

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DOCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THIEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBLIVUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRETHI EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETHI HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLIUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETHIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXXIX.

DIDYMUS ALEXANDRINUS, S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, NECTARIUS CP.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'ANBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUË.

BR
60
.M38
t.39

SÆCULUM IV.

ΔΙΔΥΜΟΥ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

DIDYMI ALEXANDRINI OPERA OMNIA.

ACCEDUNT

S. AMPHILOCHII ICONIENSIS EPISCOPI ET NECTARII CP. PATRIARCHÆ

SCRIPTA QUÆ SUPERSUNT.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ.

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 11 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

1858

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXXIX CONTINENTUR.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

De Trinitate libri tres.	270
De Spiritu sancto.	1034
Liber contra Manichæos.	1086
Fragmenta ex libris deperditis.	1110
ex Catenis.	1112
Enarratio in Epistolas catholicas.	1731

NECTARIUS ARCHIEPISCOPUS CP.

De festo S. Theodori, et de jejuniis et eleemosynis.	1823
--	------

S. AMPHILOCHIUS

ICONIENSIS EPISCOPUS.

(Notitia ex *Bibliotheca Gallandiana*, tom. VI, Proleg. p. xi.)

I. Cappadocem fuisse Amphiloichium, perinde atque Basilium et Gregorium Nazianzenum, disertè prodit Hieronymus (a) : quin et Cæsareæ, in ipsa videlicet primaria Cappadociæ urbe, magnique Basilii patria, ortum habuisse, aperte satis testatur idem Basilius (b). Primum rhetor ac foro assuetus(c), in solitudinem secedens monachum egit. Deinceps vero *ineluctabilibus gratiæ retibus captus, atque in mediam Pisidiam numine divino deductus*, ut verbis utar Basilii (d), Iconii episcopus fuit ordinatus, anno 373 exeunte, vel initio anni 374 ex viri docti sententia (e) quam sequimur. Basilio in primis fuit omnium clarissimus, ut ex pluribus ejus epistolis ad ipsam datis compertum habemus; quas inter eminent tres canonicæ (f), intra annos 374 et 375 perscriptæ: quo quidem tempore librum quoque *De Spiritu sancto* Basilius eidem Amphiloichio inscripsisse perhibetur (g). Eo itidem familiariter usus Gregorius Theologus, ut ex ejus epistolis haud paucis ad ipsum datis constat. Et jure sane optimo noster Iconiensis antistes magnis illis viris in pretio habitus: qui nimirum egregiis cum mentis tum animi dotibus præditus fuisse noscatur. Illius enim igneus charitatis fervor, morumque gravitas ac taciturnitas celebratur (h). Discendi studium et humilitatem admirabatur in eo Basilius (i); quippe qui discere non gravaretur, cum docendi locum teneret. Tantum denique amoris sibi apud omnes conciliabat, ut nullius præsentia magis expeteretur quam Amphiloichii (j).

II. Jam vero, ut res in episcopatu ab eo præclare gestas summatim recenseamus, Isaurorum Ecclesiam sanctus Pater prudenter curasse (k), resque

Lycaoniæ more apostolico composuisse traditur (l). Anno autem, ut videtur (m), 377 consultus ab alterius provinciae, fortasse Lyciensis (n), episcopis qui circa Macedonii hæresim fluctuabant, concilium coegit: in quo consultationi respondens, egregiam synodicam suo et aliorum episcoporum Lycaoniensium nomine conscripsit; quam sæculo superiore a Cotelero editam, inter nostra Amphiloichiana protulimus. Anno deinceps 381 synodo generali Constantinopolitanæ interfuit, atque a Patribus ad fidem catholicam per Asiæ provincias restituendam delegatus fuisse comperitur (o). Quo item anno primus subscripsit noster Iconiensis episcopus testamento Gregorii Nazianzeni, Flavio Eucherio et Flavio Evagrio coss. litteris consignato (p). Biennio post synodo viginti quinque episcoporum præfuit, Sidæ in Pamphylia contra Messalianos coactæ, teste Theodorito (q): qui et alibi (r): « Accuratus, inquit, hæresim (Messalianorum) confodit longe optimus Amphiloichius, ipsa illorum verba actis a se collectis inserens, quæ dogmatum differentiam aperte declarant. » Sed hujusmodi opus Amphiloichianum, ut ferme reliqua, intercidit. Exstat fragmentum ex Amphiloichii epistola dogmatica ad Pancharium diaconum Sidensem (s), quod fortasse ad res in ea Sidetana synodo gestas pertinere, haud immerito quis existimet. Utcunque fuerit, juvabit tamen adire Photium (t), qui acta hujusmodi synodi Sidæ habitæ legit, pluraque de ea scitu digna posteris tradidit. Neque Tillemontium hac de re præterea velim (u).

III. Porro ad hunc ipsum annum 383, ut post Baronium (v) censent Valesius (x) ac Tillemontius (y) spectat egregium illud Amphiloichii facinus, menio-

(a) Hieron. epist. 70, al. 84, § iv.

(b) Basil. epist. 161, al. 393, § 1.

(c) Id. epist. 150, al. 392, §§ ii et iv.

(d) Id. epist. 161, § 1.

(e) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 30, §§ i et vi.

(f) Basil. epist. 188, 199, 217.

(g) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 30, § vi.(h) Basil. lib. *De Spir. sancto*, cap. 30, § LXXIX.

(i) Id. epist. 190, § 1.

(j) Id. epist. 176.

(k) Basil. epist. 190, § 1.

(l) Id. epist. 200.

(m) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 38, § 1.(n) Tillem. *Mém. eccl.* tom. IX, pag. 624.(o) Socrat. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 8; Sozom. lib. vii, cap. 9.(p) Greg. Naz. *Opp.* tom. I, sub init.(q) Theodor. *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 41.(r) Id. *Hæret. fab.* lib. iv, cap. 11.(s) *Infra* sub num. 16.(t) Phot. *Bibl. cod.* LII.(u) Tillem. *Mém. eccl.* tom. VIII, pagg. 534 et 798, not. 2, *Sur les Messaliens.*

(v) Baron. ad ann. 383, § xxxi.

(x) Vales. ad Theodor. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16, not. 2.(y) Tillem. *Mém. eccl.* tom. VI, pag. 627 et 802, not. 105, *Sur les Ariens.*

ria scilicet dignissimum, quo a magno Theodosio, invito licet, impetravit ut Arianorum conventicula vetarentur. Rem fusius enarrat Theodorus (a), sed minus accurate Sozomenus (b). Nimirum in palatium ingressus admirandus ille Amphilocheus, Theodosium quidem solito honore prosecutus est; Arcadium vero patri astantem, quem ille paulo ante Augustum renuntiaverat, insalutatum præteriiit. Quod quidem indignè ferens imperator, de filii contemptu quod in se ipsum recidat, cum episcopo expostulat. Tunc vero contenta voce Amphilocheus: « Vides, inquit, imperator, te filii tui contumeliam ferre non posse, sed succensere iis qui illi contumeliam faciunt. Crede igitur, Deum quoque hujus universi eos aversari atque odio habere, qui Filium ipsius unigenitum blasphemant. » Factum dictumque admiratus imperator, legem a beato antistite postulatam extemplo tulit. Quod superest, idem Amphilocheus anno 394 desinente concilio Constantinopolitano sub Nectario habito interfuit, in quo Agapii et Bagadii qui de Bostrorum in Arabia episcopatu contendebant, causa definita est. Post hæc autem quo tempore supremum diem obierit sanctus præsul, haud satis est exploratum, ut videre est in primis apud Tillemontium (c). Illud potius attendendum, ipsum scilicet dum adhuc in vivis ageret, Gregorio Theologo teste (d), miraculis claruisse. Ejus vero memoria die 23 Novembris ab utraque Ecclesia recolitur.

IV. Reliquum est, ut de sancti Patris nostri litterarum monumentis verba faciamus. Et Hieronymus quidem egregii unius libri *De Spiritu sancto* ab Amphilocheo conscripti, mentionem injicit (e). Neque id sane mirum. Non enim, inquit (f), de his quæ non legi, nosse potui; et quod aliis forsitan sit notum, mihi in hoc terrarum angulo (Bethlehemitico) fuerit ignotum. At vero idem doctor maximus ad Magnum oratorem scribens anno circiter 397, quinque nimirum post annos ab edito suo libro *De viris illustribus*, ex quo memoratum opus *De Spiritu sancto* ab Amphilocheo sibi lectum testatur: eundem præstantissimum præsulem Iconiensem, ob spectatam jam et diu cognitam ejus doctrinam, Basilio magno et Gregorio Theologo exæquat his verbis (g): *Exstant et Julii Africani libri. . . . Cappadocumque Basilii, Gregorii, Amphilochei: qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum.* Ex ipso ergo Hieronymo compertum habemus, complura fuisse ab Amphilocheo perscripta, et multiformis quidem doctrinæ laude conspi-

cua: quæ tamen omnia ad nos non pervenisse dolendum.

V. Neque aliter sane censendum, si spectentur in primis Amphilocheiana fragmenta quæ veteres nobis servarunt: Cyrillus, inquam, Alexandrinus, Theodorus, Anastasius Sinaita, Leontius Byzantinus, Facundus Hermianensis, Joannes Damascenus, aliique Ecclesiæ scriptores. Hæc autem magnam partem collegit Combefisius: quibus alia neque pauca et ipsi adjecimus; eaque omnia primum congesta non solum digessimus, sed etiam cum pridem editis denuo contulimus.

VI. Præter ejusmodi germana Amphilochei operum deperditorum fragmenta, ex vetustis ecclesiasticis scriptoribus desumpta, exstant præterea ejusdem sancti Patris *Iambi ad Seleucum*, quos cum metaphrasi Latina primum edidit Schlessingæ anno 1609 Joachimus Zehnerus. Sunt autem versus 333, eosque in fine adnumerat ipsemet auctor per tres hecatontadas et decadas totidem ac monadas tres, ad SS. Trinitatem videlicet respiciens. De operis integritate dissident eruditi. Billius primus omnium hos lambos Gregorio Nazianzeno asserere nititur, ex antiquarii quo usus est hujusmodi conjectura: Καὶ ταῦτα δοκεῖ μοι τοῦ Θεολόγου τυγχάνειν φραγῆς, ὡς παρὰ Ἀμφιλοχίου γραφέντα. Hæc mihi videntur a Theologi mente profecta, tanquam sub Amphilochei nomine scripta: ea nimirum ratione, qua Nazianzenus ad Nicobulum ex Nicobuli filii persona, et alia quædam ad Vitalianum parentem ἀποτορῶν scripsit. « Sunt nihilominus, inquit Combefisius (h), hæc leviora, quam ut fidem codicum vindicantium Amphilocheo elevent. Primum enim minus quadrant hic posita de libris canonicis cum iis quæ habet Theologus (i), ubi absolute pronuntiat de Pauli Epistolis et septem catholicis, nulla mentione libri Esther aut Apocalypsis. Tum quia videntur hi Iambi non ita accedere ad cothurnum Gregorianum, potiusque referre facilem Amphilochei venam, ac nonnihil licentius decurrere et stylo solutæ orationi propinquiori. . . Item, quid vetat ut Theologo æqualis, isque ipse omni scientiarum genere excultus ac plane vir ἐλλογιμώτατος, etiam metro Seleucum instituerit, ad quem prosa semel et iterum eum scripsisse dogmatica probant quæ ejus producimus fragmenta? Nec est simile in aliis allatis, in quibus statim palam est assumpta persona. Etiam Balsamon habet ut Amphilochei (j), passimque Damascenus in *Elementis* emin. Rupifucaldii. » Hæc porro eadem quæ hactenus Combefisius, repetit augetque Tillemontius (k), licet operis auctorem Amphilocheum libere astruere non audeat.

(a) Theodor. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16.

(b) Sozom. lib. vii, cap. 6.

(c) Tillem. *Mém. eccl.* tom. IX, pag. 745, not. 4, *Sur S. Amphil.*

(d) Greg. Naz. *carm.* LI, [nunc III], γ 242, *Opp.* tom. II, pag. 125 [ed. nov. p. 1017].

(e) Hieron. lib. *De vir. illustr.* cap. 153.

(f) Id. in *proglog.* ad lib. *De vir. illustr.*

(g) Id. *epist.* 70 alias 84, ad *Magnum orat.*, § iv.

(h) Combef. *not.* ad *Amphil.* pag. 255.

(i) Greg. Naz. *carm.* xxxiii [nunc viii]. *Opp.* tom. II, pag. 98 [ed. nov. p. 1089].

(j) Balsam. *Comment.* pag. 656 et 1082 edit. Paris. 1620.

(k) Tillem. *Memor. eccl.* tom. IX, pag. 746, not. 6, *Sur S. Amphil.*

Verum ad vindicandum carmen iambicum extra omnem dubitationis aleam episcopo nostro Iconiensi, præter codices manu exaratos quos præ cæteris excitat Montfauconius (a), veterum quoque scriptorum accedit auctoritas, non solum Joannis Damasceni et Balsamonis, quorum neminit Combefsius, sed etiam Zonaræ (b) Balsamone antiquioris: quin et Cosmæ Indicopleustæ, qui circa medium sæculi vi floruisse perhibetur (c). Quandoquidem vero ejusdem Cosmæ locum hac de re nemo hactenus animadvertit, ne ipse quidem Fabricius Amphilo- chii scripta recensens, ipsum propterea huc af- ferre juverit. Sic igitur ille (d): Ἀμφιλόχιος ἐπίσκοπος γενόμενος τοῦ Ἰκονίου, φίλος καὶ κοινωνικὸς τοῦ μακαρίου Βασιλείου, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Σέλευκον αὐτῷ γραφεῖσιν ἰάμβους ἀμφιβαλλομένας αὐτὰς (τὰς καθολικάς) ἐξεῖπεν. Id est: *Amphilochius Iconii epi- scopus, amicus et familiaris beati Basilii, in lam- bis suis ad Seleucum scriptis dubias illas (catholicas Epistolas) pronuntiavit.* Eo quidem loci minus accurate loquitur iste monachus Ægyptius de sep- tem catholicis Epistolis, ut probe advertit vir do- ctissimus (e): verum ad rem nostram satis apte, quippe qui Iambos Amphilo-chianos agnoscat (*). Ex quibus ergo, mea quidem sententia, nullus du- bitandi locus relinquatur, quin carmen illud iambi- cum tanquam sincerus Amphilo-chii fetus sit ha- bendum.

VII. De synodicæ Amphilo-chii epistolæ γνησιότητι

- (a) Montf. *Bibl. bibl.* tom. I, pag. 257 A, et tom. II, C pag. 1050 D, 1055 E, 1531 B.
 (b) Zonar. *Comment.* pag. 415 edit. Paris, 1618.
 (c) Montf. *Præfat.* ad *Cosm. Topogr. Christ.* cap. 4, § 1.
 (d) *Cosm. Indic. Christ. Topogr.* lib. vii.
 (e) Montfaucon. *Præfat.* ad *Cosm. Christ. Topogr.* cap. 5, § x.

(*) Alterius Cosmæ testimonium addi posset qui in Scholiis ad Gregorii Nazianzeni carmen *Ad Olympiada* (ap. Mai *Spicileg. Rom.*, t. II, p. 197, et apud nos in *Gregorio Nazianzeno*) *Iambicum ad Seleucum* Amphilo-chio tribuit his verbis: Ταύτης δὲ τῆς Ὀλυμπιάδος ἀδελφίδου Σέλευκος ἦν, πρὸς ὃν τὴν λαμβικὴν ἐπιστολὴν Ἀμφιλόχιος γεγράφηκεν ... Cum vero Patres Benedictini Iambicum illud inter Opera Nazian- zeni retinuerint, ab eis discedere nolimus. EDIT. PATR.

A quam sæculo superiore desinente in lucem extulit Cotelarius, nemo est qui ambigat: Est enim, inquit cl. editor, tota Amphilo-chiana, Basiliana, Grego- riana. De ea pluribus Tillemontius (f).

Ex octo autem orationibus quas sub Amphilo-chii nomine edidit Combefsius, quinque tantum selegi- mus, tribus reliquis, cum eodem editore, alio aman- datis (g). Porro de his omnibus laudatus Tillemon- tius pro more suo accurate satis disserit (h). Hoc unum addimus, orationem videlicet II, *De occurso Domini*, Amphilo-chio asseri ex codice bibliothecæ Medicæ apud Montfauconium (i); qui et alterum bibliothecæ Sfortianæ codicem laudat (j), ex quo eidem Iconiensi antistiti astruitur oratio III, in *Lazarum quadruidanum*.

B Vitam demum Amphilo-chii quam damus post Combefsiium, descripsit editor ex regio codice n. XCII, qui et de illa hæc habet (k): « Ipsa est antiqua Amphilo-chii *Vita*, nou quam Metaphrastes stylo or- navit ac μεταφράσει reddidit: quidquid mihi ju- niori, meque secuto Philippo Labbe obrepsit. » Et alibi (l): « Eandem vitam habet Aloysius Lipoma- nus tom. V, et ex eo Surius xxiii Novembris; ma- iori tamen verborum fluxu, quam habeat laudatus codex regius: eoque fuit Latina versio Græcis com- ponenda, seu potius nova adornanda: nonnullis etiam re ipsa, quanquam minoris momenti, in nostro et quo usus est Lipomani interpres, codice diversis. »

- (f) Tillem. *Mem. eccl.* tom. IX, pag. 624 seq.
 (g) Combef. *Recens. auct. ad Bibl. concion.* tom. I, pag. 5.
 (h) Tillem. *l. c.* pag. 747, not. 7, *Sur S. Amphil.*
 (i) Montf. *Bibl. bibl.* pag. 258 C.
 (j) *Id. ibid.* pag. 702 E.
 (k) Combef. *l. c.*
 (l) *Id. in not.* ad *Amphil.*, p. 279.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΑΡΕΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΟΥ.

B. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

HISTORIA ADVERSUS ARIANUM EUNOMIUMQUE ET MACEDONIUM.

NOTA. Voces non paucæ in hoc opusculo occurrunt, usitato scribendi modo prorsus repugnantes, quarum tamen scripturam mutare nobis religio fuit, siquidem ad Ægyptiacam dialectum pertinere videantur. Ignoscat igitur nobis lector, siubi legerit διελιάσης pro δελιάσης, ποιμένων pro ποιμαίνων, cæteraque id genus. EDIT. PATROL.

A. Ἦν τις μοναχὸς ἀνὴρ ὀνόματι Ἀμφιλόχιος· καὶ οὗτος δίκαιος ἦν καὶ θεοσεβής. Οὗτος ἐν σπηλαίῳ

I. Erat monachus quidam nomine Amphilo-chius; fuitque vir ille justus et pius. Is annos quadraginta

Christe, præsta quæ mihi es pollicitus, ut glorificetur sanctissimum nomen tuum Patris et Filii et Spiritus sancti (a). Hæc autem eo precante et dicente, nox perfluxit.

V. Mane autem facto, apprehenso manu diacono, dicit ei : Theodule frater, nobis hodie mors et vita proposita est. Dixitque diaconus : Ecquid vero sibi vult sermo iste, pater? Amphilocheus dixit : Quoniam mos est, ut nobis ad imperatorem ingredientibus (b), dicatur : *Recti omnes*. Tu igitur, filii mi, ingredientibus nobis, in introitu palatii clama voce magna : *Recti omnes, sive vita, sive mors*. Respondit diaconus : Plane vero, si ita dixerō, me imperator occidet. Ait Amphilocheus : Ne, filii, imperatorem istum timueris, qui potest corpus, non item animam occidere, potius autem illum time, qui corpus et animam in gehenna occidit¹⁴. Dixit diaconus : Ita, pater, faciam ut dixisti, sive vita, sive mors proposita est. Inter eos sermones cum prope accessissent ad palatii atrium, nuntiantibus cursoribus adventum Amphilochei, jussus est ingredi : aitque archidiacono suo : *Stolam meam, tua commuta* (c). Quo facto dicit : *Redde quod dum nostra urbe egredieremur, fuit depositum : solutoque strophio* (d), tradidit æque ardentes prunas ac acceperat initio. Quo visu, diaconus factus est fidentior : adolensque thymiamam (e), voce magna clamavit : *Recti omnes*. Universa porro regia mota est, omnesque stupuerunt (f). Cum autem Amphilocheus appropinquas-

¹⁴ Luc. xii, 4.

(a) *Sanctissimum nomen tuum, Patris, et Filii, etc.* Unum nomen est superadorandum, quod Christus substantive et absolute dicitur et est, id ipsum Patris, et Spiritus sancti nomen, ut est una tribus natura et esse : quod subtilissime Amphilocheus iis verbis innuit. Utrum vero unum nomen Christi distincte invocatum, sufficiens sit Trinitatis invocatio, aut saltem fuerit aliquando ex quadam indulgentia, ad valorem baptismi ; controversa est, in qua D. Ambrosius, et eum secutus Nicolaus, velut ex ejus sententia approbans baptismum a Judæo collatum in nomine tantum Christi, a parte affirmante videntur stare. Sed quidquid sit de Ambrosio qui aliter forte potuerit exponi, quod spectat ad Nicolaum, constans est errasse, qui sua etiam ætate, quando constat dispensationem cessasse, si qua unquam fuit, ejus-

(b) *Quoniam mos est, ut nobis... ingredientibus.* Significatur fuisse id moris in aula, ut omnes assurgerent ingredientibus episcopis ob reverentiam ordinis : quo facit incendium illud divinitus excitatum apud Salpicium, quo Valentinianus, renuens id honoris deferre Martino, cella deturbatus est. Facit etiam, quæ in Euchologio habetur oratio super imperatorem, patriarcha ingrediente palatium, cui is proinde ut benedicendus humiliter assurgens, reverentiam haberet. Porro illud, *Recti omnes*, seu, Stent omnes et assurgat ; non episcopi erat ingredientis, sed suscipientis imperatoris. Amphilocheus vero suum fecit, ad ipsius totiusque aulæ animos, in magni alicujus expectationem ex rei novitate erigendos, conciliandamque dicendis auctoritatem, pro quibus tanta fiducia notæ sanctitatis episcopus imperatorem adiret : adjectis maxime illis verbis :

Α τος ἢ ἐκεῖνος ; Δε' ὀλης δὲ τῆς νυκτὸς προσήχητο ὁ Ἀμφιλόχιος, λέγων· Κύρια Ἰησοῦ Χριστὲ, ἀ ἐπηγεῖλω μοι, ποιήσον, ἵνα δοξασθῆ σου τὸ πανάγιον ὄνομα, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ταῦτα αὐτοῦ προσευχομένου καὶ λέγοντος, παρῆλθεν ἡ νύξ.

Ε'. Πρωτὰς δὲ γενομένης, ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ διακόνου λέγει αὐτῷ· Ἀδελφὲ Θεόδουλε, σήμερον θάνατος καὶ ζωὴ ἡμῖν πρόκειται. Καὶ ὁ διάκονος ἔφη· Καὶ τίς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος, πάτερ ; Ἀμφιλόχιος εἶπεν· Ἐπειθὴ [οὐκ] ἐστὶν ἔθος ἐν τῷ εἰσεῖναι ἡμᾶς εἰς τὸν βασιλέα εἰπεῖν τὸ, Ὅρθοι πάντες. Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐν τῷ εἰσεῖναι ἡμᾶς ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ παλατίου, κράξον μεγάλη τῇ φωνῇ· Ὅρθοι πάντες, εἰτε ζωὴ εἰτε θάνατος. Ὁ διάκονος ἔφη· Καὶ πάντως, ἐὰν εἶπω οὕτως, ἀποκτενεῖ με ὁ βασιλεὺς. Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἔφη· Μὴ φοβοῦ, τέκνον, τὸν βασιλέα τοῦτον τὸν δυνάμενον σῶμα ἀποκτείνει, καὶ τὴν ψυχὴν μὴ ἀποκτείνει· ἀλλὰ μάλλον φοβήθητι ἐκεῖνον τὸν ἀποκτείνοντα τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἐν γενένη. Ὁ διάκονος ἔφη· Ναί, πάτερ· καθὼς ἔφησας, οὕτω ποιήσω, εἰτε ζωὴ, εἰτε θάνατος. Ταῦτα λέγοντες, ἤγγισαν τῇ εἰσόδῳ τοῦ παλατίου. Καὶ μνησάσαι ταχυδρόμοι τὴν παρουσίαν Ἀμφιλοχίου, ἐκελεύσθη τοῦ εἰσεῖναι· καὶ λέγει τῷ ἀρχidiaκόνῳ αὐτοῦ· Ἀλλαξόν μου τὴν στολὴν τῆς ἑαυτοῦ. Καὶ τοῦτου γενομένου λέγει αὐτῷ· Ἀπόδος μοι τὴν παρακαταθήκην ἣν παρεθέμην σοι ἐν τῷ ἐξεῖναι ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἡμετέρου τόπου. Καὶ λύσας αὐτοῦ τὸ ἔγγεῖριον, ἔδωκε τὴν ἀνδρακίαν ζῶσαν ὥστερ ἦν τὸ πρότερον. Καὶ τοῦτο εἰδὼν ὁ διάκονος, ἐθαρσαποῖσθη.

Sive mors, sive vita. Velut caput ad pedes ipsius deponeret, lubensque vitæ aleam subiret.

(c) *Stolam meam, tua commuta.* Forte ut ornatior appareret coram imperatore. Non enim spernit gratia isthæc et humana media, ut in ejus operibus aliquid etiam sit nostræ industriæ, quod passim prosequitur Chrysostomus, et observat in Christi in apostolos dispensatione. Sic Esther, Judithque adhibuerunt munium muliebrem : sic cavet Raphael ne quid sordidius in Tobie afflicta domo, novam sponsam offenderet : cavite Paulus ne vilior tribuno factus flagellatione, neci traderetur, etc.

(d) *Solutoque strophio.* Λύσας αὐτοῦ τὸ ἔγγεῖριον. Linteo quo carbonem accensum deposuerat, sic dicto quod habeatur ad manus. S. Germanus manutergium exponit, quod primo datur subdiacono, et pendet sacris ministris, a sinistro femore : de quo in Euchologicis.

(e) *Adolensque thymiamam.* Καὶ βαλὼν θυμίαμα. Simili phrasi, atque βαλὼν μετόπιαν· quod Damasceno, Joanni Hierosolymitano in ejus Vita, aliisque mediæ ævi scriptoribus creberrimum est : velut, Sufflens et incensum offerens, eadem forte cærimonia, qua nos etiam, personis in altiori gradu positus, maxime sacris, seu in quibus Deum peculiariter agnoscamus, et in signum devoti affectus cum reverentia, thus et thymiamam offerimus. Modus tamen ille Amphilochei singularis fuit, ipso a prunis illæso : quod plane vel unum omnibus percellendis erat.

(f) *Omnesque stupuerunt.* Ἐξέστησαν. Dieta maxime jam ratione. Sic Marc. v, 42 Ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ. *Stupuerunt stupore magno.*

Και βαλὼν θυμίαμα ἀνέκραξε μεγάλη τῆ φωνῇ ὁ διάκονος· Ὁρθοὶ πάντες. Καὶ ἐσαλεύθη τὸ παλάτιον ὅλον, καὶ ἐξέστησαν ἅπαντες. Πλησίον δὲ γενόμενος τοῦ βασιλέως, ἔφη· *Εἰρήνη τῷ βασιλεῖ*· τὸ δὲ παιδίον παρέδραμε. Καὶ ὁ βασιλεὺς· Ἀμφιλόχιε· ναί, φησὶ, διὰ τί ἐνύθρισας τὸ βασιλεῖόν μου, καὶ ἐμοὶ μὲν ἀπέδωκας τὴν εἰρήνην, τὸν δὲ υἱόν μου παρῆλθες; Οὐκ οἶδας ὅτι καὶ οὗτος μετ' ἐμοῦ βασιλεύσει; Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἀκουσόν μου, βασιλεῦ ἀγαθώτατε· εἰ σὺ, ὁ σύνδουλός μου, ὁ σήμερον ὦν καὶ αὐριον μὴ ὑπάρχων, ἡγανάκτησας ὑβριζομένου τοῦ υἱοῦ σου, ὁ δὲ Θεὸς ὁ οὐράνιος οὐκ ἀγανακτήσει ὑβριζομένου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ; Καὶ ὁ βασιλεὺς ἔφη· Ἀναιδέστατε γέρων καὶ κύων, διὰ τί ἀγανακτήσει; Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἔφη· Βασιλεῦ ἀγαθώτατε, ἀκουσον τοῦ παιδὸς σου· τὸ μὲν γῆρας, διὰ τῶν χρόνων· ἡ δὲ ἀναιδία, διὰ τοὺς ἀτάκτους· κύων δὲ, ὅτι τρεῖς ληστὰς θεωρῶν, οὐ παύομαι ὀλακτῶν· λέγω δὴ Εὐνόμιον, Ἀρειανὸν καὶ Μακεδόδιον· οὓς ἐκκόψει Κύριος ἐκ τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἐνύθρισαν αὐτοῦ τὴν θεότητα. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, εἶπεν· Ἀληθῶς εἰρηκεν ὁ γέρον οὗτος. Εἰ γὰρ ἐγὼ ἡγανάκτησα ὑβριζομένου τοῦ υἱοῦ μου· ὁ οὐράνιος Θεὸς οὐκ ἀγανακτήσει, ὑβριζομένου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ; Πολλῶ μᾶλλον ἀγανακτήσει καθ' ἡμῶν. Καὶ λέγει ὁ βασιλεὺς τοῖς παρεστώσιν αὐτῷ· Κατασπάσατε αὐτοὺς ἀπὸ τῶν θρόνων αὐτῶν. Ἦσαν γὰρ παρακαθήμενοι οἱ διδάσκαλοι τῆς ἀπωλείας οἱ τρεῖς. Καὶ ὁ δῆμος ἔκραζον, λέγοντες· Τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἀποτμηθήτωσαν ξίφει. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος εἶπε· Κύριε βασιλεῦ. μὴ κελεύσης τοῦτο γενέσθαι, ἀλλὰ δέομαί σου τοῦ κράτους, ἐξορισθῆναι αὐτοὺς ἕκαστον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Καὶ προσέταξεν ὁ βασιλεὺς, γενέσθαι καθὼς ἔταξεν ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀμφιλόχιος. Ὁ δὲ δῆμος ἔκραζον λέγων· Εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ ἀπελθέτωσαν. Καὶ παραλαβόντες αὐτοὺς, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἐθριάμβευσαν αὐτοὺς ἐν τῇ πόλει λέγοντες· Οὗτοί εἰσιν οἱ ἔχθροί τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν Χριστιανῶν· καὶ ἐπιβάντες αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπτάλωφον, ἐξεδίωξαν αὐτοὺς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν εἰς τὰς χώρας αὐτῶν. Τὸν δὲ δούλον τοῦ Θεοῦ Ἀμφιλόχιον, χρήματα πολλὰ δούς αὐτῷ ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος, ἀπέλυσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει, εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πάντα ἡ σύγκλητος. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἀπῆλθον εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος, μετὰ τὸ ἀπολυθῆναι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἔζησεν ἔτη γ', καὶ οὕτω πρὸς Κύριον ἐπεδήμησε· δοξάζων τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(a) *Senex impudentissime et canis.* Ἀναιδέστατε γέρων καὶ κύων. Procacius quam pro imperatoris insolentia, et reverentia tanti senis. Adde fuisse Theodosium, quantum virum admirabilem, promptioris irae, quod praeter eadem Thessalonicensium, etiam indicta ab Ambrosio illius occasione poena, inquit. Sozomenus ait tantum jussum foras exturbari eam contumelia.

(b) *Impositosque in vehiculum.* Ἐπιβάντες εἰς τὴν ἐπτάλωφον. Non habuimus quo eam vocem melius redderemus : ἀπὸ τοῦ λωφᾶν· *Onere levor.* Num sit

A set imperatori, ait : *Pax imperatori : puerum autem praeteriit.* Tum imperator : *Amphilochi, cur etiam imperium meum contumelia affecisti? meque salutans, pacem impertivisti, filium autem meum praeteristi.* Nescis fore post me regnaturum? At *Amphilochius respondens ait : Audi me, optime imperator.* Si tu, conservus meus, qui es hodie, cras vero non es, aegre tulisti affectum contumelia tuum filium : *Deusne caeli non aegre feret, cum Filius ejus contumelia afficiatur? Aitque imperator : Senex impudentissime et canis (a), cur aegre feret? At Amphilochius : Optime imperator, audi, rogo, puerum tuum : senex quidem sum, propter tempus : impudens autem, propter insolentes : canis denique, quod tres latrones videns, nempe Eunomium, Ariannum et Macedonium, latrare non desinam. Eos Dominus excindet ex populo isto, quod ejus divinitatem affecerint contumelia. Imperator autem in se reversus, dixit : Vere locutus est iste senex. Si enim ego aegre tuli quod filius meus contumelia afficeretur : Deus caeli non aegre feret, cum ejus Filius contumelia afficiatur? Plane potiori jure adversum nos succensuerit. Aitque astantibus, ut illos sedibus deturbarent. Assidebant enim tres illi perditionis magistri. Clamavit autem populus dicens : Gladio animadvertantur. At Amphilochius dixit : Domine imperator, ne hoc jusseris fieri : sed rogo tuam potentiam, ut unusquisque relegendus in suam patriam. Praecepit vero imperator ut feret quemadmodum pater noster Amphilochius statuerat. Porro populus clamavit dicens : Abeant in ignem ex teriorem. Cumque apprehendissent, et imposuissent plagas, triumpho circumegerunt per civitatem dicentes : *Hi Christi hostes sunt, et Christianorum : impositosque in vehiculum (b), expulerunt cum discipulis in suas ipsorum provincias. Imperator autem Theodosius servum Dei Amphilochium multis pecuniis donatum in propriam dimisit civitatem : benedictionem cum toto senatu ab eo consecutus. Similiter etiam episcopi omnes reversi sunt in suas civitates. Cum autem Amphilochius, tres ab itinere annos (c) in vivis egisset, est et ipse peregrinatus ad Dominum : glorificans Patrem et Filium et Spiritum sanctum, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.**

vitiosa scriptio, divinare non possumus. Dicitur Roma ἐπτάλωφος apud Plutarchum in *Probl.* propter septem colles ; sed nihil ad propositum. — Εἰς τὴν ἐπτάλωφον. Hic locus Gangium haud fugit in Append. ad *Glossarium Graecit.* pag. 73, nosque remittit ad suam *Constantinopolim Christ.* lib. 1, sect. viii, tametsi nihil ad hunc locum faciat.

(c) *Tres ab itinere annos.* Plures annos vixisse, docet Baronius ann. 394, qui potest consuli ; ut et quae diximus initio. Nihil facilius quam ut numeri mutentur vitio scriptorum.

VETERUM TESTIMONIA

DE S. AMPHILOCHIO ICONIENSI EPISCOPO.

I.

S. BASILIUS, *lib. De Spiritu sancto, cap. 1, pag. 1, tom. III noviss. edit. BB. Paris. 1730.*

Collaudavi plane in moribus tuis discendi studium atque industriam; supraque modum delectatus sum tuæ mentis perspicacitate atque prudentia, qui arbitreris nullam vocem, ex his quæ secundum quemcunque sermonis usum de Deo prædicantur, oportere indiscussam relinquere, o charum mihi caput, frater Amphiloichi, quem ego præ cunctis maximi facio.

Ἐπήνεσα τὸ φιλομαθές σου καὶ φιλόπονον τὸν τρόπον, καὶ ἦσθην γε ὑπερφυῶς τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς διανοίας, δι' ἧς οὐδεμίαν ἀδιερεύνητον οἶε χρῆναι καταλιμπάνειν φωνήν, τῶν ὄσων περὶ Θεοῦ κατὰ πᾶσαν χρείαν τοῦ λόγου προφέρονται, ὧ φίλη κεφαλή, καὶ τιμιωτάτῃ μοι πασῶν, ἀδελφῆ Ἀμφιλόχια.

IDEM, *Epist. CLXXXVIII, quæ est Canonica I, ibid., pag. 268.*

Sapientis percontatio, etiam stultum sapientem facit: quod nobis Dei gratia accidit, quoties laboriosæ tuæ animæ litteras accipimus. Nobis enim ipsis perspicaciores prudentioresque ab ipsa interrogatione reddimur; ac multa discimus, quæ nesciebamus; fitque nobis doctrina, responsionis studium.

Σόφου ἑπερώτημα, καὶ τὸν ἀνόητον σοφίζει· ὅπερ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι συμβαίνει ἡμῖν, ὁσάκις ἂν σου δεξιόμεθα τῆς φιλόπονου ψυχῆς τὰ γράμματα· ἐπιστατικώτεροι γὰρ ἑαυτῶν καὶ ἐμφορονέστεροι γινόμεθα ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐρωτήσεως, πολλὰ ὦν οὐκ ἐπιστάμεθα, διδασκόμενοι· καὶ γίνεται ἡμῶν διδάσκαλος, ἡ περὶ τὸ ἀποκρίνεσθαι μέριμνα.

IDEM, *Epist. CXCIX, quæ est Canonica II, ibid., pag. 290.*

Admirati sumus, tum discendi tuam illam cupiditatem, tum humilitatem; quod velis discere, cui sit creditus locus docendi; idque a nobis, quibus nihil magis ad scientiam adest.

Ἐθαυμάσαμεν σου τὴν φιλομάθειαν ὁμοῦ καὶ τὴν ταπεινοφροσύνην· ὅτι καὶ μαθεῖν καταδέχη τὴν τοῦ διδάσκειν τάξιν πεπιστευμένος, καὶ μαθηθῆναι παρ' ἡμῶν, οἷς οὐδὲν μέγα πρόσεσι πρὸς γνῶσιν.

II.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS, in Parænetico ad Olympiadem virginem, vers. 100-104, *Opp. tom. II, pag. 134.*

A patre susceptam quæ te formavit honestis moribus, Amphiloichi soror omni labe carentis, quem cœlis nisi Domino cum virgine Thecla, Præconem veri celebrem, mihi dulce decusque.

Ἡ σ' ἐκ πατρὸς ἔδεκτο, καὶ ἔπλασεν ἦθεσι κεδνοί·, Αὐτοκασιγνήτῃ μέγ' ἀμύμονος ἀρχιερῆος Ἀμφιλόχου, τὸν ἑπεμψα Θεῶ. Θέκλῃ γε σὺν ἀγνῇ, Ἄγγελον ἀτρεχίης ἐριγηέα, κῦδος ἐμοῖο.

III.

S. HIERONYMUS, *Epist. LXX, al. LXXXIV, ad Magnum oratorem, § 4, Opp. tom. I, pag. 427, edit. Veron.*

Exstant libri: Cappadocumque Basilii, Gregorii et Amphiloicii, qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum.

IDEM, *lib. De Vir. illustr., cæp. CXXXIII.*

Amphiloichius Iconii episcopus, nuper mihi librum legit *De Spiritu sancto*, quod Deus et quod adorandus, quodque et omnipotens sit.

IV.

THEODOBITUS, *Hist. eccl., lib. IV, cap. 11.*

Simili modo Amphiloichius ille celeberrimus, qui metropolim Lycaoniæ pastorali cura regendam suscepit, et universam provinciam gubernabat, cum hanc pestem illuc pervasisse didicisset, rursus eam depulit, et gregem sibi commissum ea labe liberavit.

Ἐσαύτως δὲ καὶ ὁ πανεύφημος Ἀμφιλόχιος, τὴν Λυκαόνων μητρόπολιν νέμειν πεπιστευμένος, καὶ ἅπαν ἰθύων τὸ ἔθνος, ἐπισκήψασαν αὐτόσε τὴν λύμην ταύτην μαθὼν, ἐξανάστησε πάλιν, καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ νεμόμενα τῆς λύμης ἐκείνης ἠλευθέρωσε ποιμένα.

IDEM, *ibid., cap. 30.*

In Pisidia Optimus, et Amphiloichius in Lycaonia, pro fide a majoribus tradita fortiter propugnantes, adversariorum impetus retundebant.

Ἐν Πισιδίᾳ Ὀπτιμος, καὶ Ἀμφιλόχιος ἐν Λυκαονίᾳ, γενναίως ὑπὲρ τῆς προγονικῆς παρατατόμενοι πίστεως, τὰς ἐναντίας ἀπεκρούοντο προσβολάς.

Idem, *ibid.*, *lib.* v, *cap.* 8.

Ἦσαν δὲ ἄνδρες ἀξιάγαστοι, καὶ ζήλου καὶ σοφίας ἀνάπλευοι· Ἀμφιλόχιος Λυκαδῶνων, κ. τ. λ.

Erant autem viri admirabiles, et zelo divino ac sapientia singulari præditi: Amphilocheus Lycæoniæ antistes etc.

Idem, *ibid.*, *cap.* 16.

Μετὰ δὲ τὴν ἐκείθεν ἐπάνοδον, ἀφίκετο μὲν Ἀμφιλόχιος ὁ θαυμάσιος, οὐ πολλάκις ἐμνήσθη, ἀντιβολῶν τοὺς τῶν Ἀρειανῶν ἐκ τῶν πόλεων ἐξελαθῆναι συλλόγους. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπηνεστέραν ὑπολαβὼν τὴν αἴτησιν, οὐκ ἐδέξατο. Ὁ δὲ σοφώτατος Ἀμφιλόχιος παραυτίκα σιγήσας, μνήμης ἀξίαν ἐξεῦρε μηχανήν. Εἶσω γὰρ αὐθις τῶν βασιλείων γενόμενος, καὶ παρεστῶτα τῷ βασιλεῖ τὸν υἱὸν Ἀρκάδιον θεασάμενος (νεωστὶ δὲ οὗτος χειροτόνητο βασιλεὺς), αὐτὸν μὲν ἠσπάσατο συνήθως τὸν βασιλέα, ἀγέραςτον δὲ κατέλιπε τὸν υἱόν. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ἐπιλησθῆναι νομίσας τὸν Ἀμφιλόχιον, προσελθεῖν καὶ φιλεῖσαι προσέταξε τὸν υἱόν. Ὁ δὲ ἀποχρῆναι ἔφη τὴν αὐτῷ παρ' αὐτοῦ προσνεχθεῖσαν τιμὴν. Ὁ δὲ δυσχεράνας, οὐκ εἶπεν ἐκάλει παροινίαν τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν. Τηνικαῦτα λοιπὸν ὁ σοφώτατος Ἀμφιλόχιος ἐκκαλύπτει τὸν τοῦ γεγενημένου σκοπὸν, καὶ βοῶν ἔφη· Ὁρᾶς, ὦ βασιλεῦ, ὅπως οὐ φέρεις τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν, ἀλλὰ τοῖς εἰς τοῦτον παροινούσι χαλεπαίνεις πικρῶς; Πίστευσον δὴ οὖν, καὶ τῶν ὄλων θεὸν τοὺς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ βλασφημοῦντας βδελύττεσθαι, καὶ ὡς ἀχάριστους περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην γεγενημένους μισεῖν. Οὕτω συνεῖς ὁ βασιλεὺς, καὶ τὰ τε πεπραγμένα, τὰ τε εἰρημένα θαυμάσας, νόμον εὐθὺς ἐγραψε τοὺς τῶν αἰρετικῶν συλλόγους κωλύοντα.

Post (Theodosii) illinc reditum, Amphilocheus ille admirabilis cujus sapiens a me jam facta est mentio, accessit oraturus imperatorem, uti ex urbibus Ariænorum conventus ejicial. At imperator, postulationem illam nimis severam et inhumanam arbitratus, rejicit. Sapientissimus igitur Amphilocheus re ad tempus tacita, aliam rationem ad id quod volebat obtinendum, eamque plane memorabilem excogitavit. Ingressus enim denuo in palatium, cum videret astantem imperatori filium suum Arcadium, qui nuper Augustus renuntiatum fuerat, ipsum imperatorem Theodosium solito more salutavit ille quidem, sed filium sine honore dimisit. Imperator autem, ratus Amphilocheum oblitum officii, jubet ad filium accedere, eumque osculari. At Amphilocheus respondit: Satis esse quod ei honorem habuerit. Itaque Theodosius rem acerbè et graviter ferens, probrum filio objectum injuriæ loco sibi ipsi illatæ numeravit. Tum sapientissimus Amphilocheus, declarans imperatori, quod animo instituebat, contenta voce: Vides, inquit, o imperator, quam ægre ignominiam filii tui feras: imò vero illis qui in eum insultant, vehementer succenses. Credas igitur mihi velim, hujus universitatis rectorem Deum, eos qui contra Filium suum unigenitum loquuntur blasphemias, iidem detestari, et tanquam ingratos

erga Servatorem et bene de se meritum, odio prosequi. Cujus institutum cum hoc pacto intellexisset imperator, facta ejus dictaque simul admiratus, legem protinus conscripsit, quæ vetabat conventus ab hæreticis agi.

V.

FACUNDUS HERMIANENSIS, *lib.* xi, *cap.* 3, *pag.* 760, *tom.* II, *Opp.* SIMOND, *edit.* Paris. 1696.

Ex dictis beati Amphilochei Iconiensis episcopi aliqua proferemus, quem et sapientissimus Joannes Antiochenus cum orientali concilio probatissimum doctorem pronuntiavit, et imperatores Gratianus et major Theodosius talem judicaverunt, ut

præciperent, sicut libro IV memoravimus (*cap.* 2, *pag.* 521), illos solos ecclesias habere, qui ex prædicti sancti Amphilochei et Diodori atque aliorum similium communione catholici probarentur.

VI.

COSMAS INDICOPLEUSTES, *Topograph. Christ.*, *lib.* VII, *pag.* 292, *tom.* II *Collect. PP.* Græc. Montfauc.

Ἀμφιλόχιος, ἐπίσκοπος γενόμενος τοῦ Ἰκονίου, φίλος καὶ κοινωνικὸς τοῦ μακαρίου Βασιλείου, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Σέλευκον αὐτῷ γραφεῖσιν Ἰάμβους, κ. τ. λ.

Amphilocheus Iconii episcopus, amicus et familiaris beati Basilii, in lambis suis ad Seleucum scriptis, etc.

VII.

CONCILIIUM NICÆNUM II, *Act.* v, *pag.* 1015, *tom.* VIII *Concil. edit.* Veneto-Labb.

Ταράσιος ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης εἶπεν· Ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος μέγας ἐστὶ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Tarasius sanctissimus patriarcha dixit: Pater noster sanctus Amphilocheus magnus est, etc.

VIII.

PHOTIUS, *Biblioth. cod.* LII.

Ἀνεγνώσθη σύνοδος γενομένη ἐν Σίδῃ, κατὰ τῆς ἀίρέσεως τῶν Μεσσαλιανῶν, ἤγουν Εὐχιτῶν ἤτοι Ἀδελφιανῶν. Ἐξήρχε δὲ τῆς συνόδου Ἀμφιλόχιος ὁ τοῦ Ἰκονίου, συνεδρεύοντων αὐτῷ καὶ ἑτέρων ἐπισκόπων κς'.

Lecta synodus Sidæ habita adversus hæresim Messalianorum, hoc est Euchitarum seu Adelphtianorum. Præfuit synodo Amphilocheus Iconii episcopus, consentibus et aliis viginti quinque episcopis.

IX.

JOANNES ZONARAS ad canonem xxvii concilii Carthag.

Apud BEVEREGIIUM in Pandecte canonum, tom. II, pag. 549.

Quos libros legere in ecclesia oporteat, et postre-
mus apostolorum canon statuit, — et magnus Atha-
nasius, qui libri legendi sint, omnes enumerat, et
magnus Gregorius Theologus, et sanctus Amphilo-
chius.

Α Περί τοῦ τίνα δεῖ ἀναγινώσκεισθαι βιβλία ἐπ'
ἐκκλησίᾳ, καὶ ὁ τελευταῖος τῶν ἀποστολικῶν κα-
νόνων διαλαμβάνει, — καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀπ-
αριθμεῖται, ὅσα χρῆ ἀναγινώσκεισθαι βιβλία, καὶ ὁ
μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, καὶ ὁ ἄγιος Ἀμφιλό-
χιος.

Eadem ferme habet l. c. Theodorus Balsamon.

X.

MARTYROLOGIUM ROMANUM, d. xxiii Novembris.

Iconii in Lycaonia sancti Amphilo-
chii episcopi, qui sanctorum Basilii magni et Gregorii Nazianzeni
in eremo socius, et in episcopatu collega, post multa

certamina pro catholica fide suscepta, sanctitate et
doctrina clarus cuievit in pace.

XI.

MENOLOGIUM GRÆCORUM jussu Basilii imp. confectum sub die xix Octobris.

Part. 1, pag. 127 edit. Urbin. 1727.

Commemoratio sancti patris nostri Amphilo-
chii episcopi Iconii.

Β Μνήμη τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου
ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Hic non mortalis cujuspiam, sanctorum angelo-
rum manibus ordinatus episcopus: commilito san-
ctorum Patrum, Basilii magni, Gregorii Theologi et
Gregorii Nysseni, adversus Arium, Eunomium et
horum similes hæreticos in acie stetit. Qui cum ad
Theodosii magni tempora vixisset, atque ab eo ut
cœrceret Arianorum synaxes postulasset; tunc
quidem supersedit imperator, veritus ne ea res
magnos excitaret tumultus. Sed postea cum quadam
de causa imperatore Theodosium convenisset,
illumque solum, Arcadio filio qui prope assidebat
prætermisso, adorasset; rogatus quam ob rem id
faceret, respondit: Quemadmodum tu, imperator,
indigne fers, si non idem filio, qui tibi, honor ha-
bentur, sic et Deo Patri injuriam fieri scito, si quis
Filium et Verbum contumelia afficit. Quibus verbis
permotus imperator, juxta viri sancti sententiam ac
voluntatem, rem confecit. Hunc autem in modum
transacta cum pietate vita, ad Dominum migravit.

Οὗτος προχειρίζεται ἐπίσκοπος Ἰκονίου ὁ ἅγιος
ἀγγέλων, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς· συναγωνιστὴς δὲ
γενόμενος τῶν ἁγίων Πατέρων, Βασιλείου τοῦ μεγά-
λου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Γρηγορίου τοῦ
Νύσσης, κατὰ τῶν αἰρετικῶν παρετάξατο Ἀρείου
καὶ Εὐνομίου καὶ τῶν ὁμοίων. Παρετάθη δὲ ἡ ζωὴ
αὐτοῦ μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου· ὃν καὶ ἠξίωσε
κωλύσαι τῶν Ἀρειανῶν τὰς ἐν ταῖς πόλεσι συνάξεις.
Βαρὺ δὲ νομίσαντος τοῦτο τοῦ βασιλέως, διὰ τὴν τα-
ραχὴν, τότε μὲν ἠσύχασεν. Ὑστερον δὲ κατὰ τινα
χρέλαν εἰσελθὼν πρὸς τὴν βασιλέα, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ
Ἀρκάδιον ἰδὼν τῷ πατρὶ συγκαθήμενον, τὸν μὲν
Θεοδόσιον προσεκύνησε, τὸν δὲ υἱὸν παρῆλθε. Τοῦ δὲ
βασιλέως εἰπόντος· Ἰνα τί τὸν υἱόν μου παρέδραμες;
ἔφη· Γνωθί, βασιλεῦ, ὅτι ὡσπερ σὺ ἠγανάκτησας τοῦ
υἱοῦ παραβλεπομένου, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ,
τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου ὑβρίζομένου. Ὅθεν πεισθεὶς ὁ
βασιλεὺς, ἐποίησε τὸ τοῦ ἁγίου θέλημα. Οὕτω δὲ ζή-
σας εὐσεβῶς, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν.

XII.

MENOLOGIUM d. xxiii Novembris.

Memoria sancti patris nostri Amphilo-
chii episcopi Iconii.

Μνήμη τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου
ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Hic gradu omni ecclesiastico a juvenili ætate,
alterna mutatione provecutus, monasticaque exerci-
tatione et divina scientia clarus, communi suffragio
urbis Iconii episcopus creatur: temporibus Valen-
tiani et Valentis imperatorum, vita ad Theodo-
sium usque magnum imperatorem ejusque filios
producta; factusque fidei orthodoxæ doctor, contra
Arianam luem ceu acie instructa firmiter consistens,
multas ab impiis persecutiones tribulationesque
sustinuit, una cum beatis Patribus certamen adver-
sus blasphemias Eunomii habens. Hic item, unus
centum illorum quinquaginta Patrum secundæ sy-
nodi, plurimum adversus Spiritus sancti hostem
Macedonium Ariique discipulos depugnavit. Porro,
potiente rerum magno Theodosio, reversoque Va-

Οὗτος ἐκ νεαρῆς ἡλικίας, πάντα βαθμῶν ἐκκλη-
σιαστικῶν παραλλάξας, καὶ ἀσκήσει καὶ θεῶν γνώσει
λάμπων, ψήφῳ τοῦ κοινῶ προχειρίζεται ἐπίσκοπος
τῆς Ἰκονιέων πόλεως, ἐν τοῖς χρόνοις Οὐαλεντινιανοῦ
καὶ Οὐάλεντος τῶν βασιλέων· παρατείνας τὴν ζωὴν
μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ τῶν υἱῶν
αὐτοῦ· ὃς καὶ διδάσκαλος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως γε-
γονὼς, καὶ κατὰ τῆς Ἀρείου λύμης στερβῶς ἀντι-
ταξάμενος, πολλοὺς διωγμοὺς καὶ θλίψεις ὑπομείνας
παρὰ τῶν ἀπεθῶν, συναγωνιστὴς γεγονὼς τῶν μα-
καρίων Πατέρων κατὰ τῆς Εὐνομίου βλασφημίας·
οὗτος καὶ τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ τῶν ἑκατὸν πεν-
τήκοντα Πατέρων εἰς ὑπάρχων, τὰ πλεῖστα διηγω-
νισατο κατὰ Μακεδονίου τοῦ πνευματομάχου, καὶ
τῶν φοιτητῶν Ἀρείου· κατὰ δὲ τὸ κρατῆσαι τῆς βα-

αιτίας Θεοδοσίου τὸν μέγαν, καὶ τὸν νέον Οὐαλεντιανὸν κατατρέψαι, καὶ νικήσαντα ἐπανελθεῖν, ἤντι-
 δόλει ὁ μέγας Ἀμφιλόχιος τὸν βασιλέα Θεοδοσίον ἀπώσασθαι τοὺς Ἀρειανούς, καὶ τοὺς ὀρθοδόξους ἀνεῖναι τὰς ἐκκλησίας. Ἐπεὶ οὖν ὁ βασιλεὺς παρη-
 γτείτο, ἐξεῦρε μηχανὴν ὁ θαυμάσιος· καὶ παρελθὼν εἰς τὰ βασίλεια, τὸν μὲν βασιλέα Θεοδοσίον ἠσπά-
 σατο, τὸν δὲ υἱὸν αὐτοῦ Ἀρχάδιον, καταλιπὼν ὑφει-
 μένως, οὐκ ἠσπάσατο· καὶ τοῦτο ὁ βασιλεὺς δυσχε-
 ράνας, οἰκίαν ὑβρὶν ἐκάλει τὴν τοῦ παιδὸς παρ' αὐ-
 τοῦ ἀτιμίαν· ὁ δὲ σοφώτατα ἐκκαλύπτει τὸ δρᾶμα, καὶ φησιν· Ὁρᾷς, ὦ βασιλεῦ, πῶς οὐ φέρεις σὺ τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν, ἀλλὰ χυλοπαίνεις; Πίστευσον οὖν, ὅτι καὶ τοὺς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦντας, ὁμοίως καὶ ὁ Θεὸς ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ. Τότε συν-
 εἰς ὁ βασιλεὺς, νόμους ἔγραψε τοὺς τῶν αἰρετικῶν συλλόγους κωλύοντας. Οὗτος ὁ ἀοιδίμος ἀνὴρ, ἐπὶ πλείστοις χρόνοις ποιμάνας τὸ τοῦ Χριστοῦ ποιμνιον, καὶ λόγους ὀρθοδόξους συντάξας, καὶ εἰς βαθὺ γῆρας ἔλασας, ἐν εἰρήνῃ ἀνεπαύσατο.

A lentiniano juniore, cum victor ipse redisset, sup-
 plicabat magnus Amphilochius ut Theodosius im-
 perator, pulsus Arianis, ecclesias orthodoxis per-
 mitteret. Cæterum eo renuente, vir admirabilis
 subtile quid adinvenit. Accedens itaque ad regiam,
 Theodosium quidem imperatorem salutavit; ejus
 vero filium Arcadium, cessim relinquens, non salu-
 tavit. Eam rem moleste ferens imperator, negatum
 filio honorem, suam ipsius vocabat injuriam. Tum
 ille sapientissime detegit fabulam, aitque: Viden',
 imperator, ut ipse filii inhonorationem non feras,
 sed indigneris? Habeas ergo persuasum eadem
 Deum ratione blasphemus in Dei Filium aversari
 et odisse. Tunc imperator, rem intelligens, leges
 conscripsit, quibus hæreticorum conventus vetaret.
 B Hic vir præclarus ubi annos multos Christi gregem
 pavisset, librosque orthodoxæ doctrinæ composuis-
 set, alta senectute quievit in pace.

XIII.

MENOLOGIUM GRÆCORUM sub eadem die, ex interpretatione cardinalis Sirlati.

Ex THESAURO CANISIANO tom. III, part. I, pag. 490.

Natalis S. P. N. Amphilochii episcopi Iconii, sub Theodosio imperatore magno, vir divinarum litterarum peritia et sanctitate vitæ, ac rectæ et catholicæ fidei sinceritate insignis, Basilii magni

amicitia et testimonio commendatus. Hic libros orthodoxam fidem continententes conscripsit, et ad summam senectutem proventus in pace quievit.

XIV.

Ex ANTHOLOGIO GRÆCORUM, xxiii Novembris, edit. Græc. 1736 (Romana), pag. 508.

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Κοντάκιον.

Ἡ θεία βροντή· ἡ σάλπιγξ τοῦ Πνεύματος· πιστῶν φυτουργέ· καὶ πέλεκυς τῶν αἰρέσεων· ἱεράρχα Ἀμφιλόχιε· τῆς Τριάδος θεράπων ὁ μέγιστος· σὺν ἀγγέλοις πέλων ἀεὶ· πρεσβύτων μὴ παύση ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

C Sancti patris nostri Amphilochii episcopi Iconi-
 niensis.

Hymnus parvus.

O divinum tonitru; o tuba Spiritus; fidelium plantator; et securis hæreticorum; pontifex Amphilochi; Trinitatis minister maxime; cum angelis existens semper; intercessor ne cesses esse pro omnibus nobis.

IBIDEM.

Στίχοι.

Σταλεῖς, Ἀμφιλόχιε, νεκρῶν ἀμφοῖς,
 Λόγους σκεδάσεις, καὶ νεκρὸς νοούμενος.
 Εἰκάδι ἐν τριτάτῃ θάνατος λάβεν Ἀμφιλόχιον.

Versus.

Indutus, Amphilochi, mortuorum linteis,
 Insidiantum agmina dissipas, vel mortuus reputatus.
 Die vicesima tertia mors cepit Amphilochium.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ
ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ.

S. P. N. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

ORATIONES ET HOMILIÆ.

ORATIO I.

*In natalitia magni Dei et Salvatoris nostri
Jesu Christi*¹⁵.

I. Videtur plane pratum hoc spirituale et splendendum, cœlestium florum venustate varium illud, apostolicisque ac incorruptis suaveolens odoribus, divini paradisi præferre typum. Quemadmodum enim tripudii ovansque ille sensui subjectus atque mala omni aura vacuus locus; arboribus incorruptis, immortalibusque fructibus, ac innumerabilibus aliis perquam magnificis decoratur ornamentis: ita sane et divinissimus sacratissimusque Ecclesiæ conventus, spiritualibus arcanisque illustrius splendescit sacramentis: quorum nobis sacrorum hodie Christi veri Dei nostri natalitiorum festa dies, solida crepido est fundamentumque immotum, et salubre initium ac plane augustus vertex: propter quam et vetera figurate prophetata sunt, et nova in toto terrarum orbe palam prædicata: per quam cœlum apertum est, terraque ad divinam elata celsitudinem: per quam paradisi concessus est hominibus, mortisque potestas abolita: per quam vis corruptionis est conculcata, perniciosusque diaboli cultus sublatus: per quam humana vitia mortificata sunt, angelicique domini designata vitæ ratio: per quam fugatus est error dæmonum, Deique sapientia ac castissimus annuntiatus adventus. *Non enim angelus, inquit, neque legatus, sed ipse Dominus veniet et salvabit eos*¹⁶. O faustorum nuntiorum immensæ divitiæ! o sapientissimorum sacramentorum scientia inenarrabilis! o divinorum ineffabilium donorum indefectibilis thesaurus! o providæ clementiæ gratia innumerabilis! *Ipse enim, inquit, Dominus veniet, et salvabit nos.* Quo, propheta divine, modo ad nos

¹⁵ Tit. II, 13. ¹⁶ Isa. LXIII, 9.

(1) Καὶ ἀκήρατος χορδός. Placeret magis χώρος· retinimus tamen propter sequens, θίασος, ut significetur paradisi et hortus ille, ad modum loci choræi destinati, et loci tripudii: qualis vere fuit creatus innocenti homini.

(2) Ἀγγελικῆς δεσποτίας βλος ἀνακεκαίνισται.

A

ΛΟΓΟΣ Α'.

Εἰς τὰ γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Α'. Ὁ μὲν πνευματικὸς οὗτος καὶ λαμπρὸς λειμῶν, ὁ τῶν τῶν οὐρανίων ἀνθῶν κάλλιπε πεποικιλμένος, καὶ ταῖς ἀποστολικαῖς καὶ ἀγράντοις εὐοδιάζων ἀποφοραῖς, τύπον ἔχειν τοῦ θείου παραδείσου μοι φαίνεται. Ὅν γὰρ τρόπον ὁ αἰσθητὸς ἐκεῖνος καὶ ἀκήρατος χορδός (1), δένδρεσιν ἀφάρτοις, καὶ καρποῖς ἀθανάτοις, καὶ μυρίοις ἄλλοις ὑπερλάμπροις φαιδρύνεται κάλλεσιν· οὕτω δὲ καὶ οὗτος ὁ θεοειδέστατος τῆς ἱεροπρεπεστάτης Ἐκκλησίας θίασος, νοητοῖς καὶ ἀρρήτοις καταλαμπρύνεται μυστηρίοις, ὧν κρηπίς ἡμῖν ἀρράγης, καὶ θεμέλιος ἀστεμφής, καὶ ἀρχὴ σωτήριος, καὶ κορυφὴ πανσεβάσμιος, ἡ σήμερον τῶν ἁγίων Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν γενεθλίων ἐστὶν ἑορτὴ· δι' ἣν καὶ τὰ παλαιὰ πεπρωφῆτεται τυπικῶς, καὶ τὰ νέα διαρρήδη εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κεκήρυκται· δι' ἣν φθορᾶς δύναμις πεπάτηται, καὶ διαβόλου σέβας ἄλεθριον πέπαιται· δι' ἣν ἀνθρώπινα πάθη τεθανάτωται, ἀγγελικῆς δεσποτίας βλος ἀνακεκαίνισται (2)· δι' ἣν οὐρανὸς ἠνέμφεται, καὶ γῆ εἰς θεῖον ὕψος μετεώρισται· δι' ἣν παράδεισος ἀνθρώποις ἀποδόδοται, καὶ θανάτου κράτος κατήργηται· δι' ἣν πλάνη δαιμόνων δεδλωκται, Θεοῦ σοφία καὶ πάναγνος παρουσία μεμήνυται. *Οὐκ ἀγγελος γάρ, φησὶν, οὐδὲ πρέσβυς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξει καὶ σώσει αὐτούς.* Ὡ θεῶν εὐαγγελίων πλοῦτος ἀμύθητος! Ὡ πανσόφων μυστηρίων γνῶσις ἀνεκδιήγητος! Ὡ θεῶν ἀφράστων δωρεῶν θησαυρὸς ἀνεξάλειπτος! Ὡ προνοητικῆς φιλανθρωπίας χάρις ἀναριθμητος! *Αὐτὸς γάρ, φησὶν, ὁ Κύριος ἦξει, καὶ σώσει ἡμᾶς.* Ἡξείν πρὸς ἡμᾶς τίνα τρόπον, ὧ θεῖε προφήτα, κηρύττεις τὸν Κύριον; Παρ·

Velut prima illa libertate, qua similes angelis, mero imperio appetitui dominabamur, sin plene restituta, at velut inchoata; abundantiori illa gratia et sanitate τοῦ ἡγεμονικοῦ, redundante in corpus subjectum, ejusque vires.

ῥησιάζομαι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ μέρει πρὸς σὲ τὸ τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν πρόσωπον ἀναδεχόμενος, τῶν ταύτην (εἰς) τὴν πανύμνητόν μοι ἑορτασάντων πανήγυριν, μήτε δὲ τοῦ καινοῦ καὶ πανάγνου τοκετοῦ τῆς ἀχράντου Παρθένου πεπειραμένον, μήτε τὰ τῶν ἀγγέλων ἑωρακῶτων σιχητήματα, μήτε τὰς θείας ἀκηκοῶτων φωνάς. ἃς πρὸς τοὺς ἱερεῖς ποιμένας ἀνευφημοῦντες τὸν γεγεννημένον Σωτῆρα, γεγηθότες ἀπήγγελλον· μήτε μὴ τῶν μάγων τὰ δῶρα συνιέντων, καὶ τὴν προσκύνησιν τὴν θεϊκὴν· ἐκείνων ἀναδεξάμενος τὸ πρόσωπον, ἐρωτήσαιμι σε τὸν τρόπον τῆς παρουσίας. Κατέπληγτε γὰρ αὐτοὺς εἰκότως λίαν τὸ λόγιον, καὶ μικροῦ δεῖν τῷ πλήθει τοῦ δέου ἐξίστασθαι παρεσκευάσεν τῶν φρενῶν. Οὐ γὰρ εἶχον νοεῖν, ὅτι ὁ ἀθάνατος Θεὸς πρὸς ἀνθρώπους γεωδεσάτους ἔξει· ὁ ἀληλάφητος, πρὸς τοὺς αἰσθητοὺς· ὁ ἀθεώρητος, πρὸς τοὺς ὁρατοὺς. Πῶς γὰρ ἂν ἔξει τὸν Θεὸν ψήθησαν, καὶ πῶς ὀφθήσεται; Ἐνίοις μὲν ἐδόκει πρότερον ὡς ὤφθη τῷ Ἀβραάμ δι' ἀγγέλων, ἢ δ' αὖ πάλιν, ὡς ὤφθη τῷ Μωϋσῆ διὰ πυρὸς ἐν τῇ βάλτω, ἢ καὶ ἂν τρόπον ὤφθη τῷ Ἡσαΐα διὰ τῶν σεραφίμ, ἢ τῷ Ἰεζεκιὴλ διὰ τῶν χερουβίμ. Οὕτω γὰρ πάντες Θεὸν ἑωρακεῖναι διαμφοτέροις τρόποις μεμαρτυρήκασι. Ποῖος τοίνυν τούτων τρόπων εἰς θεωρίαν Θεοῦ ἔστιν ἄξιος; δῆλον ὅτι οὐδὲ εἷς.

Πόθεν δὲ μάλιστα τοῦτο πιστούμεθα; Ἐκ τῆς ἐτέρας τοῦ προφήτου φωνῆς λεγούσης· Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστροφῆς. Ὅπτασίας μὲν γὰρ ἐκείνα, καὶ οὐ συναναστροφῆς ὑπῆρχε τεκμήρια· ταῦτα συναναστροφῆς, καὶ οὐ ὀπτασίας τυγχάνει κηρύγματα. Πῶς οὖν φησίν· Αὐτὸς ὁ Κύριος ἔξει, καὶ σώσει ἡμᾶς; Δέγῃς ἂν ἡμῖν, ὦ μακάριε. Πῶς ὁ ἀσχημάτιστος σχηματίζεται; ὁ ἀκίνητος, ἀπὸ τῶν οὐρανίων θρόνων ἐπὶ τῆς γῆς πάλιν ἀντιμεθίσταται; εἴπη δ' ἂν πρὸς αὐτοὺς ἀπαντῶν ὁ θεὸς οὗτος ἀνὴρ· Ὅτι δι' ἐτέρων λόγων τὸν τρόπον ἤκούσατε τῆς παρουσίας, τί περισπῶς πολυπραγμανεῖτε ἐνταῦθα τὸ λόγιον; Ἡ λήθηθεν ὑμᾶς τὸ εἰρημένον, ὅτι Ἡ παρθένος ἐρραστρὴ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός; ἢ οὐκ ἀκηκόατε τὸ γεγραμμένον, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστός, σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἀρχὴ εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος; Ἐκ τούτων τῶν λόγων τὸν τρόπον τῆς παρουσίας ἐπέγνωτε. Παρθένος γὰρ ἀφθαρτος ἀποκυψοῖ σωματικῶς τὸν λύχνον τὸν ἀφθαρτον (3).

¹⁷ Gen. xvii, 1. ¹⁸ Exod. iii, 2. ¹⁹ Isa. vi, 2. ²⁰ Ezech. x, etc. ²¹ Baruch iii, 38. ²² Isa. vii, 14. ²³ Isa. ix, 6.

(3) Τὸν λύχνον τὸν ἀφθαρτον. Solet crebro in Scriptura per lucernam designari proles et semen; in qua igniculus Patris et Pater velut vivit. Sic Jansen. illud psal. cxxxi, *Paravi lucernam Christo meo, paraphrasticus: Paravi enim uncto meo David posteritatem, quæ sua claritate et gloria, quasi lucerna quædam illustrabit Davidis nomen*: ubi plura in eam reu. Præ omnibus atheni fuit Mariæ lu-

venturum Dominum prædicat? Ad te enim hæc in parte libere loquar, persona veterum assumpta, qui hancce mihi laudatissimam celebritatem coluerunt, nec novum tamen et castissimam intemeratæ Virginis partum, experimento cognoverunt, nec sanctorum angelorum viderunt tripudia, nec divinas audierunt voces, quibus illi, sacris pastoribus fauste acclamantes, natum Salvatorem gaudio nuntiarunt: sed neque magorum munera, divinamque perspexerunt adorationem: eorum, inquam, persona assumpta, ex te adventus modum quæsierim. Perculit enim eos perquam merito oraculum, parumque absuit, ne præ ingenti metu sensibus deliraret. Non enim poterant intellectu assequi, venturum Deum immortalem ad crassissimos homines; palpabili nescium, ad sensibiles; invisibilem, ad visibiles. Nam quomodo venturum, quoque modo videndum existimarent? Quidam enim putabant, sicut prius Abraham apparuit per angelos¹⁷: aut rursus ut per ignem Moysi in rubo¹⁸: aut quomodo Isaïæ visus est per seraphim¹⁹: aut Ezechieli per cherubim²⁰. His enim alterutris modis, Deum omnes vidisse testati sunt. Quis ergo illorum dignus, ut se Deus eo videntium præberet? Planum est ne ullum esse.

II. Unde id confirmamus? Ex alia prophetæ voce, dicentis: *Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est*²¹. Illa quidem visionis fuerunt, non conversationis argumenta: ista conversationis sunt, non visionis præconia. Quomodo igitur ait: *Ipsæ Dominus veniet, et salvabit nos*? Dixeris nobis, o beate: quomodo figuratur, in quem non cadit figura? immobilisque ab cælestibus sedibus, derelicta rursus statione, in terram transfertur? His verò vir divinus occurrerit, dicens: *Alio oraculo traditum audivistis adventus modum. Quid hic supervacanea curiositate exquiritis oraculum? Fugit vos dictum illud: Ecce virgo habebit in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel*²²: quod interpreteris, *Nobiscum Deus*? Nonne audistis quod scriptum est, quia *Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et vocatur nomen ejus, magni consilii angelus: admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi*²³? Ex iis sermonibus cognitum habetis modum præsentis. Virgo enim incorrupta nesciam illam corruptionis lucernam corporali ratione concipiet. Oportet enim ut se Dei Verbum augustissimum ad carnem usque nobis inclinet; ut quos incorporea divinitate

cerna Dominus Jesus, qui lux de luce æternam a Patre prodit; humanumque et suum dignatione genus, carnali ex ea nativitate, ad divinæ lucis commercium, deificatione admirabili evehit: ut tantum faciat homines deos, quantum factus est ipse, homo: ut ingens illa theologiæ lucerna Gregorius audentius protulit exponitque D. Maximus dub. ad Thomam, etc.

ereaverat, peccato veteratos, carnis assumptione in-
novet, et immunes a corruptione, similitudine ad
corruptionem, efficiat.

καινίση διὰ σαρκώσεως, παλαιωθέντας διὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀφάρτους κατασκευάση διὰ τῆς ὁμοιότητος
τῆς πρὸς τὴν φθορὰν.

III. His ad eos per Prophetam dictis, etiam ipsi
interrogabimus. O puerule cælo antiquior! O filius
ter beatus, qui venit ferens principatum suum, non
vero quærens ut ab alio accipiat. Est enim Verbo
a natura, tanquam Filio, ut omnibus præsideat,
nec aliquid adscitium ut creatura habeat. *Principatus enim*, inquit, *super humerum ejus*. O proles
magni nominis! *Magni enim consilii*, inquit, *angelus*
vocatur, et Deus fortis. O potestas omnipotens!
Admirabilis enim consiliarius est, et princeps pacis.
Qui ergo celebraverimus hodiernam festivitatem?
Qui maxime spirituales in præsentī celebravit
beatam prædicaverimus? Quis enim hujusce diei
immortales divitias investigabit? Quibus magnis
elativissimisque verbis, omnibus canticis prose-
quendum, ac tropæale sacramentum hoc procla-
mabimus? O dies innumerabilibus celebranda
canticis, in qua nobis orta est stella ex Jacob²⁴,
cælestisque homo ex Israel apparuit, ac nos Deus
fortis adiit: Solque justitiæ obumbravit, et virtutum
divinarum thesaurus pavit, ac vitæ æternæ
planta hominibus germinavit, Oriensque de alto
illuxit et cælestium, terrestrium infernorumque
Dominus ex virgineo progressus utero, pro mundi
redemptione, in mundum corruptibilem venit. *Natus enim est nobis hodie Salvator Christus Dominus*²⁵,
*qui lumen est gentium*²⁶, et salus domus
Israel. O miraculum! Qui non definitur cælis, in
præsepī demoratus est ut parvulus: quique brevi
sermone universa constituit, muliebris fovebatur
uinis; ac qui supercælestibus omnibus virtutibus
donavit ut essent, impollutis lactabatur Virginis sa-
cræ uberibus. *Factum enim est*, inquit, ut Evangelium
testatur, *cum essent ibi, impleti sunt dies ut
pareret. Et peperit filium suum primogenitum, et
pannis eum involvit, et reclinavit eum in præsepīo: quia non erat eis locus in diversorio*²⁷.

ερω
ετόκορον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτόν, καὶ ἀνέκλιεν
ἐν τῷ καταλύματι.

IV. Quæ nova hæc et mirabilis doctrina? Quæ D
omnipotens, et faciens mortalem, divinæ Providen-
tiæ benevolentia? Quod grande astutissimumque
stratagemata adversus diabolum? Mundus assertus

²⁴ Num. xxiv, 17. ²⁵ Luc. ii, 41. ²⁶ ibid. 52. ²⁷ ibid. 6, 7.

(4) Μέχρι γὰρ σαρκὸς δεῖ συγκαταβῆναι πρὸς
ἡμᾶς, velut condescendat: sed ea vox durior est;
quæquam habet Bernardus, sive quisquis auctor
est sermonis in *Evangelium infra oct. Epiphaniæ*. Imitati
sumus magnum Leonem in illo, *Se nobis inclinet*.
Passim utitur Chrysostomus ea voce etiam in
materia visionis, ubi etiam quædam est Dei in nos
inclinatio, compositioque ad nostrum modum, qui
se videndum præbeat, non quantus est ipse, sed
quantum ejus lumine perfusus intellectus creatus,

μέχρι γὰρ σαρκὸς δεῖ συγκαταβῆναι πρὸς ἡμᾶς (4)
τὴν πανσεβάσιμον τοῦ Θεοῦ Λόγον, ἵνα δὴ τοὺς ἀσω-
μάτω θεότητι παρ' αὐτοῦ δεδημιουργημένους ἀνα-
κατασκευάσῃ διὰ τῆς ὁμοιότητος

Γ. Ταῦτα τοῦ Προφήτου πρὸς αὐτοὺς εἰρηκότος,
ἐροῦμεν καὶ ἡμεῖς. Ὁ παιδίον οὐρανοῦ παλαιότερον! Ὁ
τρισόβλιος υἱὸς, ὅστις ἐπ' ὤμων ἔχει τὴν ἑαυτοῦ
βαστάζων ἀρχὴν (5), καὶ οὐ παρ' ἑτέρου ζητῶν αὐτὴν
κομίτασθαι. Ἐμφυτον γὰρ τῷ Λόγῳ τῶν πάντων
ἄρχειν ὡς Υἱῶ, καὶ οὐκ ἐπέισακτον ὡς ποιήματι.
Ἡ ἀρχὴ γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Ὁ με-
γαλύνουμον γέννημα! Μεγάλῃς γὰρ βουλῆς, φησὶν,
ἀγγελος, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς ὀνομάζεται. Ὁ παντο-
δύναμος ἐξουσία! Θαυμαστός γὰρ σύμβουλος, καὶ
ἀρχῶν εἰρήνης ἐστὶ. Πῶς τοίνυν δοξάσωμεν τὴν
σήμερον ἑορτὴν; Πῶς μακρῶσμεν τὴν ἐπὶ τοῦ
παρόντος μουσικωτάτην πανηγυριν; Τίς γὰρ ἐξ-
ιχνιάσει τὸν ταύτης τῆς ἡμέρας πλοῦτον ἀθάνατον;
Ποίοις μεγαλήχοις καὶ ὑψηλοτάτοις ῥήμασι ἀνακη-
ρύξομεν τὸ πανύμνητον τοῦτο καὶ τροπαιοῦχον τῆς
ἀφθαρσίας μυστήριον; Ὁ ἡμέρα μυρίων ὕμνων
ἀξία, ἐν ἣ ἀνέτειλεν ἡμῖν τὸ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ
ὁ ἄνθρωπος ὁ οὐράνιος, ὃς ὤφθη ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ
ἐπεδήμησεν ἡμῖν ὁ ἰσχυρὸς Θεός, καὶ ὁ τῆς δικαιο-
σύνης ἐπεσχίασεν ἥλιος, καὶ ὁ τῶν θείων ἀρετῶν
ἠνέφκεται θησαυρὸς, καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς φυτὸν
ἀνθρώποις ἐδλάστησε, καὶ ἡ ἀνατολὴ ἐκ τοῦ ὕψους
ἐπέλαμψε, καὶ ὁ τῶν οὐρανῶν καὶ ἐπιγείων Δεσπό-
της ἐκ παρθενικῶν λαγόνων, ὑπὲρ κόσμου λυτρώ-
σεως, εἰς κόσμον φθαρτὸν ἐλήλυθεν. Ἐγεννήθη γὰρ
ἡμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος,
ὅστις φῶς ὑπάρχει ἐθνῶν, καὶ σωτηρία οἴκου
Ἰσραὴλ. Ὁ τοῦ θαύματος! Ἐπὶ φάτης ὡς παι-
δίον ἠύλιζετο, ὃ ὑπὸ τῶν οὐρανῶν μὴ περιγραφόμε-
νος· καὶ γυναικαίαις ἀγκάλαις ἐθάλαπτο, ὃ λόγῳ βραχεῖ
τὰ πάντα συστησάμενος· καὶ ἐγαλουχετο ὑπὸ τῶν
ἀμιάντων τῆς ἁγίας Παρθένου μαστῶν, ὃ πάσις ταῖς
ὑπερκοσμίαις δυνάμεσι τὸ εἶναι κεχαρισμένος. Ἐγέν-
ετο γὰρ, φησὶ, καθὼς μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν
τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αὐτῶν ἡμέραι τοῦ
τεκεῖν αὐτήν, καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρῶ-
τον αὐτὸν ἐν τῇ φάτῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος

Δ'. Τίς ἡ καινὴ καὶ παράδοξος αὐτῆς μυσταγωγία;
Τίς ἡ παντοδύναμος καὶ φαρτοποιὸς (6) τῆς θείας
Προνοίας εὐμένεια; Τί τὸ δεινὸν καὶ πάνσοφον κατὰ
τοῦ διαβόλου στρατήγημα; Ἠλευθέρωται κόσμος διὰ

capere potest.

(5) Ἐπ' ὤμων βαστάζων τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν.
Pulchra illius loci expositio: quam eandem habet
Theodotus Ancyranus auctor alterius orationis in
Annam et Symeonem, Amphiloχii nomine vulgatae.

(6) Τίς ἡ παντοδύναμος καὶ φαρτοποιός. Pul-
chra antithesis: vere enim nusquam magis eluxit
divina potentia; tametsi impotentia videtur, fa-
cere mortalem. Sic Maria: *Fecit potentiam*, etc.

παρθένου, ὁ δὲ διὰ ταύτης τὸ πρὶν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν πεσών. Διὰ παρθενικοῦ τοικοῦ τεταρτάρῳται δαιμόνων ἀοράτων τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα συστήματα. Σύμμορφος τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης γέγονεν, ἵνα οἱ δούλοι γένωνται σύμμορφοι πάλιν Θεοῦ. Ὡς Βηθλεὲμ πόλις ἡγιασμένη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συγκεκληρωμένη (7). Ὡς φάτις, ὡς φάτις συμμετοχῶν τῶν Χερουβὶμ, καὶ ὁμοτίμῶν τῶν Σεραφίμ! Ὁ γὰρ αἰωνίως ὑπ' ἐκείνων τῶν θρόνων ἐποχοῦμενος θεϊκῶς, νῦν ἐν σοὶ σωματικῶς πάλιν αὐλιζέται. Ὡς Μαρία, ὡς Μαρία! ἢ τὸν ἀπάντων Δημιουργὸν πρωτότοκον κεκτημένη. Ὡς ἀνθρωπότης, ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον σωματικῶς οὐσιώσασα (8), καὶ τῶν ἐπουρανίων καὶ νοερῶν δυνάμεων ἐν τούτῳ τῷ μέρει προτετιμημένη! Οὐ γὰρ ἤξιώσε Χριστὸς μορφωθῆναι πρὸς τὰς τῶν ἀρχαγγέλων μορφάς, οὔτε μὴ πρὸς τὰς τῶν ἀρχῶν, καὶ δυνάμεων, καὶ ἐξουσιῶν ἀτρέπτους εἰκόνας (9), ἀλλὰ πρὸς σὲ τὴν κατενεχθεῖσαν ἐπὶ τροπῆν, καὶ τοῖς αἰόλοις ζώοις παρασυμβεβλημένην. Οἱ μὲν γὰρ ὑγιαίνοντες οὐ χρεῖαν ἔχουσιν ἰατροῦ· ἡ δὲ νόσῳ συχρῆ κατασχεθεῖσα, τηλικούτου καὶ τοιοῦτου τετύχηκεν ἰατροῦ, ὡς μελζονος τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτηρίας (10), τοῦ νοσήματος δραπατεῦσαντος. Ἄλλὰ ποῦ νῦν ὁ δυσμενῆς καὶ ἀβρόντητος (11)· ὁ ἀλάστωρ καὶ παμμίαρος δράκων, ὁ μεταωρίζειν εἰς ὕψος τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπαγγειλάμενος;

Εἰ. Διὸ, ἀδελφοί, μακαρίας κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, πρὸς υἰοθεσίαν Θεοῦ καὶ ἀδελφότητα κεκλημένοι, εὐχαριστεῖν ὀφειλομένῳ τῷ καλέσαντι ἡμᾶς, καὶ παρέχειν ἑαυτοὺς ἀξίους εἶναι τοῦ παρέχοντος ἡμῖν τὴν ἀδελφότητα, καὶ δεξαμένου ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν, ἐκόντες οὖν καὶ ἐξ ἀγάπης δουλεύσωμεν αὐτῷ, ἔτοιμοι ὄντες πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνης κατόρθωσιν· ἀγγελία κοσμοῦμενοι, ἀκτμησομένην διώκοντες, λόγοις Θεοῦ προσκαρτεροῦντες, εὐχαῖς ἀγλαῖς καὶ ὕμνοις Θεοῦ ἱεροῖς ἀνακείμενοι· μετασηματίζοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τούτου, ἐπιλανθανόμενοι τῶν γῆινων καὶ θνητῶν ἐπιθυμιῶν, νικῶντες ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν, μηδὲνὶ κακόν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες· μὴ λογιζόμενοι ἑαυτοὺς διατρίβειν ἐν τῇ γῆ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεῦσθαι· μετ' ἀγγέλων ἀναστρέφειν, τῷ θρόνῳ τῆς οὐρανόου βασιλείας παραστήναι. Ταῦτα τῶν ἱερῶν ἀποστόλων τὰ διδάγματα· ἐν τούτοις Χριστὸς ἡμῖν τὴν μακαρίαν καὶ αἰώνιον διαθήκην διέθετο. Θωμασάτω τὴν ἀρετὴν ἡμῶν ὁ κόσμος· ἀισχυθή-

²² Psal. LXXIX, 2. ²³ Hebr. II, 16. ²⁴ Psal. XLVIII, 15. ²⁵ Matth. IX, 12. ²⁶ Isa. XIV, 15. ²⁷ Hebr. III, 4. ²⁸ Rom. XII, 21 et 17. ²⁹ Philipp. III, 20.

(7) Ἀνθρώποις συγκεκληρωμένη. Quam velut communem metropolim homines sortiti sint, ex ignobili vico, facta Christi editione, regina urbium, juxta prophetiam Michæe: *Et tu*, etc.

(8) Τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον σωματικῶς οὐσιώσασα. Quæ Dei Verbum vere substantia induisti: ut τὸ, σωματικῶς, sit emphaticum, quale illud Pauli: *In quo habitat plenitudo divinitatis* σωματικῶς, vel corporaliter, quia ipsa corporalis, substantia donavit Verbum, eo vere factum corpus, μεταποιούμενος τούτο. Hoc sibi adsciscens, ut et esse carnem, atque adeo creaturam, non mutatione aliqua, sed assumptione et appropriatione.

(9) Ἀτρέπτους εἰκόνας. Modo quidem tales absolute, propter gloriam: antea vero et a condi-

A est in libertatem per Virginem, qui per virginem olim sub peccatum corruerat. Virginali partu, tot tantæque invisibilium dæmonum copias in tartarum præcipites datæ sunt. Factus est Dominus conformis servis, ut servi iterum conformes Deo fierent. O Bethlehem urbs sanctificata, et communis hæreditas hominibus facta! O præsepe, o præsepe comparticeps cherubim, eodemque seraphim honore! Qui enim iis æternum sedibus²² divine inequitat, nunc in te rursus corporaliter degit. O Maria, o Maria, quæ universorum Creatorem habuisti primogenitum! O humanitas Dei Verbo corporaliter facta substantia, eoque titulo cælestibus spiritalibusque virtutibus honore prælata! Noluit enim Christus formam archangelorum induere²³, sed neque principatum et virtutum potestatumque immutabiles imagines, tuam vero in mutationem prolapsam induti, et brutis animantibus comparatam²⁴. Sanis quidem non est opus medicus²⁵: at quæ multis morbis detinebatur, talem tantumque consecuta est medicum, ut fugato morbo, majori quam sana fortunata sit salute. Ubi vero nunc infensus ille et impercussus: ille exitiosus, prorsusque execrabilis draco, qui edixerat fore ut thronum suum in sublimi extolleret²⁶?

V. Ideo, iratres, beatæ cælestis vocationis participes²⁷, ad divinam vocati adoptionem et fraternitatem, debemus agere gratias ei qui nos vocavit; eoque nos ipsos dignos ei exhibere, qui se nobis fratrem exhibuit; ac velut filii, illo digni esse, qui filiatione donavit inque adoptionem assumpsit. Lubentes ergo et ex charitate ei serviamus, expediti ad omnem gerendam justitiam, castitate ornati, consecrantes pauperatatem, divinis sermonibus instantes, precibus sanctis sacrisque Dei deliti canticis, nos ipsos transformantes ab isto sæculo, oblitii terrenas et mortales concupiscentias; vincentes in bono, malum; nemini malum pro malo reddentes²⁸; non reputantes in terra incolatum nostrum, sed conversationem in cælo²⁹: cum angelis agere, cælestis que Regis throno astare. Sunt hæc sacrorum apostolorum doctrina tradita. In his Christus beatum nobis æternumque testamentum condidit. Demiretur mundus vestram virtutem. Confundantur Judæi con-

D tione, quodammodo etiam. Quod enim non absolute arguit Lucifer ille, mutatus in tenebras, ut bene colligit Gregorius Theologus, orat. in Natal. et 2 in sanctum Pascha.

(10) Μελζονος τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτηρίας. Sic passim Patres et theologi, immensas illas divinæ bonitatis divitias in humanum genus merito celebrantes.

(11) Ἀβρόντητος. Forte ἐμβρόντητος, velut qui voto frustratum se videat, quod attonitos percussosque habet facere. Forte vero voluit significare magnam illius audaciam et infractam perversitatem, qualis describitur Job XL sub nomine Beemoth.

tuentes quanto novus et electus populus, spirituali A decore excultus sit, quantoque mundum splendore illustret. Idcirco enim dñmisit nos gentibus commisceri, ut luceamus sicut luminaria in mundo²⁶: ut simus salutis semen²⁷ omnibus qui nobiscum versantur, et nos adeunt; ipsis facti ad conversionem spectaculum. Videte ne quis propter vos gentiliū blasphemet Deum. Laudetur vero in nobis qui vocavit et sanctificavit, et salvos fecit. Ferox et audax, suspiciat nostram mansuetudinem et modestiam. Qui conviciatur, reportans bona verba, confusus abscedat. Qui pro pecuniis contendit et vult iudicio agere, circa divitias imperturbatos inveniat, non repuitantes habere nos terrenam possessionem, sed cœlestem tenere. Qui nos adit, ut amica consolatione in mundanas voluptates inducat²⁸, B inveniatur grāves, immobiles, temperantiae amantes, non capios voluptate; mortificantem naturam carnis, ut noverint quantum Spiritus sancti commoratio valeat. Qui praeceps est ad perjurium, inveniat nos qui neque sustineamus jurare, sed Dei nomen, ubi de rebus abjectis et terrenis agitur, vereamur proferre. Sic enim docebimus omnes, qui in quovis negotio nos conveniunt. Sic vero institutis vitae rationibus, vere efficiemur sacrum fermentum, nostraque opera fermentabitur mundus ad salutem, multusque ex nobis fructus invenietur repositus Domino, et in nobis glorificabitur Deus, juxta Dominum dicentem: *In hoc clarificatus est Pater, ut fructum plurimum afferatis, et efficiamini mei discipuli*²⁹. Porro clarificatus a nobis Dominus, nos claritate C aeterna clarificabit, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO II.

De occursu Domini nostri Jesu Christi: deque Deipara, et de Anna et Simeone.

I. Sunt plures in hominibus magni, virique praestantes, qui virginitatem admirantur et deprædicant. Et sane est mirabilis, velut angelis cognata, velut sodalis syernarum virtutum, velut comes incorporearum naturarum, ut quæ faciem sanctæ Ecclesiæ præferat, ut quæ vincat mundum, ut quæ affectiones conculcet, refrenet appetitus, cum Eva communionem non habeat, sed doloris experts, immunis a gemitibus, decretam condemnationis sententiam non expectet, qua dicitur: *Multiplicans multiplicatione tristitias tuas, et gemitum tuum: in tristitiis paries filios, et ad virum tuum conversio tua. Et ipse dominabitur tui*³⁰. Est igitur virginitas admirabilis, velut res invicta, velut germen corrumpi nescium, velut mansio libera, ut ascetici ordinis et exercita-

²⁶ Philipp. II, 15. ²⁷ Isa. I, 9; Rom IX, 29. ²⁸ Hebr. X, 14. ²⁹ Joan. XV, 8. ³⁰ Gen. III, 16.

(12) Προσδ. ΑΙ. ὑποδεχομένη.

(13) Καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφὴ σου. Minus bene Sifanus: *Et ad virum tuum te avertes*: vix enim fuerit Latinis τὸ *avertes* et *aversio*, ipsum, convertes et conversio, quod vult τὸ ἀποστροφὴ, et habent Syxtina ubi, teste Hieronymo, Aquila *Societatem*: Symmachus, *appetitum* vel *impetum* transtulerunt: quomodo etiam Tigur. *Et ad*

τωςαν Ἰουδαῖοι τὸν νέον καὶ ἐκλεκτὸν λαὸν θεωροῦν- τες, ὅσῳ κάλλει κεχάρηται πνευματικῶ, ὅση λαμπρότητι καταυγάζει τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο γὰρ ἡμᾶς μεμιγμένους ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἀφῆκεν, ἵνα φαίνώμεθα ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ· ἵνα σπέρμα σωτηρίας ὦμεν, εἰς ἐπιστροφήν θεωρούμενοι πᾶσι τοῖς συνοῦσι καὶ συντυγχάνουσιν. Ὅρατε μὴ τις δι' ὑμᾶς τῶν ἐθνικῶν βλασφημήσει Θεόν. Εὐφημείσθω δὲ ἐν ἡμῖν ὁ καλέσας, καὶ ἀγιάσας καὶ σώσας. Ὁ βίαιος καὶ θρασύς θαυμασάτω τὴν ἐπιείκειαν ἡμῶν καὶ μετριότητα· ὁ λοιδορῶν, ἀντευφημούμενος ἐντρεπέσθω· ὁ περὶ χρημάτων φιλονικῶν καὶ δικάζεσθαι βουλόμενος ἀταράχους ἡμᾶς εὐρισκέτω περὶ χρήματα, μὴ νομίζοντες ἑαυτοὺς ἔχειν κτήσιν ἐπίγειον, ἀλλὰ κρατοῦντες τὴν ἐπουράνιον· ὁ διὰ παρακλήσεως φιλικῆς προσιέμενος ἡμᾶς εἰς ἡδονὰς κοσμικὰς εὐρισκέτω σέμνονος, ἀμετακινήτους, σωφροσύνην ποθοῦντας, οὐχ ἡδονῇ δολεαζομένους· ἵνα εἰδῶσιν πόσον ἰσχύει Πνεύματος ἁγίου συνοικίσις, φύσιν σαρκὸς ἐκνεκρώσαντες. Ὁ πρόχειρος εἰς ἐπιτοκίαν εὐρισκέτω μηδὲ ὀμνύειν ἀνεχομένους ἡμᾶς, ἀλλὰ δεδοικότες τὸ τοῦ Θεοῦ προφέρειν ἔνομα περὶ ταπεινῶν καὶ γηϊνῶν πραγμάτων. Οὕτω γὰρ ἐσόμεθα πάντες διδάσκαλοι τῶν ἐντυγχανόντων ἡμῖν ἐν οἰκῆσιν ἐπίγειαι. Οὕτω δὲ πολιτευσάμενοι γενησόμεθα ζύμη ἁγία, καὶ δι' ἡμῶν ζυμωθήσεται ὁ κόσμος εἰς σωτηρίαν, καὶ πολλὸς ἐξ ἡμῶν καρπὸς εὐρεθήσεται τῷ Κυρίῳ πεφυλαγμένος, καὶ δοξασθήσεται ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν, κατὰ τὸν λέγοντα Κύριον· Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ Πατήρ, ἵνα ὑμεῖς καρπὸν πολλὸν φέρητε, καὶ γένησθε μοι μαθηταί. Δοξασθεὶς δὲ ὑφ' ἡμῶν ὁ Κύριος δοξάσει ἡμᾶς τῇ αἰωνίῳ δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Β'

Εἰς τὴν ὑπαπαντῆν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ εἰς τὴν Ἄρταν, καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα.

Α'. Πολλοὶ τῶν μεγάλων ἀνθρώπων τὴν παρθενίαν θαυμάζουσιν· καὶ γὰρ ἐστὶ θαυμαστὴ, ὡς τῶν ἀγγέλων σύμφυτος, ὡς τῶν ἄνω δυνάμεων συνόμιλος, ὡς τῶν ἀσωμάτων φύσεων σύνδρομος, ὡς τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας λαμπαδούχος, ὡς τὸν κόσμον νικῶσα, ὡς τὰ πάθη πατοῦσα, ὡς τὰς ἐρέξεις χαλινοῦσα, ὡς τῇ Εὐφᾷ μὴ κοινωνοῦσα, ὡς λύπης ἀπηλλαγμένη, ὡς στεναγμῶν λελυτρωμένη, ὡς τὴν καταδεδικασμένην ἀπόφασιν μὴ προσδεχομένη (12), τὴν φάσκουσαν· Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου, καὶ τὸν στεναγμὸν σου· ἐν λύπαις ἐτέθη τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφὴ σου (13)· καὶ αὐτὸς σου κυριεύσει· θαυμαστὴ τοιγαροῦν ἡ παρθενία, ὡς ἀδούλωτον κτήμα, ὡς ἀμάραντον φυτὸν, ὡς ἐλεύθερον ἐνδιαίτημα, ὡς ἀσκητικὸν ἐγκαλλώπισμα (14),

virum tuum erit desiderium tuum.

(14) Ὡς ἀσκητικὸν ἐγκαλλώπισμα. Velut monachorum et peculiarium Deo audictorum hominum gloria, quorum angelico in terris instituto ita cognata est angelica virtus virginitas, seu saltem continentia, ab illo semel arrepto, ut nulla indulgentia, ipso integro, possit violari, ac vel ad horam, in re

ὡς τῆς ἀνθρωπίνης ἕξως ἀνωτερα, ὡς τῶν ἐπαναγ- A
 καιοπαθῶν ἐλευθέρη (15), ὡς συνεισελθοῦσα τῷ νυμφίῳ
 Χριστῷ εἰς τὸν θάλαμον τῆς οὐρανῶν βασιλείας. Καὶ τὰ μὲν
 τῆς παρθενίας κλέη, ταῦτα, καὶ τὰ παραπλήσια τούτων· ὁ δὲ
 τίμιος γάμος ὑπέρχεται παντὸς δώρου γῆινου, ὡς ἔγκαρπον
 δένδρον, ὡς ἀστειὸν φυτὸν, ὡς ῥίζα τῆς παρθενίας, ὡς
 γεωργὸς τῶν λογικῶν καὶ ἐμψύχων κλάδων, ὡς εὐλογία τῆς
 τοῦ κόσμου ἀξίτητος, ὡς παρήγορος τοῦ γένους, ὡς
 δημιουργὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς τῆς θεϊκῆς εἰκό-
 νος ζωγράφος, ὡς τὸν Δεσπότην εὐλογοῦντα κεκτημέ-
 νος, ὡς πάντα τὸν κόσμον φέρειν δεχόμενος, ὡς ἐκεί-
 νῳ πολιτευόμενος (16) ὃν καὶ ἐνανθρωπήσας ἐδυσ-
 ώπησεν, ὡς δυνάμενος λέγειν μετὰ παρρησίας. Ἰδοὺ,
 ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Περιέλε
 τὸν τίμιον γάμον, καὶ ποῦ εὐρήσεις τὸ τῆς παρθενίας B
 ἄνθος· ἐνθεν γάρ καὶ οὐκ ἄλλοθεν, τὸ τῆς παρθενίας
 ἄνθος ἀναλέγεται. Ταῦτα δὲ λέγοντες, ἀγαπητοί, οὐ
 μάχην παρεισβάλλομεν μεταξύ παρθενίας καὶ γά-
 μου· τὰ ἑκάτερα δὲ ὡς ἀλληλόφραθα θαυμάζομεν.
 Ἐπειδὴ τῶν ἑκατέρων ὁ Δεσπότης καὶ προνοητής
 οὐκ ἀντιταλαντεύει ἕτερον τῷ ἑτέρῳ· πρὸς γάρ τὰ
 ἑκάτερα τῆς θεοσεβείας ἔρχεται (17). Ἄνευ γάρ τῆς
 τιμίας καὶ θεοσεβοῦς εὐσεβείας (18) οὔτε παρθενία
 σεμνή, οὔτε γάμος τίμιος.

B. Ταῦτα δέ μοι ἐν τῷ παρόντι λόγῳ προήχθη, διὰ τὸ
 ἐν τῷ νόμῳ γραφέν, καὶ ἐν τῇ χάριτι βεβαιωθέν, καὶ
 καθόλου λεχθέν, καὶ καθόλου μὴ εὐρεθέν, καὶ ἐν τῷ
 Κυρίῳ μόνῳ πληρωθέν (19)· περὶ τοῦ γαμικοῦ φημί

¹⁵ Heb. xiii, 4. ¹⁶ Isa. viii, 18.

etiam, non servari, solaque præparatione animi C
 prompta voluntate; quomodo et obedientiæ et pau-
 pertatis vota, servata, non raro sufficiunt, vel defi-
 ciente qui præcipiat, vel usu rerum interim libero,
 ac qualis fere est domini. Qua de re tum canonistæ
 ad Decret. extra. Cum ad monasterium, et Theologi
 2-2, ubi de voto. Sifanus: *Utpote virtutis studii et
 mentis exercitationis ornamentum*. Plane jejune, nec
 quicquam ad mentem Amphilochoi.

(15) Ὡς τῶν ἐπαναγκαιοπαθῶν ἐλευθέρη. A.
 ἀπολυθεῖσα. Velut quæ superior videatur humanis
 passionibus necessariis, ac quemdam jam
 angelicum et incorruptionis statum præferat. Erat
 textus mendosus omnino et mutilus ὡς τῶν ἐπά-
 ναγκας ἔλθοῦσα τῷ νυμφίῳ, x. τ. ἐξ. Sifanus: *Ut quæ
 necessario sponso Christo veniat in thalamum regni
 cælorum*: cujus dicti aut non video sensum, aut non
 satis sanum.

(16) Ὡς ἐκείνῳ πολιτευόμενος. Velut quod illi vi-
 vatur et militet. Re vera enim etiam nuptiæ Deo mili-
 tant; quanquam majori quam virginitas difficultate,
 et terrenorum sollicitudine. Sifanus: *Cum ab illo
 regatur et administratur*, minus apte: ut enim vir-
 ginitatis, ita nuptiarum ubique Amphilochoius pro-
 scriquitur κατορθώματα, non formaliter divina χα-
 ρίσματα, quid illa homini conferant, et quo
 obsequantur Deo; non quid Deus illis conferat.

(17) Πρὸς γάρ τὰ ἑκάτερα τῆς θεοσεβείας ἔρχε-
 ται. Nempe Dominus ille et provisor, velut ea affli-
 citur eique insistit: ut sit ratio cur οὐκ ἀντιταλαν-
 τεύει ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, non unum contra aliud velut
 trutinat et appendit: quasi ipsa præcise, ac nisi ut
 media ad pietatem religionemque, pluris fiant ab
 ipso: quod tamen non prohibet, ut ne virginitas
 sit melior et acceptior Deo ex ipsa etiam ratione

torum decus, ut superior humano habitu et quali-
 tate, ut necessariis affectionibus libera, ut cum
 Christo sponso in regni cælorum penetrans thala-
 mum. Et hæc quidem sunt virginitatis insignia, et
 si qua iis fuerint proxima: honorabile autem con-
 nubium ¹⁵, donum omne terrenum superat, tan-
 quam arbor frugifera, ut planta elegans, velut ra-
 dix virginitatis, ut quod rationales vitaque potiori
 auctos ramos, excolat, veluti mundi cremento data
 benedictio, ut solatium generis, ut naturæ conditor,
 ut pictor divinæ imaginis, ut cui Dominus bene-
 dixit, ut quod universum mundum portare susti-
 neat, ut cujus rationes illi instituuntur, quem etiam
 ut homo fieret inlæxit: quod tota libertate dicere
 possit: *Ecce ego, et parvuli, quos dedit mihi Domi-
 nus* ¹⁶. Aufer honorabile conjugium, nec usquam
 virginitatis florem inveneris. Inde enim, non ex alio,
 colligitur flos virginitatis. Cum vero hæc dicimus,
 dilecti; haudquaquam inter virginitatem matrimo-
 niumque pugnam inducimus: sed utrumque, ut
 quod alterum alteri officium præstet, vicissimque
 indigeat altero, suspicimus: siquidem amborum
 Dominus provisorque non alterum alteri opponi:
 in utroque enim religionem amplectitur. Nam abs-
 que religiosa pietate, neque virginitas venerabilis
 est, neque matrimonium honorabile.

II. Hæc a me præsentis oratione prolata sunt,
 propter id quod est scriptum in lege, et in gratia
 confirmatum: quod universim dictum, nec univer-
 sim inventum est, sed in solo Domino impletum

operis: de quo Hieronymus contra *Vigilantium*.

(18) *Εὐσεβείας* Editi male, *εὐλογίας*.

(19) *Καὶ ἐν τῷ Κυρίῳ μόνῳ πληρωθέν*. Ut ni-
 mirum ipse aperiret vulvam, nullo semine prævio
 ad ejus apertionem: quam etiam rationem Metho-
 dius habet, necnon Ambrosius: solus tamen Am-
 philochius ea de re et movet dubium et solvit: Am-
 brosius etiam velut dissimulante, et ad Ecclesiæ spi-
 ritualem vulvam, quam ille vere Sanctus esset aper-
 turus, remittente: *Sed ille Sanctus, inquit, quem
 in figura futuri mysterii, pia legis divinæ præscripta
 signabant; eo quod solus sanctæ Ecclesiæ virginis,
 ad generandos populos Dei, immaculatæ secunditatis
 aperiret genitale secretum. Hic ergo solus sibi aperuit
 vulvam. Nec mirum: hic enim dixerat ad prophetam:
 « Priusquam te formarem, » etc. Qui ergo vulvam san-
 ctificavit alienam, ut nasceretur propheta, hic est qui
 aperuit matris suæ vulvam ut immaculatus exiret*.
 Bene id quidem: At instat ille noster Amphilo-
 chius; cujus se τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς
 διαβολῆς ὑπερφῶς ἠσθῆναι, ait Basiliius, proœm.
 lib. *De Spiritu sancto* ad ipsum: perspicacitate illa
 et prudentia, seu διορατικῷ illo Chrysostomi, quod
 ipsum in sacerdote jungit τῷ νηφαλίῳ, qua diffi-
 cilia quæque in Scriptura pervideret et feliciter sol-
 veret; vel certe, modestiæ causa, ad solvendum,
 quos ut magistros venerabatur, puta Basilium, etc.,
 ipsa interrogatione ἐπιστατικωτέρους faciens, ut
 idem Basiliius epist. 1 can. ad ipsum, impelleret.
 Instat, inquam: Lex ista ad Mariam refertur; fuit
 ergo aperta ejus vulva; non ergo Virgo virginitatem
 servavit. Solvat ipse qui tam digeste addubitavit:
 Πρὸς μὲν τὴν παρθενικὴν φύσιν, x. τ. ἐξ. *Quod qui-
 dem, inquit, specialitèr ad naturam virginitatis, nullo
 modo sunt aperta virginæ portæ*: id est, re ipsa, et

loquor de primo edito matrimonii fructu. Quoniam hoc? modo audisti evangelistam dicentem: *Et factum est postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer: et vocatum est nomen ejus Jesus: quod vocatum est ab angelo, priusquam conciperetur. Et postquam impleti sunt dies purgationis, adduxerunt eum in templum, et exhibuerunt Domino, sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*⁴³. Vidistin' matrimonii benedictionem, et id quod in commune dictum est, in Domino solo esse reperi- tum? Id siquidem, *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*: solum Domi- num, non ullum alium refert, tametsi universim dictum sit. Et enim id omnis virgo natura habet, ut primum ex viri consuetudine aperiat vulva, sic- que deinde pariat. At non ita in Salvatore nostro accidit: sed ipse, aperta sine coito vulva, inexplicabili ratione prodiit. Quare illud, *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*, ad solum Dominum refertur. Nunquid vero Cain san- ctus, vita profane abrupta⁴⁴, quod materna vulva ante omnes princeps prodierit? Nunquid sanctus Esau, hostis ille et gladii hæres⁴⁵, quoniam et is primus ex utero materno excidit? Nunquid Ruben sanctus, cubili paterno violato, maledictionisque provocata sententia⁴⁶, quoniam et ipse ex secundo Liæ utero primus exivit? Nullus istorum sanctus; omnes enim pœnas dederunt. Ex quibus ostenditur, referri ad solum Dominum, legis scitum illud: *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Do- mino vocabitur*: juxta quod Gabriel dixit ad Virgi- nem: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: Ideo et quod nascetur ex te sanctum, Filius Dei vocabitur*⁴⁷.

III. Plane vero fuerit qui contradicens dicat: Si ergo ad Dominum refertur quod scriptum est: *Omne*

⁴³ Luc. II, 21-23; Exod. XIII, 2. ⁴⁴ Gen. IV, 8.

quod requiritur ut salva sint virginea claustra, nulla fuit apertio: præter hæc tamen duntaxat tunc te- chnèntos Δε- σπότης, οὐδὲν κέλειται τῷ Κυρίῳ. Ita nimirum exivit virtute illa sua divina, claustris integris, ac si illa reserata essent, qui supra naturam natura utitur, et ad nutum sibi omnia subjicit. Exivit ergo vulva non aperta, quam sibi ipse adimmaculatum partum aperuit. Est hæc quæstio, seu hinc accepta grandi fragmento, inter collectanea Maximi, dubio- rum in scripturarum codicis Thuanii.

(20) Ἀφράτως. Al. ἀφάρτως.

(21) Ὁ ἐν βεθλὲτι τὸ ζῆν ἀπορρήξας. Nempe vita fratris quam abruptando, τὸ ζῆν et vitam absolute abruptit; prima morte, fratricidio invec- ta mundo. Sicut enim in aliis proprium cujus- que crimeu refert, cujus causa, etsi primogenitus non sit vere sanctus, ita debuit referre Caini: quod con- stat esse fratrem cadem, non quod sit natus in peccato originali, quo nihil differt a sanctissimis. Male ergo Sifanus: *Qui in statu impuro atque pro- fano in vitam prorupit*. Retinimus τὸ, ἔξαρχος, quasi princeps primogenitorum: quoniam τὸ, ἐξ ἀρχῆς non sit incongruum.

πρωτοβόλου καρπού. Ποιοῦ τουτου; ἤκουες ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος· Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐκλήσθη- σαν αἱ ἡμέραι ἐκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, πρὸ τοῦ συλληθῆναι αὐτόν. Καὶ ὅτε ἐκλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ, ἀτήγαγον εἰς τὸ ἱερόν αὐτόν, καὶ παρέστησαν αὐ- τὸν τῷ Κυρίῳ, καθὼς ἐστὶ γεγραμμένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ὅτι Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται. Εἶδες τοῦ γάμου τὴν εὐλο- γίαν, καὶ τὸ κατὰ κοινοῦ λεχθὲν, ἐπὶ τοῦ Κυρίου μό- νου εὐρεθὲν; Ὅπερ, Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, εἰς τὸν Κύριον μόνον τὴν ἀναφορὰν κέχρηται, οὐχὶ καὶ εἰς ἄλλον τινὰ, εἰ καὶ ὅτι καὶ καθολικῶς εἰρηται. Καὶ γὰρ πᾶσα φύσις παρθένου. πρῶτον ἐκ συνουσίας ἀνδρὸς διανοίγεται ἢ μήτρα, καὶ εἶθ' οὕτως τίκεται. Ἐπὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὐχ οὕτως· ἀλλὰ χωρὶς συνουσίας αὐτὸς διανοί- ξας τὴν μήτραν τῆς παρθένου, ἀφράτως (20) προ- ἤλθεν· ὥστε τὸ, Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, εἰς τὸν Κύριον ἀνα- φέρεται μόνον. Μὴ ἄρα ὁ ΚΑῖν ἅγιος, ὁ ἐν βεθλὲτι- τι τὸ ζῆν ἀπορρήξας (21), ἐπειδὴ πρὸ πάντων οὗ- τος τῆς μητρικῆς μήτρας ἔξαρχος γέγονεν; Μὴ ἄρα ὁ Ἡσαῦ ἅγιος, ὁ πολέμιος καὶ μαχαίρας κληρονόμος, ἐπειδὴ καὶ οὗτος τῆς μητρικῆς νηδύος; πρῶτος ἐξέτε- σεν; Μὴ ἄρα ὁ Ῥουθὴμ ἅγιος, ὁ τὴν πατρικὴν κοίτην ὑδρίσας, καὶ κατάρξας ἀπόφρασαν ἀναξέσας, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς τῆς πολυγόνου κοιτίας τῆς Λίας πρῶτος ἐξῆλθεν; Οὐδεὶς τούτων ἅγιος· πάντες γὰρ οὗτοι ἐν ἐπιτιμίῳις (22). Ἐξ ὧν δεικνύται, ὅτι εἰς τὸν Κύριον μόνον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ, Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, κατὰ τὸν Γαβριὴλ τὸν εἰρηκότα πρὸς τὴν Παρθένον· Πνεῦμα ἅγιον ἐπισκιάσει σοὶ· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται.

Γ'. Ἐστὶ δὲ πάντως εἰπεῖν τινα τῶν ἀντιλεγόντων, ὅτι, Εἰ τοίνυν εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ, Πᾶρ

⁴⁵ Gen. XVI, 12. ⁴⁶ Gen. XLIX, 4. ⁴⁷ Luc. I, 35.

(22) Πάντες γὰρ οὗτοι ἐν ἐπιτιμίῳις. Sola im- pressa hic mutila, necessaria ista continuandæ ora- tionis desiderant. Dederunt pœnas ceu rei, quas et ipsas in singulis velut subindicat. In Caino ergo τὸ, ἀπορρήξας τὸ ζῆν, etiam Caini ipsius vitam signifi- caverit, quam profane abruptit: eo modo mortuus, quo vixit: *Profugus a facie Domini*; Genes. IV. Forte etiam occisus et ipse a Lamoc, juxta Hebræo- rum traditionem, ut sit vir ille, quem is ait, *Se occidisse in vulnus suum*: Genes. item IV, cujus necis metus, non tam fuit divina indulgentia depre- canti abstersus, quam castigatus, alijecta inferenti graviore pœna, quam ipse a cæde fraternæ retulisset. In Esau, criminari respondet pœna, τῷ πολεμῳ, hosti omnium et lacescenti omnes, gladius quem et hostes omnes inferant, juxta illud: *Manus ejus contra omnes et manus omnium contra eum*, Genes. XVI, quod dictum in Ismaelein, referre videtur Amphilocheus in Esau, lapsu memoriæ. Male vero Sif.: *Et ille belli et gladii hæres*: ac in margine τσ. πολέμου, egregia plane correctio. De Ruben nihil addendum, claris in eo, ex Scriptura, crimine et pœna: offensa pa- terno cubili polluto, et maledictione.

ἄρσεν διανοῖγον μήτραν. ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, οὐκ ἔμεινεν ἢ παρθένος, παρθένος. Ἐφώνησε γὰρ ἡ Γραφή, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἠνέφχεται ἢ παρθενικῆ μήτρα, εἰ εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀναφορὰν κέκτηται· ἀλλ' ἄκουε συνεπῶς (23)· πρὸς μὲν τὴν παρθενικὴν φύσιν, οὐδ' ὅλως αἱ παρθενικαὶ πύλαι ἠνεφχθησαν, βουλῆσει τοῦ ἀρτίως κνοφορηθέντος, κατὰ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ ῥητόν· Ἀὐτὴ ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ ἔσται ἡ πύλη κεκλεισμένη. Ὡς πρὸς τὴν παρθενικὴν τοίνυν φύσιν, οὐδ' ὅλως ἠνεφχθησαν αἱ παρθενικαὶ πύλαι· ὡς δὲ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ τεχθέντος Δεσπότη, οὐδὲν κέκλεισται τῷ Κυρίῳ, ἀλλὰ πάντα ἠνέφχεται. Οὐδὲν τὸ παρεμποδίζον· οὐδὲν τὸ παρενοχλοῦν. Πάντα γὰρ τῷ Κυρίῳ ἠνέφχεται. Ὅθεν καὶ αἱ ἄνω ὑπέριστα δυνάμεις (24), ταῖς κάτω παρεγγυῶσαι, καυχράσασιν λέγοντες· Ἀρσενε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐκάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Θαυμαστὴ τοίνυν ἡ παρθενία, ἢ ὄντως ἀληθῆς παρθενία, ἐπειδὴ ἔστι καὶ ἐν παρθενίᾳ διαφορά. Αἱ μὲν νυστάξασαι (25), αἱ δὲ γρηγορήσασαι. Θαυμαστὸς καὶ ὁ γάμος, ὁ ἀληθῆς, καὶ τίμιος· πολλοὶ γὰρ ἐφύλαξαν, καὶ πολλοὶ παρεσάλευσαν. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ χηροσύνη. Καλὴν γὰρ τῶν τριῶν ταγμάτων ἀπονημονεύσασαι.

Α'. Καὶ, ὡς προεῖπον, θαυμαστὴ καὶ ἡ χηροσύνη, ἢ ὄντως χηροσύνη· ἢ τῶν ἀμιάντων ἀθλῶν ἀγῶνα νικήσασα, ἢ τιμία καὶ καθαρὰ καὶ ἀκίβδηλος· ἢ ἄνευ τοῦ ἰδίου συζύγου, βύπου ἀνεπίμικτος. Οἷα γέγονε καὶ ἡ ἀρτίως ἡμῖν παραγνωσθεῖσα, Ἄννα ἡ προφητις, ἢ καλῶς γηράσασα, καὶ ὡς ἀετὸς ἀνακαινισθεῖσα. Ἦκουες γὰρ ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ λέγοντος· Καὶ ἦν Ἄννα προφήτις, θυγάτηρ Φαρουῆ, ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, αὐτὴ προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, κήσασα μετὰ τοῦ ἀνδρός ἔτη ἑπτὰ ἀπὸ τῆς κρήσεως αὐτῆς· καὶ αὐτὴ χήρα ὡς ἑτῶν ὀγδοήκοντα τεσσαράκων· ἢ οὐκ ἀγίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστειαῖς (26) καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν. Εἶδες ἐν τίσιν, καὶ οἷα ἡ χήρα Ἄννα ἐν τοῖς θεοῖς εὐαγγελίοις ἐγκεκαλιώπιστα; Ὅντως Ἄννα, ἢ Ἄννα (27)· συνέδραμεν τῇ τῶν τρέπων εὐδοξίᾳ ἢ τοῦ ὀνόματος προσήγορα· ἀκουέτωσαν αἱ γυναῖκες, καὶ ζηλοῦτωσαν τὴν ἐνδοξὴν Ἄνναν, καὶ τὸν ὁμοῖον δρόμον τρεχέτωσαν, ἵνα τῶν ἰσῶν στεφάνων ἀπολαύσωσι. Μηδεὶς ἀποστασίαν προφασίσσεται, ἵνα μὴ τὴν ἀγγελίαν τῆς μονογαμίας ἀποσεισῆται.

²³ Ezech. xliii, 2. ²⁴ Psal. cxliii, 7, 9. ²⁵ Sap. iv, 2. ²⁶ Psal. cii, 5. ²⁷ Luc. ii, 36, 37.

(23) Συνεπῶς. Impressa συνεχῶς.

(24) Ὑπέριστα δυνάμεις. Artius forte ὑπέριστα, ut habent alii codices; ut tantum significentur angeli superiores dæmonibus, et Christo comites. Ὑπέριστα τοῦτων δυνάμεις, sin naturæ conditione, at dono gratiæ.

(25) Αἱ μὲν νυστάξασαι. Dicit, non verba, sed sensum parabolæ: vere enim, sapere, vigilare est, et quomodo Dominus in parabolis aliis vigilandum

A masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur, Virgo virginitatem non servavit. Clamavit enim Scriptura: Omne masculinum adaperiens vulvam: fuit utique aperta virginis vulva, si id æeum referri habuit. Enimvero corde audi et intelligenter: Quod quidem attinet ad naturam virginæ, nullo omnino modo virginæ portæ fuerunt apertæ, volente eo qui nuper utero gestabatur, juxta illud de ipso oraculum: Hæc porta Domini: et ingreditur et egredietur: et porta erit clausa ²³. Quod itaque spectat ad naturam virginæ, nullo prorsus modo apertæ sunt virginæ portæ: sed quod attinet ad potentiam Domini qui est natus, nihil Domino clausum est, sed omnia sunt illi aperta. Nihil est quod impediatur; nihil quod officiat et obstat. Omnia Domino sunt aperta. Unde etiam supremæ in excel-sis virtutes, inferis virtutibus clamore præcipitur, dicentes, Tollite portas, principes, vestras: et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ ²⁴. Est ergo virginitas admirabilis, vera, inquam, virginitas; quando etiam in virginitate discrimen est. Aliæ siquidem virgines dormitaverunt, aliæ fuerunt vigiles. Sed et matrimonium est admirabile, verum, inquam, illud et honorabile. Multi enim servaverunt, multique labefactarunt. Admirabilis nihilominus etiam viduitas. Haud enim alienum a recto, ut trium ordinum mentionem faciamus.

IV. Atque, ut prius dicebam, etiam viduitas admirabilis est, vera illa viduitas: quæ in certamine immaculorum præmiorum exstitit victrix ²⁵; quæ honorabilis et pura est; nec ementita: quæ excepta conjugis consuetudine, tarpis rei inquinamenta nescit. Talis fuit, quæ nobis modo, lectionis decursu inducta est, Anna prophetissa, bono proveccta senio, ac tanquam aquila renovata ²⁶. Audisti enim non ita pridem Lucam evangelistam dicentem: Et erat Anna prophetissa, filia Phannuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, et vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua. Et hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor: quæ non discedebat a templo, jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die ²⁷. Vidisti quibus, et qualis existens Anna vidua, in sacris Evangelii honestetur? Anna, vere Anna. Spectatis moribus, comes accessit nominis appellatio. Audiant mulieres, et claram illam Annam æmulentur, paremque conciant cursum, ut pares quoque coronas consequantur. Ne qua se causetur destitutam patrono, ut ne unici matrimonii castitatem et sanctimoniam excutiat.

præcipit, ut et desipere, dormire.

(26) Νηστειαῖς, x. τ. ἐξ. Αἱ ἡμεῖς ἐν νηστειαῖς καὶ δεήσεσι ἐλάτρευσε ἐν τῷ ἱερῷ. Mox vero pro εὐδοξίᾳ αἱ εὐεξίᾳ.

(27) Ἄννα ὄντως Ἄννα. Sic simpliciter reddimus; non explicata voce Anna, ut nec auctor explicavit: ut enim nobis, Gratia, ita illi fuisset exponenda, χάρις. Aliter impressa distinguunt, sed minori gratia.

V. Est Anna, corona mulierum viduarum, conditione et sexu mulier, ordine prophetissa, in viduitate degens, in regno agens, corpore languido et flaccescenti, robusto animo, cnius faciem rugæ contraherent, prudentia extenderet, senectute incurva, recta incedens scientia, longa annositate veterata, scientia Dei vigens, jejunans, non se cibo ingurgitans: orans, non mente vaga; in templo vacans, non per alienas oberrans domos; psalmis intenta, non nugis: prophetans, non fabulas loquens: divina meditans, non inhonesta procurans. Superavit Anna, quam Apostolus beatam deprædicat viduam. Quam illam? Audi Paulum dicentem: *Vidua eligatur, non pauciores annos sexaginta nata; si filios educavit; si sanctorum pedes lavit; si egenis subministravit; si omne opus bonum assectata est*²². Superavit hæc, quam Apostolus beatam prædicavit, et, annositate et vitæ institutis. Quæ enim prophetiam consecuta est, et Spiritus sancti receptaculum fuit, omnibusque Christi in carne adventum expectantibus, signa adventus indicavit, qui non viduas omnes superaverit? de qua nimirum dixerit evangelista, ut modo audisti: *Et hæc, inquit, ipsa hora superveniens, vicissim confitebatur Domino, et loquebatur omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem*²³. Vidistin' Annæ magnificentiam? Domino patronam agebat, coram præsentem res ejus loquens. O res novas et inauditas! Vidua erat; at sacerdotes et scribas mordebant, mordensque et offendens, populum universum oblectabat, futuram Domini adventu Hierosolymis redemptionem annuntians; ad eos loquens qui aderant et Domini symbola significans. Videbat Anna infantem Dominum; videbat quæ pro ipso et cum ipso offerebantur munera, et expiatoriæ hostiæ, nec ætatis parvitate offensa est. Deum Anna confessa est infantem, medicum et redemptorem validum, peccatorumque exterminatorem.

VI. Ne vageris, charissime, simpliciter præteriens Annæ verba. Omnibus qui aderant, insinuat Dominicam virtutem, in hæc verba congregatos alloquens: Huncne videtis parvulum, trahentem mammam? papillam ceu fenori accipientem? acquiescentem in sinu materno? terram adhuc pedibus metiri non valentem? octavo circumcisu die a nativitate? Huncne, inquam, videtis parvulum? Hic sæcula fundavit²⁴: Hic caelos testudinario opere inflexit: Hic terram dilatavit et extendit²⁵: Hic mare arena circumvallavit²⁶: Parvulus iste ventos profert de thesauris suis²⁷: Hic parvulus

²² I Tim. v, 9, 10. ²³ Luc. II, 38. ²⁴ Heb. I, 2. ²⁵ Isa. XL, 22. ²⁶ Jer. V, 22. ²⁷ Psal. CXXIV, 8.

(28) *Τῷ γήρα.* ΑΙ. Τὸ γήρας. Mox vero, αΙ. γνώμη προ γνώσει.

(29) *Δεομένοις.* Απὸ Paulὸν θλιβομένοις.

(30) *Ἐθεμελίωσε.* ΑΙ. ἐποίησε.

(31) *Ἐκαμάρωσε.* Fecit in modum fornicis et arcuatos, quod nostris parent oculis terminatè un-

Ε'. Στέφανος τῶν χηρῶν ἡ Ἄννα, γυνὴ τὸ σχῆμα, προφήτις τὸ τάγμα· ἐν χηροσύνῃ διάγουσα, ἐν βασιλείᾳ διαστρεφομένη· κεχάλασμένη τὸ σῶμα, νενευρωμένη τὴν ψυχὴν· ἐρρύπιδωμένη τὴν ὄψιν, διαταμένη τὴν φρόνησιν· τῷ γήρα (28) συγκύπτουσα, ὀρθοβατοῦσα τῇ γνώσει· τῇ πολυετίᾳ πεπαλαιωμένη, σφριγῶσα τῇ θεογνωσίᾳ· νηστεύουσα, καὶ μὴ ἀδηφαγοῦσα· δεομένη, καὶ μὴ βεβρομένη· τῷ ἱερῷ σχολάζουσα, καὶ ἄλλοτρῶν οἴκους μὴ περιτρέχουσα· ψάλλουσα, καὶ μὴ φλυαροῦσα· προφητεύουσα, καὶ μὴ μυθολογοῦσα· θεῖα μελετοῦσα, καὶ τὰ ἄσμενα μὴ προξενούσα· ὑπερέβαλεν ἡ Ἄννα τὴν παρὰ τοῦ Ἀποστόλου μακαριζομένην χήραν· ποίαν ταύτην; Ἄκουε Παύλου λέγοντος· *Χήρα καταλιγέσθω μὴ ἔλαττορ ἐτῶν ἐξήκοντα γεγονυῖα, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν· εἰ ἀγίων πόδα ἐνύψεν· εἰ δεομένοις (29) ἐπήρασεν· εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν*. Ὑπερέβαλεν αὐτὴ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου μακαρισθεῖσαν, καὶ τοῖς ἔτεσι, καὶ τοῖς πολιτεύμασιν. Ἡ γὰρ προφητείας ἀξιωθεῖσα, καὶ Πνεύματος ἀγίου δοχεῖον ὑπέβησα, καὶ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις τὴν τοῦ Κυρίου ἔνσαρκον παρουσίαν, τὰ σύμβολα τῆς παρουσίας μὴνύσασα, πῶς οὐχ ὑπερηκόντισε πάσας; τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ αὐτῆς εἰρηκτότος, καθὼς ἀρτίως ἤκουες· *Καὶ αὕτη, φησὶν, ἡ Ἄννα, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστάσα, ἀνθρωπολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ*. Εἶδες τῆς Ἄννης τὴν μεγαλειότητα; Ὑπὲρ τοῦ Κυρίου συνηγόρει, ἐπὶ αὐτοῦ τὰ αὐτοῦ κατενώπιον λαλοῦσα. Ὡ τῶν παραδόξων πραγμάτων! Χήρα, ἀλλὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ γραμματεῖς ἐδρίμυττε, καὶ δριμύττουσα, πάντα τὸν λαὸν ἐφυγαγῶγει, μὴνύουσα τὴν μέλλουσαν ἔσσεθαι λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ, τῇ τοῦ Κυρίου ἐπιστάσι· λέγουσα πρὸς τοὺς παρόντας, καὶ τὰ σύμβολα τοῦ Κυρίου μὴνύουσα. Βρέφος ἑώρα ἡ Ἄννα τὸν Κύριον· δῶρα καὶ καθάρσια ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ προσφερόμενα, καὶ οὐ προσέκοψε τῇ ἐλαχίστηι τῆς ἡλικίας· Θεὸν ὠμολόγησε τὸ βρέφος ἡ Ἄννα, ἱατρὸν καὶ λυτρωτὴν ἰσχυρὸν, καὶ ἁμαρτιῶν ἀναιρέτην.

Γ'. Μὴ ἀπλῶς παραδράμης, ἀγαπητέ, τῆς Ἄννης τὰ ῥήματα. Πᾶσι τοῖς παροῦσι μὴνύουσα ἦν τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν, λέγουσα πρὸς τοὺς συνηθροισμένους· Οὐχ ὄρατε τοῦτο τὸ παιδίον, τὸ μᾶζον ἔλκον; τὸ θηλὴν δανεϊζόμενον; τὸ μητρῶν κὸλποις προσαναπαυόμενον; τὸ ποσὶ τὴν γῆν τέως βηματῆσαι μὴ καταδεχόμενον; τὸ ὀκταήμερον περιτεμνόμενον; Οὐχ ὄρατε; Τὸ παιδίον τοῦτο τοὺς αἰῶνας ἐθεμελίωσε (30)· τοῦτο τοὺς οὐρανούς ἐκαμάρωσε (31)· τοῦτο τὴν γῆν ἐπλάτυνε· τοῦτο τὴν θάλασσαν ἐχαράκωσε ψάμμῳ. Τοῦτο τὸ παιδίον ἐκβάλλει ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ· τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τοῦ Νῶε τοὺς

dique visu, aere luminoso ac velut paulatim subsidente, ex distantia. Sifanus. *Hic caelis cameram ac testudinem superinduxit*: est saltem obscurus: sonant enim ista verba, non caelos ipsos in testudinem formatos; sed inductam super ipsos alterius corporis testudinem.

καταράχτας ἀνέψην τοῦ οὐρανοῦ· τοῦτο τὸ παιδίον ἄ
βροχῆς στήμονας καταργάζεται· τοῦτο τὸ παιδίον ὡς
ἔριον χίνα τινάσσει· τοῦτο τὸ παιδίον τοὺς προπάτο-
ρας ἡμῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Μωσαϊκῆς βακτη-
ρίας ἠλευθέρωσε· τοῦτο τὸ παιδίον τὴν Ἐρυθρὰν θά-
λασσαν ἔεμε, καὶ ὡς διὰ γλοηφόρου πεδίου τὸν λαὸν
διήγαγεν· καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπομβρίσας τὸ μάννα,
γῆν βέουσαν γάλα καὶ μέλι ἐκληροδότησε· τοῦτο τὸ
παιδίον τὸν ναὸν τοῦτον εἰς ὕψος ἐπαρθῆναι διὰ τῶν
πατέρων παρεσκεύασε· τοῦτο τὸ παιδίον ὄρκους
πρὸς Ἀβραὰμ προτιθέμενον, ἔλεγε· Πληθύνων πλη-
θυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ,
καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσ-
σης. Περὶ τοῦτου τοῦ παιδίου ὁ προφητικὸς χορὸς
παράκλησιν προφέρων, ἔλεγεν· Ἐξέγειρον τὴν δυ-
ραστείαν σου, καὶ ἐλθέ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς. Μή, B
ἔτι παιδίον, τῷ παιδίῳ προσκόψητε. Τὸ αὐτὸ καὶ
παιδίον, καὶ τῷ Πατρὶ συνάναρχον. Τὸ αὐτὸ καὶ χρό-
νοιο ἀριθμούμενον, καὶ ἀγεναλόγητον. Τὸ αὐτὸ καὶ
παιδίον ψελλίζον, τὸ αὐτὸ καὶ σοφίαν καὶ στόμα χα-
ριζόμενον· τὸ μὲν, διὰ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν (32),
τὸ δὲ, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τῆς ὑπάρξεως· ἐπει-
δη καὶ τοῦτο παρέστησεν Ἰσαΐας φάσκων· Παιδίον
ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν. Τὸ μὲν,
ἐγεννήθη· τὸ δὲ, ἐδόθη. Τὸ μὲν, διὰ τὸ ὀρώμενον·
τὸ δὲ, διὰ τὸ νοούμενον.

Z. Ταῦτα τῆς Ἄννης τὰ προφητεύματα· ταῦτα τῆς
γυναικὸς τὰ ἀριστολογήματα· ταῦτα τῆς χήρας τὰ
κατορθώματα, τῆς θυτὸς χήρας, τῆς καλῶς τὸν βίον
ἀνταλλαξάσης (33)· τῆς τὸν ἄνδρα προπεμφάσης, καὶ C
τὸν Κύριον ὑποδεξαμένης. Ἐπτά ἔτη τῷ ἀνδρὶ συν-
έζησεν ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς, ἐτῶν ἑβδομάδα
πληρώσασα, καὶ ἐν τῷ ἑβδομῳ ἔτει τὴν ἀνδρικὴν
ὀμιλίαν καταπαύσασα. Καλῶς ἑβδοματίσθη· καλῶς
ἑσαβδάτισε· καλῶς τὴν Κυριακὴν τῆς χάριτος κατέ-
λαβε (34)· τρυγόνος τάξιν ἢ Ἄννα μετήλθεν. Οὐκ
ἐποιήσατο λήθην τοῦ συζύγου· οὐκ ἠθέτησε τὴν πρῶ-
την πίστιν· οὐκ ἀνήγαγεν ὕβριστήν τῇ κλίνῃ· οὐκ
ἐπέθηκεν ἄλλω τὸ τῆς μονογαμίας ξύλον. Εἶχεν ἐν
τῇ κλίνῃ, τῇ μνήμῃ, ὡς ζῶντα τὸν θεοεῶτα· οὐκ
ἐρύπωσε τὴν νυμφικὴν σινδόνα. Οὐκ ἤψατο αὐτῇ ὁ
Ἐλεγχὸς Παύλου λέγοντος· Ὅταν δὲ καταστρηναί-
σωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσι, ἔχουσαι κρι-
μα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. Ὅπως κριμα-
τος ἀξία, ἢ τὴν μνήμην συνθάψασα τῷ θεοεῶ-
κτῳ συζύγῳ, καὶ μάλιστα τέκνου, ἢ τέκνων παρόν-
των, διὸ καὶ ὁ νόμος τοῦ γάμου πεφυτούργηται· εἰ

³² Gen. vii, 41. ³³ Job xxxviii, 28. ³⁴ Psal. cclvii, 16. ³⁵ Exod. vi, 17. ³⁶ Exod. xiv, 21. ³⁷ Exod. xvi, 13. ³⁸ Deut. vi, 3. ³⁹ Jos. v, 6; I Esd. iii, 7, etc. ⁴⁰ Gen. xxi, 17. ⁴¹ Psal. lxxix, 3. ⁴² Joan. i, 1, 14. ⁴³ Isa. liii, 8. ⁴⁴ Isa. ix, 6. ⁴⁵ Luc. ii, 36. ⁴⁶ I Tim. v, 41.

(32) Τὸ μὲν, διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν. Nemp̄e humana illa, quæ plura retulit : τὸ δὲ, διὰ τὸ ἀκατάληπτον ὑπάρξεως, propter incomprehensibilitatem substantiæ : nemp̄e divina illa, et omnipotentis. Multam vitiosamque litteram nactus Sifanus nihil inde probati, quanquam conatus, potuit elicere. Sic vero restituta ex fide codicum, ipsaque serie exigente, clara omnino decurrit.

(33) Τῆς καλῶς τὸν βίον ἀνταλλαξάσης. Al. καταλλαξάσης. Nimirum, transitu a maritali statu

tempore Noe cœli c. tarctias aperuit³⁵ : hic parvulus pluviæ stamina et stillulas conficit³⁶ : hic parvulus nivem sicut lanam excutit³⁷ : puellus hic proavos nostros per Mosaicam virgam ex Ægypto liberavit³⁸ : hic puellus mare Rubrum secuit³⁹, et tanquam per virentem campum populum traduxit; cumque manna in deserto pluisset⁴⁰, terram lacte et melle manantem pro patrimonio dedit⁴¹; hic puellus effecit, ut hoc templum per majores nostros in altum assurgeret⁴²; hic puellus jusjurandum ad Abraham statuens dicebat : *Multiplianc multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, et tanquam arenam quæ est juxta labium maris*⁴³. Pro puello hoc preces offerens propheticus chorus, dicebat : *Excita potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos*⁴⁴. Nolite, quia puellus est, in puello offendi. Idem et est puellus, et una cum Patre principii expers⁴⁵. Idem ipse et annis numeratur, nec generis ejus ratio reddi potest et enarrari⁴⁶. Idem et puer balbutiens, sapientiamque et os ac facundiam largiens : alterum, propter nativitatem ex Virgine; alterum, propter incomprehensibilitatem substantiæ. Hoc enim et Isaias significavit, dicens : *Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis*⁴⁷. Illud, natus est : hoc, datus. Illud, eo quod est oculis subjectum : hoc, eo quod mente percipitur.

VII. Hæc Annæ vaticinia : hæc mulieris verba optima ; hæc præclara viduæ gesta ; ejus, inquam, quæ vere vidua fuit, quæ vitam bene commutavit : quæ virum præmisit, et Dominum suscepit. Una cum viro annos septem⁴⁸, impleta annorum hebdomada, a sua virginitate vixit ; septimoque anno a viri consuetudine cessavit. Egregie septimanam exegit, egregie celebravit Sabbatum, egregie Dominicam gratiæ apprehendit. Exhibuit Anna partes turturis, non oblivioni tradidit conjugem : primam fidem haudquaquam irritam fecit ; non induxit in cubile, qui injuriis violaret ; nulli alteri, singularis matrimonii lignum imposuit ; in memoria, ceu lecto, defunctum, tanquam viveret, habuit ; sponsalem sindonem non polluit. Non eam perstrinxit Pauli reprehensio : *Cum autem luxuriante fuerint in Christo, nubere volunt ; habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*⁴⁹. Vere digna condemnatione, quæ una cum juncto sibi a Deo conjugæ memoriæ sepelivit ; cum maxime adest filius, aut filii : quorum suscipiendorum gratia, ma-

ad vidualem : et subrogato Christo in locum præmissi sponsi.

(34) Τὴν Κυριακὴν τῆς χάριτος κατέλαβε. Quæ nimirum succedit Sabbato ; scilicet, translata ad Evangelium a lege. Sif. : *Dominicam gratiam delibavit* ; suspicatus legendum κατέλειβε, pro, κατέλαβε. Quod vitiosum in ejus codice erat : conjectura ceteris infelici ; infideliusque est τὸ, ἢ Κυριακὴ τῆς χάριτος, *Dominica gratia* ; τὸ, κατέλειβε etiam, potius fuerit. *distillavit*.

trimonii lex insita est. Quod si junior vidua filio A careat, æquum fuerit, ut stimulative prolis desiderio ad secundas nuptias prosiliat; nam et Paulus hoc aduonens dicebat: *Volo juniores viduas nubere*⁷⁴: tumque ostendens quid secundi matrimonii accessio conferat, adjunxit dicens: *Volo juniores viduas nubere, filios procreare, matresfamilias esse.* Est itaque adjectio secundarum nuptiarum ad filios procreandos. Cum autem prosilienti ad secundas nuptias viduæ filii sunt, supervacanea deinceps ejusmodi sementis est, rationalibus spicis ex adverso pugnantibus.

VIII. Rursum ergo ad prius argumentum sermone redeamus. Quid igitur deinceps evangelista? præstat enim ut inbareamus præsentī commentationi. Audisti modo Lucam evangelistam dicentem, quemadmodum Simeon dixerit ad Virginem: *Ecce hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicatur: et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Quid hoc vero: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*⁷⁵? Audi cordate et intelligenter: cum Simeon clare ad Virginis locutus aures, positum dixisset in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradiceretur; moleste forsan tulit Virgo ut Domini mater, motaque in Simeonem, sic eum affata est: Nescis, homo, quid prædices. Ergo tristitia de Christo annuntias? Ignoras pueri conceptionem, et tanquam communis partus, contradictionis signum significas? Nulla est in eo ruina; sed multa exaltatio, multaque in eorum usum qui beneficium consequuntur, demissio. Quidni ergo benedixis, sed ais: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicatur?* Simeon porro ad Virginem: Sat tibi est, Virgo, quod voceris mater. Abunde est, ut ejus inventa sis nutrix, qui mundum universum nutrit. Magnum, ut eum carne portaveris, qui universa portat. Qui jam in te domicillum Christus habuit, ipse idem ut hoc in præsentiarum de ipso loquerer, disposuit: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel.* In ruinam quidem infidelium Judæorum: in resurrectionem autem fidelium gentium. *Ecce hic*

⁷⁴ I Tim. v, 11. ⁷⁵ Luc. II, 34, 35.

(55) Ἐλεγεν. Al. κέκραγε. Paulo post pro τεκνογονίας al. παιδοποιίας.

(56) Τῶν λογικῶν ἀσταχῶν ἀντεριζόντων. Vel ut secundæ nuptiæ cedant in damnum illorum: quod plerumque accidit. Edita, ἐτεριζόντων, ubi Sifanus: Quippe ratione præditiis spicis, naturam atque conditionem sortientibus diversam: quod constat minus aptum. Quod enim præcipue nocet prioris tori prolibus, aliud est; ipsa scilicet inducti conjugis in affectio, in quam plerumque etiam alter, et verus parens declinat, studio illius. Repugnantibus ergo, ex hoc aliisque incommodis, primis prolibus, non facile convolandum habenti superstites proles ad secundas nuptias. Quanquam nec sic convolare sit proprie crimen: etsi Amphilocheus, ex quadam

δὲ μὴ πρόσεσι τῇ νέᾳ χήρᾳ τέκνον, εἰκὸς αὐτὴν ἐπὶ δεύτερον γάμον ὀρμᾶν, τῷ ἱρωτῇ τῆς φιλοτεκνίας νοττομένην. Ἐπειδὴν καὶ τοῦτο παραινῶν ὁ μακάριος Παῦλος ἔλεγεν (55)· Βούλομαι νεωτέρας χήρας γαμεῖν· εἶτα δεικνύς τί τὸ συμβᾶλλον τῆς προκοπῆς τοῦ δευτέρου γάμου, προσέθηκε λέγων· Βούλομαι νεωτέρας χήρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οικοδοσοποιεῖν. Ὅστε περὶ τῆς τεκνογονίας ἡ προσθήκη τοῦ δευτέρου γάμου· ὅταν δὲ πρόσεσι τῇ ὀρμῇ αὐτῆς χήρᾳ πρὸς γάμον τέκνα, περιττὸς λοιπὸν ὁ τοιοῦτος σπῆρος, τῶν λογικῶν ἀσταχῶν (56) ἀντεριζόντων (57).

H'. Πάλιν οὖν τῷ λόγῳ ἐπανέλθωμεν πρὸς τὴν προτε-
ραν ὑπόθεσιν. Τί οὖν λοιπὸν ὁ εὐαγγελιστῆς; καλὸν γὰρ τῆς παρουσίας πραγματείας ἐπιλαθέσθαι. Ἦκουες ἄρτιως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ λέγοντος, πῶς ὁ Συμεὼν πρὸς τὴν παρθένον ἔφη· Ἴδοὺ οὗτος κεί-
ται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον· καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ρομφαία. Τί δὲ ἐστὶ, καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ρομφαία; Ἄκουε συνετῶς· τοῦ Συμεῶνος εἰρηκτός περὶ τοῦ Κυρίου εἰς ἐξάκουστον τῶν Παρθενικῶν ἀκοῶν τὸ, Ἴδοὺ οὗτος κείται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, ἠγανάκτησεν εἰκὸς ἡ Παρθένος ὡς μήτηρ τοῦ Κυρίου κατὰ τοῦ Συμεῶνος, λέγουσα πρὸς αὐτὴν· Οὐκ οἶδας τί διαγορεύεις, ἄνθρωπε. Ἐπὶ τὸν Χριστὸν σκυθρωπὰ καταγγέλλεις; Οὐκ οἶδας τὴν σύλληψιν τοῦ παιδίου, καὶ ὡς κοινού τόκου σημεῖον ἀντιλογίας μηνύεις; Οὐδεμία πῶσις ἐν αὐτῷ· ὕψους δὲ πολλῆ καὶ συγκατάθεσις τοῖς εὐεργετούμενοις. Τί οὖν οὐκ εὐλογεῖς, ἀλλὰ φάσκεις, Ἴδοὺ οὗτος κείται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον; Ὁ δὲ Συμεὼν πρὸς τὴν Παρθένον· Ἄρκεῖ σοι, Παρθένε, τὸ, μήτέρα σε κληθῆναι· ἱκανόν σοι τὸ, τροφὸν εὐρεθῆναι τοῦ τρέφοντος τὸν κόσμον. Μέγα σοι τὸ, σαρκὶ βαστάσαι τὸν τὰ πάντα βαστάζοντα. Ὁ ἐν σοὶ Χριστὸς νῦν κατοικήσας, καὶ ἐν ἡμῶν (58) νῦν ὁ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαληθῆναι παρσκευάσας, ὅτι οὗτος κείται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ· εἰς πτώσιν μὲν τῶν ἀπίστων Ἰουδαίων, ἀνάστασιν δὲ τῶν πιστευόντων ἔθνῶν. Ἴδοὺ οὗτος κείται εἰς

D mali specie, faciliorem illum transitum, et velut prioris conjugis neglectam memoriam, crimen vocavit. Sicque Græcis invidiosæ sunt illæ sæpius repetitæ nuptiæ, ut non modo non benedicant secundas, sed abhorreant tertias, quartasque pœnis subjiciant.

(57) Ἀντεριζόντων. Cotelerius ad Constit. apost. lib. III, cap. 2, in hujusmodi locum hæc adnotat: « Pro ἀντεριζόντων edit. Combef. stat quidem Regiæ bibliothecæ codex 205; pro ἐτεριζόντων vero Bibliothecæ PP. Paris. tom. XIII, pag. 841, codex 1043. Sed longe rectius ambobus, meo quidem iudicio, codices 106 et 143 habent ἐταιριζόντων, hoc est, adulterinarum spicarum rationalium. »

(58) Ἐν ἡμῶν. Al. ἐμῶν. Et mox, περὶ αὐτοῦ λαλεῖ.

gestant in frontibus, ne tetigeritis⁸⁰. Vide signum et Veteris et Novi Testamenti; est enim ipsa crux quæ salvat mundum, per Jesum Christum Dominum nostrum : cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ὁ σταυρὸς ὁ τὸν κόσμον σώζων· διὰ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ORATIO III.

In Lazarum quatrduanum⁸¹.

I. Profer rursus in medium Joannem evangelistam. Bonum est ut consideremus resurrectionis primitias. Audisti enim nuper dicentem : *Ante sex dies Paschæ venit Jesus Bethaniam, ubi erat Lazarus quem suscitavit a mortuis⁸²*. Vidistin' resurrectionis primitias, præcedenti typo in Lazaro designatas, quas cognovit fidelis populus? Agnovērunt turbæ, et pontifices miraculum transferentes in occasionem invidiæ, probris insectati sunt. Plane inviderunt suscitato Lazaro, cum post ejus resurrectionem quam audisti, consilium inierint ut eum interficerent. Vidistin' exsuperantem invidiam? Cogitaverunt ipsi interficere, quem Dominus suscitaverat⁸³; non conscii fore, ut quamvis interfecerint, facile sit Domino ut iterum amicum resusciet. Consilium inierunt ut Lazarum interficerent. Nihil ita mordebat Judæos sicut resurrectio Lazari. Huic uni miraculo nequiverant calumniam inferre. Cæci a nativitate illuminationem fuerant calumniati, dicentes : *Hic est : non est hic, similis ei est⁸⁴*. Fuerant calumniati suscitationem filix Jairi, dicentes graviori depressam somno, non consummato morbo fuisse traditam⁸⁵. Suscitationem filii viduæ unigeniti fuerant calumniati, dicentes simulasse mortem, non mortis absorptum tyrannide⁸⁶. Exsiccata sicut calumniati erant, dicentes aruisse velut accisam, non siccata sermone Dominico⁸⁷. Aquæ in vinum mutationi intulerant calumniam, dicentes jam in cœna temulentorum rem esse, nec irrisionem percipientium⁸⁸ : soli suscitationi Lazari non potuerant inferre. Viderant ipsum Lazarum : vir insignis erat : pompæ funebri fuerant comites ; viderant signatum sepulcrum, fuerant pro more consolati velut in parentalibus et demortui epulo. Fuerant consolati Martham et Mariam sorores Lazari. Novērant tres dies habere, accurate depositum in monumento, esseque quatrduanum mortuum ; undequaque dissolutis artubus, minutis carnibus, nervorum colligatione divulsa, dissipatis visceribus, ventre defluente. Cum essent horum conscii, ac repente vidissent resuscitatum Lazarum incolumem, novam velut ex torno, totam juvenem vegetamque ac renidentem speciem, turbati fuerunt ; parum abest ut ne exspirarent, non invenientes quibus prætextis

καὶ μὴ ἐλεήσητε πρεσβύτερον, μηδὲ νεώτερον καὶ παιδίον, καὶ γυναῖκα θανατώσατε εἰς ἐξάλειψιν. Τοῖς δὲ ἐπιφερομένοις ἐπὶ τῶν μετώπων τὸ σημεῖον, μὴ ἀψησθε. Ἴδε τὸ σημεῖον τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας. Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ Χριστὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον.

Α'. Φέρε πάλιν εἰς μέσον τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην· καλὸν γὰρ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναστάσεως σκοπεῖσαι. Ἦκουες γὰρ αὐτοῦ ἀρτίως λέγοντος· *Πρὸ ἕξι ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν*. Ἴδες τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναστάσεως ἐν Λαζάρῳ προτυπωθεῖσαν, ἣν ὁ πιστὸς ὄχλος ἐγνώρισεν ; Οἱ ὄχλοι ἐγνώρισαν, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἠλοιδόρησαν, τὴν θαυματουργίαν εἰς βασκανίαν μεταβαλόντες. Ὅπως ἐδάσκαναν τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ἦς ἤκουες, συνεβουλεύσαντο αὐτὸν ἀποκτεῖναι. Ἴδες βασκανίας ὑπερβολήν ; Ὅν ὁ Κύριος ἤγειρεν, αὐτοὶ ἀποκτεῖναι διενοήθησαν, μὴ συνειδότες, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀποκτείνουσι, πάλιν κοῦφον τῷ Κυρίῳ ἀναστῆσαι τὸν φίλον. Συνεβουλεύεσσαντο τὸν Λάζαρον ἀποκτεῖναι. Οὐδὲν οὕτως ἐδριμύττε τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου. Τοῦτο μόνον τὸ θαῦμα οὐκ ἴσχυσαν συκοφαντῆσαι. Τὴν ἀνάδελψιν τοῦ ἐκ γεννητῆς τυφλοῦ ἐσυκοφάντησαν λέγοντες· *Οὗτός ἐστιν· οὐχ οὗτός ἐστιν· ὁμοῖος αὐτοῦ ἐστιν*. Τὴν ἔγερσιν τῆς θυγατρὸς Ἰαήρου ἐσυκοφάντησαν (41), λέγοντες, ὡς κατηνέχθη, καὶ οὐ τελείῳ θανάτῳ παρεδόθη. Τὴν ἀνάστασιν τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας τοῦ μονογενοῦς ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς τὸν θάνατον ἐσχηματίσατο, καὶ οὐχ ὑπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ θανάτου κατεπόθη. Τὴν ξηρανθεῖσαν συκὴν ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς τρυγωνισθεῖσαν, καὶ οὐχ ὡς δεσποτικῷ ῥήματι ξηρανθεῖσαν. Τὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον μεταβολὴν ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς ἦδη τῶν ἐν τῷ δείπνῳ μεθυσθέντων, καὶ μὴ εἰδῶτων τὴν χλεύην. Τὴν ἀνάστασιν μόνην τοῦ Λαζάρου οὐκ ἴσχυσαν συκοφαντῆσαι. Ἴδον αὐτὸν Λάζαρον· ἐπίσημος ἦν ὁ ἀνὴρ· ἠκολούθησαν τῇ κηδίᾳ· Ἴδον τὸν τάφον σφραγιζόμενον· παρεμυθήσαντο κατὰ τὸ εἰρηθὲς, ὡς ἐν περιδείπνῳ θανάτου. Παρεμυθήσαντο Μάρθαν καὶ Μαρίαν τὰς ἀδελφὰς τοῦ Λαζάρου· ἔγνωσαν ὅτι τέσσαρας ἡμέρας εἶχεν, ἀκριθῶς ἐν τῷ μνημείῳ κατατεθεὶς, καὶ ὅτι τετραήμερος νεκρὸς, πάντοθεν ἐξαρθρὸς, τῶν σαρκῶν μειωθέντων, τῆς νευροστασίας διασπασθείσης, τῶν ἐνδοσθίων διασκορπισθέντων, τῆς γαστρὸς ἐκχυθείσης. Ταῦτα συνειδότες, ὡς ἴδον ἀθρόον τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου σῶαν, ἀρτίαν ὡς ἀπὸ τόνου στίλβουσαν τὴν παννεωσίαν, ἐταράχθησαν. Μικροῦ δεῖν ἀπέψυξαν, μὴ εὐρίσκοντες λόγους προφασιολογίας, τὸ

⁸⁰ Ezech. ix, 5, 6. ⁸¹ Joan. xi, 17 sqq. ⁸² Joan. xii, 1. ⁸³ Joan. xii, 10. ⁸⁴ Joan. ix, 8. ⁸⁵ Marc. v, 39; Luc. viii, 52. ⁸⁶ Luc. vii, 14. ⁸⁷ Matth. xxi, 19; Marc. xi, 13. ⁸⁸ Joan. ii, 9, sqq.

(41) Ἐσυκοφάντησαν. Σαλtem potuerunt aliqua specie calumniari; quomodo reliqua accipi debent; solam eniui expresse cæci illuminationem Joan. iv

leginus passam calumniam : τὸ, κατηνέχθη signifi-
cavitissimum est.

τῶς συκοφαντήσουσι τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου, τῆς αὐτοῦ Χριστοῦ πραγματείας τοῦτο κατασκευασάσης.

Β. Τί ἐστὶ, τῆς τοῦ Κυρίου πραγματείας τοῦτο παρασκευασάσης; Ἄκουε διὰ βραγέων. Ἦνίκα Λάζαρος τὴν παρούσαν ζωὴν ἀπεδύσατο φυσικῶς, οὐκ ἦν ὁ Κύριος Βηθανία παρὼν τοῖς σωματικῶς ὀφθαλμοῖς (42)· τῇ δὲ θεότητι πανταχοῦ παρὼν, καὶ τὰ πάντα πληρῶν. Μετὰ γὰρ τέσσαρας ἡμέρας τοῦ ταφῆναι τὸν Λάζαρον, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν, τὴν ἀνάστασιν τοῦ φίλου κωμωδῆσαι. Ὅθεν καὶ τοῦ παραγενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ὡς ἤκουσε Μάρθα ἡ ἀδελφὴ Λαζάρου, ἔδραμεν, ἔσπευσε, προέπεισεν ἐν παρακλήσει, αἰρετικὴν πρεσβειαν προσφέρουσα (43). Προπειτῶς γὰρ ἔφασε τῷ Κυρίῳ λέγουσα· Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανεν ὁ ἀδελφός μου. Καὶ τῶν ὀδῶν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι ὁ Θεός. Ὁ δὲ Κύριος αὐτῆς, πέλατος ὧν μακροθυμίας, ἀπεκρίνατο λέγων· Τί λέγεις, Μάρθα; Κύριον καλεῖς; καὶ Κύριον ἀγνοεῖς; Οὐκ ἤμην ὧδε; Μικρὸν καρτέρησον· ἐν τάχει γὰρ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου μαθήσῃ. Ἀναστήσεται γὰρ ὁ ἀδελφός σου. Συγγινώσκω σοι, Μάρθα. Μεθύεις γὰρ τῇ λύπῃ (44). Ὅσπερ αὐτῇ εἶπεν· Καλῶν μεθῶν σφάλλεται· ὅτε ἐκνήψεις, τότε σφραγισθήσῃ. Ἀναστήσεται γὰρ ὁ ἀδελφός σου. Ἡ δὲ Μάρθα, καὶ οὕτως συμπεριενεχθεῖσα (45) ἀνθρωπίνως βήμασιν, ἀνθυπένεγκε τῷ Κυρίῳ λέγουσα· Ὅδῶ δὲ ἀναστήσεται ἐν τῇ ἑσπέρῃ ἡμέρᾳ. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὴν· Τί θαμβεῖεις, ὦ Μάρθα; Τί εἰς μακρὰς ἐλπίδας τὴν ἀνάστασιν ἀναβύη; Ἡ ἀνάστασις σοι διαλέγεται, καὶ περὶ ἀναστάσεως διαλέγῃ; Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται.

Γ. Ταῦτα τοῦ Κυρίου διαλεγόμενου, μικροῦ δεῖν πᾶσα ἡ πόλις Βηθανία κατέδραμεν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ θαυμάσαι, ἀλλὰ γαλάσαι. Οὐκ εἶχον γὰρ ἐλπίδα, τετραήμερον νεκρὸν ἀναστήσαι. Τί οὖν ὁ Κύριος; Ὡς εἶδε τοσοῦτον πλῆθος καταδραμόν, καὶ ὅτι ἕξιοι εἶσι, καὶ ἱκανοῦσι πρὸς μαρτυρίαν τοῦ μέλλοντος παρ' αὐτοῦ ἀνεγείρεσθαι, ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοῦς ἔφη· Ποῦ τεθελίκατε τὸν Λάζαρον; Ἄρ' οὐκ ἔδει τὸν τόπον ὁ τοῦ τόπου Δεσπότης; Ἡ δὲ τὸν τόπον, ἀλλ' ἐπραγματέυσατο τὸν τρόπον, ὅπως πάντες αὐθις ἀναγκασθέντες ἐπακολουθήσωσι τῷ Ἰησοῦ, ἵνα αὐτοῖσι θεασάμενοι τὴν ἀνάστασιν ἀναμφίβολοι κήρυκες γένωνται. Ποῦ τεθελίκατε αὐτόν; Οἱ δὲ ἐπερωτηθέντες εἶπον πρὸς αὐτόν· Ἐρχου, καὶ ἴδε. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ βαδίζοντος, καὶ ἐπὶ τὸν τάφον σπεύδοντος, ὁ ἀκολουθῶν ἐπισθεν δῆλος ἀντέλαβε πρὸς ἑαυτὸν, λέγων· Τί θέλει οὗτος τὸν τάφον Λαζάρου θεάσασθαι;

(42) Οὐκ ἦν παρὼν τοῖς σωματικῶς ὀφθαλμοῖς. Est hic modus praesentiae in terminis D. Tho. I p. ipseque, quo Deus dicitur in omnibus esse per praesentiam; eo modo quo rex omnibus coram positus et in prospectu, adest praesens; vixque fuerit usquam scholae theologiae sic Patribus expressa.

(43) Ἐν παρακλήσει, αἰρετικὴν πρεσβειαν προσφέρουσα. Forte profertur ipsa supplicatione, utro se legationem assumpsisse ostendit; velut quodam calore, inconsideratiusque Dominum allocuta, prope τῶς, sola nimirum fratris suscita-

A verbis Lazari resurrectionem calumniarentur, καὶ Christi arte molita.

II. Quenam porro sit illa Domini sic moliti ars, paucis accipe. Quando Lazarus natura exiit praesentem vitam, non erat Dominus in Bethania praesens corporeis oculis: qui tamen est ubique deitate praesens, et omnia replet. Post quatuor dies sepulti Lazari venit Jesus Bethaniam, amici resurrectionem in theatrum acturus. Unde etiam cum eo advenisset: ut audivit Martha soror Lazari, ecurrit, properavit, accidit, legationem sua voluntate assumptam supplex obivit. Praecipitantius enim allocuta Dominum, dixit: Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus: sed et nunc scio quia quaecumque poposceris a Deo, dabit tibi Deus. Dominus autem, ipse longanimitatis pelagus, respondit dicens: Quid dicis, Martha? Vocas Dominum, nec Dominum cogitas? Non hic eram? Modicum sustine: cito enim noveris ex tuo fratre: Resurget enim frater tuus. Ignosco, Martha: praeter tristitia enim ebria es. Ac si ei diceret: Errat a bonis qui est ebrius. Cum omiserit, tunc sapueris. Resurget enim frater tuus. Martha vero, si quoque verbis humanis obsecuta, ex adverso intulit, dicens Domino: Scio quia resurget in novissimo die. At Dominus ad illam: Quid, Martha trepidas? Quid in longam spem resurrectionem revocas? Tecum resurrectio disserit, et de resurrectione disceptas? Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, videt.

III. Hos Domino conferente sermones, parum abfuit ne tota urbs Bethania ad adventum ejus accurreret, non admirationis causa, sed irrisionis. non enim sperabant fore, ut quatruiduanus resurgeret. Quid igitur Dominus? Ut vidit accurrisse tantam multitudinem, ac dignos esse quibus haberetur fides, idoneosque ut suscitando ab ipso testimonium deferret, respondens ad illos ait: Ubi posuistis Lazarum? Nunquid non sciebat locum, loci Dominus? Plane noverat, sed modum negotiatur, ut omnes subinde coacti sequantur Jesum, quo ipsis oculis conspecta resurrectione, praecones fierent omni majores exceptione. Ubi posuistis eum? Qui autem fuerant interrogati dixerunt ei: Veni et vide. Porro ambulante Jesu et ad sepulcrum properante, qui pone sequebatur populus, apud se conferebat, dicens: Quid hic sepulcrum

tionem et morte obversante animo, cui deprecantia sic festina Domino occurrisset.

(44) Μεθύεις τῇ λύπῃ. Dicitur τὸ μεθύειν metaphorice de quocumque immoderato affectu, quo quis velut sensibus moveatur. Dionys. Halicar. I. 11: Μεθύετε τῷ μεγέθει τῆς ἐξουσίας. S. Chrys. de Abraham to. I Fronton. ubi is videri potest.

(45) Συμπεριενεχθεῖσα. Velut adblandiens, et gratiose quasi acquiescendo respondens, alio tamen detortis verbis Dominicis; ad aliam scilicet resurrectionem, quam pro qua supplex Dominum rogaret.

Lazari vult videre? Si est Dei Filius, suscitabit eum. Quod enim ad eos spectat quos recens mortuos suscitavit, nescimus. Unde ergo sciverimus? Si erant perfecte mortui, hunc suscitabit, eoque cognoscimus esse re vera Dei Filium. Unde et Martha talibus se sermonibus facilem præbens, accessit et ipsa ad Dominum, dicens: Quo pergis, Domine? Quid vis videre sepulcrum Lazari? Quid refricas dolorem nostrum? Quid luctum exsuscitas? Quid vis videre sepulcrum? Nihil enim, Domine, inde retuleris commodi: *jam fetet, quatruiduanus est enim. Dominus autem ad Martham: Nonne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriam Dei?* Mihine dicis, *Jam fetet?* Soror tua ungit unguento, ipsaque in infidelitate denigraris? Volo videre sepulcrum amici mei.

IV. His Dominus dictis, ad sepulcrum processit, jamque illi propinquus, ut tantum vidit monumentum, statim lacrymatus est. Quid vero ei quem erat suscitaturus, opus lacrymis? Utique lacrymatus est Dominus, ut qui sapienter omnia gereret. Est enim lacrymatus ad tumulum, ut quid illi qui omites adhæsisset de ipso suspicionis haberent animo repositum proderet. Unde etiam ut viderent lacrymantem, humanum denuo aliquid passæ turbæ, cœperunt conferre invicem, ac dicere: *Ecce quomodo amabat eum.* Non poterat, qui suscitavit mortuos ac cæcis restituit visum, facere ut ne hic moreretur, siquidem eum sic amabat? Dominus autem ut eos adhuc humana vidit loquentes, illis respondit: *Erat mihi non grave, ut Lazari vitam, quemadmodum etiam Eliæ et Enoch, retinerem: nemo tamen vestrum, mea illam voluntate retineri cognovisset. Idcirco permisi ut morte absorberetur, quo accuratius vitæ et mortis habere nie potestatem docerem. Moxque ad eos Dominus, ut omnes clare nostis: Revolvite lapidem.* Judæis injunxit ut revolverent lapidem (46). Vide ut omnia prudenter gesserit, testes probatissimos resurrectionis Lazari faciens. *Revolvite lapidem.* Concessit discipulis ut sermone montes transferrent⁹⁹, et ipse non revolvit lapidem? Verum, ut dixi, omnia sapienter ad utilitatem gerens, dixit Judæis: *Revolvite lapidem*, ut ex ipso fetri fetore, putruisse defunctum, non furto fuisse sublatum discerent. *Revolvite lapidem.* Ut autem illi murmurantes revolverunt (mordebat enim effrenata capuli olentia): cum itaque qui aderant revolverissent lapidem, confestim clamavit Dominus, dicens: *Lazare, veni foras.* Herus est qui vocat: ne quis contradixerit. *Lazare, veni foras;* certam fidem sorori turbæ Marthæ facio ut jubeam, non ut supplicem. *Lazare, veni foras.* Priusquam descendere, percurrere, et edessere in te arrhabonem: in me autem, quod perfectum est. *Lazare, veni foras.*

⁹⁹ Matth. xvii, 19.

(46) *Judæis injunxit ut revolverent lapidem.* Hæc desunt in Græcis, sed sensus constat.

(47) *Ἐδάκρυσε.* Littera vitiosa.

(48) *Πρὸ τοῦ κατέλθω ἐξεῖθε.* Perit lepos Græ-

αἱ Εἰ γῶς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦτον ἀναστήσει. Τὸν γὰρ προσφάτως τελευτησάντων, ὧν ἤγειρεν, οὐκ ἐπιστάμεθα. Πόθεν οὖν ἴσμεν; Εἰ τελείῳ θανάτῳ παρεδόθησαν, τοῦτον ἀναστήσει, καὶ γινώσκιν λαμβάνομεν ὅτι ἀληθῶς Θεοῦ γῶς ἐστίν. *Ἦθεν καὶ ἡ Μάρθα τοῖς λόγοις τοιούτοις συμπεριενεχθεῖσα, προσῆλθε τῷ Κυρίῳ καὶ αὐτῆ λέγουσα· Ποῦ πορεύῃ, Δέσποτα; Τί θέλεις τὸν τάφον ἰδεῖν Λαζάρου; Τί τὴν ὀδύνην ἡμῶν ἀναξίεις; Τί τὸ πένθος ἐπεγείρεις; Τί θέλεις τὸν τάφον ἰδεῖν; Οὐδὲν γὰρ ὦνῃση, Δέσποτα· Ἦδη ὄκει, τετραήμερος γὰρ ἐστίν. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὴν Μάρθαν· Οὐκ εἶπόν σοι, ὅτι ἐὰν πιστεύσης, ὅψῃ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ; Ἔμοι λέγεις, Ἦδη ὄκει; Ἡ ἀδελφὴ σου μυρίζει, καὶ σὺ καπνίζῃ ἐν τῇ ἀπιστίᾳ; Θέλω τὸν τάφον ἰδεῖν τοῦ φίλου μου.*

B Δ'. Ταῦτα εἰπὼν ὁ Κύριος, ἐπὶ τὸν τάφον ἐπορεύετο· καὶ πλησιάσας τῷ τάφῳ, μόνον εἶδε τὸ μνημεῖον, εὐθέως ἐδάκρυσε. Τίς ἡ χρεῖα δακρύειν, ὃν ἤμελλεν ἐγείρειν; Ἐδάκρυσε (47), διὸ συνετῶς πάντα ὁ Κύριος σοφῶς ἐπραγματεύσατο. Ἐδάκρυσε γὰρ ἐπὶ τὸν τάφον, ὅπως τῶν ἀκολουθησάντων τὴν γνώμην δημοσιεύσῃ, εἴαν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ ὑποψίαν. Αἰδὲ καὶ ὡς εἶδον αὐτὸν δακρύσαντα, ἀνθρώπινα πάλιν παθόντες οἱ ἀκολουθοῦντες ὄχλοι, ἤρξαντο πρὸς ἑαυτοὺς ἀντιβάλλειν καὶ λέγειν· *Εἶδες πῶς ἐφίλει αὐτόν;* Ὁ νεκρὸς ἐγείρας, καὶ τυφλοὺς ὀμματώσας, οὐκ ἔδύνατο ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ, εἰ ἄρα οὗτος ἐφίλει αὐτόν; Ὁ δὲ Κύριος, ὡς εἶδεν αὐτοὺς ἐπὶ ἀνθρώπινα λαλοῦντας, ἀπεκρίνατο πρὸς αὐτούς· *Κοῦφον μὲν ἦν μοι παρακατασεῖν τὴν ζωὴν Λαζάρου, ὡς καὶ τοῦ Ἥλια καὶ τοῦ Ἐνώχ, ἀλλ' οὐδεὶς ὑμῶν ἐγίνωσκεν, ὅτι τῇ ἐμῇ θηλήσει ἡ ζωὴ Λαζάρου παρακατέχεται. Διὰ τοῦτο συνεχώρησα ὑπὸ τοῦ θανάτου αὐτὸν καταποθῆναι, ὅπως ἀκριβῶς μάθητε, ὅτι ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχω. Καὶ εὐθύς πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος, καθὼς ἴστε πάντες σοφῶς· Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον.* Βλέπε πῶς πάντα σοφῶς ἐπραγματεύσατο, μάρτυρας ἀκριβεῖς τῆς ἀναστάσεως Λαζάρου καθιστών. *Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον.* Τοῖς μαθηταῖς ἐπέτρεπεν ὄρη μεταγαγεῖν λόγῳ, καὶ αὐτὸς λίθον οὐκ ἀπεκύλισεν; Ἀλλὰ πάντα σοφῶς, καθὼς προεῖπον, πραγματευόμενος πρὸς λυσitteλειαν, ἔλεγε τοῖς Ἰουδαίοις, *Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον*, ὅπως ἐξ αὐτῆς τῆς νεκροφόρου ἀποφορᾶς μάθωσιν ὅτι ἐκάπη καὶ οὐκ ἐκλάπη. *Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον.* Τῶν δὲ ἀποκυλισάντων μετὰ γογγυσμοῦ (ἐδρίμυττεν γὰρ αὐτοὺς ἡ νεκροφόρου δυσίνιος ἀποφορὰ) ἀποκυλισάντων δὲ τῶν παρόντων τὸν λίθον, εὐθέως ἐδόθησεν ὁ Κύριος λέγων· *Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω.* Δεσπότης ὁ καλῶν, οὐδὲς ὁ ἀντιλέγων. *Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω*· πληροφορήσου Μάρθαν τὴν ἀδελφὴν σου, ὡς κελεύω, καὶ οὐχ ἰκετεύω. *Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω.* Πρὸ τοῦ κατέλθω, ἐξεῖθε (48) ἐν σοὶ τὸν ἀρραβῶνα, ἐν ἐμοὶ τὸ τέλειον. *Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω.*

cus in suavi illa propositionis solius commutatione. Tu ergo, priusquam morte inferna petam, esio hominibus præco; tuæmet resurrectionis, ut primitiarum: maxque illius, ut perfecti; nempe ut ejus,

Κ. Μὴ οἶου τὸν Κύριον πολλὰς φωνὰς βεβληκέναι. Ἄπαξ ἐλάλησε, καὶ ὃν ἔπλασεν, ἤγειρεν. Οὐτε γὰρ ὡς Ἥλιος ἐκλαυσεν· οὐτε ὡς Ἐλισαῖος ἀπόρησε. Μονοφθόγγῳ φωνῇ (49) διύπνισε τὸν παρ' αὐτῷ καθεύδοντα, εἰπὼν, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω* εἰς ὃ λόγος, καὶ διάφορα τὰ θαύματα. Μόνον ὁ Κύριος ἐφώνησε, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*, καὶ εὐθέως αἱ σάρκες ἀπεπληροῦντο· αἱ τρίχες ἀντεφύτοντο (sic)· αἱ ἀρμονίαι συνεδραμοῦντο· αἱ φλέβες καθαρῶ αἵματι ἀντεγεμίζοντο· ὁ ἤδη κάτωθεν κοιπτόμενος τὸν Λάζαρον προέπειμψεν· ἡ ψυχὴ Λαζάρου παρακρατουμένη (50), καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων παρακαλουμένη, τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἴδιον μετεχωνεύετο· καὶ τὸ πάντων ἐνδοξότερον (51) ἦν, ὅτι πανταχόθεν δεδεμένος ἦν τοὺς πόδας καὶ τὴν ἔσιν κηρίαις, καὶ ἀνεμποδίστως ἐβάδιζε. Διὸ καὶ ὁ Κύριος δραστηριώτερον πρὸς τοὺς παρόντας ἔχλους παρεκελεύσατο, λέγων· *Λύσατε αὐτόν, καὶ ἀφετε ὑπάγειν*. Βλέπε τὴν τοῦ Κυρίου πραγματείαν, καὶ πῶς τὰ πάντα σοφῶς οἰκονομεῖ. Πρὸς πληροφορίαν τῶν παρόντων ἔλεγε· *Λύσατε αὐτόν, καὶ ἀφετε ὑπάγειν*, ὡς τὸν λίθον ἀπεκυλίσατε, καὶ τὸν τάφον ὑπεδείξατε, καὶ τῆς ἀσφρήσεως μετήχησθε, καὶ τὰ νεκροτάφια ἐλύσατε· τὸ μὲν, εὐλογίαν τηροῦντες (52)· τὸ δὲ, ὡς μάρτυρες φυλάττοντες. Ἐάν ἀπιστήσωσιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ὡς οὐκ ἀνέστη Λάζαρος, δείξατε τὰ νεκροτάφια· ἐμφανίσατε σουδάρια ὡς ὁ παραλυτικὸς τὸν κράβατον. Ἡμεῖς δὲ τὰ βατὰ τῶν φοινίκων βαστάζοντες (53) εἰπόμεν· *Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις*· *ἐβλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου*. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Ὁμιλία (54) εἰς τὴν γυναῖκα τὴν ἀμαρτωλὴν, τὴν ἀλείψασαν τὸν Κύριον μύρω, καὶ εἰς Φαρισαίων. Τῆ μ. δ' (55).

Ἰκανῶς (56) ἡμᾶς πρῶτην ἐψυχαγωγῆσεν ὁ Χριστὸς

⁵⁰ III Reg. xvii, 20. ⁵¹ IV Reg. iv, 27. ⁵² Marc. ii, 12. ⁵³ Joan. v, 9; Matth. xxi, 9. ⁵⁴ Luc. vii, 36 sqq.

exi mors gustata tantum, omnino mortua sit; qui resurgens ex mortuis, jam non moriatur, sed æternæ vitæ mortalibus universis aditum pandam.

(49) *Μονοφθόγγῳ φωνῇ*. Velut recta una simplici oratione, qualem refert evangelista, forte etiam breviori, pro Hebrææ et Syriacæ linguæ contractione, qua Dominus locutus est. Potuit etiam velut interjectione loqui, eaque excitare a monumento dormientem sibi Lazarum: *μονοφθόγγῳ φωνῇ*, quasi voce monosyllaba, evocare.

(50) *Παρακρατουμένη*. Novo robore ancta, Dominica voce: τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἴδιον μετεχωνεύετο, *Corpus proprium*, quo vixisset, in proprium transmutando conflat: aptando ad pristinos usus, ac dotes restituendo, quibus olim suum continebat.

(51) *Τὸ πάντων ἐνδοξότερον*. Sic Andreas Cretenensis, aliique, eam circumstantiam merito suspiciunt: eratque ad stuporem vere maximum, ut homo tandiu sepulcro depositus, totus vincetus et involatus, ceu membris liber, procederet, seque aspectandum turbæ toti ipse rediivus daret.

(52) *Τὸ μὲν, εὐλογίαν τηροῦντες*. Respicit perantiquum morem fidelium servandi ut quid sacrum, quæ sacro alicui vel adhæssissent, vel fuissent usui; ac ceu benedictionem ab eo relictam: qui ritus, etsi

V. Tu vero, amice, cum audis, Lazare, veni foras, ne putaveris plures Dominum jactasse voces. Semel locutus est, eumque suscitavit quem plasmaverat. Neque enim deploravit sicut Elias: neque sicut Elisæus⁵⁰ dubitavit. Unius soni voce excitavit a somno dormientem apud ipsum, dicens: *Lazare, veni foras*. Sermo unicus, et miracula diversa. Solum voce protulit Dominus: *Lazare, veni foras*, confestimque repletæ sunt carnes, pili suis locis plantati, compages consertæ, venæ puro proputri repletæ sanguine, inferne percussus infernus Lazarum emisit. Confirmata anima Lazari, atque ab angelis sanctis evocata, proprium in proprium transmutando conflat. Omnibus vero clarius et illustrius erat, ut undequaque pedes et faciem institis vincetus, libere ambularet. Ideo etiam Dominus præsentibus turbis efficacius majorique auctoritate præcepit dicens: *Solvite eum, et sinite abire*. Vide Dominicam in agendis solertiam, et ut omnia sapienter gerat. Ut certam fidem astantibus faceret, dixit: *Solvite eum, et sinite abire*, quemadmodum revolvistis lapidem, et sepulcrum ostendistis, percepistisque olentiam, ac sepulcralia solvistis: qua servantem ut benedictionem: qua velut testes custodientes. Si pontifices Phariseique increduli, quasi Lazarus non surrexerit, inficias ierint, exhibete sepulcralia, palam proferte sudaria, quemadmodum paralyticus grabatum⁵¹. Nos vero ferentes ramos palmarum, dicamus: *Hosanna in excelsis: Benedictus qui venit in nomine Domini*⁵². Ipsi gloria et imperium, cum sanctissimo et vivifico Spiritu, nunc et semper, in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IV.

*Homilia in mulierem peccatricem, quæ unxit Dominum unguento, et in Phariseum*⁵⁴. Magna quarta feria.

I. Abunde nuper, apud Zachæum convivans Chri-

in eum olim Dormitantius ille Hieronymi, nostrique sectarii, deblaterent, etiamnum utrique Ecclesiæ sanctus merito perseverat, perseverabitque, ut et reliqua apostolica, usuque universali, christiana vere pietate recepta.

(53) *Τὰ βατὰ τῶν φοινίκων βαστάζοντες*. Alludit ad futurum statim insequenti Dominica Christi triumphum, quo velut redeuntem a Bethania Dominum, ubi pridie cum suscitato Lazaro, urgente etiam ipsius sorore Maria, celebri convivio exceptus esset, continuata festivitate Græci suscipiunt, qua de re, elegantissime nec paucis præfatus Andreas: Amphilocheus leviter tantum innuit.

(54) *Ὁμιλία*. Hanc homiliam ex apographo Sirmondiano evulgavit Combefisius. Eandem ediderant Savilius et Morellus inter opera Chrysostomi supposita. Neque illam prætermisit Montfauconius in sua ejusdem Chrysostomi editione: exstatque in Appendice ad tom. X, pag. 799-806, absque nomine auctoris: quam tamen Amphilocheo tribuit doctissimus editor tom. XIII, in indice, v. *Ἰκανῶς*.

(55) *Τῆ μ. δ'*. Apud Montfaucon. τῆ ἀγία καὶ μεγάλη δ', in sancta et magna feria iv.

(56) *Ἰκανῶς*, x. τ. λ. Significat huic se affineri orationem in Zachæum habuisse, sed ea desideratur,

atus, nos recreavit. Ubi enim is convivatur, et simul recumbit cum hominibus, nostroque et potu et mensa fruatur, in lætum omnia sermonem transferuntur. Quis enim, dum cœli ac terræ auctorem in publicanorum meretricumque, seu illorum qui nefanda perpetraverant publicanam videt subintrantem domum: eumve qui fruges præbet, humanum manibus accipientem panem; seu uvarum largitorem, potus communionem torcularia benedicentem: non eam rem festo lætæque celebritati, merito deputaverit? Fuerit plane hæc festivitas, hæc lætitia convivii angelici: ut Dominus cum servis, Deus cum hominibus; communi iudex potius mensa videatur cum reis. Idcirco enim, cœlo non deserto, in terram venit: estque factus homo, divinitate haudquaquam deposita; ut etiam mare navigans, mundi huius pelago tempestate jactatos, de peccati fundo extraheret: vicosque et urbes circumiens, angiportusque et semitas atque aditus circumcursans, errantes in triviis ceu ⁹⁹ *oves non habentes pastorem* ad proprium ovile reduceret. Ipse namque est, qui ovem errantem quærit, quique nonaginta novem relictis ad unam perquirendam advenit ⁹⁶. Quippe quærebat unam; nec spernens multas, nec unam multitudini præferens. Nihilominus tamen reliquit nonaginta novem: par enim erat ut tuto in caula morarentur; unam autem illam progressus quærebat, ut ne diabolo præda cederet. Nam ovis absque pastore prompta feris parataque cœna: animaque signaculo carens, insidiis dæmonum exposita. Propterea nuper Zacchæum ⁹⁷, velut ovem ex lupi ore abripuit, commiscuitque caulæ, et signaculo donavit. Sicut enim pastor errantis ovis capturam meditans, sinit cicuratum animal, ut libero pastu resilientem venatum trahat: ita et ⁹⁹ Ill Reg. xxii, 17. ⁹⁶ Matth. xviii, 12; Luc. xv, 4. ⁹⁷ Luc. xix, 9.

ut et pleraque tanti viri opuscula, et præsertim docti illi tractatus in *Joan.*, quorum fragmenta plura damus sub finem.

(57) *Τῆ κοινωνίᾳ τοῦ ποτοῦ τὰς ληρῶν ἐβλόγησαντα.* Erat Christi usus tactusque, ceu consecratio quædam, pro ejusdem usus ratione: ut quibus ceu sacris et sacro ritu usus est, totam ad sacramenta necessariam antecedentem consecrationem contulerit; Ecclesia tantum adhibente cæremonias aliquas ad solennitatem; ut in baptismo et Eucharistia, ubi nova antecedens consecratio materiæ, eo titulo, accidentalis est, ut theologi cum D. Thoma iii p. Eodem itaque modo philosophatur de cibo et potu, pieque admodum, vere pius Amphilochius. Eadem etiamnum Græci pia religione, futura usui, sacro ministerio et incruento sacrificio, linteamina sacra, pontificem, ἀφιεροῦντα τὴν Ἐκκλησίαν, consecrantem Ecclesiam; quo actu peculiarissime gerit personam Christi Ecclesiam sibi in sponsam adiungentis, induunt; ut is totus λελαζαρωμένος, seu instar Lazari iis involutus, id peragat sacri officii: usu tactuque sic adhibita consecraturus: quam cæremoniam, quanquam Euchologium non habet, communi tamen probatam usu, tum ab aliis didici, tum nuper ἀπὸ φωνῆς et viva voce illustrissimi metropolitæ τῆς ἁγίας Μαυρᾶς Parisiis hospitantis, audivi: quo eodem titulo, massam totam ex qua sumptus est ὁ ἅγιος ἄρτος, et confectum Dominicum corpus, sanctam habent et ἀντίδω-

A *παρὰ Ζακχαίῳ ἐστὶν ἄμωμος.* Ὅπου γὰρ Χριστὸς ἐστὶν ἄμωμος, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανακλίνεται, καὶ ποτοῦ καὶ τραπέζης ἀπολαύει τῆς ἡμετέρας, πρὸς τὸν τῆς εὐφροσύνης μεταγεται λόγον. Τίς γὰρ τελωνῶν, ἢ πορνῶν, ἢ τῶν τὰ ἀνόμιμα ἐργασαμένων δεινῶν, τὸν οὐρανοῦ ἢ καὶ γῆς Ποιητὴν, στέγην ὑπελθόντα τελωνικὴν βλέπων· ἢ τὸν τῶν ἀσταχῶν δοτήρα, ἄρτον ἀνθρώπινον μετὰ χεῖρας λαμβάνοντα, ἢ τὸν τῶν βοτρυῶν χορηγόν, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ποτοῦ τὰς ληρῶν (57) εὐλογοῦντα· μὴ ἑορτὴν καὶ πανήγυριν θέσθαι τὸ πρᾶγμα δικαιοῦσαιεν; Αὕτη ἀληθῶς ἑορτὴ· αὕτη ἀληθῶς ἀγγελικὴ ἐστὶ ἀσέως εὐφροσύνη, τὸ τὴν Δεσπότην, μετὰ δούλων· τὸν Θεόν, μετὰ ἀνθρώπων· τὸν δικαστὴν, μετὰ τῶν πειθόμενων ὄρῳ κοινῆς ἀπολαύοντα τραπέζης. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐπὶ γῆς ἦλθεν, οὐκ ἔρημον καταλιπὼν τὸν οὐρανόν· καὶ ἄνθρωπος γέγονεν, οὐκ ἀπόδους τὸ εἶναι Θεός· ἵνα καὶ τὴν θάλασσαν πλέων, τοὺς εἰς τὸ βιωτικὸν χειμαζομένους πέλᾳτος, ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀνασῆρῃ τῆς ἀμαρτίας· καὶ κώμας καὶ πόλεις περιῶν, στενοπούς καὶ ἀτραπούς, καὶ ἐπιδρόμους περιτρέχων, τοὺς ἐν ταῖς τριβδαῖς πλάνωμένους ὡς ἀποίμῳνα πρόβατα, ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἐπαναγάγῃ ποιμνῆν. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τὸ ἀπολλῶδες πρόβατον ἐπιζητῶν, τὰ ἐννεμήκοντα ἐννέα καταλιπὼν, καὶ περὶ τὴν τοῦ ἐνδὸς παραγεγόμενον ζήτησιν. Ἐζητεῖ γὰρ τὸ ἐν (58), οὐτε τῶν πολλῶν καταφρονῶν, οὐτε τοῦ πλῆθους τὸ ἐν προκρίνων. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐννεμήκοντα ἐννέα κατελιμῳανεν· ἔδει γὰρ ἀσφαλῶς αὐτὰ ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐλλίξεσθαι· τὸ δὲ ἐν προῶν ἐζητεῖ, ἵνα μὴ θήγῃ (59) τῷ διαβόλῳ γένηται. Πρόβατον γὰρ ἀποίμῳνον, θηροῖν ἔτοιμον δειπνον. Καὶ ψυχὴ ἀσφράγιστος, δαίμοσιν εὐεπιβούλευτος. Ὅθεν πρώτῃ τὸν Ζακχαῖον ὡς πρόβατον ἐκ στόματος λύκου ἀφῆρπασε, καὶ τῇ μάνδρᾳ συνέμιξε, καὶ σφραγίδος ἡξίωσεν (60)· ὡς γὰρ ποιμὴν πρόβατον ἀποπλανηθὲν θη-

ρον, absque alia consecratione. De quo Thessal.

(58) *Ἐζητεῖ γὰρ τὸ ἐν.* Ubique alii sensus: ubique τὸ ἐπιστατικὸν Amphilochii nostri, et acute movet dubia, et feliciter resolvit. Nonnihil ergo absoum illud, ut bonus pastor, unius causa, tot oves relictas spreverit; unamque nonaginta illis novem anteposuerit; necesse hic deprecatur: huiusque inquisitionem, necessariæ salutis; derelictionem illarum, securitati, ascribit: nullis re ipsa spretis, autve errante prælata cæteris: nisi forte eam velimus prælationem, quod majori subsidio egens, quanquam indignior, Pastore humeris in caulam reportante, consecuta sit: nimirum sacramento incarnationis Dominicæ; quo re vera, Scripturæ phrasi, nonnulla vereque magna fuerit prælatio et prærogativa ovis errantis; non tamen quam Amphilochius non agnoscit, et qua vere non errantium spretio ac injuria sit.

(59) *Προῶν... θήγῃ.* Monif. περιῶν, circumiens, rectius ut videtur. Mox ibid. θόβῃ, ubi conjiciebat Combef. θήρα.

(60) *Καὶ σφραγίδος ἡξίωσεν.* Videtur loqui de signaculo, non quod character est, sive in baptismo, sive in adjuncta confirmatione, quæ peculiarissime dicitur σφραγίς, velut consignatione in Christi milites subnotans insigniensque; sed de signaculo, quod est gratia et charitas, quæ sola distinguit inter filios regni et gehennæ, facitque ut ne anima εὐεπιβούλευτος sit diabolus: Deo peculiariter protegente

ῥᾶσαι θέλων, χειρῆρας ζῶον ἐφ, ἵνα ἀπολύτως νεμόμενον, τὸ ἀποπηδήσαν ἐλκύσῃ θήραμα· οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν σάρκα, ἣν ἐκ τῆς Παρθένου ἀνέλαθεν, ὡς πρόβατον ἐν νομῇ, ἐν τραπέζῃ Ζαχαρίου ἀφῆκεν· ἵνα τῷ κοινοῦ τῆς ἐστιάσεως νόμῳ ἐλκύσας ἔξη ποιμνῆ.

Β'. Ἀλλὰ τοῦτο μὴ συνιέντες οἱ Φαρισαῖοι ἐγόγγυζον, ὀρῶντες αὐτὸν μετὰ τελωνῶν ἐσθίοντα· ἀλλ' ἐκείνοι μὲν ὡς ἀσκὸς παλαιὸς διαβρῆγνύσθωσαν. Οὐ γὰρ δύνανται τὸν νέον τῆς διδασκαλίας δέξασθαι λόγον. Ἡμεῖς δὲ κατόπιν τοῦ φιλανθρώπου βαδίσωμεν ποιμένοι· ὁ γὰρ Ζαχαῖος τὸν τελώνην τῇ λογικῇ τῶν ἀποστόλων συνάψας ποιμνῆ, αὐτὸς καὶ τὴν πόρνην τὴν ἀμαρτωλὸν, τὴν μυρίων κακῶν ἐργάτιν, ἐκ τοῦ φάρυγγος τοῦ διαδόλου ὡς ἀμνάδα ἐλκύσας, τῇ ἀνεπηρέαστῳ ἀπέδωκε μάνδρα. Ἴνα δὲ γνῶτε καὶ τοῦ Χριστοῦ τὴν φιλανθρωπίαν, καὶ τῶν Φαρισαίων τὴν ἀλογίαν, καὶ τῆς ἀμαρτωλοῦ τὴν παλινοδίαν (61), αὐτὰς ὑμῖν τὰς εὐαγγελικὰς παραθήσομαι ῥήσεις· ἐὰν γὰρ τοῦ ὕφους τοῦ ἀναγνώστου ἐπακούσῃτε, βιβλίως καὶ τῆς ἐρμηνείας τὴν ἔννοιαν ἀναμάξεσθε. Ἠρώτησε, φησὶ, τίς τῶν Φαρισαίων τὸν Ἰησοῦν, ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλήθη. Ὁ χάριτος ἀφράστου! ὦ φιλανθρωπίας ἀρβήτου! καὶ Φαρισαίοις συνεστιᾶται, καὶ τελῶνας οὐκ ἀποσειέται· καὶ πόρναις προσδέχεται, καὶ Σαμαρεῖτιδι διαλέγεται· καὶ Χαναναίαν λόγου ἀξιοῖ· καὶ τῇ αἰμορροούσῃ τὸ κράσπεδον παραχωρεῖ, καὶ οὐκ ἐπαισχύνεται. Ἰατρὸς γὰρ ἐστὶ, πάντων τῶν παθῶν ἐραπτόμενος, ἵνα πάντας ὠφελήσῃ, πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς, ἀγαρίστους καὶ εὐγνώμονας· ὄθεν καὶ νῦν ὑπὸ τοῦ Φαρισαίου κληθεὶς, εἰσέρχεται εἰς οἰκίαν ὥστε μεστήν κακῶν. Ὅπου γὰρ Φαρισαῖος, ἐκεῖ πονηρίας οἰκητήριον· ἀμαρτίας καταγῶγιον· ὑπεροφίας ὑποδοχῆ. Ἀλλὰ καὶ οὕτως αὐτοῦ διακειμένης τῆς οἰκίας, οὐκ ἀπαξιοῖ παραγενέσθαι ὁ Κύριος. Καὶ εἰκότως· ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος· οὐ καταδύπτεται, βορβόρῳ τὰς οἰκείας ἀκτίνας ἐπιβάλλων· ἀλλὰ τούναντιον, καὶ τὴν ἐνοῦσαν ἀηδίαν περιμάσσεται, μηδὲν αὐτὸς ὑβριζόμενος· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὡς ἥλιος δικαιοσύνης, πάντα ἐναγῆ καὶ βέβηλον τόπον καταλαμβάνει, καὶ τὴν δυσώδη ἀμαρτίαν, ταῖς ἀκτίσιν αὐτοῦ τῆς ἀγαθότητος ἀναλύσει. Οὐχ ὑβριν, οὐ μείωσιν, οὐ μολυσμὸν ὑπομένων κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον (62).

Γ'. Ὅθεν ἐπένευσεν εὐθέως τῷ Φαρισαίῳ καλοῦντι· ἔρεμῶν, σιωπῶν. ἀνεξέλεγκτον αὐτοῦ τὸν βίον ἀφείξ. Ἠρώτων μὲν, ἵνα ἀγιάσῃ τοὺς κληθέντας, τὸν καλέσαντα, τῆς οἰκίας τὰ συστήματα, τῆς πολιτείας τὰ

⁶⁶ Luc. xix, 7. ⁶⁷ Matth. ix, 17; Marc. ii, 22; Luc. v, 37. ⁶⁸ Joan. iv, 7. ⁶⁹ Matth. xv, 24. ⁷⁰ Matth. ix, 20.

quem ut filium ea agnoscit. de quo et Paulus præcipue signaculo, II Cor. i, 22: *Qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris, velut nimirum plerumque aliterum explicante.*

(61) Παλινοδ. Montf. cum Combef. παλινοδίαν.

(62) Κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον. Videntur Græca sonare, ut quom spectat ad ipsam deitatem, et qua Deus est, nihil ex malorum communione ipse

A Dei Verbum, quam de Virgine carnem accepit, ceu ovem in pascua, in mensa Zacchæi dimisit, ut communi lege convivii in suam trahens familiaritatem clanculum suo ovili adjungeret.

αὐτοῦ πρὸς συνουσίαν, λαθρανόντως τῇ οἰκίᾳ συζευ

II. Cæterum, qui id nescirent Pharisæi, murmurabant videntes manducantem cum publicanis ⁶⁶. Enimvero rumpantur illi ceu vires veteres ⁶⁷: haud enim novum doctrinæ sermonem capere possunt. Nos porro, sequamur benignum pastorem. Nam qui publicanum Zacchæum, rationali aptavit apostolorum ovili; ipse nihilominus meretricem illam peccatricem, post innumera patrata mala, B a diaboli faucibus ceu agnam abstractam, inviolabî caulæ reddidit. Ut autem et Christi humanitatem noveritis, et a ratione alienam Pharisæorum mentem, aversumque peccatricis iter, ipsas vobis evangelicas voces proponam. Mox enim ut lectionis contextum audieritis, facile etiam expositionis sensum exprimetis: *Rogavit, inquit, Jesum quidam de Pharisæis, ut manducaret cum illo. Et ingressus domum Pharisæi, discubuit.* O ineffabilem gratiam! O inexplicabilem humanitatem! Et convivatur cum Pharisæis, nec publicanos repellit. Et suscipit meretrices; disseritque cum Samaritana ⁶⁸; et Chananæam allocutione dignatur ⁶⁹; atque simbriam hæmorrhœissæ cedit ⁷⁰, nec erubescit. Nam medicus est, omnes contrectans morbos, ut juvet omnes; malos bonosque, ingratosque et gratos ac benevolos. Unde et modo a Pharisæo vocatus domum ingreditur, velut malorum plenam. Ubi quippe Pharisæus; illic malitiæ domicilium, diversorium peccati, arrogantis fastusque receptaculum. Verum, neque sic affecta domo, dedignatur Dominus accedere: idque merito. Quemadmodum enim nihil sol damni, missis in cœnum radiis propriis, accipit: quin potius, nulla sui injuria et læsione, etiam illi insitam turpitudinem abstergit: ita et Christus velut iustitiæ sol, execrabilem omnem profanumque locum occupat, ac grave olens peccatum, bonitatis suæ radiis absunit, nihil ipse dedecoris, nihil minutionis, nihil sordium sustinens contrahensque. ratione deitatis.

III. Hinc statim Pharisæo vocanti annuit, acquiescens, tacens, ejus vivendi rationem irreprehensam dimittens. Primum quidem, ut vocatos sanctificaret; ut vocantem, familiæ cœtus, usibus huma-

mali perpeusus sit, quomodo verum habet & omni omnino malo, quod etiam vocant defectus naturalis. Si vero etiam ad humanitatem extendatur oratio, restringenda erit ad malum culpæ, quo prorsus, ut etiam homo, quanquam versans cum peccatoribus, κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον, juxta quod petit ratio divinitatis, et ut illi consentaneum est, mansit inimicus: quod secundum videtur magis consequens.

nis comparatos cibos : tum vero, ut ex accubitu, ex esu potuque, ac ciborum sumptu, non phantasma esse, quod sit factus homo, ostenderet; præterea autem, quod meretrix esset accessura, atque ferventem illum accensumque illic exhibitura poenitentia modum. Propterea annuit confestim vocanti Pharisæo, ut coram Scribis et Pharisæis sua ipsius lugubriter depromens mala, qui debeant peccatores, tristitia pro peccatis placare Deum, ipsos doceret. Nam ecce, inquit, *mulier in civitate, quæ erat peccatrix*. Mulier, natura fragilis : primum illud diaboli rete, erroris initiatio, doctrix prævaricationis; facta illa quidem in adiutorium, sed quæ hostem sese exhibuit; facta quod spectat ad naturam, bona; sed quæ malam, voluntatis proposito, se ipsam fecit : quæ ostendit ligni pulchritudinem, et paradysum amisit. *Et ecce, inquit, mulier in civitate, quæ erat peccatrix*, quæ portaret Evæ onera, quæ multis malis esset onusta. Porro, priorum ejus morum largitatem dico, ut noveritis ipsius poenitentia magnificentiam.

IV. Assumpto Deus osse de Adami latere ^δ, eoque carne aucto, Evam fecit, quam et mulierem vocatam, Adæ adjutricem dedit. Post vero peccatum legisque transgressionem, postque ejectionem e paradiso, divinaque ultione. adscitam mortem; ut ne morte funditus absumptum depereat humanum genus, militant nuptiæ adversus mortem : ut illæ quidem serant, hæc autem metat; cædat ista, illæ germinent. Quod porro post morti subjectum hominem, conjugii gratia concessa sit : inde liquet, quod Adam, postquam exierat de paradiso, Evæ sit copulatus : scriptum est enim quod post egressum ex paradiso, tunc *cognovit Adam uxorem suam* ^ε. Ante ergo peccatum, virginitas erat : quæ naturæ tunicam absque sorde servaret. Post autem transgressionem, post mortis sententiam est inductum conjugium, ut scaturigine vinceret haurientem mortem, genituraque vindemiantem superaret. Quia igitur ad generis conservationem naturæque crementum data fuit conjugii lex, inseruit Deus, masculo quidem voluptatem; feminam autem ceu lenocinio quodam et philtro adulante, donavit; non prolectandis more meretricio ad coitum, sed legitime copulandis in matrimonium. Quare honorabilis apud Deum legitima conjugii mistio, quæ autem

^δ Gen. II, 21. ^ε Gen. IV, 1.

(63) *Τρόπων*. Monif. *κακῶν, malorum*; quod utique rectius esse insinuare videtur vox subsequens *μεταβολῆς*.

(64) *Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν*. Idem pluribus, et inductum occasione peccati ac ex ejus prævisione matrimonium, Nyssenus, I. *De officio hominis*, Damasc. lib. IV, et alii : majori forte pietate quam veritate. Quanquam enim propagatio quæ est carnali generatione ex legitima copula, nonnihil crassa sit et humilis, digniusque videretur ut Deus ipse nobis corpora sicut Adamo aptaret, hand tamen talis videri debet, iis sublatis quæ accesserunt ex peccato, ut minus deceat hominem, pro illo etiam statu, qui nec ipse omnino a conditionibus vitæ animalis absolutus esset. Quod autem Adam non

ἄβρώματα· ἔπειτα δεικνύς, ὡς οὐ φάσμα ἦν ἡ ἐνανθρώπησις, ἐκ τῆς ἀνακλίσεως, τῆς βρώσεως, τῆς πόσεως, τῆς τῶν σιτίων διαπάνης. Ἄλλως δὲ, ἐπειθὴ ἐμελλεν ἡ πόρνη προσεῖναι, καὶ τὸν θερμὸν ἐκείνον καὶ διάπυρον τῆς μεταβολῆς δεικνύοντα τρόπον διὰ τοῦτο καλοῦντι τῷ Φαρισαίῳ ἐπινεύει ταχέως, ἵνα ἐπ' ὄψεσι Γραμματέων καὶ Φαρισαίων τὰ οἰκία ἐκτραγυδῆσουσα κακὰ, διδάξῃ αὐτοὺς, πῶς δεῖ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις στυγνάζοντας, ἐξουμενίζεσθαι Θεόν. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, *γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἣ τις ἦν ἀμαρτωλός*. Γυνὴ ἡ εὐλόγητος φύσις, τὸ πρῶτον δίκτυον τοῦ διαβόλου, ἡ τῆς πλάνης εἰσαγωγὴ, ἡ τῆς παραβάσεως διδάσκαλος ἡ βοηθὸς μὲν γενομένη, πολεμῖα δὲ ἀναδειχθεῖσα ἡ γενομένη κατὰ φύσιν καλὴ, ἐκ προαιρέσεως δὲ ἀποδειχθεῖσα κακὴ ἢ τὸ κάλλος τοῦ ξύλου δεῖξασα, καὶ τὸν παράδεισον ἀπολέσασα. Καὶ Ἰδοὺ *γυνή*, φησὶν, *ἐν τῇ πόλει, ἣ τις ἦν ἀμαρτωλός*, τὰ τῆς Εὕας φέρουσα βάρη, πολλοῖς κακοῖς βριθομένη. Ἐρῶ δὲ αὐτῆς τῶν προτέρων τρόπων (63) τὴν δαψιλείαν, ἵνα γνῶτε αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τὴν πολυτέλειαν.

Δ'. Ὁ Θεὸς ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδάμ ὀστέον λαβὼν, καὶ τοῦτο σαρκώσας, τὴν Εὐαν εἰργάσατο, ἣν καὶ γυναῖκα καλέσας, ἔδωκε βοηθὸν τῷ Ἀδάμ. Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν (64), καὶ παραθῆναι τὸν νόμον, καὶ ἐκδηθῆναι τοῦ παραδείσου, καὶ θάνατον τὸ ἐπιτιμιον λαβεῖν ἵνα μὴ τῷ θανάτῳ διαπανώμενον ἄρδην τὸ γένος ἀπώληται, γάμος ἐπιστρατεύει τῷ θανάτῳ. Ἴνα ὁ μὲν σπειρῇ, ὁ δὲ θερίζῃ ὁ μὲν τέμνη, ὁ δὲ βλαστάνῃ. Καὶ ὅτι μετὰ τὸ ὑποδηθῆναι θανάτῳ, ἡ τοῦ γάμου ἐδόθη χάρις, δηλον ἐκ τοῦ, τὸν Ἀδάμ μετὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ παραδείσου συναρθῆναι τῇ Εὐᾶ. Γέγραπται γὰρ οὕτως, μετὰ τὸ ἐξελεῖν ἐκ τοῦ παραδείσου, τότε *ἔγνω Ἀδάμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ*· πρὸ τῆς ἀμαρτίας οὖν, παρθενία ἦν ἀμόλυτον τηρούσα τὸν χιτῶνα τῆς φύσεως. Μετὰ δὲ τὴν παράβασιν, μετὰ τὴν τοῦ θανάτου ἀπόφασιν, ὁ γάμος ἀντεισῆχθη, ἵνα ἀντλοῦντα τὸν θάνατον νικήσῃ βρώων, καὶ τραγῶντα ἡττήσῃ φύων. Ἐπεὶ οὖν ἐπὶ τῇ συνοχῇ τοῦ γένους, καὶ ἐπὶ αὐξήσει τῆς φύσεως, ὁ τοῦ γάμου ἐδόθη νόμος· τῷ μὲν ἀνθρώπῳ ἡδονὴν ἐλέσπειρε· τὸ δὲ θῆλυ, θωπευτικὸν ἐποίησεν· οὐχ ἵνα ἐταιρικῶς πρὸς μίξεις ἐρεθίζωνται· ἀλλ' ἵνα ἐννόμως πρὸς γάμον συνάπτωνται. Ὅθεν ἡ μὲν ἔνθεσμος τοῦ γάμου μίξις τιμῖα παρὰ τῷ Θεῷ. Ἡ δὲ πρὸς χάριν τῶν ἡδονῶν ἐκτελουμένη, θανάτῳ ὑποδέλλεται (65). *Τίμιος γὰρ*

nisi a peccato Evam cognoverit, non eo fuit, quia nisi peccasset non esset cogniturus, sed quia intra modicum illud tempus vix sex horarum a conditione ad lapsum, congruum non fuit : cum a Dei potius cultu et perficiendo usu scientiæ animo, imperiisque in subjecta quæque animalia executione, adeoque a spiritalibus inchoandum esset, eisque nonnihil temporis statim a creatioe impendendum : qua etiam ratione, neque legimus id temporis comedisse quidquam, excepto ligno scientiæ.

(65) *Θανάτῳ ὑποδέλλεται*. Quando nimirum ita est voluptatis solius causa, ut legitimi matrimonii fines exeat, ut satis se auctor ipse declarat; alioqui enim concedit Paulus nuptias in remedium concupiscentiæ I Cor. VII, 9 : *Quod si non se continent,*

ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμάρτιος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κοινεῖ ὁ Θεός. Αἱ οὖν χάριν παιδογονίας ἐνώμως τοῖς ἀνδράσι μιγνύμεναι, ἀνεγκλητοὶ εἰσιν ὡπερ ἡ Σάρρα, καὶ ἡ Ῥεβέκκα, καὶ ἡ Ραχὴλ· καὶ εἰ τις ἄλλη ἀπ' αὐτῆς· αἱ δὲ λόγῳ ἡδουπαισίας τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν διεγείρουσαι, ὡς φθείρουσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, παραδίδονται φθορᾷ. Εἰ τις γὰρ, φησὶ, φθείρει τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὧν καὶ αὕτη μία ἦν, ἡ μετὰ χειρὸς ἀμαρτωλός. Τὴν γὰρ φύσιν καπηλεύσασα, καὶ ταῖς ἐξωθεν βαφαῖς τὰς παρειὰς φοινίσσουσα, καὶ τέχνη βιαζομένη φανῆναι καλῆ, τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν ὑπέστυρεν, ἀπρόοπτος (66) αὐτοὺς εἰς τὸ τῆς πορνείας ἀποκλίνουσα (67) βάραθρον.

arte contendens videri pulchra, adolescentes incaute in luxuriam subtraherat.

Ε'. Ταῦτα δὲ λέγω, οὐ καυμῶν αὐτὴν ἐφ' οἷς ἔδρασε πρὶν· ἀλλ' ἐπαινῶν αὐτὴν, ἀφ' οἷων, οἷα γέγονεν ἄφνω. Λέγω γὰρ τίς ἦν πρῶτη, ἵνα δείξω τίς γέγονε νῦν· λέγω αὐτῆς τῆς ἀμαρτίας τὰ πταίσματα, ἵνα δείξω τῆς μετανοίας τὰ κατορθώματα. Ἄλλ' αὕτη, ἢ τῷ σώματι οὐκ ἀμέμπτως χρησαμένη τὸ πρὶν· τοὺς μὲν διὰ βοστρύχων σαγηνεύουσα, τοὺς δὲ διὰ δακρύων φαρμάττουσα, τοὺς δὲ διὰ λήμματος γοητεύουσα, πάντας δὲ πανταχόθεν εἰς τὸν βάραθρον τῆς ἀκολασίας προσκαλουμένη, τὸν αἰσχροὺς αὐτῆς καὶ ἡδουπαθῆ ἔρωτα εἰς θεῖον καὶ ἐπουράνιον μεταβάλλει φιλτρον. Ὡς εἶδε γὰρ τὸν Ἰησοῦν, ποτὲ μὲν ἀδέως τῇ Σαμαρειτίδι διαλεγόμενον, ποτὲ δὲ τὴν Χαναναίαν προσέμενον, ἄλλοτε τῆς αἰμορροούσης ἀνακηρύττοντα τὴν κλοπὴν, καὶ πῆ μὲν τελώναις συνεσθίοντα, πῆ δὲ τῶν Φαρισαίων τοὺς οἴκους καταλαμβάνοντα, ἐλογίσατο ὅτι· Εἰ πόρναις καὶ ἀμαρτωλοῦς καὶ τελώνας προσίεται, μέχρι ποτὲ ἀκαθέκτως οἰστρώσα, τὸ τῆς ἀμαρτίας πέλαγος ἀντλῶ; Οὐ μὲν νεά, οὐ μὲν καλῆ· πάντα γὰρ παρέρχεται, πάντα μαραινεται, καὶ ἀνθη, καὶ κρίνα, καὶ τῶν προσώπων τὰ κάλλη. Τί οὖν πάθος ἐφ' οἷς ἔδρασα; Ἥδη γὰρ τὸ τῆς γέννησης πῦρ ἐνώω, ἤδη μου τὴν ψυχὴν μεταγνώσις λαμβάνει, ὅτι ἐπ' ὀλέθρου τῶν νέων βιαζομένη φανῆνα: καλῆ, ἐν ταῖς ἀγυαῖς τῆς πόλεως, ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ἐν ἀμφοδοῖς ἔτρεχον, δίκτυον μὲν τοὺς πόδας ἔχουσα, καὶ σαγήνην τὴν γλῶτταν. Ὡ πόσους νεανίσκους κατέθελα, μεστὸν ἀναιδείας βλέμμα περιφέρουσα! Ἐπὶ λύμῃ γὰρ τῶν θεατῶν ὠραζομένη, πῆ μὲν πολυπλόκις σειραῖς τὴν κεφαλὴν ἐπύργουν, πῆ δὲ νομάδας πλοκάμων ἐκ κορυφῆς εἴων κατὰ μετώπου χαλαῖσαι. Ἄλλοτε δὲ τὰς παρειὰς ἐφοίνισσον, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κατέγραφον. Καὶ ἄλλοτε δακρύων λιβάδας ἤφιόν, τῇ κολακείᾳ ἐτραχηλίζουσα τὴν ψυχὴν. Τίς οὖν ἐπὶ τοῦτοις γένουμαι; Τίνα ἱατρὸν εὕρω

⁶ Hebr. xii, 5. ⁷ I Cor. iii, 17.

nubant. Acceditque ratio, quia nusquam ratio præcepti, seu actus concessi, cadit sub præcepto, nisi forte cui illa substantialis est. Quanquam ergo coeat maritus non fine generationis, sitque in eo actu nonnulla deordinatio, quia tamen nihil facit veitum, directe saltem, et sub rigorosa obligatione, nec præsumit actum non concessum, non peccat saltem graviter: ut neque qui comedit nulla necessitate,

A consuminatur ad voluptatum gratiam, vindictæ mortis obnoxia est. Honorabile enim connubium in omnibus, et torus immaculatus: fornicatores vero et adulteros judicabit Deus⁶. Quæ ergo mulieres suscipiendæ proles gratia legitime commiscetur viris, sine crimine sunt: quemadmodum Sarra et Rebecca et Rachel, et si quæ alia sequitur. Quæ autem ratione voluptatis adolescentes ad libidinem provocant; velut quæ violent Dei templum, in interitum traduntur. Si quis enim, inquit, templum Dei violaverit, disperdet illum Deus⁷: e quibus et hæc erat, quam præ manibus peccatricem habemus. Velut enim sordide venura exponens cauponansque naturam, genasque ascitiis pigmentis purpurans, ac declinans depellensque in fornicationis barathrum,

V. Dico autem hæc, non ut traducam ob prius gesta, sed laudans, ut talis ex tali sit facta. Dico siquidem, quæ esset olim, ut quæ modo evaserit, ostendam. Dico peccati ipsius errata, ut exhibeam prænitentiæ merita. Verum, cui non absque crimine consisterat usus corporis; quæ alios quidem cincinnis caperet, alios oculorum lenocinio falleret; consilio alios seduceret, omnes undequaque in luxuriæ barathrum provocaret, suum illum turpem mollemque amorem, in divinum cœlestique phyltrum transtulit. Ut enim Jesum cognovit, modo quidem libere cum Samaritana miscentem sermonem: modo Chananzam recipientem; alio item loco, sanguine fluentis furtum prædicantem; atque hic quidem cum publicanis manducantem; hic Pharisæorum adeuntem domos; sic secum cogitavit: Cum is meretrices et peccatores publicanosque recipiat, quandiu impotenti cestro percita, peccati pelagus haurio? Non manet juvenus; non pulchritudo: nam prætereunt omnia; cuncta marcescunt, floresque et lilia et vultuum species. Quid mihi ergo accidit pro his quæ feci? Jam enim gehennæ ignem cogito; jam pernitudo animum corripit, quod in perniciem adolescentium studens parere pulchra, per viros civitatis perque plateas et bivia currens, pedes quidem, rete; linguam autem, sagenam habuerim. O quam multos demulsi juvenes, plenum impudentia circumquaque versans oculum! Splendide enim ornata in perniciem spectatorum; qua sinuosis resticulis plexuque vario caput fastigiabam, qua vagos ab vertice crines a fronte laxabam. Quandoque autem rubricabam genas, oculosque stibio sublinebam. Quandoque etiam lacrymarum latices mittens, animum adulterum præcipitem dabam. Quæ igitur in his fuero? Quem innumerabilium isthæc morborum in-

et sola causa voluptatis, nullo inde gravi damno alicujus. — Id vero caute legas velim.

(66) Ἀπρόοπτος. Deest hæc vox apud Montf., quæ tamen apposita satis esse videtur.

(67) Ἀπρόοπτος αὐτοὺς ἀποκλίνουσα. Velut improvisos, quomodo Davidem in adulterium impulit, nihil ejusmodi cogitantem improvisumque, cōspecta temere Bethsabe (11 Reg. xi, 2 sq.).

veniam medicum? si res meas hominibus dixero, inutilis mihi fuerit hujusmodi publicatio. Sed num mala occultavero? At nequeo latere. Quem enim latuero, Deum latere non valens? Quo ergo fugiam, cui omni loco iudex occurrat? Ille quidem non manifestus; sed qui mala mea ubique redarguat. Una mihi spes salutis reliqua est; unus vitæ propositus commeatus, ut nimirum Jesum noverim, et ad illum accurram. Qui enim publicanos suscipit, non repudiabit meretricem; qui communi cum Pharisæis epulo comedit, peccatricis lacrymas non repellit. Ut ergo cognovi divertisse apud Simonem Pharisæum, ad illum accedam. Quid vero accedens petam? Num oculorum sanitatem? At est temporanea gratia. Num a morbo liberari? Verum, parum est quod eo conlucit: mors enim æterna, præsentis gravior est. Cuncta omittam quæ sunt corporis; solam animæ sanitatem requiram. Unam enim independentium malorum consolationem inveniam; dum videro iudicem: dum præoccupavero tempus punitionis. *Æmulabor Rahab meretricem*: persequar mulieris illius mores studiosos. Nihil quippe Deus a nobis aliud requirit, quam mutationem propositi.

VI. Cum hæc pie dispexisset, animumque ad hunc inunxisset: superingressa est ubi accubuerat Jesus, assumpta in occasionem libertatis priori impudentia. Et illi quidem nihil loquitur, nam non audebat: noverat enim, non opus esse sermonum inspectanti cogitationes. Quid enim omnia scienti poterat dicere? Quod peccaverat? Quod multa perpetrarat mala? Quod deperiens, et deperitione cinata, populi totius voluptatem soverat? Erant hæc Deo nota, non tantum cum fierent, sed et cum in occulto animi conclavi nudarentur. Sciens itaque quod cuncta nosset, nec eum quidquam posset latere: linguam quidem velut foribus munit, loquitur vero lacrymis. *Stans, enim, inquit, secus pedes ejus, flets, cepit rigare lacrymis pedes ejus.* Cæterum, quanquam non loquebatur lingua; at inenarrabiliter ⁹ mutoque modo loquebatur gemitibus; cor contritum inflectens, peccatorum triumphans numerosam multitudinem; absonas turpesque cogitationes, execrandas cupiditates, actiones profanas, colloquia iuivqua traducens. Nullum siquidem patrarat malum, quod non lacrymis dire lamentaretur. **D** Sciebat enim quæ confisteretur, oblivioni tradenda: *Dixi enim, inquit, Proferam adversum me injustitiam meam Domino: et tu remisisti impietatem peccati mei*¹⁰. Nec sic tantum inenarrabiliter loquebatur

Jos. II, 1. ⁹ Rom. VIII, 26. ¹⁰ Psal. XXXI, 5.

(68) *Ἡ γνώμη ἐναλλαγῆν.* Ita ex vi nominis sonat τὸ μετανοῶν et quod multis nostratibus crebrum est, *Resipiscencia*: cujus tamen loco ubique fere Patribus est, *Pœnitentia*. Affine est quod Paulus (*Rom. et Gal.*) prædicat de fide, velut una sine operibus ad salutem sufficiat: quasi nimirum radix, ad quam si est perfecta, debeant illa consequi pro loco et tempore. Sic certe nostra peccatrix, non tantum mutavit propositum; verum etiam adhibuit lacrymas, et pedes dominicos obsequio fovit: tandemque du-

τῶν ἀπειρῶν τούτων παθῶν; Ἐὰν ἀνθρώποις τὰ κατ' ἐμαυτὴν εἶπω, ἀνωφελὴς μοι γίνεται τῆς ἐξαγορεύσεως ὁ τρόπος. Ἀλλὰ καλύψω τὰ κακά; Ἀλλ' οὐ δύναμαι λαθεῖν. Τίνα γὰρ λάθω, Θεὸν λαθεῖν μὴ δυναμένη; Ποῦ οὖν φύγω, πανταχοῦ τὸν δικαστὴν εὐρίσκουσα; Τὸν μὴ φαινόμενον μὲν, πανταχοῦ δὲ διελέγχοντά μου τὰ κακά. Μία μοι σωτηρίας ἀπολείπεται ἐλπίς, ἐν μοι ἐφόδιον πρόκειται ζωῆς: τὸ, τὸν Ἰησοῦν ἐπιγνῶναι, καὶ αὐτῷ προσδραμεῖν. Ὁ γὰρ τελῶνας προσδεχόμενος, οὐκ ἀπαναίνεται πόρνην. Ὁ Φαρισαῖος συνεσθίων, οὐ παραιτεῖται τῆς ἀμαρτωλοῦ τὰ δάκρυα. Ἐπεὶ οὖν ἔγνων, ὡς παρὰ Σιμωνὶ Φαρισαίῳ κατὰγεται, τούτῳ προσέλθω. Ἀλλὰ τί αἰτήσω προσελθούσα; Ὁφθαλμῶν ὑγίειαν; Ἀλλὰ πρόσκαιρος ἡ χάρις. Νόσου ἀπαλλαγῆν; Ἀλλὰ μικρὸν τὸ κατόρθωμα: ὁ γὰρ αἰώνιος θάνατος τοῦ παρόντος ἐστὶ βαρύτερος. Πάντα παρήσω τὰ τοῦ σώματος. Τὸ δὲ τῆς ψυχῆς ἐπιζητήσω ἱάμα. Μίαν γὰρ εὐρήσω λύσιν τῶν ἐπηρητημένων κακῶν, ἐὰν τὸν δικαστὴν ἴδω, ἐὰν προλάβω τῆς κολάσεως τὸν καιρὸν. Μιμήσομαι Ῥαὰβ τὴν πόρνην, τῆς γυναικὸς τὸν ἐνάρετον μεταδιώξω τρόπον: οὐδὲν γὰρ παρ' ἡμῶν ἄλλο βούλεται Θεός, ἢ γνώμης ἐναλλαγῆν (68).

Γ'. Ταῦτα εὐσεβῶς διασκεψαμένη (69), καὶ τὴν διανοίαν πρὸς πίστιν ἐπαλείψασα, ἐπεισέρχεται τῷ Ἰησοῦ ὅπου ἀνέκειτο, τὴν προτέραν ἀναίδειαν εἰς ὑποθεσιν παρρησίας λαβοῦσα. Καὶ λέγει μὲν αὐτῷ οὐδὲν: οὐ γὰρ ἐτόλμα: φησὶ γὰρ ὡς ὁ τῶν λογισμῶν ἔφορος οὐ δεῖται λόγων. Τί γὰρ εἰπεῖν εἶχε τῷ πάντα εἶδῶτι; Ὅτι ἡμαρτεν; Ὅτι πολλῶν κακῶν ἐργάτης γέγονεν; Ὅτι ἐρώσα καὶ ἐρωμένη τὴν πάνδημον ἡδονὴν θεράπευσε; Ταῦτα Θεῷ ἤλα ἦν, οὐ πραττόμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀφάνει τῆς ψυχῆς βουλευτηρίῳ γυμνούμενα. Εἶδὺς οὖν ὡς πάντα οἶδε, καὶ λαθεῖν αὐτὸν δύναται οὐδὲν, θυροὶ μὲν τῆν γλῶσσαν, λαλεῖ δὲ τοῖς δάκρυσι. *Στάσα γὰρ, φησὶ, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, κλαίονσα ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι.* Ἀλλ' εἰ καὶ μὴ τῇ γλώσσει ἐλάλει, ἀλλὰ στεναγμοῖς ἀλαλήτοις (70) ἐφθέγγετο, τὸν συντριμμὸν τῆς καρδίας ἐκκάμπτουσα, τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν θριαμβεύουσα: τοὺς ἀτόπους λογισμοὺς, τὰς ἐναγείας ἐνθυμήσεις, τὰς βεβήλους πράξεις, τὰς παρανόμους ὀμιλίας ἐκπομπεύουσα: οὐδὲν γὰρ ἦν τῶν πεπραγμένων αὐτῇ κακῶν, ὃ μὴ δάκρυσιν ἐξετραγῶδει. Ἦδει γὰρ ὅτι ὢν ὠμολόγει, τὴν ἀμνηστίαν ἐλάμβανεν: *Εἶπα γὰρ, φησὶν, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου.* Καὶ οὐ μόνον ἀλαλήτως ἐφθέγγ-

rissimum vitæ genus arripuit, vixitque

(69) *Διασκεψῆ.* Edit. Montf. ἐπισκεψῆ.

(70) *Ἀλαλήτοις.* Velut passive, juxta quod exponitur Rom. VIII, 26, quo et videtur alludere: quanquam posset active sumi, ut esset velut *mute ac sine voce*: quo etiam modo forte aptius essent in sequenti: εὐ μόνον ἀλαλήτως ἐφθέγγετο, ubi tamen ob consecutionem locutionis reddidimus, *inenarrabiliter*, adjuncta particula, Sic: ad quamdam determinationem.

γατο, τοῖς στεναγμοῖς τῆς καρδίας δυσωπούσα τὸν Κύριον· ἀλλὰ καὶ σχῆματι τὸ τῆς μετανοίας περιέγραψε κάλλος. Ἐδάκρυσε μὲν, ὡς πολλὰ γέλασασα· τοῖς; καλοῖς δάκρυσι τὸν κακὸν ἐκπλύνουσα γέλωτα· ταῖς δὲ βανίπαι τῶν ὀφθαλμῶν τὸν τῶν παρειῶν ἐκπλύνουσα φρόνον· ἵνα ἐν οἷς ἡμαρτεν, ἐν τούτοις καὶ ἀπολογησῆται· ἐν οἷς ἠνόμησεν, ἐν τούτοις τὸν νομοθέτην ἐξιλεύσεται. Ὡσπερ γὰρ τὴν κοίτην ἦν ἐκθέσμως ἐμβλυνε συμπλοκῆ, δάκρυσιν ἀπέπλυνεν ὁ Δαβὶδ· Λούσω γὰρ, φησί, καθ' ἐκάστην νύκτα τὴν κοίτην μου· ἐν δάκρυσι μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω· οὕτω καὶ αὕτη· δι' ὧν ὀφθαλμῶν πολλοῦς τῶν νέων εἰς ἀκολασίαν ὑπέσυρε, δακρύων ἀφείσα πηγὰς, τὸν δύσπλυτον τῆς ἀμαρτίας ἀπέπλυνε ῥύπον, αὕτη ἑαυτῆ ἑαυτῆν μετανοίας προβυλλομένη τὰ δάκρυα. Τὰ μὲν γὰρ δάκρυα ὡς ὕδωρ αὐτὰ παρείχε· τὴν δὲ ἀρετὴν ἀοράτως παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὑπεδέχετο. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν Ἀβραάμ, οὐ μιμουμένη μόνον, ἀλλὰ καὶ νικῶσα, τοὺς πόδας ἀπέπλυνε τοῦ Χριστοῦ. Ὁ μὲν γὰρ νικητὴρα θεῖς, ὕδατι ἀπέπλυνε, καὶ λεντιῶ κατέμασεν· αὕτη δὲ οὐχ ὕδωρ ἀνελήλασα, ἀλλὰ κρήνας δακρύων ἀφείσα, τοὺς πόδας ἀπέπλυνε τοῦ Ἰησοῦ· φεισαμένη δὲ, μὴ δάκρυσιν ἀμαρτωλοῖς ἀγνοῦς ἐνουδρίση πόδας, τὸ τῶν τριχῶν κόλλος ὡς λεντίον ὑποβαλοῦσα, ἀπέμασε τοὺς πόδας· καὶ ἦν ἰδεῖν ὄλον δι' ὄλου τὸ γύναιον πρὸς θεράπειαν τοῦ Ἰησοῦ καμπτόμενον. Οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμοὶ ἄνωθεν, ὡς κρήναι, δακρύων ἔπεμπον ὄχρους· ἡ δὲ ψυχὴ ὡσπερ νικητὴ ὑποκειμένη, τὰς ἐκ τῶν ποδῶν ἀποσταζούσας ἐδέχετο βανίδας. Οἱ δὲ πλόκαμοι ἠπέμασαν, τὸ λεντιῶ πληροῦντες σχῆμα. Αἱ δὲ χεῖρες τὸ ἀλάβαστρον τοῦ μύρου καταχέουσαι, τοὺς θεῖους ἤλειπον πόδας, μύρω τὸ μύρον τιμῶσαι· Μύρον γὰρ, φησί, κενωθὲν (71) δρομά σοι.

Ζ'. Εἶδες πῶς ἐνίκησε τὴν ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων γυνῆν ἁμαρτωλὸς, ἡ θείων ἀμοιρος νόμων; Οἱ μὲν γὰρ λίθοις αὐτὸν ἐβαλλον, ἡ δὲ τοῖς τῆς εὐωδίας ἠψφραϊνε μύροις· ἀλλὰ Ἰουδαῖοι μὲν ὡς ἀχάριστοι, ὡς ἀσύνητοι καὶ ἀγνώμονες, κακοῖς ἠμελθοντο τὸν εὐεργέτην, λίθοις τὸν ἀκρογωνιαῖον φιλοφρονούμενοι λίθον· ἡ δὲ μύρω ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ μέλλοντος δι' αὐτὴν πανημέριον ἐπὶ τοῦ ἰκρίου ἱστασθαι τοῦ σταυροῦ. Καὶ τί λέγω, ὅτι τὸν ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων ἐνίκησε δῆμον, ὅπου γε ὄλων τῶν ἁγίων ὑπερηκόντισε τὸν χορόν; Ἐλαβε γὰρ χάριν, ἦν οὐκ ἔλαβον βασιλεῖς, ἦς οὐκ ἔτυχον δυνάσται. Βασιλεῖς γὰρ θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσι, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. Καὶ δὴ κατὰ τὸν προφήτην, καὶ ὄδοις αὐτῶν τοῦ Ἰησοῦ τοὺς πόδας ἐφίλησε. Πῶς γὰρ; Ἦλθον μάγοι λαβόντες ἀστέρα τῆς ἰκισίας σύμμαχον· ἀλλὰ πῶρρωθεν ἐδωροφόρου, τῆς οἰκείας τάξεως τὸ μέτρον γινώσκοντες· Ὁ οὐρανὸς γάρ

A cordis gemitibus exorans Dominum : sed et habitu pœnitentiæ pulchritudinem adumbrabat. Lugebat quidem, velut quæ multum risisset, bonis lacrymis eluens malum risum ; oculorum vero stillis abluebat genarum sordes : ut in quibus peccaverat, in iis quoque defensionem haberet : in quibus egisset inique, in iis legislatorem placaret. Sicut enim David pollutum iniqua copula lectum lacrymis eluebat : *Lavabo enim, inquit, per singulas noctes lectum meum : lacrymis meis stratum meum rigabo* ¹¹, ita et hæc : quibus oculis multos adolescentes in luxuriam subtraxerat, iis lacrymarum fontes emittens, peccati sordes non faciles elui, diluebat, sibi ipsa pœnitentiæ lavacrum proponens lacrymas. Ipsa quidem, ceu aquam, lacrymas præbebat : B invisibili autem ratione remissionem a Christo suscipiebat. Enimvero non etiam imitata tantum Abraham, sed et superans, Christi abluit pedes. Ille quidem pelvi posita, ablucbat aqua et linteo extergebat ; hæc vero, aqua non hausta, sed mit-tens lacrymarum fontes, abluebat Jesu pedes : ac cavens, ne lacrymis peccatricibus pedibus castis injuriam faceret, compactos crines velut linteum submit-tens, pedes extergebat : eratque videre mulier-culam, totam prorsus ad Jesu obsequium inflexam. Oculi quidem desuper, ceu fontes, lacrymarum mit-tebant rivus ; animus autem ceu pelvis supposita, distillantes e pedibus guttas excipiebat ; cincinnati detergebant, lintei implentes formam ; manus, fuso C alabastrum unguento, divinos ungebant pedes ; unguentum unguento honorantes : *Unguentum enim inquit, evacuatum, nomen tibi* ¹².

VII. Vidistin', ut mulier peccatrix, expers illa divinarum legum, ingrati vicerit Judæorum mentem ? Illi quidem appetiere lapidibus : hæc vero unguentis suaveolentibus recreavit. At quidem Judæi, ceu ingrati, ceu insipientes atque improbi, benefico malis rependebant, lapidem angularem ¹³, amica excoipientes lapidatione : hæc autem illius pedes unguento ungebat ¹⁴, qui diem totam in crucis patibulo, ipsius causa, staturus erat. Quid vero, ingrati Judaicum populum, dico vicisse, quando omnium sanctorum superavit chorum ? Quam enim gratiam reges non acceperunt, quam potentes et principes non obtinuerunt, accepit ipsa : *Reges enim Tharsis, et insulæ munera offerent : et adorabunt eum omnes reges terræ* ¹⁵. Sane vero juxta prophetam et dederunt dona, et eminus adoraverunt : at nullus coram osculatus est pedes Jesu. Qui enim ? Venerunt magi, accepta stella supplicationis socia : eminus tamen offerebant dona, modum sui status nor ignorantes : *Cælum enim mihi sedes est ; terra au-*

¹¹ Psal. vi, 7. ¹² Can. i, 2. ¹³ Psal. cxvii, 22.

¹⁴ Joan. x, 31. ¹⁵ Psal. lxxi, 10

(71) *Κενωθὲν*. Montf. ἐκκενωθὲν, ut apud LXX. *Μοχ ἐνωμά σου*. Sed lectionem Combefisianam præ-

fert quoque codex Alex. Infra tamen § xi, ubi locus hic iterum excitatur, legimus ἐκκενωθὲν.

tem, scabellum pedum meorum ¹⁶. Laudetur itaque mulier, velut quæ totius terræ gloriam susceperit; velut quæ sit amplexata immaculatos pedes, cujus pulverem lingent gentes cognationesque, juxta quod dictum est: *Et inimici ejus terram lingent* ¹⁷. Amplexa est intemeratos pedes: Christi corpus cum Joanne paritæ est. Ille equidem recubuit supra pectus ¹⁸, ut inde expressurus divinam doctrinam: at ista pedes unxit gradientes nostri causa. Porro Christus qui non judicat peccatum, sed pœnitentiam laudat: qui præterita non punit, sed probat futura, traditis oblivioni malis ejus prioribus, mulieri honorem habet, et laudat pœnitentiam. Justificat lacrymas, et propositum coronat.

VIII. Videns autem Pharisæus miraculum, animo obstupescit: ictusque invidia, mulieris pœnitentiam non admittit. Quin vero, quæ sic Dominum honoraverat, contumelia ceu in faciem cædit: ejusque cui delatus esset honos, ignorantia calculo tributa, dignitatem minuit. *Videns enim, inquit, Pharisæus qui vocaverat eum, ait intra se: Hic, si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum: quia peccatrix est.* O stulte et insipientis, prorsusque Pharisæe! Dum ista dicis, non mulieris arguis mores; sed tuum ipse animum reprehendis, qui dicas, nescire illum quænam esset mulier. Non ergo ut Deum qui nosset omnia, vocando honorasti. Non igitur pudet, o magnifice calumniator et sycophanta, quod quidem ut Deum voces, et qui benedicere possit: proclames vero ut hominem ac velut eum, qui nihil sciat præ nobis. *Hic, inquit, si esset propheta.* O quam te melior, Pharisæe, mulier illa in Sichimis, quæ prophetam nesciens, ex primo statim visu confessa est Salvatore! *Domine enim, inquit, video quia propheta es tu* ¹⁹. Quam vero et hæc peccatrix, præ te digna admiratione, cujus quidem vides peccatum, sed pœnitentiam non cernis! Quin et condemnas, quam judex justificat: reprehendisque et vituperas, quam Deus suscipiens coronat: quod visum apud te Deum in forma hominis recumbentem, agnovit, eique honorem habuit: atque animæ relectis vulneribus, misericordiam, et anterioris vitæ commissorum obliterationem petiit. Tu autem qui honorasti vocando, contumelia in honoras, dicens: *Si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum.* Miser! propterea quia non arguit tua mala, ignorantia damnas? Propterea quia tectum tuum pluribus gravatum malis subiit, scientiam adimis? Ita ne, quod rogaveris ut intraret sub lectum tuum, ut tecum accumberet, ut eduliis tuis adjiceret manum, nec rogatus abauerit, unum aliquem de multis arbitraris? Num vero dignus eras, ut hospitio Deum exciperes, aut ei parares mensam, qui mensam paravit in deserto ²⁰? Verum cum propensiori in homines esset affectu, non detrectavit ut a suis ipse famulis po-

μοι θρόνος, ἢ δὲ γῆ, ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ἐπαιέσθω τοίνυν ἡ γυνή, ὡς ὅλης τῆς γῆς τὴν τιμὴν ὑποδεξαμένη· ὡς ἀφαμένη ποδῶν ἀχράντων, ὧν τὸν χοῦν ἔθνη καὶ πατριαὶ λίξουσιν, κατὰ τὸ εἰρημένον· Καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λιξουσιν. Ἡφατο ποδῶν ἀχράντων· ἐμερίσατο πρὸς Ἰωάννην τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα. Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ στήθους ἀνέπεσε· θείαν γὰρ αὐτόθεν ἔμελλε διδασκαλίαν ἀπομάσσεσθαι· ἡ δὲ τοὺς ὑπὲρ ἡμῶν βαδίζοντας πόδας ὑπέλειπεν. Ἄλλ' ὁ Χριστὸς μὲν, ὁ μὴ τὴν ἀμαρτίαν κρίνων, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν ἐπαιώνει· ὁ μὴ τὰ παρελθόντα κολάζων, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα δοκιμάζων, ἀμνηστία παρελθῶν τὰ προλαβόντα αὐτῆς κακὰ, τιμᾶ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐπαινεῖ τὴν μετάνοιαν· δικαιοὶ τὰ δάκρυα, καὶ στεφανοὶ τὴν πρόθεσιν.

H'. Ὁ γε Φαρισαῖος ὁρῶν τὸ θαῦμα, πλήττεται τὴν δianoian, καὶ φθόνῳ βαλλόμενος, οὐ παραδέχεται τῆς γυναικὸς τὴν μετάνοιαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν οὕτω τιμῆσασαν τὸν Κύριον, ἐπιβραβύζει τῇ λοιδορίᾳ· καὶ τοῦ τιμηθέντος ἔλαττοι τὸ ἀξίωμα, ἀγνοιοῦν αὐτῷ καταψηφίζόμενος. Ἰδὼν γὰρ, φησὶν, ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ· Οὗτος, εἴ ἦν προφήτης, ἔγνωκεν ἄν τις καὶ ποταπὴ ἡ γυνή, ἣ τις ἄπτεται αὐτοῦ, ὅτι ἀμαρτωλὸς ἐστίν. Ὡ ἄφρον καὶ ἀσύνετος, καὶ τὰ ὅλα Φαρισαῖε! Ταῦτα λέγων, οὐ τῆς γυναικὸς διελέγχετο τὸν τρόπον· ἀλλὰ τῆς ἰδίας κατηγορεῖς προαιρέσεως, ἀγνοεῖν αὐτὸν λέγων, τίς ποτε ὑπῆρχεν ἡ γυνή. Οὐκοῦν οὐχ ὡς Θεὸν πάντα γινώσκοντα τῇ κλήσει ἐτίμησας· οὐκ αἰδῆ οὖν, ὡ λαμπρὲ κατηγορεῖ καὶ συκοφάντα, ὅτι καλεῖς μὲν αὐτὸν ὡς Θεὸν καὶ εὐλογεῖσαι δυνάμενον, καταβοᾶς δὲ αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου, καὶ μηδὲν ὑπὲρ ἡμᾶς εἰδότες. Οὗτος, φησὶν, εἴ ἦν προφήτης. Καὶ πόσον σου βελτίων, ὦ Φαρισαῖε, ἢ ἐν Σιχμίσι γυνή, ἣ μὴ προφήτην εἰδυῖα, καὶ ἐκ πρώτης βῆσεως τὸν Σωτῆρα ὁμολογήσασα! Κύριε, γὰρ, φησὶ, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σὺ. Πόσον δὲ σου θαυμαστοτέρα καὶ αὐτῆ ἡ ἀμαρτωλὸς, ἣς τὴν μὲν ἀμαρτίαν ὀρᾶς, τὴν δὲ μετάνοιαν οὐ βλέπεις! Ἀλλὰ καὶ κατακρίνεις, ἦν ὁ κριτῆς δικαιοὶ· καὶ μέμφοι καὶ ψέγεις, ἦν ὁ Θεὸς ἀποδεξάμενος στεφανοὶ· ὅτι ἰδοῦσα παρὰ σοὶ Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ κατακειμένον, ἐπέγνω καὶ ἐτίμησε· καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἐκκαλύψασα τραύματα, ἔλεον ἤτησε καὶ τῶν βεβιωμένων τὴν ἀμνηστίαν. Σὺ δὲ τιμήσας τῇ κλήσει, ἀτιμάζεις τῇ λοιδορίᾳ, λέγων· Εἴ ἦν προφήτης, ἔγνωσκεν ἄν τις καὶ ποταπὴ ἡ γυνή, ἣ τις ἄπτεται αὐτοῦ. Ἄθλιε! ἐπειδὴ τὰ σὰ οὐκ ἤλεγξε κακὰ, ἀγνοιοῦν αὐτοῦ καταψηφίζῃ; Ἐπειδὴ τὴν πολλοῖς κακοῖς βεβαρημένην σου στέγην ὑπέπληθες, ἀναιρεῖς αὐτοῦ τὴν γῶσιν; Ἀλλ' ἐπειδὴ ἠξίωσας αὐτὸν τὴν σὴν ὑπέλθειν στέγην, ἀνακλιθῆναι μετὰ σοῦ, καὶ χεῖρα ἐπιβάλλειν τοῖς ἐδέσμασί σου, ἐπένευσε καὶ οὐκ ἀπηξίωσεν, ἕνα αὐτὸν τῶν πολλῶν νομίζεις; Ἀξίος δὲ ἦσα ξενοδοχῆσαι Θεὸν, ἢ τράπεζαν παραθῆναι τῷ ἐτοιμάζοντι τράπεζαν ἐν ἐρήμῳ; Ἀλλὰ φιλόανθρωπος ὢν, οὐ παρητήσατο καὶ παρ' αὐτῶν τῶν οἰκετῶν πόμα καὶ οἶτιον ὑποδέξασθαι. Τί

¹⁶ Isa. LXXVI, 1. ¹⁷ Psal. LXXI, 9. ¹⁸ Joan. XIII, 23. ¹⁹ Joan. IV, 19. ²⁰ Exod. XVI, 13.

οὐν αἰτιάσαι φιλόφθονον Δεσπότην, ὃ Φαρισαῖε, ἅ
 ὁμοίως εἰς πάντας τὸν τῆς χρηστότητος ζυγὸν ταλαν-
 τεύοντα; Τί δὲ τὸν κύνωπα τῆς γυναικὸς διῦλλίζων,
 τὴν κάμηλον τῶν οικείων κακῶν καταπίνεις; Καὶ
 ἐπὶ σοὶ μὲν μακρόθυμον τὸν Θεὸν εἶναι βούλη, ἐπὶ
 ταύτῃ δὲ ἀπότομον; Τί ἐπ' ἄλλοτριῶν ἐγκλήμασι
 παροξύνεις τὸν δικαστὴν, ἐπὶ τοῖς οικείοις συγγνώμην
 αἰτῶν; Τί συνεφωνήσατε (72) σὺ καὶ Ἰούδας πει-
 ράσαι τὸν Κύριον; Σὺ μὲν γὰρ ὡς καθαρὸς ἀπὸ ρύ-
 που, ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι διασύρων τὸν ἄνθρωπον,
 ἔθροισαν καταψηφίζῃ Θεοῦ· ὁ δὲ, ὡς φιλόπτωχος ἀγαν-
 ακτεῖ, λέγων· *Τίς ἡ ἀπώλεια τοῦ μύρου τού-
 του; ἔδύνατο γὰρ πρᾶθῆναι πολλοῦ. καὶ δοθῆναι
 πτωχοῖς. Ὡ τῆς ἀγνώμονος γνώμης! Ὡ τῶν ἀχα-
 ριστῶν τρόπων! Ἀπώλειαν τίθης, Ἰούδα, τὴν θερά-
 πειαν τοῦ Χριστοῦ; καὶ μάταιον ἀνάλωμα καλεῖς, τὸ*

tum escasque susciperet. Quid ergo benignum Do-
 minum postulas, o Pharisæe, qui in omnes pariter
 bonitatis stateram libret²¹? Quid vero excolans
 mulieris culicem, tuorum ipse malorum camelum
 deglutis²²? Et quidem, vis in te Deum longanimem;
 in hanc autem promptum ad iram? Quid Dominum
 exasperas in alienis criminibus, qui in propriis ven-
 niam petas? Quid tu Judasque convenistis, ut ten-
 taretis Dominum? Tu quidem, velut mundus a sorde,
 detrahens homini pro peccatis, Deum ignorantiae
 damnas: ille autem, ceu pauperum amans indignatur,
 dicens: *Ut quid perditio ista unguenti? Poterat
 enim venundari multo, et dari pauperibus*²³. O im-
 probum animum! O ingratos mores! Æstimas, o
 Juda, perditionem, obsequium Christi? vocasque
 inanem sumptum, quod in honorem Dei procedit?

εἰς τιμὴν προχωρήσαι Θεοῦ;

Θ. Πότον ἐδώκαμεν ὧν ἐλάβομεν; Λογισώμεθα, ἀφ'
 ὅπου ὁ κόσμος ἀνεδείχθη, πόσοι παρὰ τῆς αὐτοῦ
 φύσεως ἐλέους βέουσι ποταμοὶ, καὶ οὐ λογίζεται ὁ
 Θεὸς ζῆμιαν τὴν ἀφθονίαν. Πόσας ἡ γῆ εὐωδίας βλα-
 σάνει; ῥόδον, καὶ κρίνον, καὶ στύρακα, νάρδον καὶ
 στακτὴν, καὶ τὰ ἄλλα, ἀφ' ὧν τὸ καλὸν κατασκευά-
 ζεται μύρον· καὶ οὐ λογίζεται (73) Θεὸς εἰς ἀπ-
 ώλειαν ταῦτα· καὶ ἵνα μικρὸν ἀλάσαστρον μύρου τοῖς
 ποσὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιχεθῆ, γογγύσεις; Μὴ οὖν προῖκα
 αὐτὸ ἐλαβεν, ἵνα γογγύσεις; Ἐλαβε μύρον, καὶ
 ἔδειξε μετανοίας τρόπον. Ἐλαβε δάκρυα, καὶ ἔστησε
 πηγὴν ἀμαρτημάτων. Ποία οὖν ἐστὶν ἀπώλεια, εἰ
 ἐσώθη γυνή, δι' ἣν ὁ παράδεισος ἀπεκλείσθη (74);
 Ἄλλὰ λυπεῖ σε τοῦτο, Ἰούδα; Εἰκότως· καὶ γὰρ
 τὸν διάβολον ἐλύπησεν αὐτῆς ἡ σωτηρία. Οὐδε γὰρ
 δι' αὐτῆς λοιπὸν τὸ γένος πρὸς μετάνοιαν μεταβαλ-
 λόμενον· καὶ δάκνεται καὶ ἀνιάται· οὐκ ἔχων λοι-
 πὸν δικτυὸν δι' ὃν θηράσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ὅθεν καὶ
 σὲ εἰς τὸ γογγύσαι παρώρμησεν. *Εἰς τί, φησὶν, ἡ
 ἀπώλεια αὕτη; Ἐδύνατο γὰρ πρᾶθῆναι πολλοῦ.*
*Ἦδη πράσσεις, Ἰούδα· ἤδη προδοσίας μελετᾷς·
 κεινῶν ἀνιγμάτων (75) ἀρχή. Ἄλλ' ὁ Ἰησοῦς οὐκ
 ἐλέγχει αὐτοῦ τὴν νόσον· οὐ γυμνοῖ τὸ φιλάργυρον,
 ἵνα μὴ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν ἀνακρούσῃται· ἀλλ'
 ἐπὶ πάντας λέγει· *Τι κόπους παρέχετε τῇ γυναικί;*
*Τί πρὸς τοῖς προλαβοῦσι κακοῖς κακίζετε τὴν ἄν-**

IX. Quantum dedimus ex iis quæ accepimus.
 Cogitemus ex quo mundus conditus est, quanta
 fluunt ab ejus natura misericordiae flumina, nec
 Deus largitatem detrimento ducit. Quot terra sua-
 ves odores producit? rosam, liliū et styracem,
 nardum et stactem, aliaque ex quibus unguentum
 probum conficitur; nec Deus ista reputat perditio-
 nem; et tu obmurmuras quod modicum alabastrum
 unguenti Christi pedibus affusum sit? Num vero
 illud gratis accepit, ut murmuraveris? Accepit un-
 guentum, et exhibuit pœnitentiæ modum. Accepit
 lacrymas, et cohibuit scaturiginem peccatorum.
 Quæ ergo perditio, salva effecta muliere, ob quam
 paradus clausus fuit? Verum te hoc, Juda, con-
 tristat? Merito: nam et ejus salus diabolum contri-
 stavit. Noverat enim deinceps per illam conver-
 tendum sexum ad pœnitentiam; ac mordetur, et
 est anxius, quod jam desit rete ad hominem ven-
 andum, eaque te causa in murmur propellit. *Ut
 quid, inquit, perditio hæc? Poterat enim venun-
 dari multo. Jam venundas, Juda; jam proditionem
 meditaris: malorum ænigmatum inchoatio. Jes-
 us tamen non arguit ejus morbum: non detegit
 avaritiam, ut ne futuram proditionem depellat. Sed
 ait in omnes: Quid molesti estis huic mulieri²⁴?
 Quid pro malis præteritis feminam objurgatis? Sa-*

²¹ Sap. vi, 8. ²² Matth. xliii, 24. ²³ Matth. xxvi, 9; Marc. xiv, 4; Joan. xii, 5. ²⁴ Matth. xxvi, 10; Marc. xiv, 6.

(72) *Τι συνεφωνήσατε.* Videtur innuere unam D
 unctionem, cujus causa Judas murmuravit, et quæ
 in domo Simonis (Luc. vii, 39) facta legitur, mur-
 murante et ipso contra Dominum suscipientem:
 nisi oratorie, duas unctiones, velut in unam, una
 orationis serie cogit. Eandem illam mulierem, et
 quam tres evangelistæ habent, existimat Chrysost.
 hom. 81 in xxvi Matth., sed aliam a mirabili illa Maria
 sorore Lazari: qua de re nihil Amphilocheus: ob-
 tineique Augustini, Gregorii Magni, etc., sententia,
 ut et ipsa una eademque sit; colitque Ecclesia ut
 unam, officio ex variis locis Scripturæ, quibus et
 sororis Lazari et mulieris quam evangelistæ alii
 habent, mentio est, devotissime instructo. Unam
 ego Mariam dixerim, tres unctiones: vel certe duas.
 Videtur enim illa Luc. vii, 38, longe antiquior ea
 quam Matthæus et Marcus factam habent, sub ipsum
 ferme tempus passionis Dominicæ: ac nec quam

Joannes narrat, accumbente Lazaro suscitato, in
 ipsa, ut videtur, Lazari et sororum domo, ipsa fue-
 rit, quæ apud Matth. et Marcum legitur in domo
 Simonis leprosi: quanquam multa consonantia
 eandem probabilis suadeant. Habet Amphilocheus
 proxima præfatus Chrysost. hom. in prodit. Judæ
 tom. V Ducæi. Videri potest Jansenius Concord.
 c. 48.

(73) *Λογίζ.* Montf. καὶ οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς
 ἀπώλειαν· καὶ ἵνα.

(74) *Ἀπεκλείσθη.* Addit. Montf. δι' ἣν Ἄδὰμ
 συνεξεβλήθη, per quam Adam simul ejectus fuerat.
 Et statim: ἀλλὰ ἐλύπησεν τοῦτο Ἰούδαν· εἰκό-
 τως· Sed illud Judæ dolori fuit: jure quidem. Re-
 ctius, ut videtur. Sed ἐπέχω ob ea quæ mox sequun-
 tur, ὅθεν καὶ σὲ, x. τ. λ.

(75) *Ἀνιγμάτων.* Deest apud Montf.

ἔχω σοί τι εἰπεῖν· Ὁ χάριτος ἀπάτου! Ὁ φιλανθρω-
τίας ἀβρήτου! Θεὸς καὶ ἄνθρωπος κοινωνοῦνται,
καὶ προτίθησι πρόβλημα, κανόνα φιλανθρωπίας,
ἐκλύων αὐτοῦ τὴν πονηρίαν. Σίμων, γὰρ, φησὶν,
ἔχω σοί τι εἰπεῖν· ὁ μηδενὶ τῶν παλαιῶν εἶπον, οὐ
πατριάρχῃ, οὐ προφήτῃ, οὐ νομοθέτῃ. Τότε μὲν γὰρ,
ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος
ἐζήτουν, τὸ δίκαιον ἀπαιτῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ δύνασθε
φέρειν τὸ δίκαιον, χάριν ἀντείσαγω τῷ νόμῳ, καὶ
ἀλλάγητόν σοι μυστήριον ἐρῶ. Ὁ δὲ φησι· Διδά-
σκαλε, εἰπέ. Δύο χρωσθεῖσθαι ἦσαν ἐνὶ ἀνδρὶ.
Ὅρα Θεοῦ σοφίαν. Ἀποσιωπᾷ τὴν γυναῖκα. Ἴνα μὴ
κακουργήσῃ περὶ τὴν ἀπόκρισιν. Ὁ εἰς, φησὶν,
ὤφραελε θηράρια πεντακόσια· ὁ δὲ ἕτερος, πεντη-
κορτα. Φοβερό; τοῦ διηγῆματος ὁ τρόπος. Γραμμα-
ταῖόν ἐστιν ὁ ἡμέτερος βίος, ἀοράτως γράφων καὶ
λογισμοῦς, καὶ πράξεις, καὶ ὀφθαλμῶν βεμβασμοῦς,
καὶ ψυχῆς κινήματα· ἀλλὰ λύει τὸν φόβον ὁ φιλάν-
θρωπος δανειστής, ὁ τὰ χειρῶν γραφὰ διαβρήσων τῆς
ἀμαρτίας· καὶ οὐ μόνον διαβρήσων, ἀλλὰ καὶ λεαί-
ων (77) τοῖς ὕδασι τοῦ βαπτίσματος, ἵνα μὴ ἔχνος
στοιχείου ἢ συλλαβῆς ὑπομείναν, ὑπόμνημα γέννηται
τῶν παρισηχότων κακῶν. Μὴ ἐχόντων οὖν, φησὶν,
αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Εἶδες
φιλάνθρωπον δανειστήν; Πῶς δανείζει μὲν, οὐκ ἀπο-
λαμβάνει δέ; Πῶς δὲ ἀγνωμονούμενος οὐ ναρκᾷ·
ἀλλ' ἠπλωταὶ αὐτοῦ τοῖς αἰτούσιν ἡ χεὶρ; Μὴ ἐχόν-
των, φησὶν, ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο.
Ἀφῆκε μὴ ἐχόντων (78)· οὐχὶ μὴ θελόντων. Ἐτερον
γὰρ μὴ ἔχειν, καὶ ἕτερον μὴ θέλειν. Οἶόν τι λέγω·
Θεὸς οὐδὲν παρ' ἡμῶν ζητεῖ, ἢ μετανοίαν. Ὅθεν
βούλεται ἡμᾶς ἀεὶ χαίρειν, καὶ προστρέχειν τῇ
μετανοίᾳ. Ἐάν μὲν θελόντων ἡμῶν μετανοῆσαι,
τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν ἀτονον τὴν μετανοίαν
ἡμῶν δεῖξῃ· οὐ παρὰ τὸ μὴ θέλειν, ἀλλὰ παρὰ
τὸ μὴ ἔχειν, οὐκ ἐκτινομεν τὸ χρέος. Διὰ τοῦτο οὖν
λέγει, Μὴ ἐχόντων αὐτῶν· ἵνα δεῖξῃ ὅτι ἰδὼν αὐτοὺς
βουλομένους μὲν διὰ μετανοίας ἀποδοῦναι τὸ χρέος,
μὴ δυναμένους δὲ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν, ὡς
φιλάνθρωπος, αὐτοῖς συνεχώρησε, οὐκ ἀπὸ πράξεως,
ἀλλ' ἀπὸ προαιρέσεως ἐλευθερῶσαι τῆς ὀφειλῆς τὸ
ὑπόχρεον. Μὴ ἐχόντων οὖν αὐτῶν ἀποδοῦναι· μὴ
μαστιγᾶς, μὴ ὑβρίσας, μὴ στρεβλώσας, ἀμφοτέροις
ἐχαρίσατο

ΙΑ' Τίς οὖν αὐτὸν ὀφείλει πλέον ἀγαπήσαι; Ἀπο-
κρίθεις δὲ ὁ Σίμων εἶπερ· Ὑπολαμβάνω, ὅτι ὧ
τὸ κλειῖον ἐχαρίσατο. Βλέπε τοῦ Φαρισαίου τὸ δει-
νόν. Ὡς οἶδεν ἑαυτὸν τῷ λόγῳ ἤδη τῆς ἀληθείας
ἀποκλειόμενον, τὸ Ὑπολαμβάνω τέθεικε, φοβούμενος

²⁴ Exod. xxi, 24.

(77) Λεαίων. Montf. λαβαίων. Unde Boisius
in notis Savillii legendum putabat ἀφανίζων vel
ἀπαλειψων. Ipse autem Montfauconius, quid, in-
quit, si dicamus hanc vocem medii ævi a Græculo
usurpatam, ex Latino verbo lavo factam, inde λα-
βαίων, lavans efformatum? Sed utriusque viri docti
conjecturam elidit exemplaris Combelsiani proba

A habeo tibi aliquid dicere. O ineffabilem gratiam! O
inexplicabilem humanitatem! Communem Deus
cum homine sermonem miscet: problemaque et
quæstionem, regulam humanitatis proponens, illius
malitiam dissolvit. Simon enim, inquit, habeo tibi
aliquid dicere; quod nulli veterum dixi: non pa-
triarchæ, non prophetæ, non legislatori. Tunc
quidem, quærebam oculum pro oculo, dentem pro
dente ²⁴: quod justum est, exigens. Quia vero
non potestis ferre quod est justum; loco legis gra-
tiam induco, tibi que inenarrabile sacramentum
dico. At ille ait: Magister, dic. Duo erant debitores
obstricti uni viro. Vide Dei sapientiam. Reticet mu-
lierem, ut ne ad responsonem subdole cavilletur.
Unus, inquit, debebat denarios quingentos, et alius
B quinquaginta. Terribilis narrationis species. Est
libellus humana vita, inaspectabili ratione et co-
gitatus et actiones et oculorum vagos ictus mo-
tusque animi perscribens. Solvit nihilominus metum
benignus creditor, is, inquam, qui dirumpit chiro-
grapha peccati: nec dirumpit solum, verum etiam
delet aquis baptismi, ut ne elementi aut syllabæ
superstes vestigium, malorum præteritorum monu-
mentum fiat. Non habentibus ergo, inquit, illis
unde redderent, donavit utrisque. Vidistin' credito-
rem humanum? Ut quidem feneretur, sed non reci-
piat? Ut etiam erga ingratos non torpeat, sed ha-
beat rogantibus apertam manum? Non habentibus,
inquit, unde redderent, utrisque donavit. Dimisit iis
qui non haberent: non ita, qui nollent. Nam est
aliud non habere, et aliud nolle. Ut puta: Nihil
Deus a nobis, præter pœnitentiam exigit. Quare
vult ut semper gaudeamus, et curramus ad pœni-
tentiam. Si ergo, dum volumus pœnitentiam agere,
peccatorum ingens numerus viribus infirmam et
inefficacem pœnitentiam fecerit; non solvimus
debitum, non quia nolumus, sed quia non habemus.
Propterea igitur dicit, Non habentibus illis: ut
ostendat, quod videns, velle debitum per pœniten-
tiam reddere, nec peccatorum multitudine velut
obrutus, posse; concesserit ipse ut misericors, ut
ab hujus se debiti reatu, non ab actione, sed a pro-
posito animi eximerent. Non habentibus ergo illis
unde redderent: non flagellis adhibitis, non contu-
meliam irrogans, non subjiciens tormentis, donavit
D utrisque.

XI Quis ergo plus eum debet astigere? Respon-
dens Simon dixit: Æstimo quia is cui plus donavit.
Vide Pharisæi genium atque solertiam. Ut jam se
vidit sermone veritatis exclusum, illud Æstimo,
posuit; veritus dare absolutam responsonem. Porro

lectio. Hic vero respexisse videtur sanctus Pater ad
locum Coloss. ii, 14.

(78) Ἀφῆκε μὴ ἐχ. Dimisit iis qui non haberent;
non ita, qui nollent. Accedente libero consensu prom-
ptaque voluntate satisfaciendi, quæ Deo accepta
est secundum quod habet, nunquam illi pauper, mo-
do se divitem semper velit, ut ipsi donet.

Dominus non est scrutatus mentem : sed responsum rapiens, ait illi : *Recte judicasti. Et conversus ad mulierem, dixit Simoni : Vides hanc mulierem? peccatricem illam, tibi quidem desperatam, sed mihi factam salvam? Intravi in domum tuam. Tua enim domus est, non mea; quæ est plena contumelia. Aquam pedibus meis non dedisti* : pedibus, inquam, tui causa pulvere conspersis; pedibus labore fatigatis, ut eos qui laborant et sunt onerati, laboribus et molestia liberarem ²². Dimidiatum honorem obtulisti : qui superiora quidem sis admiratus, inferiora autem non foveris. At tu quidem, *aquam pedibus meis non dedisti*; hæc autem lacrymarum fontes ab oculis mittens, peccati sui maculam abstersit. *Mihi tu osculum non dedisti*; atque utinam nec Judas, qui osculo proditionem patravit : *Hæc autem ex quo intravit, non cessavit osculari pedes meos. — Oleo caput meum non unxisti; Oleum enim peccatoris non impinguet caput meum* ²³. Quomodo enim poterat capiti habere honorem, qui pedes neglexerat? *Hæc autem etiam pedes unxit unguento. — Oleum enim, inquit, evacuatum nomen tibi* ²⁴. Evacuatum et exhaustum; non effusum. Nam quia vas Judaici animi supputre erat, idcirco ex alabastrite vestra in pedes meos fuit evacuatum unguentum, ut per me fragrantia gratiæ derivaretur in gentes. *Propter quod dico tibi : Remittuntur ei peccata multa* : quod tu quidem, eodem tecto susceptum, neque osculo honoraveris, neque unguento foveris : hæc autem, multis ejus malis oblivioni traditis, honoraverit : velut duplici cratero temperato, ex lacrymis et unguentis.

XII. Beatam igitur feminam prædicemus, quæ mala Evæ obtegit : peccatricem illam, illam meretricem, illam honorum conciliatricem, cui iudex ipse advocatus fuit : quæ lacrymis vicit iudicii luctum. Quotquot adestis, quæ audistis æmulamini; atque meretricis non voluptatem imitamini, sed lamentum. Voluptas quidem parens lamenti et luctus fuit; luctus autem malis exitum conciliavit. Corpus itaque vestrum non aqua abluite, sed lacrymis : membra ungit, non unguentis, sed castitate.

²² Matth. xi, 28. ²³ Psal. cxi 5. ²⁴ Cant. i, 2.

(79) *Τὰ μὲν ἄνωθεν θαυμάσας τὰ δὲ κάτωθεν μὴ θεραπεύσας. Qui superiora quidem sis admiratus, inferiora autem non foveris. Qui ut prophetam quidem et sapientem honorifice exceperis convivio, et honeste habueris : pedes autem meos et infima corporis, non obsequio foveris; nihil enim aliud τὰ ἄνωθεν, καὶ κάτωθεν hoc loco voluerint.*

(80) *Ἄφ' ἧς εἰσῆλθεν.* Habent modo Græca εἰσῆλθον quomodo Jansenius putat legendum, et ait habere multos antiquos codices, prima persona : *Ex quo intravi.* Sensus tamen incommodus est; non enim tam festine videtur mulier illa secuta Dominum, ut statim atque ingressus est, potuerit ejus pedes abluere, maxime quia non abluit nisi recumbentis : est autem verisimile, ut ingressus exceptus-

τελείαν τὴν ἀπόκρισιν δοῦναι. Ὁ δὲ Κύριος. οὐ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐξήτασεν, ἀλλὰ τὴν ἀπόκρισιν ἀρπάσας, λέγει αὐτῷ· Ὅρθῶς ἀπεκρίθης. Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἐφη· Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα τὴν ἁμαρτωλὸν; τὴν σοὶ μὲν ἀπηγορευμένην, ἐμοὶ δὲ σωζομένην; *Εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκόν σου.* Ὡς γὰρ ὁ οἶκος, καὶ οὐκ ἐμός· ὁ λοιδορίας μεστός. Ἰδὼν ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· πόδας, τοὺς διὰ σὲ κονισθέντας· τοὺς τὸν κόπον ὑπομεινάντας, ἵνα κόπων τοὺς κοπιώντας καὶ πεφορτισμένους ἐλευθερώσωι. Ἐξ ἡμισείας τὴν τιμὴν προσήνεγκας, τὰ μὲν ἄνωθεν θαυμάσας, τὰ δὲ κάτωθεν μὴ θεραπεύσας (79). Ἀλλὰ σὺ μὲν ὕδωρ εἰς τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ πηγὰς δακρύων ἐκ τῶν βλεφάρων ἀφείσα, τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς τὸν ῥύπον ἀπέσμηξε. *Σὺ μοι φίλημα οὐκ ἔδωκας·* ὡς εἶπε μὴ τε Ἰούδας, ὁ φίληματι τὴν προδοσίαν ἐργασάμενος. *Αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν* (80), *οὐ διέλειπε καταμιλλῆσαι μου τοὺς πόδας.* Ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου οὐκ ἠλείψας· Ἐλαίον γὰρ ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπαρῶν τὴν κεφαλὴν μου. Πῶς γὰρ (81) εἶχε τὴν κεφαλὴν τιμῆσαι, ὁ ποδῶν ἀμείψας; *Αὕτη δὲ καὶ τοὺς πόδας ἠλείψε μύρον.* Μύρον γὰρ, φησὶν, *ἐκκενωθὲν δρομὰ σοι.* Ἐκκενωθὲν, οὐκ ἐκχυθὲν. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ σκεῦος τῆς Ἰουδαϊκῆς γνώμης ὑπόσαθρον ἦν, διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ἀλαστροθήκης ὑμῶν, ἐν τοῖς ποσὶ μου ἐξεκενώθη τὸ μύρον· ἵνα δι' ἐμοῦ εἰς τὰ ἔθνη μετοχετεύθῃ τῆς εὐωδίας ἡ χάρις. *Οὐ χάριν λέγω σοι· Ἀφῶνται αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι αἱ πολλαί·* ὅτι σὺ μὲν ὁμορφιὸν με δεξάμενος, οὐδὲ φίληματι ἐτίμησας, οὐδὲ ἀλείμματι με ἐθεράπευσας, αὕτη δὲ πολλῶν κακῶν ἀμνηστίαν λαβοῦσα, ἐτίμησέ με, ἐκ δακρύων καὶ μύρων, οἶονεὶ δυσυῆ κερασσάμενη.

IB'. Μακαρίσωμεν οὖν τὴν ἀνθρώπον, τὴν τὰ Ἐβας καλύψασαν κακὰ; τὴν ἁμαρτωλὸν, τὴν πόρνην, τὴν πρόξενον τῶν ἀγαθῶν, τὴν αὐτὸν τὸν χριτὴν συνήγορον ἐσχηκυῖαν, τὴν δάκρυσι νικήσασαν τὸν τῆς κρίσεως ὄδυρμόν. Ὅσοι πάρεστε, ζηλώσατε ἄπερ ἠκούσατε· καὶ τῆς πόρνης μὴ τὴν ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸν θρῆνον μιμήσασθε. Ἡ ἡδονὴ μὲν γὰρ τὸν θρῆνον ἐγέννησεν· ὁ θρῆνος δὲ, τῶν κακῶν τὴν λύσιν προεξέτησε. Λούσατε οὖν ὑμῶν μὴ ὕδασι, ἀλλὰ δάκρυσι τὸ σῶμα· ἀλείψατε μὴ μύροις, ἀλλ'

que velut propheta, prius quam se cibo corruptibili pasendum composuisset, multis ipse verbis sacris caelestique epulo hospitium suum paverit. Fuerit ergo credibilis, interpretem nostrum correctiorem nactum codicem, et qualis Amphilochio fuit, in quem τὸ εἰσῆλθον loco τοῦ εἰσῆλθεν facili permutatione ac mala lectione irrepserit : quam ut Latinus aliquis offensus dicti difficultate, τὸ, *Intravi*, mutatum voluerit in *intravit*, quare illud merito Syxtina retinuerunt.

(81) *Πῶς γὰρ, x. τ. λ. Quomodo poterat capiti honorem habere, qui, etc.* Acute perstringit, et indicat in pedibus Jesu spretos pauperes et fratres, quos qui spernit, capiti Jesu ejusque divinitati, etsi ita arbitretur, honorem non tribuit. Sic Joannes de dilectione arguit.

ἀγνεῖα τὰ μέλη. Ἐνδύσασθε οὐ τὰ Σηρῶν ὑφάσματα, ἄλλα τὸ ἀφθαρτὸν τῆς σωφροσύνης ἱμάτιον, ἵνα τῆς αὐτῆς τύχητε δόξης· δόξαν ἀναπέμποντες τῷ Ἄμυνῷ τοῦ Θεοῦ, τῷ ἀφροντι τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου· ᾧ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ προσκύνησις, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἄμην.

ΛΟΓΟΣ Ε΄.

Εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Σαββάτου (82).

Α΄. Ἐπιτάφιον ἑορτὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἑορτάζομεν σήμερον. Καὶ ὁ μὲν, παρὰ τοῖς νεκροῖς κάτω τοῦ θανάτου τὰ δεσμὰ διαλύων, καὶ φωτὸς τὸν ᾄδην πληρῶν, καὶ ἀφυπνίζων τοὺς κεκοιμημένους· ἡμεῖς δὲ χορεύομεν ὑπὲρ γῆν, τὴν ἀνάστασιν φανταζόμενοι, καὶ οὐ δεδοίκαμεν τὴν φθορὰν, μὴ κατισχύσῃ τῆς ἀφθαρσίας. Οὐ δώσεις γὰρ, φησὶ, τὸν δαίμον σου ἰδεῖν διαφθοράν. Καὶ ἴσως ἡμῶν τὴν φιλοσοφίαν γελῶσιν Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες· οἱ μὲν ἕτερον Χριστὸν προσδεχόμενοι, οἱ δὲ τάφοις ἐναποκλείσαντες αὐτῶν τὰς ἐλπίδας, περὶ ὧν εἰκότως ὁ προφήτης φησὶν· *Οἱ τάφοι αὐτῶν οἰκίαι αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα*. Ἄλλ’ οἱ μὲν γελῶντες στενάξουσι (στενάξουσι γὰρ ὑστερον, ὀρῶντες εἰς τὸν ἐξηκόντησαν καὶ ἐνύβρισαν)· ἡμεῖς δὲ δακρύνοντες, ἠδονῆν τὸ πάθος κεράσωμεν. Ἦρπασεν ὁ θάνατος τὸν Δεσπότην Χριστόν; ἀλλ’ οὐ καθίξει παρ’ ἑαυτῷ τὴν ζωὴν. Κατέπιε; κατέπιεν ἀγνοήσας, ἀλλ’ ἐξέμεσε (85) πολλοὺς σὺν αὐτῷ. Ἐκὼν κατέχεται νῦν, μετὰ ταύτην τὴν ἡμέραν σκυλεύσας τὸν ᾄδην ἀνίσταται. Χθὲς ἐμαύρωσε τὸν ἥλιον σταυρωθεὶς, καὶ μεσουῆρας ἡμέρας ἐπεισῆλθε νύξ· σήμερον ὁ θάνατος παραλύεται, ξένον νεκρὸν εἶδεξάμενος· χθὲς ἐπένησεν ἡ κτίσις τὴν τῶν Ἰουδαίων μανίαν ὀρώσα, καὶ στολὴν πενθητικὴν τὸ σκότος ἐνεδύσατο· σήμερον λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει φῶς εἶδε μέγα. Χθὲς ἐδονῆθη ἡ γῆ, καὶ περὶ φυγῆς ἐβουλεύετο, καὶ διαστῆναι τοῖς ἐνοικοῦσιν ἠπέλει, καὶ τὰ μὲν δρη ἐκόπτοντο, ἐσχίζοντο δὲ αἱ πέτραι, γυμνὸς δὲ ἦν ὁ ναὸς, καθάπερ ἔμπνοους, τὸ ἱμάτιον διαρρήξας, δι’ ὧν ἔπαθε δεικνύς ὡς ἐθεθλωθὴ τὰ ἅγια. Τὰ ἄψυχα τοῦ τολμήματος ἦσθετο, οἱ δὲ ταῦτα τολμῶντες ἀναισθήτους εἶχον ψυχάς. Ἦγανάκτει τὰ στοιχεῖα, καὶ μικροῦ τὴν τάξιν ἀπέλιπε, καὶ σύγχευσις εἰργάσατο τοῦ παντός, εἰ μὴ τοῦ Δημιουργοῦ τῆς βουλῆσεως ἦσθετο, ὅτι μὴ ἄκων ὀδριζέτο.

genitū, confusionem inducerent universi, nisi voluntatem conditoris perciperent, videlicet ipsum non invitum pati.

Β΄. Ὀκαινῶν καὶ παραδόξων πραγμάτων! Ἐὐλῳ τείνεται ὁ λόγῳ τείνας τὸν οὐρανόν· καὶ δεσμοῖς περιβάλλεται, ὁ δῆσας ψάμμῳ τὴν θάλασσαν· ποτίζεται χολῆν, ὁ δῆσας πηγὰς μελίτος χαρισάμενος· καὶ στεφανοῦται ἀκάνθαις, ὁ τὴν γῆν στεφανώσας τοῖς ἄνθεσι· καὶ τύπεται μὲν καλάμμῳ τὴν κεφαλὴν,

Induimini, non vestes sericas, sed incorruptibile temperantiæ indumentum, ut parem gloriam consequamini, gloriam submittentibus Agno illi Dei, qui tollit peccatum mundi⁸²; cui gloria honorque et adoratio, cum Patre et Spiritu sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO V.

In diem Sabbati sancti.

I. Sepulcrale festum Servatoris nostri hodie frequentamus. Et ipse quidem apud inferos mortis vincula dissolvit, luce sua infernum implet, et dormientes a somno excitat; nos vero læti exultamus super terram, resurrectionem ipsius nobis cogitatione ob oculos statuentes, neque corruptionem jam metuimus; ne ea, quam incorruptibilitas, plus possit. Non dabis enim, inquit Scriptura, *sanctum tuum videre corruptionem*⁸³. Et fortassis philosophiam hanc nostram Judæi et Græci irrident; illi quidem alium Christum exspectantes: hi vero sepulcris spes suas includentes, de quibus apposite propheta ait: *Sepulcra eorum, domus ipsorum in sæculum*⁸⁴. Cæterum isti nunc corridentes, gement aliquando (gement, inquam, aspicientes in quem confluerunt⁸⁵, et injuriis affecerunt); nos vero lacrymantes, passionem hanc lætitia temperabimus. Rapuit mors Dominum nostrum Christum; sed non retinebit apud se vitam. Devoravit ipsam inscia, sed evomuit multos cum ipso. Volens nunc detinetur: sed crastino die, spoliato inferno, resurget. Heri crucifixus solem obscuravit, et die adhuc media nox incubuit; hodie mors vim suam amittit, novum quemdam mortuum in se suscipiens. Heri rerum fabrica luxit, Judæorum furorem videns, et mœstitiæ vestimentum sibi tenebras induit: hodie populus in tenebris sedens vidit lucem magnam⁸⁶. Heri terra commota, velut de fuga consillium inivit; dehiscere inhabitantibus comminata: montes abscissi, petræ scissæ, nudum templum conspectum, quod perinde ac si vivum esset, vestem dirupit: per ea quæ sibi accidebant, sacra temerata esse contendens. Et animæ quidem vitæque expertia tantum facinus senserunt: at qui id ausi, animas omni sensu carentes habuerunt. Dolebant elementa, et parum aberat, quin, ordinem stationemque deser-

II. O res novas atque inopinatas! Ligno extenditur, qui verbo cælum tetenderat; vinculis circumdatur, qui mare arenis alligaverat; felle potatur, qui mellis fontes fuerat largitus; spinis coronatur, qui terram floribus coronaverat; calamo caput verberatur, qui Ægyptum olim decem plagis per-

⁸² Joan. i. 29. ⁸³ Psal. xv. 40. ⁸⁴ Psal. xlviii. 12. ⁸⁵ Zach. xii. 10. ⁸⁶ Isa. ix. 2.

(82) Exacrisimus editam a Pantino ex bibliotheca Thuana, ut est tota usibus publicis devota: nactique Regium codicem, nihil pæne diversum aut mutatum, exacta collatione occurrit. Est oratio quo brevior, eo cultior, vere nobilissimum consumi-

matissimi ingenii monumentum. Pantini versionem ut suis numeris absolutam, vix uno aut alio æævulo, retinimus.

(83) Ἐξέμεσε. Ms. ξεμέσει.

cusserat, caputque Pharaonis undis operuerat; A
 conspuitur ejus vultus, quem cherubim intueri non
 sustinent. Atque hæc talia cum pateretur, pro se
 crucifigentibus comprecabatur, dicens: *Pater,
 dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt* ⁴³. Boni-
 tate malitiam vincit. Defensionem instituit Christus
 pro Christi homicidis, salutem eorum studiose
 captans. Diluit crimen, ignorantiam causatus. Non
 acerbè fert, vesaniæ ipsorum ludibrium factus.
 Tolerat temulentiam, suaque in genus humanum
 propensione, eosdem ad respiscendum vocat. Quid
 pluribus? Nullo e bonitate ipsius fructu percepto, se-
 pulcro includunt, quem nulla rerum universarum quæ
 existunt, in se continere queat. Signacula apponunt,
 nostram liberationem custodientes: et resurrectionem
 metuentes ad sepulcrum milites custodes statuunt.
 Quis unquam vidit mortuum custoditum? Aut potius,
 quis vidit mortuum bello impetum? quis audivit vitæ
 exitum cuiquam inductum, et timore auctores affi-
 cientem? quis non de inimico sollicitus esse desiit,
 postquam animam ipsius abscepsit? quis non inimiciti-
 am dissolvit, morte adversarii satiatus? Quid quem
 de medio sustulisti, adhuc horres, Judæe? quid metuis
 quem occidisti? quid formidas e visis egressum?
 quid times enectum? quid te discruciat quem crucifixi-
 sti? Cædes ipsa tibi securitatem promittit. Bono animo
 esto. Si nudus homo, qui mortuus est, non utique
 resurgit; si nudus homo, recte in crucem egisti; si
 nudus homo, non verum restat quod dixit: *Solvite
 templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* ⁴⁴.
 Si nudus homo, morte detinetur; si nudus homo,
 quid sepulcrum consignas? Expecta diem tertium,
 et videbis insanitiæ tuæ confutationem. Desine
 frustra laborare, et videbis rerum eventum. Desine
 contra veritatem furere. Desine Deo bellum inferre,
 inferensque te ipsum vulnerare. Desine solem
 justitiæ injuriis afficere, existimans te ejus
 radios extinguere. Desine, inquam; nec fontem
 vitæ obstruere contendas. Desine præfectos
 fatigare. Desine de custodia verba facere. Desine
 mendaciam tibi commercari, et armatos commovere.
 Ne frustra nitaris ne ad impietatem impensam
 facias, ne contra Deum tibi victoriam fingas.
 Ne militibus, ut alia pro aliis referant,
 mercedem tribuas. Ne turbam ad sepulcrum
 excubare facias. Ne in armis tuis fiducia
 habeas. Armis resurrectio non prohibetur,
 non impeditur signaculis, non coercetur
 militibus, non surripitur pecuniis, sed fide
 obtinetur. Non vidisti Lazarum nuper mortem
 instar somni excutientem? Non vidisti quomodo
 cum fasciis ipsis gradiebatur, vocem, *Veni
 foras* ⁴⁵, simul audivisset? Non vidisti quomodo
 mortuus vocantis jussum fuerit secutus,
 vinculorum nexu minime ipsum cohibente?
 Non vidisti quomodo morte jam solum

ὁ πατάξας τὴν Αἴγυπτον ταῖς δέκα πληγαῖς, καὶ
 τὴν κεφαλὴν τοῦ Φαραὼ καλύψας τοῖς ὕδασιν.
 Ἐμπύεται τὸ πρόσωπον ὃ ἰδεῖν οὐ φέρει τὰ Χερου-
 βὶμ. Ταῦτα δὲ πάσχων, ὑπὲρ τῶν σταυρούτων προση-
 γύχτο, λέγων· Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ ὄ-
 δισι τί ποιοῦσιν. Ἀγαθότητι τὴν κακίαν νικά.
 Ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῶν χριστοκτόνων, εἰς σωτηρίαν
 αὐτοῦς σαγινέων. Λύει τὸ ἔγκλημα, τὴν ἀγνοίαν
 αἰτιώμενος. Οὐ χελαπίνει τῆς ἐκείνων παροινίας
 γινόμενος παύγιον. Δέχεται τὴν μέθην, καὶ φιλαν-
 θρωπία καλεῖ πρὸς μεταστροφήν. Τί δὲ λέγειν τὰ
 πλείω; Οὐδὲν τῆς ἀγαθότητος ἀπυνάμενοι, ἐγκλείουσι
 τάφῳ ὃν οὐδὲν τῶν ὄντων χωρεῖ· καὶ σήμανθρα
 ἐπιτιθέασιν, ἡμῶν τὴν σωτηρίαν φυλάττοντες· καὶ
 δεδιότες τὴν ἀνάστασιν, στρατιώτας φύλακας ἐφ-
 ἰστῶσι τῷ μνήματι. Τίς εἶδε νεκρὸν φυλαττόμε-
 νον; μᾶλλον δὲ τίς εἶδε νεκρὸν πολεμούμενον; τίς
 ἤκουσε τελευταίαν ἀμφιβαλλομένην (84), καὶ δόξας
 ἐμποιοῦσαν τοῖς ἐργασασμένοις; τίς οὐκ ἐπαύσατο
 πρὸς ἐχθρὸν τὴν ψυχὴν ἀφειλάμενος; τίς οὐ κατέ-
 λυσε ἐχθρὰν ἀρκεσθεὶς θανάτῳ τοῦ δυσμενοῦς; Τί
 ὃν ἀνήλωσας δειλίᾳ, ὡς Ἰουδαῖε; τί φοβῆ ὃν ἀπ-
 ἔκτεινας; τρέμεις τὸν μεταστάντα; τί δέδοικας τὸν
 ἀναιρεθέντα; τί ὃν ἐσταύρωσας ἀγωνίᾳ; Ἐχεις ἀπὸ
 τῆς σφαγῆς ἀσφάλειαν. Θάρρει. Εἰ ψιλὸς ἄνθρωπος
 ὁ τεθνηκὸς, οὐκ ἀνίσταται· εἰ ψιλὸς ἄνθρωπος,
 καλῶς ἐπηξας τὸν σταυρὸν· εἰ ψιλὸς ἄνθρωπος, οὐκ
 ἀληθεύει, *Λύσατε τὸν ναβὸν τοῦτον*, εἰπὼν, καὶ ἐν
 τρισὶ ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Εἰ ψιλὸς ἄνθρωπος,
 τῷ θανάτῳ κατέχεται· εἰ ψιλὸς ἄνθρωπος, τί τὸν
 τάφον σφραγίζεις, ἀνόητε; Περὶ μένου τὴν τρίτην
 ἡμέραν, καὶ ὄψει τῆς σεαυτοῦ μανίας τὸν ἐλεγχον.
 Παῦσαι περιεργαζόμενος, καὶ θεάσῃ τῶν πραγμάτων
 τὴν ἐκδοσιν. Παῦσαι λύττων κατὰ τῆς ἀληθείας. Παῦ-
 σαι Θεῷ πολεμῶν, καὶ τῷ πολεμῆν κατατιτρώσκων
 σεαυτόν. Παῦσαι τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ὑβρίζων,
 καὶ νομίζων τὰς ἀκτίνας ἐκείνου σθενύνειν. Παῦσαι
 τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς προσχῶσαι φιλονεικῶν. Παῦσαι
 ἀρχοῦσιν ἐνοχλῶν, καὶ περὶ φρουρᾶς διαλεγόμενος.
 Παῦσαι τὸ ψεῦδος ὠνούμενος, καὶ τοὺς ὀπίστας κί-
 κῶν. Μὴ κάμης ἀνόητα· μὴ εἰς ἀσέθειαν ἀναλώ-
 σης τὰ σὰ, καὶ κατὰ Θεοῦ φαντάξῃ τὴν νίκην. Μὴ
 δῶς μισθὸν στρατιώταις ἕτερα ἀνθ' ἐτέρων εἰπεῖν.
 Μὴ παρακοιμῆσθαι τὸν δόλον τῷ μνήματι. Μὴ θαρ-
 ρήσῃς τοῖς ὀπλοῖς. Ὅπλοισι ἀνάστασις οὐ κωλύεται·
 οὐκ ἐμποδίζεται ταῖς σφραγίσιν, οὐκ εἰργεται στρα-
 τιώταις, οὐ κλέπεται χρέμασιν, ἀλλὰ πίστει. Μὴ
 οὐκ εἶδες τὸν Λάζαρον πάλιν καθάπερ ὕπνον τὸν
 θάνατον ἀποσεισάμενον; Εἶδες πῶς σὺν αὐταῖς κη-
 ραῖς ἐβάδιζε, τὸ δεῦρο ἀκούσας; Εἶδες πῶς ἠχο-
 λούθησε τῷ προστάγματι ὁ νεκρὸς, καὶ ὁ δεσμὸς οὐκ
 ἐκώλυσε; Εἶδες πῶς ἤρμωσεν ἡ φωνὴ τῷ τὸν δια-
 λυθέντα θανάτῳ; Ὁ ἐκεῖνα δυνήθεις, καὶ ταῦτα
 δυνήσεται· ὁ τὸν δούλον ἀναστήσας, αὐτὸς πολλῶν
 μᾶλλον ἐγείρεται. Ὁ ζωογονήσας τὸν σεσηπῶτα, οὐκ

⁴³ Luc. xiii, 34. ⁴⁴ Joan. ii, 19. ⁴⁵ Joan. xi, 43.

(84) Forte ἀναμφιβ.

ἑάσει νεκρὸν ἑαυτόν. Ἄλλα γὰρ ἡ τυφλότης τῶν Ἰουδαίων πολλή, καὶ ὄρωσα τὰ θαύματα, οὐχ ὄρα. Ὁφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐ βλέπουσιν· ὤτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούουσιν. Ὁ Θεὸς γὰρ τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰς καρδίας αὐτῶν, πρὸς τὸ μὴ κατανοῆσαι αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης. Ἄλλ' ἐκείνους μὲν τέως ἑάσωμεν τῇ ἀπιστίᾳ· ἡμεῖς δὲ λέγωμεν μετὰ τῶν περὶ Μαριάμ τὴν πιστὴν, κατὰ διάνοιαν ἀναπλάττοντες ἑαυτοὺς τοῦ Σωτῆρος τὸν τάφον· Ἦραν τὸν Κύριον ἡμῶν, καὶ οὐκ ὄδαμεν εἰ ἐποίησαν αὐτόν. Αὐτῷ ἡ δόξα, σὺν τῷ ἀχράντῳ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.
Ipsi gloria, cum intemerato Patre, et sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

A vox restauravit? Qui illa potuit, et hæc poterit. Qui servum suscitavit, ipse multo magis suscitatur. Qui in vitam restituit jam putrefactum, nequam se ipsum mortuum sinet. Cæterum Judæorum cæcitas immensa, quæ videns miracula, minime videt: Oculos enim habent, et non vident, aures habent, et non audiunt ⁶⁶. Deus enim hujus sæculi corda eorum excæcavit, ut non illucescat illis Evangelium justitiæ ⁶⁷. Sed miseros illos deinceps suæ Incredulitati relinquamus; nos vero cum fidei Maria, in animo nobis Servatoris nostri sepulcrum effingentes, dicamus: Tulerunt Dominum nostrum, et nescimus quid eo fecerunt ⁶⁸.

⁶⁶ Psal. cxiij, 5, ⁶⁷ II Cor. iv, 4. ⁶⁸ Joan. xx, 13.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ (85) ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ.

AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII EPISTOLA SYNODICA.

Καὶ πρὶν κομιζεσθαι τὰ παρὰ τῆς ἀγάπης ὑμῶν γράμματα, περιήγγειλεν εἰς ἡμᾶς ἡ φήμη, καὶ τὸ τῆς πίστεως ὑμῶν ἀκραφνές, καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους παρατεταμένον, καὶ πρὸς τὰ παθήματα τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ καρτερικόν, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης (86), καὶ τὸ τῆς μελλούσης ἐλπίδος ἐν ὑμῖν βέβαιον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς γράμμασι τῆς εὐλαβείας ὑμῶν ἐντετυχήκαμεν, εἰδομεν ὄντως Ἐκκλησίας ἀποστολικῆς χαρακτῆρα, καὶ ποιμένων ἀγαθῶν ζῆλον, καὶ σπουδὴν δοκνον ἀληθινοῖς Χριστιανοῖς πρέπουσαν. Τὸ γὰρ μήτε τῆς ὁδοῦ μήκος ὑπολογίσασθαι, μήτε διεσπαμένως τὰς πεύσεις προσαγαγεῖν, ἀλλὰ κοινῇ διὰ τῶν γραμμάτων ποιήσασθαι τὴν ἐρώτησιν, λίαν ἡμᾶς ἐδέλιπιδας πεποίηκεν, ὅτι συμφώνως ἐπιστελλαντες, συμφώνως καὶ τὰς ἀποκρίσεις παρ' ἡμῶν δέξασθε (87)· καὶ οἷόν τι προοίμιον τῆς τελειοτέρας ὁμονοίας τὴν ἐν τοῖς γράμμασιν ὑμῶν ὁμόνοιαν ἐδέξαμεθα. Καὶ δι' εὐχῆς μὲν ἦν ἡμῖν, καὶ τὸν θαυμασιώτατον καὶ μετὰ πάσης αἰδοῦς ὀνομαζόμενον ἐπίσκοπον Βασιλείου, καὶ παρόντα δέξασθαι τῇ συνόδῳ, καὶ κοινωνῶν, μᾶλλον δὲ ἑξαρχον τῶν πρὸς ὑμᾶς γραμμάτων (88) ἔχειν. Ἐπεὶ δὲ ἐκείνον ἀρρώστια σώματος ὑπερβάλλουσα, πρὸς τὴν ἀριεὶν διεκώλυσεν, τελείας μὲν ἔστιν ἀγάπης ὑμῶν, μήτε τὰ τῆς ἡμε-

B Antequam litteræ a charitate vestra missæ afferrentur, frequens fama ad nos perduxerat vestram in fide sinceritatem, et ad pericula constantiam, nec non ad patiendum pro Christo fortitudinem, charitatis in Deum ardorem, denique erga futura spei firmitatem. Postquam autem litteras quoque pietatis vestræ accepimus, agnovimus re vera Ecclesiæ apostolicæ characterem, honorum priorum zelum, et impigrum studium quod veros Christianos deceat. Nam quod nec viæ longitudinem reputaveritis, nec separatim detuleritis quæstiones, sed communiter per litteras introgaveritis, id nos bona spe replevit, futurum ut qui una voce scripsistis, unanimi etiam consensu responsionem nostram sitis recepturi; ac velut exordium perfectioris concordiæ, vestram in litteris consensionem suscepimus. Et optabamus quidem, maxime admirandum omnique cum reverentia nominandum episcopum Basilium, præsentem excipere in nostra synodo, et socium; seu potius principem habere in dandis ad vos litteris. Verum quia gravis eum morbus detinuit, ne adveniret, vestræ est perfectæ dilectionis, nostræ mediocritatis epistolam nequam despiciere. Neque vero sanctam vestram Eccle-

(85) Ἀμφιλοχίου. ΑΙ. Ἀμφιλοχίῳ Βασιλείος. Insignis ista epistola non potest esse Basilii, ut legitur patebit; sed est synodica Amphiloicii, qua, meo quidem iudicio, respondet synodicae episcoporum alterius provinciae, qui circa Macedonii hæresini de Spiritu sancto fluctuabant et dissentiebant

Doctrina autem tota est Amphiloichiana, Basiliana, Gregoriana.

(86) Videtur deesse aliquid.

(87) Δέξασθε. ΑΙ. δέξεσθε.

(88) Γραμμάτων. ΑΙ. πραγμάτων.

siam passi sumus etiam illius voce carere; sed habentes librum ipsius, quem de hoc peculiariter argumento elaboravit, ipsum pariter nobiscum in scripto loquentem obtinemus.

Quodnam igitur est ad interrogationem responsum? Sanctum concilium Nicænorum Patrum, pro vere catholico et apostolico concilio agnoscimus, fidemque eam, quæ tunc temporis exposita fuit a Patribus servamus immotam, atque ut in perpetuum maneat inconvulsa exoptamus. Porro fuit tunc Patribus necessarium, enarrare fusius de Unigeniti dogmate; quandoquidem Arianæ hæresim ea tempestate recens exortam excindere nitentur, prima illius semina statim abolendo, antequam ad summam asperitatem perveniret spina: cumque eo tempore de quæstione circa Spiritum sanctum taceretur, ideo nihil amplius addiderunt. Verum iis qui prudenter legerint, sufficiens videbitur doctrina de Spiritu, quæ ea in fide continetur. Docuerunt enim, sicut credi debet in Patrem et Filium, ita etiam credendum esse in Spiritum: nec aliam quampiam inducentes in divina beataque Trinitate naturam; neque quidquam de Trinitate resecantes, in illa fidei expositione, sed quia nuper Ecclesias concutere aggressus Satanas, inmisit quibusdam dubitationem de Spiritu, necesse est ut ad fidei fontem recurramus; e quo cum Nicææ congregati Patres etiam hausissent, fidei expositionem, confecerunt. Quænam ergo est nostræ fidei perfectio? Domini traditio, quam, postquam resurrexisset a mortuis, mandavit sanctis suis discipulis, præcipiens: *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*⁸⁹. Constat accepisse nos mandatum, non solum hoc modo baptizandi, verum etiam pari modo docendi. Adeo ut per hoc præceptum, tum Sabellii intercludatur morbus, per tres hypostases pure nobis traditas; tum Anomæorum Arianorumque et Pneumatomachorum obturentur ora; tribus quidem personis ac hypostasibus declaratis, una vero natura et divinitate confessa. Quamobrem oportet eo nos modo baptizare, quo edocti sumus, atque eo credere, quo fuimus baptizati, eo autem glorificari, quo credidimus. Multis siquidem mente volutatis, et in omnes partes cogitationibus conversi, nihil possumus medium advertere Creatorem inter et creaturam. Quocirca si a divinitate Spiritum sejunxerimus, necessario illum cum creaturis debemus annumerare. Quod si ausi fuerimus creaturam dicere, qui fieri

⁸⁹ Matth. xxviii, 19.

(89) Id est, de Spiritu sancto.

(90) Al. add. τε καὶ ἀσάλευτον.

(91) Ἐρχομαι. Forte εὐχόμεθα.

(92) Al. ins. γάρ.

(93) *Πορευθέντες μαθητεύσατε*. Ita multi *Math. xxviii, 19*. Alii inserunt, οὖν, alii, νῦν, ut Hilarius initio libri II *De Trinitate*, et ad *Psal. lxxv, 7*.

Α τέρως βραχύτητος περιδεῖν γράμματα. Οὐ μὲν τὴν ἁγίαν ὕμῶν Ἐκκλησίαν ἄμοιρον καὶ τῆς ἐκείνου φωνῆς περιειδομένην· ἀλλ' ἔχοντες αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ ταύτης (89) ἰδικῶς αὐτῷ τῆς ὑποθέσεως πεπονημένον, κάκεινον διὰ τοῦ γράμματος ἔχομεν ἡμῖν συμφεγγόμενον.

Τίς οὖν ἡ πρὸς τὴν πεῦσιν ἀπόκρισις; Τὴν ἁγίαν σύνοδον τῶν Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, σύνοδον ὄντως καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν γνωρίζομεν, καὶ πίστιν τὴν ἐκτεθειάν ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆνικαῦτα, φυλάττομεν ἀκίνητον (90), καὶ πρὸς τὸ διηνεχὲς ἀσπαρακτον μένειν εὐχομαι (91). Γέγονε δὲ τότε τοῖς Πατράσι ἀναγκασιώτερον, πλατύτερον ἐξηγήσασθαι περὶ τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς· ἐπειδὴ τότε νεωστὶ φουμένην τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου διὰ σπουδῆς ἔσχον ἔκχόσαι, τὰ πρῶτα αὐτῆς προαναίρουσας σπέρματα, πρὶν τελῶς ἐκτραχυθῆναι τὴν ἀκανθάν. Σεισημένου δὲ τῆνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ Πνεῦμα ζητήματος, διὰ τοῦτο πλατύτερον μὲν οὐδὲν προσέθεσαν· τοῖς μέντοι γε συνετῶς ἀναγινώσκουσιν, αὐτάρκης καὶ ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν ἐκείνῃ τῇ πίστει διδασκαλία. Ὡσπερ (92) εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πιστεύειν, οὕτω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα πιστεύειν ἰδογμάτισαν· μήτε ἑτέραν τινὰ φύσιν ἐπεισάγοντες τῇ θεῖᾳ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι· μήτε τι τῶν ἐκ τῆς Τριάδος ἀποτέμνοντες, εἰς τὴν τῆς πίστεως ἔκθεσιν. Ἐπεὶ δὲ πρόσφατον ὁ Σατανᾶς διασαλεύειν τὰς Ἐκκλησίας ἐπιχειρῶν, ἐνέβαλέ τισι περὶ τοῦ Πνεύματος δισταγμὸν, ἀναγκαῖον ἐπὶ τὴν πηγὴν ἀνατρέχειν τῆς πίστεως, ἐξ ἧς καὶ οἱ κατὰ Νικαίαν Πατέρες ἀναρυσάμενοι, τὴν ἔκθεσιν τῆς πίστεως ἐποίησαν. Τίς οὖν ἡμῶν ἡ τῆς πίστεως τελειότης; Ἡ τοῦ Κυρίου παράδοσις, ἣν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς ἐνετείλατο, προστάξας· *Πορευθέντες μαθητεύσατε* (93) πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Δῆλον ὅτι τὴν ἐντολὴν ἐδεξάμεθα, οὐ μόνον εἰς τὸ βαπτίζειν οὕτως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μαθητεύειν οὕτως. Ὡς διὰ ταύτης τῆς ἐντολῆς, καὶ τὴν Σαβελλίου νόσον ἀποκλεισθῆναι, τῶν τριῶν ὑποστάσεων καθαρῶς ἡμῖν παραδοθειῶν· καὶ τῶν Ἀνομοίων (94) καὶ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν Πνευματομάχων ἐμπραγῆναι (95) τὰ στόματα· τῶν προσώπων καὶ τῶν ὑποστάσεων τριῶν δηλουμένων, τῆς δὲ φύσεως καὶ τῆς θεότητος μιᾶς ὁμολογηθείσης. Ἀνάγκη τοίνυν οὕτως ἡμᾶς βαπτίζειν, ὡς ἐδιδάχθημεν· καὶ οὕτω πιστεύειν; ὡς ἐβαπτίσθημεν, καὶ οὕτω δοξάζειν, ὡς ἐπιστεύσαμεν. Πολλὰ γὰρ τῇ διανοίᾳ περισκοποῦντες, καὶ πανταχοῦ στραφέντες τοῖς λογισμοῖς, οὐδὲν ἐπινοήσαι δυνάμεθα μεταξὺ τοῦ Κτίστου καὶ τῆς κτίσεως· ὥστε εἰ τῆς θεότητος τὸ

Euntes nunc docete.

(94) Ἀνομοίων. Eunomiani ita vulgo dicti sunt propter τὸ ἀνόμιον, ἐν Ἀνομοιουσιασταῖ Βασίλειο, ὁ ἀνομοιοῦσιον, vel, ut loquitur Severus, *Anomœousiam*. id est, *dissimilem substantiam*.

(95) Ἐμπραγῆναι. Al. ἀποπραγῆναι.

Ἰνεῦμα χωρίζομεν, ἀνάγκης (96) μετὰ τῶν κτισμάτων αὐτὸ καταριθμεῖν. Εἰ δὲ κτίσμα τολμήσοιμεν εἰπεῖν, πῶς δυνατὸν ἐν τῷ βαπτίσματι μιχθῆναι; Τὴν πολυθεῖαν οὕτως ὡς καὶ τὴν ἀθεῖαν κακίζομεν· καὶ οὐτε τρεῖς ἀρχάς, οὐτε τρεῖς θεοὺς, οὐτε τρεῖς διαφόρους καταγγέλλομεν φύσεις· ἀλλὰ ἀρχὴν τῶν ὄλων τὸν Πατέρα γινώσκοντες, οὐτε τινὰ τῶν τριῶν (97) ὑποστάσεων ἀθετοῦμεν, καὶ τὸ σεμνὸν τῶν τριῶν Γραφῶν, καὶ τὰς ἐφ' ἑκάστον μαρτυρίας προσάγοντες. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ μέτρον ἐπιστολῆς ἐκφεύγει τὸ περὶ τούτων λεπτολογεῖν, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἐπιστεύσαμεν ἀρκεσθῆσθαι τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἡμετέρας ἐκθέσεως, καὶ τὰ λοιπὰ προσθήσειν ὀκθοῦν· Δίδου γὰρ, φησι, σοφῶ ἀφορμῆν, καὶ σοφώτερος ἔσται· καὶ ταῦτα ἀποκρώντως γεγραφέναι νομίζομεν. Οἷς ἀρκεῖ βραχεῖαν προσθεῖναι παράκλησιν. Παρακαλοῦμεν γὰρ μένειν ὑμᾶς υἱοὺς εἰρήνης· ἵνα πληρώσῃτε τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν, σύμφυχοι, τὸ ἐν φρονοῦντες, καὶ τῶν παθημάτων τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ κεκοινωνηκότες. Μὴ δῶτε τῷ πονηρῷ διαζεῦξαι τὰ καλῶς συνημμένα, μήτε τοῖς λύκοις ἑαυτοὺς εὐαλωτοτέρους ποιήσῃτε τῇ διχοστασίᾳ, τὰς ἐκείνων βεβαιοῦντες εὐχάς. Ἐμάθομεν γὰρ ὅσους ἄθλους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέστητε. Τὰς οὖν ἀπειλάς καὶ τὰς ἀνάγκας τὰς παρὰ τῶν ὑπεναντιῶν νικῆσαντες, μηδένα δῶτε διαστάσει καιρὸν· μήποτε κατὰ βραγὺ παρεισρῶμεν μῖσος, ἐὰν σῆψῃ τόπον, μεγάλους ὑμῖν κρημνοὺς ὑποθήσει. Ἄλλὰ καὶ ἐν ταῖς δοξολογίαις τὸ Πνεῦμα Πατρὶ καὶ Υἱῷ (98) συνδοξάζειν, καὶ εἰδέναι τοῦτο, ὅτι οἱ τὴν ἀσυγχώρητον ἀμαρτίαν, διὰ τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημίας ἐξαμαρτάνοντες, εἰκὴ παραιτοῦνται τὴν πρὸς τοὺς Ἀρειανοὺς κοινωνίαν. Μετὰ γὰρ ἐκείνων κατακριθῆσονται. Εὐχόμεθα δὲ ὑμᾶς ἀτηντον τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀφιλονεῖκως φυλάξαντας, εἰρηνικῶς μὲν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι τὸν λειπόμενον διάγειν χρόνον, ἐνδόξως δὲ ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως παραστήναι τῷ τοῦ Χριστοῦ βήματι.

⁹⁶ Prov. ix, 9. ⁹⁷ Philipp. ii, 2. ⁹⁸ Matth. xii, 31
(96) Ἀνάγκης. Αἱ ἀνάγκη.
(97) Τριῶν. Forte θεῶν.

A poterit, ut in baptismo conjungatur? eo pacto deorum multitudinem redarguimus, una cum negatione divinitatis : et neque tria principia, neque tres deos, neque tres diversas prædicamus naturæ : sed Patrem pro universorum principio agnoscentes, nullam trium hypostasum inficiamus, sacrarum Scripturarum majestatem, ac singulis probandis testimonia proferentes. Sed quoniam epistolæ modum superat accurata de istis disputatio, credimusque charitatem vestram contentam fore expositionis nostræ summa, ac reliqua de se additram : Da enim, inquit, sapienti occasionem, et sapientior erit ⁹⁶ : hæc sufficienter scripsisse nos arbitramur. Quibus satis est adjicere brevem adhortationem. Hortamur namque vos, ut maueatis pacis filii, quo apostolicum mandatum impleatis, *unanimes, id ipsum sentientes* ⁹⁷, et communicantes passionibus pro Christo. Nolite illud dare malo, ut disjungat quæ pulchre connexa sunt, neque vos lupis efficiatis captu faciliores pro dissensionem, illorum vota confirmando. Didicimus quippe quanta certamina pro recta fide sustinueritis. Quocirca minis et ærumnis, quæ per adversarios intentabantur, devictis, nullam præbete dissidio occasionem : ne forte paulatim illapsum odium, si locum invenerit, magna vobis supponat præcipitia. Sed et oportet in doxologiis Spiritum una cum Patre et Filio glorificare, atque hoc intelligere, quod ii qui irremissibile peccatum, per blasphemiam in Spiritum admittunt ⁹⁸, frustra repudiant communionem cum Arianis, quia scilicet cum iis condemnabuntur. Precamur autem et optamus, ut vos corpus Ecclesiæ indivisum citra contentionem servantes, pacifice quidem in præsentī sæculo reliquum vitæ tempus transigatis, gloriose vero in die judicii assistatis tribunali Christi.

(98) Αἱ. ins. χρῆ.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ ΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ.

S. P. N. AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII SENTENTIÆ ET EXCERPTA.

I.

Apud Theodorum Dial. iii, Opp. tom. IV, pag. 166.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου ἐκ D Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex oratione De Filio.

Εἰπὼν γὰρ ὁ Πέτρος ὅτι, Καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν

Cum dixisset Petrus, Et Dominum et Christum

eum fecit Deus ⁹⁸ : subjunxit, *Hunc Jesum, quem vos crucifixistis, hunc Deus suscitavit ex mortuis* ⁹⁹. Mortua autem est, non divinitas, sed homo. Qui vero ipsum suscitavit, Verbum est, Dei virtus; is qui dixit in Evangelio: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* ¹⁰⁰. Quare cum dicitur: *Et Dominum eum et Christum fecit Deus*, qui morte affectus est, et a mortuis resurrexit; carnem dicit, et non divinitatem Filii.

αὐτὸν ἐποίησεν ὁ Θεὸς, ἐπήγαγε· τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμῖς ἐσταυρώσατε, τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Ἐνεκρώθη δὲ, οὐχ ἡ θεότης, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος. Καὶ ὁ ἐγείρας αὐτὸν, ἐστὶν ὁ Λόγος, ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰπὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶ ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν*. Ὡστε ἐὰν λέγηται, *Καὶ Κύριον αὐτόν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεὸς*, τὸν νεκρωθέντα, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντα, τὴν σάρκα λέγει, καὶ οὐ τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ.

II.

Apud eundem Theodoritum, ibid.

Ejusdem ex oratione adversus Arianos.

Ac ne longa utar oratione, paucis te rogo, hæretice. Qui ex Deo est ante sæcula genitus, passus est, an qui ex David in novissimis temporibus natus est Jesus? Si ergo divinitas passa est, blasphemiam dixisti: sin homo, ut veritas habet cur homini passionem non ascribis?

B Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου.

Καὶ ἵνα μὴ μακρόν (98) ἀποτείνω τὸν λόγον, συντόμως ἐρωτῶ σε, αἰρετικέ. Ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἔπαθεν, ἢ ὁ ἐκ τοῦ Δαβὶδ ἐν ὑστεροῖς καιροῖς τεχθεὶς Ἰησοῦς; Εἰ μὲν οὖν θεότης ἔπαθεν, εἶπας τὸ βλάσφημον· εἰ δὲ ὁ ἀνθρώπος, ὡς χρεὶ ἡ ἀλήθεια, τίνας οὖν ἔνεκεν μὴ προσάπτεις τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πάθος;

III.

Apud Cyrillum Alex. lib. De recta fide, Opp. tom. V. part. 1, sub fin. pag. 50 et concil. Ephes. part. I tom. III, Concilior. p. m. 683.

Amphilochii episcopi Iconii ex libro De generatione Domini secundum carnem.

Veritas cognita est, gratia venit, vita apparuit, Dei Verbum, Deique Filius propter nos incarnatus est, quo nimirum mortales ad vitam æternam revocaret et a mortuis excitaret. Universorum opifex, qui ante omnem creaturam tam visibilem quam invisibilem, soli Patri et Spiritui sancto coexistebat immortalis; ecce is extra ullum peccatum, ullaque cuiuspiam hominis aut viri operam, hodie nobis ex Virgine nascitur.

Ἀμφολοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ Περι τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως.

Ἡ ἀλήθεια ἐγνώσθη, ἡ χάρις ἦλθε, καὶ ἡ ζωὴ ἐφάνη· ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὢν, ὁ ἐκ Θεοῦ Λόγος, σὰρξ ἐγένετο δι' ἡμᾶς, ἵνα θνητοῦς εἰς ζωὴν αἰώνιον ἀναστήσῃ, καὶ ἐκ τῶν νεκρῶν ἀνεγείρῃ· ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων, ὁ πρὸ πάσης κτίσεως ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, μόνῳ Πατρὶ καὶ Πνεύματι συνυπάρχων ἀθάνατος, σήμερον ἰδοὺ ἐκ Παρθένου γεννώμενος, χωρὶς πάσης ἀμαρτίας, ἀνευ ἀνθρώπου, ἦτοι ἀνδρός.

Ex concilio Ephesino part. II, act. 1, tom. III Concilior. pag. 1063.

Item ex concilio Chalced. part. II, act. I, tom. IV Concil. pag. 1145.

Amphilochii episcopi Iconii.

Quoniam enim idem Rex et Deus est, et mortem ob passionis dispensationem gustavit, munera mysteriorum sunt indicia. Offerunt magi aurum cognoscentes ipsum esse regem; offerunt thus, norunt enim se Deo offerre; offerunt myrrham, propter mortem in mysterio passionis.

Ἀμφολοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Ἐπειδὴ γὰρ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ Θεὸς, καὶ νεκρώσεως διὰ τὴν τοῦ πάθους οἰκονομίαν γευσάμενος, τὰ δῶρα τῶν μυστηρίων ἐστὶν αἰνίγματα. Προσφέρουσι οἱ μάγοι χρυσόν, γνωρίζοντες αὐτὸν εἶναι βασιλέα. Προσφέρουσι λίθον· Θεῷ γὰρ Ἰσασι προσφέροντες. Προσφέρουσι σμύρναν, διὰ τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ πάθους νέκρωσιν.

Ex concil. Chalced. part. II, act. 1 tom. IV, p. 1145.

Item ex eodem.

Nisi enim ille natus fuisset secundum carnem, non renascereris tu spiritualiter. Nisi ille dignatus fuisset formam servi suscipere, nequaquam tu gloriam adoptionis lucratus esses. Propterea enim celestis in terram descendit. ut tu qui in terra es,

D Ὅμοιος τοῦ αὐτοῦ.

Εἰ μὴ γὰρ ἐκεῖνος ἐγεννήθη σαρκικῶς, οὐκ ἂν σὺ ἀνεγεννήθης πνευματικῶς. Εἰ δὲ μὴ ἐκεῖνος ἠνέσχετο τῆς τοῦ δούλου μορφῆς, οὐκ ἂν σὺ τὴν δόξαν τῆς υιοθεσίας ἐκέρδανας. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ἐπουράνιος, ἵνα σὺ ὁ ἐπὶ γῆς εἰς οὐρανὸν ἀναχθῆς.

3/ ⁹⁸ Act. II, 46. ⁹⁹ ibid. 32., ¹⁰⁰ Joan. II, 19.

(98*) *Kal ἵνα μὴ μακρ.* Recitat hunc locum Facundus Hermianensis lib. XI, cap. 3, pag. 761, eumque ita redditum refert: *Et ut non longum extendam sermonem, breviter te requiro. Qui natus est ex Deo ante sæcula, passus est, an qui ex David in ultimis temporibus generatus est Jesus? Si autem divinitas*

passa est, dixisti blasphemiam: si autem homo, sicut veritas habet, quare non applicas homini passionem, aut humilia non consuis verba? Hæc Facundus. Postrema omisit Theodoritus. Videsis quæ infra ad Fraguin. XI adnotantur.

Διὰ τοῦτο Χριστὸς ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἵνα ἡμεῖς πάντες ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ λάβωμεν. Ἐκεῖνου θανάτου γέγονέ σοι ἀθανασία. Τὸ τοῦ Δεσπότητος πάθος γέγονε τοῦ δούλου ὕψωμα. Σὺ δὲ τὴν εὐεργεσίαν λαμβάνεις βλασφημίας ἐφ' ἑδίων.

A in cœlum extollaris. Ideo Christus sen-etipsum exinanivit, ut nos omnes de plenitudine ejus acciperemus. Illius mors facta est tibi immortalitas, passio Domini facta est servo exaltatio. Tu autem beneficium vertis in occasionem blasphemiarum.

IV.

Ex Elementis Damasceni Rupefucald.

Τοῦ μακαρίου Ἀμφιλοχίου· ἐκ τοῦ, εἰς τὸ, Κύριος ἔκτισέ με· ἀρχή, Ὁ ὁ λόγος.

Beati Amphilochii, ex tractatu in illud, Dominus creavit me⁵⁴. Incipit: Quarta ratio.

Τὸ ἀχρονον ἄκτιστον· τὸ δὲ ἄκτιστον ἀναρχον· τὸ δὲ ἀναρχον ἀίδιον· ἀίδιος δὲ μόνος ὁ Θεός. Καὶ μεθ' ἕτερα· Ὁ Τριάς (99) ἀγία ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμουμένη· οὐ γὰρ λέγεται μονάς καὶ δυάς, οὐδὲ μονάς καὶ μονάς· ἀλλὰ Τριάς ἐν Μονάδι, καὶ Μονάς ἐν Τριάδι· μονοειδῶς (1) μονωνύμως. Εἷς Θεός, Πατήρ ἐν Υἱῷ, Υἱὸς ἐν Πατρὶ σὺν ἀγίῳ Πνεύματι (2). Ἡμεῖς οὐδαμὲν Πατέρα, Πατέρα· Υἱὸν, Υἱόν· ἅγιον Πνεῦμα, ἅγιον Πνεῦμα· Τριάδα ἐνόηθη· μία γὰρ ἐστὶν ἐνόησις Πατρός, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἀγίου Πνεύματος· μία οὐσία, μία κυριότης, ἐν θέλημα· μία Ἐκκλησία, ἐν βάπτισμα, μία πίστις.

Quod sine tempore et ab æterno est, increatum est; quod autem est increatum, etiam est æternum; Deus autem solus æternus est. Et post alia: O Trinitas in uno accensita nomine. Nam non dicitur, unitas et binarius; neque unitas et unitas; sed Trinitas in Unitate; et Unitas in Trinitate; uniformiter, uno nomine. Unus Deus, Pater in Filio, Filius in Patre cum sancto Spiritu. Scimus ipsi, Patrem, Patrem; Filium, Filium; Spiritum sanctum, Spiritum sanctum: Trinitatem unitate. Una enim est unitas Patris et Filii et Spiritus sancti, una substantia, una dominatio, una voluntas, una Ecclesia, unum baptisma, una fides.

Ex sacris Parallelis Damasceni, tom. II, pag. 299.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ejusdem.

Μία δόξα Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος. Τὴν δόξαν γὰρ μου, φησὶν, ἐτέρῳ οὐ δώσω. Οὐ γὰρ ἐστὶ δεύτερος Θεός ὁ Υἱός, ἀλλὰ Λόγος τοῦ ἐνός καὶ μόνου Θεοῦ, θεολογούμενος ἐν Πατρὶ, ὡς καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ θεολογεῖται. Καθὼς καὶ Ἡσαίας λέγει, θεολογῶν Υἱὸν σὺν Πατρὶ· Προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ, Σωτήρ. Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐτραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, οἱ μὴ ὁμολογούντες αὐτῷ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, τῆς αὐτῆς τῷ Υἱῷ οὐσίας, καὶ πλὴν αὐτοῦ [μὴ] εἶναι Θεόν.

Una est gloria Patris et Filii et Spiritus sancti. Gloriam enim meam, inquit, alteri non dabo⁵⁵. Non enim secundus Deus est Filius, sed Verbum unius et solius Dei, qui in Patre Deus esse prædicatur, quemadmodum et Pater in Filio. Velut etiam Isaias ait, dum Filium una cum Patre proficitur: Adorabunt te, et in te orabunt: quoniam in te Deus Israel, Salvator. Confundentur et erubescunt omnes⁵⁶, qui ipsi adversantur, nec ipsam consententur, nec Spiritum ipsius ejusdem ac Filii essentia esse, ac præter eum, alium Deum esse.

Οὐκ ἐστὶν οὐτῷ· μὴ γένοιτο! Οὐκ ἐστὶ γεννητὴ ἡ Τριάς, ἀλλ' ἀίδιος· καὶ μία θεότης ἐν Τριάδι, καὶ μία δόξα τῆς ἀγίας Τριάδος. Καὶ σιγίζει αὐτὴν εἰς διαφόρους φύσεις τὸ μᾶτε; Μόνῳ Θεῷ ἀρμόττει λέγειν τὸ ἐμόν. Αὐτοῦ γὰρ μόνου ὄντως κτῆμα τὰ πάντα.

Nequaquam ita est: absit! Non est procreata Trinitas, sed sempiterna; et una est in Trinitate deitas et una sanctæ Trinitatis gloria. Et vos eo audaciæ prorumpitis, ut eam in diversas naturas scindatis? Uni Deo meum dicere convenit; nam ipse solus omnia vere possidet.

V.

Ex Elementis Damasceni Rupefuc.

Ejusdem in Isaiam.

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἡσαϊαν.

D

Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός οὐκ ἀπαξιοῖ διακύπτειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οὐδὲ αἱ λειτουργικαὶ δυνάμεις, τὴν διακονίαν ὑπὲρ εὐεργεσίας τῶν ἀνθρώπων ἀρνοῦνται.

Qui est super omnia Deus⁵⁷, non dedignatur de cœlo in terram aspicere; neque virtutes illæ administratoriæ obsequium negant⁵⁸, ad beneficium hominum.

⁵⁴ Prov. viii, 22. ⁵⁵ Isa. xlii, 8. ⁵⁶ Isa. xlv, 14-16. ⁵⁷ Rom. ix, 5. ⁵⁸ Hebr. i, 14.

(99) Ὁ Τριάς, x. τ. λ. Hæc item existant in editis sacris Parallelis Damascenicis, tom. II, pag. 299, ubi minus recte doctissimus editor scribit eadem legi apud Eriphanium Ancorat. § x. Cæterum hic apud Damasc. ita legitur: Ὁ Τριάς ἀγία ἀριθμουμένη, Τριάς ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμουμένη. Ο Trinitas sancta quæ numeraris; Trinitas uno nomine numerata.

(1) Mor. In edito Damasc. locus sic interpungi-

tur: μονοειδῶς μονωνύμως εἷς Θεός. Πατ. Quod magis placet. Aliter tamen interpres, qui et vocem Deus omisit.

(2) Σὺν ἀγίῳ Πνεύματι. Hic cesinit fragmentum apud Damasc., aliisque subjicitur quod ejusdem Amphilochii esse, ex Rupefucald. exemplaris inscriptione, putat cl. Lequien. Sic autem incipit: Μία δόξα, x. τ. λ., ut propterea illud alteri Combelisiano addendum existimavimus.

VI.

Ex collectione Barlahami reg. cod. ms. emend. ex cod. Sirmondi.

Amphilochii episcopi Iconii, ex sermone primo in A illud, De die illa et hora ⁶¹: *duos enim in illud tractatus composuit.*

Cum autem dicit, *Neque Filius, nisi Pater* ⁶²: non Filii ignorantiam ementitur, sed exponit causam scientiæ: *Nam quia omnia quæcunque habet Pater, palam Filii sunt* ⁶³; neque Filius, nisi Patre habente, eorum notitiam haberet. At quia Pater habet: confessum ergo est habere etiam Filium. Particulam enim, *nisi*, consuevit Scriptura ponere, quandoque quidem negative; cuiusmodi est illud: *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso: ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus qui est ex Deo* ⁶⁴; quandoque vero ponit, ad eorum quæ futura quidem exspectabantur, nequaquam tamen evenerunt, rationem reddendam, ut cum ait: *Nisi Dominus Sabnoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetus* ⁶⁵. Quia igitur reliquit nobis semen; haudquaquam facti sumus sicut Sodoma, nec vero Gomorrhæ similes evasimus. Et iterum: *Nisi quia Dominus adjuvit me; paulo minus habitasset in inferno anima mea* ⁶⁶. Quandoquidem ergo me adjuvit Dominus, nequaquam habitavit in inferno anima mea. Nec illud longe abest: *Nisi quia Dominus erat in nobis, cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos* ⁶⁷. Quia igitur Dominus in nobis est, palam sit, quod non deglutierint nos. Sic itaque etiam hoc loco, *Neque Filius novit, nisi Pater*. Quia ergo novit Pater, confessum est, quod et Filius. Dixit ergo causam scientiæ, non falso C affinxit ignorantiam.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ Περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας, λόγου α'. Δύο γὰρ αὐτῷ περὶ τοῦτου πεποιήθηται συντάγματα.

Ὅταν δὲ εἴπῃ, *Οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐκ ἄγνοιαν τοῦ Υἱοῦ καταφεύδεται*: ἀλλὰ τὴν αἰτίαν τῆς γνώσεως ἐρμηνεύει. Ἐπειδὴ γὰρ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ προδήλως εἶσιν, οὐδ' ἂν ὁ Υἱὸς εἶχε τὴν τοῦτων γνῶσιν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ εἶχε τὴν γνῶσιν. Ἀλλὰ μὴν ὁ Πατήρ ἔχει, καὶ ὁ Υἱὸς τοίνυν ὁμολογουμένως ἔχει. Τὸ γὰρ εἰ μὴ, ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ στερητικοῦ τάττειν εἰώθεν ἡ Γραφή· ὡς τὸ, *Οὐδεὶς εἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ*. ποτὲ δὲ τὸ, *εἰ μὴ*, τίθησι, τῆς τῶν προσδοκηθέντων μὲν, μηκέτι δὲ γενομένων αἰτίας τὴν ἀπόδοσιν παριστώσα· οἷον, ὅταν λέγῃ· *Εἰ μὴ Κύριος Σαβαώθ ἐγκατέλειπε ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὁμοιωθήμεν*. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ ἐγκατέλειπε ἡμῖν σπέρμα, οὐκέτι γεγόναμεν ὡς Σόδομα, οὔτε μὴ ὡς Γόμορρα ὁμοιωθήμεν. Καὶ πάλιν· *Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐβοήθησέ μοι, παραβραχὺν παρήκτισε τῷ ᾄδῃ ἡ ψυχὴ μου*. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ ἐβοήθησέ μοι ὁ Κύριος, οὐκέτι παρήκτισε τῷ ᾄδῃ ἡ ψυχὴ μου. Παραπλήσιον δὲ κἀκεῖνο· *Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐν ἡμῖν, ἐν τῷ ἐπαναστήναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς, ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς*. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ Κύριος ἐστὶν ἐν ἡμῖν, εὐδελον ὡς οὐχ ὡς ζῶντας κατέπιον ἡμᾶς. Κάνταῦθα τοίνυν οὕτως, *Οὐδὲ ὁ Υἱὸς οἶδεν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ*. Οὐκοῦν ἐπειδὴ οἶδεν ὁ Πατήρ, ὁμολογουμένως καὶ ὁ Υἱὸς· τὴν οὖν αἰτίαν εἶπε τῆς γνώσεως, οὐχὶ τὴν ἄγνοιαν καταφεύσατο.

VII.

Apud Theodoritum Dial. III tom. IV, pag. 166.

Ejusdem ex oratione ⁶⁸ *illud: Pater, si possibile est, transeat a me calix iste* ⁶⁹.

Ne ergo passiones carnis in Verbum impatibile conjeceris. Deus enim sum et homo, hæretice: Deus, ut testantur miracula; homo, ut declarant passiones. Cum ergo sim Deus et homo, dic quis passus est? Si Denm passum dixeris, fueris locutus blasphemiam; sin autem carnem, cur ei passionem non tribuis, cui metum ascribis? Alio enim patiente, alius non pertimescit; et dum homo crucigitur, Deus non perturbatur.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Εἰ δυνατόν παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο.

Μὴ τὰ πάθη οὖν τῆς σαρκὸς τῷ ἀπαθείῃ προσηρῶν Λόγῳ· Θεὸς γὰρ εἰμι καὶ ἄνθρωπος, αἰρετικέ· Θεὸς, ὡς ἐγγυᾶται τὰ θαύματα· ἄνθρωπος, ὡς μαρτυρεῖ τὰ παθήματα. Ἐπεὶ οὖν Θεός (3) εἰμι καὶ ἄνθρωπος, εἶπε, τίς ὁ παθών; Εἰ ὁ Θεὸς ἐπαθεν, εἶπας τὸ βλάσφημον· εἰ δὲ ἡ σὰρξ ἐπαθε, τίμη τὸ πάθος προσάπτεις, ὧ τῇ δειλιᾷ ἐπάγεις; Ἄλλου γὰρ πάσχοντος, ἄλλος οὐ δειλιᾷ· καὶ ἀνθρώπου σταυρουμένου, D Θεὸς οὐ ταράττεται.

⁶¹ Matth. xxiv, 36. ⁶² Marc. xii, 52. ⁶³ Joan. xvi, 15. ⁶⁴ I Cor. ii, 11. ⁶⁵ Rom. ix, 29. ⁶⁶ Psal. xciii, 13. ⁶⁷ Psal. cxliii, 2. ⁶⁸ Matth. xxvi, 36.

(3) *Ἐπεὶ οὖν, κ. τ. λ.* Hæc item recitat Facundus lib. xi, cap. 3, pag. 762. Quibus tamen ex eadem Amphilochii oratione sequentia præmittit: « Rursus (Amphilochius) de eo quod dictum est, *Pater, si fieri potest, transeat calix iste*, cuius initium est, *Tunc sicut miles legitimus*, ita dicit: *Si enim oportet Filium hominis tradi; quomodo dicis,*

« *Si fieri potest, transeat calix iste?* » Omnino autem si pati nolebas, quid dicebas, « *Transeat calix iste?* » Non ego qui cælum feci, qui fundavi terram, sed secundum te homo dicit, declinans mortem. Hæc autem, et quæcunque demum ex Amphilochianis recitat Facundus l. c. præterierunt Combefisium.

VIII.

Ex regio cod. laudata collect. Barlahani.

Ἐκ τοῦ. Καὶ Τησοῦς προέκοπτε σοφία καὶ ἡλικία **A** *Ex illo : Jesus autem proficiebat sapientia et ætate καὶ χάριτι παρὰ Θεῶν καὶ ἀνθρώπων. et gratia apud Deum et homines⁶⁹.*

Προέκοπτε κατὰ τὴν ἡλικίαν· ἀνδρουμένου κατὰ φύσιν τοῦ σώματος. Σοφία· διὰ τοὺς παρ' αὐτοῦ σοφισομένους. Χάριτι· ἐφ' ἣ εὐφραίνόμενοι προκόπτομεν· πιστεύοντες ὅτι ἔσται τελειώσις τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λελαλημένοις, περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος. Παρὰ Θεῶ· ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Πατρὸς τετελειώως σαρκωθεὶς, καὶ ἡμᾶς λυτρωσάμενος. Καὶ παρὰ ἀνθρώποις· διὰ τὴν αὐτῶν ἐξ εἰδωλολατρίας ἐπὶ τριαδικῆν θεογνωσίαν μεταστάσιν· κατὰ τοὺς οὖν τρόπους προέκοπτε, καὶ ἀληθεύει. Οὐ γὰρ κατὰ τοὺς ἄφρονας, ἀπὸ τοῦ χείρονος ἐπὶ τὸ κρεῖττον.

Proficiebat secundum ætatem : corpore ad firmam ætatem juxta naturam perducto ; sapientia, propter eos quos ad sapientiam componebat ; gratia, qua recreante proficimus, fide certi, fore ut consummentur dicta ab ipso, de sp̄e nostra ; apud Deum : consummavit enim opus Patris, assumpta carne, et redemptis nobis ; apud etiam homines, quos ab idololatria, ad divinam Trinitatis notitiam transtulit. Juxta hos ergo modos proficiebat, habetque verum. Non enim juxta quod insipientes existimant, ab eo quod est deterius, in melius promovebat.

IX.

Ex eodem regio codice.

Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ, Λύσατε τὸν ναὸν τούτων. **B** Καὶ λέλυται τοῦ σώματος ναὸς κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ἐν τῇ τριήμερῳ ταφῇ βουλομένου· καὶ πάλιν ἀνέστησεν αὐτὸν καὶ ἠνώθη αὐτῷ, ἀρρήτῳ καὶ ἀράστῳ λόγῳ· οὐ κεκραμμένος ἐν αὐτῷ ἢ ἀποσεσαρκωμένος· ἀλλ' ἀποσώζων ἐν αὐτῷ τῶν δύο φύσεων τῶν ἑτερουσίων ἀσύγχυτον τὴν ἰδιότητα.

Ejusdem in illud⁷⁰ : Solvite templum hoc.

Solutumque est templum corporis sub tempus Passionis, triduo sepulturæ ipso volente : rursumque illud excitavit, et est ei unitus ratione ineffabili : non commistionem in ipso passus, aut carne abjecta : sed duplicis secundum essentialiam diversæ naturæ, inconfusa proprietate servata.

X.

Apud Theodoritum, Dial. I, tom. IV, pag. 43.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Ποῖος δὲ παρήκουσεν ἐν οὐρανοῖς Ἀδάμ ; Ποῖος δὲ ἐξ οὐρανόθεν σώματος ἐπλάσθη παρὰ τὴν (4) πρώτην ἀνωκόπλαστον ; Ἄλλ' ἐπλάσθη ἐξ ἀρχῆς, ὁ ἐκ τῆς γῆς· παρήκουσεν ὁ ἐκ τῆς γῆς· ἀνελήφθη ὁ ἐκ τῆς γῆς. Διδὸ καὶ ἐσώθη ὁ ἐκ τῆς γῆς, ἐν οὕτως ἀληθῆς ἄμα καὶ ἀναγκαῖος φανῆ ὁ τῆς οἰκονομίας λόγος.

Ejusdem ex sermone in illud : Non potest Filius ex se facere quidquam⁷¹.

Quis porro Adam in cælis inobediens fuit ? Quis vero ex cælesti corpore primum fictus est protoplastus ? Sed est fictus initio, qui ex terra ; fuit inobediens, qui ex terra ; assumptus est, qui ex terra. Ideo etiam servatus est qui ex terra, ut ita simul vera et necessaria videatur incarnationis ratio.

Apud Theodoritum, Dial. II, ibid., pag. 100.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου. ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Μετὰ γὰρ τὴν ἀνάστασιν ὁ Κύριος τὰ συναμφοτέρα δείκνυσι, καὶ ὅτι οὐ τοιοῦτον τὸ σῶμα, καὶ ὅτι οὕτω ἀνιστάμενον. Ἀναμνήσθητι τῆς ἱστορίας. Ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνελεγμένοι μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν· καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη μένος αὐτῶν ὁ Κύριος. Οὐδέποτε τοῦτο πρὸ τοῦ πάθους ἐποίησε. Μὴ γὰρ οὐκ ἔδύνατο ὁ Χριστὸς καὶ πάλαι τοῦτο ποιῆσαι ; Πάντα γὰρ τῷ Θεῷ δυνατό. Ἄλλ' οὐκ ἐποίησε πρὸ τοῦ πάθους, ἵνα μὴ νομίσης φαντασίαν τὴν οἰκονομίαν, ἢ δόκησιν· μηδὲ πνευματικὴν οἰθηθῆς τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα, μηδὲ ἐξ οὐρανῶν κατελθοῦσαν, μηδὲ ἑτεροουσίον τῇ ἡμετέρῃ σαρκί. Ταῦτα γὰρ πάντα τινὲς φαντασθέντες, καὶ σεμνόνειν νομίζοντες διὰ τούτων τὸν Κύριον, λεῖψασιν σφᾶς αὐτοὺς διὰ τῆς εὐχαριστίας βλασφημούντες, καὶ ψεῦδος κατηγοροῦντες τῆς ἀληθείας. Ἐρῶς τὸ, καὶ παντάπασιν ἄλογον τὸ ψεῦδος τυγχά-

C *Sancti Amphiloohii episcopi Iconii ex Oratione in illud : Non potest Filius ex se facere quidquam⁷².*

Post Resurrectionem Dominus utrumque ostendit, tum quod non sit ejusmodi corpus, tum quod ipsum resurrexerit. Repete memoria historiarum. Erant discipuli post passionem et resurrectionem congregati ; clausis vero januis stetit Dominus in medio eorum⁷³. Hoc ante passionem nunquam fecerat. Numquid vero non et olim id Christus facere potuisset ? Sunt enim omnia Deo possibilis. Non tamen fecit ante passionem, ne inani specie et opinione existimaveris incarnationem consistere : neve Christi carnem putaveris spiritualem ; aut descendisse e cælis, aut alterius quam nostræ substantiæ. Hæc enim omnia sibi quidam animo surgentes, ac se Dominum per hæc honorare arbitrantur, non intelligunt, se blasphemos esse prætextu gratiarum actionis, falsique crimen veritati inferre. Præterquam quod mendacium est, a ratione

⁶⁹ Luc. II, 52. ⁷⁰ Joan. II, 19. ⁷¹ Joan. V, 19. ⁷² ibid. ⁷³ Joan. XX, 19 sqq.

(4) Παρὰ τὴν πρώτην. Forte πρὸ τῶν πρώτων, vel solum πρώτων, ut legit Hervæus. COMBESIS. —

prorsus alienum. Si enim aliud assumpsit corpus, quid hoc ad meum attinet, quod salute indiget? Si carnem e caelis devexit, quid ad meam carnem, quae de terra sumpta fuit?

Α νειν. Εἰ γὰρ ἕτερον ἀνέλαβε σῶμα, τί πρὸς τὸ ἐμὸν τὸ τῆς σωτηρίας δεόμενον; Εἰ ἐξ οὐρανῶν κατήγαγε σάρκα, τί πρὸς τὴν ἐμὴν σάρκα τὴν ἐκ τῆς γῆς εἰλημμένην;

Ibid., pag. 101.

Ejusdem, ex eadem oratione.

Propterea igitur non ante passionem, sed post passionem, januis clausis stetit Dominus in medio discipulorum, quo fore noveris, ut etiam animale corpus tuum seminatum resurgat spirituale ⁷⁶. Ne autem rursus aliud esse putaveris quod resurgit, Thoma resurrectionem non credente, ostendit ei fixuras clavorum, ostendit ei vulnerum vestigia ⁷⁷. An vero seipsum sanare non poterat, maxime post resurrectionem, qui omnes etiam ante resurrectionem sanaverat? Sed per hoc quidem, quod clavorum fixuras ostendit, ipsummet esse probat: per hoc autem, quod januis clausis ingreditur, ostendit non esse ejusmodi. Ipsum quidem, ut dispensationis impleret modum, corpus mortuum resuscitando: non autem ejusmodi, ut ne rursus obnoxium esset corruptioni, neve iterum morti succumberet.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.
Διὰ ταῦτα μὲν οὖν, οὐ πρὸ τοῦ πάθους, ἀλλὰ μετὰ τὸ πάθος, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη τῶν μαθητῶν μέσος ὁ Κύριος, ἵνα γῆψ, ὅτι καὶ σοῦ τὸ ψυχικὸν σῶμα σπαρὲν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· ἵνα δὲ μὴ πάλιν ἄλλο νομίσης εἶναι τὸ ἀνιστάμενον, τοῦ θωμᾶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν ἀπιστήσαντος, δεικνυσὶν αὐτῷ τοὺς τύπους τῶν ἤλων, δεικνυσὶν αὐτῷ τῶν τραυμάτων τὰ ἴχνη. Ἄρ' οὐκ ἴσχυεν αὐτοῦ ἰάσασθαι, καὶ ταῦτα μετὰ ἀνάστασιν, ὁ πάντα καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἰασάμενος; Ἀλλὰ δι' ὧν μὲν τοὺς τύπους τῶν ἤλων δεικνυσὶ, παραδίδωσιν ὅτι τοῦτο δι' ὧν δὲ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν εἰσεῖσι, δεικνυσὶν ὅτι οὐ τοιοῦτο τοῦτο μὲν, ἵνα πληρώσῃ τὸν τρόπον τῆς οἰκονομίας, ἐγείρας τὸ νεκρωμένον· οὐ τοιοῦτο δὲ, ἵνα μὴ πάλιν ὑποπέσῃ φθορᾶ, μηδὲ πάλιν ὑποστῇ θάνατον.

Apud Theodorum, Dial. III, ibid., pag. 166.

Ejusdem ex oratione in illud, Non potest Filius ex se facere quidquam ⁷⁸.

Non enim fieri poterat ut Vita a corruptione delineretur. Quare divinitas haudquaquam ad mortem pertracta est. Quoniam enim id modo? Sed humanitas ad incorruptionem renovata est. *Oportet enim, inquit, mortale hoc induere immortalitatem: et corruptibile hoc induere incorruptionem ⁷⁹.* Vides, quam accurate loquatur? *Mortale hoc, quasi digito monstravit, ut ne putares alius carnis esse resurrectionem.*

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ. Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Οὐδὲ γὰρ εἶχε φύσιν ὑπὸ φθορᾶς κατέχεσθαι τὴν ζωὴν· διόπερ οὐχ ἡ θεότης εἰς πάθος κατεσπάσθη. Πῶς γάρ; Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἀφθαρσίαν ἀνεκαίνισθη. Δεῖ γὰρ, φησὶ, τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν. Ὅρας τὴν ἀκριβείαν; Τὸ θνητὸν τοῦτο, ἔδειξε δεικτικῶς, ἵνα μὴ ἄλλης νομίσης σαρκὸς ἀνάστασιν.

Ex cod. ms. R. P. Sirmondi.

Amphilochii, ex tractatu in illud: Non potest Filius a se facere quidquam ⁷⁸.

Nam si is qui semel aut iterum in praesenti saeculo peccasset, ad annos triginta et octo morbo traditus est ⁷⁹: quis aeternum puniendos dubitaverit eos, qui vitam totam genio indulgentes ac voluptatibus insumpsere?

Ἀμφιλοχίου, ἐκ τοῦ εἰς τὸ. Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν οὐδέν.

Εἰ γὰρ ὁ ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀμαρτάνων ἀπαξ ἢ δεύτερον, ἐπὶ ὀκτὼ καὶ τριάκοντα ἔτη παρεδότο τῇ νόσῳ· τίς ἀμφιδάλῃ ὅτι ἀθάνατα οὐ κολάζονται, οἱ ὀλόκληρον αὐτῶν βίον ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἀναλώσαντες;

XI.

Apud Theodorum, Dial. III, ibid., pag. 165.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex oratione in illud: Amen amen dico vobis, qui audit sermonem meum, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam ⁸⁰.

Cujus ergo sunt passiones? Carnis. Ergo si assignas carni passiones, assigna eidem etiam humiles sermones: cui vero ascribis miracula, sublimes tribue sermones. Nam Deus miracula edens, jure merito sublimia loquitur, et operibus congrua. Qui vero patitur homo, recte humilia sonat, et passionibus convenientia.

Τοῦ ἀγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Ἄμην ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.

Τίνος οὖν τὰ πάθη; Τῆς σαρκός. Οὐκοῦν εἰ διδως (5) σαρκὶ τὰ πάθη, ὁδὸς αὐτῇ καὶ τοὺς ταπεινοὺς λόγους. Καὶ ᾧ τὰ θαύματα ἐπιγράφεις, τοὺς ἀνηγμένους ἀνάθεος λόγους· ὁ γὰρ θαυματουργῶν θεὸς εἰκότως ὑψηλὰ λαλεῖ, καὶ τῶν ἔργων ἐπάξια· ὁ δὲ πάσχων ἀνθρώπος καλῶς ταπεινὰ φθέγγεται, καὶ τῶν παθῶν κατάλληλα.

⁷⁶ I Cor. xv, 44. ⁷⁷ Joan. xx, 27. ⁷⁸ Joan. v, 19. ⁷⁹ I Cor. xv, 53. ⁸⁰ Joan. v, 19. ⁸¹ *ibid.* 5.

(5) *El δίδως*. Habes hunc locum apud Facundum Hermianensem, lib. xi, cap. 3, pag. 761.

XII.

Apud Theodoritum, Dial. 1 et II, *ibid.*, pagg. 43, 100.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν.

Διάκριτόν μοι (6) λοιπὸν τὰς φύσεις, τὴν τε τοῦ θεοῦ, τὴν τε τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε γὰρ κατ' ἐκπτώσιν ἐκ θεοῦ γέγονεν ἀνθρώπος· οὔτε κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου θεός. Θεὸν γὰρ καὶ ἀνθρώπου λέγω. Ὅταν δὲ τὰ παθήματα (7) τῆ σαρκί, καὶ τὰ θαύματα τῶ θεῷ ὄψῃ, ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων δίδως, τοὺς μὲν ταπεινοὺς λόγους τῶ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπῳ, τοὺς δὲ ἀνηγμένους καὶ θεοπρεπεῖς, τῶ ἐν ἀρχῇ ὄντι λόγῳ· διὰ τοῦτο γὰρ, πῆ μὲν ἀνηγμένους, πῆ δὲ ταπεινοὺς φέγγομαι λόγους· ἵνα διὰ μὲν τῶν ὑψηλῶν, τοῦ ἐνοικούντος λόγου δεῖξω τὴν συγγένειαν (8)· διὰ δὲ τῶν ταπεινῶν, τῆς ταπεινῆς σαρκὸς γνωρίσω τὴν ἀσθίνειαν. Ὅθεν πῆ μὲν ἑαυτὸν ἴσον λέγω τοῦ Πατρὸς, πῆ δὲ μεῖζονα τὸν Πατέρα· οὐ μαχόμενος ἑαυτῶ, ἀλλὰ δεικνύς ὡς θεός εἰμι καὶ ἀνθρώπος· θεός μὲν ἐκ τῶν ὑψηλῶν, ἀνθρώπος δὲ ἐκ τῶν ταπεινῶν. Εἰ δὲ θέλητε γινῶναι πῶς ὁ Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν, ἐκ τῆς σαρκὸς (9) εἶπον, καὶ οὐκ ἐκ προσώπου θεότητος.

A Amphilocheii episcopi Iconii, ex oratione in illud, Pater major me est⁶¹.

Discerne mihi deinceps naturas, Dei et hominis. Neque enim excidens ex Deo factus est homo, neque proficiens ex homine Deus. Deum enim dico et hominem. Cum autem passiones carni, Deoque miracula dederis, necessario quamvis nolens tribuis, humiles quidem sermones homini ex Maria nato, sublimiores vero et Deo congruentes Verbo, quod erat in principio⁶². Propterea enim, modo humili, nonnunquam sublimiori oratione utor: ut per sublimem, Verbi inhabitantis cognationem ostendam: per humilem vero, carnis infirmitatem aperiam. Unde alio loco, meipsum Patri æqualem dico⁶³: alio, Patrem majorem⁶⁴: non mecum pugnans, sed quo me Deum et hominem ostendam: Deum quidem ex sublimibus: hominem vero ex humilibus. Si autem vultis scire, quomodo Pater meus major me sit, ex carnis id dixi, et non ex persona divinitatis.

XIII.

Ex collectione Barlahami reg. cod. Erat consequenter ad epist. ad Seleucum de Trinitate, velut ejusdem.

Ἐμφανεῖα εἰς τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Πάλιν ἐν εἰδει φαίνεται πυροφλόγῳ· ἴσως τὸ πῦρ ἐκείνο τῶ κόσμῳ φέρων, ὅπερ βαλεῖν ἐφησας ἐθῶν ἐς χθόνα. Καὶ τοῦτο γὰρ προεῖπας, ὡς ἐκ σοῦ λάθοι, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐκφράσαι σαφεστάτως τῶν σῶν ἀπασῶν ἐντολῶν τὰς ἐκδόσεις. Καὶ τοῦ Παρακλήτου τε καὶ ζωάρχου, χάρις τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐκπόρευσιν ἀρχόντως φέρειν ἐφησας· αὐτὸ ἀφευδιστάτως, σοῦ Πνεῦμα θεῖον, τὴν πανάχραντον χάριν αἰτῶ, πόρευμα Πατρὸς εὐλογημένων· ἀκτιστον, εὐκτόν, καὶ συνάναρχον πάλιν Ἰῶ τῆ τε καὶ θεῷ Πατρὶ, τοῖς αἰωνίοις.

Expositio in illud: De meo accipiet, et annuntiabit vobis⁶⁵.

Apparet rursus in specie linguæ igneæ: forsan inferens mundo ignem illum⁶⁶, ad quem mittendum in terram, dixisti venisse. Nam et hoc prædixisti, fore ut de tuo accipiat, plurimissimeque tuorum omnium mandatorum doctrinam discipulis exponat. Sane Paracliti, et vitæ auctoris est gratia; ille, inquam, Spiritus veritatis, quem a Patre sine tempore dixisti procedere. Ipsum verissime Spiritum tuum divinum, gratiam illam intemeratam, peto, benedictam Patris processionem, increatam, desiderabilem, simulque Filio et Deo Patri æternis cœternam.

⁶¹ Joan. XIV, 28. ⁶² Joan. I, 1, 2. ⁶³ Joan. V, 18.

⁶⁴ Joan. XIV, 28. ⁶⁵ Joan. XVII, 14. ⁶⁶ Luc. XII, 41. xvi.

(6) *Διάκριτόν μοι*. Exstat hic locus inter acta Concilii Chalcedon. part. III, cap. 4, tom. IV Concil., pag. 1769, edit. Ven. Labb. Præstat autem huc afferre quæ ex hac Amphilocheiana oratione recitat Facundus Hermitanensis, lib. XI, cap. 5, pag. 761; quæque apud alios antiquiores nusquam reperias: « Amphilocheius itaque, inquit, de eo quod dictum est, Qui misit me Pater, major me est, cum sermonem faceret, cuius est principium, Laborare nos fecit certamen hæreticorum, sic ait: Vides quod major est Pater dicente (Matth. XXVI, 46), « Eamus, » non dicente (II Cor. VI, 16), « Inhabitabo in eis et inambulabo. » Vides quod major est Pater dicente, (Joan. XV, 1) « Ego sum vitis, » non dicente (Jerem. II, 21), « Ego plantavi vitem veram. » Et ut non longum extendam sermonem, » et reliqua quæ habes superius Fragm. II ex Oratione adversus Arianos. Hinc Sirmondus ad Facundum l. c. Theodoritus, inquit, Dial. III, membrum illud, Καὶ ἵνα μὴ μακρόν, citat ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου. Leontius vicissim verba hujus loci, *Διάκριτον λοιπὸν τὰς φύσεις,*

quæ Theodoritus, Dial. I et II citat ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ, ὁ Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν, citat ipse (lib. I contra Nestor. et Eutych.) ἐκ τοῦ πρὸς Ἀρειανῶν λόγου. Ex quibus liquet, duplicem huic Amphilocheii libro titulum fuisse. — Hinc porro, colligas hujusmodi fragmentum jungendum cum II superius adducto: utrumque enim ex eodem opere desumptum esse nos docet Facundus.

(7) Ὅταν δὲ, x. τ. λ. Hæc et sequentia repetit Theodoritus Dial. III, pag. 165 seq.

(8) *Συγγέρσιαι*. Sirmondus, qui hanc vocem Dial. I, pag. 43, verterat *cognationem*, deinceps vero Dial. III, pag. 166 reddidit *nobilitatem*. Rectius fortasse: id enim antithesis postulare videtur.

(9) *Ἐκ τῆς σαρκὸς*. Ex carnis id dixi, et non ex persona divinitatis. Ita quidem hunc locum vertit cum Combefisio Sirmondus Dial. III, pag. 166. Sed castigatius forte idem Sirmondus Dial. I, pag. 43, sic reddiderat: *De carne dixi, et non de persona divinitatis*.

XIV.

Apud Facundum Hernianensem, lib. xi, cap. 3, pag. 761.

In quodam Sermone, ait Facundus, cujus principium est, *Affer, hodie* (10) *certativos attingamus sermones*; loquens de eo quod dictum est, *Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum*⁸⁷, *Communis est, inquit, Pater; Pater ipsius quidem propter naturam, noster autem propter gratiam. Communiter autem et Deus dicitur* (11): *sed noster quidem Deus est, quia ex non exstantibus nos ut essemus fecit: ejus autem*

A Deus est secundum carnem. Ipse enim eam formavit in Virgine, ipse eam unxit in Jordane, ipse eam predicavit, ipse eam glorificavit in Passione, ipse eam suscitavit a mortuis, in nube vacua eversit, dextera sede dignam faciens. Hæc enim omnia qui ascendit ad Patrem sumens habet, non qui est in Patre. Et in hoc loco accusetur, quod non eum qui est in Patre, dicit esse qui ascendit ad Patrem.

XV.

Ex collectione Barlahami reg. cod. ms.

Ad Seleucum Trajani prætoris nepotem.

Credo in unum Deum, in tribus personis cognitum: universorum causam et opificem: ingenitum: incomprehensibilem: invisibilem: superantem cogitatum: iucircumscriptionem: immutabilem: invariabilem: immortalem, passioni non obnoxium: principium unum absque principio; ac nec in alio quoquam passionis susceptivum dico: est enim natura divina prorsus a passione immuni. Unum siquidem Deum dico, qui est vere Deus, gentilismi deos multos fugiens. Quod vero unus cognoscatur in tribus personis, Judaismi est eversio. Nam Pater in Filio est; et Filius in Patre: Spiritum item in Filio et Patre confiteor. Porro Jesum Christum adoro, Patri secundum divinitatem coæternum; nec substantiæ, nec existentiæ modo juniorem Patre, quod attinet ad deitatem. Similiter vero et Spiritum sanctum. Equidem Filium genitum dico sine tempore et principio, semper Patri qua Deus est, coexistentem. At Spiritum sanctum ex Deo et Patre æternum procedentem dico. Nec Spiritus processionem, generationem dico: nec Filii generationem, processionem dico. Cum porro series orationis postulaverit, dico unum Deum, non negans hypostases, sed Dei nomine significans substantiæ communitatem. Cum autem dico consubstantialitatem, non unius personæ, sed trium dico consubstantialitatem; Patris nimirum, Filii et sancti Spiritus: una enim persona non dicitur sibi consubstantialis; sed Pater, Filius et Spiritus. Cæterum distinctio penes personas attenditur, non penes substantiam. Hæc enim, Pater, Filius et Spiritus sanctus, nomina sunt modi existentiae seu habitudinis, non substantiæ absolute. Quod igitur est Patris declarabit nomen *Deus*; quod vero est alicujus, nomen *Pater*. Esse porro alicujus Dei, Deus est: quod vero hic alicujus sit, *Filius*: similiter etiam Spiritus sanctus. Quorum autem est idem esse, horum una substantia quod mearum est virium.

B Πρὸς Σέλευκον τὸν ἔκγονον Τραϊανοῦ τοῦ στρατηλάτου.

Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν ἐν τρισὶ γνωριζόμενον προσώποις: αἰτιον καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, ἀγένητον, ἀκατάληπτον, ἀόρατον, ἀνεπινόητον, ἀπερίγραφον, ἀτρεπτον, ἀναλλοίωτον, ἀθάνατον, ἀπαθῆ· μίαν ἀρχὴν ἀναρχον· οὔτε ἐν ἐτέρῳ τινὶ πάθους εἶναι δεκτικὴν φημί· πάντα γὰρ ἀπαθῆς τυγχάνει ἡ θεία φύσις. Ἐνα γὰρ Θεὸν λέγω, τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν, πολυθεῖαν ἑλληνισμοῦ φεύγων. Ἐν τρισὶ δὲ προσώποις γνωρίζεσθαι τὸν ἕνα, Ἰουδαϊσμοῦ ἐστὶν ἀνατροπή. Πατὴρ γὰρ ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πνεῦμα ἐν Υἱῷ καὶ Πατρὶ ὁμολογῶ. Προσκυνῶ δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν, συναίδιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα· οὐκ οὐσίας, οὐχ ὑπάρξεως τρόπον, νεότερον τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν θεότητα. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸν μὲν γὰρ Υἱὸν φημί γεγεννημένον ἀχρόνως καὶ ἀνάρχως, συνυπάρχοντα αἰεὶ τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αἰδίως πιστεύω. Καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, οὐ φημί γέννησιν. Καὶ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, οὐ λέγω ἐκπόρευσιν. Ὅταν δὲ τῶν λεγομένων ἡ ἀκολουθία ἀπαιτήσῃ, ἕνα Θεὸν λέγω, οὐ τὰς ὑποστάσεις ἀρνούμενος· ἀλλὰ τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι, τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας σημαίνων. Ὅταν δὲ τὸ ὁμοούσιον λέγω, οὐχ ἐνὸς προσώπου ὁμοουσιότητα, ἀλλὰ τριῶν, φημί· Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· ἐν γὰρ πρόσωπον ὁμοούσιον αὐτῷ οὐ λέγεται· ἀλλὰ Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα. Ἡ δὲ διαφορὰ ἐν προσώποις, οὐκ ἐν τῇ οὐσίᾳ· τὸ γὰρ, Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρόπου ὑπάρξεως ἔχουν σχέσεως ὀνόματα, ἀλλ' οὐκ οὐσίας ἀπλῶς. Δηλώσει, ὅ τὸ ὄν εἶναι τοῦ Πατρὸς, τὸ, Θεός. Τὸ δὲ τινὸς εἶναι, τὸ, Ὁ Πατήρ· καὶ τὸ δὲ τινὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ, τὸ, Θεός. Τοῦ δὲ τινὸς εἶναι τοῦ, Υἱός. Ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅν δὲ τὸ εἶναι ταυτὸν, τούτων ἡ οὐσία μία. Ταῦτα μὲν περὶ τῆς ὁμοουσιᾶς Τριάδος κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν εἰρήσθω.

D Et hæc hactenus de consubstantiali Trinitate.

⁸⁷ Joan. xx, 17.

(10) *Affer hodie*. Φέρε, σήμερον, etc. Vertendum fuerat, *Age*, non *Affer*. Sed cujusmodi Græcorum versionibus uti solet Facundus, jam monui. Hujus porro Amphilochiæ orationis mentionem apud

alios exstare non memini. SIMOND.

(11) *Deus dicitur*. Codex Veron. ex collatione Blanchiniana Venet. edit. *Deus Deus; sed.*

Ex eadem Barlahami collect. reg. cod. Habet etiam Anastasius Sinaita in Hodego.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέ- **A** *Amphilochii episcopi Iconii, ex epistola ad Se-*
λευκον ἐπιστολῆς. *leucum.*

Ἡ ληφθεῖσα (12) πάσχει φύσις· ἡ δὲ λαβοῦσα, ἀπαθῆς μένει. Οἰκειοῦται δὲ ὁ Θεὸς Λόγος ἀπαθῆς (13) τὰ τοῦ ἰδίου ναοῦ ἀνθρώπινα πάθη· σταυρὸν φημι καὶ θάνατον, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα περὶ αὐτὸν οἰκονομικῶς θεωρεῖται, οἰκειοῦται αὐτὸς ὁ Θεὸς, αὐτὸς πάσγων οὐδέν (14).

Patiitur assumpta natura : quæ autem assumpsit, manet impatiibilis. Cæterum Deus Verbum humanas sibi passiones, templo proprias, nulla passione asciscit : sibi, inquam, crucem et mortem, et quæcunque alia circa ipsum dispensatione gesta considerantur, Deus ipse, nihil ipse patiens, appropriat et sua facit.

Ἀμφιλοχίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς.

Amphilochii, ex epistola ad Seleucum.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς ἓν πρόσωπον συντελοῦσιν αἱ φύσεις (15)· ἡ ἀπαθῆς τὰ τῆς παθητοῦ οἰκειοῦται.

Quia vero naturæ in unam personam coeunt : vendicat a passione immunis, quæ spectant ad naturam passioni obnoxiam.

Apud S. Joannem Damascenum, lib. contra Jacobitas, tom. I, pagg. 423, 424, edit. Paris. 1712.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ **B** *Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex epistola ad*
τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς. *Seleucum.*

Οὕτω Θεὸν (16) καὶ ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν ὁμολογῶ, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἓνα Υἱὸν, δύο φύσεων, παθητῆς τε καὶ ἀπαθῆς, θνητῆς τε καὶ ἀθανάτου.

Sic Christum Deum et hominem confiteor, Dei Filium, Filium unum, duarum naturarum, passibilis scilicet et impassibilis, mortalis et immortalia.

Καὶ μετ' ὀλίγα. Ἐνα Υἱὸν, δύο φύσεων φημι, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως. Πάσχει τοίνυν ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ θεότητι, ἀλλ' ἀνθρωπότητι (17). Τουτέστιν, ὁ Θεὸς ἔπαθε σαρκί· ἀλλ' οὐχ ἡ θεότης σαρκί ἔπαθεν. Ἄπαγε τὸ δυσμενὲς καὶ βλάσφημον, δεῖλαιε.

Et paucis interjectis. Unum Filium, duarum inquam naturarum, sine confusione, conversione, separatione. Patiitur itaque Christus, Dei Filius, non deitate, sed humanitate. Hoc est, Deus passus est carne : haudquaquam vero passa est carne deitas. Facessat, miser, inimica blasphemaque isthæc opinatio.

Ex eadem Barlahami collect. ms.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς **C** *Amphilochii episcopi Iconii, ex epistola ad Se-*
Σέλευκον. *leucum.*

Ἐάν εἴπωσι ὡς μίς οὐσίας εἶναι, ἐρωτήσατε αὐτούς· Πῶς οὖν κατὰ μὲν τὴν θεότητα ἀπαθῆ λέγετε Χριστόν· κατὰ δὲ τὴν σάρκα, παθητόν; Τὸ γὰρ μίς ὑπάρχον οὐσίας, ὅλον ὁμοιον· ἢ γὰρ ἀπαθῆς ὅλον, ἢ παθητόν.

Cum tibi dixerint esse unius substantiæ, percunctare illos : Qui ergo Christum dicitis impatiibilem secundum divinitatem ; secundum vero humanitatem, patibilem ? Quod enim unius substantiæ est, totum simile est : nam vel impatiibile totum, vel patibile.

Ex Elementis Damasceni Rupefucaldimis.

Τοῦ μακαρίου Ἀμφιλοχίου ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον **D**
ἐπιστολῆς.

B. Amphilochii ex epistola ad Seleucum.

Λόγος ἦν περὶ τῆς ἐνώσεως· καὶ ὅτι ἀναθεματισθῆναι χρὴ τοὺς τὴν ἐκ μητέρας ἔνωσιν τῶν φύσεων λύοντας· ἔτι μὴν κατὰ σύγχυσιν ἢ τροπὴν νοούντας τὴν ἄβρῆτον ἔνωσιν. Ὅσπερ γὰρ τὸ τὴν ἔνωσιν χωρίζειν, τῆς ὀρθοδοξίας (18) ἀλλότριον, καὶ ἐξωτῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς· οὕτω καὶ τὸ συγχέειν τὰς φύσεις, τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλότριον χριστιανισμοῦ.

Erat sermo de unione : quodque ii sint anathemate percellendi ; qui unionem naturarum ex utero adlunt ; ad hæc vero, ii etiam qui ineffabilem illam et arcanam unionem confusione intelligunt et mutationem. Nam sicut unionis divisio alienum facit a recta fide, extraque veritatem et fidem constituit : ita et naturarum confusio, diviniæ inquam et humanæ, alienum a christianismo facit.

XVI.

Ex mss. codice R. P. Sirmoendi.

Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Παγχαρίου

Amphilochii Iconiensis episcopi, ex epistola dogma-

(12) Ἡ ληφθ. Hunc et proxime sequentem locum recitat Joannes Damascenus lib. contra Jacobitas, tom. I, pag. 424.

(16) Οὕτω, x. τ. λ. Hæc desunt apud Combellisium.

(13) Ἀπαθῆς. Hæc vox deest apud Damascenum.

(17) Πάσχει — ἀλλ' ἀνθρωπότητι. Huc usque Damascenus. Hinc autem rursus ad finem usque Combellisius ex laudata Barlahami collectione ms.

(14) Οἰκειοῦται — οὐδέν. Sic Damascenus : οἰκειοῦται αὐτὸς πάσγων οὐδέν. Intermedia librario excidisse videntur ob repetitum αὐτὸς.

(18) Τῆς ὀρθοδοξίας. His addenda vox ποιῆ. ut advertit Combellisius.

(15) Αἱ φύσεις. Damasc. αἱ διτταὶ φύσεις. Reliqua desunt ibid.

ica ad Pancharium diaconum Sidensem. Incipit : A *δίακονον Σίδης δογματικῆς ἐπιστολῆς· ἡς ἡ*
Gavisus sum de te, vir probatissime.

Plane impius est et alienus a veritate, qui non dicit, Christum omnium Salvatorem creatoremque, secundum ambas naturas quibus consistit, facultate arbitrii præditum, efficacemque, atque ab omni necessitate liberum.

ἀσέβης ὄντως ἐστὶ, καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότριος,
ὁ μὴ λέγων τὸν Χριστὸν (20) τὸν Σωτῆρα τῶν ὅλων
καὶ ποιητὴν, κατ' ἄμρω τῶν ἐξ ὧν ἐστὶ κατὰ φύσιν,
αὐτεξούσιον, καὶ ἐνεργῆ, καὶ πάσης ἀνάγκης ἐλεύ-
θρον.

XVII.

Ex Elementis Damasceni Rupefucaldinis.

Ejusdem, ex epistola quam scripsit ad Suadrenses, de
sancia Trinitate.

Una potissimum in Moyse annuntiatur divinitas : In prophetis autem binarius plurimum prædicatur ; sed in Evangeliiis manifestatur Trinitas : magis secundum temporum generationumque successionem, justo congruens ad scientiam et fidem. Ejus porro scientia, immortalitas est. Oritur autem adoptio ejus fide. Primum nihilominus justitias carnis edicit, velut exteriori templi ornatum in Moyse exsuscitat : post hæc autem secundas enarrat animæ justificationes, velut Sancta exornet in aliis prophetiis : tertio denique spiritus justificationes, velut propitiatorium, Sanctaque sanctorum, domicilium suum, in Evangeliiis rite componat. Porro habet tabernaculum sanctum, templum sanctum, legem justam illis comitem, Habitat vero in illo divinitas una immensa : una divinitas ineffabilis, inconceptibilis, incomprehensibilis, inenarrabilis, invisibilis ; quæ sola se ipsa cognoscat ; seque quibus velit, testes sibi suscitans, manifestam prodatur ; prædestinans et præmiens : ad suam rursus gloriam fidemque, unum faciens. Sunt tria hæc, *cælestia, terrestria et inferna* ⁹².

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς γραφίσης ὑπ' αὐτοῦ ἐπιστο-
λῆς πρὸς τοὺς ἐν Συέδραν περὶ τῆς ἁγίας
Τριάδος.

Θεότης μία ἐν Μωϋσεὶ μάλιστα καταγγέλλεται : **B** *δύας δὲ ἐν προφήταις σφόδρα κηρύσσεται· Τριὰς δὲ*
ἐν Εὐαγγελίοις φανεροῦται· πλεον κατὰ καιροὺς καὶ
γενεὰς ἀρμύζουσα τῷ δικαίῳ εἰς γνῶσιν καὶ πίστιν·
γνῶσις δὲ αὐτῆς ἀθανασία· Ἐκ πίστεως δὲ αὐτῆς
υἰοθεσία γίνεται· Ἀλλὰ πρῶτον δικαιώματα σαρκὸς
ἐκφράζει, ὡς περιβόλαιον ναοῦ τὸν ἔξω διεγείρουσα
ἐν Μωϋσεὶ· δευτέρα δὲ δικαιώματα ψυχῆς ἐκδηγεῖ-
ται, ὡς τὰ Ἅγια κοσμοῦσα, ἐν λοιπαῖς προφηταίαις·
τρίτον δὲ δικαιώματα πνεύματος, ὡς τὸ ἱλαστήριον,
καὶ τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ρυθμιζούσα, ἐν Εὐαγγελίοις
κατοίκησιν ἑαυτῆς· σκηνὴν δὲ ἁγίαν, ναὸν ἁγίον, τὸν
δικαίον ἔχει νόμον, τὸν συνόντα τοῦτοις· κατοικεῖ
ἔτι δὲ ἐν αὐτῷ μία θεότης ἀπειρος· μία θεότης ἀφρα-
στος· ἀπερινόητος· ἀκατάληπτος· ἀνεκδιήγητος·
ἀόρατος· ἑαυτὴν γινώσκουσα μόνη· καὶ ἑαυτὴν ἐμ-
φανίζουσα οἷς βούλεται, μάρτυρας ἑαυτῇ διεγείρουσα,
προορίζουσα· ἐνωποιοῦσα πάλιν πρὸς τὴν ἑαυτῆς
δόξαν καὶ πίστιν. Τὰ τρία ταῦτα· ἐπουράνια, ἐπί-
γεια, καὶ καταχθόνια.

Ex iisdem Elementis.

Ex eadem epistola.

Qui non constitetur tres hypostases et personas, in una substantia. Porro, haud aliam substantiam dico præter deitatem ; haud aliam deitatem præter substantiam : sed quia sic exacte rem exquirimus, substantiam vocamus ; ut ne aliud et aliud ejusmodi vafer obtendat.

Ἐκ τῆς αὐτῆς.

Ὁ μὴ ὁμολογῶν τρεῖς ὑποστάσεις ἐν μῇ οὐσίᾳ·
οὐχ ἑτέραν δὲ λέγω οὐσίαν παρὰ τὴν θεότητα· οὐχ
ἑτέραν δὲ θεότητα παρὰ τὴν οὐσίαν. Ἀλλὰ διὰ τὸ
οὕτως ἀκριβοῦν, οὐσίαν καλοῦμεν· ἵνα μὴ ἄλλο καὶ
ἄλλο ὁ τοιοῦτος βρῆδουργεῖ.

XVIII.

Ex concilio Nicæno II, Act. v, pag. 1014, tom. VIII Concilior. edit. Ven. Labb.

Sancti Amphiloicii episcopi Iconii, de falsis super-
scriptionibus hæreticorum.

Justum autem arbitrati sumus omnem eorum deundare impietatem, et publicare patenter errorem ; quoniam et libros quosdam proponunt superscriptiones habentes apostolorum, per quos simpliciores quosque decipiunt. [*Et post pauca* (19) : *Ostendemus enim hos libros, quos nobis ii proferunt qui ab Ecclesia desciverunt, non apostolorum Acta esse, sed dæmonum scripta.*] *Et post alia* : Hæc quidem

⁹² Philipp. II, 40.

(19) *Et post pauca.* Desunt clausa in Latina Conciliorum editione. COMBESIS.

(20) *Τὸν Χριστὸν.* Hæc desunt in edito Combessiano. Ea vero restituumus ex ipso Sirmondo, a

D *Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου περὶ*
τῶν ψευδεπιγράφων τῶν παρὰ αἰρετικοῖς.

Δίχαιον δὲ ἠγησάμεθα πᾶσαν αὐτῶν γυμνώσαι τὴν
ἀσέβειαν, καὶ δημοσιεῦσαι αὐτῶν τὴν πλάνην. Ἐπι-
δὴν καὶ βιβλία τινὰ προβάλλονται ἐπιγραφὰς ἔχοντα
τῶν ἀποστόλων, δι' ὧν ἀπλουστεροὺς ἐξαπατῶσι. [Καὶ
μετ' ὀλίγα· Δειξομεν γὰρ τὰ βιβλία ταῦτα, ἃ προ-
φέρουσι ἡμῖν οἱ ἀποστάται τῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ τῶν
ἀποστόλων Πράξεις, ἀλλὰ δαιμόνων συγγράμματα.]
Καὶ μεθ' ἑτέρα· Ταῦτα μὲν ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης

quo hujusmodi excerptum accepit Combessius. **E** *Enim vir ille doctissimus integrum nunc locum, pro-*
nut illum edidimus, recitat ad Facundum Hermetianum,
lib. XI, cap. 3, pag. 760.

οὐκ εἶπεν, ὁ γράψας ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος ἀπὸ τοῦ σταυροῦ λέγει, Ἰδοὺ ὁ υἱὸς σου· ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης λαβεῖν τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὴν Μαρίαν εἰς τὰ ἴδια. Πῶς ἐνταῦθα λέγει μὴ παρ- εῖναι; Ἄλλ' οὐδὲν ξένον. Ὅσπερ γὰρ ὁ Κύριος ἀλη- θεῖα ἐστίν, οὕτως ὁ διάβολος ψεύστης τυγχάνει. Ἐκείνος γὰρ ψεύστης ἐστίν, καὶ πατὴρ αὐτοῦ· καὶ ὅσα λαλῆ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ψεύδους.

XIX.

Reliqua Amphiloichiana excerpta quæ superant.

Ex catena in Joannem.

Ἀμφιλοχίου.

Οὐκ ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου κατήλθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ κατελθὼν Υἱὸς Θεοῦ, αὐτὸς ἀνῆλθε γενόμενος Υἱὸς ἀνθρώπου, ἀσφαλιζόμενος εἰπεν· Οὐδεὶς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀπαθὴς γὰρ καὶ ἀθάνατος μετὰ τῆς ἀναστάσεως γενομένη ἡ σὰρξ διὰ τὴν πρὸς θεὸν κοινωνίαν· ἀδιαιρέτως γὰρ ἐστὶν αὐτῷ τῆς αὐ- τῆς ἡξιωμένη καθέδρας· διὸ καὶ Παῦλος εἰπεν· Ὁ καταβὰς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

Ἀμφιλοχίου.

Εἷς ἐν γὰρ πρόσωπον, καθὼς καὶ ἑμετέρα διδά- σκει ἀγιωσύνη, συνέδραμον αἱ δύο φύσεις· ὥσπερ καὶ εἶναι, καὶ σώζεσθαι ἀτρέπτως καὶ ἀδιαιρέτως ἐν Χρι- στῷ ὁμολογοῦμεν.

XX.

Ex-Elementis Damasceni Rupefucaldinis.

Ἀμφιλοχίου.

Ὅσπερ τινὰς παιδαγωγούς ἢ παιδονόμους ἐπιτε- ταγμένους τοῖς ἀνθρώποις τοὺς ἀγγέλους ἰδὼν ὁ Ἀπό- στολος, εἰς μαρτυρίαν ἐκάλεσεν.

XXI.

Ex iisdem Elementis.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Θεὸς λέγεται (21), διὰ τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα τῇ βίαν τοῦ ἐξουσία ἢ ἀσφαλείᾳ· καὶ διὰ τὸ θεῖν, ὅπερ ἵστι τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ κυβερνεῖν, καὶ ζωογονεῖν τὰ πάντα.

XXII.

Ex Euphremio Antiocheno, ap. Photium, Biblioth. cod. ccxxix, p. 790.

Καὶ ὁ ἐν ἁγίοις δὲ τοῦ Ἰκονίου πρόεδρος Ἀμ- φιλοχίος οὕτω φησὶν· Ὅραται τοιγαροῦν ὅπως καὶ οἱ θεοπάσιοι Πατέρες ὁμοούσιον εἰρήκασιν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τῇ Μητρὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, διπλοῦν τὴν οὐσίαν ἦτοι κατὰ τὴν φύσιν· οὐ διπλοῦν δὲ τὴν ὑπόστασιν.

²² Joan. xix, 26. ²³ Joan. viii, 44. ²⁴ Joan. iii, 13. ²⁵ Ephes. iv, 10. ²⁶ Hebr. i, 14.

(21) Θεὸς λέγεται. Huiusmodi excerptum existat quidem in *Parallelis* Damascenicis ex ms. cod. Rupefucaldino vulgatis, tom. II, pag. 785, ubi tribuitur Amphilochio Iconiensi episcopo. Sed pauculis immu-

Joannes apostolus nequaquam diceret, scribens in Evangelio, quia Dominus in cruce dicit: *Ecce filius tuus* ²²: ita ut a die illa acciperet Joannes Mariam in sua. Quomodo ergo hic dicit non adfuisse? Sed nihil extraneum. Sicut enim Dominus veritas est, ita diabolus mendax est. *Ille enim mendax est, et pater ejus: et cum loquitur mendacium, ex suo loquitur* ²³. Sed hæc quidem de mendacio.

B

Amphilochii.

Non quia Filius hominis descendit de cælo; sed quia qui descendit Dei Filius, is ipse ascendit factus Filius hominis, asseverans dixit: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo* ²⁴. Christi enim caro post Resurrectionem, immunis a passione et immortalis, communionem ad Deum evasit. Eadem enim cum ipso, indivisa, sessione honorata est. Quapropter etiam Paulus ait: *Qui descendit, ipse est et qui ascendit super cælos, ut impleret omnia* ²⁵.

Apud Anastasium in Hodego, cap. 10.

Amphilochii.

In unam enim personam, sicut et vestra sanctitas docet, convenerunt duæ naturæ; quas et in Christo esse et conservari immutabiliter et indivisibiliter, confitemur.

XX.

Amphilochii.

Cum Apostolus angelos ceu pædagogos quosdam et institutores hominibus præfectos consideraret, vocavit in testes ²⁶.

XXI.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii.

Dicitur Θεός, hoc est, Deus; quod omnia constituerit in sua potestate, et constituta, protectione custodiat: vel Θεός, διὰ τὸ θεῖν, quod est currere, omniaque movere, et gubernare, et vivi- ficare.

XXII.

Sanctus quoque Amphilochius Iconii episcopus ita ait: Apparet certe divinos Patres nostros consubstantialem asserere Patri Filium secundum divinitatem, et consubstantialem Matri secundum humanitatem; duplicem quoad essentiam sive naturam, non duplicem quoad personam.

tatis idem occurrit apud Theophilum Antiochenum lib. i *ad Autolycum*, § 4, unde sua forte hauserit Amphilochius. Adisis nostræ *Biblioth. PP.* tom. IV, pag. 79, not. 6.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΟΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ

Καὶ εἰς τὸν παράλυτον, καὶ εἰς τὸ, « Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν. »

AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII

IN MESOPENTECOSTEN (22),

In paralyticum **, et in illud : « Nolite judicare secundum faciem ** . »

(Edit. Christ. Frid. Matthæi cum Gregorii Thessalonicensis Orat. X, Mosquæ, 1776, in-8°, ex codice membran. sæc. XII, qui est bibliothecæ synodalis num. CCXXI.)

In Sabbato dixit Dominus ad paralyticum : *Sur- A gens, tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam ; et propterea dicebat Judæis : Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me, Patris* **. Quod autem Jesus, propter paralytici curationem vi omnipotentis voluntatis suæ effectam, hæc verba Judæis dixerit, ex iis quæ nuper lecta sunt, demonstratio petenda est. Inde enim probavit Dominus suam cum Patre consubstantialitatem. Si enim dixisset Dominus : Mea doctrina non est Patris, sed mea est, se a Patre separasset, ab ipsius substantia se alienum fecisset, salutis humanæ abjecisset œconomiam. Cum autem dixerit : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me, Patris*, ostendit se Patri esse consubstantialem, unamque et eandem esse doctrinam Patris, Filii et Spiritus sancti. Enimvero unus est Filius Patris Verbum ; et unus Spiritus Patris, Spiritus sanctus (23). Num igitur fieri possit, alia docere Verbum, alia Spiritum sanctum ? Minime, minime ; dicit enim beatus Apostolus : *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est : ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei* **. Rursus autem Jesum, propter paralytici curationem vi omnipotentis voluntatis suæ effectam, sic Judæis fuisse locutum, ex illo etiam probatur, quod Dominum modo audieris dicentem : *Unum opus feci, et omnes miramini. Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem (non quia ex Moyse est, sed ex patribus), et in Sabbato circumciditis hominem. Si circumcisionem accipit homo in Sabbato, ut non solvatur lex Moysi, mihi indignamini, quia totum hominem salvum feci in Sabbato ? Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate.* Quoniam autem sic locutus est Dominus propter curationem para-

Ἐν Σαββάτῳ πρὸς τὸν παράλυτον ὁ Κύριος ἔλε- A γεν· Ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ τούτου χάριν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγεν, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἔστιν ἐμῆ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός. Καὶ ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν παράλυτον αὐτεξούσιον θεραπείαν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τούτους εἶπεν τοὺς λόγους, ἐκ τῶν ἀρτίως ἀναγνωσθέντων λάμβανε τὴν ἀπόδειξιν. Ἐνθεν γὰρ ὁ Κύριος φανερώτερον ἐμήνυσεν τὸ ἀπαράλλακτον ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρός. Εἰ ἦν γὰρ ὁ Κύριος εἰρηκῶς, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἔστι τοῦ Πατρός, ἀλλ' ἐμὴ ἔστιν· ἐχώριζεν ἑαυτὸν τοῦ Πατρός, ξένον ἐποίησε τῆς οὐσίας, ἡλιοτρίου τῆς οἰκονομίας. Εἰρηκῶς δὲ, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἔστιν ἐμῆ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός, ἔδειξε τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας, καὶ ὅτι μία διδασχὴ Πα- B τρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Εἰς γὰρ ὁ Λόγος Υἱὸς τοῦ Πατρός, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρός, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πῶς ἕτερα διδάξει ὁ Λόγος, καὶ πῶς ἕτερα κατηγήσει τὸ ἅγιον Πνεῦμα ; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον τὸν λέγοντα· Οὐδεὶς οἶδεν τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατοικοῦν ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ἐν αὐτῷ. Καὶ ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν παράλυτον αὐτεξούσιον θεραπείαν, καθὼς προεῖπον, ὁ Κύριος προσήκατο τούτους τοὺς λόγους, ἤκουες ἀρτίως τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐν ἔργῳ ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε· διὰ τοῦτο Μωδσῆς ὑμῖν C ἔδωκε τὴν περιτομὴν (οὐκ ὅτι ἐκ τοῦ Μωδσέως ἔστιν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων), καὶ ἐν Σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον. Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν Σαββάτῳ, ἴνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωδσέως, ἐμοὶ χολᾶτε, ὅτι ὄλον ἄνθρωπον ὑγιῇ

** Joan. vii, 16. ** I Cor. ii, 11. ** Joan. vii, 16.

** I Cor. ii, 11.

(22) Mesopentecoste solemnitas est, quæ per dies octo celebratur, et incipit ab hebdomadæ quartæ post Pascha feria quarta, et desinit in feriam quartam quintæ hebdomadæ. SUICERUS.

(23) Forte hoc comma, quod τῷ Filioque procedit prima facie adversari videtur, editori Mosquensi persuasit ut hoc fragmentum e tenebris, in quibus non immerito jacebat, erueret. EDIT.

ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ; Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν. Ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. Ὅτι δὲ διὰ τὴν τοῦ παραλύτου θεραπείαν ὁ Κύριος τοὺς λόγους τούτους προσήκατο, ἐκ τοῦ νόμου δεικνύς αὐτοὺς παρανόμους, λέγει πρὸς αὐτοὺς, καθὼς ἤκουες· Ἐπιτομήν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν Σαββάτῳ, καὶ ἐν Σαββάτῳ περιτέμνεται βρέφος, ἵνα μὴ ἀκυρωθῇ ὁ ἀταίμητος νόμος, νόμῳ νόμον ἀνατρέποντες ὑμεῖς ἀνατρέπετε τὸν νόμον, καὶ ἐμοὶ χολᾶτε, ὅτι ὄλον ἄνθρωπον ὑγίη ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ; Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. Καταδέχομαι ὑφ' ὑμῶν τῶν ἐχθρῶν δικάζεσθαι, ὅπως, ἐν ᾧ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε. Τίς λύει τὸ Σάββατον· ὑμεῖς οἱ ἐν τῷ Σαββάτῳ περιτέμνοντες, καὶ ξίφος ὀξύνοντες, καὶ τομὴν ἐπάγοντες, καὶ μέλος χωρίζοντες, καὶ τὸν τόπον αἱμάττειν παρασκευάζοντες, ἢ ἐγὼ ὁ εἰρηκῶς λόγῳ, Ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου; Ἐἰ μὴ ἐνήργησεν ὁ λόγος, Ἐλυσσα οὖν τὸ Σάββατον ματαιολογήσας· εἰ δὲ προέδραμε τὸν λόγον τὸ ἔργον, τί τὸ Σάββατον ἐκδικεῖτε, καὶ τὸν Δημιουργὸν ἀθετεῖτε; Οὐκ ἐκορέσθητε, ὡς Ἰουδαίων παῖδες, ἐπὶ τριακονταοκτῶ ἔτη ὄρωντες τὸν παράλυτον τῆ κλίνῃ προσλωμένον, καὶ τὴν κλίνην κάμνουσαν, καὶ τὸν παράλυτον, νυχθήμερον φορτίον, βαστάζουσαν; Οὐκ ἠγανακτήσατε; οὐ συνεπαθήσατε; καὶ ἵνα μίαν ὥραν ὁ παράλυτος κλίνην βεστάσῃ, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν παράσῃ, ἀγανακτεῖτε; Οὐκ ἔδει καὶ τοῦτ' ἰδεῖν, Ἐστρεψύς τὴν κλίνην μου ἐν τῇ ἀβρωστία μου; Οἶδα, ὡς Φαρισαῖοι, τίνας χάριν ἀγανακτεῖτε· οὐχ ὅτι ἐθεραπεύθη ὁ παράλυτος διαπρεσθε, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἰσχύσατε τὴν κλίνην κρῦψαι· διὰ τοῦτο, τὴν γνώμην ὑμῶν ἐπιστάμενος, ἐκέλευσα βαστάζειν αὐτὸν τὴν κλίνην, ἵνα, κἄν ὑμεῖς σιωπήσητε, ἢ κλίνῃ τὸ σαῦμα βοήσῃ. Τί διστάζετε, ὡς Φαρισαῖοι; Οὐκ ἔστιν ὁ παράλυτος παρείσακτος, οὐκ ἔστιν ὀλιγοχρόνιος, γνωρίζετε αὐτὸν ἅπαντες· τριακονταοκτῶ ἔτη τῆ κολυμβήθρα τῆ παρ' ὑμῶν παρεσίτευσεν. Οὐκ ἔχετε λέγειν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ, Οὗτός ἐστιν, Ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν, οὐκ ἔστιν οὗτος. Ἐἰ μὴ ἤτησεν ὑμᾶς ὁ τυφλός, καὶ τοῦτον κρατήσατε, καὶ εἰς δικαστήριον ἐλκύσατε, ὅπως διὰ πάντων αἰσχύνῃς πληρωθῆσεσθε. Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

Καὶ, εἰ δοκεῖ, διὰ βραχείων ἐπ' αὐτὴν τὴν περιτομήν τοῦ παραλύτου ἀναδράμωμεν, διὰ τὸ καὶ τὸν

lyci, Judæos ex ipsa lege legis transgressionis arguens, dicit illis, sicut audivisti : *Si circumcisionem accipit homo in Sabbato, et in Sabbato circumciditur infans, ne lex octavi diei antiquetur, vos, legem unam altera lege subvertentes, totam legem subvertitis, et mihi indignamini, quia totum hominem saluum feci in Sabbato, non laborans, sed omnipotentiam exercens! In Sabbato quidem nulli licet operari, sed omnes otiosos esse mandatum est : quare igitur, etiam inter vos, o Judæi, mulier in Sabbato parit, obstetrix æstuat, pannosque excutit, purgantur viscera, ad lactationem mammæ parantur! Parit in Sabbato mulier, vincit natura legem, Deus autem omnipotentiam suam exercere non potest! Dic mihi; in Sabbato circumciditur homo, ne solvatur lex, vosque mihi indignamini, quia totum hominem saluum feci in Sabbato? Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate.* A vobis ininnicis judicari sustineo, ut in quo judicio judicatis, ipsi postea judicemini. Quis solvit Sabbatum, vos, qui in Sabbato circumciditis, gladium acuentes, sectionem facientes, membrum absciudentes, sanguinis effusionem provocantes; vel ego, qui voce tantum usus, dixi : *Tolle lectum tuum, et vade in domum tuam?* Si sermo effectu caruit, solvi Sabbatum, vaniloquentiæ reus : si autem verbo præcurrit opus, ut quid Sabbatum quasi violatum ulciscimini, et Creatorem spernitis? Nonne satis vobis fuit per triginta octo annos videre paralyticum lecto affixum, ipsumque lectum pondere laborantem, dum paralytici corpus, diurnum nocturnumque onus, sustinet? Hoc spectaculum nullam vobis indignationem, nullam compassionem movit : nunc autem paralyticum vel unam horam lectum suum bajulantem, dignumque beneficio opus præstantem, non sine indignatione videre sustinetis? Nonne et ille clamare debuit : *Versasti stratum meum in infirmitate mea* ?? Equidem novi, o Pharisei, quam ob causam indignamini : non ideo angustiamini, quod sanatus est paralyticus, sed quia lectum ejus occultare non possibile vobis fuit; propterea ego, cogitationem vestram perspicens, illi lectum suum tollere præcepi, ut, etiam vobis tacentibus, ipse lectus miraculum proclamaret. Quare dubitatis, o Pharisei? Non fraudulentem huc adductus est paralyticus, non recens infirmitas; nostis eum omnes, triginta octo abhinc annis, prope piscinam vestram ex erogata stipe viventem. De hoc non potestis, sicut de cæco a nativitate, iu varias sententias abire, dicentes : *Hic est, Est aliquis illi similis, Non est hic* ?. Quod si a cæco illo non victa est audacia vestra, et hunc paralyticum tenete, ad tribunal trahite, ut in omnibus abundet ignominia vestra. Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate.

Sed paucis, si placet, paralytici historiam retractemus, siquidem ipse Dominus illam memoriæ tra-

¹⁰ Psal. XL, 4. ¹¹ Joan. IX, 8, 9.

didit. Quem enim memoravit Dominus, quomodo nos silentio præterire possumus? Aut quis miretur nos mirabilia Domini enarrare? Præsens enim festi-
 vitas Domini est; mediator est Dominus, media est festi-
 vitas: porro quod est medium, ab extremitati-
 bus firmamentum accipit, ideoque præsens festi-
 vitas duplicem Resurrectionis gratiam obtinet: me-
 dium enim locum tenens inter Resurrectionem et
 Pentecosten, Resurrectionem memorat, Pente-
 costem indigitat, Ascensionem quasi tuba prænu-
 ntiat. Qualia sint igitur quæ de paralytico exponun-
 tur, discite vos, verbi divini negotiatores, ut spiri-
 tualium bonorum thesaurum lucrificatiis. Certe
 memoria tenes verba evangelistæ dicentis: *Post hæc erat festus dies Judæorum, et ascendit Jesus Jerosolymam. Erat autem Jerosolymis piscina quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum; erat autem quidam homo ibi triginta et octo annos habens in infirmitate sua. Hunc cum vidisset Jesus (qui omnia novit priusquam fiant), et cognovisset quia jam multum tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? O curationem Domini ab omni vana gloria alienam! Non exspectat invocationem ægrotorum, sed semetip-
 se laborantibus obvium præbere festinat: cum enim sol justitiæ sit, radios beneficentiæ suæ super omnes late effundit. Erat, inquit, Jerosolymis, ad portam Probaticam, piscina quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum. Alluditur ad spiritualem Judæorum infirmitatem. Quinque sunt numero porticus multitudo infirmorum repletæ; quinque enim sensibus laborat populus Judaicus, visu, olfactu, gustu, auditu, tactu: hos omnes sensus infirmos habebant Judæorum filii. Non sanum habebant visum, siquidem miracula videntes, nihil curabant; non beneficiorum memorem gustum, siquidem manna manducantes cucumerum desiderio tenebantur¹; non sincerum olfactum, siquidem unguento Dominico diabolicum fœtorem præponebant; non purum auditum, siquidem draconis inferni sibilis potius quam gloriosis prophetarum vocibus se dociles præbuerunt; non utilem tactum, siquidem idola*

A Κύριον ἀπομνημονεύσαι τοῦ παραλύτου· εἰ γὰρ ὁ Κύριος αὐτοῦ ἐμνημόνευσε, πῶς ἡμεῖς λήθην ποιησώμεθα; Τότε τίς θαυμάζει, ὅτε τὰ τοῦ Κυρίου θαύματα διηγείται; Τοῦ γὰρ Κυρίου καὶ ἡ παρούσα ἑορτὴ· μεσότης ὁ Κύριος, μέση καὶ ἡ ἑορτὴ· ἀεὶ δὲ τὸ μέσον τοῖς ἀκροῖς ἡσφάλισται· διὰ τοῦτο καὶ ἡ παρούσα ἑορτὴ διπλῆν τῆς Ἀναστάσεως τὴν χάριν κέκτηται. Ὑπὸ γὰρ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Πεντηκοστῆς μεσολαβουμένη, τὴν Ἀνάστασιν ὑπέδειξε, τὴν Πεντηκοστὴν δακτυλοδεικτεῖ, τὴν Ἀνάληψιν σαλπίζει. Τίς οὖν ἡ παρούσα τοῦ παραλύτου πραγματεία, γνωρίσατε, οἱ τοῦ λόγου φιλέμποροι, ὅπως διὰ πάντων τῆς πνευματικῆς ὠφελείας τὴν ἐνθήκην καρπώσηθε. Φέρετε μνήμην πάντως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου βοῶντος· Μετὰ ταῦτα ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγόμενη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ, πέντε στοὰς ἔχουσα. Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολλὸν τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν. Ἦν δὲ τις ἀνθρωπος ἐκεῖ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ. Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς, (ὅ τὰ πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν), καὶ γνοὺς, ὅτι πολλὴν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, θέλεις ὑγιᾶς γενέσθαι; Ἡ τῆς τοῦ Κυρίου ἀκενοδόξου θεραπείας! Οὐκ ἐκδέχεται παρακληθῆναι ὑπὸ τῶν ἀρρώστων, αὐτὸς ἐπείγει ἑαυτὸν πρὸς τοὺς πάσχοντας· ἤλιος γὰρ ὢν δικαιοσύνης, ἐπὶ πάντας ἀπλοὶ τὰς ἀκτίνας τῆς ἐνεργείας. Ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, ἐπὶ τῇ Προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγόμενη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ, πέντε στοὰς ἔχουσα· ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολλὸν τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν. Σύμβολον τοῦτο τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀδρωστίας, αἱ πέντε στοαὶ, αἵτινες ἐπεπληροῦντο ἀρρώστων. Καὶ γὰρ ἀρρώσται ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων, ὀράσεως, ὄσφρησεως, γεύσεως, ἀκοῆς, ἀφῆς, δι' ἀπάντων ἡρρώστων οἱ Ἰουδαίων παῖδες. Οὐκ εἶχον καθαρὸν ὄφθαλμόν, ὀρῶντες τὰ θαύματα καὶ παρορῶντες· οὐκ εἶχον γεῦσιν εὐχάριστον, μάννα τρώγοντες καὶ συκεοὺς ἐπιζητούντες· οὐκ εἶχον ὄσφρησιν εὐλιχρινῆ, τοῦ Δεσποτικοῦ μύρου τὴν διαβολικὴν δυσωδίαν προκρίναντες· οὐκ εἶχον ἀκοὴν καθαρὰν, τῶν δρακοντιαίων συρισμάτων, καὶ οὐ προφητικῶν καυχημάτων, πειθόμενοι· οὐκ εἶχον τὴν ἀφῆν συνεργητικὴν, εἰδῶλα θεολογούντες, καὶ τοῦ ζῶντος Θεοῦ καταφρονούντες. Ἄλλ' ὁμως ἐπιδημήσας τῇ ἐνσάρκῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ὁ καὶ τῶν αἰσθήσεων ποιητὴς καὶ τῶν κτισμάτων δημιουργός, ἐν ταυτῷ καὶ τῶν σωματικῶν παθῶν καὶ τῶν προαιρετικῶν πταισμάτων τὴν διόρθωσιν ἐποίησατο. Οὗτος γὰρ ὁ προκείμενος παράλυτος διπλῆν ἐπέφερετο τὴν μάστιγα· τῷ μὲν σώματι, νόσῳ διεπύθη, τὴν δὲ ψυχὴν ταῖς ἀμαρτίαις ἐξήρθρωτο. Διδὸ καὶ ὁ Κύριος, ὡς τῶν ἑκατέρων ἱατρός, καὶ τὸ σῶμα συσφίγγει, καὶ τὸ πνεῦμα φωτίζει, καὶ τῷ μὲν σώματι τὴν κλίνην

¹ Num. xi, 5.

φέρειν ἐκέλευσε, τῇ δὲ ψυχῇ τὴν ἀρετὴν βασιτάζειν ἐπέτρπε. Τί γάρ; ἰδὼν ὁ Κύριος τοῦτον τὸν παράλυτον, ἔφη πρὸς αὐτὸν, καθὼς οἴδατε πάντες, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐπιλαμβάνονται οἱ Ἰουδαῖων παῖδες τῷ Κυρίῳ λέγοντες· Εἰ θεὸς ἦν ὁ Χριστὸς, πῶς ἐπηρώτα τὸν παράλυτον, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Τῇ νόσῳ συνείχετο, τριάκοντα καὶ ὅκτω ἔτη εἶχεν ἐν τῇ ἀρρώστια, τῇ κολυμήθῃρα παρέμενε, ἵνα τὸ πάθος ἀπορρίψῃται, καὶ ἐπερωτᾷ τούτον, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Ποῖος θεὸς ὁ ἐρωτῶν; Ἐνταῦθα ὁ Κύριος οὐχ ὡς ἀρκῶν ἐπερωτᾷ, ἀλλ' ὡς διὰ πάντων τὴν διόρθωσιν ἀρτίσασθαι βουλόμενος. Εἰ τοῦ σώματος μόνου ἡ ἀσθένεια ἦν, οὐκ ἂν ἔλεγεν ὁ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; εἰδὼς, ὅτι θελεῖ, ὁ θελεῖ· ἀλλ' ἐπειδὴ ψυχικῶν πταισμάτων ἦν ὀλίγη, τούτου ἕνεκεν ἐπερωτᾷ τὸν παράλυτον λέγων· *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; τουτέστι, Παραφυλάτῃ ἀπὸ τοῦ λοιποῦ μὴ ἀμαρτάνειν; *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*, ὅς τὴν συγκατάθεσιν, καὶ λάβε τὴν ἴασιν, ἐπειδὴ οὐδὲν ἀνάγκη μετέρχομαι· ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ διὰ τοῦ προφήτου βοήσας ἐκ πολλῶν τῶν χρόνων· *Ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαίρα ὑμῶς κατέδετα*. Ἐπεὶ οὖν αὐτεξούσιον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, καὶ ψυχικῶς ὁ παράλυτος ἦν διαλελυμένος, τούτου ἕνεκεν ὁ Κύριος, ἵνα μὴ ἄμισθον αὐτῷ τὴν θεραπείαν παράσχῃ, ἐπηρώτα τούτον λέγων, αἰτῶν τὴν συγκατάθεσιν, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Ἐπὶ τῶν σωματικῶν παθῶν οὐδ' ὄλιγος ἐπηρώτα ὁ Κύριος λέγων, σάν, οὔτε τὸν λεπρὸν, οὔτε τοὺς δύο τυφλοὺς ἐπηρώτησεν. Ὅπου γὰρ ψυχικῶν ἦδαι πάθος, ἐπερωτᾷ, συγκατάθεσιν βουλόμενος δέξασθαι· εἰ μὴ δέξεται συγκατάθεσιν, ἴασιν οὐ παρέχει.

Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Τί οὖν; καὶ οἱ δύο τυφλοὶ ἀμαρτιῶν ἐφερον γνώρισμα, ὅτι κάκεινους ἐπηρώτησε λέγων ὁ Κύριος, *Τί θέλετε, ἵνα ποιήσω ὑμῖν*; Μὴ κάκεινοι οἱ ἀναγεγραμμένοι ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελοῖς δύο τυφλοὶ συνετυφλοῦντο τοῖς σωματικῶς ὀφθαλμοῖς, καὶ τὸ ψυχικὸν βλέμμα οὐκ ὠκυδύρουν περὶ τὸν Κύριον; Οὐκ εἶχον τελειαν τὴν γνώσιν, ἀμφέβαλλον περὶ τὴν ὁμολογίαν· διὸ καὶ ὁ Κύριος ὑπερτίθεται τὴν ἴασιν, ἵνα κρατύνη τὴν πίστιν. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Καταψήφίζει τῶν τυφλῶν, πιστοὶ ἦσαν οἱ ἄνδρες. Οὐχί, ἀλλὰ μόνον ἤκουσαν [ἔτι] Ὁ Κύριος παροδεύει, [καὶ] ἐβήσαν λέγοντες· *Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, υἱὲ Δαβὶδ*. Πῶς τοίνυν ἀμαρτωλοὶ, οἱ ταύτην τὴν φωνὴν βοήσαντες, ἄκουσ ὁ ἀντιλέγων. Διὰ ταύτην τὴν φωνὴν, ἦν πρώτην ἐβήσαν, καὶ τὴν ὑπέρθεσιν τῆς ἰάσεως ἐποιήσατο, ἐπειδὴ παρακαλοῦντες ἔλεγον· *Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβὶδ*. Ποῖος υἱὸς Δαβὶδ τοσούτην δύναμιν παρέχει, ἡ τοσαύτας θαυματουργίας ἐποίησεν; Ἄριστος ὁ Ἀβεσσαλώμ, ἀλλὰ πατροκτόνος ἐβήθη· ποθητὸς ὁ Ἀμων, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν ἐπέθερε· σοφὸς ὁ Σολομών, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ὠλίθηεν. Ἐπεὶ οὖν ὡς υἱὸς Δαβὶδ προσήλθον, καὶ οὐχὶ θεὸν, κραταῖον δοκοῦντες αὐτὸν καὶ ἐπιστήμονα

A dicentes : Si Deus esset Christus, num interrogaret paralyticum, *Vis sanus fieri?* Morbo tenebatur ille, triginta et octo annos habebat in infirmitate sua, ad piscinam permanens, ut curationem acciperet; et interrogat illum, *Vis sanus fieri?* Qualis est Deus iste interrogator? Non quasi aliquid nesciens paralyticum interrogat Dominus; ideo autem interrogat, quod omnimodam illi sanationem largiri volebat. Si corporis tantum curanda esset infirmitas, non diceret paralytico Dominus : *Vis sanus fieri?* Scit enim eum velle, quod reipsa vult. Sed quia a lapsu spirituali sanandus erat, propterea dicit : *Vis sanus fieri?* hoc est, A peccando deinceps cavebis? *Vis sanus fieri?* da assensum, et sanitatem recipe: nihil enim nisi a libera voluntate requiro. Ego enim sum qui olim per prophetam clamavi : *Si volueritis, et audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis et non audieritis me, gladius devorabit vos*². Quoniam igitur animal liberum est homo, et spiritualem paralyticum patiebatur paralyticus, idcirco Dominus, ne illum absque ipsius merito curaret, illius assensum tali interrogatione postulavit : *Vis sanus fieri?* Dicens autem Dominus, *Vis sanus fieri?* nequaquam de corporis passionibus interrogabat paralyticum, sicut nec hæmorrhoidisam, nec leprosum, nec duos cæcos de carnali infirmitate interrogavit. Tum enim interrogat, cum spiritualem esse morbum cognoscit, assensum videlicet requirens, nec prius sanationem collaturus, quam assensus confessionem exceperit.

Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι; ὡς οὔτε τὴν αἰμορροῦσιν

C Erit sane qui dicat : Quid igitur? in ipsis duobus cæcis peccati deprehendit indicium, siquidem et illos interrogavit Dominus, dicens : *Quid vultis ut faciam vobis* ³? Num illi duo cæci, qui in divinis Evangeliiis memorantur, præter communem carnalium oculorum cæcitatē, spiritualis etiam visus infirmitatem patiebantur, non plane quæ ad Dominum pertinebant perspicientes? Perfectam cognitionem non habuerunt, ambigamque edidere confessionem; quamobrem curationem differt Dominus, ut illorum fidem roboret. Sed dicet aliquis : Calumniatur cæcos; viri enim erant fideles. Minime : sed tantummodo audientes quia Dominus transiret, clamaverunt dicentes : *Miserere nostri, Domine, fili David* ⁴. Quisquis igitur contradicis, audi quomodo peccatores sint, qui hanc vocem emisere. Hæc ipsa precatio, quam primum edidere, causa differendæ curationis extitit, quoniam Dominum invocantes dixerunt : *Miserere nostri, fili David*. Ecquis filius David tantam exserit potentiam, tantaque edere potuit prodigia? Pulcherrimus Absalon, sed parricida; amabilis Amnon, sed propriæ sororis corruptor; sapiens Salomon, sed in fine lapsus est. Quoniam ergo Jesum convenerunt duo cæci, ut filium David, minime vero

¹ Isa. i, 19, 20. ² Matth. xx, 32. ³ Ibid. 31.

ut Deum, illum scilicet pro potentissimo peritissimoque medico habentes, nedum pro Deo gloriosissimo; ideo clamantibus illis, *Miserere nostri, fili David*, non dedit responsum, ut fidei illorum proficiendi locum daret. Curatione igitur paulisper dilata, cæcorum anima illuminata est; et paulo post, ubi illos, spiritaliter illuminatos fidei lucem accepisse novit Dominus, interrogavit eos dicens: *Creditis quia hoc possum facere*? Quid respondent cæci, quorum iam fides profecerat? *Etiam, Domine*. Jam non dicunt, *Etiam, fili David*, sed, *Etiam, Domine*. Ex curationis dilatione sapientiores facti, perfectam confessionem edere festinant, dicentes: *Etiam, Domine*; credimus quia hoc potes facere. Tunc fidei illorum profectum indicans Dominus, respondit: *Secundum fidem vestram fiat vobis*: innuens scilicet, eos, nisi fide profecissent, non fuisse visum recuperaturos. Propterea Dominus, quia non tam corpore quam anima debilitatus jacebat paralyticus, propter peccatorum corruptionem, interrogavit eum dicens: *Vis sanus fieri*? Paralyticus autem, ignorans quis eum alloqueretur, respondit Domino dicens: *Volo sanus fieri*. [*Sed quid dixi, Volo*?] Bene interrogas num velim; jam enim velle desino, siquidem jam diu est quod volo, et nihil sum consecutus; quare id velle perseverem quod non apprehendo? *Volo sanus fieri*; in lecto consenui, sepulcro loquaci assimilatus sum, mortuus sum vivens, nihil mihi pejus accidere potest; thema juramenti omnibus factus sum; triginta et octo effluxere anni, ex quo huic piscinæ assideo, et nemo compatitur. Venditur donum Dei, negotiantur illud Pharisæi; unus singulis annis sanatur, et cum primus ordine cæteris præferri deberet, præfertur divitior. Abest a piscina justitia, obtinet iniquitas. Num justa aliquando superveniet administratio, ut aqua tandem mercimonium esse desinat, et omnibus liberaliter donetur? Dominus autem ad paralyticum: *Quomodo homo uni eidemque loco affixus de his disserere valeat? En me ut ignorantem alloquitur! Egone, piscinæ Dominus, quæ ad illam spectant nesciverim? Bene novi Judæorum negotiationem; quamobrem veni piscinam commutaturus. Ecce ego illam aboleo, ipsique baptismatis lavacrum substituo. In illa unus quotannis sanatur; in hoc innumeri quotidie regenerabuntur; in illam angelum descendere jussi, in hoc ego ipse, angelorum creator, descendi. Responde igitur interroganti: *Vis sanus fieri*? id est, *Credisne quod talia facere possim ego qui loquor tecum*? Paralyticus autem, caput aliquantum sublevans, supremam quidem Domini potestatem confessus est; sed veterem consuetudinem secutus, respondit: *Etiam, Domine; Hominem non habeo, ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam; dum venio enim ego,**

⁵ Matth. ix, 28. ⁶ ibid. ⁷ ibid. 29.

(24) *Βαμβαλεις*. *Lexicon*. inedit.: *Βαμβαλεις*· διαστάζει, τρέμει τοῖς ποσὶ, καὶ τῇ γλώσσῃ ἀσφίμωσ

Α λατρὸν, οὐχὶ δὲ ἔνδοξον Θεὸν, βωόντων τῶν τυφλῶν, Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβὶδ, οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς ἀπόκρισιν, ἵνα τὴν πίστιν αὐτῶν προκάψαι παρασκευάσῃ. Διὰ τὴν ὑπέρθειν οἱ τυφλοὶ δεξιμένοι, κατὰ ψυχὴν ἐφωτίσθησαν, καὶ μετ' ὀλίγον, ὡς εἶδεν ὁ Κύριος, ὅτι κατὰ ψυχὴν ἐφωτίσθησαν, καὶ ἐδέξαντο τὸν φωστῆρα τῆς πίστεως, ἐπηρώτα ὁ Κύριος λέγων αὐτοῖς· Πιστεύετε, ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; καὶ οὐκ οἱ τυφλοὶ, προκάψαντες, φασίν; *Ναί, Κύριε*. Οὐκέτι εἶπον, *Ναί, υἱὲ Δαβὶδ*· ἀλλὰ, *Ναί, Κύριε*. Ὑπεμνήσθησαν τῆς ἀναβολῆς, διὰ παραυτὰ τὴν ὁμολογίαν ποιοῦνται λέγοντες· *Ναί, Κύριε*, πιστεύομεν, ὅτι δύνασαι τοῦτο ποιῆσαι. Εἶτα δεικνύς ὁ Κύριος, ὅτι τῇ πίστει προέκοψαν, ἀπεκρίνατο λέγων· *Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενήθητω ὑμῖν*, ὡς, εἰ μὴ προέκοψαν τῇ πίστει, τὸ βλέπον οὐκ ἔδέχοντο. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος, ἐπειδὴ ὁ παράλυτος μᾶλλον ψυχικῶς ἦν ἐξηθρομένος, τῇ τῶν ἀμαρτημάτων καταφορᾷ, ἐπηρώτα τοῦτον ὁ Κύριος λέγων· *Θέλεις ὑγιᾶς γενέσθαι*; Ὁ δὲ παράλυτος, μὴ εἰδὼς ἔτι, τίς ἐστιν ὁ λαλῶν, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν Κύριον λέγων· *Θέλω ὑγιᾶς γενέσθαι*· καλῶς ἐπηρώτησας [εἰ] θέλω· οὐκέτι γὰρ θέλω· πολλοστὸν γὰρ θελήσας, οὐδὲν ἤνυσα· τί λοιπὸν θέλω, ὃ οὐ λαμβάνω; *Θέλω ὑγιᾶς γενέσθαι*, κατεγήρασα τῇ κλίνῃ, τάφος εἰμι πολὺλαλος, τέθνηκα ζῶν, οὐδὲν καινότερον ὑπομένειν μέλλω, ὄρκον μὲ πάντες λαμβάνουσιν· τριάκοντα καὶ ὀκτώ ἐτη ἔχω παραμένων τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ οὐδεὶς συμπαθεῖ. Πειράσκειται τὸ δῶρον, κατηλεύουσιν αὐτῷ Φαρισαῖων παῖδες· εἰς τῷ ἐνιαυτῷ καθαίρεται, καὶ, δέον τὸν πρῶτον προτιμᾶσθαι, ὁ εὐπορώτερος τὸν ἄλλο προκρίνεται· ἄκριτος ἡ κολυμβήθρα, ἄδικα τὰ παρόντα· ἄρα ἔσται ἐπισκοπὴ τις δικαία, ἵνα μὴ τὸ ὕδωρ κατηλεύηται, ἀλλὰ πᾶσιν ἀφθόνως δίδωται; Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον· *Τί ἐν ἐνὶ τόπῳ κατακείμενος πελάζει τῷ λογισμῷ*; Ὡς ἀγνοοῦντι μοι διαλέγει. Τῆς κολυμβήθρας δεσπόζω, καὶ οὐκ οἶδα τὰ γινόμενα; Ἐγνων τὴν Ἰουδαίων πραγματείαν; Διὰ τοῦτο παρεγενόμην ἀνταλλάξαι τὴν κολυμβήθραν, καὶ νῦν ταύτην παύω, καὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος ἀνοίγω. Ἐν ταύτῃ εἰς κατ' ἔτος καθαίρεται, ἐκεῖ ἀναρλιθμῶται καθ' ἑκάστην ἀναγεννηθήσονται· ἐν ταύτῃ ἀγγελον ἀπέστειλα, ἐν ἐκείνῃ ἐγὼ ὁ τῶν ἀγγέλων ποιητὴς κατήλθον. Διὰ πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀποκρίθητι· *Θέλεις ὑγιᾶς γενέσθαι*; τουτέστι, *Πιστεύεις, ὅτι ἐν τούτοις δυνατός εἰμι ὁ λαλῶν σοι*; Ὁ δὲ παράλυτος, μικρὸν ἀνανεύσας, καὶ τὴν δεσποτείαν τοῦ Κυρίου γνωρίσας, τῇ συνηθείᾳ ἔτι συνεχόμενος, ἀπεκρίνατο λέγων, ἄπερ ἴστε σαφῶς γινώσκοντες· *Ναί, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα, ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ μὲ εἰς τὴν κολυμβήθραν*· ἐν ᾧ δὲ ἐρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον· *Τί βαμβαλεις* (24), παράλυτε; Ἄρχει σοι τὸ

φθέγγεται, ὑπὸ τρόμου ἤχει τοὺς ὀδόντας. Ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ποδῶν τῶν μὴ ἐδραῖαν τὴν φυγὴν ἔχόν-

γνωρίσαι μὲ Κύριον· μὴ φαντάζου περὶ πολλὰ, μὴ εἰς τὴν ταραχὴν τῆς κολυμβήθρας ἀφόρα· τετάρασται τὰ Ἰουδαϊκά, τῆς ἐμῆς πηγῆς τὴν ὀδοῦδα ἔχει· ἂ ἐπιζητεῖς, οἶδα. Εἰ γὰρ καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἔχεις, ἀλλὰ παρέστηκά σοι ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός. Δὲ ἀκουσόν μου, καὶ ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κράσβατόν σου, καὶ ἔπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Δρίμυξον Ἰουδαίους, θάμνησον δαίμονας, κάπνισον τοὺς ἀντιέγοντας, πληροφόρησον τοὺς κακόφρονας, λύσον τὴν τοῦ Σαββάτου ἀργίαν, ἀντὶ δικολόγου τὴν κλίνην φέρε. Ταῦτα ἀκούσας ὁ παράλυτος, καὶ τὸ πάθος παραχρῆμα ἀποθέμενος τῷ τοῦ Κυρίου λόγῳ, τὸ πρόσταγμα ἀπεπλήρου, καὶ τὴν κλίνην ἐδάσταζεν, καὶ τοὺς Ἰουδαίους, κωλύσαι θέλοντας διὰ τὸ Σάββατον καὶ λέγοντας, Οὐκ ἐξοστὶν σοι ἄραι τὸν κράσβατον, ὅτι Σάββατον ἔστιν, ἀπεσῶδει, ὡς κτλ. ὁ πρὸς τὸν παράλυτον τοῦ κελεύσαντος, λέγων πρὸς αὐτούς· Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκείνός μοι εἶπεν, Ἄρον τὸν κράσβατόν σου, καὶ περιπάτει. Τῶν δὲ ἀνόμων Ἰουδαίων αἰτιωμένων τὸν Κύριον καὶ ἐρωτῶντων, τίς ἐστὶν ὁ ἰασάμενός σε καὶ προστάξας ἄραι τὸν κράσβατόν σου; καὶ δίκην κυνῶν ὑλακτούντων κατὰ τοῦ τεθεραπευκότος, ἐνέμεινεν ὁ λαθεὶς μαρτυρικῶς ἀγωνισάμενος κατὰ τῶν μαιφόνων. Εὐρίσκει αὐτὸν μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Κύριος, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἴδε ὄντης γέγονας, μηκέτι ἀμαρτάνει, ἵνα μὴ χειρόν τί σοι γένηται. Ὁρᾷς, ἀγαπητέ, ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας τοσοῦτον χρόνον τῆ ἀσθενείᾳ κατείχετο; Ἐπιστρέψωμεν τοίνυν καὶ ἡμεῖς, ὅπως τῆς προσκαίρου ταύτης κολάσεως ρυσθῶμεν, καὶ τῆς αἰωνίου γέννης ἐκφύγωμεν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

alms ante me descendit. Dominus autem dixit paralytico: Quid ballutis, o paralytice? Sufficit tibi quod me confessus sis Dominum. Noli plura excogitare; non jam de piscinae turbatione sollicitus esto: turbata sunt Judaica, accipe fontis mei ogdoadem. Quid exspectas, novi; hominem non habes, sed adsum tibi ego homo-Deus. Audi ergo me: Surgens tolle grabatum tuum et vade in domum tuam. Punge Judæos, terre dæmones, suffoca contradicentes, extorque fidem incredulis, solve Sabbati otium; tolle grabatum, hunc caudicum habe. His auditis, paralyticus, verbo Domini sanatam infirmitatem sentiens, quod jussus erat facit; lectum bajulat, Judæosque obnitentes propter Sabbatum, dicentesque: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum, repellit, illis objiciens auctoritatem jubentis: Qui me, inquit, sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum, et ambula. Cum autem impii Judæi, accusantes Dominum, interrogarent paralyticum, quis esset qui eum sanum fecerat et grabatum tollere præceperat, adversusque sanationis auctorem more canum latrarent, perseveravit qui sanatus fuerat, martyrem agens, homicidis illis obluctari. Postea occurrens ei Dominus, ipsi dixit: Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat. Viden', dilecte, quod in peccatis causa sit cur tam diuturna infirmitate laboraverit? Convertamur ergo et nos, ut et illius vindictæ temporalis immunes simus, et æternam gehennam effugiamus, per Christum Jesum, Dominum nostrum, cui gloria et potestas in sæcula sæculorum. Amen.

των. Ἔστιν οὖν βαίνω, καὶ κατὰ διπλασιασμόν βαβαίνω, καὶ πλεονασμοῦ τοῦ μ, βαμβαίνω. Eodem enim modo explicatur in *Lexico* inedito Cyrilli,

cujus apographum est apud me. *Βαμβαίνει*· διστάζει, τρέμει τοῖς ποσὶ, καὶ τῇ γλώττῃ ἀσήμως φέρεται.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

NOTITIA.

(Bibliotheca Græca Fabricii, ed. Harles., tom. IX, pag. 269.)

Didymus, Alexandrinus, Didymo, Alexandrino A grammatico chalcentero annis prope quadringentis junior, nec cum monacho Ægyptio (a) Didymo (de quo Socrates iv, 33) confundendus, parva ætate quadrimumulus, cum adhuc etiam prima litterarum ignoraret elementa, oculorum usum amisit; sed majore inde desiderio scientiæ verique luminis inflammatus, precibus et audiendi meditandique impigro studio tantum profecit, ut non modo (b) grammaticæ, rhetoricæ, dialecticæ, geometriæ, arithmeticæ, musicæ et astronomiæ, cæteræque philosophiæ adyta penetraverit, sed et sacrarum litterarum insigni peritia instructus, doctorem Ecclesiæ præstiterit tanto magis eximium, quanto

etiam magis vitæ exemplo et morum sanctitate celebratum. Vivebat adhuc, catechetæ, hoc est professoris theologiæ, Alexandrini fungens munere, cum Hieronymus a. C. 392 librum suum *De scriptoribus ecclesiasticis* componeret, quo tempore annum octogesimum tertium ætatis testatur eum excessisse, quod ego attingisse Interpretor. Nam quinque et octoginta cum excessit annos, (c) obiit a. 396, decennio postquam eum frequentarant Hieronymus et Rufinus: ne de Palladio et Ambrosio, Alexandro, Evagrio, Isidoro innumerisque aliis, qui ejus audiendi causa concurrerunt, jam memorem.

DIDYMI SCRIPTA QUÆ EXSTANT (d).

I. Liber insignis de Spiritu S. Græce quidem

(a) De aliis Didymis Jonsius III, 2. [Add. Lam- B bec. *Comm. de bibl. Cæsar.* VII, p. 39.]

(b) Vide Socratem iv, 25; Sozom. iii, 15; Rollin. xi, 7, *Hist.*; Theodoritum iv, 29; *Tripartitam* viii, 8; Cassiodorum c. 5 *Inst. divin. lit.*; Nicephorum ix, 17, et e recentioribus Tillemontium tom. X, p. 387 seq. Porro illustre Didymus exemplum est ex iis qui, oculorum luce orbat, magnum doctrinæ laudem obtinere: quales commemorantur alii nonnulli a Jacobo Gutherio in *Tiresia* sive *Diatriba de cæcitate et sapientiæ conjunctione*. FABR. — Conf. G. Cave *Hist. lit. SS. eccl.* tom. I, p. 253; L. Ell. du Pin *Nouv. Biblioth.* II, p. 129; J. Basnagii *Animadvrs. in Didymum et ejus Opera*, in Canisii *Lection. antiquis* tom. I, p. 197 sqq. Disputat præcipue contra Baronium, qui ex uno Didymo duos fluxerat. G. Stolle *Nachricht von den Kirchenvätern*, pag. 288; R. Ceillier *Hist. gén. des AA. ecclés.*, tom. VII, p. 727; J. G. Walch. *Hist. eccl.* N. T., pag. 1364. Jac. Bruckeri *Hist. crit. philos.*, tom. III, periodi II pag. 471 sqq., et in appendice s. vol. VI, pag. 549 sqq. Hambergeri z. N. part. II, pag. 899 sqq. — *Veterum testimonia de Didymo Alexandrino cæco: ex quibus tres libri De Trinitate, nuper detecti, eidem asseruntur. Ferdinandus Mingarellus, theologus Camaldulensis, collegit, atque animadvrs. adjecit.* Romæ, 1764, 4° (qui in secunda animadvrsione probabiliter demonstravit, Didymum videri ann. C. 355, auctore Athanasio, catechetæ munus obtinuisse, et in animadv. III, contra Tillemontium disputans, annum mortis referat ad ann. C. 395). Saxium in *Onom.* I, pag. 398 sqq., qui, e Obiit Didymus, ait, circa ann. C. 395. Hieronymus saltem librum suum *De scri-*

ptoribus eccles. ann. 393 scribens, sic deo, cap. 109, *Viri usque, inquit, hodie, et octogesimum tertium ætatis excessit annum.* Atque Schroeckh. in *Hist. eccl. Christ.* part. VII, pag. 74 sqq., qui inter alia observat, Didymum ab Hieronymo, illius discipulo, quidem laudari, sed tamen in *Apol. advrs. Rufin.* lib. I, pag. 135, tom. II Opp., lib. II, pag. 147, 148, culpari, quod Origenis fuerit in quibusdam placitis sectator atque admirator. HARL.

(c) Ita Sigebertus Gemblacensis, cum quo non difficile fuerit conciliare Palladium, ex cujus sententia ad annum 399 Didymi obitum referendum colligit Tillemontius tom. X *Memor.* pag. 392-796. Annos 85 ætatis Didymo tribuit Palladius cap. 4 *Lausiacæ historiæ*.

(d) In variis codd. occurrunt libri aut fragmenta Opp. Didymi. In bibl. Bodleiana secuud. *Cal. cod. Angliæ*, etc., in cod. Barocc. CLIV, in catena in t. priores psalmos (verum quod in pluribus catenarum editt. et codd. Anglicis, Venetis, Vindob., Gallicis, etc., servata sunt illius loca, istarum mentionem facere desinam) n. 277. In cod. Oliv. Cromwell. (pariter in codd. Coisl. LXXXIII et CCLXXXII sec. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 139 et 399). In Palladii *Histor. Lausiaca*, n. 58, *Vita*, etc., Didymi. — N. 1242, in cod. Laudi, VII, epp. canonicæ, cum glossis Bedæ, Didymi et Clementis. — Oxoniæ in cod. XII collegii Jesu, s. n. catal. 2031, *Didymus De Spiritu S.* — Idem opusc. Cantabrigiæ in cod. collegii Caio-Gouv. LXXV, 5, sive catal. n. 755, et in cod. CXCVIII Pembroch., sive n. 2126 catal. — Idem in cod. eccl. Dunelmens. CXLVI, s. n. 261 cat., tom. II. — In cod. XI eccl. Hereford. s. n. 1603 cat. — Inter codd. Vossian. ibid. n. 2145, et n. 2290, *Did.* Περὶ αὐτῶν μαρτύρων καὶ παντοίων ἐλλῶν. In bibl. Jacobæa, n. 7883, Didymi opuscula

interdicit, sed ab Hieronymo circa a. 386 Latine e A Græco versus exstat ex illius versione inter Hieronymi Opera, in Joan. Martianæi editione, tom. IV, præter auctoris et interpretis (a) mentem discerptus in libros tres. Meminit Augustinus, lib. II *Quæst. in Exod.*, cap. 25; Niceph. IX, 47. Prodiit separatim primum Colonizæ ann. 1531, 8, deinde libri III quatuor exemplarium collatione a multis mendis epurgati, Joanne a Fuchte curante, Helmstadii 1614, 8. Occurrit et in quibusdam *Bibliotheca Patrum* editionibus, Paris. 1589, 1654. Plura hujus scripti loca illustrat Caspar Barthius in *Adversariis*. Analysin ejus summaque capita vide, si lubet, apud Abrahamum Scultetum, tom. IV *Medullæ Patrum*, pag. 428. FABR. — Leidæ inter codd. Scaliger. vid. *Cat. bibl. Leid.*, p. 339, 2. HARL. — Excerpta B ex hoc libro vernaculo sermone leguntur in Roesler. *Bibl. der Kircheng.*, VI, p. 384 seq.

2. Cum eodem libro *De Spiritu S.* lucem videntur primum, sed itidem Latine tantum, Didymi *Breves enarrationes in Epistolas canonicas*, Colonizæ, 1531, 8; fallitur enim Caveus, qui a Canisio primum editas scribit. Exstant et in editionibus Patrum omnibus, Paris. ann. 1575, tom. VI, ann. 1589, 1644, 1654, tom. IX; Colon. 1618, et Lugd. 1677, tom. IV. Illas *Enarrationes* ex Græco Latine vertendas curavit Cassiodorus ab Epiphano scholastico, ut ipse narrat cap. 8 *De institut. divinarum litterarum*: *Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi, Græco stylo conscriptus, in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphano, viro disertissimo, Divinitate juvante, translatus est.* Labbeus (b) testatur, se hasce Didymi *Enarrationes* (c) vidisse mss. in quodam codice antiquo cœnobii S. Marizæ Montis Dei, una cum Clementis Alexandrini *Adumbrationibus* in eisdem Epistolas, quarum et ibidem Cassiodorus mentionem facit.

3. *Liber adversus Manichæos*, sive major certe libri pars, nam integer non videtur ad nos perve-

quædam. — Vindobonæ in codd. Cæsar. Didymi lib. vel potius fragmentum libri *Contra Manichæos* in cod. CV. Fragmenta quædam miscell. in cod. CLXIV, n. 6; alia fragmenta in cod. CLXVII et CLXVIII. V. Lambec. *Comment.* vol. IV, pag. 80, ibique Kollar.: ibid. pag. 364 sqq., pag. 392 seqq. et 395. — Monachii in cod. CCXXXVIII, *Did.* *Περὶ τῶν μαρμάρων καὶ παντοίων εὐλῶν μετρήσεως*, ex Anatolio, v. *Cat. cod. gr. Bavar.*, p. 82, et in cod. Parisin. MMCDLXXV, n. 2, et in *Cat. cod. bibl. Paris. publ.*, II, p. 508, dicitur opus ineditum: sed alius Didymus Alexandr. videtur fuisse auctor. — Venetiis in Naniano cod. XXIII, s. catena in Psalmos insunt plura Didymi loca, quæ omnia Mingarellius exscripsit in *Codd. gr. mss. apud Nanios*, pag. 19 sqq., et in animadv. quinta veterum testimon. de Didymo supra laudatorum. HARL.

(a) Cave credas Eliæ du Pin, qui ab Hieronymo in tres libros distinctum scribit; nam unum librum agnoscit Hieronymus in *Catalogo*, c. 109, et lib. II in *Ruflin.*, et, qui Hieronymi versionem legit, Rattramus lib. II *contra Græcos*, cap. 5.

nisse, quoniam in eo non reperiuntur hæc verba, quæ ex Didymo *adversus Manichæos* laudat Damascenus in *Parallelis*, pag. 507: *Φιλοῦσι τὰ ἀμαρτήματα ἐκ πλήθους ὄχλων καὶ εὐθηνίας τῶν ἀναγκαίων τῆς οὐσίας.* Quantum vero illius libri habemus, e Græco vertit Franciscus Turrianus, e cujus versione dedit Latine primus Antonius Possevinus in *Apparatu S.*, ad calcem litteræ D, Venet. 1603, Colon. 1608, fol.; deinde Henr. Canisius tomo V *Lectionum antiquarum*, Ingolstad. 1604, 4, pag. 17. Hinc in *Bibliothecis Patrum* Colon. et Lugd., tomo IV. Græce porro primus exhibuit cum nova versione Franciscus Combefis. In parte secunda *Auctarij novissimi*, pag. 21-32, Paris., 1672, fol. (d). Donaverat ipsi Græcum apographum suum ex Italia redux Emericus Bigotius. Antequam Græce prodiret, initium ex illo produxit Petrus Possinus *ad S. Nili epistolas*, pag. 342.

4. *De Trinitate libri tres.* Fabricius inter scripta deperdita retulerat *Περὶ Τριάδος, De S. Trinitate libros III*, et de iis ea quæ sequuntur scripserat: « Incertum an iidem cum libris duobus *Contra Arianos*, atque simul cum illis computato libro *De Spiritu S.* vel *Sectarum* volumine (e). Meminit Socrates IV, 25, qui μέγιστον συνήγορον τῆς οὐσίας πλάσεως habitum ab Ecclesia suæ ætatis Didymum, eodem loco testatur. » Sed detexit eos Joan. Aloysius Mingarelli in cod. quodam Græco Patris cujusdam incerti, atque de eorum librorum origine opusc., sermone Italico, et separatim et tom. XI Calogeræ, *Nuova raccolta d'opuscoli scient.*, etc., editum composuit. Illius vestigia secutus est frater Ferdinandus Mingarellus in opere supra jam citato, *Veterum testimonia de Didymo Alexandrino*, etc. In prima animadv. docet, hunc Didymum Cæcum Alexandrinæ monachum fuisse; in animadv. IV operam dat demonstrare Didymi libros III *De Trinitate*, ex aliorum opinione deperditos, eosdem esse quos frater ipsius ab umbris revocasset, et verisimillimum esse existimat, Didymum libros duos *contra Arianos* Eunomio, et tres *De Trinitate* Lucio oppo-

(b) Tom. I *De scriptoribus eccles.*, pag. 230. FABR. — In cod. Coislin. CCXXIV, fol. 112, *Epistolæ catholicæ*, cum commentariis Chrysostomi, Origenis, Didymi et aliorum. V. Montfaucon. *Bibl. Coislin.*, p. 275. HARL.

(c) Opusculum hocce cum fragmentis Græcis exhibent *Quæstiones ac vindiciæ Didymianæ*, sive *Didymi Alex. enarratio in Epistolas catholicas Latinas, Græco exemplari magnam partem e Græcis scholiis restituta*, ed. Lücke. Göttingæ, 1829-52, in 4°. EDIT.

(d) Græce ex Combefisii *Auctario*, et Lat. interprete Turriano, in H. Canisii *Lectt. antiq.*, ed. J. Basnagii, tom. I, p. 197 sqq.; Gallandius in *Bibl. PP.*, tom. VI, p. 309 sqq. Conf. Lambec. *Comm. de bibl. Cæsar.* IV, p. 50 sqq. de cod. CV, ibique notas Kollarii. HARL.

(e) Hoc ultimum contendit Mingarell. in *Veterum testimoniis* citatis, animadv. IV, quoniam omnes in illo libro *De Trinitate* ante Macedonianam hæreses ortæ memorentur.

uisse. In animadv. v reliqua Didymi Alex. scripta, partim edita, partim inedita adhuc perlustrat. In additamento respondet anonymo cuidam Romanensi, qui in : *Gazette littéraire de l'Europe*, ann. 1764, evincere studuit, librum istum haud profectum esse a Didymo Cæco. Conf. longas censuras in *Novis act. erudit.*, Lips. men. Jun. 1768, pag. 248 sqq.; et (Schroeckh) in *Nova bibl. theol.*, tom. VII, Lips. 1766, 8, part. iv, p. 303-312; atque Schroeckh. in *Hist. eccl. Christ.*, VII, p. 85. — Lucem viderunt *Didymi libri tres de Trinitate*, a Joan. Aloysio Mingarello, Gr. et Lat. Bonon., 1769, fol. V. Mauri Boni *Degli autori classici, Bibliot. portatile*, etc., part. 1, Venet. 1793, pag. 287. HARL.

SCRIPTA DIDYMI DEPERDITA.

Συγγραφέα et sacrorum expositorem scriptorum, qui multos S. Scripturæ libros explicaverit, laudat Palladius in *Lausiaca* (pag. 15 edit. Meursii), et in *Vitis Patrum* Rosweidi, pag. 751. Quin in *Heraclidis Paradiso* (in iisdem *Vitis*, pag. 710) legas Testamentum Vetus ac Novum ad verbum interpretatum esse, sectas autem omnes tam subtiliter firmiterque, exposita super ipsas ratione disseruisse, ut omnium scientiam veterum peritiamque transiret. *Hujus aliquanti dicta*, inquit Rufinus lib. xi *Hist. eccles.*, cap. 7, *vel communiter disputata vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere, quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus; longe majorem gratiam et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, cognovimus.*

Εἰς τὸν Ἀὐτ καὶ τὸν Δαβίδ. Citat Joan. Damascenus in *Sacris Parallelis*, pag. 789, tom. II Opp.

In *Jobum commentarii*. Hieron. cap. 109 *Catalogi*. Fragmenta plurima in catena Patrum Græcorum ad Jobi librum.

Ἀέρος εἰς τὸν Ἰώβ. Damascenus in *Parallel.*, pag. 789.

Commentarii in Psalmos omnes. Hieron. cap. 109 *Catalogi*, et epist. 89 ad Augustin.; Nicephorus ix, 17. Fragmenta bene multa in catena ad Psalmos Corderiana; et in codd. catenar. in Psalmos.

In *Proverbia*. Cassiodorus cap. 5 *Institut. divin. lit.*, in quo libro Didymus expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphano in Latinum sermonem diligentissime, Domino jurante, translatus est. Ex hoc commentario fragmenta in catena Patrum ad Proverbia, quam Latine Theodorus Peltanus edidit, et in catena Corderiana ad Lucæ viii, 5.

In *Ecclesiastem*. Joan. Damascenus in *Sacris parallelis*, pag. 685.

In *Canticum canticor*. Catena a Meursio edita pag. 49.

In *Isaiæ postrema a quadragesimo usque capita*, tom. XVIII. Hieronymus *Prologo in Isaiam*. Di-

dymus, cujus amicitia nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est (xxxix, 13): Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem, usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomos. Meminit et capite 109 Catalogi et Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pluribus locis Sacr. parallel. pag. 307, 341, 677, 721, 781.

In *Jeremiam* citat catena Ghisleriana tom. I, pag. 39; tom. II, pag. 704, 753.

In *Oseam libri III*, ad Hieronymum scripti, teste ipso Hieronymo cap. 109 *De S. E. et Apologia ultima in Rufin.* p. 164, et Procem. in *Oseam et Zachariam*. Citat Damascenus in *Parallelis*, pag. 778. Hieronymi verba ex Procemio in *Oseam* ascribere placet: *Ante annos circiter viginti duos, cum essem Alexandria, vidi Didymum et eum frequenter audivi, virum sui temporis eruditissimum, rogavique eum, ut, quod Origenes non fecerat, ipse compleret, et scriberet in Osee commentarios: qui tres libros me petente dictavit, quinque alios in Zachariam.*

In *Zachariam libri V*, Hieronymo rogante scripti. Id. Procemio in *Zachariam: Didymus quinque explanationum libros me rogante dictavit, quos cum aliis tribus in Osee et mihi προσεφώνησεν. Sed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit, et historiæ vix pauca tetigerunt.*

Etiam in *Michæam* scripsisse Didymum tres libros, notat Tillemontius tom. X *Memor.*, pag. 393; sed decepit eum corruptius Procemii Hieronymiani in *Zachariam* locus: quos cum tribus aliis in *Osee et Michæa* προσεφώνησεν, pro, et mihi προσεφώνησεν, ut e mss. cod. recte Martianæus restituit.

In *Evangelium Matthæi*. Meminit Hieron. cap. 109 *Catalogi* et Procem. in *Matthæum; Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pag. 676 Parallel.* In catena edita ad *Matthæum*, nusquam, quod miratus sum, Didymi nomen occurrit.

In *Evangelium Joannis*. Hieron. c. 109 *Catalogi; Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pag. 754, et sæpius auctor catenæ Patrum Græcorum editæ in Joannem.*

[In *Acta apostolorum*. V. J. Christoph. Wolffii *Anecdota Gr.*, tom. IV, pag. 1 sqq., ubi inter excerpta ex catena ms. in *Acta apost. et Epp. cathol.* multas Didymi interpretationes, ex ejus comment. in *Acta apost.* sumptas, Gr. attulit, Latine vertit, et hinc inde explicuit. — In cod. Coisl. XXV, qui complectitur *Acta apostolorum* et *Epp. catholicas* cum commentariis ex Chrysostomo, Ammonio presbytero, Didymo, aliisque Patribus et auctoribus collectis et in ordinem digestis ab Andrea presbytero. Vid. Monfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 75 sq. et p. 263, de cod. CCLII, qui continet *Acta apostolorum* cum Chrysostomi, Didymi aliorumque commentariis, et pag. 264, in cod. CCIV, s. catena in *Epistolas Pauli*. — *Leitæ* inter codd. Vossian. Didymus ad cap. III *Actorum apostolorum*, vers. 19 et 21, Gr. V. *Cat. bibl. Leid.*, pag. 401, n. 4. — Vindobonæ in cod. Cæs. CCLI, qui continet anonymi locos communes

asceticis de interpretationibus divinarum præceptorum Domini ex varior. Patrum opp. collectos, fol. 187 exstat Didymi fragmentum expositionis in Acta apostolorum. V. Lanabec. Comment. V, p. 324 sqq. HARL.]

In Epistolam ad Galatas (vel certe in illum locum ubi Petri a Paulo reprehensi sit mentio). Hieron. epist. 89, ad Augustin.

In Epistolam ad Ephesios commentarioli. Hieron. I in Rufin. et Proöm. in Epist. ad Ephes.

In Epistolam ad Corinthios. Hieron. epist. 31, ad Pammachium: Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris, latissime hanc Epistolam interpretati sum. Citat Damascenus in Paralleliis, pag. 721.

Sectarum volumen (a). Didymus ipse libro De Spiritu S., tom. IX Opp. Hieron., pag. 323: Quod autem ab aliis capiatur Spiritus S. et non alia capiat, et nunc et in Sectarum volumine, prout potuimus, expressimus. Et pag. 328: Hoc ipsum, quod subsistit Spiritus, sapientiæ est, et natura ejus nihil est aliud, nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in Sectarum volumine disputavimus. Memorat et Didymi adversus sectas opus Heraclides in Paradiso, c. 1, p. 710. Ab hoc non distinguendum dogmatum volumen, cujus meminit, p. 332. Ex quibus ostenditur, esse Spiritum S. creatorem, ut jam in Dogmatum volumine breviter ostendimus. Hic est Liber de dogmatibus, cujus et Hieronymus, cap. 109 Catalogi mentionem facit. Et Theodoritus IV, 29, Hist. testatur, eodem tempore Ephraimum Edessæ, et Alexandriæ Didymum κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας δογμάτων scripta composuisse. Sed quæ Stobæus Eclog. ethic., pag. 15, ex Didymo περὶ αἰρέσεως affert, petita sunt ex Didymi alterius (b), etnici scriptoris, libro περὶ φιλοσοφίας Πυθαγορικῆς, quem laudat Clemens Alex. 1 Strom., pag. 369, et cujus περὶ τῶν Πλάτωνι ἀρεσκόντων, laudat Eusebius XI, 23, Præparat., Eptomen, Stobæus Florileg., serm. 101, pag. 557. Vide Joan. Christophori Wolfii dissertationem, qua Philosophumena, quæ sub Origenis feruntur nomine, pro illo Didymi Sectarum volumine haberi non posse, neque volumen Dogmatum Didymi Alex. a Sectarum volumine diversum case disputat adversus Christophorum Augustum Heumannum. Proliit illa dissertatio una cum secundis laudati Wolfii ad Φιλοσοφουμένων scriptorem curis Hamburgi 1714, 8. FABR.

Contra Arianos libri II. Hieron., cap. 109, De S. E.; Nicephorus IX, 17, Hist. Videtur respicere Didymus ipse sub extremum explanat. in I Joannis, Arianos perstringens, Horum, inquit, singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt.

Περὶ φιλόσοφον. Damascenus, pag. 645 Parallel. Liber ad Rufinum, quare moriantur infantes, cum propter peccata corpora acceperint. Hieronymus Apo-

logia ultima ad Rufin., pag. 164: Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Magister meus et tuus eo tempore quo tu ab eo ista quærebas.

De impari numero, sive septenario. Hieron. Apologia pro libris adversus Jovinianum.

Περὶ ἀσωμάτων. Damasceni., pag. 780 Parallel.

Υπομνήματα εἰς τὰ περὶ ἀρχῶν Ὀριγένους, In libros Origenis De principiis commentaria apologetica, adversus ejus adversarios, quos calumniari, quæ non intelligerent, arguit, teste Socrate, IV, 25.

His præcipue in se odium multorum et invectivas contraxit bonus Didymus: atque propter hos commentarios factum est, ut etiam post fata sit cum Origene et Evagrio proscriptus non uno in concilio. Vide cardinalis H. Norisii Diss. de synodo quinta, capite 7, ubi contra Halloisium docet, a quinta synodo generali utique fuisse damnatos Evagrium Didymumque a. 553, neque in hoc errasse concilium Lateranense sub Martino papa, a. 649, synodumque sextam in Trullo a. 680, et septimam 787 Nicænam, quæ exemplum illud concilii quinti sunt secutæ. Argumenta Norisii lahefactare non potuit Joan. Garnerius in Diss. de eadem quinta synodo quam Liberati Breviario subjunxit. Hieronymus lib. II in Rufin., pag. 148: Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est, cujus etiam nos de Spiritu S. librum in Latinam linguam vertimus? Certe hic in his quæ ab hæreticis in Origenis operibus (ex Rufini scilicet opinione) addita sunt, et in ipsos περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libros breves dictavi commentariolos, quibus non negaret, ab Origene scripta, quæ scripta sunt, sed nos simplices homines non posse intelligere, quæ dicuntur, et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur, hoc duntaxat de Filio et Spiritu S. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt. Idein Apologia postrema, pag. 163: In Didymo memoriam prædicamus, et super Trinitate, fidei puritatem. Sed in cæteris, quæ Origeni male credidit, nos ab eo retrahimus. Magistrorum enim non vitia imitanda sunt, sed virtutes. Aude pag. 159.

De providentia et judicio Dei in hac vita, ne eremus, jussit Didymus (c) observare diligenter varietatem corporum rerumque, quibus mundi decus constat, et rationes, quibus Deus per aspera nos ad virtutem ducit ac sapientiam. Τὸς περὶ προνοίας καὶ κρίσεως κατὰ σαυτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πειράθητι. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμά-

τῶν Ἀριστοτελειῶν τε καὶ Πυθαγορείων, usi Plotinus et Porphyrius, ut dixi supra, lib. II, cap. 13.

(c) Apud Socratem IV Hist., c. 23, pag. 237.

(a) V. supra ad n. 4. HARL.
(b) Incertum, si hic Didymus Heraclidæ filius, grammaticus et musicus, Nerone clarus imperante, Suidæ memoratus, cujus libro περὶ τῆς διαφορᾶς.

των καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις. Τοὺς δὲ Περὶ Ἀποροῶς, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἡμᾶς ἐπανήγουσι. *Sermones De providentia et de iudicio Dei, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus doctor et spiritali scientia instructus, Didymus, eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes de iudicio, in differentia cor-*

porum et in partibus mundi reperies. Sermones autem De providentia, in modis illis, quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur, deprehendes.

Styli simplicitatem significare, non vitium reprehendere voluit Hieronymus, quando Præf. ad librum Didymi *De Spiritu S.* scripsit: *Imperitus sermone est, sed non scientia, apostolicum virum ex ipso stylo exprimens, tam sensus lumine quam simplicitate verborum.*

DIDYMI ALEXANDRINI DE TRINITATE LIBRI TRES

PRIMUM EX PASSIONEIANO CODICE GRÆCE EDITI,

LATINE CONVERSI, AC NOTIS ILLUSTRATI

A D. JOANNE ALOYSIO MINGARELLIO

CANONICO REGULARI ORDINIS S. AUGUSTINI CONGREGAT. RHENANÆ S. SALVATORIS, SACRÆ THEOL. LECT. EMERITO, SACRÆ CONGR. INDICIS CONSULTORE, ET IN BONONIENSI ARCHIGYMNASIO GRÆCARUM LITTERARUM LECTORE PUBLICO.

(Bononiæ, typis Lælii a Vulpe. 1769, in-fol)

DE DIDYMO COMMENTARIUS

Ad nobilissimum præulem D. Franciscum Carafam Minturnensium ducis filium, Patrensum archiepiscopum, apostolica legatione Venetiis functum, et sacræ congregationis Episcoporum ac Regularium negotiis præpositæ a secretis.

LIBER PRIMUS.

DE AUCTORE TRIUM, QUOS NUNC EDIMUS, LIBRORUM DIDYMO.

[I-X*]Cum veteres omnes Passioneianæ bibliothecæ membranas, librosve calamo exaratos seu Græcos seu Latinos humaniter mihi a præclarissimo cardinali Dominico Passioneio traditos, imo domum ad me paulatim missos, anno 1768, accurate recensissem, ac recensione ipsam, indicemque a me elaboratam evolverem, plura quidem in iis reperiri luce digna opuscula deprehendi, nullum tamen tribus *De Trinitate* libris, quos nunc edo, anteponendum existimavi. Itaque cum illorum nonnulla, domini non permissu modo, sed pene etiam jussu aut manu mea exscriperim, quæ Græca erant, aut exscribenda curaverim, quæ Latina: tres ta-

men hosce libros, etsi initio mutilos, mihi potissimum excolendos esse duxi: cupido enim me statim incessit illos, Deo Opt. Max. opem ferente, aliquando evulgandi. Sed quanti id laboris futurum esset, jam tum animo prospiciebam. Nam Græcum aliud opus postquam descripsissem, quod mutilum et ipsum initio est, evulgatum postea fuisse comperi. Investigandum igitur erat primum, an hi editi unquam forent, ne bis ad eundem lapidem, quod veteri proverbio prohibemus, offenderem. Exscribi deinde illos a me ipso oportebat, quod nullus mihi idoneus præsto esset amanuensis; Latine insuper vertendi, ac præterea adnotationibus illu-

* His numeris representantur paginæ editionis Mingarelli.

strandī erant. Verum illud præ omnibus sollicitum A me tenebat, quod cuiusnam auctoris essent, ignorabam. Pigebat enim sine auctoris nomine evulgare, sed pigebat multo magis ejus auctoris nomen inscribere, a quo scriptos esse certum mihi necdum videretur; etsi enim multis ducerem conjecturis, ut illos huic potius, quam alteri tribuerem auctori, hisce tamen conjecturis nimis fidendum non arbitrabar, quod et nonnulla opinioni meæ aliquantulum officere tunc viderentur, et nullum toto in opere locum invenire possem, qui invictum mihi solus argumentum ad detegendum scriptoris nomen suppedicaret: si quid enim occurrebat, quod hujusmodi videretur, id re maturius examinata probabilitatis fines non excedere deprehendebam. Fateor itaque tandiu me de operis auctore dubitasse, quandiu scholia, sive adnotationes in totum opus non absolvi. His vero ad exitum perductis, ac singulis auctoris verbis diligenter perpensis, in ea tandem sententia acquiescendum duxi, ut genuinus operis auctor sit Didymus Alexandrinus. Argumentum, quo innitor, multiplex quidem videtur, sed re ipsa unicum est: tantamque mihi vim habere visum fuit, ut tuto jam Didymi nomen in operis fronte inscribere me posse statuerim: illud tamen profiteor, huic me sententiæ tunc duntaxat firmiter adhæsurum, cum ea doctis sapientibusque viris, quibus Italia, et reliqua redundat Europa, probabitur, quorum et doctrinam, et ingenium summopere miror, quosque ut magistros suspicio. Argumentum porro, quod dixi, fusius niox in hoc libro persequar; quamvis enim unum sit, tam multa sunt tamen, ex quibus veluti coalescit, ut longiorem desideret orationem. Cæterum huc totum redigitur, ut fieri omnino non possit, ut Didymus ille non sit, cui omnia cum Didymo paria sint. Librum *De Spiritu sancto* edidit Didymus, edidit et iste auctor: imo sæpius in his libris ita loquitur, ut ea supplere videatur, quæ ibi minus fuisse persecutus est. Sæculo quarto uterque floruit; uterque Alexandrinus fuit; uterque catechista; uterque filios genuit; uterque tres *De Trinitate* libros scripsit; uterque in Trinitate catholicus fuit; uterque strenue contra Arianos ac Macedonianos semper decertavit: uterque λόγους, seu libros *contra Arianos* edidit; neuter satis caute de gratia loquitur; uterque in poetis versatus; uterque Deum vocat ἀμεγέθη, id est magnitudinis, nempe [XI] quantitatis expertem: uterque de impari numero scripsit: utrumque imitati sunt Ambrosius ac Hieronymus; uterque de hæreticorum sectis scripsisse videtur; uterque de se demisse sentit; uterque memoria singulari præditus fuit; eadem tamen utriusque σφάλματα μνημονικά, sive iudem lapsus memoriæ vitio: uterque nonnulla etiam apocrypha; eosdem uterque hæreticos obiter confutat; Origenis uterque studiosus, et imitator

et in multis sectator: uterque certa Scripturæ loca eodem modo legit; uterque eosdem Scripturæ libros, de quorum olim auctoritate a multis dubitabatur, ut canonicos habuit; eadem utriusque omissiones, eadem Scripturarum interpretationes, eadem frigiditates, idem stylus, eadem argumentandi methodus, eadem dubitanter loquendi ratio, eadem ab utroque dogmata inculcata, eadem utriusque sæpius formulæ, eadem Scripturarum textuum mutationes, eadem Scripturas citandi ratio, iidem mores, eadem opiniones, eadem parum accuratæ locutiones: innumerabilia demum in hoc opere sunt, quæ etsi aliis convenire queant, Didymo tamen potissimum consentanea sunt; nihil contra in toto opere legitur, quod ab eo di sonum sit. Quid B ergo superest, nisi ut Didymus hujus operis auctorem esse pro certo habeamus? Possem hic equidem finem loquendi facere; horum enim pleraque in adnotationibus ostendi: verum cum plures sint, qui adnotationes legere negligunt, cumque labor lectori minuendus sit, hæc ipsa veluti totidem lineamenta ac notas simul colligens, sic ea persequar, ne nimis longus sim, ut nec omnia recenscam, et lectorem identidem ad notas ipsas amandem. Incipio autem ab eo loco, quo primum motus sum, ut Didymo opus hoc tribuerem, etsi postea compererim rationem inde ductam non esse invictam.

CAP. I. *Theologus noster bis citat librum suum De Spiritu sancto.*

C Suum ergo librum *De Spiritu sancto* bis citat auctor noster: primum scilicet pagina 374*, ubi sic loquitur: « Animæ et angeli sunt... mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur: nam ex mutatione est quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors. Juxta quem modum Paulus scribit: *Et in deliciis vivens vidua, mortua est*¹: etsi ea nondum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est in λόγῳ (id est, libro, aut sermone) *De Spiritu sancto...* » Deinde pagina 425, ubi hæc legimus: *ac insuper aliis etiam oraculis quæ afferuntur in λόγῳ De Spiritu sancto, etc.* Quæ autem citat, exstant in Didymi libro *De Spiritu sancto*, quem Hieronymus Latine vertit, ut monui in notis ad ea D loca.

Confecta ergo res est, inquit: nec dubitandum jam, quin tres hi libri a Didymo dictati sint. Ita et ego olim, fateor, ratiocinabar; sed postquam omnia maturius expendi, argumentum hoc non mediocribus difficultatibus obnoxium esse deprehendi. Nimirum secundus liber operis, quod nunc edo, *De Spiritu sancto* et ipse inscribitur. Itaque existimare quis potest, primo quidem in loco, nempe pagina 374, respici segm. 67: in altero autem respici caput 15 secundi libri, aut aliud, si quod est, caput in quo textus Biblici a Macedonianis catholicæ Ecclesiæ objecti afferantur. Huc accedit quod secundus

¹ 1 Tim. v, 6.

* Paginas intellige editionis Mingarelli quas typis grandioribus in textu expressimus.

liber tribus in locis mutilus est, nimirum pag. 225, 235 et 292. Quidni ergo quis putet, ea auctorem loca respicere secundi libri, quæ modo desiderantur?

Diu hæc, ut verum fatear, sollicitum me habuerunt. Verum in eam tandem descendenti sententiam, ut putarem citari utrobique non secundum hujus operis librum; sed librum *De Spiritu sancto* ab Hieronymo Latine versum. Tribus autem rationibus id confirmo.

Nam primo dubium valde est, an secundi libri titulus ab auctore ipso sit inscriptus, an vero a librariis. Equidem non eum modo titulum, sed et indicem capitum, qui proxime post titulum sequitur, et singulorum capitum argumenta ab his, non ab illo addita esse existimo; auctoris vero mentem hanc fuisse, ut tres hi libri hoc vel alio assini modo inscriberentur: *Περὶ θεολογίας* (vel *Περὶ τῆς Τριάδος*) βιβλίον α'. *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίον β'. *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίον γ', id est, *De Trinitate* liber I; [XII] *De Trinitate* liber II; *De Trinitate* liber III.

Quod enim spectat ad argumenta initio capitum inscripta, ea auctoris non esse, sed studiosi amanuensis, colligi videtur cum ex iis, quæ dixi pag. 4, not. 3; tum ex eo quod is qui illa apposuit initio operis, idem quasi defatigatus ea omisit a capite 15 usque ad postremum libri primi, ac toto libro tertio: tum demum ex argumento capitis 18 libri primi: ibi enim legitur, *ὀνόματα λέγονται*. auctor vero non *λέγονται* dictasset, sed *λέγεται*. sic enim semper loqui consuevit. Quod vero attinet ad argumentorum series, sive indices capitum, qui præponuntur libro secundo, ac tertio, ii adeo oscitanter, ac male concinnati sunt, ut auctori tribui non possint, quin injuria ipsi inferatur. Quæ cum ita sint, ne titulum quidem, qui exstat pag. 107, auctori tribuerim, sed librario, cum præsertim non libro secundo, sed indici capitum secundi libri, proxime inscribatur. Cæterum sive hic titulus ab auctore dictatus fuerit, sive a librario adjectus, non ita accipiendus est, ut sit genuinus secundi libri titulus, sed ita, ut sit ejus veluti argumentum: nempe verus, ut dixi, titulus est: *De Trinitate liber secundus*. Itaque verba illa, *Liber secundus, de Spiritu sancto*, hoc tantum indicant, in secundo libro sermonem esse de Spiritu sancto, sicut in primo sermone fuit de Filio. Alioquin scribendum fuisset: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* βιβλίον β', non vero: *βιβλίον β' · Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*.

Secundo concedamus, ea quæ pag. 374 habet auctor, referri forsitan posse cum ad secundum hujus operis librum, tum ad librum *De Spiritu sancto*. At illud certe, quod ait pag. 425, vix ac ne vix quidem ad secundum hujus operis librum referre licet. Nam postquam tria ibi attulit Scripturæ loca, quibus hæretici ad deprimentam Spiritus sancti naturam abutebantur, subdit, eos aliis etiam hujusmodi testimoniis abusos esse, hæc vero se in libro *De Spiritu sancto* attulisse. At quænam, quæso, sunt

hæc alia testimonia in secundo hujus operis libro allata? Si excipias illud: *Nisi quis*, etc., quod cap. 13 affertur, vix ullum aliud in secundo libro invenies: id enim potissimum in secundo auctor appetat, ut argumenta ac testimonia afferat, quibus Spiritus sancti divinitas ostenditur, quemadmodum in tertio id potissimum spectat, ut ea Scripturæ loca afferat, quibus perperam explicatis catholicæ Ecclesiæ dogmata hæretici impugnant. At contra in libro *De Spiritu sancto* multa profert Scripturæ loca iis similia, quæ pag. 425 attulit in hoc opere, ut ostendi in notis.

Tertio librum suum *De Spiritu sancto* dum citat duobus in locis auctor noster, utrobique λόγον eum vocat, non βιβλίον. Inde autem colligo spectari ab eo non secundum hujus operis librum, sed librum *De Spiritu sancto* ab Hieronymo Latine conversum; nec enim ita promiscue duo ea nomina accipiuntur, ut nullum inter ipsa discrimen sit. Nomen quidem λόγος optime libro *De Spiritu sancto* convenire, jam ostendi pag. 374. At secundus *De Trinitate* liber magis proprie βιβλίον, quam λόγος nuncupatur. Nam tres hi libri βιβλία, non λόγοι vocantur in codice Passioneiano: qua de causa merito a Socrate quoque eosdem, ut equidem opinor, indicante βιβλία denominantur. Quin imo auctor ipse libro II, pag. 345, λόγον secernit a βιβλίῳ, cum sic loquitur: *in primo* λόγῳ cap. 10, *et in hoc* βιβλίῳ cap. 14. Videtur ergo vocabulo λόγος opusculum designare aliud a primo hujus operis libro. Quod ut clarius adhuc appareat, animadvertendum est, terdecies in his libris a theologo nostro citari primum λόγον, octies autem primum, aut secundum βιβλίον. Quæcumque vero citat ex primo, aut secundo βιβλίῳ, ea omnia, aut fere omnia in primo, vel altero ex tribus hisce libris inveniri, si pauca excipias, quæ in capitibus deperditis exstabant. At contra tredecim ea loca, quæ citat ex primo λόγῳ, in primo hujus operis libro non reperiri, nisi forte unum, aut duo, de quibus dubitare licet, utrum in primo libro inveniantur. Quis autem credat, tredecim ea loca omnia, aut fere omnia in paucis illis primi libri capitibus exstitisse quæ interierunt? Apparet ergo non temere distingui a theologo nostro λόγον a βιβλίῳ, ut proinde cum citat primum λόγον, aut cum citat λόγον *De Spiritu sancto*, non primum, [XIII] aut secundum hujus operis librum allegare putandus sit, sed alia opuscula.

CAP. II. Citat auctor noster λόγους, quos scripsit contra Arianos.

Duos Didymum λόγους, id est, sermones contra Arianos edidisse testantur vetusti scriptores, quorum testimonia simul congesta in Appendice lectori exhibui. Id autem in theologum nostrum quadrare liquet cum ex iis, quæ dixi pag. 435, atque alibi, tum etiam ex his quæ mox dicam.

CAP. III. Se contra Arianos semper pugnasse affirmat theologus noster.

Præterea auctor noster pag. 202, æ Ariano ac

Macedonianis pro virili parte semper obstitisse ait, ac pro catholica de Trinitate doctrina in medium semper produisse ad litem aut intentandam, aut sustinendam. At quisnam est post Athanasii ætatem Græcus sæculi quarti scriptor, ad quem aptius hæc referre possimus, quam Didymus Alexandrinus? quem Rufinus, Socrates, Sozomenus, Hieronymus, Theodoretus ut catholicæ de Trinitate doctrinæ strennum propugnatores prædicant; quique et in libro *De Spiritu sancto*, et in sermonibus contra Arianos, et in libro, seu libris *De sectis*, et *De dogmatibus* contra eos hæreticos ex professo scripsit: qui denique in enarrationibus in Epistolas catholicas, atque in commentariis sacræ Scripturæ, quorum fragmenta in catenis exstant, nullam elabi sinit occasionem, quin catholica de Trinitate dogmata inculcet, aut Arianos, Macedonianos, aliosque hæreticos perperam de illa sentientes refellat? Rem ita se habere, observabit diligens lector in catena in *Psalms* ad psalmum cii, vers. 20, et alibi, in catena in *Acta* tom. IV *Anecd. Wolfii*, pag. 6, 9, 14, 19, atque in alijs catenis quæ jam impressæ sunt. Ego enim ne nullum ex innumerabilibus exemplis quæ afferri queunt, protulisse videar, omissis iis quæ edita jam sunt, unum dumtaxat exscribo ex catena ms. in *libros Regum*, quæ exstat in codice Græco xvi bibliothecæ Venetæ S. Marci. Ibi enim ad versiculum 22 capitis xxii libri II Regum, qui incipit, Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, hæc legitur pag. 129: Διδύμου. Ὅτι ἐφύλαξα, φησι, τὰς ὁδοὺς Κυρίου. Ταῦτα οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὡς κτινὲς ὁνοῦται· ἀλλ' ἀνατιθεὶς τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατορθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος· καὶ οὐκ ἀσεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὃ ὀρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διεληφώς· ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐννοῶν καὶ ἀγίως περὶ Χριστοῦ διαλαβάνων· καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος· καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ὃν δεῖ τρόπον δοξάζων. Quæ sic verto: « Didymi. Quia custodivi, inquit, vias Domini ». Hæc non arroganter dicit, ut quidam putant; sed Deum agnoscens ut causam eorum quæ a se gesta sunt, ac ea illi tribuens. Custodit autem vias Domini is qui in mandatis ejus ambulat: et impie non agit a Deo suo³ is qui recte de veritatibus dogmatibus disserit, irreprehensibile de Deo sentiens, et sancte de Christo disserens, et pie de Spiritu sancto cogitans, et de alijs dogmatibus ita ut oportet sentiens. » Quis hominem vel paucis hæc in verbis non agnoscit catholicam de Trinitate doctrinam inculcandi percupidum? At quanto magis in cæteris quæ exstant ejusdem operibus atque frag-

Cap. IV. Tres de Trinitate libros dictavit auctor noster, ut Didymus.

Quin tres a Didymo libros *De Trinitate* dictatos esse testantur aperte Socrates, Cassiodorus, et Anselmus Havelbergensis in testimoniis a me in Ap-

³ Psal. xvii, 22. ³ ibid.

pendice allatis. Hujusmodi vero opus respicere videtur et Hieronymus in libro *De script. eccles.* cap. 120, eum ait: Responderunt ei (nempe Eunomio) Apollinaris, Didymus, etc. Et autem quam belle auctori nostro conveniat, me vel tacente omnes vident. Itaque ad alia statim progredior.

[XIV] CAP. V. De impari numero scripsit ut Didymus.

Undecim scilicet scriptores, qui de impari numero scripserant, numerat Hieronymus in epistola ad Pammachium, ut dixi pag. 268, not. 5, quorum sextus est Didymus. Ego vero rationem hinc duco non contentendam, qua confirmem tres hosce libros esse Didymi. Fusc enim de impari numero, id est de septenario, agit theologus noster lib. II, cap. 14. Itaque cum illa Hieronymi epistola post editos hosce libros scripta fuerit, valde probabile est, eosdem ab ipso respici; multo enim fuscus de impari numero hic agit auctor noster, quam plerique ex alijs Patribus, quos Hieronymus nominat: nimirum undecim illi sunt Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hilarius: quorum nullus mea quidem sententia opus edidit, quod de impari numero inscripserit, sed obiter omnes de eodem in suis operibus locuti sunt. Nullius vero opus citat Hieronymus nisi Cypriani; ait enim: *Quorum Cyprianus de septenario, id est de impari numero disserens quæ et quanta dixerit, ad Fortunatum liber illius testimonio est.* Jam vero quæ Cyprianus in libro, sive epistola ad Fortunatum de septenario scripsit pag. 322 editionis Venetæ anni 1728, multo minus copiosa sunt, quam quæ de eodem numero disputat auctor noster. Quod si reliquorum opera quæ exstant evolveris, invenies Tertullianum quoque, Clementem Alexandrinum, atque Origenem variis in locis, Hilarium tractatu in *psalmum cxviii*, tom. I, pag. 409, et Lactantium lib. VII *Instit.* cap. 14, minus fusc de hac re locutus esse, quam theologum nostrum. De Hippolyto autem, Dionysio, Eusebio, Victorino nihil dico, quod duorum quidem opera interierint, alii vero in his quæ supersunt operibus aut parum, aut nihil de impari numero disserant, si Eusebium Cæsariensem excipias, qui ubinam de illo sermonem habeat, Ignoro, sed locum is facile, opinor, inveniet qui ejus commentarios in *Psalms*, atque in *Isaiam* a Montfauconio editos, aut alia ejusdem modi opera Eusebii percurrerit. Mihi enim illud in præsens sufficit, ut valde verisimile sit hosce auctoris nostri libros ab Hieronymo indicari.

Cap. VI. Perbelle auctori nostro congruunt quæ de Didymo testantur veteres, eum nempe et de sectis, et contra Monachos scripsisse, et primam ad Corinthios Pauli Epistolam latissime interpretatum esse, et plures alios e sacris libris commentariis, aut commentariolis illustrasse.

Hactenus rationes satis efficaces attulimus, mox

alias adhuc validiores prolaturi. Sed antequam ad A
 has veniamus, nonnullas hic addere conjecturas
 placet. Suum *Sectarum* volumen bis memorat Di-
 didymus in libro *De Sp. S.*, num. 5 et 21. Opinati
 autem sunt aliqui, id magna saltem ex parte adhuc
 exstare, idem nempe esse cum eo quod *Philoso-*
phumena inscribitur. Nonnulli etiam diversum ab
 illo non esse censuerunt, quod *Dogmatum* volumen
 Didymus ipse vocat in libro *De Sp. S.*, num. 32.
 Quarum opinionum primam gravibus obnoxiam esse
 difficultatibus multo ostenderunt, altera levibus con-
 jecturis duntaxat innotuit. Quod si talibus ego ra-
 tionibus acquiescerem, contendere forsitan et ipse
 possem, hos *De Trinitate* libros nihil aliud esse, quam
Sectarum volumen: hujusmodi enim suspicio ex
 duobus postremis tertii libri capitibus oriri posset. B
 Nam capite quidem 41 repente auctor noster ad
 Montanistarum hæresim orationem convertit, ac non
 modo ea refellit, quæ contra catholicam de Trini-
 tate doctrinam docebant, sed et alia eorum delira-
 menta: tum subdit: *Ita adversus alias hæreses no-*
deste ac sapienter, ut possumus, pugnamus. Ac sta-
 tim postea Manichæos confutare aggreditur cap. 42,
 cujus utinam postremam partem nobis ætas non in-
 vidisset. Hujusmodi tamen ego suspitione non mo-
 veor, sed tres hosce *De Trinitate* libros a *Sectarum*
 volumine omnino alios esse existimo: tum quia quæ
 de Montanistarum, Manichæorum, aliorumque hæ-
 reticorum sectis dicit auctor, obiter duntaxat, ac
 [XV] veluti appendicis loco dici videntur: tum C
 etiam quia *Sectarum* volumen antelibrum *De Spiritu*
sancto, tres vero hi libri post eundem neo quidem
 iudicio dictati sunt. Illud itaque tantum aio, ei qui
De hæresibus vel sectis, scripserit, optime convenire,
 ut postrema illa duo capita dictaverit. Id enim Di-
 didymo in more positum esse animadverti, ut ad eam-
 dem sæpius sicut in uno eodemque opere, ita etiam
 in diversis redeat. Quod vere a me dici is fatebitur,
 qui attente singula quæ exstant illius opera aut
 fragmenta expenderit, atque inter se contulerit.

Adversus Manichæos sane peculiare opus ipse
 edidit, quod aut totum, aut bona saltem ex parte
 etiamnum exstat. Sed adversus eosdem passim dis-
 putat etiam in *Enarrationibus in Epistolas catholi-*
cas. Eosdemque ut refellat, a proposito parumper D
 aberrat in libro *De Spiritu sancto*, num. 45, occa-
 sione arrepta ex illis Isaia: verbis: *Inferens nobis*
iuxta misericordiam suam^b. Quinam ergo magis,
 quam Didymo convenire arbitramur quod in
 trium horum librorum auctore observamus, ut Man-
 ichæos non modo obiter, paucisque verbis refellat
 paginis 385, 388, et 396; verum etiam capite 42
 tertii libri fusius, ut modo dicebamus, contra eos
 scribat, atque a proposito argumento ad illos con-
 futandos digrediatur?

Quoniam vero conjecturis nunc indulgemus, illud
 etiam animadversione dignum reor, quod cum plu-

rimos Scripturæ libros commentariis, aut commen-
 tariolis Didymus explanaverit, ut constat cum ex
 Hieronymo, tum ex catenis aut impressis, aut ca-
 lamo exaratis: si *Indicem locorum sacræ Scripturæ*
 tribus hisce in libris allegatorum expenderit, tria
 hæc vera esse comperies: primo, ex iis libris, quos
 commentariis Didymus interpretatus est, cujus-
 modi sunt Epistola prima ad Corinthios, Isaias,
 Psalmi, etc., plurimos ab auctore nostro textus af-
 ferri; secundo, ex iis libris, quos brevibus commeu-
 tariolis illustravit, pauciores: ex iis demum quos
 nullo modo interpretatus est, aut nullum textum aut
 paucissimos allegari. Qua de causa nullum in eo in-
 dice locum reperies ex Machabæorum libris desump-
 tum, nullum ex libro Judith, nullum ex libro Esther,
 nullum ex libro Ruth; vix unum aut alterum, aut
 saltem perpauca ex libris Josue, Judicum, Paralipomenon,
 Esdræ, ac, ut de aliis taceam, plerorum-
 que ex prophetis, quos minores vocant.

Demum, ne in singulis inmerer, illud quoque
 animadvertas velim, tribus hisce libris Scriptura-
 rum loca quæ afferuntur, ita passim explicari, ut
 facile auctorem agnoscas in Scripturarum campo
 summi opere exercitatum: cujusmodi profecto fuit
 Didymus; talem enim se prodit non modo in com-
 mentariis in Scripturam, sed vel in ipso libro *De*
Spiritu sancto.

CAP. VII. Auctorem nostrum item ut Didymum
 imitati sunt Ambrosius, Hieronymus, aliique
 fortasse nonnulli.

Sed jam ad potiores Didymi Alexandrini notas
 transeamus. Harum postrema profecto ea non est,
 quod sancti Ecclesiæ Patres Ambrosius ac Hiero-
 nymus haud pauca ex ejus libris mutuati sint, aut
 imitati. Nam quod attinet quidem ad Ambrosium,
 id aperte fatetur Rufinus Aquileiensis, cujus verba
 protuli pag. 51, not. 5. Id ipsum vero probant mo-
 nachii S. Mauri tom. II operum Ambrosii pag. 597
 in Admonitione in ejusdem Ambrosii libros *De*
Spiritu sancto inscriptos. Ibi enim loca ipsa indi-
 cant quæ Ambrosius ex Didymi libro *De Spiritu*
sancto mutuatus fuit. Quod vero pertinet ad Hiero-
 nymum, fatetur ipse sæpius, multa se ex Didy-
 mo, quem suum magistrum vocat, desumpsisse. Ii
 ita esse comperiet lector, si Hieronymi loca in
Veterum Testimoniis a me allata percurrat. Id sci-
 licet præstitit Hieronymus in commentariis potissi-
 mum in *Epistolam ad Galatas*, in *Epistolam ad*
Ephesios, in *Matthæum*, in *Osee*, in *Zachariam*,
 in *Isaiam*, etc.

Itaque si ex auctore etiam nostro plura mutuatos
 esse Ambrosium, ac Hieronymum constet, nonne
 id quoque indicio erit, tres hosce libros a Didymo
 dictatos esse? Atqui plura hinc mutuatum, aut imi-
 tatum esse Ambrosium ostendi jam in notis. Lege,
 quæso, quæ dixi pag. 275, not. 9: videbis enim
 totum fere Ambrosii librum *De mysteriis*, antea

^b Isa. LXIII, 7.

[XVI] Christi 387 scriptum, e capite 14 secundi A ex his libris expressum esse. Legē etiam, si libet, quæ dicta a me sunt pag. 51, not. 5, pag. 233, not. 1, pag. 246, not. 4, et pag. 357, not. 5.

Quod si quas præterea locorum Scripturæ interpretationes in auctore nostro inveniamus iis persimiles, quas in memoratis Hieronymi commentariis legimus, nonne id quoque argumento erit, ex illis eas esse, quas tacito auctoris nomine, ut solebat, et Didymo sæpius deprompsit ipse Hieronymus? non quod ex hoc opere eas hauserit, ut puto, sed quod valde credibile sit, unum eundemque Scripturæ locum eodem fere modo plerumque a Didymo explicatum esse in hoc opere, atque in commentariis in Scripturam. Ut vero perspicias, quam vere dixerim, non parvam in Hieronymo, et auctore nostro interpretationum similitudinem observari, lege quæ adnotavi pag. 233, not. 3, pag. 177, not. 4, pag. 98, not. 9, pag. 270, not. 3, pag. 271, not. 3, et alibi.

Sed præter Ambrosium ac Hieronymum alij etiam fortasse auctorem nostrum imitati sunt: ego tamen unum duntaxat hic nominabo, cujus nomen pondus aliquot addit sententiæ meæ, quod et Alexandrinus fuerit, ut Didymus, et haud multis post hujus obitum annis Alexandriæ scripserit, Cyrillum nempe Alexandriæ Ecclesiæ patriarcham. Utrum is porro auctorem nostrum revera imitatus sit, judicet lector, postquam ea legerit quæ dixi pag. 39, not. 2, de voce ἀμεγέθης, et pag. 301, not. 8, ac pag. 303, in pluribus notis. Illa præterea, quæ theologus noster habet pag. 8, lin. 1, et sequentibus, cum iis conferat quæ Cyrillus scripsit lib. 1 in Julianum pag. 31 edit. Lipsiensis anni 1696, quæque ita se habent: Ὅρθως δὴ μάλα· δόξα γὰρ Κυρίου κρύπτει λόγον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καὶ πᾶς περὶ αὐτοῦ λόγος ἀθνεῖ· καὶ τῆς ἀξίας κατόπιν ἐρχεται· ἔστι γὰρ ἀπάσης ἐννοίας ἐπέκεινα· βλέπομεν δὲ δι' ἐσόπτρου, καὶ ἐν αἰνίγματι, τὰ περὶ αὐτοῦ, καθά φησιν ὁ πάνσοφος Παῦλος. Non parvam enim inter hujusmodi loca similitudinem, qui ea contulerit, deprehendet.

Cap. VIII. Auctor noster fuit Alexandrinus ut Didymus.

Videndum nunc, cujus fuerit theologus noster: D si enim ipsum Alexandrinum fuisse compertum fuerit, multo eum fidentius poterimus hac de causa Didymum appellare. At talem reipsa fuisse auctorem nostrum, satis mihi indicari videtur conjecturis, quas subjicio; vix enim fieri potest, ut simul omnes alteri congruant, quam scriptori Alexandrino.

Ac primum quidem auctoris loquela manifestum eum facit. Nihil nunc loquar de ejus stylo, quem Alexandrii hominis esse censeo: nihil de allegoricis, quas identidem affert, Scripturæ interpretationibus, quibus Alexandrina maxime schola oblectabatur; nihil de Origenianis locutionibus ab eo

adhibitis, et Alexandrino scriptori magnopere congruentibus; nihil de studio, quod in prætas eum impendisse apparet: nihil demum de dialecticis quibusdam ejus subtilitatibus, quas Alexandriæ potissimum viguisse Didymi ætate, nemo ignorat: hæc enim omnia quantam vim habeant, facile per se intelliget lector eruditus. At vocabula quoque ipsa, quibus theologus noster utitur, Alexandrinum scriptorem subindicant sæpenumero. Alexandrina videtur vox περιόδια, ab Athanasio quoque adhibita ad curationem denotandam, ut dixi pag. 268, not. 2: eam certe apud nullum alium scriptorem hactenus ego inveni, qui Alexandrinus non foret. Itaque tandem Alexandrinam esse opinabor, quando ea in aliis scriptoribus, iisque nec Ægyptiis, neque

B Alexandrinæ scholæ alumnis, neque Alexandriæ proximis reperitur: quod fieri tamen posse non inficior. Alexandrina simili modo est, ut puto, vox ἀμεγέθης: hujusmodi enim epithetum haud scio an Deo ullus alius tribuerit, quam Didymus, ac post ipsum Cyrillus Alexandrinus, ut dixi pag. 39, not. 2. Alexandrina fortasse est vox ἀνεβέλγητα, ab auctore nostro usurpata, atque ab eodem Cyrillo in locis a Suicero allegatis. Alexandrinam esse verisimile est vocem οὐρανὸς eo sensu acceptam, quo occurrit pag. 201, ut ibidem indicavi. [XVII] Alexandrinam itidem esse conjicio vocem ἀβέτα, quæ legitur pag. 32, quamque ab Athanasio in fragmentis commentariorum in Matthæum pag. 310 tom. II Collectionis novæ Mostafricanæ adhibitam invenio. Denique, ne singula persequar, Alexandrinam quodammodo, parum scilicet elegantem, dialectum redolent plura ex vocabulis, quæ in Græcarum rocum Indice a me adnotata sunt, et potissimum videlicet, quæ fastidiosæ aures, Atticorum elegantiorumque aliorum scriptorum stylo assuetæ ferre vix possunt.

Alexandrino præterea scriptori maxime congruunt quæ legimus pag. 201: Nec eos piget, inquit, ... pelagus (πέλαγος) trajicere, ac multorum deinceps dierum iter ... perficere. Ut enim testatur Strabo, lib. xvii, p. 543, πέλαγος, seu pelagus vocabatur cum Ægyptiacum mare, tum palus Mareotis, quorum illud a Septentrione, hæc a meridie Alexandrinam regionem alluit: qua de causa eandem regionem ibidem dicit ἀμφίκλυστον δὸςτὸ πέλαγος, id est, quæ duobus pelagis alluitur: Alexandriæ vero urbis τὸ παράλιον μέρος, id est partem in ora maritima sitam, lib. ii contra Apionem, segm. 4, Josephus memorat. Quin etiam optime in Alexandrinum theologum quadrant cum ea, quæ pag. 398 docet auctor noster de quotidiana corporis et sanguinis Domini communionem, ut ibi adnotavi, tum illa, quæ de quotidiana baptismi administratione scribit, ut videre licet, pag. 273, not. 1; tum etiam quæ de ambitiosorum dissidiis attingit, pag. 308, quæque de oratione Manassis sensit, quam ut

sacræ Scripturæ partem citat pag. 399; tum de-
num, quod pag. 484 *cosmographum* vocet Moysen,
librum scilicet Geneseos, ut puto, respiciens, qui
in codice Alexandrino, et a Philone, atque Cle-
mente Alexandrinis inscribitur γένεσις κόσμου, id
est, *origo mundi*, ut monet vir clariss. Mazochius
initio *Spicilegii*.

Omnibus hisce conjecturis illud insuper adjun-
gendum est, quod a theologo nostro ita passim
Scripturas allegari observaverim, ut Alexandrinum
se prodatur. Id autem pluribus modis ostendo. Nam
primo ubi lectio Græcæ editionis alia est a lectione
vulgatæ Latine translationis, sæpissime auctor nos-
ter eam sequitur lectionem, quam secutus est
vulgatus interpres. At vero Alexandrinum codicem
sæpissime cum vulgato concordare, testatur Simo-
nius in Dissertatione de manuscriptis Novi Testa-
menti codicibus, pag. 61. Deinde Alexandrina sa-
crorum Bibliorum exemplaria non omnino emen-
data, sed additamentis quibusdam aucta fuisse constat
ex Hieronymi libro xvi in *Isaiam*, tom. IV, pag.
696 editionis Veronensis. Ibi enim postquam
versiculum undecimum capituli LVIII sic attulit, ut
in emendatis LXX Interpretum exemplaribus lege-
batur, hæc subjicit : « Quod in Alexandrinis exem-
plaribus in principio hujus capituli additum est :
Et adhuc in te erit laus mea semper; et in fine : *Et
ossa tua quasi herba orientur* ... in Hebraico non ha-
bentur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis, et
veris exemplaribus. » Nimirum tres potissimum
erant Didymi ætate versionis LXX Interpretum
editiones, ut nos docet ipse Hieronymus *Prologo in
Paralipomena*, seu libro II in *Rufinum*, segm. 27,
tom. II, pag. 521, ubi hæc scribit : *Si LXX Inter-
pretum pura, et ut ab eis in Græcum versa est editio
permaneret, superflue me... impelleres, ut tibi Hebræa
volumina Latino sermone transferrem ... Nunc vero
cum pro varietate regionum diversa ferantur exempla-
ria, ... Alexandria, et Ægyptus in Septuaginta suis
Hesychium laudat auctorem, Constantinopolis usque
ad Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat.
Mediæ inter has provinciæ Palæstinos codices legunt,
quos ab Origene elaboratos Eusebius, et Pamphilus
vulgaverunt : totusque orbis hac inter se trifaria
varietate compugnat.* Ita Hieronymus. Ac revera
in codice Alexandrino, qui quarto, ut aliqui, aut
saltem sexto sæculo exaratus est, ut alii volunt,
inveniri scholia in *textum introducta*, rara quidem
ipsa, *textusque vero Ægyptiaca*, testatur Millius in
Prolegomenis, p. 143; Didymum vero non semper
quidem, sed plerumque tamen Alexandrina exem-
plaria secutum esse non dubito. Ita exempli gratia
in *Enarrationibus* ad caput I Epistolæ primæ Petri
citat psalmum xxxviii hoc modo : *Peregrinus ego
(mendosa enim est editionis lectio, ergo) in terra.*
Voces vero, *in terra*, leguntur quidem in codice
Alexandrino, sed desunt in Græca Bibliorum [XVIII]
editione. Simili modo ipse Didymus in fragmento,
quod affert Hieronymus in epistola 119 ad Miner-

vium et Alexandrum, sequitur lectionem codicis
Alexandrini. Nam cum in Epistola I ad Cor. cap.
xv, vers. 51, Græca Biblia habeant : *Omnes qui-
dem non dormiemus, sed omnes immutabimur*; co-
dex vero Alexandrinus, cui consentit vulgata Lati-
na translatio, habeat : *Omnes quidem dormiemus,
sed non omnes immutabimur* : Didymus utramque
ibi quidem lectionem memorat, sed secundam alteri
anteponit, ac sequitur. Cum itaque noster etiam
theologus Scripturæ loca ita alleget, ut in illius
allegationibus et additamenta occurrant aliquando,
et passim Alexandrinarum membranarum lectiones
sequatur, Alexandrinum hac etiam in re scriptorem
agnoscimus.

Et quod spectat quidem ad additamenta, de iis
cum in notis, tum in *rerum Indice* ad vocem *Addi-
tamenta*, lectorem monui. Quod vero ad codicis Ale-
xandrini lectiones attinet, pluribus exemplis quod
dixi confirmandum est : si cui vero id molestum
futurum sit, is eadem præteriens, ad cætera, quæ
subijciam, transiliat. Itaque primo, in Epist. ad
Philipp. III, 8, Græca Biblia habent, Χριστοῦ Ἰη-
σοῦ τοῦ Κυρίου μου · codex Alexandrinus pro μου
habet ἡμῶν · noster vero theologus hunc sequitur,
pag. 5. Secundo, in Ep. ad Gal. II, 16, Biblia Græca
habent, διότι οὐ δικαιοθήσεται · Alexandrinæ vero
membranæ pro διότι habent ὅτι, ut legit auctor,
pag. 4. Tertio, in ead. Ep. II, 14, Græca Biblia habent
Πέτρον, codex Alex. κηφᾶ, ut auctor noster, pag.
168 et 387. Quarto, in Ep. ad Hebr. III, 9, Biblia
Græca habent περιφέρεσθε, auctor noster pag. 6,
et codex Alexandrinus παραφέρεσθε. Quinto, in
Ep. I ad Cor. VIII, 2, Græca Biblia habent, οὐδέτις
οὐδὲν ἔγνωκε, auctor noster pag. 8, omisso voce
οὐδὲν, legit, ὅπως ἔγνωκεν · simili autem modo legi-
tur in codice Alexandrino, nempe ὅπως ἔγνω. Sexto,
in Ep. I Joan. I, 3, Biblia Græca habent, ἀπαγγέ-
λομεν ὑμῖν, auctor noster pag. 21, et codex Ale-
xandrinus, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν. Septimo, apud
Joannem I, 18, Græca Biblia habent, ὁ μονογενὴς
Υἱός, auctor noster pag. 76 et alibi legit, ὁ μονο-
γενὴς Θεός, quo modo legit Origenes Alexandrinus,
ut monui pag. 76, not. 5. Octavo, in Ep. Jac. IV,
12, Græca Biblia carent vocibus καὶ κρητῆς; at no-
ster auctor illa legit pag. 27, ut et codex Alexandri-
nus. Nono, in Ep. ad Hebr. I, 1, Græca Biblia ha-
bent ἐπ' ἐσχάτων, auctor vero noster pag. 33, et
cod. Alex. ἐπ' ἐσχάτου. Decimo, in Ep. ad Ephes.
II, 14, Biblia Græca habent, Πατέρα τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, codex Alexandr., et auctor
noster, pag. 49, omittunt omnia hæc verba, τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Undecimo, in Act. V,
32, Græca Biblia habent αὐτοῦ μάρτυρες · auctor
noster pag. 55 omittit vocem αὐτοῦ, ut cod. Ale-
xandrinus. Duodecimo, in Ep. ad Philipp. III, 3,
Biblia Græca habent, Πνεύματι Θεῷ · auctor noster
hanc lectionem vitiosam esse contendit pag. 246, ac
legit Πνεύματι Θεοῦ, quo modo legitur et in co-
dice Alexandrino. Hæc, ut fallor, sufficiunt, ut ap-

pareat auctorem nostrum Alexandrinis Bibliorum A ster, quam synaxes, id ex eo fieri videtur, quod exemplaribus usum esse.

Demum, ut alias mittam conjecturas, quæ lectori erudito opus hoc legenti facile in mentem venire possunt, unum tantum ejus locum addam, quo magis magisque roboratur opinio mea de patria, aut saltem domicilio auctoris nostri. Exstat is pag. 308, in qua cum nihil legatur, quod Alexandrino homini non conveniat, tum illud maxime Alexandrini est, quod Deum Opt. Max. unum ac trinum orat, ut *Nili fluenta sint plena, et maxima annonæ ubertas*. Ne vero cogar ea repetere, quæ alibi dicta sunt, lege, quæso, notas meas ad illum locum. Ego enim ad alia statim progredior.

CAP. IX. *Ecclesiæ Alexandrinæ catechista fuit auctor noster ut Didymus.*

Alexandrinæ Ecclesiæ catechistam a S. Athanasio factum fuisse Didymum, pauci ignorant, præfectum scilicet eum fuisse celebri scholæ a S. Marco evangelista, ut testatur Hieronymus, fundatæ, cui scholæ viri magni Pantænus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Heraclas, S. Dionysius, Athanasius, Pierius, S. Petrus Martyr, S. Macarius, aliique præfuerant. Quodam vero esset Alexandrini catechistæ munus, [XIX] ex Eusebii *Historia ecclesiastica* lib. vi, cap. 10, discimus. Ad eum scilicet spectabat non modo rudiores primis fidei elementis imbuere, ut nomen ipsum catechistæ sonat, verum etiam primo sacras litteras interpretari; eam enim scholam vocat ibidem Eusebius *διδασκαλεῖον τῶν λεπῶν λόγων* deinde *divinorum dogmatum thesauros*, ut Eusebii verbis utar, *partim viva voce, partim scriptis exponere auditoribus*: demum hæreticorum sophismata refellere: etsi enim hoc aperte non memoret Eusebius, dubitandum tamen non est, quin unum ex præcipuis illius catechistæ muneribus fuerit. Id certa a Didymo egregie præstitum esse constat.

Jam vero hæc omnia in theologum nostrum aptime quadrare quis non videt? Illud in primis quadrat, quod is Alexandrinæ Ecclesiæ fuerit catechista. Quid enim, quæso, aliud sunt illi *alternorum dierum conventus*, quos pag. 304 ipsemet commemorat, nisi conventus, in quibus suas habebat catecheses? In iis enim conventibus se *una cum suis*, id est cum discipulis, sanctæ Trinitatis commemorationem facitare consuevisse ait, *ac semper Trinitatem ipsam pro viribus celebrasse, nec ulla unquam tempore non prædicasse, eos valde in suam ipsorum perniciem peccare, qui præclarum aliquid ad catholicam de Trinitate fidem spectans vel discere negligant, vel docere*. Aptissime sane hæc in catechistam Alexandrinum convenire, ostendi jam in notis ad eum locum. Cum enim Alexandriæ, non vero in reliqua *Ægypto*, synaxes alternis diebus reipsa haberentur, vix dubitandum videtur, quin Didymus quoque alternis diebus suas *συνουσίας*, id est sacros congressus, aut conventus habuerit. Quod vero istos cætus *συνουσίας* potius vocet auctor no-

ster, quam synaxes, id ex eo fieri videtur, quod hujusmodi denominatio iis cætibz maxime conveniat, quibus non episcopus, non presbyter præerat, sed catechista sacris ordinibus non initiatus. Aliud enim est *docere in ecclesia*, aliud vero *docere in catechesibus*, ut colligo ex hisce Joannis Jerosolymitani episcopi verbis apud Hieronymum in libro adversus eundem Joannem, segm. 11, pag. 419: *Quæ... in ecclesia docemus, et in catechesibus*. Primum illud in ecclesia Alexandrina post Arii tempora episcopo reservatum erat, si fides habenda est Sozomeno, qui lib. vii, cap. 19, scribit, *apud Alexandrinos solum civitatis Alexandrinæ episcopum ἐπὶ ἐκκλησίας* (id est in ecclesia) *docere: quam consuetudinem, inquit, cum antea non fuisset, introductam esse ferunt, ex quo Arius presbyter de doctrina fide, disserens, nova dogmata invenit*. Quæ verba etsi stricto sensu fortasse accipienda non sint, ex iis tamen conjicere posse videmur, Didymum non in ecclesia, sed alibi, synaxium diebus catecheses suas habuisse: ideoque hac etiam de causa eos conventus magis proprie *συνουσίας*, quam synaxes nuncupari.

Sed alia adhuc sunt in auctore nostro loca, quæ ipsum catechistam fuisse indicant. Sæpius enim is filios suos, ac filiorum suorum filios memorat, *propter quos*, inquit, *se viventem laborare*; sæpius etiam de iis meminit, qui *una cum ipso* conveniebant. De primis loquens ait: *Οἱ ἐξ ἐμοῦ*, et *πατρία δὲ ἔδωκέν μοι θεός*: de aliis autem sic loquitur: *Οἱ σὺν ἡμῖν*, et *οἱ σὺν ἐμοί*. Etsi vero primos illos non spirituales, sed carnales auctoris filios fuisse conjiciam, secundos tamen, quos vocat *τοὺς σὺν ἐμοί*, eos ipsos fuisse verisimile est, qui *una cum ipso* in conventibus, aut *συνουσίαις*, quas dixi, ad eam audiendum confuebant.

Quod demum spectat ad catechistæ munus, quam præclare iis functus fuerit theologus noster, dicere supervacaneum est. Ex iis enim, quæ hactenus dixi, apparet eum et in sacrarum litterarum studio, atque interpretatione quammaxime versatum fuisse, et divina dogmata cum viva voce, tum scriptis strenue propugnasse, eaque ab hæreticorum dictoriis, objectisque vindicasse. In iis igitur formulis potius, quas modo memoravi, paulisper immoremur: ut majus inde, si fieri potest, opinioni meæ robur accedat.

CAP. X. *Filios genuit et auctor noster et Didymus.*

Nihil itaque crebrius in precepcionibus huic operi insertis memorat auctor noster, quam filios suos, ut jam dixi. [XX] Eorum meminit pagg. 202, 203, 305, 307, 308, ac demum 319. Quæri ergo posset primo, utrum auctor noster, aut Didymus monachus fuerit: deinde utrum de filiis spiritibus, an de carnalibus ea loca intelligenda sint. Verum prima quæstio et a proposito meo aliena est, neque ad solvendam alteram omnino necessaria. Fieri enim potest, ut liberis operam prius dederit Didymus, ac deinde, uxore aut defuncta, aut consentiente, aut etiam, ut Theonas fecit a Cassiano memoratus col-

latione XXI, cap. 1, eadem invita, in monasterium se receperit. Sive ergo monachus fuerit Didymus, ut eum appellat Victor Tununensis, sive non fuerit, solvenda adhuc restat altera ex propositis questionibus. Verum haud scio an ea nobis supersint monumenta, quibus ita dilui possit, ut lectori omnino satisfaciamus, qui probabilibus conjecturis contentus esse nolit. Duo tamen hæc statuere posse mihi videor: primum sive loca, quæ indicavi, de spiritalibus filiis accipiantur, sive de carnalibus, optime Didymo ea convenire. secundum, verisimilius esse auctorem nostrum de carnalibus filiis loqui.

Ut autem a primo exordiar, si ea loca de spiritalibus filiis *per catechesim*, ut Cyrillus Jerosolymitanus loquitur, genitis intelligantur, quam bene ea Didymo congruant, nemo non videt: fuit enim is Alexandrinæ Ecclesiæ catechista, ut vero ait Clemens initio primi Stromatis, Πατέρας τοὺς κατήχησαντάς φημεν. Sin autem de filiis carnalibus theologi nostri verba interpretemur, cuinam, quæso, ex omnibus quarti sæculi Patribus Alexandrinis aptius convenire possunt, quam Didymo? qui, cum cæcus foret, nullis ordinibus sacris initiatus esse poterat? Etsi enim nonnulli tunc presbyteri, et episcopi uxore non destituti fuisse perhibeantur, ut Synesius Ptolemaidis, ut S. Hilarius Pictaviensium, ut S. Pacianus Barcinonensium episcopi, nulli tamen ex hisce tribui potest hoc opus; nec ullum præterea ex omni antiquitate Patrem novi, aut presbyterum, aut episcopum, qui de filiis suis carnalibus tam sæpe mentionem fecerit, ac eos veluti ostentavit, ut auctor noster facit: dedecere scilicet existimabant, ut opinor, ita se gerere eum, qui sacris ordinibus initiatus sit. Huc accedit quod non modo filios suos commemorat auctor noster, verum etiam nepotes, seu *filiorum suorum filios*. At id quoque adamussim quadrat in Didymum, quod et diutissime vixerit, et hos libros post tertium ac septuagesimum circiter vitæ annum dictasse videatur, si eos revera dictavit, ut puto.

Quod vero ea quæ numeravi, auctoris nostri loca de carnalibus multo verisimilius, quam de spiritalibus, filiis accipiantur, multis conjecturis confirmari potest, quæ non omnes tamen ejusdem sunt roboris. Afferam prius leviores, tum veniam ad graviores

Nimirum primo in commentariis in *Psalms* ad versic. 157. psalmi cxviii, pag. 502 catenæ Cordorianæ perinde loqui videtur Didymus, quasi uxor ipsi fuerit, ac liberi: ita enim ait: *Adversariæ potestates per domesticos, per uxorem litigiosam, et garrulam, et iracundam nos tentant, ut peccemus...* Τὰ γὰρ χρυπτά Κυρίου τῷ Θεῷ ἡμῶν· τὰ δὲ φανερά ἡμῶν καὶ τοῖς τέχνοις ἡμῶν. Similique modo in libro *adversus Manichæos*, pag. 213. Videmus, inquit, hæc semper in nobis ipsis accidere: quæ enim filios docemus, cum volumus eos secundum disciplinam instituire, ut disciplina utantur, non sic tamen utuntur, ut instituti a nobis sint.

Secundo, in citatis locis auctor noster non solum nihil omnino habet, quod indicet eum loqui de filiis spiritalibus, sed ita e contrario loquitur, ut, meo quidem iudicio, carnales potius filios designet. Etsi enim filii spiritalis, aut discipuli sæpius vocentur a Patribus παῖδα, υἱοί, aut τέχνα, nempe *fili*; haud scio tamen an eorum ullus de discipulis suis loquens hæc locutione usus unquam fuerit: εἰ ἐξ ἐμοῦ, id est, *ii, qui (sunt) ex me*, nempe, *qui orti sunt ex me*. At auctor noster sæpius eam usurpat, ut videre licet in locis superius allegatis.

Tertio, non filiorum duntaxat is meminit, iniquiens eos *esse ex ipso* (nempe natos ex ipso) ac sibi a Domino datos, sed istorum quoque filios memorat, eosque vocat alicubi quidem τοὺς ἀπ' αὐτῶν υἱούς, id est, *qui ab ipsis sunt*, nempe, *qui ab eis geniti sunt*; alibi vero παῖδα τῶν πατέρων, id est, *filiis filiorum*. Quin præterea pro nepotibus orat nondum natis, sed in posterum orituris, [XXI] dum ait, τοὺς ἀπ' αὐτῶν ἐσπεύουσ. Deo in summa commendat non tantum se, ac filios suos, sed *et natos natorum et qui nascentur ab illis*. At si hæc omnia de filiis, ac nepotibus spiritalibus, sive de discipulis, et de discipulorum discipulis, ac demum de iis, quos discipulorum discipuli edocturi erant, intelligerentur, nimis continuata esset, meo iudicio, sine ulla necessitate, allegoria. Ac sane quis alius scriptor unquam discipulorum suorum discipulos, *filiis filiorum suorum* nuncupavit, iis præsertim in locis, ubi oratio simplex sit, nec translationibus referta?

Quarto, memorat theologus noster cum eos, quos vocat τοὺς ἐξ ἐμοῦ, tum eos, quos appellat τοὺς σὺν ἡμῖν, et τοὺς σὺν ἐμοί, nempe memorat cum filios suos, tum eos, quos *una cum se ipso* esse ait. Videntur autem hæc satis commode explicari, si dixerimus, aut priore formula carnales Didymi filios, secunda vero illos, qui *una cum ipso* ad catecheses conveniebant, designari; aut primos eosdem esse cum secundis, quod scilicet Didymi filii una cum Didymo ipso vitam degerent.

Quinto, auctor noster pag. 319 ait: *Simul cum filiis, quos dedit mihi (Deus), et filiorum filiis, propter quos etiam viventes laboramus*. Pagina vero 307 illud a sancta Trinitate petit, ut possint universi iis qui indigent, largiri pro viribus, incipientes a propinquis, et consanguineis, atque domesticis. Hæc autem et aptissime ei tribuuntur omnia, cui filii carnales sint, nec possunt cuncta de discipulis probabiliter intelligi: si enim de his primo in loco loqueretur, filios duntaxat commemorasset, non vero filiorum etiam filios: nam propter filios quidem dicere poterat, se viventem laborare, non vero propter illos qui non erant ejus discipuli, sed discipulorum suorum discipuli, pro quibus proinde non Didymus ipse laborabat, sed ipsi discipuli.

Sexto, quemadmodum ex Isidori Pelusiotæ epistolis unam, quæ Evagrio inscripta est, celebri Evagrio Didymi discipulo scriptam vult Tillemontius

tomus X, in Evngrio; et epistolam 125 libri i Gregorio Nysseno missam idem arbitratum tom. XV, ubi agit de S. Isidoro Pelusiota; ac demum epistola 109 libri i, Marathonio monacho inscripta, ad eum Marathonium data videtur qui episcopus Nicomedienus creatus fuit: ita cum tres etiam sint ejusdem S. Isidori epistolæ, ut monui pag. 477, quarum duæ inscribuntur Didymo, nempe 330 et 331 libri primi, tertia autem Didymo scholastico, nempe 206 libri sexti, videntur hæc quoque Didymo nostro scriptæ. Nam quod attinet ad binas priores, in utraque de quibusdam Davidis verbis agit S. Isidorus, in secunda vero Didymum, ad quem scribit, ex eo laudat, quod, cum et ingenii acumine polleat, et *Scripturarum sensum sagaciter perscrutetur, nihil est quod eum latere possit: nam cum omnia, inquit, in juvenili ætate præclare collegeris, requiem in senectate habes.* Hæc vero omnia Didymo nostro mirifice conveniunt. Quidni ergo suspicemur tertiam quoque eidem Didymo scriptam esse? Non ausim id equidem asseverare. Scholastici tamen titulus, de quo legendum Cangii Glossarium, recte ei tribui potuit, qui et scholæ Alexandrinæ præerat, et pluribus scientiis eruditus erat. Quod si ad ipsum epistola isthæc missa est, fuerunt ei sine dubio liberi, iique plures, ut allata etiam theologi nostri verba indicant. Sic enim incipit epistola: *Filium tuum maximum a natu minimo dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen quasi nescias.* Quæ mirum in modum conveniunt auctori nostro: eum enim quietis amantissimum fuisse, ac mansuetum, atque ab ejusmodi contentionibus alienum, plurima hujus de Trinitate operis loca manifestant.

Demum, Libanius in epistola 321 Sebastiano Manichæo, Ægypti duci, Rhetorium commendat, quem et discipulum suum dicit, et hominem non pecuniosum, et in oratoribus ac poetis versatum, Didymi autem filium: *Duo, inquit, in primis me ipsi (Rhetorio) benevolum reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est διδάσκαλου, id est doctoris, seu magistri. Didymum sane tu non ignoras, nisi et magnam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdium fluens.* Et in epistola 320, *Rhetorius iste nobiscum versatus est; ego vero patris ejus disciplina usus sum; et mihi quidem per illum poetas, illi vero per me rhetoras [XXII] nosse contigit... Ille nunc in Ægyptum venit fundum paternum non amplum occupaturus: patrem enim ibi habet.* Hactenus Libanius. Utrum vero is de Didymo nostro sermonem habeat, penes lectorem judicium sit. Et sane, de quo Libanius, omnia cum Didymo nostro conveniunt adamussim: in Didymum enim nostrum perbelle quadrat, quod vocatur διδάσκαλος, id est doctor; quod filium in oratorum ac poetarum lectione versari, atque erudiri curaverit; quod fuerit in poetis et ipse summopere versatus; quod Sebastiano notus non esse nequiverit; quod ab iis omnibus cognitus fuerit, qui magnam Ægypti civitatem, videlicet Alexandriam,

non ignorarent; quod Ægyptius existeret; quod doctrinæ suæ copiam aliis fecerit; quod noctu et interdium docuerit; quod filium habuerit non pecuniosum. Itaque tandiu de Didymo nostro sermonem a Libanio haberi credere licet, quandiu aut alius Didymus deprehensus sit, qui Libanii ætate Alexandria floruerit, ac Didymo nostro notior, vel saltem æque notus fuerit, aut ratio aliqua afferatur, ob quam de Didymo nostro Libanius nequeat intelligi. At inquit, Didymum illum Libanius vocat magistrum, ac præceptorem suum: id autem Didymo nostro vix ac ne vix quidem congruit: nec enim Libanius Alexandriam profectus unquam esse videtur, nec Didymum nostrum utpote cæcum Antiochiam, aut Athenas, aut Nicomediam, aut Constantinopolim, aut Nicæam perrexisse verisimile est: quibus in urbibus moratum esse constat Libanium. Huc autem accedit, quod Didymi nostri æqualis foret Libanius: hic enim anno Christi 314 natus est, Didymus autem anno circiter 310 ortus fuit. Sed ejusmodi hæc non sunt, ut inanem reddant conjecturam meam. Libanius enim utpote paulo junior, Didymi nostri discipulus esse potuit, atque Alexandria forsitan aliquando fuit, cum in oratione in eos qui molestum ipsum appellabant, segm. 7 sic loquatur: *In Ægypto quampluribus, apud Athenas tribus metum injeci, a curia utrobique advocatus.* Quin imo si magnæ civitatis nomine Alexandria superius designavit Libanius, ut videtur, vix in dubium revocari potest, quin eadem in urbe poetas in Didymi gymnasio operam dederit adolescens. Sed jam ad theologum nostrum redeamus, et quo sæculo scripserit, investigemus.

CAP. XI. Auctor noster sæculo iv floruit ut Didymus.

Hos de Trinitate libros post annum Domini 370 scriptos fuisse aperte patet ex pag. 406: ibi enim Basilium Magnum citat auctor ut jam defunctum. Sed tempus ipsum, quo hæc dictata sint, nusquam in hoc opere aperte designatur. Tam multæ tamen sunt conjecturæ, quæ illum quarto sæculo vixisse denotant, ut dubitandum non videatur, quin quarto sæculo reipsa scripserit ut Didymus; nam primo, etsi de Filio ex professo agat, nusquam tamen aut Nestorianam, aut Eutychnianam hæresim memorat, cum plerarumque ex antiquioribus hæresibus mentionem faciat. Secundo, Arianis exprobrat, pag. 227, quod Marathonium Nicomediensium episcopum creandum curarint: id autem cum quarto sæculo contigerit, scriptorem indicat quarti sæculi; Marathonii enim nomen haud multos post ejus ætatem annos vix cuiquam notum fuisse videtur. Tertio, Origenianis quibusdam locutionibus utitur, quas post Didymi obitum sæculo quinto circiter ineunte suspectas evasisse constat: iis autem usus non esset auctor noster, si tum scripsisset, cum ab Hieronymo jam exagitata fuerant, atque a Theophilo Alexandrino condemnata; quod contigit ipso quinti sæculi initio. Quarto, de Macedonianis ubi-

que sic loquitur, ut eorum hæresim non ut vetustam, sed ut recentem confutare videatur, ac primos ejus defensores impugnare. Demum sive dogmata spectentur, quæ is inculcat, sive peculiare, quibus adhæsit, opiniones, sive disciplina ecclesiastica, quam alicubi attingit, cujusmodi est disciplina arcani, orantium conversio ad orientem, oratorum usus atque constructio, ecclesiarum ornatus ex auro, argento, ebore ab Hieronymo etiam in epist. 130, segm. 14, memoratus, continua baptismi administratio, creberrima Eucharistiæ sumptio, et alia his affinia, nihil in hoc opere invenietur, quod auctori [XXIII] quartæ sæculi non congruat. Quæ cum ita sint, eadem ipsam ætate qua Didymus floruisse non dubito.

CAP. XII. Auctor noster Deum vocat ἀμεγέθη ut Didymus.

Sed aliud hic argumentum addere placet, quod non parvi ponderis esse existimo. Illud autem ex eo duco, quod auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη quam vocem cum in epistola ad clarissimum præsulem Joannem Archintum Bononiæ tunc prolegatum commemorasse, ac vertissem, *quantitate carentem*, Gallicus quidam scriptor ea de hoc vocabulo pronuntiavit, quæ mihi probari nequeunt. Verum ei satis superque a me jam responsum est pag. 39, not. 2, et pag. 112, not. 1. Nunc itaque nihil aliud superest, nisi ut argumentum meum paucis exponam. Nimirum constat primo, Deo magnitudinem a Patribus tribui, ut citatis locis diximus: neque vero eam duntaxat *magnitudinem*, quæ Græce μεγαλωσύνη dicitur, aut μεγαλειότης, sed etiam μέγεθος. Ita Chrysostomus tom. I editionis Montfauconianæ, pag. 457, ait: Τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πεποιηκότος αὐτῶν et Basilius Deum vocat ἀόριστον μέγεθος apud Fabricium in *Bibl. Græc.* vol. VIII, pag. 100; a Josepho autem lib. II *contra Apionem*, segm. 22, Deus ipse appellatur τὴν μορφήν καὶ μέγεθος ἰμήν ἀφανέστατος, sive, ut alii legunt, ἀφατος. Constat secundo, in sacra Scriptura, Dei quidem μεγαλωσύνην, aut μεγαλειότητα memorari, nusquam tamen, ni fallor, Dei μέγεθος aut μέγεθος nominari. Tertio, nullum hactenus inveni Didymo vetustiore Patrem, a quo Deus dictus sit ἀμεγέθης. Constat denique Deum a Didymo Alexandrino in commentariis in *Psalms* dictum esse ἀμεγέθη, ut monui not. 1, pag. 112. Id autem ex eo fortasse factum est, quod is, utpote diligentissimus Scripturarum interpret, scrutator, atque indagator, observavit, μέγεθος nusquam Deo tribui in Scripturis. His præmissis cum et auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη, non immerito mihi videor hinc quoque colligere posse, ipsum unum, eundemque esse cum Didymo Alexandrino. Fateor alium quoque Alexandrinum scriptorem, nempe S. Cyrillum, eodem modo de Deo locutum postea esse, ut monui not. 2, pag. 39, cum Deum et ipse aperte dixerit ἀμεγέθη, sed hujusmodi locutionem ex Didymo Cyrillum mu-

tuatum esse conjicere licet, cum et aliis in locis Didymum ipsum imitatus esse videatur, ut superius suspicari me dixi. Et de hac quidem re satis: ad aliam itaque rationem transeamus.

CAP. XIII. In poetis versatus erat auctor noster ut Didymus.

Cum plurimi ex Græcis Patribus Didymo vetustioribus aut supparibus, profanos scriptores, ac præsertim poetas citent, ut ex eorum operibus apparet, mirum non est, si auctores *externos*, id est profanos theologos quoque noster haud raro allegat. Illud potius mirum videri debet, potuisse hinc nescio quem colligere, opus hocce Didymi ætate multo recentius esse: cui cum satis jam occurrerim in notis, mihi nunc vicissim videor ex hoc ipso contrariam conjecturam ducere posse, ut operis auctorem Didymum esse magis magisque confirmem. Didymum enim in poetarum maxime, ac rhetorum quoque operibus versatum fuisse testantur Sozomenus, Theodoretus, ac Nicephorus in *Testimoniis*, quæ in Appendice attuli. Ipse vero Didymus in commentariis in *Acta apostolorum* ad caput VII, tomo IV *Anecd. Wolfii*, pag. 23, docet, *doctrinam externam non omnino contemnendam esse; in laude enim ponitur, quod Moses omni sapientia Ægyptiorum fuerit instructus, sicut et de Daniele, et sociis ejus Judæis prædicatur, quod omnes in Chaldæorum philosophia, affinisque scientiis superarint.* Quin catechistas omnes Alexandrinos Didymi præcessores Pantænium, Clementem, Origenem, Dionysium, Ammonium, aliosque *externæ* quoque sapientiæ operam impendisse constat: inter quos Clemens atque Origenes quantum non modo in sacra, verum etiam in profana eruditione excelluerint, nemo [XXIV] ignorat. Nam Clementis quidem opera profanorum poetarum ac philosophorum allegationibus ubique referata sunt. Alter vero non modo in libris *contra Celsum* pro Christiana religione scriptis Euripidem, Homerum, aliosque citat, ut patet ex tom. I pag. 349, 393, et 730, editionis Parisiensis anni 1733; verum etiam discipulum suum S. Gregorium Thaumaturgum hortatur pag. 3 ejusdem tomi, ut geometriæ, atque astronomiæ operam navet, quod hujusmodi scientiæ Christiano homini ad intelligendas, explicandasque sacras Scripturas conferre queant. Quæ cum ita sint, rationem hanc paucis ita concludimus. Theologus noster Pindarum, Homerum, Sophoclem, Orpheum, Diagoram, Platonem Comicum, Sibyllina carmina, afforumque poetarum, quorum nomina reticet, versus sæpius citat; Platonem quoque allegat, Aristotelem, Porphyriom, ac Mercurium Trismegistum, cujus nomine inscripti libri ut genuini tunc habebantur. Atqui hoc ei maxime convenit, quem in poetis, aliisque scriptoribus ethnicis versatum fuisse constat, cujusmodi fuit Didymus. Ergo tantum abest, ut hoc opinioni nostræ quidquam officiat, ut potius hæc ratio non seorsum quidem sumpta, sed

aliis conjecturis, ac rationibus juncta sententiam nostram probabiliorē reddat.

CAP. XIV. Origenianas locutiones habet theologus noster ut Didymus.

Apertissimum Origenis propugnatorē vocat Didymus Hieronymus. Quo autem sensu id accipiendum sit, quæve sint, aut quales Origenis opiniones, quibus adhæserit Didymus, non inquiram modo. Illud mihi in præsens sufficit, ut quemadmodum in Didymo, ita et in theologo nostro multæ occurrant ex iis locutionibus, quas in Rufino Aquileiensi, in Joanne episcopo Hierosolymitano, aliisque ut Origenianas insectatus est Hieronymus ipse, Theophilus Alexandrinus, et alii Patres. At hujusmodi reipsa sunt primo quæ de imagine Dei ab homine per peccatum amissa docet auctor noster pag. 235; deinde quæ sapius scribit de *apatheia*, id est, *imperturbatione*, aut immunitate a perturbationibus animi, quas vulgo *passiones* dicunt; ac demum quod pagg. 32 et 151 affirmat, cum in illa quidem ait: *Quicumque initium dicere voluerint, finem etiam confitentur*: in hac vero: *Nam revera quidquid initium accepit, habebit etiam finem.*

Fateor tres hasce theologi nostri, aliasque hujusmodi locutiones recto sensu accipi posse, ac reipsa ab aliis Patribus esse adhibitæ. At ne in Didymi quidem operibus quæ exstant, ulla fortasse est Origeniana locutio, quam catholice explicare nequeamus: quas vero in theologo nostro reperimus Origenismum redolentes, plerasque ut Origeniana labe infectas ab Hieronymo, aliisque habitas fuisse ostendi in notis, ut proinde nihil nunc restet aliud, nisi ut de sententia, quam pag. 32 et 151 exstare dixi, aliquid addam; nihil enim de ipsa in notis dictum fuit. In Origenistis igitur hanc quoque reprehensam fuisse didici e S. Anastasio Sinaita, qui in *Hodego* apud Gretserum tom. XIV, pag. 149, hæc scripsit: « Ait sanctus Basilius sermone in *Hexaemeron*: *Omne illud quod principium habet, habere iidem finem.* . . . Quod dictum crebro nobis objiciunt vanissimi Origenistæ, ut inde præexistentiam animarum in cælis ante corpora extendant. » Ita Anastasius. Ego vero cum verba, quæ is Basilio tribuit, in Basillii homiliis in *Hexaemeron* non invenierim, utrum ea Basillii sint, ignoro. Sed eadem in theologo nostro exstare certum est.

Quod vero hæcenus dixi de Origenianis locutionibus, id ipsum de iis dictum volo, quæ post Didymi obitum Pelagianæ aut Semipelagianæ vocari cæperunt, quæque a theologo nostro item ut a Didymo usurpatæ sunt: cujusmodi est illa, qua auctor noster ait pag. 270, *fidem a nobis incipere*. Nam istæ quoque inter Origenianas recenseri possunt, quippe quas auctor noster ex Origene desumpsit, at monui not. 1, pag. 270.

[XXV] **CAP. XV. Idem in theologo nostro, atque in Didymo occurrunt memoriæ lapsus.**

Ne illud quidem parvi faciendum est, quod cum in scriptore nostro, tum in Didymo animadverti,

non raro utrumque, dum Scripturæ loca allegat, memoriæ vitio lapsus esse. Et quod attinet quidem ad theologum nostrum, singula hujusmodi errata diligenter ipse in paginarum margine adnotavi; multa etiam in *verum Indice* ad vocem *Memoriæ* indicata sunt.

Quod autem spectat ad Didymum, etsi pleraque, aut omnia, quæ exstant, illius opera tribus hisce de Trinitate libris breviora sint, hujusmodi tamen lapsus in iis quoque deprehendi. Ita, verbi gratia, in libro *adv. Manichæos* pag. 207, postquam attulit ex Paulo hæc verba, *Ut sit sancta*, et cætera, quæ exstant in Ep. I ad Corinthios, statim subjungit: *Imo etiam in Epistola ad Corinthios*, etc. Quin continuo post hæc verba rursus labitur; ait enim: *Et paulo post eosdem (Corinthios) alloquitur*, etc.; verba enim, quæ is allegat, non paulo post, sed paulo ante, imo proxime superius exstant apud Paulum. Simili modo in commentariis in *Acta apostolorum*, quorum commentariorum pauca fragmenta Wolfius edidit, Petrus pro Paulo nominatur pag. 23 tom. IV *Anecdotorum* ejusdem Wolfii. In libro etiam *De Sp. sancto* plura ex hujusmodi erratis inveni, ac de iis lectorem monui pag. 3, not. 2, et pag. 62, not. 2. Demum in *Enarrationibus in Epistolas catholicas* plurima quidem Scripturæ testimonia profert, sed vix duobus, tribusve in locis libros nominat, ex quibus ea desumpta sunt, quasi vereatur ne in hujusmodi errata incidat: verum omnes memoriæ lapsus vitare non potuit; exponens enim quartum caput epistolæ I Petri, allegat octavum versiculum capituli v Epistolæ ad Romanos, tum hæc addit: « Et mox ait: *Pro impiis.* » Quasi hæc verba, *pro impiis*, post octavum versiculum sequantur, cum exstant versiculo sexto ejusdem capituli.

Sed et aliam adjicere placet animadversionem, quæ pluris adhuc faciendæ est; aliqua enim ex hisce erratis non modo similia, sed eadem plane in utroque auctore esse comperi. Ita, exempli gratia, Pauli verba, *Ut sit sancta corpore, et spiritu*, theologus quidem noster, pag. 160, reperiri ait in Epistola ad Hebræos, cum exstant in prima ad Corinthios. Didymus vero in libro *adversus Manichæos* eadem verba sic affert, ut ea non in prima ad Corinthios exstare affirmet, sed alio in loco, ut monui pag. 160, not. 10. Simile quid pag. 388, not. 9, et alibi observatum est.

CAP. XVI. Memoria tamen pollebat singulari theologus noster ut Didymus.

Sed cum opere in longo fas sit obrepere somnum, ut Flaccus ait, mirum nemini videri debet, quod auctorem nostrum, dum innumerabilia citat Scripturæ loca, memoria interdum sefellit: illud potius omnes mirabuntur, tanta cum memoria pollere, ut tam multa præsto semper habeat Bibliorum testimonia. At id ipsum Didymo Alexandrino apprimè congruit, quod illum memoria summo opere valuisse cum omnes uno ore testentur veteres, tum

ejus opera confirmant, maxime vero liber *De Spiritu sancto, Enarrationes in Epistolas catholicas*, et quæ supersunt fragmenta commentariorum ipsius in sacra Biblia : hujusmodi enim libros a cæco dictari potuisse vix in animum induceremus, nisi ex indubitatis constaret monumentis eum non hæc modo, verum alia longe plura, imo, ut Hieronymus loquitur, *innumerabilia* opera dictasse. Novi equidem primis Ecclesiæ sæculis plurimos fuisse Christianos, qui divina volumina nocturna diurnaque manu versantes memoriter ea ediscebant. Quin plures etiam existitisse non inficiabor, qui integra Biblia fideliter sine scripto recitare possent, ut vult auctor *Antiquitatum Critices* tom. I, ac Joannes Lyronius monachus S. Mauri tom. III *Rerum singularium ad litteras, historianque spectantium*, a viro clariss. Casto Innocente Ansaldo allegatus. At theologus noster non tantum sacros libros maxima saltem ex parte memoria tenuisse videtur, verum etiam omnia Scripturæ loca, quæ usui esse possent, quotiescunque usui [XXVI] futura erant, præ oculis habuit. Aliud autem est Psalmos, verbi causa, aut integra Biblia ita memoria retinere, ut hæc in ecclesia vel dormitans memoriter recitare valeas ; aliud vero ex innumerabilibus præterea Scripturarum testimoniis ea semper in promptu habere atque afferre, quæ ad rem faciant. Illud excellentis memoriæ est ; hoc vero, ut equidem arbitrator, excellentissimæ : ac illud quidem Didymum facere potuisse satis probabile est ; hoc vero theologum nostrum, seu Didymum ipsum fecisse certum ac manifestum est.

CAP. XVII. *Eadem in theologo nostro, atque in Didymo quorundam Scripturæ textuum lectiones.*

Magnam fuisse Didymi ætate in Græcia Bibliorum exemplaribus aut lectionum, aut translationum varietatem, nemo nescius est, ut superius dicebam cap. VIII. Videamus ergo, utrum theologus noster, ac Didymus easdem Bibliorum textuum lectiones secuti sint ; si enim easdem apud utrumque deprehenderimus, erit hoc quoque non leve indicium, quod opinioni nostræ suffragetur. Verum non omnes parvi etiam momenti varietates attendendæ sunt ; sæpe enim contingit ut unum eundemque Scripturæ locum nunc uno modo legant, nunc alio, vel quod memoriter citent, vel quod minimas, minimique pretii discrepantias negligant, vel demum quod modo unam lectionem sequi malint, modo aliam. Attamen quædam tunc erant in Bibliorum codicibus varietates, quas peculiari animadversione dignas ceuseo. Ita, exempli gratia, Primo in Epist. II ad Thess., cap. II, vers. 13, Græca quidem editio habet, ἀπ' ἀρχῆς, id est *ab initio* ; Didymus vero in libro *De Spiritu sancto* legit ἀπαρχῆν, id est *primitias* ; at auctor quoque noster legit *primitias*, ut dixi pag. 123, not. 4. Secundo, in Epist. ad Romanos cap. VIII, vers. 11, codex Alexandrinus, et Græca editio habent : *per inhabitantem Spiritum*

* I Cor. I, 11.

ejus in vobis ; Latina vero Biblia, *propter inhabitantem*, etc. ; theologus autem noster non solum legit, *per inhabitantem*, sed et alteram lectionem ut Macedonianam improbat : at Didymus etiam in libr. *De Spiritu sancto* legit, *per inhabitantem*, ut dixi pag. 180, not. 5. Tertio, auctor noster pag. 247, hæreticos redarguit, quod in Bibliorum exemplaribus ex quodam Amos prophetæ loco vocem *ego* abstulerint ; Didymus vero eundem prophetæ textum afferens in libro *De Spiritu sancto* num. 14 et 59, cavet ne omittat dictionem *ego*. Quarto, cum apud Joannem cap. I, vers. 18, omnes editiones tam Græcæ, quam Latinæ, imo et Alexandrinus codex habeat, *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris ipse enarravit* ; theologus tamen noster pag. 76, et alibi pro *Unigenitus Filius* legit *Unigenitus Deus* : Didymum vero legisse *Unigenitus Deus*, quamvis certo probare nequeam, quod nullus nunc succurrat locus, in quo textum hunc afferat, hoc tamen modo et eum legisse opinor, cum ejus quoque præcessor Origenes catechista Alexandrinus eadem ratione legerit, ut dixi pag. 76, not. 5. Denique, lectorem rogo, ut ea videat quæ pag. quidem 246, not. 1, scripsi de Pauli verbis, *Spiritus Dei servientes* ; alibi vero de aliis textibus : ego enim cum verear ne longior sim, alia hujusmodi exempla hic afferre supersedeo.

Ac illud potius addo, ab auctore quidem nostro Scripturæ loca sic sæpe afferri, ut sententiæ magis adhærent, quam verbis ; at eadem se ratione gessisse Didymum is comperiet qui Biblicos textus ab eo allegatos cum Græcis Bibliis contulerit. Attamen cum hoc ipsum non raro ab aliis etiam factum esse videamus, non potest pro nota quadam haberi, qua Didymus a reliquis Patribus secernatur

CAP. XVIII. *Easdem uterque affert certorum Scripturæ textuum interpretationes.*

Alexandrinus catechistas allegoriis, dum Scripturas interpretabantur, delectatos esse norunt theologo. De Didymo autem nostro equidem ea præ oculis habens, quæ in ipsius operibus, aut fragmentis observare me memini, tria hæc statuere posse mihi videor. I. Eum ubi hæreticos refellit, non allegorias sectari consuevisse, sed ex litterali Scripturæ sensu argumenta petere ad eos [XXVII] confutandos. II. Dum Veteris Testamenti libros, aut textus explicabat, allegoriis indulsisse : propterea, ut opinor, quod *omnia in figura contingebant* Hebræis *. III. In Novi Testamenti verbis raro eum allegorias expiscatum esse, sed litterali sensui plerumque, aut fere semper adhæsisse.

At tria hæc ipsa in theologo etiam nostro observavi. Sicut enim Didymus in libro *De Sp. sancto* Macedonios validissimis confutat argumentis e litterali Scripturæ sensu deductis, ita et noster scriptor Arianos, Eunomianos, Macedonianos sic refellit, ut fere omnia argumenta e Scripturis lit-

teraliter explicatis derivet. Ac quemadmodum Didymus quinque *Explanationum* libros in *Zachariam* ita dictavit, Hieronymo teste, ut *tota eorum ἔξηγησις allegorica fuerit, et historiarum vix pauca tetigerint*, ita theologus noster lib. II, cap. 14, plures simul *Zachariae* ipsius textus allegans in quadam digressione, allegorice omnes interpretatur, ac ea forsasse in compendium redigit, quæ in illis *Explanationibus* fusius disseruerat : alibi vero sæpius alia Veteris Testamenti loca allegorice exponit. Denum, ut in Didymo, ita et in auctore nostro perpauca, ni fallor, occurrunt Novi Testamenti loca allegorice explanata.

Verum, quod magis notandum est, multæ in his *De Trinitate* libris occurrunt textuum Scripturæ interpretationes, quas si cum iis comparemus quæ in Didymo leguntur, easdem esse invenimus, ut plurimis in notis monui. Nam I, Joelis verba, exempli gratia, *Efundam de Spiritu meo super omnem carnem*⁷, eodem modo explicat Didymus lib. *De Sp. S.* num. 11, ac theologus noster pag. 117. II. P. altis verba, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*⁸, auctor noster de Spiritu sancto exponit pag. 278, eademque ratione illa accepit Didymus pluribus in locis, ut dixi ibidem not. 6. III. Ubi Scriptores Veteris Testamenti *brachium Dei*, aut *dexteram Dei* nominant, Didymus Filium Dei interpretatur, ut dixi not. 6 pag. 143; idem vero facit theol. noster in eadem pagina. IV. Christi verba, *Non veni pacem mittere, sed gladium*⁹, sic intelligit auctor noster pag. 147, ut nomen *gladii* significet *sapientiam, qua Spiritus sanctus obdurata corda incidit*. Simili modo Didymus in *Enarrationibus* ad caput IV Epistolæ Jacobi : *Veniens Jesus* (inquit). . . *gladium misit in terram. Sermo namque, et doctrina illius dividit, et abjungit a terrenis, atque materialibus rebus*. V. Verba Pauli, *Elegit nos in ipso ante constitutionem mundi*¹⁰, de Dei præsentia exponit theologus noster pag. 341; eademque ratione illa intelligit Didymus in *Enarrationibus*, ut ibidem indicavi. Denum, ne singula afferam, legenda sunt quæ scripsi pag. 50, not. 2, pag. 28, not. 3, pag. 127, n. 3, pag. 177, not. 2, pag. 185, not. 6, p. 252, not. 3, pag. 277, not. 6, pag. 252, not. 7, et alibi passim. CAP. XIX. *Frigidiuscula quædam, aut certe leviora* D

habet uterque auctor.
Etsi auctor noster validis plerumque, imo fere semper argumentis hæreticos refellere soleat, ac ea scribere, quæ gravem theologum decent, nihilominus pauca quædam in eo leguntur quæ, meo quidem judicio, frigidiuscula sunt, aut certe leviuscula. Hujusmodi esse opinor quod pag. 264 scribit de nomine *περιστέρα*, numeroque DCCCI, quem ex eo nomine, item ut ex literis α, et ω magno, elici observat. Frigida etiam videntur quæ pag. 18 exstant de Latinis vocabulis, *Plus quam perfectus*. Interpretatio autem verborum Joannis Baptistæ, *Tu es*

A *qui venturus es*¹¹? quam habet pag. 21, haud scio an multis arridere queat. Quin etiam levicula compluribus videbuntur quæ occurrunt pag. 345, de verbis Joannis Theologi : *Et Verbum erat apud Deum*¹². Nonnulla vero alia ejusdem generis non indicamus, quod fieri facile possit, ut quæ a nobis levia, eadem ab aliquibus gravia habeantur. Illud vero diffiteri nemo potest, duos saltem ex apocryphis Veteris Testamenti libris ab ipso citari, librum III Esdræ, p. 294, et orationem Manassis, p. 399 et 434.

At similia plane in Didymo etiam reperi. In libro quidem *De Spiritu sancto* gravissimis Macedonianos redarguit rationibus, atque ita Scripturæ loca ubique fere exponit ut theologum decet. [XXVIII] Sed explicatio, quam num. 50 adhibet verbis Isaia, B *Congregans dextera Moysem*¹³, in quibus Mosis nomine intelligi etiam posse ait legem Mosaicam, haud scio an ejusdem cum cæteris interpretationibus sit gravitatis. Ac illud quoque non satis firmum videbitur cuiquam quod ait in commentariis ad cap. VII *Actorum*, tomo IV *Anecdotorum* Wolfii, nempe verba Salomonis, quæ exstant in Græca Proverbiorum translatione cap. V, *Ne multus sis cum aliena*, de uxore marito juncta accipi non posse, sed de ethnicorum sapientia accipienda esse. Levicula certe est explicatio illa verborum, *Quis ostendit nobis bona*¹⁴? quam etsi ex aliorum sententia afferat, non respuit tamen in fragmento quod edidi pag. 278, not. 6. Leviusculum itidem videri potest quod apud Nicetam Heracleensem in catena C *ms. in Jobum* legi ad caput I, vers. 2. Cum enim Jobo *septem filios, ac tres filias* fuisse narret ibi sacer scriptor, Didymus binis hisce numeris mystice acceptis *septem* Spiritus sancti dona, ac divinarum personarum *trinitatem* designari ait, *ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πλῆσιν τῆς ἐβδόμης χάριτος εἶναι δημιουργόν*, id est, *ut discamus, fidem qua in Trinitatem credimus, septemplex gratiæ creatricem esse*. Leviusculum denique, ut alia nonnulla præteream, id etiam, ni fallor, est, quod ex *Enarrationibus* mox afferemus.

Quod vero apocrypha Veteris aut Novi Testamenti opuscula a Didymo etiam citata interdum fuerint, tribus ostendo exemplis. Nam I, apud Nicetam in *Catena Græcorum Patrum in B. Job*, Londini anno 1637 edita, librum *Pastoris* allegat pag. 202 : qui tamen ab Athanasio quoque tom. I, pag. 895, et alibi allegatus fuerat. II. In *Enarrationibus* ad cap. III Epistolæ I Joannis apocryphum librum citat, qui *λεπτογένεσις*, aut *μικρογένεσις*, id est, *parva Genesis*, nuncupabatur : hæc enim ibi legitur : *Nam et in libro qui Leptogenesis appellatur, ita legitur, quia Cain lapide, aut ligno percusserit Abel : unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri vulnus, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corpore*. III. In commentariis ad caput VIII *Actorum*, tom. IV *Anecdotorum*

⁷ Joel II, 28. ⁸ Psal. IV, 7. ⁹ Matth. X, 34. ¹⁰ Ephes. I, 4. ¹¹ Matth. XI, 3. ¹² Joan. I, 1. ¹³ Isa. LXIII, 12. ¹⁴ Psal. IV, 6.

Wulfi pag. 35 : *Quia vera, inquit, in canonicis libris non exprimitur, quo pervenerit (Enochus), in apocryphis in paradisum sublatum memoratur.*

CAP. XX. *Plurima theologus noster loca habet atque argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus reperiuntur.*

Quam plurima in theologo nostro loca esse atque argumenta iis valde affinis, quæ in Didymi opusculis, maximeque in libro *De Spiritu sancto* occurrunt, extra omnem controversiam positum est. Id enim passim ostendi iam notis. Ne vero quæ jam scripsi, rursus dicere cogar, lectorem rogo, ut has percurrat, ac eas præsertim quæ exstant a pagina 160 ad 170. Jam vero tantam quoque similitudinem indicium esse opinor non contemnendum, quo nostri operis auctor detegatur, ac natus idemque cum Didymo esse indicetur. At potuit, inquires, theologus iste Didymum imitari. Non diffiteor. Sed primo non illud nunc quaeritur, quid fieri omnino potuerit, sed quid probabilius sit. Deinde ita quedam theologi nostri loca quibusdam Didymi locis similia sunt, ut sæpe eadem utrobique lectiones deprehendantur, iidem Scripturæ textus cum iisdem additamentis, iidem memoriæ lapsus, idem denique stylus, ac ratiocinandi modus : quæ omnia ut in duobus auctoribus tam similia sint, viz fieri posse videtur.

CAP. XXI. *Utriusque scripta auctorem produunt eisdem moribus præditum.*

Videndum nunc etiam, quibus moribus præditum se prodatur uterque auctor ; fieri enim potest ut ali-
quod et istud nobis indicium subministrent. Quæ in theologo quidem nostro notavi, hæc potissimum sunt : I. Summus pro catholica in Trinitatem fide zelus in toto opere elucet, maximeque pag. 202, ubi paratum se esse profiteretur omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro hac fide. II. De se ipso hæc fere scribit pag. 235 : *Maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuit, ut nihil. . . pronuntiarem [XXIX] ex odio in quemquam, et convicium quodlibet, tametsi non iniustum, vitavimus.* III. Demisse ac modeste de se ipse sentit, ac loquitur, dum se indisertum, ac peccatorem vocat pag. 319, atque indignum pag. 104. IV. Qui de divinitate disuerere velit, ei necessariam esse docet pag. 105, non modo eruditionem, sed pietatem quoque, bona opera, ac meditationem.

Didymum inolo cum huiusmodi auctore, qualem descripsimus, comparemus. I. Maximo pro catholica de Trinitate doctrina zelo eum inflammatum fuisse, necesse non est ostendere : adeo manifesta res est cum ex omnibus ejus operibus, tam ex veterum testimoniis. II. A quovis convicio, quod probo viro indignum sit, ita abhorruit, ut in libro *De Spiritu sancto* Macedonium, ac Macedonianos, adversus quos ex professo scribit, ne semel quidem nominet, ut pag. 175 not. 1 animadverti. III. Demisse et ipsum de se sensit, ac locutum esse constat ex num. 38 et 63 ejusdem libri : utrobique enim se indisertum esse fatetur, atque ab eloqui venustate,

ac rhetorica facundia procul abesse. Demum illi et ipse petit ibidem num. 63, ut qui ejus volumen legere voluerit, mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis. Potestne major hac etiam in re inter utrumque intercedere similitudo.

CAP. XXII. *Utriusque stylus idem omnino est.*

Aliud nunc argumentum ex auctoris nostri. Didymique stylo deductum adjiciendum est. Sed antequam id faciam, quaerere necesse est, ntrum Didymus eloquens ac disertus dici queat. Qua in re dicam jegenue quod sentiam. Equidem illum doctissimum fuisse, atque in Scripturæ præsertim studio, et interpretatione tam versatum quam qui maxime, libenter concedo ; quin multis, iisque gravibus rationibus hæreticos ab eo refelli, jure nemo inficiari potest. Sed si de ea eloquentia sermo sit quam in Isocrate, in Demosthene, in Æschine, atque adeo in Basilio, in Joanne Chrysostomo, in Gregorio Nazianzeno suspicimus, ab hac longe ipsum abesse existimo. Quamvis enim Græcum exemplar libri *De Spiritu sancto* atque *Enarrationum* interierit, tamen ex Latina horum operum interpretatione, et ex Græcis quæ supersunt ejus opusculis, atque fragmentis rem ita esse intelligimus. Talis scilicet Didymi oratio videtur mihi, qualis auctoris nostri. Nam doctissimus et iste est, et in Scripturarum campo mirum in modum exercitatus, strenue in adversarios decertat, gravissimisque ut plurimum argumentis eos confutat, atque profligat. Sed facundus, disertus, eloquens meo quidem judicio dici nequit.

At emunctæ naris vir Hieronymus, inquires, in Epistola 84 ad Pammachium et Oceanum, *Quid prudentior, ait, doctior, eloquentior Eusebio ac Didymo ?* Socrates vero lib. iv, cap. 25, *ἐλλόγιμον* ipsum Didymum vocat, hoc est, ut vertit Valesius, *disertissimum.*

Fateor. Verum Rufinus quoque in *Hist. eccles.* hæc de Didymo testatus est. *Etiam nunc in magna admiratione habentur* (Didymi opera). *Nos tamen qui et viva vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus longe majorem gratiam, et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus.* Cum itaque sæpe contingere videamus, ut aliqui ingenio præditi, dum loquuntur, facundi videantur, imo interdum reipsa sint, iique ipsi cum calamum prehendunt, flaccida, aut etiam inepta scribant, ita fieri potest, ut Didymum dicentem quidem vis ingenii atque animi sic incenderet, ut eloquens videretur, et foret ; scribentem autem, seu potius dictantem ardor ille animi deficeret, eaque de causa ejus flaccesceret oratio.

Cæterum quod spectat ad Hieronymi de Didymo judicium, is aut Eusebio duntaxat, non Didymo eloquentiam tribuere censendus est, aut dicendum potius, eloquentem ab ipso vocari Didymum, non quod ejus scripta cum scriptis disertorum virorum,

quos paulo ante dixi, comparari possint, sed vel propter allatam ex Rufino rationem, vel quia quod sibi proponit Didymus, id multa doctrina, pluribusque modis et argumentis, iisque robustis et efficacibus ostendere consueverit, ac lectoribus [XXX] persuadere. Nam Hieronymus ipse in præfatione libri *De Spiritu sancto* auctorem ejus operis Didymum appellat *imperitum sermone, sed non scientia*. Quia ipse Didymus pro ea, qua præditus erat, modestia candide id fatetur in extremo eodem libro, ubi impressa quidem exemplaria hæc habent: *Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis differentibus pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis. Sed legendum puto ex nostro codice ms. sæpe in notis a me laudato: Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum ad eloquii pertinet venustatem, et rhetoricam facundiam, et consequentiam textumque sermonis, nos procul abesse simpliciter confitemur, et reliqua, ut superius.*

Quod si male nos mereri de Didymo quis existimet, dum imperitiam sermonis in ipso agnoscimus, norit non modicam ei laudem a nobis tribui, cum inter eos illum numeramus, quos dicit Psaltes *eruditos corde in sapientia*¹²: hæc enim ipse Didymus in catena Corderiana tom. II, pag. 865, explicat in hunc modum: « Porro corde eruditus est in sapientia qui secundum mentem ac rationem sapiens evasit, tametsi prolatio sermone aberret; ita ut vere etiam dicere possit: *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia.* » Norit præterea non modo Victorinum martyrem *imperitum sermone* vocari ab Hieronymo tom. IV, pag. 6, edit. Veronensis, sed de propheta quoque sic eum loqui tom. VI, pag. 222: *Ex hoc numero pastorum Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia*. Quid plura? Paulus ipse in II ad Cor., cap. XI, vers. 6, *imperitum sermone, sed non scientia* semetipsum dicit, eo quod scilicet *persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis*, ut ipse ait, non uteretur, Græcamque facundiam contemneret, aliam vero quandam multo sublimiorem sectaretur: qua de causa merito ipsum Dionysius Longinus homo ethnicus inter illos numerat qui sublimi dicendi genere excelluerunt.

Quod vero pertinet ad Socratem, nuncupat is quidem Didymum *ἑλλόγιμον*, sed vereor ut Valensius non recte ibi interpretatus sit *disertissimum*; ea enim dictio non disertum modo denotat, sed *insignem* etiam, et *doctum*, ut reor. Theodoretus sane in *Hist. eccles.* lib. IV, cap. 2, Athanasium Joviano imperatori expositionem fidei missurum congre-

A gasse ait τοὺς ἑλλόγιμους τῶν ἐπισκόπων Num convocatos ab Athanasio putabimus eos episcopos qui *eloquentiores* forent, an qui insigniores, aut doctrina excellentiores? Origenes quoque tom. I, pag. 30, inquit: Ἐλλόγιμων αἰρέσεων, hoc est *insigniorum sectarum*: et apud ipsum Celsus pag. 358, ἑλλόγιμοι ἀνδράσι, id est *doctis viris*. Itaque ἑλλόγιμος Suidæ quidem est *τίμιος, σεβάσιμος*: auctori autem Lexici, quod ms. exstat in 140 Naniano codice, ἑλλόγιμος exponitur *λόγιος, ἀξιόλογος*.

Hæc habui quæ dicerem de Didymi eloquentia. At si quis eum disertum esse contendat, equidem contentioni vitandæ causa non repugnabo, modo tamen mihi et ipse concedat, eam eloquentiam, quam in libro *De Spiritu sancto*, in *Enarrationibus*, in libro *adversus Manichæos* admiratur, in theologi etiam nostri opere elucere.

His de utriusque stylo generatim dictis, enucleatius nunc de eadem re agendum est, ac nonnulla singillatim consideranda, ut magis appareat ea quam quærimus similitudo.

Primo itaque parum elegantem esse auctoris nostri orationem, nemo insiciabitur qui elegantiam, ut sic loquar, de facie norit. Quin loca quædam in eo valde perplexa, quædam etiam horrida vocabula, quædam itidem solæca, aut ὑποσόλοια. Inelegans est, ut opinor, exempli gratiâ, verbum ἀγιοτρισεολογήσαι, aliaque haud pauca ex iis quæ in *vocum Græcarum Indicæ* recensui, ut paulo etiam superius dictum fuit. Solæcum vero est, οἱ θνεῖδοι, pro τὰ θνεῖδη, vel pro οἱ θνεῖδισμοί. Solæcum est etiam quod legitur pag. 30, Τριὰξ θνεῖδίζουσης, etc., pro θνεῖδίζουσαν.

At nonne similia in Didymo reperimus? Solæcum est quod in libro *adv. Manichæos* legitur initio: Οὗτοι μεταβάλλειν [XXXI] δύναντες. Solæcum itidem quod in eadem pagina legere licet: Ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος... λέγων, pro, λέγοντος. His autem affinia invenimus in Didymi fragmentis tom. IV *Anecdotorum* Wolfii editis, et apud *Catenarum* auctores.

Quod si reponas, librorum inscitia, aut incuria tribui hæc posse, qui exaraverint λέγων pro λέγοντος, et δύναντες pro δύνανται, et ita porro; ea dices quæ æquitati consentanea sunt; sed hæc eadem æquitas postulabit, ut solæcismi etiam in theologo nostro occurrentes librario tribuantur, qui perperam scripserit, ex. gr. οἱ θνεῖδοι pro οἱ θνεῖδισμοί, et θνεῖδίζουσης pro θνεῖδίζουσαν.

II. Ab illis quæ præ manibus habet, argumentis digreditur aliquando Didymus ad rem a proposito plane alienam. Ita in libro *De Spiritu sancto*, ne per omnia ejus opera discurram, postquam num. 43 Isaiæ locum valde longum attulit, in quo pauca tantummodo ad propositum pertinentia reperiuntur, totum eum locum, oblitus veluti argumenti, amplissimo commentario illustrat: nec eo contentus alteram repente inserit num. 45 digressionem, in

¹² Psal. LXXXIX, 12.

qua Manichæos alium Deum bonum, alium justum fingentes refellit. Hujusmodi vero digressiones in nostro etiam theologo inveniet lector. Nam p. 295, verbi gratia, Marci textum haud brevem ita interpretatur, ut ea etiam explanet quæ ad propositum argumentum nihil attinent. Ac simile quid occurrit pag. 260, et sequentibus, ubi Zachariæ locum sic explicari videbis, ut jam non theologum de Spiritu sancti divinitate agentem legere te putes, sed interpretem Scripturas explanantem. Quod paginam quoque 345, aliaque nonnullas legenti continget.

III. Dialectice ac subtiliter in libro *De Spiritu sancto* Didymus ratiocinatur, etsi ibi argumenta e Scripturis tantum ducta proferat. Id ipsum facit et noster.

IV. Vocabulis uterque utitur maxime propriis ad explicanda, seu designanda potius quæ ad Trinitatis mysterium spectant.

V. Ea Scripturæ loca, ex quibus hæreticorum blasphemias refellit, sensu accipit fere semper non mystico, sed litterali, non violento, sed naturali cum theologo noster, tum Didymus.

VI. Nimum subtilis non est Didymus, etsi subtiliter ac dialectice argumentetur. Eademque laus theologo nostro debetur.

VII. Se ipsum citat non raro theologus noster item ut Didymus. Uterque etiam scriptores citans, aut alios aliquos nominans, breve ipsorum elogium passim adjungit. Uterque lectores interdum ad alia præter illa, quæ afferat, Scripturæ testimonia querenda excitat; noster quidem, v. gr., pag. 227 et 344; Didymus vero in locis a me pag. 227 allegatis.

VIII. Nonnulla iterum ac tertio inculcantur cum in libro *De Spiritu sancto*, tum in hoc opere.

IX. Satis longa exscribit interdum Didymus Scripturæ loca, idque sine magna necessitate, ut monui pag. 347. Id ipsum a nostro fieri patet cum ex eadem pag. 347, tum ex pagg. 36, 37, 44, 58, 194, 238 et 385.

Denique dubitanter loqui amat Didymus, ita scilicet ut non quid ipse sentiat, definire velit, sed aliqua lectori examinanda proponat. Hujus rei exempla in *Enarrationibus* invenies pagg. 50, 54, 55, 74 et 88, *Bibliothecæ Patrum* editionis Parisiensis anni 1644; in libro autem *De Spiritu sancto* pagg. 160, 161, 162, 164 editionis Veronensis. Similia vero exempla in theologo nostro occurrunt pagg. 198, 261, 271, 344 et 417.

CAP. XXIII. *Notabiles quedam in utroque scriptore omissiones.*

Satis multas jam ex iis quæ scripsit auctor noster, conjecturas rationesve deprompsimus. Quidni ex his etiam argumentemur quæ ipse tacuit? cum hæc quoque non mediocriter juvent causam meam. Nusquam igitur in tribus hisce libris (quod mirum cuiquam in veterum Patrum Didymi suppa-

rium lectione minus versato videri potest), nusquam, inquam, hæreticis objicit nec celebre Joannis capitulum, *Tres sunt qui testimonium dant in cælo*¹⁶, et reliqua, neque Nicæni concilii, neque Constantinopolitani, multoque minus alterius cujusquam synodi definitiones. Præterea argumentum ex traditione petitum attingit [XXXII] quidem alicubi, sed non urget, illud tantum hæreticis veluti obiter exprobrare contentus, novam esse eorum doctrinam, ipsosque *ex inconcussa domo*, ut ipse loquitur pag. 174, nempe ex Ecclesia, egressos esse. Insuper quamvis omnes fere Scripturæ libros citet, libros tamen Machabæorum, librum Judith, ac librum Esther nunquam allegat. Sæpe etiam dum loca e Scriptura, aliisque libris afferat, auctorum, aut librorum, unde desumpta sunt, nomina reticet. Quod vero majore videtur animadversione dignum, Arianos quidem, Macedonianos, ac Eunomianos nominat, sed Semiarianorum, Anomæorum, aliisque similibus nuncupationibus nunquam utitur, etsi hujusmodi vocabula quarto etiam Ecclesiæ sæculo invaluerint, ut ex Epiphanio constat, aliisque Patribus. Postremo Aetii, Apollinarii, Marcelli Ancyranii nominibus parcat; etiamsi enim Aetium quidem pag. 14 confutet, imo ejus verba afferat; Apollinarii vero hæresim memoret pagg. 395 et 396; ac Marcellum refellat, ut verisimile est, libro I, cap. 31: Aetii tamen, Apollinarii ac Marcelli nomina ne semel quidem commemorat.

Ita quidem theologus noster se gessit. Quia vero Didymus? Nonne simili his quoque modo? Imo eodem prorsus, ni fallor. Ne ipse quidem Joannis testimonium, *Tres sunt* et cætera, unquam afferat neque in *Enarrationibus in primam ipsius Joannis Epistolam*; neque in libro *De Spiritu sancto*, nec alibi. Id autem ex eo factum non dubito, quod in Alexandrinis Bibliorum exemplaribus textus ille desideraretur: cum Arianis ne ab Athanasio quidem unquam objectus sit, nec in Alexandrino, qui superest, codice legatur. Nullius quoque synodi mentionem ullam facit Didymus; satius, ut opinor, esse ducens e Scripturis, quarum auctoritatem agnoscebant hæretici, quam ex synodis, quas illi despiciabant, argumentari. Hanc item ob causam, ni fallor, ne traditionem quidem magnopere usquam urget, sed obiter tantum eam attingit: ut cum initio libri *De Spiritu sancto* sic loquitur: *Hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum usurpata sunt.* Veterum enim Patrum testimonia illis objectare supervacaneum fuisset, quæ alios præter Arium, Eunomium, ac Macedonium ne audire quidem volebant, ut ait theologus noster pag. 260, quique cum suas opiniones fidei Patrum doctrinæque contrarias esse non ignorarent, Catholicos ad Scripturam solam provocabant, ut multis post sæculis nefarii apostata fecerunt Lu-

¹⁶ I Joan. v, 7 sqq.

therus atque Calvinus : nondum enim cuiquam intoleranda illa atque absurdissima opinio in mentem venerat, ut Patres Nicæno concilio vetustiores de Filii, aut Spiritus sancti divinitate non ita sensissent, quemadmodum catholica sensit Ecclesia.

Libros vero Machabæorum, Judith, et Esther ne Didymus quidem in ullo ex editis operibus allegat, quod sciam : sive quod nulla ipsi eos citandi occasio oblata sit, sive quod illos, utpote historicos, nec memorizæ mandasset, neque commentariis illustrasset.

Quod demum pertinet ad reliquas omissiones, Didymus quoque sæpius testimonia profert, quin libros, aut auctores, unde desumpta sunt, nominet. Cumque edita hactenus illius opera aut legerim olim, aut saltem percurrerim fere omnia, Semiariarorum, Anomæorumque denominationes, atque Aetii, Apollinari, ac Marcelli nomina nunquam in iis reperire me memini, etiamsi horum omnium hæreses commemoret. Jure igitur ac merito concludere jam licet, maximam esse vel in omissionibus inter utrumque theologum similitudinem.

Fateor equidem, argumentum ex ethnicorum scriptis, maximeque ex iis quæ Orpheo, ac Mercurio Trismegisto tribuebantur, deductum objici a theologo nostro adversariis, a Didymo autem in libro *De Spiritu sancto* prorsus prætermitti. At Didymus ibi non ethnicos confutat, sed hæreticos dumtaxat, a quibus Orphei ac Mercurii auctoritas nihili fiebat. Theologus autem noster ethnicos etiam redarguere voluit, ut manifesto patet ex cap. 24 terti libri. Hi vero Orphei, Mercuriique opera tanti faciebant, ut Theon Alexandrinus, qui Didymi ætate floruit Alexandriæ, ea publice interpretatus sit, quemadmodum pag. 301 dictum est.

[XXXIII] CAP. XXIV. *Nihil in theologo nostro reperitur quod Didymo non conveniat.*

Postremo ne illud quidem exigui momenti est, quod de theologo nostro post diuturnam considerationem vere affirmare posse mihi videor, nihil admodum in eo esse, quod in Didymum optime non quadret. Sic se res habet, benigne lector. Nullus in hoc opere auctor citatur, aut nominatur recentior Didymo; nulla commemoratur hæresis, quæ illum non præcesserit; nullum ex catholicis dogmatibus inculcatur, quod alii Patres aut vetustiores, aut suppres non inculcarint; nullus liber laudatur ut canonicus, quem alii ex Alexandrinis potissimum Patribus ut talem antea non allegassent; nulla tandem in eo reperitur dictio, nulla sententia, quæ Didymi ætati, moribus, stylo, doctrinæ perapposita non sit.

Ac ne illud quidem alienum a proposito nostro est, quod vix unum operis apographum supersit; opus vero ipsum nullus ex Græcis mediæ ævi scriptoribus, iis præsertim qui post Justiniani tempora scripserunt, commemoraverit. Nec enim ullam hujus rei probabiliorem causam excogitare licet, nisi quod ejus auctor Didymus male ob Origenisum

A audiret. Eadem namque ex causa factum est, ni fallor, ut *Enarrationum* quoque in *Epistolas catholicas*, ac libri *adversus Manichæos*, quamvis orthodoxam doctrinam continentis, unicum exemplar ms. repertum sit, ex quo imprimerentur; Græcus vero textus cum libri *De Spiritu sancto*, tum *Enarrationum* omnino interierit, ut videtur. Adeo scilicet monachi, atque amanuenses ab iis abhorrebant, qui de violata fide suspecti essent, aut damnati, ut ipsorum opera vel nullo errore infecta exscribere, aut exscribenda curare detrectarent. Hinc factum igitur puto, ut eam aliorum plurimorum, quos enumerare necesse non est, tum etiam Didymi opera aut interierint, aut plerisque ignota fuerint: adeo ut Ægyptius scriptor Cosmas Indicopleustes, p. 485 a me allegatus, manifesto indicet sibi ignotas fuisse Ægyptii nostri theologi *Enarrationes*, cum ait, *neminem ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuisse.* Quinimo Phrtius ipse, etsi non minori esset eruditione quam improbitate, nullum in *Bibliotheca* ex tam multis Didymi operibus memoravit; in libro autem primo *adversus Manichæos* plures quidem enumerat qui contra eos hæreticos scripserant, Didymum vero prætermittit

CAP. XXV. *Conclusio.*

Atque hæc potissimum sunt quæ pro sententia mea afferenda censui. Nihil itaque aliud nunc reliquum est, nisi ut duo tandem ex his, quæ hactenus dixi, colligam argumenta, quæ quantam vim habeant, lectoris erit judicare. Primum est hujusmodi, sicut initio diximus. Fieri non potest, ut alius a Didymo sit auctor ille, in quo summam cum Didymo quoad omnia similitudinem deprehendimus. Talis autem est theologus noster, ut ostensum fuit. Non est igitur alius a Didymo. Alterum sic se habet. Didymotribuendum est hoc opus, si nullus omnino, præter Didymum, inveniat *Ægyptius* theologus, in quem ea, quæ superius recensui, conveniant universa. Atqui nullum alium reperiet, ni fallor, qui rem hanc attentius examinare voluerit, ac singulos ex Ægyptiis, Alexandrinisve Patribus cum theologo nostro conferre. Didymi ergo esse non immerito affirmamus tres hosce *De Trinitate* libros. Quod erat ostendendum.

CAPUT POSTREMUM. *Nonnulla indicantur quæ objici nobis possunt.*

Libro itaque huic finem tandem imponam, humanissime lector. Quæcunque enim sententiæ meæ objici posse suspicatus sum, quantumvis levia, universa aut in secundo libro ad trutinam revocaturi sumus, aut alibi jam diluimus: pagina nempe 18, 94, 124, 238 et 356. Quæ tamen in *Litteraria cphemeride Parisina* objecta fuerunt, seorsum commemoranda hic sunt, [XXXIV] non cum reliquis peruisccenda, ne adversariam videar parvi facere: sed paucis verbis me expediam, quod et alias his quoque occurrerim, et ad finem jam properet oratio.

Sunt ergo hujusmodi. I. Didymus a Socrate ἄλλογμος, id est *eloquens* dictus est; theologus vero noster non est ejusmodi. II. Deum vocat auctor iste ἀμεγέθη, et ἀνελεον, hoc est *magnitudinis expertem ac formæ*. At Petri Lombardi est isthæc locutio, aut alterius cujusdam theologi Lombardo supparis. III. Vocabulum ἀνελεονία, quod hic auctor adhibet, unum est ex iis, quæ multo post Didymi ætatem cuderunt scholastici; significat enim *nonvoluntatem*, seu *voluntatem*. IV. Didymus ἐν πάσῃ παιδεύσει, id est *in omni doctrina*, versatus erat, teste Socrate; theologus vero hicce ne geographiæ quidem elementa norat: Golgotham enim montem *terræ centrum* vocat. Denique cum Orpheum, Mercurium Trismegistum, Pindarum, aliosque ethnicos alleget, et quidem de sacrosancto Trinitatis mysterio disputans, **A** videtur esse monachus aliquis mediæ ævi; nec enim ita se gessisset ullus ex Patribus quarti sæculi. Ita ille. Primum autem argumentum solutum est paulo ante. Alterum infirmum esse patet: vocabulum enim ἀμεγέθης alia quidem, imo contraria significatione a Longino in libro *Περὶ ὄψους* adhibitum fuerat, eodem autem, quo in hisce *De Trinitate* libris, sensu usurpatum fuisse etiam a Didymo jam ostendimus superius cap. 12, itemque pag. 39, 84, 112. Tertium paulo superius diluimus cap. 8, et pag. 131, et rursus pag. 148; quartum, pag. 33; quintum denique, pag. 69, atque in notis ad 27 caput secundi libri. Lege, quæso, omnia hæc quæ indicavi loca; apparebit enim, ut confido, rationibus ab adversario allatis non infirmari sententiam meam, **B** sed confirmari.

LIBER SECUNDUS.

DE DIDYMI PLACITIS ATQUE OPINIONIBUS.

Quoniam trium, quos in lucem nunc primum edimus, librorum auctorem fuisse Didymum, satis, nisi mea me fallit opinio, superiøre libro ostensum fuit; de hujus viri placitis parumper nunc loqui operæ pretium esse existimo, Franciscæ Carafa præsul amplissime, ac proposito meo summopere consentaneum. Etsi enim plures de ipsius vita, scriptisque egerint perdiligenter, nemo tamen hæcenus, quem norim, illius opiniones satis accurate persecutus est. Itaque ipse priora illa omittens, de postremis hisce duntaxat agam, non quod arbitrer tuto nos ubique jam posse incedere, ac veluti pedem figere (pleraque enim alia theologi hujusce opera ex quibus major posset lux affulgere, interciderunt), sed quod nova afferre posse mihi videar, eaque tibi veritatis amantissimo non omnino injucunda fore confidam. Ita enim his de rebus scribere animus est, ut Didymo generatim nec favere certum sit, neque adversari, sed illa tantummodo, quæ vera mihi, aut verisimiliora videbuntur, breviter proponere, atque amplecti; quæ autem obscuriora fuerint, atque incerta, in medio relinquere. Ac ne multis te verbis inutiliter nunc detineam, exordior statim in hunc modum.

CAP. I. De levioribus Jacobi Basnagii in Didymum accusationibus.

Plurima Didymum in *Enarrationibus*, atque in libro *adv. Manichæos*, veritati minus consentanea docuisse, affirmat homo heterodoxus Jacobus Basnagius tomo I *Lectionum antiquarum* Canisii, pag. 199, ubi ea omnia commemorat, ob quæ merito ipsum redargui posse arbitratur. Cum autem hujusmodi accusationum aliæ leviores sint, graviores aliæ; de

levioribus nunc breviter dicam, de gravioribus fusius in posterum.

Primo igitur sic eum accusat. *Nescio quos, inquit, evangelistas carpit in I Joan. [XXXV] quasi antiquæ legi nimis addicti præcepta nova repudiarent.* Sed equidem miror, ut dicam id quod res est Didymo talia objici. Afferit ibi Didymus ipse hæc Epistolæ, quam explanat, verba: *Charissimi, non novum mandatum scribo vobis* ¹⁷, etc. Tum ea sic explicare aggreditur: *Quia forte derogabant aliqui evangelistæ tunc doctrinæ, tanquam heri et nuper inceptæ, docet quia mandatum scribit non tunc primitus hominibus datum.* Quis porro non videt, vocabulum, *evangelistæ*, non esse hic nominativum pluralem casum (pudet me, lector, ad grammatica te revocare), sed esse genitivum singularem, quo Joannes ipse Epistolæ illius auctor designatur?

Ait secundo Basnagius: «*Hominem pravos, et jam æterno damnatos supplicio pœnitentiam olim acturos, ut et dæmonas, credidit... Quinimo de conversione diaboli, quasi jam facta, loqui videtur (in Ep. Judæ, p. 88): Ostenditur enim ex communi sensu, quem habemus de cunctis animabus, quoniam cum sint liberi arbitrii, et conversio sit facta diaboli, quod non sit malus.*» Sed hic quoque te miror, Basnagi, nec vocabulum *conversio* intellexisse, et, quod pejus est, Didymi verba tam infideliter præferre. Ea sic se habent: *Nec est diabolus terrena substantia; habuit enim aliquando divinam gloriam, et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationalibus, quoniam, cum sint liberi arbitrii, et conversio sit*

¹⁷ I Joan. II, 7.

facta diaboli, natura non malus est. Cur, quæso, A addita vocula quod sententiam omnem perturbasti, atque in Latinam Didymearum *Enarrationum* interpretationem, quæ satis cæteroque per se inelegans est, novum barbarismum invenisti? Cur loco vocis ¹*rationalibus*, quæ naturas ratione non destitutas denotat, subrogas vocem *animatus*? Cur denique vocabulum, *natura*, quod nullo modo omittendum erat, omisisti? Falsum sane est, *diabolum non esse malum*: sed verum est, *diabolum non esse natura malum*. Illud falso tribuis Didymo; hoc vere dixit Didymus: eo enim sensu negat diabolum esse *natura malum*, quo *natura malum* eum dicebant Manichæi, quos ibi refellit theologus noster: ita scilicet vult ipsum esse malum, ut *ex electione* malus factus sit, non *ex necessitate naturæ suæ* sit malus.

Quod vero spectat ad diaboli *conversionem*, rectissime eam admisit Didymus cum in allato loco, tum in opere, quod nunc edo, pag. 150 et sequenti, tum demum in libro *De Spiritu sancto*, num. 42 et alibi. Nec enim *conversio*, quam Græce *τροπήν* dicit Didymus, *pœnitentiam* tantummodo significat, ut tu putas, quod veteres Patres aut non legeris, aut non intellexeris; sed quamcunque animi, aut voluntatis mutationem, sive mala fiat ex bona, seu vicissim bona efficiatur ex mala. Nihil ergo aliud vult ibi Didymus, nisi diabolum non esse conditum malum, sed prius fuisse bonum, tum factum esse malum, ideoque non necessario, sed libere.

Tertio Didymum reprehendit Basnagius hisce verbis: « Judam optimum fuisse cum eligeretur a Christo, sed postea a recto tramite deviasse probabat ex eo, quod Christus miserit oves inter lupos. Judæi enim fuerunt illi rapaces lupi; oves vero apostoli: Judas fuit ovis; debuit igitur inter bonos recenseri. » Ita Basnagius. Verum quo melius intelligamus, si fieri potest, quid sit id quod ei non probatur, Didymi verba exscribenda sunt. Is ergo libro *adv. Manichæos*, cap. 44, sic loquitur: « Et de Juda scriptum est, quod esset filius perditionis. Sic enim Dominus de eo dixit: *Nemo ex discipulis meis perit, nisi filius perditionis* ¹⁸. Eum vocavit *filius perditionis*, quia fecit quæ digna interitu erant: non enim cum erat unus ex apostolis, et una cum illis ministrabat Salvatori, talis erat; sed cum factus est proditor Filii Dei, et Magistri, amans argentum perditionis. Et quia non erat natura malus, pariter cum aliis discipulis omnibus addivit: *Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum* ¹⁹. Si lupos dicit eos qui peccant; oves vero eos, qui virtuti operam navant; Judas autem natura malus erat, non erat ovis Christi, quia non est aptus ad vacandum virtuti qui natura malus est. » Amabo te, Basnagi, quid his in verbis reprehensione dignum putas? Si illud crimini vertis Didymo, quod dixerit, Judam [XXXVI] fuisse bonum, cum erat unus ex apostolis, et antequam Dominum proderet; dixisse Di-

dyumum non modo non inficior, sed et addo, bis id ab eo affirmari in his etiam *De Trinitate* libris, pag. 187, et segm. 67, seu pag. 184, not. Tuum ergo erit ostendere, id falso dici: ego sane qua ratione probare hoc possis, non video. Sin autem Didymi non sententiam redarguis, sed ratiocinationem, id redarguis quod non intelligis. Nec enim argumentatur, ut tu putas, Didymus ad hunc modum. Judas erat ovis Christi: ergo non erat malus. Sed hoc pacto. Judas erat ovis Christi: ergo non erat natura malus, sensu Manichæo; sed factus est postea malus ex mutatione liberæ voluntatis. Quæ argumentatio ab eo tantum despici potest, qui Manichæorum systema ignoret. Id autem nunc exponere meum non est.

^B Quarto Didymum ita carpit Basnagius. « Inter eas sententias, » quas nempe ex Didymo affert S. Maximus, « legitur una vix admittenda, quam tamen Maximus sibi propriam facit: *Peccata non ex voluntate, lex condonat, et Deus pene despicit, ut qui sit clemens ac misericors, nec vel eorum, quæ voluntaria sunt, immitis ultor existat.* » Hactenus Basnagius. Ego vero antequam dico quid sentiam, Græca Didymi verba profero e Maximi sermone 55, pag. 660. *Τὰ μὲν ἀκούσια ἀμαρτήματα, inquit, καὶ νόμος συγχωρεῖ, καὶ Θεὸς παρορᾷ φιλόνητος ὢν καὶ οὐκ ἀπηνῆς καὶ τῶν ἐκουσίων....* Reliqua desiderantur. Eandem autem sententiam eodem modo affert ex Didymo Joannes Damascenus in *Parallelis*, tit. 24, pag. 520, nisi quod pro adjectivo *ἐκουσίων* legitur ibi adverbium *ἐκουσῶς*, id est *voluntarie*.

^C His præmissis, fateor equidem consuevisse Didymum divinam clementiam valde extollere, ut ex his etiam *De Trinitate* libris cognosci potest. Sed allatam a Maximo sententiam jure posse reprehendi inficias eo. Duae nempe ipsa habet partes. Prima quidem sic ad verbum convertenda est: *Involuntaria quidem peccata, et lex condonat, et Deus dissimulat, cum sit benignus, non crudelis.* At quis ob hæc Didymum insimulet? cum de peccatis loquatur, quæ sint simpliciter *involuntaria*, non de iis quæ theologi appellant *voluntaria in causa*. Quod vero attinet ad alteram sententiæ partem, quis eam aut probare ausit, aut improbare, cum sit mutila et sensu carens? Combeltisius quidem, cujus translatione utitur Basnagius, ita sententiam perferit ut ipsi placuit. Possem ego eodem jure aliter eam complere, ac legere, exempli gratia: *Καὶ τῶν ἐκουσίων τιμωρὸς ἐστὶ, id est, et voluntariorum vindex est.* Sed quidquid sit id quod suppleri oporteat, illud pro certo habere posse mihi videor, cum hæc Didymi sententia Maximo ac Damasceno, quos integram legisse verisimile est, probata fuerit, haud magui referre si non probatur Basnagio. Sed ab hisce jam triticis expediti ad graviora transeamus, reliquas Basnagii in Didymum accusationes memoraturi suo loco.

¹⁸ Joan. xvii, 12. ¹⁹ Matth. x, 16.

CAP. II. De visibilitate Dei.

Deum a beatis mentibus cum angelicis, tum humanis, per lumen gloriæ intuitive conspici; eorum vero animabus, qui purgatione non indigeant, huiusmodi visionem ante extremum iudicii diem concedi: duo sunt catholicæ Ecclesiæ dogmata, de quibus quid tradiderit Didymus, videndum est.

Quod spectat ad primum, non ea nunc rursus persequar, quæ copiose alias dixi in epistola ad clariss. præsulem Joann. Archintum: sed quæcumque in Didymo notavi, ad novem capita revocans, paucis rem expedio. I. Deum a nulla creata intelligentia comprehendi posse docet in *Enarrationibus in Ep. I Joann.* cap. 1, et libro I *De Trin.* pag. 26, et alibi. II. Stultissimos Eunomianos fuisse constat *Enarratione in Ep. I Joann.* cap. III, quod se Deum perfecte cognoscere affirmarent. III. Corporeis oculis videri Deum non posse tradit *Enarr. ad cap. IV Ep. I Joannis*, et lib. III *De Trin.* cap. 16. IV. Deum ab Moyse, Abrahamo, Isaia visum non esse in hac vita, multis verbis probat ad caput IV Epistolæ I Joannis, argumento inde potissimum ducto, quod Deus *sensibiliter* videri nequeat omnino. V. Juxta Didymum aliud est videre, aliud inspicere, etsi nonnunquam alterum sumatur pro altero; et aliud est sensibiliter, aliud intellectualiter [XXXVII] Deum percipere. Sic enim loquitur ad caput I Ep. I Joannis: « Quia vero *inspiciendi* sermo intellectualem significat perceptionem, manifestant etiam hoc illa verba: *Beati mundo corde, quoniam ipsi inspiciunt Deum* ²⁰. Hæc itaque differentia *videndi* et *inspiciendi* sic maneat, quomodo utraque sunt simul. Nam aliquando intelligibilis inspectio *visionis* voce significatur; ut est illud: « *Qui videt me, videt et Patrem* ²¹, » non quia Patrem quis oculis carnis vidit; quisquis enim est ex Deo, videt Deum. » VI. Deum et in Scripturis vocari *ἀόρατον*, id est *invisibilem* ²², nec ab ulla creatura sive angelica, sive humana *videri* posse pluries ait: ut lib. I *De Trin.* pag. 26, lib. II, pag. 191, et alibi. Hæc autem catholico sensu ab eo dici, mox apparet. VII. Manichæorum impiam opinionem refellit ad caput IV Epistolæ I Joannis, quod duos comminiscerentur deos, alterum Veteris Testamenti visibilem, alterum Novi Testamenti invisibilem. VIII. Angelis Filium ante Incarnationem fuisse invisibilem, æque ac Patrem; post Incarnationem vero ab ipsis visum esse docet lib. I *De Trin.* pag. 84, ex Pauli apostoli testimonio. Quæ ita accipienda existimo, ut vidisse dicantur a Didymo angeli Filium incarnatum aut corporeis oculis, aut eo modo quem in citata ad Archintum epistola explicavi. IX. Catholicæ dogmæ tam clare tradit multis in locis, Deum a beatis mentibus videri docens, ut nullus mihi superesse videatur dubitandi locus. Lege, quæso, quæ in hanc rem habet lib. II *De Trin.* pag. 171 et 216, et ad caput III Ep. I Joann-

A nis: sed ea potissimum quæ fuisse ac locupletissime edisserit ad caput IV ejusdem Epistolæ exponens Joannis verba: *Deum nemo vidit unquam* ²³. Ego enim brevitatibus causa hæc non afferro.

Quod vero ad alterum dogma pertinet, nullum hactenus in Didymo locum me legere memini, ubi perspicue id confirmetur: etsi enim creatas intelligentias cum angelicas, tum humanas haud obscure admittat, quæ beatæ jam sint, quibusque proinde beatificam visionem ab eo tribui credibile sit; haud scio tamen an beatitatem huiusmodi re ipsa in intuitiva Dei visione, qua jam fruuntur, sitam esse dilucide affirmet ullo in loco. Illud tantum scio, nullum mihi ejus opera legenti usque adhuc testimonium occurrisse, quod catholico huic dogmati adversaretur.

B Quocirca nihil aliud restat, nisi ut præcipua, quæ in Didymo notavi loca de justorum statu post mortem, lectori exhibeam. I. Igitur Millenariorum opinionem aperte respuit in *Enarr. ad cap. I Ep. I Petri*. Si ergo in cælis, inquit, *fidelibus hæc servatur hæreditas, frivola quædam et tepida proferunt aliqui putantes eam se percipere in terrena Jerusalem. Mille annis existimant esse deliciarum præmia proprietate recepturos*, et reliqua. II. *Omnes qui secundum Christum finiuntur, in Abrahamæ sinum proficisci* ait ibidem, et lib. III *De Trinitate* pag. 423. III. Sinum huiusmodi vocare videtur *locum æthereum* in fragmento quod exscriptis ex pagina 92 ms. codicis 23 Græci Bibliothecæ Venetæ S. Marci titulum hunc præ se ferentis: Ἐκλογαὶ ἐρμηνειῶν εἰς τὰς Παραβολὰς Σολομῶντος ἐκ διαφόρων Πατέρων, id est, *Selectæ interpretationes in Parabolis Salomonis ex diversis Patribus excerptæ*. Explicans enim ibi Didymus Salomonis locum, ὅτι εὐθεῖς κατασκηνώσουσι γῆν, id est, *quia recti tentoria figent in terra*, quæ exstant vers. 21 capituli II Proverbiorum, et verba respiciens Christi apud Matthæum inquam, *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* ²⁴, sic loquitur: Τῶν πραίων τόπος αἰθέριος ὢν· ὡς πρὸς τὸν ὑπερκεῖμενον οὐρανόν· γῆ τῶν οἰκούντων ἐστίν. Ἐν αὐτῇ τοίνυν οἱ πραεῖς κατασκηνώσουσιν· εἰς αὐτὸν προσδεχόμενοι τὸν οὐρανὸν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. Μήπω γὰρ τῶν ἐπαγγελιῶν τυχόντες οὐκ οἰκοῦσιν· ἀλλὰ κατασκηνοῦσιν· id est, *Mitium locus cum sit æthereus, respectu superioris cæli, terra est illorum qui ibi habitant. In ipsa ergo mites tentoria figent, expectantes dum in cælo ipso appareant ante faciem Dei: cum enim necdum adepti sint reprobationes, in ea non habitant, sed tentoria habent*. IV. Electos salutem primum, deinde coronam gloriæ consequi docet in libro *De Spiritu sancto* num. 8. V. Eos, qui jam nunc beati sint, admittit in *Enarrationibus ad caput I, vers. 12, Epist. I Petri*, dum ad ea verba, *In quæ concupiscunt angeli prospicere*, hæc scribit: *Non ab re est etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis [XXXVIII] beatis*

²⁰ Matth. v, 8. ²¹ Joan. XIV, 9. ²² I Tim. I, 17. ²³ Jean. I, 18. ²⁴ Matth. v, 4.

rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant A
prospicere ea quæ in fine sæculi sunt agenda. VI. Eos
 qui Dei visione jam fruuntur, ponere videtur in alio
 fragmento, quod exscripsi ex pagina 99 codicis
 nuper memorati, ubi explanat hæc verba : Χρηστοί
 ἔσονται οἰκήτορες γῆς, ἀκακοὶ δὲ ὑποληφθήσονται ἐν
 αὐτῇ, id est, *Boni erunt habitatores terræ; malitiæ*
vero expertes relinquentur in ea : quæ verba in La-
 tinis Bibliis non leguntur, sed in Græca Francofur-
 tensi editione exstant cap. II Proverb. vers. 20.
 Hæc ergo ibi habet Didymus : Διὰ τοῦ χρηστοῦ καὶ
 ἀκάκου δηλοῦται ὁ ἔχων πραχτικὴν ἀρετὴν· τοῦ
 θεωρητικοῦ παρασταμένου βίου δι' εὐθύτητος καὶ
 ὁσιότητος. Οὐ μάλιστα δὲ περὶ τῶν τοιούτων τὸ ὑπο-
 λεφθήσεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ θεῖᾳ γῆ εἴρηται· οὐ γὰρ
 μετακίσθησαν ἀπ' αὐτῆς οἱ περιεχόμενοι τῶν λεχθει-
 σῶν ἀρετῶν. Ἡμῶν γὰρ, φησὶ, τὸ κολλεῖνμα ἐν
 οὐρανοῖς ὑπάρχει. Περὶ τῆς εἰρημένης γῆς καὶ ὁ
 Ψαλμῶδης ἔλεγεν· Πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ
 Κυρίου ἐν γῆ ζῶντων, *¶* Est, *Per bonum et mali-*
tiam expertem denotatur is qui practicam virtutem
 habet; per *rectitudinem* vero et *sanctitatem* signifi-
 catur vita contemplativa. Non frustra autem de
 hujusmodi hominibus dictum est, *fore ut relinquantur*
in divina terra; nec enim translati sunt ex ea
 homines memoratis virtutibus adherentes. Nam
 Paulus ait : *Conversatio nostra in cælis est* ²⁵. De
 prædicta terra Psaltes quoque dixit : *Credo videre*
bona Domini in terra viventium ²⁶. VII. *Beatorum*
hæreditatem in infinitum permansuram ait ad cap. I
 Ep. I Petri. Denique nos cum Christo post resur-
 rectionem regnatos esse docet lib. I *De Trinitate*
 pag. 95, et lib. II pag. 258.

Ex his porro omnibus simul collectis atque collatis
 locis inferre posse videmur, hanc fuisse Didymi
 de proborum statu post obitum sententiam. Eorum
 scilicet animas, nisi purgatione indigeant, in cœlesti
 quodam, sive æthero loco detineri, ibique aut
 Dei visione frui, aut certe beatitate aliqua beatas
 esse : easdem vero sive ante resurrectionem, sive
 potius post illam in superius cœlum ascensuras
 esse : postquam autem ipsæ corporibus in resur-
 rectione rursus conjunctæ fuerint, fore ut nos
 omnes, Electi nempe, cum Christo in æternum
 regnemus, ac beatifica Dei visione perfruamur.

CAP. III.—De timore servili.

De timore servili non recte sensisse visus est
 Didymus auctori notularum, quæ *Enarrationibus*
 appositæ leguntur in margine Parisiæ, qua utor,
 editionis *Bibliothecæ Patrum* anno 1644 evulgatæ.
 Ad caput enim II Epistolæ I Petri pag. 57 hæc adno-
 tavit : *Caute lege : nam videtur damnare timorem*
pænæ, seu servilem, tanquam irrationabilem ; cum
tamen ex se bonus, et utilis sit, eo modo quo S. Thomas
exponit 2-2, q. 19, art. 4. Vide concilium
Trid. sess. VI, c. 6 et canone 8. Ita Didymum accusat
 notularum auctor. Sed plane immerito, nisi meus

me fallit amor non Didymi, sed veritatis. Quis enim
 de timore servili perperam sensisse dixerit eum,
 qui et hujusmodi timorem utilem esse agnoscit, et
 eum commendat, ac veluti pædagogum, quo ad
 charitatem ducamur, ipsum habet? qui præterea
 illum duntaxat pænæ, et quidem temporalis, timo-
 rem, quo quis ab officio deterreatur, explodit? qui
 demum charitatem timore servili perfectiorem, ac
 præstantiorem ducit? Ad hæc tamen capita redi-
 guntur, ni fallor, quæcunque de servili timore
 docuit Didymus, aut certe quæ ipse in Didymo
 hactenus observavi.

Nam primo ejus timoris utilitatem agnoscit in
 libro *Adversus Manichæos* cap. 17, ubi hæc habet :
Quem enim peccasse pœnitet, ideo pœnitet, ut ab ira
in peccantes futura fugiat, non amplius peccando.
 Eumdem commendat in illa Enarratione, quam
 carpit memoratus notularum auctor. Nam ad cap.
 4, pag. 66, exponens hæc verba : *Si autem initium a*
nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Evan-
gelio ²⁷? Sic loquitur : *Per hoc, certamen, mul-*
tumque timorem fidelibus infert, quatenus caute
discent judicem, ad quem habere poterunt sine dubi-
cationem. Hos ergo excitans, ad timorem ejus invi-
tat, dicens, non credentes divinæ doctrinæ inevitabilem
et indeclinabilem suscepturam scilicet ultionem .
quam finem eorum nominavit. Timorem [XXXIX]
 vero hunc quasi pædagogum quemdam, quo ad Dei
 amorem ducamur, describit in fragmento, quod
 olim exscripsi ex pag. 92 membranæ codicis 25
 bibliothecæ Venetæ S. Marci paulo ante commemo-
 rati. Etenim Salomonis verba, φοβου δὲ τὸν Κύριον,
 id est, *time autem Dominum,* quæ exstant in Prov.
 III, 7, sic ibi interpretatur : Φόβου τις Κυρίου κατα-
 φρονῶν πρὸ τῆς τελείας ἀγάπης τῆς ἐξω βαλλούσης
 τὸν φόβον· οὐ κησεται ταύτην· οὐδὲ φθάσει τὴν
 τελειότητα μὴ παιδαγωγηθεὶς τῷ φόβῳ κωλύοντι τοῦ
 κακοῦ τὴν ἐνέργειαν. Μεθ' οὗν ἡ ἀγάπη προσάγει τῷ
 κρείττονι τε καὶ ἀγαθῷ. *Qui Dei timorem,* inquit,
contemnit, antequam perfectam charitatem habeat,
quæ foras mittit timorem, hanc non assequetur ; neque
ad perfectionem perveniet, nisi timor quasi pædagogus
quidam eum a perpetrando malo prohibeat ; post
timorem vero charitas ad id quod præstantius est
 D [vel, ad Deum], et ad bonum adducit. Respicit
 autem hic Didymus versiculum 18 cap. IV epist. I
 Joannis : *Perfecta charitas mittit foras timorem.*

Deinde ubi timorem servilem deprimit Didymus,
 ibi aut illi charitatem anteponeit, ut in libro *De*
Spiritu sancto, num. 42, ubi hæc legimus : « Rur-
 sum refocillans eos, et consolans, et provocans
 sperare meliora ; quibus loquebatur, ait : *Non enim*
accepistis iterum spiritum servitutis in timore, id
 est, non similitudine servorum, metu et terrore
 pœnarum vos abstinetis a vitiis, quia habetis vobis
 datum a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum
 sanctum. » Aut de timore loquitur, qui injuste

²⁵ Philipp. III, 20. ²⁶ Psal. XLVI, 13. ²⁷ I Petr. IV, 17.

ab hominibus injiciatur, ut nos ab officio deterreant. Ita in eadem Enarratione, cui notula illa apposita est, cap. 3, pag. 64, ubi Petri verba: *Cujus estis filiae, bene facientes, nec timeentes ullam perturbationem*²⁵, explanat in hunc modum: *In vitat mulieres, per bona opera matrem habere Sarram, et super omnia consistere, nec habere timorem illum, quem rationabiliter perfecta charitas mittit foras; quoniam pœnæ magis est, non Dei. Hunc enim per omnia divinus interdicit sermo, alicubi quidem dicens: « Quis est, ut timeas hominem mortalem »²⁶? » alicubi autem: « Nolite timere eos qui occidunt corpus »²⁷; » et alia his vicina. Et apud Joannem Damascenum in *Parallelis* pag. 307, ita loquitur idem Didymus: *Fieri non potest, ut qui vere timet Deum, meticulousus sit, cum dictum fuerit: « Præter ipsum ne timeas alium. »**

Quæ cum ita sint, apparet jam, ut reor, rectissime Didymum de timore servili locutum esse. At non ita loquitur, inquit, in loco, quem notularum auctor reprehendit. Antequam respondeam, ac locum ipsum afferam, duo animadvertere necesse est: primo Enarrationes illas esse non modo ineleganter conversas e Græco, verum etiam sive vetusti amanuensis, sive typographorum incuria, sive alia de causa, mendis refertas: hanc itaque a lectore veniam peto, ut eum locum a me non ostentationis causa, sed quod ita necessitas ferat, emendatum afferri patiar. Deinde sæpe contingere notandum est, ut in vetustis membranarum voces *Deus* ac *Dominus* inter se confundantur, quemadmodum norunt qui in iis versati sunt; imo sæpius factum esse, ut ubi membranarum habebant *Dominus*, typographi impresserint *Deus*, et viceversa: quod compendiaris utriusque vocis scripturas probe a se invicem non secernerent. His adnotatis Didymi locum exscribo. Propositis itaque Petri verbis: *Servi obedite cum omni timore dominis vestris*²⁸, etc., ita loquitur theologus noster: *Non passibilem timorem verbos habere præcipit apud dominos; hic enim irrationabilis, et ad irrationabilia constitutus est; sed eum qui cum disciplina, et recta ratione consistit; cujus proprium est reverentia. Qui enim propter Christum et doctrinam ejus Deum (pro Deum puto scriptum fuisse in membranarum dominum, id est herum) timet, cum reverentia ei subjectus est: cum ille qui per (aut barbarus interpres, aut indoctus librarius posuit per pro propter) verbera, aliaque tormenta timet Deum (hic quoque pro Deum legendum puto dominum), passibilem timorem habere videt (pro videt lego videtur). Hac significatione et hic, post alia, utitur ad feminas dicens: « Considerantes vestram in timore castam conversationem »²⁹. » Et frequenter Scriptura hæc de timore tali modo perloquitur. Ita se habet Didymi locus a censore reprehensus. Quid autem censoria virgula dignum insit in his verbis, non video: præsertim cum timorem*

A [XL] duntaxat Didymus improbet *passibilem*, sive ἐπιπαθητῆ, ac de illo timore tantummodo loquatur, quo servi dominos juxta Apostolum timere debent, aut non timere: revera enim non propter verbera, sed propter Christum heros servi timere debent.

CAP. IV. — De hominis spiritu ab anima diverso.

Didymum redarguit Gennadius in libro *De ecclesiasticis dogmatibus*, quod tertium in substantia hominis spiritum admisit: sed spiritus, inquit, ipsa est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quod spiret in corpore, spiritus appellatus. Reipsa vero etsi cum in libro *Adv. Manichæos*, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 54 docuerit Didymus, vocabulo spiritus animam interdum significari; quin tamen tria ipse in homine distingueret, corpus, animam et spiritum, dubitari nequit. Ut enim libri in *Trinitate*, caput 31 prætermittam, ubi sententiam hujusmodi indicat potius, quam amplectitur; apertissime pro ea pugnat in libro *De Spiritu sancto*, num. 54, 55 et 59, eandemque manifesto admittit apud Corderium in *Catena* ad vers. 14 psalmi L, pag. 1002: etenim in Psalms verbis, *Spiritu principali confirma me*, intelligi posse ait nomine spiritus aut Spiritum sanctum, aut τὸ τοῦ ἀνθρώπου (πνεῦμα) τὸ ἐν αὐτῷ ἕτερον ὂν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς, id est hominis spiritum, qui in ipso est, ab hominis anima distinctum.

At sententia hujusmodi non Gennadio solum displicuit, sed et sancto doctore Thomæ, qui in *Explanatione Epistolæ I Pauli ad Thessal.* ad hæc verba³⁰: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus . . . servetur*, sic loquitur: *Occasione verborum istorum dixerunt quidam, quod in homine aliud est spiritus, et aliud anima; ponentes duas in homine animas: unam quæ animat, aliam quæ ratiocinatur. Et hæc sunt reprobata in Ecclesiasticis dogmatibus. Unde sciendum quod hæc non differunt secundum essentiam, sed secundum potentiam. In anima enim nostra sunt quædam vires, quæ sunt actus corporalium organorum, sicut sunt potentia sensitivæ partis. Aliæ sunt quæ non sunt actus talium organorum, sed sunt abstractæ ab eis, sicut sunt potentia intellectivæ partis: et hæc dicuntur spiritus, quasi immateriales, et separatæ aliquo modo a corpore, in quantum non sunt actus corporis: et dicuntur etiam mens... In quantum autem animat, dicitur anima, quia hoc est ei proprium. Hactenus S. Thomas.*

Jam vero quamvis huic opinioni Didymum ad hæsisse concedamus, quod a nemine, qui sincere agat, negari potest; æquitatis tamen amor ac veritatis id a nobis exposcit, ut nonnulla hic animadvertere ne omittamus, quæ ipsum valeant aliquantulum excusare. Primum enim longissime absuit ab illa hæresi, quam Apollinarius eadem fere opinione abusus excogitavit: qui cum in homine tria et ipse distingueret, corpus, animam,

²⁵ I Petr. ii, 6. ²⁶ Isa. LI, 12. ²⁷ Matth. x, 28. ²⁸ I Petr. ii, 18. ²⁹ I Petr. iii, 16. ³⁰ I Thess. v, 23.

et λόγον, id est mentem, seu rationem; duo quidem priora a Verbo assumpta fuisse fatebatur, mente autem Christum caruisse contendebat, ejusque animam λόγον, id est, ratione destitutam appellabat. Atque hanc fortasse Apollinarii sententiam spectabat Michael Glycās, cum in *Quæstionibus Biblicis* necdum editis quæstione 20, pag. 262 codicis Naniani scripsit: Ἡ αἴρεσις ἡ ἐκ τριῶν λέγουσα συγκεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, σώματος δηλονότι, ψυχῆς ἀλόγου, καὶ ψυχῆς νοεραῆς, id est, *hæresis quæ hominem ex tribus rebus coalescere dicit, corpore videlicet, anima rationis experte et anima intelligente.*

Deinde sententiam suam clare nusquam explicat Didymus. Nam spiritum quidem hominis a Scriptura sæpius memorari ait, eundemque spiritum tertium quiddam in homine, præter animam et corpus, esse contendit, duobus potissimum Pauli testimonii inuixus, quorum primum in Ep. I ad Thessal. cap. v, vers. 23, sic se habet: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus...*, servetur; alterum vero in Ep. I ad Cor. cap. ii, vers. 11, exstat, et est hujusmodi: *Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est?* At quid hujusce spiritus vocabulo intelligendum velit, non declarat. Quod si hominem tribus substantiis, corpore, anima rationali, et spiritu, constare [XLI] existimasset, rejicienda profecto hujusmodi opinio foret; sed ita eum sensisse, haud scio an tuto affirmari possit. Potuit enim spiritus nomine animum ab anima rationis experte distinctam intelligere. Quæ si fuit ejus opinio, non videtur tam confidenter improbanda, ut eam improbat Gennadius. Lactantius sane in libro *De opificio Dei* cap. 18, non tam facilem solutu censuit quæstionem, qua queritur, utrum animus idem sit cum anima. *Sequitur, inquit, alia et ipsa inextricabilis quæstio: idemne sit anima, et animus; an vero aliud sit illud, quo vivimus, aliud autem quo sentimus, et sapimus. Non desunt argumenta in utramque partem.* Potuit etiam vocabulo spiritus non tertiam quamdam substantiam intelligere Didymus, sed λόγον, id est mentem, aut aliud quiddam ab anima distinctum non ea distinctione, per quam substantia distinguitur a substantia, sed qua modus distinguitur a substantia, seu qua rei modus distinguitur ab ipsa re, cujus est modus.

Verum quæcunque fuerit theologi nostri sententia, eodem quo ipse modo et Augustinus, et Hieronymus locuti sunt. Nam ille quidem in tractatu *De Symbola* tria in homine distinguit, spiritum, animam, et corpus. Hic vero lib. ii *Comment. in Amos* cap. 5, pag. 279, sic loquitur: *«Iste qui creat spiritum;» quem in hoc loco non Spiritum sanctum, ut hæretici suspicantur; sed ventum intelligimus, sive spiritum hominis; quia «nemo scit quæ sunt in homine, nisi spiritus qui in eo est»²⁶...*

A *vel certe spiritum, animam debemus accipere.* Et in *Comment. in Epist. ad Ephes.* lib. iii, cap. 4, pag. 632: *Signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei.* Et cap. 5 ejusdem libri pag. 648: *Necnon et illud est disserendum, quomodo uni atque eidem dicatur quasi viventi, «Surge qui dormis»²⁷, et quasi mortuo, «Exsurge a mortuis»²⁸. Igitur quia et spiritus est hominis, quem semper in bonam partem scriptum meminimus, et anima, cujus et infirmitates, et mortes legimus peccatorum; id quod nunc dicitur, «Surge qui dormis,» referatur ad spiritum: et quod sequitur, «Exsurge a mortuis,» animæ coaptetur. «Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur»²⁹. Spiritus autem mortem nunquam omnino legimus. Demum in epistola 120, ad Hedibiam, exponens Hieronymus ipse allata Pauli verba: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus*³⁰, etc., post explosam hæreticorum explanationem, quatuor alias affert interpretationes, atque inter cæteras Didymi etiam opinionem. Illa quidem, quam Hieronymus ipse amplectitur, in eo sita est, ut spiritus nomine Paulus non Spiritum sanctum, ut volebant hæretici, sed Spiritus sancti dona designet. Quam vero Didymus probavit, una est ex tribus, quas hisce verbis exponit sanctus doctor: *Multi simpliciter hunc locum de resurrectione intelligunt; ut et spiritus, et anima, et corpus in adventu Domini integra conserventur. Alii ex hoc loco triplicem in homine volunt affirmare substantiam: spiritus, quo sentimus; animæ, qua vivimus; corporis, quo incedimus. Sunt qui ex anima tantum, et corpore subsistere hominem disserentes, spiritum in eo tertium non substantiam velint intelligi, sed efficientiam, per quam et mens in nobis, et sensus, et cogitatio, et animus appellantur, et utique non sunt tot substantiæ, quot nomina. Cumque illud eis oppositum fuerit»³¹, «Benedicite, spiritus et animæ justorum Domino,» Scripturam non recipiunt, dicentes eam in Hebraico non haberi. Nos autem in præsentī loco, ut supra diximus, spiritum, qui cum anima et corpore integer conservatur, non substantiam Spiritus sancti, qui non potest interire, sed gratias ejus, donationesque accipimus, quæ nostra vel virtute, vel vitio et accenduntur, et extinguuntur in nobis.**

CAP. V. De processione Spiritus sancti.

Catholice Didymum de processione Spiritus sancti sensisse, quod hunc non a Patre solum, sed et a Filio procedere docuerit, tam certum est quam quod maxime. Quid enim clarius, magisque Photianorum blasphemiam contrarium, quam quæ in libro *De Spiritu sancto* hac de re legimus? Numero quidem 34 ejus libri Filium de Spiritu sancto sic loquentem inducit: *Ex Patre [XLI] et me est: hoc enim ipsum quod subsistit, et loquitur, a Patre, et me illi est.* Numero autem 37, sic loquitur: *Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a*

²⁶ I Cor. ii, 11. ²⁷ Ephes. v, 14. ²⁸ ibid. ²⁹ Ezech. xviii, 20. ³⁰ I Thess. v, 23. ³¹ Dan. iii, 86.

Patre; neque alia substantia est Spiritus sancti, A præter id quod datur ei a Filio.

At in libris *De Trinitate*, inquit, sæpius ait Didymus Spiritum sanctum a Patre quidem procedere, in Filio autem aut apud Filium manere. Verum hæc item ut alia ejusdem modi, quæ regerere quis posset, satis jam tractata ac diluta sunt a me in epistola ad præclarissimum præsulem Joannem Archintum. Nempe dum ait Didymus, *Filium manere apud Patrem*, nihil aliud vult, nisi eam indicare, quam theologi vocant divinarum personarum *circuminsessionem*. Idque ex eo etiam confirmare licet, quod libro II, pag. 300, aperte dicat, Spiritum sanctum manere apud Patrem; nec enim apud Patrem ita manet profecto, ut ab ipso Patre non procedat.

CAP. VI. *De divina gratia.*

Cum ante exortas, damnatasve Pelagianorum ac Semipelagianorum hæreses obierit Didymus, mirum nemini videri debet, si ita caute de divina gratia locutus ubique non sit, ut ille qui post Pelagiana tempora scripserunt. Nimirum nonnulla in eo reperiri candide fateor, quæ si quinto, aut sexto Ecclesiæ sæculo dictata forent, vix ac ne vix quidem a Semipelagianismi labe immunia sincero theologo videri possent. Verum sæpe contingit, ut una eademque locutio non eandem semper vim habeat, ac sententiam, sed diversis temporibus diverso modo accipiatur. Quid ergo miremur, si de eo quidem maxime sollicitus semper fuerit Didymus, ut arbitrii libertatem astrueret, eamque ita defenderit, ut divinæ gratiæ necessitatem non semper expresse nominarit, sed lectori aliquando subintelligendam reliquerit; cum ea floruerit tempestate, qua Manichæi quidem libertatem arbitrii de medio tollentes Ecclesiam vexabant, Pelagius vero libertatem arbitrii nimis extollendo, divinæ gratiæ ad bona ac salutaria opera perpetranda necessitatem nondum sustulerat?

Quæ cum ita se habeant, nullus, ut reor, Didymi locus theologo æquitatis amanti talis videbitur, ut persuadere valeat, Didymum erroribus, qui in Pelagio aut in Semipelagianis postea damnati sunt, adhasisse. Ac in his quidem *De Trinitate* libris nihil tale exstare, satis a me ostensum puto cum in epistola, quam paulo ante memoravi, tum in adnotationibus pag. 11 et 270. Quod vero spectat ad alia Didymi opera, id ipsum nunc breviter demonstrandum est. Sed antequam hoc præstem, quatuor proponere placet effata, sive dogmata, quæ ab eo potissimum inculcata animadverti.

Primo nempe docet, fidem esse ex divina gratia. Id aperte tradit cum in libro *De Spiritu sancto*, num. 9 his verbis: *Fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit*; tum in loco, quem mox afferam ex pag. 189 catenæ in Joannem. At *fidei* nomine quis neget designatam ab eo fuisse etiam *fidem incipientem*,

sive initium fidei? Ab eo sane, qui ante scribebat, quam fidem incipientem Semipelagiani a fide adulta, ut sic loquar, secernerent, et hanc, non illam divinæ gratiæ tribuerent, exigi jure non potest, ut apertis verbis dicat, ex divina gratia esse non incipientem modo, sed et provectam fidem.

Secundo docet, gratiam nobiscum cooperari. Nam capite 1 *Enarrationis in Epist. Jacobi*: Qui fruitur, inquit, *corona deliciarum*, et qui habet gratiam Dei cooperantem, *coronam gratiarum* percipit. Similique modo in catena Corderiana ad vers. 11 psalmi I, pag. 993: *τὴν Θεοῦ συνέργειαν*, id est *Dei cooperationem*, seu gratiam cooperantem, ex qua virtus sit, agnoscit, ut patebit ex verbis mox afferendis.

Tertio docet, non viribus nostris, sed divinæ gratiæ tribuendum esse, si non delinquamus. Nam in citato catenæ Corderianæ loco sic loquitur: *Ne, si non delinquerent, propriis viribus, non vero Θεοῦ συνεργειᾶ, id est Dei cooperationis, virtutem ascriberent*. Et capite 5 *Enarrationis in Ep. I Joannis* explicans hæc verba, *Qui natus est ex Deo, servat semetipsum, et maligno non tangit eum*⁴⁰, aperte ait, hominem non solis suis viribus, sed per gratiam servare se a peccato; nam ut custodiæ nostræ divina [XLIII] custodia adjungatur necessarium esse affirmat; sic enim loquitur: *Si quis autem semetipsum servat, orat divinitus custodiri, ut intactus permaneat a maligno. Præceptum namque custodiæ, quæ studio nostro fit, hoc est quod ait: « Custodi tuum cor⁴¹; » et post pauca: « Custodite vos ab idolis⁴². » Custodiæ vero divinæ exemplum est quod ait: « Domine, servabis nos, et custodies nos. » Et illud: « Sub umbra alarum tuarum protege me⁴³. » Et illud: « Pater sancte, custodi eos⁴⁴. »*

Denique omnia omnino opera, quæ ad salutem conferant, ideoque etiam initium fidei, ex divina gratia esse pluribus in locis asseverat. Ita in Corderiana catena ad vers. 20 psalmi xciii pag. 936: *Curam, inquit, nostri habes, Domine. Unde si quid adest nobis boni, scimus id ipsum, quantumcunque est, a te etiam existere*. Et lib. II *De Trin.* pag. 167 hæc habet: *Quod nempe sine Spiritu sancti adventu nulla nobis ad Deum sit vis aut spes*. Et pag. 282 affirmat, *nullum creaturam bonum habere sine Spiritu sancto*. Ad eundem in libro *De Spiritu sancto* num. 41, hæc dictavit: *Dominus videlicet noster, atque Salvator infert nobis secundum misericordiam suam omnia quæ nos provehant ad salutem*. Quis ergo inficietur jam recte Didymum de necessitate divinæ gratiæ sensisse? Videndum tamen adhuc est quænam ipsi exprobrari posse videantur, aut exprobrata jam fuerint ab aliquibus. Quatuor autem, ni fallor, hæc potissimum sunt.

Primum exstat in catena in Joannem pag. 189, ubi explicans Domini verba, *Unnis qui auditit a Patre, et didicit, venit ad me*, quæ in Joanne exstant cap. vi, vers. 45, sic loquitur: *Κατ' ἐλθὼν καὶ*

⁴⁰ I Joan. v, 18. ⁴¹ Prov. iv, 23. ⁴² Ezech. xiv, 6. ⁴³ Psal. xi, 8. ⁴⁴ Joan. xvii, 11.

ὁμοίωσιν, καὶ αὐτὸ τοῦτο [legendum fortasse, καὶ αὐτῷ τούτῳ] λογικοῦ γενομένου τοῦ ἀνθρώπου, ἐκπαρμέναι εἰσὶν αὐτῷ ὑπὸ Θεοῦ αἱ περὶ ἐπαινετῶν πράξεων ἔννοιαι, ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Ὁ τοίνυν κατὰ τὰς κοινὰς ἔννοιαι ἀκούσας, καὶ μαθὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἔρχεται διὰ πίστεως πρὸς τὸν Κύριον. Quæ sic vertit interpres: *Ad imaginem ac similitudinem suam efformato, atque hoc ipso ratione prædito homini, quasi semina quædam, ac rerum recte gerendarum dictamina indita sunt a Deo, cognitionisque veritatis. Quisquis igitur communes illos instinctus audit, ac discit a Patre, per fidem ad Christum venit.* Ita interpres: qui vocem ἔννοια cur verterit primum *dictamina*, deinde *instinctus*, ignoro: ea enim *notiones*, sive, ut vulgo loquuntur philosophi, *ideas* designat. Ac ne illud quidem scio, cur *voculam κατά*, id est *iuxta*, secundo loco omiserit in Latina interpretatione. Didymi ergo locum ad verbum imprimi reddemus: nec enim æquum est, ut ea translatione utamur, quæ Didymi mentem accurate non referat. *Cum iuxta imaginem, et similitudinem factus sit homo, atque hoc ipso rationalis factus sit, insertæ sunt ipsi a Deo notiones de laudabilibus actionibus, imo et de cognitione veritatis. Qui ergo iuxta communes notiones « audivit, et didicit a Patre, venit » per fidem ad Dominum.* Jam vero in his verbis nihil esse contendendo, quod orthodoxum non sit: nec enim ait: *Communes tantum recti bonique notiones sufficiunt ut quis veniat ad Dominum*: sed ait, illos per fidem venire ad Dominum, qui non modo iuxta communes notiones *audiverint*, sed etiam *didicerint a Patre*: hisce autem verbis divinam gratiam cum a Christo Domino in citato loco, ut docet Augustinus, tum a Didymo hic significari dubitandum non est. Quod ut manifestius appareat, legenda sunt quæ scripsit in lib. *De Spiritu sancto* num. 31; ibi enim divinæ gratiæ tribuendum esse docet, quod quis fiat *docibilis Dei*, id est, a *Patre* audiat, et *discat*. Quod vero attinet ad communes recti verique notiones homini a Deo insertas, quas admittit Didymus, viderint alii, utrum innatæ dicendæ sint, necne: ego illud tantum addo, eas cum ab aliis Patribus agnosci, tum etiam a Prospero divinæ gratiæ propugnatore gravissimo, qui ait: *Genitam vobiscum agnoscite legem.*

Alter theologi nostri locus exstat in fragmentis a Christophoro Wolfio evulgatis, ad cap. v vers. 32. Exponit enim ibi hæc Actorum verba, *Et spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus sibi*¹⁸, in hunc modum: *Non solum in hoc, inquit, sed et aliis Scripturæ locis significatur, Spiritum sanctum dari, si nos ipsi occasionem et causam ius accipiendi suppeditemus. Obedire enim Deo est res arbitris nostri, sicut et credere, quibus scilicet convenienter Spiritus sanctus datus est, tanquam donis [XLIV] gratiæ ejus affectis. His affine est illud: « Dabit Spiritum sanctum petentibus ab*

A ipso¹⁹. » Pelagianismum autem redolere videntur hæc Wolfio. Ac revera si denotarent posse hominem sine gratiæ auxilio mereri ut accipiat Spiritum sanctum, aut ullam gratiam, Pelagiana sine dubio foret. Sed hanc esse Didymi verborum sententiam, non concedo. Imo cum ab eo dictata sint, quem constat sæpius docuisse, fidem esse ex gratia, nullumque bonum, quo provehamur ad salutem, nobis esse sine gratia; et insuper ab eo qui illud perpetuo spectavit, dum Scripturas explanabat, ut Manichæos refelleret, ac nullam esse rationalem creaturam natura, ac necessario malam, capta undecunque posset occasione, demonstraret; idcirco nihil aliud hic eum voluisse crediderim, nisi libertatem hominis Deo obtemperantis, divinamque gratiam non respicientis astruere: de eo autem nequaquam Didymum cogitasse, ut gratiæ salutaria opera prævenientis necessitatem excluderet.

Quid? quod locus, de quo agimus, paulo perplexior videtur, ut dubitare non temere liceat, an revera ita dictaverit Didymus, ut legit Wolfius. Græca enim sic legit: *Τὸ γὰρ προαιρετικὸν, ὡς περ τὸ πιστεύειν, οἷς κατὰ ἀναλογίαν δέδοται τὸ Πνεῦμα, τοῖς τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ τυγχάνουσι.* Quæ ad verbum conversa sic sonant: *Nam obedire Deo, voluntarium est [seu, liberum est], sicut et credere, iis quibus iuxta analogiam datus est Spiritus, qui dona ipsius consequuntur.* Cum vero pigeat me in grammatico vocum examine tempus terere, missum hoc faciens sic argumentor. Aut lectio, quam Wolfius exhibet, mendosa est, aut genuina. Si mendosam quis eam esse reponat, tandiu ergo incerta est Didymi hoc in loco sententia ac mens, quandiu non constat, quomodo emendandus sit iste locus. Sin autem genuinam esse dixeris, ea duntaxat Didymi verbis interpretatio adhibenda est, quam ferre possunt. Vocula ergo οἷς, id est *iis quibus*, referenda est ad dictionem *προαιρετικόν*, id est *liberum*; nec enim referri potest ad verbum *πιστεύειν*, id est *credere*: alioquin non de fide theologica qua credimus in Deum, loqueretur Didymus, sed de fide quam habemus viris gratia sanctificante donatis: quod est absurdum. At si vox οἷς referenda est ad vocem *προαιρετικόν*, quis non videt, Didymi verba a qualibet Pelagianismi suspicione immunia esse? Locum enim sententia hæc est: *iis liberum esse Deo obedire, et credere, qui Spiritus sancti dona consequuntur.*

Supervacaneum vero foret in aliis hujus modi locis explicandis immorari, in quibus ait Didymus, Spiritum sanctum illis conferri, aut in illis habitare, qui *digni adventu ejus exstiterint*, ut loquitur num. 28 libri *De Spiritu sancto*, quive se *dignos ejus munere præparaverint*, ut ait ibidem num. 37. His enim formulis, quas non raro etiam in libris *De Trinitate* habet, perspicuum est dignos eos dici adventu Spiritus sancti, qui præcedentes gratias non respicient, sed divina adjuvante gratia a vitiiis

¹⁸ Act. v, 32. ¹⁹ Luc. xi, 13.

liberati sint. *His enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur*, inquit ipse num. 49 ejusdem libri *De Spiritu sancto, qui vitiiis derelictis, virtutum aetantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant.*

Tertius locus exstat libro 1 *De Trin.* pag. 51. *Creatura, inquit, per participationem habet bonitatem, imitatione exprimens pro suis ipsius viribus, si ita loqui fas est, innatam, et perfectam Dei bonitatem, et per hanc salva facta.* Verum non casu, sed consulto addit Didymus: *per hanc (Dei bonitatem) salva facta, et, si ita loqui fas est.* Vires ergo humanæ quas memorat, non sunt mere naturales, sed cum divina gratia cooperantes. Quo sensu in libro etiam *De Spiritu sancto* num. 22, ait: *Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus; quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur atque formantur, adducentur in similitudinem Dei, juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes.* Cæterum verba hæc, *pro suis ipsius viribus; et, juxta vires humani profectus, æque valere opinor, atque ista, quantum homini possibile est.*

Postremus locus exstat in *Enarrationibus ad cap. 1 Epist. I Petri.* Ibi verba Petri, ⁶⁷ *Electis.... secundum præscientiam Dei Patris*, sic explicat: «His concordant quæ a Paulo dicta sunt ita: *Sicut [XLV] elegit nos in ipso ante originem mundi esse sanctos et immaculatos coram eo in dilectione, prædestinans nos in adoptionem filiorum*»⁶⁸. Licet enim quidam dicant, quoniam semper, et ante mundum, rationabilium natura sit; verumtamen prævidens Deus fidem, et actus hominum, quæ [*legendum puto, qui*] aguntur per evangelicam doctrinam, præscienter *elegit eos in Christo ante mundi originem, jam tunc prædestinans eos filios esse participio sanctos adoptionis.* Præscientia enim nihil aliud est putanda, quam contemplatio futurorum: quæ non est jam præscientia postea, sed scientia, dum ea quæ primitus contemplata sunt, veniunt ad effectum. Licet igitur *secundum præscientiam electi* erant quibus Petrus scribit; verumtamen existentibus eis Petrus loquitur. Abjicit itaque fabulam Manichæorum de naturis et intellectus præsens. »

Parum vero hæc arident censori illi, qui in *Enarrationum* margine breves notas apposuit; arbitratur enim is, ut opinor, aut saltem suspicatur, Didymum hic loqui de prædestinatione quæ subsequatur naturalium meritorum prævisionem, aut saltem de prædestinatione ad gloriæ. At, nisi ego fallor, Didymus neque de prædestinatione ad gloriæ loquitur, neque de prædestinatione ad gratiam ex prævisis meritis naturalibus: nullam enim neque gloriæ, nec meritorum naturalium mentionem facit; nam sermonem habet de prædestinatione ad gratiam adoptionis, sive sanctificantem, quæ prædestinatio subsequatur præscientiam meritorum per gratiam acquiritorum, fidei nempe potissimum

et operum salutarium. Ut enim Didymus ipse ait in iisdem *Enarrationibus ad caput III Epist. I Joannis: Filii Dei sumus jam a præsentis sæculo. . . . dum constat in nobis, sicut possibile est, in præsentis vita filiorum adoptio.*

CAP. VII. De apatheia.

Vocabulum ἀπάθεια, quod, spectata ejus origine, *impatibilitatem, sive immunitatem a passione significat*, post Didymi obitum Catholicis valde suspectum evasit, quod eo Pelagiani turpiter abusi sint. Cum igitur Didymus ipse illud usurpaverit, videamus nunc, utrum pravo an recto sensu id acceperit. Quod priusquam perpendam, animadvertere opus est, tribus præcipue modis eam vocem olim sumptam esse. Nam primo dicitur ἀπαθής, sive *impatibilis absolute et simpliciter.* Atque hoc sensu Didymus lib. II *De Trin.* pag. 211, ait: *Qui vero impassibilis est, Deus est.* In libro autem *De Spiritu sancto* num. 9, vocat Spiritum sanctam *impatibilem.* Secundo ἀπαθής dicitur ille, qui, ut verbis utar Hieronymi ad *Ctesiphontem* scribitis, *ad virtutum summitatem cum venerit meditatione, et assidua ipsarum virtutum exercitatione, passiones, seu perturbaciones ita de mente extirpaverit, ut nulla fibra radixque vitiorum in eo resideat: adeo ut ne in nocte quidem ea patiatur quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titilletur.* Hoc sensu quosdam sanctos homines evadere *impatibiles*, docuerunt Pelagiani. Quo autem illorum absurdior foret opinio, illud etiam aliquando saltem addiderunt, posse hominem solis naturæ viribus ad hujusmodi statum pervenire. His Augustinus in libro *De dono perseverantiæ*, cap. 2, hoc Ecclesiæ dogma opponit: *In quacumque justitia sine qualibuscumque peccatis in hoc corruptibili corpore nemo vivit.* Cum gratia nempe ordinaria, ut ego interpretor. Denum ἀπάθεια, sive *impatibilitas* sumitur etiam *pro eo statu*, inquit Cotelerius tomo I *Patrum apostolicorum*, pag. 548, *in quo positus vir sanctus, per gratiam Dei minus crebris, minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit.* Ac sane ἀπάθειαν sic definit S. Maximus centuria 1 *De charitate*, cap. 36, *ut sit pacatus animæ status, secundum quem difficulter movetur anima erga malitiam.* Sanctus vero Isaacus Syrus, libro II *Sermonum*, sermone 34, pag. 200 Naniæni codicis eosdem sermones continentis: *Τὸ ἐστίν, inquit, ἡ ἀπάθεια ἡ ἀνθρωπίνῃ; Ἀπάθεια οὐ τὸ μὴ αἰσθηθῆναι τῶν παθῶν ἐστίν· ἀλλὰ τὸ μὴ δέξασθαι τὰ πάθη· ἐκ πολλῶν γὰρ καὶ ποικίλων ἀρετῶν ὧν ἐκτῆσαντο τῶν φανερῶν καὶ κρυπτῶν, ἡσθῆνησαν αὐτοῖς τὰ πάθη· καὶ οὐ δύνανται εὐχερῶς ἐπαναστῆναι κατὰ τῆς ψυχῆς, i. e. Quid est humana impassibilitas? Impassibilitas [XLVI] non in eo sita est, ut passiones non sentiantur, sed in eo ut passiones non recipiantur: nam ex multis variisque virtutibus cum manifestis, tum occultis, quas acquisiverunt debiles factæ sunt*

⁶⁷ I Petr. 1, 1, 2. ⁶⁸ Ephes. 1, 4, 5.

eorum *passiones*, nec possunt ista contra animam facile insurgere. Hoc ferme sensu vulgo intelliguntur Irenæi, Justinii, Clementis Alexandrini, Basilii, et aliorum loca, in quibus Justorum ἀπάθεια memoratur. Ego vero hanc explicationem non solum rejicere non audeo, sed etiam libenter eam amplector, ac illud tantum adjicio, mihi quidem eorum Patrum loca legenti visum esse, ipsos interdum *apatheia* nomine nihil aliud designare voluisse, quam statum illum, in quo aut per baptismum, aut per pœnitentiam homo ab omni peccati sorde mundatus sit: adeo ut πάθος non tam *passionem*, quam *peccatum* nonnunquam sonet; ideoque ἀπαθής aliquando non tam is dicatur, qui *passionis*, aut *passionum*, quam qui *peccati actualis expers* fuerit.

Sed jam tempus est, ut quid hac de re Didymus **B** senserit, inquiramus. Loca igitur, in quibus humanam ἀπάθειαν is commemorat, hæc potissimum inveni. Primus occurrit lib. I *De Trin.* pag. 71, ubi affirmat, qui Christi *consortes* sint, eos esse ἀπαθελας [sive *impatibilitatis*] Christi ipsius *participes*. Alter exstat lib. III *De Trin.*, pag. 367, ubi sic loquitur theologus noster: *Nos sibi conformes faciens* (Christus Dominus), in *apatheiam* [sive *impatibilitatem*] *transtulit*. Tertius legitur in libro *De Sp. S.* num. 11: *Deus autem* [codex noster, *Deus enim*] *largitor bonorum spem quam promisit, reddet* [rectius codex noster, *reddit*] *in virtute Spiritus sancti his, qui habent illum; gaudio* [codex noster: *et gaudio*], *et pace complet eos, qui imperturbatam, et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillas.*

Verum neque his, nec aliis hujusmodi, si qua sunt in Didymo, ostenditur, eum pravo sensu humanam apatheiam admisisse. Nostræ vero æquitatis est, apatheia vocabulum recto sensu in Didymo, ut in aliis Patribus facimus, interpretari, donec certa proferantur argumenta quæ illum perperam sensisse demonstrent. Nam I, S. Hieronymus et in *Epistola* quidem ad Ctesiphontem, et in *Proœmio* libri quartii in *Jeremiam* plures nominat Pelagianæ apatheia defensores, Origenem, Rufinum, Evagrium, Jovinianum, aliosque; Didymum tamen nusquam hac de re objurgat, etsi multis aliis in locis, alias ob causas eum accusando, illius nomini non pepercerit. II. Vox ἀπαθής apud Didymum non hominem denotat *passionibus obnoxium*, sed *passionibus succumbentem*. Dictione igitur contraria ἀπαθής non eum designare putandus est, qui nullis passionibus obnoxius sit, aut nunquam iis succumbat, sed eum qui *passionibus succumbere non solet*. Quod autem vox ἀπαθής ita sumatur a Didymo, ostensum a me fuit not. ad pag. 129, idque confirmare licet ex ejus verbis, quæ in *Enarrationibus ad caput III Epistolæ Jacobi* legimus. *Pacem*, inquit, *quam dat* (mundus), *ad corporeis actus invitat amatores concupiscentiæ, et passibiles eos facit: Jesus autem vacem præbens,*

amicos Dei constituit. Nec enim dubito, quin ἐπαθεις Græce dixerit Didymus quos Epiphanius Scholasticus, seu quicunque illarum fuerit *Enarrationum* interpretes, vocat *passibiles*; id est *passionibus succumbentes*. III. Vox πάθος, id est *passio*, ita accipi videtur a Didymo lib. II *De Trin.*, pag. 129, ut *peccatum* valeat: vox vero ἀπαθής ita, ut eum significet, qui peccet. Mirum itaque esse non debet, si etiam ἀπαθῆ eum interpretes, qui per Dei gratiam sanctificantem a peccatis mundatus fuit. IV. Vocabulo ἀφθαρσία, quod idem valet atque ἀπάθεια, *virtutem* aliquando denotari docet Didymus in catena in *Psalms*, quæ exstat in codice Græco XVII Bibliothecæ Venetæ S. Marci; pagina enim 22 explicans hæc psalmi noni verba, *Ἰσῆα sunt gentes in corruptione, quam fecerunt*: Καὶ μὴν καὶ τῆς ἀρετῆς ἀφθαρσίας λεγομένης ἐν τῷ. Ἡ χάρις μετὰ τῶν ἀγαπῶντων τὸν Κύριον ἡμῶν ἐν ἀφθαρσίᾳ ἢ ἐναντίως ἔχουσα κακία λέγεται ἂν εἰκότως διαφθορὰ καὶ φθορά, id est, *Atqui cum et virtus dicatur incorruptio in illo textu* (Ephes. VI, 24): « *Gratia cum his qui diligunt Dominum nostrum in incorruptione; merito contraria virtuti nequitia dicitur corruptio*. V. Humanam apatheiam stricto sensu acceptam rejectam fuisse a Didymo colligo ex lib. III *De Trin.* pag. 316; ab anima enim [XLVII] quæ corpus sibi subjectum teneat, et Dei cogitationibus impleatur, reddi corpus ipsum ἀπαθές non ait, sed ipsam *niti* reddere illud *veluti ἀπαθές*. VI. Si singula ex allatis antea Didymi locis expendamus, manifesto apparebit, summum illum virtutum et apatheia apicem, quem ex Hieronymo descripsimus, neutiquam ab ipso indicari; multoque minus posse hominem, Didymi sententia, ad eum statum sine divina gratia pervenire: ubique enim de iis omnibus loquitur, qui gratia sanctificante donati sint.

Denique omnem scrupulum tollit ipse Didymus, dum Pelagianam apatheiam aperte rejicit: nam et in loco, quem attuli pag. 255, docet, *impossibile esse homini vitam ad perfectam legis normam exigere*; et alinia scribit lib. II *De Trin.*, pag. 168 et 192.

At Didymus, inquiet quis, libro II *De Trin.*, pag. 255, eos qui baptizantur, ait fieri ἀναμαρτήτους, id est, *impeccabiles*. Sed quis non videt, vocem ἀναμαρτήτος non sumi ibi eo sensu, quem reprehendit Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem, nec aliud ibidem significari a Didymo, quam omnia in baptismo peccata deleri? Alioquin Pelagianam ἀναμαρτησίαν tribuisse dicendus esset omnibus baptizatis: quod ne verisimile quidem est.

Quæ cum sic se habeant, immunem a Pelagiano errore fuisse Didymum concludere jam liceret, nisi quidam adhuc locus supereset, qui negotium facessere queat: de quo proinde pauca dicenda sunt. Exstat is tomæ IV *Anecdotorum* Wolfii, ubi explanans Didymus ista Actorum verba ⁴⁹, *Hæc erat plena operibus bonis et eleemosynis*, sic loquitur:

⁴⁹ Act. IX, 36.

Quoniam nonnulli, qui negligenter in studio perfecta virtutis versantur, fieri posse negant, ut homo inculpabilem vitam agat; presenti loco Scripturae confutari possunt, quo Dorcas plena fuisse dicitur bonis operibus omnibus, et erogatis in pauperes elemosynis. Qui enim ita vitam instruit, eum sine sordibus vivere consequens est.

At ne hæc quidem censuræ digna existimo. Ab illo enim dicuntur, qui aperte docuit, ut jam motui, non posse hominis vitam ad perfectam legis normam exigi. Quapropter cum hominem inculpabilem vitam agentem hic nominat, non eum intelligit, opinor, qui in nullum unquam ne veniale quidem vel levissimum peccatum labatur, sed qui graviter quidem nunquam, venialiter autem multo rarius delinquat, quam cæteri vulgo homines. Quanquam posse hominem justum, cum gratia extraordinaria, vitare omnia peccata etiam venialia, ne ipse quidem Augustinus negat. Qui dicunt, inquit libro II De peccatorum meritis et remissione cap. 6, segm. 7, esse posse in hac vita hominem sine peccato, non est eis continuo incauta temeritate obstendum. Si enim posse negaverimus; et hominis libero arbitrio, qui hoc volendo appetit, et Dei virtuti vel misericordiae, qui hoc adjuvando efficit, derogabimus. . . . Si a me quaeratur, utrum homo sine peccato possit esse in hac vita, confitebor posse per Dei gratiam, et liberum ejus arbitrium. Imo aliquos reipsa fuisse, vel esse homines justos sine peccato, præter Christum Dominum, ac B. Virginem, confidenter negare non audeo in libro De perfectione justitiæ, cap. 21, segm. 44. Scio enim, inquit, quibusdam esse visum: quorum de hac re sententiam non audeo reprehendere, quanquam nec defendere valeam.

CAP. VIII. De cælis.

Cælos anima intelligentiaque præditos esse, adeo aperte negat Didymus lib. I De Trin., pag. 97, et lib. II, pag. 192, ut jure statui posse existimein, ipsum Origenianis hæc in re nequaquam suffragatum esse. Quid ergo sibi vult, inquit, cum ait lib. II, pag. 114, cælos a Spiritu sancto corroboratos esse, atque sanctificatos? Respicit ibi, atque adeo explicat Psaltes illud: Verbo Domini cæli firmati sunt⁸⁰, etc. Eum vero locum accipi posse cum de cælorum substantia, tum de angelis cælorum incolis, docet ipsemet lib. II, pag. 174. Itaque cum cælos quidem vocat res inanimatas, et creaturas irrationales, de cælorum substantia loquitur; cum vero eos a Spiritu sanctificatos dicit, alteram sequitur interpretationem. Lege, quæso, quæ scripsi not. ad pag. 87 et 114.

[XLVMI] CAP. IX. De peccato originali.

Inter cæteros errores, quos Didymum in Enarrationibus, atque in libro adv. Manichæos docuisse suspicatur Jacobus Basnagius, hunc etiam recenset, quod peccatum originale negasse videatur. Sed injustam plane ac falsam esse hujusmodi accusa-

tionem, ostensum a me fuit in not. ad pag. 257. Quis vero non miretur, eum Didymo errorem tribui a Basnagio, quem aperte explodit ipse Didymus cum in libro adv. Manichæos, ut monui pagina jam citata, tum capite 5, 19, Enarrationis in Epistolam primam Joannis, ubi explicat hæc verba: Totus mundus in maligno positus est. Horum enim interpretationem sic exorditur: «Mundus, id est, mundi amatores maligno ortui sunt subjecti. Totus, ait, quod omnes sub peccato nascimur, quoniam ipse ortus in vitio est.» Quid amplius exigi ab eo potest, qui tum hæc dictabat, cum peccatum originale necdum negaverant Pelagiani?

Sed argumentum paulisper expendamus Basnagii, quod is affert in hunc fere modum. Pauli verba, B. Erasmus natura filii iræ⁸¹, ita accipit Didymus in libro adv. Manichæos, ut vocem natura significare dicat vere. «At φύσει, inquit, nequaquam significat vere. et Apostolus voluit, nos Dei vindictam ob peccatum originale mereri; quod tamen ibi Didymus non commemorat, ideoque peccatum originale negasse videtur.»

Sed Hieronymus quoque libro I Comment. In Epistolam ad Ephesios cap. II, ea Pauli verba sic exponit, ut neque peccati originalis mentionem faciat, et vocabulum φύσει ambiguum esse affirmet, ut verti etiam possit prorsus, sive omnino. Nunquid ergo Hieronymum quoque inter eos numerabimus, qui tam turpiter errarunt, ut peccatum originale non agnoverint?

CAP. X. De animarum præexistentia.

Origeniano de animarum præexistentia errore infectum fuisse Didymum, adeo clare testatur multis in locis Hieronymus, ut dubitare omnino non liceat, quin ipse a sancto doctore, ut pravæ illius doctrinæ patronus habitus fuerit. Ut enim ea præteream quæ de Didymo scripsit ille lib. I adv. Rufinum, segm. 6, et lib. II, segm. 16, ac lib. III, segm. 12, quid apertius his quæ legimus segm. 28 libri tertii? Rutilium ibi sic alloquitur: Hinc est et illa tua arcana interrogatio, quare moriantur infantes, cum propter peccata, corpora acceperint. Existat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres animis tetigisse sufficere. Quapropter Didymum ab Origenismi labe defendere nemo potest, quin probet aut Didymi scripta, ob quæ ipsum Hieronymus accusat, ab Origenistis corrupta, vel ficta fuisse, idque Hieronymum ignorasse: aut id Hieronymo propositum fuisse, ut Didymum calumniaretur: aut denique illum Didymi mentem probe non assecutum, ea Origeniano sensu dicta existimasse, quæ catholico dictaverat Didymus. Quorum primum ne verisimile quidem videtur: alterum dici non potest quin maxima maximo doctore, sanctissimoque viro injuria temere inferatur: tertium vero nulla omnino ratione confirmare jam licet, quod et pleraque Di-

⁸⁰ Psal. xxxiii, 6. ⁸¹ Ephes. II, 3.

dyimi scripta interierint, et circa quintæ synodi temporis, ac post eam synodum quamplurimi, quibus fortasse ea legere datum erat, eandem, quam Hieronymus, Didymo notam inusserint. Quæ cum ita sint, in dubium revocari non potest, quin aliqua saltem ex Didymi scriptis, quæ interciderunt, Origeniana labe inquinata fuerint : ac illud tantum nobis integrum est querere, utrum hujusmodi sint etiam quæ supersunt.

Itaque, ut in præexistentia animarum sistamus, nullum ejus vestigium neque in libro *adv. Manichæos*, neque in libro *De Spiritu sancto*, nec in fragmentis, quæ Didymo in *Catenis* tribuuntur, observare me memini. In libris vero *De Trinitate* nonnullæ quidem occurrunt locutiones, quæ ad Origenianum hunc errorem referri queant, cujusmodi est illa quæ pag. 248 legitur : *Pro terra rursus donat cælum* ; sed singulas catholico sensu commode accipi posse ostendi, ni fallor, in notis, ut videre licet pag. 87 et 114, [XLIX] 314 et 248, aliisque locis ibi indicatis. Quin vel ipse Augustinus post damnatum jam ab Ecclesia Origenismum, cum quadam ex hujusmodi locutionibus usus esset, eam in *Retractionibus* lib. 1, cap. 1, sibi quidem non omnino arridere indicat, sed ut absurdum non respuit : sic enim eam retractat : « Alio loco cum agerem de animo, dixi : *Securior rediturus in cælum*. Iturus autem, quam rediturus, dixissem securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cælo lapsos sive dejectos, in corpora ista detrudi. Sed ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tanquam dicerem, *ad Deum*. . . . Et in libro Ecclesiastæ scriptum est : *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum* ».

Reliquum est ergo ut quæstionem hanc omnem ad *Enarrationes* contrahamus : in his enim eum, de quo loquimur, errorem nonnulli se detexisse arbitrati sunt. Locus autem, quem reprehendunt, exstat initio *Enarrationis in primam Petri Epistolam*, ubi explicatis litteraliter his verbis, *advenis dispersionis Ponti*, in hunc modum pergit : « Si quid autem supra textum hic potest intelligi, animadvertendum est hoc de animæ ratione, quasi *advenam* eam velit agnoscî. Unde etiam dictum videtur : *Peregrinus ergo [legendum, ego] in terra, et advena, sicut omnes patres mei* ». Et iterum : *Heu me! quoniam incolatus meus prolongatus est* ». Advenæ siquidem sunt hominum animæ corporibus copulatae, dum in eis temporaliter esse constituuntur. Nam si essent ex ea substantia, vera corpora essent habitatrices terræ. Denique animæ habentes compassionem carnis, esse in habitatione carnea occupantur, et velatione, quanquam advenæ sunt in terram [lego, *in terra*], sed magis assimilantur indigenis. Unde et terrores inferuntur [respicit Didymus versiculum 13 capituli VIII *Apocalypsis*] super

habitatores terræ : rapientes utique ea quæ terrena sunt, et terreni indutos imagine. Ita Didymus. Qui vero notas in margine adjecit : *Caute lege, inquit, nam subdole videtur insinuare hæresim Origenis de præexistentia animarum ante corpora, et mundum visibilem*.

Sed equidem, ut verum fatear, cur non possint catholico hæc sensu accipi, non video. Nulla enim hic præexistentiæ, nulla præcedentium peccatorum mentio, sed temporaneæ duntaxat animarum in corporibus habitationis : nec aliud spectare mihi videtur Didymus, nisi ut moneat, non esse animas ex terrena substantia ; alioquin dicerentur non *advenæ, sed habitatrices terræ* ; eas vero animas, quæ *habent compassionem carnis*, id est, quæ carnalia desideria, passionisque sectantur, *indigenis* potius quam *advenis* assimilari.

Quid? quod absurdam Origenis de præexistentia opinionem aperte ibidem post paucissima verba commemorans Didymus, ita quibusdam eam tribuit, ut indicare videatur sibi illam non arridere, aut ita certe, ut illam ibi non amplectatur. Ut enim paulo superius diximus, afferens Pauli verba, *Sicut elegit nos in ipso ante originem mundi esse sanctos* », sic ea exponit : *Licet enim quidam dicant, quoniam semper et ante mundum rationabilem substantia sit ; verumtamen prævidens Deus fidem, et actus hominum . . . præscienter elegit eos in Christo ante mundi originem*.

At si hæc ita se habent, qui sit ergo, inquires, ut Hieronymus Origenianum de præexistentia errorem Didymo tribuat? Nempe Hieronymus ea Didymi scripta respicit quæ jam nulla sunt; nos vero ea duntaxat quæ adhuc exstant.

CAP. XI. De carnis resurrectione.

Transeamus modo ad carnis resurrectionem ; nam de ista quoque perperam senserunt Origenistæ. De Didymo autem sic statuo : nullum exstare, aut nullum certe mihi notum esse locum, in quo de resurrectione ea docuerit quæ docuisse dicitur Origenes. Cum enim in canonibus, sive anathematismis *contra Origenem* sæculo sexto conditis accusatur ipse Origenes, aut saltem Origeniani, quod corpus Domini post resurrectionem æthereum et sphaericum evasisse voluerint, ac nostra item corpora post resurrectionem ætherea fore, et [L] sphaerica, imo tandem substantiam corporum in nihilum abituram censuerint ; nihil tale unquam in ullo Didymi opere invenire potui : quin e contrario in multa incidi loca, quibus satis aperte se catholicæ Ecclesiæ doctrinam sequi indicat. Unum exempli causa profero ex Corderiana catena in *Joannem*. Exstat vero pag. 159, ubi exponitur versiculus 29 quinti capituli, qui est hujusmodi : *Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei*. Didymi autem verba Latine a Corderio sic versa sunt : *Illud,*

⁸² Eccl. xii, 7. ⁸³ Psal. xxxviii, 13. ⁸⁴ Psal. cxix, 5. ⁸⁵ Ephes. 1, 4, 5.

« Omnes qui in monumentis sunt, » idem est ac si A
dicat : Omnes mortui. Alioquin enim eorum qui a fe-
ris igne consumpti sunt, corpora non resurgerent.
Verum quandoquidem omnium mortalium futura sit
resurrectio, illi etiam eorum, qui in monumentis
sunt, numero censendi. Quod si contentiosius contra-
dicant, sciendum iis, sicut qui bona malaque perpe-
trarunt, non sunt corpora, quæ in monumentis recon-
dita sunt, sic neque Verbum prohibitorium ipsos quo-
minus corpora sua igni aliave ratione absumpta re-
sumant. Quid clarius? Non ætherea, non sphærica
assumpturos nos esse dicit corpora, sed τὰ πρὸς ἢ
ἄλλως ἀναλωθέντα, id est ea ipsa quæ ante obitum
habebamus, etsi forte ab igne, aut alia cuacunque
ratione absumpta fuerint.

Superest itaque tantum, ut potiora quædam Didy-
mi loca lectori exhibeam, ut judicare rueat, utrum
orthodoxa sint, necne.

Primum desumo ex Nicetæ catena in *Jobum*, pag.
187, Græca tamen verba omittens brevitatis ergo
ac ea Latine tantum, sed fideliter, et ad verbum a
me conversa afferens. Explicat ibi Didymus novum
declinamque versiculum septimi capituli, ubi Græca
translatio hæc habet : *Si enim homo descenderit in
infernum, non amplius ascendet, neque revertetur in
propriam domum, neque agnoscat eum amplius locus
ejus. Quæ dum exponit, sic loquitur : Alii vero di-
cunt : Non ut neget resurrectionem (Jobus), hæc di-
cit : sed ita loquitur primum quidem ut homines ca-
ducos esse ac debiles ostendat : deinde quia qui semel
mortuus est, in hanc corruptibilem vitam non revertetur
C
neque quisquam ipsum videbit ea facientem quæ
facere consueverat. Itaque verbis illis, « Non amplius
ascendat ex inferno, » conjungenda sunt verba hæc,
« In propriam domum non revertetur. » Ut sensus
sit : Resurget quidem, non revertetur tamen in suam
domum. Sed probabilis quidem est hæc interpretatio ;
verior autem est prior illa, quod nempe ignorabat
justus (Jobus) quæ pertinent ad resurrectionem. Ita
Didymus, nihil, ut opinor, affirmans, quod Ecclesiæ
doctrinæ de corporum resurrectione adversetur :
etsi ex duabus, quas indicat, interpretationibus eam
amplecti videatur, quæ minus probabilis est.*

Alter locus legitur tom. IV *Anecdotorum Wolfii*.
Afferit ibi Didymus ex vers. 26 capituli II Acto-
rum verba Psaltis : *Insperet et caro mea requiescet*
(sive habitabit) in spe : tum hæc subjungit, quæ
Wolfii translationem a me alicubi fideliter emenda-
tam sequens affero. *Quoniam Jesus, in quantum
mortem subiit, carnem, quam salutis nostræ causa
assumpserat, deposuit, ut eam tertia die ex morte re-
suscitaret ; merito hanc sui ipsius carnem in spe ha-
bitasse dicit ; ob expectationem scilicet [sive spem]
resurrectionis.* Hactenus Didymus nihil dicit non or-
thodoxum : nulla hic mentio ætherei, sphæricive
corporis, sed unius tantum ejusdemque carnis, quæ
primum a Domino assumpta fuerit, tum quodam-

modo deposita, ac demum iterum assumpta in re-
surrectione.

Sed pergit loqui Didymus in hunc modum : *Si quis
vero hæc ex persona Davidis dici opinatur, desinat
sese simpliciorum sententiæ de resurrectione opponere.
Quamvis enim hi demonstrare ad oculum non possint
quod credunt ; pie tamen se gerunt, cum aiunt car-
nem resurgere, ut spiritale et incorruptibile corpus
sit. sicut enim mortuus qui resurgit, post resurrectio-
nem vivus est, non vero mortuus ; ita caro resuscitata
post resurrectionem spiritale et incorruptibile corpus
est. Huic autem loco non dissimilis est alter, qui in
extremis enarrationibus legitur, et est hujusmodi.
« Scriptum namque de hujusmodi justis est (Dan. xii.
3) : Fulgebunt sicut claritas firmamenti, et intel-
ligentes erunt sicut astra. Propterea namque sancti
resurgentes a mortuis cum incorruptibili et spi-
rituali corpore, solis et lunæ, et siderum gloriæ
comparantur. » Hisce autem in locis [LI] dum re-
surgentium corpora *spiritalia et incorruptibilia*
vocat, respicit sine dubio Pauli verba : *Seminatur
corpus animale, resurget corpus spiritale*⁸⁶. Itemque
illa : *Et mortui resurget incorrupti*⁸⁷.*

Suspicionem tamen alicui, ne quid dissimu-
em, movere potest quod *carnem a corpore* veluti distin-
guere videatur Didymus, dum ait, *carnem resurgere,
ut spiritale et incorruptibile corpus sit.* Joannem
enim Jerosolymitanum redarguit Hieronymus, quod
de mortuorum resurrectione loquens, *corporis*, non
carnis vocabulo usus esset : ex quo infert, eum de
resurrectione idem cum Origene sensisse. *Alia,*
inquit, *carnis, alia corporis definitio est : omnis
caro est corpus, non omne corpus est caro. Caro est
proprie quæ sanguine, venis, ossibus, nervisque con-
stringitur. Corpus quanquam et caro dicatur, inter-
dum tamen æthereum, vel aereum nominatur....
Vides, nos intelligere subtilitates restras, et arcana,
quæ in cubiculis, et inter perfectos loquimini... Pa-
tet quare corporis, et non carnis resurrectionem di-
xeris : scilicet ut nos rudes carnem te dicere puta-
remus in corpora, et hi qui perfecti sunt, intelli-
gerent carnem in corpore denegari.. In Symbolo fidei...
omne Christiani dogmatis sacramentum, carnis re-
surrectione concluditur. Et tu intantum in corporis,
et iterum corporis, et tertio corporis, et usque novies
D
corporis vel sermone, vel numero immoraris, nec se-
mel nominans carnem. Hæc Hieronymus adversus
Joannem, quæ in Didymum etiam convenire posse
censeat quis.*

Verum antequam Didymum damnes, lector, æquum
est, ut hæc quoque animadvertas : primo, resuscitato-
rum corpora nec aerea, nec ætherea, nec sphærica ab
ipso hic dici, nec alibi, quod sciam ; secundo, hæc
multo ante dictasse Didymum, quam subtilem istarum
carnis a corpore distinctionem exposuisset Hierony-
mus, suspectumque reddidisset *corporis* vocabulum ;
tertio, ideo fortasse *corporis* potius, quam *carnis*

⁸⁶ I Cor. xv, 44. ⁸⁷ ibid. 52.

nomine usam esse theologum nostrum, quod Paulus citato in loco dixerit, *resurget corpus spiritale*. Postremo *simpliciorum* sententiam defendi hic a Didymo; Origenistis autem in more positum fuisse, ut non seipsos, sed Catholicos *simplicium* titulo donarent, ut centies indicat Hieronymus.

Nunc bina alia coronidis loco exscribere possem Didymi de resurrectione fragmenta ab Hieronymo alibi in epistola 119, ad *Minerolum et Alexandrum*. Sed cum valde longa sint, nihilque in eis dicatur, quod se recte non habeat, satius duco illa prætermittere; satis enim ex his quæ hactenus dixi, constare videtur, rectene Didymus de carnis resurrectione senserit, an secus.

CAP. XII. De pœnarum reprobis inflictarum æternitate.

Quod vero pertinet ad pœnarum dæmonibus ac reprobis inflictarum æternitatem, nihil iis addere necesse est, quæ jam dixi pag. 131, not., aliisque in notis ibidem indicatis. Nam plura quidem alia in Didymi scriptis inveni loca, in quibus inferni supplicia æterna diceret; sed ne unum quidem hactenus reperi, ubi ea seipiterna fore inflicaretur.

CAP. XIII. De angelis.

Cum haud pauca de angelis in Didymo loca, eaque aut animadversionis, aut censuræ digna viderim, operæ pretium erit simul hic omnia, vel certe potissima lectori indicare, quo facilius valeat ipsius hac de re omni opinioniones cognoscere.

Primo itaque ipsum in ea fuisse suspicor opinione, ut angeli non omni omnino corpore destituti sint, sed respectu nostrum tantummodo dicantur *incorporei*. Verum satis de hoc dixi in epistola ad præclarissimum præsulem Joannem Archintum (a).

Secundo, bonos angelos proborum hominum, malos vero improborum custodes esse doret, si auctor ipse fragmenti est, quod sub ejus nomine scriptum reperi in Naniano codice alias a me pag. 277 inter notas in memorato. Nam pagina 328 ejus codicis hæc legi: Διδύμου. [LII] Τοὺς μὲν ἀγέλους φωταγωγοὶ φυλάττουσιν ἄγγελοι· τοὺς δὲ φαύλους σκοτεινοί, id est: *Didymi. Sanctos quidem custodiunt angeli lucis, malos vero angeli tenebrarum.*

Tertio, quemdam ab ipso angelorum ordinem admissum esse suspicor, qui in Scriptura vocentur *Æones*, sive *Sæcula*, ut dixi pag. 133, not. De qua opinione legenda sunt quæ scripsit Cotelerius tomo I *Patrum apostolicorum*, pag. 403, not. 18, et p. 406.

Quarto, dæmones ab immundis spiritibus distinguere videtur in libro *De Spiritu sancto*, num. 56. Ibi enim primum vocabulo *spiritus* nuncupari ait *superas rationabilesque virtutes*, id est sanctos angelos: deinde *rationales quoque alias creaturas, et de bono in malum sponte propria profluentes vocari spiritus peccatos et spiritus immundos*. Tum demum subiungit, *spiritus quoque dæmones in Evangelis appellari*.

Quinto, angelos apostatas in terram et cælo de-

(a) Exstat infra.

PATROL. GR. XXXIX.

turbatos fuisse ait apud Wolfium tomo IV *Anecdotorum* pag. 26 (ad vers. 38 capituli VII Actuum apost. infra): *Cum ibi, inquit (nempe in cælo), adhuc essent angeli apostatae, terræ affectum affixerant: ex quo illud consecutum est, ut e cælo in terram proficerentur*. Simili modo Irenæus lib. IV, cap. 16: *Angeli quidem transgressi, inquit, deciderunt in terram*. Atque, ut alios præteream, Pantaleon diaconus atque Chartophylax in 32 Naniano codice pag. 187, Κατὰ τοῦ ἀποστόλου (ait) καὶ πονηροῦ Σατανᾶ· τοῦ ὡς ἀστραπῆ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν κατασπασθέντος σὺν τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς αὐτοῦ πνεύμασιν, id est, *Contra apostatam et malum Satanam, qui ut fulgur e cælo in terram detractus est una cum immundis suis malisque spiritibus*. At cum Didymus, tum alios ita loquentes nihil aliud spectasse crediderim, quam quod Isaias ait cap. XIV, vers. 12: *Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer?... corruisti in terram*. Ubi tamen statim subiungit propheta: *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu*. Hæc enim omnia de diabolo intellecta fuisse a Didymo constat ex iis quæ legere licet in catena in Joannem ad cap. III, vers. 13, pag. 94.

Sexto, de angelis rebellibus non satis recte alibi loqui videri potest, dum de iis ut *in via* olim existentibus egit. Namque in *Enarrationibus*, ad versiculum 9 Epistolæ Judæ hæc legimus: *Nec est diabolus terrena substantia; habuit enim aliquando divinam gloriam, et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit*. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 12, postquam sanctos angelos naturæ mutabilis esse affirmavit, hæc verba addit: *Licet in beatitudine et sanctimonia perseverent*. Ac paulo post subiungit, si unum saltem angelum convertibilis, id est mutabilis naturæ esse ostenderimus, merito dici posse omnes omnino angelos esse mutabilis naturæ, *licet, inquit, non sint conversi in beatitudine perseverantes*. At si juxta Didymum angeli qui non peccaverunt, in beatitudine perseverarunt, sequi videtur, ut eos qui peccarunt, ex beatitudine excidisse existimaverit, ideoque angelis, cum *in via* adhuc existebant, beatitudinem tribuerit.

Attamen, ut verum fatear, vix in animum inducere queo, Didymum in ea fuisse sententia, ut angeli reprobi beatifica Dei visione aliquando potiti sint, qua postmodum privati fuerint. Nam et allata loca recto sensu satis commode exponi posse reor, nec alibi usquam, quod sciam, ejusmodi opinionem secutus est.

Quod attinet itaque ad primum locum, equidem cum videam *Enarrationum* editionem mendis referatam esse, ut dicebam superius, sive ob typographorum incuriam, sive quod unicus ille codex manuscriptus, ex quo primum impressæ sunt, mendosus foret; proinde conjicio, Latinum earundem *Enarrationum* interpretem non scripsisse *divinam glo-*

riam, sed, divinam gratiam; tum pro dictione gratiam irrepassisse vocem gloriam: quo nihil facilius, cum in vestustis membranarum compendiarum utriusque vocis scripturæ parum a se invicem absint, ut sic loquar, ac valde similes sint. Quod si retinendum omnino quis velit vocabulum gloriam, Didymum divinæ gloriæ nomine non beatificam visionem designasse respondebo, sed splendorem gratiæ ac donorum supernaturalium Satanæ a Conditore collatorum. Nam vox δόξα, sive gloria sæpe a Didymo ita accipitur, ut claritatem splendoremque significet, sicut alibi monuimus: nec proprie sancti angeli [LIII] dicuntur habere divinam gloriam, id est beatificam visionem: sed frui divina gloria, aut notius cælesti gloria.

In altero autem loco, quem superius attigimus, ideo sanctos angelos in beatitudine perseverare ait, ut puto, quod aut illos spectet quatenus in patria, non in via existentes; aut per anticipationem loquens beatitudinem vocet eum statum, in quo erant cum adhuc essent in via; aut demum quia creati sunt in beatitudine imperfecta, ut docet S. Thomas. In eodem sane libro *De Spiritu sancto* num. 61, statum ex quo excidit Satanæ, exponens Didymus inquit: *Unde et convertibilis (Satanæ) atque mutabilis, e sanctitate decidit atque virtute. Et in Enarrationibus ad caput 1 Epistolæ I Petri: In infinitum beatorum permanebit hæreditas. Ac demum in libro adversus Manichæos cap. 1, diabolum vocat principem malorum, et primum qui a virtute defecit: cap. vero 12: Factus, inquit, ut esset bonus, potestatem virtutis capiendæ imperfectam et mancam servavit (diabolus); potestatem vero vitii suscipiendi ad actum perduxit.*

Septimo, Verbi incarnationem non prius angelis, quam nobis notam esse factam, imo eam per nos angelis innotuisse docet lib. III *De Trin.*, pag. 392. Quod tamen explicatione aliqua indigere nemo non videt, ne illud consequatur, ut beatæ Virgini ac pastoribus, quibus Salvatoris nativitas ab angelis nuntiata est, prius notam fuisse incarnationem voluerit Didymus, quam Gabrieli archangelo, et angelis, qui Salvatoris adventum Mariæ ipsi, ac pastoribus annuntiarunt. Sanctus Thomas sane angelos a principio suæ beatitudinis præcivisse docet mysterium incarnationis, quoad substantiam tamen, non vero quoad omnes circumstantias. Quæ sententia facile cum Didymi verbis conciliari potest.

Octavo, de angelis lapsis duobus in locis loquens Didymus, aliquorum resipiscentiam, emendationem, ac salutem per Christum ab eis obtentam commemorat. Primus locus exstat capite 4 Enarrationis in Epistolam I Petri, et a Basnagio tom. I *Lect. Antiqq.* Canisii pag. 199, sic redarguitur: « Homines praves, et jam æterno damnatos supplicio pœnitentiam olim acturos, ut et dæmonas, credidit (Didymus). Nam licet, inquit, quidam angeli sint pravi, at-

tamen delenti supplicio resipiscent unde ceciderunt. » Ita Basnagius. Sed integrum Didymi locum exscribere operæ pretium est. Explicat ibi enarrator versiculos 10, 11 ac 12 capitis primi, in quibus hæc inter cætera leguntur: *De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ... quibus revelatum est, quod non ipsis, vobis autem ministrabant hæc, quæ nunc annuntiata sunt vobis... in quæ concupiscunt angeli prospicere.* Postrema autem hæc verba ita interpretatur: « Sic exponitur, si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi: quod in omnibus, et in summo est appetitu; quando ipsius quidem causa alia cuncta fiunt, ipsum vero cujus causa nullius agitur. » [*Mendosam hic esse lectionem perspicuum est: an delenda vox cujus? (a)*]

« Non abs re est etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis beatis rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea quæ in fine sæculi sunt agenda. Si vero alium quemdam statum fecerunt beatum (per ea quæ revelata sunt a Spiritu sancto eis qui Evangelium susceperunt) præter eum qui ductus est [*lego, dictus est*]; dicendum est et concupiscere in eum prospicere angelos, qui in transgressione quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen delenti supplicio, resipiscentes unde ceciderunt (quod etiam studiosis hominibus compromittitur), habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere. » Totum hunc locum attuli, ut videat lector, eum alicubi valde obscurum esse, sive id ex Latini interpretis barbarie repetendum sit, sive ex vetustorum amanuensium, sive ex typographorum mendis. Quocumque autem modo se res habeat, equidem ægre adducor ut credam genuinam esse lectionem: vocabuli *resipiscentes*. Nonne multo concinnior sententia erit, si legerimus: *respicentes unde ceciderunt?* Quis unquam audivit hujusmodi locutionem: *resipiscentes unde ceciderunt?* aut quidnam tandem valet? Cæterum sive *respicentes* [LIV] legendum sit, sive *resipiscentes*, falsum omnino est quod ait Basnagius. Didymus enim nec de hominibus reprobus, nec de dæmonibus loquitur, sed de quibusdam angelis lapsis, quibus Deus pœnitentiæ locum concesserit, eo quod minus peccarint, sive in transgressione quadam inventi sint.

Multo enim clarius id ipsum affirmare videtur in altero loco qui exstat in eadem Enarratione, cap. III, ad hæc Petri verba: *Qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælos, subjectis sibi angelis, et potestatibus, et virtutibus.* Ea enim sic exponit: « Sicut per Filium Dei, quod Verbum est, seu Ratio, essentiam cuncta rationalia, et ut essent, habuerunt; sic per eum omnium eorum salus effecta est. Qui enim [*fortasse legendum, quia enim*] non substantialiter, sed acquisitive sanctitatem habent, cum creaturæ sunt [*videtur legendum, sint*], jure purgatio facta est

(a) Vide notas ad hunc locum in nova recensione infra. Edit

circa cuncta hoc modo habentia bonitatem. Unde A etiam sublimi ore [*legendum puto, sublimiorem*] correctionem suscipiunt. *Pacificavit enim Jesus per sanguinem crucis suæ quæ in cælis, et quæ in terra sunt*⁸⁸, omne bellum destruens, et tumultum. Mox etenim in descensu ejus, et nativitate facta de Virgine dictum est : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax*⁸⁹. Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis, et sederet in dextera in excelsis, *profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes*. Sicut enim homines abstinentes a peccatis, subjecti sunt; ita et superiora rationalia correctæ spontaneis culpis, quæ [*lego, quas*] forsitan habuerunt, ei subjectæ sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. Possibile est autem aliquos hujusmodi B spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium superiorum. » Hactenus Didymus. Qui adeo perspicue hic loquitur, ut negari jam non possit, quin aliquos angelos *spontanearum culparum* reos, salvos per Jesum Christum factos esse existimaverit, ac *purgatos atque correctos*.

Ex hoc tamen duntaxat loco jure inferri non potest, ut opinor, ei omnem Origeniani systematis absurditatem probatam fuisse. Nam primo non de dæmonibus agit, sed de angelis lapsis, nempe non de omnibus lapsis angelis, sed de quibusdam. Deinde non de peccatis mortalibus, ob quæ inferni pœnas meruerint, videtur loqui, sed de culpis venialibus : ut proinde tertium quoddam angelorum genus admississe videatur, qui medii sint inter sanctos angelos, et angelos reprobos, sive dæmones. In scriptis sane, quæ hodie supersunt, quæque ipse legerim, nusquam indicat, ni fallor, ullam ex reprobis creatoris ab inferni pœnis liberatam fuisse, aut liberatum iri : quin e contrario sæpius docet, ut superius dixi, reproborum supplicia fore sempiterna. Ideo autem in hanc de angelorum quorundam emendatione sententiam Didymus venisse conjicio, ut magis magisque sese Manichæis opponeret : mihi enim ipsius *Enarrationes* legenti vix alia de causa opus illud composuisse videtur, quam ut pestiferam istorum hæresim confutaret. Cum itaque Catholicis illud objicere, ac dicitare non cessarent Manichæi, dæmones esse *natura* malos, idque Didymus falsum esse ostendere vellet ; eo adductus est, ut diceret, aliquos quidem ex angelis lapsis, quod minus, aut venialiter peccaverint, damnatos non esse, sed peccatiæ locum relictum eis fuisse; alios vero, quod mortaliter peccaverint, et *ἐξ οὐρανόθεν γυώμης ἀδόκιμοι καὶ βέβηλοι*, ut ipse lib. II *De Trin.*, cap. 6, p. 148 loquitur, facti fuerint, æternis suppliciis cruciatum iri.

CAP. XIV. De Origenismo generatim spectato.

Plures quarti sæculi Patres de Origenismo accusatos fuisse, pauci sunt theologi qui ignorent. Accusatus fuit S. Gregorius Nyssenus, quem ab hac nota defendit S. Germanus patriarcha Constantinopolita-

nos, ut testatur Photius in *Bibliotheca* cod. CCXXXIII. Accusatus est S. Isidorus Pelusiota, pro quo Stephanus Gobarum Tritheitas, ut hoc [LV] ab eo crimen depelleret, scripsisse affirmat ibidem Photius cod. 252. Accusatus est S. Joannes Chrysostomus a Theophilo Alexandrino. Theophili vero liber *contra Chrysostomum* scriptus, Latine conversus est a S. Hieronymo, ejusque translationis fragmentum affert Facundus Hermianensis lib. VI, cap. 5. Accusatus fuit denique, ne omnes enumerem, S. Hilarius Pictaviensis.

Cum itaque omnes hosce de Origenismo injuria accusatos fuisse nemo jam dubitet, suspicari fortasse quis posset, Didymum quoque immerito de eodem accusatum fuisse; nam ante sextum Ecclesiæ sæculum nullus omnino scriptor, præter S. Hieronymum, hanc ei notam inussit, ni fallor : sed contra multi summis eum laudibus extulerunt, ut Socrates, Sozomenus, Theodoretus. Mirum autem videri potest, quod nusquam eum reprehenderit magnus ille Origenistarum adversarius S. Epiphanius, neque in *Epistola ad Joannem episcopum Jerusalemitanum* (etsi in ea de Origenistis loquens Rufinum, ac Palladium incuset), neque in *Panario*, ubi de omnibus hæresibus, ac præcipuis earum patronis sermonem habet, neque in ullo alio opere. Quin illud etiam admirationem aliquam habere potest, quod neque Augustinus in libro *De hæresibus* Didymum memoret, nec Gelasius apocrypha recensens opera ullum Didymi opus nominet, neque Theophilus Alexandrinus Origenistarum, et Origeniani systematis damnator, mentionem Didymi unquam faciat in epistolis contra Origenem atque Origenistas scriptis, ac in Nitrienses quidem monachos invehatur, neminem vero commemoret, quem Origenianis erroribus a Didymo imbutum affirmet. Imo ne in synodo quidem, quam in Nitria ad condemnandos Origenistas habuit ipse Theophilus, ulla Didymi mentio facta est : ut ex eo colligo, quod Hieronymus in epistola 133 *ad Ctesiphontem* pag. 1023 et sequenti, multos enumerans, ac nominans, qui in eo concilio damnati sunt, Didymum non commemorat.

At quamvis hæc ita se habeant, si probari tamen posset quod Baronius et Natalis Alexander aiunt, Melaniam seniore Origenianis erroribus a Didymo imbutam fuisse, nullus jam relinqueretur de Didymi Origenismo dubitandi locus. Sed utrum id efficaci aliquo argumento confirmari possit, haud scio.

Quid ergo tandem, inquires, statuendum est? Fuitne Didymus Origenista, annon? Satis fortasse jam alibi quid mihi probetur, indicavi. Nimirum pro compertis hæc tantum habenda existimo, quæ ex *veterum testimoniis* constant in extremo hoc volumine a me editis. Primo, Origenis eruditionem summam in modum mirabatur Didymus. Quis vero eam non miretur? Secundo, in iis omnibus quæ ad sanctissimam Trinitatem spectant, orthodoxus sine dubio existit, ipso id fatente Hieronymo, sed Orige-

⁸⁸ Coloss. 1, 20. ⁸⁹ Luc. 11, 14.

nis tamen quoad hæc propugnator apertissimus fuit, quod eum de Trinitate catholice sensisse contenderet. Tertio, in iis quæ exstant scriptis plures adhibet locutiones, quas antea Origenes usurpaverat, quæque etiamsi catholicum sensum habere queant, post Didymi tamen obitum suspectæ evaserunt, tum scilicet cum earum nonnullas quidem a Pelagianis, alias vero ab Origenianorum errorum patronis pravo sensu adhiberi compertum est. Denique cum sæculo quinto maximæ auctoritatis vir Hieronymus, et a sexto sæculo, sive a quintæ synodi tempore usque ad hanc ætatem alii plurimi, quorum verba in *veterum Testimoniis*, de quibus modo dicebam, legi possunt, Didymum ut Origenistam habuerint, imo anathemate perculerint, dubitari merito non potest, quin ipse inter Origenistas numerandus sit.

Sed quo sensu, ut ita dicam, fuerit Origenista, id est, cum tot sint errores Origeni tributi, quibusnam adhæserit Didymus, haud scio an tuto definiri queat. Nam in scriptis quidem, quæ supersunt, vix ulla alia certo apparet Origeniana opinio, præter eam, quam capite superiori attuli, de angelis quibusdam, quorum lapsus ejusmodi fuerit, ut æternis suppliciis non statim cum reprobis angelis damnati sint, sed pœnitentiæ locus eis concessus fuerit. Ex omnibus autem veteribus scriptoribus, qui Didymum Origenismi accusarunt, ne unus quidem est qui loca aliqua ex Didymo deprompta, atque Origenistarum blasphemias continentia nobis reliquerit, [LVI] imo æneus quidem est (si Hieronymum exceperis, de quo mox dicam) qui eos saltem Didymi libros nominaverit, in quibus easdem blasphemias a Didymo doceri existimaverit.

Fateor quidem, in Latina Evagrii scholastici interpretatione lib. iv, cap. 38, legi: *Retulerunt etiam iidem Patres multas alias Didymi, Evagrii, ac Theodori blasphemias, quas studiose admodum ex eorum libris excerpterant*. Sed verba hæc, *ex eorum libris*, de suo addidit Latinus interpres, cum in Græco fonte, ex quo locum attuli pag. 485, non legantur; is enim habet: *Τὰ περὶ τούτων ἐκλεξαμένοις*, non vero *παρὰ τούτων*, ut proinde vertendum potius sit: *qui studiose admodum quæ ad hanc rem [aut, quæ ad hos] spectabant, selegerunt*: vel, *quæ de his retulerunt* (nempe aut de Didymo, Evagrío, ac Theodoro Mopsuesteno, aut de his blasphemias: ambigua est enim vox Græca) *selegerant*.

Fateor etiam multis post Evagrii ætatem sæculis ea scripsisse Nicephorum, quæ Latinæ huic ipsius Evagrii verborum interpretationi consentanea sunt. Nam in testimonio, quod attulit pag. 496 ex libro xvii, cap. 27, sic loquitur Nicephorus: *Παρὰ τῶν κακῶς συγγραφέντων ἐκείνοις ἀπολεξαμένοι*, hoc est, *Cum ipsas blasphemias ex iis, quæ perperam ab illis (Didymo nempe, Evagrío et Theodoro) scripta fuerant, collegissent*. Verum citata Evagrii verba præ oculis hic habuisse, imo fere exscripsisse videtur Nicephorus, ut ex utriusque locis inter se colla-

tis conjicere licet. Id autem, si sic se habet, haud magni hac in re Nicephori auctoritas momenti est. Apud Evagrium enim legi profecto debet *τὰ παρὰ τούτων*, non vero *παρὰ τούτων*, aut *τὰ παρὰ τούτων*. Etenim si *παρὰ τούτων*, aut *τὰ παρὰ τούτων* legere quis velit, aut hiulcam ibi, aut inelegantem reddet Nicephori orationem.

Solus ergo nobis modo relinquitur Hieronymus, quem certo constat non aliorum fidei, seu narrationi innixum, nec fragmentis e Didymo excerptis, e quibus sæpe vera auctoris sententia colligi nequit, Didymum ut Origenistam traduxisse, sed ex ipsis Didymi operibus, iisque genuinis (nihil est enim cur de hoc dubitemus) accusationem suam deprompsisse. Etsi enim quando in vivis fuit Didymus, magnis eum laudibus extulerit, ac *videntem prophetam, et Didymum videntem, et oculos habentem sponsæ de Cantico canticorum*, et *magistrum suum* eum appellavit, paucisque post ejus obitum annis *sanctum Didymum* ipsam nominavit, imo pluribus annis post scriptos in Rufinum libros Didymum memorans se illius amicum fuisse veluti gloriatus fuerit his verbis: *Cujus nuper amicitias visimus*: in libris tamen *contra Rufinum* editis non modo Didymum Origeniano systemate præexistentiæ animarum imbutum fuisse affirmat, verum etiam libros indicat, in quibus hujusmodi systema ipse Didymus secutus fuerat, commentariolos scilicet in Origenis libros *De principiis*, a Socrate etiam memoratos, et librum ad Rufinum *De morte infantium*. Quis autem negare ausit, locupletissimum testem esse Hieronymum, maximaque pollentem auctoritate?

At Rufinus Aquileiensis, inquit, manifeste indicat libro ii *Invectivarum* sive *Apologiæ* num. 43, immerito Didymum ab Hieronymo *inter eos qui diversa ab Ecclesiis doceant, collocari*. Fateor. Verum antequam solemnè iudicio Origenes Alexandriæ ac Romæ condemnaretur, hæc scripsit Rufinus, quod in ea tum esset opinione, ut censeret quæstionem de animarum præexistentiâ ad fidem non pertinere, sed esse adiaphoram. Id enim aperte affirmat cum alibi, tum maxime in *Apologia*, sive *Epistola ad Anastasium papam*, ubi de erroribus in Origene ab Hieronymo reprehensis loquens, catholicæ quidem Ecclesiæ dogmata esse profitetur et veram veræ carnis resurrectionem, et pœnarum inferni æternitatem; sed quod spectat ad animarum originem, tres ait esse sententiâs, quæ salva fide defendi possint: primam scilicet de animæ diffusionem per traducem; alteram, quod *formalis in utero corporibus Deus quotidie faciat animas, et infundat*; tertiam Origenis, quod *factas jam olim, id est, tunc cum omnia Deus creavit ex nihilo, nunc eas iudicio suo dispenset in corpore*. Ex tribus autem hisce opinionibus quam sequi debeat, se ignorare subjungit. Quapropter mirum non est, si Didymum nunquam contraria catholicæ Ecclesiæ [LVII] dogmatibus tradidisse ait Rufinus, etsi Didymus ipse Origenis opi-

nionem de animarum præexistentia aut defenderit, aut saltem non omnino improbabilem esse duxerit.

Quod autem in eodem secundo libro, segm. 8, queritur Rufinus, Hieronymum, dum Origenem ac Didymum redarguit, reos nec interrogatos, nec respondentes condemnare; et non solum non respondentes, sed nec præsentis; et non solum non præsentis, sed et mortuos; et non solum mortuos, sed et eos quos semper ante laudaverat; et non solum eos quos laudaverat, sed et eos, quos secutus fuerat, et magistros habuerat: videtur id quidem alicujus esse ponderis, sed tanti non est, ut certo ostendat Didymum nostrum (nam de Origene loqui mei non est instituti) ab omni Origeniano errore alienum fuisse: fortasse enim commentarios Didymi, quos diximus, librumque ad Rufinum nondum legerat Hieronymus, cum de ipso Didymo tanquam de theologo omni excellentiæ majori locutus est, *videntem prophetam eum nuncupans.*

Quoniam mihi de difficili hac quæstione cogitasti illud in mentem venit, alia etiam nos posse via incedere, ac eo tandem pervenire, ut et Hieronymum, et Rufinum, et alios Didymi cum laudatores, tam vituperatores, et ipsum magna ex parte Didymum non sine verisimilitudine tueamur. Nimirum cum Hieronymus ab iis, quos Origenis in insinuat, Origeniana dogmata non palam, sed clanculum disseminata fuisse affirmet sæpius, Didymum vero usque ad annum Christi quadringentesimum nunquam non commendaverit; idcirco suspicor, ne in iis quidem Didymi scriptis, quæ interciderunt, Origenismum ita clare prædicatum fuisse, ut nullus catholice interpretationi locus relinqueretur, etsi multæ in iis occurrerent locutiones Origenianæ. Id si verum esse ponamus, recte omnia se habebunt. Nam primo, desperata non erit Didymi causa, si nihil eum dictasse censeamus, quod orthodoxo sensu accipi non posset: in libro autem *De morte infantium* non tam ex sua, quam ex Origenis sententia, de qua a Rufino interrogatus fuerat, locutus esse. Secundo, mirum non erit, si Didymum Hieronymus affirmaverit *apertissime in Origenis scita concedere*: cum enim plures locutiones ab Origene adhibitas, quales in libris de Trinitate nos invenimus, in Didymo reperisset, quas ab Origenis pravo sensu pronuntiari noverat; Didymum vero ipsum in iis quæ ad Trinitatem spectant, acerrimum Origenis defensorem esse constaret; nihil dubitavit, quin pravo sensu dictata forent quæcunque in Didymi operibus sapiebant Origenismum: ex quo factum est, ut ipse utpote summo catholice fidei zelo inflammatus non modo Origenismum radicitus exstirpandum, atque ab Epiphano, a Theophilo Alexandrino, et a Romano episcopo in primis condemnandum curaret, verum etiam omnes, quorum auctoritate sese tuebantur Origenistæ, quosque

Origenismo infectos esse censebat, fidelibus denuntiaret, quo isti facilius sibi ab errore cavere possent. Tertio, excusandus in eo erit Rufinus, quod ægre ferret, eum tam aperte ut heterodoxum damnari, qui Origenismum aperte non prædicasset, imo multa Origenianæ doctrinæ capita apertissime rejecisset. Denique ne illud quidem mirabimur, quod Didymum alii quidem, tametsi ab Origeniana doctrina alieni, maxime laudaverint, alii vero eum contra vituperaverint.

CAP. XV. De nuptiis.

Hunc præterea Didymo errorem tribuit Jacobus Basnagius in *Animadversionibus*, pag. 199, quod nuptias Veteris Testamenti tempore malas fuisse docuerit. Revera autem in libro *adversus Manichæos* cap. 9, ita de nuptiis loquitur theologus noster, ut, si oscitanter legatur ille locus, videri possit ita sensisse ut vult Basnagius. At mihi quidem ejus verba perpendiculari (id enim theologum præstare oportet, qui de theologicis operibus judicium ferre, multoque magis qui ea reprehendere velit) videtur injuste accusari Didymus a Basnagio. Tuum erit, lector, judicare, uter Didymi mentem assecutus sit, Basnagius, an ego. Sed res altius [LVIII] repetenda est quo clariora sint quæ dicturi sumus.

Inter cætera itaque argumenta, quibus execrabilia Manichæi utebantur, quoddam erat ex illis Scripturæ locis deductum, in quibus *caro peccati*, aut *corpus peccati* nominatur: inde enim colligebant admittendam esse carnem *natura*, et necessario *malam*. Hanc rationem ut infirmet Didymus, ostendit *carnem peccati* dici non ex eo quod *natura* sit mala, sed quod homo ipsa carne abutatur ad peccandum. Hoc demonstrato locum Pauli asserti, ubi Deus dicitur *misisse Filium suum in similitudine carnis peccati*⁹⁰. Ideo autem Christi carnem nuncupatam ait *similitudinem carnis peccati*, quia etsi esset vera caro, non, ut volebant Manichæi, simulata, non erat tamen ex coitu. Quod si corpus ex coitu conceptum sumpsisset Salvator, existimatus utique esset, inquit, originali peccato et ipse obnoxius.

His præmissis hæc subdit, quæ ex Turriani interpretatione afferro: « Si vero dixerint, *Si caro peccati est quæ ex conjunctione viri et feminæ nata est, malæ sunt nuptiæ*; audiant isti, quod ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, si omnes homines, sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex connubio natis intelligendum est: quia post peccatum facta fuit conjunctio Adæ cum Èvæ, idcirco dicta est *caro peccati* [malim *vertere*, dicta sunt *caro peccati*].... Verumtamen per adventum Christi, sicut ab aliis rebus ablatum est peccatum, sic etiam a nuptiis. Itaque nunc qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt *honorabiles nuptias et torum immaculatum*.... Ex quo fit ut neque

⁹⁰ Rom. VIII, 3.

peccatum sit conjugium. Aliter etiam dici potest A magis physice. Divina quædam res est virginitas, et tanquam in virtutibus existit. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum esse, non absolute sunt peccatum : malum enim non comparatione boni malum est ; siquidem per se tale est. » Hactenus Didymus : quem pravo hæc sensu dictasse equidem persuasum non habeo.

Nam primo, quis credat eum, qui perpetuus Manichæorum adversarius fuit, nuptias damnasse, ut Manichæi faciebant, idque in eo libro quem scripsit *adversus Manichæos*? Secundo, sanctos Veteris Testamenti sanctis Novi Testamenti æquales esse vult Didymus, idque fuisse probare nititur in *Enarrationibus*. At quis nescit plerosque saltem e sanctis Veteris Testamenti viris uxore non caruisse? Tercio, Græcum hujus loci textum non omnino sincerum ad nos pervenisse perspicuum est : nam ubi Turrianus vertit : *Audiant isti, quod ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, si omnes homines et reliqua ; quid, quæso, sibi vult vocala illa si ? nonne perplexam reddit, imo hiulcam orationem ? Eadem tamen est Græci etiam textus lectio. Itaque meo quidem iudicio corruptus est, ac mendosus ea ipsa in parte, qua maxime inquitur Basnagius. Quarto, si nuptias ante Christi adventum malas fuisse opinatus fuisset Didymus, continuo alteram responsionem non addidisset : *Si quis nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum esse, non absolute sunt peccatum*, etc. Postremo, quod caput est, postulat æquitatis, ut tam turpis error Didymo non tribuatur, nisi saltem in allatis verbis, licet alicubi mendosis, perspicue is appareat. Verum si attente singula Didymi verba expendimus, nullum inveniæmus, quod eum condemnare nos cogat. Dum enim ait, *Nuptias cum peccato habebant*, nihil aliud denotat, ut puto, nisi peccatum originale, quod per Christum deletum est, ac deletur. Si enim verbis hise indicaretur, malas olim fuisse omnes nuptias, sequeretur ut verba etiam quæ proxime antecedunt, *Alia cum peccato agebant*, significarent malas fuisse quaslibet illorum omnium actiones, qui ante Christi adventum fuere : quo nihil non modo absurdus excogitari potest, sed ne Didymo quidem magis contrarium. Nam et sanctos Veteris Testamenti laudat in omnibus qui exstant libris ; et omnem quoad hoc dubitationem tollunt quæ in *Enarrationibus* ad caput I Epistolæ I Petri disserit ipse Didymus de duplici Christi adventu, sensibili altero, altero intelligibili, cujus participes fuisse [LIX] ait sanctos Veteris Testamenti. Quibus similia libro III *De Trin.* cap. 28, dictavit, pag. 312. Quod vero subjungit Didymus, *per Christi adventum sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis ablatum esse peccatum*, id quomodo de peccato originali intelligendum puto. Demum quæ addit *de honorabilibus nuptiis*, non eo spectant, ut nuptiæ in Veteri Testamento honorabiles esse non possent, etsi nondum ad sacramenti dignitatem evectæ ; honorabiles enim reipsa fuere*

in Abrahamo, aliisque sanctis ex Christi venturi meritis : sed, ut ego censeo, nullam aliam ob causam ea verba adjecit Didymus, nisi ut alium Manichæorum errorem refelleret, qui nuptias omnes sive in Veteri, sive in Novo Testamento malas esse docebant. His præmissis, judicet lector, utrum allatus Didymi locus merito accusetur a Basnagio.

CAP. XVI. De Epistola secunda Petri.

Secundam Petri epistolam in deuterocanonicis Scripturis numerari norunt theologi. Itaque si de ea hoc tantum dixisset Didymus, *ipsam non esse in Canone*, excusatione dignus foret : necdum enim in Scripturarum Canonem ab omnibus, nec solemniter universalis Ecclesiæ decreto relata fuerat. Verum ipsam præterea *falsatam* dicit. His enim verbis enarrationem in hanc epistolam concludit : *Non est igitur ignorandum, præsentem epistolam esse falsatam : quæ licet publicetur, non tamen in Canone est.*

Adjectam fuisse ab aliquo hanc clausulam suspicatur Basnagius. Cujus opinionem libenter equidem amplecterer, si nossem qua ratione certo confirmari possit. Sed, cum id ignorem, illud duntaxat tuto hac in re statuere posse mihi videor, epistolam hanc ut sacrarum Scripturarum librum, aut partem agnitam a Didymo fuisse. In libris enim *De Trinitate* Petro sæpius eam tribuit, et instar aliorum Scripturæ librorum citat ; in *Enarrationibus* vero ipsam quoque una cum aliis Catholicis epistolis interpretatur : ac demum in allatis verbis opus publicatum illam nuncupat. Quid autem librorum publicatorum vocabulo designet, intelligere licet ex iis quæ is dictavit in commentariis in *Acta*, ad vers. 39 capitis VIII. Ibi enim postquam Enochum translatum fuisse dixit, id est ex loco in locum delatum, subjungit : *Quoniam vero ἐν ταῖς δεῦρο ποσειυμέναις βιβλοῖς*, id est, *in libris publicatis, non exprimitur quo is pervenerit ; in apocryphis dicitur, eum in paradisum translatum esse.*

Quid autem sibi velit Didymus, cum eam Epistolam *falsatam* esse affirmat, nescire me fateor. Exprobrat quidem ipse hæreticis libro II *De Trinitate*, quod plura Scripturæ loca depravare, *sem D falsare* conati sint ; quin etiam exemplaria sic *falsata* in Orthodoxorum manus venisse conqueritur ; nusquam tamen aut ipse, aut ullus alius e veteribus Patribus scripsit, Ecclesiam sinceris Scripturarum exemplaribus destitutam fuisse. Credibile itaque non videtur, hanc esse Didymi mentem, ut genuina secundæ Petri epistolæ exemplaria amissa velit ab Ecclesia. At si id reipsa voluisset, absurda plane esset illius sententia.

CAP. XVII. De Didymi fama post obitum valde obscurata.

Satis jam ea quæ in Didymi scriptis aut jure, aut injuria reprehensa fuere, persecuti sumus. Superest nunc tantum, ut de illius existimatione ac fama summopere post obitum obscurata dicamus ;

ipsum enim a pluribus damnatum atque anathemate percussum fuisse post quintum Ecclesiae saeculum, nemo nescius est. Sed cum hujusmodi argumentum et controversiae, et periculi plenam esse videam, ac meas insuper vires ei pro dignitate tractando impares esse agnoscam, nihil aliud faciam, nisi breviter, sed sincere attingam quaecunque cum adversus Didymum, tum pro illo afferri posse existimo; ut omnibus inter se collatis iudicium lector ferre queat. Exordior autem a primis, hoc est ab iis, quae bonam Didymi existimationem obscurarunt.

[LX] Quanquam in hisce fusius describendis immerari necesse non est, cum et vulgo nota sint, et superiora a nobis indicata, et fusius in *Testimoniis veterum* a me collectis exposita legi queant. Ad duo autem haec capita revocantur universa. I. Quod Didymum Hieronymus perversis Origenianorum sententiis infectum fuisse affirmaverit. II. Quod etiamsi in Actis quintae aecumenicae synodi Didymum ne semel quidem memoratum legamus, tamen ab illa synodo aut ipsum, aut dogmata quae is sequeretur, damnata fuisse plurimi asseveraverint, ipsumque ipsimet damnarint, nempe Cyrillus Scythopolitanus, Evagrius Scholasticus, S. Sophronius, Heraclius imperator, synodus Lateranensis sub Martino I habita, S. Anastasius Sinaita, synodus sexta generalis, Constantinus Pogonatus imperator, Leo II papa, synodus quinisexa, liber Diurnus Romanorum Pontificum, Theodorus patriarcha Ierosolymitanus, Tarasius patriarcha Constantinopolitanus, synodus septima generalis, S. Nicephorus patriarcha Constantinopolitanus, alique nonnulli. Nec enim singulos ad unum numerare necesse est, cum plerosque, atque adeo illos omnes, quorum magna est auctoritas, nominarim.

Quae autem pro Didymo afferri posse censeo, haec potissimum sunt. I. Quamvis Hieronymus Didymum ut Origenistam in libris *adversus Rufinum* aliquot post ipsius Didymi obitum annos scriptis traduxerit; tamen et illum antea semper commendaverat, et eundem nupote in Ecclesiae pace et communione iam demortuum, *sanctum Didymum* appellavit in epistola 71, *ad Lucinium*. Novi equidem vocabulum, *sancti*, a Veronensi editore ibi expunctum esse: sed cum illud et in vetusto membraneo codice bibliothecae nostrae Bononiensis epistolas Hieronymi continente ipse legerim, et in antiquis aliis membranarum, et vero in impressis etiam exemplaribus legi constet; proinde retinendum esse non dubito. Huc accedit quod Hieronymus ipse Didymi amicum se fuisse gloriatus sit pluribus annis postquam libros in *Rufinum* evulgaverat, ut superius dictum est. Ex quibus omnibus illud consequitur, ut Didymi memoriam quasi heterodoxi damnatique hominis aversatus non sit. II. Didymum nullus unquam alius scriptor ut heterodoxum traduxit usque ad sextum saeculum, quod sciam: quin multi e con-

trario illum magnopere commendarent. III. In synodo Nitriensi ad condemnandum Origenismum sub Theophilo Alexandrino episcopo post Didymi obitum congregata, quamvis plures Origenistae nominatim damnati sint, nulla tamen Didymi mentio facta est. Itaque suspicari quispiam forsitan potest, aut aliqua Didymi scripta postmodum ab Origenistis corrupta fuisse, aut supposititium aliquem fetum sub ejus nomine ab iisdem evulgatum bonae illius existimationi plurimum nocuisse. IV. In actis quintae synodi Didymi nomen nusquam exstat, ut dixi. V. Ne Justinianus quidem imperator Didymum unquam nominat in ullo e scriptis, quae contra Origenem edidit. VI. Nullum exstat antiquum monumentum, quod nos doceat, quandonam Didymi opera accurate, ut par est, et canonice examinata sint; nullum item, in quo illa Didymi opera nominentur, quae condemnatione digna existimata sint aut declarata a quinta synodo: Ex quo sequitur, ut suspicari possit aliquis Didymi defensor, eos qui ipsum a quinta synodo damnatum fuisse affirmarunt, non ideo sic locutos esse, quod eum nominatim damnatum crediderint, sed quod implicite ipsum quoque, aut saltem aliqua illius opera proscripserint tunc fuisse censuerint a quinta synodo, cum haec Origenem ejusque errores damnavit: propterea scilicet quod canone xi addiderit haec verba: *Et eos qui similia praedictis haereticis sapuerunt, et sapiunt*. VII. Justinianus imperator in epistola nuper a viro clarissimo Bandinio evulgata, *haeresum* quidem *auctores* anathemate nominatim feriendos esse ait; illos vero qui *haeresum auctores secuti sunt*, suppresso nomine, ac generali formula condemnandos esse, adhibitis nempe his verbis: *Omnes quoque cum ipso sentientes*. Atque ita revera se gessit quinta synodus canone xi, ut modo dictum est. Verisimile itaque non videtur, quintam ipsam synodum Constantinopoli sub Justiniano habitam, aut aliud Constantinopolitanum [LXI] concilium, quod paulo ante ipsam, ut nonnulli opinantur, sub eodem imperatore ad condemnandum Origenem convocatum fuerit, Didymo nominatim anathema dixisse; sed contentam fuisse synodum credibile est Origenem anathemate percellere: Justiniano enim morem gessere, quantum licuit, illi Patres. VIII. Cyrillus Scythopolitanus, qui paulo post habitum quintum concilium S. Sabae vitam scripsit, postquam in eadem dixit, Origenem a quinta synodo damnatum esse, non subjungit, condemnatum esse etiam Didymum, sed damnata fuisse illa quae de praesistentia et restitutione dicta sunt a Didymo. Similique modo nonnulli alii locuti sunt. IX. Gregorius Magnus, qui synodi Acta praemanibus se habuisse testatur lib. xii, epist. 7, tria tantum capitula, et unam personam, nempe Theodorum Mopsuestenum, in eodem concilio damnata fuisse scribit lib. ii, epist. 36. Itaque ignota ipsi fuit Didymi condemnatio. X. Tarasius patriarcha Constantinopolitanus in synodica, quae

exstat act. 3 septimæ synodi, affirmat, a Nicæna prima synodo damnatum fuisse Arium, Aetium, Eunomium, etc. : atiamen nec Aetius, nec Eunomius a concilio Nicæno commemorati sunt; implicite ergo tantum damnati ab illo dici possunt. Simili modo liber Diurnus Romanorum pontificum, synodus pseudoseptima, ac Photius Diodorum a quinta synodo damnatum aiunt, etsi Diodorus nusquam a quinta synodo nominetur. Et Hieronymus in *epistola ad Pammachium et Avitum* de Patribus Nicænis scribit : *Latenter Origenem fontem Arii percusserunt*. Quidni ergo plures ex iis qui Didymum a quinta synodo condemnatum dicunt, ita intelligi poterunt, ut implicite ac *latenter* ab ea damnatum voluerint, non vero explicite, ac nominatim? XI. Liberatus diaconus in *Breviario* cap. 23, Cassiodorus in *Divinis lectionibus* cap. 4, Nicolaus I in *epistola ad Michaelem imperatorem*, Eustratius in *Vita sancti Eutychii*, apud Bollandianos tom. I Aprilis, pag. 554, seu cap. 3, num. 19, alique Origenem quidem a quinta synodo damnatum fuisse tradunt, Didymum vero non nominant. Imo Cassiodorus non mediocribus ipsum laudibus prosequitur. XII. Adeo obscura est hæc de Didymi condemnatione historia, ut nihil certi de ejus tempore, de modo, de auctoribus definiri posse videatur : alii enim in fine quinti concilii, alii initio damnatum volunt : alii non Didymum, sed Didymi scripta : alii non a quinta synodo, sed ab alio Constantinopolitano concilio ante quintam synodum habito : alii non a concilio, sed a Justiniano ipso damnatum suspicantur, qui edictum suum a pluribus episcopis, in concilio tamen non congregatis, subscriptione probandum curaverit. XIII. Tantum abest, ut constet Didymum a quinta synodo damnatum esse, ut ne ipsum quidem Origenem condemnatum ab illa fuisse censeant Halloixius et Fabrius : quorum sententiam etsi nunc non amplectar, tamen hæc ex Fabio adnotabo : 1, Justinianum imperatorem in litteris datis ad quintam synodum quarto Nonas Maii, id est eo ipso die, quo cœpta est synodus, hortari quidem Patres ut tria capitula damnent, de Origene autem, ac Origenistis nihil dicere; 2. epistolam Justiniani *ad synodum Constantinopolitanam* de Origene, ejusque sectatoribus datam esse anno 25 imperii Justiniani; synodum vero quataam anno 27

cœptam esse atque absolutam; 3, Menam, ad quem scripta est epistola adnexa tractatui a Justiniano *adversus Origenem* scripto, obiisse ante initium quintæ synodi. Hæc tamen non eo adnotavi, quod censeam, Origenem in quinta synodo damnatum non fuisse, et canone xi, pro voce *Origenem* legendum esse *Dioscorum*, ut opinatur Halloixius; sed quod probare videantur, Didymum a quinta synodo œcumenica damnatum non esse, sed, si damnatus est, ab alio concilio damnatum fuisse. XIV. Romanos Pontifices Vigilium, Pelagium I et II, ac S. Gregorium Magnum quintæ synodi gesta probasse duntaxat quoad trium capitulorum damnationem contendit Fabrius in *Prodomo Velitari*. Postremo S. Maximus, S. Joannes Damascenus, S. Nico, Theodulfus Aurelianensis, S. Thomas Aquinas, alique plures Didymum ut [LXII] doctorem citant; Joannes vero de Columna *sanctum doctorem*, et Guido Terrena *doctorem Græcorum maximum* eum vocant, ut constat ex eorum verbis pag. 497 a me allatis: Trithemius vero *vita præclarum* dicit: imo in Actis sacrosanctæ et œcumenicæ synodi Florentinæ non allegatur tantum, verum etiam *magnus Didymus* nuncupatur.

Hæc sunt potissimum quæ et contra Didymum, et pro Didymo breviter attingenda ratus sum. Ex his judicium ferat lector; nam ego quidem in obscura adeo, difficilique quæstione tanto auctoritatis pondere me premi sentio ab iis qui Didymo adversati sunt, ut ne hiscere quidem audeam.

Finem itaque tandem his libris impono. Si quid autem in iis non satis caute aut vere dixisse videbimur, *docti ab aliquo, facile et libenter*, ut Marci Tullii verbis utar, *sententiam commutabimus*. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse, turpe est: *propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio est attributum*. Sed Romanæ in primis Ecclesiæ Ecclesiarum omnium magistræ judicio cum hæc, tum alia quæcunque edidi, subiecta volo. Tu vero, præsul amplissime, tenue hoc munusculum, ut meæ in te observantiæ monumentum, ac veteris amicitiae nostræ pignus, benigne excipe: si enim tibi hæc, qualiacunque sint, non displicuisse cogovero, nihil jam erit cur suscepti me laboris pœniteat.

VETERUM DE DIDYMO TESTIMONIA.

I.

Didymus ipse lib. De Spiritu sancto, num. 5

Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine, prout potuimus, expressimus.

Et num. 21.

Spiritus sanctus . . . dictus est *Spiritus sapientiæ* . . . et natura ejus nihil est aliud, nisi *Spiritus veritatis et Spiritus Dei*: de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus.

Et num. 52.

Ex quibus ostenditur, esse Spiritum sanctum creatorem, ut jam in *Dogmatum* volumine breviter ostendimus.

Et num. 58.

Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri, quot res spiritus significaret, attigimus, suo tempore quid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disserturi.

Et in enarratione in I Epist. Joannis cap. v.

Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera quemadmodum consubstantialis Patri, et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre, etc. . . . Horum itaque singula examinationem (ut fuit possibile) in aliis habuerunt.

Et in libris De Trinitate haud raro de se ipse loquitur. *Lege potissimum pag. 202, 235, 263, 305, et 319.*

II.

Libanius (natus anno 314, et mortuus anno circiter 384) in epist. 321 ad Sebastianum, pag. 153, editionis Amstelædamensis anni 1738, de Didymo nostro fortasse loquitur, cum hæc scribit:

Ἔξεις δὲ τουτοὶ Ῥητόριον, οὐ φαύλην παραφυχὴν, διὰ πολλῶν μὲν ῥητόρων, οὐκ ἐλαττόνων δὲ ποιητῶν ἀφιγμένον, καὶ ὄντα ἀγαθὸν καὶ τοῦτο κάκεινο. Σὲ μὲν οὖν αὐτῷ φίλον ποιεῖ τὰ τε ἐμὰ γράμματα, καὶ τὸ τοῖς σοῖς οἰκείοις συμπεφοιτηχένοι τὸν ἄνδρα. Τοῦτω δὲ εὖνον ἐμὲ δύο ποιεῖ τὰ μέγιστα. Μαθητὴς γὰρ ὢν ἐμὸς, διδασκάλου μοι παῖς ἐστὶ· πάντως δὲ τὸν Δίδυμον οὐκ ἀγνοεῖς, εἰ μὴ καὶ τὴν μεγάλην ἀγνοεῖς πόλιν, ἐν ἣ τῆς αὐτοῦ παιδείας ἐκείνος μετέδιδόν νύκτα καὶ ἡμέραν ῥέων. Ἄλλ' ὅπως οὕτως ἐγκρατῆς γένοιτο τῶν κτημάτων ἐφ' ἅπερ ἦκει. Μικρὰ μὲν γὰρ ταῦτα, πένητι δὲ παραμυθία. Ῥητόριος δὲ τῶν οὐκ εὐπόρων. Ἔστι δὲ σοι δύναμις ἐν Αἰγύπτῳ, εἰ ἦς οἱ μὲν ἄλλοι χρήματα εἰργάσαντο, σὺ δὲ δόξαν ἀγαθὴν τῇ πρὸς τὸ δίκαιον συμμαχίᾳ.

Rhetorium vero huic non leve habebis solatum multos quidem rhetores, nec pauciores poetas pervagatum, ex utraque vero parte egregium. Te igitur amicium illi faciant tum litteræ meæ, tum illud quod cum necessariis tuis familiariter est versatus. Duo vero in primis me ipsi benevolam reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est præceptoris. Didymum sane tu non ignoras, nisi et magnam illam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdium fluens. Fac itaque, ut teneat fundos, quorum causa venit. Parvi illi quidem sunt, pauperi tamen solatio. Rhetorius vero non est ex pecuniosis. Jam potes aliquid in Ægypto, cujus ope alii quidem opes congesserunt, tu vero nominis famam tuo justique studio tibi peperisti.

III.

S. Ambrosius in libris De Spiritu sancto (scriptis anno 381), et in libro De mysteriis, plura ex Didymo sumptisse videtur. Lege quæ scripsi pag. 51, not. 5, et pag. 275, not. 9.

IV

Evagrius Ponticus, primum archidiaconus Constantinopolitanus, tum monachus et abbas (natus anno 345 et mortuus anno 399), in libro Con templativo, ut testatur Cassiodorus loco mox afferendo, hæc scripsit, quæ nos e Socratis Historia Eccl. lib. iv, cap. 23, afferimus:

« Τὸς Περὶ Προνοίας καὶ Κρίσεως, κατὰ σεαυτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους, ἡ φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, ἡ καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν περὶ ἑαυτῆ· ἅπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις προσπατοῦσι. Καὶ τοὺς μὲν Περὶ κρίσεως λόγους, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις· τοὺς δὲ Περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς ἐρέποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας, ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνώσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσι. Ἡ τοσαῦτα μὲν ἐκ τῶν Εὐαγγελίου ἐνταῦθα παρεθέμεθα· ἐγένετο δὲ καὶ ἄλλος ἀνὴρ θαυμασίως ἐν τοῖς μοναχοῖς, ὃ ὄνομα Ἀμμώνιος.

Sermones De providentia, et De judicio Dei, assidue meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor, et spiritali scientia instructus, Didymus; eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes De judicio in differentia corporum, et in partibus mundi reperies. Sermones autem De Providentia in modis illis, quibus a vitio, et ignorantia ad virtutem, et cognitionem ducimur, deprehendes. Atque hæc ex Evagrii libris desumpta, hic inseruimus. Fuit etiam alius quidam inter monachos vir mirabilis, nomine Ammonius.

V.

S. Hieronymus in Chronico (quod editum fuit anno 380) tom. VIII ed. Veron. pag. 812, ad annum Domini 376.

Didymus Alexandrinus multa de nostro dogmate per notarios commentatur, qui post quintum natalis suæ annuum luminibus orbatus, elementorum quoque ignarus fuit.

In prologo in translationem homiliarum Origenis in Jeremiam et Ezechielem ad Vincentium presbyterum (scripto anno circiter 381) tom. V pag. 742.

Magnum est quidem, amico, quod postulas, ut Origenem faciam Latinum, et hominem, juxta Didymi Videuti sententiam, alterum post apostolorum (ulii, post apostolos) Ecclesiarum magistrum etiam Romanis auribus donem.

In epist. 36 ad Damasum (scripta anno 384) tom. I pag. 159.

Et ut verius loquar, Didymi De Spiritu sancto librum in manibus habeo, quem translatum tibi cupio dedicare, ne me existimes tantummodo dormire, qui lectionem sine stylo somnum putas.

In præfatione ad Paulinianum in librum Didymi De Spiritu sancto (edita anno circiter 387) tom. II pag. 106.

Cam in Babylone versarer. . . . volui garrere aliquid de Spiritu sancto, et ceptum opusculum ejusdem urbis pontifici dedicare. . . . Itaque, mi Pauliniane frater, quia supradictus pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulerat, jam dormit in Christo. . . . canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro. . . . et ut auctorem titulo fatear, malui alieni operis interpretis existere, quam, ut quidam faciunt, alienis me coloribus adornare. . . Didymus vero meus, oculum habens Sponsæ de Canticis canticorum, et illa lumina, quæ in candentes segetes sublinari Jesua

præcepit, procul altius intuetur; et antiquum nobis morem reddidit, ut Videns vocetur propheta. Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscat, et contemnet rivulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermo est, et non scientia: apostolicum virum ex ipso sermone exprimens, tam sensuum lumine, quam simplicitate verborum.

In Prologo commentariorum in Epistolam ad Galatas (scripto anno 387) tom. VII pag. 370.

Origenis commentarios sum secutus. . . . Prætermitto Didymum Videntem meum, et Laodicenum. . . . Qui et ipsi nonnullos super hac re commentariolos reliquerunt. E quibus si vel pauca decerperem, fieret aliquid quod non penitus contemneretur. Itaque, ut simpliciter fatear, legi hæc omnia, et in mente mea plurima coacervans, accito notario, vel mea, vel aliena dictavi, nec ordiui, nec verborum interdum, nec sensuum memoriam retentans.

In Prologo commentariorum in Epist. ad Ephesios (scripto anno 387) tom. VII pag. 539.

Non quo ad adolescentia aut legere unquam, aut doctos viros ea quæ nesciebam interrogare cessaverim, et me ipsum tantum, ut plerique, habuerim magistrum. Denique nuper ob hanc vel maxime causam Alexandriam perrexi, ut viderem Didymum, et ab eo in Scripturis omnibus quæ habebam dubia sciscitarer. . . . Illud quoque in Præfatione commoneo, ut sciatis. . . . Apollinarium etiam et Didymum quosdam commentariolos edidisse, e quibus licet pauca decerpimus, et nonnulla, quæ nobis vilebantur, adjecimus, sive subtraximus, ut studiosus statim in principio lector agnoscat, hoc opus vel alienum esse, vel nostrum.

In libro De scriptoribus ecclesiasticis (qui scriptus est anno 392) tom. II pag. 925, cap. 109.

Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indiget, usque ad perfectum didicerit. Is plura opera et nobilia conscripsit, commentarios in psalmos omnes, commentarios in Evangelium Matthæi et Joannis, et *De dogmatibus*, et contra Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum unum, quem ego in Latino verti: in *Isaiam* tomos decem et octo: in *Osee*, ad me scribens, commentariorum libros tres: et in *Zachariam*, meo rogatu, libros quinque: et commentarios in *Job*, et infinita alia, quæ digere proprii indicis est. Vivit usque hodie, et octogesimum tertium ætatis excessit annum.

Et capite 120 ejusdem libri pag. 931.

Responderunt ei [Eunomio] Apollinarius, Didymus, Basilii Cæsariensis etc.

Et cap. 126 ejusdem libri pag. 955.

Ambrosius Alexandrinus, auditor Didymi, scripsit adversum Apollinarium, etc.

Δίδυμος Ἀλεξανδρεὺς, ἐκ νέας ἡλικίας βλαβεῖς τὰς ὄψεις, καὶ διὰ τοῦτ' ἀπειρος τῶν στοιχείων, τοσοῦτον θαῦμα πᾶσι παρέσχετο, ὥστε τὴν διαλεκτικὴν, καὶ γεωμετρικὴν, ἣ τις μάλιστα ὀράσεως χρῆζει, εἰς ἄκρον ἐκμεμαθηχένας. Ὅς πολλά καὶ περιφανῆ συντάξε, τούτέστιν ὑπομνήματα εἰς πάντας τοὺς ψαλμοὺς· ὑπομνήματα εἰς Ματθαῖον καὶ Ἰωάννην· καὶ περὶ δογμάτων· καὶ κατὰ Ἀρειανῶν λόγους δύο· καὶ περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγον ἓνα, ὃντινα ἐγὼ εἰς Ῥωμαϊκὸν μετέφρασα. Εἰς Ὀσηῆ πρὸς ἐμὲ γράφων ὑπομνημάτων λόγους τρεῖς. Εἰς Ζαχαρίας ἐμοῦ παρακαλέσαντος λόγους πέντε. Ἐπομνήματα εἰς τὸν Ἰώβ· καὶ ἄλλα ἄπειρα, ἅτινα διηγῆσασθαί ἰδίου ἐστὶ καταλόγου. Περίεστιν ἄκρι τούδε, καὶ ὀδοχοστὸν τρίτον ἐπλήρωσεν ἐνιαυτὸν.

Ἦτινι ἀντέγραψαν Ἀπολλινάριος, Δίδυμος, Βασίλειος Καισαρείας, κ. τ. λ.

Ἀμβρόσιος Ἀλεξανδρεὺς, ἀκροατὴς Διδύμου, ἔγραψε κατὰ Ἀπολλινάριον [legendum κατὰ Ἀπολλινάρου], κ. τ. λ.

Et cap. 135, ejusdem libri pag. 939.

Hieronymus... hæc scripsi... *De Spiritu sancto* Didymi, quem in Latinum transtuli, librum unum.

Ἱερώνυμος... τάδε συντάξα.... περὶ Πνεύματος ἁγίου, Διδύμου, ὃν εἰς Ῥωμαϊκὸν μετέβαλον, λόγον ἓνα.

In epist. 48, ad Pammachium pro libris Contra Jovinianum (scripta anno 393) tom. I, pag. 230.

Nunc enumerandum mihi est, qui ecclesiasticorum de impari numero disputarint: Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, etc.

In epist. 49, ad Pammachium (scripta anno 393) tom. I, pag. 233.

Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris latissime hanc epistolam (nempe primam ad Corinthios) interpretati sunt... Revolve omnium, quos supra memoravi, commentarios, et Ecclesiarum bibliothecis fruire, et magis concito gradu ad optata cœptaque pervenies.

In epist. 50, ad Donnionem (scripta anno 393) tom. I, pag. 235, ironice sic loquitur:

Frustra ergo Alexandri verti commentarios... et, ut humana contemnam, sine causa Gregorium Nazianzenum, et Didymum in Scripturis sanctis catechistas habui... Inventus est homo absque præceptore perfectus... qui eloquentia Tullium, argumentis Aristotelem, prudentia Platonem, eruditione Aristarchum, multitudinem librorum Chalcenterum, Didymum scientia Scripturarum, omnesque sui temporis vincat tractatores.

In epist. 68, ad Castrutium (scripta anno 397) tom. I, pag. 408.

Brevem tibi fabulam referam, quæ infantiae meæ temporibus accidit. Beatus Antonius cum a sancto Athanasio Alexandriae episcopo propter confutationem hæreticorum, in urbem Alexandriam esset accitus, et inisset ad eum Didymus vir eruditissimus, captus oculis, inter cæteras sermocinationes, quas de Scripturis sanctis habebant, cum ejus admiraretur ingenium, et acumen animi collaudaret, sciscitans ait: Num tris es, quod oculis carnis careas? cum ille pudore reticeret; secundo tertioque interrogans, tandem elicit, ut mœrorem animi simpliciter fateretur. Cui Antonius: Miror, ait, prudentem virum ejus rei dolere damno, quam formicæ, et muscæ, et culices habent, et non latari illius possessione, quam sancti soli, et apostoli meruerunt. Ex quo pervides, quod multo melius sit spiritu videre, quam carne; et illos oculos possidere, in quos peccati festuca non possit incidere.

In epist. 71, ad Lucinium (scripta anno 398) tom. I, pag. 432.

Origenes, et sancti Didymi pauca transtulimus, volentes nostris ex parte ostendere, quid Græca doctrina retineret.

In Prologo comment. in Matthæum (scripto anno 398) tom. VII, pag. 6.

Legisse me fateor ante annos plurimos in *Matthæum* Origenis viginti quinque volumina... Et Theophili Antiochenæ urbis episcopi commentarios : Hippolyti quoque martyris... ac Didymi Alexandrini... e quibus etiamsi parva carperem, dignum aliquid memoria scriberetur.

In epist. 73, ad Evangelium (scripta anno 398) pag. 439. (Vide et Bedam in Quæstionibus in Genesim.)

Illic devolutus est (Origenes), ut enim (Melchisedech) angelum diceret..... Transivi ad Didymum sectatorem ejus (nempe Origenis), et vidi hominem pedibus in magistri esse sententiam.

In epist. 84, ad Pammachium et Oceaum (scripta anno 400) pag. 520.

Apollinarium Laodicenum audivi Antiochiæ frequenter, et colui... Jam canis spargebatur caput, et magistrum potius, quam discipulum decebat. Perrexi tamen Alexandriam, audivi Didymum : in multis ei gratias ago. Quod nescivi, didici ; quod sciebam, illo docente, non perdi... Horum omnium frequenter in opusculis meis facio mentionem. Certe Apollinarii et Didymi inter se dogma contrarium est. Rapiat me ergo utraque turba diversum altrinsecus, quia magistrum utrumque consteatur.... Et audet quidam proferre literas meas ad Didymum, quasi ad magistrum. Grande crimen discipuli, si hominem eruditum, et senem magistrum dixerim. Et tamen volo inspicere ipsam epistolam, quæ tanto tempore in calumniam reservata est. Nihil præter honorem et salutationem continet.

Et pag. 527.

Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio, ac Didymo, assertoribus Origenis? quorum alter sex voluminibus τῆς ἀπολογίας ita eum, ut se, sensisse confirmat; alter sic ejus errores nititur excusare, ut tamen illius esse fateatur : non scriptum negans, sed sensum scribentis edisserens. Aliud est, si qua ab hæreticis addita sunt, aliud si quis quasi bene dicta defendat.

Et pag. 528.

Sexti libri Eusebii super Origenis defensione principium usque ad mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet : et in reliquis scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum... Ex quo ostenditur, vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui sexti libri capite detruncato cætera membra sociarit.

In libro primo adv. Rufinum (scripto anno 402) tom. II, pag. 462, num. 6.

Quæ cum legissem, contulisseque cum Græco, illico animadverti quæ Origenes de Patre, et Filio, et Spiritu sancto impie dixerat, et quæ Romanæ aures ferre non poterant, in meliorem partem ab interprete commutata. Cætera autem dogmata, de angelorum ruina, de animarum lapsu, de resurrectionis præstigiis, de mundo, vel intermundiis Epicuri, de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita vertisse, ut in Græco invenerat, vel de commentariolis Didymi, qui Origenis apertissimus propugnator est, exaggerata, et firmiora posuisse, ut qui in Trinitate catholicum (*Origenem*) legerat, in aliis hæreticum non caveret.

Et num. 13.

An injuria tibi facta est, quod pro te Apollinarium Didymumque sectatus sum?

Et num. 16.

Ego enim in commentariis *ad Ephesios* sic Origenem, et Didymum, et Apollinarium secutus sum (qui certe contraria inter se habent dogmata), ut fidei meæ non anitterem veritatem. Commentarii quid operis habent? Alterius dicta edisserunt.

Et num. 21.

In epistolam Pauli ad Ephesios tria Origenes scripsit volumina. Didymus quoque, et Apollinarius propria opuscula condidere. Quos ego vel transferens, vel imitans, quid in Prologo ejusdem operis scripserim, subjiciam : « Illud quoque in *Prefatione* commoneo, ut sciatis, Origenem tria volumina in hanc epistolam conscripsisse... Apollinarium etiam, et Didymum quosdam commentariolos edidisse ex quibus » etc. *ut supra col. 217.*

Et in libro secundo adv. Rufinum num. 11, pag. 502.

In primo libro *Περὶ Ἀρχῶν*, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus, qui scripsit et Didymi Interpretaris σφάλτων, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit; sed nos simplices homines, et cicures Enniani nec illius sapientiam, nec tuam, cui interpretatus es, intelligere possumus.

Et num. 16.

Sed forsitan hic, ut Arianus, ab hæreticis addita, in occasionem sui traxit erroris, ne solus male sensisse contra Ecclesiam putaretur. Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est? Cælius etiam nos *De Spiritu sancto* librum in Latinam linguam vertimus. Certe hic in his quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit; et in ipsius *Περὶ Ἀρχῶν*, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur; et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio, et Spiritu sancto. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius, et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt.

Et num. 34.

Origenes tuus... in omnibus libris suis post LXX Interpretes Judæorum translationes explanat et ediderit. Eusebius quoque, et Didymus idem faciunt.

Et lib. III, num. 12, pag. 541.

In Cæsariensi bibliotheca, Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας ὑπὲρ Ὀριγένους quæ cum legissem, unum cum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio, et Spiritu sancto

in bonam partem plerisque blasphemis commutatis : et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περὶ Ἀρχῶν* fecisse convinceris.

Et num. 15.

Si ergo Apollinarii sunt, et Origenis, quæ sub aliorum nomine posu.; quomodo in libris tuis mihi crimen impingis, quod quando scribe : Alius hoc dicit : Quidam sic suspicatur, alius ille, et quidam, ego sim? Inter Apollinarium, et Didymum explanationis, styli, et dogmatum magna diversitas est. Cum in uno capitulo diversas pono sententiâs, num contrarios sensus sequi credendus sum?

Et num. 27.

In laude, et detractone mea quia varius exististi, miro acumine argumentatus es, sic tibi licere de me et bene, et male dicere, quomodo et mihi licuerit Origenem, et Didymum reprehendere, quos ante laudaverim.... In Origene miramur scientiam Scripturarum, et tamen dogmatum non recipimus falsitatem. In Didymo vero et memoriam prædicamus, et super Trinitate fidei puritatem, sed in cæteris quæ Origene male credidit, nos ab eo retrahimus. Magistrorum enim non vitia imitanda sunt, sed virtutes.

Et num. 28.

Hinc est et illa tua arcana interrogatio, quare moriantur infantes; cum propter peccata, corpora acceperint. Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Magister meus et tuus eo tempore, quo tu ab eo ista quærebas, tres *Explanatium in Osee, prophetam* libros ad me, me rogante, dictavit. Ex quo appareat quid me, quid te docuerit.

In epist. 112, ad Augustinum (scripta anno 404) num. 4, tom. I, pag. 753.

Ad quæ primum respondeo, debuisse prudentiam tuam præfatiunculæ commentariorum meorum meminisse, dicentis ex persona mea.... « Prætermitto Didymum Videntem meum » etc., ut *supra col. 217.*

Et num. 20, pag. 747.

Maxime in explanatione Psalmorum, quos apud Græcos interpretati sunt multis voluminibus, primus Origenes.... sextus Didymus Alexandrinus. Feruntur et diversorum in paucos (Psalmos opuscula : sed nunc de integro Psalmorum corpore dicimus.

In epist. 119, ad Minervium et Alexandrum (scripta anno 406) num. 1 et 5, pag. 794 et 795.

Itaque et ego tempore coarctatus, singulorum vobis, qui in sacram Scripturam commentariolos reliquerunt, sententiâs protuli, et ad verbum pleraque interpretatus sum; ut me liberem quæstione, et vobis veterum Tractatorum mittatur auctoritas... Didymus non pedibus, sed verbis in Origene transiers sententiâs, contraria via graditur. *Ecce mysterium vobis loquor : Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur* ⁴¹. Quod ita disseruit.... *Deinde affert Hieronymus Didymi fragmentum : tum subiungit : « Quodque sequitur juxta Græcos ἐν ἀτόμῳ.... idem Didymus ita explanavit. » Tum aliud satis longum Didymi fragmentum affert.*

In Præfatione in Osee prophetam (scripta anno 406) tom. VI, pag. 25.

Unde ante annos circiter viginti duos, cum, rogatu sanctæ et venerabilis socrus, Imo matris tuæ Paulæ (illud enim nomen carnis, hoc spiritus est : quæ monasteriorum, et Scripturarum semper amore flagravat), essem Alexandriæ, vidi Didymum, et eum frequenter audivi, virum sui temporis eruditissimum, rogavi eum, ut quod Origenes non fecerat, ipse completeret, et scriberet in Osee commentarios : qui tres libros, me petente, dictavit; quinque quoque alios in *Zachariam*... Hæc dico, ut noveris quos in prophetæ hujus campo habuerim præcursores : quos tamen, ut simpliciter et non superbe (sicut quidam meorum amicorum semper insibilat) tuæ prudentiæ fatear, non in omnibus sum secutus : ut iudex potius operis eorum quam interpret existerem, diceremque quid mihi videretur in singulis.

In Præfatione in Zachariam prophetam (scripta anno 406) tom. VI, pag. 778.

Scriptit in hunc prophetam Origenes duo volumina, usque ad tertium partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit commentarios, et Didymus quinque *Explanatium* libros, me rogante, dictavit, quos cum aliis tribus in *Osee* et mihi προσεφώνησεν : sed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit; et historiæ vix pauca tetigerunt. Itaque imitari cupiens illum patremfamilias, qui profert de thesauro suo novâ, et vetera ⁴²; et Sponsam de Cantico canticorum, quæ dicit : *Nova cum veteribus, fratruelis meus, servari tibi* ⁴³ : historiæ Hebræorum tropologiam nostrorum miscui.

In epistola 121, ad Algasiam (scripta anno 407) num. 6, pag. 862.

Origenis, et Didymi in hanc parabolam explanationem invenire non potui; et utrum abolita sit temporum vetustate, an ipsi non scriaserint, incertum habeo.

In commentariis in Daniele (scriptis anno 407) cap. 3, tom. V, pag. 644, Didymum mea quidem sententiâ potissimum respiciens Hieronymus hæc scribit :

Et ex præsentî loco, et ex eo quod sequitur : *Benedicite, spiritus et animæ justorum, Domino* ⁴⁴; et in Psalmis : *Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum, et humiliatum Deus non despicit* ⁴⁵, sunt qui alium velint esse spiritum in homine, excepto Spiritu sancto, et aliam animam. Sed laborandum eis erit, quomodo absque carne, et gratia Spiritus sancti, duæ substantiæ, et duo interiores homines in uno homine esse dicantur.

In epistola 120, ad Hedibiam (scripta anno 407) num. 12, pag. 842.

Alli ex hoc loco, nempe ex I ad Theasal. v 23, triplicem in homine volunt affirmare substantiam; spiritus, quo sentimus; animæ, qua vivimus; corporis, quo incedimus

⁴¹ I Cor. xv, 51. ⁴² Matth. xii, 35. ⁴³ Cant. vii, 13. ⁴⁴ Dan. iii, 86. ⁴⁵ Psal. L, 19.

In Præfatione, seu Prologo commentariorum in Isaiam (scripto anno 410), tom. IV, pag. 6.

Didymus, ejus amicitii nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est (*Isa. xl, 1*): *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem usque ad finem voluminis (Isaiæ) decem et octo edidit tomos.*

VI.

S. Isidorus Pelusiota (qui obiit anno circiter 449) septem Didymo inscripsit epistolas, quæ exstant libro primo Epistolarum ipsius num. 199, 204, 205, 281, 350 et 351. Has Didymo nostro scriptas fuisse con-
jicio. Postrema vero sic incipit:

Διδύμω.

Ἀγγίλους ὦν, καὶ συνετώς ἐρευνῶν, οὐδὲν δύνασαι ἀρῶσθαι· πάντα γὰρ καλῶς ἀθροίσας ἐν νεότητι, ἔχεις ἐν γῆραι ἀνάπαυσιν.

Didymo.

Cum tu et ingenii acumine polleas, et Scripturarum sensum sagaciter perscruteris, nihil est, quod te latere possit. Nam cum omnia in juvenili ætate præclare collegeris, requietem in senectute habes.

Ipe S. Isidorus tres Didymo Scholastico inscripsit epistolas, nempe 205 libri quarti, et 206, ac 207 libri quinti. Utrum vero et hæc Didymo nostro scriptæ sint, judicet lector. Nos ducentesimam sextam quinti libri hic subjicimus.

Διδύμω Σχολαστικῷ.

Τὸν προσδύτατόν σου τῶν παιδῶν πρὸς τὸν νεώτατον διαφέρεισθαί τινές φασι, καὶ σε μὲν εἰδέναι, περιποιεῖσθαι δὲ μὴ εἰδέναι. Θάρττον τοίνυν ἀποθέμενος τῇ ἐκούσιον ἀγνοίαν, πεπράθητι αὐτοὺς εἰς φιλίαν συναλλάξαι, μήποτε τι ἀνήκεστον τεχθεῖη κακόν· οὐ γάρ τι χρηστόν ἢ φιλονεικία ὀδίνει· ἴν' ὡσπερ τοῦ εἶναι μετὰ τῇ Πρόνοιαν αὐτοῦς κατέστης ἀφτίως, οὕτω καὶ τοῦ εἶναι κατασταλῆς.

Didymo Scholastico.

Filium tuum maximum a natu minimo valde dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen, quasi nescias. Deposita itaque spontanea illa ignorantia, conare, quæso, illos ad mutuum adigere amorem, ne inmedicabile hinc malum existat. Discordia enim boni nihil gignit. Sic fiet, ut quemadmodum illos parens genuisti, sic et bene illis ut sit, efficias.

VII.

Heracles Cyprius (qui anno 399 Constantinopoli diaconus est ordinatus) in opere quod inscribitur Paradisus, apud Rosveydam in Vitis Patrum, pag. 944, editionis Antuerpiensis anni 1628, hæc scripsit de Didymo juxta vetustam ejus operis translationem: si tamen Heraclidi tribuendum est illud opus, ex parte saltem ut opinatur Fabricius, non autem Palladio.

Plures autem viri digni habitaculo beatorum, feminæ quoque obierunt tunc in Alexandrinæ Ecclesiæ civitate: in quibus Didymus erat, oculorum quidem lumine destitutus, divinarum tamen Scripturarum peritia pollens: quem ego intra decem annos diversis temporibus quater vidisse me memini, quique post octoginta et quinque annos vitæ terminum fecit. Hic igitur quem loquor, captus est oculis, ut ipse retulit mihi, cum quartum ageret ætatis suæ annum: qui neque magistris traditus litterarum, neque prima unquam elementa cognoscens, habebat insitum bonum semper incolome, naturalem magistrum conscientiam suam. Quem tanta gratia scientiæ spiritualis ornabat, ut in eo evidentissime quod scriptum adimpleretur: Dominus cæcos sapientes facit⁶⁶. Testamentum quidem Vetus ac Novum ad verbum interpretatus est: sectas autem omnes tam subtiliter firmiterque exposita super ipsas ratione disseruit, ut omnium scientiam veterum peritiamque transiret. Qui cum me cogeret quondam ut orationem in cella ipsius facerem, nec tamen ejus acquiescerem jussioni, hoc referendo dicebat: Ad istud, inquit, hospitium ter benedictus Antonius, dum me visitare dignatur, ingressus est; et rogatus a me ut in hoc loco flecteret genua, et precem funderet, statim fecit, ac secundo noluit se rogari; ipsis me rebus docens sanctorum voluntatibus obedire. Quamobrem si vestigia ipsius, inquit, sectaris ac vitam quemadmodum monachus, et pro acquirendis virtutibus peregrinus, nolo contendas. Hoc quoque idem retulit mihi: Cum, inquit, grandi quadam sollicitudine ac tristitia fatigarer propter Juliani imperatoris infelicissimam vitam, ita ut quadam die usque ad vespertinas profundæ noctis horas non attingerem panem, anxietate confectus; sorte accidit ut somno residens occuparer, et in quadam transmigratione animæ revelationem talem viderem: Quatuor equites cum albis equis per diversa discurrerent clamantesque: Dicite Didymo: Hodie hora septima Julianus mortuus est: surge igitur, et cibum sume, et ad Athanasii episcopi domum mitte, ut ipse quoque cognoscat hoc. Notavit itaque, sicut ipse dicebat, et mensem, et septimanam, et diem, et horam: et sic omnia sicut audierat approbavit. Retulit etiam mihi et de puella quadam, etc.

VIII.

Rufinus Aquileiensis libro II Historiæ ecclesiasticæ (quem scripsit anno circiter 400), cap. 7, pag. 276, tom. I, Operum ed. Veron. anni 1745.

Verum cum apud Alexandriam populos, et urbem nebulosi doctoris tetra perfidiæ caligo suffunderet, velut lampadem quamdam divina luce fulgentem Didymum Dominus accendit. De cujus vita, atque institutis, quoniam ad Ecclesiæ gloriam Dei munere concessus creditur, licet in transcurso, necessario tamen commemoranda nobis pauca videntur. Is namque in parva ætate, cum adhuc etiam prima litterarum ignoraret elementa, luminibus orbatus, majore desiderio scientiæ veri luminis inflammatur: nec desperationem capiti adipiscendi passus est, cum audisset scriptum in Evangelio: *Quod apud homines impossibile est, possibile est apud Deum*⁶⁷. Hac igitur divina pollicitatione confusus indesinenter Dominum deprecabatur, non ut oculorum carnalium visum, sed ut illuminationem cordis acciperet. Miscebat tamen precibus studia, ac laborem, et juges continuatasque vigilias, non ad legendum, sed ad audiendum adhibebat, ut quod aliis visus, hoc illi ferretur auditus. Cum vero post lucubrationis laborem, somnus, ut fieri solet, legitibus advenisset, Didymus silentium illud non ad quietem, vel otium datum ducens, tanquam animal ruminans cibum, quem ceperat, ex integro revocabat, et ea quæ dudum, percurrentibus aliis, ex librorum lectione cognoverat, memoria et animo retexebat, ut non tam audisse quæ lecta fuerant, quam decepti-
pense ea mentis suæ paginis videretur. Ita brevi, Deo docente, in tantam divinarum humanarumque rerum

⁶⁶ Psal. cxlv, 6. ⁶⁷ Luc. xviii, 27.

eruditionem ac scientiam venit, ut scholæ ecclesiasticæ doctor existeret, Athanasio episcopo, cæterisque sapientibus in Ecclesia viris Dei admodum probatus: sed et in cæteris sive dialecticæ, sive geometriæ, astronomiæ quoque, vel arithmeticæ disciplinis ita esset paratus, ut nullus unquam philosophorum aliqua ex his artibus proponens, obtinere eum, vel concludere quiverit, sed statim ut responsiones ejus acciperet, magistrum eum etiam illius de qua proposuisset, crederet disciplinæ. Hujus aliquanti dicta, vel communiter disputata, vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus, longe majorem gratiam, et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Hunc etiam beatus Antonius cum fidei Athanasii testimonium laturus adversum Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, magnificis consolatus est verbis: Nihil te, inquit, offendat, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus. Desunt enim tibi oculi illi, quos mures, et muscæ et lacertæ habent. Sed lætare quia habes oculos quos angeli habent, et quibus Deus videtur, per quos tibi magnum scientiæ lumen accenditur. Floreat igitur Ægyptus ea tempestate non solum eruditus in Christiana philosophia viris, verum etiam his qui per vastam eremum commanentes, signa et prodigia apostolica simplicitate vitæ, et cordis sinceritate faciebant.

Lib. I Apologiæ in Hieronymum num. 4 (pag. 352, tom. I, Operum Rufini) Rufinus ipse Hieronymum sic loquentem facit:

Si Origenes aliquid de divinæ dispensationis secretioribus suspicatus est, nemo recipiat.... etiamsi Gregorius ille Ponticus, vir apostolicarum virtutum: etiamsi iste alius Nazianzenus, et Didymus videns propheta, ambo magistri mei, quibus sapientius in fide Christi nihil habuit mundus. Omnes isti ut Origenes erraverunt

Lib. II, ejusdem Apologiæ (scripto anno circiter 401) num. 8, pag. 361, tom. I, Opp. Ruf.

Nunquid illum imitabimur, qui reos nec interrogatos, nec respondententes condemnat, et non solum non respondententes, sed nec præsententes; et non solum non præsententes, sed et mortuos; et non solum mortuos, sed et eos, quos semper ante laudaverat et non solum eos, quos laudaverat, sed et eos, quos secutus fuerat, et magistros habuerat?

Et num. 9, atque alibi Hieronymi verba affert in quibus de Didymo sermo est: sed hæc omitimus. utvote jam superius allata.

Et num. 12, pag. 366.

Cæterum iste qui in tota vita sua non totos triginta dies Alexandria, ubi erat Didymus, commoratus est, per totos pene libellos suos longe lateque se jactat Didymi videntis esse discipulum, et καθηγητήν, id est præceptorem, in Scripturis sanctis habuisse Didymum. Et omnis ista jactantia in uno mense quasita est. Ego qui sex annis Dei causa commoratus sum, et iterum post intervallum aliquod aliis duobus ubi Didymus, de quo tu solo te jactas, et ubi alii nihilominus illo non inferiores, quos tu ne facie tenus quidem nosti, Serapion, et Menites, viri natura, et moribus, et eruditione germani: ubi Paulus senex Petri martyris discipulus: et, ut ad eremi magistros veniam, quibus et attentius, et frequentius vacabamus, ubi Macarius Antonii discipulus, et alter Macarius, et Isidorus, et Pambas, omnes amici Dei, qui nos hæc docebant, quæ ipsi a Deo discebant: quantam ego, si hoc ita deceret, aut expediret, de his omnibus habere jactantiæ materiam possem? Sed erubesco hæc etiam retexens, dum volo tibi ostendere, non, ut tu dicis, nostro ingenio magistros, sed, quod plus doleo, magistris defuisse magis ingenium nostrum. Verum quid stultus ego sanctos numero Christianos viros?

Et num. 23, pag. 377.

Sed quoniam polliciti sumus probaturos nos, quomodo laceret (Hieronymus) virum omnium admiratione dignum Ambrosium episcopum... unam adhuc ipsius Præfationem ponemus, ex qua videatis vel tantum virum quam læde et indigne laceret, vel iterum quomodo Didymum usque ad cælum efferat laudibus, quem rursus usque ad inferna demergit

Et num. 25, pag. 378.

Etiamsi secutus est (S. Ambrosius) Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo hæc debuit tua esse summa cura, hic labor, hoc studium, ut pro hac causa interpretareris librum Didymi *De sancto Spiritu*, ut furta illius cognoscerentur, qui fortassis etiam necessitatem scribendi passus est, ut insanientibus tunc hæreticis responderet... Si tu Origenem, quem alterum post apostolos dicis, recte facis imitari, quid concidis eum, qui secutus est Didymum, quem nihilominus et prophetam nominas, et apostolicum virum designas? Si ergo neque tanto ac tali viro Ambrosio pepercisti... et Didymum ipsum hunc, quem nunc prophetam videntem, et oculum habentem Sponsæ de Cantico canticorum, et apostolicum virum sensuum nomine designas, iterum eum perversum doctorem criminaris, et inter hæreticorum consortia, tua censoria, ut ais, virgula segregas... si, inquam, istos omnes, quos tu ore laudasti, tuo ore rursus condemnas, quid ego, ad istos pulex, de me conquerar, si me nunc laceres?

Et num. 26, pag. 380

Verum hæc quoquomodo sint, quæcunque habes tu cum istis vel antiquis, vel novellis scriptoribus, sive eos tu apostolos, sive eos venerarios scribas, sive prophetas eos tu, sive perversos doctores voces, ad me ista quid spectant? Tu pro his varietatibus tuis, pro contumeliis, et lacerationibus bonorum, recte poenitentiam egeris, si tamen egeris.

Et num. 35, pag. 390.

Quid ergo mirum est, si me minimum, et nullius numeri hominem laceret, si Ambrosium secet, si Hilarium, si Lactantium, si Didymum reprehendat?

Et num. 43, pag. 398.

Ostendi etiam, quam indigne ministros, et sacerdotes Christi laceraverit (Hieronymus)... Didymum etiam, quem dudum inter videntes prophetas, et apostolos posuerat, nunc inter eos, qui diversa ab Ecclesiis doceant, collocavit.

IX.

Rufinus Palæstinus in libro De fide num. 52 (pag. 610, appendixis tom. I, Operum Rufini Aquileiensis) eodem plane modo Arianorum aramentum quoddam refert, quo Didymus in hoc opere De Trin. lib. 1, pag. 8.

X.

S. Augustinus in epist. 82 (scripta anno 405) cap. 3, num. 23, pag. 199, tom. II.

Cum tu tam plures nominatim commemoraveris, qui te in eo, quod astruis, præcesserunt; petens ut in eo, si te reprehendo errantem, patiar te errare cum talibus; quorum ego, fateor, neminem legi: sed cum sint ferme sex, vel septem, horum quatuor auctoritatem tu quoque infringis. Nam Laodicenum, cuius nomen taces, de Ecclesia dicis nuper egressum; Alexandrum autem veterem hæreticum; Origenem vero ac Didymum reprehensos abs te lego in recentioribus opusculis tuis, et non mediocriter, nec de mediocribus quæstionibus, quamvis Origenem mirabiliter ante laudaveris.

Et lib. II Quæstionum in Heptateuchum (scripto anno circiter 419) quæst. 25, pag. 429, partis I, tom. III.

Digitas autem Dei, sicut Evangelium manifestissime loquitur, Spiritus sanctus intelligitur... Quis enim dementissimus dixerit digitum Dei in hoc signo potuisse conatus magorum impedire, et in superioribus nequissime? Omnino ergo certa causa est, quare illa facere huc usque permitti sunt. Commendatur enim fortasse Trinitas, et quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum literis indagatur, sine Spiritu sancto philosophati sunt, quamvis de Patre, et Filio non tacuerint: quod etiam Didymus in libro suo meminit, quem scripsit De Spiritu sancto.

XI.

Philippus Sidetes, seu Sidensis (qui haud multo post sæculi quinti initia floruit, atque a Socrate libro VII, Hist. eccl., cap. 27, citatur) in opere, quod amplius non exstat, de Didymo loquebatur, ut colligitur ex fragmento quod Henricus Dodwellus ex codice Barocciano 142 edidit Oxoniæ anno 1689, ad calcem Dissertationium in S. Irenæum, pag., 488. Hæc enim inter cætera leguntur in eo fragmento:

Καί φησι Φίλιππος ὁ Σιδητής, ἐν λόγῳ κθ'· Τοῦ διδασκαλείου τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀθηναγοράς πρῶτος ἠγήσατο... Τέταρτος προέστη τῆς Χριστιανικῆς διatribῆς Ὀριγένης· μετὰ Ὀριγένην Ἡρακλᾶς· μετὰ τοῦτον Διονύσιος· μετὰ τοῦτον Πιέριος· μετὰ Πιέριον Θεόδωτος· μετὰ τοῦτον Σεραπίων· μετὰ τοῦτον Πέτρος ὁ μέγας ἐπίσκοπος, μάρτυρ γενόμενος· μετὰ Πέτρον Μακάριος, ὃν Πολιτικὸν ἐκάλουν οἱ ἐπιχώριοι· μετὰ τοῦτον Δίδυμος· μετὰ Δίδυμον Ῥόδων, ὃς καὶ μετέγγαγε κατὰ Φίλιππον τὴν διatribὴν ἐν τῇ αὐτῇ [legendum suspirio αὐτοῦ] πόλει τῇ Σίδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου· τοῦτω Ῥόδωνι λέγει μαθητεῦσαι ὁ Φίλιππος.

Inquit etiam Philippus Sidetes sermone 24: Scholæ præfuit Alexandrinæ primus Athenagoras.... Quartus Christianæ scholæ præfuit Origenes; post Origenem Heraclias; post hunc Dionysius; post quem Pierius; post Pierium Theognostus; post hunc Serapion; post quem magnus ille episcopus Petrus, martyrio inclutus; post Petrum Macarius, Politicus a conterraneis cognominatus; post illum Didymus; post Didymum Rhodon; qui etiam Philippi temporibus [ita veritè Dodwellus; sed veritè etiam potest: qui etiam juxta Philippi testimonium] scholam transiit in ipsam [vel in ipsius] Philippi civitatem Sidem, imperante magno Theodosio. Hujus Rhodonis se discipulum fuisse ait Philippus.

XII.

Palladius in Historia Lausiaca (scripta anno circiter 420) cap. 1., tom. XIII, Bibl. Patrum, pag. 904, ed. Parisien. anni 1644. Locum contuli cum codice ms. Naniano.

Πλείστον μὲν οὖν σύστημα χοροῦ ἁγίου ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐτελειώθησαν τότε ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίᾳ, ὅξιοι εὐρεθέντες τῆς γῆς τῶν πρᾶξων. Ἐν οἷς τελειοῦται καὶ ὁ μακάριος Δίδυμος ὁ συγγραφεὶς ὁ ἀπὸ ὀμμάτων γενόμενος· οὗ καὶ συντυχίας ἔσθηκα τέσσαρας, ἐκ διαλημματικῶν [lege, διαλειμμ.] ἀπερχόμενος πρὸς αὐτὸν, ἐπὶ δέκα ἔτη. Τελειοῦται δὲ οὗτος, ἔτων ὀγδοήκοντα πέντε. Οὗτος ἀπ' ὀμμάτων ὑπῆρχεν, ὡς αὐτὸς μοι διηγήσατο, τετραετὴς τὰς θείας ἀποβαλὼν, μήτε γραμμάτων [codex Nanianus, γράμματα] μεμαθηκώς, μήτε παρὰ διδασκάλους φοιτήσας (εἶχε γὰρ τὸν κατὰ φύσιν διδάσκαλον ἐβρωμένον· τὸ ἴδιον συνειδός)· ὅς τοσαύτη χάριτι ἐκεκόσμητο γνώσεως πνευματικῆς, ὡς καθ' ἰστορίαν πληροῦσθαι τὸ γεγραμμένον· Κύριος σοφοὶ τυφλοῦς. Παλαιὸν μὲν γὰρ καὶ Καινὴν γραφὴν (cod. Nanianus, Διαθήκην) ἤρμηνευσε κατὰ λέξιν. Τῶν δὲ δογμάτων οὕτως ἐπεμελήθη λεπτῶς καὶ πάνυ ἰσχυρῶς ἐκθέμενος τὸν περὶ αὐτῶν λόγον, ὡς πάντας ὑπερβεβηκέναι τοὺς ἀρχαίους ἐν γένει. Τοῦτο ποτὲ ἀναγκάζοντός με ποιῆσαι εὐχὴν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ μὴ βυλομένου μου, ἔλθῃ μοι διηγούμενος, ὅτι «Εἰς τὴν κέλλαν ταύτην τρίτον εἰσῆλθεν ὁ μακάριος Ἀντωνίος ἐπισκεψόμενός με, καὶ παρακληθεὶς παρ' ἐμοῦ ποιῆσαι εὐχὴν, εὐθύς ἐκλίνας γόνυ ἐν τούτῳ τῷ κελύφῳ, καὶ οὐ παρεσκευάσας με δευτερώσας τὸν λόγον, ἔργῳ με παιδεύσας ἐν τῇ ὑπακοῇ. Ὅστε οὖν, εἰ κατ' ἰχνος βαίνεις καὶ σὺ τῆς ἐκείνου [cod. Nan., αὐτοῦ] πολιτείας, ὅσα τε [cod. Nan., ὡς ἄτε] μονάζων, καὶ ἐν ἀρετῇ ξενιτεύων, ἀπόθου πᾶσαν φιλονεικίαν.»

Plurimus ergo cælus sanctorum virorum, et mulierum tunc fuit consummatus in Ecclesia Alexandrina, qui sunt inventi digni terra mittum. Inter quos consummatur etiam beatus scriptor Didymus, qui fait orbis. Cum quo fuit mihi quater congressio, cum decem annorum interjecto intervallo ad eum profisciscerer. Is autem consummatur natus annos octoginta quinque. Fuit autem is orbis, ut qui, cum esset quatuor annos natus, oculos amiserit, ut ipse mihi narravit: et neque litteras didicit, neque ventitavit ad præceptores (habebat enim secundum naturam magistratam firmam ac validam, propriam conscientiam). Tanta autem spiritualis cognitionis fuit exornatus gratia, ut revera impleretur in eo quod scriptum est: Dominus illuminat cæcos⁶⁸. Verus enim et Novum Testamentum interpretabatur ad verbum. Dogmata autem subtiliter, et tam strenue exponebat, ut omnes veteres scientia superaret. Is cum aliquando me cogeret in cella facere orationem, ego autem nollem, mihi dixit narrans: «Ter in hanc cellam ingressus est beatus Antonius ut me videret: qui a me rogatus ut faceret orationem, statim genuflexit in hac cella neque commisit, ut quod dixeram iterum repeterem, re ipsa quidem docens in obedientia. Quare si tu quoque ejus vitæ vestigia sequeris ut qui sis monachus, et hospes ob virtutem, omnem depone contentionem». Hic ipse hoc quoque mihi narravit. «Cum quadam die, aiebat, die vita miseri Juliani imperatoris, utpote persecutoris, essem sollicitus, et animo angerer; accidit ut propter

⁶⁸ Psal. CXLV, 8

hanc sollicitudinem, ad vesperam usque seram nihil comederem : et cum in sedili sederem, me somnus opprimeret, et viderem in exstasi equos albos cum insectoribus percurrentes, et annuntiantes : Dicite Didymo : hodie hora septima mortuus est Julianus. Surge ergo, et comede : et quod tu scis, domum mitte ad episcopum Athanasium, ut ille quoque sciat. » Notavi autem, inquit, et horam, et diem, et hebdomadam, et mensem; et sic inveni.

Ἀναστάς οὖν φάγε σὺ, καὶ γνῶσιν ἀπόστειλον τῶν ἐπισκόπων Ἀθανασίῳ ἐν τῇ οἰκείᾳ, ἵνα κάκεινος γῶσιν περὶ τοῦτου. » Καὶ ἐσημειώσαμην, φησὶ, καὶ τὴν ὥραν, καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν ἑβδομάδα, καὶ τὸν μῆνα· καὶ εὐρηται οὕτως.

Ibidem cap. 4, pag. 905.

Narravit autem mihi quoque hic beatus de quadam ancilla nomine Alexandra, quæ, etc.

ἽΟ αὐτὸς [cod. Nan. addit, οὗτος] διηγήσατό μοι καὶ τοῦτο, ὅτι Ἐν μίᾳ τῶν ἡμερῶν φροντιστὸς μοι περὶ τῆς ζωῆς Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀθλίου βασιλέως ὡς διώκτου, καὶ ἀδημονούντος μου, ἔτυχέ ποτε ἄχρῃς ἐσπέρας βαθείας μηδενὸς γεύσασθαι με, ἐνεκεν αὐτῆς τῆς φροντίδος· καὶ καθεζομένου μου ἐν τῷ θρόνῳ, κατενεχθῆναι ὑπνῳ, καὶ ἰδεῖν ἐν ἐκστάσει ἵππους λευκοὺς διατρέχοντας· μετὰ τῶν ἐπιδατῶν καὶ κηρύσσοντας· Ἐίπατε Διδύμῳ· Σήμερον ἑβδόμην ὥραν [cod. Nan., ἑβδόμη ὥρα] ἐτελεύτησεν Ἰουλιανός.

Ἀναστάς οὖν φάγε σὺ, καὶ γνῶσιν ἀπόστειλον τῶν ἐπισκόπων Ἀθανασίῳ ἐν τῇ οἰκείᾳ, ἵνα κάκεινος γῶσιν περὶ τοῦτου. » Καὶ ἐσημειώσαμην, φησὶ, καὶ τὴν ὥραν, καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν ἑβδομάδα, καὶ τὸν μῆνα· καὶ εὐρηται οὕτως.

Ibidem cap. 12, pag. 914.

Vetus autem et Novum Testamentum dicebat memoriter; et in doctorum virorum Origenis, et Didymi, et Pierri, et Stephani scriptis ita erat versatus, ut sexagies centena millia versuum proferret.

Παλαιὰν δὲ καὶ Καινὴν Γραφὴν ἀπεστήθισεν· καὶ ἐν συγγράμμασιν ἀνδρῶν λογίων Ὀριγένης τε καὶ Διδύμου [voces; καὶ Διδύμου, desunt in codice Naniano], καὶ Πιερρίου, καὶ Στεφάνου διήλθεν μυριάδας ἑξακοσίας.

Apud Rosveydum in Vitis Patrum cum duplex sit Historia Lausiaca editio, una longior, brevior altera, in breviore hæc leguntur pag. 986 :

In sanctis Patribus Didymus fuit sacrorum expositor librorum, qui multos libros ex divinis Scripturis exposuit. Hic absque oculis fuit, cuius et notitiam habui. Hic septuaginta quinque annorum defunctus est. Iste cæcus cum esset, ut ipse mihi narravit, quatuor annorum in infantia visum amiserat, nec litteras noverat, neque apud magistros fuit. Habuit autem naturalem magistrum robustissimum propriam conscientiam; qui tanta gratia ornabatur scientiæ, ut Vetus et Novum Testamentum interpretaretur ad verbum. Liberales autem studium ita exsecutus est subtiliter, et minutissime exponens sermonem, ut omnes superaret antiquos scientia. Compellebat autem me ut in cella ejus facerem orationem. Et non acquiescente me, dicebat mihi, referens : « Quia in cellulam istam tertio ingressus est beatus Antonius, visitans me : et deprecatus a me, ut orationem faceret, statim inclinavit genua in hoc domicilio, et non compulsi me repetere sermonem, erudiens me ad obedientiam. » Narravit autem mihi et hoc : « Quia cum essem sollicitus propter vitam Juliani imperatoris miserabilis, et nimis tristarer, quadam die usque ad alteram vesperam non gustavi panem propter sollicitudinem. Et evenit, et in cathedra sedente me, oppressus somno video in excessu equos albos discurrentes, cum sessoribus dicentibus : Dicite Didymo, quia hodie hora diei septima mortuus est Julianus : Surge ergo, comede, et mitte, et nuntia hoc Athanasio episcopo, ut et ille noverit. » Et annotavi statim horam, mensem, et septimanam, et diem : inventumque est ita, quemadmodum oppresso somno videbatur. Retulit autem et mihi de ancilla cujusdam, etc.

XIII

Auctor operis, quod inscribitur falso : Ἰσπαρίμου ἢ κατ' Ἀγνύπτον τῶν μοναχῶν ἱστορία, id est, Historia monachorum Ægyptiorum, auctore Hieronymo (quod opus Montisauconius in Bibliotheca Coisliniana, pag. 138, testatur existare in codice 85 ejus Bibliothecæ) describens Vitam sanctorum Patrum, teste eodem Montisauconio, inter cæteros vitam unoque scribit alterius Didymi oculatissimi.

XIV.

Paulus Orosius (qui scripsit, ut putat vir clariss. Vallarsius, commentarium in prophetas minores tres Osee, Joel, et Amos, inter annum 420, et 430) tom. I Operum Rufini ed. Veron. pag. 394, in Prologo Didymum respicere videtur, dum hæc scribit :

Apud Græcos, et apud Syros existere nonnulli, qui scripta eorum (nempe duodecim prophetarum) disseverere niterentur.

Et lib. 1 ejusdem commentarii pag. 395.

Non me autem fugit quanta doctorum hominum fuerit in loci istius opinione contentio, ita ut regiones integræ super ejus assertionem dissentiant. Nam Palæstina et Ægyptus, alique omnes, qui Origenis auctoritate plurimum commoventur, conjugium istud ab Osee propheta negant corporaliter institutum. Sed quomodo pleraque prophetis in spiritu gesta narrantur, ita has aiunt cum meretrice nuptias in verbo tantum fuisse completas.

XV.

S. Cyrillus Alexandrinus, libro primo in Julianum (anno circiter 433 scripto) Didymum imitatus esse videtur, pag. 31 et 33, editionis Lipsiensis anni 1696. Lege pag. 105, et 301 et seq. lib. III De Trinitate in hoc volumine.

XVI.

Socrates (qui Historiam ecclesiasticam scripsit post annum 439) lib. IV, cap. 24, 25 et 26.

Cum igitur imperator Valens lege lata præcepisset, ut orthodoxi tam qui Alexandriæ, quam qui in reliqua Ægypto erant, fugerentur, vastata protinus ac subversa sunt omnia... Sub idem tempus

Τῷ τοίνυν βασιλεὺς Οὐάλαντος νόμῳ κατέσταντος διώκεσθαι τοὺς τ' ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τοὺς κατ' Ἀγυπτῶν, πάντα ἐπορεύετο καὶ ἀνερέπετο ... Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἕτερον ἄνδρα πιστὸν εἰδείξεν

ὁ Θεὸς, δι' αὐτοῦ μαρτυρηθῆναι δικαιοσας ἔλθιν πίνον. Δίδυμος γάρ ἀνήρ θαυμαστός καὶ ἄλλόγιμος, κατὰ τὸν αὐτὸν ἠύθησε χρόνον, πάση διαπρέφας παιδεύσει. Οὗτος κοιμῆθ' ἄνευ ὄν, καὶ τὰ πρῶτα τῶν γραμμάτων στοιχεῖα μαθῶν, τῷ τῆς ὀφθαλμίας περιέπεσε πάθει· καὶ κακῶς διατεθεῖς, τὸ ὄρατικὸν ἀπέβαλεν. Ὁ Θεὸς δὲ αὐτῷ ἀντὶ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν παρέσχε τοὺς νοητούς· ἃ γὰρ δι' ὀφθαλμῶν παιδεύθηται οὐκ ἴσχυσε, ταῦτα δι' ἀκοῆς ἐξεμάνθανε. Ἐκ παιδὸς γὰρ ὦν εὐφυῆς, καὶ ψυχῆς λαγῶν ἀγαθῆς, ἐνίκα τοὺς εὐφυεῖς καὶ ὀξύτατα βλέποντας. Γραμματικῆς τε γὰρ τοὺς κανόνας βιβλῶς κατέρηθον, καὶ ἱστορικῆς πάλιν ἡτῶτον ἐλάμβανεν. Ἐλθὼν δὲ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα, θαυμαστῶς πως καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἐξέμαθε, καὶ ἀριθμητικὴν τε καὶ μουσικὴν, καὶ τὰ ἄλλα τῶν φιλοσόφων μαθήματα ἐν τῇ ψυχῇ κατέθετο, ὡς προθύμως αὐτὸν ἀπαντᾶν πρὸς τοὺς ταῦτα δι' ὀφθαλμῶν κατωρθώσαντας. Οὐ μὴν ἄλλα καὶ τὰ θεῖα λόγια Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης οὕτως ἀκριβῶς ἐγνώκει, ὥστε πολλὰ μὲν ἐκδοῦναι βιβλία· ὑπαγορεύσαι δὲ καὶ τὰ *Περὶ Τριάδος* τρία βιβλία· ἐρμηνεύσαι δὲ καὶ τὰ *Περὶ ἄρχων* Ὀριγένους· *Υπομνήματα* τε ἐκδοῦς εἰς αὐτὰ, δι' ὧν συνίστησιν, ὡς εἴη ἀριστα γεγραμμένα. Καὶ μάτην ἐρεσχελοῦσιν οἱ κατηγορεῖν τὸν ἀνδρα καὶ τὰ βιβλία διασείρειν σπουδαζόντες· μὴ δὲ γὰρ αὐτοὺς δύνασθαι φησὶν ἐλεῖν τὴν τοῦ ἀνδρὸς σύνεσιν. Εἰ τις οὖν τὴν πολυμαθίαν καὶ τὸ διάπυρον τῆς ψυχῆς Διδύμου γινώσκων προσηρῆται, ἐντυχὼν τοῖς πεποιημένοις αὐτῷ βιβλίοις μαθήσεται τοῦτο. Λέγεται καὶ Ἀντωνίου ἤδη πρότερον κατὰ τὸν Οὐάλεντος χρόνον, ὅτε διὰ τοὺς Ἀρειανούς ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ τῆς ἐρήμου κατήλθεν, ἐντυχελὶ τῷ Διδύμῳ, καὶ μαθόντα τὴν τοῦ ἀνδρὸς σύνεσιν, εἰπεῖν πρὸς αὐτόν· «Μηδὲν, ὦ Δίδυμε, ταρτατέτω σε ἢ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν ἀποβολή· τοιοῦτο γὰρ σοι λείπουναι ὀφθαλμοί, οἷς καὶ μυῖαι καὶ κύνωπες βλέψαι ἰσχύουσιν· χαίρει δὲ ὅτι ἔχεις ὀφθαλμούς, οἷς καὶ ἔργου βλέπουσαι, δι' ὧν καὶ ὁ Θεὸς θεωρεῖται, καὶ τὸ αὐτοῦ φῶς καταλαμβάνεται.» Ταῦτα μὲν ἤδη πρότερον παρὰ τοῦ θεοφιλοῦς Ἀντωνίου πρὸς Δίδυμον εἰρητο· τότε δὲ μέγιστος συνήγορος τῆς οικείας πίστεως ἐφαίνετο Δίδυμος, πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ἀπαντῶν, καὶ σφρίσματα ἀναλύων αὐτῶν, καὶ τοὺς κινδύλους καὶ δολεροῦς αὐτῶν λόγους ἐξελέγγων. Ἀλλὰ Δίδυμον μὲν τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀρειανίζουσιν ἢ τοῦ Θεοῦ ἀντέταξε πρόνοια· ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν Βασιλείῳ τε τὸν Καίσαρα, καὶ Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν.

definitos eorum sermones refelleret. Ac Didymum opposuit providentia: in aliis autem civitatibus

alium quoque fidelem virum in medium produxit, eo consilio, ut fides testimonio et assertione ejus roboraretur. Didymus enim, vir plane admirabilis ac disertissimus, per id temporis in omni genere doctrinae florebat. Hic admodum adolescens, cum jam prima litterarum elementa didicisset, in morbum oculorum incidit: quo quidem graviter vexatus, videndi facultatem penitus amisit. Verum Deus pro corporalibus oculis spiritalis ei largitus est. Nam ea, quae oculorum visu percipere non poterat, didicit audiendo. Cum enim a puero egregia esset indole, et excellenti ingenio praeditus, aequales suos, qui oculorum acie pollebant, longe superavit. Quippe et grammaticae praecipue facile addidit, et rhetoricae multo adhuc celerius. Inde ad philosophiam transgressus, admirabili facilitate dialecticam, arithmeticae et musicam perdidit, et reliquas philosophorum disciplinas adeo penitus in animo suo recondidit, ut adversus illos, qui eas artes oculorum beneficio perciperant, prompte atque alacriter disputaret. Sed et divina oracula, quae tam in Vetere, quam in Novo Testamento continentur, adeo perfecte norat, ut multos in ea conscriberet libros; ac praeterea *De Trinitate* tres libros dictavit: et Origenis libros *De principis* interpretatus est, editis in eos commentariis, quibus illos recte scriptos esse asserit, frustra que contendere eos, qui virum illum accusare, et libros ejus calumniari conantur: neque enim excellentem hominis sapientiam, inquit, intelligentia assequi possunt. Si quis igitur multiplicem Didymi eruditionem, et animi ejus ardorem cognoscere desiderat, id ex libris, qui ab illo sunt elaborati, facile perspiciet. Cum hoc Didymo Antonius monachus diu ante Valentis tempora collocatus esse dicitur, tunc cum propter Arianos, relicta solitudine, venit Alexandriam; perspectaque hominis doctrina, haec ei dixisse: «Nihil te moveat, o Didyme, jactura corporalium oculorum. Ejusmodi enim oculis orbatus es, quibus et muscae, et culices videre possunt. Gaude potius, quod illos habes oculos, quibus angeli vident; quibus Deus cernitur, et lux ejus comprehenditur. Et istud quidem diu ante haec tempora ab Antonio dictum est Didymo. Tunc vero maximus fidelis patronus, ac propuginator Didymus habebatur, quippe qui adversus Arianos validissime disputaret, eorumque sophisticas cavillationes dissolveret, et falsos, ac fraudulentos eorum sermones refelleret. Ac Didymum opposuit providentia: in aliis autem civitatibus

XVII.

Sozomenus (qui anno circiter 450 obiit) lib. III Historiae eccles., cap. 15.

Ἰπὸ δὲ τούτων τὸν χρόνον καὶ Δίδυμος ἐκκλησιαστικῆς συγγραφεὺς διέπρεπε, προϊστάμενος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοῦ ἱεροῦ διδασκαλείου τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ παντοδαπὴ σοφία ἔκει, ποιητὰ τε καὶ ῥήτορες, ἀστρονομία τε καὶ γεωμετρία, καὶ ἀριθμοί, καὶ δόξαι φιλοσόφων. Πάντων δὲ τῶ μόνῳ καὶ ἀκοῇ εἰδησὶν ἐκτίησαστο· νέος γὰρ ἐτι τυφλὸς ἐγένετο ἐν τῇ πρώτῃ πείρᾳ τῆς μαθησεως τῶν στοιχείων. Ἦδη δὲ εἰς ἐφήβους τελῶν, ἐπεθύμησε λόγων καὶ παιδείας· καὶ τοῖς ταῦτα διδάσκουσι ποιητῶν, ἱεροῦ μόνον· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἤλθε σοφίας, ὡς καὶ τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι σχολῶν θεωρημάτων ἐπιπέσθαι. Λέγεται δὲ τοὺς χαρακτηριστῶν τῶν γραμμάτων, σανιδὶ καταχαρῆχθέντας εἰς βάθος, ἐκμαθεῖν, τοῖς δακτύλοις ἐφαπτόμενος· συλλαβὰς δὲ καὶ ὀνόματα καὶ τὰ ἄλλα ἐρεξῆς, καταλήψει νοῦ, καὶ συντελεῖ ἀκρόασει, καὶ ἀναμνήσει τῶν ἀκοῇ θηρωμένων. Ἦν δὲ οὐ τὸ τυχὸν θαῦμα· καὶ πολλοὶ κατὰ κλέος τοῦ ἀνδρὸς εἰς Ἀλεξανδρείαν παρεγίνοντο, οἱ μὲν αὐτοῦ ἀκούσόμενοι, οἱ δὲ ἱστορήσαντες [ἱστορήσαντες] μόνον. Ἐλύπει δὲ οὐ μετρίως τοὺς Ἀρειοῦ, τῷ δόγματι τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου συνιστάμενος. Ἐπειθε γὰρ βιβλῶς, οὐ βίᾳ λόγων τοῦτο ποιεῖν δο-

Sub idem tempus Didymus quoque ecclesiasticus scriptor floruit, scholae sacrarum disciplinarum in urbe Alexandrina praefectus. Hic omnis generis scientia pectus suam impleverat. Nam et poetas, et oratores; geometriam item, astronomiam, et arithmeticae, et philosophorum opiniones callebat. Harum autem omnium rerum notitiam sola mente, atque auditione erat assecutus. Etenim adhuc puer, cum prima elementa disceret, luminibus orbatus est. Postea vero pubertatis annos ingressus, liberalium disciplinarum cupiditate exarsit: earumque doctores frequentans, aures tantum commodabat. Tantum tamen in omni eruditione profecit, ut difficillima quoque mathematicae theorematum perceperit. Fertur autem litterarum formas in tabula altius incisas, digitis solum pertractando didicisse; syllabas item, et nomina, ac reliqua deinceps, sola mentis comprehensione, et assidua auditione, rerumque, quas audiverat, recordatione percepisse. Fuit autem non vulgare miraculum. Multaque fama ejus impulsit, Alexandriam se contulerunt, alii ejus audiendi, alii tantum visendi causa. Ceterum Arianos non mediocri dolore afficiebat, dum synodi

Nicænzæ doctrinam assereret. Persuadebat enim facillime; idque non sermonum violentia, sed pro ea, qua valebat, persuadendi facultate, unumquemque illorum velut arbitrum controversiæ constituens. Omnes autem Catholici singulari benevolentia eum amplectebantur. Sed et monachorum agmina in Ægypto degentium, eum magnopere laudabant, et magnus ille Antonius. Quem quidem ferunt, cum Alexandriam eo tempore venisset, ut Athanasii fidem suo testimonio comprobaret, Didymo hæc dixisse: « Non est grave, nec dolendum, o Didyme, quod oculis careas, quibus lacerte, mures, et vilissima prædita sunt animalia. Sed beatum potius, et jucundum est, quod perinde atque angeli, oculos habeas, quibus Deum perspicue contemplaris, et veram notitiam exacte percipis. »

Et lib. vi cap. 2.

Eodem die Didymus quoque ecclesiasticus philosophus Alexandriæ degens, cum, utpote imperatore adversus religionem peccante, gravissimo dolore afficeretur, tum propter ipsum vano errore deceptum, tum ob contumeliam Ecclesiarum, jejuniis et orationibus vacabat. Cumque præ nimia sollicitudine ne superveniente quidem nocte cibum sumpsisset, in cathedra sedens somno oppressus est. Ac velut in mentis excessu positus, equos candidos per aërem discurrentes videre sibi visus est, virosque ipsis insidentes, ita clamantes audire: « Nuntiate Didymo hodie Julianum hac ipsa hora peremptum esse; idque ille Athanasio episcopo significet, et surgens comedat. » Et hæc quidem tum a familiari Juliani, tum a Didymo philosopho visa luisæ accepti. Et neuter eorum in iis, quæ viderat, a vero aberravit, sicut postea patefactum est.

κῶν· ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἄγαν πειθοῦς, ἕκαστον αὐτῶν οἰοεὶ κριτὴν καθίστη τῶν ἀμφιβόλων. Τοὺς δὲ ἀπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας περισπούδαστος ἦν. Ἐπιφύει δὲ αὐτὸν καὶ τὰ τάγματα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, καὶ Ἀντωνίου ὁ μέγας· ὃν φασὶ τότε ἐπιμαρτυρίᾳ τῆς Ἀθανασίου πίστεως ἐκ τῆς ἐρήμου παραγενόμενον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, τάδε πρὸς αὐτὸν εἶπεῖν· « Οὐ χαλεπὸν, οὐδὲ λύπησ ἄξιον, ὡ Δίδυμε, ὀφθαλμῶν ἀπορεῖν σε, ὡν μέτεστι σαύραις καὶ μουσὶ καὶ τοῖς εὐτελέσι ζώοις· μακάριον δὲ καὶ χαρίεν, ὅτι παραπλησίως ἀγγέλους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχεις, δι' ὧν τρανῶς τὸ θεῖον κατανοεῖς, καὶ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ἀκριβῶς ὁρᾷς. »

XVIII.

Theodoretus in Historia eccles. (anno 450 scripta), lib. iv, cap. 26, pag. 70 tom. III Operum editionis anni 1642.

Per idem tempus, Edessæ quidem Ephræm admirabilis, Alexandriæ vero florebat Didymus; uterque adversus dogmata veritati contraria libros conscribens. Et Ephræm quidem, Syrorum utens lingua, spiritualis gratiæ radios diffundebat. . . . Didymus vero, cum a puero luminibus orbatu fuisset, poeticam nihilominus, ac rhetoricam artem didicit. Arithmeticam præterea, ac geometriam, et astronomiam; Aristotelis syllogismos, et Platonis facundiam aurium sensu percepit, non tanquam disciplinas, quæ veritatem docerent, sed velut tela, quibus veritas adversus mendacium uti potest. Sacræ quoque Scripturæ non litteras solum, sed et illarum sensus edidit. Inter monachos igitur, et virtutis studiosos cultores, isti, quos diximus, tunc temporis enituerunt. Inter episcopos vero etc.

Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, ἐν Ἐδέσῃ μὲν Ἐφραίμ ὁ θαυμάσιος, ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ δὲ διέπρεπε Δίδυμος, κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας δογμάτων συγγράφοντες. Καὶ οὗτος μὲν τῇ Σύρων χρηρημένος φωνῇ, τῆς πνευματικῆς χάριτος τὰς ἀκτίνας ἤρπει. . . . Ὁ δὲ Δίδυμος, παιδόμενος τῆς ὀπτικῆς ἐστρημένους αἰσθήσεως, καὶ ποιητικῶν καὶ ῥητορικῶν μετέλαχε παιδευμάτων· ἀριθμητικῆς τε καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀστρονομίας, καὶ τῶν Ἀριστοτέλους συλλογισμῶν, καὶ τῆς Πλάτωνος εὐπειρίας, διὰ τῶν ἀκοῶν εἰσδέξατο τὰ μαθήματα, οὐχ ὡς ἀληθεῖαν ἐκπαιδεύοντα, ἀλλ' ὡς ὅπλα τῆς ἀληθείας κατὰ τοῦ ψεύδους γιγνόμενα. Καὶ μέντοι καὶ τῆς θείας Γραφῆς μεμάθηκεν οὐ μόνον τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων νοήματα. Ἐν μὲν οὖν ἀσκηταῖς καὶ τῆς ἀρετῆς φρονιταῖς, οὗτοι κατ' ἐκείνον διέλαμπον τὸν καιρὸν. Ἐν ἐπισκόποις δὲ, x. τ. λ.

XIX.

Faustus Rejensis (qui anno 455 episcopus ordinatus est) epist. 10, tom. 1. eccl. Antiq. Canisii pag. 364 editionis Basnyii.

Legimus enim in quodam receptissimo Patrum tractatu: *Ingrēdi, inquit, et imolare omnia soli est possibile Trinitati.*

XX.

Gennadius (vel Massiliensis, qui obiit anno 492, vel, juxta Ratramnum, Constantinopolitanus episcopus, qui anno 458 successit Anatolio) in libro De ecclesiasticis dogmatibus, cap. 20, tom. VIII Operum S. Augustini, pag. 78 Appendicis.

Non est tertius in substantia hominis spiritus, sicut Didymus contendit, sea spiritus ipsa est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quod spiret in corpore, spiritus appellatus. Anima vero ex eo vocatur, quod ad vivendum, vel ad vivificandum animet corpus. Tertium vero, qui ab Apostolo cum anima et corpore inducitur, spiritum gratiam sancti Spiritus esse intelligamus, quam orat Apostolus ut integra perseveret in nobis⁶⁹, ne nostro vitio aut minuat, aut fugetur a nobis; quia Spiritus sanctus effugiet factum⁷⁰.

XXI.

Vetus auctor Vitæ S. Hieronymi (quem Gennadium esse censent Mabillonius, et Martianæus, Vallarsius

⁶⁹ I Theos. v, 23. ⁷⁰ Sap. 1, 5.

men octavo, aut nono sæculo foruisse putat) tom. XI Operum S. Hieronymi, editionis Veronensis pag. 248.

Sicut et de Spiritu sancto Didymi videntis librum in Latinam transtulit (Hieronymus) linguam.

XXII.

S. Gelasius (anno 496 pontifex electus) in cap. Sancta Romana, dist. 15.

Illa sentimus, quæ prædictum B. Hieronymum sentire cognoscimus: et non solum de Rufino, sed etiam de universis, quos vir sæpius memoratus zelo Dei, et fidei religione reprehendit.

XXIII

Sanctus Procopius Gazæus (qui vixit sæculo v exeunte, et sexto ineunte, circa ann. 520 clarus) opus conscripsit, in quo Didymi loca afferuntur, quodque in codice Græco 22, bibliothecæ Venetæ S. Marci sic inscribitur:

Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὴν Προκοπίου Χριστιανοῦ σοριστοῦ ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή, ἀπὸ Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, Οριγένους, Εὐαγγερίου, Διδύμου, Νελλοῦ, καὶ Ὀλυμπιοδώρου.

n Ecclesiastem. Procopii Christiani sophistæ exegeticarum eclogarum epitome excerptarum ab ore Gregorii Nysseni, et Dionysii Alexandrini, Origenis, Evagrii, Didymi, Nili, et Olympiodori.

XXIV.

Cosmas Indicopleustes (qui anno circiter 540 scripsit) in Topographia Christiana, lib. vii, pag. 292.

Καὶ πάντες δὲ οἱ ὑπομνηματίσαντες τὰς θείας Γραφάς, οὕτα εἰς αὐτῶν λόγον ἐποίησαν τῶν καθολικῶν [Ἐπιστολῶν].

Certe nemo ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuit.

XXV.

Cassiodorus in Historia tripartita (quam scripsit anno 545), libro viii, cap. 1, pag. 300, tom. I editionis Venetæ anni 1729.

Hæc igitur Evagrius in libro suo Actuali commemoravit. In Contemplativo autem hæc dicit . . . Maximus contemplationum doctor Didymus ait: « De Providentia, atque iudicio apud temetipsum semper exerce sermones, et studiorum materiam memoria retine: pene enim omnes in his peccamus: rationemque iudicii in corporum differentia, in qua etiam est mundus, invenies; Providentiæ vero, in modis quibus a malitia, vel iguorantia ad virtutes atque scientiæ culmen evehitur. Hæc autem ex Evagrii dictis retulimus.

Et cap. 7 et 8 ejusdem libri, pag. 304.

Cum igitur imperator Valens legè præcepisset persequendos esse in Alexandria et Ægypto cunctos orthodoxos, omnia vastabantur. . . . Sic igitur propter consubstantialitatis fidem, viri admirabiles probabiliore effecti sunt, aliosque sanantes, firniorem operibus ostenderunt fidem. Eo siquidem tempore virum alium fidelem produxit Deus, ut per eum fidei testimonium perhiberet, Didymum mirabilem virum, qui omni tunc doctrina florebat. Is cum parvus adhuc prima litterarum elementa doceret, passione oculorum perdidit visum. Cui Deus pro visibilibus oculis intelligibiles condonavit. Nam quod per oculos doceri non potuit, auditu vigilantis cognovit. Qui dum a puero fuisset ingeniosus, vincebat etiam acute conspicientes. Facile namque regulas grammaticæ, atque rhetoricæ artis didicit. Cumque venisset ad philosophiam, mirabiliter dialecticam, arithmeticam, musicam, aliasque philosophiæ disciplinas didicit, animoque recondidit; ita ut celeriter obviaverit eis, qui oculis inspectoribus talia didicissent. Sed etiam Vetus, Novumque Testamentum adeo perfecte cognovit, ut multos ederet libros. Qui et de Trinitate tres libros fecit, et Origenis opus *De principis*, id est, *Περὶ ἀρχῶν* interpretatus, in eis explanationes reliquit eximias. Fertur enim, cum Antonius, Valentis tempore, propter Arianos venisset in Alexandriam, vidisse Didymum, eique dixisse: « Non te conturbet, o Didyme, amissio sensibilibus oculorum: tales etenim oculi tibi desunt, quibus et desunt, et pulices noscere possunt. Sed gaude potius, quoniam habes oculos, quibus etiam angeli contuentur, per quos videtur Deus, et ejus lumen inspicitur. Didymus ab infantia privatus oculis, grammaticam, rhetoricam, arithmeticam, geometriam, et astronomiam, et syllogismos Aristotelis, et eloquentiam Platonis auditu didicit; non quasi hæc veritatem erudirent, sed tanquam adversus mendacium arma veritatis existerent.

Et in libro De institutione divinarum litterarum, cap. 5, pag. 512, tom. II.

Quintus codex est Salomonis, cujus primum librum, qui appellatur Proverbia, quadrifaria reperi divisione partitum. . . . In quo libro Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphanio in Latinum sermonem diligentissime, Domino juvante, translatus est. Quem Didymum, quamvis carne cæcum, merito beatus Antonius Pater monachorum prophetali lumine vocavit videntem, quando perspicuo corde conspexit, quod corporeis oculis non valet intueri. Mirum est enim dicere, quantis disciplinis, atque artibus audiendo imbutus fuerit, qui ipsos apices quoque litterarum privati carnali lumine nequibat inspicere. Quod mihi pene impossibile, fateor, videbatur esse, cum legerem: nisi de partibus Asiæ quemdam ad nos venire Eusebium nomine contigisset, qui se infantem quinque annorum sic cæcatum esse narrabat, ut sinistrum ejus oculum fuisse excavatum, orbis profundissimum indicaret: dexter vero globus vitreo colore confusus, sine videndi gratia infructuosus nisibusolvebatur. Hic tantos auctores, tantos libros in memoriæ suæ bibliotheca considerat, ut legentes probabiliter admoneret, in qua parte codicis quod prædixerat, invenirent. . . . Quid plura? Fecit credi de Didymo, quem suo præsentabat officio (alii legunt, exemplo).

Et capite 3 ejusdem libri, pag. 514.

Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphanio viro disertissimo, divinitate juvante, translatus est.

XXVI.

Quinta synodus œcumenica (habita anno 553) in Actis, quæ exstant, nusquam Didymum memorat: tantum collatione 8, can. xi, hæc leguntur

Si quis non anathematizat Arium . . . et Origenem . . . et alios omnes hæreticos . . . et eos qui similia prædictis hæreticis sapuerunt vel sapiunt, et usque ad mortem in sua impietate permanserunt, talis anathema esto.

Εἰ τις μὴ ἀναθεματίζει Ἀρειὸν . . . καὶ Ὀριγένην . . . καὶ τοὺς ἄλλους πάντας αἰρετικούς . . . καὶ τοὺς τὰ ὅμοια τῶν προειρημένων αἰρετικῶν φρονήσαντας, ἢ φρονοῦντας, καὶ μέχρι τέλους τῆ οἰκείᾳ ἀσεβείᾳ ἐμμένοντας· ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα ἔστω.

XXVII.

Barsanuphius (qui scripsit anno circiter 550) seu potius auctor opusculi a Montfauconio in Bibliotheca Coisliniana pag. 394 editi, quod sic inscribitur: Διδασκαλία τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ ἐπισκόπου Γάζης περὶ τῶν Ὀριγένους, Εὐαγρίου, καὶ Διδύμου φρονημάτων, id est, Doctrina sancti Barsanuphii, sub Aureliano, episcopo Gazæ, circa opiniones Origenis, Evagrii et Didymi.

Frater quidam interrogavit sanctum senem abbatem Barsanuphium his verbis: « Nescio, Pater, quo pacto inciderim in libros Origenis, et Didymi, et in *Gnostica* Evagrii, necnon in ejus disciplinæ instituta. Dicunt autem hominum animas non fuisse creatas cum corporibus; sed ipsis præexistisse, nudasque intelligentias fuisse, id est, incorporeas; similiterque angelos nudas intelligentias fuisse, dæmonasque item nudas intelligentias; atque homines, sive hominum animas ad hujus corporis (animationem) damnatas fuisse; angelos vero ideo angelos factos esse, quod sese conservaverint; dæmonas ex multa nequitia tales effectos esse. Aliaque bene multa similia dicunt illi. Itemque aiunt fore ut futurum illud supplicium finem habeat; itemque futurum esse, ut homines, angeli, et dæmones revertantur, ut prius erant, nudæ intelligentiæ: quod vocant *resitutionem*.

Ἀδελφὸς ἠρώτησε τὸν ἅγιον γέροντα τὸν ἀββᾶν Βαρσανουφίον, λέγων· « Οὐκ οἶδα, Πάτερ, πῶς ἐπέσα εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ εἰς τὰ Γνωστικά Εὐαγρίου, καὶ εἰς τὰ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ· καὶ λέγουσιν ὅτι οὐκ ἐδημιουργήθησαν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ μετὰ τῶν σωμάτων, ἀλλὰ προὔπηρχον αὐτῶν νῦδες γυμνοὶ οὐσαι, τουτέστιν ἀσώματοι. Ὁμοίως καὶ οἱ ἄγγελοι νῦδες γυμνοὶ ἦσαν, καὶ οἱ δαίμονες νῦδες γυμνοὶ ἦσαν. Καὶ οἱ μὲν ἀνθρώποι παραβάντες, κατεδικάσθησαν εἰς τὸ σῶμα τοῦτο. Οἱ δὲ ἄγγελοι γεγόνασιν ἄγγελοι, τηρήσαντες ἑαυτούς· οἱ δὲ δαίμονες ἀπὸ πολλῆς κακίας, τοιοῦτοι γεγόνασιν· καὶ ὅσω [lege ὅσα] ἄλλα λέγουσιν τοιαῦτα. Καὶ πάλιν, ὅτι δεῖ μέλλουσιν κολάσιν τέλος λαβεῖν· καὶ ἔχουσιν οἱ ἀνθρώποι, καὶ οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ δαίμονες ἐπανελθεῖν ἢ [fort. ὡς] ὑπῆρχον νῦδες γυμνοὶ· ὃ λέγουσιν ἀποκατάστασιν.»

XXVIII.

Cyrillus Scythopolitanus in Vita S. Sabæ (paulo post annum 554 scripta) tom. III Monumentorum Ecclesiæ Græcæ a Cotelero editorum Parisiis anno 1686, pag. 274.

Agapetus suscepta novæ Lauræ præfectura, quatuor invenit in congregatione monachos . . . qui occulte Origeniana dogmata susurrabant. Quorum princeps erat vir quidam Palæstinus, Nonnus nomine, qui Christianismum sectari præ se ferens, et pietatem simulans, impiorum gentilium, Judæorum, et Manichæorum dogmata in animo habebat, quæ ab Origene, Evagrio, et Didymo de præexistentia fabulose fuere prolata.

Et pag. 374 ejusdem Vitæ, sire act. 1 concilii

Itaque cum sancta et universalis quinta synodus Constantinopoli esset coacta, communi et generali anathemati submissi sunt Origenes et Theodorus Mopsuestenus, cum iis quæ de præexistentia et resitutione dicta sunt ab Evagrio et Didymo.

Ἀγαπητὸς τὴν τῆς Νέας Λαύρας ἡγεμονίαν δεξάμενος, ἤρρε τέσσαρας μοναχοὺς . . . ψιθυρίζοντας ἐν κρυπτῷ τὰ Ὀριγένεια [lege Ὀριγένεια] δόγματα· ὧν πρῶτος ὑπῆρχεν ἀνὴρ τις Παλαιστίνος, Νόννος καλούμενος, ὅστις Χριστιανίζειν προσποιούμενος καὶ εὐλάβειαν ὑποκρινόμενος, τὰ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Μανιχαίων δόγματα ἐφρόνει, τὰ ὑπὸ Ὀριγένους, καὶ Εὐαγρίου, καὶ Διδύμου περὶ προὔπαρξως μυθολογημένα.

Nicæni secundî, tom. VIII Conc., pag. 729

Τῆς τοίνυν ἁγίας καὶ οἰκουμένης πέμπτης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει συναθροισθείσης, κοινῶ καὶ καθολικῶ καθυπεβλήθησαν ἀναθέματι Ὀριγένης τε καὶ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, καὶ τὰ περὶ προὔπαρξως καὶ ἀποκατάστασως Εὐαγρίου καὶ Διδύμου εἰρημένα.

XXIX.

Victor Tununensis (qui scripsit anno circiter 565) in Chronico, tom. I Lectt. antiqq. Casinii editionis Basnagii, pag. 333.

Anno 39 imperii sui Justinianus Eutychem Constantinopolitanum episcopum, damnatorem trium Capitulorum, et Evagrii eremitæ diaconi, et Didymi monachi et confessoris Alexandrini, quorum laudes supra illustrium virorum ex auctoritate retulimus, exsilio dirigit.

XXX.

Eustratius Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter in Laudatione in S. Eutychem patriarcham Constantinopolitanum, quam habuit anno 582, apud Bollandianos die 1 Aprilis, pag. 67 et 577, num. 34.

Qui vero hæc docuerunt, ii fuere qui exsecranda insani Origenis, Evagriique ac Didymi dogmata vindicabant, ac profitebantur.

Οἱ δὲ ταῦτα εἰσηγούμενοι ἦσαν οἱ τῶν μουσαρῶν δογμάτων ἀντιποιοῦμενοι Ὀριγένους τοῦ λήρου, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου.

XXXI.

Evagrius scholasticus in Historia ecclesiastica (quam scripsit anno 593) lib. iv, cap. 38, pag. 418 et Cantabrig. anni 1720.

Missi sunt Constantinopolim ab Eustochio Rufus, abbas monasterii Theodosii, et Conon abbas monasterii Sabæ . . . Et hi quidem de Origene in primis, et de Evagrio ac Didymo agere instituerunt.

Στέλλονται πρὸς τὴν βασιλέως πόλιν [leg. fort., βασιλίδα πόλιν] πρὸς Εὐστοχίου, Ρούφου ἡγούμενου τῆς Θεοδοσίου μονῆς, καὶ Κόνων τῆς Σάβας . . . Καὶ οὗτοι μὲν τὰ κατὰ τὸν Ὀριγένην πρωτοτύπως εἰκύνουν, καὶ Εὐάγριον, καὶ Διδύμον.

Et pag. 420 ejusdem capituli.

Ἐκ λιβέλλων δὲ ἐπιδοδομένων πρὸς Εὐλογίου, Κόνωνος, Κυριακοῦ, καὶ Παγκρατίου μοναχῶν κατὰ τῶν Ὀριγένους, τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου, δογμάτων, καὶ τῶν ἐπομένων τῇ τούτου δυσσεβείᾳ καὶ πλάνῃ, πυνθάνεται Ἰουστινιανὸς τῆς ἀλίσθησις συνόδου περὶ τούτων... Ἀναφορὰ τοίνυν γέγονε πρὸς Ἰουστινιανὸν παρὰ τῆς συνόδου μετὰ τὰς γενομένας παρ' αὐτῆς ἐκδοθεῖσαι κατὰ Ὀριγένους καὶ τῶν τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ πεπλανημένων... Ἀνηνέχθησαν αὐτοῖς καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, καὶ Θεοδοῦρου ἑτεροὶ πολλὰ βλασφημίαι, μάλιστα σπουδαίως τὰ περὶ τούτων ἐκλεξαμένοις.

XXXII.

Joannes Moschus cognomento Eucrata (qui floruit Mauritio imperatore, et ineunte dein sæculo septimo) in capitibus Prati Spiritualis, quæ edidit Cotelerius tom. II Monumentorum Eccl. Græcæ, capitula 14, pag. 349.

Θεωρεῖ ὁ ἀδελφός τινα ἐφιστάμενον αὐτῷ φοβερόν τῷ εἶδει, καὶ λέγοντα αὐτῷ· « Ἐρχου καὶ ἴδε τὴν ἀλήθειαν. » Καὶ παραλαβὼν αὐτὸν ἀποφέρει εἰς τόπον σκοτεινὸν καὶ δυσώδη μετὰ πυρός· καὶ δεικνυσὶν αὐτῷ ἐν αὐτῷ τῷ πυρὶ Νεστόριον... Εὐάγριον, καὶ Διδύμον [hæc tamen postrema verba, Εὐάγριον καὶ Διδύμον].

Cum autem libelli ab Eulogio, Conone, Cyriaco, et Pancratio monachis dati essent contra dogmata Origenis Adamantii, et contra eos, qui impietatem atque errores illius sequebantur, de his Justinianus synodum, quæ congregata erat, consuluit... Missa est igitur relatio a prædicta synodo ad Justinianum, post acclamationes, quas contra Origenem, et ejusdem cum illo erroris sectatores congresserant... Retulerunt etiam iidem Patres multas alias Didymi, Evagrii ac Theodori blasphemias, quas studiose admodum (ex eorum libris) excerpterant.

Aspicit frater quemdam astantem sibi specie terribilem, qui dixit : « Veni, cerne veritatem. » Deinde assumens eum duxit in locum tenebrosam, frætium, igne ferventem, et ostendit ei in ipso igne Nestorium... Evagrium et Didymum.

Διδύμον, desiderari in aliis codicibus adnotat ibi Co-

XXXIII.

S. Sophronius episcopus Jerosolymitanus (qui obiit anno circiter 636 aut 638) in synodica epistola ad Sergium episcopum Constantinopolitanum, quæ inserta est actioni xi synodi sextæ œcumenicæ tom. VII Conciliorum editionis Venetæ anni 1729, pag. 913.

Ἄλλ' οὐκ ἐπειθήτερ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ Θεοῦ χάριτι τὴν φθορὰν ἀπέωσαντο, τὴν πᾶσι κτιστῆς φύσεως [αἱ κτιστοῖς φυσικῶς] ἐμφωλεύουσαν, διὰ τοῦτο καὶ πρὸ σωματίων αὐτὰς ὑποπτεύουσιν, ἢ πρὸ τῆς τοῦ ὀρωμένου κόσμου παραγωγῆς καὶ συμπήξεως ἐν αἰῶνι τινὶ ζωῇ τελεῖν ἐννοήσομεν, καὶ βίον ἔχειν οὐράκιον φήσομεν, ἄσαρκόν τε καὶ ἀσώματον, ζώσας ζωὴν τὴν αἰδίων ἐν οὐρανῷ ποτε μὴ ὑπάρχοντι, ὡς Ὀριγένης ὁ παράφορος βούλεται, καὶ οἱ τούτου συμμύσται καὶ σύμφρονες Διδύμος, καὶ Εὐάγριος, καὶ ὁ λοιπὸς αὐτῶν μυθομέριμος ὄμιλος· οἵτερ οὐ τοῦτο μόνον πεπλανημένως δοξάζουσιν Ἑλληνικοῖς ἐμπερόμοις δόγμασι, καὶ τὴν Χριστιανὴν καταρρύπτουντες εἰσέγειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν σωματίων τούτων, ὧν νῦν περικεῖμεθα, ἀνοήτως ἀναιροῦσιν ἀνάστασιν, μὴτὰ δεινὰ βατταρίζοντες, τῆς δυσσεβοῦς αὐτῶν μυθοπλαστίας ἐπάξια.

Sed non idcirco quod hominum animæ gratia Dei corruptionem repulerunt, quæ omnibus creaturis naturaliter insidet, ideo et ante corpora eas fuisse suspicabimur, vel ante hujus visibilis mundi prolationem, atque compagineum in sempiterna quadam vita positas arbitrabimur, vitamve habuisse cœlestem asseremus, incarnueam, seu incorpoream vitam viventes perpetuam in celo aliquando non existentem, sicut Origenes erroneus constituit, et hujus complices, atque consentanei Didymus, et Evagrius, et reliquæ earum fabularum excogitatrix sodalitas; qui quidem non hoc solum errando pronuntiant paganorum concretæ dogmatibus, et Christianorum nobilitatem sordidantes, sed et istorum corporum, quibus nunc sumus amicti, imprudenter perimunt resurrectionem, multa callide balbutientes impiissimis eorum, et fabulosis figmentis condigna.

Et in eadem epistola, pag. 918.

Καὶ πέμπτην ἀγίαν... οἰκουμένην δέχομαι σύν-
εδόν... Ἀναιρεῖ δὲ καὶ ἐκρίπται πρὸς θεόν, πρω-
τοτύπος μὲν Ὀριγένην τὸν ἀφρονα... Εὐαγρίου δὲ
ἐν αὐτῷ καὶ Διδύμου τὰ δόγματα· καὶ πάντα αὐ-
τῶν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τερατώδη, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
μυθώδη ληρήματα.

Etiam quintum sanctum... concilium universaliter constitutum suscipio... Perimit autem, et in interitum projicit principaliter quidem Origenem insanum... Evagrii quoque cum eo, et Didymi dogmata omnia eorum pagana, atque prodigiosa, nec non et fabulosa deliramenta.

Et pag. 923 in eadem epistola.

Ἀνάθεμα τοίνυν εἰσαεῖ... Ἔστωσαν, πρῶτον μὲν
Σίμων ὁ Μάγος... Ὀριγένης ἕτερος, ὁ καὶ Ἀδαμάν-
τιος... Διδύμος, καὶ Εὐάγριος, οἱ τῆς Ὀριγενιανῆς
τεθρῆρας μυστηριώχραι παμμύριοι.

Anathema itaque in perpetuum... sint primum quidem Simon Magus... alter Origenes, qui et Adamantius... Didymus, et Evagrius Origenianæ vanitatis primi secretales fœdissimi.

Tria superiora Sophronii loca ex alia veteri Latina versione existant etiam pagg. 1258, 1259 et 1261 ejusdem tomi septimi.

XXXIV.

Heraclius imperator in Ecthesi (edita anno 639, et inserta Actis concilii Lateranensis S. Martino pontifice habiti) secretario 3, pag. 206 tomi VII Conciliorum.

Καὶ ταῦταις [ταῖς ο.κουμηνικαῖς πέντε συνόδοις] ἐν
ἅπασιν ἀκολοθοῦντες... ἀναθεματίζομεν... Ὀριγέ-
νην, Εὐάγριον τε καὶ Διδύμον.

Et hæc (œcumenica quinque concilia) in omnibus sequentes... anathematizamus.... Origenem, Evagrium, Didymum.

XXXV.

Auctores, aut unus ex auctoribus Chronici Paschalis, sive Alexandrini, a mundo condito ad Heraclii imperatoris annum vicessimum progredientis (quod opus videtur Ducangio scriptum usque ad annum 554 ab uno auctiore, inde vero usque ad finem ab alio qui vixerit Heraclio imperante) hæc habet ad olympiadem cccxxiii, pag. 344 edit. Paris. ann. 1688.

Τούτῳ τῷ ἔτει τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας... γέ-
γονεν ἡ ε' σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τῶν δυσ-

Hoc anno imperii Justiniani... celebrata est synodus Constantiopolitana contra impia, execranda,

impura, et a Christiana religione prorsus aliena pagana dogmata Origenis, ac Didymi et Evagrii peritellum Dei, et Theodori, etc

σβῶν, καὶ μυσαρῶν, καὶ ἀκαθάρτων, καὶ ἀλλοτριῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἑλληνικῶν δογμάτων Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν θεομάχων, καὶ Θεόδωρου, κ. τ. λ.

XXXVI.

S. Antiochus abbas (qui scripsit anno circiter 641) in homilia 150 Pandectis, tom. XII Biblioth. Patrum edit. Parisiensis anni 1644, pag. 254

Hactenus hæreticos recensimus, quorum hæreses exposuit sanctus Epiphanius. Post hos autem fuerunt Evagrius, et Didymus, qui Origenem secuti sunt quod spectat ad præexistentiam et restitutionem.

Ἔως τῶν ὧδε ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐξέθετο. Μετὰ δὲ τοὺτους γεγονάσιν Εὐάγριος καὶ Δίδυμος, τὰ Ὀριγένους φρονούντες πρὸς ὑπαρξιν [malim legere φρονούντες προυπαρξιν] καὶ ἀποκατάστασιν.

XXXVII.

Synodus Lateranensis (anno 649 habita) secretario 5, can. 18, pag. 364 toni VII Conciliorum.

Si quis... non respuit et anathematizat... Sabelium, Arium... Origenem, Didymum, Evagrium, et compendiose omnes alios hæreticos... talis homo condemnatus sit.

Εἰ τις... οὐκ ἀποβάλλεται καὶ ἀναθεματίζει.. Σαβέλλιον, Ἄρειον... Ὀριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον, καὶ ἀπλῶς τοὺς ἄλλους ἅπαντας αἱρετικούς... ὁ τοιοῦτος εἴη κατὰκριτος.

XXXVIII.

S. Maximus abbas, theologus et confessor (qui synodo Lateranensi interfuit anno 649) in Locis communibus, tomo II Operum editionis Combefisiane, loca ex Didymi Operibus profert pagg. 531, 549, 579, 583, 600, 606, 649, 651, 660, 662, 672. Videndus etiam est codex 371 Coislinianus, de quo Montfauconius loquitur in Bibl. Coislin, pag. 574, et seqq. Ac præterea videndus codex 15 plutei septimi bibliothecæ Medicæ Laurentianæ, de quo Bandinius in Catalogo, pag. 253.

XXXIX.

S. Anastasius Sinaita in Hodego (qui liber inter annum 677 et 686 scriptus ab eo fuit) cap. 5, pag. 44, tom. XIV Operum Gretseri edit. Ratisbonensis anni 1740.

Annis post Chalcedonense concilium centum, sub Justiniano imperatore, quintum œcumenicum actum est concilium, contra Origenem, Didymum, et Evagrium stulte sapientes; quippe qui dicerent animas nostras cum dæmonibus e cælo in corpora nostra decidissè: et quod pœna (damnatorum) habeat finem; quodque diabolus in antiquum angelicum deum restituendus sit ordinem. Dâmnavit etiam hæc sancta synodus Severum, etc.

Μετὰ χρόνους ρ' τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, γέγονεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως ἡ πέμπτη οἰκουμένηκη σύνοδος κατὰ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν ματαιοφρόνων, λεγόντων τὰς ἡμετέρας ψυχὰς μετὰ τῶν δαιμόνων ἐξ οὐρανοῦ καταπεσεῖν εἰς τὰ σώματα ἡμῶν, καὶ ὅτι τέλος ἔχει ἡ κόλασις, καὶ ἀποκαθίσταται δι' αὐτῆς πάλιν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ τάξιν τὴν ἀγγελικήν. Κατέκρινε δὲ ἡ αὐτὴ ἁγία σύνοδος τὸν Σεθῆρον, κ. τ. λ.

Idem S. Anastasius in oratione I De Trinitate, tom. I Lect. antiqq. Canisii edit. Basnagianæ pag. 446, nonnulla scribit, in quibus videri potest imitatus quæ scripserat Didymus cum in libro De Spiritu sancto, num. 6, tum in lib. II De Trinitate, cap. 4, pag. 135 et seq.

XL.

Macarius episcopus Theopolitanus, nempe Antiochenus, homo hæreticus (in expositione fidei, quæ inserta est actione 8 synodi sextæ ann. 680, quamque Macarius ipse jampridem se scripsisse ait) tom. VII Conciliorum, pag. 777, iterumque pag. 1208.

Quæ abjecerunt (universales quinque synodi), nos quoque anathematizamus, et... præcipue Arium... Origenem quoque, et Didymum, et Evagrium, et fabulosa horum deliramenta.

Ἄπερ ἀπεβάλλοντο [αἱ οἰκουµενικαὶ πέντε συνόδοι] καὶ ἡμεῖς ἀναθεματίζοµεν· καὶ... ἐξαιρέτω· Ἄρειον... Ὀριγένην τε καὶ Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον, καὶ τὰ μυθώδη τούτων [αἱ. τούτου] ληρήματα.

XLI.

Synodus sexta generalis anni 680, act. 18, tom. VII, pag. 1055, iterumque pag. 1303.

Hoc sanctum nostrum universale concilium... sanctis et universalibus quinque synodis in omnibus pie consonuit: nempe... et ultimæ harum quintæ sanctæ synodo, quæ hic congregata est adversus Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didymum et Evagrium.

Ἡ καθ' ἡµᾶς ἁγία καὶ οἰκουµενική σύνοδος... ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουµενικαῖς πέντε συνόδοις ἐν ἅπασιν εὐσεβῶς ὡμοφώνησε. Φαµὲν δὲ... καὶ τῇ τελευταίᾳ τούτων πέµπτῃ ἁγίᾳ συνόδῳ, τῇ ἐνταῦθα συναθροισθείσῃ κατὰ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, Ὀριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου.

XLII.

Constantinus Pogonatus imperator in edicto anni 681, quod exstat in fine Actorum concilii sexti generis, tom. VII, pag. 1133, iterumque pag. 1320, quodque Baronio spurium aut suspectum videtur.

Suscipimus quoque eam quæ temporibus Justiniani... congregata est synodus contra Dei impugnatores Origenem, Didymum, et Evagrium.

Δεχόμεθα δὲ καὶ τὴν ἐν χρόνοις Ἰουστινιανῶν... κερροτῆμένην σύνοδον κατ' Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν θεομάχων.

XLIII.

Leo II in Epistola ad Constantinum Pogonatum (scripta anno 683), quæ Baronio spuria videtur, tom. VII Conciliorum, pag. 1153.

Simul anathematizamus omnes hæreses... id est, Arium... Origenem, qui et Adamantius, Didymum et Evagrium.

Συναναθεματίζοµεν πάσας τὰς αἱρέσεις... τούτους ἐστιν Ἄρειον .. Ὀριγένην, τὸν καὶ Ἀδαµάντιον, Διδύµον, καὶ Εὐάγριον.

XLIV.

Synodus quinisexta (anno 692 habita) can. 1, tom. VII, pag. 1341.

Οἱ Θεόδωρον τὸν Μόψουεστίας τὸν Νεστορίου διδάσκαλον, Ὀριγένην τε [add. καὶ] Διδύμον, καὶ Εὐάγριον, τοὺς τὰς Ἑλληνικὰς ἀναπλασμένους μυθοποιίας, καὶ σωμάτων τινῶν καὶ ψυχῶν ἡμῶν περιόδους καὶ ἀλλοιώσεις ἀναπεμπάσαντας ταῖς τοῦ νοῦ παραφοραῖς τε καὶ ὀνειρώξαι, καὶ εἰς τὴν τῶν νεκρῶν δυσσεβῶς ἐμπαροινῆσαντας ἀναβίωσιν.

Qui (Patres quintæ synodi generalis) Theodorum Mopsuestiæ, Nestorii magistrum, et Origenem, et Didymum, et Evagrium, qui gentiles fabulas rursus fictas retulerunt, et corporum quorundam, et animarum circuitiones, et immutationes, seu transmigrations de integro ruminaverunt, suis quibusdam mentis deliriis ac somniis: et in mortuorum resurrectionem impie ac contumeliose insultarunt.

XLV.

Liber diurnus romanorum pontificum (quem Garnerius paulo post annum 714 scriptum putat) in secunda fidei professione, pag. 38.

Hæc igitur sancta atque universalis quatuor concilia, etiam sanctum quintum concilium venerandum assecutum est.... In hoc Origenes cum impiis discipulis, et sequacibus, Didymo, et Evagrío, et qui Creatorem omnium Deum, et omnem rationalem ejus creaturam gentilibus fabulis prosecuti sunt, æternæ sunt condemnationi submissi.

XLVI.

S. Bonifacius martyr, episcopus Moouintinus (qui sedit ab anno 719 ad annum 754), epistola 3, pag. 50, tom. XVI Bibl. Patrum ed. Paris. ann. 1634.

Habes, Pater mi, sicut Antonius de Didymo fertur dixisse, oculos, quibus potest Deus videri, et angeli ejus, et supernæ Jerusalem gloriosa gaudia speculari.

XLVII.

S. Joannes Damascenus (qui floruit anno circiter 730, nec obiit ante annum 756) multa affert ex Didymo in Parallelis sacris. Addendus etiam alter Didymi locus qui exstat in codice 22, plutei octavi bibliothecæ Medicæ Laurentianæ, de quo Bandinius in Catalogo, pag. 370. Ac præterea addenda ex codice Nuniano quæ ego attuli, pag. 277.

XLVIII.

Conciliabulum Constantinopolitanum falso septimum universale dictum (quod habitum est anno 754) in definitione quæ inserta est actioni sextæ concilii Nicæni secundi generalis, tom. VIII, pag. 4072, iterumque pag. 1468.

Πρὸς γὰρ ταῦταις ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσα τῶν ἑκατὸν ἐξήκοντα πέντε ἁγίων Πατέρων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ τῆς θείας λήξεως ἡττις ἀνεθεμάτισεν Ὀριγένην, τὸν καὶ Ἀδαμάντιον, Εὐάγριον, Διδύμον, μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν αὐτῶν συγγραμμάτων.

Præterea et quæ Constantinopoli convenit centum sexaginta quinque sanctorum Patrum sub Justiniano divæ recordationis: quæ anathematizavit Origenem, qui et Adamantius dictus est, Evagrium, Didymum, cum paganis conscriptis eorum.

XLIX.

Theodorus patriarcha Jerosolymitanus in Epistola synodica (scripta anno circiter 754) et inserta actioni 3 concilii septimi generalis, tom. VIII Conc. pag. 829. ed. Ven. ann. 1729, iterumque pag. 1570.

Ἡ πέμπτη συγκεκρότηται σύνοδος... ἡττις... ἀναθεμάτισα Νεστόριον... ἔτι τε Ὀριγένην καὶ Εὐάγριον, Διδύμον, καὶ πάσας τὰς μυθώδεις καὶ Ἑλληνικὰς αὐτῶν τερατολογίας.

Quinta convenit synodus... quæ... anathematizavit Nestorium... adhuc etiam Origenem, et Evagrium, Didymum quoque, et omnia fabulosa et pagana atque prodigiosa ipsorum eloquia.

L.

Tarasius patriarcha Constantinopolitanus in Epistola ad tres patriarchas scripta anno 784, inserta actioni 5 concilii Nicæni secundi, tom. VIII Conciliorum, pag. 813, iterumque pag. 1564.

Τῆς δὲ πέμπτης [συνόδου], ὡς ἡ τοῦ Πνεύματος μάχαιρα τὰς ἐξ ἄνωθεν τῶν χρόνων ἐπιπολαζούσας ἀθέσμως αἰρέσεις ἐξέτεμε, καὶ τοὺς ἐφευρέτας αὐτῶν ἐθριάμβευσεν, Ὀριγένην, Διδύμον τε καὶ Εὐάγριον· καὶ γὰρ ἐξωθοῦμαι ὡς αἰρετικῶν τερατισμάτων [αἰ. τερατευμάτων] μυθεύματα.

Denique cum quinta (synodo), quæ sicut machæra Spiritus in superficie quodammodo ex prioribus temporibus navigantes iniquas rescidit hæreses, et inventores patefecit earum, Origenem videlicet, et Didymum, et Evagrium, ita et ego has, utpote portentosas hæreticorum fabulationes, repello.

LI.

Septima synodus œcumenica (anno 787 habita) act. 7 in Definitione, tom. VIII Conc., pag. 1205, iterumque pag. 1526.

Καὶ τὰ Ὀριγένους, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου μυθεύματα ἀναθεματίζομεν, ὡς καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συκροτηθεῖσα πέμπτη σύνοδος.

Et Origenis, et Evagrii, ac Didymi fabulas anathematizamus, sicut et Constantinopoli congregatum quintum concilium egisse dignoscitur.

LII.

Theodulfus Aurelianensium episcopus in opusculo De Spiritu sancti processione a Patre Filioque (quod scripsit anno 809) apud Sirmondum, tom. II, pag. 708.

Illum sicut et a Patre procedere Hieronymus in libro Didymi, quem de Græco in Latinum transtulit, quod Spiritus sanctus a Patre egrediatur, et a Filio mittatur, non secundum angelorum, prophetarum et apostolorum ministerium, sed ut a Sapientia Dei Spiritum Dei mitti decet, sic docet. Ex quo conficitur et a Filio. Hactenus Theodulfus, qui deinde sex Didymi loca satis longa affert ex libro De Spiritu sancto.

LIII.

Incertus auctor Dialogi De origine animarum inscripti (qui cum S. Gaudio episcopo, medico, et martyre se familiariter locutum esse ait) tom. IX Operum Hieronymi editionis Vallarsianæ pag. 247.

Fatetur idem ipse Origenes in præfatis opusculis; sed et Eusebius Cæsariensis, et Pamphilus martyr,

Basilius quoque, et Gregorius, Didymusque, et Rufinus similiter in suis, unius substantiæ omnes esse animas, et immortales et rationabiles, liberi arbitrii ac voluntatis, judicandas quoque esse pro his quæ in hac vita gesserunt; esse tamen eas factas a Deo qui universa creavit et condidit. Quando autem factæ sint, olim simul, aut nunc per singulos nascentium, quid periculi esse aiunt alterum e duobus opinari?

LIV.

Incertus auctor Professionis fidei, quæ exstat apud Joann. Alb. Fabricium vol. XI Bibl. Græc. pag. 173.

Septem sanctas et generales synodos recipio... Quintam vero... ut et evellentem, et demetentem doctrinas Origenis, Didymi, Evagrii, gentilium dogmatibus incoctorum, qui imprudenti et inepta sententia in ultimum impietatis barathrum delapsi sunt. Nam divinitatis gradus et inferiora subsellia sangebant et excogitabant, animarum præexistentiam, et illarum (secundum divinitatem nutus sui) effluvia et lapsus in seipsis substituentes et admittentes, illas ad diversa, et varia corpora accedere, et in illa detruendi volebant, et suppliciorum finem, et dæmonum restitutionem in priorem statum, et ventriloquium eructantes, ore aperto fabulabantur, inaniterque jactabant et decantabant.

Τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμηνικάς ἐπτὰ συνόδους ἀποδέχομαι... τὴν δὲ πέμπτην... ὡς διασπάρσασάν τε καὶ ἐκθερίσασάν Ἀριγένην, Διδύμον, καὶ Εὐάγριον, Ἑλληνόφρονι λογισμῷ καὶ ἀσυνέτῳ γνώμῃ εἰς ἔσχατον βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεπτωκότας. Βαθμούς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλάσαντες, καὶ ψυχῶν προ-ὑπάρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον αὐτῶν νεύσεως ἀπορροίας τε καὶ ἀποπτώσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορά τε καὶ πολυεῖδη σώματα μεταγγιζόντες ταύτας καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεως, καὶ δαιμόνων ἀποκαταστάσεις, ἀπὸ κοιλίας, τὴ δὴ λεγόμενον, ἐρευγόμενοι, ἀβυροστόως ἐμυθολογήσάν τε καὶ ἐρραψίδεσαν.

LV.

Incertus auctor opusculi, quod inscribitur: Renuntiatio hæreticorum Armeniorum, editus a Cotelerio in notis ad lib. v Constit. apost., cap. 13, pag. 317, tom. I edit. Amstelæd. anni 1724. Armeniorum autem hæresis sæculo circiter septimo cepit, aut viguit.

Quintam rursus Constantinopolitanam (synodum B suscipio), actam in scripta dementis Origenis, Evagrii et Didymi.

Τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτῆς πέμπτην [σύν-οδον ἀποδέχομαι] τὴν κροτηθεῖσαν κατὰ τῶν συγγραμμάτων Ἀριγένους τοῦ παράφρονος, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου.

LVI.

S. Nicephorus episcopus Constantinopolitanus in Epistola synodica ad Leonem III, Romanum episcopum (scripta anno 811), tom. IX Conciliorum edit. Ven. ann. 1729, pag. 312.

Tum quintam rursus (suscipio)... sacram 165 sanctorum Patrum synodum, quæ... impia Theodori, Nestorii, Origenis, Didymi, Evagrii, reliquorumque hæreticorum prædicta sectantium dogmata, dudum quidem ante apud plerumque occulta, per id vero tempus acerbos denuo ramos surculosque proferentia juste excidit: quæ enim ipsi delira et fabulose profitebantur, ea Judæorum et paganorum imaginationi verius, quam Christianorum fidei consentanea erant.

Ἐτι μὴν [ἀποδέχομαι] καὶ τὴν... ἀγίαν πέμπτην σύνοδον τῶν ρῆε' ἀγίων Πατέρων ἡμῶν· ἦτις τὰ Θεοδώρου καὶ Νεστορίου, πρὸς δὲ καὶ Ἀριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν ἄμψ' αὐτοῦς κακοδόξων ἀσεβῆ δόγματα, τῶς μὲν παρὰ τοῖς πολλοῖς κρυπτόμενα, τηλικαῦτα δὲ πικρῶς ἀναφύεοντα καὶ ἀναπλαστούσαντα, ἐξέτεμε. Δι' ὧν γὰρ αὐτοὶ ἐληρόφρον μυθολογημάτων, Ἰουδαϊκῆ τε καὶ Ἑλληνικῆ μάλλον ἢ Χριστιανικῆ δόξῃ ἐπηκολούθησαν.

LVII.

S. Theophanes (qui obiit anno 818) in Chronographia ad annum mundi 6045, tom. VI Hist. Byzantiæ ed. Venetæ, pag. 154

Hoc anno sanetum et œcumenicum quintum concilium adversus dementem Origenem, Didymum oculorum lumine privatum, Evagrium, eorumque deliria in gentilium mentem declinantia... celebratum est.

Τούτῳ τῷ ἔτει γέγονεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμηνικὴ πέμπτη σύνοδος κατὰ Ἀριγένους τοῦ παράφρονος, καὶ Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀμμάτων, καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῆς Ἑλληνόφρονος αὐτῶν ληροφδίας.

LVIII.

Freculphus episcopus Lexoviensis (qui floruit anno circiter 840) in Chronicis, tomo II, lib. iv, cap. 21, pag. 247 tomi XVI Bibl. Patr. ed. Paris. anni 1634.

Qua tempestate Didymus Alexandrinus, captus parva ætate oculis, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indigent, usque ad perfectum didicerit. Hic plurima nobiliaque scripsit, commentarios in Psalmos omnes, commentarios in Evangelium Matthæi, et in Joannis, et De dogmatibus, et contra Arianos duos libros, et De Spiritu sancto librum unum, quem Hieronymus in Latinum vertit, et in Isaiam decem et octo commentarios, et in Osee commentariorum libros tres, et in Zachariam prophetam libros quinque, et commentarios in Job, et infinita alia, quæ digerere proprii iudicii [legendum fortasse indicis] est.

Idem Freculphus in eodem tomo II, lib. v, cap. 3, pag. 255.

Responderunt (Eunomio) Apollinaris, Didymus, Basilius Cæsariensis... Ambrosius Alexandrinus auditor Didymi scripsit adversus Apollinarem... Hieronymus... hæc scripsit... De Spiritu sancto Didymi, quem in Latium transtulit, librum unum.

LIX.

Rabanus Maurus (qui obiit anno 856), si Thomæ Valdensi credimus, cujus verba mox afferentur, quædam ex Didymo profert capits 10 libri iv De naturis rerum: qui tamen liber non exstat inter opera edita Rabani. Exstat quidem tomo II Operum Bedæ liber De natura rerum; sed in eo non sunt quæ affert Valdensis.

LX.

Photius (qui anno 857 scdm Constantinopolitanam. invasit) in Epistola ad Michaelem Bulgariæ principem,

tom. II Lect. antiq. Canisii ed. Basnag., part. II, pag. 391; et tom. VI Concil. pag. 416, ubi eadem leguntur, sed cum aliqua lectionum varietate: et apud Euthymium in Panoplia, pag. 38 membranei cod. Naniiani scripti sæculo XII, in quo Panopliæ textus Græcus exstat necdum editus.

Ἔτι δὲ κατεδίκασε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ἄριγένην, Διδύμον, Εὐάγριον, παλαιὰ τῶν πιστῶν ἀβρωστήματα, ἐνδρας τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ παρεισεργεῖν φιλονεικήσαντας. Προὔκαρξιν τε γὰρ οὗτοι τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων ἐληρόθουν, καὶ πολλὰ σώματα τὴν αὐτὴν μετενδύεσθαι [apud Euthymium in cod. Naniiano, ἐπενδύεσθαι]· δόγμα μισρὸν καὶ κατὰπτυστον, καὶ μόνον, ὡς ἀληθῶς, ἐκείνων τῶν ψυχῶν ἄξιον. Καὶ τέλος δὲ τῆς ἀτελεσιτέτου κολάσεως ἐψηφίζοντο· ἄλλη, τοῦτο, παράκλησις πρὸς ἁμαρτίαν πᾶσαν καὶ ἀπίθειαν. Καὶ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἔγαρίζοντο, ἐπαναθραμῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄνωθεν θέσαν, ἐξ ἧς ἐξέπεσον, ἀναπλάττοντες. Ἔτι δὲ, οὐδὲ τὰ σώματα ταῖς ψυχαῖς ἐβούλοντο συνανίστασθαι· γυμνάς δὲ αὐτὰς σωμάτων ἀνιστόων· οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ καλοῦντες ἀνάστασιν, εἴπερ τοῦ πεπτωκότος καὶ θανόντος ἢ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ τοῦ ἀεὶ ἐστῶτος καὶ ἐν ἀθαρσίᾳ διαμένοντος, οἷόν περ ἐστὶν ἡ ψυχὴ· οὐδὲ ποτε ἐσωπηθέντες οἱ ἄθλιοι, ἤλικον οἷον ἀδίκημα, δ' ὧν λήθουσι [Euthymius in cod. Nan., ληρούσι], τὴν δικαίαν κριτοῦ κατηγοροῦσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἐσχάτην ἀδικίαν αὐτοῦ καταμαρτυροῦσι, τὰ μὲν συναθλήσαντα σώματα ταῖς ψυχαῖς, τοῖς κατ' ἀρετὴν πόνους, τῶν κοινῶν ἐπάθλων ἀποστερεῖν αὐτὸν βλασφημοῦντας· τὰ δ' αὖ πάλιν συνεξαρτόντα, τῆς κοινῆς αἰτίας καὶ πράξεως ἀνεπιτιμητὰ καταλυμπάνειν, μόνας δὲ τὰς ψυχὰς, χωρὶς τῶν συνδιαπραξαμένων σωμάτων, ἢ διπλὴν εἰσπράττειν τιμωρίαν, ἢ διπλῆς ἀξιοῦν μισθοδοσίας;

Condemnavit insuper (quinta synodus) et anathemate feriit Origenem, Didymum, Evagrium, ab antiquis temporibus in fide languidos, quippe qui in Ecclesiam Dei subintroducere paganorum fabulis tentaverant. Delirabant enim animas ante corpora præxstitisse, necnon unam et eandem animam multa corpora subingredi. Impium dogma et conspuendum, nullis dignum præter ipsos fautoribus. Finem quoque, et terminum supplicii interminabilis constituiebant: quæ est maxima omnium ad peccandum illecebra et præcipitium in ruinam ducens. Sed et impiis dæmonibus suum antiquum locum et dignitatem largiebantur; nam regressum illis ad cælestem gloriam patefactum iri docebant, unde olim exciderant. Sed nec corpora cum suis animabus conjuncta resurrectura iungebant, sed nudas animas sine corporibus; nescio quam rem interea comminiscentes resurrectionem; siquidem resurrectio illius est, quod conciderat et moriebatur, non ejus quod juxta consistebat et incorruptibile permanebat, cujusmodi animæ status est: nec intelligebant iniseri, aut verebantur, quam magna injustitia justum interea judicem onerabant. Nam quomodo non contra illum peribent de summa injustitia testimonium, qui blasphemæ pronuntiant, corpora illa, quæ una cum animabus in studio virtutis decertaverant, præmiis illorum laborum communibus privanda: aut ut quæ una peccaverant, ab omni reatu et pœna pro actibus solverentur; animæ autem solæ et solitariæ ac semotæ a corporibus una operantibus vel duplici pœna, vel duplicata mercede retributionem habent?

LXI.

Æneas episcopus Parisiensis (qui floruit anno circiter 867) in libro adversus Græcos, cap. 29 et sequentibus, tom. I Spicilegii Acheryani ed. Parisien. ann. 1723, pag. 124.

Hieronymus in libro Didymi, quem de Græco in Latinum transtulit: quod Spiritus sanctus a Patre egrediatur, et a Filio mittatur, non secundum angelorum, prophetarum et apostolorum ministerium, sed ut a Sapientia Dei Spiritum Dei mitti decet, sic docet: ex quo confitetur et a Filio illum sicut et a Patre procedere. *Hactenus Æneas, qui statim subjicit sex loca ex Didymi libro De Spiritu sancto deprorata, sed cum aliqua lectionum varietate.*

LXII.

Katramnus monachus Corbeiensis, Æneæ Parisiensis æqualis, lib. II contra Græcorum opposita, cap. 5, tom. I Spicil. Acheryani, pag. 76.

Didymus Alexandrinus, corporalibus quidem a puero captus oculis, verum spiritali visione satis illustris, in libro, quem *De Spiritu sancto* scripsit, sic loquitur: « Igitur quicumque, » etc. *Ita Katramnus, qui deinde allatis plurimis ex Didymo testimoniis fuse probat, Spiritum sanctum ex Didymi doctrina procedere non modo a Patre, verum etiam a Filio: ac tandem caput illud quintum concludit his verbis: Sufficiunt ista de libro Didymi breviter collecta: qui, dum talia de Spiritu sancto positus Alexandriæ sentiret, et scriberet, nec a Græcis, nec a Græcorum imperatoribus est vel reprehensus, vel communionem suspensus... Vos nunc, imperatores moderni, novi sectam erroris instituentes... illorum convincimini non esse discipuli, qui priores vestri fuere, qui catholicam fidem roboravere, qui pravi dogmatis inventa semper expugnare.*

Et cap. 6 ejusaem libri, pag. 79.

Paschasius antiquus Romanæ sedis et doctor, et diaconus, in libello, quem de Spiritu sancto scripsit, Didymi sequens Alexandriini vestigia, sic inft: « Non scrutaris, » etc.

LXIII.

Anastasius Bibliothecarius (qui anno 869, synodo VIII interfuit) in Historia ecclesiastica ad annum mundi 6046, Christi 546, seu potius ad annum 26 Justiniani, pag. 34 ed. Ven.

Anno imperii Justiniani vicesimo sexto facta est sancta et universalis quinta synodus contra Origenem vesanum, et Didymum cæcum, et Evagrium, atque gentilis sensus eorum deliramentum; et rursus contra Capitula.

LXIV.

S. Ado Viennensis (qui obiit anno 874 circiter) in Chronico ad annum 385, tom. XVI Bibl. Patrum ed. Lugdun. anni 1677, pag. 795.

Didymus Alexandrinus oculis captus, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indigerent, usque ad perfectum didicerit.

LXV.

Auctor catenæ ms. in Joannem, quæ exstat in codice decimi sæculi Bibliothecæ Coislinianæ, a Montfauconio memoratus in Bibl. Coislina., pag. 64.

Siquidem ex multis variisque non modo sanctis Patribus, sed etiam improbatas hæreticis hic liber concinnatus est; nimirum Joanne Chrysostomo Constantinopolis episcopo... Eusebio, et Severo... et Apollinario, et Origene... et Athanasio Alexandrino; interdum etiam Basilio Magno, Gregorio Theologo, Gregorio Nysseno, Isidoro, Epiphanio Cypri, Methodio Patarorum, Anastasio Antiocheno, et Didymo cæco, aliisque multis, quorum nomina reperta non sunt. Ex his itaque omnibus hunc librum mutuatus, nihil ex iis, quæ improbe et flagitiose in hæreticorum scholiis dicta sunt, apposuit.

Καὶ γὰρ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων οὐ μόνον ἁγίων Πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἀδοκίμων ἀρετικῶν αὐτῆ ἡ βίβλος ἐσχεδιασται· λέγω δὴ Ἰωάννου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως... Εὐσεβίου καὶ Σευήρου... Ἀπολλινάρτου τε καὶ Ὀριγένους... καὶ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας· ἐνίοτε δὲ καὶ Βασίλειου τοῦ Μεγάλου, καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Ἰσιδώρου, Ἐπιφανίου τε Κύπρου, καὶ Μεθοδίου Πατάρων, Ἀναστασίου Ἀντιοχείας, καὶ Διδύμου τοῦ τυφλοῦ, καὶ ἐτέρων πολλῶν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐχ εὐρηγται. Ἐκ τούτων τοίνυν ἀπάντων τὴν βίβλον ταυτην ἔρανισάμενος, οὐδὲν τῶν ἀδοκίμως καὶ κακοσχόλως ἐν τοῖς τῶν ἀρετικῶν σχολίοις εἰρημένων ἐνθεῖς, κ. τ. λ.

LXVI.

Auctor scholiorum, seu catenæ in Psalmos, quæ exstat in codice Græco decimi sæculi, qui memoratur a Montfauconio in Biblioth. Coislina. pag. 137, ex Didymo plura affert: ac semel ait: Ex Didymo moucho.

LXVII.

Auctor opusculi, quod inscribitur: Ὅροι πλῆθως ὀρθοδοξίας, id est, Definitiones fidei orthodoxæ, quæ editum est a Montfauconio in Bibl. Coislina. pag. 265, ex codice undecimi circiter sæculi.

Et (suscipio) alteram Constantinopolitanam (synodum) sub Justiniano... (habitam) contra Origenem, Evagrium et Didymum... Et anathemate damnato omnes hæreses a Simone Mago... præcipue autem, 1 Arium, 2 Eunomium.... 15 Origenem, 16 Evagrium, 17 Didymum.

Καὶ τὴν αὐτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ κατὰ Ὀριγένους, Εὐαγγρίου τε καὶ Διδύμου... Καὶ ἀναθεματίζω πᾶσαν ἀρεσίαν ἀπὸ Σιμωνος... ἔξαιρέτως δὲ α' Ἀρειον, β' Εὐνόμιον... ιε' Ὀριγένην, ις' Εὐάγγριον, ιζ' Διδύμον.

LXVIII.

Hermannus Contractus in Chronico (quod scriptum est anno 1054), tom. III Lect. antiqq. Canisii edit. Bagnianæ parte 1, pag. 214.

371 (anno). Didymus Alexandriæ cæcus claruit.

LXIX.

S. Nicon (qui floruit anno circiter 1060 sub Constantino Duca) in opere inedito, quod inscribitur Pandectes, sententias, sive fragmenta affert ex Didymo, ut testatur Montfauconius in Bibl. Coislina. pag. 111 et 191. Exstat hoc opus ms. etiam Venetiis in Bibliotheca Naniana; sed codex est valde mutilus et imperfectus. Vide etiam Bibliothecam bibliothecarum Montf., pag. 1051.

LXX.

Nicetas metropolita Heracleensis (qui floruit anno circiter 1077) auctor, seu collector catenæ in Jobum, loca ex Didymo passim affert, ut ex. gr. pag. 11 edit. Junianæ, 14, 17, 28, etc.

LXXI.

Antonius, cognomento Melissa, id est Apis (qui floruit, ut Oudinus putat, anno circiter 1080) in Sententiis, libro 1, ex Didymo quinque loca affert.

LXXII.

Auctor catenæ ms. in Acta apostolorum, quæ exstat in cod. 58 bibliothecæ Collegii novi Oxoniensis, passim loca ex Didymo deprompta affert. Ex hisce fragmentis plura edidit Joannes Christophorus Volfus tom. III et IV Anecdotorum: in præfatione vero tom. III laudat exquisitum collectoris, quicumque denum sit, in seligendis præstantissimis doctorum sententiis iudicii acumen. De ejus ætate nihil certi habet Volfus quod dicat: sed illud tantummodo certum esse ait, collectorem hunc sæculo saltem sexto recentiore esse.

LXXIII.

Theophylactus Bulgarorum archiepiscopus (qui floruit sæculo XI, et ineunte XII) Didymi fragmenta bis affert in commentario in Acta apostolorum, cap. 1, pag. 18, et cap. 3, pag. 42 tom. tertii Operum editiois Venetæ anni 1758.

LXXIV.

Aliæ incertorum auctorum catenæ, in quibus fragmenta ex Didymo offeruntur. Animadvertat tamen lector non omnes hasce catenas esse inter se diversas. Quænam vero inter se differant, eorum est docere, qui codices consulere queunt, in quibus exaratae exstant. Didymum ergo allegant, aut memorant.

I. Collectores catenarum quinque in Genesim, quarum prima memoratur a Lambecio III, pag. 17, atque Nesselio, tom. 1, pag. 20. Secundam edidit Aloysius Lippomanus, qui Didymum allegat pag. 29, 92, 103, 141, etc. Tertia exstat cod. 130 bibliothecæ Regiæ Parisinæ, ut constat ex tom. II Catalogi codicum ejus bibliothecæ, pag. 20. Quarta est in codice 161, sæculi 13, ejusdem bibliothecæ. Quinta in codice Passioneiano sæculi XV, pag. 44.

II. Auctor catenæ in Exodum, quæ exstat cod. 131 bibl. Regiæ Parisinæ.

III. Auctor catenæ Græcæ in Pentateuchum, de qua Fabricius in Bibl. Gr. vol. VII, pag. 729, quæque edita est tantum Lavine.

- IV. *Auctores catenarum quinque in Octateuchum, quarum prima est in codice Græco 50 bibliothecæ Regiæ Taurinensis, ut patet ex tomo I Catalogi ejusdem bibliothecæ, pag. 154. Secunda in cod. 15 Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci. Hæc dicitur offerre fragmenta ex Didymo: ego nullum in eo inveni; sed cum festinanter eam percurrerim, oculos fortasse meos effugere. Tertiam se Venetiis vidisse in codice sæculi xi ait Montsauconius in Diario Italico, pag. 453. Quarta est in codice 128 biblioth. Reg. Paris. Quinta ibidem in codice 129.*
- V. *Auctores catenarum in libros Regum, quarum primam vidi Venetiis in bibliotheca S. Marci, codice Græco 16, et Didymus ibi allegatur pagg. 46, 68, 79, 129 et seqq., 150, 195 et 199. Secunda exstat in codice sæculi x, de quo agit Montsauconius in bibliotheca Coislinaiana, pag. 44. Tertia in codice 133 biblioth. Reg. Parisiensis. Demum Joannes Rodolphus Cordubensis Didymum allegat in catena in libros Regum.*
- VI. *Auctores catenarum in Job, quarum prima memoratur a Montsauconio in biblioth. Coislinaiana, pag. 57, et dicitur haud multum diversa a catena Nicetæ jam edita. Secunda exstat in codice Passioneiano sæculi xiv, pag. 76: eam contuli olim cum catena Nicetæ, ac valde quidem similem comperi, sed aliqua ex parte diversam. Tertia est in Græco codice Naniano. Quarta est in codice Mediceo Laurentiano 27 plutei 5, qui scriptus est sæculo xv ineunte, ut testatur vir cl. Bandinius, pag. 52, Catalogi, qui eam non parum differre ait a catena Nicetæ. Quinto videndus etiam est codex 19 plutei 10 ejusdem bibliothecæ. Sexta exstat in codice 134 biblioth. Reg. Parisinæ. Septima et octava in 138 et 151 codice ejusdem bibliothecæ. Nono in codice 162 sæculi xiii, qui exstat ibidem, leguntur scholia in Joannem, in quibus allegatur Didymus. Decima est in codice Bibliothecæ Scorialensis, quem memorat Corderius pag. xxiii Indicali ejus Bibliothecæ vulgati ab ipso Corderio una cum homiliis xix Cyrilli Alexandrini in Jeremiam.*
- VII. *Auctores catenarum in Psalmos, quarum prima edita est a Corderio. Secundam vidi Venetiis in bibliotheca S. Marci codice Græco 17, et est a Corderiana diversa. Tertia exstat in Bibl. Medicea Laurentiana, ut testatur Bandinius pag. 34. Quarta et quinta in codicibus 79 et 221 biblioth. Regiæ Taurinensis. Sextam a superioribus diversam vidi Venetiis in codice Græco Bibliothecæ Nanianæ. Septima est in codice 188 biblioth. Coisl., qui est sæculi x, ut testatur Montsauconius Bibl. Coisl. pag. 244. Octava in codice sæculi x ejusdem bibliothecæ memorato a Montsauconio pag. 57. Ex catalogo autem Patrum in hac catena allegatorum colligo eam differre a Corderiana. Nona ibidem in cod. 80, in quo etiam Didymus semel vocatur monachus, ut paulo superius dixi pag. 490. Decimo aliæ exstant in codicibus 139, 140, 141, 146, 148, 163, 164, 166, 167, biblioth. Reg. Parisinæ. Undecimo in codicibus, qui memorantur, tom. I manuscriptorum Angliæ parte 1, pag. 20 et 121. Postremo in catena, quæ exstat cod. 3 plutei 6 bibl. Medic. Laurentianæ Didymum allegari, Montsauconius testatur in Bibliotheca bibliothecarum pag. 256. At vir cl. Bandinius eum codicem recensens, ac Patres numerans, ex quibus catena contexta est Didymi mentionem non facit.*
- VIII. *Auctores catenarum in Cantica Vet. et Novi Testamenti. Primam memorat Fabricius Bibl. Gr. vol. VII, pag. 729. Secunda exstat in cod. 159 biblioth. Vindobonensis, teste Nesselio tom. I, pag. 255. Tertia in cod. 81 Bibl. Coisl. sæculi xi, ut testatur Montsauc. in Bibl. Coisl. pag. 138. Quarta in cod. 274 ejusdem bibliothecæ, teste Montsauc. ibid. pag. 389.*
- IX. *Auctores catenarum in Proverbia Salomonis exstantium. Primo in codice 31 bibl. Bavaricæ monachii apud sereniss. Electorem. Videndus etiam codex 8 ejusdem bibliothecæ. Secundo in editione Peltami Latina hujusmodi catenæ. Tertio in cod. 22 bibliothecæ Venetæ S. Marci. Quarto in codice 25 ejusdem bibliothecæ, quem vidi: in eo autem sic inscribitur catena: Ἐκλογὴ ἐμπνευστῶν ἐκ τῶν Παροιμιῶν Σολομῶντος ἐκ διαφόρων Πατέρων, id est, Interpretationes selectæ in Proverbia Salomonis ex diversis Patribus. Quinto in codice Passioneiano, qui mihi est 23. Sexto in cod. 194 Coisl. sæculi xvi, teste Montsauc. pag. 247 Bibl. Coisl. Septimo in codice chartaceo 31 biblioth. sereniss. Elect. Bavaricæ, ut me monuit vir cl. Franciscus Topal præpositus canonicor. regul. Pollingæ. Octavo in cod. 8 ejusdem biblioth. teste Montsauc. in Bibliotheca bibliothecarum, pag. 587. Nono in codicibus 151, 154, 172 et 174 biblioth., reg. Parisinæ. Decimo in codice Scorialensi, ut constat ex pag. 23 Corderiani Indicali jam citati.*
- X. *Auctores catenarum in Ecclesiasten, quarum primam vidi Venetiis in codice Græco 22 bibliothecæ S. Marci. Secunda exstat in cod. 176 bibl. Reg. Parisinæ. Aliæ tres vero exstant Oxoniæ in biblioth. Bodleiana, teste Fabricio, vol. VII Bibl. Græc., pag. 751.*
- XI. *Auctores catenarum in Canticum Salomonis, quarum prima exstat in cod. Græco 95 bibl. Reg. Taurinensis, ut disco ex tom. I Catalogi codd. ejus bibl., pag. 184. Altera edita est a Meursio, et Didymum allegat, pag. 19. Tertia exstat in cod. 153 biblioth. Reg. Parisinæ.*
- XII. *Auctor catenæ in Isaiam, quæ exstat in codice Scorialensi, ut constat ex Corderiano Indiculo jam citato.*
- XIII. *Auctores catenarum in Jeremiam in Danielem, quarum prima edita est a Ghisterio, et Didymum allegat tom. I, pag. 39, ac tom. II, pag. 704 et 753. Secunda exstat in cod. 4 plutei xi bibl. Medic. Laur. Lege Bandinium pag. 500 Catalogi. Tertia in cod. 159 bibl. Reg. Paris.*
- XIV. *Auctor scholiorum in Danielem, quæ exstant in cod. 159 bibl. Reg. Parisinæ.*
- XV. *Auctor catenæ in Matthæum, Lucam et Joannem, quæ exstat cod. 187 bibl. Reg. Parisinæ.*
- XVI. *Auctor catenæ in Lucam, quam Latine conversam edidit Corderius, Didymum allegat ad cap. 8, sect. 5.*
- XVII. *Auctores catenarum in Joannem. Quarum prima edita est a Corderio, et undecies Didymum allegat. Secunda exstat in cod. 33 plutei 6 bibl. Medic. Laur. Tertia in codice 25 Coisl. ut testatur Montsauc. pag. 67 Bibl. Coisl. Quarto videndus est codex 195 ejusdem bibliothecæ, et quæ Montsauconius de ipso scribit ibidem pag. 248. Quinta est in cod. 209 bibl. Reg. Parisiensis. Sexto D. Thomas in catena in Evangelia Didymum allegat.*
- XVIII. *Auctores catenarum in Acta: quarum primam exstare in codice bibliothecæ Regiæ Parisinæ ante 600 annos exarato testatur Richardus Simonius apud Fabricium, vol. VII Bibl. Græcæ pag. 789. Secunda memoratur infra pag. 490. Tertiam collegit Andreas presbyter, et exstat in cod. 25 Coisl. sæculi x. Lege Montsauconium in Bibl. Coisl. pag. 76 et 77. Quarta exstat in cod. 202, olim 94 Coisl. sæculi xi. Lege Montsauc. ibid. pag. 263. Quinta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.*
- XIX. *Auctores catenarum in Epistolas S. Pauli: quarum prima exstat in bibliotheca Bodleiana, teste Fabricio, vol. VII Bibl. Gr., pag. 790. Altera in cod. 204. Coisl. sæc. xi circiter. Lege Montsauc. Bibl. Coisl. pag. 264. Tertia in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.*

XX. Auctores catenarum in Epistolas catholicas. Quarum prima exstat in cod. 58 bibliothecæ Collegii novi Oxoniensis : eamque memorat Volfus tom. IV Anecdotorum, ac in ea Didymum citari docet, ni fallor. Secunda in codice Coisliniano, quem memorat Montfauconius Bibl. Coisl. pag. 275, et scriptum dicit tempore Basilii et Constantini imperatorum. Esse autem hanc catenam diversam, ab ea quæ exstat Oxonii, colligo ex Catalogis Patrum in utraque allegatorum. Tertia in cod. 224 Coisliniano sæculi x, teste Montfauc., pag. 274. Quarta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ. Quinta in codice sæculi xii bibliothecæ Medic. Laurentianæ, teste Bandinio pag. 102 Catalogi.

XXI. Auctores Eclogarum, sive Excerptorum ex Scriptura, et Patribus. Exstant autem hujusmodi Eclogæ primo in codice 294 Coisliniano sæculi xii, teste Montfauconio pag. 412 Bibl. Coisl. Secundo in cod. 296 Coisliniano sæculi xii ut testatur idem ibid. pag. 414.

XXII. Demum Montfauconius ipse in Palæographia pag. 347 hæc scribit : Frequentissime erratum fuit, maximeque in catenis, ubi... v. gr. Athanasius pro Didymo, quia cum in codicibus litteræ Δ, et Α admodum similes sint, duplex Δ superpositum pro duplici Α habitum fuit, et lectum Ἀθανασίου.

LXXV.

Sigebertus Gemblacensis (qui floruit anno circiter 1113) in Chronico, quod ab anno 381, pergit ad annum 1113, hæc habet ad annum 596 :

Didymus absque oculis anno ætatis 85 Alexandriæ obiit.

LXXVI.

Joannes Zonaras schismaticus (qui floruit anno circiter 1118) in Annalibus, lib. xiii, tom. II edit. Venetæ anni 1729, pag. 53.

Concilii hujus (quinti) indicti causa fuit Origenes, ejusque perversæ opiniones, et sectatores ejus Didymus, atque Evagrius : quorum dogma fuit animas ante corpora existisse, et supplicii finem esse, et dæmones pristinam dignitatem recuperaturos, aliaque plura.

Idem Zonaras in Canone in Deiparam, quæ exstat tom. III Monumentorum Ecclesiæ Græcæ a Cotelerio editorum, pag. 468.

Didymus, Evagrius.

Cum Didymo sursum docet Evagrius animarum præexistentiam, ex Origene accepta absurda opinione.

Idem.

Eorundem sententia est, sursum et dæmones restitutionem in pristinum statum accepturos, atque homines qui nefaria commiserint, cum angelis etiam completuros unitatem, quam insana mente fabulantur.

Συνθήροιστο δὲ [ἡ πέμπτη σύνοδος] κατὰ τοῦ Ἀριγένους καὶ τῶν ἀλλοκότων ἐκείνου δοξῶν, καὶ τῶν τὰ ἐκείνου πρεσβευσάντων, Διδύμου καὶ Εὐαγρίου οἵτινες τῶν ψυχῶν προῦπαρξεν ἔδογματίζον, καὶ τέλος τῆς κολάσεως ἔλεγον, καὶ τῶν δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν, καὶ ἕτερα πλεῖσινα.

Διδύμος, Εὐάγριος.

Σὺν Διδύμῳ διδάσκει πάλιν ὁ Εὐάγριος ψυχῶν προῦπαρξεν, ἐκ τοῦ Ἀριγένους τὴν ἀλλόκοτον δόξαν δεξάμενοι.

Οἱ αὐτοί.

Τῶν αὐτῶν ἐστὶ δόγμα, αἱδὶς καὶ τοὺς δαίμονας ἀποκατάστασιν μέλλειν εἰληφέναι, καὶ ἀνθρώπων τοὺς θῆσμα πράξαντας, καὶ μετὰ ἀγγέλων ἀναπληρῶσαι τὴν ἐνάδα, ἣν μυθεύονται γνῶμη κακῶφρονι.

LXXVII.

Honorius Augustodunensis (qui floruit anno circiter 1120) libro 1 De scriptoribus ecclesiasticis, cap. 110.

Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis, et ob hoc quoque elementorum penitus ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam, et geometriam, quæ vel maxime visu indiget, usque ad perfectum didicerit. Hic plurima opera, nobiliaque conscripsit : commentarios in *Psalms*; commentarios in *Evangelium Matthæi* et *Joannis*; *De dogmatibus*, et *contra Arianos* libros duos; *De Spiritu sancto* librum unum, in *Isaiam* tomos octodecim; in *Osee* libros tres; in *Zachariam* quinque; et commentarios in *Job*, et multa alia.

Et cap. 127 ejusdem libri.

Ambrosius Alexandrinus auditor Didymi.

Et cap. 136.

Hieronymus... scripsit... De Spiritu sancto librum unum.

LXXVIII.

Georgius Cedrenus (qui floruit anno circiter 1130) in Compendio historiarum, tom. I, pag. 236, edit. Venetæ anni 1729.

Eo anno (nempe sexto Constantii) Didymus quidam, vir præclarus, oculis captus, innotuit. Ad hunc magnus ille Antonius Alexandriæ accedens : « Non est, ait, cur ob jacturam oculorum perturberis. Tales enim amisisti oculos, quos etiam muscæ, ac culices damno afficere possunt. Gaude potius, quod oculos habes, qualibus angeli vident. »

Τούτῳ τῷ ἔτει Διδύμος τις ἐλλόγιμος ἀνὴρ ἀπὸ ὀφθαλμῶν ἐγνωρίζετο. Τούτῳ ἐντυχῶν ὁ μέγας Ἀντωνῖος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶπε πρὸς αὐτόν : « Μηδὲν ταραττέτω σε ἡ ἀποβολὴ τῶν ὀφθαλμῶν τοιοῦτοι γὰρ σε λείπουσιν ὀφθαλμοί, οὓς καὶ μυῖαι καὶ κύνες βλάψαι ἰσχύουσι· χαῖρε δὲ, ὅτι ἔχεις ὀφθαλμοὺς, οἷς καὶ ἄγγελοι βλέπουσι. »

Et pag. 297.

Anno xxv imperii Justiniani habita est sancta et oecumenica quinta synodus... contra Severum... necnon contra vecordem Origenem, et eos qui impias ejus opiniones sectabantur, Didymum cæcum, et Evagrium, qui dudum floruerant, et contra capitula ab ipsis exposita, in quibus, Græcarum opinionum ansa arrepta de animarum transitu in alia atque alia corpora, nugabatur animas corporibus

Τῷ κα' ἔτει τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ γέγονεν ἡ ἅγια καὶ οἰκουμένη ἑ' σύνοδος... κατὰ Σεβήρου... ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ παράφρονος Ὀριγένους, καὶ τῶν τὰ ἐκείνου ἀσεβῆ δόγματα διαδεξαμένων, Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀφθαλμῶν, καὶ Εὐαγρίου, τῶν πάλαι ἀκμασάντων, καὶ τῶν ἐκτεθέντων παρ' αὐτοῖς κεφαλαίων, ἐν οἷς ἐληρῶδον προῦπαρξεν τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων, ἐξ Ἑλληνικῶν ὀρμῶν

οι δογματων, την μετεμψύχωσιν δοξαζόντων, τέλος τε της καλᾶσεως, καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μὴ ἀνίστασθαι τὰ αὐτὰ ἐν τῇ ἀναστάσει, καὶ τὴν τῶν δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν τὸν δὲ παράδεισον ἀλληγοροῦντων, καὶ μὴ γεγενῆσθαι, μήτε εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αἰσθητὸν, μήτε ἐν σαρκὶ πλασθῆναι τὸν Ἀδάμ. Ἄτινα δόγματα ἕως χρόνου τὸ πλέον ἐκρύπτετο· εἰς πλῆθος δὲ ἐπιδιδόντα, καὶ πολλούς τῆς Ἐκκλησίας λυμαινόμενα, τριηκᾶυτα στήλι·τευθέντα ἀνεθεματίσθησαν.

tempore esse priores; in eum suppliciorum fore; non hisdem nos resurrecturos corporibus; demones in integrum restitutum iri; paradisi vocabulum allegorice accipiendum esse; neque sensibilem paradysum fuisse a Deo conditum, neque Adamum carneum fuisse effectum. Hæ opinioniones cum aliquandiu fere latuissent, tandem in multitudinem eruperunt, multosque ecclesiasticos vitiantur: itaque tunc damnatæ et proscriptæ sunt.

LXXXIX.

Petrus diaconus (qui obiit post annum 1140) in libro De viris illustribus Casinensibus, cap. 36, seu pag. 187 Bibliothecæ ecclesiasticæ editæ a Jo. Alb. Fabricio.

Paulus e Liguria Romanorum provincia ortus, et ab ipsa infantia, occulto Dei iudicio, lumine privato, et ob hanc rem litteris, et philosophicis studiis ignarus, tantum usque in hodiernum diem de se miraculum præbuit, ut ab omnibus alter Didymus appelletur. Hic postquam scripsit, etc.

LXXX.

Anselmus Havelbergensis (qui scripsit anno 1145) in libro II Dialogorum, cap. 24, seu pag. 189 tom. I Spicilegii Acheryani.

Didymus etiam Græcorum doctor non minimus, qui multos libros edidit, et *De sancta Trinitate* tres libros fecit, et Origenis opus *De principiis*, id est *Περὶ ἀρχῶν*, commentatus, in eis explanationes reliquit eximias: ille, inquam, Didymus oculorum quidem passione visu privatus, sed intus perfecte illuminatus, in libro *De Spiritu sancto*, quem noster Hieronymus, Græca, et Latina, et Hebraica lingua eruditus, transtulit, Spiritum sanctum a Filio quoque procedere, patenter ostendit dicens: *Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis*, etc.... Hæc ita Didymus.

LXXXI.

Gratianus in decreto (quod edidit anno circiter 1151) parte III De consec. dist. 5, cap. 40, pag. 2414, edit. Venetæ anni 1604, longum ex Didymi testimonium affert, ut probet Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere. Editores autem decreti hunc ei capituli titulum inscripserunt. Item Didymus in lib. II De Spiritu sancto contra errores Græcorum.

LXXXII.

Alcherus monachus Cisterciensis (qui floruit medio circiter sæculo XII, et cui tribuunt monachi Maurini librum De spiritu et anima) capite 49 ejus libri, seu tom. VI Operum Augustini in Appendice pag. 55, Didymum memorat: sed nihil aliud facit, quam Gennadii verba jam allata pag. 482 ex lib. De dogm. eccl. exscribit.

LXXXIII.

Auctor chronici Veingartensis (qui scripsit anno circiter 1200) tom. III Lectionum antiquarum Canisii parte II, pag. 594, edit. Basnagianæ.

Valens... regnavit annos XI, Ambrosius, Maximus, Hieronymus claruerunt. Ita quidem habent exemplaria edita: sed puto, pro Maximus, legendum esse, Didymus.

LXXXIV.

Vincentius Bellovacensis ord. Præd. (qui obiit anno 1264) in Speculo Historiali, lib. XIV, cap. 55, pag. 190 edit. Venetæ anni 1591.

Hieronymus in Chronico, anno Valentini octavo: *Didymus Alexandrinus multa de nostro dogmate*, etc. Rufinus secundo libro: *Didymus in parva ætate cum prima adhuc elementa*, etc.

Et cap. 56 ejusdem libri.

Hieronymus in libro *Virorum illustrium: Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis*, etc.

Deinde allato Hieronymi testimonio, hæc subjicit Vincentius Bellovacensis:

Omnium librorum Didymi nullum in armariis, quæ sunt apud nos, uspiam reperi, præter librum *De Spiritu sancto*; quem Hieronymus se in Latinum vertisse testatur, dicens, etc: *Animadvertendum, in locis Hieronymi ac Rufini a Bellovacensi allatis, si conferantur cum eorum operibus impressis, aliquos deprehendi lectionum varietates.*

LXXXV.

Joannes de Columna Romanus ord. Præd. (qui anno 1255 factus est archiepiscopus Messanensis, et anno 1263, vicarius Romæ) hæc habet in libro nondum edito De viris illustribus in duas partes diviso, quem videtur scripsisse post annum 1263, parte II, pag. 59, codicis membranei, qui asservatur Venetiis in bibliotheca Sanctorum Joannis et Pauli, et ex quo ego ea exscripsi. Vir doctissimus Bernardus de Rubéis eundem codicem sæculo XIV interpolatum, sive auctum esse docet quoad scriptores recentiores. Vide ejus admonitionem præviam in tomum I Operum S. Thomæ.

Didymus Alexandrinus genere, vir mor. (nescio, utrum legendam sit morali, an morum, an moribus) scientia et doctrina eximius fuit. Is namque, ut dicit Rufinus, in parva ætate cum adhuc etiam prima ignoraret elementa litterarum, luminibus orbatus, majori desiderio veri luminis inflammatus est, nec desperationem cupita addiscendi passus, cum audisset scriptum in Evangelio, *Quod apud homines impossibile est, possibile est apud Deum*⁷¹, hac pollicitatione confisus in Domino, precabatur obnixius, ut illuminationem cordis acciperet; miscebat tamen precibus studia, ac laborem, et juges, continuatasque vigilias non ad legendum, sed ad audiendum adhibebat, ut quod aliis visus, hujus illi conferret auditum. Cum post lucubrationis labores, ut fieri solet, somnus legentibus advenisset, Didymus somnum illum non ad quietem vel otium datum ducens, tanquam mundum animal ruminans cibum quem ceperat, ex integro revocabat, ut non tam audisse quæ lecta fuerant, quam descripsisse mentis suæ paginis videretur. Et ita

⁷¹ Matth. XIX, 26; Luc. XVIII, 27.

brevi, Deo docente, et tanta divinarum humanarumque rerum eruditione ac scientia venit, ut scholæ ecclesiasticæ Doctor existeret, ab Athanasio episcopo cæterisque viris sapientibus in Ecclesia Dei admodum approbatus. Sed in cæteris sive dialecticæ, sive geometriæ, astronomiæ quoque et arithmeticæ disciplinis ita erat peritus, ut nullus unquam philosophorum in aliqua ex his artibus proponens obtinere eum, vel concludere quiverit. Sed statim ut responsionem acciperet, magistrum eum etiam illius, de qua proposuisset, quæreret disciplinæ. Cujus etiam scripta in magna hodie admiratione habentur. Hic, ut dicit Hieronymus, plurimaque nobilia opera scripsit, scilicet commentarios in omnes *Psalmos*, commentarios in *Evangeliiis Joannis et Matthæi*. Item *De dogmatibus contra Arianos* lib. 11: item *De Spiritu sancto* lib. unum, quem Hieronymus de Græco in Latinum convertit; in *Isaiam* tomos XVIII; in *Osee* lib. III; in *Zachariam* lib. VII. Item commentarios in *libris sancti Job*. De libris autem hujus sancti doctoris apud Latinos penitus invenitur, præter librum *De Spiritu sancto* quem Hieronymus transtulit, ut dicitur est. In ejus prologo sic dicit. Volens aliquid *De Spiritu sancto* garrere, malui alieni operis interpretis existere, quam, ut quidam faciunt, informis cornicula alienis me coloribus adornare. Legi dudum libellos *De Spiritu sancto*, et juxta comici sententiam, de Græcis bonis Latina vix non bona: nihil tibi virile, nihil districtum, seti totum flaccidum, molle et nitidum. Didymus vero meus oculos habens Sponsæ, et ille lumina illa, quæ in candescentes segetes Jesus præcipit sublevari, procul altius intuens, antiquum nobis morem reddens ut propheta vocetur videns. Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscat et contemnet rivulos haurire de fontibus. Huncque cum beatus Antonius fidei Athanasii testimonium laturus adversus Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, magnificis consolatus est verbis. Nihil te, inquit, offendant, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus: desunt tibi oculi illi, quos mures, muscæ et lacertæ habent. Sed lætare quod habes oculos, quos angeli habent, per quos tibi magistrum scientiæ lucem accenditur. Sed et Eusebius de eo sic loquitur: Nos qui et vivæ vocis ejus et parte aliqua auditores fuimus, et ea, quæ a nonnullis, docente eo, conscripta sunt, legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Vixit autem annis nonaginta. Floruit autem sub Valentiniano imperatore.

LXXXVI.

Incertus auctor Synopseos imperfectæ veterum conciliorum generalium, in fragmento, quod affertur tom. VI Conciliorum ed. Ven. anni 1729 pag. 417. Testimonium vero istud hic ideo collocavi, quod videatur idem cum proxime sequenti, aut alterum ex altero excerptum.

Rejecit quoque, et anathematizavit sancta illa synodus (quinta) in primis Origenem dementem, et omnia ejus impia dogmata ac scripta, tum Evagrium et Didymum, ut symynistas ejus, ac sequaces, et paganorum dogmatibus scaturientes. Nam et illa corpora quæ uno gestamus, dementer dixerunt non excitatum iri a Deo; nec esse, et in carne formatum non esse Adamum; et finem esse suppliciorum; ac dæmonium in priorem statum restitutionem. Nec ea tantum, sed et alia quædam præter hæc, quæ quasi arcana celabantur, non omnino traducta sunt in synodo, etiamsi quidam sanctorum Patrum ea haberent, nam et antiquiores hac sancta synodo fuerunt illi tres hæretici. Ubi vero populum ingentem deceperunt hi perversi frutices, tunc et sancta synodus illa congregata illos ac sequaces cum suis blasphemias anathematizavit.

ὁ σύνδοδος συναθροισθεῖσα, τούτους τε καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῖς καὶ τὰς αὐτῶν βλασφημίας ἀνεθεμάτισεν.

Ἀπεβάλετο δὲ καὶ ἀνεθεμάτισεν ἡ ἅγια σύνοδος (ἡ πέμπτη) ἐν πρωτοτύπῳ μὲν Ὀριγένην τὸν παράφρονα, καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἀσεβῆ δόγματα καὶ συγγράμματα, Εὐάγριον τε καὶ Δίδυμον, ὡς συμμύστας τούτου, καὶ σύμφρονας, καὶ Ἑλληνικοὺς ἐμφορομένους δόγμασι. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὰ τὰ σώματα, ἃ νῦν περιχειμέθα, ἀνόητως εἶπον μὴ ἀναστήσεσθαι ὕπὸ Θεοῦ, μήτε εἶναι, καὶ ἐν σαρκὶ μὴ πλασθῆναι τὸν Ἀδάμ, καὶ τέλος εἶναι τῆς κολάσεως, καὶ δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον κατάστασιν. Ὁ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ παρά τισιν ἐν τῷ κρυπτῷ κατεχόμενα τελείως οὐκ ἐθριαμβεύθησαν ἐπὶ συνόδῳ, εἰ καὶ τινες τῶν ἁγίων Πατέρων εἶχον αὐτά. Καὶ γὰρ προγενέστεροι τῆς ἁγίας ταύτης συνόδου οἱ τρεῖς ὄπτηρον αὐτοὶ αἰρετικοὶ ὄπτηνικα δὲ πολὺν λαὸν τὰ τοιαῦτα πονηρὰ ἐξηπάτησαν βλασφήματα, τρηκῆντα καὶ αὐτὴ ἡ ἅγια

LXXXVII.

Auctor Tractatus contra Græcos (qui editus dicitur Constantinopoli anno 1252) tom. XXVII Biblioth. Patrum editionis Lugdun. anni 1677, pag. 612. Combesius autem et Fabricius aiunt eum esse scriptum a Pantaleone ordinis Prædicatorum.

Excommunicavit eadem sancta synodus (quinta) Origenem, et omnia ejus impia scripta, Evagrium et Didymum, et similes, et æqualia sapientes; et doctrinis gentilium contemnentem (*legendum fortasse, contententem, aut consentientem*). Etenim ipsi corpora, in quibus nunc sumus, dixerunt tanquam sine intellectu et insipienter, non esse resurrectura; et quod paradisi sensibilis non est factus a Deo, nec est; et quod Adam non fuit formatus a Deo in carne; et quod pœna reprobatorum finem habeat; et quod dæmones reducentur in statum pristinum, quem habuerunt scilicet, antequam caderent. Non solum autem hoc, sed et alias infinitas blasphemias colligentes se ipsos immerserunt in profundum. Quæ tamen usque in publicum, vel in manifestationem non prædicaverunt, sed apud aliquos in occulto habebantur, nec potuerunt perfecte æstimari prædicta dogmata de sancta synodo. Quia cum dicti tres hæretici multo antiquiores fuissent prædicto v concilio, multos in diversis partibus mundi attraxerunt sibi. Cumque inultum populorum cæpissent hujusmodi impia dogmata corrumpere; statim et v concilium voluntate Dei fuit celebratum, ubi ipsos et eorum blasphemias reprobans, eos et omnes similia sequentes anathematis gladio percussit. Insuper et Theodorum, etc.

LXXXVIII.

S. Thomas Aquinas in Expositione continua, seu Catena Aurea in evangelistas (quod opus scripsit paulo post annum 1262, illudque se ex diversis doctorum libris compilasse ait) sæpius Didymi loca affert ex libro De Spiritu sancto: quæ si conferantur cum editionibus ejus libri, aliqua lectionum varietas deprehenditur. Nimirum ad caput xxviii Matthæi, seu tom. I v ed. Ven. anni 1745, pag. 495, legimus:

Didymus in libro (u) *De Spiritu sancto: Licet autem quis possit existere saxeus, ut ita dicam, cordis, etc.*

Et ad cap. xiv Joannis, seu tom. V, pag. 609.

Didymus De Spiritu sancto: Sed Spiritum sanctum alium Paraclætum nominavit, etc. Didymum etiam citat

S. Thomas, ejusque verba allegat ad caput xv Joannis pag. 624, et rursus pag. 625. Et ad caput xvi, pag. 630; et rursus bis pag. 631; itemque pag. 632.

Et in Summa theologica (quam scribere cœpit anno 1265) parte III, quæst. 66, art. 6, seu tom. XXIV, pag. 416.

Sed contra est, quod Pelagius papa scribit.... Didymus etiam dicit in libro secundo *De Spiritu sancto*: Licet quis possit existere, etc. Verum vox illa, secundo, irrepit in editionem Venetam.

Alii etiam Didymum citare videtur sub S. Hieronymi nomine: ut 1 part., quæst. 31, art. 2, pag. 188, ubi legitur:

Quia ex verbis inordinate prolatis incurritur hæresis, ut Hieronymus dicit, ideo cum de Trinitate loquimur, cum cautela et modestia est agendum. Eadem verba affert paulo post, nempe quæst. 39, art. 7, pag. 227, ubi editores hæc notant: Refertur a Magistro Sententiarum lib. iv dist. 13 in fine; sed in Hieronymo nullibi occurrit. Ita illi. Ego vero crediderim respici tum a Magistro, tum a S. Thoma initium libri Didymi *De Spiritu sancto*. Lege etiam quæst. 33, art. 4, pag. 201.

LXXXIX.

Ptolemæus Lucensis, episcopus Torcellanus, ordinis Prædicatorum (defunctus paulo post annum 1325) in *Historia ecclesiastica libro v, cap. 27, seu tom. XI* *Italicae scriptae*, pag. 838.

Circa ista etiam tempora fuit Didymus Alexandrinus, qui captus a parva ætate, et oculis orbatus, ut scribit Hieronymus, et ob hoc litterarum ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam et grammaticam vel maximo nisu usque ac perfectum didicerit. Hic plurima volumina conscripsit, videlicet commentarios in *Psalmos* omnes, ut scribit idem doctor: *Commentarios in Evangelium Matthæi et Joannis*: et *De dogmatibus contra Arianos* libros II: *De Spiritu sancto* librum I, quem idem doctor dicit transulisse de Græco in Latinum: in *Isaiam* tomos XVIII: in *Osee* scribens ad Hieronymum lib. III. Longo enim tempore vixit, et extendit se vita ejus usque ad tempora memorati doctoris, propter quod ipse Hieronymus rogavit eum de commentario faciendo supra Zachariam, et fecit libros V. Fecit et commentarios super *Job*, et alia multa non sine magna admiratione divinæ illustrationis in ipso. Hujus *Historiam Rufinus* lib. XI multo diffusius tradidit.

XC.

Nicephorus Callistus Callisti filius in *Historia Ecclesiastica (quam scripsit anno circiter 1320) libro IX, cap. 17, seu tom. I, pag. 715, editionis Parisiensis anni 1630.*

Καιροῖς δ' ἐκεῖνοις καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Δίδυμος ἐγνωρίζετο, τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατριβῆς προϊστάμενος τῶν ἐπιτῶν μαθημάτων. Ἦν δὲ οὐ μόνον ἐν τούτῳ τὸ δόκιμος εἶναι κτησάμενος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης παντοδαπῆς σοφίας ἐπιἀκριβῆς ἔχων. Τούτῳ τε γὰρ ποιητῆς καὶ ῥήτορας εἰς ἄκρον ἤσκητο· ἀστρονομίας δὲ, καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀριθμῶν ἀναλογίας, οὐδὲν ἐκείνῳ παρεῖτο λαθόν. Ἐπὶ τῶσόν δὲ τὰς διαφόρους δόξας τῶν φιλοσόφων ἠκριβώσεν, ὡς ἄλλο μηδὲν εἰδέναι δοκεῖν. Ἄδη πάντα νῦν τε καὶ ἀκοῆ προσηκτέησθε. Νῆπιος γὰρ πᾶμπαν τυφλὸς γενόμενος, εἰς πείραν μόνην τῶν στοιχείων ἐλθεῖν εἰς ἐφήβους δὲ παρελάσας, τῆς τῶν λόγων ἐραστῆνα παιδείας. Καὶ οἱ τοῖς διδασκαλείοις φοιτῶν ἠκροῦτο μόνον εἰς τῶσόν δ' ἦκε σοφίας δι' ὀλίγου μεγέθει καὶ τάχει φύσεως, ὡς καὶ τῶν μαθημάτων σχολιὰ καὶ ἀπόρητα τῶν θεωρημάτων εἰς ἄκρον μαθεῖν. Τυφλὸν δ' ὄντα λέγεται μαθεῖν τὰ γράμματα τῆ ἀφῆ τῆς χειρὸς. Τοῖς γὰρ τῶν γραμμάτων τύποις, σανάδι εἰς βάθος ἐνοσημνθέντας, ἐπαφώμενον γνῶναι τὰ δ' ἄλλα, σιλαβάς, καὶ μίξεις, καὶ τὰ ἐξῆς, διανοίας ὀξύτητι τῷ νῦν θηράσαι καὶ ἀκοῆ. Θαύμα δ' ἦν ἐξαισίων καὶ ἀκούσιμος καὶ ὀρώσιμος. Πολλοὶ μὲν οὖν καὶ εἰς Ἀλεξανδρείαν ἦγον, οἱ μὲν κατὰ θέλιν μόνην τάνδρος, οἱ δὲ καὶ τῆς ἐνοουσης τοῖς λόγοις χάριτος ἀκούσιμοι. Τῆς δ' ἐν Νικαίᾳ δόξης ὑπεριστάμενος, Ἀρειανὸς ἀντετάσαστο. Ἦγγε δὲ αὐτοῦς τῆ κειροῖ τῶν λόγων, ἦν οὐ βία ποιεῖν ἐδόκει. Τοῖς δ' ἀμφιβαλλομένοις προτείνων τοὺς λόγους, τῶν διαμαχομένων τὴν κρίσιν ἐπέτρεπεν (ὁ δὲ μάλα πεθῆγιος ἦν) τοῖς δὲ ὀρθὸν δοξάζουσι, διὰ τοῦτο ἐράσιμος μάλιστα. Οὐ τοῦτοις δὲ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοῖς διὰ τιμῆς ἤγετο. Καὶ μάλιστα ὁ περιβόητος ἐν ἀσκήσει Ἀντωνίου διὰ θαύματος αὐτὸν ἐποιεῖτο. Ὅν φασὶ τῆς Ἀλεξανδρείαν κατελιφῶσα, τὸ βέβαιον τῆς Ἀθανασίου πίστεως μαρτυροῦμενον, τοιαῦτα τῷ Δίδυμῳ εἰπεῖν· Ὅθι χρέων, ὡ Δίδυμε, λύπαις σαυτὸν ἐκτῆχειν, στερούμενον ὀφθαλμῶν, οἷς μέτεστι καὶ μουσὶ καὶ αὐραῖς καὶ τοῖς ἀφανοῖς τῶν ζωοφύων· ἴδεσθαι ἰὲ μάλλον καὶ χαίρειν, οἷς παραπλησίως ἀγγέλοις τὰ ἐνδὸν ὄρας ὀφθαλμοῖς· οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀκράτων, καὶ θεῖαν γνῶσιν κτανουεῖς, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀκριβῶς εἰσορᾷς. Βιβλία δὲ οὗτος καταλέ-

Temporibus autem eis clarus etiam fuit ecclesiasticus scriptor Didymus, scholæ sacrarum disciplinarum Alexandriæ præfectus. Neque vero laudem in ea eruditione tantum meritus fuerat, verum etiam omne genus alterius sapientiæ summo excoluerat studio. Poeticam namque et oratoriam perfectè didicerat; de astronomia autem, et geometria, numerorumque proportionibus, et convenientiis nihil eum latebat. In diversas philosophorum opiniones tanta incubuerat, ut eas exactè perlucisceret, cura, ut præterea aliud nihil scire videretur. Quæ sane omnia acumine mentis, et auditionis perceptorat. In pueritia namque visum prorsus amisit, cum elementa prima discenda ei essent. Ephebus vero artium liberalium eruditionem adamavit, atque in scholis præceptores audiebat tantum. Eo autem sapientiæ brevi pervenit amplitudine et celeritate ingenii, ut mathematicarum artium obscura, et theorematum, speculationumque arcana exactissime didicerit: et cum cæcus esset, litterarum notitiam manuum contrectatione assecutus esse dicitur; nam earum formas in tabula altius exsculptas sæpius tangendo cognovit. Alia porro, ut syllabas, litterarumque connexiones, et quæ ordine consequuntur cætera, propter naturæ acumen animo et auditu pervestigata percepit: præcipuumque ipse miraculum fuit, cum audiretur, et conspiceretur. Multi quidem vel ut virum eum dumtaxat viderent, vel ut suavem gratamque orationem audirent, Alexandriam venere. Pro Nicæni vero decretis pugnans Ariani restitit, eosque orationis suæ suadela, quam vi nulla adhibere videbatur, pressit. Et ad eos, qui secum disputabant, verba faciens, rerum controversarum judicium detulit. Et cum ad morem gendum, et credendum facilis erat, tum orthodoxis eo nomine clarus maxime fuit; nec ab his tantum, sed etiam a monachis Ægyptiis magno honore cultus est. Præcipue vero eum clarissimus ille pietatis exercitio Antonium admiratus est: quem dicunt, cum Alexandriam venisset, ut Athanasio firmæ certæque fidei perhiberet testimonium, hæc ad Didymum prolocutum esse verba: Non est, Didyme, quod te ipsum mœrore conficiat, propterea quod oculis careas, quos mures, lacertæ, et vilia animalcula habent: voluptate potius et lætitia efferi te conve-

nit, qui itidem ut angeli interitis maxime vigeas oculis, quibus clare immortalem et divinam cognitionem percipis. Hic hosce reliquit libros. In totum *Psalmorum* librum varios commentarios. In *Usee* et *Zachariam* libros quinque. In *Isaiam* libros duodeviginti. In *Evangelium secundum Matthæum* et *secundum Joannem* non parvos commentarios scripsit. Insuper contra Arianos. Et *De Spiritu sancto* : aliaque scripta plurima composuit.

Et libro x, cap. 35, seu tom. II, pag. 82

Sed et Didymus philosophus ecclesiasticus, domicilium Alexandria habens, in mœrore maximo fuit cum propter imperatorem, qui tam impiam sequeretur religionem, tum quod Ecclesiam tantopere contemni videret. Quapropter jejuniis se macerans, et Deum precibus invocans, cum præ vehementi sollicitudine ne noctu quidem alimenti quidquam sumpsisset, in sella considens somno obrutus est; deinde extasi correptus equos candidos per aerem discurrentes sibi videre est visus : et qui eis insidebant eosque cohibebant equites, elata voce clamantes : Annuntiate Didymo, hac ipsa hora Julianum esse cæsum : hoc ipsum autem magno Athanasio etiam ipse significet, et surgens cibum capiat..... Quia Julianus monachus, et ecclesiasticus philosophus Didymus Alexandrinus... viderunt, talia ravavit, quam cædes postea renuntiata confirmavit.

Et lib. xi, cap. 37, tom. II, pag. 187.

Valde etiam litterarum et eruditionis studiosus fuit (Ammonius monachus), ita ut Origenis, et Didymi, et Evagrii scripta diligenter et feliciter legeret.

Et cap. 42 ejusdem libri, seu tom. II, pag. 196.

Post Ephraim Syrum, celeberrimi in utraque philosophia fuere Didymus Alexandrinus, et Evagrius monachus Ægyptiacus. Cæterum de Didymo, qui fuerit, et quæ scripta post se reliquerit, in nono historiae hujus libro a me est dictum. De Evagrione autem, etc... Ambo isti in sana fidei doctrina claudicarunt, etsi plura scriptorum tela in veritatis hostes jecerint.

Et libro eodem cap. 43, seu tom. II, pag. 199 et seq.

Hæc igitur ad verbum scribit Evagrins in libro qui inscribitur *Practicus*. Quænam vero in *Gnostico* etiam enarret, audiamus..... Sermones *De Providentia*, et *De judicio*, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor, et *spirituali scientia instructus, Didymus*; eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem, ac rationes de judicio, in differentia corporum, et in partibus mundi reperies. Sermones autem de Providentia, in modis illis, quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur, deprehendes. Atque hæc, speciminis causa, ex Evagrii libris desumpta, hic inseruimus.

Et libro xvii, cap. 27, seu tom. II, pag. 774 et seq.

Imperator Justinianus sanctam quintam œcumenicam synodum coegit... cum permulti in Palæstina, qui Origenis dogmata profiterentur, florent... Postquam Patres (quintæ synodi) ibi in loco uno convenire, causam in primis Origenis, Didymi et Evagrii in medium protulere : videlicet quod Græcorum opiniones rectis Ecclesiæ doctrinis perperam illi immiscuissent : easque opiniones tollendas esse censuere.

Et eodem capite 27, pag. 776 et seq.

In secunda autem sessione libelli ab Eulogio, Conone, Cyriaco, et Pancratio, monachis Jerusalemitanis, contra impia Origenis, qui et Adamanthus dicitur, dogmata, et contra impietatis, et seductionis ejus sectatores oblata, et lecti sunt : Justinianus rursus synodum de eis sententiam dicere

λοιπε ταῦτα • *Εἰς τὴν τῶν Ψαλμῶν βιβλίον* ἑξήντα διάφορα Ἰγουμενήματα. *Εἰς τὸν Ὀσηὲ καὶ Ζαχαρίας* λόγους πέντε. *Εἰς τὸν Ἡσαΐαν* λόγους δεκαοκτώ. *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ κατὰ Ἰωάννην* οὐκ ἐλάχιστα Ἰγουμενήματα. Ἐτι δὲ καὶ *κατὰ Ἀρσιανῶν*, καὶ Ἰπέρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἕτερα συγγράμματα πλείστα.

Ἄλλὰ καὶ Δίδυμος ὁ τῆς Ἐκκλησίας φιλόσοφος, τὴν Ἀλεξάνδρου οἰκῶν, περιπλοτος μάλιστα ἦν, διὰ τε τὸν κρατούντα θρησκείην οὕτως ἐλόμενον, καὶ διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν καταφρόνησιν. Νηστεύων οὖν διὰ ταῦτα, καὶ τὴν Θεὸν ἰλεούμενος, ὑπὸ τῆς ἁγαν μερμυγῆς οὐδὲ τῆς νυκτὸς τροφῆς μετασχωῶν, οὕτως ἐπὶ θρόνον καθήμενος, εἰς ὕπνον τρέπεται. Εἰς ἑκστασιν δ' ἐλθὼν, λευκοὺς ὑπ' ἀέρι τρέγοντας ἵππους ἐδόκει ὄραν· οἱ δ' ἱππῶται τούτων ἔποχα ὄντες, ἐκήρυττον· ἰ Ἀναγγεῖλατε Διδύμω, ὡς περὶ τῆδε τὴν ὥραν ἀνήρηται Ἰουλιανός· τούτο δὲ καὶ Ἀθανασίῳ τῷ πᾶνυ διαμνηστέω, καὶ ἀναστάς μετέχευε τροφῆς.

Quia Julianus monachus, et ecclesiasticus sunt. Neque illorum visum a veritate aber-

Εἰσάγων δὲ καὶ φιλόλογος ἐγένετο [Ἀμμώνιος μοναχός], ὥστε καὶ τὰ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγγρίου σπουδάσματα γενναίως διεξελεῖν.

Μετὰ γε μὴν τὸν Σύρον Ἐφραίμ, ἐπισημοτάτω ἐγενέσθη καὶ τὴν κατ' ἄμφω φιλοσοφίαν, Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, καὶ Εὐάγριος ὁ Αἰγύπτιος. Ἄλλὰ περὶ μὲν Διδύμου, τίς τε ἦν, καὶ ὅσα συγγράμματα καταλόγου, ἐν τῇ ἐνάτῃ μοι διελέηται τῶν ἱστοριῶν περὶ δὲ Εὐαγγρίου, κ. τ. λ... Ἄμφω περὶ τοῦ ὕγιες τῆς πίστεως δόγμα χωλαίνοντες ἦσαν, καίτερον πλείστα λόγων θέλη κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας ἀφιέντες ἐχθρῶν.

Ἐν μὲν οὖν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ αὐτοῦ *Πρακτικῷ* ταῦτα κατὰ λέξιν φησὶν Εὐάγριος. Οἷα δὲ καὶ ἐν τῷ *Γνωστικῷ* αὐτοῦ διεξέσεις, ἀκουσώμεθα... ἰ Τὸς *Περὶ Προνοίας καὶ Κρίσεως* κατὰ σαυτὸν ἀεὶ γυμνασε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πεираθήτη· ἅπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις προσπταίουσι. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ τοῦ κόσμου εὐρήσεις· τοὺς δὲ περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωστίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, ἢ ἐπὶ τὴν γνώσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσιν. ἰ Ταῦτα μὲν, γεύματος χάριν, ἐκ τῶν Εὐαγγρίου ὑμῖν παρεθέμεθα.

Ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τὴν ἁγίαν πέμπτην οἰκουμένην ἤθροισε σύνοδον... τῶν τὰ Ὀριγένους φρονούντων ἐν Παλαιστίνῃ πολλῶν ἀκμαζόντων... οἱ δὲ κατὰ ταυτὸν γενόμενοι, τὰ κατὰ τὸν Ὀριγένην, Διδυμόν τε καὶ Εὐάγριον, ἐν πρώτοις ἐκίνουν· ὡς ἄρα εἴεν Ἑλλήνων δόξας τοῖς ὀρθοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασι παρασπείραντες, καὶ δεόν ἐκ μέσου τούτους γενέσθαι.

Ἐν δευτέρῃ δὲ συνελεύσει λιβέλλων ἐπιθεδομένων ἐπρά τε Εὐλογοῦ, Κόνωνος, Κυριακοῦ, καὶ Παγκρατίου, τῶν μοναχῶν Ἱεροσολυμιτῶν. κατὰ τῶν δυσσεβῶν δογμάτων Ὀριγένους, τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου, καὶ τῶν τῆ ἐκείνου δυσσεβείᾳ καὶ πλάνῃ ἐφεπομένων, ὁ Ἰουστινιανὸς αὐτοῖς τῆς συνόδου περὶ τούτων ἀπεπε-

ῥάτο... οἱ δ' αὐτοὶ μοναχοὶ καὶ Διδύμου καὶ Εὐαγρίου καὶ Θεοδορίου ἄλλας πολλὰς βλασφημίας σπουδαίως μάλᾳ παρὰ τῶν κακῶς συγγραφέντων ἐκείνοις ἀπολεξάμενοι, τῇ συνόδῳ ἀνήνεγκαν. Ἄ δὴ πάντα τῶ ἀναθέματι περιέβαλλον· ἐφεξῆς δὲ πάντα κατέστρωσαν.

Et eodem libro, cap. 29, tom. II, pag. 781.

Ὅπως συχνός, ὡς εἴρηται, μετὰ τὴν πέμπτην συνόδον παρῆλθε καὶ αἰρῶν... τῶν γὰρ Σευήρου δογματῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀπεληλαμένων, καὶ τῶν τακτικῶν φρονούντων, ἐτι δὲ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἀλλοκότων δογματῶν παραδεδομένων τῶ ἀναθέματι, κ. τ. λ.

Et pag. 783, eodem capite.

Τῇ Ἱεροσολύμων Μακαρίου αὐθις τῶ θρόνον ἀποδοθέντος, μετὰ τὴν Εὐστοχίου καθαιρέσιν (καθελε γὰρ τοῦτον μὴ τοῖς ἐκείνου δόγμασιν εἶκειν αἰρούμενον μεθ' ὃ Ὀριγένην καὶ Διδύμον ἀναθεμάτισε καὶ Εὐαγρίον), Ἰουστινιανὸς τὸ Ῥωμαῖσι ὀνομαζόμενον ἰδικτον γράφει.

inssit.... iidem monachi perquam diligenter etiam Didymi, et Evagrii, et Theodori alias plures blasphemias, ex eorum perperam scriptis libris collectas, ad synodum retulerunt; quas omnes anathemate conciderunt ordineque omnes exposuerunt.

Nondum multum, sicut dictum est, a quinta synodo præterierat tempus.... quum namque Severi doctrina ex Ecclesia rejecta, et qui illam secuti fuerant, atque etiam Origenis, et Didymi, et Evagrii, aliorumque aliena atque absurda dogmata anathemate confossa essent, etc.

B Hierosolymis Macario in thronum suum reducto (restituit namque hunc Justinianus, cum Origenem, et Didymum, et Evagrium anathemati subjecisset) post Eustochii exauctorationem, *edictum* (ita enim Latine dicitur) idem imperator scripsit.

XC1.

Guido Terrena, Perpinianus, ex ordine Carmelitarum (defunctus anno 1342) in summa de hæresibus, capite 1 De hæresibus Græcorum, seu pag. 31 editionis Coloniensis anni 1631.

Unde Didymus, doctor Græcorum maximus, in libro de Spiritu Sancto dicit, quod Spiritus Sanctus dicitur Spiritus veritatis, quia procedit a veritate, quum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est, procedens.

XCII.

Guillelmus Pastrengus Veronensis, Petrarchæ præceptor, clarus anno circiter 1330, in libro De viris illustribus. Qui liber semel quidem impressus fuit Venetiis anno 1547 a Michaele Angelo Blondo, ut Montfauconius testatur tom. XIII Opp. Chrysostr., pag. 291; sed cum editum exemplar præ manibus non habuerim, excipsi ejus verba ex codice ms. Bibliothecæ Venetæ Sanctorum Joannis et Pauli, in quo existant pag. 43. Auctor vero ibi vocatur Guillelmus Pastregicus Veronensis civis et fori urbis ejusdem aliquando causidicus.

Didymus Alexandrinus a prima ætate luminibus captus, ob idque litterarum ignarus, tantum sui miraculum præbuit, ut dialecticam, et arithmeticam usque ad plenum didicerit. Plurima insignia edidit: commentarios in *Psalmos omnes*, in *Evangelia Matthæi et Joannis*. Item *De dogmatibus contra Arianos libros II*, *De Spiritu sancto* librum, quem beatus Hieronymus ex Græco in Latinum se vertisse refert. In *Isaiam* tomos xviii. Item *Osce*, scribens ad Hieronymum, commentariorum libros iii. In *Zachariam*, ejusdem Hieronymi exhortatione libros v. In *Job* commentarios. Multaque alia, quæ ipse idem indicare potuit. Obiit lxxx anno jam exacto.

XCIII.

Andreas Dandulus (anno 1345 Venetorum dux) in Chronico lib. v, cap. 40, part. xvi, seu tom. XII Rer. Italicar. Script., pag. 90.

Vigilius Papa... in Constantinopoli quintam universalem synodum... celebravit contra Theodorum... et contra Origenem, Evagrimonem, et Didymum, ac adversus alias hæreses.

XCIV.

Gobelinus Persona (qui obiit anno circiter 1420) in Cosmodromio, ætate vi, cap. 48, seu tom. I Rerum Germanicarum edit. Lipsien. anni 1688, pag. 208.

Anno ejus (Valentiniani) sexto Eusebius episcopus Vercellensis moritur. Eo tempore Didymus Alexandrinus multos libros per notarios composuit, licet post quintum annum nativitatis suæ luminibus orbatus, elementorumque ignarus fuit. Cum S. Antonius fidei Athanasii testimonium laturus adversum Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, hunc Didymum consolatus est his verbis: « Nihil te offendant, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus: desunt enim tibi illi oculi, quos mures, et muscæ, et lacerti habent: sed lætare quod habes oculos, quos angeli habent, quibus Deus videtur: per quos tibi scientiæ magnum lumen accenditur. Et Hieronymus in libro *De viris illustribus* de illo Didymo scribit, dicens: quod ipse Didymus eo tempore, quando Hieronymus librum prædictum scripsit, octogesimum tertium annam vitæ suæ jam excedebat. Eodem tempore floruit Epiphanius, etc.

XCv.

Thomas Valdensis (qui obiit anno 1431) in Doctrinali fidei, lib. I, cap. 31, seu tom. I Operum editionis Venetæ anni 1757, pag. 171.

Sed ostendamus deinceps patronos hujus scholæ, in qua ponit Vicleffus trinitatem naturarum in uno supposito hominis, spiritum, animam, et carnem. Unum enim veterem comperi Didymum in hac sententia reprobatum. Unde Augustinus *De definitionibus rectæ fidei*, capitulo 19; et assumpsit hoc Rabanus *De naturis rerum* libro iv, cap. 10. Augustinus. « Duabus, inquit, substantiis constat homo... Non est tertius in substantia hominis spiritus, ut Didymus contendit, » etc.

Tum allatis Gennadii verbis, quæ is Augustino tribuit, quæque superius ego attuli pag. 482, subdit Valdensis:

Hæc Rabanus, et Augustinus. Ecce quam plana verborum serie trinitas Vicleffi damnabatur in Didymo: quia ultra animam, et carnem, tertiam ab utraque naturam, spiritum assignavit.

XCVI.

In codice ms., qui asservatus in nostra bibliotheca S. Salvatoris Bononiæ, et exaratus est sæculo xv, pag. 21, ubi incipit liber Didymi De Sp. sancto, hic titulus legitur :

Beati Didymi Alexandrini liber de Spiritu Sancto, D. Hieronymo interprete.

Montfauconius vero in Bibliotheca bibliothecarum, pag. 127, recensens codices Vaticanos, hæc scribit : « Codex 314, sæculo xiv scriptus. S. Didymi de Spiritu sancto. »

Idem, pag. 685, codices Hibernicos in ædibus Jacobæis asservatos recensens inquit : « 7883. Didymi opuscula quædam. »

Et pag. 922, codices Colbertinos recensens, ait : « Codex 6... Liber Didymi Videntis, De Spiritu sancto, D. Hieronymo interprete.

Et pag. 1286, loquens de codicibus Diviobennianis, ait : Super Didymum De Spiritu sancto (codex) 157.

Denum, ut alia hujusmodi præteream, in Catalogo librorum mss. Angliæ et Hiberniæ, tom. I, part. III, pag. 109, ubi recensentur codices mss. in Collegio Caiogovillensi Cantabrigiæ asservati, hæc legimus codice 755 : « Didymus Græcus de Spiritu sancto. » Quæ verba quomodo accipienda sint, ignoro. Bini Angli rogatu meo codicem illum 755 Cantabrigiæ querendum curarunt : sed eum in Collegii modo memorati bibliotheca amplius non exstare compererunt.

XCVII.

Acta concilii œcumenici Florentini, parte II, collatione 22, quæ habita est anno 1439.

Habemus apud Latinos translatum per beatum Hieronymum librum magni Didymi De Spiritu sancto. Hic Didymus fuit præceptor Hieronymi, et ipsemet Hieronymus de se dicit in epistola, quod jam canis ejus spargebatur caput, et magistrum magis decebat esse, quam discipulum ; tamen perrexit Alexandriam, ut Didymum audiret : et vestri historici, videlicet Theodoretus, et Socrates immensam laudem de scientia sua dicunt. Iste sic dicit : Spiritus quoque Sanctus, etc.

Tum afferuntur nonnulla Didymi testimonia ex libro De Sp. Sancto.

XCVIII.

Joannes Trithemius in libro De scriptoribus ecclesiasticis (quem edidit anno 1492), cap. 75.

Didymus Alexandrinus, captus a parva ætate oculis, et ob hoc elementorum quoque penitus ignarus, tantum miraculum sui præbuit, ut dialecticam et geometriam, quæ vel maxime visu indigent, ad perfectum didicerit. In divinis vero Scripturis doctissimus fuit, beati Hieronymi præceptor, et sancti Antonii amicissimus, ingenio acer, et vita præclarus. Scripsit, Græco sermone, subjecta :

Contra Arianos, lib. II ; De dogmatibus quoque lib. I ; In Epistolas canonicas Iob. VII, Jacobus, etc. Sicuti mor. ; De Spiritu sancto lib. I : Omnes quidem quæ divina ; In librum sancti Job lib. I ; In Isaiam prophetam lib. X ; In Osee ad Hieronymum lib. III ; In Zachariam ad eundem lib. V ; In Evangelium Matthæi, lib. V ; In Evangelium Joannis, lib. I ; In Psalterium quoque lib. I ; Et quædam alia.

Claruit octogenarius sub Theodosio imperatore, anno Domini 495.

Et cap. 87.

Ambrosius presbyter, natione Alexandrinus, Didymi cæci quondam auditor atque discipulus, quo explanante Scripturas divinas magnifice didicit, et varias in illas explanationes composuit, etc.

XCIX.

Jacobus Merlinus Victurniensis in Apologia pro Origene ad Patres regalis Collegii Navarrae (anno 1512 typis evulgata Parisiis) fol. 3 editionis Venetæ anni 1513, a Lazaro Soardo Veneto typographo factæ.

Quæ omnia, mea sententiâ, Origenis doctrinam... ab hæretica pravitate prorsus alienam satis indicant atque demonstrant, et qui sibi persuadere tantis, tamque solemnium Patrum testimoniis non valet, Pamphili Martyris apologiam, Didymi, Mirandulæ, Rufini, et aliorum plurium sententias inquirat... Maminæa vero, auctoribus Eusebio, Didymo, et Orosio, Alexandri imperatoris mater, cum de Origenis doctrina magnifica ubique celeberrima audivisset, summo visu gestire cepit, quatenus sibi ejus præsentia fieret..... Concludo longe satius esse cum Pamphilo Martyre, Didymo, Aymone, Rufino, et aliis pluribus semper de Origenis doctrina recte sapere, quam inique : nec justum est hoc respuere, quod viri maximi summo studio olim conquirere sudaverunt.

C.

Cælius Rhodiginus (natus anno 1450, ac mortuus anno 1520) Lectionum Antiquarum lib. III, cap. 3, pag. 112.

Nonne Alexandrinum Didymum scribit Hieronymus ab ineunte ætate excecatum, scientiarum adyta secretiora tentasse præcelso animo, et consecutum felicissime? Sed quod mirari satis non est, geometrica theorematâ excellenter etiam tenuisse? Mortalis naturæ germina non sunt hæc ; celestem redolent majestatem.

Et libro XIX, cap. 9, pag. 1058.

Didymi Ἐξοστου nomen in Rufinum Hieronymus, et in Exodo commentaria videntur intelligi.

Ita Rhodiginus : sed quod ex Hieronymi libris in Rufinum citat, in iis equidem non inveni.

CI.

Auctor Catalogi librorum mss. bibliothecæ Sfortianæ (quem ex manuscripto codice 1555 bibliothecæ Chisianæ edidit Montfauconius in Bibliotheca bibliothecarum), pag. 706, col. 2, sic loquitur de illo ipso codice Passioziano, olim Sfortiano, ex quo tres libros, quos edo, exscripsi.

Cyrelli De Spiritu sancto libri tres imperfecti, sine principio primi, et sine fine tertii.

DIDYMI ALEXANDRINI

DE TRINITATE

LIBRI TRES ⁽¹⁾.

Didymus certe in Trinitate catholicus est.
S. Hieron. lib. II *adv. Rufinum*.

LIBER PRIMUS.

Index capitum (2) hujus libri, et priora sex capita desiderantur.

ΚΕΦ. Ζ'.

[1 a] Ἐκφεύγειν τοιγαροῦν τὸ ἔγκλημα τὸ περὶ
ἧς δόξης τῶν χριστιῶν θεῶν τοὺς πιστεύοντας τῶ

(1). *Didymi*. Deest titulus in codice; tituli autem loco in ea, quæ nunc prima est, codicis pagina recentior quidam sæculo circiter xv scripsit hæc verba ad marginem, τοῦ θεοῦ Κυριλλου, id est, *divi Cyrilli*. Equidem Didymi nomen fidenter hic apposui, quod librum *De Spiritu sancto*, quem S. Hieronymus Latine transtulit, qui que sine controversia Didymi est, his auctor alleget ut suum. Quinetiam a S. Augustino citatum, ac Didymo tributum hoc opus, a Didymo autem ipso suas in *Epistolam Joannis primam Enarrationes* in his libris forsitan allegatas fuisse adiderem, nisi ea nunc omittenda essent, quæ dubitatione non carent. Sed de his opportunius alibi ac fusius. Nunc illud tantum obiter animadvertere placet, Didymum hunc, celeberrimum illum theologum esse, de quo tam multa veteres scripserunt, quique in œcumenica Florentina synodo, parte II, collatione xxii, dicitur *magnus Didymus*. Codex vero, ex quo ipse opus hoc manu

(2) *Index capitum*. Initio secundi ac tertii libri indices capitum atque argumentorum habet codex: itaque dubitandum non videtur, quin exstarent etiam initio primi una cum sex capitibus, quæ interierunt. At cum libro III, cap. 2, argumenta a se antea pro Verbi divinitate allata in compendium redigat Didymus, hanc nobis jacturam aliqua ex parte resarcit ipsemet. Equidem, etsi modica spes erat, fore ut aliud calamo exaratum, atque integrum exemplar inveniretur, tentare tamen volui, eaque etiam de causa duobus ferme abhinc annis epistolam de tribus hisce libris dedi ad amicissimum mihi, doctrinæ et omnibus virtutibus ornatum præsulem Joannem Archintum, Archintum, inquam, illum, Bononiensium desiderium, nobilissimæque familiaris præclarum lumen, atque alteram hoc sæculo *spem*. Sed quo abripior? Redeamus in viam. Ex quo igitur illud, quod dixi, opusculum in undecimo novæ

A I CAP. VII (3).

Qui (4) ergo (5) Filio (6) credunt, vereri non debent, ne accusentur, quod creatis diis honorem

collectionis Calogeranæ tomo eddidi, necdum ullum aliud, quod sciam, hujus operis exemplar repertum est: itaque diutius expectandum non censeo, opus vero ipsum ita edere statui, ut est in codice Passioneiano, præsertim cum pluribus et amicorum, et doctissimi in primis, atque eminentissimi card. Nicolai Antonellii litteris excitatus sim.

(3) *Caput septimum*. Vox *caput* deest in Græco et hic, et in sequentibus. [Illam supplevimus.] Pleraque autem capita suum habent in fronte argumentum, non tamen omnia, ut vel e septimo hocce apparet. Qua de causa mihi ea non a Didymo ipso dictata esse, sed a librario, aut a studioso aliquo homine addita fuisse verisimilius videtur, cum præsertim auctoris mentem non omnia accurate referant. In hoc porro capite auctoritate potissimum Pauli apostoli probat Didymus, Dei Filium Deum esse, non servum, aut creaturam.

(4) (1 a) Totum hoc Didymi opus in totidem segmenta partitus sum, quot sunt Passioneiani codicis membranæ, seu folia, ut, si quis codicem ipsum consulere voluerit, facili negotio inveniat quod quærit. Hæc ergo nota (1 a) significat hic incipere primi segmenti partem primam, nimirum primam paginam illius folii, quod nunc est primum, olim vero erat quintumdecimum, aut sextumdecimum, cum codex erat integer. Nota vero (2 b) exempli causa, quæ paulopost apponetur ad initium octavi capituli hujus libri, designat, ibi incipere secundam partem secundi segmenti, seu secundam paginam secundi folii. Quotiam porro tria priora codicis folia magna ex parte mutila sunt, quod litterarum vestigia evanuerint, idcirco servata, ubi lacunæ occurrunt, eadem circiter vacuum spatium, ut sunt in codice, intercapedine, ea hic exhibenda curavi. Singulæ unuscujusque folii paginæ septem ac viginti versus inibi habent. Secunda incipit, *σεως Ἰησοῦ*: tertia: *Καὶ οὐκ ἐξ*: quarta: *Η. περὶ τῶν μυθολογούντων*: quinta: *Κατὰ τὸν ἐκείνων*: sexta: *Τοῦτο εἰ καὶ ἐγράφη*.

(5) *Qui ergo*. Prima hujus capituli verba, *ἐκφεύγειν ἔγκλημα*, etc., allegat infra, aut, si malis, respicit Didymus segm. 151 a, seu lib. III, cap. 2, argum. 14.

(6) *Filio*. Codex habet τῷ Ἰῶ, sine iota subscri-

et gloriam referant : hujusmodi enim eos **2** criminationem effugere peritus in lege (7) Paulus, a divino Spiritu edoctus, fidejussor est. Quinetiam, quia Filius in creaturis non numeratur, *atheos* (8), sive Deum non colentes, ipse vocat eos, qui antea non Filium, sed Deum Patrem duntaxat cognoverant. Nam alicubi quidem scribit (9) : *Memores estote, quod aliquando vos gentes in carne, qui diciturini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta; quia eratis illo tempore sine Christo, alienati a spe Israel, et hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, et athei (aut sine Deo) in mundo; alibi vero (10) : Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis qui natura non sunt dii, serviebatis. Nunc autem cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo, quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denuo ut olim servire vultis (11)? Sed veteris quoque legis novam (12) semper, et nunquam ad senium vergentem salutarem de Christo et Spiritu sancto prædicationem, et ecclesiasticam sanctionem præstantiorem ducit, eo quod perfectior sit, et non habeat neque. . . . . neque vero pulchrius, aut (13) majus. . . . . ratione, aut modo. . . . . enim. . . . . scribit. . . . . Factus sum (14). . . . . secundum (15) amulationem persequens Ecclesiam, secundum justitiam, quæ in lege est, factus irrever-*

A Υἱὸς ὁ ἔννομος Παῦλος τῷ θεϊκῷ Πνεύματι σεραφισμένος ἐγγυᾶται. Ἔτι δὲ καὶ ἀόθεν ἀποκαλεῖ τοὺς πρὸ τούτου ἐκτός τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἐγνωκότας (ἐπειδὴ οὐκ ἐν ποιήμασι τελεί), γράφων πῆ μὲν, ὅτι *Μνημονεύετε, ὡς ποτε ὑμεῖς τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου* ὅτι ἦτε τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ ἀπηλοτριωμένοι τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ εἶνοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ· πῆ δὲ· Ἄλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ οὖσαν θεοῖς· νῦν δὲ γινώσκτες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; Ἄλλὰ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου νόμου τὸ αἰεὶ νέον, καὶ οὐκ εἰς γήρας ἀποκλίνον σωτήριον κήρυγμα, τὸ περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸν ¹⁰ ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν προφερέτερον ἡγεῖται διὰ τὸ ¹⁰ τελειὸν καὶ τὸ μὴ ἔχειν μήτε ἀνομ. . . . . ἐνοχλοῦν μήτε ¹⁰ μῆν κάλλιον ἢ μείζον. . . . . χρῆ προτεθῆ. . . . . λόγῳ ἢ τρόπῳ. . . . . καλλ. . . . . γὰρ τῷ ¹¹ χρήματι τούτῳ γράφει πεπ. . . . . σι ¹² τὸ μὲν, ὅτι Ἐργασίην. . . . . κατὰ ¹³ ζῆλον διώκων τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γερόμενος ἄμμ-

pto. Nimirum cum ea littera non pronuntietur, librarii paulatim eam in scribendo negligere cœperunt : itaque mirum non est, si is qui codicem Passioneianum exaravit, eam perpetuo omittit. Ego ubique illam restitui, a scriptura codicis consulto recedens hac in re : quod si alibi necessario ab ea recedendum mihi fuerit, lectorem monebo. Interpunctionem codicis ideo non immutavi, ut, si cui illa, quam in translatione secutus sum, non arriserit, is norit quomodo scripserit librarius. Hæc porro adnotatio ad Græcum fontem pertinet, non ad meam translationem : verum quo res expeditior sit, ac ne cogatur lector notas hæc modo ad Græcum exemplar referre, modo ad Latinam interpretationem, omnes ad hanc apponendas statui.

(7) *Peritus in lege.* Respicere videtur versiculum 21 capitis ix Epist. I ad Corinthios. In Græco est, ἔννομος. Quæ vox apud ethnicos scriptores *legitimus* significat : ita ἔννομον δικαστήριον Polluci est *legitimum dicasterium*, seu legitimus iudicum conventus, qui scilicet seravo ordine a legibus præscripto coit. In Græcis Bibliis ἔννομος denotat *consentaneum legi*. Ita auctor prologi in *Ecclesiasticum*, ἔννομον βίωσιν dicit *vitam quæ ex legis præscripto ducatur*, etsi interpret ibi verterit *legitimam vitam*. In Proverbiis autem cap. xxxi, vers. 26, fortis mulier dicitur *aperire os*, id est loqui, ἔννομως. Verum a Didymo Paulus hoc in loco dicitur ἔννομος alio sensu, ut opinor, nimirum ut *legis peritum* denotet. Quo sensu fortasse a Timone in *Sillis* Socrates dicitur est ἔννομολέσχης eo versu, quem Laertius in *Socrate*, et Sextus Empiricus libro *adversus Mathematicos* afferunt. Empiricus sane ipse ita eam vocem accepisse videtur, cum subjunxit : Διὸ καὶ ἐννομολέσχης προσέθηκεν, ἅτε τοῦ ἠθικοῦ μέρους ὄντος τοῦ περὶ τῶν νόμων διαλέγεσθαι, id est : *Ac proinde addidit ἐννομολέσχης, quod de legibus disputare ad ethicen pertineat.*

C (8) *Atheos.* Hoc sensu Aelius Eunomii præceptor, Arianus, cognominatus fuerat *Atheus* eo ipso sæculo, quo hæc scripsit Didymus.

(9) *Scribit.* Ephes. ii, 11, 12, ubi Græca editio habet : Διὸ μνημονεύετε, ὅτι ὑμεῖς ποτε. Et paulo post, ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. Pro : ἀπηλοτριωμένοι τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ, id est, *alienati a spe Israelis*, eadem editio habet : ἀπηλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, quod Vulgatus vertit : *alienati a conversatione Israel.*

(10) *Alibi vero.* Galat. iv, 8. Græca editio habet : τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς. Vocem vero ἄνωθεν, quam verti *ut olim*, habet Græca etiam editio ; sed Vulgatus interpret eam omisit.

(11) *Vultis?* Punctum interrogationis ita scribit librarius, ut hic impressum est in Græco. Quæ vero paulo post Italico characterè impressa sunt, dubie lectionis esse scias.

(12) *Novam, etc.* Cum hæc, et ea quæ sequuntur, usque ad verba, κατὰ ζῆλον, mutila sint in codice, et ad legendum perdifficilia, idcirco dubiæ interpretationis sunt, atque lectionis. Ut autem conijcere queat lector, quot circiter verba in proxima lacuna, aliisque paulopost sequentibus, desint, numeros in Græco apposui, quibus significatur, ubi corruptæ lineæ incipiunt, et ubi desinant in codice : nimirum lineæ 18 primæ pagine incipit a voce ἐκκλησιαστικόν, decima nona a syllabis λετον, et ita porro.

(13) *Aut.* Librarius voculam ἤ, id est, *aut*, semper scribit sine accentu, sic, ἤ. Ego illum ubique restitui.

(14) *Factus sum.* Citabat hic fortasse aliquem Pauli locum, cujusmodi est ille Epistolæ ad Coloss. I, 25 : Ἡ Ἐκκλησία ἤς ἐργασίην ἐγὼ διάκονος.

(15) *Secundum.* Philipp. iii, 6 et 7. Græca editio, item ut Didymus, habet *Ecclesiam*. Vulgatus vero : *Ecclesiam Dei.*

προς ἀλλ' αὐτίκα ἦρ μοι κέρδη, ταῦτα ἠγοῦμαι
 διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν. Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ
 ἠγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς
 γνώσεως Ἰησοῦ [1 b] Χριστοῦ τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν· δι' ὃν τὰ πάντα ἐξημώθη, καὶ ἠγοῦμαι
 κἀβάλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω· Ῥωμαίοις
 δέ· Ἐὶ μὲν γάρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κη-
 ρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον
 λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. Ἄρα δὲ καὶ πρὸς τί
 ἐπιώων, καὶ οἷα διανοηθεὶς, ἀκραιφνοῦς θεογνωσίας
 αἰθὴς ἴσα γέγραψεν, Κορινθίοις μὲν τὸ δεῦτερον,
 ὅτι γε εἰ τῷ Ἰησοῦ τις καταλλαγῆ, τῷ Θεῷ κατηλλάγη·
 καὶ ὅτι ἐν Χριστῷ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν σύμβουσις, ἐστὶ
 τοῦ κόσμου; Ἐχει δέ· Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ
 κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος
 αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν
 ἡμῶν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. Ὑπὲρ Χριστοῦ
 ὄν κρεσθεύομεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος
 δι' ἡμῶν. Δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ· καταλλάγητε
 τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν, ὡς πάντα τὰ ἄλλα. . . . ἃ παρ-
 εἰς ἐκήρυττεν μεγάλα ¹⁸ αὐχῶν, ὅτι καὶ τὸ δοκοῦν
 ἐπικωδιστον εἶναι Χριστῷ διὰ τὴν φιλόνητον αὐτοῦ
 αἰκονομίαν, πᾶσαν εὐκλειαν καὶ βώμην βρούει ἐγὼ. .
 . . τοῦτο ποιῶν ἐξ ἔργου· ἵνα καὶ ὁ ἐκ τοῦ ἐνόδξου
 πάθους τὴν ἀγέννητον καὶ ἀκήρατον καὶ . . . . .
 θεότητα μὴ κατοπτεύω ²⁰ Γραφὴν ὁ. . . . .
 . . . . . σφοῖοι· Ἐλεγεν δὲ τοιαῦτα ²¹.
 Ὅκ ἐκρίνα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ Ἰησοῦν
 Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον· Ῥωμαίοις δέ·
 Δικαιωσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ
 εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας ²²
 ζησὶ. . . . . ἀπὸ
 Θεοῦ ἵκατος ²³. Γαλάταις δέ· Εἰδότες, ὅτι οὐ
 δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ
 διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμεῖς εἰς Ἰη-
 σοῦν Χριστὸν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν
 ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου·
 ὅτι ἐξ [2 a] ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα
 σὰρξ. Ἐξηγεται δὲ καὶ ἐτέρωθι, ὅτι οὕτε περι-

A *hensibilis. Sed quæ mihi fuerunt* **3** *lucra, hæc arbi-*
tratus sum propter Christum detrimenta. Verumta-
men existimo omnia detrimentum esse propter eminentem
scientiam Jesu Christi Domini nostri (16): *propter*
quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora,
ut Christum lucrificam. Ad Romanos vero (17)
 scribens: *Nam si is qui venit, alium Christum*
prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum
accipitis, quem non accepistis. Quidam vero
 spectabat, et qualia cogitabat, cum rursus germanæ
 ac veræ Dei cognitionis propria scripsit ad
 Corinthios (18) in secunda Epistola affirmans, si
 quis Filio reconciliatus fuerit, Deo reconciliatum
 esse; et mundi cum Deo reconciliationem esse in
 Christo? Hæc autem habet (19): *Quoniam quidem*
Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi ipsi,
non reputans illis delicta ipsorum, et ponens in nobis
verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione
 fungimur tanquam Deo exhortante per nos. *Obse-*
cramus pro Christo: reconciliamini Deo. Et rursus,
 ut alia omnia. . . . . omittens,
 magnopere gloriabatur, ac prædicabat illud etiam
 quod Christo propter benignam ejus Incarnationem
 ignominiosum esse videtur, gloriam undequaque,
 ac vim veluti effundere. . . . .
 ut (20) etiam qui in gloriosa Passione increatam, et
 immortalẽ, et. . . . . deitatem non
 agnoscit, Scripturam. . . . . Ait autem
 in hunc modum: *Non judicavi* (21) *me scire aliquid*
inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.
 Ad Romanos vero scribens ait: *Justitia* (22) *autem;*
Dei per fidem Jesu Christi, in omnes, et super omnes
credentes. . . . . . inquit. . . . .
4 a Deo unusquisque. Ad Galatas vero: *Scien-*
tes (23) *quod non justificatur homo ex operibus legis,*
nisi per fidem Jesu Christi; et nos in Christum Jesum
credidimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex
operibus legis: quia ex operibus legis non justifica-
bitor omnis caro. Alibi vero etiam sic exponit:

(16) *Jesu Christi Domini nostri.* Græca editio habet: Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου, id est *Christi Jesu Domini mei.*
 (17) *Ad Romanos vero.* Didymum memoria fefellit hoc in loco; nec enim exstant hæc in Epistola ad Romanos scripta, sed in secunda ad Corinth., cap. xi, vers. 4. In libro quoque *De Spiritu sancto* in simile erratum labitur; nam eum. 5 (pag. 3, tom. II Operum S. Hieronymi editionis Veronensis) legitur: « Ad Corinthios quoque idem scribens: *Notite, inquit, contristare Spiritum sanctum:* » quæ tamen verba in Epistola invenies ad Ephesios scripta, cap. iv, vers. 30, non vero in Epistolis ad Corinthios. Numero autem 11, pag. 119 a Paulo dicta esse ait in Actis apostolorum quædam verba, quæ a Petro sunt pronuntiata. Duo hæc emendare in sua interpretatione Hieronymus debuisset, si id verum foret, quod nonnulli nescio quibus argumentis iuducti censuerunt, eum aliqua in transferendo eo libro addidisse, aut abstulisse, aut immutasse: id quod enim fecisse, in animum inducere nequeo, iis tamen exceptis locis, in quibus is, qui ex una in aliam linguam convertit, vocabulum aliquod in translatione, quo sententia non mutetur, sed decla-

retur, aliquando cogitur adjicere. Cæterum qui in veterum Patrum lectione versati sunt, norunt, nonnunquam hujusmodi in illis quoque menda occurrere, ac præsertim in Clemente Alexandrino. Quare non est cur miremur, si cæcus quoque, qui memoriter omnia citabat, ac per notarios scribere cogebatur, aliquando in ea inciderit: illud potius mirum summopere, atque adeo instar prodigii est, ipsum tam multa sacrorum librorum loca memoria retinuisse, atque in promptu, quoties usus esset, habuisse, quam multa in hoc opere allegantur; quæ sunt innumerabilia.
 (18) *Ad Corinthios.* Lege II ad Cor. v, 18, 19 et 20; nec enim Pauli verba hic allegat, sed sensum.
 (19) *Habet.* II Cor. v, 19 et 20.
 (20) *Ut.* Ea omitto in translatione, quorum et lectio, et sententia incerta. Legendum fortasse, ἐγνωσμένον τοῦτο ποιῶν ἐξ ἔργων.
 (21) *Non judicavi.* I Cor. ii, 2, ubi Græca editio habet: οὐ γὰρ ἐκρίνα.
 (22) *Justitia.* Rom. iii, 22.
 (23) *Scientes.* Galat. ii, 16, ubi Græca editio habet: Εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Et paulo post: Δις: οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σὰρξ.

Neque (24) *circumcisio aliquid valet, neque præputium . sed fides nova , quæ per charitatem agitur.* Cum autem hujus loci (25) *sensus reconditus sit ac profundus, idcirco explicandus est.* Hoc itaque docere vult, Christi adventu (26) *novam quamdam et unicam fidem compertam omnibus hominibus factam esse : juxta quam nullus neque Judaisino neque Hellenismo locus relictus est.* Hæc autem . . . . . et . . . . .
juxta illud (27) : *Ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia.* Et ut . . . . . quidem . . . . .
Deum noscens . . . . .
eluxit vero in salutari doctrina. . . . . .
Lux vera, et libera Filius; et. . . . . .
. . . . . quibusdam ipsorum ignoratum mysterium, propter recentem in ipsis polytheismi ex Ægypto memoriam. Venerandus itaque Dei Filius propriam naturam libertatem e cælo habere testificans, nec sororem, ut sic dicam, illi esse creaturam. Quidquid enim productum est (28), servum est ejus a quo productum est, et quidquid creatum est, creatoris servum est. . . . . ait ad Petrum : *Reges* (29) *terre a quibus accipiunt tributum vel census? a filiis suis, an ab alienis? Cumque ille respondisset : Ab alienis ; dixit illi Jesus : Ergo liberi sunt filii. Ut autem non scandalizemus eos, vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus invenies staterem : illum sumens, da eis pro me, et te.* . . . . . quidem de his. Ii vero . . . . . non cessant adhuc.

5 CAP. VIII.

De iis (30) *qui a Patre Filium factum esse fabulantur, ut ipsius minister esset in creatione.*

Blaspheme sese opposcentes (31) sic fabulantur : Pater, inquit, Filium fecit, quod sibi utilissimus futurus esset ; ut ipsi nempe ad aliarum creaturarum conditionem inserviret. Sed nequaquam animadvertunt, ex hac illorum sophistica ratiocinatione illud consequi, ut in Deum et invidia, et desidia, et alia hujusmodi, quæ crassa ac materialia sunt, inducantur. Oportet enim . . . . . videre ; nam si præclara res creatio est (ut sane est, ac divinæ duntaxat magnificentissimæque naturæ propria ique soli reservata : ne de-

(24) *Neque:* Galat. v, 6, ubi Græca editio non habet vocem *καινή*, id est, *nova*, quam Didymus explicationis causa adjecisse videtur. Ita sane non raro facere consueverunt veteres Patres, ac ipse Didymus alibi.

(25) *Locī.* Vox, λόγος, non raro apud Didymum, et alios Scripturæ locum designat, ut videre licet etiam in ejus libro *De Spiritu sancto*, atque in *Enarrationibus in Epistolas catholicas.*

(26) *Adventu.* In Græco, ἐπιφάνεια, id est, *apparitio*, seu manifestatio : quo nomine Christi adventum in Scripturis, et a Patribus designari, nemo ignorat.

(27) *Juxta illud.* II Cor. v, 17, ubi Græca editio habet : *Τὰ ἀρχαία παρῆλθεν· ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.* Didymus noster segm. 165 a. rursus hunc locum sic affert : *Τὰ ἀρχαία παρῆλθεν· ἰδοὺ*

τομή τι ἰσχύσι, οὐτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινή πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Τοῦ δὲ λόγου βαθύνοντας, τὸν νοῦν ἀναπτυκτέον. Διδάσκειν μὲν οὖν βούλεται, ὡς ἡ Χριστοῦ ἐπιφάνεια καινὴν τινα καὶ τὴν μόνην πίσιν ἅπασιν ἀνθρώποις ἐξέυρετο· ἡ καὶ ἦν οὐδὲ μίαν χώραν οὔτε Ἰουδαισμῷ . . . . . ἡνισμῷ ἢ καταλέλοιπεν. Αὕτη δὲ νοη. . . . . εν καλ. . . . . ἢ κατὰ τὸ, Ἰησοῦ τὰ ἀρχ. . . . . καινὰ γ. . . . . πάντα. ¹⁰ Καὶ ἵνα συνελ. . . . . μὲν ἔτι. . . . . ¹¹ Θεὸν εἰδὼς νόμ. . . . . ὡς. . . . . τελει. . . . . τὴν περι. . . . . ¹² σιν. Ἀνέλαμψεν δὲ εἰς σωτηριο. . . . . διδασ. . . . . ¹³ Φῶς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἐλεύθερον, ὁ Υἱὸς καὶ πα. . . . . ¹⁴ τισιν αὐτῶν ἀγνοοῦμενον μν. . . . . διὰ τὴν ἑναυλον ἐν ¹⁵ αὐτοῖς ἰῆς πολυθείας ἐξ Αἰγύπτου μνήμην. Προσμαρτυρῶν τοίνυν ὁ σπ. πτὸς Θεοῦ Υἱὸς τῇ οικείᾳ φύσει τὸ ἀνωθεν ἐλεύθερον, καὶ μὴ ἀδελφὴν οἷον ἔχειν τὴν κτίσιν. Δοῦλον γὰρ πᾶν τὸ παραχθὲν τοῦ παραγαγόντος. ¹⁶ Καὶ τὸ κτισθὲν κτίσι. . . . . ἔτρον· Οἱ ¹⁷ βασιλεῖς τῆς γῆς. . . . . ἦνσαν; ἀπὸ ¹⁸ τῶν υἰῶν αὐτῶν. . . . . ¹⁹ Ἀποκρινομ. . . . . Ἐκ τῶν. . . . . εὐθεροί ²⁰ εἰσιν οἱ υἱοί· Ἰρα δ. . . . . ²¹ ρευθεὶς εἰς θάλασσαν. . . . . τον ²² ἰχθὺν ἄρον· καὶ. . . . . ρα· ²³ ἐκεῖνον λαβὼν . . . . . ἐν ²⁴ περι τούτων. Οἱ. . . . . αὐνοται ἔτι.

ΚΕΦ. Η΄.

[2 b] *Περὶ τῶν μυθολογούντων* ὅτι ὁ Πατὴρ ἐποίησε τὸν Υἱὸν ἐπὶ τῇ ὑπουργίᾳ τῆς κτίσεως.

Βλασφημῶς ἀντετάγοντες καὶ διαμυθολογούντες, φασὶ τὸν Πατέρα πεποιηθῆαι Υἱὸν χρεωδέστατον, ἐπὶ τὸ ὑπουργεῖν αὐτῷ πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν κτισμάτων. Οὐκ ἔτι κατανοοῦντες ἢ, ὡς ἐξήρηται τοῦτο . . . . . οὐδὲ στοχαστικοῦ αὐτῶν λόγου φθόνος ἢ τε καὶ ἄκνος καὶ ἕτερα ὀλικά· δεῖ γὰρ δῆπου καὶ ταῦτα ἢ ὄρᾳν. Εἰ γὰρ καλὸν τὸ δημιουργεῖν (ὡσπερ οὖν καλὸν, καὶ μόνον ἴδιον, καὶ μόνον ἐξαιρετὸν τῆς θεϊκῆς ἀφθόγου φύσεως, ἵν' ἔχοι καὶ ὑπὸ τοῦ δοξάζηται), ἀνότου μὴ πάντα δι' ἑαυτοῦ ἔκτισεν, ἀλλ' οἷον εἶπως κατώκνησεν; Εἰ δὲ καὶ μέγα τοῖς κτιζομένοις

καινὰ γέγονε πάντα.

(28) *Productum est.* Apud Græcos Patres παραγεῖν sæpe est *producere*, seu condere : itaque αὐτοπάρακτον dicunt quod *per se productum* sit. Quin Lurianus quoque illa voce hoc sensu usus est. Didymus vero eadem significatione dixit etiam παραφέρειν, et παραχομίζειν.

(29) *Reges.* Matth. xvii, 24, 25 et 26. Quæ in codice hic legi nequeunt, partim ex Bibliis, partim ex conjectura supplevi in interpretatione Latina.

(30) *De iis.* Caputum argumenta ita posui, ut sunt in codice. Vide notam 3, pag. 1.

(31) *Sese opposcentes.* Ἀντετάγειν proprie significat, copias adversus hostes educere. Quæ mox sequuntur usque ad finem hujus segmenti, incertum pleraque habent sensum, utpote mutila.

τὸ ὑπὸ τοῦ μεζζονος καὶ ἐ . . . ηρημε ου παραφέ- A
 ρεσθαι· (εἶπερ κατ' αὐτοὺς μεζζων τοῦ ἰδίου Τιοῦ
 Λόγου ὁ Πατήρ), ἐδάσκαينه τοῖς δοξάζουσιν αὐτὸν
 τὴν δι' ἑαυτοῦ ποιήσιν. Εἰ δὲ καὶ ὑπερηφαν . . .
 ἀδυναμίας τε ἅμα παντάπασιν οὐκ ἀπῆλλακται τὸ
 διὰ ¹⁶ μεσῆτου ποιειμ . . . . τὸ παραγόμενον τοῦ
 παράγοντος ¹⁷ αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ ἤπερ τοῦ δι' ἐτέρου
 ποιούντος μεζζονα τὴν δόξαν ἐκφαίνει· οὐπω γὰρ ὄν,
 τοῦ ἀεὶ ὄντος νεύμασιν ὑπακούει, καὶ ὅσον οὐδέπω
 διαπεραίνεται, καὶ μέτρα ²⁰ προσήκοντα . . . . καὶ
 οὐκ ἔχει ἐν τινι τὸ ²¹ ἔλλειπον . . . . . περήφα-
 νος μόνον ²² ὁ ὑπερη . . . . . ἀλλ' ἤδη καὶ ²³
 ταυτὸ . . . . . εἰ δευχθεῖ πᾶντα ὅσα ²⁴
 ἀν . . . . . οὐσταν καὶ ἀν . . . . ρ .
 μ . . . . τ . . . . . ἀρῶ τεθηγκῆτι· ²⁶
 Δεῖρ . . . . . ἄλλω· ²⁷ Ἀφέονται .
 . . . . . ἐπιτάσων ²⁸. Ἐξελθε . . . .
 . . . . . ποιεῖν δι' ἄλλου· [3 a] κατὰ τὸν
 ἐκείνων νοῦν δείκνυσι τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα, οὗ αἰ
 νήσεις ποιήσεις εἰσὶν, μὴ δύνασθαι δι' ἑαυτοῦ τὸ
 πᾶν διαπεραίνειν δίχα τῆς ἐπικουρίας ἐκείνου τοῦ δι'
 οὗ ἢ ἐν ᾧ ποιεῖ· τὸν δὲ γε Υἱὸν, ὡς τι ἀψυχον ἔργα-
 νων πῶς οὐ μέγα προσπτύσας, καὶ τὰς χεῖρας
 ὑπῆτας ἀντιθεῖς ταῖς οὐτωσὶ ἀγρίαις δυσφημαῖς,
 ἀναχωρήσει, δεδιὼς μὴ ὑπόδικος γένηται τοῦ Θεοῦ
 δικαστηρίου, καὶ ἀκοῆς ἀπροαιρέτου χάριν;

sit qui gloriam ei reddat) qua de causa (32) non
 omnia per semetipsum creavit, sed eum quodam-
 modo (33) piguit id facere? Si vero creatis rebus
 perhonorificum est a majori (34), et a . . . . . pro-
 duci, ac, eorum quidem sententia, proprio Filio
 Verbo major est Pater: iis ergo, a quibus glorifi-
 catur, creationem per semetipsum factam invidit
 ipse Pater. Si autem nec superbix, neque impoten-
 tix is omnino expers est: quod per mediatorem
 . . . . . quod producit, ejus, qui illud per semet
 ipse producit, quam ejus, qui per alterum facit;
 majorem gloriam exserit: cum enim nondum sit,
 illius nutibus paret, qui semper existit, et statim
 perficitur, et convenientes habet mensuras, neque
 ulla in re deficit . . . . . superbus tantum . . . . . sed
 jam et . . . . . omnia quæcumque . . . . . auctori-
 tatem, et . . . . . Lazaro mortuo: Veni (35) foras
 . . . . . alteri: Dimittuntur (36) tibi pecca-
 ta . . . . . præcipiens: Exi (37) . . . . .
 facere per alium: juxta eorum interpretationem
 ostendit, Deum quidem Patrem, cui cogitare est fa-
 cere (38), non posse universum per semetipsum per-
 ficere sine illius ope, per **6** quem, aut in quo ope-
 ratur: Filium vero veluti quoddam inanimatum
 instrumentum esse: quomodo recedere poterit,
 quin hæc magnopere contemnat, ac veluti remis-
 sas manus (39) tenere desinat, nec sese tam immanibus blasphemiiis (40) opponat, neque vereatur
 ne in divino tribunali reus fiat vel ex eo quod involuntarie hæc audiverit (41)?

ΚΕΦ. Θ.

CAP. IX.

Περὶ ὧν λέγουσιν αἰρετικοί· Ποτὲ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη,
 καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξεπορεύθη; καὶ τὰ λοιπά.

Τοσοῦτων τοίνυν καὶ οὕτω σαφῶν ἀποδείξεων οὐ-
 σῶν καὶ τῆς Γραφῆς παραινούσης ποικίλαις καὶ ἐξ-

(32) Qua de causa. Lege, si magis placet, ἀνθ'
 ὅπου, προ ἀνθρώτου.

(33) Quodammodo. Lege ὄλον εἴπως, vel οἰονεί-
 τας.

(34) A majori. In Græco legendum fortasse ὑπὸ
 τοῦ μεζζονος καὶ ἐξηρημένου.

(35) Veni. Joan. xi, 43.

(36) Dimittuntur. Matth. ix, 2 et 5. Lego, ἀφέων-
 ται, id est, dimissa sunt, sive, ut vertit Vulgatus,
 dimittuntur. Segmento quoque 51 a. codex habet,
 ἀφένονται. At segm. 59 a, ἀφείονται.

(37) Exi. Fortasse hic citabatur illud Marc. i,
 25, ubi Jesus spiritui immundo ait: Ἐξελθε ἐξ
 αὐτοῦ, i. e. Exi ab ipso.

(38) Est facere. Respicit fortasse illud Geneseos,
 Dixit... et factum est. Hieronymus in libro contra
 Joannem Jerosolymitanum: Cujus velle, inquit, fe-
 cisse est. Clemens Alexandrinus in Protreptico: Sola
 ejus voluntas est mundi creatio. Similique modo lo-
 quuntur fere omnes sancti Patres. Quin Aristophanes
 quoque: Δύναται γὰρ ἔσον τῷ δρᾶν τὸ
 νοεῖν, id est: Cogitare, et facere sunt idem.

(39) Remissas manus. In Græco, τὰς χεῖρας
 ὑπῆτας· quæ locutio ignaviam denotat, et æquivalet
 illi, quæ in Græcis Bibliis sæpius legitur, ubi
 dicitur manus dissolutæ, sive, ut est apud Isaiam
 xxv, 3, χεῖρες ἀνειμένα. Respicit fortasse Didy-
 mus illud Jobi xi, 15: ὑπῆτάεις δὲ χεῖρας πρὸς
 αὐτόν, quod tamen in Vulgato sic se habet: et ex-
 tendisti aâ eum manus tuas.

(40) Blasphemiiis. In Græco, δυσφημαῖς. Vox au-
 tem δυσφημία in sacris libris, ac Græcis Patribus
 sæpe blasphemiam valet, non vero simpliciter convi-
 ctiam, aut quid simile. Ita lib. I Machab. vii,

De eo, quod dicunt hæretici: Quamquam (42) Filius
 genitus fuit, et Spiritus processit? et cætera.

Quum ergo tam multa sint, tamque manifesta
 argumenta (43): Scriptura vero moneat (44) ne va-

38, ubi legitur: μνήσθητι τῶν δυσφημιῶν αὐ-
 τῶν, recte Vulgatus interpres vertit: memento
 blasphemias eorum. Quo modo transtulit etiam lib. II
 Mach. xiii, 11. Sed cap. xv vers. 52, ubi legitur: τὴν
 χεῖρα τοῦ δυσφήμου, Vulgatus habet: manu ne-
 faria; at, si verbum verbo reddere malis, verti po-
 test: blasphemii hominis manu: quod tamen eodem
 recidit. Didymi nostri, apud Joannem Damascenum,
 in Parallelo, pag. 379, similem fere habes senten-
 tiam: Κινδυνον, inquit, φέρει πολλάκις τὸ δυσφή-
 μους λόγους ἀκούειν, quæ verba sic transtulit inter-
 pres: Periculum sæpe affert turpia audire;
 sed malim: blasphemos sermones audire.

(41) Audiverit. Nimirum inter actiones, quæ
 olim in judicio intendebantur, erat τέρψις ἀκοῆς,
 id est, delectatio auditus. Eum morem respexit hic
 fortasse theologus noster: qui si vereri videtur,
 ne is a Deo puniatur, qui blasphemias imprudens
 audit, quid de illis adolescentibus dicturum putamus,
 qui opera sive hæreticorum, sive improborum illo-
 rum hominum, qui cum se catholicos videri velint,
 Christiano tamen homine indigna scribunt, pervo-
 lutare non verentur?

(42) Quandonam. Lego, πόττε.

(43) Argumenta. Sive, testimonia. Didymo enim
 ἀπόδειξις, μαρτυρία, γραφικὴ ἀπόδειξις, πίστις,
 κεφάλαιον, ἐδάφιον, χωρίον, ῥητὸν, ῥήμα, λέξις, λό-
 γος, περιτοχὴ, γραφή; λόγιον, γραφίον, ac si quid
 aliud est, quod nihil in præsens non succurrat, sæpe
 idem

(44) Moneat. Hebr. xiii, 9, ubi Græca edi-
 tio habet verbum περιφέρεσθαι, quod est cir-
 cumferri; sed Didymus legit παραφέρεσθαι: itaq̃
 et Vulgatus interpres, cum verterit abducit.

ns et peregrinis doctrinis abducamur, neque vocum A
 inanitates (45) fugiamus : heterodoxi e Scripturis
 suæ ipsorum sectæ dogmata probare nescientes, et
 tanquam (46) ebrii sermonem habentes de unaqua-
 que re hæc atque illac veluti jactatum et vacillan-
 tem, varia sophismata ab ipsis malo artificio com-
 posita, et diu multumque meditata obijciunt :
 cujusmodi sunt ista : Nonne ergo, inquit, omnia
 sunt ex Deo? Quibus respondendum est : Sed non
 per generationem, ut Filius : neque per processio-
 nem, ut Spiritus Dei : neque talia operantur, aut
 tam illustres obtinuerunt confirmationes. . . . de-
 inde aiunt: Quandonam Filius genitus est, aut Spi-
 ritus processit? Tunc ¶ quum Pater genitus non
 fuit (47). Si enim et . . . . . post ipsum, et
 ut fas non est inquirere. . . . . enim in loco : B
 quoniam neque. . . . . qui genuit, et
 qui generatus est; ita neque. . . . . tempore:
 cum enim Deus sit Filius et Verbum. . . . .
 similiter (48) et Spiritus. . . . . Quomodo au-
 tem, inquit, genitus est? At hoc, etsi scriptum
 sit de Filio quidem : *Ex utero* (49), *ante Luciferum*
genui te; de Spiritu sancto autem : *Spiritus a me* (50)
procedit; et David (51) ita psallat: *Verbo Domini cæli*
firmati sunt, et spiritu oris ejus omnes virtutes eo-
rum (52); et Jobus dicat: *Spiritus divinus* (53) *qui*
fecit me, et status Omnipotentis docens me; et Domi-
 nus ipse doceat : *Spiritus veritatis* (54), *qui a Patre*
procedit; ac Paulus demum scribat (55), ipsum
 esse Spiritum Dei, sicut hominibus est ipsorum
 spiritus : tamen omnem mentem excedit (56). Quia C

ναις διδασκαίς μὴ παραφέρεσθαι, φεύγειν δὲ τὰς κα-
 κορογίας· οἱ ἑτερόδοξοι συστήσαι ἀπὸ Γραφῶν τὰ
 τῆς θρησκείας αὐτῶν ἀποροῦντες, καὶ ὡς ἂν οἱ με-
 θύοντες τῆδε κάκεισε τὸν ἐφ' ἑκάστῳ λόγον διαρι-
 πτούμενον ἔχοντες, διάφορα σοφίσματα συνταγέντα
 αὐτοῖς κακοτέχνως καὶ κατὰ πολὺ μελετηθέντα προ-
 βάλλουσιν, ἐν οἷς ἔστι ταῦτα· Τὰ σύμπαντα οὖν, φη-
 σίν, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ; Οἷς ἀποκριτέον· Ἄλλ'
 οὐ γεννητῶς, ὡς ὁ Υἱὸς· οὐδ' ἐκπορευτικῶς, καθὰ
 τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· οὐδὲ τοιούτων ἔστιν ἐνεργειῶν,
 ἢ οὕτω περιδλέπτων ἢ ἡξιώθη συστάσεων. . . . .
 εἶτα· Πότε οὖν ὁ Υἱὸς ἔγεννήθη . . . . . ;
 Τότε, ὅτε ὁ Πατὴρ οὐκ ἔγεννήθη. Εἰ γὰρ καὶ . .
 . . . . . μετ' αὐτὸν, καὶ ὡς ἀέμιπτον
 τὸ ζητεῖν . . . . . γὰρ ἐν τόπῳ ἢ ἐπειδὴ
 μῆτε περι ορ. . . . . ἤσας καὶ ὁ γεν-
 νηθεὶς οὕτως οὐδ' . . . . . χρόνῳ.
 Θεὸς γὰρ ὢν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος, τοῦ . . . . .
 . . . . . τοῦ ἄλλα τοῦ ποιεῖν ὡσαύτως καὶ τὸ
 Πνεῦμα . . . . . Πῶς δὲ, φησὶν, ἐγεν-
 νήθη; Ἐκ γαστροῦ καὶ ἐγράφῃ περι μὲν τοῦ Υἱοῦ·
 [3 b] Ἐκ γαστροῦ καὶ ἐρωσφόρου ἐγέννησά σε·
 περι δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ
 ἐκπορεύεται· καὶ εἰ Δαυὶδ ψάλλει· Τῷ λόγῳ Κυ-
 ρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι
 τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν·
 καὶ εἰ λέγει ὁ Ἰώβ· Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιήσαν με,
 κροῖα δὲ Παντοκράτορος τῆς διδασκουσά με· καὶ
 εἰ Κύριος διδάσκει· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας δ
 παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ εἰ Παῦλος γρά-
 φει, Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνθρώποις τὸ

idem valent; significant scilicet Scripturæ locum,
 testimonium, auctoritatem, capitulum, etc. Quod spectat
 ad vocem ἀπόδειξις, eam sæpe hoc sensu usur-
 patam invenies infra, ut ex. gr. segm. 54 b. At de-
 monstrationem quoque significare hic potest.

- (45) *Inanitates*. Ex prima ad Tim. vi, 20.
- (46) *Tanquam*. Pro ὡς ἂν οἱ, malim legere ὡς ἂν εἰ, seu ὡσανεὶ. Pro διαριπτούμενον, lego διαρ-
 ζιπτούμενον. Similem porro Didymus sententiam
 habet apud Joannem Damascenum in *Parallelis*, pag.
 727 : Αἱ οὐκ ἀληθεῖς δόξαι, inquit, διὰ μυρίων ψευ-
 δολογιῶν βαδίζουσαι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῆς ταυτῶν
 ἰατηχίσεως οὐκ ἔχουσι διήγησιν· quæ sic verto :
Falsæ opiniones, cum per sexcenta vagentur falsarum
ratiocinationum commenta, unam eandemque doctri-
næ suæ enarrationem non habent.
- (47) *Genitus non fuit*. Præclara responsio! quam
 Didymus ex Gregorio Nazianzeno, paucis ante illius
 obitum annis defuncto, desumpsisse existimo : is
 enim oratione 35, qua Eunomianos refellit, simili
 plane ratione ait : Πότε ὁ Υἱὸς γεγέννηται; Ὅτε
 ὁ Πατὴρ οὐ γεγέννηται, id est : *Quandonam Filius ge-*
nitus est? Cum Pater genitus non est.
- (48) *Similiter*. In codice, ὡς αὐτως, divisim.
 Scribe, si placet, conjunctim, ὡσαύτως· ita enim
 vulgo nunc scribunt. Ego tamen scripturam codicis
 retinui, tum quia ita semper scribit librarius, id
 quod in multis etiam aliis mss. codicibus observare
 me memini, tum quia aliquando saltem a veteribus
 ita scriptum fuisse constat, ut in illo Musæi versu
 apud Clementem Alexandrinum in sexto *Stromatum* :
 Ὅς δ' αὐτως καὶ φύλλα φέει λειψῶρος ἀρονρα.
 (49) *Ex utero*. Psal. cix, vers. 3.
- (50) *Spiritus a me*. Respicit Isa. lvii, 46, ubi le-
 gitur : Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, id est,
Spiritus enim a me exibit : quo modo locum hunc

citat infra ipse Didymus lib. II, cap. 2, segm. 52 a.
 Vulgatus vero interpres habet : *quia Spiritus a facie*
mea egredietur.

(51) *David*. Davidis nomen ne semel quidem in
 toto codice integrum scribitur, sed compendiarie
 semper ratione, nempe Δαδ. At cum segm. 22 b.
 scribat librarius Δαυιτικῶν cum υ, non cum β, ego
 ubique scripsi, Δαυῖδ. Recte tamen scribitur etiam
 Δαβίδ, cum Hebraicam litteram ναι Græci veteres
 et per υ et per β efferrent, ut apparet vel ex ipso
 nomine ναι, quod reddiderunt per βαι.

(52) *Virtutes eorum*. Ps. xxxii, vers. 6. Hunc
 locum sæpe allegat Didymus in hoc opere, ac
 semper legit : πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν, id est *omnes*
virtutes eorum. Quam lectionem secutus videri potest
 Nyssenius, quod in oratione catechetica. cap. 4, scrip-
 serit : Εἰ δὲ, καθὼς λέγει Δαβίδ, ἐστερεώθησαν τῷ λό-
 γῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ, καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ
 Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἔσχον· ἄρα, x. τ. λ.,
 id est : *Si autem, ut dicit David, Verbo Domini fir-*
mati sunt cæli et eorum virtutes consistunt in Dei
Spiritu : ergo, etc. Verum Clemens Alexandrinus in
Protreptico, Theophilus in libris *ad Autolycum*, et
 alii legunt : *Omnis virtus eorum*. Et ita habent cum
 Græca editio, tum Vulgata translatio.

(53) *Spiritus divinus*. Job xxxiii, 4. Sic habet
 Græca etiam editio. Vulgatus habet : *Spiritus Dei*
fecit me, et spiraculum Omnipotentis vivificavit me.

(54) *Spiritus veritatis*. Joan. xv, 26.

(55) *Paulus scribat*. I ad Cor. ii, 14. Sensum, non
 verba hic citat.

(56) *Excedit*. Locutum Biblica ex Epist. ad Phil.
 iv, 7. Veri etiam posset : *tamen sic omnia mentem*
excedunt. Cum enim iuauca sit oratio, sensus non
 est omnino certus.

αὐτῶν ὁμοίως οὕτω πάντα νοῦν ὑπερβαίνει· ὅτι ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Κορινθίοις γράφει· Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως φανερώσαστι δι' ἡμῶν· ὡς μὴ πάσης τῆς γνώσεως ἡμᾶς, διὰ τὸ ἀγνόητον, ἀλλ' οἷόν τινας ἰσδάλλματος ἢ αὔρας ὡσερ μετασθέντας. Καὶ πάλιν· Βλέπομεν δὲ δι' ἐσώτερον καὶ ἐν αἰνίγματι τὰ περὶ αὐτοῦ. Καὶ μάλᾳ εἰκότως Δόξα γὰρ Κυρίου κρύπτει λόγον κατὰ τὸ θεῖον ῥητόν, ὑπερχειμένη ἀφράστῳ καὶ ἀπείρῳ λόγῳ πάσης αἰσθήσεως γενητῆς· οὐ διὰ τὸ ἀβάστακτον μόνον, ἀλλ' ὅτι τὸ προαιώνιον καὶ πρὸ πάσης κτίσεως, εἰ μὴ ὑπὸ Γραφῶν δεδήλωτο, ἢ τῇ κτίσει ἤγνω... καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς τὸ δεύτερον εἰς τούτο παγκαλο... εἰ· Ἡμεῖς δὲ οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμεθα· [ἀλλὰ κατὰ] τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, ὃ ἐμέριων ἡμῖν ὁ Θεὸς [μέτρον, ἐρικέσθαι ἀκριβῶν]. Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ φησιν· Εἰ τις δοκεῖ εἰδέσθαι, ὅπως ἔγνωκεν καθὼς δειγνῶνται... τ... ἀφορὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως... ὡς ὁ τρόπος ἀγνωστος, οὕτω [4 a.] καὶ ἡ διαφορά· εἴγε δὴ ἀρα ἐξὸν αὐτὸ τοῦτο ἀκούειν, ἢ λαλεῖν. Τὸ γὰρ αἰτίας τῶν ὑπὲρ πᾶσαν αἰτίαν καὶ νόησιν ἀποδιδόναι, τολμηρόν· τὸ δὲ θαυμάζειν τὸ θεῖον, καὶ φόβον εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν φοβεράν νομίζειν, ἀσφαλές. Θέλων οὖν, φησιν, ἐγέννησεν ὁ Θεός, ἢ μὴ θέλων; Ἀλλ' ἡμᾶς χρὴ προσιπεῖν τὸν σκοπὸν αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀποκρινασθαι. Ὁ οὖν σκοπὸς ἐστίν, ἵνα πρὸς ἀκεραλοῦς ἀπὸ ἑκατέρως λέξεως τὴν ἀντίθεσιν ποιῶνται. Ἦντι γὰρ δράζονται τοῦ, Μὴ θέλων ἐγέννησεν (οὐδεὶς δὲ αὐτοῖς τοῦτο ἀποκρίνεται), λέγουσιν· Οὐκ οὖν, ὃ μὴ θέλει ὁ Θεός, ὑπομένει γενήσας τὸν Υἱόν, φύσεως ἀνάγκης εἰς τοῦτο ἔκοντα αὐτὸν περιαιρούσης· ἦν τε δοθῆι αὐτοῖς τὸ, θέλων ἐγέννησεν, ἐπάγουσιν· Ἄρα γε ἢ γέννησις τοῦ Υἱοῦ ἐξῆπται τῆς πατρικῆς θελήσεως, δημοιωγικῶς ὑπερξῖν αὐτῷ παρεχούσης. Ἡ δὲ ἀπόκρισις αὕτη εἰννουστάτη τυγχάνει. Τῆς θελήσεως γὰρ καὶ τῆς ἀνεθελήσεως καὶ πάσης ἐννοίας προτερεῦει ὃ τε γενήσας Θεός καὶ Πατὴρ, τό τε ἀπαύασμα

idem apostolus Corinthiis scribit : Deo autem (57) gratias, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem cognitionis manifestavit per nos : quod scilicet non omnis cognitionis, quia eam capere non possumus, participes facti simus, sed veluti ejuisdam simulacri, aut auræ (58). Et rursus : Videmus autem (59) per speculum, et in ænigmatē quæ de ipso novimus. Et merito quidem : nam juxta divinam sententiam Gloria Domini (60) celat verbum, et ineffabili, atque infinita ratione omnem creatum sensum excedit : non modo quia ferri non potest, sed etiam quia quod est ante sæcula et ante omnem creaturam, nisi a Scripturis manifestatum fuisset, a creatura ignoraretur. Et rursus iisdem Corinthiis secundo scribens (61), ad hoc pulcherrime.... Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulæ, qua partitus est nobis Deus, mensuram pertingentis usque ad vos. In prima vero Epistola ait : Si quis sibi (62) videtur scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. Frustra vero queritur (63) discrimen generationis, et processionis, cujus sicut modus est ignotus, sic et differentia, si tamen hoc ipsum audire licet, aut dicere ; nam eorum causas reddere, quæ omnem causam, et intelligentiam superant, audacis est : divinitatem vero admirari, et timorem Dei in eo positum esse existimare, ut cum timore de ipso cogitemus, tutum est. Nunquid ergo (64), inquirunt, volens genuit Deus, an nolens ? Sed nos prius, quinam sit illorum scopus, dicere oportet, tum respondere. Eorum ergo scopus est, ut contra simplices (65) homines ex utralibet responsione objectionem ducant. Nam si respondeas (66) : Nolens genuit (nemo autem ipsis sic respondet) ; dicunt : Ergo quod non vult Deus, patitur Filium generans, naturali necessitate ipsum invitum ad hoc cogente. Sin vero ipsis reposueris : Volens genuit ; inferunt : Ergo Filii generatio ex Patris voluntate pendet, quæ existentiam ipsi per creationem dat. Maxime autem liberalis est ista responsio : nam voluntatem, et noluntatem, et omnem cogitationem an-

(57) Deo autem. II ad Cor. II, 14, ubi Græca editio, quam Vulgatus int. sequitur habet : τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι.

(58) Aut auræ. Respicit vocem, ὁσμῆ, a Paulo adhibitam : αὔρα enim hic idem significat atque ὁσμῆ, id est, odorem, auram, sive effluviū odoriferum.

(59) Videmus autem. Ex I ad Cor. XIII, 12, ubi Græca editio habet : Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι. Didymus vero explicationis causa addidit : τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, quæ de ipso cognita habemus.

(60) Gloria Domini. Proverb. xxv, 2, ubi pro Κυρίου, legitur, Θεοῦ, id est Dei.

(61) Scribens. II Cor. x, 13. Quæ uncis inclusa sunt in Græco, supplevi ex Græca Bibliorum editione.

(62) Si quis sibi. I ad Corinth. VIII, 2, ubi Græca editio pro, ὅπως ἔγνωκεν, habet : οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε. Sed vocem, οὐδὲν, non modo Didymus, verum etiam Vulgatus interpres videtur non legisse.

(63) Frustra vero queritur. Tria hæc vocabula addidi ex conjectura, ne hiulca esset translatio, ut codex, hoc in loco.

(64) Nunquid ergo. Affinia Catholicis objicit Eunomius in fragmento Disputationis, quod exstat tomo primo Antiq. Lecti. Canisii : ibi enim legitur : Genuitne, annon? Aiant, Genuit. Ex substantiane, an ex voluntate? etc. Verum hoc Arianorum, Eunnomanorumque argumentum solvit, ut Nyssenium, ac Nazianzenum, aliosque vetustos Patres taceam, S. Augustinus quoque in libro contra sermonem Arianorum, num. 2.

(65) Simples. Codex habet, ἀκρεβούς. Lego, ἀκρεπατους. Veteres enim librariorum ob soni similitudinem sæpe ac in s mutasse, et vice versa, neminem latet, qui Græcos calamo exaratos codices inspexerit.

(66) Si respondeas. Pro δράζονται, lege δράζωνται. Et paulo post pro οὐκ οὖν, lege, si magis placeat, conjunctim οὐκ οὖν. Ego codicis scripturam mutandam non putavi.

tæcedit cum Deus 'et Pater qui generavit, tum splendor (67) gloriæ illius, Filius: nihilque medium inter hunc, et illum, ex quo est, cogitari potest. Similiter vero et imago Dei (68) se habet. Est autem præterea Filius (69) prima existentia, quæ velle aut nolle non incipit, nec desinit. Generavit ergo in natura, quæ consilio et mente superior est. Sed insuper (70) ista, quam proponunt, quæstio absurditate plena est: præcedit enim voluntatem quidem passio desiderii, hoc autem quod est nolle quidem, sed tamen facere, præcedit necessitas et violentia, ac simul ante hanc volitio intelligitur, et ante volitionem cognitio hypostaseos Patris, quæ tamen omnino, et absolute sibi consubstantentem habet splendorem. Præterea si omnia per Filium ex voluntate Patris facta esse credunt, non præexistit voluntas: fieri enim nullo modo potest, ut opifex non subsistat, et postea putetur aliquid per ipsum creatum esse. Verum hoc quoque (71) inscitia plenum est. Si enim ait ipse: *Ego sum* (72), et *mutatus non fui*, quomodo immutabilis natura mutationi subijci potest secundum hypostases, non manendo in identitate personarum, sed veluti motum ac transmutationem subeundo? Insuper et hoc (73) addo: Si verum est, ut verum sane est, illud: *Quæcunque facit Pater, hæc etiam Filius similiter facit*; faciet etiam Filius alium Filium, ut omnia faciat, quæ facit Pater. Cum ergo

(67) *Splendor*. Ex Epist. ad Hebr. 1, 3.

(68) *Imago Dei*. Respiciat ea Pauli de Christo verba, quæ exstant in Epistola ad Coloss. 1, 15: "Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, id est, *Qui est imago Dei invisibilis*. Nimirum Filius, ut scite animadvertit Origenes libro *vi contra Celsum*, est eixὼν τοῦ Θεοῦ, id est *imago Dei*, nos vero κατ' εἰκόνα Θεοῦ, id est *ad imaginem Dei*. Argumentum porro, quod vix duobus verbis attingit Didymus hoc in loco, aliquanto latius ante illum diduxerat Alexander Alexandrinus in prima *Encyclica epistola*, quam contra Arium scripsit. Et merito quidem. Ex eo enim quod Filius imago Patris perfecta sit, recte colligitur, eum æternum esse, sicut æternus est Pater. Neque enim Patris imago est, ex nihilo facta, sed ab illo genita, ut testantur sacræ Litteræ: quapropter, ut optime ait in libro *contra sermonem Arianorum* Augustinus, *nihil minus habet, quam ille cuius imago est*. Vide inferius segm. 17 b.

(69) *Filius*. Legendum forsitan, ὁ Πατήρ, id est *Pater*.

(70) *Sed insuper*. Librarius scripsit: "Ἡ δὲ πρότασις. Sed in membranæ margine emendatum est: 'Ἀλλὰ καὶ ἦδε ἡ πρότασις.

(71) *Verum hoc quoque*. Hæc verba: 'Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, et reliqua usque ad καὶ μεταπίπτουσα, in codicis Passioneiani margine addita sunt. Fieri potest ut Didymi non sint: ego vero ea in textum inserui, quod Didymi esse existimarim.

(72) *Ego sum*. Malach. iii, 6, ubi legitur: 'Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, οὐκ ἠλλοιωμαι, id est, *Ego Dominus Deus vester, non sum mutatus*. Nonnulli vero mss. codd. habent: καὶ οὐκ ἠλλοιωμαι. Alexander Alexandrinus in secunda *contra Arium Encyclica epistola*, quam Didymum memoriter edicisse crediderim (memoria enim erat incredibili), similem Arianis rationem objicit, et Malachia locum hunc iisdem verbis citat, quibus Didymus.

(73) *Insuper et hoc*. Brevibus hujusmodi trans-

τις δόξης αὐτοῦ ὁ Υἱός· καὶ οὐδὲν τοῦτου μέσον καὶ ἐκείνου ἐξ οὗ ἐστὶν ἐπινοηθῆναι δύναται. 'Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. 'Ἐστὶν δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς οὐκ ἀρχομένη οὐδὲ παυομένη πρώτη ὑπαρξίς τῆς θελήσεως, ἢ μὴ θελήσεως. 'Ἐγέννησεν οὖν ἐν τῇ ὑπὲρ βουλήν καὶ νοῦν φύσει. 'Ἀλλὰ καὶ ἦδε ἡ πρότασις αὐτῶν, ἀτοπίας ἀνάμεστος. 'Ἡγεῖται γὰρ τοῦ μὲν θέλειν, πάθος ἐπιθυμίας· τοῦ δὲ μὴ θέλειν μὲν, ποιεῖν δὲ, ἡ ἐξ ἀνάγκης βία μετὰ τοῦ προεπινοεῖσθαι τὴν βουλήν· καὶ πρὸ ἐκείνης τὴν [4 b] νόησιν τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τῆς πάντη τε καὶ πάντως ἐχούσης συνυφεστὸς τὸ ἀπαύγασμα. Πρὸς τοῦτο εἰ πιστεῦσαι τὰ πάντα ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ γερονέαι, οὐ προϋπάρχει ἡ βούλησις. 'Ἀμήχανον γὰρ καὶ ἀδύνατον, μὴ τὸν Δημιουργὸν ὑφεστάναι, καὶ μετέπειτα δεδῶχθαι τὸ δεῖ αὐτοῦ δημιουργῆσαι. 'Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀσυνεσίας μεστόν. Εἰ γὰρ αὐτὸς φησιν· 'Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοιωμαι· πῶς ἡ ἀναλλοιωτος φύσις ἀλλοίωσιν ὑποσταίνη, κατὰ τὰς ὑποστάσεις μὴ ἐν ταυτότητι τῶν προσώπων ἐστῶσα, ἀλλὰ κινουμένη καὶ μεταπίπτουσα; 'Ἐτι καὶ τοῦτο· Εἰ ἀληθὲς, ὡστερ οὖν ἀληθὲς, τὸ, 'Ἄπερ ἂν ὁ Πατήρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ· ποιήσει καὶ ὁ Υἱὸς ἄλλον Υἱόν. Ἴνα πάντα ὁμοίως τῷ Πατρὶ ποιήσῃ· εἰ δὲ οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ ποιεῖ, οὐκ ἐστὶν κτίσμα, οὐδ' ἠγεῖται αὐτοῦ πατρικῆς βουλήσις. Εἰπομι καὶ ἕτερον· Εἰ λέγει ὁ Σωτήρ· *Θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα*

itionibus, qualis est hæc, ἐτι καὶ τοῦτο, et ea quæ mox occurret, εἰπομι καὶ ἕτερον, utitur Didymus initio quoque libri *contra Manichæos*.

(74) *Quæcunque facit*. Joann. v, 19, ubi legitur: "Ἄ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, id est, *Quæcunque enim ille fecerit*. Nimirum cum vox, *ille*, Patrem designet, idcirco Didymus explicationis causa voci, *ille*, substituit vocem, *Pater*. Eodem modo quo Didymus hoc in loco, ea verba citat Augustinus in libro *contra sermonem Arianorum*, cap. 15, et alii etiam Patres. Didymus vero in libro *De Spiritu sancto*, pag. 143, ut est in Bibliis, ita citat: Scriptum est autem (*inquit*): *Quæ enim ille facit, haud dubium quin Pater, hæc eadem Filius similiter facit*. Nempe illud vetustis Patribus in more positum est, ut modo quidem Scripturæ verba, modo autem sensum duntaxat ellegent. Quod spectat ad alios Patres, rem hæc exemplis illustrare supervacaneum puto: satis enim est, ut quis vel pauca Clementis Alexandrini, verri gratia, aut Justinii folia percurrat, et rem ita se habere comperiet. Quod vero atinet ad Didymum nostrum, non pauca ejusdem rei nobis exempla is præbet in libro *De Spiritu sancto*, in libro *adversus Manichæos*, in *Enarrationibus*, et passim in hoc opere. Quin illud quoque animadverti, Didymum, cum verba ipsa, non sensum tantum citare voluerit, addere passim hæc formulas, κατὰ λέξιν, ἐπὶ λέξεως, αὐτολεξεῖ, αὐτῇ λέξει, λέξεσιν αὐταῖς, αὐτοῖς ῥήμασι, ῥητῶς, αὐταῖς συλλαβαῖς, aut alias affines: id est, *ad verbum, iisdem verbis, expresse, iisdem syllabis*, etc. Queni morem secutum fere video Clementem quoque Alexandrinum, Gregorium Nyszenum, ac nonnullos alios. Adeo ut nisi aliqua ex hujusmodi formulis addatur, certo non constet, utrum verba ipsa, an sententia solum allegetur Hæc semel adnotasse sufficit, ne quisquam hujusmodi varietates, quæ sæpius in posterum occurrent, miretur.

κᾶς ὁ θεῶν τὸν Υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἄ
 ἔχη ζωὴν αἰώνιον· οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱὸς, ἀλλ'
 ὁ θεῶν αὐτόν. Τὸ γὰρ θέλημα, μετὰ τὸν Υἱὸν κἀν-
 ταῦθα εὐρίσκεται. Ἀπεώσαιο δ' ἂν καθ' ἑαυτοῦ τις
 θέτων αὐτῶν καὶ τουτοῦ τὸν λόγον οὐκ ἐκ μόνων
 τῶν προλεχθέντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπαχθισομένων
 πρὸς ἡμῶν· τοῦτ' ἔστιν, ἐλε παραπλήσιον ἀντέρη-
 ται αὐτούς· Πότερον ποτε ὁ Πατὴρ θελήσας ὑπάρχει,
 ἢ οὐ; Τὰ ἴσα γὰρ ὧν ἐμελέτησαν ἀπαντήσῃ αὐτοῖς·
 πρὸς μὲν τὸ, Οὐ θελήσας, ὅτι παρὰ σκοπὸν αὐτῶ
 συνέβη τὸ ὑφεστάναι, φύσεως ἀνάγκης εἰς τοῦτο αὐ-
 τὸν ἄκοντα περιτρεπούσης· πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὅτι
 πρὸ τῆς θελήσεως οὐκ ἦν. Ἀναχθῆσεται γὰρ ἡ
 ὑπερξίς αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ· δημιουργι-
 κῶς αὐτόν, κατὰ τὰς βαττολογίας αὐτῶν, εἰς ὑπόστα-
 σιν περιελαυνούσης. Ὁμοίως καὶ ἄλλο, λέξει μόνον
 διαφέρον τοῦ πρὸ αὐτοῦ· Θελητῶς [5 a] ὁ Θεὸς
 ἀνάκτος ἔστιν καὶ ἀγαθός, ἢ ἀνεθελήτως; Ἐπι-
 κληθῆσεται γὰρ τὰ αὐτά. Κάλλιον δὲ τις ποιήσει, εἰ
 συντόμως ἀποκρίνηται αὐτοῖς μηδὲν ἐπισυμβαίνειν
 τῷ παντελείῳ Θεῷ, μηδὲ τι ἀπολιμπάνειν αὐτόν·
 καὶ ὡςπερ οὐ προηγείται τῆς πατρικῆς ὑπάρξεως
 καὶ ἀθανασίας καὶ ἀγαθότητος θέλημα, οὕτως οὐδὲ
 τῆς γεννήσεως· καὶ ἀπᾶδει πάντα ὅποσα τοιαῦτα τῆς
 περὶ τοῦ Θεοῦ ἐνθυμήσεως. Περὶ δὲ τῶν κτιστῶν,
 τὸν Δαυὶδ φθεῖν ἐν ριγ' ψαλμῷ· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν
 τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῆ πάντα ὅσα ἠθέλησεν,
 ἐποίησεν· καὶ, Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· τοῦτ'
 ἔστιν ἐν τῷ Υἱῷ, οὐχὶ δὲ ἐν θελήματι. Καὶ ἐν ὀβ'
 ψαλμῷ· Ἐκράτησάι τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου,
 ἐν τῇ βουλῇ σου ὡδήγησάς με, καὶ μετὰ δόξης
 προσελάβου με· καὶ ἐν κθ'· Ὅτι ὀργῇ ἐν τῷ θυμῷ
 αὐτοῦ, καὶ ζωῇ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ· καὶ ἐν κε'
 Ἐν τῷ θελήματι σου παράσχου τῷ κάλλι μου
 δνταμι· καὶ ἐν ιζ'· Ῥύσεται με, ὅτι ἠθέλησέν
 με. Καὶ γὰρ ὃν τρόπον ὑπάρχων ὁ Πατὴρ ἀθάνατος
 τε καὶ ἀγαθός, βούλεται εἶναι ταῦτα, καὶ βουλούμενός
 ἐστιν ταῦτα, οὐκ αἰτίαν, ἐν οὕτω φράσω, τὴν βούλησιν

neque fecerit, nec faciat, non est creatura, nec eum
 præcedit paterna voluntas, seu volitio. Aliud quo-
 que dixerim : Si ait Salvator : *Voluntas ejus* (75)
 qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit
 in eum, habeat vitam æternam; non est ex voluntate
 Filius, sed qui ipsum videt : nam voluntas hic quo-
 que post Filium invenitur. Citius vero hanc etiam
 illorum argumentationem omnino quis rejiciat (76)
 non ex iis modo, quæ antea dicta sunt, sed et ex
 his, quæ a nobis adducentur : si nempe simili eos
 vicissim urgeat interrogatione : Pater existitne vo-
 lens, annon (77)? Nam eo modo, quo ipsi respon-
 debunt, et nos ipsis occurremus. Si dixerint : No-
 lens, respondebimus, præter intentionem ei conti-
 gisse ut subsisteret, ad hoc eum naturali necessitate
 invitum adigente. Si vero dixerint : Volens; ita eos
 urgebimus : Ergo ante voluntatem non existebat :
 nam in ejus volitionem, quæ per creationem ipsum,
 juxta eorum ineptias, ad subsistentiam traxerit (78),
 reductur ipsius existentia. Alia illdem eos inter-
 rogatione urgere possumus, quæ vocibus duntaxat
 a superiore differt : Nunquid voluntarie Deus im-
 mortalis est, et bonus, an involuntarie? Nam eadem
 absurda inferri queunt. Sed melius quis egerit, si
 compendiario ipsis respondeat, Deo summe perfecto
 nihil accidere, nihilque excidere: et sicut Patris exis-
 tentiam, et immortalitatem, et bonitatem non præce-
 dit voluntas, sic ne generationem quidem (quæcumque
 vero hissimilia sunt, omnia a recta, qua de Deo cogitare
 debemus, ratione aliena sunt) : decretis autem rebus
 sic Davidem canere in cxiii **I** psalmo : *Deus noster*
 (79) in cælo, et in terra omnia quæcumque voluit, fecit.
 Et : *Omnia* (80) in sapientia fecisti, id est in Filio;
 non in voluntate. Et in lxxii psalmo : *Tenuisti* (81)
manum dexteram meam, in voluntate tua deduxisti
me, et cum gloria suscepisti me. Et in cxix : *Quo-*
ziam ira (82) in indignatione ejus, et vita in volun-
 tate ejus. Et in eodem (83) : *Domine, in voluntate*

(75) *Voluntas ejus.* Joan. vi, 40.

(76) *Rejiciat.* Didymus Attice, ἀπεώσαιοτο. Usita-
 tiores autem hujusmodi Atticismos aliquando in hoc
 opere invenies, cujusmodi ille est, qui in hac ipsa
 linea mox occurrit in voce τουτοῦ. In libro quoque
 contra Manichæos, licet brevi et imperfecto, tres
 aut quatuor animadverti, ut ἡδύνατο, οφείσθαι, etc.
 Quod si Græcæ libri *De Spiritu sancto* exemplar
 legere liceret, non dubito quibus aliquos in eo etiam
 reperiremus.

(77) *An non.* Codex, ἡ οὐ· quam formulam in
 secundo Hippocratis aphorismo habes ita scriptam :
 nisi quod Passioneianus codex dictiunculam, ἡ,
 habet de more, sine accentu. Porro has responsio-
 nes, quas theologus noster Eunomii argumento ad-
 hibet, alius etiam theologus eidem adhibuerat,
 nempe Gregorius cognomento Theologus, seu Na-
 zianzenus, in xxxv oratione.

(78) *Ad subsistentiam traxerit.* Vox περιελαυνούσης
 referenda est ad vocem θελήσεως. Nisi quis mali
 vocabulum aliquod hic omissum fuisse a librario ;
 ut legendum sit : δημιουργικῶς αὐτόν τῆς βουλῆ-
 σεως... εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης. Quis conjicere
 etiam licet, casu aliquo factum esse, ut verba trans-
 ponerentur : quod in veteribus membranis non
 raro contingere norunt, qui mss. codices pervolu-

tarunt. Si autem ita foret, legendum esset : Πρὸ
 τῆς θελήσεως οὐκ ἦν δημιουργικῶς αὐτόν, κατὰ τὰς
 βαττολογίας αὐτῶν, εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης·
 ἀναχθῆσεται γὰρ ἡ ὑπερξίς αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν
 αὐτοῦ· ὁμοίως, κ. τ. λ. Atque ita mollius fluat ora-
 tio. Utinque sit, ego nihil in textu mutare volui.

(79) *Deus noster.* Infra quoque, segmento 13 b,
 ex psalmo cxiii, ita hunc locum citat Didymus.
 Quinetiam velustus auctor operis, quod inscribitur,
Expositio rectæ confessionis, num. 6, apud
 Justinum, pag. 424 ed. Parisiensis, simili modo
 illum recitat. At voces, καὶ ἐν τῇ γῆ, id est, et in
 terra, videntur huc irrepsisse ex psal. cxxxiv, vers.
 6, ubi legitur : Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος,
 ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ, id est : *Omnia*
quæcumque voluit Dominus, fecit in cælo, et in
terra.

(80) *Omnia.* Psal. ciii, vers. 24.

(81) *Tenuisti.* Psal. lxxii, vers. 23, ubi Græca
 editio habet : Καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου, id est, *Et in volun-*
tate tua. Sed voculam, καί, nonnulli codices omit-
 tunt, ut Didymus.

(82) *Quoniam ira.* Psal. cxix, vers. 6.

(83) *Et in eodem.* *Domine.* Codex habet : Καὶ ἐν
 κε'· Ἐν τῷ θελήματι. At mendose : hæc enim
 exstant non in xxv, psalmo, sed in cxix, vers. 8.

tua præsta decori meo virtutem. Et in xvii : *Salvum* (84) *me faciet, quoniam voluit me.* Nam quemadmodum, cum sit et immortalis Pater et bonus, vult hæc esse, et hæc est volens, quin horum causam, ut sic loquar, voluntatem habeat, aut involuntarie sibi talis; sic neque generationis causa est voluntas. Nostrium autem est, quædam quidem ex Dei operatione, quædam vero ex nostra voluntate habere: nec enim nostra voluntate, sed Dei, habemus ut constemus ex anima, et corpore, et ut rationales simus: qui enim necdum ullo modo existebamus, quomodo poteramus velle aut nolle? Propria autem voluntate (85) habemus, ut boni simus aut mali, 12 et docti ex studio, aut indocti ex ignavia. Ad hoc autem capitulum (86):

Itaque librarius vocem omisit, et compendiarium scripturam Ke, quæ legenda hic est, Κύριε, numeri notam esse putavit. Biblia habent παρέσχου, pro παράσχου.

(84) *Salvum.* Psal. xvii, vers. 22, ubi Græca editio habet, ἠθέλησέ με, pro ἠθέλησέν με. Sed discrimen istud, quod passim occurrit in hoc opere, nihili faciendum, cum littera v, etiam ante consonantem, Didymi ævo huiusmodi verbis vulgo addi consueverit, ut patet legentibus Clementem Alexandrinum, aliosque.

(85) *Propria voluntate.* De hac Didymi locutione, aliisque nonnullis affinis, quæ pestiferum Pelagianorum aut Semipelagianorum dogma sapere videri possunt, sermonem habui, quantum tunc satis esse censei, in eo opusculo, quod duobus fere abhinc annis Venetiis edidi, tomo xi Novæ Collectionis Calogeranæ, pag. 84, cætera in aliud tempus reservans: nec enim omnia ubique dicenda sunt: quam ob rem de ea nunc locutione tantum, quam hic habet Didymus, pauca adiciam. Ac primum quidem ex Pelagianorum historia omnibus comperitum est, post Didymi obitum duntaxat hæreseos suæ virus, ingratißimum Deo Pelagium evomere cœpisse; deinceps vero aliquot post annos scriptis contra hæreticum hominem pugnare cœpisse Hieronymum atque Augustinum; ac tum denique exitiale illud, ac superbix plenum dogma, quod ipsa Christianæ religionis fundamenta convellere nitentur, anathemate ab Innocentio Romano pontifice, atque ab universa Ecclesia percussum esse. His itaque temporibus opera sua dictabat Didymus, quibus nonnulli Patres, ut Augustinus libro *De prædestinatione sanctorum*, cap. xxiv, animadvertit, non satis accurate de gratia Dei, ejusque necessitate locuti sunt, quia cum ei nondum a quoquam aperte bellum indictum esset, *securus loquebantur*, eam necessitatem supponendam potius rati, cum de arbitrii viribus sermo esset, quam aperte, expresse, ac manifesto ubique insinuandam. Quapropter cum dicentem Didymum audimus, *nos ex propria electione, seu voluntate habere, ut boni simus vel mali*, quidni hanc ejus sententiam catholico sensu accipiamus, ut divinæ gratiæ necessitas, quam in aliis hujusce operis locis agnoscit, non excludatur hic, sed subintelligatur? De illa enim doctrina, quæ bonarum actionum aliæ ordinis naturalis esse dicuntur, aliæ ordinis supernaturalis, meum non est disserere in præsens. Huc accedit quod affines locutiones apud alios etiam Patres Pelagianis temporibus antiquiores invenimus. Clementis, exempli causa, in *Pedagogia*, pag. 118, edit. Potteri: Οἱ πεπιστεύκαμεν, inquit, ἐκουσίῳ προαιρέσει σωζόμενοι, id est: *Qui credidimus, voluntaria electione salvi facti.* Ac in libro etiam, cui titulus: *Quis dives salvetur*, pag. 940, ea scribit, quæ hisce

ἔχων, οὐτε μὴν ἀνεθελήτως ἔν· οὕτως οὐδὲ τοῦ γενῆσαι ἢ βούλησις αἰτία. Περὶ ἡμᾶς δὲ, τὸ τινα μὲν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, τινα δὲ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῶν θελήματος ἔχειν. Καὶ γὰρ οὐ βουλῆσει μὲν τῇ ἐαυτῶν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ κτώμεθα τὸ συνεστάναι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ τὸ εἶναι λογικοί. Οἱ γὰρ οὐπόποτε ὄντες πῶς εἴχομεν βούλεσθαι ἢ μὴ βούλεσθαι; Προαιρέσει δὲ ἰδίᾳ ἔχομεν τὸ εἶναι καλοῦς ἢ καχοῦς· ἐπισημονάς τε κατ' ἐπιτηδεύματα, ἢ ἀνεπισημονας κατὰ ῥαθυμίαν. Ἑλληθῆσαι δὲ ἐπὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο [5 θ] οὐκ ἀπρεκεῖ θεωρηματι παραδεχόμενοι τὸ, Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου, ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· ἐπεὶ ἀν αὐτῶθεν ἔχον τῆς ὀρθῆς πίστεως ἀγκυραν βεβαίαν. Νυνὶ δὲ φάσκουσιν, ὅτι τὸ, Ἐν ᾧ εὐδόκησα, δεῖ-

consentanea sunt. Quin Augustinus ipse, qui tam strenue postmodum pro divina gratia dimicavit, in libro tamen, quem *contra Adimantum Manichæum*, Didymo adhuc in vivis agente, scripsit, similia, atque Didymus, protulit cap. xvii: *Simul etiam ostendit (inquit ipse) in nostra potestate esse, ut vel inseri bonitate ipsius, vel excidi severitate mereamur.* Quam sententiam, exorta deinceps Pelagiana hæresi, in primo *Retractationum*, cap. 22, emendavit, sive, ut verius dicam, ad catholicum sensum traxit, eam scilicet de voluntate explicans a *Domino præparata.* Verum omnibus Patribus, a quibus Manichæi impugnati sunt ante Pelagianam pestem, Serapioni in primis, Tito Bostrensi, Didymo nostro, atque ipsi Augustino illud commune est, ut, dum execrandam Manetis doctrinam de creaturæ natura, non electione malis, refellere nituntur, paulo plus quam par sit, arbitrii potestatem extollere videantur. Denique, quod spectat ad Didymum, cum is ea tempestate floruerit, quæ nondum Hieronymus adversus prava Origenis dogmata classicum cecinerat, sed magnis ubique is laudibus ob ea, quæ recte scripserat, vel ab ipso Hieronymo extollatur, idcirco Origeni nimio plus quam vellent. (fatendum est enim) addictus fui: quocirca cum Pelagianismi fundamenta, ut Natalis Alexander sec. 3, dissert. 16, ostendit, Origenes jecerit, mirum non esset, si Didymus nonnulla de humani arbitrii viribus pronuntiasset, quæ ut minus accurate dicta aut rejicienda forent, aut benigna interpretatione mollienda. Quod tamen non eo dictum a me lector putet, quod aliqua sit in hoc opere Pelagiana sententia, quæ catholicum sensum excludat, sed ne quis existimet me nimio in Didymum amore abreptum, pravas etiam opiniones illius, si quæ sint, defendere paratum esse.

(86) *Capitulum.* Vox κεφάλαιον, locum, sententiam, aut, si iuvavis, *textum* hic significat, ut alibi sæpius hoc in opere. Ei respondet vox *capitulum*, cum a Cicerone in primo *De legibus*, tum etiam ab Ecclesia in Horis canonicis, et a Latinis Patribus eadem significatione usurpata. Ita Hieronymus, ex gr., *Dialogo contra Luciferianos*, pag. 174, post alia duo Scripturæ loca, subiungit: *Quæ quidem duo Scripturarum capitula in sententiam concurrunt unam.* Et pag. 202: *Nec sibi blandiantur; si de Scripturarum capitulis videntur sibi affirmare quod dicunt.* Et Augustinus in primo *De Trinitate*, cap. 7: *Ex uno*, inquit, *capitulo Epistolæ Pauli apostoli*, etc. Hoc ipso sensu in libro *De Spiritu sancto*, pag. 163, ait Didymus: *Existimaverunt Spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari*: ubi Didymum Græce scripsisse, κεφάλαιον, nullus dubito. In libro autem *Adversus Manichæos*: Ἰστώσαν μαχόμενα τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ κεφαλαίου, λέγοντες. . . Λέγει γὰρ ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ ὁ Σωτῆρ· ἡμῶν verborum

κναι κτίσμα τὸν Υἱόν. Καὶ μὴ πρὸς τὴν ἐνανθρώ-
πην αὐτοῦ ὄλον νένευε τὸ νόημα. Ἐπειδὴ γὰρ
λέγουσι αὐτῶν, Υἱὸς Θεοῦ εἰμι, ἀνεφθέργοντο,
βλασφημίας, ἐπεφρίσασα αὐτῶν ὁ Πατήρ, ὅτι ὄστος
μῶνος ἐστὶν Υἱὸς μου γνήσιος. Τὸ γὰρ ὄστος, καὶ
τὸ ἀγαπητός, καὶ τὸ μετὰ ἄρθρου ὠνομάσθαι Υἱὸς,
τοῦτο ἐηλοῖ. Ἐν τούτῳ, φησὶν, εὐδόκησα διὰ τῆς
ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν ὑμῖν πορισθῆ-
ναι. Κἂν περὶ τῆς θεότητος δὲ ἐκλάβη τις τὸ εὐδό-
κησα, τὸ σόφισμα αὐτῶν ἀκυροῦται· ἐπεὶ παρ' οὐ
πᾶσα λέξις βήθεισα παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα περὶ
τοῦ Θεοῦ Λόγου, κοσμικοῦ ἔθους ἀποτελεῖ νόημα.
Ἐπειτα εἰ ἐπὶ τῷ ἡδὴ ὄντι Υἱῷ ἔλεγεν, Ἐγὼ εὐ-
δόκησα, οὐκ αἰτία ἡ εὐδοκία τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ
ἐρίσκειται. Ὅσπερ δὲ σαφέστερον τὸ ὑπὲρ τῆς τοιαύ-
της λέξεως δηλούμενον γενέσθαι, μάρτυρι χρησώ-
μεθα τῶν ψάλλοντι ἐν ρυθ' ψαλμῶν· Ὅτι εὐδοκεῖ
Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. Οὐ γέγονεν δὲ ἡ εὐδοκία
πρὸ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μετ' αὐτόν. Τότε γὰρ εὐδοκεῖ ἐν
αὐτῷ, καὶ εἰρήνην καὶ χάριν ἐπέμπευεν, ὅτε ὀρθῶς
αὐτῷ ἐλάτρευεν· ὅτε δὲ μὴ ὀρθῶς, τοῦναντίον ἢ νῦν
προφητεύει· Ὅτ' ἂν ἀπέκτενον αὐτούς, τότε ἐξ-
εῖτον αὐτόν· καὶ ἐν μγ' ψαλμῶν· Ὁ βραχίων
ἐπὶ τῶν οὐκ ἔσωσεν αὐτούς, ἀλλ' ἡ δεξιὰ σου,
καὶ ὁ βραχίων σου, καὶ ὁ σπρωτισμὸς τοῦ προσ-
ώπου σου, ὅτι εὐδόκησας ἐν αὐτοῖς· δεξιὰν καὶ

A *Hic est* (87) ὁ Υἱός μου (id est, *Filius meus dilectus*,
in quo complacui, devenerunt (88), non recto illud
sensu, sed pravo interpretantes : alioquin firmam in
hoc ipso rectæ fidei anchoram habuissent. At isti
econtrario aiunt, vocibus hisce, *In quo complacui*,
ostendi, Filium esse creaturam. Atqui ejus incarna-
tionem totius sententiæ significatio respicit. Etenim,
quoniam dicenti ipsi, *Filius Dei sum* (89), contra
reposerunt, *Blasphemias* ; ejus dicta hoc suffragio
confirmavit Pater : *Hic solus est Filius meus genuinus*.
Nam vox, *hic*, et vox, *dilectus*, et *Filii* de-
nominatio cum articulo (90) **13** (ait enim, ὁ Υἱός,
id est, ille Filius) hoc significat. Nempe, *In hoc*, in-
quit, complacui, per ejus incarnationem salutem
vobis comparari. Quamvis vero de divinitate inter-
pretetur solus verbum εὐδόκησα, id est, *complacui*,
eorum tamen sophisma inane redditur : nec enim
quælibet vox a Deo, et præsertim de Deo Verbo
dicta, eo sensu accipienda est, quem mundana fert
consuetudo. Deinde si de Filio jam existente dixit :
In quo complacui ; non est existentiae Filii causa
complacientia. Quo autem manifestum magis id fiat
quod hac dictione (91) significatur, teste utamur
Psalte, qui in psalmo cxxix ait : *Quoniam* (92)
εὐδοκεῖ (id est *beneplacitum est*), *Domino in populo*
suo. Non existit autem beneplacitum, seu compla-

acensum satis attingisse non videtur interpres, cum
vertit : « *Intelligit isti dicere se, quæ cum conse-
quentia capitis pugnant. . . . ait enim Salvator in
alio capite.* » Nam vox κεφάλαιον utrobique non
caput denotat, sed capitulum, aut versiculum.

(87) *Hic est*. Duobus in locis hæc refert Mat-
thæus, cap. iii, vers. 17, et cap. xvii, vers. 5. Bis
nempe e cælo audita est ea vox, in baptismo pri-
mæ, deinde in transfiguratione. At Didymus
primam locum profecto non respicit, ut constabit ex
his quæ mox sequentur : reliquum est ergo ut spectet
alterum.

(88) *Devenerunt*. Nempe hæretici, contra quos
scribit. Ex hoc porro, aliisque hujusmodi locis non
immerito quis colligat, certum quoddam ac pecu-
liare opus a Didymo hic spectari, ut alibi quoque
aliquid aliud, quamvis illa, eorumque auctores
minime nominet ; hoc enim in loco, item ut in aliis
fere semper, de adversariis, quos ex professo
confutat, Arianis nempe, Eunomianis, ac Macedo-
nianis, plurali numero ac generatim loquitur, uno
tantum aut altero, nisi memoria me fallit, excepto,
ubi aut Eunomium ipsum expresse nominat, aut
Macedonianum quemdam hæreticum, suppresso
nominæ, alloquitur, ab Eunomio tamen, ut videtur,
plane diversum. Cæterum si Eunomius ipse, quasi
non suo, sed gregalium nomine scribens, in iis
etiam, quæ supersunt, opusculis, *Credimus*, inquit
pluraliter, in *Dei Filium*, et reliqua : quidni plu-
rali numero uti possit Didymus, ibi quoque, ubi
certum aliquid scriptum refellat ? Sed hæc de re alias.

(89) *Filius Dei sum*. Joan. x, 36, ubi legitur :
Υἱεὶς λέγετε, ὅτι βλασφημεῖς· ὅτι εἶπον· Υἱὸς τοῦ
θεοῦ εἰμι· id est : *Vos dicitis : Blasphemias ; quia
dixi : Filius Dei sum*. Cum hic porro, ut videtur,
Didymus indicet, prius Judæos blasphemum Chris-
tum dixisse, quam audita de cælo fuerit ea Patris
vox : *Hic est Filius meus*, etc., oportet, ut, Didymi
sententia, transfiguratio contigerit postquam
Christum impie exprobrasset Judæi verbo illo :
Blasphemias. Quod an verum sit, meum non est
expendere.

(90) *Cum articulo*. Didymum hic quoque agno-
scimus : solet enim is non raro Græcis nominum
articulis non mediocrem vim tribuere, quod *arti-
culus*, ut ait ipse, in *Græco sermone singularitatis
significator* sit. Ita in libro *De Spiritu sancto* (pag.
108 edit. Veronensis Operum Hieronymi tom. II).
Unde et cum articulo, inquit, *ejus meministi*,
*quasi solitarium et unum esse contestans, ubi dici
non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον* (sive, ut est in mss.
codice nostræ bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ,
Πνεῦμα τὸ ἅγιον· neutra enim lectio improbanda),
*hoc est, Spiritus sanctus, sed cum additamento arti-
culi*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, hoc est, *Hic Spiritus
sanctus*. Affinia sunt, quæ pag. 123, idem obser-
vat. In catena vero in *Psalms* manu exarata, εἰ
hæc psalmi xiv verba : Σύντριψον τὸν βραχίονα τοῦ
ἀμαρτωλοῦ, id est : *Contere brachium peccatoris*, hu-
jusmodi articulos itidem inculcat Didymus : hæc
enim ibi leguntur : *Διδύμου*. Μετὰ ἄρθρου ρηθεὶς ὁ
ἀμαρτωλὸς, τὸν διάβολον ἐηλοῖ, id est : *Didymi. Cum
articulo dictus ὁ ἀμαρτωλός*, id est, *ille peccator,
diabolum significat*. Exstat vero ea catena Venetiis
in membræneo codice sæculi x, in 4, Naniæ
ad sanctos Gervasium ac Protasium Bibliothecæ,
qui numero 21 nunc signatus est, ac foliis constat
86. Eum mihi commodavit Joannes Nanius Venetus
presbyter ac patricius, qui quanto demissius de se
ipse sentit, cum maximis virtutibus exsplendescat,
tanto elatius de ipso alii sentiunt.

(91) *Hac dictione*. Theodoros Mopsuestenus in
quintodecimo ejus operis, quod subdole inscripse-
rat : *Contra eos, qui affirmant homines peccare nu-
tura, non voluntate*, de ista voce hæc recte scripsit
apud Leontium Byzantium : « *Εὐδοκία* vero, id est
beneplacientia, est optima voluntas Dei, quam fa-
ciet in iis acquiescens, qui studuerunt se ei dicere,
ἀπὸ τοῦ εὐ καὶ καλὰ δοκεῖν αὐτῷ περὶ αὐτῶν, id est
ex eo dicto verbo, quod bene et bona placeant Deo
de illis. »

(92) *Quoniam*. Psalm. cxxix, vers. 4.

centia ante populum, sed post ipsum. Tunc enim in A [5° a] βραχίονα τοῦ Θεοῦ, καὶ φωτισμὸν τοῦ προσ-
illo *complacebat*, ac pacem mittebat, et gratiam, *ἀποῦ αὐτοῦ, τὸν Υἱὸν ἀνειπάων. Καὶ ἐν ρε ψαλμῷ·*
cum recto ei cultu serviebat: cum vero non recte *Μνήσθητι ἡμῶν, Κύρια, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ*
illum colebat, his contraria prorsus dicit Propheta, *σου.*
nempe: *Cum occideret (93) eos, quærebant eum.* Et in XLIII psalmo: *Brachium (94), eorum non saltauit*
eos, sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis (95): dexte-
ram, et brachium Dei (96), et illuminationem vultus ejus, Filium vocans. Et in CV psalmo: *Memento (97)*
nostri, Domine, in beneplacito (seu complacentia) populi tui.

14 CAP. X.

De eo quoa dicunt: Si omnino generativus (98) est ingenitus Deus, non substantialiter genuit: et: Si ejus essentia mutata est in genimen, non est immutabilis essentia Dei.

Ipsorum est etiam inane hoc et absurdum sophisma, hujusmodi verbis (99) expositum: Si totus (1) generativus est ingenitus Deus, non substantialiter generatus est is, qui generatus est, cum tota ejus substantia habeat hoc quod est generare, non vero generari. Sed audiant responsionem: Si tota lux est generativa, non substantialiter splendorem generat, sed ab extrinseco eum acquirit, cum tota ejus essentia habeat hoc quod est generare, non vero generari. Quod si lux non ab extrinseco splendorem accipit, sed ex tota essentia illum continue generat, ne Deus quidem Filium ab extrinseco sibi additum habuit, sed eum ex tota substantia continue genuit, utpote incorporeus: ex quo fit, ut sit vere Pater. Inferunt rursus, iis quæ Scriptura docet, contraria semper docentes: Si transformata Dei essentia genimen, id est Filius, dicitur, non est immutabilis ejus essentia, cum Filii facturam, quæ Patris propria est, operata sit mutatio. Sed ne hoc quidem quisquam ipsis concedit ut dicant: Hæc enim a Christianis aliena esse, commemorata Scripturæ locutio (2) probat, quæ cuivis hæretico per-

ΚΕΦ. Ι.

Περὶ τοῦ λέγειν· Εἰ ὄλος ἐστὶ γεννητικὸς ὁ ἀγέννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ἐγέννησεν καὶ, ὅτι Εἰ μετεβλήθη ἡ οὐσία αὐτοῦ εἰς γέννημα, οὐκ ἀμετάβλητος ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Αὐτῶν καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ εἰκαῖον καὶ πλημμελὲς λέξεσιν τοιαῦτε τεθέν· Εἰ ὄλος ἐστὶ γεννητικὸς ὁ ἀγέννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ὁ γεννηθεὶς ἐγεννήθη, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννᾶν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι. Ἄλλ' ἀκούετωσαν· Ὅτι περ εἰ ὄλον ἐστὶ γεννητικὸν τὸ φῶς, οὐκ οὐσιωδῶς τὸ ἀπαύγασμα γεννᾶ, ἀλλ' ἐξωθεν προσλαμβάνει, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννᾶν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι· εἰ δὲ τὸ φῶς οὐ προσλαμβάνει ἐξωθεν τὸ ἀπαύγασμα, ἀλλ' ἐκ πάσης τῆς οὐσίας αὐτὸ γεννᾶ ἀδιαστάτως· οὐδ' ὁ Θεός ἐπεκτῆσατο ἐξωθεν τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἐξ ὅλης τῆς ὑποστάσεως ἐγέννησεν ἀδιαστάτως, ἅτε ἀσώματος. Ὅθεν ἀληθῶς ἐστὶ Πατήρ. Ἐπάγουσι πάλιν, πανταχοῦ τὴν ἐναντίαν τάξιν τῆς Γραφῆς διώκοντες· Εἰ μετασχηματισθεῖσα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, γέννημα λέγεται· οὐκ ἀμετάβλητος ἡ οὐσία αὐτοῦ, τῆς μεταβολῆς ἐργασαμένης τὴν τοῦ Υἱοῦ ἰδιοποίησιν. Ἄλλ' οὐδεὶς οὐδὲ τοῦτο συγχωρεῖ αὐτοῖς λέγειν· Ἄλλότρια γὰρ εἶναι ταῦτα Χριστιανῶν, ἢ μνημονευθεῖσα ἐλέγχει Γραφή, παντὶ ἀρετικῷ ἀντιβαίνουσα παγγαλέπῳ πάθει. Εἰ γὰρ μετασχηματισάμενον τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γίνεται,

(93) *Cum occideret.* Psal. LXXVII, vers. 38, ubi Græca editio, pro ἀπέκτενεν, habet ἀπέκτεινεν, quio modo legendum est.

(94) *Brachium.* Psal. XLIII, vers. 4 et 5.

(95) *In eis [5° a.]* Cum sexta codicis membrana ab imperito bibliopecto loco non suo posita sit, et ad finem translata, quinti segmenti numerum iterare coactus fuit, ne omnem numerorum seriem perturbarem.

(96) *Dexteram, et brachium Dei.* In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 20, pag. 127, similiter ait Didymus: *Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur.* Et num. 51, pag. 157: *Quæ est Dextera Dei... nisi Dominus et Salvator noster? Ipse enim est dextera Patris, etc.* Ante Didymum vero Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, pag. 94: ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ (scripserat), βραχίων Κυρίου· id est *Logos, seu Verbum Dei, brachium est Domini.*

(97) *Memento.* Psal. CV, vers. 4.

(98) *Generativus.* In Græco, γεννητικὸς· quæ vox proprie non generantem significat, sed eum qui generandi facultatem habeat, seu qui sit, ut multi hodie loquuntur, generativus. Pro ὄλος, id est omnino legendum puto ὄλος, id est totus, ut paulo post.

(99) *Verbis.* Dum ait, *hujuscemodi verbis*, confirmare videtur Didymus id quod paulo ante indicavi, nimirum certum aliquod opus in hoc capite confutari (Vide, quæso, notam 74 pag. 9, et not. 89 pag. 12). Quod si ita se res habeat, verba illa: *Si totus generativus*, et reliqua usque ad. *non generari*, non

Didymi sunt hæreticorum argumentum referentis, sed hominis hæretici, aut synodi, aut opusculi illius, quod confutat.

(1) *Si totus.* Hæreticorum argumentum, quod hic refert Didymus, ac refellit, ei simile est, quod Anomæus aliis verbis objicit catholicæ Ecclesiæ in fragmento Eunomianæ Disputationis (apud Canisium tom. I *Lectt. Antiqq.*, pag. 184), et Eunomius ipse in libro *Apologetico* (quem primus integrum edidit Joannes Albertus Fabricius, tum Garnierus) num. 9, pag. 621, appendicis ad tom. I *Operum S. Basilii*. Illudque diluit Augustinus quoque in quinto *De Trinitate*, num. 4, Eunomii et Augustini verba non affero, ne longior sit hæc nota. Utriusque loca adeat lector, si videbitur.

(2) *Scripturæ locutio.* Eam intelligit, quæ Filius Hebr. 1, 3, dicitur *Splendor gloriæ Patris*, quam superius commemoravit, segm. 4 a. Porro vox γραφή, seu *Scriptura*, qua hic utitur Didymus, idem passum valet ac κεφάλαιον, seu *capitulum*, ut in hoc loco. Vide notam 1, pag. 12. Pro, *Scripturæ locutio*, vertere potuissem, *Scriptura*: sic enim cum ab Hieronymo in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 8, tum a Vulgato interprete redditur vox γραφή, eo etiam sensu accepta quem dixi. Ita Joann. XIX, 37, legimus: *Et alia Scriptura dicit*, id est aliud *Scripturæ capitulum*. Et Luc IV, 21: *Hodie impleta est hæc Scriptura.* Verum quo clarior esset sententia, sic transtuli.

οὐκ ἀμετάβλητον τὸ φῶς, τῆς μεταβολῆς ἐργαζο- A
μένης τὴν τοῦ ἀπαύγαματος ἰδιοποιήσιν. Εἰ δὲ οὐ
μεταβλήθην τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γεγέννηκεν, μείναν
καὶ αὐτὸ [5 · b] φῶς, καὶ ἔχον τὸ ἀπαύγασμα
συμφύτως ἐξ αὐτοῦ τέλειον· καὶ ὁ Θεὸς μένει
ἀτρέπτως Θεός, ἀπαύγαματος ἰδίου τυγχάνων Πα-
τῆρ, οὐκ ἔτι ἔξωθεν αὐτὸ προσλαβών, ἀλλ' ἐκ τῆς
οὐσίας γενήσας τέλειον.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Περὶ τῶν φλυαρούντων ὡς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομα-
σίας παρηλλαγμένη ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ
Πατρὸς.

Ἀπὸ περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακυκλοῦντες, καὶ ἕως τοῦ
παντὸς παρασημαίνοντες τῆς ἀληθείας τὸ κάλλος, B
ἀφιλοθέως καὶ τοῦτο φάσκουσιν· Ὡν τὰ ὀνόματά
ἐστὶν διάφορα, τούτων παρηλλαγθῆναι καὶ τὰς οὐσίας
αναγκη· φησὶν γάρ· Ἡ Πατὴρ λέξις οὐ σημαίνει
τὴν Υἱόν, οὐδ' αὖ ἡ Υἱὸς ὀνομασία δηλοῖ τὴν Πα-
τρὸς ὑπόστασιν. Ἀκούετωσαν δὲ, ἐν μὲν, ὅτι· εἰ μὴ
καταλλήλῃ προσσηγορίᾳ περανέρωντο αἱ θεαῖαι ὑπο-
στάσεις, ποίῳ συμβόλῳ ἂν τις χρησάμενος, μὴ λέγων
τὴν Πατρὸς προσσηγορίαν, ἐμήνυσεν αὐτόν τε τὸν Πα-
τέρα, καὶ ὅτι Υἱὸν ἔχει; ἢ μὴ ὀνομάζων τὴν Υἱόν
καὶ Πνεῦμα προσσηγορίαν, πρᾶσεψώνησεν αὐτόν τε
τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὅτι ὁ μὲν Υἱὸς Πατέρα
ἔχει, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν Πνεῦμα; Ἐτερον
ἔτι, ὅτι ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, πλὴν τοῦ Πατέρα λέ-
γεται τὸν ἀληθῶς ὄντα τοῦτο, καὶ τοῦ Μονογενῆ

molesto morbo obsistit. Si enim transformata lux (3)
sit splendor, non 15 est immutabilis lux, cum
splendoris facturam, quæ lucis propria est, mu-
tatio operetur. Si vero lux, quin mutetur, splendo-
rem generavit, manens ipsa lux, et splendorem
habens connaturaliter ex seipsa perfectum: etiam
Deus manet immutabiliter Deus, etsi proprii splen-
doris Pater sit, cum non ab extrinseco illum acceperit,
sed ex substantia eum generaverit perfectum.

CAPUT XI.

De iis, qui, cum Patris denominatio diversa sit (4)
a denominatione Filii, diversam quoque esse effu-
ntunt ejusdem Filii essentiam.

Cum eadem de iisdem repetant, et veritatis pul-
chritudinem omnino adulterent, illud etiam animo
in Deum inimico aiunt: Quorum nomina differunt,
horum essentias (5) quoque diversas esse necesse
est. Vox enim Pater, inquit (6), non significat
vocem Filius; neque vice versa Filii denominatio
Patris hypostasim denotat. Binas vero audiant (7)
responsiones. Prima quidem est: Nisi divinæ hy-
postases (8) convenienti denominatione manifestatæ
fuissent, quodnam esset symbolum, quo utentes
nos, 16 Patrisque denominationem omitentes, indi-
care possemus cum ipsum Patrem, tum hoc quod
est, eum habere Filium? aut quomodo Filii ac Spi-
ritus denominatione non utentes, vocare potuissemus
cum ipsum Filium, tum Spiritum, et verbis
declarare, Filio quidem Patrem esse, Spiritum

(3) Transformata lux. Cum Filius a Paulo splen- C
dor Patris dictus sit, argumentum hoc ex lucis com-
paratione desumptum passim inculcant Patres qui
contra Arianos scripserunt. Fortasse autem Didy-
mas ea hic peculiariter refellere in animo habuit,
quæ scripserat in Apologetico, num. 19, Eunomius.
Quamquam his, aliisque a Didymo confutatis affinia
alios etiam Anomæorum libros habuisse, ut Isago-
gicum libellum, quem Gregorius Nazianzenus ex-
secratur, aut Theognosti opera a Nysseno com-
memorata, aut Arii Thaliæ, aut Eunomium ipsum
sive in scholiis in Aetii epistolam, sive in commen-
tariis in Epistolam ad Romanos, sive in suis epi-
stolis, quas Philostorgius Eunomianus cæteris Eu-
nomii scriptis antepōnit, sive in libris contra Basi-
lii libros apologeticis, verisimile est.

(4) Diversa sit. Codex hoc loco mendum habet. D
Veram lectionem expressi in translatione. Nimi-
rum legendum est: Ὡς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομασίας
παρηλλαγμένης, παρηλλαγμένη ἐστὶ καὶ ἡ οὐσία
αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, aut quid simile. Vide notam proxi-
me sequentem.

(5) Essentias. Vox, οὐσία, si etymon ejus spe-
cies, essentiam, valet. Ego veteres Patres, maxime-
que Augustinum secutus, modo essentiam modo
substantiam, modo naturam interpreto, ac, si opus
fuerit, vocem ipsam Usiæ retinere non dubitave-
rim. Eunomius porro in Apologetico, num. 18, hoc
orthodoxis argumentum objicit, et iisdem pene ver-
bis, ut proinde eum locum spectasse Didymus vi-
deatur. Ὡς ἔχρη, inquit ipse, ... παρηλλαγμένων
τῶν ὀνομάτων, παρηλλαγμένας ὁμολογεῖν καὶ τὰς
οὐσίας, id est, Quos utique deceret, ... cum diversa
sunt nomina, diversas etiam essentias confiteri. Lege,
si placet, cætera: nec enim totus nobis liber ille
escribendus est.

(6) Inquunt. Vide not. 89, pag. 12, et not. 99,
pag. 14.

(7) Audiant. Similem formulam, seu transitionis
in respondendo modum adhibet Didymus in libro
adversus Manichæos: Εἰ δὲ λέγοιεν (inquit) ... ἀκούε-
τωσαν· Ὅτι πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος, κ. τ. λ.

(8) Hypostases. Cum hypostasis vocabulum a pri-
scis aliquando Patribus, imo et a Nicæna synodo
alicubi ad significandam essentiam, sive substan-
tiam adhibitum esset, dubitari cœpit Antiochiæ, ut
theologi norunt, haud ita multis annis, antequam
hæc Didymus diceret, an tres in Deo hypostases di-
cendæ forent. Paulinum Antiochenum secuti non-
nulli unam tantum Trinitatis hypostasim, tres vero
personas dicendas esse contendebant, veriti scilicet
(nec enim de bona eorum fide dubitare volumus),
ne tres essentias, aut substantias dicere viderentur.
Plerique alii e contrario tres in Trinitate hyposta-
ses confidenter dicebant, quod ita cum vetustiores,
tum recentiores Patres locuti forent.ANCEPS inter
utramque opinionem hasit Hieronymus, ita tamen
ut a trium hypostasium nuncupatione potius ab-
horreret: qua de causa Romanum pontificem Da-
masum consuluit. At Didymus in hoc opere passim
hypostases in Trinitate pluraliter dicit. Neque vero
ipsum ab ea locutione in libro De Spiritu sancto
abstinuisse existimo, quamvis id opus eo circiter
tempore dictaverit, quo illa, quam commemoravi,
controversia vigeat. Verum Hieronymus, cui parum
hypostasium vocabulum probabatur, in Latina
ejus operis interpretatione ab eo dedita opera ab-
stinuisse videtur: nulla sane ibi alia nunc vocabu-
la occurrunt, quam substantiæ, subsistentiæ, perso-
narum, etc., nusquam vero hypostasium.

vero, Dei Spiritum exsistere? Secunda vero est: In sancta Trinitate, excepto quod Pater dicitur, qui vera est talis, et Unigenitus vocatur, qui naturaliter genitus est, et Spiritus Dei denominatur qui revera est, sicut denominatur, Patris Spiritus: alia omnia nomina sunt eadem; ut, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, lux, vita. Ergo econtrario in sola beata Trinitate, quorum nomina sunt eadem, illorum etiam substantia una est: ut hoc sequatur, nempe simile a simili representari. Nam vera, et sempiterna luci ad veram et sempiternam lucem, et vera (9).

καλεῖσθαι τὸν φυσικῶς γεννηθέντα, καὶ τοῦ Πνεύματος Θεοῦ προσαγορεύεσθαι, τὸ ἀκριβῶς τοῦτο δὲ κέκληται τυγχάνον τοῦ Πατρὸς, τὰλλα πάντα ὀνόματα καθέστηκεν τὰ αὐτὰ ὡς τὸ, Θεός, Κύριος, ἅγιος, δικαίος, ἀγαθός, φῶς, ζωή. Οὐκ οὖν τούναντιον ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος μόνος, ὣν τὰ ὀνόματά ἐστιν τὰ αὐτὰ, τούτων καὶ ἡ οὐσία μία καθέστηκεν· ἐν ἀκολουθίᾳ τὸ ὑπὸ ὁμοίου ὁμοιον χαρακτηρίζεσθαι. Τῷ γὰρ ἀληθινῷ καὶ ἀδίῳ φωτὶ, πρὸς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀδιδιον φῶς, καὶ τῇ ὄν . . . . .

Capp. XII, XIII et XIV desiderantur.

CAPUT XV.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Deest (10) initium.

egredietur (11) de ore meo justitia, et sermones mei non revertentur, quia mihi curvabitur omne genu, et omnis lingua jurabit Deum, hoc est, cognoscet Deum, aut, confitebitur Deo (12). Non est ergo ante Filium Deus et Pater; non aeternitate, non essentia, non gloria; sed ipsi aequaliter (13): nec prior ipso est, nisi paternitatis ratione. Nam quod haec unigeniti Filii verba sint, divinus Paulus Romanis scribens declaravit, cum ita ait: **17** Omnes enim (14) stabimus ante tribunal Christi, sicut scriptum est: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Similiter autem Joannes theologus quoque in Evangelio quidem ait: In principio (15) erat Ver-

ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου [6 a] δικαιοσύνη, καὶ οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται· δεῖ ἐμοὶ κάμψαι πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ὁμνεῖται τὸν Θεόν· ὃ ἐστίν, ἐπιγνώσεται τὸν Θεόν, ἢ, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Οὐκ ἐστίν οὖν ἐμπροσθεν τοῦ Υἱοῦ ὁ Θεός καὶ Πατήρ, οὐ τῷ ἀνάρχῳ, οὐ τῇ οὐσίᾳ, οὐ τῇ δόξῃ, ἀλλ' ἐπ' ἴσης· πλὴν εἰ μὴ που τῷ τῆς πατρότητος λόγῳ. Ὅτι γὰρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὰ ῥήματα, ὁ θεσπέσιος Παῦλος Ῥωμαίοις γράφων ἐσαφήνισεν, οὕτως εἰπὼν· Πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται· Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, δεῖ ἐμοὶ κάμψαι πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης, ἐν μὲν τῷ

(9) *Et vera.* Postrema hujus folii verba in codice sunt haec: Καὶ τῇ ὄν, ita fortasse supplenda: Καὶ τῇ ὄντως ζωῇ, etc. Nunc inter istud folium, et illud quod sequitur, quodque numero 6 nudiustertius signatum fuit, tria aut quatuor folia desiderantur. Illud enim quod sequitur, et incipit, ἐξελεύσεται, in prima pagina olim, cum codex esset integer, signatum fuit littera majuscula Δ, quae denotat, hic incipere quartum quaternionem. Quilibet autem quaternio octo foliis constat, nempe sexdecim paginis. Desunt ergo ab initio codicis ad sequens folium, quatuor et viginti folia, sex tantum exceptis, quae, licet mutila, supersunt tamen.

ἐπίσης. Attamen utrumque promiscue Atticis etiam scriptoribus usitatum.

(10) *Deest.* Filium probat in hoc capite aeternum esse, omnipotentem, ac Patri consubstantialem. Vide lib. III, cap. 2, num. 13.

(14) *Omnes enim.* Rom. XIV, 10 et 11, ubi pro καθὰ γέγραπται, legitur: γέγραπται γάρ, id est, *Scriptum est enim.*

(11) *Egredietur.* Isa. XLV, 23, ex quo supplenda quae hic desunt. Nimirum ibi legitur: Κατ' ἐμοῦ ὀμνύω, εἰ μὴ ἐξελεύσεται, et reliqua; id est: *Per me juro, nisi egredietur, et caetera.* Vulgatus interpres paulo aliter vertit. Eum consule. Graeca editio habet, οἱ λόγοι μου, sine conjunctione καὶ. Tum pro ὁμνεῖται, habet ὁμνεῖται, et ita revera legendum est, non vero ὁμνεῖται.

(15) *In principio.* Joan. I, 1-5. In vocibus, καὶ ἡ ζωὴ ἦν, nonnullae Graecae editiones perperam omiserunt articulum, qui hoc praesertim in loco non erat omnino negligendus: at eum non omisit Didymus, qui inobservatos hujusmodi articulos, nominibus Πνεῦμα, Υἱός, ζωὴ, ἀμαρτωλός, etc., praepositos, praeterire non consueverat. Vide superius notam 90, pag. 12. Quod attinet vero ad ea Joannis verba, δὲ ἐγένετο, id est, *quod factum est*, neminem ex theologis laetel, veterum Patrum sive Graecorum, sive Latinorum alios ea conjungere cum antecedentibus, alios cum sequentibus: nimirum alios legere: *Et sine ipso factum est nihil quod factum est*: alios vero post verba: *Et sine ipso factum est nihil*, interpunctionis et clausulae notam, seu punctum apponere, imo novum versiculum, ut vulgatae Novi Testamenti editiones Graecae faciunt, exordiri sic: *Quod factum est, in ipso vita erat*: quibus ipsis in verbis non defuit qui incisionis notam post voces, *In ipso*, apponeret; ut Graeca sic vertenda essent: *Quod fuit in ipso, vita erat.* Ego codicis interpuncta, seu, quod eodem recidit, primam lectionem secutus sum, duabus potissimum de causis. Nam primum quidem ex his, quae mox sequuntur, quaeque ad verba illa: *In ipso vita erat*, paulo post habet Didymus, apparet

(12) *Confitebitur Deo.* Ita Paulus quoque interpretatus est, Rom. XIV, 11.

(13) *Sed ipsi aequaliter.* In Graeco, ἀλλ' ἐπ' ἴσης, id est, ad verbum, *sed ex aequo.* Malit forsitan quis conjunctim scribere ἐπίσης: ego codicis scripturae constanter inhæreo. Thomas Magister in *Eclogis nominum Atticorum*: Ἐξίσης (inquit) κάλλιον, ἢ

Ἐγγελλῶ εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Ὅσα ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων· καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν· ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλίψει· Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ Παντοκράτωρ. Τὸ, Ὁ ὢν, σημαίνει τὸ αἰετὸν ἐν τῆς θείας ὑποστάσεως, καθὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐφαμὲν ἄριστος γὰρ ἡ λέξις ὅθεν ὄνομα ταυτοῦ ὁ Θεὸς εἶπεν εἶναι τὸ, Ὁ ὢν. Τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, ποιεῖ προδιπτον καισφῶρα γε συμφανὲς τὸ ἄποπον καὶ φευκτὸν τοῦ, Ἐν ὅτε οὐκ ἦν. Ἡ γὰρ λέξις ἡ, Ἦν, ἀπαρέμφατος ἐστιν·

Abum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt; in Apocalypsi vero: Qui est, et qui erat (16), et qui venturus est: Dominus Deus noster, Omnipotens. Illud, ὁ ὢν, nempe, Qui est, sempiternam (17) existentiam divinæ Hypostasis significat, sicut alibi etiam diximus (18): indefinita est enim **18** ea dictio: quam ob causam nomen suum Deus dixit (19) esse hoc ipsum, nempe, ὁ ὢν, sive, Qui est. Illud: In principio erat, absurditatem ejus hæreticorum locutionis, Fuit quando non erat (20),

eum primam illam lectionem secutum esse, quæ punctus finalis post verba, Quod factum est, apponitur. Deinde hæretici illi ipsi, quos in hoc opere Didymus refellit, ii nempe qui Spiritum sanctum Deum esse negabant, primam illam lectionem, quam exhibet Passioneianus codex, cum dicebat hæc Didymus, respuebant, alteri tenaciter adherentes, quod eam pravo ipsorum dogmati consentaneam perperam judicarent: sic enim interpretabantur: Quod factum est in ipso, nempe Spiritus sanctus, in Filio, sive a Filio creatus, vita erat. Rem ita se habere testatur Joannes Chrysostomus homilia v in Joannem, sive in hunc ipsum, de quo agimus, Joannis locum; quam quidem eodem circiter tempore habuit Chrysostomus, quo dicebat hæc Didymus. In ea scilicet hæc leguntur tom. VIII, pag. 35 editionis Parisiensis: « Ne verò potes ipsum ea omnia tantum commemorare, quæ et Moyses dixit, subjungit: Et sine ipso factum est nihil quod factum est... Οὐ γὰρ δὴ τὴν τελείαν στιγμὴν τῶν, οὐδὲ ἐν, ἐπαθήσομεν κατὰ τοὺς αἰρετικούς. Ἐκεῖνοι γὰρ βουλόμενοι τὸ Πνεῦμα κτιστὸν εἶναι, φασίν· Ὁ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν (malim sic interpungere: Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἦν). » Id est, « Neque enim perfectam στιγμὴν (seu punctum) ad verba illa, οὐδὲ ἐν, id est, Nihil, apponemus, ut hæretici faciunt: illi enim cum velint, Spiritum creatum esse, ita legunt: Quod factum est in ipso, vita erat. »

Bcos, pag. 25, post Justinum Alexander Alexandrinus in secunda contra Arium encyclica epistola, post Alexandrum Gregorius Nazianzenus in oratione, quam Constantinopoli habuit coram Patribus secundi concilii œcumenici. Quærebant autem veteres metaphysici, utrum nomen hoc, τὸ ἐν, sive ens, univoce Deo conveniat et creaturis, an æquivoce. Ast Patres, neglecta istiusmodi quæstione, Deo duntaxat nomen, ὁ ὢν, seu, Qui est, proprie convenire consentiunt. Id quod ante ipsos non semel scripserat vel ipse Plato.

(18) Alibi etiam diximus. Vox ἀλλαχοῦ, id est, alibi, opus ad hoc aliud videtur indicare: ut cum Enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput v, pag. 85, ait: Horum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt: apud scriptores enim ecclesiasticos idem valet ἐν ἐτέροις, atque ἀλλαχοῦ, id est, alio in loco. Iis autem verbis Tillemontius (tom. X, pag. 393) respiciendo estimat a Didymo duos libros, quos contra Arium eum scripsisse constat: ejus vero conjecturæ facile ob rationes alibi afferendas assentior, et si ea, quæ ibi Didymus alibi a se ad examen revocata esse ait, in his etiam De Trinitate libris expendantur. Si ergo Didymus aliquod ex superioribus capitibus indicare voluisset, non hæc locutione, ut videtur, usus foret, Ut alibi diximus: sed alia potius; cujusmodi est illa: ὡς ἦδη ἐλέχθη, id est, ut jam dictum est, qua utitur paulo post; aut illa: ὡς προσηρῆται, id est, ut antea dictum fuit, quam habet segm. 95 b et 99 b; aut alia simili. Posset quis huc trahere quæ in libro De Spiritu sancto, num. 30, de hoc Dei nomine, Qui est, obiter dixit: ac cum ibi sempiterna Dei existentia expresse non commemoretur, eum indicari locum non existimo. Verosimiliter dixeris, ad Enarrationem in primam Joannis Epistolam, ea nempe quæ dictavit Didymus ad prima ejus Epistolæ verba: Quod fuit (Græce, ἦν, id est, erat) ab initio; aut binos, quos contra Arianos edidit, libros; aut quæ ipse in Exodum ad ea capituli III verba: Ego sum qui sum, dictavit, hic spectari.

(19) Deus dixit. Exod. III, 14.

(20) Fuit quando non erat. Id est, Aliquando non erat, nempe Filius. Nam ad vitandum temporis vocabulum non vertimus: Fuit tempus quo non existebat. Est autem hæc celebris Arianorum formula, quam Nicæni Patres in Symbolo nominatim ut blasphemam execrati sunt. Ante Didymum Alexander Alexandrinus, ut Basilium, aliosque omittam, ex Joannis verbis id ipsum intulerat quod Didymus. Τίς γὰρ ἀκούων (inquit is in secunda contra Arium encyclica epistola) Ἰωάννου λέγοντος· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· οὐ καταγινώσκει τούτων λεγόντων· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, id est, Quis, cum Joannem audiat dicentem: In principio erat Verbum, istos non condemnet qui aiunt: Fuit quando non erat?

(16) Qui est, et qui erat. Apocalypsim, de cujus auctoritate nonnulli per ea tempora dubitabant, et librum canonicum a Joanne scriptum agnovit Didymus in Enarratione quoque in primam ipsius Joannis Epistolam, et in catena in Psalmos a Cordeio edita, ad psalmum L; capitulum vero hocce, prout Didymus illud hic assertit, non exstat in Apocalypsi. Nam capite quidem I, vers. 8, legitur: Ὁ Κύριος, ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ, sive, ut Vulgatus, addita voce Deus, legit: Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui venturus est, omnipotens. Capite vero IV, vers. 8, legitur: Κύριος ὁ Θεός, ὁ Παντοκράτωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, id est, Dominus Deus, Omnipotens, qui est, et qui est, et qui venturus est. Putandum est ergo, Didymum aut primum ex duobus hisce locis citare, ac verba illa: Dominus Deus noster, partim transponere, partim explicationis causa addere: aut potius sensum magis, quam verba ipsa Joannis asserre voluisse, ut alias sæpe cum in hoc opere facit, tam etiam in libro adversus Manichæos, in libro De Spiritu sancto, et in Enarrationibus in Epistolas catholicas: quod passim fecisse Clementem quoque Alexandrinum, et alios Patres, notior est, quam ut exemplis confirmanda sit. Vide notam 72, pag. 9.

(17) Sempiternam. Hoc Dei nomen, ὁ ὢν, id est, Qui est, eodem quo Didymus sensu acceperat ante ipsum Justinus martyr in Cohortatione ad Græ-

perspicuam ac valde manifestam facit, eamque sugiendam esse ostendit. Nam vox, ἦν, id est *erat*, indefinita est: Latine autem vocabulum, quo verbum *indefiniti* esse temporis significatur, ex duabus vocibus, *Plusquam perfectus* (21), componitur, ac vertitur, πλέων ἢ τέλειος. Itaque hic exigit, ut intelligatur *superæternus*, aut principii *expers*. Nam qui *erat in principio*, aut, ut quis dixerit, qui *erat aliquando principium* (22), quomodo non ita erat, ut nullam causam agnosceret? Aut rursus quomodo tempus quod nondum existat, mensura illius esse potest, qui tempus ipsum fecit (23)? Illud: *Erat 19 apud Deum*, ostendit eam, quam (24) Filius habet cum Deo Patre, naturæ communionem, atque hoc etiam ostendit, ex quo nempe fuit, si ita loqui fas est, increatus Pater, ipsi coexistitisse Filium qui ex ipso est. Quin etiam illorum verborum, *Erat apud Deum*, sana interpretatio foret, si ita intelligerentur: *Erat secundum Deum*, id est, erat, æque ac Deus, principio carens, non factus, incomprehensibilis (25), bonus, immortalis, omnium rex. Nisi enim in scaturiente hac sapientia res ita se habeat, ne in fonte quidem, ex quo ipsa emanat, sic se habebit. At in ambobus revera ita se habet: nam Joannis scopus, et divinitus traditus ejus sermo, manifestus est, et firmus, non supervacuum, sed solam spectans divinitatem. Illud, *Deus erat Verbum*, probat substantiale esse Verbum, ipsumque esse Deum, sicut Deus est ille, cujus Ver-

(21) *Plusquam perfectus*. Binas hasce, seu tres potius dictiones ita hic representandas curavi, ut eas ipse ex codice in meo apographo delineaveram. Quæ autem ex temporis plusquam perfecti appellatione inferit Didymus, frigidiuscula esse quis non videt? Equidem miror, viro summa doctrina, magnoque ingenio prædito istiusmodi nugæ arridere potuisse. Quin etiam parum se in Latina grammatica profecisse ostendit, cum de verbo, ἦν, sive, *erat*, perinde loquitur, quasi illud sit apud Latinos temporis plusquam perfecti. Ab his porro *plusquam perfectum* dicitur neutro genere, quod subaudiatur vox, *tempus*: Didymus autem masculino illud effert genere, quod ad masculinum nomen χρόνος referat. Sed hujusce modi tricas omittemus: atque illud potius animadvertamus, nullum fortasse aliud in veteribus scriptoribus Græcis exemplum occurrere Latine vocis ita adhibitæ, ut retentis elementis *q* et *f*, quæ Græcus sermo non habet, neque vero mutata in *os* terminatione Latina *us*, Latinis omnino litteris scribatur. Ego quidem nunquam in quidquam tale incidi: quotiescunque enim Latina vocabula aut ex Latino sermone allegant, aut in Græcam linguam sequioribus sæculis invecata adhibent, Græcis uti elementis consueverunt (a). Ita Plutarchus in *Galba*: Ἐν τοῖς ἀρχαίοις, inquit, ἀ πριγκίπια καλοῦσι Ῥωμαῖοι, id est, in *ducum tabernaculis quæ Latini principia vocant*: et Pollux lib. iv, cap. 4: Τὴν ζώνην, ἣν Ῥωμαῖοι πασκαίαν καλοῦσι, id est, *zonam, quam Latini fasciam vocant*: vocabula vero λίβελλος, δηνάριος, κήσος, σπικουλάτωρ, πραιτύριον, κοδράντης, μέλιον, aliaque hujus generis quamplurima, Græcis semper elementis a Græcis cum auctoribus, tum librariis exarata, omnibus qui hoc studiorum genere delectantur, nota sunt. Neque vero Latinas aliquas

(a) Animadvertas tamen velim Theophilum Antecessorem Græco sermone plura Latina vocabula Latinis litteris exarata immiscuisse, similique modo Constantium Pogonatum (l. VII *Concil.*, p. 1135) voce Latina *Sancimus* usum fuisse.

Ῥωμαῖοι δὲ ἢ ἀπαρέμφοτος ἐκ δύο λέξεων σύγκειται Ῥ, *USQUAM PERFECTUS*. ἐρμηναύεται δὲ, πλέων ἢ τέλειος. Ὅστε νῦν ἀπαιτεῖ νοηθῆναι ὑπεράχρονος ἢ ἀναρχος. Ὁ γὰρ ὢν ἐν τῇ ἀρχῇ, ἢ ἂν τις εἴποι [6 b] ἀρχὴ ποτε ἀναίτιως οὐκ ἦν. Ἡ πάλιν ὁ μηδέπω ὢν χρόνος, τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν πῶς εἶναι μέτρον δύναται; Τὸ, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν, παριστᾷ ἦν Υἱὸς ἔχει πρὸς Θεὸν Πατέρα φύσεως οἰκαιοῦτητα, καὶ τὸ ἀφ' οὗ ἦν, εἰ θέμις οὕτως εἰπεῖν, ὁ αὐτογενὴς Πατὴρ, συνυπάρχειν αὐτῷ τὸν ἐξ αὐτοῦ Υἱόν. Ἐρῶρωμένως δὲ νοηθεῖται ἂν τὸ, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι, κατὰ τὸν Θεὸν ἦν, ἀναρχος, ἀγένητος, ἀχώρητος, ἀγαθός, ἀθάνατος, παμβασιλεύς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει ἐπὶ τῆς βρυθεισης σοφίας ταύτης, οὐκ ἔξει οὐδ' ἐπὶ τῆς πηγῆς τῆς βρυσάσης τὴν σοφίαν. Ἐχει δὲ οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν. Ἐπιφανῆς γὰρ, καὶ βέβαιος, καὶ ἀπεριεργος, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ὄρον μόνον ὁ σκοπός, καὶ ὁ θεοπαράδοτος λόγος τοῦ Ἰωάννου. Τὸ, Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, συνιστᾷ τὸ οὐσιώδη εἶναι τὸν Λόγον καὶ Θεὸν εἶναι, οἷός ἐστιν Θεὸς ἐκείνος ὁ Λόγος ἐστίν· καὶ αὐτὸς τὸ ἀνάκτιον. Τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ἀποφαίνει αὐτὸν, ὡς ἦδη ἐλέγθη, μονοουχὶ δημιουργόν· ἀλλ' ὅτι καὶ οὐκ ἐκτίσθη. Εἰ γὰρ μὴδὲ ἐν κτιστῶν χωρὶς αὐτοῦ τὸ εἶναι ἐδέξατο, παντὶ που ὀηλον, ὡς αὐτὸς οὐκ ἐγένετο, ἀλλ' ἐγεννήθη θεϊκῶς. Καὶ γὰρ ἀμήχανον ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι ἦκειν, τὸν ὑπαρξιν τοῖς ὄλοις, καὶ τοῖς λογικοῖς οὐσίωσιν καὶ ἀθανάσιαν δεδωκότα. Οὐδὲν γὰρ κτιστῶν οὐσιῶν, ἢ ἀ-

C voces Didymo cognitæ iuisse is mirabitur, qui animadvertentur Rufinum ac Hieronymum aliquo, etsi non longo, tempore ejus fuisse discipulos: Latinam vero linguam qui tunc in Oriente excolerent, non defuisse: nam et S. Epiphanius, ut in secundo *contra Rufinum* Hieronymus testatur, eam callebat, et Cyrillus Jerosolymitanus, ac Gelasius Cæsareæ in Palæstina episcopus, si Photio fides adhibenda est, *Ecclesiasticam* Rufini *historiam* Græce transtulerunt. Atque hæc docti illius viri gratia dicta sint, qui cum in opusculo a me edito locum hunc Didymi allegatum legisset, conjiciebat opus illud pervertutum esse non posse, in quo Latine voces afferrentur.

(22) *Qui erat aliquando principium*. Codex hoc in loco, ut equidem opinor, vitio non caret. Ego sic transtuli, quasi legendum sic: Ὁ γὰρ ὢν ἐν τῇ ἀρχῇ· ἢ ἂν τις εἴποι ἀρχὴ ποτε· πῶς ἀναίτιως οὐκ ἦν; Malit fortasse quis, ἀναίτιως οὐκ ἦν.

D (23) *Fecit*. Hanc rationem alii etiam Patres asserunt, ac nominatim Alexander Alexandrinus in prima *contra Arium* *Epistola encyclica*. Omnes enim in eo consentiunt, ut tempus a Deo factum dicendum sit, juxta illud Pauli: *Per quem fecit et sæcula*: et illud Ecclesiæ in hymno: *Rex utique factor temporum*. Quo sensu autem id accipiendum sit, viderint philosophi. Scite Augustinus libro *contra sermonem Arianorum*, num. 2: *Tempus* (inquit) *sine aliquibus creaturæ motibus non potest esse, et ideo per illum* (id est Filium) *facta confitemur et tempora*.

(24) *Quam*. Pro ἦν, id est, *erat*, ἦν, id est, *quam*.

(25) *Incomprehensibilis*, id est, *incapabilis*, ut veteres Latini Patres loquuntur; nempe, qui capi, aut comprehendi non potest; id enim valet vox ἀχώρητος.

αθανατοῦν, ἢ λογικοὺς ποιεῖν δύναται· ἀλλ' ἐκ τῆς ἁδὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων παραχθείσης οὐσίας χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου, ἢ ξύλου, ἢ λίθου δημιουργεῖ ἀψυχον καὶ ἄλογον [7 a] ἀνδριάντα τυχόν, ἢ τι ἕτερον· αὐτὸ δὲ οὐσίαν μὴ οὔσαν προσῆσαι, ἢ ἐμψυχον καὶ λογικὴν ἀναδειξαι, μόνης τῆς πανδυνάμου καὶ αὐτοτελοῦς μίᾳ θεϊκῆς φύσεως ὄντων καὶ ἐξαιρέτων τυγχάνει. Ἔν. Ἐποίησεν δὲ δι' αὐτοῦ ὁ Πατήρ, ὡς φῶς δι' οὐκείνου ἀπαυγασματος, καὶ ὡς νῦς διὰ λόγου. Τὸ, Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, ἐπεκτιδῶσαι, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἀνάρχως, ἢ ζωὴ τῆς μίᾳς καὶ ἀνωτάτω φύσεως ὑπάρχων, καὶ μηδαμῶς ὄντων πάντων, αἰτίας ὄντων ὄντων. Ἀπὸ καὶ αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἢ ζωὴ· ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς. Φιλοτιμίσται δὲ τῷ ἀνάρχῳ τὰς μαρτυρίας τοσαυτάκις εἰπὼν τὸ, Ἦν· ἵνα τῇ συνεχείᾳ τῆς τοιαύτης φωνῆς, ἢ αἰρετικῶν τὰς κωφὰς ἀκοὰς διανοίξῃ, ἢ μηδὲν περὶ τοῦ, Ἦν ἦτε οὐκ ἦν, ἐν τῇ μελλούσῃ καθολικῇ καὶ ἀπαρρηκτικῇ διαγνώσει· πρόσφασις ὑπολειφθεῖη. Τὸ, Καὶ ἢ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, ἐκπαιδεύει αὐθις ἐπὶ αὐτῇ. Φησὶν γάρ· Ἀυτὴ ἢ ἀγέννητος ζωὴ, σύστασις τῆς γεννητῆς ἀνθρώπων φύσεως ὑπάρχει. Τὸ, Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν, οὐκ ἀνέχεται τῶν αἰρετικῶν δοξασμάτων. Κρυφίως γὰρ καὶ ἀγαν δριμύτως δηλοῖ, ὡς ὄνπερ ἐν τις προχρόνιον χρόνον, ἢ ἀκαριαίαν ῥοπήν, ἢ προαιώνιον αἰῶνα ὑπολάβῃ, φαίνει ἀϊδίως ὡς ἀχώριστον ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐποτε σκοτία ἀνυπαρξίας αὐτὸ κατέλαβεν. Τὸ, Ὁ παντοκράτωρ, οὐδὲ ἑρμηνείας δέχεται. Δείκνυσι γὰρ ἀδιαιρέτων ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν. καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεόν. [7 b] Τὸ, Ὁ ἐρχόμενος, τὸν Ἰὼν δηλοῖ μέλλοντα ἔρχεσθαι τὸ δευτέρου, καὶ κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς.

atque inevitabili agnitione (33) tueantur. Illud, *Et*

bum est : quin etiam probat, nullam ei causam dedisse ut esset. Illud, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso ne una quidem res facta est*, non modo (26) ipsum conditorem esse demonstrat, ut iam dictum est, sed etiam non esse creatum : si enim *ne una quidem* creatura sine ipso accepit existentiam, omnibus manifestum est, ipsum non esse factum, sed genitum divino modo : nam fieri non potest, ut ex nihilo (27) ad existentiam veniat is qui omnibus creaturis existentiam, rationalibus vero subsistentiam dedit, atque immortalitatem ; nulla enim creatura potest aut essentiam dare, aut immortalitatem, aut rationalitatem : sed ex substantia auri, aut argenti, aut aris, aut ferri, aut ligni, aut lapidis jam a Deo e nihilo producta (28) inanimatum, et irrationale simulacrum, exempli causa, effingit, aut aliquid aliud : 20 substantiam veronon existentem producere, aut animatam, et rationalem facere, divinæ duntaxat omnipotentis (29), atque unius et per se perfectæ naturæ proprium est, eique soli convenit. *Fecit* (30) autem per ipsum Pater, sicut lux per proprium splendorem, et sicut mens per rationem. Illud, *In ipso vita erat*, nos insuper edocet, ipsum esse ab æterno vitam, cum sit illius, quæ una est, ac suprema, naturæ, et nequaquam eum esse unum ex omnibus (31), cum sit causa eorum quæ sunt. Quam ob causam ipse etiam inquit : *Ego sum vita ; ego sum lux* (32). Dicendo autem tam sæpe, *erat*, large nobis, ac prolixè testimonia suppeditat Joannes, quibus Filii æternitas confirmetur : ut continuo ejus vocis usu aut surdas hæreticorum aures aperiat, aut nullus ipsis quoad formulam illam, *Aliquando non erat*, prætextus relinquatur, quo se in futura universali, *vita erat lux hominum*, eadem rursus docet : hoc

(26) *Non modo*. Observanda vox *μονονουχί*, quæ hic, ut alibi quoque apud Didymum, non raro idem valet ac, *non modo* : pro quo nonnulli etiam dicunt, οὐ *μονονουχί*, ut Eusebius Pamphili.

(27) *Ex nihilo*. Ariamam formulam, ἐξ οὐκ ὄντων, sive, ex μὴ ὄντων, perstringit, quam Nicæna synodus cum execratione damnaverit in Symbolo. Latinorum veterum Patrum alii verterunt : *Ex iis quæ non sunt* ; alii : *Ex nullis substantiis* ; alii : *Ex nullis subsistentibus*. Ego, quo sensus magis omnibus perspicuus sit, verti : *Ex nihilo*. Adeo autem celebris erat per ea tempora isthæc formula, ut ex eadem Ariam, uno conslato vocabulo, dicti sicut etiam *Exucontii*, quemadmodum testatur S. Athanasius in libro *De synodo Arimini et Seleuciæ*.

(28) *Producta*. In Græco, παραχθείσης. Evidenter autem ex hoc loco confirmari posset, quod de verbo παραγενει dixi not. 28, pag. 4, si confirmatione indigeret. Id cum non animadvertentur Harduinus, ubi sextus quintæ synodi *adversus Origenem* anathematisimus habet : Ἐνα δὲ νοῦν... παραγαγεῖν πᾶσαν τὴν σωματικὴν φύσιν, transtulit : *Unum autem animam... qui universam prætergressus sui corpoream naturam*. Sed vertendum sine dubio est : *Unam vero mentem.... quæ omnem produxerit corpoream naturam*.

(29) *Omnipotentis*. Accusat Origenem Justinianus imperator in suo contra illum edicto ad Mennam, quod de divina potentia non recte senserit : ipsius vero Origenis verba affert, quibus innititur accusatio. Quin etiam inter anathematisimos a quinta

synodo in Origenem latos hunc octavo loco affert Christianus Lupus, qui tamen inter illos quindecim a Lambecio priimum vulgatos nullus est : *Si quis dicit, aut sentit, vel finitam esse Dei potestatem, vel eam tanta fecisse, quanta comprehendere potuit, anathema sit*. Verum, quod spectat saltem ad rem hanc, Origenista non fuit Didymus : nam et hoc in loco, et segmentis 13 b, 21 a, 37 a, 41 b, atque alibi Deum dicit modo πανδύναμον, modo παντοκράτορα, modo παντεξούσιον, modo ἀπειροδύναμον, hoc est, *infinita potentia præditum*.

(30) *Fecit*. Respicit verba superius a se allata : *Omnia per ipsum facta sunt*.

(31) *Ex omnibus*. Pro ὄντων πάντων, malim legere, ἐν τῶν πάντων· id est, *Unum ex omnibus* : ut hoc velit Didymus, cum legimus, *omnia per Filium facta esse*, Filium ipsum voce illa : *Omnia*, non comprehendendi. Hoc sensu in libro *De Spiritu sancto*, num. 13 : *Neque enim* (inquit), *unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque* (desunt voces, *ex utroque*, in nostro ms. codice) *demonstratus est Spiritus sanctus*.

(32) *Ego sum*, etc. Joan. xi, 25 ; et xiv, 6.

(33) *Agnitione*. Locutio Biblica, qua extremi iudicii dies designatur : hæc enim in Sacris Bibliis ἡμέρα διαγνώσεως, id est, *dies agnitionis*, dicitur Ecclesiastici xxvii, 9 ; et Sap. iii, 18, ubi legitur : *Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem, nec in die agnitionis* (Græce, ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως) *allocutionem*.

enim sibi vult : Increata hæc vita creatam hominum naturam facit subsistentem. Illud, *Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt*, hæreticas opiniones profligat; arcana enim, et valde acri ratione hoc significat : quodcunque tempus tempore antierius, aut individuum momentum, aut sæcula præcedens sæculum conceperis, in eo *lucere* Verbum sempiternæ in inseparabilem splendorem Dei, ac *tenebras* non existentie nunquam ipsum *comprehendisse*. Illud, *Omnipotens* (34), ne interpretationis quidem indiget : ostendit enim ipsum habere individuum cum **21** Deo Patre, et sancto ejus Spiritu regnum, et esse *super omnia* (35) Deum. Illud, *Qui venturus est*, Filium significat, qui iterum venturus est, et vivos ac mortuos judicaturus.

Baptista vero Joannes quoque illud, *Qui est* A (36), de Filio dictum esse statuens, manifestum id Domino facit, inquit : *Tu es* (37) (pro, *Ille, qui es*, quemque adhuc in Virginis utero existentem cum Deum agnovissem, dum ipse ego in utero sterili feminæ essem, per subsultum adoravi) : *An alium exspectamus?* In prima vero Epistola amicus et apostolus Domini Joannes scribit (38) : *Quod fuit* (Græce, ἦν) *ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contractaverunt de verbo vitæ : et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, et apparuit nobis : Quod vidimus et audivimus, annuntiamus etiam vobis, ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre, et cum* B *Filio ejus Jesu Christo*. Observa rursus frequentem usum (39) vocis ἦν, id est, *erat*, atque animadvertite salutis societatem, seu communionem cum Patre, aut cum Unigenito eos non habere, qui Filium ipsum secundum naturam Deo cœternum esse non consentientur : in hac enim fide, quæ in mystagogia illuminationis (40), seu baptismi, ab omnium Domino tradita fuit, *consortium* illud nobis est, de quo Petrus scripsit (41) : *Ut efficiamini 22 divinæ consortes naturæ* : Nam quod creatum est, ac tempore obnoxium, non est divina natura. Illud autem præ- C terea memoria tene, quod *societatem* nostram dixit

(34) *Omnipotens*. A verbis Evangelii Joannis transiit repente ad locum Apocalypsis ejusdem, quem antea segm. 6 a, protulit. Vide not. 16, pag. 17. Filium porro, quæ ac Patrem, esse *Omnipotentem* Ideo videtur Didymus sæpius inculcare, quod Eunomius id negasset in ea Confessione, quam anno 383 Theodosio imperatori obtulit, quæque exstat tom. I *Lect. antiqq.* Canisil pag. 178. Ibi enim Filium excludens inquit de Patre Eunomius : *Unus est enim et solus Deus Omnipotens, Deus deorum*, etc. Quæ verba refellit S. Gregorius Nysenus libro primo contra ipsum Eunomium.

(35) *Super omnia*. Respicit Rom. ix, 5, ubi legitur : *Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός*, id est, *Qui est super omnia Deus*.

(36) *Qui est*. Non respicit Exod. iii, 14, sed eum, quem dixi, Apocalypsis locum.

(37) *Tu es*. Matth. xi, 3; et Luc. vii, 19, 20.

(38) *Scribit*. Cap. i, vers. 1, 2, 3, ubi pro ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, Græca editio habet : ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν. quam lectionem sequitur Vulgatus interpres.

(39) *Frequentem usum*. Aut, si malis, *vim, emphasis, et similia*. Didymus porro initio enarrationis in priorem Joannis Epistolam de primis ejusdem Epistolæ verbis : *Quod erat ab initio*, eodem, quo hic, modo disserit. *Idem vero* (inquit) *significant hæc verba, quibus ait : Quod erat ab initio, quod illud, ubi ait : Ego sum qui sum*.

Συνιστῶν τοίνυν καὶ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, ὅτι τὸ, Ὁ ὢν, περὶ τοῦ Υἱοῦ εἰρηται, δηλοῖ τῷ Δεσπότῃ· Ἐν εἶ (ἀντὶ τοῦ, Ἐκεῖνος ὁ ὢν, ὃν καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ σε ὄντα τῆς Παρθένου, Θεὸν ἐπιγνοῦς αὐτὸς ἐγὼ, ἐν τῇ νηδύϊ τῆς στείρας ὦν, διὰ τῆς σκιρτήσεως προσεκύνησα), ἡ ἕτερον προσδοκῶμεν; Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ Ἰωάννης ὁ φίλος καὶ ἀπόστολος τοῦ Κυρίου γράφει· Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· ὃ ἔθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑώρακαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἣτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν. Ὁ ἑώρακαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν, καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πρὸς ἄλλους καὶ αὐθις τῷ πληθει τοῦ ἦν· καὶ ὡς κοινωνίαν σωτηρίας οὐκ ἔχουσιν μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἡ τοῦ Μονογενοῦς, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες κατὰ φύσιν Υἱὸν εἶναι αὐτὸν συνάναρχον τοῦ Θεοῦ. Πρὸς ταύτην γὰρ ἡμῖν τὴν πίστιν, τὴν παραδοθείσαν ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ φωτισματός παρα τοῦ πάντων Δεσπότου, ἐστὶν ἡ κοινωνία ἣν Πέτρος ἔγραψεν· Ἴνα γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. Τὸ γὰρ κτίσμα καὶ ὑπὸ χρόνον ὄν, οὐ θεὸς φύσις ἐστίν. Μέννησο δὲ πρὸς τοῦτοίς, ὅτι περὶ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν εἶπεν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἰσοτίμως, καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ

(40) *Illuminationis*. Baptismum hoc nomine a Patribus passim vocari norunt omnes theologi. Respiciebant scilicet Patres illud Pauli, Hebr. vi, 4 : *Τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας*, id est, *Qui semel sunt illuminati*. Hinc ducta illarum Cyrilli catechesium inscriptio, quæ dicuntur τῶν φωτισομένων, id est, *Illuminandorum*. Cur vero sic vocetur baptismus, scite exponit Justinus martyr in prima Apologia, num. 61. *Vocatur autem* (inquit) *lavacrum illud φωτισμός, id est, illuminatio, eo quod mens illuminantur qui hæc discunt*. Prætereundum tamen non est, baptismum ab illuminatione distingui interdum, ut cum is, quem dixi, Cyrillus in prima catechesi, num. 2, ait : *Ἐβαπτίσθη, ἀλλ' οὐκ ἐφωτίσθη*, id est, *Baptizatus fuit, sed non illuminatus*.

(41) *Petrus scripsit*. In Epis. ii, cap. i, vers. 4. Animadvertendum vero est, auctorem enarrationis in secundam hanc Petri Epistolam, eam ipsam Epistolam ut sacri Bibliorum canonis partem non habuisse. Nam primum quidem inquit : *Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ*; quasi Petrum nominare vereatur : tum eam enarrationem concludit his verbis : *Non est igitur ignorandum presentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publiceitur, non tamen in canone est*. Quarum tamen locutionum secunda quidem maximam habet vim ad ostendendum quod volo : prima vero si magnam tribuerimus, jam de enarratione quoque in primam Petri Epistolam eas

Πού αὐτοῦ. Καὶ ὁ Ἄμωσ δὲ προφητεύων [8 a.] Παντοκράτορα ὁμοίως τὸν Υἱὸν ὀνομάζει, οὕτω που λέγει· Ὁ οἰκοδομῶν εἰς οὐρανὸν τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεμελιῶν· ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐκχεῖν αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ ὄνομα αὐτοῦ. Περὶ ἧς ἀνάβασεως ψάλλει καὶ Δαυὶδ· Ἀρέθῃ ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ἄμφω οὕτως περὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ γὰρ Πατὴρ οὕτε κατέβη εἰς ἀνάβῃ, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἐρημνεύει, γράφων ὡδε· Τὸ δὲ, ἀνάβῃ, τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον; Ὁ καταβάς, αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα. Ὡς πάντων, φησὶν, ὑπερανεστηκώς καὶ ὑπερφέρων ἡμῶν τῷ τεκνῶντι Πατρὶ, ὅτε ἀγγέλιος. Φανερός γάρ ἐστι τοῦτο νοήσας ἀπ' ὧν καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ἐπειδὴ κτίσματα μεμετρημένα τυγχάνουσιν οἶσαι ἐν ἑρανῶν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἅνω τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ πληροῦσαι τὰ πάντα εἰσὶν. Καὶ Σοφωνίας παντοκράτορα ὁμοίως ἀναγορεύει αὐτῶν, λέγων· Ἄσπρη αὐτοῖς ἐστὶ τῆς ὕβρεως αὐτῶν· διότι ὠρσίδωσαν καὶ ἐμεγαλύνθησαν ἐπὶ τὸν Κύριον τὸν παντοκράτορα. Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐξολοθρεύσει Κύριος πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. Καὶ Μαλαχίας ἐπομένως ἐκ προσώπου τοῦ δευτέρου φάσκει· Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ὡς δυσμῶν δεδόξασται μου τὸ ὄνομα ἐν τοῖς ἐθνεσιν, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμιαμα προσάγεται τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἐθνεσιν, λέγει Κύριος [8 b.] παντοκράτωρ· ὕμεις δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Ἡ γὰρ ἰσχυρὴ τῆς τε ἐπιφανείας καὶ τοῦ δοξάζεσθαι ἐν τοῖς

A cum Patre et Filio ejus, æquali utrumque honore afficiens, non vero dixit, Per Filium (42) ejus. Quin Amos quoque prophetans omnipotentem similiter Filium alicubi vocat inquires : Qui ædificat (43) in celo ascensionem suam, et promissionem suam in terra fundans, qui vocat aquam maris, et effundit eam super faciem universæ terræ : Dominus Deus omnipotens, nomen illi. De qua ascensione David etiam psallit : Ascendit (44) Deus in jubilo, Dominus in voce tubæ. Horum utrumque de Filio dicitur; nam Pater neque descendit, neque ascendit : et sic Apostolus interpretatur, dum ita (45) scribit : Quod autem (46) ascendit, quid est, nisi quod et descendit primum? Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes celos, ut impleret omnia. Quasi dicitur : quippe qui una cum Patre, a quo genitus fuit, omnibus rebus eminentior est, atque præstantior, utpote increatus. Nam id Paulum voluisse, ex eo patet, quod intelligibiles virtutes, cum creaturæ sint expertes immensitatis, et in celo, non veso supra celos existunt, neque implent omnia. Et Sophonias omnipotentem similiter eum vocat, inquires : Hæc eis (47) pro contumelia ipsorum : quia exprobraverunt, et magnificati sunt in Dominum omnipotentem. Manifestabitur Dominus super eos, et disperdet Dominus omnes deos gentium terræ, et adorabunt unusquisque ex loco suo. Et his consonante scribens Malachias, ex persona **23** Domini ait : Ab ortu (48) enim solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in gentibus, et in omni loco thymiamata offertur nomini meo, et sacrificium mundum; quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens : vos vero pollutistis illud. Quod enim duobus hisce in locis et manifesta-

dubitationes movere incipiemus, quas de enarratione in secundam Epistolam mox indicabo. Nam et in illa ad caput 1, et rursus ad cap. II, legitur : *Conscriptor Epistolæ, pro Petrus*. E contrario autem in opere, quod nunc edimus, non modo secundam Petri Epistolam sæpius allegat Didymus, verum etiam ex ea ut canonica, et una ex catholicis, id est, universalibus, Epistolis verba profert. Id verum esse apparet cum ex hoc loco, tum e segmentis 11 a, 37 b, 39 a, 43 a, 51 b, 67 a, 90 b, 107 b, et 119 b : ne enim longior sim, loca ipsa non affero. Quinam ergo rem hanc se habere putabimus? Novi equidem Didymi ætate a quibusdam de illius Epistolæ auctoritate dubitatum esse, ut proinde nunc inter eas, quas *dextero-canonicas* vulgo theologi vocant, numeretur. Novi a Didymo in his *De Trinitate* libris tertium quoque Esdræ, qui canonicus minime est, sæmel allegari. Verum hæc nihil ad rem, præsertim cum tertium Esdræ ut canonicum non citet. Equidem igitur conjecerim, aut brevissimam illam, imperfectamque enarrationem, ne dicam abortivum lectam, Didymi non esse, aut ab iis, quorum intererat vel pravam doctrinam obtrudere, vel Didymi nomen multis olim post ejus mortem invidiam infamia aspicere, interpolatam fuisse : aut eum tandem, cum libros hosce *De Trinitate* extremis, ut arbitror, viz annis conscripserit, opinionem, quam antea amplexus fuerat, seu dubitationem omnem abiecit. Quod enim ait Basnagius apud Canisium, tom. I *Lect. antiq.*, pag. 202, clausulæ illius verba : Non est igitur ignorandum, et reliqua, cum

cæteris non cohærere, qua de causa ab aliquo forsitan adjecta esse suspicatur, eo magno opere non moveor.

(42) *Per Filium*. Hæreticos tacite perstringit, qui Deo hymnum glorificationis dicebant his verbis : *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto* : alteram vero formulam : *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto*, aversabantur, ut in meo de tribus hisce libris opusculo animadverti.

(43) *Qui ædificat*. Amos ix, 6, ubi Complutensis editio habet : Ὁ οἰκοδομῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάβασιν, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπὶ τῆς θεμελιῶν..... ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς, Κύριος ὄνομα αὐτοῦ. Francofurtensis vero habet : ἐπὶ προσώπων τῆς γῆς, Κύριος Παντοκράτωρ ὄνομα αὐτοῦ.

(44) *Ascendit*. Psal. XLVI, vers. 5.

(45) *Ita*. Codex, ὡδε, sine iota subscripto, quod tamen semper in eo omittitur. At mea quidem sententia iota illud in hac voce omittendum non est.

(46) *Quod autem*. Ephes. iv, 9 et 10. Sed omittit Didymus intermedia verba, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς.

(47) *Hæc eis*. Sophon. II, 10 et 11, ubi Francofurtensis editio fere in omnibus cum Didymo consentit. Sed Complutensis habet : Τοῦτο αὐτοῖς..... ἐπὶ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων· ἐπιφανὴς ἔσται x. ἔ. αὐ. Καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας... προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ.

(48) *Ab ortu*. Malach. I, 11 et 12, ubi Græca editio : τὸ ὄνομά μου δεδόξασται.

no (49) commemoretur, et glorificatio inter gentes, A
 Fillum significari ostendit, cujus nomen Judæi
 una cum ctismatolatriis, id est creaturarum adora-
 toribus, polluant. Ipsa vero sermonis consequentia
 omnipotentem illum esse demonstrat, quatenus
 omnipotentis imago est, et Unigenitus, qui hæc
 etiam in re imago esse intelligendus est, ut sit om-
 nipotens, sicut ille est. Paulus vero Hebræis scri-
 bit : *Qui cum sit (50) splendor gloriæ Patris; id est,*
coæternus ipsi, et homousius (51), seu consub-
stantialis. Ut enim ea, quæ comparationem non
admittunt, comparatione aliqua, et exemplo illu-
strentur, atque hoc saltem modo aliquantulum il-
lud, quod supra mentem est, mente concipiatur (52),
dicam (cum parvo id comparans, quod magnum
est, et duntaxat magnum), simul atque sol existit,
e solis natura, et ex toto disco, indivise, et con-
tinue, et æquali mensura, totam lucem simul exser-
ri, simulque operari, ac simul calorem rebus, quæ
hanc sensationem excipere queunt, præbere; sub-
stantiæ vero, a qua lux, seu lumen effunditur, qual-
itatem omnem in semetipso exserit ipsum lumen,
quippe cum primo ipso momento, non vero poste-
riori, ab ea profundatur, simulque cum ea et procedat,
et subsistat. Quod si splendor, eorum quidem
sententia, aliquando non erat, ubinam erat ea,
ex qua splendor ipse est, lucis substantia, sive hy-
postasis? Nam simul cum illo hæc etiam omnino
evanescat necesse est. Atqui Daniel quoque pro-
phetas ait : Et lux (53) cum ipso erat; id est, 24
 Filium cum Patre : quod enim divinitus comparatio-
 nem omnem excludat, atque excellentissima sit,
 id maxime ostendit, eum Filium a Patre sine ulla
 passione genitum fuisse, qui esset, æque ac ipse,
 et initio carens, et idem cum eo principium ha-
 bens, simulque et perfectus, et cujuslibet expers
 discriminis : creaturæ enim, non creatoris (54),
 mutationis capax, non immutabilis, judicio sub-
 jecti, non judicis, vivificati, non vivificantis, pec-
 cato obnoxii, non vero Dei proprium est generare
 alio modo, et generari : si enim ipse, cum non-
 dum ullum aliud opus factum esset, sæcula fecit,
 quæ ex temporibus conficiuntur, et omnibus rebus
 initium dedit, nihil vero ante tempora, et sæcula

B
 C
 D
 εθνεσσειν, τὸν Υἱὸν σηµαίνεισθαι δείκνυσιν οὐ τὸ ὄνομα
 βεθηλουσιν Ἰουδαῖοι σὺν τοῖς κτισματολάτραις. Καὶ
 αὐτὴ δὲ ἡ ἀκολουθία παντοκράτορα αὐτὸν εἶναι βού-
 λεται, καθ' ὃ εἰκὼν καὶ Μονογενὴς παντοκράτορος κει-
 χρωστημένος, τὸ καὶ ἐν τοῦτω εἰκὼν νοεῖσθαι τοῦ
 παντοκράτορος. Καὶ Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφει·
 "Ὁς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, τοῦτ'
 ἔστιν συνάναρχος καὶ ὁμοούσιος. Ἴνα γὰρ τὰ ἀπαρά-
 βλητα παραβολικῶς πως παραδειχθῆι, εἰ κἄν οὕτω
 πως εἰς νοῦν δειχθῆι τὸ ὑπὲρ νοῦν, ἐρῶ (τὸ μέγα
 καὶ μόνον μέγα μικρῶ συμβάλλων), ὡς ἄμα τε ἥλιος,
 ἄμα ἐξ ἡλίου φύσεως καὶ ἐξ ὄλου τοῦ δίσκου ἀμερί-
 στως, καὶ ἀδιαστάτως, καὶ ἰσομέτρως ὄλον τὸ φῶς
 συνεκφαίνεται, καὶ συνενεργεῖ, καὶ συμπαρέχει τὴν
 θέρμην τοῖς αἰσθήσεως δεκτικοῖς, καὶ τῆς τοῦ προῦν-
 τος οὐσίας τὸ ἀμέσως, καὶ οὐχ ὕστερον προγεόμενον,
 καὶ συμπρόδῳν, καὶ συνυφιστάμενον φῶς, ἔλην ἐν
 ἑαυτῷ διεκφαίνει τὴν ποιότητα. Εἰ δὲ πρὸς τὸ εἶκον
 ἐκείνοις, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν, τὸ ἀπαύγασμα· ποῦ ἡ
 ἀπαυγάουσα αὐτὸ ὑπόστασις τοῦ φωτός; Συνδιολι-
 σθήσει γὰρ ποῦ πάντως ἐκείνω τοῦτο. Καὶ μὴν καὶ
 Δανιὴλ προφητεύων εἶπεν· Καὶ φῶς μετ' αὐτοῦ ἦν,
 ἀντὶ τοῦ, ὃ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο γὰρ μάλι-
 στα δείκνυσιν τὸ ἀσυνείκαστον καὶ μέγα τῆς θεότη-
 τος, ὅτι συνάναρχον αὐτοῦ καὶ σύναρχον, ὁμοῦ δὲ
 [9 a] καὶ τέλειον καὶ ἀπαράλλακτον ἀπαθῶς ἐγέν-
 ησεν ὁ Πατήρ. Κτισματοῦ γὰρ ἴδιον καὶ οὐ κτίστου
 τρεπτοῦ καὶ οὐκ ἀτρέπτοῦ· ὑπὸ κρίσιν καὶ οὐ κρι-
 τοῦ· ζωοποιουμένου καὶ οὐ ζωοποιούντος· ὑπὸ ἀμαρ-
 τίαν καὶ οὐ Θεοῦ τὴ μὴ οὕτως γεννησῆαι καὶ γεννηθῆ-
 ναι. Εἰ γὰρ αὐτὸς, οὕτως ἐνεργείας ἄλλης οὐδεμιᾶς
 γενομένης, ἐποίησεν τοῦς αἰῶνας, οἱ ἐκ τῶν χρόνων
 ἀποτελοῦνται, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀρχὴν ἐπέθηκεν, οὐδὲν
 δὲ πρὸ τῶν χρόνων καὶ αἰῶνων νοεῖσθαι δύναται, εἰ
 μὴ ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀληθῶς μόνη πρωτίστη καὶ
 πρωτουργὸς φύσις, ἡ μόνως οὐσα ἀναρχος καὶ αἰώ-
 νιος, καὶ ὑπεσιν πρὸς ἑτέραν οὐκ ἔχουσα· πῶς οὐκ
 ἀνάρχως ἐκ τῆς ὑποστάσεως γεννηθῆναι πιστεύεται
 τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας; Χρόνον γὰρ
 οὐ διορίζοντος, οὐκ ἔστιν πρότερον καὶ ὕστερον· ἀλλ'
 ὃ μὴ ὢν ὑπὸ χρόνον, ἀναρχός ἐστιν· ὃ δὲ ἀναρχός
 ἀκτιστός. Ὅσπερ γὰρ οὐκ ἔστι χρόνος ἀγέννητος, οὐ-
 τως οὐδὲ κτίσις ἀχρονος, ἀλλ' ἔχει μέτρον τὸν χρό-
 νον· σὺν αὐτῇ γὰρ καὶ ὁ χρόνος γέγονεν. Καὶ εἰκό-

(49) *Manifestatio.* Clariora hæc in Græco sunt, cum vox *Epiphaneia*, et *manifestationem*, et *adventum* Domini significet.

(50) *Qui cum sit.* Hebr. 1, 3. Illud autem hic animadvertendum est, Epistolam ad Hebræos, de cuius auctoritate nonnulli dubitaverant, a Didymo ut canonicam, atque a Paulo scriptam citari.

(51) *Homousius.* Cum adeo celebris sit hæc vox, ut diu potior catholicismi nota habita fuerit, eam in translatione retinere placuit. Ὁμοούσιος autem scribendum est, non, ut quidam perperam fecit, ὁμούσιος, *homousius*, inquam, non *homousius*. Ab ejus vocis usu Didymi ætate S. Cyrillus Jerosolymitanus cum abstinuerit, nonnullis suspectus fuit, quamvis immerito, ut fuse Toutteus probat. At Didymus noster eam passim ac palam prædicat cum in hoc opere, tum enarratione in *primam Joannis Epistolam* pag. 85, ubi ait : *Considera, quemadmodum consubstantialis Patri, et reliqua; tum demum in libro De*

Spiritu sancto. Quod enim ait Jacobus Basnagius (tom. I *Lect. antiq.* Canisii pag. 202), *homousii* vocem ab Hieronymo in Latina ejus libri translatione insertam esse, mea quidem sententia commentitium est, ac nihili plane faciendum, quasi nunquam in ullius hominis mentem venisset.

(52) *Concipiatur.* Pro, εἰς νοῦν δειχθῆι, malit fortasse quis legere : εἰς νοῦν δεχθῆι.

(53) *Et lux.* Dan. 11, 22, ubi Græca editio habet : Καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἔστι. Articulus vero ille, τὸ, a Didymo negligendus non erat hoc in loco, ex his quæ dixi in not. 90 pag. 12. Itaque a librario potius omissum quis credat.

(54) *Creatoris.* Recte codex habet κτίστου, non κτιστοῦ, et alibi κτίστης, nusquam vero κτιστής. Recte etiam in Bibliis κτίστης semper legitur : recte in Clemente Alexandrino editum est : κτίστα τῶν ἀίρεσων· et in Herodoto, *Terpsichore*, συγκτιστής, et κτίστης. Perperam vero vulgata Lexica

ως πάντα μὲν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετρεῖται ὡς δευτέρα, αὐτὸς δὲ ὕπ' οὐδενός, ἐπειδὴ ἀναρχὸς καὶ φύσει Θεός.

A intelligi potest, nisi incomprehensibilis, et vero unica, omnium prima, et primario operans natura, quæ singulari ratione, unitati ejus consentanea,

principii expers, ac sempiterna, neque ulla altera inferior est : quomodo non creditur generatus ab æterno ex hypostasi Patris, non vero ex ejus operatione? In illo enim, qui tempus non terminat, neque prius quidquam est, nec posterius; sed qui non est tempori obnoxius, æternus est : qui autem æternus est, increatus est; nam sicut non existit tempus non factum, sic ne creatura quidem tempori non obnoxia; sed tempus ei pro mensura est; simul enim cum ipsa tempus quoque factum est : et merito omnia quidem a Conditore mensuram habent, utpote inferiora; ipse vero a nemine, utpote æternus, et natura Deus.

quæ singulari ratione, unitati ejus consentanea, principii expers, ac sempiterna, neque ulla altera inferior est : quomodo non creditur generatus ab æterno ex hypostasi Patris, non vero ex ejus operatione? In illo enim, qui tempus non terminat, neque prius quidquam est, nec posterius; sed qui non est tempori obnoxius, æternus est : qui autem æternus est, increatus est; nam sicut non existit tempus non factum, sic ne creatura quidem tempori non obnoxia; sed tempus ei pro mensura est; simul enim cum ipsa tempus quoque factum est : et merito omnia quidem a Conditore mensuram habent, utpote inferiora; ipse vero a nemine, utpote æternus, et natura Deus.

Τὰ δὲ ἴσα θεωρεῖται καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ γέγραπται ποτε, ἐξεπορεύθη, ἀλλ' ἐκπορεύεται. Πῶς δὲ αὐτὴ ἡ ζωὴ ζωοποιεῖται, ἢ τὸ ἀληθινὸν φῶς φωτίζεται; Ἦν δὲ ἄρα τότε θεῖον φῶς, καὶ ζωὴ αἰώνιος ἀεὶ, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν λέγει ἑξ ἑαυτοῦ καὶ μέγας Θεός· οὐκ ἦν μὴ ὅτε ἀπαύγασμα δόξης, καὶ χαρακτῆρα ὑποστάσεως, καὶ εἰκόνα ἀγαθότητος, καὶ [9 b] δύναμιν, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην Θεοῦ (ἃ ὑπάρχειν τὸν αὐτὸν Μονογενῆ Παῦλος μαρτυρεῖ) οὐκ εἶχεν ὁ Πατήρ· ἀλλ', ὃ μὴ προσήκεν εἶπεν, ὕστερον ὃ τι οὖν προσέλαθεν. Εἰ δὲ εἶχεν, ἦν ἀεὶ ὃ ταῦτα ὢν Μονογενῆς. Οὕτε γὰρ ὃ ταῦτα ὢν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτε ὁ Θεὸς χωρὶς τοῦ ὄντος αὐτοῦ ταῦτά ποτε νοηθῆναι δύναται. Ταῦτα δὲ ὑπάρχει ὁ Μονογενῆς, οὐ καθάπερ ἕξις ἢ ἐπιτηδειότης, ἀλλ' οὐσιωδῶς, καθὰ προείρηται. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμογονίας, τὰ πρῶτα δένδρα σὺν τοῖς ἐξ αὐτῶν καρποῖς συνυπέστη (καὶ παράδοξον οὐδὲν εἰ σὺν τῇ βίβλῃ ὁ καρπὸς συνανέτειλεν), πῶς ἀμήχανον κατ' ἀρχὰς τὸν εὐμήχανον Πατέρα μὴ ἔγκαρπον γεγενῆσθαι τοῦ ἰδίου Υἱοῦ, καὶ εὐθὺς ἐκ τῆς δόξης τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ συνεκλάμψαι τὸ ἀπαύγασμα; Καθὰ οὖν αὐτοῦ ἡ τῆς ἐνανθρωπήσεως κάτω γέννησις ἐτέρᾳ γενήσει οὐ συγκρίνεται (ἐκ Παρθένου γὰρ ἀρευστος, ἀήμαντος, ὅπερ ἡ φύσις ἡμῶν οὐκ ἔχει), οὕτω καὶ ἐκω γέννησις ἀκατάληπτος ὑπὲρ τὸ πλεόν, καὶ πᾶσαν ἐξάλλασσεν γέννησιν ὑπάρχει· καὶ οὕτε ἀπιστεῖν χρῆ, οὕτε μὴν ζητεῖν ἢ ἐξηγεῖσθαι τὸν τρόπον ἡμῖν ἀσφαλῆς, τοῖς εἰπεῖν μὴ δυναμένοις. Πῶς παρθένος ἔτεκεν μείνασα παρθένος, μήτε δὲ τὴν ἰδίαν ἡμῶν

Hæc eadem vero de Spiritu sancto etiam dici possunt : nec enim scriptum est usquam (55), processit, sed, procedit (56). Quomodo autem vita ipsa vivificatur, aut vera lux illuminatur? Nempe (57) cum divina lux, tum vita æterna (58) semper existit, et ipse mendacii 25 expers, ac magnus Dens semetipsum his nominibus vocat, ac nullum unquam fuit tempus, ut ita iocular, quo splendorem gloriæ, et figuram substantialitæ, et imaginem bonitatis, et virtutem, et sapientiam, et iustitiam Dei (hæc enim omnia, Paulo teste, est ipse Unigenitus) non haberet Pater, aut quo quidquam de novo (id enim dicere nefas est [59]) postea acceperit. Quod si Pater ea semper habuit, Unigenitus, qui hæc omnia est, semper existit : nam neque qui est hæc, est extra Deum, nec Deus sine illo, qui est ipsemet hæc, concipi unquam potest. Hæc autem omnia est Unigenitus non tanquam habitus, aut habitudo, sed substantialiter, ut antea dictum fuit (60). Quod si initio etiam creationis mundi primæ arbores una cum propriis fructibus substiterunt, ac simul cum radice fructum quoque exortum esse, neutiquam incredibile est; quomodo fieri non posse censebimus, ut sagax universi Conditor (61) Pater proprium Fillum, velut fructum (62), in principio habuerit, ac simul cum eo splendor statim ex gloria hypostaseos ipsius eluxerit? Quemadmodum ergo terrena ejus in Incarnatione nativitas nulli alteri nativitati comparari potest (nam et ex Vir-

habent κτιστῆς pro κτίστῆς. Quæ tamen de Græca voce κτίστῆς conditorem significante dicta volo. Quod enim spectat ad Thracios illos κτιστάς, de quibus Strabo lib. vii, legenda sunt quæ vir ingenio D eruditione pollens Martorellius scripsit in Theca Calamaria, pag. 482 et seqq.

(55) Usquam. Lego, γέγραπται ποτε, pro, γέγραπται ποτε. Præcedens autem vox, θεωρεῖται, ad verbum vertenda : considerantur.

(56) Sed, procedit. Similem Didymi animadversionem invenies cum in libro De Spir. sancto, num. 15, ubi : Bene autem (inquit) quod in ipsa sententia non ait, Qui creavit, sed, Qui creo : tum in ea catena, de qua dixi pag. 13 : ibi enim ad vers. vi psalmi lxx, hæc adnotat Didymus : Ὡς καὶ ἐν τῷ, Ὁ μεταστρέψω. Ἀνεὶ γὰρ τοῦ, Ὁ μεταστρέψας, id est : Sicut etiam ubi ait : Convertens : id enim positum est pro, Qui convertit, seu, Qui mutat. Fatendum est tamen, non semper magni faciendas esse hujusmodi animadversiones, ut ii norunt, qui Hebraicam linguam callent. Quin Didymus ipse segm. 60 b discrimen illud parum curasse videtur.

(57) Nempe. Pro, ἦν, legi posset, ἦν, id est si : et ut mollius flueret oratio : ἦν δὲ ἄρα ἦν. Tum : οὐκ ἦν ὅτι μὴ. Pro τότε, lego τό τε.

(58) Æterna. In prima Joannis v, 20, Filius vocatur Vita æterna.

(59) Nefas est. Προσήκειν pro προσήκει adhibere velat Herodianus in Phileæro, pag. 468. At non pauci auctores, iique potissimum, qui circa Didymi tempora scripsere, grammatici illius legi se obnoxios non existimarunt.

(60) Dictum fuit. Fortasse cap. 10.

(61) Sagax Conditor. In Græco, εὐμήχανον, quam vocem uno vocabulo hic transferre ita, ut libet ipse satisfacias, difficile est. Vertere etiam licet : qui omnia facile molitur, aut, qui nullo negotio mundi fabricam exstruxit. Porro Didymus paronomasia causa eo vocabulo usus est : ludit scilicet non ineleganter in dictionibus, ἀμήχανον, et εὐμήχανον.

(62) Fructum. Mendum, quod est, ut reor, in codice, sustuleris, si voculam, μὴ, expunxeris, aut pro, μὴ ἔγκαρπον, non fructuosum legeris, μὴ ἄκαρπον, hoc est non infructuosum.

gine facti, et sine fluxione (63), ac sine violatione (64), id quod natura nostra non habet) : ita etiam caelestis (65) nativitas incomprehensibilis maxime est, et a quavis discrepans (66) nativitate. Neque vero aut fidem denegare oportet, aut tuta res nobis est quærere, sive exponere, quomodo ea se habeat, cum ne dicere quidem possimus, quomodo Virgo pepererit manens virgo ; imo ne propriam quidem nostram generationem perspectam habeamus : quod si etiam nostram non ignoraremus, nullo tamen modo Dei quoque generationem cognosceremus, quæ vel ipsis caelestibus virtutibus (67) **26** incomprehensibilis est. Quare cum stupore prophetae ait, de terrena quidem nativitate : *Et homo est* (68), *et quis cognoscat eum?* id est, *Nemo*. De caelesti vero : *Generationem* (69) *autem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur a terra vita ejus*. Ubi *generationis* nomine (70) nativitatem, *vita* vocabulo existentiam designat : hoc vero quod est, in immensum supra terram elevatum esse, et omnem mentem excedere, valde mystice exprimitur iis vocibus : *Tollitur a terra* : nam quod is omni tempore, quodcumque tandem quis, postquam multa animo versaverit, concipiat, infinite superior sit, et quavis quantitate sine comparatione præstantior, ejusque essentia mente comprehendi nequeat, et sit ipse usquequaque omnino invisibilis, semet ipse circumdans, et nihil extra se habens, et huic illius incomprehensibilitati angelorum quoque multitudo, et omnis caelestium ordinum populus cedit, exclamant Scripturæ in hunc modum : David quidem in xvii psalmo : *Posuit* (71) *tenebras latibulum suum, in circuitu ejus tabernaculum ejus*. Canticum autem Ambacumi : *Operuit* (72) *caelos virtus ejus*. Matihæus vero : *Nemo* (73), inquit, *novit Filium, nisi Pater : neque Patrem quis novit, nisi Filius*. Nam quod a creatura gignitur, per communionem, seu relationem alterius ad alterum generatur, neque ejusdem naturæ est cum generante, nec perfectum statim est, nec sine passione procedit : in divinitate vero res contra se habet : nam cum creatura sic generet, generationis auctor contrario modo gignit, non vero similiter ut propriae

(63) *Fluxione*. Codex, ἀρευστος : et ita scribitur etiam in vulgatis lexicis. At equidem non dubito quin ex similitum analogia scribendum sit ἀρευστος.

(64) *Violatione*. Ne putet quis Græcæ linguæ minus peritus desiderari hoc in loco conjunctionem καί, ac legendum esse, ἀρευστος καὶ ἀπημαντος : nam hujuscemodi asyndeta non raro occurrunt et in Didymo, et in aliis, ut cum ait Didymus seg. 155 a, ἀμήχανον, ἀδύνατον, et Clemens Alexandrinus pag. 424, λέγειν τι, πράττειν τι.

(65) *Caelestis*. In Græco legendum arbitror, καὶ ἡ ἄνω γέννησις.

(66) *Discrepans*. Observa peculiarem usum verbi, ἐξαλλάττω.

(67) *Virtutibus*. Ita vulgo verti solet vox, δυνάμεις, tum etiam cum angelos designat. Hieronymus vertit sæpe, fortitudines.

(68) *Et homo*. Frustra hoc in Vulgato int. quæsieris : sed Græca editio id habet Jerem. xvii, 9.

A γέννησιν ἐπισταμένοις · ὅπου γε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς εἰ ἐγινώσκομεν, οὐ πάντως καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ, ἥτις καὶ ταῖς ἐπουρανίοις δυνάμεσιν ἀκατάληπτος οὕσα τυγχάνει· διὸ σὺν ἐκπλήξει ὁ προφήτης φησὶν, περὶ μὲν τῆς κάτω γεννήσεως· Καὶ ἀνθρώπος ἐστίν, καὶ τὴς γινώσκειται αὐτόν· ἀντὶ τοῦ, οὐδεὶς· [10 a] περὶ δὲ τῆς ἄνω· Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τὴς ἐξηγησεται; δεῖ αἰρεταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ζωῆ αὐτοῦ· τὴν γέννησιν, γενεὰν· τὴν ὑπαρξιν, ζωὴν· τὸ ὑπερξεπεῖρηθαι ἀμέτρως ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ὑπερφέρειν παντὸς νοῦ, αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς καλῆσας μυστικώτατα. Ὅτι γὰρ παντὸς χρόνου δι' ἂν νοῆση τις, πολλὰ κυκλεύσας τῇ διανοίᾳ, ἀπεράντως ἀνώτατος, καὶ ποσότητος πάσης ἀσυγκρίτως ἀμείνων, καὶ τὴν οὐσίαν ἀπερινόητος, καὶ πάντοθεν ἀποπτος εἰς ἅπαν καθέστηκεν, αὐτὸς ἑαυτὴν περιβαλὼν, καὶ οὐδὲν ἑαυτοῦ ἔξωθεν ἔχων· καὶ παραχωρεῖ τῷ τοσοῦτῳ αὐτοῦ ἀκατάληπτον καὶ ἡ ἀγγέλων πλῆθος, καὶ πᾶς οὐρανίων ταγμάτων δῆμος· ἐκδοῦσιν ὡδὶ· ὁ μὲν Δαυὶδ ἐν ἰζ' ψαλμῷ· Ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, καὶ κύκλω αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ· ἢ δὲ ψδὴ Ἄμβρακοῦμ· Ἐκάλυψετ' οὐρανοῦς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ· ὁ δὲ Ματθαῖος· Οὐδεὶς, φησὶν, γινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Τὸ μὲν γὰρ τεχθὲν παρὰ τῆς κτίσεως κατὰ κοινωνίαν ἄλλου πρὸς ἄλλο γεγέννηται, καὶ οὐ συμφυεὶς τῷ γεννήσαντι· οὐδὲ τέλειον εὐθύς καὶ ἀπαθῶς ἐξελήλυθεν. Ἐπὶ δὲ τῆς θεότητος, τὸ ἐμπαλιν· Ἐκτιδὴ γὰρ ἡ κτίσις τοῖσδε, ὁ γενεσιουργὸς ἐναντίας, καὶ οὐχ ὁμοίως τῶν ἰδίων ποιημάτων, ἀλλ' ὡς οἶδεν ταῦτα μόνῃ ἡ μακαρία Τριάς. Οὐδὲ γὰρ ἀκατάληπτος, εἰ κατελαμβάνετο· οὐδὲ μυστήριον, εἰ ἐγινώσκετο· οὐδὲ θεόν, εἰ ἔχωρετο· οὐδὲ δημιουργὸς πάντων, εἰ ἀπὸ χρόνου· οὐδὲ ἀσύνθετος καὶ ἀμερῆς, εἰ πρὸς τὰ σώματα. Καθάπερ γὰρ ἀκούοντες περὶ τοῦ Πατρὸς· [10 b] Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ· καὶ, ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· οὐχ ὄρους τιθέμεν αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ ἄβυσσον πιστεύομεν (οὐ γὰρ ὀμίληξ αὐτῷ ὁ αἰών)· ὡσαύτως περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φρονεῖν ὀφειλομεν· ἐπὶ γὰρ τῆς πάντων ἐπικρατούσης μᾶς φύσεως, εἰς ἣν αὐταὶ αἱ πάντημοι ὑποστάσεις. Τὰ ἴσα μελεθεῖ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ· Σὺ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ

(69) *Generationem*. Isa. liii, 8, ubi voculam, δὲ, non habet Græca editio. Vulgatus autem aliter interpretatur.

(70) *Generationis nomine*. Ne locus iste allici Græcæ linguæ rudi videatur insulsus, quasi nullum, quod quidem ad rem faciat, generationem inter, ac nativitatem discrimen sit, sciendum est, voce γενεάν, quam, *generationem*, cum Vulgato interprete transtulit, non actum ipsum, quo quis generatur, aut nascitur, denotari, sed *genus* potius, *progeniem*, *prospiciam*. Itaque probe a se invicem tria hæc, γενεά, γέννησις, et γένεσις, distinguenda. Vide segm. 85 a.

(71) *Posuit*. Vers. 15, ubi Græca editio habet, κύκλω, sine conjunctione καί.

(72) *Operuit*. Abac. iii, 2, ubi editio Complutensis habet, ἐπεκάλυψεν. Vulgatus paulo aliter : habet enim *gloria*, pro *virtus*.

(73) *Nemo*. Cap. xi, 27, ubi Græca editio habet : οὐδεὶς ἐπιγινώσκει. Vide Luc. x, 22, ubi legitur, οὐδεὶς γινώσκει. Vide etiam segm. 31 a.

τὰ δευτέρα σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Καὶ εἰ μὴ μικρὸν τὸ Ἀ
 περὶ τοῦ Πατρὸς γεγράφθαι, Ὁ ὁπάρχων ἀπὸ τῶν
 αἰώνων, οὐ μικρὸν οὐδὲ τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ χρη-
 σιμοῦσθαι, ὅτι Προαίτιος Θεός· δῆλον δ', ὡς ἀπε-
 ρινότητος, καθὰ δευχθήσεται οὐ πολλῶ ὕστερον. Καὶ
 καθὰ ὁ Πατὴρ ἔχει ἀθανασίαν, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν
 ἡ ἀθανασία· οὕτως ὁ Υἱὸς ἐστὶν ζωὴ αἰώνιος, ἐστὶν
 δὲ τὸ αὐτό. Καὶ ὡσπερ ὁ Πατὴρ, εἷς Θεός, εἰρηται·
 οὕτω ὁ Υἱὸς κέκληται Μονογενής, Θεὸς Λόγος, καὶ
 εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ ὡς Ἰάκωβος πε-
 ρὶ αὐτοῦ γράφει· *Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης καὶ κρι-
 τής, ὁ μόνος σώζειν δυνάμενος*· οὕτω τὸ Πνεῦμα
 παρὰ Παύλου, Κορινθίους καὶ Ἐφεσίοις γράψαντος,
 ἐμνηται, *Ἐν, καὶ τὸ αὐτό, καὶ μόνον*· ἵνα καὶ αὐ-
 τῶ τούτῳ τῶ ὡσανεὶ ἀριθμῶ, ἔν' οὕτω λεχθῆ, δει-
 κνυται φέρουσαι αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὗται τὸ
 ἐνασκῶν, ἤτοι μοναδικῶν, τῆς πατρικῆς θεότητος.
 Καὶ εἰ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀληθὲς τὸ, ὁ Θεὸς καὶ Κύ-
 ριος, ἀψευδὲς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος. Ὡς γὰρ ἐπεμνήσθημεν πολλαχοῦ, ἡ τε Πρε-
 σβυτέρα Διαθήκη, τὴν ἰσοτιμίαν φυλάξασα διελάλη-
 σεν· *Εἶπερ ὁ Κύριος τῶ Κυρίου μου*· καὶ, *Ἔβρεξεν
 Κύριος παρὰ Κυρίου*· καὶ, *Ἐποίησεν ὁ Θεὸς κατ'
 εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον*· καὶ, *Τίς [11 α] Θεὸς
 παρὰ τοῦ Κυρίου*; καὶ, *Τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ
 ἡμῶν*; Καὶ ἐν τῇ Νέᾳ δὲ Διαθήκῃ, ὁ μὲν Ἰωάννης
 εἶπε ἀπερ ἤδη ἐλέγθη· ὁ δὲ Θωμᾶς· *Ὁ Κύριός μου
 καὶ ὁ Θεός μου*· καὶ ὁ Παῦλος· *Ὁ δὲ Κύριος τὸ
 Πνεῦμά ἐστιν*· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεί
 ἐλευθερία· καὶ πάλιν καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύμα-
 το;· *Καὶ δὴ Κύριος εὐρεῖν ἔλαος παρὰ Κυρίου* C
τῶ Ὀρησιφόρου οἴκῳ. Ὁ δὲ Ἰώδ· *Πνεῦμα θεῖον
 τοῖ κοιτῆσάν με*· καὶ, *Πνεῦμα θεῖον τὸ περιόν
 μοι ἐν ρισίον*. Ταυτὸν δὲ ἐστὶν τῇ Γραφῇ λέξει θεῖον,
 ἡ θεῖον, ὡς διδάσκουσιν, Παῦλος μὲν Ῥωμαίοις γρά-
 φων· *Ἡ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης*· αἱ
 δὲ Πράξεις· οὐκ ὀφειλομεν νομίζειν χρυσεῖ, ἡ ἀργύ-
 ρῳ, ἡ λίθῳ, χαράγματι τέχνης, ἡ ἐνδυμῆσεως ἀν-
 θρωπίνης, τὸ θεῖον εἶναι ὁμοῖον· Πέτρος δὲ ἐν τῇ δευ-
 τέρῃ Ἐπιστολῇ· *Ἴνα διὰ τούτων γένησθε θεῖας
 κοιτῆσάν φύσεως*. Καὶ ἐν τρέπον ὁ Πατὴρ ἀκατά-
 λητος, οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ πλοῦτος ἀνεξιχνία-

(74) *A sæculo*. Psal. LXXIX, vers. 2.

(75) *Usque*. Psal. CVII, vers. 4, ubi Græca editio pro αὐτοῦ, habet σοῦ, ut Vulgatus interpret.

(76) *Ponimus*. Notandum ὁνικὸν illud, τὸ ἐὰ μὲν, D
 pro τίθεμεν adhibitum.

(77) *Exsistunt*. Pro εἷς ἦν, hoc est, *in quam*, lego εἷς ἐστὶν, id est *sum*.

(78) *Tu idem*. Psal. CI, vers. 28, ubi legitur : οὗ δὲ ὁ αὐτός, etc. Eum locum de Filio accipit Paulus quoque Hebr. I, 12.

(79) *Qui est*. Psal. LII, vers. 21.

(80) *Ante sæcula*. Respicit, ut reor, Psal. LXXIII, vers. 13, qui sic se habet In Græca editione : Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰώνων, εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς, id est, *Deus autem noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ*. Quem locum infra, nempe segm. 13 b, de Filio intelligit Didymus.

(81) *Immortalitatem*. I ad Tim. VI, 16.

(82) *Æterna*. I Joannis cap. V, vers. 20.

(83) *Unus Deus*. I ad Cor. VIII, 6, et alibi.

(84) *Unigenitus Deus*. Respicit Evangelii Joannis

illius creaturæ faciunt, sed eo modo, quem illa
 duntaxat cognitum habet, quæ hæc novit, beata
 Trinitas : nam neque incomprehensibilis esset, si
 comprehenderetur, nec mysterium foret, si cogno-
 sceretur, nec Deus, si caperetur, nec omnium con-
 ditor, si certo tempore existere cœpisset, nec in-
 compositus, et partibus carens, si cum corporibus
 27 conferri posset : quemadmodum enim cum id
 audimus, quod de Patre dicitur : *A sæculo (74) et
 usque in sæculum tu es*; et : *Usque (75) ad nubes veri-
 tatis ejus*, fines ipsi non ponimus (76), sed ejus æter-
 nitatem credimus; nec enim ipsi cœvum est sæ-
 culum : eodem modo cum de Filio, tum de Spiritu
 sancto sentire debemus : nam in una natura om-
 nium domina existunt (77) hæc summopere bono-
 randæ hypostases. Similia modulatur David etiam
 de Filio : *Tu idem (78) ipse es, et anni tui non def-
 cient*. Quod si parvum, minusque, quam oporteat,
 exprimens, non est quod de Patre scriptum fuit :
Qui est (79) ante sæcula; ne parvum quidem est il-
 lud quod de ipso Filio editum fuit oraculum, quo
 is dicitur, *Ante sæcula (80) Deus*. Manifestum vero
 est, eum mente comprehendi non posse, ut paulo
 post ostendetur. Et quemadmodum Pater habet im-
 mortalitatem (81), vel potius ipse est immortalitas ;
 sic Filius est *vita æterna (82)*. Quod unum et idem
 est. Et sicut Pater dictus est *unus Deus (83)*; ita
 Filius vocatus est *Unigenitus Deus (84)*, *Verbum*,
 et *unus Dominus Jesus Christus (85)*. Et sicut Ja-
 cobus de illo scribit : *Unus est (86) legislator,*
et judex, qui solus potest salvare; sic Spiritus a
 Paulo Corinthiis, et Ephesiis scribente (87) laudatus
 est tanquam *unus, et idem, et solus* : ut vel hoc
 ipso quasi numero, ut sic loquar, ostendatur, bea-
 tas hæc hypostases in unitate, aut singularitate
 paternæ delatis existere. Ac si de Patre vera est
 hæc locutio, *Deus, et Dominus*; vera est etiam de
 ipso Filio, et de Spiritu. Nam, ut sæpius diximus,
 cum Vetus, tum Novum Testamentum æquali hæc
 hypostases honore afficit. Ac Vetus quidem sic lo-
 quitur : *Dixit (88) Dominus 28 Domino meo*; et,
Pluit Dominus a Domino; et, *Fecit Deus ad ima-*

cap. I, vers. 18. Nam quamvis ibi cum Græca edi-
 tio, tum Vulgata translatio nunc habeat : Ὁ Μο-
 νογενὴς Υἱός, id est, *Unigenitus Filius*; tamen olim,
 aliqui saltem, pro *Filius*, legebant *Deus*. Constat
 hoc ex Theodoti excerptis, num. 6, ubi legitur :
 Ἄνεγκρος Θεὸν αὐτὸν δηλοῖ, λέγων· Ὁ μονογενὴς
 Θεός, ὁ ὢν εἷς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος
 ἐξηγήσατο· id est, *Deum illum esse liquido ostendit
 (Joannes) dicens : Unigenitus Deus, qui est in sinu
 Patris, ipse enarravit*. Quin etiam Syriaca translatio
 habet, *Deus*. Vide segm. 62 a.

(85) *Jesus Christus*. In prima ad Cor. VIII, 6.

(86) *Unus est*. Jacob. IV, 12, ubi Græca editio paulo aliter habet, nempe : εἷς ἐστὶν ὁ νομοθέτης, ὁ δυνάμενος σώσει καὶ ἀπολέσει, id est : *Unus est legis-
 lator, qui potest salvare, et perdere*. Sed voces καὶ
 χριτῆς, legit etiam Vulgata interpret.

(87) *Scribente*. I ad Cor. XII, 13 et 4. Et Ephes
 II, 18.

(88) *Dixit*. Psal. CIX, vers. 1. Alia quatuor loca
 proxime sequentia invenies, primum quidem
 Gen. XIX, 24, ubi : Καὶ Κύριος ἔβρεξεν..... παρὰ

gnem Dei hominem; et, Quis Deus præter Dominum? et, Quis Deus præter Deum nostrum? In Novo autem Testamento, Joannes quidem dixit quæ jam allata sunt (89): Thomas vero: Dominus (90) meus, et Deus meus. Et Paulus: Dominus autem (91) Spiritus est; ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Et rursus, Dominum esse Spiritum indicans: Et dei (92) Dominus invenire misericordiam a Domino Onesiphori domui. Job autem: Πνεῦμα θεῖον, id est, Spiritus (93) Deus, qui fecit me; et: Πνεῦμα θεῖον, id est, Spiritus Deus, qui superest (94) mihi in naribus. Idem vero sunt in Scriptura θεῖον, et Θεός, hoc est, Divinitas, et Deus, ut docent Paulus quidem Romanis scribens: Sempiterna (95) quæque ejus virtus, et θεϊότης, id est, Divinitas; Acta vero: Non debemus (96) æstimare, auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis, aut cogitationis humanæ τὸ θεῖον, id est, Divinitatem esse similem; Petrus autem in secunda Epistola: Ut per hæc (97) efficiamini divinæ consortes naturæ. Et quemadmodum Pater comprehendere non potest, ista Christi divitiæ investigari nequeunt, teste Paulo. Ait enim: Mihi (98) omnium hominum minimo data est gratia, ut evangelizarem in gentibus ininvestigabiles divitias Christi. Præterea magnitudinis (99) ejus non est finis, neque intelligentiæ (1) numerus, juxta David, neque pacis terminus (2), juxta Isaiam. Et: Incorruptibilis (3) 29 autem, inquit, Spiritus tuus est in omnibus. Et: Spiritus (4) Domini replevit orbem terrarum. Nemo enim adeo stupidus invenletur atque hebes (5), ut e sinceris hisce ac genuinis (6) testimoniis immensitatem Unigeniti, et sanctissimi Spiritus non colligat.

Ejusdem vero ponderis sunt, iisdemque vobis expressa, quæ de utraque hypostasi ab Apostolo scripta sunt; nimirum cum ea, quæ de Patre dicuntur: Qui est (7) super omnes, et per omnia, et in omnibus Deus; et: Deus (8), et Pater Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedictus in sæcula, quod non mentior. Tum ea quæ de Filio scripta sunt Romanis: Qui est (9) super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen. Præterea etiam illud: Plenitudo (10) ejus, qui omnia in omnibus adimpletur. Similia itidem sunt oracula, quæ de tribus hisce personis prolata fuerunt; ni-

Kυρίου. Alterum Gen. i, 27. Tertium et quartum psal. xvii, vers. 34. In iis porro Genesios verbis, *Pluit Dominus a Domino*, distinctas Patris ac Filii personas ante Didymum agnoverant Irenæus lib. iii, cap. 6. Tertullianus lib. contra Praxeam cap. 13 et 16. Justinus in *Dialogo cum Tryphone*, aliique postmodum. His adherere debent catholici theologo, non Judæis, qui illud *πρὸς τὸν Δεῦν*, id est, a Domino, veluti pronomen habent, quasi valeat, a semetipso, ac majorem duntaxat vim sermoni addat.

(89) *Allata sunt.* In hoc capite, segm. 6 a.

(90) *Dominus.* Joan. xx, 28.

(91) *Dominus autem.* II ad Cor. iii, 17, ubi Vulg. interpres pro, *Spiritus Domini*, habet, *Spiritus Dei*. Vide segm. 74 b. Etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 54 ad Filium locum hunc refert Didymus, cum inquit: « Nam et Pater Spiritus dicitur... Et Filius Spiritus: Dominus, inquit, Spiritus est. »

(92) *Et dei.* Vide II ad Tim. i, 16 et 18. Didymus enim sensum potius allegans, quam verba, ex duobus locis unum conflat.

(93) *Spiritus.* Job xxxiii, 4. Vertissem, *Spiritus* D *divinus*, sed ob ea quæ sequuntur, coactus sui vertere: *Spiritus Deus*.

(94) *Spiritus... qui superest.* Job xxvii, 3, ubi pro *qui superest*, Complutensis editionis Latina translatio habet, *circumæxistens*.

(95) *Sempiterna.* Rom. i, 20.

(96) *Non debemus.* Act. xvii, 29, ubi Græca editio habet: Καὶ ἐνθυμησῶς ἀνθρώπου, id est *et cogitationis hominis*.

(97) *Ut per hæc.* II Petr. i, 4.

στος, κατὰ τὸν Παῦλον, τυγχάνει ὧν. Φησὶν γάρ· Ἔμοι τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἀνθρώπων ἐδόθη ἡ χάρις εὐαγγελίζεσθαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὸν ἀσεχλιαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρας, οὔτε τῆς συνέσεως ἀριθμὸς, κατὰ τὸν Δαυὶδ· οὔτε τῆς εἰρήνης ὄριον, κατὰ Ἡσαΐαν. Καὶ τὸ ἀφθαρτον δέ σου, φησὶν, πνεῦμά ἐστιν ἐν πάσιν· καὶ, Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκεν τὴν οἰκουμένην. Οὐδεὶς γὰρ ἂν οὕτω παχύνους καὶ νοθῆς εὐρεθείη, ὅστις μὴ ἐκ τούτων τῶν ἀπλάστων καὶ καθαρῶν μαρτυριῶν, τὸ ἀπέραντον τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος συνείδῃ.

[11 b] Καὶ ἰσόσταμα, καὶ ὁμοίλεκτα, τὰ περὶ ἀμφοῖν τῶν ὑποστάσεων γραφέντα παρὰ τοῦ Ἀποστόλου φημι, τὰ τε περὶ τοῦ Πατρὸς διαλεγόμενα· Ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πάσιν Θεός· καὶ, Ὁ Θεός καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὃ ἂν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεῦδομαι· τὰ τε περὶ τοῦ Υἱοῦ· Ῥωμαίοις γραφέντα· Ὁ ἂν ἐπὶ πάντων Θεός εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· πρὸς τούτω καὶ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πάσιν πληρουμένου. Ἐτι ὅμοια τὰ χρησθέντα, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς· Ἰνα ἦ ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πάσιν· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· Ὅπου οὐκ ἐν Ἐλ-

(98) *Mihi.* Ephes. iii, 8, ubi Græca editio pro ἀνθρώπων, id est *hominum*, habet ἀγίων, hoc est, *sanctorum*. Et deinceps: Ἡ χάρις αὐτῆ, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελισθαι.

(99) *Magnitudinis.* Psal. cxliv, vers. 3.

(1) *Intelligentiæ.* Psal. cxlvi, vers. 5.

(2) *Terminus.* Isa. ix, 7, ubi pro ὄριον, Græca editio habet τέλος.

(3) *Incorruptibilis.* Sap. xii, 4, ubi Vulgatus aliter. Græca editio: τὸ γὰρ ἀφθαρτόν σου, etc. Eusebius lib. iv *Hist. eccl.* cap. 13 Clementem Alexandrinum suggillat, propterea quod in *Stromatum* libris utitur testimoniis *Scripturarum*, quibus a multis *contradici solet: nimirum Sapientia, quæ Salomonis dicitur, ... et Barnabæ, et Clementis.* At Didymus noster nullum ex apocryphis libris a Clemente citatis allegat in hoc opere, præter tertium Esdræ. Librum vero *Sapientiæ*, de cuius auctoritate dubitare jam nefas est, sæpius hic, et in libro *De Spir. sancto*, num. 26, allegat.

(4) *Spiritus.* Sap. i, 7.

(5) *Hebes.* Pro, *νοθῆς*, lego, *νοθῆς*.

(6) *Genuinis.* Καθαρὰς μαρτυρίας, seu *pura testimonia*, eodem sensu dicit, quo *argentum*, exempli causa, *non adulteratum*, dicitur ἀργύριον καθαρὸν.

(7) *Qui est.* Ephes. iv, 6, ubi Græca editio: εἰς Θεός... ὃ ἐπὶ πάντων, x. τ. λ.

(8) *Deus.* II ad Cor. xi, 31.

(9) *Qui est.* Rom. ix, 5.

(10) *Plenitudo.* Ephes. i, 23, ubi Vulgatus interpres vertit, *adimpletur*: at verti etiam potest, *implet*: quod fortasse Didymi sententiam melius retinet.

ἡν καὶ Ἰουδαῖος, βάρβαρος, Σκύθης, δούλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός. Καὶ ἐτέρωθι· Ἰνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντες γένωσιν κάμψην ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὰ περὶ αὐτοῦ προσφάτως εἰρημένα, καὶ καθ' ὃ πάντα νοεῖσθαι, κατενόησθαι αὐτῷ· ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, δίχα μέντοι τοῦ εἶναι Πατέρα. Ἐξεκκονίζει γὰρ καὶ ἐν τούτῳ καὶ ἐν πᾶσιν τὸν Θεόν, ἥ διαγορεύει· Ἐν τούτῳ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν· καὶ ἰσχύοντων τῷ μελεθῆναι περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ἐν εἰ μόνος ὕψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ χρησαμῶδηθῆν ἐν πς' ψαλμῷ· Μήτηρ Σιών ἐρεῖ· Ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος ἐγενήθη ἐν αὐτῇ, καὶ αὐτὸς ἀθεμελίωσεν αὐτήν ὁ ὕψιστος· καὶ τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν Εὐαγγελίῳ· Ὑμεῖς λήψετε δύναμιν ἐξ ὕψους ἐκτελειώθητε τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Καὶ καθὰ [12 a] μέγας ὁ Πατήρ πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὅτι οἶδεν τὸν Υἱόν· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς μέγας ἐστὶ καὶ διὰ τὸ γινώσκωμεν τὸν Πατέρα. Ὁμοίως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Φησὶν γάρ· Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπαράλλακτον τῷ πατρὶ Παύλου Ἑβραῖοις γραφέντι περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἐρεπερ γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' ὃ οὐ τὰ πάντα, τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ χρησαμῶδηθῆν· Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. Αἱ οὖν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἐν ἴσῳ ἐκτετιμημένοι ἐνδοξοὶ ὑποστάσεις, ὡς τὴν ἐπὶ πάν-

A mirum de Patre quidem : *Ut sit* (11) *Deus omnia in omnibus*. De Filio autem ipsius : *Ubi non est* (12) *gentilis, et Judæus ; barbarus, Scythæ, servus, liber ; sed omnia in omnibus Christus*. Et alibi : *Ut in nomine* (13) *Jesu omne genu flectatur cælestium, et terrestrium, et omnis lingua confitebitur, quod unus est Dominus Jesus Christus*. De Spiritu autem, cum juxta ea, quæ paulo ante dicta sunt, tum etiam quatenus omnia in ipso (14) intelligi debent, quæcumque est Pater, cum sit ejus Spiritus, quin tamen sit Pater : Imaginem enim Dei refert cum in hoc, tum in omnibus : qua ratione edicit Scriptura : *In hoc* (15) *cognoscimus, quod in nobis est, ex Spiritu ejus, quem dedit nobis*. Ac illi quidem sententiæ, quam David de Deo Patre modulatus est, B *Tu es* (16) *solus Altissimus in omni terra*, æquivallet id, quod de Filio in lxxvii psalmo scriptum est : *Mater* (17) *Sion dicit : Homo, et factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus*. Et quod de Spiritu sancto in Evangelio legitur : *Vos accipietis* (18) *virtutem ex alto supervenientis Spiritus sancti in vos*. Et sicut magnus est Pater cum ob alia, tum etiam quia novit Filium ; ita Filius quoque magnus est ex eo etiam quod cognoscat Patrem (19) : similiterque Spiritus sanctus. Ait enim Scriptura : *Sic et quæ* (20) *Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus Dei*. Quod autem de Patre a Paulo Hebræis scriptum fuit, *Decebat* (21) *enim cum, propter quem omnia, et per quem omnia, nihil plane differt ab eo quod de Filio in Scriptura legitur : Omnia* (22) *per ipsum facta sunt* : Et de Spiritu sancto : *Verbo* (23) *Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum*. Itaque cum

(11) *Ut sit*. I ad Cor. xv, 28.
 (12) *Ubi non est*. Coloss. iii, 11, ubi Græca editio : τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. Quin etiam nonnulla verba intermedia omittit Didymus.
 (13) *Ut in nomine*. Philipp. ii, 10 et 11. Didymus omittit voces, καὶ καταχρονίω. In Græca editione legitur : ἐξομολογήσεται, et desideratur vocula εἰς, id est unus.
 (14) *In ipso*. In Græco, αὐτῷ. Fortasse legendum, ἐν αὐτῷ. Vel potius, αὐτό.
 (15) *In hoc*. Locum hunc primæ Joannis Epistolæ iv, 13, sæpius recitat infra Didymus, puta s. gm. 62 b, 105 a, et alibi : necnon in libro *De Spiritu sancto*, num. 40. Nusquam vero verba ipsa affert prout sunt in Græca editione : in hac enim legitur : Ἐν τούτῳ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν· quæ Vulg. int. ad verbum transtulit.
 (16) *Tu es*. Psal. lxxxii, vers. 17 (seu 19), ubi Græca editio non habet vocem, εἶ.
 (17) *Mater*. Psal. lxxxvi, vers. 5, ubi Græca editio pro ἐγενήθη, id est factus est, habet, ἐγεννήθη, hoc est natus, seu genitus est.
 (18) *Vos accipietis*, etc. Verbi etiam recte posset : *superveniente Spiritu sancto in vos*. Vide notas ad segm. 60 a. Hæc porro non in Evangelio exstant sed in Actis apostolorum, cap. i, vers. 8, ubi Græca editio caret vocibus, ὑμεῖς, et, ἐξ ὕψους. Vide not. 17, pag. 3. An ideo Didymus dixisse, in Evangelio, putabimus, quod primi capituli Actorum initium, veluti quædam Evangelii pars videatur, cum ibi nonnulla ad Christum Dominum pertinentia, ejusque ad apostolos verba, a Luca referantur ?

(19) *Patrem*. Accusat Origenem Hieronymus in libro *contra Joannem Jerosolymitanum*, num. 7, quod Patrem a Filio, Filium a Spiritu scripserit non videri : quin etiam Origenis verba ex primo *Περὶ ἀρχῶν* ibidem Hieronymus recitat in hunc modum : *Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem ; ita inconueniens est opinari, quod Spiritus sanctus possit videre Filium*. Rufinus e contrario eum Origenis locum catholice explicandum esse contendit lib. i *Invectivarum in Hieronymum* : de visione videlicet, quæ per oculos corporeos habeatur. Eademque ante Rufinum Didymus noster senserat, ut Hieronymus testatur in secundo *contra Rufinum*, quem sic alloquitur num. 11, pag. 502 : « In primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus, qui scripsit, et Didymi interpretaris σχολίων, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines, et cicures Enniani nec illius sapientiam, nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus. » Quidquid autem sit (nec enim meum est de hac re modo disserere), si ea fuit Origenis opinio, quam ipsi tribuit Hieronymus, ne hac quidem in re Origenem Didymum fuisse apparet tum ex hoc loco, tum clarius adhuc e segm. 77 a.
 (20) *Sic et quæ*. I ad Cor. ii, 11.
 (21) *Decebat*. Hebr. ii, 10.
 (22) *Omnia*. Joan. i, 3.
 (23) *Verbo*. Psal. xxxii, vers. 6. Vide notam 52, pag. 7.

incliytas hacce hypostases, utpote divinam illam naturam habentes, quæ ita in omnibus rebus est, ut nulla tamen cum re aut permisceatur, aut comparari queat, æquali cum Deo et Patre honore affici videant; quomodo eas sub Deo in rerum omnium censu connumerare possunt (24)? quod tamen faciunt, dum eas statuunt fuisse creatas. Nam sicut fieri nequit, ut Pater non sit et æterno, et vere Pater (nec enim in tempore habuit, neque superadditum (25) hoc nomen); sic fieri non potest, ut Filius Verbum, ac ejus Spiritus et ab æterno, et natura, ex ejus hypostasi non sit. Nam simul ac exstitit Pater (concedatur, quæso, ut sic loquar), continue ille quidem genitus fuit, hic vero processit. Itaque nunquam exstitit, quin et esset Unigeniti Pater, et Spiritum suum haberet et semetipso procedentem. Ex eo autem quod sit Pater, colligitur eum neque tempore, nec essentia differre a Filio, aut a Spiritu ipsius. Nam si posterius gigneret, immutaretur, aut converteretur; quod alienum est a deitate, sicut ab eadem alienum est, ut inveniaur, Deum aliquando vocatum non fuisse Patrem, aut talem non fuisse Patrem, aut talem non exstitisse, eo quod nondum generavisset.

Hebræis autem quoque comprobatur Apostolus æternitatem, et incomprehensibilitatem generationis Filii Dei, cum de Melchisedeco scribit:

(24) *Possunt.* In codice, συναριθμησαν, quæ lectio videtur vitiosa. Legendum forsitan passive, συναριθμηθήσαν. At legi etiam potest active, συναριθμοῦσαν· nec enim desunt in Græcis scriptoribus hujusemodi Hebraismi, ut sic eos vocem; nonnativi casus videlicet ita suspensi, ut suspensus foret hoc loco nominativus, al' υποστάσεις, si legeremus συναριθμοῦσαν. Ita Heliodorus lib. 1 ait: 'Ὁ δὲ αἰγιαλὸς, μεστὰ πάντα σωματῶν. In Bibliis vero nihil occurrit crebrius. Sic Psal. xvii, vers. 33 legitur: 'Ὁ Θεὸς μου, ἄριστος ἢ ἕδος αὐτοῦ, id est *Deus meus, impolluta via ejus.*

(25) *Superadditum ... hic vero processit.* «Alia hæresis (inquit Augustinus in libro *De hæresibus*) sempiternæ naturæ non intelligens Filium, putat illam nativitatem sumpsisse a tempore initium: et tamen volens coæternum Patri Filium confiteri, apud illum fuisse antequam de illo nasceretur, existimat: hoc est, semper eum fuisse, verum tamen semper eum Filium non fuisse, sed ex quo de illo natus est, Filium esse cœpisse.» Quod hinc tam perspicuis verbis nos docuit Augustinus, id ipsum passim alii Patres dixerunt, iique potissimum, qui Arianas blasphemias confutarunt, quorum dux et antesignanus Alexander Alexandrinus in secunda contra Ariam encyclica Epistola: Ποῦτα δὲ (inquit) παρὰ τὰς Γραφὰς ἐφευρόντες λαλοῦσιν, ἔστι ταῦτα· δῖγμα Ἀρετοῦ Οὐκ αἰεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν, ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς, Πατὴρ οὐκ ἦν· id est: *Quæ autem contra Scripturas excogitarunt, sunt hujusmodi: dogma Arii: Deus non semper fuit Pater, sed aliquando fuit Deus, quin esset Pater.* De aliis Patribus taceo, quippe qui theologis notū sunt: ac nemo catholicus esse aut debet, aut potest, qui tam perversam opinionem execrandamque blasphemiam tueatur. Illud tamen a lectore peto, ut hunc quoque Didymi locum perpendat, ac mihi nunquam alias ejus benignitate abusu, benigne ignoscat, si occasione hanc nactus Symbolum quoddam, ne pereat, hic adjunxero, ac totum e Græco ad verbum, ut par est, Latine transtulero: facit enim mirifice ad rem nostram. Illud autem sic edo, ut exstat in eo ipso codice ms., qui apocryphum Thomæ Evangelium habet, superiore anno a me editum. Τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ ἄγιον

των θεϊκῶν ἀμικτον καὶ ἀπαράβλητον αὐτοῦ φύσιν διακληρωσάμεναι· πῶς ἂν ἐν πᾶσιν ὑπὸ Θεῶ, καθ' ὃ κτιστὰς ψηφίζονται αὐτὰς, συναριθμηθῶσαν; Ὅσπερ γὰρ ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Πατέρα ἀνάρχως τε καὶ ἀληθῶς εἶναι Πατέρα (οὐ γὰρ χρόνῳ, οὐδ' ἐπίθετον ἔσχεν τὸ ὄνομα τοῦτο), οὕτως ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Υἱὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάρχως· τε καὶ φύσει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἅμα γὰρ Πατὴρ (συγχωρηθῆ δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν), ἀδιαστάτως, ὁ μὲν ἐγεννήθη, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη. Καὶ τοῦ εἶναι οὖν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ ἔχειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ οὐ παρήρηται· καὶ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, οὔτε χρόνῳ, οὔτε οὐσίᾳ, διαφέρει τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ὕστερον ἐγέννα, μετεβάλλετο ἂν, ἦτ' οὖν ἐτρέπετο, ὅπερ ἀλλότριον θεότητος, μετὰ τοῦ εὐρίσκεισθαι τὸν Θεόν ποτε μὴ λεγόμενον, ἢ μὴ ὄντα Πατέρα, ὡς μήπου γεγεννηκότα.

Καὶ Ἑβραίοις δὲ ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἀναρχον καὶ ἀκατάληπτον τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γεννήσεως [12 b] περιτῶν, γράφει περὶ τοῦ Μελχισεδέκ:

σύμβολον· Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν· Πατέρα Παντοκράτορα πιστεύω, οὐκ ἐρευνῶ· πιστεύω, οὐ διώκω τὸν ἀκατάληπτον· πιστεύω, οὐ μετρώ τὸν ἀμέτρητον. Ἐὰν πιστεύω, φωτίζομαι τὴν ψυχὴν· ἐὰν περιεργάζομαι, σκοτίζομαι τοὺς λογισμοὺς· ἐὰν πιστεύω καλῶς, ἀνοψοῦμαι πρὸς οὐρανόν· ἐὰν ζητήσω περιέργως, καταφερόμαι εἰς βυθόν. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, ἀληθινόν, παντοκράτορα. Ἀρνούμαι τοὺς παρὰ τῶν Ἑλλήνων πεπλανημένους (lego, πεπλασμένους) θεοὺς. Πολυθεῖα γὰρ οὐρανὸν οὐκ οἰκεῖ. Ἐνα μόνον Θεὸν ἀνυμνῶ. Μισῶ τὸν Ἀρειανισμόν. Οὐ λέγω· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν Πατὴρ· ἀλλὰ αἰεὶ Θεὸν τὸν Θεόν, αἰεὶ Πατέρα αὐτὸν κηρύττω, οὕτως ὄντα Πατέρα, ὡς ὀνδεν αὐτόν. Πιστεύω εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Μονογενῆ· τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὡς οἶδε μόνος οἶδεν (lege αὐτόν) ὁ γεννηθεὶς· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, καὶ δημιουργηθέντα ἐκ τῆς πατρῴας αὐτοῦ οὐσίας· ἀρχόνως ἐκλάμψαντα, καὶ οὐκ ἐξῴθεν ἐπιστελλθέντα ποθέει· οὐχ ὑποδοιμαῖον, ἢ νόθον υἱόν, ἀλλὰ γνήσιον ἀπαύγασμα τοῦ γνήσιου Πατρὸς· ἀπαράλλακτον χαρακτῆρα ἀόρατου μορφῆς· οἶδα τὸν Χριστὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός ὡς Θεόν· οἶδα τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἀνθρώπον ἐξ οὐρανοῦ· οἶδα τὸν Χριστὸν ἀόρατον καὶ ὁρώμενον· οἶδα τὸν Χριστὸν ἀψηλάφητον, καὶ χεῖρα (lege, χεῖρ) τοῦ Θεοῦ ψηλαφούμενον· οἶδα τὸν Χριστὸν χιλιὰς ῥήματι θρέψαντα, καὶ τοὺς κύμασιν ἐπιδαδίσαντα, καὶ δαίμοσιν ἐπιτάξαντα, καὶ νεκροὺς ἀναστήσαντα, καὶ μυρία ποιήσαντα θαύματα τῆ δυνάμει τῆς οἰκείας θεότητος· οἶδα τὸν Χριστὸν πεινάσαντα, καὶ διψήσαντα, καὶ ἰθρῶσαντα τῆ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος. Οἶδα τὸν ὡς Θεὸν (lege τὸν αὐτόν, vel potius, τὸν Χριστὸν ἀποθανόντα σαρκί). Οἶδα τὸν Χριστὸν ἀναστάντα σαρκί, ἀναστάντα τοῦ σώματος αὐτοῦ τὸν νόν. Γνωρίζω τῶν δύο φύσεων αὐτοῦ τὸ διάφορον. Οὐ μερίζω τὸν ἓνα Υἱὸν εἰς δύο υἱούς. Πιστεύω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· τὸ τῆς Τριάδος πληρωτικόν. Αὐτῷ θαρβῶ τὸν ἐμὸν ἁγιασμόν· αὐτῷ θαρβῶ τὴν ἐκ τῶν νεκρῶν ἐξανάστασιν. Id est: *Joannis Chrysostomi, sanctum symbolum. Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem. Credo, non perscrutor. Credo, non investigo incomprehensibilem. Credo, non*

Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος· μηδὲ ἀρχὴν ἡμερῶν ἔχωρ, μηδὲ τέλος ζωῆς ἀφωμοιωμένος τῷ Πῶ τοῦ Θεοῦ. Ἀφωμοιωτο δὲ, καθὼς οὐκ ἐγενεαλόγηθη, ὡς ἔθος ἦν ποιεῖν ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰσραὴλ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐντίμων· διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τινα τοῦ Δεσπότου, τοῦ ἔνω μὲν ἀμήτορος καὶ ἀχρόνου, κάτω δὲ ἀπάτορος καὶ ἀπὸ χρόνου. Καίτοι ἐπιφανὴς ἱερεὺς γενόμενος ὁ Μελχισεδέκ, ὡς εὐλογηθῆναι παρ' αὐτοῦ τὸν Ἀβραάμ, καὶ δεκάτας αὐτῶν σούλων παρασεῖν, καθὰ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος λέγει· *θεωρεῖτε δὲ πηλλικὸς οὗτος ᾧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ· καὶ πάλιν· καὶ, ὡς ἐπαὸς εἰπεῖν, διὰ Ἀβραάμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων, δεδεκάτωται· τοῦτ' ἔστιν, διὰ τοῦ προπάτορος Ἀβραάμ. Ἔτι γάρ, φησὶν, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν (Λευὶ ὁ ἀπόγονος Ἀβραάμ, παρ' οὗ ἡ δεκάτωσις τῷ Κυρίῳ γενικῶς ἐπινενόηται) ὅτε συνήρτησεν αὐτῷ (τοῦτ' ἔστιν τῷ Ἀβραάμ) ὁ Μελχισεδέκ. Τί δὴ οὖν τὸ βούλημα τῆς κενολογίας αὐτῶν, καὶ πη τὸ ἀποπον; Σύνεξ γάρ· Ὅσοι ἐθέλωσι λέγειν ἀρχὴν, καὶ πέρας ὀρολογῶσιν· καὶ τῷ γένεσιν ἐπαγγέλλεσθαι, καὶ τὴν ἐκ ταύτης θνησιν ἀποδέχονται· καὶ τῷ ἐξ οὐκ ὄντων, ἢ ἐξ ἀνομοίας τῆς θεϊκῆς οὐσίας ὑπολαμβάνειν γεγενῆσθαι θνητῶν τὰ ἅμα καὶ ἄλλότριον, τῆς τοῦ Πατρὸς συνθεσῆτος ἀποφαίνονται· ὅπαρ καὶ λεγόμενον μονοουχὶ καὶ δοξαζόμενον πάσης ἀθείας [13 a] ἀνάμεστον. Ἀλλὰ πρὸς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, τὰ ἐκείνων ἔπθεν ἰσχυρά. Ἐγράφη καὶ περὶ τῆς κτίσεως, φησὶν, τὸ, *Ἦν· Ἔχει γάρ· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἢ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀτασσεβάστος· καὶ, Ἦν ἄνθρωπος ἐξ Ἀραμαθὲμ Σιφά. Οὐδὲν δὲ κοινὸν τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν· οὐδὲ τῷ κτίσει πρὸς τὸ κτίσμα. Τὸ γάρ, Ἦν, ἐπὶ τῆς κτίσεως, περὶ μόνου**

metior immensum. Si credo, illuminatur anima mea. Si curiosius examino, mens obscuratur. Si recte credo, extollor in cœlum. Si exquisitior curiosius, deorsum seror in profundum. Credo in unum Deum, verum, omnipotentem. Nego deos a Græcis confictos; deorum enim multitudo in cœlo non habitat. Unum ianum Deum hymnis celebros. Aversor, odio habeo Arianismum. Non aico: Aliquando non erat Pater: sed Deum semper Deum prædico, Patrem semper Patrem, eo modo Patrem, quem solus novit ipsemet. Credo in Dominum nostrum Jesum Christum, Filium ejus Unigenitum, ex ipso genitum ante omnia sæcula, eo modo genitum, quem solus novit ille qui genitus fuit. Genitum, non factum, nec creatum. Qui ex Patris substantia ab æterno eluxit, neque ab extrinseco nullatenus irrepit. Non supposititium, aut nothum filium, sed genuinum splendorem genuini Patris. Invisibilis formæ characterem cujuslibet discriminis expertem. Novi Christum Filium Dei et Patris ut Deum. Novi Christum consubstantialem hominibus, quatenus hominem de cœlo. Novi Christum invisibilem, et visum. Novi Christum intangibilem, et Thomæ manu palpatum. Novi Christum verbo millia hominum nutriendem, et super fluctus ambulandem, et demonibus præcipientem, et mortuos suscitandem, et innumerablem miracula patrantiem potestate propriæ deitatis. Novi Christum esurientem, et sitientem, ac sudore manantem in natura humanitatis. Novi Christum carne mortuum. Novi Christum in carne resuscitatum, corporis sui templum suscitandem. Agno-

A Sine patre (26), sine 32 matre, sine genealogia; neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus Filio Dei. Assimilatus est autem, quatenus contexta non est ejus genealogia, ut mos erat tribuum Israelis, illorum virorum texere, qui apud ipsas (27) illustriores erant; quia scilicet typus ipse erat, et quædam imago Domini, qui in cœlo quidem est sine matre, et sine tempore; in terra vero sine patre, et in tempore. Atqui clarum est sacerdotem fuisse Melchisedecum, adeo ut ab ipso benedictionem acceperit Abrahamus, et spoliolum decimas ipsi præbuerit, sicut idem apostolus testatur inquit: Intuemini (28) autem quantum sit hic, cui et decimas ex omnibus partitus est Abraham. Et rursum: Et (ut ita (29) dictum sit) per Abraham, et B Levi, qui decimas accepit, decimatus est; hoc est, per proavum (30) Abrahamum. Adhuc enim (31), Inquit, in lumbis patris erat (ipse Levi scilicet pronepos Abrahami, ex quo repetitur ea, quæ in Domino ob generis originem considerata est decimatio), quando obviavit ei (nempe Abrahamo) Melchisedecus. Quid ergo sibi vult hæc eorum vaniloquentia, imo absurditas? Hoc enim probe intellige. Quicumque initium dicere voluerint, finem etiam constituentur, et dum genitorum temporariam admittunt, mortem quoque ex ea derivatam agnoscent, et dum ex nihilo, aut e substantia divinæ dissimili (32) putant factum esse, mortalem simul, et alienum a paternæ deitatis communionem pronuntiant. Id autem vel dicere duntaxat, nedum opinari, omni impietate plena res est. Sed contra illud Joannis, In principio erat Verbum, eorum vires potissimum convertuntur. De creatura etiam, inquit, scripta est vox, ἦν, id est, erat. Legimus enim: In principio (33) fecit Deus cœlum, et terram: terra autem erat invisibilis, et incomposita. Et: Erat (34) homo ex Har-

sco duarum ejus naturarum discrimen. Non divido unum Filium in duos filios. Credo etiam in Spiritum sanctum, Spiritum veritatis, a Patre procedentem, Trinitatis complementum. In ipso spero meam sanctificationem. In ipso spero resurrectionem ex mortuis.

(26) *Sine Patre.* Hebr. vii, 3, ubi aliquas, nullius tamen momenti, varietates habet Græca editio.

(27) *Apud ipsas.* Malit fortasse quis pro, ἐν αὐτοῖς, nempe, in Israel, legere, ἐν αὐταῖς.

(28) *Intuemini.* Hebr. vii, 4, ubi Græca editio· θεωρεῖτε ... δεκάτην Ἀβραάμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀποθνήσκων ὁ πατριάρχης.

(29) *Et ut ita.* Hebr. vii, 9.

(30) *Per proavum.* Aptius vocabulum, quo vocem προπάτορα verterem, non occurrit. Nimirum non avum, non proavum, non progenitorem duntaxat hoc in loco sonat, sed ἀρχηγὸν γένους, ἀρχηγέτην, ῥίζαν τοῦ γένους, πηγὴν τοῦ γένους, id est, auctorem generis, principem generis, radicem generis, prosapiæ fontem: cujusmodi erat Abrahamus ad Christum relatus.

(31) *Adhuc enim.* Hebr. vii, 10.

(32) *Dissimili.* Exucontios, sive Arianos et Anomænos intelligit, ut patet.

(33) *In principio.* Gen. 1, 1.

(34) *Erat.* Lib. I Reg. 1, 4, ubi Græca editio vocem, ἦν, nunc non habet: sic enim in ea legitur: Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς τὴν Ἀραμαθαῖμ Σιφά, vel, ἐξ Ἀραμαθαῖμ Σοφίμ, juxta Complut. editionem.

mathem Siphera. Verum nihil commune habet illud, *In principio fecit*, cum illo, *In principio erat*, neque creatura **33** cum Creatore. Nam vox, *Erat*, de creatura dicitur duntaxat, et creditur, quatenus significat tempus fluens, quod est etiam limitatum: etenim creatura erat, postquam facta fuit ex nihilo: nam prius dixit Moses, Deum illam fecisse; tum subiunxit vocem, *Erat*; ne per se existens creatura putaretur. At vero in Deo Verbo singularem, et omnimodam significat intell. carentiam. Ait enim: *In principio erat*. Et: *Deus erat*. Illudque: *In principio erat*, creationem ex non existentibus, id est ex nihilo, excludit. Quod vero Filius sit ante sæcula existens, et factor sæculorum, sic testantur Scripturæ. Paulus Hebræis quidem scribens: *Multifariam* (35), *multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula*. Ipse ergo eorum, quæ sua ipsius sunt, hæres est, tum ut illorum Conditor, tum ut verus Filius. Hæres autem constitutus est, quatenus incarnatus. Corinthiis verò scribens ait in prima Epistola: *Fundamentum* (36) enim nemo potest ponere, præter id quod positum est quod est Christus Jesus. Hoc est, principium Filii intelligi non potest: in ipso enim, et per ipsum est omne principium (37). David etiam in LXXIII psalmodi *Æterno* psallens ait (38): *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ*. Golgotham vero intelligit: locum in ipso medio (39) situm, ac veluti centrum terræ, illum vocans (40): In quo divina

αὐτῷ βέοντος χρόνου, τοῦ καὶ περατουμένου, λέγεται καὶ πιστεύεται. Ἦν γὰρ ἡ κτίσις μετὰ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων γενέσθαι. Εἶπεν γὰρ προλαβὼν ὅτι ἐποίησεν αὐτὴν, καὶ τότε ἐπήγαγεν τὸ, Ἦν, ἵνα μὴ αὐτόματος νομισθῆ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὸ ὑπεράναρχον σημαίνει. Ἐν ἀρχῇ γὰρ, φησὶν, ἦν καὶ, Θεὸς ἦν καὶ τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, τὸ ἐκ μὴ ὄντων ἐξωθεῖ. Μαρτυροῦσι δὲ, περὶ μὲν τοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν προαιώνιον, καὶ ποιητὴν τῶν αἰώνων, ὡδε Παῦλος ἐπιστέλλων Ἑβραίοις μὲν. *Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάσαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατέρας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκεν κληρονόμον πάντων δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν*. Αὐτὸς οὖν τὰ ἑαυτοῦ κληρονομεῖ, καὶ ὡς ποιητὴς αὐτῶν, καὶ ὡς ἀληθινὸς Υἱὸς· ἐτέθη δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Κορινθίοις δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· *Θεμέλιον γὰρ οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστὸς· τοῦτ' ἐστίν, ἀρχὴν ἐπινοηθῆναι τοῦ Υἱοῦ, ἀμήχανον· ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσα ἀρχή*. Δαυὶδ δὲ ἐν οἱ ψαλμῶν περὶ τοῦ ἀνάρχου ψάλλον· *Ὁ δὲ Θεὸς [13 b] βασιλεὺς ἡμῶν, προαιώνιος· ἐργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς*. Λέγει δὲ τὸν Γολγοθᾶν, τόπον μεσώτατον καὶ οἰοεὶ κέντρον τῆς ὑπουρανοῦν ἡνωμένων αὐτόν· ἐν ᾧ τῇ μὲν θεϊκῇ αὐτοῦ προγνώσει πρὸ αἰῶνος ἐργάσατο ἡμῖν σωτηρίαν ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ὁ Υἱὸς· τῷ δὲ πράγματι, ὅτε δι' ἀγαθότητα ἔπαθεν ὡς οἶδεν καὶ ἠθέλησεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἕως τῆς καρδίας τῆς γῆς, ὡς εἰπεῖν, ἐγένετο· καθὰ καὶ Ἰερζεκιὴλ προφητεύει τοιάδε· *Αὕτη*

(35) *Multifariam*. Hebr. 1, 4, 2. Græca editio pro, ἐπ' ἐσχάτου, habet, ἐπ' ἐσχάτων.

(36) *Fundamentum*. I ad Cor. III, 11. Græca editio addit, ἄλλον, et articulum nomini Christi.

(37) *Principium*. Vide Coloss. 1, 16, 17 et 18.

(38) *Deus*. Psal. LXXIII, vers. 13, ubi Græca editio habet non προαιώνιος, sed πρὸ αἰῶνος. Utrum tamen Didymus vocem, προαιώνιος, revera dixerit, an vero librarius ex duabus dictionibus, πρὸ αἰῶνος, unam cuderit, valde dubito. Paulo post enim locum hunc explicans ait: *Divina sua præscientia πρὸ αἰῶνος operatus est salutem nobis*, etc.

(39) *In ipso medio*. Vocem, ipso, addidi, quo propius vim dictionis, μεσώτατον, attingerem, cum vocabulum novum, *mediissimus*, effingere non liceret. Cæterum hac eadem, qua Didymus, locutione haud ita multis ante illum, ut opinor, annis usus fuerat S. Cyrillus Jerosolymitanus catechesi XIII, num. 28. Ibi enim sic loquitur: *Expandit in cruce manus, ut comprehenderet τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα*, id est, *Orbis terrarum fines*; *medius enim terræ locus est iste Golgothas* (in Græco: Τῆς γὰρ γῆς τὸ μεσώτατον ὁ Γολγοθᾶς οὗτός ἐστιν). *Non meus hic sermo est. Prophecia est qui ait: «Operatus es salutem in medio terræ.»* Alios etiam Patres affinita de Golgotha monte, aut de urbe Jerusalem, quasi in medio terrarum orbe sitis, scribentes afferre nunc supersedeo, præsertim cum de regatur theologis nota, ut alias in meo ad Archintum præsulem opusculo indicavi. Vide, si placet, Calimetum, aliosque Scripturæ interpretes tum ad hunc psalmi versiculum, tum ad Ezechielis cap. V, vers. 5, et cap. xxxviii, vers. 12.

(40) *Illum vocans*. Cum locum hunc in eo, quod modo dixi, opusculo attulissem, incertus, aut mihi

quidem certe ignotus auctor in *Litteraria Ephemeride*, quæ Parisiis editur, atque inscribitur: *Gazette littéraire de l'Europe*, ad diem primam Augusti anni proxime elapsi 1764, articulo 5, hæc scripsit: *Socrate rapporte que Didyme étoit versé dans toute sorte de doctrine, ἐν πάσῃ παιδεύσει· et l'auteur des trois livres découverts par le P. Mingarelli n'a pas même les éléments de la géographie: il place le mont Golgotha au milieu du globe, il en fait le centre de la terre, κέντρον τῆς γῆς*. Det, quæso, mihi lector hanc veniam, ut hic tantisper innumer: innoxium enim tam male haberi, æquo animo (fateor) ferre nequeo. Sicubi errat Didymus, erratum non inficior: ignosco, non tueor: ubi vero injuria accusatur, quidni defendam ac propulsem injuriam? Primum itaque cur tam fidenter censor iste affirmet, *Golgotham montem in medio globo a theologo nostro collocari*, non video. Ego sane in meo illo opusculo dedita opera cavi, ne id asseverarem, quod res certa esse non videretur. Quod si de Cyrillo Jerosolymitano, exempli causa, sermo esset, vix haberem, quod opponerem; Golgotham enim in medio terrarum orbe ab ipso collocari, satis indicare videntur voces ille, τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, id est, *orbis terrarum fines*: nam sic vulgo accipitur, ac vertitur vox, οἰκουμένη, quamvis, spectata vocabuli origine, non tam terrarum orbem, quem *globum terraqueum* dicunt, quam eam terrestriis globi partem designet, quæ *habitatur*. At si de Didymo sermo sit, res meo quidem iudicio non est ita perspicua: nullus enim theologus ignorat, multas *terræ* vocabulum in Scripturis habere significationes: sæpe vero non terrarum orbem, sed *regionem* illam, in qua sacer auctor scribit, aut de qua loquitur, denotari, ut in tertio Regum: *Abstulit effeminatos de terra*: in secundo

Ἰερουσαλήμ εἰς μέσον τῶν ἐθνῶν τέθεικα αὐτήν· καὶ ἐν ρηγ' φαλιμῶν· Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ὁ Δεσπότης αἰρετικοῖς που πάντως ἀποκλείων εἶπεν· Ἄμην ἄμην λέγω σοι· πρὸ τοῦ τοῦ αἰῶνος γε-
 γένησθαι, ἐγὼ εἶμι.

verbis : Ipsam (42) Jerusalem in medio gentium posui eam. Et in cxviii psalmo : In aeternum (43), Domine, Verbum tuum permanet in caelo. Et ipse de se ipso Dominus, hæreticis ora omnino obstruens,

35 alicubi ait : Amen (44) amen dico tibi : antequam sæcula fierent, ego sum.

Περὶ δὲ τοῦ καθεστάναι πάντων ἀσωμάτων τε καὶ σωματοειδῶν δημιουργόν, οὐχὶ δὲ ὑπουργόν ἢ μεσίτην, ἐν ταυτῷ δὲ καὶ ἀναρχον· πρὸς ταῖς ἴδῃ παρατεθείσαις μαρτυραῖς καὶ Δαυτῷ ἐν ρηγ' φαλιμῶν ᾄδει· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ, πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. Οὐκ εἶπεν, Ὅσα ἐπαράτη. Τίς οὖν καταρνήσεται' ἂν, τῆς αὐτεξουσίας καὶ παντεξουσίας μονάδος οὐσίας

Paralipomenon · Regnavit Athalia super terram, et alibi. Itaque ut ex theologi nostri verbis jure quis colligere posset, Golgotham montem in medio terrestri globo collocari, ostendendum foret, terræ nomine globum terrestrem ab ipso intelligi. Verum id neque ostendit articuli illius auctor, neque ostensus est, ut puto. Didymus enim psalmi locum explicans, nihil affirmat aliud, quam verbis illis, in medio terræ, Golgotham indicari, Golgotham vero ipsum a Psalmographo vocari locum in ipso medio situm, ac veluti centrum terræ. Quid vero terræ nomine a Davide intelligatur, totiusne terrarum orbis, an aliquid aliud, non statuit. Sed cum censor liberaliter agamus. Golgotham montem in medio terrarum orbe situm dixerit theologus noster. Nunquid continuo vel ipsa geographiæ elementa ignoravit? Si ita se res habet, quam multis ea nota scriptoribus inurenda erit? Nihil de profanis dicam, qui celebrem Phocensium urbem Delphos in medio terrarum orbe positam falso censuerunt : nihil itaque de Pindaro, qui in sexto Pythiorum sædei eam vocat ὀμφαλὸν χθονός, id est umbilicum terræ ; nihil de Sophocle, qui in Œdipo tyranno μεσόμφαλα γὰρ, id est medium terræ umbilicum, illam dixit : nihil de T. Livio, qui lib. xxxviii Manlium inquam inducit : Etiam Delphos. . . . umbilicum orbis terrarum Galli spoliaverunt ; nihil deum de Ovidio, qui in Metamorphosis cecinit :

Mediamque tenentes

Orbis humum Delphos.

Horum quidem opinio superstitioni magis consentanea est, quam veritati cum in ea distantia, quæ inter Columnas Herculis, aut locum illum, cujus meridianum circumlocum quasi primum posuit Ptolemæus, et eos qui ad orientem fines terræ olim habebantur, intercedit, medium circiter locum Delphi non tenerent : sed nun propterea scriptores illi quasi geographiæ prorsus ignari habendi sint, an vero qui hanc eis dicam impingat, perinde facere videatur ac si quis, ubi quempiam dicentem audiverit : Velut inter orbis lina minores, illico exclamet : Il n'a pas même les éléments de l'astronomie, alii viderint. Quod vero spectat ad theologum nostrum, si vel ipsorum geographiæ elementorum ignarus merito haberetur, ignarus eadem de causa habendus esset Irenæus, qui Ecclesias in Palestina constitutas vocat, τὰς κατὰ μέσσην τοῦ κόσμου, id est, ad mundi medietatem sitas : ignarus Hieronymus, qui eam opinionem rationibus ex geographia petitis defendit : ignari uno verbo ii Patres, qui cum Jerusalem ab Ezechiele et umbilicum terræ dicta sit, et in medio gentium ita posita, ut in circuitu terras habeat, a Psalte autem in medio terræ exhibeatur, terræ nomine non Judæam, ut Josephus, sed mundum, id est, terrarum

A 34 quidem sua præscientia ante sæcula operatus est salutem nobis in incarnatione Filius : re autem ipsa, quando propter suam bonitatem ille, qui impassibilis est, pro nobis sic passus est, ut ipse novit, et voluit, et usque ad cor terræ (41), ut sic loquar, venit. Quo sensu Ezechiel quoque prophetat hisce

Quod autem Filius non minister, aut mediator sit, sed omnium cum incorporarum, tum corporarum rerum conditor, simulque etiam æternus, præter illa, quæ allata sunt, capitula, David quoque testimonio suo confirmat : nam in cxviii psalmo canit : Deus (43) noster in caelo, et in terra omnia quæcunque voluit, fecit. Non ait : Quæcunque ipsi mandata sunt. Eum ergo, cujus

orbem intellexerunt. Quid plura? Ignarus elementorum geographiæ erit magnus ille geographus Christophorus Cellarius, qui, cum Jerosolyma sexaginta circiter gradibus distet ab Hispania ulteriori, ac totidem a Gange fluvio. itaque media circiter notis tunc terræ finibus interjaceat, idcirco non ut anilis fabula (inquit) ridenda est illa antiquæ Ecclesiæ opinio, in medio mundo urbem Hierosolymitanam sitam fuisse, et in eadem medietate natum, supplicio affectum, a morte excitatum humani generis reparatorem : scilicet ut omnibus pateret tanta salus, et ex æquo annuntiar omnibus applicarique divina beneficia possent. Ita Cellarius, etsi homo heterodoxus. At censor multo aliter : Il n'a pas même les éléments de la géographie : il place le mont Golgotha au milieu du globe. Quin vulnus refricat, dum typis hæc mando, auctor Litterariæ Ephemeridis Florentinæ : nam ad diem 3 Maii hujus anni 1765, non solum Didymo eam, quam dixi, opinionem nimis confidenter tribuit, verum etiam sic loqui non dubitat. Quanto alio sproposito geografico. . . . questa cosa è comune agli antichi Padri. Jam vero cum hæc ita se habeant, equidem Parisinum illum articulum a præclaro geometra Jacquiero scriptum esse nunquam in animum inducere potui : geometriæ enim esse arbitratur, quæ certa non sint, ea fidenter non affirmare ; nec verisimile videbatur, doctissimo viro ignota fuisse quæ Cellarius hac de re scripserat. Le mathématicien n'y a point de part, scite inquit Jacquierus ipse. Nimirum impenso veritatis amore ductus insignis ille mathematicus, neusque in ipsius veritatis amore rivalis, dubitationem nobis omnem sustulit : in epistola enim Parisinæ illi Ephemeridi inserta ad diem 3 Febr. anni 1765, hæc scribit : Le mathématicien, sans autre intérêt que celui de la vérité, déclare. . . qu'il n'a point de part à cette critique. Itaque Florentinæ Ephemeridis Litterariæ auctori aliquantulum irascor, quod aureum illud Augustini in Canonicorum Regula monitum non attenderit : Fanulo Dei dicenti quid tibi doleat, sine dubitatione credatur.

(41) Cor terræ. Ideo sic loqui Didymum coadjicio, quod respiciat ea Christi Domini nostri verba apud Matthæum : Sic erit Filius hominis in corde terræ, etc.

(42) Ipsam. Ezech. v, 5, ubi Græca editio : Ἀπὸ Ἰερουσαλήμ, ἐν μέσῳ, καὶ τὰ ἔσθης, id est : Hæc est Jerusalem ; in medio, et reliqua.

(43) In aeternum. Psal. cxviii, vers. 89.

(44) Amen. Joan. viii, 58. Sensus tamen citat Didymus, non verba : ibi enim cum Græca editio, tum Vulgata translatio habent : Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum. Notanda præterea in Didymo vocis illius, ἀποκλείων, acceptio.

(45) Deus. Psal. cxviii, vers. 11. Vide not. 79, p. 11.

essentia libere, ac per se operans sit, quique omnia habeat soli ac mero suo nutui sine cunctatione obsequentia, quis ad unitatem illius essentiae pertinere inficietur, quæ propria auctoritate agit, et omnem plane habet potestatem? Et in ci psalmo: *Initio* (46) *terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli: ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut stragulum circumvolvbes eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficiunt.* Hoc est: Tu æternus es, et influitus. Paulus autem quoque similia scribit, ad Ephesios quidem: *In Deo* (47), *qui omnia creavit: ad Colossenses autem: Quoniam* (48) *in ipso condita sunt universa, quæ in cælis, et quæ in terra sunt, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.* Nam eo, qui substantialis imago Dei est, quique est ante omnes, nullus deitate præstantior est, nec supra eum positus, neque velustior; sicut eo, qui est post omnes, nullus inferior est, ac sub eo positus, neque posterior (49). Et aliter. Si est ante omnes, solus igitur ex solo, et unica ac singulari ratione ante omnem operationem ineffabiliter genitus fuit, et substantialiter est Filius Patris: necesse enim est, ut qui est ante omnes, et omnem naturam modo quodam **36** naturam ipsam transcendentem administrat, non sit quidquam ex omnibus, neque creatura habeatur, iisve comparetur, quæ ab ipso producta (50) fuerunt, et omnem, habita ad eum ratione, diversitate sortita (51) sunt. Et aliter. Num, quem quis cujuslibet creaturæ factorem esse pronuntiaverit, quemque portantem (52) omnem creaturam, et Imaginem Dei, et Filium, cum rei veritatem spectans, tum divinis oraculis convictus nominaverit; eum, inquam, ipsum, quomodo facturam quoque, aut minorem portante omnia Deo, aut juniorem, nisi insanus fuerit, in fidei confessione (53) affirmabit? De nomenclatura vero Dei, et angeli, Filio conveniente, prophetat Malachias sic inquitens: *Veniet* (54) *ad templum suum Dominus quem vos quaeritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit Dominus, et quis sustinebit diem ingressus ejus? aut quis subsistet in visione ejus?* Hujus oraculi initium Œconomiam, hoc est, Incarnationem designat; quod autem sequitur, secundum Domini adventum indicat, terribilem simul, ac

(46) *Initio* Psal. ci, vers. 26, 27 et 28. Græca editio, *διαμένεις*, id est *permanes*. Codex l'assio-neianus, *διαμενεεις*, sine accentu, quasi incertus fuerit librarius, scriberetne *διαμένεις*, an *διαμενεεις*, id est *permanebis*. Pro, *ελλίξεις*, autem, sive, ut habet codex, *ελλίξεις*, Græca editio habet, *ελλίξεις*. Neutra lectio videtur repudianda. Vide segm. 67 b.

(47) *In Deo*. Ephes. iii, 9, ubi post, *κτίσαντι*, additur: *διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, id est *per Jesum Christum*. Conjectat fortasse quis, librario hæc excidisse, cum Didymus de Filio hic loquatur, non de Deo ac Patre. Vide tamen segm. 90 a.

(48) *Quoniam*. Coloss. i, 16 et 17, ubi Græca editio habet: *τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα*. Deinde pro, *ἐκτίσθη*, habet, *ἐκτίσται*. Pro, *sive throni*, S. Au-

θάρχειν τὸν θελουσίως αὐτουργοῦντα, καὶ ἔχοντα φιλῶ τῷ οικείῳ νεύματι πάντα δίχα μελλήσεως συντρέχοντα; καὶ ἐν ρα' ψαλμῷ. *Κατ' ἀρχῆς τῆρ γῆρ σὺ, Κύριε, ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οὐρανοί: αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις: καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται: σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἐτη [14 a] σου οὐκ ἐκλείψουσιν: ἀντὶ τοῦ, ἀνάρχος ὑπάρχεις καὶ ἀπέραντος. Καὶ Παῦλος δὲ τὰ ἴσα γράφει, πρὸς Ἐφεσίους μὲν: Ἐν τῷ θεῷ τὰ πάντα κτίσαντι: πρὸς δὲ Κολασσαεῖς: Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ὁρατὰ, καὶ ἀόρατα: εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη: καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. Τοῦ γὰρ οὐσιωδῶς ἐξεικονίζοντος τὸν θεόν, καὶ τοῦ πρὸ πάντων τῆ θεότητι οὐδεὶς ὑπέρεκειται, οὐδὲ πρесоυτερεύει: ὡς τοῦ μετὰ πάντας οὐδεὶς ὑπόκειται, οὐδὲ ὑστερεῖται. Καὶ ἄλλως: Εἰ πρὸ πάντων ἐστὶν μόνος ἐκ μόνου, καὶ μόνως: πρὸ πάσης ἐνεργείας ἀπορρήτως ἐγεννήθη, καὶ οὐσιωδῶς Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς. Δεῖ γὰρ τὸν πρὸ πάντων ὄντα, καὶ πάσης φύσεως ὑπερφυῶς ἐπιτροπεύοντα, μηδὲν εἶναι τῶν πάντων: μηδὲ κτίσμα κατὰ σύγκρισιν νοεῖσθαι τῶν παρ' αὐτοῦ παροισθέντων, καὶ πᾶσαν εἰλιχτότων πρὸς αὐτὸν ἐξαλλαγήν. Καὶ ἄλλως: Ὅν ἂν τις παντὸς ποιήματος ποιητὴν ἀποφῆναιτο, καὶ πᾶσαν βασιλεύοντα τὴν κτίσιν, καὶ εἰκόνα τοῦ θεοῦ καὶ Υἱὸν ὀνομάσοι, τῆ τε ἀληθείᾳ προσέχων καὶ ὑπὸ τῶν θείων λογίων πληροπορούμενος: τοῦτον πῶς ἂν πόλιμα, ἢ μικρότερον τοῦ φέροντος τὰ πάντα θεοῦ, ἢ προγενέστερον ἔχοντα, εἰ μὴ μαίνοιτο, προσομολογήσει; Περὶ δὲ τοῦ θεοῦ καὶ Ἄγγελον κεκληθῆναι, προφητεύουσιν, Μαλαχίας μὲν, οὕτως εἰπὼν: Ἦξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε: καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος, καὶ [14 b] τίς ὑπομνεῖ ἡμέραν εἰσοδοῦ αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄψασι αὐτοῦ; Ἡ ἀρχὴ τοῦ ῥητοῦ, τὴν εἰκονομίαν: τὸ δ' ἐπόμενον, τὴν φοβερὰν καὶ φιλόνηρον αὐτοῦ δευτέραν παρουσίαν ὁλοῦ. Ἦσατας δὲ βοῶν, τὸν πᾶν ὑπὸ εἰσώθασιν οἱ συγκαίροντες ἀγγέλλειν τοῖς οὐπῶν τοῦ γενομένου ἡσθημένοις: *Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, Υἱὸς καὶ ἐδόθη: καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλής Ἄγγελος θαυμαστός, σύμβουλος, θεός, ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης.* Τοῦτον τὸν θεὸν λόγον*

(49) *Et aliter*. Arida ista, ut sic loquar, et jejuna transitione utitur Didymus etiam in libro *contra Manichæos*, nisi quod ibi ait, ἄλλως τε. Verti autem potest: *Et aliter*, vel, *præterea*, vel, *item*.

(50) *Producta*. Vide not. 28, pag. 4, et not. 28, pag. 19.

(51) *Sortita*. In cod. εἰλιχτότων. Lege, εἰληχτότων.

(52) *Portantem*. Respicit Hebr. 1, 3. Vide etiam notam 68, pag. 9.

(53) *In fidei confessione*. Ideo sic transtuli, quod voce illa, προσομολογήσει, videatur mihi Didymus aliquam ex multis fidei *Confessionibus*, quas ea ætate Ariani, Eunomiani, Homœusiani, Macedonianique identidem cubebant, indicare.

(54) *Veniet*. Mal. ch. iii, 1 et 2. Græca editio

καὶ Ἰακώβ ἄγγελον καλεῖ, ὅτε πορευόμενος εἰς Μεσοποταμίαν, κοιμηθεὶς ἶδεν ὄναρ. Φησὶν γάρ· Καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ἡ κεφαλὴ ἐφικεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς· ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἧς σὺ καθεῖσθαι, σοὶ δώσω αὐτήν καὶ τῷ σπέρματι σου· καὶ ἐγὼ ἔσομαι μετὰ σοῦ, καὶ διαφυλάξω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάση, ἧ ἐὰν πορευθῆς, καὶ ἀποστρέψω σε μετὰ σωτηρίας εἰς τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς σου· καὶ πλατυθήσεται τὸ σπέρμα σου ἐπὶ λίβα, καὶ θάλασσαν, καὶ βορρᾶν, καὶ ἀνατολάς. Προεφητεύετο δὲ, διὰ μὲν κλίμακος ὁ σταυρὸς, δι' οὗ οἱ πιστοὶ ἐπὶ τὰς οὐρανίους ἀναβαίνουσιν σκηνάς· ὁ δὲ ἐπὶ τῇ κλίμακι ἐστηριγμένος Θεὸς, αὐτὸς ὁ ἐκουσίως τῷ σταυρῷ ὑπὲρ ἡμῶν προσηλωθεὶς. Καὶ μεθ' ἕτερα· Ἡβξατο, φησὶν, Ἰακώβ· Ἐὰν ἡ Κύριος ὁ Θεὸς μετ' ἐμοῦ, καὶ διαφυλάξῃ με ἐν τῇ ὁδῷ ἧ πορεύομαι, καὶ ἐφ' μοι ἄρτον φαγεῖν, καὶ ἱμάτιον περιβαλέσθαι, [15 a.] καὶ ἀποστρέψῃ με μετὰ σωτηρίας εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου· καὶ ἔσται μοι Κύριος εἰς Θεόν· καὶ ὁ λίθος οὗτος ὃν ἔστησα στήλην, ἔσται μοι οἶκος Θεοῦ· καὶ ἀπὸ πάντων ὧν ἄν μοι ὄψῃ, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι. Εἶτα πληθυνθεὶς παρὰ τῷ Λάβαν, ἶδεν ἐν τῇ χισσησί τῶν θρεμμάτων, πάλιν ἐν ὄπτασι, τὸν ἀνωτέρω ὀφθέντα αὐτῷ Θεόν· καὶ διηγήσατο οὕτως αὐτῷ· Εἶπέν μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπνον· Ἰακώβ, ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, καὶ ἴδε τοὺς κριοὺς καὶ τοὺς τράγους ἀναβαλντορας ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἴγας· οἶδα γὰρ ὅσα σοὶ Λάβαν ποιήσει. Ἐγὼ εἶμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθεις σοὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἧ ἦρχου, οὗ ἔστησάς μοι στήλην, καὶ ἠβξω μοι ἐκεῖ εὐχὴν. Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ δὲ, ὁ αὐτὸς Ἰακώβ τοῖς υἱοῖς Ἰωσήφ τούτου τοῦ ἀγγέλου καὶ μεγάλου Θεοῦ τὴν εὐλογίαν αἰτεῖται, εἰπών· Ὁ Θεός, ᾧ εὐχρέστησαν οἱ πατέρες μου Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ ὁ Θεός ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, ὁ ἄγγελος ὁ βυόμερός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν μου.

A benignum. Isaias vero ea ratione clauans, qua eventum aliquem iis, qui nondum illum norunt, nuntiare consueverunt (55) qui congratulantur : *Parvulus* (56), inquit, *natus est nobis, et Filius datus est : et vocatur nomen ejus, magni consilii Angelus, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, dominator, princeps pacis.* Hunc Deum Verbum Jacobus quoque Angelum vocat, cum in Mesopotamiam proficiscens somno captus somnium vidit : ait enim Scriptura : *Et ecce* (57) *scala firmata in terra, cujus caput pertingebat ad caelum, et angeli Dei ascendebant, et descendebant in ea. Dominus autem innitebatur ipsi. et dixit : Ego sum Dominus Deus patrum tuorum, Deus Abrahami, et Deus Isaaci : ne timeas ; terram, in qua dormis, tibi dabo. et semini tuo : Et ego ero tecum, et* 37 *sustodiam te in omni via, quacunq̄ perrexeris, et reducam te cum salute in domum patris tui, et dilatabitur semen tuum in austrum, et mare, et boream, et orientem.* Praenuntiabatur autem in scala quidem crux, per quam fideles in caelestia tabernacula ascendunt : Deus vero qui scale innititur, est ipse Deus cruci pro nobis voluntarie affixus. Et post alia : *Vovit* (58), inquit, *Jacob : Si fuerit Dominus Deus mecum, et custodierit me in via, in qua ambulo, et dederit mihi panem ad vescendum, et vestimentum ad induendum, et reduxerit me incolumem in domum patris mei, et erit mihi Dominus in Deum ; et lapis iste, quem erexi in columnam, erit mihi domus Dei ; et ex omnibus quae dederis mihi, decimas offeram tibi.* Postea cum in Labani domo ditatus fuisset, in coitu pecudum rursus illum vidit in visione, quem antea viderat Deum, et sic eam narravit : *Dixit mihi* (59) *angelus Dei in somno : Jacob, respice oculis tuis, et vide arietes, et haedos ascendentes super pecudes, et capras : novi enim quaecunq̄ Laban tibi faciet. Ego sum Deus quem vidisti in via, in qua ambulabas, ubi erexisti mihi columnam, et vovisti mihi ibi votum.* In Aegypto autem quoque Jacobus ipse Josephi filii hujus angeli, et magni Dei benedictionem precatur sic inquiring : *Deus* (60), *cui accepti fuerunt patres mei Abrahamus, et Isaacus, Deus qui nutrivit me ab adolescentia mea usque in diem hanc, angelus qui liberavit me a cunctis malis meis.*

pro, αὐτοῦ, habet, ἔαυτεῦ. Deinde : Ἰδοὺ ἔρχεται, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· καὶ τίς, κ. τ. λ.. id est, ecce veni, dicit Dominus omnipotens. Et quis, etc.

(55) *Consueverunt.* Lego, εἰδώσαν.

(56) *Parvulus.* Isa. ix, 6. Inter vocem, ἐδόθη, et voces, καὶ καλεῖται, Graeca editio nonnulla habet intermedia, a Didymo ommissa.

(57) *Ei ecce.* Gen. xxviii, 12, 13, 15, 21 et 24. Graeca editio habet has varietates : Καὶ ἰδοὺ... ἐν τῇ γῇ, ... ἀφικνεῖτο... κατέβαινον ἐπ' αὐτῇ (voces, Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, in ea desunt)... ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου... καθεῖσθαι ἐπ' αὐτῆς. A versiculo 13 transit Didymus ad 15, ubi Graeca editio : Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἶμι μετὰ σοῦ, διαφυλάξω σε... οὗ ἂν πορευθῆς. A vers. 15 transit ad 21, ubi Graeca editio : Καὶ ἀποστρέψει μετὰ σωτηρίας... πατρὸς μου. Demum

ΠΑΤΚΟΛ. GR. XXXIX.

De iis, qui dicunt : Parem excludit Pater; et : Est major Filio; et : Aliud est imago, aliud Deus; et : Homo etiam dictus est in Scriptura imago, et gloria Dei. Et de eo quod testatur Scriptura, nullo modo differre a Filio Patrem.

Illud vero etiam Patri, eo quod sit ingenitus, tribuunt, ut parem excludat personam, et sit major : Filio autem, ut sit dissimilis (61), eo quod sit genitus : rursus scilicet quæ ad summe ineffabilem deitatem spectant, ea deprimunt, et ad nostræ naturæ conditionem (62) trahunt; quæque spiritalia sunt, atque intellectu tantum percipiuntur, ea fluxæ materiæ similia esse existimant : cum illa quæ supercælestia sunt, omnem mentem, et cogitationem superent; quæ vero terrena sunt, abjecta etiam sint, ac tempore facta, et decremento mortique obnoxia. Sed ille maxime quidem ab æterno genitus est, cum vero suo Patre, veluti lux cum solis disco, et simul existens et simul operans : illud vero etiam habet, ut et sit, et a Scripturis dicatur Deus, Dominus, sanctus, creator, incorruptibilis, vita, lux, et omnia quæcunque est Pater. Ac potius ex pluribus similitudinem habere debet, et æqualitatem, quam ex uno dissimilitudinem. Quomodo autem Adam et Eva, qui geniti non fuerant, neque patrem habuerant, nobis, qui ex ipsis orti sumus, natura æquales fuerunt? Aut qualisnam omnino est ea comparatio, vel mensura, ad quam illum, qui est, ut ipsi in-

quunt, *ἀνόμοιος*, nempe *dissimilis*, referunt, dum in eo insistent, ut Patrem præstantiorem dicant, atque majorem? cum Scriptura quidem ex una parte neque naturarum in sancta, et æterna, una, individuaque Trinitate distinctionem admittat, neque alteri quidem hoc attribuat (63), ut prior sit, alteri autem, ut posterior : ex alia vero parte duo hæc manifesta sint; primo scilicet necessario non æqui, ut quod majus est, sit heterousium, videlicet alterius essentia: deinde comparativa de iis, quæ homousia sunt, id est consubstantialia, non

39 de iis, quæ sunt heterousia, hoc est alterius naturæ, enuntiari. Neque vero temporarium (64) illum dicere tentabunt, quia ne de illo quidem, qui asyncritus (seu parem excludens), et major est, dicitur. Non quoad quantitatem, aut quamdam molem : etenim sine magnitudine (65) est, ac sine latitudine, et a quavis quantitate, et compositione, et

(61) *Dissimilis*. Anomæos, sive Eunomianos hic refellit.

(62) *Conditionem*. Seu *perfectiones*, id est proprietates, qualitates etc. Vide segm. 58 b, et 202 a.

(63) *Attribuat*. Ludit in vocibus *διορίζουσας* et *ἀφορίζουσας*.

(64) *Temporarium*. Utrum aliquid hic mendam lateat, iudicet eruditus lector. Equidem suspicor nonnulla deesse, quibus veluti via sterneretur ac transitus ad ea quæ sequuntur : et Patris essentia major ullo modo esse negaretur, quam essentia Filii.

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Ἀσύγκριτος καὶ μείζων ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ· καὶ, ὅτι Ἄλλο εἰκὼν καὶ ἄλλο Θεός· καὶ, ὅτι Καὶ ἄνθρωπος εἰκὼν Θεοῦ ἔγραψεν καὶ δόξα. Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι κατ' οὐδὲν διαφέρειν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα.

Καὶ τὸ ἀσύγκριτον δὲ καὶ μείζων τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἀγέννητον ἀπονέμουσι· τῷ δὲ Υἱῷ τὸ ἀνόμοιον, διὰ τὸ ἔχειν τὸ γεννητὸν, καθέλικοντες πάλιν τὰ περὶ τῆς ἀρρήτοτάτης θεότητος εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἀποτελέσματα, καὶ τὰ νοητὰ τοῖς τῆς ὕλης βέυσμασι συνεξομοιοῦσθαι νομίζοντες. Τὰ μὲν γὰρ ὑπερουράνια πάντα νοῦν καὶ πᾶσαν νόησιν ὑπερβαίνοντα, τὰ δὲ γήινα καὶ ταπεινὰ καὶ χρόνῳ γινόμενα καὶ ἀπογινόμενα τυγχάνει. Ἄλλὰ μάλιστα μὲν [15 b] ἀνάρχως ἐτέχθη, συνυπάρχων καὶ συμπράττων τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ, ὡς τὸ φῶς τῷ ἡλιακῷ δίσκῳ. Ἐχει δὲ τὸ εἶναι καὶ ἀπὸ Γραφῶν μαρτυρεῖσθαι Θεός, Κύριος, ἅγιος, Δημιουργὸς ἀφθαρτος, ζωὴ, φῶς, καὶ πάντα ὅσα ὁ Πατήρ. Καὶ ἄλλων ἐκ τῶν πλειόνων τὸ ὅμοιον καὶ ἴσον ἔχειν ὁφείλει, ἤπερ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τὸ ἀνόμοιον. Πῶς δὲ ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα, οὐ γεννηθέντες, οὐδὲ πατέρα ἐσχηκότες, τοῖς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν ἴσοι τῇ φύσει γεγόνασιν; ἢ ποίαν ἀπλῶς παράθεσιν ποιησάμενοι τοῦ, ὡς λέγουσιν, ἀνομοίου; ἢ πῶς παραμετρήσαντες ἐπέστησαν τῷ κρείττονι καὶ μείζονι; Γραφῆς μὲν οὔτε θεωριζούσης τῇ φύσει τὴν ἀγίαν καὶ ἀναρχὸν μίαν καὶ ἀμέριστον Τριάδα, οὐδ' αὖ πάλιν ἀφορίζουσας αὐτῇ τὸ πρῶτιστα καὶ τὸ ἔπειτα; δῆλων δὲ ἐντων δύο τούτων, ὅτι τε οὐ πάντως τὸ μείζων ἑτεροουσίον ἐστὶ, καὶ ὅτι καθ' ὅλου τὰ συγκριτικὰ ἐπὶ ὁμοουσίων, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ ἑτεροουσίων λέγεται. Οὐκ ἂν δὲ οὐδ' ἐξ ἐπιβολῆς εἴποιεν κείριον, τίτι οὐδὲ περὶ τοῦ ἀσυγκρίτου καὶ μείζονος. Οὐ κατὰ μέγεθος, ἢ τινα ὄγκον· ἀμεγέθης γὰρ καὶ ἀπλατῆς ἐστὶν, καὶ πηλικότητος πάσης, καὶ συνθέσεως, καὶ σχήματος ἀναχωρήσας ὁ Θεὸς Λόγος (καθὰ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ), καὶ ὑπὸ μηδενὸς μὲν περιεχόμενος αὐτὸς, πάντα δὲ ἐμπεριέχων· διότι καὶ πάντων ἀρχὴ μεγεθῶν ὡς ποιητῆς ἐστὶν. Ποῦ γὰρ ἐν ταῖς ἀκροτάταις, καὶ ὑπερασσωμάτοις, καὶ κρείττοις ὑποστάσεσι μέγεθος; Οὐδὲ κατὰ τὸ ἀναρχον· συνυπάρχει γὰρ τῷ Πατρὶ, ὡς ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ μὴ ἔχων πρὸ αὐτοῦ Θεόν. [16 a] Καὶ γὰρ φησιν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Καὶ οὐδὲ συμμετρεῖται χρόνῳ Θεός, καὶ ποιητῆς ποιήματι·

(65) *Sine magnitudine*. Quo clarior esset translatio, maluissem vertere, *sine quantitate*, ut in *Epistola ad Archimintum* feci : sed ob ea quæ sequuntur, *quantitatis* vocabulum hic omittere coactus sum. Vox ergo *μέγεθος*, seu *magnitudo*, quæ apud Marcossios, Irenæo teste, angeli nomen erat, a Didymo sæpe ita usurpatur, ut *quantitatem* valeat, aut, si *mavis*, *molem*, sive (ut fortasse in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 26, vertit Hieronymus), *vastitatem*. Itaque cælos et contrario vocat Didymus segm. 155 a, *παμμεγεθεστάτους*. Iam vero censor ille, cuius memini not. 40, pag. 53, ex eo quod Deuta

ἐπεὶ ἀνάγκη αὐτοὺς ἀπατεῖν (ὅπερ καὶ ἐννοεῖν σφαι-
λερόν), πρότερον ὑποστῆσαι τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀπε-
ροήτου Θεοῦ καὶ Πατρὸς χρόνον, καὶ οὕτω συγχε-
ρῖναι. Ἄνθρωποι δὲ εἰώθασιν μερίζοντας καλεῖν τοὺς
ῥηθῆναι τὴν γένεσιν προσηλωτάς, κατὰ τὸν Ἰσαὰκ
διατακτόμενον· Ὁ μεζῶν δουλεύσει τῷ ἐλάττωι.
Οὐδὲ ὡς αἰτίας· οὐ γὰρ αἰτίας αὐτοῦ. Ἄναρχος
γὰρ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἐδείχθη· ἐπεὶ ὁμοίως αὐτοῦ
τε καὶ ἡμῶν μεζῶν· ὅπερ μὴ γένοιτο εἰπεῖν ἢ
ἀποῦσαι. Οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὅμοιον· ἐξ
αὐτοῦ γὰρ ὡς Μονογενὴς παρὰ Πατρὸς πλήρης χά-
ριτος καὶ ἀληθείας, καὶ ὡς χαρακτήρ τῆς ὑποστά-
σεως πρὸς ἅπαντα ὧν χαρακτήρ, καὶ ὡς εἰκὼν τοῦ
θεοῦ, ἢ ὁ ἑωρακῶς ἐώρακε τὸν Πατέρα. Ἐν αὐτῷ
γὰρ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος·
ἐπισπᾶται δὲ τοῦτο μαρτυρία καὶ τὸ, Ποιήσωμεν
ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν.
Οὐδὲ κατὰ ποιότητος ἐπίτασιν· ἐπεὶ μὴ ποιότητες
αἱ θεῖαι καὶ ἀπόρρητοι ὑποστάσεις· ἐν σώμασι γὰρ
ἡ ποιότης· αἱ δὲ ἀσώματα, καὶ νοηταί. Ἄλλὰ μηδὲ
κείσθαι δύνασθαι περὶ αὐτῶν, ὡς εἴη τοῦ καλοῦ
κάλιον, καὶ τοῦ καλλίονος βέλτιον παραπλησίως τῆ
περὶ ἄλλου λεγούσῃ Παύλου φωνῇ· *Nun̄i δὲ μένει
τὰ τρία ταῦτα· πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη· μεζῶν δὲ
τούτων ἡ ἀγάπη· διὰ γὰρ τὴν εἰς ἀρετὴν ἐπίτα-
σιν, ἀπένειμεν τῆ ἀγάπῃ τὸ μεζῶν.* Ἀγαπήσαντες
γὰρ, φησὶ, πιστεύομεν· καὶ πιστεύσαντες, ἐλπί-
σωμεν συμβασιλεύσαι τῷ Χριστῷ. Ἐὶ γὰρ ἀληθὲς
ἂν, Ἐὶς Θεός, καὶ τὸ, Ἴνα γέννησθε θελας κοινωνοὶ
[16 b] φύσεως, καὶ οὐχί, φύσεων· ἐν εἶναι καὶ τὸ
καθ' ἑαυτὸν καλὸν ἀποδέδεικται, φημί δὲ ἡ θεότης.
Οὐδὲ κατὰ τὸ ἴσον· διότι, Μέγας καὶ ἐπὶ πάντων,
γέγραπται, Θεὸς ὁ Υἱὸς, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Πα-
τρὶ, καὶ, Ὁμνῶν καθ' ἑαυτοῦ, ἐπειδὴ μὴ ἔχει τὸν
μεζῶνα. Οὐδὲ κατὰ τὴν δύναμιν. Γέγραπται γὰρ·
Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν· καὶ, Πάντα
ἄρα ἂν ποιῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.
Οὐδὲ κατὰ τὴν δόξαν, ἢ τὴ ἀξίωμα. Ἐὶ γὰρ ἤδε-
σαν, φησὶν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύ-
ρωσαν. Καὶ θέλημά ἐστι τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν
Ἰωάννην, Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς
τιμῶσι τὸν Πατέρα. Κατὰ τὸ οὖν λοιπὸν τὸ μεζῶν,

A figura alienus Deus Verbum, quemadmodum etiam
Pater, et sanctus illius Spiritus; et a nulla quidem
re ipse continetur, omnia vero in se continet, eo
quod omnium etiam magnitudinum principium est,
utpote earum factor. Quomodo enim in supremis,
et incorporeis, et divinis hypostasibus magnitudo,
seu quantitas, esse potest? Nec quoad aeternita-
tem; etenim una cum Patre coexistens est, utpote
splendor gloriae illius, et non habens ante se
Deum. Nam, *In principio*, inquit, *erat Verbum*. Ne-
que vero Deus commensuratur tempori, neque
factor facturæ: alioquin necessitas eos illuc ad-
iget, ut ante æternum, et creatæ menti incompre-
hensibilem Deum Patrem, tempus subsistens po-
nant, ac tum comparisonem instituant: quod vel
B cogitare periculosum est. Consueverunt autem ab
hominibus majores vocari illi, qui tempore priores
generati sunt, juxta illud Isaici præceptum: *Ma-
jor* (66) *serviet minori*. Neque ut causa; nec enim
est illius causa: cum Filius quoque unigenitus
principio carens ostensus sit: alioquin simili ra-
tione ipso, ac nobis, major esset Pater; quod ab-
sit ut dicamus, aut dicenti aures præbeamus (67).
40 Neque quoad essentiam, et similitudinem: ex eo
enim est sicut Unigenitus a Patre, plenus gratiæ
et veritatis; et sicut character hypostaseos, sive
substantiæ, isque talis ut quoad omnia sit charac-
ter perfecte repræsentans; et sicut imago Dei,
quam qui vidit, vidit Patrem: etenim *in ipso* (68)
inhabitat omnis plenitudo divinitatis. Ex testimonio
C autem Scripturæ hoc inferitur, et ex illis verbis:
Faciamus (69) *hominem secundum imaginem, et si-
militudinem nostram*. Neque quoad qualitatis in-
tensionem: quoniam qualitates non sunt, diviniæ
et ineffabiles personæ: in corporibus enim est
qualitas, illæ autem incorporeæ sunt, et intel-
ligibiles. Sed ne illud quidem de ipsis cogitare
potestis (70), esse in illis pulchro pulchrius,
et pulchriore melius, quo modo Paulus de alia
re dixit: *Nunc autem* (71) *manent tria hæc, fides,
spes, charitas: major autem ex his est charitas;*
nam charitatem majorem (72) dixit, ob in-

hujus operis auctor dicat ἀμεγέθη, aliisque non-
nullis hujusmodi locutionibus utatur, intulit eum ad
Petri Lombardi tempora pertinere. *N'est-ce pas là,*
D *inquit, une phrase de Pierre Lombard, ou de quel-
qu'autre théologien de son temps?* At Cyrillus quo-
que Alexandrinus non nullis a Didymi obitu annis
Deum dixit ἀμεγέθη, id est, *magnitudinis* (nempe
quantitatis) *expertem*, tom. V, pag. 391. Simili
modo *substantiæ* quoque vocabulum quasi Deo in-
dignum nonnulli Patres habuerunt, ac *essentiam* po-
tius, quam *substantiam* Dei dicendam rati sunt. *Ma-
nifestum est* (inquit Augustinus l. viii *De Trin.*,
cap. 5) *Deum abusive substantiam vocari*. Nimirum
hi *substantiam* spectabant, ut a Peripateticis descri-
bitur, accidentibus obnoxiam ac veluti *substantem*.
Aliis vero hujusmodi locutionibus, quas hodie quis
inmerito recentiores putaverit, et scholasticas no-
minaverit, passim usus est ante Didymum, ut reli-
quos omittam, Clemens Alexandrinus; Didymi vero
ætales, aut post ipsum, ii potissimum Patres qui
contra subtiliores Manichæorum, et Arianorum hæ-

reses scripsere. Vide segm. 58 a.

(66) *Major*. Gen. xxv, 25. Græca editio, ἐλάσσονι.

D Didymus Attico, ἐλάττωνι.

(67) *Aures præbeamus*. Consueverunt Christiani
veteres, ubi impium aliquid a quoquam diceretur,
aures obturare. Itaque Hieronymus in primo *adver-
sus Rufinum*: *Lectis*, inquit, *nuper Theophili papæ
epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur
obturrasse aures suas*. Athanasius vero in *Epistola
ad solitarios*: *Τίς ἀκούσας οὐ δακρύσειε, τάχα καὶ
τὴν ἀκοὴν κλείσειε, ἵνα μηδὲ ἐτέρου λέγοντος ἀν-
έχηται;* id est, *quis hæc audiens non luceat, aut aures
etiam non obturet ne alterum dicentem susineat?*
Morem hunc sæpius respicit Didymus. Vide not. 41,
pag. 6, et segm. 55 a, etc.

(68) *In ipso*. Coloss. ii, 9.

(69) *Faciamus*. Gen. i, 26.

(70) *Potestis*. Lego, δύνασθε.

(71) *Nunc autem*. I Cor. xiii, 13, ubi vocat,
τὰ τρία ταῦτα postponuntur.

(72) *Majorem*. Videtur legendum in Græco, τὸ μεζ-

tensionem, qua in virtutem tendit : ait enim Scriptura : *Diligentes* (73) *credimus, et credentes speramus regnare cum Christo*. Etenim si verum est illud : *Unus* (74) *Deus, et illud : Ut efficiamini* (75) *divinæ consortes naturæ, non vero naturarum; unum quoque esse id, quod omnino bonum est, demonstratur, nempe deitatem. Neque quoad æqualitatem; quia Magnus, et, super omnia Deus dicitur Filius in Scriptura, et Æqualem* (76) *seipsum faciens Patri, et, Jurans* (77) *per semetipsum, cum non habeat majorem se. Neque quoad potentiam : scriptum est enim : Christum* (78) *Dei virtutem, seu potentiam, et Dei sapientiam; et : Omnia* (79) *quæcunque facit Pater, Filius quoque similiter facit. Neque quoad gloriam, aut quandam dignitatem. Ait enim Scriptura : Si cognovissent* (80), *Dominum gloriæ non crucifixissent*. Et voluntas Patris est, juxta Joannem, *ut omnes* (81) *honorent Filium, sicut ut honorant Patrem*. Secundum quid ergo restat ut major (82) sit Pater, et dissimilis Filius? Secundum nihil, ut ostensum est. Apostolus itaque hæreticorum impias de unigenito Filio et Deo opiniones 41 rejiciens, et eandem ipsi cum Patre naturam esse, eamque coæternam prædicans, cum scripsisset, ut superius dictum est : *Qui cum sit* (83) *splendor gloriæ Patris; subjunxit : Et character hypostasis, seu substantiæ, ejus*. Et rursus ad Colossenses, et ad Hebræos (84) scripsit : *Qui est* (85) *imago Dei invisibilis*. In Evangelio autem secundum Joannem, Filius suam essentiam Patris characterem obsignatam esse ostendens, ait : *Hunc* (86) *enim Pater signavit Deus*. Propterea scilicet, quod sigillum una cum archetypo subsistat, et æqualem cum eo typum, seu formam habeat, et perfecte, ac vere unitatem naturæ Patris, et Filii, et Spiritus sancti in se ipso ostendat : nam sigillum, item ut character, similitudinem, et genuinam nativitatem significat : alioqui ne Pater quidem ingenuus, atque incomparabilis dicendus jam erit, si ille, qui creatus, et ei dissimilis est, ipsius imago, et character est. Divina hæc, et interpretationis non indigentia oracula recte non intelligentes hæretici, sed et ea pervertentes, et humanis commentis ad impugnanda Dei verba utentes, sic aiunt : Aliud est Deus, aliud imago Dei; sicut aliud

A καὶ ἀνόμοιοι; Ὡς ἐδείχθη, κατ' οὐδέν. Καὶ γοῦν ὁ Ἀπόστολος, τὰς εἰς τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ Θεὸν ἀσθεῖς ὑπολήψεις αἰρετικῶν ἀναστέλλων, τὴν δὲ πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ τῆς φύσεως ταυτότητα, ἐτι δὲ καὶ τὸ συνάναρχον κηρύττων, γράψας, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὡς Ὁν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ἐπήγαγεν, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ πάλιν πρὸς Κολοσσαεῖς καὶ πρὸς Ἑβραίους ἐπέστειλε· Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην δὲ Εὐαγγελίῳ, ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν πατρικῶν χαρακτήρι ἐσφραγίσθαι παριστῶν, εἶπε· Τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός· συνυφεστηκυίας δὲ ὄηλον οὖτις τῆς σφραγίδος· τῷ ἀρχετύπῳ, καὶ ἰσοτύπῳ οὐσης, καὶ ἐν ἑαυτῇ δὲ δεικνυούσης τελειῶς καὶ ἀληθῶς τὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου μονάδα τῆς φύσεως. Ἡ γὰρ σφραγίς, ὡς καὶ ὁ χαρακτήρ τὸ ὅμοιοι καὶ ἀνόθευτον σημαίνει· ἐπεὶ καιρὸς [17 a] εἰπεῖν καὶ τὸν Πατέρα μὴ ἀγενήτως καὶ ἀσυγκρίτως ἔχειν, εἴπερ ἐξεικονίζεται καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ γενητοῦ καὶ ἀνομοίου. Τὰ θεῖα ταῦτα καὶ ἐρμηνείας ἀνεπιδεῖ λόγια μὴ συνέντες ὀρθῶς, διαστρέφοντες δὲ, καὶ ἀνθρωπίνῳ νοήμασι μαχόμενοι τοῖς τοῦ Θεοῦ ῥήμασι, φάσκουσιν· Ἄλλο Θεός, καὶ ἄλλο εἰκὼν Θεοῦ· ὡς ἄλλο ἀνθρώπος, καὶ ἄλλο εἰκὼν ἀνθρώπου· καὶ τρόπον τινὰ εἰκὼν ἀκινήτῳ τὸν ζῶντα καὶ ἐνεργὸν Θεὸν Λόγον ἀπεικάζουσι· κατ' οὐσίαν δὲ καὶ κατὰ πάντα εἰκὼν ἐστὶν ἀπλανεστάτη καὶ ἀναρχὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ κατὰ μορφήν καὶ σχῆμα, ὡς ὁ πλαστουργηθεὶς ἢ γεγλυμμένος ἄπυρος καὶ οὐκ αὐτοκίνητος ἀνδρίας· οὐδὲ κατὰ εἶδος καὶ χρῶμα ὡς ἢ τεχνητὴ καὶ μιμητῆ ἀφωσος εἰκὼν. Ταῦτα γὰρ οὐδὲ κατὰ φύσιν, οὐδὲ μὴν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἐκφαίνουσι τὸν πρωτότυπον. Καὶ Υἱὸς μὲν γὰρ ἀνθρώπου εἰκὼν οὐσίας τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐστὶν· ἀλλὰ συμβαίνει παραλλάττειν ἡλικίαν, ἢ εἶδος, ἢ γνώμην, ἢ δύναμιν, ἢ ἀξίαν, ἢ τὰ συναμφοτέρα, ἢ καὶ τι ἕτερον. Ὁ δὲ Θεὸς Λόγος, ἀπαρράλλακτως καὶ ἀπηκριβωμένως, εἰς ὅλα τὴν ἀπλήν, καὶ ἀσύνθετον, καὶ ἀποίηλον πατρικὴν θεότητα φυσικῶς καὶ ἀνάρχως ἐξεικονίζει. Οὐδὲ γὰρ νοεῖν ἐξόν, ὡς κατὰ τι Θεοῦ εἰκὼν καὶ παρά τι· οὐδὲ μὴ γίνεται ἀσυγκρίτου εἰκὼν, οὐδὲ δύναται διὰ τοῦ ἀνομοίου, ἢ μικροτέρου, ἢ ὑπεξουσίου τὸ ἀληθές, καὶ ἀρχετύπον, καὶ μεῖζον, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ ἀσύγκριτον φαίνεσθαι. Οὐδ' αὖθις

ζῶν, ut vocem ipsam indicet Didymus, quam habet Paulus. Malit fortasse quis legere τὸ μεῖζον. Nec deerunt forsitan quibus ne lectio quidem codicis displiceat : cum et paulo post ea occurrat, et a Clemente Alexandrino in tertio Stromatum quidam Matthæi locus ita citetur : Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιούσῃ ὁμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων· ubi tamen Græca Bibliorum editio pro, πλεῖον, habet, πλεῖον. Vide not. 82, hic, et segm. 17 a, 83 a, 141 b.

(73) *Diligentes*. Locum hunc in Scriptura non invenit. Respicit, ut opinor, I Petr. 1, 8.

(74) *Unus*. Ephes. iv, 6.

(75) *Ut efficiamini*. II Petr. 1, 4.

(76) *Æqualem*. Joan. v, 18.

(77) *Jurans*. Hebr. vi, 13.

(78) *Christum*. I Cor. 1, 24.

(79) *Omnia*. Joan. v, 19.

(80) *Si cognovissent*. I Cor. 11, 8. Græca editio, ἔγνωσαν, pro ᾤδσαν.

(81) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(82) *Major*. In codice, τὸ μεῖζον. Vide not. 72. supra.

(83) *Qui cum sit*. Hebr. 1, 3. Pro, ὡς, lego, δὲ; præsertim cum ita scripserit Paulus. In libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 3, Epistolam ad Hebræos ut a Paulo scriptam agnoscit Didymus.

(84) *Et ad Hebræos*. Conjectio legendum esse, ὡς καὶ πρὸς Ἑβραίους, id est, sicut et ad Hebræos. Nam verba illa : *Qui est imago, et cætera*, in Epistola ad Hebræos non existant, etsi eundem sensum habeant ac illa : *Character* (seu *ἄσμα*) *substantiæ ejus*, quæ leguntur in Epistola ad Hebræos.

(85) *Qui est*. Coloss. 1, 15.

(86) *Hunc*. Joan. vi, 27.

ισο κτίσματος ἢ φυσικῆ μορφῆ τοῦ κτίσαντος κατα-
 κείσθαι. Οὐδὲ [17 b] γὰρ οὐδὲ ἄλλη φύσις τὴν ἐτέ-
 ραν ἐν ἑαυτῇ ἐπιδείκνυσιν· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ εὐρί-
 σκεται ἀνυπόστατος γεννηθῆσαι ὅτε αἰρετικοὶ τὸν
 χαρακτήρα οὐ δόδασι ἐχειν αὐτὸν τῆς ὑποστάσεως.
 Ἄλλ' οὐδὲ ὁ ἀόρατος, καὶ ἀσύνθετος, καὶ ἀσχημάτι-
 στος θεὸς εἰκόνα ἔχει οἷαν ἐκεῖνοι ἐμφαίνουσι μιμη-
 τικῆν. Παραλύει δὲ τὰ ἐκείνων σαφῶς καὶ ἡ ἐπ-
 αγωγὴ, ἔχουσα· *Οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι*
ἴσα θεῷ. Περὶ δὲ φυσικῆς εἰκόνης ὑφηγείται καὶ
 Μωϋσῆς οὕτως· *Ἐγέννησεν Ἀδὰμ τὸν Σὴθ κατὰ*
τὴν εἰδέαν αὐτοῦ. Οὐχ ἦν δὲ ἑτεροουσίως ἀναγκαίως
 ὁ Σὴθ τῷ Ἀδὰμ· καὶ ὁμοῦς εἰκόνα τὴν εἰδέαν καὶ
 ὁμοίωσιν τῆς οὐσίας ἐκάλεισεν. Ἀλλὰ καὶ περὶ ἀν-
 θρώπου, φησὶ, γέγραπται, ὅτι ἔστιν εἰκὼν καὶ δόξα
 θεοῦ. Ἄλλ' οὐδαμοῦ, ὡ οὔτοι, ἀνθρώπους ἢ ἄλλο
 πῶμα γέγραπται εἶναι ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ
 θεοῦ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως· ἄλλο δὲ ἐστὶν
 ἀνθρώπων εἰκόνα εἶναι θεοῦ, τοῦτ' ἐστὶ τὸ τεχνηθὲν
 τοῦ τεχνησαμένου, ὡς δίφρος τοῦ τέκτονος. Σολομὼν
 γὰρ λέγει· *Ἀναλόγως τῶν κτισμάτων ὁ Γενε-*
σιουργὸς θεωρεῖται· καὶ ἄλλο ἐστὶν, κατὰ τὸ σύμ-
 μορον, καὶ ταυτούσιον, καὶ συνάναρχον, ἀπαύγασμα
 εἶναι δόξης, καὶ χαρακτήρα ὑποστάσεως ἐνυπόστατον
 καὶ ἀψευδέστατον. Φησὶ γάρ· *Ὁ ἐωρακὴς ἐμέ,*
ἔωρακε τὸν Πατέρα· ὁ δὲ ἐωρακὴς ἀνθρώπων, οὐχ
 ἔωρακε τὸν θεόν· ὡς ὁ θεασάμενος τὸν δίφρον, οὐχ
 ἔωρακε τὸν τέκτονα. Ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη τοῦ μόνου ἀορά-
 του θεοῦ μόνην ἀόρατον εἶναι ἐκεῖνην τὴν εἰκόνα καὶ
 οὐ τὸν κατ' εἰκόνα ὁρατὸν ἀνθρώπων. Οὔτε οὖν ἄλλω
 ἁμοῖός ἐστιν ὁ Υἱὸς· γράφει γάρ· *Τίς ὁμοιωθήσεται*
τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς θεοῦ; Οὔτε τῷ [18 a] ἑαυτοῦ
 Πατρὶ ἀνόμοιος· *Ἐγὼ γάρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἕν*
ἴσμεν. Οἱ δὲ κτιστῆς εἰκόνας ἐνοῖαν ἐπὶ αὐτοῦ λαμ-
 βάνοντες, ἐξομοιοῦνται τῷ Ναβουχοδονόσωρ ποιητῆν
 ἄψυχον εἰκόνα προσκυνεῖσθαι τὴν πύωσαντι. Καὶ τὸν
 Ἀδὰμ δὲ διὰ τὴν παρακοὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ὁ
 θεὸς δικαίως ἔρριψε· τὸν δὲ ληστήν, καὶ σὺν αὐτῷ
 τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸ κοινὸν ἡμῶν ὄλον γένος ὁ Υἱὸς ἐσ-
 ἤγαγεν ὡς Ἰσος πάντως τῇ θεότητι καὶ ἀγαθότητι καὶ
 ἐσοπέλει τῷ βίβαντι τυγχάνων. Ποῦ δὲ ἐγράφη ὅτι
 ἀσύγκριτος ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Μονογενῆ; ἢ
 ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτοῦ καὶ τῶν πάντων Δημιουργὸς καὶ
 κριτῆς, κατὰ τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ καὶ ὄλων ἐξηρημένην
 ἀπειρον φύσιν κτίσμα ἐστίν; ἢ ὄλω, ὅτι ποτὲ οὐκ
 ἦν; ἢ ποῦ ἰδικῶς ἔφη ὁ Πατὴρ, Ἐκτίσά μοι Υἱόν·
 ἢ ὁ Υἱὸς, Ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς; ὅπερ ἀκούειν,
 μήτιγε καὶ λέγειν, φρικτὸν καὶ φευκτόν. Οὐδαμοῦ
 μὲν οὖν παντελῶς θείας καὶ πνευματικῆς Γραφῆς
 εὔρηται ταῦτα. Τούναντιον δὲ συγκρίνοντος ἑαυτὸν
 πρὸς τὸν Πατέρα ἐστὶ πάντα τοῦ Μονογενοῦς τὰ
 περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ βήματα· καὶ ἐνούνητος ἑαυ-

A est homo, aliud imago hominis: ac vivum, atque
 operantem Deum Verbum imagini motu destitutæ
 quodammodo assimilant: cum is et quoad essen-
 tiam, et quoad omnia, imago sit Patris omni
 nino diversitate carens, et æterna, non vero ad il-
 lius formam ac figuram sit, instar simulacri a plaste
 efficti, aut sculpti, quod inanimum est, nec sua se
 vi movens: neque secundum illius speciem, et co-
 lorem sit, cujusmodi est artificiosa ad imitationem
 facta, et muta effigies: hujusmodi enim imagines
 neque quoad naturam, neque ex integro quoad alia
 prototypum exhibent. Porro hominis etiam filius
 imago est substantiæ patris sui, sed diversus ab
 ipso est ætate, aut specie, aut sententia, aut vi,
 aut dignitate, aut his omnibus simul, aut aliqua
 etiam alia re. At Deus Verbum sine ullo discrimine
 B et adamussim quoad omnia simplicem, et incom-
 positam, et varietate carentem Patris deitatem na-
 turaliter, et ab æterno habet ut Patris imago: nam
 quod ipse sit Dei imago **42** secundum quid, et pro-
 pter aliquid, ne cogitare quidem licet. Nec vero
 quidquam illius imago est, qui ejus respectu incom-
 parabilis sit: neque per eum qui dissimilis sit, aut
 minor, aut subjectus, representari potest ille qui
 verus sit, et archetypus, et major, et sui ipse juris,
 et incomparabilis: neque pariter per creaturam
 naturalis forma Creatoris intelligi potest: nam ne
 alia quidem ulla natura alteram in semetipsa re-
 præsentat. Quin etiam illud sequitur, ut Pater sit
 siue substantia, nisi verum sit illud, quod hæretici
 negant, ipsum habere characterem substantiæ. Præ-
 terea invisibilis, et incompositus, et figura carens
 C Deus imaginem habere non potest, qualem ipsi de-
 scribunt, quæ scilicet ad imitationem facta fuerit.
 Morum autem commenta manifeste enervat etiam
 quod subicitur, et sic se habet: *Non rapinam* (87).
arbitratus est esse se æqualem Deo. De naturali vero
 imagine Moyses quoque sic loquitur: *Adam* (88)
genuit Seth secundum formam suam. Neque vero fuit
 Seth alterius necessario substantiæ, habita ratione
 ad Adamum; et tamen imaginem (89) vocavit for-
 mam, et similitudinem substantiæ. At de homine
 quoque, inquit, scriptum est (90), eum esse ima-
 ginem, et gloriam Dei. Sed nullo in loco, o sua-
 vissimi, de homine, aut de alia ulla creatura scri-
 ptum est, eam esse splendorem gloriæ Dei, et cha-
 racterem substantiæ. Aliud autem est, hominem
 D esse imaginem Dei, id est rem fabrefactam archite-
 eti esse imaginem, sicut sella est imago fabri; ait
 enim Salomon: *Per analogiam* (91) *creaturarum*
Conditior cernitur. Aliud vero est, per identitatem
 formæ, essentiæ, et æternitatis, splendorem esse

(87) *Non rapinam.* Philipp. II, 6.

(88) *Adam.* Gen. V, 5. Græca editio pro, εἰδέαν
 habet, ἰδέαν. Sensum tamen potius quam verba ci-
 tat Hilarymus: quæ, cum clarius residant quod ipse
 subiungit, hic affero: Ἐξῆσε δὲ Ἀδὰμ διακόσια καὶ
 εἰκοσιόντα ἔτη, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ
 καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ Σέθ, id est· *Vixit vero Adam CCCXX annos,*

*et genuit secundum formam suam, et secundum imo-
 ginem suam, et nominavit nomen ejus Seth.*

(89) *Imaginem.* Ex hac voce conjicere licet, li-
 brarium nostrum in Genesis loco ante allato omi-
 sisse verba illa, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, id est,
et secundum imaginem suam.

(90) *Scriptum est.* I Cor. XI, 7.

(91) *Per analogiam.* Sap. XIII, 5.

giant, et *Saraceni*em *Imperatores*, sive substatu-
 az n *Patre* *substantentem*, et *veracissimum*. *Imperis*
 enim *que* : *Qui* *misit* *92* *me*, *misit* *Patrem* : *at* *vero*
qui *misit* *animam*, *non* *vidit* *Deum*, *sicut* *qui* *vi-*
dit *celum*, *non* *vidit* *caelum*. *Verum* *necesse* *etiam*
est, *ut* *nam* *invenibilis* *Dei* *illa* *non* *invidibilis*
magis *est*, *non* *vero* *visibilis* *bona*, *qui* *est* *ad* *ima-*
ginem *95*. *Ignis* *Filius* *neque* *alteri* *43* *similis*
est. *scriptum* *est* *enim* : *Quis* *94*. *assimilabitur*
Deum *in* *fratris* *Dei* ? *neque* *Patri* *suo* *disimilis*
est : *at* *enim* : *Ego* *95* *et* *Pater* *unum* *sumus*.
Qui *vero* *creatum* *in* *ipso* *commisiscuntur* *imagi-*
nem, *Sobchodonosori* *96* *similes* *sunt*, *qui* *ma-*
nufactum, *et* *inanimatum* *imaginem* *coelestis*, *ut*
adoraretur *97*. *Adamum* *porro* *ob* *inobedientiam* *e*
paradiso *Deus* *merito* *ejecit*. *Latrocem* *vero*, *et*
eam *ipso* *Adonem*, *et* *universum* *nostrum* *genes*
illuc *Filius* *introduxit* *98*, *ut* *poste* *ei*, *qui* *expule-*
rat, *omnino* *reparatis* *deitate*, *et* *bonitate*, *et* *domi-*
natione. *Ubi* *nam* *vero* *scriptum* *legitur* *99*, *Pa-*
trum, *habita* *ad* *suum* *Unigenitum* *ratioms*, *esse*
ayneritum, *hoc* *est*, *incomparabilem* ? *aut* *omnium*
conditorem, *ac* *justicem* *Filium* *ejus* *spectata* *ipsius*
divina, *et* *indefinita*, *et* *ab* *omnibus* *rebus* *segregata* *natura* *creaturam* *esse* ? *aut* *omnino* *aliquando*
omni *non* *existisse* ? *aut* *ubiam* *specialim* *dixit* *vel* *Pater* : *Creavi* *mibi* *Filiam* ; *vel* *Filius* :
Cœlestis *sunt* *a* *Patre* ? *quod* ; *audius*, *nec* *nam* *dictu* *horrendum* *est*, *et* *omnino* *fugiendum*. *Nes-*
quom *porro* *hæc* *in* *tota* *divina*, *et* *a* *divino* *Spiritu* *inspirata* *Scriptura* *inveniantur*. *E* *contrario*
autem *quædamque* *de* *sua* *deitate* *dixit* *Unigenitus*, *ea* *omnia* *sunt* *Fili* *semetipsum* *comparantis* *Pa-*
tri, *et* *unum* *cum* *illa*, *ejusdemque* *honoris* *dignam* *se* *demonstrantis*. *Quin* *spectata* *cœlesti* *infinita*
generatione, *quam* *nihil* *omnino* *exprimere*, *ac* *representare* *valet*, *neque* *τέκνον*, *id* *est* *Natus*, *neque*
πάτὴρ, *id* *est* *puerulus*, *neque* *γέννημα*, *id* *est* *genimen* (1), *unquam* *dictus* *fuit* : *ne* *scilicet* *aliquid*
humile *imaginetur* *quis*, *aut* *quod* *prædictis* *eorum* *blasphemis* *artificiose* *confictis* *suspicionem*
præbet. *Verum* *Υἱός*, *id* *est* *Filius*, *ob* *perfectam* *atque* *æternam* *generationem*, *eandem-*
que *plane* *cum* *Patre* *naturam*. *Omnia* *vero* *illa* *quæ* *nonnulli* *respectu* *divinitatis* *44* *humilia* *esse*
putant, *ut* *et* *illud* : *Qui* *misit* *me* *Pater* (2), *major* *me* *est*, *in* *sacris* *libris* *divinitus* *dictata*, *ac*
scripta *sunt* *ob* *benignam* *atque* *ineffabilem* *ipsius* *incarnationem*, *quæ* *propter* *nos*, *et* *pro* *nobis* *facta*
est : *propter* *quam* *etiam* *scriptam* *fuit*, *eum* *angelis* *minorem* *factum* *esse*, *juxta* *Apostolum* *in*
Epistolis *illis* *inquentem* : *Eum* *autem* (3), *qui* *modico* *quam* *angeli*, *minoratus* *est*, *videmus* *Jesus*,
propter *passionem* *mortis*. *Ego* *igitur* *puto*, *nec* *omnino* *fallor*, *illum* *de* *Patre*, *et* *de* *se* *ipso*, *ut*
humilitatem *utriusque*, *et* *consubstantialitatem* *ostenderet*, *dixisse* : *Aut* *facite* (4) *arborem* *bonam*, *et*
fructum *ejus* *bonum* : *aut* *facite* *arborem* *malam*, *et* *fructum* *ejus* *malum*. *Siquidem* *ex* *fructu*, *in-*
quit, *arbor* *agnoscitur*.

CAP. XVII (5).

Quoniam vero ex his qui Deo bellam inferunt,

- (92) *Qui vidit*. Joan. xiv, 9.
- (93) *Ad imaginem*. Vide not. 63, pag. 9.
- (94) *Quis*. Psal. lxxviii, 7.
- (95) *Ego*. Joan. i, 30.
- (96) *Nabuchodonosori*. Codex, *Ναβουχοδονοσορ*, cum *ω*, et sine accentu. Græcæ Bibliorum editiones, alix, *Ναβουχοδονοσορ*, alix, *Ναβουχοδονοσορ*.
- (97) *Ut adoraretur*. In Græco, *προσκυνησθαι*, pro, *ὡς* *προσκυνησθαι* : quæ ellipsis Græcis scriptoribus familiaris est.
- (98) *Introduxit*. Nempe in regnum caelorum ; quod barbaro, ex Persica scilicet lingua ducto, *Paradisi* nomine a Græcis Patribus passim vocari norunt theologi. Salutem itaque Adam, quem a Christo ad inferos descendente liberatum ait Augustinus in epistola 164, ad *Evodium*, indicat his verbis Ditymos Tatianum tacite vellicans, qui primus ταύτην *blasphemiam* id est, *hanc blasphemiam*. ueternadmo-

των καὶ ἰσχυρότερον ἀποκαθάρτουτος· ἀλλ' οὐδὲ τέκνον ἢ
 πατὴρ ἢ γέννημα εἶρηται τίποτε κατὰ τὴν ἀνω
 ἕκτατον γέννησιν ἢ οὐδὲν τὸ παράπαν χαρακτηρίζαι
 ἔτι· ὅτι καὶ τὰ μικρὸν ἢ ὑπόνοιαν παρέχον τὰς
 προσηφισίας αὐτῶν σεσοφισμέναις βλασφημίαις
 ἐκαστοθεῖται τῶν· ἀλλ' ὕψος διὰ τὸ τέλειον καὶ τὸ
 ἀναρῆρας γεννηθῆναι, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα τῆς
 φύσεως ἀπερὸλλασσον. Ὅλα δὲ τὰ νομιζόμενα παρὰ
 τὰς εἴδη πρὸς θεότητα μικρὰ, καὶ τὸ, Ὁ πέμψας
 με Πατὴρ μείζων μου ἔστι, διὰ τὴν φιλόδηρον
 καὶ ἰσχυρότην [18 b] ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, τὴν δι'
 ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν γενομένην, τὰς ἱεραῖς κερρη-
 σμαστικαῖς βίβλους· ἐκ τῆν καὶ ἀγγέλων ἠλαττώσθαι
 γέγραπται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον ἐπιστολιαντα· Τὸν
 δὲ βραχὺ τι κατ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπο-
 μεν Ἰησοῦν ἐκ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Ἐγὼ
 εὖ εἶρα καὶ ὡ πάντα διασφάλλομαι, οὐ περὶ τοῦ
 Πατρὸς καὶ ἐκείνου εἶπα, τὴν ἀμφοῖν δεικνύς ἀγα-
 θήτητα καὶ ἰσοουσίτητα· Ἡ κοίησατε τὸ δένδρον
 καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλὸν, ἢ κοίησατε
 τὸ δένδρον κακὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σα-
 κρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ, φησί, τὸ δένδρον γι-
 νώσεται.

C ΚΕΦ. ΙΖ'.

Ἐπειδὴ δὲ θεομαχοῦντας οἱ μὲν σὺν τῷ Ὑἱῷ καὶ

- dem Irenæus lib. 1, cap. 31, loquitur, excogitavit, ut Adamum inter damnatos ac reprobos numeraret.
- (99) *Legitur*. Eunomianos, sive Anomæos carpit, qui cum homonisi vocem ideo respuerent, quod in Scriptura non legatur, plura tamen de Filio impie affirmabant, quæ in Scriptura neque quoad verba, neque quoad sensum reperiantur.
- (1) *Genimen*. Ea locutio, qua Filius diceretur Patris γέννημα, id est *genimen* seu *germen*, parum nonnullis Patribus probabatur, ut constat ex Gregorii Nysseni libro tertio contra *Eunomium* pag. 105.
- (2) *Qui misit*. Joann. xiv, 28, ubi tamen non legitur, Ὁ πέμψας με, sed : Ὅτι ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἔστι, id est, *quia Pater meus major me est*.
- (3) *Eum autem*. Hebr. ii, 9.
- (4) *Aut facite*. Math. xii, 33.
- (5) *Cap. XVII*. Primam Dei creaturam non esse

τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ πρῶτον κτίσμα εἶναι λέγειν τοι-
μῶσι· Μακεδόνιος δὲ τὸ Πνεῦμα μόνον· ἐπ' ἐκείνους
μὲν τὸ βᾶρος τοῦ ἐπιμνησθῆναι τῶν τοιούτων ἀπο-
νενομημένων καὶ κατακρίτων ῥημάτων τρέφειεν ἢ
ἅγια καὶ ὁμοούσιος Τριάς· ἡμεῖς δὲ ὑποδείξομεν,
τὰς θείας παρατιθέμενοι· Γραφάς, τὸ πρῶτον κτίσμα
τοῦ Θεοῦ οὕτω γεγενῆσθαι. Πρῶτον κτίσμα ἐπαρθὲν
ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐβρίφη ὡς ἀστραπή, καθὰ αὐτὸς ὁ
κτίσις καλῶς καὶ ὑπερον δικαίως βίβλας ἐν Εὐαγγε-
λίῳ ἐθεώρησε· λέγει· δὲ οὕτως ἐκ παρὰ τῷ Ἰωδ·
Ἄλλ' ἰδοὺ θηρίον ἀπὸ σοι χόρτον ἰσα βουσίην
ἐσθίου· ἰδοὺ ἢ ἰσχύς αὐτοῦ ἐν ὄσφύϊ, ἢ δὲ εὐ-
ταμίς αὐτοῦ ἐκ' ὀμφαλοῦ γαστροῦ. Ἔστησεν
οὐρανὸν ὡς κυβάρισσον, τὰ δὲ νεῦρα αὐτοῦ συμ-
πέλεκται· αἱ πλευραὶ χαλκαί, ὁ δὲ νῶτος αὐ-
τοῦ σιδηροῦς χυτός. Τοῦτο ἐστὶν ἀρχὴ πλά-
σματος Κυρίου [19 a] πεποιθήμενον ἐγκατα-
καίεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Ὅστε τὸν διάβολον
πρῶτον κτίσμα εἶναι λέγει, ἐαυτὸν ποιήσαντα ἐγκα-
τακαίεσθαι ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, διὰ τὸ ἀνόσιον
αὐτοῦ καὶ κακόδουλον τῆς προαιρέσεως. Οὐκ ἂν δὲ
μετ' αὐτὸν ὁ Υἱὸς, ὁ καὶ τούτον δημιουργήσας οὕτε
μὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκτίσθη.

ΚΕΦ. ΙΗ΄.

ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Καὶ διὰ τὸ ταῦτον
τῆς ὁμοίας τὰ αὐτὰ ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ὑπο-
στάσεσιν ὀνόματα λέγονται, πατρὸς τῆς πατρό-
τητος καὶ υἱότητος, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ
Πνεύματος· τοῦτο γὰρ ἴδιον ἐκάστης ὑποστά-
σεως ἰδικῶς. Καὶ διὰ ποτὲ ὁ Πατήρ, ποτὲ ὁ
Υἱὸς, ποτὲ τὸ Πνεῦμα προστάσσεται. Καὶ διὰ
καὶ τὸ τριαδικὸν καὶ τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ Γραφῇ
δείκνυται.

Ἐκ πάντων δὲ οὖν τῶν εἰρημένων συνέστη ὡς τὰ
ἐκείνων παντοίως ἀλλότρια τῆς ἀληθείας ὄντα τυγχά-
ναι. Σοφιστείας γὰρ ἔργον τὸ εὐρεσιλογεῖν· σοφίας
δὲ τὸ μετ' αἰδοῦς καὶ τῆς ἐναρμοστούσης ἀποδοχῆς
διερευνᾶν τὰς Γραφάς. Ἀναγκαῖον δὲ λοιπὸν, τὰς
ἀπειθάνους αὐτῶν συρφετολογίας καὶ διαμάχας παρ-
ελθόντας καὶ τῷ νοητῷ ποτιμῷ ὑδατι τοῦ ἁγίου
Πνεύματος τὰς ἀλμυράς, τὸ δὲ λεγόμενον, ἀποκλυ-
σαμένους ἀκοῆς ἐπιδείξει, ὅτι περ αἱ Γραφαὶ διὰ τὸ
ταῦτον τῆς θεότητος ποτὲ μὲν μίαν τῶν θείων ὑπο-
στάσεων, ποτὲ δὲ τὰς τρεῖς ὀνομάζουσιν· καὶ ἐκάστη
αὐτῶν ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν ἀπονέμουςιν· ὡς ὅτ' ἂν
λέγῃ Μωϋσῆς· Ἄκουε, Ἰσραήλ· Κύριος ὁ Θεός

A alii quidem cum Filio Spiritum quoque sanctum
esse primam creaturam audent dicere; Macedo-
nius autem Spiritum sanctum duntaxat: in illos
quidem fastidium, quod stulta hujusmodi, et da-
mnata deliramenta commemorantes afferunt, vertat
sancta et consubstantialis Trinitas: nos autem
divinas Scripturas in medium afferendo, primam
Dei creaturam sic factam esse ostendemus. Prima
creatura superbia elata, ex caelo ejecta est ut ful-
gur, sicut ille ipse qui eam præclare creavit, ac
jure postea expulit, in Evangelio (6) vidisse se
dicit. Sic autem loquitur Scriptura apud Jobum:
Sed ecce (7) fera apud te, ferum sicut boves co-
medens. Ecce fortitudo ejus in lumbis; virtus au-
tem illius in umbilico ventris. Erexit caudam sicut
cypressum, nervi autem ejus perplexi sunt. Costæ
aeræ, dorsum autem ipsius ferrum fusum. Hoc est
principium formationis Dei, factum ut illudatur ab
angelis. Itaque primam creaturam dicit esse dia-
bolum, qui se ipsum a sanctis angelis, ob suam
pravitatem, et malam voluntatem, fecit illudi. Post
ipsum (8) autem 45 neque Filius, qui illum etiam
creavit, neque vero ipse Spiritus Dei creatus fuisse
dicendus est.

CAP. XVIII.

De sancta Trinitate. Et ob identitatem essentiae en-
dem de ambabus personis nomina dici, excepta
paternitate, et filietate, et processione Spiritus;
hæc enim singularum peculiariter personarum
propria sunt. Et modo Patrem, modo Filium, modo
Spiritum primo loco nominari (9). Et in Scriptura
cum trinitatem, tum unitatem Dei demonstrari.

Ex his porro omnibus, quæ dicta sunt, omnino
aliena esse constat a veritate, quæ ab illis affirmantur;
sophistæ (10) enim proprium est verba loqua-
citer fundere (11); sapientis vero est, cum vere-
cundia, et convenienti quæstu (12) Scripturas per-
scrutari. Necesse autem est, ut deinceps ineptias
eorum, sordidasque ratiocinationes contentiones-
que prætereuntes, ac mystica sancti Spiritus po-
culenta (13) aqua salsas, ut dici solet, aures abs-
tergentes, ostendamus, Scripturas ob identitatem
deitatis aliquando quidem unam ex divinis personis,
aliquando vero tres nominare, et unicuique
D ipsarum eodem modo bonitatem attribuere. Ut cum

Filium, nec Spiritum sanctum, ostendit in hoc ca-
pite contra Eunomianos ac Macedonianos.

(6) In Evangelio. Luc. x, 18. Videbam Satanam
sicut fulgur de caelo cadentem.

(7) Sed ecce. Job xl, 10, 11, 12, 13 et 14. Com-
plutensis editio habet: Ἄλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία . . .
ἐσθίει· ἰδοὺ δὲ . . . ἐπ' ὄσφύϊ . . . αἱ πλευραὶ αὐτοῦ
πλευραὶ χαλκαίαι· ἢ δὲ βᾶσις αὐτοῦ σιδηρός . . .
τοῦτ' ἐστίν . . . ἀγγέλων αὐτοῦ. In Passioneiano
autem apographo pro χαλκαί, malim legere, χαλκαί.

(8) Post ipsum. Similia habemus libro iv contra
Eunomium, tom. I Operum Basilii, pag. 288.

(9) Primo loco nominari. Pro, προστάσσεται, lego,
προτάσσεται.

(10) Sophistæ. In Græco, σοφιστείας. Hæc autem
vox Polluci, apud quem legitur etiam σοφιστία,

inelegans videtur ac barbara. Sed tam delicatis
auribus non erat theologus noster, ut hæc quasi
absorta vitaret. Vide segm. 70 a.

(11) Fundere. Notandum antithetum in vocibus
σοφιστείας, et σοφίας. Pro εὐρεσιλογία vero Cle-
mens Alexandrinus εὐρησιλογία dixit in octavo
Stromatum, pag. 924. Ibi enim legitur: καὶ τὰς
ἀγοραίους εὐρησιλογίας, id est, ut Latina trans-
latio habet, et forenses sermonum inventiones: quæ
tamen interpretatio mihi quidem minus arridet.

(12) Quæstu, aut, si cui magis placeat, interpre-
tatione.

(13) Poculenta. Nespicit, opinor, illud Pauli in
I Cor. xiii, 13: Omnes in uno Spiritu potati-
sumus.

ait Moses : Audi (14), Israel : Dominus Deus tuus, A Dominus unus est. Per vocem, unus, unam indicans deitatem : per vocem vero Dominus, deinde Deus, et rursus Dominus, Trinitatem significans : a qua hominibus omne mundanum, et supramundanum (15) bonum fuit, atque erit. Et rursus : Dixit (16) Deus : Fiat firmamentum. Et fecit Deus firmamentum. Et vidit Deus, quod esset bonum. Animadvertendum est, hoc in loco et tres personas nominari, et unanquamque Deum vocari, et consensionem, atque cooperationem demonstrari cum illius, qui dixit, tum illius qui fecit, tum **46** illius qui laudavit. Et rursus : Præcipit (17), inquit, Deus Moysei dicens : Loquere Aaroni et filiis ejus : Sic benedicetis Israel. Benedicat te Dominus, et custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam super te, et misereatur tui. Elevet Dominus vultum suum super te, et det tibi pacem. Ut tres indicaret personas, non dixit semel : Dominus benedicat te, et ostendat tibi, et det tibi pacem : sed ter Dominum nominavit. Simili modo prophetant, Aggæus quidem ex persona Patris divinam (18) sententiam proficiens, quæ sic se habet : Confortare (19), Zorobabel, quoniam ego vobiscum sum, et Verbum meum bonum, et Spiritus meus in medio vestri : Isaias autem ab hypostasibus æquali honore dignis, ac per se perfectis missionem æque honorificam factam fuisse dicens, paucisque verbis omnem ipsarum communionem demonstrans, et clamans : Et nunc (20) Dominus Dominus misit me, et Spiritum suum (21) : Nec enim frustra bis nominans dixit, Dominus Dominus, et postea, Spiritum suum : sed ut cum personas, tum unam deitatem ac voluntatem denotaret. David vero (nam ipse quoque hujusmodi capitulo suffragatur [22]) et cantu

σου, Κύριος εἰς ἔστιν. Διὰ τοῦ εἰπεῖν εἰς δηλώσας τὴν μίαν θεότητα· διὰ δὲ τοῦ Κύριος, εἶτα Θεός, καὶ πάλιν Κύριος, τὴν Τριάδα σημαίνας· παρ' ἧ πᾶν ἐγκόσμιον καὶ ὑπερέκόςμιον ἀγαθὸν ὑπῆρξεν καὶ ὑπάρξει τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ πάλιν· Εἶπερ ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωμα. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸ στερέωμα. Καὶ ἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Σημειωτέον, ὅτι καὶ τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ ἑκάστη Θεὸν ὀνομάζει, καὶ τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν συνεργίαν δείκνυσιν τοῦ εἰπόντος καὶ τοῦ [19 b] ποιήσαντος καὶ τοῦ ἐπαινέσαντος. Καὶ πάλιν, Προστάται, φησὶν, ὁ Θεός τῷ Μωϋσῇ λέγων· Ἀλλήσον Ἄαρὼν καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ· Οὕτως εὐλογήσετε τὸν Ἰσραήλ· Εὐλόγησαι σε Κύριος, καὶ φυλάξαι σε. Ἐπιζῆναι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ καὶ ἐλεῆσαι σε. Ἐπάροι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ· καὶ δόξαι σοι εἰρήνην. Ἵνα δηλώσῃ τρία πρόσωπα, οὐκ εἶπεν ἅπαξ· Κύριος εὐλογῆσαι σε, καὶ ἐπιζῆναι σοι καὶ δόξαι σοι εἰρήνην· ἀλλὰ τρίτον ὀνόμασεν Κύριον. Καὶ ὡς ἦν ἕνα προφητεύουσιν· Ἀγγαῖος μὲν θεόχρηστον ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς φέρων φωνὴν οὕτως ἔχουσαν· Ἰσχυε, Ζοροβάβελ, διότι ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι· καὶ ὁ Ἄδριος μου ὁ ἀγαθός, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐν μέσῳ ὑμῶν· Ἡσαίας δὲ ἐξ ὁμοτιμῶν τῶν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων ὁμοτίμον τὴν ἀποστολήν γεγενῆσθαι λέγων καὶ ἐν ὀλίγῃ ῥήσει πᾶσαν κοινωνίαν αὐτῶν ἐνδεικνύμενος καὶ βοῶν· Καὶ τῶν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέν με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἀπλῶς δεύτερον ὀνόμασεν, Κύριος Κύριος καὶ οὕτω τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα καὶ τὰς ὑποστάσεις καὶ τὴν μίαν δηλώσῃ θεότητα καὶ θέλησιν. Δαυὶδ δὲ (καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ἀρτίζει τῷ τοῦδε κεφαλαίῳ) καὶ ψόδης ἐμπλεα πάντα ποιεῖ καὶ ἐκφαίνει, ὅση πίστει ἔσχε, κατὰ τάσδε τὰς λέ-

(14) Audi. Denter. vi, 4. Græca editio pro ὁ Θεός σου, habet, ὁ Θεός ἡμῶν, id est Deus noster.

(15) Mund. et supramundanum. Id est, naturale, et supernaturalis.

(16) Dixit. Gen. i, 6-8. Plura intermedia verba omittit Didymus.

(17) Præcipit. Numer. vi, 22-26. Græca editio : καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν λέγων... αὐτοῦ λέγων· Οὕτως εὐλογήσετε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, λέγοντες αὐτοῖς· Εὐλόγησαι, κ. τ. λ.

(18) Divinam. Sive, Deo affante prolatam, aut potius, a Deo editam : ut non omnino idem valeat θεόχρηστος, atque θεόπνευστος. Etenim χρᾶν est responsa dare, ut homines divinitus inspirati faciunt. Unde χρησμός, χρηστήριον, χρησμοφῶν, θεόχρηστος, et similia.

(19) Confortare. Agg. ii, 5 et 6. Sensum potius, quam verba recitat Didymus. Ac sane verba illa, καὶ ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός, id est, et Verbum meum bonum, in nulla ex Græcis editionibus leguntur. Didymus tamen ea citat alibi, nempe segm. 54 b, tanquam ex Scriptura deprompta. Græca porro Complutensis editio hoc in loco sic habet : Κατὰ ἰσχυε, Ζοροβάβελ,.... διότι μεθ' ὑμῶν εἰμι.... τὸ ῥῆμα δὲ διέθηκα πρὸς ὑμᾶς· (ἢ καὶ ὁμοτίμον habent, ὁ λόγος, αἰτιζέ, τὸν λόγον ὃν διεθέμην ὑμῖν).... καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηχεν ἐν μέσῳ ὑμῶν.

(20) Et nunc. Isai. xlviii, 16. Complutensis editio habet : Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεός ἀπέστειλέ με. Vocem vero, Κύριος, repetitam habet versiculo se-

quenti : Οὕτως λέγει Κύριος, Κύριος. Ast editio Francofurtensis anni 1597 iteratam dictionem Κύριος, habet in 16 versiculo, ut Didymus : cujus lectio Hebraico fonti magis consentanea est, in quo legitur nomen Adonai junctum nomini tetragrammato.

(21) Spiritum suum. Cum Græca duplicem possint habere significationem, ac verti queat tum, Spiritus ejus, ut habet Vulg. interpres, tum Spiritum suum, ego eam interpretationem hic sequor, quæ Didymo ipsi arrisit, ut apparet ex lib. De Sp. sancto, num. 26. Ibi enim hæc legimus : « Ineffabili itaque, et sola fide noto sermone credendum est, Salvatore dictum esse exisse a Deo, et Spiritum veritatis a Patre egredi, loquente : Spiritus qui a me egreditur. Cum enim dicere posset, de Deo, sive de Domino, sive de Omnipotente, nihil horum tetigit, sed ait, de Patre. » [Quæ cum in editis libris manca sint, supplenda sunt ex codice ms. nostræ bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ in quo post voces, a Deo, legitur : « et Spiritum veritatis a Patre egredi loquente : Spiritus qui a me egreditur. Et pulchre. Qui de Patre, inquit, egreditur. Cum enim etc.].... Salvatore quoque per prophetam loquente [sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum] : Et Dominus misit me, et Spiritum suum. Siquidem non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus. »

(22) Suffragatur. Codex, ἀρτίζειτω. Sed manifestum sustuli.

ξαις· ἐν μὲν ἰς φαλμῶν· Τίς θεός πάρεξ τοῦ Κυρίου; Καὶ τίς θεός, πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὁ θεός ὁ περιζωννύων με δύναμιν. Ἐν δὲ μη· Σὺ, ὁ θεός, ἀντιλήπτωρ μου εἶ. Ὁ θεός μου, τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με· ὁ θεός μου δεῖξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου· ἐν δὲ ζε· Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἕσμα καινόν· ἴσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ· ἴσατε τῷ Κυρίῳ· εὐλογήσατε τὸ δρομα αὐτοῦ. [20 a] Τρίτον γὰρ ὀνομάσας, ἢ Κύριον, ἢ Θεόν, τὴν Τριάδα παρεδήλωσεν. Ἀλλὰ καὶ Ἄννα εἰς τὰς Βασιλείας προσευχομένη, τὴν Τριάδα ἐπεκαλέσατο, εἰποῦσα· Ἄδωναϊ, Κύριε, Ἐλωεὶ Σαβαώθ· ἐρμηνεύεται γὰρ τῇ Ἑβραϊδί φωνῇ τὸ, Ἄδωναϊ, Κύριος· καὶ πάλιν Ἑλλάδι φωνῇ εἶπε, Κύριος· καὶ τρίτον Ἑβραϊστὶ ἔφη, Ἐλωεὶ Σαβαώθ, ἕπερ ἐστὶ, Θεὸς στρατιῶν, ἦτοι δυνάμεων. Ἡδὲ δὲ νῦν

omnia replet, et, quæ illius esset fides, declarat his verbis: in psalmo quidem xvii: *Quis Deus (23) præter Dominum, et quis Deus præter Deum nostrum? Deus qui præcinxit me virtute.* In lviii autem: *Tu Deus (24) susceptor meus es; Deus 47 meus, misericordia ejus præveniet me. Deus meus ostendet mihi in inimicis meis.* In xcvi autem: *Cantate (25) Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra. Cantate Domino: benedicite nomen ejus.* Ter enim nominando aut Dominum, aut Deum, Trinitatem significavit. Sed et Anna in Regnorum libris orans, Trinitatem invocavit, cum dixit: *Adonai (26), Domine, Elohi Sabaoth.* Hebraica enim vox, *Adonai*, vertitur *Dominus* (27), et rursus Græca voce dixit, *Κύριος*, hoc est, *Dominus*, et tertio Hebraice (28) dixit: *Elohi Sabaoth*, quod est,

(23) *Quis Deus.* Psal xvii, v. 34 et 35 (seu 32 et 33). Pro, καὶ τίς, Græca editio habet, ἢ τίς, id est, *aut quis.*

(24) *Tu Deus.* Psal. lviii, 40 et 41.

(25) *Cantate.* Psal. xcvi, 1 et 2.

(26) *Adonai.* I Reg. i, 11. Complutensis editio pro his quatuor vocibus, binas tantum habet, ut Hebræum exemplar, *Κύριε Σαβαώθ.* Nonnullæ vero aliæ editiones habent, ut legit Didymus: in his tamen scribitur Ἄδωναϊ, et Ἐλωϊ cum iota simplici.

(27) *Dominus.* Recte Didymus. Nam quamvis nomen ἰσθπ, quod hic habet Hebræum exemplar, aliter vertendum sit; cum tamen Hebræi sacrosanctum illud nomen pronuntiare non auderent, usus obtinuit, ut ejus loco aliud a Christianis etiam pronuntiaretur, plerumque scilicet subrogaretur nomen ἰσθπ *Adonai*, quod reipsa valet *Dominus.*

(28) *Hebraice.* Utrum Didymus Hebraicæ linguæ peritus fuerit, non videtur certo definitum posse. In ejus libro *De Spiritu sancto*, num. 43, hæc leguntur: « Quod si e diverso opposuerint [editi libri habent, *opposuerit*, sed legendum esse, *opposuerint*, ut habet noster codex, ex toto sermonis decursu patet], manifeste de Spiritu sancto hæc dici, quia inferatur ad creationem Spiritus illud, quod sequitur: *Et annuntians in homines* [edita exemplaria habent, *in omnes homines*: sed vocem illam, *omnes*, codex noster non habet, ac eam merito Vallarsius expungendam conjecit] *Christum suum* [in Hebræo habetur: *Annuntiat in hominem*; cod. noster: *Et annuntians in hominibus*] *loquellam suam.* » Porro hæc verba: *In Hebræo habetur*, et reliqua, Jacobus Basnagius ab interprete Hieronymo addita esse affirmat. Deinde vero (inquit ipse tom.) *Lect. antiqq.*, Canisii p. 202, aliquoties *confugit ad textum Hebraicum, Didymo penitus ignotum.... observabat optime Hieronymus hæc in Hebræo non legi.* Vide heterodoxi hominis miram confidentiam hoc in loco. Primum affirmat, a S. Hieronymo adjecta dicenda esse ea verba: *In Hebræo*, etc., si Hebraicam linguam Didymus ignoravit. Deinde *textum Hebraicum Didymo penitus ignotum fuisse*: quasi homo Alexandrinus Hebraicæ linguæ peritus esse omnino non potuerit. At quibus hæc argumentis probat Basnagius? Αὐτὸς ἔφα, *Ipse dixit.* Hoc satis superque esse debet. Mibi quidem, ut verum fatear, tanta confidentia non satis probatur: sed brevis adnotationis angustia me liberius vagari non patiuntur: itaque perpauca hæc subjunctis sufficiat. Quod spectat ad primum, præ manibus habebat Didymus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis translationes, eisque utebatur, ut constat e segm. 165 a hujus operis, et ex aliis, qui supersunt, illius libris, et fragmentis, utque aperte testatur Hieronymus in secundo *adversus Iulianum.* Quod attinet ad alterum, illud tantum

tanquam certum ausim asseverare, quotiescumque Hebraicas voces in hoc opere transferi Didymus, genuinum atque accuratam esse eam, quam afferi, interpretationem, ut videre licet non tantum in hoc loco, sed etiam segm. 193 a, in voce *Osanna*; segm. 40 a, in vocibus *Bar Jona*; segm. 216 b, in voce *Abba*, etc. Quin imo id ipsum in ejus libro *adversus Manichæos* observavi, ubi agit de voce *Satanas*. At quæ in libro *De Spiritu sancto*, num. 44, scribit ipse de voce *Israel*, quæque ab Hieronymo adjecta esse neminem dicturum puto, in causa sunt, ut non certum quidem, probabilius tamen mihi videatur, Didymum Hebraicæ linguæ valde peritum non fuisse. Sed Vallarsius quoque in notis ad eum Didymi locum, pag. 123, verba illa: *In Hebræo*, et cætera, ab Hieronymo adjecta censet: nullam tamen rationem non afferi, ut Basnagius. *Adnotationem*, inquit, *ex Hebræo non ex Didymi ingenio, qui Hebraicæ litteras penitus ignorabat, sed utique ex Hieronymo profectisæ, mihi persuadeo. Nam S. quoque Ambrosius, qui lib. ii De Spiritu sancto huic ex Amosi loco objectioni respondet, hanc apud Didymum solutionem ex Hebræo se indicat non legisse, cum illum omnino dissimulet.* Ita vir clarissimus. Sed ejus conjectura tanti ponderis esse non videtur, ut ob illam Hieronymum interpretem Didymi non fidelem habere cogamur; fidelis enim sane non fuisset, si quid de suo addidisset, præsertim cum ea de re lectorem in Præfatione non moneat. Non quæram nunc, an S. Ambrosius aliqua e Didymo revera mutuatus sit; consentientes enim hac in re viros doctissimos video: quin Rufinus ipse, libro ii in *Hieronymum*, etsi Ambrosium, quem ab Hieronymo ipso suggillatum putabat, quodammodo tueatur, id tamen non denegat. Ne illud quidem quæram, an S. Hieronymus S. Ambrosium acriter ac mordaciter carpat, quasi multa ex Didymo *suratum*, etsi ægre adducar ut id credam, quidquid hac de re senserit Rufinus in Hieronymum exacerbatus. Illud tantum dicam, quamvis plura ex Didymo Ambrosium deprompsisse concedamus, non omnia tamen eum describere voluisse, quæ Didymus dixerat. Didymus quidem obiectum ab hæreticis prophetæ capitulum: *Creans Spiritum, et annuntians... Christum suum*, ita explicat, ut *spiritus* nomine *ventum* intelligat. At Ambrosius *spiritus* nomine Christi quoque *animam* accipi ibi posse contendit: nulla itaque ipsum necessitas adigebat, ut lectorem moneret, pro *Christum suum*, in Hebræo legi, *loquellam suam.* Quin imo eundem forsitan sensum esse censuit Ambrosius, sive legas, *Christum suum*, sive legas *loquellam suam*, aut *Sermonem suum*, aut, *Verbum suum*, id est, *Filium*: cum Didymo e contrario alius videatur sensus, si legas, *Christum suum*, alius vero, si legas, *loquellam suam.*

o *Deus exercituum*, aut *virtutum*. Quin et Elias A Theabites in tertia Regnorum historia (29), 48 cum orasset, ut mortuum Sidonius viduæ filium ad vitam revocaret, ter in ipsum insufflavit, et postea illum resuscitavit : atque ita non modo ostendit se in oratione vivificam Trinitatem invocavisse, sed et nos docuit, non aliam nostram aut fidem, aut in reddenda Deo gloria formulam esse debere. Cum vero iis, qui aquam portabant, præcepit : *Iterum* (30) *hoc facite* ; et : *Tertio hoc facite*, tres hæc omnibus hynnis dignas personas æquali vi ubique in omnibus operari, et æqualiter honorandas esse indicavit. Quod si vobis placet, ex divina quoque voce rursus id ipsum, de quo agitur, vobis notum faciam. Nam cum turris, ut est in libro Genesis, ædificaretur, Deus et Pater heatas personas manifestavit, ita Filium suum, et sanctum ejus Spiritum alloquens : *Venite* (31), *descendamus, confundamus ibi linguas eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui*. Moyses autem ad ostendendam, ut opinor, Trinitatis æqualitatem, unam vitem exposuit in tribus propaginibus (32), nusquam vero alteram propaginem altera profundiorum (33) dixit : ne quis scilicet unam personam altera priorem putet, sed tres ad unam deitatem spectare credamus universi. Qua etiam de causa in altari, in quo Trinitas glorificatur, gradus fieri veniunt divina Scriptura (34) : ne scilicet homines, sicut in gradibus, divinas personas ita definirent, ut alteram altera inferiorem dicerent. In summa Vetus Testamentum Novi typum ferens, mystice, et consultissime loquitur, mysterium hocce, quod postea patefactum fuit, ænigmatische potius multis in locis indicans, quam in uno eodemque (35) explanans, ac simul magis illud explicans, quam obscure indicans : ne scilicet aut eos, qui initiati non erant, quique nondum satis firmi, divinæque cognitionis capaces existebant, repentina impressione percelleret, aut omni eos damno afficeret; illud enim esset 49 imperitiæ, hoc autem inhumanitatis. Sæpe vero etiam eorum (36), quæ ex occasione uno in loco nobis dixit ad comprehendendum difficilia, solutionem, explicationemque in alio capitulo præbere consuevit. Novum autem Testamentum non jam tanquam in umbra, et sub velo, sed manifeste, et expresse loquitur, ut testantur ii, quorum verba subijcio. Paulus Romanis quidem scribens : *Siqui-*

καὶ Ἡλίας ὁ Θεοσβίτης ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν ἱστορίᾳ, τῆς Σιδωνίας χήρας τὸν υἱὸν νεκρὸν ὄντα ἀναδιδῶναι εὐξάμενος, τρίτον ἐνεφύσησεν εἰς αὐτὸν, καὶ οὕτως ἀνέστησεν· ἐκ τούτων μωνουχὶ σημάνας, ὡς αὐτὸς ἐν τῇ προσευχῇ τὴν ζωοποιὸν ἐπεκαλέσατο Τριάδα, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς μὴ ἄλλως πιστεύειν καὶ δοξάζειν διδάξας. Καὶ τοῖς ὑδροφόροις δὲ παρακελεύόμενος, *Δισσεύσατε, καὶ Τρισσεύσατε*, τὰς τρεῖς πανυμνήτους ὑποστάσεις ἰσοδυνάμως καὶ ὁμοτίμως πανταχοῦ ἐν πάσιν ἐνεργεῖν παρεδίδου. Εἰ δὲ βούλεσθε, γνῶριμον ὑμῖν καὶ ἐκ θείας φωνῆς αὐθις τὸ κινούμενον ποιήσω. Ἐν γὰρ βίβλῳ Γενέσεως, ἐν τῇ πυργοποιᾷ, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὰς μακαρίας ὑποστάσεις ἐξέφηνεν, πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα εἰρηκῶς· *Δεῦτε καταβάτετε συγχλωμεν ἐκεῖ αὐτῶν τὰς γλώσσας, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον*. Καὶ Μωϋσῆς δὲ, τὴν ἰσότητά τῆς Τριάδος, ὡς ὁμαι, δηλῶν, ἐξέθετο μίαν ἀμπελον ἐν τρισὶ πυθμῖσι, τοῦτον τοῦ ἄλλου πυθμένος οὐδαμοῦ προβαθέτερον εἰρηκῶς· ἵνα μὴ τις τὴν ὑπόστασιν ταύτην ἐκείνης προτερεῦεν νομίση, ἀλλὰ τὰς τρεῖς ἐν μιᾷ συντινεῖν [20 b] θεότητι πάντες πιστεύωμεν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεόπνευστος Γραφὴ ἐκώλυσεν ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ἐν ᾧ ἡ Τριάς δοξάζεται, ἀναβαθμοὺς ποιεῖν· ὥστε μὴ ὡς ἐν βαθμοῖς διορίζεσθαι ἀνθρώπους, καθ' ὑφεσίον τινα εἶναι τὰς θείας ὑποστάσεις. Καὶ ἀπλῶς ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τύπον φέρουσα τῆς Νέας, μυστικῶς καὶ προμηθεστάτως διαλέγεται· ἀνιτιτομένη μᾶλλον ἐν πολλοῖς, ἢ φράζουσα ἐν ταυτῷ· καὶ φράζουσα πλέον, ἤπερ ἀνισσομένη τὸ ὑστερον ἐκφανθὲν μυστήριον· ὅπως μῆτε πλήξη τῇ ἀθρόᾳ προσβολῇ τοῦ ἀμυήτους, καὶ οὕτω ὄντας σταθεροὺς τε καὶ δεκτικῶς τῆς θεοπτείας· μῆτε μὴν εἰς τὸ παντελὲς ζῆμῶση· τὸ μὲν γὰρ ἦν ἀπειρίας, τὸ δὲ ἀπανθρωπίας. Παλλάσι δὲ καὶ ἄπερ τυχὸν ἐνταῦθα ἡμῖν δυσεφίκτως ἐρρασε, δι' ἐτέρας γραφῆς τὴν λύσιν παρέσχετο. Ἡ δὲ Νέα οὐκ ἐτι ὡς ἐν σικῆ καὶ παραπετάσματι, ἀλλὰ σαφῶς καὶ διαβήδην φράζει, ὡς μαρτυροῦσιν οὕτω· Παῦλος γράφων, Ῥωμαίοις μὲν, *Εἴπερ εἰς ὁ Θεὸς*· Γαλάταις δὲ καὶ Κορινθίοις· *Ὁ Θεὸς εἰς ἓστιν*. Καὶ πάλιν δὲ Κορινθίοις τὸ δεύτερον· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν*. Ἐνταῦθα διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, πρώτου ἐμνημόνευσεν τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς, εἶτα τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ· *κοινωνίαν*

(29) *Historia*. III Reg. xvii, 21. Eodem modo Justinus in *Cohortatione ad Græcos*, num. 31, hunc librum citat. Οὐκ ἀπὸ τῆς τρίτης (inquit) τῶν Βασιλειῶν ἱστορίας; x. τ. λ. *Nonne ex tertia Regno- rum historia?* etc.

(30) *Iterum*. III Reg. xviii, 34. Complutensis editio habet, *Δευτερώσατε*, et *Τρισσεύσατε*. Nonnullæ aliæ, *Δευτερώσατε*, et *Τρισσεύσατε*.

(31) *Venite*. Gen. xi, 7. Complutensis editio: *Δεῦτε, καὶ καταβάτετε συγχλωμεν αὐτῶν γλώσσων...* ἕκαστος τῆς φωνῆς. Nonnullæ aliæ editiones habent ut legit Didymus.

(32) *Propaginibus*. Gen. xi, 9 et 10.

(33) *Profundiorum*. Vox. *προβαθῦς* deest in vul-

gatis lexicis, aut nullo exemplo illustrata affertur, ut in Patricii lexico.

(34) *Scriptura*. Exod. xx, 26. Eodem plane modo, quo Didymus, hunc Exodi locum accepit auctor *Glossarum in Exodum*, anno 1756, in *Fasciolo anecdotorum* a me editus. *Nihil*, inquit pag. 116. *in Trinitate superioris, nihil inferioris credendum est, ne gradus faciamus, sicut Arius, dicendo Patre Filium minorem, et Filio Spiritum sanctum*.

(35) *Eodemque*. In Græco, ἐν ταυτῷ, quod sumi etiam potest adverbii instar, ut valeat, *simul, una, sive, ut Vulg.* interpret loqui solet, *in unum*.

(36) 24, *Eorum*. In Græco, ἀπερ, pro ὧνπερ. Vide not. 7 pag. 30.

ἃ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶπε τῆς μιᾶς θεότητος, καὶ δόξης, καὶ βασιλείας· ποία γὰρ ἄλλη ἐπὶ Θεοῦ κοινωρία; Ἐφεσίοις δέ· *Εἰς Κύριον, μὴ λόστις, ἐν βάπτισμα, εἰς Θεὸν καὶ Πατέρα πάντων, ὁ [21 a] ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πάνσιν.* Ἔτα τοῖς αὐτοῖς· *Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐξ οὗ πάντα πατριά ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, Ἰνυ δὴ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις.* Ὅδε πάλιν ὁμοίως, διὰ τὸ ἰσοτιμον τῶν ὑποστάσεων, μετὰ τὸν Πατέρα, πρώτου τοῦ Πνεύματος, καὶ ὅσω τοῦ Υἱοῦ ἐμνημόνευσεν. Καὶ πάλιν Κορινθίοις· *Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνισασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.* Ἐβραίοις δέ· *Εἰ γὰρ ὁ δὲ ἀγγέλων λαληθεῖς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πίσσα παρήθασις καὶ παρακοή ἔλαβεν ἐνδικον μισθαποδοσίαν· πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; Ἦτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων, εἰς ἡμᾶς ἐβδαιώθη, συνεμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημειοῖς τε καὶ τέρασιν, καὶ ποιήσας δυνάμει, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.* Διὰ οὖν τοῦ, Κυρίου, δεδήλωται ὁ Υἱός· διὰ δὲ τοῦ, Θεοῦ, ὁ Πατήρ· εἶτα καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ παντοδύναμον τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὁ Υἱός δὲ εἶδει, τὴν μὲν μίαν θεότητα, διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Τί με λέγεις ἀγαθόν;* Οὐθεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός· τὰς δὲ ἰσοτίμους καὶ ἰσοδυνάμους τρεῖς ὑποστάσεις, διὰ τῆς περὶ τὸ βάπτισμα διδαχῆς· μὴ εἰπῶν δὲ περιραστικῶς ἐξετά-

A dem (37) unus est Deus. Galatis vero, et Corinthiis : *Deus (38) unus est.* Et rursus in secunda ad Corinthios : *Gratia (39) Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio (40) sancti Spiritus cum omnibus vobis.* Hic ob identitatem deitatis primum nominat Filium, deinde Patrem ac postea sanctum ejus Spiritum. *Communicationem* autem, seu communionem Spiritus sancti cum Patre et Filio, dum dixit, unius deitatis, et gloriæ, et dominationis, seu regni communionem indicavit : quæ enim alia est in Deo *communio*? Ad Ephesios vero : *Unus (41) Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus, et Pater omnium, qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus (42).* Deinde ad eosdem : *Hujus (43) rei gratia flecto genua mea ad Deum et Patrem (44), ex quo omnis paternitas in cælis, et in terra nominatur, ut dei vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem (45) habitare Christum per fidem in cordibus.* Hoc in loco rursus simili ratione ob æqualitatem honoris, qui singulis personis debetur, post Patrem prius meminit Spiritus, deinde Filii. Et rursus ad Corinthios scribens : *Obsecro (46) autem vos, fratres, per Dominum 50 nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum.* Ad Hebræos autem : *Si enim (47), qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis prævaricatio, et inobedientia accepit justam mercedis retributionem; quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quæ cum iniitium acceperit, ad loquendum per Dominum, ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo et signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus juxta suam voluntatem.* Porro hic *Domini (48)* vocabule significatur Filius, *Dei*

(37) *Signidem.* Rom. iii, 30. Græca editio ἐπέπερ, pro, εἶπερ.

(38) *Deus.* Galat. iii, 20, et I Cor. viii, 4 et 6.

(39) *Gratia.* II Cor. xiii, 13. Græca editio omittit vocem, ἡμῶν, quam et Vulgatus legit, et Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 16, ubi edita exemplaria habent, *sit semper cum omnibus vobis* : sed codex noster omittit binas voces, *sit semper*, ut eas omittit Didymus hoc in loco.

(40) *Communicatio.* Ita vertit Vulg. interpres, ac Hieronymus in Didymi libro jam laudato. Vox tamē *communio* Didymi scopo accommodatior hic videtur.

(41) *Unus.* Ephes. iv, 5 et 6.

(42) *In omnibus.* Græca ed. addit ὑμῖν, id est, vobis. Vulgatus int. nobis.

(43) *Hujus.* Ephes. iii, 14-17. Hoc Scripturæ testimonium, ac duo quæ proxime antecedunt, simili modo Macedonianis objicit Didymus in libro *De Spiritu sancto*.

(44) *Ad Deum et Patrem.* Græca editio : Πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et paulo post : Ἰνα δὴ ἦ· quo modo dictavit Didymus segm. 27 a. Vide et segm. 88 a.

(45) *In interiorem hominem.* Ita Vulg. interpres. Hieronymus vero in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 24, vertit, *in interiori homine*, atque hæc verba jungit non cum iis quæ antecedunt, sed cum

his quæ sequuntur. Hæc enim ibi legimus : « Necnon et illud considerandum, quod in corde, et sensu [cod. noster : *et in sensu*] habitare non potest creatura, nisi Deus, et Sermo ejus, in Spiritu sancto.... Per fidem quippe habitare Christum in interiori homine in Spiritu, ait Apostolus ita scribens : *In Spiritu in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris* [codex noster mendose, ut videtur : *nostris*]. Ipse quoque, » et reliqua.

(46) *Obsecro.* Non in Epistolis ad Corinthios descriptis hæc exstant, sed Rom. xv, 30. Vide notam 17, pag. 3.

(47) *Si enim.* Hebr. ii, 2-4.

(48) *Domini.* Simili modo Pauli verba accipit in libro *De Spiritu sancto*, num. 13, ubi hæc leguntur : « Unde et Apostolus [codex noster habet, *Paulus*]... alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens : *Cui enim angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis....* Et post alia : *Quomodo nos effugiemus, tantam negligentem salutem? quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum....* Hoc enim quod ait, *cui angelorum*, quæ accipitur, ac si diceret [cod. noster : *dixerit*] : *Nulli* : per angelicum nomen significans omnium substantiam invisibilium creaturarum. Neque enim ulli [emendatum est ex nostro codice sic : *Neque enim nulli*] quidem angelorum, et aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit Deus : *Sede a dextris meis.* In commune itaque Sermo pronuntiat, non esse dictum cuiquam creaturæ :

antem voce Pater : deinde auctoritas, quam ex semetipso habet Spiritus sanctus, ejusque omnipotentia, declaratur. Quin Filius quoque unam quidem deitatem ostendit dicendo: *Quid me (49) dicis bonum? nemo bonus, nisi unus Deus*: trium autem personarum æqualem dignitatem, ac potentiam ostendit per ea, quæ docuit de baptismo (50). Cum vero legisperito, qui eum tentando interrogaverat, non responderit: Ne dicas me bonum; sed: *Quid me dicis bonum?* ostendit hac responsione et semetipsum bonum esse æque ac Patrem, et ex Patris bonitate suam patefieri bonitatem, et se bonum a bono (51) generatum esse demonstrat. Si enim, inquit, nosti me bonum, et non cum magistri voce connectis hanc vocem (eo sensu quo dictum est illud: *Enge, (52) serve bone*; et illud: *Bonus (53) homo ex bono thesauro cordis profert bonum*; et illud: **51** *Bonus erat (54) Samuel cum Deo, et hominibus*; et illud: *Bonus erat Saul (55) filius Cis ex tribu Benjamin, magis procerus inter omnes Israelitas ab humero et sursum*; et illud: *Bonus canis (56) vivus super leonem mortuum*): Nihil adimas primario bono, sed sicut Deum me agnosce, non alium deitate a Patre, sed hypostasi: una est enim amborum divinitas; alioquin primum bonum jam non unum esse invenietur: legisti enim, inquit, alicubi, *Bonum esse (57) tibi confidere in Domino, quum confidere in homine*: nam *adhærere (58) Deo bonum est*: ac vos ego me tanquam bonum sequi, et post me venire, semper hortatus sum. Propterea non dixit: Nemo bonus, nisi unus Pater; sed (59): *Nemo bonus, nisi unus Deus*: quemad-

Sede a dextris meis. Et hoc in commune de creatura pronuntians [sic emendo ex nostro codice; editi enim libri habent: de creatura. Et pronuntians], de omnibus invisibilibus creaturis ait, eas esse administratores [cod. noster: administratorios] spiritibus.... Quomodo igitur alius est ab universis creaturis: Dominus, per quem principium ad loquendum accepit [cod. noster, accepit] illa magna salus...; sed et Deus, qui testimonium perhibet signis et portentis isti saluti, alius est ab omnibus administratoriis spiritibus: Sic et Spiritus sanctus, cujus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis [cod. noster, concisionum] partes, sed per communionem, quibus eum præstare decreverit, alterius est et ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus [codex noster: diaptitur diffusus].

(49) *Quid me. Matth. xix, 17; et Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19.*

(50) *De baptismo. Matth. xxviii, 19, Baptizantes eos in nomine Patris, et reliqua.*

(51) *Bonum a bono. Eadem plane scribit Didymus in libro De Spiritu sancto, num. 53. Bonus, inquit, Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est.*

(52) *Enge. Matth. xxv, 21, et alibi.*

(53) *Bonus. Matth. xii, 33. Græca editio pro, προφέρει τὸ ἀγαθόν, habet, ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ, Vulgatus vero inl. profert bona.*

(54) *Bonus erat. I Reg. ii, 28 (seu 26). Complutensis editio habet: Ἦν ἀγαθόν (nempe τὸ παιδάριον Σαμουὴλ) μετὰ Κυρίου καὶ ἀνθρώπων. Vulgatus interpres: Placebat tam Domino, quam hominibus.*

(55) *Bonus erat Saul. Vide I Reg. ix, 1 et 2.*

σαντι τῷ νομικῷ, Μὴ με λέγε ἀγαθόν, ἀλλὰ, τί με λέγεις [21 b] ἀγαθόν; ἔδειξεν ὡς καὶ αὐτὸς ἀγαθός ἐστιν ἐν ἴσῳ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος ἐκφαίνεται ἡ αὐτοῦ, καὶ δεικνύται ἀπὸ ἀγαθοῦ, ἀγαθὸς γεγεννημένος. Εἰ γὰρ, φησὶν, οἰδᾶς με ἀγαθόν, καὶ μὴ συμπλέκεις τῷ διδασκάλῳ τῆς λέξεως (ὡς τὸ, Ἐδ, δοῦλε ἀγαθὸς καὶ ὡς, Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν καὶ ὡς, Ἀγαθὸς ἦν Σαμουὴλ μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ, Ἀγαθὸς ἦν Σαούλ, υἱὸς Κεὶς, ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν, ὑψηλότερος πάντων Ἰσραὴλ ὑπὲρ ὧμιαν καὶ ἐπάνω καὶ, Ἀγαθὸς κύων ὁ ζῶν ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν τεθνηκότα), μὴδὲν παραιροῦ τοῦ πρωτοουργοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ὡς Θεὸν με ἐπίτηγῳθι· μὴ ἄλλον τῆ θεότητι τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῆ ὑποστάσει· μία γὰρ ἡ ἀμφοτέρων θεότης· ἐπεὶ οὐκ ἔτι τὸ πρῶτον ἀγαθόν, ἐν εὐρίσκειται. Ἀνεγνῶς γὰρ που, φησὶν, ὡς Ἀγαθὸν σοὶ πεποιθέναι ἐπὶ τὸν Κύριον, ἡ πεποιθέναι ἐπ' ἄνθρωπον. Τὸ γὰρ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ, ἀγαθόν ἐστιν· καὶ ὡς ἀγαθῷ, ἀκολουθεῖν μοι, καὶ κατοπιν μοι βαίνειν ὑμᾶς αἰετὸς προέτρεψα. Διὸ οὐκ εἶπε μὲν, Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Πατὴρ, ἀλλ', Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός· ὡς καὶ ἐν ἄλλῳ που λέγει· Τί με λέγετε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τοὺς ἔμοιός λόγους; Ἡ γὰρ κτῆσις, φησὶ, κατὰ μετοχὴν τὴν ἀγαθότητα ἔχει, ἀπομιμουμένη πρὸς δύναμιν τὴν αὐτῆς, εἰ θέμις εἰπεῖν, τὴν ἐμφυτον καὶ τελείαν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα, καὶ δι' αὐτῆς σωζομένη· καὶ ἐστὶν ὑπαρξίς τοῦ ἐν αὐτῇ ἀγαθοῦ, τὸ μετέχειν τῆς τοῦ Θεοῦ, προσκολλημένην αὐτῷ τῇ ὑπακοῇ καὶ τῷ πρὸς

Inde enim hæc protulit Didymus, sensum tamen potius allegans, quam verba. Sic enim habet Complutensis editio: Καὶ ἦν ἀνήρ ἐκ τῶν υἱῶν Βενιαμὴν, καὶ ὄνομα αὐτῷ Κεὶς.... καὶ τούτῳ υἱὸς, καὶ ὄνομα αὐτῷ Σαούλ... ἀγαθός, καὶ οὐκ ἦν ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ ἀγαθὸς ὑπὲρ αὐτῶν, ὑπερῳμιαν καὶ ἐπάνω ὑψηλὸς ὑπὲρ πάντων τὴν γῆν.

(56) *Bonus canis. Ecclesiastis ix, 4. Græca editio: Ὁ κύων ὁ ζῶν, αὐτὸς ἀγαθὸς ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν νεκρόν.*

(57) *Bonum esse. Psal. cxviii, 8.*

(58) *Adhærere. Psal. lxxii, 28.*

(59) *Nemo. Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19. Simili modo Ambrosius lib. ii De fide, cap. 1, scripsit: Et ideo circumspectione celesti non dixit: Nemo bonus, nisi unus Pater; sed: Nemo bonus nisi unus Deus. Quod si quinque S. doctoris libri De fide, aut liber De incarnationis Dominicæ sacramento, imo liber ipse De mysteriis, cum tribus hisce theologi nostri libris conferrentur, non pauca invenirentur utrobique similia. Nunquid ergo, quemadmodum Ambrosium ipsum in suis De Spiritu sancto libris aliqua ex Didymo deprompsisse fatentur eruditii theologi, idque S. Hieronymi, aut Rufini, aut utriusque scilicet, aut, quod verisimilius credere me juvat, Rufini duntaxat testimonio confirmatur; ita aliqua eundem Ambrosium in libris De fide ex hoc Didymi opere, aut ex duobus libris contra Arianos scriptis desumpsisse statim conjiciemus? Testatur (fateor) Rufinus aliqua sanctum illum Mediolanensem episcopum ex Græcis Patribus in opera sua derivasse, dum hæc de ipso scribit lib. ii in Hieronymum: Qui (alii legunt, quod) etiamsi secutus est Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo*

αὐτὸν ἱρῶτι. Ἐγρᾶφη γάρ ὡς *Οἱ μακρύνοντες ταυ-*
τοῦς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται· καὶ, Μακρὰν ἀπέχει
ὁ θεὸς ἀπὸ ἀσεβῶν· καὶ, Μακρὰν [22 a] ἀπὸ
ἀμαρτωλῶν ἢ σωτηρία. Δῆλον δὲ, ὡς σχέσει καὶ
 ἰαθεῖσι, διὰ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐναντιώσιον, καὶ τὸ
 πρὸς ἀρετὴν βράδος· ἀλλ' οὐ τόπω. "Οτι δὲ καὶ αὐ-
 τὸς ἀγαθὸς ἐστίν, ἄτε φύσει τῷ ἀγαθῷ Πατρὶ ὑπάρ-
 χων ἐν, αὐτὸς τε ἐν Ματθαίῳ λέγει· *Εἰ δὲ ὀφθαλμὸς*
σου κολληρὸς ἐστίν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι; καὶ πάλ-
ιν· Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις
οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς. Ἐλεγε δὲ ἀγαθὴν
 μερίδα, ταυτὸν. Καὶ συνεξαγγέλλουσι δὲ αὐτῷ οὐκ
 ἀφανεῖς ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ σφόδρα προσομιλήσαντες
 τῷ θεϊκῷ Πνεύματι· οἱ δὲ εἶσι μεταξὺ τῶν ἄλλων
 τῶν συνοπαδῶν αὐτοῖς, οὔτοι· ὁ Ἱεροφάντης ἐν ριζ'
 ψαλμῷ· *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός·*
καὶ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀγαθὸς Κύριος τοῖς κομμένου-
σιν αὐτὸν, ψυχῇ ἢ ἐκζητοῦσιν αὐτόν· καὶ Ἡσαίας·
Κύριος κριτὴς ἀγαθὸς τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ. "Οτι δὲ
 καὶ τὸ ἄγιον τοῦ θεοῦ Πνεῦμα ἀγαθὸν ὑπάρχει, ὁ
 μνημονευθεὶς Δαυιδ ἐν κδ' ψαλμῷ μελωδεῖ· *Τὸ*
Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῆ εὐ-
θείᾳ. Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ ἀγαθὸν ἐστίν ἡ αἰώνιος
 ζωὴ, καὶ τὰ βήματα τοῦ Υἱοῦ· (ἔφη γάρ· Ἐγὼ

A modum et alibi ait : *Quid me (60) dicitis, Domine?*
 Domine, et non facitis sermones meos? Creatura
 enim, inquit, per participationem habet bonitatem,
 imitatione exprimens pro suis ipsius viribus, si ita
 loqui fas est, innatam et perfectam Dei bonitatem,
 et per hanc salva facta (61) : Bonum autem, quod in
 ipsa 52 existit, in eo situm est, ut illius bonitatis,
 quæ Dei est, particeps fiat, ei per obedientiam, et
 per amorem erga ipsum, adhærendo. Scriptum est
 enim : *Qui elongant (62) se a te, peribunt* ; et :
Longe (63) abest Deus ab impiis ; et : *Longe a pec-*
catoribus (64) salus. Manifestum porro est, de ha-
 bitu, et affectu hæc dici, eo quod bono contrarii
 sint, et ad virtutem tardi peccatores, non autem de
 loco. Quod autem et ipse bonus sit, utpote natura
 B unum cum bono Patre, ipsemet in Matthæo dicit :
An oculus (65) tuus nequam est, quia ego bonus
sum? Et rursus : *Maria (66) bonam partem elegit,*
quæ non auferetur ab ea. Semetipsum autem dixit
 bonam partem. Idem vero, ac ipse, prædicant viri
 non obscuri, sed divino Spiritui valde familiæres :
 nempe, præter alios, qui ipsos sequuntur, isii. Sac-
 cer Psaltes in cxvii psalmo : *Confitemini (67) Do-*
mino quoniam bonus. Et in eodem : *Bonus est (68)*

hæc debuit tua esse summa cura,... ut pro hac cau-
 sa interpretareris librum Didymi De sancto Spiritu,
 ut iuxta illius cognoscerentur. Ita Rufinus. Quod si
 illud etiam dicere liceret, quod mihi magni illius
 doctoris opera legenti contingit, adderem, plures
 identidem locutiones in eo occurrere, quæ fastidio-
 sis quidem Latinorum grammaticorum auribus du-
 riorculæ videntur, sed mihi non minus sapiunt
 quam cætera, quod scriptorem in iis, etsi minus
 Latini, agnoscere videar Græca experientem. Atque
 ut id magis perspicuum sit, quod volo, unum sal-
 tem afferre exemplum opus est. In extremo libro
 De incarnationis Dominicæ sacramento hæc de Spi-
 ritu sancto scribit Ambrosius : *Spiritus intelligenti-*
æ, sanctus... subtilis, bene mobilis, discretus... invio-
labilis... possibilis, stabilis, integer, et reliqua. Quis,
 quæque, intelliget, cur Spiritus sanctus *subtilis, bene*
mobilis, inviolabilis, possibilis, stabilis, integer, di-
 catur ab Ambrosio, nisi ab eo respici Græcas vo-
 ces, λεπτόν, εὐκίνητον, ἀπήμαντον, δυνατόν, βέ-
 βαιον, ἄρτιον animalvertat? Quin etiam interdum
 Græcas ipsas voces a Græcis Patribus adhibitas ap-
 ponit. Nemo tamen, opinor, distabitur, facili ne-
 golio fieri posse, ut, cum duo eadem de re scribunt,
 similia, aut etiam aliquando eadem excogitent.

(60) *Quid me.* Luc. vi, 46, ubi Græca editio : *Τί δέ*
με καλεῖτε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἀ λέγω; id
 e. i. *Quid autem vocatis me, Domine, Domine; et non*
facitis quæ dico? Clemens quoque Alexandrinus in
 septimo *Stromatum* bis allegans hunc locum, nem-
 pe, pag. 901 et 896, pro καλεῖτε, habet, λέγετε.
 Nam primo in loco sic citat : *Τί με λέγετε, Κύριε,*
Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἀ λέγω; In secundo autem :
Τί με λέγετε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὸ θέλημα τοῦ
Πατρὸς μου;

(61) *Imitatione exprimens... salva facta, etc.* Aff-
 nia scribit Didymus in Enarratione in primam *Joan-*
nis Epistolam ad caput tertium. Scriptoris autem
 hæc sunt in bello adversus Manichæos exercitati,
 qualis erat Didymus, et nefanda Basilidis, Valen-
 tini, Marcionis dogmata, totamque illam errorum
 colluviem tacite abominantis. Quorum alii creaturas
 natura, non electione, non libera voluntate, malas
 comminisccebantur, ut Manichæi; alii natura homi-
 nes salvos fieri, ut Valentinus, teste Clemente in

quinto *Stromatum*; alii natura fideles et electos
 esse, ut Basilides. Idcirco subjungit Didymus : *ipsi*
per obedientiam... adhærendo, et cætera. In libro
 quoque *De Spiritu sancto*, num. 45, veluti argumenti
 sui parumper oblitus, ab eo ad Manichæorum con-
 futationem digreditur. *Arguendus est, inquit, ex*
præsenti capitulo hæreticorum error, qui... alium
Deum bonum, alium justum esse [voce, esse, addo
 ex nostro codice] *finxerunt.... Salvatore etiam in*
Evangelio justum, et bonum Patrem liquido aute-
stante : Pater juste, mundus [cod. noster : *Et mun-*
duus, ut legitur in Græcis Bibliis] *te non cognovit.*
Et hæc quidem e latere contra hæreticos strictim dic-
ta sunt [cod. noster : *sint*]. *Tempus autem est, etc.*
 Enarratio vero in primam *Petri Epistolam*, cap. 11,
 ad ea verba, *genus electum, et cætera*, hanc habet
 digressiunculam : *Fugiendum est itaque de naturis*
loqui, quod Manichæi proponunt, dicentes bonam,
seu malam naturam, etiam propter præsentis voces.
Nam quod eligitur, non ex natura, sed virtutis mun-
ere possidetur. Quinimo in iis *Enarrationibus* idem-
 idem ad hunc ipsum sermonem redit. Vocabulum
 vero illud, ἔμφυτον, valet, *innatam, nempe natura-*
lem, cujusmodi non est creaturæ bonitas, ἔμφυτος,
seu naturalis, immerito dicta ab hæreticis.

D (62) *Qui elongant.* Psal. lxxxi, 26 [seu 27]

(63) *Longe.* Prov. xv, 52 [apud Vulg. 29].

(64) *Longe a peccatoribus.* Psal. cxviii, 154 [seu 155]. Francofurtensis editio habet : ἡ σωτηρία. Sed Complutensis, ut legit Didymus.

(65) *An oculus.* Matth. xx, 15. Nonnullæ editio- nes pro ei, habent ἡ.

(66) *Maria.* Luc. x, 42.

(67) *Confitemini.* Psal. cxvii, 1 et 20. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 53, ad Filium refert Didymus hunc psalmi locum.

(68) *Bonus est.* Non in Psalmis hæc exstant, sed in Jeremiæ Thren. iii, 25, ubi Complutensis editio habet, ψυχῇ ἢ ζητήσῃ, id est, anima quæ quæret. Francofurtensis : ψυχῇ ἢ ζητήσῃ, id est, anima, quæ quæret. Vulgato interpreti consentit cæcus noster, quem si memoria fefellerit hoc in loco, non fefellerat tamen in libro *De Spiritu sancto*, cum. 45; ibi enim hoc testimonium citat ex Jeremia.

Dominus expectantibus eum, animæ esquirenti illum. A *Εἰμι ἡ ζωὴ· καὶ πάλιν· Τὰ ῥήματα, ἃ λελάληκα ὑμῖν, Πνεῦμά ἐστι, καὶ ζωὴ ἐστι·*) καὶ εἰ ἀγαθὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ ἁγιασμός, καὶ ἡ ἐν τῷ φωτισματι ἐνέργεια (συμνημονεῖται γὰρ ὡς συνεργόν), ἐτι δὲ καὶ ἡ διανομὴ τῶν οὐρανίων δωρημάτων· πάντως ἀγαθὸς ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐκ ἀποψὶ δὲ μόνον ἐδιδάχθημεν, ἀλλὰ καὶ ἐθεασάμεθα, ὡς ἐγχεῖται τῆς σεπτῆς καὶ ὁμοουσίου Τριᾶδος τὸ ἰδικόν τῶν ὑποστάσεων· τοῦ μὲν Πατρὸς ἐξ οὐρανῶν λέγοντος· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός·* τοῦ δὲ Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐπὶ γῆς βαπτιζομένου [22 b] τοῦ δὲ ἐνδὸς καὶ μόνου ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ κατιόντος ἐν εἴδει περιστερᾶς, καὶ μένοντος ἐπ' αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Υἱόν. Καὶ Δαυϊτικὸν γὰρ θησαύρισμα ἐν πᾶσι τοῦτο πιστοῦται ψαλμῷ· *ὅτι ὁ σαρκωθείς ἐκ τῶν γηγενῶν ἡμῶν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐμαρτυρεῖτο Υἱός. Γνώριμος δὲ πᾶσιν ὁ λόγος, ἔχων ὕδωρ· Ἀληθεῖα ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλε, δικαιοσύνη ἐκ τῶν οὐρανῶν διεκνήσθη.* Ὁμοίως, διὰ τὸ μὴ εἶναι διαφορὰν θεότητος τῆ φρικτῆ καὶ ἀχράντη Τριάδι, ποτὶ τὸν Πατέρα μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκφαίνουσι τὰ λόγια, ὡς ὅταν λέγη, Δαυὶδ μὲν· *Ἐίπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου·* Παῦλος δὲ· *Χάρις ὑμῖν, καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·* ποτὶ δὲ τὸν Πατέρα μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνάπτουσιν, ὡς ὅταν Ἀγγαῖος προφητεῖ· *Δίδει ἐγὼ μὲθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν·* καὶ πάλιν· *Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλη, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἡ ἐν Πνεύματι μου, εἶπε Κύριος παντοκράτωρ.* Ἐγχερονιστικῶν τῶ ῥητῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ἔστιν ὅτι οἱ ἑτερόδοξοι, τοῦ Πνεύματος οὐκ τῷ Πατρὶ μνημονευσμένου, φασὶν ἀνυπόστατον δυνάμιν τινα δηλοῦσθαι, ἡσφαλισμένους ἔχει τὸ προκειμένον ῥητόν. Καὶ Ἡσαίας· *Καὶ τὸν Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ·* καὶ πάλιν· *Ἐκεῖ συνήνευσαν ἔλαφοι, καὶ ἔδωσαν τὰ πρόσωπα ἀλλήλων· ἀριθμῷ παρήλθοσαν, καὶ μὴ αὐτῶν οὐκ ἀπώλετο· ἑτέρα τὴν ἑτέραν οὐκ ἐξή-*

(69) *Dominus.* Frustra hæc quæsieris in Vulgata translatione. Græca LXX ea habet Isa. LXIII, 7.

(70) *Spiritus.* Psalmo non xxiv, sed cxlii, vers. 12 [seu 10].

(71) *In terra recta.* Aut, *in terram rectam,* ut est in Vulg. int., utque Hieronymus transfert in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 53, ubi cum Didymus prius sic citasset : *Spiritus tuus bonus deducet* (sive, ut habet noster codex nis. biblioth. S. Salv. Bononiæ, *diriget*) *me in terram rectam* ; statim subdit : *Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse : Spiritus sanctus tuus.* Codex quidem noster caret voce illa, *sanctus*, sed mendose, ut reor. Nimirum pro τὸ ἀγαθόν aliquos scripsisse τὸ ἅγιον, conjicio. Quam lectionem mendosam Didymus comperisset, si Hebraicum fontem adisset. Hieronymus vero, si qua in translatione ejus libri emendare voluisset, ut aliqui suspicati sunt, locum illum Didymi alio nunc modo legeremus.

(72) *Ego sum.* Joan. xi, 25 ; et xiv, 6. *Ego sum... vita.*

(73) *Verba.* Joan. vi, 63 [seu 64]. Græca editio pro, λελάληκα, habet, ἐγὼ λαλῶ. Vulgatus legit, ut Didymus, cum transtulerit : *Verba, quæ ego locu-*

tus sum vobis, spiritus, et vita sunt.

(74) *Distributio.* Vide I Cor. xii.

(75) *Hic est.* Matth. iii, 17.

(76) *In columbæ specie.* Matthæus, Marcus, et Joannes Spiritum sanctum descendisse aiunt ὡς περιστερᾶν, id est, sicut columbam : Lucas vero, σωματικῶς εἶδει ὡς περιστερᾶν, id est, *corporali specie sicut columbam.* Negant itaque nonnulli recentiores *columbæ speciem* a Spiritu sancto assumptam esse. At Didymus id expresse affirmat.

(77) *Veritas.* Psal. lxxxiv, 12. Græca editio habet : Καὶ δικαιοσύνη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

(78) *Dicit.* Psal. cix, 1.

(79) *Gratia.* Rom. i, 7. Græca editio habet : Πατρός ἡμῶν, ut et I Cor. i, 3, et Coloss. i, 2, ubi eadem plane repetit Paulus. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 16, ea citans Didymus omittit vocem ἡμῶν, seu *nostro*.

(80) *Quoniam.* Agg. ii, 5 et 6, ubi nonnulla sunt intermedia, quæ omittit Didymus. Complutensis editio pro Παντοκράτωρ, id est, *Omnipotens*, habet : τῶν δυνάμεων, id est, *virtutum*, sive *exercituum*. Sed aliz editiones habent ut legit Didymus.

(81) *Non in virtute.* Zachar. iv, 6. Græca editio

τησαν· διότι Κύριος ἐνετίλατο αὐταῖς, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνήγαγεν αὐτάς. Παῦλος δὲ Κορινθίοις· Οὐκ οἰδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Καὶ πάλιν· [23 a] Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου· καὶ πάλιν· Ἐμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Ἄλλοτε δὲ μόνον τὸν Ἰὼν ὀνομάζουσιν, ὡς ἦντα Ἡσαίας προφητεῦ· Καὶ νῦν, Κύριε, πατήρ ἡμῶν σὺ, ἡμεῖς δὲ πηλὸς ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες. Παῦλος δὲ Γαλάταις· Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἄλλοτε σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸν Μονογενῆ κηρύττουσιν, ὡς ἔταν Παῦλος Κορινθίοις μὲν ἐπιστέλλῃ· Ἀλλὰ ἀπειλούσασθε, ἀλλ' ἠγάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὄσμοι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· Ῥωμαίοις δέ· Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεῦδομαι, συμμαρτυροῦσιν μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· καὶ πάλιν· Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ἢ οὐκ ἐκηρύξαμεν ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. Καὶ ἄλλοτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ μόνους ἐπιμέμνηται, ὡς ὅπταν Ἡσαίας μὲν προφητεῦ· Αὐτοὶ ἠπειθήσαν, καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ πάλιν. Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς. Παῦλος δὲ Κορινθίοις γράφει· Σαρκιῶς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὡς Στέφανος ἐν ταῖς Πράξεσι φάσκει· Ἔμεῖς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε. Καὶ πάλιν· Ἐμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καθὰ ὡς ἐπίπαν εἰώθαμεν λέγειν· Ἡμεῖς μόνον ἐνταῦθά ἐσμεν, καὶ ὁ Θεός. Καὶ

nes omittunt voculam, ἢ. Nonnullæ vero post ἰσχύι repetunt vocem μεγάλη.

(82) *Immorandum est.* Lego, ἐγγρονιστεον.

(83) *Non substantem.* Nonnullos ex Macedonianis indicat, qui Spiritum sanctum non creaturam dicebant, sed essentia, seu substantia, ac propria substantia carentem. Itaque Augustinus in libro *De hæresibus*, hæresi 52, de Macedonianis hæc scribit: *Sed de Spiritu sancto hoc nolunt credere, creaturam esse dicentes.... Quamvis a nonnullis perhibeantur, non Deum, sed deitatem Patris et Filii dicere Spiritum sanctum, et nullam propriam habere substantiam.* Utramque Macedonianam sectam segm. quidem 26 a tacite carpit, in libro autem *De Spiritu sancto* aperte refellit Didymus: primam quidem passim, alteram vero num. 25, ubi hæc habet: *Unde discentes operatricem.... naturam Spiritus sancti, non abducamur ab his, qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum.*

(84) *Et nunc.* Isa. XLVIII, 16. Vide notam 20, pag. 46.

(85) *Illic.* Isa. XXIV, 15 et 16. Cum vox ἑλαφοῖ sit communis generis, in Complutensi editione vertitur, cervi. Ego transtuli, cervæ, ob nomina feminina, quæ sequuntur, μία, id est, una, et ἑτέρα, id est, altera.

(86) *Dederunt.* Græca editio, εἶδον, id est, viderunt.

(87) *Præterierunt.* Complut. editio, παρῆλθον. Francofurtensis, παρῆλθεν, sed ex errore typographi fortasse. Didymus, παρῆλθοσαν. Sic Zachar. 1,

A ritu meo, ait Dominus omnipotens. Quibus in verbis immorandum est (82): cum enim interdum heterodoxi Spiritum, si una cum Patre commemoretur, significare dicant quamdam virtutem 54 non substantem (83), ad eorum cavendas insidias valet illud, quod superius positum est, testimonium. Et Isaias: *Et nunc* (84) *Dominus misit me, et Spiritum suum.* Et rursus: *Illic* (85) *occurrerunt cervæ, et dederunt* (86) *facies invicem: numero præterierunt* (87), et una ex ipsis non periit: altera alteram non quæsiit: quia Dominus (88) *præcepit eis, et Spiritus ejus congregavit eas.* Paulus autem ad Corinthios: *Nescitis* (89), *quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Et rursus: *Charitas* (90) *Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum.*

B Et rursus: *Nobis* (91) *autem revelavit Deus per Spiritum suum.* Alias vero solum Filium nominant: ut cum Isaias prophetans ait: *Et nunc* (92), *Domine, pater noster es tu, nos vero lutum, opera manuum tuarum omnes.* Paulus autem ad Galatas: *Quicumque* (93) *enim in Christum baptizati estis, Christum induistis.* Alias cum Spiritu sancto Unigenitum prædicant: ut cum Paulus ad Corinthios scribit: *Sed abluti estis* (94), *sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri.* Ad Romanos autem: *Veritatem* (95) *dico in Christo, non mentior, testimonium simul reddente mecum conscientia mea in Spiritu sancto.* Et rursus: *Nam si* (96) *is, qui venit, alium Jesum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis.* Alias vero Spiritum sanctum duntaxat commemorant (97): ut cum Isaias quidem sic prophetat: *Ipsi* (98) *non credide-*

6, legitur, κατελάβοσαν, pro κατέλαβον. Et paulo post, nempe vers. 21, ἐξήλθοσαν, pro, ἐξήλθον· et alibi similes inflexiones, seu terminationes occurrunt, ut εἶδοσαν pro εἶδον, et cætera.

(88) *Quia Dominus.* Græca editio, ὅτι ὁ Κύριος.

(89) *Nescitis.* I Cor. III, 16.

(90) *Charitas.* Rom. v, 5. Vide segm. 73 b, et ibi meas notas.

(91) *Nobis.* I Cor. II, 10.

(92) *Et nunc.* Isa. LXIV, 8.

(93) *Quicumque.* Gal. III, 27.

(94) *Sed abluti.* I Cor. VI, 11. Græca editio caret vocibus ἡμῶν, et Χριστοῦ. At Vulgatus eas legit, ut Didymus. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 4, citatur locus a Didymo, juxta editionem Veronensem: *In nomine Jesu Christi;* at codex ms. nostræ bibliothecæ sæpius jam citatus ibi habet: *In nomine Domini nostri Jesu Christi;* qui codex, etsi mendis scateat, plures tamen habet lectiones animadversione dignas.

(95) *Veritatem.* Rom. IX, 1.

(96) *Nam si.* II Cor. XI, 4.

(97) *Commemorant.* In Græco, ἐπιμέμνηται. Subintellige, ἢ Γραφή. Nisi malis legere, ἐπιμέμνηται.

(98) *Ipsi.* Isa. LXIII, 40. Ita transtuli, ut Hieronymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 47, ubi hæc habet Didymus: *« Siquidem et ibi post peccatum dicitur ad eos: Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam concitastis sanctum Israel; et nunc quicquid ipsi non crediderunt [rectius fortasse codex noster: Et nunc æque: Ipsi non crediderunt], et exacerbarunt Spiritum sanctum ejus. »*

runt, **55** et exacerbaverunt Spiritum sanctum. Et rursus : *Descendit* (99) *Spiritus a Domino*, et *deduxit eos*. Paulus vero ad Corinthios scribit : *Carnalis* (1) *autem homo non recipit quæ sunt Spiritus Dei*; et Stephanus (2) in Actis ait : *Vos* (3) *Spiritus sancto resistitis*. Et rursus : *Nos sumus* (4) *testes horum verborum*, et *Spiritus sanctus*. Eo plane modo quo dicere consuevimus : *Nos soli hic sumus*, et *Deus*. Quin *Salvator etiam apud Joannem solius meminit divini Spiritus*, dum ait : *Cum autem* (5) *venerit ille, Spiritus veritatis, deducet* (6) *vos in omnem veritatem*. Et Acta similiter de hoc idem faciunt : *Petro* (7) *autem cogitante de verbo* (8), *dixit ei Spiritus sanctus* (9) : *Surgens descende, et vade cum eis nihil dubitans, quia ego misi illos*. Et rursus : *Hæc dicit* (10) *Spiritus sanctus* : *Segregate mihi Paulum* (11), et *Barnabam in opus ad quod vocavi eos*. Et rursus Petro dixit Spiritus sanctus (12) : *Surgens vade in domum Cornelii*. Et rursus **56** Acta apostolica cum gratia ac jucunditate in hoc sermone nos detinent : hæc enim continent : *Tunc Paulus repletus Spiritu sancto dixit ad eum* (13). Et insuper : *Petrus* (14) *enim plenus Spiritu sancto dixit ad populum*. Divinarum autem, omnique honore colendarum hypostasium æqualis vis ac potentia in eo etiam similiter significatur, quod Dominus Deus Verbum, per prædictam suam de baptismo hymnis semper celebrandam vocem, æqualitatem honoris

(99) *Descendit*. In Vulgato interprete haud ita facile hæc invenies. Exstant autem in Græca editione Isai. LXIII, 14.

(1) *Carnalis*. I Cor. II, 14. Græca editio, et Vulgatus int. habet, ψυχικός, id est *animalis*. Quin Didymus ipse tum in hoc opere, segm. 28 b, 134 a, et alibi, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 31, habet, *animalis*, non vero, *carnalis*. Quod si edita tantum ejus libri exemplaria spectemus, videbitur ibi paulo post legisse, *ea quæ Spiritus sunt*, non vero, *ea quæ sunt Spiritus Dei*. At res aliter se habebit, si codicem ms. bibliothecæ nostræ inspiciere, ac sequi malimus. En totum locum, ut exstat in editione Veronensi : « *Docerit vero non quasi doctor, et magister disciplinæ, quam aliunde est consecutus... sed quasi ipse ars, atque doctrina, et sapientia, veritatique Spiritus... audacter alio conclamante : Docuisti me, Deus, a juventute mea*: atque ita omnes sunt docti. Dei quoque Filius et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos... Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas, quæ dantur a Patre et Filio in corda credentium Spiritus sanctus ministrat his, qui animales esse desierint. *Animalis quippe homo non percipit ea, quæ Spiritus sunt*: arbitrans esse stultitiam quæ dicuntur. » Codex vero noster habet : *Docerit, etc... et Sapientia veritatisque Spiritus... audacter alio conclamante*: Docuisti me, Deus, a juventute mea. *Atque*: Omnes sunt docibiles Dei. *Filius quoque Veritas, et Sapientia Dei sic docet participes suos... Unde et eum solum docentur magistrum vocare discipuli. Has easdem igitur disciplinas, quæ dantur, etc... his qui animales esse desierunt, animalis quippe homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei, arbitrans, esse stultitiam quæ videntur*.

(2) *Stephanus*. Legendum in Græco, Στέφανος.

(3) *Vos*. Act. VII, 51, ubi legitur, ὑμεῖς ἀεὶ, et cætera.

(4) *Nos sumus*. Act. V, 32, ubi Græca Biblia ha-

δὲ Σωτὴρ δὲ παρ' Ἰωάννη, μόνου μνημονεύει τοῦ θεοῦ τοῦ Πνεύματος, λέγων· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν. Καὶ αἱ Πράξεις ὡσαύτως περὶ τούτου [23 b] πιστοῦνται· Τοῦ δὲ Πέτρου διανοουμένου περὶ τοῦ ῥήματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον· Ἀναστὰς κατὰβηθι, καὶ κορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Καὶ πάλιν· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον· Ἀπορροσάτε μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. Καὶ πάλιν Πέτρος εἶπεν τὸ ἄγιον Πνεῦμα· Ἀναστὰς κορεύθητι εἰς τὸν οἶκον Κορνηλίου. Καὶ αὖθις κομψομένην αἱ ἀποστολικὰ Πράξεις, διατριβὴν παρέχουσι τῷ τοιῦδε λόγῳ· περιέχουσι γάρ· Τότε δὲ Παῦλος κληθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτόν· Καὶ ἐτι· Ὁ γὰρ Πέτρος κληθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· Σημαίνεται ἂν ὁμοίως τὸ ἰσόρροπον καὶ ἰσδύναμον τῶν παντίμων ὑποστάσεων. καὶ ἐν τῷ τῶν Δεσπότῃ Θεῶν Λόγῳ, διὰ τῆς προλεχθείσης αὐτοῦ εἰς τὸ βάπτισμα πανουμνήτου φωνῆς, τὴν ἰσοτιμίαν ἑαυτῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα φυλάξει· δι' ἣν αἱ ἱεραὶ βίβλοι, ποτὲ μὲν πρώτου μέμνηται τοῦ Πατρὸς, καὶ οὕτω τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποτὲ δὲ πρώτου ἐπιμέμνηται τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὸ τῆς φύσεως ἀμέριστον, καὶ τῆς θεολογίας τὸ ἀδιάφορον· ὡς ὅταν λέγῃ Ἰῶβ, τρανώς τὴν Τριάδα θεῶν· Ἐγὼ

bent, αὐτοῦ μάρτυρες, et, Πνεῦμα δέ.
(5) *Cum autem*. Joan. XVI, 13.
(6) *Deducet*. Sive, *diriget*, ut transfert Hieronymus in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 33. Vulgatus interpres : *docerit*.
(7) *Petro*. Act. X, 19 et 20. Nonnulla intermedia hic omittuntur.
(8) *Cogitante de verbo*. Hoc est, de re : id enim sæpe valet Hebraismus iste. Quanquam ea etiam verba intelligere licet, quæ Petro, dum celebrat illud vas descenderet, in visione dicta sunt. Græca editio : ἐνθυμούμενου περὶ τοῦ ὁράματος, hoc est *cogitante de visione*. Vide segm. 102 b.
(9) *Sanctus*. Hæc vox deest tum in Græca editione, tum in Vulg. int.
(10) *Hæc dicit*. Act. XIII, 2. Græca editio : εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγ. Ἀπορ. δὲ μοι τὸν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον, et reliqua. In libro quidem *De Spiritu sancto* num. 8, hæc habet Didymus : « Hinc [codex noster ms. unde] et quidam cum supercilio ait : *Hæc dicit Spiritus sanctus*. » Verum ibi non locum hunc respicit, sed Act. XXI, 11, ubi Agabus eo modo cum supercilio loquens inducitur. Vide segm. 102 b.
(11) *Segr. mihi Paulum*. Pro, *Paulum*, Græca editio habet, *Saulum*. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 23, assertur hic locus in hunc modum in editis exemplaribus : *Separate mihi Barnabam et Saulum*, et cætera. At ibidem codex noster ms. habet, *Paulum*. Conjicere itaque licet, Hieronymum ex Didymo vertisse *Paulum*, ac scitulum aliquem ex Bibliis emendasse, *Saulum*.
(12) *Sp. sanctus*. Act. X, 19 et 20. Sensum tamen citat, non verba.
(13) *Tunc Paulus*. Act. XIII, 9. Sensum magis asserti, quam verba.
(14) *Petrus*. Act. IV, 8. Videtur Didymus superiorem locum cum hocce confunderet, aut sensum potius, quam ipsa verba utrobique citare voluisse. Vide segm. 107 b.

Κύριος, ὃς οὕτω με κέρρισε, καὶ ὁ Παντοκράτωρ ὁ πικράνας μου τὴν ψυχὴν· εἰ μὴν ἔτι τῆς προῆς μου ἐνούσης, Πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ περιόν μοι ἐν βίωσι. Τὸ ζωοποιούν με ἄγιον Πνεῦμα, φησίν, καὶ ἀναπνέειν ἔτι ποιοῦν. Καὶ ὡς ἠνίκα Παῦλος Θεσσαλονικεῦσι τὸ δεῦτερον γράφει· *Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλεῖται ἡμῶν [24 a] τὰς καρδίας.* Καὶ Γαλάταις· *Παῦλος ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρὸς.* Καὶ Κορινθίους, ὡς προεῖρηται· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ ἁγίου Πνεύματος.* Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησίν· *Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ μοῖρην παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.* Ποτὲ δὲ πρῶτον τὸ ἄγιον Πνεῦμα ὀνομάζουσιν, μετέπειτα δὲ τὸν Πατέρα, ἢ τὸν Υἱόν, ὡς ὅταν Δαυὶδ ψάλλῃ· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω;* Καὶ ὁ Ἰωβ, τὸ εὐγνωμον δεικνύς, φάσκει· *Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιῆσάν με· προῆ δὲ Παντοκράτορος ἡ διδασκουσά με.* Καὶ ὡς Παῦλος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ Κορινθίους γράφει· *Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἰσιν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσις διακονιῶν εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.* Ποτὲ δὲ περὶ δύο ὑποστάσεων διαλέγονται ἀνωμόως, ὡς ὅτε Ζαχαρίας λέγει· *Ἐπερ Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσει Κύριος ἐν σοί, διάβολε.* Καὶ ἀνωτέρω ἐδέχθη διὰ πλειόνων.

A cum Patre sibi, et Spiritui sancto servaverit. Atque ob hanc æqualitatem sacri libri modo quidem prius mentionem faciunt Patris, tum Filii, aut Spiritus sancti; modo vero prius memorant Filium: quod natura ab iis individuus sit, et quod Dei nomen sine ulla discrepantia omnibus conveniat (15). Ut cum ait Job, Trinitatem manifesto designans: *Viri* (16) *Dominus qui sic me iudicavit, et Omnipotens qui ad amaritudinem adduxit animam meam; si quidem dum adhuc inest halitus meus, Spiritus autem divinus qui superest mihi in naribus:* quasi diceret: Spiritus sanctus, qui me vivificat, et qui adhuc me respirare facit. Et sicut cum Paulus in secunda ad Thessalonicenses scribit: *Ipse* (17) *autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater consolabitur corda vestra.* Et ad Galatas: *Paulus* (18) *apostolus non ab homine, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem.* Et ad Corinthios, ut antea (19) dictum est: *Gratia* (20) *Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei ac Patris, et communicatio sancti Spiritus.* Salvator vero etiam ait: *Veniemus* (21) *ego et Pater, et* 57 *mansionem apud eum faciemus.* Modo vero primum Spiritum sanctum nominant, deinde Patrem, aut Filium: ut cum David psallit: *Quo ibo* (22) *a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam?* Et Jobus non ingratum se ostendens ait: *Spiritus* (23) *divinus qui fecit me, halitus vero Omnipotentis docens me.* Et sicut Paulus in prima ad Corinthios Epistola scribit: *Divisiones* (24) *autem charismatum sunt, idem autem Spiritus; et divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus* (25); *et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Modo vero de duabus personis loquuntur, quin eas nominant (26): ut cum Zacharias ait: *Dixit* (27) *Dominus ad diabolum; Increpabit Dominus in te, diabole.* Et ut superius (28) ostensum est fusius.

(15) *Dei nomen... conveniat.* Ad verbum: et ob theologia indifferentiam. Porro sicut κυριολογεῖν, est, *Dominum vocare*, sic θεολογεῖν est, *Deum vocare*, ut omnibus notum est, iis maxime, qui in Græcorum Patrum lectione versati sunt, Itaque hæc theologia indifferentia, de qua Didymus, in eo sita est, ut *Dei nomen sine discrimine divini personis tribuatur.*

(16) *Vivit.* Job xxvii, 2 et 3. Complutensis editio sic habet, ut Didymus. Nonnullæ aliæ pro Κύριος habent, ὁ Θεός, et pro εἰ μὴν habent, ἢ μὴν. Qui notas apposuit Francofurtensi editioni, lectionem, εἰ μὴν, mendosam dixit: non animadvertens fortasse hebraismum hic latere, ac jurantis esse illud, et, aut, si.

(17) *Ipse.* II Thess. ii, 16 et 17. Nonnulla omittuntur intermedia. Pro παρακαλεῖται Græca editio habet, παρακαλεῖται, sicut et Vulgatus legit.

(18) *Paulus.* Galat. i, 1. Græca editio et Vulgata translatio habent: non ab hominibus.

(19) *Antea.* Segm. 20 b.

(20) *Gratia.* II Cor. xiii, 13. Explicationis causa addit Didymus verba illa, et Patris, quæ segm. 20 b non addiderat: ut scilicet clarius indicet, *Dei nomine se Deum Patrem intelligere.*

(21) *Veniemus.* Joan. xiv, 23, ubi verba illa, ego, et Pater, non exstant, sed a Didymo sensum citante hic adduntur: nec ea in Evangelio ipse legit, aut, et rectius loquar, sibi a suis lecta audivit: sicut manifeste apparet ex libro *De Sp. sancto*, num. 24.

Ibi enim prius hæc dictavit: « Et Salvator, *Veniemus*, inquit, *ego et Pater* (haud dubium, quin ad eum, qui præcepta ejus servaverit), *et mansionem apud eum faciemus.* » Tum quasi eum pœniteret, quod verba ipsa sermonis, id est textus (id enim valet non raro vox λόγος apud Didymum, ut vidimus segm. 22 b, et apud alios Patres), hæc statim subjunxit: « Porro sic sermo iste contextitur: *Si quis diligit me... Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus,* » et reliqua.

(22) *Quo ibo.* Psal. cxxxviii, 6 (seu 7).

(23) *Spiritus.* Job xxxiii, 4. Complutensis editio post Παντοκράτορος, addit ἔστι. Aliæ editiones voculam eam omittunt, ut Didymus tum hic, tum alibi.

(24) *Divisiones.* I Cor. xii, 4-6

(25) *Idem autem Dominus.* Græca editio habet: καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος, quam lectionem sequitur Didymus segm. 26 a, et 94 b, et, ut videtur, in libro *De Spiritu sancto*, num. 22, cum ibi Vaticanus codex, ac noster, et Vetus editio habeant: *Et ipse Dominus.* Quin etiam vocula ἔστι, quæ mox additur in Græcis Bibliis, ibi similiter omittitur a Didymo, ut hoc in loco.

(26) *Quin eas nominent.* Pro ἀνωμόως legendum suspicor, ἡμωμόως, id est, *ambigue.*

(27) *Dixit.* Zachar. iii, 2. Græca editio pro ἐπιτιμήσει habet, ἐπιτιμήσει, hoc est *increpet.*

(28) *Superius.* Initio hujus capituli, sive segm. 19,

καὶ ὡς ἴδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου · καὶ ἀποστάλη A
 πρὸς με ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ τὰ ἐξῆς. Τὸν ὀφθέντα
 τοῖνον Κύριον Σαβαὼθ καὶ [25 a] βασιλέα, Ἡσαίας
 μὲν οὗτος αὐτὸν τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι οἶδεν· Παῦ-
 λος δέ, ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων, τὸ
 ἔργον Πνεύμα τυγχάνειν ὄν ἀπεφήνατο, τοῦτοσε ἀνει-
 πῶν· Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε πρὸς
 τοὺς κατέρως ὑμῶν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου,
 λέγοντος· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ
 εἰπὲ αὐτῷ· Ἀκούη ἀκούσσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε,
 καὶ τὰ ἐξῆς ὡς πρόκειται. Ἰωάννης δὲ ἐν Εὐαγγε-
 λίῳ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι διωρίσατο· Ἐφη γάρ·
 Ταῦτα σημεῖα πεποιηκότος τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ
 ἠθέλησα πιστεῦν· ὅτι εἶπεν Ἡσαίας· Τετύ-
 φλωκεν ἑστῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ ἐπήρωσεν
 αὐτῶν τὴν καρδίαν· Ἰνα μὴ ἴδωσι τοὺς ὀφθαλ-
 μοῖς, καὶ τοῦσιν τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψω-
 σι, καὶ ἴσονται αὐτούς. Καὶ εὐθὺς ἐπάγει· Ταῦτα
 δὲ εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ,
 τοῦ ἔστιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα μὲν δὴ περὶ
 τούτων ὡς πη. Ἄκουε δὲ καὶ ἕτερα τῆς αὐτῆς δυνά-
 μεως, τοῦ Δαυὶδ ἐν ψαλμῷ 43' ἐκ προσώπου τοῦ
 Θεοῦ Πατρὸς ἄσαντος τῇ λύρῃ τοῦτοσε· Ἐπειρασάν
 με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἴδον τὰ ἔργα μου τεσσα-
 ράκοντι ἔτη. Διὸ προσώχθισα τῇ γενεῇ ταύτῃ, καὶ
 εἶπον· Ἄει πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Αὐτοὶ δὲ οὐκ
 ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου. Ὡς ὡμοσα ἐν τῇ ὀργῇ
 μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.
 Παῦλος, Ἑβραίοις γράφων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ ἀπὸ
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος διορίζεται τόνδε τὸν τρόπον·
 Καθὼς εἶπε, φησὶν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Σήμερον
 τὰν τῆς φωτῆς μου ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε
 τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ
 τὴν ἡμέραν τοῦ [25 b] πειρασμοῦ, οὗ ἐπειρασάν
 με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἴδον τὰ ἔργα μου τεσσα-
 ράκοντι ἔτη. Καὶ Στέφανος, εἰς τὰς ἀποστολικὰς
 Πράξεις, τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐντρέπων
 Γραφῆς, ἔφη· Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι
 τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι
 τῷ ἁγίῳ ἀντιπλέτετε· ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ
 ὑμεῖς. Ὁμοίως· δὲ ἐξ Αἰγύπτου ὠδηγηθέντα τοὺς

nabo (38) eos. Et inter alia addit : Et regem (39)
 Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad
 me unus e seraphim. Et quæ sequuntur. Illum ergo,
 quem vidit, Dominum Sabaoth, et regem, Isaias
 quidem iste ipsum novit esse (40) Deum Patrem.
 Paulus autem in libro Actuum apostolorum Spi-
 ritum sanctum esse affirmavit, præconis instar id
 ita promulgans : Bene (41) 59 Spiritus sanctus lo-
 cutus est ad patres vestros per Isaiam prophetam di-
 centem : Vade ad populum istum, et dic ipsi : Aure
 audietis, et non intelligetis, et quæ sequuntur, ut
 antea posita sunt. Joannes autem in Evangelio Fili-
 um Dei esse definivit : ait enim : Cum tanta (42)
 signa fecisset Jesus, non poterant credere : quia dixit
 Isaias : Excæcavit eorum oculos, et perverit B
 (43) eorum cor, ut non videant oculis, et non intelli-
 gant corde, et convertantur, et sanabo eos. Et statim
 subdit : Hæc (44) autem dixit Isaias, quando vidit
 gloriam ejus : id est, Filii Dei. Atque hæc quidem
 de his hactenus. Alia vero etiam eandem vim ha-
 bentia, audi a Davide in psalmo xciv ex persona
 Dei Patris canente ad lyram in hunc modum : Ten-
 taverunt (45) me patres vestri, et viderunt opera mea
 quadraginta annis : ideo (46) iratus fui generationi
 huic, et dixi : Semper errant corde : ipsi vero non
 cognoverunt vias meas ; ut juravi in ira mea, si in-
 troibunt in requiem meam. Paulus Hebræis scribens,
 ex eodem psalmo ex persona sancti Spiritus delin-
 nit in hunc modum : Sicut (47) dixit, inquit,
 Spiritus sanctus : Hodie, si vocem meam (48) audie-
 ritis, ne obduretis corda vestra, sicut in exacerba-
 tione, secundum diem tentationis (49), ubi tentave-
 runt me patres vestri (50), et viderunt opera mea qua-
 draginta annis. Et Stephanus in Actis apostolorum
 Judæis ex eodem Scripturæ loco pudorem incutiens
 ait : Duri (51) cervice, et incircumcisi corde, et au-
 ribus, vos semper Spiritui sancto resistitis : sicut pa-
 tres vestri, ita et vos. Similiter vero Hebræos ex
 Ægypto eductos fuisse ac deductos a Domino Moyses
 dicit in Deuteronomio : Dominus (52) enim, inquit,
 solus duxit illos, et non erat 60 cum illis deus alienus.

(38) *Sanabo*. In libro quoque *De Spiritu sancto*,
 num. 29, Didymus dictavit, ἴσονται, cum Hierony-
 mus transtulerit : *Et convertentur* (sive, ut habet
 codex noster, *et convertantur*), *et sanabo illos*.

(39) *Et regem*. Isa. vi, 5. Græca editio D
 ἴδον.

(40) *Esse*. Lego ὄν, pro ὄν. Argumentum porro,
 quod hic hæreticis objicit, attigerat Didymus etiam
 in libro *De Spiritu sancto*, num. 29.

(41) *Bene*. Act. xxviii, 25, 26. Græca editio ha-
 bet ἡμῶν pro ὑμῶν, et λέγον pro λέγοντος. Vox
 vero αὐτῷ ibi deest. In libro *De Sp. sancto*, num.
 5, pro, *bene*, Hieronymus vertit, *sicut*. Itaque ve-
 rissimè est, Didyme opusculi exemplar, quo is usus
 est, habuisse καθὼς pro καλῶς. At in eodem
 libro, num. 29, hunc ipsum locum rursus citat hoc
 modo : « Ut in fine eorumdem Actuum scribitur :
*Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophe-
 tam ad patres vestros* [codex noster : *ad patres no-
 stros*], *dicens : Vade ad populum istum, et dic :*
Aure audietis, et reliqua. »

(42) *Cum tanta*. Joan. xii, 37-40. Plura omittit
 iulurmedia.

(43) *Pervertit*. In Joanne Græca editio habet
 πετώρωκεν, id est, *induravit*. Didymus, ἐπήρωσεν,
 nisi quis librarium conjiciat pro ἐτώρωσεν, scri-
 psisse ἐπήρωσεν. Paulo post Græca Joannis editio
 habet, ἐπιστραφῶσι καὶ ἴσονται, id est *convertantur*,
et sanem, ut legit, et vertit Vulg. interpret.

(44) *Hæc*. Joan. xii, 41, ubi deest vocula δέ.

(45) *Tentaverunt*. Psalm. xciv, 10-12. Græca
 ed. post ὑμῶν addit, ἐδοκίμασάν με. Tum sequi-
 tur, καὶ εἶδον. Pro ταύτῃ, καὶ εἶπον, habet, ἐκάλην,
 καὶ εἶπα.

(46) *Ideo*. Deest vox διὸ in Græca editione Psal-
 morum. Sed eam habet Paulus citans hunc locum
 in Epistola ad Hebræos.

(47) *Sicut*. Hebr. iii, 7-9, ubi legitur : καθὼς
 λέγει.

(48) *Meam*. Biblia : αὐτοῦ, id est *ejus*.

(49) *Tentationis*. Biblia addunt, ἐν τῇ ἐρήμῳ,
 id est *in deserto*.

(50) *Vestri*. Græca editio addit, ἐδοκίμασάν με,
 id est *probaverunt me*. Tum habet : καὶ εἶδον.

(51) *Duri*. Act. vii, 51.

(52) *Dominus*. Deut. xxxii, 42.

Et Jeremias similiter : *Et non* (55) *dixistis* (inquit) : *Ubi est Dominus, qui reduxit nos de terra Ægypti, qui deduxit nos in deserto ?* Isaias autem a Spiritu sancto deductos fuisse dicit : ait enim : *Duxit* (54) *eos per abyssum, sicut equum per desertum, et non laboraverunt; et sicut jumenta per planitiem : descendit Spiritus a Domino, et deduxit illos.* Paulus autem ipsis ducem viæ Christum fuisse docet : *Bibebant* (55) enim, inquit, *de spirituali sequente petra; petra autem erat Christus.* Cui consona etiam Judas in catholica, hoc est universali, Epistola scribit : *Qui* (56) enim *Dominus Jesus semel populum ex Ægypto salvavit, secundo eos, qui non crediderunt ipsi, perdidit.* Eorum (57) ergo conatus, qui adorabilem Filium, et divinum Spiritum aiunt esse creaturam, duobus hic modis evertitur : primum scilicet ex eo, quod de utraque persona in Scriptura dicta sint, quæ unam infinitam naturam denotant; deinde ex eo, quod addatur : *Non erat cum illis Deus alienus, id est heterousius, sive alterius substantiæ.* Eadem ratione Moyses quidem ait : *Non erit* (58) *pars, neque sors Levitis in terra : Dominus ipse est pars eorum.* Et Jeremias : *Qui formavit* (59), inquit, *omnia, ipse est hæreditas Jacob : Dominus nomen illi.* Ac David in xv psalmo : *Dominus* (60) *pars hæreditatis meæ, et calicis mei.* At vero Paulus Spiritum sanctum hæreditatem esse scribit Ephesiis : *In quo* (61), inquit, *credentes signati sumus Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ.* Similiter ad Corinthios scribit Paulus : *Divisiones* (62) *autem charismatum sunt, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem* (63) *autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Ut porro deitatis **61** identitatem ostendat, non modo Spiritus primum meminit hoc in loco, deinde Filii, ac postmodum Patris : sed etiam ille ipse, qui nunc dixit, *Deum omnia operari*, post pauca subdit : *Hæc autem* (64) *omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum unicuique, sicut vult : manifeste, et expresse ostendens, Spiritum esse simul et Deum Patri, ac Filio consubstantialem, et sua præditum auctoritate, ac potestate. Quin audire etiam licet Deum ac Patrem in Isaiâ dicentem : Et gloriam* (65) *meam alteri non dabo : et Joan-*

A Ἑβραίου, ὁ μὲν Μωϋσῆς Κύριον λέγει ἐν τῷ δευτερονομίῳ· Κύριος γάρ, φησὶν, *μόνος ἦεν αὐτούς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἄλλότριος.* Καὶ ὁ Ἱερεμίας ὡσαύτως· Καὶ οὐκ εἴπατε, φησὶν· *Ποῦ ἐστὶν Κύριος ὁ ἀναγαγὼν ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ὁ καθοδηγήσας ὑμᾶς ἐν τῇ ἐρήμῳ ;* Ὁ δὲ γε Ἡσαΐας, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὠδηγήσκειν λέγει· *Ἦγαγε γάρ, φησὶν, αὐτούς διὰ ἀβύσσου, ὡς ἴππον δι' ἐρήμου, καὶ οὐκ ἐκοπλάσαν· καὶ ὡς κτήνη διὰ πεδίου. Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς.* Ὁ δὲ Παῦλος ὠδηγὸν αὐτῶν τὸν Χριστὸν γεννησθαι διδάσκει· *Ἐπιον γάρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.* Ὁ συνωδὰ καὶ Ἰουδᾶς καθολικῶς γράφει· *Ἄπαξ γάρ Κύριος Ἰησοῦς λαὸν ἐξ Αἰγύπτου σώσας, δευτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας αὐτῷ ἀπόλεσεν.* Ἐνταῦθα οὖν διπλῶς ἀναρεῖται ἡ ἐπιχειρησις τῶν λεγόντων κτίσμα τὸν σεπτὸν Υἱὸν καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα, ἀπὸ τε τοῦ περὶ ἑκατέρας ὑποστάσεως κεχρησμοφῆσθαι τὰ τὴν ἀπειρον μίαν φύσιν κατασημαίνοντα, ἀπὸ τε τοῦ παρακείσθαι, *ὅτι οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἄλλότριος,* τοῦτ' ἐστὶν ἑτεροούσιος. Τὸν ἴσον τρόπον Μωϋσῆς μὲν λέγει· *οὐκ ἐστὶ μερίς, οὐδὲ κλῆρος τοῖς Λευαῖταις ἐπὶ [26 a] τῆς γῆς· Κύριος αὐτός, μερίς αὐτῶν.* Ἱερεμίας δὲ· *Ὁ πλάσας, φησὶν, τὰ πάντα, αὐτ' ἐκ κληρονομία τοῦ Ἰακώβ· Κύριος ὁμοῦ αὐτῷ· Δαυὶδ δὲ ἐν ἐ' ψαλμῷ· Κύριος, μερίς τῆς κληρονομίας μου καὶ τοῦ ποτηρίου μου.* Ὁ δὲ γε Παῦλος τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν κληρονομίαν εἶναι Ἐφεσίοις ἐπιστέλλει· *Ἐν ᾧ, φησὶν, πιστεύσαντες, ἐσφραγίσθημεν τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὃ ἐστὶν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν.* Ὁμοίως Παῦλος Κορινθίοις γράφει· *Διαίρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρέσεις διακονιῶν εἰσὶν, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὃ δὲ αὐτὸς θεὸς ὃ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.* Δεικνύς δὲ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, οὐ μόνον ἐνταῦθα πρώτου ἐπιμέμηνηται τοῦ Πνεύματος, εἶτα τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς· ἀλλὰ καὶ ὁ νῦν εἰρηκῶς τὸν θεὸν τὰ πάντα ἐνεργεῖν, μετ' ὀλίγον ἐπάγει· *Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διωροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται· σαφῶς καὶ διαρρήδην αὐτὸ θεὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ*

(55) *Et non.* Jerem. ii, 6. Græca editio : εἶπαν pro εἴπατε, et ἡμᾶς utrobique pro ὑμᾶς.

(54) *Duxit.* Isa. lxxiii, 13, 14. Edit. τῆς ἀβύσσου.

(55) *Bibebant.* I Cor. x, 4.

(56) *Qui.* Judæ vers. 5. Græca editio : εἰδότας ὑμᾶς ἀπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου... μὴ πιστεύσαντας αὐτῷ ἀπόλεσεν. Vulgatus int. pro, *Dominus*, habet, *Jesus*. Didymus utrumque.

(57) *Eorum*, etc. Anomæos, sive Eunomianos potissimum designat. Macedonius enim, ut ait etiam Didymus segm. 48 b, solum Spiritum sanctum, non Filium volebat esse creaturam. Quin de Macedonianis quoque Augustinus in libro *De hæresibus*, hæresi 32, ait : *De Patre et Filio recte sentiunt, quod unus sint ejusdemque substantiæ sive essentiæ.*

(58) *Non erit.* Deut. x, 9, ubi sensus quidem est fere idem, sed verba paululum diversa. Com-

plutensis editio habet : *οὐκ ἐστὶ τὸς Λευαῖταις μερίς καὶ κλῆρος παρὰ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν· Κύριος αὐτὸς κλῆρος αὐτοῦ.* Id est : *Non erit Levitis pars et possessio apud fratres suos. Dominus ipse possessio ejus.* Aliæ editiones aliter.

(59) *Qui formavit.* Bis hæc scripsit Jeremias, cap. x, 5, et cap. li, 19. Utrouque pro τοῦ Ἰακώβ legitur αὐτοῦ.

(60) *Dominus.* Psal. xv, 5.

(61) *In quo.* Ephes. i, 13, 14. Græca editio : ἐσφραγίσθητε, id est *signati estis.* Et paulo post : ὅς ἐστιν. Segm. 56 a, et in lib. *De Spiritu sancto*, num. 5, etiam Didymus dictavit : *signati estis.*

(62) *Divisiones.* I Cor. xii, 4-6.

(63) *Idem.* Omittit voculam ἐστὶ, ut segm. 24 a.

(64) *Hæc autem.* I Cor. xii, 11.

(65) *Et gloriam.* Vocula καὶ deest in Gr. ed.

Τῶν ἁμα καὶ αὐτεξούσιον παριστῶν. Ἔστιν ἀκούσαι καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παρ' Ἡσαΐα μὲν εἰρηκότος· *Καὶ τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω*. Ἰωάννου δὲ φησάντος· *Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα* (ἤδη γὰρ φέδει σαφῶς, ὅτι οὐχ ἑτερουσίῳ τῷ Μονογενεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἢ δόξα ἀναπέμπεται)· πάλιν τοῦ Μάρκου λέγοντος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅς γὰρ ἂν ἐπαισχυθῆ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, ἐν τῇ γυνεῇ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Ὁ Ματθαῖος, τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ἐκτιθέμενος, οὐκ εἶπεν, Ἐν τῇ [26 b] δόξῃ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ', Ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω γράφας· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγριοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ· ὅτε καθίσῃ ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ. Καὶ παρ' Ἰωάννη δὲ φησιν· Ἀδόξασόν με τῇ δόξῃ, ἢ εἶχον παρά σοι, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.

ΚΕΦ. Κ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸ ὁμοούσιον καὶ ἰσοδύναμον, κατοικεῖν ἐν πιστοῖς τὸν τε Πατέρα, τὸν τε Υἱόν, τὸ τε ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πρὸς τὴν τῶν ἑτεροδόξων ἀντίθεσιν.

Εὐρήσομεν ἐτι τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριάδος, καὶ ὡς ἀπαρallάκτως πάντα ἐστὶν αὐτῇ δυνατὰ, εἰ ξυμφωνοῦμεν, ὅτι αὕτη μόνη, ὑπὲρ τὸ αἶλον καὶ ἀόρατον οὖσα, κατ' οὐσίαν μετέχεται δύναται, καὶ πληροῦν ὄν ἐκτίσει ναόν· καὶ αὕτῃ οὐ τὸ πρᾶγμα τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις ἀρμόζει. Ἐπειτα γὰρ τῷ μεθεκτῷ τὸ ἀτρεπτον· καὶ τοῦτω τὸ ἀκτιστον, ὃ ἐστὶν καὶ ἀναρχον. Οὐδὲν δὲ κτιστὸν, ὅσον ἀπὸ Γραφῶν συνθηκίας, μετουσίαις τρόπον μετέχεται δύναται, ἢ πληροῦν οὐσιωδῶς τὸν ἀνθρώπον· ἀλλὰ μόνω τῷ τῆς ἕξεως, τῆς ἀγαθῆς, ἢ τῆς φαύλης. Μεταφορικῶς γὰρ λέγομεν τινὰς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης πεπληρωσθαι, καὶ τεθεωρημένως προφέρειν δύνασθαι τὰ ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης ἐπιχειρεῖν, ὡς οἱ ἀκραφινῶς τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεταλαχόντες. Μαρτυρεῖται οὖν κατοικεῖν ἐν ἡμῖν ὃ τε Πατήρ, ὃ τε Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ὡς ἤνικα Παῦλος Κορινθίοις τὸ δεύτερον γράφει ἐκ τοῦ Ἰερεμίου· *Ἡμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐσμεν ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός· Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός· καὶ πάλιν· Οὐκ οἰδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; καὶ οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ [27 a] σὺ-*

A nem inquietem:: *Ut omnes (66) honorent Filium, sicut honorant Patrem* (jam enim probe noverat, gloriam, quæ redditur Unigenito, et Spiritui sancto, non reddi heterousio, hoc est, ei, qui sit alterius essentialis) : insuper Marcum dicentem ex persona Christi : *Qui enim (67) me erubuerit et verba mea, in generatione ista adultera et peccatrice, et Filius hominis erubescet eum, cum venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis*. Hoc ipsum capitulum exponens Matthæus non dixit, in gloria Patris, sed, in gloria Filii, cum ita scripserit : *Cum autem (68) venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo, quando sedebit in throno gloriæ suæ*. Et apud Joannem ait : *Glorifica (69) me gloria quam habui apud te, antequam*

B mundus esset.

CAP. XX.

De eo, quod in Scripturis ob consubstantialitatem (70), et potestatis æqualitatem legimus, habitare in fidelibus et Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Et contra heterodoxorum objectionem.

Præterea consubstantialitatem esse Trinitatem, ac omnia eam posse sine ullo inter personas discrimine, inveniemus, si hoc animadvertamus, quod cum ipsa (71) sola supra immaterialia et invisibilia omnia posita sit, participari secundum essentialitatem potest, et templum implere, 62 quod condidit; ac si noverimus, non modo hanc ei rem convenire, sed etiam ipsum vocabulum. Quod enim est communicabile, est etiam immutabile; quod vero est immutabile, est etiam increatum, seu, quod idem valet, est etiam æternum. Nulla vero creata res, quantum quidem loquendi consuetudo fert a Scripturis servata, per participationem communicari dici potest, aut substantialiter hominem implere valet; sed dum axat instar habitus boni, aut mali: metaphoricè enim aliqui virtute, et scientia repleti esse dicuntur, et speculative proferre posse virtutis et scientiæ dona (72), ut ii qui vere ac sincere Spiritus sancti gratiæ participes facti sunt. In nobis porro habitare et Patrem, et Filium, et Spiritum testantur Scripturæ: ut cum Paulus in secunda ad Corinthios scribit ex Jeremia: *Nos enim (73) sumus*

(66) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(67) *Qui enim*. Marc. viii, 38. Græca editio sic habet omnino, ut Didymus. At Vulgatus interpres contrariò sensu: *confessus fuerit, et: confitebitur*. An suspicari licet librariorum ita scripsisse, pro *confessus fuerit, et, confundetur*?

(68) *Cum autem*. Matth. xxv, 31. Græca editio pro *ὅτε* habet *τότε*, id est, *tunc*.

(69) *Glorifica*. Joan. xvii, 5. Aliqua omittit *intermedia*.

(70) *Ob consubstantialitatem*, etc. Hoc ipsum argumentum fuscè persequitur Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 4, et seqq., et num. 25 et 60. Alicubi vero iisdem verbis mentem suam aperit, quibus hoc in capite.

(71) *Ipsa*. Librarios quasi incertus, scriberetne

D αὐτῇ, id est, *hæc*, an αὐτῇ, id est, *ipsa*, scripsit sine spiritu, ac sine accentu, αὐτῇ.

(72) *Dona*. *Ἐπιχειρεῖν* est proprie *manupretium*, translate quodvis *præmium*, aut *merces*. Itaque Sophocles, apud Clementem in quarto *Stromatum*, virtutem ait laboris ipsam sui præmium esse, οὐχ ἐκ θυραίων τὰπχειρεῖν λαμβάνειν, id est, *non aliunde præmia accipere*.

(73) *Nos enim*. II Cor. vi, 16. Græca Epistolarum Pauli editio habet: Ὑμεῖς . . . ἐστε . . . ὅτι ἐνοικήσω . . . ἔσονται μοι. Locus vero a Paulo hic allegatus exstat non in Jeremia, ut ait Didymus, sed Levit. xxvi, 12. At cum Apostolus paulo post afferat Jeremiæ verba, *ero vobis in Patrem*, hinc fortasse profecta errati occasio. Quanquam Didymus in citandis Scripturæ locis memoria nonnun-

templum Dei viventis, sicut dicit Deus : *Inhabitabo* (74) *in ipsis, atque inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt meus populus. Et rursus : Nescitis* (75) *quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Et : Nescitis* (76) *quod corpora vestra templum sunt existentis in vobis Spiritus sancti, quem habetis a Deo? Et ad Ephesios : Ut det* (77) *vobis secundum divitias gloriae suae, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, habitare Christum per fidem in cordibus vestris. Et sicut cum Dominus in Joanne ait : Spiritum* (78) *veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum : vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit ; et rursus : Si quis* (79) *diligit me, sermonem* **63** *meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus. Atque hoc ei magis manifestum erit, qui norit* (80) *, omnipotentem Deum Verbum et immutabilem mansisse, et a Virgine in utero gestari voluisse. Ipsi vero iterum instant, et ita contradicunt* (81). Scriptum est (82) scilicet de Anania (83) quidem : *Cur implevit Satanus cor tuum? De Juda vero* (84), *quod intraverit in ipsum Satanus. Quibus sic respondendum est. Satanus non participatus, neque in animam veluti insiliens, sed eam decipiendo, et mala consilia, ac versutos mores in ea operando, atque otiosam reddendo, sua nequitia replet eum, qui non attendit quod scriptum est : Non des* (85) *in commotionem pedem tuum, neque dormitat qui custodit te. Quo modo Elymam filium suum operationis Satanicæ suggestionem replevit : nam ei mente* (86) *et actionibus abomi-*

A *ματα ὑμῶν γὰρ τοῦ ἐν ὑμῖν ἀγίου Πνεύματος ἔστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ; Καὶ Ἐφεσίους : Ἴνα δῶῃ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι, διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἕσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν, διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Καὶ ὡς ἔθαν ὁ Δεσπότης ἐν Ἰωάννῃ λέγει· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκατε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῶν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται· καὶ πάλιν· Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ πρὸς αὐτόν ἔλευσόμεθα, καὶ μονήν παρ' αὐτῷ ποιήσομεθα. Ἔσται δὲ τοῦτο πλέον καταφανές τῷ ἐπιστάνοντι, ὅτι θελήσας ὁ πάντα δυνάμενος Θεὸς Λόγος, ἀτρεπτὸς τε διέμεινεν καὶ ὑπὸ τῆς Παρθένου ἔκφυορθη. Οἱ δὲ πάλιν ἐπιστάνται ἀντιλέγοντες. Γέγραπται δὴθεν περὶ μὲν Ἄνανια· Διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ; περὶ δὲ Ἰούδα, ὡς Εἰσήλθεν εἰς αὐτόν ὁ Σατανᾶς. Πρὸς οὓς ῥητέον, ὡς οὐ μετεχόμενος, οὐδὲ τῇ ψυχῇ ὡσπερ ἐπιδατεύων, ἀλλὰ φανακίζων, καὶ καχοουλλίας, καὶ καλίμβολόν τρόπον ἐνεργάζόμενος, καὶ πάρεργον ποιῶν τῆς ἑαυτοῦ πονηρίας, πληροὶ τὸν μὴ προσέχοντα τῷ, Μὴ δόξης εἰς ὅλον τὸν πόδα σου, καὶ οὐ μὴ νυστάζει ὁ φυλάσσω σε· καθ' ὃν τρόπον Ἐλυμαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπλήρωσεν τῇ ὑποβολῇ πράξεως σατανικῆς· λέγει γὰρ αὐτῷ Παῦλος, μυσταρῶ τὴν γνώμην καὶ τὰς πράξεις τυγχάνοντι, καὶ ἀνάπλεψ τῆς διαβολικῆς [27 b] ἐπιμοχθηρίας, καὶ κατασοφίζομένῳ τοὺς ἀγίους, ὡς δοκεῖν ἐν αὐτῷ οἰκεῖν τὸν ἀρχέκακον πατέρα αὐτοῦ· Ὡς ἀλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης φαρδιουργίας*

quam lapsum esse, alias jam dixi. Ita in lib. *De Spiritu sancto*, num. 10, cum ex XII Luce capite attulisset versiculos 11 et 12, statim subjungit : *Et in alio Evangelio ; cum tamen continuo non aliud, sed rursus idem citet Luce Evangelium, afferens ex cap. XXI versiculum 14. Quin etiam num. 60 similem denno nævum diligens lector animadvertet : ait enim : « Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit [codex noster, intravit] in eum Satanus. » At verba ista : Intravit autem Satanus in Judam, quæ tum Græca editio, tum Vulgata translatio habet in Luc. cap. XXXII, vers. 3, non Salvatoris sunt, sed evangelistæ. Simile quid reperies num. 18 ejus libri. Vide etiam quæ dixi pag. 3, not. 2, et pag. 49, not. 11.*

(74) *Inhabitabo.* In Levitico sic habet Græca editio : καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαός, id est, *et inambulabo in vobis, et ero vester Deus, et vos eritis mihi populus.*

(75) *Nescitis.* I Cor. III, 16.

(76) *Nescitis.* I Cor. VI, 19. Græca ed. pro τὰ σώματα habet τὸ σῶμα, id est, *corpus.* Vulgatus Int. *membra.* Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 25, *corpora.*

(77) *Ut det.* Ephes. III, 16, 17. Vide notam 8, pag. 49.

(78) *Spiritum.* Joan. XIV, 17.

(79) *Si quis.* Joan. XIV, 23. Græca editio, ac Didymus ipse segm. 24 a, pro ποιήσομεθα habet ποιήσομεν.

(80) *Norit.* Notanda vox, ἐπιστάνοντι.

(81) *Contradicunt.* Hoc ipsum argumentum sibi

objicit, ac diluit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 60 et 61. Confer, si placet, utriusque operis loca.

(82) *Scriptum est.* Act. V, 3. Vulgatus interpres pro, *implevit*, habet, *tentavit.* Didymus autem in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 18, legit, *complevit*, et num. 60, *implevit* : quin vocem ipsam, *implevit*, ibi urget, argumentum diluens ex ea desumptum. Hæc enim ibi legimus : *Interim nunc disputemus adversum id quod scriptum est : Quare implevit Satanus cor tuum? quomodo Satanus mentem alicujus, et principale cordis impleat. . . sed quasi callidus quidam, et nequam ac fallax (cod. noster : atque pellax, pro, ac fallax) fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit [rectius codex noster : trahat], per cogitationes, et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est.* Gregorius Nyssenus quoque in opusculo ad Ablebium tom. II, pag. 452 legit : *Quare implevit Satanus, et cætera.*

(83) *De Anania.* Codex, περὶ μὲν Ἄνανια. Putabit quis legendum, περὶ μὲν Ἀνανίου, vel cum locus hic citatus incipiat in Bibliis a voce Ἄνανια, legendum fortasse sic esse : περὶ μὲν Ἀνανίου Ἄνανια, διὰ τί, et reliqua. Vide tamen segm. 77 a.

(84) *De Juda vero.* Luc. XXII, 3.

(85) *Non des.* Psal. CXX, 3. Complutensis editio : μὴ δόξῃ, id est, *non det*, ut Vulg. interpres. Tum pro, καὶ οὐ μὴ νυστάζει, habet, μὴδὲ νυστάζει. Mox codex habet Ἐλυμαν pro Ἐλύμαν.

(86) *Mente.* In codice, τὴν γνώμην. Legendum vero, ut patet, τὴν γνώμην.

οὐκ διαδόλου· ἔτι δὲ καθὼς καὶ τοὺς ψευδοπροσβύ-
 τας ἐπὶ τῆς σεμνοπρεπιστάτης Σωσάννης ἐπλήρωσεν
 ἀκολάστου γνώμης· ἔχει δὲ οὕτως· *Ἥλιον δὲ καὶ*
οἱ δύο προσβύτεροι πλήρεις τῆς ἀνόμου ἐννοίας.
 Καὶ ἴνα μὴ ὄχλον πολλὸν τῇ ἀκοῇ παρασκευάζωμεν,
 καλλὰ ἔ λέγειν εἰχομεν, εἰς τοῦτο παρέντες, συν-
 τόμως ἐροῦμεν, ὡς εἴπερ κρατεῖ ὁ λόγος αὐτῶν
 αὐτός, ὅρα λοιπὸν μὴ μέγα οἰεσθαι τὸ τὴν θεῖαν γα-
 ληκότητα οἰκεῖν ἐν πιστοῖς, ἀλλ' ὡς ἐν γε δὴ μόνῳ
 τῷ ἔκειν τοῦτο-τὴν ὄξαν ἔχειν.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως καὶ
 τῆς οὐσίας, λαλεῖν ἐν πιστοῖς τὴν Τριάδα.

Καὶ τὸ λαλεῖν δὲ ἐξ Ἰσου ἐν ἀγίοις τὰς θείας ὑπο-
 στάσεις, τὴν ἀπαρραξίαν τῆς φύσεως καὶ ἐξουσίας
 ἀπαγγέλλει. Ζαχαρίας μὲν γάρ, οὐχ ὁ προφήτης,
 ἀλλ' ὁ πατὴρ Ἰωάννου, Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ
 διὰ τῶν προφητῶν λελαληκέναι ἔφησεν. Καὶ Παῦλος
 δὲ ὁμοίως Ἑβραίοις ἐπέστειλεν· *Πολυμερῶς καὶ*
καλιτέρως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατρά-
σιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν
τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. Καὶ Κορινθίοις
 δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔγραψεν· *Ἐπεὶ δοκιμὴν ἤτεϊτε*
τοῦ ἐν ἡμοῖ λαλοῦντος Χριστοῦ. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ
 παρὰ Ματθαίῳ διδάσκει· *Ὁ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λα-*
λοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν ἐστίν·
τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

(87) *Princeps*, etc. Voce, ἀρχέακος, quae in vul-
 garis lexicis adest, usus est non modo Didymus et
 in hoc opere, et in libro *adversus Manichæos* ver-
 sus finem, verum etiam Clemens Alexandrinus in
Protreptico, ubi Satanam dixit quoque, ἀρχοντα τῆς
 κακίας, id est, *nequitiae principem*.

(88) *O plene*. Act. xiii, 40.

(89) *Fallacia*. Ita veritū Vulgatus. Hieronymus in
 lib. *De Spiritu sancto*, num. 60, ubi similia dictasse
 Didymum dixi, transulit, *iniquitate*. Hæc enim ibi
 legitur : *Arguens itaque eum* (Elymam) *apostolus*
Paulus, atque corripens ait : *O plene omni iniqui-*
tate, et omni dolo [cod. noster : *omni dolo, et omni*
iniquitate], *fili diaboli, inimice justitiæ Dei. Quia*
enim versipellis, et callidus, omnem in se dolam
fraudentiæ [cod. noster, *dolum fraudulentiamque*]
susceperat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse
omne principale illius [codex noster, *omissis voci-*
bus, ipse omne, habet : *qui implevit et principale*
*ipsius] *fraude, et iniquitate . . . ut ipse Satanæ**
. . . habitare in eodem putaret.

(90) *Senes falso*. Ex personis comicis una dice-
 batur ψευδοκόρη, id est, *virgo falso sic dicta*. Simili
 fere ratione viros illos Didymus dicit, ψευδοπρο-
 σβύτας.

(91) *Venerunt*. Dan. xiii, 28. Duæ voculæ, *autem*
 et, desunt in Græca editione. Sed Didymus eundem
 locum citans eas habet etiam in libro *De Spiritu*
sancto, num. 61, ubi legitur : *Hæc autem fallacia*
etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crude-
litatem se vertierant, intravit : implens animas eorum
*[cod noster : *Huc utens fallacia contra presbyteros,**
qui contra Susannam amorem in crudelitatem verte-
rant, implevit animas eorum] incendio libidinis, et
seva senii [cod. noster, *senium*] *voluptate. Scriptum*
*est enim : *Venerunt autem ei duo presbyteri, pleni**
iniqua cogitatione.

(92) *Oportet jam*. Pro ὅρα lego ὥρα. Hæc enim

nabili ac diabolica nequitia pleno, et sanctos ea-
 ptiore eludenti, ita ut pater ejus, princeps mali au-
 ctor (87), in ipso habitare videretur, dixit Paulus : *O*
plene (88) *omni dolo et omni fallacia* (89), *fili di-*
aboli ! Ac præterea quo modo illorum etiam, qui
 senes falso (90) dicebantur, mentem incontinentia,
 qua in mulierem pudicissimam Susannam sereban-
 tur, implevit. Sic autem scriptum est : *Venerunt* (91)
autem 64 *et duo presbyteri pleni iniqua cogitatione.*
 Ac ne nimiam auribus molestiam comparemus, plu-
 breviter dicemus : quod si quid valet hæc eorum
 faciamus, quod divina serenitas habitet in fi-
 delibus ; sed spectata dumtaxat hominum opinione glorio-
 sum hoc esse statuamus.

B

CAP. XXI.

De iis locis in quibus, ob naturæ, et substantiæ
identitate, loqui in fidelibus Trinitas dicitur.

Ex eo etiam quod in sanctis (93) ex æquo lo-
 quantur divinx hypostases, unam sine ullo discrimine
 ipsis naturam et potestatem esse apparet. Nam Zacharias
 quidem, non propheta (94) ille, sed Joannis pater,
Dominum Deum Israelis, per prophetas locutum esse
dixit (95). Paulus autem simili-
 liter Hebræis scripsit : *Multiſariam* (96) *multisque*
modis olim Deus loquens patribus in prophetis, no-
vissimis diebus istis locutus est nobis in Filio. Et
 ad Corinthios de Filio scripsit : *Quoniam* (97) *ex-*
perimentum æveritatis Christi, qui in me loquitur.
 Salvator autem apud Matthæum docet : *Non*
enim (98) *vos estis qui loquimini, sed Spiritus Pa-*
tris vestri, qui loquitur in vobis.

locutio, ὥρα λέγειν, καιρὸς λέγειν, ὥρα οἰεσθαι, et
 aliæ id genus, non raro occurrunt in Græcis Patri-
 bus, ut, exempli gratia, in Cyrillo Alexandrino pag. 42
Thesauri, et in Gregorio Nazianzeno orat. 35, ubi hæc
 locutio ὥρα διαγράφειν, non satis concinne ab
 interprete redditur : *tempus jam fu-*
erit, etc.

(93) *In Sanctis*. Nempe in sacris scriptoribus, qui
 Deo afflante scripserunt. Hos enim passim *Sanctos*
 per antonomasiam dicit Didymus in hoc opere. Quin
 etiam eam vocem hoc modo ab ipso adhibitam ob-
 servavi in libro *De Spiritu sancto*, et in *Enarratio-*
nibus in Epistolas catholicas, atque in aliis etiam
 Patribus. Ductam vero opinor eam locutionem ex
 vers. 21 capituli 1 secundæ Petri Epistolæ : *Spiritu*
sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.

(94) *Non propheta*. Simili ratione loquitur Didy-
 mus segm. 109 b, communem secutus consuetudi-
 nem, ut alterum Zachariam ab altero distinguat.
 Cæterum Zacharias quoque Joannis pater *prophe-*
tasse dicitur a Luca cap. 1, vers. 67. Lucæ verba
 profert Didymus ipse in lib. *De Spiritu sancto*,
 num. 8 : sed eo in loco edita exemplaria mendosa
 sunt : sic enim habent : « Et post alia : *Et Spiritu*
sancto repletus est Zacharias pater ejus. Haud du-
 bium quin et Joannes prophetavit. Necnon in Acti-
 bus apostolorum, » et cætera. Porro ubi editio habet,
quin et Joannes, codex noster habet : quin Joannes
et. Utraque autem lectio, ut puto, emendatione in-
 diget, ac ita legendum est : « Et post alia : *Et Spiritu*
sancto repletus est Zacharias pater ejus (haud du-
 bium, quin Joannis), *et prophetavit.* Necnon, » et
 cætera.

(95) *Dixit*. Luc. 1, 68 et 70.

(96) *Multiſariam*. Hebr. 1, 1 (ap. Vulg. 1 et 2).

(97) *Quoniam*. II Cor. xiii, 3.

(98) *Non enim*. Matth. x, 20.

65 CAP. XXII.

De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

Hoc ipsum manifestissime in iis etiam locis contemplari docemur, in quibus scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto: ut cum Paulus per litteras Romanos sic alloquitur: Vos (99) existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro; et rursus: *Ut qui (1) vivunt, non jam sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit, Christo;* et ad Galatas: *Si Spiritu (2) vivimus, Spiritu et ambulemus.*

CAP. XXIII.

De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, cœlestem legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse scriptum fuit.

Ob eam, quam diximus, rationem cœlestem quoque legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse Scripturæ aiunt. Ita sacer Psaltes in psalmo quidem xxxvi inquit: *Lex (3) Dei ejus in corde ipsius.* In xxxix autem: *Ut facerem (4), Deus, voluntatem tuam volui, et legem tuam in medio ventris mei.* Paulus vero scribit Galatis quidem: *Alter (5) alienius onera portate, et sic adimplete legem Christi;* et ad Corinthios in prima Epistola: *Factus (6) sum iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrifacerem eos, qui sine lege erant;* ad Romanos autem: *Nam lex (7) Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis;* et rursus Novum ac Vetus Testamentum subindicans, ait: *Nunc (8) autem soluti sumus a lege mortui in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate Spiritus, et non in vetustate litteræ;* et rursus: *Scimus (9) enim quod lex spiritalis est.*

66 CAP. XXIV.

De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominamur.

Propter hanc ipsam porro rationem aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales, in sequentibus Scripturæ locis cognominamur. Vidua quidem, quæ in Sareptis (10) erat, Eliæ Thesbitæ dixit: *Quid (11) mihi et tibi, vir Dei? et rursus: Nunc (12) cognovi quod homo Dei sanctus es tu.* Sunamitis autem ad suum

(99) Vos. Rom. vi, 11.

(1) Ut qui. II ad Cor. v, 15. Vocem Χριστῶ non habet Græca editio, nec Didymus ipse pag. 67.

(2) Si Spiritu. Galat. v, 25.

(3) Lex. Ps. xxxvi, 53 (seu 51).

(4) Ut facerem. Psal. xxxix, 11. Complut. edit. habet ἡ δουλεύθη, ac transponit nomen ὁ Θεός.

(5) Alter. Galat. vi, 2.

(6) Factus. I Cor. ix, 20 et 21. Græcæ editiones pleræque habent Θεῶ et Χριστῶ.

(7) Nam lex. Rom. viii, 2.

(8) Nunc. Rom. vii, 6. Græcæ editiones nonnullæ habent ἀποθανόντος. Vulg. mortis.

A

ΚΕΦ. ΚΒ.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἦρουν διὰ [28 a] τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριᾶδος, γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοῦτο ἐπιφανέστατα θεωρεῖν διδάσκει, καὶ τὸ γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς ὅταν Παῦλος διαλέγεται γράμμασι Ῥωμαίοις· Ὑμεῖς λογίσεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Ἴνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι Χριστῷ· καὶ Γαλάταις· Εἰ ζῶμεν Πνεύματι, Πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

ΚΕΦ. ΚΓ.

B

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, τὸν ἀνωθεν νόμον γεγράφθαι εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Δι' ὃν ἔραμεν λόγον καὶ ὁ ἀνωθεν νόμος γέγραπται εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καθὰ ὁ ἱεροφάτης λέγει, ἐν μὲν λς' ψαλμῷ· Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· ἐν δὲ λθ'· Τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημα σου ἐβουλήθη, καὶ τὸν ὅμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοίτης μου. Καὶ ὡς Παῦλος γράφει Γαλάταις μὲν Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Κορινθίοις ἐν τῇ α' Ἐπιστολῇ· Ἐγενόμην τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὢν ἀνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔνομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω τοὺς ἀνόμους· Ῥωμαίοις δὲ· Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Καὶ πάλιν τὴν Νέαν καὶ τὴν Παλαιάν Διαθήκην αἰνιτικῶς φησιν· Νυνὶ δὲ κατηρηθήμεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καιρότητι Πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος· καὶ πάλιν· Οἶδαμεν γὰρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν.

ΚΕΦ. ΚΔ.

D

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος ἐν τῇ Τριᾷδι αἰτίας, χρηματίσειν ἡμᾶς [28 b] ἢ ἀνθρώπους Θεοῦ, ἢ Χριστιανοὺς, ἢ πνευματικούς.

Χρηματίζομεν τοίνυν διὰ τοῦτο ἢ ἀνθρωποὺς Θεοῦ, ἢ Χριστιανοὺς, ἢ πνευματικοὺς, δι' ὧν φασιν, ἢ μὲν ἐν Σαρέπτοις χήρα πρὸς τὸν Θεοβίτην Ἥλιον· Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ; καὶ πάλιν· Νῦν ἔγνω, ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος εἰ σύ· ἢ δὲ Σουμαντίτις πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα περὶ Ἐλισαῖ

(9) Scimus. Rom. vii, 14.

(10) In Sareptis. Ad vocem Σαρέπτοις in membrana margine librarius hanc apposuit notam: τόπος ἐστὶ τῆς Σιδῶνος, id est, locus est Sidonis. Nimirum Sarepta, a Plinio quoque lib. v, cap. 19, commemorata, inter Sidonem erat ac Tyrum, in Sidoniorum tamen agro sita.

(11) Quid. III Reg. xvii, 18.

(12) Nunc. III Reg. xvii, 25 (seu 24). Græca editio caret voce ἅγιος, id est, sanctus, quam huc fortasse Didymus transtulit e sequenti loco quarti Regum. Ac pro νῦν ἔγνω habet, ἰδοὺ ἔγνωκα, id est, ecce cognovi. Mox codex: Σουμαντίτις ὄρο Σουμαντίτις.

τῷ προφήτῳ· Ἰδοὺ δὴ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ μέ-
 γας παραγίνεται πρὸς ἡμᾶς· αἱ δὲ Βασιλ. καὶ ἱστο-
 ρίαι· Καὶ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἦλθεν ἐξ Ἰούδα,
 καὶ προσεφίτευσεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν
 Βεθλὴ· ὁ δὲ ἱεροφάντης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πν̄
 ψαλμοῦ· Προσευχὴ Μωϋσῆ, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ·
 ὁ δὲ Παῦλος, Τιμοθέῳ γράφων τὸ δεύτερον· Ἴνα
 ἄριστος ἦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον
 ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος· αἱ δὲ Πράξεις· Ἐγένετο δὲ
 αὐτὸς καὶ ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ, χρηματίζουσα τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ
 τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς· ὁ δὲ Παῦλος Κορινθίους
 ἐν Ἐπιστολῇ διαλεγόμενος· Περὶ δὲ τῶν πνευμα-
 τικῶν οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγγοῦν, ἀδελφοί. Οἴδατε,
 ὅτι ὅτε ἐθνή ἦτε, πρὸς τὰ εἰδωλα τὰ ἄφωνα ὡς
 ἀπήγεσθε ἀπαγόμενοι· διὸ ἠγωνίζω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
 δεὶς δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν
 Πνεύματι ἁγίῳ· καὶ πάλιν· Φυχικὸς δὲ ἄνθρω-
 πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ (μω-
 ρία γὰρ αὐτῷ ἔστιν), καὶ οὐ δύναται ἠγῶναι, ὅτι
 πνευματικὸς ἀνακρίνεται· ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνα-
 κρίνεται μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνα-
 κρίνεται. Τίς γὰρ ἔγνω τοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβά-
 σαι αὐτόν; ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν· καὶ
 πάλιν Ἀδελφοί, εἶν καὶ προληφθῆ ἄνθρωπος ἐξ
 ὑμῶν ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί,
 καταριζέτε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος·
 σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῆς. Ἀλλή-
 λω [29 a] τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀνα-
 κληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

ΚΕΦ. ΚΕ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος τῆς
 Τριάδος αἰτίαν, τὴν Γραφήν, ἅπερ νῦν λέγει
 τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε λέγειν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος.

Μίαν θεότητα καὶ δεσποτείαν ἡ Γραφὴ δηλοῦσα,
 ἕπερ νῦν λέγει τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε φάσκει τοῦ Υἱοῦ,
 ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι, ὡς ἠγίκα ὁ Σωτὴρ πα-
 ρὰ Ματθαίῳ Ἰουδαίοις λέγει· Ἀπόδοτε τὰ Καίσα-
 ρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Καὶ ὡς
 ὅταν ὁ ἀοιδιμος γράφει Παῦλος Φιλιππησίους μὲν·
 Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἐαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ· Γαλάταις δέ· Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ
 τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ

A virum de Eliseo propheta sic loquitur : *Ecce* (13)
 vir Dei magnus venit ad nos. Regum vero historiae :
Et homo (14) *Dei venit ex Juda, et prophetavit in*
altari, quod est in Bethel. Ac sacer Psaltes in in-
 scriptione psalmi LXXXIX : *Oratio Moysis hominis*
 (15) *Dei.* Paulus autem secundam Timotheo scri-
 bens Epistolam : *Ut* (16) *perfectus* (17) *sit homo*
Dei, ad omne opus bonum instructus. Acta vero :
Factum est (18) *autem, ut etiam annum totum con-*
gregarentur ipsi in Ecclesia, et cognominarentur
primum Antiochiæ discipuli, Christiani. Et Paulus
 Corinthios in Epistola sic alloquitur : *De spiritali-*
 (19) *bus* (19) *autem, nolo vos ignorare, fratres. Sci-*
 tis, quod, cum gentes essetis, ad simulacra muta
 veluti adducebamini sequentes. Ideo notum vobis fa-
 B *cio, quod nemo* (20) *potest dicere, Dominus Jesus,*
 nisi in Spiritu sancto. Et rursus : *Animalis* (21)
 autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei ;
 stultitia enim sunt illi : et non potest cognoscere
 quod spiritaliter (22) *judicatur : spiritalis autem*
 iudicis quidem omnes, ipse vero a nemine iudicatur.
 Quis enim **67** *cognovit mentem (seu sensum) Domini*
 qui instruet eum? nos autem mentem (seu sensum)
 Christi habemus. Et rursus : *Fratres* (23), *et si præoc-*
 cupatus fuerit homo ex vobis in aliquo delicto, vos
 qui spiritales estis, talem instruite in spiritu leni-
 tatis : considerans te ipsum, ne et tu teneris. Alter
 alterius onera portate, et sic adimplete legem Chri-
 sti.

C

CAP. XXV.

De iis locis in quibus, Scripturæ ob eandem cau-
 sam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis,
 ea quæ alicubi dicunt esse Patris, alibi dicunt
 esse Filii, aut Spiritus sancti.

Unam deitatem et dominationem ut ostendant
 Scripturæ, ea quæ nunc dicunt esse Patris, alibi
 aiunt esse Filii, aut Spiritus sancti : Ut cum Salva-
 tor apud Matthæum Judæis dicit : *Reddite* (24) *quæ*
sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo. Et
 cum inclutus Paulus scribit ad Philippenses qui-
 dem : *Omnes* (25) *enim quærunt quæ sua sunt, non*
quæ Jesu Christi : ad Galatas vero : *Qui autem* (26)
sunt Christi Jesu, carnem crucifixerunt cum passioni-

(15) *Ecce.* IV Reg. iv, 9. Sensus citat : nam
 verba in Complutensi editione sunt : Ἰδοὺ δὴ οἶδα,
 ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος οὗτος διαπορεύεται ἐφ'
 ἡμᾶς· id est, ecce jam novi quod homo Dei sanctus
 iste transit ad nos.

(14) *Et homo.* III Reg. xiii, 1 et 2. Hic quoque
 citatur sensus. Verba sunt : Καὶ Ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ
 Θεοῦ παρεγένετο ἐξ Ἰούδα . . . εἰς Βαιθὴλ . . .
 καὶ ἐπεκάλεσεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, id est, *Et ecce*
homo Dei venit ex Juda . . . in Bethel . . . et
invoxit super altare.

(15) *Hominis.* Complut. editio : ἀνθρώπου, id est,
 homini. Nonnullæ aliæ, ut Didymus.

(16) *Ut.* II Tim. iii, 17.

(17) *Perfectus.* Ad dictionem ἄριστος hæc adno-
 tavit librarius in margine : ὀρθὸς· ὁλόκληρος· πε-
 πηρωμένος, id est : sanus, integer, completus.

(18) *Factum est.* Act. xi, 26. In Græca edit. deest
 vocula καί, ac nonnulla adduntur intermedia.

(19) *De spiritalibus.* I Cor. xii, 1-3. Vox ὅτε
 deest in aliquibus editionibus Græcis : sed eam legit
 Vulg. interpres. Pro ἀνήγεσθε Græca editio habet,
 ἀν ἤγεσθε.

(20) *Nemo.* Post hanc vocem nonnulla omittit.
 Græca ed. pro Κύριος Ἰησοῦς habet, Κύριον Ἰη-
 σοῦν. Vulgatus int. legit, ut Didymus hoc in loco.

(21) *Animalis.* I Cor. ii, 14-16.

(22) *Spiritaliter.* Lego πνευματικῶς, ut est in
 Græcis Bibliis : quæ paulo post pro πάντας habent
 πάντα, id est, omnia.

(23) *Fratres.* Galat. vi, 1 et 2. Græca editio non
 habet voces, ἐξ ὑμῶν.

(24) *Reddite.* Matth. xxii, 21 ; Marc. xii, 17 ;
 Luc. xx, 25.

(25) *Omnes.* Philipp. ii, 21. Græca editio : οὐ τὰ
 τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

(26) *Qui autem.* Galat. v, 24. Græca ed. non ha-
 bet vocem Ἰησοῦ.

Ἐρωδᾶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ πάλιν· Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ἡμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Ῥωμαίους· Μάρτυρ γὰρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὃ λατρεύω ἐν τῷ Εὐαγγέλιῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ τὴν ἑρπὴν λειτουργίαν ποτὲ μὲν Θεῷ τῷ Πατρὶ, ποτὲ δὲ Θεῷ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ ἐκτελεῖσθαι ἔφη, γράψας Κορινθίοις, τὸ μὲν α· Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρετὰς Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ· ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστὸς τις εὑρεθῇ· τὸ δὲ δεύτερον· Ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς, ὡς Θεοῦ διάκονοι· καὶ πάλιν· Διάκονοι Χριστοῦ εἰσιν· παραφρονῶν λέγω· ὑπὲρ ἐγῶ. Καὶ. . . . .

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(Initium desideratur.)

..... B ..... [Quis permansit (49) in timore ejus, et derelictus est? aut quis invocavit eum, et despexit illum? Ut enim aiunt etiam externi (50), sive profani: Qui obtemperat deo, illum magis exaudire (51) 70 consuevit. Ut ostendat porro ni-

A sus : *Glorificantes (42) Deum in obedientia confessionis vestrae in Evangelium Christi; et ad Romanos : Testis (43) enim mihi est Deus, cui servio in Evangelio Filii ejus.* Quin etiam sacram liturgiam modo quidem Deo Patri, modo autem Deo Unigenito ipsius Filio praestari ac perfici dixit ad Corinthios scribens: in prima quidem Epistola : *Sic nos (44) existimet homo ut ministros Christi 69 et dispensatores mysteriorum Dei : quod autem reliquum est, quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniat; in secunda vero : In omnibus (45) exhibentes nosmetipsos sicut Dei ministros; et rursus : Ministri (46) Christi sunt? [praeter mentem dico] plus, ego. Et (47). . . . .*

CAP. XXVI (48).

[Quis permansit (49) in timore ejus, et derelictus est? aut quis invocavit eum, et despexit illum? Ut enim aiunt etiam externi (50), sive profani: Qui obtemperat deo, illum magis exaudire (51) 70 consuevit. Ut ostendat porro ni-

(42) *Glorificantes.* II Cor. ix, 13.
 (43) *Testis.* Rom. i, 9. Nonnulla omittuntur intermedia.

(44) *Sic nos.* I Cor. iv, 1 et 2.

(45) *In omnibus.* II Cor. vi, 4.

(46) *Ministri.* II Cor. xi, 23. Editio Graeca habet, λαλῶ, id est, loquor, pro, λέγω. Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(47) *Et. . .* Cum codex quaternionibus constet, quorum singuli quatuor integras membranas habent, nempe octo folia, seu dimidias membranas, quidam satis vetustus, librario tamen recentior, singulorum quaternionum initio suum apposuit numerum: nempe folio 6 apposuit notam δ', folio 14 notam ε', folio 22 notam ζ'. Hujus vero sexti quaternionis postrema verba sunt, ὑπὲρ ἐγῶ. Καὶ. Folio autem sequenti, seu tricesimo, a quo incipit septimus quaternio, octo foliis, ut tres praecedentes, constans, apposuit notam ζ'. Attamen inter sextum illum et septimum hunc quaternionem multa desiderari perspicuum est. Quae cum ita se habeant, primum quidem apparet, mutilum hoc in loco jam tum fuisse codicem, cum eae notae appositae fuerunt: deinde cum verisimile non videatur, ea, quae desiderantur, tam multa fuisse, ut octo integris foliis continerentur (deest enim duntaxat suis capitibus xxv, et initium capitibus xxvi, cuius magna pars exstat), suspicari licet librarium ipsum ea omisisse, nullum vero ex iis foliis quae ab eo erarata sunt, hic deficere.

(48) *Caput XXVI.* Filium esse Deum Patri aequalem probat in hoc capite Didymus ex iis Scripturae locationibus, in quibus eadem ipsi ac Patri tribuuntur, et nonnullas solvit haereticorum objectiones.

(49) *Quis permansit.* Eccli. ii, 11 (seu 12). Graeca ed. habet ὑπερβῆδεν. Porro librum Ecclesiastici, quem temere heterodoxi rejiciunt, citat Didymus etiam segm. 121 a, et 159 a. Quin citari etiam putabit quis in lib. *De Spiritu sancto*, n. 10, ut ceusuit is, qui concinnavit editionem Veronensem. At ibi laudatur a Didymo non Ecclesiasticus, sed versiculum 6 capituli II Proverbiorum, in hunc modum: « Dominus, inquit, dabit sapientiam, et a facie ejus sapientia [codex noster, scientia, quod magis consentaneum est Graecis Bibliis], et intellectus procedit. » Vox autem, procedit, omittitur in nostro codice, item ut in Graeca Bibliorum editione.

(50) *Externi.* In Graeco, οὐ ἔξω. Locutio est biblica, Graecis Patribus usitata, qua ii significantur, qui extra Ecclesiam sunt. Ducta est autem ex illo Pauli I ad Cor. v, 12: Τί γὰρ μοι τοὺς ἔξω χρίστεν; id est: *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare?* et similibus aliis ejusdem Apostoli locis, quorum unum Didymus noster afferens enarratione in primam Petri ad caput tertium, recte sic interpretatur: *Foris dicens eos qui nondum fideles existunt.* Hinc titulus Ilermiæ libelli, qui inscribitur: *Irrisio τῶν ἔξω* (id est *ethnorum*) *philosophorum.*

(51) *Exaudire consuevit.* Emendo: Μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. Locutio est enim ex Homero depropta, mutato tamen plurali *deorum* nomine in singulari *Dei* vocabulum. Nimirum in *Odyssea* quidem lib. ζ' versu 186 legitur: Μάλιστα δέ τ' ἔκλυον αὐτοί, id est, *Maxime autem audiunt ipsi.* In *Iliade* vero lib. α' vers. 218: Ὅς κε θεοῖς ἐπιπέθηται, μάλα γ' ἔκλυον αὐτοῦ, id est, *Qui diis quidem paruerit, eum magis exaudiverunt,* hoc est, *exaudire consueverunt.* Ac secundum hunc locum respicit Didymus, etsi vocolam τε ex primo sumpsisse videatur. Porro ex eo, quod plura profanorum scriptorum loca a nostro auctore citari dixerim in meo de tribus hisce libris opusculo, quorum non pauca ibi attuli, Gallicus censor in *Litteraria ephemeride*, de qua superius commemoravi, conjicit, aut suspicatur potius, opus hoc ab aliquo *medii aevi* monacho conscriptum esse. *Nous ne dissimulerons point* (inquit D ipse) *que nous sommes très-porté à soupçonner que ce manuscrit est de quelque moine du moyen âge. En effet l'auteur.... cite à tout propos* (cur dicat, à tout propos, equidem non intelligo) *Mercurie Trismégiste, Orphée,* et reliqua. Qua in re unicequie integrum est id opinari, quod maxime placeat. Equidem, si quam ejus argumenti vim esse sentirem, id aperte proflteri non dubitarem. At cum ab iis potissimum ex Graecis Patribus (de Latinis enim nihil dicam) qui ante Didymum scripserunt, vel ejus aetati supares fuere, Justino scilicet, Irenæo, Athenagora, Tatiano, Clemente Alexandrino, Theophilo Antiochensi, et aliis, profanos auctores eodem modo, iisdemque occasionibus captis, allegari videam, a nonnullis quidem haud raro, ab aliis autem saepissime: quae vero in Theologo nostro occurrunt allegationes, nihil habere, quod medium aevum sapiat, ut apparebit in posterum: idcirco Gallo scriptori nequeo assentiri. Ideo autem eos Patres ita se ges-

hil enim in semetipso habere, quod acquisitum fuerit, aut quod alter in ipso operatus sit, sed omnia se bona de suo habere, ac secum trahere, unam divinam pacem, cujus non est finis (52), et de qua Isaias locutus est, cum exclamavit: *Domine* (53) *Deus noster, pacem da nobis; omnia enim reddidisti nobis: Domine, extra te alium non novimus*: hanc, inquam, pacem, utpote quæ illius est, eo quod communem cum Patre naturam habeat, et æque Dominus sit, ac ille, propria auctoritate largitur. Ait enim: *Pacem* (54) *relinquo vobis, pacem meam do vobis*. Idcirco Paulus quoque eodem modo divinum (55) hoc donum ambas increatas hypostases sine ullo discrimine subministrare ait, cum sic ad Romanos alicubi scribit: *Gratia* (56) *vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo*. Hoc autem ipsum ita se habere, dignoscere nobis licet etiam ex illis verbis: *Omnia* (57) *quæcunque habet Pater, mea sunt*. Hæc enim non de creatura, hoc est de Christo ut homine, inscite accipienda sunt, sed de divina dignitate, si tamen dignitatem in Deo dicere fas est. Deus enim (inquit) est Pater? Sum et ego; cum Filius ejus unigenitus sim, et verus, et dilectus. Dominus est Pater? Sum et ego omnium Dominus, et hæres, qui vivente Patre in hæreditate dominium exerceo: ac eorum quæ mea ipsius (58) sunt hæres existo, tum quatenus ipsorum Creator, tum vero etiam ut germanus Filius: *constitutus* autem sum *hæres* (59), ut incarnatus. Creator et Rex est Pater? Sum ego quoque: dixi (60) enim vobis, fuisse *quemdam regem, et abiisse, ut saceret purpuras filio suo regi*. Immutabilis est Pater? Sum et ego. Scriptum est enim de me (61): *Tu idem ipse es, et anni tui non deficient*. Impatibilis est Pater? Sum ego quoque, ita ut etiam *participes*, seu *consortes* (62) **71** mei, impatibilitatis participes sint. Æternus est Pater? Sum et ego. Nunquam enim ipse non habuit nomen Patris, et subsistentem in eo gloriæ suæ splendorem, et characterem substantiæ, et imaginem deitatis, nempe me. Vita, et lux, et bonitas, et potentia, et sapientia, et veritas, et omnia, quæ Deo digna sunt, est Pater? Sum et ego, ut antea audistis. Atqui etiam Salvator sum

sisse existimo, quod, cum inter homines Græcicæ eruditionis amantissimos scriberent, veneratione, si aliter se gessissent, veluti rudes, et indocti despicerentur; aut quod majorem hac ratione apud illos fidem sibi conciliare vellent. Præclare S. Ambrosius lib. III *De fide*, cap. 4, cum in primo libro non poetarum versiculos citasset, ut Didymus, sed ex poeticis fabulis comparisonem duxisset: *Si quis, inquit, contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum, Scripturis insertos esse divinis*.

(52) *Finis*. Respicit Isa. ix, 7, ubi legitur: Κατ᾽ ἡσυχίας οὐκ ἔστι τέλος, id est, *et pacis non est finis*.

(53) *Domine*. Isa. xxvi, 42 et 43. Nonnulla omittit intermedia.

(54) *Pacem*. Joann. xiv, 27.

Α μενον, ἐν ἑαυτῷ εἶναι· ὀφθοεν δ' ἐπάγεσθαι τὰγαθὰ πάντα παριστῶν, τὴν μίαν θεϊκὴν εἰρήνην, ἧς ὄρων οὐκ ἔστιν· περὶ ἧς Ἡσαίας διακέκραγεν· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὲς ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀ- ἔδωκας ἡμῖν· Κύριε, ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἶδα- μεν· ὡς αὐτοῦ τυγχάνουσαν, διὰ τὸ ἐπικοινωνεῖν τῆς φύσεως, καὶ κυριότητος δίδωσιν κατεξουσίαν. Ἐφη γάρ· Εἰρήνην ἀφ᾽ ἡμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν εἶδωμι ὑμῖν. Διὸ οὐχ ἥκιστα καὶ Παῦλος τοῦτο τὸ θεόδοτον γρήμα ἄμφω τὰς ἀγενήτους ὑποστάσεις ἀπαρallάτως χορηγεῖν ἔφη, Ῥωμαίους οὕτω ποιησάμενος· Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· διάγνωσιν δὲ ἡμῖν, τοῦτ' αὐτὸ οὕτως ἔχειν, παρέσχετο καὶ τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πᾶτήρ, ἐμὰ ἔστιν. Ταῦτα γὰρ οὐκ ἀμαθῶς εἰς τὴν κτίσιν, ἀλλ' εἰς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν ἐκλαμβάνεται, εἰ ἀξίαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φάναι γρή· Θεὸς γὰρ, φησὶν, ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ· Υἱὸς γὰρ αὐτοῦ μονογενῆς, καὶ ἀληθινός, καὶ ἀγαπητός. Κύριός ἐστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ πάντων Κύριος, καὶ κληρονόμος ζώντος Πατρὸς, τῆς κληρονομίας δεσπόζων. Κληρονομῶ δὲ τὰ ἐμαυτοῦ, τοῦτο μὲν ὡς ποιητῆς αὐτῶν, τοῦτο δὲ καὶ ὡς γνήσιος Υἱός. Ἐτέθην δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Δημιουργός καὶ βασιλεὺς ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ. Εἶπον γὰρ ὑμῖν, ὡς Ἦν τις βασιλεὺς, καὶ ἐπορεύθη ποιῆσαι ἴμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ. Ἀρεπτός ἐστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ. Κεχηρησμένηται γὰρ περὶ ἐμοῦ· Σὺ ὁ αὐτός εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Ἀπαθής ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ, ὡς καὶ τοὺς μετόχους μου ἀπαθείας [50 b] μεταλαμβάνειν. Ἄναρχος ὁ Πατήρ; εἰμὶ. Οὐ γὰρ ἦν, ὅτε οὐκ εἶχεν τὸ νομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ τὸ ἐνυπόστατον ἀπαύγασμα, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος, ἐμέ. Ζωὴ, καὶ φῶς, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα Θεοῦ ἀξιά ἐστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ, ὡς φθάσαντες ἠκούσατε. Καὶ μέντοι καὶ Σωτὴρ ἐγὼ, ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀμαρτωλοὺς, καὶ οὐκ ἐπάγων κακὸν ἀντὶ κακοῦ. Φιλάνθρωπος ὁ Πατήρ; εἰμὶ· ὅπουγε ὑμῶν ἕνεκα ἐμαυτὸν ἐκένωσα, μορφὴν δούλου λαβὼν· καὶ ῥαπιζόντων, καὶ ἐμπυόντων, καὶ ἐμπαιζόντων, καὶ σταυρούντων ὑμῶν ἦν-

D (55) *Divinum*. Recte θεόδοτον dictavit Didymus: sic enim Pindarus Pyth. od. v scripsit, aliique veteres. Itaque vocabulum illud, θεόδοτος, quod in fragmento Didymi apud Joannem Damascenum in *Parallelis*, pag. 685, legitur, mendosum fortasse est.

(56) *Gratia*. Rom. i, 7.

(57) *Omnia*. Joan. xvi, 15.

(58) *Mea ipsius*. Lego ἐμαυτοῦ pro ἑαυτοῦ.

(59) *Constitutus.... hæres*. Respicit Hebr. i, 2.

(60) *Dixi*. Matth. xxii, 2.

(61) *De me*. Vide not. 78, pag. 27.

(62) *Consortes*. Locutio Biblica ex illo psalmo XLIV, ducta: *Præ consortibus* (seu *participibus*) *meis*. Quod vero spectat ad illam ἀπάθειαν, id est, *impatibilitatem*, cujus non participes effici affirmat, quæque Hieronymi accusatione infamis, aut suspecta saltem, dum hæc dictaret Didymus, nondum evaserat, dicam in notis ad segun. 175 a, sive ad cap. 42 tertii libri.

εαυτῆν. Πάντα ὄν εἶπε τὰ πατρικὰ τυγχάνειν αὐτοῦ, ὥστε μηδὲν πλέον δίδοναι τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἢ μόνον τὸ εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συνυπεστώτου. Οὕτω πιστεῦειν ἀναπειθεὶ καὶ τὸ, Πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἔστιν· καὶ τὰ σὰ, ἐμὰ· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τὴν φυσικὴν σχέσιν ᾧδε ἐλέγη, καὶ πᾶσιν τοῖς πατρικοῖς οὐσιωδῶς δεδόξασται ὁ Υἱός· εἰ μὴ βασιλεία καὶ δεσποτεία μία τυγχάνει· ἄρα, κατὰ γε λόγον αἰρετικῶν, ἔστιν ἅ μὴ ὑπὸ τῆν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑπὸ τῆν ἑξουσίαν τοῦ Υἱοῦ τελεῖ. Καὶ πάλιν· Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἑμάντων, ἡ δόξα μου οὐδὲν ἔστιν· ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ δοξάζων με. Ἐμοί, φησὶν, λέγοντι περὶ τῆς ἑμαυτοῦ θεϊκῆς δόξης, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, ἀπιστεῖτε· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρτυρῶν μου Πατήρ, ὅτι κατὰ φύσιν δοξάζομαι, Υἱὸς μὲν ὢν αὐτοῦ ἀγαπητοῦ καὶ ἀληθινῶς, Θεὸς δὲ ὑμῶν καὶ δεσπότης. Εἶτα λέγει· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε. Ἴση κἀνταῦθα ἐφυλάχθη τιμὴ τε καὶ δόξα ταῖς θεαίαις [31 a] ὑποστάσεσιν. Ἡ γὰρ ἂν ὑπολάβωμεν τρόπον τὸν Πατέρα δοξάζειν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τούτῳ αὐτὸς δοξάζεται ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ αὖθις ἐπάγει· Καὶ τὸν δόξασόν με, Πάτερ, παρὰ σεαυτῷ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. Φρικτὸν ἀκοῆ, ὅτι ὁ δόξαν ἔχων ἀνάρχως παρὰ τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ (τούτῳ γὰρ σημαίνει τὸ, Ἡ εἶχον δόξην πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι) ὑπὸ αἰρετικῶν οὐ δοξάζεται. Ποία δὲ ἦν αὕτη; Ἦν, ὡς οἴμαι, καὶ Μάρκος ἔφη· Ὅταν εἴθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· ἀντὶ τῷ, τὴν πατρικὴν δόξαν ἔχει, καὶ ἐν αὐτῇ ἤξει τὸ θεύτερον. Ὡν δὲ ἡ δόξα μία, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη θεότης, καὶ βασιλεία, καὶ προσκύνησις καθέστηκεν. Ὅθεν προπαραγγέλλει· Πιστεῦετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεῦετε· ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς μου μοι πολλοὶ εἰσιν. Τῆς γὰρ θεότητος, φησὶν, ἡμεροῦν οὐκ ἐχούσης, μίαν πίστειος γνῶσιν περὶ τῆς Τριάδος ἔχειν ὀφείλετε, ἐν οὕτω κατασκηνώσῃτε ἐν ἐκείναις ταῖς τρισμακαρίσταις αὐλαῖς, ταῖς πᾶσιν ἀρμολαῖς τε καὶ ἀρκούσαις. Οὐ μόνον γοῦν τὰ ὑφ' ἡγῆσῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ Θεοῦ παρέμῃ, λέγει· Ἀφέονται σοὶ αἱ ἁμαρτίαι· προσέχεις κἀνταῦθα τὸ αὐτεξούσιον αὐτοῦ, ὅτι ὡσαυτὸς πρὸς μείζονα οὐ πρεσβεύει, ἀλλ' ὡς αὐτοκράτωρ συγχωρεῖ. Ματθαῖος δὲ, συνεισφέρων καὶ αὐτὸς ταῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ θεολογίαις, ἔφη· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· οὐδὲ τὸν Υἱόν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Πῶς τοίνυν οὗτοι φιλονεικοῦσιν, ὡς εἰδότες, τὸν μὲν Πατέρα ἀσύγκριτον· τὸν δὲ Υἱὸν αὐτοῦ, ἑνώμιον αὐτῷ· τὴν δὲ οὐσίαν, ἀγεννησίαν· οὐδὲν

A ego, qui oriri facio (63) solem super justos, et peccatores, et non induco malum pro malo (64). Benignus est Pater? Sum et ego: quandoquidem me ipsum propter vos exinanivi, fornam servi accipiens, vobisque alapis me cædentibus, atque in me conspuentibus, et mihi illudentibus, meque crucifigentibus, hæc universa sustinui. Omnia ergo, quæ Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius Deo Patri det, nisi hoc solum, quod ipse sit coæterni, ac simul cum eo subsistentis Filii Pater. Sic nos credere jubet etiam oraculum illud: Omnia (65) mea tua sunt, et tua mea, et glorificatus sum in illis. Si enim non propter naturalem habitudinem id ita dictum fuit, ac si non omnibus, quæ Patris sunt, substantialiter glorificatus est Filius, si demum utriusque regnum ac dominium unum non est, sequitur, juxta hæreticam quidem ratiocinationem, ut quædam sint, quæ non sub Patris, sed sub Filii potestate enumerentur. Et rursus: Si ego (66) glorifico me ipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus, qui glorificat me. Mihi, inquit, de mea divina gloria dicenti: Ego (67) et Pater unum sumus, non crediti: sed est, qui mihi testimonium perhibet, Pater, secundum naturam glorificari me testans, cum ipsius existam dilectus Filius, et verus, vester autem Deus, et Dominus. Deinde inquit: Pater (68), glorifica tuum Filium, ut et Filius tuus glorificet te. Æqualis hoc etiam in loco divinis servatus est et honor, et gloria personis: quocunque enim modo a Patre glorificari existimaverimus Filium suum, eodem ipse Pater a Filio glorificatur. Et rursus addit: Et nunc (69) glorifica me, Pater, apud te ipsum gloria quam habui, priusquam mundus esset, apud te. Horrendum auditu est, illum 72 qui gloriam ab æterno habet apud Patrem suum (hoc enim significat (70) illud: Gloria quam habui priusquam mundus esset), ab hæreticis non glorificari. Qualis autem erat ista? Ea, ut puto, de qua Marcus etiam ait: Cum venerit (71) Filius in gloria Patris sui: quod perinde est ac si diceret: Patris gloriam habet, et in hac iterum veniet. Quorum autem una est gloria, alia atque alia non est deitas, et regnum, et adoratio. Qua de causa prius præcipit: Creditis (72) in Deum, et in me credite. In domo Patris mei mansiones multe sunt. Quasi dicat: Cum deitatis nullum sit discrimen, unam de Trinitate habere debetis fidei cognitionem: ut ita credentes in illis ter beatissimis aulis, quæ omnibus aptatæ sunt, ac sufficientes, inhabitetis (73). Jam vero non modo doctorem (74) se ostendens,

(63) Oriri facio. Vide Matth. v. 45.
 (64) Pro malo. Vide Rom. xii. 11; et I Petr. iii. 9; et Jerem. iv. 6, etc.
 (65) Omnia. Joan. xvii. 10.
 (66) Si ego. Joan. viii. 54.
 (67) Ego. Joan. x. 30.
 (68) Pater. Joan. xvii. 1.
 (69) Et nunc. Joan. xvii. 5, ubi Græca editio adicit voculam σὺ, id est, tu.
 (70) Significat. Vide quæ adnotamus ad seqm.

205 a. Excidit librario vox εἶναι, addenda ante ὑπό.
 (71) Cum venerit. Marc. viii. 38.
 (72) Creditis. Joan. xiv. 1 et 2.
 (73) Aulis. . . . inhabitetis. Locutio Biblica ex Psalm. lxi. vers. 4 (seu 5) desumpta, ubi legitur: Κατασκηνώσει ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, sive, ut est in Vulg. int., inhabitabit in atris tuis.
 (74) Doctorem. Lego, ὀφρηγοῦ.

sed etiam Deum, ait : *Dimissa sunt* (75) *tibi peccata*. A ipsam hic quoque videt propria auctoritate agentem : quoniam non rogat, quasi majorem alloquatur, sed, ut plenam habens ipsemet potestatem, condonat. Matthæus autem earum locutionum censui, in quibus unigenitus Filius vocatur Deus, et ipse contribuit, cum inquit : *Nemo* (76) *novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater*. Qui ergo sit, ut hi pervicaciter altercentur (77), quasi probe noverint, Patrem quidem esse asyneritum, hoc est, respectu Filii incomparabilem, Filium vero ipsius ei dissimilem existere, ac Patris essentiam esse ἀγεννησίαν, hoc est, *ingenerationem* (78); nihil vero Dei Patris, et Dei unigeniti cognitioni reservatum relinquunt; neque demum illud reputent, quod nunquam is qui heterousius sit, id est alterius naturæ, æqualem habet cognitionem ac alter heterousius? Paulus autem similiter scribit Timotheo quidem in prima Epistola : *Præcipio* (79) *tibi coram Deo, qui* 73 *vivificat omnia, et Jesu Christo, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum* (80) *sine macula, irreprehensibile, usque ad adventum Domini Jesu Christi : quem [adventum] suis temporibus ostendet beatus, et solus potens* (81), *et Rex regnantium, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibleem : quem nullus hominum vidit, nec videre potest, cui honor, et gloria* (82) *sempiterna in sæcula sæculorum. Amen*. Hæreticis quidem de solo Patre accipiendum esse visum est illud : *Solus potens, et Rex regnantium, et reliqua*. Sicut vero de ambabus semper prædicandis personis inquit : *Præcipio tibi coram Deo, et Christo Jesu*; ita ambas easdem, ut deitate unum, hymnis concelebravit in verbis quæ sequuntur. Nec enim ignorabat ipse, ut isti hæretici, illud : *Omnia* (83) *quæcumque habet Pater, mea sunt*; et illud : *Ut omnes* (84) *honorent Filium, sicut honorant Patrem*; et illud : *Hic est* (85) *verus Deus et vita æterna*; et : *Hic* (86) *Deus noster : non reputabitur alter præ*

(75) *Dimissa sunt*. Matth. ix, 2 et 5. Vide not. 36, pag. 5.

(76) *Nemo*. Matth. xi, 27. Locum hunc segm. 10 a ita protulit Didymus, ut est in Bibliis : hic autem in verso ordine, quo modo eum citat Justinus quoque in prima *Apologia*. Leve scilicet id utriusque visum est, ac leve reipsa esset, nisi Valentiniani, ac Marcossii consulto locum corrupissent, quamvis idem revera sensus sit, sive uno, sive altero modo legas. At cum ii hæretici hac inversione abuterentur, ideo Irenæus lib. iv, cap. 6, ita in eos invehitur : *Domini... dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit, nisi Filius... » sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter... Hi autem, qui peritiosis apostolis voluit esse, sic describunt : « Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christi.*

(77) *Altercentur*. Codex pro φιλονεικούσιν habet φιλανεικούσιν.

ἐξαιρέτον τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ Πατρὸς και τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καταλιμπάνοντες, οὐδὲ λογιζόμενοι, ὅτιπερ οὐδὲν ἑτεροφυεῖς Ἰσὴν τῷ ἑτεροουσίῳ κέκτηται γῶσιν; Παῦλος δὲ ὁμοίως γράφει [31 b] Τιμοθέῳ μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Προστάσσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιούντος τὰ πάντα, και Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Πορτίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, φυλάξαι τὴν παραγγελίαν ὁσπίλον, ἀνεπιληπτον, ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἦν καιροῖς ἰδίῳς δεῖξει ὁ μακάριος, και μόνος δυνατός, και Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, και Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, και φῶς οὐκὼν ἀπόσκιον· ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων ἴδεν, οὔτε ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ και δόξα αἰώνιος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἀμήν. Αἱρετικοῖς μὲν γὰρ δέδοκται τῷ Πατρὶ μόνῳ διδοῖν τὸ, Ὁ μόνος δυνατός, και Βασιλεὺς βασιλευόντων, και τὰ ἐξῆς. Ὡςπερ δὲ περὶ ἀμφοῖν τῶν ἀειμνήστων ὑποστάσεων εἶπεν· Προστάσσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ και Χριστοῦ Ἰησοῦ· οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν αὐτῶν, ὡς κατὰ ἐνός τῆ θεότητι, και τὰ ἐξῆς ὕμνησεν. Οὐ γὰρ, ὡς οὔτοι, ἔγνων ἄνθρωπος αὐτὸς τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν· και τὸ, Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· και τὸ, Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινός Θεός, και ζωὴ αἰώνιος· και, Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· και, Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· ἀλλὰ και ἀποτελεῖται μάλλον τὰ ἐκκείμενα πρὸς τὸν Υἱόν. Ἐχει γὰρ Παραφυλάξαι τὴν παραγγελίαν ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἦν καιροῖς ἰδίῳς δεῖξει ὁ μακάριος και μόνος δυνατός. Ἀῖθλον δ', ὅτι ὁ Υἱός δεῖξει τὴν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, τὸ δεῦτερον ἐλευσόμενος. Ἐπιτήρει οὖν, ὅτι διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρός και Υἱοῦ, και δόξαν τὴν πρώτην αὐτῷ ἀπονέμει. Ῥωμαίοις δέ· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθοράται· ἢ ἐς αἰῶνας αὐτοῦ δύναμις και θεότης. Καὶ ταυτὶ δὲ οὐ ῥέπει πρὸς ποίημα. Οὐ γὰρ ἐν τῷ γεννητὸν νοεῖσθαι τὸν Δημιουργόν, ἢ [32 a] ἀδιδίχτην και θεό-

(78) *Ingenerationem*. Ita loquebatur Eunomius, cujus systema breviter exponit Didymus. Rem ita esse constat cum ex aliis, tum ex Gregorii Nazianzeni oratione 35.

(79) *Præcipio*. I Tim. vi, 13 et 16. Græca editio pro προστάσσω habet παραγγέλλω.

(80) *Mandatum*. Græca ed. τηρήσαι σε τὴν ἐντολήν... μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

(81) *Potens*. Græca editio habet δυνάστης, id est *Dynastes*, seu *Dominus*. At Vulgatus int. legit ut Didymus. Tum eadem editio pro καὶ Βασιλεύς, habet ὁ Βασιλεύς. ut legit Vulgatus. Ac paulo post, εἶδεν.

(82) *Gloria*. Aliter Græca editio; nempe brevius : ᾧ τιμὴ και κράτος αἰώνιον. Ἀμήν, id est *cui honor, et imperium sempiternum. Amen*.

(83) *Omnia*. Joan. xvi, 15.

(84) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(85) *Hic est*. I Joan. v, 20. Græca editio cum articulo : ἢ ζωὴ.

(86) *Hic*. Baruch iii, 22 (apud Vulg. 36).

της αὐτοῦ οὐ γνωρίζεται, τοῦτ' ἔστιν ἡ αἰὶ καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσα θεότης. Φιλιππησίοις δέ· Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι Ἰσα θεῶ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβών. Τί τῆς ἰσότητος ταύτης εὐρίσχεται ἀνισον; Οὐκ ἤρπασε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔλαβε τὸ Ἰσον εἶναι τῇ φύσει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ δὴ ὁ μὴ ὕπ' ἄλλου κενώθει, ἑαυτὸν δὲ κενώσας, ἀσθέντην δεσπότην ἡμῶ καὶ ἀτίδιον ἑαυτὸν ἐπέδειξεν. Εἰ γὰρ ἐγένετο ἐν δούλιου μορφῇ, ἀναμφιλογον, ὡς οὐ διετέλει πρηνὴ πῶτο γένηται ἐν ποιήμασιν, ἀλλ' ἐν ἐλευθέρῃ τῇ πατρικῇ φύσει ἦν. Ἐπειδὴ μὴ δυνατὸν ἦν ὀφθῆναι, συγκατέβη ἀτρέπτως, ἀφαντασιάστως, ἕως οὐκ ἐκείνου μορφῆς· καὶ τὰ τοῦ οὐκ ἐκείνου ἀπόστατο ἄχθη, καὶ ζωῆς φαιδρότερας δέδωκεν ἀρχῆν· ὅθεν καὶ ὅστις ἀνάρχως ἦν, ἐπεγνώσθη. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τὰ ἐπιστάληντα τοῖς αὐτοῖς Φιλιππησίοις, ὅτι ἤδη πως τὸν Υἱὸν, προῦχοντά τε καὶ ὑπερβάλλοντα σὺν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, ὅσον πρὸς ἀσυνέτους ἀποφαίνει, ἤδη μοι λέλεκται πρόσθεν ἐν κεφαλαίῳ ζ'. κωλύει δὲ οὐδὲν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τοῦτο· συστήσαι Γραφῆς· δεῖ γὰρ μὴ παρέργως κεκρησθῆναι τῇ θεολογίᾳ. Λέγει οὖν παρὰ τῷ Ἰσαὶ ὁ Θεός· Τὰς νομμηγίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγετήθητέ μοι εἰς πλησμονήν· οὐκέτι ἀθήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν· κἀν πληρώσητε τὴν θέτην, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. Λούσασθε, καθαροὶ γένησθε· ἀφέλετε τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Ὁρᾷς τοῖνον, ὅτι καὶ φθάει φιλανθρωπία τὴν ἀπειλήν, ὅσον οὐδέπω διαλλαττόμενος, καὶ μνηεῖν μακρὰ, μᾶλλον δὲ μνηεῖν ὄκως οὐκ εἰδώς· καὶ μισεῖ τὰς ἑορτὰς αὐτῶν, ὅ ἐστι τὴν [32b] θρησκείαν, ὡς τῆς τελευτάτης θεογνωσίας ἀπολειπομένην· παρκαλεῦεται δὲ βαπτισθῆναι, ὡστε δέξασθαι τὴν πίστιν πρὸς τὸν περὶ τοῦ βαπτίσματος δεσποτικὸν ὄρον. Ἐπιστάσαστο δὲ ἡμᾶς καὶ ἀλλαγῶ ὁ Παῦλος, ἐπὶ λέξιας ἀνακεκραγώς, μὴ ἔχειν ἑαυτοῦ μείζονα τὸν Υἱόν. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Γενέσει πρὸς τὸν Ἀβραάμ· Τὸν υἱόν σου προσένεγκέ μοι θυσιᾶν· καὶ τοῦτο προθύμως ποιήσαντος, καὶ ἐπάγειν ἐπ'

ipso; et: Hic est (87) Filius meus dilectus. Quin, etiam ad Filium magis spectant quæ allata sunt: sic enim habent: Ut servet mandatum usque ad adventum Domini Jesu Christi, quem adventum suis temporibus ostendet beatus, et solus potens. Manifestum est autem, de Filio potius hæc dici; ipse enim est qui suum ipsius adventum ostendet, cum iterum veniet. Observa igitur, Paulum, ob ejus cum Patre æqualitatem, etiam primam gloriam ipsi attribuire. Ad Romanos autem scribit: Invisibilia (88) enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: et sempiterna ejus virtus, ac deitas. Ne hæc quidem ad eum pertinent qui factus sit: dum enim Conditor conditus seu factus (89) concipitur, ipsius æternitas ac deitas, id est ea deitas quæ uno eodemque semper modo se habet (90), non deprehenditur. Ad Philippenses 74. autem: Qui cum (91) in forma Dei esset, non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens. Quid in hac æqualitate invenitur inæquale? Nec enim rapuit, inquit, non aliunde accepit ut esset natura Deo et Patri æqualis. Et sane qui non ab alio exinanitus est, sed semetipsum exinanivit, is seipsum ostendit Dominum esse propria auctoritate agentem (92) simul et æternum. Si enim in forma servi factus est, indubitate, antequam hoc fieret, inter creaturas non numerabatur; sed in libera erat natura Patris: et quoniam fieri non poterat ut aspiceretur, descendendit immutabiliter ac realiter usque ad formam servi, et famuli molestias repulsi, et lætioris vitæ initium dedit: unde et qui ab æterno erat, agnitus est. Alia vero quæ iisdem Philippensibus (95) scripta sunt, Filium una cum proprio Patre dignitate præcellentem et superiorem declarare, quantum nostra fert inscitia, jam antea in septimo capitulo (94) a me dictum fuit. Nihil autem prohibet quominus hoc ex Veteri etiam Scriptura probemus: divinum enim sermonem obiter ac negligenter tractare nefas est. Ait ergo apud Isaiam Deus: Neomenias (95) vestras et

(87) *Hic est.* Matth. iii, 17, et xvii, 5.

(88) *Invisibilia.* Rom. i, 20. Græca ed. pro θεότης habet θεϊότης. Vide segm. 11 a et 114 a, ubi legendum omnino esse vult θεϊότης.

(89) *Factus.* Lego γεννητόν pro γεννητόν.

(90) *Modo se habet.* Lego κατὰ ταυτὰ pro κατὰ ταυτὰ, quod mendosum est. Hæc porro locutio, ἡ αἰὶ καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσα, aut τὸ κατὰ ταυτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχον, Platonica est: ac sæpius a Platone tunc potissimum adhibetur, cum de divinitate sermonem habet, ut videre licet in *Timæo*, et alibi. Cum vero *deitatem* sic loquens excludit Didymus, quam Filio tribuebant Ariani.

(91) *Qui cum.* Philipp. ii, 6 et 7. Codex Φιλιππησίων. Græca editio, τὸ εἶναι.

(92) *Agentem.* De voce ἀσθέντης, vide Thomam Magistrum pag. 205, in voce δεσποτεία, et quæ ibi adducta sunt.

(95) *Philippensibus.* Lego Φιλιππησίοις, pro Φιλιππησίων.

(91) *In VII capitulo.* Quidam septimi κεφαλαίου nomine intelligat, non omnino exploratum

mili est. Quater duntaxat in iis quæ supersunt capitibus Epistolam ad Philippenses scriptam allegavit hactenus Didymus: nimirum cap. 25, segm. 29, cap. 16, segm. 17, cap. 15, segm. 41, et cap. 7, segm. 1. Porro tria priora ex hisce capitibus sane non respicit: ut enim alias omittam conjecturas, credibile non est, tantam in numero mutationem a librario factam esse. Reliquum ergo esset ut illud indicaret, quod caput 7. inscripsimus: præsertim cum ibi locus ex ea epistola afferatur, etsi nullum peculiare ex illo argumentum deducat Didymus. Sed utrum illud caput revera præ oculis ipse habuerit, lector judicet. Mihi quidem illud etiam verisimile videtur, quemadmodum libri tertii caput alterum quinque et quinquaginta habet κεφάλαια, hoc est capita, seu capitula potius, nempe argumenta; ita in libro primo post præmium caput existitisse, quo multa hujusmodi κεφάλαια, seu capitula continerentur: ac septimum ex iis sic allegari. Vide notas pag. 82.

(95) *Neomenias.* Isa. i, 14-16 Plura omittit intermedia. Græca editio: καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δετή-

65 CAP. XXII.

De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

Hoc ipsum manifestissime in iis etiam locis contemplari docemur, in quibus scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto: ut cum Paulus per litteras Romanos sic alloquitur: Vos (99) existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro; et rursus: Ut qui (4) vivunt, non jam sibi vivunt, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit, Christo; et ad Galatas: Si Spiritu (2) visimus, Spiritu et ambulemus.

CAP. XXIII.

De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, caelestem legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse scriptum fuit.

Ob eam, quam diximus, rationem caelestem quoque legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse Scripturae aiunt. Ita sacer Psaltes in psalmo quidem xxxvi inquit: Lex (3) Dei ejus in corde ipsius. In xxxix autem: Ut facerem (4), Deus, voluntatem tuam volui, et legem tuam in medio ventris mei. Paulus vero scribit Galatis quidem: Alter (5) altius opera portate, et sic adimplete legem Christi; et ad Corinthios in prima Epistola: Factus (6) sum iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrificerem eos, qui sine lege erant; ad Romanos autem: Nam lex (7) Spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis; et rursus Novum ac Vetus Testamentum subindicans, ait: Nunc (8) autem soluti sumus a lege mortui in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate Spiritus, et non in vetustate litterae; et rursus: Scimus (9) enim quod lex spiritalis est.

66 CAP. XXIV.

De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominamur.

Propter hanc ipsam porro rationem aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales, in sequentibus Scripturae locis cognominamur. Vidua quidem, quae in Sareptis (10) erat, Eliæ Thesbitæ dixit: Quid (11) mihi et tibi, vir Dei? et rursus: Nunc (12) cognovi quod homo Dei sanctus es tu. Sunamitis autem ad suum

(99) Vos. Rom. vi, 11.

(4) Ut qui. II ad Cor. v, 15. Vocem Χριστῶ non habet Graeca editio, nec Didymus ipse pag. 67.

(2) Si Spiritu. Galat. v, 25.

(5) Lex. Ps. xxxvi, 53 (seu 51).

(4) Ut facerem. Psal. xxxix, 11. Complut. edit. habet ἔβουλήθη, ac transponit nomen ὁ Θεός.

(5) Alter. Galat. vi, 2.

(6) Factus. I Cor. ix, 20 et 21. Graecae editiones pleraeque habent Θεῶ et Χριστῶ.

(7) Nam lex. Rom. viii, 2.

(8) Nunc. Rom. vii, 6. Graecae editiones nonnullae habent ἀποθανόντος. Vulg. mortis.

A

ΚΕΦ. ΚΒ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἦρουν διὰ [28 a] τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριάδος, γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοῦτο ἐπιφανέστατα θεωρεῖν διδάσκει, καὶ τὸ γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς ὅταν Παῦλος διαλέγεται γράμμασι Ῥωμαίοις· Ὑμεῖς λογίσεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Ἴνα οἱ ζῶντες μῆκετι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι Χριστῷ· καὶ Γαλάταις· Εἰ ζῶμεν Πνεύματι, Πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

ΚΕΦ. ΚΓ΄.

B

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, τὸν ἀνωθεν νόμον γεγράφθαι εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Δι' ὃν ἔραμεν λόγον καὶ ὁ ἀνωθεν νόμος γέγραπται εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καθὰ ὁ ἱεροφάτης λέγει, ἐν μὲν λς' ψαλμῷ· Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· ἐν δὲ λθ'. Τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημα σου ἐβουλήθη. καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Καὶ ὡς Παῦλος γράφει Γαλάταις μὲν Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Κορινθίοις ἐν τῇ α' Ἐπιστολῇ· Ἐγενόμην τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὡν ἀνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔνομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω τοὺς ἀνόμους· Ῥωμαίοις δὲ· Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Καὶ πάλιν τὴν Νέαν καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην αὐνιττόμενός φησιν· Νυνὶ δὲ κατηγορήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καιρότητι Πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος· καὶ πάλιν· Οἴδαμεν γὰρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν.

ΚΕΦ. ΚΔ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος ἐν τῇ Τριάδι αἰτίαν, χρηματίζειν ἡμᾶς [28 b] ἢ ἀνθρώπους Θεοῦ, ἢ Χριστιανούς, ἢ πνευματικούς.

Χρηματίζομεν τοίνυν διὰ τοῦτο ἢ ἀνθρώποι Θεοῦ, ἢ Χριστιανοί, ἢ πνευματικοί, δι' ὧν φασιν, ἢ μὲν ἐν Σαρέπτοις χήρα πρὸς τὸν Θεοδίτην Ἠλίαν· Τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ; καὶ πάλιν· Νῦν ἔγνω, ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος εἶ σύ· ἢ δὲ Σουμανίτις πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα περὶ Ἐλισσαῖ

(9) Scimus. Rom. vii, 14.

(10) In Sareptis. Ad vocem Σαρέπτοις in membranae margine librarius hanc apposuit notam: τόπος ἐστὶ τῆς Σιδωνός, id est, locus est Sidonis. Nimirum Sarepta, a Plinio quoque lib. v, cap. 19, commemorata, inter Sidonem erat ac Tyrum, in Sidoniorum tamen agro sita.

(11) Quid. III Reg. xvii, 18.

(12) Nunc. III Reg. xvii, 23 (seu 24). Graeca editio caret voce ἅγιος. id est, sanctus, quam huc fortasse Didymus transtulit e sequenti loco quarti Regum. Ac pro νῦν ἔγνω habet, ἰδοὺ ἔγνωκα, id est, ecce cognovi. Mox codex: Σουμανίτις ὄρο Σουμανίτις.

τοῦ προφήτου· Ἰδοὺ δὴ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ μέ-
 γας παραγίνεται πρὸς ἡμᾶς· αἱ δὲ Βασιλῆαι ἱστο-
 ρίαι· Καὶ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἦλθεν ἐξ Ἰούδα,
 καὶ προσήθευσεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν
 Βεθλῆλ· ὁ δὲ ἱερωλάτης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πθ'
 ψαλμοῦ· Προσευχή Μωϋσῆ, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ·
 ὁ δὲ Παῦλος, Τιμοθέῳ γράφων τὸ δεύτερον· Ἴνα
 ἄριστος ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πάν ἔργον
 ἀγαθὸν ἐξηρητισμένος· αἱ δὲ Πράξεις· Ἐγένετο δὲ
 αὐτοῦ καὶ ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ, χρηματίζου τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ
 τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς· ὁ δὲ Παῦλος Κορινθίους
 ἐν Ἐπιστολῇ διαλεγόμενος· Περὶ δὲ τῶν πνευμα-
 τικῶν οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί. Οἴδατε,
 οἱ ὅτι ἐθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἰδωλα τὰ ἀφῶνα ὡς
 ἀτήρησθε ἀπαρόμενοι· διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
 δαίς δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν
 Πνεύματι ἀγίῳ· καὶ πάλιν· Ψυχικός δὲ ἄνθρω-
 πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ (μω-
 ρια γὰρ αὐτῷ ἔστιν), καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι
 πνευματικὸς ἀνακρίνεται· ὁ δὲ πνευματικὸς
 ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνα-
 κρίνεται. Τίς γάρ ἐγνω τοῦν Κυρίου, ὃς συμβιδά-
 σει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν· καὶ
 πάλιν· Ἀδελφοί, εἶν καὶ προληφθῆ ἄνθρωπος ἐξ
 ὑμῶν ἐν τινι πικραπέσματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί,
 καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος·
 σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῆς. Ἀλλή-
 λων [29 a] τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀνα-
 πληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

ΚΕΦ. ΚΕ.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος τῆς
 Τριάδος αἰτίας, τὴν Γραφήν, ἅπερ νῦν λέγει
 τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε λέγειν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος.

Μίαν θεότητα καὶ δεσποτείαν ἡ Γραφή δηλοῦσα,
 ἅπερ νῦν λέγει τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε φάσκει τοῦ Υἱοῦ,
 ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι, ὡς ἤνικα ὁ Σωτὴρ πα-
 ρὰ Ματθαίῳ Ἰουδαίους λέγει· Ἀπόδοτε τὰ Καίσα-
 ρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Καὶ ὡς
 ὅταν ὁ ἀοιδίμος γράφει Παῦλος Φιλιππησίους μὲν·
 Οἱ πάντες γάρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ· Γαλάταις δὲ· Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ
 τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ

(15) *Ecce*. IV Reg. iv, 9. Sensum citat : nam
 verba in Complutensi editione sunt : Ἰδοὺ δὴ οἶδα,
 ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἄγιος οὗτος διαπορεύεται ἐφ'
 ἡμᾶς· id est, ecce jam novi quod homo Dei sanctus
 iste transit ad nos.

(14) *Ei homo*. III Reg. xiii, 1 et 2. Hic quoque
 citatur sensus. Verba sunt : Καὶ Ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ
 Θεοῦ παρεγένετο ἐξ Ἰούδα . . . εἰς Βαθὴλ . . .
 καὶ ἐπελάλεσεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, id est, *Et ecce
 homo Dei venit ex Juda . . . in Bethel . . . et
 invocavit super altare.*

(15) *Hominis*. Complut. editio : ἀνθρώπου, id est,
 homini. Nonnullæ aliæ, ut Didymus.

(16) *Ut*. II Tim. iii, 17.

(17) *Perfectus*. Ad dictionem ἄριστος hæc adno-
 tavit librarius in margine : ὑγιής· ὀλόκληρος· πε-
 πληρωμένος, id est : sanus, integer, completus.

(18) *Factum est*. Act. xi, 26. In Græca edit. deest
 vocula καί, ac nonnulla adduntur intermedia.

A virum de Eliseo propheta sic loquitur : *Ecce* (15)
 vir Dei magnus venit ad nos. Regum vero historix :
Et homo (14) Dei venit ex Juda, et prophetavit in
 altari, quod est in Bethel. Ac sacer Psaltes in in-
 scriptione psalmi LXXXIX : *Oratio Moysis hominis*
 (15) Dei. Paulus autem secundam Timotheo scri-
 bens Epistolam : *Ut* (16) perfectus (17) sit homo
 Dei, ad omne opus bonum instructus. Acta vero :
Factum est (18) autem, ut etiam annum totum con-
 gregarentur ipsi in Ecclesia, et cognominarentur pri-
 mum Antiochiæ discipuli, Christiani. Et Paulus
 Corinthios in Epistola sic alloquitur : *De spirituali-*
 bus (19) autem, nolo vos ignorare, fratres. Sci-
 tis, quod, cum gentes essetis, ad simulacra muta
 veluti adducebamini sequentes. Ideo notum vobis fa-
 B cio, quod nemo (20) potest dicere, Dominus Jesus,
 nisi in Spiritu sancto. Et rursus : Animalis (21)
 autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei ;
 stultitia enim sunt illi : et non potest cognoscere
 quod spiritaliter (22) judicatur : spiritalis autem
 judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur.
 Quis enim 67 cognovit mentem (seu sensum) Domini
 qui instruet eum? nos autem mentem (seu sensum)
 Christi habemus. Et rursus : Fratres (23), etsi præoc-
 cupatus fuerit homo ex vobis in aliquo delicto, vos
 qui spirituales estis, talem instruite in spiritu leni-
 tatis : considerans te ipsum, ne et tu tenteris. Alter
 ulterius onera portate, et sic adimplete legem Chri-
 sti.

C

CAP. XXV.

De iis locis in quibus, Scripturæ ob eandem cau-
 sam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis,
 ea quæ alicubi dicunt esse Patris, alibi dicunt
 esse Filii, aut Spiritus sancti.

Unam deitatem et dominationem ut ostendant
 Scripturæ, ea quæ nunc dicunt esse Patris, alibi
 aiunt esse Filii, aut Spiritus sancti : Ut cum Salva-
 tor apud Matthæum Judæis dicit : *Reddite* (24) quæ
 sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo. Et
 cum inelytus Paulus scribit ad Philippenses qui-
 dem : *Omnes* (25) enim quærunt quæ eia sunt, non
 quæ Jesu Christi ; ad Galatas vero : *Qui autem* (26)
 sunt Christi Jesu, carnem crucifixæ cum passioni-

(19) *De spiritualibus*. I Cor. xii, 1-3. Vox ὅτι
 deest in aliquibus editionibus Græcis : sed eam legit
 Vulg. interpres. Pro ἀνήγεσθε Græca editio habet,
 ἀν ἤγεσθε.

(20) *Nemo*. Post hanc vocem nonnulla omittit.
 Græca ed. pro Κύριος Ἰησοῦς habet, Κύριον Ἰη-
 σοῦν. Vulgatus int. legit, ut Didymus hoc in loco.

(21) *Animalis*. I Cor. ii, 14-16.

(22) *Spiritaliter*. Lego πνευματικῶς, ut est in
 Græcis Bibliis : quæ paulo post pro πάντας habent
 πάντα, id est, omnia.

(23) *Fratres*. Galat. vi, 1 et 2. Græca editio non
 habet voces, ἐξ ὑμῶν.

(24) *Reddite*. Matth. xxii, 21 ; Marc. xii, 17 ;
 Luc. xx, 25.

(25) *Omnes*. Philipp. ii, 21. Græca editio : οὐ τὰ
 τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

(26) *Qui autem*. Galat. v, 24. Græca ed. non ha-
 bet vocem Ἰησοῦ.

65 CAP. XXII.

De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

Hoc ipsum manifestissime in iis etiam locis contemplari docemur, in quibus scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto: ut cum Paulus per litteras Romanos sic alloquitur: Vos (99) existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro; et rursus: *Ut qui (1) vivunt, non jam sibi vivunt, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit, Christo;* et ad Galatas: *Si Spiritu (2) vivimus, Spiritu et ambulemus.*

CAP. XXIII.

De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, cœlestem legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse scriptum fuit.

Ob eam, quam diximus, rationem cœlestem quoque legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse Scripturæ aiunt. Ita sacer Psaltes in psalmo quidem xxxvi inquit: *Lex (3) Dei ejus in corde ipsius.* In xxxix autem: *Ut facerem (4), Deus, voluntatem tuam volui, et legem tuam in medio ventris mei.* Paulus vero scribit Galatis quidem: *Alter (5) alterius onera portabit, et sic adimplete legem Christi;* et ad Corinthios in prima Epistola: *Factus (6) sum tis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrificerem eos, qui sine lege erant;* ad Romanos autem: *Nam lex (7) Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis;* et rursus Novum ac Vetus Testamentum subindicans, ait: *Nunc (8) autem soluti sumus a lege mortui in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate Spiritus, et non in vetustate litteræ;* et rursus: *Scimus (9) enim quod lex spiritalis est.*

66 CAP. XXIV.

De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominamur.

Propter hanc ipsam porro rationem aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales, in sequentibus Scripturæ locis cognominamur. Vidua quidem, quæ in Sareptis (10) erat, Eliæ Thesbitæ dixit: *Quid (11) tibi et tibi, vir Dei?* et rursus: *Nunc (12) cognovi quod homo Dei sanctus es tu.* Sunamitis autem ad suum

(99) Vos. Rom. vi, 11.

(1) *Ut qui.* II ad Cor. v, 15. Vocem Χριστῶ non habet Græca editio, nec Didymus ipse pag. 67.

(2) *Si Spiritu.* Galat. v, 25.

(3) *Lex.* Ps. xxxvi, 53 (seu 51).

(4) *Ut facerem.* Psal. xxxix, 11. Complut. edit. habet ἔβουληθῆν, ac transponit nomen ὁ Θεός.

(5) *Alter.* Galat. vi, 2.

(6) *Factus.* I Cor. ix, 20 et 21. Græcæ editiones pleræque habent Θεῶ et Χριστῶ.

(7) *Nam lex.* Rom. viii, 2.

(8) *Nunc.* Rom. vii, 6. Græcæ editiones nonnullæ habent ἀποθανόντος. Vulg. mortis.

A

ΚΕΦ. ΚΒ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἤγουν διὰ [28 a] τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριάδος, γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοῦτο ἐπιφανέστατα θεωρεῖν διδάσκει, καὶ τὸ γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς ὅταν Παῦλος διαλέγεται γράμμασι Ῥωμαίοις· *Ἔμεῖς λογιζέσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Ἰνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι Χριστῷ· καὶ Γαλάταις· Εἰ ζῶμεν Πνεύματι, Πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.*

ΚΕΦ. ΚΓ'.

B

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, τὸν ἀνωθεν νόμον γεγράφθαι εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Δι' οὗ ἐραμεν λόγον καὶ ὁ ἀνωθεν νόμος γέγραπται εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καθὰ ὁ ἱεροφάτης λέγει, ἐν μὲν λς' ψαλμῷ· *Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· ἐν δε λθ'. Τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημα σου ἐβουλήθη, καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου.* Καὶ ὡς Παῦλος γράφει Γαλάταις μὲν Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάξετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Κορινθίοις ἐν τῇ α' Ἐπιστολῇ· *Ἐγερθὴν τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὢν ἀνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔνομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω τοὺς ἀνόμους.* Ῥωμαίοις δὲ· *Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.* Καὶ πάλιν τὴν Νέαν καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην αἰνιττόμενός φησιν· *Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι Πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος· καὶ πάλιν· Οἶδαμεν γάρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν.*

ΚΕΦ. ΚΔ'.

C

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος ἐν τῇ Τριάδι αἰτίαν, χρηματίζεσθαι ἡμᾶς [28 b] ἢ ἀνθρώπους Θεοῦ, ἢ Χριστιανούς, ἢ πνευματικούς.

Χρηματίζομεν τοῖνυν διὰ τοῦτο ἢ ἀνθρώποι Θεοῦ, ἢ Χριστιανοί, ἢ πνευματικοί, δι' ὧν φασιν, ἢ μὲν ἐν Σαρέπτοις χήρα πρὸς τὸν Θεσβίτην Ἕλληνα· *Τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ;* καὶ πάλιν· *Νῦν ἔγνω, ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος εἰ σύ· ἢ δὲ Σουμανίτις πρὸς τὸν αὐτοῦ ἀνδρα περὶ Ἐλισσαίᾳ*

(9) *Scimus.* Rom. vii, 14.

(10) *In Sareptis.* Ad vocem Σαρέπτοις in membranae margine librarius hanc apposuit notam· τόπος ἐστὶ τῆς Σιδωνός, id est, locus est Sidonis. Nimirum Sarepta, a Plinio quoque lib. v, cap. 19, commemorata, inter Sidonem erat ac Tyrum, in Sidoniorum tamen agro sita.

(11) *Quid.* III Reg. xvii, 18.

(12) *Nunc.* III Reg. xvii, 23 (seu 24). Græca editio caret voce ἅγιος, id est, sanctus, quam hic fortasse Didymus transtulit e sequenti loco quarti Regum. Ac pro νῦν ἔγνω habet, ἰδοὺ ἔγνωκα, id est, ecce cognovi. Mox codex· Σουμανίτις προ Σουμανίτις.

τοῦ προφήτου· Ἰδοὺ δὴ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ μέ-
 γας παραγίνεται πρὸς ἡμᾶς· αἱ δὲ Βασιλ. καὶ ἱστο-
 ρίαι· Καὶ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἦλθεν ἐξ Ἰουδα,
 καὶ προσεφώνησεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν
 Βεθὴλ· ὁ δὲ ἱεροφάντης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πῦ-
 φάλμου· Προσευχὴ Μωϋσῆ, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ·
 ὁ δὲ Παῦλος, Τιμοθέω γράφων τὸ δεύτερον· Ἰνα
 ἄρτιος ἦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πάντων ἔργων
 ἀγαθῶν ἐξηρισμένος· αἱ δὲ Πράξεις· Ἐγένετο δὲ
 αὐτὸς καὶ ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ, χρηματίζουσα τὸν πρῶτον ἐν Ἀρτιοχείᾳ
 τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς· ὁ δὲ Παῦλος Κορινθίους
 ἐν Ἐπιστολῇ διαλεγόμενος· Περὶ δὲ τῶν πνευμα-
 τικῶν οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί. Οἴδατε,
 ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἰδωλὰ τὰ ἄφωνα ὡς
 ἀκήτεσθε ἀπαγόμενοι· διὸ γινώσκω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
 δεις δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν
 Πνεύματι ἄγῳ· καὶ πάλιν· Ψυχικὸς δὲ ἄνθρω-
 πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ (μω-
 ρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν), καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι
 πνευματικὸς ἀνακρίνεται· ὁ δὲ πνευματικὸς
 ἀνακρίτει μὲν πάντας, αὐτοὺς δὲ ὕψ' οὐδενὸς ἀνα-
 κρίνεται. Τίς γὰρ ἔγνω τοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβά-
 σει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν· καὶ
 πάλιν· Ἀδελφοί, εἴτε καὶ προληφθῆ ἄνθρωπος ἐξ
 ὑμῶν ἐν τινι πυραυτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί,
 καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος·
 σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῆς. Ἀλλή-
 λω [29 a] τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀνα-
 κληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

ΚΕΦ. ΚΕ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος τῆς
 Τριάδος αἰτίας, τὴν Ἰραφήν, ἅπερ τὸν λέγει
 τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε λέγειν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος.

Μίαν θεότητα καὶ δεσποτεῖαν ἡ Γραφὴ δηλοῦσα,
 ἅπερ τὸν λέγει τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε φάσκει τοῦ Υἱοῦ,
 ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι, ὡς ἤνικα ὁ Σωτὴρ πα-
 ρὰ Ματθαίω Ἰουδαίους λέγει· Ἀπόδοτε τὰ Καίσα-
 ρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Καὶ ὡς
 ἦταν ὁ ἀοίδιμος γράφει Παῦλος Φιλιππησίους μὲν·
 Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ· Γαλάταις δὲ· Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ
 τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ

A virum de Eliseo propheta sic loquitur: Ecce (15)
 vir Dei magnus venit ad nos. Regum vero historiae:
 Et homo (14) Dei venit ex Juda, et prophetavit in
 altari, quod est in Bethel. Ac sacer Psaltes in in-
 scriptione psalmi LXXXIX: Oratio Moysis hominis
 (15) Dei. Paulus autem secundam Timotheo scri-
 bens Epistolam: Ut (16) perfectus (17) sit homo
 Dei, ad omne opus bonum instructus. Acta vero:
 Factum est (18) autem, ut etiam annum totum con-
 gregarentur ipsi in Ecclesia, et cognominarentur pri-
 mum Antiochie discipuli, Christiani. Et Paulus
 Corinthios in Epistola sic alloquitur: De spiritali-
 bus (19) autem, nolo vos ignorare, fratres. Sci-
 tis, quod, cum gentes essetis, ad simulacra muta
 veluti adducebamini sequentes. Ideo notum vobis fe-
 cio, quod nemo (20) potest dicere, Dominus Jesus-
 nisi in Spiritu sancto. Et rursus: Animalis (21)
 autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus De-:
 stultitia enim sunt illi: et non potest cognoscere
 quod spiritaliter (22) judicatur: spiritalis autem
 judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur.
 Quis enim 67 cognovit mentem (sæu sensum) hominis-
 qui instruet eum? nos autem mentem (sæu sensum)
 Christi habemus. Et rursus: Fratres (25), et si quis
 cupatus fuerit homo ex vobis in aliquo de-
 titatis: considerans te ipsum, ne et tu de-
 aliter onera portate, et sic adimplete legem
 sti.

C

CAP. XV.

De iis locis in quibus, Scripturæ et eam-
 sam, nimirum ob consubstantiam
 ea quæ alicubi dicunt esse Patris,
 esse Filii, aut Spiritus sancti.
 Unam deitatem et dominationem
 Scripturæ, ea quæ nunc dicuntur
 aiunt esse Filii, aut Spiritus sancti
 tor apud Matthæum Judæis dicitur
 sunt Cæsaris, Cæsari, et au-
 cum inelytus Paulus scribit
 dem: Omnes (25) enim
 quæ Jesu Christi: ad Galatas
 sunt Christi Jesu, carum

(15) Ecce. IV Reg. iv, 9. Sensum citat: nam D
 verba in Complutensi editione sunt: Ἰδοὺ δὴ οἶδα,
 ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος οὗτος διαπορεύεται ἐφ'
 ἡμᾶς: id est, ecce jam novi quod homo Dei sanctus
 iste transit ad nos.

(14) Et homo. III Reg. xiiii, 1 et 2. Hic quoque
 citatur sensus. Verba sunt: Καὶ Ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ
 Θεοῦ παρεγένετο ἐξ Ἰουδα . . . εἰς Βαιθήλ . . .
 καὶ ἐπεκάλασεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, id est, Et ecce
 homo Dei venit ex Juda . . . in Bethel . . ., et
 invocavit super altare.

(15) Hominis. Complut. editio: ἀνθρώπου, id est,
 homini. Nonnullæ aliæ, ut Didymus.

(16) Ut. II Tim. iii, 17.

(17) Perfectus. Ad dictionem ἀρτιος hæc adno-
 tavit librarius in margine: ὁγιής· ὁλόκληρος· πε-
 πληρωμένος, id est: sanus, integer, completus.

(18) Factum est. Act. xi, 26. In Græca edit. deest
 Vocula καὶ, ac nonnulla adduntur intermedia.

(19) De spiritalibus.
 deest in aliquibus editionibus
 Vulg. interpret. . .
 ἀν ἡγεσθε.

(20) Nemo
 Græca ed. . .
 σοῦν. Vulgata . . .

(21) Animalis.

(22) Spiritaliter.
 Græca . . .
 πέντε . . .

habet . . .
 . . .

le . . .

bus, et concupiscentiis; et ad Corinthios: *Charitas* (27) enim *Christi* cohibet nos, hoc judicante (28). Et pro omnibus mortuus est, ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit; et rursus: *Animalis* (29) autem homo non capit ea quæ sunt *Spiritus Dei*; stultitia enim sunt illi; et rursus: *Æmulamini* (30) autem spiritualia. Insuper *Ecclesiam* quoque, quæ simul cum glorificatione, quam Deo exhibet, et cum incrementa latria (31), quam offert, consideratur, in prima quidem ad Corinthios *Dei* 68 esse annuntiavit in hunc modum: *Sine* (32) *offensione estote et Judæis, et Græcis, et Ecclesie Dei*; et rursus: *Nos* (33) *talium consuetudinem non habemus, neque Ecclesie Dei*. Ad Ephesios autem scribens, ipsam vice versa docuit esse *Christi*, cum sic ait: *Ut exhiberet* (34) *sibi irreprehensibilem Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta, et immaculata*. Si quis enim aliter sentit, is interpretetur quid sibi velit *Agæus propheta*, cum inquit: *Magna* (35) *erit gloria domus hujus, novissima super primam*; id est, *Ecclesie Christi*, et glorificationis, quæ in ipsa redditur, præ *Synagoga Judæorum*, in qua solus *Deus Pater* vocabatur *Deus*, et glorificabatur. His porro consentanea sunt quæ de *Evangelio* quoque scribit *Paulus*. Nam illud modo dicit esse *Dei Patris*, nimirum scribens ad Romanos: *Paulus* (36) *servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei*; et rursus: *Non enim* (37) *erubescio Evangelium*: virtus enim *Dei* est in salutem omnium credenti, et *Judæo* primum, et *Græco*: *justitia enim Dei in eo revelatur* (38): *justus autem ex fide vivet*; et in II ad Corinthios: *Quoniam* (39) *gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis*. Modo autem *Dei Unigeniti* illud esse Corinthiis scribit: in prima quidem *Epistola*: *Sed non* (40) *usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, ne quam excisionem demus Evangelio Christi*; in secunda vero: *Cum venissem* (41) *autem Troadem propter Evangelium Christi*; et rur-

(27) *Charitas*. II Cor. v, 14 et 15.

(28) *Hoc judicante*. Græca editio: *χρίναντας* τούτο, id est, *judicantes hoc*. Post quæ verba nonnulla sequuntur, quæ omittit *Didymus*.

(29) *Animalis*. I Cor. ii, 14.

(30) *Æmulamini*. I Cor. xiv, 1.

(31) *Latria*. *Glorificationem* dicit præcipue *hymnum, Gloria Patri*, et reliqua. *Incrumentam* vero *latriam*, seu *cultum*, sacrosanctam liturgiam interpretor: sic enim eam vocat *Cyrillus* quoque *Jerosolymitanus catech. xxiii, num. 8*. Ipse autem *Didymus* segmento 92 a, et, quod pluris faciendum est, *Ephesina synodus œcumenica anath. xi*, eam vocat *ἀναίμακτον θυσίαν*, id est, *incruentum sacrificium*. *Latriæ* vero, id est, *servitutis*, aut *cultus* nomine *sacrificium* etiam designari cum in Bibliis, tum in *Patrum scriptis*, norunt *theologi*. Qua de causa ipsorum *Patrum* nonnulli *Judeos*, jam *μήτε προφήτας, μήτε λατρείαν*, id est, *neque prophetas, neque latriam*, nempe *sacrificium, habere* affirmant. Utrunque porro simul appellationem jungens *Athenagoras in Legatione*, num. 13: *Προσφέρειν δέον* (inquit) *ἀναίμακτον θυσίαν, καὶ τὴν λογικὴν προσάγειν λατρείαν*, id est, *cum incruentam victimam, et rationalem latriam, seu cultum offerre oporteat*. Quam in-

A τὰς ἐπιθυμίαις· καὶ Κορινθίοις· Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνῆξει ἡμᾶς, κρίναντος τούτου· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηδε τι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι· καὶ πάλιν· Ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν· καὶ πάλιν· Ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά. Ἐτι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις νοεῖται σὺν τῇ ἀναπεμπομένῃ ἐν αὐτῇ δόξῃ, καὶ τῇ προσγομένῃ ἀναιμάκτῳ λατρείᾳ, Κορινθίοις μὲν τὸ πρῶτον γράφων τοῦ Θεοῦ εἶναι, κατήγγειλεν οὕτως· Ἀπόσκοποι καὶ Ἰουδαίους γίνεσθε, καὶ Ἑλλησι, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ. Ἐφεσίοις δὲ πάλιν ἐπιστέλλων, τοῦ Χριστοῦ εἶναι αὐτὴν ἐδίδαξεν, ὡς εἰπὼν· Ἴνα παραστήσῃ ἑαυτῷ ἄμωμον τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σκῆλον, ἢ ρυτίδα, ἢ τι τῶν τοιούτων· ἀλλ' ἵνα ἁγία καὶ ἄμωμος. Εἰ γὰρ μή ὡς αὐτῷ ἐδόκει, ἐρμηνεύσει τις, τί βούλεται εἰπὼν [29 b] ὁ προφήτης Ἀγγαῖος, ὅτι Μεγάλη ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου, ἢ ἐσχάτη ὑπὲρ τῆς πρώτης· τοῦτ' ἐστίν, τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ δοξολογίας, παρὰ τὴν συναγωγὴν Ἰουδαίων, ἐν ᾗ μόνος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐθεολογεῖτο καὶ ἐδοξάζετο. Ἐπομένως τοίνυν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον νῦν μὲν Θεοῦ τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγει, γράφων Ῥωμαίοις· Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ· καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ Εὐαγγέλιον. Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστίν, εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον, καὶ Ἑλληνι. Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται· ὁ δὲ δικαίος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ Κορινθίοις τὸ δεύτερον· Ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμεν ὑμῖν. Νῦν δὲ Θεοῦ τοῦ μονογενοῦ, αὐτὸ τυγχάνειν ἐπιστέλλει Κορινθίοις, τὸ μὲν α'· Ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ· ἀλλὰ πάντῃ στέγομεν, ἵνα μὴ ἐκκοπήν τινα δώμεν τῷ Εὐαγγέλιῳ τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ β'· Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν

firma autem sint quæ *Albertinus*, alique *Calviniani* de hujusmodi locutione commentum sunt, non est hujus loci ostendere.

(32) *Sine*. I Cor. x, 32.

(33) *Nos*. I Cor. xi, 16.

(34) *Ut exhiberet*. *Ephes. v, 27*. Græca editio habet, αὐτὴν ἑαυτῷ ἐνδοξόν, ac nonnulla exemplaria habent αὐτὸς pro αὐτῇ· quæ de causa *Vulg. int.* vertit: *Ut exhiberet ipse sibi gloriosam*, et reliqua. *Pro σκῆλον* lego σκῆλον.

(35) *Magna*. *Agg. ii, 10*.

(36) *Paulus*. *Rom. i, 1*.

(37) *Non enim*. *Rom. i, 16 et 17*. Græca editio habet: *Εὐαγγέλιον Χριστοῦ*. At vocem, *Christi*, omittit non modo *Didymus*, sed et *Vulg. interpret.*

(38) *Revelatur*. Post hanc vocem nonnulla habet editio, quæ omittit *Didymus*.

(39) *Quoniam*. II Cor. xi, 7.

(40) *Sed non*. I Cor. ix, 12. Græca editio pro *ἐκκοπήν* habet, *ἐγχοπήν*. Sed utraque vox videtur eandem hic habere significationem, *offendiculis* nempe, sive impedimenti.

(41) *Cum venissem*. II Cor. ii, 12.

Ἐξομολογῶντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς
 ἀποστολῆς ἡμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ·
 καὶ Ῥωμαίους· Μάρτυρ γάρ μου ἐστίν ὁ θεὸς ὃς
 λατρεύω ἐν τῷ εὐαγγέλιῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ
 καὶ τὴν ἱεράν λειτουργίαν ποτὲ μὲν Θεῷ τῷ Πατρὶ,
 ποτὲ δὲ Θεῷ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ ἐκτελεῖσθαι
 ἔφη, γράψας Κορινθίοις, τὸ μὲν α· Οὕτως ἡμᾶς λο-
 γήσῃσθε ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ καὶ οἰ-
 κονόμους μυστηρίων Θεοῦ· ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται
 ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστὸς τις εὐρεθῇ· τὸ δὲ
 δεύτερον· Ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς, ὡς
 Θεοῦ διάκονοι· καὶ πάλιν· Διάκονοι Χριστοῦ εἴ-
 σιν; παραφρονῶν λέγω· ὑπὲρ ἐγῶ. Καλ. . . . .

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(Initium desideratur.)

..... B
 βω αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη; ἢ τις [30 a] ἐπεκα-
 λέσαστο αὐτὸν καὶ ὑπερίδεν αὐτόν; Ὅς γάρ. καὶ οἱ
 ἔξω φασὶν, κείσεται θεῷ, μᾶλα τ' ἔκλυεν αὐτοῦ.
 Τοιγαροῦν οὐδὲν ἐπίκρητον, ἢ ὕψ' ἐτέρου ἐνεργοῦ-

(42) *Glorificantes*. II Cor. ix, 13.

(43) *Testis*. Rom. i, 9. Nonnulla omittuntur in-
 termedia.

(44) *Sic nos*. I Cor. iy, 1 et 2.

(45) *In omnibus*. II Cor. vi, 4.

(46) *Ministri*. II Cor. xi, 23. Editio Græca ha-
 bet, καλῶ, id est, loquor, pro, λέγω. Sed Vulg.
 interpres legit ut Didymus.

(47) *Et*. . . Cum codex quaternionibus constet,
 quorum singuli quatuor integras membranas ha-
 bent, nempe octo folia, seu dimidias membranas,
 quidam satis vetustus, librario tamen recentior,
 singulorum quaternionum initio suum apposuit nu-
 merum: nempe folio 6 apposuit notam δ', folio 14
 notam ε', folio 22 notam ζ'. Hujus vero sexti qua-
 ternionis postrema verba sunt, ὑπὲρ ἐγῶ. Καλ. Fo-
 lio autem sequenti, seu tricesimo, a quo incipit
 septimus quaternio, octo foliis, ut tres præceden-
 tes, constans, apposuit notam ζ'. Attamen inter
 sextum illum et septimum hunc quaternionem
 multa desiderari perspicuum est. Quæ cum ita se
 habeant, primum quidem apparet, mutilum hoc in
 loco jam tum fuisse codicem, cum eæ notæ appo-
 sitæ fuerint: deinde cum verisimile non videatur,
 ea, quæ desiderantur, tam multa fuisse, ut octo in-
 tegralis foliis continerentur (deest enim duntaxat
 finis capituli xxv, et initium capituli xxvi, cujus
 magna pars exstat), suspicari licet librarium ipsum
 ea omisisse, nullum vero ex iis foliis quæ ab eo
 ezarata sunt, hic deficere.

(48) *Caput XXVI*. Filium esse Deum Patri æqua-
 lem probat in hoc capite Didymus ex iis Scripturæ
 locationibus, in quibus eadem ipsi ac Patri tri-
 buuntur, et nonnullas solvit hæreticorum objec-
 tiones.

(49) *Quis permansit*. Eccli. ii, 11 (seu 12). Græca
 ed. habet ὑπερίδεν. Porro librum Ecclesiastici,
 quem temere heterodoxi rejiciunt, citat Didy-
 mus etiam segm. 121 a, et 159 a. Quin citari
 etiam putabit quis in lib. *De Spiritu sancto*, n. 10,
 ut censuit is, qui concinnavit editionem Veronen-
 sem. At ibi laudatur a Didymo non Ecclesiasticus,
 sed versiculus 6 capituli ii Proverbiorum, in hunc
 modum: « Dominus, inquit, dabit sapientiam, et a
 facie ejus sapientia [codex noster, scientia, quod
 magis consentaneum est Græcis Bibliis], et intel-
 lectus procedit. » Vox autem, procedit, omittitur in
 nostro codice, item ut in Græca Bibliorum editione.

A sus : *Glorificantes* (42) *Deum in obedientia confes-
 sionis vestrae in Evangelium Christi*; et ad Romanos :
Testis (43) *enim mihi est Deus, cui servio in Evan-
 gelio Filii ejus*. Quin etiam sacram liturgiam modo
 quidem Deo Patri, modo autem Deo Unigenito
 ipsius Filio præstari ac perfici dixit ad Corinthios
 scribens : in prima quidem Epistola : *Sic nos* (44) *exi-
 stimet homo ut ministros Christi* 69 *et dispensatores*
mysteriorum Dei : quod autem reliquum est, quæritur
inter dispensatores ut fidelis quis inveniat; in
 secunda vero : *In omnibus* (45) *exhibentes nosmet-
 ipsos sicut Dei ministros*; et rursus : *Ministri* (46)
Christi sunt? [præter mentem dico] plus, ego. Et
 (47).....

CAP. XXVI (48).

..... [Quis permansit (49) in timo-]
 re ejus, et derelictus est? aut quis invocavit eum, et
 desepxit illum? Ut enim aiunt etiam externi (50),
 sive profani : *Qui obtemperat deo, illum magis*
exaudire (51) 70 *consuevit*. Ut ostendat porro ni-

(50) *Externi*. In Græco, οἱ ἔξω. Locutio est bi-
 blica. Græcis Patribus usitata, qua ii significantur,
 qui extra Ecclesiam sunt. Dicta est autem ex illo
 Pauli I ad Cor. v, 12: *Τί γάρ μοι τοὺς ἔξω κρίναι;*
 id est: *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judi-
 care?* et similibus aliis ejusdem Apostoli locis, quo-
 rum unum Didymus noster afferens enarratione in
 primam Petri ad caput tertium, recte sic interpre-
 tatur: *Foris dicens eos qui nondum fideles existunt*.
 Hinc titulus Hermizæ libelli, qui inscribitur: *Irrisio*
τῶν ἔξω (id est *ethnicorum*) *philosophorum*.

(51) *Exaudire consuevit*. Emendo: *Μᾶλα τ' ἔκλυεν*
 αὐτοῦ. Locutio est enim ex Homero deprompta,
 mutato tamen plurali *deorum* nomine in singulare
Dei vocabulum. Nimirum in *Odyssea* quidem lib. ζ'
 versu 186 legitur: *Μάλιστα δὲ τ' ἔκλυον αὐτοί*, id
 est, *Maxime autem audiunt ipsi*. In *Iliade* vero lib.
 α' vers. 218: *Ὅς κα θεοῖς ἐπιπεθῆται, μᾶλα γ'
 ἔκλυον αὐτοῦ*, id est, *Qui diis quidem paruerit, eum*
magis exaudiverunt, hoc est, *exaudire consueverunt*.
 Ac secundum hunc locum respicit Didymus, etsi
 voculam τε ex primo sumpsisse videatur. Porro
 ex eo, quod plura profanorum scriptorum loca a
 nostro auctore citari dixerim in meo de tribus
 hisce libris opusculo, quorum non pauca ibi attuli,
 Gallicus censor in *Litteraria ephemeride*, de qua
 superius commemoravi, conjicit, aut suspicatur po-
 tius, opus hoc ab aliquo *medii ævi* monacho con-
 scriptum esse. *Nous ne dissimulerons point* (inquit
 D ipse) *que nous sommes très-porté à soupçonner que*
ce manuscrit est de quelque moine du moyen âge. En
effet l'auteur.... cite à tout propos (cur dicat, à tout
 propos, equidem non intelligo) *Mercur Trismégiste,*
Orphée, et reliqua. Qua in re unicuique integrum
 est id opinari, quod maxime placeat. Equidem, si
 quam ejus argumenti vim esse sentirem, id aperte
 profiteri non dubitarem. At cum ab iis potissimum
 ex Græcis Patribus (de Latinis enim nihil dicam)
 qui ante Didymum scripserunt, vel ejus ætati sup-
 pares fuerent, Justino scilicet, Irenæo, Athenagora,
 Tatiano, Clemente Alexandrino, Theophilo Antio-
 chensi, et aliis, profanos auctores eodem modo,
 iisdemque occasionibus captis, allegari videam, a
 nonnullis quidem haud raro, ab aliis autem sæpis-
 sime: quæ vero in Theologo nostro occurrunt alle-
 gationes, nihil habere, quod *medium ævum* sapiat,
 ut apparebit in posterum: idcirco Gallo scriptori
 nequeo assentiri. Ideo autem eos Patres ita se ges-

hil enim in semetipso habere, quod acquisitum fuerit, aut quod alter in ipso operatus sit, sed omnia se bona de suo habere, ac secum trahere, unam divinam pacem, cujus non est finis (52), et de qua Isaias locutus est, cum exclamavit: *Domine* (53) *Deus noster, pacem da nobis; omnia enim reddidisti nobis: Domine, extra te alium non novimus*: hanc, inquam, pacem, utpote quæ illius est, eo quod communem cum Patre naturam habeat, et æque Dominus sit, ac ille, propria auctoritate largitur. Ait enim: *Pacem* (54) *relinquo vobis, pacem meam do vobis*. Idcirco Paulus quoque eodem modo divinum (55) hoc donum ambas increatas hypostases sine ullo discrimine subministrare ait, cum sic ad Romanos alicubi scribit: *Gratia* (56) *vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo*. Hoc autem ipsum ita se habere, dignoscere nobis licet etiam ex illis verbis: *Omnia* (57) *quæcumque habet Pater, mea sunt*. Hæc enim non de creatura, hoc est de Christo ut homine, inscite accipienda sunt, sed de divina dignitate, si tamen dignitatem in Deo dicere fas est. Deus enim (inquit) est Pater? Sum et ego; cum Filius ejus unigenitus sim, et verus, et dilectus. Dominus est Pater? Sum et ego omnium Dominus, et hæres, qui vivente Patre in hæreditate dominium exerceo: ac eorum quæ mea ipsius (58) sunt hæres exsisto, tum quatenus ipsorum Creator, tum vero etiam ut germanus Filius: *constitutus* autem sum hæres (59), ut incarnatus. Creator et Rex est Pater? Sum ego quoque: dixi (60) enim vobis, fuisse *quemdam regem, et abiisse, ut faceret purpuras filio suo regi*. Immutabilis est Pater? Sum et ego. Scriptum est enim de me (61): *Tu idem ipse es, et anni tui non deficient*. Impatibilis est Pater? Sum ego quoque, ita ut etiam *participes*, seu *consortes* (62) **71** mei, impatibilitatis participes sint. *Æternus* est Pater? Sum et ego. Nunquam enim ipse non habuit nomen Patris, et subsistentem in eo gloriæ suæ splendorem, et characterem substantiæ, et imaginem deitatis, nempe me. Vita, et lux, et bonitas, et potentia, et sapientia, et veritas, et omnia, quæ Deo digna sunt, est Pater? Sum et ego, ut antea audistis. Atqui etiam Salvator sum

sisse existimo, quod, cum inter homines Græcicæ eruditionis amantissimos scriberent, venerentur, ne, si aliter se gessissent, veluti rudes, et indocti despicerentur; aut quod majorem hac ratione apud illos fidem sibi conciliare vellent. Præclare S. Ambrosius lib. III *De fide*, cap. 4, cum in primo libro non poetarum versiculos citasset, ut Didymus, sed ex poeticis fabulis comparisonem duxisset: *Si quis, inquit, contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum, Scripturis insertos esse divinis*.

(52) *Finis*. Respicit Isa. ix, 7, ubi legitur: Καὶ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι τέλος, id est, *et pacis non est finis*.

(53) *Domine*. Isa. xxvi, 12 et 13. Nonnulla omittit intermedia.

(54) *Pacem*. Joann. xiv, 27.

Α μνον, ἐν ἑαυτῷ εἶναι· οὐκοῦθεν δ' ἐπάγεσθαι τάγαθὰ πάντα παριστῶν, τὴν μίαν θεϊκὴν εἰρήνην, ἧς ὄριον οὐκ ἔστιν· περὶ ἧς Ἡσαίας διακέκραγεν· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δός ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν· Κύριε, ἐκτίς σου ἄλλον οὐκ οἶδμεν· ὡς αὐτοῦ τυγχάνουσαν, διὰ τὸ ἐπίκεινον τῆς φύσεως, καὶ κυριότητος δίδωσιν κατεξουσίαν. Ἐφη γάρ· Εἰρήνην ἀφῆμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν. Διὸ οὐχ ἥμισυ καὶ Παῦλος τοῦτο τὸ θεόδοτον χρεῖμα ἄμω τὰς ἀγενήτους ὑποστάσεις ἀπαρallάκτως χορηγεῖν ἔφη, Ῥωμαίοις οὕτω που γράψας· Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· διάγνωσιν δὲ ἡμῖν, τοῦτ' αὐτὸ οὕτως ἔχειν, παρέσχετο καὶ τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν. Ταῦτα γὰρ οὐκ ἀμαθῶς εἰς τὴν κτίσιν, ἀλλ' εἰς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν ἐκλαμβάνεται, εἰ ἀξίαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φάναι χρῆ· Θεὸς γάρ, φησὶν, ἔστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ· Υἱὸς γὰρ αὐτοῦ μονογενῆς, καὶ ἀληθινός, καὶ ἀγαπητός. Κύριός ἔστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ πάντων Κύριος, καὶ κληρονόμος ζώντος Πατρὸς, τῆς κληρονομίας δεσπόζων. Κληρονομῶ δὲ τὰ ἑμαυτοῦ, τοῦτο μὲν ὡς ποιητῆς αὐτῶν, τοῦτο δὲ καὶ ὡς γνήσιος Υἱός. Ἐτέθην δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Δημιουργὸς καὶ βασιλεὺς ἔστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ. Εἶπον γὰρ ὑμῖν, ὡς Ἦν τις βασιλεὺς, καὶ ἐπορεύθη ποιῆσαι γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ. Ἄρεπτός ἔστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ. Κεχρησμέθηται γὰρ περὶ ἐμοῦ· Σὺ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Ἀπαθὴς ἔστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ, ὡς καὶ τοὺς μετόχους μου ἀπαθείας [50 b] μεταλαμβάνειν. Ἄναρχος ὁ Πατήρ; εἰμὶ. Οὐ γὰρ ἦν, ὅτε οὐκ εἶχεν τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ τὸ ἐνοπύστατον ἀπαύγασμα, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος, ἐμέ. Ζωὴ, καὶ φῶς, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα Θεοῦ ἄξιά ἔστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ, ὡς φθάσαντες ἠκούσατε. Καὶ μέγτοι καὶ Σωτὴρ ἐγὼ, ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀμαρτωλοὺς, καὶ οὐκ ἐπάγων κακὸν ἀντὶ κακοῦ. Φιλάνθρωπος ὁ Πατήρ; εἰμὶ· ὅπουγε ὑμῶν ἕνεκα ἑμαυτὸν ἐκένωσα, μορφήν δούλου λαβὼν· καὶ ραπιζόντων, καὶ ἐμπυόντων, καὶ ἐμπαιζόντων, καὶ σταυρούντων ὑμῶν ἤν-

D (55) *Divinum*. Recte θεόδοτον dictavit Didymus: sic enim Pindarus Pyth. od. v scripsit, aliique veteres. Itaque vocabulum illud, θεόδοτος, quod in fragmento Didymi apud Joannem Damascenum in *Parallelis*, pag. 685, legitur, mendosum fortasse est.

(56) *Gratia*. Rom. 1, 7.

(57) *Omnia*. Joan. xvi, 15.

(58) *Mea ipsius*. Lego ἑμαυτοῦ pro ἑαυτοῦ.

(59) *Constitutus*.... hæres. Respicit Hebr. 1, 2.

(60) *Dixi*. Matth. xxii, 2.

(61) *De me*. Vide not. 78, pag. 27.

(62) *Consortes*. Locutio Biblica ex illo psalmo XLIV, ducta: *Præ consortibus* (seu *participibus*) *tuis*. Quod vero spectat ad illam ἀπάθειαν, id est, *impatibilitatem*, cujus nos participes efflicti affirmat, quæque Hieronymi accusatione infamis, aut suspecta saltem, dum hæc dictaret Didymus, nondum evaserat, dicam in notis ad segun. 175 a, sive ad cap. 42 tertii libri.

εσχόμην. Πάντα οὖν εἶπε τὰ πατρικά τυγχάνειν αὐτοῦ, ὥστε μηδὲν πλέον διδόναι τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἢ μόνον τὸ εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συνυπερωτάτου. Οὕτω πιστεύειν ἀναγκάσθαι καὶ τὸ, Πάντα τὰ ἐμὰ σὺ ἐστίν· καὶ τὰ σὺ, ἐμὰ· καὶ δεδῶξασμαι ἐν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τὴν φυσικὴν σχέσιν ὡς ἐλέγθη, καὶ πᾶσιν τοῖς πατρικοῖς οὐσιωδῶς δεδῶξασται ὁ Υἱός· εἰ μὴ βασιλεία καὶ δεσποτεία μία τυγχάνει· ἄρα, κατὰ γε λόγον αἰρετικῶν, ἔστιν ἃ μὴ ὑπὸ τῆν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑπὸ τῆν ἐξουσίαν τοῦ Υἱοῦ τελεῖ. Καὶ πάλιν· Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμμαντόν, ἢ δόξα μου οὐδὲν ἔστιν· ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ δοξάζων μὲ. Ἐμοί, φησὶν, λέγοντι περὶ τῆς ἐμαυτοῦ θεϊκῆς δόξης, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, ἀπιστεῖτε· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρτυρῶν μου Πατήρ, ὅτι κατὰ φύσιν δοξάζομαι, Υἱὸς μὲν ὢν αὐτοῦ ἀγαπητοῦ καὶ ἀληθινῶς, Θεὸς δὲ ὁμών καὶ δεσπότης. Εἶτα λέγει· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε. [1η κἀνταῦθα ἐφυλάχθη τιμὴ τε καὶ δόξα ταῖς θεαῖς [31 a] ὑποστάσεσιν. Ὡ γὰρ ἂν ὑπολάβωμεν τῷ τρόπῳ τὸν Πατέρα δοξάζειν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τούτῳ αὐτὸς δοξάζεται ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ αὖθις ἐπάγει· Καὶ νῦν δόξασόν με, Πάτερ, παρὰ σεαυτῷ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. Φρικτὸν ἀκοῆ, ὅτι ὁ δόξαν ἔχων ἀνάρχως παρὰ τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ (ταῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, Ἡ εἶχον δόξην πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι) ὑπὸ αἰρετικῶν οὐ δοξάζεται. Ποία δὲ ἦν αὕτη; Ἦν, ὡς οἶμαι, καὶ Μάρκος εφη· Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· ἀντὶ τοῦ, τὴν πατρικὴν δόξαν ἔχει, καὶ ἐν αὐτῇ ἤξει τὸ θεύτερον. Ὡν δὲ ἡ δόξα μία, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη θεότης, καὶ βασιλεία, καὶ προσκύνησις καθέστηκεν. Ὅθεν προπαρὰγγέλλει· Πιστεῦστε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε· ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς μου μοι αἰ πολλὰ εἰσιν. Τῆς γὰρ θεότητος, φησὶν, διαφορὰν οὐκ ἐχούσης, μίαν πίστειως γινώσκιν περὶ τῆς Τριάδος ἔχειν ὀφείλετε, ἵν' οὕτω κατασκηνώσῃτε ἐν ἐκείναις ταῖς τρισμακαρίσταις αὐλαῖς, ταῖς πᾶσιν ἀρμοδίαις τε καὶ ἀρκούσαις. Οὐ μόνον γοῦν τὰ ὑφ' ἡγῆτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ Θεοῦ παρέχων, λέγει· Ἀφρονταὶ σοὶ αἱ ἀμαρτίαι· προσέχεις κἀνταῦθα τὸ αὐτεξούσιον αὐτοῦ, ὅτι ὡσανεὶ πρὸς μείζονα οὐ προσβέβηκε, ἀλλ' ὡς αὐτοκράτωρ συγχωρεῖ. Ματθαῖος δὲ, συνεισφέρον καὶ αὐτὸς ταῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ θεολογίαις, εφη· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· οὐδὲ τὸν Υἱόν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Πῶς τοίνυν οὗτοι φιλονεικοῦσιν, ὡς εἰδότες, τὸν μὲν Πατέρα ἀσύγκριτον· τὸν δὲ Υἱὸν αὐτοῦ, ἀνώμιον αὐτῷ· τὴν δὲ οὐσίαν, ἀγεννησίαν· οὐδὲν

A ego, qui oriri facio (63) solem super justos, et peccatores, et non induco malum pro malo (64). Benuignus est Pater? Sum et ego: quandoquidem me ipsum propter vos exinanivi, formam servi accipiens. vobisque alapis me cædentibus, atque in me conspuentibus, et mihi illudentibus, meque crucifigentibus, hæc universa sustinui. Omnia ergo, quæ Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius Deo Patri det, nisi hoc solum, quod ipse sit cœterni, ac simul cum eo subsistentis Filii Pater. Sic non credere jubet etiam oraculum illud: Omnia (65) mea tua sunt, et tua mea, et glorificatus sum in illis. Si enim non propter naturalem habitudinem id ita dictum fuit, ac si non omnibus, quæ Patris sunt, substantialiter glorificatus est Filius, si demum utriusque regnum ac dominium unum non est, sequitur, juxta hæreticam quidem ratiocinationem, ut quædam sint, quæ non sub Patris, sed sub Filii potestate enumerentur. Et rursus: Si ego (66) glorifico me ipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus, qui glorificat me. Mihi, inquit, de mea divina gloria dicenti: Ego (67) et Pater unum sumus, non crediti: sed est, qui mihi testimonium perhibet, Pater, secundum naturam glorificari me testans, cum ipsius existam dilectus Filius, et verus, vester autem Deus, et Dominus. Deinde inquit: Pater (68), glorifica tuum Filium, ut et Filius tuus glorificet te. Æqualis hoc etiam in loco divinis servatus est et honor, et gloria personis: quocumque enim modo a Patre glorificari existimaverimus Filium suum, eodem ipse Pater a Filio glorificatur. Et rursus addit: Et nunc (69) glorifica me, Pater, apud temetipsum gloria quam habui, priusquam mundus esset, apud te. Horrendum auditu est, illum 72 qui gloriam ab æterno habet apud Patrem suum (hoc enim significat (70) illud: Gloria quam habui priusquam mundus esset), ab hæreticis non glorificari. Qualis autem erat ista? Ea, ut puto, de qua Marcus etiam ait: Cum venerit (71) Filius in gloria Patris sui: quod perinde est ac si diceret: Patris gloriam habet, et in hac iterum veniet. Quorum autem una est gloria, alia atque alia non est deitas, et regnum, et adoratio. Qua de causa prius præcipit: Creditis (72) in Deum, et in me credite. In domo Patris mei mansiones multe sunt. Quasi dicat: Cum deitatis nullum sit discrimen, unam de Trinitate habere debetis fidei cognitionem: ut ita credentes in illis ter beatissimis aulis, quæ omnibus aptatæ sunt, ac sufficientes, inhabitetis (73). Jam vero non modo doctorem (74) se ostendens,

(63) Oriri facio. Vide Matth. v, 45.

(64) Pro malo. Vide Rom. xii, 11; et I Petr. iii, 9; et Jerem. iv, 6, etc.

(65) Omnia. Joan. xvii, 10.

(66) Si ego. Joan. viii, 54.

(67) Ego. Joan. x, 30.

(68) Pater. Joan. xvii, 1.

(69) Et nunc. Joan. xvii, 5, ubi Græca editio addit voculam σὺ, id est, tu.

(70) Significat. Vide quæ adnotamus ad segm.

205 a. Excidit librario vox εἶναι, addenda ante ὑπό.

(71) Cum venerit. Marc. viii, 38.

(72) Creditis. Joan. xiv, 1 et 2.

(73) Aulis. . . . inhabitetis. Locutio Biblica ex Psalm. lxi, vers. 4 (seu 5) desumpta, ubi legitur: Κατασκηνώσει ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, sive, ut est in Vulg. int., inhabitabit in atris tuis.

(74) Doctorem. Lego, ὑφηγητοῦ.

sed etiam Deum, ait : *Dimissa sunt* (75) *tibi peccata*. Ipsam hic quoque vides propria auctoritate agentem : quoniam non rogat, quasi majorem alloquatur, sed, ut plenam habens ipsemet potestatem, condonat. Matthæus autem earum locutionem censui, in quibus unigenitus Filius vocatur Deus, et ipse contribuit, cum inquit : *Nemo* (76) *novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater*. Qui ergo fit, ut hi perveraciter altercentur (77), quasi probe noverint, Patrem quidem esse asyncritum, hoc est, respectu Filii incomparabilem, Filium vero ipsius ei dissimilem existere, ac Patris essentiam esse ἀγεννησίαν, hoc est, *ingenerationem* (78); nihil vero Dei Patris, et Dei unigeniti cognitioni reservatum relinquunt; neque demum illud reputent, quod nunquam is qui heterousius sit, id est alterius naturæ, æqualem habet cognitionem ac alter heterousius? Paulus autem similiter scribit Timotheo quidem in prima Epistola : *Præcipio* (79) *tibi coram Deo, qui* 73 *vivificat omnia, et Jesu Christo, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum* (80) *sine macula, irreprehensibile, usque ad adventum Domini Jesu Christi : quem [adventum] suis temporibus ostendet beatus, et solus potens* (81), *et Rex regnantium, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucam habitat inaccessibilem : quem nullus hominum vidit, nec videre potest, cui honor, et gloria* (82) *semperiterna in sæcula sæculorum. Amen*. Hæreticis quidem de solo Patre accipiendum esse visum est illud : *Solus potens, et Rex regnantium*, et reliqua. Sicut vero de ambabus semper prædicandis personis inquit : *Præcipio tibi coram Deo, et Christo Jesu*; ita ambas easdem, ut deitate unum, hymnis eque celebravit in verbis quæ sequuntur. Nec enim ignorabat ipse, ut isti hæretici, illud : *Omnia* (83) *quæcumque habet Pater, mea sunt*; et illud : *Ut omnes* (84) *honorent Filium, sicut honorant Patrem*; et illud : *Hic est* (85) *verus Deus et vita æterna*; et : *His* (86) *Deus noster : non reputabitur alter præ*

(75) *Dimissa sunt*. Matth. ix, 2 et 5. Vide not. 36, pag. 5.

(76) *Nemo*. Matth. xi, 27. Locum hunc segm. 10 a ita protulit Didymus, ut est in Bibliis : hic autem inverso ordine, quo modo eum citat Justinus quoque in prima *Apologia*. Leve scilicet id utriusque visum est, ac leve reipsa esset, nisi Valentiniani, ac Marcossii consulto locum corrupissent, quamvis idem revera sensus sit, sive uno, sive altero modo legas. At cum ii hæretici hac inversione abuterentur, ideo Irenæus lib. iv, cap. 6, ita in eos invehitur : *Dominus... dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit, nisi Filius... » sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter... Hi autem, qui peritiores apostolis volunt esse, sic describunt : « Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare ; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatum, dicunt non esse Patrem Christi.*

(77) *Altercentur*. Codex pro φιλονεικούσιν habet φιλωνεικουσιν.

ἁ ἐξαιρετον τῆ γνώσει τοῦ Θεοῦ Πατρὸς και τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καταλιμπάνοντες, οὐδὲ λογιζόμενοι, ὅτιπερ οὐδὲν ἑτεροφυεῖς Ἰσὴν τῷ ἑτεροουσῷ κέκτηται γνώσιν; Παῦλος δὲ ὁμοίως γράφει [31 b] Τιμοθέψ μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Προστάσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιούντος τὰ πάντα, και Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μαρτυρησατος ἐπὶ Πορτελου Πιλᾶτου τῆρ καλήρ ὁμολογίαν, φυλάξαι τῆρ παραγγελίαν ἀσκιλον, ἀνεπιληπτον, ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἦρ καιροῖς ἰδιοι δείξει ὁ μακάριος, και ὁμόνος δυνατός, και Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, και Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁμόνος ἔχωρ ἀθανασίαν, και φῶς οὐκίωρ ἀπρόσσιτον· ὄν οὐδεὶς ἀθρώπων ἴδερ, οὔτε ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμῆ και δόξα αἰώνιος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἀμήν. Αἱρετικοῖς μὲν γὰρ δέδοκται τῷ Πατρὶ μόνψ διδόναι τὸ, Ὁ ὁμόνος δυνατός, και Βασιλεὺς βασιλευόντων, και τὰ ἐξῆς. Ὡσπερ δὲ περὶ ἀμφοῖν τῶν ἀειμνήστων ὑποστάσεων εἶπεν· Προστάσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ και Χριστοῦ Ἰησοῦ· οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν αὐτῶν, ὡς κατὰ ἐνὸς τῆ θεότητι, και τὰ ἐξῆς ὕμνησεν. Οὐ γὰρ, ὡς οὔτοι, ἠγνόησεν αὐτὸς τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν· και τὸ, Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· και τὸ, Οὐτός ἔστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, και ζωῆ αἰώνιος· και, Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· και, Οὗτός ἔστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· ἀλλὰ και ἀποτείνεται μᾶλλον τὰ ἐκκείμενα πρὸς τὸν Υἱόν· Ἐχει γὰρ Παραφυλάξαι τῆρ παραγγελίαν ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἦρ καιροῖς ἰδιοι δείξει ὁ μακάριος και ὁμόνος δυνατός. Δῆλον ὅ· ὅτι ὁ Υἱός δείξει τῆρ ἑαυτοῦ ἐπιφάνειαν, τὸ δεῦτερον ἐλευσόμενος. Ἐπιτήρει οὖν, ὅτι διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρός και Υἱοῦ, και δόξαν τῆρ πρώτῃν αὐτῷ ἀπονέμει. Ῥωμαῖοις δὲ· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς κοίτημασιν νοούμενα καθοράται· ἦ τε ἀἰδιος αὐτοῦ δύναμις και θεότης. Καὶ ταυτὶ δὲ οὐ ῥέπει πρὸς ποίημα. Οὐ γὰρ ἐν τῷ γενητῶν νοουεῖσθαι τὸν Δημιουργόν, ἢ [32 a] ἀἰδιότης και θεό-

(78) *Ingenerationem*. Ita loquebatur Eunomius, cujus systema breviter exponit Didymus. Rem ita esse constat cum ex aliis, tum ex Gregorii Nazianzenii oratione 35.

(79) *Præcipio*. I Tim. vi, 13 et 16. Græca editio pro *προστάσω* habet *παραγγέλλω*.

(80) *Mandatum*. Græca ed. *τηρήσαι σε τὴν ἐντολήν... μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν*.

(81) *Potens*. Græca editio habet *δυναστής*, id est *Dynastes*, seu *Dominus*. At Vulgatus int. legit ut Didymus. Tum eadem editio pro καὶ Βασιλεὺς, habet ὁ Βασιλεὺς. ut legit Vulgatus. Ac paulo post, εἶδεν.

(82) *Gloria*. Aliter Græca editio; nempe brevius : ᾧ τιμῆ και κράτος αἰώνιον· Ἀμήν, id est *cui honor, et imperium sempiternum. Amen*.

(83) *Omnia*. Joan. xvi, 15.

(84) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(85) *Hic est*. I Joan. v, 20. Græca editio cum articulo : ἢ ζωῆ.

(86) *Hic*. Baruch iii, 22 (apud Vulg. 36).

της αὐτοῦ οὐ γνωρίζεται, τοῦτ' ἔστιν ἡ ἀλήθεια καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσα θεότης. Φιλιππησίους δέ· Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι Ἰσα θεῶ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφῇ δούλου λυθῶν. Τί τῆς ἰσότητος ταύτης εὐρίσκειται ἀνίσον; Οὐχ ἤρπασε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔλαβε τὸ ἴσον εἶναι τῇ φύσει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ δὴ ὁ μὴ ὑπ' ἄλλου κενώθεις, ἑαυτὸν δὲ κενώσας, αὐθέντην δεσπότην ἑμῶν καὶ ἀδίδιον ἑαυτὸν ἐπέδειξεν. Εἰ γὰρ ἐγένετο ἐν δούλῳ μορφῇ, ἀναμφίλογον, ὡς οὐ διετέλει πρὶν ἢ τοῦτο γένηται ἐν ποιήμασιν, ἀλλ' ἐν ἐλευθέρῳ τῇ πατρικῇ φύσει ἦν. Ἐπειδὴ μὴ δυνατὸν ἦν ὀφθῆναι, συγκατέβη ἀτρέπτως, ἀφαντασιόστως, ἕως οὐκ ἐκέτου μορφῆς· καὶ τὰ τοῦ οὐκ ἐκέτου ἀπόσπαστο ἄχθη, καὶ ζωῆς φαιδρωτέρας δέδωκεν ἀρχὴν· ὅθεν καὶ ὅστις ἀνὰ ἀρχῆς ἦν, ἐπεγνώσθη. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τὰ ἐπιστάλματα τοῖς αὐτοῖς Φιλιππησίους, ὅτι ἤδη πως τὸν Υἱὸν, προῦχοντὰ τε καὶ ὑπερέβαλλοντὰ σὺν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, ὅσον πρὸς ἀσυνέλευτον ἀποφαίνει, ἤδη μοι λέλεκται πρόσθεν ἐν κεφαλαίῳ ζ'· κωλύει δὲ οὐδὲν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τοῦτο συστήσει Γραφῆς· δεῖ γὰρ μὴ παρέργως κεχρησθαι τῇ θεολογίᾳ. Λέγει οὖν παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ ὁ Θεός· Τὰς ρομφαίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα, καὶ τὰς ἐορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονὴν· οὐκέτι ἀνέσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν· κἀν πληρώσῃτε τὴν θέσιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. Λούσασθε, καθαροὶ γένησθε· ἀφέλετε τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Ὁρᾶς τοίνυν, ὅτι καὶ φθάνει φιλανθρωπίαν τὴν ἀπειλήν, ὅσον οὐδέπω διαλλαττόμενος, καὶ μνηστὴρ μακρὰ, μᾶλλον δὲ μνηστὴρ ὄλος οὐκ εἰδώς· καὶ μισεῖ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν, ὅ ἐστι τὴν [52b] θρησκείαν, ὡς τῆς τελευτάτης θεογνωσίας ἀπολείπομένην· παρακλιεῖται δὲ βαπτισθῆναι, ὥστε δέξασθαι τὴν πίστιν πρὸς τὸν περὶ τοῦ βαπτίσματος δεσποτικὸν ὄρον. Ἐπιστάσασθε δὲ ἡμεῖς καὶ ἀλλαχρὸ ὁ Παῦλος, ἐπὶ λέξεως ἀνακεκραγώς, μὴ ἔχειν ἑαυτοῦ μείζονα τὸν Υἱόν. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Γενέσει πρὸς τὸν Ἀβραάμ· Τὸν υἱόν σου προσένεγκέ μοι θυσιάν· καὶ τοῦτο προθύμως ποιήσαντος, καὶ ἐπάγειν ἐπ'

A ipso; et: Hic est (87) Filius meus dilectus. Quia, etiam ad Filium magis spectant quæ allata sunt: sic enim habent: Ut serves mandatum usque ad adventum Domini Jesu Christi, quem adventum suis temporibus ostendet beatus, et solus potens. Manifestum est autem, de Filio potius hæc dici; ipse enim est qui suum ipsius adventum ostendet, cum iterum veniet. Observa igitur, Paulum, ob ejus cum Patre æqualitatem, etiam primam gloriam ipsi attribuere. Ad Romanos autem scribit: Invisibilia (88) enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: et sempiterna ejus virtus, ac deitas. Ne hæc quidem ad eum pertinent qui factus sit: dum enim Conditor conditus seu factus (89) concipitur, ipsius æternitas ac deitas, id est ea deitas quæ uno eodemque semper modo se habet (90), non deprehenditur. Ad Philippenses 74 autem: Qui cum (91) in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipientis. Quid in hæc æqualitate invenitur inæquale? Nec enim rapuit, inquit, non aliunde accepit ut esset natura Deo et Patri æqualis. Et sane qui non ab alio exinanitus est, sed semetipsum exinanivit, is seipsum ostendit Dominum esse propria auctoritate agentem (92) simul et æternum. Si enim in forma servi factus est, indubitate, antequam hoc fieret, inter creaturas non numerabatur; sed in libera erat natura Patris: et quoniam fieri non poterat ut aspiceretur, condescendit immutabiliter ac realiter usque ad formam servi, et famuli molestias repulit, et lætioris vitæ initium dedit: unde et qui ab æterno erat, agnitus est. Alia vero quæ iisdem Philippensibus (93) scripta sunt, Filium una cum proprio Patre dignitate præcellentem et superiorum declarare, quantum nostra fert inscitia, jam antea in septimo capitulo (94) a me dictum fuit. Nihil autem prohibet quominus hoc ex Veteri etiam Scriptura probemus: divinum enim sermonem obiter ac negligenter tractare nefas est. Ait ergo apud Isaiam Deus: Neomenias (95) vestras et

(87) *Hic est.* Matth. iii, 17, et xvii, 5.

(88) *Invisibilia.* Rom. i, 20. Græca ed. pro θεότης habet θεϊότης. Vide segm. 11 a et 114 a, ubi legendum omnino esse vult θεϊότης.

(89) *Factus.* Lego γενητόν pro γεννητόν.

(90) *Modo se habet.* Lego κατὰ ταυτὰ pro κατὰ ταυτὰ, quod mendosum est. Hæc porro locutio, ἡ αἰεὶ καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσα, aut τὸ κατὰ ταυτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχον, Platonica est: ac sæpius a Platone tunc potissimum adhibetur, cum de divinitate sermonem habet, ut videre licet in *Timæo*, et alibi. Cum vero *deitatem* sic loquens excludit Didymus, quam Filio tribuebant Arianii.

(91) *Qui cum.* Philipp. ii, 6 et 7. Codex Φιλιππησίους. Græca editio, τὸ εἶναι.

(92) *Agentem.* De voce αὐθέντης, vide Thomam Magistrum pag. 205, in voce δεσποτεία, et quæ ibi adducta sunt.

(93) *Philippensibus.* Lego Φιλιππησίους, pro Φιλιππησίους.

(94) *In VII capitulo.* Quidam septimi κεφαλαίου nomine intelligat, non omnino exploratum

mihī est. Quater duntaxat in iis quæ supersunt capitibus Epistolam ad Philippenses scriptam allegavit hæcenus Didymus: nimirum cap. 25, segm. 29, cap. 16, segm. 17, cap. 15, segm. 11, et cap. 7, segm. 1. Porro tria priora ex hisce capitibus sane non respicit: ut enim alias omittam conjecturas, credibile non est, tantam in numero mutationem a librario factam esse. Reliquum ergo esset ut illud indicaret, quod caput 7 inscriptissimum: præsertim cum ibi locus ex ea epistola afferatur, etsi nullum peculiare ex illo argumentum deducat Didymus. Sed utrum illud caput revera præ oculis ipse habuerit, lector judicet. Mibi quidem illud etiam verisimile videtur, quemadmodum libri tertii caput alterum quinque et quinquaginta habet κεφάλαια, hoc est capita, seu capitula potius, nempe argumenta; ita in libro primo post præcæmium caput exstitisse, quo multa hujusmodi κεφάλαια, seu capitula continerentur: ac septimum ex iis sic allegari. Vide notas pag. 82.

(95) *Neomenias.* Isa. i, 14-16 Plura omittit intermedia. Græca editio: καὶ ἐὰν πληθύνῃτε τὴν δεῖν

*Sabbata, et festivitates vestras odit anima mea : facti estis mihi in satietatem ; non amplius remittam peccata vestra ; et si impleveritis orationem, non exaudiam vos ; manus enim vestrae sanguine plenas sunt ; lavamini, mundi efficiamini, auferte peccata vestra ab animabus vestris. Vides ergo et benignitate praeveniri minas, quatenus etsi nondum reconciliatus, nescit tamen diutius irasci, aut potius nescit omnino irasci ; et ipsum eorum festivitates, id est cultum, odisse, utpote ad perfectissimam (96) Dei cognitionem non pertingentem. 75 Jubet autem eos baptizari, ut juxta statutam a Domino baptismi formulam fidem recipiant. Sed alibi quoque fidem nostram Paulus confirmavit, cum expresse dixit, atque exclamavit, Filium non habere majorem se. Cum enim Deus in Genesi dixisset Abrahamo : *Filium (97) tuum offer mihi in sacrificium, idque sine cunctatione faceret Abrahamus, ac manum ense armatum (98) jamjam in filium illaturus esset, vocavit eum angelus Domini, et ait : Abraham (99), ne injicias manum tuam in puerulum, neque ipsi feceris quidquam mali (1) ; nunc enim cognovi, quod tu times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Deinde cum Isaaci loco aries ad sacrificandum inventus esset, ac sacrificium, spectato quidem animo, per puerum, spectata vero inactione, per arietem, jam peregisset Abrahamus, Vocavit (2) ipsam, inquit Scriptura, iterum angelus Domini de caelo dicens : Per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia fecisti rem (3) [hanc], et non pepercisti filio tuo dilecto propter me : nisi (4) benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo semen tuum sicut stellae caeli, et arenam maris (5), et benedicentur in te omnes gentes, quia obedisti voci meae. Angelus autem ille nec Pater erat, nec vero minister aliquis : minister enim neque jurat per semetipsum, neque benedicit, nec dicere potest : Non pepercisti filio tuo dilecto propter me, neque sacrificium Deo oblatum audet prohibere, neque vicissim potestatem habet illud acceptandi. Sed qui sacrificium exposcebat, unigenitus Deus Verbum erat, qui Abrahamo etiam unigenitum largitus fuerat, ut interpretatur Paulus, cum ita scribit ad Hebraeos : *Abraham (6) namque promittens Deus (quae et promisit, et fecit), quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem, juravit per se-***

αὐτὸν τὴν χεῖρα μαχαίρα ὠπλισμένη μέλλοντος, ἐκάλεισεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, εἰπὼν· Ἀβραάμ, μὴ ἐπιβάλλῃς τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὸ παιδίον, μήτε ποιήσῃς αὐτῷ μὴθὲν κακόν. Νῦν γὰρ ἔγνω, ὅτι φοβῆ σὺ τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ. Ἔτα κριοῦ πρὸς τὴν θυσίαν ἀντὶ Ἰσαὰκ εὐρεθέντος, καὶ τῆς θυσίας ὑπὸ Ἀβραάμ πληρωθείσης, τῇ μὲν γνώμῃ διὰ τοῦ παιδός, τῇ δὲ σφαγῇ διὰ τοῦ κριοῦ, Ἐκάλεισεν, φησὶν, αὐτὸν ἐκ δευτέρου ἄγγελος Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγων· Κατ' ἐμαυτοῦ ὤμοσα, λέγει Κύριος, οὐ ἐντεκεν ἐποίησας τὸ πρῶγμα, καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· εἰ μὴ εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἀπ' ὧν ἀπήκουσας τῆς ἐμῆς φωνῆς. Ἦν δὲ οὔτε ὁ Πατήρ, οὔτε μὴ λειτουργῆς ἄγγελος. Οὐ γὰρ ὀμνύει καθ' ἑαυτοῦ λειτουργῆς, ἢ εὐλογεῖ, ἢ λέγει· Οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· οὐδ' ἀποστήσαι τὴν τῷ Θεῷ προσαγομένην τολμῆ θυσίαν, οὐδ' αὖ προσεσθαι αὐτὴν ἐξουσιάζει. Ἀλλὰ ἦν ὁ τὴν θυσίαν ζητήσας μονογενῆς Θεὸς Λόγος, χαρίζομενος τὸν μονογενῆ τῷ Ἀβραάμ, ὡς Παῦλος ἐρμηνεύει, γράφων Ἑβραίοις [33 α] οὕτως· Τῷ γὰρ Ἀβραάμ ἐπαγγελίαιος ὁ Θεός (ἅπερ ἐπηγγελιστό τε καὶ ἐποίησεν), ἐπεὶ κατ' οὐδενός μείζονος εἶχεν ὀμόσαι, ὤμοσεν καθ' ἑαυτοῦ, λέγων· Εἰ μὴ εὐλογῶν εὐλογήσω σε. Καὶ Ῥωμαίοις δὲ, τὸν Υἱὸν αὐθὶς καθ' ἑαυτοῦ ὀμνύοντα ἐξηγεῖται· Πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς φησὶραπαῖ· Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψαι πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Καὶ τὸ ἐκ δεξιῶν δὲ συγκαθέζεσθαι τῷ Πατρὶ, ἔτι δὲ καὶ τὸ θεοφράττω γλωττῇ ἀναφθέγγεσθαι τὸν εὐαγγελιστὴν, καθέδραν πρέπουσαν τῷ Υἱῷ τὸν πατρικὸν εἶναι κόλπον· εἰ μὴ σημαίνει τὸ ταυτούσιον, καὶ ὁμότιμον, καὶ τὸ χρῆναι σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ προσκυνεῖσθαι τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Υἱὸν, ἀλλὰ κατὰ ἄνθρωπον οὐ δέον ἐκδέχεσθαι χρῆ τὰ περὶ Θεοῦ γεγραμμένα· μείζων καὶ ἐνδοξότερος κατ' αὐτοὺς ἔστιν ὁ ἐκ δεξιῶν, ὁ τὸν θεῖκον ἄρατον κόλπον, ὡς τὸν χειροδικὸν, ἔχων πολὺωπα ὀρόνον· ὃ μὴ γένοιτο εἰπεῖν ἐπὶ τῆς ἀβήτητοτάτης καὶ γαληνοτάτης Τριᾶδος! Ὁ μὲν γὰρ Δαυὶδ ἔδει περὶ τοῦ Πατρὸς ἐν ῥθ'

σιν... γίνεσθε· ἀφέλετο τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν οὐαῶν.

(96) *Perfectissimam*. Perfectam Dei cognitionem dicit: non eo sensu, quo ridicule dicebat Eunomius, sed quatenus per eam Deus creditur non modo unus, sed etiam trinus.

(97) *Filium*. Gen. xxii, 2, ubi tamen non verba a Didymo recitata exstant, sed sensus duntaxat.

(98) *Armatam*. Legendum videtur, ὠπλισμένην.

(99) *Abraham*. Gen. xxii, 11 et 12.

(1) *Mali*. Vox κακόν deest in editis Bibliorum exemplaribus, ac tantum in iis legitur: μηδὲ [pro μήτε] ποιήσῃς αὐτῷ μηδὲν [pro μηθέν].

(2) *Vocavit*. Gen. xxii, 15-18. Graeca editio pro ἐκ δευτέρου habet δεύτερον.

(3) *Rem*. Complutensis editio: βῆμα τοῦτο, id est verbum hoc, nempe rem hanc.

(4) *Nisi*. Compl. ed. ἢ μὴν, id est profecto. Didymus pro ἢ habet εἰ, id est si, quae est jurantis particula apud Hebraeos. At legendumne est μὴ pro μὴν, postquam legeris εἰ? Viderit lector.

(5) *Maris*. Compl. ed. καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. Tum, aliis interiectionis, quae omittit Didymus: καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σὲ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀπ' ὧν, et reliqua, ut hic.

(6) *Abrahe*. Hebr. vi, 13 et 14. Graeca Novi Testamenti editio hic habet ἢ pro εἰ. Verba vero illa: quae et promisit, et fecit, a Didymo interpretationis causa addita videntur.

φαλμῷ· Ἐίπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· ὁ δὲ Παῦλος Ἑβραίοις ὑφηγεῖται· Ὁς ὡν ἀκαύρητος τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, καὶ χαριπτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυναμείως αὐτοῦ, καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτιῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς· ὁ δὲ εὐαγγελιστῆς· Ὁ μορφογενῆς Θεός, ὁ ὡν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο.

venientem dicat esse sinum Patris, nisi eandem honorem deberi, atque una cum Patre, et ejus Spiritu unigenitum Deum ac Filium adorandum esse significet, sed humano more, quod nefas est, interpretari oporteat quæ de Deo scripta sunt; illud sequetur, ut major, et illustrior, eorum sententia, ille sit, qui a dextris sedet, et cui divinus ineffabilis sinus sit instar cherubici, multisque oculis (10) præditi throni: quod absit ut dicamus de summe ineffabili, ac serenissima (11) Trinitate. Nam David quidem in psalmo cix de Patre canit: *Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis.* Paulus autem Hebræis scribens, ita exponit: *Qui cum (12) sit splendor gloriæ Patris, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgatione peccatorum facta, sedit ad dexteram majestatis in excelsis;* evangelista vero: *Unigenitus (13) Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.*

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Ὑμῶν θεολογία περὶ τοῦ Υἱοῦ ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· καὶ ὅτι Θεὸς μέγας καὶ ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος· καὶ ἀληθινὸς Θεός· καὶ ζωὴ αἰώνιος· καὶ μόνος Δεσπότης· καὶ μόνος θανατοουργός· καὶ ὕψιστος· καὶ βασιλεὺς [33 b]· καὶ ἐξουσιαστής· καὶ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός, καὶ τὰ λοιπὰ.

Τοσαῦτα μὲν καὶ περὶ τούτων ἤρκει· οὐχ ἤρκοισι δὲ οἱ τῶν θεῶν μύσται, καὶ τὰ τῆς προνοητικωτάτης πάντων Τριᾶδος ζηλοῦντες· ἀλλ' ἐτι ὑψηλὰ καὶ οἷα περὶ τοῦ Πατρὸς, τοιαῦτα καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογοῦσιν· ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, καὶ ὅτι Θεὸς μέγας καὶ ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος· καὶ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος, καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ μόνος Δεσπότης, καὶ μόνος Ὑψιστος, καὶ μόνος θανατοποιός, καὶ Βασιλεὺς μέγας, καὶ Κύριος πάντων, καὶ Δημιουργός, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον, καὶ Σωτὴρ, καὶ πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός, καὶ εὐλογημέτρος εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ ὅτι μέγιστος τῆς εὐ-

metipsum, dicens (7) : *Nisi benedicens benedicam te.* Ac in Epistola quoque ad Romanos Scripturæ locum de Filio rursus per semetipsum jurante exponit, inquit : **76** *Omnes (8) enim stabimus ante tribunal Christi: sicut scriptum est (9) : Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo.* Quin etiam quod Filius sedeat a dextris Patris, ac præterea quod evangelista Deo affante loquens sedem Filio conesse utriusque essentialiam, et æqualem ambobus Spiritu unigenitum Deum ac Filium adorandum esse significet, sed humano more, quod nefas est, interpretari oporteat quæ de Deo scripta sunt; illud sequetur, ut major, et illustrior, eorum sententia, ille sit, qui a dextris sedet, et cui divinus ineffabilis sinus sit instar cherubici, multisque oculis (10) præditi throni: quod absit ut dicamus de summe ineffabili, ac serenissima (11) Trinitate. Nam David quidem in psalmo cix de Patre canit: *Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis.* Paulus autem Hebræis scribens, ita exponit: *Qui cum (12) sit splendor gloriæ Patris, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgatione peccatorum facta, sedit ad dexteram majestatis in excelsis;* evangelista vero: *Unigenitus (13) Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.*

B

77 CAP. XXVII.

Ea similiter loca afferuntur, quæ ostendunt Filium esse Deum (14) : ea nempe, in quibus dicitur, quod in ipso habitat plenitudo divinitatis; et quod ipse est Deus magnus; et super omnia; et, cujus respectu alter non reputabitur; et, verus Deus; et, vita æterna; et, solus Dominus; et, solus mirabilium effector; et, altissimus; et, Rex; et, Dominator; et, omnia in omnibus Christus; et reliqua.

Atque hæc quidem de his sufficerent: veram qui res divinas docuerunt, et cum zelo ea quæ ad rerum omnium providentissimam Trinitatem attinent, pertractarunt; sacri magistri, his contenti non sunt: sed alia adhuc de Filii deitate testimonia nobis suppeditant, eaque sublimia, atque ejusmodi cujusmodi sunt quæ de Patris divinitate scripserunt. Nimirum quod in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis; et quod est *Deus magnus*; et *super omnia*; et, *præ quo alter non reputabitur*; et, *verus Deus*; et, *vita æterna*; et, *lux vera*; et, *solus Dominus*; et, *solus Altissimus*; et, *solus miraculorum effector*; et, *Rex magnus*; et, *Dominus omnium*; et, *Creator*; et, *Dominator*; et, *cujus pacis*

D

Græca editione, et addita videtur a Didymo explanationis causa. Sed præterea Græca editio habet, δι' ἑαυτοῦ καθ. ποτ. τ. αμ. ἡμῶν. Didymus vero voces illas, δι' ἑαυτοῦ, id est, *per semetipsum*, et ἡμῶν, id est, *nostrorum*, non legit: quod mirum non est, cum eas ne Vulgatus quidem int. legerit.

(15) *Unigenitus.* Joan. 1, 18. Vide not. 84, pag. 27, et segm. 62 a. Græca editio nunc habet: ὁ μορφογενῆς Υἱός, ὁ ὡν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. Ita etiam Vulgatus: qui tamen cum verbum e verbo vertat, videtur cum Didymo legisse, αὐτός pro ἐκεῖνος. Origenes quoque catechista Alexandrinus pro *unigenitus Filius*, legit *unigenitus Deus*, in commentariis in *Joannem* tom. IV, pag. 89 et 438 editionis Parisiensis anni 1759. Eodemque modo legit Irenæus.

(14) *Deum.* Pro θεολογία, lego θεολογία. Quinque porro et quadraginta Christi nomina recenset S. Damasus in suo *De Christi cognomentis* epigrammate, pag. 224 ed. Rom. anni 1754. Sed alia adhuc fortasse plura a Didymo in hoc opere recensentur.

(7) *Dicens.* Gen. xxii, 16 et 17.
 (8) *Omnes.* Rom. xiv, 10 et 11. Editio: γέγραπται γάρ, pro καθὼς γέγραπται.
 (9) *Scriptum est.* Isa. xlv, 23.
 (10) *Multis oculis.* Seu *faciebus.* Vide Ezech. i, 18 et 10. In membranæ margine ad vocem πολύωπα librarius, haud scio utrum scholiastæ officio fungens, ac eam dictionem nimis difficilem, aut poeticam existimans, an vero aliter legere iubens scripsit, πολυόμματον. Sed sive πολύωπα, sive πολυόμματον, sive etiam πολυόφθαλμον dicere malueris, parum refert. De hac autem voce, πολύωψ, quæ in vulgatis lexicis desideratur, legendus vir eruditus Martorellius in *Theca calamaria*, pag. 18, ubi πολύωπα recte ἀπὸ τοῦ πολυωπού distinguit, ac πολύωπα *multis faciebus distinctum* vertit. Cherubinibus porro quatuor πρόσωπα, seu *facies* tribuuntur ab Ezechiele, eamque ob rem πολύωπες dici a Didymo poterunt: sed *oculis pleni* fuisse dicuntur: idcirco in translatione, *oculis* potius dixi, quam *faciebus*.
 (11) *Serenissima.* Id est, *beatissima*.
 (12) *Qui cum.* Hebr. i, 5. Vox, *Patris*, deest in

non est finis; et, *Salvator*; et, *omnia in omnibus* **A** *Christus*; et, *Benedictus in sæcula*; et, quod *magnum est pietatis mysterium* [perspicuum vero est, de Christianorum mysterio hoc dici, apud quos *Christus* ut increatus *Deus* hymnis celebratur]; et quod sua deitate *populum* acquirit, ac liberat: eo quod sit *Patris consubstantialis*. Sancti (15) ergo, qui nunc a nobis commemorabuntur, quibusque *Deus*, juxta psalmum xv, *notas* (16) *fecit vias vitæ*, ita de his loquuntur. *David* in vii quidem psalmo sic orat: *Exsurge* (17), *Domine Deus meus*, in *præcepto* quod *mandasti*, et *synagoga populorum circumdabit te*, et *propter hanc in altum regredere*. Ipsum a *Propheta* ut *Dominum* ac *Deum* agnoscere sentis, quem etiam ita precatur: *Exsurge*, in ineffabili tua *Incarnatione*, eo modo, quem ipsemet *præfinitis* illis verbis: *Solvite* (18) *templum* **78** *hoc*, et *tribus diebus excitabo illud*. Nam propter hanc, inquit, quæ nobis iude comparata est, salutem, gentes quidem fide circumdabit te, tu vero illuc unde ita venisti, ut inseparabilis tamen maneres, regredere; in psalmo autem xlii: *Deus* (19) *magnus Dominus*, et *rex magnus super omnem terram*; et in psalmo xliix: *A solis* (20) *ortu usque ad occasum*, ex *Sion species decoris ejus*: *Deus manifeste veniet*; et in lxvii: *Exsurgat* (21) *Deus*, et *dissipentur inimici ejus*; et: *Iter facite* (22) *ei qui ascendit super occasum*: *Dominus iuxta illi*; et in lxxxi: *Surge* (23), *Deus*, *judica terram*. Animadvertite hic porro, quomodo unumquodque ex hisce testimoniis quid de *Filio* sentiendum sit, definiat, et eorum quodlibet sufficiat, ut illum ad unitatem paternæ essentialis pertinere persuadeamur. Ac illud etiam observa, quod magniloquus scriptor eum, qui in sepulcro, non sine vita (24) tamen existens, ideo positus est, ut simul cum vivis eos etiam servaret, qui e vivis excesserant, *Deum* vocat, atque e monumento surrecturum prænuntiat, eosque iudicaturum, qui post tale ac tantum beneficium terrena sapiunt. Scito autem, occasus nomine eum novissima tempora denotare, quibus spectabili huic mundo solis instar manifeste imminens, apparuit. Et in psalmo lxxvi: *In sancto* (25) *via tua*: *quis Deus magnus*, sicut *Deus noster*? *Tu es Deus*, qui facis *mirabilia solus*. *Incarnatum Deum Verbum* celebrat etiam hoc in loco, qui in *Judaico templo* et crebro versatus est, et docuit, et miracula patravit. In psalmo autem cxvii: *Benedictus* (26) *qui venit in nomine Domini*: *Deus magnus Dominus*, et *illuxit nobis*. Quod si Do-

(15) Sancti. Vide notam 93, pag. 64.

(16) Notas. Ex psal. xv, vers. 11.

(17) Exsurge. Psal. vii, vers. 7 et 8.

(18) Solvite. Joan. ii, 19.

(19) Deus. Psal. xlii, vers. 2 (seu 3). Græca editio: Κύριος ὕψιστος, φοβερός, καὶ βασιλεύς, et cætera.

(20) A solis. Psal. xliix, vers. 2 et 3.

(21) Exsurgat. Psal. lxvii, vers. 1 (seu 2).

(22) Iter. Psal. lxvii, vers. 4 (seu 5). Editio: ἐπὶ δυσμῶν.

(23) Surge. Psal. lxxxi, vers. 8.

σεβείας μυστήριον (δηλον δ' ὡς τὸ Χριστιανῶν, παρ' οἷς ἀγέννητος Θεὸς ὑμνείται ὁ Χριστός): καὶ ὅτι τῇ αὐτοῦ θεότητι περιποιεῖ τὸν λαόν, διὰ τὸ ὁμοουσιῶς ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα. Τοιῶσδε τοίνυν περὶ τούτων λέγουσιν οἱ μνημονευθησόμενοι νῦν πρὸς ἡμῶν ἅγιοι· οἷς ὁ Θεός, κατὰ τὸν ιε' ψαλμὸν, ἐγνώρισεν ὁδὸς ζωῆς. Δαυὶδ, ἐν μὲν ζ' ψαλμῷ εὐλόγημος· Ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω, καὶ συναγωγῇ λαῶν κυκλώσει σε· καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπιστρέψον. Αἰσθάνη, ὡς ὁ προφήτης Κύριον καὶ Θεὸν οἶδεν αὐτὸν, καὶ δέεται αὐτοῦ λέγων· Ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὴν ἐνανθρώπησιν σου, τρώπων ᾧ προώρισας τῷ, Ἄσασα τὸν λαόν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Ἵπὲρ ταύτης γὰρ φησιν τῆς περιγινομένης ἡμῖν ἐντεῦθεν σωτηρίας, τὰ μὲν ἔθνη τῇ πίστει κυκλώσει σε· σὺ δὲ, ὅθεν ἦλθες, ἀχώριστως ἐπὰνελθε· ἐν δὲ μζ'· Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· ἐν δὲ μθ'· Ἀπὸ ανατολῶν ἤλλου μέχρι δυσμῶν, ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραϊότητος αὐτοῦ· ὁ [34 a] Θεὸς ἐμφανῶς ἦξεν· ἐν δὲ ζζ'· Ἀναστήτω ὁ Θεός, καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ· καὶ, Ὀδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμᾶς· Κύριος ὄνομα αὐτῷ· ἐν δὲ πα'· Ἀνάστα, ὁ Θεός· κρινόν τὴν γῆν. Ἄθρει μὲν, πῶς ἐκάστη λέξις ἀνάπτει τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν, καὶ ἐξαρκεῖ πείσαι τῆς πατρικῆς μονάδος ὑπάρχειν αὐτὸν οὐσίας· καὶ ὅτι ὁ μεγαλογράφος, τὸν ἐν τάφῳ οὐ δίχα ζωῆς θεθέντα, ἵνα σὺν τοῖς ζῶσιν καὶ τοὺς ἀπελθόντας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων σώσῃ, Θεὸν καλεῖ, καλᾶνίστασθαι τοῦ μνημάτος προφητεῖαι, κρινούντα τοὺς μετὰ τὸσαύτην καὶ τηλικαύτην εὐεργεσίαν γηίνως φρονήσαντας. Ἴσθι δὲ, ὅτι δυσμᾶς τοὺς ἐσχάτους λέγει καιρούς. Ἐν αὐτοῖς γὰρ ἐπέστη ἐμφανῶς τῷδε τῷ θεατῷ κόσμῳ· ἐν δὲ ος'· Ἐν τῷ ἀγίῳ ἡ ὁδός σου· τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν; Σὺ εἶ ὁ Θεός ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος. Τὸν σαρκωθέντα Θεὸν λόγον ἀνευφημεῖ κἀνταῦθα, τὸν ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ ἱερῷ ἐμφιλοχωρήσαντα, καὶ διδάξαντα, καὶ θαυματουργήσαντα· ἐν δὲ τῷ ριζ'· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. Εἰ εὐλόγως παρὰ τῷ προφήτῃ Θεὸς μέγας, καὶ εἰ εὐλογημένος, ὁ ἐστὶν δεδοξασμένος, καὶ βασιλεὺς μέγας, καὶ μόνος θαυματουργὸς ὑπάρχει ὁ ἐπιφανείς ἡμῖν Κύριος (ἐστὶν δὲ ὁ Υἱός)· ἀλόγως παρὰ αἰρετικοῖς, μικρότερος τοῦ ἰδίου Πατρὸς ὑπονοεῖται. Οὐκ ἐνδέχεται γὰρ, τὸν αὐτὸν τῇ ἀληθείᾳ, πρῶτως μὲν ἔχειν κατὰ τὴν προφητείαν, δευτέρως δὲ κατ' ἐκείνους. Εἰ δὴ πυθόμεθα

(24) Non sine vita. Nam et eo tempore, quo Christi corpus in sepulcro mansit, eidem corpori divini Verbi persona conjuncta fuit.

(25) In sancto. Psal. lxxvi, vers. 13 (seu 14). Vox μόνος, id est solus, deest in Græca editione, et videtur hac translata ex versiculo 19 psalmi septuagesimi primi, ubi legitur: ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος.

(26) Benedictus. Psal. cxvii, vers. 24 et 25. Nonnulla omittit intermedia. Vox αὐτὸν μέγας, id est, magnus, deest in Græca editione.

τῷ αὐτοῦ ψαλμῷ, μαθησόμεθα, ὅτι ἐπίσταται, ὡς ἂν Πατέρα, οὕτω καὶ τὸν Υἱὸν, ὑπάρχοντα Θεὸν τῶν προπατόρων. Ἐν γὰρ μς' ψαλμῷ κέκραγεν· Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἀγίου αὐτοῦ· ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν [34 b] μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Συνεκκλησιάσθησαν δὲ μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος, περὶ δὲ ἕδεται ἐν β' ψαλμῷ· Ἴνα τί ἐφρούραξεν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; Ἡσαΐας δὲ ἀσύγκριτον αὐτὸν, ὡς τὸν Θεὸν Πατέρα, ἀνευφημῶν βοᾷ· Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἴδον Θεόν, πληρ σου. Ἄλλον γὰρ οὐκ ἴδομεν Θεόν, ἢ τὸν ἐκ Παρθένου Μαρίας, κατὰ τὴν σωτήριον ἐνανθρώπησην τεθέντα· οὐδὲ ἠκούσαμεν, εἰ μὴ τὸν μαρτυρηθέντα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ Πατρός· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· καὶ πάλιν, ὡς προελέχθη· Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὧμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Θεὸς ἰσχυρός, Ἐξουσιαστής, Ἀρχὴ εἰρήνης, Πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Μεθ' ἑτερά τε ἐπίγει· Καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον. Ὁ Υἱὸς, φησὶν, τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσας, ἐγεννήθη παιδίον καὶ ἐδόθη ἡμῖν, φέρων αὐτὸς ἐπὶ τοῦ ὧμου αὐτοῦ ταύτης αὐτοῦ τῆς κάτω γεννήσεως τὴν ἀρχὴν· τοῦτ' ἔστιν, αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀρχὴ τυγχάνων, ἐν τῷ ἀρρέυστως ὑπὸ Παρθένου, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀρρήτως σαρκωθέντα τεγεῖναι, συνουσίας ἀνδρός ἀρχὴν οὐ παρασχόμενης. Ὄνομα δὲ αὐτῷ, Θεὸς ἰσχυρός, Ἐξουσιαστής. Οὐκ εἶπεν, Ἰπεξουσίας· ἀλλ' ἐφανέρωσεν αὐτοῦ τὴν φύσιν, τὴν δύναμιν, τὴν αὐθεντείαν. Ὅπερ ὄνομα γινώσκων Δαυὶδ, ψάλλει· Γνώστωσαν, ὅτι ὄνομά σοι, Κύριος· σὺ εἶ μόνος Ἰψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· τὸ μόνος, διὰ τὴν μίαν θεότητα εἰπὼν [35 a]. Πατέρα δὲ αὐτὸν μέλλοντος ἐκάλεσεν αἰῶνος ἔσται, καὶ τῶν παρελθόντων αἰῶνων δημιουργόν, διὰ τὸ ἀπὸ χρόνου τοῦ τῆς οἰκονομίας ἐγνώσθαι αὐτὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις. Κτιστὴς τοίνυν, καὶ οὐκ ἀκτίστου φύσεως, εἶπεν αὐτὸν Πατέρα· εἰς γὰρ ὁ ἀκτίστου καὶ ὁμοουσίου Υἱοῦ Πατρός. Παραδεικνύς δὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἀμέγεθες, ἔφη· Τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον. Καὶ Ἰερεμίας δὲ, ἦτοι Βαρούχ (βέβλος γὰρ μὴ ἀμφοτέρων), σημνηγορεῖ περὶ αὐτοῦ· Οὗτός ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθῆσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠρακηνμένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναγεστέρα. Εἰ οὖν μὴ θεοπεπῶς νοηθείη, ὅτι διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος ἄμφω τῶν ἀποβήτων ὑποστάσεων, ἢ προκειμένη γραφῆ οὕτως ἐβλήθη, λείπεται ἀθεήσαντα

A minus, qui nobis apparuit, sive illuxit (is autem Filius est), recte dicitur apud Prophetam Deus magnus, si est benedictus, id est glorificatus, si rex magnus, si solus miraculorum effector, perperam hæretici minorem proprio Patre eum esse suspicantur : nec enim fieri potest, ut unus atque idem reipsa et primas teneat, ut vult prophetia, et secundas, ut ipsi volunt. Sane 79 si Psaltē iam ipsum percontemur, sicut Patrem, sic etiam Filium ab ipso ut Deum proavorum agnoscī comperiemus. Nam in psalmo xlvī exclamavit : *Regnavit (27) Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam; principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham.* Simul autem convenientes congregati sunt cum Deo incarnato, de quo canitur in secundo psalmo : *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus?* Isaias autem ipsum celebrans ut eum, qui asyncrius sit, id est, incomparabilis, æque ac Deus Pater, ita clamat (28) : *A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum præter te.* Nec enim alium Deum vidimus, nisi eum, qui ex Virgine Maria in salutari Incarnatione natus est, neque alium audivimus, nisi eum, cui testimonium hoc reddidit Deus Pater : *Hic est Filius meus dilectus;* et rursus, ut antea dictum est (29), exclamavit : *Puer (30) natus est nobis, filius et datus est, cujus ἀρχή, hoc est, principatus, seu principium super humerum ejus : et vocatur nomen ejus Deus fortis, Dominator, Princeps pacis, Pater futuri sæculi.* Post alia vero subdit : *Et pacis (31) ejus non est terminus.* Dei Filius [inquit] incarnatus, natus est puer, et datus est nobis, portans ipse super humerum suum hujus sæculi generationis ἀρχήν, hoc est, principium, nempe ipse sui ipsius ἀρχή, seu principium existens, dum secluso quovis fluxu (32) a Virgine genitus fuit, ex qua ineffabiliter incarnatus est, quin viri coitus ἀρχήν, id est initium, ei præberet. Nomen autem ipsi est, Deus fortis, Dominator : non dixit, subditus ; sed ejus naturam, potentiam, dominationem, atque auctoritatem declaravit. Quod nomen cum David non ignoraret, sic psallit : *Sciant (33), quod nomen tibi Dominus : tu es solus Altissimus super omnem terram;* ubi illud, *solus*, dixit Psalter ob unitatem deitatis. Patrem autem futuri sæculi, cum sit etiam præteritorum sæculorum creator, ipsum vocavit Isaias, eo quod a tempore 80 œconomix, nempe Incarnationis, valde cognitus fuit ab hominibus. Creatam igitur, scilicet humanam, non vero increatam naturam indicavit, cum eum vocavit Patrem : unus enim est in deitate Pater, increati nempe, et consubstantialis Filii. Ut

(27) *Regnavit.* Psal. xlvī, vers. 7 et 8.

(28) *A sæculo.* Isa. lxxiv, 4. Græca editio εἶδον.

(29) *Dictum est.* Cap. 15, segm. 14 b.

(30) *Puer.* Isa. ix, 6. Complutensis editio post ἐδόθη, addit ἡμῖν· post ἀρχή, addit ἐγενήθη. Demum ὄνομα, τὸ ὄνομα αὐτοῦ, plura habet, quæ Didymus prætermissit. Vocem vero ἡμῖν, omisit etiam segm. 14 b.

(31) *Et pacis.* Isa. ix, 7. Complut. edit. οὐκ ἔσται τέλος.

(32) *Fluxu.* Codex, ἀρεύστωρ. Lego, ἀρρέυστωρ.

(33) *Sciant.* Psal. lxxxii, vers. 47 (seu 49). Editæ Biblia caret vocula εἰ. Vide, si placet, Marcæ Marini adnotationes ad hunc locum.

autem deitatem ipsius ostendat quantitate ac certa magnitudine carere, ait : *Pacis ejus non est terminus*. Jeremias (34) vero etiam, aut Baruch (nam unus est amborum liber), de illo magnifice loquitur in hunc modum : *Hic est (35) Deus noster, et non reputabitur alter præ ipso*. Adinvenit omnem viam scientiæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc (36) in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Porro nisi allatus modo Scripturæ locus eo sensu, qui Deum deceat, intelligatur, ut scilicet ob identitatem deitatis ambarum ineffabilium personarum in hunc modum Baruch locutus fuerit, reliquum jam est, ut impie dicas (37) ipsum Deum Patrem, qui genuit, non esse Deum nostrum, neque eum comparari posse cum Filio suo. Concidit ergo, et omnino irrita redditur eorum ratiocinatio, qui calumniando inquirunt, Deum Verbum minorem esse, et ministrum : quomodo enim alius esse potest asyncretus, id est incomparabilis, præ illo Filio, de quo dicitur : *Præ ipso alter non reputabitur*? Et rursus : *Dii (38), qui cælum et terram non fecerunt, pereant in terra*. Dominus, qui fecit (39) cælum in intelligentia, ipse est Deus **81** vivus, et verus : quia scilicet nulla alia est vera deitas, nisi deitas genuini Filii Dei, per quem, et a quo, una cum toto mundo, cæli etiam producti sunt (40). Sed Paulus quoque, virorum ille præstantissimus Paulus, eamdem cum prophetis servans locutionum seriem, de Filio convenientes rationes reddit; etenim ad Titum quidem scribit : *Expectantes (41) beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris Jesu Christi : qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et*

(34) Jeremias. Lego, pro Ἰηρεμίας, Ἰερεμίας, ut sæpe scribit librarius noster, aut, si mavis, Ἰερεμίας : usus enim obtinuit apud Græcos, ut nomen hocce aspiraretur, quamvis in Hebraica ejusdem nominis scriptura nihil sit, quod illam aspirationem exposcat; quod ipsum de nominibus Ἰερουσαλήμ, Ἰσραήλ, alisque nonnullis valet. Atque hæc de causa, Jeremias, Isaias, Jerusalem, et cætera, plerique nunc scribunt, non Hieremias, Hesaias et Hierusalem.

(35) Hic. Baruch. II, 22 et 23 (seu 36-38) Simili modo Ambrosius lib. I De fide locum hunc quasi Jeremiæ citat : *In Jeremiæ quoque libro (inquit)... sic habes : Ἰ Hic Deus noster, et non reputabitur alius ad eum. Et cætera.*

(36) Post hæc. Græca editio : μετὰ τοῦτο, id est post hoc. Vulg. int. legit ut Didymus. Paulo post pro καὶ τοῖς, Græca ed. habet, καὶ ἐν τοῖς.

(37) Impie dicas. Notanda antithesis inter voces, θεοκρεπῶς et ἀθεήσαντα : nempe inter explicationem, quæ Deo conveniat, et eam, quæ Deo non conveniat : seu, quod eodem recidit, inter explicationem theologo dignam, et explicationem dignam atheo. Notanda etiam vox ipsa, ἀθεήσαντα. Vocem quidem ἀθεῖν in Athanasio invenies, in Clemente, in aliis : in verbum vero, ἀθεῖν, non tam facile incidet : nec enim quemadmodum et ἀθέατος, et θεάσομαι dicitur, ita et ἀθεός et ἀθεήσω dicere amarunt Græci. Eam porro dictionem, ἀθεήσαντα, referre etiam licet ad prophetam, ac vertere : ut impie dicas.

(38) Dii. Jerem. x, 10 (sive 11). Editio Complutensis habet, ἀπὸ τῆς γῆς, pro ἐπὶ τῆς γῆς : editio

ειπεῖν, ὅτι ὁ τεκὼν αὐτὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐ Θεὸς ἡμῶν, οὐδὲ συγκρίνεται τῷ Υἱῷ αὐτοῦ. Ἐκπέπτωκεν δὴ οὖν, καὶ εἰσπάμπαν ἠφάνισται ὁ λόγος τῶν διαβαλλόντων μικρότερον καὶ ὑπουργὸν τὸν Θεὸν Λόγον. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ἀσύγκριτος πρὸς τὸν Ἰῶν, Πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος; Καὶ πάλιν Θεοὶ, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς Κύριος, ὃς ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· ὡς ἄλλης θεότητος μὴ οὐσης ἀληθινῆς, εἰ μὴ τῆς τοῦ γνησίου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ παρ' οὗ ἅμα παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ οἱ οὐρανοὶ παρεκομισθησαν. Καὶ ὁ ἔξοχος δὲ ἀνδρῶν Παῦλος, τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῖς προφήταις τηρῶν, τοὺς πρέποντας περὶ αὐτοῦ ἀποδώσει λόγους [35 b], γράφων Τίτῳ μὲν Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσῃται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθάρσῃ ἑαυτῶν λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ ἀναφθέγγεσθαι, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δηλοῖ τὸ μὴ δευτέρως εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τὸ ἀναρχον πρὸς τὸν μέγαν Θεὸν Πατέρα. Καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον γὰρ ἔστι συνιδεῖν, ὅτι εἰ μικρὸς ὁ Υἱός, πῶς ἔσται μέγας ὁ Πατὴρ; εἰ ἦν, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Λόγος· ἦν, ὅτε Πατὴρ; νομα οὐκ ὑπῆρχεν. Ἔστω δὲ ἴσῳ ἡμῖν, τοιαῦτα λέγειν τομῶσιν διὰ τὴν ἄλλων ἀγνωμοσύνην· Ἡ γὰρ εὐλάβεια καλὸν ἔθος, φασι, τοῖς χρωμένοις. Διὰ δὲ τοῦ φράζειν, Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα καθάρσῃ ἑαυτῶν λαὸν περιούσιον (οὐχὶ δὲ, Ἄλλῳ ἵνα καθάρσῃ λαὸν), ἀκόλουθα τῶν μνημονευθέντων

Francfurtensis : ἐκ τῆς γῆς; liber vero quartus in Eunomium tomo primo Operum S. Basilli p. 295, ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Locus porro, quem ex Jeremia citat Didymus, explicit non in verbis illis, vivus et verus, ut olim suspicabar; sed in illis, pereant in terra, ut nunc opinor. Nimirum quæ post hæc sequuntur, non ab eo citari videntur veluti ex Jeremia deprompta, sed addi explicationis causa. Nisi conjicere quis malit, vocem quidem illam, Κύριος, esse primam versiculi proxime sequentis, qui incipit : Κύριος ὁ ποιήσας τὴν γῆν, id est Dominus, qui fecit terram, et reliqua, seu librarium aliqua omisisse. Videt tamen segm. 202 b. In Soliloquiis, quæ exstant apud Augustinum tomo VI, in appendice, sic allegatur cap. 32 hic locus : *Dii, qui non fecerunt cælum, et terram, pereant de cælo, et terra : Deus vero, qui creavit cælum, et terram, cæli, et terra benedicant.*

(39) Qui fecit... vivus, et verus. Hæc verba, ut jam indicavi, Didymi esse videntur, Biblicis tamen locutionibus utentis : nam psalmo quidem xxxv, vers. 5, legitur : Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, id est, *Ei, qui fecit cælum in intelligentia*. In prima vero ad Thess. I, 9 : δουλεύειν ἐφ' ὧντι καὶ ἀληθινῶ, id est *servire Deo vivo et vero*

(40) Producti sunt. Παρακομιζέειν idem valet hic, atque παραφέρειν et παράγειν. Vide not. 28, pag. 4. Eodem sensu verbum hoc adhibet segm. 166 a.

(41) Expectantes. Tit. II, 13 et 14. Græca editio : Σωτῆρος ἡμῶν... ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν, etc. Vocem vero ἡμῶν, paulo post addit Didymus, etsi hic eam omittit.

προσπειρίζεται. Σημαίνει γὰρ αὐτόν, τὴν μίαν αὐτεξ-
 οῦσον καὶ ἀγαθὴν θεότητα τὴν πάντων αἰτίαν. δια-
 κειληρῶσαι. Ἴδιον γὰρ δημιουργοῦ μὲν, καὶ οὐ δη-
 μουργήματος, τὸ ὑπεραποθανεῖν, εἰ οὕτω χρὴ φάναι,
 τοῦ Ἰβλου ποιήματος· Ἰούδ δὲ ἀγαπητοῦ, θεότητα καὶ
 βασιλείαν οὐ διάφορον ἔχοντος μετὰ Πατρὸς, τὸ ἑαυ-
 τῷ τὸν λαὸν περιποιῆσαι. Ἄγων δὲ τὸν λόγον, ὁ πολὺς
 οὗτος καὶ ἀληθὴς ἐξηγητὴς, εἰς τὸ ἀποδείξει αὐτόν,
 ἅμα μὲν φιλόανθρωπον σωτήριόν τε Θεόν, ἅμα δὲ ὡς
 ἑαυτὸν ἰδυσώπησεν, καὶ οὐ κρείττονι εἶξεν θεότητι,
 γενέσθαι μεθ' ἡμῶν, ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν, τροπὴς δίχα
 καὶ ἀμαρτίας, φάσκει· Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ
 φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,
 οὐκ ἐξ ἔργων ὦν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ
 τὸ καλὸν αὐτοῦ ἔλεος. Κολοσσαεῦσι δὲ καὶ μέμφε-
 ται, καὶ καταβολὴν τῆς πρωτίστης θεολογίας περὶ
 [36 a] αὐτοῦ ποιεῖται, γράφων, ὡς ἦδη ἐν τῷ Περὶ
 Ἰουδαίου εἰρηται κεφαλαίῳ· Διὰ τί κατὰ τὴν
 παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ
 κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν· διὲν ἐν
 αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος
 σωματικῶς· τοῦτ' ἔστιν, οὐσωδῶς. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος
 φύσει πλήρωμά ἐστιν, αὐτὸ ἡ πατρικὴ θεότης ὑπάρ-
 χων τῇ οὐσίᾳ. Οὐχ ἀπραγμόν γὰρ ἠγήσατο τὸ εἶ-
 ραι ἴσα Θεῷ· ἡμεῖς δὲ ἐκ τοῦ πληρώματος, δι'
 ἀγαθότητα αὐτοῦ, χάριν ἐλάβομεν, ἦν περ φύσει,
 ὡς δούλοι, οὐκ εἰχομεν, κατὰ Ἰωάννην λέγοντα· Καὶ
 ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλά-
 βομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος· τοῦτ' ἔστιν,
 τὴν τῆς ἀναγεννήσεως ἀντὶ τῆς ἀπεβόλομεν χάρι-
 τος, παραχρυσάμενοι τὴν ἐπὶ τῷ ἐνὶ φυτῷ
 πρώτῃν θεσμοδοσίαν. Οὐκ ἔτι γὰρ, φησὶν, ἐστὲ
 ἐπὶ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριτος· καὶ αὐθις· Ὅτι ἐν
 αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ
 δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν.
 Ἐπόμυνα καὶ ταῦτα τοῖς πρόσθεν. Τοῦ γὰρ Πατρὸς
 ἐν τῷ Ἰῶ, καὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ τῇ φύσει τυγα-
 ντος, ὡς καὶ πῖν συγγενὲς ἀχώριστόν πως τοῦ

A mundaret sibi populum peculiarem (42), *sectatorem bonorum operum*. Inquiens porro, *magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi*, ostendit, eum, spectata essentia, æternaque existentia, secundum post magnum Deum Patrem locum (43) non tenere. Atque id vel sensu ipso, ut ita loquar, percipi potest. Si enim parvus est Filius, quomodo magnus potest esse Pater? Si Deus Verbum aliquando non existit, nonne Patris quoque nomen aliquando non fuit? Propitius (44) autem sit nobis Deus, qui ob aliorum improbitatem talia dicere audemus. Ut enim aiunt: *Religioso* (45) *metui assuescere pulchrum est*. Cum vero ait: *Qui dedit semetipsum pro nobis, ut mundaret sibi populum peculiarem*, non dicens, alteri ut mundaret populum, iis, quæ commemorata sunt, consentanea et ipse concipit; Filium enim ad unam, propria potestate atque auctoritate præditam, bonamque deitatem, quæ rerum omnium causa est, pertinere (46) significat: Creatoris 82 enim, non creaturæ proprium est τὸ ὑπεραποθανεῖν, si ita loqui fas est, τοῦ Ἰβλου ποιήματος, id est *mori pro sua creatura*: Filii autem dilecti eandem cum Patre divinitatem, et dominationem habentis proprium est, sibi populum acquirere (47), ac vindicare. Illuc vero sermonem provehens, eoque tendens magnus hic et verax interpres, ut ostendat ipsum esse benignum in homines Deum, salutisque auctorem, simul verbis hoc indicet, non eum potentiori cessisse Deitati, sed ipsum semet exorasse, ut nobiscum esset tanquam unus ex nobis, sine ulla tamen mutatione, atque peccato, inquit: *Cum autem* (48) *benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus, quæ fecimus nos, sed secundum magnam ipsius misericordiam*. In Epistola vero ad Colossenses et conqueritur, et præcipuè atque excellentissimæ deitatem ipsi tribuentis theologiæ fundamenta jacit, dum scribit, ut jam in capitulo *De consubstantiali* (49) dictum fuit: *Secun-*

(42) *Peculiarem*. Vulgatus interpres, *acceptabilem*, eodem fere, ut opinor, sensu. Sed vox, *peculiarem*, fortasse magis Didymi mentem refert, ex his, quæ sequuntur paulo post. Hæc porro Pauli locutio, λαὸς περιούσιος, ex Veteri Testamento deprompta est, in quo non semel reperitur.

(43) *Locum*. Visus est Origenes Hieronymo, Justiniano imperatori, aliisque gradus in Trinitate agnoscere in libro primo *De principis* cap. 3, n. 5: *α*: sane eum locum, prout a Justiniano affertur in *Epistola ad Menam*, non vero prout a Rufino Latine translatus fuit, ad catholicum sensum trahere haud ita facile est. At theologus noster neque hac in re, neque in ulla alia ad sanctum Trinitatis mysterium spectante, Origenista fuit: nisi Origenistam eum dicere quis velit, qui Origenis de Trinitate locutiones a multis reprehensas catholice explicari posse contendebat.

(44) *Propitius*. Codex. *Ὡλω*. Quæ vox cum sæpius in hoc opere occurrat, modo scribitur a librario sine littera σ, ut hic, et segm. 58 a, et alibi: modo vero *Ὡλως*, ut segm. 38 b, et alibi. Quod si tam sæpe scriptum non invenissem, *Ὡλω*, legendam esse conjecissem hoc in loco, ἔστων δὲ *Ὡλω*, id est, *propitius ambo sint*, Pater nempe, ac Filius. Sed cum alibi quoque *Ὡλω* pro *Ὡλως* a librario scriptum videam, nihil est cur ad hanc conje-

cturam confugiam. Quare, nisi quis velit utramque Didymo terminationem placuisse, reliquum est, ut putemus librarium aut pro *Ὡλως* mendose scripsisse *Ὡλω*, aut cum scriptum reperisset in apographo, quod describebat, *Ὡλως* cum parvo σ, ex duobus elementis σ, σ, unum mendose conflasse po magnum.

(45) *Religioso*. Ex aliquo forsitan poeta sententiam hanc hausit theologus noster, atque ex iambo senario prosam orationem fecit. Versus autem videtur hic fuisse: καλὸν γὰρ εὐλάθει' εἶδος τοῖς χρωμένους, aut alius affinis.

(46) *Pertinere*. Locutio illa, θεότητα διακεκληρῶσθαι, significat proprie, *deitatem sortitum esse*, seu sorte veluti *divisam possidere*. Quod Græcis quidem auribus absonum non est, sic enim alii quoque Patres loquuntur: sed Latine id non ferunt: itaque dedita opera *sortitionis* vocabulum evitavi.

(47) *Acquirere*. Ex prima Petri 11, 9.

(48) *Cum autem*. Tit. 111, 4 et 5. Editio Bibliorum habet: ὅτε δὲ... οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὦν ἐπ. ἡμ. ἀλ. x. τὸν δ. ἔλεος.

(49) *De consubstantiali*. Eadem hic oritur difficultas, quæ paulo ante, segm. 32 a, orta est. Quodnam, quæso, est *capitulum* istud, vel *caput*, *de consubstantiali* inscriptum? An aliquid aliud opus respicit Didymus? Minus verisimile videtur. Nun-

dum (50) *traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum Jesum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter; id est substantialiter; nam ille ex natura est plenitudo ipsa, cum sit paterna ipse Deitas ex essentia: et enim non rapinam* (51) *arbitratus est esse se æqualem Deo. Nos autem ex illo qui est plenitudo, ob ejus bonitatem gratiam accepimus, quam natura, utpote servi, non habebamus, juxta Joannem qui ait: Et ex* (52) *plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia, id est, gratiam regeurationis pro gratia, quam abjecimus* (53), *quando primum Dei præceptum, quo ab una planta abstinere jubebamur, repudiavimus. Non enim, inquit* (54) *Paulus, jam estis* **83** *sub lege, sed sub gratia. Et rursus: Quia* (55) *in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum. Consentanea sunt hæc quoque superioribus; nam cum in Patre in Filio, et Filius in Patre, quamvis hypostasi distinctus, existat, sicut omne etiam συγγενές, hoc est coexistens, inseparabile quodammodo ab illo est, cujus respectu coexistens est: idcirco in eo, de quo sermo est, Scripturæ textu recte* (56) *etiam, etsi valde profunde, ac ita ut facile id omnes assequi nequeant, additum est: Per ipsum, et in ipsum reconciliare omnia: adeo ut Filio quoque illud conveniat, quod de Patre in sacris oraculis dictum est: Ex quo* (57) *omnia; si recte quidem se habent et quæ modo dicta sunt, et illud, In ipso* (58) *habitat omnis plenitudo divinitatis. Ad Timotheum quoque scribens, mirum in modum theologi munere functus est, Filii divinitatem asserens: atque ambobus in locis ipsum, spectata ejus deitate* (59), *a paterna natura alienum non esse docuit: sic enim ait: Manifeste* (60) *magnum est pietatis sacramentum: Deus* (61) *manifestatus est in carne, justificatus est in Spiritu, apparuit angelis, prædicatus est gentibus, creditus est mundo, assumptus est in*

quid unum e sex ac viginti superioribus capitibus? In iis quidem, quæ supersunt, semel tantum citatur locus hic Epistolæ ad Colossenses, scilicet capite 16, segm. 16 a, si tamen ibi illam citari, non vero potius attingi, dicendum est. At quis putet caput illud 16 hic respici? Equidem indicari potius crediderim caput 15, aut capitulum aliquod capituli illius plura habentis κεφάλαια, seu capitula, de quo dixi not. 94, pag. 74. Vide segm. 68 a.

(50) *Secundum*. Coloss. II, 8 et 9. Librarius porro, mea quidem sententia, aliquid hic omisit. Quid enim sibi vult illud διὰ τῆ, id est quare? Cum igitur in citato Pauli loco legatur: Διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν, et reliqua, ut a Didymo citantur; idcirco pro, διὰ τῆ, conjunctio ita legendum esse, ut habet Bibliorum editio.

(51) *Non rapinam*. Philipp. II, 6.

(52) *Et ex*. Joan. I, 16.

(53) *Abjecimus*. Pro ἀπελάβομεν, lego, ἀπεβάλομεν. Nam τὸ ἀπολαμβάνειν τὴν χάριν huic loco videtur minus opportunum: librarii vero non raro alteram vocem pro altera scribunt in vetustis membranis, ut norunt qui eas evolere consueverunt.

(54) *Inquit*. Rom. VI, 14, ubi legitur, οὐ, pro οὐδέποτε

A ταυτοῦ συγγενοῦς καθέστηκεν, καὶ τῆ ὑποστάσει διέζευκται· καλῶς καὶ ὅ ἐν τῷ κινουμένῳ ἐδαφίῳ λόγος, εἰ καὶ ἄγαν βαθεύς, ἀλλ' ὅ πᾶσιν εὐσυνόπτως, Α· αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἀποκαταλλάσσειν τὰ πάντα· ὡς ἀρμόττειν τῷ Υἱῷ καὶ τὸ περὶ τοῦ Πατρὸς χρησθέν· Ἐξ οὗ τὰ πάντα· εἴπερ ὑγιῶς ἔχει, τὰ τε νῦν εἰρημένα, τὸ τε, Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Καὶ Τιμοθέῳ δὲ γράψας, εἰς ἄκρον ἐθεολόγησεν περὶ αὐτοῦ, καὶ ἀπ' ἀμφοῖν τῶν λέξεων, τὸ μὴ εἶναι κατὰ θεότητα παρὰ φύσιν τὴν πατρικὴν ἐδίδαξεν. Εἶπεν γὰρ τοῖωσδε· Ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· θεὸς ἐφανερῶθῃ ἐν σαρκί, ἐδικαιώθῃ ἐν Πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις [36b], ἐκηρύχθη ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ. Οὕτω γὰρ πᾶσιν σαφῶς ἐκδηλὸς ὢν οὗτος ὁ πάντων γενεσιουργὸς καὶ εὐεργέτης, ἐκφανῆς εὐρέθῃ, ἦν ἵκα διὰ τῶν πάντων σωτηρίαν ἐγένετο ἐθειλοντῆς, καὶ ὡς εἰς τῶν πάντων. Ὅθεν ἐδικαιώθῃ ἐν Πνεύματι, τοῦτ' ἐστὶν ἀπεφάνθη. ἦτ' οὖν ἐβεβαιώθη, καὶ παρὰ τῶν ἀγνωσάντων αὐτὸν ἐν τῷ ὀπισθεν χρόνῳ ἀληθινὸς εἶναι θεός· καὶ τοῦτ' ὤφθη, οὐκ ἀβασανίστως, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ψυχικῇ ἡμῶν κινήσει, ὡς ἡ κοινὴ συνήθεια ἔχει λέγειν· Ὁ δεῖνα ἐδικαιώθη ἀληθινὸς εἶναι υἱὸς τοῦδε, πιστὸν γένους παρασχόμενος· καὶ ἄλλοτε· Ὁ δεῖνα ἐδικαιώθη καλῶς ἡγεμονεύειν. Καὶ ἵνα πιστικώτερος ὁ λόγος φανῆ, ὤφθη αὐτὸν ἀξιοὶ καὶ ἀγγέλοις, οἵστισι, διὰ τὴν θεῖαν αὐτοῦ ἀπειρίαν καὶ ἀνειδεότητα, ἀόρατος ἦν πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁμοίως τῷ μόνῳ ἀοράτῳ Θεῷ· καὶ ὑπ' αὐτῶν ὑμνησθαι· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη· ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· κεκηρύχθη δὲ ἐν τῷδε τῷ παντὶ, καὶ πεπιστευθῆαι, ὅτιπερ ὁ ἐκ τοῦ ἀρρήτου φωτὸς ἀχρόνως ἐκλάμψας, ἀπὸ τῆς Ἀειπαρθένου ἐν ὑστέροις καιροῖς διὰ φιλανθρωπίας ἀφράστως ἐτέχθη, τὰ πατρικὰ πάντα ἐκφῆγας ἐν αὐτῷ· ἀναβεθεμέναι τε τὸν πάντα περιειληφότα ἐν δόξῃ, ἥ αἰεὶ ἐτύχχανεν ὢν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀξιόπιστος δὲ καὶ αὐτὸς, περὶ οὗ ὁ λό-

(55) *Quia*. Coloss. I, 19 et 20

(56) *Textu recte*. In Græco, καλῶς, et reliqua. Nisi librarius aliquid omisit, subintellige ἔχει, aut quid simile. Ἐδάφιον vero est τὸ κείμενον, seu textus. Ita apud Athanasium dial. 3 De Trin. tom. II, pag. 220: Μᾶλλον γὰρ ἐκ τοῦ ἐδαφίου διδάσκωμεν. Ubi interpres vertit: *Magis enim ab ipsis fundamentis erudimur*. Sed non satis feliciter.

(57) *Ex quo*. I ad Cor. VIII, 6.

(58) Coloss. II, 9.

(59) *Deitate*. Eunomianos carpit, qui *Deum* quidem dicebant Filium, sed ὁμώνυμον, id est, æquivoco sic vocatum, et Patri dissimilem. Lege, si placet, xxxv Gregorii Nazianzeni orationem, pag. 574 edit. Colonienensis.

(60) *Manifeste*. I Tim III, 16. Græca editio: Ἐν ἔθνεσιν. At voculam illam, ἐν, neque Vulg. interpres legit, neque Didymus.

(61) *Deus*. Græca etiam editio habet, θεὸς ἐφανερῶθῃ, id est, *Deus manifestatus est*, ut legit Didymus. Sed Vulg. int. habet: *Quod manifestatum est*. Liberatus vero diaconus in *Breviario*, cap. 19: *Hoc tempore, inquit, Macedonius Constantinopolitanus episcopus ab imperatore Anastasio dicitur expulsum, tanquam Evangelia falsasset, et maxime illud Apostoli dictum: Quia apparuit in carne,*

γος, τῆ ἰδίᾳ μαρτυρῶν θεότητι, καὶ κυριότητι, καὶ ἄγων, παρὰ Ματθαίῳ μὲν, πρὸς τὸν διάβολον· Οὐ μὴ κειράσης Κύριον τὸν Θεόν σου· παρὰ Ἰωάννη δὲ, πρὸς τοὺς ἀποστόλους· Ὑμεῖς φωνεῖτέ με· Ὁ Κύριος, καὶ ὁ διδάσκαλος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰ μὴ γὰρ. Θωμάς δὲ καὶ τύπους ἤλων, οὓς ἔσχεν δι' ἑμᾶ; παρ' ἡμῶν ὁ Σωτὴρ ὡς φιλόφρωνος, ψηλαφῆσαι, οὐκ ἐταράχθη. [37a] οὐδὲ καθυφῆξεν τῆς περι αὐτοῦ ἀνωτάτω δόξης. Ἠπίστατο γάρ, ὡς μόνης τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀπειροδυνάμου καὶ ἀγαθωτάτης φύσεως ἦν, οὐ μὴν δὲ κτιστῆς, τὸ μόνον οὐχ ὑπὲρ ἰδίων κτισμάτων παθεῖν, ἀλλὰ καὶ καθολικῆν ἦν φάμεν, καὶ γενικῆν σωτηρίαν, καὶ ταύτην αἰωνίως δωρήσασθαι. Τοιγαρτοὶ χάντεῦθεν μᾶλλον ἐπιπαράσθησας, ἀντεισφῆρει αὐτῷ τὴν βεβαίαν πίστιν, καὶ ἀνευφημεί· Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. Καὶ ἐν ταῖς Καθολικαῖς δὲ Ἐπιστολαῖς, ἐξ Ἰσου καὶ ὁμοιολέτως τὸν Ἰῶν τῷ Πατρὶ θεολογούντες, Ἐγραψαν, ὡς προελέχθη, Ἰωάννης μὲν ὁ πολὺς ἐν θεολόγοις, Καὶ οἰδαμεν, φησὶν, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦκει· καὶ ἔδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἐσμέν ἐν τῷ ἀληθινῷ τῷ Ἰῶ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος. Ἄλλον, φησὶν, μὴ ζῆται τῆ οὐσίᾳ Θεόν, ἢ Ἰῶν Θεοῦ. Δις γὰρ εἰπόν σοι ἐπὶ αὐτοῦ τὸ ἀληθινόν, ὅτι τε Ἰῶς ἀληθινός, καὶ Θεός ἀληθινός, ἐδωκὼς διάνοιαν τοῖς λαβεῖν ἄξιους· ὥστε ἔχειν εἰδομέναι ὡς ἀληθῶς γεγέννηται, καὶ ἀληθῶς ἐστὶ τῷ τέκνῳ Θεῷ ὁμοούσιος· Ἰουδας δὲ ὁ εἰς τοὺς δυοκαί-

A gloria. Cum enim beneficis iste rerum omnium Conditor nondum aperte omnibus manifestatus esset, tunc manifestus factus est, quando ob omnium salutem voluntarie etiam sicut unus ex omnibus factus est: unde justificatus est in Spiritu, id est, affirmatus fuit, aut confirmatus. ab iis etiam, qui eam antea ignorabant, verus Deus; idque non sine examine, inquit, sed ipsa animæ nostræ motione peractum est: atque hoc sensu communem loquendi consuetudinem secuti dicere nonnunquam solemus: Ille ἐδικαιώθη (sive justificatus est) verus filius huius, genus suum, atque originem comprobando: et nonnunquam: Ille ἐδικαιώθη 84 [nempe justificatus est] recte administrare. Quo majorem autem ad persuadendum sermo vim habeat, ipsum etiam ad angelis visum esse addit; quibus, eo quod divinæ esset ac influitæ naturæ, formaque (62) careret, invisibilis ante illud tempus erat æque ac ille qui dicitur in Scriptura (63) solus invisibilis Deus: et ab ipsis cantatum esse hymnum illum: Gloria (64) in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Eum vero prædicatum esse in hoc universo, et creditum esse addit, quia qui ex ineffabili luce ab æterno eluxit, e semper Virgine (65) posterioribus temporibus ob suam benignitatem in homines ineffabiliter natus est, ac omnia in semetipso manifestavit, quæ Patris sunt. Et eum qui omnia comprehendit, ascendisse ait in gloria, in qua semper fuit cum Deo. Fide autem dignus est

justificatum est in Spiritu. » Hunc enim mutasse ubi habet. ἔς, id est, qui, monosyllabum Grecum, littera mutata o in w, vertisse, et fecisse ὡς, id est ut esset Deus, apparuit per carnem.

(62) *Formaque.* In Græco, ἀνειδέοτητα. Cum porro apud Clementem in quarto Stromatum legatur vocabulum, ἀνείδεος, conjicit Sylburgius legendum esse, ἀνίδεος, ut sit non a voce εἶδος, sed a voce ἰδέα. At vox quidem ἀνείδεος in vetustis scriptoribus sæpius occurrit, vox vero ἀνίδεος haud scio an usquam reperitur. Neque vero censori alias a me commemorato vol. 40, pag. 53, assentiri possum, qui, tametsi vel membranas ipsas, et quibus opus hocce excerpseram, Petri Lombardi ætate antiquiores esse monuissent, in Parisina tamen Ephemeride superioris anni 1764 hæc scripsit: *Les mots dont l'auteur des trois livres se sert, n'appartiennent point au style du 14e siècle; mais bien à cette scolastique, qui ne fut inventée que plusieurs siècles après. Par exemple, Dieu y est appelé ἀμεγέθης (emendandum typo-graphi erratum, ac legendum ἀμεγέθης) καὶ ἀνείδεος, sans grandeur et sans forme. N'est-ce pas là une phrase de Pierre Lombard, ou de quelque autre théologien de son temps? De voce ἀμεγέθης dixi vol. 65 ad pag. 39, et ad segm. 51 a. Vocem vero ἀνείδεος, ut alia omittam exempla, reperit censor in Jamblieho, et in Sallustii libro De diis et mundo, cap. 27, ubi hæc scripsit: Et δὲ ἀνείδεον λέγουσι μὲν τὴν ὕλην, x. τ. λ. id est: Si vero materiam quidem forma carentem dicunt, etc. Athanasius quoque tom. II, pag. 398, ἀνείδεον Θεόν dixit. Ac Tertullianus, lib. adv. Prax. cap. 27, eum vocavit informabilem. Cæterum si vel unum ex omnibus vocabulis, quæ non modo in meo ad Archinium præsulenti Epistola attuli, sed etiam in toto hoc opere occurruerunt, aut quidquam aliud, Didymi ætate recentius ostenderit censor, equidem serio polliceor me statim e sententia decessurum: nihil enim veritate*

mihî potius, nihil antiquius. Legat, quæso, alia Didymi opera, ac plura in iis inveniet quæ scholastica ei videbuntur.

(63) *In Scriptura.* I Tim. 1, 17.

(64) *Gloria.* Luc. 11, 14.

(65) *Semper virgine.* Quo tempore sic Didymus loquebatur, eodem circiter adversus Helvidium scribebat Hieronymus librum *De beatæ Mariæ virginitate perpetua* inscriptum: atque hoc dogma Eunomius etiam, ut ex Philostorgii libro vi testatur Photius, impudenter rejiciebat. Nomen porro, Ἀειπαρθένος, ante Didymum a pluribus cum ethnicis, tum Christianis scriptoribus adhibitum fuerat, ac iis tributum feminis, quæ aut nunquam nupsissent, aut perpetuam Deo virginitatem vovissent. Hoc sensu adhibetur a Dione, Sophocle, Eusebio Cæsariensi, Ignatio martyre, et ab aliis. Attamen paulo antequam hæc dictaret Didymus, nomen illud peculiari modo beatæ Dei genitricis Mariæ attribuerat magnus ille Origenis, atque Origenianorum adversarius Epiphanius in *Panario* hæresi lxxviii, quæ est Antidiconianianitarum, pag. 1037 edit. Colonien. anni 1682, ubi scripserat: Κενὸν γὰρ τι ἀκούω περὶ τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς Ἀειπαρθένου τινὰ διανοεῖσθαι: quæ sic vertit Petavius: *Et enim nescio quem audio adversus sanctissimam perpetuamque Virginem Mariam meditari. non nihil.* Quod si Kullni Palæstini, Pelagiani quidem, sed pervetusti auctoris, librum *De fide* allegare hic licet, is quoque num. 43 scribit: *Ex Maria quidem semper virgine corpus accipiens.* Et paulo post: *Ex ipsa semper Virgine nascitur homo.* Verum temporibus Didymo posterioribus maxime invaluit id nomen, ut nihil frequentius occurrat, quam voces, ἀειπαρθένος, et *semper virgo*, in Grecis, ac Latinis liturgiis, antiphonis, orationibus, atque adeo in synodorum actis, et sanctorum Patrum operibus, ubi de beata Maria sermo sit. Vide segm. 165 a.

etiam ipsemet : ad ipsum enim pertinent ea loca, in quibus sibi ipse testimonium reddit, Deum se, ac Dominum esse declarans, cum apud Matthæum quidem diabolo ait : *Non (66) tentabis Dominum Deum tuum* : apud Joannem vero apostolis : *Vos (67) vocatis me : Magister, et Dominus : et bene dicitis : eum etenim*. Thomas quoque cum **85** vestigia, seu loca clavorum, quos a nobis propter nos Salvator utpote benignus habuit, palpasset, conturbatus non est, nec de supremæ illius glorificatione quidquam detraxit. Noverat enim, solius imperatoria per se auctoritate, et infinita potentia præditæ, et optimæ naturæ, non vero illius, quæ creata sit, proprium esse non modo pro suis creaturis pati, sed etiam universalem quam dicimus, et generalem salutem largiri, idque in æternum. Idcirco inde etiam majorem fiduciam sumens, firmam ei fidem vicissim

δεκα συγγραφεις, μονοκτήτορα ὠρίσατο αὐτὸν, ὡς τὴν ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν πατρικὴν διακληρωσάμενον θεότητα, οὕτως ἰσχυρῶς ἀπανταχοῦ γράφας· *Παρεισέδυσαν γὰρ τινες ἄνθρωποι (οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα) ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέτες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον Δεσπότην καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι*. Ἄλλὰ καὶ Πέτρος ὁ ἐν ἀποστόλοις κορυφαῖος, ἐν ταῖς Πράξεσιν φησιναι εἰπὼν· *Τὸν Λόγον, ὃν ἀπέστειλεν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εὐαγγελίῃ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος*. Ποῦ (57 b) οὖν, ἢ πῶς, ἢ πότε τοσαύταις ἐναργεῖσι τε καὶ ἰσοτρόποις, καὶ ἀπαρallάκτοις τοῦ Πατρὸς τετιμημένος χρησημψάταις, ἀνόμιος εἰσχομ-

B οσεῖν ; quasi tributum offert, et clamat : *Dominus (68) meus, et Deus meus*. In catholicis vero (id est, universalibus) Epistolis quoque deitatem Filio ac Patri ex æquo, et similibus vocabulis tribuentes Joannes ac Judas ita scripserunt, ut antea (69) dictum est. Joannes quidem, magnus ille theologus, *Et novimus (70), inquit, quod Verbum Dei venit, et dedit vobis mentem (71), ut cognoscamus verum Deum (72) : et sumus in vero Filio Dei Jesu Christo (73). Hic est verus Deus, et vita æterna*. Quasi dicat : Alium ne quæras, qui sit ex essentia Deus, aut Filius Dei : nam de ipso loquens veris tibi dixi vocem, verus : quia et Filius verus est, et Deus verus, qui intelligentiam, seu mentem dedit iis, qui illam accipere erant digni (74). Adeo ut cognoscere inde liceat, ipsum et vere genitum fuisse, et vere Deo, qui illum genuit, consubstantiali esse. Judas autem, is nempe qui inter duodecim illos ascriptus est, unicum Dominum (75) ipsum definit, utpote eum qui paternam deitatem, super omnia, et per omnia, et in omnibus existentem, habet. Sic enim alicubi ad universos populos scripsit : *Subintroierunt (76) enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc iudicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in petulantiam, et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes*. Sed et Petrum **86** apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat (77) : *Verbum (78) quod misit filiis Israel annuntians pacem per Jesum Christum, hic est omnium Dominus*. Ubinam ergo, aut quomodo, aut quandonam ille, qui tantis, tamque evidentibus, et ejusdem omnibus modi, nihilque inter se discrepantibus Patris oraculis decoratus fuit (79), dissimilis productus fuisse dici potest ?

CAP. XXVIII.

De iis locis, in quibus scriptum est, Filium largiri (80) omne bonum ; et, exoriri ; et, esse solem justitiæ ; et, sanationem ; et, thesaurum sapientiæ ; et, lucem : eos vero, qui credunt, neque scandalizantur in ipso, filios lucis fieri.

Enimvero qui laudibus illum celebrarunt, ii, ut multis modis ejus deitatem, perfectamque propria-

C

ΚΕΦ. ΚΗ.

Περὶ τοῦ τὸν Υἱὸν πᾶν ἀγαθὸν ἀνατέλλειν· καὶ εἶναι ἥλιον δικαιοσύνης· καὶ ἰασίν· καὶ θησαυρὸν σοφίας καὶ γνώσεως· καὶ φῶς· καὶ τοὺς πιστεύοντας, καὶ μὴ σκανδαλιζόμενους εἰς αὐτὸν, υἱοὺς φωτὸς γίνεσθαι.

Οἱ γοῦν περὶ αὐτοῦ ὑμνηκότες, διαφόρως ἡμῖν τὴν θεότητα αὐτοῦ, καὶ τὸ τελῶς αὐτὸν προσεσάνα-

(66) *Non*. Matth. iv, 7, ubi, οὐκ ἐκπειράσεις.
 (67) *Vos*. Joan. xiii, 13.
 (68) *Dominus*. Joan. xx, 28.
 (69) *Antea*. Joannis locum attulit segm. 31 b. Judæ autem verba in capitibus quæ perierunt.
 (70) *Et novimus*. I Joan. v, 20. Græca editio : Ὁ δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ . . . καὶ δέδωκεν.
 (71) *Mentem*. In enarratione ad hunc locum ait Didymus, διάνοιαν idem hic esse, atque mentem illam, de qua dictum est I Cor. ii, 16, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, id est mentem, seu cognitionem, Christi habemus. Vulgatus int. utramque vocem, διάνοιαν, et νοῦν, vertit sensum tum hic, tum alibi. Quo modo vetus quoque Irenæi interpres transferre solet ; ut lib. ii, cap. 13, ubi legitur : *totus cum sit sensus (Deus)*. Et in apocrypha Pauli Epistola ad Laodicenses : *Estote firmi in sensu Christi*.
 (72) *Deum*. Vox, *Deum*, deest in Græcis Bibliis : legiturque in iis duntaxat, τὸν ἀληθινόν, id est, verum, sive, eum qui verus est. At Didymus in citata etiam enarratione legit eam vocem, *Deum*, ut et Vulg. interpres.

(75) *Christo*. Græca editio : ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰ. Χ. . . καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.
 (74) *Qui illam accipere erant digni*. Hujusmodi locutionem, benigne a lectore accipiendam, habet sæpius Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, pag. 135 et 136 edit. Veronensis, tum alibi. Quin etiam apud Clementem Alexandrinum, et alios Patres legitur.
 (75) *Dominum*. Seu, *possessorem* : quem Lucas quoque in Actis iv, 34, dixit κτήτορα.
 (76) *Subintroierunt*. Epist. Jud. vers. 4.
 (77) *Coryphæum*. Nova Ernesti Grabii hominis heterodoxi opinio, qua non Petrum, sed Jacobum apostolorum primum fuisse retur, cum risu potius excipienda est, quam refellenda. Vide Massueti notas ad Irenæi librum iii, cap. 3, num. 2, pag. 200. Vide et meas ad segm. 106 b.
 (78) *Verbum*. Act. x, 36.
 (79) *Decoratus*. Codex mendose, τετημημένος.
 (80) *Largiri*. In Græco excidisse conjicio voces παρέχειν καὶ, post vocem ἀγαθόν.

των οικαιων έργων επιδεικνύοντας, διδάσκουσιν, ότι αὐτός ἐστι παντός ἀγαθοῦ παρεκτικός, καὶ φῶς ἀγαθοειδῆς, καὶ ἀγαθοποιὸν, καὶ ἥλιος νοητός, τῷ ἀφ' αὐτοῦ ἀλήκτω φωτὶ ἀπολαμπρύνων τὰ ἕμματα τῶν ἀπλακῶν καὶ δεκτικῶν ψυχῶν, καὶ εἶσω τῆς νοητῆς ἀγῶν περιωπῆς, καὶ ποιῶν ὄραϊν, ἃ μὴ πρότερον δι' ἁμαρτίας ὄραϊν καθ' αὐτὰ ἐπιφύκει· ἢ καὶ ἔλον τὸν ἄρτον ἀνθρώπου φωτοειδῆ ποιῶν, ὡς ὁ ἥλιος ἠλιοειδῆ τὰ σώματα τὰ ἐν οἷς παραγίνεται· ἔτι δὲ ἐτι καὶ λαοί, καὶ θησαυροὶ σοφίας καὶ γνώσεως ἀδαπάνητος καὶ πανταρχῆς τυγχάνει. Καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εἰλικριτῶς διακείμενοι, ὡς καὶ περὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ, υἱοὶ φωτός γίνονται, καθὰ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· ὡς ἡνίκα διακρίττουσιν, Μαλαχίας μὲν· Ἄνατλαὶ ὑμῖν, τοῖς σφοδρότεροις ἐν ὄνομα μου, ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ λαοί ἐστέ ἐν ταῖς πέτραις αὐτοῦ. Πέτρος δὲ, ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Ἔως οὐ ἡμέρα διαυγασθῆ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλη ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ἐλεγεν δὲ, οἶμαι, τὸν ἀπὸ τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἐκφανείας ἀνίσχειν μέλλοντα ταῖς ψυχαῖς φωτισμῶν, καὶ πάντα καταφαιδρύνοντα τὰ σκότω κεκρατημένα. Καὶ ἐτέρωθεν· Καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέλλουσιν. Ζαχαρίας δὲ προεφήτευσεν· Εἰ τι ἀγαθόν, αὐτοῦ· καὶ εἰ τι καλόν, παρ' αὐτοῦ ἔσται. Καὶ Παῦλος, πρὸς μὲν Κολοσσαεῖς περὶ [38 a] αὐτοῦ ἔρη· Ἐν ᾧ εἰσιν πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι· πρὸς δὲ Ῥωμαίους, λέγει γάρ, φησὶν, ἡ Γραφή· Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ κατασχυνθήσεται· οὐ γάρ ἐστι διαστολή Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος· ὁ γὰρ αὐτός Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλούμενους αὐτόν· πᾶς γάρ ὃς ἐπικαλέσεται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται. Ποῖον δὲ ὄνομα ἐπικαλοῦνται τοῦ Υἱοῦ, οἱ μὴδὲ Θεὸν ἄπιστον, μὴδὲ Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ λέγοντες αὐτὸν τὸν καλλίνικον, τὸν Σωτῆρα οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης; Καὶ Ἰωάν-

rum ipsius creaturarum gubernationem nobis ostendant, docent, ipsum cuiusvis boni largitorem esse; et bonitate præditam (81), bonorumque effectricem lucem; et mysticum solem, qui indeficienti lumine a se ipso emanante inerrantium (82), ejusdemque luminis capacium animarum oculos illuminat, et intra mysticam speculam degit, ac ea, quæ ob peccata ita prius comparata erant, ut ipsæ per se videre non possent, videndi facultate donat, aut etiam totum perfectum hominem lucidum facit, sicut et sol clara, sibi que similia reddit corpora, ad quæ pertingit. Eum insuper et sanationem esse docent, et thesaurum sapientiæ et scientiæ inexhaustum, omnesque juvantem (83). Ac demum eos, qui erga ipsum, sicut erga Patrem ejus, sincero animo affecti sunt, filios lucis esse aiunt, sicut filii sunt Dei Patris. Hæc 87 enim prædicant. Malachias quidem: *Orietur (84) vobis, qui timetis nomen meum, sol justitiæ; et sanitas in alis ejus.* Petrus autem in secunda Epistola: *Donec (85) dies eluxerit, et Lucifer ortus sit in cordibus vestris.* Illuminationem autem, ut pato, intelligit ex secundo ejus adventu in animabus orituram, ac omnia (86), quæ a tenebris tenentur, exsplendescere facientem. Et alibi: *Et gloria (87) Domini super te orta est.* Zacharias autem sic prophetavit: *Si quid (88) bonum, ab ipso, et, si quid pulchrum, ab ipso erit; et scribens ad Colossenses Paulus, de illo dixit: In quo (89) sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi; in Epistola vero ad Romanos ait: Dicit enim (90) Scriptura: Omnis, qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Judæi, et Græci; nam idem Dominus omnium, dives in omnes, qui invocant illum: omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Quale autem Filii nomen invocant qui ipsum cæli, et terræ, et maris (91) victoriosum

(81) *Bonitate præditam.* Quemadmodum θυμοειδής dicitur animosus, aut iracundus; ita ἀγαθοειδής, bonitate præditus, seu bonus, seu beneficus, ut pato. Suspiciabitur fortasse quis legendum esse, φῶς αὐγοειδῆς. Sed codicis lectio sollicitanda non est: cum Iamblichus quoque ante Didymum eodem vocabulo usus sit apud Joannem Stobenseum λόγῳ primo. Τὰ δὲ ἀρστέης ἔργα (inquit) ἀγαθοειδῆ· quæ sic vertit interpres: *Virtutis autem opera boni formam habent.* De scriptore autem, qui sub Dionysii Areopagitæ nomine latet, ac eandem vocem adhibet, nihil dico, quod eum Didymo recentiorem esse valde probabile videatur, ideoque hujus vocabuli vestigias, quam quæro, satis ex eo non probetur.

(82) *Inerrantium.* Allegoriam a sole ductam persequitur, atque ab astris inerrantibus, seu fixis. Animas ergo interpretor peccato non inquietatas.

(83) *Jurantem.* Olympii Jovis digito, Clemente teste in *Protreptico*, Phidias inculpsit, Πανταρχῆς καλός. Est autem πανταρχῆς qui omnibus prodest, aut qui omnibus sufficit.

(84) *Orietur.* Malach. iv, 2.

(85) *Donec.* II Petr. i, 19.

(86) *Omnia.* Origenismum hic fortasse aliqui subiciant. At cum Didymus sempiternos reproborum cruciatu et in libro *De Spirito sancto* num. 47 ac 59 et in hoc opere segm. 221 a, atque alibi agnoverit; propterea dæmonas, reproborumve animas ni-

hil huc pertinere crediderim, sed eodem fere sensu hæc a Didymo dici, quo in prima ad Cor. iv, 5, scriptum a Paulo fuit: *Donec veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum.*

(87) *Et gloria.* Isa. lx, 1.

(88) *Si quid.* Zachar. ix, 17, legitur: *Ei τι ἀγαθόν αὐτοῦ, καὶ εἰ τι καλόν παρ' αὐτοῦ.* Complut. tamen editio vocem παρά omittit, quam habet Francofurtensis: vox vero ἔσται utrobique desideratur. Itaque hic pro ἔτι lego εἰ τι, præsertim cum librarium ante illud ἔτι interpunctionis notam apposuerit.

(89) *In quo.* Coloss. ii, 3.

(90) *Dicit enim.* Rom. x, 11-13. Græca edit., Ἰουδαίου τε, et paulo post, ὃς ἂν ἐπικαλέσεται.

(91) *Et maris.* Origenismum hic quoque suspicari proclive est, item ut segm. 67 a. Origenes enim lib. i *De principiis* (num. 4 et 5, pag. 73) solis animam antiquiorem dixit *alligatione ejus ad corpus.* Ac sextus ex anathematismis in Origenem latis sic se habet: *Si quis dicit cælum, et solem, et lunam, et stellas, et aquas, quæ super cælos sunt, animatas, et materiales esse quasdam virtutes, anathema sit.* De aquis vero, quæ super terram sunt, id ipsum sensisse Origenem affirmat S. Epiphanius in litteris ad Joannem Jerosolymitanum. At equidem in præseus hæc duntaxat lectori animadvertenda proponam. I. Didymum nihil aliud his fortasse verbis velle, quam quod in lib. *De Spir. sancto* scripserat

88 Servatorem neque Deum increatum esse dicunt, A neque Filium Patri consubstantialem? Ac Joannes similiter de ipso inquit: *Quoniam* (92) *lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis.* Nam post mortem, ait, non est poenitentiae locus, sicut et David psallit: *In inferno* (93) *autem quis confitebitur tibi?* Et rursus ex persona Salvatoris dicitur: *Euntes* (94) *renuntiate Joanni quæ auditis, et videtis: cæci rursus vident, claudi ambulant, et mortui resurgunt, et pauperes evangelizantur. Et beatus est quicumque* (95) *non fuerit scandalizatus in me. Quid enim de seductis, et seducendis dicitur sit, Isaias prædixit: Popule* (96) *meus, qui vos beatos dicunt, illi vos seducunt, et semitam pedum vestrorum turbant. Sed nunc constituetur in judicio Dominus, et sistet populum* (97) *in judicio. Ipse Dominus ad judicium veniet cum senioribus populi, et cum principibus suis: vos autem quare incenditis vineam meam? Ipse vero Dominus in judicium veniet cum doctoribus, et principibus, non tanquam ipse ab alio judicandus, sed tanquam redarguturus eos, ut alibi loquitur: Venite* (98), *et discitemus, dicit Dominus. Nimirum videamus, inquit, qualia ego pro vobis fecerim, et qualia vestra erga me, et servos meos opera exstiterint. Vineam enim dicit mundum, aut populum; quem hæreticorum quidem, et Judæorum doctores per blasphemam doctrinam gehennæ igni obnoxium fecerunt: principes vero, dum ea, quæ populi sunt, ut sua non curaverunt, sed potestate abusi sunt, variis et multis modis iniuriam patrarunt. Nam et aliud quid ejusdem*

num. xi: *Salvator in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum.* II. Ipsum paucos post versus hic subjungere: *Post mortem non est poenitentiae locus: et segm. 88 a similia habere: alibi autem suppliciorum, quibus reprobi cruciantur, æternitatem proferri, ac denique illum ab ea opinione abhorruisse, quam lib. I De principiis, cap. 8, pag. 76, proposuerat Origenes his verbis: Καὶ τάχα κατ' ἀξίαν τῆς ἐπὶ πλεόντων πτώσεως τῆς κακίας ἐνδύεται σώματα οὐδεῖ τῶν οὐδὲ ζῶον ἀλόγου, id est, ut venit interpres, et forte pro merito majoris ad vitium prolapsionis induit (anima) corpus aquaticum hujus, vel hujus bruti animalis. Nimirum pro mendosa voce οὐδεῖ, legendum monet interpres ὕδαρῆ: sed malim legere: σώματα τοῦδε ἢ τοιοῦδε ζῶον ἀλόγου, id est, corpora hujus, vel talis animalis irrationalis. Ab his, inquam, alienum se prodidit Didymus in commentariis in Jobum. Dogma etiam (ait pag. 237) præclarissimum docet (Jobus), quod scilicet qui semel ex hac vita excesserit, non amplius ad eam revertatur, ὡς μυθολογοῦσιν οἱ τὰς μετενωματώσεις τερατευόμενοι, id est, sicuti fabulantur qui corporum transmutationes (sive, ut Tertullianus loquitur, recorporationes) prodigiose effinxerunt. Videtur itaque Origenianis tam addictus non fuisse Didymus, quam vulgo putant. III. Eum segm. 142 a scripsisse: *Recta administratio, ac profunda pax in universa terra, et mari erit. Maris autem nomine fabulosos illos Origenianorum demonas profecto ibi non designari. IV. In Apocalypsi legi: Quibus datum est nocere terræ et mari. V. Maris nomine satis commode insularum incolas venire posse. Demum Σωτήρα conservatorem magis, quam servatorem hic forsitan devotare; nam σώζεσθαι conservari potius aliquando valet, quam servari. Hoc sensu verbum illud adhibet cum Didymus segm.**

νης ὁμοίως περὶ αὐτοῦ. Ὡς τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Μετὰ γὰρ θάνατον, φησὶν, μετάνια οὐκ ἔστιν ὡς καὶ Δαυὶδ ψάλλει. Ἐν δὲ τῷ ᾄθῳ τίς ἐξομολογήσεται σοι; καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. Πορευθέντες ἀπαγγέλλετε Ἰωάννῃ, ἃ βλέπετε, καὶ ἀκούετε. τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, χωλοὶ περιπατοῦσιν, καὶ νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ ἐπαγγελίζονται. καὶ μακάριός ἐστιν ὁς δ' ἂν μὴ σκανδαλισθῆ ἐν ἐμοί. Τί γὰρ λέξει περὶ τῶν πλανωμένων καὶ τῶν πλανώντων, Ἡσαίας προεῖπεν. Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς, πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τριβὴν τῶν ποδῶν ὑμῶν ταρδύσουσιν. Ἀλλὰ τὴν καταστήσεται εἰς κρῖσιν Κύριος, καὶ στήσει τὸν λαὸν εἰς κρῖσιν. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρῖσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. Ὑμεῖς δὲ τί ἐνεκρυρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου; Ἡξει δὲ αὐτὸς Κύριος εἰς κρῖσιν μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ ἀρχόντων, οὐχ ὡς αὐτὸς ὑπ' ἄλλου κριθησόμενος, ἀλλ' ὡς ἐλέγξων αὐτούς, καθάπερ διαλαλεῖ ἐν ἄλλῳ μέρει. Δεῦτε, καὶ διακριθώμεν, λέγει Κύριος. Οἶα, φησὶν, τὰ ἀπ' ἐμοῦ ὑπῆρξεν ὑμῖν, καὶ οἶα τὰ ἀφ' ὑμῶν ἔγγονεν εἰς ἐμὲ καὶ τοὺς δούλους μου. Λέγει γὰρ ἀμπελῶνα τὸν κόσμον, ἢ τὸν λαόν [38 b] ὄντινα οἱ μὲν αἰρετικῶν καὶ Ἰουδαίων ἐξηγηταί, διὰ τῆς βλασφημίας διδασκαλίας, ἔνοχον ἐποίησαν τῷ τῆς γενένης κυρί. οἱ δ' ἀρχοντες, οὐκ οικειωσάμενοι τὰ κατ' αὐτὸν, ἀποχρησάμενοι δὲ τῇ ἐξουσίᾳ, ποικίλως καὶ διαφόρως ἠδίκησαν. Τοιοῦτότροπον γὰρ καὶ ἄλλο εἴρηται τῷ αὐτῷ προφήτῃ ἀπὸ τοῦ Δεσποτικοῦ προσώπου. Τίς ὁ κρινόμενός

139 a, et alibi, tum, ut alios omittam, Ocellus I. u. canus in libro *De universo*, cap. 1: Καὶ τὸ τοῖς ἄλλοις (inquit) αἴτιον γινόμενον τῆς σωτηρίας καὶ διαμονῆς, αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ σωζόμενον, καὶ διαμένον ἐστὶ ... Ὁ δὲ γε κόσμος αἰτίος ἐστὶ τοῖς ἄλλοις τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ σώζεσθαι, καὶ τοῦ ἀποτελεῖν εἶναι: αὐτὸς ἄρα ἐξ ἑαυτοῦ ἀδίδος ἐστὶ, καὶ αὐτοτελής, καὶ διαμένων τὸν πάντα αἰῶνα, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο τοῖς ἄλλοις παραίτιος γινόμενος τῆς διαμονῆς τῶν ὄλων. Quæ sic vertit Nogarola: *Quod item efficit, ut alia serventur, ac permanent, ipsum sua sponte saluum iidem est, ac permanens ... Mundus igitur cum sit in causa cur existant aliæ res, serventur, et perfectionem habeant, idcirco sua vi sempiternus est, æternoque permanens tempore, atque ob eam rationem habetur auctor, cur alia quoque res perpetuo durent et constant.* Ita interpres: sed equidem voces illas, τῆς σωτηρίας, σωζόμενον et σώζεσθαι, Latinis vocabulis *conservationis, conservatum et conservari*, vertendas crediderim. Lege Didymi enarrationem in I Petr. III, 22.

(92) *Quoniam*. Joan. XII, 36. Græca editio, ac Vulgata habent: ἕως, id est dum, pro ὡς, id est quoniam.

(93) *In inferno*. Psal. VI, vers. 5 (seu 6).

(94) *Euntes*. Luc. VII, 22, 23. Nonnulla tamen hic omittuntur intermedia. Græca editio: ἃ εἶδετε καὶ ἤκουσατε ὅτι ... περιπατοῦσι ... νεκροὶ ... ὅς ἐν μῆ.

(95) *Quicumque*. Codex mendose, ὁς δ' ἂν, pro, ὁς ἐάν.

(96) *Popule*. Isa. III, 11-13. Complut. ed. τὰς τριβους ... ἐκταράσσουσι. Aliæ, ut Didymus.

(97) *Populum*. Græca ed. addit αὐτοῦ, id est, suum.

(98) *Venite*. Isa. I, 18. Complut. ed. διελεγχώμεν. Aliæ, διαλεχθώμεν. Didymus, διακριθώμεν.

μοι; ἀντιστήτω μοι · και τις ὁ κρινόμενος μοι; A modi ab eodem propheta ex persona Domini dictum est : *Quis est (99) qui litiget mecum ?* ἀντιστήτω (hoc est, *obsistat*) mihi. *Et quis est, qui litiget mecum ? accedat ad me.* Quod perinde est ac si diceret : Si quis rationes habet, quas pro se afferat, utpote operibus munitus, is contra me veniat, qui hoc volo, et per sermones mecum congregari. Aliqui **89** autem legunt sic : *Quis est qui litiget mecum ?* ἀντί (1), id est, *ex adverso*, et alicubi longe a me stήτω, id est, *stat*, utpote qui bona viatica (2), nempe bona opera, non habet, atque ob hanc causam mecum contendere, et mundissimum tribunal meum attingere indignus (3) est : nam iis quidem, qui digni sunt, si præclara consequantur, nulla invidia (4) : ipsis enim præparata sunt.

ΚΕΦ. ΚΘ΄.

Περὶ τοῦ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι κριτὴν ζώντων καὶ νεκρῶν, ἄφρασι ἀμαρτιῶν παρέχοντα · και ὅτι ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἐστὶν ἡ σωτηρία.

Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν, τοῦτ' ἐστὶν δικαίων καὶ ἀμαρτωλῶν, ὁ παρέχων ἄφρασι ἀμαρτιῶν τοῖς πιστεύουσιν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ σώζων ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ δωρεᾷ · και ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἐστὶν σωτηρία · ἐπειπερ τὴν φύσιν ἐστὶν ὡς καὶ Σωτῆρ, εἰς οὐδὲν καταδεικτέρος τοῦ ὡς καὶ σώζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς χρησιμφοῦσιν αἱ τε ἄλλαι Γραφαί, καὶ μέντοι Μιχαίας, λέγων · *Τίς Θεός, ὡσπερ σὺ, ἐξαιρῶν ἀνομίας καὶ ὑπερβαλῶν ἀδικίας; Καὶ Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν οὕτως· Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτυρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. Τοῦτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφρασι ἀμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα [39 a] εἰς αὐτόν.* Ἐχομεν αὐτὸν τοῖνον εὐφημηθέντα, ὠρισμένον ὑπὸ Θεοῦ, διὰ τὴν σωτήριον ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἦλθεν ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολλώδες · δι' ἣν καὶ τὸ, *Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα · ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκεν τῷ Υἱῷ,* γέγραπται. Κριτὴν δὲ, ὡς ἐξηρημένον τῶν κτισμάτων. Τὸ γὰρ κτίσμα οὐ κρίνει, ἀλλὰ νόμφ καὶ κρίσει ὑπόκειται. Καὶ πάλιν · *Οὐτός ἐστιν ὁ ἄλλος ὁ*

scrip-
tor, qui novum, ac ridiculum officii genus vel ipsi Casæ, nedum sanctis Patribus, ignotum, invehere conatus est, dedecere putans Apostatae titulo Julianum notare : quasi vero unus ideinque et elegans scriptor, cujus modi apostatam illum fuisse fateor, et improbus esse nequeat, aut apostata immérito is vocetur, qui Christianus, atque adeo clericus cum esset, Christianæ religioni post adeptum imperium bellum maligne intulit, atque ad abominanda sacra turpissime deflexit; cum Juliani, inquam, Apostatae libros Porphyrii libris, discipulum nempe magistro, antetulisset Libanius, et quasi Porphyrii manes reformidans, addidisset, ὡς ὁ Τύριος εἶη, id est *propitius mihi sit Tyrius ille senex*, scite, ac lepide inde intulit Socrates l. iii, c. 23, Porphyrium a Libanio in dis numerari.

B CAP. XXIX.

De iis locis, in quibus scriptum est, *Filium Dei esse Judicem vivorum, et mortuorum; eum largiri remissionem peccatorum; et in nullo alio esse salutem.*

Ipse enim est vivorum, et mortuorum iudex, id est, justorum, et peccatorum; ipse est, qui remissionem delictorum iis largitur, qui credunt nomini ejus; ipse, qui propria gloria, et gratia nos salvos facit : neque est in ullo alio salus : quoniam natura propitius (5) est, et Salvator, propitio, et salvante Deo et Patre nulla in re inferior; sicut docent cum alia Scripturarum oracula, tum Michæas inquires : *Quis (6) Deus sicut tu, qui aufers iniquitates, et transcendis injustitias ?* Et Petrus in Actis sic loquens : *Et præcepit (7) nobis prædicare populo, et testificari, quod ipse est, qui constitutus est a Deo iudex vivorum, et mortuorum. Huic omnes prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum.* En ipsum hic celebratum habemus ut constitutum a Deo, ob salutiferam ejus Incarnationem, in qua **90** venit (8) *quærerere, et saluum facere quod perierat* : propter quam etiam scriptum est illud : *Neque (9) enim Pater judicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio.* Ipsum vero iudicem vocat, utpote inter creaturas non numerandum : nam creatura non iudicat, sed legi, et iudicio subicitur. Idem vero

(99) *Quis est.* Isa. l. 8. Græca editio : ἀντιστήτω μοι ἄμα, id est *obsistat mihi simul.*

(1) *Ἀντί.* Codex ἀντίς, sed mendose, ut perspicuum est. Habet etiam ἀντικρῦ, pro ἀντικρῦ.

(2) *Viatica.* Ἐφόδιον Irenæo dicitur auxilium, subsidium, argumentum. Vide lib. i *Adv. hæc.* præf. versus finem. Simili fortasse modo posset etiam hic ea vox accipi.

(3) *Indignus.* Pro ἀνάξιως, lego ἀνάξιος. Tum pro mendosis vocibus, *τυγχάνει εν,* lego *τυγχάνοιεν.*

(4) *Nulla invidia.* Græcismum retinui : hæc enim locutio, οὐδὲς φθόνος, id est *nulla invidia*, est veluti quædam proverbialis formula, Græcis familiaris, ut videre licet vel in *Cebetis tabula* ; ideoque sensu proprio accipienda non est : alioquin dedeceret, sic loquentem Deum inducere. Idem porro valet, ac si dixeris : *Non officio : Non impedio, quominus, etc.* *Per me habeas, facias licet.* Hinc dictum puto Ovidii illud :

Parve (nec invidio) sine me, liber, ibis in Urbem.

(5) *Propitius.* Vocem ὡς, id est *propitius*, eo sensu accipit, quo de divinitate proprie dicitur. Ita cum Juliani Apostatae (ignoscat mihi recentior ille

scrip-
tor, qui novum, ac ridiculum officii genus vel ipsi Casæ, nedum sanctis Patribus, ignotum, invehere conatus est, dedecere putans Apostatae titulo Julianum notare : quasi vero unus ideinque et elegans scriptor, cujus modi apostatam illum fuisse fateor, et improbus esse nequeat, aut apostata immérito is vocetur, qui Christianus, atque adeo clericus cum esset, Christianæ religioni post adeptum imperium bellum maligne intulit, atque ad abominanda sacra turpissime deflexit; cum Juliani, inquam, Apostatae libros Porphyrii libris, discipulum nempe magistro, antetulisset Libanius, et quasi Porphyrii manes reformidans, addidisset, ὡς ὁ Τύριος εἶη, id est *propitius mihi sit Tyrius ille senex*, scite, ac lepide inde intulit Socrates l. iii, c. 23, Porphyrium a Libanio in dis numerari.

(6) *Quis.* Mich. vii, 48. Complutensis editio paulo aliter : *alix*, ut Didymus.

(7) *Et præcepit.* Act. x, 42 et 43. Librarius noster scripsit *παρήγγειλεν*, pro *παρήγγειλεν*.

(8) *Venit.* Luc. xix, 10.

(9) *Neque.* Joan. v, 22.

Petrus sic rursus loquitur : *Hic est* (10) *lapis, qui a reprobatus est a vobis aedificatoribus, qui factus est in caput anguli : et non est in alio aliquo salus. Sed et catholicas, id est, universales, secundo mittit litteras, quæ inter alia de Filio dicta, illud etiam habent : Quippe* (11) *omnia nobis a divina virtute ipsius, quæ ad vitam et pietatem donata sunt, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria, et virtute* (12) : *per quæ maxima, et pretiosa nobis feliciter nuntiata* (13) *donavit, ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ. Idcirco Jacobus quoque in generali Epistola ait : Unus* (14) *est legislator, et judex, qui potest liberare, et perdere. Quid autem necesse est multa adhuc Scripturæ testimonia in hanc rem congerere? cum Samaritani quoque apud accuratum theologum Joannem has gratis hominibus, recteque sentientibus dignas voces emisissent : Ipsi* (15) *enim audivimus, et scimus, quia hic est vere Salvator mundi, Christus. Ille scilicet, qui benigne* (16) *ait : Confide* (17), *fili : remissa tibi sunt peccata.*

91 CAP. XXX.

De iis locis, in quibus ob æqualem Trinitatis dignitatem scriptum est, Patrem revelare nobis Filium, et trahere nos ad ipsum ; et vicissim ipsum Filium, et Spiritum sanctum adducere nos ad Patrem. De Petri etiam confessione simul sermo habetur : et admittendam esse penitentiam ostenditur.

Ut enim omnibus modis beatæ Trinitatis æqualitas, ac eadem undecunque dignitas demonstraretur, proprium Filium nobis Pater revelat, et nos ad illum per semetipsum trahit, et in regnum illius transfert : ac vicissim Filius, et Spiritus sanctus ad Deum et Patrem nos adducit : nec enim ad eum, qui heterousius, id est *alterius substantiæ*, esset, aut major, neque ad sceptrum, ut ita dicam, sceptris ejus inferiora nos transferret Deus. Vetus ergo Testamentum Novi Testamenti scriptura perfecit ob fidem, qua in Filium, et divinum Spiritum credere nos jussit. Sic autem loquuntur Scripturæ. Deus quidem Pater in Isaia ad Filium ait : *Ecce* (18) *proselitus accedent tibi per me, et accolæ tui erunt, et ad te confugient ; Filius autem in Joanne : Nemo* (19) *potest venire ad me, nisi Pater cælestis traxerit eum : et ego resuscitabo eum in novissimo die. Et rursus ad Petrum, qui dixerat, Tu es* (20) *Christus Filius Dei vivi, ait : Beatus es, Petre bar Jonæ, quia caro, et sanguis non revelavit tibi,*

(10) *Hic est.* Act. iv, 11 et 12. Edita Biblia : έξουθενθεϊς, et οικοδομούντων, ρισ οικοδόμων.

(11) *Quoniam.* II Petr. 1, 3 et 4. Edita exemplaria : ως πάντα.

(12) *Ei virtute.* Biblia, διά δόξης και ἀρετῆς, id est *per gloriam et virtutem.* Didymus initio hujus capituli ideo fortasse dixit, ἰδίᾳ δόξῃ και δωρεᾷ, quod respexerit etiam versiculum 12 psalmi LXXIII, χάριν και δόξαν δώσει Κύριος, id est *gratiam et gloriam dabit Dominus.*

(13) *Nuntiata.* Biblia, ἐπαγγέλματα, id est, *promissa.* Didymus, εὐαγγέλματα : nisi lectio mendosa est.

(14) *Unus.* Jac. iv, 12. Græca Biblia carent vocabulis, και κριτῆς, id est, *et judex.* Sed Vulgatus interpretis item, ut Didymus, eas legit.

ἐξουθενθεϊς ὄψ' ὁμῶν τῶν οικοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας· και οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἢ σωτηρία. Ἄλλὰ και Καθολικά τὸ δεύτερον πέμπει γράμματα, μεταξύ ἄλλων περὶ αὐτοῦ ἔχοντα και τοῦτο· Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν και εὐσέβειαν δεδορημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ και ἀρετῇ· δι' ὧν τὰ μέγιστα και τίμια ἡμῖν εὐαγγέλματα δωρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. Διδ και Ἰάκωβος ἐν γενικοῖς χαράγματιν ἔφη· Ἐἰς ἔστιν ὁ ρομοθέτης. και κριτῆς, ὁ δυνάμενος σῶσαι και ἀπολῆσαι. Τί δὲ πλήθους δεῖ Γραφῶν εἰς τοῦτο λοιπὸν, και Σαμαρειτῶν παρὰ Ἰωάννη τῷ ἀκριβεῖ θεηγόρῳ, εὐγνωμόνων ἀνδρῶν, ἀφιέντων φωνάς; Αὐτοὶ γάρ, φησὶν, ἀκηκόαμεν και οἶδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Χριστός· ὁ λέγων, φησὶν, ἡπίως· Θάρσει, τέκνον· ἀφέωνται σοὶ αἱ ἀμαρτίαι.

ΚΕΦ. Α'.

Περὶ τοῦ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν τῆς Τριάδος, τὸν Πατέρα ἀποκαλύπτειν ἡμῖν τὸν Υἱὸν, και ἔλκειν ἡμᾶς πρὸς αὐτόν· και πάλιν αὐτὸν Υἱὸν και τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσάγειν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ. Ἐν ταυτῷ και περὶ τῆς ὁμολογίας Πέτρον· και ὅτι ἔστιν μετάνοια.

Ἴνα γὰρ δι' ὧν ἀποδειχθῆ τῆς μακαρίας Τριάδος τὸ περὶ πάντα ἰσότημον, ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν υἱὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, και ἔλκει ἡμᾶς δι' ἑαυτοῦ πρὸς αὐτόν, και μεριστᾷ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· και πάλιν ὁ Υἱὸς, και τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσάγει ἡμᾶς τῷ Θεῷ και Πατρὶ· οὐκ ἂν [39 b] γὰρ εἰς ἔσπροῦσιον, ἢ μερίζονα, οὐδ' εἰς ὑποκατερχόμενα, ὡσπερ σκηπτρα, τῶν ἑαυτοῦ μετέθηκεν ἡμᾶς ὁ Θεός. Τετελειώκεν γοῦν τὴν Παλαιάν Διαθήκην ἢ Νέα, διὰ τὴν εἰς τὸν Υἱὸν και τὸ θεῖον Πνεῦμα πίστιν. Λέγουσι δὲ ὕδα, ὁ μὲν Θεὸς Πατὴρ ἐν Ἡσαΐα πρὸς τὸν Υἱόν· Ἰδοὺ προσήλθου προσελεύσονταί σοι δι' ἐμοῦ, και παροικησουσίν σοι, και ἐπὶ σοὶ καταφύξονται· ὁ δὲ Υἱὸς ἐν Ἰωάννη· Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ἐκλύσῃ αὐτόν· κατῶ ἀναστήσω αὐτόν ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ. Και πάλιν πρὸς τὸν Πέτρον εἰπόντα, Σὺ εἶ ὁ Χριστός ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἔφη· Μακάριος εἶ, Πέτρε βᾶρ Ἰωῆ, ὅτι σὰρξ, και αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς σὺ-

(15) *Ipsi.* Joan. iv, 42.

(16) *Benigne.* Codex, ἡπίως, cum spiritu asperno, ut segm. 51 b et 181 b. Alii scribunt, ἡπίως et ἡπιος et ἡπιότης. Neque enim consentientes sunt hæc in re grammatici.

(17) *Confide.* Matth. ix, 2.

(18) *Ecce.* Isa. liv, 45. Nonnullæ editiones omitunt voculam σοι, primo loco.

(19) *Nemo.* Joan vi, 44. Edita Biblia pro οὐράνιος, id est *cælestis*, habent, ὁ πέμφας με, id est *qui misit me.* Tunt : και ἐγώ... αὐτόν τῇ ἑσχάτῃ.

(20) *Tu es.* Matth. xvi, 16, 17. Ed. tio pro Πέτρε, habet Σίμων.

ρανοῖς· Κάτῳ δέ σοι λέγω, ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομησῶ μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δῆσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὡ πόσα δύναται πίστις! καὶ ὃ ὁμολογήσαι Ἰῶν ἀληθινὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ κτίσμα τὸν μονογενῆ Θεὸν Λόγον. Οὐκ ἐδίστασεν Πέτρος σαρκὶ καὶ αἵματι Θεὸν ἐπὶ γῆς ἐμφιλοχωροῦντα ὄρῶν· τοῦτο γὰρ ἔστιν, ὅτι Σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι. Ἐπέγνω δὲ τὸν συμμῦθον καὶ συναιδίων κλάδον τοῦ Θεοῦ· ἐτίμησεν ἐν τούτῳ τὴν ἀποκαλύψασαν αὐτῷ αὐτογενῆ καὶ ἀναρχον βίβαν· ἐπίστευσεν αὐτοῦ τῇ πρὸς τὸν Πατέρα τῆς θεότητος ἐνόησιν· ἐμακαρίσθη ὑπὸ τοῦ μόνου μακαρίου Δεσπότη· ἠποδομήθησεν ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην αἱ Ἐκκλησίαι, ὡνικων πύλαι ᾄδου, τοῦτ' ἔστιν αἰρετικῶν συλλογισμῶν, οὐ περιγίνωνται· ἐνεχειρίσθη τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν· ἵνα τοῖς μὲν πιστεύουσιν (ὡς αὐτὸς Πέτρος ἀρτίως ἀποκρινάμενος φαίνεται, καὶ ὡς παρὰ τοῦ Χριστοῦ σὺν τοῖς ἄλλοις ἤκουσεν ἀποστόλοις), βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀνοίξῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ μὴ οὕτω δοξάζουσιν, τὴν τριμακαρίαν καὶ εὐχτασιότατην εἰσοδὸν ἀποκλείσῃ. Αὐτῷ γὰρ τούτῳ, ᾧ ἐμακαρίσθη, αὐτὸς ἐπὶ τῆδε τῇ δόξῃ ἐδέχθη, ὡς οἱ ἀπεναντίως λέγοντες, κατεπέχθησαν τε καὶ ἀπεβλήθησαν. Ἀληθεύσας δὴ οὖν, Ἰῶν τοῦ Θεοῦ διωμολογηκῶς αὐτὸν, τοῦτ' ἔστιν γνήσιον καὶ ὁμῶσιον, παραπλήσια ἤκουσεν, Βὰρ Ἰωνᾶ, ὃ ἐρμηνεύεται, οὐκ ἦν δὲ πάντως ἑτεροουσίος τῷ τεκνῶντι αὐτὸν ὁ Πέτρος. Πρὸς τούτοις ἔλαβεν ἐξουσίαν, μᾶλλον δὲ καὶ πάντες δι' αὐτοῦ, μὴ ἀπαγορεύειν τοῖς πταίουσιν, ἀλλὰ δέχεσθαι μετανοοῦντας. Οἷδε γὰρ ἀναμάρτητος, εἰ μὴ ὁ ταύτην ἐπιτρέψας, τῷ Πέτρῳ τὴν αὐθεντείαν· τοῦτο γὰρ ἔστιν· Ὁ ἐὰν λύσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρα-

(21) *Cælorum*. Bibliothecæ editio, Βασιλείας τῶν οὐρανῶν, id est, *regni cælorum*.

(22) *In hoc*. Pro τούτῳ, lego in τούτῳ.

(23) *Superabunt*. Legu, περιγίνωνται, pro περιγίνονται.

(24) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(25) *Formula*. Eos respicit, qui Deo gloriam dicentiam his, aut similibus verbis: *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*.

(26) *Vera*. Pro ἀληθεύσας, lego ἀληθεύσας.

(27) *Per eum*. . . id enim, etc. Ex iis, quæ hic docentur, illud Christi ad apostolos, *Quodcumque solueritis, et reliqua*, ita accipiendum est, ut per Petrum apostoli, id est per papam episcopi, a Christo auctoritatem illam omnem acceperint: nec incertum est Didymo, an aliam, præter se ipsum, Petram Christum significaverit Matth. xvi, 18. Parum quidem hæc Justino Febronio, cujus nuper opus a Romanæ Ecclesiæ inimicis cum plausu exceptum fuit (a), probari novi Sed quid personatum, ac proinde nullius auctoritatis scriptorem moremur, qui, cum se catholicum nominet, Tridentinam tamen synodum quasi ex monumentis, quorum necdum falsitas detecta foret (ex ea scilicet Decreta-

sed Pater meus, qui in cælis est. Et ego tibi dico, quia tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalent adversus eam, et tibi dabo claves cælorum (21), et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum in cælis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum in cælis. Proh! quanta potest fides, et confessio, qua unigenitum Deum Verbum esse verum Dei Filium confitetur, non vero creaturam! Non hæsit ambiguus Petrus, carne et sanguine Deum in terra versantem videns; hoc enim sibi vult illud, caro et sanguis non revelavit tibi. Agnovit autem consubstantialiam, et coæternam Dei ramum: in hoc (22) radicem ingentiam, et principio carentem, quæ ipsi revelaverat, honoravit: unam eandemque ipsius cum Patre deitatem credidit: beatus dictus est ab eo, qui solus beatus Dominus est. Ecclesiæ super hanc petram ædificatæ sunt, quas portæ inferni, id est, hæreticorum syllogismi, non superabunt (23): traditæ ipsi sunt claves cælorum; ut illis quidem, quorum fides cum iis consentit, quæ Petrus ipse modo respondit, et cum iis, quæ ille una cum aliis apostolis a Christo audivit (24), *Baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, fores aperiat in regno Dei: iis autem, qui simili formula (25) glorificationis hymnum non eserunt, beatissimum, et optatissimum aditum intercludat. Ob illud enim ipsum, cujus causa beatus dictus est, ipse in hac gloria exceptus fuit, sicut vicissim ii, qui contraria dicunt, et vituperati sunt, et reprobat. Is ergo cum vera dixisset (26), et Filium Dei, id est, genuinum, et consubstantialiam, illum esse confessus foret, similia audivit, cum ei dictum fuit, *bar Jona*, quod interpretari licet, *fish Jona*. At non erat sane Petrus, illius respectu qui eum genuerat, heterousius, hoc est *alterius* ab eo *substantiæ*. Potestatem præterea accepit, aut potius omnes etiam per eum acceperunt (27), 93 non

lium collectione, de qua jam Cusanus scripserat: *Illas Anaclei epistolæ apocryphas credo*, nonnulla carpit pag. 60 et 586. Qui sanctos piscorum seculorum pontifices Victorem I, Stephanum I, Innocentium I, Bonifacium I, Cælestinum I, Leonem Magnum, Gelasium I, Gregorium Magnum quasi ea, quam a Christo acceperant, potestate non contentos traducit pag. 648, et alibi; qui sacrosancti, ac generalis concilii Florentini auctoritatem tacite imminuere nititur pag. 388; qui Hieronymi, Augustini, aliorumque Patrum locutiones sibi minus ardentibus, *ampullatas* vocat pag. 191; qui S. Gelasium, cujus verbis se premi sentit, primum quidem in suam sententiam trahere conatur, tum vero Lutherana licentia (*nos enim Catholici talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei*) aperte refellit pag. 346; qui S. quoque Innocentium I audacter impugnat pag. 279; qui S. Theodori Studitæ verba, quibus Romanus pontifex, ἀρχιποιμὴν τῆς ὑπ' οὐρανῶν Ἐκκλησίας, sive, ut ea citat Benedictus XIV, *universæ, quæ sub cælo est, Ecclesiæ princeps moderator, et pastor* dicitur, quasi Romani curialitæ effatum proponit, ac ea Benedicto XIV subdole, atque infideliter tribuit pag. 214; qui ge-

(a) Citavi primam Febronii editionem quæ sola tunc in lucem prodierat, et ex Germania in Italiam paucis diebus antequam eam notam scriberem delata fuerat. — *Ex addendis et emendandis*.

rejiciendi lapsos, sed recipiendi eos, si resipiscant; A cum nemo sit peccati expers, nisi is, qui hanc Petro concessit auctoritatem : id enim significat illud : *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum in cælis*. Repudiavit ex illo tempore Novati (28) et Sabbatii (29) inhumanitatem. his vero, quæ ante allata sunt, consentanea scribit etiam Paulus ad Galatas : *Cum autem (30) placuit Deo, qui me segregavit ex utero matris meæ ut revelaret Filium suum in me ; et ad Colossenses : Gratias (31) agentes Patri, qui idoneos nos fecit in partem sortis sanctorum*

νοῖς. Ἐρρύψεν ἔκτοτε τὴν Ναυάτου καὶ Σαββατίου ἀπανθρωπίαν. Τοῖς προκειμένοις δὲ αὐ ἔπεται καὶ Παῦλος Γαλάταις γράφων· Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί· καὶ Κολοσσαεῦσιν· Εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ, τῷ ἰκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἀγίων ἐν τῷ φωτί· ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἀφ᾽ ἑσῆιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ Κοριν-

neralium conciliorum, Lateranensis sub Innocentio III. ac Tridentini, Romanam Ecclesiam omnium Ecclesiarum, et cunctorum fidelium matrem, et magistram nuncupantium auctoritatem parvi facit pag. 177; qui universalem primatum Romano pontifici in Petro, ut definitur synodus Florentina, a Christo collatum, ipsi æternæ Urbis episcopo ab Ecclesia adimi, et alteri alterius sedis antistiti tribui posse asseverat, iuxtaque sententiæ Benedictum XIV singulariter irasci fingit pag. 103; qui hanc ipsam opinionem, quasi omnes sancti Patres, aut unus saltem eam tradiderit, in se verissimam definit pag. 103, et eandem defendi ait pag. 98, cum a Scoto in iv dist. 24, ubi tamen nihil tale legitur; tum a Bannesio in II quæst. 1, art. 10, qui in eo articulo pag. 188, illam rejicit; tum a Cusano *De concordantia catholica* lib. II, cap. 33, tametsi in eo capite ne verbum quidem hac de re habeatur (fateor tamen, ne parum sincere agere videar, doctissimum illum canonicum regularem, ac postea sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem, Basileensis tamen concilii tunc fautorem, hæc alibi scripsisse : *Si per possibile Treverensis archiepiscopus per Ecclesiam congregatam pro præside et capite eligeretur, ille proprie plus successor S. Petri in principatu foret, quam Romanus episcopus*), tum demum a Cordubensi lib. IV, quæst. 1, quamvis ex propria sententia non loquatur Cordubensis, ut colligitur ex pag. 225 et 239; qui Ecclesiæ universalis in concilio congregatæ *infallibilitatem* non agnoscit pag. 413 et seqq; qui temporariam a Romani episcopi obedientia subtractionem (audite qui nondum schismatici estis, ut esse discatis) nationalibus synodis, atque adeo catholicis Europæ regibus maligne insinuat pag. 712 et 714, si decretis a Febronio propositis, atque in synodo condeudis sese opponat, ut recte animadvertit doctus ille canonicus regularis, qui sub Justiniani Frobenii nomine latet; qui demum, ut alia præteream, etsi Edmundi Richerii doctrinam, ac Pauli Sarpit, quos *osores papatus* vocat, et quorum *doctores Lutherum, Calvinumque* fuisse affirmat pag. 777, sibi non probari dicat, novis tamen eam auditamentis ampliare non veretur; atque hanc præclarorum inventorum congeriem Clementi XIII potissimum inscribere non erubuit; itaque in omnium Christianorum *Patrem ac doctorem*, cujus pedes maximi reges aut coram aliquando (quod nostra ætate augustus ac serenissimus Carolus III Borbonius fecit) aut per legatos, vel per epistolas quotannis exosculantur, insultare non dubitavit. Cumque a successore ac hærede potestatis illius apostoli, *cujus terrena judicia* (ut cum S. Hilario loquar) *judicia celestia sunt*, apostolico Brevi anno 1764 se reprehensum, suumque opus damnatum audisset, non modo non resipuit, sed iterum illud insequenti anno, dum hæc ad prelum mitterem, auctius evulgare ausus est, inscriptis primo folio, quasi vexillo cuidam, iis Joannis Curyostomi, ethnicam consuetudinem insectantis, verbis, ex quinquagesima duodecimi tomii pagina petitis : *Melius est, ut vos me suspicemini audacem, suum, et arrogantem, quam ut vos faciat is ea quæ*

Deo non placent : etsi eadem in pagina legisset hæc alia : *Ut bonum est non peccare, ita est utile ferre reprehensionem... Si peccaverimus, seramus reprehensionem*. Ὡ πότνια αἰδώς, εἶθε τῷ Φεβρωνίῳ Συνοῦσα τὰναίσχυντον ἐξήρουν φρενῶν. Ὅμνη malum (inquit Tertullianus in *Apologetico*) *aut timore, aut pudore natura perfudit*. Febronius timorem prodiit, dum latere gessit : faxit Deus, ut salutare etiam pudore perfundatur. Sed ad lineas rursus, et in gradum : satis enim vagati sumus. Vide notas meas ad segm. 56 b.

(28) *Novati*. Novatus, et Novatianus presbyteri, ille Carthaginensis Ecclesiæ, hic Romanæ cujus etiam primus antipapa fuit, nemini ignoti sunt. Ac Novatianum quidem, Adamitum, ac Montanistarum errorem renovando, lapsis pœnitentiam denegasse consentiunt omnes : Novatianus vero non a Novato, sed a Novatiano denominatos esse monent passim viri eruditi. Monent præterea sæpe a Græcis Patribus pro Novatiano Novatum perperam nominari, ab Eusebio, exempli gratia, ab ejus interprete Rufino, a Socrate lib. IV, cap. 28, et ab aliis, qui dum *Novatum cum Novatiano conjundunt* (ait Constantius pag. 139), *Novatum hæresiarcham, et Catharorum principem falso faciunt... Novatus enim factionis Felicissimi presbyteris adhærebat, qui lapsus... statim pacem, et communionem dari volebant*. Hæc si ita se habent, Didymum quoque deceptum fuisse putandum erit, ac pro Novatiano Novatum nominasse : nec enim dubitandum videtur, quin Novatianæ sectæ auctorem respiciat. Verum si una cum aliis scriptoribus Græcis in errore inductus est Didymus, errarunt etiam Augustinus, ac Hieronymus. Ille enim in libro *De hæresibus*, hæresi 38, hæc scripsit : *Cathari... pœnitentiam denegant, Novatum sectantes hereticum ; unde etiam Novatiani appellantur*. Hieronymus vero in ep. 77, ad Oceanum : *Non est loci hujus (inquit) ut pœnitentiam prædicem, et quasi contra Montanum, Novatumque scribens, dicam, etc. Quid plura ?* Cyprianus ipse in ep. 49, ad Cornelium, de Novato sic loquitur : *Damnare nunc audet sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior* : Quæ Novato exprobari non potuissent, si in ea tunc opinione mansisset, ut lapsis pacem continuo dandam vellet. Quinimo universus orbis quodammodo deceptus videretur, quod Catharos non Novatianistas, aut Novatianenses vocaverit, ut alicubi eos appellat Cyprianus, sed Novatianos. At enim Novatus Felicissimi schismatici adhæsit. Fateor. Verum Novato ipso instigante, ac favente, Novatiani quoque schisma conflatum est. Sed quis jure ab insanientibus postulet, ut cum ratione insaniant?

(29) *Sabbatii*. Ex eo quod Sabbatii, ex Judæo Christiani, Novatianæque sectæ addicti meminerit Didymus, libros hosce ab eo postremis vitæ annis editos fuisse colligi, Magno Theodosio imperante. Sed hæc alias.

(30) *Cum autem*. Galat. I, 15 et 16. Nonnulla omittit post voculam μου.

(31) *Gratias*. Coloss. I, 12-14. Post ἀπολόγῳ τρωσιν, pauca prætermittit.

θίως· Πιτος ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινω-
 νίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν· καὶ Ἐφεσίοις· Καὶ [40 b] ἐλθὼν εὐηγγε-
 λισατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ εἰρήνην τοῖς
 ἐγγύς· διὰ τοῦ ἔχοντος τὴν προσταγήην
 οἱ ἀμώτεροι, ἐν ἐνὶ Πνεύματι, πρὸς τὸν Πατέρα.
 evangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, et pacem
 ambo in uno Spiritu ad Patrem.

ΚΕΦ. ΛΑ'.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τέλος τῆς βασιλείας τοῦ
 Μονογενοῦς.

Καὶ ὥστε αἰρετικούς λέγοντας, διὰ μετὰ τὴν γε-
 νητὴν ἀνάστασιν ὁ Υἱὸς παραδιδόναί μελλεῖ τὴν βασι-
 λεῖαν τῷ Πατρὶ, κατασχύνεσθαι, κηρύττουσι τὸ κρά-
 τος τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀτελεύτητον οὕτως· Γαβριὴλ μὲν
 παρὰ Λουκᾶ εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον· Καὶ δώ-
 κει, φησὶν, αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαυὶδ
 τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον
 Ἰσραὴλ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ
 οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ μάλα ἀληθῶς· εἰ γὰρ ἀποκαθ-
 ἴστην, ἐν ποίᾳ αὐτοῦ βασιλείᾳ, καὶ πότε συμβασι-
 λίσωμεν αὐτῷ; Παῦλος δὲ γράφων, πρὸς Ἐφεσίους
 μὲν· Πᾶς πόρος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης,
 ὃς ἔστιν εἰδωλόλατρες, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν

(32) *Fidelis*. I Cor. 1, 9.
 (33) *Et veniens*. Ephes. 11, '17, 18. Vocem, ἀφῆλθην, semel tantum habet Græca editio. Sed Virgatus interpres legit ut Didymus.

(34) *Hæretici*. Perversam hanc doctrinam re-
 fellit rursus lib. III, cap. 20. Eternum autem non
 fore Christi regnum cum Eunomiani affirmarunt,
 tum Marcellus Ancyranus : illi quidem obiter po-
 tuit, ut videtur, et occasione capta ex xv capite
 primæ ad Corinthios perperam accepto : Marcellus
 vero ex professo, ut ita dicam, nisi in ea me fallit
 opinio. Utrosque igitur respicere Didymus potuit.
 Ac primum quidem quod ad Eunomianos spectat,
 id eos affirmasse testatur Gregorius Nazianzenus
 oratione XXXVI, ac eos tacite fortasse indicant Sar-
 dicienses Patres, cum in epistola Encyclica, etsi
 Marcellum ab eo errore alienum affirmant, sic ta-
 men loquantur : *Illud etiam credimus, hunc semper
 sine ullo principio ac fine cum Patre regnare, et
 regnum ejus nec tempus habere, quo definitur, nec
 terminum desinere*. Quod vero Marcellus quoquo
 regni Christi finem fore dixerit, extra omnem con-
 troversiam positum esse arbitror : ut Petavius ipse,
 doctissimus ille vir, qui multa pro Marcello, multa
 contra Marcellum, de cujus recta fide dubius
 est, attulit, id aperte fateatur. Cum itaque is et a Ju-
 lio pontifice, ad quem appellavit, absolutus sit, et a
 Sardicensi concilio receptus, et ab Athanasio, diu
 ab eum, ut Catholicus habitus, idcirco nihil aliud
 speraret, quam ut putemus aut eum coram Sardi-
 censis Patribus ad catholicum aliquem sensum
 transisse, quæ bona fide scripserat, aut hæreticum
 quidem reipsa fuisse, sed versipellem adeo, ut Ca-
 tholicis imponeretur, quod multo mihi probabilius
 videtur, ac dicam certius. Eum enim ut purum ac
 putum hæreticum aperte traducunt non modo Cy-
 rillus Jerusalemitanus catech. xv, Hilarius in libro
 ad Constantium, Hieronymus in libro *De scripto-
 ribus ecclesiasticis*, Basilius Magnus epist. 69 et
 264, Joannes Chrysostomus, Theodoretus, Gen-
 thilius, Marius Victorinus, verum etiam secunda
 synodus œcumenica, idque post Julii obitum, et
 in ipso primo canone univ legimus : Ἀναθεματι-
 σθῆναι πᾶσαν ἀρεσιν, καὶ ἰδικίως τὴν τῶν Εὐνομια-
 νῶν... καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, Μαρχελλιανῶν, κ.
 τ. λ., id est : *Anathematizari omnem hære-*

A in lumine; qui eripuit nos de potestate tenebrarum,
 et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ : in quo
 habemus 94 redemptionem, remissionem peccato-
 rum; et ad Corinthios : *Fidelis* (32) *Deus, per quem
 vocati estis in communionem Filii ejus Jesu Christi
 Domini nostri*; et ad Ephesios : *Et veniens* (33)
Deus, qui prope : quoniam per ipsum habemus accessum

CAP. XXXI.

De iis locis, in quibus dicitur, nullum esse finem
 regno Unigeniti.

Atque ut hæretici (34), qui Filium post ge-
 neralem resurrectionem regnum Patri aiunt esse
 traditurum, erubescant, Filii imperium perpe-
 tuum fore prædicant Scripturæ. Gabriel quidem
 apud Lucam Deiparæ (35) annuntians, *Et da-
 bit* (36), inquit, *illi Dominus Deus sedem David
 patris ejus, et regnabit in domo Israel in sæcula, et
 regni ejus non erit finis*. Ac verissime id qui-
 dem 95 dicitur : Si enim regnum ipse restituit (37),
 in quoniam ejus regno, et quandonam simul cum
 illo regnabimus : *Omnis* (38) *fornicator, aut im-
 mundus, aut avarus, qui est idolorum servus, non
 habet hæreditatem in regno Christi, et Dei*. De re-

sim, ac speciatim hæresim Eunomianorum... Sabellianorum, Marcellianorum, et reliqua. Quin etiam
 ad profligandam Marcelli hæresim concilium illud
 symbolo Nicæno hæc verba adjecisse, *cujus regni
 non erit finis*, aliqui opinantur.

(35) *Deiparæ*. Cum in fragmentis hujus operis,
 in *Epistola ad Archintum* præselem, a me allatis
 vox ista occurreret, dubitavi nonnumquam, an opus
 ipsam tantæ esset vetustatis, quantam esse tunc ipse
 tribueram, quod dictionem illam ante Nestoriana
 tempora usitatam non fuisse diceret. At res non ita
 se habet : nam ante Didymum eo vocabulo usus
 fuerat Alexander Alexandrinus in *Epistola ad
 Alexandrum Byzantinum* anno 321 scripta, Grego-
 rius Nazianzenus in epist. ad *Cledonium*, Cyrillus
 catechesi x, num. 19, ac Eusebius Cæsariensis.
 Quin magister ipse Nestorii Theodorus Mopsueste-
 nus eam omnino non respuit. *Cum igitur in-
 terrogant* (ait ille apud Leontium Byzantinum lib. III,
 contra Nest. et Eutychn.) *an sit Maria, ἀνθρωποτό-
 κος, ἢ Θεοτόκος, id est hominipara, an Deipara,
 dicatur a nobis utrumque, etc.* Julianus vero Apo-
 stata apud Cyrillum Alexandrinum lib. VIII, pag.
 262, ita Christianos alloquitur : *Vos Mariam Θεο-
 τόκον, id est, Deiparam vocare non cessatis*. Merito
 itaque Cyrillus ipse tom. V, pag. 716, Nestorium
 illam vocem rejicientem ex eo redarguit, quod
 Patrum traditioni contradicat ; et anonymus syno-
 dicarum epistolarum collector, qui sexto sæculo
 floruit, atque a Christiano Lupo editus est, id
 ipsum in animadversionibus ad epistolam 198 confir-
 mat his verbis : *Cur ergo ipsi novitatis inventores,
 nostros Patres accusant, dum longe antiquiores ab
 Ephesino, sed et alii ab ipso quoque Nicæno concilio
 magistri clarissimi, vers ac proprie, id est summi ac
 sempiterni Dei Genitricem beatam Virginem... dicant ?*
 (36) *Et dabit*. Luc. 1, 32, 33. Biblia pro,
Israel, habent, *Jacob*. Eodem tamen utrumque recidit.
 (37) *Restituit*. Hoc ipsum verbum adhibebant
 Eunomiani, ut colligo ex Nazianzeno, eorum opi-
 nionem, seu potius objectionem, oratione 55 (nunc
 29) exponente. *Oportet* (inquit ipse ex illorum sen-
 tentiâ) *illum regnare... usque ad tempora τῆς κα-
 ταστάσεως, id est restitutionis*.

(38) *Omnis*. Ephes. v, 5.

gno autem sine dubio loquitur, quod erit post resurrectionem (39). Quodnam ergo tempus illud est, quo regnum, eorum iudicio, deinceps tradet? Ad Timotheum vero in secunda Epistola: *Testor* (40) *coram Deo, et Christo Jesu, qui iudicaturus est vivos, et mortuos, et adventum* (41) *ipsius, et regnum ejus, prædica Verbum*. Manifestum porro est, Paulum de regno loqui, quod indivisum, ac perpetuum una cum Patre, et Spiritu sancto et nunc, et in futuro sæculo habet Filius. Ad Hebræos autem: *Et ad* (42) *angelos quidem dicit: Qui faciit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. Ad Filium autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi*. Ac David in XLIV psalmo: *Thronus* (43) *tuus, Deus, in sæculum sæculi; virga rectitudinis virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti injustitiam: propterea unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus, seu consortibus tuis*. Observa, hic rursus regnum ejus infinitum dici, et deitatem ipsius sempiternam. Illa vero verba, *Deus tuus*, propter ineffabilem ejus incarnationem addita sunt. Et in CXLIV: *Regnum* (44) *in regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generatione*. Et in X psalmo: *Regnabit* (45) *Dominus in sæculum sæculi*. Petro (46) autem Filius claves regni dedit 96 ut Dominus (non regni quidem hujus sæculi, nondum enim illo potimur; sed futuri: in quo etiam sæculo Filium illud traditurum esse conjiciunt hæretici), ut qui æternum quidem, et finem non habiturum illius regnum esse credant, hi recipiantur: qui vero cum Nathanaele non clamant, *Tu es* (47) *Filius Dei, tu es Rex Christianorum*, ii rejiciantur, ut paulo ante dictum est (48). Ac verba illa Isaiæ prophetæ, *Regem* (49) *Dominum Sabaoth vidi oculis meis*, Paulus quidem Spiritui Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum fuit; ob deitatis nempe, et unius perpetui regni (50) communionem. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, sicut in-

Α τῆ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· πάντως ἐὰ λέγει τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Πότε οὖν λοιπὸν, κατ' ἐκείνους, παραδώσει τὴν βασιλείαν; Πρὸς δὲ Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Διαμυρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μέλλοντος κρῖνειν ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κήρυξον τὸν λόγον. Σαφὲς δὲ, ὅτι βασιλείαν λέγει, ἣν ἔχει ἀδιαίρετον, καὶ ἀδιάδοχον μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν τε καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Πρὸς δὲ Ἑβραίους· Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· πρὸς δὲ τὸν Ἰδὸν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· Δαυὶδ δὲ ἐν μὲ ψαλμῷ· [41 a] Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐυθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρῖσέν σε, Θεέ, ὁ Θεός σου ἔλιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἄθρει καὶ αὐθίς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀπέραντον, καὶ τὴν θεότητα ἀναρχον. Διὰ δὲ τὴν ἄρβυτον αὐτοῦ ἐνανθρωπήσιν ἐπήγαγεν τὸ, Ὁ Θεός σου. Καὶ ἐν ρμδ· Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων· καὶ ἡ δεσποτεία σου, ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Καὶ ἐν τῷ ε' ψαλμῷ· Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ Πέτρῳ δὲ ὁ Ἰδὸς τὰς κλεῖς ὡς Κύριος δέδωκεν τῆς βασιλείας (οὐ τοῦ νῦν αἰῶνος, οὐπω γὰρ τυγχάνομεν αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος, ἐν ᾧ καὶ παραδιδόμην αὐτὸν τεκμαίρονται αἰρετικοί), ἐπὶ τὸ εἰσεδεχθῆναι μὲν τοὺς ἀναρχον αὐτοῦ καὶ ἀπέραντον τὴν βασιλείαν εἶναι πιστεύοντας, ἀπωσθῆναι δὲ, ὡς μικρῶ πρόσθεν εἰρηται, τοὺς μὴ κράζοντας κατὰ τὸν Ναθαναήλ· Σὺ εἶ ὁ Ἰδὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ Βασιλεὺς τῶν Χριστιανῶν· Καὶ τὴν προφητείαν δὲ Ἡσαίου, τὴν λέγουσαν· Τὸν Βασιλέα Κύριον Σαβωῶθ Ἰδὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, Παῦλος μὲν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἀνέβηκεν, Ἰωάννης δὲ τῷ Μονο-

(39) *Post resurrectionem*. Nimirum tunc duntaxat et omnes sancti cum Christo regnabunt, et eo modo in cœlis erunt, quo ibi nunc Christus est, animabus nempe cum corpore conjunctis, post acceptam mysticam utramque stolam. Vide tamen segm. 119 a, et 206 b.

(40) *Testor*. II ad Tim. IV, 1 et 2. Græca editio habet: Θ. x. τοῦ Κυρίου Ἰ. Χ. id est *Deo, et Domino J. C.* At vocem, *Dominio*, ne Vulg. quidem int. legit.

(41) *Et adventum*. Græca editio: κατὰ τὴν, etc., id est *juxta adventum ipsius*. At Vulg. interpres videtur legisse ut Didymus; vertit enim: *testificor... per adventum ipsius*.

(42) *Et ad*. Hebr. 1, 7 et 8.

(43) *Thronus*. Sive, *sedes*. Ps. XLIV, vers. 8 et 9. (seu 7 et 8). Græca editio pro, ἀδικίαν, habet, ἀνομίαν, et pro, Θεός, habet ὁ Θεός.

(44) *Regnum*. Ps. CXLIV, vers. 13.

(45) *In X psalmo*. Cum Psalmsorum numeri in Græca editione a numeris discrepent, quos Hebraicum exemplar habet, imo ex hoc ipso, quem Didymus citat, psalmo discrepantia exordiat (psalmus enim, qui Græcis est nonus, in duos ab Hebræis secatur, quorum alter nonus ab illis dicitur, alter

decimus); theologus noster Græcæ editionis numeros sequi conuevit. Sed hoc in loco Hebræorum numero, qua de causa nescio, utitur. Nimirum in psalmo, qui Hebræis est decimus, vers. 16 (apud Græcos XI), Græca editio habet: Κύριος βασιλεύς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, id est *Dominus rex in sæculum, et in sæculum sæculi*. Pro, βασιλεύς, seu *rex*, Didymus, et Vulg. int. legunt, βασιλεύσει, id est *regnabit*. At Complutiensis editio, ac Francofurtensis, quas ego solus nunc inspicio, habent βασιλεύς, quin ulla in margine adnotetur lectionis varietas. Marcus Marinus tamen ad hunc locum scribit: *Græci utramque lectionem agnoscunt, nam quidam habent βασιλεύς, quidam vero βασιλεύσει*.

(46) *Petro*. Pro, Πέτρος, lego, Πέτρῳ. Hujusmodi vero mutationem litteræ ω in ος, alias vidimus.

(47) *Tu es*. Joan. 1, 50, ubi Biblia habent τοῦ Ἰσραήλ, id est *Israelis*. Didymus vero dedita opera vocem, *Christianorum*, subrogat, locum illum ad rem, propositumque suum accomodans.

(48) *Dictum est*. Segmento 40 a.

(49) *Regem*. Isa. VI, 5. Vide segm. 24 b, ubi affinia scribit.

(50) *Perpetui regni*. Theophilus Alexandrinus in

γενεῖ, ὡς προείρηται, διὰ τὸ ἐπικοινωνεῖν τῆς θεότητος, καὶ τῆς ἀδιαδόχου μιᾶς βασιλείας. Πῶς γὰρ καὶ ἔγχευται, τὸν μὲν ἄρχειν, τὸν δὲ, ὡς ἐν ἀνθρώποις, σγυλαίον εἶναι, ὅταν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ἔμπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ θεϊκῶς;

[41 b] ΚΕΦ. ΑΒ΄.

Περὶ δοξολογίας αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ταυταροῦν καὶ περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ θεία, οἷα καὶ αἰθῆς μαρτυροῦσιν οἱ ἄγιοι, ὧν, φησὶν, ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἄξιος· διδάσκοντες ἡμᾶς τοὺς χάριτι ἐπὶ τῆς τῆς κληθέντας υἱοῦς, τὸν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱὸν ἐν Ἰσραήλ, καθάπερ αὐτὸν, δοξάζειν δόξῃ, καὶ ἀποθλέπειν εἰς τὴν δόξαν ἣν εἶχεν πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ τῷ μὴ φθοῦντι τῷ Ἀγαπητῷ· βασιλείας γὰρ καὶ παντὸς πάθους τὸ θεῖον ἐλευθερον. Δαυὶδ ἐν σα' ψαλμῷ, ὃν ὀμολογουμένως περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφήτευσεν, Ἔσται, φησὶν, τὸ δρομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας· πρὸ τοῦ ἡλλου διαμῆναι τὸ δρομα αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς σεληνῆς γενεᾶς γενεῶν· καὶ ἐνυλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ εὐλογητὸν τὸ δρομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· γένοιτο.—Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, εἶπεν, ἀντὶ τοῦ, δοξαζόμενος, ἢ αἰνούμενος. Ὁ γὰρ θεὸς, εὐλογεῖται μὲν ὑπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν δοξάζεται· εὐλογεῖται δὲ αὐτὸς τὰ οἰκία κτισμάτα, τοῦτ' ἐστὶν ἀγιάζει. Ἐπισημαντέον δὲ, ὡς καὶ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ ἐστὶ Θεὸς τῶν πατέρων, καθὰ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ἀνείρηται. Καὶ ἐν πε' ψαλμῷ τὸ παγκρατορικὸν καὶ πανδύναμον τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ὡς ὀφείλει δοξάζεσθαι παριστῶν, ψάλλει· Πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐποίησας, ἤξουσιν, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσιν τὸ δρομαί σου, ὅτι μέγας εἶ σὺ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος· καὶ ἐν ιη'· Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ. Πῶς; Τῷ δεικνύναι ἀπὸ τῆς δοθείσης αὐτοῖς μεγαλειότητος καὶ ωραιότητος, [42 a] ἀνεπάρητον καὶ δοξαζόμενον τὸν δημιουργήσαντα, ὃς ἐστὶν ὁ Θεὸς Ἀλόγος. Τῷ γὰρ Ἀλόγῳ Κυρίῳ οἱ οὐρανοὶ ἐτερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. Οὕτε οὖν τὴν τῶν

A ter homines sit, in otio degat, cum Pater in Filio, et Filius in Patre maneat, et Spiritus a Patre procedat, ac maneat apud Filium (51) divino modo? ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ μένει, καὶ ὅποτε τὸ Πνεῦμα

CAP. XXXII.

De gloria ipsi Dei Filio re'dita.

Jam vero de gloria quoque ipsius, ac majestate vide qualla rursus testentur sancti, quorum dignus, ut ait Scriptura (52), non erat mundus. Hi porro nos docent, ab iis, qui in terra per gratiam vocati sunt filii, illum qui ex persona Patris existit unigenitum Filium æquali, ac ipsum Patrem, gloria glorificari, eamque gloriam ab ipsis respici, quam habuit, priusquam mundus esset, apud Patrem dilecto suo non invidentem: malignitatis enim, et cujuscunque pravi affectus expertus est Divinitas. David quidem in LXXI psalmo, quem sine controversia de Christo prophetavit: *Erit* (53), inquit, *nomen ejus benedictum in sæcula: ante solem permanet nomen ejus, et ante lunam generationes generationum. Et benedicentur in ipso* 97 *omnes tribus terræ, et omnes gentes beatum prædicabunt illum. Benedictus Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriæ ejus in sæculum, et in sæculum sæculi. Et implebitur gloria ejus omnis terra. Fiat.* Ait autem, *Benedictus Dominus Deus Israelis*, hoc est, glorificatus, aut laudatus (54). Nam Deus benedicatur quidem ab operibus suis, id est, glorificatur; benedicatur autem ipse proprias creaturas, id est, eas sanctificat. Illud etiam animadvertendum est, Deum Israelis, hoc est, Deum patrum, sicut vocatus est Pater ejus, et ipsum hic prædicari. Et in LXXXV psalmo, Unigeniti omnipotentiam (55), ac omnimodam quilibet efficiendi potestatem ostendens, et gloriam ei reddendam esse docens, ita psallit: *Omnes* (56) *gentes, quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum, quoniam magnus es tu et faciens mirabilia: tu es Deus solus.* Et in XVIII: *Cæli* (57) *enarrant gloriam Dei.* Quomodo autem enarrant? Per amplitudinem, et pulchritudinem, qua donati sunt, et qua præstantissimum, et gloria dignum esse ostendunt eorum conditorem, qui est Deus Verbum: nam *Verbo* (58)

synodica epistola, quam primus edidit vir cl. Valarsius, hæc Origeni verba tribuit pag. 544, tom. I Operum Hieronymi: *Christi regnum finietur aliquando.* A quo errore quam longe absit Didymus, patet ex hoc capite.

(51) *M. a. Filium.* De hac, aliisque hujusmodi locutionibus Didymi, sermonem habui in *Epistola ad Archimundum præulem.* Cæterum hæc ipsa, quam Didymus affert, ratione Origenem postmodum refellit Theophilus in prima Paschali epistola anno 401 data, num. 5, pag. 559. *Ubi erit* inquit, *quod semper Filius in Patre, et Pater in Filio est, si regnum Filii non erit coæternum?*

(52) *Scriptura.* Hebr. xi, 38.

(53) *Erit.* Psal. LXXI, a vers. 17 ad 21. Verba tamen, *Ei ante lunam generationes generationum, ex*

versiculo quinto ejusdem psalmi huc translata sunt. Ibi autem Græca editio pro γενεᾶς, id est *generationes*, habet, γενεᾶς, quod Vulg. interpret vertit, *in generatione.* Paulo post pro, καὶ εὐλογητόν, Biblia habent, καὶ εὐλογημένον.

(54) *Laudatus.* Hoc sensu a profanis quoque scriptoribus accipitur verbum εὐλογεῖν, seu *benedicere.*

(55) *Omnipotentiam.* Pro, παγκρατορικόν, Clemens in quinto *Stromatum*, ac Didymus superius dixit *παντοκρατορικόν.*

(56) *Omnes.* Psal. LXXXV, vers. 8 et 9. Biblia habent, Θεός, sine articulo.

(57) *Cæli.* Psal. XVIII, vers. 1.

(58) *Verbo.* Psal. XXXI, vers. 6. Vide not. 52. pag. 7. Tertullianus quoque legit ut Didymus; n. ca

Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Itaque isti ne illud quidem testimonium erubescunt, quod de Filii, et Spiritus sancti gloria res inanimatae (59) reddunt; et in XIII: *Attollite* (60) *portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ.* Quibus in verbis terrenæ quidem creaturæ præcipit, ut attollat portas in ejus Incarnatione; cœlesti autem, in ejus Assumptione (61). Et in CXVI: *Laudate* (62) *Dominum, omnes gentes, et laudent eum omnes populi.* Isaias vero: *Regem* (63) *cum gloria videbitis.* Ezechiel autem: *Benedicta* (64) *gloria Domini ex loco suo.* Et: *Hæc* (65) *visio similitudo gloriæ Domini.* Deinde Paulus: **98** *Dicentes* (66) *se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis; et rursus ad Romanos: Propter quod* (67) *tradidit illos in desideria cordium eorum, in immunditiam, ut ignominia officiant corpora sua in semetipsis: qui commutaverunt gloriam* (68) *Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen.* Quisnam vero est rerum omnium Conditor, quem ait esse benedictum in sæcula, nisi Unigenitus? Quisnam autem ii, qui mutaverunt gloriam ejus? Qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu*, quique Filium opinantur esse creaturam, ac ne regem quidem æternum existere. Ad eosdem præterea scribens ait: *Ita ut* (69) *sint inexcusabiles: quia cum cognovissent Deum, non siculum Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum.* Qualisnam vero est Deus ille, qui ab hæreticis, et Judæis, et Græcis cognitus est, sed non agnitus, nisi ille, qui in carne manifestatus est, Deus Verbum? Ad Corinthios vero etiam primam scribens Epistolam Dominum gloriæ natura ipsum esse ostendit, cum ait: *Si enim* (70) *cognovissent, Dominum gloriæ non crucifixissent.* Et alibi: *Ut in* (71) *nomine Jesu Christi omne genu flexatur: et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris, id est, in ipsa paterna gloria existit. Scribit insuper: Eum* (72) *enim, qui minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum. Quod*

ἀψύχων αλοχύνονται περὶ τῆς δόξης τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίαν. Καὶ ἐν κγ'· Ἄραται πύλας, οἱ ἀρχόντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Παρακελεύεται τῇ μὲν κάτω κτίσει, ἄραι τὰς πύλας ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ· τῇ δὲ ἄνω, ἐν τῇ ἀναλήψει. Καὶ ἐν ρις· Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐκπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. Ἦσατας δὲ· Βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε. Ἐζεκιηλ δὲ· Εὐλογημένη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ· καὶ, Ἀὐτὴ ἡ δρασις, ὁμοίωμα δόξης Κυρίου. Εἶτα Παῦλος· Φάσκοιτες εἶναι σοφοί, ἐμωράθησαν· καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ, ἐν ὁμοιώματι εἰκότος φθαρτοῦ ἀνθρώπου· καὶ πάλιν Ῥωμαίοις· Διὸ παρέδωκεν αὐτοὺς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμιάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν αὐτοῖς· οὐκ ἔμελλαν μετῆλλαξάν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεῦδει, καὶ ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστὶν εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τίς δὲ ὁ πάντων δημιουργός, ὃν εἶναι λέγει εὐλογητὸν εἰς τοὺς αἰῶνας, εἰ μὴ ὁ Μονογενής; τίνες δὲ οἱ ἀλλάξαντες τὴν δόξαν αὐτοῦ; Οἱ λέγοντες· Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οἱ καὶ κτίσμα αὐτῶν εἶναι, καὶ οὐδὲ βασιλέα αἰώνιον δοξάζοντες. Εἶτα τοῖς αὐτοῖς φησὶν· Εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀνακολογητούς· διότι γρόντες· Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ἠὲ χαριστήσαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Ποῖος δὲ ὁ [42 b] γνωσθεὶς Θεός, καὶ μὴ ἐπιγνωσθεὶς, παρὰ αἰρετικῶν, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Ἑλλήνων, εἰ μὴ ὁ ἐπιφανὲς σαρκὶ Θεός Λόγος; Καὶ Κορινθίους δὲ ἐν τοῖς πρώτοις γράμμασι, Κύριον δόξης κατὰ φύσιν εἶναι δεικνύς αὐτῶν, ἐπιπέλλει οὕτως· Εἰ γὰρ ἤθεσαν, οὐκ ἄν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· καὶ ἐτέρωδι· Ἴνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός· ἀντὶ τοῦ, Ἐν αὐτῇ τῇ πατρικῇ δόξῃ ὑπάρχει. Καὶ ἐτι· Τὸν γὰρ ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξη καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ὑστεροπρώτως εἰρηται. Φησὶν γάρ· Τὸν δοκούντά τισιν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου

in libro *adversus Praxeam*, cap. 7, ita hunc versiculum affert: *Sermone ejus cœli confirmati sunt, et Spiritu ejus omnes vires eorum.* Et cap. 19: *Sermone ejus cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum.* Ita legit Theodoretus quoque pag. 578 catenæ in *Psalmos*. Sed alii Patres ferme omnes legunt, *omnis virtus eorum.*

(59) *Res inanimatæ.* Confer hæc cum segnum. 51 a, 59 a, 78 b, 79 a et 87 a.

(60) *Attollite.* Ps. xxiii, vers. 7 et 9.

(61) *Assumptione.* Christi *ascensio* a Græcis vocatur *Assumptio.*

(62) *Laudate.* Ps. cxvi, vers. 1. Biblia habent, ἐκπαινέσατε, pro, καὶ ἐκπαινεσάτωσαν.

(63) *Regem.* Isa. xxxiii, 17. Vulgatus interpretatur aliter.

(64) *Benedicta.* Ezech. iii, 12.

(65) *Hæc.* Ezech. ii, 1. Biblia habent, ὁμοίωματος, id est *similitudinis*, pro, ὁμοίωμα.

(66) *Dicentes.* Rom. i, 22, 23.

(67) *Propter quod.* Rom. i, 24 et 25. Biblia post, αὐτοῦς, addunt, Θεός.

(68) *Gloriam.* Editio Græca, cui consentit translatio Vulgata, habet, τὴν ἀλήθειαν, id est *veritatem.* Et paulo post, εὐλογητός, pro, εὐλογημένος.

(69) *Ita ut.* Rom. i, 20, 21. Editio Biblia: γρόντες τὸν Θεόν. Εἰ, εὐχαρίστησαν.

(70) *Si enim.* I Cor. ii, 8. Biblia pro ἤθεσαν, habent, ἔγνωσαν.

(71) *Ut in.* Philipp. ii, 10 et 11. Nonnulla omittit Didymus intermedia. Biblia non habent vocem, Χριστοῦ. Et pro, ἐξομολογήσεται, habent, ἐξομολογήσεται [rectius].

(72) *Eum.* Hebr. ii, 9. Nonnulla omittit Didymus, ac pro, δέ, legit γάρ.

ἡπαύωσθαι Ἰησοῦν, βλέπομεν δόξῃ καὶ τιμῇ ἕστεφανωμένον. Ἀλλὰ καὶ δόξαν αὐτὸν καλεῖ, ἅτε φυσικῶς ἀπαύγασμα ὄντα τῆς πατρικῆς δόξης, δι' ὧν γράφει· Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης. Θεὸν δὲ εἶπεν τῆς ἀφῆρητο σαρκώσεως, Πατέρα δὲ τῆς ἀνάργου γενήσεως. Καὶ πάλιν Ἰωάννης (Ἐθεασάμθθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς), πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Καὶ πάλιν παρὰ Μάρκου μὲν, ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος· Ὁταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· παριστῶν, ὡς ἡ αὐτοῦ δόξα, ἰσότημος τῆς δόξης ἐστὶν τοῦ Πατρὸς· παρὰ δὲ Ματθαίου· Ὁταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Καὶ αὖθις γοῦν Ἰωάννης, συνιστῶν τὸ ἐν δόξῃ εἶναι αὐτὸν, καὶ παρὰ πάντων δόξαν ὀφείλεισθαι αὐτῷ, εἶπεν· Τοσαῦτα δὲ σημεῖα πεποιηκότος τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ ἐπίστεισαν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι· Ἰνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ Ἠσαίου· Ἄκουσθε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε. Καὶ [43 a] ματῷ ἐπάγει· Ταῦτα δὲ εἶπεν, ὅτε ἴδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησεν περὶ αὐτοῦ. Καὶ Πέτρος δὲ, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Καθ' ὃ κοινοῦτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ καθήμασιν, χαίρετε, Ἰνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλόμενοι· ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ· Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ· ἀντὶ τοῦ, ἢ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τῆς φύσεως, ἢ τῶν C θουμάτων, ἢ τῆς βασιλείας καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας, ὅμοια ἐστὶν καὶ ἰση τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' ὃ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γηγέννηται, καὶ ὡς ἐαυτῷ ἔχει ὡς Μονογενῆς. Ὅστε καὶ γεωμένῃ σαρκὶ μηδεμίαν τροπήν, ἢ μείωσιν ὑπομείναι. Ὅτω καὶ οἱ τρεῖς παῖδες, οὐ τῇ Βαβυλωνίᾳ φλογί, ἀλλὰ τῷ περὶ τὸν κτίστην καὶ εὐεργέτην πυρακτούμῃ κόθῳ, καὶ οὐ μᾶλλον τὴν περιβάλλουσαν αὐτῶς κάμνον, τῆς ἠτοιμασμένης τοῖς κτιστολάτραις γέννης, προσέχοντες, ὑπέβαλλον τῇ κτίσει δοξολογεῖν τὸν φανέντα σὺν αὐτοῖς ἐν τῇ καμίνῳ· περὶ οὗ γέγραπται· Ἡ δὲ δρασις τοῦ τετάρτου ὅμοια Ἰψ Θεοῦ· εὐλογοῦτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν

A in verso verborum ordine (73) dictum fuit, per figuram, quæ vocatur hysteron proteron. Sensus enim est huiusmodi : Eum, qui aliquibus visus est minorari propter passionem mortis, Jesum videmus gloria et honore coronatum. Verum gloriam (74) quoque ipsum vocat, utpote eum, qui naturaliter splendor est paternæ gloriæ cum scribit : Deus (75) Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ. Ubi Deum quidem ipse dicit, ratione habita ineffabilis incarnationis ; Patrem vero, respectu æternæ generationis. Joannes præterea, (Vidimus (76), inquit, gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre), plenus gratiæ et veritatis. Et rursus apud Marcum quidem ex persona Salvatoris scriptum est : Cum (77) venerit (Filius) in gloria Patris sui. Quæ verba ostendunt ejus gloriam æqualem esse Patris gloriæ. Apud Matthæam vero : Cum venerit Filius (78) hominis in gloria sua, et omnes angeli ejus cum eo. Rursus porro Joannes ostendens, ipsum in gloria esse, et ab omnibus gloriam ei deberi, ait : Cum (79) aulem tanta signa fecisset Jesus, non crediderunt in eum Judæi, ut impleretur quod dictum est per Isaiam : Auribus audietis, et non intelligetis. Tum subdit : Hæc autem (80) dixit, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo. Petrus quoque in prima quidem Epistola : Quatenus (81) communicatis Christi passionibus, gaudete, ut et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes, in secunda vero ait : Quippe (82) omnia nobis divina virtus ipsius, quæ ad vitam et pietatem donavit, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute. Quorum hic sensus est : Gloria Unigeniti quoad naturam, quoad miracula, quoad dominatum, et quoad ipsam glorificationem similis est, et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter, et continue atque inseparabiliter genitus est, et omnia in seipso habet ut Unigenitus : adeo ut factus etiam caro nullam conversionem, aut decrementum passus sit. Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma, sed desiderio, quo in Creatorem ac benefactorem ferebantur, incensi, et præparatam creaturarum adoratoribus gehennam potius quam fornacem, qua circumdabantur, attendentes, creaturam jubebant glorificare eum, qui

(73) Ordine. Vocem ὑστεροπρώτως vertere potuisse uno vocabulo præpostere. At cum id in malam quoque partem accipiatur, ab eo cavi.

(74) Gloriam. Hieronymus quoque in commentariis in Epistolam ad Ephesios lib. 1, cap. 1, eodem modo verba illa, Pater gloriæ, accipit. Pater autem gloriæ, inquit, ita intelligendus, ut quomodo Dominus noster Jesus Christus, ipse est Sermo, Sapientia, Veritas..., ipse sit etiam Gloria. Utrum vero hæc interpretatio ex iis sit, quas in illis commentariis ex Didymi commentariis in eandem Epistolam se decerpisse ait Hieronymus, definire difficile est. Illud tantum constat Didymum nostrum etiam in commentariis in Psalmos, ad ea psalmi lxx verba, Ut cœnem gloriam tuam, hanc ipsam indicasse explanationem. Θεοῦ δόξα, inquit, ἐστίν... ὁ Μονογενῆς, παρὸ οὗ γέγραπται· Ὁφθῆσται· ἡ δόξα Θεοῦ, ἢ ἐστὶν, Gloria Dei est... Unigenitus, de quo scriptum est : Videbitur Gloria Dei.

(75) Deus. Ephes. i, 17.

(76) Vidimus. Joan. 1, 14.

(77) Cum. Marc. viii, 38.

(78) Cum venerit Filius. Matth. xxv, 31. Vulgatus legit, ut Didymus, omittens vocem, ἔγγοι, id est sancti, quam habet Græca editio. Vox αὐτοῦ deest utrobique.

(79) Cum autem. Joan. xii, 37, 38. Sed Græca Biblia ac Vulg. translatio etsi eundem ferme sensum habeant, eadem tamen non habent verba. Quia imo verba illa, Auribus audietis, et cætera, ex capite Actorum xxviii, vers. 26, huc translata sunt a Didymo.

(80) Hæc autem. Joan. xii, 41, ubi legitur : Ταῦτα εἶπεν Ἠσαίας, ὅτε εἶδε, et reliqua.

(81) Quatenus. I Petr. iv, 13. Didymus legit, καθ' ὃ· Græca editio, καθὼς· Vulg. int., sed.

(82) Quoniam. II Petr. i, 3. Vide cap. 29, pag. 90, not. 11.

in fornace cum ipsis apparuit, **100** de quo scriptum est, *Visio* (83) autem quarti similis *Filio Dei*, dicentes: *Benedicite* (84), omnia opera Domini, Dominum, laudate, et superexaltate eum in sæcula. Quintiam cum Domini interfectores irascerentur (85) ut ait evangelista, pueris, et turbis, quod Jesum tanquam Deum glorificantes dicerent, *Hosanna* (86) in altissimis: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, illum Scripturæ locum in memoriam eis revocavit, qui sic se habet: *Ex ore* (87) infantium et lactentium perfecisti laudem: sibi met ipsi eum accommodans, et gloriam sibi, quæ ab Ipso aliena sit, non habent: *Gloria* (88) in altissimis Deo, et in terra pax,

CAP. XXXIII.

De adoratione. Epilogus (89).

Jam vero cum ipsum viderimus glorificatum, videamus (90) eundem etiam adoratum: utriusque enim Deo et convenit et debetur, non vero creaturæ. Ita sancti scribunt, quos subijcimus. David in psalmo xciv: *Venite* (91), adoremus, et procidamus ante illum, et ploremus coram Domino, qui fecit nos, quia ipse est Deus noster, et nos populus pascuæ ejus, et oves manus ejus; et in cxi: *Remiscentur* (92) et converterentur ad Dominum universi fines terræ; et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentium. Quidnam tandem illi inquierent, qui seorsum tribuunt Patri quidem nomen Deus, Filio autem nomen Dominus (93), cum audiant hic Dominum et adorari, et dominari, et ipsius esse regnum? **101** Et rursus in ix psalmo (94): *Et adorabo te, Domine. fortitudo mea*. Et in cxxxi: *Adoremus* (95) in loco, ubi steterunt pedes ejus. Paulus ex

(80) *Visio*. Dan. iii, 92.

(84) *Benedicite*. Dan. iii, 57. Porro hymnum trium puerorum ut canonici libri partem a Didymo agnuitum fuisse apparet non modo ex hoc loco, et ex seguii. 77 a, sed etiam ex iis, quæ idem ad psalmi xxxiii versiculum 4 dictavit pag. 604 Catenæ a Corderio editæ: "Ὅσπερ οἱ ἐν χαλκῷ βληθέντες, αἱ, ἐν Βαβυλῶνι... Θεὸν ὑμνοῦντες, πᾶσαν τὴν χτίσιν παρέλαβον εἰς τοῦτο, κ. τ. λ. id est, *Sicut qui Babylone in fornacem missi sunt, ... Deum hymnis prosequentes omnem ad hoc creaturam advocarunt*.

(85) *Irascerentur*. Matth. cxi, 45.

(86) *Hosanna*. Matth. cxi, 9. Quæ hic primum, in Bibliis secundum locum habent.

(87) *Ex ore*. Psal. viii, vers. 3.

(88) *Luc*. ii, 14.

(89) *Epilogus*. In Græco, ἀνακεφαλαιωσις, sive, ut vetusti interpretes vertere solent, *recapitulatio*: quanquam Græcam vocem retineri mallet Hieronymus in comment. *Epist. ad Ephes.* lib. i, cap. 1, ut Latine quoque diceretur anacephalæosis. Videtur autem hic posita ea vox, quia nihil aliud facit in hoc capite Didymus, nisi Scripturæ testimonia congerit.

(90) *Videamus*. Legō, ἴδωμεν.

(91) *Venite*. Psal. xciv, vers. 6 et 7.

(92) *Remiscentur*. Psal. cxi, vers. 29, 30, 31 (seu 28 et 29).

(93) *Dominus*. Eunomii sententia erat, nomine Κύριος seu Dominus, quod Filio tribuitur, Filii ipsius non dignitatem, sed essentiam significari: ita scilicet ut Patris quidem essentia sit Θεότης, id est *Deitas*, Filii vero essentia sit Κυριότης, id est

Κύριον ὑμνεῖτε, καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀγθομένον δὲ, φησὶν, καὶ τῶν Κυριοκτῶνων πρὸς τὰ παιδία καὶ τοὺς ἕλληνας, ὅτι ὡς Θεὸν τὸν Ἰησοῦν δοξάζοντες ἔλεγον, Ὡσαρτὰ ἐν τοῖς ὀφύστοις· ἐβλοημένοι δ' ἐρχόμενος ἐν ὄνοματι Κυρίου, ὑπέμνησεν αὐτοὺς τῆς λεγούσης Γραφῆς· Ἐκ στόματος ρηπίων καὶ θηλαζῶτων κατηρίσω αἶνον· ταυτῷ ἀρμόσας τὸ ρητὸν τοῦτο, καὶ δεῖξας μὴ ἀνοικεῖως προσάγεσθαι αὐτῷ δόξαν. [43 b] Καὶ ἐγγελοι δὲ, φησὶν, ἔλεγον τεχθέντος αὐτοῦ· Δόξα ἐν ὕψιστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη.

offerri demonstrans. Sed et angeli ipso nato inquierunt ut refert evangelista.

B

ΚΕΦ. ΛΓ'.

Περὶ προσκυνήσεως. Ἀνακεφαλαιωσις.

Ἴδωμεν τοίνυν αὐτὸν δοξαζόμενον, ἴδωμεν αὐτὸν καὶ προσκυνούμενον· ἀμφοτέρα δὲ Θεῷ ἔστιν πρόποντα καὶ ὀφειλόμενα, οὐχὶ δὲ κτίσματος, καθὰ γράφουσιν οἱ ὑποταταγμένοι ἄγιοι· Δαυὶδ ἐν ἑσ' ψαλμῷ· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ, καὶ κλινώσωμεν ἑσπερίων Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς, ὅτι αὐτὸς ἔστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς τομῆς αὐτοῦ, καὶ πρόβατα χειρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐν κα' Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Τί ἐροῦσιν ἄρα οἱ ἀπενόμεντες ὄνομα κειρωσιμένως, τῷ μὲν Πατρὶ τὸ Θεός, τῷ δὲ Υἱῷ τὸ Κύριος, ἐπαίοντες ἐνθάδε τὸν Κύριον προσκυνεῖσθαι καὶ δεσπόζειν, καὶ αὐτοῦ εἶναι τὴν βασιλείαν; Καὶ πάλιν ἐν θ' ψαλμῷ· Καὶ προσκυνήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου· καὶ ἐν ρα' Προσκυνή-

Domineitas, ut ita dicam, seu *Dominatio*, nempe hoc quod est esse *Dominum*. Absurdam vero hanc opinionem refellit Gregorius Nyssenus initio libri vi in *Eunomium*. Ac videndum etiam Didymi liber *De Spiritu sancto*, num. 29.

(94) *Et adorabo*. Cum hic locus in Bibliis omnino non exstet, psalmi xvii prima verba, *Diligam te, Domine, fortitudo mea*, a Didymo respici conjicere, nisi obstaret tum vocula, *et*, tum discrimen quod interest non modicum inter ἀγαπήσω, id est *diligam*, et προσκυνήσω, id est *adorabo*, quam vocem hic Didymus inculcat; ac nisi præterea incredibile videretur, eum, qui memoria tantopere pollebat, in citando eo psalmo lapsum esse, quem in ecclesia cantatum sexcenties eum audivisse non dubito. Quæ cum ita se habeant, aut putandum est, ea verba etsi in nono psalmo non exstent, in aliquo tamen alio Scripturæ loco legi, quem ego non invenerim; aut dicendum, exemplaria, quibus Didymus utebatur, addimenta aliqua habuisse. Simili modo Irenæus lib. iv, cap. 32, verba quædam e Scripturis allegat, quæ modo in Bibliis non leguntur: hæc enim ibi scripsit: *Quemadmodum alibi ait: «Sacrificium Deo, cor contribulatum: odor suavitatis Deo, cor clarificans eum, qui plasmasvit.»* Quin Clemens quoque in libro *Pædagogici* tertio, postquam illud psalmi i attulit, *Sacrificium Domino spiritus contritus*, subjungit: *Quodnam Domino incensum offerat? «Odor, inquit, suavitatis Deo est cor, quod glorificat eum qui ipsum formavit.»* Vide infra, si placet, notas ad segm. 63 a.

(95) *Adoremus*. Psal. cxxxi, vers. 7.

σωσαν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐ-
 τοῦ. Παῦλος ἐκ τῆς ψῆδος τοῦ δευτερονομίου γράφων·
 Ὅταν δὲ εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκου-
 μίνην, λέγει· Καὶ προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες
 ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς· Εἶπον, φησὶν,
 οἱ μάγοι· Ἴδομεν αὐτοῦ τὸν ἀστὴρα ἐν τῇ ἀνα-
 τολῇ, καὶ ἠλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ πάλιν
 Ἰδοῦ, φησὶν, Ἰσραὴλ ἦλθεν, καὶ προσεκύνη-
 σάντων αὐτῷ· καὶ πάλιν παρὰ Ματθαίου φησὶν· Ἐκόπασεν
 ὁ ἄνεμος· οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ προσεκύνησαν αὐτῷ,
 λέγοντες· Ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς εἶ. Καὶ οὐ καθ'
 ἡμᾶς, φησὶν, τοὺς ἀφθόνῳ [44 a] ὠρεῖ ἐπικλη-
 θέντας υἱούς. Καὶ, Ἄρχων τις προσεκύνησεν αὐτῷ.
 Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐν τῷ θρεῖ, φησὶν,
 Οἱ ἀπόστολοι ἰδόντες αὐτὸν, προσεκύνησαν
 αὐτῷ.

ΚΕΦ. ΑΔ'.

B

Περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα πίστεως.

Καθὰ τοίνυν τῆς Γραφῆς μέλινον, ἢ περὶ τοῦ Πα-
 τρός, κατὰ τὸ φαινόμενον λεγούσης πολλά περὶ τοῦ
 Υἱοῦ, καὶ δηλοῦσης αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν
 τῶν αἰώνων, καὶ πάντων δημιουργόν· καὶ ἀληθινὸν
 Θεόν, καὶ οὐκ ἔχοντα πρὸ αὐτοῦ Θεόν· καὶ ἐπάνω
 πάντων, καὶ μέγαν καὶ ἐπὶ πάντων Θεόν, πρὸς δὲ οὐ
 λογισθήσεται ἕτερος· καὶ ἐκ δεξιῶν συγκαθεζόμενον
 τῷ Πατρὶ, καὶ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ ὄντα· καὶ αὐτὸν
 εἶναι τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ
 πάντων Κύριον, καὶ μόνον Δεσπότην καὶ ἐξουσιαστήν·
 οὗτινος ἢ μὴν εἰρήνη οὐκ ἔχει ὄριον, ἀλλὰ καὶ ὑπερ-
 ἔχει πάντα νοῦν· ἢ δὲ βασιλεῖα ἀτελεύτητος· καὶ
 ἐν μηδενὶ ἄλλῳ εἶναι τὴν σωτηρίαν· καὶ τὸν Πατέρα
 εἶναι πρὸς τὸν Υἱὸν τοὺς ἀξίους· κατ' οὐδὲν ὑπο-
 δέστερος (μὴ γένοιτο!) νομίζεται ὁ Πατὴρ, ἢ τὸ
 Πνεῦμα αὐτοῦ· τὸν Ἰσον τρόπον, θεολογούσης περὶ
 τοῦ Πατρὸς ὑψηλὰ, οὐκ ὀφείλει ὡς μικρότερος, ἢ
 ἀνόμιμος λογίζεσθαι ὁ Μονογενής, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.
 Οὐδεμιὰς γὰρ κτιστῆς δυνάμειός ἐστιν, μόνος δὲ τῆς
 ἀκτίστου, τὰ τε μνημονευθέντα, καὶ τὸ δημιουργεῖν
 οὐσίαν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ λογικὴν ζωοποιεῖν τε·
 ἁμαρτίας τε συγχωρεῖν· καὶ τὴν κτίσιν ἰδίαν λέ-
 γειν· καὶ ἐκ τῶν Ἰσων γινώσκειν τὸν Πατέρα, ὡς
 γινώσκειται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἰσοῦργεῖν τῷ Θεῷ Πατρὶ·
 καὶ εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἐν αὐτῷ ἐξ
 Ἰσου· ὑπὸ ἀγγέλων τε ὑπηρετεῖσθαι· καὶ τὸ εἶναι τού-
 των ὑπερτερῶν τὸ μονογενῆ Υἱὸν, καὶ Θεόν, καὶ
 φῶς ἐκ φωτός, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἀλήθειαν, καὶ
 ζωτῆρα μαρτυρεῖσθαι· καὶ πανταχοῦ [44 b] παρ-
 εἶναι, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ ἔστηρίχθαι· βασιλεῖαν τε
 ὀρανοῦν, καὶ τὴν θεϊκὴν εἰρήνην, ὡς αὐτοῦ τυγχά-
 νουσιν, ἀδασκάνως πᾶσιν δωρεῖσθαι· καὶ τοῖς πι-
 στεύουσιν, ἐπικαλουμένους αὐτὸν, τὴν ἐπὶ τῇ διηνε-
 κεί σωτηρίᾳ παρέχειν ἀσφάλειαν. Οἱ γὰρ κτίσμα,
 καὶ οὐκ ἄναρχον, καλοῦντες τὸν ἀληθινὸν Υἱὸν Θεόν,

A cantico Deuteronomii scribit: Cum (96) vero introdu-
 cit primogenitum in orbem terrarum, dicit: Et adorent
 (97) eum omnes angeli Dei; et evangelista, Dixe-
 runt (98), inquit, magi: Vidimus stellam ejus in
 Oriente, et venimus adorare ipsum. Et rursus, Ecce
 (99), inquit, leprosus venit, et adorabat eum. Item-
 que apud Matthæum legitur: Cessavit (1) ventus;
 qui autem in navicula erant, adoraverunt eum, di-
 centes: Vere Filius Dei es. Quasi dicerent: Et non
 sicut nos, qui ex munifico dono cognominamur filii.
 Et alibi: Quidam (2) princeps adorabat eum. Et post
 illius resurrectionem apostoli in monte, ut ait evan-
 gelista (3), Videntes eum, adoraverunt ipsum.

CAP. XXXIV.

De fide in Deum Patrem.

Quemadmodum porro etsi multa de Filio majora
 in speciem, quam de Patre, Scriptura dicat, et Fi-
 lium ipsum omnipotentem esse declaret, ac facto-
 rem sæculorum, et rerum omnium conditorem, et
 verum Deum, quique Deum antese non habeat, et
 supra omnia existentem illum vocet, ac magnuum,
 et super omnia Deum, et præ quo non reputabitur
 alter, et a dextris sedentem una cum Patre, et ex-
 sistentem in sinu ejus, et ipsum esse dicat vitam
 æternam, et lucem veram, et omnium Dominum, et
 solum Dominum et dominatorem: cujus pax quidem
 nec habet **102** terminium, et superat omnem men-
 tem, regnum autem sine caret, atque in nullo alio
 salutem esse, et Patrem ad Filium trahere eos, qui
 digni sunt: tamen nullo plane modo minor (apage
 impietatem) putatur Pater, aut Spiritus ejus: e-
 adem ratione cum sublimia de Patre Scriptura dicit,
 non debet minor, aut dissimilis Unigenitus, vel Spi-
 ritus sanctus reputari. Nullius enim creatæ poten-
 tiæ, sed increatæ duntaxat propria sunt et ea quæ
 commemorata fuerunt, et substantiam ex nihilo
 creare; et rationalem eam facere; et illam vivifica-
 re; et peccata condonare, et creaturam sui ipsius
 propriam dicere; et Patrem ex æquo cognoscere,
 sicut semetipsum ipse cognoscit, et æqualem una
 cum Deo Patre operationem habere; et esse in Pa-
 tre, et Patrem in ipso æqualiter; et angelos sibi
 famulantes habere; et, quod his adhuc præstantius
 est, unigenitum Filium a Scriptura vocari, ac Deum,
 et lucem ex luce, et vitam æternam, et veritatem,
 et Salvatorem dici; et ubique adesse; et omnia in
 ipso firmata fuisse; et regnum cœlorum divinam-
 que pacem, utpote quæ ipsius sit, sine invidia om-
 nibus largiri; et credentibus, qui eum invocant, se-
 curitatem in perpetua salute sitam præbere. Qui

(96) Et cum. Hebr. i, 6, ubi post δέ, additur, πάλιν.

(97) Et adorent. In Vulgatæ editionis margine ad realinum xcvii referuntur quæ hic Paulus citat; sed citantur, ut optime ait Didymus, in cantico Deuteronomii, cap. xxxii, vers. 43.

(98) Dixerunt. Matth. ii, 1 et 2. Sensum potius citat, quam verba. Editio Græca: εἶδομεν.

(99) Ecce. Matth. viii, 2. Græca editio: Ἐλθὼν προσεκύνησεν αὐτῷ.

(1) Cessavit. Matth. xiv, 32 et 33. Græca editio addit, ἐλθόντες, post πλοίῳ.

(2) Quidam. Matth. ix, 18. Vocula, τις, deest in Græca editione.

(3) Videntes. Matth. xxviii, 17.

enim verum Filium Deum, et sanctum ac vivificantem Spiritum non æternum vocant, sed creaturam, illi in has personas non credunt, quamvis se credere profiteantur; fortasse autem ne in Patrem quidem credunt: etenim Patris mandatum violant (4) sic præcipientis: Audi (5), *populus meus, et loquar tibi; Israel, et contestabor te; si audieris me, non erit in te deus recens, neque adorabis deum alienum*, id est, deum qui olim non exstiterit, aut deum heterousium, seu qui sit alterius substantiæ; et: *Dominium* (6) *Deum tuum adorabis, et illi soli servies*; et: *Non erunt* (7) *tibi dii alii præter me*; et: *Maledictus* (8) *omnis, qui habet spem in homine*, id est, in creatura. Filii quoque præceptum violant, **103** qui in Matthæo quidem ait, *Nemo* (9) *potest duobus dominis servire*, id est, duabus naturis, aut dominationibus; in Paulo autem Romanis scribente: *Coluerunt* (10) *et servierunt creaturæ magis quam Creatori*. Mosis demum legem violant sic se habentem: *Qui* (11) *sacrificaverit diis alienis, præter solum Deum, lapidabitur*. Recens autem, et alienus Deus ille existit, qui non est Deo et Patri consubstantialis, quique aliquando non fuit. At qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu*, non glorificant Filium, aut Spiritum Dei: nam alteri per alterum in altero gloriam referunt, aut, ut melius dicam, nulli: quin etiam hædunt primum quidem voluntatem Patris, qui ait, *Gloriam* (12) *meam alteri non dabo*, id est, ei qui sit alterius naturæ: quique Filio similem ac sibi honorem deferrit vult. Deinde vero etiam traditionem Filii transgrediuntur. Ac idem ipsi faciunt, quod il, qui ore quidem ipsum vocabant Christum, manibus autem eum cædebant, et clamabant: *Prophetiza* (13) *nobis, Christe, quis est qui te percussit*: quique aiebant: *Credimus* (14) *ut Moyses, et propheta*; sed eum ipsum, qui ab his prænuntiatus fuerat, crucifixerunt. Cum ergo et Deo Patri, et Unigenito Deo inobsequentes sint, et fides in creaturam sit inutilis, ac nocere magis possit, quam salutare; repentent ipsi, an periculo careat eorum fides, dum salutem abnegant: nec enim salvus fieri is potest, qui recte non credat: nam præclara, ut aiunt, res est servari, aliorum vero alia est ra-

και τὸ ἅγιον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα, οὐ πιστεύουσιν εἰς τὰς ὑποστάσεις ταύτας, κἀν λέγωσι πιστεύειν· τάχα δὲ οὐδὲ εἰς τὸν Πατέρα. Παραβαίνουσι γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦτο μὲν τοῦ παραγγέλλοντος Πατρὸς· "Ἀκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτυροῦμαι σοι. Ἐὰν ἀκούσης μου, οὐκ ἔσται ἐν σοὶ θεὸς πρόσφατος, οὐδὲ προσκνηθεῖς θεῶν ἄλλοτριῶν· ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἔντι ποτὲ, ἢ ἑτερουσίῳ. Καὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· καὶ, οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροι, πλὴν ἐμοῦ· καὶ, Ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς ἔχει τὴν ἐλπίδα ἐκ' ἀνθρώπου· τοῦτ' ἐστίν, ἐπὶ ποίμνα. Τοῦτο δὲ τοῦ λέγοντος Υἱοῦ, ἐν Ματθαίῳ μὲν· Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· τοῦτ' ἐστίν, δύο φύσεις, ἢ δεσποτείας· ἐν Παύλῳ δὲ Ῥωμαίοις ἐπιτελλόντι· Ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ τὸν κτίσαντα. Τοῦτο δὲ τοῦ νομοθετήσαντος Μωσέως· Ὁ βουδίζων θεοῖς ἄλλοτριῶν, λιθοβοληθήσεται, πλὴν Κυρίῳ μόνῳ. Πρόσφατος δὲ καὶ ἄλλοτριος Θεὸς, ὁ μὴ ὁμοούσιος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ὄν, καὶ ποτὲ μὴ ὑπάρχας. Καὶ οἱ λέγοντες, Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, οὐ δοξάζουσιν τὸν Υἱὸν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλω γὰρ δι' ἄλλου ἐν ἄλλῳ ἀναπέμψουσι τὴν δόξαν, μᾶλλον δὲ οὐδ' ὁποτέρῳ· καὶ παρατιτρώσκουσι τοῦτο μὲν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς (λέγοντος· Τῆν [45 a] δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω· ἀντὶ τοῦ, Ἐτερορροεῖ ὃ δώσω, βουλομένου δὲ τιμᾶσθαι τὸν Υἱὸν ὁμοίως αὐτοῦ), τοῦτο δὲ καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Υἱοῦ· ὁμοία πάσχοντες τῶν Χριστῶν μὲν αὐτὸν τῷ στόματι καλούντων, ταῖς δὲ χερσὶ τυπτόντων καὶ κραζόντων· Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστίν ὁ παίσας σε· τῶν καὶ λεγόντων οὕτως· Πιστεύομεν ὡς Μωσέως καὶ οἱ προφῆται· αὐτὸν δὲ τὸν προφητευθέντα σταυρωσάντων. Ὅτε οὖν καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ οὖν τῷ μονογενεῖ Θεῷ παρακούεται, καὶ ἡ εἰς κτίσμα πίστις ἀνωφελὴς ἐστίν, βλάπτειν μᾶλλον ἢ σώζειν δυναμένη· αὐτοὶ λογιζέσθωσαν, εἰ ἀκίνδυνον ἔχουσι πίστιν, τὴν σωτηρίαν ἀρνούμενοι· δεῖ γὰρ σωθῆναι ὀρθῶς πιστεύοντα· καλὸν γὰρ, φασι, τὸ σωθῆναι· τᾶλλα δὲ ἐστίν ἄλλως λόγος. Καὶ Μακεδονίου δὲ πατρὸς, ὡς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω καὶ τοῦ Μω-

(4) *Mandatum violant*. Hoc ipsum hæreticis argumentum objicit in comment. in *Psalms*, pag. 695 catenæ Corderianæ, ad vers. 9 psalmi 80: Ταῦτα τὴν Ἀρελοῦ (inquirit) καὶ Εὐνομίῳ παραπλήξιν ἐλέγχει. Εἰ γὰρ οὐχ ὁμοούσιος, ἄλλοτριος ἄρα καλῶτ' ἂν εἰκότως... Τὸν ὅστιον τοίνυν προφανῶς παρονοοῖσι νόμον, ἄλλοτριον καὶ πρόσφατον προσκυνούντες θεόν, id est, *Hæc Arii, et Eunomii vesaniam redarguunt: si enim consubstantialis non est (Filius), alienus merito vocari poterit... Manifeste itaque sanctorum legem transgrediuntur, alienum ac recentem deum adorantes.*

(5) *Audi*. Ps. LXXX, vers. 7 (scu 9). Complutensis editio omittit voces, καὶ λαλήσω σοι, item ut Vulg. translatio.

(6) *Dominium*. Deut. vi, 13, ubi pro προσκυνήσεις, editio Græca habet, φοβηθήσῃ, id est *timebis*, sed idem utrobique sensus: εὐψω ἕτ' ut Matth. iv,

10, Christus Dominus eundem locum allegans, usus sit verbo προσκυνήσεις.

(7) *Non erunt*. Exod. xx, 3. Sed Vulg. int. paulo aliter, eodem tamen sensu.

(8) *Maledictus*. Jerem. xvii, 5. Græca editio pro πᾶς, habet ὁ ἄνθρωπος.

(9) *Nemo*. Matth. vi, 24.

(10) *Coluerunt*. Rom. i, 25.

(11) *Qui*. Leguntur hæc Exod. xxi, 20. Sed pro λιθοβοληθήσεται, Græca editio habet ἐξολοθρευθήσεται, id est, *exterminabitur*. At lapidatio ipsa in Deuteronomio memoratur xiii, 10, et xvii, 5, ubi idololatram lapidibus obrui jubet Moyses.

(12) *Gloriam*. Isa. xlii, 8, et xlvi, 11.

(13) *Prophetiza*. Matth. xxvi, 68.

(14) *Credimus*. Hæc verba in Bibliis non reperit. Respicit autem fortasse Didymus illud Joannis ix, 28· *Nos autem Mosis discipuli sumus.*

ωγενούς την δόξαν οὐ σώζουσιν, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, καὶ οὐχ ὁμοούσιον λέγοντες αὐτόν· ὡς νοεῖσθαι, ὅτι ἄλλης ὁμοίας οὐσίας ἐστίν. Ὅστε λεπίεται αἰρετικῶς, ἢ ἀμείψαι ἐν ταῖς θρησκείαις αὐτῶν τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ὡς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτοῖς οὐκ ὄντος αὐτοῦ Πατρὸς, ἔτι μὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος δὲ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦτο οὐκ ὄντος (συγγνώμῃ δὲ ἡμῖν ἢ ἅγια καὶ σεπτή, καὶ παρ' ἡμῶν δοξαζομένη ὁμοούσιος Τριάς)· ἀμείψαι δὲ ἐπὶ γε πάντων τὸ ἐαυτῶν ὄνομα, καὶ μῆτε καλεῖσθαι Χριστιανούς ἢ Πνευματικούς, μῆτε διακείσθαι ὡς ὄντες αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὁμογενεῖς υἱοὶ τῶν ἰδίων πατέρων· ἢ μὴ ἐξαλλάττειν τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος καὶ δόξης, τὸ ἀληθινὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ. Ἰδίων γὰρ Ἰουδαίων μὲν τὸ τὸν Πατέρα μόνον τιμᾶν, Ἑλλήνων δὲ τὸ [45 b] πληθὸς δαιμονίων μέγα, καὶ μικρὸν, καὶ χρονικὸν, καὶ ἑτεροούσιον εἶδειν.

quidem proprium est, solum Patrem honorare; Græcorum vero, multitudinem dæmonum colere, qui magni sint, et parvi, et temporarii, et heterousii, hoc est, alii *alias habentes naturas*.

ΚΕΦ. ΑΕ'.

Ὅπως χρῆ νοεῖν τὰς θεολογίας τῶν Γραφῶν.

Συναγωνίσασθαι δὲ ὁ ἀνάξιος ἐγὼ ταῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεωρίαις προήχθην, οὐδὲ κατὰ ἔννοιαν παραδλάπτων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀφραστον δόξαν (οὐ γὰρ ἠγνόηται, ὡσεὶ καὶ μὴ πρὸ ἀμφοῖν δεδήλωται τῶν εἰρημίων θεῶν ὑποστάσεων· ἀλλ' ὁμῶς ἀμφω αἱ ὑποστάσεις ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν συμφωτῶς εἰσιν, ἢ μὲν τοῦ Υἱοῦ γεννητικῶς, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἐκπορευτικῶς)· ἀλλ' αἰρετικῶν τὰς πανολεθρίους ἐξηγήσεις ἀποσκευαζόμενος, καὶ συνιστάμενος, ὅτι δὲ ὦν δοκοῦσι παρὰ τὴν Γραφὴν πλέον τιμᾶν τὸν Πατέρα, διὰ τούτων αὐτὸν τε λυποῦσι, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνυβρίζουσιν.

displicere, atque Unigenitum ejus, ac Spiritum contumelia afficere, per quæ Patrem ipsum contra Scripturæ mentem magis videntur honorare.

ΚΕΦ. ΑΓ'.

Καὶ τοῦτο περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Τοὺς τοίνυν ὀρθοδόξους χρῆ εἰδέναι μὲν, ὡς καὶ περὶ μικροῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ (εἰ τολμήσαντα μικρὸν ἔργον ἐστὶ φάναι Θεοῦ) τοῖς διαλαβεῖν ἐθέλουσι, χρεῖα λέγων, καὶ ἔργων πρὸ τῶν λόγων, καὶ πίστει πρὸ

tiu (15-16). At Macedonii armni (17) sicut sancti Spiritus, sic etiam Unigeniti gloriam labefactant, cum ipsum aiunt esse Patri homœusium (18), id est, simillis cum eo substantiæ, non vero homœusium, id est consubstantialiam; ut significant (19), eum alterius similis substantiæ 104 existere. Itaque reliquum est, ut hæretici aut in superstitiosis ipsorum liturgiis nomen Patris immutent, quippe cum vero juxta illos non sit Pater: quin etiam nomen unigeniti Filii, et Spiritus Dei obliterent necesse est, quippe cum eorum sententia neuter sit talis (parcat vero nobis sancta, et adoranda, et a nobis glorificata consubstantialis Trinitas): sed in primis proprium nomen mutent oportet, ac neque Christiani vocentur, aut spirituales, neque se ipsi parentum suorum congeneres filios esse existiment; aut a deitate, et gloria Patris verum Filium, et sanctum ejus Spiritum non subducant. Nam Judæorum

CAP. XXXV.

Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo testimonia.

Eo autem adductus sum ego indignus, ut in hoc certamine Scripturarum testimoniis, in quibus unigeniti Filii, et Spiritus sancti divinitas declaratur, veluti suppetias ferrem. Id porro non eo præstiti, quod ineffabilem Dei ac Patris gloriam ne cogitatione quidem labefactare vellem; nota enim ea est: et quamvis (20) ante ambas prædictas divinas personas manifestatus sit; tamen utraque hypostasis ex ipso secundum naturam, et cum ipso coexistit, Filii quidem hypostasis per generationem, Spiritus autem ipsius per processionem. Sed hæc dictavi, ut hæreticorum perniciosissimas explicationes everterem, simulque probarem, illos per ea ipsa Patri eruditione indigere, sed ante eruditionem operi-

105 CAPUT XXXVI.

De eadem re.

Illud porro orthodoxi norint oportet, eos qui vel de parvo aliquo Dei opere (si tamen ullum Dei opus sine audacia parvum vocare licet) disserere velint, eruditione indigere, sed ante eruditionem operi-

(15-16) *Alia est ratio.* Pro ἄλλος λόγος, lego ἄλλος λόγος· quam proverbialem locutionem in Atticis scriptoribus memini me legere.

(17) *Armni.* In Græco παῖδες, seu filii, nempe discipuli. Simili modo alii etiam loquuntur veluti scriptores. Ita qui philosophiæ operam dant, φιλοσόφων παῖδες vocantur a Clemente in *Protreptico*; qui vero grammatica arte eruditi sunt, in *Pædagogo* dicuntur γραμματικῶν παῖδες. Quin vocem quoque, viός, eodem sensu adhibuisse videtur Justinus in *Cohort. ad Græcos*, num. 5, dum Musæum Orphei υἱόν, seu filium nuncupat; Musæi enim pater Euphorus fuit, non Orpheus.

(18) *Homœusium.* Doctissimi monachi S. Mauri ad Athanas. lib. *De synodis*, pag. 746, scribendum esse contendunt, ὁμοουσίσιον, sive *homœusium*.

Ego lectionem Passioneiani codicis non immutavi, etsi alteram magis probem.

(19) *Ut significant.* Recte hæc Macedonianis potius, quam Macedonio tribuit Didymus. Nam Macedonii *dogma est*, ut ait Hieronymus in *Chronico*, *Patrem quidem, et Filium unius divinitatis, ejusdemque substantiæ confiteri, sed Spiritum sanctum dicens creaturam.* Macedonianorum autem opinionem Antiochena synodus anno 365 declaravit: in qua synodo, ut ait ibidem Hieronymus, *Homœusio, Anomœoque rejecto, medium inter hæc Homœusium Macedonianum dogma vindicaverunt.*

(20) *Et quamvis.* Utrum ea lectio, ὡσεὶ καὶ μὴ, recta sit, judicet lector. Ego voculam μὴ expungendam crediderim.

bus (21), ante opera vero, atque eruditionem sive, magnaque pietate, et exquisitissima meditatione, ut hac ratione intelligere digni fiant ne illud quidem, quod parvum sit, cogitatione capi posse, sed et hoc humanos in infinitum conatus excedere (si enim Dei opus est, etsi parvum videatur, magnum est, quatenus est Dei: *Parvis autem* (22) *magna laboribus quomodo quis assequatur? stultum est*, ut ille ait, *hæc vel optare*): multo autem magis ut supra humanas vires esse cognoscant, ipsius ineffabilis Dei illam notionem habere, quæ archangelorum etiam sensum ac mentem superat: hæc autem cognoscentes et a periculosis inquisitionibus abstinæant, talia Deo, qui solus ea novit, relinquentes, et cum Apostolo dicant: *Credidi* (23), *propter quod et locutus sum*. Scripturarum autem de Deo testimonia sic ab illis intelligi oportet, ut norint, sacros scriptores modo ex unius persona loqui, ob naturæ et voluntatis unitatem; modo ex persona ambarum, ut in sancta et immaculata Trinitate propriam consistentiam ostendant. Aliquando enim Isaias ait: *Ego Dominus* (24) *extendi cælum, et firmavi terram*; et rursus, *Ego sum* (25), *et non est alius Deus præter me*; ob deitatis unitatem et concordiam personarum, ut antea dictum est; aliquando commemorari non videtur Spiritus sanctus, eo quod Dei, cuius ipse Spiritus est, nomen et illum complectatur; aliquando initiationis ritum tradens Dominus ait, *Baptizantes* (26) *eos, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*; eo quod personæ æquali honore dignæ sint, et æquali potentia præditæ, et consubstantiales, et distinctæ; aliquando quod alicubi de Deo et Patre dictum est, alibi de Unigenito, aut de Spiritu sancto commemoratur, **106** ob prædictas causas; aliquando eadem opera eadem operatione ambas personas facere, diversis modis docent (27), ob rationem, quæ allata est; aliquando, cum possit unaquæque persona creare et omnia facere, placuit Deo et Patri per Filium quidem ac Deum omnia constitui, per Spiritum autem sanctum sanctificari, eo quod una sit Trinitatis voluntas, utque ostendatur, omnia bona ab ea subministrari, et ut communem nos ei, et æqualem gratiarum actionem reddamus, et glorificationem; aliquando Scripturæ iisdem utuntur nominibus de beata Trinitate loquentes, cuiusmodi sunt, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, et aliis similibus; idque, cum de ipsa loquuntur, duntaxat faciunt, eo quod communis sit in hypostasibus natura, et

ἄμφοιν τούτων, καὶ πολλῆς εὐλαβείας, καὶ κατανοήσεως ἀκροτάτης· ἵνα διὰ ταῦτα γινῶναι ἀξιοθέητες, ὡς καὶ τὸ μικρὸν οὐχ ἀλώσιμον τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἀπειρώς καὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερφέρει ἐπιβολῶν (εἰ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἔργον, κἂν μικρὸν δοκῆ, μέγα ὡς Θεοῦ· *Μικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν πόροισιν*; Ἀμαθὲς, φασίν, καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε), πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀφράστου Θεοῦ διάληψις ὑπερβαίνουσα καὶ ἀραγαγγέλων αἰσθησίν· τῶν μὲν σφαλερῶν ζητήσεων ἀναχωρήσωσιν, γινώσκειν [46 a] αὐτὰ μόνῃ τῷ Θεῷ ἀφιέντες, σὺν τῷ Ἀποστόλῃ δὲ εἰπωσιν· *Ἐπιστευσσα, διὸ καὶ ἐλάλησα*· τὰς δὲ θεολογίας τῶν Γραφῶν νοεῖν οὕτως· Ὅτι περ, ὅταν ἀπὸ ἐνὸς προσώπου λέγωσιν, διὰ τὴν μίαν φύσιν καὶ θέλησιν· ὅταν ἀπὸ ἄμφοιν, διὰ τὸ δεικνυσθαι τὸ ἰδιούστατον τῆς ἁγίας καὶ ἀκηράτου Τριάδος. Ὅταν γὰρ Ἡσαίας λέγῃ· *Ἐγὼ Κύριος ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν*· καὶ πάλιν· *Ἐγὼ εἶμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός, πλὴν ἐμοῦ*· διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ συμφωνίαν, ὡς προεῖρηται. Ὅταν δόξῃ μὴ μνημονεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ συμπεριέχεσθαι αὐτὸ τῷ Θεῷ, οὐ Πνεῦμα τυγχάνει ἐν· ὅταν τὴν μυσταγωγίαν παρὰ τοῦ Δεσπότης λέγῃ· *Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*· διὰ τὸ ἰσότημον, καὶ ἰσοσθενὲς, καὶ ὁμοούσιον, καὶ τὴν εὐκρινίαν τῶν ὑποστάσεων. Ὅταν τὸ νῦν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λεχθὲν, ἐτέρωθι περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπομνησθῆται· διὰ τὰς προλεχθείσας αἰτίας. Ὅταν τὰ αὐτὰ ἔργα, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἄμφοτέρως ποιεῖν τὰς ὑποστάσεις διαφόρως διδάσκωσιν· διὰ τὸ ὡς προεῖρηται. Ὅταν ἐκάστης ὑποστάσεως δυναμένης δημιουργῆσαι, καὶ πάντα ποιῆσαι, εὐδόκησεν ὁ Θεός, καὶ Πατὴρ, διὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ὑποστήναι πάντα, διὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγιασθῆναι· διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς Τριάδος, καὶ τὸ δεικνυσθαι ἐξ αὐτῆς χορηγεῖσθαι πάντα τὰ καλὰ, καὶ διὰ τὸ ἡμᾶς κοινήν αὐτῇ καὶ Ἰσὴν ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δαξολογίαν. Ὅταν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι κέχρηται ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος· οἷον Θεός, Κύριος, ἅγιος, δίκαιος, ἀγαθός, καὶ ὅσα τοιαῦτα· πλὴν οὐκ ὁ Πατὴρ, μόνος καὶ ἀεὶ Πατὴρ· καὶ ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς καὶ Θεός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάρχως ἐν [46 b] καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τῆς φύσεως, καὶ βασιλείας, καὶ πάντων κοινωνίαν· τοῦτο δὲ ἐπὶ αὐτῆς μόνῃς. Ὅταν ἐν ἀπορρήτῳ διαλέγωνται, διὰ τὸ ἀεὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως φυλάττεσθαι, μόνους ἀποκαλυπτόμενον πιστοῖς. Ὅταν λέγωσιν, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα γεννή-

(21) *Operibus*. Similia inculcat lib. *De Spiritu sancto*, n. 1 et 65.

(22) *Parvis autem*. Librarius quasi ea non intelligeret, quæ hic scribebat, accentus, et spiritus omisit. Sunt autem duo iambi, quos Cyrillus quoque lib. ix in *Julianum* sic offert: *Optime autem mihi dixisse videtur quidam e poetis Græcorum*:

Σμικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν
Πόνοισιν; Ἀμαθὲς καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε.

Id est,

*Qui magna parvis compares laboribus?
Stultum est vel ista velle.*

(23) *Credidi*. II Cor. iv, 13, ex psalmo cxi. Utrouque Græca editio voculam, καί, omittit.

(24) *Ego Dominus*. Isa. xliiv, 24. In Bibliis auditur vox μόνος, id est *solus*, casu fortasse hic omissa.

(25) *Ego sum*. Isa. xlii, 9.

(26) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(27) *Diversis modis*. Sic verti, ne lectionem codicis temere immutare viderer. Cæterum *pulo* legendum *ἀδιαφόρως*, id est *indifferentiter*, aut *sine discrimine* (facere).

επτα, τὸν δὲ Υἱὸν Λόγον γεννηθέντα, τὸ δὲ ὄγιον Πνεῦμα ἐκπορευόμενον· διὰ τὸ θεϊκῶς νοεῖν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς· ἀνάρχως καὶ ἀπαθῶς, καὶ μὴ παρακλησίως τῶν κτισμάτων προελθούθηναι τε καὶ ἠῶσθαι. Ὅταν λέγῃ Ὁ πέμψας με Πατήρ, μάλιστ' ἐστίν, καὶ ὅσα νενομίσται πρὸς θεότητα εἶναι μικρά· διὰ τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κέρη- τωσιν καὶ ἐκούσιον αὐτοῦ οικονομίαν. Ἐπὶ γὰρ τῆς θεότητος οὔτε τὸ μικρὸν, οὔτε τὸ μὴ εἶναι πανταχοῦ ἔχων ἔχει. Ὅταν λέγῃ Ὁ Υἱὸς, ὅτι Ὁ Πατήρ μου ἐταλήρ μοι δέδωκεν, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω, καὶ ἅ' ἐμμουτοῦ οὐκ ἐλάλησα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἄφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, καὶ ὅσα τοι- αῦτα· διὰ τὴν συμφωνίαν τῶν θείων ὑποστάσεων, καὶ διὰ τὸ κοινὰ εἶναι τῆς μακαρίας Τριάδος τὰ δι- δάγματα καὶ χαρίσματα, καὶ οὐ διαφωνοῦντα ὡς τὰ τῶν ἀνθρώπων.

humile et parvum sit, neque quod ubique non sit, locum habet; aliquando inquit Filius: Pater (29) meus præceptum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, et a memetipso non sum locutus; de Spiritu sancto, A semetipso (30) non loquetur, et alia his similia; ob divinarum personarum concordiam, et eo quod communia sint beatæ Trinitatis documenta, et dona, non vero discrepantia, ut in hominibus.

(28) Qui misit. Joan. xiv, 28, ubi non leguntur voces, πέμψας με, ex aliquo alio Evangeliorum loco fortasse huc translatae. Magnus enim (inquit Hieronymus in præfatione in evangelistas) hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius

A dominatus, et omnino omnia: hoc solum exceptio quod prima tantum est Pater, et semper Pater, altera tantum est verus Filius ac Deus, tertia tantum est Spiritus sanctus ab æterno, et unus atque idem Spiritus Dei; aliquando secreto loquuntur, ut fidei mysterium, quod solis fidelibus revelatum est, semper custodiatur; aliquando dicunt Deum quidem Patrem genitorem, Deum vero Verbum genitum, sanctum autem Spiritum procedentem, ut intelligamus, divino modo ex persona Patris ab æterno, et sine passione, non vero ut in creaturis contingit, duas hypostases sic processisse, ut unum essent cum Patre. Aliquando ait, Qui misit (28) me Pater, major me est, et alia, quæ deitatis respectu humilia esse videntur, ob eam, quæ propter nos,

B et pro nobis facta est, ineffabilem, et voluntariam ejus incarnationem: nam in deitate neque quod humile et parvum sit, neque quod ubique non sit, locum habet; aliquando inquit Filius: Pater (29) meus præceptum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, et a memetipso non sum locutus; de Spiritu sancto, A semetipso (30) non loquetur, et alia his similia; ob divinarum personarum concordiam, et eo quod communia sint beatæ Trinitatis documenta, et dona, non vero discrepantia, ut in hominibus.

evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt.

(29) Pater. Joan. xii, 49. Sensum citat, non verba.

(30) A semetipso. Joan. xvi, 13.

BIBAIION B'.

107 LIBER SECUNDUS.

[47 a] ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

C IN QUO DE SPIRITU SANCTO SERMO EST.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος ἀκατάληπτον τῆ τε ἀοράτῳ καὶ ὁρατῇ κτίσει καθιστάται· καὶ τοῖς πᾶσιν παρίσται· καὶ πᾶσιν δημιουργίας εἶναι ἀετῆς κοινήν.

ΚΕΦ. Β'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Πνεῦμα, ὡς ἡμῶν τὸ ἡμέτερον· καὶ παρ' αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπεπορευθῆναι. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς διδουκαλλίας.

ΚΕΦ. Γ'. Περὶ τοῦ διάφορα ὀνόματι εἶναι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, σημαίνοντα τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς φρονη- ματος.

ΚΕΦ. Δ'. Περὶ τῶν λεγόντων αἰρετικῶν· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ὄγιον Πνεῦμά ἐστιν; Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὖν, φασίν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ;

ΚΕΦ. Ε'. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ὄντος, φασίν, τοῦ Θεοῦ Λόγος, τί τὸ Πνεῦμα καλέσομεν; Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρησίου, τὸν Υἱὸν μονογενῆ· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔρ καὶ μόνον· καὶ πάλιν τὸν Υἱὸν, Λόγον· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Ῥῆμα. Καὶ περὶ συγκρίσεως. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι παράδειγμα τῆς ἀσυγκρίτου οὐσίας.

ΚΕΦ. ΣΤ'. Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος, μαρτυρησθαι περὶ τοῦ Πνεύματος οὕτως·

α. Ὅτι οὐ κατὰ αἰρετικούς πρώτον κτίσμι ἐστίν, ἀλλὰ Θεός· τὸ γὰρ πρῶτον κτίσμα δ Σατανᾶς τυγχάνει.

β. Ὅτι πληροὶ τῆς οἰκουμένης, καὶ συνέχει τὰ πάντα.

γ. Ὅτι ἀφθαρτον.

δ. Ὅτι αἰώνιον.

Cap. I. Sanctam Trinitatem cum invisibili, tum visi- bili creaturæ incomprehensibilem esse; et rebus omnibus præsentem; ac omnem creationem trium communiter personarum existere.

Cap. II. Spiritum sanctum esse Dei et Patris Spiritum, sicut nostrum est noster; et ab ipso consubstantialiter processisse. Et contra hæreticam doctrinam.

Cap. III. Diversa esse nomina Spiritus Dei, quæ di- vinam ejus naturam, et potentiam significant. Et contra hæreticam opinionem.

Cap. IV. De hæreticis qui aiunt: Deus est Spiritus; quomodo autem Spiritus sanctus esse potest Spiritus Spiritus? Itemque: Ergone angeli, in- quiunt, non sunt a Deo, et sancti, et spiritus Dei?

Cap. V. De his qui inquiunt: Si Unigenitus est Deus Verbum, quomodo vocabitur Spiritum? Et de locis, in quibus Filius dicitur unigenitus, et Spi- ritus sanctus unus et solus; itemque Filius Logos seu Sermo, et Spiritus sanctus Rhema seu Ver- bum. Et de comparatione. Et quod exemplum af- ferri nequit asyncretæ (i. e. incomparabilis) sub- stantiæ.

Cap. VI. Omnia quæ propria sunt deitatis, dici in Scriptura de Spiritu. In hunc modum:

1. Quia non est, ut volunt hæretici, prima crea- tura, sed Deus; nam prima creatura est Sa- tanas.

2. Quia implet orbem terræ, et continet omnia.

3. Quia est incorruptibilis.

4. Quia est æternus.

- 5. Quia nec virtutis, nec nequitiae capax est utpote A mutationi non obnoxius.
  - 6. Quia est natura sanctus, et sanctificans, et justificans.
  - 7. Quia substantialiter participari potest; Dei autem duntaxat hoc proprium est.
  - 8. Quia est bonus, ac per se efficiens in **108** creatura bonitates cum veritatis, tum sapientiae, tum charitatis; et in ipso simul intelligitur omnis largitio bona, et omne donum perfectum.
  - 9. Quia hominum amator est.
  - 10. Quia est natura liber, non servus; et ut Deus, et Dominus liberat, et facit filios Dei.
  - 11. Quia praecipit, non vero ministrat.
  - 12. Quia robur, ac vim confert.
  - 13. Quia fallere nequit; quod proprium est solius Dei.
  - 14. Quia ipse est veritas, eo quod non discrepet ab B una Deitate.
  - 15. Quia nemo scit quae sunt Dei, nisi Spiritus sanctus. Et quia ob ejus aequalitatem cum Patre, Deus vicissim scit quae sunt Spiritus sancti.
  - 16. Quia nemo videt Deum et Patrem, nisi solus Filius, et Spiritus sanctus. Et adversus eos qui dicunt: Nonne scriptum est, Angeli vident faciem Patris?
  - 17. Quia Spiritus sanctus creaturam adoptione dignatur, ipse autem ex persona Dei procedit.
  - 18. Quia in hymno Deum laudare non jubetur, ut aliae creaturae; est enim ipse ex iis, qui in hymno celebrantur.
  - 19. Quia simul cum Patre, et Filio nominatur. Et de haereticorum objectiones.
  - 20. Quia sicut communem habet essentiam, sic etiam communia habet nomina cum Deo Patre, C et Unigenito ejus Filio.
  - 21. Quia unus est, non plures, ut sunt creaturae.
  - 22. Quia ob ejus consubstantialitatem et aeternitatem scriptum est, eum aquam vitam esse ex paterno fonte procedentem.
  - 23. Quia Spiritu sancto unctus est Salvator; si autem esset creatura sanctus Spiritus, non esset unctus proprio Spiritu ille qui est increatus. Et quia nos quoque unctionem ejus habemus.
- Cap. VII. De divinis operationibus, et largitionibus sancti Spiritus. In hunc modum:
- 1. Quia vivificat.
  - 2. Quia ob identitatem deitatis, et aequalem trium personarum operationem, Christus voluntarie propter nos carne passum modo dicitur in Scriptura suscitasse **109** Pater, modo ipse semetipsum, modo Spiritus sanctus. Et contra haereticam expositionem, D
  - 3. Quia creat, et a mortuis resuscitat. Item, quia sanctificatio est creatio, et magis necessaria est, quam creatio. Et contra haereticam interpretationem.
  - 4. Quia sanctificat, et justificat.
  - 5. Quia salutem largitur.
  - 6. Quia a morte liberat, et peccata dimittit.
  - 7. Quia operatur simul cum Patre et Filio. Et quia Christus in virtute Spiritus signa, et prodigia fecit, et daemones ejecit, eo quod inseparabilis sit deitas.
  - 8. Quia sicut Deus ac Pater, sic etiam Spiritus sanctus divinitus revelat: quod significat eum esse Deum et Dominum.
  - 9. Quia cum Christo judicaturus est omnia.
  - 10. Quia Paulus in virtute Spiritus Elymam Magum excaecavit.

- ε'. Ὅτι ὡς ἀρεπτον, ἀρετῆς τε, [47 b] κακίας τε ἀνεπίδεκτόν ἐστιν.
  - ς'. Ὅτι φύσει ἄγιον, καὶ ἀγάγον, καὶ δικαιοῦν.
  - ζ'. Ὅτι μεθεκτόν οὐσωδῶς ἐστι· Θεοῦ δὲ μόνου ἰδίου τοῦτο.
  - η'. Ὅτι ἀγαθόν, αὐτοτίκτον τὰς ἐν τῇ κτίσει ἀγαθότητας, καὶ ἀληθείας, καὶ σοφίας, καὶ ἀγάπης· καὶ ἐν αὐτῷ συνεκινεῖται πᾶσα δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον.
  - θ'. Ὅτι φιλόφθωρον.
  - ι'. Ὅτι φύσει ἐλευθερον, καὶ οὐ δούλον· καὶ ὡς Θεός καὶ Κύριος ἐλευθεροί, καὶ υἱοὺς Θεοῦ ποιεῖ.
  - ια'. Ὅτι ἐκιδόσσει, οὐχ ὑπουργεῖ.
  - ιβ'. Ὅτι ἐνδυναμοῖ.
  - ιγ'. Ὅτι ἀψευδές· ὅπερ ἰδιον μόνου Θεοῦ.
  - ιδ'. Ὅτι ἀλήθεια, διὰ τὸ μὴ διαφωνεῖν αὐτὸ πρὸς τὴν μάγ θεότητα.
  - ιε'. Ὅτι οὐδέλις οἰδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα, τὸ ἀνάπαλλιν ὁ Θεός οἰδεν τὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.
  - ισ'. Ὅτι οὐδέλις ὀφεί τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, εἰ μὴ μόνος ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας· Οὐ γέγραπται οὐν, φησίν, ὅτι οἱ ἄγγελοι βλέπουν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς;
  - ιζ'. Ὅτι τὸ ἄγιον Πνεῦμα, τὴν κτίσιν υἰοθεσίας ἀξιοῖ· αὐτὸ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ ἐκπορεύεται.
  - ιη'. Ὅτι οὐχ ὕμνεῖ, ὡς ἡ ἄλλη κτίσις· ἐπειδὴ αὐτὸ τῶν ὕμνουμένων ἐστὶ.
  - ιθ'. Ὅτι μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ συνονομάζεται. Καὶ περὶ αἰρετικῆς ἀντιθέσεως.
  - κ'. Ὅτι κοινωρεῖ, ὡς τῇ οὐσίᾳ, οὕτω καὶ τοῖς ὀνόμασιν, τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ.
  - κα'. Ὅτι ἐν ἐστίν, καὶ οὐ πολλὰ, ὡς τὰ κτισματα.
  - κβ'. Ὅτι διὰ τὸ ὁμοούσιον, καὶ [48 a] ἀναρχον γέγραπται εἶναι ὕδωρ ζωῆς, ἐκ τῆς πατρικῆς κηρῆς ἐκπορευθέν.
  - κγ'. Ὅτι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐχρίσθη ὁ Σωτὴρ· οὐκ ἂν δὲ εἰ κτίσμα ἦν, τῷ ἰδίῳ ἐχρίστατο κοινήματι ὁ ἀκτιστός. Καὶ διὰ καὶ ἡμεῖς χρίσμα ἔχομεν αὐτοῦ.
- ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν καὶ παροχῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως·
- α'. Ὅτι ζωοποιεῖ.
  - β'. Ὅτι διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, καὶ τὴν ἰσην ἐνεργεῖαν γέγραπται, ὡς ἡγεῖται τὸν ἐκουσῶς δι' ἡμᾶς παθόντα σαρκὶ Χριστόν ποτε ὁ Πατὴρ, ποτε αὐτὸς ἑαυτὸν, ποτε τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς ἐκθέσεως.
  - γ'. Ὅτι δημιουργεῖ, καὶ ἐκ νεκρῶν ἡγείρει. Ἐν ταυτῷ, ὅτι τὸ ἀγάσαι, δημιουργηθαί ἐστιν, καὶ ἀναρχαιότερον τοῦ δημιουργηθῆσαι. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς ἐκθέσεως.
  - δ'. Ὅτι ἀγάθει, καὶ δικαιοῖ.
  - ε'. Ὅτι σωτηρίαν χορηγεῖ.
  - ς'. Ὅτι θανάτου ἐλευθεροί, καὶ ἀμαρτίας συγχωρεῖ.
  - ζ'. Ὅτι συναρθεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ διὰ Χριστὸς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, σημεῖα καὶ τέρατα ἐποίησεν, καὶ δαιμόνια ἐξέβαλεν, διὰ τὸ ἀχώριστον τῆς θεότητος.
  - η'. Ὅτι, ὥσπερ ὁ Θεός καὶ Πατὴρ, οὕτω καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα χηματίζει, σημαινόμενον Θεός καὶ ἄσωπότης.
  - θ'. Ὅτι οὐν τῷ Χριστῷ κρῖνει μέλλει τὰ πάντα.
  - ι'. Ὅτι ὁ Παῦλος ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλυμαν τὸν μάγον ἐξετύφλωσεν.

ια. Ὅτι τῇ δυνάμει τοῦ παραγίου Πνεύματος ἀνεφώθητες οἱ οὐρανοὶ ὠφθησαν τῷ ὁσίῳ Στεφάνῳ.

ιβ. [48 b] Ὅτι προηνώστης.

ΚΕΦ. Η'. Περὶ τῆς αὐτεξουσιώτητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως·

α'. Ὅτι αὐθεντικῶς δωρεῖται τὰ χαρίσματα, ὡς βούλεται· καὶ πνεῖ ὅπου κληρονομεῖται. Καὶ κατὰ Μακεδονίαν προηνώστης.

β'. Ὅτι ἔθετο τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους· καὶ αὐθεντικῶς ἀπέστειλεν· καὶ ἐποίησεν ὡς ἠβουλήθη φθέγγασθαι αὐτούς.

γ'. Ὅτι νομοθετεῖ καὶ προστάττει ἀποφαντικῶς, ὡς Θεός. Καὶ πρὸς τοὺς λόγοντας, ὡς καὶ περὶ ἀγγέλου ἐγράφη· Τάδε λέγει ὁ ἄγγελος.

δ'. Ὅτι μετὰ τοῦ Πατρὸς ἀποστελλεῖται καὶ ὁδηγεῖ αὐτεξουσίως. Καὶ πρὸς τοὺς λόγοντας· Ὁ Θεὸς πρὸς εαυτὸν ὁδηγεῖ, τὸ δὲ Πνεῦμα πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

ΚΕΦ. Θ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· σημαίνεσθαι δὲ καὶ παντοκράτορα. Ἐν ταύτῃ περὶ τῆς ἀδιουδέουτου παρθενικῆς κλύτης.

ΚΕΦ. Υ'. Περὶ τοῦ μαρτυρησθαι, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, καὶ Κύριος, καὶ δοξαζόμενος. Καὶ ἀντίθεσις τῆς Μακεδονιανῆς διδασκαλίας.

ΚΕΦ. ΙΑ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ. Καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ χειρουργοῦ καθέζεται θρόνον· καὶ δύνανται ἐξαποστελλεῖται. Καὶ ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸ οἶδεν εἶναι τὸν φθόνον τῷ Ἰσαὶα Κύριον Σαβαώθ. Καὶ κατὰ τοῦ Μακεδονιανοῦ προηνώστης. Καὶ ὅτι ἐν ἡμῶν οἴκει. Καὶ ὅτι ῥαδιουργοῦσιν ἀρετικῶι τὰς θείας Γραφάς.

ΚΕΦ. ΙΒ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαινίζειν ἡμᾶς τῷ βαπτισματι· καὶ ὡς ἄσπεκτην ἐλευθεροῦν· καὶ ποιεῖν μετόχους τοῦ θείου δόξης, καὶ υἱοῦ, καὶ κληρονόμους τοῦ Πατρὸς, συγκληρονόμους δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀδελφούς, συνδοξασθησομένους καὶ συμβασιλεύοντας [49 a] αὐτῷ. Καὶ περὶ τοῦ ἀνόνητον εἶναι τὸ βαπτισμα τοῖς μὴ πιστεύουσιν, ὅτι Θεός ἐστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐν ταύτῃ, ὅτι ἄλλη ἡλίου δόξα, καὶ ἄλλη σελήνης καὶ ἀστέρων.

ΚΕΦ. ΙΓ'. Περὶ τῶν πρὸς εὐτέλειαν τοῦ Πνεύματος προφερόντων τὸ, Ἐάν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.

ΚΕΦ. ΙΔ'. Καὶ περὶ τοῦ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τὰ τε ὕδατα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡγιασθαι, καὶ προφορομηθῆναι ἡμῖν τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτισματος σωτηρίαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰσραηλίας σωτηρίας τετυχηκέναι ἀπὸ τῆς οὐσίας ποτὲ εἰκότος τοῦ βαπτισματος· πολλῶν δὲ πλεον τοὺς τὴν βαπτισμένους καὶ μακαριζόμενους.

ΚΕΦ. ΙΕ'. Περὶ τοῦ τὴν Γραφήν ἐν πολλοῖς, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ βαπτισματος, μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς σφραγίδος αὐτοῦ, ἧς ἔχομεν, μνημονεύειν.

ΚΕΦ. ΙΖ'. Περὶ τοῦ ἐπιτελεσθέναι ἀεὶ τυπικῶς Ἰσραηλίας, εἰς μὲν τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ ἁγίου Πάσχα τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἡμέραν τῶν Ἀζύμων· εἰς δὲ τιμὴν καὶ δόξαν τῆς σεπτῆς ἐπιδημίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν κατ' ἐκείνους ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς· προηγορεῖσθαι δὲ διὰ τῆς ἐορτῆς τῶν Σκηνοπηγῶν τὰς συνάξεις τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μαρτυρίων.

ΚΕΦ. ΙΖ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα συμπαρεῖναι καὶ συνεργεῖν ἀεὶ τῷ Θεῷ Πατρὶ, καὶ ἐνδυναμοῦν ἡμᾶς. Καὶ τὴν ἐπιφανῆσαν αὐτοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὁμότιμον καὶ σύμφωνον εἶναι τῆς τοῦ Υἱοῦ· καὶ εὐχεσθαι τὸν πνευματοφόρον Δαυὶδ στηριχθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.

ΚΕΦ. ΙΗ'. Περὶ τοῦ τοὺς δώδεκα [49b] ἀποστόλους τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος καθοπλισθέντας, μόνους ἀντιστῆναι τῇ οἰκονομίῃ καὶ τῷ διαβόλῳ, λαλοῦντας καὶ νοούντας πάσαν γλῶσσαν. Καὶ περὶ τοῦ εἰπόντος εὐνοῦχου· Ἴδου ὕδατος· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

11. Quia virtute sanctissimi Spiritus apertos caelos vidit sanctus Stephanus.

12. Quia Spiritus sanctus praecognoscit.

Cap. VIII. De potestate, quam habet propria Spiritus sanctus. In hunc modum :

1. Quia propria auctoritate largitur dona, ut vult; et ubi vult, spirat. Et contra Macedonianam opinionem.

2. Quia posuit prophetas et apostolos, et propria auctoritate eos misit, et fecit illos loqui ut voluit.

3. Quia leges fert, et praecipit definitive, utpote Deus. Et contra eos, qui dicunt, etiam de angelo scriptum esse : Haec dicit angelus.

4. Quia una cum Patre mittit, et in via deducit, propria potestate. Et contra eos, qui dicunt : Deus ad semetipsum ducit, Spiritus autem ad veritatem.

Cap. IX. Spiritum sanctum esse consubstantialem Patri, et Filio; in Scripturis vero significari, eum esse omnipotentem. Ibidem de virginea impervia porta.

Cap. X. Testari Scripturas, quod Spiritus sanctus est Deus, et Dominus, 110 et glorificatus. Et oppositio Macedonianae doctrinae.

Cap. XI. De eadem re. Et quod in cherubico throno sedet, et virtutem emittit. Et quod Paulus illum novit esse eum, quem vidit Isaias, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat. Et quod haeretici divinas Scripturas dolose depravant.

Cap. XII. Spiritum sanctum baptismo nos renovare, et tanquam Dominum liberare, et facere nos particeps divinae gloriae, et filios, et haeredes Patris, cohaeredes autem Filii, et fratres, simul cum ipso glorificandos, et simul regnatorios. Et baptismum esse inutilem iis, qui Spiritum sanctum Deum esse non credunt. Ibidem, aliam esse solis gloriam, aliam lunae, et stellarum.

Cap. XIII. De iis qui ut Spiritum deprimant, profertur illud : Nisi quis generatus fuerit ex aqua, et Spiritu.

Cap. XIV. A mundi constitutione et aquas a Spiritu sancto sanctificatas esse, et praestitutam nobis eam, quae est ex baptismo, salutem. Et Israelitas salutem consecutos fuisse ex ea, quae olim erat, baptismi imagine; nullo autem magis illos, qui baptizantur nunc, beatique praedicantur.

Cap. XV. Scripturam in multis, et maxime in baptismo, solius Spiritus sancti, et ob signationis ejusdem Spiritus, quam habemus, meminisse.

Cap. XVI. Semper Israelitas typice celebrasse in honorem quidem et gloriam sancti Paschalis Christi, diem Azymorum; in honorem autem et gloriam adorandi adventus Spiritus sancti, diem, quae apud ipsos est Pentecoste, id est, quinquagesima. Praenuntiatas vero esse per festum Scenopogiorum, synaxes (sive collectas) Ecclesiarum et martyriorum.

Cap. XVII. Spiritum sanctum semper una cum Deo Patre et adesse, et operari, et nos corroborare. Et ejus manifestationem, ac doctrinam aequali honore dignam esse, ac manifestationem, doctrinamque Filii, et illam huic consonam 111 existere. Et Davidem, qui Spiritum in se ipso ferebat, orare, ut ab ipso Spiritu confirmetur.

Cap. XVIII. Duodecim apostolos virtute Spiritus armatos, solos resistere orbi terrae, et diabolo, loquendo, et intelligendo omnes linguas. Et de ewnacho, qui dixit : Ecco aqua : quid prohibet me baptizari?

- Cap. XIX. *De his, qui aiunt : Quare Spiritus sanctus clare non vocatur Deus, sicut vocatur Deus Filius? Et quod sanctæ Trinitatis commune est nomen Deus, et Dominus, sicut est una deitas, et una dominatio.*
- Cap. XX. *Spiritum sanctum non habet terrenus homo, sed fidelis, et baptismum consecutus. Et talis homo potest, pro mensura naturæ nostræ, gloriam quoque sancti Spiritus oculo animæ videre.*
- Cap. XXI. *De iis, qui dicunt, in sancto Spiritu glorificari Deum, non tamen Spiritum sanctum. Et de illo loco : Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Et quod regenerare per baptismum majus est et honorificentius, quam glorificari, aut adorari.*
- Cap. XXII. *Ob perfectionem fidei in Spiritum sanctum et Filium, Ecclesiam Synagoga majorem esse.*
- Cap. XXIII. *Et de doxologia, seu glorificatione.*
- Cap. XXIV. *De hæreticis, qui nobis adversantur, et perperam interpretantur Scripturas. Ibidem, Patres non hallucinari.*
- Cap. XXV. *Epilogus, sive repetitio.*
- Cap. XXVI. *De definita a Deo conminatione contra eos, qui Filium ejus, et Spiritum sanctum non agnoscunt.*
- Cap. XXVII. *Græcorum quoque sapientes, ac proceres in ipsorum scriptis Spiritus sancti cum Deo consubstantialitatem, illiusque ex hoc processionem agnoscere.*
- A KEΦ. ΙΘ'. *Περὶ τῶν λεγόντων· Διὰ τί, ὡς ὁ Υἱὸς τρανῶς Θεὸς προσηγόρευται, μὴ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Καὶ περὶ τοῦ κοινὸν δρομα εἶναι τῇ ἁγίᾳ Τριάδι τὸ Θεὸς καὶ τὸ Κύριος, ὡς ἡ θεότης καὶ κυριότης μιᾶ.*
- KEΦ. Κ'. *Περὶ τῶν τοῦν χοικόν ἀνθρώπων μὴ ἔχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν πιστόν. καὶ βαπτίσματος καταξιώθεντα· αὐτὸν τε δύνασθαι, πρὸς τὸ μέτρον τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ τῆν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῷ τῆς ψυχῆς ὀμματι καθορᾶν.*
- KEΦ. ΚΑ'. *Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δοξάζεται ὁ Θεός, οὐ μὴν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ περὶ τοῦ· Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Καὶ περὶ τοῦ τοῦ ἀναγεννᾶν τῷ βαπτίσματι τοῦ δοξάζεσθαι ἢ προσκυνεῖσθαι μείζον καὶ τιμώτερον καθεστάναι.*
- KEΦ. ΚΒ'. *Περὶ τοῦ, διὰ τὸ τέλειον τῆς περὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ τὸν Υἱὸν πιστῶς, μείζονα εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν τῆς συναγωγῆς.*
- B KEΦ. ΚΓ'. *Καὶ περὶ δοξολογίας.*
- KEΦ. ΚΔ'. *Περὶ τῶν ἀντιδιατακτομένων καὶ παρερμηνευόντων τὰς Γραφὰς αἰρετικῶν. Ἐν ταυτῷ, περὶ τοῦ μὴ παραδύλακτον Πατρός.*
- KEΦ. ΚΕ'. *Ἐπανάληψις, ἡ ἰσχυρὴ ἐκπαλιωσις.*
- KEΦ. ΚΖ'. *Περὶ τῆς ὀρισθεύσεως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπειλῆς κατὰ τῶν ἀθετούντων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.*
- KEΦ. ΚΖ'. *Περὶ τοῦ καὶ Ἑλλήνων τοὺς λογάδας τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοούσιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραφεῖναι, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευεῖσθαι.*

112 LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

Sanctam Trinitatem esse incomprehensibilem.

Qui templum se esse student aliquatenus dignum Spiritus sancti in fidelibus habitantis, utpote qui illucescentem ipsis inaccessibleem lucem semel habuerunt, æqualiter glorificant, eodemque honore prosequuntur, sicut Dominus in mystica baptismi institutione præcepit, cum ingentum Deum ac Patrem, tum ipsi ex ipso coexistentem dilectum, et unigenitum Filium Verbum, tum commemoratum Spiritum sanctum, qui solus ex ejus hypostasi ab æterno, et continue processit : consubstantialitati quidem Trinitatis fidem non denegantes, modum vero ac discrimen generationis et processionis non investigantes : id enim vel cœlestibus Deo inservientibus potestatibus ignotum est, ineffabile, et ad cogitandum formidabile; nec modum inquirentes, quo in semetipsa ab æterno subsisterit sancta, et uno semper eodemque modo se habens Trinitas, quæ ex æterno, ubi considet, solio abyssos inspicere potest, et tacens audiri, et tacentes audire, et quæ futura sunt, antequam fiant, scire, et verbo duntaxat, imo verbo citius, et sola voluntate omnia producere, et priusquam in corde tuo consideres quid petas, dummodo fideliter, et juste petas, statim postulata concedere, et omnibus tempus ad beneficia eis conferenda disponere, et ad iram quidem tarda esse, ad benefaciendum vero prompta, et irasci quidem ob nostra de-

C

50 a] KEΦ. Α'.

Περὶ τοῦ τῆν ἁγίαν Τριάδα ἀκατάληπτον εἶναι.
Οἱ σπουδάζοντες εἶναι ναὸς καὶ ποσὶς ἄξιος τοῦ οἰκοῦντος ἐν τοῖς πιστοῖς ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἅπαξ ἔχοντες ἐλλάμπον αὐτοῖς τὸ ἀπρόσιτον φῶς, δοξάζουσιν, ὡς ὁ Δεσπότης, ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ βαπτίσματος, ἐθέσπισεν ἰσοτίμως τὸν τε αὐτογενῆ Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ συνυπάρχοντα αὐτῷ ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Υἱὸν Λόγον, καὶ τὸ μνημονευθὲν ἅγιον Πνεῦμα, τὸ μόνον ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἀνάρχως καὶ ἀδιαστάτως ἐκπορευθὲν· τῷ μὲν ὁμοουσίῳ τῆς Τριάδος μὴ ἀπιστοῦντες, τρόπον δὲ καὶ διαφορᾶν γεννήσεως καὶ ἐκπορευσεως οὐ ζητοῦντες· ἐπειδὴ καὶ ταῖς οὐρανόις λειτουργικαῖς δυνάμεσιν ἄγνωστον, ἄφραστον, καὶ φοβερὸν ἐνθυμήσει καθέστηκεν τοῦτο, καὶ τὸ πῶς ἑαυτῇ συνυφέστηκεν ἀνάρχως ἡ ἁγία Τριάς, ἔχουσα ἀεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ ταυτὰ· καὶ οἶά τε οὐσα ἐπὶ τοῦ αἰωνίου καθημένη θύκου, ἐπιδύλακτον ἀδύσσοις, καὶ σιωπῶσα ἀκούεσθαι, καὶ σιωπῶντων ἀκούειν· καὶ πρὸ τοῦ πρακτεῖν ἐπίστασθαι τὸ μέλλον· καὶ λόγῳ, καὶ θᾶπτον λόγου, καὶ μόνῳ τῷ θέλειν πάντα παραγαγεῖν· καὶ πρὶν διαθρήσῃ τις ἐν τῇ καρδίᾳ, μόνον δὲ πιστῶς καὶ δικαίως, τὴν ψῆφον εὐθύς τὴν ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ παρέχειν, καὶ πᾶσι καιρὸν εἰς εὐεργεσίαν ἀρμύζεσθαι· καὶ βραδείαν μὲν εἶναι εἰς ὄρηγην, εἰς εὐπολίαν δὲ ἔτοιμον· καὶ χαλεπαίνει μὲν δι' ἡμετέραν πλημμέλειαν, ἀφιέναι δὲ δι' οἰκείαν φιλ-

ανθρωπίαν τὴν τιμωρίαν. Ἐτι γε μὴν ἀκατάλη-
 πτον αὐτῆς ἔστιν καὶ τὸ πῶς ἐν ἔχει θέλημα, καὶ
 λαλεῖ, καὶ παρέχει κοινὸν αὐτῆς· καὶ ἐπισκέπτεται
 ὡ μᾶλλον εὐεξίαν σωμάτων, ἀλλ' αὐτὴν συντεριμ-
 μένη καρδίαν. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῦτο, πῶς ὑπάρχει
 ἄρατος, καὶ σεραφικοῖς ὀφθαλμοῖς ἀπερλήπτως,
 λόγῳ καὶ τόπῳ ἀχώρητος, δυνάμει ἀμερῆς, ἀναφῆς,
 ἀμγέθης· ἀβαθῆς, ἀπλατῆς, ἀνείδεος· [50 b] παν-
 τίσκοπος, παντεπήκοος, καὶ πάντων ἐλπὶς· φωτὸς
 οὐρανοῦ ὑπὲρ τὸ πολὺ φωτεινότερα, καὶ παντὸς
 ὕψους, ὅσον οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὕψηλότερα· καὶ παν-
 τὸς· οὐκ ἀπειρῶ λόγῳ νοητικώτερα. Πῶς γὰρ οὐκ
 ἐμίλειν τὰ τῆς Τριάδος πᾶσιν ἀκατάληπτα τυγχά-
 νειν, ὅτε αὐτὴ πάντων ἐστὶ γενεσιουργός, καὶ
 ἀνωτάτω πάσης νοεράς, ἔτι μὴν καὶ νοητῆς κτί-
 σως, μεθ' ἣν ἐπέκεινα παντελῶς οὐδὲν, πάντα δὲ
 μᾶλλον ὑπ' αὐτῆς, καὶ δι' αὐτῆν, καὶ ὑπὸ πόδας αὐ-
 τῆς, ὡς ποιήματα; Προκατήρξατο γὰρ εὐδοκῆσας
 ὁ Πατὴρ· ἐδημιούργησεν δὲ ὁ Μονογενῆς· ἤγλασεν
 αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ
 ἐτελείωσεν, ἐφώτισεν, ἐνεδυνάμωσεν, ἐζωοδότησεν·
 ἐν πᾶσιν καὶ ἐν ἐκάστῳ ὄλον ὑπάρχον, καὶ ὑπὸ
 ὄλων ὄλον μετεχόμενον καὶ χωρούμενον δι' ἀγαθό-
 τητα· καὶ μὴ μεριζόμενον, μήτε μετερχόμενον, ἢ
 μεταλλόμενον· ἀλλ' αἰεὶ πᾶσιν ἐπιπνέον ὁμοίως,
 καὶ οὐκ ἐν μέρει, καὶ φυλάττον τὴν οικίαν ἀχραν-
 τον ἀπὸ τῶν σωμάτων καθαρότητα, πάντα τε θείως

Alleta, pœnam autem ob propriam ipsius benignita-
 tem condonare. Ac ne illud quidem in ipsa
 comprehendi potest, quomodo et unam habeat
 voluntatem, et ita loquatur, largiaturque, ut loquela,
 ac largitio tribus personis communis sit, et non
 tam bonam corporum habitudinem spectet, quam
 ipsum contritum cor. Insuper ne hoc quidem intelli-
 gere licet, quomodo ipsa vel seraphicis oculis invisibi-
 lis sit, incomprehensibilis existat, ratione, aut loco
 capi nequeat, individuum potentiam habeat, tangi non
 possit, magnitudinis ([31] id est, quantitatis) expers sit,
 profunditate, **113** latitudine, et forma careat, omnia
 inspicat, omnia audiat, et omnium spes in ea sita
 sit, ac cœlesti luce supra modum splendidior, et
 omni celsitudine, ultra quam dici possit, excelsior
 existat, et ejusvis mentis infinita ratione intelli-
 gentiam excedat. Quomodo enim ea quæ ad Trini-
 tatem pertinent, omnibus incomprehensibilia non
 esse possunt, cum ipsa rerum omnium creatrix sit,
 et supra quamlibet intelligentem, imo et intelligibilem
 creaturam quam longissime extollatur, ac post eam
 nihil omnino ulterius sit, sed omnia potius sub ipsa
 sint, et propter ipsam, et sub pedibus ejus (52), ut-
 pote creata? Auspicatus est enim Pater complacen-
 do, creavit autem Unigenitus, et sanctificavit Spi-
 ritus Dei, et sanctificando perfectit, illuminavit, cor-
 roboravit, vivificavit, totus in omnibus, et in singulis

(31) *Magnitudinis... expers.* In Græco, ἀμγέθης. C
 Censor autem ille, de quo not. 65, pag. 59, et not. 62,
 pag. 84 jam dixi, ex eo quod Theologus noster
 Deum dicat ἀμγέθην, colligit enim non esse Didymum.
 At (pace ipsius dictum sit) ex hoc ipso hujus
 auctorem operis potius se prodiit Didymus. Didymo
 enim peculiare est, ut Deum vocet ἀμγέθην· adeo
 ut cum in innumerabilia inciderim Patrum loca, qui
 Deo magnitudinem tribuunt, neminem hactenus re-
 pererim, qui illum magnitudine carentem clare ap-
 pellerit. Nimirum alii eum dicunt ἀπειρομγέθην, id
 est, « infinite magnum, » alii μγέθει ἀπεριόριστον·
 alii, ut Tertullianus, ipsum sic definiunt, ut sit
 « summum magnum; » cui definitioni maxime is
 innititur Marcionem refellens; alii, ut Athanasius,
 μγέθος ei tribuunt; alii demum alias habent hujus-
 modi locutiones. At Didymus in commentariis in
 Psalmos ad versiculum quartum psalmi xxxiii
 (pag. 604, tom. I Catenæ Corderianæ) sic aperte
 loquitur: Τὸ δὲ Μεγαλύνετε τὸν Θεόν, οὐκ αὐξήσαι
 μγέθος ἐστὶν αὐτοῦ (ἀμγέθης γάρ)· σωμάτων γὰρ
 ὄλον τοῦτο, ὃ δὲ Θεὸς ἀσωματος, id est, « illud au-
 tem, » Magnificate Deum, » non denotat, magnitu-
 dinem ejus augendam esse: Deus enim est expers
 magnitudinis; siquidem hæc corporum est propria,
 Deus autem incorporeus existit. » Simili tamen
 modo magnitudinis vocabulum adhibuisse videri
 potest Origenes in libro primo *De principiis*: nam
 cap. 1, num. 7, « Visui, » inquit, « subjacent colo-
 res, habitus, magnitudo. » Et cap. 2, num. 4, sic
 loquitur: « In nulla harum intelligi corporale ali-
 quid potest, quod vel magnitudinem designare vi-
 deatur, vel habitum, vel colorem. » Idem autem
 fere, ut puto, Didymus hic voluit, quod Irenæus
 Deum vocans « immensurabilem, » ac Rufinus Pa-
 lestinus inquiriens in libro *De fide*, ipsum esse « sine
 circumdatione. » Nam μγέθος, seu « magnitudi-
 nem, » alio tamen sensu acceptam, Deo tribuere
 videtur etiam Didymus segm. 133 b, et enarratione

*in primam Petri ad cap. iii, ubi ait: « Qui ma-
 gnificat eum, magnitudinis ejus (nempe Dei) par-
 ticipium suscipit in semetipsum. »* Quamquam non
 constat, utrum Didymus ibi, et Origenes in citato
 loco voce μγέθος, an alia usi sint. Scriptura sane
 Deo ipsi μγέθος nusquam tribuit, ni fallor.

(32) *Sub pedibus ejus.* Nimis absorta ac dura,
 Latinis præsertim auribus, videtur hæc translatio,
 qua omnia dicuntur esse « sub pedibus Trinitatis. »
 Respicit fortasse Didymus Isa. vi, 2, aut I Cor.
 xv, 27. In libro tamen etiam *De Spir. sancto* num.
 39, sic loquitur: « Ipsos quoque dæmones... ha-
 bebunt sub pedibus suis. » Et post pauca: « Cum
 autem uillantem subjecerimus nostris pedibus lu-
 xuriam, » Quin etiam dæmonem Christus « divini-
 tatis pede » percussisse dicitur in homilia necdum
 edita (a), quæ in Naniano XII sæculi codice sic in-
 scribitur: Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου
 τοῦ Θαυματουργοῦ λόγος εἰς τοὺς ἁγίους πάντας,
 id est, « Sancti Patris nostri Gregorii Thaumaturgi
 sermo in omnes sanctos: » Ibi enim hæc ex-
 stant: Πάλαι μὲν Ἰακώβ κλίμακα ἐστηριγμένην ἔως
 τοῦ οὐρανοῦ ἐθεάσατο, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ
 ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας· οὐκ δὲ διὰ τὸν
 ἀνθρώπων ἀνθρωπῆς γενόμενος ὁ φιλόανθρωπος, τὸν
 ἀπάνθρωπον λακτίσας τῷ ποδὶ τῆς θεότητος, καὶ
 τὸν ἀνθρώπων βαστάσας τῇ χειρὶ τῆς χριστότητος
 (seu χρηστότητος), τὸν ἀβαστον αἰθέρα ποσὶν ἀνθρω-
 πίνους περσεύσασθαι παρεσεύασεν, id est, « Olim
 percussit Jacobus scalam vidit usque ad cœlum per-
 tingentem, ibique firmatam, et angelos Dei ascen-
 dentes ac descendentes: nunc vero propter homi-
 nem homo factus ille qui hominum amator est, ac
 benignus, eum qui hominum hostis est, et inhum-
 anus, divinitatis pede percutiens, et manu benigni-
 tatis (seu dignitatis qua Christus est) hominem
 portans, pedibus humanis invium aethera calcari
 fecit. »

(a) Hanc postea edidit Mingarelli; exstat inter Opera S. Gregorii Thaumaturgi, hujusce *Patrologiæ* tom. X. Edit.

existens, et totus ab omnibus propter ipsius bonitatem participatus, et receptus, non tamen divisus, neque alio transmigrans, neque mutationem subiens, sed omnibus eodem semper modo, non vero ex parte, inspirans, et propriam puritatem a corporibus incontaminatam servans, et omnia divino modo illuminans, et ubique sanctificationem, charitatem, pacem, sapientiam, gaudium, securitatem, et omne bonum **114** adaugens, utpote qui ex paterno fonte (33) subsistenter emanavit ac eluxit: per quem, et propter quem nobiscum versatur Deus et Pater, cum quo Spiritus ipse et in caelis est, et apud nos manet; nam potest quidem unaquaqueque divina persona omnia perfecte sine ullius indigentia facere; verum ut eadem ostendatur operatio, eademque cum essentia ipsarum, tum adoratio, et gloria, et gratiarum actio, quæ eis reddi a nobis debet, ideo communiter a sancta Trinitate creatio completa fuit. Ut hunc porro creatarum rerum ornatum atque ordinem a tota Trinitate esse demonstrat David, sic psallit: « Verbo (34) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Etenim Dominum quidem dicit Deum Patrem; Verbum vero, Unigenitum Filium, per quem, et a quo creati sunt cæli; Spiritum autem, sanctum Dei subsistentem Spiritum, a quo et sanctificati (35) et corroborati sunt: ipse enim est divinum nomen; ipse omnipotentia, et excellentissima dignitate præditus; qui simul cum Patre ac Filio et commemoratur, et conglorificatur; qui sanctificat, et vivificat, et cælestis lucis participes facit; qui singulorum in concordia perseverantiam custodit; qui prophetis et apostolis inspiravit, et martyribus, ut tyrannicæ crudelitati resisterent, vim dedit; qui renovat, et liberat ut Dominus, et filios Dei nos facit ut Spiritus adoptionis; qui dæmonum acies per illuminationem, id est per baptismum, repellit, et adversarium, seu Satanam, ignominia afficit; qui cælorum portas nobis reserat, et ad salutis aditum (36) nos ducit, et angelicæ conversationis, hymnodicæque participes facit; qui semita nobis fit, ad ipsum cælestem Deum ac Patrem deducens; qui serenissimo adventu suo nobis sese liberrime et excellentissime manifestavit; qui est **115** secunda, et infinita, et servatrix vis; magnitudine, seu dimensione quavis carens, et

(33) *Fonte.* Est enim Pater, ut loquuntur theologi, « fons totius divinitatis. » Cave autem putes, his locutionibus processionem Spiritus sancti a Patre, Filioque negari. Qua de re alias sermonem habui in *Epistola ad Archintum præsulem.*

(34) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6.

(35) *Sanctificati.* Cum hæc ab eo dictata sint, qui ob Origenismum male audit, nihil facilius quam ut illuc ab aliquo trahantur. Vide quæ superius pag. 87, adnotavi. Quid tamen vetat quominus Didymum existimemus cælorum nomine angelos, cælorumque virtutes, seu potestates, aut fortitudines hic intelligere, ideoque Origeniano sensu non loqui? Hieronymus sane in *Epistola ad Algasiam* num. 40, « Militia cæli, » inquit, « non tantum sol appellatur, et luna, et astra rutilantia, sed et omnis

καταλάμπων, καὶ πανταχοῦ πληθύνον ἁγιασµὸν, ἀγάπην, εἰρήνην, σοφίαν, χαρὰν, ἀσφάλειαν, καὶ πᾶν ἀγαθόν, ἅτε ἐκ τῆς πατρικῆς ἐνυποστάτως ἐκλάµβαν πηγῆς· δι' οὗ καὶ δι' ὃ ἡµῖν πλησιάζει ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, μεθ' οὗ καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐστίν, καὶ παρ' ἡµῖν μένει· δυναµένῃ µὲν ἐκάστης θείας ὑποστάσεως ἀπροσδεῦς πάντα ποιῆσαι τελείως· ἵνα δὲ δειχθῆ τὸ συµπρακτικὸν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς τε οὐσίας αὐτῶν, τῆς τε προσκυνήσεως, καὶ δόξης, καὶ εὐχαριστίας τῆς ὀφειλοῦσης παρ' ἡµῶν γίνεσθαι, διὰ τοῦτο κοινῇ παρὰ τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς κτίσεως πληρωθείσης. [51 a] Παριστῶν γοῦν τὸ τριαδικῶς διακεκοσµῆσθαι τὴν κτίσιν, ψάλλει· « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. »

Εἶπεν γὰρ Κύριον µὲν τὸν Θεὸν Πατέρα· Λόγον δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν, δι' οὗ καὶ παρ' οὗ ἐκτίσθησαν Πνεῦµα δὲ τὸ ἐνυπόστατον ἕγιον Πνεῦµα τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ ἁγιασθέντες ἐνεδυναµώθησαν. Αὐτὸ γὰρ ἐστίν τὸ θεῖόν δοµα, τὸ παντοκρατορικὸν καὶ ὑπερέχον ἀξίωμα, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ µνηµονεύµενον καὶ συνδοξαζόµενον· τὸ ἁγιαστικὸν, καὶ ζωοποιόν, καὶ φωτὸς οὐρανοῦ μεταδοτικόν· τὸ φρουρητικὸν ἐκάστων τῆς ἐν ταυτότητι διαµοῆς· τὸ προφήταις καὶ ἀποστόλοις ἐνηγήσαν, καὶ µάρτυρας ἀντιστήναι τυραννικῇ ὠµότητι ἐνισχύσαν· τὸ ἀνακαινίζον καὶ ἐλευθεροῦν ὡς Κύριος, καὶ υἱὸς Θεοῦ ἡµᾶς ποιοῦν ὡς Πνεῦµα υἱοθεσίας· τὸ ἀπελαῦνον τῷ φωτισµατι δαιµόνων σίφη, καὶ τὸν ἀντικείμενον κατασιγῶν· τὸ ἀναπετάζον ἡµῖν εἰς οὐρανῶν πύλας, καὶ ἄγον ἐπὶ τὴν εἰσοδὸν τῆς σωτηρίας, καὶ τῆς ἀγγέλων πολιτείας καὶ ὑµνωδίας ἐργαζόµενον κοινωνοῦς· τὸ γινώµενον ἡµῖν τρίδος ἀποφέρουσα πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπουράνιον Θεὸν καὶ Πατέρα· ἡ αὐτεξούσιος καὶ ὑπερβάλλουσα γαληνοτάτη ἐπιφάνεια· ἡ γόνιμος, καὶ ἀπειρος, καὶ σωστικὴ δύναμις· ἡ ἀμεγέθης, καὶ ἀσύγκριτος, καὶ σεπτὴ ὑπόστασις· ἡ ἀχραντος, καὶ ἔγκριτος, καὶ πάνταγνος δόξα· ἡ θεία χάρις, ἡ τὰ λείποντα ἀναπληροῦσα, καὶ τὰ ἀσθενῆ ἰωµένῃ· ἡ ἀρρήτος καὶ ἀδίδιος ἀγαθότης· ἡ πηγὴ τῶν ἀνεκλείπτων χαρισµάτων, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ νοῦ πρόοδος· ἡ µαλλόντων καὶ ἀγνώστων ἀληθῆς φανέρωσις· ἡ [51 b] σωτήριος σφραγίς, καὶ τὸ θεῖον χρίσµα· ὁ ἀρραβὼν τῶν αἰδίων ἀγαθῶν· παρ' οὗ πᾶσα κτίσις, ὁρατὴ καὶ ἀόρατος, λογικὴ καὶ µη λογικὴ, ἐνδυναµοῦται· παρ'

angelica multitudo, eorumque exercitus, qui Hebraice appellatur Sabaoth, id est, virtutum, sive exercituum. » Hilarius vero ad ea psal. lxxvii verba, « Cæli distillaverunt, » sic loquitur pag. 220 tom. I: « Si enim lex disposita est per angelos, panemque angelorum manducavit homo, cœlique stillasse in Sina scribuntur, profecto ministerium hoc a cælis, id est, ab angelis expletum esse non dubium est. » Quid plura? Didymus ipse hunc eundem psalmi locum afferens segm. 78 b, « Virtutes cælorum » ait esse non modo cælorum « substantias, » sive id quo « constituuntur, » verum etiam « angelos. »

(36) *Salutis aditum.* Locutio translata; e templis scilicet, ut opinor, ducta, quorum pars anterior εἰσοδος, sive « aditus » dicitur, aut προπύλαια, seu « vestibulum. »

ὅς ἡμῖν ἡ θεία ἀναγέννησις, καὶ τῶν ἀνομιῶν ἢ ἀρεσῶν, καὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἢ ἐπικάλυψις, καὶ ἡ πρὸς τὸν θεὸν εὐκλείσις· στέφανός τε δικαίος, καὶ ἀγαθὸν ἀπόληψις· οὐράνιον τε ἐνδιατήρημα, καὶ ζωὴ ἀτελείτητος, καὶ βασιλείας Θεοῦ κληρονομία αἰώνως· οὐτινος τῆς κοινωνίας διὰ τῆς παλιγγενεσίας ὁ μετέχων, τυγχάνει τῶν μνημονευθέντων ἀγαθῶν, καὶ πρὸς τὰς καθολικὰς Ἐπιστολάς, θείας ἐστὶ κοινωνὸς φύσεως. Ὁ γὰρ ἀφάρτου καὶ ἀϊδίου φωτισματος μετεληφώς, ἀγῆρως κατὰ τὸ νοητὸν μένει ἐν νεότητι καὶ ἡπιότητι, καὶ ἐξομοιοῦται τῷ μόνῳ ἔχοντι ἀθανασίαν, καὶ φῶς οἰκοῦντι ἀπρόσιτον. Οἱ γὰρ τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Διαθήκης ἱερομάνται, τῆς ἀνωτάτω μιᾶς θείας φύσεως εἶναι τὸ ἔργον Πνεῦμα ἐπίστανται. Αὐτίκα γοῦν μαρτυροῦσιν·

communio qui per regenerationem fit particeps, commemorata bona consequitur, et juxta catholicas Epistolas divinæ (40) est consors naturæ. Qui enim incorruptibile, et æternum baptismum participavit, senii expers quoad animam, et spiritum, in juventute manet ac in infantia (41), et ei assimilatur, qui solus (42) habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem. Nam Veteris ac Novi Testamenti scriptores sacri (43) Spiritum sanctum cœlestis unius divinæ naturæ esse norunt. En vero quid testentur. Nimirum :

ΚΕΦ. Β΄.

Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ. Καὶ περὶ αἰρετικῆς ἀντιθέσεως.

Πρῶτον μὲν, ὅτι Πνεῦμά ἐστιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ μὴ μετ' αὐτόν, καὶ μόνον εἰδὸς τὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ πάντα τυγχάνον· λέγουσι τοιάδε· Μωϋσῆς μὲν ἐν τῇ Γενέσει ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· «Ὁ μὴ καταμείνη τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας·» Ἀγγαίος ὁμοίως ἀπὸ θεϊκῆς φωνῆς· «Ἐγὼ εἰμι μεθ' ὑμῶν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐπέστηχεν ἐν μέσῳ ὑμῶν·» Ζαχαρίας ὁμοίως· «Πλὴν ἀκούσατε τοὺς λόγους μου, καὶ τὰ νόμιμά μου δέξασθε, ἃ ἐγὼ ἐντέλλομαι ἐν Πνεύματι μου τοῖς δούλοις μου τοῖς προφήταις·» Ἡσαίας ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν· «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ [52 a] ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ δέδωκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐκλείπη ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπείρου σου·» σπέρμα λέγων αὐτοῦ, τοὺς

(37) *Unctio*. Respicit sacramentum confirmationis. *Lego segm.* 126 et seqq.

(38) *Abconsio*. Locutiones Biblicæ ex illo psalmi vers. desumptæ : « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. »

(39) *Conjunctio*. In Græco, οὐκείσις, id est, « familiaritas, » aut « propinquitas. » Atque hanc vocem Didymus eodem modo adhibuit in comment. in *Psalms*. Affini etiam locutione utitur segm. 119 a, et 22 a, ubi ait : Προσομιλήσαντες τῷ θεϊκῷ Πνεύματι. Et ad vers. 17 cap. 1 Jobi (pag. 44 calenzæ in *Jobum* a Niceta concinnatæ) : Πᾶς γὰρ θεῷ προσομιλῶν, μικρὰ φροντίζει τῶν κάτω, id est, « Nam qui Deo utitur familiariter, terrena parvipendit. » Nimirum sancti fiunt (ut ait Paulus in *Epist.* ad Ephes. 11, 19) οὐκείσι τοῦ Θεοῦ, id est, « domestici Dei. »

(40) *Divinæ*. II Petr. 1, 4.

(41) *Infantia*. Codex, ἡπιότητι. Vide not. 16, pag. 90.

(42) *Solus*. I Tim. vi, 16.

(43) *Scriptores sacri*. In Græco, ἱερομάνται. Vide not. 29, pag. 57. Simili modo in comment. in *Psal-*

A *asyncrita* (id est, incomparabilis), et veneranda by postasis; incontaminata, et eximia, ac purissima gloria; qui est divina ipsa gratia, quæ deficientia sunt, supplens, et quæ infirma sunt, sanans; infabilis, et sempiterna bonitas; indeficientium charismatum fons, et omnis bonæ mentis præcursor; futurarum, et ignotarum rerum vera manifestatio; salutaris obsignatio, et divinum chrisma, sive unctio (37), æternorum bonorum arrhabo : a quo omnis creatura visibilis et invisibilis, rationalis et irrationalis robur ac vim accipit : a quo nobis est divina regeneratio, et iniquitatum remissio, et peccatorum absconsio (38), et conjunctio (39) cum Deo, et corona justis, et bonorum acquisitio, et cœleste domicilium, et vita intermi-

B nata, et regni Dei sempiterna hæreditas : cujus

commemorata bona consequitur, et juxta catholicas Epistolas divinæ (40) est consors naturæ. Qui enim incorruptibile, et æternum baptismum participavit, senii expers quoad animam, et spiritum, in juventute manet ac in infantia (41), et ei assimilatur, qui solus (42) habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem. Nam Veteris ac Novi Testamenti scriptores sacri (43) Spiritum sanctum cœlestis unius divinæ naturæ esse norunt. En vero quid testentur. Nimirum :

CAP. II.

Spiritum sanctum esse Dei. Et de hæreticorum objectione.

Testantur primo, Spiritum esse Dei, et ex Deo, etsi non sit post ipsum, et eum solum scire quæ sunt Dei, et super omnes existere; hæc enim scribunt. Moses quidem in *Genesi* ex persona Dei : « Non **116** permanebit (44) Spiritus meus in hominibus his in sæculum, quia ipsi sunt carnes. » Aggæus pariter ex persona Dei : « Ego (45) sum vobiscum, et Spiritus meus stetit in medio vestrum. » Zacharias similiter : « Verumtamen (46) audite sermones meos, et legitima mea suscipite, quæ ego mando in Spiritu meo servis meis prophetis. » Isaias ex persona Patris Fillum alloquentis : « Spiritus (47) meus, qui est in te, et verba, quæ dedi in ore tuo, non deficient ex ore tuo, et ex ore seminis tui. » Semen ejus appellat fideles, quos etiam ad adoptionem vocavit; et rursus ex persona Filii : « Spi-

mos ad vers. 1 psalmi xxxii, et ad vers. 24 psalmi cxiii, Mosem vocat *λεποφάντην*.

(44) *Non permanebit*. Gen. vi, 3. Nonnullæ editiones omittunt voces, *εἰς τὸν αἰῶνα*. Sed Complutensis eas habet, item ut Didymus hoc in loco; nam alibi, ut enarratione in *primam Petri* ad cap. 11, is eas prætermittit.

(45) *Ego*. Agg. 11, 5 et 6. Nonnulla omittuntur intermedia.

(46) *Verumtamen*. Zach. 1, 6. Verbum ἀκούσατε, id est, « audite, » deest in Bibliis. Et pro ἃ, in eisdem legitur, ὅσα. In libro *De Spir. sancto* num. 29, hujus versiculi partem affert Didymus, ita tamen ut videatur legisse non, « mando, » ut hic, sed, « mandavi, » si edita exemplaria spectemus : sic enim habent : « Quæcunque mandavi in Spiritu meo, » etc. At codex noster ms. ibi sic habet : « Quæcunque ego mando in Spiritu meo, » et reliqua. Numero tamen 30, rursus citatur hic locus ita : « Mandabo in Spiritu meo, » et cætera.

(47) *Spiritus*. Isa. lxxxi, 21. Complut. edit. habet, ῥήματά μου, ἃ ἔδωκα.

tus (48) Domini super me. » Impleta autem hæc esse in Incarnatione, Matthæus his verbis ait : « Ut (49) adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Ecce (50) puer meus, quem elegi, dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam Spiritum meum super eum; » et rursus ex persona Patris : « Spiritus (51) enim ex me exibit. » Et in Ezechiele altissimus Pater nostrum quidem spiritum, vocat nostri spiritum, Spiritum vero sanctum, sui ipsius proprium vocat, utpote qui ex ipso processit secundum naturam : « Et dabo (52) vobis cor novum, et Spiritum novum : et auferam cor lapideum ex carne vestra, et dabo vobis cor carneum : et Spiritum meum dabo in vobis; » et in Joele : « Effundam (53) de Spiritu meo super omnem carnem. » Hæc quoque impleta esse scripsit Paulus ad Titum : « Quando (54) apparuit gratia salutaris nostra, non ex operibus quæ fecimus nos, sed secundum multam ipsius misericordiam regenerando nos per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum. » Quandonam autem « effudit? » quando Christus insufflans dixit : « Accipite Spiritum sanctum. » Recte autem positum est illud, « effudit : » effudit scilicet eum veluti aquam ex ipso consubstantialiter procedentem, et ut divinum unguentum, **117** quemadmodum opportune a nobis in locis convenientibus ostendetur. Recte etiam dictum est, « Super omnem carnem : » quadrant enim hujusmodi voces in sænetæ Trinitatis essentialium, quæ essentia tota simul (55) communicabilis est; at creatæ incommunicabili rationali naturæ non conveniunt : nusquam enim scriptum est, neque probabile dictum est, « Effundam de archangelo (56); » idque non absolute enuntiatum, sed cum additamento, « super omnem carnem. » David quoque supplex clamat : « Spiritum (57) tuum sanctum ne auferas a me; » et rursus : « Spiritus (58) tuus bonus deducet me in terra recta; » et Matthæus ex persona Filii : « Non enim (59) vos estis

πιστοὺς, οὐδὲ καὶ εἰς υἰοθεσίαν ἐκάλεσεν. Καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ : « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » Ἐκπεπεράνθαι δὲ ταῦτα ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, Ματθαῖος οὕτως εἶπεν : « Ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος : Ἴδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητὸς μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου· θῆσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς : « Πνεῦμα γὰρ ἐξ ἐμοῦ ἐξελεύσεται. » Καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ ὁ ὑψίστος Πατήρ, τὸ μὲν ἡμέτερον πνεῦμα, ἡμῶν πνεῦμα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἴδιον ἑαυτοῦ ἐξονομάζει, ἅτε ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευθὲν κατὰ φύσιν : « Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ πνεῦμα καινόν· καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην, καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν. » καὶ ἐν τῷ Ἰωήλ : « Ἐρχεῖ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Καὶ ταῦτα τετελεσθαι Παῦλος ἔγραψεν Τίτῳ : « Ὅτε ἐπεφάνη ἡ χάρις ἡ σωτήριος ἡμῶν, οὐκ ἐξ ἔργων, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Πότε δὲ ἐξέχεεν; Ὅτε ὁ Χριστὸς ἐμφυσῶν, ἔλεγεν : « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » Εὐ δὲ καὶ τὸ, ἐξέχεεν, ἅτε ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπορευθὲν, καὶ μύρον θεϊκόν, καθὲ εὐκαίρως ἐν τοῖς ἀρμόζουσιν τόποις δειχθήσεται πρὸς ἡμῶν· καὶ τὸ, « Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Αἱ γὰρ λέξεις αὗται, ἐπὶ τῆς ἐν ὁμάδι μεθεκτικῆς οὐσίας τῆς ἁγίας Τριάδος ἀρμόζουσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ κτιστικῆς ἀμεθέκτου λογικῆς φύσεως. Οὐ γὰρ που [52 b] ἐγράφη· οὐτε λέγειν πειθανόν, Ἐρχεῖ ἀπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου, καὶ οὐδὲ οὕτως ἀπολελυμένως, ἀλλ', « Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Καὶ Δαυὶδ δὲ ἰκετεύων βοᾷ : « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ. » καὶ πάλιν : « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ῥηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ. » καὶ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ : « Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » ὃ ἔστιν, Οὐχ ὑμεῖς οἱ κτιστοὶ, ἀλλὰ τὸ ἄκτιστον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Γράφει δὲ καὶ Παῦλος, πρὸς μὲν Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπι-

(48) Spiritus. Isa. lxi. 1. Vide etiam Luc. iv. 18.

(49) Ut Matth. xii. 17, 18.

(50) Ecce. Hæc citat Matthæus ex Isa. lxi. 1, etsi in Græcis Bibliis nunc aliqua sit lectionum varietas. Vide lib. De Sp. S. num. 11. Pro ἠρέτισα, codex Passionianus hic habet, ἠρέτισα.

(51) Spiritus. Isa. lvi. 16. Vide not. 50, pag. 7.

(52) Et dabo. Ezech. xxxvi. 26 et 27. Pro, λιθίνην, lego λιθίνην. Græca editio post πνεῦμα καινόν, addit, δώσω ἐν ὑμῖν, id est, « dabo in vobis. »

(53) Effundam. Joel. ii. 28.

(54) Quando. Tit. iii. 4-6. Sensum potius allegat, quam verba ipsa, ut sunt in Bibliis. Vide segm. 74 a, et 69 b, et 116 a, et lib. De Sp. S. num. 12.

(55) Tota simul. In Græco, ἐν ὁμάδι. Vocis porro, ὁμάς, nullum in vulgariis Lexicis affertur exemplum. Inter opera Maneti, seu Manichæo attributa numeratur ἐπιστολὸν ὁμάς. Theophilus vero antecessor lib. ii Institutionum, tit. 1, scribit : Τῆς δὲ ὁμάδος, ἦτοι universitatis ἐταίῳ, etc.

(56) De archangelo. Simillima, et maxime gemina dictaverat Didymus in libro De Spiritu sancto cum num. 8, tum maxime num. 11, pag. 119, edit. Ve-

ronensis. « Ipsum quoque » effusionis « nomen, » inquit, « incretam Spiritus sancti substantiam probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam, « Effundam, » dicit, de angelo meo, aut principatu, aut throno, aut dominatione in solis quippe his, quæ ab alio participantur, hic sermo consentit. » Confer, si placet, ambo hæc loca, et Didymum vere Didymum, id est geminum, ac sese pene exscribentem hic agnosce. Quod si rem quoque minimi momenti adnotare licet, aniadvertas velim, quemadmodum hic ait Didymus, οὐτε λέγειν πειθανόν, ita ibi post vocabulum, « Dominatione, » in Tolosano ms. codice, et Vaticano, et nostro addi : « Incredibili, ino, fallaci istiusmodi dicto. »

(57) Spiritum. Psal. l. vers. 12 (seu 13). Vide lib. Didymi De Spiritu sancto, num. 2. 53 et 19.

(58) Spiritus. Psal. cxlii. vers. 12 (seu 10).

(59) Non enim. Matth. x. 20. Biblia habent, ὑμῶν, id est, « vestri, » pro, « mei. » At Didymus segm. etiam 148 b, habet μου, seu « mei. » At in libro De Spiritu sancto, num. 19, legitur : « Patris vestri; » quanquam ibi codex noster calamo exaratus habet : « Sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. »

σταλή· « Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκου- A
σεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ἃ ἠτοίμα-
σεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυ-
ψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ Πνεῦμα
πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οἶδεν
ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ
ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς
οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἡμεῖς δὲ οὐ
πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ
τοῦ Θεοῦ· ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα
ἡμῖν. » Τὰ ἠτοιμασμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ
εἶπεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἀπεκάλυψεν ὡς συνδοτήρ· καὶ
Πνεῦμα αὐτοῦ, κατὰ ἀντιπαράθεσιν τοῦ ἡμετέρου
πνεύματος. Καὶ ἐπασφαλιζόμενος αὖθις τὸ μὴ νομι-
ζεσθαι αὐτὸ ὡς ἀγγελον, ἢ ἄλλο πνεῦμα κτιστόν,
ἐπήγαγεν· « Οὐ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν » B
(τοῦτ' ἔστιν γεννητόν), « ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ· » τοῦτ' ἔστιν, ἐξ ὑπολειπομένων, τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ τῆς ὑποστάσεως ἐκπορευθέν· καὶ ὡς αὐτὸ μόνον
οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς Κύριος καὶ ἔχων ὡσαύτως
τῆ φύσει πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ γὰρ « δοῦλος, » ὡς
ἐν Εὐαγγελίῳ λέγει, « οὐκ οἶδε τί ποιᾷ ὁ κύριος
αὐτοῦ. » Οὐκ ἔτι δὲ ὡς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶπε τὸ,
« Κατοικοῦν ἐν τῷ Θεῷ, » ἵνα μὴ σύνθετος νομισθεῖη
ὁ ἀσύνθετος [53 a] Θεός. Πρὸς δὲ Ἐφεσίου· « Μὴ
λοιπέτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσπρα-
γίσθητε εἰς ἡμέραν ἀναπολυτρώσεως· » πρὸς δὲ
Ρωμαίους· « Ὑμεῖς οὐκ ἐστέ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν
Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· εἰ δὲ
τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐ-
τοῦ· » πρὸς δὲ Γαλάτας· « Ὅτι δὲ ἐστε υἱοί, » C
ἐξ-
ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς
καρδίας ὑμῶν, κράζον Ἀββᾶ ὁ Πατήρ· » πρὸς δὲ
Φιλιππησίους· « Οἶδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποθήσεται
εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορη-
γίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἄθρει δὲ οὖν,
ὡς καὶ μόνον τὸ φάναι αὐτὸ « Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, »
καὶ ἡ προσθήκη δὲ τοῦ ἄρθρου τοῦ « μου » καὶ
« σου, » καὶ τοῦτο τηλαυγῶς ἐσήμανεν, ὅτι καὶ ἄκρι-

qui loquimini, sed Spiritus Patris mei qui loquitur
in vobis. » Hoc est : Non vos creaturæ, sed increa-
tus Spiritus Dei. Paulus vero in prima Epistola ad
Corinthios scribit : « Quæ oculus (60) non vidit, et
auris non audivit, et in cor hominis non ascende-
runt quæ præparavit Deus diligentibus se : nobis
autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus (61)
omnia scrutatur etiam profunda Dei. Quis enim
hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus
hominis qui est in ipso? Sic etiam quæ sunt
Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei. Nos autem non
spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex
Deo, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis. »
Præparata a Deo bona revelata esse ait a Spiritu
tanquam conlargitore. Ac Spiritum suum, id est
Dei, spiritui nostro opponit. Atque ut hoc tanquam
certum rursus stabiliat, non esse habendum ipsum
ut angelum, aut alium spiritum creatum, subjecit,
« Non spiritum mundi accepimus » id est, factum,
seu creatum, « sed Spiritum qui est ex Deo, » id
est (supplendo quæ subintelliguntur), « qui ex Dei
hypostasi processit. » Addit etiam, ipsum solum no-
visse quæ sunt Dei, ut Dominum **118** et eandem
cum Patre naturam habentem; nam « servus, »
ut est in Evangelio, « non novit (62) quid faciat
dominus ejus. » Neque vero quasi de homine
dixit : « Qui habitat in Deo; » ne compositus pute-
retur incompositus Deus. Ad Ephesios autem : « No-
lite (63) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo
signati estis in diem redemptionis; » ad Romanos
vero : « Vos (64) non estis in carne, sed in Spi-
ritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si
quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est
ejus; » et ad Galatas : « Quoniam (65) autem estis
filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra
clamantem, Abba, Pater; » et ad Philippenses :
« Scio (66) enim quod hoc mihi proveniet ad salu-
tem per vestram orationem, et subministratio-
nem Spiritus Jesu Christi. » Jam vero in allatis te-

(60) *Quæ oculus.* I Cor. II, 9-12.

(61) *Spiritus.* Biblia addunt hic vocem γάρ. Et paulo post pro ἴδωμεν habent εἰδόμεν.

(62) *Non novit.* Joan. xv, 15.

(63) *Nolite.* Ephes. iv, 30. Pro ἀναπολυτρώσεως lege ἀπολυτρώσεως, ut est in Græcis Bibliis. Nam syllaba illa ἀν huc irrepit e superiori voce ἡμέραν, ob librarii oscitantiam. Vide segm. 128 a.

(64) *Vos.* Rom. viii, 9. Pro τις codex habet τι. Argumentum vero ex hoc Pauli loco ductum fusius persequitur Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 39 et 40, ubi hæc legimus : « Vos autem, » ait, (hæc dubium quin discipuli Christi) qui sapientiam Spiritus susceperatis, et vitam, et pacem, « non estis in carne » (id est, in carnis operibus) : « neque ejus [codex noster : neque enim ejus] opera perpetratis, « si quidem Spiritum Dei habetis in vobis. » Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est deducens [cod. noster, adducens], et copians eum, qui in se habuerit [*legendum cum nostro codice* : qui se habuerit], Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. » Rursum in præsentis discimus societatem, quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad Christum [codex noster : ad

Christum, et ad Deum].... Deinde sequitur post hoc quod ait : « Si quis autem Spiritum Dei [*legendum cum nostro codice* : « Spiritum Christi] non habet, hic non est ejus, » et infertur : « Si autem Christus in vobis, » et manifestissime demonstratur inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo : quia ubicunque Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus est; et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus : si quis enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Cui conjuncto si quis contrarium assumat, dicere potest : Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritus Dei [*rectius cod. noster* : Christi] est. Hoc autem idem et de Deo Patre similiter usurpandum : Si quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui rursus contrarium si quis assumat, dicens [*ut sensus integer sit, legendum cum nostro codice* : cui rursus contrarium quis assumens dicit] : Si quis Dei est, in hoc Spiritus Dei est. »

(65) *Quoniam.* Galat. iv, 6. In libro *De Spiritu sancto*, num. 31, editum est : « in corda nostra. » Sed ibi codex noster calamo exaratus habet : « in corda vestra. »

(66) *Scio.* Philipp. i, 19. Codex, Φιλιππιστούς.

stimoniis hæc considera. Nimirum nuncupatio « Spiritus Dei » vel sola, multoque magis cum additamento vocum « meus, » et « tuus (67), » perspicue significat, ipsum et increatum esse, et Deum, neque hoc Dei nomen ascititium habere, sed ideo habere, quod ex natura sit id, quod vocatus fuit. Quod autem scriptum est, ipsum esse « Spiritum Filii (68), » ostendit similiter, **119** communem esse Spiritui et Filio naturam, ut opinari non liceat Filii creaturam esse Spiritum : quomodo enim proprio Patri, quasi eum antea ex se ipso non habenti, condidisse dici potest Filius illius, qui est, et dictus fuit in Scripturis Spiritus Dei? Id quidem non modo blasphemum est, sed etiam stultum. Intellegatur autem « Spiritus Christi, » id est virtus Christi, eo modo quo dictum est : Christum (69) Dei virtutem, et Dei sapientiam. Quoniam enim ex uno Patre natura, non vero creatrice operatione processerunt beatæ istæ hypostases, ad eundem unum referuntur. Etenim ne suspiceris, ipsi initium esse, aut finem, sed eum vere credas ob suam processionem secundum naturam, Spiritum Dei esse, ab æterno spiratum, non vero factum, quasi unus foret ex aliis Deo famulantibus spiritibus, in Evangelio secundum Joannem hæc Dominus docet : « Spiritus (70) veritatis, qui a Patre procedit. » Non ait autem, creatur; omnis enim generatio et processio in iis qui æquales et similes sint, perficitur, maxime autem et præstantiori modo generatio ac processio quæ est ab uno Patre est secundum unitatem deitatis ipsius Patris. Ac in creaturis quidem tempore præcedit prototypus, at vero in Deo non ita se res habet; sed personæ sic subsistunt, ut simul subsistant, et ita procedunt, ut simul procedant. Domino autem concinens Joannes quoque sanctum Spiritum Patri sine ulla discrepancia æqualem, et, ut ita dicam, totum incircumscriptum Deum Patrem comprehendentem prædicavit, et in fidelibus inveniri ostendit, cum ait : « In hoc (71) enim scimus quod in ipso manemus, et ipse in

στόν ἐστι, καὶ Θεὸς τοῦνομα ἔχον οὐκ ἐπακτόν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ εἶναι ἐκεῖνο φυσικῶς, τοῦτο ὅπερ καὶ προσηγόρευται. Καὶ τὸ γεγράφθαι δὲ αὐτὸ, « Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, » ὁμοίως τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν τῆς φύσεως ἐδήλωσε, καὶ ὥστε μὴ κτίσμα αὐτοῦ νομισθῆναι. Πῶς γὰρ ἂν τῷ ἰδίῳ Πατρὶ, ὡς οὐκ ἔχοντι πρὸ τούτου ἐξ ἑαυτοῦ, ἔκτισεν ὁ Υἱὸς τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ τε καὶ γέγραπται Πνεῦμα Θεοῦ; Ὅπερ οὐ βλάσφημόν ἐστι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡλίθιον. Νοηθεῖ δὲ ἂν « Πνεῦμα Χριστοῦ, » τοῦτ' ἐστὶ δύναμις Χριστοῦ, ὃν τρόπον εἴρηται· Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τοῦ ἐνὸς Πατρὸς φύσει, καὶ οὐ δημιουργικῆ ἐνεργείᾳ, προήλθον αἱ μακάριαι ὑπεστάσεις αὗται, εἰς τὸν αὐτὸν ἕνα ἀνάγονται. Ἴνα γὰρ μὴ τις ὑποπτεύσῃ ἀρχὴν αὐτοῦ εἶναι ἢ πέρας. **B** ἀλλ' ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ προόδου πιστεύσῃ ἀληθῶς αὐτὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀναπνευσθὲν ἀνάρχως, καὶ οὐ γενόμενον, ὡς ἐν τῶν ἄλλων λειτουργικῶν πνευμάτων· διδάσκων [53 b] ὁ Κύριος ἔν τῳ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, λέγει· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. » Οὐκ εἶπε δὲ, κτίζεται. Πᾶσα μὲν γὰρ γέννησις καὶ ἐκπόρευσις, διὰ τῶν ἰσῶν καὶ ὁμοίων ἐπιτελεῖται· μάλιστα δὲ διαφερόντως ἢ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς Πατρὸς καθ' ἑνωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητός ἐστι γέννησις καὶ ἐκπόρευσις. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν κτισμάτων ἡγείται τῷ χρόνῳ ὁ πρωτότυπος· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ συμφεστώτως καὶ συμπροεληλυθότως. Συνῶδων δὲ τῷ Κυρίῳ καὶ Ἰωάννῃς ἐκήρυξε τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσῶν καὶ ἀπαράλλακτον, ὅλον, ὡς ἂν εἴποι τις, τὸν ἀπερίγραφον Θεὸν Πατέρα περιλαβάνον, καὶ παρὰ πιστοῖς εὐρισκόμενον δείκνυσιν, εἰπών· « Ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν· » ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς εἶπεν· « Ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ εὔρακε τὸν Πατέρα· » καὶ, « Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον. » Οὐδὲν γὰρ ὅλως κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ χρόνον, ἢ ὄξαν ὑφασιν ἔχον, δύναται τὴν ἄλην ἐκφαίνειν ἀλήθειαν, ἢ ὁμοειδὲς τυγχάνειν, καὶ ἰσῶν

(67) *Meus, et tuus.* Simile argumentum, ductum scilicet ex voce, « meus, » lege apud Hilarium, tom. II, pag. 148, 149, 167.

(68) *Spiritus Filii.* Cum Spiritus sanctus in Scripturis dicitur « Spiritus Filii, » id ita explicat Didymus, ut Spiritum ipsum Filio consubstantialem esse significet. Eodem plane modo ratiocinatur et in libro *De Spiritu sancto*; nam num. 31, « Ostendit, inquit, quia unitate sit junctus ad Filium : unde et Filii dictus est Spiritus; » numero autem 31, idem argumentum fusius persequitur. Post Didymum Theodoretus quoque (prætereo alios Patres) in *Ep. ad Rom.* cap. x, num. 11 : « Sanctum, inquit, Spiritum et Dei appellavit, et Christi : non quod, ut volunt hæretici, ex Deo per Filium creatus sit; sed quia est ejusdem cum Patre et Filio substantiæ. » Quin etiam cum S. Cyrillus in Anathematismis « proprium Filii Spiritum » dixisset, veritus Theodoretus ipse, ne id sensu Macedoniano prolatum fuisset, sic respondit : « Proprium autem Filii Spiritum, si quidem ut ejusdem cum eo naturæ, et ex Patre, procedentem dixit (Cyrillus), semel confitebimur..... Si vero tanquam ex Filio, aut

per Filium exstantiam habeat, hoc ut blasphemum et impium rejiciemus. » Nimirum eum sensum rejicit Theodoretus, quem Biblicæ illi locutioni Anomœi adhibebat, dum Spiritum sanctum « ex Filio, » aut « per Fillum » exstitisse inquebant per creationem.

(69) *Christum.* I Cor. i, 24. Vide notas ad segm. 171 a, seu lib. III, cap. 7.

(70) *Spiritus.* Joan. xv, 26.

(71) *In hoc.* I Joan. III, 24, ubi Græca editio habet ita, ut Vulgatus int. transtulit : « Et qui servat mandata ejus, in illo manet, et ipse in eo : et in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis. » Omitto Græca brevitatis causa. Atque illud potius animadverto, hunc ipsum textum ad illud idem probandum, quod hoc in loco vult Didymus, afferri etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 40 : sed sensum potius utrobique afferri, quam verba. Ibi enim ita dictavit : « Et in Joannis Epistola : « In hoc cognoscitur Deus habitans in » quibusdam, cum « manserit in » eis « Spiritus quem dedit. » Ex quibus omnibus indissociabilis, atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur. »

ἔχειν ἐπίγνωσιν· οὕτως δὲ τὶς τύχοι ἂν μετοχῆς ἁ
θεότητος ἀληθοῦς διὰ κτίσματος· δίδονται δὲ τὸ ἅγιον
Πνεῦμα, οὐ κατατομῆς μερισμοῖς, ἀλλὰ τῷ λόγῳ
τῆς μετουσίας, καὶ τοῦ μὴ νοεῖσθαι ἑτεροφυῶς, ἢ
ἐτερογνώμως τοῦ Πατρὸς οἰκεῖν ἐν ἡμῖν. Ἐδείξε
δὲ ἅμα ὁ τῆς βροντῆς υἱός, ὡς ἐνθα ἐστὶ τὸ ἅγιον
Πνεῦμα, πάρεστιν ὁ Θεὸς Πατὴρ, οὐ Πνεῦμά ἐστιν·
ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς προανεφώνησεν, εἰπὼν·
« Ἐνωκῆσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ
ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός. »
Ὡς πάλιν τὸ ἀντικείμενον δηλοῖ, ὅτι Ἐἴ τις τὸ Πνεῦμα
τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν [54 a] ἀληθινὸν οὐκ ἔχει, οὐδὲν
τὸν Πατέρα ἔχει· παρ' οἷς δὲ μὴ αὐτὸς ἐστίν, οὐδὲν
ἀληθές, οὐδ' ἀσφαλές, οὐδὲ βέβαιον. Ὡς τὸ ἔμπαλιν·
Ὅστιν λέγων περὶ αὐτοῦ, κἀν αἰρετικῶς ὢν τύ-
χος, ἐὰν ἐρωτηθῆ περὶ ποιοῦ διαλέγεται πνεύματος,
λέγει, « τοῦ ἁγίου· » καὶ εἰ αὐθις πάλιν πεύσις αὐτῷ
προσενχεθεῖ, « ποιοῦ ἁγίου, » ἀνάγκη αὐτὸν εἰπεῖν
εἰς φανερωτάτην δῆλωσιν, « τοῦ Πνεύματος τοῦ
Θεοῦ, » ὡς τῶν ἄλλων μὴ οὐσιαστικῶς ὄντων αὐτοῦ.
Μοχθηροὶ δὲ ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἀκούουσι γινόμενοι
αἰρετικοὶ, βλαβίαις ἐπιχειρήσειν συκοφαντοῦσι τοὺς
ἡμῶν καὶ αὐτῶν ἁμείνους, καὶ μέγιστον διαφέρου-
τας, καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χρήσαντας
ἀγίους, οἷς οὐκ ἐναντία νομοθετήτων. Φασὶ γὰρ
κατὰ λέξιν οὕτως· Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ Θεός· « Ὁ παῖς
μου Ἠσαίας· » καὶ, « Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραὴλ, »
ἢ « μου » συλλαβὴ ἔχειν τι κοινὸν τῆν ἀνθρωπίαν
φύσιν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δεικνυσιν; Ὅπερ οὖν,
φασὶ, τοῦτο εἶπεν ὡς τοῦ εἶναι αὐτοῖς αἰτιος, οὕτως
καὶ τὴν ψυχῶσιν αὐτῶν « Πνεῦμά μου » προσεί-
πεν. Εἴ τις δὲ αὐτοῖς τῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας
λόγος ὑπῆν, οὐκ ἂν τηλικαῦτα ἔπαιον. Πρῶτον μὲν
γὰρ αὐτῷ τῷ φάναι, Ἠσαίαν, καὶ, Ἰσραὴλ, ἀνθρώ-
που ἐδήλωσε· προσέθηκεν δὲ κατ' ἐξαιρετικὸν αὐτοῖς
τὸ « μου » ὡς αὐτῷ ταῖς πράξεις προσήκουσιν. Τὸν
Ἠσαίαν δὲ παῖδα ἐκάλεσε, τοῦτ' ἐστὶν οἰκείτην· τὸν
δὲ Ἰσραὴλ πρωτότοκον, ὡς πρῶτον ἀρξάμενον λα-
τρεῖν αὐτῷ, καὶ ὄντα τῇ περὶ αὐτὸν διαθέσει, καὶ
φρονέει τοῦ Θεοῦ, ἐν τάξει υἱοῦ. Ὅστε τὸ « μου, »
ἐπὶ μὲν τοῦ ἀληθινοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀληθινοῦ Πνεύ-
ματος λεγόμενον παρὰ τοῦ Θεοῦ, τὴν οἰκειώσιν τῆς
σύζευκτος δηλοῖ· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων πάντων, τὸ αὐτῷ
κατὰ δεσποτείαν ἢ πίστιν διαφέρειν· ὡς καὶ ἡμεῖς
εἰσθαμεν λέγειν, ἐπὶ μὲν τῶν ὁμοουσιων ἡμῖν, « Ὁ
υἱός μου, τὸ πνεῦμά μου· » ἐπὶ δὲ τῶν [54 b] ἄλ-
λων, « Ὁ ἀγρός μου, ὁ ἵππος μου, » ἀλλὰ καὶ, « ὁ
Θεός μου. » Ὅν τρόπον γὰρ τὸν τῆς θείας φύσεως
ἐνυπόστατον Λόγον, οὐ τὸ ἀπλῶς καὶ ἀπολελυμένως

nobis, ex Spiritu ejus, quem dedit nobis; eo
modo quo Filius dixit: « Qui vidit (72) me, vidit
Patrem; » et: « Ego (73) a Patre exivi. » Nihil
enim omnino quod secundum essentiam, aut tem-
pus, aut gloriam inferius sit, totam exhibere ac
representare valet veritatem, aut ei conforme (74)
esse, et æquali cum ipsa veritate **120** cognitione
cognosci: nec præterea potest quis veram deitatis
participationem consequi per creaturam: datur au-
tem Spiritus sanctus non concisim et per partes,
sed ratione participationis, et quia concipi non po-
test, eum ita habitare in nobis, ut sit alterius a
Patre naturæ, aut sententiæ. Quin illud etiam simul
ostendit tonitruū filius (75), ubi est Spiritus san-
ctus, ibi adesse Deum Patrem, cujus est Spiritus
id quod ipse quoque Deus antea inelamans dixerat:
« Inhabitabo (76) in eis, et inambulabo, et ero illo-
rum Deus, et ipsi erunt populus meus. » Sicut rur-
sus ex opposito declarat, si qui Spiritum Dei ut
verum Deum non habent, eos ne Patrem quidem
habere ut talem: iis autem, apud quos talis non est
Pater, nihil verum, nihil tutum, nihil firmum esse
potest. Sicut vice versa quicumque de ipso loquens,
quamvis hæreticus fuerit, si interrogetur de quo
nam spiritu disserat, « de sancto, » inquiet; ac si
rursus urgeatur interrogatio, « de quo sancto, »
necesse est ut ad explicandam clarissimè mentem
suam dicat: « de Spiritu Dei; » cum alii spiritus,
non sint substantialiter ipsius Dei. Hæretici autem
cum sibimetipsis, tum auditoribus graves ac mole-
sti, sanctos, qui nobis et ipsis meliores sunt,
multoque excellentiores, quique divinitus inspirati
de Spiritu sancto scripserunt, quibus proinde con-
traria statuere non licet, violentis conatibus inva-
dunt, et eorum verba calumniosis interpretationi-
bus pervertunt. Sic enim ad verbum (77) aiunt:
Cum ait Deus, « Puer (78) meus Isaias; » et, « Fi-
lius (79) primogenitus meus Israel, » nunquid vox
illa, « meus, » ostendit, naturam humanam habere
aliquid commune cum Dei natura? Sicut ergo, in-
quiunt, hæc dixit Deus, quatenus illis causa est ut
existant; ita et eorum animationem, Spiritum suum
vocavit. At si quam illi veritatis atque accuratæ
interpretationis rationem haberent, in hujusmodi
errores non inciderent. Nam priusquam eo ipso quod
Isaiam, et Israel nominavit, de hominibus se loqui
ostendit. Ut vero eos a reliquis secerneret, addidit
121 iis pronomen illud, « meus, » quasi ob illorum
gesta ejus propinqui forent. Ac Isaiam quidem pue-

(72) Qui vidit. Joan. xiv, 9.

(73) Ego. Joan. xvi, 27, 28.

(74) Conforme. In Græco, ὁμοειδές. Cujus vocis nullum in vulgaribus lexicis affertur exemplum. Ea tamen usus est, ut alius taceam, M. Aurelius Antoninus lib. vi, num. 37, et alibi.

(75) Tonitruū filius. Id est, Joannes ipse. Nemo enim ignorat, Jacobum Zebedæi filium, et Joannem ejus fratrem a Christo Domino apud Marc. iii, 17. « Boanerges, » hoc est, « tonitruū filios, » cognominatos esse. De voce autem ipsa « Boanerges » lege, si pla-

cet, Possini *Spicilegium evangelicum*.

(76) Inhabitabo. II Cor. vi, 16; Levit. xxvi, 41, 42. In secunda quidem ad Corinthios Bibliā pro μου habent μοι. In Levitico autem Complutensis editio: Καὶ θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν..... Καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν.

(77) Ad verbum. Videtur hic afferre ipsa Eunomii aut Macedoniani alicujus hæretici verba.

(78) Puer. Isa. xx, 3.

(79) Filius. Exod. iv, 22.

rum vocavit, id est, servum; Israelitem vero primogenitum, quippe qui ipsum adorare primum cœpit (80), et spectata cum sua in Deum affectione, tum Dei ipsius cura et sollicitudine, loco filii erat. Itaque vox, « meus, » de vero quidem Filio, et de vero Spiritu dicta a Deo, proprietatem (81) conjunctionemque significat naturæ; de aliis autem omnibus cum dicitur, denotat, eos attenda dominationis aut fidei ratione ab ipso differre. Ita nos quoque dicere consuevimus non modo de his, quæ nobis sunt consubstantialia, « filius meus, spiritus meus; » sed et de aliis, « ager meus, equus meus, » imo etiam, « Deus meus. » Nam quemadmodum divinæ naturæ subsistens Verbum ex hypostasi Dei genitum esse ostenditur non simpliciter et absolute ex eo quod nominetur Filius, et Unigenitus, et Verbum Dei, et Christus, sed ex eo quod adnexam videamus iis appellationibus vocem, « meus, » et « tuus, » (ut cum Deus inquit, « Hic est (82) Filius meus dilectus; » et rursus, « Sermo (83) meus bonus; » et, « Paravi (84) lucernam Christo meo: » cumque nos clamamus, « Filius tuus, Unigenitus tuus, Christus tuus; ») neque vero ex eo quod homonymie, id est, æquivoce, aut synonyme, hoc est, univoce de nobis scriptum sit (85), « Filii (86) hominum, usquequo gravi corde? » isthæc homonymia, seu nomen similitudo Filium Dei excludit a deitate: ita Spiritum sanctum ex paterna hypostasi processisse ostenditur non ex eo quod simpliciter vocetur Spiritus, sed ex eo quod connexa fuerit huic nomini aut, cum loquitur Deus, vox « meus, » aut, cum loquitur creatura, vox « tuus, » aut etiam vox « sanctus, » vel « incorruptibilis, » vel « æternus: » neque vero ex eo quod homonymie administratorii spiritus, ac nostri quoque spiritus aut sancti vocati fuerint, aut æterni, concludi **122** potest, eum secundum naturam non esse verum Spiritum Dei; nam vel in ipsis locutionibus arcanis, quæ de illo dictæ sunt, invenitur omnino aliquid, quod divinam ejus naturam ac potentiam manifestat. Creaturæ autem superadditam earum naturæ sanctitatem atque æternitatem acceperunt, ac nunquam ista ex seipsis secundum naturam habuerunt ullo modo. Cæterum nonne hæretici (87) isti ipsi semetipsos accusare deprehendantur, quia vocem « meus » de Filio Dei prolatam, et vocem « sanctus, » et « æternus » simpliciter ita interpretantur,

(80) *Primum cœpit.* De Israelitico populo, seu de Jacobo, aut Israelis posteris, non de Jacobo ipso accipienda hæc sunt, ut patet: alioquin manifesto falsum esset quod ait Didymus, etsi verbo λατρεύειν non « adorandi, » sed « sacrificandi » significationem tribueremus.

(81) *Proprietatem.* Ubi Hieronymus lib. *De Spiritu sancto*, num. 26, vertit: « Proprietatem, et, ut ita dicam, familiaritatem, » οἰκείωσιν a Didymo scriptum fuisse puto, ut hoc in loco.

(82) *Hic est.* Matth. iii, 17.

(83) *Sermo.* Hæc verba non modo in Vulgata Bibliorum translatione non reperiuntur, sed ne in Græca quidem. Citat vero ea Didymus ex Aggæi cap. ii, vers. 5, propterea quod hujusmodi in suis exemplaribus additamentum haberet, ut patet ex

Α εἰρησθαι Υἱὸν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ Χριστὸν, δείκνυσαι γεγενῆσθαι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ ἔχειν συνημμένην τὴν συλλαβὴν τοῦ « μου » καὶ « σου » (ὡς ἦνίκα ὁ μὲν Θεὸς λέγει· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός· » καὶ πάλιν· « Ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός· » καὶ, « Ἔτοιμασα λύχρον τῷ Χριστῷ μου· » ἡμεῖς δὲ ἀνευφημοῦμεν, Ὁ Υἱὸς σου· ὁ Μονογενῆς σου· ὁ Χριστὸς σου)· οὐδέ γε μὴν τὸ ὁμωνύμως ἢ τυκωνύμως περὶ ἡμῶν γεγράφθαι, « Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; » ἐξέλκει τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἢ ὁμωνυμία τῆς θεότητος· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ τὸ ἀπλῶς εἰρησθαι Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ συνησθαι τῷ ὀνόματι, ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ « μου, » ἢ ὡς ἀπὸ τῆς κτίσεως τὸ « σου, » ἢ καὶ τὴν « ἅγιος, » ἢ « ἀφθαρτος, » ἢ « αἰώνιος » λέξιν δηλοῦν ἐκπεπορευθαι αὐτὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· οὐδέ γε μὴν τὸ ὁμωνύμως εἰρησθαι τὰ λειτουργικὰ καὶ τὰ ἡμῶν πνεύματα, ἢ ἅγια, ἢ αἰώνια, ἐξέλκει αὐτὸ τοῦ κατὰ φύσιν εἶναι ἀληθινὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν τοῖς αἰνίγμασι γὰρ αὐτοῖς τοῖς περὶ αὐτοῦ εὐρίσκειται τις πάντως δῆλωσις περὶ τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ δυνάμεως. Τὰ δὲ κτίσματα πρὸς τὴν ἑαυτῶν φύσιν εἶλαβε τὸ ἅγιον καὶ αἰώνιον, οὐ καθάπαξ ταῦτα κατὰ φύσιν ἐξ ἑαυτῶν ἔχοντα. Ἐπεὶ μὴ γε αὐτοὶ οὗτοι αἰρετικῶς εὐρίσκονται κατηγοροῦντες ἑαυτῶν, οἷτι τὸ « μου » ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ « ἅγιον » καὶ τὸ « αἰώνιον » ἀπλῶς δέχονται ὡς ἀγγέλλον ταυτέτιτα τῆς θεϊκῆς φύσεως· Ἐπειτα πρὸς τοῦτοις, οὐ τὴν ψύχωσιν ἡμῶν πνεῦμα ὠνόμασεν ἐν ταῖς προκειμέναις ἀποδείξεσιν, ἀλλὰ τὸ αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐχόντων γὰρ ἡμῶν τὸ ἴδιον πνεῦμα, [55 a] ἐδόθη ἡμῖν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ. Εἶπε γὰρ ὁ Πατήρ· « Οὐ μὴ καταμεῖνη τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις· » καὶ ὁ Υἱός· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » Δῆλον δὲ, ὡς τοῖς ἤδη ἔχουσι τὸ οἰκεῖον ἡμῶν πνεῦμα ἐλέγετο περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος. Καθὰ τοῖνον ὁ Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, υἱικῶς γεννητικός· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πνευματικῶς ἐκπορευτικός, καὶ οὐ δημιουργικῶς. Καὶ ὡς ὁδεμία παραλλαγὴ οὐσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ δόξης τῷ μονογενεῖ Υἱῷ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, διαφορὰ δὲ πᾶσα, εἰ γε θέμις τοῦτο φάναι, πρὸς τὴν κτίσιν· οὕτω καὶ τῷ ἐνὶ θεικῷ Πνεύματι. Τὸ οὖν μηδὲ ἀκούειν τὰ αἰρετικῶν, τῷ

μὴ καὶ προσείμενον αὐτὰ ἀκούειν δικαιοτέρων.

segm. 49 b, ubi eum locum alias attulit. Ducta fortasse sunt, et illic translata ex primo versiculo psalmi xliii, quem de Filio intelligit Tertullianus in libro *adv. Præzeam*, cap. 11: « Distincte, inquit, Pater et Filius demonstrantur, distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a Deo: « Eructavit cor meum sermonem optimum. »

(84) *Paravi.* Psal. cxxxii, 18 (seu 17).

(85) *Ex eo quod..... scriptum sit.* Pro τὸ... γεγράφθαι lego τῷ... γεγράφθαι. Legenda quæ Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 58, de homonymis et synonymis ait.

(86) *Filii.* Psal. iv, 5.

(87) *Hæretici.* Non Eunomianos, sed Macedonii asseclas indicat.

at identitatem divinæ naturæ enuntiet (88)? Præterea non animationem nostram spiritum nominavit in allatis antea Scripturæ testimoniis, sed Spiritum sanctum suum: nobis enim proprium Spiritum jam habentibus datus est etiam Spiritus Dei. Ait namque Pater: « Nequaquam (89) manebit Spiritus meus in hominibus his; » et Filius: « Accipite (90) Spiritum sanctum. » Porro de divino Spiritu hæc dicta fuisse perspicuum est, cum ad nos pertineant, qui proprium nostrum spiritum iam habebamus. Sicut ergo Filius Verbum Dei filialiter (91) genitus est, ita sanctus Spiritus spiritaliter processit, non vero per creationem: et sicut nulla essentia, et potestatis, et gloriæ differentia est in Unigenito Filio, respectu Dei Patris, sed omne discrimen (si ita loqui fas est) in creaturâ, nempe in assumpta humanitate, consistit: ita ne in divino quidem uno Spiritu ulla est hujusmodi discrepantia. Satius ergo est quæ hæretici effutunt omnino non audire, quam non ea quidem admittere, sed tamen aures illis adhibere.

ΚΕΦ. Γ΄.

Περὶ τοῦ ἐκ διαφόρων ὀνομάτων σηματοδοθῆναι τὴν θεϊκὴν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὁ δὲ ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς, δευτέρου μαρτυροῦσι τὰ λόγια, ὅτι διάφορα θεοπροπη ὀνόματά ἐστι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, πολλὴν τε ἄλλην ἔμφασιν ἐπισημένην, καὶ ἰσχύϊν ὑπερτέραν πάντων, καὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συνεῆ, καὶ κρείττονα τῆς προεπωδουμένης ἐρμηνείας συνεισφέροντα τοῖς προκειμένοις θεωρήμασι καὶ ἐπι ἀναπλοῦντα, ἕνα μὲν τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν, ἕνα δὲ τὴν αὐθεντικὴν δύναμιν, καὶ παραμυθούμενα τὴν ἀδυναμίαν ἡμῶν, τὴν περὶ τὸ ἀξίως ἐρμηνεύσθαι αὐτοῦ. ἡ ἐρμηνεία ῥημάτων, ἡ θεωρίαν αὐτοῦ, καὶ παρῆρησιαν παρέχοντα, ἀκινδύνως ὁμοούσιον τοῦ Θεοῦ καλεῖν αὐτὸ, καὶ πιστεύειν τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ. Καὶ οὐχ εὐρίσκομεν οὐδὲν τῶν ἄλλων πνευματικῶν καταξιωθὲν κληθῆναι τοῖς ὀνόμασι τούτοις. Τὸ δὲ μόνως καὶ φύσει ὑπάρχοντα ταῦτα, οὐδὲν ἐστι τῶν πάντων, ἀλλὰ Θεός. Ἔστι δὲ τὰ ὀνόματα τὰδε: Πνεῦμα ἅγιον, ὡς πανταχοῦ γέγραπται: Πνεῦμα ἁγιασμένης, καὶ ἁγιάζον. [55 b] ὡς γράφει: Ῥωμαίοις: Παῦλος, δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀχωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγελιστο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενεμένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἁγιασμένης: καὶ πάλιν: Ἰνα γέννηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπροδέκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ: καὶ ἐτέρωθι: Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί ἡγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἰλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπαρχὴν εἰς σωτηρίαν, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πιστεῖ ἀληθείας. Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ, ὡς Παῦλος ἐν δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ πρὸς Τιμόθεον ἔγραψεν: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὑμῖν ὁ Θεός

A

123 CAP. III.

Ex diversis Spiritus sancti nominibus divinam ejus naturam colligi.

Ut autem initio (92) diximus, testantur secundo loco divina oracula, varia esse ac diversa Spiritus Dei nomina, divinæ majestati convenientia, quæ non modo allatis antea capitulis, atque animadversionibus sublimem aliam speciem, et emphasim haud modicam conferunt, atque habitudinem, seu relationem supra omnia elevatam, et a Patre ac Filio non disjunctam, et quavis vel magnificentissima interpretatione potiore ostendunt; verum etiam eorum alia quidem divinam ejus naturam, alia vero propriam ipsius potestatem expriment, ac nostram consolantur impotentiam, qui pro merito illum assequi aut textuum explicatione, aut mentis contemplantatione non valemus, et animum nobis addunt, ut eum confidenter ac sine errandi periculo consubstantiali Deo vocemus, et sanctificantem esse credamus. Neque vero ullum ex aliis spiritibus dignum habitum esse invenimus qui his nominibus appellaretur. Ast ille qui unico et singulari modo, et ex natura sua hæc existit, non est omnino ex numero aliorum omnium, sed est Deus. Hæc autem sunt ea quæ dixi nomina: Spiritus sanctus, ut passim legitur in Scriptura; Spiritus sanctitatis, et sanctificans, ut scribit ad Romanos: « Paulus (93) servus Jesu Christi, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis, de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem: qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis; » et rursus: « Ut fiat (94) oblatio gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto; » et alibi: « Nos autem (95)

(88) Enuntiet. Lego ἀγγέλλον pro ἀγγελον.

(89) Nequaquam. Gen. vi, 3.

(90) Accipite. Joan. xi, 22.

(91) Filialiter. In Græco, υἱικῶς. Quam dictionem nunc primum non cudit Didymus, sed ab aliis antea adhibitam usurpat. Ita in epistola cxix Basilii legitur: Τὸν δὲ Υἱὸν, υἱικῶς (εἶναι) Πατέρα, id est, « Filium vero filialiter esse Patrem. » Quæ tamen verba non scripsit Basilius, sed ea affert ipsemet ex quadam epistola, quam ejus adversarii a Basilio ipso ad Apollinarium scriptam slexerant, quæque ab accuratissimis, doctissimisque monachis Maurinis inter epistolas Basilii ad Apollinarium, et Apollinari ad Basilius inedita non est, quod ejus apographum non invenerint; sed inveni ego in perve-luto codice sæc. x circiter, ac penes me habeo.

Agitur in ea de voce ὁμοούσιος, et ita incipit: Ἐδεξαμην τὸ γνώρισμα τῆς πίστεως. Concluditur autem his verbis: Οὐχ ὡς ἕτερον ἐν τῷ κοινῷ δεχομένους ἐνοειδῶς, οὔτε ἐν τῷ ἰδίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (οὐ γὰρ ἐμπεριέχεται τῷ κοινῷ τὸ ἰδίον), ἀλλ' ἑκάτερον ὡς ἐν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐκπέφηνεν ὁ Θεὸς Λόγος.

(92) Initio. Vide postrema verba primi capituli hujus libri, et secundi capituli prima.

(93) Paulus. Rom. i, 1-4.

(94) Ut fiat. Rom. xv, 16.

(95) Nos autem. II Thess. ii, 13. Græca editio nunc pro ἀπαρχὴν, id est « primitias, » habet ἀπ' ἀρχῆς, id est « ab initio. » Nimirum cum pro ἀπ' ἀρχῆς scribatur etiam ἀπαρχῆς, ut ἐξαρχῆς, et καταρχῆς, idcirco facilis fuit mutatio vocis ἀπαρχῆν in vocem ἀπαρχῆς. At Vulgatus interpres legit,

debemus gratias agere Deo semper pro vobis, **124** A fratres dilecti a Domino, quia elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide veritatis; Spiritus potestatis, et dilectionis, et castigationis, seu moderationis: sicut Paulus in secunda ad Timotheum Epistola scripsit: « Non enim (96) dedit vobis Deus spiritum servitutis, sed spiritum potestatis, et dilectionis, et emendationis (97); » et ad Romanos: « Obsecro (98) autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus; » et alibi: « Fructus (99) autem Spiritus est charitas, gaudium, pax. » Cui simile est illud: « Deus (1) charitas est; » et illud alterum: « Transtulit (2) in regnum Filii dilectionis suae; » et illud: « Sicut (3) Christus dilexit Ecclesiam; » et rursus illud: « Filii (4) Dei, qui dilexit me. » Simile est etiam illud: « A modo (5) videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Patris; » et illud: « Ego (6) cognovi virtutem exeuntem ex me. » Spiritus sapientiae et intelligentiae, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiae et pietatis, Spiritus timoris Dei, Spiritus iudicii et combustionis: sicut Isaias propheta eum vocat (7); et sicut Sapientia dicit: « Benignus (8) enim Spiritus sapientiae; » et sicut Moyses in Exodo disserit: « Ecce (9) vocavit Deus ex nomine Bezeleel filium Uri, filium Or (10), de tribu Juda, et implevit eum Spiritu divino sapientiae et intelligentiae, et scientiae; » et secundum Baruch: « Dereliquit (11) fontem sapientiae; » et ut Proverbia docent: « Deus (12) sapientia fundavit terram, paravit autem caelos in prudentia. » Quo modo de Deo Patre Isaias inquit: « Ipse (13) Sapiens duxit super ipsos mala; » de Unigenito autem Paulus dixit: « Christus (14) Dei virtus, et Dei **125** sapientia; » et alius (15): « Benedicam Do-

ut Didymus; vertit enim « primitias. » Eodemque modo legit ipse Didymus in libro *De Spiritu sancto* num. 53, ubi haec exstant: « Et nunc in praesenti [*codex noster*: ex praesenti] Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo quod ait: « Debemus autem et nos [*voculae*, et nos, *desunt in nostro codice*] gratias agere Deo... quia elegit Deus nos [*legendum fortasse*, vos] primitias in salutem... Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur [*codex noster*, superintelliguntur] in Spiritu, » etc.

(96) *Non enim*. II Tim. i, 7. In Graecis Bibliis omittitur vox πνεῦμα secundo loco, et pro δουλείας legitur in illis δευλείας, id est « timoris. »

(97) *Emendationis*. Aut, « sobrietatis, » ut vertit Vulg. interpres.

(98) *Obsecro*. Rom. xv, 30.

(99) *Fructus*. Galat. v, 22.

(1) *Deus*. I Joan. iv, 8.

(2) *Transtulit*. Coloss. i, 13.

(3) *Sicut*. Ephes. v, 25.

(4) *Filii*. Galat. ii, 20.

(5) *A modo*. Matth. xxvi, 64. Graeca editio habet ἀπ' ἀρι pro ἀπάρι, quod idem est. At praeterea omittit vocem Πατρός, id est « Patris. » Vulgatus int. pro Πατρός legit Θεοῦ, id est « Dei, » ut et Marc. xiv, 62. Graeca vero editio utrobique utramque vocem omittit. Vocem autem Θεοῦ habet Luc. xxi, 69, ubi eadem repetitur sententia.

πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. » καὶ πρὸς Ῥωμαίους. « Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος. » καὶ ἐτέρωθι. « Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη. » ὅμοιον τῷ, « Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, » καὶ τῷ, « Μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. » Καὶ, « Καθὼς ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν τὴν Ἐκκλησίαν. » καὶ πάλιν. « Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με. » ὅμοιον καὶ τῷ, « Ἀπάριτι βίβασθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς, » καὶ τῷ, « Ἐγὼ ἔργων δύναμιν ἐξελεύσασαν ἐξ ἐμοῦ. » Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως. Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος. Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. Πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Πνεῦμα κρίσεως καὶ καύσεως, ὡς Ἡσαίας προφητεύει. καὶ ὡς ἡ Σοφία λέγει. « Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας. » καὶ ὡς Μωϋσῆς ἐν τῇ Ἐξόδῳ διηγείται. « Ἰδοὺ ἀνακείμενος ὁ Θεὸς ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ τὸν τοῦ Οὐρί, [56 a] τὸν τοῦ Ὀρ, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, καὶ ἐπέπλησεν αὐτὸν Πνεῦμα θεῖον σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ ἐπιστήμης. » καὶ κατὰ τὸν Βαρούχ. « Ἐγκατέλιπε τὴν πηγὴν τῆς σοφίας. » καὶ ὡς αἱ Παροιμίαι διδάσκουσιν. « Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασεν δὲ οὐρανὸν ἐν φρονήσει. » καθὰ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς Ἡσαίας εἶπεν. « Ἀστὸς σοφὸς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακά. » Περὶ δὲ τοῦ Μονογενοῦς Παύλος εἶπε. « Χριστὸς, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » καὶ ἄλλος. « Εὐλόγησά τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με. » Πνεῦμα πράττης, καθὰ Παῦλος νοθετεῖ Γαλάτας. « Ἀδελφοί, ἐάν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἐν τινὶ παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν Πνεύματι πράττης. » Πνεῦμα παιδείας, τοῦτ' ἐστὶ σοφίας. Ἡ γὰρ Σοφία λέγει. « Πνεῦμα παιδείας φεύξεται δόλον, καὶ ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων. » Πνεῦ-

(6) *Ego*. Luc. viii, 46, ubi Graeca editio habet ἀπ' ἐμοῦ pro ἐξ ἐμοῦ.

(7) *Vocat*. Ex Isa. xi, 2 et 3, et iv, 4.

(8) *Benignus*. Sap. i, 6. Graeca editio pro σοφίας habet σοφία, id est « sapientia. » At Vulg. interpres ac Didymus et hic, et in libro *De Spiritu sancto*, legit « sapientiae. » Ita enim habet num. 58: « Benignus siquidem est [*voculam*, est, *omittit codex noster ms.*] Spiritus sapientiae. »

(9) *Ecce*. Exod. xxxv, 28, 29 (seu 30, 31).

D (10) *Filius Or*. Graeca Biblia, οὐτοῦ Ὀρ, id est « filii Or. » Compl. ed. Exod. xxxi, 2, habet Ὀρ, seu « Hor. » Quae lectio, sive pronuntiatio Hebr. exemplari consentit, in quo nomen « Hor, » vel « Hur » scribitur cum littera η, cui litterae nihil melius in Graeco respondere potest, quam densus spiritus.

(11) *Dereliquit*. Baruch. iii, 7 (ap. Vulg. 12). Graeca editio habet ἐγκατέλειπε, id est « dereliquisti. »

(12) *Deus*. Proverb. iii, 19. Hunc versiculum etsi ad Spiritum sanctum hic referat, ad Filium tamen refert tum segm. 166 a, tum in catena in *Jobum* a Peltano translata, pag. 81.

(13) *Ipse*. Isa. xxxi, 2. Graeca ed. σοφός, id est, « sapiens, » pro σοφός, id est, « sapiens. »

(14) *Christus*. I Cor. i, 24. Sed Biblia haec efferunt quarto casu, ut Didymus ipse alibi.

(15) *Alius*. Nempe Psaltes in psalmo xv, vers. 7. Biblia Graeca habent συνετίσαντα.

μα υιοθεσίας, ὡς Παῦλος τὸ πρῶτον Ῥωμαίοις ἐπίστευεν· « Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. Ὅτι γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα υιοθεσίας, ἐν ᾧ κρίζομεν, Ἄββὰ ὁ Πατήρ, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ. » Πνεῦμα ἐπαγγελίας, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, Ἐφεσίοις γράφοντα· « Ἐν ᾧ καὶ πιστεῦσαντες, ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ἧς ἐστὶν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν· » καὶ πρὸς Γαλάτας· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. Γέγραπται γάρ· Ἐπικατάρτος πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου· ἴσα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραάμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως. » Πνεῦμα πίστεως καὶ ἀποκαλύψεως, κατὰ τὸν αὐτὸν, Κορινθίους δηλοῦντα ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἐχόντες [56 b] δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως· » καὶ ἄλλιν· « Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Ὅμοιον οὖν Ῥωμαίοις ἐδήλωσεν· « Πιστὸς ὁ Θεός, δ' οὐ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » καὶ τῷ ὑπὸ Μωϋσέως ἐν τῷ Δευτερονόμῳ λεχθέντι· « Καὶ γνώση σήμερον, ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος Θεός ὁ Θεός ὁ πιστός· » καὶ τῷ Ψάλλοντι· « Πιστὸς Κύριος· ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » « Noli; (23) autem Deus revelavit per Spiritum suum. » Simile quid porro significavit Romanis : « Fidelis (24) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus. » Simile idem est quod a Moysē in Deuteronomio dictum fuit : « Et cognosces (25) hodie, quod Dominus Deus tuus hic Deus Deus fidelis. » Et quod a Psalte canitur : « Fidelis (26) Dominus in omnibus sermonibus suis, et san-

ctus in omnibus operibus suis. » Πνεῦμα ἡγεμονικόν, Πνεῦμα εὐθὲς, κατὰ τὸν Δαυὶδ ἐν τῷ Ὑξομολογούμενον. Ὅμοιος τῷ Ψάλλοντι ἐν λβ'· « Ὅτι εὐθὴς ὁ Λόγος τοῦ Κυρίου,

minum, qui tribuit intellectum mihi. » Spiritus mansuetudinis; sicut Paulus Galatas monet : « Fratres (16), et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spiritalia estis, talem instruite in Spiritu mansuetudinis. » Spiritus disciplinæ, id est, sapientiæ. Nam Sapientia inquit : « Spiritus (17) disciplinæ fugiet dolum, et recedet a cogitationibus stultis. » Spiritus adoptionis; sicut Paulus primum (18) Romanis scripsit : « Quicumque (19) enim Spiritu Dei aguntur, hi sunt filii Dei. Quod enim accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba (Pater); ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. » Spiritus promissionis; juxta eundem Apostolum Ephesii ita scribentem : « In quo (20) credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ; » et ad Galatas : « Christus (21) nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; scriptum est enim : Maledictus omnis qui pendet in ligno : ut in gentibus benedictio Abrahamæ fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem. » Spiritus fidei et revelationis, juxta eundem, qui in secunda ad Corinthios Epistola ita eum manifestat : « Habentes (22) autem eundem Spiritum fidei; » et rursus : « Simile quid porro significavit Romanis : « Simile quid porro significavit Romanis : « Simile idem est quod a Moysē in Deuteronomio dictum fuit : « Et cognosces (25) hodie, quod Dominus Deus tuus hic Deus Deus fidelis. » Et quod a Psalte canitur : « Fidelis (26) Dominus in omnibus sermonibus suis, et sanctus in omnibus operibus suis. » Spiritus principalis (27) seu guoernans, Spiritus rectus, 126 quemadmodum David in I psalmo (28) confitetur. Similique modo tum Psaltes in 127 xxxii

(16) *Fratres*. Galat. vi, 1.

(17) *Spiritus*. Sap. i, 5.

(18) *Primum*. Cur τὸ πρῶτον, id est « primo, » dixerit, divinare non ausim, cum una tantum sit Pauli Epistola ad Romanos. An eam ante alias tredecim scriptam putavit Didymus? An ideo ait, « primo, » quod similia legantur in Ep. ad Gal. iv, 5, 6. An vero aliquid a librario omissum conjiciemus? (19) *Quicumque*. Rom. viii, 14-16. Græca editio pro « Ὅτι γὰρ ἐλάβετε, et reliquis, habet οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε, et cætera. Quo modo legit et theologus noster segm. 74 b et 216 b. Passioneianum vero codicem vitio hic non carere verisimile est. Nam primum eisi Didymus capitulum hocce detruncaudo brevius voluisse putetur, valde durum tamen est illud, ὅτι γὰρ· deinde ubi una eademque vox bis occurrat, ut dictio ἐλάβετε hoc in loco, contingit non raro ut librarii a priore ad alteram, intermediis omissis, desiliant.

(20) *In quo*. Ephes. i, 13, 14.

(21) *Christus*. Galat. iii, 13, 14.

(22) *Habentes*. II Cor. iv, 13.

(23) *Nobis*. I ad Cor. ii, 10.

(24) *Fidelis*. Non in Epist. ad Romanos, sed in I ad Cor. i, 9, hæc existant, ex qua Didymus ipse ea citavit segm. 40 a.

(25) *Ei cognosces*. Deut. vii, 9. In Gr. edit. deest vox σήμερον, id est « hodie. »

(26) *Fidelis*. Psal. cxlvi, 14 (seu 13).

(27) *Principalis*. Hac dictione utuntur veteres, ut Græcam ἡγεμονικὸς Latine vertant. Itaque Ter-

tullianus in libro *De anima*, cap. 15, sic loquitur : « Summus in anima gradus, ... quod ἡγεμονικόν appellant, id est principale. » Et cap. 13 : « Discipere superest, principalitas ubi sit, id est, quid cui præest; » et in libro *adv. Heremogenem*, cap. 4 : « Quid principale, nisi quod super omnia? nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? » Alia ex aliis scriptoribus loca afferre supervacaneum est. Unum duntaxat ex Irenæi libro iii *adv. hæres.*, cap. 3, placet adjungere. Ibi hæc leguntur : « Ad hanc enim Ecclesiam (nempe ad Romanam) propter potiorem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique, fideles : » ubi plerique codices mss. pro « potiorem » habent « potentiorem. » Clericus nullo alio argumento innixus, quam suo in sedem Romanam odio, interpretem ait vertere debuisse, « propter potiorem antiquitatem. » Salmasius vero, ac Massuetus pro « principalitatem » putant Irenæum Græce scripsisse πρωτεύων, id est « primatum : » nempe Salmasius quidem ἐξάρητον πρωτεύων, Massuetus vero ὑπέρτερον πρωτεύων. Sed quomodo Irenæus scripserit, tandiu certo statui non poterit, quandiu Græcum ejus exemplar in lucem non proferetur. Attamen si post binos hæc doctissimos viros mihi dicere licet quod sentio, Irenæum potius voce ἡγεμονίαν usum crediderim, quam voce πρωτεύων. Veteribus enim translatoribus Græca ad verbum fere vertentibus solemne est, ut ubi in vocem ἡγεμονίαν et ἡγεμονικόν incidunt, « principalitatem » vertant, et principale

(28) *In I psalmo*. Vers. 13 et 11.

psalmo ait : « Quia (29) rectum est Verbum Domini, et omnia opera ejus in fide ; » tum Moyses inquit : « Rectus (30) Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo. » Spiritus gratiæ, sicut Apostolus Hebræis scribit : « Qui (31) Filium Dei conculcaverit, et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit. » Atqui idem aposto-

« principale. » ut jam dixi. Ita apud Irenæum ipsum lib. III, cap. 41, ubi vetus interpres habet, « et principale, et regale, » Græcis Irenæi textus habet καὶ ἡγεμονικόν, καὶ βασιλικόν. Et paulo post ubi legitur « principale, » Græce Irenæus dixit ἡγεμονικὴν. Ultra autem lectio, ὑπέρτερον πρωτεύειν, id est « superiorem primatum, » an ὑπερτέραν ἡγεμονίαν, probabilior sit, et Græcis auribus melius sonet, judicent qui in Græcis Patribus versati sunt. Equidem neque ὑπέρτερον πρωτεύειν, id est « superiorem primatum » legerem, nec ἐξαιρέτων πρωτεύειν, id est « eximium primatum. » Quod si voce ἡγεμονίαν usus est Irenæus, « principalitatis » vocabulum ibi non primatum duntaxat, sed rectionem gubernationemque totius Ecclesiæ significat. Itaque quod ait David, « Spiritus principalis, » a Didymo in comment. in Psalmos ad vers. 13 psalmi L dicitur ἄρχων καὶ ἡγεμονεύων, id est « imperans et gubernans. » Ac Romanam Ecclesiam Cyprianus quoque, epist. 55, vocat « Ecclesiam principalem. » Hoc ergo sibi vult Irenæus : « Ad Romanam Ecclesiam διὰ τὴν ὑπερτέραν ἡγεμονίαν, » id est « propter superiorem, qua potitur, gubernationem necessario convenire debere omnem Ecclesiam. » Lectionem interpretationemque meam parvi forsitan facies, Justine Febroni : quo enim alio te nomine compellem, nescio, nisi eo quod ipsemet ementitus es. At nihil nos ejus clamoribus commovemur, qui etsi in Romano episcopo primatum agnoscat, tam angustis tamen limitibus auctoritatem illi a Christo collatam coercet, ut eam pene ad nihilum redigere, ac omnem fere universalis Ecclesiæ administrationem ei adimere videatur. Qui summo Pontifici Clementi XIII volumen inscribens, « primum in terris Christi vicarium » eum appellat, quasi alius in terris sit Christi vicarius eo sensu, quo talis est successor Petri. Qui morem illum, quo nunc episcopi, sui nominis, et honoris auctorem agnoscunt, semetipsum « Dei, et apostolicæ sedis gratia episcopos » vocare solent, « sæculo XIV, necdum usitatum » fuisse confidenter asseverat pag. 257 secundæ editionis ; quamvis anno 1270 Auximatum episcopos sanctus Benvenutus (tom. V *Annal. Camaldul.*, pag. 213 Append.) eo se titulo appellaret, dum ita exordiebatur : « Benvenutus Dei et apostolica gratia Auximanus episcopus : » et mox adderet : « Auctoritate Dei, et apostolicæ sedis, et B. Leopardi : » Eodem autem sæculo XIII similem titulum sumpserit Gerardus archiepiscopus Nicosiensis, ut videre licet tom. XV *Conciliorum*. Qui pag. 258 hac ipsa formula, « Dei, et sanctæ sedis gratia, » primos in Gallia annis 1351 et 1365 usos esse archiepiscopos ait, ob « ea jura, quæ archiepiscopali Pallio annexere pontificibus visum est : » quamvis nec S. Benvenutus, nec urbis nostræ Febronio invisæ antistes anno 1343 archiepiscopus foret, sed episcopus, ac Beltramius tamen eo anno « Dei, et apostolicæ sedis gratia episcopus Bononiensis » vocetur in monumento, quod exstat pag. 387 Appendicis ad librum Bononiæ impressum, qui inscribitur : *Memorie istoriche concernenti le due Canoniche di S. Maria di Reno e di S. Salvatore*. Et in App. tom. V *Annal. Camald.*, pag. 513. Thomas episcopus Forolivian. an. 1555 eodem modo loquatur. Qui pag. 203 ex *Pithæo* statuit, « octo primis sæculis nullius synodi et decretorum ejus confirmationem a sede Romana postulasse » episcopos ; pagina vero 388 sententiæ ipsemet suæ circumscriptor synodum Chalcedonensem « petisse » ait

καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει : » καὶ τῷ Μωϋσῆϊ λέγοντι : « Εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. » Πνεῦμα χάριτος, καθὰ ὁ Ἀπόστολος Ἑβραίοις ἐπιστέλλει : « Ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυθρίσας. » Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἔγραψε, περὶ μὲν τοῦ

a Leone I, « sub confirmationis verbo ratihabitionem eorum, quæ contra voluntatem legatorum acta fuerant ; » ac sextam synodum in synodica epistola Agathonii pontifici hæc scripsisse : « Quam (doctrinam) ad iterum per honorabilia rescripta confirmetis, vestram rogamus paternam sanctitatem. » Qui pag. 231, ait Innocentium III, « ex persuasione contraria sacræ Scripturæ, toti antiquitati, conciliorum definitionibus, et observantiæ universalis Ecclesiæ » scripsisse hæc verba : « Majores Ecclesiæ causas, præsertim articulos fidei contingentes, ad Petri sedem referendas, » etc. ; quamvis multis ante sæculis ad Afros S. Innocentius I, rescripsisset in hunc modum : « Ut quidquid quamvis de disjunctis remotisque provinciis ageretur, non prius ducerent finiendum, nisi ad hujus (nempe Romanæ) sedis notitiam perveniret, ut tota hujus auctoritate quæ fuerit justa sententia firmaretur. » Qui, cum Cyprianus nonnullos Romanam navigaturos, postquam « in Urbe (id est Romæ) schisma factum erat, » hortatus sit, « ut Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem agnoscerent, ac tenerent, » fidenter affirmat pag. 185 non ita Cyprianum intelligendum esse, ut Romanam Ecclesiam vocet « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem, » sicut interpretes arbitrati sunt, sed « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem » nihil aliud esse, quam unitatem catholicam, eo quod alibi Ecclesiam catholicam vocet « matricem » Cyprianus : quasi vero aut idem sit « matrix » simpliciter, atque « Ecclesiæ catholicæ matrix et radix ; » aut supervacaneum non fuerit Christianos homines hortari, ut unitatem catholicam, quam ex Symbolo jamdiu norant, « agnoscerent ; » aut quasi in libro *De unitate Ecclesiæ* aperte non docuerit Cyprianus, « unitatis ejusdem originem ab uno » Petro « incipere, ac super illum unum ædificatam esse Ecclesiam. » Qui demum, cum hæc in suo « singulari libro » scripserit, ut alia omittam, sibi ipse blanditur, ac bibliopolam initio sic loquentem inducit : « Postquam prima hujus Operis editio insolita celeritate exhausta esset, » etc. Sed infantur et pueri calceis novis, ut ille ait ; nemo autem ignorat, nostro sæculo (proh dolor !) per-versos atque adeo exitiosissimos libros brevi tempore iterum, ac tertio, aut sæpius typis mandari : ut in Helvetii opere, et fœdissimis, maximeque impiis libellis, qui Voltairii nomine clam venditantur, contigisse nuper vidimus, dum interius tot sanctorum Patrum, tot doctissimorum theologorum, jurisconsultorum ac philosophorum opera vix semel unum sæculo imprimuntur. Ut enim recte inquit Hieronymus, « multo pars major est Milesias fabulas revoventium, quam Platonis libros. » Sed jam ad ἀποσπιδύσσα digressus sum, et corrente rota, dum urceum facere cogito, amphoram fluxit manus. Vide notas ad segm 78 b.

(29) Quia. Psal. xxxii, vers. 4. Complut. editio, εὐθύς.

(30) Rectus. Deut. xxxii, 4, legitur Θεὸς πιστός, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ· δίκαιος καὶ ὁσιος ὁ Κύριος. Hæc tametsi iis similia sint quæ Didymus affert, non sunt tamen plane eadem. At eadem plane invenies in psalmo xci, vers. 15.

(31) Qui. Hebr. x, 29. Plura omittit intermedia. In lib. *De Spiritu sancto*, num. 4, 16 et 63, simili modo accipit Pauli verba ; nam num. 4 hæc habet : « Denique qui communione ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati uti-

πατρός· « Χάριτι Θεοῦ εἰμι ὃ εἰμι, καὶ ἡ χάρις αὐ-
 τοῦ ἢ εἰς ἐμέ· » περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ· « Ἡ χάρις τοῦ
 Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Πνεῦμα ἀληθείας,
 ὡς Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Σαυῆρος εὐαγγελίζεται· « Ἐάν
 ἀγαπήτε με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε· καὶ γὰρ
 ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει
 ὑμῖν, ἵνα ἦ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα
 τῆς ἀληθείας· » καὶ πάλιν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ Ἐπι-
 στολῇ· « Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ
 Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια· » ὁμοίωτροπον τοῦ εἰπεῖν
 τὸν Υἱόν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Πνεῦμα θεῖον,
 καὶ πρὸς Παντοκράτορος, καὶ φιλόανθρωπον, κατὰ τὴν
 φράσιν Ἰωβ, καὶ τὴν πρὸ ὀλίγων στιχιδίων ἐν τῷ κε-
 φαλαίῳ τούτῳ μνημονευθεῖσαν Μωϋσέως. Ἀνευφη-
 μήθη καὶ φῶς, τὸ ἄγιον Πνεῦμα [57 a], ἐν ᾧ καὶ
 ὕψ' οὐ φωτισθόμεθα, ὡς ἦν καὶ ὁ Ἀπόστολος γράφει·
 « Ἵνα δῶῃ ὑμῖν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως,
 ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, παφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς
 τῆς καρδίας· » καὶ ὡς Δαυὶδ ψάλλει· « Ὅτι παρὰ
 σοὶ πηγὴ ζωῆς· ἐν τῷ φωτί σου ἀφόμεθα φῶς· »
 οὗτ' ἐστίν, Ἐν τῷ Υἱῷ σου, τῷ ἀπαυγάσματι τῆς
 δόξης σου, τὸ ἄγιον σου Πνεῦμα. Καὶ, « Ἐσημειώθη
 ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. » Τί γὰρ
 ἀνεῖ ἄλλο τὸ Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ ἐκ τοῦ
 φωτός ἐκπορεύεται; περὶ οὗ Ἰωάννης ἐμνησεν ἐν
 μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Φῶς ὁ Θεός· » ἐν δὲ
 εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ Μονογενοῦς· « Ἦν τὸ φῶς τὸ
 ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς
 τὸν κόσμον· » καὶ, « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, ἐγὼ εἰμι ἡ ζωή. »
 Οὐδὲν δὲ θαυμαστόν, εἰ ἐν ὄν, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον,
 διαφόροις προσηγορίαις δοξάζεται. Τῷ γὰρ ἀπεριλη-
 πτον εἶναι θνητῶν λόγων τὴν ἀφραστον αὐτοῦ θεότητα,
 κατὰ δύναμιν τὰς εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς γινομένης ἐνεργείας
 ὑμῶντες, διαφόροις καὶ τοῖς ὀνόμασι προσχρώμεθα.
 veluti comprehendere nequeunt, nos, dum pro viribus diversas
 eius operationes in nobismetipsis fa-
 cias celebramus, diversis etiam nominibus utimur.

lus scripsit de Patre quidem: « Gratia (32) Dei sum
 id quod sum, et gratia ejus, quæ est in me; » de Fi-
 lio autem: « Gratia Domini (33) nostri Jesu Chri-
 sti. » Spiritus veritatis; sicut Joannes ex persona
 Salvatoris ait in Evangelio: « Si diligitis (34) me,
 mandata mea servate: et ego rogabo Patrem, et
 alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in
 æternum, Spiritum veritatis; » et rursus in prima
 Epistola: « Et Spiritus (35) est qui testificatur; quo-
 niam Spiritus est veritas. » Id autem simile est ei,
 quod ait Filius: « Ego (36) sum veritas. » Spiritus
 divinus, et afflatus (37), sive spiratio Omnipotentis,
 et benignus, vel homines amans, juxta phrasim Jo-
 bi (38) et Moysis locutionem, quæ in hoc capite an-
 te paucos versiculos (39) commemorata est. D
 etiam fuit lux Spiritus sanctus, in quo et a quo
 illuminamur: sicut cum Apostolus scribit: « Ut
 det (40) vobis Spiritum sapientiæ et revelationis,
 in agnitione ejus, illuminatos oculos cordis; » et
 sicut David psallit: « Quoniam (41) apud te est fons
 vitæ: in lumine tuo videbimus lumen, » id est, in
 Filio tuo (42), qui est splendor gloriæ tuæ, sanctum
 tuum Spiritum videbimus. 128 Et: « Signatum
 (43) est super nos lumen vultus tui, Domine. »
 Quid enim aliud esse potest Spiritus, qui a Patre,
 aut ex lumine procedit? de quo Joannes ipsum lau-
 dans inquit in prima Epistola: « Lux est (44) Deus; »
 in Evangelio autem de Unigenito ait: « Erat (45)
 lux vera, quæ illuminat omnem hominem venien-
 tem in mundum; » et: « Ego (46) sum lux, ego sum
 (47) vita. » Nihil autem mirum est, si, cum sit
 unus, et semper eodem modo se habens, diversis
 denominationibus glorificatur. Nam quia mortalium
 sermones ineffabilem ejus deitatem assequi, ac

que ab eo. Perspicue enim scriptum est: « Et Spi-
 ritui gratiæ contumeliam faciens; » haud dubium
 quin is, qui post susceptionem ejus peccaverit. Si
 autem sanctificatus est per communionem Spiritus
 sancti, ostenditur, » etc. Codex vero noster paulo
 aliter habet, nempe: « Denique... sanctificati utique
 ab eo, ut perspicue scriptum est: « Et Spiritui
 gratiæ contumeliam faciens, in quo sanctificatus
 est: » haud dubium quin » et cætera. Numero
 autem 16: « Nam et ipse Spiritus dictus est gratia,
 secundum illud: « Et Spiritui gratiæ injuriam [co-
 dex noster, contumeliam] faciens, in quo sancti-
 ficatus est. » In Zacharia quoque, » et reliqua.
 Demum num. 63: « Nec ulla misericordia, et venia
 reservabitur illi, » qui conculcaverit Filium Dei,
 et injuriam [cod. noster, et contumeliam] fe-
 cerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus
 est.

(32) Gratia. I Cor. xv, 10.

(33) Gratia Domini. Rom. xvi, 20, et alibi.

(34) Si diligitis. Joan. xiv, 15-17. Græca editio:
 Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω· et: Ἵνα μὲν μεθ' ὑμῶν.

(35) Et Spiritus. I Joan. v, 6.

(36) Ego. Joan. xiv, 6.

(37) Afflatus. Ita vocem πνοή vertendam esse vult
 Tertullianus lib. II contra Marcionem, cap. 9. Vul-

gatus int. habet « spiraculum » tum Gen. II, 7, tum
 in Jobi loco hic citato.

(38) Jobi. Cap. xxxiii, 4. Vide etiam Sap.
 I, 6.

(39) Versiculos. Nimirum segm. 56 a Exoai lo-
 cum attulit ex cap. xxxi, vers. 2, ubi Spiritus di-
 citur « divinus. »

(40) Ut det. Epnes. I, 17 et 18. Vulgatus inter-
 pres legit ut Didymus. At Græca editio pro καρ-
 δίας, id est « cordis, » habet διανοίας, id est « men-
 tis. »

(41) Quoniam. Psal. xxxv, 10.

(42) In Filio tuo. Eodem modo illa psalmi verba
 interpretatur Alexander Alexandrinus in epistola
 Encyclica, quam sæpius commemoravi (pag. 19
 tom. II Concilior. edit. Venetæ). Origenes vero libro
 I *Ἐπὶ ἀρχῶν*, cap. 1, paulo aliter, nempe de Filio,
 et Patre, ea accipit. « Tale est ergo (inquit) quod
 dicitur, « In lumine tuo videbimus lumen: » hoc
 est, in Verbo, et Sapientia tua, qui est Filius tuus,
 in ipso te videbimus Patrem. »

(43) Signatum. Psal. iv, 7.

(44) Lux est. I Joan. I, 5. Græca editio: Ὁ Θεός
 φῶς ἐστίν.

(45) Erat. Joan. I, 9.

(46) Ego. Joan. viii, 12.

(47) Ego sum. Joan. xiv, 6.

Qui vero Macedonii dogma profitentur, de sua ipso-
rum hæresi magis quam de veritate (48) sollici-
ti, nihil vident, quod his consentaneum sit, quæ di-
vina docent oracula. Nam his ipsis verbis (49) sum-
matim (50) blaterones isti nugantur. Attendendas
non esse aiunt homonymias, aut synonymias, aut
locutionum similitudines (51). Ubi enim Deo, in-
quiant, Scriptura tribuit nomen hoc « Bonus, » ibi
statim additur, « unus Deus (52). » At vero ubi de
Spiritu sancto sermonem habet, nomini « Bonus »
non adjungit ea verba, « unus Deus. » Præterea bo-
nus, inquit, dictus est etiam homo a Scriptura,
ut cum ait : « Benefac (53), Domine, bonis ; » et :
« Bonus (54) homo de bono thesauro profert bona. »
Similiter autem bona, inquit, homonyme dicuntur
etiam inanيمات : ut cum ait propheta : « Si volu-
eritis (55) **129** et audieritis me, bona terræ come-
detis. » Quin etiam de rebus non subsistentibus dic-
tum est, eas esse bonas ; ut in iis verbis : « Bo-
num (56) est confiteri Domino. » Similiter sanctus,
inquit, vocatur etiam homo. Ac potentia Dei, in-
quiant, vermis, quoque dictus fuit : qua ratione
scribit Joel, « Eruca (57) potentia mea magna. »
Salvator autem : « Potestates (58) cælorum com-
movebuntur. » At hoc quidem (quod nempe homo-
nymias et locutionum similitudines attendere non
oporteat) quamvis in iis valeat, quorum alia alte-
rius generis sunt, alteriusque substantiæ ; non va-
let tamen in Spiritu sancto, nec in illo, cujus ipse
est Spiritus, ac ne in Filio quidem. Scriptura
enim quando homonymiis aut synonymiis hisce
utitur, voces « meus, » aut « tuus, » aut « san-
ctus, » aut « bonus, » simul adjungit, ut genuinum
suarum locutionum sensum in tuto ponat. Nimirum
aut ex persona Dei dicit, « Spiritus meus, » aut
ex persona Davidis, et nostra : « Spiritus (59) tuus
bonus deducet me. » Sed iis credere oportet,
quibus multo utilius creditur, commemoratis nempe
Scripturæ testimoniis : ac illud nosse opus

(48) *De veritate.* In Græco τάληθους, quod gram-
maticis parum arridebit. At Clemens quoque lib. iii
Pædagog., pag. 253 edit. Potteri dixit τάνθρος· et,
quod magis mirere τάληθσιαν, in primo *Stromatum*
pag. 392 : quod tamen adeo inusitatum est, ut non
immerito suspicari de mendo liceat.

(49) *His ipsis verbis.* Macedoniani alicujus verba
affert, non vero Eunomii, aut Eunomiani cujus-
piam, ut patet ex his quæ sequuntur.

(50) *Summatim.* In Græco συναρπακτικῶς· quo
adverbio iterum utitur segm. 77 b. Quænam vero
hic sit certa illius significatio, non ausim definire.
Didymus quidem in libro *adv. Manichæos*, ἀσυνάρ-
πακτος, inquit, ἡ ἀρετὴ τῆ κακία· quæ interpres
sic vertit : « Virtus cum vitio non potest simul ar-
ripi. In Scripturibus autem Didymi fere æqualibus
ubi occurrit hæc formula, κατὰ συναρπαγὴν, inter-
preses modo vertunt, « raptim, festinanter, » modo
per « impulsum » alterius. Demum apud Theophi-
lum Antecessorem libro iv *Institutionum*, tit. xiii,
et apud alios jurisconsultos, et in Basilicis συναρ-
παγὴ est « subreptio, » aut potius « obreptio. »
Quæ cum ita se habeant, videtur vox συναρπα-
κτικῶς tunc adhiberi, cum aliquid subripitur, aut
cum secum trahit aliud, aut cum plura simul col-

Oi δὲ τὸ Μακεδονίου πρεσβεύοντες δόγμα, τῆς
αἰρήσεως αὐτῶν μᾶλλον ἢ τάληθους γινόμενοι, οὐδὲν
τι συμβαῖνον τοῖς τῶν λογίων βλέπουσιν. συναρπα-
κτικῶς γὰρ μυθεύονται βήμασιν αὐτοῖς, ὡς ὁ χρη-
δμωνυμίας, ἢ συνωνυμίας, ἢ ὁμοιολεξίας προσ-
έχειν. Τοῦ γὰρ Θεοῦ, φησὶν, τὸ « Ἀγαθὸς »
ὄνομα, τῷ « εἰς Θεὸς » συμπέπλεκται· ἐπὶ δὲ τῷ
ἀγίῳ Πνεύματι τῷ « Ἀγαθὸς » ὄνοματι οὐ συνέζευκται
τὸ « εἰς Θεός. » Καὶ πάλιν· Ἀγαθὸς, φησὶν, ἐγράφη
εἶναι καὶ ἄνθρωπος, ὡς ἡνίκα λέγει· « Ἀγάθων,
Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς. » καὶ, « Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος
ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθά. » Ὁμοίως
δὲ, [57 b] φησὶν, ἀγαθὸς ὁμωνύμως καὶ ἀψυχα·
ὡς ὅταν προσητεύῃ· « Ἐὰν θελήσῃτε καὶ ἀκούση-
τέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε. » Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ
ἀνυποστάτων δῆθεν πραγμάτων εἴρηται· « Ἀγαθὸν
τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ. » Ὁμοίως ὁ ἅγιος, φη-
σὶ, καλεῖται καὶ ἄνθρωπος. Δύναμις τε Θεοῦ, φησὶ,
καὶ σκώληξ, ἢ γράφει· « Ἡ κάμπη, ἡ δύναμις μου
ἢ μεγάλη. » καὶ ὁ Σωτὴρ δέ· « Αἱ δυνάμεις τῶν οὐ-
ρανῶν σαλευθήσονται. » καὶ τοῦτο μὲν (φημὶ δὲ τὸ
μὴ προσέχειν ὁμωνυμίας καὶ ὁμοιολεξίας) λόγον
ἔχει ἐπὶ τοῖς ἑτεροειδέσιν καὶ ἑτεροουσίῳ, οὐ μέντοι
ἐπὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καὶ ἐκείνου οὗ Πνεῦμά
ἐστίν, ἔτι μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ. Προστιθεῖσα γὰρ ἡ
Γραφή τὴν ἀπὸ ἐαυτῆς ἀσφάλειαν ταῖς ὁμωνυμίας ἢ
συνωνυμίας συμφράζει τὴν « μου » ἢ « σου » συλλα-
βὴν, ἢ τὴν « ἅγιος » ἢ « ἀγαθὸς » λέξιν· τοῦτ' ἐστίν,
ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λέγει, « Τὸ πνεῦμά μου. » ἢ ὡς
ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ καὶ ἡμῶν· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγα-
θὸν ὀδηγήσει με. » Πειθεσθαι οὖν δεῖ οἷς πολλῶ
λυσιτελέστερον, ταῖς κνημονευθείσαις γραφικαῖς μαρ-
τυρῆσι λέγω, καὶ εἰδέναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν
ὁμωνυμίαν ἢ συνωνυμίαν καὶ τὰς ὁμοιολεξίας πρὸς
τὸν Θεὸν ἔχει, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τοῖς
τοῖς ὁμοίῳ ὀνόμασιν ὀμνηθέντας, οὐ πρὸς τὰ κτί-
σματα διὰ τὴν εὐρίσκομένην ἐσθ' ὅτε ἐν ἐκείνοις
ὁμωνυμίαν. Ταῦτα γὰρ, εἰ καὶ δοίμεν ὄνοματι τινὶ
ἢ λέξει Θεῷ κοινωνεῖν, ἀλλ' οὐκ οὐσία οὐδὲ ἐνεργεῖα

liguntur. Primo sensu vox συναρπακτικῶς verit
etiam hic posset, « per obreptionem : » quo modo
Ambrosius lib. v *De fide*, cap. 13, « Totum aposto-
licum caput recenseamus, ut nihil videatur fraude
subtractum, aut obreptione præstrictum. » Altero
sensu Basilii epist. 255, - ait : Τῆ ἐρωτήσῃ τοῦ
καθόλου τὸ πᾶν συναρπάζουσιν, id est « Interroga-
tione generali omnia simul complectuntur. »

(51) *Similitudines.* Lego ἢ ὁμοιολεξίας. Legi
etiam potest καὶ ὁμοιολεξίας. Vocabulo autem
ὁμοιολεξία usus est Athanasius tom. II, pag. 66.

(52) *Unus Deus.* Respicit illud Christi apud
Marcum x, 18 : « Nemo bonus, nisi unus Deus. »

(53) *Benefac.* Psal. cxxii, 4.

(54) *Bonus.* Matth. xii, 35. Græca ed. habet :
θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά. At Vul-
gatus int. legit, ut Didymus hoc in loco : uterque
enim omittit nomen τῆς καρδίας, id est « cordis. »
Vide tamen segm. 72 b.

(55) *Si volueritis.* Isa. i, 19. Complut. ed. habet
εἰσακούσητέ μου.

(56) *Bonum.* Psal. xci, 1.

(57) *Eruca.* Joel. ii, 25.

(58) *Potestates.* Matth. xxii, 29.

(59) *Spiritus.* Psal. cxlii, 10.

ἐνώμειος καὶ ἀγιασμοῦ. Οὐδὲ γὰρ φύσει ταῦτα καὶ ἰσὺς ὑπάρχουσι· κατὰ σύγκρισιν δὲ τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τοῦ ἀμαρτήματος, ἦττον τοῦ πάθους, τὸ ἄγιον ἐτάσσεται· τὸ γὰρ μὴ λίαν κακὸν καὶ ἀμαρτωλὸν, ἦττον ἐμπαθὲς, ἀγαθὸν καὶ ἄγιον ἐνθάδε προσεῖρηται. Ὡς γὰρ κακία καὶ ἀμαρτία, ἦττον πάθος καὶ ἀδυναμία [58 a], ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι οὐχ εὐρίσκεται, ἅτε ἀγενήτω· οὕτως ἐν οὐδενὶ τῶν γενητῶν, τὸ ἀγαθὸν καὶ ἄγιον καὶ δυνατὸν κατὰ τὸ τέλειον, ἀλλὰ κατὰ μετουσίαν· ὅπου δὲ οὐδαμοῦ ταῦτα κατὰ τὸ τέλειον, οὐδαμοῦ τὸ ἀγέννητον. Ἐνθα γὰρ πάθος, οὐδαμοῦ τὸ φῶς· καὶ ὁ ὅπου νῦξ, οὐχ ἡμέρα. Ὅθεν (εἰρήσεται καὶ τῷ Ἐρμῇ τῷ ἐπίκλειον Τρισμεγίστῳ) «ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι ἀγαθὸν, ἐν μόνῳ δὲ τῷ ἀγενήτῳ. Ὡσπερ δὲ μετουσία πάντων ἐστὶ τῇ ὕλῃ δεδομένη, οὕτω καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.»

(est, quæ homonymæ aut synonymæ, et per locutionum similitudines Deo Patri conveniunt, et unigenito ejus Filio, qui similibus nominibus concelebrantur, eadem eodem modo etiam Spiritui sancto convenire : quæ vero de creaturis dicuntur, ea in Spiritum sanctum eodem modo non quadrare, etsi nonnulla aliquando de creaturis ipsis dicta inveniamus, quæ homonymæ, hoc est, sensu plane diverso, de Spiritu sancto itidem enuntiantur. Etsi enim eas nomen aliquod aut vocabulum cum Deo commune habere concedamus, communem tamen cum ipso non habent potestatis et sanctificationis essentiali atque operationem. Ipsæ enim ne sunt quidem ex earum natura absolute (60), sed comparative dicuntur bonæ et sanctæ : nimirum spectato malo, dictæ sunt bonæ ; ac ratione habita peccati sive passionis, vocatæ sunt sanctæ : quod enim valde malum non est, nec peccatis inquinatum, aut passionibus deditum (61), id bonum et sanctum in allatis locis 130 denominatum fuit : nam sicut nequitia et peccatum, sive passio et impotentia in illo Spiritu sancto, qui unus est, non reperitur, utpote increato : sic in nulla ex rebus creatis bonitas, aut sanctitas, aut potentia invenitur perfecto modo, sed tantum ex participatione. Ubi autem hæc nequaquam existunt perfecto modo, ibi nequaquam est increatum : ubi enim sunt tenebræ, ibi neutiquam est lux ; et « ubi est nox, ibi non est dies. Quapropter » (inquit vel ipse Hermes (62) cognomento Trismegistus) « fieri nequit ut in generatione sit bonum ; sed in solo increato esse potest. Sicut autem omnium participatio est materiæ data, sic et boni. »

Ὅμοιον τοίνυν καὶ ἴσον τὸ ἄγιον Πνεῦμα τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς θεότητος· καὶ ἐκ τῆς τῶν τοιούτων δείκνυται κρίσεως, αὐτὸ τῇ φύσει ἀγίότης, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις ὑπάρχον, ἅτε ἐν ὄν ἐκ τοῦ ἐνός. Ἐπεὶ πρὸς τὴν ἐκείνων ἐρισχελίαν οὕτε ὁ ἀγαθώτατος καὶ ἰσὺς τὴν φύσιν Υἱὸς ἐστὶ ἀπαθὲς ἔσται· ἐπειδὴ μὴ συννηνωμένον ἔχει τὸ, « εἰς θεός· » οὕτε μὴν ὁ φιλανθρωπότατος καὶ ὅλος ἰσὺς Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐξουσίαν ἐπίσημα τὰ μνημονουθέντα ὀνόματα τῆς θεότητος· ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ὑποδιδασθήσονται ὅσον, ὡς ἔθος λαλεῖν ἀρετικῶς, εἰς τοὺς ἡμετέρους ἡμᾶς. Ἰλαθὶ δὲ, ἀγατὰ Τριάς. Ἄλλ' ὁ Υἱὸς, φησὶν, συναπογεννηθεὶς, ἔμφυτον ἔχει τὴν ἀγαθότητα, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ὁ Πατὴρ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα συνεκπορευθὲν, κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀγαθὸν, καὶ ὅσα ὁ Θεὸς Πατὴρ. Εἰ μὲν οὖν περὶ τῶν τυχόντων ἢ βιωτικῶν πραγμάτων ἦν αὐτοῖς ἡ διάλεξις, καλῶς ἂν αὐτοῖς ἔσθ' ὅτε χρεῖα γίνετο συμπλάσσειν μύθους τινάς, καὶ Ἀριστοτελικῇ δῆθεν δεινότητι καὶ τῇ ἐν λόγοις τέχνῃ, ὡς Εὐνόμιος, περιστρέψεν τὸ πρᾶγμα, καὶ συσκιάζειν τὴν ἀλήθειαν· νῦν

Itaque Spiritum sanctum deitate similem esse, et æqualem Patri, atque Unigenito, ex talium etiam judicio ostenditur, cum ipse ex natura sua sit et sanctitas, et bonitas, et potentia, quippe qui est unus ex uno. Alioquin ne ipse quidem natura optimus et propitius (63) Filius bonus erit, si illorum ratiocinationem cavillationis (64) et perverciacæ plenam attendamus : quoniam conjunctum non habet illud, « Unus Deus. » Quin imo benignissimus erga homines totusque propitius Pater ac Filius ne characteres quidem illos habebunt atque insignia deitatis, qualia sunt nomina quæ commemoravimus : sed per eadem nomina deprimentur veluti, ut loqui consueverunt hæretici, ad nostram hominum, qui eis homonymi sumus, hoc est, eadem cum ipsis nomina habemus, conditionem. Mihi vero sic loquenti propitia esto sancta Trinitas. At non eodem modo boni nos dicimur, quo bonus est Filius, et Spiritus sanctus (65). Filius enim cum ita sit genitus, ut cum genitore exsistat, habet ex ipsa natura, sive essentia, bonitatem, et alia quæcunque habet Pater. Ac Spi-

(60) Absolute. Græce καθ' ἅπαξ· quod eodem sensu sapiens dicit Didymus in lib. *adv. Manichæos*.
 (61) *Passionibus deditum*. In Græco, ἐμπαθὲς· qua voce eodem sensu usus est Didymus in commentariis in *Psalmos* ad vers. 3 psalmi cii, ubi ἐμπαθῆ ζωὴν vocat « vitam passionibus deditam, » nempe, ut alias loquitur, οὐχ ἀπαθῆ.
 (62) *Hermes*. Loquitur Didymus ex communi per ea tempora opinione, ut alii etiam Patres. Vide notas ad segm. 139 b. Verba porro, quæ hic afferi, existant lib. vi, pag. 14 editionis Ferrariensis : ast ibi pro ἀγενήτῳ legitur ἀγενήτω, et pro δεδομένη legitur δεδεμένη· quæ postrema editionis lectio mihi quidem minus arridet. Totus itaque locus in Ferrariensi editione sic se habet : Ὅπου γὰρ ἡμέρα, οὐδαμοῦ νῦξ· ὅπου δὲ νῦξ, οὐδαμοῦ ἡμέρα. Ὅθεν ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὸ ἀγαθὸν, ἐν μόνῳ δὲ τῷ

ἀγενήτῳ. Ὡσπερ δὲ μετουσία πάντων ἐστὶ ἐν τῇ ὕλῃ δεδεμένη, οὕτω καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Quæ sic transitulit Franciscus Patricius : « Ubi namque dies, nullibi nox. Ubi vero nox, nullibi dies. Unde impossibile est in generatione esse bonum, sed in solo ingenito. Sicut vero participatio omnium est in materia illigata, sic et boni. »
 (63) *Propitius*. Vide not. 5, pag. 89.
 (64) *Cavillationis*. In Græco ἐρισχελίαν, quæ vox Attica est. Disputant grammatici, utrum scribendum sit ἐρισχελία, an vero ἐρισχηλία, an potius ἐρισχηλία, an demum ἐρισχελία. Ego lectionem codicis retinui, controversiam hanc aliis dirimendam relinquens, neque ullam ex quatuor illis formis respuere audeans.
 (65) *At non eodem*. . . *Spiritus sanctus*. Utrum aliquid in Græco desideretur post vocem Τριάς,

ritus sanctus itidem cum ita procedat, ut ei coexi-
stens sit, a quo procedit, natura bonus **131** est, et
est omnia quæ est Deus Pater. Porro si de rebus
qualibuscunque, ac parvi momenti, aut de mun-
danis (66) negotiis dissererent, fabulas aliquas pos-
sent interdum belle confingere, atque Aristote-
lico (67) acumine, et dicendi arte, ut Euno-
mius (68) fecit, rem pervertere, ac veritatem
obscurare. At vero hic non ita se res habet; Paulus
enim nos docet: « Si non credideritis (69), ne in-
telligetis quidem; » et: « Sapientia (70) hominum
stultitia est apud Deum. » Neque vero divina ora-
cula, quæ de inelyto Spiritu loquuntur, et supra
humanas ratiocinationes sunt, captiosis sophisma-
tibus eludere fas est: nam sancto quidem Spiritu
vituperatio non nocet, neque hæreticorum per-
peram sententiarum convicia (71) et scommata ul-
tra (72) aures progrediuntur: qui vero ea usur-
pant, sempiternum cruciabitur (73), et similiter
quodammodo faciunt, ac si quis in hanc lucem,
quæ ex luce *inaccessibili* vim habet, scommata jaculari, ac eam sermonibus inquinare aggrediatur. Sed
majorem in nos gloriam ex doctrina a sanctis deprompta derivari credendum est, quam ex ea quæ
raditur ab hominibus. Illos ergo a nobis redargui convenit, ne ob uivium, quo propriam hæresim
prosequuntur, amorem sophisticis suis ratiocinationibus divinitatem, quantum quidem in ipsis est,
ad creaturarum **132** proprietates et conditionem detrahant, atque hac ratione exitii amorem simplicioribus
inusuque expertus ingenerent, ac illos ad majorum facinorum et scelerum desiderium inducant.

CAP. IV.

ΚΕΦ Δ'.

*De hæreticis qui aiunt: Spiritus est Deus; quo-
modo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus
Spiritus? et reliqua.*

Verum ipsi ea, quæ simplicia, et recta, et per-
fecta sunt, rejicientes, ac sacrorum oraculorum
quidæ proprie sibi velit illud φησίν, quod mox se-
quitur, judicet lector. Equidem ne locus nimis
perplexus atque obscurus foret, aliqua de meo
addere in translatione coactus sum.

(66) *Mundanis.* In Græco βιωτικῶν. Didymo au-
tem βιωτικός sæpe est « mundanus, » aut « sæcu-
laris, » ut in commentariis in *Psalmos* ad vers. 5
psalmi xxiii, ubi μερίμνας βιωτικός dicit « curas
mundanas. » Et alibi eorum scripta, qui ecclesia-
stici scriptores non sunt, vocat βιωτικός συγγρα-
φάς, id est « sæculares scriptiones. » Vide et librum
adv. Manich., pag. 207.

(67) *Aristotelico.* Quantum Aristotelicæ, quam
excoluerat, philosophiæ principiis inniteretur Euno-
mius, constat ex Gregorii Nysseni libro vi con-
tra illum scripto, constat ex Cyrilli *Thesaurō*, con-
stat ex Augustini libro *De hæresibus*, constat de-
num, ut de aliis Patribus sileam, ex Eunomii
ipsius libro *Apologetico*. Quin de omnibus gene-
ratim Arianis, Eunomianis, etc., conqueruntur illius
 sæculi Patres, quod dialecticas argutias sanæ at-
que orthodoxæ divinorum oraculorum interpreta-
tionis anteferrent. « Omnem enim vim venenorum
suorum (ait Ambrosius lib. i *De fide*, cap. 5) in dia-
lectica disputatione constituunt, quæ philosopho-
rum sententia definitur non astruendi vim ha-
bere, sed studium destruendi. » Vide not. 65, pag. 39.

(68) *Eunomius.* In vivis adhuc erat infamis iste
Aetii discipulus, dum hæc dictarentur a Didymo:
obit enim anno circiter 394.

(69) *Si non credideritis.* Non Pauli sunt hæc, sed
Isaiæ: exstant autem cap. vii, vers. 9, ubi Græca
editio habet οὐδὲ μὴ pro οὐδ' οὐ μὴ. Complutensis
vero συνεττε pro συνητε. Vulgatus int. vertit:
« Si non credideritis, non permanebitis. » Augu-
stinus autem in *Collatione cum Maximino Ariano*,

Δ δὲ διδάσκει Παῦλος: « Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδ'
οὐ μὴ [58 b] συνητε. » καὶ, « Ἡ σοφία τῶν ἀνθρώ-
πων μωρία παρὰ τῷ Θεῷ. » Καὶ οὐ χρὴ τὰ περὶ τοῦ
ἐνδόξου Πνεύματος λόγια, τὰ μείζονα λογισμῶν ἀν-
θρωπίνων, κατασοφίζεσθαι. Οὐ γὰρ βλέπτει ψόγος
τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐδὲ περαιντέρω τῆς ἀκοῆς προέρ-
χονται οἱ ὀνειδισμοὶ καὶ τὰ σκώμματα τῶν αἰρετι-
κῶν, οἷς ἐπήλθε τὸ φαύλως φρονεῖν· ἀλλ' οἱ χρώ-
μενοι τοιούτοις, ἀπέραντα πονήσουσι, καὶ πράξουσιν·
παρὰ πλῆσιά πως τοῖς ἐπιχειροῦσιν ἀποσκοῦπτειν εἰς
τοῦτο τὸ φῶς, τὸ ἐκ τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς τὴν ἰσχύ-
ν ἔχον, καὶ μαινῶν τοῖς λόγοις αὐτῷ. Πιστεύειν δὲ δεῖ
τὴν ἐκ τῶν ἁγίων διδασκαλίαν, τῆς παρ' ἀνθρώπων
πλείονα δύνασθαι τὴν δόξαν ἐμποιεῖν. Ἡμῖν τοίνυν
ἀρμόζει ἐκεῖνοις ἐπιμέμφεσθαι, τοῦ μὴ δι' ὑπερβολὴν
εὐνοίας, τῆς περὶ τὴν οἰκίαν αἵρεσιν, καθέλκειν τό-
γε ἐπ' αὐτοῖς τὸ θεῖον εἰς τὰ τῶν κτισμάτων ἀποτε-
λέσματα ταῖς σοφιστικαῖς, καὶ διὰ τούτων τίχτειν
ἀπωλείας ἔρωτα τοῖς ἀκλυοτέροις καὶ ἀπειροτέροις,
καὶ προάγειν εἰς ἐπιθυμίαν ἀμαρτημάτων μειζύων.

B

Περὶ τῶν λεγόντων αἰρετικῶν. Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ
πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά
ἐστιν; καὶ τὰ λοιπὰ.

Ἄλλ' ἀποπεμπόμενοι μὲν τα ἀπλᾶ, καὶ εὐθέα,
καὶ τέλεια· καὶ ἀνεπιστημύσους ἀνατιμπλῶντες
pag. 676, tom. VIII: « Et scis, » inquit, « utique di-
xisse prophetam: Nisi credideritis, non intelligetis. »
(70) *Sapientia.* I Cor. iii, 19. Sed Græca ed.
habet: Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, id est
« sapientia enim iuxta mundi, »

(71) *Convicia.* Lego οἱ ὀνειδισμοὶ, ἢ τὰ ὀνειδι-
α.

(72) *Ultra.* Codex περαιντέρω. Lego περαιντέρω.

(73) *Cruciabitur.* Accusantur Origeniani a Jus-
tiniano imperatore, quod reproborum in inferno
supplicia æterna fore negaverint. « Hoc quoque
proprio errori adiungunt (inquit ipse in libro
adversus Origenem ad Memnam, ex Origenianis lo-
quens) ducem et auctorem habentes perversam
ejus (nempe Origenis) disciplinam, ut dicant, om-
nium impiorum hominum, ac præterea dæmonum
pœnam finem habituram esse. » Similia de Ori-
gene scripserat S. Hieronymus in libro *adv. Joan.*

D
Jerosol., num. 7. Imo et S. Athanasius in *Fragmentis*
commentariorum in Matthæum, pag. 38, Collectionis novæ
Montfauconianæ tom. II, ut alios Patres præteream, ad ea verba, « Omne pec-
catum, et blasphemia remittetur hominibus, » sic
loquitur: « Si verum est illud (quod ait Evangelium),
cur miser accusatur Origenes, quod finem
aliquem pœnarum constituat, ac tandem remissionem
omnium peccatorum hominibus pariter et dæmonibus
a Deo concedendam prædieet? » Utrum
vero Didymus hoc sensu Origenianus fuerit, cog-
noscat lector non modo ex hoc loco, sed etiam
ex segm. 88 a, 114 b et 221 a, itemque ex lib. *De*
Spiritu sancto, num. 47 et 59, et, ut alia omittam,
ex his quæ dictavit ad vers. 18 cap. ix *Proverbio-*
rum, pag. 153 Catenæ editæ a Peltano: « Qui illius
(nempe meretricis) moribus atque consiliis obse-
quuntur... ad sempiternum tandem interitum addu-
cuntur. »

τῶν ἱερῶν λόγων τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν ἐθέλει ὁ Θεὸς Πατὴρ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συντάττεσθαι αὐτῷ, ὡς τὸν μονογενῆ Λόγον, καὶ τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κτίσεως καὶ ὑπερέχον ἀσφαλίζεται, διὰ καὶ τρισσαγιολεῖται, φασίν· Πῶς τὸ Πνεῦμα τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Ὅτι δὲ τοῦτο γέγραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς, ἐτι δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως ἐπέκεινα τυγχάνει. Ὡς γὰρ Πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ, [59 a] ἐγενήθη ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεὸς Λόγος· οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ ἅγιον Πνεῦμα· δεικνυσθαι τε ἐν τούτῳ μάλιστα τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, ἐν τῷ τὸ φαινόμενον καὶ ὄν τῇ κτίσει ἀδύνατον, εἶναι παρ' αὐτῷ δυνατόν. Ἐπεὶ τίς ἡ διαφορά τῆς ἀναίτιου καὶ ζωοποιοῦ φύσεως, καὶ τῆς δημιουργηθείσης καὶ ζωοποιουμένης; οὐκ ἐγγυρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι ὁμοούσιον καὶ ἰσοτίμον ἐκείνου ἐξ οὗ ἐστι· διόπερ ἐστὶν καὶ ἅγιον φυσικῶς. Οἱ οὖν ἄγγελοι, φησὶν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ; Ἐκεῖνοί εἰσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ προσεξίζει αὐτοῦ γυγνάσιν, ὡς πάντα· ἅγιοι δὲ μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι, ὡς οἱ ἄνθρωποι· πνεύματα δὲ, καθὼ πρὸς ἡμᾶς ἀσώματοι· οὐ κληθέντες πνεύματα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκπορευόμενα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ θεῖα, ἢ πνεύματα ἀληθείας, ἢ πνεύματα ἀγιοσύνης· ἀλλ' ἄγγελοι λειτουργοὶ, καὶ σώματα οὐράνια, διὰ τὸ ἀπειρωτῶς ἀπέχειν καὶ ὑπερβαίνειν τοῦ ἀκρίστου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν γράφοντα Ἐμπεῖρον Ἀπόστολον· Ἐσώματα ἐπίγεια, καὶ σώματα ἐπουράνια. » Ὡς γὰρ οὐ κατ' αὐτοῖς τὰ πνεύματα τῶν ἀνέμων, οὐδὲ αὐτοὶ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτοὶ γὰρ ἐκτίσθησαν, οὐ μένοι ἐξεπορευθήσαν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· οὐκ ἀναγεννώσιν ἡμᾶς, οὐ θεοποιούσιν, ἀμαρτίας οὐ συγχωροῦσιν, οὐ ζωοποιούσιν, οὐ δημιουργοῦσιν, οὐκ ἀγιάζουσιν, οὐ κρίνουσιν, ἀλλὰ καὶ κρίνονται (« Ἵμεῖς ἄνθρωποι γάρ, φησὶν, ἐ καὶ ἀγγέλοι κρίνετε »). Οὐδ' ἐν αὐτοῖς εἰσι τῶν οὐρανῶν αἱ δυνάμεις. Οὐ τόποις εἰσὶν ἀπεριγραφοί, καὶ διαστήμασιν ἀμέτρητοι. Ὁ γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δανιήλ, ἢ εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον Παρθένον, [59 b] οὐκ ἦν καὶ ἐν οὐρανῷ τῇ οὐσίᾳ, ὡς τῇ διανοίᾳ· ἀλλὰ τότε ἐπὶ γῆς διέτριβε μόνον. Οὐδὲ τοῖς αἰώσιν εἰσιν ἀπερήπτοι· « Ὁ ποιῶν » γὰρ, φησὶ, « τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » Οὐκ ἐν τι τῶν γινομένων παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ λειτουργοῦσιν αὐτῷ, ὡς εἶδειν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ, διακονησάμενος

A sensum propositumque inscitia replens, juxta quæ Spiritum suum, non secus ac unigenitum Verbum, sibi æqualem dici vult Deus Pater, eumque in creaturarum numero non esse, sed longe supra illas excellere asseverat; qua etiam de causa ter in trisagio sanctus nominatur: Quomodo potest, inquirunt, Spiritus sanctus esse Spiritus illius qui est Spiritus? Ast hoc in Scripturis affirmari ostensum est. Qua autem ratione id fiat, intelligere non valemus: excedit enim hoc mentem et rationem nostram, imo etiam angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset Spiritus, genitus ex ipso fuit Deus Verbum; ita ex ipso, et cum ipso eluxit Spiritus sanctus. Ex eo autem potissimum apparet (74) illum esse incomprehensibilem, quod ei id possibile sit, quod creaturæ et videtur et est impossibile (75). Alioquin quamam in re differret natura causæ aut principii expers, ac vivificans a natura creata atque [vivificata? Non potest autem Spiritus non esse consubstantialis et æqualis illi ex quo existit: ideoque est etiam natura sanctus. Nunquid ergo angeli (inquirunt [76]) non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut alia omnia: sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines; spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporei. At nusquam vocati fuerunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut spiritus veritatis, aut spiritus sanctitatis: sed angeli ministrantes aut servientes, et corpora cælestia, eo quod ab **133** increato Dei Spiritu in infinitum distent, eoque inferiores sint juxta peritum Apostolum, qui scribit: « Corpora (77) terrena, et corpora cælestia. » Sicut enim ipsis similes non sunt spiritus ventorum, sic ne ipsi quidem sunt similes Spiritui sancto Dei. Nam ipsi quidem creati sunt; attamen ex hypostasi Dei et Patris non processerunt, non regenerant nos, non faciunt filios Dei, peccata non remittunt, non vivificant, non creant, non sanctificant, non judicant, sed e contrario judicantur: (« Vos » enim, inquit (78) Scriptura, « etiam angelos judicabitis. ») Nec in ipsis sunt (79) cælorum virtutes, seu potestates. Non sunt locis incircumscripti, nec distantis immensi: nam Gabriel Daniele alloquens, aut Deiparæ Virgini annuntians, non erat etiam in cælo essentia, sicut mente; sed in terra dumtaxat tunc debebat (80). Neque sunt

(74) *Apparet.* Pro δεικνυσθαι legendum fortasse δεικνυται· nisi quis ἀπὸ κοινοῦ subaudire malit superius illud δέδεικται, quod tamen valde durum foret.
 (75) *Impossibile.* Matth. xix, 26, et Luc. xviii, 27.
 (76) *Inquirunt.* Qui Spiritum sanctum angelum esse putant.
 (77) *Corpora.* I Cor. xv, 40. Plures ex vetustis Patribus corpora alicujus generis angelis tribuisse, norant theologi. « Corporum » vero « cælestium » vocabulo alii in hoc Pauli loco solem, lunam, stellas intellexere, ut Hieronymus in libro *contra Joannem Jerosolymitanum*.

(78) *Inquit.* I Cor. vi, 3. Græca editio habet: Οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρίνομεν; id est, « An nescitis, quod angelos judicabimus? »
 (79) *Nec in ipsis sunt.* Eandem locutionem habet etiam segm. 69 a. An respicit illud Psalms: « Et spiritu oris ejus omnes virtutes eorum? » An vere potius illud: « Et hoc, quod continet omnia, » et reliqua?
 (80) *In terra dumtaxat tunc debebat.* Affinia tum his, tum iis quæ paulo post sequentur, dictavera! Didymus in libro *De Sp. S.*, num. 6: quæ cum utilia nobis mox futura sint, operæ pretium erit hic

æonibus, sive sæculis (81) incomprehensibiles; ait enim Scriptura: « Qui facit (82) angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Ac ne unum quidem ex iis faciunt, quæ fiunt a Spiritu sancto; sed huic famulantur, sicut archangelus Gabriel fecit, cum legationem (83) ad Deiparam **134** Mariam obiit, ac dixit: « Spiritus (84) sanctus veniet super te. » Igitur ne illorum quidem templum est homo, sicut est Dei, et Spiritus ejus, et unigeniti Filii. Non circumprehenduntur (85) simul cum Deo. Non una quædam duntaxat hypostasis angelica existit, sed innumerabiles. Spiritus autem sanctus, qui divino modo omnia collustrat, ex ineffabili et supersubstantiali, et ante omnes substantias existente, et universali, et formæ experte paterna hypostasi per identitatem (86), unitatemque naturæ ab æterno (87) processit; et nominatus est divinus; et unus est, non multiplicatus; bonus, magnificus, inaccessus, nulla potis intelligentia circumscribi, infinita potentia præditus, ineffabilis (88), singulari modo et unico existens, et natura cum sanctus, tum Spiritus Dei, et in rerum omnium

A πρὸς τὴν Θεοτόκον Μαρίαν, καὶ εἶπεν· « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ. » Οὐτε οὖν ναὸς ἀγίων ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, καθά ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ. Οὐ συμπεριλαμβάνονται μετὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐ μία τις ἐστὶν ὑπόστασις ἀγγελικὴ, ἀλλὰ καὶ δυσαρθίμυτος. Τὸ δὲ ὑπερπαμφαῆς ἅγιον Πνεῦμα, συμφυῶς καὶ ἐνοειδῶς ἀπὸ τῆς ἀβήρητου, καὶ ὑπερουσίτου, καὶ προουσίτου, καὶ καθολικῆς, καὶ ἀμόρφου προήλθεν ἀχρόνως πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ προσηγόρευται θεῖον· ἐν τῷ ἐστίν, ἀπλήθυντον, ἀγαθόν, ἀφθονόν, ἀπρόσιτον, ἀπερίγραφον πάσαις νοήσεσιν, ἀπειροδύναμον, ἀνέλεκτον, μόνως ὑπάρχον· καὶ φύσει ἅγιόν τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν ἐν τῶν πάντων· ἀλλὰ Θεὸς ἐν οὐρανῷ τε ὢν καὶ συνὼν ἡμῖν, αἰτίας πᾶσιν πάντων καλῶν· παρῶν μὲν τοῖς ὀλοῖς ἀδύως, ἀνειδέως, ἀμεταχρηματίστως· οὐκ ἐξιστάμενος δὲ τοῦ συνιδρῦσθαι ἀφράστως τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξαπλούμενος πάντη, καὶ χωρῶν, καὶ ἐν ἅπασιν ἀμιγῶς κατοικῶν· καὶ ταῖς ἐννοαῖς ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμῖν ἀοράτων ἐμβατεῶν, καὶ ἀκριδῶν ἅπαντα, καίτοι πάντα εἰδῶς· καὶ ἀφώνως ἐνηγῶν, καὶ ψυχῶν ἐπακοῶν ἐνδοθεν σιγῇ κραζου-

ea exscribere, etsi longiora. Sic ergo se habent: « Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis caset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa, quæ facta sunt; nam etsi non circumscribantur loco, et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam; mittens quippe Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum (Joan. xx, 22); » Et: « Euntes docete omnes gentes (Math. xxviii, 19): » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam [codex noster pro Scythiam habet Syriam], et alii in alias dispersi: nationes, secundum dispensationem illius, quem secum habebant Spiritus sancti, quomodo et Dominum dicentem: « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi (ibid. 20). » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos [cod. noster, superveniente in vos Spiritu sancto]: et eritis testes mihi... usque ad extremum terræ (Act. i, 8). » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, incircumscripam habens substantiam, demonstratur angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe, qui aderat, verbi gratia, Apostolo in Asia oranti [codex noster, moranti,] non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit. »

(81) *Sæculis*. An æonum, sive sæculorum nomine aliquem angelorum ordinem intelligit? Hoc sensu fortasse Clemens in extremo *Pædagogō* ait: οὐ δόξα αἰῶνες, id est « cuius gloria sunt sæcula. » Ex nonnullis autem Scripturæ locutionibus, cujusmodi sunt illæ, « Per quem fecit et sæcula (Hebr. i, 2), » et, « Regi sæculorum immortalis (I Tim. i, 17), » opinio hæc duci potuit: ac inde etiam Valentinus suos illos æonas, sive sæcula forsitan confluxit.

(82) *Qui facit*. Psal. ciii, 5 (seu 4). Compluten-

sis editio habet, πρὸς φλόγα, id est « ignis flammam, » pro « ignem urentem. » Vide segm. 78 b.

(83) *Legationem*. In Græco διακονήσασθαι, quod verbum vulgo a lexicographis et interpretibus « ministrandi » verbo transfertur. At mea quidem opinione significat etiam « legationem obire: » idque confirmare licet cum ex hoc ipso Didymi loco, tum ex Polluce; is enim lib. viii, cap. xi, scribit: Καὶ τὰ ῥήματα πρὸςθεῦσαι, διακονήσασθαι, ἀποπρὸςθεῦσεσθαι. Quem locum interpres sic reddidit: « Et verba, legatum agere, administrare, legationem mittere. » Malim: « Et verba, legatum agere; legationem obire; quæ in legatione acta sunt renuntiare. » Libro autem iv, cap. 3, ubi Pollux ait, πρὸςθεῦσαι, διακονήσασθαι, πλανηθῆναι, interpres vertit: « legatum agere, inservire, seducere. » Sed malim hic quoque: « legatum agere; legationem obire; legationis causa per varias regiones errare. » Simili ratione regum legati vulgari sermone nunc appellatur etiam « ministri. »

(84) *Spiritus*. Luc. i, 35, Biblia habent ἐπιλεύσεται. Vide notas ad segm. 125 a.

(85) *Circumprehenduntur*. Respicit, ut opinor, divinarum personarum « circuminsessionem. » Qua de causa verbo, « comprehenduntur, » usus non sum. « Dei » vero nomine Deum Patrem passim designari, neminem fugit. Recte Augustinus in *Altercatione cum Pascentio*: « Laudantes Deum dicere solemus... Qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum: nam totus capitur a Filio. »

(86) *Identitatem*. In Græco ἐνοειδῶς, quæ vox deest in vulgaribus lexicis. Ante Didymum ea usus fuerat auctor supposititiæ epistolæ, de qua dixi not. 91, pag. 122, in verbis ibi allatis. Athanasius quoque dixit ἐνοειδῶς.

(87) *Ab æterno*. In Græco, ἀχρόνως, id est sine tempore. Vide quæ ex Joanne Euchaitensi adnotavi ad segm. 168 a.

(88) *Ineffabilis*. In Græco, ἀνέλεκτον. Est autem ἀνέλεκτον, quod verbis effari, aut exprimere non valeamus. Qua ratione ἀνεκλάητον quoque, et ἀνέφραστον, et ἀνεκδήγητον dicitur, ut norunt qui Irenæum, Clementem Alexandrinum, Eusebium, aliosque hujusmodi scriptores legerunt: sicut e contrario ἐκλαλεῖν, atque ἐκλέγειν Polluci est « eloqui, » et « efferre. » Vide sequi. 94 a, et 194 b.

σὺν, καὶ τὰς ἐπὶ πᾶσιν οὐκείρων ἀμελλήτι, καὶ ἐπιρρῶν, καὶ εὐφροσύνην ἀφατον ταῖς ἑκασταχοῦ [60 a] φύσει ἐνδοῦς· περιέχων τοῦδε τοῦ παντός τὴν σύστασιν, καὶ πάντα ἔχων ὅφ' ἑαυτῶ· καὶ θεοτεστέω φωτικῶν φωτῶν, καὶ εὐεργετῶν τῆ ἀπλήτη αὐτοῦ ἐνεργείᾳ καὶ ἀναθοτήτι· τὰ μὲν ἀμείνω τὴν γῶμην ἐπὶ τελειότερον ἀγων σκοπὸν, τὰ δὲ χεῖρω καὶ πλημμελῶς ἀναστρεφόμενα οὐκ ἀποστερῶν τῆς ἐντοῦ βασιλικῆς καὶ ὁμονοητικῆς καὶ ἀμεριστοῦ προστασίας· ἀλλ' ἐν ἐφέσει καθιστῶν αὐτὰ, καὶ συνοία τῆς χορηγοῦ τῶν ὀλιγῶν ἀγαθῶν ὁμοουσίου Τριάδος, καὶ πᾶσι τοῖς καλλιεργοῦσι συλλαμβανόμενος, μετὰ τοῦ πάντων ἐξηρημένος εἶναι, οὕτως, ὅτι

A censu non numerandus : sed Deus et in cœlo, et nobiscum, ac in nobis existens (89), omnia in omnibus **135** bona efficiens, omnibus quidem immaterialiter, sine forma, sine transfiguratione præsens; nunquam vero cum Patre ineffabiliter manere, ac veluti considerare cessans, et ubique diffusus, et capiens, et in omnibus sine commisione inhabitans, et in cogitationes cum nostras, tum eorum qui nobis invisibiles sunt, se insinuans, et accurate scrutans omnia, etiamsi omnia noscat, et sine voce insonans, et animas intus tacite clamantes exaudiens, et eas omnes sine cunctatione (90) in omnibus misericordia prosequens, et corrobora-

(89) *In cœlo, et... in nobis existens.* Hæc, alinque hujusmodi, quæ segm. 60 a subjiciuntur, sicut iis similia sunt, quæ modo nota 80 e libro *De Sp. S.* attulimus, ita lucem afferunt argumento, quo ibi Didymus probat, Spiritus sancti incircumscriptionem esse substantiam. Eo enim abutitur Albertinus, scriptor satis eruditus, sed Calvinianus, lib. II *de Euchar. sacram.* cap. 2. Paucis totam hujus argumentationem contraho: piget enim binas ex illo paginas exscribere. « Didymus, inquit, Spiritus sancti divinitatem probaturus, argumentum ducit ab ipsius incircumscriptione; incircumscriptionem rursus demonstrans ex eo quod simul sit in pluribus locis. » Ergo dogma « Transubstantiationis » non agnoscit. Si enim Christi corpus in pluribus simul locis esse posset, futHis hujusmodi ratio foret. Huc redeunt, velit nolit, quæcunque duabus paginis scribit homo heterodoxus. Ea dum legerem, poetæ illius mihi in mentem venit, qui cum in vatum conventu tetradecastichum recitaturus insurrexisset, atque argumentum gravissimum histriali levitate sic proposuisset: « Pater natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista (*Matth.* XI, 11): « ergo B. Virgo est immaculate concepta, » alius repente e secundis sedibus eum interpellans, « In principio, inquit, creavit Deus cœlum, et terram (*Gen.* I, 1): » « ergo philosophia est necessaria. » Sed a ludicris ad seria; nisi tamen ludicrum id ipsum est, quod refellimus. Catholicos inducit Albertinus, quasi nihil aliud respondere valeant, ad hoc veluti latibulum confugientes, ac inquentes: « Didymi mens est, angelum esse non posse simul pluribus in locis propria naturalique virtute, quemadmodum Spiritus sanctus in iis est. » Sed bona verba, quæso. Ne nos tam stolidos fingas, Albertine: non ita, mihi crede, desipimus. Age vero, dic sodes. Si ego non omnia quæ a Patribus afferuntur argumenta invicta esse responderem: si Didymum alibi veram corporis Christi in Eucharistia præsentiam agnoscere objicerem: si verba illa, « Cum in pluribus sit, » quibus tu maxime inniteris, idem ac, « Quamvis in pluribus sit, » valere contenderem: si argumenti vim non in eo quod Spiritus sanctus sit in pluribus, sed quod « in cœlo, et nobiscum, et in nobis, et ab ortu ad occasum, » nempe ubique, eum existere testentur Scripturæ, positam esse vellem: quid esset quod a te regei posset? « Vox, vox, prætereaque nihil. » Ne videar tamen nodum tuo quidem judicio inextricabilem non solvere, sed cædere, hæc pro non dictis habeantur. « Didymus, inquit, incircumscriptionem Spiritus sancti ex eo demonstrat, quod simul sit in pluribus locis. » Falsum est, quod ais, pace tua dixerim, Albertine. Didymus ait: « Cum in pluribus sit: » tu, quasi eodem utrumque recidat, « Cum sit, inquit, in pluribus locis. » At nusquam Didymus Spiritum sanctum in pluribus « locis » esse affirmavit: quin imo id num. 25 aperte negat. « Sed quomodo, inquit, Pater non consistens in loco, ultra omnem corporum est na-

B turam [*noster ms. codex habet: sed quomodo Pater non consistit in loco, cum ultra omnem corporum naturam*]: ita et Spiritus veritatis nequaquam locorum sine clauditur, cum sit incorporealis, et, ut verius dicam, excellens [*rectius codex noster, excelsus*] universam rationalem creaturam. » Ac similia docet segm. 66 a hujus operis, quod nunc edimus. Tantum vero abest ut Spiritum sanctum in pluribus locis esse velit Didymus, ut angelos ipsos non modo « in locis » non existere, sed ne « in loco » quidem esse aperte doceat. « Etsi non circumscribantur, inquit, loco et finibus, tamen proprietate substantiæ finiuntur. » Et num. 26: « Sicut loca et commutationes locorum ab incorporalibus separamus; sic et prolationes (intus dico, et foris) ab intellectualium natura discernimus: quia istæ corporum sunt recipientium tactum, et habentium vastitates. » De iis ergo substantiis loquitur, quas vult « in loco » non esse: quæque nihil quoad hanc rem commune habent cum C Christi corpore: hoc enim quamvis innumeris, ac pene dixerim infinitis in locis ponatur existere, tamen non modo « proprietate substantiæ finiuntur, » sed « loco » etiam « ac finibus circumscribitur. » Nec enim ex eo Deus incircumscriptionem, quod infinitis locis præsens sit, sed ex eo quod ubique ita præsens sit, ut « substantiæ proprietate non finiatur: » creatura vero si vel infinitis in locis simul existere fingeretur, in iis omnibus locis certam quamdam magnitudinem, exempli causa, aut intelligentiam, aut inscitiam, etc., haberet, uno verbo, « substantiæ suæ proprietate finiretur. » En itaque quo tandem meo quidem judicio (ut omnia uno complectar syllogismo) tota magni hujus theologi argumentatio redigenda sit. Ille incircumscriptionem habet substantiam, quem sacræ Scripturæ talem esse testantur, ut « pluribus » (non locis, Albertine) sed sanctis tum viris, tum angelis ubique sive terrarum, sive cœlorum existentibus « inhabitator assistat, » eo ipso modo, quo Dei Filius, cujus vos Macedoniani incircumscriptionem fatemini esse substantiam. Atqui talem esse Spiritum sanctum testantur Scripturæ. Ergo Spiritus sanctus incircumscriptionem habet substantiam.

(90) *Sine cunctatione.* In Græco, ἀμελλήτι. Idem autem valet, ac id quod superius segm. 13 b dixi, δίχα μελλήσεως. In vulgaribus Lexicis affertur vox ἀμελλήτι, eaque nullo exemplo illustrata: at ἀμελλήτι in eisdem deest. Sed hac utitur non modo Constantinus Maximus imperator in oratione ad Patres Nicænos habita, ac Sozomenus *Hist. Eccl.* lib. II, cap. 22, verum etiam Didymus ipse in fragmento quod affert Joannes Damascenus in *Paralipsis*, tom. I, pag. 341; etsi enim ibi legatur non ἀμελλήτι, ut apud Sozomenum, sed ἀμελλήτι, emendandum tamen est ac scribendum ἀμελλήτι, ut patet ex his quæ antecedit et subsequuntur. Thucydides autem e contrario in lib. I, ac Pollux « cunctatorem » μελλήτην dixerunt.

rans (91), et inexplicabilem lætitiā omnibus ubique naturis infundens, hujus universi constitutionem continens, et omnia sub semetipso habens, et divina luce ea illuminans, et illis immensa sua efficaciacia, ac bonitate benefaciens: eos quidem, quibus melior intentio est, atque animus, ad perfectiorem scopum ducens; quorum vero deterior, atque adeo prava mens ac vita est, eos sua ipsius regia, et concordii, et indivisa gubernatione non privans, sed desiderium in eis ingenerans, et considerationem consubstantialis, omniumque generatim bonorum largitricis Trinitatis, et omnibus recte operantibus opem ferens, cum simul sit ab omnibus segregatus, hac ratione videlicet, quod alteri quidem apostolorum (92) **136** in India (93) degenti (94), alteri vero in Hispania (95), alteri autem ab ipso

A ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων διάγοντι ἐν Ἰνδία, ἑτέρω δ' ἐν Σπανίᾳ, ἄλλω δ' ἐν ἄλλω τόπῳ ἕως τῆς ἐσχατιᾶς τῆς γῆς. παρ' αὐτοῦ νενεμημένω, τῆς ἑαυτοῦ ἀπλανοῦς καὶ ἀκιδδήλου μετείδου σοφίας· οὐ τῷδε μὲν νῦν, ἑτέρω δ' εἰς αὐδὶς παραγιγόμενος· οὐδὲ τῷ μὲν μᾶλλον, τῷ δὲ ἑλαττον ἐπιπνέων, ἀλλ' ἅμα τε καὶ ἐκάστῳ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένως αἰεὶ ὁμοίως ἐπιλάμπων, καὶ αὐτὸς καὶ ὁ εἰπὼν Κύριος· « Μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἐπεὶ μὴ γε ἐπειδὴ αὐτοὶ τὴν παρ' Ἰωάννην κειμένην θεολογίαν περὶ τοῦ Πνεύματος ἔνθα εἶπε, « Πνεῦμα ὁ Θεός, » μεταφέρουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, λέγοντες διὰ τὸ εἶναι Πνεῦμα αὐτὸν· οὕτω γεγράφθη. Ἐτι δὲ ἐπειδὴ γέγραπται καὶ, « Πνεῦμα τοῦ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος· » ἄρα καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, ἅτε Πνεῦμα, τοῖς ἄλλοις συν-

(91) *Corroborans*. Codex, ἐπιρωννύων pro ἐπιβρωννύων.

(92) *Apostolorum*. Apostoli nomen non modo duodecim illis, quibus a Christo ipso, utpote ab illo « missis, » impositum fuit, sed aliis etiam tributum est. Nam et Paulus, et Barnabas honorificentissimo eo titulo cum a Græca, tum a Latina Ecclesia insigniti sunt. Ac Paulus ipse in Epist. ad Philipp. cap. II, vers. 25, de Epaphrodito loquens, « Vestrum autem, inquit, apostolum: » et Salvianus in primo *De gubernatione Dei*: « Legimus Timotheum apostolum carne infirmisimum fuisse: » et Hieronymus in *Chronico*: « Reliquia apostoli Timothei Constantinopolim invecitæ: » et Joannes XX S. Martialem apostolum in epistola sua nuncupavit. Quinimo a Græcis multo adhuc facilius crebriusque apostolicos viros « apostoli » titulo donatos esse, quam a Latinis, non diffiteor. Ita Clemens in quarto *Stromatum*, ὁ ἀπόστολος Κλήμης, inquit, id est « apostolus Clemens. » Et Didymus noster segm. 93 b, Stephanus dicit « duplici corona redimitum, apostolatus et martyrii. » In Græcis vero Menologiis aut Calendariis nihil occurrit frequentius. Nam, ut nihil dicam de Hemerologio illo quod quotannis Græci Venetiis edunt, in Menologio XII sæculi, quod in nostra S. Salvatoris Bononiæ bibliotheca exstat, ad diem 1x Octobris lego: Τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Φιλίππου τοῦ ἐνδὸς τῶν ἑπτὰ, id est, « Sancti Philippi apostoli unius e septem. » Ac in Evangeliariorum XI sæculi Naniarum bibliothecæ eodem titulo decorantur S. Quadratus ad diem XXI Septembris, S. Silas ad XXIX Novembris, sancti Herodion, Agabus, Rufus, Phlegon, et Epaphras ad VIII Aprilis, ac sanctus Fortunatus ad IX Junii. Demum, ut cætera hujusmodi monumenta præteream, in alio adhuc vetustiori Evangeliorum codice Naniano, uncialibus litteris scripto, ad 1 Octobris diem legitur: Εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀναγίου, id est, « Pro commemoratione sancti apostoli Anania: » Idemque ibidem titulus tribuitur S. Lucæ die XVIII Octobris, et S. Onesimo die XV Februarii. Hunc porro codicem sæculo VIII exaratum censuit qui eum ante me inspexit, sed cum ibi S. Ignatius Constantinopolitanus patriarcha commemoretur ad diem XXIII Octobris, idcirco ante sæculum X scriptus non fuit: libros enim chori usui destinatos vel usque ad I sæculum uncialibus litteris scribere perrexerunt librarii. Jam vero etsi hæc ita se habeant, nemo tamen inficiabitur, cum apostoli sine additamento nominantur, duodecim illos a Christo Domino electos intelligi: quo sensu Didymus in libro *De Spir. S.*, num. 3, ait: « In apostolis cæterisque discipulis. » Eodemque modo nomen apostolorum accipiendum hic esse existimo.

(93) *In India*. Græce, ἐν Ἰνδία. Etsi autem ea

regio crebris a vetustis scriptoribus Græcis dicitur ἡ Ἰνδική, Josephus tamen etiam in primo *Antiquitatum*, et Polyænus Ἰνδῶν dixerunt. Indiæ porro nomine Æthiopia etiam denotata est a Patribus: atque in hac Thomam apostolum Evangelium prædicasse censent plures. Sed hæc alii viderint. Quod attinet ad hunc locum, videtur Didymus Indiam proprie dictam designare, binos scilicet noti tunc orbis fines spectans, dum Indiam atque Hispaniam nominat.

(94) *Degenti*. Hoc ipso verbo usus erat theologus noster in loco, quem attuli not. 80, pag. 133: ubi enim edita exemplaria habent, « oranti, » bibliothecæ nostræ codex ms. habet, « moranti. » Quæ lectio genuina videtur. Nec alia fortasse est apud Hieronymum significatio verbi, « requiesceret, » libro X comment. in *Isaiam*, cap. XXXV, pag. 446, ubi hæc leguntur: « Ut alius ad Indos, alius ad Hispanias... pergeret, et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. »

(95) *In Hispania*. Græce, ἐν Σπανίᾳ. Biblio autem nomine, et sui sæculi scriptoribus usitato Hispaniam vocat: ea enim a profanis scriptoribus Ἰβηρία, aut Ἰβηρία, ab Irenæo at Ἰβηρία, ab auctore secundi Machabæorum, aliisque Ἰσπανία, sed a Paulo bis, ab Athanasio in *Epistola ad Sorianum imperatorem*, tom. II, pag. 783, a Constantino imperatore in epistola encyclica ad omnes Ecclesias, a Gelasio Cyziceno, atque ab aliis; in Græcis vero conciliorum circa Didymi tempora habitorum Actis passim Σπανία dicitur: qua ratione apud Gregorium quoque Magnam legitur in epist. 145 lib. IX, vel ep. 45 lib. XIII: « Eunti in Spaniam. » Et apud Beatum Liebanensem presbyterum in commentariis in *Apocalypsim*: « Jacobus Spania. » Et in Martyrologio Blumano, quod Benedictus Clemens Arrostegui in dissertatione eruditionis plena, « de Jacobi majoris prædicatione in Hispania, » citat ex Florentino: « Hic Spaniam, et occidentalia loca prædicatur. » De illo autem apostolo, quem Didymus hic indicat, dixi in mea *ad Archintum præsulem epistola*. Nulli scilicet alteri Didymi verba melius conveniunt quam ei qui ex duodecim apostolis unus exstitit; qui inter eos præsens fuerit quos Christus Dominus alloquebatur, cum ait, « Eritis mihi testes... usque ad extremum terræ (Act. I, 8), » ut colligo ex hujus Didymi loci collatione cum num. 6 libri *De Sp. sancto*; qui ex eorum numero sit quos « a Spiritu sancto » ad concionandum νενεμημένους, id est « distributos » vocat Didymus, qui scilicet Hispania in ea distributione per apostolos facta obtigerit; qui demum in Hispania biennio saltem aut triennio διάγων, id est « commoratus » esse, ibique Evangelium prædicasse dici queat. At hujusmodi magnus ille universarum gentium apostolus

αρχαίησσαι λειτουργικοί πνεύμασιν; Εἰ δὲ τοῦτο οὕτως, οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα νοεῖται μετὰ τῶν ἄλλων πνευμάτων. Ἀρχάγγελος γὰρ οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ Μιχαήλ, καὶ Γαβριήλ, καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς, εἰσὶν ἀρχάγγελοι· μετ' ἐκείνου δὲ οὐδὲ αἰρετικοὶ εἴποιεν ἂν τετάχθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ποῦ οὖν λοιπὸν, ἢ [60 b] μετὰ ποίων κτισμάτων τάσσεσθαι δοκιμάσουσιν αὐτό; Μετὰ γὰρ τὸν Θεόν, φύσιν ἄλλην λαβὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐδιδάχθημεν, ἢ τῶν πολλῶν πνευμάτων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων. Ἔτι σοφιστικῶς ἐκ τῶν προκειμένων ἐπάγουσιν· Ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθινός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀληθεῖα γέγραπται, ὡς ἀπόδειξις τούτου. Ἔστιν δὲ ταυτὸν, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ δέδεικται λόγῳ, καὶ οὐ διαφέρει τοῦτο ἐκεῖνο.

A in alia regione usque ad extremitatem terræ distributo, suam infallibilem, et incontaminatam imper-tiebatur sapientiam : nequaquam alteri (96) quidem nunc, alteri vero alijs præsto existens : neque alteri quidem magis, alteri autem minus affans, atque inspirans ; sed simul et universis conjunctim, et singulis seorsum simili semper modo illucescens : sicut etiam Dominus (97), qui dixit : **137** « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Alioquin cum isti hæretici sententiam illam apud Joannem scriptam, « Spiritus (98) est Deus, » ad Deum et Patrem referant, eo quod (inquiunt) Spiritus sit ipse Pater ; cumque præterea scriptum sit, « Spiritus faciei (99) nostræ Christus Dominus : » nonne illud sequetur, ut Pater quoque ac Filius, utpote quibus nomen Spiritus convenit inter cæteros famulantes spiritus ab iis connume-randi sint ? Quod si hoc dici non potest, ne Spiritus quidem sanctus in aliorum spirituum censum venit. Nam archangelus non est ; Michael enim et Gabriel, et qui his sunt similes, archangeli sunt ; infra hos autem ne hæretici quidem dixerint positum esse Spiritum sanctum Dei. Quinam ergo ipsi locus reliquus est ? aut cum quibusnam creaturis eum ponendum censent ? Nam post Deum nullam aliam rationalem naturam esse docent Scripturæ, nisi plurium spirituum, et talium corporum, qualia sunt nostra. Insuper sophisticè ex præmissis Inferunt : Pater et Filius dicitur in Scripturis verus ; Spiritus autem veritas (1) : quasi hoc ab illo diversum sit. At vero utrumque unum et idem est, ut in primo λόγῳ [id est, tractatu, vel libro (2)] ostensum fuit, neque ab illa differt hæc locutio.

ΚΕΦ. Ε΄.

B **138** CAP. V.

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ἔντος τοῦ Θεοῦ λόγῳ, τί τὸ Πνεῦμα καλέσομεν; καὶ τὰ λοιπά.

De iis, qui inquit : Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimus Spiritum ? et reliqua.

Πρὸς ταῦτα οἱ ποικιλώτατοι καὶ πολυτροπώτατοι κατὰ τὸν λόγον (οὐκ οἶδα, εἰ μὴ καὶ κατὰ τὴν γνώμη, πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο), οἱ τῆς ἀπλουστερίας καὶ ἀληθεστερίας διδασκαλίας ἑλλότριοι αἰρετικοί,

Contra hæc inconstantissimi, maximeque varii, et sermone (haud scio an mente quoque) versipelles hæretici, a simpliciori certe (id enim omnino scio) veriorique doctrinæ alieni, eadem sæpius

Paulus non existit ; nec enim ulla ex quatuor hisce notis ei convenit. Quin imo Didymus noster Ecclesias a Paulo fundatas commemorans in commentariis in *Psalmos*, ad vers. 2 psalmi cxi, intra eosdem fines illas concludere videtur, ac eos, quos Apostolus ipse, cum ad Romanos scripsit, suæ prædicationi cap. xv, vers. 19 assignaverat. Sic enim ibi loquitur noster Bibliorum interpres, catechista, ac theologus : Οἶον Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἰερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρίου συστησάμενος τῷ Θεῷ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων Ἐκκλησίας .. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἕκαστος· id est « Veluti Paulus apostolus, qui ab Jerusalem usque ad Illyricum numerosissimas Deo constituit Ecclesias... ac similiter unusquisque ex aliis discipulis. » Catholici itaque regis, inclytæque Hispanorum nationi gratulor, quod novum ipsis theologus noster monumentum sup-peditet, quo eorum sententia, ac traditio magis confirmetur.

C num. 54 : « sanctificationis [*codex noster*, « sanctitatis »] bonitatisque vocabulum et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi : « Spiritus est Deus. » Et Filius Spiritus. « Dominus, » inquit, « Spiritus est. » Spiritus autem sanctus semper Spiritus sancti appellatione censetur. » At postrema hæc in codice nostro sic se habent : « ut ibi : « Spiritus Dei. » Et Filius Spiritus. « Dominus » [*mendose pro Dominus*], inquit, « Spiritus est. » Et Spiritus sanctus semper Spiritus [*codex rectius omittit hic vocem « Sancti, » quæ irrepit in edita exemplaria*] appellatione censetur. » Equidem cum nostro codice legerem, « Spiritus Dei, » nisi numero deinceps 58, cum libro impresso consentiret hac in re co-dex manuscriptus ; uterque enim habet : « ut ante [*codex hic addit, jam*] diximus, ubi etiam illud adiunximus : « Spiritus Deus est. » An hic quoque legendum suspicabimur : « Spiritus Dei ? » Equidem legere malim : « Spiritus Deus. »

(96) *Alteri*. *Codex*, οὕτω δέ. Lego, οὐ τῷδε. Nec is probandus videretur, qui legere mallet, οὐ τῷ δέ, id est οὐ τῷ δέ.

(97) *Sicut etiam Dominus*. Eadem scribit, eundemque allegat ex *Matth.* cap. xxviii, vers. 20 locum, in verbis ex lib. *De Spir. sancto* nuper citatis vol. 80, pag. 133.

(98) *Spiritus*. *Joan.* iv, 24. Vide notas ad segm. 115 a. Similia habet Didymus segm. 107 a. In libro autem *De Spiritu sancto* numero tum 54, tum 58, ad Filium quidem refert illud Pauli in secunda ad *Cor.* cap. iii, vers. 17 : « Dominus autem Spiritus est : » ad Patrem vero hæc Jesu Christi apud Joannem verba : « Spiritus est Deus. » Quanquam *codex* *ms.* bibliothecæ nostræ Bononiensis ab editione Veronensi discrepat : editio enim sic habet

(99) *Spiritus faciei*. *Thren.* iv, 20. Biblia non habent articulum τοῦ.

D (1) *Veritas*. In prima Joannis v, 6, ubi *Vulgata* translatio habet, « Christus est veritas, » *Græca* editio habet : τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, hoc est, « Spiritus est veritas. » Vide segm. 56 b, pag. 127.

(2) *Libro*. Cum priorem hunc λόγον, sive tractatum, sive orationem, sive librum allegat Didymus, plerumque negotium nobis facessit. Vide quæ adnotabimus ad segm. 72 b, 73 a, 79 b, 135 b, 156 a, 175 b, 183 b, 187 b, 208 a, et 212 a. Atque illud interim tecum reputa, utrum duorum λόγων, seu librorum, primus hic citetur, quos edidit Didymus contra *Arianos*.

rans (91), et inexplicabilem lætitiā omnibus ubique naturis infundens, hujus universi constitutionem continens, et omnia sub semetipso habens, et divina luce ea illuminans, et illis immensa sua efficaciacia, ac bonitate benefaciens: eos quidem, quibus melior intentio est, atque animus, ad perfectiorem scopum ducens; quorum vero deterior, atque adeo prava mens ac vita est, eos sua ipsius regia, et concordii, et indivisa gubernatione non privans, sed desiderium in eis ingenerans, et considerationem consubstantialis, omniumque generatim bonorum largitricis Trinitatis, et omnibus recte operantibus opem ferens, cum simul sit ab omnibus segregatus, hac ratione videlicet, quod alteri quidem apostolorum (92) **136** in India (93) degenti (94), alteri vero in Hispania (95), alteri autem ab ipso

A ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων διάγοντι ἐν Ἰνδία, ἑτέρω δ' ἐν Σπανία, ἄλλω δ' ἐν ἄλλω τόπῳ ἕως τῆς ἐσχατιᾶς τῆς γῆς, παρ' αὐτοῦ νενεμημένῳ, τῆς ἑαυτοῦ ἀπλανοῦς καὶ ἀκιδόηλου μετεώρου σοφίας· οὐ τῷδε μὲν νῦν, ἑτέρω δ' εἰς αὖθις παραγινόμενος· οὐδὲ τῷ μὲν μᾶλλον, τῷ δὲ ἕλαττον ἐπιπνέων, ἀλλ' ἅμα τε καὶ ἐκάστῳ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένως ἀεὶ ὁμοίως ἐπιλάμπων, καθὰ καὶ ὁ εἰπὼν Κύριος· « Μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἐπεὶ μὴ γέ ἐπειδὴ αὐτοὶ τὴν παρ' Ἰωάννην κειμένην θεολογίαν περὶ τοῦ Πνεύματος ἔνθα εἶπε, « Πνεῦμα ὁ Θεὸς, » μεταφέρουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, λέγοντες διὰ τὸ εἶναι Πνεῦμα αὐτὸν οὕτω γεγράφθαι. Ἐτι δὲ ἐπειδὴ γέγραπται καὶ, « Πνεῦμα τοῦ προσώπου ἡμῶν Χριστοῦ Κύριος· » ἄρα καὶ τὸν B Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, ἅτε Πνεῦμα, τοῖς ἄλλοις συν-

(91) *Corrobarans*. Codex, ἐπιρωννύων pro ἐπιρῶννύων.

(92) *Apostolorum*. Apostoli nomen non modo duodecim illis, quibus a Christo ipso, utpote ab illo « missis, » impositum fuit, sed aliis etiam tributum est. Nam et Paulus, et Barnabas honorificentissimo eo titulo cum a Græca, tum a Latina Ecclesia insigniti sunt. Ac Paulus ipse in Epist. ad Philipp. cap. II, vers. 25, de Epaphrodito loquens, « Vestrum autem, inquit, apostolum: » et Salvianus in primo *De gubernatione Dei*: « Legimus Timotheum apostolum carne infirmisimum fuisse: » et Hieronymus in *Chronico*: « Reliquiæ apostoli Timothei Constantinopolim invectæ: » et Joannes XX S. Martiale apostolum in epistola sua nuncupavit. Quinimo a Græcis multo adhuc facilius crebriusque apostolicos viros « apostoli » titulo donatos esse, quam a Latinis, non diffiteor. Ita Clemens in quarto *Stromatum*, ὁ ἀπόστολος Κλήμης, inquit, id est « apostolus Clemens. » Et Didymus noster segm. 95 b, Stephanum dicit « duplici corona redimitum, apostolatus et martyrii. » In Græcis vero Menologiis aut Kalendaris nihil occurrit frequentius. Nam, ut nihil dicam de Hemerologio illo quod quotannis Græci Venetiis edunt, in Menologio xi sæculi, quod in nostra S. Salvatoris Bononiæ bibliotheca exstat, ad diem 1x Octobris lego: Τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Φιλίππου τοῦ ἐνὸς τῶν ἑπτὰ, id est, « Sancti Philippi apostoli unius et septem. » Ac in Evangeluario xi sæculi Nabianæ bibliothecæ eodem titulo decorantur S. Quadratus ad diem XXI Septembris, S. Silas ad XXI Novembris, sancti Herodion, Agabus, Rufus, Phlegon, et Epaphras ad VII Aprilis, ac sanctus Fortunatus ad 1x Junii. Denique, ut cætera hujusmodi monumenta præteream, in alio adhuc vetustiori Evangeliorum codice Naniano, uncialibus litteris scripto, ad 1 Octobris diem legitur: Εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνανίου, id est, « Pro commemoratione sancti apostoli Ananias. » Idemque ibidem titulus tribuitur S. Lucæ die XVIII Octobris, et S. Onesimo die XV Februarii. Hunc porro codicem sæculo VIII exaratum censuit qui eum ante me inspexit, sed cum ibi S. Ignatius Constantinopolitanus patriarcha commemoretur ad diem XXIII Octobris, idcirco ante sæculum X scriptus non fuit: libros enim chori usui destinatos vel usque ad XI sæculum uncialibus litteris scribere perrexerunt librarii. Jam vero etsi hæc ita se habeant, nemo tamen inficiabitur, cum apostoli sine additamento nominantur, duodecim illos a Christo Domino electos intelligi: quo sensu Didymus in libro *De Spir. S.*, num. 3, ait: « In apostolis cæteris discipulis. » Eodemque modo nomen apostolorum accipiendum hic esse existimo.

(93) *In India*. Græce, ἐν Ἰνδία. Etsi autem ea

regio crebrius a vetustis scriptoribus Græcis dicatur ἢ Ἰνδική, Josephus tamen etiam in primo *Antiquitatum*, et Polyænus *Ἰνδία* dixerunt. Indiæ porro nomine Æthiopia etiam denotata est a Patribus: atque in hac Thoniam apostolum Evangelium prædicasse censent plures. Sed hæc alii viderint. Quod attinet ad hunc locum, videtur Didymus Indiam proprie dictam designare, binos scilicet noti tunc orbis fines spectans, dum Indiam atque Hispaniam nominat.

(94) *Degenti*. Hoc ipso verbo usus erat theologus noster in loco, quem attuli not. 80, pag. 133: ubi enim edita exemplaria habent, « oranti, » bibliothecæ nostræ codex ms. habet, « moranti. » Quæ lectio genuina videtur. Nec alia fortasse est apud Hieronymum significatio verbi, « requiesceret, » libro X comment. in *Isaiam*, cap. XXXV, pag. 446, ubi hæc leguntur: « Ut alius ad Indos, alius ad Hispanias... pergeret, et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. »

(95) *In Hispania*. Græce, ἐν Σπανία. Biblio autem nomine, et sui sæculi scriptoribus usitato Hispaniam vocat: ea enim a profanis scriptoribus Ἰβηρία, aut Ἰβηρία, ab Irenæo at Ἰβηρία, ab auctore secundi Machabæorum, aliisque Ἰσπανία, sed a Paulo bis, ab Athanasio in *Epistola ad Jovianum imperatorem*, tom. II, pag. 783, a Constantino imperatore in epistola encyclica ad omnes Ecclesias, a Gelasio Cyziceno, atque ab aliis; in Græcis vero conciliorum circa Didymi tempora habitorum Actis passim Σπανία dicitur: qua ratione apud Gregorium quoque Magnum legitur in epist. 115 lib. IX, vel ep. 45 lib. XIII: « Eunti in Spaniam. » Et apud Beatum Liebanensem presbyterum in commentariis in *Apocalypsim*: « Jacobus Spania. » Et in Martyrologio Blumano, quod Benedictus Clemens Arostegui in dissertatione eruditionis plena, « de Jacobi majoris prædicatione in Hispania, » citat ex Florentino: « Hic Spaniam, et occidentalia loca prædicatur. » De illo autem apostolo, quem Didymus hic indicat, dixi in mea *ad Archintum præsulem epistola*. Nulli scilicet alteri Didymi verba melius conveniunt quam ei qui ex duodecim apostolis unus exstiterit; qui inter eos præsens fuerit quos Christus Dominus alloquebatur, cum ait, « Quis mihi testes... usque ad extremum terræ (Act. 1, 8), » ut colligo ex hujus Didymi loci collatione cum num. 6 libri *De Sp. sancto*; qui ex eorum numero sit quos « a Spiritu sancto » ad exponendum νενεμημένους, id est « distributos » vocat Didymus, cui scilicet Hispania in ea distributione per apostolos facta obtigerit; qui demum in Hispania biennio saltem aut triennio διάγων, id est « commoratus » esse, ibique Evangelium prædicasse dici queat. At hujusmodi magnus ille universarum gentium apostolus

αρχήσουσι λειτουργικούς πνεύμασιν; Εἰ δὲ τοῦτο ἀρχήσουσι, οὐδὲ τὸ ἄγιον Πνεῦμα νοεῖται μετὰ τῶν ἄλλων πνευμάτων. Ἄρχαγγελος γὰρ οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ Μιχαήλ, καὶ Γαβριήλ, καὶ οἱ κατ' αὐτούς, εἰσὶν ἀρχάγγελοι· μετ' ἐκείνου δὲ οὐδὲ αἰρετικοὶ εἴποιεν ἂν τετάχθαι τὸ ἄγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ποῦ οὖν λοιπὸν, ἢ [60 b] μετὰ πῶλον κτισμάτων τάσσεσθαι δοκιμάσων αὐτό; Μετὰ γὰρ τὸν Θεόν, φύσιν ἄλλην λογικήν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐδιδάχθημεν, ἢ τῶν πολλῶν πνευμάτων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων. Ἐτι σοφιστικῶς ἐκ τῶν προκειμένων ἐπάγουσιν· Ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθινός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀλήθεια γέγραπται, ὡς ἀπόδοτος τούτου. Ἐστὶν δὲ ταυτὸν, καθὰ ἐν τῇ πρώτῃ δέδεικται λόγῳ, καὶ οὐ διαφέρει τοῦτο ἐκείνου.

ac Filius, utpote quibus nomen Spiritus convenit inter ceteros famulantes spiritus ab iis connumerandi sint? Quod si hoc dici non potest, ne Spiritus quidem sanctus in aliorum spirituum censum venit. Nam archangelus non est; Michael enim et Gabriel, et qui his sunt similes, archangeli sunt; infra hos autem ne hæretici quidem dixerint positum esse Spiritum sanctum Dei. Quinam ergo ipsi locus reliquus est? aut cum quibusnam creaturis eum ponendum censent? Nam post Deum nullam aliam rationalem naturam esse docent Scripturæ, nisi plurium spirituum, et talium corporum, qualia sunt nostra. Insuper sophisticè ex præmissis inferunt: Pater et Filius dicitur in Scripturis verus; Spiritus autem veritas (1): quasi hoc ab illo diversum sit. At vero utrumque unum et idem est, ut in primo λόγῳ [id est, tractatu, vel libro (2)] ostensum fuit, neque ab illa differt hæc locutio.

ΚΕΦ. Ε'.

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ἔντος τοῦ Θεοῦ Λόγου, τί τὸ Πνεῦμα καλέσομεν; καὶ τὰ λοιπὰ.

Πρὸς ταῦτα οἱ ποικιλώτατοι καὶ πολυτροπώτατοι κατὰ τὸν λόγον (οὐκ οἶδα, εἰ μή κα' κατὰ τὴν γνώμην, πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο), οἱ τῆς ἀπλουστερίας καὶ ἀληθεστερίας διδασκαλίας ἄλλότριου αἰρετικοί,

Paulus non existit; nec enim ulla ex quatuor hisce votis ei convenit. Quin imo Didymus noster Ecclesias a Paulo fundatas commemorans in commentariis in *Psalmos*, ad vers. 2 psalmi cxi, intra eandem fines illas concludere videtur, ac eos, quos Apostolus ipse, cum ad Romanos scripsit, sua prædicationi cap. xv, vers. 19 assignaverat. Sic enim ibi loquitur noster Bibliorum interpret, catechista, ac theologus: Οἷον Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυριῶν συστησάμενος τῷ Θεῷ μυριάδωντος Ἐκκλησίας... ὁμοίως δὲ καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἕκαστος· id est « Veluti Paulus apostolus, qui ab Jerusalem usque ad Illyricum numerosissimas Deo constituit Ecclesias... ac similiter unusquisque ex aliis discipulis. » Catholicis itaque regnis, inclytæque Hispanorum nationi gratulor, quod novam ipsi theologus noster monumentum superpeditei, quo eorum sententia, ac traditio magis confirmetur.

(96) *Alteri*. Codex, οὕτω δέ. Lego, οὐ εἴπω. Nec is probandus videretur, qui legere mallet, οὐ τῷ δέ, id est οὐ τινὶ δέ.

(97) *Sicut etiam Dominus*. Eadem scribit, eundemque allegat ex Math. cap. xviii, vers. 20 locum, in verbis ex lib. *De Spir. sancto* nuper citatis not. 80, pag. 133.

(98) *Spiritus*. Joan. iv, 24. Vide notas ad segm. 115 a. Similia habet Didymus segm. 107 a. In libro autem *De Spiritu sancto* numero tum 54, tum 58, ad Filium quidem refert illud Pauli in secunda ad Cor. cap. iii, vers. 17: « Dominus autem Spiritus est: » ad Patrem vero hæc Jesu Christi apud Joannem verba: « Spiritus est Deus. » Quanquam uox codicis ms. Bibliothecæ nostræ Bononiensis ab editione Veronensi discrepat: editio enim sic habet

in alia regione usque ad extremitatem terræ distributo, suam infallibilem, et incontaminatam imperiebatur sapientiam: nequaquam alteri (96) quidem nunc, alteri vero alias præsto existens: neque alteri quidem magis, alteri autem minus affans, atque inspirans; sed simul et universis conjunctim, et singulis seorsum simili semper modo illucescens: sicut etiam Dominus (97), qui dixit: **137** « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Alioquin cum isti hæretici sententiam illam apud Joannem scriptam, « Spiritus (98) est Deus, » ad Deum et Patrem referant, eo quod (inquiunt) Spiritus sit ipse Pater; cumque præterea scriptum sit, « Spiritus faciei (99) nostræ Christus Dominus: » nonne illud sequetur, ut Pater quoque

B

138 CAP. V.

De iis, qui inquirunt: Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimus Spiritum? et reliqua.

Contra hæc inconstantissimi, maximeque varii, et sermone (haud scio an mente quoque) versipelles hæretici, a simpliciori certe (id enim omnino scio) veriorique doctrinæ alieni, eadem sæpius

num. 54: « sanctificationis [codex noster, « sanctitatis »] bonitatisque vocabulum et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi: « Spiritus est Deus. » Et Filius Spiritus. « Dominus, » inquit, « Spiritus est. » Spiritus autem sanctus semper Spiritus sancti appellatione censetur. » At postrema hæc in codice nostro sic se habent: « ut ibi: « Spiritus Dei. » Et Filius Spiritus. « Domini » [mendose pro Dominus], inquit, « Spiritus est. » Et Spiritus sanctus semper Spiritus [codex rectius omittit hic vocem « Sancti, » quæ irrepsit in edita exemplaria] appellatione censetur. » Equidem cum nostro codice legerem, « Spiritus Dei, » nisi numero deinceps 58, cum libro impresso consentiret hac in re codex manuscriptus; uterque enim habet: « ut ante [codex hic addit, jam] diximus, ubi etiam illud adjunximus: « Spiritus Deus est. » An hic quoque legendum suspicabimur: « Spiritus Dei? » Equidem legere malim: « Spiritus Deus. »

(99) *Spiritus faciei*. Thren. iv, 20. Biblia non habent articulum τοῦ.

(1) *Veritas*. In prima Joannis v, 6, ubi Vulgata translatio habet, « Christus est veritas, » Græca editio habet: τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, hoc est, « Spiritus est veritas. » Vide segm. 56 b, pag. 127.

(2) *Libro*. Cum priorem hunc λόγον, sive tractatum, sive orationem, sive librum allegat Didymus, plerumque negotium nobis facessit. Vide quæ adnotabimus ad segm. 72 b, 75 a, 79 b, 135 b, 156 a, 175 b, 183 b, 187 b, 208 a, et 212 a. Atque illud interim tecum reputa, utrum duorum λόγων, seu librorum, prius hic citetur, quos edidit Didymus contra Arianos.

verba repetentes inquirunt : Deus Verbum vocatus est Unigenitus, quia Spiritus sanctus ex hypostasi Patris non existit : alioquin ipse quidem vocatus non fuisset Unigenitus ; Spiritus vero sanctus vocatus fuisset ipsius frater (3). Ita quidem illi disse- runt, ac seipso produnt vel sibi ipsis dissimiles (4), sicut eis dissimilis est veritas. Unigenitum dixit Scriptura Filium, tum quia solus ex hypo- stasi Patris genitus fuit, non vero processit, sic- ut Spiritus sanctus ; tum quia excludere voluit hæreticorum blasphemias, qui eum dicunt esse creaturam, et filium, sicut nos sumus. Spiritum autem sanctum ait Scriptura unum et solum esse, tum quia unico (5) quodam, et singulari modo ipse processit ex Dei et Patris hypostasi, non vero ge- nitus est, sicut Filius : tum etiam ne suspicemur, eum esse creaturam, ut sunt alii spiritus. Nam qui est unus Spiritus (6), alienus non est ab essentia Patris, neque ab unitate illius, quod unum est, se- jungitur, sed unum cum eo est : neque respectu illius aut minor, subjectusve est, aut alium habet, qui connaturalior, magisque cum illius essentia con- junctus sit, aut Deo propinquior : neque potest (7) aut numerus vocari, cum pertineat ad unitatem es- sentia, aut inter res productas collocari, quippe qui una cum Patre, et Filio omnium rerum conditor est. Nequit ergo unus sanctus Spiritus aut unius Pa- tris, unusve Filii esse dissimilis, aut multitudini spirituum similis. Quemadmodum enim quamvis unus sit Deus et Pater, et unus Filius verus, 139 omnes tamen, qui ad ejus imaginem eu- mus, filii et filii ob illius bonitatem et liberalita- tem, licet reipsa non simus, vocati fuimus, juxta illud, « Ego dixi (8) : Filii estis, et filii Excelsi om- nes ; » ita etsi unus sit et solus Spiritus sanctus veri- tatis, multi tamen spiritus dicuntur, qui non sunt natura Spiritus Dei. Porro (9) hæretici nihil de eo solliciti, ut divinis theologis consentanea dicere vi- deantur, alia quoque afferre non verentur valde per- niciose. Neque vero quispiam antequam id omne, quod dicturus sum, audierit, me reprehendat, quod perniciose vocem quæ illi afferret : eos enim sic loqui comperiet, ut illorum virorum menti ac sententia manifesto repugnent, qui Deo affante scripsere, quique donum hoc a Deo habuerunt, ut ista in re præclare versarentur. Aiunt enim : Si (10) Deus est Spiritus sanctus, aut Pater est, aut Filius. Atqui neuter horum est : non est ergo Deus,

ἀναστρέφοντες, πολλάκις τὰ αὐτὰ ῥήματα, φασίν· Μονογενὴς ἐκλήθη ὁ Θεὸς Λόγος, ἐπειδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐστὶν τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ αὐτὸς μὲν οὐκ ἂν ἐλέχθη Μονογενὴς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα προσηγορεύθη ἂν ἀδελφὸς αὐτοῦ. Ἐκείνοι μὲν οὕτως, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἀνομοιοῦμενοι, ἡ δὲ ἀλήθεια πρὸς αὐτούς. Μονογενὴς γέγραπται, διὰ τε τὸ μόνον γεννηθῆναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, καὶ μὴ ἐκπορευθῆναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· διὰ τε τὸ ἀποκλειεσθαι τὰς βλασφημίας αἰρετικῶν, λεγόντων αὐτὸν κτίσμα καὶ υἱὸν, ὡς ἔσμεν ἡμεῖς. Καὶ τὸ ἅγιον δὲ Πνεῦμα ἐν καὶ μόνον εἶναι γέγραπται, διὰ τε τὸ ἐνιαίως καὶ μόνως αὐτὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορευθῆναι, καὶ μὴ γεννηθῆ- ναι, ὡς ὁ Υἱὸς· διὰ τε τὸ μὴ κτίσμα, ὡς τὰ ἄλλα πνεύματα, ὑπονοεῖσθαι. Τὸ γὰρ ἐν οὐτε ἀλλοτριὸν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐτε διωρι- σται τῆς πρὸς τὸ ἐν ἐνώσεως· οὐτε πρὸς ἐκεῖνο, ἢ ὑφ᾽ ἐκεῖνον, ἢ [61 a] ἄλλων ἑαυτοῦ μᾶλλον συμφυέ- στερον, ἢ ἀγγίθειον· οὐ· ἀνέχεται, ἢ ἀριθμὸς προσ- αγορεύεσθαι, τῆς ἐνάδος οὐσίας ὅν, ἢ τοῖς παρημέ- νοις συντάττεσθαι, τῶν πάντα παραγαγόντων σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τυχάνον. Οὐ δύναται οὖν τὸ ἐν ἅγιον Πνεῦμα, οὐτε τῷ ἐνὶ Πατρὶ, ἢ τῷ ἐνὶ Υἱῷ εἶναι ἀνόμοιον, οὐτε τῷ πληθεῖ τῶν πνευμάτων ὁμοιον. Καθ- ἄπερ γὰρ ἐνὸς ὄντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἐνὸς Υἱοῦ ἀληθινοῦ, πάντες οἱ κατ' εἰκόνα δι' ἀγαθότητα καὶ ἀφρονίαν αὐτοῦ ἐκλήθημεν θεοὶ καὶ υἱοὶ, οὐκ ὄντες τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τὸ, « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστέ καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· » οὕτως ἐνὸς καὶ μόνου ὄντος ἁγίου Πνεύματος ἀληθείας, πολλὰ πνεύματα λέγεται, οὐκ ὄντα τῇ φύσει πνεύματα τοῦ Θεοῦ. Οὐ βλέποντες καὶ ἀνασχεπτόμενοι, ὅπως ἂν τοῖς θεολόγοις φαίνοντο συμβαῖνόν τι λέγοντες, οὐκ ὀκνοῦσι καὶ ἄλλα ἐπιφέ- ρειν βλαβερὰ. Καὶ μοι, πρὶν ἅπαντος ἀκούσαι τοῦ λόγου, μέμνηται μὴδὲ εἰς, εἰ βλάβην τὰ ἐκείνων καλῶ. Εὐρήσει γὰρ, ὅτι φθέγγονται, ἀντικρὺς ἀντι- πρᾶττοντες τῇ γνώμῃ τῶν θεηγόρων ἀνδρῶν, οἳ τὸ περὶ τοῦτο διαπρέπειν εἶχον παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν δωρεᾷς μέρει. Λέγουσι γὰρ· Εἰ Θεὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἢ Πατὴρ, ἢ Υἱὸς ἐστὶν· μὴ ὅν δὲ τούτων μὴδὲν, οὐκ ἐστὶ Θεός, ὡς οὐδὲ τὰ ἄλλα πνεύματα. Ἀπαντητέον τοίνυν αὐτοῖς οὕτως· Ὁσπερ Θεὸς ὁ Πατὴρ, οὐ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι θείας φύσεως· καὶ ὁ Υἱός, οὐ διὰ τὸ εἶναι τοῦ τυχόντος υἱός, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι Υἱὸν Λόγον, καὶ ἀναγκαίως τῆς αὐτοῦ θείας φύσεως ὑπάρχειν· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, οὐ διὰ τὸ ἀπλῶς εἶναι Πνεῦμα, ἀλλὰ

(3) Frater. Hoc Macedonianorum argumentum avertit Didymus ac diluit in libro etiam De Spiritu sancto, nom. 62.
 (4) Dissimiles. Ut pote versipelles.
 (5) Unico. In Græco, ἐνιαίως. Est autem ἐνιαίως « solus, unus, » aut « singularis. » Itaque Joannes Euchaitarum metropolita in oratione inedita in Synaxim angelorum, pag. 58, cujusdam ms. codicis Naniæne bibliothecæ, sic loquitur : τὸ τρισσὸν αὐτῆς (nempe τῆς θείας μεγαλειότητος) καὶ ἐνιαίον, id est, « trinitatem ipsius (divinæ majestatis) et unita- τὴν. »
 (6) Spiritus. Si conjecturis indulgere liceret, su-

spicarer legendum esse in Græco : τὸ γὰρ ἐν δηλοῦν ὅτι οὕτως, x. τ. λ.
 (7) Neque potest. Codex, ἂν ἔχεται. Lego, ἀν- ἔχεται.
 (8) Ego dixi. Psal. lxxxii, vers. 6.
 (9) Porro. Nisi aliquid addas in Græco, ac legas, exempli causa, οὐ βλέποντες οὖν, vel, οὐ βλέποντες δέ, vel, ἀλλ' οὐ βλέποντες, nimis soluta, laxa, atque exsanguis videbitur oratio. Quanquam hæc magnopere curasse non videtur Didymus. Fortasse etiam novum caput hic incipi volebat, cum ad aliam trans- eat objectionem.
 (10) Si. In codice, ἢ Θεός. Lego, Εἰ Θεός.

διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν καὶ μόνον Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τῆς αὐτοῦ [61 b] θείας φύσεως καθεστάναι, ὡς προελέχθη. Καὶ ὡσπερ ἀκούσαντες· « Εἰς ὁ Θεός· » καὶ, « Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· » ἐξ Ἰσοῦ τῷ Πατρὶ Θεόν τε εἶναι τὸν μονογενῆ Λόγον πιστεύομεν, καὶ προσκυνούμεν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ· τὸν ἴσον τρόπον καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διακείμεθα. Αὐτῷ γάρ, ᾧ προσετάχθημεν ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀφάρτου βαπτίσματος δοθέντι ὄρω, ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ τῆς πάσης ἡμῶν πολιτείας καὶ θρησκείας κατάστασις, συντάττειν αὐτὸ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· προσετάχθημεν καὶ συμπροσκυνεῖν, καὶ συνδοξάζειν αὐτὸ, καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ λογικὴ λατρεία, ἣν ἔγραψεν Παῦλος τοῦτωσδε· « Ἴνα παραστήσητε τὰ σώματα ὑμῶν θυϊαν ζώσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν. » Καὶ ὅν τρόπον, τοῦ Ἀποστόλου τὸν Θεὸν μόνον σοφόν τε καὶ ἔχειν ἀθανασίαν χρησιμώδησαντος, πιστεύομεν καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἔχειν ἀθανασίαν, καὶ εἶναι σοφόν, ἅτε ἀπαράλλακτον κατ' οὐσίαν ὄντα τῷ πατρὶ, καὶ Λόγον αὐτοῦ, καὶ ζωὴν αἰώνιον, ὡς γράφει, ὑπάρχοντα· οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γάρ κατὰ χάριν, ἤτοι δόσιν, ἔχει τὴν ἀθανασίαν καὶ σοφίαν, ὁμοίως τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων· ἀλλὰ φύσει κτίσθηται· Πνεῦμα γάρ σοφίας ἐστίν. Τοιγαροῦν γέγραπται, ὡς· « Οὐδεὶς γινώσκει τὸ τοῦ μόνου σοφοῦ, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἰ γὰρ δότῃσαν μὴ ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἢ παρακρούσονται τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ παρὰ τὰς Γραφὰς δόξουσι ποιεῖν. Τῇ γάρ ἐν μιᾷ Θεότητι Τριάδι οὐ συντάττεται τι, οὕτως τὰ πνεύματα διὰ τὸ κεκληῖσθαι πνεύματα, κἀν μὴ τὰ βέβηλα εἰποιμεν, οὔτε οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸ κεκληῖσθαι θεοί· οὐ γάρ ἐσμεν τῇ ἀληθείᾳ. Εἰ δὲ οὐκ οἰηθῶσιν ἀντιπίπτειν αὐτοῖς τὸ, « Μόνῳ [62 a] σοφῷ Θεῷ· » καὶ, « Μόνος ἔχων ἀθανασίαν· » οὐ δυνήσονται ἀπ' οὐδενὸς ἐξ ἐναντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασοφίζεσθαι. Ταῦτα γάρ οὕτως ὑπὸ Παύλου ἐβέβηθη, διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον μὲν τὸν Υἱὸν, Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τυγχάνειν, καὶ ἀχωρίστως αὐτοῦ ἔχειν κατὰ τὴν φύσιν, καὶ εἰς μίαν ἀνάγεσθαι θεότητα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἔξω λέγεται·

Εἰς ὅσον αὐτοκράτωρ, ἐξ οὗ τὰδε πάντα D Unus Deus, suimetipsius pater (22), ex quo hæc [γένοντο. omnia exstiterunt.]

Ὡς τοίνυν περὶ τοῦ Πατρὸς Παῦλος Ῥωμαίους, Sicut igitur de Patre Paulus ad Romanos, ad Ga-

A sicut ne alii quidem spiritus dii sunt. Sic porro ip-
sis respondendum est : Sicut Deus est Pater non eo
quod sit Pater, sed quia est divinæ naturæ; et Fi-
lius est Deus non eo quod sit qualiscunque filius,
sed quia est Dei Filius Verbum, et necessario ejus-
dem divinæ naturæ cum Patre : sic etiam Spiritus
sanctus est Deus, non eo simpliciter quod sit spiri-
tus, sed quia est Dei unus et solus Spiritus sanctus,
ejusdemque divinæ naturæ cum Patre, ut antea
dictum est. Et quemadmodum cum audimus, « Unus
(11) Deus; » et, « Dominum (12) Deum tuum ado-
rabis, et illi soli servies, » unigenitum Verbum,
æque ac Patrem, Deum esse credimus, et eum ex
æquo adoramus, ac ei servimus; ita eodem modo
etiam affecti sumus erga Spiritum sanctum. Nam
B eo ipso quod in præscripta nobis divini baptismatis
formula, ex qua totius nostræ politię, et religionis
constitutio pendet, eum collocare cum Patre, et Fi-
lio jussi sumus, jussi etiam sumus eum simul ado-
rare, et glorificare, eique obsequium, et cultum
exhibere. Hoc enim est rationabile obsequium, hic
cultus, de quo ita scripsit Paulus : « Ut (13)
exhibeatis corpora 140 vestra hostiam viventem,
sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium (si-
ve cultum). » Et quemadmodum etsi Paulus Deum
solum sapientem (14) esse, et eum solum immor-
talitatem habere (15) dicat, Filium tamen quoque
similiter, utpote qui Patri sine ullo discrimine na-
tura similis est, et Verbum illius, et vita æterna,
ut Scripturæ aiunt (16), existit, immortalitatem
habere, et sapientem esse credimus : sic etiam de
C Spiritu sancto idem dicendum est. Nec enim ex
gratia, aut ex donatione immortalitatem ac sapien-
tiam habet instar famulantium spirituum, sed natu-
ra; est enim Spiritus sapientiæ : qua de causa in-
quit Scriptura, « Neminem (17) nosse quæ sunt
soli sapientis, nisi Spiritum illius. » Nam si hæc
ita se habere non concesserint (18), aut Deum Ver-
bum repudiabunt, aut Scripturis adversari vide-
buntur. Nam ei, quæ in una Deitate est, Trinitati
nulla res æqualis dici potest : neque spiritus scilicet,

(11) Unus. Ephes. iv, 5, et alibi sæpius.
(12) Dominum. Matth. iv, 10, ubi Græca editio
habet : Κύριον τὸν Θεόν σου. Vide etiam Deut.
vi, 13; inde enim locus hic depremissus est : ibi ta-
men legitur φοβηθήσῃ, pro προσκυνήσεις.
(13) Ut. Rom. xii, 1. Pro ἵνα παραστήσητε. Bi-
blia habent tantum, παραστήσαι.
(14) Sapientem. I Tim. i, 17.
(15) Habere. I Tim. vi, 16.

(16) Aiunt. I Joan. v, 20.
(17) Neminem. I Cor. ii, 11.
(18) Concesserint. Lego δότῃσαν pro δότῃς ἄν.
(19) Soli. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.
(20) Solus. I Tim. vi, 16.
(21) Ethnicos. Vide not. 50, pag. 69
(22) Pater. Vide quæ de voce αὐτογένεθλος, aliis-
que affinis adnotavi ad seqm. 149 b.

ritus sanctus itidem cum ita procedat, ut ei coexistens ait, a quo procedit, natura bonus **131** est, et est omnia quæ est Deus Pater. Porro si de rebus qualibuscunque, ac parvi momenti, aut de mundanis (66) negotiis dissererent, fabulas aliquas possent interdum belle confingere, atque Aristotelico (67) acuminie, et dicendi arte, ut Eunomius (68) fecit, rem pervertere, ac veritatem obscurare. At vero hic non ita se res habet; Paulus enim nos docet: « Si non credideritis (69), ne intelligetis quidem; » et: « Sapientia (70) hominum stultitia est apud Deum. » Neque vero divina oracula, quæ de inclyto Spiritu loquantur, et supra humanas ratiocinationes sunt, captiosis sophismatibus eludere fas est: nam sancto quidem Spiritui vituperatio non nocet, neque hæreticorum perperam sententiarum convicia (71) et scommata ultra (72) aures progrediuntur: qui vero eas usurpant, sempiternum cruciabantur (73), et similiter quodammodo faciunt, ac si quis in hanc lucem, quæ ex luce inaccessibili vim habet, scinnmata jaculari, ac eam sermonibus inquinare aggrediatur. Sed majorem in nos gloriam ex doctrina a sanctis deprompta derivari credendum est, quam ex ea quæ raditur ab hominibus. Illos ergo a nobis redargui convenit, ne ob nimium, quo propriam hæresim prosequuntur, amorem sophisticis suis ratiocinationibus divinitatem, quantum quidem in ipsis est, ad creaturarum **132** proprietates et conditionem detrahant, atque hac ratione exiti amorem simplicioribus inusque expertus ingenerent, ac illos ad majorum facinorum et scelerum desiderium inducant.

CAP. IV.

ΚΕΦ Δ'.

De hæreticis qui aiunt: Spiritus est Deus; quomodo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus Spiritus? et reliqua.

Verum ipsi ea, quæ simplicia, et recta, et perfecta sunt, rejicientes, ac sacrorum oraculorum quidve proprie sibi velit illud φησίν, quod mox sequitur, judicet lector. Equidem ne locus nimis perplexus atque obscurus foret, aliqua de meo addere in translatione coactus sum.

(66) *Mundanis.* In Græco βιωτικῶν. Didymo autem βιωτικός sæpe est « mundanus, » aut « sæcularis, » ut in commentariis in *Psalmos* ad vers. 5 psalmi xxiii, ubi μερλίμας βιωτικός dicit « curas mundanas. » Et alibi eorum scripta, qui ecclesiastici scriptores non sunt, vocat βιωτικός συγγραφέας, id est « sæculares scriptiones. » Vide et librum *adv. Manich.*, pag. 207.

(67) *Aristotelico.* Quantum Aristotelicæ, quam excoluerat, philosophiæ principiis inniteretur Eunomius, constat ex Gregorii Nysseni libro vi contra illum scripto, constat ex Cyrilli *Thesouro*, constat ex Augustini libro *De hæresibus*, constat deum, ut de aliis Patribus sileam, ex Eunomii ipsius libro *Apologetico*. Quin de omnibus generatim Arianis, Eunomianis, etc., conqueruntur illius sæculi Patres, quod dialecticas argutias sanæ atque orthodoxæ divinorum oraculorum interpretationi anteferrent. « Omnem enim vim venenorum suorum (ait Ambrosius lib. i *De fide*, cap. 5) in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non astruendi vim habere, sed studium destruendi. » Vide not. 65, pag. 39.

(68) *Eunomius.* In vivis adhuc erat infamis iste Aetii discipulus, dum hæc dictarentur a Didymo: obiit enim anno circiter 394.

(69) *Si non credideritis.* Non Pauli sunt hæc, sed Isaia: « exstant autem cap. vii, vers. 9, ubi Græca editio habet οὐδὲ μὴ pro οὐδ' οὐ μὴ. Complutensis vero συνεῖτε pro συνῆτε. Vulgatus int. vertit: « Si non credideritis, non permanebitis. » Augustinus autem in *Collatione cum Maximino Ariano*,

Α δὲ διδάσκει Παῦλος: « Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδ' οὐ μὴ [58 b] συνῆτε. » καὶ, « Ἡ σοφία τῶν ἀνθρώπων μωρία παρὰ τῷ Θεῷ. » Καὶ οὐ χρὴ τὰ περὶ τοῦ ἐνδόξου Πνεύματος λόγια, τὰ μείζονα λογισμῶν ἀνθρώπων, κατασοφίζεσθαι. Οὐ γὰρ βλάπτει φῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐδὲ περαιτέρω τῆς ἀκοῆς προέρχονται οἱ ὀνειδισμοὶ καὶ τὰ σκώμματα τῶν αἰρετικῶν, οἷς ἐπῆλθε τὸ φαῦλως φρονεῖν· ἀλλ' οἱ χρώμενοι τοιοῦτοις, ἀπέραντα πονήσουσι, καὶ πράξουσι παραπλησιά πῶς τοῖς ἐπιχειροῦσιν ἀποσκώπτειν εἰς τοῦτο τὸ φῶς, τὸ ἐκ τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς τὴν ἰσθμὴν ἔχον, καὶ μαλιναν τοῖς λόγοις αὐτό. Πιστεύειν δὲ δεῖ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων διδασκαλίαν, τῆς παρ' ἀνθρώπων πλείονα δύνασθαι τὴν δόξαν ἐμποεῖν. Ἡμῖν τὸν ἀρμόζει ἐκείνοις ἐπιμέμφεσθαι, τοῦ μὴ δι' ὑπερβολὴν εὐνοίας, τῆς περὶ τὴν οἰκίαν αἵρεσιν, καθέλκειν τό γε ἐπ' αὐτοῖς τὸ θεῖον εἰς τὰ τῶν κτισμάτων ἀποτέλεσματα ταῖς σοφιστείαις, καὶ διὰ τούτων τίθειν ἀπώλειαν ἔρωτα τοῖς ἀπλουστέροις καὶ ἀπειροτέροις, καὶ προάγειν εἰς ἐπιθυμίαν ἀμαρτημάτων μεζόνων.

Περὶ τῶν λεγόντων αἰρετικῶν. Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; καὶ τὰ λοιπά.

« Ἄλλ' ἀποπεμπόμενοι μὲν τὰ ἀπλά, καὶ εὐθέα, καὶ τέλεια· καὶ ἀνεπιστημοσύνης ἀναμιμνῶντες

pag. 676, tom. VIII: « Et scis, » inquit, « utique dixisse prophetam: Nisi credideritis, non intelligetis. »

(70) *Sapientia.* I Cor. iii, 19. Sed Græca ed. habet: « Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, id est « sapientia enim hujus mundi. »

(71) *Convicia.* Lego οἱ ὀνειδισμοί, vel τὰ ὀνειδή.

(72) *Ultra.* Codex περαιτέρω. Lego περαιτέρω.

(73) *Cruciabantur.* Accusantur Origeniani a Justiniano imperatore, quod reproborum in inferno supplicia æterna fore negaverint. « Hoc quoque proprio errori adjungunt (inquit ipse in libro *adv. Origenem* ad Mennam, de Origenianis loquens) ducem et auctorem habentes perversam ejus (nempe Origenis) disciplinam, ut dicant, omnium impiorum hominum, ac præterea dæmonum pœnam finem habituram esse. » Similia de Origenis scripserat S. Hieronymus in libro *adv. Joan. Jerosol.*, num. 7. Imo et S. Athanasius in *Fragmentis commentariorum in Matthæum*, pag. 38, Collectionis novæ Montfauconianæ tom. II, ut alios Patres præteream, ad ea verba, « Omne peccatum, et blasphemia remittetur hominibus, » sic loquitur: « Si verum est illud (quod ait Evangelium), cur miser accusator Origenes, quod finem aliquem pœnarum constituat, ac tandem remissionem omnium peccatorum hominibus pariter et dæmonibus a Deo concedendam prædicet? » Utrum vero Didymus hoc sensu Origenianus fuerit, cognoscet lector non modo ex hoc loco, sed etiam ex segm. 88 a, 114 b et 221 a, itemque ex lib. *De Spiritu sancto*, num. 47 et 59, et, ut alia omittam, ex his quæ dictavit ad vers. 18 cap. ix *Proverborum*, pag. 153 Catenæ editæ a Peltano: « Qui illius (nempe meretricis) moribus atque consiliis obsequuntur... ad sempiternam tandem interitum adducuntur. »

τῶν ἱερῶν λόγων τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν ἐθέλει ὁ Θεὸς Πατὴρ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συντάττεσθαι αὐτῷ, ὡς τὸν μονογενῆ Λόγον, καὶ τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κτίσεως καὶ ὑπερέχον ἀσφαλλίζεσθαι, διὰ καὶ τρισσαζιολεγεῖται, φασίν· Πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Ὅτι δὲ τοῦτο γέγραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς, ἐστὶ δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως ἐπέκαινα τυγχάνει. Ὡς γὰρ Πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ, [59 a] ἐγεννήθη, ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεὸς Λόγος· οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ ἅγιον Πνεῦμα· δεικνυσθῆναι τε ἐν τούτῳ μάλιστα τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, ἐν τῷ τῷ φαινόμενον καὶ ὄν τῆ κτίσει ἀδύνατον, εἶναι παρ' αὐτῷ δυνατόν. Ἐπεὶ τίς ἡ διαφορά τῆς ἀναίτιου καὶ ζωοποιοῦ φύσεως, καὶ τῆς δημιουργηθείσης καὶ ζωοποιουμένης; οὐκ ἐγγυρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι ὁμοούσιον καὶ ἰσοτίμον ἐκείνου ἐξ οὗ ἐστὶ· διόπερ ἐστὶν καὶ ἅγιον φυσικῶς. Οἱ οὖν ἄγγελοι, φησὶν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ; Ἐκεῖνοί εἰσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ προστάζει αὐτοῦ γεγένασιν, ὡς πάντα· ἅγιοι δὲ μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι, ὡς οἱ ἄνθρωποι· πνεύματα δὲ, καθὼς πρὸς ἡμᾶς ἀσώματοι· οὐ κληθέντες πνεύματα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκπορευόμενα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ θεῖα, ἢ πνεύματα ἀληθείας, ἢ πνεύματα ἀγιοσύνης· ἀλλ' ἄγγελοι λειτουργοὶ, καὶ σώματα οὐράνια, διὰ τὸ ἀπέριωσ ἀπέχειν καὶ ὑψίζεσθαι τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν γράφοντα Ἐμπεριον Ἀπόστολον· « Σώματα ἐπίγεια, καὶ σώματα ἐπουράνια. » Ὡς γὰρ οὐ κατ' αὐτοὺς τὰ πνεύματα τῶν ἀνέμων, οὐδὲ αὐτοὶ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτοὶ γὰρ ἐκτίσθησαν, οὐ μέντοι ἐξεπορευθῆσαν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· οὐκ ἀναγεννώσιν ἡμᾶς, οὐ θεοποιῶσιν, ἀμαρτίας οὐ συγχωροῦσιν, οὐ ζωοποιοῦσιν, οὐ δημιουργοῦσιν, οὐχ ἀγιάζουσιν, οὐ κρίνουσιν, ἀλλὰ καὶ κρίνονται (« Ὑμεῖς » γὰρ, φησὶν, « καὶ ἀγγέλους κρίνετε »). Οὐδ' ἐν αὐτοῖς εἰσι τῶν οὐρανῶν αἱ δυνάμεις. Οὐ τόποις εἰσὶν ἀπερίγραφοι, καὶ διαστήμασιν ἀμέτρητοι. Ὁ γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δανιήλ, ἢ εἰσαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον Παρθένον, [59 b] οὐκ ἦν καὶ ἐν οὐρανῷ τῆ οὐσία, ὡς τῆ διανοία· ἀλλὰ τότε ἐπὶ γῆς διέτριβε μόνον. Οὐδὲ τοῖς αἰωσίν εἰσιν ἀπερίηκτοι· « Ὁ ποιῶν » γὰρ, φησὶ, « τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φέλον. » Οὐχ ἐν τι τῶν γινομένων παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ λειτουργοῦσιν αὐτῷ, ὡς εἶδειξεν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, διακονησάμενος

A sensum propositumque inscitia replentes, juxta quæ Spiritum suum, non secus ac unigenitum Verbum, sibi æqualem dici vult Deus Pater, eumque in creaturarum numero non esse, sed longe supra illas excellere asseverat; qua etiam de causa ter in trisagio sanctus nominatur: Quomodo potest, inquit, Spiritus sanctus esse Spiritus illius qui est Spiritus? Ast hoc in Scripturis affirmari ostensum est. Qua autem ratione id fiat, intelligere non valeamus: excedit enim hoc mentem et rationem nostram, imo etiam angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset Spiritus, genitus ex ipso fuit Deus Verbum; ita ex ipso, et cum ipso eluxit Spiritus sanctus. Ex eo autem potissimum apparet (74) illum esse incomprehensibilem, quod ei id possibile sit, quod creaturæ et videtur et est impossibile (75). Alioquin quanam in re differret natura causæ aut principii expers, ac vivificans a natura creata atque [vivificata? Non potest autem Spiritus non esse consubstantialis et æqualis illi ex quo existit: ideoque est etiam natura sanctus. Nunquid ergo angeli (inquirunt [76]) non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut alia omnia: sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines; spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporæ. At nusquam vocati fuerunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut spiritus veritatis, aut spiritus sanctitatis: sed angeli ministrantes aut servientes, et corpora cælestia, eo quod ab **133** increato Dei Spiritu in infinitum distent, eoque inferiores sint juxta peritum Apostolum, qui scribit: « Corpora (77) terrena, et corpora cælestia. » Sicut enim ipsis similes non sunt spiritus ventorum, sic ne ipsi quidem sunt similes Spiritui sancto Dei. Nam ipsi quidem creati sunt; atamen ex hypostasi Dei, et Patris non processerunt, non regenerant nos, non faciunt filios Dei, peccata non remittunt, non vivificant, non creant, non sanctificant, non judicant, sed e contrario judicantur: (« Vos » enim, inquit (78) Scriptura, « etiam angelos judicabitis. ») Nec in ipsis sunt (79) cælorum virtutes, seu potestates. Non sunt locis incircumscripsi, nec distantis immensi: nam Gabriel Daniele alloquens, aut Deiparæ Virgini annuntians, non erat etiam in cælo essentia, sicut mente; sed in terra duntaxat tunc debebat (80). Neque sunt

(74) *Apparet.* Pro δεικνυσθαι legendum fortasse δεικνυται· nisi quis ἀπὸ κοινοῦ subaudire malit superius illud δέδεικται, quod tamen valde durum foret.

(75) *Impossible.* Matth. xix, 26, et Luc. xviii, 27.

(76) *Inquirunt.* Qui Spiritum sanctum angelum esse putant.

(77) *Corpora.* I Cor. xv, 40. Plures ex vetustis Patribus corpora alicujus generis angelis tribuisse, norunt theologi. « Corporum » vero « cælestium » vocabulo alii in hoc Pauli loco solem, lunam, stellas intellexere, ut Hieronymus in libro *contra Joannem Jerosolymitanum*.

(78) *Inquit.* I Cor. vi, 3. Græca editio habet: Οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρίνομεν; id est, « An nescitis, quod angelos judicabimus? »

(79) *Nec in ipsis sunt.* Eandem locutionem habet etiam segm. 69 a. An respicit illud Psalms: « Et spiritu oris ejus omnes virtutes eorum? » An vere potius illud: « Et hoc, quod continet omnia, » et reliqua?

(80) *In terra duntaxat tunc debebat.* Affinia tum his, tum iis quæ paulo post sequuntur, dictaverat Didymus in libro *De Sp. S.*, num. 6: quæ cum utilis nobis mox futura sint, operæ pretium erit hic

æonibus, sive sæculis (81) incomprehensibiles; ait enim Scriptura: « Qui facit (82) angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Ac ne unum quidem ex iis faciunt, quæ sunt a Spiritu sancto; sed huic famulantur, sicut archangelus Gabriel fecit, cum legationem (83) ad Deiparam **134** Mariam obiit, ac dixit: « Spiritus (84) sanctus veniet super te. » Igitur ne illorum quidem templum est homo, sicut est Dei, et Spiritus ejus, et unigeniti Filii. Non circumprehenduntur (85) simul cum Deo. Non una quædam duntaxat hypostasis angelica existit, sed innumerabiles. Spiritus autem sanctus, qui divino modo omnia collustrat, ex ineffabili et supersubstantiali, et ante omnes substantias existente, et universali, et formæ experte paterna hypostasi per identitatem (86), unitatemque naturæ ab æterno (87) processit; et nominatus est divinus; et unus est, non multiplicatus; bonus, magnificus, inaccessus, nulla potis intelligentia circumscripti, infinita potentia præditus, ineffabilis (88), singulari modo et unico existens, et natura cum sanctus, tum Spiritus Dei, et in rerum omnium

ea exscribere, etsi longiora. Sic ergo se habent: « Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis casset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa, quæ facta sunt; nam etsi non circumscribantur loco, et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam; mittens quippe Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum (Joan. xx, 22); » Et: « Euntes docete omnes gentes (Matth. xxviii, 19); » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam [codex noster pro Scythiam habet Syriam], et alii in alias dispersi nationes, secundum dispensationem illius, quem secum habebant Spiritus sancti, quomodo et Dominum dicentem: « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi (ibid. 20). » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos [cod. noster, superveniente in vos Spiritu sancto]: et eritis testes mihi... usque ad extremum terræ (Act. i, 8). » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, incircumscripam habens substantiam, demonstratur angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe, qui aderat, verbi gratia, Apostolo in Asia oranti [codex noster, moranti,] non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum se junctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit. »

(81) *Sæculis*. An æonum, sive sæculorum nomine aliquem angelorum ordinem intelligit? Hoc sensu fortasse Clemens in extremo *Pædagogo* ait: οὗ δόξα αἰῶνες, id est « cuius gloria sunt sæcula. » Ex nonnullis autem Scripturæ locutionibus, cuiusmodi sunt illæ, « Per quem fecit et sæcula (Hebr. i, 2), » et, « Regi sæculorum immortalis (I Tim. i, 17), » opinio hæc duci potuit: ac inde etiam Valentinus suos illos æonas, sive sæcula forsitan conflavit.

(82) *Qui facit*. Psal. ciii, 5 (seu 4). Compluten-

A πρὸς τὴν Θεοτόκον Μαρίαν, καὶ εἰπὼν· « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ. » Οὕτε οὖν ναὸς αὐτῶν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, καθὰ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ. Οὐ συμπεριλαμβανονται μετὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐ μίᾳ τίς ἐστὶν ὑπόστασις ἀγγελικῆ, ἀλλὰ καὶ δυσαρρήτου. Τὸ δὲ ὑπερπαραφᾶς ἅγιον Πνεῦμα, συμφῶς καὶ ἐνοειδῶς ἀπὸ τῆς ἀρρήτου, καὶ ὑπερουσίτου, καὶ προσουσίτου, καὶ καθολικῆς, καὶ ἀμόρφου προήλθεν ἀχρόνως πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ προσηγόρευται θεῶν· ἐν τῇ ἐστὶν, ἀπλήθυντον, ἀγαθὸν, ἀφθονόν, ἀπρόσιτον, ἀπεριγραφόν πάσαις νοήσεσιν, ἀπειροδύναμον, ἀνέλεκτον, μόνως ὑπάρχον· καὶ φύσει ἁγιόν τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν ἄν τῶν πάντων· ἀλλὰ Θεὸς ἐν οὐρανῷ τε ὢν καὶ συνὼν ἡμῖν, αἴτιος πᾶσιν πάντων καλῶν·

B παρῶν μὲν τοῖς ὄλοις ἄλλως, ἀνειδέως, ἀμεταγρηματίως· οὐκ ἐξιστάμενος δὲ τοῦ συνιδρῶσαι ἀφρόστως τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξαπολούμενος πάντη, καὶ χωρῶν, καὶ ἐν ἅπασιν ἀμύγῳ κατοικῶν· καὶ ταῖς ἐνοιαῖς ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμῖν ἀοράτων ἐμβατεύων, καὶ ἀκριβῶν ἅπαντα, καὶ τοῖς πάντα εἰδῶς· καὶ ἀφῶς ἐνηχῶν, καὶ ψυχῶν ἐπακούων ἐνδοθεν σιγῇ κρατοῦ-

sis editio habet, πρὸς φλόγα, id est « ignis flammam, » pro « ignem urentem. » Vide segm. 78 b.

(83) *Legationem*. In Græco διακονησάμενος, quod verbum vulgo a lexicographis et interpretibus « ministrandi » verbo transfertur. At mea quidem opinione significat etiam « legationem obire: » idque constare licet cum ex hoc ipso Didymi loco, tum ex Polluce; is enim lib. viii, cap. xi, scribit: Καὶ τὰ ῥήματα προσεῦσαι, διακονησασθαι, ἀποπροσβεῦσθαι. Quæ locum interpret sic reddidit: « Et verba, legatum agere, administrare, legationem mittere. » Malim: « Et verba, legatum agere; legationem obire; quæ in legatione acta sunt renuntiare. » Libro autem iv, cap. 3, ubi Pollux ait, προσεῦσαι, διακονησασθαι, πλανηθῆναι, interpretes vertit: « legatum agere, inservire, seducere. » Sed malim hic quoque: « legatum agere; legationem obire; legationis causa per varias regiones errare. » Simili ratione regum legati vulgari sermone nunc appellantur etiam « ministri. »

(84) *Spiritus*. Luc. i, 35, Biblia habent ἐκλεύσεται. Vide notas ad segm. 125 a.

(85) *Circumprehendantur*. Respicit, ut opinor, divinarum personarum « circumin sessionem. » Qua de causa verbo, « comprehenduntur, » usus non sum. « Dei » vero nomine Deum Patrem passim designari, neminem fugit. Recte Augustinus in *Altercatione cum Pascenio*: « Laudantes Deum dicere solemus... Qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum: nam totus capitur a Filio. »

(86) *Identitatem*. In Græco ἐνοειδῶς, quæ vox deest in vulgaribus lexicis. Aute Didymum ea usus fuerat auctor supposititiæ epistolæ, de qua dixi not. 91, pag. 122, in verbis ibi allatis. Athanasius quoque dixit ἐνοειδῶς.

(87) *Ab æterno*. In Græco, ἀχρόνως, id est sine tempore. Vide quæ ex Joanne Euchaitensi adnotavi ad segm. 168 a.

(88) *Ineffabilis*. In Græco, ἀνέλεκτον. Est autem ἀνέλεκτον, quod verbis effari, aut exprimere non valeamus. Qua ratione ἀνεκλάητον quoque, et ἀνέκφραστον, et ἀνεκδήγητον dicitur, ut norunt qui Irenæum, Clementem Alexandrinum, Eusebium, aliosque hujusmodi scriptores legerunt: sicut e contrario ἐκλαλεῖν, atque ἐκλέγειν Polluci est « eloqui, » et « efferre. » Vide segm. 94 a, et 194 b.

σὼν, καὶ τὰς ἐπὶ πᾶσιν οἰκτείρων ἀμελλήτι, καὶ ἐπιρρωσσῶν, καὶ εὐφροσύνην ἀφατον ταῖς ἑκασταχοῦ [60 a] φύσει ἐνδιούσῃ περιέχων τοῦδε τοῦ παντός τὴν σύστασιν, καὶ πάντα ἔχων ὄφ' ἑαυτῶν· καὶ θεσπέσιον φωτικῶν φωτῶν, καὶ εὐεργετῶν τῆ ἀπλήτη αὐτοῦ ἐνεργείᾳ καὶ ἀναθοτητῇ· τὰ μὲν ἀμείνω τὴν γνῶμην ἐπὶ τελειότερον ἀγων σκοπὸν, τὰ δὲ χεῖρω καὶ πλημμελῶς ἀναστρεφόμενα οὐκ ἀποστερῶν τῆς ἐαυτοῦ βασιλικῆς καὶ ὁμονοητικῆς καὶ ἀμερίστου προστασίας· ἀλλ' ἐν ἐφέσει καθιστῶν αὐτὰ, καὶ συνῶια τῆς χορηγοῦ τῶν ὀλικῶν ἀγαθῶν ὁμοουσιου Τριᾶδος, καὶ πᾶσι τοῖς καλλιεργοῦσι συλλαμβανόμενος, μετὰ τοῦ πάντων ἐξηρημένος εἶναι, οὕτως, ὅτι

A censu non numerandus : sed Deus et in cœlo, et nobiscum, ac in nobis existens (89), omnia in omnibus **135** bona efficiens, omnibus quidem immaterialiter, sine forma, sine transfiguratione præsens; nunquam vero cum Patre ineffabiliter manere, ac veluti considere cessans, et ubique diffusus, et capiens, et in omnibus sine commistione inhabitans, et in cogitationes cum nostras, tum eorum qui nobis invisibiles sunt, se insinuans, et accurate scrutans omnia, etiamsi omnia noscat, et sine voce insonans, et animas intus tacite clamantes exaudiens, et eas omnes sine cunctatione (90) in omnibus misericordia prosequens, et corrobora-

(89) *In cœlo, et... in nobis existens.* Hæc, aliæque huiusmodi, quæ segm. 60 a subiiciuntur, sicut iis similia sunt, quæ modo nota 80 e libro *De Sp. S. altissimus*, ita lucem afferunt argumento, quo ibi Didymus probat, Spiritus sancti incircumscriptionem esse substantiam. Eo enim abutitur Albertinus, scriptor satis eruditus, sed Calvinianus, lib. II de *Euchar. sacram.* cap. 2. Paucis totam hujus argumentationem contraho : piget enim binas ex illo paginas describere. « Didymus, inquit, Spiritus sancti divinitatem probaturus, argumentum ducit ab ipsis incircumscriptione; incircumscriptionem rursus demonstrans ex eo quod simul sit in pluribus locis. Ergo dogma « Transubstantiationis » non agnoscat. Si enim Christi corpus in pluribus simul locis esse posset, futūris huiusmodi ratio foret. Huc redeunt, veli nolit, quæcumque duabus paginis scribit homo heterodoxus. Ea dum legerem, poetæ illius mihi in mentem venit, qui cum in vatium conventu tradecasticum recitaturus insurrexisset, atque argumentum gravissimum histrionali levitate sic proposuisset : « Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista (*Matth. xi, 11*) : « ergo B. Virgo est immaculate concepta, » alius repente e secundis sedibus eum interpellans, « In principio, inquit, creavit Deus cœlum, et terram (*Gen. i, 1*) : » ergo philosophia est necessaria. » Sed a ludicris ad seria; nisi tamen ludicrum id ipsum est, quod refellimus. Catholicos inducit Albertinus, quasi nihil aliud respondere valeant, ad hoc veluti latibulum confugientes, ac inquentes; « Didymi mens est, angelum esse non posse simul pluribus in locis propria naturalique virtute, quemadmodum Spiritus sanctus in iis est. » Sed bona verba, quæso. Ne nos tam stolidos fingas, Albertine : non ita, mihi crede, desipimus. Age vero, dic sodes. Si ego non omnia quæ a Patribus afferuntur argumenta invicta esse responderem : si Didymum alibi veram corporis Christi in Eucharistia præsentiam agnoscere objicerem : si verba illa, « Cum in pluribus sit, » quibus tu maxime innteris, idem ac, « Quamvis in pluribus sit, » valere contenderem : si argumenti vim non in eo quod Spiritus sanctus sit in pluribus, sed quod « in cœlo, et nobiscum, et in nobis, et ab ortu ad occasum, » nempe ubique, eum existere testentur Scripturæ, positam esse vellem : quid esset quod a te regeri posset? « Vox, vox, prætereaque nihil. » Ne videar tamen nodum tuo quidem iudicio inextricabilem non solvere, sed cædere, hæc pro non dictis habeantur. « Didymus, inquit, incircumscriptionem Spiritus sancti ex eo demonstrat, quod simul sit in pluribus locis. » Falsum est, quod ais, pace tua dixerim, Albertine. Didymus ait : « Cum in pluribus sit : » tu, quasi eodem utrumque recidas, « Cum sit, inquit, in pluribus locis. » At nusquam Didymus Spiritum sanctum in pluribus « locis » esse affirmavit : quin imo id numquam aperte negat. « Sed quomodo, inquit, Pater non consistens in loco, ultra omnem corporum est na-

B turam [*noster ms. codex habet : sed quomodo Pater non consistit in loco, cum ultra omnem corporum naturam*] : ita et Spiritus veritatis nequaquam locorum sine clauditur, cum sit incorporalis, et, ut verius dicam, excellens [*rectius codex noster, excelsus*] universam rationalem creaturam. » Ac similia docet segm. 66 a hujus operis, quod nunc edimus. Tantum vero abest ut Spiritum sanctum in pluribus locis esse velit Didymus, ut angelos ipsos non modo « in locis » non existere, sed ne « in loco » quidem esse aperte doceat. « Etsi non circumscribantur, inquit, loco et finibus, tamen proprietate substantiæ finiuntur. » Et num. 26 : « Sicut loca et commutationes locorum ab incorporalibus separamus; sic et prolationes (intus dico, et foris) ab intellectualium natura discernimus : quia istæ corporum sunt recipientium tactum, et habentium vastitates. » De iis ergo substantiis loquitur, quas vult « in loco » non esse : quæque nihil quoad ad hanc rem commune habent cum Christi corpore : hoc enim quamvis innumeris, ac pene dixerim infinitis in locis ponatur existere, tamen non modo « proprietate substantiæ finitur, » sed « loco » etiam « ac finibus circumscribitur. » Nec enim ex eo Deus incircumscribitur, quod infinitis locis præsens sit, sed ex eo quod ubique ita præsens sit, ut « substantiæ proprietate non finiatur : » creatura vero si vel infinitis in locis simul existere fingeretur, in iis omnibus locis certam quamdam magnitudinem, exempli causa, aut intelligentiam, aut inscitiam, etc., haberet, uno verbo, « substantiæ suæ proprietate finiretur. » En itaque quo tandem meo quidem iudicio (ut omnia uno complectar syllogismo) tota magni hujus theologi argumentatio redigenda sit. Ille incircumscriptionem habet substantiam, quem sacræ Scripturæ talem esse testantur, ut « pluribus » (non locis, Albertine) sed sanctus tum viris, tum angelis ubique sive terrarum, sive cœlorum existentibus « inhabitator assistat, » eo ipso modo, quo Dei Filius, cujus vos Macedoniani incircumscriptionem fatemini esse substantiam. Atqui talem esse Spiritum sanctum testantur Scripturæ. Ergo Spiritus sanctus incircumscriptionem habet substantiam.

(90) *Sine cunctatione.* In Græco, ἀμελλήτι. Idem autem valet, ac id quod superius segm. 45 b dixit, διχα μελλήσεως. In vulgaribus Lexicis affertur vox ἀμελλήτι, eaque nullo exemplo illustrata : est ἀμελλήτι in eisdem deest. Sed hac utitur non modo Constantinus Maximus imperator in oratione ad Patres Nicænos habita, ac Sozomenus *Hist. Eccl.* lib. II, cap. 22, verum etiam Didymus ipse in fragmento quod affert Joannes Damascenus in *Paralipomenis*, tom. I, pag. 341 ; etsi enim ibi legatur non ἀμελλήτι, ut apud Sozomenum, sed ἀμελλήτι, emendandum tamen est ac scribendum ἀμελλήτι, ut patet ex his quæ antecedunt et subsequuntur. Thucydides autem e contrario in lib. I, ac Pollux « cunctatorem » μελλήτην dixerunt.

rans (91), et inexplicabilem lætitiā omnibus ubique naturis infundens, hujus universi constitutionem continens, et omnia sub semetipso habens, et divina luce ea illuminans, et illis immensa sua efficaciam, ac bonitate benefaciens: eos quidem, quibus melior intentio est, atque animus, ad perfectiorem scopum ducens; quorum vero deterior, atque adeo prava mens ac vita est, eos sua ipsius regis, et concordii, et indivisa gubernatione non prius, sed desiderium in eis ingenerans, et considerationem consubstantialis, omniumque generatim bonorum largitricis Trinitatis, et omnibus recte operantibus opem ferens, cum simul sit ab omnibus segregatus, hac ratione videlicet, quod alteri quidem apostolorum (92) **136** in India (93) degenti (94), alteri vero in Hispania (95), alteri autem ab ipso

(91) *Corrobarans*. Codex, ἐπιρωννύων pro ἐπιρβωννύων.

(92) *Apostolorum*. Apostoli nomen non modo duodecim illis, quibus a Christo ipso, utpote ab illo « missis, » impositum fuit, sed aliis etiam tributum est. Nam et Paulus, et Barnabas honorificentissimo eo titulo cum a Græca, tum a Latina Ecclesia insigniti sunt. Ac Paulus ipse in Epist. ad Philipp. cap. II, vers. 25, de Epaphrodito loquens, « Vestrum autem, inquit, apostolum: » et Salvianus in primo *De gubernatione Dei*: « Legimus Timotheum apostolum carne infirmisimum fuisse: » et Hieronymus in *Chronico*: « Reliquiæ apostoli Timothei Constantinopolim invectæ: » et Joannes XX S. Martiale apostolum in epistola sua nuncupavit. Quinimo a Græcis multo adhuc facilius crebriusque apostolicos viros « apostoli » titulo donatos esse, quam a Latinis, non diffiteor. Ita Clemens in quarto *Stromatum*, ὁ ἀπόστολος Κλήμης, inquit, id est « apostolus Clemens. » Et Didymus noster segm. 95 b, Stephanum dicit « duplici corona redimitum, apostolatus et martyrii. » In Græcis vero Menologiis aut Kalendaris nihil occurrit frequentius. Nam, ut nihil dicam de Hemerologio illo quod quotannis Græci Venetiis edunt, in Menologio XII sæculi, quod in nostra S. Salvatoris Bononiæ bibliotheca exstat, ad diem 1x Octobris lego: Τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Φιλίππου τοῦ ἐνός τῶν ἑπτὰ, id est, « Sancti Philippi apostoli unius e septem. » Ac in Evangeliariorum XI sæculi Naniæ bibliothecæ eodem titulo decorantur S. Quadratus ad diem XXI Septembris, S. Silas ad XXI Novembris, sancti Herodion, Agabus, Rufus, Phlegon, et Epaphras ad VIII Aprilis, ac sanctus Fortunatus ad 1x Junii. Denique, ut cætera hujusmodi monumenta præteream, in alio adhuc vetustiori Evangeliorum codice Naniæ, uncialibus litteris scripto, ad 1 Octobris diem legitur: Εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνανίου, id est, « Pro commemoratione sancti apostoli Ananiæ. » Idemque ibidem titulus tribuitur S. Lucæ die XVIII Octobris, et S. Onesimo die XV Februarii. Hunc porro codicem sæculo VIII exaratum censuit qui eum ante me inspexit, sed cum ibi S. Ignatius Constantinopolitanus patriarcha commemoretur ad diem XXIII Octobris, idcirco ante sæculum X scriptus non fuit: libros enim chori usui destinatos vel usque ad XI sæculum uncialibus litteris scribere perrexerunt librarii. Jam vero etsi hæc ita se habeant, nemo tamen inficiabitur, cum apostoli sine additamento nominantur, duodecim illos a Christo Domino electos intelligi: quo sensu Didymus in libro *De Spir. S.*, num. 3, ait: « In apostolis cæterisque discipulis. » Eodemque modo nominatio apostolorum accipiendum hic esse existimo.

3) *In India*. Græce, ἐν Ἰνδία. Etsi autem ea

ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων διάγοντι ἐν Ἰνδία, ἐτέρω δ' ἐν Σπανία, ἄλλω δ' ἐν ἄλλω τόπῳ ἕως τῆς ἐσχατιᾶς τῆς γῆς, παρ' αὐτοῦ νεμεμημένω, τῆς αὐτοῦ ἀπλανοῦς καὶ ἀκιδήλου μετεδίδου σοφίας· οὐ τῆδε μὲν νῦν, ἐτέρω δ' εἰς αὐθις παραγινόμενος· οὐδὲ τῶ μὲν μᾶλλον, τῶ δὲ ἑλαττον ἐπιπνέων, ἀλλ' ἅμα τε καὶ ἐκάστῳ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένως αἰεὶ ὁμοίως ἐπιλάμπων, καθὰ καὶ ὁ εἰπὼν Κύριος· « Μεθ' ὧν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἐπεὶ μὴ γε ἐπειδὴ αὐτοῦ τὴν παρ' Ἰωάννη κειμένην θεολογίαν περὶ τοῦ Πνεύματος ἐνθα εἶπε, « Πνεῦμα ὁ Θεός, » μεταφέρουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, λέγοντες διὰ τὸ εἶναι Πνεῦμα αὐτὸν οὕτω γεγράφθαι. Ἐτι δὲ ἐπειδὴ γέγραπται καὶ, « Πνεῦμα τοῦ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος· » ἄρα καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, ἅτε Πνεῦμα, τοῖς ἄλλοις συν-

regio crebrius a vetustis scriptoribus Græcis dicitur ἢ Ἰνδιᾷ, Josephus tamen etiam in primo *Antiquitatum*, et Polyænus Ἰνδιάν dixerunt. Indiæ porro nomine Æthiopia etiam denotata est a Patribus: atque in hac Thomam apostolum Evangelium prædicasse censent plures. Sed hæc alii vident. Quod attinet ad hunc locum, videtur Didymus Indiā proprie dictam designare, binos scilicet noti tunc orbis fines spectans, dum Indiam atque Hispaniam nominat.

(94) *Degenti*. Hoc ipso verbo usus erat theologus noster in loco, quem attuli not. 80, pag. 133: ubi enim edita exemplaria habent, « oranti, » bibliothecæ nostræ codex ms. habet, « moranti. » Quæ lectio genuina videtur. Nec alia fortasse est apud Hieronymum significatio verbi, « requiesceret, » libro X comment. in *Isaiam*, cap. XXV, pag. 446, ubi hæc leguntur: « Ut alius ad Indos, alius ad Hispanias... pergeret, et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. »

(95) *In Hispania*. Græce, ἐν Σπανία. Biblico autem nomine, et sui sæculi scriptoribus usitato Hispaniam vocat: ea enim a profanis scriptoribus Ἰβηρία, aut Ἰβηρία, ab Irenæo ad Ἰβηρία, ab auctore secundi Machabæorum, aliisque Ἰσπανία, sed a Paulo bis, ab Athanasio in *Epistola ad Iovianum imperatorem*, tom. II, pag. 783, a Constantino imperatore in epistola encyclica ad omnes Ecclesias, a Gelasio Cyziceno, atque ab aliis; in Græcis vero conciliorum circa Didymi tempora habitorum Actis passim Σπανία dicitur: qua ratione apud Gregorium quoque Magnum legitimus in epist. 115 lib. IX, vel ep. 45 lib. XIII: « Eunt in Spaniam. » Et apud Beatum Liebanensem presbyterum in commentariis in *Apocalypsim*: « Jacobus Spania. » Et in Martyrologio Blumano, quod Benedictus Clemens Arostegui in dissertatione eruditionis plena, « de Jacobi majoris prædicatione in Hispania, » citat ex Florentino: « Hic Spaniam, et occidentalia loca prædicatur. » De illo autem apostolo, quem Didymus hic indicat, dixi in mea *ad Archintum præsulem epistola*. Nulli scilicet alteri Didymi verba melius conveniunt quam ei qui ex duodecim apostolis unus exstitit; qui inter eos præsens fuerit quos Christus Dominus alloquebatur, cum ait, « Eritis mihi testes... usque ad extremum terræ (Act. 1, 8), » ut colligo ex hujus Didymi loci collatione cum num. 6 libri *De Sp. sancto*; qui ex eorum numero sit quos « a Spiritu sancto » ad concionandum νεμεμημένους, id est « distributos » vocat Didymus, cui scilicet Hispania in ea distributione per apostolos facta obtigerit; qui denique in Hispania biennio saltem aut triennio διάγων, id est « commoratus » esse, ibique Evangelium prædicasse dici queat. At hujusmodi magnus ille universalium gentium apostolus

αρχαγγελοισι λειτουργικοῖς πνεύμασιν; Εἰ δὲ τοῦτο οὕτως, οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα νοεῖται μετὰ τῶν ἑλλων πνευμάτων. Ἀρχάγγελος γὰρ οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ Μιχαήλ, καὶ Γαβριήλ, καὶ οἱ κατ' αὐτούς, εἰσὶν ἀρχάγγελοι· μετ' ἐκείνους δὲ οὐδὲ αἰρετικοὶ εἴποιεν ἂν τετάχθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ποῦ οὖν λοιπὸν, ἢ [60 b] μετὰ ποίων κτισμάτων τάσσεσθαι δοκιμάσουσιν αὐτό; Μετὰ γὰρ τὸν Θεόν, φύσιν ἄλλην λογικὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐδέχθημεν, ἢ τῶν πολλῶν πνευμάτων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωματίων. Ἔτι σοφιστικῶς ἐκ τῶν προκειμένων ἐπάγουσιν· Ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθινός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀλήθεια γέγραπται, ὡς ἀπόδεικτος τούτου. Ἔστιν δὲ ταυτὸν, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ δέδεικται λόγῳ, καὶ οὐ διαφέρει τοῦτο ἐκεῖνου.

A in alia regione usque ad extremitatem terræ distributo, suam infallibilem, et incontaminatam imperiebatur sapientiam : nequaquam alteri (96) quidem nunc, alteri vero alijs præsto existens : neque alteri quidem magis, alteri autem minus affans, atque inspirans ; sed simul et universis conjunctim, et singulis seorsum simili semper modo illucescens : sicut etiam Dominus (97), qui dixit : **137** « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Alioquin cum isti hæretici sententiam illam apud Joannem scriptam, « Spiritus (98) est Deus, » ad Deum et Patrem referant, eo quod (inquiunt) Spiritus sit ipse Pater ; cumque præterea scriptum sit, « Spiritus faciei (99) nostræ Christus Dominus : » nonne illud sequetur, ut Pater quoque ac Filius, utpote quibus nomen Spiritus convenit inter cæteros famulantes spiritus, ab iis connumerandi sint ? Quod si hoc dici non potest, ne Spiritus quidem sanctus in aliorum spirituum censum venit. Nam archangelus non est ; Michael enim et Gabriel, et qui his sunt similes, archangeli sunt ; infra hos autem ne hæretici quidem dixerint positum esse Spiritum sanctum Dei. Quinam ergo ipsi locus reliquus est ? aut cum quibusnam creaturis eum ponendum censent ? Nam post Deum nullam aliam rationalem naturam esse docent Scripturæ, nisi plurium spirituum, et talium corporum, qualia sunt nostra. Insuper sophisticè ex præmissis inferunt : Pater et Filius dicitur in Scripturis verus ; Spiritus autem veritas (1) : quasi hoc ab illo diversum sit. At vero utrumque unum et idem est, ut in primo λόγῳ [id est, tractatu, vel libro (2)] ostensum fuit, neque ab illa differt hæc locutio.

ΚΕΦ. Ε'.
B

138 CAP. V.

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ἔντος τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὶ τὸ Πνεῦμα καλεῖσθαι; καὶ τὰ λοιπά.

B De iis, qui inquit : Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimus Spiritum ? et reliqua.

Πρὸς ταῦτα οἱ ποικιλώτατοι καὶ πολυτροπώτατοι κατὰ τὸν λόγον (οὐκ οἶδα, εἰ μὴ κατὰ τὴν γνώμην, πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο), οἱ τῆς ἀπλουστερίας καὶ ἀληθεστερίας διδασκαλίας ἀλλότριοι αἰρετικοί,

Contra hæc inconstantissimi, maximeque varii, et sermone (haud scio an mente quoque) versipelles hæretici, a simpliciori certe (id enim omnino scio) veriorique doctrinæ alieni, eadem sæpius

Paulus non existit ; nec enim ulla ex quatuor hisce notis ei convenit. Quin imo Didymus noster Ecclesiæ a Paulo fundatas commemorans in commentariis in *Psalmos*, ad vers. 2 psalmi cxi, intra eisdem fines illas concludere videtur, ac eos, quos Apostolus ipse, cum ad Romanos scripsit, sæ prædicationi cap. xv, vers. 19 assignaverat. Sic enim ibi loquitur noster Bibliorum interpret, catechista, ac theologus : Οἶον Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυριουῦ ἀσπηρεύσας μετὰ τοῦ Θεοῦ μυστηρίου ἑκαστος· ἰδὲ καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἑκαστος· id est « Veluti Paulus apostolus, qui ab Jerusalem usque ad Illyricum numerosissimas Deo constituit Ecclesias... ac similiter unusquisque ex alijs discipulis. » Catholicis itaque regis, inclyticæ Hispanorum nationi gratulor, quod novam ipsius theologus noster monumentum supereditet, quo eorum sententia, ac traditio magis confirmetur.

C num. 54 : « sanctificationis [codex noster, « sanctitatis »] bonitatisque vocabulum et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi : « Spiritus est Deus. » Et Filius Spiritus. « Dominus, » inquit, « Spiritus est. » Spiritus autem sanctus semper Spiritus sancti appellatione censetur. » At postrema hæc in codice nostro sic se habent : « ut ibi : « Spiritus Dei. » Et Filius Spiritus. « Domini » [mendose pro Dominus], inquit, « Spiritus est. » Et Spiritus sanctus semper Spiritus [codex rectius omittit hic vocem « Sancti, » quæ irrepsit in edita exemplaria] appellatione censetur. » Equidem cum nostro codice legerem, « Spiritus Dei, » nisi numero deinceps 58, cum libro impresso consentiret hac in re codex manuscriptus ; uterque enim habet : « ut ante [codex hic addit, jam] diximus, ubi etiam illud adiunximus : « Spiritus Deus est. » An hic quoque legendum suspicabimur : « Spiritus Dei ? » Equidem legere malim : « Spiritus Deus. »

(96) *Alteri*. Codex, οὕτω δέ. Lego, οὐ τῷδε. Nec is probandus videretur, qui legere mallet, οὐ τῷ δέ, id est οὐ τινι δέ.

(99) *Spiritus faciei*. Thren. iv, 20. Biblia non habent articulum τοῦ.

(97) *Sicut etiam Dominus*. Eadem scribit, eundemque allegat ex Matth. cap. xviii, vers. 20 locum, in verbis ex lib. *De Spir. sancto* nuper citatis not. 80, pag. 133.

D (1) *Veritas*. In prima Joannis v, 6, ubi Vulgata translatio habet, « Christus est veritas, » Græca editio habet : τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, hoc est, « Spiritus est veritas. » Vide segm. 58 b, pag. 127.

(98) *Spiritus*. Joan. iv, 24. Vide notas ad segm. 115 a. Similia habet Didymus segm. 107 a. In libro autem *De Spiritu sancto* numero tum 54, tum 58, ad Filium quidem refert illud Pauli in secunda ad Cor. cap. iii, vers. 17 : « Dominus autem Spiritus est : » ad Patrem vero hæc Jesu Christi apud Joannem verba : « Spiritus est Deus. » Quanquam codex noster bibliothecæ nostræ Bononiensis ab editione Veronensi discrepat : editio enim sic habet

(2) *Libro*. Cum priorem hunc λόγον, sive tractatum, sive orationem, sive librum allegat Didymus, plerumque negotium nobis facessit. Vide quæ adnotabimus ad segm. 72 b, 73 a, 79 b, 135 b, 150 a, 175 b, 183 b, 187 b, 208 a, et 212 a. Atque illud interium tecum reputa, utrum duorum λόγων, seu librorum, primus hic citetur, quos edidit Didymus contra Arianos.

verba repentes inquit : Deus Verbum vocatus est Unigenitus, quia Spiritus sanctus ex hypostasi Patris non existit : alioquin ipse quidem vocatus non fuisset Unigenitus ; Spiritus vero sanctus vocatus fuisset ipsius frater (3). Ita quidem illi disseverunt, ac seipsos produunt vel sibi ipsis dissimiles (4), sicut eis dissimilis est veritas. Unigenitum dixit Scriptura Filium, tum quia solus ex hypostasi Patris genitus fuit, non vero processit, sicut Spiritus sanctus ; tum quia excludere voluit hæreticorum blasphemias, qui eum dicunt esse creaturam, et filium, sicut nos sumus. Spiritum autem sanctum ait Scriptura unum et solum esse, tum quia unico (5) quodam, et singulari modo ipse processit ex Dei et Patris hypostasi, non vero genitus est, sicut Filius : tum etiam ne suspicemur, eum esse creaturam, ut sunt alii spiritus. Nam qui est unus Spiritus (6), alienus non est ab essentia Patris, neque ab unitate illius, quod unum est, se jungitur, sed unum cum eo est : neque respectu illius aut minor, subjectusve est, aut alium habet, qui connaturalior, magisque cum illius essentia conjunctus sit, aut Deo propinquior : neque potest (7) aut numerus vocari, cum pertineat ad unitatem essentiae, aut inter res productas collocari, quippe qui una cum Patre, et Filio omnium rerum conditor est. Nequit ergo unus sanctus Spiritus aut unius Patris, unusve Filii esse dissimilis, aut multitudini spirituum similis. Quemadmodum enim quamvis unus sit Deus et Pater, et unus Filius verus, **139** omnes tamen, qui ad ejus imaginem sumus, dii et filii ob illius bonitatem et liberalitatem, licet res ipsa non simus, vocati fuimus, juxta illud, « Ego dixi (8) : Dii estis, et filii Excelsi omnes ; » ita etsi unus sit et solus Spiritus sanctus veritatis, multi tamen spiritus dicuntur, qui non sunt natura Spiritus Dei. Porro (9) hæretici nihil de eo solliciti, ut divinis theologis consentanea dicere videantur, alia quoque afferre non verentur valde perniciosam. Neque vero quispiam antequam id omne, quod dicturus sum, audierit, me reprehendat, quod perniciosam vocem quæ illi afferunt : eos enim sic loqui comperiet, ut illorum virorum menti ac sententiæ manifesto repugnent, qui Deo affante scripsere, quique donum hoc a Deo habuerunt, ut ista in re præclare versarentur. Aiunt enim : Si (10) Deus est Spiritus sanctus, aut Pater est, aut Filius. Atqui neuter horum est : non est ergo Deus,

(3) *Frater*. Hoc Macedonianorum argumentum affert Didymus ac diluit in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 62.

(4) *Dissimiles*. Uipote versipelles.

(5) *Unico*. In Græco, ἐνιαῖως. Est autem ἐνιαῖος « solus, unus, » aut « singularis. » Itaque Joannes Euchaitarum metropolita in oratione inedita in *Synaxim angelorum*, pag. 58, cujusdam ms. codicis Naniæ bibliothecæ, sic loquitur : τὸ τρισσὸν αὐτῆς (nempe τῆς θείας μεγαλειότητος) καὶ ἐνιαῖον, id est, « trinitatem ipsius (divinæ majestatis) et unitatem. »

(6) *Spiritus*. Si conjecturis indulgere liceret, su-

ἀναστρέφοντε, πολλάκις τὰ αὐτὰ ῥήματα, φασίν· Μονογενῆς ἐκλήθη ὁ Θεὸς Λόγος, ἐπειδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐστὶν τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ αὐτὸς μὲν οὐκ ἂν ἐλέχθη Μονογενῆς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα προσηγορεύθη ἂν ἀδελφὸς αὐτοῦ. Ἐκεῖνοι μὲν οὕτως, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἀνομοιοῦμενοι, ἢ δὲ ἀλήθεια πρὸς αὐτούς. Μονογενῆς γέγραπται, διὰ τε τὸ μόνον γεννηθῆναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, καὶ μὴ ἐκπορευθῆναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· θιά τε τὸ ἀποκλειεσθαι τὰς βλασφημίας αἰρετικῶν, λεγόντων αὐτὸν κτίσμα καὶ υἱὸν, ὡς ἐσμὲν ἡμεῖς. Καὶ τὸ ἅγιον δὲ Πνεῦμα ἐν καὶ μόνον εἶναι γέγραπται, διὰ τε τὸ ἐνιαῖως καὶ μόνως αὐτὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορευθῆναι, καὶ μὴ γεννηθῆναι, ὡς ὁ Υἱὸς· διὰ τε τὸ μὴ κτίσμα, ὡς τὰ ἄλλα πνεύματα, ὑπονοεῖσθαι. Τὸ γὰρ ἐν οὐτε ἀλλοτρίον ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐτε διωρίσθαι τῆς πρὸς τὸ ἐν ἐνώσεως· οὐτε πρὸς ἐκεῖνο, ἢ ὑφ᾽ ἐστὶν ἔχει, ἢ [61 a] ἄλλον ἑαυτοῦ μᾶλλον συμφυέστερον, ἢ ἀγγίθειον· οὐτ' ἀνέχεται, ἢ ἀριθμὸς προσγορεύεσθαι, τῆς ἐνάδος οὐσίας δὲ, ἢ τοῖς παρηγημένοις συντάττεσθαι, τῶν πάντα παραγαγόντων σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τυγχάνον. Οὐ δύναται οὖν τὸ ἐν ἅγιον Πνεῦμα, οὐτε τῷ ἐνὶ Πατρὶ, ἢ τῷ ἐνὶ Υἱῷ εἶναι ἀνόμοιον, οὐτε τῷ πλήθει τῶν πνευμάτων ὅμοιον. Καθ' ἅπερ γὰρ ἐνὸς ὄντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἐνὸς Υἱοῦ ἀληθινοῦ, πάντες οἱ κατ' εἰκόνα δι' ἀγαθότητα καὶ ἀφθονίαν αὐτοῦ ἐκλήθημεν θεοὶ καὶ υἱοὶ, οὐκ ὄντες τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τὸ, « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » οὕτως ἐνὸς καὶ μόνου ὄντος ἁγίου Πνεύματος ἀληθείας, πολλὰ πνεύματα λέγεται, οὐκ ὄντα τῇ φύσει πνεύματα τοῦ Θεοῦ. Οὐ βλέποντες καὶ ἀνασχεπητόμενοι, ὅπως ἂν τοῖς θεολόγοις φαίνοντο συμβαῖνόν τι λέγοντες, οὐκ ὀκνοῦσι καὶ ἄλλα ἐπιφέρειν βλαβερὰ. Καὶ μοι, πρὶν ἅπαντος ἀκούσαι τοῦ λόγου, μέμψηται μὴδὲ εἰς, εἰ βλάβην τὰ ἐκείνων καλῶ. Εὐρήσει γὰρ, ὅτι φθέγγονται, ἀντικρὺς ἀντιπράττοντες τῇ γνώμῃ τῶν θεηγῶρων ἀνδρῶν, οἱ τὸ περὶ τοῦτο διαπρέπειν εἶχον παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν δωρεᾷς μέρει. Λέγουσι γάρ· Εἰ Θεὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἢ Πατὴρ, ἢ Υἱὸς ἐστίν· μὴ δὲ τούτων μὴδὲν, οὐκ ἐστὶ Θεός, ὡς οὐδὲ τὰ ἄλλα πνεύματα. Ἀπαντητέον τοίνυν αὐτοῖς οὕτως· Ὅσπερ Θεὸς ὁ Πατὴρ, οὐ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι θεῖας φύσεως· καὶ ὁ Υἱὸς, οὐ διὰ τὸ εἶναι τοῦ τυχόντος υἱός, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι Υἱὸν Λόγον, καὶ ἀναγκαίως τῆς αὐτοῦ θεῖας φύσεως ὑπάρχειν· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, οὐ διὰ τὸ ἀπλῶς εἶναι Πνεῦμα, ἀλλὰ

spicarer legendum esse in Græco : τὸ γὰρ ἐν ὁλοῦ ὅτι οὕτε, κ. τ. λ.

(7) *Neque potest*. Codex, ἂν ἔχεται. Lego, ἀνέχεται.

(8) *Ego dixi*. Psal. lxxxi, vers. 6.

(9) *Porro*. Nisi aliquid addas in Græco, ac legas, exempli causa, οὐ βλέποντες οὖν, vel, οὐ βλέποντες δὲ, vel, ἀλλ' οὐ βλέποντες, nimis soluta, laxa, atque exsanguis videbitur oratio. Quanquam hæc magnopere curasse non videtur Didymus. Fortasse etiam novum caput hic incipi volebat, cum ad aliam transiret objectionem.

(10) *Si*. In codice, ἢ Θεός. Lego, Εἰ Θεός.

διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν καὶ μόνον Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τῆς αὐτοῦ [61 b] θείας φύσεως καθεστάναι, ὡς προελέχθη. Καὶ ὡσπερ ἀκούσαντες· « Εἰς ὃ Θεός· » καὶ, « Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· » ἐξ Ἰσοῦ τῷ Πατρὶ Θεὸν τε εἶναι τὸν μονογενῆ Λόγον πιστεύομεν, καὶ προσκυνούμεν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ· τὸν Ἰσον τρόπον καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διακείμεθα. Αὐτῷ γάρ, ὡς προσετάχθημεν ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀφθάρτου βαπτίσματος δοθέντι ὄρω, ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ τῆς πάσης ἡμῶν πολιτείας καὶ θρησκείας κατάστασις, συντάττειν αὐτὸ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· προσετάχθημεν καὶ συμπροσκυνεῖν, καὶ συνοδοξάζειν αὐτὸ, καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ λογικὴ λατρεία, ἣν ἔγραψεν Παῦλος τοῦτοδε· « Ἵνα παραστήσητε τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζώσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν ιατρείαν. » Καὶ ὃν τρόπον, τοῦ Ἀποστόλου τὸν Θεὸν μόνον σοφόν τε καὶ ἔχειν ἀθανασίαν χρησιμώθησαντος, πιστεύομεν καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἔχειν ἀθανασίαν, καὶ εἶναι σοφόν, ἅτε ἀπαράλλακτον κατ' οὐσίαν ὄντα τῷ Πατρὶ, καὶ Λόγον αὐτοῦ, καὶ ζωὴν αἰώνιον, ὡς γράφει, ὑπάρχοντα· οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ κατὰ χάριν, ἥτοι δόσειν, ἔχει τὴν ἀθανασίαν καὶ σοφίαν, ὁμοίως τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων· ἀλλὰ φύσει κτήσεται· Πνεῦμα γὰρ σοφίας ἐστίν. Τοιγαροῦν γέγραπται, ὡς « Οὐδεὶς γινώσκει τὸ τοῦ μόνου σοφοῦ, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἰ γὰρ δοίησαν μὴ ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἢ παρακρούσονται τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ παρὰ τὰς Γραφὰς δόξουσι ποιεῖν. Τῇ γὰρ ἐν μιᾷ Θεότητι Τριάδι οὐ συντάττεται τι, οὕτως τὰ πνεύματα διὰ τὸ κεκλησθαι πνεύματα, καὶ μὴ τὰ βέβηλα εἰποιμεν, οὕτε οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸ κεκλησθαι θεοί· οὐ γὰρ ἐσμεν τῇ ἀληθείᾳ. Εἰ δὲ οὐκ οἰηθῶσιν ἀντιπέπτειν αὐτοῖς τὸ, « Μόνῳ [62 a] σοφῷ Θεῷ· » καὶ, « Μόνος ἔχων ἀθανασίαν· » οὐ δυνήσονται ἀπ' οὐδενὸς ἐξ ἐναντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασοφίζεσθαι. Ταῦτα γὰρ οὕτως ὑπὸ Παύλου ἐβέβηθη, διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον μὲν τὸν Υἱὸν, Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τυγχάνειν, καὶ ἀχωρίστως αὐτοῦ ἔχειν κατὰ τὴν φύσιν, καὶ εἰς μίαν ἀνάγεσθαι Θεότητα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἔξω λέγεται·

et, ex eo quod spiritus vocati sint, in eodem cum ipsa gradu collocantur, quamvis de immundis spiritibus non loquamur; neque nos homines, ex eo quod dii nuncupati fuerimus, illam æquamus; nec enim dii revera sumus. Si vero illos sibimetipsis adversari non opinemur, illud, « Soli (19) sapienti Deo, » et illud, « Solus (20) habens immortalitatem, » non poterunt ullo modo contra Spiritus sancti Deitatem captiose objicere. Nam hæc a Paulo ideo dicta sunt, quia Dei Verbum quidem est Filius, Dei autem Spiritus est Spiritus sanctus, et binæ hypostases istæ natura idem cum ipso sunt, atque in unam coalescunt deitatem: sicut etiam apud ethnicos (21) dicitur:

Εἰς Θεός αὐτοπάτωρ, ἐξ οὗ τὰδε πάντα D Unus Deus, suimetipsius pater (22), ex quo hæc [γένοντο. {omnia exsisterunt.

Ὡς τοίνυν περὶ τοῦ Πατρὸς Παῦλος Ῥωμαίους,

Sicut igitur de Patre Paulus ad Romanos, ad Ga-

(11) Unus. Ephes. iv, 5, et alibi sæpius.

(12) Dominum. Matth. iv, 10, ubi Græca editio habet: Κύριον τὸν Θεόν σου. Vide etiam Deut. vi, 13; inde enim locus hic deproptus est: ibi tamē legitur φοβηθήσῃ, pro προσκυνήσεις.

(13) Ut. Rom. xii, 1. Pro Ἵνα παραστήσητε. Biblia habent tantum, παραστήσαι.

(14) Sapientem. I Tim. i, 17.

(15) Habere. I Tim. vi, 16.

(16) Aium. I Joan. v, 20.

(17) Neminem. I Cor. ii, 11.

(18) Concesserint. Lego δοίησαν pro δότης ἄν.

(19) Soli. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.

(20) Solus. I Tim. vi, 16.

(21) Ethnicos. Vide not. 50, pag. 69

(22) Pater. Vide quæ de voce αὐτογένεθλος, aliis- que affinis adnotavi ad seqm. 149 b.

latas et ad Timotheum (23) scribens ait, « Unus Deus; » sic de Filio quidem Joannes dixit: « Unigenitus (24) Deus, qui est in sinibus Patris: » de Spiritu sancto autem Paulus ad Corinthios scribens docuit: « Alteri (25) **141** autem dona curationum in uno Spiritu; » nam unitas propria est diviniæ et immultiplicabilis naturæ. Et sicut scriptum est, Filium genitum esse (26), et ipse id attestans ait, « Ego (27) a Patre exivi; » ita scriptum est, et ipsemet dixit: « Spiritum (28) veritatis, qui a Patre procedit, » aut processit. Et sicut Filius cum sit Deus et Dominus, est tamen Dei et Domini Filius, sic Spiritus sanctus etsi sit Deus et Dominus, est tamen Dei et Domini Spiritus. Et quemadmodum Verbum dicitur in Scripturis Filius, quia coexistit Patri; eodem modo etiam Spiritus sanctus vocatus est in Scriptura Dictum Dei (29), et Spiritus oris (30) ejus, et Flatus Omnipotentis (31), quia simul cum illo subsistens ex eo eluxit: ne ipsum suspicetur quis extra deitatem esse Patris, aut Verbi ipsius: nam Dictum proprium est verbi, sive sermonis, et Sermo mentis, et verum esse comperitur illud: « Unus (32) Deus et Pater omnium, et super omnes, et per omnia, et in omnibus. » Et sicut Filium a Patre nullo modo discrepare ostenditur ex eo quod (33) ait Scriptura, « Qui (34) vidit me, vidit Patrem; » simili ratione et Spiritum sanctum nullo modo a Patre discrepare ostenditur per ea quæ ait Scriptura: « In hoc (35) cognoscimus, quod est in nobis Deus, ex Spiritu ipsius, quem dedit nobis. » Cum ergo Pater sit verus Deus, necesse omnino est, ut verus Deus ipsi æqualis ille etiam sit, qui eum ostendit per solam sui ipsius manifestationem. Et sicut per Filium omnia facta sunt, sic a Spiritu sancto omnia sanctificata sunt, et corroborata. Aiunt (36) enim apostoli: « Domine (37) qui fecisti cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: qui per Spiritum sanctum, et per os David pueri tui dixisti. » Et sicut æqualis potestate, et similis Patri, et Dominator, Unigenitus significatur juxta illud, « Quæcunque (38)

Γαλαταις καὶ Τιμοθέῳ γέγραπεν· « Εἷς ὁ Θεός· οὕτω, περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης εἶπεν· « Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Παῦλος Κορινθίοις ἐδίδαξεν· « Ἄλλω δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ ἐν Πνεύματι· τὸ γὰρ ἐνιαῖον τῆς θείας καὶ ἀπληθύντου φύσεως ἴδιον. Καὶ καθὰ ἐγράφη, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη, καὶ μαρτυρῶν λέγει· « Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον· οὕτως ἐγράφη, καὶ ὁ αὐτὸς εἶπεν· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἢ ἦτον ἐξεπορεύθη. Καὶ ὡσπερ ὁ Υἱὸς Θεὸς καὶ Κύριος ὢν, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐστὶν Υἱός· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Θεὸς καὶ Κύριος ὢν, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐστὶν Πνεῦμα. Καὶ ὃν τρόπον Λόγος γέγραπται ὁ Υἱὸς διὰ τὸ συνωπάργειν τῷ Πατρί· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γέγραπται, ῥῆμα τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ Πνοή Παντοκράτορος, ἐπειδὴ συνοφεισῶς ἐξέλαμψεν ἐξ αὐτοῦ· ἵνα μὴ ἐξωθεν αὐτὸ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Λόγου αὐτοῦ εἶναι τῆς ὑπολάβῃ. Ἴδιον γὰρ τὸ ῥῆμα τοῦ λόγου, καὶ ὁ Λόγος τοῦ νοῦ· καὶ πληροῦται τὸ, « Ὁ εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν. » Καὶ καθὰ ὁ Υἱὸς δείκνυται ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς, ἢ γράφει· « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· » ὡσαύτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δι' ὧν [62 b] φάσκει· « Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν. » Ἀνάγκη οὖν πᾶσα, Θεοῦ ἀληθινοῦ ὄντος τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἀληθινὸν εἶναι ἴσον αὐτῷ καὶ τὸν δείκνυντα αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ ἐμφανείᾳ. Καὶ ὡσπερ διὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα ἐγένετο, οὕτως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος πάντα ἡγιασθή, καὶ ἐνεδυναμώθη. Φασὶν γὰρ οἱ ἀπόστολοι· Ἀέσποτα, ὃ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· ὃ διὰ Πνεύματος ἁγίου, στόματος δὲ Δαυὶδ παιδὸς σου εἰπὼν. » Καὶ καθὰ ἰσοδύναμος καὶ ὁμοῖος ὁ Μονογενὴς τῷ Πατρί καὶ ἐξουσιαστὴς σημαίνεται, κατὰ τὸ, « Ὅσα ἂν ποιῇ ὁ Πατὴρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ· » ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ, « Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ

(23) *Ad Timotheum.* In prima epist. cap. 11, vers. 5.

(24) *Unigenitus.* Græca editio pro Θεός habet, Υἱός. Et pro ἐν τοῖς κόλποις habet, εἰς τὸν κόλπον, id est, « in sinu. » Vide not. 84, pag. 27, et not. 13, pag. 76.

(25) *Alteri.* I Cor. xii, 9. Editio Græca nunc habet: ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « in eodem Spiritu. » Sed Vulgata int. legit ut Didymus: verit enim totum versiculum sic: « Alteri fides in eodem Spiritu: alii gratia sanitatum in uno Spiritu. » Vide segm. 64 b.

(26) *Genitum esse.* Psal. 11, 7, et Hebr. 1, 5.

(27) *Ego.* Joan. xvi, 27, 28. Ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον· ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς.

(28) *Spiritum.* Joan. xv, 26.

(29) *Dictum Dei.* Ephes. vi, 17, ubi legitur: τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ. Vulgatus int. veritit: « gladium Spiritus, quod est verbum Dei. » Sed Didymus voculam ὃ retulit ad Πνεύματος, ut sensus esset: « Qui Spiritus est Dictum Dei. »

(30-31) *Spiritus oris.* Psal. xxxii, « Flatus Omnipotentis, » vers. 6, et Job xxxiii, 4.

(32) *Unus.* Ephes. iv, 5. Græca ed. εἷς, sine articulo. Et paulo post, ὃ ἐπὶ pro καὶ ἐπί.

(33) *Ex eo quod.* Lego ἢ pro ἡ. scriptura codicis.

(34) *Qui.* Joan. xiv, 9.

(35) *In hoc.* I Joan. iv, 13. Vide not. 15, pag. 29.

(36) *Aiunt.* Codex, φησὶν. Lego, φασὶν.

(37) *Domine.* Act. iv, 24 et 25. Græca editio post Δέσποτα addit, σὺ ὁ Θεός· deinde omittit voces, ὃ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgatus interpres e contrario nec habet nomen illud « Deus, » et addit voces, « Spiritu sancto »: itaque legit ferme ut Didymus; qui in libro etiam *De Spiritu sancto* num. 23, eadem ratione locum hunc citaverat: sic enim ibi transtulit Hieronymus: *Et in eodem rursus libro* (in Actis scilicet apostolorum): *Qui per Spiritum, inquit, sanctum ore David pueri tui locutus es.*

(38) *Quæcunque.* Joan. v, 19. Vide not. 74, p. 80.

αὐτὸ Πνεῦμα. » Καὶ ὡσπερ περὶ ἐκτουτοῦ εἶπεν ὁ Χριστός· « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· » οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ ὅμοιον εἴρηται, ὅτι « Τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς τὸ ἀγγελικόν, « Μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος, » ἐκλήθη· οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Φησὶν γάρ· « Ἀλλὰ ἰλάσσομεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κρυφθέντα ἡμῖν. » Καὶ ὁμοίωτατον τῷ, « Ἀπαρχή, Χριστός, » τὸ λέγον βρήτόν· « Καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες. » Καὶ ἰσοπαλὲς τῷ, « Ὁ δὲ Κύριος ἀγιάσαι ὑμᾶς, ἵνα ἦτε εὐκρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, » τὸ, « Ἴνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Καὶ ἰσόρροπον τῷ εἰπεῖν, « Ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀποκαλύψαι ἐν ἐμοὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » τὸ, « Ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Καὶ ἰσοδύναμον τῷ εἰπεῖν, « Ἐαυτοῦς δοκιμάσετε, [63 a] εἰ ὁ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, » τὸ φάναι· « Ἡμεῖς δὲ ὁ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἰλάσσομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἴσον τὸ, « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; » τῷ ὑπὸ Ἰωάννου γραφέντι· « Ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν. » καὶ τῷ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ μονὴν καὶ αὐτῷ ποιήσομεν. »

nobis manet. In hoc cognoscimus, quod in eo manemus, et ipse in nobis, ex Spiritu ejus quem dedit nobis. » Idemque etiam valet ac illud : « Veniemus (56) ego, et Pater, et mansionem apud eum faciemus. »

(39) *Hæc.* I Cor. xii, 11.

(40) *Nemo.* Matth. xi, 27. Vide not. 76, pag. 72.

(41) *Quæ.* I Cor. ii, 11. Pro ἔγνω Biblia habent ὀδεν.

(42) *Legatione.* Notanda in Græco formula illa, τὸ ἀγγελικόν, quæ ex Polluce lucem accipit, ut vicissim Pollucis locus ex Didymo. Nimirum libro iv, cap. 14, de variis saltationis generibus loquens Pollux hæc scripsit : Τὸ δὲ ἰονικόν, Ἀρτέμιδι ὠροῦντο, Σικελιώται μάλιστα· τὸ δὲ ἀγγελικόν, ἐμμεῖτο σχήματα ἀγγέλων· quæ sic verterat interpretes : « Ionicium vero (choreæ genus), Dianæ saliebant, inprimis Siculi. Angelicum porro, angelorum referebat formas. » Id quod satis ridiculum est : quis enim sine risu audiat « angelicas choreas » ab ethnicis usurpatas, et ab ethnico scriptore commemoratas? Recte ergo ex codice Palatino pro ἀγγελικόν emendavit Kuhniius, ἀγγελικόν, ut de ea saltatione loquatur Pollux, quæ « legatorum » gestus habitumque referret. Justinus quoque eodem vocabulo usus est in *prima Apologia* num. 22, ubi Mercurium a nonnullis ethnicis vocari ait λόγον τὸν παρὰ Θεοῦ ἀγγελικόν, id est, *sermonem a Deo intermissum*.

(43) *Magni consilii.* Isa. ix, 6, in Græca editione. Vulgatus enim interpres hæc non habet. Tertulianus in libro *De carne Christi*, cap. 14 : « Dictus est quidem, inquit, « magni consilii Angelus, » id est, nuntius; officii, non naturæ vocabulo. » Ac Hieronimus, ut alios Patres omittam, eadem citat lib. iv *De Trinitate* num. 23 : « Est autem, inquit, secundum prophetam Filius Dei magni consilii Angelus. »

(44) *Sed.* I Cor. ii, 12. Biblia pro, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἵνα ἴδωμεν, habent, τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῶμεν.

(45) *Primitiæ.* I Cor. xv, 23.

A facit Pater, hæc et Filius similiter facit; » sic 142 talis est et Spiritus sanctus, juxta illud : « Hæc (39) autem omnia operatur unus et idem Spiritus. » Et sicut de se ipso dixit Christus, « Nemo (40) novit Patrem, nisi Filius; » sic etiam de Spiritu sancto simile quid dictum est, nempe : « Quæ (41) sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei. » Et sicut Filius, quatenus fungens legatione (42), « Magni consilii (43) Angelus, » id est *legatus*, vocatus fuit; ita de Spiritu sancto tale quid dictum est : ait enim Scriptura : « Sed (44) accepimus Spiritum Dei, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis. » Et illi locutioni, « Primitiæ (45), Christus, » simillima est alia : « Et primitias (46) Spiritus habentes. » Et illi textui, « Dominus (47) autem sanctificet vos, ut sitis sinceri et sine offensione in diem redemptionis, » eadem vis est atque alteri, « Ut fiat (48) oblatio gentium accepta (49), sanctificata in Spiritu sancto. » Et illud, « Qui me (50) segregavit ex utero matris meæ per gratiam suam, ut revelaret in me Christum suum, » æque valet, ac illud, « Revelavit (51) Deus per Spiritum suum. » Et æqualem vim habet textus ille, « Vosmetipsos (52) probate, si est Christus in vobis, » cum alio textu : « Nos autem (53) non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum Dei; » et illud, « Nescitis, (54) quod templum Dei estis, et Spiritus Dei 143 habitat in vobis? » idem valet ac illud, quod a Joanne scriptum est : « Si (55) diligamus invicem, Deus in nobis manet, et ipse in nobis, ex Spiritu ejus quem dedit nobis. »

C (46) *Et primitias.* Rom. viii, 23.

(47) *Dominus.* I ad Thess. v, 23, et Philipp. i, 10, et Ephes. iv, 30. Nempe ex duobus primis textibus unum cudit, nonnulla etiam verba immutans, aut ex tertio loco huc transferens. Primus in Bibliis sic se habet : ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα . . . ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου . . . τηρηθεῖτε. Alter vero sic : ἵνα ἦτε εὐκρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Cum vero nonnulla inter eos similitudo sit, mirum non est, si cæcus memoriter citans ex uno ad alium transferit. Suspiciari tamen licet, erratum librarii esse, non Didymi, cum segm. 208 b, primus textus recte citetur, ut et lib. *adv. Manich.*, pag. 207.

(48) *Ut fiat.* Rom. xv, 10.

D (49) *Accepta.* Sive, « acceptabilis, » ut vertit Hieronymus in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 11, ubi hæc legimus : « Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, « vocatio Gentium . . . acceptabilis, et sanctificata redditur in Spiritu sancto : » quia et in hac sanctificatos et acceptos faciens Spiritus sanctus, substantia est honorum Dei. »

(50) *Qui me.* Galat. i, 15, 16. Græca editio post μου addit, καὶ καλέσας, et pro Χριστόν habet Υἱόν, id est, *Filium*.

(51) *Revelavit.* I Cor. ii, 10.

(52) *Vosmetipsos.* II Cor. xiii, 5. Sensum citat, non ipsa verba.

(53) *Nos autem.* I Cor. ii, 12. Biblia habent : τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου . . . τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(54) *Nescitis.* I Cor. iii, 16.

(55) *Si.* I Joan. iv, 12.

(56) *Veniemus.* Joan. xiv, 23. Explicationis causa addit voces, « ego et Pater. »

Et sicut per Patrem, et Filium Spiritus sanctus datur, juxta illud, « Effundam (57) de Spiritu meo super omnem carnem, » et juxta illud, « Accipite (58) Spiritum sanctum; » sic per Spiritum sanctum datur Christus, juxta Paulum ad Ephesios hæc scribentem: « Ut det (59) vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus, in interiorem hominem Christum habitare. » Illam vero locutionem, « Factus (60) est sermo Domini ad hunc prophetam, » et illam, « Dominus dixit, » et illam, « Hæc dicit Dominus omnipotens, » simili et æquali modo accipiamus, ac illud, quod in Actis a Petro dictum est, « Oportebat (61) impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus; » et id quod Paulus Romæ Judæis dixit, « Recte (62) Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam; » et illud, « Spiritus (63) autem manifeste dicit; » et illud, « Hæc (64) dicit Dominus omnipotens. » Et illi textui, « Deus (65) æternus, » respondet æqualem majestatem denotans quod a Paulo est prædicatum: « Qui (66) semetipsum obtulit per Spiritum æternum; » et cum illis verbis: « Nemo (67) potest Spiritum sanctum accipere nisi a Domino, » itemque cum illis: « Accipite (68) Spiritum **144** sanctum, » comparantur hæc: « Nemo (69) potest dicere Dominum Jesum Christum, nisi in Spiritu sancto; » et, « Deduci (70) a Spiritu sancto ad veritatem, » nempe, deduci a Spiritu sancto ad veram fidem, idem est ac deduci a Domino Christo, hæc præcipiente: « Baptizantes (71) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; » et cum iis verbis, « An æmulamur (72) Dominum? Nunquid fortiores illo sumus? » æqualem vim habent hæc: « Nolite (73) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem re-

Καὶ ὡς περ διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δίδοται, κατὰ τὸ, « Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, » καὶ κατὰ τὸ, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· οὕτως διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Χριστὸς, κατὰ τὸν Παῦλον Ἐφεσίοις γράφοντα· « Ἴνα ὅψ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν. » Ἐκλάβοιμεν δ' ἂν ἐν ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τὸ, « Ἐγένετο Λόγος Κυρίου πρὸς τόνδε τὸν προφήτην, » καὶ τὸ, « Κύριος εἶπεν, » καὶ, « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ, » τῷ ἐν ταῖς Πράξεσιν ὑπὸ Πέτρου εἰρημένῳ· « Ἐδει πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, ἣν προεῖπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, » καὶ τῷ ὑπὸ Παύλου ἐν Ῥώμῃ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, » καὶ τῷ, « Τὸ δε Πνεῦμα βῆτῶς λέγει· » καὶ « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ἰσότημόν τε τῷ, « Ὁ Θεὸς αἰώνιος, » τὸ ὑπὸ Παύλου κηρυχθέν, « Ὅς ἑαυτὸν προσήνεγκεν διὰ Πνεύματος αἰωνίου. » Συγκριτικὸν τε τῷ, « Οὐδεὶς δύναται Πνεῦμα ἅγιον λαβεῖν, ἢ παρὰ Κυρίου, » καὶ τῷ, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » τὸ, « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Ταυτὸν τέ ἐστιν τὸ ὅ, « Ὁδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, » τοῦτ' ἐστὶν τὸ ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς [63 b] τὴν ἀληθινὴν πίστιν, τῷ ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, θεοσιζόντος· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Καὶ ἰσοσθενὲς τῷ λέγοντι βῆτῶ, « Μὴ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; Μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἔσμεν; » τὸ γράφειν· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἔσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. » Καὶ ὁμοίωλεκτον τῷ, « Ἐξαποστελεῖς τὸ

(57) *Effundam.* Joel. ii, 28.

(58) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(59) *Ut det.* Ephes. iii, 16. Vide notas 43, 44, 45, pag. 49.

(60) *Factus.* Ezech. i, 3, et alibi passim in Veteri Testamento, item ut binæ, quæ proxime sequuntur formulæ.

(61) *Oportebat.* Act. i, 16.

(62) *Recte.* Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58. Hunc ipsum locum non modo affert Didymus in libro *De Spir. S.* num. 3, verum etiam eundem, ut puto, respicit eodem numero ubi legitur: Et Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est, « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Nimirum hujusmodi lectionem mendosam esse existimo; nusquam enim ait Paulus, ni fallor, aut scriptura, Isaiam « prophetasse per Spiritum sanctum, » sed vice versa ait, « Spiritum sanctum locutum esse per Isaiam. » Ac præterea voces illas, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, non recte verteret Hieronymus, « per hunc Spiritum sanctum; » significant enim, « propter hunc Spiritum sanctum. » Porro ex bibliothecæ nostræ codice ms. nihil lucis mutuari possumus: menda enim mendis addit, cum habeat, « ipsa jam, pro, Isaiam. » Itaque sic legendum ipse conjicio, « Et per Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est, « hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον.

(63) *Spiritus.* I Tim. iv, 1.

(64) *Hæc.* Ut intelligas cur ista verba hic citet, lege librum *De Spir. S.* num. 28. Vide etiam cap. 19 libri superioris.

(65) *Deus.* Isa. xxvi, 4, ubi Vulg. int. aliter. Vide etiam Epist. ad Rom. xvi, 26, et Dan. xiii, 42.

(66) *Qui.* Hebr. ix, 14. Vulgatus int. aliter.

(67) *Nemo.* In Bibliis hæc non exstant, ni fallor. Simon Magus objurgatur Act. viii, 20, quod Spiritum sanctum emere vellet. Et in Epist. ad Rom. xiii, 1 legitur: « Non est potestas, nisi a Deo. » Et apud Joannem iii, 34: « Ad mensuram dat Deus Spiritum: » et cap. xiv, vers. 17: « Spiritus veritatis, quem mundus non potest accipere. » Utrum aliquem ex his locis respexerit Didymus, lector judicet. Sed cum privatorum hominum codices brevia scholia aut ad marginem Bibliorum haberent, aut intra lineas, fieri potest ut unum sit hocce ex illis scholiis, quod Didymo quasi pars textus sacri lectum fuerit.

(68) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(69) *Nemo.* I Cor. xii, 3. Biblia carent voce, Χριστόν· quam Didymus ipse omittit infra, nempe segm. 134 b, et in lib. *De Sp. S.* num. 4.

(70) *Deduci.* Ex Joan. xvi, 13. Passioneiani codicis lectio illa, τὸ ὅ, mendosa est: expungendus scilicet est articulus, ὅ.

(71) *Baptizantes.* Matth. xxviii, 19.

(72) *An æmulamur.* I Cor. x, 22. Græca editio: Ἥ παραζηλοῦμεν.

(73) *Nolite.* Ephes. iv, 30.

Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, » τὸ, « Ἐξαποστελεῖς ἅν Λόγον σου, καὶ τήξει αὐτά. » Ἰσάμιλλον τε τῷ εἰπεῖν, « Κύριος μαρτυρεῖ τῇ ἐμῇ ψυχῇ, ὅτι οὐ ψεύδομαι, » τὸ γράφειν. « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. » καὶ, « Τὸ Πνεῦμα διαμαρτύρεται με κατὰ πόλιν λέγον. » Ἀπεικασμένον τε τῷ λέγοντι Δεσποτικῷ βήματι, « Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων, » τὸ, « Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατήλθον εἰς Σελεύκειαν. » Καὶ ἴσον τὸ γράφειν, « Εἰ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, » τῷ γράφειν, ὅτι « Ἐλεγον τῷ Παύλῳ διὰ τοῦ Πνεύματος. Μὴ ἀνάβαινε εἰς Ἱερουσαλὴμ. » Συγγενές τε τῷ, « Ὁ Υἱὸς ζωῆς αἰώνιος, » τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέν. « Τὸ ὕδωρ, ὃ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τοῦτο δὲ ἔλεγον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὃ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. » καὶ τῷ, « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γενόμεναι, » τῷ, « Ἀδύνατον γὰρ τοῦ ἀπαξ φωτισθέντας, γευσασμένους τε τῆς δωρεᾶς τοῦ ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ ἔοικεν σφόδρα τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τοιῶσδε εἰρημένον, « Ὁρθησαν τοῖς ἀποστόλοις διαμεριζόμεναι γλώσσαι ὡσεὶ πυρὸς, καὶ ἐκάθισαν ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου. » [64 a] καὶ τὸ ὑπὸ Ἰωάννου λεχθέν, « Αὐτὸς ὁμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, » τῷ χρησαμένῳ θέντι, ὑπὸ μὲν Μωϋσέως. « Ὁ Θεὸς πῦρ καταναλίσκων. » ὑπὸ δὲ Ἡσαίου. « Ἰδοὺ Κύριος ὡς πῦρ ἔξει. » Καὶ συνάδει τῷ φάναι, « Περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτων, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, » τὸ γεγράφθαι. « Περιτομῇ καρδίας ἐν Πνεύματι. » Καὶ εἰ ἐμπρέπει περὶ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι τὴν Πέτρου φωνήν. « Μετανοήσει ἕκαστος ἀπὸ τῆς κακίας αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ὀδοῦ τῆς πονηρίας, καὶ βαπτί-

A demptionis; » et hisdem verbis expressum est illud, « Emittere (74) Spiritum tuum, et creabuntur, » quibus hoc alterum: « Emittere Verbum (75) tuum, et liquefaciet ea; » et huic loco, « Dominus (76) testis est animæ meæ, quod non mentior, » congruit hic alter: « Spiritus (77) veritatis qui a Patre procedit, ipse testimonium perhibebit de me, » itemque hic alius: « Spiritus (78) testatur me per civitatem dicens; » et illis Domini verbis, « Ecce (79) mitto vos sicut oves in medio luporum, » similia sunt hæc: « Hi ergo (80) emissi a Spiritu sancto descenderunt in Seleuciam; » et illud, « Si (81) experimentum queritis loquentis in me Christi, » æque valet ac illud. « Dicebant (82) Paulo per Spiritum: Ne ascendas in Jerusalem; » et illi capitulo, « Filius (83) vita æterna », cognatum est quod ab ipso Filio dictum fuit: « Aqua (84), quam ego dabo illi, fiet in ipso fons aquæ salientis (85) in vitam æternam (86). Hoc autem dicebat de Spiritu sancto, quem accepturi erant credentes in ipsum; » et loco illi. « Participes (87) enim Christi facti sumus, » affinis est hic: « Impossibile (88) est enim, eos qui semel sunt illuminati, qui et gustaverunt donum cœlestis (89) **145** et participes facti sunt Spiritus sancti. » Quod vero in Actis ita scriptum est, « Apparuerunt (90) apostolis dispertitæ linguæ sicut ignis, et sederunt supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, » et illud quod a Joanne dictum est, « Ipse (91) vos baptizabit in Spiritu sancto, et igne, » valde simile est huic Mosis oraculo, « Deus (92) ignis consumens, » et alteri Isaiæ, « Ecce (93) Dominus quasi ignis veniet. » Et testimonium hoc, « Circumcisi (94) estis circumcissione non manufacta, in ex-poliatione corporis peccatorum, in circumcissione Christi, » consonum est huic alteri, « Circumcissio (95) cordis in Spiritu. » Ac si Deo convenit illa Petri vox, « Pœnitentiam (96) agat unusquisque a mali-

(74) *Emittere*. Psalm ciii, vers. 31 (seu 30).

(75) *Emittere Verbum*. Ps. cxlvii, vers. 7 (seu 18). Biblia cum Græca, tum Latina habent: « Emitteret Verbum suum. »

(76) *Dominus*. Sensum citat, non verba. Vide ep. Rom. i, 9, et ep. ad Galat. i, 20.

(77) *Spiritus*. Joan. xv, 26.

(78) *Spiritus*. Act. xx, 23. Græca ed. paulo aliter. In ea deest vocula με, quam Vulg. interpres loquax videtur: vertit enim: « mihi protestatur. »

(79) *Ecce*. Matth. x, 16.

(80) *Hi ergo*. Act. xiii, 4.

(81) *Si*. II Cor. xiii, 3. Græca editio pro ei habet ἐπεὶ, id est, « quoniam. » Vulgatus vero int. legit ut Didymus.

(82) *Dicebant*. Act. xxi, 4. Græca editio habet: μη ἀναβαίνειν.

(83) *Filius*. I Joan. v, 20, ubi legitur: οὗτός ἐστιν... ἡ ζωὴ αἰώνιος, id est, « Hic est... vita æterna. »

(84) *Aqua*. Joann. iv, 14. Græca editio caret voce. ἐγὼ.

(85) *Salientis*. Codex habet ἄλλομένου pro ἄλλομένου.

(86) *Æternam*. Hac voce absolvitur locus ex quarto Joannis capite depromptus. Quæ sequuntur, huc transtulit Didymus ex cap. vii, vers. 39 ejusdem evangelistæ, eo quod perbelle in allatam quo-

que Christi sententiam conveniant. Biblia habent: Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος, et reliqua, ut hic afferuntur.

(87) *Participes*. Hebr. iii, 14.

(88) *Impossibile*. Hebr. vi, 4.

(89) *Cœlestis*. Codex habet: τῆς δωρεᾶς τοῦ ἐπουρανίου, id est « donum Cœlestis, » nempe Dei. Sed cum in extremo hocce capite eundem locum afferens Didymus dictaverit τῆς ἐπουρανίου, idcirco D codicem hic mendosum crediderim.

(90) *Apparuerunt*. Act. ii, 3 et 4. Græca editio habet ἐκάθισέ τε, pro καὶ ἐκάθισαν.

(91) *Ipse*. Matth. iii, 11, non vero in Evangelio Joannis.

(92) *Deus*. Deut. iv, 24.

(93) *Ecce*. Isa. lxxvi, 15.

(94) *Circumcisi*. Coloss. ii, 11. Græca ed. τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, id est « peccatorum carnis. »

(95) *Circumcissio*. Rom. ii, 29.

(96) *Pœnitentiam*. In Actis cap. ii, vers. 38, sic Petrus loquitur: Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est « Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi. » Cætera, quæ addit Theologus noster, translata huc sunt ex Jerem. xxxvi, 3, aut aliquo alio simili loco. Vide not. 94. pag. 101.

lia sua, et a via mala, et baptizetur in nomine Domini Jesu, et salvabitur, » Spiritum igitur a Deo nihil differre constat etiam ex eo quod iisdem verbis utens Dominus discipulis dixerit : « Expectate (97) promissionem Patris, quam audistis : quia Joannes quidem baptizavit aqua in poenitentiam (98), vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Nihil enim aliud hæc denotant, nisi id quod alia quoque ejus de baptismo doctrina; eadem scilicet querari, et posse Spiritum sanctum, quæ nomen Patris, et Filii ejus, utpote qui est ejusdem deitatis : et cuiuslibet discriminis expertes Filium, ac Spiritum sanctum in unum veluti glomum (99) convenire, et ex æquo venerandos esse : quo modo (1) Paulus Romanis (2) scribit : « Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. » Illud quoque, « Non enim (3) audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium, verbo et opere, **146** in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus Dei, » eandem vim habet, atque emphasis, quam habet illud : « Pater (4) in me manens ipse facit opera. Creditis, quod ego in Patre, et Pater in me? » Etenim observa primum, sicut Patrem, sic etiam Spiritum ejus apud Christum manere, quod sit ob divinam naturam inseparabilis. Observa deinde, ab ineffabili Trinitate divina opera concorditer fieri. Observa demum, sicut Pater in propria hypostasi existens representatur in unigenito velut in imagine ob identitatem deitatis, id est essentialitæ, eodem modo etiam Unigenitum in uno Spiritu sancto velut in imagine representari. Quam multa vero alia de divino Spiritu scripta sunt (5) ab iis non discrepantia, quæ de Deo ac Patre, et de Unigenito ejus Filio scripta fuerunt! quorum aliqua variis locis hujus libri continentur, in sermonis decursu a nobis allata. Quod si (7) eos vicissim interrogemus, utrum Eva (8), ac pueri quos ea genuit, ex Adamo sint,

(97) *Expectate*. Act. 1, 4 et 5. Biblia paulo aliter.

(98) *In poenitentiam*. Græca editio hæc non habet. Huc fortasse irreperunt ex Matth. 11, 11, aut ex scholiis intra lineas, vel ad marginem adjectis. Vide not. 28, pag. 106 et not. 62, pag. 143.

(99) *Glomum*. In Græco : τὸ μῆρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, id est ad verbum, « glomeramen Filii et Spiritus sancti. » Quæ locutio, seu metaphora Latinis auribus humilior videtur, quam ut in divinas personas convenire queat : at tamen satis perspicue id exhibet, quod vult Didymus. Vetusstæ porro Pollucis editiones lib. iv, cap. 10, habebant μῆρυγμα : sed Kuhnius emendavit, μῆρυμα. Verum ex hoc Didymi loco apparet, priscam illam lectionem μῆρυγμα non contemnendam esse.

(1) *Quo modo*. Codex, ἤ. Lego, ἤ.

(2) *Romanis*. Bis ad eundem, ut est in proverbio. Iterum scilicet ex Epistola ad Romanos citat, quæ exstant in secunda ad Corinthios. Vide not. 17, pag. 3.

(3) *Non enim*. Rom. xv, 18 et 19. Græca editio habet τολμήσω, id est « audebo. » Sed Vulgatus int. legit ut Didymus, nempe, « audeo. »

σθῆτω εἰς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ σωθήσεται. » Ἄρα τῷ Θεῷ ἀπαράλλακτον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ τὸν Δεσπότην τοῖς μαθηταῖς, αὐτοῖς ὀνόμασι φάναι : « Αναμείνατε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἤκούσατε, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐδὲν γὰρ ἕτερον τοῦτο δηλοῖ, ἢ ὅπερ καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ περὶ τὸ φῶτισμα μυσταγωγία, ὅτι δὴ τὰ αὐτὰ ἐνεργεῖ καὶ δύναται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἄπερ τοῦνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Παιδὸς αὐτοῦ, ἕτε τῆς αὐτῆς ὑπάρχον θεότητος. Ἀπαράλλακτόν τε τὸ μῆρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐξ Ἰσοῦ σεπέδον, ἢ Παῦλος Ῥωμαίοις γράφει : « Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. » Τὴν αὐτὴν ἐνδειξὴν ἔχει καὶ τὸ, « Οὐ γὰρ τολμῶ τι λαλεῖν, ὧν οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ἰσακροῦν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημεῖων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ, » τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. Πιστεῖτε, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Παρατήρει γὰρ, ὅτι περὶ ὡς ὁ Πατὴρ, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ παρὰ τῷ Χριστῷ μένει, ἀχώριστον ὃν τῇ θεῖᾳ φύσει : καὶ ὅτι τὰ θεϊκὰ ἔργα [64 b] ὑπὸ τῆς ἀβρήτου Τριάδος ὁμοφρόνως γίνονται : καὶ καθὰ ὁ Πατὴρ, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὧν, ἐξεικονίζεται ἐν τῷ Μονογενεῖ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θεότητος, τοῦτ' ἔστιν τῆς οὐσίας : τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενεὶς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Πῶσα δὲ αἰτα ἐμφέρεται περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ ! ἐξ ὧν τινα διαφόροις τόποις τοῦδε περιέχεται τοῦ βιβλίου, δι' ὧν ἤλθεν ὁ τοῦ λόγου δρόμος. Ἐπεὶ μήγετι (6) ἐρούσιν ἀντερωτηθέντες, ὅτι ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἡ Εὐα καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς παῖδες ; Καὶ πῶς, οἱ μὲν ἐγράφησαν γεννηθέντες, ἡ δὲ οὐτ' αὐτοῦ παῖς, οὐτ' ἀδελφὴ τῶν τεχθέντων ἐκλήθη ; Ὅποτε οὐ δυνατόν παραδειχθῆναι, ἐκ παραβολῆς κτισμάτων, τὴν μονάδα καὶ ἀσύγκριτον

(4) *Pater*. Joan. xiv, 10, 11. Biblia paulo aliter, sed eodem sensu.

(5) *Scripta sunt*. Aut, « feruntur, » in Scripturis « continentur. » Simili significatione adhibitum ἐμφέρεται invenies apud Eriphanium hæres. 1. Ἀπὸ τῶν ἄκτων... Πιλᾶτου (inquit)... ἐν οἷς ἐμφέρεται τῇ πρὸ ὀκτὼ καλανθῶν Ἀπειλλῶν τὸν Σωτήρα πεπονθέναι, id est « Ex Actis Pilati... in quibus continentur, vel, scriptum est, » et reliqua. Joannes vero Damascenus tom. II, pag. 275 ait : καὶ ὅσα περὶ ἡμῶν ἐν Γραφαῖς ἐμφέρεται, id est « et quæcunque de nobis in Scripturis feruntur, aut, scripta sunt, » aut « continentur. »

(6) *Μήγετι*. Forte, μήτις. Edit.

(7) *Quod si*. Redit repente ad hæreticorum objectionem, hujus capituli initio propositam : cujus nos, qui tanta memoria, quanta Didymus, non pollemus, obliti jam eramus. Hæc de causa ubi is ait, ἐπεὶ, verti, « quod si, » quo violenta minus esset transitio. Hæc porro responsione, quam hæreticorum argumento adhibet Didymus, alii etiam Patres, qui contra Arianos scripserunt, passim utuntur.

(8) *Eva*. Codex habet ἡ Εὐα sine accentu, ut solet, id est, ἡ Εὐα, nempe, « aut Eva. » Ego tamen legi, ἡ Εὐα.

φύσιν, τὴν ἀθέατον μένουσαν τῷ νῷ, ἀκοῆ δὲ καὶ βή- A
μασιν οὐτε προαισθῆναι ἀνεχομένην. Κἀν γὰρ μικρά
τις, ὡσεὶ σχιὰ ὁμοιώσεως οἰονείπως, ἐυρεθῆ, φεύγει
τὸ πλεόν ἄφην τὸν παρεκβάλλοντα κάτω ποῦ. Οὐδα-
μῶς γὰρ τὸ παράδειγμα ταυτότης εἶναι δύναται·
ἐκεῖνα δὲ μόνον λέγειν ἀσφαλές, ἄπερ πρὸς τὰ μέτρα
ἡμῶν εἰδίδασαν αἱ Γραφαί. Ὅτι οὖν ἐν καὶ μόνον εἶναι
Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέγραπται, διὰ τὸ κεχωρί-
σθαι μὲν τῇ φύσει τῶν ἄλλων πνευμάτων, συνῆφθαι
δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς οὐ-
σίας, Παῦλος ὑφηγεῖται γράφων πρὸς μὲν Κοριν-
θίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ. « Ἄλλῃ δὲ χαρίσματα
ἰαμάτων ἐν τῷ ἐνὶ Πνεύματι » καὶ πάλιν « Πάντα
ἔξ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν
ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται » καὶ πάλιν « Πάντες
ἐν Πνεύμα ἐποτισθημεν » πρὸς δὲ Ἐφεσίους· « Ὅτι
B
ἐ' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν [65 α] προσαγωγὴν οἱ ἀμφοτέροι,
ἐν ἐνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα » καὶ πάλιν
« Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητά τοῦ Πνεύματος »
τοῦ ἔστιν, πολλὴν ποιεῖσθαι φυλακὴν τοῦ μὴ χω-
ρίζειν αὐτὸ τῆς ἀνωτάτω ἐνάδος καὶ αὐτοτελοῦς οὐ-
σίας. Ὅτι δὲ καὶ Ῥῆμα ὠνόμασται, μαρτυροῦσιν οὐ-
τως· Παῦλος γράφων, πρὸς Ἐφεσίους μὲν· « Ἀνα-
λαβόντες τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ θώρακα
τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, καὶ
τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου, καὶ τὴν μάχαιραν
τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶν Ῥῆμα Θεοῦ. » Ἦς τινος
μαγίρας ἐμνημόνευσεν καὶ Ματθαῖος, ἐκ προσώπου
τοῦ Χριστοῦ εἰπών· « Οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην,
ἀλλὰ μάχαιραν » οὐ ξίφος λέγων, ἀλλὰ τὴν εἰρήνης
C
ἐπέκεινα τμητικὴν τῶν πεπωρωμένων καρδιῶν τοῦ
ἐγίου Πνεύματος ἀκατάλεκτον σφίαν πρὸς δὲ Ἑβραί-
ους· « Φέρων γὰρ τὰ πάντα τῷ Ῥήματι τῆς δυνάμεως
αὐτοῦ. » Πόῳ δὲ Ῥήματι; Προεφήτευσεν Δαυὶδ·
« Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ
Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐ-
τῶν » καὶ πάλιν ὁ Παῦλος· « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς
ἱπᾶς φωτισθέντας, γευσασμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς
ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος
ἐγίου, καὶ καλὸν γευσασμένους Θεοῦ Ῥῆμα » Πέ-
τρος δὲ· « Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα
ὄψις αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος,
καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀπ-
ώλετο· τὸ δὲ Ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα »
D
ὁν τρόπον περὶ τοῦ Υἱοῦ ψάλλει ἐν ριτῇ· « Εἰς τὸν
αἰῶνα, Κύριε, ὁ Λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. »

nonne illos ex Adamo esse respondebunt? At quo-
modo hi quidem dicuntur in Scriptura generati esse,
illa vero neque Adami filia vocatur, neque eorum,
quos genuit, soror? Nimirum fieri non potest, ut ex
creaturarum comparatione exemplum aliquod du-
catur ac similitudo ad exprimentam illam mona-
dem, et incomparabilem illam naturam, quæ menti
invisibilis (9) manet, ac ne auribus quidem man-
dari, verbisve proferri se patitur. Nam etsi parva
aliqua veluti umbra similitudinis qualitercunque
inveniretur, nunquam tamen illam satis explicare
possemus (10). Similitudo enim, et comparatio ne-
quaquam esse potest identitas. Ea vero duntaxat
dicere tutum est (11), quæ ad nostrum captum ac
mensuram accommodata 147 Scripturæ docentur.
Quod ergo unum et solum esse Spiritum Dei
Patris ideo dicat Scriptura, quia natura sejunctus
quidem est ab aliis spiritibus, conjunctus autem
Patri, et ejus Filio ratione essentiali, Paulus enarrat
scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola:
« Alteri (12) autem dona curationum in uno Spi-
ritu; » et rursus: « Hæc (13) autem omnia operatur
unus atque idem Spiritus, dividens seorsum singulis
prout vult; » et rursus: « Et omnes (14) uno Spiritu
potati sumus; » ad Ephesios autem: « Quo-
niam (15) per ipsum habemus accessum ambo in uno
Spiritu ad Patrem; » et rursus: « Curantes (16) ser-
vare unitatem Spiritus; » id est, valde cavere ne
ipsum separemus a suprema unitate, et ab ea, quæ
per se perfecta est essentia. Quod autem etiam
Ῥῆμα, seu *Dictum* nominatus sit, ex hisce testi-
moniiis apparet. Paulus scribens ad Ephesios qui-
dem inquit: « Accipientes (17) armaturam Dei, et
loricam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis,
et gladium Spiritus, qui est *Dictum* Dei. » Cujus
gladii meminit etiam Matthæus, cum ex persona
Christi dixit: « Non veni (18) pacem mittere, sed
gladium; » non ensem intelligens, sed inenarrabilem
sapientiam Spiritus sancti, quæ, plus quam pax,
obdurata corda incidit. Ad Hebræos vero: « Por-
tans (19) enim omnia Verbo virtutis suæ. » Quo
autem Verbo? Prænantiauit David: « Verbo (20)
Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus om-
nes virtutes eorum; » et rursus Paulus: « Impos-
sibile (21) est enim eos qui semel sunt illuminati,
qui et gustaverunt donum cæleste, et participes

(9) *Menti invisibilis*. Excludit visionem « adæ-
quatam, » et « comprehensivam, » non « intuiti-
vam: » ut alias ostendi in *Epistola ad Archintum
pænitentem*, pag. 55 et seqq.

(10) *Possemus*. In Græco, φεύγει τὸ πλεόν ἄφην
τὸν παρεκβάλλοντα κάτω ποῦ. Quæ proverbialis lo-
cutio videtur. Est autem παρεκβάλλειν (excerpere):
unde dicitur Enstathii παρεκβολαί, composita voce ex
παρά, ἔκ, et βάλλω. Itaque Didymi locutionem sic
ad verbum transferendam censeo: « cum quis ex
inferiori loco » proceræ arboris poma, exempli causa,
« excerpit, » aut « dejicit, major eorum pars remanet
in arbore. Si cui hæc non arrident, asserat
meliora; libenter enim ea excipiam.

(11) *Tutum est*. Simili modo respondet in libro *De
Spir. sancto*, num. 62.

(12) *Alteri*. I Cor. xii. 9. Vide not. 25, pag.
140.

(13) *Hæc*. I Cor. xii. 11.

(14) *Et omnes*. I Cor. xii. 13. Græca ed. εἰς ἐν
Πνεῦμα.

(15) *Quoniam*. Ephes. ii. 18.

(16) *Curantes*. Ephes. iv. 3.

(17) *Accipientes*. Ephes. vi. 13-17. Citat sensum,
plura omittens intermedia.

(18) *Non veni*. Matth. x. 34.

(19) *Portans*. Hebr. i. 3. Græca ed. φέρων
τε, id est « portansque. »

(20) *Verbo*. Psal. xxxii, vers. 6.

(21) *Impossibile*. Hebr. vi. 4 et 5.

facti sunt Spiritus sancti, et gustaverunt bonum Dei A Πολλά γὰρ περὶ τῶν ἀκροτάτων καὶ θειοτάτων ὑπο-
Verbum ; » Petrus autem : « Quia (22) omnis caro στάσεων μωστικώτατα παραδίδωσιν.
ut fenum, et omnis gloria ejus tanquam flos feni : exaruit fenum, et flos (23) excidit, et decor ejus
periiit : Verbum autem Dei manet in sæculum ; » Quemadmodum de Filio Psaltes ait in cxxviii psalmo :
« In æternum, (24) Domine, 148 Verbum tuum permanet in cælo. » Multa enim de supremis, et
divinissimis hypostasibus tradit sensu summe mystico intelligenda.

CAP. VI.

*Omnia, quæ Deitatis sunt propria, testimonium red-
dere Spiritui sancto.*

Insuper (25) igitur de immortalis et ineffabilis Spi-
ritus sancti natura talia dicuntur in divinis oraculis, qualia de omnium dominatore Deo et Patre, ac
de universorum Domino, et omnia transcendente Filio, propterea quod neque heterousius, id est,
alterius essentia sit, neque potentia minoris, aut B οὐδὲν εὐρίσκειται τούτων ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον οὐδὲν
gloriae. Quorum nihil per se ulla creatura habere
prehenditur : id ipsum enim, quod habet, ex
ejus, quæ in una deitate est, Trinitatis largitione
habet. Cujuslibet autem rei natura iis semper con-
stituitur, ex quibus dignoscitur et quid ea sit, et
tura. Exempli gratia :

I. Creatura habet ut sit, cum initio omnino non
existeret. Cujusmodi vero sit in rationalium natu-
rarum ordine primum illius opus, ostendit liber
Jobi : moribus enim mendacem, natura diabol-
um (26) dicit. At vero Spiritus sanctus, utpote
flatus Omnipotentis (27), nusquam in Scripturis di-
citur aut esse creatura, aut initium omnino habere.
Nec enim ante creatorem Spiritum existere potuit
creatura, ac talis quidem creatura, quæ ex propria
voluntate sese reprobam, ingratam, et impuram
prodidit. Cum vero Scriptura neque Spiritus sancti
initium esse dicat, sed illum celebret ut Spiritum
149 Dei, et ex Deo, et divinum, et sanctum, neque
in divinarum hypostasium natura prioritatem, ac
posterioritatem admittat, quinam relinquitur dubi-
tandi locus, utrum ipsæ in una increata deitate sint,
et æquali honore afficiendæ ?

(22) *Quia.* Epist. 1, Petr. 1, 24 et 25. Pro αὐτῆς
Græca editio habet ἀνθρώπου, id est « hominis. »
Sed Vulg. interpres legit ut Didymus : vertit enim
« ejus. »

(23) *Et flos.* Græca editio : καὶ τὸ ἄνθος αὐ-
τοῦ, id est « et flos ejus. » Verba vero proxime se-
quentia, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀπώλετο, id est « et
eximius decor ejus periiit, » desiderantur et hic, et D
Isa. xl, 8, cum in Græcis Bibliis, tum in Latinis :
in quibus præterea pro, « Dei, » legitur, « Domini. »

(24) *In æternum.* Psal. cxviii, vers. 89.

(25) *Insuper.* Dictio, « insuper, » idem hic valet
atque, « tertio loco. » Nimirum in extremo capite
primo hujus libri ait Didymus, se ex Veteri Novo-
que Testamento plura testimonia, sive argumenta
allaturum, quibus probet Spiritum sanctum esse
Deum, eaque ad nonnulla capita revocat, ac primum
illud caput secundi hujus libri sic concludit : αὐτί-
κα γούν μαρτυροῦσιν· tum statim primum argumen-
torum caput aut genus exponit capite secundo, sic
incipiens : Πρῶτον μὲν. Alterum proponit capite
tertio, sic exorsus : ὁ δὲ ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς· δεύτε-
ρον μαρτυροῦσιν. Tertium in sexto hoc capite : ea-
que de causa, omissis nominativo, incipit : Ἐπειτα
οὖν χρησµαδοῦσιν. Quartum in septimo capite, et ita
deinceps. Vide notas ad segm. 212 a.

ΚΕΦ. Γ'.

*Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια Θεότητος [65 b], μαρτυ-
ρεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα.*

Ἐπειτα οὖν χρησµαδοῦσιν περὶ τῆς ἀκηράτου καὶ
ἀφράστου φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅσα περὶ τοῦ
ἄλων κατεξουσιάζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ πάν-
των ἐπέκεινα καὶ πάντων Κυρίου Υἱοῦ, διὰ τὸ μὴ ἑτε-
ροουσίως ἔχειν, μηδὲ δυνάμει καὶ δόξῃ ἑλαττόνως. Καὶ
οὐδὲν εὐρίσκειται τούτων ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον οὐδὲν
μιστῶ. Ὅπερ γὰρ καὶ ἔχει φιλοσημηθὲν παρὰ τῆς ἐν
μὴ θεότητι Τριάδος, ἔχει· καὶ πέφυκεν ἑκαστον ἀπὸ
ἀφ' ὧν ἔστιν ἐπιγνώσκεισθαι, τί τέ ἐστιν, καὶ τί μὴ
ἐστιν, εἴτε Θεὸς ἔφυ, εἴτε κτίσμα. Οἶον·
quid non sit, et utrum illa Deus existat, an crea-

A'. Ἡ κτίσις τὸ εἶναι ἔχει, οὐκ οὔσα τὴν ἀρχὴν.
Ἐδείχθη δὲ ἐν τῷ Ἰωβ, καὶ ποῖον αὐτῆς ἐστὶν ἐν
λογικοῖς πρῶτον ποίημα. Λέγει γὰρ τὸν ψευδάµων
τῷ τρόπῳ τὴν φύσιν διάβολον. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα,
ὡς πνοῆ τοῦ Παντοκράτορος, κτίσμα εἶναι, ἢ ἀρχὴν
ἄλως ἔχειν, οὐδαµὴ γέγραπται. Οὐδὲ γὰρ ἂν προῦπηρῆεν
τοῦ δημιουργικοῦ Πνεύματος δημιουργηµα, καὶ τοιοῦτο
ἀδόκιµον, ἀγάριστον, καὶ βέβηλον ἐξ οικείας γνώµης
φανέν. Γραφῆς δὲ μήτε λεγούσης εἶναι τοῦ θεικοῦ
Πνεύματος ἀρχὴν, Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ τοῦ
Θεοῦ, καὶ θεῖον καὶ ἅγιον εὐφηµούσης αὐτό· μήτε
δὲ ἀφοριζούσης ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν ὑποστά-
σεων τὸ πρῶτιστα, καὶ τὸ ἔπειτα, ποῖα περὶ τοῦ εἶ-
ναι αὐτὰς ἐν τῇ ἀγενήτῳ μὴ θεότητι καὶ ἰσοτιμίᾳ
ὑπολείπεται ἀμφισβήτησις ;

(26) *Natura diabolium.* Ne videatur Didymus se-
cum ipse pugnare, ac iis contraria dictare, quæ in
libro *adv. Manich.* dixerat, animadvertendum est,
nomen « diaboli » ab ipso hic non sumi quatenus
« calumniosum » designat, sed ut nomen proprium.
In Jobo enim cap. 1 et 11 Græca editio habet, διά-
βολος, ubi Hebraicum exemplar, et Latina transla-
tia habent « Satan : » quæ vox etsi « adversarium »
et ipsa significat, usurpatur tamen instar nominis
proprii. Itaque cum adversus Manichæos creaturas
« natura » malas confluentes loquens ait (pag.
211, tom. I *Lecti. Antiqq. Canisii*) : τὸ γὰρ δι-
βολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαίρεσιν δηλοῖ,
id est « diaboli enim nomen non usiam, sive natu-
ram declarat, sed voluntatem, » etymon respicit
vocabuli « diabolus : » cum vero hic ait, τὴν φύσιν
διάβολον, hoc est « natura diabolium, » imo etiam
cum in ipso libro *adv. Manich.* pag. 212 inquit, τὴν
οὐσίαν τὴν καλούµενην διάβολον, id est « naturam,
quæ vocatur diabolus, » vocem « diabolus » accipit
ut nomen proprium. Quod ut clarius appareat, τρῶ-
πον ἀπὸ τῆς φύσεως, id est « mores a natura, »
hic sejungit, sicut ibi προαίρεσιν distinguit ab οὐ-
σίᾳ, id est, « voluntatem a natura. »

(27) *Flatus Omnipotentis.* Ex Job xxxiii 4.

B. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῖ τὴν οἰκουμένην, ἢ συν- A
 ἔχει τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν
 κερῶν δυνάμεων πέρας ἐστίν, καὶ ὠρισμένη πασό-
 τής· μόνως γὰρ ταῦτα τῆς θεότητος ἴδια. Ἡ δὲ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος μεγαλωσύνη, ἀδιάλυτος, ἀπέραν-
 τος, καὶ πανταχοῦ, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν
 αἰεὶ ἐστίν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα
 [66 a] κατὰ τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύ-
 ναμιν καὶ μετροῦσα μὲν, οὐ μετρομένη δέ. « Οὐ
 γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, » ὡς ὁ
 Σωτὴρ ἐν Ἰωάννῃ λέγει· καὶ κατὰ τὴν Σοφίαν, ἔχου-
 σαν· « Ἀγαπᾷς γὰρ τὰ ὄντα πάντα, καὶ οὐδὲν βδε-
 λύσῃ, ὧν ἐποίησας· οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατ-
 εσεύσασας. Πῶς δὲ ἔμεινεν ἂν τι, εἰ μὴ σὺ ἠθέλη-
 σας, ἢ τὸ μὴ βληθὲν ὑπὸ σοῦ ἐτηρήθῃ; Φεῖδῃ δὲ
 πάντων, ὅτι πάντα σὰ ἐστίν, Δέσποτα φιλόψυχε, καὶ B
 τὸ ἀσφατὸν σου Πνεῦμα ἐστίν ἐν πᾶσιν. » Ἐνθεν
 καὶ Πατέρα πάντων, τὸν Θεὸν εἰκότως ὀνομάζομεν,
 οὐκ ὄντα ἡμῶν φύσει πατέρα, ὡς ἐστίν τοῦ Μονογε-
 νῆος αὐτοῦ. Καὶ πάλιν· « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρω-
 κεν τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσκιν
 ἔχει φωνῆς· » ἀντὶ τοῦ, Περιέλαβεν τὴν ἄσρατον καὶ
 ἄρατὴν κτίσιν, τὴν νοητὴν καὶ αἰσθητὴν, καὶ οὐδὲν
 τῶν πάντων ἐστίν ἄμοιρον τῆς αἰδίου ἐπιστασίας αὐ-
 τοῦ· τὸ γὰρ πάντα συνέχειν τοῦτο δηλοῖ. Καὶ πάσης,
 φησὶν, ἐπακούει φωνῆς, ὡς Θεὸς ἐν πᾶσιν πανταχοῦ
 αἰεὶ τυγχάνων, καὶ πᾶσιν ὑλικὴν ἀναρμοστίαν εἰς
 τάς περιάγων τὴν πρέπουσαν, καὶ τῶν πρὸς αὐτοῦ
 ποιηθέντων φειδόμενός τε καὶ ἐπιμελούμενος, ἅτε
 αὐτὸς τὴν φύσιν πρόνοια ὑπάρχων, καὶ σοφία, δι'
 ὧν διαπεφοιτηκυῖα, ὡς ὁ Πατὴρ. Τίς γὰρ ὁ τοιαύ-
 τῃ ἔχων γνῶσιν; Ἡσαίας τε λέγει οὕτως· « Πνεῦ-
 μα γνώσεως καὶ εὐσεβείας » καὶ ὁ Δαυὶδ προσφάδει·
 « Πῶς πορευθῶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου; καὶ ἀπὸ τοῦ
 Πνεύματός σου πῶς φύγω; » Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ δι-
 δάσκων, ὡς ἡ θεότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ περι-
 γράφεται τόπω, ἀλλ' ὁμοῦ ἐν οὐρανῷ τέ ἐστίν καὶ
 ἐπὶ γῆς, πᾶσαν αὐτάρχειαν παρασγόμενον αἰεὶ καὶ
 παρεχόμενον τῇ κτίσει, ἔφη παρ' Ἰωάννῃ· « Ἐάν
 ἀγαπᾷτε με, τὰς ἐντολάς [66 b] τὰς ἐμὰς τηρήσατε·
 καὶ ἔρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον
 ἔσται ὑμῖν, ἵνα ἦ μεθ' ὑμῶν τὸ Πνεῦμα τῆς ἀλη-
 θείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ
 αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσχετε » αὐτό,

II. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut
 continet omnia, aut in omnibus existit: sed in-
 telligentium quoque virtutum terminus quidam est,
 et quantitas definita: quæ vero dixi, solius deitatis
 propria sunt. At vero Spiritus sancti majestas per-
 petua est, atque interminata, et ubique et per om-
 nia et in omnibus semper existit, ac mundum qui-
 dem implet, et continet secundum divinitatem, sed
 capi ipsa et contineri non potest secundum poten-
 tiam, et mensurat quidem, sed non mensuratur:
 « Nec enim ad mensuram dat Deus Spiritum, » sicut
 Salvator apud Joannem (28) ait, et sicut Sapientia
 docet, cum inquit: « Diligis (29) enim omnia quæ
 sunt, et nihil abominaris eorum quæ fecisti: nec
 enim odio habens quidquam constituisti. Quomodo
 autem permansisset aliquid, nisi tu voluisses? aut
 a te non jactum conservaretur? Parcis autem om-
 nibus, quoniam omnia (30) tua sunt, Domine ama-
 tor animarum. Et (31) incorruptus tuus Spiritus es.
 in omnibus. » Itaque Deum merito vocamus etiam
 Patrem omnium (32), etsi natura pater noster non
 sit, sicut est Unigeniti sui; et rursus: « Spiritus
 (33) Domini replevit orbem terrarum, et hoc
 quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Id
 autem perinde est ac si diceret: Invisibilem et vi-
 sibilem creaturam, intelligentem et sentientem com-
 prehendit, ac nulla ex omnibus rebus æternæ illius
 rectionis expers est: nam omnia continere, hoc si-
 gnificat. Et omnem, inquit, vocem audit, utpote Deus
 in omnibus ubique semper existens, et materialem
 omnem confusionem in convenientem ordinem redi-
 gens, et iis, quæ ab ipso facta sunt, parcens, et eo-
 rum curam habens, utpote qui ipse ex natura est
 providentia et sapientia, omnia complectens,
 150 ac penetrans (34), sicut Pater. Quis enim est
 qui talem habet scientiam? Audi tum ex Isaia in-
 quiente, « Spiritus (35) scientiæ et pietatis; » tum ex
 Davide ita canente: « Quo (36) ibo a facie tua, et quo
 a Spiritu tuo fugiam? » Quin etiam Dominus ut dei-
 tatem Spiritus sancti loco non circumscribi doceat,
 sed simul et in cælo esse, et in terra, omnemque
 creaturis sufficientiam (37) subministrasse semper,
 et subministrare, sic loquitur apud Joannem: « Si
 diligitis (38) me, mandata mea servate. Et ego ro-

D (33) Spiritus. Sap. 1, 7.

(34) Omnia... penetrans. Eodem modo loquitur
 in commentariis in Psalmos ad vers. 4 psalmi xxiv:
 Ὅδοι Κυρίου (inquit), αἱ διοικήσεις τῆς αὐτοῦ προνοίας,
 καθ' ἃς τὰ σύμπαντα διακυβεργᾶ... τρίτοι δὲ, αἱ κατὰ
 μέρος διοικήσεις, δι' ὧν ὡσπερ τὰ πάντα διαπορεύεται,
 id est, « Viæ Domini sunt dispositiones providentiæ
 ipsius, per quas omnia gubernat... » Semitæ « au-
 tem sunt particulares dispositiones, per quas veluti
 omnia pervadit. »

(35) Spiritus. Isa. xi, 2.

(36) Quo. Psal. cxxxviii, vers. 7. Biblia inverso
 ordine.

(37) Sufficientiam. Vox est biblica. vide II Cor.
 ix, 8, ubi αὐτάρχεια, et cap. iii, vers. 5 ejusdem
 epistolæ, ubi ἰκανότης dicitur.

(38) Si diligitis. Joan. xiv, 15-17.

(28) Apud Joannem. Cap. iii, vers. 34.

(29) Diligis. Sap. xi, 25-27; xii, 1. Græca editio
 habet: τὸ μὴ κληθὲν ὑπὸ σοῦ διετηρήθη, pro τὸ μὴ
 κληθὲν... ἐτηρήθη.

(30) Omnia. Hæc vox deest in Græca editione.
 In libro De Spir. sancto num. 46 hæc ita afferuntur:
 « Parcens » (legendum reor, « parcis, » ut legitur
 in ms. codice bibliothecæ nostræ Bononiensis) « au-
 tem omnibus; quia tuæ sunt. » Sed legendum puto,
 « quia tua sunt, » ex eodem codice, quem sæpius
 memoravi: nullum enim est in Græco nomen femi-
 ninum.

(31) Et. Græca editio, γάρ, id est « nam. » Vul-
 gatus int. aliter.

(32) Patrem omnium. Sic vocatur Deus Ephes.
 iv, 6. Quin etiam ethnici eum sic nuncupaverunt,
 ut Plato, ac Diphilus comicus apud Clementem in
 quinto Stromatum.

gabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum (39), Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit. » Ut vero notum fiat, talibus etiam testimoniis ipsum unius ubique præsentis naturæ declarari, æqualia de ambabus hisce immortalibus subsistentiis Scripturæ tradiderunt. Nam Jeremias quidem ex persona Dei et Patris loquens hæc exponit: « Cælum (40) et terram ego impleo, dicit Dominus; » David vero de Filio in cXLIV psalmo clamat: « Et (41) magnitudinis ejus non est finis; » Paulus autem prædicat de eodem: « Qui descendit (42), ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia. »

III. Creatura non est simpliciter incorruptibilis, sed corruptioni obnoxia, id est, conversioni, quam dicimus etiam mutationem; sicut prophetia inquit: « Faciens (43) omnia, et transmutans ipsa. » Cui obsecundantes illi etiam qui a profanis sapientes habentur, aiunt (44):

Ipsa dissolvens in ipsamet, et ex ipsismet rursus ea [augens.

Nam incorporea rationalis creatura, quoad voluntatem corruptionis expers non est, cum stabilem quidem ei naturam Deus dederit, illamque in sæculum et in sæculum sæculi constituerit; ipsa vero ex sua ipsius electione mutata sit, et in pejorem sortem (45) statumque inciderit, et ex hoc ipso adeo corrupta sit, ut ex eo tempore denominationem illam veluti amiserit, qua vocabatur æterna. Quod enim ex se ipso, quocumque tandem modo id fiat, egreditur, hoc est, immutatur, illud etsi alio modo perduret, mortem invenit, nempe propriam mutationem (46). Nam quidquid eam rem postea fieri posueris, illud est rei prioris mors: exempli gratia, si malitia fiat bonitas, jam eo ipso quod malitia recedit a creatura, occiditur a bonitate; et vice versa bonitas interficitur a malitia. Sunt enim quædam, quæ semper consistere in primo statu ac termino, etsi hoc ipsis denegatum non fuerit, non pergunt. Hæc itaque in Epistolis scribunt Petrus et Judas. Petrus ait: « Si enim (47) angelis peccantibus non pepercit Deus, sed rudentibus inferni (aut tenebrarum) detractos in tartarum, in judicium magnæ diei (48) reservavit, et antiquo mundo non pepercit. » Judas vero: « Angelosque, qui non servaverunt suum

(39) *Ut sit vobiscum.* Biblia: ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, id est « ut maneat vobiscum in sæculum. » At Didymus in libro quoque *De Spir. S.* num. 27 habet: « ut sit vobiscum in æternum. » Voces porro, « in æternum, » etsi omittantur in editis exemplaribus, non desunt tamen in nostro codice.

(40) *Cælum.* Jerem. xxiii, 24

(41) *Et.* Psal. cXLIV, vers. 3.

(42) *Qui descendit.* Ephes. iv, 10.

(43) *Faciens.* Amos v, 8, ubi Vulg. interpres nihil tale habet; vertit enim: « Facientem Arcium, et Orionem. » Complutensis ed. pro μετασκευάζων habet κατασκευάζων. Sed Francofurtensis, μετασκευάζων: ambae vero carent voce αὐτά: quæ tamen non omittitur apud Basilium in quinto contra Eunoniam, pag. 296.

(44) *Aiunt.* Vide not. 51, pag. 69. Verbis autem illis,

« ὅτι παρ' ὑμῶν μένει, καὶ ἐν ὑμῶν ἔσται. » Ἴνα δὲ γινώριστον γένηται, ὡς τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας μιᾶς ἀπείρου φύσεως καὶ αἱ τοιαῖδε μαρτυρίαι ἀποφαινοῦσιν αὐτό, τὰ Ἰσα παρέδωσαν περὶ ἑκατέρας ἀκηράτου ὑποστάσεως Ἱερεμίας μὲν ἐξηγούμενος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός: « Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος: » Δαυὶδ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν ρημῶ ψαλμῶ κελαδῶν: « Καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρας: » Παῦλος δὲ κηρύττων περὶ τοῦ αὐτοῦ: « Ὁ καταβάς αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα. » Paulus autem prædicat de eodem: « Qui descendit (42), ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia. »

Γ. Ἡ κτίσις οὐκ ἀφθαρτος καθάπαξ ἐστίν ἀλλ' φθορὰν ἐπιδέχεται, τὴν τροπὴν, ἣν φαμεν καὶ μεταβολὴν, ὡς ἡ προφητεία λέγει: « Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων αὐτά. » Ἦς κατακούσαντες τῶν ἔξω σοφοί, φασίν:

Αὐτὰ λῶν εἰς αὐτὰ, καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν αὖξων.

Ἡ μὲν γὰρ ἀσωματος λογικῆ κτίσις, τὴν κατὰ προαίρεσιν ἔχει φθορὰν, τοῦ μὲν Θεοῦ μόνιμον αὐτῇ φύσιν δεδοκότος, καὶ στήσαντος αὐτὴν εἰς τὴν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος: αὐτῆς δὲ ἀτοπιορρετίως μεταβαλλομένης, καὶ εἰς χεῖρονα ἐκπτώσεως λήξιν, καὶ αὐτῶν τούτων φθειρομένης, ὡς ἀπολλύειν οἶον ἐκ τούτου τὸ καλεῖσθαι αἰῶνος: Τὸ γὰρ εἰτιδῆποτε ἐξερχόμενον ἐαυτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν ἀλλασσόμενον, θάνατον εὐρίσκει, κἀν ἄλλως διαμένει, τὴν ἴδιαν ἀλοίωσιν. Καὶ γὰρ ὅπερ ἂν νοήσαις [67 a] γεγενῆσθαι ἔπειτα, τοῦτο θάνατος τοῦ προτέρου ἐστίν: οἶόν τι ἡ κακία γενομένη ἀγαθότης, θανατοῦται αὐτῶν ἢ ἀπέστη ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος: καὶ τὸ ἐμπαλιν, ἡ ἀγαθότης ὑπὸ τῆς κακίας. Ἔστιν γὰρ τίνα ἄπερ ἀεὶ ἐστῖναι τῶν πρώτων ὄρων, εἰ καὶ μὴ ἠρνήθη τούτο αὐτοῖς, οὐκ ἀνέχεται. Τοιγαροῦν διαγορευοῦσιν ἐν Ἐπιστολαῖς ταῦτα, Πέτρος μὲν: « Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἀμαρτιάντων οὐκ ἐφέλατο ὁ Θεός, ἀλλὰ σεῖραῖς ζόφου ταρταρώσας, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας τετήρηκεν, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφέλατο: » Ἰουδᾶς δὲ: « Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἐαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλ' ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, δεσμοῖς αἰδίοις ὑπὸ ζόφου τετήρηκεν. » Ἡ δὲ σωματικὴ καὶ λογικὴ

ἡ κατακούσαντες, quæ verti etiam possunt « quam cum audissent, » Clementis Alexandrini sententiam attingere videtur, qui ethnicos plura e sacris Bibliis hausisse contendit.

(45) *Sortem.* Ἀξῆζιν duco ex verbo λαγχάνω, quod est, « sortior: » ut significet sedem, locum, aut statum quem quis sortitus sit. Posset quis vocem ducere a verbo λήγω, ac « finem » vertere.

(46) *Mortem. . . nempe propriam mutationem.* Eadem locutione usus erat Tertullianus in libro *adv. Præzeam*, cap. 27. « Deum » inquit « immutabilem, et informabilem credi necesse est, ut æternum: transfiguratio autem interemptio est pristini. » Et reliqua.

(47) *Si enim.* II Petr. ii, 4, 5.

(48) *Dicit.* Cum similia in loco Judæ, quem mortem afferet, legantur, idcirco ea verba, « in judicium

κτίσις ἀλλοίωσιν δέχεται· κατὰ ἕξιν μὲν, ὡς ὁ Ἰου-
δα· τὸν ἀγιασμὸν ἀπολέσας· καὶ ὡς Παῦλος γράφει·
« Ἡ δὲ σπαταλώσα χήρα, ζῶσα τέθνηκεν· » καίτοι
βίον ἀνούσα τὸν ἐν ἀνθρώποις ἔτι· κατ' οὐσίαν δὲ,
ὡς ἀπολήγουσα μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ μεταπίπτου-
σα εἰς ἀθανάσιαν. « Δεῖ γὰρ, φησὶν, τὸ φθαρτὸν τοῦ-
το ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύ-
σασθαι ἀθανάσιαν. » Ἡ δὲ μὴ λογικὴ κτίσις τροπῆν
ὑπομένει, καὶ ἀπογίνεται· ὡς ἦνικα τοῦ φωτὸς εἰς
σκότος, καὶ τοῦ ὕδατος εἰς αἷμα μεταπίπτοντος, προ-
εξηγήσατο· « Αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψί-
στου· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ὁ οὐρανὸς, φησὶν, καὶ ἡ γῆ
περὶ εὐσεβείας. » Προεφητεῦθι γὰρ, ὡς ἔσονται καινοὶ
οὐρανοὶ, καὶ καινὴ γῆ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς πᾶν τὸ δεξι-
μενον ἀρχήν, ἔξει καὶ τέλος. Τὸ δὲ ἅγιον [67 b]
Πνεῦμα, ἅτε τῆς ἀρχῆς, καὶ πάντων ἐπικρατού-
σης αἰωνίου, καὶ ἀφθάρτου φύσεως ὑπάρχον, καὶ ἀεὶ
ὡσαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον· μόνον τε εἶδός καὶ
καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ φρουρητικὸν πάντων ὄντων
τε λογικῶν καὶ τῆν πίστιν τελείων, τῶν τε μὴ логи-
κῶν, ἕως τοῦ δοθέντος τοῖς μὴ λογικοῖς ὄρου τῆς ἐν
ταύτῃ διαμονῆς· φύσει καὶ προαιρέσει τροπῆς
καὶ μεταβολῆς ἀνεπίδεκτον καθέστηκεν, ὃ ἔστιν
ἀφθαρτον. Τὸ δὲ ἀτρεπτον, ἦσαν ἀφθαρτον, εὐθὺς
ἄναρχον, ἀτελεύτητον καὶ ὑπεραιωνίον ἔστιν. Τὸ δὲ
ἀναρχον, δημιουργὸς, καὶ οὐ δημιουργημα. Διδὸς κυ-
ρίως λέγει ἡ μὲν Σοφία· « Τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμα
ἔστιν ἐν πᾶσιν· » ὃ δὲ Πέτρος· « Ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ
πράτος καὶ ἡσυχίου Πνεύματος. » Οὕτω γὰρ καὶ ὁ
Πατὴρ ἴσως αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ ὁμοίως ἀεὶ ὑπάρχων,
μὴτ' ἐνδοσιν πρὸς τὸ χεῖρον, μὴτ' ἐπίστασιν πρὸς τὸ
βέλτιον δεχόμενος, ἤκουσεν ὑπὸ Ἰακώβου· « Παρ' ᾧ
ὡς ἐν παραλλαγῇ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα· » καὶ
πρὸς Παῦλου· « Ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ
θεῷ· » ὃν τρόπον καὶ ὁ Ἰῆδς ἐν ρα' ψαλμῷ ἐμαρτυ-
ρήθη· « Σὺ δὲ, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα μένεις· » καὶ
πάντα· « Κατ' ἀρχῆς τὴν γῆν σὺ, Κύριε, ἐθεμελίω-
σας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐ-
τὰ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμά-
τιον παλαιωθήσονται καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλιξίεις

magis diei. » inde huc irrepserunt. Græca editio
in bœ Petri loco habet : Παρέδωκεν εἰς χεῖρας τετη-
ρημένους, pro, εἰς x. μ. ἢ. τετήρηκεν.

(49) *Angelosque... principatum.* Ep. Judæ, vers. 6.
Post vocem, « domicilium, » Græca editio, et Vulg. int.
habent verba illa, « in iudicium magnæ diei, » de
quibus nota superiore.

(50) 1 Tim. v. 6.

(51) 1 Cor. xv. 55.

(52) *Hæc.* Psal. LXXVI, vers. 10 (sive 11).

(53) *Cælum.* Marc. xii, 31. Græca editio, πα-
ρὰ εὐσεβείας.

(54) *Fora cælos.* Isa. LXV, 17 et LXVI, 22. Vide
etiam Epist. II Petr. III, 13, et Apoc. xxi, 1.

(55) *Habebit... finem.* De spirituum immortalitate
clarius alibi loquitur Didymus, quam ut suscipi
liceat, ipsum generali hoc axiomate illam everte-
re, aut inficiari voluisse. Intelligendus ergo est
vel de spectabilibus creatoris, vel potius de eo
sue, qui nihil aliud sit, quam τροπή illa, seu
« conversio, » aut « mutatio, » quam paulo ante
sensu metaphorico, aut potius dialectico, « mor-
tem » quoque appellavit. Mirum in modum hæc
illustratur ex iis, quæ in libro *De Spiritu sancto*

A principatum (49), sed dereliquerunt suum domi-
cilium, vinculis æternis sub caligine reservavit. »
Creatura vero quæ corporea simul et rationalis sit,
mutationem subire potest : quoad habitum quidem,
ut Judas qui sanctificationem amisit et sicut Paulus
scribit (50) : « Quæ autem in deliciis est vidua, vi-
vens mortua est, » quamvis ea inter homines adhuc
vitam agat ; quoad substantiam vero, quatenus pri-
mum quidem moritur, deinde ad immortalitatem
transit. « Oportet enim, » inquit [Paulus] (51) « cor-
ruptibile hoc induere incorruptionem et mortale
hoc induere immortalitatem. » Creatura autem ratio-
nem destituta mutationi subjicitur et corrumpitur :
ut quando luce in tenebras, et aqua in sanguinem
conversa, dictum est a Propheta : « Hæc (52) mu-
tatio dexteræ Excelsi ; » et alibi : « Cælum (53), in-
quit, et terra transibit. » Prophetatum est enim,
fore « cælum (54) novos, et terram novam. » Nam
revera quidquid initium accepit, habebit etiam fi-
nem (55). Spiritus autem sanctus 152 cum ineffa-
bilem, et rerum omnium dominam, sempiternam et
incorruptibilem naturam habeat, et uno eodemque
semper modo existat, et solus ea quæ sunt Dei,
norit, et faciat, et omnia cum rationalia, et per fi-
dem perfecta, tum irrationalia tutetur usque ad
assignatum iis, quæ rationalia non sunt, limitem
perseverantiæ in identitate ; idcirco ex natura, et
voluntate sua conversionis, et mutationis incapax
est, id est, incorruptibilis. Quod autem est immuta-
bile, sive incorruptibile, est etiam initii et finis
expers, et excellenti modo sempiternum. Quod vero
est æternum, creator est, non creatura. Quocirca
proprie loquitur tum Sapientia inquiring : « Incor-
ruptibilis (56) tuus Spiritus est in omnibus ; » tum
Petrus, cum ait : « In incorruptibilitate (57) cle-
mentis et quieti Spiritus. » Simili enim ratione de
Patre quoque, cum sibi ipse semper æqualis et
similis existat, neque remissionis in deterius, ne-
que intensiois in melius capax sit, dictum fuit a
Jacobobo : « Apud (58) quem non est transmutatio,

dictaverat : quorum aliqua ex num. 12 placet
exscribere. « Capabili quippe, » inquit, « statim
inconvertibile, et inconvertibili æternum est conse-
quens : quomodo e contrario capienti convertibile,
et [*voculam,* « et » *addo ex nostro codice*] conver-
tibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creatu-
ris inconvertibile, propter quod neque sempiternum
est [*vox,* « est, » *deest in nostro codice*]. Non solum
igitur quod in hominibus est rationale, convertitur
et creator, verum etiam in omnibus creaturis hæc
eadem conversio reperitur. Nam et angelorum
conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant.
Licet enim multitudo angelorum . . . in beatitudine
et sanctimonia perseverent : tamen cum ea [*editio
exemplaria habent,* « cum in ea, » *sed particula,*
« in, » *quam codex noster non habet, omnino est
expungenda : sententiam enim, alioqui satis claram,
perplexam reddit, et solæcam,*] « quæ similem habent
naturam, conversa sint, dilucide ostenditur, » et
reliqua.

(56) *Incorruptibilis.* Sap. xii, 1. Vide not. 3,
pag. 28.

(57) *In incorruptibilitate.* 1 Petr. III, 4.

(58) *Apud.* Jo. I, 17.

neque conversionis obumbratio; » et a Paulo: « In corruptibili (59), invisibili, soli sapienti, Deo. » Quemadmodum etiam de Filio in psalmo ci testatur Psaltes: « Tu autem (60), Domine, in æternum manes; » et rursus: « Initio (61) terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium involves illos, et mutabuntur: tu autem idem semper es, et anni tui non deficient. »

IV. Creatura non est absolute, et per se perfecte æterna: primum quidem quia hoc de suo non habet, sed ab eo tempore quo facta fuit, id consecuta est ex participatione ac dono Dei, qui unice et superæterne est a se: cum enim bonus sit, creat, ac suæ facturæ præsidens, æternitatem ipsi munifice largitur: secundo autem ob causas in capitulo (62) proxime superiore expositas. **153** At vero Spiritus sanctus cum natura æternitatem habeat, sicut convenit habere Creatorem, et sit bonus Spiritus Dei, omnia ut is qui æternus sit operans, et ipse quidem nunquam limitetur, sed quæ ab ipso facta sunt, limitare possit, idcirco ea nuncupatione celebratus fuit. Quod si his quæ dixi, non acquiescitis, vera esse discetis hac ratione. Paulus ad Hebræos ita scribit: « Qui (64) per Spiritum æternum semetipsum immaculatum obtulit Deo. » Loquitur autem de Domino Christo, qui in veneranda sua incarnatione semetipsum pro nobis per Spiritum sanctum Patri suo obtulit. Illis consentanea Petrus quoque personat, ut iam commemoratum est: « Verbum (65) autem Dei manet in sæculum. » Nam Verbum Dei vocat Spiritum Dei. Paulus porro Patrem et Filium commemorans, eadem Æterni denominatione Filium quoque celebrat propter identitatem Deitatis. « Deus (66), inquit, et Pater Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedictus in sæcula; » et rursus: « Jesus (67) Christus heri et hodie, idem et in sæcula. » Non possunt autem, non possunt audiri ac ferri, quæ contra hoc etiam capitulum statuerunt qui erga testimonia Spiritus sancti divinitatem declarantia male affecti sunt. Nam ob præoccupatam opinionem semetipsos in terræ extremitates abducunt: inconsideratus vero amor diligentem præ se ferre non solet inquisitionem. Nihil tamen impedit quin hanc ipsam captiosam argumentationem audiamus: sic enim magis adhuc damnatione digni videbuntur. Sic igitur ea se habet: Si quid homonyme æternum vocatum fuit, non continuo Deus dici potest: sed qui Deus est, is illorum quæ dicuntur æterna, creator est. Scriptum enim fuit (68), « temporum et sæculorum factorem esse Deum; » et rursus: « Multifariam (69) multisque modis olim Deus

(59) *Incorruptibili*. I ad Tim. 1, 17.

(60) *Tu autem*. Psal. ci, vers. 13.

(61) *Initio*. Psal. ci, vers. 26-28. Vide not. 48, pag. 35.

(62) *Capitulo*. Nimirum paragrapho superiore, segm. 66 b, et 67 a. Notanda hæc significatio vocis, κεφάλαιον.

(63) *Εἰ μοι ἐπέποισθε*. Legisse videtur interpret ei μή, pro εἰ μοι. Lege ἐπέπεισθε, vel πέπεισθε, pro ἐπέποισθε. EDIT.

(64) *Qui*. Hebr. ix, 14.

(65) *Verbum*. Epist. I Petr. 1, 25. Vide not. 22,

αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγῆσονται: σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. »

Tu autem (60), Domine, in æternum manes; » et rursus: « Initio (61) terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium involves illos, et mutabuntur: tu autem idem semper es, et anni tui non deficient. »

Δ'. Ἡ κτίσις οὐ καθάπαξ καὶ αὐτοτελῶς τὸ αἰώνιον κέχτηται, πρῶτον μὲν ἐπειδὴ οἴκοθεν τοῦτο οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἔτυχεν αὐτοῦ εἰς τὸ ἔξῃς, ἀφ' οὗ ἐγένετο, μεταδόσει τοῦ μόνως καὶ ὑπεραιωνίως ὄντος αὐτομέτου Θεοῦ. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν οὗτος, δημιουργεῖ: [68 a] προϊστάμενος τῆς αὐτοῦ ποιήσεως, φιλοτιμεῖται αὐτῇ αἰωνιότητα· δεύτερον δὲ, διὰ τὰς ἐξηγηθείσας αἰτίας ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ πρὸ τούτου. Τὸ δὲ ἄνω Πνεῦμα, ὡς φύσει τὸ αἰώνιον ἔχον, καθὰ προσην ἔχειν δημιουργὸν καὶ ἀγαθὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πάντα ἐνεργεῖ αἰωνίως, καὶ οὐποτε μὲν αὐτὸ περατούμενον, τῶν δ' ὑπ' αὐτοῦ γενομένων δυνάμενον εἶναι περατωτικόν, ταύτῃ ἀνευφημήθη τῇ προσήρσει. Μάθετε δὲ ἄν, εἰ μοι ἐπέποισθε (63), τῆδε Παύλος Ἑβραίοις ἐπιστέλλει οὕτως· « Ὁς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν ἀμωμον προσήνεγκεν τῷ Θεῷ. » Λέγει δὲ τὸν Δεσπότην Χριστὸν, τὸν ἐν τῇ σεπτῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀν' ἡμῶν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ προσενηνοχότα. Καὶ Πέτρος δὲ προσηγεῖ ἀκολουθῶν, ὡς ἦδη ἐμνημονεύθη: « Τὸ δὲ Ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Ῥῆμα γὰρ Θεοῦ ἐνταῦθα καλεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦν τῆς Θεότητος τὴν ταυτότητα μνημονεύων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ Παῦλος, τῇ αὐτῇ κέχρηται τοῦ ῥήματος εὐφημία· « Ὁ Θεός, φησὶν, καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὄντων, ὁ ὢν ἐύλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. » καὶ πάλιν· « Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον· ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. » Οὐκ ἔστιν ἔ, οὐκ ἔστιν ἀκοῆ ἀκοῦσαι, ἅπερ καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὤρισαντο οἱ περὶ τὰς θεολογίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποδιακείμενοι. Ἀπάγουσι γὰρ εἰς ἔσχατα γῆς ἐαυτούς ἀπὸ προλήψεως· ἀκριτος δὲ ἔρωσ οὐκ εἴθεον ἀκριβῆ μαρτυρεῖν ἐξέτασιν· ὅμως οὐδὲν οἶον καλοῦται αὐτῆς ἐκεῖνης τῆς πειθανουργίας ἀκοῦσαι. Οὕτω γὰρ ἄν ἐτι πλέον καταγνώσθεισαν. Ἔχει οὖν ὧδε οὐκ εἰ τι αἰώνιον ὀμωμόμως προσηγόρευται, Θεὸς δύναται λέγεσθαι, ἀλλ' εἰ τις Θεός, αἰωνίων [68 b] ποιητής. Ἔγραπται γάρ· « Χρόνον καὶ αἰώνων ποιητής ὁ Θεός. » καὶ πάλιν· « Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεός λαλήσας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἔσχατου τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθετο κληρόνομον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. » Εἰ γὰρ εἰ τι αἰώνιον προσηγόρευται, Θεὸς ὀφείλει ὄνο-

pag. 147.

(66) *Deus*. II Cor. xi, 31.

(67) *Jesus*. Hebr. xiii, 8.

(68) *Scriptum enim fuit*. Vertendum videbatur: « Scriptum est enim: Temporum et sæculorum factor Deus. » At cum hic textus in Bibliis non exstet, idcirco aliter transtuli.

(69) *Multifariam*. Hebr. i, 1, 2. Biblia post λαλήσας addunt τοῖς πατράσιν, et post ἡμερῶν addunt τούτων· ac demum pro ἔθετο habent ἔδηξεν. Sed vide segm. 27 b, et 201 b.

μάζεσθαι· ἄπειροι θεοὶ ἔσονται. Γέγραπται γάρ· «Καὶ ἐπάρηθη, πύλαι αἰώνιοι.» Καὶ πάλιν· «Ἐτη αἰώνια» ἐμνήσθησαν. Καὶ αὖθις· «Ὡσπερ πρόβατα αἰώνια» καὶ, «Ἀναστήσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· καὶ ἐτέρωθι· «Ἀναστήσονται οἱ ἐν χρώματι γῆς, οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.» Ἄρα οὖν καὶ ἡ κόλασις καὶ ἡ αἰσχύνη, θεοί; Ὅρα εἰς ὅσην ἀτοπίαν καὶ ἀσέβειαν ἡ κατὰ τὸ αἰώνιον ὁμωνυμία ἐκπίπτει; τοῖς μὲν οὖν ἐκείνων νοήμασι καὶ ῥήμασι σφάλμη ἐπιπλάζει· τε καὶ συμπέφυρται· ταύτην δὲ διαλύει τὰς· Τοῦ αἰωνίου ὀνόματος, ὡς ἄρτι ἐπεμνήσθημεν, τὰ ἕλλα κἄν ἔτυχεν, μόνον οὐκ ἀπὸ χρόνου ἔτυχεν· ἀλλὰ καὶ φθορὰν τὴν ἀπὸ γνώμης οικείας τροπὴν ἔχει, καὶ ἀνόμοιον παντάπασιν τῷ θεῷ αἰωνίῳ τὸ ἐκείνων αἰώνιον ἔστιν· καθὰ οὐδὲ ὁ λεγόμενος ἅγιος, ἄγγελος ἢ ἄνθρωπος, ὁμοίως καὶ Ἰσως τοῦτο ἔστιν τῷ ἀγίῳ τῶν ἁγίων Πνεύματι· αὐτὸ γὰρ ἀγιότης καὶ αἰωνιότης τὸ πᾶν ὑπάρχει. Πρόσχωσι τοίνυν, μετὰ πλεονεξίας μεγαλοφωνίας τὸ αἰώνιον ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνείρηται, καὶ ὅτι τοῦτω τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο καὶ πᾶσιν ἀχωρητότατον προσεπέθηκεν, φημί τὸ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν κατασκευάσαντα τοὺς αἰῶνας ἑαυτὸν προσαγαγεῖν τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ ὑπὲρ ἡμῶν. Σκεψάσθωσαν δὲ καὶ οἱ αἰῶνες [69 a] δυνάμεις πᾶσαι τῶν οὐρανῶν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰσιν, πάντως οἱ ὡς συνδημιουργῶ τοῦ ἀνεπίθεοῦς δημιουργοῦ· καὶ ὅτι ὧν οὐκ εὐκαίρως, ἀλλ' ἐνδίασκευώς ἐμνημόνευσαν αἱρετικοὶ αἰώνιον πύλων καὶ προβάτων τὸ τέλος, τὰ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο προσκομισθέντα πρὸς ἡμῶν λόγια προεῖπαν. Καὶ ἔστω δῆλον αὐτοῖς τὸ διάφορον τοῦ τε ἀνάρχου καὶ ἀτρέπτως αἰωνίου, τοῦ τε ἀπὸ χρόνου καὶ τρεπτοῦ, καὶ ὡς οὐ βραχὺ τοῦτο, οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἄλλο κάλλος ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ τὸ παντάπασιν ἐξηλλαγμένον. Ἔστω δὲ γνώριμον καὶ τὸ, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν περὶ τὸ αἰώνιον κρίσιν πρὸς τὸν ἐνισχύσαντα τὰ σύμπαντα θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἔχει, οὐ πρὸς τὰ κτίσματα· καὶ λύσαντες τὴν χεῖρην γνώμην, ἐλέσθωσαν τὴν βελ-

A loquens in prophetis, in novissimo dierum locuti^s est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula. » Nam si ex eo quod æternum aliquid vocatum sit, debet deus nominari, innumerabiles erunt dii : scriptum est enim : « Et elevamini (70), 154 portæ æternæ ; » et rursus : « Anni (71) æterni » commemorati sunt ; et rursus : « Sicut (72) oves æternæ ; » et : « Resurgent (73) hi in supplicium æternum ; » et alibi : « Resurgent qui sunt (74) in acervo terræ, alii quidem in vitam æternam, alii vero in opprobrium æternum. » Nunquid ergo dii sunt et supplicium, et opprobrium ? Videsne in quantam absurditatem, et impietatem incidas ob hanc homonymiam, qua plura æquivoce dicuntur æterna ? Illorum porro cogitatis dictisque commista veluti sunt, ac supernatant fufur et purgamenta (75). Sed huiusmodi cavillationes sic dissolvuntur. Nimirum etsi alia quoque, ut modo diximus, æterna nuncupentur, tamen non modo eam nomenclaturam ex certo tempore acquisitam habent, sed etiam corruptioni, quæ ex propriæ voluntatis animique mutatione proficiscitur, obnoxia sunt : ac dissimilis plane est eorum æternitas divinæ æternitati : sicut ne angelus quidem, aut homo, qui dicatur sanctus, simili eodemque modo sanctus est, quo sanctus sanctorum Spiritus : iste enim sanctitas totus est, atque æternitas. Attendant ergo, quam excelso ac sublimi sensu æternus prædicetur Spiritus sanctus. Animadvertant, huic denominationi mirabile illud, et cuilibet menti maxime incomprehensibile adjectum esse, quod scilicet is, qui sæcula condidit, semet ipse per Spiritum sanctum suo vero Patri pro nobis obtulerit. Illud etiam animo reputent, omnes virtutes cælorum in Spiritu sancto esse (76) ; quod ita omnino intelligendum 155 est, ut sint in eo tanquam in creatore, et concreatore, ut sic loquar, ac socio non indigi creatoris. Considerent demum, earum, de quibus non

(70) *Et elevamini.* Psal. xliii, vers. 7 et 9.

(71) *Anni.* Psal. lxxvi, vers. 5 (seu 6).

(72) *Sicut.* Hæc in Vulg. translatione non existant : existant tamen in Græca Job xxi, 11.

(73) *Resurgent.* Matth. xxv, 46, ubi Græca edit. pro ἀναστήσονται, habet ἀπελεύσονται.

(74) *Resurgent qui sunt.* Dan. xii, 2, ubi Complutensis edit. habet, ἐκ γῆς χρώματος ἐξεγερθήσονται. Sed Francofurtensis, ἐν γῆς χρώματι ἐξεγερθήσονται. Alias varietates, utpole parvi momenti, omitto.

(75) *Fufur et purgamenta.* In Græco, σφάλμη. Quæ vox sollicitos hactenus viros doctissimos tenuit, quod ejus sensum assequi nequiverint : nihil enim huic perinet σφάλμη illa, sive σφάλμη, cujus Pollux et Hesychius meminere, cum nihil aliud sit, quam barbaricum, nempè Thracicum, gladii genus, aut nomen. In adnotationibus postremæ Pollucis editionis adjectis M. Aurelius Antoninus sæpe hac dictione usus dicitur. At equidem cum omnes illos duodecim Antonini libros legerim, in eam non memini me nisi semel incidere : occurrit scilicet libro xi segmento 15, ubi hæc scribit sapiens ille imperator ac philosophus : Ἐπιτήδευσίς δὲ ἀπλότῳ ὡς σφάλμη ἐστίν. Vox porro isthæc, σφάλμη (sive, ut plerique, quam ob causam nescio, legere maluerunt, σκαλμη) cum omnium interpretum ingenia torserit, tum etiam omnibus pro adjectivo nomine posita visa est. Verum ex Didymi nostri verbis perspicuum plane est, eam nomen esse substantivum. Xylander pro σφάλμη legendum putavit σκαληνή· ut veluti subintelligatur nomen ὁδός, id est « via » : ac vertit, « insidiæ tectæ. » Bootius emendavit, σκαιά, id est, « scæva, sinistra. » Mericus Casaubonus Isaaci filius vertit : « nullo modo laudabilis. » At undenam hanc significationem eruit ? Salmasius legere jubet, σκαμῆ, id est, « distorta. » Gatakerus Salmasium ait « rem ipsam acu tetigisse, nec quæsitu ulterius opus. » Itaque vertit : « Simpliciter vero affectatio tortuosa est. » Mihi, ut verum fatear, nulla ex his opinionibus arridet, quod omnes adjectivum nomen ibi quæsierint, ubi agnoscendum erat substantivum. Itaque σφάλμη a verbo σκάλλειν, quod est « sarrire » derivatur. Σφάλμη autem proprie dicitur, ut censeo, id quod « sarriendo » ac purgando segetes veluti inutile, aut noxium rejicitur. Valet ergo « purgamentum, » cujusmodi sunt fufur, acus, et alia id genus : ut M. Aurelii sententia sit : « Est autem simplicitatis veluti purgamentum, affectatio, » sive « artificium. »

(76) *Esse.* Vide segm. 155 a.

opportune, sed ad orationem ornandam meminerunt hæretici, æternarum portarum, et ovium finem prædictum esse in oraculis, quæ a nobis antea in hanc rem allata sunt : et discant tandem, eum qui sit sine initio, et immutabiliter æternus, ab eo quod est in tempore et mutabile, differre; neque vero parvum esse hoc discrimen, neque duntaxat circa essentialiam, et eas, quibus hæc ornatur, proprietates versari, sed ex toto et in totum isthæc inter se discrepare. Notum autem ipsis hoc etiam sit, Spiritum sanctum scilicet æternum dici non respectu creaturarum, sed respectu ejus, a quo omnia vim accipiunt, Dei Patris et Filii : ac deteriori repudiata opinione, meliorem eligant : et pro iis, quæ nunc admirantur, ea admirentur, quæ admiratione digna sunt, ac venturum tempus felicius transigant; nihil enim ipsis invidemus · et unde arrogantem accusationem sibi met ipsis noxiam deprompserunt, inde poenitentiae emolumentum percipiant. Si enim vox hæc « æternus » tanquam aliquid divina majestate dignum designans in Scripturis de Deo Patre ac de Filio dicta fuit, simili et æquali modo accipienda est ubi dicitur de Spiritu Dei. Atque hæc quidem est prima responsio. Altera vero est hujusmodi. Nulla ex iis rebus æternis, quas commemorarunt, denominata est aut divina, aut sanctus Spiritus ex Deo procedens, nempe unum quid et simplex, non plura existens; neque ulla ex ipsis simul cum Patre et Filio in divina baptismatis mystagogia, divinæque gratiæ largitione collocatur, neque ullo alio honore delati conveniente (ne plura enumerem) dignata est. Aliud præterea addam. Dei et Patris complacentia fuit, ut per Filium suum Verbum omnia crearentur : qualis autem sanctissimo Spiritui iniuria non inferretur, si, ut ipsi somniant, creare non diceretur? nimirum si, ut ii volunt, simul cum Creatore æque ac Pater ineffabiliter operari non crederetur? Quod autem inessentia ejus Filii Verbi, et unius Spiritus sancti operatio omnis, atque largitio et Creatoris propria, et bona, et perfecta, et communis ipsorum sit, omnia vero in unicum ac solum referantur, ex quo, et cum quo beatæ istæ hypostases **156** ineffabiliter eluxerunt, facillime intelliget qui oracula sapientiæ plena cum in diversis hujus libri locis, tum in superiore libro commemorata (77), quieto (78) ac tranquillo animo aliquantulum expendat. Sed Paulus quoque supra communem hominum conditionem elatus (79) manifeste id declarat, dum in Epistola ad Corinthios hæc asseverat : « Sed abluti (80) estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa

(77) *Commemorata*. Codex habet, *μνημονευθεισών* · quæ lectio sine dubio mendosa est. Legendum scilicet, *μνημονευθέντων* · aut putandum deesse dictionem aliquam, ut *ἀποδείξεων*, vel *μαρτυριών*.

(78) *Quietus*. Codex, *ἡσυχῆ*. Lego *ἡσυχῆ*.

(79) *Elatus*. Codex habet, *οὐ κρείττων*. Ego sic transtuli, quasi legendum sit, *ὁ κρείττων*.

τιονα · καὶ θαυμαζέτωσαν, ἀντὶ τῶν νῦν, ἃ θαυμάζειν ἄξιον · καὶ πράξάτωσαν βελτίω τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον · φθόνος γὰρ οὐδεὶς · καὶ ἀφ' ὧν τὴν ἀλαζόνεια μέμψιν ποιησάμενοι, ἑαυτοὺς ἐβλάψαν, ἐντεῦθεν καὶ τὸ τῆς μεταμελείας θρόνος ἀπενεγκάσθωσαν. Εἰ γὰρ, ὡς θεοπρεπέες τι ἐνδεικνυμένη ἡ λέξις αὐτῆ, ἐχρήσθη περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἴσως καὶ ὁμοίως ἐκλήφθητε ἂν περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἐν μὲν δὴ τοῦτο · ἕτερον δὲ, ὅτι οὐδὲν ὧν ἐμνήσθησαν αἰωνίων, προσηγόρευται θεῖον, ἢ Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευθὲν, ἦγον ἐν τι, καὶ μὴ πλῆθος ἐν οὐδὲ συντάττεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ εἰς θεῖαν μυσταγωγίαν καὶ θεϊκὴν δωρεάν, οὐδὲ ἄλλης τιμῆς, ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, θεότητι ἀνηκούσης τιμῆς ἤξιωται. Ἄλλο πρὸς τοῦτοις · Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ εὐδόκησεν διὰ [69 b] τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου πάντα δημιουργηθῆναι. Καὶ ποῖα, ὡς ὀνειροπολοῦσιν, λοιδορία τῷ Πνεύματι αὐτοῦ τῷ παναγίῳ ἐκ τοῦ μὴ δημιουργῆσαι, εἰ γε ἄρα, κατ' αὐτοὺς, μὴ ἀρρήτως συνεργόν ἐστι τῷ Δημιουργῷ, ὡς ὁ Πατήρ; Ὅτι δὲ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ Λόγου, καὶ τοῦ ἐνὸς ἁγίου Πνεύματος, πᾶσα ἐνέργεια καὶ δωρεά, δημιουργικῆ τε, ἀγαθῆ τε καὶ τελεία, καὶ κοινῆ αὐτῶν ὑπάρχει, ἀνάγεται δὲ ὅλα εἰς τὸν ἕνα, ἐξ οὗ καὶ σὺν ᾧ ἀφράστως ἐξεφάνθησαν αἱ μακαρῖαι ὑποστάσεις αὐταί · ῥᾶστα ἂν καταμάθοι ὁ ἐξέτασιν τινα ἡσυχῆ ποιησάμενος τῶν σοφίας μεσπῶν λογίων, τῶν τε ἐν διαφόροις τόποις τοῦδε τοῦ βιβλίου μνημονευθεισῶν, τῶν τε ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ. Καὶ Παῦλος δὲ, οὐ κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπους, ἀπέφηνεν τοῦτο φανερώς διαθεβαιωσάμενος, Κορινθίοις μὲν · Ἄλλα ἀπελούσαθε, ἀλλὰ ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ἄθρει οὖν, ἄθρει, ὡς εἰ θεϊκὸν ὄνομα, ὡς περ οὖν θεϊκόν, τὸ τοῦ Υἱοῦ, ἐξάπαντος καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος · ἐν γὰρ ἀμφοῖν αὐτῶν ἐδήλωσεν ὄνομα. Καὶ ὅτι, ὡς συγκρίσαν ἀρρήτως τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρὰ τὴν ἀρχὴν, καὶ νῦν ἀνακρίσει. Τὸ γὰρ ἀπολούσασθαι, τὸ ἀνακτισθῆναι ἐσημανεῖν. Ἔτω δέ · Ἄναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ καὶ ἡγιασάσας καὶ ἀνακαίνισσας Πνεύματος ἁγίου. » Οὐδὲν δὲ ἦτρον καὶ ὁ Ἱεροφάντης, τοὺς ἦδη ἐν γενέσει ὑπάρχοντας, νῦν κτιζομένους ἐν τῇ θεῖα κολυμβήθρα πνευματικῶς ἄξιοι εἶδέναι. Φησὶν γάρ · Ἐὰς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Ὅσκειν αἱ τὴν αὐτὴν τιμὴν καὶ ἐνέργειαν ἔχουσαι ὑποστάσεις [70 a] τὴν αὐτὴν ἐκλήρωσαντο φύσιν, καὶ οὐδὲν θεότητι καὶ δυνάμει διαφέρουσιν ἀλλήλων, μόναι δὲ συμφύεσθαι, καὶ συντάττεσθαι, καὶ πανταχοῦ συνεπινοεῖσθαι δύνανται τῷ ἐνὶ ἑξ ἑαυτοῦ ἀνάρχῳ, οὐχ ὧν αἱ ὑποστάσεις ἀμφοῖν, ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἀνάρχῳ, καὶ ἐξ Ἰσοῦ, καὶ ὁμοῖου, καὶ ἀλέκτως ἡνωμένας, καὶ συνεχεῖς τὰς ὑποστάσεις. Ἔτι πρὸς τοῖς λέγθεῖσιν · Πάν

(80) *Sed abluti*. I Cor. vi, 11. Ordinem verborum non eundem omnino habent Biblia. Vide not. 94, pag. 54. Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 4, ita hæc allegat : « Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos, qui regnum cælorum sunt consecuturi (legendum puto cum Bibliothecæ nostræ codice : non sunt consecuturi, addit dicens : *Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis*,) etc.

δικαίωμα τῶν αἰρετικῶν τούτων ὁμοιότροπον, ὡς περ καὶ ὁμοιολεκτόν ἐστι τῆς νῦν κινουμένης αἰώλου αὐτῶν σοφιστείας, ὡς μαθησόμεθα μετ' οὐ πολὺ τῆ παύσεως ἐξ αὐτῶν τῶν κεφαλαίων. Εἰ γὰρ τυχὸν λέξιν τινά, ὡς τὴν « αἰώνιος, » ἢ τὴν « ἀγαθός, » θεῖαν εὐδειξιν κομίζουσαν περὶ τῆς ἐν μονάδι Τριάδος, καὶ αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν καὶ τελείως προσήκουσαν, ἔτυχέ που εἰρησθαι περὶ κτίσματος, μετὰ τῆς ὀφειλομένης κτίσματος μνήμης· οὐδὲν μὲν λέγουσι (τί γὰρ καὶ εἰπεῖν ἔχουσιν;) περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· κατάγουσι δὲ εὐθύς ἀφρονέστατα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν κτίσιν, οὐκ ἀνάγουσι προπεδωδέστατα εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ τοὺς ἐν ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ἀρμολογώματα ὑπὸ τῶν θεολόγων ἀνευρηθηθέντας. Καὶ μόνων τολῶν τῶν πρὸς ἡμῶν ἐν τῇ κεφαλαίῳ, ᾧ μέτειμεν, δικαιολογηθέντων ὑπερβαθῆναι μὴ δυναμένων, ἀρκοῦντων δὲ εἰς ὅλον τὸν περὶ αἰρετικῶν ἀγῶνα· ἢ διεξάτωσαν (ὁ καὶ λέγειν βαρὺ λίαν), ὡς ἀρχῆ, ἢ πέρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κρηρσημῶδηται που· ἢ ὅλως, ὅτι ὁδόν τινα ἔσχεν ἐπὶ φθορᾶν, ὡς ἡ ἀγγελικὴ καὶ ἀνθρωπικὴ προαίρεσις· ἢ ἴσῳ αὐτοῖς, τὸ δὴ λεγόμενον, « βοῦς [70 ὅ] ἐπὶ γλώσσαν. » Τοσαῦτα μὲν περὶ ἐκείνων· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῇ ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν μεταθήσομαι.

verbis expressum **157** ac frigida (84) illa, quam nunc expendimus, cavillatio, ut paulo post ex ipsis eorum capitalis argumentisque experientia comperiemus. Si enim aliquam forte vocem, ut « æternus, » aut « bonus, » de Trinitate, quæ in unitate est, dictam, ejusque divinitatem denotantem, et eidem omnino ac perfecte convenientem, de creatura quoque alicubi dici contigerit, cum ea tamen, quæ creaturæ debetur, commemoratione, ipsi de Deo Patre quidem, ac Filio ejus nihil inuassant (quid enim dicere possent?); sed Spiritum sanctum statim ad creaturarum conditionem insipientissime dejiciunt, quem maxime deceret ad æqualitatem evehere (85) cum Deo, et Unigenito, qui Spiritui ipsi similes et æquales a theologis convenientissime prædicati sunt. Itaque cum vel ea sola, quæ a nobis in hoc capitulo, in quo versamur, pro nostra causa allata fuerunt, invicta sint, et ad totam concertationem adversus hæreticos conferendam sustinendamque sufficientia, ostendant ergo illi, aut Spiritui sancto (quod vel dictu molestissimum est) initium, vel finem alicubi in Scripturis tributum fuisse, aut aliquem omnino aditum ad corruptionem in ipso esse, ut est in angelica, et humana voluntate; aut sit ipsis, ut fert adagium, « bos in lingua (86). » Atque hæc de illis quidem hactenus: ego vero ad argumentum, quod initio susceperam, revertar.

(81) *Regenerans*. Tit. iii, 5. Græca editio habet ἔσωσεν, id est « salvavit, » pro, ἀναγεννήσας, id est « qui regeneravit: » et, ἀνακαινώσεως, pro, ἀνακαινίσεως. Didymus vero legit ἀναγεννήσας etiam segm. 52 a, et 116 a. Pro ἀνακαινίσεως vero ipsemet habet ἀνακαινώσεως segm. 52 a, etsi segm. 116 a. rursus habeat ἀνακαινίσεως.

(82) *Piscina*. Fons sacer, seu baptismalis non modo a Græcis Patribus passim « piscina » vocatus est, sed a Latinis quoque nonnullis. Ita Optatus libro iii *adv. Parmenianum*, cap. 2, « Hic est piscis (inquit) qui in baptisate fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, a pisce etiam Piscina vocietur. » Respicit autem Optatus ad celebre illud Christi nomen ἰχθύς, id est « pisces, » quod æque valet ac « Jesus Christus Dei Filius Servator. » Quod respiciens etiam Tertullianus in libro *De baptismo* scripserat: « Sed nos discipuli secundum ἰχθύον nostrum Jesum Christum in aqua nascimur. » Attamen fonti sacro piscinæ nomen inditum crediderim potius translatione ducta ex probatica Piscina. Vide segm. 125 b.

(83) *Populus*. Psal. ci, vers. 19.

(84) *Frigida*. In codice, αἰώλου σοφιστείας. Legendum puto aut αἰώλου cum o parvo, aut ἐώλου· ut vel « perplexam » ac versutam, vel « frigidam, »

A ergo, observa, si divinum est, ut sane est, Filii nomen, tale omnino esse nomen quoque Spiritus sancti: unum enim amborum dixit nomen. Ac illud etiam animadvertite, sicut initio ineffabiliter Spiritus sanctus una cum Patre et Filio creavit, sic etiam nunc rursus creare: nam *ablu*i idem valet ac iterum creari. In Epistola vero ad Titum ait: « Regenerans (81) nos per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti. » Simili modo sacer quoque Psaltes eos qui generati jam erant, nunc vero in divina piscina (82) spiritaliter creantur, videre exoptat; ait enim: « Populus (83) creatus laudabit Dominum. » Cum igitur eodem honore dignæ sint, eademque operentur istæ hypostases, eandem quoque naturam habent, neque deitate ac potentia

B a se invicem quidquam differunt: solæ autem cum eo qui unus est, simul existere possunt, et simul in eodem gradu collocari, et simul ubique accipi, et subintelligi: qui ipsemet (uec enim dico: quarum ambarum personæ) ambas personas habet ex se ipso ab æterno, et æqualiter, et similiter, et ineffabiliter unitas atque conjunctas. Hæc insuper iis, quæ dicta sunt, addo. Quidquid pro sua causa afferunt isti hæretici, ejusdem modi est, item ut iisdem

nunc expendimus, cavillatio, ut paulo post ex ipsis eorum capitalis argumentisque experientia comperiemus. Si enim aliquam forte vocem, ut « æternus, » aut « bonus, » de Trinitate, quæ in unitate est, dictam, ejusque divinitatem denotantem, et eidem omnino ac perfecte convenientem, de creatura quoque alicubi dici contigerit, cum ea tamen, quæ creaturæ debetur, commemoratione, ipsi de Deo Patre quidem, ac Filio ejus nihil inuassant (quid enim dicere possent?); sed Spiritum sanctum statim ad creaturarum conditionem insipientissime dejiciunt, quem maxime deceret ad æqualitatem evehere (85) cum Deo, et Unigenito, qui Spiritui ipsi similes et æquales a theologis convenientissime prædicati sunt. Itaque cum vel ea sola, quæ a nobis in hoc capitulo, in quo versamur, pro nostra causa allata fuerunt, invicta sint, et ad totam concertationem adversus hæreticos conferendam sustinendamque sufficientia, ostendant ergo illi, aut Spiritui sancto (quod vel dictu molestissimum est) initium, vel finem alicubi in Scripturis tributum fuisse, aut aliquem omnino aditum ad corruptionem in ipso esse, ut est in angelica, et humana voluntate; aut sit ipsis, ut fert adagium, « bos in lingua (86). » Atque hæc de illis quidem hactenus: ego vero ad argumentum, quod initio susceperam, revertar.

C ineptamque significet hæreticorum ratiocinationem. Non est tamen continuo reprehendendus Passioneani apographi exscriptor, aut Didymus, quasi lectionem sequantur, quæ sine dubio vitiosa sit. Nam et apud Polluceum libro sexto ubi edita exemplaria habent ἐωλοκρασία, apographa calamo exarata habent αἰωλοκρασία. In Cyrilliano autem lexico ins., quod Venetiis Naniana servat bibliotheca, non in littera s, sed in littera a hæc leguntur: αἰωλον (mendose pro αἰωλον), μάταιον, ἀπρακτον. Vide not. 10, pag. 45.

(85) *Evehere*. Observanda illa antitheta κατάγουσιν ἀφρονέστατα, et ἀνάγουσιν προπεδωδέστατα.

(86) *Bos in lingua*. De hoc adagio omnes illi agunt qui adagia collegerunt, aut interpretati sunt, Zenobius centuria altera, Schottus in Zenobio, Erasmus, Manutius. Nimirum numisma quoddam, Polluce teste, puta didrachmum, « bos » vocabatur, quod bovem haberet insculptum: hinc factum ut qui pecunia corruptus silere cogeretur, bovem in lingua habere diceretur. Paulo tamen aliter adagium accipit Didymus, de illo nempe, qui cum objecta diluere non valeat, invitatus tacet: quo modo Theognis quoque in *Gnomis* ait: Βοῦς μοι ἐπὶ γλώσσης, id est: « Bos mihi est in lingua. » Julianus vero Apostata in oratione vii, alio adhuc aliquantulum

V. Rationalis creatura et virtutis capax est, et nequitiae. Tales sunt inter naturas incorporeas, ut antea diximus, quoad virtutem (87) quidem boni angeli, quoad nequitiam vero, reprobis (88): inter corporeas autem naturas, tales nosmetipsi sumus. At vero divinus Spiritus, cum praestantior sit, quam ut virtutis et opinionis capax existat, seu potius summam ipse virtutem e semetipso velut ex fonte scaturientem habeat, nihil horum accipere potest, sicut ne Pater quidem, nec Filius. Quod si horum capax non est, ne alterius quidem est voluntatis: si autem alterius voluntatis non est (facit enim omnia quae vult Pater), ne alterius quidem substantiae est. Hinc ergo etiam colligitur (89) et eum creaturam non esse, nihilque plane a Deo Patre ac Filio ejus discrepare, et ex ipso Deum, quod in nobis etiam sit, ut ait Scriptura.

VI. Creatura a Deo, qui natura sanctus est, sanctificatur, et justificatur; nam sanctificationem, et justificationem accipere ea potest, non dare. Spiritus vero sanctus, quia sejungitur quidem a creatura, conjunctus autem natura est illi, ex quo processit (de quo etiam mystica haec doctrina tradita nobis fuit: « Omnis (90) largitio bona, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum, apud quem non est transmutatio, neque conversionis obumbratio); » et quia omnium curam habet, et omnibus prospicit, ne exceptis quidem sontibus: idcirco sanctificat quidem ipse, et justificat, et sapientiam dat, et omne caelestis virtutis genus praebet; ipsum autem nequaquam talei natura dici usquam invenimus, ut aut sanctificari possit, aut justificari, aut sapiens fieri ab altero (sicut ne talis quidem est aut qui per se ipse existit, Pater, aut qui simul cum eo coexistit, ejus Filius): adeo ut recte hac etiam de causa Spiritus sanctus et per se sanctus dicatur, et Spiritus sanctitatis, id est, ex natura sua, et ex seipso sanctus; et Spiritus divinus, id est, natura Deus; et flatus Omnipotentis, id est, consubstantialis Omnipotentis, atque ex ejus hypostasi spiratus: ut vel haec sola denominatio ostendat, eum et consubstantiali esse Deo Patri, et sanctificandi vim habere, ac ne oratione quidem, aut ratione nos assequi illum posse. Quocirca nos Paulus ille et faecundia (91) pollens, et in exponendis fidei formulis strenuus, quid credendum nobis esset, edocuit, dum **159** simul et capitulum hocce, quod nunc expen-

diverso sensu ait: Τὸν βοῦν δὲ ἐπιτίθημι τῇ γλώττῃ, id est « Bovem vero linguae deinceps imponam, » nempe, arcana non retegam.

(87) *Quoad virtutem.* In Graeco, ἀρετῆς ἐντός. Is e contrario, qui nullius peccati reus sit, dicitur a Didymo, ἀμαρτημάτων ἔκτος ὢν, pag. 149 Catenae in *Iobum* Nicetianae.

(88) *Reprobi.* Notandus hic locus, propterea quod ei faveat, qui commentitium Origenianorum systema de angelis reprobis, sive apostatis, probis aliquando evasuris, a Didymo adoptatum non fuisse contenderet. Vide etiam segm. 72 a.

(89) *Colligitur.* In codice, συνάγεται καὶ τότε.

E'. Ἡ κτίσις ἡ λογικὴ ἀρετῆς τε κακίας τε ἐπιδεκτικὴ, ὡς εὐρίσκομεν ἐν ἀσωμάτοις μὲν, καθὰ προείπομεν, ἀρετῆς ἐντός τοὺς εὐδοκίμους ἀγγέλους, κακίας δὲ τοὺς ἐκριφέντας· ἐν δὲ σώμασιν, ὡς ἑσμέν ἡμεῖς αὐτοί. Τὸ δὲ θεϊκὸν Πνεῦμα ὑπὲρ ἀρετὴν καὶ δόξαν τυγχάνον, μᾶλλον δ' αὐτὸ πηγάζον τὴν ἀρετὴν ἀρετὴν, οὐδενός ἐστι τούτων δεκτικόν, ὡς οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐδ' ὁ Υἱός. Εἰ δὲ μὴ δεκτικόν, οὐδ' ἐτερόβουλον· εἰ δὲ τοῦτο (ποιεῖ γὰρ πάνθ' ὅσα θέλει ὁ Πατήρ), οὐδ' ἐτεροούσιον. Κάντεῦθεν οὖν συνάγεται καὶ τὸ τε μὴ εἶναι αὐτὸ κτίσμα, ἀπαρλλάκτως δὲ ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ τὸ ἡμᾶς ἐξ αὐτοῦ τὸν Θεόν, ἐξ οὗ φυσικῶς ἐξεπορεύθη, γινώσκειν, ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ἐστίν ὡς γέγραπται.

a quo is naturaliter processit, a nobis cognosci,

Γ'. Ἡ κτίσις ἀγιάζεται, καὶ δικαιούται ὑπὸ τοῦ τῆν φύσιν ἁγίου Θεοῦ· δεκτικὴ γὰρ τοῦ ἁγιασθῆναι καὶ δικαιωθῆναι τυγχάνει, οὐ παρεκτικὴ. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα, ἐπειπερ διέστηκε μὲν τῆς κτίσεως, συνῆπται δὲ τῇ φύσει ἐκεῖνη, ἐξ οὗ ἐκπεπόμεναι (περὶ οὗ καὶ ἐμυσταγωγῆθημεν, ὡς « Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστίν, καταβαίνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἐστὶ παραλλαγή, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα »)· καὶ ἐπειπερ πάντων κήδεσται, καὶ προμηθεύεται καὶ αὐτῶν τῶν ὑπαίτιων· ἀγιάζει μὲν, καὶ δικαιοῖ, καὶ σοφίζει, καὶ πᾶν εἶδος [71 a] ἐπουρανίου ἀρετῆς παρέχει· αὐτὸ δὲ οὐδαμῶς εὐρίσκειται ἔχον ἐπιτηδείτητα τοῦ ἀγιάζεσθαι, εἰ δικαιούσθαι ὑπ' ἐτέρου (καθὼς οὐδ' ὁ αὐτοφύης Πατήρ, οὐδ' ὁ ὁμοφύης αὐτοῦ Υἱός)· ὡς καὶ διὰ τοῦτο ὀρθῶς εὐφημεῖσθαι αὐτοῦ ἄξιόν τε καὶ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἀντὶ τοῦ, φύσει καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἅγιον· καὶ Πνεῦμα θεῖον, ἀντὶ τοῦ, φύσει Θεός· καὶ πνοῆ Παντοκράτορος, ἀντὶ τοῦ, ὁμοούσιον τοῦ Παντοκράτορος πνευσθέν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ὥστε καὶ μόνην μίαν τοιαύτην ὀνομασίαν δεκκύνουσι αὐτὸ ὁμοούσιον τε τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ ἁγιαστικόν, καὶ μηδὲ λόγῳ χωρεῖσθαι. Τοιγάρτοι ὁ δυνατὸς εἰπεῖν τε καὶ τύπους ἐκθέσθαι πίστει Παῦλος εἰσηγήσατο, προθέμενος ἅμα μὲν τοῦτο τὸ κεφάλαιον, ὅ νυνὶ μέτεμεν, ἅμα δὲ καὶ τῶν μεγαλοδωρεῶν, καὶ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ἀναγεννήσεως τὸ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα ἐπίκοινων τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐπι δὲ καὶ ὅτι τὸ « ὁ Θεός » ὄνομα, ἐν τε καὶ ἰσῶς ἐστὶ τῇ Τριάδι· καὶ ἰσοδύναμῶς αὐτὸ ἐνεργεῖ ἐπικληθῆναι δὲ τε Θεός Πατήρ, δὲ τε Θεός Υἱός, δὲ τε Θεός Πνεῦμα·

An inducenda vocula καί, ut supervacua? Pro, τότε, sane legendum τὸ τε. Illud vero, συνάγεται, eodem sensu adhibitum invenies in Clemente Alexandrino.

(90) *Omnis.* In Epist. Jac. 1, 17. Graeca editio habet, ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, pro, ἐκ τοῦ Πατρὸς· αἴτιον, οὐκ ἐστίν, pro, οὐκ ἐστίν.

(91) *Faecundia.* In codice εἰπέν τε· quam lectionem mendosam esse non dubito: itaque lego, εἰπέν τε. Quin tota haec sententia adeo perplexa est in Graeco, ut vocem aliquam librario excidisse suspicer.

Κορινθίους γράφων δημηγορεῖ· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἐκαυώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Διὸ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ, ὁ ἴστιν οἱ ἀξιούμενοι ἀγιάζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ δικαιοῦσθαι, καὶ σοφίζεσθαι, εἰρηναί, ὡς ὁ αὐτὸς ἀπίστοις Ἑβραίοις διδάσκει, « μέτοχοι Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ Ἐφεσίοις δὲ γράφει· « Ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. » Δῆλον γάρ, ὡς οἱ σφραγιζόμενοι, ποῖ ἴστιν ἀγιάζόμενοι, μετέχουσιν, ἀλλ' οὐ μετέχονται. Καὶ γὰρ εἰ κτίσμα ἐτύγχανεν ὃν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἢ ὁ Υἱὸς τοῦ ἦν χρεῖα τὸ κτίσμα [71 b] ἀγιάζειν, καὶ ποιεῖν τὴν πληρωσιν, καίτοι τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀποχωρόντως ἡγιακός; Ὁ γ' οὖν κτιστοί, ἀπίστοι τὸ χρίσμα τοῦτο εἰδότες, οὐκ οἴκοθεν παρέχονεν τὸν ἁγιασμόν, ἀλλὰ φαιμέν· Ὁ Θεὸς ἀγιάσαι α. Καὶ πρὸς ἕτερον δὲ ὁμολογῶν καὶ κραταῖον βαδίσαι δικαίωμα, μεθ' ὃ οὐδὲ τοῖς μεμελετηκόσιν ἀκαιοῦνται ἐξέσται τοῦτο ποιεῖν. Ὁ τοῦ παντὸς Δεσπότης, περὶ μὲν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ ἀπαλειψόμενος διαταξάμενος· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, » οὐκ ἀπλῶς ἐψήγαγε, « καὶ τοῦ Πνεύματος, » ἀλλὰ προσέθηκε, « τοῦ ἁγίου. » Ὡστε μονονοῦχι ὑποβεθηκώς αὐτοῦ οὐκ ἐμνήσθη, ἀλλὰ καὶ ἀναβεθηκώς, διὰ τὸ ἐκεῖνο εἶναι τῆ φύσει, ὃ εἰσιν αἱ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, ἐψήμανε τὸ ἐν ὄνομα, ᾧ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμπροσηγορεύθη· καὶ παραλλήλως διὰ τὸ ἐκεῖνο καθεστάναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὃ ἐστὶ τῆ θεότητι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ· οἷς συνεμνημονεύθη, ὡς τὸ ἅγιον λεγόμενον, ἔστι πρόδηλον καὶ τυφλῷ. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πλείονος ἔχεται θεολογίας· ἵνα δὲ ῥαδίως πιστεύηται θεότητος μόνης ἰδίου ὑπάρχειν τὸ καλεῖσθαι, καὶ εἶναι φύσει ἁγιόν τε, δίκαιόν τε, ἔτι μὴν τὸ ἀγιάζειν, καὶ δικαιοῦν τὰ οἰκεία κτίσματα· ὅμοια ὑμνημένα εἶσιν, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, ὡς ἦνικα αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρὰ Ἰωάννην λέγει· « Πάτερ ἅγιε, τήρισον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματι σου. » καὶ πάλιν· « Ἀγιάσον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ Λόγος ὁ σὸς, ἀληθεία ἐστὶ. » καὶ αὐθις· « Πάτερ δίκαιε. » Καὶ ὡς ὅταν προφητεύωσιν, Ἰεζεκιήλ μὲν· « Καὶ γνώωσαν, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων αὐτοὺς. » Δαυὶδ δὲ ἐν ἑψαλμῷ· « Δίκαιος Κύριος, καὶ [72 a] δικαιοσύνην ἠγάπησεν· εὐθύτητας ἴδον οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ. » καὶ ἕτερος· « Καὶ πάντες οἱ ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σου, καὶ ὑπὸ σέ εἰσιν. » Καὶ ὡς ὅταν Παῦλος ἐπιστέλλῃ πρὸς μὲν Θεσσαλονικεάς· « Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς ἐιρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὀλοτελεῖς. » πρὸς δὲ Ῥωμαίους· « Θεὸς ὁ δικαίων· τίς ὁ κατακρίνων; » πρὸς δὲ Ἑβραίους· « Ἴνα ἢ ἢ παρθένος ἁγία σώματι καὶ πνεύματι. » ὡς ἐγγυρωρῶντος τοῦ, ἢ κατ' οἰκείαν τροπὴν μὴ εἶναι αὐτὴν ἁγίαν, ἢ κατ' ἀρετὴν ἀγιά-

dimus, proposuit, et magnifica dona, ac regenerationem, quam in baptismo consequimur, æque et communiter a Deo Patre, ac Spiritu sancto esse, et præterea nomen hoc « Deus » in Trinitate unum exsistere, et tribus æqualiter convenire, et invocatum a nobis cum Deum Patrem, tum Deum Filium, tum Deum Spiritum æquali semper potestate operari ostendit : nam Corinthiis scribens ita concionatur : « Sed (92) abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Propterea qui ei communicant, id est, qui digni facti sunt ut ab eo sanctificentur, et justificentur, et sapientes reddantur, ii « participes Spiritus sancti » dicuntur, ut idem Apostolus Hebræos docet (93). Ad Ephesios autem scribit : « In quo (94) et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto. » Nam perspicuum est, eos qui signantur, id est, sanctificantur, participare, sed non participari. Si enim creatura esset Spiritus sanctus aut Filius, quidnam necesse foret, postquam Pater satis abundeque sanctificavit, ut is etiam, qui creatura esset sanctificaret, ac veluti supplendo expleret? Itaque cum chrisma istud, sive unctionem, illius esse noverimus, qui increatus est, nos utpote creature non de nostro sanctificationem damus, sed dicimus : Deus te sanctificet. Trans-eo nunc ad simile aliud, idque pervalidum argumentum, quod cum attulero, eorum quoque audacia contundetur, qui in impudenti contendendi ratione exercitatores sunt. Universi Dominum cum de Deo Patre, ac de seipso absolute loquens, ita præcepisset, « Baptizantes (95) eos in nomine Patris, et Filii. » non subjunxit simpliciter, « et Spiritus, » sed addidit, « sancti. » Itaque non solum ejus ita non meminit, ut eum deprimeret, sed etiam ejus ita meminit, ut eum extolleret, eo quod ipse natura id sit, quod sunt perfectissimæ hypostases, quas significat unum nomen, quo ipse etiam Spiritus simul cum illis nominatus est, et pari in gradu collocatus, propterea quod id sit Spiritus sanctus, quod est divinitate Pater et Filius ejus, quibuscum simul commemoratus fuit, quemadmodum vel cæco, ut aiunt, **160** perspicuum est. Sed hoc quidem majori quadam emphasi Spiritus sancti divinitatem declarat. Verum quo facilius quis credat, solius deitatis proprium esse, ut vocetur, et sit cum sancta ex essentia sua, tum justa, et proprias præterea creaturas sanctificet ac justificet : similia afferam elogia, quibus Pater item ut Filius celebratus fuit. Ac de Patre quidem ipse Filius apud Joannem ait : « Pater (96) sancte, serva eos in nomine tuo; » et rursus : « Sanctifica (97)

(92) Sed. I Cor. vi, 11. Vide not. 80, pag. 156.

(93) Docet. Hebr. vi, 4.

(94) In quo. Ephes. i, 13.

(95) Baptizantes. Matth. xxviii, 19.

(96) Pater. Joan. xvii, 11.

(97) Sanctifica. Joan. xvii, 17. In libro *De Spir.*

sancto, num. 53, si edita spectemus exemplaria, videbitur Didymus paulo aliter citasse hunc locum : in iis enim legitur : « Et Salvator ait : « Pater sancte, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas. » Perspicue dicens : In me ... sanctifica illos fide, et consortio mei. » At res aliter se habebit, si codicem nostrum ms. consulamus, qui sic habet :

illos in veritate tua : Verbum tuum veritas est ; » et rursus : « Pater (98) juste. » Prophetæ vero his consentanea habent. Nam Ezechiel quidem ait : « Et sciant (99), quod ego Dominus sanctificans illos. » David vero in x psalmo : « Justus (1) Dominus, et justitiam dilexit : rectitudines viderunt oculi ejus (2). » Et alius : « Et omnes (3) sanctificati sub manibus tuis, et sub te sunt. » Simili demum modo Paulus scribit ad Thessalonicenses quidem : « Ipse (4) autem Deus pacis sanctificet vos perfectos. » Ad Romanos autem : « Deus (5) est qui justificat : quis est qui condemnet ? » Et ad Hebræos : « Ut sit (6) virgo sancta corpore et spiritu. » Ideo vero sic loquitur, quod fieri possit, ut ea vel ex propria voluntatis mutatione sancta non sit, vel per virtutem sanctificetur. Nomine autem « spiritus » hoc in loco habitum intelligit, nomine vero « corporis, » practicum operationem, juxta illud Isaïæ prophetæ : « Et cognoscent (7) qui spiritu errant, intellectum : » id est, qui errant opere, aut habitu (8). De Filio autem similia legimus, **161** ut ubi is ita laudatur : « Unus sanctus (9), unus Dominus Jesus Christus, » et ubi Acta habent : « Occiderunt (10) eos, qui prænantiaverant de adventu Justi. » Et ubi Petrus inquit : « Christus (11) semel pro peccatoribus mortuus est, Justus pro injustis. » Porro divinis etiam hisce oraculis adduci eos oporteret, nisi injusti esse velint, ad laudandum (12) ac prædicandam Spiritum ut Deum : at ipsi non modo id non faciunt, sed e contrario inquirunt : Angeli non sunt sanctificati ; attamen sancti sunt. Neque animadvertunt, angelos quoque aut sanctificatos esse, non

ζεσθαι. Λέγει δ' ἐνταῦθα, τὴν μὲν ἔξιν « πνεῦμα, » τὴν δὲ πρακτικὴν ἐνέργειαν « σῶμα, » κατὰ Ἡσαΐαν προφητεύοντα. « Καὶ γινώσκονται οἱ τῷ πνεύματι πλανώμενοι σύνεσιν. » ὃ ἔστιν, οἱ τῇ πράξει ἢ τῇ ἔξει πλανώμενοι. Περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἠνίκα εὐφημῆται. « Εἷς ἅγιος. εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » καὶ ὡς αἱ Πράξεις διαλέγονται. « Ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγεῖλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου. » καὶ καθὰ Πέτρος ἔφη. « Χριστὸς ἀπαξ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀπέθανε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων. » Καὶ ἐκ τῶν τοιούτων τοίνυν λογίων θεόν, εἰ τὰ δίκαια πράττειν ἐβούλοντο, ποδηγεῖσθαι ἐπὶ τὸν θεὸν ἀνυμνεῖν τὸ Πνεῦμα. τοῦτο μὲν οὐ ποιοῦσι, φάσκουσι δὲ, ὅτι οἱ ἄγγελοι οὐχ ἠγιασθήσαν, καὶ ὁμοῦς ἅγιοι εἰσιν. οὐ προσέχοντες, ὅτι καὶ ἄγγελοι, ἢ ὡς ἄνθρωποι ἠγιασθήσαν (ὅπερ ἄλλῃθες « κτιστοὶ γάρ), ἢ ἐλάττωτες τῶν ἁγιασθέντων ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀνθρώπων, καὶ μετεχόντων αὐτοῦ, καθέσθαι.

« Et Salvator ait : « Pater, sanctifica illos in veritate tua : verbum tuum veritas est. » Perspicue dicens : « In me... sanctifica illos, in fide, et consortio mei. »

(98) Pater. Joan. xvii, 25.

(99) Et sciant. Ezech. xx, 12. Complutensis ed., C
τοῦ γινῶναι αὐτοὺς, ὅτι ἐγώ, et reliqua.

(1) Justus. Psal. x, vers. 8. Græca editio habet : δικαιοσύνας, pro δικαιοσύνην. In libro autem De Sp. sancto Didymus videbitur legisse, δικαιοσύνας, id est, « justitias, » si edita consulas exemplaria, quæ num 45 habent : « et justitias dilexit. » Verum codex noster ms. habet ibi : « et justitiam dilexit. » Vide tamen segm. 74 a.

(2) Rectitudines viderunt oculi ejus. Græca ed. εὐθύτητα εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.

(3) Et omnes. Deut. xxiii, 3. Græca editio : καὶ οὗτοι ὑπὸ σέ εἰσι. Didymus eadem, qua hic, ratione legit in libro De Spir. sancto, num. 53, acibi quoque ad Filium refert hoc oraculum.

(4) Ipse. I ad Thess. v, 25. In libro quoque De Spir. sancto, num. 53, ad Patrem refert hunc locum, ita scribens : « Quod autem Pater sanctificet, Apostolus scribit, dicens : « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos. »

(5) Deus. Rom. viii, 33 et 34.

(6) Ut sit. I ad Cor. vii, 34, non vero in Epist. ad Hebræos. Mox, « virgo, » addita ex antecedentibus, explicationis causa. Græca editio addit καὶ, ante vocem σῶματι. Sed Vulg. interpres legit ut dictavit Didymus tum hic, tum in lib. De Spir. sancto, tum in libro Adv. Manichæos, ubi etiam ita hunc locum citat, quasi non exstet in Epistola ad Corinthios, sed alibi.

(7) Et cognoscent. Sive, « et scient. » Isa. xxix, 24.

(8) Aut habitu. Adeo affinia his sunt, imo gemina, quæ in libro De Spir. sancto dictavit Didymus, num. 57, ut unum eundemque theologum utrobique loquentem facile agnoscas. « Sciendum quoque (inquit), quod nomen spiritus et voluntatem hominis, et animi sententiam sonet [malim cum ms. nostro codice legere, sonat]. Volens quippe Apostolus, vir-

ginem non solum opere, sed et mente sanctam esse, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis interno, ait : « Ut sit sancta corpore, et spiritu, » voluntatem spiritu, et corpore opera significans [codex noster mendose, ut sapius, habet : sanctam voluntatem, et corpus opera significans]. Considera, utrum hoc ipsum in Isaia [cod. noster, in Esaia] sonet quod scriptum est : Et scient, qui spiritu errant, intellectum : qui enim errore judicii alia pro aliis bona [cod. noster, bono studio, pro bona] existimant, accipiunt [cod. noster, accipiunt] intellectum, ut corrigatur error illorum, ut [cod. noster, et] pro pravis ea, quæ recta sunt, eligant. Necnon et illud, « Una fortitudo spiritus vestri, » vide an id ipsum ostendat. » Sed in postremis hisce verbis mendum latet tum in libris impressis, tum in nostro codice manu exarato. Nusquam enim in Scriptura legitur : « Una fortitudo spiritus vestri. » Emendandum ergo sic : « Vana fortitudo spiritus vestri. » Quæ ducta sunt ex Isa. xxxiii, 11, ubi Gr. ed. habet : ματαλα ἔσται ἡ ἰσχύς τοῦ πνεύματος ὑμῶν, id est « Vana erit fortitudo spiritus vestri. » Vide etiam librum adv. Manich., pag. 207, tom. I Lecti. antiq. Canisii.

D (9) Unus sanctus. Hunc versiculum hisce iisdem verbis affert segm. 198 a, quasi ex Paulo desumptum, itemque segm. 91 b et 175 a. Attamen voces illæ, « unus sanctus, » quas maxime hoc in loco spectat Didymus, in Paulo non leguntur. Vide I ad Cor. viii, 6, et ad Philipp. ii, 11, ubi Didymus legisse, εἷς Κύριος, id est « unus Dominus, » apparet e segm. 187 b. Vide etiam, si placet, segm. 177 b, ac præsertim notas meas ad segm. 175 a.

(10) Occiderunt. Act. vii, 52.

(11) Christus. I Petr. iii, 18. Græca editio loco harum vocum, ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, habet, ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, id est « pro peccatis. » Similiter pro ἀπέθανεν, habet, ἔπαθε, id est « passus est. » Vulgatus tamen int. legit, ἀπέθανε, ut Didymus ; vertit enim, « mortuus est. » Vide segm. 82 b, ubi Didymus legit paulo aliter.

(12) Ad laudandum. Codex, ἐπὶ τὸν θεὸν ἀνυμνεῖν. Malim pro τόν, legere τὸ.

secus ac homines (quod verum (15) sane est : sunt enim creati), aut inferiores esse (14) hominibus, cum hi a Deo sanctificentur, ejusque participes fiant.

Z. Ἡ κτίσις ἀμέθεκτός ἐστιν οὐσιωδῶς τῇ λογικῇ A VII. Creatura non potest (15) substantialiter ita participari ab anima rationali, ut illa in hac habitet : solius enim Dei proprium est sic participari. At vero Spiritus sanctus substantialiter participabilis est, ut Pater et Filius, sicut in primo (16) λόγῳ (aut sermone) dictum est. Nam hic quoque valet eadem ratio. Nimirum simul ac Pater in iis qui digni sint, habitat, quid necesse est, Filium etiam, et Spiritum sanctum in illos una ingredi, et concurrere, nisi id ex eo fiat, quod divina harum personarum natura una sit, et 162 Trinitatis plenitudo in nobis habitet? Nemo sane unquam dixerit, sed tres hypostases, spectata unitate (17) deitatis, unum esse dicendum est.

multitudinem quodammodo deorum in nobis habitare; sed tres hypostases, spectata unitate (17) deitatis, unum esse dicendum est.

H. Ἡ κτίσις ἔχει τὸ ἀγαθὸν, μεταδόσης αὐτῇ B VIII. Creatura habet bonum, quia illius participationem eam facit Trinitas, quæ in una deitate est, quæque est ipsum bonum. Minus autem atque inferiorius est, bonum aliquod pro sua ipsius mensura ex participatione habere, quam natura esse ipsi primum, et immensum bonum. Neque bonum, quod in creatura invenitur, ejusdem ordinis, ejusdemve gradus est cum eo bono, quod unum est, et creans, et primigenium bonum, ac tale, ut omnia quidem illud appetant, ipsum vero nullam appetat rem, quamvis in Evangelio dicatur : « Euge (18), serve bone; » et : « Bonus (19) homo ex bono thesauro cordis profert bonum; » nec enim bonum ipsum intimum, atque in corde, ut sic loquar, situm, quodque proprie bonum sit, his verbis designatur; sed bonum, quod creaturæ adjungitur, eique conveniens est. Nam bonum illud prioris generis et diffunditur, et propriis creaturis beneficia abunde elargitur, ut omnia, quæ existunt, conserventur, et in eo, qui ipsis obtigit, ordine permaneant. Atque hoc est unum illud bonum, quod omnibus causa est honorum omnium, et propter ipsum agitur bonum omne terrenum, et ipsum servat omnia, quibus adest; sicut e contrario malum, quod ex nostra voluntate fit, corrumpit ac labefacit. Id verum esse cum vel ipsi ethnici senserint, inquit : « Mali (20) maximum hoc bonum in seipsis ha-

(15) *Verum*. Codex etsi segm. 4 b, et alibi habet, ἀληθές, tamen et hic, et segm. 177 b, atque 197 a habet, ἀληθες. proparoxytone. Si grammaticos audimus, acuenda est postrema vocis syllaba, cum valet « verum; » prima autem, cum valet « vere. » Lege Cyrillianam vocum Collectionem; Thomam Magistrum in voce ἀληθές, pag. 34, aliosque lexicographos. Sed apud Didymum tunc etiam significat id quod « verum » sit, cum scribitur ἀληθές.

(14) *Aut inferiores esse*, etc. Eodem plane modo ratiocinatur Didymus in libro *De Spir. sancto* num. 7.

(15) *Non potest*, etc. Breviter hæc attingit in præsens, quod fuscæ persecutus fuisset in libro *De Spir. sancto* num. præsertim 8. « Multæ Scripturæ sunt, inquit, quæ sine ambiguitate convincant, alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam enim [exemplaria typis impressa habent : quidam etiam; sed ego sequor lectionem nostri codicis] Spiritu sancto pleni esse dicuntur. » Lege cætera.

(16) *In primo*. Primum fortasse indicat duorum librorum, quos contra Arianos dictaverat. Vide not. 2, pag. 137. Cæterum in libro etiam *De Sp. sancto* id ipsum ostenderat, ut dixi.

(17) *Spectata unitate*. Codex, κατά γε το ἐνάδι θεότητος. Legendum videtur, κατά γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος, nisi cui magis arrideat, κατά γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος.

(18) *Euge*. Matth. xxv, 21 et 23.

(19) *Bonus*. Matth. xii, 35. Vide not. 54, pag. 128.

(20) *Mali*. Affinem ex Didymo sententiam affert Joannes Damascenus in *Paralleis*, pag. 562 : « Ὁ κακῶς ἕτερον διατιθέναι βουλόμενος (inquit), πρότερον ἑαυτὸν οὕτω διατίθεισιν » quæ interpres sic reddidit : « Qui malo aliquo alium vult multare, eodem modo se ipsum prius multat. » Haud scio an verti melius possit : « Qui alterum vult malo afficere, semet-

bent, quod dum alios malo afficere aggrediuntur, ipsimet primum propriis fruuntur nequitia. » At vero Spiritus sanctus cum bonum sit, sicut antea dictum fuit, per seipsum tale ut nullius indigeat rei, cumque totus semper in omnes sit bonus, neque inferior uno et primo bono existat, **163** eadem de ipso, ac de Patre, et Filio, etiam quoad hoc, testimonia legimus in Scripturis, sicut ostensum est in primo (21) sermone, et sicut ex Esdra patet, qui de divina bonitate confidenter (22) locutus est, propterea quod nosset, nihil se ab ea pati posse, etiamsi aliquantulum imprudentia laberetur. Hæc enim prophetavit : « Et Spiritum (23) tuum bonum dedisti, ut intelligentes faceret eos. » Matthæus autem et Lucas, ut Spiritum divinam ipsam bonitatem substantialiter (24) esse significent, atque omnem (25) largitionem bonam, et omne donum perfectum in ipso intelligi (26), hæc scripserunt. Alter quidem : « Quanto (27) magis Pater e cælo dabit bona petentibus ipsum? » Alter vero : « Quanto (28) magis Pater de cælo dabit Spiritum sanctum petentibus se? » Illius enim substantiæ, quæ sit mutabilis, id est, creata, proprium est, ut bona ab alio reddatur, aut sancta, aut sapiens, non vero ut sit immutabiliter hæc omnia. Quin etiam Deus in Isaia ut ostendat, neminem unquam spirituales ejus benedictiones accepturum (29) esse, qui inventus prius non fuerit plenus (30) sapientia, et intelligentia Spiritus sancti, inquit : « Ponam (31) Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Quibus consentanea scripsit Paulus : « Ideo (32), inquit,

τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ περὶ τούτου μαρτυρίας ἐδέξατο, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἀπεδείχθη λόγῳ, καὶ ὡς ὁ Ἑσδρας ὁ πρὸς τὴν θείαν παρρησιασάμενος ἀγαθότητα, διὰ τὸ εἶδέναι, ὅτι κἀν πταίῃ τι, τὸ παθεῖν παρ' αὐτῆς οὐκ ἔστι, προσηύτευσεν : « Καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ἐδώκας συντεῖσαι αὐτούς. » Καὶ Ματθαῖος δὲ καὶ Λουκᾶς, αὐτὴν τὴν θεϊκὴν ἀγαθότητα τὸ Πνεῦμα κατ' οὐσίαν εἶναι σημαίνοντες, καὶ ἐν αὐτῷ ἐπινοεῖσθαι πᾶσαν δόσιν ἀγαθῶν, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ὃ μὲν ἔγραψε : « Πόσῳ μᾶλλον ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν; » ὁ δὲ : « Πόσῳ μᾶλλον ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτούσιν αὐτόν; » Τρεπτῆς γάρ, ὃ ἐστὶ κτιστῆς, οὐσίας ἴδιον τὸ ὑπ' ἄλλου ἀγαθύνεσθαι, ἢ ἀγιάζεσθαι, ἢ σοφίζεσθαι, καὶ μὴ αὐτὴν ἀτρέπτως ὑπάρχειν ταῦτα. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ ἐν Ἡσαΐᾳ δεικνύς, ὡς οὐποτε τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ εὐλογίας λήφεται τις, μὴ ἀνάπλεως πρότερον τῆς σοφίας καὶ συνέσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐρεθεῖς, ἔφη : « Ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου. » Ὁ ἐπόμενος ἔγραψε Παῦλος : « Διὰ τοῦτο, » φησὶ, « καὶ ἡμεῖς, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἤκουσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ [73 b] αἰτούμενοι, ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῆ περιπατοῦντες ἀξίως τοῦ Κυρίου. » Ἀπὸ δὲ, ὅτι λέγει : τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος. » Συνεπινοεῖσθαι γὰρ τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν ἀνω ἀτελεύτητον βασιλείαν, ὡς μὴ ἄλλοτριαν αὐτοῦ τυγχάνουσιν διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀλληλουχίαν. Καὶ αὖθις διὰ τῆς αὐτῆς Ἐπιστολῆς πιστοῦται, γράφων : « Οὐ γάρ

ipsum prius malo afficit. » Equidem transtulerim potius : « Qui alterum vult male affectum reddere, semetipsum prius male affectum reddit. » Demophilus quoque in *Sententiis Pythagoricis* num. 4, similem habet sententiam : Βουλευσάμενος περὶ ἄλλου κακῶς, φθονεῖς σαυτῷ (lege φθάνεις σεαυτὸν) πάσῃ ὑπὸ σαυτοῦ κακῶς, id est « Dum alterum malo afficere deliberas, te ipsum prius malo afficis. » Et Hierax in libris *De justitia* a Joanne Stobensi λόγῳ γ' allegatis : Πᾶς ἄδικος αὐτὸς τῆς κακίας πρώτος γεύεται πρὶν εἰς ἄλλους ἀφίεναι, id est « quivis injustus malitiam suam prius experitur, antequam in alios emittat. »

(21) *In primo.* Vide not. 2, pag. 137.

(22) *Confidenter.* Lege lib. II Esdræ, cap. ix, vers. 17-19.

(23) *Et Spiritum.* Lib. II Esdræ, ix, 20. Veritatem potest, ut transtulit Hieronymus in Didymi libro *De Spir. sancto* : ita enim legitur num. 53 : « Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus Spiritus appellatur : « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere. »

(24) *Substantialiter.* Affini, imo eodem argumento usus fuerat in libro *De Spir. sancto* : hæc enim legitur num. 4 : « Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait : « Quanto magis Pater cælestis dabit bona petentibus se? » Alter vero : « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum suum [cod. noster omittit vocem, suum] sanctum petentibus se? » Ex quibus apparet, Spiritum sanctum plenitudinem esse « bonorum Dei... » Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis. »

Numero autem 9 : « Et paulo ante diximus, substantiam bonorum Dei Spiritum sanctum esse, » cum posuimus exemplum : « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se. » Et : « Dabit Pater bona petentibus se. »

(25) *Omnem, etc.* Ex Epist. Jac. i, 17.

(26) *Intelligi.* Sive, ut vertit Hieronymus, « superintelligi. » Nam num. 10 libri *De Spir. sancto*, ubi legitur, « superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum, » puto Græcum exemplar habuisse ἐπινοεῖσθαι, pro « superintelligi. »

(27) *Quanto.* Matth. vii, 11, ubi Græca ed. pro, ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ, habet : ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(28) *Quanto.* Luc. xi, 13. Græca ed. ὁ Πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ.

(29) *Accepturum.* Persimilia in libro *De Sp. S.* num. 10 legitur : « Unde » (inquit) et in Isaia ipse Deus cuidam dicit : « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. » Lege cætera num. 10 et 11, et cum his confer, quæ hoc in loco dictavit theologus noster, ut eundem utrobique auctorem agnoscas, et sex illa ipsa Scripturæ loca, quæ hic proxime affert, ibi etiam allata perspicias.

(30) *Plenus.* Codex, ἀναπλεώς. Lego, ἀνάπλεως.

(31) *Ponam.* Isa. xlv, 3.

(32) *Ideo.* Coloss. i, 9 et 10. Græca ed. pro περιπατοῦντες, habet, περιπατῆσαι ὑμᾶς, id est, « ut ambuletis. » At Didymus in lib. etiam *De Spir. S.* num. 10, legit « ambulantes. »

ιστην ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρωσικὴ καὶ πόσις, ἀλλὰ
 δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. »
 Οὐκ ἔλαθε δ' οὐδὲ τοῦτο καὶ Πέτρον. Ἀπολογούμε-
 νος γὰρ τοῖς αἰτιωμένοις τὴν συντυχίαν, ἣν ἐποιή-
 ατο πρὸς Κορινθίον, ἔφη. « Εἰ οὖν τὴν Ἰσην δωρεάν
 ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς, παρασχὼν τὸ ἅγιον Πνεῦμα,
 ὡς καὶ ἡμῖν ἐν ἀρχῇ· ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλύσαι
 τὴν θεόν; » Καὶ πάλιν. « Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς
 ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
 καθὼς καὶ ἡμῖν· καὶ οὐδὲν διέκρινεν μεταξὺ ἡμῶν τε
 καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίας τὰς καρδίας αὐτῶν. »
 Τῶτ' ἔστιν. Ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκχυσίς, ὡς
 ὂν τις εἶποι, ἡ ἀκατάσχετος καὶ ἀφθονος ἐπιφοίτη-
 σις αὐτοῦ, αἰτία προφητείας, καὶ ἀνακαινισμού, καὶ
 οὐρανίων ἀγαθῶν, καὶ τοῦ κατανοεῖν τὸ κάλλος τῆς
 θεϊκῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὡς γὰρ τῷ Ἀποστόλῳ δοκεῖ.
 « Ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη
 ἐστίν. » Ὅθεν καὶ πάλιν γράφει. « Ἡ γὰρ ἀγάπη
 τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐν Πνεύ-
 ματι ἁγίῳ. » Μιᾶς γοῦν οὐσης ἀγαθότητος τῆς ἐν
 ἐνάτῃ Τριάδος, πολλαὶ ἡμῖν ἀποτίκτονται ἀγαθότητες·
 ὡς περ ἀληθείας, καὶ δικαιοσύνης, καὶ σοφίας μιᾶς
 οὐσης (τῆς ἄνω φημί) κατὰ τὸ, « Δυνατὸς εἰ, Κύριε,
 καὶ ἡ ἀλήθειά σου κύκλω σου » (ἤτις [7 ἄ] ἐστίν
 ὁ μονογενὴς Θεὸς), καὶ κατὰ τὸ, « Μόνῃ σοφῷ
 θεῷ », πολλαὶ πληθύνονται ἡμῖν ἄνωθεν ἀληθεῖαι,
 καὶ δικαιοσύναι, καὶ σοφαί, κατὰ τὸ, « Ἀληθείας
 ἐκζητεῖ Κύριος. » καὶ, « Δίκαιος Κύριος, καὶ δι-
 καιοσύνας ἠγάπησε. » καὶ, « Πλήθος σοφῶν, σωτη-
 ρία κόσμου. » καὶ, « Συμπερευόμενος σοφοῖς, σοφὸς
 ἔση. » Σαφὲς οὖν, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τῇ ὑπάρ-
 ξει αὐτῆς, Πνεῦμα ἀγαθῶν, καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ
 ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα τοῦ ἀοράτου καὶ ἀσυνθέτου
 Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθίστηκεν.
 juxta illud : « Soli (41) sapienti Deo; » multæ tamen
 justitiæ, et sapientiæ, 165 juxta illud : « Veritates (42)
 exquirat Dominus; » et : « Justus (43) Domi-
 nus, et justitias dilexit; » et : « Multitudo (44) sapientium,
 salus mundi; » et : « Ambulans (45) cum

A et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vo-
 bis orantes, et postulantes ut impleamini agni-
 tione voluntatis ejus, in omni sapientia et intel-
 ligentia spiritali, ambulantes digne Domino, » hoc
 est, « digne divino Spiritu, » 164 ut manifestum
 est. Nam simul cum Spiritu Dei intelligi cœlestē
 interminatū regnū, utpote ab ipso non alienū,
 cum ea quæ habet Pater et Filius, habeat et ipse
 Spiritus, rursus per eandem Epistolam confirmat
 scribens : « Non est (33) enim regnū Dei cibus,
 et potus, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu
 sancto. » Id vero ne Petrum quidem latuit : expur-
 gans enim se illis qui eum accusabant, quod in
 consuetudinem Cornelii se dedisset, ait : « Si ergo
 (34) æqualem gratiam dedit ipsis Deus præbens
 B Spiritum sanctum, sicut et nobis in principio, ego
 quis eram qui possem prohibere Deum? » Et rur-
 sus : « Et cordium (35) cognitor Deus testimonium
 tribuit eis, dans Spiritum sanctum, sicut et nobis, et
 nihil discrevit inter nos, et illos, fide mundans corda
 eorum. » Id est, Spiritus sancti effusio (36), τὰ, ut
 sic loquar, coerceri non potest, et copiosa illius
 participatio, atque adventus, prophetiæ, et renou-
 vationis, et cœlestium bonorum causæ est, efficitque
 ut pulchritudo divinæ veritatis percipiatur. Ut enim
 Apostolo videtur : « Fructus (37) Spiritus, charitas,
 gaudium, pax est. » Unde et rursus scribit : « Cha-
 ritas (38) enim Dei diffusa est in cordibus nostris (39)
 in Spiritu sancto. » Cum ergo Trinitatis in unitate
 existentis una sit bonitas, multæ tamen nobis gi-
 gnuntur bonitates : sicut cum veritas, et justitiæ,
 et sapientia una sit (loquor autem de cœlesti), juxta
 illud : « Potens (40) es, Domine, et veritas tua
 (quæ est unigenitus Deus) in circuitu tuo, » et
 nobis desuper sunt, ac multiplicantur veritates, et
 C
 D
 E

(33) Non est. Non in Epist. ad Coloss. hæc leguntur, sed Rom. xiv, 17.
 (34) Si ergo. Act. xi, 17. Verba, « præbens Spiritum sanctum, » et « in principio, » addit explanationis causa, ex his, quæ duobus proxime superioribus versiculis, 15 et 16, leguntur. Eademque ipsa additamenta observabis a Didymo facta etiam in libro De Spir. S. num. 11, ubi hunc locum citat. Quod si ibi non legitur, « prohibere Deum, » ut hic, sed « prohibere Dominum, » nihil te moveat ista varietas : nam codex roster ms. ibi habet, « prohibere Deum. »
 (35) Et cordium. Act. xv, 8 et 9. Græca ed. bis habet vocem, αὐτοῖς, nempe habet, « dans ipsis Spiritum sanctum. » Sed Didymus eodem plane modo locum attulit cum hic, tum in lib. De Spir. sancto, num. 11.
 (36) Effusio, etc. In lib. De Spir. S. num. 11, « Effusio quippe Spiritus (inquit) causa existit prophetandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. »
 (37) Fructus. Galat. v. 22. In libro De Spir. S. num. 17 edita exemplaria ordinem verborum aliquantulum immutavit : habent enim : « gaudium, pax, charitas. » Sed omnem discrepantiam tollit codex noster ms., qui habet ibi : « Charitas, gaudium, pax : » quo modo legit Didymus etiam in commentariis in Psalmos, ad psalmum Lxvii, pag.

339 catenæ Corderianæ.
 (38) Charitas. Rom. v, 5. Græca editio habet non, « in Spiritu sancto, » sed, « per Spiritum sanctum. » Quin Didymus ipse locum hunc in tribus aliis hujus operis locis afferens (nempe segm. 23 a, 98 a, et 200 b) legit, « per Spiritum sanctum. » Verum eadem plane varietas occurrit etiam in libro De Spir. sancto : nam num. 11, bis hunc locum allegans, dictavit, « per Spiritum sanctum : » num. autem 17 dictavit, « in Spiritu sancto. »
 (39) Nostris. Quotiescunque in hoc opere totum istum versiculum profert, legit : « in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. » At in libro De Spir. S. num. 11 et 17, editio Veronensis habet, « in cordibus vestris... qui datus est vobis. » Codex vero noster ms. primo quidem in loco habet semel, « vestris, » et « vobis : » sed duobus aliis in locis non dissentit a lectione Græcæ editionis. Itaque puto ubique legendum esse : « in cordibus nostris... qui datus est nobis. »
 (40) Potens. Psal. Lxxxviii, vers. 9.
 (41) Soli. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.
 (42) Veritates. Psal. xxx, vers. 31 (seu 24).
 (43) Justus. Psal. x, vers. 8. Vide not. f, pag. 161.
 (44) Multitudo. Sap. vi, 26.
 (45) Ambulans. Prov. xi, 21 (seu 20), Com-

sapientibus, sapiens eris. » Manifestum est ergo, Spiritum Dei ex ipsa sui existentia esse Spiritum bonum, et Spiritum sapientiae, et veritatis, et Spiritum invisibilis et incompositi Dei Patris.

IX. Creatura non dicitur in Scripturis amatrix hominum, seu benigna in humanum genus : id enim proprio sensu ac stricto soli convenit consubstantiali Trinitati : namque amator hominum est Pater, qui « non usque in finem (46) nobis irascitur, neque in saeculum iratus manet, neque nobis facit secundum peccata, neque secundum iniquitates nostras retribuit, » juxta cii psalmum; et juxta Salomonem (47), qui ait : « Parcis (48) autem omnibus, quia omnia tua sunt, Domine amator animarum, » ut dictum est (49) : adeo ut hac etiam de causa noster et Dominus et Pater nuncupetur, quod paterna ejus cura, ac sollicitudo vi ac potentia temperetur. Dei enim nulla est denominatio magis propria, quam denominatio Patris, et amatoris hominum, et boni, et sancti. Amator hominum est Filius, qui propter nos, angustiarum mysticarumque ejus manuum opera (50) existentes, « semetipsum exinanivit formam servi accipiens. » Id testatur Tito scribens Apostolus his verbis : « Cum (51) autem bonitas, et amor in homines (seu benignitas) Salvatoris nostri Dei apparuit. » Quisquis vero illa omnia ipsi tribuerit, quae unigenito Deo conveniunt, plus ab eo accipiet, quam sperabat. Amator hominum est sanctus Dei Spiritus, juxta Sapientiam sic inquam : « Amator (52) enim hominum (seu benignus in humanum genus) est Spiritus sapientiae, et non liberabit 166 justum : » nec enim perditam humanam naturam neglexit, sed per semetipsum venit, dirigens nos in via, et omnem veritatem docens, et renovans nos, et divina nobis dona largiens; tantamque e supernis sedibus curam ejus, qui ad imaginem Dei factus est, suscepit, ut hanc quoque denominationem, veluti notam atque indicium eximiae suae bonitatis, habeat. Nam magna quidem elementa sunt caelum, terra, mare; magna quoque est rationalis creatura angelorum, et cujuslibet supernundanae potestatis : sed a nulla harum creaturarum nomen sumere (53) voluit Trinitas; cum e contrario ex ea bonitate, qua hominem prosequitur, φιλόανθρωπος, hoc est, amatrix hominum, seu benigna in homines, vocetur.

X. Creatura serva est Domini, qui eam affabre condidit, ac libertatem, quam ex se ipsa non habet, neque sibi ipse, nec aliis praebere potest; ait enim prophetia : « Omnia (54) serviunt tibi. » At

plutensis editio : Ὁ συμπεριφερόμενος σοφοῖς, σοφισθήσεται, id est, « qui circumfertur cum sapientibus, sapiens fiet. » Francofurtensis vero habet ut Didymus, nisi quod pro, ἔση, id est « eris, » habet ἔσται, id est « erit. » At Didymus in libro etiam *De Spir. S.*, num. 21, legit, « sapiens eris. »

(46) *Non usque in finem.* Ex Psal. cii, vers. 9 et 10. Codex mehdose οὐδ' εἰ. Emendo, ac lego, οὐδ' εἰς.

(47) *Juxta Salomonem.* In libro etiam *De Spir. S.* num. 54, Salomoni tribuit theologus noster librum Sapientiae : haec enim ibi legimus : « Necnon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, [codex nostrae bibliothecae : Necnon et Salomon inter multas gratias, hoc quoque a Domino munus accepit], ut sciret violentias spirituum, « non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus. » Quibus in verbis perspicuum

Θ. Ἡ κτίσις οὐ γέγραπται φιλόανθρωπος· ἴδιον γὰρ τοῦτο κυρίως μόνης τῆς ὁμοουσίου Τριάδος. Φιλόανθρωπος γὰρ ὁ Πατήρ « οὐχ ἕως τέλους ἡμῶν ὀργιζόμενος, οὐδ' εἰς τὸν αἰῶνα μηνίων, οὐδὲ ποιῶν ἡμῶν πρὸς τὰς ἀμαρτίας, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομιὰς ἡμῶν ἀνταποδιδούς, » κατὰ τὸν ρβ' ψαλμόν· καὶ ὡς Σολομὸν λέγει· « Φεῖδῃ δὲ πάντων, ὅτι πάντα σά ἐστι, Δέσποτα φιλόψυχε, » καθὰ εἴρηται· ὡς καὶ διὰ ταῦτα καλεῖσθαι ἡμῶν Δεσπότην τε καὶ Πατέρα, τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ τῇ δυνάμει κεκραμένης. Τῷ Θεῷ γὰρ οὐκ ἔστι πρόσρησις οικειοτέρα τῆς Πατρὸς, καὶ φιλοανθρώπου, καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἀγίου. Φιλόανθρωπος ὁ Υἱὸς, ὅς γε δι' ἡμᾶς, τὰ ἔργα τῶν σεπτῶν αὐτοῦ καινοτήτων χειρῶν, « ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφῇ δοῦλου λαθῶν », καθὰ Τίτῳ γράφει ὁ Ἀπόστολος· B « Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλοανθρωπία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ ἐπεφάνη. » Καὶ ὅστις ἂν ἀπονεύμῃ αὐτῷ, ὅσα πρέπει μονογενεῖ Θεῷ, λαθῶν πλέον ὢν ἤλπισεν ἀπέρχεται. Φιλόανθρωπον τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν Σοφίαν, οὕτω λέγουσαν· « Φιλόανθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, καὶ οὐκ ἀθωώσει δίκαιον. » Οὐ γὰρ παρῖθεν ἀπολλυμένην τὴν ἀνθρωπείαν [74 b] φύσιν· ἀλλ' ἐφοίτησε δι' ἑαυτοῦ, ὀδηγήσαν, διδάξαν πᾶσαν ἀλήθειαν, ἀνακαινίσαν ἡμᾶς, καὶ τὰ θεϊκὰ χαρίσματα δωρησάμενον, καὶ τοσαύτην τοῦ κατ' εἰκόνα θέμενον ἀνάκαθεν φροντίδα, ὥστε εἰς γνώρισμα τῆς ὑπερφουδῆ αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ ταύτην ἔχειν τὴν προσγορίαν. Μεγάλα μὲν γὰρ στοιχεῖα οὐρανῶς, γῆ, θάλασσα· μεγάλη δὲ λογικῆ κτίσις, ἡ ἀγγέλων καὶ πάσης ὑπερκοσμίου δυνάμεως· C ἀλλ' οὐκ ἀφ' ἑνὸς τούτων ἤξιώσεν, ἐκ δὲ τῆς πρὸς τὸν ἀνθρωπον ἀγαθότητος ἔχει ὄνομα τὸ φιλόανθρωπον ἡ Τριάς.

I'. Ἡ κτίσις, δοῦλη τοῦ τεχνησαμένου αὐτὴν Δεσπότητος καθέστηκεν, ἐλευθερίαν, ἣν ἀφ' ἑαυτῆς μὴ κέκτηται, οὕτε ἑαυτῇ οὐτ' ἄλλοις παρέχειν δυναμένη. Φησὶ γὰρ ἡ προφητεία· « Τὰ σύμπαντα, δοῦλα

D est citari a Didymo caput septimum libri Sapientiae, ubi legitur vers. 18 et 20 : Αὐτὸς γὰρ μοι ἔδωκεν... εἰδέναι... πνευματῶν βίας, id est : « Ipse enim mihi dedit... scire... spirituum violentias. »

(48) *Parcis.* Sap. xi, 27.

(49) *Dictum est.* Segm. 66 a.

(50) *Opera.* Locutiones Biblicae unicuique notae.

(51) *Cum.* Tit. iii, 4.

(52) *Amator.* Sap. i, 6. Graeca editio pro, δίκαιον, habet, βλάσφημον, id est « blasphemum : » quo modo legit ipse Didymus segm. 138 b.

(53) *Nomen sumere.* Nimirum Deus nusquam φιλάγγελος, exempli causa, id est, « angelorum amator » dictus fuit, sicut vocatus est φιλόψυχος, id est, « amator animarum, » et φιλόανθρωπος, id est « amator hominum. »

(54) *Omnia.* Psal. cxviii, vers. 91.

αί, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα μονονοῦχὲ δούλον οὐ γέ-
 γραπται, ἀλλὰ καὶ ὡς Δεσπότης καὶ φύσει ἐλευθερός,
 ἵθα ἐστὶ καὶ οἷς ἐπιφοιτᾷ, ἐλευθερίαν, ἣν ἔχει,
 παρέχει. Τὰ γὰρ ποιήματα μόνῃ τῆς δουλείας
 ὑπάγεται ζυγῷ· τὸ δὲ μὴ δούλον, οὐδὲ ποιήμα· τὸ
 ἢ μὴ ποιήμα, φύσει Θεός· οὐδὲν γὰρ ἐτὶ δούλον
 πρὸς τὸ μὴ δούλον γένος, καὶ οἱ ἔξω ἔφασαν. Μάρ-
 τυς δὲ τούτων πιστὸς ὁ Ἀπόστολος, γράφων Κοριν-
 θίους μὲν ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· «Ὁ δὲ Κύριος
 τὸ Πνεῦμα ἐστὶν· οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ
 ἐλευθερία·» Τιμοθέῳ δὲ· «Ὁὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ
 θεὸς πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ
 ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ·» Ῥωμαίοις δὲ· «Ὁὐ
 γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλὰ
 πνεῦμα υιοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· [75 a] Ἀββὰ,
 ὁ Πατήρ. Ὅστε οὐκ ἐστὶ εἰ δούλος, ἀλλὰ υἱός.» Καθά-
 ρως ὡν ἠλευθερώθημεν παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀκούσαντες·
 «Ὁὐκ ἐστὶ εἰ δούλος, ἀλλ' ἐλευθερός·» καὶ, «τῇ
 ἐλευθερίᾳ ἣ ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἠλευθέρωσεν·» οὕτω διὰ
 τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας καὶ δεσποτείας, ὑπὸ τοῦ Πνεύ-
 ματος ἐλευθερούμεθα, διὰ τοῦ μνημονευθέντος ῥή-
 ματος· «Ὁὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθε-
 ρία.»
 nium, liberi efficitur, ut ostendunt commemorata
 iam. »

ΙΑ. Ἡ κτίσις, ἣ τε νοερά καὶ αἰσθητή, ὑπουργεῖ,
 οὐκ ἐπιτάττει ἀφ' ἑαυτῆς, ὡς περὶ τῶν ἀγγέλων
 λέγει· «Δυνατοὶ ἰσχυῖ, ποιῶντες τὸν λόγον αὐτοῦ.»
 Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ αὐθεντικῶς προφή-
 ταις καὶ ἀποστόλοις προστάττει, ὡς Θεὸς καὶ Δε-
 σπότης, καθὰ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις κεφαλαίοις ἀπο-
 κειθῆι.

ΙΒ. Ἡ κτίσις ἐνδυναμοῦται ὑπὸ τῆς παναλοῦς
 καὶ πανδυναμῶν θεϊκῆς ἰσχύος, οὐκ ἐνδυναμοῖ δὲ αὐ-
 τή. Τῇ γὰρ αὐτῇ διαρκούσαν ἐδέξατο δύναμιν, καὶ
 μεταδίδουσι τοῖς συνδούλοις οὐ σθένει. Τὸ δὲ γε
 Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τῇ γενίμῳ, καὶ θρηπτικῇ, καὶ
 ἀνεκλείπτῳ αὐτοῦ ἰσχυῖ ἐνδυναμοῖ, ἐπειδὴ κτίστης,
 καὶ οὐ κτίσμα τυγχάνει. Ὁ γὰρ Σωτὴρ ἐν ταῖς Πρά-
 ξει φησὶν· «Ὑμεῖς δὲ λήψασθε δύναμιν, ἐπελθόν-
 τος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς·» ὡς δῖχα τῆς
 αὐτοῦ ἐπιφοιτήσεως, οὐδεμιᾶς ἡμῖν πρὸς τὸν Θεὸν
 δυνάμεως, ἣ ἐλπίδος ὑπαρχούσης. Κατανοητέον δὲ
 πρὸς τούτω, ἐν μὲν, ὅτι τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου

(55) *Servum genus.* Poeta alicujus sententiam
 esse existimo : si enim voculam γὰρ detraxeris,
 reliquus erit iamhus iste senarius :

Οὐδὲν τὸ δούλον πρὸς τὸ μὴ δούλον γένος.
 Ea vero locutio, δούλον γένος, Euripheia est : ut in
 illo versu :

Ἐλεγχον· οὕτω γὰρ κακὸν δούλον γένος.

Et in hoc altero ejusdem poetae :

Φεῦ! Φεῦ! Τὸ δούλον ὡς ἀπανταχῇ γένος, κ. τ. λ.

(56) *Dominus.* II Cor. III, 17.

(57) *Non enim.* II Tim. I, 7.

(58) *Servitutis.* Græca editio pro, δουλείας, habet,
 ἐκλείας, id est timoris.

(59) *Nec enim.* Rom. VIII, 15, usque ad vocem,
 «Pater.»

(60) *Itaque.* Ista huc translata sunt ex Epist. ad
 Galat. IV, 7. Nisi suspicari malimus Didymum
 duo Pauli loca dictasse, librarium vero ex duo-

A vero Spiritus sanctus non modo dicitur in Scriptu-
 ris servus, sed etiam ut Dominus, et natura liber, ibi
 describitur, et iis, quos adventu suo dignatur, li-
 bertatem, quam habet, impertitur. Nam solæ crea-
 turæ servitutis jugo subduntur. Quod autem non
 est servum, ne creatura quidem est : quod vero
 non est creatum, natura Deus est : etenim « ser-
 vum genus (55) nihil ad eum qui servus non sit, »
 ut profani quoque dixerunt. Hujus rei testis est fide
 dignus Apostolus scribens Corinthiis quidem in se-
 cunda Epistola : « Dominus (56) autem Spiritus
 est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas, »
 Timotheo autem : « Non enim (57) dedit nobis
 Deus spiritum servitutis (58), sed spiritum fortitudi-
 nis, et dilectionis, et emendationis; » Romanis
 vero : « Nec enim (59) accepistis spiritum servitu-
 tis iterum in timore, sed spiritum adoptionis, in
 quo clamamus, Abba, Pater. Itaque (60) jam **167**
 non es servus, sed filius. » Sicut ergo liberavit
 nos Filius, cum dictum nobis sit : « Jam non es
 servus, sed liber; » et : « Libertate (61), qua Fi-
 lius vos liberavit, » ita etiam a Spiritu, quod eam-
 dem cum Filio essentiam habeat, idemque domi-
 verba : « Ubi autem Spiritus Domini, ibi liber-

XI. Creatura cum intelligibilis, tum sensibilis
 ministrat, non præcipit ex seipsa; sicut de an-
 gelis testatur Scriptura : « Potentes (62) virtute,
 facientes verbum illius. » At Spiritus sanctus Dei
 sua ipsius auctoritate prophetis, et apostolis præci-
 pit ut Deus, et Dominus, sicut in iis, quæ subji-
 cientur, capitulis ostendetur.

XII. Creatura ex validissima, et omnipotenti vir-
 tute divina vim ac robur accipit; sed ipsa vim ac
 robur non impertitur; tantam enim accepit vim,
 quanta ipsi sufficit, eamque conservis communicare
 non valet. At Spiritus Dei secunda sua, et nutri-
 cante, et indeficiente virtute corroborat; quia
 creator est (63), non creatura: Salvator enim in
 Actis ait : « Vos autem (64) accipietis virtutem,
 superveniente Spiritu sancto in vos; » quod nempè
 sine ejus adventu (65) nulla nobis ad Deum sit vis,
 aut spes. Animadvertendum vero etiam est, duo
 alia his verbis significari; primo quidem, Spiritus

D bus unum conflasse. Nimirum ita legendum esse
 conjicio : Ῥωμαίοις δὲ· Οὐ γὰρ ἐλάβετε... Ἀββὰ
 (aut Ἀββὰ), ὁ Πατήρ. Γαλιταῖς δὲ· Ἐξαρπέστετε
 ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας
 ὑμῶν, κράζον· Ἀββὰ, ὁ Πατήρ. Ὅστε οὐκ ἐστὶ εἰ
 δούλος, ἀλλ' υἱός.

(61) *Libertate.* Galat. v, 1. Græca editio pro, ὁ
 Υἱός, habet, Χριστός.

(62) *Potentes.* Psal. cii, vers. 20.

(63) *Creator est.* In libro etiam *De Spiritu sancto*
 num. 31, Spiritum sanctum Creatorem esse probans
 affert Christi verba in Actis a Luca relata : « Acci-
 pietis virtutem, » etc.

(64) *Vos autem.* Act. I, 8. Biblia pro ὑμεῖς δὲ,
 habent ἀλλά. Vide not. 18, pag. 30, et notas ad
 segm. 113 a.

(65) *Adventu.* Itane roqueretur qui de divinæ gra-
 tiæ necessitate perperam sentiret?

sancti adventum ex propria illius auctoritate factum esse; deinde vero Spiritum sanctum, suum ipsius adventum non nuntiasset, sed ab ipso magno Deo et Salvatore prænuntiatum fuisse. Itaque rursus ait: « Vos autem (66) sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto. » Virtutem vero intelligit Spiritus sancti. Et Paulus Romanis ea scribit, quæ admirari, ut par est, aut interpretari nemini, multoque minus cursim hæc afferenti, facile est: « Habeo (67) igitur fiduciam, inquit, in Christo Jesu ad Deum: non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo et opere, in obedientiam gentium, in virtute signorum **168** et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti. »

XIII. Creatura non semper verax est, sed de suo id habet, ut et animi mutationi obnoxia sit, et aliquando mentiat. Talis inter creaturas carnis expertes (68) est diabolus: de carneis vero scriptum est: « Omnis (69) homo mendax; » et: « Perdes (70) omnes qui loquuntur mendacium. » Quin ethnici quoque scripserunt:

Nec enim mendacibus pater Deus erit auxiliator.

De sanctis vero, puta de apostolis (71), ait Paulus: « Sed (72) cum vidi, quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ (73) coram omnibus, » quæ dixit. Revera enim solius divinæ naturæ est nunquam a veritate recedere. Ideo Hebræis Paulus ita scripsit: « Ut (74) per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, validum solatium habeamus qui confugimus ad tenendam propositam spem. » Communio autem Spiritus sancti, qua communem cum Patre et Filio naturam habet, communio est quoad omnia, atque adeo etiam quoad hoc, ut nisi vera loqui non possit. Nam Spiritus veritatis Dei est, ut antea dictum fuit, et a voluntate Patris et Filii et sui ipsius loquens, una et semetipso non loquens, sicut de ipso testatus est Filius, cum inquit: « A semetipso (75) non loquetur. »

XIV. Creatura nihil habet quod denominetur veritas (76), eo quod una sit divina veritas, sicut

(66) *Vos autem.* Luc. xxiv, 49. Græca editio, ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ. Vocem vero, « Jerusalem, » Vulg. interpres omittit ut Didymus.

(67) *Habeo.* Rom. xv, 17, 18 et 19. Græca editio, καύχησιν, pro, πεποιθήσιν. Et, τὰ πρὸς Θεόν, pro, πρὸς τὸν Θεόν. Et, τομῆσω, pro, τομῶ. Et, Πνεύματος Θεοῦ, pro, Πνεύματος ἁγίου.

(68) *Carnis expertes.* Simili modo in Commentariis in *Psalms* locutus est Didymus ad psal. ix, vers. 18. Ἀμαρτωλούς, inquit... καλεῖ, οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ δυνάμεις ἀσάρκους, id est: « Peccatores... vocat (Psaltes) non modo homines, sed et carnis expertes potestates. »

(69) *Omnis.* Rom. iii, 4.

(70) *Perdes.* Psal. v, vers. 6, seu 7.

(71) *De apostolis.* Vide not. 3, pag. 435. Nempe apostolorum vocabulum latiori significatione hic accipitur, præsertim cum horum, de quibus Didymus ac Paulus loquuntur, unus fuerit Barnabas; Didymus vero ipse in *Enarr. in Epist. I Petr.* cap. 1, apostolorum vocabulum strictiori sensu accipiens,

Πνεύματος κατ' ἐξουσίαν σημαίνει γεγενῆσθαι ἕτερον δὲ, ὅτι οὐκ αὐτάγγελος ἦλθεν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος προεμνηύθη. Καὶ αὐθις οὖν λέγει: « Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει, ἕως οὗ [75 b] ἐνδύσηθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ Παῦλος γράφει Ῥωμαίοις, ἃ θαυμάσαι, ἢ ἐρμηνεύσαι ἀξίως, μάλιστα ἐξ ἐπιδρομῆς, οὐδενὶ εὐπετές· « Ἐχω οὖν πεποιθήσιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐ γὰρ τομῶ τι λαλεῖν, ὃν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημάτων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. »

II'. Ἡ κτίσις οὐκ ἀληθεύει ἀεὶ· ἀλλ' ἐξ οικείας γνώμης ἔχει τροπῆς μέρος καὶ τὸ ψεύδεσθαι ποτε. Ὡς ἐν μὲν ἀσάρκους, ὃ διάβολος· ἐν δὲ σαρκίνοις, καθὼ γράφει: « Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης. » καὶ, « Ἀπολείς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. »

Ὁὐ γὰρ ἐπὶ ψεύδεσσι Πατὴρ Θεὸς ἔσσει·
[ἀρωγός·

ἔγραψαν καὶ οἱ ἔξω. Ἐν δὲ ἁγίοις, ὡς Παῦλος περὶ τῶν ἀποστόλων ἔφη· « Ἄλλ' ὅτε ἴδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Κηφᾷ ἐμπροσθεν πάντων, » ἃ εἶπεν. Ὡς ἀληθῶς γὰρ. μόνης θεϊκῆς φύσεως τὸ ἀεὶ ἀψευδεῖν. Διὸ Ἑβραίοις ἐπέστειλεν: « Ἴνα, φησὶν, διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Ἡ δὲ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κοινωνοῦσα τῇ φύσει τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, κοινωνεῖ εἰς ὅλα, ἐτι μὴν καὶ εἰς τὸ ἀψευδεῖν. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς προελέχθη, τῷ ἐνὶ θελήματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑαυτοῦ λαλοῦν, καὶ ἄφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλοῦν, ὡς ὁ Υἱὸς αὐτῷ ἐμαρτύρησεν. εἰπὼν· « Ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλεῖ. »

ΙΔ'. Ἡ κτίσις οὐδὲν ἔχει προσαγορευθὲν ἀλήθεια, διὰ τὸ μίαν εἶναι θεϊκὴν [76 a] ἀλήθειαν, ὡς μία

affirmet, « inter eos, qui Christi Evangelium sunt secuti, » neminem « apostolis celsiorem esse fide et conversatione. »

(72) *Sed.* Galat. ii, 14. Græca editio, εἶδον, pro, ἴδον. Illam vero Pauli querimoniam adversus Cephæ scite appellat Tertullianus lib. primo contra Marcionem, cap. 20, « solius conversationis, placituræ postea accusatori suo, reprehensionem. »

(73) *Cephæ.* Græca editio, τῷ Πέτρῳ. Sed Vulg. interpres legit « Cephæ, » ut Didymus. Utrum vero Cephæ iste sit Petrus apostolorum princeps, an vero unus e lxx discipulis, ut vetustis etiam temporibus non pauci opinati sunt, neminem non est inquirere. Multi jam de hac re scripserunt nostra etiam ætate. Lege Hieron. lib. ii in *Ep. ad Galat.* cap. ii, pag. 408 ed. Veronensis, et ibidem Valarsii notas.

(74) *Ut.* Hebr. vi, 18.

(75) *A semetipso.* Joan. xvi, 13.

(76) *Veritas.* Cod., ἀληθεία. Lege, ἀλήθεια, vel ἀλήθειαν.

ἔστιν ἡ ἀγνότης, καὶ ἡ ἀγαθότης, ἀφ' ἧς ἐκάστοις ἡμῖν ταῦτα ἐφήκειν ὁμολογοῦμεν. Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα ἀλήθεια προσηγορεύεται, καθὰ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς μιᾶς ἐστὶ θεότητος, οὐδὲν ἔχον πολυσχιδῆς, ἢ διαφωνοῦν. Μαρτυρεῖ δὲ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ ὁ Υἱός, λέγων· « Πάτερ, ὁ Λόγος ὁ σὸς, ἀλήθεια ἐστὶ· » καὶ πάλιν· « Ἐγώ· εἰμι ἡ ζωὴ, καὶ ἡ ἀλήθεια. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς προελέχθη.

16. Ἡ κτίσις οὐκ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ· ὑπερβαίνει γὰρ αὐτὴν· καὶ οὐδὲν πρὸς τοιαύτην εἶδῃσιν ὀρμησαι τολμᾷ, κἄν ἢ τῶν εὐδοκίμων· ἐπειδὴ γινῶναι τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀάμπαν ἀδύνατον τῇ μὴ οὐσῃ τῆς αὐτῆς φύσεως, καὶ τὴν αὐτὴν γινῶναι τῷ Θεῷ κεκτημένη· ὡς ἐδίδαξεν ὁ Σωτήρ, εἰπὼν ἐν Ἰωάννῃ· « Ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ· » καὶ ὡς ἔγραψεν Πέτρος· « Ἔστιν ἃ νῦν ἀναγγέλλει ὑμῖν, διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς Πνεύματι ἁγίῳ, ἀποσταλέντι ἀπὸ οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. » Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα ὅτι ἐπίσταται, ὡς ἐμοῦσιος Θεός, ὁ Ἀπόστολος Κορινθίοις ἐπέστειλεν, ὡς προεῖρηται. Καὶ πάλιν τὴν μεγαλειότητα τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα παριστῶν, ἰσῶρόπων ἐκεῖνῳ γράφει· « Ὁ δὲ ἔρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. » Καθὰ γὰρ μέγα τι λέγων περὶ τοῦ Πατρὸς, εἶπεν εἰδέναι αὐτὸν τοῦ Πνεύματος τὸ φρόνημα· οὕτω τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν τῆς φύσεως καὶ θελήσεως, καὶ τὴν ἰσότητα τῆς ἀξίας καὶ δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος παριστῶν, ἔγραψε μόνον αὐτὸ εἰδέναι τὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὰ βῆθη αὐτοῦ ἔρευνῶν, καὶ τὰς ἀγνώστους ἐκεῖνου νοήσεις, ἃς χρῆ, καὶ ἡνίκα [76 b] δεῖ, τοῖς ἀξίοις ἐκφαίνειν. Τὸν δὲ Πέτρον, ὡς προεῖρηται, γράφει· Ἀπεστάλη ἀπ' οὐρανοῦ τὸ Πνεῦμα· νεφέσῳ, ὡς τρόπων κείται τὸ, Ἀπεστάλη ὁ Υἱός. Ὡς Λόγος γὰρ ἐκεῖνος, καὶ τοῦτο ὡς ῥῆμα καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλη. Καὶ διὰ τὸ εἰδέναι, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγόμενα, λέγεται καὶ παρὰ

A una est sanctitas, et bonitas, a qua singulis nobis hæc provenire constemur. At Spiritus sanctus veritas denominatus est, sicut Pater et Filius· quoniam ejusdem cum ipsis est, atque unius deitatis, nihilque habens multiformum, aut dissonum. Ac de Patre quidem, et de se ipso id testatur Filius inquiring : 169 « Pater (77), Verbum tuum veritas est. » Et rursus : « Ego (78) sum vita, et veritas. » De Spiritu sancto autem, ut antea (79) dictum est.

XV. Creatura non novit quæ sunt Dei; ipsam enim excedunt : et nullo modo in hujusmodi cognitionem ea tendere ac niti audeat, quamvis ex electorum numero fuerit : nec enim fieri ullo modo potest, ut ea, quæ non sit ejusdem naturæ, eamdemque cognitionem non habeat cum Deo, noscat illa, quæ Dei sunt; sicut Salvator docuit, cum ait in Joanne : « Servus (80) nescit, quid faciat dominus ejus; » et sicut scripsit Petrus : « Quædam (81) sunt, quæ nunc annuntiat vobis per eos qui evangelizaverunt vobis Spiritu sancto misso de cælo, in quæ (82) desiderant angeli prospicere. » At vero Spiritus sanctus novit ut consubstantialis Deus, juxta Apostolum ad Corinthios (83) scribentem, ut antea dictum est. Ac rursus ut majestatem Spiritus, ejusque cum Patre æqualitatem confirmet, illum huic æquiparat scribens : « Qui (84) autem scrutatur corda, scit quid desideret (aut sapiat) Spiritus. » Nam sicut cum vellet magnum aliquid de Patre dicere, dixit eum nosse, quid desideret Spiritus; ita cum vellet naturæ voluntatisque communionem, ac dignitatis, et potentie æqualitatem, quam cum Patre habet Spiritus sanctus, confirmare, scripsit, ipsum solum nosse quæ sunt Patris, ac ejus profunda scrutari, et ignotas ejusdem Patris cogitationes, quas oportet, et quando 170 oportet, iis qui digni sint, manifestare. Quod autem Petrus scripsit, ut antea dictum est, missum esse de cælo Spiritum, id eo modo accipiatur, quo intelligitur illud : Mis-

(77) Pater. Joan. xvii, 17. Vide not. 96, pag. 160.

(78) Ego. Joan. xiv, 6.

(79) Antea. Segin. 56 a.

(80) Servus. Joan. xv, 15.

(81) Quædam. In prima Petri 1, 12. Biblia caret voce, ἔστιν, quam a Didymo additam puto ad breviam locum, atque indicanda simul quæ in Petri textu antecedunt. Pro, ἀναγγέλλει, habent, ἀνηγγέλη, et pro, Πνεύματι, habent, ἐν Πνεύματι. Versiculum hunc bis offert in libro *De Spiritu sancto*, num. 26 et 40. Primo quidem in loco eum tribuit Apostolo, et voculam ἐν omittit : sic enim habet : « Sed et Apostolus loquitur : « Quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos, qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis. » Et in libro, qui Sapientia inscribitur [cod. noster m. s. habet : et in Sapientia, quæ inscribitur πανάρητος] ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens [cod. noster, grates Deo referens] destinatur. » In altero autem loco eum Petro tribuit. « Sed et in Epistola Petri, inquit, Spiritus sanctus esse Christi Spiritus comprobatur. « Scrutantes, » inquit, « et inquirentes » [cod. noster : exquirentes], id est prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior, in quod et quale [cod. noster, aut quale] tempus significabat is, qui in eis erat, Spiritus Christi testi-

ficans in Christo passiones, et ea, quæ post erant secutura [cod. noster : quæ erant subsecutura] decreta : in [deest vocula, in, in nostro codice] quibus revelatum est : quia [cod. noster : quoniam] non sibi, sed nobis ministrabant ea, quæ nunc annuntiata sunt vobis per Spiritum sanctum. » Vide Didymi enarrationem in primam Petri ad hunc locum.

(82) In quæ. In Didymi enarratione ad hæc verba legitur : « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » legatur, non « in quem. » Et sic exponitur. Si quis existimaverit, » etc. Conjectio autem, Didymum dictasse, « in quæ : » Latinum vero interpretem ex Vulgata translatione posuisse, « in quem, » ac de suo addidisse verba illa : « notandum quod, » etc., ut lector melius intelligeret quæ subjungit Didymus.

(83) Ad Corinthios. I Cor. ii, 11.

(84) Qui. Rom. viii, 27. S. Augustinus in libro contra sermonem Arianorum, cap. 25, vertit : « scit quid Spiritus sapiat. » Vulgatus interpres, et Hieronymus in Didymi libro *De Spir. sancto*, pro, « sapiat, » vertunt, « desideret : » sic enim in eo libro legitur num. 27 : « Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [legendum puto, quoniam, ut scriptum est in nostro codice] secutum Deum postulat pro sanctis. »

sus est Filius. Iste enim missus est ut Verbum, ille autem ut dictum (85), et Spiritus Dei. Ideo vero hujusmodi voces adhibitæ sunt, ut quæ a Christo, aut a Spiritu sancto dicuntur, ea dici etiam a Patre neque ignorat Spiritus sanctus, nec mittitur ut servus, aut venit quasi Dei adversarius (87).

XVI. Creatura non videt Deum et Patrem ita uti est; ab altera enim natura capi id non potest, nec sustineri: ac de ipsa intelligendum est illud: « Nemo (88) videbit faciem meam, et vivet. » In Scripturis vero interdum quidem Filius solus, interdum autem solus Spiritus sanctus videre dicitur, aut nosse Deum Patrem; eo quod in unitate Deitatis sit Trinitas: ut cum Salvator apud Joannem ait: « Non quia (89) Patrem quisquam vidit, nisi is qui est ex Deo: hic vidit Patrem. » Est autem ex Deo secundum naturam cum Filius per generationem, tum Spiritus sanctus per processionem. Et rursus cum ait: « Nec enim (90) Patrem quis novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit. » Et quando peculiariter de Spiritu sancto illa Paulus Corinthiis (91) scribit, quæ antea dicta sunt. Et cum Isaias propheta ait: « Spiritus (92) sapientiæ, et intellectus, Spiritus scientiæ, et pietatis. » Sed nonne a Matthæo, inquit, scriptum est ex persona Salvatoris: « Videte (93) ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis, quod angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est. » Utique. At vident, **171** non quantus, et qualis est Deus, sed quantum ipsi capaces sunt (94). Unigenitus autem et Spiritus sanctus, ob identitatem deitatis, vident ita uti est quantitas et formæ expers Deus.

XVII. Creatura rationalis cum renovationem et adoptionem consequitur, illam hisce donis omnipotens gratia Spiritus sancti dignam facit; quia non creatura is est, sed Deus, qualis ille est, qui primum eam creavit.

XVIII. Quælibet creatura cum visibilis, tum invisibilis, laudare et superexaltare Deum in sæcula

(85) *Dictum... Dei.* Vide superius paginam 147. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 28 et 29 Spiritum sanctum vocat « sermonem Dei, » ni fallor. « Isaias quoque, inquit, cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisse, Spiritus sancti imperio prophetasse perhibetur. » Ubi vir clariss. Vallarsius conjicit pro, « Spiritus sancti imperio, » legendum esse, « Spiritus sanctus per eum. » Ego codicis nostri lectionem secutus sum, qui habet: « Spiritus sancti imperio. »

(86) *Ut servus.* De missione Filii, ac Spiritus sancti similia dictavit Didymus in lib. *De Spir. sancto*, num. 25, 26, 30 et 31. Ibi enim copiosius de hac re agit. Ita num. 30 ait: « Missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius [rectius codex noster: non alienus], nec disjunctus a Filio intelligatur. »

(87) *Dei adversarius.* Vel, semideus. Utrumque enim valet vox, ἀντίθεος. Primiæ significationis exemplum nobis præbet Christianus ille poeta, quem Irenæus in primi libri cap. 15, « divinum senem, veritatisque præconem » vocat, in eo versu:

Ἐχωρ σε πρόδρομον ἀντιθέου παρουρητίας.

τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ ἐν θέλημα, τὰ τοιαῦτα κείται ῥήματα. Οὕτε γὰρ ἀγνοεῖ, ἢ πέμπεται ὡς δούλον· οὕτε ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ, ἢ ποιεῖ, ἢ ἔρχεται ὡς ἀντίθεον. νοηρίμους: quod una sit eorum voluntas. Nam (86), neque a semetipso aut loquitur, aut operatur.

ΙΓ'. Ἡ κτίσις οὐχ ὁρᾷ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα οὐτως ὡς ἔστιν· ἐτέρᾳ γὰρ φύσει τοῦτο ἀχώρητον καὶ ἀβάστακτον ὑπάρχει· καὶ πρὸς αὐτὴν ἔστι τὸ, « Οὐδεὶς ὄψεταί μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται. » Αἱ δὲ Γραφαὶ λέγουσι, ποτὲ μὲν τὸν Υἱὸν μόνον, ποτὲ δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μόνον ὁρᾶν, ἢ εἰδέναι τὸν Θεὸν Πατέρα, ἐπειδὴ ἐν μονάδι θεότητος ἡ Τριάς· ὡς ἡνίκα ὁ Σωτὴρ παρὰ Ἰωάννη λέγει· « Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα. » Ἔστι δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς γεννητικῶς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτικῶς. Καὶ πάλιν· « Οὐδὲ γὰρ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Καὶ ὡς ἔταν ἰδικῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς προελέχθη, Παῦλος Κορινθίους γράφει. Καὶ ὡς Ἡσαίας προφητεύει· « Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. » Οὐ γέγραπται οὖν, φησὶ, Ματθαίω ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, « Ὅρατε, μὴ καταφρονήσητε ἐνδὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντός βλέπουσιν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς; » Ναί· ἀλλὰ βλέπουσιν, οὐχ ὅσος καὶ οἶός [77 a] ἔστιν ὁ Θεός, ἀλλὰ καθ' ὅσον αὐτοὶ χωροῦσιν. Ὁ δὲ Μονογενὴς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, ὁρῶσιν οὕτως ὡς ἔστιν ὁ ἀμεγέθης καὶ ἀνσίθεος Θεός.

ΙΖ'. Ἡ κτίσις ἢ λογικὴ, ἔταν ἀξία γένηται ἀνακαινισμού καὶ υιοθεσίας, ὑπὸ τῆς πανδυνάμου χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος τούτων ἀξιοῦται· ἐπειδὴ οὐ κτίσμα, ἀλλὰ Θεός ὑπάρχει, οἷος ὁ κτίσας τὸ πρῶτον.

ΙΗ'. Ἡ κτίσις πᾶσα, ὁρατὴ καὶ ἀόρατος, ὀνομαστὴ προστάττεται ὑπὸ τῶν τριῶν παίδων Ἀνανία, Ἀζα-

Alterius Pindarus in *Pythiis* od. 3 et 4, Homerus, alii. Vide segm. 182 a, et 186 a.

(88) *Nemo.* Exod. xxiii, 20. Citat sensum: Græca enim editio habet: Οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.

(89) *Non quia.* Joan. vi, 46. Græca editio, παρὰ τοῦ Θεοῦ, pro, ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(90) *Nec enim.* Matth. xi, 27, et Luc. x, 22. Sensus citat, non verba. Vide not. 70, pag. 72. Cæterum S. etiam Athanasius in sermone majori *De fide*, num. 28, legit: Καὶ ᾧ ἐὰν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ.

(91) *Corinthiis.* Ep. I, cap. II, vers. 11.

(92) *Spiritus.* Isa. xi, 2.

(93) *Videte.* Matth. xviii, 10.

(94) *Capaces sunt.* Didymus de visione, qua Deus a beatis mentibus videtur rectissime sensisse, apparet tum ex hoc, aliusque similibus locis a me in *Epistola ad Archimundum præsulem* allatis (*infra*), tum etiam ex his, quæ is dictavit enarratione in *primam Joannis* ad ea capituli III verba, « Videbimus eum sicuti est, » et alia cap. IV: « Deum nemini vidit unquam. »

ρία, καὶ Μισαήλ, ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ καμίνῳ ἀποθε-
θέντων, ὑμνεῖν καὶ ὑπερυψοῦν τὸν Θεὸν εἰς τοὺς
αἰῶνας· ἐτι δὲ καὶ τὰ Χερουβὶμ καὶ ὁ θεῖκος θρόνος,
ὃς ἐνταῦθα νοεῖται τὰ Σεραφίμ, δοξάζει, ὅτι ὄντα
καὶ αὐτὰ μέρος τῆς κτίσεως. Ἐφασαν γὰρ οἱ αὐτοί·
« Εὐλογημένος εἶ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ· »
καὶ πάλιν, ἀντὶ τοῦ μνημονεῦσαι τῶν Σεραφίμ· « Καὶ
εὐλογημένος εἶ ἐπὶ θρόνου τῆς βασιλείας σου, καὶ
ὑπερόψωντος, καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. »
Ὁμοίως καὶ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ, ἐνεργουμένου ὑπὸ τοῦ
ἁγίου Πνεύματος, ἐν ββ' καὶ ἐν ρμγ' ψαλμῷ, παρα-
καλεῖται ἡ κτίσις αἰνεῖν τὸν Κύριον. Τὸ δὲ ἅγιον
Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς, οὐ συνεμνημονεῦθη· ἐπειδὴ
καὶ αὐτὸ, οὐ δημιούργημα, ἀλλὰ δημιουργός· οὐδὲ
τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ τῶν ὀνομαζόμενων καὶ ὑπ'
αὐτῶν τῶν Σεραφίμ ἐστὶ, τῶν σὺν πολλῶν φόβῳ
περιστώτων τὸ θεῖκον βῆμα, καὶ συγκαλυπτῶ-
των ταῖς πτέρυξιν αὐτὰ, καὶ ἀμοιβαθῶν ἀνταναφω-
νῶντων ἀσιγήτους στόμασι, καὶ ἀκαταπαύστῳ φωνῇ,
τρίτον, Ἅγιος, διὰ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις· ἄπαξ,
Κύριος, διὰ τὴν μίαν κυριότητα. [77 δ] ἄπερ
ὅτι μάλιστα δείκνυσι τὴν θεότητα τοῦ πανυμνήτου
Πνεύματος. Μακεδονιοὶ δὲ, φυλαττόμενοι, καὶ οἷον
δεδουκότες, μὴ περὶ αὐτοῦ ἢ προσήκοντά ποτε λέ-
γοντας ὀφθῶσιν, ἢ ἀπρόσχηκα προέμενοι λάθωσιν, ἐπι-
βαίνουσιν, ἀνευ δικῆς αὐτοῖς ἐπιτρέποντες, καὶ τῷ
κεφαλαίῳ τῷδε, ὅπλα παντοδαπά κινῶντες, τοὺς
ἀκολάστους λόγους, καὶ φάσκοντες συναρπακτικῶς.
Γέγραπται, φησὶν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγα-
θὸν ψαλμός· τῷ Θεῷ ἡδυνθεῖ αἴνεσις· » καὶ, « Ἀγα-
θὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ
ὄνοματι σου, Ὑψίστε. » Οὐδαμῶς δὲ ἤθθεν εὐρίσκει-
μεν· Αἰνεῖτε τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀπαντητέον δὲ αὐ-
τοῖς οὕτως· Εἰ περὶ τοῦ Πατρὸς δέχεσθε, ὡς προεκο-
μίσατε φωνάς, ἐκβάλλετε τὸν Υἱόν· εἰ δὲ περὶ τοῦ
Υἱοῦ, τὸ ἐναντίον· ὁπότε καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Κύ-
ριός ἐστι τε καὶ γέγραπται· καὶ ἀδελφὸν περὶ ποίας
ὑποστάσεως γέγραπται νῦν τὸ « Κύριος. » Σκοπεῖτε οὖν,
εἰ μὴ τοῦναντίον αὐτοῖς ἐχρήσασθε. Τὸ δὲ ἅγιον
Πνεῦμα ὅτι οὐχ ὕμνεῖ, ἐπειδὴ μὴ κτίσμα ἐστίν,
συνυμνεῖται δὲ, τῷ Θεῷ Πνεῦμα ὑπάρχειν, ῥῆθον κα-
ταμαθεῖν, ἀπὸ τε τοῦ συντάττεσθαι αὐτῷ, καὶ ἀπὸ
τοῦ τοὺς τρεῖς παῖδας, καὶ τὸν Ἱεροφάντην, πᾶσαν
τὴν κτίσιν κατ' ὄνομα ὑμνεῖν παρακελεύεσθαι, οὐ μὴν

(95) *Nominatim*. Codex, ὀνομαστῆ. Lego ὀνομα-
στῆ.

(96) *Jubetur*. Hoc argumentum alii etiam Patres usi
sunt, ut Athanasius, et Cyrillus Alexandrinus in
Thesaurō tom. V, pag. 169.

(97) *Anania*. In Græca, Ἀνανία, pro Ἀνανίου. Simi-
li modo in commentariis in *Psalms* ad vers. 2
psalmi cxi dixit ipse Didymus : τοῦ Ἠλία, ἢ τοῦ
Ἱερεμῆα. Hic tamen alias, nempe segm. 107 a di-
xit Ἀνανίου.

(98) *Benedictus*. Dan. iii, 54 (seu 55). Complut.
ed. ἐπὶ Χερουβείμ.

(99) *Et benedictus*. Dan. iii, 55 (seu 54). Vulga-
tus interpres legit ut Didymus. Sed Græca Biblia
addunt vocem δόξης post vocem θρόνου. Ac præter-
ea pro ὑπερυψούμενος, habent ὑπερένδοξος.

(1) *In centesimo secundo*. Hoc ipso argumento
Macedonios obiter refellit Didymus in commenta-
riis in *Psalms* ad psalmi cii versiculum 20, qui sic
se habet : « Benedicite Dominum, omnes angeli, »

A nominatim (95) jubetur (96) a tribus pueris Ana-
nia (97), Azaria et Misaele, in Babylonica fornace
depositis. Quin etiam Cherubimi, et divinus thro-
nus, qui hoc in loco Seraphimos significat, gloriam
Deo reddunt, utpote qui sunt et ipsi pars creatio-
nis. Dixerunt enim iidem pueri : « Benedictus (98)
es, qui sedes super Cherubim, » et rursus, Seraphi-
mos indicando, aiunt : « Et benedictus (99) es in
throno regni tui, et superlaudabilis, et superexal-
tatus in sæcula. » Similiter a Davide etiam, qui a
Spiritu sancto agebatur, in cii (1), et in cxlviii
psalmo jubentur creaturæ laudare Dominum. At
vero Spiritus sanctus simul cum illis non comme-
moratur, sicut ne Filius quidem : quia ut Filius,
ita etiam Spiritus neque creatura est, sed creator,
neque hymnis celebrans, sed celebratus ab ipsis
quoque Seraphimis, qui multo cum timore divinum
circumstant tribunal, ac suis se aliis velant, et al-
ternis vicibus, suis nunquam tacentibus oribus, at-
que incessanti voce 172 proclamant ter quidem
Sanctus, propter tres hypostases, semel vero Do-
minus, ob unitatem dominationis. Hæc Spiritus
sancti hymnis nunquam satis celebrati divinitatem
maxime ostendunt. Macedoniani autem, quasi ca-
veant ac metuant, ne forte aut quæ ei conveniunt,
dicere unquam videantur, aut ne non evulgentur
quæ de illo, quamvis ei non convenientia, effutiant :
in hocce etiam capitulum argumentumque invadunt,
ac semetipsos, quin iudicium dent, arbitros con-
stituunt, omnique armorum genere, effrenatisque
sermonibus utentes, hæc in summa (2) objiciunt.
Scriptum est, inquit, « Laudate (3) Dominum,
quoniam bona res est psalmus : Deo dulcis sit lau-
datio ; » et : « Bonum (4) est confiteri Domino, et
psallere nomini tuo, Altissime ; » nusquam vero scri-
ptum invenimus : Laudate Spiritum sanctum. Sic
autem ipsis respondendum est : Si de Patre ea loca
accipitis, quæ modo attulistis, excluditis Filium :
sin autem de Filio, Patrem vicissim excluditis :
quandoquidem Spiritus quoque sanctus est et et
dicitur in Scripturis Dominus, incertumque est, de
quam hypostasi scriptum hic sit illud « Dominus. »
Videte ergo, num eo argumento usi sitis, quod vo-

D etc. : Οὐ τὸν προφήτην (inquit) ἄνθρωπον ὄντα, ἀλλὰ
τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον ἡγητέον προστάττειν τοῖς
ἀγγέλοις τὰ ἐγκείμενα. « Πάντες γὰρ, φησὶν, « οἱ ἄγγε-
λοι αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Κυρίου, « εὐλογοῦτε αὐτόν. »
Προστάττον δὲ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις τὸ Πνεῦμα, ἕτερον
αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς θρασεῶς
ἐτόλμησάν τινες τῆς τάξεως τῶν ἀγγέλων αὐτὸ φά-
ναι, κατὰ πάντα ἕτερον ὄν ; id est, « Non prophetam,
cum homo esset, sed Spiritum sanctum, qui in ipso
erat, angelis præcipere putandum est ea, quæ habet
textus. « Omnes » enim, inquit, « angeli ejus, » nempe
Domini, « benedicite eum. » Spiritus vero, qui
omnibus angelis præcipit, alius ab ipsis est secun-
dum essentialiam. Quod si ita est, quomodo confiden-
ter quidam dicere ausi sunt, eum esse ex ordine an-
gelorum, cum alius ab ipsis sit omnino ? »

(2) *In summa*. Vide not. 50, pag. 128.

(3) *Laudate*. Psal. cxvi, vers. 1. Biblia : τῷ Θεῷ
ἡμῶν... ἢ αἴνεσις.

(4) *Bonum*. Psal. xcvi, vers. 1 (seu 2).

bismetipsis adversetur. Quod autem Spiritus sanctus hymnis Deum non celebret, quia non est creatura, sed et ipse concelebratur, quia Dei Spiritus est, facile cognoscitur tum ex eo quod in æquali gradu cum Deo collocetur, tum ex eo quod tres pueri, et sacer Psaltes omnem creaturam nominatim hymnos Deo canere jubent, non tamen Spiritum Dei, ut illum sancti (5) nominare consueverunt. Si enim est, ut dicunt hæretici, naturæ inter Deum et angelos mediæ, et præstantior omnibus atque excelsior, oportebat, cum præsertim sit unus, aut illi jubere, ut semet ipse per seipsum hymnis celebraret, aut saltem primo illum nominare, tum alias cum ipso creaturas generatim assumere: non vero contra, ut isti arroganter blaterant atque comminiscuntur.

XIX. Creatura non connumeratur cum Deo. Quæ enim decremento obnoxia est, quid commune habet cum eo, qui est **173** omnium excelsissimus, et supra quamlibet exaggerationem? aut ea, quæ condita est, cum illo, qui ipsam condidit? At sanctus summe honorandus Spiritus, utpote Deus, aut simul cum Patre et Filio nominatur, ut cum Dominus baptismi formulam tradit, et cum Apostolus in secunda ad Corinthios scribit, « Gratia (6) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis: » aut simul nominatur cum una duarum hypostasium; aut etiam solus, ut in primo libro (7) dictum est, commemoratur. Macedoniani (8) vero e secta excommunicati illius, atque ex Ecclesia ejecti Valentini, qui manichæizavit, ac furore (9) plenus, præter alia absurda commenta, divinum Spiritum angelis coævum dixit, ortum trahentes, inquit (10): Paulus ad Timotheum scripsit: « Obtestor (11) coram Deo, et Domino Jesu Christo, et electis angelis: » sanctum vero Spiritum tacuit, quippe qui scilicet eum cum angelis connumerabat. Sed ex abundantia cordis ipsorum propria manat hocce cogitatum. Quamvis enim aliquando Spiritus sancti mentio peculiariter non fiat, coassumitur tamen cum Deo Patre, utpote qui Spiritus ipsius est secundum naturam. Hæc sane ratio est, ob quam aut ipse Deus Pater expressis verbis non est commemoratus, sed fidei interpretatione, Filii autem et Spiritus sancti commemoratus est; aut vice versa: quandoquidem vel abominandus ille, ac ne nominandus quidem Valentinus sanctificantem quidem Spiritum

(5) *Sancti*. Id est, sacri scriptores. Hos enim per antonomasiam « sanctos » vocat passim Didymus. Vide not. 2, pag. 64, et segm. 98 b, 106 a, 108 b, 115 a, etc. Sed vide etiam notas ad segm. 202 a, ubi alio sensu hæc vox accipitur.

(6) *Gratia*. II ad Cor. XIII, 13. Græca editio caret voce, « nostri. » Sed cum Vulgato interprete eam legit Didymus tum hic, tum in libro *De Spir. sancto* num. 16. Nonnullam vero varietatem in his, quæ sequuntur, esse censuit qui editis ejus libri exemplaribus contentis, membranas manu exaratas negligat: sic enim habet editio Veronensis: « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis. » At in codice nostræ bibliothecæ Didymus versiculum eodem plane modo affert, quo hoc in loco: ita enim habet: « In fine Epistolæ secundæ, quam ad Corinthios scripsit Paulus, ait: « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et commun. sancti Spiritus cum omnibus vobis. » Numero

A τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς ἔχουσι συνηθείας οἱ ἄγιοι ἐξονομάσαι. Εἰ γὰρ, ὡς φασὶν αἰρετικοὶ, μέσης Θεοῦ καὶ ἀγγέλων φύσεως ἐστὶ, καὶ τιμιώτερον καὶ ἀνωτέρω πάντων· ἔδει, ἐπειδὴ μάλιστα ἐν ἐστίν, ἢ καθ' ἑαυτὸ παρακελεύσασθαι αὐτὸ ἀνυμνεῖν, ἢ κἄν πρῶτον αὐτὸ ὀνομάσαι, καὶ αὐτῶ τὰ ἄλλα γενικῶς συναλαθεῖν· οὐ μὴν, ὡς αὐθαδῶς εἰκάζουσι, τὸ ἀνάπαλιν.

IΘ'. Ἡ κτίσις οὐ συναριθμεῖται [78 a] τῷ Θεῷ. Τί γὰρ καὶ κοινὸν τῇ οὐσῃ ἐν μειώσει πρὸς τὸν πάντων ὑπέρατον, καὶ ὑπὲρ πάντων ὄντα ὑπερβολὴν, ἢ τῇ γενομένη πρὸς τὸν ποιήσαντα; Τὸ δὲ πάντιμον Πνεῦμα, ὡς Θεός, ἢ μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ συνονομάζεται· ὡς ὅταν ὁ Δεσπότης τὸν περὶ τὸ βάπτισμα δίδωσιν ὄρον, καὶ ὡς ὅταν ὁ Ἀπόστολος Κορινθίους τὸ δεύτερον γράφῃ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν· » ἢ μετὰ μιᾶς αὐτῶν ὑποστάσεως· ἢ καὶ κατὰ μόνας, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ εἰρηται βιβλίῳ, μνημονεύεται. Ἀπὸ δὲ τῆς προαιρέσεως τοῦ ἐξοδητή, καὶ ἀπεριβιμμένου Οὐαλεντίνου, τοῦ μανιχαῖσαντος, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις ἀτόποις μυθοπλάσμασι μανιωδῶς ἐπιπύτος ἠλικιώτην τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῖς ἀγγέλοις, ὁρμώμενοι οἱ Μακεδόνιοι, φασί· Παῦλος Τιμοθέῳ ἔγραψε· « Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς συντάξας ὤθεν τοῖς ἀγγέλοις, ἀπεσιώπησεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς ἰδίας ἢ ἐννοιά ἐστὶν αὐτῆ. Κἄν γὰρ ποτε ἰδικῶς μὴ γένηται μνήμη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, συναλαμαθάνεται τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἅτε Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὄν. Διὰ τοι τοῦτό ἐστιν, ἅτε, ἢ αὐτὸς ὁ Θεὸς Πατὴρ τῷ ῥήματι οὐκ ἐμνημονεύθη, ἀλλὰ τῇ πιστῇ διανοίᾳ, ὁ δὲ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐμνημονεύθη· ἢ τὸ ἐμπαλιν. Ὅπου γὰρ ὁ μὴ ὀφείλων μνημονεῦσθαι Οὐαλεντίνος, τὸ μὲν ἀγαστικὸν Πνεῦμα, Παράκλητον ὠνόμασεν, ὡς καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, Παράκλητος ἐκ τοῦ παρακαλεῖσθαι ἐκλήθη· τοὺς δὲ ἁγιαζομένους λειτουργοὺς, προσ-

titidum 17 editio Veronensis habet: Juxta illud: « et comm. S. Sp sit semper cum omnibus vobis. » Codex vero noster omittit voces, « sit semper. »

(7) *In primo libro*. Segm. 23 a.

(8) *Macedoniani*. Codex: οἱ Μακεδόνιοι. Videtur legendum: οἱ Μακεδονιοί.

(9) *Furore*. Ludit in vocibus μανιχαῖσαντος et μανιωδῶς.

(10) *Inquit*. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 16, iisdem Scripturæ oraculis Macedonianos refellit, quibus in hoc 78 segmento. Attamen hanc eorum responsionem ibi non commemorat, sicut ne alias quidem plures, quas superius jam solvit, ac in posterum soluturus est. Qua ex re Macedonianum illud opus, quod præ oculis habuit hoc in loco Didymus, editum videtur postquam dictatus a Didymo fuerat liber *De Spiritu sancto*.

(11) *Obtestor*. I ad Tim. v, 21.

ηγήρουσεν ἀγγέλους. Πρὸς τούτοις [78 b] οὐδαμῶς Ἰραφῆς εἰς δημιουργίαν, ἢ μυσταγωγίαν, ἢ δοξολογίαν ἀγγέλους συμνημονευομένους εὐρίσκομεν τῷ Θεῷ. Τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὴν θεότητα ὁ Παῦλος Κορινθίους ἐν τῇ δευτέρῃ γέγραπεν Ἐπιστολῇ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος » καὶ ἐν ἄλλοις· « Εἰ τις κοινωνία Πνεύματος. » Ὁ γοῦν Ἱεροβάλτης, τὴν πρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ἐξαλλαγὴν τοῦ ἀγενήτου Λόγου καὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς ἐκείνων συστοιχίας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων τούτων, καὶ δι' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτὰς τὸν Θεὸν Πατέρα, καὶ ἐν αὐταῖς ἐκτίσθαι τοὺς ἀγγέλους, καὶ τὰ πάντα τελειοῦσθαι καὶ διακρατεῖσθαι, βοᾷ ῥήμασι τοιοῦτο· « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστρωθήσαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. » Νοητέον γὰρ Λόγον, τὸν δι' οὗ τὰ πάντα· Πνεῦμα στόματος Κυρίου, τὸ ἅγιον Πνεῦμα· δυνάμεις οὐρανῶν, αὐτὰς τε τὰς συστάσεις αὐτῶν, καὶ μέντοι ἀγγέλους, καὶ ἀρχαίς, καὶ ἐξουσίαις, καὶ δυνάμεις. Καὶ πάλιν· « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » Διαπληκτίζεται δὲ πρὸς αὐτοὺς καὶ ὁ Ἀπόστολος, κράζων· « Ἐν Πνεύμα ἐποιήσθημεν. » Ὡς γὰρ τὸ ἀπαύγασμα χωρισθῆναι ἀμήχανον τοῦ φωτός, καὶ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ, τοῦτ' ἐστι τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπ' ἐκείνου, οὗ ἐστι Πνεῦμα, ὡς ἡμῖν ὁ ἀναπόρομεν. Ἐλαθον τοίνυν ἑαυτοὺς, ὡς δι' ὧν ἀκαίρως ἡμῖν οὐ συντίθενται, καὶ εἰς τὸν ἀκατάβηστον οἶκον ἐπάνευσιν τὸν ἐν ἀρχαῖς, ὅθεν ἀπεπήδησαν· πρᾶγματα πλέκουσι τῷ Ἀποστόλῳ, αὐτῶν ἕνεκα [79 a] διαμαρτυραμένῳ ἐν τοῖς ἐγκυμμένοις αὐτοῦ ῥήμασιν, ἐπίπῳ τῆς ἀκτίστου φύσεως καὶ τῆς κτιστῆς, πα-

A vocavit Paracletum, sicut etiam Dominus Christus vocatus est Paracletus (12) ex eo quod consoletur; sanctificatos autem ministros denominavit angelos. Ad hæc, in nullo Scripturæ loco angelos una cum Deo **174** commemoratos aut in creatione, aut in initiatione, seu baptismi disciplina, aut in glorificatione invenimus. Sancti vero Spiritus communicationem, seu communionem, qua communem habet cum Patre deitatem, Paulus Corinthiis in secunda memoravit Epistola: « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei ac Patris, et communicatio sancti Spiritus. » Et alibi (13): « Si qua (14) communicatio Spiritus. » Porro famulantes spiritus ab increato Verbo, ac divino Spiritu differre, hunc vero ad illorum ordinem non pertinere, sed ab hisce per se perfectis hypostasisibus, et per eas, et propter eas, ut et propter Deum Patrem (15), et in eis creatos esse angelos, easque omnia perfecisse, et conservare, clamat sacer Psaltes his verbis: « Verbo (16) Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Sic enim intelligenda sunt: Verbum est illud, per quod sunt omnia; Spiritus oris Domini est Spiritus sanctus. Virtutes cœlorum sunt cum ipsæ eorum essentia, et constitutiones, tum etiam angeli, et principatus, et potestates, et virtutes. Et rursus: « Qui facit (17) angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Quin Apostolus etiam ipsos impugnat, clamans: « Uno (18) Spiritu potati sumus. » Nam sicut splendor a luce separari non potest, nec sapientia a sapiente, id est, Filius a Patre: sic ne Spiritus quidem sanctus ab eo, cujus est Spiritus, sicut nobis est spiritus ille, quem spiramus. Itaque per ea, in quibus intempestive a nobis dissentiunt, atque in inconcussam domum (19), ubi initio **175** erant, et

(12) *Paracletus*. Vide librum *De Spir. sancto* num. 27 et 28.

(13) *Alibi*. Vide pag. 48 not. 48.

(14) *Si qua*. Philipp. II, 1. In libro quoque *De Spir. sancto* num. 17, locum hunc eodem modo acceperat, suamque interpretationem, aut argumentum inde ductum uberius explicaverat.

(15) *Patrem*. Codex, τὸν Θεὸν Πατέρα. Sed aliquid supplendum esse perspicuum est: puta, ὡς καὶ διὰ τὸν Θεὸν Πατέρα, vel aliud quid.

(16) *Verbo*. Vide not. 53, pag. 7.

(17) *Qui facit*. Psal. ciii, vers. 4. In libro *De Spir. sancto* num. 56 videbitur paulo aliter legisse Didymus, si editionem Veronensem sequamur: sic enim habet: « Appellatur quoque supernæ rationabilisque virtutes, quas solet Scriptura angelos, et fortitudines nominare, vocabulo spiritus, ut ibi: « Qui facit angelos tuos spiritus. » At codex noster ms. aliique habent: ut ibi ait: « Qui facit angelos suos spiritus. » Tertullianus pariter lib. II *adv. Marcionem* cap. 8 sic citat: « Qui facit, inquit, spiritus angelos, et apparatus flammarum ignis. »

(18) *Uno*. I ad Cor. xii, 13. Græca editio: εἰς ἓν, hoc est « in uno, » ut habet Vulgata interpret. Rufinus quoque Palæstinus legit ut Didymus: nam in libro *De fide* num 14 sic legit: « Unum Spiritum potati sumus. » Vide segm. 120 a.

(19) *In inconcussam domum*. Respicit illud Pauli in Ep. I ad Tim. cap. III, vers. 15: « In domo Dei, quæ est Ecclesia Dei vivi. » Macedonianos ergo in

Ecclesiæ catholicæ sinum redire vult, quam domum inconcussam vocat, quod « concuti, » id est falli nequeat, utpote « columna et firmamentum veritatis, » de qua proinde etiam in comment. in *Psalms* ad vers. 40 psal. xcv sic loquitur: Τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἥτις οὐ σαλευθήσεται· θεμελιώται γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν, id est « Ecclesiam ejus (Dei scilicet), quæ non concutietur; fundata enim est supra petram. » Plures porro adhuc erant, cum hæc dictabantur a Didymo, non solum laici et clerici, sed et episcopi, qui Scripturarum ac Patrum de Spiritu sancto locutiones ita accipiendas esse sentiebant, ut eas Macedoniani interpretabantur. Nihilominus Didymus duo hic tanquam certa habet: primo eos, qui hujusmodi locutiones sic explicabant, ut Spiritum sanctum Patri Filioque consubstantialem denotarent, esse illam Christi Ecclesiam, quam fides docet esse infallibilem: deinde Macedonianos in Ecclesia amplius non existere. Verum si in Febroniana potius, quam in theologica schola institutus fuisset, haud scio an hæc duo fidenter asseverasset. Quæro enim ex personato illo jurisconsulto [nam eo jam ventum est, ut de theologis rebus jurisperitos consulere, et quæ ex theologis accepimus, de discere nos debere contendant novi isti jurisconsulti, ut ea discamus, quæ ipsi nos dedocent] quæro, inquam, ex te, Justine Febroni, quoniam modo hæc duo vera ostendere Didymus potuisset? An ex eo quod Romanus episcopus, aut Romana Ecclesia Ecclesiarum omnium magistra Macedonianam illam

unde exsilierunt (20), non revertuntur, se litigare cum Apostolo, eique veluti negotium facessere non animadvertunt, qui ipsorum causa in verbis iam allatis obtestatus est coram natura tum increata, tum creata, eo fere modo quo quidam dixit: « Peccavi (21) Deo et hominibus; » et: « Testor (22) hodie cœlum, et terram; » et: « Audi (23), cœlum, et auribus percipe, terra. »

XX. Creatura communia cum Deo **176** non habet nomina, sicut ne naturam quidem. At Spiritus sanctus, quia communem cum Deo naturam habet, communia etiam cum ipso habet nomina: nisi quod Pater solus vocatur Pater, quia solus hypostasi generat; et Filius solus dicitur Filius increatam naturam habens, non vero dicitur Pater, quia vere generatur, sed non generat. Ita Scriptura ipsum etiam Spiritum vocat Dominum, utpote rebus omnibus dominantem, et commune habentem unum

ραπλησίως πως τοῦ εἰπόντος: « Ἡμαρτον τῷ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις: » καὶ, « Διαμαρτύρομαι σήμερον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » καὶ, « Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ. »

K'. Ἡ κτίσις ἀκοινωνήτα ἔχει τὰ ὀνόματα πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὀνόματα, ὡς καὶ τὴν φύσιν. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα κοινωνεῖ τοῖς ὀνόμασι τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ καὶ τῇ φύσει κοινωνεῖν· πλὴν ὅτι ὁ Πατὴρ μόνος καλεῖται Πατὴρ, διὰ τὸ μόνον ὑποστάσει γεννηταί· καὶ ὁ Υἱὸς, Υἱὸς, καὶ οὐ Πατὴρ, ἀκτίστου φύσεως, διὰ τὸ ἀληθῶς γεννηθῆναι μὲν, μὴ γεννηθῆσαι δέ. Ὡς ἦνίκα ἡ Γραφή ὀνομάζει καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα Κύριον, ὡς πάντων δεσπόζον, καὶ κοινωνοῦν τῆς βασιλείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· ἅγιον, ὡς

interpretationem blasphemiamque damnaret? Verum Romanus pontifex universos fideles ea quæ sunt fidei docens, et una cum ipso Romana Ecclesia, tuo quidem iudicio, falli potest. An ex eo quod plerique episcopi per universum orbem dispersi cum Romano antistite consentirent? Sed consensum istum negare audes infallibilem esse. An demum ex eo, quod secunda synodus generalis Macedonianos anathemate percussisset? At concilium generale « conditionate » duntaxat infallibile esse doces cap. 2, paragr. 8, num. 12: (Si nempe,) inquis, « Patres legitime convocati, in eo ita se gesserint, ut dici debeant representasse totam Ecclesiam: quod an ita de facto sit, declarat agnitio, seu receptio Ecclesiæ. » Neget ergo Didymo Macedonianus, Constantinopolitanos Patres eo, quem tu dicis, modo se gessisse. Quam ratione refelli poterit? An ex eo quod Romanus episcopus, aut Romana Ecclesia, et universi fere antistites per terrarum orbem dispersi eam synodum ita se gessisse asserant? At hi omnes, tua opinione, in rebus fidei possunt decipi: quanto magis in facto, quod ex pluribus factis moralis duntaxat certitudinis capacibus coalescit? Aliudne ergo generale concilium congregandum erit, ut sciamus, an prius illud ita se gesserit, ut totam representaret Ecclesiam? Ast de hoc etiam eadem, quæ prius, valebit ratio. Vides, Febronii, in quasnam angustias, quantum quidem in te est, Catholicos redigis. Illic scilicet nos adigisti, ut, si te sequi velimus, necessario nobis dicendum sit, Didymum, ac omnes illius sæculi Patres, dum Macedonianos ut « formales » hæreticos insectati sunt, aut parum firma ratione ductos esse, aut odio illo, quod tu « odium theologicum » vocas, formulam hanc ex quibusdam nugarum scriptoribus indecentissime mutuatus. Macte porro animo, Febroni, et quoniam monitum illud Hieronymi, « Quæso te, ut parcas Romanis auribus, parcas fidei, quæ Apostoli voce laudata est, » parvi facis, nil actum reputa si quid supersit agendum. Multa undique collegisti in unum ea volumem congerens, sed non omnia. Si Græcæ linguæ peritus es, Græcorum schismaticorum opera tibi compara: polliceor fore ut vel in uno tantum scriptore nondum Latine converso quatuor ac viginti accusationum capita in Romanam Ecclesiam intentata invenias, quorum ne unum quidem attigisti. Ridicula quidem mihi videntur: sed tu, qui acutiore es ingenio, alter fortasse senties. Ac ne ea quidem omnia tibi forsitan displicebunt, quæ pro Photio alii, quæ pro Cerulario, quæ adversus generalem Florentinam synodum scripserunt, quamvis sexcenties confutata. Infarci ex his omnibus librum tuum, ut perfectam tandem in hoc genere syllogen, numerisque omnibus absolutum sordium, ac purgamentorum omniur

receptaculum habeamus.

(20) *Exsilierunt*. In libro *De Spir. sancto* Macedonianos confutat Didymus; Macedonium tamen, aut Macedonianos nusquam nominat: imo ne hæreticos quidem fortasse eos usquam vocat: unus enim in toto libro locus est, ubi sic illos appellare videri possit, nempe num. 7, ubi ait: « Si vero hæretici proposuerint, » etc., sed voce illa, « hæretici, » haud scio utrum Arianos potius designet, quam Macedonianos. At vero in tribus hisce libris et Macedonii nomen sæpius occurrit, et Macedoniani passim hæretici nuncupantur, et extra Ecclesiam esse dicuntur hoc in loco. Quidnam in causa est, cur ita se gesserit theologus noster? Propterea, opinor, quia librum illum dictavit antequam secunda synodus haberetur, eo scilicet tempore, quo necdum Macedonii nomen infame evaserat, ac Macedoniani etsi ut blasphemii, imo ut hæretici haberentur a Didymo, nondum tamen ut « formales » hæretici traducendi videbantur. Cum vero tres hi libri exarati sunt, habita iam fuerat generalis ea synodus, ideoque Macedoniani « formales » hæretici iam erant. Didymus enim, alique omnes ejusdem ætatis Patres cum Febronianam de supremo, ac ultimo controversiarum iudice doctrinam ignorarent, ac secundam synodum a Romana Ecclesia non in omnibus quidem, sed « in hoc » tamen, « quod est per eam contra Macedonium definitum, » ut ait Gregorius Magnus, acceptam ac probatam nossent, ideo « causam suam » esse non dubitabant: nec Macedonianos audiendos iam esse arbitrabantur, si Febroniana exceptione uti vellet, ut negarent universam Ecclesiam ab eo concilio representatam fuisse, quod ex centum et quinquaginta tantum episcopis constitisset; cui Romanus pontifex nec per se, nec per legatos interfuisset; cui ex universo Occidente unus tantum antistes affuisset; cui plures Christiani, clerici, presbyteri, episcopi Macedonio adhærentes etiamnum retragarentur. Hæc enim, alique id genus Didymo objici ab iis poterant, si prænoscere potuissent, post mille trecentos et octoginta circiter annos in iis regionibus, in quibus Didymi ipsius cum doctor, atque in Christo pater Athanasius, tum auditor Hieronymus aliquando versati sunt, exortitum quemdam ex catholicæ Ecclesiæ sinu, qui tam strenue illorum omnium causam ageret, qui Romanæ Ecclesiæ iudiciis, ac synodis ut generalibus ab ea agnitis subijci reuuant.

(21) *Peccavi*. Non exstant hæc, ni fallor, in Bibliis. Respicit autem, ut reor, Luc. xv, 18, ubi tum Græca editio, tum Vulgata translatio habet: « Peccavi in cœlum, et coram te. »

(22) *Testor*. Deut. iv, 26, et xxx, 19. Græca ed. addit, ὑμῖν, id est « vobis. »

(23) *Audi*. Isa. i, 2.

αὐτὸ φύσει ἄγιον, καὶ ὡς τὴν κτίσιν ἀγιάζον· ἄφθαρ- A
 τον, ἀγαθὸν, ἀγάπην, σοφίαν, σύνεσιν, ὡς καὶ τὸν
 θεὸν προσηγόρευσεν· δύναμιν, ἀφ' ὧν ἐδυναμοί-
 ῖσαιον, ἀφ' ὧν δικαιοί, αὐτοαναμάρτητον ὑπάρχον·
 Παράκλητον, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν· πῦρ, ἀφ' ὧν ὠφθη
 τοῖς ἀποστόλοις πυρίναις γλώσσαις, καθὰ περὶ μὲν
 τοῦ Πατρὸς λέγει Μωϋσῆς· «Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ
 καταλάσκειν·» περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης· «Αὐ-
 τὸς ἡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ·» καὶ
 ἴσα ταῦτα.

ΚΑ'. Ἡ κτίσις οὐδὲν ἔχει ἐν μιᾷ ὑποστάσει, ἦτοι
 ἐν ἐνὶ προσώπῳ, ὑπάρχον. Καὶ γὰρ ἄγγελοι καὶ
 ἀρχάγγελοι πολλοί· τὰ σεραφίμ ὁμοίως· τὰ χερου- B
 βίμ, οὐκ ἐν τῷ ἔστιν, ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι εἰρηναίαι,
 ὁνήμες, καὶ κυριότητες, καὶ θρόνοι, πληθυντικῶς·
 ὄρανοι, ἄνθρωποι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιήματα. Κοινωνεῖ
 γὰρ καὶ ἡλιας, καὶ σελήνη τῷ πλάθει τῶν ἀστρῶν,
 τῆ τε φύσει καὶ τῷ πυροειδεῖ, ὡς ἐξεργαστικώτε-
 ρον [79 b] ὁ πρῶτος τοῦτο περιέσχεν λόγος. Τὸ δὲ
 ἅγιον Πνεῦμα, ὡς μὴ ἐναριθμῶν τῆ κτίσει, ἐν καὶ τὸ
 αὐτὸ εἶναι τὰ λόγια ἡμῶν προσαναφέρωνσιν.

ΚΒ'. Ἡ κτίσις οὐ γέγραπται εἶναι ὕδωρ ζωῆς· οὐ
 γὰρ ἀφ' ἑαυτῆς ἔσχεν ἀειζῶσαν, ὡς ὁ ἀνάρχως ζῶν
 θεός, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦτο εἶναι εὐφημοῦσιν οἱ
 ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις μνημονευθεῖσιν οἱ ἐρακή-
 ρικες, ὡς ἐκ τῆς ἀθανάτου καὶ φυσικοῦ πατρικῆς
 πηγῆς συμφυῶς ἐκπορευόμενον, οὐχὶ κτιζόμενον. Κα- C
 θάρπ γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ εἴπομεν λόγῳ, ὅτι τὸ φῶς οὐ
 γενεουργεῖ τὴν ἑαυτοῦ αὐγὴν, ἀλλὰ γεννᾷ· οὕτως ἐν-
 ταῦθα, ὅτι ἡ πηγὴ οὐ γενεουργεῖ τὸ ἐξ αὐτῆς
 ὕδωρ, ἀλλ' ἐκπορευόμενον ἔχει καὶ ὁμοούσιον. Οὐ-
 δὲς γὰρ τοῦ ἑαυτοῦ, ἢ υἱοῦ, ἢ πνεύματος, γενε-
 ουργός ἐστιν· ἐπεὶ οὐκ ἔτι πατὴρ, οὔτε πνεῦμα
 ἔχον. Ἰερεμίας ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· «Ἐξ-
 ἴστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐφριξεν ἐπὶ τούτῳ
 ἡ γῆ· ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς μου.
 Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν
 ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται
 ὕδωρ συνέχειν.» Τὸ μυστήριον ὁ προφήτης μυστι-
 κῶς ἐκτίθειται. Εἶπεν γὰρ πηγὴν τὸν Θεόν· ὕδωρ
 δὲ ζῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ
 πάσας ἡμῶν ἐκκαθαίρον τὰς ἀμαρτίας, τὸ διασπα- D
 σθῆναι τῆ φύσει τῆς νοητῆς πηγῆς μὴ δυνάμενον,
 ὡς καὶ τὸ ἐκ πηγῶν ρεῖθρον. Ἡσαίας ὁμοίως·
 «Ἐγὼ δώσω ὕδωρ ἐν δίψῃ τοῖς πορευομένοις ἐν

regnum cum Patre et Filio; sanctum, quia ipse
 per se natura sanctus est, et creaturam sanctificat;
 incorruptibilem, bonum, charitatem, sapientiam,
 intelligentiam, sicut et Deum appellavit; virtutem,
 ex eo quod roboret, ac vires largiatur; justum, ex
 eo quod iustificet; impeccabilem per se ipsum, et
 Paracletum, sicut etiam dicitur Filius; ignem, ex
 eo quod apostolis apparuit in linguis igneis: qua
 ratione de Patre quidem ait Moses: «Deus (24)
 noster ignis consumens;» de Filio autem Joannes:
 «Ipse (25) vos baptizabit in Spiritu sancto et
 igne.» Et alia id genus.

XXI. Creatura nihil habet in una hypostasi, aut
 in una persona existens. Nam angeli, et archangeli
 multi sunt; seraphim pariter, et cherubim non
 sunt unum aliquid; ac plurariter dicti sunt princi-
 palus, et potestates, virtutes, et dominationes, et
 throni, caeli, homines, et aliae creaturae. Nam sol
 quoque et luna communem habent cum astrorum
 multitudine tum naturam, tum ignis similitudinem,
 sicut operosius in primo λόγῳ, seu sermone disce-
 ptatum est. At Spiritum sanctum, cum inter creatu-
 ras non connumeretur, unum (26) et eundem esse
 divina vobis oracula manifestarunt.

XXII. Creatura in Scripturis non dicitur esse
 aqua vitae; nec enim a semetipsa habuit sempiter-
 nam vitam, sicut vivens ab aeterno Deus. At Spiritum
 sanctum talem esse affirmant sacri praecones
 infra commemorandi, eo quod ex immortalis, et vi-
 vifico paterno fonte connaturaliter procedat, quin
 creetur. Quemadmodum enim lux, ut in primo λόγῳ,
 seu sermone diximus, non est causa productionis sui
 177 splendoris, sed eum generat; ita fons non est
 causa producens aquam, quae ex ipso manat, sed
 illam habet ex se procedentem et consubstan-
 tialem. Nemo enim est causa productionis sui filii,
 aut sui spiritus: alioquin nullus amplius esset pater,
 nemo haberet spiritum. Jeremias ex persona Dei:
 «Obstupuit (27) caelum in hoc, et horruit in hoc
 terra: quoniam duo, et mala fecit populus meus:
 me dereliquerunt fontem aquae vitae, et foderunt
 sibi cisternas contritas, quae non poterunt aquam
 continere.» Mysterium propheta mystice exponit.
 Dixit enim fontem, Deum: aquam vero vivam,
 Spiritum sanctum (28), qui omnia peccata nostra
 emundat in piscina, quique natura distrabi non
 potest ab intelligibili fonte sicut ne rivus qui-
 dem a fontibus. Isaias similiter: «Ego dabo (29)

(24) *Deus*. Dent. iv, 24. Biblia: σου, pro ἡμῶν.
 (25) *Ipse*. Matth. iii, 11, haec existant, non vero
 apud Joannem.
 (26) *Unum*. Simili ratione Ambrosius lib. v *De*
fidē, cap. 2: «De nullo, inquit, qui creatus est, pro-
 prie dici potest, quia solus est. Nam cui inest com-
 munitas creaturae, quemadmodum quasi solus potest
 a caeteris separari?» Et reliqua.
 (27) *Obstupuit*. Jerem. ii, 12 et 13. Complu-
 tensis editio: Ἐξίστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τοῦτο, καὶ
 ἐφριξεν ἐπὶ πλείον, λέγει Κύριος· ὅτι δύο πονηρὰ,
 et reliqua.
 (28) *Aquam... vivam Spiritum sanctum*. Eodem

modo Jeremiae locum explicat Didymus in com-
 ment. in *Psalmos* ad vers. 2 psalmi xxxix, pag.
 745 catenae, ubi ait: Τῆς ζωῆς νοητὸν ὕδωρ, δηλον-
 ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φησὶ γὰρ καὶ διὰ Ἰερεμίου
 προφήτου· «Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος,»
 id est, «Aqua vitae, spiritali sensu accepta; vide-
 licet Spiritus sanctus. Ait enim et per Jeremiam
 prophetam: «Me dereliquerunt fontem aquae
 vitae.»
 (29) *Ego dabo*. Isa. xliiv, 3 et 4. Graeca editio: ὡς
 ἀνὰ μέσον ὕδατος χόρτος. Tum pro παραρρέον,
 habet πᾶν ῥέον.

aquam in siti ambulantes in sicco; imponam Spiritum meum super seminem tuum, et benedictiones meas super filios tuos: et exorientur in medio aquarum, sicut herba, et sicut salix super præterfluentem aquam. » Hic quoque locus arcanum sensum continet, atque allegoricam explicationem habet. Nam his, inquit, qui baptismum (30) ignorant ideoque in sicco ambulant, « imponam Spiritum meum, » qui efficere potest, ut per piscinam reflorescant sicut plantæ aquaticæ, et « sicut (31) lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet. » Et sacer Psaltes id quod re verum est, verbis obscurum quodammodo ex necessitate faciens, in xxxv psalmo concinit: « Quoniam (32) apud te est fons vitæ; » in cxlvii autem: « Emittet (33) Verbum suum, et liquefaciet ea: sicut Spiritus ejus, et fluent aquæ, magnam civitatem (34) Dei lætificantes: » hæc autem est tota terra. Ut enim sic loquar, quod hominibus est unaquæque civitas, hoc (35) Omnipotenti est terra. Baruch populum deflens, qui in 178 terra erat Chaldæorum Spiritum sanctum non habentium, clamat: « Quid tibi (36) est, Israel? quod in terra inimicorum es, inveterasti in terra aliena, cingentus es cum mortuis, reputatus es cum his, qui sunt in inferno: dereliquisti fontem Sapientiæ: In via Dei si ambulasses, habitasses in pace sæculum tempus. » Porro fontem dicit Deum; Sapientiam Spiritum sanctum. Joannes ex persona Filii ad Samaritanam: « Si scires (37) donum Dei, et quis est qui dedit tibi: Da mihi bibere, tu forsitan petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam, » id est, piscinæ sancti Spiritus immortales aquas. Quod enim hæc omnia de Spiritu Dei dicta sint, commemoratus evangelista interpretatus est apertis verbis. Cum enim Salvator dixisset, « Si quis (38) silit, veniat ad me, et bibat: qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ; » statim subjunxit: « Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. »

XXIII. Creatura oleo creata ac sanctificato ungitur in baptismo. Salvator, utpote Deus, unctus est suo undequaque sancto, et æque, ac ipse increato Spiritu, præ consortibus suis, nobis scilicet. Quod si creatura esset Spiritus sanctus, illo unctus (39) non foret is, qui est increatus. Testes hujus rei sunt, quos subjicio. Isaias ex persona Salvatoris dicens: « Spiritus (40) Domini su-

(30) *Baptismum.* Similia habet Hieronymus ad hunc Isaiæ locum tom. IV, pag. 525, in commentariis: quod opus scripsit postquam decem et octo Didymi in Isaiam tomos vidisset, ut ipse ait.

(31) *Sicut.* Psal. 1, 3.

(32) *Quoniam.* Psal. xxxv, vers. 10.

(33) *Emittet.* Psal. cxlvii, vers. 7.

(34) *Civitatem.* Ex psal. xlv, vers. 4 seu 5.

(35) *Hoc.* Codex τῷ τῷ. Lego τοῦτο, vel τοῦτο τῷ.

(36) *Quid tibi.* Baruch III, 7 seu 10. Complutensis editio paucas habet varietates, nimirum τῷ

ἀνδρῶν· ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμα μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου· καὶ ἀνατελοῦσιν ἀνὰ μέσον ὕδατος, ὡς χόρτος, καὶ ὡς ἰτέα ἐπὶ παραρρέον ὕδωρ. » Καὶ τοῦτο διὰ κρυφίων ἔχει νοητὴν διαίρεσιν. Τοῖς γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ, φησὶν, [80 a] τυγχάνουσιν τοῦ βαπτίσματος, καὶ διὰ τοῦτο πορευομένοις ἐν ἀνδρῶν, ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμά μου, τὸ ποιῆσαι δυνάμενον τὴν κολυμβήθραν ἀναθήλαι αὐτούς, ὡς τὰ φύλλα τῶν φυτῶν, καὶ ὡς τὸ φύλλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὕδατων· ὁ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρήθησεται. » Καὶ ὁ ἱεροφάντης, τὸ ἀληθὲς τῷ πράγματι ἀφανὲς πως τῷ λόγῳ διὰ τὸ ἀναγκαῖον ποιῶν, ἀναμέλπει, ἐν μὲν λέ' ψαλμῷ· « Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· » ἐν δὲ ρμζ'· | « Ἐξ- αποστελεῖ τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτὰ· πνεύσει τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ρυήσεται ὕδατα εὐφραίνοντα τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην· » αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ πᾶσα οἰκουμένη· « Ἴν' οὕτως γὰρ εἶπω, ὅπερ ἀνθρώποις ἐστὶν ἐκάστη πόλις, οὗτο παντοκράτορι ἡ οἰκουμένη. Βαροὺχ ἀποκλαιόμενος τὸν λαὸν ὄντα ἐν γῆ Χαλδαίων τῶν Πνεῦμα ἁγίου μὴ ἐχόντων, βοᾷ· « Τί σοὶ ἐστίν, Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν γῆ τῶν ἐχθρῶν εἶ; » Ἐπαλαιώθη ἐν γῆ ἀλλοτρίᾳ, συνεμιάνθη τοῖς νεκροῖς, προσελογίσθη μετὰ τῶν εἰς ἄδου. Ἐγκατέλιπε πηγὴν τῆς σοφίας· τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπορεύθη, κατώκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ τὸν αἰῶνα χρόνον· » πηγὴν τὸν Θεόν, σοφίαν τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγων. Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα· « Εἰ ἤδεις τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν, οὐ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν· » τῆς κολυμβήθρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ ἀθάνατα νάματα λέγων. Ὅτι γὰρ πάντα ταῦτα περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ εἴρηται, ὁ μνημονεύεις εὐαγγελιστῆς ἡρμήνευσεν ἐπὶ λέξεως. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος εἰπόντος, « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βέουσιν [80 b] ὕδατος ζῶντος, » εὐθύς ἐπήγαγεν· « Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ τοῦ Πνεύματος, οὐ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. »

ΚΓ'. Ἡ κτίσις ἐλαίῳ κτιστῷ ἁγιαζομένη ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται. Ὁ Σωτῆρ, ὡς Θεός, τῷ συνακτιστῷ αὐτοῦ ἐχρίσατο παναγίῳ Πνεύματι παρὰ τοὺς μετόχους, ἡμᾶς. Εἰ γὰρ κτίσμα ἦν, οὐκ ἂν τῷ ἰδίῳ ἐχρίσατο ποιήματι ὁ ἄκτιστος. Μάρτυρες δὲ οἱ ὑπογεγραμμένοι· Ἡσαίας ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος λέγων· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἐχρισέ με· » Δαυὶδ δὲ· « Διὰ τοῦτο ἐχρισέ, σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἐστὶν προ τί σοὶ ἐστίν. Εἰ, τὴν πηγὴν τῆς σοφίας τῇ ὁδῷ. Εἰ, κατώκεις ἐν εἰρήνῃ, προ κατώκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ. Ἄλλαι editiones alias habent discrepantias.

(37) *Si scires.* Joan. iv, 10.

(38) *Si quis.* Joan. vii, 37-39. Græca editio: τάν τις.

(39) *Unctus.* Codex οὐκ ἂν, . . . ἐχρίσατο, id est, « usus non esset. » Ego legi: ἐχρίσατο pro ἐχρήσατο.

(40) *Spiritus.* Isa. lxi, 1.

Ἰακων ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Διὰ τοῦτο, ποῖον; Ἐπειδὴ Θεὸς ἀχειροποίητος ὢν, ὑπὸ Θεοῦ ἀκτίστου, ἀνάργου ἐχρήσθη. Εἶπεν δὲ τὸ, « Ὁ Θεὸς σου, » διὰ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ. Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν· « Ὑμεῖς ἐπίστασθε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μετὰ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης· Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ, ὃς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει· » αἱ Πράξεις· « Συνήχθησαν ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας. » Καὶ τὰ ἄσματα δὲ περὶ τούτου ὑφηρεῖται οὕτως· « Μύρον ἐκκενωθὲν ὀνομάσαι· διὰ τοῦτο νεανίδες ἠγάπησαν σε. » Μύρου ὄνομα εἶναι τῷ Χριστῷ λέγει τὸ τοῦ Παρακλήτου· ἐπειδὴ ἄμφω αἱ ὑποστάσεις τοῦ τε ὀνόματος κοινωνοῦσιν, καὶ ἐν αὐταῖς τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς εὐδοκάζουσιν φύσιν. Νεανίδας δὲ τὰς Ἐκκλησίας λέγει, ἐν αἷς δοξάζεται, περὶ ὧν καὶ Δαυὶδ ἐν 57 εἶπεν ψαλμῷ· « Προέφθασαν ἄρχοντες, ἐχόμενα ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν· » ὅπως φράσας, διὰ τὸ ἐκδόθητον τῆς πίστεως, καὶ διὰ τὸ [81 a] ἠχεῖν αὐτὰς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τοῖς ἀναγνώσμασιν καὶ ταῖς ψαλμωδίασι. Πρὸς ἐκάστην δὲ αὐτῶν ἐν τοῖς ἄσμασι καὶ αὐτὸς ὁ ὠραῖος τῷ κάλλει νυμφίος σωφρόνως προσλαλεῖ· « Ἰδοὺ εἰ καλὴ, ἢ πλησίον μου· Ἰδοὺ εἰ καλὴ. » Καὶ πάλιν ἐπιθαλάμιον ὡσπερ ἄδει· « Δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου, νύμφη· δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου· ἐλεύσῃ καὶ διελεύσῃ ἐπὶ ἀρχῆς πίστεως. » Ὅτι δὲ καὶ ἡμεῖς χρίσμα δεχόμεθα ἐν τῷ ἀνακαινισμῷ, Ἰωάννης γράφει ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. » Ὅσπερ, φησὶν, ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὁ Σωτὴρ, καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ σωτήριον ὄψον κοινῇ ὑπὸ τῆς μακαρίας Τριάδος ἡμῖν παρεσχηθαι, διδάσκουσιν οὕτως· Ἡσαίας· « Καὶ ποιήσῃ Κύριος Σαβαώθ πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο, πίνονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν. » Ὅρος γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς πίστεως· οἶνον, τὸ δεσποτικὸν σωτήριον αἶμα· μύρον, ὃ ἁγιασθέντες ἀλειφόμεθα ὑπὸ τοῦ ἱερέως, προανεφώνησεν. Ἰωάννης ἐν τῇ αὐτῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα, ὃ

A per me; propterea unxit me. » David vero : « Propterea unxit te Deus tuus oleo laticitiae prae consortibus tuis. » Quid sibi vult illud, « Propterea (41) ? » Nempe illum, quod Deus sit non manufactus, a Deo increato et aeterno unctum esse. Dixit autem « Deus tuus » propter ejus nativitatem ex Virgine. Petrus in Actis : « Vos scitis (42) verbum factum per universam Judæam, et Samariam, quod incepit a Galilæa post baptismum, quem prædicavit Joannes, Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute. » Acta : « Convenerunt (43) vere 179 in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti. » Cantica vero etiam ita de hoc enarrant : « Unguentum (44) evacuatum (hoc est, effusum) nomen tibi : propterea adolescentulæ dilexerunt te. » Porro unguentum nomen esse Christo hic dicitur, id est, nomen Paracleti, seu consolatoris : quoniam ambæ hypostases et nomen hocce commune habent, et in se ipsis veluti suavem odorem naturæ Dei et Patris emittunt. Adolescentulas autem, Ecclesiæ dicit, in quibus glorificatur. De quibus David quoque in LXXVII psalmo inquit : « Prævenierunt (45) principes, juxta psallentes, in medio adolescentularum tympanistriarum : » sic locutus cum propter divulgationem fidei, tum quia ipsæ Ecclesiæ resonant in omni terra lectionibus, et psalmodiis. Unamquamque vero ipsarum in Canticorum libro ipse etiam speciosus forma sponsus modesto alloquitur sic : « Ecce (46) pulchra es, propinqua mea : ecce pulchra es. » Et rursus epithalamium veluti canit : « Veni (47) de Libano, sponsa, veni de Libano : venies, et transibis ab initio fidei. » Quod autem et nos unctionem accipiamus in renovatione, id est in baptismo, Joannes scribit in prima Epistola : « Et vos (48) unctionem habetis a sancto, et notis omnia. » Sicut, inquit, in Incarnatione Salvator, sic et vos unctionem habetis a sancto Spiritu (49). Hoc autem salutare donum communiter a beatæ Trinitatis personis collatum nobis esse docent Scripturæ. Isaias quidem : « Et faciet (50) Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem hunc : bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc : trade hæc omnia gentibus. » Nam montis nomine Ecclesiam Dei præsignificat ob

(41) Propterea. Psal. XLIV, vers. 9 sive 8. Vide, si placet. Hilarium lib. IV De Trinitate, num. 55.

(42) Vos scitis. Act. X, 37 et 38. Græca editio habet οἴδατε pro ἐπίστασθε. Et omittit voces καὶ Σαμαρείας. An hoc irrepperunt ex Act. I, 8?

(43) Convenerunt. Act. IV, 27. Voces ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, id est « in hac civitate, » desunt in Græca editione. Sed Vulg. interpres eas legit ut Didymus.

(44) Unguentum. Cant. I, 2. In libro etiam De Spiritu sancto, num. 11, ad Christum refert hæc verba.

(45) Prævenierunt. Psal. LXXVII, vers. 27 (seu 26). Nonnullæ editiones habent ἐχόμενοι. Sed Complutensis ἐχόμενα, ut Didymus, id est « juxta : » ut in illis verbis Judic. XIX, 14 : « Ἐδὸ αὐτοῖς ὁ ἥλιος ἐχό-

μενα τῆς Γαβαά, hoc est « Occubuit ipsis sol juxta Gabaa. »

(46) Ecce. Cantic. I, 14.

(47) Veni. Cantic. IV, 8.

(48) Et vos. In prima Joan. II, 20.

(49) A sancto Spiritu. Enarratione in primam Joannis ad hunc locum : « Palam facti sunt enim (inquit) recedentes ab unctione, quam habebant a sancto Spiritu, eo videlicet ostentantes, quod sint Antichristi : Christianismi quicunque sunt participes, Christi in eis permanet unctio, id est christima a sancto percipientes. »

(50) Et faciet. Isa. XXV, 6 et 7. Complutensis editio : πίνονται ἐν εὐφροσύνῃ· πίνονται οἶνον. Verba autem illa, πίνονται ἐν εὐφροσύνῃ, fortasse a Didymo dictata sunt, sed in Passioneiano codice omissa.

sublimitatem fidei : vinum designat Dominicum salutarem sanguinem (51) et unguentum vero illud dicit, quo sanctificati unguimur a sacerdote. Joannes autem in eadem prima 180 Epistola de Christo ait : « Et vos (52) unctio quam accepistis ab eo, manet in vobis : et non necesse habetis ut aliquis doceat vos ; sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus. » Paulus vero in secunda ad Corinthios : « Qui autem (53) confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit

ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, μένει ἐν ὑμῖν· καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκη ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτοῦ χρῆμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων. » Παῦλος δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Κορινθίους· « Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς θεός, καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δούς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. »

Qui autem (53) confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris. »

CAP. VII.

ΚΕΦ. Ζ'.

De divinis operationibus, et largitionibus Spiritus sancti.

Περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν, καὶ [81 b] παροχῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Jam vero Scripturarum oracula cum valde accurate sancti Spiritus naturam, quæ supra omnem vitam, mentemque existit, divinam esse ac supremam nobis ostenderint, similem quoque, et tali naturæ convenientem declarant providentissimam illius atque entheam operationem, in hunc modum :

Ἄγαν τοίνυν φιλοτιμῶς τὴν θεῖαν καὶ ἀκροτάτην τοῦ ἁγίου Πνεύματος φύσιν, τὴν οὖσαν ὑπὲρ ζωῆν καὶ ὑπὲρ νοῦν, τὰ λόγια ἐπιδείξαντα, ἐφάμιλλον αὐτῆς καὶ τὴν κηδεμονικωτάτην ἔνθεον ἐνέργειαν ἐκφράζει οὕτως

I. Quia vivificat, utpote qui est Spiritus Dei omnia vivificantis, juxta fidei tubam Paulum scribentem ad Romanos quidem : « Lex (54) enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis ; » et rursus : « Qui suscitavit (55) Jesum Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia vestra corpora per inhabitantem (56) ipsius Spiritum in vobis ; » ad Corinthios vero : « Non quod (57) sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis : sed sufficientia nostra ex Deo est : qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed 181 spiritus ; littera enim occidit, spiritus autem vivificat. » Littera vero hic Mosaicam legem (58) de iolat, quæ sic edicit, « Oculum (59) pro oculo, et dentem pro dente, » quæque defendit eum, qui insipienter vivit (60). Vivificantem vero dicit sanctum Dei Spiritum, qui facit ut non amplius sub lege simus, sed sub gratia, nobisque præcipit, ut

Α'. Ὅτι ζωοποιεῖ, ὡς Πνεῦμα ὑπάρχον τοῦ ζωογονήτος τὰ πάντα Θεοῦ, κατὰ Παῦλον τὴν σάλπιγγα τῆς πίστεως, γράφοντα, Ῥωμαίοις μὲν· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. » καὶ πάλιν· « Ὁ ἐγείρας Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. » Κορινθίους δὲ· « Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἐαυτῶν λογισασθῆαι τι, ὡς ἐξ ἐαυτῶν· ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ Θεοῦ· ὅς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους Καίνης Διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. » Γράμμα δὲ εἶπεν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, τὸν διαγορεύοντα ὀφθαλμῶν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, καὶ ἀμυνόμενον τὸν ἀσυνέτως βιοτεύοντα· ζωοποιῶν δὲ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ μηκέτι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν ἡμᾶς ποιήσαν, καὶ παρεγ-

(51) *Sanguinem.* Nisi in Eucharistia Christi sanguis reipsa adesset, vinum hic significaret vinum, non vero salutarem sanguinem, quem pro humano genere Christum effudit.

(52) *Et vos.* In prima Joannis II. 27.

(53) *Qui autem.* In II ad Cor. I, 21 et 22. Biblia : ὁ καὶ σφραγισάμενος.

(54) *Lex.* Rom. VIII, 2.

(55) *Qui suscitavit.* Rom. VIII, 11. Græca editio pro Ἰησοῦν Χριστόν, habet τὸν Χριστόν. Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus hoc in loco. In libro autem *De Spiritu sancto* bis affert theologus noster hunc ipsum versiculum, ac numero quidem 39 habet, « Jesum Christum ; » numero autem 41 habet duntaxat, « Christum, » tum in editis exemplaribus, tum in nostro codice.

(56) *Per inhabitantem.* Apud Athanasium in dialogo III *De Trinitate* (tom. II, pag. 228 et 234 vet. ed.) Macedonius redarguitur, quod in hoc Pauli textu perperam legeret : διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα, id est « propter inhabitantem ipsius Spiritum ; » ac legendum esse contendit Dialogi auctor, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος, et reliqua, ut habent Græca Biblia. Eadem sensit, ac dictavit Didymus segm. 114 a. Jam vero quis credat, lectionem illam, quam ut Macedonianam exagitavit segm. illo 114 a, propositam ab ipso fuisse in libro *De Spiritu sancto* ? Attamen in eo libro num. 39, edita exemplaria sic habent : « Proponamus et Apostoli ad Romanos

Epistolæ testimonium... « Si autem Spiritus ejus, « qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis : « qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis... » Ait quippe Apostolus, justificationem divinam, et spiritualis legis expleri in his, non qui juxta carnem ambulat, sed juxta Spiritum. » Verum scrupulus omnis tollitur, si ms. codicem nostræ Bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ consulamus. Sic enim in eo legitur : « Proponamus autem et Apostoli, » et reliqua. Tum : « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, habitat in vobis ; qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, vivificavit [legendum vivificabit, ut puto] et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis... Ait quippe Apostolus, justificationem divinæ, et spiritualis legis, » etc. Ac sane num. 41 ejusdem libri cum editio, tum noster codex habet, « per inhabitantem, » non vero, « propter inhabitantem. » Hæc tamen non eo dixi, quod lectionem illam, « propter inhabitantem, » omnino rejiciendam velim, cum Vulgatus interpres illam habeat.

(57) *Non quod.* II Cor. III, 5 et 6. Græca editio : ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(58) *Legem.* Vide lib. *De Sp. sancto* num. 57 et 58.

(59) *Oculum.* Levit. XXIV, 20.

(60) *Vivit.* Lego Exod. XXI, 13, 18, 21, etc.

γῆσαν μὴ ἀποδοῦναι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, μᾶλλον δὲ ἄγαθόν ἀντὶ κακοῦ παρασχεῖν. « Ἐάν » γάρ, φησὶν, « πινᾶ ὁ ἐχθρός σου, χόρτασον αὐτόν. » καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς. « Ἐγένετο ὁ πρῶτος Ἀδάμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἕσχατος Ἀδάμ εἰς Πνεῦμα ζωοποιούν. » Γαλάταις δέ. « Ὁ σπείρων εἰς τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πνεύματος θερίσει ζῶν αἰώνιον. » καὶ κατὰ Ἰωάννην λέγοντα ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν τὸ ζωοποιούν. » Αὐτὸ δὴ τοῦτο δηλῶν Ἰεζεκιήλ, καὶ οἱ σὺν τῷ Θεῷ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, [82 a] τὴν ἀνάστασιν ποιήσει, προφητεύει. « Τάδε λέγει Κύριος πᾶς ὁστέοις τοῖς ξηροῖς τοῦτοις. Ἰδοὺ ἐγὼ εἰσάγω εἰς ὑμᾶς Πνεῦμα ζωῆς, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς νεῦρα, καὶ ἀνάσω ἐφ' ὑμᾶς σάρκα, καὶ ἐκτενώ ἐφ' ὑμᾶς ὄμμα, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς τὸ Πνεῦμά μου, καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἡ οὖν οὐσυνδῶς ζωῆ, καὶ ἡ ζωοποιὸς δύναμις, οὗτ' ἀρχὴν, οὗτ' πέρας, οὗτ' ἀλλοίωσιν ἔχει. τὸ δὲ τοῦτοις μὴ ὑποκλιπτοῦ φύσει καὶ ἀληθείᾳ Θεὸς ἐστίν, ἅτε δὴ καὶ τὰ κατ' ἐξαιρετοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οἴκοθεν κεκτημένον. Οὐδὲν γάρ κτιστὸν ζωῆς αἰτίον εἶναι, ἢ ζωὴν ἐν αὐτῷ δεικνύου δύναται. πάντα δὲ νεκρὰ τὰ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἐστερημένα. « Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν, ὡς ἔφασαν αἱ ἀποστολικαὶ Πράξεις. Καὶ γὰρ εἰ πάντα τὰ γινόμενα, καὶ φθαρτὰ, τὰ δὲ φθειρόμενα στερεῖται ζωῆς ὑπομένοντα. πῶς ἂν ἄλλοις χαρίσαιο ταῦτα, ἂν αὐτὰ γίνεταί ἐνδεῆ; Ζωοποιούμεθα δὴ οὖν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ εἰπόντος. « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωῆ. » quorum ipsa indigent? Vivificamur ergo sane a sum (70) resurrectio, et vita. »

Β. Ὅτι, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος καὶ τὴν μίαν ἐνάργειαν, λέγουσιν αἱ Γραφαί, ὡς κατὰ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν Ἰησοῦν Χριστοῦ ἡγεῖρᾶ ποτε

non reddamus malum pro malo, sed bonum potius pro malo præbeamus. « Si (61) » enim, inquit, « escierit inimicus tuus, ciba illum; » et rursus ad eundem (62) : « Factus est (63) primus Adam in animam viventem, novissimus Adam in Spiritum vivificantem; » ad Galatas vero : « Qui seminat (64) in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam; » et secundum Joannem (65) ex persona Salvatoris Inquietem : « Spiritus (66) est qui vivificat. » Hoc sane ipsum significans Ezechiel, eumque simul cum Deo, utpole Spiritum ipsius, resurrectionem (67) facturum declarat, sic prophætat : « Ilæe dicit (68) Dominus **182** ossibus his aridis : « Ecce ego induco in vos Spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reducam super vos carnes, et extendam super vos pellem, et dabo super vos Spiritum meum, et vivetis, et cognoscetis, quod ego Dominus. » Porro substantialis vita, et vivificans virtus neque initium habet, neque finem, neque mutationi subjecta est; quod autem his obnoxium non est, natura et vere Deus est : quippe qui de suo et illa habet, quæ per excellentiam tribuuntur Deo Patri; nulla enim creatura potest vitæ causa esse, aut vitam in se ipsa ostendere : sed quæcunque divino Spiritu carent, mortua sunt : « In ipso (69) enim vivimus, movemur et sumus, » ut nos docent Acta apostolica. Si enim omnia quæ facta sunt, corruptibilia etiam sunt; quæ vero corrumpuntur, patiēdo vita privantur, quomodo aliis largiri possunt illa, Spiritu sancto, sicut et ab eo qui dixit : « Ego

II. Quia ob identitatem deitatis, et unitatem operationis Scripturæ Jesum Christum, quatenus in forma servi existentem, suscitatum esse in-

(61) *Sf. Rom. xii. 20.* Græca editio : Ἐάν οὖν πινᾶ ὁ ἐχθρός σου, φώμιζε αὐτόν. Passioneianus codex mendose, πινᾶ.

(62) *Ad eandem.* Quæ allaturus est, non exstant in Epistola ad Romanos, ut proxime superiora. Itaque vox ista, « eosdem, » referenda est ad Corinthios, quorum paulo ante meminuit : ut scilicet verba illa, « littera autem hic, » usque ad, « ciba illum, » quasi intra parenthesim clausa habenda sint.

(63) *Factus est.* I ad Cor. xv. 45. Græca editio : ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ.

(64) *Qui seminat.* Galat. vi. 8.

(65) *Et secundum Joannem.* Cum initio hujus articuli dixerit, « juxta Paulum, » idcirco nunc ait : « Et secundum Joannem. » At nos, quibus Didymæa memoria non est, oblitum jam pene eramus illorum verborum, « juxta Paulum. »

(66) *Spiritus.* Joan. vi. 63. Locus hic citatur a Didymo etiam in libro *De Spir. sancto* num. 15, sed in editis exemplaribus affertur, ut vix eum agnoscat. Sic enim habent : « Neque enim frustra sine articulo... nunc spiritus creatus dicitur : quoniam non est sanctus, cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in illo... Et alibi : αὐτός ἐστιν τὸ ζωοποιούν, id est. Ipse est qui vivificat. » Emendatione locum indigere sensit Valarsius, sed miss. librorum auctoritate destitutus emendare coactus fuit ex ingenio. Codex noster ms.

sic habet : « Neque vero frustra sine articulo... et nunc spiritus creatus dicitur, quoniam non est sanctus; cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur : ut in illo... Et alibi : Τὸ Πνεῦμα (id est Spiritus) est qui vivificat. »

(67) *Resurrectionem.* Origenem de corporum resurrectione non recte sensisse norunt theologi. Illius vero opinionem secutum esse Joannem quoque Jerosolymitanum episcopum probat Hieronymus in libro *contra ipsum Joannem* num. 23 et seqq., quod de resurrectionis veritate subdole locutus sit, atque ad eam confirmandam illa ipsa Scripturæ testimonia attulerit, quibus Iunivus Origenes veram veram carnis resurrectionem negavit. Itaque ut se ab Origenismo abhorreere ostendat Joannes, illud ab ipso exigit Hieronymus ut hunc potius Ezechielis locum afferat, quem affert Didymus hoc in loco. « His enim testimoniis (ait Hieronymus) veritatem resurrectionis probas, quibus Origenes negat... Profer magis Ezechiel, qui ossa jungens ossibus, et educens ea de sepulcris suis, et super pedes stare faciens, carnibus nervisque constringit, et cute desuper tegit. »

(68) *Hæc dicit.* Ezech. xxxvii. 5 et 6. Complutensis editio habet : Τάδε λ. Κύριος, Κύριος : et omittit voces, τοῖς ξηροῖς : ac pro εἰσάγω habet ὄσω : et Πνεῦμά μου, sine articulo : et ἐγὼ εἰμι Κύριος.

(69) *In ipso.* Act. xvii. 28.

(70) *Ego sum.* Joan. xi. 25.

quint modo a Patre, modo ipsum a se ipso, modo a Spiritu sancto, in hunc modum. Acta : « Hunc Deus (71) suscitavit tertia die. » Joannes ex persona Salvatoris : « Solvite (72) templum hoc et in tribus diebus suscitabo illud. Ipse autem dicebat de templo corporis sui ; » et rursus : « Ego pono (73) animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me : sed ego pono eam (74). Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. » Petrus in prima Epistola : « Christus (75) semel pro peccatis pro nobis mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem Spiritu. »

III. Quis creat Spiritus sanctus magnam creaturam hominem, atque ex mortuis eum suscitavit, et vivificat, et ad cælum vertit, ac terram in diluvio simul cum humanis iniquitatibus defluentem, **183** rursus renovavit, eamque iterum indito calore fovit sine studio, ac spontanea, instar veluti automatum, operatione, utpote qui æque creator est, ut supremus ille architectus (76) Deus, qui tellurem ipsam initio subsistentem fecit, et cum quo æqualem habet operationem ; ut cognoscere nobis licet ex his, quæ sacri scriptores declararunt, quos subji- cio. Job : « Spiritus (77) divinus, qui fecit me, status autem Omnipotentis, qui docet me. » David in psalmo quidem ciii : « Emittes (78) Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ. » Id confirmat Apostolus in secunda ad Corinthios Epistola : « Itaque (79) si quis in Christo, nova creatura : vetera transierunt : ecce nova facta sunt omnia. » In psalmo autem xxxii : « Verbo (80) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Quæ porro ex hujus capituli sententia colligi possunt, inobservata ne prætereas. Nimirum ipse, utpote creator et bonus Deus, manens semper Spiritus Dei, stabilem creaturæ largitur amicitiam, et indissolubilibus eam astrinxit vinculis, firmamque et inconcussam posuit, suaque

(71) *Hunc Deus.* Act. x, 40.

(72) *Solvite.* Joan. ii, 19 et 21. Bih. ἐκείνος pro αὐτός.

(73) *Ego pono.* Joan. x, 17 et 18.

(74) *Pono eam.* Græca editio hic addit, ἀπ' ἐμαυτοῦ, id est « a me ipso. »

(75) *Christus.* In prima Petri iii, 18. Voces, ὑπὲρ ἡμῶν, omittit Græca editio. Pro ἀπέθανεν eadem editio habet ἔπαθε, id est « passus est. » Sed Vulg. Int. legit ut Didymus. Demum ea editio habet τῷ Πνεύματι, sed articulum omissum hic puto a librario, ex his, quæ dixi in not. ad pag. 12.

(76) *Supremus architectus.* In Græco, ἀρχιτέχνα Θεοῦ, ejus locutionis, inflexionisque vix aliud mihi hactenus occurrit exemplum. Eo autem modo Deum vocat ἀρχιτέχνα, aut, si malis, ἀρχιτέχνην, quo viles artifices dicuntur μικροτέχνηται : quo Pindarus apud Plutarchum lib. ii *De natura*, et apud Clementem Alexandrinum ait, ἀριστοτέχνα Πάτερ· quo alibi legitur, ὁ ἀριστοτέχνας Πατήρ, alibi vero ἀριστοτέχνης : quo apud Anacreontem nonnulli legunt καλλιτέχνα τρέψουσιν, pro καλῆ τέχνα τρέψουσιν : quo demum ab Epiphania in *Anchorato* cap. 28, Filius vocatur ὁ ἀρχιτέχνης Λόγος, id est « supremus artifex Verbum. »

(77) *Spiritus.* Job xxxiii, 4. Vide not. 57, pag. 7, et not. 23, pag. 57.

Δ ὁ Πατήρ, ἰστέ αὐτὸς αὐτὸν, ποτὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὕτως. Αἱ Πράξεις· « Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Σωτήρος· ἑλύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγεῶ αὐτόν. Αὐτὸς δὲ ἔλεγεν περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ· καὶ πάλιν· Ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. Οὐδεὶς αἴρει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ [82 b] Ἐπιστολῇ· Ἐχριστὸς ἄπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν, δικαίως ὑπὲρ ἁδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ· θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ Πνεύματι. »

Γ. Ὅτι δημιουργεῖ τὸ μέγα κτίσμα τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρει, καὶ ζωοποιεῖ, καὶ εἰς οὐρανὸν ἐπιστρέφει· καὶ συγκαταρρῦεισιν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνομίαις τὴν γῆν ἀνεκαίνισσε πάλιν, καὶ ἀνέθαλψε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀνευ πραγματείας, καὶ οἶον αὐτομάτως, ἅτε συνδημιουργὸς καὶ ἰσοργὸς τοῦ ὑποστήσαντος αὐτὴν κατ' ἀρχὰς ἀρχιτέχνα Θεοῦ, ὡς γυνῶνα ἡμῖν ἐφιεται, ἐξ ὧν ἐξέφηναν οὗτοι· Ἰὼδ· « Πνεῦμα θεῖον, τὸ καὶ ἡσάν με· πνοὴ δὲ παντοκράτορος, ἡ διδάσκουσά με. » Δαυὶδ ἐν μὲν ργ' ψαλμῷ, « Ἐξαποστειλεῖς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνεκαίνισαι τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. » Τοῦτο βεβαιῶ δ' Ἀπόστολος, γράφων Κορινθίοις τὸ δεῦτερον· « Ὅστε εἰ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. » Ἐν δὲ λβ' ψαλμῷ· « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. » Μὴ παραδράμῃς τὰ αὐτῶν ἀκούεσθαι δυνάμενα· ἀλλ' ἴδε, ὅτι περ ὡς δημιουργὸς καὶ ἀγαθὸς Θεὸς μένων εἰς αἰὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, φιλιαν μόνιμον τῇ κτίσει χορηγεῖ, καὶ ἀλύτοις αὐτὴν ἰσφιγξὲ δεσμοῖς, καὶ ἤδρασεν ἀκατάσειστον, καὶ πάντα τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει στηρίζει· καὶ ὅτι ἀθέμιτόν ἐστι κτίσμα καλεῖν τὸ κτίζον καὶ ἐνδυναμοῦν τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα. Συνεργὸν γὰρ καὶ ὁμοούσιον

(78) *Emittes.* Psal. ciii, vers. 31 (seu 30). In libro *De Sp. sancto* num. 32, ubi hic locus bis afferitur, paulo aliter legisse videbitur Didymus, [si in exemplarium typis impressorum auctoritate sistamus. Ea enim pro, « emittes, » habent utrobique, « emitte. » At codex noster ms. quamvis priore loco habeat mendose, ut reor, « emitte, » in secundo tamen habet « emittes. » Sed ipsa Didymi verba afferre inutile non erit. « Et in psalmo ad Dominum dicitur : « Auferes ab eis Spiritum tuum, et « deficient, et in terram suam revertentur : emitte « Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem « terræ. » Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia, quæ Pater creavit, et Filius : « Emitte » enim, ait, « Spiritum « tuum, et creabuntur. » Ita in editis libris : sed postrema hæc rectius ex parte saltem, ut videtur, in eo quem dixi codice : « Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor, sit cum Patre Filioque sociatus : cum eadem creet omnia quæ Pater creavit, et Filius. « Emittes » enim, ait, « Spiritum tuum, et creabuntur. »

(79) *Itaque.* II ad Cor. v, 17.

(80) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6.

αὐτὸ τῷ Θεῷ, ἅτε Πνεῦμα αὐτοῦ καὶ δάκτυλον, ὡς ἐν Ἀ τῷ πρῶτῳ ἐδείχθη βιβλίῳ, [83 a] μυστικῶς παριστῶν ἐν ἡ ψαλμῷ προφητεῦσαι· « Ὅτι βῆμαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου. » Καὶ Μωϋσῆς δὲ ἐν τῇ Γενέσει, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμά φησιν· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὐ γὰρ ἀγγέλους, ἢ ἄλλα πνεύματα ἔλαβε συγχειουργοὺς, ἢ γνωμοδότας ὁ Θεός· ἐπειδὴ ὁ δούλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ δεσπότης. Οὐδὲ εὐρίσκειται πώποτε εἰς δημιουργίαν συμπαραλαβῶν κτίσασα κατὰ Δαυὶδ ψάλλει ἐν λβ' ψαλμῷ· « Ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρφίλας αὐτῶν· » καὶ ἐν ρλη'· « Οὐκ ἐκρῦβη τὸ ὄστον μου ἀπὸ σοῦ, ὃ ἐποίησας ἐν κρυφῇ. » Καὶ ὡς Παῦλος Ῥωμαίοις γράφει· « Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς β συμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; » τοῦτ' ἔστιν, τῆς κτίσεως οὐδεὶς. Πλάτος γὰρ ἔχον τὸ « τίς » τοῦτο προφαίνει). Ἐδείξε δὲ τῷ μὲν μὴ εἰπεῖν, Ποιήσατε, ἀλλὰ, « Ποιήσωμεν, » ὡς οὐκ ἔστιν ὑπουργὸς ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ θελήσεως μετ' αὐτῶν· τῷ δὲ ἐπαγαγεῖν, « κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » ὡς μία ἐστὶν οὐσία τῇ Τριάδι· καὶ ὡς οὐ πρὸς ἀγγέλους εἴρηται τοῦτο, τοῖς ἀπείρωσ καὶ ἀσυνεικίστως ἐν μείω τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἔχουσιν (εἰ ἀκίνητον τοῦτο, ὡς ἄνθρωπον, εἰπεῖν) τῆς ἀνείδου, καὶ ἀσχηματίστου, καὶ ἀρρήτου Τριάδος. Ἀπὸ ἐπήγαγεν ὁ αὐτὸς κοσμογράφος· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ εὐλόγησεν αὐτούς· » καὶ πάλιν· « Ἴδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν· » ἐν οἷς ῥήτοισ ἀυθὶς τῆς αὐτοτελοῦσ καὶ γενεοσυργου Τριάδος τὸ τέλειον, καὶ σύμφωνον, καὶ κοσμητικόν, καὶ ἐπίπαν ἄφθονον σημαίνεται μυστικῶς. Ἐπειδὴ ταῦτα [83 b] θεάτρων μὲν καὶ πλήθους ἄξια οὐκ ἠγήσατο εἶναι ὁ Μωϋσῆς, ἦτον ὁ ἐνηγήσας αὐτῷ Θεός· τοσοῦτων δὲ, ὅσον μὴ παρανομῆν ἐς ταῦτα ἔμελλεν. « Ἐποίησε » γὰρ « ὁ Θεός, » τοῦτ' ἔστιν ὁ Υἱὸς, « τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ, » τοῦτ' ἔστιν τὸ Πατρός, « ἐποίησεν αὐτὸν, καὶ ἴδεν ὁ Θεός, » τοῦτ' ἔστιν τὸ Πνεῦμα, « ὅτι καλόν, καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, » τοῦτ' ἔστιν ἡγίασεν. Τὸ δὲ, « κατ' εἰκόνα, » ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, νοητέον, ὅτι ἐκ τοῦ θεϊκοῦ φυσήματος τὸ Πνεῦμα τὸ ἀθάνατον ἔχομεν, καὶ νοῦν ἀεὶ θέοντα, καὶ κυβερνῶντα, ἐφ' ὃ χρῆ, καὶ λόγον σφῶν ἀρέσκοντα τῷ δεδωκότι, καὶ δυνάμενον σὺν πίστει τεκνονοίας αἰτιῶν γίνεσθαι, καὶ ζωῆς, καὶ κερῶν ἐγέρσεως, καὶ ὁρέων μεταθέσεως· πρὸς τούτοις, ὅτι μετελήφραμεν καὶ τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος.

ipsius potentia rebus omnibus tribuit stabilitatem : nefas vero est creaturam illum vocare, qui Dei creaturas creat, et vim ipsis omnem impertitur : ipsum enim simul cum Deo operari, et Deo ipsi consubstantiali esse, utpote qui Spiritus ipsius, ac Digitus est, ut in] primo libro (81) ostensum fuit, mystice indicans, comprobansque in viii psalmo sic propheta David : « Quoniam (82) videbo eos, opera digitorum tuorum. » Moses vero in Genesi ex persona Dei et Patris Filium, **184** et sanctum ejus Spiritum sic alloquitur : « Faciamus (83) hominem juxta imaginem et similitudinem nostram, et dominentur in illa, quæ sunt in terra. » Nec enim cooperatores, aut consiliarios sumpsit Deus angelos, vel alios spiritus : quoniam servus non novit, quid faciat dominus ejus ; neque invenimus eum unquam ad creationem sociam sibi assumpsisse creaturam (sicut David psallit in xxxii psalmo : « Qui finxit (84) singillatim corda eorum. » Et in cxxxviii : « Non est (85) occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto ; » et sicut Paulus ad Romanos scribit : « Quis enim (86) novit mentem Domini, aut quis consiliarius ejus fuit ? » Id est, nulla ex creaturis. Illud enim, « Quis (87), » late patet, atque hoc significat). Dicendo autem non Facite, sed « Faciamus, » ostendit ministrum non esse Filium, nec Spiritum sanctum, sed unius cum ipse Deo potentia et voluntatis : subjungendo autem, « secundum imaginem, et similitudinem nostram, » unam esse essentiam Trinitati ; et hæc ad angelos dicta non esse ostendit iis, qui imperite, et stulte parvi faciunt, et imminuunt (88) (si hoc sine periculo homini dicere licet) imaginem ac similitudinem forma carentis, et figuræ expertis, et ineffabilis Trinitatis. Idcirco subjunxit idem cosmographus : « Et fecit (89) Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum : masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos ; » et rursus : « Vidit (90) Deus quod esset bonum. » Quibus in verbis mystice rursus perfectio, et concordia, et exornandi scientia, et omnimoda liberalitas significatur illius, quæ per se ipsa perfecta est, et productrix, Trinitatis. Nec enim Moses, aut Deus, quo is æmante scripsit, theatris veluti, ac multitudini hæc exponenda censuit, sed illis omnibus tantum, qui (91) ea violaturi non essent. « Fecit » enim « Deus, » id est Filius, « hominem : ad imaginem Dei, » id est, Patris, « fecit illum. » Et vidit Deus, » id est Spiritus sanctus, « quod esset bonum, et benedixit eos, » id est san-

(81) *In primo libro.* In iis nempe capitibus, quæ interierunt. Cæterum in libro etiam *De Sp. sancto* num. 20 fusius ostendit, « digitum Dei » nominari Spiritum sanctum.

(82) *Quoniam.* Psal. viii, vers. 4.

(83) *Faciamus.* Gen. i, 26. Postremam tamen versiculi partem breviter Didymus. Lege Tertulliani librum *adversus Praxeam*, cap. 12, ubi similes affert argumentationes ex his Genesens locis.

(84) *Qui finxit.* Psal. xxxii, vers. 15.

(85) *Non est.* Psal. cxxxviii, vers. 14 (seu 15).

(86) *Quis enim.* Rom. xi, 34.

(87) *Quis.* Hujusmodi adnotationem non semel in Didymo offendimus, ut superius pag. 26, et in lib. *De Sp. sancto* num. 13, ubi legimus : « Hoc enim quod ait. « Cui angelorum, » æque acciperet, ac si diceret, Nulli. » Et alibi etiam.

(88) *Imminuunt.* Notanda locutio ista, ἐν μείω ἔχουσι, id est μειονεκτοῦσι.

(89) *Et fecit.* Gen. i, 27 et 28.

(90) *Vidit.* Gen. i, 18. Græca ed., εἶδεν.

(91) *Qui.* In codice, ὅσων. Malim ὅσοι. Nisi quis malit legere : τοσοῦτον δὲ ὅσων.

causavit. Locutio autem illa, « juxta imaginem, » A
ita meo quidem **185** iudicio intelligenda est, ut
significet, ex divina nos insufflatione immortalem
spiritum habere, et mentem semper cogitantem (92),
et, prout oportet, gubernantem (93), rationemque
sapiantem, quæ et ei, qui illam dedit, placeat, et
per fidem filios gignere potest, et vitam tribuere, et
a mortuis excitare, et mentes transferre. Quin illud
præterea denotat, ipsum nos suæ quoque bonitatis
participes fecisse. Ita juxta Paulum etiam, ut non
multo ante dictum est (94), « Vivificabit et mortalia
nostra corpora per inhabitantem Spiritum ejus in
nobis. » Et in Epistola ad Hebræos, sæcula facta
eas, et creaturam firmatam fuisse a Spiritu sancto
denuntians, Spiritum vero vocans, ut jam comeme-
moravi (95), « Verbum, » seu « Dictionem Dei, » hæc
arrhith : « Fide (96) intelligimus aptata esse sæcula
Verbo Dei, ut id quod videtur, factum non sit ex
apparentibus ; » et rursus : « Portans (97) enim omnia
Verbo virtutis suæ ; » et Psaltes : « Omnia (98) in
sapientia fecisti : » id est, in Spiritu tuo, et in Fi-
lio tuo. Quomodo ergo divinus Spiritus æternus
dicendus non erit, et creator, et proprie Deus ?
cum sit inseparabilis ab eo, qui eum spiravit, et a
creatore Filio ; cum sæcula constituerit, quibuscum
et cælum, et omnia, quæ in eo sunt, et quidquid
aliud creatum existit productum **186** fuit ; et
omnia sua virtute portet, atque administret ; cum
idem ille ipse sit, qui statim ac cælum, terra, et
mare conditum fuit, « ferebatur (99) super aqua, »
et animantium genitricem, atque nutricem eam fa-

Εἶτα καὶ Παῦλος, ὡς μικρῶν πρόσθεν ἐλέχθη· « Ζωο-
ποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνορ-
κοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν. » Καὶ Ἑβραῖοις
τοὺς αἰῶνας γεγενῆσθαι, καὶ τὴν κτίσιν ἐστηρίχθαι
ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταγγέλλων, καὶ Ῥῆμα
Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, καθὼς ἤδη ἐμνημονεύθη, προσαγο-
ρευῶν, γράφει· « Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς
αἰῶνας Ῥῆματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ
βλεπόμενον γεγονέναι· » καὶ πάλιν· « Φέρων γὰρ τὰ
πάντα τῷ Ῥῆματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· » καὶ ὁ
Ψαλμῆδός· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, » τούτ'
ἐστιν ἐν τῷ Πνεύματι σου καὶ τῷ Υἱῷ σου. Πῶς οὖν
οὐκ ἀναρχον, καὶ δημιουργόν, καὶ κυρίως Θεὸς τὸ
θεῖκον Πνεῦμα ; τὸ ἀχώριστον τοῦ πνεύσαντος αὐτῶ,
καὶ τοῦ δημιουργοῦ Υἱοῦ· τὸ τοὺς αἰῶνας κατα-
σκευάσαν· μεθ' ὧν οὐρανός τε καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ
πᾶν εἴ τι ἐστὶν κτιστὸν παρήχθη· καὶ πάντα τῇ ἐν-
τοῦ δυνάμει φέρον τε καὶ διοικούν· τὸ παρατυχεῖα τοῦ
γενέσθαι οὐρανόν, [84 a] γῆν, θάλατταν, ἐπιφερόμε-
νον ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ζωογόνον καὶ ζωοτρόφον αὐτὸ
ἀπεργάζομενον. Ἄσπερ γὰρ διὰ τὸ λέγειν ἐν τῷ Ψῶδ
περὶ τοῦ Υἱοῦ, « Ὁ ταυίσας τὸν οὐρανὸν μόνος, » οὐκ
ἀφιστά μὲν τῆς δημιουργίας τὸν ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ
ἐν ᾧ πάντα συνέστησεν Πατέρα· (πῶς γὰρ ἀνεῖη λοι-
πὸν ταῦτα ἀληθῆ ;) οὕτως οὐδὲ τὸ τῆς σοφίας, καὶ
δυνάμεως, καὶ ἀγιοσύνης Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐξωθεῖν
τοῦ εἶναι συνδημιουργόν τοῦ Θεοῦ, ὄσιον. Καὶ πῶς
δὲ εἰς τοῦτο μελιζων ἀπόδειξις ἀν εὐρεθεῖη, τοῦ ἐφ'
ἐκάστης ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινίζειν καὶ ἀγιάζειν
τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ χρεῖτον καὶ πρῶτον
C ἀνακαλεῖσθαι σχῆμα τοῦ βίου ; τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τὸ

(92) *Cogitantem*. In Græco, ἀεὶ θέοντος νοῦ, id est ad verbum, « semper currentis mentis. » Quis loculo ex vetustissimo philosopho Ocello ducta videtur. Is enim in libro *De universo*, cap. 2, hæc scripsit : Τὸ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν, τοῦ μὲν ἀεὶ θέοντος θείου, τοῦ δὲ ἀεὶ μεταβάλλοντος γεννητοῦ, κόσμος ἀρα ἐστίν, id est, ut vertit Nogarola, « At quod ex ambabus constat partibus, ex una scilicet divina et semper currente, ex altera vero genita, et mutationibus semper obnoxia, id certe mundus est. » Vide quæ ad segm. 97 b de voce ἀεικίνητος, adnotavi.

(93) *Gubernantem*. Codex : κυβερνοῦντα.

(94) *Dictum est*. Vide not. 55 et 56, pag. 180.

(95) *Commemoravi*. Segm. 65 a.

(96) *Fide*. Hebr. xi, 3. Græca editio habet divisi-
m, ἐκ φαινομένων· codex vero Passioneianus D
conjunctum unum verbum, ἐκφαινομένων. Passim
tamen librarius verba diversa simul inter exarandum
connectit, ut videre licet in aliis etiam vetustis
membris. Præterea eadem editio habet τὰ βλεπόμενα
pluraliter.

(97) *Portans*. Hebr. i, 5. Biblia habent φέρων
τε.

(98) *Omnia*. Psal. ciii, vers. 25 (seu 24). Locum
hunc Origenes libro i *De principiis*, cap. 2 et alibi,
item ut Didymus superior lib. i, cap. 9, pag. 11, de
Filio acceperat : nunc vero theologus noster de Fi-
lio et de Spiritu eum interpretatur. Nimirum Spiritum
sanctum quoque « Sapientiam » dictum esse docent,
ut alios taceam, Irenæus pag. 253, et Rufinus
Palaestinus in libro *De fide* pag. 585. Quin Didy-
mus ipse fusius hæc persequitur in lib. *De Sp. sancto*
num. 21 et 23, ubi inter cætera hæc leguntur :
« Deus vero non alterius sapientiae participatione,
neque aliunde sapiens effectus, dictus est « solus

sapiens, » et generans [codex noster ms. rectius, ut
puto, habet, sed generans] Sapientiam, et alios faci-
ens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster
Jesus Christus, qui dicitur, « Dei virtus, et Dei sa-
pientia. » Spiritus quoque sanctus dicitur Sapientia
[codex tamen noster habet : Quæ Sapientia Dominus
noster est : Jesus Christus enim « Dei virtus » est,
« Dei Sapientia. » Spiritus quoque sanctus « Spiritus »
dicitur « Sapientia »]. Siquidem et in veteri-
bus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Do-
mini Spiritu Sapientiae. Sicut ergo solus sapiens
Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapiens
faciens, et generans sapientiam : solus est sa-
piens, extra omnes, qui per nuncupationem ejus sa-
pientes dicuntur... sic et Spiritus sanctus non acci-
piens aliunde sapientiam, dictus est, « Spiritus sa-
pientiae [codex noster omittit illa voce sicut, sic ha-
bet : Ergo « solus sapiens » Deus est, et non acci-
piens aliunde sapientiam. Sed sapientes faciens, et
generans sapientiam « solus » est « sapiens » extra
omnes, qui per nuncupationem ejus sapientes di-
cuntur... Sicut et Spiritus sanctus non accipiens
aliunde sapientiam, dictus est « Spiritus Sapien-
tiae »]... Similiter et Spiritus sanctus cum sit si-
gnaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capi-
unt, signati per eum, in eo ducuntur ad signacu-
lum Christi sapientiae, et scientiae, insuper fide pleni
[rectius codex noster : signati per eum, et in eo, du-
cuntur ad signaculum Christi, sapientia, et scientia,
et insuper fide pleni]. »

(99) *Ferebatur*. Gen. i, 4. Origenes quoque libro i
De principiis, cap. 3, pag. 61, Panchasius Rom. Eccl.
diaconus lib. i *De Sp. sancto*, cap. 12, aliique passim
Patres hunc locum de Spiritu sancto interpretati
sunt. Vide segm. 121 b.

συμμημονεύεσθαι αὐτὸ, ὡς τὸν Ἀπόστολον περὶ Α
 τῶν ἐκ παλιγγενεσίας ἀρτίων γενέσθαι, καὶ τοῦ παρὰ
 πάντα μεγίστου κατορθώματος ἀπολαύσαι προσδοκω-
 μένων, ἀναφωνεῖν· « Ὅπως γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ
 κτίσαντος ὑμᾶς· » προφητεύειν δὲ καὶ τὸν Δαυὶδ ἐν
 ρα' ψαλμῷ· « Λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύ-
 ριον. » Εἰ μὴδὲ κοινωνίαν οὐσίας, καὶ κυριότητος,
 καὶ ἐνεργείας εἶχεν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ πρὸς τὸν,
 « δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, » ὕλην, οὐκ ἂν ἀνεκαίνοι-
 ζε καὶ ἡγίαζε. Διὸ σὺν τῷ παναγίῳ Πνεύματι ὁ
 Χριστὸς, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τὸν φθαρέντα τῆ παρ-
 ακοῇ ἄνθρωπον ἀνακτιζῶν καὶ ἁγιάζων, ἐνεφύσα εἰς
 τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ ἔλεγεν· « Λάβετε
 Πνεῦμα ἁγίων· » πληρῶν τοῦ Ναοῦ προφητείας, τὴν
 ὑπὸ ἀκατασχέτου πόθου, τοῦ πρὸς τὸ ἄμετρον καλὸν
 τοῦ πράγματος, τὸ γενησόμενον ὡς ἡδὴ πραττόμενον
 διηγουμένην· « Ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς ὁ ἐμφυσοῦν εἰς τὸ
 πρῶτον σου, καὶ ἐξαιρούμενός σε ἐκ θλίψεως. »
 « Ὅτι δὲ κτίσαι ἐστὶν καὶ [84 b] τὸ ἁγιάσαι, ὅπερ
 ποιεῖν πέφυκε τὸ θεῖον Πνεῦμα, Δαυὶδ μαρτυρεῖ,
 ψάλλον· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ
 θεός· » τοῦτ' ἐστὶν, Ἁγιάσον με, ἐν ἀνακαινισθείην,
 καταφθαρεῖς τῆ ἁμαρτίᾳ· ἐπεὶ πῶς ἂν αὐτῷ ἕτερα
 ἐπίσθη καρδία; Συμφράζει τε τοῦτω· « Καὶ Πνεῦμα
 εὐθὺς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκαίτοις μου· » ἀντὶ τοῦ,
 τὸ πάντα ὑπερφέρον σεβάσιμόν σου Πνεῦμα πα-
 ράσχου μοι. Ἴνα, φησὶν, τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ καθαρὸς
 ἀναφανῆς, γένωμαι ναὸς αὐτοῦ ἄξιος. Ἐκ γὰρ δὴ
 μόνος τῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ σου ἐπιστάσις, καὶ αὐ-
 τὸς, δέσποτα, κατασημαίνῃ ἡμῖν, καὶ πάντων ἄκος
 δεχόμεθα κακῶν, καὶ ἐν ἐλπίσειν βεβαίαις παντὸς αἰ-
 ωνίου γινόμεθα ἀγαθῶ. Ἐμφανὲς γὰρ ἡμῖν, ὅτι Δαυὶδ
 αὐτὸ ἐξαιτεῖ ἐγκαίνισθῆναι αὐτῷ· ἐπεὶ πῶς ἂν τὸ
 ἦν ὄν αὐτῷ Πνεῦμα, ὡς ἔρτι ἐπ' αὐτὸν ἐρχόμενον
 ἐνκαινίζετο; Ἀλλὰ καὶ μείζον καὶ ἀναγκαιότερον
 τὸ ἁγιάσαι τοῦ δημιουργῆσαι εἶδιτα ἡ Γραφή, περὶ
 τοῦ ἀπολέσαντος τὸν ἁγιασμὸν ἐλεεινοῦ Ἰουδα εἶπεν·
 « Καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖ-
 νος; » Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀπάντων ἀσυμφορώτατον
 ἐπαξε, καὶ τὸν Δεσπότην ἀντ' οὐδενὸς κακοῦ ἀπέδο-
 ται, καὶ τὴν ζῶην ἀργυρίων ἠλλάξατο. Καὶ δὴ καὶ
 περὶ τῆς ἐν τῇ ἀβρήτῳ οἰκονομίας δουλικῆς μορφῆς,
 περὶ ἧς λέγει Ἰωάννης μὲν· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ
 ἐγένετο· » Παῦλος δέ· « Ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν
 δούλου λαβὼν· » ὁ μὲν Σολομὼν εἶπεν· « Ἡ σοφία
 ψυχοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον· » ὁ δὲ Ματθαῖος, διὰ τὸ
 ταυτὸν τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας ἐξέθετο
 ὡδε· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν·
 Μνηστευθείσης τῆς μητρὸς [85 a] αὐτοῦ Μαρίας τῷ
 Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὐρέθη ἐν γαστρὶ
 ἐχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ ὁ ἀρχάγγελος δὲ
 ἔφη· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν

ciehat? Quemadmodum enim ex eo quod Scriptura
 de Filio dicat in Jobi libro, « Qui extendit (1) cœlum
 solus, » a creatione non excludit illum, « ex quo
 omnia, et in quo omnia » constituta sunt, nempe
 Patrem (alioquin quomodo hæc jam vera esse pos-
 sent?); ita neque fas est Spiritum sapientiæ, et
 virtutis, et sanctitatis, Spiritum scilicet Dei, exclu-
 dere ab eo ut simul cum Deo creator sit. Quænam
 vero ad hoc probandum firmior demonstratio exco-
 gitari potest, quam quod quotidie (2) operatur Spi-
 ritus Dei, dum in baptismo renovat, et sanctificat,
 et ad præstantiorem, ac primam vitæ formam revo-
 cat (3)? Id enim illa etiam formula significat, qua
 ipse una cum Patre et Filio in baptismo commemo-
 ratur: adeo ut Apostolus de iis, qui ex regenera-
 tione integri, ac perfecti fieri, et, donorum omnium
 maximo, redintegratione frui sperant, exclamet: «
 Ut sitis (4) secundum imaginem ejus, qui creavit
 vos; » David autem quoque in ci psalmo sic pro-
 phetet: « Populus (5) qui creatur, laudabit Domi-
 num. » Nisi communem haberet essentiam, et do-
 minationem, et operationem cum Patre, et cum eo,
 per quem omnia facta sunt, nempe Filio; non re-
 novaret, nec sanctificaret. Idcirco post resurrectio-
 nem Christus corruptum per inobedientiam hominem
 una cum sanctissimo Spiritu rursus creans, et san-
 ctificans, insufflavit in facies discipulorum, et ait,
 « Accipite (6) Spiritum sanctum, » implens hac rati-
 one Nahumi prophetiam, quæ ob vebemens ac
 effrene desiderium, quo in immensam rei pulchritu-
 dinem ferebatur propheta, ut jam factum enarrat
 quod faciendum erat: « Ascendit (7) ex terra, qui
 insufflat in faciem tuam, et eruit te ex tribulatione. »
 Quod autem sanctificatio (quam præstare Spiritus
 sancti est) sit creatio, testatur 187 David psal-
 lens: « Cor (8) mundum crea in me, Deus; » hoc est,
 sanctifica me, ut renover, cum peccato corruptus
 sim: alioquin quomodo aliud cor ipsi creatum so-
 ret? Consentanea vero sunt quæ jungit superiori-
 bus: « Et Spiritum rectum, inquit, innova in visce-
 ribus meis: » id est venerandum tuum Spiritum,
 omnia transcendentem ac prætergradientem mihi
 largire, ut ejus scilicet sanctificatione mundatus di-
 gnus illius templum efficiar; nam ex sola ipsius,
 et Filii tui gubernatione ac præsentia tu quoque
 nobis, Domine, signeris, et malorum omnium re-
 medium accipimus, et firmam spem habemus cu-
 juslibet æterni boni. Quod enim David hunc sibi
 renovari postulet, manifestum est; nam quomodo
 is, quem jam habebat, spiritus in eum veluti re-
 cens venire, ac renovari poterat? Quin etiam Scri-

(1) Qui extendit. Job ix, 8.

(2) Quotidie. Vide segm. 125 b.

(3) Revocat. Vide notas ad segm. 114 b.

(4) Ut sitis. In Bibliis non exstant hæc ad ver-
 bum, ut puto. Citat ergo sensum ex Epist. ad Col-
 loss. iii, 10. Vide segm. 100 a, ubi pro ὑμᾶς, habet
 ἡμᾶς, et segm. 118 a.

(5) Populus. Psal. ci, vers. 10.

(6) Accipite. Joan. xi, 22.

(7) Ascendit. In Vulgata editione frustra hunc lo-
 cum quæras. In Græca Complutensi exstat vers. ul-
 timo capitis i Nahum, in aliis editionibus vers. 1
 cap. ii. Ibi autem sic se habet: Ἀνέβη ἐμφυσοῦν εἰς
 πρόσωπόν σου, ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως.

(8) Cor. Psal. L, vers. 11 (seu 12).

edificavit. Locutio autem illa, « juxta imaginem, » A ita meo quidem **185** iudicio intelligenda est, ut significet, ex divina nos insufflatione immortalem spiritum habere, et mentem semper cogitantem (92), et, prout oportet, gubernantem (95), rationemque sapientem, quæ et ei, qui illam dedit, placeat, et per fidem filios signere potest, et vitam tribuere, et a mortuis excitare, et mentes transferre. Quin illud præterea denotat, ipsum nos suæ quoque bonitatis participes fecisse. Ita juxta Paulum etiam, ut non multo ante dictum est (94), « Vivificabit et mortalia nostra corpora per inhabitantem Spiritum ejus in nobis. » Et in Epistola ad Hebræos, sæcula facta esse, et creaturam firmatam fuisse a Spiritu sancto denuntians, Spiritum vero vocans, ut jam commemoravi (95), « Verbum, » seu « Dictionem Dei, » hæc scribit : « Fide (96) intelligimus aptata esse sæcula Verbo Dei, ut id quod videtur, factum non sit ex apparentibus ; » et rursus : « Portans (97) enim omnia Verbo virtutis suæ ; » et Psaltes : « Omnia (98) in sapientia fecisti : » id est, in Spiritu tuo, et in Filio tuo. Quomodo ergo divinus Spiritus æternus dicendus non erit, et creator, et proprie Deus ? cum sit inseparabilis ab eo, qui eum spiravit, et a creatore Filio ; cum sæcula constituerit, quibuscum et cælum, et omnia, quæ in eo sunt, et quidquid aliud creatum existit productum **186** fuit ; et omnia sua virtute portet, atque administret ; cum demum ille ipse sit, qui statim ac cælum, terra, et mare conditum fuit, « ferebatur (99) super aqua, » et animantium genitricem, atque nutricem eam fa-

Εἶτα καὶ Παῦλος, ὡς μικρῶ πρόσθεν ἐλέχθη· « Ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνορκουμένου αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν. » Καὶ Ἑβραίοις τοὺς αἰῶνας γεγενῆσθαι, καὶ τὴν κτίσιν ἐστηρίχθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταγγέλλων, καὶ Ἔφημα Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, καθὰ ἤδη ἐμνημονεύθη, προσαγορευῶν, γράφει· « Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας Ἔφηματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ βλέπομενον γεγονέναι· » καὶ πάλιν· « Φέρων γὰρ τὰ πάντα τῷ Ἔφηματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· » καὶ ὁ Παλμυρῶς· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, » τοῦ ἔστιν ἐν τῷ Πνεύματι σου καὶ τῷ Υἱῷ σου. Πῶς οὖν οὐκ ἀναρχον, καὶ δημιουργόν, καὶ κυρίως Θεὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα ; τὸ ἀχώριστον τοῦ πνεύσαντος αὐτῆ, καὶ τοῦ δημιουργοῦ Υἱοῦ· τὸ τοὺς αἰῶνας κατασκευάσαν· μεθ' ὧν οὐρανός τε καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ πᾶν εἴ τι ἔστιν κτιστὸν παρήχθη· καὶ πάντα τῆ ἐαυτοῦ δυνάμει φέρον τε καὶ διοικούν· τὸ παραυτίκα τοῦ γενέσθαι οὐρανόν, [84 a] γῆν, θάλατταν, ἐπιφερόμενον ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ζωογόνον καὶ ζωοτρόφον αὐτὸ ἀπεργάζομενον. Ὅσπερ γὰρ διὰ τὸ λέγειν ἐν τῷ Ἰωβ περὶ τοῦ Υἱοῦ, « Ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, » οὐκ ἀπιστῶ μὲν τῆς δημιουργίας τὸν ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἐν ᾧ πάντα συνέστηκεν Πατέρα· (πῶς γὰρ ἂν εἴη λατῶν ταῦτα ἀληθῆ ;) οὕτως οὐδὲ τὸ τῆς σοφίας, καὶ δυνάμεως, καὶ ἀγιοσύνης Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐξῆθεν τοῦ εἶναι συνδημιουργόν τοῦ Θεοῦ, ὅσιον. Καὶ πόλα δὲ εἰς τοῦτο μελιζων ἀπόδειξις ἂν εὐρεθῆι, τοῦ ἐφ' ἐκάστης ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινίζειν καὶ ἀγάθειν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ πρῶτον ἀνακαλεῖσθαι σχῆμα τοῦ βίου ; τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τὸ

(92) *Cogitantem*. In Græco, ἀεὶ θέοντος νοῦ, id est ad verbum, « semper currentis mentis. » Quæ locutio ex vetustissimo philosopho Ocello ducta videtur. Is enim in libro *De universo*, cap. 2, hæc scripsit : Τὸ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν, τοῦ μὲν ἀεὶ θέοντος θελοῦ, τοῦ δὲ ἀεὶ μεταβάλλοντος γεννητοῦ, κόσμος ἄρα ἔστιν, id est, ut vertit Nogarola, « At quod ex ambabus constat partibus, ex una scilicet divina et semper currente, ex altera vero genita, et mutationibus semper obnoxia, id certe mundus est. » Vide quæ ad segm. 97 b de voce ἀεικίνητος, adnotavi.

(93) *Gubernantem*. Codex : κυβερνοῦντα.

(94) *Dicitum est*. Vide not. 55 et 56, pag. 180.

(95) *Commemoravi*. Segm. 65 a.

(96) *Fide*. Hebr. xi, 3. Græca editio habet divinum, ἐκ φαινομένων· codex vero Passioneianus conjunctionem unum verbum, ἐκ φαινομένων. Passim tamen librarius verba diversa simul inter exarandum connectit, ut videre licet in aliis etiam vetustis membranis. Præterea eadem editio habet τὰ βλέπομενα pluraliter.

(97) *Portans*. Hebr. i, 5. Biblia habent φέρων τε.

(98) *Omnia*. Psal. ciii, vers. 25 (seu 24). Locum hunc Origenes libro i *De principiis*, cap. 2 et alibi, item ut Didymus superius lib. i, cap. 9, pag. 11, de Filio acceperat : nunc vero theologus noster de Filio et de Spiritu eum interpretatur. Nimirum Spiritum sanctum quoque « Sapientiam » dictum esse docent, ut alios taceam, Irenæus pag. 253, et Rullinus Palæstinus in libro *De fide* pag. 585. Quin Didymus ipse fusius hæc persequitur in lib. *De Sp. sancto* num. 21 et 22, ubi inter cætera hæc leguntur : « Deus vero non alterius sapientiae participatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus est « solus

sapiens, » et generans [codex noster ms. rectius, ut puto, habet, sed generans] Sapientiam, et alios faciens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus, qui dicitur, « Dei virtus, et Dei sapientia. » Spiritus quoque sanctus dicitur Sapientia [codex tamen noster habet : Quæ Sapientia Dominus noster est : Jesus Christus enim « Dei virtus » est, « Dei Sapientia. » Spiritus quoque sanctus « Spiritus » dicitur « Sapientia »]. Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino Spiritu Sapientiae. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapientes faciens, et generans sapientiam : solus est sapiens, extra omnes, qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur... sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est, « Spiritus sapientiae [codex noster omissa illa voce sicut, sic habet : Ergo « solus sapiens » Deus est, et non accipiens aliunde sapientiam. Sed sapientes faciens, et generans sapientiam « solus » est « sapiens » extra omnes, qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur... Sicut et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est « Spiritus Sapientiae »]. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiae, et scientiae, insuper fide pleni [rectius codex noster : signati per eum, et in eo, ducuntur ad signaculum Christi, sapientia, et scientia, et insuper fide pleni]. »

(99) *Ferebatur*. Gen. i, 1. Origenes quoque libro i *De principiis*, cap. 3, pag. 61, Paphasius Rom. Eccl. diaconus lib. i *De Sp. sancto*, cap. 12, alitque passim Patres hunc locum de Spiritu sancto interpretati sunt. Vide segm. 121 b.

σημνημονεύεσθαι αὐτὸ, ὡς τὸν Ἀπόστολον περὶ τῶν ἐκ παλιγγενεσίας ἀρτίων γενέσθαι, καὶ τοῦ παρὰ πάντα μεγίστου κατορθώματος ἀπολαύσαι προσδοκώμενων, ἀναφωνεῖν· « Ὅπως γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑμᾶς· » προφητεύειν δὲ καὶ τὸν Δαυὶδ ἐν ρα' ψαλμῷ· « Λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Εἰ μὴδὲ κοινωνίαν οὐσίας, καὶ κυριότητος, καὶ ἐνεργείας εἶχεν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ πρὸς τὸν, « Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, » ὕψιν, οὐκ ἂν ἀνεκαίνιζε καὶ ἡγίαζε. Διὸ σὺν τῷ παναγίῳ Πνεύματι ὁ Χριστὸς, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τὸν φθαρέντα τῆι παρακῆ ἀνθρωπῶν ἀνακτιζῶν καὶ ἀγιάζων, ἐνεφύσα εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ ἔλεγεν· « Λάβετε Πνεῦμα ἁγίων· » πληρῶν τοῦ Ναοῦ προφητείας, τὴν ὑπὸ ἀκατασχέτου πόθου, τοῦ πρὸς τὸ ἄμετρον καλὸν τοῦ πράγματος, τὸ γενησόμενον ὡς ἦδη πρακτόμενον δηγομένην· « Ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς ὁ ἐμφυσοῦν εἰς τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐξαιρούμενός σε ἐκ θλίψεως. » Ὅτι δὲ κτίσαι ἐστὶν καὶ [84 b] τὸ ἀγιάσαι, ὅπερ ποιεῖν πέφυκε τὸ θεῖον Πνεῦμα, Δαυὶδ μαρτυρεῖ, ψάλλον· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ θεός· » τοῦτ' ἐστίν, Ἄγιάσον με, ἐν ἀνακαινισθείην, καταφθαρεῖς τῆι ἁμαρτίᾳ· ἐπεὶ πῶς ἂν αὐτῷ ἔτερα ἐκτίσθαι καρδία; Συμφράζει τε τούτῳ· « Καὶ Πνεῦμα εὐθὺς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς; ἐγκάτοις μου· » ἀντὶ τοῦ, τὸ πάντα ὑπερφέρον σεβάσιμόν σου Πνεῦμα παρέρχου μοι. Ἴνα, φησὶν, τῷ ἀγιασμῷ αὐτοῦ καθαρὸς ἀναφανεί, γένωμαι ναὸς αὐτοῦ ἄξιος. Ἐκ γὰρ δὴ μόνῃς τῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἰοῦ σου ἐπιστάσις, καὶ αὐτῶν, Δέσποτα, κατασημαίνῃ ἡμῖν, καὶ πάντων ἁπλοῦς ἐχόμεθα κακῶν, καὶ ἐν ἐλπίσειν βεβαίαις παντὸς αἰωνίου γινόμεθα ἀγαθῶν. Ἐμφανὲς γὰρ ἡμῖν, ὅτι Δαυὶδ αὐτὸ ἐξαιτεῖ ἐγκαίνισθῆναι αὐτῷ· ἐπεὶ πῶς ἂν τὸ ἦδη ἐν αὐτῷ Πνεῦμα, ὡς ἄρτι ἐπ' αὐτὸν ἐρχόμενον ἐνκαίνιζέτο; Ἀλλὰ καὶ μεῖζον καὶ ἀναγκαϊότερον τὸ ἀγιάσαι τοῦ δημιουργῆσαι εἶδιτα ἡ Γραφή, περὶ τοῦ ἀπολέσαντος τὸν ἀγιασμὸν ἐλεεινοῦ Ἰουδα εἶπεν· « Καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος; » Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀπάντων ἀσυμφορώτατον ἐπραξε, καὶ τὸν Δεσπότην αὐτῷ οὐδενὸς κακοῦ ἀπέδοτο, καὶ τὴν ζωὴν ἀργυροῦν ἠλλάξατο. Καὶ δὴ καὶ περὶ τῆς ἐν τῆ ἀβρῆτῳ οἰκονομίας δουλικῆς μορφῆς, περὶ ἧς λέγει Ἰωάννης μὲν· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο· » Παῦλος δέ· « Ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν· » ὁ μὲν Σολομὼν εἶπεν· « Ἡ σοφία ὑποδόμησεν ἑαυτῆι οἶκον· » ὁ δὲ Ματθαῖος, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας ἐξέθετο ὡς· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν· Μνηστευθεὶς τῆς μητρὸς [85 a] αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ ὁ ἀρχάγγελος δὲ εἶπεν· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν

ciebat? Quemadmodum enim ex eo quod Scriptura de Filio dicit in Jobi libro, « Qui extendit (1) cœlum solus, » a creatione non excludit illum, « ex quo omnia, et in quo omnia » constituta sunt, nempe Patrem (alioquin quomodo hæc jam vera esse possent?); ita neque fas est Spiritum sapientiæ, et virtutis, et sanctitatis, Spiritum scilicet Dei, excludere ab eo ut simul cum Deo creator sit. Quænam vero ad hoc probandum firmior demonstratio excogitari potest, quam quod quotidie (2) operatur Spiritus Dei, dum in baptismo renovat, et sanctificat, et ad præstantiorem, ac primam vitæ formam revocat (3)? Id enim illa etiam formula significat, qua ipse una cum Patre et Filio in baptismo commemoratur: adeo ut Apostolus de iis, qui ex regeneratione integri, ac perfecti fieri, et donorum omnium maximo, redintegratione frui sperant, exclamet: « Ut sitis (4) secundum imaginem ejus, qui creavit vos; » David autem quoque in ci psalmo sic prophetet: « Populus (5) qui creatur, laudabit Dominum. » Nisi communem haberet essentiam, et dominationem, et operationem cum Patre, et cum eo, per quem omnia facta sunt, nempe Filio; non renovaret, nec sanctificaret. Idcirco post resurrectionem Christus corruptum per inobedientiam hominem una cum sanctissimo Spiritu rursus creans, et sanctificans, insufflavit in facies discipulorum, et ait, « Accipite (6) Spiritum sanctum, » implens hac ratione Nahumi prophetiam, quæ ob vehemens ac effrene desiderium, quo in immensam rei pulchritudinem ferebatur propheta, ut jam factum enarrat quod faciendum erat: « Ascendit (7) ex terra, qui insufflat in faciem tuam, et eruit te ex tribulatione. » Quod autem sanctificatio (quæ præstare Spiritus sancti est) sit creatio, testatur 187 David psallens: « Cor (8) mundum crea in me, Deus; » hoc est, sanctifica me, ut renover, cum peccato corruptus sim: alioquin quomodo aliud cor ipsi creatum foret? Consentanea vero sunt quæ jungit superioribus: « Et Spiritum rectum, inquit, innova in visceribus meis: » id est venerandum tuum Spiritum, omnia transcendentem ac prætergradientem mihi largire, ut ejus scilicet sanctificatione mundatus dignum illius templum efficiar; nam ex sola ipsius, et Filii tui gubernatione ac præsentia tu quoque nobis, Domine, signeris, et malorum omnium remedium accipimus, et firmam spem habemus cumjuslibet æterni boni. Quod enim David hunc sibi renovari postulet, manifestum est; nam quomodo is, quem jam habebat, spiritus in eum veluti recens venire, ac renovari poterat? Quin etiam Scri-

(1) Qui extendit. Job ix, 8.

(2) Quotidie. Vide segm. 125 b.

(3) Revocat. Vide notas ad segm. 114 b.

(4) Ut sitis. In Bibliis non exstant hæc ad verbum, ut puto. Citat ergo sensum ex Epist. ad Coloss. iii, 10. Vide segm. 100 a, ubi pro ὑμᾶς, habet ἡμᾶς, et segm. 118 a.

(5) Populus. Psal. ci, vers. 19.

(6) Accipite. Joan. ix, 22.

(7) Ascendit. In Vulgata editione frustra hunc locum quæras. In Græca Complutensi exstat vers. ultimo capitis i Nahum, in aliis editionibus vers. 1 cap. ii. Ibi autem sic se habet: Ἀνέβη ἐμφυσοῦν εἰς πρόσωπόν σου, ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως.

(8) Cor. Psal. l, vers. 11 (seu 12).

plura cum præstantiorem, magisque necessariam A sanctificationem esse nosset, quam creationem, de miserabili Juda, qui sanctificationem amiserat, ait : « Bonum (9) erat ei, si natus non fuisset homo ille ; » quia scilicet rem omnium perniciosissimam putavit, et Dominum, a quo nihil mali acceperat, tradidit, et eum, qui vita est, argento vendidit. Atqui etiam de assumpta in ineffabili Incarnatione servili forma (de qua Joannes quidem ait : « Et Verbum (10) caro factum est ; » Paulus autem : « Semetipsum (11) exinanivit, formam servi accipiens ») Salomon dixit : « Sapientia (12) ædificavit sibi domum : » Matthæus vero ob identitatem divinæ naturæ, et operationis sic (13) eam exposuit : « Jesu (14) Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. » Archangelus vero inquit : « Quod enim (15) in ea natum est, e Spiritu sancto est ; » et rursus : « Spiritus (16) sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi : ideo et quod nascetur Sanctum, Filius Altissimi vocabitur. » Illud ergo memoria tenendum **188** est, evangelistam ob hæreticorum nugas, quas loquaciter effutiunt, ante Incarnationem posuisse originem, deinde generationem. Illi enim Scripturarum testimonia a nobis alata carpentes, simulate sic nos interrogant (17) : Ergone Christus est Filius Spiritus sancti ? Ac eo modo, quo fidelem decet, neque hæc accipiunt, neque id quod apostolis ab ipso dictum fuit : « Nescitis (18), cujus Spiritus est Filius hominis. » Si ergo ex eo quod Pater sit Deus verus, sequitur ut ejus operatio sit omnino atque absolute divina ; ex eo etiam quod operationi Patris æqualem et similem esse appareat operationem Spiritus sancti, sequitur ut et ipse sit Deus verus. Pari autem modo etiam de Filio loqui convenit ; nam si Patris operatio operatione Filii, aut Spiritus potior (19) esset, quidnam omnino operarentur in nobis Spiritus, aut Filius ? qui sane, si Patri dissimiles forent, ut volunt hæretici, minorem, quam Pater, nobis inderent virtutem. Quod si e contrario utile nobis, ac salutare est Filio, et Spiritu sancto repleti, nulla in re Patri dissimilis erit Filius, aut Spiritus : nam neque is,

(9) Bonum. Matth. xxvi, 24.

(10) Et Verbum. Joan. 1, 14.

(11) Semetipsum. Philipp. ii, 7.

(12) Sapientia. Prov. ix, 1.

(13) Sic. Codex : ὡς.

(14) Jesu. Matth. 1, 18. Græca editio habet μνηστεύσεως γὰρ. Sed Vulgatus interpretes legit ut Didymus.

(15) Quod enim. Matth. 1, 20.

(16) Spiritus. Luc. 1, 35. Græca Complutensis editio : Τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Aliæ tamen editiones omittunt voculas, ἐκ σοῦ, ut Didymus. In libro *De Spiritu sancto*, num. 31, versiculus iste affertur dimidiatus, ac eo modo, quo in hoc loco. Hæc enim ibi leguntur : « Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem » Spiritus sancti venientem super vos. » Et ad Ma-

ρίου ἁγίου · καὶ πάλιν · « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι · διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » Μνημονευτέον οὖν, ὅτι διὰ τὰς αἰρετικὰς ἀδολεσχίας γενέσθαι προανέταξεν τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ εὐαγγελιστῆς, εἶτα γέννησιν. Διασύροντες γὰρ ἡμῶν τὰς γραφικὰς ἀποδείξεις, λέγουσιν πειστικῶς καθ' ὑπόκρισιν · Υἱὸς οὖν τοῦ Πνεύματός ἐστιν ὁ Χριστός ; πιστῶς οὐδὲ ταῦτα ἀκούοντες, οὐδὲ τὸ παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀποστόλοις εἰρημένον · « Οὐκ οἴδατε, οὗο Πνεύματος ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Εἰ οὖν, ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ Θεὸς ἀληθινός, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ θεία ἐστὶν πάντη τε καὶ πάντως, ἐπειδὴ ταύτη ἴση καὶ ὁμοία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος φαίνεται διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸ Θεὸς ἀληθινός τυγχάνει. Πρέποι δὲ ἂν καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡσαύτως εἰπῆν. Ἐπεὶ μὴ γε εἰ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος ἀμείνων, τί γὰρ καὶ ὅλως ἐνήργη τὸ Πνεῦμα, ἢ ὁ Υἱὸς εἰς ἡμᾶς ; καίτοι τὴν χεῖρα ἐπάγοντες δύναμιν, ἐπερ ἀνομοίως ἔχουσιν, ὡς οἱ αἰρετικοὶ φασιν. Εἰ δὲ δὴ χρισμὸς καὶ σωτηριώδης ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πληρωσις, κατ' οὐδὲν ἔσται ἀνόμοιος ὁ Υἱὸς, ἢ τὸ Πνεῦμα. Οὐτε γὰρ ἂν ὁ ὑπέρτατος καὶ πλούσιος ἐν ἐλέει παρὰ τοῦ χείρονος καὶ πενεστέρου ἐδανείσατο, οὔτε ἡμεῖς διττῶς καὶ ἀνομοίως ἐνηργήμαθα. Καὶ μέντοι ποῶν ἔχει λόγον, ἀνθρώπων μὲν καλῶν, φέρε εἰπεῖν, ἢ κακῶν εἶναι ποιητὴν καὶ δημιουργόν, τὸ δὲ Πνεῦμα μὴ εἶναι τοῦτο ; Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπος, [85 b] κατὰ συγχώρησιν μὲν τοῦ Θεοῦ πράττει τοῦτο, ἢ ἔχεινο · ἀπὸ οὐσίας δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προοισθείσης. ἀψυχον δημιουργεῖ δ' ἂν θελοῖ, οὐ μὴν καὶ οὐσίαν αὐτῆν, ὡς ἔφαμεν ἤδη. Τὸ δὲ γε Πνεῦμα καὶ ἀσθεντικῶς ποιεῖ, καὶ οὐσίαν ἐκ μὴ ὄντων ὑψίστην, ἅτε συνεργόν καὶ πνοῆ τοῦ Παντοκράτορος. Διόπερ ὁ Θεὸς ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ, τὸ μὲν ἡμέτερον πνεῦμα ἀνακαινίζεσθαι, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαινίζειν, καὶ οὐχ ἀπλῶς Πνεῦμα εἶναι, ἀλλ' ἑαυτοῦ κυρίως ὑποδεικνύς, τοιαύτῃ θεσπίζει · « Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ Πνεῦμα καινόν · καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην, καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν. » Οἱ δὲ καὶ τῶν θείων φωνῶν τούτων ὀλιγωροῦντες, καὶ ἐν ἀπορίᾳ πάσῃ τῶν δικαίων καθεστῶτες, λοιπὸν ταῖς

D riam angelus, « Spiritus, » inquit, « sanctus super- » veniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » [Codex vero noster post vocem interpretari sic habet : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti » venientem super vos, » ad apostolos dicitur. Et ad Mariam archangelus, « Spiritus, » inquit, « san- » ctus veniet super te, et virtus Altissimi obum- » brabit te. »]

(17) Interrogat. In Græco, πειστικῶς, id est « interrogative, » sive, ut in comment. ad psalmum lvi loquitur theologus noster, κατὰ πῦσιν, id est « per interrogationem. »

(18) Nescitis. Luc. ix, 55. Sed Græca editio, cui consentit Vulgata translatio, sic habet : Οὐκ οἴδατε, οὗο Πνεύματός ἐστε ὑμεῖς, hoc est, « Nescitis, cujus Spiritus vos estis, » nempe, « nescitis, qualis sit Spiritus ille, cujus vos estis. »

(19) Pôlior. Codex, ἀμείνω. Lego ἀμείνων.

ἔξωθεν τέχναις ἀποκέρχονται, καὶ ἐπ' ἄλλα καὶ ἄλλα A μεταφέρειν ἐπιχειροῦσι τὰ οὕτως σαφῶς εἰρημένα. φάσκουσι γὰρ λέξεσιν αὐταῖς· Νεκρούς ὁ δημιουργήσας, τοὺς νεκρούμενους ἐγείρει μόνος. Ἀρχιτέκτονος γὰρ ἔργον φθειρόμενον ζωγράφος οὐκ ἂν διορθώσαιτο, ἀλλ' οὐδὲ ναυπηγοῦ θηρευτῆς, ἀλλ' οὐδέ γε οἰκοδόμου δρομύς· ἀλλὰ γὰρ ἀρχιτέκτονος ἀρχιτέκτων, καὶ ναυπηγοῦ ναυπηγός. Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα, φησὶν, ὅτι νεκρούς ἤγειρεν, οὕτε ἐδημιούργησεν· ἅσπῃ γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ δεδημιούργηται ἡ ἀνθρώπων φύσις· καὶ οὕτε ἐτέρα παρ' ἐκείνην, οὕτε πολιεύς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐα συνεκτίσθη μὲν τῷ Ἀδὰμ τῷ κοινῷ τῆς φύσεως λόγῳ, μετὰ ταῦτα δὲ διεμορφώθη. Ἡμεῖς δὲ οἱ ὀρθόδοξοι, ἐπειδὴ μάλιστα θεϊκῆς δυνάμεως γνώρισμα τὸ δημιουργῆσαι καὶ νεκρούς ἐγείρει, ὁμολογοῦμεν τὸ ἄγιον Πνεῦμα ταῦτα πεποιηκὸς εἶναι Θεόν· « Τῷ Λόγῳ » γὰρ « Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωώθησαν, [86 a] καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν »· καὶ ἐπειδὴ ἀρχῆθεν, δημιουργουμένων πάντων, συμπάρῃν καὶ ἀχωρίτως εἶχε τῇ θεότητι καὶ τῇ ἐνεργείᾳ, διὰ τοῦτο καὶ ἀνακαινιζομένων αὐτῶν συμπάρεστιν καὶ συμνημονεύεται. Ὅπερ γὰρ εἰρήκασιν αὐτοὶ οὗτοι, οὐκ ἦν ἐτέρας οὐσίας, ὃ ἐστὶν φύσεως, τὸ ἀνακαινίσαι, εἰ μὴ τῆς τοῦ κτίσαντος. Περὶ οὖν τῶν ὄντων καὶ πολιτευομένων, ὡς μὴ ὄντων, ἀλλὰ νῦν πνευματικῶς καὶ θειοτέρως κτιζομένων, ὁ Δαυὶδ καὶ ὁ Παῦλος κηρύσσει, ὡς προελέχθη, καὶ ὡς πολλαχοῦ εὐρῆσμαν. Ἐπιλείπει με γὰρ ἂν ὁ πᾶς χρόνος, εἰ πάντων πανταχοῦ μνημονεύειν ἐθέλῃσω. Εἰ μὴ οὖν, ἐτέρως μὲν ταῖς Γραφαῖς, ἐτέρως δὲ αὐτοῖς ἐκείνοις ἐδίδει, C πρῶτον μὲν οὖν κἄν ποτε παρενεθυμήθησαν τὰ βεῖα γραφία, τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆδε καὶ τῷ πρὸ αὐτοῦ μνημονυθέντα· τί γὰρ ἂν, ἀκούοντες ταῦτα, φῆσαιεν τὸν χρῆσαντα αὐτὰ διδάσκειν; Δεύτερον δὲ ἐλογίσαντο ἂν, ὅτι περ, ὃν τρόπον τοῦ Υἱοῦ κτίσαντος, συμπακτῆς ὁ Πατήρ ἐστιν τῇ εὐδοκίᾳ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ οὐκ εἰς τὴν τῶν οὐχ ὁμοίων ἐξέτασιν, τῶν συνάρσεως τῆς ἀλλήλων καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ χρόνου δεομένων, καὶ μηδὲ πληροῦντων ἐτοίμως καὶ πανταχοῦ ἀμέμπτως τὴν ἐνθύμησιν, τὰ τῆς ἀμικτου ἁπασιν μακαρίας Τριάδος, τῆς καὶ ἡμᾶς ἀπολεσάσης δημιουργοῦς λόγων τε καὶ ὕλων ἐπισκευτῆς, ἤγαγον, λέγοντες, ἅπερ μήποτε ἔφασαν. Τί γὰρ, ἡ ὡς πηλικοὶ εἰποῦμεν τῷ ἁπαξ θελήσαντι Θεῷ. Πατρὶ D διὰ τοῦ Υἱοῦ Λόγου πάντα ὑποστήναι; Ἀμέλει τοι περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ Ἀβραάμ, καὶ ἐκ βῆζης Ἰεσσαὶ κατὰ σάρκα, κεκήρυκται [86 b], ὡς ἀρτίως εἰρηται· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ὄγιον »· ἵνα κἀντεῦθεν ὁμολογῶν ἦ, ὡς συνεργὸν ἦν τῷ ἀγαθουργῷ Δημιουργῷ τῷ ἁγιαστικῶν Πνεύματι. Διὸ καὶ αὐθις γέγραπται· « Ἦγαστο ὁ Ἰησοῦς ἐν Πνεύματι ἐπὶ τὴν ἔρημον »· ἐπειδὴ συνῆν αὐτῷ τὸ ἡγεμονικὸν Πνεῦμα, ὡς Θεὸς Θεῶν καὶ ὡς πάντα συνέχων καὶ πανταχοῦ παρῶν, τῷ ἐφ' ὃν πάντα ἐστήρικται, καὶ ἐν πᾶσιν ὄντι, καὶ πληροῦντι τὰ

qui supremus est, ac dives in misericordia, ab inferiori, et pauperiore quidquam mutuatus esset, neque nos duplici modo, ac dissimili acti sumus. Ac sane quomodo rationi consentaneum est, ut homo quidem bonorum, exempli gratia, aut malorum effector sit, atque conditor, Spiritus autem non sit huiusmodi? Verum homo ex concessione quidem Dei hoc, aut illud operatur, atque ex substantia a Deo creata inanimatum aliquid, quodcumque voluerit, efficit; non tamen etiam substantiam ipsam, ut jam diximus (20), condit. At vero Spiritus et sua auctoritate operatur, et substantiam ex nibilo educit, ac subsistentem facit, utpote cooperatur, et status Omnipotentis. Quapropter Deus in Ezechiele nostrum quidem spiritum renovari inquit, B Spiritum autem sanctum renovare, et hunc non simpliciter Spiritum, sed ipsius Spiritum proprie esse subindicans, hæc divine loquitur: « Et dabo (21) vobis cor novum, et spiritum novum: et auferam 189 cor lapideum ex carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et Spiritum meum dabo in vobis. » Hæretici vero divina etiam hæc verba parvipendentes, cum firmis rationibus omnino careant, extrinsecis jam artibus abutuntur, et alio atque alio transferre conantur quæ tam manifesto sensu dicta sunt. Inquiunt enim hisce ipsis verbis: Qui mortuos condidit, mortificatos solus suscitavit; depravatum enim, et corruptum architecti opus pictor restaurare non potest, neque naupegi opus venator, neque fabricatoris opus cursor; sed architecti architectus, et naupegi naupegius. Spiritus autem sanctus, inquiunt, nec mortuos suscitavit, neque creavit. Semel enim, inquiunt, in Adamo condita est hominum natura, neque vero altera præter illam condita fuit, nec eadem sæpius: quin Eva quoque simul quidem cum Adamo creata est, communi naturæ ratione; postea vero formata fuit. Nos autem orthodoxi, quoniam divinæ potissimum potentie character est condere, et mortuos suscitare, confitemur sanctum Spiritum, qui duo hæc fecit, esse Deum. Nam « Verbo (22) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Et quoniam initio, cum omnia condita sunt, præsens simul cum aliis personis aderat, et deitate, atque operatione ab iis inseparabilis erat, proinde nunc quoque, cum ea renovantur, una cum aliis hypostasibus præsens est, et simul cum iis commemoratur; nam, ut ipsi adversarii dixerunt, renovare ad aliam essentiam, id est, naturam non spectabat, quam ad naturam illius, qui condiderat. De iis porro, qui, cum essent, ita se gerebant quasi non essent, nunc vero spiritualiter, et diviniore modo conditi sunt, David, et Paulus sic prædicant, ut antea dictum est, et sicut multis aliis in locis invenimus: deficiat enim me omne tempus, si omnia ubique commemorare velim. Nisi ergo alia Scri-

(20) Diximus. Vide sequ. 7 a.

(21) Et dabo. Ezech. xxxvi, 26 et 27. Biblia: Καὶ

πνεῦμα καινὸν δώσω ἐν ὑμῖν.

(22) Verbo. Psal. xxxii, vers. 6.

pturarum esset, alia vero illorum ipsorum sententia, primum quidem aliquando saltem divina Scripturæ oracula (23), quæ hoc in libro, atque in superiore commemorata sunt, in mentem revocassent (24): ea enim audientes quidnam doceri ab eo dicerent, quo affante scripta sunt? Deinde vero illud considerassent, sicut una cum Filio **190** creante creavit et Pater complacentia, sic etiam simul cum eo creantem dici debere Spiritum ejus: neque ea quæ ad beatam, nullique rei permixtam Trinitatem, a qua nos quoque et ratiocinationum, et rerum materialium structuræ (25) veluti conditores effecti sumus, comparassent, simulque discussissent cum iis, quæ dissimilia, existunt, quæque mutua connexionem, eaque temporaria, indigent, ac ne cogitationem quidem prompte, modoque cujuslibet reprehensionis experte, implent; neque ista unquam dixissent (26), quæ objecerunt. Quare enim, aut qua auctoritate, vel potestate dicemus, Deo Patre semel volente, omnia sicut per Filium Verbum, ita et per Spiritum sanctum (27) constituta non esse? De eo sane, qui est ex semine David, et Abrahami, et ex radice Jesse secundum carnem, prædicatum fuit, ut nuper diximus: « Quod (28) enim in ea natum est, ex Spiritu sancto est: » ut vel ex his verbis certo constet, benefico Creatori socium in creatione, et cooperatorem fuisse sanctificantem Spiritum. Ideo alibi quoque scriptum est: « Ducebatur (29) Jesus in Spiritu in eremum: » quia simul cum ipso erat *κλε*, qui dicitur Spiritus principalis, seu ductor, ut Deus cum Deo, et ut omnia continens, et ubique præsens una cum eo, in quo omnia firmata sunt, quique in omnibus est, et omnia implet. Alioquin, si eorum rationem et arguendi modum attendamus, ne Pater quidem erit conditor, aut mortuorum suscitator: omnia enim per Filium facta sunt sine labore; labor enim est passio; passio vero est via ad corruptionem. Hæc autem dum dicimus, Dominum incarnatum esse sine peccato ex natura Adami, id est ex Virginis natura, aut ex nostra, non inficiamur: sed potius hoc confirmamus, cum dicimus ex Spiritu sancto generatum esse: quoniam, ut dictum est, initio quoque is, qui ante sæcula, et ante mundum existebat, Spiritus Dei, simul aderat cum conditore nostræ naturæ; neque vero cum ipso aderat tanquam cum eo, qui auxilio indigeret, sed cum identitate, et æqualitate **191** deitatis, et volitionis aderat, ac veluti lux a luce non se junctæ. Aut ergo sanctis adjungere, o Macedoni, qui divinum Spiritum creaturam non vocant, sed eum processisse aiunt ex Deo, ut Spiritum ejus secundum naturam: aut, quoniam tibi dicitur inos est, eos in divinis oraculis docuisse, Spiritum sanctum Deo quidem natura minorem esse, angelis autem majorem, præstantioremque existere, ac mediam quamdam naturam, et locum sortitum esse; tu ipse vel tuam (30) ipsius impietatem condemnando, vel sponte, primas nobis cede: quæ enim sancti illi scripserunt, jure ac merito apud Deum tuis, et Arii dictis præferuntur, nec licet tibi, ut artificiosæ, et sophisticæ disciplinæ lex fert, audacter contra divinum Spiritum propriis sermonibus effutire, cujus divinam naturam ne minimum quidem inspicere posses, etsi mentis oculos tantos ac tales haberes, quantos et quales tribuit Scriptura cherubinis: quis enim invisibilem, et incomprehensibilem deitatem

A πάντα. Ἐπει μὴ γε, τῷ ἐκείνων λόγῳ καὶ τῷ τρόπῳ, οὕτε ὁ Πατὴρ δημιουργὸς, ἢ νεκρὸς ἐγγέλων. Πάντα γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένετο ἀπόνως. Πόνος γὰρ πάθος ἐστὶ· πάθος δὲ ὁδὸς ἐπὶ φθορᾶν. Οὐκ ἀρνούμενοι δὲ τὸν Δασπότην σεσαρκῶσθαι διχα ἀμαρτίας ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Ἀδάμ, ὃ ἐστὶν ἐκ τῆς Παρθένου, ἢ τῆς ἡμετέρας· ταῦτά φαμεν, μᾶλλον δὲ καὶ βεβαιούμεν τοῦτο διὰ τοῦ λέγειν ἐκ Πνεύματος ἁγίου γεγενῆσθαι. Ἐπαίδῃ, ὡς εἰρηται, καὶ τὴν ἀρχὴν συμπαρῆν τὸ προαιώνιον καὶ προκόσμιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τῷ ποιητῇ τῆς ἡμετέρας φύσεως, οὐχ ὡς χρῆζοντι βοήθειας, ἀλλὰ σὺν ταυτότητι καὶ ἰσότητι θεότητος καὶ θελήσεως, καὶ οἷον μὴ ἀποτεταμημένον τοῦ φωτὸς τὸ φῶς. Ἡ σύστηθι οὖν, Μακεδόνιε, τοῖς ἁγίοις, κτίσμα τὸ θεῖον Πνεῦμα μὴ ὀνομάζουσιν, ἀλλ' ἐκπεπορευθῆναι ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ φύσιν· ἢ, ὡς ἔθος σοι φάσκειν, ὅτι Θεῶ μὲν ἦσαν τῇ φύσει, ἀγγέλων δὲ κρείττων ἐστίν, μέσην τινὰ φύσιν καὶ τάξιν εἰληχρὸς κεχρησαμένης (τὰ γὰρ ἐκείνων δικαίως προτετιμῆται παρὰ τῷ Θεῷ τῶν ὧν καὶ τῶν Ἀρείου)· καὶ οὐχ ὡς δίδωσιν ὁ τῆς τέχνης καὶ τῆς σοφιστείας νόμος, ἔξόν σοι, θαρρήσαντι, ἀφείναι κατὰ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἰδίου λόγους· οὐ τὴν θέαν φύσιν οὐδ' ἂν εἰ τοὺς τῆς διανοίας [87 a] ὀφθαλμοὺς τοσοῦτους καὶ τοιοῦτους εἶχες, ὅσους καὶ οἰοὺς ἔδεικεν ἡ Γραφή τοῖς χειρουβίμ· ἡδυνήθης ἂν καὶ ποσῶς γοῦν θεωρηθῆσαι. (τίς γὰρ ἐπιδράττεται τῆς ἀφανοῦς καὶ ἀχωρήτου θεότητος;) ἢ καταγνοῦς τῆς ἐξουτοῦ ἀσεβείας, ἢ ἐκῶν ἡμῖν τῶν πρωτείων ἀφίστασο.

(23) *Oracula.* Codex proparoxytone γράφια τὴν hic, tum segm. 100 a. Sed γράφια paroxytone segm. 104 b, 108 b, et alibi.

(24) *In mentem revocassent.* Verbo παρενθυμοῦμαι aliter usus est Clemens libro primo *Pædagog.* cap. 12, ubi, ut reor, valet « negligo. »

(25) *Structuræ.* Codex: ἐπὶ σκευῆς. Lego ἐπισκευῆς.

(26) *Dixissent.* Codex: ἀπερ μήποτ' ἔφασαν. Quæ lectio ferri potest. Suspiciari tamen licet deesse aliquid, ut legendum sit, verbi gratia, ἀπερ μήποτ' ἂν ἔφασαν. Vel: ἀπερ μήποτ' ἔφασαν αἱ Γρα-

C φαί. Vel potius (cum apud scriptores Didymi æquales μήποτε sæpe valeat « fortasse ») ἀπερ μήποτ' οὐκ ἂν ἔφασαν, id est « quæ fortasse non dixissent. »

(27) *Ita et per Spiritum sanctum.* Cum desit aliquid in Græco, non potui quin hæc verterem ex ingenio. Puto tamen me a Didymi sententia non recessisse.

(28) *Quod.* Matth. 1, 20.

(29) *Ducebatur.* Luc. 11, 1. Græca editio: ἦγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον.

(30) *Tuam.* Πρω ἐξουτοῦ malim σεαυτοῦ· et εἰκὼν pro ἐκῶν.

veluti apprehendere potest, et capere? Sed redeamus rursus ad argumentum, quod initio suscepimus.

Δ'. Ἄλλ' ἐπανίωμεν πάλιν ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς Α ὀπίθεισιν, ὅτι ἀγιάζει καὶ δικαιοῖ, καθὰ προσέπομεν.

Ε'. Ὅτι σωτηρίαν καὶ τοῖς ἀποσφαλεῖσιν χορηγεῖ· ὁ μόνος ἐστὶν τῆς παγκρατορικῆς οὐσίας. Ἄνευ γὰρ Θεοῦ πρᾶξαί τι χριστὸν, ἀμήχανον,

Ὁὐδ' ὅσον ἀμπετάσαι βλεφάρων περιφράδα κύκλα.

Ἐλεγεν γὰρ ὁ Ἀπόστολος Φιλιππησίοις τοιάδε· Ἔίδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποθήσεται εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καθὰ ὑμνηται περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐν ᾠσῇ· Ἐπὶ μὲν οὐ γνῶσῃ· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν πάρεξ ἐμοῦ· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν ταῖς Πράξεσιν· Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο ὄνομα ἐστὶν ὑπὸ τῶν οὐρανῶν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι.

Ζ'. Ὅτι θανάτου ἐλευθεροῖ, καὶ ἀμαρτίας συγχωρεῖ, ἅτε δὴ ἐκ τῆς πατρικῆς ρίζης οὐσίας καρπὸν φέρων τὸ ἀθάνατον καὶ ἴαον. Κτίσματος δὲ οὐ δυνατὸν, ἢ ἀναμάρτητον εἶναί, ἢ ἐν τούτων οἰκοθεν ποιῆσαι. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲν τῶν πνευματῶν, ὡς προεδείχθη, ἀναμάρτητον· οὐδὲ τάχα, καθ' ὑπερβολὴν λόγου, ἢ μὴ εἶσα λογικῇ. Καὶ γὰρ ὁ οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ὁ ἥλιος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καθαρότητα οὐκ ἀμειπτοι. Εἰ γὰρ καὶ φαίνονται ἀπόστολοι ποτε τοιοῦτόν τι πράξαντες, οὐκ ἰδίᾳ δυνάμει [87 b] περιεγένοντο, ἀλλὰ τῇ τοῦ εἰπόντος· Ἐν τῷ ἐμῷ ὄνοματι μείζονα τούτων ποιήσατε· καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος τοῦ Πατρὸς, τοῦ λαλήσαντος ἐν αὐτοῖς, καθὰ Ῥωμαίους Παῦλος διδάσκει· Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ παρ' Ἰωάννη, ἀποδιδούς ἡμῖν τὸ ἄγιον Πνεῦμα, ὃ ἀπολέσαντες ἤμεν διὰ τῆς ἀρχαίας παρακοῆς, ἐνεφύσησεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ εἶπεν· Λάβετε Πνεῦμα ἄγιον. Ἄν τινων ἀφήτη τὰς ἀμαρτίας, αφένται· Ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηται. Ἐνταῦθα τοσοῦτον τοῦ ἀειμνήστου Πνεύματος τὸ αὐτεξούσιον, ὅτι αὐτὸς τε δι' ἐαυτοῦ ἀμαρτίας συγχωρεῖ, καὶ ἐν τῷ ὄνοματι καὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, οἱ ἀπόστολοι, καὶ πάντες οἱ πιστεύοντες αὐτῷ, ἄφαισιν ἀμαρτιῶν παρέχουσιν. Ὅτι δὲ Θεοῦ μόνου τὸ ἰάσασθαι ἀμαρτάνουσιν, ἔνδοξοι Θεοῦ ῥήσεις σημαίνουσιν· Ἐγὼ γὰρ, φησὶν, εἰμὶ ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀμαρ-

IV. Quia sanctificat, et justificat, sicut antea diximus.

V. Quia salutem etiam iis, qui errarunt, largitur: quod solius est omnipotentis essentiae; fieri enim non potest, ut sine Dei ope creatura quidpiam operetur,

Ne tantum quidem, quantum est palpebris clausos [oculorum orbis (31) aperire.

Nam haec Philippensibus (52) dixit Apostolus: « Scio (33) enim, quod hoc mihi proveniet ad salutem per vestram orationem, et subministrationem Spiritus Jesu Christi. » Sicut de Patre quidem ab Osee hymnis eum celebrante dictum est: « Præter me (34) non cognosces, et qui salvet non est, præter me; » de Filio autem in Actis: « Et non est (35) in ullo alio salus: nec enim aliud nomen est sub cælo datum in hominibus, in quo oporteat salvari. »

VI. Quia a morte liberat, et peccata dimittit, utpote is nempe qui ex paternæ essentiae radice hunc veluti fructum refert, 192 ut sit immortalis, et propitius (36). Creatura vero non potest aut impeccabilis esse, aut quidquam horum, quæ dixi, de suo facere: nam ne spirituum quidem ullus, ut antea (37) ostensum fuit, est impeccabilis; imo, ut hyperbole sermonis utar, ne ulla quidem fortasse creatura (38) irrationalis: nam cælum ipsum, et sol, si cum Dei puritate conferantur, irreprehensibiles non sunt. Etsi porro apostolos interdum tale aliquid fecisse constet, non propria tamen virtute fuerunt mortis victores, aut peccati, sed virtute illius, qui dixit, « In nomine (39) meo majora his facietis, » et virtute Spiritus Patris, qui in eis locutus est, sicut Romanos docet Paulus: « Lex enim (40) Spiritus (41) in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis. » Ac Dominus quoque apud Joannem reddens nobis Spiritum sanctum, quem amiseramus per veterem inobedientiam, insullans in facies discipulorum ait: « Accipite (42) Spiritum sanctum: quorum dimiseritis peccata, dimittuntur (43); quorum retinueritis, retenta sunt. » Tam magna illius, qui cum laude semper commemorandus est, Spiritus propria potestas hoc in loco indicatur, quia et ipse per se ipsum peccata condonat, et in illius nomine, ac virtute tum apostoli, tum omnes, qui

(31) Orbes. Pro κύκλα legendum conjicerem κύλα, nisi κύκλα non modo Dionysius Periegetes, sed et Homerus dixisset in duodevicesimo Iliadiaz libro versu 375, qui est hujusmodi: Χρῦσα δὲ σφ' ὑπὸ κύκλα δίδασφ πυθμένι [θῆκεν.

Sic enim plures legunt pro ὑπόκύκλα. (32) Philippensibus. Codex: Φιλιππησίοις. (33) Scio. Philipp. 1, 19. (34) Præter me. Osee xiii, 5. Complut. editio: Θεὸν πλην ἐμοῦ οὐ γνῶσῃ. Vocem vero Θεόν, id est « Deum, » videtur hic omisisse librarius noster. Editio Francofurtensis paulo aliter, nempe: Θεὸς πλην ἐμοῦ οὐκ ἔστι.

(35) Et non est. Act. iv, 12. (36) Propitius. Vide not. 44, pag. 81. (37) Antea. Cap. superiore segm. 70 b. (38) Creatura. In Græco fortasse addenda vox, κτίσις. (39) In nomine. Joan. xiv, 12. Sensum citat, non verba. (40) Lex enim. Rom. viii, 2. (41) Spiritus. Græca editio, et Vulg. translatio addunt, τῆς ζωῆς, id est « vitæ. » Quo modo legit ipse Didymus segm. 28 a. (42) Accipite. Joan. xx, 22 et 23. (43) Dimittuntur. Græc. ed. et Vulg. int. addunt αὐτοῖς, id est « eis. »

ci credunt (44), remissionem peccatorum conferunt. Quod autem solius Dei proprium sit propitium esse his, qui peccaverint, eisque peccata dimittere, inclita Dei oracula significant. « Ego » (45) enim, inquit, « sum qui deleo peccata tua ; » et : « Si sint (46) peccata vestra ut puniceum, tanquam [nivem dealbabo ; si autem sint ut coccinum, sicut lanam

αίας σου » καί, « Ἐάν ὡσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικιοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ · ἂν δὲ ὡσιν ὡς κόκκινον, ὡσεὶ ἔριον λευκανῶ. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ, ὡς Παιὶς Θεοῦ, τῷ παραλύτῳ ἔφη : « Τέκνον, ἀφέωνται σοὶ αἱ ἁμαρτίαι. » καί, « Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀφρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. »

193 VII. Quia una cum non indigo, et rerum omnium datore Deo Patre, et Filio ejus operatur ut Spiritus Patris, et simul cum eo largitur (50) omnia omnibus, non in crastinam diem differens, ut pote qui ejusdem est, et concordis sententiæ, incretam habens existentiam, et una cum Patre regnans, ut increatus, et ejusdem cum illo, ex quo sic prodiit et una cum ipso ab æterno substiterit, deitatis existens. Et quia Christus infinitam auctoritatem, ac potentiam habens, cum virtute ejusdem augustissimi Spiritus signa, et prodigia fecit, et demones ejecit, ut hierophantæ nostri enarrarunt. Michæas quidem : « Hæc (51), » inquit, « dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum. » Et post pauca subdit : « Quia (52) non erit qui exaudiat ipsos : nisi ego implebo fortitudinem in Spiritu Domini, et judicii, et dominationis. » Ait porro, Dominum fortitudinem facere in Spiritu Domini, ut simul et Trinitatem declaret, et naturæ ipsius veluti colligationem. Subindicat autem judicium illud, in quo non est amplius pœnitentia, nec qui exaudiat (53). « In inferno » (54) enim, inquit, « quis confitebitur tibi ? » Quod autem ait, « Implebo fortitudinem, » perinde est, ac si diceret : Magnam retributionem faciam cum divino Spiritu. Paulus vero ille magis quam omnes apostoli tentatus ac probatus, ad Ephesios scribit : « Hujus rei (55) gratia flecto genua mea ad Deum Patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis et in terra nominatur : ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiore homine, habitare Christum ; » ad Romanos autem : « Habeo (56) igitur fiduciam in Christo Jesu ad Deum : non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo, et opere in obedientiam gentium, in

αἷα reddam. » Saluator vero, ut Dei Filius, paralytico (47) dixit : « Fili (48), dimittuntur tibi peccata ; » et : « Ecce (49) Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. »

Z'. Ὅτι τῷ ἀπροσδεεῖ, καὶ παντοδότη Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ συνεργεῖ, καὶ συμπάρχει πάντα πᾶσιν, οὐκ εἰς αὐριον ἀναβαλλόμενον, ἅτε δὴ ζῦγνυμον καὶ ὁμόγνωμον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀνεκποίητον ἔχον τὸ εἶναι καὶ συμβασιλεύειν αὐτῷ, καὶ τὴν αὐτοῦ, ὅθεν καὶ συνυφεστῶτως ἐξῆλθεν, διακληρωσάμενον θεότητα. Καὶ ὅτι ὁ παντεξούσιος καὶ πανδύναμος Χριστὸς, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ αὐτοῦ σεμνοτάτου Πνεύματος, τὰ σημεῖα καὶ τὰ [88 η] τέρατα ἐποίησεν, καὶ δαίμονας ἐξέβαλεν, ὡς ἐξηγήσαντο οἱ ἱεροφάνται· Μιχαῖας μὲν· « Τάδε, » φησὶν, « λέγει Κύριος, τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου. » Καὶ μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει· « Διότι οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτῶν, ἂν μὴ ἐγὼ ἐμπλήσω ἰσχύην ἐν Πνεύματι Κυρίου, καὶ κρείσσεως, καὶ δυναστείας. » Ἐπε τοίνυν ποιεῖν ἰσχύην Κύριον ἐν Πνεύματι Κυρίου, διὰ τὸ καὶ τὴν Τριάδα, καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς φύσεως αὐτῆς δηλῶσαι. Αἰνίττεται δὲ τὴν κρίσιν, ἐν ἣ οὐκ ἔτι λοιπὸν μετάνοια καὶ ὁ εἰσακούων· « Ἐν· γὰρ ἐ τῷ ἄδῃ, » φησὶν, « τίς ἐξομολογήσεται σοι ; » Τὸ δὲ, « Ἐμπλήσω ἰσχύην, » ἀντὶ τοῦ, Μεγάλην ἀναπόδοσιν ποιήσω μετὰ τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Παῦλος δὲ ὁ δοκιμώτατος ἀποστόλων πρὸς Ἐφεσίους μὲν· « Τοῦτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς ὀνομάζεται, ἵνα ὁῦ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι, διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικήσαι τὸν Χριστόν· » πρὸς Ῥωμαίους δὲ· « Ἐχω οὖν πεποιθήσει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐ γὰρ τολῶ τι λαλεῖν, ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοήν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » Αἰ ὁμοίαι τῇ φύσει ὑποστάσεις ὁμοίας τιμῆς ἔδει· ὅθεν παραπλήσιον καὶ τὸ λόγιον τότε τῷ, « Χριστὸς

(44) Omnes, qui ei credunt. Paulo durior videri potest hæc sententia. Sic autem accipienda est, ut de sacerdotibus catholicis loquatur, ac simul indicare velit, ab episcopis, ac presbyteris hæreticis, qui Spiritui sancto non credunt, nec catholicæ Ecclesiæ communionem fruuntur, nempe a Macedonianis, quos hic refellit, remissionem peccatorum non conferri.
 (45) Ego. Isa. XLIII, 25. Græca editio : Ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ ἐξαλείφων... τὰς ἁμαρτίας σου.
 (46) Si sint. Isa. I, 18. Græc. ed. ὡς ἔριον.
 (47) Paralytico. In Græco : παραλύτῳ pro παραλυτικῷ. Eodem modo alii scriptores Didymi æquales, ac suppres locuti sunt : Apollinarius enim in catena in Joannem Corderiana, pag. 143, ait. Τοῦ ἐκεῖ χειμένου παραλύτου, id est « paralytici ibi decumbentis. » Et Cyrillus ibidem : Τοῦ παραλύτου ἀσθένεια, id est « paralytici infirmitas. »
 (48) Fili. Matth. IX, 2 et 5. Videnot. 36, pag. 5.
 (49) Ecce. Joan. I, 29. Græca editio : τὴν ἁμαρ-

τίαν, id est « peccatum, » pro τὰς ἁμαρτίας.
 (50) Simul... largitur. De hac re copiose egerat Didymus in lib. De Spiritu sancto, num. 16 et 17.
 (51) Hæc. Mich. III, 5. Passioneianum exemplar caret voce ἐπὶ, quæ omnino addenda est ex Græca editione, ac legendum ἐπὶ τοὺς προφῆτας, hoc est « super prophetas. »
 (52) Quia. Mich. III, 7 et 8. Græca editio, διότι οὐκ ἔστιν ὁ ἐπακούων... καὶ κρίμα καὶ δυναστείαν.
 (53) Exaudiat. An is, qui Origeniano de reprobatorum vicissitudinibus, ac de temporaria eorum pœna systemati adhereret, hæc dictasset ?
 (54) In inferno. Psal. VI, vers. 5 (seu 6).
 (55) Hujus rei. Ephes. III, 14-17. Vide notas 43-45, pag. 49.
 (56) Habeo. Rom. XV, 17-19. Græca editio : Ἐχω οὖν καύχησιν ἐν Χ. ἰ. τὰ πρὸς Θεόν. Οὐ γὰρ τολῆσω λαλεῖν τι ὧν, et reliqua.

θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Σωτήρος. « Εἰ δὲ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἅρα ἐφθασεν ἐπ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὡς ἐν τῷ φωτισματι συμπράττει, ἀδύνατον τοίνυν τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ ὑπάρχειν ἐν, μὴ οὐσης τῆς οὐσίας μιᾶς. καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Δεσπότης ποτὲ μὲν. « Ὁ Πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. » ποτὲ δὲ, ὡς νῦν εἴρηται. « Ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ [88 b] ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. » Διὰ τοῦτο δὲ καὶ Παῦλος εἶπεν. « Ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » ὁμολογῶν, ὅτι τῇ θεϊκῆς Τριάδος ἐνεργείᾳ πνευματικῶς ἤγειραν, αὐτὸς μὲν τὸν Εὐτυχον, Πέτρος δὲ τὴν Ταβήθαν.

nunc dictum est, « Ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia. » Propterea vero etiam Paulus dixit : « In virtute (60) Spiritus sancti. » Quibus verbis divina Trinitatis operatione, ac virtute mortuos suscitatos esse confitetur, ab ipso quidem Eulychum, a Petro autem Tabetham.

H. Ὅτι ὡσπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα χρηματίζει, σημαίνόμενον Θεὸς καὶ Δεσπότης, καθὰ φράζει Λουκᾶς. « Ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλήμ, ᾧ ὄνομα Συμεὼν. καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, δίκαιος καὶ εὐλαθής, προσδεχόμενος παράκλησιν τῷ Ἰσραὴλ. καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον, ἕως ἂν ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου. Καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. Καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ ἥθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ. καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας, καὶ εὐλόγησεν τὸν Θεόν, καὶ εἶπεν. Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλον σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ. ὅτι ἴδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ Σωτήρῶν σου. » Ἐχρημάτισεν τοίνυν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. C ἐδέξατο Συμεὼν τὸν Χριστὸν εἰς τὰς ἀγκάλας, κατὰ τὸν χρηματισμόν. εὐλόγησεν τὸν χρηματίσαντα, τοῦτ' ἔστιν ἐδέξασεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἑωρακίως τὸ σωτήριον τοῦ χρησμοῦ δεξάμενον πέρας. Θεὸν τε καὶ Δεσπότην αὐτὸν τὸν χρηματίσαντα ἐκάλεσεν. Ἐχρημάτισεν δὲ ὁ Θεὸς Πατὴρ, τῷ Ἰωβ φάνας. « Οἷσι με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος ; » Οἱ δὲ, τῷ ἀληθινῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ μάχεσθαι ἡσυχάσας, πανταχοῦ τῆς ὑποθέσεως κατὰ ἐν ἄλλοις πράγμασιν, καὶ οὐκ εἰς θεολογίαν, συντελοῦντα πρὸς τὸ συσκιᾶσαι τὴν ἀληθεῖαν συλλέγοντες, καὶ οὐ τὰ πρέποντα τῷ θείῳ μυστηρίῳ ἀτρεκέως [89 a] ἐκδεχόμενοι, καὶ τῇ ὑποθέσει ἀρμόζοντες, καὶ πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀδεκτα τοῦ θεοῦ προφέρουσι βήματα, ἄνω καὶ κάτω, ὡς μέγα καὶ ἑναργὲς κεφάλαιον, D τὸ ψυχρὸν ἐκείνο καὶ ἀπατηλὸν ῥῆμα λέγοντες. Ὅτι, φησὶν, κατὰγεται ἐκ τῶν τοιούτων μαρτυριῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς ἀγγέλου φύσιν, ἢ καὶ αὐτὸ φαίνεται χρηματίσαντες. Καὶ οὕτως τὰς ὁρθὰς τῶν Γραφῶν ἐνοίας, ἐξ ἀτόπων ἰδίων λόγων εἰς περιπετείας ἐξ-

A virtute signorum, et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti. » Hypostases natura similes similis honoris sunt dignæ : ideoque huic etiam oraculo simile est illud : « Christus (57) Dei virtus, et Dei sapientia. » Mathæus ex persona Salvatoris : « Si autem (58) 194 in Spiritu Dei ejicio dæmonia, ergo pervenit in vos regnum Dei. » Et sicut in illuminatione, id est, in baptismo, simul cum Patre et Filio operatur, ita fieri non potest, ut ipse consonantia, et operatione sit unum cum ipsis, quin tamen unum sit etiam essentia. Atque hæc de causa Dominus aliquando quidem ait : « Pater (59) in me manens, ipse facit opera ; » aliquando vero, sicut

B VIII. Quia sicut Deus et Pater, sic etiam Spiritus sanctus dicitur chrematizare, id est, oracula edere, seu divina responsa dare : quod illum significat esse Deum ac Dominum. Ita Lucas : « Erat (61), » inquit, « homo in Jerusalem, cui nomen Simeon : et homo iste justus, et timoratus, exspectans consolationem Israeli : et Spiritus sanctus erat in eo. Et ipsi chrematizatum (hoc est, responsum datum) fuerat a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, donec videret Christum Domini. Et ductus est in spiritu in templum. Et factum est, cum inducerent parentes puerum Jesum, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo : et ipse accepit eum in ulnas, et benedixit Deum, et dixit : Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum. » Itaque chrematizavit, id est, responsum e supernis dedit Spiritus sanctus ; Simeon vero Christum chrematismo illo sibi promissum in ulnas sumpsit ; ac eum, qui chrematismi auctor erat, benedixit ; hoc est, Spiritui sancto gloriam reddidit, postquam Salutare (id est, Salvatorem) chrematismo prænuntiatum aspexit, ac divinum in eo responsum impletum vidit ; Deumque ac Dominum, eum qui chrematizaverat, appellavit. Chrematizavit vero etiam Deus Pater, cum Jobo dixerit : « Putas (62) me aliter tibi chrematizasse (id est responsa dedisse), 195 quam ut appareas justus ? » At hæretici in bello contra verum Dei Spiritum exercitati, cum, quæque ad theologiam, seu modum, quo de Deo loqui debemus, nihil attinent ; ea vero, quæ divino mysterio conveniunt, simplici ac sincero sensu non accipiant, nec proposito argumento aptent ; contra

(57) Christus. I Cor. i, 24.

(58) Si autem. Matth. xii, 28.

(59) Pater. Joan. xiv, 10.

(60) In virtute. Rom. xv, 19.

(61) Erat. Luc. ii 25-30. Gr. eil. habet τοῦ Ἰσραὴλ pro τῷ Ἰσραὴλ. Et, ἐπ' αὐτόν pro ἐπ' αὐτῷ. Et, πριν ἢ pro ἕως ἂν. Et, ἦλθεν pro ἦτο. Verum vox ἐγένετο ibi desideratur.

(62) Putas. Ne quæras hæc in Vulgata translatione, sed in Græca libri Job xl, 5. Nonnullæ editiones habent, Οἷσι δὲ με μὴ ἄλλως, et reliqua. Editio libri Jobi ex vetustissimo codice a Patricio Junio Londini anno 1637 concinnata : Μηδὲ οἷου με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἀλλ' ἵνα δίκαιος ἀναφανῆς. Complutensis vero voculam μὴ omittit ut Didymus.

hocce etiam capitulum, demonstrationemque insurgunt, et Scripturæ textus, ac verba proferunt, quibus divinitas indicari non potest, et quasi maximum quoddam, ac perspicuum argumentum, frigidam hanc, et fallacem ratiocinationem jacitant inculcantque. Hujusmodi testimoniois, inquirunt, Spiritus sanctus ad angelicam naturam deprimitur; cum angelos (63) quoque chrematizasse (hoc est, oracula fudisse) constet. Atque ita rectas Scripturarum sententias absurdis suis commentis temere depravant (64). Nam scriptum est, inquit, in Actis apostolicis: « Cornelius (65) centurio, vir justus, et timens Deum, et testimonium habens ab universa gente Judæorum, chrematismum (hoc est, cœlestem admonitionem) accepit ab angelo sancto, accersire te in domum suam, et audire verba abs te. » Vos porro si taceretis, o hæretici, et calumniosa ora consueretis, rem multo utiliorem faceretis. Nos autem ad perfectiorem scopum hoc etiam capitulum dirigentes ac veluti retro flectentes, et animi alacritatem iis, qui lecturi hæc sunt, comparantes, ac majorem orthodoxum zelum ipsis injicientes, sic respondemus. Sicut nulla naturæ communio est inter creatam, et incretam naturam, ita ne chrematismi quidem communio intercedit. Nam angelus quidem id omne æγγέλλει (id est, annuntiat) quod a Spiritu sancto, a quo agitur, dicere coactus fuerit, etsi illud ignotum ipsi fuerit; atque inde angeli nomen habet. Spiritus vero sanctus, utpote qui ea omnia novit quæ sunt Dei, ut Paulus (66) asseverat; divino modo, sicut Pater, chrematizat, id est, revelat, quæcumque **196** insomnibus deitatis oculis videt velle cum Patrem, tum Filium; non vero instar ministri ac famuli chrematizat, sicut satellites (67). Dei Angelus facit: nec enim servus novit (68), quid faciat dominus ejus, neque ille, qui sit heterousius, hoc est, alterius substantiæ, eandem habere potest cognitionem cum eo, qui natura alter ab ipso est. Unainquamque enim naturam conveniens ei cognitio sequitur, et memoria: quin etiam aliquando creatæ naturæ illud evenit, ut longa die id ipsum ei excidat, atque evolet, quod cognitum ab illa fuerat. Quapropter hic quoque capituli initium dedita opera inter decertandum disceptandumque improbi omiserunt (69). Sic enim habet: « Petro (70) autem cogitante de verbo (71),

(63) *Cum angelos.* Codex: ἡ καὶ αὐτοί, et reliqua. Equidem pro ἡ, quod mendosum est, ꝑlego ἡ, id est, « qua, » vel, « quatenus. » At si ita legamus, mutanda fortasse erit vox, ἀγγέλου, ac legendum, ἀγγέλων, hoc est « angelorum, » ut eo referatur pronomen αὐτοί. Quod si quis pro, ἡ, vel ἡ, legere mallet ἡ, ac vertere: « Papæ et ipsi (hæretici scilicet) oracula fundere videntur, » is mea quidem sententia Didymi mentem probe non assequeretur.

(64) *Temere depravant.* In Græco, εἰς περιπετῆτας ἐξέλιχουσιν. Legendum forsitan quis conjiciat, εἰς περιπετῆτας ἐξέλιχουσιν. Verum Passioneiani apographi lectio immutanda non est; nam vocem, περιπετῆτας, simili modo accipit Epiphanius in Pa-

ἐλιχουσιν. Γέγραπται γὰρ, φησὶν, ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Πράξεσιν: « Κορνῆλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ παντὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαι σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. » Ὑμεῖς μὲν οὖν, εἰ ἰσωπῆσατε, καὶ ἀπεβράβησατε συκοφαντίας τὰ στόματα, ἐπράττετε ἀν πολλῶν λυσιτελέστερον. Ἡμεῖς δὲ, ἐπὶ τὸν τελειότερον σκοπὸν ἀναπέμποντες καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, καὶ εὐθυμῶν τοῖς ἐντευξομένοις παρέχοντες. καὶ πλεονα τὸν ὀρθόδοξον ζῆλον ἐμβάλλοντες, φαμὲν, ὅτι Ὡς οὐδεμία κοινωνία φύσεως κτίσματος πρὸς τὴν ἀκτιστον φύσιν ἐστίν, οὕτως οὐδὲ χρηματισμοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἀγγέλλει, ὁ δ' ἂν οὐκ εἰδώς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰπεῖν ἐνεργηθεῖη: καὶ ἐντεῦθεν αὐτῷ ἄγγελος τοῦνομα. τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἄτε πάντα εἰδὸς τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς διαβεβαίουται ὁ Παῦλος, χρηματίζει θεϊκῶς, ὡς ὁ Πατήρ, ἅπερ ἂν τοῖς τῆς θεότητος ἀκοιμήτοις ἡμῶσιν ὁρᾷ βουλούμενον, καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ οὐ διακονικῶς, καθάπερ ὁ δορυφόρος ἄγγελος. « Ὁ γὰρ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιῆι ὁ Κύριος αὐτοῦ, » οὐδέ γε ὁ ἑτεροούσιος τὴν αὐτὴν τῷ ἑτέρας ὄντι οὐσίας κεκτήσθαι [89 b] δύναται γινώσκειν. φύσει γὰρ ἐκάστη ἡ ἀνήκουσα γινώσκει καὶ μνήμη συμπαρομαρτεῖ. ἀλλὰ καὶ τὴν γνωσθὲν τῇ γενετῇ φύσει ἐστ' ὅτε τῷ χρόνῳ ἀφίπταται. Ὅθεν κἀνατῦθα τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρίου ἐκόντες ἐν τῇ διαμάχῃ τοῦ λόγου παραλελοίπασιν ὁ ἀγνώμονες. Ἐγὼ γάρ. « Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμομένου περὶ τοῦ ῥήματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσιν σε. Ἀλλὰ ἀναστὰς πορεύθητι σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος. διέτι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Καταβάς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας εἶπεν. Ἰδοὺ ἐγὼ, ὃν ζητεῖτε. τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν ἄραρσαστε; Οἱ δὲ εἶπαν. Κορνῆλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος, » καὶ τὰ ἐξῆς, ὡς πρόκειται. Ὅστε παρὰ κριταῖς ἀγαθοῖς, κἀνατῦθα παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φαίνεται τὸν χρησμοὺν ὁ ἄγγελος μαθὼν. Θεότητος γὰρ ἐκκριτον γινώρισμα, τὸ προλέγειν ἀσφάλτως. καὶ τοῦτο ἐπ' ἀγαθῶ τῶν ἀκούοντων, ἢ ἀσφαλίσάμενοι σωθῶσιν. Ἐἴτα οὐ νομίζετε, τοιαῦτα εἰσηγούμενοι, βασκαίνειν μὲν πως τῇ κτίσει, μέμπεσθαι δὲ ὅσον τῷ δι' ἀφθονίαν ταῖς περὶ αὐτοῦ εἰρημέναις λέξεσιν κοσμησάντι τὰ ἑαυτοῦ ποιήματα; ὡς ἐπομένον πάντως τῷ τοιοῦτῳ πράγματι καὶ τῆς αὐτοῦ χάριτος. Ἐκ γὰρ καὶ τούτου, ὕβρισεν μὲν ἑαυτὸν

nario hæres. 64, pag. 528, aliique nonnulli.

(65) *Cornelius.* Act. x, 22. Græca editio: ὑπὸ ὅλων τοῦ ἔθνους, pro, ὑπὸ παντὸς ἔθνους.

(66) *Paulus.* 1° Cor. ii, 10 et 11.

(67) *Satelles.* Sive, « hastifer. » Vide lib. IV Reg. xix, 35, et lib. II Reg. xxiv, 17, et Josue v, 14, et Luc. xvi, 22.

(68) *Novit.* Joan. xv, 15.

(69) *Omiserunt.* Ex hoc etiam loco apparet, certum quoddam Macedonianum opusculum a Didymo refelli.

(70) *Petro.* Act. x, 19, 22. Nonnulla intermedia omittuntur, quæ habet Græca editio.

(71) *De verbo.* Græca editio: περὶ τοῦ ὁράματος, id est « de visione. »

οὐδὲ μὴ, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπεινετόν ἔδειξεν, τὰ δὲ ἐργα αὐτοῦ συνήθως ἐφαίδρουνεν. Ἡμεῖς δὲ, εἰ καὶ σεμνότητά τινα θεῖαν τῇ πάσῃ ὑποθέσει φέρει τὸ χρηματίζειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἀρκεῖ καθ' ἑαυτὸ παραλαμβάνομενον εἰς μαρτυρίαν· ὅμως οὐ μόνον αὐτὸ, ἀλλὰ γὰρ καὶ πλῆθος ἄλλο ὑψηλῶν καὶ ἀνεμφιστήτων ἀποδείξεων παρηγάγομεν· οἷς εἰ προσέχετε ἀντιπαθείας ἄνευ, ἀφωνότεροι [90 a] πάντως ἔσεσθε τῶν ἰσθῶν. Διελέγχει τοίνυν τὴν πειθανοργίαν ὑμῶν σαφέστατα καὶ ὁ Παῦλος, Ἐφεσίους γράψας· Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελισασθαι τὸν ἀνεξήγητον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας, εἰς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἐπὶ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς, καὶ ταῖς ἐξουσίαις, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. » Κατανόητε οὖν, πόσον ἐξηρηται ἡ ἀγγέλων φύσις τοῦ ἀφ' ἑαυτῆς εἰδέναι τι τῶν ἐσομένων, καὶ τοῦ χρηματίζειν· ὅτι καὶ διὰ τῆς ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ἧτις ἐσμέν ἡμεῖς, τὰ μεγαλεῖα μαθηάει. Πρὸς πειθῶ δὲ τὴν περιτοῦτο, δύναται τι συλλαμβάνειν καὶ ἄπερ Κολοσσαεῦσιν ἔγραψεν τοῖσδε· Ἐτὸ μυστήριον τοῦτο τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, ὃ νῦν ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » Πρὸ τούτου γὰρ, φησὶ, τῷ Θεῷ ἔγνωστο μόνῳ. Πρὸς τοῦτοις, καὶ ἄπερ περὶ τῶν ἐνεγκόντων πᾶσιν ἀνθρώποις ὄφελος, τῶν περὶ τὴν ἀλεκτον οἰκονομίαν φημί, τοῖσδε παρὰ Πέτρου ἀνεῖρηται τοῖς· ῥητοῖς, ὡς προσέλεθθ· Ἐἰς ἡ, φησὶν, ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. » Ἐἰ δὲ τίνα ἔμφυτον γνώσιν εἶχον, οὐκ ἂν ἱμεῖροντο τοῦ κἄν διακύψαι εἰς αὐτά. Ἄλλ' ἐπειδὴ μὴ ἔχουσιν, εἰς ὑπεράλλοινα, ὡς οἱ ἀνθρώποι, τρόπον τινὰ ἐκπίπτουσιν ἔρωτα ἐκεῖνων, ὧν τῆς γνώσεως τυχεῖν αὐτοῖς μὴ ὑπεσθιν. Πέφυκε γὰρ καὶ τὴν ἄλλως, ὑπεροῦσθαι μὲν τὰ εὐρεθῆναι ῥάδια, ποιεῖσθαι δὲ τὰ σπανιώτερα. Καὶ μέντοι καὶ τοῦτο οὐ κατὰ γνώμην οἰκίαν, τῷ κοινῷ δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν λόγῳ (οὐ πάντας φημί) ὑπόχρεοι ὄντες τινές. » Ἐἰ [90 b] γὰρ, φησὶν, ἀγγέλων ἁμαρτησάντων ὁ Θεὸς οὐκ ἐφέστατο, » ποῖαν ἔμφυτον γνώσιν τῶν μελλόντων, ἡ αὐθεντεῖαν τοῦ χρηματίζειν, ὡς ὁ Θεός, ἔχειν δύνανται; Ἐἰ δὲ οὐκ ἴσασιν μὲν οὗτοι ἀφ' ἑαυτῶν, οὐδὲ κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν χρηματίζουσιν, ὡς ἔστι καὶ δίχως συστάσεως τινος τὸ πρᾶγμα αὐταπέδεικτον, διὰ δὲ τὸ τὴν λέξιν μόνην κατὰ κοινῷ κατηγορεῖσθαι, ἐπὶ τὴν μέμψιν καὶ τὴν κατηγορίαν παρηγγελίας· προπετῶς καὶ ἀδιασκέπτως ἐπράξατε, καὶ οὐδὲν πρὸς τὸ

A dixit ei Spiritus sanctus (72) : Ecce viri tres quaerunt te. Sed surge, et vade cum eis, nihil dubitans, quia ego misi illos. Descendens autem Petrus ad viros (75), dixit : Ecce ego sum quem quaeritis : quae causa est propter quam venistis? Illi autem dixerunt : Cornelius centurio, vir justus, et reliqua, ut antea posita sunt. Itaque apud profanos quidem iudices constat, angelum hic quoque a Spiritu sancto ea didicisse, quae chrematizavit, id est, *revelavit*. Eximius enim divinitatis character ac nota est, praedicere infallibiliter, idque ita facere, ut in eorum, qui audiunt, commodum atque utilitatem cedat; ut nempe sibi caveant, et salvi fiant. Dum itaque huiusmodi interpretationes, et commenta profertis, nunquid illud non reputatis, quod et creaturae B ipsi quodammodo invidi estis, et eorum, qui liberalitatis ac munificentiae causa suas ipsius creaturas iis ipsis vocabulis, quae de illo dicta sunt, honestavit ornavitque, veluti (74) criminamini? cum huiusmodi rem, chrematismum scilicet Spiritus sancti, caelestemve ejus admonitionem, gratia quoque ipsius comitetur (75). Ex hoc enim ipso chrematismo non modo is nullum plane sibi nec ipsi dedecus comparat, sed etiam laude dignum se ostendit, atque opera sua, ut solet, exhibitat. 197 Nos vero etsi divinam Spiritus sancti amplitudinem ac majestatem in tota hac disputatione ex eo tantum confirmare potuissemus, quod ipse *chrematizet*, id est, *oracula fundat*, aut responsa det, aut caelitus revelet, atque hoc vel solum, ac seorsum sumptum, eam satis demonstrat ac testetur : tamen non hocce duntaxat argumentum attulimus, sed plura etiam alia, eaque splendida ac sublimia, et cujusvis dubitationis expertia, Scripturarum loca : ad quae si absque aversatione ac fastidio attenderitis, magis quam pisces (76), ut aiunt, muti, omnino evadotis. Jam vero captiosam argumentationem vestram manifestissime diluit ac redarguit etiam Paulus Ephesius scribens : « Mihi (77) omnium sanctorum nimis data est gratia haec, in gentibus evangelizare ininvestigabiles divitias Christi, et illuminare omnes, quae sit dispensatio (78) mysterii absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit (79) : ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in caelestibus, per Ecclesiam, D multififormis sapientia Dei. » Animadvertite ergo, quam alienum ab angelorum natura sit, ut eorum, quae futura sunt, aliquid per seipsos sciant, et chrematizent, id est, *revelent*; eum etiam per Ecclesiam Dei, quae in hoc mundo est (haec vero Eccle-

(72) Sanctus. Vox ἅγιον deest in Bibliis.

(73) Ad viros. Graeca editio hic addit : τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, id est « missos a Cornelio ad eum. » At haec non modo Didymus, sed et Vulgatus interpret omittit.

(74) Veluti. Codex : οἷον τό. Lego, οἷον τῷ... πομπήσαντι.

(75) Comitetur. Cod. ἐπομένου. Legend. fort. ἐπομένης. [Bene se habet, ἐπομένου... χάριτος : sic enim aliquando occurrit apud Alexandrinos. Sic etiam infra, ῥαθυμῖα τῇ οὐκ ἐνδόντι, pro ἐνδούση. EDIT.]

(76) Magis quam pisces. Proverbialis locutio, quam Pollux quoque habet lib. vi, cap. 34.

(77) Mihi. Ephes. iii, 8, 9 et 10. Vide not. 10 ad pag. 28.

(78) Dispensatio. Vulgatus interpret legit ut didymus. At Graeca editio habet : ἡ κοινωνία, id est, « communio. »

(79) Creavit. Graeca editio hic addit, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est, « per Jesum Christum. » Sed haec verba omittit, praeter Didymum, Vulg. etiam interpret. Vide Segm. 14 a.

ais nosmet ipsi sumus) Dei *magnalia* perdiscant. A
Atque ut id ipsum adversariis persuadeatur, illa
etiam efficere possunt, nonnullamque ad hoc vim
habere, quæ Colossensibus scripsit in hunc mo-
dum (80): «Mysterium (81) hoc absconditum ante
sæcula, et a generationibus, quod nunc manifesta-
tum est sanctis ejus. » Antea enim, inquit, a Deo
tantum cognoscebatur. Præterea huc etiam illud
facit, quod de iis, quæ omnibus hominibus utilita-
tem attulerunt, de iis scilicet, quæ ad ineffabilem
Incarnationem spectant, hisce (82) a Petro verbis,
ut antea diximus, prædicatum fuit (83): « In quæ,
inquit, desiderant angeli prospicere. » Si quam vero
innatam cognitionem haberent (84), illa per rimas
saltem perspicere non optarent; 198 sed quia
eam non habent, in vehementissimum quodam-
modo, ut homines, amorem incidunt eorum quo-
rum cognitionem assequi nequeunt. Solent enim quæ
inventu quidem facilia sunt, obiter (85) cerni et
despici; quæ autem sunt rariora, æstimari. Neque
vero id ex propria quorundam voluntate repeten-
dum est, sed ex communi (86) eorum naturæ rati-
one. Porro de omnibus angelis id non dico, sed
de quibusdam, qui veluti debitores sunt, ac sup-
plicio obnoxii (87). Nam Scriptura inquit: « Si
enim (88) angelis peccantibus Deus non pepercit. »
Quomodo ergo innatam futurorum cognitionem
habere, aut propria auctoritate chrematizare (hoc
est, *caelitus admonere*) possunt ut Deus? Quod si
ipsi nec scientiam (89) ex seipsis habent, nec ex
propria potestate chrematizant, ut est etiam sine
ulla probatione per se manifestum; vos vero, quia
unum idemque chrematizandi verbum communiter
de Spiritu sancto et de angelis prædicatur, ad re-
prehensionem accusationemque conversi estis (90):
temere et inconsulte egistis, ac nihil ad rem. Nam
ne si Deum quidem Patrem chrematizare (id est,
oracula fundere, aut *revealare*), et bonum esse ali-
qui alii forte dixerint, decet nos contrarium affir-
mare. An quiddam aliud vobis dicam? Videte, quæso,
num per angelum, qui centurioni chrematizavit,
seu *caelæ responsum dedit*, Sanctus sanctorum, id
est Salvator, significetur. Nam hoc etiam nomine
arcano sensu multa cum emphasi ac divina Scri-
pturam, ubi de eo loquitur, usum esse constat, pro-
pterea quia is in Incarnatione, quatenus Filius
Verbum, paternam voluntatem hγγελαε, hoc est,
annuntiat. Nec enim dixit nominatim, ut solet
dicere, Michael, Gabriel, nec certum aliud hujus-
modi nomen adhibuit. Quidam ergo in omnibus
doctrinis nostris merito criminari quis po-

(80) *In hunc modum.* Codex τοῦσδε, non vero τοῦσδε. Ita alibi habet τοῦδε, τοῦδε, etc. Simili modo Æschylus initio *Promethei vinciti* habet τοῖς, et vers. 237, τοῦσδε, et similia alibi.

(81) *Mysterium.* Coloss. i, 26. Græca editio paulo aliter, eodem tamen sensu. Vide segm. 160 a.

(82) *Hisce.* Codex τοῖς δέ, pro τοῖσδε.

(83) *In quæ.* In prima Petr. i, 12. Vide not. 5, pag. 169, et quæ Didymus habet enarratione in primam Petri ad hunc versiculum.

πράγμα. Οὐδὲ γὰρ εἰ τὸν Θεὸν Πατέρα φαίνε τυχὴ
ἄλλοι τινὲς, ὅτι χρηματίζει καὶ ἀγαθὸς ἐστίν, ἡμᾶς
τὸ ἐναντίον λέγειν πρέπον. Εἶπω τι ὑμῖν καὶ ἕτερον;
Βλέπετε μὴ τὸν χρηματίσαντα τῷ ἑκατοντάρχη ἄγ-
γελον, τὸν ἅγιον τῶν ἁγίων Σωτῆρα εἶπεν. Τῷ γὰρ
ὄνόματι τούτῳ προσχρησαμένη ἐπιπεκρυμμένως οὐ
ἐμφάσει πολλῇ καὶ θεῖα περὶ αὐτοῦ φαίνεται ἡ
Γραφή, διὰ τὸ ἀγγεῖλαι ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὡς Ἰὼν
Λόγον τὸ πατρικὸν βούλημα. Οὐ γὰρ εἶπεν ὄνο-
μαστί, ὡς εἴθε λέγειν· Μιχαήλ, Γαβριήλ, ἢ, ὁ δει-
να. Τί τοίνυν ἐξ ἀπάντων τῶν ἡμετέρων λόγων
αἰτιάσαιτ' ἂν τις εὐλόγως; τί δὲ μέμφαιτο τῇ οὐ-
δαμόθεν ἐχούσῃ τὸ εὐθύνεσθαι ὀρθοδόξων πίστι; πῶς
δὲ οὐ πιστεύειν ἄξιον, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βα-
σιλικῶς, ἤτοι θεϊκῶς, χρηματίζει· οἱ δ' ἄγγελα
λειτουργικῶς, ἤτοι διακονικῶς; ὡς χαλεπὸν οὖν,
καθὰ φησιν, οἰάκων ἔχεσθαι, ὅτε κυβερνητικῆς οὐ
ὑπεσιν· οὕτω χαλεπὸν καὶ διδάσκειν, ὅτε ἡ χάρις
τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἡ τῶν ἀνθρώπων σὺν τῷ Πα-
τρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐραζομένη τὴν σωτηρίαν, οὐ κέρ-
εστιν, οὔτε ἐστὶν τὸ εἰδέναι τὴν καὶ ἐν τοῖς ἀνί-
γμασιν τῶν λογίων εὐρισκομένην [91 a] ἀσφάλειαν.
καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τῶν πιστῶν ἀνδρῶν δι-
δομένην ἀπόκρισιν· καὶ ὅτε ἐριστικῆς, καὶ ἀντιλο-
γικῆς, καὶ ποικιλῆς προαιρέσεως ἀνευ οὐκ ἔστι
λόγου προφορά. Οἶδα δὲ σαφῶς, ὡ ἐυδόκιμοι, καὶ τὸ
οὐράνιον φῶς κατοικοῦντες ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ὅτι περ
ὑμεῖς, ὡς ἀμεμπτοὶ καὶ τέλειοι, οὐκ ἠχθέσθητε ἐπὶ
τοῖς λεχθεῖσι παρ' ἐμοῦ, ἔνεκα τῶν κατὰ τὴν φύσιν,
οὐ κατὰ τὸ ἐπιανετὸν τῆς γνώμης, ὁμοίων ὑμῖν ἄγ-
γέλων· οἷς ἐξ ἀρχῆς μέμφισι παρεκλούθησεν, ὡς
καὶ αἰρετικοῖς, τοῖς εἰς μέσον ἄγουσιν, ὡς οὐκ ἔχρη-
τὰ ἄρτι μνημονευθέντα· οἵτινες ὑμῖν μάλιστα ἀπει-
θανοὶ τινες πρὸς τὸν κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγῶνα φα-
νονται. Ὁ γὰρ λόγος μοι ἐστὶν ὑπὲρ τοῦ θεικοῦ
Πνεύματος, τοῦ φωτίζοντος ἅπαντα, καὶ φιλοτιμω-
μένου τὰ θεϊκὰ τοῖς κτίσμασι· τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐφάμιλλα, τοῦ ἀγιάσαντος καὶ
ὑμᾶς, καὶ συνδοξαζομένου παρ' ὑμῶν, ἅμα τῷ Πα-
τρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, διὰ τὸ τρισαγίου αἴνου. Μᾶλλον
δὲ καὶ συνεπενεύσατε, Πνεῦμα τοῦτο τῆς ὑποστά-
σεως τοῦ Θεοῦ ἐν, καὶ μόνον, καὶ Θεὸν ἀνευφημή-
σαντί μοι· καὶ ἐβούλεσθε ἂν τάχα (πανηγυρίζει ἐ-
μοι ἐν τῷ μέρει τούτῳ τὸ βιβλίον), δι' ὑπερβολῆς
εὐνοίας ὑμῶν, τῆς περὶ τὴν σεπτήν καὶ ὁμοούσιον
Τριάδα, ὑμέτερά τε εἶναι βήματα τὰ ἐκ τῆς τῶν
Γραφῶν διανοίας λεχθέντα παρὰ πολλῶν, καὶ νῦν
παρ' ἐμοῦ, καὶ μηδέποτε σιωπήν τούτοις ἐπιβλήθη-
ναι, καὶ πάντας δὲ τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀπὸ τῶν
πραγμάτων σχολὴν δαπανᾶν εἰς ὑπόθεσιν τοιαύτην.
Τοιγαροῦν διὰ τοῦτο, κριοὶ τῇ ὑπερτάτῃ, σὺ μὲν,

(84) *Haberent.* Codex, ἔγον. Lego εἶχον.

(85) *Obiter.* Codex, τὴν ἄλλως. Lego, ἠνώλλως.

(86) *Ex communi.* Leg. lib. *De Sp. s. num.* 12 et 13.

(87) *Obnoxii.* Totus hic locus paulo perplexior est in Græco. Deest fortasse aliqua dictio.

(88) *Si enim.* In secunda Petr. ii, 4.

(89) *Scientiam.* Codex, εἴσασι. Lego, ἴσασι.

(90) *Conversi estis.* Ludere videtur in duplici si-
gnificatione vocum κατηγορεῖσθαι et κατηγορεῖν.

ὦ ἔγιε Μιχαήλ, ἀρχεῖν τῶν ἀσωμάτων στρατιῶν A
 προσχειρισθῆς, καὶ ζώνῃ οἶον νοεῖς [91 b] ἐτιμή-
 θης, καὶ εὐδία τις τῆς πάντων δεσποζούσης πανα-
 γοῦς καὶ οικτιρμονος Τριάδος ὑπάρχεις· σὺ δὲ, ὦ
 ἔγιε Γαβριήλ, διακονήσασθαι τῷ μυστηρίῳ τῆς
 ἀπράσπου οικονομίας, ὡς ἐχέμυθος καὶ πιστὸς, ἐξε-
 λέτης· ἄλλος δὲ ἄλλῳ, οὐδὲ αἰτήσας, θεοσδότῳ χαρι-
 σματι τετιμηται, οἷω μὴ καὶ ἕτεροι, καὶ οἷω μὴ καὶ
 ἡμεῖς· ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς, οἷω μὴ καὶ ὑμεῖς. Ὁ γὰρ
 θεὸς Λόγος, οὐ διὰ τοὺς ἀμαρτήσαντας ἀγγέλους
 ἔργατος, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐν ἀμαρτίᾳ ἀνθρώπους ἀν-
 θρωπος, ἀτρεπτος, ἀσυγχύτως, ἀναμαρτήτως, ἀπρά-
 στος, ὡς οἶδε καὶ ἡβουλήθη, ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ
 κατὰ τὴν σάρκα αὐτῆς καὶ πάντων ἡμῶν ἐγένετο,
 μείνας ὁ ἦν, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, εἷς καὶ ὁ αὐ-
 τός. « Εἷς γὰρ, φησὶν, ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς B
 Χριστός, εἷς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » Καὶ οὕτως,
 ὡς ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνέβη, ἤξει τὸ δεύτερον, δια-
 κολουμένων αὐτῷ ἀγγελικῶν εὐδοκίμων φαλάγγων
 μυρίων μυριάδων, καὶ ἔτι καὶ κρινεῖ καὶ ποιήσει κατὰ
 τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ. Διὸ μετὰ τὰς Ἐκκλησίας,
 καὶ οἰκία εὐκτηρίοι τῷ Θεῷ, τῆς προσηγορίας ὑμῶν
 ἐπάνομοι, ὦ εὐάρεστος ξυνοῦρις ἀρχαγγέλων, οὐκ ἐν
 μόναις ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ στρωποῖς ἰδίαι, καὶ
 οἰκίαις, καὶ ἀγροῖς ἰδρύσθησαν, χροσῶν, καὶ ἀργύρω,
 ἢ καὶ ἐλέξαντι κοσμηθέντες· ἰασίν τε οἱ ἀνθρωποὶ
 καὶ εἰς τὰ ἀπωτέρω τῆς ἐνεγκαμένης αὐτοὺς χω-
 ρία τὰ ἔχοντα οἶον ὡς πρυτάνια ἐπιτευγμάτων τὰ
 εὐκτήρια προβεβλημένα, οὐκ ὀκνοῦντες καὶ πέλαιος
 διαλαβεῖν, ἦν δέοι, μακρὸν, καὶ πολλῶν ἐφεξῆς ἡμε- C
 ρῶν ὄδῳ ἔσθ' ὅτε καὶ ἀργαλίαν ἐξανύσαι, ὡς πει-
 ρασθόμενοι πλείονος εὐνοίας μὲν τῆς περὶ τὴν πρεσ-
 βείαν ἀπὸ ὑμῶν, μετουσίας δὲ τῆς τῶν φιλοτιμουμέ-
 νων ὑπὲρ τοῦ εὖ [92 a] ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ.
 Ἐν γὰρ ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς
 εὐκτηρίαις, καὶ μαρτυρίαις, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς,
 τὰ ἀνεκλείετα αὐτοῦ προὔθηκεν ἀγαθὰ· καὶ ἀφ' ὧν
 λόγος αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλεύοντων, καὶ Κύ-
 ριος τῶν κυριεύοντων, δέδωκε τε καὶ ὁσημέραι δι-
 ὴσωσιν ἐκάστοις, ἀπὸ τούτων, εὐσεβῆς καὶ ὁσίας
 προσφερομένην, δέχεται ἀναίμακτον θυσίαν, καὶ
 πάντα ἔχει τὰ παρὰ ἀνθρώπων γέρα. Νομίζω δὲ εἰς
 τὰ κατὰ αἰρετικῶν, καὶ εἰς τὰ περὶ θεολογίας, καὶ
 τὰ ἄλογα ζῶα, μενοῦνγε τοὺς λίθους αὐτοὺς, τῇ προ-
 θυμίᾳ συμπθέγγεσθαι ἡμῖν. Τί γὰρ οὐ ποιεῖ ὁ περὶ D
 θεῶν ἔρωσις; ἢ τίνι παραχωρεῖ φίλτρον ἀληθὲς καρ-
 δίας; Ἰστε γὰρ (σὺν Θεῷ δὲ πάντα εἰρησθῶ), οὕτω
 μεθ' ὑμῶν τε καὶ τῶν ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως γε-
 γονότων ἁγίων πρεσβευόντων πεπραχέναι, ὡς μηδέ-
 να πω, μέχρι καὶ τήμερον, οἶον δίκην τινά μοι καὶ
 κατηγορίας ἐλέσθαι λαχεῖν ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἡμετέ-
 ρων πρέσβεων, τῶν τιμὰς τὰς πρὸς τὸ μέτρον ὑμῶν
 παρὰ πάντων ἐχόντων· μηδὲ ὀνόματι καλέσαι με εἰς
 ἄγωνα τὸν περὶ τούτου, καὶ κρίσιν, καίτοι ἐδρισκομέ-
 νων τῶν τὰ μὴ ὄντα κατηγορούντων· ἀλλὰ μηδέ τινα
 πειρασθῆναι διαλέγξαι με, ὡς εἶην λόγους ἀκούσας

lest? aut quid est, in quo orthodoxorum fl-
 dem, nulla ex parte emendationis indigentem,
 accusare quis possit? Quomodo autem credendum
 non erit, Spiritum quidem sanctum ut Regem
 sive ut Deum, angelos vero ut administratos, sive ut
 famulos, chrematizare? Sicut ergo difficile est, ut
 199 siunt, ut gubernacula teneat is qui guber-
 nandi arte caret: ita difficile est ut is doceat cui
 divini Spiritus gratia, quæ hominum salutem una
 cum Patre et Filio operatur, non adest; et cui præ-
 terea cognoscere non datur illam, quæ vel in ipsis
 divinorum oraculorum ænigmatibus invenitur, cer-
 tam sententiam atque interpretationem, et eam, quæ
 ex scientia fidelium virorum profertur, responsionem;
 qui demum sine contendendi et contradi-
 cendi libidine, ac sine versutia loqui nescit. Novi
 autem optime, o inelyti, ac cœlestem lucem habi-
 tantes angeli Dei, iratos mihi vos non esse, utpote
 irreprehensibiles ac perfectos, ob ea quæ a me dic-
 ta sunt illorum angelorum causa, qui natura qui-
 dem vobis similes sunt, laudabili vero mente non
 item; quique ab initio reprehensionem meruerunt,
 sicut hæretici etiam, qui ea in medium inconsulte
 afferunt, quæ nuper commemorata sunt, quosque
 maxime ineptos, ad certamen contra veritatem
 ineundum, esse cognoscitis. Mihi enim sermo est
 pro divino Spiritu, qui omnia illuminat; qui crea-
 turis divina, non secus ac Pater et Unigenitus ejus,
 largitur; qui vos etiam sanctificavit; quique a vobis
 per trisagium hymnum una cum Patre et Filio glo-
 rificatur. Sed mihi potius Spiritum hunc hyposta-
 sis Dei unum et solum, et Deum prædicandi con-
 sensistis; ac fortasse ob immodicum vestrum erga
 augustam et consubstantialiam Trinitatem amorem
 [mihi autem meus hac in parte liber panegyricus
 evadit] vestra esse velletis verba, quæ ex Scriptu-
 rarum sententia a multis, atque in præsens a me
 dicta sunt, et nunquam hæc silentio obrui, sed
 omnes homines, cum a negotiis vacant, in hocce
 argumento tempus impendere exoptatis. Hanc igitur
 ob causam tu quidem, o sancte Michael, sup-
 remo iudicio ad imperandum Incorporeis exerciti-
 bus electus, ac veluti spiritali cingulo honestatus
 es, et suavis quidam odor existis sanctissimæ re-
 rum omnium dominæ, et misericordis Trinitatis.
 Tu vero, o sancte Gabriel, utpote arcani taciturnus
 ac fidelis custos, legatus (91) ad præstandum
 ineffabilis Incarnationis mysterio ministerium elec-
 ctus es. Alii autem 200 aliis donis, vobis a Deo
 datis, ne petentes quidem, ornati estis; quorum do-
 norum nonnullis quidem alii honestati non sunt,
 nonnullis autem honestati non fuimus nos: sed nos
 quoque nonnullis decorati sumus, quibus vos hone-
 stati non fuistis. Nam Deus Verbum non propter
 peccantes angelos angelus, sed propter peccatores
 homines homo, citra mutationem, citra confusio-

(91) *Legatus*. Iucianus quoque verbo διακονεῖσθαι simili fere sensu usus videtur in *Dialogis fabulosis selectis*, Dialogo II, pag. 66; nam Mercurium

ait diis διακονεῖσθαι, id est, ut ego interpretor, deorum legatum esse.

nem (92), citra peccatum, ineffabiliter, sicut ipse A novit, et voluit, ex Virgine, et cum carne carni ipsius Virginis; omniumque nostrum simili, factus est, manens quod erat, et est, et erit, unus, et idem. « Unus (93) enim Sanctus, inquit, unus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Atque uti ex terra in caelos ascendit, ita iterum veniet, myriadibus myriadum phalangum honorum angelorum ipsi inservientibus : ac praeterea tum judicabit, tum ager juxta suam in homines benignitatem. Idcirco post ecclesias, aedes etiam oratoriarum (94), quae a vobis, o gratiosum archangelorum par (95), nomen habent, Deo erectae (96) sunt non solum in civitatibus, sed et in vicis privatim, et domibus, et agris, aequae auro, et argenteo, aut etiam ebore ornatae : et pergunt homines in loca etiam a regione, in qua orti sunt (97), longius dissita, 201 quod oratoria in iis exposita sint veluti totidem prytanea (98), curiae, in quibus voti compotes fiunt : nec eos piget longum quoque, si opus sit, pelagus trajicere, ac multorum deinceps dierum iter, idque interdum etiam difficile ac molestum, perficere, utpote majorem experturos a vobis in intercedendo pro illis benevolentiam, et honorum, quae maxime benefice (99) Deus elargitur, copiosius participes

(92) *Citra mutationem.* Codex, ἀτρεπτος. Legendum videtur ἀτρέπτως.

(93) *Unus.* Quamvis textus iste, prout hic assertur, non exstet in Bibliis, tamen saepius eum citat Didymus. Vide not. 4, pag. 161, et sequum. 173 a, 177 b, 197 b, et 198 a.

(94) *Aedes oratoriae.* Hac ipsa appellatione seu locutione utitur S. Athanasius in comment. in *Matthaeum*, pag. 29 tom II Collectionis novae Patrum Graecorum, et Socrates lib. v *Histor. ecclesiast.*, cap. 20, ubi ἔξω τῶν πόλεων (inquit) συνεχώρησε εὐκτηρίους οἴκους κατασκευάζειν, id est, « ut extra urbes exstruerent (Ariani et Macedoniani) aedes oratorias, » sive « oratoria, permisit (Theodosius). » Quin et didymus ab oratoriis, ac martyriis distinguunt, ut Didymus, cum Rufinus lib. II *Hist. eccl.*, cap. 27, tum idem Socrates lib. v cap. 10, ac post utrumque Theophilus antecessor lib. II *Institutionum*, tit. 1, pag. 213 editionis anni 1751 : ubi sacra esse ait quae justo ritu, et per sacerdotes Deo sunt consecrata, ὅποια αἱ ἐκκλησίαι, καὶ τὰ μαρτύρια, καὶ τὰ εὐκτήρια, id est, « cujusmodi sunt ecclesiae, martyria et oratoria. » Quae vero Didymus ipse hoc in loco de sacris aedibus Deo in archangelorum honorem erectis dictavit, iis consentanea sunt quae Sozomenus tradidit lib. II *Hist. eccl.*, cap. 3 de ecclesia in Hestii extra Constantinopolim a Constantino erecta, quae ab archangelo Michaeli nomen habebat, et Μιχαήλιον, seu « Michaelium » vocabatur.

(95) *Par.* In Graeco, συνορίς. Συνορίς vero, sive συνορίς inter talorum jactus recensetur a Polluce lib. vii, cap. 33, etsi aliqui codices ibi habeant συνορικώς. Interpres autem vertit, « conveniens. » At συνορίς Hesychio est δυάς, sive « dyas, » id est, ut nonnulli ex veteribus Patribus, ac nominatim S. Paschasius diaconus, loquuntur, aut vertunt, « dualitas, » nimirum « par, » aut « biga. » Quo sensu Theodoretus *Hist. eccl.* lib. II, cap. 8 de duobus loquens ait : τῶν ἀρχιερέων ἡ συνορίς, id est, « par illud episcoporum ; » et cap. 24 : ἡ δὲ ἀξιαστάτος συνορίς Φλαβιανὸς καὶ Διδώρος, id est, « Par autem illud admirabile, Flavianus, et Diodorus. » Imo Lucianus ipse in *Timone* ait : γενίχηκε... συν-

κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ δι' αἰδῶ τυχόν ἢ φόβον τοῦ λέγοντος ἐπινεύσας, καὶ τὰ μὴ καλὰ ἐπινεύσας· ἢ ὅπως ὀλιγορήσας πητ, καὶ ἐν βαθυμίᾳ τῇ οὐκ ἐνδέοντι θέμενος τὸ πρὸς δύναμιν ἀντιτάξασθαι· μενούγγε ἐκ τοῦ ἐναντίου φάναι πολλούς, ὡς αἰεὶ παρῆλθον εὐτονος καὶ ἡμενος εἰς τὰ τοιαῦτα, ἢ ὀδύσων δίκην, ἢ ληψόμενος. Κέρδος γὰρ μέγιστον καὶ αἰώνιον ἔμαυτοῦ, καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ τῶν σὺν (12 b) ἡμῖν ἡγοῦμαι καλῶς, τὸ πάντα πόνον, εἰ δεήσοι, καὶ κίνδυνον ἐλέσθαι ὑπὲρ τοῦ ποιησαντος ἡμᾶς καὶ σώζοντος, καὶ κρίναι, καὶ φιλανθρωπεύσασθαι αὐτοῦ ἕνεκα ἔχοντος Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Εἰδότες οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ λατρευταὶ μὲν τῆς παναγοῦς Τριάδος, πρεσβευταὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπων γένους, μηδὲν μετ' αὐτὴν, τὴν πάντων B αἰτιον καὶ ζωοποιόν, αἰδοῦς εἰς ὑμᾶς ἐλλείπειν μοι, τῆς ὀφειλομένης εἰς τοὺς συναγορευοντάς με ταύτη, τῇ χορηγοῦσῃ ἐνθυμήσεις καὶ φράσεις σοφᾶς, αὐτῇ τε ἀρσκούσας καὶ ἡμᾶς εὐεργετούσας· ἔπειτα καὶ ὑμῖν· καὶ τοσοῦτ' « ἔπειτα, » ὅσην πρέπει, μετὰ τὴν ἄκτιστον κτιστὴς εὐπροσπῶς μνημονεύειν φύσεως τάξαντας· ἵκετεῦστα ἰδικῶς ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ σὺν ἐμοί, καὶ πάντων (τοῦτου γὰρ πλὴν παρέχειν ἡμῖν οὐκ ἐπετρέπητε). τὴν τε ἐπὶ τοῦτω γνώμην διατηρηθῆναι μοι ἀκίνητον, τὴν τε εὐχὴν

ωρίδι πολιτικῆ· quae interpres vertit : « equestri certamine vicit. » Sed συνορίς πολιτικῆ sensu proprio est « equulorum par, » aut « biga. »

(96) *Deo erectae.* Ita loquitur Didymus, ut Theologum decet ; soli enim Deo templa eriguntur, non angelis, non sanctis, etsi in istorum honorem eriguntur. Praefere Augustinus in *Collatione cum Maximino Ariano* (tom. VIII, pag. 660) : « Nonne, si templum (inquit) alicui sancto angelo excellentissimo de lignis et lapidibus faceremus, anathemamur a veritate Christi, et ab Ecclesia Dei : quoniam creaturae exhiberemus eam servitutum, quae uni tantum debetur Deo ? Si ergo sacrilegi essemus faciendo templum cuiquamque creaturae, quomodo, » etc. Pseudo-Athanasius vero dial. 3 *De Trinitate* : Πᾶς ναὸς, Θεοῦ ναὸς ἐστὶ, id est, « Omne templum Dei templum est. » Atque, ut alios praeteream, S. Paschasius lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 12 : « Quae templo, inquit, perspicis dignum, divinis honoribus noveris adorandum, celebrandum votis, sacrificiis excolendum. »

(97) *A regione in qua orti sunt.* In Graeco, τῆς ἐνεγκαμένης. Simili modo « patria » à Libanio vocari solet ἡ ἐνεγκούσα.

(98) *Prytanea.* Satis eleganter oratoria illa vocat Didymus ἐπιτευγμάτων πρυτανεία, sive, ut habet codex, πρυτάνια· quemadmodum enim Athenis in Prytaneo sportulae ex publico aërio dabantur, aut victus quotidianus praebatur, ita in oratoris illis aedibus ea passim « consequebantur » fideles, quae postulassent. « Idque ipse quoque (ait Sozomenus de Michaelio prope Constantinopolim sito loquens) maximo affectus beneficio, verissimum esse testor... Quidam... in gravissimas calamitates, aut inevitabilia pericula prolapsi, alii morbis... oppressi, precibus illic ad Deum fusi, statim malis liberati sunt, » et caetera.

(99) *Benefice.* In Graeco, ὑπὲρ τοῦ εἰ, quod positum videtur pro ὑπέρου. Simili modo Aristophanes in *Acharn.*, act. II, voculae εὐ articulum addidit in anapæstis illis, quos lib. viii *ad Attic.*, epist. viii, affert Cicero :

Τὸ γὰρ εὐ μετ' ἐμοῦ, καὶ τὸ δίκαιον Σύμμαχον ἐστίν.

μου πᾶσαν, ἣν οἶδεν αὐτὴ ἢ τὰ πάντα μόνῃ εἰδυῖα, καὶ εἰς αἴσιον, καὶ ἐπ' ἀπειρον κατορθοῦσα ἀγαθω-
 τάτη, καὶ αὐτοτελής, καὶ ἀδιάρητος Τριάς προσδε-
 χθῆναι καὶ καταξιοθῆναι ἡμᾶς παντεχνεῖ, πανοικεῖ,
 παγγενεῖ, καὶ παμφιλεῖ (φίλοι δὲ ἡμῖν οἱ ὀρθόδοξοι),
 σὺν ὑμῖν τε καὶ πᾶσιν τοῖς ἀγίοις, ἀγιοτριτισσολογῆ-
 σαι αὐτὴν ἐν οὐρανοῖς εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας
 τῶν αἰώνων· καὶ τῆς ἐπιγγελημένης, καὶ πρὸς ἡμῶν
 πιστευομένης ἀτελευτήτου καὶ ἀδιάρητου αὐτῆς
 βασιλείας, χάριν αὐτῆς, τυχεῖν. Ἀμήν. Ἀμήν. Ἀμήν.

nobiscum consentire puto. Quid enim non facit amor qui in Deum fertur? aut cui cedit verum cor-
 dis philtrum (3)? Ut enim vos nostis (omnia autem Deo favente dicta sint), sic vobiscum, et cum om-
 nibus sanctis, qui ex nostra (4) fuerunt natura, quique pro nobis intercedunt, me gessi, ut usque ad
 hanc diem nemo ullam mihi veluti convicii actionem intenderit pro vobis, qui nostri estis intercessores,
 atque honores pro modulo vestro apud omnes habetis: ac nemo me nominatim in certamen ac ju-
 dicium de hac re vocavit; quamvis non desint qui falso etiam accusent: sed ne ullus quidem me re-
 darguere tentavit. quod sermones contra Deum Verbum, et sanctum Spiritum audiverim, et præ vere-
 cundia fortasse, vel loquentis timore annuerim, ac ea quæ recta non erant, laudaverim, aut quod om-

(1) *Sacellis*. Videat eruditus lector, an verba illa, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, ita accipi queant, ut sensus sit, Deum (sicut in cælis, ita in ecclesiis indeficientia sua bona proponere:) an vero potius, quod mihi magis arridet, conjiendum sit, dictatum quidem fuisse a Didymo ἑρωῶς, aut ναοῖς, id est (templis;) nam Didymi ἄνο, (templi) vocabulo, a quo antea abhorrebant, assuescere cœperunt Christiani: librariorum vero vocem ἑρωῶς, aut ναοῖς mutasse in compendiarium notam οὐνοῖς, hoc est, οὐρανοῖς. Quod si retinenda sit lectio codicis, οὐρανοῖς, nihil aliud designari crediderim, quam θεῶν εἰκόνες, nempe « sacras ædes, » eo sensu οὐρανοῦς dictas, quo in iis versibus, quos Antiochiæ in magna ecclesia inscribi jussit Constantinus, teste Joanne Malala lib. xiii, templum illud dicitur οὐρανίας ἀφ' ἧς παντοκράτορος, id est, « cœlestibus apsidibus persimile: » aut quo sensu Pollux lib. ii, cap. 4, ait: Τοῦ δὲ στόματος τὸ ἄνω, οὐρανός, id est, « Superior vero oris pars, vocatur cœlum: » quod autem nos dicimus « capiti impendere, » id Ægyptiæ, Alexandri-
 ni videlicet, dicebant, μεσουρανεῖν: quorum tanien dialectum ii despiciebant, quibus nihil sapiebat, nisi quod Atticisimum saperet. Didymus ergo cum tria sacramentorum nomina recensuisset, ne omnia quæ in usu tunc erant, recenseret (quæ enim recentioribus sæculis in Græcam linguam invecta sunt, hæc non pertinent), generatim subjunxit: « sicut in aliis sacris ædibus. » Hujusmodi sunt, exempli gratia, ναοί, seu θεῶν ναοί, id est, « templa Dei; » Βασιλικαί, seu « Basilicæ; » Κυριακόν, seu « Dominicum, » ut ecclesiam vocat Hilarius lib. i ad Constantinum: οἱ τῶν μαρτύρων σηκοί, « aule, » etc. Quædam nonnullarum propria, ac veluti singularia erant nomina, ut « Anastasis, Analepsis, » sive Assumptio, id est Ascensio, « Crux, Anastasia, Michaelium, » τὸ Μνήμα, seu « Sepulcrum » Domini, Ἀποστολεῖον, τὸ Καισάρειον, seu Καισάρειον, aliaque hujusmodi id temporis usitata. Porro vox, οὐρανός, hoc sensu accepta nondum alibi mihi occurrit. Aliquod fortasse ejus vestigium existare suspicetur quis in Philostorgio, seu potius in compendio Philostorgianæ Historiæ, quod Photius nobis reliquit. Nam lib. ix, hæc impius ille Eunomii laudator ac patronus narrabat: Ὁ μὲν Εὐζώσιος, εἰς τὸ καλοῦσθαι τοὺς ἀνδρας, ὧν ὑπερήσπισεν, ἀπετρέπετο οὐνοδόστας ἐπ' ἐκκλησίας εἰρωνυσόμενος τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἄδειον, Αἰθιοπία τε τὸν Θεόφιλον ἐξυδρίζεν ὡς περ οὐκ εὐσεβείας καὶ πίστωσης ἀγώνων ὄντων, ἀλλὰ χρωμάτων ἐκλογῆς καὶ γένους, id est, ut vertit Valesius, « Euzoium quidem conviciari cœpit

luros. Etenim in sanctis suis ecclesiis, et orato-
 riis, et martyriis, sicut in aliis sacellis (1), indeficientia sua bona proposuit: et ex quibus rebus hic ipse Rex regnantium, ac Dominus dominantium et dedit, et quotidie dat singulis, ex his pie et sancte oblatum accipit incruentum sacrificium (2), et omnia habet, quæ ab hominibus dari possunt, munera. In his autem quæ contra hæreticos, et in iis, quæ de Trinitatis unitate diximus, vel ipsa irrationalia animantia, imo ipsos lapides prompte

lis, quorum patrocinium susceperat, οὐρανοδάτα in ecclesia pro ludibrium appellans sectatore Aetii, et Theophilum Æthiopen: prorsus qui non de religione ac fide ageretur, sed de coloris ac generis defectu. Porro vocem οὐνοδόστας men-
 dosam esse omnes fatentur. Valesius legendum censet οὐρανοδάτας. « Sic autem (Inquit) Euzoium Aetium et Eunomium per ludibrium appellabat ob audaciam ac demeritiam, quod instar gigantum in cœlum conscendere tentarent, et de divinitate temere garrere præsumerent. » Gothofredus οὐρανοδόστας legendum putat: « allusione (inquit) ad Aetianorum ecclesias facta, quasi pascua cœlestia iucolerent haberentque. » Demum Jacobus Basnagius, « Observat (inquit) Philostorgius has ironia indicari Eunomianorum ecclesias. At ecclesiæ non tentabant in cœlum conscendere, nec dici poterant cœli pascua: sed ipsas appellabat Euzoium ridendo ὀνοδόστας, « asinorum pascua. » Jam vero ex hoc Didymi loco conjiciet quis legendum esse οὐρανοδόστας, aut quid simile; Aetianos vero ab Euzoio conciones in Ecclesia habente ideo sic vocatos esse, quia in templo viderentur totidem βεσχοί.

(2) *Incr. sacrificium*. Sacrosanctum Missæ sacrificium sine dubio intelligit, quod eodem modo vocat etiam in commentariis in *Psalms* ad vers. 39 psalmi vii, pag. 748 catenæ Corderianæ: Ἀντείσταγε δὲ (inquit) τὴν ἀναιμάχτων θυσίαν καὶ λογικὴν τοῦ Κυριακοῦ σώματος καὶ αἵματος, id est, « Ex opposito autem introducit incruentum ac rationale sacrificium Dominici corporis et sanguinis. » Ad versiculum vero 22 psalmi cvi, Missæ sacrificia vocat τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης θυσίας, ἃς καὶ εὐχαριστίας ὀνομάζειν ἡμῖν ἔθος, τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάχτους, id est, « Novi Testamenti sacrificia, quæ Eucharistias etiam nominare consuevimus, rationalia et incruentia. » Ideo autem ea appellat « rationalia, » ut a cruentis sacrificiis Veteris Testamenti secerantur, quæ alibi dicit αἰσθητὰς θυσίας, id est, « sensibilia sacrificia. »

(3) *Philtrum*. De rerum terrenarum amore econtrario ait Clemens in secundo *Pædagog*: Πηγαὶ γὰρ αἱ τῶν ἐρώντων καρδίαι, καὶ σβέννυνται μεταβολὰ τὰ φίλτρα, id est, « Amantium enim corda sunt volueria, amorisque irritamenta, » seu « philtrea, existinguuntur sæpe poenitentia. »

(4) *Ex nostra*. In *Epistola ad Archintum præsumlem*, ubi hæc attuli, impressum Venetiis fuit, ἐκ τῆς ἡμετέρας, id est, « ex vestra. » Id quomodo contingerit, ignoro: hoc tantum scio, in codice clare legi, ἐκ τῆς ἡμετέρας, id est, « ex nostra. »

nino unquam neglexerim eis pro virili parte consistere, et, contra quam deceat (5), socors fuerim. Quinimo e contrario plerique aiunt me pro huiusmodi rebus in medium semper prodidisse magna vi et voce, ac sine perturbatione (6), ad litem aut intentandam aut sustinendam (7). Nam lucrum maximum et æternum puto mei ipsius, et eorum qui ex me sunt (8), eorumque, qui nobiscum existunt, omnem laborem strenue, ac, si opus fuerit, periculum subire pro Patre, et Filio, et Spiritu sancto, qui nos fecit, et salvat, et iudicaturus est, ac sui ipsius (9) causa benignitate prosecuturus. Cum ergo noveritis, utpote electi adoratores sanctissimæ Trinitatis, et humani generis legati atque oratores, nulla me in re obsequio illi defuisse, quod vobis post hanc (10) Trinitatem rerum omnium causam, atque omnia vivificantem **203** debetur, utpote qui mihi apud eandem Trinitatem patrocinamini, a qua cogitationes locutionesque sapientes, et ei gratæ atque acceptæ, nobisque utiles, ac deinde vobis quoque placentes subministrantur : tantoque libentius dico : deinde, quanto convenientius est naturam creatam post incretam collocari, atque ita a nobis decenter commemorari : supplicate peculiariter pro me, et pro iis qui orti sunt ex me, ac pro iis qui mecum sunt, et pro omnibus (nec enim vobis concessum est, ut quidquam amplius, quam hoc, nobis præbeatis), ut et in mea de hac re sententia immobilis permaneam, et omnes meæ preces, quas novit illa, quæ sola novit omnia, et cui omnia prospere in æternum cédunt (11), optima, et per se perfecta et individua Trinitas, acceptæ sint, et benigne audiantur; nosque cum omnibus filiis (12), cum tota domo, cum tota familia, et cum omnibus amicis [amici vero nobis sunt orthodoxi] vobiscum una, et cum omnibus sanctis eam laudare, trisagium hymnum canendo, in cœlis per infinita sæcula sæculorum, et promissum, atque a nobis creditum interminabile, et individuum ejus regnum per gratiam ipsius consequi mereamur. Amen. Amen. Amen.

IX. Sed jam tempus est ad inceptum argumentum A reverti. Quia una cum Christo, utpote Deus et Conditor, iudicaturus est omnia Spiritus sanctus. Cuius est enim omnia iudicare, nisi ejus qui Deitatis et regni dominationis communionem cum illo habet, qui ipsa fecit? Ita propheta Isaias : « Egre ditur (13) virga ex radice Jesse, et flos ex radice (14) ascendet. Et requiescet super eum Spiritus Dei (15), Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis; et replebit eum Spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem iudicabit, neque secundum loquelam arguet. Sed iudicabit humili **204** iudicium, et arguet superbos (16), et liberabit humiles terræ, et percuret terram verbo oris sui, et in Spiritu per labia interficiet impios (17). » Virgam et florem ex radice Jesse illum dicit, qui ex ipsa quasi germen prodiit in Incarnatione, ac sui odoris suavitate terram corroboravit : super quem etiam quiescentem vidimus in Evangeliiis Spiritum sanctum : quem demum

Θ. Ἄλλ' ὦρα γὰρ εἰς τὴν ἀρχαῖσαν ὑπέθεσαν αὐθις οὖν τείνεσθαι [95 a]. Ὅτι σὺν τῷ Χριστῷ, ἅτε Θεοῦ καὶ Δημιουργοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα κρίνει μέλλει τὰ πάντα. Τίνος γὰρ καὶ ἐστὶν κρίναι, ἢ τοῦ κοινωνίαν ἔχοντος πρὸς τὸν ποιήσαντα αὐτὰ θεότητος καὶ βασιλείας; ὡς προφητεῖε. Ἦσαϊας μὲν : Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσιας, Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν Πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν ὁδὸν κρίνει, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει· ἀλλὰ κρίνει ταπεινῶν κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ὑπερηφάνους, καὶ ἐξελεῖται τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν Πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβεῖς. Ῥάβδον καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί λέγει, τὸν ἐξ αὐτῆς ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει βλαστήσαντα, καὶ τῇ αὐτοῦ εὐωδίᾳ τὴν ὑψηλίαν ῥώσαντα, ἐφ' ὃν ἔβομεν ἐν Εὐαγγελίοις ἀναπαυσάμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα· κριτὴν

(5) *Deceat*. Didymus, οὐκ ἐνδέοντι. Qua voce eodem sensu utitur Dio Cassius, pag. 855 editionis Reimari. Aliis vero, ut Clementi in VII *Stromatum*, τὸ ἐνδέον dicitur « id quod deest. »

(6) *Perturbatione*. Codex, ἤρεμος, cum aspero spiritu.

(7) *Sustinendam*. Verti etiam potest : « ad iudicium dandum, aut accipiendum. »

(8) *Ex me sunt*. Vide segm. 148 b.

(9) *Sui ipsius*. Codex, αὐτοῦ. Legere malim αὐτοῦ.

(10) *Post hanc*. Codex, μηδὲν με ταύτην. Lego μηδὲν μετ' αὐτήν.

(11) *Cedunt*. In Græco, εἰς αἰῶνα καὶ ἐπ' ἄπειρον κατορθύσα. Quæ verba non satis perspicua sunt. In *Epistola ad Archintum præsulem* transtuli, « infinite beata : » nam vox ἄπειρον sine dubio valet hic « infinitum, » aut « æternum : » ac frigide, meo iudicio, quis verteret, « inexperto, » aut « ignoto modo. » Simili ratione in commentariis in *Psalms*. ad postrema verba psalmi cx, quod Psaltes ait, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, Didymus aliter dicit, ἐπ' ἄπει-

ρον, id est, « in æternum. » Ἡ ἀνεσις αὐτοῦ (inquit) μένει ἐπ' ἄπειρον, id est, « laudatio ejus manet in æternum, » sive « infinitum. » Cum vero verbum, κατορθοῦν, duplicem habeat significationem, verti fortasse etiam posset : « quæ omnia ad prosperum exitum in æternum dirigit. »

(12) *Filiis*. Codex, παντῶν, et reliqua. Utrum autem scribendum sit πανθῆμαί, exempli causa, παμφηφαί, πανσυδαί, et cætera, an vero πανθῆμαί, παμφηφαί, πανσυδαί, disputant grammatici. Ego codicis scripturam retinui, in quo similitudo vocabulorum postrema syllaba circumflectitur.

(13) *Egre ditur*. Isa. xi, 1-4.

(14) *Ex radice*. Græca Biblia habent : « ex radice ejus. » Didymus segm. 123 b, habet ἐξ αὐτῆς, id est, « ex ipsa. »

(15) *Dei*. Compl. editio, Κυρίου, id est « Domini. »

(16) *Superbos*. Verba ista, τοὺς ὑπερηφάνους· καὶ ἐξελεῖται, id est, « superbos; » et liberabit, sive « eruet, » desunt in omnibus editionibus.

(17) *Impios*. Biblia Græca : ἀσεβῆ, id est, « impium. »

ἐξ αὐτὸν σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἰδεῖν περιμένοντες. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ τε, « Ἐν Πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβείας, » καὶ τὸ ἀλλαγῶν εἰρημένον τῷ αὐτῷ προφήτῃ· « Ἐν Πνεύματι χρίσεως, καὶ ἐν Πνεύματι καύσεως. » Αὐτὸ δὲ ἐν ῥῆν' ψαλμῷ φησιν· « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; » Τὸ, « Ποῦ πορευθῶ, » καὶ, « Ποῦ φύγω, » πίστειαν ἔχει ἔμφασιν· σημαίνει γὰρ πανταχοῦ παρῆναι καὶ κριτὴν ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. « φοβερὸν » γὰρ ὡς ἀληθῶς, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « ἐμπσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος, » τοῦ λέγοντος ἐν μὲν ψαλμῷ· « Ἐλέγξω καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἀμαρτίας σου. » Καὶ τοῦ Μιχαίου δὲ ἡ μικρῷ πρόσθεν [93 b] λεχθεῖσα προφητεία, καὶ εἰς τὸδε συντελεῖ· τὸ κεφάλαιον. Ποῖαν δὲ ἀπόδειξιν ἂν εἴποι τις ἰσχυροτέραν εἰς τοῦτο, τοῦ καὶ τὸν Σωτῆρα παρ' Ἰωάννη λέγειν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· « Ἐδὼν ἐκείνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἀμαρτίας, καὶ περὶ δικαιοσύνης, καὶ περὶ κρίσεως; »

I. Ὅτι ἐν τῇ ὑπερβαλλούσῃ δυνάμει τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁ Παῦλος ἐν Κύπρῳ ἔλυμαν τὸν μάγον, ἐπιστρατεύοντα τοῖς ἁγίοις, καὶ λυμαινόμενον τῇ ἀληθείᾳ, ἐξετύφλωσε λόγῳ. Τοῦ Πνεύματος γὰρ εἶναι τὴν δυνάμειν δεικνύσα ἡ Γραφή, λέγει αὐτοῖς ὡμασιν οὕτως· « Τότε ὁ Παῦλος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτὸν· Ἴδοὺ χεῖρ Κυρίου ἐπὶ σε, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον. » Ἀληθῶς γὰρ οὐκ ἦν αὐτὸν, μὴ ἔχοντα τὸ Πνεῦμα τὴν πάντα ἐνεργούσαν δυνάμειν, ἀνθρώπου μαγγανείαις συζῶντος καὶ δαίμοσι πεποιθότος τὸ βλέπειν ῥήματι ἀποπέσει.

II. Ὅτι τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναπτυχθέντες οἱ οὐρανοὶ, ὄφθησαν τῷ δικαίῳ στεφάνῳ ἀναδησαμένῳ ἀποστολῆς καὶ μαρτυρίου. Φησὶ γὰρ· « Στέφανος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου ἰδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους. » Ὅστε εἶναι τὸ ὑπὸ ἀρχαίου εἰρημένον·

Ὁὐρανὸς δ' ἄρ' ὑπερέβητο ἀσπετος αἰθήρ.

III. Ὅτι προγινώσκαι, ὡς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· μῆτις δὲ θεϊκῆς φύσεώς ἐστιν, ἀκριβῶς εἰδέναι τὰ μέλλοντα. Ἡ γὰρ κτίσις, πάντα μὲν τὰ ἀφ' ἑαυτῆς στοιχασιτικᾷ προφέρει, ἐκεῖνο δὲ μόνον ἀπλανῶς καὶ ἀπαράδατος· προβλέπει, ὃ αὐτὴν διδάξῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ταῖς γὰρ θελαῖς ἀκτίσιν αὐτοῦ μονοουχί τὰς ἐν οὐρανῷ καταλάμπον δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἀπολαμπρύνον τὰ ὄμματα, ὑποδείκνυσί

A una cum sancto Spiritu iudicem in secundo ejus adventu videre speramus; id enim significant tum verba illa, « In Spiritu per labia interficiet impius, » tum id, quod alibi ab eodem propheta dictum est: « In Spiritu (18) iudicii, et in Spiritu arboris. » David vero in cxxxviii psalmo ait: « Quo ibo (19) a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? » Illud, « Quo ibo, » et, « Quo fugiam, » latam habet emphasisim: Spiritum enim sanctum ubique presentem esse, ac iudicem existere significat. Revera enim « terribile (20) est, » ut Apostolus ait, « incidere in manus Dei viventis: » illius nempe, qui in xlix psalmo inquit: « Arguam (21), et statuam contra faciem tuam peccata tua. » Quin Michææ quoque prophetia, quæ paulo ante (22) allata est, hoc ipsum capitulum argumentumve confirmatur. Quænam vero validior ad hoc probandum demonstratio afferri potest, quam quæ ducitur ex eo, quod Salvator apud Joannem de Spiritu sancto sic loquatur: « Ille (23) veniens arguet mundum de peccato, et de justitia, et de iudicio? »

X. Quia in suprema Spiritus sancti virtute Elymas ille magus sanctorum hostis, ac veritatis corruptor, verbo a Paulo in Cypro excæcatus est. Scriptura enim ut illam virtutem ostendat esse Spiritus sancti, hisce verbis loquitur: « Tunc (24) Paulus repletus Spiritu sancto dixit ad eum: Ecce manus (25) Domini super te, et eris cæcus non videntis solem. » Revera enim fieri non poterat, ut Paulus, nisi virtutem Spiritus habuisset, quæ omnia operatur, verbo visum hominis exstingueret, incantamenti dediti, et dæmonibus confidentis.

XI. Quia virtute et gratia Spiritus sancti factum est, ut reseratos cælos conspiceret 205 is, qui duplici corona redimitus est, apostolatus et martyrii. Ait enim Scriptura: « Stephanus (26) plenus Spiritu sancto vidit cælos apertos. » Adeo ut de ipso verum fuerit quod a vetusto poeta dictum est:

E cælo (27) autem discissus est immensus æther.

XII. Quia præscit ut Pater et Filius: futura autem probe nosse, divinæ tantummodo naturæ est. Quidquid enim per seipsam prænoscit creatura, id conjecturis ducta assequitur, ac profert, et illud tantum infallibiliter, ac sine ullo deceptionis periculo prævidet, quod ipsam docuerit Spiritus sanctus. Nam divinis suis radiis non solum cælestes illuminans virtutes, sed etiam nostrarum

(18) In Spiritu. Isa. iv, 4.

(19) Quo ibo. Psal. cxxxviii, vers. 6 (seu 7).

(20) Terribile. Hebr. x, 31.

(21) Arguam. Psal. xlix, vers. 22 (seu 21). Biblia: ἐλέγξω σε.

(22) Ante. Segm. 88 a.

(23) Ille. Joan. xvi, 8.

(24) Tunc. Act. xiii, 9 et 11. Sacri scriptoris verba in compendium redigit.

(25) Manus. Codex, ut solet, χεῖρ, pro χεῖρ.

(26) Stephanus. Act. vii, 55 et 56. Sensum potius affert quam verba, omittens ea quæ ad rem non faciunt.

(27) E cælo. Hemistichium est Homeri ex *Iliad.* cant. viii, vers. 554. Alii etiam Patres, cum profanum aliquem poetam citant, sæpe nomen omittunt. Ita Clemens Alexandrinus, exempli gratia, duos in *Protreptico* ex Euripide versus afferens, λέλεκται (inquit) τινί, id est, « a quodam dictum fuit. » Cyrillus vero Alexandrinus dialogo 4 *De sancta Trinitate* proferens ex *Iliad.* cant. xviii, vers. 104 ea verba, ἐτώσιον ἀχθος ἀρούρης, quæ ab Horatio ita conversa sunt, « telluris inutile pondus, » hac utitur locutione: Καθάπερ τις ἔφη τῶν παρ' Ἑλλήσι ποιητῶν, id est « Sicut quidam ait Græcorum poetarum. » Vide not. 50, pag. 69.

animarum oculos illustrans, diversis sæpe modis suggerit (28) futura, et ob propriam bonitatem et benignitatem concedit, ut creatura aliquando ea quæ humanæ naturæ conducibilia sunt atque utilia, eloquatur : quæ quidem interdum non ei, qui per creaturam concessit, sed ipsi (29) creaturæ accepta refert (30) materialis nostra natura. Testimonia vero de præscientia Spiritus ex apostolicis Actis desumpta, hæc sunt. Ex persona Petri ad Judæos : « Viri (31) fratres, oportebat impleri Scripturam (32), quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui factus est dux eorum (33), qui comprehenderunt Jesum. » Recte autem dixit, « oportebat ; » nam solius Dei sermo talis est omnis, ut non compleri non possit. Et **206** ex persona Pauli : « Spiritus (34) sanctus per singulas civitates mihi protestatur dicens, quod vincula et tribulationes me manent. » Per prophetam vero Agabum frumenti egestatem (35) in terra ob hominum delicta futuram prænuntiavit (36) utpote bonus, sicut fecerat etiam in Ninive, ut scilicet timore percussi, per penitentiam malum effugerent. Contigit vero ea fames multo post tempore sub Claudio. Quin etiam in Evangelio Christus de Spiritu est, quæ futura sunt.

CAP. VIII.

De præscientia, et potestate, quam per se habet Spiritus sanctus.

Post divinam porro Spiritus Dei naturam, atque energiam, sive operationem, manifestissime omnino auctoritatem, quam per se ipse habet, et voluntariam ejus distributionem Scripturarum oracula exponunt.

I. Quia non ut minister, sed propria auctoritate omnia facit, et, prout vult, subministrat charismata, quotcumque ineffabilis, et supersubstantialis, et unica largitur natura : et quæcumque vult,

(28) *Suggestit.* In Græco, ὑποδείκνυσσι. Sunt autem qui censent, præpositionis ὑπό eam esse in compositione vim, ut æque valeat interdum, atque πρό, id est ante. Ita Phavorinus in Lexico : Ὑπαιπεῖν (inquit) ἀντὶ τοῦ προεπιπεῖν, καὶ ὑπολαβῶν ἀντὶ τοῦ προλαβῶν. Ac sane commodius in hoc Didymi loco verteretur, « præmonstrat, » quo modo vertunt vulgata Lexica, quam « subindicat ; » ut perspicuum est. Verum haud scio, an id quod Phavorinus ait, ullo certo exemplo confirmari

(29) *Ipsi.* Codex, αὐτῆ. Lego, αὐτῆ. Nisi quis malit, αὐτῆ, id est « sibi ipsi. »

(30) *Accepta refert.* In Græco, ἐπιγράφει. Nimirum ἐπιγραφεῖς dicebantur, qui τὰ ὀφειλόμενα ἐφ' ἐκάστου ἐκάστῳ ἐπέγραφον, id est, « qui singulorum debita adnotabant. »

(31) *Viri.* Act. 1, 16. Primam hujus versiculi partem sic affert Theologus noster in lib. *De Spiritu sancto*, num 3 : Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat : « Oportuerat, inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus, » id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, « per os David de Juda. » Ita editi libri : nostri vero codicis exarator cum scripsisset vocem, « præsentibus, » in margine emendavit, « patribus. » Tum pro, « oportuerat, » habet, « oportet » : ita enim verbum ἔδει, aut προσῆκεν, aliquando accipitur. Vide quæ dixi

τε πολλάκις διαφόρως τὰ [94 a] μέλλοντα, καὶ συχωρεῖ, δι' οἰκειὰν ἀγαθότητα καὶ φιλανθρωπίαν, τὰ πρὸς τὸ χρήσιμον συντελοῦντα τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ἐκλέγειν ποτὲ τὴν κρίσιν · ἄπερ ἔσθ' ὅτε ἡ ἔνυλος ἡμῶν φύσις, οὐ τῷ χορηγήσαντι διὰ μέσης τῆς κρίσεως, ἀλλ' αὐτῇ ἐπιγράφει. Αἱ δὲ περὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων μαρτυρίαι εἰσὶν ἐν τοῦτοις. Ἀπὸ τοῦ Πέτρου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους · « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαυὶδ περὶ Ἰούδα, τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τῶν συλλαθόντων Ἰησοῦν. » Εὐ τοίνυν εἶπε τὸ, « ἔδει · » Θεοῦ γὰρ μόνου πᾶς λόγος οὐκ ἀτελεύτητος. Καὶ ἀπὸ τοῦ Παύλου · « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται με λέγον, ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσιν. » Καὶ διὰ τοῦ προφήτου δὲ Ἀγάβου, σιτοδείαν ἐσομένην τῇ ὑπ' οὐρανὸν, διὰ τὰς ἀνθρώπων πλημμελείας, προεμήνυσεν, ὡς ἀγαθὸς, καθὰ καὶ ἐπὶ τῆς Νινευῆ · ὡς ἂν εὐλαθηθέντες, μετανοήσῃ φύγιον τὸ κακόν. Ἥτις καὶ συνέθετο πολλὰς ὑστερον χρόνους ἐπὶ Κλαυδίου. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ δὲ ὁ Χριστὸς περὶ τοῦ Πνεύματος φησιν · « Καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν · τοῦτ' ἔστι, τὰ μέλλοντα. » Et quæ (37) veniunt, annuntiabit vobis ; » ἰε

ΚΕΦ. Η΄.

Περὶ τῆς προγνώσεως καὶ ἀτελευτήτου τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Μετὰ δὲ τὴν θεῖαν φύσιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τρανέστατα κομιδῆ περὶ τῆς ἀτελευτήτου αὐτοῦ καὶ ἐθελουσίᾳ διανομῆς τὰ λόγια διαλέγονται.

A. Ὅτι οὐ διακονικῶς, ἀλλ' αὐθεντικῶς, πάντα ποιεῖ καὶ παρέχει, καθὼς βούλεται, τὰ χαρίσματα, ὅσαπερ ἂν ἡ ἀφρατος, καὶ ὑπερούσιος, καὶ μόνη χάρις αὐτοῦ φύσις · καὶ ἐνεργεῖ ὅσα ἐθέλει, καὶ πνεῖ

not. 1, pag. 25. Præterea pro « impleri, » habet, « compleri » : et pro « locutus, » habet « prælocutus. » Vox vero illa, « id est, » ibi desideratur. Quæ codicis nostri lectiones mihi quidem magis arrident, quam vulgatæ. Numero autem 29 ejusdem libri sic rursus affertur iste versiculus : Et Petrus ad consortes fidei loquitur : « Oportebat impleri [cod. noster : Oportet compleri] Scripturam, quam prædixit, » et reliqua.

(32) *Scripturam.* Græca editio addit ταύτην, id est « hanc. » Sed eam vocem neque Vulg. interpres legit, neque Didymus ipse in allatis verbis lib. *De Spiritu sancto*.

(33) *Eorum,* etc. Græca editio, τοῖς συλλαβοῦσι. Vulgatus int. videtur legisse ut Didymus.

(34) *Spiritus.* Act. xx, 23. Græca editio, post διαμαρτύρεται, omittit voculam με. Sed Vulg. interpres legit ut Didymus.

(35) *Egestatem.* Codex, σιτοδείαν. Lego σιτοδείαν · sed non continuo librorum nostrorum reprehendo ; nam alii quoque satis vetusti librarii ita scripserunt, ut videre licet etiam apud Hesychium.

(36) *Prænuntiavit.* Act. xi, 28. Jonæ porro prophetia, qua non famem, sed Ninives subversionem prænuntiavit, neminem latet.

(37) *Et quæ.* Joan. xvi, 13.

ἔπου προήρηται· βούλεται δὲ, ὅπερ ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός· καὶ πνεῖ ὁμοίως ἔνθα θέλει καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· κληροῦν τὴν ἀφθονον [94 b] τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑαυτοῦ μίαν βούλησιν· καὶ μηδὲν, μηδὲ αὐτῶν τῶν ἀμυδρῶν ἐχόντων ζῶην, ἔρημον ἀποκλιπᾶνον τῆς ἑαυτοῦ προνοίας. Προϊστάμενον γὰρ τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως, ἅτε ὃν αὐτοάγαθον, καὶ ἅτε συναρῶν τοῦ ἀγαθοῦ Δημιουργοῦ, πάντα ἐφορᾷ, καὶ οὐδὲν παραβλέπει, πανταρχὸς ὑπάρχων, καὶ θεϊκὰ ὀνόματα διανεμένον. Τῷ γὰρ « ἐνὶ ἀγαθῷ, » οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίνεται φθόνος· ἀλλ' εὐεργεσίας μᾶλλον δείκνυσιν τὴν ἐξουσίαν. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν θέλημα, καὶ μίαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν τῆς Τριάδος εἶναι λέγομεν. Ὅν δὲ θέλησις, καὶ ἐξουσία, καὶ ἐνέργεια μία, ἅρα μία καὶ ἡ θεότης. Τὸ γὰρ πάντα ἐνεργῶν κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν, καὶ παρὼν ἐν τοῖς καθ' ἑαυτὸν, τῆς ἐπὶ πάντων ἐστὶ μιᾶς καὶ ἀκηράτου φύσεως, οὐκ ἔχον ἐν τινι τὸ ἐλλεῖπον, οὐδὲ ποιοῦν ὃ μὴ θέλει· ἀλλ' οὐδὲ ποιοῦν ὃ μὴ θυμῆρες τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ ὃν τρόπον ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν Πατέρα μετὰ τῶν ἄλλων ἀποδείξεων δείκνυσιν τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ, « Ὅσα ἂν ποιῇ ὁ Πατήρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός ὁμοίως ποιεῖ· » οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πάντα ἐνεργεῖν καὶ δωρεῖσθαι καθὼς βούλεται καὶ πνεῖν ἔνθα προήρηται. Τοῦτο γὰρ παριστῶν, καὶ τρανῶς θεολογῶν τὸ Πνεῦμα, ἔγραψεν ὁ Ἀπόστολος· « Ἴνα ἴδωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. » Γένοιτο δ' ἂν πάντων τούτων καὶ αὐθις μάρτυς πιστὸς γράφων ὁ αὐτὸς Κορινθίος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἰσιν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσις ἑνεργημάτων εἰσιν, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάνσιν. Ἐκάστῳ δὲ δίδεται ἡ φανερωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ [95 a] συμφέρον. Ὅ μὲν γὰρ δίδεται διὰ τοῦ Πνεύματος λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνῶσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων· τῷ ἐνὶ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἐρμηνεῖα γλωσσῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Χρὴ δὲ μὴ

(38) *Imperfectamque*. Ea, opinor, animalcula intelligit, de quibus Clemens in *Protreptico*, pag. 45 editione Potteri hæc scribit : Τινὰ τῶν ζῶων οὐχὶ πάσας ἔχει τὰς αἰσθήσεις, ὥστερ εὐλαὶ καὶ κάμπαι, καὶ ὅσα διὰ τῆς πρώτης γενέσεως εὐθὺς ἀνάπτρα φαίνεται, καθάπερ οἱ σπάλακες καὶ ἡ μογάλη· id est : « Quædam animalia non habent omnes sensus, ut vermes, et erucæ, quæque naturæ suæ conditione a primo ortu imperfecta sunt, velut talpæ et mus araneus. »

(39) *Quæcunque*. Joan. v, 19

(40) *Ut perspiciamus*. I ad Cor. II, 12. Græca editio, εἰδῶμεν pro, ἴδωμεν. Hunc Pauli locum respicit Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 31, ubi impressa exemplaria mendose habent : « Et eundem ipsum Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a Domino donata sunt eis. » Legendum enim puto : « quæ a Domino donata sunt eis. »

(41) *Divisiones*. I ad Cor. XII, a vers. 4 ad 11.

operator, et spirat ubi vult : id autem vult quod Pater, et Filius : et ibi similiter spirat ubi vult et Pater, et Filius : munificam. Patris, et Filii, et sui ipsius unam voluntatem complens, nullamque creaturam ne ex iis quidem quæ obscuram imperfectamque (38) vitam habent, expertem relinquens suæ providentiæ. Nam suæ ipsius facturæ præsidens, utpote qui est ipse per se bonus, et simul cum bono Creatore operans, omnia inspicit, et nihil inobservatum præterit, omnibus sufficiens, ac divina dona distribuens : nam qui est « unus bonus, » ei nulla omnino unquam ingeneratur invidia, sed suam beneficiis potius ostendit potestatem. Idcirco unam voluntatem, et unam auctoritatem, ac **207** potentiam Trinitatis esse dicimus. Quorum autem voluntas, et potestas, et energia, sive operatio una est, unæ etiam est Deitas. Nam qui omnia ex propria auctoritate operatur, atque adest in singulis, huic non alia natura est, quam unica illa, et incorrupta, atque in omnibus rebus existens natura ; nihilque ulla in re mancum habet, ac imperfectum, neque facit quod non vult ; sed ne facit quidem quod gratum Patri et Filio non sit. Et quemadmodum Filium nihil a Patre differre ostendit, præter alios Scripturæ textus, etiam iste : « Quæcunque (39) facit Pater, hæc etiam Filius similiter facit : » ita Spiritum sanctum quoque Patri æqualem cum alia ostendunt, tum etiam hoc, quod omnia operetur, et largiatur prout vult, et spiret ubi vult. Id enim confirmans Apostolus, et manifeste Spiritum, Deum vocans, scripsit : « Ut perspiciamus (40) quæ a Deo donata sunt nobis. » Sit autem horum omnium rursus fidelis testis ille idem Corinthiis hæc scribens in prima Epistola : « Divisiones (41) vero charismatum sunt, idem autem Spiritus ; et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus ; et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem ; nam alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ ; alii autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum : alteri autem fides in eodem Spiritu : alii autem gratiæ sanationum in uno Spiritu (42) : alii autem

Totum fere hunc locum sic offert in libro *De Spiritu sancto*, num. 22 : « Nam » divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus, qui operatur omnia in omnibus [*codex noster habet* : « Divisiones quippe donationum sunt : idem autem Spiritus ; et divisiones ministeriorum, et ipse Dominus ; et divisiones operationum : ipse idem Deus, qui operatur omnia in omnibus]. Operante ergo Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat [*codex noster* : ministrat] eam Filius subsistentem per Spiritum sanctum. » Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ. Alii vero scientiæ [*codex noster* : Alii sermo scientiæ] secundum eundem Spiritum. Alii fides in eodem Spiritu. . . . Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult [*codex noster* : dividens unicuique sicut vult]. Unde discentes, » etc.

(42) *In uno Spiritu*. Vulg. interpretes legit ut Didymus. Sed Græca editio habet : ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « in eodem Spiritu. »

operationes virtutum, alii autem prophetia, alii autem discretio (43) spirituum, alteri autem genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult. Neque vero hæc obiter prætereunda sunt. Nam primo quidem animadvertendum est, quod **208** ob omnimodam Spiritus sancti cum Patre æqualitatem, prius meminit ipsius Spiritus, tum Filii, ac deinceps Dei et Patris qui operatur omnis in omnibus. Secundo illud observandum est, quod, cum superior dixisset, Deum operari omnia in omnibus, unam postmodum totius testimonii consequentiam atque harmoniam indicans, et de Patre æque ac de Spiritu ejus intelligendum ostendens, subjungit: « Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum unicuique prout vult: » ut inde Spiritum sanctum declarat esse Deum propria ex seipso auctoritate præditum: neque vero, dum ita se gerit, quidquam aggreditur (44), quod inconveniens sit, nec ordinem novum invenit, nec ab eo quod recte se habet, aberrat, sed illæsam servat fidei cognitionem, et theologici sermonis puritatem: neque individuae naturæ ac dignitati injuriam infert, sicut illi faciunt, qui Filium et Spiritum sanctum non cum Patre connumerant, sed sub Patre numerant. Namque nec fortuito, ac sine causa, neque propria auctoritate nomen ordinem invertit: sed is, qui loquitur in eo, Christus, ut omnem cum malignorum cordium, tum eorum, quæ nondum perversa facta sunt, suspicionem tollat, diversis modis unam eandemque veritatem docet, perfectam scilicet esse in Trinitate et potentiam, et honoris, et usiæ, sive substantiæ æqualitatem: cum alibi quidem apud eundem Paulum dixerit: « Idem autem Deus est, qui operatur omnia in omnibus; » alibi vero apud Evangelistam dicat: « Baptizantes (45) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: » nunc autem apud Paulum, ut antea dictum est, sic loquatur: « Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsum singulis sicut vult. » Quin etiam in Epistola ad Hebræos hoc ipsum capitulum argumentumque confirmat his verbis: « Contestante (46) Deo et signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus, juxta ipsius voluntatem. » Et Domini sententiæ apud Joannem sic habent: « Spiritus (47) ubi vult spirat; » et: « Spiritus est (48) veritas. » Id perinde est, ac si diceret: Decet vos ipsum ut Deum hymnis celebrare, non in secundo divinitatis gradu eum **209** collocando, sed in primo: ut securitatem in vita (49) habeatis. Nam qui beneficia confert, sibi

A παραδραμαίν, ἐν μὲν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα περὶ πάντα λόγητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πρώτου μέμνηται αὐτοῦ, ἕτα τοῦ Υἱοῦ, καὶ μετέπειτα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐνεργούντος τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· δεύτερον δὲ, ὅτι ἀνωτέρω εἰπὼν τὸν Θεὸν ἐνεργεῖν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, ἐπάγει μιαν ἁρμονίαν μαρτυρίας ἐκτιθέμενος περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· « Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Ἐν' ἐκ τούτου Θεὸν αὐτεξούσιον δηλώσῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐκ ἀπροσέχῳ πράγματι ἐγχειρήσας, οὐδὲ τὴν τάξιν καινοτομήσας, οὐδὲ διαμαρτιῶν τοῦ καλῶς ἔχοντος· ἀλλ' ἀτρωτον φυλάττων τὴν γνώσιν τῆς πίστεως, καὶ τῆς θεολογίας τὴν καθαρότητα· καὶ οὐχ ὑβρίζων τὴν ἀμέριστον φύσιν καὶ ἀξίαν, ὡς οἱ μὴ συναριθμοῦντες, ἀλλ' ὑπαριθμοῦντες τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀνέστρεψε τῶν ὀνομάτων τὴν ἀκολουθίαν· ἀλλ' ὁ λαλῶν ἐν αὐτῷ Χριστὸς, τῶν κακοήθων καὶ ἀδιαστρόφων καρδιῶν ἀφανίζων τὴν ὑπόληψιν, διαφόρως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἰσοδυναμίας, καὶ ὁμοτιμίας, καὶ ὁμοουσίου διδάσκει· Τριάδος, ἄλλοτε μὲν παρὰ τῷ αὐτῷ Παύλῳ εἰρηκῶς· « Ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς [95 ὁ] ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. » Ἄλλοτε δὲ παρὰ τῷ Εὐαγγελιστῇ λέγων· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » νῦν δὲ παρὰ Παύλῳ, ὡς προεῖρηται· « Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Συνηγορεῖ δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ τῷ κεφαλῆ τούτῳ, ἔχουσα ὕδα· « Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημεῖοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. » Καὶ δεσποτικαὶ δὲ φάσεις παρ' Ἰωάννη ἔχουσιν· « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ. » καὶ, « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. » Καὶ ἐμπρεπῆς, φησὶ, πρωτεῖος θεότητος, ἀλλὰ μὴ ἐπὶ δευτερείῳ ὕμνεῖν αὐτὸ· ἔν' ἐπὶ τῇ ζωῇ τῆν ἀσφάλειαν ἔχησιν. Τὸ γὰρ εὐεργετοῦν, εὐχαριστεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι φιλεῖ· ὅπερ εὐρον εἰπεῖν ἀδόλως καὶ οἱ ἔξω· « Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς ἀποτίνυσθε. » Εἰ γὰρ, φησὶν, ἀμείνων ὁ αὐτεξούσιος ὑπεξουσίῳ, ἤδη καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτεξούσιος ὢν, κρείττων παρ' ὑμῖν ἀφανθεῖν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Φεῦ τῶν δεινῶν! Τὰ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως καὶ φύσεως σύμβολα ὡς ἐπὶ κτιστῆς ἐκδεχόμενοι Μακεδονίαι, περινενοήκασιν ἀπάτας, καὶ ἔγραψαν εἰσάγοντες πρόσωπα ὀρθοδόξου καὶ Μακεδονίου· καὶ τοῦ μὲν ὀρθοδόξου νῦν περικόπτοντες τῶν ἀποδείξεων, νῦν οὐδὲ προφέροντες ὄσας ἔχρῳ· ἄλλοτε ἀποροῦντα ποιοῦντες αὐτῆς περὶ τὴν ἀντιλογικὴν καὶ ἀποδεικτικὴν ἀπόκρισιν· ἡ καὶ διαχέοντες καὶ ἀνιέντες δῆθεν κειθανούς ῥή-

(43) *Discretio*. Græca editio: διαφρασεις, id est, « discretionones. » Vulg. int. legit ut Didymus.

(44) *Aggreditur*. Eodem modo verbum ἐγχειρεῖν construit Clemens in septimo *Stromatum*, pag. 890, cum ait: Τοῖς μεγίστοις ἐγχειροῦντας πράγμασι. Notanda quoque vox, ἀπροσέχῳ, qua unus est zuctor etiam sequi. 77 b.

(45) *Baptizantes*. Math. xxviii, 19.

(46) *Contestante*. Hebr. ii, 4.

(47) *Spiritus*. Joan. iii, 8.

(48) *Spiritus est*. Epist. I Joan. v, 6. Vide not. ad segm. 60 b.

(49) *In vita*. Nempe, ut ego interpretor, « in vita æterna. »

μασι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἐμμελές· καὶ ἀπλῶς ἐν A οὐδὲν τὰ λόγια, ἀ μετ' ἀξιώματος τοῦ πρόποντος ἐχρήσθη, τιθέμενοι· εἰς δὲ αὐτοῖς δοκεῖ περιάγοντες [96 a] τὸν λόγον, καὶ ἑαυτοὺς ἀνθούοντας περὶ τὸν οἰκεῖον σκοπὸν, καὶ ἀπεισεῖ τὸν λόγον εἰροντας, καὶ νικητὰς πάντων μετὰ εὐλαβοφανοῦς εἰρωνείας εἰσφέροντες· διασύρουσιν, ὡς γε νομίζουσι, τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἔχει δὲ ἡ τοῦ Μακεδονιανοῦ φωνὴ δῆθεν γενομένη πρὸς ὀρθόδοξον, τόνδε τὸν πρόπον· Ἔλεγε· Ἐνεργεῖ Θεός· ἐνεργεῖ καὶ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ ἐκ τοῦ ἐνεργεῖν καὶ ἐνεργεῖν, ἐδοῦλό το ἰσότημόν τε καὶ ἰσοδύναμον ἀγίῳ Πνεύματι καὶ Θεῷ ὑπάρχειν. Ἐγὼ δὲ ἐπι ἐπεροειδῶν τε καὶ διαφερόντων τῆ φύσει καὶ τοῖς ὅρισμοῖς, τὸ ἐνεργεῖν ἰατροῖ τε καὶ πάντες ἀνθρώποι λαμβάνουσιν, εἴτε ἐπὶ ὑδάτων θερμῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἐσθιομένων, εἴτε ἐπὶ βοτανῶν, ἐπὶ τούτου δὲ μόνον δείκνυμι, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐναντίας δυνάμεως ὁ θεῖος εἰληφε λόγος, εἰρηκτότος τοῦ Ἀποστόλου περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου· « Οὐ ἔστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνεργεῖαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πᾶσι σημεῖοις καὶ τέρασι ψεύδους. » Ὅρα οὖν, φησὶ, τοῦ ἐνεργεῖν ὀνόματος ὁμωμῶς ἢ συνωνύμῳ λαμβανόμενον ἐπὶ πολλῶν, εἰς τί κατήγαγε τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὐκ ἐλογίζου, ὅτι θεός μὲν κόσμον ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι πεποίηκε τε καὶ ἐνήργηκεν· ἅγιον δὲ Πνεῦμα, διαίρειν χαρισμάτων ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ κτισθεῖσιν. Γέγραπται γάρ· « Διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· οὐ μὲν δωρούμενον. » Καὶ πῶς, ὦ Μακεδονιανὲ, οὐχ ταῦτα παρὰ τὰς ἐννοίας ἐστὶ τὰς θεολογικὰς; πῶς δὲ αὐτόφωρος οὐκ ἔστιν αὐτόθεν ἡ ὑπόκρισις; Πρῶτον μὲν C γὰρ ἐπειδὴ πᾶσιν ὁμολογῶν, ὅτι τὸ ἐνεργεῖν βῆμα ἐπὶ διαφόρων οὐσιῶν τε καὶ πραγμάτων κατηγορεῖται, τῆς εἴνεκα τοῦ κινουμένου περὶ θείας καὶ ἐμφανοῦς ἐνεργείας τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὄντος, οὐ εἰς μέσον παρήγαγε ἀ παρήγαγε, καὶ ἐκ τούτου ὕβρισας μᾶλλον ἢ ἐπήνεσας [96 b] τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ; Ἐπειτα οὐ τῷ ὁμωμῶς, ἢ συνωνύμῳ, ἐπὶ τε τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τε βοτανῶν, καὶ τοῦ Σατανᾶ λαμβάνεσθαι τὴν λέξιν τὴν ἐνεργεῖν· ἀλλὰ τοῖς προσώποις καὶ τῆ τῆς ἐνεργείας διαφορᾶ προσέχειν χρῆ· καὶ τὴν χρίσιν τῶν περὶ τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος λόγων τε καὶ πραγμάτων πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τῆ λέξει τοῦ ἐνεργεῖν ὑμνηθέντα, ὡς πρόκειται, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰ ἴδινα καὶ πρὸς τὴν ριφέντα δαίμονα ποιεῖσθαι. Ἐπειδὴ τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἅγιον μετὰ τοῦ Θεοῦ πρόποντος οὐδάρματος μνημονεύεται ἐν ὅλῃ τῇ περὶ αὐτοῦ εὐρισκομένη ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ συμφράσει· τὰ δὲ κτίσματα καὶ ὁ δαίμων, ἑαυτῶν ἀξίως. Ὅπερ μὴ φυλάττων σὺ ὁ Μακεδονιανός, μηδὲ διαγινώσκων, τοῦ μὲν δαίμονος τὸ δυσμενές, τοῦ δὲ ἀγίου Πνεύματος

A gratias agi, ac se coli amat: quod, ut candidè loquar, vel ethnicis compertum fuit: « Bene meritum (50) blandis retributionibus remuneramini. » Si enim, inquit, præstantior ille est qui propria ipse auctoritate ac potestate præditus est, quam ille qui alterius potestati subjicitur, jam illud sequitur, ut homo etiam, cum sit suæ potestatis, præstantior a vobis, o hæretici, dicatur esse, quam Spiritus sanctus. Apagè intoleranda hujusmodi deliramenta. Macedoniani porro ea, quæ divinæ potentia ac naturæ symbola sunt, naturam accipientia ac naturæ creatam potentiam, naturamque significant, fraudes excogitarunt, ac litteris mandarunt, atque orthodoxum, et Macedonianum, quasi binas dialogi personas, loquentes induxerunt, et orthodoxi interlocutoris testimonia (51) modo detruncarunt, modo ne tot quidem protulerunt, quot oportebat; alias vero eum ancipitem exhibuerunt, quid contra diceret, quove argumento objectis responderet; ac vel ipsam veritatem, et rerum convenientiam ineptis sane, confusisque ratiocinationibus obscurarunt: et omnino Scripturarum oracula, quæ cum convenienti dignitate Deo affante prolata sunt, nihili faciunt: sed quocumque ipsis videtur, orationem trahunt, ac semetipsos transferunt jactantque, dum in eo, quod sibi ipsi proposuerunt, exsultant, et sermonem uno spiritu protrahentes, et semetipsos quasi omnium victores cum quadam ironia et dissimulatione gerentes, orthodoxiam, ut ipsi quidem arbitrantur, suggillant, et carpunt; sic autem in eo dialogo Macedonianus disputans, ac orthodoxum alloquens inducitur: Dixisti (52), Operatur Deus; operatur etiam Spiritus sanctus: et ex eo quod Deus operetur, et Spiritus sanctus operetur, inferri volebas, Spiritum sanctum esse æquali honore dignum, et æquali potentia præditum, ac Deum: ego vero illud quidem omitto, quod de rebus diversæ 210 speciei, et naturæ, ac definitione inter se diversis energia, id est operationis vocabulum cum medici, tum omnes homines accipiunt, sive de aquis calidis sermonem habeant, sive de cibis, sive de herbis. Hoc autem solum ostendò, quod etiam de adversaria virtute divinum sermo illud accepit, cum de Antichristo dixerit Apostolus: D Cujus (53) est adventus secundum operationem Satanæ, in omnibus signis et prodigiis mendacii. » Cum ergo, inquit, verbum hoc, operari, homonymie aut synonymie de multis rebus usurpetur, vide quo dejeceris ac depresseris sanctum Spiritum: neque illud reputasti, quod Deus quidem

(50) Bene meritum. Desumpta hæc sunt ex Dorico aliquo scriptore, Pindaro fortasse; e deperditis scilicet ejus carminibus. Pro ἄγαν αἰς, lego ἀγαθαῖς. Simile illud Thebani poetæ in V Pyth. oia: Ἐκόντι τοίνυν πρόπει Νόω τὸν εὐεργέταν Ἰπτανιάσαι. Et in III Isthm. Oia: Χρῆ δὲ κομμάζοντα ἀγαθαῖς Χαρτέσαι βαστάσαι. Et Callimachi illud Hy. in. in Dianam: Χάρτιος δὲ τοι ἔσσει· ἀμοιβή.

(51) Testimonia. In Græco, ἀποδείξεων. Deest for-

lasse aliqua vox, verhi gratia, τινάς.

(52) Dixisti. Videntur hæc non didymi esse, sed Macedoniani scriptoris, quem confutat; nimirum a vocibus illis: Ἐλεγε· Ἐνεργεῖ Θεός, usque ad, οὐ μὴν δωρούμενον. Suspicor autem ea esse Marathonii.

(53) Cujus. II ad Thess. II, 9. Pro, ἐν πᾶσι σημεῖοις, Græca ed. habet: ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημεῖοις, id est, « in omni virtute et signis. »

mundum ex nihilo ad-existentiam eduxit, eunique et fecit et operatus est; Spiritus autem sanctus divisionem charismatum in iis, qui a Deo creati sunt, operatus est. Scriptum est enim: « Dividens seorsum singulis prout vult; » non vero, « largiens. » At quomodo non vides, o Macedoniane, theologicis sententiis atque interpretationibus isthæc nequam consentanea esse, teque ex his ipsis, quæ dicis, hypocritæ manifesto convinci? Nam primum verbum hoc, ἐνεργεῖ, id est, « operatur, » de diversis essentiis, ac rebus prælicari, omnes fatentur: quam ergo de causa, cum in eo, de quo agitur, textu de divina et manifesta Spiritus sancti operatione sermo sit, ea tu in medium adduxisti, atque hac ratione contumelia potius affecisti Spiritum Dei, quam laudasti? Deinde non hoc attendendum est, quod ais, homonyme aut synonyme cum de Deo, tum de herbis, et de Satana accipi vocem ἐνεργεῖ, id est, « operatur; » sed personæ attendendæ sunt, atque operationum discrimina: ac de iis, quæ ad divinum Spiritum attinent, sive doctrinis, sive rebus, iudicium facere oportet, non habita ad res terrenas et ad ejectionem a cælo dæmoneni ratione, sed habita ratione ad Deum, qui verbo illo, ἐνεργεῖ, hoc est, « operatur, » celebratus est, ut superius dictum fuit. Singula enim, quæ de Spiritu sancto inveniri possunt Scripturæ loca, talia sunt, ut ex tota sermonis serie et consequentia pateat, Spiritum ipsum cum ea, quæ Deo convenit, veneratione commemorari, creaturæ vero, et dæmon eo modo commemorantur, quo merentur: **211** id quod non observans tu, qui Macedonianus es, nec ea, quæ operatur dæmon ex odio, ab iis discernens, quæ Spiritus sanctus ob suum in homines amorem operatur, deprimis, quantum in te est, ac labefactas per ea, quæ ex cordis tui abundantia dicis, incomparabilem gloriam Dei Patris, qui similibus et ipse locutionibus ob divina sua opera celebratus est, et sancti Spiritus ipsius Patris: neque illud animadvertisti, quod immerito (54) temetipsum inter eos numerasti, qui recte sentiunt. Sed hoc potius attende, quod in allatis Pauli verbis ante Deum Patrem, et Filium Spiritus sanctus primo loco memoratus est: id vero ei soli convenit, qui Deus sit. Ex hoc autem infer, venerandæ illi in unitate existenti Trinitati nullam plane inesse discrepantiam, eamque ineffabiliter suinet ipsius cooperatricem esse. Illud insuper considera, quod commemorata divina dona unicuique per Spiritum sanctum, et a Spiritu sancto conferuntur: præter quæ nulla alia reliqua est largitio ac donatio divinæ gratiæ propria; qui vero ea non assequitur, utpote a Deo data, miserorum miserrimus est; ac si quis non ita in scriptis suis sentit, ac sermonibus, ille insanabilis manet, neque adjumentum ipse ullum percipiens, nec alios

τὸ φίλιον, εἰς ἅπερ ἐκ τοῦ περισσεύματός σου λεγεις καταφέρεις, τό γε ἐπὶ σοί, τὴν ἀσύγκριτον δόξαν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τοῦ ὁμοιολεξίας ἐπὶ θεῶν πραγμάτων ἀνευφημηθέντος, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· καὶ Ἐλαθες εἰκότως τάξας ἑαυτὸν ἐν τοῖς ὑγιῶς φρονούσι. Πρόσσεχε δὲ μάλλον, ὅτι ἐν τοῖς προκειμένοις, πρὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρῶτον θεοπροπῶς ἐμνημονεύθη· καὶ λογίζου ἐκ τούτου, ὅτι διαφορὰν ἢ ἐν μονάδι σεπτῇ Τριάδι οὐκ ἔχει, καὶ ὅτι ἀρρήτως συνεργεῖ ἑαυτῇ. Εἶτα σὺ σκόπησον, ὅτι ἐκάστῳ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δίδονται τὰ μνημονευθέντα θεϊκὰ χαρίσματα· ὧν οὐδεμία ἔξωθεν ὑπολείπεται· ὅσας θεϊκῆς ἰσχυρᾶς ἰδία, καὶ ὧν ὁ μὴ τυγχάνων, ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ διδόμενων, ἀθλίων ἐστὶν ἀθλιώτερος· καὶ ὁ μὴ οὕτω γράφων τε καὶ λέγων, ἀνίατος μένει, μήτε αὐτὸς ὠφελοῦμενος, μήτε ἄλλους ὠφελῶν, ἀλλὰ [97 a] καὶ βλάπτων· καὶ ὅτι ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, τοῦτ' ἐστὶν ποιεῖ τε καὶ παρέχει· ὁ δὲ εἰς ταῦτα ἐνεργῶν, καὶ εἰς πάντα ἐνεργῆσει, καὶ ἀνευδεῆς ἐστὶν· ὁ δὲ ἀνευδεῆς, ἀπαθής· ὁ δὲ ἀπαθής, Θεός. Ἡ ἄρα ἐὰν λέγηται περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· « Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ » καὶ, « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός, » καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐν ἄλλοις οὐ νοηθῆσται δυνατὸς, καὶ ἐνεργητικὸς, καὶ ἐπιφανής; Σκέψαι δὲ ὁμοίως, ὅτι πᾶσαν μὲν ἀπαμφιένυσσιν αἰρετικὴν πειθονολογίαν, διεγγυῶνται δὲ διαφόρους τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ ἀτεθροισιότητα, τὴν ὁμόρρονα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, αἰ οὕτω διαλαλοῦσαι λέξει· « Κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν » καὶ, « Διαίρει ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται » καὶ ὅτι συνεπιμαρτυρεῖ τοῦτοις, ὁ τε Θεὸς Πατὴρ σημεῖοις καὶ τέρασιν, ὁ τε Σωτὴρ λέγων· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται » καὶ, « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια »· ὁ τε Πέτρος, Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα διαβρῆδην τῷ Ἀνανίᾳ καταγγέλλων τοῖσδε· « Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν ψεύσασθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ ἐψέσωσάνθρωποι, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Κάκεινο ἐν εἰδῶς ἔσο, ὅτι οὐκ ἔλαθες πανούργως παραλείψας ἐν τῷ ματαίῳ καὶ καταπλαβεῖ πονηματίῳ σου, μάλλον δὲ βλασφημητηρίῳ σου, τὸ προηγούμενον τοῦ θεῶν γραφίου. Περιέχει γὰρ ὧδε· « Τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα » καὶ οὕτως ἐπιφέρει, ὃ μόνον σὺ ἐνδιαστρόφως ἐπήγαγες· « Διαίρου ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται » ἀντὶ τοῦ, δωρούμενον, καὶ διανέμον, καὶ ἐκκαλύπτον αὐθεντικῶς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ. Οὐκ ὀρθῆς δὲ γνώμης καὶ πίστειως, μετὰ τοῦ παρερμηνεύειν ἐτι καὶ ἀκρωτηριάξαι τὰ λόγια. [97 b] Τὸ γὰρ περιέχειν, « Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, » ἀποκλείει σοι τοῦ τε χωρίζειν αὐτὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα, καὶ ἀνώτατον, καὶ πάντα πηδαλιουχούοντα ταυτότητος (διαφέρει γὰρ οὗτος ὁ ἀθεωρητότατος καὶ ἀπεριληπτότατος τῆ θεότητι οὗτι γε μικρὸν, πλην μόνῳ τῷ τῆς πατρότητος λόγῳ· ὅτι ἐξεπορεύθη φύσει ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐ δημιουργικῆ ἐνεργείᾳ), τοῦ τε λέγειν· Εἰ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ γέγραπται, δύο νοηθῆσται

(54) Immerito. In Græco, εἰκότως. Videat lector an legendum sit οὐκ εἰκότως, aut paulo post, οὐχ ὑγιῶς.

Πνεύματα. Προερίηται δὲ οὐ πολλῶ ἀνωτέρω, δι' ἣν A juvenans, sed eis potius nocens. Neque vero hoc aetiam οὕτω χειρησιμώδηται. Μὴ ἀγνοεῖ δὲ καὶ τὸ ὅτι ἐκ ἐκκαίμενα λόγια, οὐκ ἄλλο σημαίνει πρόσωπον εἶναι τὸ χαριζόμενον, καὶ ἄλλο τὸ διανεμόν. ὡς ἐπὶ τῶν ὅλα μὴτε εἰδέναι δυναμένων, μὴτε ἀπόνως πραττόντων ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο διδόντων μὲν ἀποχρίτως τούτων, ἐτέρων δὲ κατὰ δοκιμασίαν ἀκριβῆ διανεμόντων, μήπως ἢ οἱ χορηγοῦντες οὐκ ἐπαρκέσωσιν, ἢ οἱ διακονούμενοι αὐτοὶ οὐ κερδάνωσιν. Ὁ γὰρ ἀνάτιος, καὶ ἀπαθής, καὶ ἀεικλήτος, πανταρχῆς τε καὶ ἀφθονός θεός, ὁ μὴ πρὸς ὃ ἄξιοι λαβεῖν ἡμεῖς (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄξιοι ἐξ ἔργων ἀγαθοῦ οὐδενός), ἀλλὰ πρὸς ὃ αὐτῶ δύναιτο πρέπον ἐστὶ παρέχον· πάντα εἰδώς, καὶ πάντα δυνάμενος, ὡς καὶ παρ' Ἑλλήσιν εἴρηται·

veri speciem comparatis, irritum omnino reddi (57), nosque de divina, quam ex semetipso habet **212** Spiritus, auctoritate ac potestate Patris Filiique potestati consentiente atque concordī, certiores fieri. Ita enim loquuntur: « Juxta ipsius voluntatem; » et: « Dividit (58) seorsum unicuique prout vult: » his autem testimonium simul reddere cum Deum Patrem signis et prodigiis (59), tum Salvatorem inquam: « Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit; » et: « Spiritus (60) est veritas; » tum etiam Petrum, qui Deum expresse dixit Spiritum sanctum, idque Ananiae annuntiavit in hunc modum: « Quare (61) simul conspirastis ut mentiremini Spiritui sancto? Non es mentitus homini, sed Deo. » Atque illud etiam scito, quod non latet, fraudulentem a te omissum esse in inepto et pernicioso tuo opusculo (62), vel potius in tuo blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. Sic enim habet: « Unus et idem Spiritus: » ac deinde id subdit, quod tu, hisce omissis verbis, perverse adduxisti: « Dividens seorsum unicuique prout vult: » nempe, largiens, et distribuens, et revelans per semetipsum, ac propria potestate caelestia bona. Non est autem ejus qui recte sentiat, et cretat, divina oracula non modo perperam interpretari, sed insuper etiam mutilare. Quod enim habeant, « unus et idem Spiritus, » id primo te vetat (63) separare illum ab ea identitate, qua idem cum eo est, qui unus et supremus existit, ac omnia gubernat: nam hic summe invisibilis, et summe incomprehensibilis Deus ne minimum quidem deitate differt a Spiritu, sed sola Paternitatis ratione: quia hic processit natura (64) ex illo, non vero per Conditoris operationem. Vetat secundo te dicere: Si « Spiritus Dei, » et, « Spiritus Christi » nominatus est in Scripturis, duo intelligentur Spiritus. Dictum est autem non multo ante, quam ob causam sic scriptum sit. Sed ne illud quidem ignores, quod alia Scripturae oracula non aliam esse significant personam, quae donat, aliam vero quae distribuit, sicut contingit in hominibus, qui omnia nec scire **213** possunt, nec sine labore faciunt, atque hac de causa alii quidem non sine delectu largiuntur, alii vero non sine accurato examine ac probatione distribuunt: ne forte aut qui largiuntur, reipsa opem non ferant (65), aut ministri ipsi lucrum non

(55) Dominus. Psal. xxiii, vers. 3.

(56) Notus. Ps. lxxv, vers. 1 (sen 2).

(57) Irritum. . . reddi. In Graeco, ἀπαμφιένυσιν. Legendum tamen crediderim ἀπαμφισνύσιν. Verbum porro hoc « nudandi, » aut « exuendi » significationem habet in Lexicis. In Cyrilliano Lexico alias a me citato sic exponitur: ἀπαμφιάσαντες, ἀπογυμνώσαντες· similique ratione in Patricii Lexico Latine vertitur. Itaque sicut Sophocles dixit, ἐπημφισμένος, ita e contrario Didymus non ineleganter dixit, ἀπαμφιένυσιν, vel potius, ἀπαμφισνύσιν, sensu scilicet translato.

(58) Dividit. Cur hic non legit: « Dividens? » An deest aliquid post vocem λέξεις?

(59) Prodigia. Ex ep. ad Hebr. ii, 4.

(60) Spiritus. Vide not. ad segm. 60 b.

(61) Quare. Citat sensum: nempe ex versiculis 9, 3 et 4, capituli v Actorum.

(62) Opusculo. Graece, πονημάτων· quae vox eodem sensu legitur apud Athanasium, tom. II, pag. 495.

(63) Te vetat. Cod. ἀποκλείει σοι. Malim: ἀποκλείει σε.

(64) Processit natura. Id quomodo intelligendum sit, nullus ignorat theologus. Simili modo Ambrosius lib. iv De fide, cap. 8, divinam naturam relative spectans, quatenus scilicet in Patre existit,

B hæc de divina generatione scribit: « Generatio. . . non ad sublimitatem potentiae, sed ad proprietatem refertur naturae. » Quanquam nomen φύσις apud Graecos Patres non « naturam » aliquando denotat, sed « personam: » ut cum S. Alexandrinus in Epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum, Patrem ac Filium vocat, τὰς τῆ ὑποστάσει δύο φύσεις, Unigenitum vero appellat φύσιν μονογενῆ. Demum apud Patres aliquando vox φύσις, id est « natura, » idem valet atque ἀληθώς, id est « vere, » ut Didymus noster explicat in libro ad Manichaeos.

(65) Non ferant. Locum hunc non satis clarum ita tandem vertendum statui; sed erit fortasse qui ambigua voces διακονούμενοι, et ἐπαρκέσωσιν, aliter accipiendas putet. Hoc porro sibi vult, ni fallor, Didymus: in Deo quidem eum qui largitur alium non esse ab eo qui distribuit, in hominibus vero eos qui largiuntur, alios esse ab iis qui distribuunt, quosque mox vocat διακονουμένους· ac ii quidem qui distribuunt, id potissimum curant, ut lucrum et ipsi aliquid percipiant; qui vero largiuntur, illud spectant, ut iis largiantur, quibus reipsa opem largitione latari sint. Hoc sensu, ut equidem puto, scripsit Pollux lib. iii, segm. 118: πολύδωρος, τοῖς δωρομένοις ἐπαρκῶν· etsi enim interpretes vertat, « multa donans munera, necessariis contentus, » tamen, pro « necessariis cor-

percipiant. Porro inculpabilis (66), et impatibilis, et nunquam otiosus (67), et omnibus sufficiens, et liberalis Deus, qui, dum largitur, non id respicit, quod nos meremur accipere (nam ne ex operibus quidem meremur ullum bonum), sed illud spectat, quod ipsi convenit dare; qui omnia novit, et omnia potest, sicut a Græcis quoque dictum est:

Nec enim quis aliam mentem ea potiore cogitabit, A Οὐ γὰρ τις νόον ἄλλον ἀμείνορα τοῦδε νοήσει, Qualem ego cogito: [Οἷον ἐγὼ νοέω·

solo nutu, non vero manuum operatione, 214 vel molestia ac dolore singulis bona et larga dona liberaliter copioseque semper præbet: neque vero nunc (68) ea confert, nunc minime confert; neque modo quidem magis, alias vero minus, sed continue, eodem modo et similiter, summa cum consensione (qui enim fieri potest ut res aliter se habeat?) tum proprii Filii Verbi, tum unius sancti ejus Spiritus. Nemo enim ex iis, qui sunt, ab ipso rejicitur, quandoquidem oriri facit (66) solum super justos æque, ac super peccatores, et iis, qui undecima hora operari cœperunt, eandem mercedem confert quam iis, qui ab aurora foderunt, et vineam coluere, ex conventionem dat. Neque ullus ei metuendus est, quasi vel ob ejus

tentus,) transferendum crediderim,) indigentibus operam ferens;) de eo enim loquitur Pollux, qui munificus sit.

(66) *Inculpabilis*. Juxta illud effatum: *Αἰτία, ἐλομένου· Θεὸς δ' ἀναίτιος*, id est) culpa, eligentis est; at Deus culpæ expers est.) Cæterum ἀναίτιος Didymo esse etiam potest,) causæ,) seu) principii expers.)

(67) *Nunquam otiosus*. Nimirum,) ejus mens nunquam otiosa est.) In Græco legitur, ἀκίνητος. Est autem ἀκίνητος, proprie) qui semper movet,) aut) sese movet.) Hoc sensu S. Theodorus Studita in centesima prima ex cxxxv nondum editis catechesibus πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς, hoc est,) ad discipulos suos,) virtutem ἀκίνητον, id est,) ad ulteriora semper tendentem,) vocat. Ἡ ἀρετή (Inquit) ἀκίνητόν τι πρᾶγμα πέφυκεν εἶναι· οὐδέποτε τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω φορᾶς ἰσταμένη, ἀλλ' ἀεὶ πρὸς τὰ κρείττονα τοὺς μετόχους αὐτῆς μεταβιάζουσα· id est,) Virtus res quædam est ita comparata, ut semper in motu sit: nec unquam ad ulteriora ferri desinit, sed qui ipsius participes fuerint, eos ad meliora semper provehit.) At enim quo sensu Deum ἀκίνητον vocat Didymus? Nonne iste contrario ἀκίνητος, id est,) cujuslibet motus expers,) rectissime dicitur? Nonne illum ejusmodi esse omnes omnino docuerunt cum Patres, tum theologî, ac Didymus ipse in libro *De Spiritu sancto*, num. 25 et 26? ut proinde non male a nonnullis vocatus sit ὁ Ἐστῶς, id est) Stans:) ὅτι κατὰ αὐτὰ ἑστῶς κινεῖ τὴν σύμπασαν στάσιν, ut ait Philo in libro *De nominum mutatione*, pag. 1054, hoc est,) quia in eodem statu stans, id omne quod stat, movet.) Verum aliud est) motus) proprie sumptus, qui Deo non convenit; aliud) motus) per translationem acceptus, qui a Patribus Didymi æqualibus non solum animo rationali, sed etiam Deo tribuitur, dum utrumque vocant ἀκίνητον. Ita nempe loquuntur, præter Didymum aliosque, Hilarius ac Basilus. Hilarius quidem in *psalmum* cxxix, num. 6:) Anima humana (inquit) in hac sensus sui mobilitate ad imaginem Opificis sui facta est; dum naturam Dei mobilitas animæ paternis imitatur.) Basilus autem epist. 233 de humana mente loquens ait: ἀκίνητος ὢν, id est,) cum in perpetuo motu versetur.) Ut autem ad Theologum nostrum redeam, is Deum ἀκίνητον dicit aut eo sensu quo in Sapientiæ libro, cap. vii, vers. 22,) Spiritus intelligentiæ sanctus) vocatur

ἐπινεύσει μόνῃ, καὶ οὐ χειρουργίᾳ, ἢ κακοπαθείᾳ, ἐκάστοις τὰς ἀγαθὰς καὶ ἀφθόνοὺς δόσεις δαψυλάς· ἀεὶ χορηγεῖ· καὶ οὐ νῦν μὲν, νῦν δ' οὐ· οὐδὲ ποτὲ μὲν μᾶλλον, ἄλλοτε δὲ ἤττον· ἀλλὰ διηγεκῶς κατὰ ταυτὰ καὶ ὡς αὐτως ἐν ἀπάσῃ συμποσίᾳ (πῶς γὰρ οὐ;) τοῦ τε ἰδίου Υἱοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἐνὸς ἁγίου αὐτοῦ Πνεύματος. Οὐδὲ γὰρ τῶν ὄντων οὐδεὶς αὐτῶ ἀπόδηλός ἐστιν· ὅπου γε ἀνατέλλει [98 α] τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀμαρτωλοὺς ὁμοίως, καὶ τοὺς εἰς τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐργασασμένους, τὸν αὐτὸν μισθὸν, ὃν τοὶ ἀπὸ ὄρθρου σκάπτουσι καὶ ἀμπελοφυροῦσαι συνεφώνησε, χορηγεῖ· οὐδὲ ἐπιφοδὸς αὐτῶ ἐστιν, ἵνα διὰ τῆς ἐνδείας, ἢ τοῦ μὴ πλουσιῶς δοῦναι πλεμῆσει αὐτῶ· οὐδὲ ἄλλος τις κατὰ δεσποτεῖαν διαφέρων εὐρίσκειται, ἵνα βασκάνῃ τούτῳ τὸ ἐξισωθῆναι τοὺς

εὐκίνητος, id est) bene mobilis;) propterea scilicet quod ejus providentia nunquam otiosa sit: quæ explicatio iis consentanea est, quæ mox subjungit Didymus: aut illo fere modo Deum ἀκίνητον nuncupat, quo superior, segin. 83 b, dixit νῦν ἀεὶ θέοντα, id est) mentem semper currentem,) nempe semper cogitantem. Quo sensu in Cyrilliano Lexico ms. alias a me citato ratio nostra ἀκίνητος dicitur. Hæc enim leguntur sub littera θ pag. 133: Θελῆμα ἐστὶ ὄρημ καὶ κίνησις πρὸς τὸ ποθούμενον· ἢ ὁ ἐν ἡμῖν ἀκίνητος λόγος, id est,) Voluntas est impetus et motus in rem concupitam: aut ratio nostra nunquam quiescens.) Quin etiam angelum sic definit ejusdem Lexici auctor, sive interpolator, ut sit οὐσία νοερά, ἀκίνητος, ἀτεφεύσιος, ἀσώματος, id est:) substantia intelligentia prædita, semper cogitans, sui juris, et incorporea.) Has vero omnes locutiones ex vœuisti philosophis depromptas puto. Nam et Thales, Plutarcho teste, lib. iv *De placitiis philosophorum*, cap. 2, primus animam dixit φύσιν ἀκίνητον ἢ αὐτοκίνητον, id est,) naturam quæ semper movetur, aut ipsa se movet:) et Ocellus Lucanus divinam naturam ἀκίνητον dixit cum in libro *De universo*, tum in libro *De legibus*, cujus fragmentum in *Éclóg. phys.* lib. i, cap. 16, Joannes Stobæus profert: utrobique enim duplicem distinguit naturam, alteram ἀκίνητον, alteram ἀεὶπαθῆ, nempe alteram) semper in motu positam,) aut) agentem,) alteram) semper patientem.) Ac demum, ut alius omitam, post Ocellum Plato non modo animi λόγος, id est) rationem,) seu definitionem ait (tom. II, pag. 896 ed. Serrani) esse τὸ ἑαυτὸ κινεῖν, id est) semet ipsum movere;) sed etiam in *Phædro* pag. 245, animum ex eo immortalem esse probat, quod sit ἀκίνητος. Pollux vero lib. v, cap. 51, celebre illud Platonis ταῦτόν, hoc est, idem, ait esse ἀίδιον, ἀφθαρτόν... ἀκίνητον, αὐτοκίνητον, id est,) æternum, incorruptibile... perpetuum motum, seipsum per sese movens.)

(68) *Neque vero nunc*. Similia dictavit in commentariis in *Psalms* ad vers. 16 psalmi cii, pag. 45 calenæ Corderianæ. Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν, inquit, ἔλεετ, ποτὲ δὲ οὐ. Φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὢν, ἀεὶ ἔλεετ· id est,) Nec enim modo quidem miseretur, modo vero non: cum enim natura bonus sit, semper miseretur.)

(69) *Oriri facit*. Ex Matth. v, 45. Vide et cap. xx, vers. 9 et sensu.

αὐτῶ προσήκουσιν (ὁ μὴδ' εἰπεῖν εὐαγέας, εἰ μὴ ὑποθέσεων καὶ ὑποστάσεων μοχθηρῶν)· οὐδὲ ἀνῆκεν ᾧ ὀργισθῆσεται· « Φεῖδῃ » γὰρ, φησὶ, « πάντων, ὅτι πάντα σά ἐστι, Δέσποτα φιλόψυχε· καὶ τὸ ἀφθαρτόν σου Πνεῦμα ἐστὶν ἐν πᾶσιν. » Τούτων δὲ μὴ ὄντων, εἰ σοι ὑπολείπεται σοφίζεσθαι; Ὡς πάλιν ὅταν λέγεται ὁ Υἱός, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρέχειν θεϊκὰ ἰσχυρήματα, εὐδελον, ὡς εὐδοκία πατρικῆ· πῶς γὰρ οὐχ οὕτως; Τοιγαροῦν ἀκρόασαι Παύλου Ῥωμαίους διδάξαντος· « Ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν » καὶ, « Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. » καὶ πάλιν· « Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ἡμῖν. » καὶ Κορινθίοις τὸ πρῶτον· « Εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὶ ἐστὲ ὑπὸ νόμον. » καὶ Γαλάταις· « Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστὶ νόμος. » Διὸ κἀνταῦθα προεῖπε· « Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα. » τοῦτ' ἐστὶ (κατὰ ἑλληνικὴν λόγον καὶ συγκοπήν), τὸ χαριζόμενον Πνεῦμα· καὶ οὕτως ἐπηγάγεν· « Τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » ὡς τε ἀποδείξει, ὅτι αὐτὸ, καὶ χαρίζεται, καὶ [98 b] διαρίζει, ὁμοφρόνως δῆλον ὅτι τῶ ἐνὶ, οὐ Πνεῦμά ἐστι, καὶ εἰς ὃν πάντα ἀνάγεται, ὡς Ῥωμαίους ἐγράφη· « Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. » Πρόσεχε δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ἃ προσείρηκε τὰ λόγια περὶ αὐτοῦ Εἰ δ' ἂν γὰρ πᾶσι προσείχεσ, καὶ εἰ ἐπίστευες αὐτῶ τῷ Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ, ἐστὶ δὲ καὶ τοῖς τοσοῦτοις ἁγίοις, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς διανοίας οὕτως ἐγρηγόρουν, ὡς οἱ Κερουβικοὶ, οὓς ἡμεῖς, ὅσα πλεον αἰσχυρόμεθα καὶ τιμῶμεν, τοσοῦτω μᾶλλον τὴν ἔργῳ γενομένην τε παρ' αὐτῶν συμβολὴν καὶ διδασχὴν καὶ τὴν ἐπιδοχθεῖσαν πίστιν ὀρθῶς δεχόμεθα· εἰ δ' ἂν δὲ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησας ἐν μέρει τοῖς Ἄρειου ὑπασπισταῖς, οὓς μὴδὲ λέγειν ἡμᾶς εἶη, μὴδὲ μανθάνειν, ἐρυθριῶν αὐτοῦς, ὡς περιτεθεικότας σοι ὄνομα ἐπισκόπου, διακόνῳ πρὸς τούτου τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τυγχάνοντι· οὐκ ἂν μὲν τὴν παρεξέτασιν τῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημένων πρὸς τὰ περὶ τῶν κτισμάτων λεχθέντα ἐποίησω, καὶ τὴν ὑπόνοιαν τοῖς συνασεβοῦσί σοι πλεονα ἔδωκας, οὐδὲ ἐχρήσω ἂν λοιδορία, ἵνα μὴ εἴπω βλασφημία, κινῶσῃ τὸ μέτριον· εἰδέναι δὲ εἶχες ἂν, ὅτι συμπάρῃ καὶ συνήργει ἀρρήτως πάν-

A egestatem, vel quia abunde non aet, bellum ipse illatorum sit: neque alius (70) quisquam, qui cum eo de imperio contendat, invenitur, ut huic invideat, ac vereatur, ne sibi exaequetur ea occupando quae ad se pertinent: id quod ne dicere quidem fas est, nisi ubi de malignis substantiis sermo sit (71). Neque ob id, quod semel remisit, rursus irascitur. « *Parcis* (72) » enim « omnibus, » inquit Scriptura, « quia omnia tua sunt, Domine amator animarum: et incorruptibilis tuus Spiritus est in omnibus. » Cum vero haec dicere nequeas, quid tibi relinquitur ad captiose cavillandum? Vice versa cum Filius aut Spiritus sanctus praebere diciunt divina dona, Paterna complacentia id fieri manifestum est: qui enim aliter fieri potest? Itaque B Paulum audi Romanos haec docentem: « *Charitas* (73) Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis; » et: « *Quicumque* (74) Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt. » Et rursus: « *Qui ergo* (75) tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis; » et in prima ad Corinthios: « *Si autem* (76) Spiritu agimini, non amplius estis sub lege. » Et ad Galatas: « *Fructus* (77) enim Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, probitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. 215 *Contra* tales non est lex. » Quapropter hic quoque prius dixit: « *Divisiones vero gratiarum sunt; idem autem Spiritus:* » id est (per ellipsim sermonis, et syncopen) « *Spiritus qui donat:* » et postea subjunxit: « *Unus et idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult;* » ut eundem ipsum et donare, et dividere ostenderet, ita scilicet, ut idem omnino velit, atque ille unus, cuius est Spiritus, et ad quem omnia referuntur, sicut Romanis scriptum est: « *Quoniam* (78) ex ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia. » Verum ad alia cuncta etiam oracula attende, quae de ipso Scripturae habent: Si enim ad omnia attendisses, ac si ipsi Deo Patri, et Unigenito ipsius Filio crederes, ac insuper tot sanctis, quorum mentis oculi, cherubicorum instar, vigiles (79) erant, quos ipsi quanto majori reverentia et honore prosequimur, tanto magis symbolam opere ab ipsis factam, et doctrinam, et fidem ab illis probatam recte suscipimus: ac si praeterea initio secutus ex parte non fuisse Arian assedes, quos nec nominare nobis licet, nec noscere, reveritus eos utpote qui tibi nomen episcopi (80) imposuerunt, cum antea or-

(70) *Alius*. Coilex, ἄλλω τις. Lego ἄλλος τις. Malium etiam poleμήσοι, vel poleμήση, pro poleμήσει.

(71) *Nisi ubi...* sermo sit. In Graeco, εἰ μὴ ὑποθέσεων. Videtur omissum aliquid a librario, ut legendum sit, exempli gratia, εἰ μὴ ἐπὶ ὑποθέσεων.

(72) *Parcis*. Sap. xi, 27 et seq.

(73) *Charitas*. Rom. v, 5.

(74) *Quicumque*. Rom. viii, 14.

(75) *Qui ergo*. Galat. iii, 5.

(76) *Si autem*. Non in I ad Cor. haec exstant, sed in Ep. ad Galat. v, 18. Graeca editio non habet vocem ἐτι, id est « amplius. »

(77) *Fructus*. Galat. v, 22 et 23. Biblia pro γὰρ habent δέ· quo modo legit etiam Didymus segm. 55 b. Vide Vulgatam translationem.

(78) *Quoniam*. Rom. xi, 36.

(79) *Vigiles*. Pro ἐγρηγόρουν, emendo ἐγρηγόρουν.

(80) *Nomen episcopi*. Hac locutione aut indicat eum quem refellit, σχολαῖον (ut Socrates lib. iv Hist. eccl. cap. 7 loquitur), id est « vacantem » episcopum fuisse; aut potius contemptum causa sic loquitur Didymus, ut eum indicet pseudo-episcopum a se haberi: qua ratione concilii Sardicensis Patres in epistola synodica, de episcopis Magni Athanasii adversariis et calumniatoribus loquentes,

thodoxæ et apostolicæ Ecclesiæ diaconus esses ; nunquam ea, quæ de Spiritu sancto dicta sunt, cum iis comparasses, quæ de creaturis dicta fuerunt, nec iis, qui tibi in impietate socii sunt, majorem suspicionem ingenerasses, neque convicio, ne dicam blasphemiam, modum omnem excedente, usus esses : sed illud scire potuisses, quod simul aderat Spiritus sanctus, et simul operabatur ineffabiliter, cum omnia condita sunt, utpote Spiritus Dei in eodem subsistens ; Dei vero et Patris complacentia omnino fuit, sicut superius dictum est, per Filium Verbum omnia ex nihilo produci, ita ut simul cum ipso intelligatur (qui enim aliter res esse potest ?) cum ipse Pater, tum sanctificans ejus Spiritus, in creatione : hominibus vero tantum, aut etiam angelis contingere, ut multis personis, et manibus indigeant ad quidlibet perfecte, et felici cum exitu **216** faciendum. De his autem nos ille certos reddit, qui in ea, quæ per baptismum fit, nostra hominum regeneratione, Spiritum simul cum aliis personis commemorari jussit ; nam ipse quoque commemoratur ut simul præsens, et simul operans, et ineffabili natura non inferior. Sic ergo, et non aliter hæc se habent, et plura tamen (81) dicere omitam. At enim per Spiritum etiam distribuit Deus, sicut per Verbum suum creat. Sed hoc eum a deitate non excludit, sicut ne Filium quidem : quin imo hæc etiam ostendunt, ipsum esse Deum : quoniam iis, qui per Filium creati sunt, per Spiritum sanctum bona præbentur, quæ ad salutem conferunt, quæque ubique celebrantur : alterum enim ab altero pendet, et creaturæ utilior est providentia, copiosæque divinorum ac cælestium donorum multitudinis consecutio, quam creatio ; et pluris ab omnibus æstimatur non existere, quam cum existas, superna inexhausta bona non consequi ; quæ etiam cum dantur, non conspiciuntur, sicut eorum etiam donator et in sæcula elargitur, et quodammodo ignoratur : nec enim ea oculus vidit, neque auris audivit, neque in mentem et cogitationem nostram venerunt, nec cognitioni nostræ exposita sunt ; sed quidquid excelsum ac sublime, quidquid pulchrum usquam est, id omne simul mente colligimus, ut (82) aliquo tandem modo ad veritatem accedat fides nostra ; in altera enim vita duntaxat divina illa bona, prout revera in seipsis sunt, et sine velo, quantum capaces erimus, intuebimur, cum in hac vita percipere eadem non valeamus. Itaque is qui falli non potest, de eo qui bonorum istorum particeps factus non est, dixit : « Bonum (83-75) erat homini

Τῆς συκοφαντίας αὐτῆς μισθὸν (inquunt) τῷ Ἰσχυρᾷ δεδώκασιν ἐπισκόπου ὄνομα, τῷ μὴδὲ πρεσβυτέρῳ τυγχάνοντι, id est : « Ipsi Ischyre calumniæ istius mercedem dederunt nomen episcopi, cum tamen ne presbyter quidem esset. » Theoretus vero lib. II *Hist. eccl.*, cap. 24, Leontium a Flaviano ac Diodoro reprehensum narrat, quod Aetium ἐπιλύμη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ τῆς διακονίας ὀνόματος ἤξιωσατο, id est, « quod in Ecclesiæ perniciem dia-

των δημιουργουμένων, ἄτε Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐνυπόστατον· εὐδόκησε δὲ ἅπαξ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, καθὰ ἀνωτέρω εἰρηται, διὰ τοῦ Υἱοῦ Λόγου πάντα ἐκ μὴ ὄντων παρισθῆναι, συνεπινοουμένου (πῶς γὰρ οὐ;) αὐτοῦ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγιαστικοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸ δημιουργῆσαι· ἐπὶ ἀνθρώπων δὲ, ἢ καὶ ἀγγέλων, χρεία πολλῶν προσώπων καὶ χειρῶν εἰς τὸ τελείως καὶ περιγεγονότως ὅτιοῦν πρᾶξαι. Διεγγυᾶται δὲ [99 a] ταῦτα ὁ θεοπίστας συμνημονεύεσθαι αὐτὸ ἐν τῇ τοῦ βαπτίσματος ἀναγεννήσει ἡμῶν· ὡς συμπάρῶν γὰρ, καὶ συμπράττον, καὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως οὐχ ὑποδιβαζόμενον μνημονεύεται καὶ αὐτό. Οὕτως μὲν οὖν ταῦτα, καὶ οὐκ ἄλλως, καὶ πλείω παρήσω λέγειν ὄμω. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος διανέμει ὁ Θεὸς, ὡς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ κτίζει. Τοῦτο οὐκ ἐκβάλλει αὐτὸ τῆς θεότητος, ὡς οὐδὲ τὸν Υἱόν· μενοῦν γε καὶ ἀποφαίνεαι καὶ διὰ τούτων αὐτὸ Θεόν. Ἐπειδὴ τοῖς διὰ τοῦ Υἱοῦ κτισθεῖσι, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ πρὸς σωτηρίαν καὶ πανταχοῦ λαλούμενα παρέχεται ἀγαθά. Θάτερον γὰρ θατέρου ἤσθηται, καὶ τῷ δημιουργηθέντι συμφορώτερον τοῦ δημιουργηθῆναι τὸ προνοεῖσθαι, καὶ τοῦ βέοντος πλήθους τῶν ἐξ οὐρανοῦ θείων καταξιούσθαι δώρων· καὶ προτετιμῆται πανταχοῦ τὸ μὴ γενέσθαι, τοῦ γενομένου ἀτευξίαν ἔχειν τῶν ἀνωθεν ἀδαπανήτων ἀγαθῶν· ἃ καὶ διδόμενα οὐχ ὄραται, ὡς καὶ ὁ διδοὺς καὶ δι' αἰώνων ἐπαρκεῖ, καὶ ἀγνωστὰ πῶς. Οὐ γὰρ ἴδεν αὐτὰ ὄμμα, οὔτε ἤκουσεν οὖς, ἢ εἰς ἐνθύμησιν ἤλθέ πῶ· καὶ πρόκειται τῇ γνώσει ἡμῶν πᾶν περὶ αὐτῶν ὕψος συλλογιζομένων, πᾶν τε κάλλος συλλεγόντων, ὅπως ποτ' οὖν πελάγη τῶν πρέποντι ἢ πίστις· ἔνθα γὰρ αὐτὸ τάληθές, ἢ τάκριθές, τέως οὐχ ἄλωσιμον, ἐς τὸ δυνατόν δεῖ βλέπειν. Ἄπλανης οὖν ἔλεξε φωνὴ περὶ τοῦ γενομένου ἀμετόχου τούτων· « Καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνω, εἰ οὐκ ἐγεννήθη. » Αὐτὸς οὖν σεαυτὸν δι' αἰτίας ἤγαγες ἦδη, καὶ εἰς ἑαυτὸν περιέτρεψας, ἦν εἴλω καθ' ἡμῶν κατηγορίαν· καὶ ἀπλῶς τῶν ἀέρα τυπτότων οὐδὲν διαφέρειν ἔδοξας, προσηθείς εἰς τὸ ἀπορίας τινας, τὸ δὴ λεγόμενον, κατῴσαι, καὶ [99 b] μεταξὺ θείων πραγμάτων καὶ διηγημάτων εἰς μέσον ἀσφῶς φέρειν, τῆς χρείας οὐκ ἀπαιτούσης, ἄλλα τέ τινα ὕλικά, καὶ μέντοι τὴν ἀντικείμενον, καὶ ἀποβλημένον, καὶ οἵαπερ ἔλεξας ὑποβάλλοντα. Πολύ τε ἀπέχεις τῶν ἐπιεικῆς τι καὶ χρηστῶν πεποιημένων, καὶ οὐδεὶς σε Χριστιανῶν τῶν τὰς Γραφὰς ὀρθῶς καὶ ἀπροσπαθῶς ἐκμελετησάντων, καὶ οἷς εὐθύς τὸ διατρέπειν ἐπὶ τῇ δοθείσῃ παρὰ τοῦ θείου Πνεύματος χάριτι· ὑπῆρξεν, ἀποδέξαίτο ἂν εἰς τὰ ψυχοβλαβῶς σοὶ ἐκπονηθέντα. Κατὰ γὰρ τὴν σὴν ἐγγέλῃσιν, ἐκδηληθήσεται τάχα πᾶσα Γραφή, θεολογίας ἐνδείξειν ἔχουσα. Καὶ φέρε, εἰ μὴ ταῦτα ἀληθῆ,

conatus nomine Aetium dignatus esset. »

(81) *Tamen.* Vox ὄμω loco fortasse non sibi posita est a librario : ac legendum conciliet quis : Ἄλλ' εἰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος . . . ὄμως τοῦτο οὐκ ἐκβάλλει, addenda nempe vocula εἰ, quo concinnior sit oratio.

(82) *U.* *Legendum* fortasse, ἰν' ὅπως ποτ' οὖν. (83-75) *Bonum.* *Matth.* cxxi 24, et *Marc.* xiv 21. *Ubi* quoque autem Græca editio paulo aliter.

ὄτως πρῶτος καὶ μετρίως σκοπήσωμεν. Ἐγὼ τε ἄλλοις ἀναφανῶ ἀκριβῶς, καὶ οὐκ ἀπλῶς ἐξ ἀμφιδόξων ἀποδείξω, ἀλλ' ὁμολογουμένως, διδάξω τε βράβως, καὶ ὑμεῖς μαθήσεσθε. Παῦλος, ὁ τὸν δὴ λεγόμενον πυρὸς θερμότερον τὸν περὶ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μακάριστον ζῆλον ἔχων, γράφει Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι. Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ὁ εὐεργέτης οὗτος ἐπιφανῶς ἔφη· « Ἐντολὴν ἔλαβον, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω »· καὶ, « Οὐδὲν ἀπ' ἑμαυτοῦ ποιῶ. » Καὶ ἐτέρωθι εἴρηται· « Ὁ νόμος διὰ Μωϋσεως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. » Καὶ ὁμοίως πιστῶς καὶ θεοπροπῶς ταῦθ' οὕτως γεγράφεται, διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ διὰ τὸ εἰς τὸν Πατέρα πάντα ἀνάγεσθαι, νοοῦμεν. Ὡς τοίνυν οὐδεμία ἐπινοεῖται παραλλαγὴ θεότητος ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (ὅτι γὰρ διακονεῖ, ὡς ἄλλοις τῇ φύσει ἄλλοι· οὐθ' ἴφθασι δυνάμει, ἀλλ' ὡς Υἱὸς Λόγος γνησίῳ Πατρὶ· οὐτ' ἐντολὴν λαμβάνει, ὡς ἀγνοῶν τὸ θεῖον καὶ τὸ πατρικὸν βούλημα, ἀλλ' ὡς προεῖρηται), οὕτως καὶ [100 a] τὸ θεῖον Πνεῦμα. Καὶ ὅτι τῶν τῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα, τοῦτω, καὶ οὐκ ἄλλω, τὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὡς οἷος ἂν ἐπῆραν τὸ φρόνημα αὐτῶν αἰρετικοὶ, τοῦτοις ἂν καθ' ἑαυτῶν τὴν ἐπ' ἀλαζονείᾳ καὶ κακοδοξίᾳ διαβολὴν ἐκίνησαν. Οὐκ ἔστι αὐτοῖς ἄκριτον τοῦτων τὰ τῆς ἀπεθῶς καὶ ἀπροσῆκου διαβολῆς. Θελοῦν γὰρ περιώμενοι τὴν περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἄκριτον δόξαν, ὡς οὐδενὸς αὐτοῖς ἀγαθοῦ ὑπάρχοντος παρ' αὐτοῦ, ἅμα δὲ καὶ ἡμᾶς εἰς ἔγκλημα βαλεῖν, αὐτοὶ οὗτοι οἱ χρησάμενοι διδασκαλοῖς ἀνθρώπων τισιν, οὐκ ὀκνοῦσι νεολογεῖν καὶ τότε αὐτολεξεῖν, ὅτι λαμβάνοντες ἡμεῖς εἰς θεῖκην ἀξίαν τὸ διαγορευθὲν γραφίον, « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, » εἰς ἀνθρώπων φύσιν κατάγομεν αὐτὸ· ἐπειδὴ μεθ' ἑτερα ἔχει· « Οὕτως ἔστι παρὸς ὅ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος. » Αὐτοὶ δὲ, φησίν, οὕτε εἰς θεῖκην ἀξίαν ἀνάγουσι τὸ Πνεῦμα, οὕτε εἰς τὴν τῶν λοιπῶν φύσιν καθέλκουσιν· τὴν γὰρ μέσσην τάξιν ἐπέχει, μήτε Θεὸς ὢν, μήτε ἐν τῶν λοιπῶν. Καὶ τίς αὐτοῦς τῶν τῶν τῆς τοσαύτης τόλμης οὐ γράφεται; Δεῦρο οὖν προσέχετε τὸν νοῦν· δι' ὀλίγων γὰρ φράσω. Μάλιστα μὲν οὐκ εἶπεν· Οὕτως ἔστιν ὁ ἀνθρώπος, ὁ ἀπλῶς ἀνθρώπος· ἀλλ', « Οὕτως ἔστι παρὸς ὅ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος. » ἀντὶ τοῦ, ὁ καταξιωθεὶς ἀναγεννηθῆναι ἐν τῇ θεῖᾳ κολυμβήθρᾳ, καὶ γενέσθαι (ὡς

(74) *Propter criminationes tuas.* In Græco, δι' αἰτίας, itaque verti etiam posset: « Per accusationem tuam. » Verum δι' αἰτίας ἄγειν idem videtur esse atque δι' αἰτίας ἔχειν. Legendum vero esse suspicatus sum aliquando: Αὐτοῦ οὖν σαυτῶ αἰτίας (αὐτὸς πάλιν αἰτίας) ἐπήγαγες. Nam forensis locutio, αἰτίας ἐπάγειν, valet « causam intendere, » ut omnes norunt.

(75) *Susceperas.* In Græco, εἶλω per ω· quæ ratione in Sapientie libro, ex gratia, cap. ix, vers. 7, legitur: Σύ με προσέλω βασιλέα. Contendunt porro veteres grammatici, inflectendum sic esse hoc verbum, nempe εἰλόμην, εἶλω, εἶλετο, non vero εἰλόμην, εἶλω, εἶλατο, quod Phrynicho, atque Herodiano inelegans videtur. Ac sanè Atticismum non sapit hæc inflexio, etsi illius exempla Orvillius

attulerit ad Chariton. pag. 334: dubitaro enim adhuc licet, utrum ea auctoribus ipsis, an librariis usum sui temporis secutus tribuenda sit. Didymus segm. 145 b, dixit ἀνελετο, et segm. 195 a, εἶλετο. Sed in comment. in Act. apost. vi, 45 (tom. IV Anecd. Wolf. pag. 27) dixit εἰλάμεθα, εἶλαντο.

(76) *Scribit.* Rom. xv, 8.

(77) *Mandatum.* Joan. xii, 49, ubi Biblia habent: Αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω, id est « ipse (Pater) mandatum dedit mihi, » etc. Cap. vero x, vers. 18, legitur: Ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον, id est: « Mandatum hoc accepi, » etc. Vocem ἐργὸν ἔλαβον e secundo hoc loco in primum illud transtulit Didymus.

(78) *Nihil.* Joan. viii, 28.

(79) *Lex.* Joan. i, 17. Biblia: Μωσέως.

Spiritu sancto eadem sentire debemus. **218** Et A quomodo quæ Dei Verbi sunt, referuntur ad Deum Patrem, eodem et non alio modo ad ipsum referuntur quæ sunt Spiritus sancti. Ea igitur omnia, ob quæ sese audacter extulerint hæretici, ipsorum accusationem in ipsosmet non injuria retorqueri, ac eos arrogantiae reos esse, et perperam sentire, demonstrant. Sed hic non sistit illorum impia, et indecens calumnia. Immaculatam enim Spiritus sancti gloriam in ejus divinitate sitam, quasi nullum (80) ab eo beneficium acceperint, inquinare conantes, ac simul nos culpæ reos facere, isti ipsi quibusdam hominibus ut magistris utentes, hæc etiam doctrinam plane novam asserere (81) non verentur, et hisce verbis exponere. Nimirum Spiritum sanctum a nobis, dum locum illum Scripturæ, ubi dicitur, « Spiritus (82), ubi vult, spirat, » de divina dignitate interpretamur, ad humanam conditionem deprimi inquit; ibidem enim post alia verba additur: « Sic erit (83) omnis qui natus est ex Spiritu. » Ipsi vero neque ad divinam dignitatem, inquit, Spiritum extollimus, neque ad reliquarum creaturarum naturam eum deprimimus: nam medium locum tenet, cum neque Deus sit, neque unum aliquid ex reliquis. Quis autem reverentiam illorum audaciam non condemnaverit? Adeste ergo huc, et animum attendite: nam paucis verbis loquar. Illud vero potissimum animadvertite, quod non dixit Scriptura: « Sic est homo, qui est simpliciter homo; » sed dixit: « Sic erit omnis, qui natus est ex Spiritu: » id est, Qui dignus factus est ut regeneraretur in divina piscina, et fieret (sicut in Catholicis (84), hoc est, universalibus manifestatum est Litteris) divinæ consors naturæ. Quæ verba similia sunt hisce: « Faciamus (85) hominem secundum imaginem, et similitudinem nostram; » et his aliis: « Ut sitis (86) secundum imaginem ejus qui creavit nos. » Et quemadmodum Altissimus Pater, ac Filius ejus per sanctas hæc locutiones, quæ captum nostrum excedunt, ad humanam naturæ conditionem non deprimuntur; ita ne Spiritus sanctus quidem per antedicta testimonia, aut per suam erga nos benignitatem, ad eam redigitur. Deinde (quod pejus adhuc est) Spiritum sanctum nec **219** Deum esse putant, neque unum aliquid ex reliquis. Restat ergo ut ipsum existentia carentem putent. Et aliter: Si Deus non est, ut ipsi inquit; communi creaturarum rationi, ac definitioni subjicitur. At vero nullum hujus rei argumentum in Scripturis invenitur. Neque vero mediæ cujusdam naturæ esse dicitur a divinis illis oraculis; sed ipsum e contrario esse aiunt et Spiritum Dei, et eum qui a Patre procedit, et divinum Spiritum. Restat ergo ut sit Deus tum ex Petri, ac Pauli locutionibus, tum ex omni Scripturarum sensu, et verbi, procedit. Cum enim hoc indefinitum sit, æternam esse illius naturam, atque ab illo, ex quo ineffabiliter « procedit, » inseparabilem, diviniissime ostendit. At hoc etiam addo. Si nulla is est ex aliis rebus, ut vere profecto ipsi inquit: Deus igitur est. Ad hæc: Si nihil quod creatum sit, in una hypostasi, sive substantia esse invenitur, sicut in primo libro (87) demonstratum est, Spiritus vero sanctus, utpote unus et solus, ac unitatem, aut monadem essentia pertinet: hæreticos ergo ex iis ipsis, quæ scripserunt, impostores esse intelligi-

(80) *Nullum.* In Græco, οὐδέν. Lego, οὐδενός.

(81) *Novam asserere.* In Græco, νεολογεῖν. Legendum putet quis, νεολογεῖν. at segm. 136 a iterum occurrit vox νεολογούντες.

(82) *Spiritus.* Joan. iii, 8.

(83) *Sic erit.* Ibid. Biblia pro *est* stat, habent, *ἀστί.*

(84) *Catholicis.* Primam Petri Epistolam indicat.

(85) *Faciamus.* Gen. 1, 26.

(86) *Ut sitis.* Vide not. 4, pag. 186.

(87) *In primo libro.* In capitibus deperditis, opinor. Loge hujus ii libri cap. 6, paragr. 21, pag. 176.

mus, etsi facultate quidquid voluerint dicendi pollere videantur; nec ullus ipsis sese adversum non efferendi prætextus suppetit; humanæ enim jactantiæ cito redarguuntur. Ac sapiens vir de uno quoque ipsorum ita disseruit: « Ne multa (88) sapias, ut non stupescas. » Stephanus autem in Actis sic eos exprobrat: « Duri (89) cervice, et incircumcisi corde et auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis; sicut patres vestri, ita et vos. » Patres (90) vero eorum dixit exitiosum illud par, Arium et Macedonium. Venio nunc ad alterum capitulum.

Β. Ὅτι ἔθετο τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους Α
 πικραίνειν τὴν λογικὴν ποιμνὴν, καὶ ἐπιμελεῖ-
 σθαι αὐτῆς· καὶ αὐθεντικῶς ἀπέστειλεν, καὶ
 ἐποίησεν, ὡς ἡβουλήθη, φθέγγασθαι αὐτοὺς καθ'
 ὁμοίτητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἅτε Πνεῦμα
 τοῦ Θεοῦ, δι' ἐκπορεύσεως, οὐ διὰ ποιήσεως ὑπάρ-
 χον, καὶ ἅτε Πνεῦμα ἄνοθον σοφίας καὶ συν-
 ἔσεως, συνδεδεσμένον τῷ πάντων ἡγουμένῳ Πατρὶ,
 καὶ Υἱῷ. Κτίσματος δὲ φύσις, οὐ ταύτης τῆς
 εἴσεως. Εἶναι δὲ ἀληθῆ ταῦτα, πειθουσὴν Μωϋσέως
 τε βιβλίοι, λέγουσαι· « Τίς ὄψει πάντα τὸν λαὸν προ-
 φητας, ἐν τῷ δοῦναι Κύριον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ'
 αὐτούς; » αἱ τε ἀποστολικαὶ Πράξεις, τοιαῦτα ἄλλα
 διαλεγόμεναι· « Ἐφθῆσαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι
 γλώσσαι ὡσεὶ πυρὸς· ἐκάθισεν τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον
 αὐτῶν· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου,
 καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέροις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦ-
 μα εἰδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτούς· » καὶ πάλιν ἀπὸ
 τοῦ θεσπεσίου Παύλου· « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ τοῦ προφη-
 τῶ. Ἀξίθις τε αὐτῶν μεταπεμφάμενος ἐν Μιλήτῳ τοὺς
 Ἐπίσκου πρεσβυτέρους, φησὶν· « Προσέχετε ἑαυτοῖς,
 καὶ παντὶ τῷ ποιμνί, ἐν ᾧ ὁμας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 ἔθετο ἐπισκόπους, πικραίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ
 Κυρίου, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος· »
 καὶ πάλιν· « Διῆλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλα-
 τικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 λαλεῖναι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ· ἐλθόντες δὲ κατὰ τὴν
 Μυσίαν, ἐπειράζον εἰς τὴν Βηθυνίαν πορευθῆναι, καὶ
 οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ. » Ὅς πάντα
 προγιγνώσκων, καὶ αὐτεξούσιος Θεός, [101 b] ὅπου
 μὲν λαλεῖσαι, ὅπου δὲ πορευθῆναι αὐτοὺς οὐκ ἀφήκεν,
 διὰ τὸ συμφέρον· Ἰσον ποιῶν τῷ Υἱῷ, εἰπόντι· « Μὴ
 βασιτάξετε πῆραν, ἢ βλάβον, ἢ ὑποδῆματα· » καὶ αὐ-
 θις οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι φασιν· « Ἐδοξεν
 γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπι-

(88) *Ne multa.* Ecclesiasticis cap. vii, vers. 17. Com-
 pluti. ed., Μὴ σοφίζου περισσά, μὴ ποτε ἐκπλα-
 γῆς, id est, « ne sapias supervacua, ne quando ob-
 stupescas. »

(89) *Duri.* Act. vii, 51.

(90) *Patres.* Codex, Πατέρας. Lego, πατέρας.

(91) *Quis dabit.* Num. xi, 29. Biblia eodem fere
 sensu habent: Τίς ὄψει πάντα τὸν λαὸν Κυρίου προ-
 φητας, ὅταν δῶ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐ-
 τούς;

(92) *Apparuerunt.* Act. ii, 3 et 4.

(93) *Bene.* Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58
 et seq. 3 b. Gr. ed. pro ὁμῶν habet ἡμῶν.

(94) *Attendite.* Act. xx, 28. Græca editio et Vul-
 gata translatio pro τῷ Κυρίῳ habet τοῦ Θεοῦ, id
 est « Dei. » Didymus legit « Domini, » seu Κυρίου,
 eūdem in libro *De Spir. sancto*, num. 24, ubi hæc ex-
 stant: « Siquidem cum Mileum Paulus apostolus
 presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis
 congregasset, « Attendite, » inquit, « vobis, et uni-
 verso gregi, super quos [codex etiam noster habet:

B. Quia prophetas et apostolos posuit Spiritus
 sanctus, ut rationalem gregem pascere, ejusque
 curam haberent: et propria auctoritate eos misit,
 et loqui fecit ut voluit, nihil ne in hoc quidem dis-
 crepans a Patre et Filio, utpote qui est et Spiritus.
 Dei per processionem, non vero per creationem, et
 Spiritus genuinus sapientiæ et intelligentiæ, com-
 munem habens cum rerum omnium moderatore
 Patre et Filio dominatum. At vero creaturæ 220
 natura non est hujus ordinis. Quod autem hæc vera
 sint, persuadent cum Mosis libri, qui aiunt: « Quis
 dabit (91) omnem populum prophetas, dum dat
 Dominus Spiritum suum super eos? » tum Acta
 apostolica, quæ in hunc fere modum loquantur:
 « Apparuerunt (92) illis dispersitæ lingue sicut
 B ignis, seditque supra singulos eorum, et replet
 sunt omnes Spiritu sancto, et coeperunt loqui aliis
 linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis; »
 et rursus ex persona divi Pauli: « Bene (93) Spi-
 ritus sanctus locutus est ad patres vestros per pro-
 phetam; » et rursus, cum Ephesios presbyteros
 Mileum accersivisset, ait: « Attendite (94) vobis-
 metipsis, et universo gregi, in quo vos Spiritus
 sanctus posuit episcopos ad pascendam Ecclesiam
 Domini, quam acquisivit per proprium sanguinem; »
 et rursus: « Transierunt (95) autem Phrygiam, et
 Galatiæ regionem, vetati a Spiritu sancto loqui
 verbum in Asia: cum venissent autem in Mysiam,
 tentabant ire in Bithyniam, et non permisit eis
 Spiritus Jesu (96). » Nempe, utpote Deus omnia
 C præsciens, et propriam potestatem habens, modo
 quidem loqui, modo autem proficisci eos non si-
 vit, quod ita utilitas postularet; idem scilicet fa-
 ciens quod Filius, qui ait: « Nolite (97) portare
 peram, aut virgam, aut calcamenta; » et rursus
 apostoli ac presbyteri aiunt (98): « Visum (99) est,

« super quos; » sed paulo post omittit voculam « vos; »
 itaque in codice, quem exscribent librarius, videtur
 scriptum fuisse, « super quo vos »] Spiritus sanctus
 posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domi-
 ni, quam acquisivit per sanguinem suum. »

(95) *Transierunt.* Act. xvi, 6 et 7. Græca editio
 pro διῆλθον habet διελθόντες, id est « cum præteri-
 issent. » Pro ἐλθόντες δὲ habet ἐλθόντες. Sed Vulg.
 int. legit voculam δὲ ut Didymus. Pro εἰς τὴν Βιθυ-
 νίαν (sic enim legendum, non Βηθυνίαν) πορευθῆ-
 ναι, habet κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι.

(96) *Spiritus Jesu.* Vox, « Jesu, » deest in Græcis
 Bibliis. At Vulg. int. eam legit ut Didymus.

(97) *Nolite.* Vide Matth. x et Luc. x, 4. Nam ex
 duobus locis unum conflatur.

(98) *Aiunt.* Codex, φησίν. Lego, φασίν.

(99) *Visum.* Act. xv, 28, 29. Biblia: ἐπιπέθε-
 σθαι pro ἐπιθέσθαι. Et, πλὴν τῶν ἐπάναγκες τού-
 των, pro πλὴν τούτων, ὧν ἐπάναγκες. Voces vero,
 ὁμας ἀπὸ, in iis desunt. Sed Vulg. int. legit ut Di-
 didymus.

enim Spiritui sancto, et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, præter hæc, quæ necessaria sunt : ut abstineatis ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione; a quibus custodientes vos, bene agetis. » Quod visum fuerit ei, qui subditus sit, non vero dominus, nemo ratum habet : quidquid autem visum fuerit regi, et iis, qui ab ipso præfecti sunt, illud est lex; et his quidem, qui parent, laudem; his vero, qui **221** non obtemperant, periculum affert. Nam « inobedientia (1), » inquit, « mortem operatur, obedientia autem vitam æternam :

Potentior (2) enim est rex, cum irascitur viro inferiori.

Sicut ergo rex ad magnos præfectos, qui proximum ab eo locum tenent, quibusque subditorum habenas regendas dedit, proprias sanctiones transmittere solet; hi vero eas obsignare (3), et omnibus notas facere, ut omnes iis, quæ a rege, aut imperatore sancita sunt, sese subjiciant, et earum sanctionum violatoribus pericula minari consueverunt : ita etiam apostoli, quos primos posuit Deus (4), cum Spiritum sanctum propria potestate præditum, et Patri consubstantiali esse scirent (5), ita scripserunt : Visa sunt, inquit, hæc et hæc Spiritui sancto (ut regi, et dominatori, et curatori generis), et nobis quoque, utpote qui segregati sumus, ut præsessemus fidei, et Ecclesiis; « a quibus custodiendes vosmetipsos, bene agetis; » sin autem præcepta hæc violaveritis, res (inquit) comara se habebit (6). Eorum enim meminere, quæ Saluator ipsis dixerat in Evangelio secundum Marcum : « Non enim (7) vos estis qui loquimini, sed Spiritus sanctus. » Atque ut nemo capitulum hocce, argumentumve, quod nunc persequimur, parvi momenti esse suspicetur, sed omnes eandem esse sanctæ Trinitati voluntatem, et jussionem, et operationem credant, ideoque eandem etiam deita-

(1) *Inobedientia.* In Bibliis hæc non inveni. Num respicit Rom. v, 19, aut II Cor. vii, 10?

(2) *Potentior.* Homerus *Iliad.* lib. 1, vers. 80.

(3) *Obsignare.* Sententia in Græco adeo perplexa est, ut voces aliquas a librario omissas putem. Suspiciamus autem addendum esse verbum *κελεύει*, id est « jubet, » ac pro τυπούντας legendum esse του πάντας, vel τυπούντας του πάντας : at ne sic quidem concinna reddatur oratio. Sed mirifice locum hunc illustrabit alius Gregorii Nysseni locus huic valde similis, nempe initium orationis, quæ inscribitur, « In eos, qui differunt baptismum, » quod sic se habet : Οἱ τῆς οἰκουμένης ταύτης βασιλεῖς, ἡνίκα ἂν νόμους συγγράψωσι... τοῖς ἀρχουσιν αὐτοὺς ἔχειν ἔχοντες, δι' ἐκείνων κελεύουσι τοῖς ὑπηκόοις δημοσιεύσθαι, ἵν' οὕτως ἀπαράβητα προσταγμένα φυλάττωιτο, id est, « Hujus mundi reges, cum leges scripserint,.. eas tradentes magistratibus, per illos eas jubent evulgari, ac innotescere subditis, ut quæ imperata fuerint, inviolata serventur. » Mos porro iste, de quo Nyssenus ac Didymus loquuntur, neminem latet, qui vel Theodosianum codicem tantum inspexerit. Ita in ejus codicis Appendice, lege xvi, Honorius Imperator Theodorum præfectum prætorio his verbis affatur : « Et ne quis contumaciæ suæ culpam præcepti ignoracione tueatur, Theodore parens charissime, atque amantissime,

θεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τούτων, ὧν ἐπάναγες ἀτέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. » Τὸ δόξαν τῷ ὑπερσούψω, καὶ μὴ κυρίω, οὐδεὶς προσέεται· πᾶν δὲ ὅ τι ἂν δόξη βασιλεῖ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προχειρισθεῖσιν, τοῦτο νόμος. τοῖς μὲν ὑπηκόοις ἔπαινον, τοῖς δ' ἀπειθοῦσι κίνδυνον φέρων. « Ἡ » γὰρ « παρακοή, » φησὶν, « θάνατον κατεργάζεται· ἡ δὲ ὑπακοή, ζωὴν αἰώνιον. »

Κρείσσων γὰρ βασιλεὺς, ὅτε χῶσεται ἀνδρὶ γένη.

Καθὰ τοῖνον εἰθων βασιλεὺς μὲν τὰς ἑαυτοῦ νομοθεσίας τοῖς ἔγγιστα μεγάλοις ἀρχουσι καταπέμπει, οἷς τὰς ἡνίας τῶν ἀρχομένων δέδωκεν· ἐκείνους δὲ, πάντων εἰς γῶνιν φέρειν τυπούντας, ὑποκύπτει τοῖς παρὰ βασιλεὺς θεοπισθεῖσιν, καὶ ἀπειλούντας τοῖς παραβαίνουσιν κίνδυνον· οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι, οὓς ἔθετο πρώτους ὁ θεός, τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοούσιον εἰδότες, ἐπέστελλον· Ἔδοξεν, φησὶν, τότε καὶ τότε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ὡς βασιλεῖ, καὶ ἐξουσιαστέῃ, καὶ κηδεμόνι τοῦ γένους· καὶ ἡμῖν δὲ, ὡς προσετηκέναι ἀφορθεῖσιν τῆς πίστεως καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν. « Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. » παρατρῶσαντες δὲ, φησὶν, τὸ ἐναντιὸν πάσασθε. Ἐμέμνητο γὰρ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς εἰρηκότος ἐν τῷ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίῳ· « Οὐ γὰρ ἔστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ ὥστε μετρίνα ὑπολαβὴν [102 a] μικρὸν εἶναι, δ μετρίμεν νῦν κεφάλαιον, πιστεύειν δὲ τὴν αὐτὴν εἶναι τῇ ἁγίᾳ Τριάδι θέλησιν, πρώτηταξίν τε, ἐνέργειάν τε, οἷς ἔπεται τὸ καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι αὐτῇ θεότητι· Παῦλος ὁ πρῶτον γινόμενος νομομαθὴς καὶ διώκτης, καὶ ὕστερον αὐτῆς τῆς ἀφθέγκτου οἰκονομίας ἀναδειχθεὶς μυσταγωγός, συνῆδοντα περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διαγορεύει,

illustis magnificientia tua legis tenorem litteris suis edictisque propositis, ad omnium iudicium, et provincialium notitiam faciat pervenire. »

(4) *Posuit Deus.* Ex I ad Cor. xii, 28.

(5) *Cum Spir. sancto consubstantiali esse scirent.* Simili modo hæc libri Actorum verba accepit in D lib. *De Spir. sancto*, num. 23, ubi hæc legimus : « Et ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti : ut in illo quod Apostoli scribunt : « Visum est enim Spiritui sancto, et nobis : » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam.

(6) *Se habebit.* Codex, *πίσεισθε.* Lego, *πίσεισθε.* Cum porro εὖ πράττειν sit « recte agere, » et « prorsus vitam agere, » videtur Didymus verba illa, εὖ πράξετε, accepisse perinde ac si valeret : « preclare vobiscum agetur. » Ego Vulgati interpretis translationem retinui.

(7) *Non enim.* Marc. xiii, 11. In libro etiam *De Spir. sancto*, num. 20, ex similibus Christi apud Matthæum verbis inferit Spiritus sancti consubstantialitatem : « In alio quoque (xii) Evangelio dicitur : « Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. » Si ergo Spiritus Patris in apostollis loquitur,... liquido apparet, ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est. »

γράφας Κορινθίους μὲν τὸ πρῶτον · « Ἄλλ' οὐς μὲν ἔθετο ὁ θεός ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους · » καὶ ἄλλα· « λέγω δὲ οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι · » Γαλάταις δέ · « Ὅτε εὐδόκησεν ὁ θεός, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν · » καὶ ἐτέρωθι · « Καθὼς καὶ δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτως λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν · Ὅθεν δὲ ἤττον καὶ ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς εἶπεν ἤξλωσεν · « Ἐγὼ ὑμᾶς ἐξελέξαμην. »

videatur Evangelium, ita loquimur, non quasi nosstra. » Pari autem modo Salvator etiam discipulis dicere dignatus est : « Ego (13) vos elegi. »

Γ. Ὅτι νομοθετεῖ καὶ προστάττει ἀποφαντικῶς ἑκάστος τῶν ἔργων τὸ πρόσφορον, ὡς βασιλεὺς ἡμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγεμονίαν, καὶ εἰρήνην ἀπειρον τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κόσμῳ βραβεύων, καὶ τὸ ἡγεμονικὸν μετὰ τοῦ κηδεμονικοῦ ἀρμοσάμενος. Μόνης δὲ τῆς τῶν ὅλων βασιλείδος φύσεως, τὸ θεσμοθετεῖν καὶ κρίνειν· ποιήματος δὲ, τὸ ὑπὸ νόμον καὶ κρίσειν τελεῖν. Διωρίσται γὰρ Παῦλος μὲν τὸ σακῶς τῆς ἐκλογῆς, ὡς ἔφαμεν ἦδη, γράφας · « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου · » εἰ δὲ ἀποστολικαὶ Πράξεις, ἔχουσαι ὕδα · « Τοῦ Πέτρου ἠκουομένου περὶ τοῦ ῥήματος, [102 b] εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα · Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσιν σε. Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μὴδὲν διακρινόμενος · ὅτι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς · » καὶ ἄλιν · « Εἶπεν τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ · Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἄρματι τούτῳ · » καὶ αὐθις ἀπὸ Ἀγάδου προφήτου · « Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον · Τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὐτῆ, οὕτω δήσουσιν · » καὶ Παῦλος · « Ἰδοὺ νῦν ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι πορεύομαι · » ὅπερ παραπλήσιον τυγχάνει

tem; Paulus, qui prius **222** legis peritus, et persecutor Ecclesiae fuerat, ac postea ipsius inexplicabilis incarnationis doctor, ac fidei initiator (8) factus est, consona de Patre et Filio edicit, scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola : « Sed quosdam (9) quidem posuit Deus in Ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores ; » et alibi : « Dico (10) autem non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari ; » ad Galatas vero : « Cum complacuit (11) Deo, qui segregavit me ex utero matris meae, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem ipsum in gentibus ; » et alibi : « Sicut (12) et probati sumus a Deo, ut hominibus placeremus, sed Deo, qui probat corda nostra ; »

III. Quia leges fert, et praecipit, singulis operibus suis quod conducibile sit, demonstrans, ut rex mansueta et legitima utens (14) gubernatione, atque interminatam pacem universo cum caelo, tum mundo comparans, et ut praemium largiens (15), atque imperium cum curatione permiscens ac temperans. Solius autem naturae rerum omnium dominæ est leges ferro, et iudicare. Creaturae vero, sub lege degere, ac iudicio subjici. Id enim deduxit vas illud electionis Paulus, ut jam diximus (16), dum scripsit : « Nam lex (17) Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis ; » et Acta apostolica, quæ sic habent : « Petro (18) cogitante de verbo, dixit ei Spiritus : Ecce viri tres quaerunt te. Sed surgens descende, et vade cum eis nihil dubitans, quia ego misi **223** illos ; » et rursus : « Dixit (19) Spiritus Philippo : Accede, et adijunge te curru huic ; » et rursus ex persona Agabi prophetae : « Hæc dicit (20) Spiritus sanctus : Virum, cujus est zona hæc, sic ligabunt ; » et Paulus : « Ecce nunc (21) ego vincens Spiritu, proficiscor. » Quod testimonium simile est illi : « Paulus (22) vincit Jesu Christi ; » et rursus :

(8) *Fidei initiator*. Græce, « *mystagogus*. » Hieronymus quoque in *Didymi lib. De Spir. sancto*. hanc, ut puto, vocem eodem modo transtulit num. 25.

(9) *Sed quosdam* I Cor. xi, 28. Græc. ed. καὶ οὐς, pro ἄλλ' οὐς. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 24 de Patre accipit Didymus hunc Pauli locum. Vide not. 5, supra.

(10) *Dico*. I ad Cor. vii, 40. Græc. ed. παραγγέλλω pro λέγω δέ, quod ductum est ex vers. 12 ejusdem capituli.

(11) *Cum complacuit*. Galat. i, 15 et 16. Omitit aliqua.

(12) *Sicut*. I ad Thes. ii, 4. Græca editio habet ἄλλὰ καθὼς, hoc est, sed sicut, pro καθὼς καὶ. Sed in libro etiam *De Spir. sancto*, num. 24, Didymus et dictavit καὶ, pro ἀλλά, et de Deo Patre textum hunc interpretatus est. Hæc enim ibi legitur : « Hæc est salus ergo credentium » [codex noster, *omissis vocibus*, « Hæc est, » habet : « Et salus ergo credentium], et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hæc Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium miserit, et ad dogmata veritatis docenda Pater in Ecclesia constituisse dicatur « primo apostolos, secundo pro-

phetas, tertio magistros ; » super hac re etiam apostoli congruente sententia : « Et sicut probati sumus a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur ; non ut hominibus placentes, sed Deo, qui probavit corda nostra : « hos eosdem, quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatores, et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur. Siquidem, » etc.

(13) *Ego*. Joan. xv, 16 et 19.

(14) *Utens*. Codex, ἀνημμένος. Legendum fortasse ἀνεκλημμένος. Ita Epiphanius initio Anchorati homines divini amoris factibus inflammatis vocat τοὺς ζῆλον Θεοῦ ἀνεκλημμένους.

(15) *Ut præmium largiens*. In Græco, εἰρήνην βραβεύων. Videtur respicere illud Pauli ad Coloss. iii, 15 : Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύέτω, id est, « Pax Dei ut præmium detur. »

(16) *Diximus*. Segm. 28 u et 37 b.

(17) *Nam lex*. Rom. viii, 2.

(18) *Petro*. Act. x, 19, 29. Vide not. 7, pag. 55.

(19) *Dixit*. Act. viii, 29.

(20) *Hæc dicit*. Act. xxi, 11.

(21) *Ecce nunc*. Act. xi, 22.

(22) *Paulus*. Philem. i, 1.

« Hæc dicit (25) Spiritus sanctus : Segregate mihi A Paulum, et Barnabam in opus, ad quod vocavi eos. » Quæ verba similia sunt illis : « Dominus (24) autem dixit : Ingredere in civitatem, et ibi dicitur tibi, quid te oporteat facere; » et rursus Petro « dixit Spiritus (25) : Surgens vade in domum Cornelii. » Atque in Epistolis Paulus Timotheo scribit : « Spiritus autem (26) expresse dicit. » Observa porro, non solum per hanc vocem ut legislatorem rursus a Paulo exhiberi Spiritum [nam voce illa, ῥητῶς, hoc est, *expresse*, sive *aperte* (27), illi etiam usi sunt, qui mundanas leges (28) tulerunt], sed aliis quoque testimonio æqualem Patris, ac Spiritus sancti naturam, et potestatem demonstrari : nam simili modo de Deo et Patre multis in locis scriptum est : « Hæc dicit Dominus omnipotens. » Hæretici vero, qui omnia quæ vera sint, impugnant, nihil sublime de divina operatione, ut par esset, sentientes, sed in futilibus, et inanibus commentis, et in iis omnibus, quæ tenaciter apprehenderint, inherentes, atque hæc utpote refractarii tanquam firma proferentes opponunt. De angelo quoque, inquit, Zacharias, cum spectavit in visione candelabrum, ait : « Angelus (29), qui loquebatur in me. » Itaque Spiritum sanctum quasi angelum quempiam habere licet (30). Sed vel ex hoc ipso apparet, eorum **224** tenacitatem (31), ac sordidam parcimoniam ipsis detrimentum afferre (32) : nam angelus ille non ex seipso loquebatur, nec propria sui ipsius verba, sed quæ a Deo, ejusque Spiritu jussus fuerat, ut minister dicebat. Sic enim locus ille se habet : « Et interrogavi (33), et dixi ad angelum, qui loquebatur in me, dicens : Quid sunt hæc? et respondit angelus, qui loquebatur in me, et dixit ad me : Iste est sermo Domini ad Zorobabel, dicens : Non in fortitudine magna, neque in robore, sed in Spiritu meo, dicit Dominus omnipotens. » Deinde Filius, et Spiritus ad

(25) *Hæc dicit*. Act. xiii, 2. Vide not. ad pag. 56. In libro etiam *De Spir. sancto*, num. 23, hoc textu utitur, ut probet Spiritum sanctum auctoritate præditum esse; eo enim allato, subjungit : « Quæ vox divinitatis, et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam demonstrat. » Lege cætera, quæ sequuntur.

(24) *Dominus*. Act. ix, 6 (seu 7). Græca editio : καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀνάστηθι, καὶ εἰσελθε, etc. Tum pro κάκει habet καὶ. Sed Vulg. int. legit κάκει, ut Didymus.

(25) *Dixit Spiritus*. Act. x, 19, 20. Sensum citat, non verba.

(26) *Spiritus autem*. I Tim. iv, 1.

(27) *Aperte*. Joannes Chrysostomus hom. 16 in *Epist. I ad Timotheum* sic explicat : Τί δέ ἐστι, ῥητῶς; φανερώς, σαφῶς, ὁμολογουμένως, ὡς μὴ ἀμφιβάλλειν, id est : « Quid autem sibi vult vox ῥητῶς? aperte, manifeste, sine controversia, sine dubitatione. » Quod vero ait Didymus, civilium legum latore vocabulo ῥητῶς usus fuisse (ut dicerent ex. gr. « expresse sancimus, jubemus, vetamus, » etc.) utrum de imperatorum constitutionibus legibusve, an de præfectorum prætorio, aut aliorum magistratum edictis accipiendum sit, viderint jurisconsulti. Nullum sane in promptu est exemplum ex iis, quæ exstant, imperatorum constitutionibus ductum, quo

τοῦ, « Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » καὶ πάλιν· « Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφορίσατέ μου τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προεκέκλημαι αὐτούς. » ὁμοιον τῷ, « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Εἰσελθε εἰς τὴν πόλιν, κάκει λαληθήσεται σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. » Καὶ πάλιν τῷ Πέτρῳ εἶπεν τὸ Πνεῦμα· « Ἀναστὰς πορεύθητι εἰς τὸν οἶκον Κορηλίου. » Καὶ δὴ ἐν Ἐπιστολαῖς Παῦλος Τιμοθέῳ γράφει· « Τὸ δὲ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει. » Ὅρα οὖν, μὴ μόνον ὅτι διὰ τοῦ τοιοῦτου ῥήματος ὁ Παῦλος νομοθέτην αὐθι ἀπέφηνεν τὸ Πνεῦμα (τῆ γὰρ λέξει τοῦ ῥητῶς) καὶ ὁ κοσμικῶς θεσμοθετήσαντες ἐχρήσατο το, ἀλλ' ὅτι καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι τὸ ἴσον τῆς πρὸς τὸν Πατέρα φύσεως, καὶ αὐθεντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος δεικνύουσιν. Ὅμοιοτρόπως γὰρ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐν πολλοῖς γέγραπται· « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Αἰρετικοὶ δὲ, οἷς τάληθῆ πάντα ἀντιλεγόμενα ὑπάρχει, οὐδὲν ἄξιον τῆς θείας ἐνεργείας ἐννοοῦντες, περὶ φαντασίας δὲ διακένους διατρέποντες, καὶ ὧν ἀν ἀπρὶξ ἐπιλάδωνται, ταῦτα, ὡς πνευσι ἀντίτυποι, ὡς βέβαια προφέροντες ἀντιτιθέασιν. Εἶπεν, φησὶν, καὶ περὶ ἀγγέλου Ζαχαρίας, ὅτι τὴν ὄψασάν τὴν περὶ τῆς λυχνίας τεθέσται· Ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν [103 a] ἐν ἐμοί. » Δύνασθαι οὖν ἤθην ἀγγελον νοεῖσθαι : τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἄλλ' αὐτῶθεν τὸ γλίσχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται. Ὁ γὰρ ἄγγελος οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, οὔτε βία ῥήματα, ἀπερ δὲ προσετίθετο παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἀποικονῶν ἔλεγεν. Περιέχει δὲ οὕτως· « Καὶ ἐπηρώτησα, καὶ εἶπα πρὸς τὸν ἄγγελον τὸν λαλοῦντα ἐν ἐμοί, λέγων· Τί ἐστὶ ταῦτα; Καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοί, καὶ εἶπεν πρὸς με· Ὁὗτος ὁ λόγος Κυρίου πρὸς Ζοροβάβελ, λέγων· Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλῃ, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἢ ἐν Πνεύματι μου, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Ἐπαίτα ἄγγελος ἐκλήθη ὁ Ἰῶδ, καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐν τῇ δρῦϊ τῇ Μαμβρῇ, ὅτε ἡ ἐνδοξὸς Τριάς ὤφθη τῷ Ἀβραάμ, διὰ τὸ ἀγγεῖλαι τὰ ἀγνωστα. Πρὸς οἷς, ἐκ τῆς ἀγγελικῆς πληθῆος οὐδεὶς ἀ-

id confirmetur. Nisi forte nec putineant jurisconsultorum locutiones in Digesta postmodum relata. Ita Modestinus ait : « Et principalibus constitutionibus expresse caveatur, » etc. Quæ verba exstant lib. xliii *Digest.*, tit. 1, leg. 2. Julianus vero eodem lib., tit. 5, leg. 5, ait : « Cum aperte lege Julia... caveatur, » etc.

(28) *Mundanas leges*. Vide notas ad segm. 125 b.

(29) *Angelus*. Zach. iv, 1 - 5.

(30) *Quasi angelum... habere licet*. In Græco, δύνασθαι οὖν, etc. Sed mendum aliquod illuc videtur irrepsisse.

(31) *Tenacitatem*. Codex, τὸ γλίσχρον, sine accentu. Nimirum quum alii scribant γλίσχρος, alii γλίσχρός, librarium noster eam rem in medio relinquendam fortasse censuit.

(32) *Detrimentum afferre*. In Græco, τὸ γλίσχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται : quod Latine ad amissum redere difficile est. Videtur autem proverbialis locutio, Alexandrinorum forsitan propria : verbum sane ἀποικονομεῖσθαι necdum alibi mihi occurrit. In eo porro particula ἀπό est negationem, seu « privationem » significat, ut in vocibus ἀποκλήρυκτος, ἀπρακτατός, ἀποφατικόν, et aliis id genus.

(33) *Et interrogavi*. Ex Zachar. iv, 4-6, nonnullis omissis intermediis.

θενικῶς ἐξ οἰκείας κινήσεως ἀγίους ἀπέστειλεν, ἅπερ ἐβούλετο αὐτὸς, λέξει ἰποίησεν. Ἄλλ' οὐδὲ Ἰσαίαν ἀγγελοὶ τῆς ἀρρήτου καὶ εὐμενοῦς Τριάδος τὰ ὁμόφρονα βουλευµατα, οὐδὲ καταλαµβάνουσι τῆς θείας αὐτῆς ἀρωγῆς τὴν δύναμιν· τῷ δὲ αὐτῆς γαληνῶ νέµατι ὑπηρετοῦνται, καὶ µειλίσσονται αὐτῇν λιταῖς, ἀσιγήτοις στόµασι, καὶ φωνῇ ἀκαταλήκτω.

benignæ Trinitatis concordia consilia ignorant angeli, neque divinæ ejus opis vim comprehendunt, sed sereno illius nutui inserviunt, et eam assiduè, ac nunquam interruptis precibus placant.

1. Ὅτι μετὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα ἀποστέλλει καὶ ὁδηγεῖ αὐτεξουσίως· καὶ γὰρ ἔστιν ἀληθῶς ἔργον φιλόανθρωπον τῆς πανσόφου καὶ ἀγαθωτάτης Τριάδος, ἣ εἰς εὐσεβῆ βίον τρίβον ἀποστολή, καὶ ὁδηγία, καὶ ἡ περι πάντας χρηστότης. Ὡν δὲ ἡ αὐτῆ ὁδηγία καὶ γαληνότης, ἡ αὐτῆ καὶ οὐσία. Καὶ τοῦτο δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων ἀριδηλοτάτην λαμβάνει πίστιν. Τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰρηκτότος τῷ Μωϋσεῖ, « Συναποστελλω πρὸ προσώπου σου τὸν ἀγγελόν μου, καὶ ἐκβάλει τὸν [103 b] Χαναανταῖον, ὁ μέγας οὗτος Μωϋσῆς εἰ μάλᾳ εἰδῶς, τοὺς μὲν ἀγγέλους κτίσµατα, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα Θεόν, παρεκάλει λέγων· « Εἰ μὴ αὐτῆς συμπορευῆ μεθ' ἡµῶν, µὴ ἀναγάγῃς µε ἐντεῦθεν. » Ἀµειψαµένου δὲ αὐτὸν τοῦ Παντοκράτορος τοῖσδε τοῖς ῥητοῖς, « Καὶ τοῦτόν σου τὸν λόγον, ὃν εἰρηκας, ποιήσω· εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας, » ὁ Ἡσαίας δηλῶν τὸ ταυτὸν τῆς ἐν μιᾷ θεότητι συμφώνου Τριάδος, προσηγήσασθαι αὐτῶν τὸ θεῖον Πνεῦμα ἔφατο λέξουσιν αὐταῖς· « Ὁ ἀναβιδάσας ἐκ γῆς τὸν ποιµένα τῶν προβάτων. Ποῦ ἔστιν ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ ἀναγαγὼν τῆ δεξιᾷ Μωϋσῆν; » Μετ' οὐ πολὺ τε ἐπάγει· « Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς· οὕτως ἤγαγες τὸν λαόν σου, ποιῆσαι σεαυτῷ ὄνομα δόξης. » Θέα οὖν καὶ τοῦτο ἐνταυθοῖ, ὅτι οὐ πεπέμφθαι εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' αὐθεντικῶς καὶ βασιλικῶς καταβεθεκέναι. Αὐθὺς τε, ἀµφοῖν µεµνηµένος τῶν θείων ὑποστάσεων, ὁµοίµως ἀνείρηκεν· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέν µε, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ὅθεν πολλάκις ἀνευφηµήσας εὐρίσκειται Μωϋσῆς· « Κύριος ὁ Θεὸς ὁ προπερευόµενος πρὸ προσώπου ὁµῶν. » Καὶ εὐχαριστοῦντες δὲ ὕµνον τρόπῳ τοῖσδε· « Τῷ διαγαγόντι τὸν λαόν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήµῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ

IV. Quia cum Deo Patre sanctus ejus Spiritus mittit, atque in via nos deducit propria potestate : benignum enim revera opus sapientissimæ, et summe bonæ Trinitatis est in piam vitæ semitam mittere, et in ea deducere, atque omnes clementia (35) prosequi. Quorum autem eadem est ὁδηγία (hoc est, ductio, qua in via ducimur) eademque serenitas, illorum eadem etiam est essentia. Hoc vero manifestissime opera ipsa confirmant, ostenduntque. Cum enim dixisset Mosi Deus : « Simul mitto (36) ante faciem tuam angelum meum, et ejicit Chananæum; » optime sciens magnus ille Moses angelos quidem creaturas, sanctum vero Spiritum Deum esse, sic obsecravit : « Nisi (37) ipse venis una nobiscum, ne educas me hinc. » Cum vero ei responderit Omnipotens his verbis : « Et hoc tuum (38) verbum, quod dixisti, faciam; invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes; » Isaias identitatem concordis in una deitate Trinitatis ostendens, eorum rectorem ac duce[m] fuisse ait divinum Spiritum, his ipsis verbis : « Qui (39) eduxit (sive ascendere fecit) ex terra pastorem ovium. Ubi est qui posuit in ipsis Spiritum sanctum? Qui reduxit (40) dextera Moysen? » Et paulo post subdit : « Descendit (41) Spiritus a Domino, et ductor eorum fuit : sic duxisti populum tuum, ut faceres tibi metipsi nomen gloriæ. » Illud autem etiam observa hoc in loco : quod scilicet non ait Scriptura, Spiritum sanctum missum fuisse, sed propria eum auctoritate, et regia potestate descendisse. Rursus vero ambas commemorans divinas hypostases, et æquali honore utramque prosequens, hæc promulgavit : « Et nunc (42) Dominus misit me, et Spiritus ejus. » Itaque Mo-

(34) *Angeli vocati sunt.* Confer Genes. cap. xviii, D vers. 1-3, cum cap. xix, vers. 1. Ac lege quæ ante Didymum Justinus Martyr in *Dial. cum Tryphone*, num. 56, atque Hilarius lib. iv *De Trinitate*, num. 23, quæque postea magnus Ecclesiæ doctor Augustinus luculenter scripsit hac de re lib. ii *De Trin.*, num. 19-21.

(35) *Clementia.* Codex, *χρηστότης*. Lego, *χρηστότης*.

(36) *Simul mitto.* Exod. xxxiii, 2. Complut. leditio: *Συναποστελῶ... καὶ ἐκβάλει... τὸν Χαναανταῖον.*

(37) *Nisi.* Exod. xxxiii, 15.

(38) *Et hoc tuum.* Exod. xxxiii, 17. Græca editio sic pro suo. Librarius vero noster mendose scripsit *εἰρηκας*, id est « dixi, » pro *εἰρηκας*, id est « dixisti. »

(39) *Qui eduxit.* Isa. lxxiii, 11 et 12. Lege quæ de hoc Isaiæ loco uberrime disserit theologus noster in lib. *De Spir.* S. num. 43 et seqq.

(40) *Qui reduxit.* Græca editio pro *ἀναγαγὼν* habet *ἀγαγὼν*. Hieronymus vero in Didymi lib. *De Spir.* S. num. 45 vertit : « congregans dextera Moysen; » sed num. postea 51, transfert : « qui adduxit. » Hæc enim ibi legitur : « Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moysen dextera sua sanctificatum esse commemorat : sive illum illustrem virum, et mysteriorum Dei initiatorum [*codex noster, nuntiatorum*] . . . sive legem suam. . . Porro quæ est dextera Dei, quæ » adduxit Moysen, « nisi Dominus, et Salvator noster? Ipse est enim dextera Patris, per quam (*typographus Veronensis, per quem*) salvat, » etc.

(41) *Descendit.* Isa. lxxiii, 14. Græca editio pro *ποιῆσαι* habet *τοῦ ποιῆσαι*.

(42) *Et nunc.* Isa. xlviii, 16. Vide not. 20. pag. 46.

sem sæpius exclamasse invenimus : « Dominus (43) Deus qui præcedit ante faciem vestram. » Israelitæ vero dum gratias Deo agerent, laudes ei canebant in hunc modum : « Ei qui (44) traduxit populum suum in deserto : quoniam in saculum misericordia ejus. », Quin etiam Deus Pater, ut nullum plane discrimen in essentia, et potentia, et voluntate, et gloria inter seipsum, et unigenitum Verbum, et unum ejus Spiritum sanctum intercedere ostendat, in tota fere Scriptura inquit : « Ego (45) reduxi vos ex terra Ægypti. Testes vos estis, si Deus erat alienus in vobis præter me. » Is vero, qui cum altissimo Patre, et sancto ejus Spiritu ejusdem naturæ, et voluntatis est, clemens noster (46).

Α Ελεος αὐτοῦ. » Ἄλλα καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ, μὴδὲν τι διάφορον ἐν τῇ οὐσίᾳ, καὶ δυνάμει, καὶ θελήσει, καὶ δόξῃ εἶναι δεικνύς μεταξὺ αὐτοῦ θεοῦ καὶ τοῦ μονογενοῦς Λόγου, καὶ τοῦ ἐνδὸς ἀγίου Πνεύματος αὐτοῦ, διὰ πάσης σχεδὸν τῆς Γραφῆς λέγει· « Ἐγὼ ἀνήγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Μάρτυρες ὑμεῖς ἐστέ, εἰ Θεὸς ἦν ἄλλοτριος ἐν ὑμῖν, πλὴν ἐμοῦ. » Καὶ ὁ τῷ ὑψίστῳ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι αὐτοῦ ὁμοφυῆς καὶ ὁμόφρων, ὁ προσηνῆς ἡμῶν. . . . .

CAP. X.

226 Caput IX desideratur. Deest initium cap. 10.)

ΚΕΦ. Ι΄.

contra Spiritum meum (47), aut de Spiritu meo. Atque is vel ob hanc tantum causam, ut equidem opinor, ipsorum misertus venire eos jussit ad Jobum, ut pro illis oraret: nimirum propter verba ad eum pertinentia, quæ protulerunt, id factum puto: rectissime enim, nescio quomodo, et convenientissime dixerunt: « Spiritus (48) divinus qui fecit me, halitus autem Omnipotentis docens me; » et paucis verbis magnam potentiam, et creatricem, ac salutis largitricem, malorumque expultricem naturam explicaverunt. At nunquid in theologica hac locutione sistit Eliu (49)? Atqui multa de omnipotenti Deo Patre aperte adjecit, quibus quod opponi possit, nihil est. Ait enim: « Æternus (50) enim est, qui est supra mortales. » Et rursus: « Si sint mille angeli mortem afferentes, unus ex ipsis nequaquam vulnerabit ex ipsis (51), si cogitaverit corde converi ad Dominum; » et rursus: « Orabit (52) ad Dominum, et accepta ei erunt; » et rursus: « Salva animam meam, ne exeat (53) in corruptionem: et vita mea lucem videbit. Ecce hæc omnia operatur Fortis. » Quæ igitur de Deo, ac ejus Spiritu docet, recta sunt: quæ vero aliis de rebus, prava. Nam Jobus quoque cum divinum vocasset Spiritum sanctum, ut superius dictum fuit, tantam a Deo laudem consecutus est. Hoc ergo reputa, etsi nempe testimo-

R [104 a] κατὰ τοῦ Πνεύματός μου, ἢ περὶ τοῦ Πνεύματός μου. Καὶ οἶμαι, ὡς διὰ τοῦτο καὶ μόνον φεισάμενος αὐτῶν, προσέταξεν ἔλθειν ὡς τὸν Ἰὼβ, ἐπὶ τῷ ἐκείνῳ εὐξασθαι ὑπὲρ αὐτῶν· ἐνεκα δὴλον ὅτι τῶν εἰς αὐτὸν συντεινόντων βημάτων, διὰ τὸ ἀλήπως αὐτοὺς καὶ λαν προσηκόντως οὐκ οἶδα πῶθεν φάναι· « Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιήσάν με, πνοή δὲ Παντοκράτορος ἡ διδάσκουσά με· » καὶ ἐν ὀλίγῃ βῆσει δύναμιν πολλήν, καὶ φύσιν τὴν δημιουργικὴν καὶ ἀεξίκακον διηγήσασθαι. Ἄρ' οὖν ἐνεαυθα ἔστι τῆς θεολογίας ὁ Ἐλιοῦς; Καίτοι διαρρήδην προσέθηκεν πολλὰ περὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ Πατρὸς, οἷς οὐδὲν ἀντιθέτων. Ἐφη γάρ· « Αἰώνιος γάρ ἐστιν ὁ ἐπάνω βροτῶν· » καὶ πάλιν· « Ἐὰν ὧσιν χλιοὶ ἀγγελοὶ θανατηφόροι, εἰς αὐτῶν οὐ μὴ τρώσει ἐξ αὐτῶν, ἐὰν νοήσῃ τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφῆναι ἐπὶ τὸν Κύριον· » αὐθίς τε· « Εὐξεται πρὸς Κύριον, καὶ δεκτὰ αὐτῷ ἔσται· » καὶ πάλιν· « Σῶσον τὴν ψυχὴν μου, τοῦ μὴ ἐξέλθειν εἰς διαφθοράν· καὶ ἡ ζωὴ μου φῶς ἕσται. Ἰδοὺ ταῦτα πάντα ἐργάζεται ὁ Ἰσχυρὸς. » Οὐκοῦν οἱ λόγοι αὐτοῦ, εἰς μὲν τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καλοὶ· εἰς δὲ τὰ ἄλλα, ἀμαρτάνοντες. Ἐπεὶ τοι καὶ ὁ Ἰὼβ, θεῖον ὀνομάσας τὸ ἴγιον Πνεῦμα, ὡς προελέχθη, τοῦ παρὰ Θεοῦ ἔτυχεν τηλικούτου ἐπαίνου. Λογίζου τοίνυν, ἔτι κἄν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἐλιοῦς μὴ προσδέχη, ἀρκοῦσι καὶ οὕτως οἱ

(43) Dominus. Deut. 1, 30. Complut. ed., Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Similia habemus Deut. 21, 4; xxxi, 6, etc.
 (44) Ei qui. Ps. cxxxv, vers. 16.
 (45) Ego. Sensum citat ex pluribus simul Scripturæ locis. Vide II Paral. vi, 5; Levit. xi, 45; Isa. xliii, 12, etc.
 (46) Noster. . . . . Quatuor hic folia, sive segmenta desiderantur: finis nempe octavi hujus capituli, totum caput nonum, et decimi initium. Noni vero, ac decimi capituli argumenta superius habes in tabula, pag. 109.
 (47) Contra Spiritum meum. Fortasse Didymus eo sensu dixit, κατὰ τοῦ Πνεύματός μου, ut valeret: « de Spiritu meo. » Ita enim sæpe accipit dictionem κατὰ, in hoc opere, et in aliis. Ut exemplum afferam, in comment. in Act. apost. ad vers. 22 cap. II, (tom. IV Anecd. Wolf., pag. 9,) ait: κατὰ μόνης σαρκὸς λεχθήσεται, id est, « de sola carne dicetur. »
 (48) Spiritus. Job xxxiii, 4.
 (49) Eliu. Codex mendose Ἐλιοῦς, pro Ἐλιοῦς, quod Francofurtensis editio habet. Scribere tamen

malim ex Hebraico Ἐλιού, ut in Complut. ed. impressum fuit.
 D (50) Æternus. Job xxxiii, 12. Tria, quæ mox affert, loca ibidem exstant vers. 23, 26, et 28, ac 29.
 (51) Ex ipsis. Complut. ed., οὐ μὴ τρώσει αὐτῶν, id est, « non vulnerabit ipsam. » Francofurtensis vero: οὐ μὴν τρώσει αὐτῶν, hoc est, « non tamen, » etc. Et paulo post Complutensis: πρὸς τὸν Κύριον. Juniana libri Jobi editio, seu vetustissimus codex in ea expressus habet: Εἰς ἐξ αὐτῶν οὐ μὴ τρώσει αὐτῶν, ἐὰν νοήσῃ τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφῆναι ἐπὶ τὸν Κύριον.
 (52) Orabit. Græca Biblia: εὐξάμενος, id est, « deprecatus. » Sed Didymi lectio Hebraico exemplari consentanea est, et vetustissimo Græco codici, quo usus est Patricius Junius, qui ex eo edidit εὐξεται.
 (53) Ne exeat. Græca editio, τοῦ μὴ ἔλθειν, id est, « ne veniat, » aut, « ne pergat. » Et paulo post habet ἐργάται pro ἐργάζεται, eodem sensu. Codex quo usus est Junius, habet, τοῦ μὴ ἐξελθεῖν, ut legit Didymus, et ἐργάται, ut Græcæ editiones.

θεῖον τὸ ὄγιον Πνεῦμα φήσαντες ἱεροκήρυκες· καὶ ἀξιώσιμότης ἐστὶν καὶ εἰς ἐξ αὐτῶν μαρτυρῶν· καὶ οἱ πολλὰκις ὁ δαίμων ἀπατήσῃαι βουλόμενος· μίγνυσι τῷ ψεύδει, ὡς δέλεαρ, ἀλθιειάν τινα τῷ πρὸς ὃν ὁ λόγος αὐτῷ ἐστὶν ἐγνωσμένην. Ἀμέλει τοι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν τοῦ διαβόλου ἀπὸ θείων Γραφῶν τῷ πάντων Δεσπότη διαλεγομένου, καὶ [104 b] τοῖς ἀνοσίσοις αὐτοῦ λογιμοῖς καὶ ῥήμασιν τὰ ὅσα γραφία συμπλέκοντος, καὶ λέγοντος πειραστικῶς· « Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γάρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· » Ἔτι μὴν καὶ τῶν δαιμόνων θεολογούντων βέλτερον Ἀρειανῶν, τῶν χειροτονησάντων τὸν αἰρησιάρχην ὁμῶν Μακεδόνων, καὶ μετ' αὐτὴν Μαρθωνίων· « Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ἰησοῦ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τῷ ζῶντος; Ἥλιθες ὡδε πρὸ καιροῦ βαζανίσαι ἡμᾶς; » Καὶ ὁ Ἰάκωβος δὲ παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστὶν, καὶ τὸ ἔμπαλιν, θάτερον δὲ θατέρῳ συνεργεῖ, καὶ ἐξ ἀμφοῖν τὸ τέλειον, ἀναφανδὸν κηρύσσει· « Σὺ πιστεύεις, ὅτι ὁ Θεὸς εἶς ἐστίν; Καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσιν, καὶ φρίσσοσιν. » Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ Σαμαρείτις γυνή, ἐφ' οἷς εἶπεν παρὰ τὴν ἀρχὴν, ὑβριθεῖσα παρὰ τοῦ πάντας σωθῆναι βουλομένου Χριστοῦ, ἐφθέγγετο τὸ δεύτερον πιστῶς, καὶ οὐχ ὡς Σαμαρείτις· καὶ ἐπαῖνον ἅμα καὶ ἔλεους ἤξιωθη. Καὶ ἄλλα δὲ ἰσως εὐρεθεῖη τοιαῦτα πολλὰ παρὰ τῶν φιλοπρωτέρων περὶ ταῦτα διατριβόντων. Ὅρθως ὄν, ὅτι σὺ, ὦ Μακεδονιανέ, οὐδὲ ὡς ὁ Ἐλιοῦς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πιστεύεις· ἀλλ' ἐξεβρόνθῃ ἀπὸ σοῦ πᾶς σύμφρων περὶ αὐτοῦ λογισμὸς· καὶ διὰ τὴν μείωσιν, ἣν ἐργάζῃ περὶ τὴν θείαν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ τὸ μὴ εἶναι σε τέλειον συγκοινωνόν τῆς χάριτος αὐτοῦ, ὑποσπανίζει σοὶ τὰ ἀδύτα δωρήματα αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ τούτων μὲν ἄλις· ἐπὶ δὲ τὰ

A nium Eliu non accipias, nobis tamen sacros præcones sufficere, qui Spiritum sanctum divinum **227** appellaverunt; ac fide dignum esse vel unius tantum ex ipsis testimonium: sæpe vero dæmonem, quod nos decipere velit, veritatem aliquam veluti escam cum mendacio permiscere, quæ ei, quicum sermonem habet, perspecta sit. In Evangelio sane diabolus audimus ex divinis Scripturis cum rerum omnium Domino colloquentem, et profanis suis ratiocinationibus ac verbis sancta oracula inserentem, et tentantis instar inquietem: « Si Filius (54) Dei es, projice te deorsum; scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te. » Quin etiam dæmones audimus, de Filii divinitate melius loquentes, quam B Ariani, qui hæresiarcham vestrum Macedonium ordinarunt, post Macedonium vero, Marathonium. « Quid nobis (55), et tibi, inquirunt, Jesu Fili Dei viventis? Venisti huc ante tempus torquere nos? » At Jacobus quoque fidem (56) ostendens sine operibus mortuam esse (57), et vice versa; ex duobus vero his alterum cum altero (58) cooperari, atque ex ambobus perfectum quid haberi, palam ac manifesto sic prædicat: « Tu credis (59), quod Deus unus est? Bene facis: etiam dæmones credunt, et contremiscunt. » Quin Samaritana quoque mulier, quam Christus, qui omnes vult salvos fieri, ob ea, quæ initio dixerat, exprobravit (60), iterum postea ut fidelis, non ut Samaritana locuta est, et laude simul ac misericordia dignata est. Sed multa etiam alia his similia ab iis fortasse invententur, qui majorem in hæc laborem impendent (61). Jamne **228** vides, o Macedoniane, tuam de Spiritu sancto fidem ne illi quidem æqualem esse, quam de illo habuit Eliu? nihil vero te sapienter

(54) Si Filius. Matth. iv. 6. Verba, τοῦ διαφυλάξαι σε, hoc est, « ut custodiant te, » in Matthæo non leguntur: sed ex vers. 11 psalmi xc, quem ibi dæmon citat, desumpta sunt.

(55) Marathonium. Ordinationem Marathonii, qui undecimus Nicomediensium episcopus numeratur, Macedonio tribuunt Socrates ac Nicephorus: id tamen optime cum eo componitur, quod ante ipsos dixerat hoc in loco Didymus. Nam primum quidem de electione potius, quam de ordinatione loqui videtur theologus noster, aut certe de tribus, seu pluribus episcopis Marathonii consecratoribus: deinde iidem sæpe hæretici turbulenta ea tempestate modo Ariani, modo Pneumatomachi duntaxat, seu Macedoniani videri volebant. Hæc ergo de Marathonio scriptis Socrates lib. ii, cap. 38: Καὶ τῆς μὲν Κυζίκου, Ἐλευσίον ἐπίσκοπον ἀναδεικνύς· τῆς δὲ Νικομηδείας, Μαρθωνίον· ὃς πρότερον μὲν διάκονος ἦν, ὑπὸ Μακεδονίῳ ταπτόμενος, id est: « Et Cyzici quidem episcopum ordinavit, aut creavit (Macedonius) Eleusium, Nicomedie vero Marathonium, qui diaconus antea sub ipso erat. » Et cap. 45 ejusdem libri: « Invaluit tamen apud plerosque hæc opinio (Græca brevitas causa omitto), non a Macedonio primum istud (nempe vocabulum, bouæsius) excogitatum fuisse, sed a Marathonio, quem illi ad episcopatum Nicomediensis Ecclesie paulo ante promoverant: unde et Marathoniani dicuntur hujus dogmatis sectatores. » Lege etiam,

si placet, Sozomenum, lib. iv, cap. 27, ac Nicephorum Callistum, lib. ix Hist. eccles., cap. 42 et 47.

(56) Quid nobis. Matth. viii, 29. Græca editio caret vocibus τοῦ ζῶντος, id est, « viventis. »

(57) Fidem. Jac. ii, 20 et 22.

(58) Cum altero. In Græco, θατέρῳ. De qua voce grammatici disputant, aliis eam barbaram esse contendentibus, aliis vero aliquibus exemplis defendi posse. Vide Herodianum in Philetæro. Julianus tamen Apostata in Epistola ad Serapionem ea utitur: Τὸ γὰρ ὁμοῖον θατέρῳ (inquit), μένειν ὁποῖον καὶ τὸ ἕτερον, id est: « Quod enim alteri simile est, tale semper manere, quale sit alterum. » Et Henrichus apud Joannem Stobensium λόγῳ xi: Δημοκρατία θατέρῳ ὄνομ' ἐστὶ, τῇ δ' ἀριστοκρατία θατέρῳ· id est: « Democratia alteri nomen est, alteri vero Aristocratia. »

(59) Tu credis. Jac. ii, 19.

(60) Exprobravit. Joan. iv, 17 et 18 Samaritanam illam exprobrat Christus: ubinam vero postea laudata fuisse dicitur?

(61) Alia, ab iis, inventientur, qui majorem in hæc laborem impendent. Didymum hic quoque agnosco. Simili enim modo loquitur non raro. Ita lib. De Spir. S., num. 26, ait: « Et multa alia his similia, quæ in Evangelio observans lector inveniet. » Ac num. 30: « Quod manifestum advertere poteris, prophetas relegens ex animo. » Vide et num. 2, 5 et 38.

de illo cogitare? sed divina (62) libri ejus dona de-
ficere, tum quia divinam ejus essentiam deprinis,
tum quia gratiæ illius perfecte particeps non es? Sed
de his satis. Ad sequentia progrediamur. Paulus
similiter in secunda ad Corinthios scribit: « An ne-
scitis (63), quod templum Dei estis, et Spiritus
Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei corrup-
pit, disperdet hunc Deus: templum enim Dei sanc-
tum est, quod estis vos. » Animadvertite autem,
hic Spiritum Dei Deum dici habitantem in templo
hominis, quem Dei templum vocat Apostolus, sic-
ut alibi dicit: « Quæ consensio (64) templo Dei
cum idolis? Nos enim sumus (65) templum Dei vi-
vi; sicut dixit Deus: Inhabitabo in illis, et inam-
bulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt
mihi populus; » et sicut Timotheo scribit: « Bo-
num (66) depositum custodi per Spiritum sanctum,
qui habitat in nobis; » et sicut in Evangelio habet,
ut jam dictum est: « In hoc (67) enim cognoscimus,
quod Deus in nobis est, ex Spiritu ejus, quem dedit
nobis. Profecto tanquam ex persona duarum hypo-
stasium apud Isaiam dicit Scriptura: « Ego sum (68),
et non est amplius. » Sicut etiam ex persona Filii
evangelista inquit: « Si quis (69) diligit me, sermo-
nem meum servat, et Pater meus diligit eum, et ad
eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus; »
et in Epistola ad Hebræos: « Christus (70) autem su-
229 per domum suam, cujus domus sumus nos; »
et sacer Psaltes: « Tu autem (71) in sanctis ha-

ξής προΐωμεν. Ὁμοίως Παῦλος ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς
Κορινθίους γράφων [105 a] « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς
θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;
εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τούτον ὁ
θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἳτινὲς ἐστέ
ὑμεῖς. » Κατανόησον, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ θεοῦ θεὸν
εἶπεν οἰκούντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀνθρώπου, ὅντα
θεοῦ ὀνόμασε ναὸν, ὡς ἀλλαχοῦ λέγει· « Τίς
συγκατάθεσις ναῶν θεοῦ μετὰ εἰδώλων; Ἡμεῖς
γὰρ ναὸς ἐσμεν θεοῦ ζώντος, καθὼς εἶπεν ὁ θεός·
'Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι
αὐτῶν θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός. » Καὶ ὡς
Τιμοθέῳ γράφει· « Τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον
διὰ πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικούντος ἐν ἡμῖν. »
Καὶ ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ἔχει, καθὰ ἤδη ἐλέχθη· « Ἐν
τούτῳ γὰρ γινώσκουμεν, ὅτι ὁ θεός ἐν ἡμῖν ἐστιν,
ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν. » ἀμέλει
ὡς ἀπὸ δύο ὑποστάσεων παρ' Ἡσαΐα λέγει· « Ἐγὼ
εἰμι, καὶ οὐκ ἐστίν ἐτι. » Ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐν
εὐαγγελίῳ ἔφη· « Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον
μου τηρεῖ, καὶ ὁ πατὴρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ
πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ
ποιήσομεθα. » καὶ πρὸς Ἑβραίους· « Χριστὸς
δὲ ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ οἴκος ἐσμεν ἡμεῖς, » καὶ
ὁ Ἱεροφάντης· « Σὺ δὲ ἐν ἁγίοις κατοικεῖς, ὁ ἑπίσκοπος
τοῦ Ἰσραὴλ. » Οἶμαι οικητήριον ἅγιον τοῦ ἀπεριγρά-
φου θεοῦ εἰπὼν πᾶσαν λογικὴν τῶν πιστῶν φύσιν.
'Ἀπεδείχθη οὖν μονοουχὶ θεός τὸ ἅγιον πνεῦμα·
ἀλλὰ καὶ ἴσος, καὶ ὅμοιος τῷ πατρὶ καὶ τῷ Ἰησοῦ, ἐν

(62) *Divina*. In Græco, ἀδιά, id est, ad verbum, C
« æterna. » Sæpe vero « æternum » pro « divino »
dicit Didymus.

(63) *An nescitis*. Non in secunda, sed in I ad
Cor. III, 16, 17.

(64) *Quæ consensio*. II Cor. vi, 16.

(65) *Nos... sumus*. Biblia: ὑμεῖς... ἐστέ, id
est, « vos... estis. »

(66) *Bonum*. II ad Tim. I, 14. Græca editio pa-
ρακαταθήκην, pro παραθήκην.

(67) *In hoc*. Non in Evangelio, sed in Epist. I
Joan. iv, 13.

(68) *Ego sum*. Isa. xlv, 19. Biblia habent: 'Εγὼ
εἰμι Κύριος, καὶ οὐκ ἐστίν ἐτι, id est, « Ego sum
Dominus, et non est amplius. »

(69) *Si quis*. Joan. xiv, 23. Græca editio pro
τηρεῖ habet τηρήσει· quam lectionem Didymus
quoque secutus est superius segm. 27 a et in lib.
De Sp. sancto, num. 24. Pro ποιήσομεθα eadem
editio et Didymus ipse segm. 24 a habent ποιή-
σομεν.

(70) *Christus*. Hebr. III, 6. Græca editio post
dē addit ὡς Ἰησὺς, id est, « ut Filius. » Similia
porro dictaverat Didymus in lib. *De Spir. S.*, num.
24 et 25, ubi hunc quoque Pauli locum allegat,
sed tam male habitum in editis exemplaribus,
ut vix eum agnoscas, ac Didymi mentem non sat-
is percipias. Sic enim habet editio Veronensis:
« In alio quoque loco, omnis natura rationalium
creaturarum, domus dicitur Salvatoris. Sicut autem
super domum suam Dominus Jesus, cujus domus
sumus nos: ita domus Christi templum Dei est, in
quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. » At codicis
nostri ms. in Canonica S. Salv. Bononiæ asservati
lectio concinnior videtur, et clarior, atque adeo ge-
nuina, præsertim cum Vaticanus Regiæ codex a
cl. Vallarsio citatus ex parte saltem ei consentiat.
Sic porro habet codex noster: « In alio quoque loco

omnis natura rationalium creaturarum domus
dicitur Salvatoris: « Christus autem super do-
mum suam, cujus domus sumus nos. » Ista domus
Christi templum est Dei, in quo Spiritus ejusdem
habitat Dei. » Utrobique ergo omittit Didymus verba
illa, « ut Filius, » Inferre tamen inde non licet,
Bibliorum exemplaria, quibus ille utebatur, vo-
cibus, « ut Filius, » caruisse. Nam in commenta-
riis in *Psalms* ad titulum psalmi noni explicans
ipse ea verba, ὑπὲρ τῶν κρυφίων τοῦ Ἰησοῦ, id est,
« pro occultis Filiis, » attulit hunc Pauli locum, nec
voces, « ut Filius, » omisit. Hæc enim leguntur in
catena in *Psalms* manu scripta, fol. 20, ad eum,
quem dixi, titulum, *Διδύμου*. « Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς
Γραφῆς ἀορίστως εἰρηται, μὴ προσκειμένον, τίνας
Ἰησὺς· ἐν μὲν τῇ πρὸς Ἑβραίους λέγοντος Παύλου·
Χριστὸς ὡς Ἰησὺς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἴκος ἐσμεν
ἡμεῖς· καὶ πάλιν· Ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων
ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Ἰησοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ φησὶν ὁ σωτὴρ
ἐν εὐαγγελίῳ περὶ ἑαυτοῦ· Ἐάν οὖν ὁ Ἰησὺς ὑμᾶς
ἐλευθερώσῃ, ὅντως ἐλεύθεροι γενήσεσθε. Δῆλον οὖν,
ὡς καὶ νῦν αὐτὸν δηλοῖ τῷ μὴ προσκεισθαι, τίνας
Ἰησὺς· καὶ οὐκ ὡς ἀν εἰποῖεν Ἰουδαῖοι τὸν Ἄβρα-
μῶν, καὶ ὅσα κρύβδην ἐβουλεύσατο κατὰ τοῦ πατρὸς.
Οὐ γὰρ ἐξωμολογήσατο τελευτήσαντος, ὁ καὶ ἀπει-
τῶν αὐτοῦ τὴν ἀνάτρεσιν, καὶ ὀργήνας τὸν θάνατον·
id est: « *Didymi*. In multis vero Scripturæ locis
indefinite dicitur Filius, quin addatur cujus sit Fi-
lius: cum in Epistola quidem ad Hebræos di-
cat Paulus: « Christus ut Filius super domum
suam, » etc., nec enim omnia vertam, ne longior
sim. Catena porro locupletissima, ex qua hæc ex-
scripsi, necdum edita est, atque ab ea diversa,
quam Corderius edidit, exstatque in codice Græco
xvii Bibliothecæ Venetæ S. Marci elegantissimo
et satis emendate exarato, ac Didymus in ea pas-
sim allegatur.

(71) *Tu autem*. Psal. cxl, 3 (secu 4). Græca edi-

τῷ ἰσως καὶ ὁμοίως ναὸν ἔχειν τὸν ἀνθρώπων· καὶ ὅτι ὁ ὢν οἶκος τοῦ Πατρὸς, ἔχει καὶ τὸν ἐν αὐτῷ ὄντα Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ὡς αὐ πάλιν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος τῆς ἐπιφοιτήσεως καταξιώθεις, ἐκ παντὸς ἔχει καὶ τὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ [105 b] αὐτῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἦ οὐκ οὐδαμῶς, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐπὶ ἐκκενῶν; ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς. Δοξάσατε δὲ ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἐν τοῖς σώματι ὑμῶν. » Τὰ σώματα τῶν πιστῶν ναὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι εἰπόντων, ἐκνοήτησεν δοξάζειν τὸν Θεὸν ἐν τοῖς σώματι, δῆλον ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Λέγων δὲ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διδάσκει, ὡς κατὰ φύσιν πρόεισιν ἐξ αὐτοῦ. Ὅπως αἰθεὶς περιεστῆ καὶ τὸ ναὸν εἶναι αὐτοῦ τὸν ἀνθρώπων, ἰσως τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὅμοίως ἐν τῇ αὐτῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἀρχὴ γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον (ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται). Ὅταν δὲ ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστίν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένοι προσώπων τὴν δίκην Κυρίου κατοπιζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. » Καὶ Κύριον τοσαυτάκις ὠνόμασεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐλευθερίαν δωροῦμενον, οἷς ἐπιφαίνει καὶ δόξαν ἔχον ἐν αὐτῷ. Ἡ δὲ εἰσα τοῦ κεφαλαίου ἐρμηγέλια ἔχει ὡς· Τὰ τῆς Παλαιᾶς, φησὶν, Διαθήκης Ἰουδαϊκὰ παρατηρήματα εἰ μένει, μὴ ἀποσκεπασθέντα καὶ γνωσθέντα ἐνίοις, ἵνα καθήρηται ἐν Χριστῷ, τῷ εἰπόντι· « Οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι· » τοῦτ' ἐστίν, ἢ παῦσαι, ἢ τὸ λείπον ἀναπληρῶσαι. Ὅταν δὲ τις ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, καὶ μεταστῇ ἀπὸ τοῦ τύπου εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ τοῦ νόμου εἰς τὴν χάριν, κατὰ τὸ· « Οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν, » ἀπορρίπτει ἐκεῖνο τὸ ὡσπερ [106 a] συγκαλύπτων αὐτὸν κάλυμμα· ὅμοιον ποιῶν Μωσῆ, περιαιροῦντι, ἡνίκα ἐκατέγεσθαι τῆς τοῦ τῷ ἀοράτῳ Θεῷ, τὸ κάλυμμα τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τοῦ ἐκ τῆς θεϊκῆς ἐπιφανείας ἐκδόξασμένου, καὶ ἀμαυροῦντος δίκην ἡλικῶν ἀκτίων τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἐνατενίζοντων αὐτῷ. Τὸν δὲ Κύριον ἐνταῦθα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι λέγει·

ὡς ἐν ἁγίῳ, id est « in sancto. » Symnachi versionem hic sequitur Didymus, quæ habebat, ἐν ἁγίοις. At in lib. *De Spir. sancto*, num. 24 legitur : « Tu autem in sancto habitas. »

(72) *Templum est*. Simili modo in lib. *De Spir. sancto*, num. 25 : « Si autem in domo, inquit, et templo [*cod. noster*, et in templo], quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur... Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem, et interiorum hominum inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. »

(73) *Secunda Epistola*. Locum Pauli, qui exstat in prima ad Cor. iii, 16 et 17, citavit paulo ante quasi desumptum ex secunda. Nunc rursus in eundem impingit lapidem : nam hæc quoque exstant non in secunda, sed in prima ad Cor. vi, 19 et 20. Utrumque vero testimonium affert etiam in lib. *De*

bitas, laus israel. » Universam vero fidelium rationalem naturam incircumscripti Dei *sanctum habitaculum* dicit, ut puto. Spiritum sanctum ergo non modo Deum esse demonstratum est, sed etiam æqualem et similem Patri, et Filio, tum quia trium personarum æquali et simili modo templum est (72) homo; tum etiam quia qui domus est Patris, Filium quoque in se habet existentem, et Spiritum Dei : sicut vicissim qui Filii, aut Spiritus adventu dignus factus est, habet omnino etiam Patrem; et rursus in eadem secunda Epistola (73) : « An nescitis, quod corpora vestra (74) templum sunt existentis in vobis sancti Spiritus, quem habetis a Deo, et non estis vestri? Empti enim estis pretio. Glorificate Deum, qui est in corporibus vestris. » Postquam fidelium corpora templum esse dixit Spiritus sancti, Deum glorificandum esse monet in corporibus; videlicet Spiritum sanctum. Inquiens vero, a Deo illum nos habere, ipsum secundum naturam (75) ex Deo procedere docet. Id quod ex eo rursus confirmatur, quod templum ejus sit homo æqualiter atque Patris et Filii. In eadem similiter secunda Epistola : « Usque (76) in hodiernum enim diem idem velamen in lectione Veteris Testamenti manet non revelatum (quoniam (77) in Christo evacuatur). Cum autem conversus fuerit ad Dominum, aufertur velamen. Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos 230 vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eadem imaginem transformamur a gloria in gloriam tanquam a Domini Spiritu. » Observa, Spiritum sanctum et Dominum sæpius hic vocari, et largientem libertatem iis, quibus illucescit, et habentem gloriam in semetipso. Totius autem capituli interpretatio sic se habet : Judaicæ, inquit, Veteris Testamenti observationes adhuc manent non relectæ nonnullis, qui non cognoscunt, eas evacuatæ, sive abrogatæ esse in Christo, qui dixit : « Non veni (78) solvere legem, sed implere, » id est, aut ei fidem imponere, aut quod deest, supplere. Cum vero quis conversus fuerit ad Dominum, et transmigraverit ex typo in veritatem, ex lege in gratiam, juxta illud : « Non estis (79) sub lege, sed sub gratia; » illud velamen abjicit, quod eum veluti abs-

Sp. sancto, num. 24, ac postquam primum e tertio capite attulit, e sexto capite sic affert alterum : « Et post non multa [*rectius codex noster*: et post multa] ejusdem Epistolæ : « Nescitis, inquit, quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo? » Vide not. 75, pag. 62.

(74) *Corpora vestra*. Græca editio : τὸ σῶμα ὑμῶν, id est « corpus vestrum. » Et paulo post : τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, id est, « Deum in corpore vestro. »

(75) *Secundum naturam*. Non per creationem. Vide not. 64, pag. 212.

(76) *Usque*. II Cor. iii, 14-18.

(77) *Quoniam*. Græca editio : ὅτι, id est « quod » scilicet, « velamen. » Versiculum 15 omisit fortasse non Didymus, sed librarius, simili vocum καταργεῖται, et x̄st̄ai terminatione deceptus.

(78) *Non veni*. Matth. v, 17.

(79) *Non estis*. Rom. vi, 14.

condit; idemque facit, ac Moses (80), qui, cum invisibilem Deum alloqui dignus fiebat, auferebat velamen vultus sui (81) ex divina apparitione glorificati (82), atque illorum oculos, qui obtutum in ipso figerent, solarium radiorum instar, perstringentis atque hebetantis. Dominum autem hoc in loco Spiritum sanctum esse dicit: a quo nos, qui ejus templum sumus, libertatem accipientes, revelata jam facie, nec servitutis jugo amplius succumbentes, gloriam Domini in nobis habitantis speculamur ex gloria Spiritus in gloriam Patris venientes. Sed progrediamur ad sequentia. « Si omnes, inquit (83), prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, vincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus (84): occulta cordis ejus manifesta fiunt: et ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians, quod vere Deus in vobis est. » Itaque hoc etiam in loco Spiritus sanctus, qui in prophetis, et in sanctis loquitur, et operatur, et charismata, seu dona largitur, manifeste vocatus est Deus adoratus. Notandum vero hoc est, quod ipse etiam adorari dicitur. Præcedentibus similia ad Romanos quoque scribit. Sic autem se habent ejus verba: « Deus (85) autem patientiæ, et spei (86) det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum **231** Christum: ut unanimes uno ore glorificetis Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi. » Quis vero est Deus, qui dat nobis ita sapere de Patre, et Unigenito ejus, nisi Spiritus sanctus? Superest enim ipse duntaxat, quem hic intelligere possimus. Sed Thessalonicensibus quoque similiter scribit: « Dominus (87) autem dirigat corda vestra in claritatem Dei, et in patientiam Christi. » Adeo ut Spiritus sanctus sit ille Dominus, qui dirigit in claritatem Dei et Patris, et in patientiam Filii; et rursus: « Vos autem (88) Dominus multiplicet, et abundare faciat charitate in invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vos; ad confirmanda corda vestra sine querela (89) in sanctitate, coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi. » Quis porro est ille Dominus, qui multiplicat et confirmat in sanctitate coram Patre et Filio, nisi Spiritus sanctus? Ipsos hortatur insuper, ne ex quadam petulantia, aut negligentia æternam (90) ejus gratiam, quæ in nobis veluti accensa est, respuant: hæc scribens (91): « Spiritum nolite extinguere; » et rursus Deum illum faciens, et æqualis eum cum Patre gradus, ac dignitatis esse, eique concordare annuntians, ait: « Qui spernit (92), non hominem

(80) *Moses*. Vide Exod. xxxiv. 34 et 35. Similia habet Origenes in libro primo *De principiis*, cap. 1, pag. 50.

(81) *Sui*. Codex, αὐτοῦ. Legendum fortasse, αὐτου.

(82) *Glorificati*. Latina translatio Exod. xxxiv. 35, Mosis faciem « cornutam fuisse » ait; Græca vero, « glorificatam fuisse. »

(83) *Inquit*. I ad Cor. xiv. 24 et 25.

(84) *Ab omnibus*. Græca Biblia post, ὑπὸ πάντων, habent: καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ, id est « et ita occulta. » Sed Biblia Latina item ut Didymus omitunt hic voces, « et ita. »

παρ' οὐ τὴν ἐλευθερίαν, οἱ ναδὲς ὄντες αὐτοῦ, δεχόμενοι, ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ, καὶ οὐκ ἐτι τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας ὑποκεκυφότες, τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, τοῦ οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν, καταπτριζόμεθα. ἀπὸ δόξης τοῦ Πνεύματος εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς ἐρχόμενοι. Προσωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ἐξῆς: « Ἐάν, ὡ φησὶν, « πάντες προφητεύουσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος, ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνονται: καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὄντως ὁ Θεὸς ἐν ὑμῖν ἐστίν. » Θεὸς οὖν προσκυνούμενος τὸ ἐν τοῖς προφητεύουσι καὶ τοῖς ἁγίοις λαλοῦν καὶ ἐνεργοῦν, καὶ τὰ χαρίσματα παρέχον ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐνταῦθα φανερώως ὠνόμασται. Καὶ σημειωτέον, ὅτι καὶ προσκυνεῖται.

Τοῖς πρόσθεν παρακλήσια καὶ Ῥωμαίοις ἀξίῳ γράφειν· ἔχουσι δ' αἱ λέξεις τόνδε τὸν τῆρον· « Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἐλπίδος ὄρη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τίς οὖν ὁ διδοὺς ἡμῖν Θεὸς οὕτω φρονεῖν περὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Αὐτὸ γὰρ [106 b] νοῆσαι ἡμᾶς ὑπολείπεται. Ἀλλὰ καὶ Θεσσαλονικεῦσιν ὡσαύτως· « Ὁ δὲ Κύριος κατευθύνει ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ. » Ὡς εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ κατευθύνον Κύριον εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πάλιν· « Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς· εἰς τὸ στηρίζαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτως ἐν ἀγῶσύνῃ, ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ποῶς οὖν Κύριος ὁ πλεονάζων καὶ στηρίζων ἐν ἀγῶσύνῃ ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Καὶ παρεγγυᾷ δὲ αὐτοῖς, μὴ ἐκ παροινίας τινός, ἢ ἀμελείας ἀποπέμψασθαι τὴν ἐν ἡμῖν ἀναφθεῖσθαι αὐτοῦ αἰωνίαν χάριν, γράφων· « Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε. » Αὐθὶς τε θεοποιῶν αὐτὸ, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα συστοιχίαν καὶ ὁμοφροσύνην ἀπαγγέλλων, φησὶν· « Ὁ ἅθετων οὐκ ἀνθρωπων ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν, τὸν διδοῦντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς. » Πέτρος δὲ, ὁ τὰ πρωτεῖα ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἔχων, διαρρήθην Θεὸν καὶ Κύριον τὸ ἅγιον Πνεῦμα παριστῶν, τοιοῦτον ἠπέλησεν κατὰ λέξιν Ἀνανίαν τινὲ τούνομα· « Διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, φέυσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,

(85) *Deus*. Rom. xv. 5 et 6.

(86) *Ei spei*. Biblia Græca: καὶ παρακλήσεως, id est, « et consolationis. »

(87) *Dominus*. II Thess. iii. 5.

(88) *Vos autem*. I Thess. iii. 12 et 13.

(89) *Sine querela*. Græca Biblia, ἀμέμπτως.

(90) *Æternam*. Id est, « divinam. » Vide not. 62 pag. 228. Αἰωνίαν vero dicit pro αἰώνιον, ut Paulus Hebr. ix. 12 dixit, αἰωνίαν λύτρωσιν, et Basilius libro *De Sp. sancto* cap. 11, αἰωνία κατάκρισις, id est « sempiterna condemnatio. »

(91) *Spiritum*. I Thess. v. 19.

(92) *Qui spernit*. I Thess. iv. 8. In Græco, δ

καὶ κομισασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χοίρου: Οὐχὶ μόνον οὐ ἐμενευ, καὶ παραδὲν ἐν τῇ σῆ ἐξουσίᾳ ὑπέστη; Οὐκ ἐφεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Εὐθὺς δὲ καὶ πρὸς Σάπφειραν, τὴν Ἀνανίου γυναῖκα, λέγει τάδε: « Τί ὅτι [107 a] συναφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; » ὁμοίτροπον τῷ, « Οὐ μὴ πειράσῃς Κύριον τοῦ Θεοῦ σου; καὶ τῷ παρὰ Τακίδου γραφέντι: « Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστι κακῶν· πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. » Ὁ δὲ Ἰωάννης θεολογῶν τὸ Πνεῦμα, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἔφη: « Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τὸς προσκυνούτας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Ὡς γὰρ ὁ Θεὸς Πνεῦμα, καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα Θεός· καὶ ὡς ὁ Θεός ἐκεῖνός ἐστιν καὶ λέγεται, ὁ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκεῖνός ἐστιν, ὁ ἐστὶν, οὗ Πνεῦμα τυγχάνει, τοῦτ' ἐστὶν ἀναρχὸς Θεός. Χρῆ δὲ, φησὶν, ἡμῶν ἐν ὅλῳ τῷ πνεύματι ἡμῶν ἀνευδύνατος, μετὰ ἀληθείας, καὶ μὴ χεῖλαι μόνον, καὶ λόγους φιλοῖς, τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσκυνεῖν. Εἰ δὲ εἰποιεν Μακεδονίαν, ὅτι ἐν τῷ

A spernit, sed Deum; qui etiam dat (95) Spiritum suum sanctum in nobis. » Petrus autem ille inter apostolos principatum tenens (94), Spiritum sanctum Deum ac 232 Dominum esse aperte statuens, dum quemdam nomine Ananiam cum co-uminatione redargueret, ita ad verbum locutus est: « Cur implevit (95) Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et fraudares de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venundatum in tua erat potestate? Non es mentitus hominibus, sed Deo. » Statim vero Sapphiram quoque Ananiae uxorem sic alloquitur: « Quare (96) convenit inter vos, ut tentaretis Spiritum Domini? » qui textus similis est illi: « Non tentabis (97) Dominum Deum tuum: » et ei, qui a Jacobo scriptus est: « Deus enim (98) tentationi obnoxius non est malorum; ipse autem neminem tentat. » Joannes vero Spiritus divinitatem asserens, sicut superius (99) dictum est, ait: « Spiritus (1) est Deus, et eos, qui adorant illum, in Spiritu et veritate oportet adorare. » Nam sicut Deus

ἀθετῶν. Verbum porro ἀθετῶν Vulgato quidem interpreti hoc in loco est, « spernere: » Hieronymus autem in Di ymi libro *De Spir. sancto* vertendum potius esse vult, « prævaricari, » quam « spernere. » Numero enim 49 et 50, ubi idem Pauli locus afferitur, quamvis in Veronensi editione vix agnoscat, hæc legimus: « Quod si paulatim negligentia subrepente ceperint ad pejora confluere [*codex noster: confluere*], concitant adversum se habitatorem suum Spiritum sanctum... Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens ait: « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem: itaque qui spernit [*sive, quod melius habetur in Græco, qui prævaricatur*], non hominem prævaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. » Nam in his sermonibus Deus vocans per fidem in sanctificationem, id est, ut sancti Spiritus fierent credentes, dedit eis Spiritum sanctum. » Ita editio Veronensis: sed *codex noster pro, « non hominem prævaricabitur, » habet, « non hominem prævaricatur, » et ita legendum puto: Græca enim Pauli verba sunt: οὐκ ἀνθρώπων ἀθετῶν ἄνθρωποις, « ut sancti Spiritus fierent credentes, » habet idem *codex: « ut sancti fierent credentes. » Præterea num. 43 ejusdem libri verba hæc Isaïæ cap. Lxiii, vers. 8, οὐ μὴ ἀθετήσωσιν, vertit Hieronymus, « non prævaricabuntur: » et paulo post, num. scilicet 44, ubi ille Isaïæ locus explicatur, hæc legimus: « Et factus est eis in salutem: » id est, illis, de quibus Dominus ait: « Nomen populus meus filii, et non prævaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non prævaricati sunt, nec spreverunt patrem, eis factus est in salutem. »**

B tentationi obnoxius non est malorum; ipse autem neminem tentat. » Joannes vero Spiritus divinitatem asserens, sicut superius (99) dictum est, ait: « Spiritus (1) est Deus, et eos, qui adorant illum, in Spiritu et veritate oportet adorare. » Nam sicut Deus actor veritatis amans, utrum ferenda sit Annæ Comnenæ, ac Justini Febronii confidentia. Nam schismatica quidem illa scriptrix universalis Ecclesiæ primatum Roma Constantinopolitani translatum asseverat in *Alexiade*, libro primo, pag. 29 edit. Venetæ. Febronius vero eundem primatum nondum quidem alio translatum dicit, sed eum tamen « cum omni jure suo » universalis Ecclesiæ auctoritate Romano episcopo auferri, atque ad Myriophitensem, verbi causa, aut Constantinopolitanum antistitem transferri posse ita statuit, ut hanc opinionem fidenter, sicut solet, « in se verissimam » vocet. Qui cum de primatu ipso ex Scriptura, ex Patribus, ex conciliis, atque ex usu constanti et uniformi disciplina judicandum esse rectissime doceat, jure illud ab ipso expectamus, aut potius exigimus, ut argumenta ex hisce fontibus derivata in lucem proferat, quibus id confirmet, aut unum saltem e sanctis Patribus, vel conciliis nominet, a quo id affirmatum sit.

(93) *Dat. Cod. διδόντα, pro δίδοντα.* Vide *Suidam*.

(94) *Principatum tenens.* Quem hoc in loco τὸν ἐν πρώτῃ ἐν ἀποστόλοις ἔχοντα vocat Didymus, id est « primas inter apostolos tenentem, » eundem idem in commentariis in *Acta apost.* ad cap. I, vers. 10 (tom. IV *Anecl. Wolf.*, pag. 82) appellavit τὸν τῶν ἀποστόλων ἑταρχον, h. e. « apostolorum exarchum. » Quæ dignitas cum Petro non ab Ecclesia collata sit, sed a Deo ac Domino nostro Jesu Christo, eam ipsi adimere, ac alteri conferre non potuissent universi apostoli, aut universa Ecclesia. Quod de Petro dixi, primatum ipsi non ab homine, sed a Christo collatum esse, id de Romana sede, ejusque antistite S. Damasus, S. Gelasius, atque, ut alios Patres prætermittam, œcumenicis synodis Florentina docuerunt. Judicet itaque le-

(95) *Cur implevit.* Act. v, 3 et 4. Vide not. 82, pag. 65. In libro porro *De Spir. sancto*, num. 18, idem argumentum Macedoniam obijciens, hæc dicitur theologus noster: « Neque enim [*rectius codex noster: Neque vero*] ex his tantum, quæ præmissimus, Trinitatis unitus docetur [*cod. noster: edocetur*]... Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cuius se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset e medio [*codex noster: ex dimidio*], sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens: « Anania, quare complevit Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non hominibus mentitus es, sed Deo. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto, et qui Spiritui sancto mentitur, mentitur Deo: nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. »

(96) *Quare.* Act. v, 9.

(97) *Non tentabis.* Deut. vi, 16, et Matth. iv, 7. Utrouque Biblia habent: Οὐκ ἐκπειράσεις.

(98) *Deus enim.* Jac. i, 13.

(99) *Superius.* Vide segm. 60 a. Verisimilius tamen est respici hic a Didymo ea quæ interciderunt, nempe caput octavum, aut nonum, vel decimum hujus initium.

(1) *Spiritus.* Joan. iv, 24. Vide segm. 154 b, et not. 98, pag. 157.

est Spiritus, ita etiam sanctus ejus Spiritus est Deus : et sicut Deus et est, et esse dicitur illud, quod est Spiritus ejus ; ita etiam Spiritus sanctus illud est, quod est ille, cujus Spiritus est : nimirum est principii expers Deus. Hæc ergo est eorum verborum sententia : Oportet nos toto nostro spiritu (2) confidenter ac sine hæsitatione (3), cum veritate, non vero solis labiis, nudisque sermonibus, Spiritum **233** sanctum adorare. Quod si dixerint (4) Macedoniani, in allato Scripturæ oraculo dici quidem, quod in Spiritu sancto Deus adoratur, non vero etiam dici, quod Spiritus adoratur, illud etiam cogentur dicere, nos in Filio adorare, non vero Filium adorari : ipsemet enim ait : « Ego (5) sum veritas : » ac ne sic quidem ulla erit ex hoc textu beatarum istarum hypostasium discrepantia. Isaias vero de Ecclesia prophetans, et de his, qui in ea sapientiam Spiritus docentur, atque Deum loquentem inducens, hunc textit catalogum : « Ecce ego (6) præparo tibi carbunculum lapidum tuum, et fundamenta tua sapphirum ; et ponam propugnacula tua iaspidem, et portas tuas lapides crystalli (7), et valium tuum lapides selectos, et omnes filios tuos doctos Dei (8). » Cujus prophetiæ meminit Salvator apud Joannem iniquens : « Scriptum est (9) in prophetis : Et erunt omnes docti Dei. » His vero consentanea scribit etiam Paulus Thessalonicensibus : « Vos enim (10) ipsi a Deo docti estis, ut diligatis vos invicem. » Ambo vero de Spiritu sancto loquuntur. Ita et in Joanne rursus ait Dominus : « Ille (11) vos docebit, et in memoriam revocabit omnia. » Si ergo qui a Spiritu sancto edocti sunt, docti a Deo dicuntur : quid sit Spiritus sanctus, « qui legit (12), intelligat, » cum audiat etiam alterum gloriantem : « Deus (13) docuit me sapientiam ; » et rursus : « Docuit (14) me Deus a juven-

(2) *Nostro spiritu.* In libro etiam *De Spir. sancto*, num. 57, verba illa « In spiritu et veritate, » sic exponit, ut ad Spiritum sanctum, et ad Filium non referat. « Qui transcendentis (inquit) umbras, et imagines Veteris Testamenti cultores veri adorant Patrem « in spiritu, et veritate. In spiritu » quia corporalia, et humilia transcenderunt. « In veritate, » quia typos, et umbras, et exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venere substantiam, et... ad spiritualem legis notitiam pervenerunt. »

(3) *Sine hæsitatione.* Codex, ἀνευδουσίαως. Maluit forsitan quis legere, ἀνευδουσίαως. at librarius segmento etiam 122 a scripsit, ἐνδουσίαως. Quin alius quoque Alexandrinus scriptor, nempe Athanasius, habet non semel ἐνδουσίαως, id est « dubitanter. » Vide tamen segm. 184 b.

(4) *Quod si dixerint.* In verbis illis, « In spiritu, et veritate, » Spiritum sanctum « spiritus » nomine designari volebant Macedoniani. Didymus vero tum hic, tum segm. 154 b, aliter ea interpretatur. Utrobique tamen contendit, eorum rationem nullius esse ponderis, etsi locutio illa, « in Spiritu, » ad Spiritum sanctum referatur. Eodem plane modo se gessit postmodum Ambrosius in lib. iii *De Spiritu sancto*, cap. 11, num. 70, 72 et 75, atque argumentum hæreticorum in ipsosmet retorsit, ut Didymus.

(5) *Ego.* Joan. xiv, 6.

(6) *Ecce ego.* Isa. LIV, 11-15. Hieronymus

ἀγίου Πνεύματι ἔφη τὸ λόγιον τὸν Θεὸν προσκυνεῖσθαι, οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα προσκυνεῖσθαι ἀναγκασθήσονται λέξαι, ὅτι καὶ ἐν τῷ Υἱῷ, οὐχὶ καὶ τὸν Υἱόν. Αὐτὸς γὰρ ἔφη· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια » καὶ οὐχ ἔξουσι οὐδὲ ἀπὸ τοῦ ῥητοῦ τοῦδε διαφορὰν αἰμακάρια ὑποστάσεις αὐται. Ἥσατας δὲ, περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευομένων τῆν σοφίαν τοῦ Πνεύματος προφητεύων, ὡδὶ πως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καταλέγει· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἐτοιμάζω σοὶ ἀνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμελίδια σου σάππειρον· καὶ θήσω τὰς ἐπάλλξεις σου ἱασπιν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς, καὶ πάντας τοὺς υἱοὺς σου διδασκτοὺς Θεοῦ. » Ἥστινος προφητείας ὁ Σωτὴρ ἐμνημόνευσεν [107 ὁ] παρ' Ἰωάννη· εἰπὼν· « Ἔστιν γεγραμμένον ἐν ταῖς προφηταῖς· Καὶ ἔσονται πάντες διδασκτοὶ Θεοῦ. » Καὶ Παῦλος δὲ Θεσσαλονικεῦσιν ἀκόλουθα τούτων γράφει· « Αὐτοὶ γὰρ ὅμεις θεοδιδασκτοὶ ἔστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. » Ἀμφότεροι δὲ περὶ τοῦ ἀγίου λέγουσι Πνεύματος, ὡς ἐν Ἰωάννη αὐθὶς ὁ Δεσπότης λέγει· « Ἐκείνος ὑμᾶς διδάξει, καὶ ἀναμνήσει πάντα. » Εἰ τοίνυν οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος διδασκόμενοι, διδασκτοὶ Θεοῦ ἀκούουσιν, τί ἐστὶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὁ ἀναγινώσκων νοσῆτω, ἀκούων καὶ ἐτέρου ἀρχούτος· « Ὁ Θεὸς ἐδίδαξέν με σοφίαν » καὶ πάλιν· « Ἐδίδαξέν με ὁ Θεὸς ἐκ νεότητός μου. » Κέλχεται δὲ καὶ θεόπνευστος, καὶ θεία ἡ Γραφή, ὡς τοῦ πνεύσαντος αὐτῆν ἀγίου Πνεύματος Θεοῦ καθεστῶτος, κατὰ Παῦλον γράφοντα Τιμοθέῳ τὸ δεύτερον· « Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος, καὶ ὑφέλιμος. » Καὶ αὖθις δὲ Πέτρος, ἀποσφένον τὸ μὴ δεῖν οἰεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τελεῖν ἐν κτίσμασι, καθολικῶς τὸ δεύτερον γράφει· « Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη προφητεία ποτὲ, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἀγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἀπὸ Θεοῦ ἅγιοι ἄνθρωποι. » Καὶ αἱ Πράξεις δὲ τῶν ἀποστόλων περιέχουσιν τάδε· Πέτρος, πλησθεὶς Πνεύματος

quoque post Didymum hæc ad Ecclesiam retulit in Comment. ad hunc locum tom. IV, pag. 634.

(7) *Lapides crystalli.* Complut. editio pro κρυστάλλου habet κρυστάλλους. Francofurtensi verò καὶ τὰς πύλας σου λίθους, κρυστάλλους λίθους.

(8) *Doctos Dei.* Id est, doctos a Deo.

(9) *Scriptum est.* Joan. vi, 45.

(10) *Vos enim.* I Thess. iv, 9.

(11) *Ille.* Joan. xiv, 26. Citat sensum potius, D quam verba. Hunc vero locum sic explicat in lib. *De Spiritu sancto*, num. 31 : « Docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt : omnia autem, illa quæ spiritualia sunt et intellectualia. »

(12) *Qui legit.* Locutio biblica ex Marc. xiii, 14.

(13) *Deus.* In Vulgata translatione non existunt hæc verba, sed existant in Græca. Nam Proverb. xxx, 5, ubi Vulgatus int. habet, « Non didici sapientiam, » Græca editio habet : Θεὸς δὲ ἐδίδαξέν με σοφίαν, id est, « Deus autem docuit me sapientiam. »

(14) *Docuit.* Psal. lxx, vers. 18 (sen 17). Complutensis editio : Ὁ Θεὸς μου, ὁ ἐδίδαξάς με ἐκ νεότητός μου, id est, « Deus meus, quæ docuisti me a juventute mea. » Didymus autem in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 31, affinia scripserat, ac ne ibi quidem legit voculam illam, ἄ, id est « quæ. » Hæc enim ibi habent edita exemplaria : « Nam et Pater docet sic discipulos suos, dicente illo, qui ab

ἀγιου, εἶπεν πρὸς τὸν λαόν, ὁ ἄπερ εἶπεν. Ἐν ἑκα-
 στον μὲν οὖν τῶν ἐν Γραφαῖς περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύ-
 ματος διαγορευθέντων, ἀποκρῶν ἐστὶ τεκμήριον τῆς
 ἐκείνου περὶ πάντα πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ
 τοῦ Υἱοῦ θεότητα ὁμοιότητος. Οἱ δὲ τὸ Μακεδονίου
 φρόνημα ἠγοῦμενοι τῆς ἐν Γραφαῖς ἀπλότητος εἶναι
 σπουδαιότερον, καὶ βουλόμενοι τοῦτο τιμιώτερον τῆς
 παρ' ἡμῖν ἀκιδόβλου πίστεως δεικνύναι, ἀντεροῦντες
 τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, ἔγραψαν καὶ περὶ τῆς [108 a]
 ἐν ἡμῖν κατοικήσεως αὐτοῦ λοιδορίας, αὐτοῖς ὀνόμα-
 σιν οὕτως· «Τὰ ἀλληγορικῶς, ἢ προσηγορικῶς, ἢ
 μεταφορικῶς, ἢ ὁμωνύμως λεγόμενα, οὐ χρῆ εἰς
 ὄγκματος ἀκρίθειαν παραλαμβάνειν. Νὰς γὰρ,
 φησὶν, καὶ ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ ἐξ ὕλης ἀψύχου,
 καὶ πρῶτος ἐκεῖνος ὀνομάσθη νὰς· ὁμωνύμως δὲ
 λοιπὸν καὶ οἱ ἄνθρωποι. Νὰς δὲ δῆθεν καὶ οἶκος
 βασιλικῆς, διὰ τὸ ἐννεῖν καὶ ἐνοικεῖν. «Ἦν γὰρ, φησὶν,
 ἐὶς Ναβουχοδονόσωρον ἐν τῷ ναῷ τῆς βασιλείας.» Καὶ
 πάλιν· «Εἰ φύσει ἄνθρωποι, προσηγορικῶς νὰς εἰσιν,
 καὶ οὐχὶ δῆθεν ἀληθῶς· καὶ πάλιν· Ἐπειδὴ οὖν,
 φησὶν, καὶ πρῶτα ὀνομάσμεθα, ἄρα κατὰ φύσιν
 τοῦτο ἐσμεν; αὐτῆς τε· Ὁ ἑξαγοράσας ἡμᾶς, φησὶν,
 ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανὼν ἐστίν· ὁ δὲ ἑξαγοράζων, οὐ
 τὸ ἀλλότριον ἑξαγοράζει.» Αὐτοὶ μὲν οὕτως, ἀπόρως,
 καὶ ἀλόγως, καὶ ὡς οὐκ ἂν τις, οὐδὲ τῶν μικρὰ ὅπως-
 τιν' λογιζέσθαι δυναμένους, ἀποδέξαιτο αὐτούς. Εἰς
 παρεξέτασιν γὰρ τῶν θεοκρήτων ῥητῶν, τῶν περὶ
 αὐτῆς τε τῆς ἀκαταφρονήτου θεότητος, περὶ τε τῶν
 λογικῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἡμῶν, κτήνη καὶ
 οἰκοδομῆσαν ἀψύχον εἰς μέσον φέρουσιν, καὶ παίζουσιν
 ὄντες εἰς τὰ φοβερὰ γραφία καὶ πράγματα, καὶ διὰ
 τῶν δῆθεν ἀφελῶν τούτων καὶ ἀνεμμένων λόγων ἐπὶ
 τὸ ἑαυτῶν βάραθρον καλοῦσιν, ὡς οἱ τοὺς ἰχθύας
 μικρῶ τινι δελεάσματι ἀγκιστρῶντες. Ἡμεῖς δὲ
 πανταχόθεν δεικνύντες ὡς πλείστην παρὰ πάντα τὸν
 βίον, ὡς γε ἑαυτοῖς δοκοῦμεν, πεποιήμεθα φροντίδα
 τῷ μηδ' ὅτι οὖν εἰκῆ, μηδὲ σὺν ἀπεχθελίᾳ τῇ κατὰ
 τινος φθέγγεσθαι, καὶ τοῦ ὅτι ἕλλογον λοιδορίαν πε-
 φάταμεν· ἤχομεν [108 b], τοὺς μὲν τῶν σωφρονε-

tute mea. » Quin etiam divinitus inspirata, et divina
 vocata est Scriptura, quia qui eam inspiravit san-
 ctus Spiritus, Deus est. Paulus enim in secunda ad
 Timotheum 234 scribit : « Omnis (15) Scriptura
 divinitus inspirata, et utilis. » Ac Petrus quoque
 Spiritum sanctum in creaturis numerandum non
 esse ostendens (16), in catholica secunda Epistola
 scribit : « Non enim (17) voluntate hominis allata
 est prophetia aliquando, sed a Spiritu sancto ducti
 locuti sunt (18) ex Deo sancti homines. » Acta vero
 apostolorum hæc habent : « Petrus (19) plenus Spi-
 ritu sancto dixit ad populum (20) » quæ dixit. Eorum
 igitur, quæ de divino Spiritu in Scripturis prædicatæ
 sunt, satis unumquodque ostendit, nihil illum a Dei
 Patris, ac Filii deitate discrepare, sed similem esse
 B quoad omnia. Qui vero Macedonii opinionem, au-
 daciamque et Scripturarum simplicitate potioreni
 arbitrantur, et pluris faciendam esse contendunt,
 quam incorruptam nostram fidem, Spiritui sancto
 contradicentes, de ipsius quoque in nobis inhabita-
 tione contumeliose (21) scripserunt hisce ipsis ver-
 bis : « Quæ allegorice, aut denominative, aut meta-
 phorice, aut homonyme, sive æquivoce dicuntur, ad
 accuratam dogmatis explicationem assumenda non
 sunt. Etenim ναῦ, id est, templi nomine et illud
 quod Jerosolymis erat, ex inanimata materia con-
 fectum, et primum illud templum (22) vocatum est :
 deinde vero homonyme homines quoque templa no-
 minati sunt. Quin etiam domus, in qua degimus,
 νὰς, hoc est, templum, dicitur, ducto nomine a
 verbo ἐννεῖν (23), nempe ἐνοικεῖν, quod est, inhabi-
 tare. Ait enim Scriptura : « Erat (24) Nabuchodo-
 nosor in templo regni. » Insuper : Si nos natura
 homines sumus, denominative profecto templum
 sumus, non re vera. Præterea : Oves etiam (inquiant)
 appellati fuimus : nunquid ergo natura oves sumus?
 Ad hæc : Qui nos redemit (inquiant) est ille, qui
 pro nobis mortuus est : at is qui redimit, 235
 non redimit quod alienum sit (25). » Ita qui-

eo doctus fuerat : « Deus docuisti me sapientiam. »
 Et audacter alio conclamante : « Docuisti me
 Deus, a juventute mea : » atque ita omnes sunt
 docti. Dei quoque Filius, et sapientia Dei et veritas
 sic docet participes suos, » etc. Codicis vero nostri
 lectio paulo alia est, cum in ipso respici videatur
 locus ille, quem paulo ante hic attulit Didymus ex
 Isa. LIV, 13, et Joan. VI, 45. Nimirum postrema
 verba in eo codice sic leguntur : « Et audacter alio
 conclamante : « Docuisti me, Deus, a juventute
 mea. » Atque : « Omnes sunt docibiles Dei. » Filius
 quoque Veritas et Sapientia Dei sic docet participes
 suos, et cætera.

(15) Omnis. II Tim. III, 16.

(16) Ostendens. Codex, ἀποφέρων. An legendum,
 ἀποφαίνων?

(17) Non enim. II Petr. I, 21.

(18) Locuti sunt. Græca editio : Ἐλάλησαν οἱ
 ἄγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι. Eam secutus est Vulg. int.

(19) Petrus. Act. IV, 8.

(20) Ad populum. Græca editio, πρὸς αὐτούς, id
 est, ad ipsos. »

(21) Contumeliose. Codex mendose, λοιδορίας,
 pro λοιδορίας.

(22) Primum illud templum. Respicit, opiner;

illud Christi : « Solvite templum hoc, » etc.

(23) A verbo ἐννεῖν. Codex hic habet, διὰ τὸ ἐν-
 νεῖν, et paulo post rursus, παρὰ τὸ ἐννεῖν. Cujus
 verbi vix fortasse ullum ex auctore prorsus quidem
 oratione scribente exemplum afferri potest : nam
 vulgata verbi νέω significatio huc non pertinet :

sed dictum videtur a scriptore, quem refellit Didy-
 mus, ἐννεῖν pro ναεῖν, seu potius pro ἐνναεῖν, id
 est « inhabitare. » Verum in Orpheo et Hesiodo
 simili modo verbum νέω usurpatum puto. Nam
 apud illum in Argonauticis versu 1045, ubi editi
 libri habent, Οἱ μῆσαντο, recte conjicit Joan. Mathias
 Gesnerus legendum esse, Οἱ νῆσαντο, id est « qui
 incolebant. » Hesiodus vero in Operibus ac diebus,
 vers. 639 ait : Νάσσατο δ' ἄρχ' Ἐλικῶνος, id est,
 « Habitatabat autem prope Heliconem. »

(24) Erat. Dan. IV, 26. Vulg. int. habet : « In
 aula Babylonis deambulabat, responditque (Nabu-
 chodonosor). » Sed Græca editio : Ἐπὶ τῷ ναῷ
 τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι περιπατῶν, ἀπ-
 ἐκρίθη, id est « In templo regni sui in Babylone
 deambulans, respondit, » etc.

(25) Alienum sit. Cum ea nunc desiderentur, ad
 quæ hæc referuntur, satis certa non est hujus loci
 sententia. Eo tamen spectat Macedonianorum obje-

dem illi: sed perplexa (26) aden, et ratione destituta est eorum oratio, ut ne ex iis quidem, qui vel minimum quomocumque ratiocinari valent, ullus sit eis assensus. Ad illustranda enim, ac discutienda divina oracula, in quibus cum de ipsa nullo modo contemnenda deitate, tum de rationalibus illius manuum operibus, nempe de nobis, sermo est, quadrupedes, et inanimatum ædificium in medium afferunt, ac tremendis Scripturæ textibus, rebusque veluti illudunt, et per rudes hasce, infirmasque ratiocinationes ad suum ipsorum barathrum invitant, eorum instar qui parva quadam esca pisces ad hamum trahunt, et capiunt. Nos vero qui nulla unquam occasione non declaravimus, maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuisse, ut nihil temere pronuntiarem, aut ex odio in quempiam, quique convicium quodlibet, tametsi non injustum, vitavimus (27), iis quidem, qui prudentiores sunt, quique nobiscum sentiunt, ea in memoriam revocare pergimus, quæ ex Scripturis audiverunt; cæteris vero illud, quantum (28) quidem in nobis est, persuadere, ut aliam in posterum ab ea, quam nunc habent, sententiam ac fidem amplectantur. Qui enim digni facti sumus, ut habitantem in nobis (29) haberemus eum, qui omnia implet, subsistentem Spiritum Dei; neque per homonymiam, aut synonymiam, neque per allegoriam, neque per metaphoram templum ejus nominati sumus, sed proprie, et secundum veritatem. Quamobrem manifesto Apostolus Spiritum sanctum Deum esse ostendens, non templo Hierosolymitano, iisve rebus, quibus ut exemplis usi sunt hæretici, sed fidelibus ait: « Nescitis (30), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » Et ad Hebræos: « Participes (31) Spiritus sancti sumus. » Si enim vobis (id est templum) Spiritus sancti sumus non ut Dei, sed inhabitationis causa duntaxat, ducto **236** scilicet nomine vobis, quod est templum, a verbo ἐνεῖν, nempe ἐνοικεῖν, quod est incolere: sequitur, ut ne tunc quidem cum Dei templum vocati fuimus, templum Dei ut Dei denominati simus. At vero et Deus Pater, qui nos ut Dominus possidet, habitat in nobis (nam soli Deo templum convenit), et, similiter ac ipse, cum unigenitus ipsius Filius, tum unus ejus Spiritus sanctus. Et quemadmodum Deus et Pater, quamvis de eo scriptum non sit, quod nos proprio sanguine redemerit, Dominus noster est: ita etiam sanctus ejus Spiritus. Hæc enim, quæ ad describendam Spiritus

ctio, ut infirmetur quod catholica docet Ecclesia, non modo Filium esse nostrum: Dominum, sed et Spiritum sanctum: ut colligo ex capitis hujus argumento, et ex iis, quæ subjiciuntur pag. seq.

(26) *Perplexa*. In Græco, ἀπόρως καὶ ἀλόγως: quod sumptum videri queat, aut lucem certe inveniatur ex Polluce, qui lib. vi. cap. 34 in enim, qui ὀλίγα ὑπ' ἀσθενείας λέγει, id est, qui perspicuis adversarii rationibus convictus, pauca duntaxat balbutire valet, quadrare nit hæc: Ἄπορος, ἀλογος, ἀφωνος. . . καὶ τὰ ἐπιβήματα, ἀπόρως, ἀλόγως, ἀφώνως, x. τ. λ. quæ verba sic vertit interpres:

A στέρων καὶ τοὺς ὀμφορνας ἡμῖν ἀναμνήστοντες, ἐν ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀκηκόασιν· τοὺς δ' ἄλλους πείσονται, τῷ γε ἐφ' ἡμῖν, μὴ οὕτω γνώμης, ἢ πίστεως, ὡς ἔχουσιν, τοῦ λοιποῦ ἔχειν. Οἱ γὰρ ἀξιούμενοι ἔχειν κατοικοῦν ἐν αὐτοῖς τὸ πληροῦν τὰ πάντα ἐνυπόστατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, οὕτε κατὰ ὁμωνυμίαν ἢ συνωνυμίαν, οὕτε κατὰ ἀλληγορίαν, οὕτε κατὰ μεταφορὰν, ναὸς αὐτοῦ ὀνομάσμεθα, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν. Ὅθεν ὁ Ἀπόστολος, οὐ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ναφῶν καὶ ἐκείνοις, οἷς εἰκόνη ἐχρήσαντο αἰρετικοί, ἀλλὰ γὰρ πιστοῖς, Θεὸν σαφῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι δεικνύς, ἐφη· « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν: » Καὶ πρὸς Ἑβραίους· « Μέτοχοι Πνεύματος ἁγίου ἐσμέν. » Εἰ γὰρ ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐχ ὡς Θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ τὸ ἐνεῖν καὶ ἐνοικεῖν ἐσμεν, οὐδὲ τοῦ Θεοῦ ναὸς κληθέντες, ὡς Θεοῦ προσηγορεύθημεν. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ Πατὴρ, δεσποτικῶς ἡμᾶς κεκτημένος, οἰκεῖ ἐν ἡμῖν (ναὸς γὰρ Θεῶν μόνων ἀρμόζει), καὶ παρακλησίως αὐτοῦ, ὃ τε μονογενῆς αὐτοῦ Υἱός, τὸ τε ἐν αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ ὅν τρόπον ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, κἂν μὴ γέγραπται, ὅτι ἐξηγοράσατο ἡμᾶς τῷ ἰδίῳ αἵματι, δεσπότης ἡμῶν ἐστίν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον. Τούτοις γὰρ τοῖς πρὸς περιγραφήν τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγομένοις ἀκολουθεῖ τὸ παρακλησίως καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνεσθαι. Τίς οὖν ἂν πείθοιτο δικαιότερον Παύλῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἁγίοις, ἢ Μακεδονίῳ καὶ τῶν πλαστῶς μετανοήσαντι Ἀρείῳ; Εἰ μὲν γὰρ ἐστὶν αὐτοῖς τῶν ἁγίων λόγος, πῶς [109 a] ἔλαθον τάξαντες ἑαυτοὺς ἐν τοῖς ἀντιτακτομένοις, καὶ ὡς ταυτὰ ἐκείνοις λέγειν καὶ φρονεῖν ἀξιούσιν; Εἰ δὲ ἄλλως μὲν ἐκείνοις, ἄλλως δὲ τούτοις δοκεῖ (τούτω γὰρ ἀναμνηστικὸν ἀφ' ὧν διδείκνεται. Οὐ γὰρ τοῖχοις καὶ θρέμμασιν καταφρονητικῶς καὶ χλευαστικῶς, ὡς εἰ ὕβρισται οὗτοι, παραβάλλοντες, ἢ ἐν καὶ ταυτὸν τοῖς εἶναι δοκιμάζοντες τὸν λογικὸν ναὸν, τὸν κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὸ κάλλιστον, ἐχρησαν τὰ ἐκκεῖμενα λόγια), οὐ Χριστιανῶν μὲν, οὐδὲ ἄλλως σοφῶν ἐπιτούτω· οὐδὲ ἀληθεύειν τοιαῦτα αὐτοὺς διδάσκοντας ἂν τις τὴν ἀρχὴν νομίσοι. Οὕτως δὲ ἔχειν γνώμης αὐτοὺς ὡς ἀληθῶς μαθῶν, πῶς οὐκ οἰήσεται πᾶν σωφρονεῖν, ἂν τὰ μὲν αἰρετικῶν φεύγη, πειθῆται δὲ οἷς πολλῶν ἀμεινον, φημι τοῖς ἁγίοις, ἢ, τὸ γε ἀλλ' ἑστέρον, τοῖς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ; (Ὁ γὰρ ἂν τις, κἂν Γραφῶν παντοίως ἄπειρος ἦ, ἀπὸ τῆς αὐτῶν γνώμης μόνον ταῦτα εἰρηκῆναι τοὺς ἀρίστους πάντας καὶ κλεινοὺς ἐκείνους ἀνδρας φήσειεν, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῆς

« perplexus, sermone carens, mutus... atque adverbis, perplexim, mute, infanter, » etc.

(27) *Vitavimus*. Codex mendose, παφεύγομεν. Lego παφεύγαμεν. Quin etiam pro καὶ τοῦ δεῖ, legendum videtur καὶ τὸ δεῖ.

(28) *Quantum* etc. Pro τῷ γε legendum forte τὸ γε.

(29) *In nobis*. Codex, ἐν αὐτοῖς. Lege ἐν ἑαυτοῖς, aut ἐν αὐτοῖς.

(30) *Nescitis*. I Cor. iii, 16.

(31) *Participes*. Hebr. vi, 4. Græca Biblia: Μετόχοι γεννηθέντες Πνεύματος ἁγίου.

αὐτῶν φωνῆς ἡμῖν τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι, καὶ τὰ τε ἄλλα, τὰ μείζονα συνέσεως ἀνθρώπων, διδάσκειν, καὶ ὅτι ἐν πιστοῖς αὐτός τε ὁ Θεός, καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός, καὶ τὸ ἐν αὐτοῦ Πνεῦμα ὁμοίως καὶ ἰσως οἰκεῖ ἀράκτως. Διελέγων τοίνυν καὶ ἀπορριπτῶν τὰς σφισματώδεις αὐτῶν φλαρίας, καὶ τὸ μὴ τὰ βλαβερά, διὰ Ἄρειον καὶ Μακεδόνην, αἰρεῖσθαι συμβουλεύων ἐν ῥῶ ψαλμῷ παρεγγυᾶται αὐτοῖς· « Ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύετε. » Ἄλλὰ τὰ μὲν περὶ ἐκείνων, τῶν μηδαμοῦ φιλῶν Θεῷ τῷ καὶ τὴν ἐξ ὁμοθυμίας δωρεάν [109 b] ἀνθρώπων δεδωκότι εἰρηκῶν· « Μὴ κίνηι καμάριναν· ἀκίνητος γὰρ ἄμεινων. » Διαγνωσθέντος τοίνυν καὶ τοῦ, ὅτι Θεός τὸ ἄγων Πνεῦμα, καὶ τὰς προφητείας αὐτὸ ὑπέβαλεν, μεταδῖναι ἤδη καιρὸς ἐπὶ τὸν Ζαχαρίαν, οὗ τὸν δρεπανοφόρον προφήτην, ἀλλὰ τὸν πατέρα Ἰωάννου, ἐγκρίναντα καὶ αὐτὸν Θεὸν καὶ Κύριον τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι τὸν ἐν προφήταις λαλήσαντα. Αὐτὰ δὲ παραθῶμαι, ἅπερ ἐκεῖνος ἔλεξεν· « Εὐλόγητός Κύριος ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησεν λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ· καὶ ἤγειρεν κέρασ σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ ὄκτῳ Δαυὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησεν διὰ στόματος τῶν ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ. » Καὶ ὁ ἱεροψάλτης δὲ οὐκ ἀποστάς ποτε δογματικῆς διδασκαλίας, συμφέρεται τούτοις, λέγων ἐν μὲν πα' ψαλμῷ· « Ἀκούσομαι, τί λαλήσει ἐν ἑμοῖ· Κύριος ὁ Θεός. » ἐν δὲ τῇ β' τῶν Βασιλειῶν ἱστορίᾳ ἐξεῖπεν, πολὺ ἦν Κυρίου καὶ Θεοῦ ὁ εὐκαίως οὗτος ἐνθουσιασμὸς, φράσας· « Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐμοῖ, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐπὶ γλώσσης μου. »

et Deus ipse, et unigenitus ejus Filius, et unus ejus Spiritus similiter et æqualiter habitat impollute. Sophisticas itaque eorum nugas redarguens ipse, ac rejiciens, eosque, ne propter Arium et Macedoniam, quæ noxia sint, sectentur, monens in civ psalmo, hæc eis præcipit: « In prophetis (35) meis nolite malignari. » Sed de illis haecenus (36): nam ii etiam qui Deo, a quo gratia quoque homonymie sic dicta hominibus data est, æquaquam amici sunt, hæc monuerunt (37): « Camarinam ne moveas; satius enim est immotam relinquere. » Cum ergo et Spiritum sanctum Deum esse, et prophetias ipsum diclasse viderimus, tempus jam est ad Zachariam transire, non prophetam illum falciferum (38), sed Joannis patrem, qui et ipse Deum ac Dominum Israelis esse profitetur illum, qui in prophetis locutus est. Ipsa autem, quæ is dixit, verba apponam (39): « Benedictus Dominus Deus Israelis, quia visitavit, et fecit redemptionem plebibus: et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui: sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt, prophetarum ejus. » Sacer autem Psalteris a dogmatica doctrina nunquam recedens, his consentit, in psalmo quidem LXXXI dicens: « Audiam (40) quod loquatur in me Dominus Deus; » in secunda vero Regnorum historia, ejus Domini ac Dei optabilis

(32) *Ficte resipuit.* De simulata ab Ario resipiente alia lege inter cæteros Socratem *Hist. eccl.* lib. I, cap. 26, 33 et 38.

(33) *Eadem.* Codex, ταῦτα. Lego ταυτά.

(34) *Omnino.* In Græco, τὴν ἀρχήν. Simili modo pag. 179 Catena in *Jobum* ait Didymus: Μὴ καταδεχόμενος αὐτὰ τὴν ἀρχήν. Ibi enim τὴν ἀρχήν valere puto (« omnino, » etsi interpretes verterit, « in initio. » At non raro alii quoque, binas eas significationes confundendo, lapsi sunt.

(35) *In prophetis.* Psal. civ, 15.

(36) *Haecenus.* Codex, τὰ μὲν. Legendum potius, ταυτά μὲν. Quin fortasse aliquid deest.

(37) *Camarinam.* De notissimo hoc adagio lego pareniographos. De eo dixi in *Fasciculo anecdoticum* pag. 279, in notis ad Theophylacti libellum.

A sancti divinitatem dicta sunt, consentaneum ac necessarium est etiam de Deo Patre simili modo accipere. Cui ergo magis æquum est credere? Paulone, et aliis sanctis, an Macedonio, et ei qui fecte resipuit (32), Ario? Si quam porro ipsi sanctorum rationem habent, quomodo in eorum numero sese imprudentes collocarunt, qui sanctis adversantur, nec eadem (33) cum his dicere ac sentire volunt? Si vero aliter quidem illi, aliter vero isti sentiunt (nam hoc ex iis quæ ostensa sunt indubitatim est; nec enim illi rationale templum, quod ad imaginem Dei est, et opus manuum ejus, atque omnium terrenarum rerum pulcherrimum, cum pecudibus ac muris per contemptum, et irrisorie, ut conviciatores isti faciunt, compararunt, aut unum et idem cum his rebus esse putarunt, quando divino afflatu allata Scripturæ loca scripserunt), indignum id Christianis est, atque adeo iis qui quovis alio modo sapientes sint; neque quisquam illos vera docere omnino (34) existimaverit, dum talia docent. Cum vero eos sic revera sentire quis compererit, quomodo non se magis sapere arbitrabitur, si ea quidem devitet, quæ ab hæreticis dicuntur, iis autem credat, quibus credere multo melius est, nempe sanctis, aut, ut verius eloquar, iis quæ sunt ipsius Dei? Nemo enim, etsi omnino Scripturarum imperitus, optimos illos omnes ineluctosque viros ex sua ipsorum sententia duntaxat hæc scripsisse dixerit, aut per eorum vocem nobis Deum loqui negaverit, eumque cum alia docere hominum intelligentiam

237 superantia, tum etiam hoc, quod in fidelibus

(38) *Falciferum.* In Zachariæ libro cap. v, vers. 1 et 2, « falcem » quidem « vidisse » dicitur ipse Zacharias, juxta Græcam editionem: nam ubi Vulgata translatio habet: « Et ecce volumen volans... Ecce video volumen volans, » Græca habet: Καὶ ἰδοὺ δρέπανον πετόμενον... ἐγὼ δρῶ δρέπανον πετόμενον, id est, « et ecce falx volans... ecce video falcem volantem. » At nusquam, quod sciam, Zacharias ipse « falcem ferens » describitur. Conjicere itaque licet, idem sic loqui Didymum, quod propheta ille falcem manu gereus a pictoribus eam visionem respicientibus fortasse exhiberetur. Vide not. ad cap. 21 libri I.

(39) *Benedictus.* Luc. I, 68-70.

(40) *Audiam.* Psal. LXXXIV (non LXXXI), 8 (seu 9).

hicce ac divinus afflatus existeret, declaravit, inquit : « Spiritus (41) Domini locutus est in me (42), et sermo ejus in lingua mea. »

238 CAPUT XI.

Quod in cherubico throno sedet Spiritus sanctus, et virtutem emittit. Et quod Spiritum sanctum Paulus eum esse novit, qui ab Isaia visus fuit, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat Spiritus sanctus. Et quod divinas Scripturas dolose depravant hæretici.

Jam vero apud eum, quem commemoravi, accuratissimum, ac omnia, quæ necessaria sint, copiose tractantem melodum, in psalmo cix, qui totus ex persona Patris ad Filium dictus est, tum æque honoranda sancta Trinitas, tum Spiritus, qui Dominus sit emittens virtutem, atque una cum Patre et Filio considens, manifeste potius quam ænigmatice annuntiat. Ut autem in promptu sit demonstratio, visum est mihi totum ex ordine ascribere (43) sacram hoc oraculum, nihilque prætermittere. Sic ergo habet : « Dixit (44) Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam potentiae emittet tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. Tecum principatus in die potentiae tuae, in splendoribus sanctorum (45) : ex ventre ante Luciferum genui te. Juravit Dominus, et non poenitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech : Dominus a dextris tuis. » Si enim Pater ait Filio : « Sede a dextris meis ; » et : « Virgam potentiae emittet tibi Dominus ; » et : « Dominaberis inimicis tuis ; » et : « Juravit Dominus ; » et : « Dominus a dextris tuis : » quisnam est Dominus ille, qui ipsi virgam mittit, et jurat, et a dextris Filii sedet ? Nihil restat, nisi ut sit Spiritus sanctus : adeo ut Filium a dextris quidem Patris esse, Spiritum vero Dei a dextris habere comperimus. Illud vero meminisse oportet, quod hic jurat etiam Spiritus, quippe qui « non habet majorem se (46), » sicut Filius, qui dixit, « Per memetipsum (47) juro, » quemadmodum in primo libro (48) commemoratum 239 fuit. Sed et in lxi psalmo ab eodem Davide annuntiarum apparet sanctam Trinitatem, dum ita psallit : « Semel (49) locutus est Deus : duo hæc audiavi. » Quænam verò sunt hæc duo ? Subdit : « Quod potestas Dei est, et tua Domine, misericordia. » Quis enim est Deus, qui dixit, « quod potestas Dei est ? » et cuinam dicit : « Et tua, Domine, misericordia ? » Quin et apud Danie-

A

KEΦ. ΙΑ'.

« Ὅτι ἐπὶ τοῦ χερουβικοῦ θρόνου καθέζεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ δύναμις ἐξαποστέλλει. Καὶ ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸ οἶδεν εἶναι τὸν ὀφθέντα τῷ Ἰσαΐα Κύριον Σαβαώθ. Καὶ κατὰ τοῦ Μακκιδονιανοῦ φρονηματος. Καὶ ὅτι ἐν ἡμῖν οἰκεῖ. Καὶ ὅτι ῥαδιουργοῦσιν αἰρετικοὶ τὰς θείας Γραφάς. »

Παρά τῷ μνημονεῦθέντι τὸν ἀκριβεστάτῳ μελωδῷ, τῷ πᾶσι τοῖς ἀναγκαίοις ἐμπλεονάζοντι, ἐν ῥη ψαλμῷ, ὅστις ὅλος ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν ἐλέγηθ, ἰσότημος ἡ ἅγια Τριάς, καὶ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐξαποστέλλων δύναμις, καὶ συγκαθεζόμενος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐμφανῶς μᾶλλον, ἡπερ αἰνιγματωδῶς ἀπαγγέλλεται. Ἐδοξεν δέ μοι εἰς ἐτοίμην ἀπόδειξιν πάντα ἐφεξῆς παραγράψαι τὸν ἱερὸν τουτονὶ λόγον, μηδὲν αὐτοῦ παραλιπόντι. Ἐχει δὲ οὕτως : « Εἶπεν [110 α] ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων. Ἐξ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφύρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσεν Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέχ· Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ λέγει τῷ Υἱῷ· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » καὶ, « Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος· » καὶ, « Κατακυριεύσεις τῶν ἐχθρῶν σου· » καὶ, « Ὄμοσεν Κύριος· » καὶ, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου· » τίς ὁ ἀποστέλλων αὐτῷ τὴν ῥάβδον, καὶ ὀμνύων, καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ καθεζόμενος Κύριος, εἰ μὴ λοιπὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ; ὡς εὐρίσκεισθαι τὸν Υἱὸν, ὅντα μὲν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἔχοντα δὲ ἐκ δεξιῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Μνησθῆναι δὲ χρῆ, ὅτι ἐνταῦθα καὶ ὀμνύει τὸ Πνεῦμα, ὡς οὐκ ἔχον τὸν μεῖζονα, καθὰ ὁ Υἱὸς, εἰπὼν, « Κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνύω, » ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἐμνημονεῦθη βιβλίῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἑσ' ψαλμῷ ὁ αὐτὸς Δαυὶδ ἀπαγγέλλων τὴν ἅγιαν Τριάδα φαίνεται, ἐν τῷ ψάλλειν· « Ἀπαξ ἐλάλησεν ὁ Θεός· δύο ταῦτα ἤκουσα. » Ποῖα δὲ δύο ; Ἐπάγει· « Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος. » Τίς γὰρ ὁ εἰπὼν Θεός, « Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ ; » καὶ πρὸς τίνα λέγει, « Καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος ; » Καὶ ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ δὲ φησιν ἐν τῇ περὶ Σωσάννης κρίσει· « Ἐξήγειρεν ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸν Δανιὴλ· » κἀνταῦθα

(41) Spiritus. II Reg. xxii, 2.

(42) In me. Græca Biblia pro ἐμοί, id est « mihi, » habent ἐν ἐμοί, id est « in me » : atque ita legendum puto cum ob antecedentia, tum quia postrema syllaba vocis ἐλάλησεν, facile nostrum exscriptorem in errorem inducere potuit.

(43) Ascribere. Ita loquitur Didymus, quasi suæ cæcitatibus oblitus. Simili modo in lib. *De Spiritu sancto*, num. 50, ait : « Crebro legisse me memini. » Quin etiam Hieronymus Abigam cæcum epistola 76 sic alloquitur, num. 1 : « Scribe igitur audacter. »

(44) Dixit. Psal. cix, vers. 1-6. Vide, si placet,

quæ ad hunc psalmum dictavit Didymus, pag. 249 catenæ Corderianæ.

(45) Sanctorum. Græca Biblia : τῶν ἁγίων σου, id est « sanctorum tuorum. » Vulg. int. legit ut Didymus.

(46) Majorem se. Ex epistola ad Hebr. vi, 13.

(47) Per memetipsum. Isa. xlv, 23. Vide etiam Gen. xxii, 16, ubi tamen Græca editio habet « juravi, » pro « juro. »

(48) In primo libro. Cap. xxvi, pag. 75, seu segm. 33 a, aut fortasse cap. xv, ante segm. 6 a.

(49) Semel. Psal. lxi, 1 (seu 12).

Θεὸν δηλώσας εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπιφέρει γάρ· « Καὶ ἔκρινεν τοὺς πρεσβυτέρους, Πνεύματι ἁγίῳ ἔμφορούμενος. » Ἐύρομεν δ' ἂν καὶ Ἐλισσαίου τὸν ἀξιολογώτατον ἐν προφήταις, ἀξιοῦντα εἰδέναι Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἔχει δ' [110 b] ἡ πρὸς Ἥλιαν αὐτοῦ φωνή, ἡ ἐξαιτούσα σὺν τῇ μηλωτῇ καὶ τὸ ἅγιον κληρονομήσαι Πνεῦμα οὕτως· « Γενέσθω τὸ Πνεῦμα τὸ ἐπὶ σοί, διςσῶς ἐπ' ἐμοί. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐσκήρυνας τοῦ αἰτήσασθαι (ἀντὶ τοῦ, Μεγάλα ἐζήτησας). Πλὴν ἐὰν ἴθης με ἀναλαμβανόμενον, ἔσται σοι οὕτως· ἐὰν δὲ μὴ ἴθης, οὐ μὴ γένηται. » Ἴδεν τοίνυν αὐτὸν καὶ ἔκραξεν· « Πάτερ, πάτερ, ἄρμα Ἰσραὴλ, καὶ ἱππεὺς ἐν αὐτῷ. » Ὅτε οὖν « ἐπάταξεν » τὸν Ἰορδάνην τῇ μηλωτῇ τοῦ Ἥλια, « καὶ τὸ ὕδωρ οὐ διηρέθη » ὡς ἐπὶ Ἥλια, ζητῶν τὴν αἰτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, οὐκ ἔτι εἶπεν·

A lem (50) in iudicio de Susanna (51) habito legitur: « Suscitavit (52) Deus Spiritum sanctum Danielis (53). » Hic quoque Deum esse spiritum sanctum ostendit (54) Scriptura. Subjungit enim: « Et iudicavit (55) presbyteros (sive seniores) Spiritu sancto repletus. » Ast Elisæum quoque inter prophetas maxime insignem illud petere inveniemus, ut cognoscat Deum Spiritum sanctum. Ipsius vero ad Eliam verba, quibus exposcit ut simul cum melota (56) Spiritum etiam sanctum hæreditarium accipiat, sic se habent: « Sit Spiritus (57), qui est in te, dupliciter in me. Ille autem dixit: Induvasti petendo (hoc est: Magna postulasti). Verumtamen si videris me, cum assumar, erit tibi sic: si autem non videris, non fiet. » Vidit ergo ipsum, et clamavit: « O pater (58), pater, o currus Israël, et

(50) *Apud Daniele.* Sive ad verbum « in Daniele. » Porro historiam Susannæ ut libri Danielis partem a Didymo etiam agnosci, animadvertant heterodoxi. Ante Didymum vero celebrem pro eius historiæ auctoritate epistolam scripserat Origenes ad Africanum, ut de aliis Patribus sileam.

(51) *In iudicio de Susanna.* Ea pars libri Danielis, quam hic indicat, in editione Complutensi, et in Vulgata est decimum tertium caput Danielis. In Francofurtensi editione, ab heterodoxo homine concinnata, seorsum a Daniele imprimitur, inscribiturque *Σωσάννης ἱστορία*, id est « Sosannæ Historia »: quo modo etiam a S. Hieronymo vocatur. Ab Africano in *Epistola ad Origenem* dicitur Ἡ ἐν νεότητι προφητεία τοῦ Δανιήλ, id est « Prophetia Danielis adhuc adolescentis. » Ab Origene in *Epistola ad Africanum* simpliciter appellatur *Σωσάννα*, id est « Susanna, » sive « Sosanna: » eodemque modo in aliquibus vetustis codicibus eam inscribi testatur Sabatierus ad hunc Danielis locum tom. II, part. II. Demum in aliis codicibus, eodem Sabatiero teste, habet hunc titulum: *Διάκρισις Δανιήλ*, id est « Judicium Danielis. » A nostro autem Theologo appellatur *Τοῦ Δανιήλ ἡ περὶ Σωσάννης κρίσις*, id est, « Danielis iudicium de Susanna, » sive simpliciter Ἡ περὶ Σωσάννης κρίσις.

(52) *Suscitavit.* Dan. xiii, 45. In Complutensi editione translatio S. Hieronymi, omisso vocabulo « sanctum » habet: « Suscitavit Dominus spiritum pueri junioris, cuius nomen Daniel. » At Didymus in libro etiam *De Spiritu sancto* legit, ut hoc in loco: nam num. 2, pag. 108, hæc habet: « Et Danieli adhuc puero « suscitasse » dicitur « Deus Spiritum sanctum: » quasi jam habitantem in eo. » Ac sicut Græca Biblia, quibus consentit Vulgata editio, habent: Ἐξήγγειρεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παιδαρίου νεωτέρου, ᾧ ὄνομα Δανιήλ. Cyrillus vero Hierosolymitanus catech. xvi, num. 31, legit ἐπὶ παιδαρίου, id est « in puero, » pro παιδαρίου, id est « pueri. »

(53) *Danielis.* Codex, τὸν Δανιήλ. Lege, τοῦ Δανιήλ. Aut verte: « Excitavit Deus Spiritus sanctus Daniele. »

(54) *Ostendit.* etc. Lege not. ad num. 7 capitis 6 libri II.

(55) *Et iudicavit.* Hæc verba neque in Græcis Bibliis leguntur modo, neque in Vulgata translatione, quæ hoc in loco Theodotionis interpretationem exprimit, neque in versionibus antiquis a Sabatiero editis. Desumpta itaque arbitratur ex editione LXX interpretum, qualis exstabat Origenis, Didymi ac Hieronymi tempore, non vero qualis legitur in Bibliis Complutensibus. Nimirum duplex læne erat historiæ Susannæ translatio, altera in

editione Theodotionis, altera in editione LXX interpretum: hæc vero ab illa plurimum differbat; in hac enim non modo ea exstabant, quæ de Susanna, de Belo ac dracone, et de tribus pueris leguntur in Theodotionis versione, quam hæc in parte probavit Ecclesia; sed etiam nonnulla addita fuerant a LXX interpretibus, aut fortasse ab alio, qui LXX interpretum nomine abusus fuerat. Joannes Rodolphus Wetsthenius, homo heterodoxus, censet Susannæ historiam editioni LXX interpretum adjectam olim fuisse ex editione Theodotionis; ut iisdem omnino verbis in utraque editione legeretur Origenis ac Didymi ætate, utrobique scilicet ex versione Theodotionis. Sed eum falli ostendunt Maurini monachi tomo I Operum Origenis, pag. 14. Quorum sententia ex hoc etiam additamento, quod hic citatur a Didymo, et in Theodotionis versione desideratur, confirmari potest. Illud porro respexisse videtur Rufinus libro II *Apologiae*, num. 35, ubi ironice sic loquitur: « Omnis qui putabat, quod puer Daniel Spiritu sancto « fuerit » repletus, « et arguerit adulteros senes, erravit. » Sed apertius id respicit, imo affert Epiphanius in *Anchorato*, cap. 25, ubi hæc legimus: « Ὅτι ἐπλήσθη Δανιήλ Πνεύματος ἁγίου, καὶ εἶπε· Καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὸ κριτήριον· καὶ ἔκρινε τοὺς πρεσβυτέρους, Πνεύματι ἁγίῳ ἔμφορούμενος. Quæ sic vertit Petavius: « Cum scriptum sit Daniele Spiritu sancto repletum exclamasse: Mundus ego sum a sanguine illius: et reversi sunt ad iudicium: iudicavitque seniores, impellente Spiritu sancto. » Ideo autem hæc postrema verba diverso characterē, iis scilicet typis, quos « rotundos » vocant, expressit vir ille doctissimus, quod cum hunc Didymi locum non vidisset, censuit ea ex Bibliis non afferri. Ex his porro Epiphanius verbis colligo primum, Didymi ætate in Bibliis re ipsa juxta aliquam versionem a versione Theodotionis diversam exstitisse hæc verba: « Et iudicavit seniores Spiritu sancto repletus, » aut, ut vertere mavult Petavius, « Spiritu sancto impellente. » Deinde colligo, ubinam eadem hæc verba exstarent; nimirum legebantur cap. xiii Danielis, ac, ni fallor, versiculo 50 proxime subjungebantur.

(56) *Melota.* Erat μηλωτῆ vestis, aut stragula ex ovis pelle.

(57) *Sit Spiritus.* IV Reg. II, 9 et 10. Complutensis editio pro γενέσθω habet γεννηθῆτω δὴ. Et pro, ἐπ' ἐμοί. Ὁ δὲ εἶπεν, habet: ἐπ' ἐμέ· καὶ εἶπεν Ἥλιας. Et post vocem ἀναλαμβανόμενον addit ἀπὸ σοῦ. Francofurtensis alias habet variantes.

(58) *O pater.* IV Reg. II, 12. Biblia: αὐτοῦ pro ἐν αὐτῷ.

equitans in eo! » Cum itaque Jordanem melota Eliæ A « percussit (59) » Elisæus, « et aqua non est divisa, » sicut sub Elia contigerat (60), orans ipse, ut ejus postulatio et data promissio impleretur, non sit amplius : « Ubi est Spiritus duplex? » sed : « Ubi est Deus Eliæ appho (61) duplex? » illud scilicet nobis revelans, Spiritum sanctum esse Deum, simulque docens, idem esse dicere Deum, ac dicere Spiritum sanctum, et vice versa. Vox vero ἀπῶ (62) fraterna est compellatio. Quid autem prophetavit Ezechiel quoque, cum, « apertis ei cœlis, » vidit (65) visionem Dei, et cherubimos? « Et cum starent (64), inquit, animalia, stabant rotæ, et cum ea extollerentur (65), extollebantur, quia Spiritus vitæ erat in rotis; » hoc est, insidens erat in cherubimis. Et paulo post ait : « Hoc animal (66) est, quod vidi subter Deum Israelis, et cognovi, quod cherubimi sunt. » Cum superius dixisset, « Spiritum esse supra cherubimos, » postea dixit, « subter Deum, » id est, subter Spiritum, esse cherubimos et animalia. Rursus itaque animadvertit, sanctum Dei Spiritum et Deum, et Spiritum vitæ nuncupari et in cherubico æterno throno considerare. Verum ad argumentum hocce confirmandum 241 Judicum (67) quoque testimonio uti opus est, eorumque non negligentium, sed qui hoc maxime præ aliis rebus omnibus recte judicaverunt, oportere Spiritum Dei ut Dominum potentem et opitulatorem agnoscere et confiteri. Cum enim de eodem dixissent, quod simul cum Samsone ibat, in eumque « dirigebatur (68), » adeo ut majorem quam natura humana fert, vim exsereret ostenderetque; non dixerunt postea, Spiritum, a quo robor omne Samsam acceperat, ab illo recessisse, eamque ob causam Samsone infirmum factum esse; sed Dominum ab eo recessisse dixerunt. Sic autem loquuntur : « Cœpit (69) Spiritus Domini simul ire cum Samsone; » et rursus : « Saliit (70) super eum

(59) Percussit. Ibidem vers. 14. Complutensis editio : Καὶ ἐπάταξε τὰ ὕδατα, καὶ οὐ διηρέθη· καὶ εἶπεν Ἐλισαί· Ποῦ ἐστὶν Θεὸς Ἠλίου ἀπῶ; Francofurtensis vero : Καὶ ἐπάταξε τὸ ὕδωρ, καὶ οὐ διέστη· καὶ εἶπε· Ποῦ ὁ Θεὸς Ἠλίου ἀπῶ;

(60) Contigerat. Ibid. vers. 8.

(61) Appho. E duabus vocibus אִפְּהוּ (aph hu), id est, « etiam ipse, » quas hic habet Hebræum exemplar, sinxerunt LXX int. vocem ἀπῶ, sive, ut alii scribunt, ἀπῶ, sive ἀφῶ. Vulgatus interpres binas illas Hebraicas voces vertit : « etiam nunc. » Didymus legit ἀπῶ· unde videtur ductum Jonathæ cognomentum, qui ab auctore libri primi Machabæorum, cap. 11, 5, dicitur ἐπικαλούμενος Ἀπφούς, h. e. « cognominatus Apphūs. »

(62) Vox vero ἀπῶ. Alii aliter hanc vocem interpretati sunt. Hesychius ita eam accipit, ut significet πατρός, id est « patris. » Verum in exemplari Hebraico non legitur אִפְּהוּ (abb hu), id est « pater ipse, » sed אִפְּהוּ, ut dixi. Suidas vero sic illam explicat, ut valeat : Ἀποκρύφου ἢ τοῦ ἀποκρυφέντος, id est « absconditi. » At undenam hanc significationem eruit Suidas? Nunquid ex radice אָפַח, id est « latitavit? » Sed quis non videt nihil eam radicem huc pertinere? Probabiliora itaque affert Didymus, modo vox ut Græca spectetur. Pollux enim lib. 111, cap. 8, segm. 74, apud novos

« Ποῦ τὸ Πνεῦμα τὸ διπλοῦν; » ἀλλὰ· « Ποῦ ὁ Θεὸς Ἠλίου ἀπῶ ὁ διπλούς; » ἐκκαλύπτων Θεὸν ὑπάρχειν τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ διδάσκων ἅμα, ὡς ταυτὸν ἐστὶν εἰπεῖν Θεὸν, ἢ Πνεῦμα ἄγιον, καὶ τὸ ἐμπάλιν. Τὸ δὲ ἀπῶ προσφώνησις ἐστὶν ἀδελφικῆ. Τί δὲ καὶ Ἰεζεκιὴλ προφητεῖ, ὅτε, τῶν οὐρανῶν ἀνοιγόντων αὐτῷ, ἴδεν ὄρασιν Θεοῦ καὶ τὰ χερουβίμ; « Καὶ ἐν τῷ ἐστάναι, » φησὶν, « τὰ ζῶα, ἰστήκεισαν οἱ τροχοί· καὶ ἐν τῷ ἐξαιρεῖν αὐτὰ, ἐξήρουν· ὅτι Πνεῦμα ζωῆς ἦν ἐν τοῖς τροχοῖς· » ἀντὶ τοῦ, ἐπικαθεζόμενον ἐπὶ τῶν χερουβίμ. Καὶ μικρὸν ὑποκαταβάς λέγει· « Τοῦτο τὸ ζῶον, ὃ ἴδον ὑπὸ κάτω Θεοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼν, ὅτι τὰ χερουβίμ ἐστίν. » Εἰρηκῶς ἀνωτέρω τὸ Πνεῦμα ἐπάνω εἶναι τῶν χερουβίμ, ὑποκαταβάς εἶπεν, ὑποκάτω τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἐστὶν τοῦ Πνεύματος, εἶναι B τὰ χερουβίμ καὶ ζῶα. Θεὰ τοίνυν καὶ αὐθις τὸ ἄγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, καὶ Θεὸν καὶ Πνεῦμα ζωῆς προσαγορευόμενον, καὶ ἐπὶ τοῦ χερουβικῶ καθεζόμενον αἰωνίου θρόνου. Χρηστέον δ' εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο [111 a] καὶ τοῖς κριταῖς οὐδὲ αὐτοῖς ἀμελήσασιν, ἀλλ' ὅτι μάλιστα παρὰ πάντα τοῦτο κεκρικῶσιν καλῶς, τὸ ὁμολογῆσαι Κύριον δυνατὸν καὶ ἐπίκουρον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Εἰπόντες γὰρ περὶ αὐτοῦ, ὅτι συνεπορεύετο μετὰ Σαμφών, καὶ κατεύθυνεν αὐτῷ, ὥστε μεζῶνα φύσεως ἀνθρωπίνης δύναμιν ἐνδείκνυσθαι αὐτὸν, οὐκ εἶπαν μετὰ ταῦτα τὸ ἐνδυναμοῦν αὐτὸν Πνεῦμα ἀνακεχωρηκέναι ἀπ' αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἡσθενηκέναι, ἀλλὰ τὸν Κύριον. Ἔχουσι δὲ οὕτως· « Ἐρξάτο Πνεῦμα Κυρίου συμπορεύεσθαι μετὰ Σαμφών; » καὶ πάλιν· « Ἠλάτο ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου; » καὶ πάλιν· « Ἐξέκλινεν εἰς ἀμπελώνα θαυμαθὰ, καὶ ἰδοὺ σχύμνος λέοντος εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ· καὶ κατέβηθεν ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, καὶ διέσπασεν αὐτὸν ὡς ἔριπον αἰγῶν; » καὶ πάλιν· « Ἠλάλαξαν, » φησὶν, « οἱ ἀλλόφυλοι, καὶ ἔδραμον εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ; » (τοῦτ' ἐστὶν Σαμφών)· « καὶ κατέβηθεν ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, καὶ ἐγένοντο τὰ καλῶδια,

comicos nomina ἀπῶα ἐτ ἀπῶριον ait esse blandas novæ Dominæ compellationes. Ad quem Pollucis locum hæc adnotat Kuhnus : « Cæterum ἀπῶα est blanda sororis fratrisque compellatio. » Novi hanc Pollucis interpretationem Henrico Stephano suspectam esse (ut ibidem animadvertit Jungermannus), quod Pollux ab Hesychio, Eustathio ac Suida hac in re dissentiat. Sed Polluci suffragatur Didymus hoc in loco.

(63) Vidit. Ezech. 1, 1.

(64) Et cum starent. Græca quidem editio Ezech. 1, 21, isthæc habet. Sed Didymus respicere videtur cap. x, vers. 17, ubi eadem fere legitur.

(65) Extollerentur. Codex mendose ἐξαιρεῖν. Lego ἐξαιρεῖν.

(66) Hoc animal. Ezech. x, 20.

(67) Judicium. De auctore libri Judicum accipe quæ hic pluraliter de judicibus dicuntur.

(68) Dirigebatur. In Græco, κατεύθυνεν αὐτῷ, dativo casu : quod singulare videtur. At cum in libro Judicum xiv, 6 et 19, et xv, 14 Græca translatio habeat, κατεύθυνεν ἐπ' αὐτόν, Didymus pro ἐπ' αὐτόν dicit αὐτῷ. Valet autem : « Irruebat in eum. »

(69) Cœpit. Judic. xiii, 25.

(70) Saliit. Judic. xiv, 19. Græca editio habet κατέβηθεν pro ἦλατο.

τὰ ἐν τοῖς βραχίουσιν αὐτοῦ, ὡσεὶ στῦπιον, ἦν ἡ
 ἂν ὁσφρανόη πυρός. » Ὅτε δὲ λοιπὸν σὺν τῇ κόμῃ
 καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀπέθετο, καὶ ἀπάνωτο εἰς
 διεθρον ἑαυτοῦ τῆς ἀβουλλίας, ἀλλόφυλον, οὐ δέον,
 γυναῖκα ὑπερφιλῶν τὴν Δαλιᾶ, « Ἐξηγέρθη, » φη-
 σίν, « ἐκ τοῦ ὑπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι,
 καὶ ἀποτινάξομαι, καὶ ποιήσω καθὼς αἶψι. Καὶ αὐτὸς
 ὡς ἔγω, ὅτι Κύριος ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ. » Τῆς γὰρ
 δυναστείας τοῦ Κυρίου τούτου πείραν ἔχων καὶ
 Μουσῆς, εἶπεν· « Πῶς διώξεται εἰς χιλίους, καὶ
 δύο μετακινήσουσιν μυριάδας, εἰ μὴ Κύριος παρέδω-
 κεν αὐτούς, καὶ ὁ Θεὸς ἀπέδοτο αὐτούς; » Καὶ τὸν
 φθόνον δὲ τῷ Ἰσαΐα βασιλέα Κύριον Σαβαὼθ καθ-
 ἦμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, [111 b]
 ἐν οἰκῇ δόξης πεπληρωμένῃ, καὶ ὑπὸ τῶν σεραφί-
 μῳ τρισαγίῳ φωνῇ καταγεραϊρόμενον, ὁ μὲν προφη-
 τῆς τὸν Πατέρα οἶδεν, ὁ δὲ Ἰωάννης τὸν Υἱόν· ὁ δὲ
 Παῦλος ἐν ταῖς Πράξεσιν, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς
 θεότητος, τὸ πάνσοφον Πνεῦμα εἶναι ἐδήλωσεν τοι-
 ῶσδε· « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς
 τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἰσαΐου τοῦ προφήτου, λέ-
 γον· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτον, καὶ εἰπέ
 αὐτῷ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ
 ἔζη. Αἰρετικοὶ δὲ, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν
 διεσύντες, καὶ τὸν οἰκεῖον σκοπὸν καὶ λόγον ἄγον-
 τες κατὰ τοῦ χάους, ἀποπηδῶσι καὶ πρὸς τὸ λόγιον
 αὐτοῦ, καὶ συνήθως ἀντιφάσκουσιν οὐκ εὐλόγως, καὶ
 περιρῶνται δυσσεβεῖα δυσσέβειαν συνδέειν καὶ συν-
 ἄπτειν, φημὶ τοῖς προτέροις αὐτῶν ῥήμασιν τὰ δεύ-
 τερα καὶ τρίτα, λόγους προειμένους, ὅτι οὐδὲν θαι-
 μαστὸν καὶ θεότητος ἴδιον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 εὑρίσκεται ἐκ τοῦ Παύλου φάναι· « Καλῶς τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ
 Ἰσαΐου τοῦ προφήτου, λέγον· Πορεύθητι πρὸς τὸν
 λαὸν τούτον, καὶ εἰπέ αὐτῷ· τάδε καὶ τάδε· διὰ τὸ
 κολάει, φησίν, τὰ αὐτὰ, ποτὲ μὲν ἐκ προσώπου
 τοῦ Θεοῦ, ποτὲ δὲ ἐκ προσώπου τοῦ προφήτου, ἢ
 ἀγγελου εἰρημμένα φέρεσθαι· ὡς ἦν ἡνίκα, φησίν, περὶ
 τοῦ χωρίου τούτου λέγει Ἰωάννης· « Ταῦτα εἶπεν
 Ἰσαΐας, ὅτε ἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ. » καὶ ὡς ὁ Σω-
 τὴρ ἐν Ματθαίῳ ἔφη· « Καλῶς προεφήτευσεν
 Ἰσαΐας, λέγων· Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χειλεσίν με
 τιμᾷ, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. » καὶ
 ὡς ὁ Παῦλος ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ ἔφη· « Καθὼς Δα-
 υὶδ λέγει τὸν μακαρισμόν· Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν
 αἱ [112 a] ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ
 ἁμαρτίαι· » οὐκ εἶπεν δὲ, φησίν· Καθὼς ὁ Θεὸς
 διὰ Δαυὶδ λέγει. Καὶ ἐτέρωθεν· « Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς
 πρὸς Βαλαὰμ νυκτός, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Εἰ καλέσαι
 αἰ πάρεσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἀναστὰς ἀκολούθη-

A Spiritus Domini; » et rursus : « Declinavit (71) in
 vineam (72) Thamnatha; et ecce catulus leonis in oc-
 cursum ejus : et direxit super eum Spiritus Domini,
 et dilaceravit eum ut hædum caprarum; » et rursus .
 « Vociferati (73) sunt, inquit, alienigenæ et cucur-
 rerunt in occursum ejus (id est, Samsonis), et di-
 rexit super eum Spiritus Domini, et facti sunt fun-
 niculi, qui erant in brachiis ejus tanquam stuppa,
 quando olfecerit ignem. » Postmodum vero, quando
 simul cum coma robur amisit, atque alienigenam
 feminam Dalidam (74) vehementer ab eo, contra
 quam fas erat, dilectam, in suam ipsius perniciem
 atque insipientiæ pœnam, assecutus est, « Exsur-
 rexit (75), » inquit Scriptura, « e somno suo, et dixit :
 Egrediar, et excutiam me, et faciam sicut semper :
 B Et ipse non novera' quod Dominus recesserat ab
 eo. » Nam hujus Domini potentiam Moses quoque
 experientia compertam habens, ait : « Quomodo (76)
 persequetur unus mille, et duo dimovebunt decem
 millia, nisi Dominus tradidisset eos, et Deus vendi-
 disset eos? » Quin illum etiam, qui ab Isaia visus
 est (77), « Regem, Dominum Sabaoth, in excelsis
 throno et elevato sedentem, » in domo gloriæ
 plena, atque a seraphiinis ter « Sanctus » clamantibus
 celebratum, propheta quidem 242 Patrem agnovit;
 Joannes (78) vero Filium; Paulus autem in
 Actis, ob identitatem deitatis, sapientissimum Spi-
 ritum esse declaravit his verbis : « Bene (79) Spi-
 ritus sanctus locutus est ad patres vestros per
 Isaiam prophetam dicens : Vade ad populum hunc,
 et dic ei : Aure audietis, et non intelligetis, » et quæ
 sequuntur. At hæretici eam, quam initio elegerunt,
 viam tenentes, et proprias speculationes doctrinas-
 que per medium veluti chaos promoventes, in hoc
 etiam oraculum insultant, ac temere, ut assolent,
 contradicunt, atque impietatem cum impietate, cum
 primis scilicet verbis secunda et tertia, colligare et
 necitere conantur, fuitiles hasce rationes proferendo.
 Nihil mirabile (inquiunt) aut deitatis proprium de
 Spiritu sancto a Paulo dictum deprehenditur in iis
 verbis : « Bene Spiritus sanctus locutus est ad pa-
 tres vestros per Isaiam prophetam dicens : Vade ad
 populum hunc, et dic ei » hæc et hæc. Sæpius
 enim, inquiunt, contingit ut eadem modo ex per-
 sona Dei dicantur, modo vero ex persona prophe-
 tæ, aut angeli efferantur; ut cum de hoc oraculo
 Joannes ait : « Hæc dixit (80) Isaias, quando vidit
 gloriam ejus. » Et cum Salvator in Matthæo inquit :
 « Bene prophetavit (81) Isaias dicens (82) : Popu-
 lus hic labiis me honorat, corde autem longe abest

(71) Declinavit. Judic. xiv, 5, 6.

(72) In vineam. Complut. ed. εἰς ἀμπελώνας, id est « in vineas. » Et post vocem λέοντος in eadem additur ὀρνόμομος, id est « rugiens. »

(73) Vociferati sunt. Judic. xv, 14. Græca ed. εἰς συνάντησιν, pro εἰς ἀπάντησιν. Et ἐγένετο, pro ἐγένοντο. Et στῦπιον, pro στῦπιον.

(74) Dalidam. In Hebræo sonie, et in Complut. editione vocatur « Dalila. » In Francofurtensi vero editione, atque a Didymo « Dalida. » Pro ὑπὲρ φιλῶν, quod habet codex, lego ὑπερφιλῶν.

(75) Exsurrexit. Judic. xvi, 21.

(76) Quomodo. Deut. xxxii, 30.

(77) Visus est. Isa. vi, 1, 3, 5.

(78) Joannes. Cap. xii, 41. Vide, si libet, Hilarii librum v De Trin., num. 32 et seqq.

(79) Bene. Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58.

(80) Hæc dixit. Joann. xii, 41.

(81) Bene prophetavit. Matth. xv, 7, 8. Evangelistæ textum abbreviat Didymus.

(82) Dicens. Isa. xxix, 13.

a me. » Et cum Paulus in alio capitulo ait : « Sic-
ut David (83) tribuit beatitudinem : Beati quorum
remissæ sunt iniquitates , et quorum tecta sunt
peccata. » Non ait (iniquiunt ipsi) : « Sicut Deus per
David dicit. » Et alibi : « Et venit (84) Deus ad Ba-
laam nocte, et dixit ei : Si vocare te veniunt homi-
nes hi, surgens sequere eos : sed verbum quodcun-
que loquar ad te, hoc facies ; » et post alia : « Dixit
(85) (inquit Scriptura) angelus Dei ad Balaam :
Vade una cum hominibus his : verumtamen verbum,
quodcunque dixerō tibi, hoc vide ut facias. » Non
dixit ei (iniquiunt) : Quod dixit tibi Deus ; sed :
« Quodcunque dixerō tibi. » Talia sunt , atque ean-
tenus prava quæ illi profertur. At ne sibi metipsis
quasi victores blandiantur. Nos vero iumentes ne
aliquibus ironia, hoc est, dissimulatione (86) revera
sophistarum propria **243** uti videamur, ut ipsi faci-
ciunt, id maxime curemus, dum eos redarguimus,
a prima lere syllaba, ut sic loquar, usque ad ex-
tremam, ut veritatem in ore semper habeamus.
Itaque ut ad vos, qui in prophetico sermone, et in
divinis, quæ commemorata sunt, oraculis versati
estis, orationem convertam, nostis sane Isaiam jussu
illius, qui in æterno throno sedet, ea prophetasse,
quæ ab illo ad verbum dicere jussus est : nam qui
prophetat, Dei propheta est, non sui ipsius. Per
Isaiam igitur, aut ab Isaiā (eodem enim recidit
utrumque) potens vox illius, quem ipse conspexit,
quemque Paulus Spiritum sanctum esse denuntiat,
tunc annuntiata est, quando vidit quidem Isaias
ipse gloriam illius ; sed propria potestate de ea lo-
cutus non est, quamvis alicubi scriptum sit : « Isaias
dixit ; » non vero : Dixit Deus Pater, aut Filius,
aut Spiritus ejus per Isaiam. Sed non errarunt
apostoli, qui a pueritia (87) in Scripturis statim
innutriti fuerant, quibusque novæ gratiæ prædica-
tio credita erat, quique ob illius Trinitatis, quæ
in unitate existit, bonitatem, ea habuerunt, quæ
donum ullus alius habuerat ex hominibus. Quin
Joannem quoque ita hæc intellexisse, ut a Filio Dei
dicta forent, Paulum vero sic ea accepisse, ut dicta
essent a Spiritu sancto, vel cæco, ut aiunt, perspi-
cuum est. Etenim beatæ istæ hypostases præcipiunt,
angelorum vero vel omnium natura obtemperat.
Nimirum præsumunt illæ, atque imperant regio modo ;

son αὐτοῖς· ἀλλὰ τὸ βῆμα, ὃ ἂν λαλήσω πρὸς σε,
τοῦτο ποιήσεις· » καὶ μεθ' ἕτερα· « Εἶπεν, » φησὶν.
« ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ πρὸς Βαλαάμ· Συμπληρώθητι
μετὰ τῶν ἀνθρώπων τούτων· πλὴν τὸ βῆμα, ὃ ἂν
εἶπω πρὸς σε, τοῦτο φυλάξῃ ποιῆσαι· » καὶ οὐκ εἶ-
πεν αὐτῷ, φησὶν· « Ὁ εἶπέν σοι ὁ Θεός· ἀλλ', » « Ὁ
ἂν εἶπω σοι. » Ἐν τοιούτοις κακοῖς τὰ κατ' ἐκεί-
νους· καὶ μὴ ὡς κρατούντες σεμνυνέσθωσαν. Ἡμεῖς
δὲ δείσαντες, μὴ τισὶν δόξωμεν χρῆσθαι, ὡς ἐκεῖνοι,
σοφιστοῦ τινος ὡς ἀληθῶς εἰρωνεῖα, εὐθὺς ὡς ἐκ
πρώτης σχεδὸν συλλαβῆς, οὕτω μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ
τέλους, πλείστην τινὰ τῆς ἀληθείας πρόνοιαν ποιή-
σωμεν, διελέγχοντες αὐτούς. Ἴστε δὴ οὖν, οἱ συγγε-
νόμηναι τῷ τε τῆς προφητείας λόγῳ, καὶ τοῖς μνη-
μονευθεῖσιν θεοῖς γραφοῖς, ὡς ὁ Ἡσαίας κελευ-
σθεὶς παρὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ αἰωνίου θρόνου,
προεφήτευσεν, ἅπερ αὐτῷ ἐκεῖνος κατὰ λέξιν εἶπειν
ἐνετείλατο· ὁ γὰρ προφητεῶν Θεοῦ, οὐχὶ ἑαυτοῦ
προφήτης ἐστίν. Ὅστε διὰ Ἡσαίου, ἦτοι παρὰ Ἡσαίου
(ταυτὸν γὰρ ἐστὶν εἶπειν), ἡ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ
κραταῖα φωνή, ὃν ὁ Παῦλος τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι
κατήγγειλεν, ἀπηγγέλθη, ὅτε ἴδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ·
οὐ μένοι κατ' ἐξουσίαν ἴδιαν ταύτην ἐφθέγγετο, κἄν
που ἐλέχθη, ὅτι « Ἡσαίας εἶπεν, » καὶ οὐχὶ ὁ Θεός
Πατήρ, ἢ ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διὰ Ἡσαίου.
Οὐδὲ μὴν ἐπλανήθησαν οἱ ἀπόστολοι, οἱ ἐκ παιδῶν
εὐθὺς ταῖς Γραφαῖς ἐνθεραμμένοι, καὶ πιστευθέντες
τῆς νέας χάριτος τὸ κήρυγμα, [112 b] οἱ ἔχοντες,
διὰ τὴν ἀγαθότητα τῆς ἐν μονάδι Τριάδος, ἀ μήπω
τις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἕτερος. Ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης
δηλὸς ἐστὶ, καθὰ φασὶ, καὶ τυφλῷ, ταῦτα τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ νοήσας εἰρηκέναι· καὶ Παῦλος, τὸ ἅγιον
Πνεῦμα. Κελεύουσι γὰρ αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὐ-
ται, εἰκεὶ δὲ ἡ ἀγγέλων καὶ πάντων φύσις. Ἡγεμο-
νεύουσι γὰρ βασιλικῶς, καὶ κατάρχουσιν αὐτοφῶως,
διὰ τὴν ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν ἐξ οὗ προῦλθον Πα-
τέρα θεότητα, καὶ ἀνάγεται πάντα εἰς ἐκεῖνον. Ἐχέ-
ται οὖν ἐν τούτῳ· ἕτερον δὲ, ὅτι τίς ἂν ὀφθεῖη ἕτερος,
ᾧ τινι συμφωνώτερον, ἢ προσφωρώτερον ταῦτα, τὰ ἐκ
προσώπου τοῦ Θεοῦ Πατρὸς προφητευθέντα, δόξειεν
ἐπιγράφεσθαι ὡς εἰρηκόντι ; Ποίας δὲ κατακρίσεως
οὐκ ἐστὶν ἄξιός ὁ τὴν περὶ τοῦ κρείττονος ἀληθείαν
τολμῶν παραχαράττειν, καὶ παραυδοκίμειν ἐθέλων
Ἰωάννην καὶ Παῦλον, τοὺς μὴτ' ἀγνοήσαντας, μὴτ'
ἀποκρύψαντας, ἐναργῶς δὲ καὶ τρανῶς τὰ περὶ τού-
του εἰς πάντας ἐξαγορεύσαντας ; Καὶ πᾶσα δὲ Γραφή
ἔχει τι νόημα περὶ τῆς τοῦ μεγαλωνύμου Πνεύματος

(83) Sicut David. Rom. iv, 6, 7. Post vocem μα-
ρισμόν nonnulla hic omittuntur.

(84) Et venit. Num. xxii, 20. Complut. editio : παρ-
ῆσαν pro πάρεσιν. Sed Francofurtensis habet ut
Didymus.

(85) Dixit. Num. xxii, 35. Græca Biblia carent
voce τούτων, et pro φυλάξῃ ποιῆσαι habent φυ-
λάξῃ λαλήσαι, id est « cavebis ne loquaris : » quo
modo legendum videtur.

(86) Dissimulatione. Respicit Socraticam cuius
notissimam ironiam, quam sophistæ imitati sunt.
« Socrates (inquit Cicero in quarto Academicarum
questionum) de se ipse detrahens in disputatione,
plus tribuebat iis quos volebat refellere. Itaque
cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti

solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνε-
εἶαν vocant. »

(87) A pueritia. Duodecim apostolos rudes plane
atque ignaros tunc fuisse, cum a Christo vocati
sunt, ac divina tantum scientia postea donatos af-
firmant sancti Patres, quorum verba vir celeberrimus
Joannes Lamius affert in libro *De eruditione aposto-
lorum*, cap. 8 ac 15. His non adversatur, ni fallor,
Didymus, dum eos « a pueritia in Scripturis innu-
tritos » dicit : nihil enim aliud his verbis voluisse
videtur, quam ipsos et Scripturarum lectioni in
synagogis interfuisse, et religionis dogmata ab
ineunte ætate edoctos esse : quorum unum illud
erat, prophetas Deo afflante, ac divina auctoritate
scripsisse.

μονότητος, ἦθουν θεότητος, ἐξηρημένον μὲν καὶ ἀσύντακτον παντελῶς τῶν ὄλων, συντεταγμένον δὲ καὶ σύμφωνον τῆς πρωτότης, καὶ γενεσιουργοῦ, καὶ ἀσυγκρίτου φύσεως. Τί γὰρ οὐκ ἀεὶ τῶν ἀγαθῶν δι' αὐτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ, ἔτι μὴν καὶ παρὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ εὐδοκία τοῦ Θεοῦ Πατρὸς; Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ μὲν Ὑμνολόγος· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀνανέλης ἀπ' ἐμοῦ » ὁ δὲ Παῦλος· « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες » ἐπιφέρει τε· « Εἰς εἰ ὧν ἐβαπτίσθητε; » εἰ γὰρ μὴ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐβαπτίσθητε· [113 a] ὁ δὲ μονογενὴς Θεός· « Συμφέροι ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. Ἐὰν γὰρ μὴ ἐγὼ ἀπέλθω, ἐκεῖνος οὐκ ἔρχεται, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· » καὶ, « Ὑμεῖς δὲ λήψεσθε δύναμιν, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιλόβοντος ἐφ' ὑμᾶς· » καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐν τῷ Ἀγγέλῳ· « Μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐπέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν· » τί φησομεν αὐτοὺς φάσκειν, ἢ ὅτι θεϊκὴν φύσιν καὶ μέγεθιν αὐτοῦ, καὶ ἁγιασμόν, καὶ δημιουργικὴν δύναμιν, καθάρισαν ἡμῶν, καὶ ὄλον ἀπολαμπρύνουσαν τὴν ζωὴν, καὶ ἐν πᾶσιν ἀρωγοῦσαν, παραδιδόντας ταῦτ' ἐξεφώνησαν; Ὅταν δὲ καὶ πάλιν λέγῃ ὁ Θεὸς Πατὴρ· « Οὐαὶ, τέκνα! Βουλὴν ἐποιήσατε, οὐ δι' ἐμοῦ· καὶ συνθήκατε, οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου· » ἄρ' οὐκ ἀραρότως Ἀρειανῶν, καὶ Εὐνομανῶν, καὶ Μακεδονιανῶν τὴν ἐπὶ τῇ αἰρέσει ἀθλιότητα καὶ ταλαιπωρίαν ἐπιπέμφεται; Πρὸς τοῦτοις φάινμεν ἂν, ὡς διὰ τοῦτο ἐγράφη· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας· » καὶ, « Καθὰ Δαυὶδ λέγει· » ἔν' ὁ θεοὸς θεομὸς φαίνεται, διὰ τοῦ ἁγίου κεκήρυκται. Περὶ δὲ τοῦ κατὰ τὸν Βαλαὰμ ἀγγέλου τοσοῦτον ἐροῦμεν, ὡς οὐκ ἔχει τὰ κατ' αὐτὸν τῶν περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἢ τοῦ Υἱοῦ παρὰ Παύλου καὶ Ἰωάννου κυρίως πεφασμένων ἐκκότα λόγον. Ὁ γὰρ ἄγγελος ἀποσταλεὶς, ἅπερ ὁ Θεὸς ὑπέσχετο ἐπὶ μέλλοντι χρόνῳ δηλώσειν τῷ Βαλαὰμ, διήγγειλεν οὐκ αὐτὸς εἶναι ἐνοσθη ὁ Θεός, καθὼς ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνοσθησαν εἶναι οἱ λελαληκότες τὰ ἐνταλθέντα τῷ Ἡσαίᾳ παρὰ τοῦ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ θεικοῦ θρόνου, καὶ ἐν φωτὶ ἀφάτω καὶ δόξῃ ἀνεϊκάστῳ ὑπάρχοντος. Κάνταῦθα τοῖνον, ὡς τὰ ἡμῶν μὲν φαῖλα, [113 b] τὰ δὲ αὐτῶν σεμνά, καὶ πλείονος σπουδῆς καὶ πίστειος ἄξια πειρῶνται δεικνύναι. Συμμίξαν τινὰ καὶ συμφωνίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ κτίσματα ἐργάζονται, καὶ συγκατάβαλλουσιν, ὡς οὐκ ἴσασι, ταῖς θεϊκαῖς ὑπολήψεσι τοῦ ἀεὶ ὡσαύτως

A et ad eum omnia referuntur. Ac prima quidem responsio est hæc (88). Altera vero est hujusmodi. Quisnam alius conspici ab Isaia potuit, cui convenientius aut utilius hæc, quæ ex persona Dei Patris a propheta scripta sunt, tribui videantur tanquam ei qui illa dixerit? Quali autem condemnatione dignum eum dicemus, qui veram de divinitate (89) doctrinam adulterare audet, ac 244 Joannem et Paulum infamare vult, qui eam sane neque ignorarunt, nec celarunt, sed omnibus e contrario manifeste et evidenter ea, quæ ad ipsum pertinent, prædicarunt? Verum Scriptura tota inclyti Spiritus unitatem, sive deitatem nobis indicat, dum de ipso sic loquitur, ut ab omnibus plane rebus eum segreget, ac secernat, atque in eodem ordine cum prima, et creatrice, et incomparabili natura collocet, eique concordem faciat. Quodnam enim bonum est, quod per ipsum semper, et ab ipso, sicut et ab unigenito Filio, cum complacentia Dei Patris, non existat? Cum ergo ait hymnologus quidem : « Spiritum (90) tuum sanctum ne auferas a me; » Paulus vero : « Si Spiritum (91) sanctum accepistis credentes? » subjungens : « In quo ergo baptizati estis? » si nempe in Spiritu sancto non estis baptizati; Unigenitus vero Deus : « Expedit (92) vobis, ut ego abeam : si enim ego non abiero, ille non venit, Spiritus » scilicet « veritatis, qui a Patre procedit; » et : « Vos vero (93) accipietis virtutem, Spiritu sancte superveniente in vos; » Et Deus Pater in Aggæo : « Vobiscum (94) ego sum, dicit Dominus omnipotens : et Spiritus meus stetit in medio vestrum. » Cum hæc, inquam, divini scriptores dicunt, quidnam aliud illos voluisse inquam, nisi, dum hæc tradiderunt, divinam Spiritus sancti naturam, ejusdemque Spiritus communicationem, et sanctificandi vim, et creatricem potentiam, quæ vitam nostram emundat (95), ac veluti illuminat, atque in omnibus opitulatur, celebrarunt? Cum vero rursus ait Deus Pater : « Væ, filii (96) ! consilium fecistis, non per me, et conventiones, non per Spiritum meum, » nonne Arianorum, et Eunomianorum, et Macedonianorum miseriam atque infelicitatem, ob eorum hæresim, convenienter apteque redarguit? Ad hæc : ideo scriptum esse dicimus, « Hæc dixit Isaïas, » et, « Sic David dicit, » ut appareat, quis ille sanctus sit, per quem divinum oraculum prædicatum est. 245 Quod vero ad angelum spectat,

(88) Est hæc. Codex, ἔχεται οὖν ἐν τοῦτο. Legendum fortasse ἔχετε pro ἔχεται.
 (89) De divinitate. In Græco, περὶ τοῦ κρείττου. Simili modo a Clemente in quinto Stromatum, ab Athanasio tom I, pag. 315, et ab aliis Deus vocatur ὁ Κρείττων.
 (90) Spiritum. Psal. I, 12 (seu 13).
 (91) Si Spiritum. Act. XIX, 2 et 3.
 (92) Expedit. Joan. XVI, 7. Biblia pro ἐκεῖνος, id est ille, habent ὁ Παράκλητος, id est « Paracletus. » Verba vero illa : « Spiritus veritatis, qui, » etc., non habet Scriptura hoc in loco, sed alibi.
 (93) Vos vero. Act. I, 8. Passioneani codicis scriptor post vocem δύναμιν interpunctionis notam hic apposuit : itaque transtuli : « Spiritu san-

cio superveniente in vos; » non vero : « supervenientis Spiritus sancti in vos, » præsertim cum in Didymi libro De Spiritu sancto num. 6, ubi editi libri habent « supervenientis, » et cætera, codex ms. bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bononiæ habeat : « superveniente in vos Spiritu sancto. »
 (94) Vobiscum. Agg. II, 5 et 6.
 (95) Emundat. Codex, καθάρισαν. Lego καθάρουσαν.
 (96) Væ, filii. Isa. XXX, 1. Complut. editio : Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται. Τάδε λέγει Κύριος· Καὶ ἐποίησατε βουλήν, οὐ δι' ἐμοῦ· καὶ συνθήκην, κ. τ. λ. Francofurtensis pro καὶ ἐποίησατε habet tantum ἐποίησατε· et pro συνθήκην habet συνθήκας, ut Didymus.

qui Balaamum allocutus est, respondemus, quæ de illo dicuntur, iis similia non esse, quæ de divino Spiritu, aut de Filio a Paulo et Joanne proprie dicta sunt, sed esse diversæ rationis. Angelus enim ille, qui tunc missus fuit, ea nuntiavit Balaamo, quæ pollicitus erat Deus se venturo tempore manifestaturum: nusquam vero indicat sacer textus, angelum illum esse ipsum Deum. Filius autem e contrario, ac Spiritus sanctus esse dicuntur a Scriptura, qui loquebantur quæ Isaiæ tunc mandavit ille, qui et in divino throno sedere dicitur, et in luce ineffabili est, atque in gloria incomparabili. Sed hic quoque ea quidem, quæ dicuntur a nobis, nullius esse pretii conantur ostendere: quæ vero aiunt ipsi, graviora esse, ac majorem cum animi attentionem tum fidem promereri. Commissionem scilicet quamdam consensionemque divinitatis cum creaturis comminiscuntur; neque intelligunt, se una cum divinis Spiritus sancti, qui eodem semper modo se habet ad Deum Patrem, notis et characteribus notas etiam et characteres deprimere ipsius Dei Patris, et unigeniti ejus Filii; atque Isaiam fortasse in cælesti throno sedentem exhiberi subindicant, ac sibimetipsi præcipientem: « Vade ad populum hunc, et dic ei » quæ jussus est dicere. Nos vero illud plane miramur, quod jam vel ipsimet suarum opinionum absurditatem imbecillitatemque non sentiant, nec videant, quam risu digni sint, dum talia de Deo cogitant, ac ea quæ manifesta sunt, quasi ad dirimendum difficilia, pervertunt. Neque vero nos errare arbitramur, dum ita sentimus: nam iis, qui cum ipsis sentiunt, longanimis Deus ostendens nullum relinqui nec prætextum ad contradicendum, neque argumentum ad sese defendendos, per Ezechielem ait: « Si pater (97) ego sum, ubi est timor meus? et, si Dominus ego sum, ubi est gloria mea? » Sed hæc hactenus. Illuc autem redeat oratio, unde divertit. Videamus vero quid rursus dicat Paulus ad Philippenses (98) scribens: « Videte (99) concisionem: nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui

246 Dei (1) servimus, et gloriamur in Christo

(97) *Si pater.* Non in Ezechiele hæc exstant, sed Malach. cap. 1, vers. 6, ubi etiam inverso ordine leguntur in hunc modum: *Ei Patēr εἰμι ἐγώ, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ Κύριός εἰμι ἐγώ, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου;* id est: « Si pater sum ego, ubi est gloria mea? et si Dominus sum ego, ubi est timor meus? » atque ita omnino legendum est cum Hebræo textu, cum Vulgata, aliisque omnibus editionibus.

(98) *Ad Philippenses.* Codex, *Φιλιππησίους* pro *Φιλιππησίους*.

(99) *Videte.* Philipp. iii, 2, 3.

(1) *Spiritui Dei.* Lectionum varietatem habent in hoc Pauli loco vetera exemplaria cum Græca, tum Latina. Nam primo Græcæ editiones complures, ut Aldina anni 1518, Francofurtensis, et aliæ pro *Πνεύματι*: Θεοῦ habent *Πνεύματι*: Θεῷ, ut sensus sit: « Qui spiritu Deo (vel, Qui Spiritui Deo) servimus. » Secundo Complutensis editio Græca ex vetustissimis membranæ expressa, codex membranæ Græcus bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bo-

λοντος πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα ἁγίου Πνεύματος, τὰς τε αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, καὶ ὑποδηλοῦσιν τὸν Ἡδῶσαν, τάχα ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ καθεσθῆντα θρόνου, καὶ προστάξαντα ἑαυτῷ: « Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπὲ αὐτῷ, ὅτι ἄπερ προσετάχθη εἰπεῖν. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀντικρυς θαυμάζομεν, εἰ μὴ ἦδη καὶ αὐτοὶ τῆς ἀτοπίας καὶ ἀσθενείας τῶν οικειῶν δοξαμάτων αισθάνονται, καὶ ὡς γελοῖοι εἰσι, τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ διανοοῦμενοι, καὶ τὰ σαφῆ ὡς δυσδιαίτητα διαστρέφοντες. Καὶ οἰόμεθα μὴ σφάλῃσθαι οὕτως ἔχοντες, ὅτι τοῖς κατ' αὐτοὺς ὁ μακροθύμος Θεὸς παριστῶν, ὡς οὐχ ὑπολείπεται αὐτοῖς οὐτ' ἀντιλογίας ὑπόθεσις, οὐτ' ἀπολογίας ἀφορμὴ, διὰ τοῦ Ἰεζεκιηλ ἐφη: « Εἰ Πατὴρ ἐγώ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου; Καὶ εἰ Κύριός ἐγώ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως· ἐφ' ὃ δὲ ἦμιν ὁ λόγος ὤρμηται, μετιτέον. Ἴδωμεν δὲ, τί λέγει καὶ αὐθις ὁ Παῦλος, Φιλιππησίους γραφῶν: « Βλέπετε τὴν κατατομὴν· ἡμεῖς γὰρ ἔσμεν ἡ περιτομή, οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Θεὸς οὖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πᾶσαν ἀναπεμπομένην θυσιάν σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ δεχόμενον· εὐδῆλον γάρ, ὡς ἡ λατρεία τῷ Θεῷ μόνῳ ὀφείλεται. Ἀλλ' οἱ αἰρετικοὶ κόρακας βλέπετε πῶς τοῖς θεοῖς λυμῆνασθαι ἐπεχειρήσαν ἦν τοῖς, δι' ἐνὸς στοιχείου ὑπαλλαγῆς· τινὲς γὰρ αὐτῶν ἐποίησαν, « Οἱ Πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, » ἵνα μὴ δείκνυται ἡ [114 a] λατρεία τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν πνεύματι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ μόνῳ προσαγομένη. Ὅσπερ καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους τοῦ Παύλου γεγραφέτος: « Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· ὁ ἐγείρας Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσῃ καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν· » ἐκεῖνοι ἐνάλλαξαντες ἐποίησαν· διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν· ἵνα μὴ ζωοποιὸν καὶ δημιουργὸν δείκνυται. Καὶ Ῥωμαίοις γράψαντος αὐτοῦ: « Ἡ πᾶ ἀδύναμις αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης· » ἐκεῖνοι ἐποίησαν, θεότης· ἔστιν δὲ τὸ αὐτό· ἀλλ' ὁμοῦς διὰ τὸ στενοῦσθαι τὰς περὶ τοῦ μεγαλυνώμου Πνεύματος;

noniæ Evangelia ac Pauli Epistolas continens, et sæculo xii scriptus, tres item codices in margine Francofurtensis editionis citati habent *Πνεύματι* Θεοῦ· imo « omnes, aut pene omnes Græci » codices Augustini ætate hanc habebant lectionem, et testatur ipsemet. Tertio Latino nostræ bibliothecæ codex sæculo xi exaratus, et Pauli Epistolas cum glossis continens, habet: « Qui Spiritu Dei servimus: » quo modo locus hic legitur etiam in Lyranæ Biblii editionis Venetæ anni 1485. Quarto Latino nostræ bibliothecæ codex membranæus sæculo circiter xiii scriptus habet: « Qui Spiritui Deo, » etc. Demum Vulgata editio habet: « Qui spiritu servimus Deo. » Ex his omnibus lectionibus secundam amplectitur Didymus cum hic, tum segm. 154 b. At primam secutus videbitur in libro *De Spiritu sancto*, num. 57, si edita exemplaria consulas: sic enim habent: « In hanc congruit voluntatem et illud: « Nos sumus circumcisio, qui spiritu Domino servientes sumus... » Qui enim non littera carne concidunt, sed cor suiritu circumcidunt... » in

ἀποδείξει, τὰς διὰ τοῦ εἰρηθῆσαι αὐτὸ Πνεῦμα A Jesu. » Deus ergo est Spiritus sanctus, sacrificium (2) omne, quod a nobis oblatum fuerit, unum cum Patre et Filio excipiens. Nam servitutem proprie dictam, seu *latreiam*, soli Deo deberi manifestum est. Sed videte quomodo hæretici corvi divina verba corrumpere (3) conati sunt per unius litteræ mutationem: quidam enim ipsorum fecerunt (4): « Qui spiritu Deo servimus; » neserviuscilicet, seu *latreia*, Spiritui Dei oblata indicetur, sed in spiritu soli Deo et Patri. Ita etiam in Epistola ad Corinthios cum Paulus scripserit: « Si autem (5) Spiritus 247 ejus, qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, habitat in vobis; is qui suscitavit Christum Jesum ex mortuis, vivificabit etiam mortalia vestra corpora per inhabitantem ejus Spiritum in vobis: » illi immutarunt, ac fecerunt: « propter inhabitantem ejus Spiritum in vobis: » ne videlicet Spiritus vivificans et Creator denotetur. Et cum Romanis idem scripserit, « Sempiternaque (6) ejus virtus ac divinitas, » illi fecerunt, « deitas. » Est autem unum et idem: attamen sic illi immutarunt, ut testimoniorum, quæ de inclyto Spiritu

dicta sunt, vis imminuatur (7), eorum scilicet, quæ

dicte sunt, vis imminuatur (7), eorum scilicet, quæ

vere spiritu circumcisi sunt. » Verum in codice nostro ms. sæpius a me citato legitur: « In hanc congruit voluntatem et illud: Nos sumus circumcisi, qui Spiritu Dei servientes, et non in carne confidentes. Qui enim, » et reliqua. Deinde animadvertendum est, non raro Didymum in diversis unius ejusdemque operis locis unum ac idem Scripturæ testimonium diversis modis legere, aut interpretari: cujus rei plura exempla in hisce ipsis libris *De Trinitate* videre licet. Nihil itaque esset, cur mireremur, si in libro quidem *De Spiritu sancto* unam lectionem secutus esset, in hisce vero libris non paucos post annos compositis, re maturius considerata, eam ipsam lectionem reprehendisset, ac aliam secutus foret.

(2) *Sacrificium*. Hinc colligitur, idem interdum esse Didymum *θύσιαν* ac *λατρείαν*, utroque scilicet vocabulo « sacrificium » ab eo designari. Vide not. 51, pag. 67.

(3) *Corrumpere*. Codex, λοιμῆνασθαι. Lego λυμῆνασθαι.

(4) *Fecerunt*. Mirabitur fortasse quis, eam lectionem, quam pleræque saltem *Vulgatæ* translationis editiones habent, suggillari a Didymo, quasi conflictam ab hæreticis. At licebat Didymi ætate id sentire hæc de re, quod magis arrideret. Ambrosius sane atque Augustinus id ipsum, quod hic a Didymo dictatum, et ab Ambrosio fortasse lectum fuerat, suffragio suo postea comprobarunt: uterque enim et Spiritus sancti divinitatem ex hoc Pauli loco demonstravit, et lectionem illam, πνεύματι θεῷ, id est « spiritu Deo, » ut fictitiam exposuit. Ambrosius quidem in libro *De Spiritu sancto*, cap. 3, hæc scripsit: « Et quoniam creatorem Spiritum noverat (Paulus), docet eisdem servendum: « Videte canes videte, malos operarios, videte convictionem: nos enim sumus circumcisi, qui Spiritui Dei servimus. » Quod si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos peritidi falsaverunt, Græcos inspicat codices, et advertat quia ibi scriptum est: Οὗ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, quod interpretatur Latinus: « Qui Spiritui Dei servimus. » Ergo cum servendum dicat Spiritui idem Apostolus, qui non creaturæ, sed Creatori asserit servendum; evidenter utique et ipse sanctum ostendit Spiritum creatorem. . . » Post Ambrosium vero Augustinus in libro quidem *in ad Bonifacium*, cap. 7, num. 22, hanc lectionum varietatem commemorat, quin ullam ex illis rejiciat.

« Nam ex quo loco (inquit) suscepit hæc dicere, sic exorsus est: « Videte canes. . . Nos enim sumus circumcisi, qui spiritu Deo servimus; » vel, sicut nonnulli codices habent, « qui Spiritui Deo, » vel, « Spiritui Dei servimus; et gloriamur in Christo Jesu, et non in carne fidentes. » Verum cap. 7 libri *De Trinitate* aliquot ante annos hæc scripserat num. 13: « Similiter et de Spiritu sancto collecta sunt testimonia, quibus ante nos, qui hæc disputaverunt abundantius, usi sunt, (an Didymum quoque hic respicit Augustinus?) quia et ipse Deus, et non creatura. . . Maxime vero illo loco satis claret, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ, sed Creatori: non eo modo, quo jubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce δουλεύειν, sed eo modo, quo tantum Deo servitur, quod est Græce λατρεύειν. . . Porro si tali servitute creaturæ servire prohibemur. . . , non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo: « Nos enim sumus circumcisi, Spiritui Dei servientes, » quod est in Græco λατρεύοντες. Plures enim codices etiam Latini sic habent: « Qui Spiritui Dei servimus. » Græci autem omnes, aut pene omnes. In nonnullis autem exemplaribus Latinis invenimus non, « Spiritui Dei servimus, » sed, « spiritu Deo servimus. » Sed qui in hoc errant, et auctoritati graviori cedere detrectant, nunquid et illud varium in codicibus reperimus: « Nescitis quia corpora vestra, » et cætera. (5) *Si autem*. Rom. viii, 11. Vide notas 55 et 56, pag. 130.

(6) *Sempiternaque*. Rom. i, 20.

(7) *Imminuatur*. Hæc, ni fallor, Didymi mens est: Catholicum Spiritum sanctum Deum esse probant ex iis Scripturæ locis, in quibus ipse appellatur « Spiritus divinus. » (Vide segm. 56 a et b.) Nam eodem modo « divinum » Paulus vocat etiam Deum Patrem, dum ejus « divinitatem » nominat Rom. i, 20; loquitur enim ibi de Deo Patre. Hæretici itaque ut istam Catholicorum rationem infirmarent, in hoc Pauli loco vocem θεϊότης, id est « divinitas, » expunxerunt, ac pro ea scripserunt legeruntque θεότης, id est « deitas. » Ipse tamen Didymus, aut certe librarius, pag. 73 legit θεότης. Illud mihi præterea in mentem venit, Didymum fortasse in Pauli verbis « virtutis » nomine Filium, qui in I ad Cor. i, 24, dicitur « virtus » Patris; « divinitatis » autem vocabulo « divinum » Spiritum intelligere.

illum Deum esse demonstrant ex eo quod in Scripturis vocetur « divinus Spiritus. » Et cum ex persona Spiritus sancti Amos (8) propheta dixerit, « Ecce ego (9) firmans tonitruum, » amputarunt ipsi vocem, « Ego (10); » ne Spiritus sancti verba esse videantur, sed Patris, aut prophetae. At loquens ibi non inducitur Pater ac Deus; quia statim subjungitur: « Annuntians in hominibus Christum ejus; » non vero dicitur, « Christum meum; » sicut in psalmo legitur: « Paravi (11) lucernam Christo meo. » In multis autem eos de industria peccasse vel hinc apparet, atque accuratam germanamque adulterorum locorum interpretationem, quantum quidem in ipsis erat, corrupisse. Atque hoc nondum grave foret, etsi gravissimum sit, nisi libri ita ab illis adulterati in manus etiam orthodoxorum venissent, qui hujusmodi fraudem detegere ac divinare non poterant.

248 CAP. XII.

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Spiritum sanctum baptismate nos renovare, et tanquam Dominum liberare, et divinæ gloriæ participes facere, et filios, et hæredes Patris, et reliqua. Et baptismum inutilem esse iis qui non credunt Spiritum esse Deum. Et aliam esse solis gloriam, aliam lunæ, aliam astrorum.

Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαινίζειν ἡμᾶς τῷ βαπτισματι· καὶ ὡς Δεσπότην ἐλευθερῶν· καὶ ποιεῖν μετόχους θελας δόξης, καὶ υἱός καὶ κληρονόμος τοῦ Πατρὸς· καὶ τὰ λοιπά. Καὶ περὶ τοῦ ἀνόρθου εἶναι τὸ βάπτισμα τοῖς μὴ πιστεύουσιν ὅτι [114 b] Θεὸς τὸ Πνεῦμα· καὶ ὅτι ἄλλη ἅλιου δόξα, καὶ ἄλλη σελήνη, καὶ ἄλλη ἀστέρων.

Sed hactenus dicta sufficiant, ne longior sit discussio. Revertamur autem ad munificam magnorumque donorum largitricem Spiritus sancti deitatem. Renovat igitur nos in baptismo Spiritus sanctus ut Deus, una cum Patre et Filio, nosque ex deformi statu ad pristinam pulchritudinem reducit, ac sua implet gratia, adeo ut nullam amplius rem, quæ expetenda non sit, capere possimus: et liberat a peccato atque a morte: et ex terrenis, id est, ex « terra et cinere, » (12), spirituales facit, et participes divinæ gloriæ, et filios et hæredes Dei ac Patris, et conformes imaginis Filii, et cohæredes ejus, et fratres, una cum eo glorificandos, simulque cum ipso regnatos: et pro terra rursus donat (13) cælum, et paradysum liberaliter largitur: et angelis jam honoratioribus facit: et divinis pisci-

Ἄλλα ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον ἀπόχρη, ἵνα μὴ πάλῳ ὁ λόγος ἐν ἐκτροπῇ γένηται. Ἐπανωμεν δὲ πάλιν ἐπὶ τὴν μεγαλόδωρον τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητα. Ἀνακαινίζει τοίνυν ἡμᾶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ βαπτισματι, ὡς Θεός, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκαλλοῦς εἰς τὸ πρεσβύτερον ἀνάγει κάλλος, καὶ τῆς ἑαυτοῦ πῦμπλησιν χάριτος, ὡς μηδὲν ἔτι τῶν ἀνεράστων δύνασθαι χωρεῖν· καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· καὶ ἀπὸ γοιῶν, ὃ ἐστὶν ἀπὸ γῆς καὶ σποδοῦ, ποιεῖ πνευματικούς, καὶ μετόχους θελας δόξης, καὶ υἱός καὶ κληρονόμος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, συμμόρφους τε τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ, καὶ συγκληρονόμους αὐτοῦ, καὶ ἀδελφοὺς συνοδοξασθησόμενους καὶ συμβασιλεύοντας αὐτῷ· καὶ ἀντὶ γῆς πάλιν δωρεῖται τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸν παράδεισον ἀφθόνως χαρίζεται· καὶ ἀγγέλων ἡδὴ ποιεῖ τιμιωτέρους·

(8) Amos. Codex, Ἀμός, cum spiritu aspero.
(9) Ecce ego. Amos iv, 13. Vide caput 31 libri III. Complutensis editio habet: Κύριος εἶ, στερεῶν βροντῆν, id est « Dominus es firmans tonitruum. » Francofurtensis vero editio habet, ut legerunt Didymus cum hoc in loco, tum libro *De Spiritu sancto*, num. 14, 59, atque Ambrosius lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 6.
(10) Ego. Vocem hanc, Ego, omittit ipse Didymus segm. 207 a, nec eam habet Hebræum exemplar, in quo legitur יְהוָה יֵצֵר רָעָה, id est « Ecce firmans montes, » ut legitur etiam in Vulgata translatione. Auctor quoque Dialogi tertii de Trinitate, apud Athanasium, Macedonianis similia exprobrat pag. 233 tomi II antiquæ editionis.

(11) Paravi. Psal. cxxxi, 18 (seu 17).

(12) Et cinere. Ex Gen. xviii, 27.

(13) *Rurus donat.* Origeniana videri potest hæc locutio: Origenismi tamen ob ipsam Didymum non accusaverim. Sæpe enim apud velustos Patres talia occurrunt. Clemens quidem in *Protreptico* (tom. I, pag. 4) sic loquitur: « Ἡμᾶς... αὐθις εἰς οὐρανὸν ἀνακαλεῖται τοὺς εἰς γῆν ἐβριμμένους, id est, « nos... humi abjectos ad cælum revocat » Christus Dominus. Et pag. 23: « Ἴν' ἤδη ποτὲ τῆς πλάνης λήξητε, αὐθις δὲ καλινδρομήσητε εἰς οὐρανούς, id est: « Ut ab his erroribus tandem aliquando desistatis, et in cælum revertamini. » Atque in libello, qui inscribitur, « Quis dives salvetur, » ait: « Ut cum novissima tuba... hinc emigrandi velut e stadio, ex mortali hac vita, signum dederit... certaminum præstidi victor præsentetur, cælesti palam digna patria, εἰς ἣν... ἐπανάγεται, » id est

« in quam... revertitur. » Simili ratione Basilios, in libro *De Spiritu sancto* (cap. 15, num. 35) de baptismo loquens, ait: « Aqua mortis exhibet imaginem, corpus velut in sepulcro recipiens: Spiritus vero vim vivificam immittit, a morte peccati renovans animas nostras » εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ζωὴν, id est « in pristinam vitam, » sive, ad verbum, « in vitam, quam initio vivebamus. » Et num. 36: Διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἢ εἰς παράδεισον ἀποκατάσταται· ἢ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἔνοδος· ἢ εἰς υἰοθεσίαν ἐπάνοδος, id est: « Per Spiritum sanctum datur in paradysum restituitur, ad regnum cælorum ascensus, in adoptionem filiorum redditus. » Qui vero in Patrum lectione versantur, iis alia hujusmodi facile D occurrent loca, in quibus nobis per baptismum « reddi, » aut « rursus donari » affirmant sancti Patres vel cælum, vel Dei imaginem, aut similitudinem, vel pristinam vitam, vel pristinam gratiam, vel Spiritum sanctum, etc. Hæc omnia « rursus » nobis « dari » dicuntur ratione habita justitiæ originalis, ac status innocentiae, ex quo cum per Adami peccatum excidimus, jus omne ad cælum regnum amisimus, idque per baptismum rursus acquirimus. Atque hoc sensu accipiendæ sunt affines aliae locutiones, quas theologus noster habet segm. 84 a, 123 a, 127 b, 204 b et alibi. Huc accedit, quod quæcumque in hujus capituli præmio de baptismate magnifice prædicat Didymus, ad ea Bibliorum loca referuntur, quæ mox afferi; itaque locutio isthæc, « pro terra rursus donat cælum, » refertur ad illud Pauli: « conresuscitavit, et con-sedere fecit in cælestibus; » quod citatur segm. 118 a.

καὶ τοὺς θεοὺς τῆς κολυμβήθρας βέλθοις τὴν τοσαύτην τῆς γενέσεως ἀσβεστον κατασβέννυσι φλόγα. Διτταὶ γὰρ γίνονται κηΐσεις ἀνθρώποις, ἡ μὲν ἐκ σώματος ἡμετέρου, ἡ δὲ ἐκ τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Περὶ δὲ τούτων οὐκ ἔγραψαν δογματικοὶ ἄνδρες· παραγράφω δ' ἐκάστου τὸ τε ὄνομα καὶ αὐτὸ τὸ διήγημα. Ἰωάννης : « Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγενήθησαν. » Ὅσοι, φησὶν, ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστόν, ἐδέξαντο ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῦτ' ἐστὶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ συγγένειαν κτήσασθαι πρὸς τὸν Θεόν, [145 a] ἧς οὐκ ἠξιώθησαν ἄγγελοι. Ἀγγέλων γὰρ, ὅτι ὁ γενῶν Θεός τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν, ἐπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· « Ἀμήν, ἅμην λέγω σοι· ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶν καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν. Μὴ θαυμάσης, ὅτι εἶπόν σοι· Δεῖ ὅμας γεννηθῆναι ἀνωθεν. Τὸ Πνεῦμα, ὅπου θέλει πνεῖ καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις· ἀλλ' οὐκ οἶδας, πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει. Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος. » Τῷ εἰπεῖν· « Ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. » καὶ, « Δεῖ ὅμας γεννηθῆναι ἀνωθεν. » ἐσημάνεν, ὡς, κἂν εἰς τὸ ὄνο-

nae (14) fluentis tantam gehennae inextinguibilem (15) **249** flammam (16) exstinguit. Duæ sunt enim hominibus conceptiones, altera ex nostris corporibus, altera ex divino Spiritu. De utraque apte scripserunt dogmatici viri. Ego vero uniuscujusque et nomen ascribam, et doctrinam ipsam. Joannes : « Quotquot (17) autem acceperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomen ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt (18). » Quotquot, inquit, in Christum crediderunt, potestatem acceperunt ut filii Dei efficerentur, id est, Spiritus sancti, utque congenere fierent Dei ; quo honore dignati non sunt angeli. Ut enim ostenderet, quod generans ille Deus Spiritus sanctus est, subjunxit ex persona Christi : « Amen (19) amen dico tibi : nisi quis genitus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei ; quod genitum est ex carne, caro est ; et quod genitum est ex Spiritu, Spiritus est (20). Non mireris, quia dixi tibi : Oportet vos nasci denuo (aut, « desuper »). Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis, sed nescis unde venit, et quo vadit. Sic est omnis qui natus est ex Spiritu. » Cum ait : « Nisi quis genitus fuerit ex aqua, et Spiritu, non potest introire in regnum Dei ; » et : « Oportet vos generari denuo (seu « de caelo »), » **250** significavit, quod, etsi in nomen Patris et Filii crediderint, ac

(14) *Piscinæ*. Vide not. 82, pag. 156.

(15) *Inextinguibilem*. Accusatur Origenes, quod reproborum in inferno pœnas æternas fore negaverit. Vide not. 8, pag. 131. Origenianum vero hæc in re Didymum non esse apparet etiam ex hoc loco. Nec enim ferendus esset catholicus theologus, qui locutione illa, τῆς γενέσεως ἀσβεστον φλόγα, significari vellet « gehennæ flammam » non « inextinguibilem, » sed « inextinctam. » Hæc enim ipsa voce, ἀσβεστος, ad declarandam suppliciorum æternitatem usus est Christus apud Marcum, c. ix, 44, unde ea locutio desumpta est : ibi enim legitur : Εἰς τὴν γένναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀσβεστον, ὅπου ὁ σκόληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται, id est, ut recte vertit Vulg. interpres, « in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. » Quæ potissima verba ex ultimo Isaïæ versiculo deprompta sunt, ubi pro οὐ σβέννυται, id est « non exstinguitur, » Græca editio eodem sensu habet : οὐ σβεσθήσεται, id est « non exstinguetur. » Ex his autem Evangelii atque Isaïæ locis sempiternas fore damnatorum pœnas probant, ut alios. omittam, Ambrosius lib. ii *De fide*, cap. 13, et Augustinus, qui in libro *contra Priscillianistas et Origenistas* ad Orisium, num. 7, « Qualiscunque (ait) pœna significata sit nomine vermis atque ignis, certe si non morietur nec exstinguetur, sine fine prædicta est, nec aliud agebat propheta, cum hoc diceret, nisi ut eam sine fine prædiceret. »

(16) *Flammam*. Hieronymus lib. iii, cap. 5, commentariorum in *Epistolam ad Ephesios*, in quibus plura se ex Didymi commentariolis mutuatum fatetur, « Sunt plerique (ait) qui dicunt, non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed... conscientiam delicti esse pro pœna, dum... in animo ignis accenditur. » Origenem autem et Origenianos respicit, ut colligo ex lib. ii in *Rufinum*, num. 7, pag. 496. At Didymus

noster ista etiam in re ab eis dissensit hoc in loco, atque in commentariis in *Psalms*, ad vers. 8 psalmi xvii, ubi de improbis respiscere nolentibus ait (pag. 328 catenæ Corderianæ) : Καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον, id est, « Comburet illos ignis æternus. » Ac, ne quis reponere queat, « flammæ, » aut « ignis » nomen proprie ab eo non sumi, ipsemet ignem illum vocat « elementum a terra diversum. » Hæc enim dictavit ad psal. ciii, 35, pag. 92 : Ἀμαρτωλοὶ καὶ ἀνομοὶ τότε ἐκλείψουσιν, οὐκ ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ παντός, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γῆς, ὡς μηκέτι ὑπάρχειν αὐτοὺς ἐν τῇ γῆ, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ παρά τὴν γῆν στοιχείῳ· παραδοθήσονται γὰρ πάντως πῶ τῷ αἰωνίῳ πυρὶ· id est, « Peccatores et iniqui tunc deficient non simpliciter de universo, sed de terra, ita ut non amplius in terra versentur, sed in alio elemento a terra diverso. Tradentur enim omnino æterno igni. »

(17) *Quotquot*. Joan. i, 12 et 13.

(18) *Nati sunt*. Codex, ἐγενήθησαν. Lego ἐγενήθησαν. Vide, si placet, quæ de hac lectione perducte scripsit Hieronymus de Prato in Observationibus in Sulpicium Severum, tom. II, pag. 505 et seqq.

(19) *Amen*. Joan. iii, 5-8.

(20) *Spiritus est*. Ambrosius lib. iii *De Sp. sancto*, cap. 10, sextum hunc versiculum sic legit : « Quod natum est ex carne, caro est ; quia de carne natum est : et quod natum est de Spiritu, Spiritus est ; quia Deus Spiritus est. » Tum Arianos objurgat, quod verba illa, « Quia Deus Spiritus est, » e sacris codicibus eraserint, ne « Dei » nomen Spiritui sancto tribui appareret. « Atque utinam (inquit) de vestris, et non etiam de Ecclesiæ codicibus auferretis. » At cum Didymus hæc diceret, fraus aut detecta nondum erat, aut saltem Alexandrinis ignota. Imo verba illa, « Quia Deus Spiritus est, » nunquam in ulla omnino Bibliorum editione huc restituta sunt.

Baptizati fuerint, nisi tamen æqualiter et similiter in ipsam deitatem Spiritus sancti crediderint, et in ejus nomen baptizati fuerint, regnum cælorum consequi non possunt, utpote qui baptismatis perfectionem non habent, et frustra tres immersiones suscepunt, eo quod post baptismum, doxologiam (21) (id est, glorificationis hymnum) immutando, æqualitatem Trinitatis sustulerunt, et proprias confessiones (22) transgressi sunt: sed cum suas ipsorum confessiones violarint, audiunt a sanctis quidem ea quæ a Propheta in LXXX psalmo dicta sunt: « Inimici (23) Domini mentiti sunt ei; » a Filio autem, ut legitur cum in XVII psalmo: « Filii (24) alieni mentiti sunt mihi; » tum in c: « Facientes (25) prævaricationes odi; non adhæsit mihi cor pravum; » a Spiritu sancto autem, ut Romanis (26) scriptum est: « Filios genui, et exaltavi, ipsi vero me prævaricati sunt (27). » Ac Spiritui etiam Dei dicitur in LXV psalmo: « In multitudine (28) virtutis tuæ mentientur te (seu « tibi ») inimici tui. » Præterea in allato Evangelii loco ait Christus, « Oportet generari ex aqua; » quia ablutio sordium (29) corporis, quæ fit in baptismo, indicat, eos qui baptizantur, iterum creati a Spiritu sancto. Visibiliter enim visibile nostrum corpus piscina parit (30) ministrantibus sacerdotibus (31); spiritaliter **251** autem corpus simul et animam, ministrantibus angelis, Spiritus Dei, qui omnibus intelligentiis invisibilis est, baptizat ipse in semetipsum, et re-

(21) *Doxologiam*. Quosdam in Anglia heterodoxos eo nuperime jam venisse, ut « glorificationis » verba ex Liturgia delere niterentur, quod a S. Damaso papa primum invecata fuisse putarent, didici ex libro qui inscribitur: « Gentleman's Magazine vol. XXXIII, for the year 1763. » Ibi enim pag. 535 hæc leguntur: « because it was first introduced by a decree of Pope Damasus. » At glorificationis hymnum Damasi pontificatu multo antiquiorem esse apparet non modo ex theologi nostri verbis, quæ et hic, et pag. 98 et 103, et segm. 198 b, sen 199 a, ipse dictavit, verum etiam ex aliis Patribus Didymo vetustioribus. Quod si in libro *De Spir. sancto* nullam ejus hymni Didymus mentionem facit, id ex eo fit, quod ibi hæreticos refellere voluerit argumentis e Scriptura tantum ductis, ut apparet ex toto libro, ac præsertim ex numero primo ac postremo.

(22) *Confessiones*. Seu fidei professiones.

(23) *Inimici*. Psal. LXXX, 13 (seu 16).

(24) *Filii*. Psal. XVII, 49 (seu 46).

(25) *Facientes*. Psal. c, 4 et 5 (seu 3 et 4).

(26) *Romanis*. Verba illa, « Filios genui, » et cætera, non exstant in Epistola ad Romanos, sed in Isaia cap. 1, vers. 2, ubi Græca Biblia sic habent ut legit Didymus. Cum itaque verisimile non sit, memoriam hic theologum nostrum sefellisse, suspicor potius aliquid a librario omissum esse, testimonium nempe ex Epistola ad Romanos desumptum: ut proinde locus in hunc vel affinem modum supplendus sit: « Ὡς Ῥωμαῖοις ἐγράφη· διότι γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Καὶ μεθ' ἑτερα· Ὁλίτινες μετέλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει. Καὶ παρὰ Ἑρατῶ· Υἱοὺς ἐγέννησα, κ. τ. λ., id est, « Sicut Romanis scriptum est (cap. 1, vers. 21): « Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt. » Et post alia (ibid. vers. 25; sed

μα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πιστεύουσιν καὶ βαπτισθῶσιν, καὶ μὴ ἴσως καὶ ὁμοίως εἰς τὴν αὐτὴν θέλητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἅτε μὴ ἔχοντες τὸ τέλειον, καὶ μάτην τὰς τρεῖς καταδύσεις δεξάμενοι, ἐν τῷ ἐναλλάττειν μετὰ τὸ βάπτισμα τῇ δοξολογίᾳ τὴν ἰσοτιμίαν τῆς Τριάδος, καὶ παραβαίνειν τὰς ἰδίας ὁμολογίας, βασιλείας οὐρανῶν ἀξιοῦσθαι οὐ δύναται· ἀλλ' ὡς ὁμολογοὶ παραβάται ἀκούουσιν, παρὰ μὲν τῶν ἁγίων, τὰ προφητευσθέντα ἐν π' ψαλμῷ· Ὁι ἐχθροὶ Κυρίου ἐφύσαντο αὐτῷ· » παρὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἔχει ἐν μὲν ιζ' ψαλμῷ « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐφύσαντό μοι· » ἐν δὲ ρ'· « Ποιοῦντας παραβάσεις ἐμίσησα· οὐκ ἐκολλήθη μοι καρδία σκαμνῆ· » παρὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς Ῥωμαῖοις ἐγράφη· « Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » ἀποκρί-
B δὲ λοιπὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ες' ψαλμῷ· « Ἐν τῷ πλήθει τῆς δυνάμεώς σου ψεύσσονται σε οἱ ἐχθροὶ [115 b] σου. » Εἶπεν δέ· « Δεῖ γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος· ἐπειδὴ τὸ ἀποπλῦναι ἐν τῷ βαπτίσματι τὸν ὄψον τοῦ σώματος γνώρισμά ἐστιν τῶν ἀνακτιζομένων ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅρατῶς μὲν γὰρ τὸ ὄρατον ἡμῶν σῶμα, ἱερῶν διακονομένων ἢ κολυμβήθρα τίκτει· νοητῶς δὲ, σῶμα ὁμοῦ καὶ ψυχῆν, ἀγγέλων ὑπηρετουμένων, τὸ πάσαις νοήσασιν ἀόρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ βαπτίζει εἰς ἑαυτὸ καὶ ἀναγεννᾷ. Καὶ γὰρ καὶ Βαπτιστῆς ἱστορικῶς, καὶ ἐπομένως τῷ, « Ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, » εἶπεν περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἐκεῖνος ὕμᾶς βαπτίζει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Ὅστράκινον γὰρ ἐν τῷ

C vide notam 68, pag. 9): « Qui commutaverunt gloriam Dei in mendacio (aut, « in mendacium »). » Et apud Isaïam: « Filios genui, » etc.

(27) *Prævaricati sunt*. Vel, « spreverunt me. » Prior tamen interpretatio Didymi scopo accommodatior. Vide not. 92, pag. 231.

(28) *In multitudine*. Psal. LXV, vers. 2 (seu 3).

(29) *Sordium*. Græce, τὸν ὄψον, ex Isa. IV, 4.

(30) *Parit*. Hac ipsa translatione utitur Didymi æqualis Pacianus in sermone de baptismo: ait enim, « partu fontis, manibus sacerdotis obstetricis vice fungentis, Christianum effundi, fide tamen in omnibus pronuba. » Affinia habent S. Zeno, alique.

(31) *Ministrantibus sacerdotibus*. Simili fere modo loquitur segm. 118 b. Plures autem, dum conferebatur baptismus, ministrasse « sacerdotes, » indicat Ambrosius quoque in libro *De mysteriis*; nam cap. 2, num. 6, baptizatos alloquens, « Vidisti, inquit, illic levitam, vidisti sacerdotem (editio Romana habet, sacerdotes), vidisti summum sacerdotem. » Et cap. v, num. 27: « Crede ergo adesse Dominum Jesum invocatum precibus sacerdotum. » Itaque Rufinus in *Apologia* 1 de semetipso sic loquitur: « Ego... per gratiam baptismi regeneratus, signaculum fidei consecutus sum per sanctos viros Chromatium, Jo-
D vinum et Eusebium..., quorum alter, tunc presbyter beatæ memoriæ Valeriani (episcopi Aquileiensis), alter archidiaconus, alius diaconus, simulque pater mihi, et doctor symboli ac fidei fuit. » Sed clarius hoc exponitur in 7 ex iis canonibus, qui dicuntur a synodo Romanorum ad Gallos episcopos missi, Siricio, ut videtur, pontifice: ibi enim hæc legitur apud Constantium, pag. 392: « Paschæ tempore presbyter et diaconus... in fontem quoque ipsi descendunt: illi in officio sunt; sed illius (nempe episcopi) nominali facti summa conceditur. »

ἀνθρώπων σκεῦος, δέξεται πρότερον τοῦ ἀπὸ ὕδατος καθαροῦ, εἶτα καὶ τοῦ στερέμιον αὐτὸ ἀποτελοῦντος νεοῦ τοῦ πύρ (ὁ γὰρ Θεὸς πῦρ καταναλλίσκων), καὶ οὐκ τοῦ ἀπαρτίστοις καὶ ἀνακαινίζοντος ἁγίου Πνεύματος· ὁπότε οἶδεν τὸ τε πῦρ τὸ πνευματικόν. καὶ ἀρδεύειν, τὸ τε ὕδωρ καὶ ἀνακαινεύειν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου. ὁ Παῦλος γράφων Κορινθίοις τὸ δεύτερον· « Ἔχοντες δὲ τὸν θησαυρὸν τούτων ἐν ὀστρακίνοις σκεύουσιν. » Τῷ δὲ γε εἰπεῖν· « Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν. » ἐδίδαξεν ἐν ἐπιτόμῳ, ὡς ὁ ἄνθρωπος, ὁ βαπτίσματος μὴ τυχὼν, σαρκικός ἐστιν, τοῦτ' ἐστὶν ἀμέτοχος φωτὸς ἐπουρανίου (σαφὲς γὰρ ὡς ἡ σὰρξ ἐν ὄσφ ζῆ μετὰ τῆς ἰδίας ψυχῆς νεῖται)· ὁ δὲ βαπτισθεὶς πνευματικός ἐστίν, ἀντὶ τοῦ, μέτοχος ζωῆς ἀθανάτου. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Τὸ Πνεῦμα, ὅπου θέλει πνεῖ· » τὸ αὐτεξούσιον καὶ παντοδύναμον αὐτοῦ ἐκφαίνει. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις· ἀλλ' [116 a] οὐκ οἶδας, πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· » δηλοῖ ὡς οὐ Νικοδόμῳ τὸ τηγιαυτα διελέγετο μόνῳ, ἀλλὰ καὶ Ἀρειῳ, Εὐνομίῳ καὶ Μακεδονίῳ προενεκάλει, τοῖς τὴν φωνὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν Γραφῶν ἀκούουσιν, καὶ εἰς εἰδόσιν, ὡς ἔρχεται, ἀνάγκως ἐκπορευθὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ πανταχοῦ ἀεὶ παρὼν, καὶ ὑπάγει πρὸς πάντων, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ ἀχώριστον ὑπάρχον τῇ θεότητι· ἀβήτως γὰρ προήλθεν ἐξ αὐτοῦ φύσει, καὶ ἐπιστραπται πρὸς αὐτόν· καὶ πρόδοον μὲν τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· μόνῳ δὲ τὴν εἰς τὸν Πατέρα, ὡς ἂν ἐν καὶ ταυτὸν ὑπάρχον· ἐπιστρέφει δὲ πρὸς τὸν γενήσαντα προελθόν, ὡς ἂν μίαν καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, καὶ τῆς πατρικῆς ἔσω γενέσθαι συνυπάρξεως μὴ δυνάμενον. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος· » διδάσκει, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πνευματικὸν γεννᾷ, καὶ λέγεται πνευματικός ἐκ τῆς ἔξω, καθὰ ὁ ἐξ ἀνθρώπου τεχθεὶς καλεῖται ἄνθρωπος. Ἐπιφωνεῖ γοῦν τῷ τοιοῦτῳ Μελωδός· « Ἀνακαινισθήσεται ὡς αἰτοῦ ἡ νεότης σου· » καὶ, « Μακάριον, ὧν ἀφῆθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. » Καὶ Παῦλος δὲ συνηστῶν, οἱ

A generat. Nam Baptista quoque historice et coesentaneæ (52) cum hac locutione, « Ex aqua et Spiritu, » ait de Christo : « Ille (55) vos baptizabit in Spiritu sancto, et igne. » Cum enim fictile sit vas (54) humanum, ideo primum indiget, ut per aquam purificetur, deinde ut per spiritalem ignem roboretur, ac perficiatur (55) (est enim Deus « ignis consumens » [56]) : atque ita Spiritu sancto indiget, a quo perfectum fiat et renovetur : novit enim spiritalis ignis etiam irrigare, novit spiritalis aqua etiam reconflare. Id porro demonstrat Paulus, cum in secunda ad Corinthios scribit : « Habentes (57) autem thesaurum hunc in vasis fictilibus. » Cum vero ait Christus, « Quod genitum est ex carne, caro est, et quod genitum est ex Spiritu, Spiritus est, » breviter docuit, eum hominem, qui baptismum non sit consecutus, carnalem esse, id est, cœlestis lucis participem non existere (nam perspicuum est, carnem, quatenus (38) vivit cum propria anima, hic ab eo accipi) : qui autem baptizatus fuit, spiritalem esse, hoc est participem vitæ immortalis. Ubi vero inquit, « Spiritus ubi vult spirat, » ostendit hunc propria potestate præditum esse, atque omnipotentem. Inquiens autem, « Et vocem ejus audis, sed nescis unde venit, et quo vadit, » iudicat se non solum Nicodemum ibi alloqui, sed et Arium, et Eunomium, et Macedonium anticipatè incusare, qui Spiritus sancti vocem per Scripturas audiunt, ac nesciunt, quod ipse ubique semper præsens venit, sine initio procedens a Patre, et vadit ad eum, utpote Spiritus ipsius, et deitate ab eo inseparabilis existens : ineffabiliter enim processit natura (39) ex ipso, 252 et reversus est ad eum : et progressum quidem ex Patre habet, utpote ex ipso procedens ; solam (40) autem progressionem in Patrem habet, utpote qui unum et idem cum ipso est : revertitur autem ad Genitorem (41) in procedendo, utpote qui et est unius ejusdemque cum illo essentialis, neque esse potest extra Patris coexistentiam. Dicendo autem, « Sic est omnis, qui genitus est ex Spiritu, » docet a Spiritu Dei spi-

(32) *Consentaneæ*. Cod. ἐπόμενος. Lego ἐπομένως.

(33) *Ille*. Matth. iii, 11. Biblia : αὐτός προεκαίνω.

(34) *Fictile... vas*. Locutio biblica ex II Cor. iv, 7. Mœris in voce κεραμεῖον, atque Hesychius habent ὀστρακινόν pro ὀστράκινον. At in Bibliis ea vox ita semper scribitur, ut a librario nostro hoc in loco.

(35) *Roboretur ac perficiatur*. Sacramentum confirmationis indicat a baptismo distinctum. In Græco autem est : « robustum perficiatur. » Quo modo in libro *De Spir. sancto*, num. 6, ait idem Didymus : « sancta perficitur. »

(36) *Ignis consumens*. Deut. iv, 24, et ix, 3.

(37) *Habentes*. II Cor. iv, 7. In Bibliis legitur ἔχομεν, id est, « habemus, » pro ἔχοντες.

(38) *Quatenus*. Vel, « quandiu. » Codex mendose, ἐνώσω pro ἐν ὄσφ. Simili modo Didymus ad cap. xv, vers. 29, Jobi (pag. 295 calienæ in *Jobum* a Niceta concinnatæ) : Τὰ γὰρ δένδρα, ἐν ὄσφ μὲν ἴσταται, καὶ

σκιὰν ποιεῖ· ἀποτμηθέντα δὲ, οὐκέτι· id est, « arbores enim quandiu stant, umbram faciunt ; excisæ vero, nequaquam. »

(39) *Natura*. Seu, « vere. » Vide not. 64, pag. 212.

(40) *Solam*, etc. Ne inferat hinc schismaticus aliquis, Spiritum sanctum, Didymi sententia, ex Patre tantommodo procedere, quod ei tribuat « solam progressionem in Patrem : » nam ratio illa, quam subjungit, « utpote qui unum et idem cum ipso est, » hujusmodi sensum excludit, cum de Filio quoque eam valere certum sit. Ideo ergo theologus noster « solam progressionem in Patrem » Spiritui sancto tribuit, ut ejus « creationem » inficietur.

(41) *Ad genitorem*. In Græco, πρὸς τὸν γεννήσαντα, id est « ad eum qui genuit, » vel, « ad generantem. » Miror autem Didymum hac locutione uti tam impropria. Sed, nisi mendum aliquod subsit, ea sic procul dubio accipienda est, ut nihil aliud valeat, quam πρὸς τὸν Πατέρα, id est, « ad Patrem. »

ritalem (42) generari, et spiritalem dici hominem A ex habitu; sicut qui natus est ex homine, vocatur homo. Acclamat itaque huiusmodi homini spirituali Melodus inquit: « Renovabitur (43) ut aquilæ juvenus tua; » et: « Beati (44) quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. » At Paulus quoque Spiritum et illuminatos (seu baptizatos) regenerare, et Dei denominationem ex natura habere confirmat, dum scribit ad Titum quidem, sicut superius (45) dictum est: « Regenerans nos per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti. » Ad Romanos vero: « Si autem (46) Spiritu opera corporis (47) mortificatis, vivetis: quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt: non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios, in quo clamamus: Abba (Pater). Ipse (48) Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei: si autem filii, etiam hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. » Ad Timotheum vero in secunda Epistola: « Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis in filios: » cum enim jam spiritum nostrum omnino haberemus, accepimus etiam Spiritum Dei. Manifestum vero hoc etiam ex eo est, quod subjunxit, ipsum Spiritum testimonium reddere spiritui nostro. Sed vide quomodo præter expectationem Spiritum sanctum Dominum esse annuntiat: nam qui non est servus, est liber; et qui liberat, Dominus est; nemo enim præbet alteri quod ipse non habet; et qui ad adoptionem (51) in filios, et ad hæreditatem ducit, Deus est, communionem essentialis et dominationis cum illo habens, cuius adoptione et hæreditate dignos facit. Hæredes autem dicit, Christum quidem, utpote naturam Filium: nos vero, utpote ipsius benignitate, hæreditatis dignos factos; cohæredes autem Christi, propter ineffabilem ejus in carnationem. Clamat vero in nobis pro nobis: Abba, id est, Pater; quia nos neque genuini filii sumus, ut ipse est genuinus Spiritus, nec præterea

Quis enim coram magno Deo venire,

Aut ullum verbum dicere (52) queat, cum natura

[mortalis sit?]

(42) *Spiritalem.* Simili modo in libro *De Spir. S.*, num. 5: « Sic et is (inquit), qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus fit spiritualis pariter, et sanctus. » Vide notas ad segm. 127 b.

(43) *Renovabitur.* Psal. cii, 5.

(44) *Beati.* Psal. xxxi, 1.

(45) *Superius.* Segm. 69 b et 52 a. Vide not. 77, pag. 156. Cod. habet, Τίτον, cum accentu circumflexo.

(46) *Si autem.* Rom. viii, 13-17.

(47) *Opera corporis.* Vulgata translatio eodem sensu: « facta carnis. » Quam lectionem habent etiam in theologi nostri libro *De Spir. S.*, num. 39, edita exemplaria. At codex noster ms. ibi sic habet: « Si autem Spiritu opera carnis vivificaveritis, vivetis: quicumque enim Spiritu Dei ducuntur, hi filii Dei sunt. » Ubi pro, « vivificaveritis, » legendum videtur, « mortificaveritis, » etsi ejus codicis ex-

τούς τε φωτιζομένους τὸ Πνεῦμα ἀναγεννᾷ, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν φύσει κέκτηται, ἔγραψεν, πρὸς μὲν Τίτον, καθὼς ἀνωτέρω ἐλέχθη: « Ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαίνσεως Πνεύματος ἀγίου: » πρὸς δὲ Ῥωμαίους: « Εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε: ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον: ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα [116 b] υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν: Ἄββὰ ὁ Πατήρ. Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ: εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι, κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ: » πρὸς δὲ Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ: « Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. » Ὅτι γὰρ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος διαλέγεται, εὐδηλοῦν καὶ ἐκ τοῦ εἰπεῖν: « Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἰοθεσίας. » Ἐχοντες γὰρ ἤδη πάντως τὸ ἡμέτερον, ἐλάβομεν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ. Σαφὲς δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπαγαγεῖν, ὡς: Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Ὅρα οὖν, πῶς παραδόξως δεσπότην ἀπαγγέλλει τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Ὁ γὰρ μὴ ὢν δούλος ἐλεύθερός ἐστιν καὶ ὁ ἐλευθερῶν δεσπότης καθέστηκεν: οὐδεὶς γὰρ, ὁ αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἀλλ᾽ παρέχει. Καὶ ὁ εἰς υἰοθεσίαν καὶ κληρονομίαν ἄγων Θεὸς ἐστίν, κοινωνίαν οὐσίαν καὶ δεσποτείας ἔχων πρὸς ἐκείνον, οὗτινος τῆς υἰοθεσίας καὶ κληρονομίας ἀξιοί. Κληρονομὸν δὲ γράφει, Χριστὸν μὲν, ὡς φύσει Υἱόν: ἡμᾶς δὲ, ὡς ἀποθότητι αὐτοῦ τῆς κληρονομίας ἀξιουμένους: συγγίγονοὺς δὲ Χριστοῦ, διὰ τὴν ἀνέκλεκτον ἐνσάρωπην αὐτοῦ. Κράζει δὲ ἐν ἡμῖν ἀντὶ ἡμῶν: Ἄββὰ: ὁ ἐστὶν Πατήρ. ἐπειδήπερ ἡμεῖς οὐτε γνήσιοι υἱοὶ, ὡς αὐτὸ γνήσιον Πνεῦμα, καὶ ἄλλως ἀπαρρησίαστοι πρὸς τοιαύτην φωνήν

C

Τίς γὰρ περὶ μεγάλου Θεοῦ κατ' ἐναντίον ἔλαθ' ἢ εἰποι τι ἔπος θρητὸς ἐὼν γερῆς;

D

scriptor num. etiam 42 ejusdem libri rursus scripserit, « vivificaveritis; » cum ibi sic exaraverit: « Si quis autem transcenderit vitam carnis, et Spiritu opera ejus vivificaverit, vivet beata æternaque vita... » Quod si Spiritu opera carnis vivificaveritis, vivetis. » Sed melius, ut opinor, edita exemplaria: quæ lector consulet, si libuerit.

(48) *Ipse.* Vulg. int. habet: « Ipse enim. » Didymus vero in lib. *De Spir. sancto*, num. 55, vocem illam, « enim, » omitit. At eam habet ibidem num. 39, nisi a librariis addita fuit ex Latinis Bibliis.

(49) *Non enim.* II Tim. i, 7
(50) *Servitutis.* Biblia: δειλίας, id est « timoris, » pro δουλείας. Vide segm. 55 b.

(51) *Qui ad adoptionem.* In libro quoque *De Sp. S.*, num. 41 et 42, similia dictavit Didymus.

(52) *Verbum dicere.* Vide Homær. *Iliad.* lib. ix, 250.

Πρὶ· δὲ Γαλάτας περὶ τῶν βαπτισθέντων [117 a] φησὶν· « Οὐκ ἔτι εἰ δοῦλος, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ. » Κορινθίους δὲ εἰσα ἐπιστέλλει· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγιασθήτε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ἄθρει οὖν καὶ ἐκ τῶν ῥητῶν τούτων, ὡς ἡ ἀπολύτρωσις, καὶ ὁ ἁγιασμός, καὶ ἡ δικαιοσύνη οὐκ ἔστι τοῦ ὀνόματος τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος παράχεται. Καὶ πάλιν ἐν ταῖς Πράξεσιν ἠρώτησεν, φησὶν, τινὰς μαθητὰς, εἰπὼν· « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; » Τῶν δὲ ἀποκριναμένων, « Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν, ἠκούσαμεν. » ἔφη· « Εἰς τί οὖν ἰδαπίσθητε; » ὡς οὐδὲν ὄφελος ἐσχηκότων ἀπὸ τοῦ μὴ καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξ Ἰσοῦ πιστεῦσαι καὶ βαπτισθῆναι, ὡς ἐπίστευσαν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Καὶ ἔτι ἀπαγγέλλουσιν αἱ Πράξεις ἀνωφελες τὸ βάπτισμα, δίχα τῆς τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως, καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ αὐτοῦ, ἐν συλλαβαῖς τοιαύταις· « Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, οἳ ἐδέχθησαν ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες προσήρξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως ἂν λάβωσιν Πνεῦμα ἅγιον. Οὐδέ πω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπετωκός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τότε ἐπέτιθεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐλάβαν Πνεῦμα ἅγιον. » Τὸ γὰρ ἔχειν· « Μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, » καὶ τὸ μετέπειτα λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα, δηλοῖ, ὡς μόνον οὐχὶ ἔλειπεν αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος θεογνωσία· [117 b]· ἀλλ' ὅτι καὶ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι· συμπάρεστιν, καὶ συμμνημονεύεται, καὶ συνευεργετῆ ὁ Πατήρ καὶ Θεός, κἂν ποτε ἰδικῶς μὴ ὀνομασθῆ· ἢ ὡς ὁ αὐτὸς πάλιν, κἂν σιωπηθεῖ τῷ λόγῳ, καὶ μὴ τῇ πίστει, ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα, συμπάρεστιν, καὶ συμμνημονεύεται, καὶ συνσώζει ἡμᾶς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ πάλιν· « Καὶ συναυλιζομένοις παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι· ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου· Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ βαπτισθήσεσθε, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας· » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πέτρου περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ βαπτισθέντων· « Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαι με λαλεῖν, ἐπέπεσεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ὡς περὶ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ· ἐμνήσθη ἡ τοῦ ῥήματος τοῦ Κυρίου, ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οἱ οὖν ἐν ψιλῷ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ οὐχ ὡς ἐν ὀνόματι Θεοῦ καὶ Πνεύματος Θεοῦ, φύσει ὄντος Πνεύματος αὐτοῦ, βαπτι-

A In Epistola vero ad Galatas de iis qui baptizati sunt inquit : « Non jam (53) es servus, sed filius : si autem filius, etiam hæres Dei per Christum; » et Corinthiis affinia scribit : « Sed abluti (54) estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa porro, illud ex his etiam verbis colligi, redemptionem, et sanctificationem, et justificationem non sine nomine divini Spiritus præberi. Et rursus in Actis interrogavit, inquit, quosdam discipulos : « Si Spiritum (55) sanctum accepistis credentes? » Cum vero illi respondissent, « Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus, » dixit : « In quo ergo baptizati estis? » quia scilicet nihil ipse proderat, nisi etiam in Spiritum sanctum ex æquo crederent, et baptizarentur, sicut crederant in Patrem et Filium. Præterea inutile esse baptismum sine divini Spiritus adventu ac sanctificatione, annuntiant Acta his verbis : « Cum autem (56) 254 audissent apostoli, qui erant Jerosolymis, quod recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem, qui descendentes oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum : nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant (57) manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum. » Ex illis enim verbis, « Sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu, » atque ex eo quod postea acceperint Spiritum, apparet, non modo ipsis defuisse cognitionem, qua Deum Spiritum cognoscerent, sed etiam cum Filio et Spiritu simul adesse, et simul commemorari, et simul beneficia largiri Patrem ac Deum, etsi aliquando is peculiariter non fuerit nominatus : aut vice versa, etsi taceatur verbis, non sive Filius, aut Spiritus, simul cum Deo et Patre adesse utramque personam, et simul commemorari, et simul salvare (58). Ac rursus : « Et cum (59) essent congregati in eadem domo (60), præcepit eis, ab Jerosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam audistis a me : quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem in Spiritu sancto baptizabimini, non post multos hos dies; » et rursus ex persona Petri de iis, qui in Cæsarea baptizati erant, scriptum est : « Cum vero (61) cœpisset loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio : recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat : Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Qui ergo baptizantur (62) in nudo nomine Spiritus sancti, et non

(53) Non jam. Galat. iv, 7.

(54) Sed abluti. I Cor. vi, 11.

(55) Si Spiritum. Act. xix, 2 et 3.

(56) Cum autem. Act. viii, 14-17.

(57) Imponebant. Græca editio : ἐπέτιθον. Didymus et hic et seqm. 219 b, ἐπέτιθεσαν.

(58) Simul salvare. Codex, συνσώζει. Elegantius, et recte, scriberetur συνσώζει· qua ratione scribitur συνσώζεις, συνσπένδειν, etc. In Philosophumenis

tamen, cap. 2, legimus, συνσωσημένης.

(59) Et cum. Act. i, 4 et 5.

(60) Congregati, etc. Bibliorum editio habet : συναυλιζόμενος, id est, « cum iis versans in eadem domo. »

(61) Cum vero. Act. xi, 15 et 16.

(62) Qui... baptizantur. Id est, « qui baptismum accipiunt, inanem spem habent, » nisi Spiritum sanctum credant esse Deum. Sic enim benigne vi-

tanquam in nomine Dei, et Spiritus Dei, qui natura est Spiritus ejus, ii utpote mera aqua abluti, vanam atque inutilem spem habent. Cum enim in piscina immergimur, complacentia Dei et Patris per gratiam Spiritus ejus, peccatis nudamur, deponentes **255** veterem hominem, et regia ipsius potentia regeneramur atque obsignamur; cum vero ex illa ascendimus, induimur Salvatorem Christum ut stolam incorruptibilem, et æquali honore dignam, ac ille dignus est, qui nos regeneravit et obsignavit, sanctus Spiritus: « Quotquot (63) enim, » inquit Scriptura, « in Christum baptizati estis, Christum induistis; » et eam, de qua loquitur Scripturæ, « imaginem (64) ac similitudinem Dei » accipimus, quam acceperamus per divinam insufflationem, et amiseramus (65) per peccatum: ac denuo quales in protoplasto fuimus, invenimus, peccati expertes, et propria præditi potestate (66):

dentur hæc accipienda, ut de suscipiente baptismum loquatur Didymus, non vero de ministro baptismi, quasi invalidum, aut saltem suscipienti inutile sit baptisma ab eo collatum, qui perperam de Spiritus sancti divinitate sentiat, eisdem formulam a Christo præscriptam pronuntiet inter baptizandum. (Vide segm. 128 a). Quanquam norunt theologi non defuisse etiam post Nicænum concilium Patres, qui baptismum ab hæreticis collatum ut invalidum habuerunt. Meum non est hæc de re nunc disserere. Illud tantum animadverto, S. Athanasium oratione 2 contra Arianos, num. 42 et 43, in ea videri opinionem fuisse, ut prava interpretatio atque acceptio formulæ a Christo præscriptæ baptismum irritum redderet: ait enim num. 43, « multas hæreses » trium personarum « nomina » in baptismo quidem « pronuntiare; sed cum recte non sentiant, » inquit, ἀνοσιτελὲς ἔχουσι καὶ τὸ παρ' αὐτῶν ὕδωρ, id est, « inutilis est aqua quam donant. »

(63) Quotquot. Galat. iii, 27.

(64) Imaginem. Imaginis ac similitudinis vocabulis non eandem rem designari in Gen. cap. 1. vers. 26, putant multi Patres, alii e contrario unam eandemque. His assentiri videtur Didymus. Quærunto etiam Patres, quid illud sit, propter quod dicitur est homo « ad imaginem Dei. » Ac in corpore quidem eam rationem quærendam non esse, sed in anima, consentiant omnes, nec ab eis dissentit Didymus, ut apparet ex verbis illis: « quam acceperamus per divinam insufflationem. » Verum ex quam animæ proprietate aut attributo ea ratio repetenda sit, non consentiunt, imo in plures, easque inter se diversas abire sententias: quas accurate docteque recenset ac expendit vir clariss. D. Joan. Chrys. Trombellius Dissertatione 3 in Hilarii Epistolam in Anecdosis nostris edita. Facile tamen inter se, ut reor, Patres illi conciliari possunt: nec enim necesse est ut ex una tantum re imaginis ac similitudinis notio repetatur; imo quo plura sunt quæ hominem Deo aliquatenus similem faciunt, eo magis verum est quod in Genesi dicitur, ad imaginem Dei conditum hominem fuisse.

(65) Amiseramus. Hieronymus in libro adversus Joannem Jerosolymitanum episcopum, num. 7, Origenianos errores enumerans, de quibus Joannem ipsum et accusat, et a S. Epiphano accusatum dicit, sic loquitur: « Imaginem et similitudinem Dei, ad quam homo conditus fuerat, dicit ab eo perditam, et in homine post paradisum non fuisse. » Paria de Origene scribit Epiphanius ipse hæresi Lxiv, pag. 528. At quamvis hæc ita sint, non continuo tamen reprehendendus videtur Didymus noster: nam quid-

Α ζόμενοι, ὡς ὕδατι ψιλῶ λουόμενοι, ἀνόνητον ἔχουσι τὴν ἐλπίδα. Καταδύοντες μὲν γὰρ ἐν τῇ καλυμθῆθρα, εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γυμνούμεθα, τῇ χάριτι τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, τῶν ἁμαρτιῶν, ἀποτιθέμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ τῇ βασιλικῇ αὐτοῦ δυνάμει ἀναγεννώμεθα καὶ σφραγίζόμεθα· ἀνιόντες δὲ ἐνδύομεθά τε τὸν Σωτῆρα Χριστὸν, στολὴν ἀφάρτων καὶ ἰσότημον τοῦ ἀναγεννησαντος καὶ σφραγίσαντος ἡμᾶς ἁγίου Πνεύματος, (« Ὅσοι γὰρ, » φησὶν, « εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. ») καὶ τὴν γεγραμμένην εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ ἀπολαμβάνομεν, ἣν ἐδεξάμεθα διὰ τοῦ θεϊκοῦ ἐμφυσηματος, καὶ ἀπωλέσαμεν διὰ τοῦ ἁμαρτήματος· καὶ αὐτὸς εὐρισκόμεθα, [118 a] οἱοὶ περ ἐπὶ τοῦ πρωτοπλάστου ἐγενήθημεν; ἀναμάρτητοι καὶ αὐτεξούσιοι· ταῦτα γὰρ σημαίνει ἡ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις· ὡς ἀρμύζειν τὴν Παύλου περὶ τῶν βαπτιζομένων Γραφήν· « Ὅπως

quid sit de Origenis sententia, catholico sensu, ni fallor, dici potest, imaginem ac similitudinem Dei per peccatum originale ab homine amissam esse. Nimirum ejus effati veritas, aut falsitas ex eo sensu pendet, quo vocabula illa « imaginis ac similitudinis » accipiuntur: si quis enim ex gr. ejus imaginis notionem in hoc sitam affirmet, ut anima sit immortalis, ac deinde subjungat, hominem per peccatum Dei imaginem amisisse, is sine dubio erit hæreticus: secus vero se res habebit, si in justitia originali, aut gratia sanctificante, aut alia aliqua simili re sitam eam putet. Hinc fit ut alii etiam Patres id ipsum affirmarint, quod Didymus. Tertullianus in libro *De baptismo*, cap. 5: « Ita restituitur (inquit) homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei fuerat. Imago in effigie, similitudo in æternitate censetur. Recipit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictum. » Eadem sentit auctor homilix quæ hunc habet titulum: « Quod homo imaginem Dei per peccatum abiecit. » Eadem illi Patres, qui in virtute sitam volunt ejus imaginis notionem. Eadem Augustinus libro vi *De Genesi ad litteram*, cap. 27 et 28. Neque vero in *Retractionibus*, cap. 24, falsum omnino esse ait, quod ibi scripserat, ac multo minus hæreticum. « In sexto (inquit) libro, quod dixi, « Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidit peccato, » non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet. Non igitur in fidei retentione, contemplatione, dilectione, quæ non erit semper, sed in eo, quod semper erit, invenienda est, quam dici oporteat imaginem Dei. » Quin Hieronymus ipse in Comment. in *Epistolam ad Ephesios*, lib. 1, cap. 2, pag. 582 ed. Veron., eadem tradidit, quæ Didymus hoc in loco. « Sic suæ intelligentiæ coaptabit (inquit) ut dicat hominem juxta imaginem et similitudinem Dei factum, eandem post reconciliationem formam recepturum, quam et ante angeli habent, et ipse perdidit. » Quem locum Hieronymo exprobat Rufinus lib. 1 *contra ipsum Hieronymum*, num. 59. Denique S. Zeno, Veronensis episcopus, lib. 11, tract. 19, eodem fere modo loquitur quo Didymus.

(66) Potestate. Tertullianus, libro 11 *adversus Marcionem*, cap. 5: « Oportebat (inquit) imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii, et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum, imago et similitudo Dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas. » Cæterum quo sensu accipienda sint quæ hic docet Didymus, ii norunt, qui Augustinum de

γένηθε κατ' εικόνα τοῦ κτίσαντος ἑμαῶς. » καὶ, « καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσαμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ. » Ἀναπέσει δὲ περὶ τούτου, καὶ αὐδὶς γράφων ὁ αὐτὸς, Ῥωμαῖοις μὲν. « Οὐδὲ πρόεργον καὶ προκρίσει συμμέρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρῶτόπικον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. » Ἐφεσίοις δέ. « Καὶ ἦντα ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωποίησε τῷ Χριστῷ, καὶ συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανοῖς. » Τίς, ἢ πότε ταῦτα παρέσχεν; Ὁ Πατήρ, μετὰ τοῦ ἀνακαινισθῆναι ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ. Ὅν τρόπον γὰρ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς μακαρίας Τριάδος ἐκτίσθημεν κατὰ τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. » οὕτως τὸ δεύτερον ὑπ' αὐτῆς οὐδόμηθα. Ἐν ὁμοίᾳ τὴν Τριάδα δοξάζωμεν. Δίχα δὲ τοῦ ἀναγεννηθῆναι βαπτίσματι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ σφραγισθῆναι τῷ ἁγιασμῷ, καὶ καὶ αὐτοῦ γενέσθαι, οὐδεὶς τῶν ἐπουρανοῦν ἐτυχεν ἀγαθῶν, κἄν τὸν ἄλλον βίον ἀμεμπτος εὐρέθη. Ἄλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος μαρτυρῆσαι ἐπιτυχόντες, τῷ ἰδίῳ ἀπολουσάμενοι αἵματι, οὕτως ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐζωοποιήθησαν. Διὸ προτρέπων ὁμοῦ καὶ μαρτυρόμενος ἱερολόγος ἀνήρ βοᾷ. « Προσεῖθε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθήτε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ κατασυνθῆ. » Φῶς γὰρ τὸ ἀληθινὸν καὶ αἴτιον τοῦ αἰσθητοῦ φωτὸς, καὶ δόξα ἐκλάμπουσα πανταχοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἁγίον, ἢ καὶ αὐδὶς ψάλλει. [118 b] « Διδίτε φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. » Περὶ τούτου καὶ ἐν τῷ κη' ψαλμῷ διδάσκει. « Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐβρόντησεν. Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. » καὶ

A 256 hæc enim significat ea imago, et similitudo : adeo ut quadret huc quod scribit Paulus de baptizatis : « Ut sitis (67) secundum imaginem ejus, qui creavit vos ; » et, « Sicut (68) portavimus imaginem terreni, portabimus etiam imaginem cœlestis. » Id ipsum vero nobis ex eo præterea persuadebitur, quod scribit idem Apostolus ; ad Romanos quidem : « Quos præscivit (69), et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus ; » ad Ephesios autem : « Et cum (70) essemus mortui peccatis, convivificavit nos cum Christo, et conresuscitavit, et consedere fecit in cœlestibus. » Quis, aut quando hæc largitus est? Pater, simulque a sancto ejus Spiritu renovati sumus : nam sicut primum a beata Trinitate creati fuimus, juxta illud, « Faciamus (71) hominem ; » ita secundo ab ipsa salvamur : ut æqualiter Trinitatem glorificemus. Nemo autem, qui baptismate regeneratus non esset a Spiritu Dei, et obsignatus sanctificatione, et factus templum ejus, cœlestia bona consecutus est, etsi reliqua ejus vita inculpabilis inventa fuerit. At ii etiam, qui ante baptismum martyrium assecuti sunt, proprio abluti sanguine (72), sic a sancto Dei Spiritu vivificati fuerunt. Ideo cum exhortatione testificationem conjungens sacer scriptor clamat : « Accedite (73) ad eum, et illuminamini (74), et facies vestræ non confundentur. » Lux enim vera est, ac subjectæ sensibus lucis productor et exsplendescens ubique gloria, sive claritas venerandus Spiritus. Qua ratione rursus psallit : « Quia lux (75) mandata tua in

gratia ac libero arbitrio doctrinam norunt, catholicæ Ecclesiæ judicio confirmatam. Liberum scilicet arbitrium Adam peccato sauciatum quidem est, sed non sublatum, nec veluti mortuum : ita tamen vivum mansit, ut in ipsis etiam baptizatis adhuc infirmum sit, atque « integerrimis » illis « viribus, » ut Augustinus ipse loquitur, destitutum, quas habuit « in protoplasto, » id est in Adamo, ante peccatum. « Jam baptizatis enim » (inquit is in *Opere imperfecto contra Julianum* lib. vi, cap. 8), « et eis, qui jam Spiritum sanctum acceperant, dicebat Apostolus : « Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem : hæc enim invicem adversantur, ut non ea, quæ vultis, faciatis. » Ubi tu, qui negas liberum arbitrium vires suas perdidisti peccando, id est male se utendo? » et cætera, quæ sequuntur. Nos ergo per baptismum ita fieri αὐτεξουσίους intelligendum est, ut ab ea servitute liberemur, de qua Scripturæ et Patres. Ut enim ait Ambrosius epist. 42, num. 7 : « Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxia hereditatis gravi seniore, quod obæratu auctor ad posteros de sænerata successione transmiserat. » Quod autem ait Didymus, baptizatos, a Spiritu sancto obsignatos, fieri ἀναμαρτήτους, id est « peccati expertes, » certum est. Verum ἀναμαρτήσια isthæc et alio sensu segm. 174 b usurpatur, et pravo sensu post Didymi obitum a Pelagio prædicata est. Illius sententiam refellens Hieronymus lib. ii *contra Pelagianos* num. 4 : « Absque vitio (inquit), quod Græcè dicitur xaxia, hominem posse esse aio : ἀναμαρτήτων, id est, sine peccato, esse nego. » Et num. 7 : « Quod autem scriptum est, « Et sanguis Jesu Filii ejus emundat nos ab omni peccato, » tam in confessione baptismatis, quam in clementia pœnitendinis accipiendum est. »

Nimirum ne baptizatus quidem potest omnia vitare peccata venialia. Ab hac doctrina alienum Didymum non fuisse colligi videtur ex iis, quæ ad vers. 17, cap. iv Jobi (pag. 449 *Catenæ in Jobum* a Niceta contextæ) ipse dictavit, etsi de baptizatis non loquitur : « Ne dixeris (inquit) hæc te nulli peccato obnoxium pati ; cum impossibile sit hominis vitam ad perfectam Legis normam exigere. » Ἔστι γὰρ, ὅτε μὲν καὶ ἐκουσίους, πολλάκις δὲ καὶ ἀκούσιους περιπίπτωμεν, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν, id est : « Fit enim per naturæ infirmitatem, ut sponte interdum, sæpe etiam inviti, in peccata incidamus. » Et ad vers. 15 cap. x (pag. 253 ejusdem *catenæ*) : « Quædam enim peccata ex arbitrii nostri libertate (ἐκ προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας) sunt ; quibus supplicium comitatur : alia vero a parentibus manant, quibus purgatio debetur. »

D (67) *Ut sitis.* Coloss. iii, 10. Vide not. 4, pag. 186.

(68) *Sicut.* I Cor. xv, 49.

(69) *Quos præscivit.* Rom. viii, 29.

(70) *Et cum.* Ephes. ii, 5 et 6. Post voces, τῷ Χριστῷ, aliqua omittit.

(71) *Faciamus.* Gen. i, 26.

(72) *Sanguine.* De baptismo sanguinis loquitur Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 16.

(73) *Accedite.* Psalm. xxxiii, 5 (seu 6).

(74) *Illuminamini.* Cum baptismus a Græcis « illuminatio » vocetur, ideo ad baptismum referret hæc Didymus.

(75) *Quia lux.* Non Psalms hæc verba sunt, sed Isaia, quamvis in Vulg. translatione non legantur : nam cap. xxvi, vers. 9, ubi Vulg. int. habet, « Cum feceris judicia tua in terra, » Græca Biblia sic habent ut citat Didymus.

terra. » De hac re in psalmo etiam xxviii sic docet : « Vox Domini (6) super 257 aquas, Deus gloriae (sive claritatis) intonuit : Dominus super aquas multas ; » et in lxxvi psalmo : « Vox tonitruum (77) tui in rota. Illuxerunt (78) coruscationes tuæ orbi terræ : vidit et commota est terra. » Nam per aquas baptismum significat, in quo fit a sacerdotibus, sicut idem Psaltes canit, « operatio multa (79) ; » per tonitruum autem, baptismi gratiam quocunque pertingentem (80), et cum timore receptam, indicat ; per rotam vero, vitam instabilem, ac mire variam ; per coruscationes autem, spiritalem pulchritudinem (81), quam coram Deo habent illuminati, id est, baptizati ; per commotionem terræ denique, promptam humanitatis motionem in Dei cognitionem declarat. Dum vero post incarnationem Dominus baptizabatur, dum draconem (82) in aqua (83) existentem, Jordanemque ore capientem, ut ænigmatice Jobus narrat, occidebat ; dum sordes nostras abstergebat, et vetus peccatum (84) dimittebat, 258 et super serpentes, et scorpio-

(76) *Vox Domini.* Psal. xxviii, vers. 3. Hunc locum ad baptismum refert Ambrosius quoque in libro *De mysteriis* cap. 5.

(77) *Vox tonitruum.* Psal. lxxvi, vers. 17 et 18 (seu 19).

(78) *Illuxerunt.* Aut librarius inter scribendum similitudine vocum deceptus ex duobus duorum psalmorum versiculis a Didymo fortasse hic allatus unum fecit : aut Didymus sefellit eorundem versiculorum similitudo. Nimirum in psalmo quidem lxxvi, sic legitur : « Ἐφάνη αἱ ἀστραπαὶ σου τῆ οἰκουμένη· ἐσαλεύθη καὶ ἐντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ, id est : Illuxerunt coruscationes tuæ (seu, fulgura tua) orbi terræ : commota est, et tremens facta est terra. » In psalmo vero xcvi, vers. 4 : « Ἐφάνη αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῆ οἰκουμένη· εἶδε καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ, id est : Illuxerunt coruscationes ejus orbi terræ : vidit, et commota est terra. »

(79) *Operatio multa.* Hæc ipsa verba non habet Psaltes. Existimo autem hic respici versiculum 25 psalmi cvi, ubi legitur : Ποιοῦντες ἔργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς, id est : « Facientes operationem in aquis multis. »

(80) *Quocunque pertingentem.* Lege segm. 123 b.

(81) *Pulchritudinem.* Græca plurali numero : κάλλη. Eodem modo Chrysostomus in oratione prima contra Anomæos anno 386 habita (tom. I, pag. 448) inquit : Κιόνων κάλλη, id est : « Columnarum pulchritudinem. »

(82) *Draconem.* Vide Job xl, 18-20, ubi Vulg. D quidem interpres habet, « Leviathan, » sed Græca editio, δράκοντα, id est « draconem ; » qua dictione « diabolium » sæpe designari docet Didymus pag. 123 catenæ in *Jobum*.

(83) *In aquis.* Affinia sunt quæ dictavit Didymus ad psalmi lxxiii versiculum 13 : Τὰς οὖν πολλὰς τῶν δρακόντων καὶ τοῦ δράκοντος κεφαλὰς ἐπὶ τοῦ ὕδατος συνέτριψεν ὁ Σωτὴρ. Et paucis interjectis : Καθ' ὧν ἐνεργοῦσιν οἱ δράκοντες, ἐξ ὁ τούτων, ὡς γέγραπται, Ἐξαρχος, βασιλεύων ἐν τοῖς ὕδασι καὶ διατρέπων ἐν τῇ θαλάσῃ. Id est : « Multa ergo draconum, et draconis capita in aqua contrivit Salvator... Contra quos operantur dracones, et eorum exarehens, ut Scriptura loquitur, regnans in aquis, et degens in mari. »

(84) *Vetus peccatum.* En peccatum originale, quod ab Origene etiam admissum fuisse contentum Ballerini fratres doctissimi tom. IV Operum

ἐν ὧς φαλμῶ· Ἐφάνη τῆς βροντῆς σου ἐν τῷ τροχῷ. Ἐφάνη αἱ ἀστραπαὶ σου τῆ οἰκουμένη· Ἴδεν, καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » Διὰ μὲν γὰρ τῶν ὕδατων τὸ βάπτισμα σημαίνει, ἐν ᾧ γίνεται παρὰ τῶν ἱερέων, καθὰ φαλμῶδει ὁ αὐτός, « ἔργασία πολλή· » διὰ δὲ τῆς βροντῆς τὴν πανταχοῦ φθόσσαν καὶ μετὰ φόβου ὑποδεχθεῖσαν χάριν τοῦ βαπτίσματος ἀνιττεται· διὰ δὲ τοῦ τροχοῦ, τὸν ἀστατον καὶ ἀλλόκοτον βίον· διὰ δὲ τῶν ἀστραπῶν, τὰ κατὰ Θεὸν κάλλη τῶν φωτιζομένων· διὰ δὲ τοῦ σαλευθῆναι τὴν γῆν τὸ κινήθῃαι σὺν προθυμίᾳ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς θεογνωσίαν δηλοῖ. Καὶ τοῦ Δεσπότου δὲ βαπτιζομένου ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ἐπὶ τῷ τόν τε δράκοντα, τὸν ἐπὶ τοῖς ὕδασι δεξάμενον τὸν Ἰωβ, θανατώσαι, τὸν τε ἡμέτερον ἄποστρεφῆσαι ῥύπον, καὶ τὴν παλαιὰν συγχωρησάαι ἁμαρτίαν, καὶ ποιῆσαι πατεῖν ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἅμα δὲ καὶ διδάξαι πάντας, τὴν παλιγγενεσίαν ἀνθρώποις εἶναι σωτηρίαν· παρῆν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὁ Πατὴρ. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ οὐρανῶν ἐμαρτύρει τῇ

Norisii pag. 823. Quanquam haud satis video, quomodo catholica de peccato originali doctrina concilietur cum doctrina de animarum præexistentia, et antiquis lapsibus admissa ab Origene, qui præterita in caelis, et antiqua delicta solvi dicit in baptismo, » ut de ipso loquitur Hieronymus in calce *Dialogorum contra Pelagianos*. Sed mitamus Origenem. Didymus noster dogma hoc sæpius indicat, ut et paulo ante, et segm. 36 a, et 175 a, et 179 b. Quia etiam illud ad versiculum 18 cap. x Jobi (pag. 236 catenæ in *Jobum* a Niceta collectæ) proficitur Didymus. « Vide autem (inquit), quod incubentium tentationum recordatus, ad primam malorum causam, id est mandati transgressionem, et ex corruptione generationem recurrit ; nusquam tamen contra primi hominis creationem indignanter queritur. Uteri vero et ventris mentionem faciens, quod vitæ hujus corruptionem experiretur, grave existimat : » Ἡμεῖς γὰρ ἑαυτοῖς τῇ παραβάσει τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην ζωὴν ἐπεισγάγομεν, id est : « Ipsi enim nosmetipsos per transgressionem in ærumnosam hanc vitam conjecimus. » In commentariis vero in Psaltes ad vers. 9 psalmi cx : Τῷ αὐτοῦ γούν τιμῶ αἵματι (inquit)... ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς πατροπαραδότου ἀναστροφῆς ἡμῶν, id est : « Eius igitur pretioso sanguine... redempti sumus a subversione nostra, quæ a patre nostro Adamo nobis veluti tradita est. » Demum in libro *adv. Manichæos* pag. 209 : « Si corpus ex coitu sumpsisset (Dominus)... existimatus et ipse fuisset illi peccato obnoxius, cui omnes, qui ex Adamo originem ducunt, per successorem obnoxii sunt. » Miror itaque Jacobum Basnagium in *Animadversionibus* ad hunc Didymi librum tom I *Lecti. antiq.* Canisii pag. 199, hæc scripsisse : « Peccatum originale negasse videtur Didymus in libro *adversus Manichæos*. » Nulla autem alia ratione innititur Basnagius, quam ista, quod nempe illa Pauli verba, « natura filii iræ, » sic explicat Didymus, ut φύσει, seu « natura, » idem sit ac « vere. » At non alia de causa eam interpretationem amplexus est theologus noster, quam ut Manichæis Pauli textu abutentibus, et naturam « per se malam » esse contententibus sese validius opponeret, dum neminem « natura » malum esse, sed « ex mutatione liberæ voluntatis » malum fieri docebat.

γησιότητι τοῦ οἰκείου τόκου· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνοιχθέντων αὐτῶ, ὡς βασιλεὶ καὶ ἀνωτέρω τῆς ἀγγέλων φύσεως ὄντι, τῶν οὐρανῶν, κατελθόν, ἐπέμμεν ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Φησὶν γάρ· « Ἰδοὺ ἀνέψθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἶδον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαίνον ὡς περιστέραν. » [119 a] Νόει οὖν, τί ἐστὶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἅτε τὸν ἑαυτοῦ καθόν, ἡμᾶς, τῶ ὕψιστῳ Θεῷ συγκαθεσθῆναι, καὶ συνδοξασθῆναι, καὶ συμβασιλεύσαι ποιεῖ, καὶ ὅτε μένει ἐπὶ τὸν μονογενῆ Θεόν· καὶ εἰ ὁσίως λέγουσιν αἰρετικοὶ μὴ συγκαθεσθῆναι αὐτὸ, καὶ συμπροσκυνεῖσθαι, καὶ συμβασιλεύειν τῷ Θεῷ Πατρὶ. Μὴ ὁμοίως δὲ ἡμῶν, τῶν κτιστῶν, καὶ ἐν τοσαύτῃ ἀγαθῶν ἔργων γυμνοῦνται τρικαυτὰ ἐλπίζοντων, νοηθεῖ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ συγκαθεσθῆναι, καὶ συνδοξάζεσθαι, καὶ συμβασιλεύειν τῷ Θεῷ· ἀλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ φῶς Θεοῦ καὶ Βασιλεὺς, καὶ αἰδίως συγκαθεζόμενος, καὶ πάραυτον ἀχράντου δόξης ὑπάρχων. Οἱ γὰρ κτιστοὶ, κατὰ χάριν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τούτων ἀζωοθήσονται, ἀπολαύοντες τῶν ἀγαθῶν τῆς βασιλείας, οὐκ ὄντες δὲ βασιλεῖς. Οἶδεν γὰρ ἡ Γραφή, ἄλλην μὲν ἡλίω δόξαν, ἄλλην δὲ σελήνης καὶ ἀστέρων· καὶ τούτων πάλιν διάφορον δόξαν. « Ἀστὴρ γάρ, » φησὶν, « ἀστέρας διαφέρει ἐν δόξῃ. » Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος τῶν ἄλλων μελῶν τιμιώτερός ἐστι· πλὴν καὶ αὐτὸς σῶμμά ἐστιν· ὥστε τοσοῦτον ἡμᾶς ἀνακαινισθέντας τῆς θείας ἀπολαύειν οικειότητος, ὅσον ἡ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐνδέχεται δύναμις, καθὼς λέ-

namque Scriptura aliam esse solis gloriam, id est claritatem, aliam lunæ, atque stellarum : et his rursus eandem non esse gloriam : « Stella (89) enim, » inquit, « a stella differt in gloria ; » et corporis oculis aliis 259 membris nobilior est ; attamen corpus et ipse est (90). Itaque nos baptismate renovati divina familiaritate tantum fruimur, quantum naturæ nostræ vires sinunt : quomodo ait quidam :

Ὅσαύσον ἡμέριόν κε Θεῷ γένος ἰσάζοιτο.

Καὶ Πέτρος ἐκθειάζων τὸ βάπτισμα, ὡς Θεοῦ ὄντος τοῦ ἀνακτιζόντος ἡμᾶς ἀγίου Πνεύματος, καθολικὸν διὰ τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς ἐξεφώνησε κήρυγμα, διαγορεύων ταυτί· « Ἀναγεγεννημένοι, οὐκ ἐκ σποράς

(85) *Ambulare*. Respicit fortasse psal. xc, vers. 13.

(86) *Ecce*. Matth. iii, 16. Biblia habent : ἀνέψθησαν αὐτῶ, id est « aperti sunt ei. » Pro ἶδον habent εἶδα, id est « vidit. » Et pro ὡς habent ὡσεύ.

(87) *Qui*. Codex, ἅτε. Legendum fortasse ὅτε.

(88) *Post resurrectionem*. Ideo hæc adjicit theologus noster, quod sententiam illam Pauli respiciat superius a se allatam : « conresuscitavit, et consedere fecit in cælestibus : » qua rem futuram denotare vult, tametsi præteriti temporis verbis effectatur, « consessionem » nempe, quæ futura sit post « conresuscitationem. » Porro sanctorum animas, simul ac purgatæ sint, aut, si nulla indigeant purificatione, statim post discessum e corpore, intuitiva Dei visione frui, dogma catholicum est : quod vulgo rejiciunt Græci heterodoxi. Pro illis pugnat Mattheus Quæstor Angelus Panaretus catholicæ Ecclesiæ maxime infensus, antithesi 2 *adversus S. Thomam Aquinatem*. Frustra vero pro sua opinione ex hoc Didymi loco argumentum schismatici isti homines peterent. Cum enim præ oculis hic habeat,

nes, ac supra omnem inimici potestatem ambulare (85), atque hæc omnia conculcare nos faciebat ; et dum simul docebat omnes, salutarem hominibus esse regenerationem : aderat Spiritus sanctus item ut Pater : hic enim e cælis proprio Filio testimonium perhibebat, ac eum verum et genuinum esse testificabatur ; Spiritus vero sanctus, apertis sibi cælis ut regi, et supra angelorum naturam existenti, descendens manebat supra Filium Dei. Ait enim Scriptura : « Ecce (86) aperti sunt cæli, et viderunt Spiritum Dei descendantem sicut columbam. » Considera ergo atque intellige, quid sit Spiritus sanctus, (87) qui suum ipsius templum, id est nos, cum altissimo Deo consedere, et conglorificari, et conregnare facit, et super unigenitum Deum manet : ac vide, num pium sanctumque sit quod aiunt hæretici, ipsum simul non sedere, nec simul adorari, nec simul regnare cum Deo Patre. Nemo autem putet, sanctum Dei Spiritum cum Deo consedere, et conglorificari, et conregnare eo modo, quo nos, qui increati non sumus, atque in tanta bonorum operum nuditate talia, ac tam sublimia speramus ; nam considet, conglorificatur, et conregnat cum Deo ut Spiritus ejus, ut natura Deus, ut Rex, ut ab æterno considens, ut plenus incorrupta atque immaculata gloria. Qui enim creati sunt, illi per gratiam hæc consequentur post resurrectionem (88), sed ita ut regni quidem bonis fruituri sint, reges vero futuri non sint. Novit

C *Quantum* (91) *mortale genus Deo æquiparari potest.*

Et Petrus baptismum divinum esse docens, quia Spiritus sanctus, a quo rursus creamur, Deus est, catholicam (id est universalem) doctrinam in prius catholica Epistola prædicavit his verbis :

ut dixi, Didymus « consessionem » illam, et « conglorificationem, et conregnationem, et conresuscitationem cum Christo, » de qua sæpius Paulus, ideo de iis bonis loquitur, quæ simul omnia sancti extremo judicii die duntaxat plene consequentur. Quid est enim συνδοξάζεσθαι Χριστῶ, seu « glorificari una cum Christo, » nisi glorificari instar Christi ? cujus corpus post resurrectionem glorificatum est, seu gloriosum, ac resplendens factum fuit. Hujusmodi vero « glorificationem » sanctorum non modo animabus, sed corporibus quoque communicandam in resurrectione respicere videtur verbis illis, quæ mox subdit : « Et corporis oculus. » etc. Vide segm. 206 b, et 40 b.

(89). *Stella*. I Cor. xv, 41.

(90) *Corpus et ipse est*. Hoc fortasse vult : Sancti Deum corporeis oculis ne tunc quidem videre poterunt, cum « gloriosa » erunt eorum corpora.

(91) *Quantum*. Librarius hunc versum in codicis margine sic explicat : Σημειωσαι, ὅπως τὸ ἀνθρώπινον γένος τῆ τοῦ Θεοῦ φύσει δύναται προσεγγίσειν, id est « Nota, quantum humanum genus ad Dei naturam potest accedere. »

« Regenerati (92) non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivi, et permanentis. » Verebatur enim eum, qui præcepit in Evangelio secundum Marcum : « Euntes (93) in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit : qui vero non crediderit, condemnabitur. » Quid est autem ea prædicatio? « Euntes docete (94) omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Quod et Paulus observans scripsit : « Gratia (95) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et Patris, et communicatio Spiritus sancti, cum omnibus vobis. » Quam spiritalem communicationem catholicæ etiam Epistolæ sic antea (96) nominaverant : « Ut sitis (97) divinæ communicantes (seu participes) naturæ. » Quinam vero sunt non credentes, et hanc ob causam condemnati? Qui hanc non servant honoris æqualitatem debitam sanctæ Trinitati. Quibus rursus per Paulum denuntiatum est in Epistola ad Galatas : « Sunt aliqui (98), qui vos conturbant, volentes vertere Evangelium Christi. Sed etsi angelus vos de cælo aliter evangelizaret, præter id quod evangelizati estis, anathema sit. Et iterum dico : Si quis vos evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit. » Traditionem vero transgredi dum **260** vetat, antedictum ibi intelligit divinum mandatum, non traditionem Arianorum, et Eunomianorum, et Macedonianorum, qui has denominationes ab illis sortiti sunt, quorum opinionem ita sequuntur, ut divinas prædicationes contemnentes, illorum garrulitatem, ac nugæ legis instar habeant, alios vero ne audiant quidem.

Quidquid (99) immortalis Dei consilia man-
Id tu, qui mortalis es, firmissime tene.
Neque mente a dolosis hominibus deceptus
Cohibitionis nescium immortalis numinis iram in
[se a trahas.]

CAPUT XIII.

De iis qui, ut Spiritum depriment, afferunt illud:
Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu.

Hi autem mera vocabula aucupantes (1), ac ea, quæ de Spiritu sancto dicta sunt, in suam ipsorum perniciem minuentes, inquirunt : Aqua ergo æquali

(92) *Regenerati.* I Petr. 1, 23. Quæ hic attingit Didymus, ea fusius persequitur enarratione in primam Petri ad hunc locum. « Est enim (inquit) prima natiuitas secundum Adam mortalis, et ideo corruptibilis, posterior autem ex Spiritu, et Verbo semper vivente Dei. Et hoc ergo Verbum, quod pro semine ponitur, incorrupta demonstrat, quia ex virtute, et Spiritu ei congruente dicitur incorruptum : « Omnis » enim, « qui nascitur ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen ejus in eo manet ... » Vivum vero et permanentis Verbum dicimus secundum evangelicam disciplinam. »

(93) *Euntes.* Marc. xvi, 15 et 16.

(94) *Euntes docete.* Matth. xxviii, 19. In libro *De Sp. sancto*, num. 23, impressa exemplaria, et codex noster habent : « Euntes ite, et docete. » Sed expungendæ videntur voculæ, « ite et » : quas ne codex quidem ms. a Vallarsio ibi citatus habet.

(95) *Gratia.* II ad Cor. xiii, 13.

Α φθαρτῆς, ἀλλ' ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος. » Ἐδοδοίκεται γάρ [119 b] τὸν παρακλιευόμενον ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ · « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον πάντα, κηρύξτε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. » Τί δὲ τὸ κήρυγμα ἐστίν; « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὅπερ καὶ Παῦλος φυλάττων ἔγραψεν · « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ὑμῶν. » Ἦντινα πνευματικὴν κοινωνίαν καὶ τὰ Καθολικὰ προκατωνόμασεν χαράγματα οὕτως · « Ἰνα γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. » Τίνες δὲ οἱ ἀπιστοῦντες, καὶ διὰ τοῦτο κατακρινόμενοι; Οἱ ταύτην μὴ φυλάττοντες τὴν ἰσοτιμίαν τῆς ἁγίας Τριάδος· οἷσται καὶ αὐτοὶς διὰ Παύλου παρήγγελεν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ · « Εἰσὶ τινες, οἵτινες ὑμᾶς θορυβοῦσι, θέλοντες στρέφαι τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ· ἀλλ' εἰ καὶ ἄγγελος ὑμᾶς ἀπ' οὐρανοῦ ἄλλως εὐαγγελισθῆται, παρ' ὃ εὐαγγελισθῆτε, ἀνάθεμα ἔστω. Καὶ πάλιν λέγω· Εἰ τις ὑμᾶς εὐαγγελισθῆται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. » Παράδοσιν δὲ μὴ παραβαίνεσθαι, τὴν προλεχθεῖσαν αὐτοῦ εἶπε θεϊκῆ ἐντολῆν, οὐ τὴν Ἀρειανῶν, καὶ Εὐνομιανῶν, καὶ Μακεδονιανῶν, τῶν τὴν προσηγορίαν ταύτην κληρωσάμενων ἀπ' ἐκείνων, ὧν τῇ δοκῆσει ἐξηκολούθησαν, καὶ τῶν θείων κηρυγμάτων καταφρονήσαντες, νόμον τὴν ἐκείνων ἀδόλοσχλον ἐποίησαντο, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀκούοντες.

Ὅσσα κεν ἀθανάτου Θεοῦ βουλευματα φαίνε,
Ταῦτα σὺ, θνητὸς ἔων, ἴσως μάλ' [120 a] ἀσφα-
Μηδὲ νόον δολοῖσιν ὑπ' ἀνθρώποισι δολωθεῖς,
Ἄσχετον ἀθανάτου μὴνιν ἐπιπάσσει.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Περὶ τῶν πρὸς εὐτέλειαν τοῦ Πνεύματος ἐπιγε-
ρόντων τὸ, Ἐάν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ
Πνεύματος.

Οὔτοι δὲ λεξιθηροῦντες, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθ' ἑαυτῶν σμικρύνοντες, φασίν· Οὐκ οὖν ἰσοδύναμον καὶ συνδοξαζόμενον τὸ ὕδωρ τῷ ἁγίῳ

(96) *Antea.* An Epistolam Petri secundam scriptam esse indicat ante secundam Pauli ad Corinthios?

(97) *Ut sitis.* II Petr. 1, 4.

(98) *Sunt aliqui.* Galat. 1, 7-9. Sensum potius citat, quam ipsa verba Pauli, quæ veluti in compendium redigit, memoriter ea afferens.

(99) *Quidquid.* Librarius in margine hanc apposuit explicationem, quam ut Latine vertam, necesse non est.

Ὅσα τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ τὰ βουλευματα φανερο-

Ταῦτα σὺ, θνητὸς ὑπάρχων, κάτεχε πάνυ ἀσφα-

Μηδὲ τὸν νοῦν σου ὑπὸ δολίων ἀνθρώπων δολωθεῖς,

Τὴν ἀκατάσχετον τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ ὄργην ἐφ' ἑαυτὸν ἐλύσῃς.

(1) *Aucupantes.* In Græco, ληξιθηροῦντες· quæ vox deest in vulgarihus Lexicis.

Πνεύματι ἔστιν· ἐπειδὴ γράφει· « Ἐάν μή τις γεν-
νηθῆ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. » Τοῦτο δὲ κατηγορη-
σαί' ἔστιν ἑαυτῶν, ὡς ἐπιλαμβανομένων τοῦ καλῶς
φθρηγμένου αὐτὰ Χριστοῦ, καὶ διαβαλεῖν, ἃ μὴδ'
ὁ Μῶμος διαβαλεῖν δυνήσεται· οὐ μὴν ἴδιον Χριστιαν-
ῶν. Οὐχ ὡς συντάττεται γὰρ ἡ ἅγια Τριάς ἐμνημο-
νύθη καὶ τὸ ὕδωρ· ἀλλ' ὡς ὁ λόγος ἀπέδωκε, καὶ
ὡς ἐτέρωθεν ἄμα τῷ ἀθανάτῳ Θεῷ θνητὰ συνεμνη-
μονεύθη. Γέγραπται γάρ· « Ἡμαρτον εἰς τὸν οὐραν-
ὸν καὶ εἰς σέ· » καὶ πάλιν· « Ἐπίστευσεν ὁ λαὸς
τῷ Θεῷ καὶ Μωῦσῃ τῷ θεράποντι αὐτοῦ· » καὶ
πάλιν· « Πᾶς ὁ λαὸς ἐφοβείτο τὸν Θεὸν καὶ Σα-
μουὴλ· » καὶ πάλιν· « Καὶ ἦν ῥομφαία τῷ Κυρίῳ
καὶ τῷ Γεδεὼν· » καὶ τὸ προσυφανησόμενον δὲ
τούτοις θεώρημα καίριον καὶ ἐπίξιον τῆς ὀρθῆς
πίστεως ἔστιν. Εἰ γὰρ, κατὰ τὸν Παῦλον, « εἰς τὸν θά-
λασσαν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς Χριστὸν » βαπτίζόμεθα,
ὁρθῶς συνεφράσθη τῷ Πνεύματι τὸ ὕδωρ. Ἀπὸ γὰρ
τῆς πλευρᾶς τοῦ Σωτῆρος ὕδωρ καὶ αἷμα ὁμοῦ ἐρ-
βυσεν, ὡς οὐκ ἀγνοεῖ ἡ λόγχη, καὶ ὁ στρατιώτης.
Πρὸς τούτῳ, εἰ, ὡς Παῦλος ἔγραψε, Κορινθίοις μὲν·
« Πάντες βρῶμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάν-
τες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπινον πόμα. Ἐπινον γὰρ
ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα
ἦν ὁ Χριστός· » αὐθίς τε· « Καὶ πάντες ἐν Πνεύμα
ἰποτισθήσαν· » Ἐβραίοις [120 b] δέ· « Ἀδύνατον
γὰρ τοὺς ἄπαξ φωτισθέντας, γευσασμένους τε τῆς
δοξῆς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας
Πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσασμένους Θεοῦ
ῥῆμα » (τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα, ῥῆμα τοῦ Θεοῦ Πα-
τρὸς ἀνευφημήθη)· ἀραρότως ἐν τῷ ὕδατι ὁ Χριστός
καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὐδέποτε παρ' οὐδενὶ ἀνευ
τοῦ βαπτιστικοῦ ὕδατος ὁ Χριστός καὶ τὸ ἅγιον
Πνεῦμα. Ὅπου οὖν τὸ θεῖον μυστήριον, ὡς τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος τεθεσμο-
θίεται, καὶ τὴν ἴσην μαρτυρίαν ἀπηνέγκαντο ἀμφω
αἱ μακάριαι καὶ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις· πῶς οὐκ
ἀφρονία καὶ ταῦτα δι' ἀποδείξεων περὶ τῆς ὁμοου-
σίτητος αὐτῶν ἔστιν; Ἐγὼ οὖν οἶμαι, ὡς καὶ διὰ
τούτου εἰς οἶνον, καὶ κρείττονα οἶνον, τὸ ὕδωρ μετ-
έβαλε, καὶ εὐφροσύνην τῷ γαμικῷ δέλτην παρέσχετο·
ἀσυμφωνῶς διδάξαι βουληθείς, ὅτι καὶ τὸ ὕδωρ εἰς
ἀθάνατον χρῆσιν τοῦ βαπτίσματος μετέθηκε, καὶ διὰ
τοῦ βαπτίσματος τὸ λείπον τῆς πίστεως ἀνθρώποις
ἀπεκλήρωσε, μετὰ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, συμφωνίᾳ
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Καὶ τῆς σκιάς γὰρ τοῦ θεοῦ

A potestate prædita est, ac Spiritus sanctæ, et simul
cum ipso glorificata : cum scriptum sit : « Nisi
quis natus fuerit ex aqua et Spiritu. » At hoc qui-
dem est semetipsum accusare ; nam Christum ipsam
objurgant, qui scite ista verba protulit : ac ea
calumniantur, quæ ne Momus (2) quidem calum-
nari queat. Id tamen Christianos dedecet. Nec enim
habita ratione ordinis, ac dignitatis memorata ibi
est post sanctam Trinitatem etiam aqua ; sed quia
sic sermo tulit ; sicut alibi quoque simul cum
immortali Deo mortalia commemorata sunt : scri-
ptum est enim : « Peccavi (3) in cœlum, et in te ; » et
rursus : « Credidit (4) populus Deo, et Moysi fa-
mulo ejus ; » et rursus : « Omnis (5) popu-
lus timebat Deum, et Samuelem ; » et rursus : « Et
erat (6) romphæa Domino, et Gedeoni. » Sensus vero,
quem speculando ex his verbis eruemus, quemque
261 hic subjicemus, nec interpestitivus (7) est,
et recta fide dignus. Si enim juxta Paulum (8) « in
mortem Christi, et in Christum » baptizamur, recte
una cum Spiritu nominata est aqua : nam ex latere
Salvatoris aqua et sanguis simul fluxit, ut novit
lancea (9), et miles. Præterea Paulus scripsit Co-
rinthiis quidem : « Omnes (10) escam spiritalem
manducarunt, et omnes eundem spiritalem bibe-
bant potum : bibebant enim de spiritali sequente
petra : petra autem erat Christus ; » et rursus :
« Et omnes (11) uno spiritu potati sunt ; » ad He-
bræos vero : « Impossibile (12) est enim eos, qui
semel sunt illuminati, gustaveruntque donum cœ-
leste, et participes facti sunt Spiritus sancti, et
bonum gustaverunt Dei verbum ; » Spiritus autem
sanctus verbum Dei Patris dictus est (13). At si
hæc ita se habent, congruenter (14) in aqua Chris-
tus, et Spiritus sanctus intelligitur, nec unquam
sine aqua baptismali in ullo homine habitat Chris-
tus, et Spiritus sanctus. Cum ergo divini hujus
mysterii institutio sicut Filii Dei, ita et divini
Spiritus esse dicatur in Scripturis, cumque æquale
testimonium ultrique beatæ, ac per se perfectæ hy-
postasi perhibeatur : quis negare potest, uberrime
earum consubstantialitatem e Scripturis demonstra-
ri ? Ego igitur puto, ob hanc etiam rationem aquam
in vinum, et in id, quod melius erat vino, a Chri-
sto mutatam esse, ac eum nuptiali cœnæ hilaritatem
præbuisse, quia occulte ac mystice docere voluit,

(2) *Momus*. Voces, καλῶς et Μῶμος, indicare videntur respici a Didymo adagium illud : Παντὶ τῷ καλῷ μῶμος ἔπεται, id est : « Quidquid rectum est, reprehensione non caret ; » vel : « Fulchrum quidlibet Momus persequitur. »

(3) *Peccavi*. Luc. xv, 18. Biblia pro εἰς σέ habent ἐνώπιόν σου, id est « coram te. »

(4) *Credidit*. Exod. xiv, 31. Biblia : ἐπίστευσαν pro ἐπίστευσεν.

(5) *Omnis*. I Reg. xii, 18 (seu 19). Citatur sensus.

(6) *Et erat*. Judic. vii, 20. Duxæ voculæ, « et erat, » non exstant in Bibliis, sed adduntur a Didymo locum memoriter dictante.

(7) *Nec interpestitivus*. Codex, κέριον. Lego καίρον. Vide not. 50, pag. 57. Apud Athanasium quo-

que in opusculo pseudigrapho tom. II, pag. 360, legitur ἀκεροπερίσπατος, pro ἀκαιροπερίσπατος.

(8) *Paulum*. Rom. vi, 3.

(9) *Lancea*. Simili modo Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 9 : « Nunquam (ait) sine aqua Christus . . . Cum vulneratur, aqua de latere ororum-pit : scit lancea militis. »

(10) *Omnes*. I Cor. x, 3 et 4. Biblia : πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικόν, x. τ. λ. Et, ἔπινον pro ἔπιον.

(11) *Et omnes*. I Cor. xii, 13.

(12) *Impossibile*. Hebr. vi, 4 et 5.

(13) *Dictus est*. Ephes. vi, 17.

(14) *Congruenter*. Codex, ἀραρότως. Lego ἀραρότως. Videtur vero aliquod verbum omisissum his fuisse a librario.

quod ipse aquam etiam ad immortalem baptismi usum transtulit, atque id quod deerat fidei hominibus, per baptismum una cum divino Spiritu, et concordiiter cum Deo et Patre supplevit. Nam justis magno labore vix umbram divini hujus baptismatis assecuti sunt, quod nobis per adventum ac manifestationem Filii, et Spiritus Dei propter agnitionem immortalium harum hypostasium donatum fuit. Piscina enim Trinitatis officina est pro salute omnium fidelium hominum; et eos, qui in ipsa abluuntur, a morsu **262** serpentis liberat, et mater omnium sit per Spiritum sanctum, manens virgo. In ea namque, ut dictum est, omnia accipimus distributionis charismata, et ibidem tum caelestes paradisi gratiae obsignantur, ac subscribuntur, tum sponsam sibi animam nostram ille assumit, qui fecit eam, juxta Paulum scribentem: « Despondi (15) vos uni viro virginem castam exhibere, Christo. » Sed quid ni breviter id dicam, quod majus ac sublimius in ipsa est? Quem non audent in caelis angeli vocare patrem, eum nos discimus in terra sic appellare sine ulla trepidatione. Atque hoc illud est, quod in xxvi psalmo canit Psaltes: « Pater (16) meus, et mater mea dereliquerunt me; » quasi dicat: Nec enim immortales manserunt Adam et Eva: « Dominus autem assumpsit me; quasi dicat: Et mihi matrem dedit, piscinam; patrem, Altissimum; fratrem, Salvatorem, qui propter nos baptizatus est: nunc ergo vere haec novi genitus simul et salvatus, quando non amplius audio: « Deflete (17) mortuum, quia defecit lux; » sed optatam vocem: « Venite (18), omnes qui laboratis et onerati fuistis, et ego requiescere faciam vos, » ungens, lavans, induens singulos indivulso toto me ipso, et nutriens corpore meo, et sanguine.

CAP. XIV.

A mundi constitutione aquas sanctificatas fuisse a Spiritu sancto, atque anticipate nobis eam, quae est ex baptismo, salutem dispensatam ac praestitutam esse. Et Israelitas salutem obtinuisse ex ea, quae olim erat, baptismi imagine; multo autem magis ipsam consequi illos, qui nunc baptizantur, gratisque justificantur (19), et beati praedicantur.

Jam vero opportunum tempus est, ut dum Scripturae testimoniorum, quae divini Spiritus, et immortalis baptismi propria sunt, partem aliquam colligo, ex veteri etiam Testamento deprompta, quantum potero, scribam (20). Incipiam autem paulo altius. Indivisa, et ineffabilis Trinitas cum ab aeterno humani **263** generis imbecillitatem, fragilitatemque praenosceret; dum ex nihilo humidam substantiam produxit, remedium hominibus, ac sanationem per aquas obtinendam praeparavit. Ideo Spiritum sanctum, cum ferebatur super aquas, jam ex eo tempore illas sanctificasse (21) constat,

(15) Despondi. II Cor. xi, 2.

(16) Pater. Ps. xxvi, 16 (seu 10).

(17) Deflete. Ecclesiastic. xii, 9 (seu 10). Graeca editio: « Ἐπὶ νεκρῶ κλαύσων· ἐξέλιπε γὰρ φῶς, id est: « Super mortuum plora; defecit enim lux. »

(18) Venite. Matth. xi, 28. Graeca editio: « Venite ad me omnes, qui laboratis, » etc.

τούτου βαπτίσματος, τοῦ ἡμῖν δωρηθέντος ἐπιφανέως τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τὴν εἰς τὰς ἀκηράτους ὑποστάσεις ταύτας, πολλὰ χαρμόντες οἱ δίκαιοι μόλις ἔτυχον. Ἔστι γὰρ ἡ κολυμβήθρα τῆς Τριάδος, ἐργαστήριον πρὸς σωτηρίαν πιστῶν πάντων ἀνθρώπων· καὶ τοὺς λουομένους ἐν αὐτῇ, τοῦ δῆγματος ἀπαλλάττει τοῦ θφωος, καὶ μήτηρ πάντων γίνεται, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μένουσα Παρθένος. Ἐν αὐτῇ γὰρ, ὡς εἴρηται, πάντα ὑποδεχόμεθα τῆς διανομῆς τὰ [121 a] χαρίσματα, καὶ ἐκεῖσε τοῦ παραδείσου αἱ δωρεαὶ ὑπογράφονται, καὶ νόμφην ἑαυτῷ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν λαμβάνει ὁ ποιήσας αὐτὴν, κατὰ Παῦλον ἐπιστέλλοντα· « Ἡρμοσάμην ὑμᾶς ἐν ἄνδρὶ παρθένῳ ἀγνῆν παραστήσαι τῷ Χριστῷ. » Καὶ τί δὲ συντόμως τὸ μεῖζον οὐ λέγω ἐν αὐτῇ; « Ὅν οὐ τολμῶσιν οἱ ἐν οὐρανοῖς Πατέρα καλεῖν, ἡμεῖς μανθάνομεν ἐπὶ γῆς καλεῖν, μηδένα φοβούμενοι. Καὶ τοῦτο ἐστίν, ὃ ἐν κς' ἔδεται φαλμῶ· « Ὁ πατὴρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με· » (οὐ γὰρ, φησὶν, ἔμειναν ἀθάνατοι Ἄδὰμ καὶ Ἐβὰ)· ὁ δὲ Κύριος προσελάβετό με. Καὶ ἔβωκέ μοι, φησὶ, μήτέρα τὴν κολυμβήθραν, πατέρα τὸν Ὑψίστον, ἀδελφὸν τὸν δι' ἡμᾶς βαπτισθέντα Σωτῆρα. Νῦν οὖν οἶδα ἀληθῶς γεννηθεὶς ὁμοῦ καὶ σωθεὶς, ὅτε μηκέτι ἀκούω· « Κλαύσατε θετηνῶτα, ὅτι ἐξέλιπε φῶς; » ἀλλὰ τὴν εὐκταίαν φωνήν· « Δεῦτε, πάντες οἱ κεκοπιακότες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς, » ἀλείψας, λούσας, ἐνούσας ἕκαστον ἀδιασπάστως ὄλον ἑμαυτὸν, καὶ θρέψας τῷ σώματι μου καὶ τῷ αἵματι.

B

C

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Περὶ τοῦ ἀπο καταβολῆς κόσμου τὰ ὕδατα ἡγιασθαι διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ προουνομοῦσθαι ἡμῖν τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰσραηλιτῆς σωτηρίας τετυχηκέναι ἀπὸ τῆς ὁσῆης ποτὲ εἰκότος τοῦ βαπτίσματος· πολλῶν δὲ πλέον τοῦς τῶν βαπτιζομένων, καὶ προῖκα δικαιουμένων, καὶ μακαριζομένων.

Καὶ δὴ καιρὸς ἔχει τῷ λόγῳ, τὰς τῷ θεϊκῷ Πνεύματι καὶ τῷ ἀθανάτῳ βαπτίσματι οικείας ἀποδείξει ἀναλεγόμενον ἐκ μέρους καὶ ἀπὸ τῆς πρεσβυτέρας διαθήκης, ὡς ἂν δύνωμαι, γράφειν. Ἄρξομαι δὲ μικρὸν ἀνωθεν. Ἡ ἀδιαίρετος καὶ ἀρρήτος Τριάς, προορώσα ἐξ αἰῶνος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ ἐπισθηρὰ, ἅμα τῷ παραγαγεῖν ἐκ μηδυντων τὴν ὑγρὴν οὐσίαν, ἠετρεπίσειν ἀνθρώποις τὴν ἐν τοῖς ὕδασι

D

[121 b] ἐκ τότε ἡγιασάν αὐτὰ, καὶ ζωογόνον ἀποτελέσαν φαίνεται. Παντὶ γὰρ πρόδηλον ὑπάρχει, ὡς καὶ τὸ ὑπερκείμενον τῷ ὑποκειμένῳ τῆς οικείας με-

(19) Justificantur. Codex, δικαιουμένους. Lego δικαιουμένους.

(20) Scribam. Vide not. 43, pag. 258.

(21) Sanctificasse. Rem lectori fortasse gratam faciam, si animadvertere non oinitam, plura Didymum in hoc capite ex Tertulliani libro *De baptismo* mutuatam aut imitatam esse. Rem ita se habere,

καθόλου, ἐν οὕτως εἶπω, ποιότητος, καὶ πᾶσα ἄρ-
 οῦμαι ἕλη, τῆς τοῦ ἐπικειμένου φιλεῖ πως ἀρ-
 πάξειν ἰδιότητος. Ὅθεν ἀδιακρίτως παντὶ ὕδατι, καὶ
 ἐν θαλάττῃ δὲ, ἀνάγκης καταλαβούσης βάπτισμα γί-
 νεται, ὡς μᾶς τε οὕσης φύσεως ὑδάτων καὶ πάσης
 ἁγιασθείσης. Ὅπως δὲ τὸ θαλάττιον ὕδωρ ἄλυρον
 εἰσάγεται, τοῦ ἐνὸς γένους τῶν ὑδάτων ὑπάρχον,
 ἑτέρα ἐπιδείξει σὺν Θεῷ φάναί πραγματεία. Ἀυτάρκες
 δὲ, εἰς τὸ κινούμενον νυλὶ κεφάλαιον, μνημονεῦσαι
 τοῦ τε κοσμογράφου Μωϋσέως, ἐξηγουμένου κατὰ
 λέξιν οὕτως: « Καὶ Πνεῦμα Κυρίου ἐπεφέρετο ἐπὶ
 τῶν ὑδάτων: » τοῦ τε πνευματοφόρου Δαυὶδ, ψάλ-
 λαντος: « Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. » Τοῦτο δὲ
 συνεδεικνύται οὐ μικρῶς, καὶ τὸ ὑπερθεῖν τῶν Ἰορ-
 δανείων βείθρων γεγενησθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦ
 Δεσπότου βαπτίζομένου, καὶ μεμενηκέναι ἐπ' αὐτόν. B
 Ὅφθῃ δὲ τὸ τηρικαῦτα ἐν εἶδει περισσεύει. Ἐπειδὴ
 τὸ ζῶον τοῦτο ἀκέραιον τέ ἐστι καὶ χολῆς ἐστέρηται.
 « Γίνεσθε » γὰρ, φησὶν, « ἀκέραιοι ὡς αἱ περισσε-
 ραί. » Ἐπερ δὲ καὶ ἐκ τῆς συναγομένης ψήφου ἀπὸ
 τοῦ ὀνόματος τοῦ μνημονευθέντος, πτηνοῦ ἐπικουριαν
 τινὰ δεῖ τῷ λόγῳ τοῦτω πορίζεσθαι, καὶ αὐτὴ ὑπο-
 σημαίνει πως τὸ ἀπερίγραπτον τοῦ ἁγίου Πνεύμα-

ac vivificam eis vim, fecunditatemque tribuisse.
 Omnibus enim manifestum est, quod ea res, quæ
 alteri supervenit, huic ipsi subjectæ rei pro-
 priam, ut sic dicam, qualitatem communicat,
 quodque omnis subjecta materia (22) arripere quo-
 dam modo consuevit illius proprietatem, quod ei
 supervenit. Unde promiscue quavis aqua, etiam in
 mari, si repentina necessitas tulerit, baptismus
 fit; quod una sit aquarum natura, et tota fuerit
 sanctificata. Quomodo autem salsa maris aqua
 unius aquarum generis esse inveniatur, altera elu-
 cubratio, Deo opem ferente, demonstrabit (23).
 Sufficit vero ad hoc, de quo agimus, capitulum
 illustrandum, ut commemoremus cum cosmogra-
 phum Mosem ita ad verbum enarrantem: « Et Spi-
 ritus (24) Domini ferebatur super aquas; » tum
 spiritiferum Davidem psallentem: « Dominus (25)
 super aquas multas. » At id ipsum simul ex eo
 etiam satis ostenditur, quod supra Jordanis fluenta,
 dum Dominus baptizabatur, apparuerit Spiritus
 sanctus, et manserit super eum. 264 Apparuit
 autem tunc in columbæ specie (26), quia hoc ani-
 mal et simplex (27) est, et bile caret (28). At

nullus dubito: quo pacto autem id fieri potuerit,
 deinceps quaeram. Interim quæ ex eo volumine
 theologus noster desumpsit, summam indico.
 I. Ergo quæ capite 3 et 4, de prima aquarum sancti-
 ficatione ex Genesi disputat Tertullianus, ea Di-
 dymus præsentem segm. 121 b imitatur. II. Probati-
 cam piscinam baptismi figuram dicit Tertullianus,
 cap. 5: id ipsum fusius docet Didymus segm.
 125 b; ita tamen ut alicubi Tertullianum imitari
 videatur. III. Quæ de chrismate scripsit ille cap. 7,
 plane similia sunt iis, quæ hic legimus segm. 126 a.
 IV. Quæ de Spiritu sancti descensus supra Chri-
 stum ait presbyter Afer cap. 8, aliquam habent af-
 finitatem cum his, quæ Alexandrinus catechista
 dicit segm. 121 b. Demum quæ docet primus ca-
 pite 8 et 9, de diluvii, ac de maris Rubri aquis, et
 de aqua amara, quæ poculenta facta est, ea paulo
 longius persequitur alter segm. 122 a.

(22) *Subjecta materia.* Ex Tertulliano hæc hau-
 sisse Didymum arbitror. Nam is cap. 4 libri *De*
baptismo plane affinis habet: « Sanctum autem, in-
 quit, utique super sanctum ferebatur, aut ab eo,
 quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem
 mutuabatur. Quoniam subjecta quæque materia,
 ejus quæ desuper imminet, qualitatem rapiat ne-
 cesse est. . . . Ita de sancto sanctificata natura
 aquarum, et ipsa sanctificare concepit. » At quinam
 fieri potuit ut Alexandrinus homo Latinum scripto-
 rem imitaretur? Ignoscat lector, si ad conjecturas
 confugio. Ac primum quidem Latinæ linguæ om-
 nino expertus fortasse non erat Didymus, eaque de
 causa Latinas voces segm. 6 a inseruit: nisi forte
 Rufinum Aquileiensem, qui sex, atque eo amplius
 annis Alexandria Didymum audivit, Latina ei in-
 terpretatum concicere quis inquit. Deinde cum Ter-
 tulliani nomen in Orientali etiam Ecclesia maxime
 notum foret (eum enim « omnium Ecclesiarum ser-
 mone celebrari » testatur Eusebius in *Chronico*),
 idcirco aliqua saltem ejusdem opera Græce conversa
 fuisse incredibile non est. Demum cum duos de bap-
 tismo libros Tertullianus ediderit, alterum Latine,
 qui exstat, alterum Græce, ut testatur ipsemet cap.
 15 Latini libri *De baptismo*, ideo suspicari licet, non-
 nulla ex iis, quæ in Latino nunc legimus, in Græco
 etiam exstitisse.

(23) *Demonstrabit.* Codex, ἐπιδείξει. Lego, ἐπι-
 δείξει.

(24) *Et spiritus.* Gen. 1, 2. Editio Græca: Καὶ Πν.
 Θεοῦ ἔπεφ. ἐπάνω τοῦ ὕδατος, id est: « Et Spiritus
 Dei ferebatur super aquam. » Quem locum eodem
 modo quo Didymus, passim interpretantur alii Pa-
 tres, maxime Tertullianus. Hieronymus in *Dialogo*
adversus Luciferianos num. 6, scribit: « Spiritus,
 inquit Moyses, Domini ferebatur super aquas. »
 Ex quo apparet baptismum non esse sine Spiritu
 sancto. Itaque legit, « Spiritus Domini, » ut Di-
 dymus. Sed Tertullianus legisse videtur « Spiritus
 Dei. »

(25) *Dominus.* Psal. xxviii, 3.

(26) *In columbæ specie.* Matthæus, Marcus, et
 Joannes aiunt tantummodo, Spiritum sanctum de-
 scendisse ὡσεὶ περισσεύων, id est, « sicut colum-
 bam. » Respicit ergo Didymus 22 versiculum ter-
 tii capituli Lucæ: ubi tamen non legitur: ἐν εἶδει
 περισσεύων, id est, « in columbæ specie; » sed:
 σωματικῶς εἶδει ὡσεὶ περισσεύων, id est, ut vertit
 Vulg. interpres, « corporali specie, sicut colum-
 bam. » Ast Ambrosius in libro *De mysteriis*, ubi
 multa eum scripsisse mox dicemus iis similia, quæ
 hoc in loco Didymus dictaverat, cap. 4, segm. 25,
 quasi legerit apud Lucam, « in specie columbæ, »
 sic loquitur: « Cum secundum Græcos in specie
 columbæ Spiritum descendisse sit scriptum. » Et
 affini modo loquitur cap. 7, segm. 37, item ut Ter-
 tullianus libro *De baptismo* cap. 8.

(27) *Simplex.* Codex, ἀκέρων pro ἀκέραιον et
 mox, ἀκέρων pro ἀκέραιοι. Vide not. 30, pag. 57.
 Simili modo e pro ai aliquando scribitur in vetu-
 stissimo ac celebri codice nostræ hujus bibliothecæ:
 Sancti Salvatoris Bononiæ, Lactantii *Institutiones*,
 Institutionumque epitomen continente. Ita ex gr.
 hic versus,

Καρποφόρον γυῖάν τε καὶ ὕδατος οἰδματὰ πέντων,
 qui a Lactantio affertur lib. 1, cap. sexto, sic im-
 scriptus est fol. 5:

ΚΑΡΠΟΦΟΡΟΝΓΕΑΝΤΕ
 ΚΑΙΥΔΑΤΟΟΙΔΜΑΤΑΠΟΝ
 ΤΟΥ

Et locus, quem in editis exemplaribus libro 1, cap. 7,
 inveniet lector, in eodem codice sic exaratus est:

enim Christus : « Estote (29) simplices sicut columbæ. » Quod si etiam ex numero, qui colligitur ex commemoratæ volucris nomine, adjuvmentum aliquod (30) orationi nostræ comparare oportet, is quoque subindicat quodammodo, Spiritum sanctum esse incircumscripsum : nam vox *περιστερὰ* (quæ columbam designat) valet octingenta et unum (31) : qui numerus significatur per α, et ω : duo autem hæc elementa sunt initium et finis omnium elementorum. Porro diluvium etiam, quod mundum a veteri iniquitate expurgavit (32), **265** mystice atque occulte delictorum mundationem a divina piscina faciendam, quodammodo prænuntiabat. Et arca ipsa, quæ illos servavit, qui in eam admissi sunt, imago (33) erat venerandæ Ecclesiæ, ac bonæ, quæ inde nobis est, spei. Et columba, quæ ramum olivæ in arcam tulit, ac telluris detectionem indicavit, Spiritus sancti adventum significabat, cælestemque reconciliationem ; symbolum enim pacis est olea. Quin etiam mare Rubrum, quod eos Israelitas excepit, qui neque ancipites (34) fuerunt, neque in incerto crediderunt, quodque illos a malis, quæ ipsis in Ægypto a Pharaone ejusque exercitu

Α τοϛ. Ἔστι γὰρ περιστερὰ μίαι καὶ ὀκτακοσίαι ψαφου, αἵτινες δηλοῦνται διὰ τοῦ ἄλφα καὶ ω· τὰ δὲ στοιχεῖα ταῦτα ἀρχὴ καὶ τέλος ὄλων καθέστηκε τῶν στοιχείων. Καὶ ὁ κατακλυσμός τοῦνον, ὁ τὴν ἀρχαίαν ἀδικίαν ἐκκαθάρας τοῦ κόσμου, προεφῆτευσεν [122 α] οἰονεὶ πως ἐπικεχυμένως τὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης κολυμβήθρας τῶν ἁμαρτιῶν καθαρῖσμόν καὶ ἡ κιβωτὸς αὐτῆ, σώσασα τοὺς ἐν αὐτῇ εἰσφρήσαντας, εἰκὼν τῆς σεπτῆς ἐτύγγανεν Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐνεῦθεν ὑπαρχούσης ἡμῖν ἀγαθῆς ἐλπίδος· καὶ ἡ περιστερὰ, κλάδον ἐλαίας κομίσασα ἐν τῇ κιβωτῷ, καὶ τῆς γῆς τὴν ἀνάδειξιν μνηύσασα, ἐσημαίνει τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐπιφοίτησιν καὶ τὴν ἀνωθεν διαλλαγὴν σύμβολον γὰρ ἡ ἐλαία τῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρυθρὰ θάλασσα εἰσδεξαμένη Ἰσραηλίτας, οὐτ' ἐνοῦσαντας, οὐτ' ἐπ' ἀδὴλων πιστεύσαντας, καὶ τῶν ἐπιρτημένων αὐτοῖς κακῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ Φαραῶ καὶ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ ἀπαλλάξασα, καὶ πᾶσα δὲ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπὸ Αἰγύπτου αὐτῶν ὁδοῦ, τύπος ἦν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι σωτηρίας. Ἐμήνυε γὰρ, Αἰγυπτὸς μὲν τὸν κόσμον, ἐν ᾧ οὐ καλῶς βιοτεύοντες πράττομεν κακῶς· ὁ δὲ λαὸς, τοὺς νῦν φωτιζομένους τὰ δὲ ὕδατα, μεσιτεύσαντα τῷ λαῷ τὴν ἀσφάλειαν,

DEVS RESPONDIT VIGINTIETVNO
VERSIBVS QVORVM IIOCPRIN
CIPVMEST

ΑΥΤΟΨΥΕCΑΑΙΔΑΚΤΟCΑ
ΜΗΤΟΡΑCΤΥΑΗΚΤΟCΟΥ
ΝΟΜΑΜΗΤΕΛΟΓΙΧΟΡΟΥ
ΜΕΝΟCΕΝΙΥΠΙΝΕΝΤΟΥ
ΤΘΘΕΟCΜΙΚΡΑΔΕΘΕΟΥ
ΜΕΡΙCΑΝΤΕΛΟΙΗΘC

NVMQVISPOTESTSVSPICARIDE
IOVEESSE DICTVM . . . . .

Hunc porro codicem « insignissimum » merito vocat Montfauconus in *Diario Italico*, eumque sæculo sexto, aut septimo exaratum dicit : verum equidem, nisi tanti viri auctoritate deterrerer, quinto potius sæculo scriptum arbitrarer : ea sane interpunctionis signa, quæ Iidorus Hispalensis memorat, nulla ibi occurrunt, sed duntaxat virgula superne apposita, quam superiore in specimine lector observavit. Quæ cum ita sint, quis miretur, codicis quoque Passioneiani scriptorem in hujusmodi menda incidisse? præsertim cum opus hocce ex vetustissimis membranis descriptum ab eo fuisse conjicere liceat, ut dicam in notis ad segm. 139 b.

(28) *Bile caret.* In libro *De baptismo*, cap. 8, ea scripsit Tertullianus, quæ his aliquantum similia sunt. « Tunc ille sanctissimus Spiritus, inquit. . . . super baptismi aquas, tanquam pristinam sedem recognoscens, conquescit, columbæ figura delapsus in Dominum, ut natura Spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis, et innocentæ : quod etiam corporaliter ipso felle caret columba. Ideoque, « Estote, » inquit, « simplices, sicut columbæ. » Cyprianus quoque in libro *De unitate Ecclesiæ* columbam vocat « animal non felle amarum. » Et Rullus in *psalmum* lxxvii similia habet.

(29) *Estote.* Matth. x, 16.

(30) *Aliquod.* Vocibus illis, « aliquod, subindicat, quodammodo, » non magni se facere hanc rationem manifesto ostendit Didymus : ac merito quidem : nam et frigida satis est, et ex turbido etiam fonte derivata videtur, ut mox dicam.

(31) *Octingenta et unum.* E Græco ad verbum : « est calculorum octingentorum et unius. » Nimi-

rum vocis, *περιστερὰ*, prima littera π valet lxxx, altera ν, et ita porro : ut tandem efficiatur summa octingentorum et unius : qui numerus e duobus item elementis α et ω magno simul sumptis coalescit. Didymus porro hæc sumpsisse videtur ex Irenæo, qui tamen ea non ex propria, sed ex delirantium hæreticorum sententia scripserat. Capite quidem 14 primi libri : « Quem (inquit) cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est ω et α. Hujus enim numerus est unum et octingenta (Græce : ἦτις ἐστὶν ω καὶ α· ὁ γὰρ ἀριθμὸς αὐτῆς, μία καὶ ὀκτακόσια). » Capite vero proxime sequenti : « Eodem modo Christus septem litterarum est . . . Atque hac ratione ipse se dicit α, et ω, ut *περιστερὰ*, id est, columbam indicet : hunc enim numerum habet hæc avis. » Ac post Irenæum Tertullianus in libro *De præscriptionibus hæreticorum* cap. 50 : « Marcus quidam (inquit) et Colarbasus novam hæresim ex Græcorum alphabeto componentes . . . Propter hanc enim causam Christum dixisse : Ego sum α et ω. » Denique Jesum Christum descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine cum *περιστερὰ* pronuntietur, habet secundum numerum, DCCCL. » Simili modo Hieronymus lib. II in *Zachariam* cap. 8, scribit : « Quod autem numerum septem millium ad Christianorum nomen diximus pertinere, supputa Græce ἑπτὰ χιλιοὺς, et Χριστιανούς, et eundem numerum, summamque reperies, id est, mille nongentos quadraginta et unum. »

(32) *Expurgavit.* Tertullianus libro *De baptismo* cap. 8 : « Post aquas diluvii (inquit) quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi, » etc.

(33) *Imago.* Constat id ex Petri testimonio. « Arca Noe (inquit Hieronymus lib. *contra Luciferianos* pag. 195, ed. Veron.) Ecclesiæ typus fuit, dicente Petro Apostolo : « In arca Noe pauci, id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam : quod et nos nunc similibus formæ baptismi salvos fecit. » Itaque Tertullianus cap. 8 libri *De baptismo* ait : « ubi Ecclesia est arca figurata. »

(34) *Anctioites.* Vide not. 3, pag. 232.

ἰδῆλου τὸ βάπτισμα· ὁ δὲ Φαραὼ καὶ οἱ ὀπλίται, τὸν Σατάν καὶ τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ· Μωϋσῆς δὲ, τῆ βράβδω τὸ πικρὸν ὕδωρ χρήσιμον ποιήσας, σωτηρίαν καθολικὴν προηγόρευεν. Αὐτὸς γάρ τύπον ἔφερον τοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ βράβδω, τοῦ σταυροῦ· τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ, τοῦ εὐλογηθέντος ὕδατος τῆς κολυμβήθρας, τοῦ δυσχρήστου μὲν ποτε φανέντος τοῖς ἀπίστοις, εὐρεθέντος δὲ τοῖς πιστοῖς εἰς πᾶσαν ἀνάψυξιν, καὶ « Ὡς δρόσος Ἀερμῶν, ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. » Δίδωσι δὲ ἡμῖν εἰς τοῦτο εὐπορίαν μαρτυρίας καὶ ἡ βίβλος τῶν Βασιλειῶν, καὶ αὐτὴ ἐν [122 b] ἀπορήτῳ τὰ ὅμοια τῶν προκειμένων ὑποφαίνουσα, ἐν ῥήσει καὶ ὑποθέσει τῆ ὑπογεγραμμένη· « Ἐλισσαῖος, φησὶν, ἐπορεύθη μετ' αὐτῶν καὶ ἦλθον εἰς τὸν Ἰορδάνην, καὶ ἔτενον τὰ ξύλα. Καὶ ἰδοὺ ὁ εἰς ὡς καταβάλλει τὴν δοκὴν, τὸ σιδήριον ἐξέπεσεν εἰς τὸ ὕδωρ· καὶ ἀνεβόησεν· ὦ κύριε· καὶ αὐτὸ κεχρημένον. Καὶ εἶπεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ· Ποῦ ἔπεσεν; Καὶ ἐπέδειξεν αὐτῷ τὸν τόπον. Καὶ ἀπέκλασε ξύλον, καὶ ἔβριψεν αὐτὸ ἐκεῖ, καὶ ἐπεπόλασε τὸ σιδήριον· καὶ εἶπεν· Ὑψώσω σαυτῶν. Καὶ ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἔλαθεν αὐτό. » Ἐδηλοῦτο γάρ, διὰ μὲν Ἐλισσαίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ τοῦ πυθομένου, « Ποῦ ἐξέπεσεν ἡ ἀξίνη; » ὁ μὲν ἀνθρώπων γενόμενος Θεός, ὁ πάλαι εἰπών· « Ἀδάμ, ποῦ εἶ; » διὰ δὲ τοῦ ἐνὸς προσώπου, τοῦ τὸ ξύλον καταβάλλοντος, καὶ ἐπιδεικνύοντος τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἡ ἀξίνη ἔπεσεν, ὁ Ἀδάμ ὁ τῷ ἀλαθήτῳ Θεῷ ἀποκρινάμενος· « Γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην, » καὶ τῷ τῷφθε ῥήματι δείξας τὸν τόπον, ἔνθα αἰδούμενος ἐκρύπτετο, ἔτι δὲ ἰδηλοῦτο καὶ τὸ φυτόν, οὗ ἤψατο οὐκ εἰς δέον· διὰ δὲ τοῦ πεσόντος σιδήρου εἰς τὸ βάθος τὸ ἀφανές, ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἰσημαίνετο, ἡ ἐκπεσοῦσα τοῦ φωτός ἕνεκα τοῦ ἐπιβαλεῖν χεῖρα εἰς τὸ ξύλον τῆς ζωῆς· διὰ δὲ τοῦ φάσαι ὅτι ἦν καὶ αὐτὸ κεχρημένον, τὸ ὄδσει Θεοῦ ἰσχυρέναι τὸν πρωτόπλαστον, ἦν ἀφῆκε δύναμιν, ἦν καὶ ἔδει τῷ δεδοκῆτι, οἷαν εἴληφεν ἀποδοῦναι· διὰ δὲ τοῦ ληφθέντος ξύλου, καὶ ῥιφέντος κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἔχοντος τὸ ζητούμενον, ὁ πολυύμνητος σταυρός· διὰ δὲ τοῦ [123 a] Ἰορδάνου, τὸ ἀθάνατον βάπτισμα· ἐν γὰρ τῷ Ἰορδάνῳ ὁ τὸν Ἰορδάνην ποιήσας, βαπτισθῆναι δι' ἡμᾶς κατηξίωσεν. Διὰ δὲ τοῦ ἐπιπολάσαι τοῖς ὕδασι τὸν σιδήρον, καὶ ἔλθειν πρὸς τὸν ἀπολέσαντα, τὸ διὰ τοῦ φωτισματος εἰς τὸ οὐράνιον ἀναφέρεσθαι ὕψωμα, καὶ τὴν προτέραν ἀποδέχεσθαι χάριν, καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀπολαμβάνειν πατρίδα· διὰ

A imminabant, liberavit, atque adeo tota fugæ illorum ex Ægypto historia, typus erat (35) salutis, quam in baptismo consequimur. Significat enim Ægyptus quidem mundum, in quo, nisi recte vivamus, male nobiscum agitur; populus autem eos, qui baptismo nunc illuminantur; aquæ vero, quæ populo securitatis veluti mediatrices fuerunt, baptismum designabant; Phæro autem, ac milites, Satanam, ejusque ministros; Moyses vero, qui amarum (36) aquam virga utilem fecit, salutem universalem prænuntiabat. Ipse enim tyrum gerebat Christi; virga vero, crucis, aqua autem aïnara benedictum piscinæ aquam præmonstrabat: quæ aqua inutilis quidem aliquando visa est infidelibus, fidelibus vero utilis ad omnem refrigerationem compta est, et « Tanquam ros Aermon (37) descendens super montes Sion. » Sed liber quoque Regnorum luculentum nobis hac de re præbet testimonium, cum et ipse similia præcedentibus arcane subindicoet in capitulo atque historia, quæ hic subscribitur. « Elisæus (inquit) ivit (38) cum eis: et venerunt ad Jordanem, et cædebant ligna. Et ecce unus dum dejecit trabem, ferrum cecidit 266 in aquam. Et exclamavit: o domine: et illud commodatum (fuerat). Et dixit homo Dei: Ubi cecidit? Et ostendit ei locum; et fregit lignum, et illud projecit illuc, et innatavit ferrum. Et dixit: Attolle tibi. Et extendit manum suam, et accepit illud. » Etenim per Elisæum quidem hominem Dei, et interrogantem, « Ubi cecidit » securis? significabatur Deus, qui cum hominibus versatus est, quique olim dixit: « Adam (39), ubi es? » Per unam vero personam, quæ lignum dejecit, et ostendit locum, in quem securis cecidit, Adamus designabatur, qui Deo quem nihil latet, respondit, « Nudus (40) sum, et me abscondi, » atque his verbis locum ostendit, ubi præ verecundia sese abscondebatur: insuper vero indicabatur etiam planta, quam tetigerat contra fas; per ferrum autem, quod cecidit in obscuram profunditatem, vis humanæ naturæ denotabatur, quæ excidit a luce, propterea quod manum injecerit homo in lignum vitæ; per id vero quod dixit, « Et illud commodatum fuerat, » significabatur, ex dono Dei habuisse protoplastum eam, quam amisit vium; quam etiam illum oportebat ei, qui ipsam dederat, talem restituere qualem acceperat. Per lignum vero, quod acceptum est, et projectum

(35) *Typus erat.* Hæc vix attingit Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 9. Valde similia vero habet Theodoretus in Commentariis in Epist. *1 ad Cor.* cap. x, vers. 1, tom. III, pag. 166. Lege, si placet, quæ de sensu mystico libro XII *contra Faustum* cap. 27 et seqq. scripsit Augustinus: ibi enim hæc et ipse exempla profert.

(36) *Amarum.* Tertullianus breviter hæc exponit. « Item (ait) aqua de amaritudinis vitio in usum commodum suavitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatæ et amaræ retro naturæ venas in saluberrimas aquas baptismi, scilicet ex sese remedians. » Quæ vero Didymus subjicit usque ad segm. 125 b, de his non loquitur Tertullianus.

(37) *Tanquam ros Aermon.* Ex Psal. cxxxii, 3. Hebræum exemplar, et Vulgata translatio habent: « Hermon: » Græca Biblia et Didymus: « Aermon, » vocem scilicet tribus constantem syllabis.

(38) *Ivit.* etc. IV Reg. vi, 4-7. Complutensis editio aliter. At Biblia Francofurti edita Didymi lectionem in multis exhibent. Utramque editionem conferat lector cum hoc Didymi loco.

(39) *Adam.* Gen. iii, 9. Norunt autem omnes theologi, quid de Verbi ante Incarnationem apparitionibus senserint velustiores Patres, quos sequitur hoc in loco Didymus, ut et segm. 32 b.

(40) *Nudus.* Gen. iii, 10.

in eum locum, ubi erat quod quærebatur, sancta, A hymnisque sæmper celebranda crux designabatur (41); per Jordanem 267 vero, immortale baptisma; nam in Jordane is qui Jordanem fecerat, baptizari propter nos dignatus est. Ferri autem innatiatio in aquis, ejusque accessus ad eum qui illud amiserat, significabat, nos per baptismum in cœlestem sublimitatem extolli, et pristinam gratiam suscipere, et veterem patriam recipere. Verba vero illa, « attolle tibi, » atque hæc alia, « Extendit manum et accepit, » significant, opus esse ut sciamus, quod ille ipse, qui ad baptismum accessit, credere debet, et attollere, id est, glorificare (42) eo modo, qui baptismi lege ac formula præscriptus fuit, et illas manus nunc recte ad Deum extendere, quas olim communi naturalis cum Adamo unionis ratione non recte in plantam vitæ injecit. Quod si quis renuens, ac ea quæ dicimus, improbens baptismum in hoc Scripturæ loco prænuntiari inficietur, ab illo sciscitari par est, quænam sit talium verborum ac narrationum utilitas, quam (43) respexerit sacer scriptor, dum hæc posuit. Cum vero idem propheta fontis, qui in Jericho erat, aquam ex amara et sterili suavem, et secundam fecit, salem et aquam tum in novam (44) hydriam, tum ex ea in fontis aquam projiciens, et inquires (45), « Hæc dicit Dominus: Sæmo aquas istas; » prænuntiavit per renovationem quidem hydriæ et aquæ, novam novi fœderis piscinam; per salem vero, fidem, et eam, quam ex hæc percipimus, utilitatem; per aquam demum, quæ, cum esset qualitatis expers, secunda, et suavis omnibus facta est, prophetavit, quod qui ad baptismum accedunt, veteris mœstitiæ tunicis exuuntur, et onera deponunt, et novæ gratiæ dono induuntur, et salutaris Spiritus participatione fruuntur, atque adoptione in filios. Porro Spiritus sancti summe ineffabiles in baptismalibus aquis divitias, et propitiationem (46) pulchre idem propheta prædocuisse videtur, ac illud simul indicasse, ad omnes, qui convertuntur, et ad universas humanas vitas extendi universalem Spiritus sancti providentiam, adeo ut nemo eorum, qui nolunt, rejectus inveniatur; cum Nehemanum 268 Syruin (47) leprosum alienigenam, qui ab eo petierat, ut curationem (48) sibi adhiberet, ad Jorda-

(41) *Cruz designabatur.* Locum libri quarti Regum, qui allegorice hic explicatur, eodem, quo Didymus, modo interpretatus fuerat Irenæus: ut proinde hunc ille imitatus videri queat. Irenæi verba necdum edita sunt. Exscripsi illa e codice XVI, Græcæ bibliothecæ Venetæ S. Marci, quo codice catena in quatuor libros Regum continetur. Exstant autem folio 221 ad versiculum 7 capitis sexti libri IV: et ita se habent: *Ἐληγάτων μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων. Ὡς δὲ ἔργου,* etc. Hæc cum altero fragmento quod mox ex codice XV ejusdem bibliothecæ affert Mingarelli, edidimus in *Addendis* ad Irenæum, tom. VII fin. Edit.

(42) *Attollere,* id est *glorificare.* Ne insulsa videatur interpretatio, animadvertendum est, *δοξάζειν,* id est « glorificare, » idem esse ac τὴν δόξαν ἀνα-

δοξάζειν τὴν χεῖρα, καὶ ἔλαβε, » τὸ δεῖν εἶδέναι, ὡς αὐτὸν τὸν προσιόντα τῷ φωτισματι, πιστεῦσαι χρεῶν, καὶ ὑψῶσαι, τοῦτ' ἐστὶ δοξάσαι, οὕτως, ὡς βαπτισθῆναι προστέτακται, καὶ ἐκτείναι νῦν τὰς χεῖρας καλῶς εἰς τὸν Θεόν, ὡς πάλαι, τῷ κοινῷ λόγῳ τῆς πρὸς τὸν Ἀδᾶμ φυσικῆς ἐνώσεως, οὐ καλῶς εἰς τὸ φωτὸν τῆς ζωῆς ἐπέβαλεν. Τὸν δὲ ἀνανεῦεν ἐθέλοντα, ὅτι καὶ τὸ χωρίον τοῦτο προφητεία περὶ τοῦ βαπτισματός ἐστιν, ἄξιον ἀπαιτεῖν, τί τὸ χρήσιμον τῶν τοιῶνδε ῥημάτων καὶ διηγημάτων, πρὸς ὃ βλέπων ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς ταῦτα τέθεικεν. Καὶ τῆς ἐν Ἱερικῷ δὲ πηγῆς τὸ πικρὸν καὶ ἀγονοποιὸν ὕδωρ, προσηγῆς καὶ γόνιμον ἀποτελέσας ὁ αὐτὸς προφήτης, ἐν τῷ ἄλας καὶ ὕδωρ, καὶ εἰς ὕδριαν καινὴν βαλεῖν, καὶ ἀπ' αὐτῆς εἰς τὸ πηγαῖον ὕδωρ, καὶ φάναι, « Τὰ δε λέγει Κύριος: Ἴταμαι τὰ ὕδατα ταῦτα. » προηγέρευσε, διὰ μὲν τῆς καινουργίας ὕδριαι καὶ τοῦ ὕδατος, τὴν νέαν κολυμβήθραν διὰ δὲ τῶν ἄλων, τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἄνησιν διὰ δὲ τοῦ τὸ ἄπειον ὕδωρ, γόνιμον καὶ νόστιμον πᾶσι γεγενῆσθαι, προεφήτευσεν, ὡς οἱ προσομιλοῦντες τῷ βαπτισματι, τῆς παλαιᾶς [123 b] συγγνώμης ἀποδύονται τοὺς χιτῶνας, καὶ ἀποτιθενται τὰ φορτία, καὶ τῆς νέας χάριτος ἐνδύονται τὴν διωρεάν, καὶ ἀπολαύουσι τῆς τοῦ σωτηρίου Πνεύματος μετουσίας καὶ υἰοθεσίας. Δοκεῖ μοι καλῶς, ὅτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν ἐπὶ τοῖς βαπτιστικοῖς ὕδασι ἀρρήτοτατον πλοῦτον καὶ ἰασμὸν προδιδάσκων ὁ αὐτὸς, καὶ ὅτι εἰς πάντας τοὺς ἐπιστρέφοντας καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρωπίνους βίους διατείνει ἡ ἐπὶ πάντων πνευματικῆ πρόνοια. ὡς μηδένα τῶν οὐ θελόντων ἀποβλητὸν εὐρίσκεισθαι, Νεεμάν τὸν Σύρον τὸν λεπρὸν, τὸν ἀλλόφυλον, δεηθέντα αὐτοῦ τῆς περιουσίας, εἰς τὸν Ἱορδάνην ἐπτάκις καταβαπτισθῆναι ἐπεμψεν ὥστε τῆ ἐπὶ τῶν ὕδατων τοῦ Κυρίου φωνῇ τὸ πάθος ἀπ' αὐτοῦ ἐξανάλυσαι, καὶ ὅλον αὐτὸν ἐπὶ τὸ καθαρὸν καὶ ὄσιον εἶδος τῆς ψυχῆς ἀναδραμεῖν. Ἐπτάκις δὲ εἶπε βαπτισθῆναι, ἢ ἵνα εἶδέναι ἔχοι ὁ ἀλλοθνήσας, ὡς ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ ὁ Θεὸς τῶν ἔργων κατέπαυσε, καὶ εὐλόγησεν ἅπαν ἐν ταῖς ἑξ ἐποίησεν (ὅθεν ἐπτάμυξον τῇ συναγωγῇ ἐν τῇ τῶν καιμηλίων), καὶ ὡς πληρωματικὸς ἐστὶ καὶ τέλειος ὁ ἀριθμὸς ὁ ἐπτά ἢ μᾶλλον, ὅτι τὸ θεῖόν Πνεῦμα ἠνίκατο. Ἡσαίας γὰρ τὸ παντελὲς καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπαράλλαχτον τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆ πλῆθει ἐγχορῶντως θεωρήσας, ἐπτά σημασίας περὶ αὐτοῦ

πέμπεσθαι, quod est, ad verbum, « gloriam sursum mittere, » nempe offerre.

(43) *Quam.* Codex, πρὸς ἄ. Lego πρὸς ὃ.

(44) *Novam.* Codex mendose, καινεῖν. Lego καινῆν.

(45) *Hæc dicit.* IV Reg. II, 21.

(46) *Propitiationem.* Codex mendose, ἰασμὸν pro ἰασμὸν.

(47) *Syrum.* Codex, τὸ νοῦρον. Lego τὸν Σύρον.

(48) *Curationem.* Codex, τῆς περιουσίας. Quæ vox deest in vulgaribus Lexicis. Modestinus cap. 6 *De excusation.* hæc scripsit: « Grammatici, sophistæ, rhetores, medici, qui periodeυταί, id est circulatores vocantur, quemadmodum a reliquis muneribus, ita et a tutela, et a cura requiem habent. » Itaque conficio Alexandriæ nomen hoc, periodeυ-

κατέλεξεν ἐν ῥητοῖς τοιοῦτος· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἅπασαν τὴν γῆν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐξ αὐτῆς ἀναθήσεται· καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, [124 a] Πνεῦμα φόβου Θεοῦ » Ἀναφέροι δέ τις ἂν ὀρθῶς εἰς ταῦτα καὶ τὰ ἀποκεκρυμμένα τῆς Ζαχαρίου διανοίας, τὰ τῆδε λέγοντα· « Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολίην· διότι ὁ λίθος, ὃν ἔδωκα πρὸ σῶπου Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν λίθον τὸν ἕνα, ἑπτὰ ὀφθαλμοὶ εἰσιν. » Ταῦτα ὁ Θεὸς πρὸς Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ἔφη· Ἄγω, φησί, τὸν δοῦλόν μου τὸν Ζοροβάβελ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς βασιλείας, ἃς ἦς ἔσται ὡς Ἀνατολή λαμ-

A nem misit, ac septies in eo immergi jussit : ut voce Domini, quæ est super aquas (49), ejus morbus prorsus evanesceret, ac totus ipse mundam et sanctam (50) animæ speciem reciperet. Septies (51) autem eum ablui jussit, aut ut intelligere posset alienigena ille, Deum septima die ab operibus cessasse, ac requievisse (52), et iis benedixisse quæ sex diebus fecerat (unde candelabrum, septem habens ellychnia, unum erat ex cimeliis synagogæ); utque nosset, plenitudinem habere, ac perfectum (53) esse numerum septenarium : aut **269** potius quia divinus Spiritus ænigmatica (54) indicabatur. Isaias enim perfectionem naturæ Spi-

tiæ, in bonam partem sumi consuevisse, ut non « circulatorum, » sed medicum « circumventum, » id est ægrotos invisentem denotaret; eamque « visitationem » περιόδιαν ab Alexandrinis vocatam esse. Nam ex lib. IV Reg. cap. v, vers. 10 et 11, constat optasse Nabamanum, ut se Elisæus inviseret. Ac sane ea vox apud Athanasium, qui et ipse Alexandrinus erat, « curationem » significat : is enim in homilia in cæcum a natiuitate sic loquitur : τὸν περιουθεύσαντα τὸ ἡμέτερον τέκνον, id est « eum qui curavit filium nostrum. » Et paulo superius : τὴν μὲν αἰτίαν τῆς περιόδου λέγω, id est « causam quidem curationis profero. »

(49) *Super aquas.* Ex psal. xxviii, 3. Gregorius quoque Nyssenus in oratione in *Baptismum Christi*, tom. III, pag. 378, hæc de baptismi aquis intelligit.

(50) *Et sanctam.* Ex idololatra scilicet unius Dei cultor factus tunc est Nabamanus, ut constat ex IV Reg. v, 15.

(51) *Septies.* Inter eos, qui de impari numero disputarunt, Didymum recenset Hieronymus in *Epistola ad Pammachium*. « Nunc enumerandum mihi est (inquit num. 19), qui ecclesiasticorum de impari numero disputarunt : Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorumque Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hilarius : quorum Cyprianus de septenario, id est, impari numero disserens, quæ, et quantia dixerit ad Fortunatum liber illius testimonio est. » Ex his autem verbis colligi non posse existimo, libellum a Didymo editum esse, qui περὶ τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ, id est « de impari numero » inscriberetur : alioquin id ipsum de aliis etiam, quos Hieronymus nominat, dicendum foret. Itaque cum ea Hieronymi epistola anno 395, ideoque paucis ante Didymi obitum annis, aut post editum hoc opus, scripta fuerit, improbabile non est, locum hunc Didymi respici ab Hieronymo; nam de septenario numero hic fuse agitur, a segm. 123 b usque ad segm. 125 a.

(52) *Requievisse.* Respicit Gen. 1, 3. Quod enim omnes ad unum docti viri tradiderunt, voce Hebraica שַׁבָּת (*shabbat*) requiem ac cessationem designari, id et theologus noster secutus est. At genuinum ejus vocabuli sensum ignoratum hactenus fuisse censet impius quidam scriptor, cujus opus nuperrime et tenebris in lucem prodiit sic inscriptum : *Recherches sur l'origine du despotisme oriental.* « Is nomine « shabbat » non requiem, non cessationem denotari vult, sed renovationem. Quod si qua commentum hoc ratione fulcirs conatus esset, eam facili negotio refellere forsitan posset; nunc vero cum is nullam afferat, cumque non solum primigenia radix « shabat, » sed et derivata ex ea dictiones « nishbat, mishbatim, shabbaton, hishbit » ne semel quidem in divinis Bibliis « renovandi » significationem habeant, ridenda po-

B tius est hominis imperitia, quam sententia refutanda. Qui nisi Hebraicæ linguæ omnino ignarus foret, monitum hoc pag. 57, non apposisset : « Ce mot (théocratie) signifie la même chose, si on le dérive soit de l'hébreu, soit du grec, la ville, la cité de Dieu. » Itane ineptires, si quid saperes, Boulanger? eo enim te nomine appellabo, quo te laudator tuus appellat Voltairius, qui librum tuum Montesquieuo dignum vocat. Sed absurdiora adhuc sunt quæ pag. 75 legimus : « David, dont les véritables racines sont Aved, Avaddon, et Aveddach, perte, et destruction, signifie l'exterminateur. » O præclarum Hebraici sermonis interpretem! Hæccine ætati nostræ reservata erant inventa? Hæccine Montesquieuo digna? Siccine eos confutas, Boulanger, qui nomen David ab alia radice, aut nomine deducentes, *Dilectum* interpretantur? Tolerabilior profecto is foret, qui nomen « asinus » (absit verbo invidia) a voce « sapiens » derivaret. Quatuor saltem numerare posset communes utriusque vocabulo litteras. Utinam vero discat aliquando ineptus istiusmodi disquisitionum, seu deliramentorum potius, ac futillum argumentationum architectus litteram *daleth* a littera *aleph*, ac litteram *beth* a littera *vau* distinguere, atque internoscere; videbit enim tunc ipsemet quam longe distet nomen דָּוִד (*David*) tum a radice אֲבָד (*abhad*) quæ cum eodem nomine communem habet postremam duntaxat litteram, tum a vocabulis *abhaddon*, et *abheddah*.

(53) *Perfectum.* Perfectus dicitur numerus septenarius non in seipso consideratus, sed earum rerum respectu, quæ hoc numero in Scriptura deliniuntur. Similia passim habent alii Patres de numeris ita, ut dixi, spectatis. Quin Epiphanius libellum scripsit *De numerorum mysteriis*. Ethnici scriptores et contrario de numerorum in seipsis considerationum perfectione plura disseruerunt, quæ erant illorum ætate forsitan tolerabilia, nunc certe sine contemptu legi vix possunt. Ita Julianus Apostata in epistola 24 ad *Sarapionem* nescio quæ de centenariis effuit, quem cæteris numeris præstantiorem esse, eorumque perfectionem in se habere, serio contendit : ut de aliis sileam, maxime Pythagoricis, qui affinia de numeris tradiderunt.

(54) *Ænigmatica.* Simili modo ad versiculum 2 capituli primi Jobi in catena Græcorum Patrum, Τίς γὰρ οὐκ οἶδε, inquit Didymus, τὴν ἐβδόμην ἀπαριθμησιν, τῶν ἑπτὰ χαρισμάτων μὴνύειν τὴν σύνοδον, ὡς περ οὖν καὶ τὴν τρίτην ἐκφώνησιν, πρὸς τὸ τελευταίον ὄραϊν καὶ θεϊότερον; ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πίστιν, τῆς ἐβδόμης (*fortiusse legendum, ἐβδομαίας*) χάριτος εἶναι δημιουργόν, id est : « Quis enim ignorat numerum septenarium esse septem charismatum indicem? Sicut trium appellatio ad id quod est perfectius atque divinius, referri solet? Nimirum ut sciamus Trinitatis fidem septem donorum opificem esse. »

ritus sancti, ejusque cum Filio identitatem fide, quantum poterat (55), contemplans, septem, dum de ipso loquitur, notas recenset in his verbis : « Egre dietur (56) virga ex radice Jesse, et flos ex ipsa (57) ascendet : et requiescet super eum (58) Spiritus sapientiae, et intelligentiae, Spiritus consilii, et fortitudinis, Spiritus scientiae, et pietatis, Spiritus timoris (59) Dei. » Recte autem quis huc retulerit ea etiam, quae in Zachariae sensu abscondita sunt, ubi scriptum est : « Quia ecce (60) ego adduco servum meum Orientem : quia lapis, quem dedi ante faciem (61) Jesu, super lapidem unum, septem oculi sunt. » Haec Deus dixit Jesu sacerdoti magno. Adduco, inquit, servum meum Zorobabelem in potestatem regni, ob quam illustris erit ac splendidus, veluti Oriens. Nimirum sumpto ex ipsa re nomine eum vocat. Et inde continuum sermonem, ac sine interruptione faciens, lapidem nominat Zorobabelem, super quem facies Jesu firmata fuerat, praebens ipsi opem per orationes, et vicissim accipiens ab eo pacem, quam regnum comparat. Postquam autem subjunxit : « Fodio (62) foveam, dicit Dominus omnipotens, et contractabo omnem iniquitatem terrae illius in die una (63) : et convocabit unusquisque proximum suum sub vite sua (64), et sub ficu sua : » id est, mortem hostibus infero per expeditionem Zorobabelis; adeo ut omnes omni molestia liberati, et in magna rerum abundantia vitam degentes, ad convivia se invicem (65) invitare queant : et postquam commemoravit etiam candelabrum aureum (66), id est purissimam fidem, quae incipit quidem a nobis (67), **270** extollitur autem usque ad ea, quae sunt supra nos (nam per aurum intelligitur res munda et pretiosa; cum aurum ita natura comparatum sit, ut æruginem non contrahat) : et postquam dixit, esse super ipsum parvam lampadem, id est divinam gratiam, quae ex alto omnia illuminat, et septem lucernas, nempe spiritualis gratiae abundantiam, et perfectionem; ac praeterea desuper septem esse infundibula (68) (sive emun-

A πρὸς· ἐκ τοῦ πράγματος τὸ ὄνομα καλέσας· ἐντεῦθεν τε συνεχῆ τὸν λόγον καὶ ἀδιάστατον ποιούμενος, λίθον τὸν Ζοροβάβελ ὀνομάζει, ἐφ' ὃν τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ ἐστήρικτο, παρέχον αὐτῷ τὴν ἐκ τῶν εὐχῶν ἐπικουρίαν, καὶ ἀντιλαμβάνον παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῆς βασιλείας εἰρήνην. Εἰπὼν δὲ ἐν τῷ μέσῳ· « Ὀρύσσω βόθρον, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ ψηλαφήσω πᾶσαν τὴν ἀδικίαν τῆς γῆς ἐκείνης ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· καὶ συγκαλέσεται ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ ὑποκάτω ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ· » ἀντὶ τοῦ, θάνατον ἐπάγω διὰ τῆς στρατηγίας τοῦ Ζοροβάβελ τοῖς πολεμίοις· ὥστε πάντα πάσης ἀπαλλαγέντας ταραχῆς, καὶ ἐν ἀφθόνῳ δι- ἄγοντας εὐθηνίᾳ, πρὸς ἐστίασεις ἀλλήλους προτρέπεσθαι· μνημονεύσας δὲ καὶ λυχνίας χρυσοῦς, τοῦτ' ἐστὶ τῆς καθαροτάτης πίστεως, τῆς ἀρχομένης μὲν ἐξ ἡμῶν, ὑψουμένης δὲ καὶ μέχρι τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς πραγμάτων (διὰ γὰρ τοῦ χρυσοῦ τὸ καθαρὸν καὶ τίμιον παραλαμβάνεται· οὐ γὰρ πέφυκεν ἰοῦσθαι χρυσός)· εἰπὼν δὲ εἶναι ἐπάνω αὐτῆς καὶ λαμπάδιον, τοῦτ' ἐστὶ τὴν ὑπόθεσιν πάντα καταφαίνουσαν θείαν χάριν, καὶ ἐπὶ τὰ λύχνους, ἀντὶ τοῦ τῆς [124 b] πνευματικῆς δωρεᾶς τὴν ἀφθονίαν καὶ τελειότητα· πρὸς τοῦτοις ὑπερβῆν ἐπὶ τὰ ἐπαρυστρίδας, τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἄσθεστον καὶ διαρκές τῆς ἐκείθεν ἐπιβρότης, καὶ δύο ἐλαίας· αἱ νοοῦνται, ἦτοι ἐρωσύνη καὶ βασιλεία, ἦτοι δύο λαοί, ἦ οἴκοι Θεοῦ, ὁ Ἰσραηλιτῶν ποτε καὶ ὁ Χριστιανῶν· καὶ διαναστήσας τὸν προφήτην, καὶ πρὸς ἀκριβεστέραν τῶν δειχθησομένων κατανοήσιν ἐγρηγορέναι καὶ συντετάσθαι πλέον πως παρασκευάσας, πάλιν ἐπιφέρει· « Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλῃ, τοῦδ' ἐν ἐγχύτῃ, ἀλλ' ἦ ἐν Πνεύματί μου, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Τίς εἶ σὺ, τὸ ὄρος τὸ μέγα, πρὸ προσώπου Ζοροβάβελ, τοῦ κατορθῶσαι καὶ ἐξοῖσαι τὸν λίθον τῆς κληρονομίας ἰσότητά χάριτος; » Ὅρος ἐνταῦθα τὸν πολέμιον καλεῖ, ᾧ διαλέγεται, ὅτι τὸν λίθον, φησὶ, τῆς κληρονομίας τὸν Ζοροβάβελ, καὶ οὐ ἀντιπρόσωπος καὶ ἐναντίος ὁρμᾶς, τοσαύτη πνευματικὴ χάρις, κατορθοῦντα τὰς μάχας, περιβαλεῖ, ὡς ὄλον αὐτὸν δοκεῖν αὐτόχρημα χάριν ὑπάρχειν. Καὶ μετὰ βραχὺ βεβαιῶν ἐτι ταῦτα, προφητεύει οὕτως·

(55) *Quantum poterat.* In Graeco, ἐγχερούντως, ut ἀρκοῦντως, et θαρροῦντως, quo adverbio usus est Gregorius Thaumaturgus in homilia necdum edita in *Omnes sanctos*, cum ait : Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου θαρροῦντως τραπήσομαι, id est, « animose et confidenter loqui incipiam. »

(56) *Egre dietur.* Isa. xi, 1-3.

(57) *Ex ipsa.* Graeca Biblia : Ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ, id est, « ex radice ejus. »

(58) *Super eum.* Post haec verba addunt Biblia : Πνεῦμα Κυρίου, id est, « Spiritus Domini. »

(59) *Spiritus timoris.* Ante haec verba Biblia addunt, ἐμπλήσει αὐτόν, id est, « implebit ipsum. »

(60) *Quia ecce.* Zach. iii, 8 et 9.

(61) *Ante faciem.* Lego cum Graeca editione, πρὸ προσώπου. Nam illud, πρὸ, a librario nostro omissum puto.

(62) *Fodio.* Zach. iii, 9 et 10.

(63) *In die una.* Post haec verba editio Graeca habet : Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· quae omittit Didymus, addens pro illis conjunctionem καί.

(64) *Sua.* Biblia Graeca, omissis duobus illis pronominiibus, habent : sub vite, et sub ficu.

(65) *Se invicem.* Codex, ἀλλήλου. Lego ἀλλήλους.

(66) *Aureum.* Zach. iv, 2.

(67) *Incipit quidem a nobis.* De hac locutione, quam ex Origenis lib. ix in *Epistolam ad Romanos* fortasse sumpsit Didymus, satis dixi in *Epistola ad clariss. praesulem Joannem Archintum.* Vide etiam, si placet, superius not. 85, pag. 11.

(68) *Infundibula.* Codex, ἐπαρυστρίδας. Lego ἐπαρυστρίδας. Quae vox ambigua est in Graecis Bibliis, LXX enim Int. ea usi sunt ad exprimentam Graecae tum voce Πηζακὸν (*muzakoth*), tum voces Μηκκαῖμ (*melkakhaim*), et Μακκαῖμ (*makkahim*) : modo scilicet « infundibula, » sive, ut vertit Vulgatus interpretes, « infusoria, » vel (ut vertit Hieronymus lib. i in *Zachariam*, pag. 309) « effusoria ; » modo vero « forcipes, » sive « emuncioria. » In Zachariae loco, quem explicat Didymus, legitur nomen *muzakoth*, quod ex radice, seu verbo פָּצַק (*jazak*) « fundendi, » sive « effundendi » significationem habente

καὶ χαρήσονται, καὶ θύονται τὸν λίθον τὸν κασιτέρινον ἐν χειρὶ Ζοροβάβελ. Ἐπιτὰ οὗτοι ὀφθαλμοὶ Κυρίου εἶσιν, οἱ ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ οὖν τὴν πᾶσαν κτίσιν ἐφορῶντες ἐπιτὰ ὀφθαλμοί, οἱ προλεχθέντες παράδοξοι χρηματισμοὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰσιν. Κασσιτέρινον δὲ λίθον εἶπεν, ἐπειδὴ ἐν τῷ κασιτέρω τὰ πεπονητότα σκευή, σιδηρὰ τε καὶ χαλκᾶ, θεραπεύεται καὶ ἀναπληροῦται, καὶ ἐνωτικὸς ἐστὶν ὁ κασιτέρος. Φασὶ δὲ τινες, ὅτι σὺν τέχνῃ καὶ διακρίνει ἐν τῇ χώνῃ [125 a] ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ τὸ δόκιμον καὶ ἀδόκιμον. Ἐγώ μαι, ὡς καὶ τὸ ὑπὸ Σολομῶνος ὁμοίως ἐν ἀπορρήτῳ λεχθὲν, « Ἡ σοφία ψυχοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὀθήρειτε στύλους ἐπιτὰ, » παραδηλοῦν ἐφίεται τὸ τῇ Παρθένῳ εὐαγγελισθὲν ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ. « Πνεῦμα ἅγιον ἐλευσεται ἐπὶ σέ. » ὅπερ καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ τοὺς ἀγγέλους δηλοῖ. καὶ ὡς τῶν ὄλων ὑποστάτης ἐστὶ, καὶ τὰς ζωὰς ἀρρήτῳ φωταγωγία περιλάμπει τὸ θεῖκον Πνεῦμα, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μετὰ ἀφράστου ἐνώσεως καὶ συμπνοίας. Ἄξιουσθαι οὖν αὐτοῦ τοὺς φωτιζομένους παιδεύων ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, Γαλάταις ἐχάρησε γράμματα καὶ τοιαῦτα. « Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀπ' ὑμῶν. Ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; » Ταῦτα καὶ Δαυὶδ οὐ σιωπῇ παρατρέχει. Συνάπτων γὰρ προφανῶς τὴν φύσιν καὶ ὁμοφροσύνην τοῦ ἐκ φωτὸς φῶς γεννηθέντος Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀληθείᾳ ἐξ ἀληθείας ἐκπορευθέντος ἁγίου Πνεύματος, ψάλλει, ἐν μὲν μβ'. « Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου. » ἐν δὲ ρμζ'. « Ἐξαποστελεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτὰ. » πνεῦσαι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυθίσεται ὕδατα. » Ὁ ἔπειτα τὸ Παύλου ῥητόν. « Ἡμεῖς πάντες ἐν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν. »

derivatur. Atque hoc ipso sensu vocem, ἐπαρυστρίδας, a theologo nostro sumi patet ex verbis, quæ statim subjicit. Vide not. 28, pag. 47.

(69) *Ut significet*, etc. Binas hæc interpretationes verborum, « duas olivas, » affert Hieronymus libro primo commentariorum in *Zachariam*, cap. 4, pag. 814. « Duas olivas (inquit) quidam e nostris... duo intelligunt Testamenta, a dextris Evangelium, a sinistris legem... Sunt qui... sacerdotium interpretentur, et legem. » Quod si pro, « legem, » scribendum esset, « regnum, » Didymi explicationem apertius agnosceremus. Ibidem vero eos redarguit Hieronymus, qui « duas olivas Filium interpretantur, et Spiritum sanctum, et mediam lani-padem Deum Patrem. Sed nescio quomodo (inquit) absque blasphemia, alterum a dextris, alterum accipiant a sinistris. » Quibus verbis Origenem notare videtur, quem tamen Didymus ne hac quidem in re secutus est.

(70) *Accuratus*. Codex, *προσακριβεστέρα*. Lego *ἄκριβεστέρα*.

(71) *Non in virtute*. Zach. iv, 6 et 7.

(72) *Nisi*. Græca Biblia: ἀλλ' ἐν Πν. μου. Didymus, ἀλλ' ἢ ἐν Πν. μου.

(73) *Educas*. Didymus, ἐξοῖσαι. Græca editio: ἐξοῖσαι.

(74) *Prodis*. Codex ὄρμζ. Lego ὄρμζς, ut clarior sit sententia.

(75) *Et lætabuntur*. Zach. iv, 10.

(76) *Denominationes*. Nempe septem dona Spiritus sancti. Notanda autem significatio vocis, *χρηματισμοί*, quæ commodius hic verti non posse videtur.

ctoria), id est inextinguibilem, ac perennem, qui inde est, influxum; et duas olivas; quæ sic accipiuntur, ut significant (69) vel sacerdotium et regnum, vel duos populos, aut domos Dei, priscum nempe populum Israelitarum, et nostrum Christianorum: et postquam prophetam excitavit, ac eum magis quodam modo disposuit, ut ad ea, quæ ostensurus erat, accuratius (70) considerata evigilaret, atque conniteretur: Postquam, inquam, hæc omnia dixit, rursus subdit: « Non in virtute (71) magna, neque in fortitudine, nisi (72) in Spiritu meo, dicit Dominus omnipotens. Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabelis, ut prospere tibi succedat, et educas (73) lapidem hæreditatis æqualitatem gratiæ? » Hic montem vocat hostem, quem B alloquitur, quia lapidem, inquit, hæreditatis Zorobabelem, contra quem prodis (74) in faciem ei resistens, et adversarius, tanta spiritalis gratia prospere dimicantem circumdabit, ut ipse totus gratia esse plane visurus sit. Et paulo post rursus ista confirmans, sic propheta: « Et lætabuntur (75), et videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel: septem hi oculi Domini sunt, qui inspiciunt in universam 271 terram. » Itaque septem oculi, qui omnem creaturam inspiciunt, sunt admirandæ illæ denominationes (76), quas antea diximus. Stanneum vero lapidem dixit, quia vasa, quæ detrimentum passa sunt, cum ferrea, tum ænea, stanno instaurantur, atque interpolantur, et stannum (77) copulandi vim habet. Aiunt vero C quidam, stanno aurum etiam, aut argentum, aut æs in fusorio vase, artificio quodam adhibito, ita purgari, ut purum ab impuro secernatur (78). Quin

(77) *Stannum*. Codex, *κασσίτερος*. Lego *κασσίτερος*. Stannum autem ita natura comparatum est, ut cum plumbo, aut cupro, aut mercurio facile copuletur; non vero cum auro, aut argento, aut ferro.

(78) *Ut secernatur*. Id falsum esse aiunt chemici: nullum enim ex metallis stanno expurgant in vase δοκιμαστικῷ, sed argentum, et aurum plumbo: ex cupro autem, ac stanno fit æs illud statuarium, quod vulgo dicitur *bronzo*. Nunquid ergo plumbum album, quod est stannum, pro plumbo nigro a Didymo sumptum suspicabimur? Hieronymus porro in commentariis in *Zachariam* (quæ ita a se conscripta fatetur, ut prius Didymi quinque Explanatium libros in eundem prophetam legerit, et « Hebræorum historiæ tropologiam nostrorum, » quorum unus erat Didymus, « miscerit) hæc scripsit libro 1, pag. 812, ed. Veron. tom. VI: « Sicut enim stannum ab igne alia metalla defendit, et cum sit natura æs ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur et crenatur; sic, etc.... Lapis autem iste, id est massa, qui apud Hebræos Abdil scribitur, id est, stanneus, ἐτυμολογεται ἀποχωρίζων, id est, separans, et discernens, ut quomodo stannum mista et adulterata inter se per ignem metalla dissociat; ita Dominus verus probator et χωνευτής ab auro, et argento bonorum operum æs vitiorum, plumbumque secernat, ut purum aurum remaneat, et argentum... Septem autem oculos.... supra exposuimus septem esse spiritus: nempe, septem gratias Spiritus sancti. »

equidem arbitror, iis quoque verbis, quæ a Salomone arcano pariter sensu dicta sunt, « Sapientia (79) ædificavit sibi domum, et suffulsit columnas septem, » illud indicari, quod Virgini nuntiatum est a Gabriele : « Spiritus (80) sanctus veniet super te : » quod ostendit etiam, eidem Spiritui angelos ministrare atque inservire; ac præterea demonstrat, divinum Spiritum ineffabili conjunctione, et concordia cum Patre et Filio universarum rerum fulcrum esse, ac subsistentiam eis tribuere, et vitas ad lucem ineffabiliter deducendo illustrare. Illius ergo dignos fieri eos, qui illuminantur, seu baptizantur, docens nos Apostolus, ad Galatas talia scripsit : « Hoc solum (81) volo discere a vobis : ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei? » Hæc ne David **272** quidem cœlestio præterit. Coniungens enim manifesto naturam, et consubstantiam Filii, qui lux ex luce genitus est, et Spiritus sancti, qui veritas (82) ex veritate processit, in psalmo quidem XLII ait : « Emitte (83) lucem tuam, et veritatem tuam; » in cXLVII autem : « Emitteret (84) Verbum suum, et liquefaciet ea; stabit Spiritus ejus, et fluent aquæ. » Cui textui consentaneum est illud Pauli dictum : « Nos omnes (85) uno Spiritu potati sumus. » Quidni autem aliud præterea (86) his consonum, et splendidum ostentem, duce atque enarratore Zacharia prophetarum ultimo, ut magis adhuc miremur? Ipsi autem ejus verbis id commemorabo, quæ sic se habent : « In diebus illis (87) egredietur aqua viva ex Jerusalem. » Quæ vero « aqua viva » est, et ex cœlesti Jerusalem procedens, ea sane vivos quoque generat (88). Invenimus autem, præter illa quæ commemorata sunt, piscinam etiam Jerosolymis olim existentem, cui nomen Hebraice Bethesda (89), nemine diffidente imaginem baptismi

A Τί οὐ καὶ ἄλλο συνωδὸν τι καὶ λαμπρὸν ἐνδείξομαι, ὑπὸ ἐξηγητῆ Ἐζαχαρίᾳ τῷ ὑστάτῳ προφήτῃ, ἐν ταῖς καὶ μᾶλλον θαυμάζωμεν; Αὐτοῖς δὲ ἀναμνήσω τὰς ῥήμασιν αὐτοῦ, ἔχουσιν ὧδε· « Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλὴμ. » Τὸ δὲ « ζῶν ὕδωρ, » καὶ ἐκ τῆς ἀνω ἐκπορευόμενον Ἱερουσαλὴμ, ἄρα καὶ ζῶντας γεννᾷ. Εὐροίμεν δὲ ἂν πρὸς τοὺς [125 b] μνημονευθεῖσι καὶ τὴν κολυμβήθραν τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ; ἢ ὄνομα Ἑβραϊστὶ θηθεσᾶ, ὁμολογουμένως εἰκόνα τοῦ βαπτισματος, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τυγχάνουσιν τὴν ἀλήθειαν· ἡ γὰρ εἰκὼν πρὸς καιρὸν, ἡ δὲ ἀλήθεια εἰς αἰωνιότητα κρίνεται. Διὸ καὶ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὑπὸ ἀγγέλου κινήθην τὸ ἐν αὐτῇ ὕδωρ, καὶ ἕνα μόνον τὸν πρῶτον κατιόντα, καὶ σωματικῶν πάθος, οὐχὶ δὲ καὶ ψυχικῶν ἐθεράπευεν. Τὸ γὰρ αὐθεντικὸν βάπτισμα, μετὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφάνειαν, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, μᾶλλον δὲ ὥραν· ἀπὸ ἀπείρου δὲ, ἀδιαλείπτως καὶ πάντας τοὺς κατιόντας, καὶ ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας αἰωνίως ἐλευθεροῖ· καὶ τῶν πολλῶν καὶ διαφορῶν, καὶ ἀνωμάλων, καὶ δυσλίτων διαθέσεων ψυχικῶν τε καὶ σωματικῶν ἡ ἴσως εὐρίσκειται μία, καὶ οὐδὲν καθοτιοῦν ἐτι παλαιὸν ἐπιταί· ἄλληγμα τῶν ἐντός, ἢ τῶν ἐκτός. Πρὸς ἐπὶ τοῦτοις, πάντας ἐκ χάριτος ἀδελφοῦς πρωτοτόκου καὶ ἀρτιτόκου, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξήλικας καὶ ἀφήλικας ἀναδείκνυσιν· καὶ τοῦτοις αὐτοῖς, οἷς κατὰ νόμον κοσμηκὸν τὰ γῆινα χρήματα, διὰ τὸ ἀνασφαλὲς τῶν ἐτῶν, ἢ τῶν ὀλίγων, ἢ τῶν πολλῶν, οὐ καταπιστεύεται, ὁ θεὸς ἅπας ὄλβος ἀσφαλῶς παρακατατεθεὶς εὐρίσκειται· ὡς γεγηθότας ψάλλειν· « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει· εἰς τόπον χλόης, ἐκεῖ με κατεσκήνωσεν· ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέβρεξέ με· » καὶ, « Ἦτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με. Ἐλπίνας ἐν ἐλαίῳ τὴν

(79) Sapientia. Prov. ix, 1.

(80) Spiritus. Luc. i, 35. Græca Biblia habent : ἐπελεύσεται, id est, « superveniet. » Didymus tum hic, tum segm. 59 b : ἐλεύσεται, id est, « veniet. » At in libro *De Spiritu sancto*, num. 31, videbitur dictasse ἐπελεύσεται, si exemplaria typis impressa tantum inspiciamus : contra dictasse videtur, ἐλεύσεται, si codicem calamo exaratum, et in bibliotheca nostra asservatum consulamus. Hæc enim in iis legimus : « Equalem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos. » Et ad Mariam angelus, « Spiritus, inquit, sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit... Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri, Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia, quæ Pater creavit, et Filius. » Codex vero noster habet : « Equidem vero Spiritus virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum interpretari. « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos, » ad apostolos dicitur. Et ad Mariam archangelus, « Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit te. » Creatrix ergo virtus Altissimi... Christi corpus fabricata est... Nec mirum si Dominici tantum corporis

Spiritus sanctus conditor, sit cum Patre Filioque sociatus; cum eadem creet omnia, quæ Pater creavit, et Filius. » Vide tamen segm. 172 a.

(81) Hoc solum. Galat. iii, 2.

(82) Veritas. Codex, ἀλήθεια, id est, ἀληθεία, nempe « vere. » Sed videtur legendum ἀλήθεια.

(83) Emitte. Psal. xlii, 3.

(84) Emitteret. Psal. cxlvii, 7 (sen 18).

(85) Nos omnes. I Cor. xii, 13. Vide not. 18, pag. 174. Vocem ἡμεῖς, id est, « nos, » non habet Biblia.

(86) Quidni... præterea. Codex : Τί; οὐ καὶ ἄλλος. Legendum videtur : Τί οὐ καὶ ἄλλως, vel, τί οὐ καὶ ἄλλο, ut et legi.

(87) In diebus illis. Zach. xiv, 8. Græca editio : Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, id est, « in die illa. »

(88) Generat. Nempe in baptismo. Hanc Didymi interpretationem indicat Hieronymus ad eundem Zachariæ locum, pag. 921, tom. VI edit. Veron. « Aquas viventes (inquit) multi ad baptismum referunt, quæ... in Pascha, et Pentecoste sitientibus largiendæ sunt. » Quibus in verbis ea fortasse respicit S. doctor, quæ ad eum locum in commentariis dictaverat Didymus.

(89) Bethesda. Joan. v, 2. A Vulgato interpres vocatur Bethesda. Sed vox, « Bethesda, » Hebraicas, sive Syriacas voces בית הכסדה (beth chesdai), quibus denotatur « domus misericordiæ, » clarius exprimit. Hieronymus in *Dialogo adversus Lucife-*

κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡσεὶ Ἀ (90) esse, non vero ipsam veritatem : nam ἄμαρσο
[136 a] κράτιστον. »

quæ in ipsa erat, aqua et semel in anno, et unum duntaxat, qui primus in eam descendisset, et corporis morbum, non vero animæ sanabat. Authenticus (91) enim baptismus post Filii, et Spiritus sancti apparitionem, sive manifestum adventum et quotidie aut potius singulis horis, aut, ut 273 verius dicam, continue (92) et omnes in piscinam descendentes, et ab omni peccato in perpetuum (93) liberat; ac multarum, et diversarum, et exorbitantium, et curatu difficilium affectionum cum spiritualium, tum corporalium sanatio una invenitur; ac nullum plane (94) jam ex vetustis malis, peccatisque sive interioribus, sive exterioribus baptizatos comitatur. Ac præterea omnes per gratiam fratres primogenitos, et modo genitos (95) reddit iste baptismus, ne iis quidem exceptis, qui natu minores (96) sint, aut ætate proveci. Ac apud eos ipsos, quorum fidei juxta mundanam legem (97) terrenæ opes non (98) creduntur (99), quod tutum non sit id facere ob annorum numerum aut nimis exiguum, aut nimis magnum, totus tamen divinus census cum securitate depositus invenitur : adeo ut lætantes canant : « Dominus (1) pascit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ (sive, virentis herbæ) ibi me collocavit (seu, mihi habitaculum præbuit) : super aqua requiei educavit me; » et : « Parasti

vianos, nrm. 6 : « Bethesda, » inquit, « lacus Judææ.

(90) *Imaginem baptismi.* Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 5 : « Piscinam Bethsaida (inquit) angelus interveniens commovebat... Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat.... qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos conservant, deleta morte per ablutioem peccatorum. » Affinia scripsit et Chrysostomus in orat. 12 *contra Anomæos*, tom. I, pag. 549, edit. Mont-fauconii.

(91) *Authenticus.* Christi baptisma « authenticum » vocat, quod ὑπὸ τοῦ αὐθέντου, nempe a Domino, vel μετὰ δεσποτικῆς αὐθεντίας, id est, « herili auctoritate » institutum sit; utque illud opponat veteribus ejusdem baptismi typis; maximeque ut illud æcarnat cum a baptismo Joannis, tum etiam ab eo baptismate, quo Christi discipuli ante manifestum Spiritus sancti adventum baptizantur, quodque a Joanne Chrysostomo (hom. xxix, in *Joannem*, pag. 165, tom. VIII), vocatur τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος χάριτος ἀμοιβῶν, id est, « Spiritus gratia vacuum. » Atque hac de causa subjungit Didymus ea verba : « Post Filii, et Spiritus sancti adventum. » Id ipsum vero ante Didymum aperte docuerat Tertullianus in libro *De baptismo*, cap. 11. « Tingebant (inquit) discipuli ejus (nempe Christi)... eodem baptismo Joannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius, nisi postea Christi, qui tunc utique a discipulis dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria Domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem.

(92) *Continue.* Eadem quoque rem hanc in omnibus ecclesiis non erat consuetudo. Siricius papa in *Epist. ad Himerium* eos redarguit, qui « passim ac libere Natalitiis Christi, seu apparitionis, necnon apostolorum seu martyrum festivitatum innumeras plebes » baptizabant : id enim in Paschate potissimum, et Pentecoste faciendum ait. Socrates contra libro v, cap. 22 : « Aliam quoque consuetudinem, inquit, in Thessalia novi esse. Solis diebus Paschæ illic baptizant : ex quo fit ut plerique apud illos sine baptismo moriantur. » Didymus vero Alexandrinorum potissimum disciplinam, opinor, respicit cum hic, tum segm. 84 a : de qua Vanslebius loquitur in *Historia Ecclesiæ Alexandrinæ* Gallico sermone conscripta, et anno 1677 Parisiis edita. Verum scite Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 19 : « Diem baptismi, inquit, solemniorum Pascha præstat... exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est... Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismi. » Quibus similia tradit S. Basiliius homil. *In sanctum baptismum* aum. 1, pag. 114, tom. II.

(93) *In perpetuum.* Aut « divino modo. » Vide oct. 62, pag. 228, et not. 90, pag. 251.

B

(94) *Plane.* In Græco, καθοριστῶν. Quæ vox in vulgaribus lexicis exemplo caret. Clemens in sexto *Stromatum* pag. 775 ea usus est, cum ait : μηδὲ καθοριστῶν μεταβαλλόμενοι, id est « nihil penitus mutati. »

(95) *Modo genitos.* Respicit illud I Petr. II, 2. « Sicut modo geniti infantes. » Ita et in commentariis in *Psalms* ad vers. 44 psalmi xviii, baptizatos vocavit ἀρτιγενῆ βρέφη.

(96) *Natu minores.* In Græco, ἐξήλικας. Quam vocem in nullo unquam auctore legi : itaque genuinum ejus sensum certo statuere non ausim. Porro nisi ea voci ἀφήλικας juncta esset, facile existimare posset quis, idem esse ἐξήλικα, atque ἀφήλικα. Verum cum et ἀφήλικας et ἐξήλικας meinoret Didymus, ac ita quidem ut ὁ ἐξήλικε opponi ab ipso videatur « primo genito, » ἀφήλικε vero « nuper genito; » idcirco « natu minores adolescentulos » designari crediderim. Quin vox ipsa ἀφήλικεστερα, si Mæris audiat, Atticis quidem « seniore » significat, Græcis vero « juniorem. »

(97) *Mundanam legem.* Civiles leges « mundanas » vocat etiam Rufinus Palæstinus in libro *De fide* num. 32. Quænam porro sit in jure civili lex, quam spectet Didymus verbis illis, « ob annorum numerum nimis magnum, » jurisconsulti viderint. Mihi illud indicare satis est, quod Vincentius Gravina docet libro II *Originum juris civilis* cap. 26. Ex jure Attico scilicet poterat filius patrem senio desipientem in judicium vocare, ut ab re familiari amoveretur.

(98) *Non.* Codex, οὐ, sed lego οὐ.

(99) *Non creduntur.* Tertulliani verbis utitur ipsum veluti redarguens, quod infantes passim baptizari nollent. Hæc enim scripsit in libro *De bapt.* cap. 18 : « Veniant ergo, dum adolescent... Cautius agatur in sæcularibus : ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. »

(1) *Dominus.* Psal. xxii, vers. 1 et 2. Indicare videtur Didymus, eam in Alexandria quoque Ecclesia consuetudinem fuisse, ut caneretur psalmus vicesimus secundus, aut nonnulli ejus versiculi, cum baptizati et sacro fonte ad altare sacram sumpturi Eucharistiam processerant. Eandem consuetudinem apertius indicat S. Ambrosius in libro *De mysteriis* cap. 8. « His abluta, inquit, plebs dives insignibus, ad Christi contendit altaria, dicens : « Et introibo ad altare Dei... » Venit igitur, et videns sacrosanctum altare compositum, exclamans ait : « Parasti in conspectu meo mensam. » Hanc loquentem inducit David dicens : « Dominus pascit me, » etc. Ivo, ut scite observant ad eum locum pag. 356, Maurini monachi, Ambrosius quoties sacræ Eucharistiæ meminisset, hunc etiam psalmum commemorat.

(2) in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant 274 me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians me quam optimum. »

Ipse vero angelus, qui aquam turbabat, præcursor erat Spiritus sancti; atque ad ejus angeli similitudinem Joannes et angelus Domini (3) vocatus est, et præcursor Domini (4) factus fuit, et in aquis baptizavit. Chrisma (5) vero, quo uncti sunt cum Aaron a Mose, tum præterea omnes etiam, qui e sacerdotali cornu (6) ungebantur, quique ex chrismate christi (7), id est uncti, denominati sunt, typum gerebat sanctificati chrisma (8), quod nos accipimus. Etsi enim corporaliter hoc fluat, tamen spiritualiter prodest (9). Nam simul ac venerit in cor nostrum fides beatissimæ Trinitatis, et verbum spiritale in os (10), et obsignatio Christi in frontem (11), simul atque baptismus susceptus fuerit, et chrisma nos confirmaverit (12), statim, inquam, propitia invenitur quæ natura est honorum largitrix Trinitas; statim ea apud nos venit; eodem momento immundi spiritus a mundis discedunt, et confestim mundana negotia recedunt, et corporales cujusvis generis passiones longe (13) a nobis abeunt, omnia delicta dimittuntur, nomina nostra indelebilibus in libris inscribuntur, 275 cœlestia nobis bona dispensantur: adeo ut ipsa Trinitas, propterea quod ineffabiliter prompta sit, ac provida (14), atque in bonis rebus omnibus prin-

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἄγγελος ὁ τὸ ὕδωρ ταρασσών, πρόδρομος ἦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὗτινος ἀγγέλου καθ' ὁμοίότητα Ἰωάννης ἄγγελός τε τοῦ Κυρίου ἐκλήθη, καὶ πρόδρομος ἐγένετο τοῦ Δεσπότου, καὶ ἐν ὕδασι ἐβάπτισεν. Καὶ τὸ χρίσμα δὲ, ὅπερ ἐχρίσθησαν Ἀαρὼν τε ὑπὸ Μωϋσέως, εἶτι μὴν καὶ πάντες ὁ ἀπὸ τοῦ ἱερατικοῦ κέρατος, οἱ ἐπικληθέντες ἀπὸ τοῦ χρίσματος χρῆστοι; τύπον ἔφερε τοῦ ἡγιασμένου χρίσματος, ὃ λαμβάνομεν ἡμεῖς. Εἰ γὰρ καὶ σωματικῶς τοῦτο τρέχει, ἀλλ' οὐν ψυχικῶς ὤφειλε. Μόνον τε γὰρ ἔλθη πρὸ τῆς τρισμακαρίας Τριάδος πίστις ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ ῥῆμα πνευματικὸν ἐν στόματι, καὶ σφραγὶς Χριστοῦ ἐν μετώπῳ· μόνον βάπτισμα ὑποδέχεται, καὶ τὸ χρίσμα ῥώσῃ· εὐθύς ἡμεῖς εὐρίσκειται, ἢ τὴν φύσιν ἀγαθοδοτικῆς ὑπάρχουσα Τριάς· εὐθύς παρ' ἡμῖν καταναῖ. αὐτῇ τῇ ῥοπῇ τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα ἀπὸ τῶν καθαρῶν ἀναχωρεῖ, παραχρῆμα τὰ κοσμικὰ πράγματα ὀχεται, καὶ τὰ σωματικὰ πικροῦσα πάθη ἐκποδῶν καθίσταται· τὰ πταίσματα πάντα ἀφίεται, τὰ ὀνόματα ἡμῶν ἀνεξάλειπτοις ἐγγράφεται βίβλοις, τὰ οὐράνια ἡμῖν ἐπιτρέπεται ἀγαθὰ· ὡς δὲ τὴν ἀφατον αὐτῆς ἐτοιμότητα, καὶ προμηθίαν, καὶ τὸ ἐθέλειν ἀεὶ πάντων καλῶν πρωτεύειν, προφθάσθαι ὑπ' αὐτῆς καὶ αὐτὴν τὴν τοιάνδε πρόβειν ἡμῶν, ἢ προκατάρχεσθαι. Καὶ ἵνα συλλήδῃν εἶπω, φιλί-

(2) *Parasti.* Psal. xxii, 6 (seu 5). Lege, si placet, S. Zenonem lib. ii, tract. 14, pag. 187, hæc verba interpretantem.

(3) *Angelus Domini.* Marc. i, 2.

(4) *Præcursor Domini.* Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 6: « Illic quoque figura præcessit. Sic enim Joannes ante præcursor Domini fuit... ita et angelus baptismi arbiter superventuro Spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum. »

(5) *Chrisma.* Plane similia scripsit Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 7. « Egressi de lavacro, inquit, perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungui oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, quod est unctio. »

(6) *Cornu.* Vide I Reg. xvi, 1 et 15, et III, Reg. i, 39, etc. De unctione vero Aaronis vide Levit. viii, 12.

(7) *Christi.* Codex, *χρηστοί*, id est, « faciles et benigni. » Sed legendum *χριστοί*, ut puto. Vide notas ad segm. 170 b.

(8) *Sanctificati chrisma.* Sanctificatum chrisma dicit id, quod a Cypriano in epistola lxx vocatur « oleum sanctificatum. » a Tertulliano « benedicta unctio, » a Theophilo in primo *ad Autolyicum* num. 12, *ἔλαιον Θεοῦ*, id est, « Dei oleum, » seu « divinum oleum, » a Basilio lib. *De Sp. sancto* cap. 27, *ἔλαιον τῆς χρίσεως εὐλογημένον*, id est « benedictum oleum unctionis, » et ab Innocentio primo in epistola ad Decentium cap. 3, « Chrisma ab episcopo consecratum. »

(9) *Etsi enim... prodest.* Leguntur hæc ad verbum in Tertulliano libro *De bapt.* cap. 7. « Sic et in nobis, inquit, carnaliter currit unctio, sed spiritualiter proficit. »

(10) *Verbum spir. in os.* Responsiones illas indicat, de quibus Tertullianus in libro *De corona*, cap. 5, sic loquitur: « Aquam adituri... sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo... dehinc tergumgamur amplius aliquid respondentes, quam

Dominus in Evangelio determinavit. » Ambrosius autem libro *De mysteriis* cap. 5: « Descendisti igitur, recordare quid responderis, quod credas in Patrem, credas in Filium, credas in Spiritum sanctum. »

(11) *Obsignatio Christi in frontem.* Id scilicet, quod Prudentius in *Psychomachia* vocat « inscripta oleo fronti signacula; » quod Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. iii *Hist. eccl.* cap. 20 appellat *τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου*, id est « obsignationem Domini; » quod Cyprianus in epistola ad Jubalianum dicit « signaculum dominicum; » quod Tertullianus indicat in libro *De præscriptionibus hæreticorum* cap. 60 his verbis: « Signat illic in frontibus milites suos; » quod demum Didymus ipse in loco necdum edito, sed mox nota 45, pag. 278, edendo vocat τὸ ἐπὶ μετώπου σημεῖον. Ideo autem « obsignatio » dicitur, quod in ea unctione « signum » crucis ab episcopo efformetur: qua de causa Tertullianus in eodem libro dixit etiam, « aqua signare, » baptismum respiciens. Cæterum neque unctionem verticalem, neque impositionem manuum hic memorat Didymus: quæ duo tamen ab aliis Patribus commemorantur.

(12) *Confirmaverit.* Seu, « robor ac vires addiderit. » Antiquius monumentum, quo ostendi solet vetustas illius nuncupationis, qua sacramentum hocce, de quo Didymus, « confirmatio » appellatur, de promptum est ex concilio Arausicano anni 441. Sed ante Didymum Tertullianus in libro *De resurrectione carnis* cap. 8 eandem indicaverat his verbis: « Caro ungitur, ut anima consecratur: caro signatur, ut et anima muniatur. » Idem enim valet, « muniatur, » atque « confirmetur, » seu « roboretur. » Ducta est autem ea locutio ex Bibliis, in quibus passim Spiritus sanctus nos « confirmare, corroborare, confortare » dicitur.

(13) *Longe.* Codex, *ἐκποδῶν.* Lego *ἐκποδῶν.*

(14) *Provida.* Codex, *προμηθίαν* pro *προφθίαν*, ob quam Deus O. M. a Tertulliano « verus

ων δηλονότι τὸ ἀσβας τὸ μεταξύ ἀληθείας καὶ σκιᾶς, καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῆ τοῦ βαπτίσματος ἐφώτιζεν τε πάντως πάντας τοὺς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν Ἰσραηλίτας, καὶ ἑσώζεν, καὶ ἐδείκνυ τῆς [126 b] ὁμοουσίου Τράδος κοινὴν εἶναι τὴν παρεχομένην σωτηρίαν, ὡς Παῦλος ὁ νομιμαθὴς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους α' Ἐπιστολῇ ἔγραψεν· « Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τῆν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ· καὶ πάντες βρώμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα· ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· » καὶ ὡς προφητεύουσιν, Ἰεζεκιήλ μὲν· « Τάδε λέγει Κύριος· Ῥανὴ ἐφ' ὑμᾶς ὕδωρ καθαρὸν, καὶ καθαρισθήσεσθε ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν· καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσσεθέ μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι ὑμῖν εἰς Θεόν. » Δαυὶδ δέ· « Ῥαντιεὶς με ὑσώπω, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυεὶς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι. » Ῥαντισμὸν γὰρ ὑσώπου, τὸν Ἰουδαίων καθαρισμὸν, τὸν ἕως νῦν εἰσθότα παρ' αὐτοῖς γίνεσθαι· ὑπὲρ χιόνα δὲ, φωτισμὸν Χριστιανῶν, τὸ βάπτισμα λέγει. Ἡσαίας δέ· « Ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ· ὅτι ἐκπλυεὶ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιών, καὶ τὸ αἶμα ἐκκαθαρίει ἐκ μέσου αὐτῶν

capitulum habere velit, nostrum etiam hujusmodi propositum (14) præveniat, atque antevertat. Ac ut summatim loquar, ita scilicet ut eam reverentiam servem, quæ erga veritatem præ umbra adhibenda est, imago quoque ipsa baptismi et semper omnes illius temporis Israelitis illuminabat (15), ac servabat, et salutem a consubstantiali Trinitate communiter datam esse ostendebat, sicut Paulus legis peritus in prima ad Corinthios Epistola scripsit : « Nolo enim (16) vos ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes per mare transierunt, et omnes in Moysæ baptizati sunt (17) in nube, et in mari : et omnes escam (18) spiritualem manducaverunt, et omnes eundem spiritualem biberunt potum : bibebant enim de spirituali consequente petra : petra autem erat Christus; » et sicut prophetant Ezechiel quidem : « Hæc dicit (19) Dominus : Aspergam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus peccatis vestris, Et Spiritum meum dabo in vobis, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum, » David vero : « Asperges (20) me hyssopo, et mundabor ; lavabis me, et super nivem dealbabor. » Nam « aspersio hyssopi » Judaicam denotat purificationem, quæ usque ad hanc diem apud Judæos fieri consuevit ; cum vero ait (21) « super nivem, » Christianorum 276 illuminationem intelligit, quæ est baptismus. Isaias vero : « Sancti (22) vocabuntur omnes, qui scripti

Promethæus » apprehatur. Suspicio tamen legendum hic esse προθυμῶν, id est « promptitudinem. » (14) *Propositum.* Vel « nostram hujusmodi propositionem. » Eam scilicet, quæ dixit, « statim, confestim, eodem momento » nos bona illa consequi in baptismo. (15) *Illuminabat.* Respicit, opinor, « columnam ignis, » de qua sermo est in Exodo cap. xiii, ubi dicitur « Dominus præcessisse » Israelitas « per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis, » quæ « nunquam desuit. » (16) *Nolo enim.* I Cor. x, 1-4. Græca Biblia : Οὐ θέλω δέ, id est, « Nolo autem. » Sed Latina, ut Didymus. (17) *Baptizati sunt.* Græca editio : ἐβαπτίσαντο. Didymus, ἐβαπτίσθησαν. (18) *Escam.* Græca Biblia : τὸ αὐτὸ βρώμα, id est « eandem escam. » (19) *Hæc dicit.* Ezech. xxxvi, 22, 23, 27 et 28. Græca editio pro τῶν ἁμαρτιῶν habet ἀκαθαρσιῶν. (20) *Asperges.* Psal. l, 8 (s. u. 9). (21) *Cum vero ait.* Simili fere modo versiculum hunc accipit Ambrosius. Vide not. 28, pag. 47. Sed res alius repetenda. Nempe Didymus ex Tertulliano aliqua mutuantem vidimus superius : videndum nunc, quanta sit inter hoc Didymi caput, et brevem Ambrosii librum *De mysteriis* similitudo. Utrum vero Ambrosius hinc aliqua illuc derivarit, quemadmodum ex ipsius Didymi libro *De Spiritu sancto* in suis *De Spiritu sancto* libris nonnulla deprompsit, lector judicet : ego summa tantum doctrinæ capita eodem utrobique ordine sibi succedentia, et similitudinem aliquam inter se habentia indicabo : lector loca ipsa inter se conferet. I. Itaque Ambrosius cap. 3, num. 9, baptismi figuram, et Spiritus sancti operationem, nempe aquarum sanctificationem, colligit ex verbis Moysis : « Spiritus superferebatur super aquas, » ut Didymus segm. 121 b. II. Baptismi ypos in diluvii aquis, et in columba ex arca emissa

C agnoscit Ambrosius num. 10 et 11, ut Didymus segm. 121 b, et 122 a. III. In transitu maris Rubri figuram baptismi contemplatur Ambrosius num. 12 et 13, et Didymus segm. 122 a. IV. In aquis, quæ ex amaris dulces factæ sunt, baptisma figuratum docet Ambr. num. 14, item ut Did. segm. 122 a. V. Ea prætermittens, quæ Didymus docet segm. 122 b ex cap. 6 libri iv Regum, agit Ambrosius num. 16 de Nahamano Syro, ut Didymus segm. 124 a. VI. His omissis, quæ ex Zacharia disputat Didymus, ad piscinam probaticam transit Ambrosius num. 22, de qua Didymus segm. 125 b. VII. Ambrosius num. 24 et 25 de columba ex arca emissa rursus agit, de qua egerat Didymus segm. 121 b; uterque vero eundem Matthæi textum affert. VIII. Ambrosius num. 26 baptismo applicat illud Psaltis : « Vox Domini super aquas, » item ut Didymus segm. 125 b. IX. Sacrum chrisma attingit ille num. 29, iste segm. 126 a. X. Baptismo applicat Ambrosius num. 34, illa verba : « Asperges me hyssopo, » etc., ut Didymus in hoc segmento, ac simili uterque ratione. XI. Ambrosius num. 43, plures affert versiculos ex psalmo xxii, item ut Didymus segm. 125 b. Demum Ambrosius num. 49, seu penultimo Pauli verba, « Bibebant, » etc. profert, item ut Didymus in præsentī segmento. Nihil autem theologo et catechistæ Alexandrino honorificentius accidere potuit, quam ut tantus vir, tam eximia doctrina, sanctitate, ac dignitate, aliquid ex ipso mutuatus, aut imitatus sit. At non solum ex Didymo quædam sumpsit Ambrosius, sed etiam ex Basilii Magni homilii in *Hexæmeron* plura in suum simili argumenti opus derivavit : ac nonnulla etiam ex Origenæ, ex Philone, ex Hippolyto, non tamen ut interpres, sed ut auctor proprii operis. Lege, si placet, etiam Hieronymi epist. 69 ad Oceanum num. 6, ubi aquarum et baptismi laudes prædicans non pauca habet iis similia, quæ hic docuerat Didymus. (22) *Sancti.* Isa. iv, 3 et 4.

sunt in vitam in Jerusalem : quia abluet Dominus sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem (25) emundabit ex medio eorum in Spiritu iudicii, et in Spiritu ardoris. » Ac Petrus ut ostendat in prima Epistola, quod, si olim baptismus, qui in umbra erat, salvabat, multo magis ille baptismus, qui est in veritate, nos immortales reddit, et deificat (24), scripsit ita : « Quod et vos (25) antitypum (aut, similis formæ) nunc salvat baptismus, non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum, per resurrectionem Jesu Christi, qui sedit (26) in dextera Dei (27) profectus in cælum, subjectis sibi angelis, et potestatibus, et virtutibus. » Porro « interrogationem in Deum » dicit conscientiæ confessionem (seu professionem fidei) quam exponimus, cum convenimus ut baptizemur in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum iuxta Domini mandatum. Isaias ergo ad eos, qui Spiritui sancto non credunt, ideoque non habebunt venturam hæreditatem, sic rursus clamat : « Est (28), inquit, hæreditas iis, qui colunt Dominum, et vos eritis (29) justi, dicit Dominus. Sipientes (30) ite in aquam, et quicumque non habetis argentum, euntes emite, et comedite (31) sine argento et pretio vinum et adipem. » Aquam dixit Spiritum sanctum, et fluenta piscinæ ipsius. Vini et adipis nomine tunc quidem designabantur ea, quæ Judaicæ erant propositionis ; 277 nunc vero divina communio corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione simul quidem emimus, non argentum, sed fidem expendentes, simul vero etiam dono accipimus. Quod autem « aquæ » vocabulo Spiritus sanctus, ac insuper ipsius baptismi aquæ denotentur, testatur et Joannes inquiring ex persona Salvatoris : « Qui credit (32) in me, sicut dixit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ, » et statim his addidit : « Hoc autem (33), inquit, dicebat de Spiritu, quem accepturi erant credentes. » Quod vero etiam gratis ob excellentiam Trinitatis bonitatem, quamvis indigni, justificemur, Pauli ad Romanos sermo ostendit : « Omnes (34) enim, inquit, peccaverunt, et posteriores sunt (sive egeni) gloria Dei : justificati gratis gratia ipsius per redemptionem, quæ est in Christo Jesu. »

(25) *Sanguinem.* Græca editio : Τὸ αἷμα Ἰερουσαλήμ ἐκκαθαρίει ἐκ μέσου αὐτῆς ἐν Πν. κρ. καὶ Πνεύματι καύσεως, id est « sanguinem Jerusalem emundabit ex medio ipsius in Spiritu iudicii et Spiritu ardoris. »

(24) *Deificat.* Id est, « filios Dei efficit. »

(25) *Quod et vos.* In prima Petr. iii, 21 et 22. Græca editio : Ὁ καὶ ἡμᾶς, id est « quod et nos. » Sed Latina, ut Didymus.

(26) *Sedit.* Pro ὅστις ἐκάθισεν Græca editio habet ὅς ἔστιν.

(27) Post hanc vocem addit Vulg. interpres : « Deglutiens mortem, ut vitam æternæ hæredes efficeremur. » Quæ in Græcis Bibliis desunt. Ne Cyrillus quidem catech. xiv, ea legit. At theologus noster ea legit in narratione in primam Petri epistolam ad cap. iii.

(28) *Est.* Isa. liv, 17, lv, 1.

ἐν Πνεύματι κρίσεως καὶ ἐν Πνεύματι καύσεως. Καὶ ἵνα δείξῃ Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ, ὡς, εἰ τὸ γενόμενον ποτε ἐν σικῆ βάπτισμα ἔσωζεν, πόσω μᾶλλον τὸ γενόμενον ἐν ἀληθείᾳ ἀπαθανάτω καὶ ἀποθεῶ ἡμᾶς, [127 a] ἔγραψεν οὕτως : « Ὁ καὶ ὑμεῖς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων, καὶ ἐξουσιῶν, καὶ δυνάμεων. » Ἐπερώτημα δὲ λέγει εἰς Θεὸν τὴν ὁμολογίαν τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐκτιθέμεθα, συντιθέμενοι βαπτίζεσθαι εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. Ἡσαίας οὖν αὐτὸς βοᾷ πρὸς τοὺς μὴ πιστεύοντας τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἔχοντας τὴν μέλλουσαν κληρονομίαν : « Ἔστιν, φησὶν, κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε δίκαιοι, λέγει Κύριος. Οἱ διεψῶντες, πορευέσθε ἐφ' ὕδωρ καὶ ὅσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαλίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε ἄνευ ἀργυρίου καὶ τιμῆς οἶνον καὶ στέαρ. » Ὑδωρ εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς κολυμβήθρας αὐτοῦ τὰ νάματα οἶνον καὶ στέαρ, τότε μὲν τὰ τῆς προθέσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐσήμανεν, νῦν δὲ τὴν ἀθάνατον κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ δεσποτικῆ ἦντινα σὺν τῷ ἀνακαινισμῷ ἅμα μὲν ἀγοράζομεν, πιστὶν καὶ οὐκ ἀργύριον κατατιθέμενοι, ἅμα δὲ καὶ χάρισμα λαμβάνομεν. Ὅτι δὲ ὕδωρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔτι μὴν καὶ τὸ πῶς βαπτίσματος αὐτοῦ λέγει, καὶ Ἰωάννης μαρτυρεῖ ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, εἰπὼν : « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή· ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βρυσσοῦσιν ὕδατος ζῶντος. » Καὶ εὐθὺς προσέθηκεν τῷ λόγῳ : « Τοῦτο δὲ, φησὶν, ἔλεγεν περὶ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες. » [127 b] Ὅτι δὲ καὶ προῖκα δικαιοῦμεθα, ἀνάξιοι ὄντες, δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα τῆς Τριάδος, Παύλου πρὸς Ῥωμαίους διέδειξε λόγος : « Πάντες γάρ, φησὶν, ἠμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Τῆς δωρεᾶς ταύτης μακαρίζων τοὺς ἀξιουμένους, ὁ μὲν Κύριος παρὰ Λουκᾶ ἔλεγεν πρὸς τοὺς μαθητάς : « Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν, ἃ

(29) *Fritis.* Græca ed. ἔσεσθέ μοι, id est « eritis mihi. »

(30) *Sipientes.* Compl. ed., Οὐαὶ οἱ διεψῶντες, ex Hebræo fonte, qui habet vocantis et clamantis particulam וַיִּי (hoi). Francofurtensis tamen editio omittit voculam οὐαὶ, ut Didymus.

(31) *Comedite.* Græca editio rectius ; hic enim addit : καὶ πορευέσθε καὶ ἀγοράσατε, id est « et ite, et emite : » quæ lectio Hebræo exemplari consentanea est. Hæc tamen verba ab aliis quoque omitti, ut a Didymo, testatur auctor adnotationum, quæ adjectæ sunt editioni Francofurtensi.

(32) *Qui credit.* Joan. vii, 38.

(33) *Hoc autem.* Ibid. 39. Græca ed., εἶπα πρὸ ἔλεγον.

(34) *Omnes.* Rom. iii, 23, 24.

ἡμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ ἴδον· καὶ ἀκούσαι, ἃ ἤκουσα-
τε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Οἱ δὲ πνευματικοὶ μόνον
οὐκ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, ἀλλὰ καὶ ὠρεῖν ὑπὸ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωτιζόμεθα καὶ ἀπολαύομεν,
σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνοντες καὶ πηγῆς ἁθα-
νάτου γεύομενοι.

spirituales (57) efficimur, non modo ea videntur et
audimus, sed etiam gratis a Spiritu sancto illumina-
mur, iisque fruimur, dum corpus Christi participamus, et immortalem fontem gustamus?

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Ἐν πολλοῖς οὖν φαίνεται ἡ Γραφή, οὐκ ἤκιστα δὲ
ἐπὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα
καὶ τὸν Υἱὸν τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ταυτότητα,
μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τοῦ σωτηρίου αὐτοῦ
σημάντρου, ἐν ᾧ κατασφραγίζόμενοι ἀναστοιχειού-
μεθα εἰς εἰκόνα τὴν πρώτην, μνημονεύουσα. Ἀσφρά-
γιστον γὰρ πρόβατον, εὐάλωτον τοῖς λύκοις, οὐκ
ἔχον τὴν ἀπὸ τῆς σφραγίδος συμμαχίαν, οὐδὲ γιγνω-
σκόμενον ὁμοίως τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν
Ποιμένος, ἐπειδὴ μὴδὲ αὐτὸ γινώσκει τὸν πάντων Νο-
μῆ. Ἀποδείξει δὲ τοῦτον εἰσὶν, ὡς ἤνικα ὁ Σωτὴρ
λέγει· « Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγή-
σει ὑμᾶς εἰς [128 α] πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ πάλιν
« Ὑμεῖς βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. »
Καὶ ὡς ὅταν Παῦλος ἐπιστέλλῃ, πρὸς μὲν Κοριν-
θίους· « Πάντες ἓν ἐνὶ σώματι εἰς ἓν Πνεῦμα ἐβαπτί-
σθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνας, εἴτε δοῦλοι, εἴ-
τε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες ἐν Πνεύμα ἐποτίσθημεν· »
πρὸς δὲ Ἐφεσίους· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ
ἔχον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπο-
λυτρώσεως· » καὶ πάλιν· « Ἐν ᾧ πιστεύσαντες
ἐσφραγίσθημεν τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ
ἁγίῳ· ὅπερ προφητεύων ἐψάλλεν Δαυὶδ· « Ἐση-
μειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύ-
ριε. »

A Illos, qui hujus gratiæ digni facti sunt, beatos præ-
dicans Dominus apud Lucam aiebat discipulis :
« Beati (55) oculi, qui vident quæ videtis. Dico enim
vobis, quod multi prophetæ et reges voluerunt vi-
dere quæ vos videtis, et non viderunt (56), et audire
quæ audistis, et non audierunt. » Nos vero, qui
audimus, sed etiam gratis a Spiritu sancto illumina-
mur, iisque fruimur, dum corpus Christi participamus, et immortalem fontem gustamus?

CAP. XV.

In multis porro, maxime vero in sancto bap-
tismate, propter essentiæ et operationis identitatem
cum Patre et Filio, Scripturam meminisse constat
eolius Spiritus sancti, et salutaris ejus signaculi
(aut sigilli), quo obsignati in pristinam imaginem
reformamur. Nam ovis non signata, facile a lupis
capi potest, cum sit illa ope destituta, quæ ex ob-
signatione comparatur, neque a bono Pastore no-
stro aliam instar agnoscatur, quod ne ipsa
quidem Pastorem omnium cognoscat. Hæc autem
sibi demonstrantur. Salvator ait : « Cum venerit
(58) Spiritus veritatis, deducet vos in omnem ver-
ritatem; » et rursus : « Vos baptizabimini (59) in
Spiritu sancto; » et Paulus scribit ad Corinthios
quidem : « Omnes (40) in uno corpore in unum
Spiritu baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci,
sive servi, sive liberi; et omnes uno Spiritu po-
tati sumus; » ad Ephesios vero : « Nolite (41)
contristare Spiritum sanctum Dei, in quo obsignati
estis in diem redemptionis; » et rursus : « In quo
(42) credentes obsignati sumus Spiritu promissionis
sancto. » Quod prophetans David psallebat, « Si-
gnatum (43) est super nos lumen vultus tui, Do-
mine, » lumen diviniæ faciei (44) dicens Spiritum.

(55) Beati. Luc. x, 23, 24.

(56) Non viderunt. Græca editio : οὐκ εἶδον, καὶ ἀκούσαι ἃ ἀκούετε.

(57) Spirituales. Propter inhabitantem in nobis Spiritum sanctum nos denominari et esse « spiri-
tuales » sæpius docet theologus noster tum in hoc opere, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 5 et 35, tum fortasse in fragmento, quod exstat in Joannis Damasceni *Parallelis* sub litera β tit. iv, ubi legitur : « Ὡς γὰρ ὁ εἰς ὕδωρ βαπτιζόμενος ὅλος ὑγραίνεται· οὕτως ὁ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι βαπτιζόμενος ὅλος πνευματικὸς καὶ ἅγιος γίνεται, id est, « Sicut enim qui in aqua baptizatur, totus fit madidus; ita qui in Spiritu sancto baptizatur, totus fit spiritualis et sanctus. » Tribuitur quidem hoc fragmentum in Lequienii editione Gregorio Nysseno, ac desumptum dicitur ex ejus oratione 7 in baptismum. At in Naniano codice pagina 509 tribuitur Didymo. Ac sane cum binas, quæ exstant, Nysseni orationes de baptismo æquales percurrerim, illud in eis invenire non potui.

(58) Cum venerit. Joan. xvi, 13.

(59) Vos baptizabimini. Act. i, 5.

(40) Omnes. I Cor. xii, 13. Græca editio : Ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν... καὶ πάντες εἰς ἓν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν, ut legit etiam Vulg. interpretes.

(41) Nolite. Ephes. iv, 30.

(42) In quo. Ephes. i, 13. Græca Biblia, ἐσφραγίσθητε, id est « obsignati estis. »

(43) Signatum. Psal. iv, 7. Vide segm. 57 a. Porro huic versiculum de Spiritu sancto interpretatus est etiam in comment. in *Psalmos* ad psal. LXXVIII, 16. vsg. 831, catenæ Corderianæ, ut

que a Davide eos, qui baptizati sunt, ac Spiritu sancto obsignati, induci affirmit sic loquentes : « Signatum est, » etc. Similia docuit ad *Psalmum* civ. 4, pag. 114, in eadem catena, et in commentariis in *Acta apostolorum* tom. iv *Anecd. Wollfi* pag. 4. In catena vero manuscripta, quam commemoravi, pag. 228 et 229, hæc leguntur folio 10, ad ea verba : « Quis ostendet nobis bona? Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. » Διδύμου. Τὸ γὰρ ἐπὶ μετώπῳ σημεῖον, ἡ κοινωνία τῆς Θεότητος (Origenem imitatur) εἰς τοὺς ὑγιῶς αὐτὴν νοούντας φθάνουσαν (lego φθάνουσα). Νοεῖ δὲ καὶ φῶς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως, καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Ὅπερ φῶς ἀπεντεῦθεν ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς μορφωθέντας κατ' αὐτόν· περὶ οὗ καὶ ἐξελάβον τινες τὸ τίς ἀντὶ τοῦ εἰς δεξιῆι μόνος ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ· ἵνα ἡ ἀτόμου σημαντικόν, ὡς τὸ, Ἄνθρωπός τις εὐγενής. Iu est : Didymi. Nam signum in fronte est communicatio Deitatis, cujus participes fiunt qui eam sano sensu interpretantur. Intellige autem et lumen vultus Dei, et characterem substantiæ, et imaginem ipsius inconspicui Dei. Quod lumen signatum est super nos ipsi conformes factos, de quo etiam nonnulli intellexerunt illud : « Quis (pro unus) ostendet solu; nobis bona : » ut individuum significet, quemadmodum illud : « Homo τις (id est, quis, seu quidam) nobilis. »

(44) Divinæ faciei. In commentariis in *Psalmos*, ad vers. 10 psalmi xv, Didymus « Patris vultum » interpretatur Filium. Idem fecit in commentariis in *Ecclesiastem*, ad cap. iii, vers. 14, explicans ea verba : « Ut timeant a facie ejus. » Nimirum in catena manu scripta in *Ecclesiastem*, quæ exstat

Si ergo in nomine (45) Patris, et Filii, et Spiritus sancti ex æquo obsignamur et baptizamur, sequitur ut Trinitas in una deitate sit ac regno. Nec enim in creaturarum nomine hæc accipimus, neque assumit Deus creature nomen cum suo, aut obsignationem, quasi ipse solus salvare non possit. Qui ergo transeunt ad orthodoxiam, etsi forte baptizati fuerint, baptizantur [46] (nec 279 enim dicimus, rebaptizantur (47), cum verum baptisma non habeant); Eunomiani quidem, quia unam faciunt immersionem, dicentes baptizari solum in mortem Domini (48): Phryges (49) vero, quia non baptizant in tres sanctas hypostases, sed eundem esse credunt Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Unguntur (50) autem qui a quavis

in codice 22 Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci, hæc leguntur pag. 80: Διδύμου. Περὶ τῶν ὁρατῶν ὁ λόγος κτισμάτων... Ὅρα δὲ, ὅτι οὐκ εἶπαν· Ἴνα φοβηθῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Πρόσωπον γὰρ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας καχά. Πρόσωπον δὲ Θεοῦ προηγουμένως ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ ἐπιφανὸν ἐν πρόσωπόν σου, καὶ σωθῆσόμεθα.) Il est: « Didymi. De visibilibus creaturis sermo hic est. . . Observa autem non dixisse Ecclesiasten: Ut timeant Deum; sed, vultum ejus. Nam « Vultus Domini super facientes mala. » Vultus autem Dei præcipue est Filius, juxta illud: « Ostende vultum tuum, et salvabimur. » Cum porro Spiritus sanctus a Filio etiam procedat, merito a Didymo dicitur esse lumen vultus Dei.

(45) *In nomine*, etc. Hoc ipsum argumentum affert Didymus in libro *De Spiritu sancto* num. 24; et illum, qui unum ex tribus nominibus omitti posse, aut unquam potuisse docere, vocat « contrarium legislatorem Christi, » sive (ut legit S. Thomas eum Didymi locum allegans in catena ad cap. xxviii Matthæi) « contrarium Christo legislatori. »

(46) *Baptizantur*, etc. Baptismum ab hæreticis rite collatum ut validum haberi a Didymo, hinc colligo: 1, quia Eunomianorum duntaxat ac Phrygum baptisma excipit: exceptio autem firmat regulam; 2, quia horum baptismum ideo invalidum dicit, quod formula a Christo præscripta in baptismi collatione non uterentur; 3, quia in unctione rem contra se habere, quam in baptismo, indicans subjungit: « Unguntur autem, qui a quavis hæresi accedunt. » Multo cautius vero, aut saltem clarius loquitur Didymus, quam in Procatechesi Cyrillus, qui ait: Μόνον γὰρ οἱ αἰρετικοὶ ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ τὸ πρότερον οὐκ ἦν βάπτισμα, id est « Hæretici enim tantum rebaptizantur; siquidem prius illud baptisma non erat. »

(47) *Nec . . . dicimus, rebaptizantur*. Eodem modo locutus fuerat Cyprianus in epistola 71 ad Quintum data, in eo tamen errans, quod non aliquorum duntaxat, ut Didymus, sed omnium hæreticorum baptisma respueret. « Nos autem dicimus (inquit), eos qui inde, non rebaptizari apud nos, sed baptizari: neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est. »

(48) *In mortem Domini*. Mentem fortasse Didymus intendit ad septimum canonem secundæ œcumenicæ synodi, paulo ante quam hæc ipse diceret habitæ; si tamen revera canon ille ab ea synodo conditus fuit. Ibi porro cum Eunomianorum, tum Montanistarum baptisma invalidum declaratur. Cæterum quod spectat ad Eunomianos, hoc ipsum quod Didymus, de iis affirmant Socrates lib. 7, cap. 24, Sozomenus lib. vi, cap. 26, Theodoretus lib. iv *Hæreticarum fabularum*, cap. 3, Philostorgius ipse, quamvis Eunomianos, lib. x, num. 4, et Anastasius Bibliothecarius in *Historia eccles.* pag. 33. S.

αριε · φῶς τοῦ θεικοῦ προσώπου τὸ Πνεῦμα εἰπών. Εἰ οὖν εἰς ὄνομα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰσως σφραγιζόμε·α καὶ βαπτίζόμεθα· ἄρα ἐν μιᾷ θεότητι καὶ βασιλείᾳ ἡ Τριάς. Οὐ γὰρ ἐπὶ κτισμασιν ταῦτα δεχόμεθα, οὐδὲ ξυμπαλαμβάνει ὁ Θεὸς κτίσματος ὄνομα τῷ ἑαυτοῦ, ἢ σφραγιδα, ὡς μόνος σώζειν οὐ δυνάμενος. Μετεργόμενοι τῶν ἐν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κἄν τυχὸν ὡσιν βεβαπτισμένοι, βαπτίζονται μὲν (οὐ γὰρ λέγομεν ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ μὴ ἔχουσι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα)· οἱ δὲ Εὐνομιανοὶ μὲν, διὰ τὸ μίαν καταδύσειν ποιεῖσθαι, λέγοντες μόνον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζεσθαι· Φρύγες δὲ, διὰ τὸ μὴ εἰς τὰς τρεῖς ἁγίας ὑποστάσεις βαπτίζεσθαι, ἀλλὰ πιστεῦσιν τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Χρῆνται

B cratis verba recitare sufficiat. « Hoc unum dicam, » inquit, « eos sacrum baptismum adulterasse; non enim in Trinitatem baptizant, sed in mortem Christi. » S. Epiphanius contra hæresin LXXII, pag. 992, « Mirrat » Aetii discipulos cum eorum successorum Eunomio rebaptizare in nomine Dei creati, et in nomine Filii creati, et in nomine Spiritus sanctificantis, et a creato Filio procedentis. » Verum Epiphanius de baptismo loquitur iterum collato iis qui baptizati fuissent a catholicis, aut etiam ab Arianis, Didymus vero alique de baptismo primum dato. Quod vero spectat ad Montanistas, eorum baptismum rejecerat concilium Laodicenum canone 8, et juxta quædam exemplaria Nicænum quoque canone 19.

(49) *Phryges*. Phryges, id est, Montanistas, « baptizare in Patrem, et Filium, et Montanum, aut Priscillam, » ait Basilium in epistola 188, quæ est canonica prima, pag. 269, tom. III, ed. Parisiensis anni 1730. Didymus vero noster eosdem hæreticos ait « non baptizare in tres sanctas hypostases. » At quemadmodum nonnulli, ut monachus Maurinus operum Basilii editor, ex ipsius Basilii verbis non colligi putant, Montanistas præscripta a Christo formula inter baptizandum usos non esse; ita non deerunt qui id ne ex Didymi quidem verbis colligi arbitrabuntur: ea enim ita accipienda esse contendunt, ut ideo in tres sanctas hypostases non baptizare dicantur, quod divinarum personarum distinctionem non admiserint, ideoque baptismi formulam mente quidem, sensu atque interpretatione vitaverint, sed eadem tamen, atque catholici, verba pronuntiaverint. At si res ita se habet, cur Didymus et tam multis hæreticorum sectis nondum illius ætate extinctis Eunomianos tantum hic memorat ac Montanistas? Nonne horum baptismum a « cuiusvis » alterius « hæresis » baptismate discernere videtur? Propterea fortasse quod nulli alii tunc in Alexandrina diocesi forent hæretici, qui baptismi formulam immutassent. Hæc tamen non de Montano ipso dicta vobis, qui recte de Trinitate sensit videtur, etsi aliter opinetur Didymus segm. 215 b; neque de iis Montanistis, qui dicebantur « secundum Proclum; » sed de nequioribus aliis Montanistis, qui (Didymo teste, ac Theodoro in lib. III *Hæreticar. fabularum*, cap. 2) divinarum personarum distinctionem inficiabantur, nempe de iis qui appellabantur « secundum Æschinem. »

(50) *Unguntur*. Utrum ea chrismatio, quæ hæreticis extra Catholicam rite baptizatis, et confirmatis, ac deinceps ad Catholicam ipsam venientibus conferebatur, sacramentum esset, an ecclesiastica ceremonia, disputant theologo. Quid autem hac de re senserit Didymus, non videtur quidem certo colligi posse ex hoc loco; ipsum tamen de sacramento potius loqui, quam de mera ceremonia, infero ex verbis hæc: « Quia non habent sanctam unctionem. »

αἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετερχόμενοι. ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα. Ἐπίσκοπος δὲ μόνος τῆ ἔωθεν χάριτι τελεῖ τὸ χρίσμα.

ΚΕΦ. ΙΓ΄.

Εὐρίσκομεν δὲ, ὅτι, καθάπερ τὴν [128 b] τῶν Ἀζύμων ἡμέραν εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ ἁγίου καὶ τριποθέτου Πάσχα τοῦ Χριστοῦ τυπικῶς ἐπετέλεον Ἐρασιλῆται· οὕτω καὶ τὴν παρ' ἐκεῖνοις ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς σωτηρίου καὶ σπητῆς ἐπιδημίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν εἰκόνι ἐορτάζοντες ἐτύγγανον. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ μυστικῶς διὰ τῆς ἐορτῆς τῶν Σκηνοπηγιῶν τὰς συνάξεις προηγόρευον τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν καὶ μαρτυρίων, αἵτινες ἄγουσιν ἡμᾶς διὰ πίστεως καὶ καλλιεργίας ἐπὶ τὰς οὐρανίους σκηνάς· περὶ ὧν ὁ πῆξας αὐτὰς ἔλεγεν· « Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἔν', ὅτε ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς οὐρανίους σκηνάς. » Οὐ διέλιπεν γὰρ ποτε ἡ παναπειρατος φαειρότης τῶν ἐορτῶν τούτων. Καὶ πρὸς αὐτὴν ἀφορῶν ὁ Μελωδός, ἐν τῷ παναρμονίῳ δεκαχόρδῳ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκελάδει· « Εὐλόγησεις τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου. » Ὁ γὰρ στέφανος περιφερῆς ὢν, πανταχόθεν εἰς ἑαυτὸν ἀπακυκλύεται, οὐδὲ ἀρχὴν ἔχων, οὐδὲ πέρας.

ΚΕΦ. ΙΖ΄.

Καὶ ἰσαίας δόξας φυλάττομεν περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τοιαύτας ἔχωμεν καὶ περὶ τοῦ παντεφόρου Πνεύματος αὐτοῦ, μὴ λέγοντες βασιλεύτερον, ἢ προ-

(51) *Chrisma*. Quae de confirmationis ministro C ordinario atque extraordinario docent ac disputant theologī, nemini ignota sunt vel mediocriter in theologicis disciplinis versato. Utrum vero Didymus chrismatism nomine chrisimationem potius hic quoque, ut antea, intelligat, quam unguentum ipsum, quod ab episcopo benedicitur, et quo chrismatum perficitur, non ausim definire. Illud tantum animadverto, auctorem *Quaestionum Veteris et Novi Testamenti* editarum parte II, tomī III Operum Augustini in Appendice quae a nonnullis tribuuntur Hilario Luciferiano Romano Ecclesiae diacono sub Damaso, quaestione 101, haec scribere: « Nam in Alexandria et per totam Aegyptum, si dicit episcopus, consignat (juxta alium codicem, consecrat) presbyter. »

(52) *Desideratissimi Paschatis*. Paschatis nomine sacrosanctam Eucharistiam a Didymo hic, ut alicubi a Chrysostomo, denotari arbitror: idque confirmo primum ex eo, quod segm. 191 a idem nomen hoc sensu adhibeat noster theologus: deinde ex adjuncta voce « desideratissimi: » saepe enim adungi ea consuevit a Patribus, cum de Eucharistia sermonem habent; imo nomen hoc solum, « Desiderata, » Eucharistiam ipsam designabat. Ita S. Zeno lib. II, tract. 52, eos qui baptizabantur, ad divinam Eucharistiam invitans, ait: « Eia quid statis, fratres, vestram quos per fidem genialis unda concepit. . . ad « Desiderata » quantocius festinate. » Lege, quaeso, quae ad hunc Zenonis locum adnotantur perdocti Ballerini pag. 229.

(53) *Synaxes*. Synaxeos nomen pluribus modis a vetustis Patribus accipi, nemo ignorat. Didymus hic solemnes fidelium conventus potissimum designat ac festus Ecclesiae dies. Vide segm. 142 a.

(54) *Facite*. Luc. XVI, 9, ubi pro οὐρανίους legitur αλωνίους.

A haerese accedunt, quia non habent sanctam unctionem, sive chrisma. Episcopus vero solus per coelestem gratiam perficit chrisma (51), sive unctionem.

280 CAP. XVI.

Compertum praeterea est, Israelitas, sicut Azymorum diem in honorem et gloriam sancti et desideratissimi Paschatis (52) Christi typice celebrabant, ita et suae Pentecostes diem, ut festum in honorem et gloriam salutaris ac venerandi adventus Spiritus sancti, in imagine celebrasse. Quia etiam per Scenopagiarum, aut tabernaculorum festum synaxes [53] (id est collectas) sanctarum Ecclesiarum et martyriorum mystice praenuntiabant: quae synaxes per fidem et bona opera in caelestia nos B ducunt tabernacula, de quibus is qui ea compegit, aiebat: « Facite (54) vobis amicos ex iuamonia iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in caelestia tabernacula. » Nec enim unquam defecit interminata (55) horum festorum alacritas. Oculos vero in eam intendens Melodus in suo illo maxime harmonico decachordo clamabat ad Deum: « Benedices (56) coronam anni benignitatis tuae. » Nam corona, cum sit rotunda (57), undecumque in semetipsam instar circuli redit nec initium habens nec finem.

CAP. XVII.

Atque ut quales de Deo Patre tenemus opiniones, tales etiam de omnium inspectore (58) Spiritu ejus habeamus, nec Patrem magis regem (59) esse

(55) *Interminata*. In Graeco, παναπειρατος. Legendum esse suspicetur quis, παναπειρατος, aut παναπειρατος. Cum tamen pro απειρατος, quod est, « expertus, » seu « non expertus, » et « interminatus, » Pindarus *Nem. Od. 1*, et Clemens in *Protreptico* pag. 74, dixerint απειρατος, id est, « non expertus, » imo Didymus ipse ad vers. 17 capitis primi Jobi pag. 44 catene in *Jobum* λυτης απειρατον vocet enim, qui sit « tristitia expertus; » quidni dixerit theologus noster etiam παναπειρατος, pro παναπειρος, id est, « interminatus? » Fateor Pindarum Dorice scribentem dicere potuisse απειρατοι, pro απειρητοι. At de Clemente Alexandrino eadem ratio non valet, cum is Dorice non scripserit. Huc accedit quod in Orphei versibus a Proclo allatis lib. IV, in *Timaeum* vox απειρατος « immensam » fortasse significat: ait enim: Μησατο δ' αλληλν γαιαν απειρατον, ηντε αεληνν Ἀθανατο: κληζουσιν, id est, « Aliam vero immensam terram condidit, quam dii vocant lunam. » Quo sensu autem interminatam dicat Didymus trium illarum solemnitate alacritatem, ex iis apparet, quae mox subjicit.

(56) *Benedices*. Psal. LXIV, 12. Codex habet χρηστότητος pro χρησότητος.

(57) *Rotunda*. Codex, περιφερην. Lego περιφερης.

(58) *Omnium inspectore*. Gregorius quoque Nazianzenus Spiritum sanctum dixit παντεπισκοπον. At παντεφορος verti etiam potest « omnium praeses. »

(59) *Magis regem*. Ariani, Augustino teste in libro *contra sermonem Arianorum* cap. 18, « sic Trinitatis potestates vel officia gradibus ordinabant, ut. . . facerent tanquam imperatorem Patrem, judicem Filium, advocatum Spiritum sanctum. »

dicamus, **281** aut antiquiorem, quam sit Spiritus; A sed nihil hominibus firmum esse noverimus, nisi ipsis ea, quæ omnibus est proxima, et cunctis auxili-um præbet, Trinitas opituletur (nam « Fallax (60) equus ad salutem, inquit Psaltes: prope (61) est autem Dominus timentibus eum: et gigas (62) non salvabitur in multitudine virtutis suæ »): eum Scriptura declarat simul cum Patre semper adesse, et simul cum eo operari, et nobis in unaquaque re opem ferre, et fortitudinem ac robur nobis injicere, et illius manifestationem ac doctrinam ejusdem dignitatis ac præstantiæ esse cum adventu et doctrina Filii, et hujus doctrinam illius doctrinæ consonare. Ac sane Deus et Pater indivisam, et solam stabilem existentem, et invictam suam, et Verbi, et Spiritus ipsius opem Zorobabeli promittens, et manifestissime asseverans non differre, nec a se invicem distare divinas hypostases, ait per Aggæum (63) prophetam: « Et nunc (64) confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu filii Josedec sacerdos magnæ, et confortetur omnis populus terræ: quia vobiscum ego sum, dicit Dominus omnipotens, et Spiritus meus stetit in medio vestri. » Per Isaiam vero eos leniter redarguit, qui in nomine ejus et Spiritus ipsius non ambulabant, sic inquit: « Væ, filii (65)! Consilium fecistis, non per me, et pacta, non per Spiritum meum; » et rursus Isaias de illis, qui in divinam Spiritus potentiam deliquerant, ait: « Ipsi (66) non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum (67), et versus est eis (68) in inimicitiam. » Nam ab ira, et inimicitia, et ab omnibus (69) hujusmodi rebus alienus est Spiritus sanctus, neque conculitur, aut commovetur, cum sit Spiritus mansuetudinis, et bonus, et supremæ ac impatibilis atque omnipotentis naturæ; quin potius ipse irascens atque ad iracundiam provocantes sanat, et iræ restum omni aufert creaturæ, ejusque loco pacem inducit; sicut illis manifestum est, qui considerent, eos omnes, qui sermonibus ipsius obtemperant, **282** mitem ac mansuetam vitam ducere (70). Sed quemadmodum multis in locis (71) scriptum est: « Exacerbaverunt Deum » et Patrem; et: « Iratus est (72) eis; » in psalmo autem cv legitur: « Ipsi vero (73) exacerbaverunt eum in consilio ipsorum, » ita nunc (74) eodem modo de Spiritu ejus propheta

γενέστερον αὐτοῦ· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι οὐδὲν ἀνθρώπου βέβαιον, ἀν ἡ Τριάς μὴ συμμαχῆ. οὐσα πάντων πλησίον, καὶ πάντων ἐπίκουρος (« Ψευδής » γὰρ ἱππος εἰς σωτηρίαν, » φησὶν· ἡ ἐγγὺς δὲ Κύριος τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πληθει ἰσχύος [129 α] αὐτοῦ »)· ἡ Γραφή δηλοῖ, ὡς συμπάρεσσιν ἀεὶ καὶ συνεργεῖ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐφ' ἐκάστῳ βοηθεῖ ἡμῖν, καὶ ἰσχύον ἐντίθησιν, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ παρουσίας καὶ διδασχῆς ἡ αὐτοῦ ἐπιφάνεια ὁμοτιμὸς ἔστιν, καὶ ἡ διδασκαλία σύμφωνος τυγχάνει οὖσα. Ἀμέλει τοι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὴν ἀδαιρέτων, καὶ μόνην βεβαίαν, καὶ ἀτήτητον βοήθειαν αὐτοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ὑπισχυνοῦμενος τῷ Ζοροβάβελ, καὶ ἀποφαινων τρανέστατα, ὡς οὐ διαφέρουν, οὐδ' ἀφραστᾶσιν ἀλλήλων αἱ θεῖαι ὑποστάσεις, εἶπεν δι' Ἀγγαίου τοῦ προφήτου· « Καὶ νῦν κατίσχυε, Ζοροβάβελ, λέγει Κύριος, καὶ κατίσχυε, Ἰησοῦ ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, καὶ κατισχυέτω πᾶς ὁ λαὸς τῆς γῆς· διότι μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν. » Διὰ δὲ Ἡσαίου πραυπαθῶς καταμψεται τοῖς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ μὴ πορευομένοις, οὕτως εἰ λέγων· « Οὐαὶ, τέκνα! Βουλήν ἐποιήσατε, οὐ δι' ἐμοῦ· καὶ συνθήκας, οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου. » Καὶ πάλιν Ἡσαίας περὶ τῶν πλημμελησάντων εἰς τὸ θεῖον κράτος τοῦ Πνεύματος λέγει· « Αὐτοὶ ἠπειθήσαν, καὶ παρούσαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν. » Ὁργῆς μὲν γὰρ καὶ ἐχθρας, καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων πάντων ἐκδέδωκεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ οὐ παρασαλεύεται, οὐδ' ὑποκινεῖται, Πνεῦμα πραύτητος ὄν, καὶ ἀγαθόν, καὶ τῆς πρωτιότητος, καὶ ἀπαθούς, καὶ παντοκρατορικῆς φύσεως· καὶ αὐτὸ μᾶλλον τοὺς ὀργιζομένους καὶ θυμούντας ἰώμενον, καὶ ὄλης ἀφαιρούμενον τῆς κτίσεως τὸ φλεγμαῖνον, καὶ ἀντεισφέρον εἰρήνην, ὡς ἔστι δῆλον τοῖς νοοσίν, ὅτι πᾶς ὁ πεισθεὶς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἔζησεν ἡμέρω. » Ὅν τρόπον δὲ πολλαχοῦ ἐγράφη· [129 β]· Παρεπίκραναν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ ὠργίσθη αὐτοῖς· » καὶ ὡς ἐν ρε' ψαλμῷ φάσκει· « Αὐτοὶ δὲ παρεπίκραναν αὐτὸν ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν· » οὕτω νῦν ὁμοιοτρόπως περὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ προφητεῖται, διὰ τὸ τῆς θεότητος, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως ἀπαράλλακτον. Καὶ Μιχαίας δὲ ὁμοίως ἀποκλαίεται τὸν Ἰσραὴλ, ὡς Θεῷ προσκρούσαντα, λέγων· « Ὁ

(60) *Fallax*. Psal. xxxii, 47.

(61) *Prope*. Ex Psal. cxxiv, 19 (seu 18): ubi tamen legitur ἐπικαλουμένοις, id est, « invocantibus, » pro « timentibus. » Vide etiam Psal. lxxv, 10.

(62) *Et gigas*. Psal. xxxii, 16.

(63) *Per Aggæum*. Codex, δι' ἀγγέλου. Lego δι' Ἀγγαίου.

(64) *Et nunc*. Agg. ii, 5, 6. Nonnulla tamen intermedia omittit Didymus.

(65) *Væ, filii*. Isa. xxx, 1. Complutensis editio, Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται· τάδε λέγει Κύριος· Καὶ ἐποιήσατε βουλήν... καὶ συνθήκην...

(66) *Ipsi*. Isa. lxxiii, 40. Vide not. 98, pag. 54.

(67) *Spiritum sanctum*. Græca editio hic addit αὐτοῦ, id est, « ejus. »

(68) *Versus est eis*. Græca ed. hic addit Κύριος,

id est, « Dominus. »

(69) *Ab omnibus*. Codex: καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων πάντων. Concinnior videretur oratio, si legeremus, καὶ τῶν ἀπὸ τοιούτων πάντων. Alioquin legendum superius foret: ἀπ' ὀργῆς μὲν γὰρ, x. τ. λ.

(70) *Vitam ducere*. Codex, ἔζησεν. Sed lego ἔζησεν.

(71) *Multis in locis*. Verbi gratia, Ezech. ii, 3; psal. v, 12 et alibi.

(72) *Iratus*. Ut psal. lix, 1; num. xiv, 3 et alibi.

(73) *Ipsi vero*. Psal. cv, 41 (seu 43).

(74) *Ita nunc*. Hoc idem argumentum ex eorumdem textuum collatione desumptum affert theologus noster in libro etiam *De Spiritu sancto*. num. 47.

οίκος τοῦ Ἰακώβ παρῳργίσει τὸ Πνεῦμα Κυρίου. » Καὶ ὁ πνευματοφόρος δὲ Δαυὶδ, τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότημον καὶ ἰσοδύναμον τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ συναλοιοῦν, καὶ τὸ δίχα τοῦ ἁγίου Πνεύματος μηδοσιῶν τῶν ἀγαθῶν ὑπάρχειν τῆ κτίσει, ἤδυστο· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ· » καὶ, « Πνεύματι ἡγεμονικῶ στήριξόν με· » τοῦτ' ἔστιν, τῷ Πνεύματί σου τῷ ἀρχικῶ καὶ ἐξουσίαν ἔχοντι στερέωσον, ἐν ᾧ ὡτῶ δυνηθῶ τῆς τε ἀμαρτίας καθαρῶσθαι, καὶ τῆς προφητείας μὴ ἐκπεσεῖν. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ τοῦς ἀποστόλους διδάσκων ὁ Δεσπότης, ὅτι τῆς ἑαυτοῦ ἐπιφανείας οὐχ ἦσσαν ἔσται ἡ παρουσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἡ ἐκείθεν περιγινόμενη σωτηρία τῆ κτίσει· ἀλλ' ἴση καὶ ἡ αὐτῆ, διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ ἐνέργειαν, λέγει· « Συμφέροι ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλω. Ἐάν γὰρ μὴ ἐγὼ ἀπέλω, ἐκεῖνος οὐκ ἔρχεται, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ συμφωνῶν δὲ τῆ ἑαυτοῦ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν παριστῶν, ἔφη· « Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκεῖνο ὑμᾶς διδάξει καὶ ἀναμνήσει πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν· » καὶ, « Οὐκ ἔστέ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὁμοτίμον τῷ Πατρὶ, ὡς ἀποδεδείκται, ὁμοτίμον δὲ καὶ τῷ Υἱῷ, ὡς ὡμολόγηται· ὅλον, ὅτι τὴν ἴσην καὶ πρὸς ἀλλήλας ἔχουσι σχέσιν εἰ θεοὶ ὑποστάσεις. [130 α] Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ἴσα, καὶ ἀλλήλοις ἴσα πάντως ἔστιν· Ἰσος δὲ ὁ Υἱὸς ᾧ Πατρὶ, ἴσον δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ· δηλον, ὅτι ὁμοίως ἴσον ἔσσι καὶ τῷ Πατρὶ. Αὐτοῦ αὖτις εἰπόντος τὸ θεσπέσιον Πνεῦμα λαλεῖν ἐν τοῖς ἀποστόλοις, ὁ Παῦλος, διὰ τὴν ἀπαραλλαξίαν τῆς φύσεως καὶ διδασχῆς, τὸν Χριστὸν ἰσχυρίζεται λαλεῖν ἐν αὐτῷ, γράφων· « Εἰ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ. » Σημειωτέον δὲ, ὡς ὅλα ταῦτα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Πνεύματος αὐθεντικῶς δηλοῖ γεννηθῆσαι· καὶ ἐν τῷ Λουκᾷ δὲ, ὡς προελέχθη, προείρηκεν αὐτοῖς· « Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει, ἕως ὃ ἐκδόσθητε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Αὕτη δὲ ἐτύγχανεν ἡ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος.

his omnibus adventum Spiritus ex ipsius potestate dictum est, ipsis apostolis prædixit Christus: « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto; » virtute scilicet divini Spiritus.

ΚΕΦ. ΙΗ΄.

Ἦντινα ἀλκὴν ἐνδυσάμενοι οὐκ ἔτι εὐκατάληπτα καθεστήκεσαν, ὡς γέγραπται, ὅτι ἦσαν κεκλεισμέναί αἱ θύραι, τῶν μαθητῶν κρυπτομένων διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὅτι Πέτρος ὁ πρόκριτος

(75) *Domus.* Mich. II, 7. Vulgata translatio hæc non habet, sed legitur in Græca LXX Interpretatione.

(76) *Spiritus.* Psal. CXLII, 12 (seu 10). Similia vero ex hoc psalmi versiculo colligit Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 53.

(77) *Spiritus.* Psal. L, 13 (seu 14).

(78) *Prodest.* Joan. XVI, 7, ubi Græca editio habet: *συμφέροι . . . Ἐάν γὰρ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς.*

(79) *Cum venerit.* Joan. XIV, 26. Voces tamen illæ, ὅταν ἔλθῃ, huc translatae sunt ex cap. XV, 26.

Nam cap. XIV, 26 sic legitur: « Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον . . . ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ

A loquitur, ob identitatem videlicet deitatis, et dominationis, et potentia. Michæas vero similiter Israelitæ, qui Deum offenderat, deplorat inquit: « Domus (75) Jacob ad iracundiam provocavit Spiritum Domini. » Et spiritifer David Spiritum eandem cum Patre dignitatem ac potentiam habere, nullumque ulli creaturæ bonum sine Spiritu sancto esse confitens, ita precabatur: « Spiritus (76) tuus bonus deducet me in terra recta; » et: « Spiritu (77) principali confirma me, » id est, Spiritu tuo dominatore et potestatem habente corrobora me, ut sic possim et a peccato mundari, et a prophetia non excidere. Ac in Evangelio apostolos docens Dominus, ipsius manifestatione minorem, aut minus excellentem non fore adventum Spiritus sancti; nec illam, quæ inde futura erat, creaturarum salutem; sed æqualem utranque esse et eandem, propter deitatis et operationis unitatem, deciarans ait: « Prodest (78) vobis, ut ego abeam: nisi enim ego abiero, ille non venit ad vos, Spiritus sanctus. » Et doctrinam suam doctrinæ Spiritus sancti concordem demonstrans, inquit: « Cum venerit (79) Spiritus sanctus, ille vos docebit, et suggeret omnia, quæ dixi vobis; » et: « Non estis (80) vos qui loquimini, sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. » Quod si Spiritus Patris dignitatis æqualis est Patri, ut ostensum est, ac si idem dignitate æqualis est etiam Filio, ut est in confesso, apparet æqualem (81) etiam inter se relationem habere divinas hypostasas. Quæ enim sunt eidem æqualia, etiam inter se æqualia omnino sunt: atqui æqualis est Filius Patri, et æqualis est etiam Spiritus Filio: 283 perspicuum est ergo, Spiritum similiter æqualem esse etiam Patri. Cum igitur divinum Spiritum in apostolis loqui dixerit ipse Filius; Paulus pariter, ob naturæ ac doctrinæ nulla in re discrepantis identitatem, Christum in se loqui asseverat, dum scribit: « Si experimentum (82) quaeritis ejus, qui in me loquitur, Christi. Observandum porro hic est, factum ostendi. In Luca vero, ut antea (83) dictum est, ipsius apostolis prædixit Christus: « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto; » virtute scilicet divini Spiritus.

D

CAP. XVI.

Qua vi ac strenuitate postquam induti fuerunt, non amplius facile perterrefieri potuerunt, sicut tunc contigerat, quando, ut scriptum est (85), clausæ erant portæ, discipulis sese occultantibus propter

ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

(80) *Non estis.* Matth. X, 20.

(81) *Æqualem.* Codex, ἴσης. Sed lego ἴσην.

(82) *Si experimentum.* II Cor. XIII, 3. Græca editio: « Ἐπεὶ . . . ζητεῖτε, id est « Quoniam . . . quaeritis: » quam lectionem superior secutus est Didymus pag. 64. Vulgatus vero int. legisse videtur ut Didymus hoc in loco, cum vertat: « An . . . quaeritis? » vocula enim ei, id est « si, » sæpe in Bibliis valet, « nunquid. »

(83) *Antea.* Nempse segm. 72.

(84) *Vos autem.* Luc. XXIV, 49. Vide not. 64. pag. 167.

(85) *Scriptum est.* Joan. XX, 10

metum Judæorum; eumque præsul apostolorum Petrus propter puellæ minas jurejurando affirmavit, non nosci a se Dominum, illum nempe ipsum, a quo factus fuerat cælorum claviger: sed duodecim illi, vel soli, nec simul congregati, non modo universo terrarum orbi restiterunt, coram omnibus populis intrepide clamantes: « Non possumus (86) nos quæ vidimus, et audivimus, non loqui; » sed etiam omni diabolicæ seductioni sese opposuerunt, et creaturarum cultum (87) sustulerunt, atque ab hominum animis caliginem, ut poeta loquitur quæ in ipsis ait,

Ut probe cognoscerent et Deum et hominem.

Per manuum vero impositionem homines a variis morbis liberabant; adeo ut Petri quidem vel ipsa umbra (89) e corpore illius 284 in terram cadens, Pauli vero sudaria (90) etiam, ex ejus corpore illata, ægrotorum sanationes perficerent. Ac Paulus quidem Romanis scribebat: « In credendo (91), ut abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti. » Petrus utem diabolum confidenter profligabat, et divinam Spiritus sancti essentiam prædicabat, dicens Ananias: « Quare (92) tentavit Satanæ cor tuum, mentiri te Spiritui sancto? » Quisnam est ille, cui mentitus fuerat? Id dixit Petrus ipse, eum subdidit: « Non es (93) mentitus homini, sed Deo. » Nec enim quemquam ipsi reverebantur, qui pecuniæ amore captus (94) foret, aut qui injustitiam respiraret, aut quid prudentiæ consentaneum sit, non videret, aut qui sincere erga consubstantialem Trinitatem affectus non esset, etsi ad primas forte mundanas sedes ascendisset, ac supremas (95) in manibus haberet præfecturas: quin ipsam imperatoriam (96) surpu-

(86) *Non possumus.* Act. iv, 20. Græca editio habet εἶδομεν pro ἴδομεν.

(87) *Creaturarum cultum.* Codex, κτισματολατρείαν. Lego κτισματολατρείαν. Ita etiam segm. 451 a.

(88) *Antea inerat.* Librarius locum hunc non intelligens, mendose scripsit: ἡ πρὶν εἶποιεν ὡς φασιν ὄφρ' εὖ. x. τ. λ. Sed legendum, ἡ πρὶν ἐπῆεν. Nempe Homericis hic locutionibus utitur Didymus ex *Iliadis*: τριτοῦ desumptis, ubi Minerva Diomedem sic alloquens inducitur vers. 127: Ἄχλυν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλον, ἡ πρὶν ἐπῆεν, ὄφρ' εὖ γινώσκῃς ἡμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα.

Id est: *Caliginem vero tibi ab oculis abstuli, quæ prius inerat, Ut bene dignoscas tum deum, tum etiam hominem.* Quæ dum proposito suo accommodat theologus noster, civem suum atque antecessorem Clementem imitari videtur, qui idem facit cum in *Protrepico* pag. 87, ubi habet: ὄφρ' εὖ γινώσκεις, et reliqua; tum in primo *Strom.* pag. 425, ubi ait: ὄφρ' εὖ γινώσκομεν, et cætera.

(89) *Umbra.* Vide Act. v, 15.

(90) *Sudaria.* Vide Act. xix, 12.

(91) *In credendo.* Rom. xv, 13. Quorsum hæc Didymus afferat, patet ex ejus libro *De Sp. sancto* num. 10, ubi hæc legitur: « In multis quoque aliis locis Apostolus memorat, in Spiritus sancti substantia Dei munera commorari, sicut in illo: Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti. » Deus autem [codex noster habet: Deus enim]

τῶν ἀποστόλων, διὰ κόρης ἀπειλήν διωμνύετο μὴ εἶδεναι τὸν Κύριον, τὸν ποιήσαντα αὐτὸν κλειδοῦχον τῶν οὐρανῶν· ἀλλ' οἱ δυοκαίδεκα μόνοι, καὶ αὐτοὶ οὐκ ὕψ' ἐν ὄντες, ἀντέστησαν μονονουχί πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, δῆμοις ὄλοις ἀντικράζοντες· « Οὐ δυνάμεθα ἡμεῖς ἃ ἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. » Ἀλλὰ καὶ πάσῃ τῇ διαβολικῇ πλάνῃ παρετάξαντο, καὶ τὴν κτισματολατρείαν ἀπέηλασαν, καὶ τὴν λεγομένην ἀχλὺν ἀφείλον τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς, ἡ πρὶν ἐπῆεν, ὡς φασιν.

antea inerat (88), ἀσπύερον, nempe, sicut idem

ὄφρ' εὖ γινώσκουεν ἡμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα. Διὰ δὲ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ποικίλων νόσων ἀπέηλασαν τοὺς ἀνθρώπους· [130 b] ὡς Πέτρον μὲν καὶ τὴν ἀποπίπτουσαν τοῦ σώματος σκιά, Παύλου δὲ καὶ τὰ σουδάρια τοῦ χρωτὸς λάσεις ἀποτελεῖν. Καὶ Παῦλος μὲν Ῥωμαίοις ἔγραψεν· « Ἐν τῷ πιστεῦεν εἰς τὸ περισσεῦεν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » Πέτρος δὲ μετὰ παρῶρησίας τὸν διάβολον κατειργάζετο, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν θεϊκὴν οὐσίαν ἀνεφθέγγετο, πρὸς τὸν Ἀνανίαν λέγων· « Διὰ τί ἐπειράσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ψεύσασθαι σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; » Τίς γὰρ ὁ ψευθεὶς; Εἶπεν ἐπαγαγῶν· « Οὐκ ἐψεύσω ἄνθρωπον, ἀλλὰ τῷ θεῷ. » Οὐκ ἦν γὰρ αὐτοῖς ἐν αἰδοί τις, ἤττων χρημάτων ὑπάρχων, ἢ ἄδικον ἀναπνέων, ἢ σώφρον μὴ βέλτων, ἢ μὴ διακαίμενος περὶ τὴν ὁμοούσιον Τριᾶδα εὐλιχρινῶς, κἂν τυχὸν ἦν τοῖς πρώτοις ἐπιβεθετικῶς κοσμικοῖς θρόνοις, καὶ τὰς ἀκρας ἐν χερσὶν ἔχων ἀρχάς. Ὑπερέρων δὲ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς ἀλουργίβδος, καὶ κρείττονες ἦσαν χρημάτων, τὸν ἀμείων θησαυρὸν ἔχοντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐλάλων δὲ

largitor bonorum spem, quam promisit, reddet [cod. noster, reddidit] his qui habent illum; gaudio [cod. et gaudio] et pace complet eos: qui imperturbatam et sedatam [cod. consedatam] cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillæ. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint consecuti, etiam rectam fidem in [deest in codice vocula, in] Trinitatis mysterio consequentur.

(92) *Quare.* Act. v, 3. Didymus porro cum alibi dictaverit ἐπλήρωσε, id est « implevit, » hic eam lectionem sequitur, quam secutus est Vulgatus lat. legens ἐπειράσε, id est « tentavit. »

D (93) *Non es.* Act. v, 4. Græca editio habet ἄνθρωπος, id est « hominibus; » quam lectionem secutus est Didymus superius segm. 106, b.

(94) *Captus.* Librarius sine accentu ac spiritu scripsit, τιστητω. Sed legendum τις ἦττων.

(95) *Supremas.* Videtur respicere ac tacite velticare non modo ethnicos imperatores ac magistratus, quibus, fidei causa, animose restiterunt apostoli, veram etiam Constantium, Julianum Apostatam, ac Valentem, qui Didymum ætate Christi Ecclesiam vexaverant; quibus tamen catholici episcopi apostolorum exempla imitati strenue, fidei causa, sese opposuerunt. Ut enim Didymus ipse ait enarratione in *primam Petri Ep.* cap. 2, « etiam reluctandum est usque ad mortem, si quando voluerint (qui ad principandum sunt constituti) extra Christum nos facere aliquid dicere, vel agere præter sensum, aut sanctiones ecclesiasticas. »

(96) *Imperatoriam.* Aut, « regiam. »

καὶ ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς, ὡφθῆν, ἐτὸ Πνεῦμα ἐδί-
 ζου ἀποφθέγγεσθαι αὐτούς· καὶ συνέλασαν ὁμίλιαν οἱ
 Γαλιλαῖοι Πάρθων, Μήδων, Περσῶν, καὶ ἀλλοθρόων
 Ἑλλων ἀνθρώπων, ἔτι δὲ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ Αὔσο-
 νίαν γλῶτταν· πολύφωνοι τε ἐγίνοντο, καὶ ἀνεδεί-
 κνοντο, οἳ περ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι εὐρίσκεισθαι
 μέλλομεν, τῶν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀπολυθέντες δε-
 σμῶν, κατὰ τὴν Παύλου φωνήν· « Ὅπου οὐκ ἐνι Ἑλ-
 λην, βάρβαρος, Σκύθης· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν
 Χριστός. » Πρόδηλον δὲ, ὡς διὰ τὸ τῆς Τριᾶδος ταυ-
 τούσιον εἶπεν· « Πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός. » ἐπεὶ ποῦ
 ζητοῦμεν τὸν. . . . .
 eis, barbarus, Scythia; sed omnia in omnibus Christus. » Manifestum est autem, ideo Paulum dixisse,
 « Omnia in omnibus Christus, » quod una eademque sit Trinitatis essentia: alioquin ubinam quæ-
 rimus (5). . . . .

ΚΕΦ. ΙΘ΄.

A ram (97) despicebant, et divitibus superiores erant,
 cum inefficientem thesaurum haberent Spiritus
 sancti. Loquebantur vero etiam aliis linguis (98),
 « prout Spiritus (inquit Scriptura) dabat eloqui
 ipsos; » et sermonem intelligebant Galilæi homines
 Parthorum, Medorum, Persarum (99), aliorum-
 que (1) diversis 285 linguis loquentium homi-
 num, et Græcam (2) insuper atque Ausoniam (3)
 linguam: multis vero ipsi linguis loquebantur, ac
 tales sese exhibebant, quales nos in futuro sæculo,
 cum ab hujus mundi vinculis liberati fuerimus, in-
 veniemur juxta illud Pauli: « Ubi (4) non est Græ-
 cis, barbarus, Scythia; sed omnia in omnibus Christus. » Manifestum est autem, ideo Paulum dixisse,
 « Omnia in omnibus Christus, » quod una eademque sit Trinitatis essentia: alioquin ubinam quæ-
 rimus (5). . . . .

B

CAP. XIX (6).

ἢ ὁ Πατήρ ἐνηθρώπηκεναί νομισθεῖη. Τῆ [131 α]
 καὶ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀμυδρῶς ὁμοῦ καὶ
 τηλαγωγῶς ἐμνημόνευεν, πρὸς τὸ αὐτοῦς κατὰ μέρος
 τῆν ὄψιν φατικῶς ἐπισημαίνοντος εἰς νόσην τῶν θεῶν λο-
 γῶν, καὶ, κατὰ τὸν Παῦλον, « ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν »
 ἐργαζομένους, δυνηθῆναι μαθεῖν τὰς αὐτοτελεῖς τρεῖς
 ὑποστάσεις. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὅπερ ἐν ιζ' φέρεται
 ψαλμῷ· « Λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδόουσε μοι, εἰς
 ὑπακοήν ὡτίου ὑπήκουσέ μοι. » Ἀμέλει Δαυὶδ το-
 πικῶς τῆνικαῦτα τὸν Πατέρα μόνον ἐγνώσθαι εἰδῶς,
 ἐβάλλεν· « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός· ἐν δὲ

aut Pater incarnatus esse putabitur. Id etiam de
 Spiritu sancto obscure simul et perspicue comine-
 moravit, ut, eorum oculis ex parte illuminatis, ad
 intelligentiam divinorum oraculorum, atque, ut ait
 Paulus (7), « e gloria in gloriam » venire possent,
 ac tres per se perfectas hypostases cognoscere. At-
 que hoc illud est, quod in xviii psalmo significatur:
 « Populus (8), quem non cognovi, servivit mihi, in
 obedientia auriculæ obedivit mihi. » David sane
 cum localiter tunc Patrem duntaxat cognitum esse
 sciret, psallebat: « Notus (9) in Judæa Deus, in Is-

(97) *Purpuram.* Codex habet ἀλουργίδος cum
 spiritu leni: quo modo eam vocem in pluribus
 membranis codicibus scribi testantur qui Pollucem
 adnotacionibus illustrarunt. Videtur tamen scriben-
 dum potius ἀλουργίδος cum spiritu aspero, si verum
 sit quod multi grammatici volunt, ἀλουργίδα dici
 quasi ἄλδος ἔργον, id est « opus maris. » Adnotat
 autem Mæris Atticam esse hanc vocem: sic enim
 scribit: « Ἀλουργῆς, Ἀττικῶς· πορφυροῦν, Ἑλληνι-
 κῶς, id est: « Vox » ἀλουργῆς· Attica est, Græce vero
 dicitur πορφυροῦν. »

(98) *Aliis linguis.* Ex Act. II, 4. Græca editio·
 Ἦρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα
 ἐδίδοι αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

(99) *Parthorum, Medorum, Persarum.* Patet Di-
 didymum respicere hæc Lucæ verba in Act. II, 9:
 « Parthi, Medii et Elamitæ. » Itaque Elamitæ Di-
 didymo sunt Persæ: « Elam (inquit Hieronymus in
 Jerem. xxv, 25) regio Persidis trans Babylonem;
 unde et Elamitæ. » Cur autem Rigultius in Notis ad
 Tertulliani libr. adv. Judæos cap. 7, legendum ve-
 lit « Elamitæ; pro Elamitæ, » fateor me non intelli-
 gere.

(1) *Aliorumque, etc.* Sacer quidem codex Act. II,
 5, ait: ἀπὸ παντὸς ἔθνους, id est « ex omni gente; »
 sed Didymus in commentariis ad eum locum (tom. 4.
 Anecd. Wolf. pag. 2) ita hæc accipit, ut valeant:
 « ex multis gentibus; » nimirum ex iis omnibus
 quæ Hierosolymam convenerant.

(2) *Græcam.* Quod apostoli Græcum sermonem
 intelligerent, videtur Didymus pro miraculo ha-
 bere. Ita sensit etiam illa ætate Chrysostomus in
 opusculo contra Judæos et gentiles, tom. I, pag.
 376, edit. Montfauconianæ, ubi aperte ait, apo-
 stolorum Hebraice locutos esse, nempe, ut ego inter-
 pretor, Syriacæ. Explodenda tamen isthæc videtur
 opinio ingeniosissimo adolescenti, imo, ut rectius
 loquar, doctissimo viro Dominico Diodato, cujus
 liber *De Christo Græce loque* te inscriptus tribus ipsis,

C antequam prælo pagina hæc mandaretur, diebus
 Neapoli ad me allatus fuit. Eum avide statim sum-
 musque cum voluptate percurri: et quamvis mirum
 videatur, ignotum fuisse quarto sæculo non Ale-
 xandrino tantum Didymo, sed Antiocheno etiam
 scriptori Chrysostomo, quam lingua ante tre-
 centos circiter annos loquerentur Judææ incolæ;
 tanta tamen apparet in eo libro rationum vis at-
 que copia, ut fatear me in Diodati sententia ita ac-
 quievisse, ut vix ac ne vix quidem me in posterum
 dubitaturum putem, quin vernacula Judææ lingua
 apostolorum ætate fuerit Græca inelegans, videlicet
 Hellenistica.

(3) *Ausoniam.* Latinam nempe: quam Joannes
 quoque Chrysostomus Didymi æqualis τὴν Ἰταλῶν
 γλῶσσαν, id est « Italorum linguam » vocaverat
 num. 5, libri III adversus oppugnatores vitæ mona-
 sticæ, quem anno circiter 375 scripsit.

(4) *Ubi.* Coloss. III, 11. Biblia: Ὅπου οὐκ ἐνι
 Ἑλλήν... βάρβαρος, Σκύθης... ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ
 ἐν πᾶσι Χριστός.

(5) *Querimus.* Codex hoc loco mutilus est: deest
 enim unum segmentum, id est, finis capitis duode-
 vicesimi, ubi sermo erat de eunucho, quem Phi-
 lippus baptizavit, atque initium decimi noni. Nemp-
 eum integra membrana ablata sit ex codice, di-
 midia quidem hic desideratur, dimidia vero altera
 huic respondens deest post segmentum 154 b.

(6) *Cap. XIX.* Initio hujus capitis Macedoniano-
 rum argumentum proponebat Didymus ex eo du-
 ctum, quod Spiritus sanctus aperte in Scripturis
 non vocetur « Deus. »

(7) *Paulus.* II Cor. III, 18.

(8) *Populus.* Psal. XVII, 48 (seu 45). Græca Biblia
 pro εἰς ὑπακοήν habent εἰς ἀκοήν, id est « in
 auditu. »

(9) *Notus.* Psal. LXXV, 1 (seu 2). Vocula δέ,
 id est « autem, » non legitur in Bibliis. Quatuor
 porro in locis huic psalmi versiculum quatuor

rael autem magnum nomen ejus. » Cum vero manifestatus est Deus Verbum et **286** creditus, coepit Novum Testamentum eum quoque clarius praedicare Deum, et cognitionem etiam Spiritus sancti paulatim ex parte subministrare, pro viribus scilicet illorum qui eam accipere debebant. Iis enim qui nuper ad agnitionem veritatis vocati erant, nec mentem habebant in ejus contemplatione versatam, inaccessa quodammodo perfectissima hujusmodi fides videbatur. Quomodo autem hac de re dubitare possumus, cum ad eam demonstrandam illorum exemplum afferre queam, qui deorsum versus chaos inclinati sunt, quique ad hanc usque diem ne divinitati quidem Unigeniti credunt? Neque vero haec testimonio suo destituta esse voluit Paulus, cum Corinthiis quidem in prima Epistola scripserit: « Et ego (10), fratres, non potui loqui vobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tanquam infantibus (11) in Christo, lac vobis potum dedi, et non escam; nondum enim poteratis: sed ne nunc quidem (12) adhuc potestis; adhuc enim carnales estis; » ad Hebraeos vero: « Etenim (13) cum deberetis esse magistri propter tempus, rursum indigetis ut doceamini, quae sint elementa exordii oraculorum Dei; et facti estis indigentes lacte, non solido (14) cibo: omnis enim, qui lactis est participes, expers est sermonis justitiae; infans enim est: perfectiorum autem est solidus cibus, eorum, qui propter habitum sensus exercitatos habent ad discretionem boni et mali. » Sufficit ergo Pater inquiringens ipsum Spiritum esse sui ipsius, nempe ipsius Patris. Sufficit etiam Filius, qui per unum quidem nomen, sed per tres aequae honorandas hypostases omnem terrarum orbem in unitate fidei congregari iussit. Si enim Patris nomen est Deus, profecto quod est Pater (qui nempe est Deus), id ipsum est etiam cum Filius, tum sanctus Dei Spiritus, ut perspicuum est. Id declarat seraphini quoque, cum ter dicunt: « Sanctus, » et semel, « Dominus. » Et alibi, non aliud quam hoc ipsum docens Filius, aiebat de se ipso quidem illis, qui ei non credebant tanquam vero Deo: « Ego (15) in nomine Pa-

modis accipit theologus noster; nam I, illum hic de Patre, qui solus in Judaea cognitus fuerit, interpretatur. II. Superius segm. 97 a, sic accipere videtur, ut « notus » idem sit, atque ἐπιφανής. III. In libro *De Spiritu sancto* num. 11: « Christi nomen, inquit, benevolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judaeae vase inclusum: « Notus » enim, ait, « in Judaea Deus, in Israel magnum nomen ejus. » Demum in commentariis in *Psalms* ad hunc locum docet γνωστόν dici non modo id quod cognoscitur, sed etiam id quod cognosci potest, adeo ut γνωστόν sit etiam quod ignoratur, si notum fieri queat: tum subdit: Γνωστόν τοίνυν οὕτως ὄντος ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τοῦ Θεοῦ, x. τ. λ., id est, « Cum ergo ita notus (seu cognoscibilis) in Judaea sit Deus, » etc.

(10) *Et ego.* I Cor. III. 1-3. Graeca editio: Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην, x. τ. λ.

(11) *Tanquam infantibus.* Graeca editio dandi casu habet ὡς νηπίους: quae proinde verba ibi ad verbum « loqui » referre necesse est. At Didymus,

τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπιφανέντος δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ πιστευθέντος, ἡ Νέα Διαθήκη ἤρξατο καὶ αὐτὸν μὲν τρανέστερον κηρύττειν Θεόν, κατὰ μέρος δὲ, πρὸς τὴν δύναμιν τῶν δεχομένων, ἐχορήγει πάλιν ἡσύχως τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γνῶσιν. Τοῖς γὰρ ἄρτι κεκλημένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ οὐκ ἐντριβῆ τοῖς ἐπ' αὐτῆ θεωρήμασιν τὴν διάνοιαν ἔχουσιν, δυσπρόσιτός πως εἶναι ἐδόκει ἡ τοιάδε τελειώτατη πίστις. Καὶ τ' οὖν περὶ τούτου διαπορεῖν, ἔχοντας εἰς ἀπόδειξιν τοῦ περὶ τὸ χάος κάτω νενευκότας; καὶ ἕως τῆς δεῦρο μὴδὲ τῆ θεότητι τοῦ Μονογενοῦς πιστεύοντας; Οὐκ ἀμάρτυρα δὲ ταῦτα Παῦλος ποιεῖ, γράφων Κορινθίοις μὲν τὸ πρῶτον: « Κἀγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλήσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς. » Ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα: οὐπω γὰρ ἠδύνασθε: ἀλλ' οὐδὲ ἐτι νῦν δύνασθε. Ἐτι γὰρ σαρκικοὶ ἐστε. » Ἑβραίοις [131 b] δὲ: « Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ: καὶ γεγόνατε χρεῖαν ἔχοντας γάλακτος, οὐ στερεᾶς τροφῆς. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἀπειροῦ λόγου δικαιοσύνης: νῆπιος γὰρ ἐστὶ: τελείων δὲ ἐστὶν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἔξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχοντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. » Ἀρχεῖ οὖν ὁ Πατήρ, λέγων Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ ἑαυτοῦ: ἀρχεῖ δὲ καὶ ὁ Υἱός, θεοπίστας δι' ἐνὸς μὲν ὀνόματος, τριῶν δὲ ὑποστάσεων ὁμοτίμων, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς ἐνότητα συνάγεσθαι πίστειως. Εἰ γὰρ τοῦ Πατρὸς τὸ ὄνομα Θεός: εὐ ἔηλον, ὡς, ὅπερ ἐστὶν ὁ Πατήρ (τοῦτ' ἐστὶν Θεός), τοῦτο ὑπάρχει ὁ τε Υἱός τε ὁ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ καὶ τὰ σεραφίμ δηλοῖ, λέγοντα τρίτον, « Ἅγιος, » καὶ ἄπαξ, « Κύριος. » Καὶ ἐτέρωθεν δὲ οὐκ ἄλλο, ἢ τοῦτο διδάσκων, ἔλεγεν ὁ Υἱός, περὶ μὲν ἑαυτοῦ τοῖς μὴ πιστεύουσιν αὐτῷ, ὡς Θεῷ ἀληθινῷ: « Ἐγὼ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου ἐλήλυθα (τοῦτ' ἐστὶν Θεός τοιοῦτος, ὅσος ἐκεῖνος), καὶ οὐ λαμβάνετε με (ἀνεὶ τοῦ, οὐ πιστεύετε μοι): ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκείνον λήψετε: τὸν Ἀντίχριστον ὑπεμφαίνων. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου

quarto casu habet ὡς νηπίους, ideoque referenda haec sunt ad sequens verbum ἐπότισα, quod est « potionavi, » ut quidam veteres loquuntur, seu « potum dedi. » Hunc sensum exhibet Vulgata Latina editio.

(12) *Ne nunc quidem.* Graeca ed., οὔτε ἐτι.

(13) *Etenim.* Hebr. v, 12-14.

(14) *Non solido.* Graeca editio, καὶ οὐ στερεᾶς. Vulgatus int. legit ut Didymus.

(15) *Ego.* Joan. v, 43. Argumentum porro ex ea locutione, « in nomine Patris, » aut, « in nomine Filii, » derivatum attulit etiam in lib. *De Spiritu sancto*, num. 30: « Spiritum sanctum, inquit, a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit « Filius: » siquidem naturae consortium, et, ut ita dicam, proprietatis [codex noster hic addit, ipsa] personarum ex ista voce signatur. In qua appellatione « Filii » missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius [rectius codex noster, non alienus], nec disjunctus a Filio intelligatur [codex noster, intelligitur]. Et

Ἰνυμάτος φησιν· « Τὸ Πνεῦμα, ὃ πέμψαι ὁ Πατήρ
ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Καὶ ὃν τρόπον τὴν ἔνωσιν
καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς ἀκροτάτης καὶ ἀπεριγράφου
θεικῆς εἰσόδου εἰσάγων εἶπε· [132 a] « Πνεῦμα
Κυρίου ἐπ' ἐμέ· » καὶ, « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ
ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· » καὶ, « Ὁ Πατήρ ὁ ἐν ἐμοί μέ-
νων· » καὶ, « Κατέβη, » φησίν, « ἐξ οὐρανοῦ τὸ
Πνεῦμα καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τὸν Χριστόν· » οὕτως ἐν-
ταῦθα ἐν ὁμοίᾳ ἐδήλωσεν, εἰπὼν, ἑαυτὸν μὲν ἐν τῷ
ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ
ὀνόματι τῷ αὐτοῦ ἐληλυθῆναι· καὶ ἀπὸ τοῦ προσ-
τάξει βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα, » καὶ οὐχί· εἰς τὰ ὀνό-
ματα, ὡς ἐνὸς ὀνόματος τῆς Τριάδος ἑντος, τοῦ « Θεοῦ, »
καὶ μιᾶς οὐσίας καὶ ὁμοῦ. Καὶ ὁ μὴ ἔχων τὸ
Πνεῦμα οὐδὲ τὴν Ἰδὴν ἔχει· καὶ ὁ μὴ ἔχων τὸν
Ἰδὴν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· καὶ ἔστι τὸ πᾶν ὁ τοι-
οῦτος ἀθεός, ὡς ὁ ἐκ τοῦ ἐναντίου μακαριώτατος.
Φασὶν γάρ·

Filium quidem habet : et qui non habet Filium, ne
Patrem quidem habet ; ac huiusmodi homo
atheus (21) omnino est, sicut qui contrario modo
poeta (22) :

*Ὁλιως, ὅστε Θεοῦ σοφῆς ἀπέλαυσεν ἀρωγῆς,
Αὐτὸς ἑοῖς στέρνοισι φέρων Θεὸν ἀστυφέλικτον.*

Τὸ ἐν τοίνυν ὄνομα τοῦτο καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη
ἐμήνυσε, ὅτε τῷ Ἰακώβ συγκαταβάς ἐπάλασεν ὁ
Θεός. Φησὶν γάρ, « Ἴνα τί ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ;
καὶ τοῦτό ἐστιν θαυμαστόν. » Ὅπως ὕμνεϊ Δαυὶδ,
φάλλον· « Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστόν τὸ
ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ! » καὶ πάλιν· « Ἐμεγά-
λυνας ἐπὶ πάντας τὰ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου· » ἀφελὶς τὸ
λέγειν· Ἐν τῷ Ἰσραὴλ μόνῃ. « Οὐ γάρ ἐστιν ἑτε-

quo modo Filius in Patris appellatione venit, di-
cens : « Ego veni in nomine Patris mei ; » Filii
quippe tantummodo est in nomine Patris venire,
salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Fi-
lium : sic e contrario nullus alius venit in nomine
Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Om-
nipotentis . . . Quo modo ergo servi, qui in nomine
domini veniunt, per hoc ipsum, quod subjecti sunt
et serviunt, indicant dominum, proprietatem ejus
referentes (servi quippe sunt domini) ; sic et Fi-
lius, qui venit in nomine Patris, proprietatem Pa-
tris portat et nomen ; et per hæc unigenitus Dei
Filius approbatur. Quia ergo Spiritus sanctus [*cod-
ex noster* : Quia ergo et Spiritus sanctus] in no-
mine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprie-
tatem, secundum quod Deus est, non tamen filie-
tatem, ut filius ejus sit : ostendit quia [*cod. noster,*
quod] unitate sit junctus ad Filium. »

(16) *Spiritus.* Joan. xiv, 26. Græca editio : τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est « Spiritus sanctus. »

(17) *Spiritus Domini.* Isa. lxi, 1, et Luc. iv, 18.

(18) *Ego.* Joan. xiv, 11.

(19) *Pater.* Joan. xiv, 10.

(20) *Descendisse.* Ex Joan. i, 32, sensum citat.

(21) *Atheus.* Codicis lectionem, ἀθεός, in textu
immutare nolui. Cæterum legendum puto ἄθλιος,
id est « infelix ; » opponitur enim hæc vox sequenti
voci « beatissimus. »

(22) *Poeta.* Ex quonam poeta deprompta hæc
sunt, ignoro. In oraculis Sibyllinis ea non reperi.
Ex iis tamen desumpta crediderim (nec enim omnia
ad nos pervenerunt), aut fortasse ex aliquo poeta
Christiano.

(23) *Suo in pectore.* Codex sine spiritu habet
unam vocem εοῖστέρνοισι. Legendum puto εοῖστέρ-

A tris 287 mei veni (id est, Deus talis, qualis ille)
et non accipitis me (hoc est, non creditis mihi) : si
alius venerit in nomine proprio, illum accipietis :
» subindicat vero Antichristum. De Spiritu autem
sancto ait : « Spiritus (16), quem mittet Pater in
nomine meo. » Et quemadmodum, unitatem et con-
junctionem supremæ atque incircumscriptæ diviniæ
pacis insinuans ac docens, dixit : « Spiritus Do-
mini (17) super me ; » et, « Ego (18) in Patre, et
Pater in me ; » et, « Pater (19) in me manens ; » et
« descendisse (20) » dicitur « e cælo Spiritus, et man-
sisse super Christum : » ita hoc in loco unum nomen
manifestavit, cum dixit, semetipsum quidem in no-
mine Patris venisse, Spiritum vero sanctum in
nomine sui ipsius, nempe Filii ; et cum jussit bap-
tizare « in nomine, » non vero « in nominibus, »

quippe cum unum sit Trinitati nomen, « Deus, » ac una
essentia et gloria. Et qui non habet Spiritum, ne
Patrem quidem habet ; ac huiusmodi homo
se habet, beatissimus est. Aiunt enim vel ipsi

*Beatus, qui sapienti Dei auxilio fructur,
Ipse suo in pectore (23) ferens Deum immobi-
lem (24).*

Hoc porro nomen, quod unum est, Vetus quoque
Testamentum indicavit, quando cum Jacobo digna-
tus est luctari (25) Deus. Ait enim : « Quare (26)
interrogas nomen meum ? » 288 Et hoc est mira-
bile. » Quod hymnis celebrat David psallens : « Do-
mine (27), Dominus noster, quam admirabile est
nomen tuum in universa terra ! » et rursus : « Ma-
gnificasti (28) super omnes nomen sanctum tuum. »

vocari, id est « sibi in pectore, » vel εοῖς στέρνοισι,
id est « suo pectore, » vel demum ἐνὶ στέρνοισι, id
est « in pectore, » aut « in mente. »

(24) *Immobilem.* Hoc Deo epithetum tribuit
etiam auctor oraculorum Apollinis Clarii pag. 6,
hoc versu : Ἀυτοφύης, ἀδιεχκτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέ-
λικτος, id est « Per se existens, non eductus, ma-
tris expertus, inconcussus. » Quin Callimachus quo-
que hymno in *Delum* vers. 26, ait : Θεός δ' ἄλ
ἀστυφέλικτος. Eodem sensu Parmenides in versu,
quem Clemens in quinto *Strom.* pag. 716, atque
Eusebius afferunt, Deum dicit ἀτρεμῆ.

(25) *Luctari.* Codex, ἐπάλεσεν. Lego ἐπάλασεν.

(26) *Quare.* Gen. xxxii, 29, ubi Francofurtensis
editio habet : Ἰνατί τοῦτο ἐρωτᾷς σὺ τὸ ὄνομά μου,
ὃ ἐστι θαυμαστόν ; id est « Quare hoc interrogas
tu nomen meum, quod est mirabile ? » In margine
autem ejusdem editionis additur hoc vetustum scho-
lium : τὸ, Καὶ τοῦτό ἐστι θαυμαστόν, παρ' οὐδενὶ
κεῖται ἐν τῷ Ἐξακλῶ, id est : « Illa vero verba,
« Et hoc est mirabile » apud neminem leguntur in
Hexaplo. » Ac revera ea desunt tum in Complutensi
editione, tum in Hebraico exemplari. Huc autem
irrepserunt ex libro *Judicum* cap. xiii, 18,
ubi angelus Domini sic alloquitur Manue : Ἰνατί
τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ; καὶ αὐτό ἐστι θαυμα-
στόν. Apparet itaque Didymum exemplaribus non
omni emendatis usum esse, qualia Alexandria
fuisse constat.

(27) *Domine.* Psal. viii, 1 (seu 2), quem ver-
siculum in commentariis in *Psalms*, pag. 160,
ad Christum potissimum refert, ut facere videtur
hoc etiam in loco.

(28) *Magnificasti.* Psal. cxlvi, 3 (seu 2).
Græca editio pro ἐπὶ πάντας habet ἐπὶ πᾶν, id est

Neque vero ait : In Israhel solo; (nec enim (29) est aliud nomen datum sub cœlo, in quo oporteat salvos fieri.) Zacharias autem sic loquitur : « Et erit (30) Dominus in regem super omnem terram in die illa. Erit Dominus, Dominus (31) unus, et nomen ejus unum circumiens (32) omnem terram et desertum; » et rursus sacer Psaltes : « Erubescant (33) et confundantur in sæculum, et cognoscant, quod nomen tibi Dominus; tu es solus Altissimus super omnem terram. » Si enim quis ad unam seorsum hypostasim referat illud « Deus, » et illud « Dominus, » et illud « Solus Altissimus, » alteram excludit. Ex naturali vero animi nostri motione, et ex consuetudine habemus ut in hoc insistamus, ut nempe unam personam Deum nominantes, alias duas non excludamus. Cum enim oramus, sive dixerimus, « Kyrie, eleison (34), » hoc est *Domine, miserere*, sive dixerimus, « Deus, auxiliare, » sive ambo hæc simul pronuntiemus, non aberramus a scopo; **289** nam mente atque intelligentia simul comprehendimus sanctam in una deitate existentem Trinitatem. Aut ergo sublimia nec ambigua Scripturarum de Spiritu Dei testimonia, quæ allata sunt, pravis atque e Scriptura non petitis opinionibus enervare non conentur; aut dicant, quare et ipsi Filium vocent similiter ut nos eum vocamus, et Deum, et bonum, cum in Scripturis legatur, « Unus Deus, » et : « Nemo (35) bonus, nisi unus Deus; » aut quare Patrem dicunt « Sanctum, et Dominum, » cum audiant, « Unus sanctus (36), unus Dominus Jesus Christus; » et rursus : « Dominus (37) autem Spiritus est. »

C&P. XX.

Apostolus porro, cui prædicatio Incarnationis concedita est, nos distinguit secernitque, ac alios quidem spirituales vocat, alios vero animales, alios autem carnales, aut terrenos; singulis scilicet has-

« super omne. » In libro *De Spiritu sancto* num. 11, videtur Didymus dictasse ἐπὶ πάντα, id est « super omnia, » ut ex nota proxime sequenti.

(29) *Nec enim*. Act. iv, 42. Græca editio habet τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id est « datum in hominibus. » Vide superius segm. 87 a. In libro quoque *De Spiritu sancto* num. 11, omisit eas voces, « in hominibus. » Ibi enim valde similia dictavit, nempe quæ sequuntur : « Quando autem . . . Salvator in universam terram . . . extendit vocabulum suum, impleto eo, quod scriptum est, « Quam admirabile est nomen tuum in universa terra » (quibus consequenter Apostolus loquitur, « Non enim aliud nomen datum est sub cœlo, in quo oporteat salvari « nos, » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum) : » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen « tuum. » Ita Didymus. Noster tamen codex sæpius a me commemoratus hæc postrema sic habet : « Quibus consequenter loquitur apostolus dicens, « Non enim aliud nomen datum est sub cœlo, in quo oporteat salvari nos, » et in Psalmis ad Dominum dicitur, « Magnificasti super omne nomen sanctum tuum : » tunc completum est, » etc.

(30) *Et erit*. Zach. xiv, 9 et 10.

(31) *Dominus, Dominus*. Græca editio semel tantum habet vocem Κύριος, id est « Dominus. » Videtur autem Passioneani codicis scriptor ex errore hic eam iterasse.

(32) *Circumiens*. Græca editio habet κυκλῶν, id est « circumiens » masculino genere, ut referatur

ρον ὄνομα δεδομένον ὑπὸ τὸν οὐρανόν, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι. » Καὶ Ζαχαρίας δὲ λέγει : « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεῖα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ἔσται Κύριος, Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » καὶ πάλιν ὁ Ἰεροφάντης : « Δισχυνθήτωσαν καὶ ἐντραπήτωσαν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὄνομα σοὶ Κύριος : οὐ εἰ μόνος Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » [132 b] Εἰ γὰρ μὴ τις ἀφορίσῃ ὑποστάσει τὸ, « Ὁ Θεός, » καὶ τὸ, « Κύριος, » καὶ « Μόνος Ὑψίστος, » ἐκβάλλει τὴν ἑτέραν. Καὶ ἀπὸ τῆς φυσικῆς δὲ ἡμῶν κινήσεως καὶ τῆς συνηθείας ἔστι τοῦτω ἐπιστῆναι. Εὐχόμενοι γάρ, εἶτε ἐκπῶμεν, « Κύρις, ἐλέησον, » εἶτε, « Ὁ Θεός, βοήθησον, » εἶτε τὰ συναμφοτέρα, οὐ διαμαρτάνομεν τοῦ σκοποῦ· συμπεριλαμβάνομεν γὰρ τὴν ἐν μὴ θεότητι ἀγίαν Τριάδα. Ἡ οὖν μὴ ἀγράφῳ διαστροφῇ, τὰς προκειμένας μεγαλοφειὲς περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐγγράφους, καὶ ἀναμφιβόλους ἀποδείξεις ἀκυροῦν βιάσθησαν, ἢ λεγέτωσαν καὶ αὐτοὶ, πῶς τὸν Υἱὸν παραπλησίως ἡμῶν καλοῦσι Θεὸν καὶ ἀγαθόν, τῶν Γραφῶν λεγουσῶν : « Ἐς ὁ Θεός. » καὶ : « Οὐδέτερος ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός. » ἢ πῶς τὸν Πατέρα λέγουσιν ἅγιον καὶ Κύριον, ἀκούοντες : « Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » καὶ πάλιν : « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν. »

(35) bonus, nisi unus Deus; » aut quare Patrem dicunt « Sanctum, et Dominum, » cum audiant, « Unus sanctus (36), unus Dominus Jesus Christus; »

C

ΚΕΦ. Κ.

Διορίζει δὴ οὖν ἡμᾶς ὁ τὴν οἰκονομίαν πιστευθεὶς Ἀπόστολος, καὶ τοὺς μὲν πνευματικούς καλεῖ, τοὺς δὲ ψυχικούς, τοὺς δὲ σαρκικούς, ἢ χοϊκούς, ἀπὸ τοῦ κλίονος καὶ ἐπικρατοῦντος ἐκάστοις τῆς τοιαύτης

ad Dominum. Didymus habet κυκλῶν, id est « circumiens » neutro genere, ut referatur ad nomen.

(33) *Erubescant*. Psal. lxxxi, 16 et 17 (sem 48 et 49). Nonnulla intermedia verba omittit Didymus, quæ non prætermittit segm. 198 a.

(34) *Kyrie, eleison*. Seu *Cyrie, eleison*. Breves hujusmodi precatiunculas, quas « jaculatorias » dicimus, veteribus Christianis usitatas fuisse non modo Didymus tum hic, tum segm. 174 a testatur, verum alii quoque. Quin imo in castra ipsa a Christianis imperatoribus ejus ætate inductas esse constat. Vegetius enim Didymi æqualis lib. iii, cap. 5, formulæ « Deus nobiscum » meminit, quam e castris egredientes milites elata voce ter pronuntiabant. Ac pro superstitioso ethnicorum pæne, antequam quisquam e castris adversus hostes egrediretur, exercitus dux cæterique præfecti acclamabant hanc ipsam precatorem (« Kyrie, eleison, » ut observat Mauritius in *Strategico* lib. ii, cap. 17, ac Spanhemius in *Observationibus* in primam Juliani Apostatæ orationem. Justiniano autem imperante Antiocheni terræmotu perterrefacti « letaniam faciebant » (ut ait Anastasius Bibliothecarius in *Historia ecclesiastica* pag. 51, ed. Ven.) « clamantes, Kyrie, eleison. » Nunquam vero postea sive in Græca, sive in Latina Ecclesia obsolevit hujusmodi precatiuncula, ut omnibus notum est.

(35) *Nemo*. Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(36) *Unus sanctus*. Vide not. 9 pag. 161.

(37) *Dominus*. II Cor. iii, 17. Vide not. 91, pag. 28.

προσηγορίας ἀρμόσας. Καὶ γὰρ ψυχὴν μὲν, ἣν καὶ ἅπασαν πνεύμα φαιμεν, ἔτι δὲ καὶ τὸ διὰ τοῦ στόματος ἀναπνεόμενον ἀνύπαρκτον πνεῦμα, ὃ καὶ ἄσθμα καλούμεν, πᾶς ἄνθρωπος ἔχει· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ θεοῦ οὐ πᾶς ὁσισοῦν καταπεπλοῦτηκεν. Ἡ πνευματικὸς τοῖνον προσαγορεύει τοὺς ἐμπρεπέσιν ἐνθυμήσειν καὶ πράξεισιν οἰονεῖπως ἀναθρώσκοντας, καὶ τῆς ἐαυτῶν φύσεως ἀνωτέρω χωροῦντας, καὶ τὰς μὲν αἰρετικὰς θεοστυγεῖς νοήσεις [133 a] ἀποσκευαζόμενους, τὸ δὲ ἀνομεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα θεδὸν περιπυσομένους, καὶ ἐαυτοὺς διὰ τούτων ἀξίους τῆς ἐπιροτήσεως αὐτοῦ ἀποφαίνοντας. Οὗτοι γὰρ μόνοι ἔχουσιν τε αὐτὸ καταμένον παρ' αὐτοῖς, ἅμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ θεῷ αὐτοῦ φωτὶ καταλάμπονται, καὶ πνευματικοὶ ἀποτελοῦνται, ἐξομοιούμενοι κατὰ δυνάμιν οἱ φωτιζόμενοι τῷ φωτίζοντι, καὶ μεταλαμβάνοντες ὡς τοῦ φωτός, οὕτω καὶ τοῦ ὀνόματος, καὶ εἰσδεχόμενοι ἐν ἑαυτοῖς βέουσαν ἀνεμπόδιστος τῆς θείας χάριτος τὴν μεταδόσιν· εἶτα λοιπὸν καὶ τῷ περὶ αὐτοῦ, τῷ κατελθόντι σωματικῷ εἶθει περιστερεῶς ἀνίπτανται τὴν καρδίαν, καὶ τὴν διαβολικὴν ἐκφρεύοντες παγίδα, ἐρῶσθαί τε πρὸς τὰ ἀστατα καὶ ἀβέβητα τοῦ βίου φράζοντες, τὴν μὲν μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ θεωροῦσιν ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν ἐπιρομένην, καὶ ὑπὸ τῶν ἀνω δυνάμεων δεξιζομένην καὶ προσκινουμένην σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· καὶ ὁσπερ ἂν ἀγόμενοι πρὸς τὸν ἐκεῖνου πάθον, ἐγγυτέρω αὐτοῦ τῇ προθέσει γίνονται, τόσῳ δὲ μᾶλλον αὐτοῦ τὸ ἀκατάληπτον τῆς θεότητος νοοῦσιν, ὡς ἅπαξ τῆς ἐνδοθεν ὄψεως τὸ ἥμμα καθαρὸν κεκτημένοι ἀπὸ πάντων τῶν ἐπιπροσθούτων· καὶ ὅν ἰδῆν οὕτως, ὡς ἔστιν, καὶ χωρῆσαι θλον, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἡμῶν πολλὴν ὑφείσιν, οὐ δύνανται, τοῦτον, ὡς ἐγγωρεῖ, ὀρῶσιν καὶ ὑποδέχονται διὰ τὴν ἔφεισιν.

Κατανοοῦντες τέως, ὅτι δ' ἂν τις μεγάλη εἶπη περὶ αὐτοῦ, τῆς ἀκριβοῦς ἀληθείας ἀφέστηκεν, οὐχ ὅσον οὐρανός ἐστιν ἀπὸ γῆς μόνον, ἀλλ' ἔτι πολλῷ πλέον, κράζουσιν μετὰ [133 b] τοῦ Ἱεροφύλατου· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἄνθρωπος ζεῦσσης, » οὐχὶ τῷ φεύγειν τὴν θεῶ φλην ἀλήθειαν, ἀλλὰ τῷ μηδὲν ἀξίον δύνασθαι νοῆσαι, ἢ φράσαι· περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ περὶ μεγέθους, ἢ φωτός· πάντα γὰρ ἔχει ὄφ' ἑαυτὸ, καὶ φωτίζει, καὶ ἔστιν ἐν πᾶσιν· οὐ περὶ δυνάμειος· πάντα γὰρ ὑπ' αὐτοῦ ἐστήρικται καὶ ζωογονεῖται· οὐ περὶ σχήματος, ἢ ποιότητος· ἀόρατος γὰρ καὶ ἀκατάληπτος, ὡς πνοὴ Παντοκράτορος (εἰ γὰρ ὃ

ce denominationes ex eo aptans, quod in singulis plus est ac dominatur. Etenim animam quidem, quæ etiam spiritus a nobis dicitur (38), ac præterea illum non subsistentem spiritum, quem per os respiramus, quem halitum (39) quoque vocamus, unusquisque homo habet: sancto autem Dei Spiritu non omnes prorsus homines ditati sunt. « Spirituales » ergo vocat eos, qui convenientibus cogitationibus atque actionibus veluti sursum salient, et altius supra suam ipsorum naturam tendunt, et hæretica quidem Deo invisâ commenta rejiciunt, eorum vero, qui Spiritum sanctum Deum agnoscunt ac celebrant, rectam doctrinam amplectuntur, et per hæc semetipsos illius adventu dignos ostendunt. Illi enim soli et eum habent apud ipsos simul cum Patre et Filio manentem, et divina ejus luce illustrantur, et spirituales fiunt, et assimilantur, quantum fieri potest, illuminati illuminanti, et participant sicut lucem, ita et nomen, et fluentem sine impedimento divinæ gratiæ participationem in semetipsis recipiunt: ac deinde alii etiam ipsius, qui olim corporali columbæ specie 290 descendit, volat eorum cor, et diabolicum vitantes laqueum, et fluxis atque instabilibus hujus vite robis valedicentes, illius magnificentiam contemplantur, quæ supra omnes cælos extollitur, et a celestibus virtutibus glorificatur, et adoratur una cum Patre et Filio; et ejus amore ac desiderio incensi et stimulari, quanto ei per propositum ac voluntatem propiores sunt, tanto magis incomprehensibilem esse ejus deitatem intelligunt; quippe qui interioris visionis oculum ab omnibus robis illum obscurantibus liberum ac mundum habent: et quem videre, sicuti est, et totum capere non valent ob magnam naturæ nostræ abjectionem, hæc, quoad ejus fieri potest, conspiciunt et suscipiunt propter desiderium (40).

Illud tunc considerantes, quod, quantumvis magna quis de eo dixerit, distant hæc ab accurata veritate non modo quantum distat cælum a terra, sed adhuc multo magis, clamant cum sacro Psalme: « Ego dixi (41) in extasi mea: Omnis homo mendax; » non quod charam Deo (42) veritatem fugiant, sed quod nihil dignum cogitare queant, aut eloqui de deitate Spiritus sancti: nihil de ejus magnitudine, aut luce; omnia enim sub se habet, atque illuminat, et est in omnibus: nihil de potentia; omnia enim ab eo firmata ac stabilita sunt et secundantur: nihil de figura, aut qualitate; est enim invisibilis et incomprehensibilis, utpote spir-

φεισιν.

(41) *Ego dixi.* Psal. cxv, 2 (sive 11).

(42) *Charam Deo.* Codex mendose, θεωφλην. Iερο θεῶ φλην. Ita segm. 157 a ait: Φίλα αὐτῷ πράττει, et in libro *adversus Manichæos* pag. 213: Φίλη δὲ τῷ Θεῷ ἢ ἀρετῇ, id est, « Est autem D. o grata virtus. » Justinus quoque, ut de aliis taceam, in prima *Apologia* num. 68 scribit: « Ὁ φίλον τῷ Θεῷ, τοῦτο γενέσθω, id est « quod Deo placet, id fiat. »

(38) *Animam, quæ etiam spiritus... dicitur.* In libro *De Sp. sancto* num. 54 et seqq., ubi diversas vocabuli « spiritus » significationes persequitur, spiritum ab anima distinguit. At in libro *contra Manichæos* pag. 207, ita forte loquitur ut hoc in loco; ait enim: Πνεῦματι, ὃ ἐστὶ ψυχῆ, id est, « spiritu, hoc est anima. »

(39) *Halitum.* Codex, ἄσθμα. Scribo ἄσθμα, ut grammaticis paream.

(40) *Desiderium.* Ludit in vocibus ὑφείσιν, et

calum (seu flatus) Omnipotentis (si enim omnipotens Pater figuræ expers est, et invisibilis, sicut est etiam summe incorporeus, et supra omnem cogitationem extollitur, profecto talis est vivificans quoque Spiritus, qui ex ipso procedit): nihil de bonitate, aut æternitate, aut divina gloria; nam Spiritus est sanctus, et e sancto Deo Patre cluxit. Alloquitur ergo Apostolus spirituales his verbis: « Non estis (43) in carne, sed in Spiritu, si tamen Spiritus Dei habitat in vobis; » et rursus: « Fratres (44), et si præoccupatus fuerit homo ex vobis in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, perficite talem in spiritu lenitatis. » Ac de Daniele etiam scriptum est: « Spiritus (45) copiosus erat in ipso: » ænigmatically autem significabatur **291** Spiritus sanctus. Animales vero nominat Græcos, Judæos, et hæreticos, quia in tortuosis ipsorum ratiocinationibus et disputationibus gloriantes, quamvis earum imbecillitatem sentiant, nos impugnant, nec Deum esse constituent Spiritum sanctum Dei. Scribit autem etiam in eos alicubi sic: « Animales (46), Spiritum non habentes; » et rursus: « Animalis (47) autem homo non recipit ea, quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim sunt illi, et non potest intelligere. Spiritualis autem judicat quidem omnes (48), ipse vero a nemine judicatur; » et rursus communem esse Spiritui sancto ostendens unam clementissimam naturam, ait: « Si qua (49) communicatio Spiritus. » Carnales vero, aut terrenos vocat eos, qui in terram inclinati sunt: quoniam cum in intemperantiam (50) rabide ferantur, et ea, quæ vituperanda sunt, cum iis conferant, quæ in pretio haberi debent, et materialibus subjiciantur passionibus, et in turpibus actionibus, veluti in cæno, semper volutantur, ipsi etiam animalibus hominibus pares quodammodo sunt; nam perinde quasi in utrisque animæ perspicacia (51) quadam lippitudine impedita ac velata sit, neutri illuminari possunt a semper viva et serena luce Spiritus sancti, sed decrescunt in dies ac prolabantur, ac veluti unguentum luto commistum omnino pererunt: ne illud quidem fortasse intelligentes, se illo bono privari, quod unum ac solum bonum est. Quantum enim sit damnum, quod inde oritur, aut potius omnimoda perditio, nemo verbis exprimere potest, nisi omni mentis conatu utatur ac vehementia. De his porro etiam sic loquuntur Scripturæ. Deus quidem in Genesi ait: « Nequaquam (52)

(43) *Non estis.* Rom. viii, 9.

(44) *Fratres.* Galat. vi, 1. Voces ἐξ ὑμῶν, id est, « ex vobis, » desunt in Græca editione.

(45) *Spiritus.* Dan. v, 15 (seu 12); vi, 3.

(46) *Animales.* Epist. Judæ vers. 19.

(47) *Animalis.* I Cor. ii, 14, 15. Vide not. 1, pag. 55.

(48) *Omnes.* Græca editio et Vulg. interpres habent πάντα, id est « omnia. »

(49) *Si qua.* Philipp. ii, 1. Vide segm. 78 b.

(50) *In intemperantiam.* Codex, ἀκρασίαν. Fortasse legendum πρὸς ἀκρασίαν.

A παντοκράτωρ Πατὴρ ἀσχημάτιστος καὶ ἀόρατος, καθὼ καὶ ὑπερασώματος καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ἀναβηθικῶς, δῆλον, ὅτι καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον ζωογόνον Πνεῦμα) οὐ περὶ ἀγαθότητος, ἢ ἀδιότητος, ἢ δόξης θεϊκῆς· Πνεῦμα γὰρ ἐστὶν ἅγιον, ἐξ ἁγίου Θεοῦ Πατρὸς ἐκφανθέν. Διαλέγεται οὖν πρὸς τοὺς πνευματικούς οὕτως· « Οὐκ ἐστὶ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἶπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· » καὶ πάλιν· « Ἀδελφοί, ἐάν καὶ προληθῆ ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος. » Ἐγρᾶφη δὲ καὶ περὶ τοῦ Δανιὴλ, ὅτι « Πνεῦμα περισσὸν ἦν ἐν αὐτῷ· » αἰνιγματωδῶς δὲ τὸ ἅγιον ἐδηλοῦτο Πνεῦμα. Ψυχικούς δὲ ὀνομάζει Ἕλληνας, Ἰουδαίους, καὶ αἰρετικούς, ἐπειδὴ συλλογισμοῖς καὶ διαλογισμοῖς στρεβλοῖς ἐναδρυνόμενοι γνωσιμαχοῦσι, καὶ οὐχ ὁμολογοῦσι Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἐπιπέλλει δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς οὕτω ποῦ· « Ψυχικὸ Πνεῦμα μὴ ἔχοντες· » καὶ αὖθις· « Ψυχικὸς [134 a] δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν, καὶ οὐ δύναται γινῶναι. Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. » Καὶ πάλιν, τὸ πρὸς τὴν μόνην ἡμερωτάτην φύσιν ἐπικοινωνοῦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δηλῶν, ἔφη· « Εἰ τις κοινωνία Πνεύματος. » Σαρκικούς δὲ, ἢ χοϊκούς καλεῖ τοὺς τῆ γῆ κατανενευκότας· ἐπειδὴ ἀκρασίαν λυτῶντες, καὶ τὰ διαβεβλημένα τοῖς τιμίοις παραμτροῦντες, καὶ τοῖς ὑλικοῖς ὑποκαθήμενοι πάθει, καὶ ὡσανεὶ βορβόρω ταῖς αἰσχραῖς ἀεὶ ἐγκυλινδούμενοι πράξεσιν, καὶ αὐτοὶ παράλληλοι πως τοῖς ψυχικοῖς καθεστᾶσιν Ὡς γὰρ ὑπὸ τίνος λήμης τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς ἀμφω ἐπισκεπόμενοι, οὐ δύναται καταλάμπεσθαι ὑπὸ τοῦ ἀειζώου καὶ ἀπόνου φωτὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἀλλ' ἐν ἀποπτώσει γίνονται, καὶ ἐσπάμπαν ἀπόλλυνται, ὡς μύρον βορβόρω συμπλακέν· οὐδὲ συνιέντες τάχα, ὡς τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου στεροῦνται ἀγαθοῦ. Πηλίκη γὰρ ἡ ἐντεῦθεν ζημία, μᾶλλον δὲ παντελής ἀπώλεια, οὐδεὶς λόγῳ παραστήσαι δύναται, κἄν πάσῃ χρηρηται διανοίας ὑπερβολῆ. Διαγορεύει δὲ καὶ περὶ τούτων ὁ μὲν Θεὸς ἐν τῇ Γενέσει τοιῶσδε· « Οὐ μὴ καταμείνη τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· » ὁ δὲ Παῦλος· « Οἶος ὁ χοϊκὸς ἄνθρωπος, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοὶ· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· » ἢ δὲ Σοφία· « Σκολιοὶ γὰρ λογισμοὶ χωρίζουσιν ἀπὸ Θεοῦ· δοκιμαζομένη δὲ ἡ δύναμις ἐλέγχει [134 b] τοὺς ἀπρο-

(51) *Perspicacia.* In Græco, διορατικόν. In commentariis in Psalmos ad vers. 17 psalmi cxiii, τὸ πᾶν διορατικὸν γένος vocat omnes homines contemplationi deditos.

(52) *Nequaquam.* Gen. vi, 3. Simili modo ad caput II Epistolæ primæ Petri ait Didymus: « Carnes enim, qui venditus est sub peccato, vocatur; sed etiam illi, qui vehementer inclinantur ad carnem, et sancto Spiritu desolantur, propterea carnes nuncupantur, dicente illis Deo: « Non permanebit Spiritus meus inter homines istos, eo quod carnes sunt. »

να· ὅτι εἰς καχότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται A permanebit Spiritus meus in hominibus his in saeculum, quia carnes sunt. » Paulus autem : « Qualis (55) terrenus homo, tales et caelestes. » Sapientia vero : « Perversæ (54) enim cogitationes separant a Deo : probata autem 292 potestas corripit insipientes : quoniam in maleficam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito (55) peccato. »

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Ὅχι ὡς αἰρετικοῖς δοκεῖ, διὰ τὸ δοξάζεσθαι τον θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ ἐν αὐτῷ, καθὰ δι' ὀργάνου τινὸς, πᾶσαν λατρείαν ἀναπέμπεσθαι, λέγει Ἰωάννης μὲν : « Τοὺς δὲ προσκυνῶντας τὸν θεὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Παῦλος δὲ : « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Μάλιστα μὲν γὰρ τὸ, « Ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν, » B ἀντὶ τοῦ, ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἀνυποκρίτως, εἶπεν τῇ Σαμαριτανῶν ὁ Σωτὴρ, νομιζούση ἐν τόπῳ ὠρισμένῳ τὸν θεὸν προσκυνεῖσθαι, καὶ λεγούση αὐτῷ : « Οἱ πατέρες ἐν τῷ ὄρει τούτῳ τὸν θεὸν προσεκύνησαν. » Ὅτι γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς θεῷ, προσκύνῃσι καὶ λατρεία προσφέρεται, Παῦλος ἔγραψεν : « Οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες. » Εἰ δὲ μὴ καταβαίνει αὐτοῖς ἡ ὄντως ἀλήθεια, ἀκουέτωσαν, ὅτι οὐκ οὐκ, Ἐν Πνεύματι καὶ Ἰησῷ, εἶπεν. Αὐτοῖς γὰρ παρ' Ἰωάννη λέγει : « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Καὶ ὅν τρόπον ἐν τῷ Ἰησῷ προσκυνῶντες τὸν Πατέρα, προσκυνοῦμεν καὶ τὸν Υἱόν, τὸν ἴσον τρόπον ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προσκυνῶντες, συμπροσκυνοῦμεν καὶ αὐτό. Τὸ δὲ, « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » τοῦτο θελοῖ αὐτοῦ, Ἀρραιομάχοι οὐ μετέχουσι τοῦ θεικοῦ Πνεύματος· οἱ δὲ μὴ μετέχοντες ἠνωμένοι αὐτοῦ τῷ Ἰησῷ τῇ φύσει, οὐ δύναται τὴν μνημονευθεῖσαν ἀξίως ῥῆξι φωνῆν. Ομοίτροπον γὰρ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς. . . . . cum Filio non participant, commemoratam vocem quidem (62).

[135 a] ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὁφείλεσθαι δὲ αὐτῷ δόξαν οὐκ ἐκ τῆς μνημονευθεῖσης ἐν τοῖς προάγουσι μόνον τοῦ Κυρίου δεδιδαγμένα παραδόσεως, ἀλλὰ διαφόρων· ὡς ὅταν Πέτρος γράψῃ « Εἰ ὀνειδίξεθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι ἐστε· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως Πνεύμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπέπαιται· » καὶ ὡς ἠνίκα τὸν ὀφθέντα τῷ Ἰσοῦ ἐπὶ θρόνου θεικοῦ ἐπηρμένον καὶ D

(53) *Qualis*. I Cor. xv, 48. Vox ἀνθρώπος, id est homo, additur a Didymo ex antecedentibus, explicationis causa.

(54) *Perversæ*. Sap. i, 3, 4.

(55) *Subditio*. Codex, κατὰ χρέω, pro κατὰ χρέω.

(56) *Eos autem*. Joan. iv, 24. Vide not. 1 et 2, pag. 232.

(57) *Nemo*. I Cor. xii, 3.

(58) *Patres*. Joan. iv, 20. Biblia : Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν.

(59) *Spiritus*. Philipp. iii, 5. Vide not. 1, pag. 246.

(60) *Parvi ab ipsis fit*. In Græco, καταβαίνει αὐτοῖς· quæ locutio non satis perspicua videtur. Ipse eo fere sensu illam accipio, quo Julius Pollux lib. i, segm. 41, ait : τῆς τιμῆς τοῦ στίου καταβαθηνίας, id est : frumenti pretio immunito : » Athanasius autem in sermone majore *De fide* (pag. 12.

CAP. XXI.

Neque vero, ut hæreticis videtur, eo quod Deus glorificetur in Spiritu sancto, et in eo, quasi per organum quoddam, omnis cultus Deo offeratur, ideo dicit Joannes quidem : « Eos autem (56), qui adorant Deum, in spiritu et veritate oportet adorare ; » Paulus vero : « Nemo (57) potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto ; » et similia. Illud enim, « In spiritu et veritate oportet adorare, » hoc potissimum sensu accipi debet, ut significet : Ex tota anima, et sine simulatione ; idque Samaritanæ mulieri dixit Salvator, quæ Deum definito in loco adorandum esse putabat, et ipsi Christo dixerat : « Patres (58) in monte hoc Deum adoraverunt. » Nam quod sancto Spiritui, tanquam Deo, adoratio et latria offeratur, Paulus scripsit : « Qui Spiritui (59) Dei servimus, » seu latriam exhibemus. Nisi autem is etiam, qui vere est veritas, parvi ab ipsis fit (60), ea verba, « In Spiritu et Veritate, » sic intelligant, ut significant, in Spiritu, et Filio ; nam ipse Filius apud Joannem ait : « Ego sum (61) Veritas. » Et quemadmodum in Filio adorantes Patrem, adoramus etiam Filium, eodem modo in Spiritu sancto adorantes, adoramus simul et ipsum Spiritum. Illud vero, « Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto, » hoc significat : Hæresum defensores participes non sunt divini Spiritus : qui vero ipsum unum natura digne proferre nequeunt : nam simile de Patre

293 CAP. XXIII.

Gloriam vero Spiritui ipsi deberi, non modo ex ea, quam antea commemoravimus, Domini traditione docemur, sed aliis etiam diversis modis. Ut cum Petrus scribit : « Si exprobramini (63) in nomine Christi, beati estis, quoniam gloriæ et potentia Spiritus super vos requievit ; » et cum eum, quem Isaias vidit super divino throno elevatum et glori-

ti. II Collectionis novæ Patrum Græcorum), τὴν ὀποθεθηκυῖαν τοῦ ἀργυρίου τιμῆν.

(61) *Ego*. Joan. xiv, 6.

(62) *De Patre quidem*. Integrum segmentum hic deest (ut monui ad pag. 245), nimirum postrema pars capituli xxi, ac totum caput xii. Quid vero ibi probaret Didymus, novimus ex pag. 111.

(63) *Si exprobramini*. I Petr. iv, 14. Paulo aliter legitur cum in Græca editione, tum in Vulgata translatione. Illa quidem sic habet : Εἰ ὀνειδίξεθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπέπαιται, id est : « Si exprobramini in nomine Christi, beati : quoniam gloriæ et Dei Spiritus super vos requiescit. » Hæc vero : « Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis : quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus Spiritus, super vos requiescit. »

secundum regem et Dominum virtutum, Apostolus ostendit esse Spiritum sanctum; et cum idem in Epistola communicationem esse dicit Spiritui cum Patre, et Filio: communionem scilicet dicitur, ut patet, et regni et gloriae, sicut antea dictum est, et rursus dicitur in hunc modum. Corinthiis in secunda Epistola scribit: « Gratia (64) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et Patris, et communicatio sancti Spiritus. » Et alibi ait: « Si qua (65) communicatio Spiritus; » Ephesiis vero scribit: « Curantes (66) servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. » Observa, unitatem hic nominari, propterea quod Spiritus unam habeat naturam cum Patre. Et rursus Corinthiis: « An nescitis (67), quod corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui est in vobis, quem habetis a Deo; et non estis vestri? Empii enim estis pretio. Glorificate Deum, qui est in corporibus vestris: id est, Spiritum sanctum. Et rursus cum prius clamasset, « Dominus (68) autem Spiritus est, » subdit: « Nos vero (69) omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu; » et rursus: « Si autem (70) ministratio mortis in litteris impressa in lapidibus (71) fuit in gloria, adeo ut non possent oculos figere filii Israel in facie Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur; quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria? » 294 Hæc iis similia sunt, quæ a Joanne dicuntur: « Vidimus (72) gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre: plenus gratiæ et veritatis; » et sapiens Zorobabel ait: « Omnis terra (73) veritatem vocat, et cælum benedicit, et omnia opera concutuntur et tremunt. » Veritatem autem dicit Spiritum sanctum, ut ex antecedentibus testimoniis patet. Et ipse Dei Spiritus per Psalmem inquit: « Eos (74), qui glorificant me, glorificabo, et spernentes me spernentur. » Quod autem etiam simul adoretur ipse cum Patre et Filio, patriarcha docuit, cum ad quercum Mambre (75) æquælibonore sanctam Trinitatem excepit et adoravit,

(64) *Gratia.* II Cor. xiii, 13.

(65) *Si qua.* Philipp. ii, 1.

(66) *Curantes.* Ephes. iv, 3. Hieronymus quoque in commentariis in *Epistolam ad Ephesios*, ad hunc locum (tom. VII, pag. 608) nomine « Spiritus » intelligit Spiritum sanctum.

(67) *An nescitis.* I Cor. vi, 19, 20.

(68) *Dominus.* II Cor. iii, 17.

(69) *Nos vero.* II Cor. iii, 18.

(70) *Si autem.* II Cor. iii, 7, 8.

(71) *In lapidibus.* Græca editio, ἐν λίθοις. Didymus omittit voculam ἐν.

(72) *Vidimus.* Joan. i, 14. Bibliorum editio pro ἴδομεν habet ἐθεασάμεθα, quam lectionem Didymus secutus est sequi. 42 b.

(73) *Omnis terra.* Hæc non ex libro Canonico sumpta sunt, sed ex lib. iii Esdræ, cap. iv, vers. 36. Græca autem editio ejus libri habet: Πᾶσα... καὶ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ, et cætera. Latina vero: « Omnis terra veritatem invocant, cælum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam. » Idem locus citatur etiam a Flavio Josepho lib. xi, cap. 3, et apud Basilium lib. v, in *Euno-*

δοξασόμενον βασιλεία καὶ Κύριον δυνάμεων, ὁ Ἀπόστολος τὸ ἅγιον εἶναι δείκνυσι Πνεῦμα· καὶ ὡς ὅταν ὁ αὐτὸς ἐπιστέλλῃ, κοινωνίαν εἶναι φάσκων τῷ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅτιον ἐστὶν θεότητος, καὶ βασιλείας, καὶ δόξης, ὡς περιήρηται καὶ αὐθις ῥηθήσεται· οὕτως Κορινθίους ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος » καὶ ἐτέρωθεν φησιν· « Εἴ τις κοινωνία Πνεύματος. » Ἐφεσίοις δὲ· « Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. » Κατανόησον, ὡς ἐνότηता εἶπεν διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τῆς φύσεως ἕνωσιν. Καὶ πάλιν Κορινθίους· « Ἦ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος; Ἔστιν, οὐ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἐαυτῶν; Ἦγοράσθητε γὰρ τιμῆς. Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν τὸν ἐν τοῖς σώματιν ὑμῶν » τοῦτ' ἐστίν, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πάλιν προαναφωνήσας, « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστίν, » ἐπάγει· « Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπιριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος » καὶ πάλιν· « Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένη ἴσθαι [135 b] ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωϋσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην· πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; » παραπλησία τῷ ὑπὸ Ἰωάννου εἰρημένῳ· « Ἴδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός· πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Καὶ ὁ σοφὸς Ζοροβάβελ φησὶν· « Πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ, καὶ ὁ οὐρανὸς εὐλογεῖ, καὶ πάντα τὰ ἔργα σεῖται καὶ τρέμει. » ἀλήθειαν δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει, ὡς ἀνωτέρω μεμαρτύρηται. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ψαλμῶντος λέγει· « Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω, καὶ οἱ ἐξουθενούντές με ἐξουθενηθήσονται. » Ὅτι δὲ καὶ συμποικνεῖται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ὁ προπάτωρ εἰδόμενος ἐν τῇ δρῦϊ τῇ Μαμβρῇ, τὴν ἁγίαν ὁμοτιμίαν δὲ

nam, pag. 310, ubi « veritatis » nomine filius venire dicitur. Quin Cyrillus Alexandrinus lib. i in *Julianum*, pag. 26 eundem assert quasi « divinis Scripturis deproptum; » sic enim scribit: « Ὡς γὰρ φησὶν ἡ θεόπνευστος Γραφή· Πᾶσα ἡ γῆ, x. τ. λ., id est: « Ut enim ait Scriptura divinitus inspirata » Universa terra, » et reliqua. Simili modo S. Athanasius in sermone majori *De fide*, num. 35, pag. 18. ex eodem apocrypho libro verba profert, iidemque vetustus auctor *Questionum Veteris et Novi Testamenti*, Didymi fortasse æqualis, eodem quo Didymus modo loquens (part. ii, tom. iii *Opera* Augustini ed. Maurinae, pag. 108 Appendicis) sic eundem citat: « Et audi Zorobabel quia « super « omnia, » ait, « vincit veritas. » Quæ verba exstant cap. iii, vers. 12 ejus libri. Denique Ambrosius, ut alios taceam, lib. ii *De Spiritu sancto*, cap. 6 ubi quartum Esdræ allegat.

(74) *Eos.* I Reg. ii, 32 (secu 30), ubi Complutensis editio sic habet, ut Didymus. Tamen pro ἐξουθενηθήσονται in ea legitur ἐξουθενώθησονται. Aliæ paritè aliter.

(75) *Mambre.* Vide Gen. xviii, 1, 2 sqq.

ἑνωσάμενος καὶ προσκυνήσας Τριάδα, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ μέρει λόγῳ. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ ἔγραψεν, ὡς ἑνωσάμενος εἰς τὰς θεολογίας τοῦ Πνεύματος ἐδείχθη, οἱ ἐπὶ τῶν πρῶτων προσκυνήσει. » Αἰρετικοὶ δὲ, τῷ περὶ τὸ βάπτισμα δεσποτικῶν θεσπισμάτων καὶ τῷ Ἀποστόλῳ ἀντινομοθετοῦντες, καὶ περὶ κλεινοῦ ποιούμενοι, μήποτε φωραθεῖεν ἀπηχῆς μὴ πρόενοι κατὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κατ' οἰκίαν ὡσπερ σύνθεσιν τὴν δοξολογίαν ἀναπέμψωσι.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Τοὺς δὲ ἀντιδιαταττομένους καὶ ἰδίαις παραδόσεσιν ἐναμείβοντας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μάτην ἐλπίζειν τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν ὁ Σωτὴρ διδάσκων ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ, τοῖς [136 a] Φαρισαίοις παραλήσια αἰρετικοῖς φρονήσασιν εἶπε· « Διὰ τί ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε; Μωϋσῆς γὰρ εἶπεν· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα, ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. Ὑμεῖς δὲ λέγετε· Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ, ἢ τῇ μητρὶ, Κορβάν, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφελήθῃς· καὶ οὐκ ἔτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν. » Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ὁ τοῦ φιλοψύχου Θεοῦ νόμος παρακελεύεται μὴ ἀθετεῖσθαι, μήτε κακηγορεῖσθαι πατέρα, καθὰ προγγέγραπται· ὡς δ' αὐτὸν ἀγαπᾶσθαι τοὺς πατέρας ὑπ' αὐτῶν, καὶ μὴ παροργίζεσθαι προστάττει. Τὸ δὲ Ἰσραηλιτῶν ἔθος ἐβούλετο ἕκαστον τοῦ λαοῦ, ἀφιερῶντα ἑαυτὸν τῷ ναῷ, φανερά πρὸς τὴν δύναμιν προσφέρειν τῷ ἱερῷ, ἅτινα ἐλέγετο Κορβάν, ὃ ἑρμηνεύεται δῶρον, ὡς δὴ τῷ Θεῷ ἀνακεῖμενα· κέρως δὲ ἐγίνετο τῶν ἱερῶν. Ὁ κνηρῶς οὖν ἐχόντων μάλιστα τῶν πατρῶσι τὰ ἀναγκαῖα χορηγεῖν ὀφειλόντων πρὸς τοῦτο τὸ δῶρον, καὶ καλῶς λεγόντων, ὅτι οὐ θεμιτὸν τὸν ὀφειλόντα μὴ ἀποτίσαι, μάλιστα τοῖς γενομένοις· οἱ ἱερεῖς νεαλογούντες ἐδίδασκον, ὥστε τοὺς γενομένους μᾶλλον ἢ τὸ προσφέρειν δῶρον παραλείπειν, καὶ τέκνοις ὑπετίθηεντο λέγειν τοκεῦσιν, ὅτι τὰ προσόντα ἡμῖν, δῶρον ἐστίν, καὶ ὅπερ ἐὰν λήψεσθε παρ' ἡμῶν, τοῦτο ἀπὸ τοῦ δῶρου τοῦ ἡδὴ ὑποσθεθέντος, ἢ ἀνατεθέντος, ὡσπερ τῷ Θεῷ ἀφαιρήσε· κατεχόμεθα γὰρ, φησὶν, τῷ περὶ εὐχῆς λόγῳ, τῷ κελύοντι, εὐξάμενον ἀποδιδόναι. Ἐλθὼν οὖν ὁ Θεὸς λόγος [136 b] ὁ μὴ ἐξ ἐνδείας γονέων αὐτὸς τιμᾶσθαι βουλόμενος, μήτε πατέρας υἱῶν ἀτιμότερους ὑπάρχειν, ἀλλὰ μήτε τούτους ἐκείνων, καὶ τὴν προλεχθεῖσαν εὐρῶν ἀσεβῆ τῶν ἱερῶν παράδοσιν,

A sicut in primo λόγῳ (76) dictum est. Paulus quoque, ut superius (77) in theologicis de Spiritu testimoniis ostensum est, scripsit : « Procidens (78) in faciem adorabit. » Sed hæretici ea edicentes, quæ tum Domini præcepto, quo baptismum conferri jussit, tum Apostolo adversantur, et illud maxime caventes, ne forte odium contra Filium et Spiritum sanctum deposuisse deprehendantur, secundum propriam ipsorum veluti compositionem, Deo doxologiam, id est, glorificationem, reddunt ac offerunt.

CAP. XXIV.

Eos autem, qui hæc impugnant, quique proprias traditiones præcepto subrogant Dei, frustra sperare se regnum ejus consecuturos, docens Salvator in Evangelio secundum Marcum, Pharisæis qui similia, ac hæretici, sentiebant, ait : « Quare (79) irritum facitis præceptum Dei, ut traditionem vestram servetis? Moyses enim 295 dixit : Honora patrem tuum, et matrem tuam; et : Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur. Vos autem dicitis : Si dixerit homo patri, aut matri, Corban (80), quodcumque ex me tibi profuit (81) : et amplius non dimittitis eum quidquam facere patri suo, aut matri suæ, rescindentes verbum Dei per traditionem vestram. » Quod autem sibi vult, hujusmodi est. Dei animarum amantis lex patres sperni, eisque maledicti velat, ut in antecedentibus verbis scriptum est; sicut vicissim filios ab ipsis diligere, et ad iracundiam non provocari (82) jubet. Israelitarum vero consuetudo unumquemque e populo templo sese consecrantem jubebat asserere pro viribus manifesto in templum ea, quæ dicebantur Corban, quod interpretamur donum, utpote nimirum Deo dicata; lucrum vero sacerdotibus obtingebat. Cum ergo eos potissimum, qui necessaria parentibus subministrare debebant, donum hoc asserere pigeret, ac recte dicerent, nefas esse cui debeas, non reddere, præsertim genitoribus (83), novas sacerdotes invehentes doctrinas, genitores potius negligendos esse docebant, quam doni oblationem omittendam, et filios hæc eorum parentibus dicere jubebant : Quæ habemus, donum sunt, et quodcumque a nobis accipietis, id veluti Deo aufertis; ex dono quippe id detrahitis, quod jam promissum, aut consecratum est : illo enim legis testimonio, ac præcepto obstringimur (aiebant) quod de voto latum est, cum is, qui voverit, reddere jubeatur (84). Veniens igitur Deus Verbum, qui ex parentum indigentia honorari ipse

(76) In primo λόγῳ. Quisnam est primus iste λόγος; in primo quidem hujus operis libro, aut saltem in his, quæ supersunt, capitibus nulla sit hujus rei mentio. Memoratur enim duntaxat obiter in secundo hoc libro segm. 103 a. Hæc hinc etiam confirmari videtur conjectura, quam indicavi not. 2, pag. 157.

(77) Superius. Nempe segm. 106 a.

(78) Procidens. I ad Cor. xiv, 25.

(79) Quare. Marc. vii, 9-13. Græca editio pro « quare, » habet καλῶς, id est, « bene. »

(80) Corban. In Græcis Bibliis hic additur ista

interpretatio : « Ὁ ἐστὶ δῶρον, id est, « quod est donum. »

(81) Tibi profuit. Græca editio, ὠφελήθης, pro ὠφελήθης.

(82) Ad iracundiam, etc. Vide Epist. ad Ephes. vi, 4.

(83) Genitoribus. Codex, τοῖς γενομένοις. Legendum videtur, τοῖς γεννωμένοις. Similique modo mox pro γενομένους, lego γεννωμένους.

(84) Jubeatur. Vide Levit. xxvii, 2; Num. vi, 21; et xxx, 3; et Deut. xxiii, 22.

volebat, neque patres filiis, nec vicissim filios parentibus inhonoratioribus esse volebat, ac prædictam inveniens impiam sacerdotum traditionem, quæ sanctio ejus præcepto adversabatur, illa exprobat Pharisæis, quæ commemorata sunt.

CAP. XXV.

Cum ergo sublimium divinorumque textuum testimonio probetur, Spiritum sanctum cœternæ ex una, et suprema divina natura eluxisse, eumque secundum essentiam et potentiam, æque ac Patrem **296** et Filium, sine ulla discrepantia infinitum esse, et incorruptibilem, et propria potestate præditum, et bonum, et sanctum, et omnia habere, quæ antea dicta sunt, adeo ut ex ipso cognoscamus, Deum in nobis habitare; cumque Pater, dum illum declarat esse ipsius Spiritum, manifesto testetur etiam, eum ipsi consubstantiali esse, et Deum increatum; cumque ne Filius quidem dedignatus sit, ob communionem, quam cum ipso habet, deitatis, et regni, et gloriæ, et in ipso ungi, et eum manentem apud ipsum habere, et per semetipsum illius adventum prænuntiare, et æqualitatem honoris ei tribuere, quam Apostolus etiam servavit, qui communicationem quoque et unitatem ipsius commemoravit; et cum similiter omnes aliæ Scripturæ unam esse divinam naturam ostendant, et unum nomen esse dicant summe honorandæ Trinitati, et illum in tantis, et talibus donis, aut simul cum Filio collocent, aut etiam seorsum ipsum de divinis operibus et virtutibus loquentes memorent, et eum vocent per excellentiam Spiritum sanctum, Spiritum Dei, et ex Deo existentem, et a Patre procedentem, et Spiritum unum, et Spiritum veritatis, et Spiritum divinum, et Flatum Omnipotentis, quæ vel sola per se sufficiunt contra omnes hæreticas perversitates; cumque eadem testentur, quod nos et Dei filios facit, et deificat, et liberat, et rursus creat, et peccatorum remissione dignatur, et sapientiam, ac cognitionem nobis præbet, et omne, quod factum est, sanctificat, et implet orbem terrarum, et continet omnia, et ipse cœlorum virtutes firmavit, atque corroboravit, et ei descendenti cœli aperti sunt, et a mundi constitutione super aquas ferebatur, easque sanctificabat, et prophetis, atque apostolis inspiravit, ipsosque misit ut Dominus, et una cum Patre, et Filio cooperatur, et solus novit quæ sunt Dei, quemadmodum Unigenitus, et spirat ubi vult, et divina donat ut vult, et fidelis homo templum ipsius est æque ac Patris, et sicut in honorem et gloriam deitatis Unigeniti sanctum Pascha, ita et in honorem et gloriam Spiritus festum Pentecostes ab initio celebratum est, et ei ministrat Gabriel sicut omnipotenti Deo Patri: quomodo Deus non est, hæreticorum quidem sententia, ille, qui nos deificat? quomodo non est Dominus ille, qui nos libertate donat? quomodo non est rex, et glorificatus **297** ille, qui in hymno simul cum creaturis Deum laudare non jubetur, quique nos dignos fecit, ut per baptismum conregnemus, et conglorificemur cum Christo? Nihil enim in iis omnibus,

Α ἐναντίως ἔχουσιν πρὸς τὴν ὄσιν αὐτοῦ ἐντολὴν, ἔχουσι καλεῖ τὰ μνημονευθέντα.

ΚΕΦ. ΚΕ΄.

Ἵπερφυῶν τοίνυν ἀποδείξεων μαρτυρουσῶν, ὅτι ἐκ τῆς μιᾶς καὶ ἀνωτάτω θεϊκῆς φύσεως ἐξεφάνη συναϊδίως τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ ἔχει κατὰ τε τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναντιν τὸ ἄπειρον, καὶ τὸ ἀφθαρτον, καὶ τὸ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἄγιον, καὶ τὰ προειρημένα πάντα ἀπαρραλλάκτως πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οὕτως, ὥστε ἐξ αὐτοῦ γνωρίζεσθαι τὸν Θεὸν οἰκεῖν ἐν ἡμῖν· καὶ τοῦ Πατρὸς ἐκφανῶς διὰ τοῦ δεικνύειν Πνεῦμα αὐτοῦ εἶναι αὐτὸ μαρτυροῦντος, ὅτι καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ, καὶ Θεὸς ἀγέννητός ἐστιν· οὐκ ἀπαξιώσαντος δὲ οὐτε τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὴν περὶ αὐτὸ τῆς θεότητος, καὶ βασιλείας, καὶ δόξης κοινωνίαν καὶ ἐν αὐτῷ χρῆσθῆναι, καὶ ἔχειν αὐτὸ μένον παρ' αὐτῷ, καὶ δι' ἑαυτοῦ προεξαγγεῖλαι τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἰσοτιμίαν αὐτῷ ἀπονεύμαι, ἣν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐφύλαξεν, ἔτι δὲ καὶ κοινωνίαν καὶ ἐνότητά αὐτοῦ ἔγραψεν· ὁμοίως δὲ καὶ πασῶν τῶν ἁλλων Γραφῶν μίαν εἶναι φύσιν θεῶν δηλουσῶν, καὶ ἐν ὄνομα τῇ παντίμῳ Τριάδι λεγουσῶν, καὶ συνταττουσῶν αὐτὸ ἐν τσοῦτοις καὶ τηλικούτοις χαρίσμασιν, ἢ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ἢ καὶ [137 a] αὐτοῦ κατὰ μόνας ἐπὶ θεϊκῶν ἔργων καὶ δυνάμεων μνημονουσῶν, καὶ καλουσῶν αὐτὸ κατ' ἐξείρετον Πνεῦμα ἄγιον, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ Πνεῦμα ἐν, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα θεῶν, καὶ Πνοή τοῦ Παντοκράτορος, ἃ καὶ μόνᾳ αὐτάρκῃ πρὸς πάσας αἰρετικὰς διαστροφὰς μαρτυρουσῶν δὲ, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἡμᾶς υἱοῦς ποιεῖ, καὶ θεοποιεῖ, καὶ ἐλευθεροῖ, καὶ ἀνακτιλεῖ, καὶ ἁμαρτιῶν ἀφέσεως ἀξιοῖ, καὶ σοφίαν καὶ γνῶσιν παρέχει, καὶ πᾶν τὸ πεποιημένον ἀγιάζει, καὶ πληροῖ τὴν οἰκουμένην, καὶ συνέχει τὰ πάντα, καὶ αὐτὸ τῶν οὐρανῶν ἤδρασεν καὶ ἐνίσχυσεν τὰς δυνάμεις, καὶ ἀνεψύχθησαν αὐτῷ καταβαίνοντι, καὶ ἀπὸ κταβολῆς κόσμου φερόμενον ἐπὶ τῶν ὕδατων ἠγίαζεν αὐτά, καὶ προφήτας καὶ ἀποστόλους ἐνήχησεν καὶ ἐπεμψεν, ὡς Δεσπότης, καὶ συνεργεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μόνος τε οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, καθὰ ὁ Μονογενῆς, καὶ πνεῖ ἐνθα προεῖρηται, καὶ θεϊκὰ δωρεῖται ὡς βούλεται, καὶ νῶν ἔχει τὸν πιστὸν ἄνθρωπον ἴσως τῷ Πατρὶ, καὶ καθάπερ εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος τὸ ἄγιον Πάσχα, οὕτω καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς ἐξ ἀρχῆς ἐπετελέσθη, καὶ διακονεῖ αὐτῷ ὁ Γαβριήλ, ὡς τῷ παντοκράτορι Θεῷ Πατρὶ· πῶς κατὰ αἰρετικούς οὐ Θεὸς ὁ ἡμᾶς θεοποιῶν; καὶ οὐ Κύριος ὁ ἡμᾶς ἐλευθερῶν; καὶ οὐ βασιλεὺς καὶ δοξαζόμενος ὁ μὴ ὕμνων μετὰ τῆς κτίσεως, ὁ ἡμᾶς διὰ τοῦ βαπτίσματος συμβασιλεύσειν καὶ συνδοξασθῆσθαι Χριστῷ καταξιώσων; Καὶ γὰρ ἐν πᾶσιν τοῖς προλεχθεῖσιν [137 b] περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὐδὲν ἴδιον κτισμάτων εὐρίσκειται, οὐδ' ὑπῆρξεν οὐρανίοις δυνάμεσιν συμνημονεύεσθαι ἐπὶ θεϊκῆς δωρεᾶς, ἢ ἐνεργείας, ἢ δοξολογίας μετὰ τοῦ Θεοῦ

καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὰ δὲ μὴ ἴδια τῶν ποιη-
μάτων, ὄλιγον, ὅτι Θεοῦ μόνου ἴδια ὑπάρχει· Θεὸς δὲ
ὡ κτίζεται. Ἄλλ' οἱ κτίσμα, ἢ δοῦλον λέγοντες (ταυ-
τὸν γὰρ ἐστὶ), καὶ μὴ θεολογοῦντες καὶ δοξάζοντες αὐ-
τῷ, τῇ τε δουλείᾳ τῆς Ἄγαρ συνεχθάλονται, καὶ τῇ
τοῦ Χάμ κατακρίνονται, ἀκούοντας· Ἐπικατάρατος
Χάμ δουλεύσει τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ· ἢ μετὰ Σίμωνος
τε τοῦ Μάγου ἀναγράφονται, τοῦ νομισαντος ἀργυ-
ρίων δύνασθαι τὴν ἀπρατον ἐξαγοράσασθαι τοῦ ἁγίου
Πνεύματος χάριν· καὶ διὰ τῆς βίβλου τῶν ἀποστο-
λικῶν Πράξεων ἀκούουσιν· Ἐν γὰρ ἐστὶν ὑμῖν με-
ρίς, οὐδὲ κληρὸς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. »

dicī audientes illud : « Maledictus (85) Cham serviet fratribus suis ; » et cum Simone Mago collocantur, ac recensentur, qui Spiritus sancti gratiam, nequiquam sane venalem, argenteo emi posse existimavit ; et in libro Actorum apostolicorum sibi dictum audiunt : « Nec enim (85*) est vobis pars, neque sors in hoc sermone. »

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Ὡς ἀληθῶς γὰρ, ἐπειδὴ μὴ ἐστὶν ζῶντων τῶ
σκότει πρὸς τὸ φῶς, καὶ τοῖς ἐστερημένοις τῆς θείας
γνώσεως πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτῆς καταυαζομένους· εἰ-
κότως γέγραπται περὶ τῶν κακοδόξων· Ἐν Πνεύμα
οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνήκαν· ἐν σκότει διαπορεύον-
ται. Ἄδικαίως ; δὲ καὶ ἐπιστελλοῦσι περὶ αὐτῶν, ὁ
μὲν Ἰωάννης, ὅτι· Ἐπ' ἐσχάτου τοῦ χρόνου ἐλεύ-
σονται ἐμπαίχται, κατὰ τὰς ἐαυτῶν ἐπιθυμίας πο-
ρευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν. Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιорίζον-
τες, ψυχικοί, Πνεῦμα μὴ ἔχοντες· ὁ δὲ Παῦλος,
πρὸς μὲν Τιμόθεον· Ἐν δὲ Πνεῦμα βητῶς λέγει, ὅτι
ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως,
προσέχοντες πνεύμασι πλάνοισι, καὶ διδασκαλίαις
λαϊκῶν, ἐν ὑποκρίσει ψευδοδόγων [138 α] κεκαυ-
τηριασμένων τὴν ἴδιαν συνειδησιν· ἢ πρὸς Ἑβραίους
δὲ· Ἀθετήσας τις νόμον Μωϋσέως, χωρὶς οἰκτιρ-
μῶν ἐπὶ θυοῖν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει· πόσῃ,
δοκεῖ, τίς χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας, ὁ τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης
κοινὸν ἤγησάμενος, ἐν ᾧ ἡγιασθῆ, καὶ τὸ Πνεῦμα
τῆς χάριτος ἐνυβρίσας ; ἢ Ἐφεσίους δὲ· Ἐν ᾧ
ἐσφραγίσθητε εἰς τὴν ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. » Καὶ ὁ
Δεσπότης δὲ ἐν Ματθαίῳ, τῶ ἀλόγῳ ἐπὶ βλασφημίᾳ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, ὡς ἀναπολόγητα πταίσαντι, παρατείνει
τὴν κόλασιν, οὐχ ἕως τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ
τοῦ μέλλοντος· Ἐνα σφόδρα φυλαττώμεθα τοιοῦτο μη-
δὲ κατὰ ἄγνοιαν ἀμαρτῆσαι, λέγων· Ἐπάσα ἀμαρ-
τία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ
δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται αὐτοῖς·

(85) *Maledictus*. Gen. ix, 25. Complut. editio
pro Χάμ, seu « Cham. » habet Χαναάν, seu « Cha-
naan. » ut legitur in Hebraico exemplari. Franco-
furtensis vero habet Χάμ, ut Didymus. Ac pro δου-
λεύσει, id est, « serviet, » utraque editio habet,
« αἰς οἰκίτης ἔσται, id est, « puer servus erit. »

(85*) *Nec enim*. Act. viii, 21, ubi Simonem Ma-
gum sic Petrus alloquitur : Οὐκ ἐστὶ σοι μερίς, et
reliqua, id est, « non est tibi pars, » et quæ sequun-
tur.

(86) *Spiritum non cognoverunt*. Psal. lxxxi, vers.
5. Vox tamen, « Spiritum, » deest in Bibliis cum
Græcis, tum Latinis.

(87) *In novissimo*. Non Joannis hæc sunt, sed
Judæ vers. 18 et 19. Græca ed. habet : Ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ

A quæ antea de divino Spiritu dicta sunt, *inventitur*,
quod creaturarum proprium sit, neque cœlestibus
unquam virtutibus hic honor delatus est, ut simul
cum Deo et Patre, et cum Filio commemorarentur.
cum de divina aut gratia, aut operatione, aut glo-
rificatione sermo est. Quæ vero creaturarum pro-
pria non sunt, ea solius Dei propria esse perspi-
cium est : Deus autem non creatur. Sed qui creatur-
ram, aut servum eum vocant (idem enim utrumque
est), quique ipsum non dicunt Deum, nec illum
glorificant, ii et servituti Agar obnoxii ejiciuntur,
et servitute Cham condemnantur, sibi quoque ipsi
dicī audientes illud : « Maledictus (85) Cham serviet fratribus suis ; » et cum Simone Mago collocantur, ac
recensentur, qui Spiritus sancti gratiam, nequiquam sane venalem, argenteo emi posse existimavit ; et in
libro Actorum apostolicorum sibi dictum audiunt : « Nec enim (85*) est vobis pars, neque sors in hoc
sermone. »

B

CAP. XXVI.

Revera enim, quoniam luci cum tenebris nulla
est communicatio, nec iis, qui divina cognitione
privati sunt, cum his, qui ab ea illuminati fuerunt,
merito scriptum est de hæreticis perperam sentien-
tibus : « Spiritum non cognoverunt (86), nec intel-
lexerunt ; in tenebris ambulant. » Merito etiam de
ipsis scribitur, Joannes quidem : « In novissimo (87)
tempore venient illusores juxta eorum desideria
ambulantes in iniquitatibus. Hi sunt, qui sep-
rant (88), animales, Spiritum non habentes : » Pau-
lus vero ad Timotheum : « Spiritus (89) autem ex-
presse dicit, quod in novissimis temporibus disce-
dent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris
et doctrinis dæmoniorum, in 298 hypocrisi lo-
quentium mendacium, cauteriatam habentium pro-
prium conscientiam ; » ad Hebræos autem : « Præva-
ricatus (90) quis legem Moysis, sine miseratione in
duobus aut tribus testibus moritur : quanto videtur
quis (91) deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei
conculcaverit, et sanguinem Testamenti pollutum
dlexerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiæ
contumeliam fecerit ? » et ad Ephesios : « Nolite (92)
contristare Spiritum sanctum Dei, in quo obsegnati
estis in diem redemptionis. » Dominus vero apud
Mattheum ei, qui in blasphemia contra Spiritum
sanctum deprehensus fuerat, utpote cujus delictum
excusatione careret, punitionem producit non modo
usque ad præsens sæculum, sed etiam usque ad fu-
turum ; ut diligenter caveamus, ne in hoc peccatum
D ne per ignorantiam (93) quidem prolabamur ; ait
ἔσονται ἐμπαίχται. Sed codex Alexandrinus, circa
tempora concilii Nicæni primi exaratus, ut aliqui opi-
nantur, aut certe vetustissimus, habet eam ipsam
lectionem, quam hic sequitur Didymus.

(86) *Qui separant*. Biblia hic addunt, ἐαυτοῦς,
id est, « sanctipsos. »

(89) *Spiritus*. I ad Tim. iv, 1 et 2.

(90) *Prævaricatus*. Hebr. x, 28 et 29.

(91) *Videtur quis*. Græca editio pro δοκεῖ τις, ha-
bet δοκεῖτε, id est, « putatis. »

(92) *Nolite*. Ephes. iv, 30.

(93) *Per ignorantiam*. Adinia, imo plane gemina
dictaverat Didymus initio libri *De Spiritu sancto*,
ubi hæc legimus : « Præsertim cum blasphemia in
eum sine venia sit, ita ut blasphemantis poena ten-

enim : « Omne (94) peccatum et blasphemia remittetur hominibus, blasphemia vero in Spiritum (95) non remittetur ipsis. Et quicumque dixerit sermonem contra Filium hominis, remittetur ei ; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in saeculo isto, neque in futuro. » Qualis vero alius sermo est contra Spiritum sanctum (96), aut quænam alia intelligitur blasphemia de ipso, nisi hoc quod est illum non confiteri Deum consubstantiali, et coeternum Patri, et Filio? Nam specialiter cum de Deo sermo est, blasphemandi verbum adhibetur. Definivit vero, remitti quidem blasphemiam contra Filium hominis, non remitti vero eam, quæ sit de Spiritu sancto. Quibus verbis significat, non remitti ei, qui sero saltem, ac tandem aliquando non crediderit, ipsum ex Deo Patre consubstantialiter processisse : nam ei, qui hoc agnovit, remittitur. Perinde enim est, ac si diceret : Quod spectat quidem ad Filium, prætextum saltem, etsi non rationabilem, **299** habent, nempe humilia illa, atque abjecta, quæ de ipso dicuntur, quæque de ineffabili Incarnatione intelligenda sunt. Quod vero spectat ad Spiritum sanctum, nullam habent excusationem. Idcirco et Sapientia divinum Spiritum Deum esse declarans, et ejus nomine is comminans, qui ipsum blasphemant, ait : « Benignus (97) est enim Spiritus sapientiæ, et non liberabit blasphemum a labiis suis : quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius inspector est verus, et linguæ auditor : quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Nam qui deitati ejus non credunt, sicut Apostolus ad Timotheum in prima scribit Epistola, assimilati Hymenæo (98), et Alexandro, « circa fidem naufragaverunt, et traditi sunt Satanæ, ut discerent non blasphemare. » Et merito quidem : nam Spiritum sanctum ipsis prosperum flare noluerunt, et ejus illuminationem omni anchora firmiorem spreverunt, et perfectam ejus, et Christi gubernationem respuerunt, semetipsos eo glorificationis hymno privantes, qui Deo conveniens est, et æqualitatem servat personarum. Nam sicut in primo Regnorum libro (99) dictum est ab Heli (1) : « Si peccaverit (2) vir in virum, et orabunt pro eo ad Dominum : si autem Domino peccaverit, quis orabit pro eo? » At « Dominus (3) Spiritus est, » ut scripsit Paulus.

datum non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in futurum. Ait quippe Salvator, « Blasphemanti in Spiritum sanctum non esse remissionem neque in isto sæculo, neque in futuro. » Unde magis ac magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo relatio sit, ne in aliquem (codex noster, ne aliquis), saltem per ignorantiam, blasphemix error obrepat. » Eadem inculcat etiam in fine ejusdem libri num. ultimo.

(94) Omne. Matth. xii, 31 et 32.

(95) In Spiritum. Græca editio : Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, id est, « Blasphemia vero Spiritus non remittetur hominibus. »

(96) Contra Spiritum sanctum. S. Athanasius in Fragmentis comment. in Mattheum, pag. 59. Matthæi locum a Didymo hic citatum sic explicat, ut « deitatem Verbi ipse Christus » Spiritum sanctum

A καὶ ὅς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὅς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. » Ἄλλος δὲ πόλις ἐστὶ λόγος κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ἄλλη ποία νοεῖται περὶ αὐτοῦ βλασφημία, ἢ τὸ μὴ ὁμολογεῖν αὐτὸ θεὸν ὁμοούσιον καὶ συνάναρχον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ; Ἰδιῶς γὰρ ἐπὶ τοῦ θεοῦ τὸ βλασφημεῖν εἴρηται. Ὀρίσεν δὲ ἀφεῖσθαι μὲν τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου βλασφημίαν, τὴν δὲ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὴ ἀφεῖσθαι· ἐκεῖνο δηλών, ὅτι τῷ καὶ ν γοῦν ἄφέ ποτε μὴ πιστεύσαντι ἐκ τοῦ θεοῦ Πατρὸς ὁμοούσιος αὐτὸ ἐκπεπορευῆσθαι· τῷ γὰρ ἐπιγνόντι ἀφέεται. Φησὶν γάρ· Ἐπὶ τοῦ [138 b] Υἱοῦ ἀφορμὴν γοῦν, εἰ καὶ μὴ εὐλογον, ἔχουσι τὰ περὶ τῆς ἀφράστου ἐνανθρωπήσεως μικροπρεπῆ ῥήματα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐδεμίαν ἔχουσι σῆψιν. Διὸ καὶ ἡ Σοφία θεολογούσα τὸ θεῖον Πνεῦμα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπειλούσα τοὺς βλασφημοῦσιν αὐτὸ, λέγει· « Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, καὶ οὐκ ἀθροῦσαι βλάσφημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ, ὅτι τῶν νεφρῶν αὐτοῦ μάρτυς ὁ θεός, καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐπίσκοπος ἀληθής, καὶ τῆς γλώσσης ἀκουστής· ὅτι Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα, γινώσκει ἔχει φωνῆς. » Οἱ γὰρ τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀπιστοῦντες, καθὰ ὁ Ἀποστόλος Τιμοθέῳ ἐν τῇ α' γράφει Ἐπιστολῇ, ἀφομοιωθέντες Ἵμεναῖο καὶ Ἀλεξάνδρῳ, « περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν, καὶ παρεδόθησαν τῷ Σατανᾷ ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. » Εἰκότως· αἴσιον γὰρ αὐτοῖς τὸ ἄγνον Πνεῦμα πνεῖν οὐκ ἠθέλησαν, καὶ τὴν πάσης ἀγκύρας βεβαιότεραν ἐπιλαμπῖν αὐτοῦ ἠθέτησαν, καὶ ἔχειν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Χριστοῦ τελείαν τὴν κυβέρνησιν οὐκ ἠνέσχοντο, τῆς θεοπρεποῦς καὶ ἰσοτίμου δόξης ἑαυτοῦς στερησάντες. Καὶ γὰρ, ὡς ἐν τῇ α' τῶν Βασιλειῶν εἴρηται παρὰ τοῦ Εἰλλ, « Ἐὰν ἀμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύχονται περὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον· ἐὰν δὲ τῷ Κυρίῳ ἀμάρτη, τίς προσεύξεται περὶ αὐτοῦ; » Ὁ δὲ ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν, ὡς ἔγραψε Παῦλος.

D « appellet..... humanitatem vero suam » filium hominis « vocet. » At Didymus tum hic, tum in libro De Spiritu sancto, tertiam Trinitatis personam Spiritus sancti nomine intelligit.

(97) Benignus. Sap. i, 6 et 7.

(98) Hymenæo. Codex mendose, Ἵμενέω. Vide Epist. I ad Tim. i, 19 et 20.

(99) Libro. In Græco : ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν. Subintellige, βίβλῳ. Simili modo in commentariis in Psalmos ad psal. lxxvii, vers. 59, pag. 644 catenæ Corderianæ, ait : Ὡς ἡ πρώτη φησὶ τῶν Βασιλειῶν, id est, « ut ait primus Regnorum (liber). »

(1) Heli. Codex, Εἰλλ, pro Ἡλί.

(2) Si peccaverit. I Reg. ii, 27 (seu 25). Vide librum Didymi De Spiritu sancto, num. 63.

(3) Dominus. II Cor. iii, 17.

[139 a] ΚΕΦ. ΚΖ'.

A

CAP. XXVII.

Ἀκουστέον δὲ (χαλεπὸν γὰρ οὐδὲν ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐπιφαιλές) καὶ στίχων τῶν παρ' Ἑλλησι, μετρίαν περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα συντάξεως τοῦ Υἱοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος συναίσθησιν δεξαμένων, καὶ πρόσφορα καὶ ἀληθῆ θεωρησάντων εἶναι τὰ ὁνόματα ταῦτα· καὶ ὡς οὐ διέζευκται τὸ παγκρατὲς ἄγιον Πνεῦμα, οὐ φύσει, οὐ δυνάμει, οὐ δόξῃ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὡς οὐδὲ ὁ Μονογενής· ἀλλὰ καὶ πρόσειν ἐξ αὐτοῦ οὐ συμμετρώτερον, καὶ παρ' αὐτῷ μένει, πληροῦν τῇ ἑαυτοῦ ὑπερτάτῃ καὶ ἀπλήτῳ χάριτι καὶ δυνάμει ἅπαντα, κατὰ τὸ κοινὸν αὐτῷ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἀγαθὸν βούλημα. Εἰσὶν δὲ οἱ στίχοι χρησμοῦ οὕτως·

Πνεῦμα μὲν ἀθανάτου Θεοῦ Πατρὸς ἐκπροσώ-
[ρουμα·
Aὐτόθεν, ἐνθεν ἔδη, μένον ἔμπεδον, ὅστι μ-
[ριστόν·

Ἄλλὰ Θεοῦ Λόγου μένον ἰαθεὶς ὑπὸ κόλλοις,
Πάντα τελεῖ, ἅτε θεοῖς ἄμῆδεται ἀρχέγονος φρήν·

Κτίσασσι δὲ ξύμψασσι φέρει χάριν, ἧ ὑπο πάντα

(4) *Versus.* Hujusmodi monumenta a Didymo afferri is non mirabitur, qui Lactantium, aliosque Patres, Didymo præsertim antiquiores, legerit. Cæterum cum apud Augustinum, lib. xiii *contra Faustum Manichæum*, pag. 251, Faustus ipse hæc scripsisset : « Si sunt aliqui, ut fama est, Sibyllæ de Christo præsentia, aut Hermetis, quem dicunt Trismegistum, aut Orphei, aliorumque in gentilitate valum, hæc nos aliquando ad fidem juvare potuerunt, qui ex gentibus efficitur Christiani, » scite respondet Augustinus, pag. 260 : « Sibylla porro, vel sibyllæ, et Orpheus, et nescio quis Hermes, et si qui alii vates, vel theologi, vel sapientes, vel philosophi gentium de Filio Dei, aut de Patre Deo vera prædixisse, seu dixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam, non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam. »

(5) *Hæc nomina, etc.* Videri posset hic locus cum iis pugnare, quæ dictaverat Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 2 : ibi enim ait, « appellationem Spiritus sancti penitus ab his ignorari, qui extra sacram Scripturam philosophantur : Solummodo enim, inquit, in nostratibus litteris et noto ejus, et vocabulum refertur tam in novis quam in veteribus. » Verum reipsa inter se duo hæc loca non pugnant : nam illic de nomine « Spiritus sancti » loquitur, hic de nomine « Spiritus » tantum ; illic de genuina Spiritus sancti notionem, hic potius de adumbrata quadam ; illic de philosophis, qui nihil ex divinis codicibus hausserint, hic de iis, quos fortasse aliqua ex sacris Scripturis hausisse arbitratur. Nam, ut recte statuit S. Thomas in *Summa theol.*, p. 1, q. 32, « impossibile est per rationem naturalem ad cognitionem Trinitatis divinarum personarum pervenire. »

(6) *Oraculi versus.* Quamvis sibyllam, aut sibyllas neque hic, nec usquam alias in his libris nominet Didymus, ac versus isti in editis sibyllinis carminibus ab Alexandrino aliquo poeta, ut nonnullis videtur, haud multo post Christum Domini nostri resurrectionem auctis, atque interpolatis, non exstant ; sibyllinos tamen esse conjicio tum plures ex iis, quos alibi attulit, ac præsertim libro III, cap. 2, sibyllinus certe est ille, quem superius allegavit, pag. 237 :

Μῆ κίτριε καμάριαν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων·

Audiendi vero etiam sunt (nihil enim inde molestiæ erit, sed potius utilitas) eorum versus (4), qui mediocriter apud Græcos Filii Verbi et Spiritus æqualitatem cum Deo Patre persenserunt, atque hæc nomina (5) congrua ac vera esse videntur : **300** juxta quos etiam omnipotens Spiritus sanctus nec natura, nec potentia, nec gloria a Deo Patre segregatur, sicut ne Unigenitus quidem ; quin et procedit ex ipso, ita ut non sit minor, et apud eum manet, omnia implens suprema, et copiosa sua cum gratia, tum potentia, secundum Patris et Filii communem cum ipso bonam voluntatem. Hi autem sunt oraculi versus (6) :

Spiritus quidem ab immortalis Deo Patre procedens (7),
B *Ibidem unde venit, manens firmus* (8), *et nequaquam separabilis,*
Sed sub divino Verbi Dei sinu manens,
Omnia perficit, utpote divinus (9), *quæ vult* (10) *primigenia mens.*
Creaturis autem omnibus fert gratiam, sub qua (11),
[omnia

Exstat enim libro tertio Oraculorum Sibyllinorum, pag. 276. Ac eum respicit, mea quidem sententia, Lucianus in *Pseudologista*. Hexametros vero τοῦ χρησμοῦ, id est oraculi versus citat etiam Julianus Apostata in fragmento orationis, sive epistolæ, pag. 297 et 299 editionis Lipsiensis anni 1696. Ac Justinus, ut de aliis sileam, in *Cohortatione ad Græcos*, num. 11, hæc habet : « Constituti omnibus cuidam, ut ipsi narratis, oraculum vestrunt, quibus tandem hominibus piis esse, ac religiosis aliquando contigisset, sic oraculum dicitis respondisse :

Μοῦνοι Καλδαῖοι σοφὴν λόγον, ἧδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Aὐτογένητον ἀνακτα σεβαζόμενοι Θεὸν αὐτόν.

Id est .

*Soli Chaldæi sapientiam sortiti sunt, et Hebræi,
Per se existentem regem colentes Deum ipsum.*

Quin hoc oraculum Porphyrius afferbat in libro *De philosophia ex oraculis*, teste Eusebio in *Præpar.* lib. ix, cap. 10. Cum itaque vel æcerrimi Christianæ religionis adversarii hujusmodi monumentorum auctoritate moverentur, mirum non est, si Patres argumento, quod vocant « ad hominem, » utentes in medium ea protulerunt, qualia ipsorum ætate circumferebantur.

(7) *Ab... Patre procedens.* Et si alia deessent argumenta, hæc locutio, meo quidem judicio, istarum mercium adulterationem satis argueret. Quis enim neget hanc, aliasque hujusmodi, quæ subjunguntur, ex Evangelio depromptas esse ?

(8) *Firmus.* Codex, ἔμπεδόν. Lego, ἔμπεδον.

(9) *Utpote divinus.* Pro θεός, legendum fortasse θεῖον, ut referatur ad nomen Πνεῦμα.

(10) *Quæ vult.* Aut, « molitur. » Codex habet, ἀμῆδεται. Lego, ἄμῆδεται. Theognis tamen in Sententiis versu 428, ait : Καὶ κίτθαι πολλὴν γῆν ἐπαμῆσάμεν, id est (ni fallor) : « et jacere sub multæ terræ sirue. » Sed hunc quoque locum emendandum conjecerim, ut legatur ἀμυησάμενον, pro ἐπαμῆσάμενον. Quod si quis Theognidis, aut vulgatæ lectionis auctoritate ductus in versibus a Didymo citatis malit retinere lectionem, ἀμῆδεται, tunc dicendum erit, θεός positum esse a poeta pro θεία, vel nomen φῆν masculini generis factum esse : itaque vertemus : « Omnia perficit, quæ molitur divina primigenia mens. »

(11) *Qua.* Librarius parum versus, quos exscri-

Opera Dei vivunt, et sempiternam sortiuntur opem.

Et rursus :

Ut omnia contineat Trinitas, quæ omnia dimittitur.

Orphei (12), qui apud Græcos est primus theologus :

301 *Omnia (13) enim immortalis Dei ⁱⁿ auxilio sub*
Homines perficiunt, sub sapienti Spiritus (14) mo-
litione.

Platonis Comici (15), qui venuste in subscriptis iambis Deitatem servata unitate protensam dicit (16) in Trinitatem, a qua omnia facta sunt, et conservantur.

Deus enim est unus Pater supremus, Qui Verbo omnia sapientissime, et Spiritu Firmavit labentia et ex profundi errore In lucem revocat ex diuturna (17) confusione.

Mercurii Trismegisti (18) ex tribus ad Asclepium sermonibus (19), qui (20), cum quidam bonum genium interrogaret, de sanctissimo Spiritu hoc fudit oraculum :

302 « Nisi (21) quædam esset providentia Domini omnium, adeo ut hunc sermonem mihi revela-

bat, intellexisse videtur. Itaque etsi iota, quod nunc « subscriptum » vocant grammatici, omittente consueverit, hic tamen ita scripsit, ut in vetustiore apographo scriptum invenit, nempe ἦ, pro ἧ. Similique modo paulo post recte scripsit σοφῆ, et ὁρμη, pro σοφῆ, et ὁρμη.

(12) *Orphei.* Quæ de Orpheo, et versibus ei tributis viri docti scripserunt, vulgo nota sunt. Poetam hunc nunquam fuisse docuit Aristoteles, ut testatur Cicero in primo *De natura deorum*. Eum tamen citant Justinus in *Cohortatione ad Græcos*, Cyrillus Alexandrinus lib. 1 in *Julianum*, pag. 26, Julianus ipse Apostata oratione 4, pag. 136, Pansanias, Damascius in libro *De principiis*, tom. III *Anecd.* Wolffii, pag. 198, 209, 252 et 256, aliique plurimi. Quisimo ethnicus philosophus Theon Alexandrinus, Didymi æqualis, Orphei ipsius, ac Mercurii Trismegisti scripta Alexandriae interpretabatur, teste Joanne Malala in *Chronographia* lib. XIII.

(13) *Omnia.* Orphei omnia, quæ supersunt, non modo opera, verum et fragmenta edidit Jo. Matthius Gesnerus Lipsiæ anno 1764. Sed duo hi versus ibi desiderantur.

(14) *Spiritus.* Quemadmodum Spiritus sancti mentio aperte fit in his versibus, quos ex Orpheo profert Didymus, ita in iis, quos Justinus affert in *Cohort. ad Græcos*, Pater, et Verbum commemorantur. Lege Justinum ipsum, pag. 19, et Cyrillum Alexandrinum, lib. 1 in *Julianum*.

(15) *Platonis Comici.* Alios ex Platone Comico iambos profert Clemens Alexandrinus in quinto *S. rom.*, pag. 849.

(16) *Dicit.* Deest in codice vox, λέγει, aut alia similis.

(17) *Diuturna.* Etsi Passioneianum codicem accurate exscripsim, tamen in meo apographo mendose exaraverim *μαχρᾶς*, quam lectionem in mea ad præclarissimum præsulem Bononiæ tunc Prolegatum Joannem Archintum epistola Venetiis edita exhibui. Sed inspecto rursus ipso codice monuit me amicus in eo legi *μακρᾶς*.

(18) *Mercurii Trismegisti.* Sive, « Hermetis termaximi. » Lege, si placet, quæ de Mercurio Trismegisto scripserunt Fabricius in *Biblioth. Græca* vol. 1, pag. 46, et sequentibus, aliique plures. Vocatur a Tertulliano in libro *adversus Valentinianum*

A *Ἔργα Θεοῦ ζῶσι, καὶ αἰῶνα ἔλλαχ' ἀρωγῆν*
Καὶ πάλιν·

Ὅφρα τὰ πάντα Τριάς συνερχῆ, κατα πάντα ἡ-
τροῦσα

Ὅρφῆος τοῦ παρ' Ἑλλῆσι πρώτου θεολόγου·

Πάντα γὰρ ἀθανάτοιο Θεοῦ μεγάλη ὑπ' ἀρωγῆς

Ἀνθρώποι τελέουσι, σοφῆ ὑπὸ Πνεύματος ὁρμη.

Πλάτωνος τοῦ Κωμικοῦ, ὃς ἀνθηρῶς ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις λόγοις θεότητα μοναδικῶς ἐκτεινομένην εἰς Τριάδα, ἀφ' ἧς τὰ ἅλα γέγονε τε καὶ σώζεται.

[139 b] *Θεὸς γὰρ ἐστὶν εἰς Πατὴρ ὑπέριστατος·*
Λόγῳ τὰ πάντα παρσόφως καὶ Πνεύματι
Στήσας ὀλισθαίνοντα, καὶ βοηθῶ πλάνης
Εἰς φῶς ἀνέλκων ἐκ μακρᾶς ἀταξίας

B *Ἐρμού Τρισμεγίστου ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν*
λόγων τριῶν. Ἐρομένου τινὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα,
περὶ τοῦ τρισαγίου Πνεύματος ἔχρησεν οὕτως·

« Εἰ μὴ πρόνοιά τις ἦν τοῦ πάντων Κυρίου, ὥστε μοι τὸν λόγον τοῦτον ἀποκαλύψαι, οὐδὲ ὑμᾶς τοι-

« Mercurius ille Trismegistus magister omnium physicorum. » Ac eum citant Clemens Alexandrinus, Lactantius, Cyrillus Alexandrinus, Joannes Stobæus, S. Thomas Aquinas, aliique. Quæ sub ejus nomine circumferuntur, ea vel sæculo xvi, ut genuina habebat vir doctissimus Augustinus Steuchus in libris *De perenni philosophia*, pag. 18 edit. Lugdunensis, et alibi passim.

(19) *Ex tribus ad Asclepium sermonibus.* Indicare videtur hæc locutione Didymus, tres ad Asclepium libellos simul olim junctos fuisse, ac forsitan velut unum opusculum habitos. At nunc exstant quidem in *Pæmandro*, sed a se invicem disjuncti. Sunt autem in Ferrariensi Patricii editione anni 1591, liber vi, liber ix, et liber xv *Pæmandri*. Nam liber ix, qui hunc habet titulum, sive initium, Ἀσκληπιῶ εὐφρονεῖν, huc pertinere non videtur : præsertim cum Cyrillus Alexandrinus locum inde proferens, sic eum citet in libro ii *contra Julianum* : Ἐν τῷ περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως, id est « In libro *De natura universi.* »

(20) *Qui.* Codex hoc loco mendosus est : habet enim ἐρομένου, pro ἐρομένου, et ἀγαθός, pro ἀγαθόν. Videtur etiam addenda vocula, ὅς, id est « qui ; » ut legatur : ὅς, ἐρομένου τινὸς τὸν ἀγαθόν, etc. Cyrillus Alexandrinus libro 1 in *Julianum*, pag. 35, hæc ipsa tria ex Mercurio Trismegisto loca affert, quæ citat Didymus hoc in loco. Primum vero iste sic ibi citatur a Cyrillo : Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τρίτῳ πρὸς Ἀσκληπιὸν, ὡς ἐρομένου τινὸς, περὶ τοῦ θαλοῦ Πνεύματος, φησὶν οὕτως : « Εἰ μὴ πρόνοιά τις, » etc., id est, « Et rursus idem [Hermes, seu Mercurius] in eodem sermone tertio ad Asclepium, tanquam aliquo de divino Spiritu interrogante, sic ait : « Nisi providentia quædam, » et quæ sequuntur. In editione autem Ferrariensi a Patricio concinnata exstat hoc fragmentum libro ix, et hunc habet titulum : Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τρίτου, id est « Ex eodem tertio [libro ad Asclepium]. »

(21) *Nisi.* Hæc, item ut alia paulo post, Mercurii, Porphyriique loca a typographo sic imprimenda curavi, ut ea exaravit amanuensis in codice Passioneiano ; nempe ita ut instar carminum a reliquis scernantur, et singuli versus, aut lineæ cæteris lineis breviores sint. Videtur enim si ligatam orationem a soluta non satis novisse distinguere : alioquin sui sæculi consuetudinem secutus foret. Quod si conje-

οὗτος ἔρωσ καταίχεν, ἵνα περὶ τούτου ζητήσητε. Ἀ
 Νῦν δὲ τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου ἀκούετε. Τούτου τοῦ
 Πνεύματος, οὐ πολλάκις προείπον, πάντα χρήζει.
 Τὰ πάντα γὰρ βαστάζων, κατ' ἄξιαν τὰ πάντα ζωο-
 ποιεῖ καὶ τρέφει, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας πηγῆς ἐξήρ-
 τηται, ἐπίκουρον πνεύμασιν, καὶ ζωῆς ἅπασιν ἀεὶ
 ὑπάρχον, γόνιμον ἐν ὧν. »

Δύθεις τε τῇ εὐγενεστέρῃ γνώμῃ καθυποτάττων τοὺς
 πολλοὺς, καὶ οὐκ ἀκριβεῖς περὶ τὴν γνώσιν, τὴν ἕνεκα
 τῆς ἀχράντως, ἀμετρήτως, ἀφάτως, καὶ ἀεὶ καὶ
 ὡσαύτως ἐχούσης αὐτοτελοῦς Τριάδος, περὶ ἧς οὐ-
 δεῖς οὕτως μεγαλοφρονέστατος, οὐδὲ ὑψηλοφρονα-
 τος ἀνθρώπων ἐστίν, ὅς ἀξίον τι τῆς τοσαύτης ὑπερ-
 οχῆς αὐτῆς θεωρῆσαι δύναται, ἀποφθέγγεται τοιάδε :

« Οὐ γὰρ ἐφικτον ἐστίν εἰς ἀμύητους τοιαῦτα μυσ-
 τήρια παρέχεσθαι· ἀλλὰ τῷ νῷ ἀκούσατε· Ἐν
 μόνον ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἐστίν
 ἀεὶ νοὺς νοὸς φωτεινός· καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ ἡ
 τούτου ἐνότης. Ἄεὶ ἐν αὐτῷ ὧν, ἀεὶ τῷ [140 α]

curas meas addere hic licet, exemplar illud, quo
 amanuensis ad exscribendum suum codicem usus
 est, pervetustum fuisse hinc etiam conjicio. Hoc
 enim modo exarari vetustissimis temporibus con-
 suevisse non modo poetarum carmina a scriptore
 aliquo allegata, verum etiam loca, quæ soluta ora-
 tionis scripta forent, colligo ex antiquissimo Biblio-
 thecæ nostræ codice, quem nol. 2 pag. 264, me-
 moravi. Ibi enim hoc eodem modo omnia cum poe-
 tarum loca, tum prosaicæ loquentium aucto-
 rum exarata sunt. Duo tantum affero exempla. Pri-
 mum desumo ex folio codicis sexto, pag. 1, col. 2,
 ubi hæc leguntur, quæ in impressis Lactantii *Insti-
 tutionibus* exstant capite 7 libri primi.

NOMINATUR QUOD SENECANO
 MO ACUTUS IN EXHORTATIONIBUS
 VIDIT NOS IN QUILIUN
 DEPENDEMUS IN QUAEAD
 ALIQUEM RESPICIMUS
 CUI QUOD EST OPTIMUM
 INNOBISANIMAM BEA
 MUS ALIUS NOSEDIDIT ALI
 US INSTRUXIT DEUS IPSE
 SE FECIT
 HIS IGITUR TOT TANTIS QUETES
 TIBUS CONPROBATUR UNUS
 DEI POTESTATE . . . . .

Alium occurrit folio 27, pag. 2, col. 2, quod in
 veteris lib. II, cap. 3.

AD SECUTIS UNUTINTELLE
 GERENT QUID NON SIT ILLUD AD SE
 QUINEQUI VERUNTUT DICERENT
 QUID SIT NOTACICERONIS VOX EST
 UTINAM TAM FACILE VERA
 INVENIRE POSSEM QUAM
 FALSA CONVINCERE
 QUOD QUIA VIRESHUMANA ECO-
 DICIONISEXCEDIT EJUS OFFICIA
 CULTASNOBIS AD TRIBUTA EST QUIBUS
 TRADIDIT DEUS SCIENTIAM VERI
 TATIS CUI EXPLICANDA EQUAT TUOR

Simili ratione exarari ab amanuensis jussu Augu-
 stinus sex vaticinia, quæ lib. XVIII *De civi. Dei*,
 cap. 23, Latine soluta oratione conversa protulit ex
 Lactantio : etsi verborum Augustini sensum edito-
 res, aut typographi non attenderunt. « Nos, inquit,

ret (22), ne vos quidem (23) talis amor cepisset,
 ut de eo quæreretis. Nunc vero reliquum sermo-
 nem audite. Hujus Spiritus, de quo antea sæpius
 dixi, cuncta indigent : omnia enim cum por-
 tet (24), pro merito omnia vivificat (25) et nut-
 rit ; et a sancto fonte pendet, opem cunctis spi-
 ritibus, et animantibus (26) semper ferens, cum
 unus (27) secundus sit. »

Et rursus nobiliore alia præstantiorique sententiâ
 plerosque homines veluti subjiciens (28), ac reprimens,
 qui accurate cognoscere negligunt immaculatam,
 immensam, ineffabilem, et semper eodem
 modo se habentem, per se perfectam Trinitatem, de
 qua nullus plane homo, quamvis maxime sublimi
 sapientiâ, et excelsissima mente præditus (29) fue-
 rit, quidquam, quod tanta ipsius Trinitatis excel-
 lentia dignum sit, speculari potest, talia eloquitur :
 « Nam fieri (30) non potest, ut profanis, qui ini-
 tiati non sunt, hujusmodi mysteria exhibeantur :
 sed mente (31) audite. Una tantum erat lux intel-
 lectualis ante lucem intellectualem : et est
 semper mens mentis (32) 303 lucida : nec aliud

nil interponentes, sed in unam seriem connexa
 ponentes, solis capitibus, si tamen scriptores ea ser-
 vare non negligant, distinguenda curavimus. »

(22) *Mihi revelaret.* Editio Ferrariensis citato loco
 habet με, pro μοι, et mendose, ἀποκαλείφασι, pro
 ἀποκαλύψαι. Apud Cyrillum quoque legitur με, pro
 μοι. Quod si legas με, vertendum erit : « adeo ut
 hunc sermonem revelarem. »

(23) *Ne vos quidem,* etc. Apud Cyrillum, et in
 Patricii editione legitur : Οὐδὲ ὑμεῖς νῦν ἔρωσ τοιού-
 τος καταίχεν, id est, « Ne vos quidem talis nunc
 amor cepisset. »

(24) *Cum portet.* Editio Ferr. mendose. βαστάζων,
 pro βαστάζον.

(25) *Omnia vivificat.* Editio Ferr. omittit hic vo-
 ces, τὰ πάντα· sed leguntur apud Cyrillum.

(26) *Spiritibus et animantibus.* Apud Cyrillum le-
 gitur : Ἡνεύμασι καὶ ζωῆς. Didymus, seu potius
 Passioneianus hujus operis exscriptor habet : πνεύ-
 μασι καὶ ζωῆς. Utraque lectio videtur respuenda,
 et legendum, ut edidit Patricius : πνεύμασι καὶ
 ζωῆσι.

(27) *Cum unus,* etc. In Ferrariensi Trismegisti
 editione fragmentum absolvitur voce ὑπάρχων· tum
 sequitur aliud fragmentum. Itaque desunt ibi vo-
 ces, γόνιμον ἐν ὧν. Leguntur tamen apud Cyril-
 lum.

(28) *Subjiciens.* In Græco, καθυποτάττων. Quod
 verbum deest in vulgaribus lexicis. Eo utitur Cle-
 mens Alexandrinus in quinto *Stromatum*, pag. 680.
 Καθυποτάτταντας (inquit) τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι, id
 est, « mentem passionibus subjicientes. »

(29) *Excelsissima mente præditus.* Codex mendo-
 se, ὑψηλοφρονατότατος. Lego, ὑψηλοφρονατότατος.

(30) *Nam fieri.* In Ferrariensi Patricii editione
 exstant hæc ibidem ante superiora, nempe libro
 XX, pag. 50, sub hoc titulo : Ἐρμῶν τοῦ Τρισμε-
 γίστου ἐκ τοῦ γ' πρὸς Ἀσκληπιῶν, id est « Mercurii
 Trismegisti, ex tertio ad Asclepium. » Similique
 modo ea citat Cyrillus in eo, quem dixi loco. Au-
 gustinus Steuchus hæc, et sequentia verba cum
 aliqua lectionum varietate affert lib. I *De perpetua
 philosophia*, cap. 10.

(31) *Mente.* Editio Ferrariensis et Cyrillus legunt,
 τῷ νοῖ, pro τῷ νῷ.

(32) *Mens mentis.* Cyrillus legit, ut Didymus. In
 editione Ferrariensi deest vox, νοός.

quidquam erat, quam (33) hujus unitas. Semper A
in se ipsa (34) existens, semper sua mente, et
luce, et Spiritu omnia amplectitur, et continet. »

Et aliis interjectis (35) subdit :

« Extra hunc non Deus, non angelus (36), non
dæmon, non alia quæpiam substantia : omnium
enim est Dominus, et pater, et Deus, et fons, et
vita, et potentia, et lux, et mens, et Spiritus, et
omnia in ipso et sub ipso (37) sunt. »

Mentem ex mente (38), et lucem intellectualem ex
luce intellectuali, et insuper Spiritum, quo omnia
comprehendit, nominans Trismegistus, Deum Pa-
trem, et Unigenitum, et unum ejus sanctum Spi-
ritum denotat : quo modo ait Sapientia : « Spi-
ritus (39) Domini replevit orbem terrarum. » Ange-
los autem, et dæmones, et eos, qui dicti quidem
sunt a Græcis dii, sed revera dii non sunt, et om-
nem naturam, sub hac individua potestate esse de-
clarat, quæ unum est rerum omnium principium,
et a qua omnia creata sunt. Porphyrius vero etsi
nullo modo recte sentiat de illo, qui revera Deus
est, sed ei veluti irascatur (40), ut ita dicam, ta-
men Platonis exponens opinionem, et veritatis vi-
nem reveritus, hæc scripsit :

« Nam usque (41) ad tres hypostasies dixit Plato
Dei essentiam progredi ; esse autem primum qui-
dem supremum Deum, nempe bonum, post ipsum
vero etiam secundum, nimirum Conditorem ; ac
tertium (42) quoque, videlicet animam mundi (43) :
304 nam usque ad animam divinitatem pro-
gredi. »

Exsecrandus porro, ac maledictus (44) Porphyrius,

(33) *Quam.* Apud Cyrillum legitur : ἡ τούτου ἐνό-
της. In editione Patricii : ἡ τούτου ἐνότης. Didymus
utramque voculam habet ἡ et ἦ.

(34) *In se ipsa.* Didymus habet, ἐν αὐτῷ. Sed apud
Cyrillum, et in Patricii editione legitur, ἐν ἑαυ-
τῷ : quæ lectio videtur alteri anteferenda.

(35) *Aliis interjectis.* In Patricii editione proxi-
me post ea, quæ modo attulit Didymus, sequuntur
quæ subdit. Tamen Cyrillus quoque, alterum locum
ab altero secernit, hæc interponens : Καὶ μεθ' ἑτερά
φησιν Ἐκτός, etc., id est, « et post alia dicit : Ex-
tra, » etc. Videntur ergo in Patricii editione ali-
qua desiderari.

(36) *Non angelus.* Pro οὐ ἄγγελος, rectius apud
Cyrillum, et in Ferrariensi editione legitur, οὐκ
ἄγγελος.

(37) *Sub ipso.* Ferrariensis editio, ὁπ' αὐτῷ. Apud
Cyrillum, ut apud Didymum, ὁπ' αὐτόν.

(38) *Mentem ex mente,* etc. Cyrillus quoque post
allata hæc Trismegisti verba eodem modo ea inter-
pretatur, quo hic interpretatus fuerat Didymus.

(39) *Spiritus.* Sap. 1, 7.

(40) *Irascatur.* Librarius sine spiritu, ac sine ac-
centu scripsit, αυτοχολωτων. Legendum fortasse
αὐτοχολωτων, aut αὐτοχολωτος.

(41) *Nam usque.* Deprompta hæc sunt ex Porphy-
rii opere, quod inscriptum erat : *Περὶ φιλοσόφου
ιστορίας βιβλία δ'*, h. est, « Philosophicæ historiae
libri quatuor, » seu « De vitis philosophorum : »
Cujus operis Eunapius meminit initio libri *De vitis
sophistarum*, aliique. Exstabant autem hæc libro
quarto, qui erat *De vita Platonis*. Id colligo ex Cy-
rillo Alexandrino, qui hæc eadem verba post Di-
dymum bis attulit : nempe libro 1 in *Julianum*, pag.

ἑαυτοῦ νοῦ καὶ φωτὶ καὶ πνεύματι πάντα περι-
έχει. »

Καὶ μεταξύ ἄλλων ἐπάγει :

« Ἐκτός τούτου οὐ θεός, οὐ ἄγγελος, οὐ δαίμων,
οὐκ οὐσία τις ἄλλη. Πάντων γὰρ ἐστὶ Κύριος καὶ
Πατήρ, καὶ θεός, καὶ πηγή, καὶ ζωὴ, καὶ δύνα-
μις, καὶ φῶς, καὶ νοῦς, καὶ Πνεῦμα, καὶ πάντα
ἐν αὐτῷ καὶ ὁπ' αὐτόν ἐστι. »

Νοῦν ἐκ νοῦ, καὶ φῶς νοερὸν ἐκ φωτός νοεροῦ, ἔτι
δὲ καὶ Πνεῦμα, ᾧ πάντα περιέχει ὁ τὸν θεὸν Πατί-
ρα, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ τὸ ἐν αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα
δηλοῖ ὡς ἡ Σοφία λέγει : « Πνεῦμα Κυρίου πεπλή-
ρωκε τὴν οἰκουμένην. » Ἄγγελους δὲ καὶ δαίμονας,
καὶ τοὺς λεγθέντας μὲν ὑπὸ Ἑλλήνων, οὐκ ὄντας δὲ
ἀληθῶς θεοὺς, καὶ πᾶσαν φύσιν, ὑπὸ ταύτην εἶναι
τὴν ἀδιάρητον ἐξουσίαν, τὴν μίαν πάντων δημιουρ-
γικὴν ἀρχήν. Καὶ Πορφύριος δὲ, καίτοι τὸ παράπαν
οὐ σωφρονῶν περὶ τὸ ὄντως θεῖον, ἀλλ' αὐτοχολωτῶν,
ὡς εἰπεῖν, ὅμως Πλάτωνος ἐκτιθέμενος δόξαν, καὶ
πῶς ποτε συνελαθεὶς ὑπὸ τῆς ἀληθείας, ἢ τάχα καὶ
τὸν Πλάτωνα αἰδεσθεὶς, φάναι διενοήθη ταυτί :

quodammodo compulsus, aut fortasse etiam Plato-

« Ἀχρὶ γὰρ τριῶν ὑποστάσεων ἔφη Πλάτων τὴν
τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν εἶναι δὲ, τὸν μὲν ἀνω-
τάτω θεόν τ' ἀγαθόν, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ δευτέρον
τὸν Δημιουργόν, τρίτην δὲ καὶ τὴν τοῦ κόσμου ψυ-
χὴν ἄχρι γὰρ ψυχῆς τὴν θεοῦτητα προελθεῖν. »

Ὡς τὸ ἐνδὸν τεθολωμένος καὶ βεβλαμμένος διορατι-

34 edit. Lipsiensis anni 1696, ubi hæc legimus : Por-
φύριος γὰρ φησὶ, Πλάτωνος ἐκτιθέμενος δόξαν, ἄχρι
τριῶν ὑποστάσεων τὴν τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν,
et reliqua, ut hic apud Didymum : id est : « Nam
Porphyrius Platonis exponens opinionem, ait, usque
ad tres hypostasies Divinitatis essentiam progredi, »
et quæ sequuntur. Octavo autem libro ejusdem ope-
ris ait : Γράφει τὸν Πορφύριος ἐν βιβλίῳ τετάρτῳ
Φιλοσόφου ἱστορίας : Ἀχρὶ γὰρ τριῶν ὑποστάσεων
ἔφη Πλάτων τὴν τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν εἶναι
δὲ τὸν μὲν ἀνώτατον θεόν, ἀγαθόν, et reliqua, et
hoc in loco Didymus. Id est : « Scribit igitur Por-
phyrius in quarto libro *Philosophicæ historiae* : Nam
usque ad tres substantias, » et cætera.

(42) *Tertium.* Pro, τρίτην, id est « tertiam, » apud
D Cyrillum legitur, τρίτον, id est « tertium. »

(43) *Animam mundi.* De Platonicæ deorum triade
tam multi scripserunt, ut de ea rursus disserere su-
pervacaneum sit. Lege, si placet, Petavii librum
De Trin., cap. 1, et auctorem Præfationis in
Justinii opera, parte II, pag. 40 et seqq. Cæterum cum
tertium illum Deum Plato obscure significaverit,
non omnes Platonicis eam sententiam sequebantur,
quam hic Porphyrius proponit. Ut enim ait Orige-
nes libro v *contra Celsum*, num. 7, pag. 581 : Σαφῶς
δὲ τὸν ὄλον κόσμον λέγουσιν (οἱ Ἕλληνες) εἶναι θεόν
Στωϊκοὶ μὲν τὸν πρῶτον ὁ δ' ἀπὸ Πλάτωνος τὸν
δευτέρον τινὲς δ' αὐτῶν τὸν τρίτον, id est « Manife-
sto sane (ethnici) universum mundum aiunt esse
Deum. Stoici quidem eum putant esse primum Deum :
Platonici vero secundum : ac Platonicorum non-
nulli tertium. »

(44) *Maledictus.* In Græco, ἐπάρατος : quod epi-
thetum Porphyrio tunc maxime congruebat, cum

κὼν ὁ ἐπάρατος Πορφόριος, καὶ πρὸς τὴν τελευτά-
την ἀδυνατῶν θεολογίαν, ἄτε μήτε κατ' ἐπιθυμη-
τικῆν [140 b] καὶ φοιτικῆν αὐτοῦ ἔρμην, τὴν παροῦ-
σαν ποιούμενος ἐξήγησιν, ἀμυδρῶς τὸ ἐν καὶ σωστι-
κὼν ἄγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ψυχὴν προσηγόρευσεν·
ὁ τὴν ἀνθρώπου δὲ ὅμως, ἀλλὰ τὴν τῷ παντὶ δια-
περοικησίαν κόσμου. Ἐχεις οὖν καὶ τοὺς τῶν ἕξω
σοφῶν μαρτυροῦντας, ὡς αἱ τρεῖς μακάριαι ὑποστά-
σεις ἐν μιᾷ θεότητι, καὶ οὐκ ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε ἐξ-
εφάνησαν· ἀλλ' ὅτε ἡ πρώτη, τότε σὺν αὐτῇ ἄμα καὶ
ἐξ αὐτῆς καὶ ἡ ἄλλη καὶ ἡ ἑτέρα συναϊδίως, ὡς τὸ
ἀπαύγασμα τῷ πυρὶ. Κεῖσθα δέ τι κατὰ φυσικὸν λό-
γον καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων μαρτυρῶν τῇ ἀνάγκῃ ἐκ-
πορεύσει, καὶ τῇ πρὸς τὸν μονογενῆ Θεὸν Ἀδὸν
ὁμοουσιότητι τοῦ θεϊκοῦ ἐνὸς Πνεύματος. Ἔστιν δὲ
τοῦτο· Λόγος οὐ γεννᾶται, ἢ ἐκφαίνεται, μὴ συνορ-
μῶντος καὶ συμπροερχομένου ἄμα αὐτῷ Πνεύματος.
Πολλοὶ δὲ τοιοῦτοι ἐξ Ἑλληνικῶν βιβλίων λόγοι, καὶ
οὐκ ἀπόδητοι· ἀλλ' ἔτι τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν-
ταῦθα συμφερέστεροι καὶ ἰδιώτεροι ἐπὶ πλέον εἰσαῦ-
θις, ἐὰν τῷ Θεῷ δοκῆ, εἰς μέσον προενεχθήσονται πρὸς
ἡμῶν. Ἐγὼ γὰρ καὶ οἱ ἔμοι, καὶ εἰ Ἰσαῖον οἱ μνήμης
μοι τῆς περὶ τὴν ἄναρχον καὶ ἀεὶ ὡσαύτων καὶ κατὰ
ταυτὰ ἔχουσαν μακαρίαν Τριάδα, τῆς διδούσης ἀεὶ
καλὰ, οὐκ ἀφαιρουμένης δὲ, οὐδ' ὀνειδιζούσης, ἐν
ταῖς παρ' ἡμέρας ταύταις συνουσίαις κοινωνήσαν-

bæ Didymus dictaret. Theodosius enim Magnus
imperator ejus scripta igne aboleri jusserat.

(45) *Proferatur.* Quod hic pollicetur, præstat li-
bro tertio, cap. 2 et seqq.

(46) *Alternorum dierum.* Perbelle hæc in Didy-
mum quadrant : Auctorem enim indicant et Alex-
andrinum, et Alexandrinæ Ecclesiæ catechistam
atque doctorem. Nam congressus isti, sive ecclē-
siastici conventus alternis diebus Alexandriæ habe-
bantur, nempe feria quarta, feria sexta, ac die Do-
minico : Sabbato autem non habebantur. Quem
morem Epiphanius, Salaminæ in Cypro haud longe
ab Alexandrinorum civitate degens, ex apostolicis
derivat temporibus, cum in *Expositione fidei*, num.
22, tom. I, pag. 1104 hæc scribit : *Συνάξεις δὲ ἐπι-
ταλιώμεναι ταχθεῖσθαι εἰσὶν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, τε-
τράκι, καὶ προσάβδατω, καὶ Κυριακῆ.* Quæ sic ver-
lit Pelavius : « Sacri porro conventus, et synaxes
ab apostolis institutæ sunt his potissimum diebus,
quarta, sextaque feria, et Dominica. » Ego autem
sic malim vertere : « Synaxibus autem celebrandis
quarta, sextaque feria, et Dominica, jam inde ab
apostolorum tempore assignatæ sunt. » Porro his
ipsis diebus catecheses habere consueverant cate-
chistæ Alexandrini : isque mos in Alexandrina Ec-
clesia vetustus erat, quippe qui ab Origene Didymi
præcessore servatus fuisset. Hæc omnia Socratis
testimonio confirmanda sunt, quod brevitatis causa
Latine tantum afferam. Is ergo lib. v *Hist. eccl.*,
cap. 22, postquam varios Ecclesiarum, quantum ad
jejunia pertinet, ritus exposuit, hæc subjungit :
« Quod vero spectat ad synaxes, non minor est var-
ietas. Nam cum omnes ubique terrarum Ecclesiæ
per singulas hebdomadas die Sabbati sacra mysteria
celebrent, Alexandrini tamen, et Romani, vetustam
quamdam traditionem secuti, id facere detrectant.
Sed Ægyptii, qui Alexandrinis vicini sunt, et ii,
qui Thebaidem incolunt, Sabbato quidem synaxes
celebrant; non tamen, sicut mos est Christianorum,
sacra mysteria percipiunt. Postquam enim epulati
sunt, et omni ciborum genere saturati, sub vespe-
ram oblatione facta communicant. Præterea Alexan-
drinæ quarta feria, et ea, quæ dicitur Parasceve,

A utpote interiorem mentis visionem turbatam ha-
bens, et læsam, neque ad perfectissimam theolo-
giam pervenire valens, quippe quæ concupiscibili,
et venereo illius appetitui consentanea non est, dum
præsentem proponit explicationem, obscure unum,
et saluferum Spiritum Dei sanctum indicavit, ani-
mam eum nominans; non hominis tamen animam
dicens, sed animam, quæ universum mundum per-
vadat. Ipsos ergo ethnicorum sapientes testari vides,
tres beatas hypostases in una deitate, neque vero
aliam alias, eluxisse : sed quando prima, tunc cum
ipsa simul, et ex ipsa, etiam alia, et altera persona
coæternæ existit, sicut splendor coævus est igni.
Sed aliquid etiam de nostro afferamus ex naturali
ratione deductum, quod æternam unius divini Spi-
ritus processionem, ejusque cum unigenito Deo Verbo
consubstantialitatem confirmet. Est autem hujus-
modi. Sermo non generatur, aut non effertur, nisi si-
mul cum ipso Spiritus exeat, et procedat. Plures vero
aliæ hujusmodi rationes, ac doctrinæ, eæque non
improbandæ, quin multo adhuc magis ad rem perti-
nentes, magisque propriæ, quam quæ hic exscriptæ
sunt, rursus, si Deo visum fuerit, ex Græcorum
libris in medium a nobis proferentur (45). Ut eni-
norunt qui in hisce alternorum dierum (46) congressi-
bus (47) **305** communem mecum habuerunt con-

leguntur sacræ Scripturæ, easque doctores inter-
pretantur; et cuncta sunt, quæ ad synaxim pertinent,
excepta mysteriorum celebratione. Atque hic nos
C Alexandrinæ Ecclesiæ vetustus est. Constat enim
Origenem his ut plurimum diebus in ecclesia doc-
uisse. » Legendus etiam Sozomenus lib. vii *Hist.
eccl.*, cap. 19, ac Nicephorus Callistus lib. xii, cap.
34. Quamdã vero huic non dissimilem consuetu-
dinem octavo, et nono sæculo in monasteriis adhuc
viguisse constat ex Theodori Studitæ epistola 16 ad
Nicolaum (apud Sirmundum tom. V, pag. 198) : sic
enim Nicolaum ipsum hortatur sanctus præsul :
« Cura prorsus ut catechesim qualibet hebdomade
ter facias ad vesperam; quoniam a Patribus id
traditum est, et salutare. » At contra in Cæsariensi
Ecclesia, exempli gratia, Didymi ætate et Sabbato
etiam habebantur synaxes, et feria quarta sextaque
distribuebatur Eucharistia. « Nos igitur quater sin-
gulis septimanis (ait Basiliius epist. 289) communi-
camus, Dominica, feria quarta, in Parasceve, et
Sabbato. » In Romana vero Ecclesia quænam tum
vigeret consuetudo saltem Quadragesimæ tempore,
judicat etiam S. Leo in sermone quarto *De Quadra-
gesima* sic loquens : « Secunda igitur, et quarta,
et sexta feria jejuneimus; Sabbato autem apud bea-
tum Petrum apostolum vigilias celebremus. » Etsi
enim hæc verba Quesnellus ibi expungenda censue-
rit, cum tamen in pervetustis exemplaribus extant,
retinenda videntur.

(47) *In hisce... congressibus.* Videat lector, utrum
locutio hæc, ἐν ταύταις, id est, « in his, » indicet
Didymum concisim libros hosce *De Trinitate*, aut
eorum partem aliquam recitasse in congressibus,
quos modo dixi, dum catechistæ munere fungeretur.
Quod vero attinet ad vocem, συνουσίαις, hac potius,
quam synaxium nomine ideo fortasse utitur Di-
dymus, quod in Alexandrina Ecclesia feriis quarta,
et sexta non peragerentur sacra mysteria, aut quod
ii conventus, quibus non episcopus, non presbyter
præerat, sed magister nullis sacris ordinibus ini-
tutus, cujusmodi erat Didymus, magis proprie συ-
νουσίαι, quam συνάξεις appellarentur.

memorationem (48) æternæ, et simili semper eodemque modo se habentis beatæ Trinitatis, quæ bona ac præclara semper largitur (49), nec ea aufert, aut exprobrat (50), nullum unquam fuit tempus, quo ego una cum meis cessaverim [51] (in sanctissimo autem ipsius Trinitatis nomine omnia dicta sint, et fiant, et quiete deliberentur) nihimet ipsi et meis omnia subministrare (ipsa enim, cum sit omnium causa, nullius rei indiget, ac nobis prodesse tantum ipsa potest), eam et adorando, et glorificando, et pro meis viribus celebrando: ac nullo unquam tempore non dicitavi, eos valde in suam ipsorum perniciem peccare, qui præclarum aliquid, ac sapiente dignum de illa vel discere negligunt, vel docere. Nunc vero, cum ea duntaxat stabilia, et firma esse credam, quæ Trinitas ipsa præcurrit, mentis oculos (52), ut soleo, una cum corpore sursum intendens (53) supplico cum pro me ipso, tum pro iis, qui orti sunt ex me, tum pro iis, qui ex ipsis nati sunt, et nascentur; ac insuper Salvatori Christo obediens, qui orare alterum pro altero nos jussit, pro universis hominibus **306** supplico, ea dicens, quæ Psaltes in LXX psalmo orans ait: « In te, Domine (54), speravi, ne confundar in sæculum: in justitia tua libera me, et eripe me; inclina ad me aurem tuam, et salva me. Esto mihi in Deum protectorem (55), et in locum munitum, ut salvum me facias, quoniam firmamentum in eum, et refugium meum es tu. Deus meus, eripe me de manu peccatoris, de manu contra legem agentis et iniqui. Quoniam tu es patientia mea, Domine, Domine, spes mea a juventute mea. In te confirmatus sum ex utero, de ventre matris meæ tu es protector meus. In te laudatio mea semper: tanquam prodigium factus sum multis (56), et tu, Domine (57), adjutor meus fortis. Repletur os meum laude, ut cantem (58) gloriam tuam, tota die magnificentiam tuam. Ne projicias me in tempore senectutis (59); dum deficit fortitudo mea,

(48) *Commemorationem.* In Græco, μνήμη. Quæ vox non satis est clara. Legendum forsitan, γνώμη, et vertendum: «sententiam de æterna... Trinitate.» Quod si quis μνήμην interpretari velit «memoriam,» sensus erit: «qui meminere, ut ego, eorum quæ dixi de æterna... Trinitate.»

(49) *Largitur.* In Græco, τῆς διδούσης, etc. Donec melior occurrat lectio, legendum est: τὴν διδοῦσαν... οὐκ ἀραιρουμένην δὲ, οὐδ' ὀνειδίζουσαν.

(50) *Exprobrat.* Jacob 1, 5. Et Ecclesiastic. xx, 1) et xli, 29, seu 28.

(51) *Cessaverim.* Hic quoque Græcum exemplar subobscurum est. Delenda videtur vocula ἢ post vocem ἐπαυσάμην.

(52) *Mentis oculos.* etc. Cum corporeorum oculorum visione careret, mentis tantum oculos commemoravit.

(53) *Sursum intendens.* Precantis est, manus ἀνατείνειν, ut loquitur et Pollux lib. 1, srgm. 25. Christiani autem illas sic protendebant, ut corporis habitu crucis imaginem exhiberent. «Nos vero (ait Tertullianus lib. *De oratione* cap. 11) non attollimus tantum (manus), sed etiam expandimus e Dominica passione modulatum, et orantes confi-

Α τες, οὐκ ἔστιν ὅτε, ἢ ἐπαυσάμην, ἢ (ἐν τῷ ὀνόματι δὲ αὐτῆς τῷ παναγίῳ πάντα λεγέσθω, καὶ πρατέσθω, καὶ σιγῇ βουλευέσθω) ἑμαυτῷ καὶ τοῖς ἑμαυτοῦ παρέχων τὸ πᾶν (χρηῖζει γὰρ αὐτῆν, πάντων αἰτία οὐσα, [141 a] οὐδένος, εἰ μὴ τῆς ἡμῶν ὠφελείας), προσκυνῶν τε καὶ δοξάζων, καὶ πρὸς δύναμιν τὴν οὐσάν μοι ἐγκωμιάζων αὐτὴν· ἢ οὐ πολλὰ ἔφην ἀδικεῖσθαι πρὸς ἑαυτῶν τοὺς μὴ σπουδάζοντας σοφόν τι περὶ αὐτῆς, ἢ μαθεῖν, ἢ διδάξαι. Καὶ νῦν δὲ συνήθως πιστεύων, ὡς σταθερὰ καὶ βέβαια ἔχειν ἔστιν μόνα, ὧν προηγείται αὐτῆ, ἀνατείνων σὺν τῷ σώματι τῆς διανοίας τὰ ὄμματα, λίσσομαι ὑπὲρ τε ἑμαυτοῦ καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ τῶν ἀπ' αὐτῶν ὄντων τε καὶ ἐσομένων, ἔτι μὴν καὶ ὑπὲρ πάντων, πειθόμενος τῷ παρακελευσαμένῳ Σωτῆρι **B** Χριστῷ εὐχεσθαι ὑπὲρ ἀλλήλων, λέγων, ἄπερ ὁ ἐν ὀ' ψαλμῷ προσευχόμενος· « Ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα· μὴ κατασχυνθεῖν εἰς τὸν αἰῶνα· ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαι με, καὶ ἐξελοῦ με· κλίνον πρὸς με τὸ ὄσ σου, καὶ σῶσόν με. Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς τόπον ὄχυρόν, τοῦ σῶσαι με· ὅτι στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου εἶ σύ. Ὁ Θεός μου, ῥῦσαι με ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλοῦ, ἐκ χειρὸς παρανομούντος καὶ ἀδικοῦντος· ὅτι σὺ εἶ ἡ ὑπομονή μου, Κύριε, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου ἐκ νεότητός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεστηρέχθην ἀπὸ γαστρὸς, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου σὺ μοι εἶ σκεπαστής. Ἐν σοὶ ἡ ὑμνησίς μου διαπαντός. Ὡσαὶ τέρας ἐγενήθην τοῖς πολλοῖς, καὶ σὺ, Κύριε, βοηθός μου κραταῖός. **C** Πληρωθήτω τὸ στόμα μου αἰνέσεως, ἔπος ἀνυμνήσω τὴν δόξαν σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν σου. Μὴ ἀποβρίψῃς με εἰς κενὸν γήρους· ἐν τῷ ἐκλείπειν τὴν ἰσχύν μου μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » Οὕτω γὰρ ἂν, σοῦ ἕνεκα, [141 b] τῆς οὐκ ἐχούσης τὸ ἀντιτασσόμενόν σοι, ἐν τῷ βουλεύεσθαι ἕλεειν καὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἡμᾶς, ἀγαθωτάτη καὶ παναλκιστάτη Τριάς, ἀπ' ἧς καὶ παρ' ἧς πᾶν ἀγαθόν, καὶ εἰς ἣν πάντων πᾶσα πάντοτε ἐλπίς, καὶ μεθ' ἣν παντελῶς οὐδὲν, ῥυσθῆναι τῶν τε

temur Christo. » Ac nunc etiam in sacra liturgia Canonem, orationem Dominicam, aliasque orationes protensis in eum modum manibus sacerdos recitat.

(54) *In te, Domine.* Psal. Lxx, a vers. 1 ad 10.

(55) *Protectorem.* Codex mendose, ὑπερασπιστής, **D** pro ὑπερασπιστήν.

(56) *Tanquam prodigium factus sum multis.* Merito hisce Psaltes verbis orat Didymus, « multorum » nomine Arianos, ut puto, quorum acerimus adversarius fuit, intelligens. At nobis alio etiam sensu hæc licet accipere. Quis enim eum « multis prodigium factum » merito dici neget, qui, cum a quinto circiter ætatis anno oculis captus, atque omnino cæcus esset, tam multa tamen didicit, ac dictavit? Recte de illo Sozomenus lib. iii *Hist. ecclesiastic.*, cap. 15, « Fuit autem, inquit, non vulgare miraculum: multique fama ejus impulsæ Alexandriam se contulerunt, alii ejus audiendi, alii tantum videnti causa. »

(57) *Domine.* Vox a Didymo addita: nec enim exstat in Græcis Bibliis.

(58) *Cantem.* Biblia, ὀμνήσω. Didymus, ἀνυμνήσω.

(59) *Senectutis.* Francofurtensis editio, γήρως

ἡμαρτημένων ἡμῖν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν ἐν γνώσει καὶ ἀγνοίᾳ, ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ, ὧδε καὶ « ὅτε νικᾷς ἐν τῷ κρῖνειν » τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, τῶν τε ἐν κόσμῳ ἐπαχθῶν, καὶ τοῦ τοῖς ἀγαθοῖς ἀεὶ φθοροῦντος καὶ ἐναντίου Ἰσταμένου δαίμονος, καὶ παντὸς πνεύματος πονηροῦ καὶ ἀκαθάρτου, καὶ τοῦ μισοκάλου Ἀντιχρίστου, οὕτινος, ὡς τεκμηριοῖ τὰ πράγματα, ὁ ἀγωνίας δεινῆς γέμων χρόνος ἤγγικεν ἤδη· ὥστε μὴδένα, μὴ τῶν νῦν, μὴ τῶν τότε εὐρισκομένων ἀπολέσθαι. Οὕτως ἂν πᾶν κακὸν ἐκποδῶν γένηται, διοικηθεῖτε τε καλῶς καὶ ἡσύχως, κατὰ τὸ σὸν ἀφθονον καὶ φιλόψυχον θέλημα, τὰ τε κοινὰ, τὰ τε ἰδιωτικὰ πράγματα· καὶ αἰρετὴ λοιπὸν καὶ εὐκαταία πᾶσιν ἔσται ἢ ἐν ἐκάστῃ πόλει, μενοῦνγε ἢ ἐν ἀγρῷ εὐσεβῆς καὶ ἰδιοπράγμων οἰκησις· καὶ ὑπάρξη παντὶ, ὡς τοῖς ὁσίοις πατράσιν καὶ τοῖς πρὸ ἐκείνων, τὸ ὡς ἔρα καὶ βούλεται κατ' ἐξουσίαν πλεῖν, ὁδοιπορεῖν, οἴκῳ μένειν, γεωργεῖν, ἐπιμελῶς εἰς πανηγύρεις παραβάλλειν, λαλεῖν χαριεντα καὶ ἐπειρικῆ, καὶ τὸ μῆζον τούτων, τὸ ἀπερισπάστως καὶ νηφαλέως μεμνησθαι σου, καὶ παντὸς πράγματος ἐκ σοῦ ἀρχὴν ποιῆσθαι καὶ τελευτῆν, μεταδιδόναι τε πρὸς δύναμιν τοῖς ἐνδοξομένοις, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν πρὸς γένος καὶ τῶν υἱελίων, καὶ παρὰ σοῦ τὸ [142 a] δάνειον εἰς τὸ μέλλον ἐκδέχασθαι, καὶ ἐπιμέτρον ζωῆν αἰώνιον. « Νηστεία » γὰρ, φησὶν, « καὶ προσευχὴ ἐκ θανάτου βύεται· ἐλεημοσύνη δὲ, ὑπὲρ τὰ ἀμώτερα. » Ὡς γὰρ καὶ οἱ ἔξω φασίν·

ad panegyres ac festa confluere, jucundos et honestos sermones habere, et, quod his majus (64) est, sine u'la distractione, s'et vigilanter tui meminisse, et cujusvis rei initium a te, ac finem facere, et iis, qui indigent, largiri pro viribus, a propinquis, et consanguineis, ac domesticis incipiendo, et fenus a te in posterum sumere, et auctarii loco vitam æternam accipere. Nam « jejunium (65), » inquit, « e' oratio liberat a morte : eleemosyna vero est supra utrumque. » Sicut enim etiam profani aiunt,

Eusebίης οὐδὲρ προφερέστερον ἐν μερόπεσσιν. C

Οὕτως ἂν πρὸς τούτοις ἐγγένηται τὸ μὴ νοσεῖν ὀπερηφανίαν καὶ τύφον, μὴδ' εἶναι καυχηματίαν· δι' ἃ ἀφρατα πάθη, ὁ μὲν ἔχθιστος Σατάν τοῦ ἄνω φω-

Alia, γήρους, ut Didymus. Qui suam ipsius ætatem hic respicere videtur; erat enim, ut puto, jam senex, dum ista dictaret.

(60) Sic enim per te. Quemadmodum Didymus secundum hunc librum oratione, seu precatone concludit, ita Clemens quoque Alexandrinus *Pædagogum*, et Hilarius primum *De Trinitate* librum simili modo concluderant. Quorum exempla imitatus Augustinus in extremo opere *De Trinitate*, « Librum itaque istum, inquit, jam tandem aliquid precatione melius, quam disputatione concludam. Domine Deus noster, » et reliqua.

(61) Vincis in judicando. Ex psal. L.

(62) Jam appropinquavit. Antichristi adventum proximum fuisse, plures ante Didymum eodem sæculo suspicati sunt. Ut Basilus Magnus epist. 139 ad Alexandrinos anno 373 data : ubi postquam de cruciatibus, quibus Alexandriæ catholici ab hæreticis vexabantur, sermonem habuit, hæc subjicit num. 2, pag. 251 : « Ad has cogitationes illa etiam accessit : Num Dominus Ecclesias suas reliquit ? Num novissima hora est, et defectio per hæc ingreditur, ut reveletur tandem iniquus ille filius perditionis, qui adversatur, et effertur adversus omnem, qui dicitur Deus, aut numen ? » Ac similia

A ne derelinquas me. » Sic enim per te (60), quæ nihil habes, quod sese tibi opponat, dum nostrum etiam, qui peccatores sumus, misereri staluisti, o optima et omnipotens Trinitas, a qua, et ex qua est omne bonum, et in qua omnis omnium spes semper sita est, et postquam nihil omnino est, a peccatis nostris, quæ anima et corpore, cognitione et ignorantia, verbo et opere peccavimus, liberabimur nunc, et cum « vincis in judicando (61) » abscondita hominum, et ab iis, qui nobis in mundo molesti sunt, et a dæmone, qui bonis semper invidet, eorumque adversarius est, et ab omni spiritu malo atque immundo, et ab honesti osore Antichristo, cujus, ut eventa indicant, plenum gravi conflictu tempus jam appropinquavit (62); adeo ut

B nemo eorum, 307 qui nunc sunt, nemo eorum, qui tunc invenientur, pereat. Sic procul absit omne malum, et præclare ac quiete, juxta munificam tuam voluntatem (63), atque amore, quo animas prosequeris, dirigantur cum communes, tum privatae res; et ita omnes in posterum in unaquaque civitate, imo et in agro, pie ac religiose, et sua tantum curantes vivant, ut gratum atque optabile fiat iisdem in locis domicilium; et liceat nunc etiam unicuique, sicut pridem sanctis nostris patribus, et iis, qui ante illos fuerunt, pro libito quod quisque amat, et vult, libere agere, navigare, peregre iter facere, domi manere, agros colere, studiose

Pietate nihil utilius est hominibus.

Sic illud etiam insuper nobis concedas, ut in superbiæ atque arrogantia morbum ne incidamus, ac ne unus quidem sit gloriosus homo, atque ostentator;

scripserant cum Hilarius tom. II, pag. 595 ed. Veronensis, tum Cyrillus Hierosolymitanus catechesi xv, num. 18. Paulo autem post, quam hæc dictavit Didymus, nempe annis plus minus octo ante quadringentesimum Christi annum, aiebat Joannes Chrysostomus in commentario in Joannem tom. VIII, pag. 200 : « Si tot annorum quadringentesimum esse finem dixerimus, non aberrabimus. » Quinimo nonnulli circa ea tempora Antichristum jam natum censuerunt, idque a S. Martino Turonensium episcopo affirmatum dixere, ut constat ex Sulpicii Severi Dialogo II, cap. 14, pag. 122 edit. Veronensis.

(63) Voluntatem. Codex, θελήματὰ τε κοινὰ. Sed patet legendum esse, θέλημα τὰ τε κοινὰ.

(64) Majus. Codex, μεζω, pro μεζζον. Vide not. 72 pag. 40.

(65) Jejunium. Duo Scripturæ loca affert, aut respicit. Alter exstat Tobia xi, 8 et 9, ubi legitur : Ἀγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης... ἐλεημοσύνη γὰρ ἐκ θανάτου βύεται, id est « Bona res est oratio cum jejuniis, et cum elemosyna... nam elemosyna a morte liberat. » Alter exstat Ecclesiastic. xi, 26 : καὶ ὑπὲρ ἀμώτερα ἐλεημοσύνη βύσεται, id est, « et super utrumque elemosyna liberabit. »

cum propter fœdas (66) hasce, ac plane abominandas A
passiones, Satan ille nobis inimicissimus ex cœlesti
luce et honorum angelorum societate exciderit, et
in obscurissimos tartareos recessus prolapsus sit :
cumque Pharisæus (67) ille sub lege educatus,
quamvis et jejunaret, et sua ipsius bona decimaret,
et petentibus opem ferret, suæ tamen superbix
causa inanem ex his operibus in mundo spem ha-
buerit, ut legitur 308 in sacris Litteris. Illud
præterea concede, ut a contentione ac pugna alieni
simus; ut cum libris vivamus, ut mundam habentes
conscientiam, ab ecclesiasticis synaxibus (68), in
quibus (69) modo magis speciali omnibus proponeris
(70), nunquam separemur. Sic ignominiosa ampli-
us non sit, nec contemptu digna, sed, sicut pridem
ac jam pridem, laudabilis Christianorum
consensio, ac symmetria, quæ virtutis omnisque
disciplinæ magistra ab initio fuit : et tanto sapientior
appareat recens, quam prisca gubernandi ac
vivendi ratio, quanto magis Christianæ leges om-
nibus beneficæ illam perfecterunt. Et jucunda lux
oriatur, ac splendida. Et recta administratio in
universa terra, ac mari, et profunda pax omni
modo, et ratione sit : et Nili (71) fluente plena : et
maxima annonæ ubertas (72) : et magna e contra-
rio, imo omnimoda ambitiosorum (73-74) penuria :
nec alter amplius alteri lugendi occasionem præbeat ;
et quam mihimetipsi imposui legem, eam obser-
vare possim cum decore, et gratia, et gravitate
vitæ, ac sermonum : et undecunque nobis, omnibus
filiis nostris, et omnibus domibus nostris, et omni-
bus familiis nostris, et generatim (75) omnibus eve-

τὸς καὶ τῆς τῶν δοκίμων ἀγγέλων ἑταιρίας ἐξέπα-
σεν, καὶ εἰς τοὺς ζοφωδαστάτους ταρταραίους μυ-
χοὺς κατωλισθησεν· ὁ δ' ὑπὸ νόμον τραφείς, καὶ
νηστεύων, καὶ ἀποδεκατῶν τὰ ἑαυτοῦ ὑπάρχοντα,
καὶ ἐπικουρῶν τοῖς προσαιτούσιν Φαρισαῖος, ἀνόη-
τον ἔσχε τῶς ἐν κόσμῳ, ὅσον ἐν γράμμασιν ἱερῶς,
τὴν ἐντεῦθεν ἐλπίδα. Ἔτι δὲ ὑπάρξη τὸ μᾶλλον
ἀφροσάναί. ζῆν ἐν βιβλίοις, καὶ ἀχώριστον εἶναι
μετὰ καθαροῦ συνειδότητος τῶν ἐκκλησιαστικῶν συν-
άξεων, ἐν οἷς ἰδικιώτερον πρόκεισται πᾶσιν οὕτως
ἔσται, οὐκ ἔτι ἐπινοεῖστος καὶ διεπτυσμένη, ἀλλὰ
καὶ, ὡς πάλα καὶ πρόπαλαι, ἐπαίνετὴ ἡ τῆς ἀρετῆς
καὶ πάσης ἐπιστήμης γενομένη παρὰ τὴν ἀρχὴν ἡ-
δάσκαλος ἡ συμμετρία. Καὶ σωφρονεστέρῃ φανεῖται
τῆς ἀρχαίας ἡ ἐξῆς πολιτεία, ὅσω καὶ ὑπὸ τῆς Χρι-
στιανῆς, τῆς πάντ' εὐπεποιηχίας, κατανύττειται
θεσμοθετήσεως. Καὶ γλυκὺ φῶς ἀνατελεῖ καὶ λαμπρόν·
καὶ εὐαρχία μὲν καὶ εἰρήνη ἀνά πᾶσαν γῆν
καὶ θάλατταν, κατὰ πάντα τρόπον καὶ λόγον, ἔσται
βαθεῖα· καὶ μεστὸν τοῦ Νεῖλου [142 b] τὸ βέθρον,
καὶ εὐετηρία πλεῖστη· σπάνις δὲ πολλῆ καὶ παντοία
τῶν σπουδαρχιδῶν· καὶ οὐκ ἔτ' ὀδύρηται ἄλλος ἐπ'
ἄλλῳ· καὶ ὃν ἐμαυτῷ νόμον ἔβηκα, φυλάξαι δυνατῶ
σὺν ὥρῃ, καὶ χάριτι, καὶ σεμνότητι βίου καὶ λόγων·
πανταχόθεν τε ἡμῖν παντεκνεῖ, καὶ πανοικεῖ, καὶ
πυγγεῖ, καὶ ὀλικῶς ἐκβῆ τὰ πράγματα, εὐχῆς
καλλίω καὶ τῶν πρότερον βελτίω. Καὶ πάντα
ταῦτα ναί, ναί, ναί, τετελεσμένα καὶ τελεσθησόμενα
ἔσται· ὅπως ἐς αἰεὶ ἐργάζεται τὸ ἐν Ἑσάτῃ παρ-
ηγορικῶν καὶ λαματικῶν βῆμά σου, τὸ περιέχον οὕτως·
C
'Ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν· πάρειμι ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν
ὀρέων, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ· ὅτι ἀκουστῆν

(66) *Propter fœdas*, etc. Librar.us primum inter-
punctionis notam posuit post voces *vocæiv*, et *εἰ-
vai*· quam interpunctionem in translatione sequi
non potui : deinde scripsit, διὰ ἀφουκτα πάθη. Sed
lego διὰ ἀ φουκτὰ πάθη, vel δι' ἀ φουκτὰ πάθη.

(67) *Pharisæus*. Codex habet, Φαρισαῖος, id est,
« Pharisæis petentibus opem ferret. » Sed lego, Φαρι-
σαῖος, quod hæc lectio multo concinnior videatur.

(68) *Synaxibus*. Vide not. 2, pag. 280. Nihil porro
crebrius in veterum Patrum scriptis occurrit, quam
ut omnes Christianos sacris synaxibus interesse
cupiant.

(69) *In quibus*. Codex, ἐν οἷς. Legendum videtur
potius ἐν αἷς, id est « in quibus synaxibus. » Quod
si legas, ἐν οἷς, nempe βιβλίοις, vix ac ne vix qui-
dem sensus constabit. Si vero legas, ἐν οἷς πᾶ-
σιν, id est « in quibus rebus omnibus, » nimis dura
erit oratio. Similiter delenda est, ut puto, inter-
punctionis nota post voces οὕτως ἔσται.

(70) *Proponearis*. Respicit, ut puto, eucharisti-
cum sacrificium Nam simili modo pag. 201 ait :
« Indeficientia sua bona proposuit, » id est, « propo-
nere consuevit. » Et quæ nos dicimus « Oblata, »
ea Chrysostomus Didymi æqualis in homilia *De
sancta Pentecoste*, tom. II, pag. 463, vocat τὰ προξεί-
μενα, id est « proposita, » et τὰ προξείμενα δῶρα,
id est « proposita dona. »

(71) *Nili*. Quis Ægyptium, Alexandrinumve au-
ctorem hic non agnoscat? Ægypti soli ubertas
ex copiosa Nili irrigatione, aut potius inundatione
dependet, qui cum mense Julio circiter sensim
augeatur, maximæ tunc ubertatis causa est, Plinio
teste, cum ad sexdecim cubitorum altitudinem flu-
minis aqua pervenerit. Quod satis eleganter in ve-

tustis nummis representatur, cum in jacentis Nili
corpore tot pueri salientes exhibentur, quot cubitis
aqua creverit, ut videre licet in nummo Marci Au-
relii, quem in Museo nostro asseruimus. Didymi
porro ætate aquarum intumescens Nili partitio
cædium occasio erat, teste Palladio in *Historia Lan-
siaca*, cap. 38, adeo ut vicus in vicum irrueret.
Itaque hac etiam fortasse de causa, præcipue vero
ob episcoporum discordias, et bella Theodosio im-
peratori illata, orat Didymus, ut sit ubique profunda
pax.

(72) *Annonæ ubertas*. In Græco, εὐετηρία. Quam
vocem in Didymi libro *De Sp. sancto*, num. 14, for-
tasse vertit Hieronymus, ubi legitur : « ut fecunde
aunus fluat. » Εὐετηρίαν nominat etiam Aristoteles
in θαυμ. ἀκούσμ., cap. 127, eique opponit ἀερα-
πίαν.

(73-74) *Ambitiosorum*. Optime quadrant hæc omnia
in ætatem Didymi, ut norunt qui in Ecclesiæ histo-
ria versati sunt : illud vero maxime in eam quadrat,
quod hic de ambitiosis ait. Ut enim nihil dicam de
hæreticis episcopis, qui catholicis passim ab Ari-
anis subrogabantur, tunc et Romæ ambitiosus homo
Ursinus Damasum sibi prælatum non ferens ponti-
ficatum invasit, et Antiochiæ duo creati sunt epi-
scopi Meletius, ac Paulinus, duo iidem Tyri. Alexan-
driæ quoque, Hierosolymis, et Constantinopoli omnia
ambitiosi turbaverant. « Sed et in multis aliis ur-
bibus Orientis (ut Rufini verbis utar ex lib. II *Hist.
ecclesiasticæ*, cap. 21, desumptis) hujusmodi con-
fusiones contentio genuit sacerdotum. »

(75) *Generatim*. In Græco, ὀλικῶς, quod adver-
bium in vulgaribus lexicis exemplo caret. Citatur
tantum in ipsius Alexandrini grammatici Hesychii

παύσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει ἡ
 σου ὁ Θεός. » Καὶ σχολίημεν ἀτελεύτητον καὶ μετὰ
 τελευτὴν τὴν ζωὴν καὶ τὴν χάριν διαωνίζουσαν, διὰ
 τὴ ἐγαθώτατον, καὶ μεγαλοπρεπέστατον, καὶ σωστι-
 κώτατον, καὶ δεδοξασμένον, καὶ εὐχαριστούμενον εἰς
 ἀπράντους αἰῶνας αἰῶνων ἑνομά σου, τοῦ ἐπὶ πάν-
 των, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν Θεοῦ Πατρὸς
 παντοκράτορος, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, καὶ
 τοῦ παναγίου, καὶ ζωοποιοῦ, καὶ δημιουργοῦ Πνεύ-
 ματός σου. Ἄμην, ἄμην, ἄμην. Καὶ ἔρουσι πάντοτε
 πάντες πανταχοῦ οἱ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν λαοί·
 ἦνεκεν, γένοιτο, γένοιτο.

cum gratiarum actione celebratum nomen tuum, quæ es super omnia, et per omnia, et in omnibus
 Deus Pater omnipotens, et unigenitus Filius, et sanctissimus, et vivificans, et creator spiritus.
 Amen, amen, amen : et omnes ubique orthodoxorum Christianorum populi semper dicant : Fiat, fiat, fiat.

lexicon. At ea voce usus est etiam, ut alios præter-
 cam, M. Aurelius imperator lib. xi, num. 18, pag.
 110 ed. Londinensis.

(76) Ego. Isai. Lii, 6 et 7. Nonnulla omittit Di-

niant res præclarior quam precatus sum, et felicius
 309 quam antea. Et hæc omnia utique, utique,
 utique, perficiantur nunc, et perficiantur in poste-
 rum : ut tum illud dictum consolationis plenum,
 ac salutarum impleatur, quod in Isaia exstat, et
 ita se habet : « Ego (76) sum ipse, qui loquor :
 adsum ut pulchritudo in montibus, ut annuntians
 bona : quia auditam faciam salutem tuam, dicens :
 Sion, regnabit in te Deus. » Et interminatam, post
 vitam, quoque terminum (77), vitam habeamus, et
 gratiam sempiternam propter beneficium maxime,
 et magnificentissimum, et summopere salutare, et
 in infinita sæculorum sæcula glorificatum, atque

dymus post vocem, ὁρέων. Vide Græca Biblia :
 habent enim aliquam lectionum varietatem.

(77) Terminum. Ludit in antithetis, ἀτελεύτητον,
 et τελευτήν.

[143 a] BIBΛION Γ.

310 LIBER TERTIUS.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΙΡΕΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΓΟ-
 ΡΕΥΟΥΣΩΝ ΓΡΑΦΩΝ ΤΑ ΥΠΟΤΕΤΑΓΜΕΝΑ
 ΡΗΜΑΤΑ. ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ.

Κεφ. Α'. Πρόλογος περὶ παθῶν τῶν ἐκ σώματος
 καὶ προαιρέσεως ψυχῆς.

Κεφ. Β'. Θεολογιῶν κερδαιαίματ'.

Κεφ. Γ'. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς
 ἔργα αὐτοῦ.

Κεφ. Δ'. Πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ
 ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ
 τῆς γῆς.

Κεφ. Ε'. Ἐγὼ εἰμι· ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος.

Κεφ. Ϛ'. Γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύ-
 ριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε· καὶ,
 Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ· καὶ,
 Δέξασθε τὸν ἀρχιερέα· καὶ, Ὅς ἐγενήθη σοφία ὑμῖν
 ἀπὸ Θεοῦ· καὶ, Ἐκλελογισμένους ἀπὸ μυριάδων.

Κεφ. Ζ'. Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.

Κεφ. Η'. Πρὸς τὸ γεγράφθαι ἄμπαλον τὸν Χριστὸν,
 κλήματα ἀνθρώπων, γεωργὸν τὸν Θεὸν Πατέρα.

Κεφ. Θ'. Μέγα σοὶ ἐστὶν κληθῆναι σε παῖδά μου·
 καὶ, Ὁ ὀρισθεὶς Υἱὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεύ-
 μα ἁγιοσύνης· καὶ Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης· καὶ, Ἀναβαίνω
 πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Θεόν μου.

Κεφ. Υ'. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὕψωσε, καὶ ἐχαρίσατο
 αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· καὶ, Ἐν ὁμοιώ-
 ματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι εἰσθελεὶς
 ὡς ἀνθρώπος.

Κεφ. ΙΑ'. [143 b] Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα.

Κεφ. ΙΒ'. Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ
 τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πα-
 τρός.

Κεφ. ΙΓ'. Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεέ, ὁ Θεὸς σου·
 καὶ, Ὅν ὁ Πατὴρ ἠγάσασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν
 κόσμον.

Κεφ. ΙΔ'. Οὐκ ἔγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδου·
 καὶ περὶ τοῦ, Τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ὁ Θεὸς ἠγει-
 ρεν ἐκ νεκρῶν.

Κεφ. ΙΕ'. Ὑψέλις αγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός.

Κεφ. ΙϚ'. Τῷ δὲ βασιλεὶ τῶν αἰώνων, ἀφάρτιν, ἰσθρά-

OBJECTIONES HÆRETICORUM DUCTÆ EX
 SCRIPTURIS, IN QUIBUS LEGUNTUR
 VERBA, QUÆ SUBJICIUNTUR ET RESPON-
 SIONES ORTHODOXORUM.

Cap. I. Prologus de passionibus, quæ sunt ex cor-
 pore et ex animæ electione.

Cap. II. Theologica argumenta, seu capitula, quinque
 et quinquaginta.

Cap. III. Dominus creavit me initium viarum sua-
 rum in opera ipsius.

Cap. IV. Primogenitus omnis creaturæ : quia in
 ipso creata sunt omnia quæ in cælis et quæ in
 terra.

Cap. V. Ego sum principium et finis.

Cap. VI. Cognoscat omnis domus Israel, quod et
 Dominum ipsum et Christum Deus fecit ; et, Ego
 vero constitutus sum rex ab eo ; et, Suscipite sa-
 cerdotem magnum ; et, Qui factus est Sapientia
 vobis a Deo ; et, Electus ex millibus.

Cap. VII. Christum Dei virtutem, et Dei sapien-
 tiam.

Cap. VIII. In id quod scriptum est, Christum esse
 vitem, homines palmites, Deum Patrem agrico-
 lam

Cap. IX. Magnum est tibi vocari te puerum
 meum ; et, Qui definitus est Filius Dei in vir-
 tute secundum Spiritum sanctitatis ; et, Deus
 Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ ; et,
 Ascendo ad Patrem meum, et Deum meum.

Cap. X. Ideo et Deus ipsum exaltavit, et donavit
 illi nomen, quod est super omne nomen ; et,
 In similitudine hominum factus, et habitu inven-
 tus ut homo

Cap. XI. Ego vivo propter Patrem.

Cap. XII. Descendi de cælo, non ut faciam volun-
 tatem meam, sed ejus, qui misit me, Patris

Cap. XIII. Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus ;
 et, Quem Pater sanctificavit, et misit in mun-
 dum.

311 Cap. XIV. Non derelinques animam meam
 in inferno ; et de illo textu : Christum Jesum
 Deus suscitavit a mortuis.

Cap. XV. Nemo bonus, nisi unus Deus.

Cap. XVI. Regi autem sæculorum incorruptibili, in-

visibili, son sapienti Deo honor et gloria; et, A Solus habens immortalitatem; lucem habitans inaccessibilem, et de iis qui dicunt : Nonne ergo sunt animæ et angeli immortales et invisibiles ?

Cap. XVII. Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso; et, Potestatem dedit ipsi iudicium faciendi, quia Filius hominis est; et rursus : Quos dedisti mihi ex mundo, tui erant, et mihi eos dedisti; et rursus : Omnia mihi tradita sunt a Patre; et rursus : Data est mihi omnis potestas in cælo, et in terra. Et observa similia. Et illud Davidis : Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam.

Cap. XVIII. Qui misit me Pater, major me est. Ibidem de Montanistis et Manichæis.

Cap. XIX. Pater mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar. De Spiritu autem sancto : A semetipso non loquetur; et, A semetipso non sum locutus; et, Sicut præcepit mihi Pater, sic facio; et, Sermo quem audistis, non est meus, sed ejus qui misit me.

Cap. XX. Cum tradet regnum Deo et Patri, et cum subiecta fuerint ei omnia, tunc et ipse Filius subijcietur ei qui subiecit illi omnia; ut sit Deus omnia in omnibus. Ibidem, quod quando Incarnatio nota hominibus facta est, tunc angeli quoque propter homines eam cognoverunt.

Cap. XXI. Pater, si possibile est, transeat calix iste; et de hoc textu, Salva me ex hac hora; et, Deus meus, Deus meus, utquid dereliquisti me? et, Tristis est anima mea usque ad mortem. Et de fletu super Lazaro, et de desolatione, et oratione, et fame, et somno Christi, et aliis id genus. Ibidem, quod cum ipso erat Pater, et Spiritus sanctus.

Cap. XXII. Nemo scit novissimum diem, nec angeli, nec Filius.

312 Cap. XXIII. Quoniam nullus est Deus, nisi unus: nam quamvis sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra, sicut sunt dii multi, et domini multi: nobis vero unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia. Ibidem, quod nomen Deus non est præstantius nomine Dominus: sed ambo tribus conveniunt hypostasibus; sæpius vero etiam præponitur nomen Dominus nomini Deus.

Cap. XXIV. Quod Græci juxta eorum errorem intelligunt illud: Si qui sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra.

Cap. XXV. Glorifica me tu, Pater, apud te metipsum gloria quam habui, antequam mundus esset, apud te.

Cap. XXVI. Quando venerit in gloria Patris sui.

Cap. XXVII. Mediator Dei, et hominum Dominus noster Jesus Christus.

Cap. XXVIII. Quod sine Filio non sunt donata juxta aliquos charismata, quæ data sunt ante ejus adventum in mundum.

Cap. XXIX. De eo quod petenti matri filiorum Zebedæi, ut constituerentur a dextris ejus, et a sinistris in futuro iudicio duo filii ejus, dixit: Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre.

Cap. XXX. Pater, in manus tuas deponam spiritum meum.

Cap. XXXI. Præpara te ut invocem Deum tuum, Israel, quia ecce ego firmans tonitru, et creans Spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus

Cap. XXXII. De iis, qui dicunt: Omnia per Filium facta sunt. Nonne inter omnia est etiam Spiritus sanctus?

Cap. XXXIII. De eo, quod dixit Christus: Et quomodo David in Spiritu sancto vocat eum Domi-

τω, μόνω σοφῷ Θεῷ τιμῆ καὶ δόξα· καὶ, Μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, φῶς οὐκ ἔχων ἀπόροισιν· καὶ περὶ τῶν λεγόντων· Οὐκ εἰσὶν οὖν αἱ ψυχαὶ καὶ οἱ ἀγγελοὶ ἀθάνατοι καὶ ἀόρατοι;

Κεφ. ΙΖ'. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ· καὶ, Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν· ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου· καὶ πάλιν· Οὐκ ἔδωκας μοι ἐκ τοῦ κόσμου, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς ἔδωκας· καὶ πάλιν· Πάντα μοι παρεδόθη παρὰ τοῦ Πατρὸς· καὶ πάλιν· Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. Καὶ θεὰ τοιαῦτα. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ· Αἰτησαί παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου.

Κεφ. ΙΗ'. Ὁ πένθος με Πατὴρ μεζῶν μου ἐστίν. Ἐρ ταυτῷ περὶ Μοντανιστῶν καὶ Μανιχαίων.

Κεφ. ΙΘ'. Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι ἔδωκεν, τί εἰπω καὶ τί λαλήσω. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Ἄφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει· καὶ, Ἄπ' ἑμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· καὶ, Καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ Πατὴρ, οὕτως ποίω· καὶ, Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἐστὶν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Κεφ. Κ'. [144 a] Ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί, καὶ ὅτ' ἀν ὑποταγῆ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγῆται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ἐρ ταυτῷ, ὅτι τὴν οἰκονομίαν, ὅτε ἀνθρώποι, τότε καὶ ἀγγελοὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐγνωσαν.

Κεφ. ΚΑ'. Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρεθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· καὶ περὶ τοῦ, Σωσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· καὶ, Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπες με; καὶ, Περὶλυπὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου μέχρι θανάτου. Καὶ περὶ τοῦ δακρύσαι ἐπὶ Λαζάρῳ, καὶ κοπιᾶσαι, καὶ προσεύεσθαι, καὶ κειρῆσαι, καὶ ὑπνώσαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἐρ ταυτῷ, ὅτι μετ' αὐτοῦ ἦν ὁ Πατὴρ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Κεφ. ΚΒ'. Οὐδεὶς οἶδεν τὴν ἑσχάτην ἡμέραν, οὐδὲ οἱ ἀγγελοὶ, οὐδὲ ὁ Υἱός.

Κεφ. ΚΓ'. Ὅτι οὐδεὶς Θεός, εἰ μὴ εἷς. Καὶ γὰρ εἰπερ εἰσι λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς, ὅσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί· ἡμῖν δὲ εἷς Θεός ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Ἐρ ταυτῷ, ὅτι ὁ Θεός οὐ πρωτεύει τοῦ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἀμφότερα ταῖς τρισὶν ἀρμόζει ὑποστάσεων πολλῶν δὲ καὶ προτάττεται τὸ ὁ Κύριος τοῦ ὁ Θεός.

Κεφ. ΚΔ'. Περὶ τοῦ Ἑλλήνας πρὸς τὴν ἰδίαν ἀλήθειαν ῥοδῖν τὸ, Εἰ τινὲς εἰσι λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς.

Κεφ. ΚΕ'. Δόξασόν με σύ, Πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί.

Κεφ. ΚΖ'. Ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

Κεφ. ΚΖ'. Μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

D Κεφ. ΚΗ'. [144 b] Περὶ τοῦ ἀνευ τοῦ Υἱοῦ μὴ δεδωρηθῆσαι κατ' ἐρίους τὰ πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ παρουσίας αὐτοῦ χαρίσματος.

Κεφ. ΚΘ'. Περὶ τοῦ, αἰτούσῃ τῇ μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδάου ὥστε καθεσθῆναι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ ἀριστερῶν ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει τοὺς δύο αὐτῆς υἱούς, εἰπεῖν τὸ, Οὐκ ἐστὶν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἠτοίμασται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς.

Κεφ. Λ'. Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου.

Κεφ. ΛΑ'. Ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου Ἰσραὴλ· διότι ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν, καὶ τίττω πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλω ἐἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ.

Κεφ. ΛΒ'. Περὶ τῶν λεγόντων· Πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένετο· εἰς πάντα οὖν ἐστὶν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Κεφ. ΛΓ'. Περὶ τοῦ τὸν Χριστὸν εἰρηκέναι· Καὶ πῶς Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἄγιω καλεῖ αὐτὸν Κύριον,

λέγων· Ἐπεὶ ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου;
Κεφ. ΑΔ' Περὶ τοῦ, ὅπως γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον,
ὅτι Ἰησοῦς ὁπως ἐδοξάσθη.

Κεφ. ΑΕ' Περὶ τοῦ γράφειν· Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερ-
εντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις·
Ὁ δὲ ἔρευνών τὰς καρδίας οἶδεν, τί τὸ φρόνημα
τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ὑπερεντυγχάνει
ὑπὲρ ἁγίων.

Κεφ. ΑΓ'. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γι-
νώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· καὶ πάλιν·
Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.
Ὅσα εἶπε δὲ, φησὶν. Καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Κεφ. ΑΖ'. Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός·
οὐδὲ τὸν Υἱὸν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Καὶ
πρὸς τοὺς λέγοντας, ἔρευνᾷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὰ
βάθη τοῦ Θεοῦ, ὡς ἔσθ' ὅτε ἀγνοοῦν.

Κεφ. ΑΗ'. [145 a] Περὶ τοῦ ἀφορίζειν αὐτοὺς μό-
νον τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸ ὄνομα τοῦ Παρακλήτου·
λέγει δὲ, ὅτι καὶ ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Υἱοῦ.
Καὶ περὶ τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν ἀπεστάλθαι παρὰ
τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐν ταυ-
τῷ καὶ περὶ Μορτανῶν.

Κεφ. ΑΘ'. Περὶ τοῦ, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦ-
μα αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κρᾶζον· Ἄββᾶ,
ὁ Πατήρ.

Κεφ. Μ'. Πρὸς τὸ εἰπεῖν τὸν Υἱὸν περὶ τοῦ Πνεύ-
ματος· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ
ἠΐφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Κεφ. ΜΑ'. Περὶ Μορτανιστῶν οὐτως·
Ὅτι τὸν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι Πατέρα, καὶ
Υἱὸν, καὶ Παρακλήτου.

Ὅτι λέγουσιν Μορτανῶν ἐσχηκέναι τὸ τέλειον
τοῦ Παρακλήτου.

Ὅτι λέγουσιν· Ὑμεῖς, φησὶν, οὐ πιστεύετε
μετὰ τὴν ἐν κόσμῳ ἐπιδημίαν τοῦ Δεσπότου
γεγενησθαι προφήτας.

Κεφ. ΜΒ'. Περὶ παρανέσεως.
Περὶ τοῦ προειρησθαι τὴν ἀρετικὴν ἀσέβειαν.

A num, dicens : Dixit Dominus Domino meo?

Cap. XXXIV. De illo : Nondum enim erat Spiritus
sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat.

Cap. XXXV. De eo, quod scriptum est : Ipse Spi-
ritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabili-
bus. Qui autem scrutatur corda, scit quid sapiat
Spiritus, quia secundum Deum postulat pro san-
ctis.

Cap. XXXVI. Hæc enim est vita æterna, **313** ut
cognoscant te solum verum Deum; et rursus :
Creditis in Deum? et in me credite. Non dixit
vero, inquit, Et in Spiritum sanctum.

Cap. XXXVII. Nemo novit Patrem, nisi Filius, ne-
que Filium quis novit, nisi Pater. Et contra eos,
qui dicunt, scrutari Spiritum sanctum profunda
Dei, quod aliquando ea ignoret.

Cap. XXXVIII. Quod hæretici nomen Paraclæti soli
Spiritu sancto tribuunt : et dicunt, missum esse
etiam a Filio. Et de eo, quod aiunt, Filium quo-
que missum esse a Patre, et a Spiritu sancto.
Ibidem etiam de Montano.

Cap. XXXIX. De illo textu : Emisit Deus Spiritum
suum in corda nostra, clamantem : Abba, Pa-
ter.

Cap. XL. In illud, quod dicit Filius de Spiritu :
Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, et an-
nuntiabit vobis.

Cap. XLI. De Montanistis, in hunc modum :
Quod eundem dicunt esse Patrem, et Filium et
Paracletum.

Quod Montanum habuisse inquit perfectionem
Paraclæti.

Quod aiunt : Vos non creditis, post adventum
Domini in mundum, fuisse prophetas.

Cap. XLII. De exhortatione.

Prænuntiata esse hæreticam impietatem.

LIBER TERTIUS.

ΚΕΦ. Α' [145 b].

Ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἐν τῷ νοητῷ ἀπαθὴς ὑπάρχουσα,
τῷ παθαίνεσθαι ποτε αἰτίαν ἔχει τὸ σῶματι συνεί-
ναι, καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς προαίρεσιν, ἦσθαι τῆς γνώ-
σεως τὴν ἔφεσιν. Τὸ μὲν γὰρ σῶμα ἐναποκεκλεισμέ-
νην ἔχον αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἐν τυφλῷ φρουρίῳ, διὰ
τῶν ὀλιγῶν παθῶν ἀποδόσηγγυεῖ τῆς τοῦ Θεοῦ ὀμι-

(78) *Impatiens*. Animam a corpore sejunctam
pati non posse censuit olim Tertullianus in *Apolo-
getico*, cap. 48. Sed hunc errorem postea abiecit,
eumque in extremo libro *De anima* refellit. « Nonne
et de suo, inquit, sufficit sibi (anima) ad... titulum
passionis? » In eundem porro hic Didymum inci-
disse non existimo : nam primum quidem animam
ex corporis conjunctione duntaxat pati non ait,
sed ex eo etiam, quod scientiam appetat, et eli-
gendi, ac volendi facultate prædita sit : deinde il-
lam non absolute impatibilem dicit, sed ἐν τῷ
νοητῷ, id est, quatenus intelligens est, aut « in
eo, quod intellectualem in ipsa est. » Demum impa-
tibilem potius vocat, ut puto, quod passionis ex-
pers sit, ipsa secundum se ipsam spectata, quam
quod pati omnino nequeat.

(79) *Velut in cæca custodia*. Locutio ista, quam
Plato, ac Platonici usurpant, Originiana videri
potest, ac talis re ipsa visa est S. Methodio, ut te-
statur Photius in Bibliotheca cod. 224. Hieronymus

314 CAP. I.

Anima cum per se ipsam in intellectuali parte
sit impatiens (78), cur patiatu aliquando in causa
est ejus conjunctio cum corpore, et propria ipsius
voluntas, atque electio, aut cognitionis appetitus.
Nam corpus cum eam in se ipso, velut in cæca cu-
stodia (79), inclusam habeat, per materiales pas-

tamen cum ea usus esset in commentariis Epistolæ
ad Ephesios, eandem lib. 1 in *Rufinum* defendit,
quamvis ab Origene adhibitam dicat. Totum Hie-
ronymi locum non afferro, utpote longiore. Legat
lector num. 23 ejus libri : ubi prius fatetur se in
commentariis Epistolæ ad Ephesios hæc scripsisse :
« Vel certe quia in plurimis locis lectum est, vin-
culum animæ corpus hoc dicit, quo quasi clausa
teneatur in carcere, dicimus propterea Paulum cor-
poris nexibus coerceri. » Deinde vero subjungit, se
ibi Origenis interpretationem possuisse. Ac demum
addit : « Et tamen vincula dicit animam corpore,
donec ad Christum redeat, et in resurrectionis
gloria corruptivum, et mortale corpus incorruptione
et immortalitate commutet, non absurdæ intelli-
gentiæ est. Unde et Apostolus : « Miser ego, inquit,
(homo : quis me liberabit de corpore mortis hujus?)
Corpus mortis appellans, quod viiis, et morbis,
et perturbationibus, et morti subiaceat, donec cum
Christo resurgat in gloria. » Fortasse vero Di-

siones ipsam a Dei consortio abducit, ac deorsum in terram, atque in terrenas, ut puto, sollicitudines ipsam inclinat; atque ita imperare conatur ei, quæ natura præstantior est, et tanto præstantior, quanto id, quod immortale est, excellentius est eo, quod est mortale. Desiderium insuper propriæ ipsius splendæ voluntatis, aut acquirendæ cognitionis, illuc eam trahit, eoque tendit, ut quædam scire velit: sed cum rectum ac tutum viæ ductorem non habeat, aut pravorum hominum consuetudine utatur, aberrat, et anceps hæret, ac tandem ad quam forte appulsa fuerit opinionem, eam inconsiderate amplectitur: atque ita summpere miserabilis sit, ac misera; quippe quæ dum bonam cognitionem aucupatur, eamque se invenisse putat, in pravas incidens sententias depravatur. Quod enim nos omnes natura ita comparati sumus, ut scientiam appetamus, ostendit, ut inquit Aristoteles (80), etiam **315** sensuum desiderium, quod nulla urgente necessitate ad se ipsum nos attrahit. Itaque videre aliquid, aut agere aliquando optamus, etsi omnino necessarium non sit, sed potius noxium quod conspicitur, aut efficitur. Quod autem hæc ita se habere aperte affirmaverint sacre Litteræ, declarant divini scriptores (81), qui sic locuti sunt. Jacobus inclytæ memoriæ vir: « Non est (82), inquit, sapientia ista desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. » Et subdit: « Quæ enim (83) desursum est sapientia, primum quidem pura est, pacifica (84), æqua, docilis, plena misericordia et fructibus operum honorum (85), non dijudicans, simulationis expers. » Ac præterea duplicis animæ eos homines vocat, qui rudes, et gregarii sunt, nec mundam cognitionem, aut stabilem (86) animæ electionem propositumve habent, dum hæc scribit: « Appropinquato (87) Deo, et appropinquabit vobis, emundate manus, o peccatores, et purificate corda, o duplices animo. » Quin

λίας, καὶ καταφέρει πρὸς γῆν καὶ τὰ γῆς, οἰμα, φρονίσματα· καὶ οὕτω κατακρατεῖν ἐπιχειρεῖ τῆς φύσει κρείττονος, καὶ τοσοῦτω κρείττονος, ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ. Ἡ δὲ γε τῆς ἰδίας αὐτῆς προαιρέσεως, ἢ γνώσεως πάλιν ἐπιθυμία, ἔλκει μὲν εἰς τὸ θέλειν εἰδέναι τι αὐτὴν, καὶ ἐπὶ τοῦτο πορευέται, μὴ ἔχουσα δὲ ὄρθον τῆς πορείας ἀγωγὸν, ἢ κακῶν χρησαμένη ὀμιλίαις ἀνθρώπων, πλανᾶται καὶ ἀπορεῖ, καὶ τέλος, ἐφ' ἣν τύχοι προσορμήσασα βέξαν, ἀμαθῶς ταύτην ἀνελετο· καὶ οὕτω δὴ γέγονεν οἰκτίστη τε καὶ ἀθλία, ἐν γνώσεως ἀγαθῆς ὑποψία καὶ δόξη θηρασαμένη κακόνιοιαν. Ὅτι γὰρ πάντες ἄνθρωποι κατὰ φύσιν τοῦ γινώσκειν ὀρεγόμεθα, δηλοῖ τοῦτο, ὡς φησὶν Ἀριστοτέλης, καὶ ἡ τῶν αἰσθήσεων ἐπιθυμία, πέρα τῆς χρείας ἡμᾶς ἐφ' αὐτὴν παραπέμπουσα. Ὅρα τῶν γούν, ἢ ποιεῖν ἐσθ' ὅτε ἐπιθυμοῦμεν, καὶ μὴ πάνυ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὲς τὸ ὀρώμενον, ἢ πραττόμενον ἦ. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἀντικρως εἰρηται, τῶν θείων Γραφῶν διασαφουσίαν οἱ ἀξιώσαντες εἰπεῖν τοιῶσδε· Ἰάκωβος ὁ τῆς εὐκλεοῦς μνήμης· « Οὐκ ἔστιν ἡ σοφία αὕτη ἀνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης. » Ἐπιφέρει τε· « Ἡ γὰρ ἀνωθεν σοφία, πρῶτον μὲν ἀγνή ἐστίν, εἰρηνικὴ, ἐπεικὴς, [146 β] εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἔργων ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, ἀνυπόκριτος. » Καὶ ἔτι διψύχους προσαγορεύει τοὺς ἀγγελοῦς, καὶ οὐ καθαρὰν γνῶσιν καὶ σταθερὰν ψυχῆς προίρεσιν ἔχοντας τῶν ἀνθρώπων, φάσκων τοιῶσδε· « Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγίτε ὑμῖν καθαρῖσατε χεῖρας, ἀμαρτωλοὶ, καὶ ἀγνίσσατε καρδίας, διψυχοὶ. » Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μισοπόνηρον ζῆλον ψυχῆς ἔχοντας, καὶ νικηφόρους ὄντας ἀρετῆς, οὓς οὐ διαφεύγει τῶν τιμῶν οὐδὲ ἐν, διαλέγεται, ὥστε εἰργεῖν τῶν μη τοιούτων ἀνθρώπων τὸ ἀκόλαστον, καὶ μεταδιδόναι καὶ ἄλλοις, ὧν αὐτοὶ ἔχουσιν ἀγαθῶν, βήμασιν αὐτοῖς· « Ἀδελφοί, ἐάν τις παρ' ὑμῖν πλανηθῆ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν, γίνωσκέτω, ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἀμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἀμαρτιῶν. »

dymus, dum sic loquitur, respicit illud psal. cxli, vers. 8: « Educ de custodia animam meam, » sive, ut legitur apud Hieronymum lib. adv. Joannem Hierosolymitanum, num. 7, « Educ de carcere animam meam. » Lege, si placet, S. Zenonis lib. 1, tract. 16, pag. 120.

(80) *Aristoteles*. Primum *Metaphysicorum* librum sic exorditur philosophus Stagiritæ: Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει· σημεῖον δ' ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις. Καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας, ἀγαπῶνται δι' αὐτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἡ διὰ τῶν ὀμμάτων. Οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν, ἀλλὰ καὶ μὴθὲν μέλλοντες πράττειν, τὸ ὄραν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν ἄλλων. Ἄτιον δ' ὅτι μάλιστα ποιεῖ γνωρίζειν τι ἡμᾶς αὕτη τῶν αἰσθήσεων. Quæ sic veritè Bessarion: « Omnes homines natura scire desiderant. Signum autem est sensuum dilectio: nam et absque usu propter se ipsos amantur. Præ cæteris autem, qui per oculos fit: non enim ut agamus soluto, verum etiam nil acturi, ipsum videre præ omnibus aliis eligimus. Causa autem est, quod sensuum hic vel maxime nos cognoscere qui (quam facit.) »

(81) *Divini scriptores*. Codex, τῶν θείων Γραφῶν. Legendum fortasse τῶν θείων γραφῶν, cum nomen γραφῶν neutrius generis sit, verbum vero ἀξιώσαντες masculini: ac præterea nomen illud teritiæ partis Testamenti Veteris proprium videatur, cuius, ut Eriphanius hæresi xxix, cap. 7, testatur, tres istæ numerabantur partes, νόμος, προφήται, et γραφεῖα, id est « lex, prophetiæ, et hæsiographa. »

(82) *Non est*. Epist. Jacob. iii, 15.
(83) *Quæ enim*. Ibidem vers. 17. Græca editio habet: Ἡ δὲ ἀνωθεν, id est « Quæ autem desursum est. »

(84) *Pacifica*. Biblia habent, ἔπειτα εἰρηνικὴ, id est « deinde pacifica. »

(85) *Fructibus operum bonorum*. Græca editio caret voce, ἔργων, id est « operum. » Quam cum in Vulgato quidam interpretes legerit, veritè, « fructibus bonis. »

(86) *Stabilem*, etc. Simili fere modo διψύχους interpretatur Clemens in primo *Stromatum* ex Pastoris libro, id est « ancipites, ac dubios. »

(87) *Appropinquato*. Epist. Jacob. iv, 8.

Οὐδὲν δὲ ἦτον καὶ Πέτρος διδάσκων, πόθεν ἀπαθῆς ἡ
 τυγχάνουσα ψυχὴ, παθῶν ἀνάπλεως ποτε γίνεται·
 ἐπιστρέφων δὲ εἰς τὸ μνημονεύειν τῆς ἀποθιώσεως
 ἡμῶν, ἔγραψεν· « Ἀπέχεσθε ἀπὸ τῶν σαρκικῶν
 ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς. »
 Καὶ Σολομῶν δὲ ὁ τοῦ Δαυὶδ φησιν· « Ὡσπερ οὐχ
 ὁμοία πρόσωπα ἀνθρώπων, οὕτως οὐδὲ αἱ καρδίαι τῶν
 ἀνθρώπων ταῖς καρδίαις ὁμοίαι. » Ὑπεισι δὲ με
 καὶ ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου ἀθληφόρου Παύλου, ἅπερ
 τοῦδε τρόπου ἀνείρηκεν· « Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ
 δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. [146 b] μωρία
 γὰρ αὐτῷ ἔστιν. » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ πνευματικὸς
 ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπὸ οὐδενὸς ἀνακρί-
 νεται. »

veluti digressionem interitum nostrum (91) commemorans, hæc scripsit : « Abstinete (92) vos a carna-
 libus desideriis, **316** quæ militant adversus animam. » Davidis vero filius Salomon ait : « Sicut (93)
 non sunt similes vultus hominum, ita nec corda hominum cordibus similia. » Ex his vero etiam,
 quæ magnus, invictusque athleta Paulus conscripsit, ea mihi in mentem veniunt, quæ sic promul-
 gavit : « Animalis (94) autem homo non recipit ea quæ sunt Spiritus Dei ; stultitia enim ipsi sunt ; »
 et rursus : « Spiritualis (95) autem judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur. »

Ἄλλ' ὅπερ μὲν ἔλεγον, ἡ προαίρεσις αὐτῆ καὶ τὸ
 σῶμα πολλάκις καθέλκειν ἐπὶ τὰ πάθη πέφυκε τὴν
 ψυχὴν ποτὲ δὲ καὶ συνεισφέρει, αὐτῇ φημι τῆ ψυχῆ,
 ἀγαθὰ οὐκ ὀλίγα· τὸ μὲν σῶμα, τὴν τῶν αἰσθητῶν
 γνώσιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν· ἡ δὲ προαίρεσις
 αὐτῆς, τὴν ἀπὸ τῆς εὐβουλίας καὶ ὀρθοδοξίας μακα-
 ρώτητα ὡσπερ πάλιν ἡ ψυχὴ, ὅταν εὖ ζῆ μετὰ σῶ-
 ματος, καὶ κατακρατῆ, καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστρέφεται,
 καὶ τῶν αὐτοῦ πληροῦται νοήσεων, πλείονα καὶ σε-
 μνότερα δίδωσιν. Τὸ μὲν γὰρ γήινον, ἀπαθὲς ὄλον
 ἀποφαίνειν σπουδάζει, κοσμοῦσα αὐτὸ ἰδρῶτι, καὶ
 καρτερίᾳ, καὶ πᾶσιν τοῖς ἐξ ἀρετῆς πόνους, καὶ δια-
 κωδερνώσα, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀλγεῖνῶν πειρασ, ἐπὶ
 τῆ θεοσεβῆ ζωῆν ἀνεγειρούσα· τὴν δὲ ἰδίαν προαί-
 ρεσιν, καὶ τὴν πίστιν, ἀπταιστον διακρατεῖ, καὶ τὴν
 ἀνθρώπων ὑπὲρ ἀνθρώπων ποιεῖ, πίστει καὶ λόγοις
 αὐτὴν εἰς τὸ σεμνὸν προδιβάλλουσα, καὶ πρὸς ἱε-
 ροσύνην τῆς Τριάδος βέπουσα, καὶ τροφήν ποιουμένη
 τὴν ἀπὸ τοῦτων ὠφέλειαν. Εἰ γὰρ νομιοῦμεν ψυχὴν,
 κοσμεῖσθαι καὶ τρέφεσθαι οὐκ ἄλλοις, ἀλλ' ἡ λόγοις
 καὶ πίστει πέφυκεν. Ἀνθρώπῳ γὰρ τροφὴ ἄμφο, ἡ
 τε ἐκ τῆς γεωργίας, ἡ τε ἐκ τῶν λόγων καὶ τῆς πί-
 στευς· ἀλλ' ἡ μὲν τὸ σῶμα εἶναι τε καὶ ἀντέχειν, ἡ
 δὲ ταῖς ψυχαῖς τὸ ἐτέρων προέχειν δίδωσιν, καὶ διὰ
 πίστεως καὶ λόγων καὶ ἡ ἄλλη σύμπασα κατορθοῦται
 ζωῆ. [147 a] Φωρᾶν ἔνεστι ταῦτα μὴ ἄλλως ἔχειν,
 ἐπιπερνούμενον τῷ νῷ, ὡς αὐτίκα τῷ τοιοῦτῳ ἐπι-
 λήπται καὶ συνοργεῖ ὁ ἐπιθετικῶς τοῖς ὄλοις Υἱὸς

(88) *Fratres*. Jac. v, 19 et 20. Græca editio pro παρ' ὑμῶν habet ἐν ὑμῖν, id est « in vobis, » sive, « inter vos. »

(89) *Ipsius*. Deest hæc vox in Græcis Bibliis. Sed cum legit Vulg. interpres, ut Didymus.

(90) *Quamam ex causa*. Codex, ποθέν. Lxxo. πθεν.

(91) *Interitum nostrum*. Libro quoque *De Sp. S.* num. 39, « Carnis sapientia, inquit, illico morte sibi sciscia, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt. »

A etiam eos, quorum anima zelo incensa malum odit, quique in virtutis agone certantes palmam retulerunt, et quos nulla fugit ex rebus æstimatione dignis, hisce ipsis verbis alloquitur, ut hominum, qui eis similes non sunt, intemperantiam coercant, et alios etiam bonorum, quæ ipsi habent, participes faciant : « Fratres (88), inquit, si quis apud vos erraverit a veritate, et converterit quis eum, sciat, quod qui converterit peccatorem ab errore viæ ejus, salvabit animam ipsius (89) a morte, et operiet multitudinem peccatorum. » Pari modo Petrus quoque nos docens, quam ex causa (90) anima cum sit impassibilis, passionum tamen plena aliquando existat, et per quamdam

voluntatem interitum nostrum (91) commemorans, hæc scripsit : « Abstinete (92) vos a carnalibus desideriis, **316** quæ militant adversus animam. » Davidis vero filius Salomon ait : « Sicut (93) non sunt similes vultus hominum, ita nec corda hominum cordibus similia. » Ex his vero etiam, quæ magnus, invictusque athleta Paulus conscripsit, ea mihi in mentem veniunt, quæ sic promulgavit : « Animalis (94) autem homo non recipit ea quæ sunt Spiritus Dei ; stultitia enim ipsi sunt ; » et rursus : « Spiritualis (95) autem judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur. »

Sed, ut modo dicebam, isthæc (96) quidem volendi eligendique facultas et corpus, sæpe animam quoque deorsum trahere, et ad passiones inclinare consueverunt ; aliquando tamen etiam bona important ipsi animæ non mediocria ; nempe corpus quidem, sensilium cognitionem, et alium omnem famulatum, quem præstat animæ ; eligendi vero facultas, quæ ipsi animæ inest, felicitatem illam, quæ ex sana deliberatione et ex orthodoxia derivatur. Ac vicissim anima si recte vixerit cum corpore, et illud sibi obtemperans, ac subiectum teneat, et ad Deum convertatur, et Dei cogitationibus impleatur, plura et augustiora præbet : nam quod terrenum est, id ea reddere nititur veluti passionis expertæ, sudore illud ac tolerantia, et omnibus, quos virtutis causa sustinet, laboribus exornans, et ipsum regens ac moderans, et per molestiarum dolorumque, quos experitur, percussione, ad religiosam ac piam vitam illud excitans, ac veluti sursum erigens : propriam vero voluntatem sibi subiectam tenet, ac fidem servat inculpatam, et hominem supra hominem evehit, fide et doctrinis eum venerandum reddens, et ad supplicandum Trinitati se inclinans, et adjumentum, quod ex hisce rebus percipit, suum veluti cibum faciens ; nam si animam recte æstimemus ; nulla alia re ornari ipsa ac nutriri potest, quam doctrina et fide : homini enim ambo hæc cibus sunt ,

(92) *Abstinete*. I Petr. ii, 11. Biblia Græca : « Ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν, etc. »

(93) *Sicut*. Hæc in Vulgata translatione Latina non exstant, sed Græca editio ea habet Prov. xviii, 19, ubi legitur : « Ὡσπερ οὐχ ὁμοία πρόσωπα προσώποις, οὕτως οὐδὲ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων ὁμοίαι. »

(94) *Animalis*. I Cor. ii, 14.

(95) *Spiritualis*. Ibidem vers. 15. Græca editio pro πάντας habet πάντα, id est « omnia. »

(96) *Isthæc*. Codex sine spiritu atque accentu, σωτη. Itaque lege αὕτη, aut αὐτή, ut navis.

neque cum ille, qui ex agricultura, tum ille, qui ex doctrina et fide comparatur : sed ille quidem corpori hoc tribuit, ut existat, et perduret, iste vero hoc animabus confert, ut aliis antecellant : ac per fidem insuper, doctrinamque universa vita nostra, quoad alia etiam, felix evadit, et recta. Non aliter hæc se habere, **317** quam dixi, perspicue comperiet quis, si illud animo reputet, tali homini statim illucescere, et cooperatorem adesse eum, qui omnia pervadit, ac supra omnia extollitur, Dei Verbum Filium, qui neminem, ne ex iis quidem, a quibus spernitur, contemnit, quique animæ, in qua per insuflationem sanctum suum Spiritum habitare fecit, rationem, quæ res est omnium præstantissima, inseruit. Ideo a profanis quoque præclare in eujusdam versus extrema parte dictum fuit :

Ubicunque est homo, ibi est ratio.

Sed ita quidem hæc se habent. Hæretici vero nihil nisi quod immundum sit, spirantes, allata de Redemptore Deo Verbo rerum omnium Conditore sublimia testimonia, ejusque dona et magnifica opera non attendentes, ad ipsius deitatem referunt atque applicant ea Scripturæ loca, quæ de summe ineffabili, et summam ejus immutabilitatem non lædente benigna Incarnatione dicta sunt, quæque illis humilia videntur, atque indecora : et quibus ex rebus gloriam Dei perspicere, ejusque in homines benignitatem magis celebrare deberent per has ipsas longe a veritate alieni deprehenduntur, ac eo deveniunt, ut benefactorem ac Salvatorem contumeliis afficiant : nec eum placare student ut judicem, sed e contrario ostendere conantur, ipsum, utpote creatum, judicio subjectum esse nunc quoque, postquam et in cælos ascendit, et ad dexteram Patris sui considet æquali ac ille honore afficiendus. Quin etiam sæpenumero quæ de ipso Filio, aut ab ipso dicta non fuerunt aut quæ arcano atque ænigmatico sensu scripta sunt, ea sine examine, quasi contra ipsum, aut ab ipso pronuntiata proponunt, et pravam quamlibet atque infirmam interpretationem plurimi faciunt : ac semetipsos nihil ab irrationalibus animalibus discrepantes exhibent huic optatissimo Domino, qui credentes ducit sine violentia in Patris, et sui ipsius, et sancti Spiritus unum individuum regnum, quique ob suam erga nos indulgentiam nos ita hortatur : « Nolite (97) fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. » Quasi dicat : nam ratione destituta animantia, quorum anima est sanguis materialis, juxta eum, qui ait in Genesi (98) : « Sanguis ejus est anima ejus, » in **318** terram prona sunt semper, ventri tantum servientia, neque corpore ac mente eriguntur ut homo, qui et terrena sentit, et sublimia videt, et ad cælestem serenissimum, et cujusvis plane passionis expertem statum festinat, atque in mundo velut in publico quodam hospicio hospitem se diversari putat, et quotidie sese (99) ad exitum ex hac vita sapienter agendo præparat ; ideoque fide et mente

(97) *Nolite.* Psal. xxxi, 11 (sen 9).

(98) *In Genesi.* In Genesi hæc non inveni. Reperit, ut puto, Levitic. xvii, 11 et 14, ubi legitur : 'H γὰρ ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ

A Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ μηδὲν μὴδὲ αὐτῶν τῶν καταφρονούντων αὐτοῦ καταφρονῶν, ὁ τῆ ψυχῆ, εἰς τὴν διὰ τοῦ φουσηματος τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα καταψέσεν, τὸν λόγον τῶν πάντων τὸ τιμιώτατον κατασπίρας. Διὸ καὶ θαυμαστῶς ὑπὸ τῶν ἔξω εἰς στήθου τινὲς ἀπρωτελεύτιον εἰρηται·

B *Πανταχοῦ λόγος, ἐνθα καὶ ἄνθρωπος.*

'Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὧδὲ πη ἔχει. Αἰρετικοὶ δὲ, μὴδὲν ἀναπνέοντες καθαρὸν, ταῖς κειμέναις περὶ τοῦ λυτρωτοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων γενεσιουργοῦ, ὀψηλαῖς μαρτυρίαις τε καὶ δωρεαῖς, καὶ μεγαλοουργίαις οὐ προσέχοντες, τὰ περὶ τῆς ἀβήρητοτάτης καὶ ἀρεπτοτάτης φιλανθρώπου ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ νομιζόμενα ἐκείνοις εἶναι μικροπρεπῆ ῥήματα, τῆ θεότητι αὐτοῦ προσάπτουσιν· καὶ ἀφ' ὧν ὤφειλον, τὴν τε δόξαν διειδέναι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνυμνεῖν πλεον τὸ φιλανθρώπων αὐτοῦ, διὰ τούτων ἔξω τε τῆς ἀληθείας φερόμενοι ἀλλίσκονται, καὶ ὀδρῖζειν τὸν εὐεργέτην καὶ Σωτήρα προάγονται· φροντίς τε αὐτοῖς, οὐχ ὅπως ἐξιλιώσωνται αὐτὸν ὡς κριτὴν· ἀλλ' ὅπως ὑπὸ κρίσιν ὄντα, ὡς κτιστὸν, καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανὸς ἀνοδὸν καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἰστίμον συνεδρῖαν ἀποδείξουσιν. Πολλάκις δὲ καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ, ἢ παρ' αὐτοῦ μὴ λεχθέντα, ἢ δι' ἐπικρούφως ἠνιγμένα, ὡς κατ' αὐτοῦ, ἢ παρ' [147 b] αὐτοῦ ἀποπεφασμένα ἀβασανίστως διατιθέασιν, καὶ πάντα σαθρὸν καὶ ἀνακιν ἐκτετιμηκασί νοῦν· εὐδὲν καλλίου ἀλόγων ζώων ἑαυτοὺς προσάγοντες τούτῳ τῷ περιποθήτῳ Δεσπότῃ, τῷ ἄγοντι δίχα βίας τοὺς πειθόμενους εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς, καὶ ἑαυτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μιαν ἀδιαίρετον βασιλείαν, καὶ φειδοὶ τῆ πρὸς ἡμᾶς παραινοῦντι· « Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος, οἳ οὐκ ἔστιν σύνεσις. » Τὰ γὰρ ἀλογα ζῶα, φησὶν, οἳς ἡ ψυχὴ τὸ ἐξ ὕλης αἷμα, κατὰ τὸν εἰπόντα ἐν τῇ Γενέσει, « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, » εἰς γῆν νένευκεν, ἀεὶ τῆ γαστρὶ μόνῃ δουλεύοντα, καὶ οὐκ ἀνέστηκεν τῷ σώματι καὶ τῷ νῷ, ὡς ὁ ἄνθρωπος, ὁ καὶ τῶν ἐπιγείων αἰσθανόμενος, καὶ τὰ μετέωρα βλέπων, καὶ ἐπὶ τὴν ἄνω γαληνοτάτην καὶ ἀπαθεστάτην κατάστασιν σπειδῶν, καὶ ὡς ἐν πανδοκίῳ τινὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἠγούμενος καταλελυκέναι, καὶ παρασκευαζόμενος ἐν' εὐφροσῇ ἐφ' ἐκάστης πρὸς τὴν ἐκ τούτου ἔξοδον διὰ τε τοῦτο ἀπλοῦς τὴν πίστιν καὶ τὴν γνώμην ὁ σοφὸς ὑπάρχει. Παντὶ γὰρ τῷ δῆλον, ὡς πάσης τῆς διὰ λόγων καὶ ἐν λόγοις τέχνης ἡ ἀλήθεια κρείττων ἀεὶ, ἥτις συμπέφυκεν τῇ ἀπλότῃ. Ταράττειν δὲ καὶ ταράττεσθαι δοκοῦσιν οἱ τεχνικοὶ λόγοι, οἱ πλεονάζουσιν αἰρετικοῖς τοῖς τῆς θεολογικῆς θεωρίας, ὡς καὶ Ἕλλητες

ἔστι, id est, « anima enim omnis carnis est sanguis ejus. »

(99) *Hospitio.* Codex, πανδοκίω. Alii πανδοκίωσιν scribunt. Phrynichus mavult πανδοκίωσιν.

ἀλλοτριούς. Θεὸν μὲν γὰρ, καὶ Κύριον, καὶ Υἱὸν
καλοῦσιν αὐτὸν, οὐκ ἔτι δὲ ὡς μὲν Θεὸν καὶ Κύριον
ἀκριστον, ἀναρχον, αὐτεξούσιον, καὶ ἴσον τῷ Θεῷ
Πατρὶ ὡς δὲ μονογενῆ Υἱὸν [148 a] ὁμοούσιον τῷ
γενήσαντι λέγουσιν· καὶ ταῦτα ἐκφαίνοντα καὶ προ-
φαινόντα τὸ ὁμότιμον καὶ ἰσοσθενὲς τῆς ἁγίας Τριά-
δος εἰς τὸ περὶ τὸ βάπτισμα θεῶν αὐτοῦ δόγμα, καὶ
ἐν ἄλλοις δὲ πολλοῖς, ὡς εἴρηται· ἀλλ' Ἐλλῆσι τρό-
πον τινὰ συμφερόμενοι, διαφορότητας καὶ ὑφέσεις
οὐσιῶν καὶ δόξης, κατὰ νόας ἰδίους, τῶν θεῶν καὶ
ὁμοουσιῶν τριῶν ὑποστάσεων ὑφιστάσιν καὶ διανοοῦν-
ται περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ
θεοῦ.

lem Genitori non agnoscunt; quamvis hæc unam
sancitæ Trinitatis, et æqualem majestatem, et po-
tentiam manifestent, et clare patefaciant cum in divino
ejus dogmate de baptismo, tum in aliis
multis, ut dictum est: sed Græcis quodammodo
consentiendo, discrepantias, et inferiores essentia-
rum et gloriæ gradus, secundum propria ipsorum
cōmmenta, in tribus divinis et consubstantialibus
hypostasibus constituunt, et ea discrimina excogitant,
cum de Filio ac de Spiritu sancto Dei sermo-
nem habent.

Ἄπειρ καὶ οἱ ἀλάστορες καὶ μυσάροι δαίμονες, οἱ
δ' οἰκείας γνώμης κακότητα ἀναδειχθέντες, ἄχρηστα
καὶ μισόκλα κατὰματα ἀκούσαι, μήτιγε καὶ εἰπεῖν,
φρίττουσιν. Οἱ μὲν οὖν λόγοι, οἱ τὰς θεολογίας
περιέχοντες, ἀποχρώντως ἀπειργάσθησαν, ἥδη οὐσιῶν
μὲν καὶ ἄλλων μυριολέκτων ἀποδείξεων, μὴ μνημο-
νευθειῶν δὲ, ὅπως μῆτε ὀκνοῖεν διὰ τὸ πλήθος
οἱ ἐντυγχάνοντες, μῆτε μακροπερίοδος καὶ πολυ-
λογῶν φαίνεται ὁ γράφων. Εἰ γὰρ ἐ ἀπλοῦς ὁ μῦ-
θος τῆς ἀληθείας ἔφυ, ἰ φασιν οἱ τῶν Ἑλλήνων εὐ-
δοκίμοι, καὶ Ἀληθεῖα διὰ τοῦτο εἰκότως ἂν τὸ θεῖον
πρωσαγορευοῦτο μόνον· δηλον, ὡς καὶ ὁ περὶ τοῦ θεοῦ
λόγος ἀπλοῦς, καὶ πάσης διαστρόφου ποικι-
λίας ἀπληλαγμένος. Ἴνα δὲ εὐσύννοποι ὦσιν αἱ θεη-
γορίαι, διὰ τὰ νυνὶ λεχθησόμενα προβλήματα αἰρετι-
κῶν, φέρε, ὡς ἐν μερικῇ καὶ συντόμῳ ἀνακεφαλαιώ-
σει συνείρωμεν τὸν λόγον αὐτῶν, εἰ καὶ ταυτοεπεῖν
μέλλομεν, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ χρεῖωδες καὶ τὸ πᾶσι
πνυταχθὲν ἀλώσιμα, κατὰ γε τὸ ἐφικτὸν, [148 b]
γενέσθαι τὰ περὶ αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ προθέμενοι
οἰκοδομίαν ποιήσασθαι, συνοψίσαντες πρότερον τὰς
ἀρμοζούσας ὕλας ἀποτίθενται, εἶτα ἐξ αὐτῶν πλη-
σίον ἐκάστου τόπου ἐξεργάσθαι μέλλοντος παρα-
θέασιν, ὡς ἂν ἔχοιεν ὑπ' ὀμμασι καὶ ἐν προχείρῳ
ἔκαστοι τῶν τῇ χειρουργίᾳ κεκρημένων, καὶ οὕτω
τοῦ πράγματος ἄρχονται. Τῷ δὲ Θεῷ αὐθις τὸ πᾶν
βαρῆρας, τῷ τὰ κύματα παύοντι, καὶ εὐθιὸν πλοῦν
διδόντι, καὶ πάντα κατορθοῦντι, εὖ κατὰ χάριν (ἦν
καὶ ἀμαρτωλοῖς καὶ στενοῖς τὸν λόγον, ἰδία δ' ἐμοῦ
λέγω, χορηγεῖν εἰωθεν) εἰς ταύτην προσῆλυθα τῆν

A simplex est sapiens; unicuique enim manifestum
est, artificiosa quamvis ratiocinatione, dicendive
facultate veritatem, quam naturaliter simplicitas
comitatur, præstantiorem semper esse ac præva-
lere; artificiosas vero argumentationes, quibus
abundant hæretici qui a theologica doctrina et
speculatione item ut Græci, id est ethnici, alieni
sunt, et turbare constat et turbari. Nam Deum
quidem ipsum, et Dominum, et Filium vocant,
sed illum quatenus Deum quidem, et Dominum,
non aiunt increatum esse, æternum, propria ac li-
bera potestate præditum et æqualem Deo Patri;
quatenus vero unigenitum Filium, consubstantia-

lem Genitori non agnoscunt; quamvis hæc unam
sancitæ Trinitatis, et æqualem majestatem, et po-
tentiam manifestent, et clare patefaciant cum in divino
ejus dogmate de baptismo, tum in aliis
multis, ut dictum est: sed Græcis quodammodo
consentiendo, discrepantias, et inferiores essentia-
rum et gloriæ gradus, secundum propria ipsorum
cōmmenta, in tribus divinis et consubstantialibus
hypostasibus constituunt, et ea discrimina excogitant,
cum de Filio ac de Spiritu sancto Dei sermo-
nem habent.

B At hæc vel ipsi exitiabiles, et abominandi dæ-
mones, qui ob propriæ mentis malitiam malæ (1)
creaturæ, ac honesti inimicæ redditi sunt, audire
horrent, nedum dicere. Jam vero de Scripturæ te-
stimoniis, quibus Filii, aut Spiritus sancti divinitas
declaretur, satis jam locuti sumus; etsi enim alia
etiam exstant millies a Catholicis inculcata (2) testimo-
nia, ea tamen non commemoravimus, tum ne ob ni-
miam eorum copiam lædio lectores afficiantur, tum
etiam ne scriptor (3) nimis verbosus videatur et lo-
quax. 319 Si enim «veritatis sermo (4) simplex
suaapte natura est, » ut aiunt viri inter Græcos spe-
ctatissimi, ideoque solus Deus merito Veritas deno-
minatur; perspicuum est omnem quoque de Deo
Verbo sermonem simplicem esse debere, et cujus-
libet perversæ inconstantia, ac varietatis exper-
tem. Ut autem sub uno veluti conspectu appa-
reant divinæ locutiones, ob hæreticorum objecta
mox afferenda, age argumenta, quæ nobis eadem
subministrant, veluti in particulari quodam, aut
per partes exposito, et conciso epilogo simul con-
nectamus: etsi enim sic agentes tautologiæ notam
non effugiemus, id tamen præstabimus, tum quia
perutile futurum est, tum etiam ut earumdem lo-
cutionum vis ab omnibus omni ex parte, quantum
quidem fieri potest, percipiatur. Nam ii etiam, qui
ædificium exstruere proposuerunt, prius sub uno
conspectu (5) convenientes materias seponunt,
deinde illas in singula loca, in quibus cæmentarii
operaturi sunt, distribuunt, ac prope illa depo-

(1) *Malæ.* Codex, ἄχρηστα. Lego ἄχρηστα. Nihil
porro crebrius inculcat Didymus cum in enarra-
tionibus, tum in omnibus aliis operibus, quam dæ-
mones non « natura » malos esse, ut execrabiles
Manichæi docebant, sed ob propriæ mentis malitiam
malos relditos fuisse.
(2) *Millies a Catholicis inculcata.* In Græco, μυ-
ριολέκτων. Est autem μυριολέκτων idem atque
πολυρόλλητον, « tritum, vulgatum, vulgo notum: »
quo sensu a Xenophonte ahibetur lib. v Ἑλλη-
νικ. in oratione Cligenis Achantii.
(3) *Scriptor.* Vide not. 43, pag. 258.

(4) *Veritatis sermo.* Euripidis versus est ex
Phœnissis depromptus:
Ἄπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ.
Id est: *Est veritatis sermo simplicissimus.* Cui si-
mile illud Æschyli in *armorum Judicio* apud Joa-
nem Stobensem in *Ethic.* serm. xi:
Ἀλλὰ γὰρ ἔστι τῆς ἀληθείας ἔπη.
Id est: *Nam veritatis verba simplicissima.*
(5) *Sub uno conspectu.* Græcis, συνοψίσαντες.
De quo verbo vide tom. II *Operum Athanasii*, pag.
584.

nunt, ut sub oculis et prae manibus habeantur a singulis qui his usuri sunt; ac tum demum aedificium incipiunt. Deo autem rursus in omnibus confisus, qui fluctus compescit, et prosperam navigationem concedit, et omnia ad felicem exitum perducit, ex cuius gratia, quam peccatoribus quoque et indisertis (6) (hoc autem de me peculiariter (7) dico) largiri (8) consuevit, meum hoc desiderium venit, ad sequentia progredior, credens, me, priusquam loquar, simul cum filiis, (9) quos dedit mihi, et filiorum filiis, propter quos etiam viventes laboramus, ac praeterea cum omnibus, quos ille novit, gratiam accepturum esse. Illius enim est aureum hoc oraculum (10): « Omnia 320 quaecumque poteritis in nomine meo, accipietis; » et: « Aperi (11) os tuum, et implebo illud; » et: « Non vos estis (12), qui loquimini, sed Spiritus Patris mei, qui loquitur in vobis. » De quo, et a quo Spiritus dignati etiam profani ut aliquid subolferent, inquirunt:

Deus rerum omnium fabricator (13) gratiam quoque cantori inserit (14).

Revera enim hominis intelligentia ad aliquid de Deo dicendum per se non sufficit, nisi divinam operam acceperit ac vim: sicut alicubi etiam Diagoras (15) Melius (16) ait: « Deus (17) ante omne

(6) *Indisertis*, etc. Cum de se demisse sentiret Didymus, imperitum se, ac peccatorem non raro vocat: nihil vero crebrius in ore habet, quam ut se indisertum esse fateatur, ut videre licet etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 38 et 63.

(7) *De me peculiariter* Codex habet, ἰδία δ' ἐμοῦ λέγω. Aut legendum, ἰδίᾳ δὲ περὶ ἐμοῦ λέγω, aut nihilintelligenda vox λόγον, aut legendum, ἰδία δ' ἐμοῦ λέγω.

(8) *Largiri*. Codex sine accentu, ἀγγισιν. An legendum ἀργισιν, id est « opem ferre, » et ἦ, id est « qua, » vel ἦ, id est « qua, » pro ἦν? Equidem legendum puto ἀγαγεῖν. Simile autem videtur quod apud Damascenum in *Parallelis* tit. 18, pag. 444, ait theologus noster, κοῖμα ἀγαγεῖν. [Quid si tegeretur, χορηγεῖν? Edit.]

(9) *Cum filiis*, etc. Si de Didymo nostro intelligenda sunt, quae Libanius ejusdem aequalis in epistola 321 scribit, « filiorum » vocabulum ita hic accipiendum est, ut non filios κατὰ Πνεῦμα, seu spirituales, sive διὰ κατηχήσεως genitos denotet, sed quos ipse ex uxore susceperat. Ibi enim Libanius Sebastiano Manichæo (Alexandriae, ut videtur, aut certe in Aegypto degenti) Rhetorium adolescentem Didymi filium, nempe Alexandrini viri (ut ex epistola 320 ipsius Libanii constat) filium commendat. Sed haec alias.

(10) *Omnia*. Sensum potius citat, quam verba: nimirum ex duobus versiculis tertium constat. Prius exstat Matth. xxi, 22, alter Joan. xiv, 13.

(11) *Aperi*. Psal. lxxx, 8 (sive 11). Biblia tamen Graeca habent πλάτυνον, id est « dilata, » pro « aperi. »

(12) *Non vos estis*. Matth. x, 20.

(13) *Fabricator*. Cum verba ista, Θεὸς δὲ τὰ πάντα τεύχων, ex Pindaro citare videatur Didymus, conjicere licet, totum locum ex deperditis illius poetae criminibus desumptum esse. Nimirum Clemens Alexandrinus lib. v *Strom.*, pag. 726, edit. Londin. haec habet: Καὶ πάλιν (Ἠνδοῦρος) · Θεὸς δὲ πάντα τεύχων βροτούς, id est, « Et rursus (Pindarus): Deus, qui omnes condidit homines. » Ita quidem editio Londinensis. Verum non ita legebatur antea, sed in hunc modum: Θεὸς δὲ πάντα τεύχων βροτούς · quae lectio cum mendosa esset, aut emendanda erat vox βροτούς, aut vox πάντα. Henricus Stephanus pro βροτούς legit βροτοῖς, ut sensus sit: « Deus qui omnia efficit mortalibus. » Alii vero pro

ἐπιθυμίαν, πρέειμι ἐπὶ τὰ ἐξῆς. πιστεύων, ὡς κρινὴ λαλήσω σὺν τοῖς παιδίοις, οἷς ἔδωκέν μοι, καὶ τοῖς παιδίοις τῶν παιδίων, δι' ἃ καὶ ζῶντες ποιοῦμεν, ἔτι δὲ καὶ πᾶσιν, οἷς οἶδεν, τὴν χάριν δέξομαι. Αὐτοῦ γὰρ χρυσοῦν θέσπισμά ἐστιν: « Πάντα, ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι, λήψεσθε » καὶ, « Ἄνοιχον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό » καὶ, « Οὐχ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Περὶ οὗ καὶ παρ' οὗ συναισθησεως ἀξιοῦντες καὶ οἱ ἔξω φασίν·

Θεὸς δὲ τὰ πάντα τεύχων καὶ χάριν δοιδῶ φουτεύει.

Οὐκ αὐτάρχης γὰρ ὄντως ἡ ἀνθρώπου σύνεσις εἰπεῖν τι περὶ τοῦ Θεοῦ, μὴ θείαν προσλαβοῦσα βοήθειάν τε καὶ δύναμιν· ὡς πού καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος εἴρησεν· « Θεὸς, πρὸ παντὸς ἔργου βροτείου, ὡμᾶ φρένα

voce πάντα, id est « omnia, » legere maluerunt, πάντας, id est « omnes. » Quod si eumdem cum Clemente Didymus affert Pindari locum, legendum erit πάντα. Quin etiam verū poterit: « Deus, qui omnia largitur: » hoc enim etiam sensu verbo τεύχειν usus videtur Pindarus ipse in *Pythiis* oda iv, cum ait, ξεῖνι' ἀρμόζοντα τεύχων, id est « munera hospitii convenientia praebens. »

(14) *Inserit*. Librarius, omisso accentu in voce δοίδα, habet: Καὶ χάριν δοίδα φοιτεύει. Quem locum cum emendare vellem, plura in mentem veniebant. Modo suspicabar legendum esse, διὸ διαφυτεύει· modo, αἰδιᾶ pro αἰδιῶς, id est « inconspicue. » Tandem, his alisque rejectis conjecturis, ut probabilissem amplecti sum lectionem hanc: Καὶ χάριν δοιδῶ φουτεύει. Conjicere tamen licet poetam Dorice scribentem pro δοιδῶ, quod masculini ac feminini generis nomen est, dicere voluisse δοιδᾶ, id est « cantrici, » aut musam; musam enim memorat Julius Caesar Scaliger libro i *Poeticae*, cap. 2, quae et ποιητῆ et αἰδιᾶ appellata sit.

(15) *Diagoras*. Ille scilicet, qui cognominatus est athenus, quod ridiculos ethnicorum aelos non agnosceret, aut, ut alii putant, quod nullam plane Deum esse vellet. De ipso agit Fabricius in *Bibliotheca Graeca*, vol. I, pag. 817.

(16) *Melius*. Melius erat Diagoras, non Milesius, ut in aliquibus libris perperam eum dici adnotat Fabricius. Ac Melium reipsa eum dicunt Laertius, D. Arnobius, Sextus Empiricus, Cyrillus Alexandrinus, Cicero et Aristophanes in nobilibus, itemque in avibus, ubi hunc habet versum: Ἐν ἀποκτείνῃ τις ὑμῶν Διαγόραν τὸν Μήλιον, id est, « Si quis vestrum interficiat Diagoram Melium. » Hic porro mendosam esse lectionem, et « Melium » pro « Milesio » irrepsisse, suspicari non licet. Duplex autem cum esset Melos, altera Argolici sinus insula, altera ex Cycladibus una, ex hac secunda Diagoram oriundum fuisse ait Cellarius in *Geographia veteri* lib. ii, cap. 14.

(17) *Deus*. Hoc Diagora fragmentum difficillimum fecit librarius; nam et aliquid fortasse vocabulum omisit, et cum ea, quae exarabat, non intellexeret, sine accentu scripsit νομαφρενα, et διαριταθραχύν. Quae mihi item ut librario obscura esse fateor. Gratiam itaque lectori rem facturum me arbitror, si non modo quid ipse conjecerim, sed etiam quid perdoctus vir Jacobus Martorellius sen-

ἐπερτάτων· αὐτοδαῆς [149 a] δὲ ἀρετᾶ βραχὺν οἶμον A opus humanum (18) αὐθιμίσιμῃσιν 321 hominis
 ἔρπειν. » Ἀρξομαι δὲ ἀρ' ὧν εἰκὸς ἀρξασθαι. mentem movet (19); qui autem per se, natura
 ipsa duce, ac sine institutione didicit, feliciter procedit (20), compendiarium semitam (21) veluti clau-
 culum conuolvens. » Inde vero incipiam, unde exordiri æquum est.

ΚΕΦ. Β΄.

CAP. II.

A. Εἰ τοίνυν ἀψευδὲς ἡ Γραφή (πάντως δὲ ἀψευ-
 δεῖ), Θεὸν ἀληθινὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθινὸν λέ-
 γουσα εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς πολλαχοῦ ἔχει, καὶ
 ὡς ὁ Πατὴρ λέγει· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγα-
 πητός » καὶ ὡς Ἰωάννης γράφει· « Καὶ ἐσμὲν ἐν
 τῷ ἀληθινῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· οὗτός
 ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ζωὴ αἰώνιος; » καὶ ὡς Ἱε-
 ρεμίας προφητεύει· « Θεοί, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
 γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς· Κύ-
 ριος, ὃς ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς B
 θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός; » δῆλον δὴ ποιεῖται, ὡς φύσει
 καὶ κυρίως Θεὸς ἀκτίτος ὢν, καὶ ἀναρχος, καὶ
 ἀπαράλλακτος κατὰ πάντα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.
 Οὕτε γὰρ αἰτία φύσει Θεοῦ ἀληθινοῦ εὐρίσκειται, οὐ-
 δὲ Θεὸς ἀληθινὸς ποιητὴς λέγεται, οὕτε Υἱὸς ἀληθινὸς
 ἐπερουσίος νοεῖται. Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Οὗτός ἐστιν
 ὁ Υἱός μου; » καὶ, « Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός; »
 ζητεῖν ἄλλον γνήσιον Υἱόν, ἢ κυρίως Θεόν, ἀπο-
 κλείει· καὶ ἄλλως· Εἰ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ Υἱός ἐστιν,
 κατὰ μὲν τὴν ἄνω γέννησιν, Πατέρα ἔχει, Θεὸν δὲ
 οὐκ ἔχει· κατὰ δὲ τὴν κάτω, Θεὸν μὲν ἔχει, πατέρα

I. Si ergo (22) mentiri Scriptura non potest
 (mentiri autem omnino nequit), cum Deum verum,
 et Filium Dei verum ait esse Deum Verbum, sicut
 ea multis in locis ait; et sicut Pater inquit : « Hic
 est (23) Filius meus dilectus; » et sicut Joannes
 scribit : « Et sumus (24) in vero Filio Dei Jesu
 Christo : hic est verus Deus, et vita æterna; » et
 sicut Jeremias prophetat : « Dii (25), qui cælum et
 terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus,
 qui fecit cælos in intelligentia, ipse Deus vivens et
 verus, » evidens sane est, quod ex natura sua, et
 proprie est Deus increatus, et principio carens, et
 quoad omnia omnino Deo et Patri similis, nihilque
 ab eo discrepans; nam neque illius, qui natura Deus
 verus est, ulla causa excogitari potest, neque Deus
 verus is dicitur, qui factus sit et conditus, neque
 qui Filius verus est, heterousius (id est alterius
 substantiæ) concipitur. Illa vero verba, « Hic est
 Filius meus; » et, « Hic est verus Deus, » ut alium
 queramus genuinum Filium, quam eum, qui prop-
 rie Deus sit, non sinunt. Et aliter : Si verus Deus

fiat, exposuero. Is porro cum hoc Diagoræ fra-
 gmentum in *Epistola ad Archintum presulem* ita
 auulerit, ut ab eo transferendum abstinuerim, Nea-
 poli peramicæ ad me scriptis in hæc ipsa verba, C
 que grati animi causa exscribo : « Si dovrebbo
 leggere così tutto intero : Θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου,
 βροτεῖον νόημα φρένα θ' ὑπερτάτην αὐτοδαῆς διὰ
 καταβραχὺν οἶμον ἔρπειν... Deus præ omnibus
 operibus, humanam intelligentiam mentemque sub-
 limissimam ex se ipse sapiens (est) secundum
 peritiam viam irrepere... Quælo δεαρταβρα-
 χῶν bisogna dividere in due voci, cioè, o in διὰ
 καταβραχὺν, ovvero διὰ περιβραχὺν. » Ita Marto-
 rellius, qui se legere nullo subdit ὑπερτάτην, quam
 ὑπερτάταν, quod verisimilius sit Diagoram, quam-
 vis Melium, Athenis tamen diu moratum, Atticæ
 potius scripsisse, quam Doricæ. Restat nunc ut
 vèkati auctarii loco adjungam conjecturas meas.
 Ac primam quidem animadverto, Diagoram Melium
 non modo philosophum fuisse, sed etiam, Hesychio
 illustri, ac Suida teste, ἀσμάτων ποιητήν, id est
 « cantionum, » sive « odarum scriptorem. » Fra-
 gmentum itaque a Didymo allatum non prorsam ora-
 tionem esse existimo, sed versus ex lyrico aliquo
 ipsius poemate depromptos : quos tamen tuto a se
 invicem secernere, nisi integram odam habeamus,
 vix possimus, quod Pindaricorum instar suas quas-
 dam peculiaries, fere incertas et laxissimas metri
 leges habeant. II. Pro νομαφρένα videtur legi posse
 νομᾶ φρένα. III. Vox Doricæ ὑπερτάτην mutari sane
 potest in Atticam ὑπερτάτην· at æquidem in Melio,
 lyricoque poeta Doricam terminationem retinere
 natum. IV. Pro δεαρταβραχὺν legerem δὲ ἀρετᾶ
 βραχὺν. Demum pro ἔρπειν malit fortasse quis
 legere ἔρπειν· sed codicis lectio temere mutanda
 non est, multoque minus in poetæ versibus : nam et
 prorsè oratione scribentes dicimus ἀγαθὸς φαγεῖν,
 exempli gratia, eos, qui sint tantum « fruges consu-
 mero nati. » Itaque totus locus sic legi posse vide-
 tur, donec meliora occurrant : Θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου
 βροτεῖον νομᾶ φρένα ὑπερτάταν· αὐτοδαῆς δὲ ἀρετᾶ
 βραχὺν οἶμον ἔρπειν. Hanc lectionem expressi in
 translatione.

(18) *Humanum.* Vocem βροτεῖου retineo, ne a
 codicis lectione temere videar discedere : suspicari
 tamen licet legendum esse βροτοῦ, id est « homi-
 nis » : ita enim clarior videtur sententia.
 (19) *Movet.* Si retineamus Doricam vocem νομᾶ,
 quasi posita sit pro νομῆ, nullus erit sensus. Itaque
 lego νομᾶ, quod verbum, cum poeticum sit, poetæ
 convenit.
 (20) *Feliciter procedit.* Lego ἀρετᾶ ex verbo
 ἀρετᾶν, quod Homericum etiam est. Si quis vero
 malit legere ἀρετᾶ, ut sit Doricæ terminatio pro
 ἀρετῆ, oportebit in sequentibus legere ἔρπειν.
 (21) *Compendiarium semitam.* In Græco, βραχὺν-
 οἶμον. Haud scio an Diagoras imitari voluerit quod
 habet Pindarus in *Pythiis* oda IV :

..... Καὶ τίνα
 Οἶμον ἴσαμι βραχόν.
 Πολλοῖσ' ὁ ἄηται σοφίας ἑτέροις.

Id est :

..... Et quamdam
 Viam novi compendiarium,
 Multisque aliis dux sum sapientiæ hujus.

(22) Si ergo. Quinque et quinquaginta argumenta-
 quæ hic afferuntur, incipiunt omnia a vocula et, hoc est,
 « et. » Erat nempe id usitatum Didymi ætate. Ut vero alia
 omittam exempla, in opusculo etiam Aetii hæretici,
 quod Epiphanius, hæresi LXXVI, inseruit libro II,
 tom. I, septem et quadraginta argumenta heterodoxii
 hominis, quorum duo superius ad verbum attulit
 Didymus lib. I, cap. 10, ab eadem dictione incipiunt.
 Hujusmodi vero syllogismorum seriem vocat
 ibidem Aetius ἐπιχειρήματα ἐν εἰδαι τῶν στιχηρῶν,
 id est, « epicheiremata in modum versuum, » Epi-
 phanius vero ibidem pag. 930 ea vocat κεφάλαια,
 id est « capitula, » et pag. seq. συλλογιατικὰ κεφά-
 λαια, id est « syllogistica capitula. »
 (23) *Hic est.* Matth. III, 17.
 (24) *Et sumus.* I Joan. v, 20.
 (25) *Dii.* Jerem. x, 10 (sive 11).

ac Filius est : secundum cœlestem quidem genera-
tionem Patrem habet, Deum vero non habet : se-
cundum terrenam vero, Deum quidem habet, pa-
trem vero non habet. Itaque ne imperviam, et
ille ingrediatur, qui nihil tandem aliud est
modum :

*Deum legitime cole (26) et venerare : sed ne illum
[examines.*

Et rursus :

Immortalis autem Deus, sempiternus omnino (27),

*Ineffabilis occultis sub consiliis (28) per se
[inconcussus,
[genitus (29).*

*Gignens ipse seipsum, semper novus (aut juvenis),
[non creatus.*

Ipse veritatis genitor, sapiens ipse verus.

Ac Pindarus quoque fide dignum, ac veracem di-
cens Deum, sic locutus est :

322 *Atqui (30) Dei genus fidele semper.*

Ipsæ enim, cum veritatis genitor sit, ab humana
mente intelligi nequit, nisi hæc veritate ipsius im-
pleta (31), lucem sibi met ex illa comparet, ac vel-
uti lampadem accendat, qua duce in suis investi-
gationibus utatur.

II. Si Deus unus est, sicut Moses docet in-
quiens, « Audi (32), Israel : Dominus Deus tuus
Dominus (33) unus est : » Filius vero ita celebratur,
ut vocetur Unigenitus Deus, et unus Dominus Jesus
Christus : illud sequitur ut hic omnino consubstan-
tialis sit, et unius ejusdemque dignitatis ac ma-
jestatis cum Deo et Patre ; ac hypostasi quidem
alius, et alius sunt, deitate autem et concordia
unus : hoc enim significat illud : « Unus Deus. »
Porro Græcos quoque hic rursus invenimus ab
occulta necessitate, ac iuvitos ad veritatem impul-
sos, et easdem hæc in parte, quas nosmetipsi, lo-
cutiones adhibentes, nobisque consentientes, in
modum :

Unus Deus est ; ipse omnium supremus rex,

*Et genitor omnino primus est et radix, et prin-
[cipium.*

III. Si Dei quidem nomen semper est « Pater, » Fili
autem « Filius, » et « Unigenitus ; » naturalis est, ac verus
Filius, et sempiternus, **323** non vero est Filius ut
sumus nos ; qui enim Patri est Unigenitus, nullum

(26) *Legitime cole.* In Græco, νόμιζε. Quod ver-
bum eodem sensu Julius Pollux adhibet lib. i,
cap. 1 : « Ὁ μὲν τόνων (inquit) θεοῦς νομιζῶν ἀνὴρ,
καλοῦτ' ἂν εὐσεβής, id est, « Quisquis autem deos
legitime veneratur, pius vocetur. »

(27) *Sempiternus omnino.* Vide notas in Pollucem
lib. ii, cap. 2, segm. 14.

(28) *Sub consiliis.* Codex mendose, ὑποδηγεσις,
sine accentu. Lego ὑπὸ δήγεσις.

(29) *Per se genitus.* In Constitutionibus aposto-
licis, lib. vi, c. 11, et in Recognitionibus, lib. iii,
num. 3, ii reprehenduntur, qui Deum dicunt αὐτο-
γένεθλον, aut ἀτάκτιον, aut αὐτοπάτορα, id est
« per se genitum, sui ipsius causam, sui ipsius pa-
trem. » Vide Cotelerii annotationes ad ea loca ; Sy-
nesius tamen in tertio hymno Deum sic alloquitur :

δὲ οὐ. Ἄτριθῆ οὖν καὶ τοῖς ἅπασιν κτίσμασιν παν-
τοίως ἀνεπιβᾶτον μὴ στέλλεσθαι πρᾶξαν, ἀνθρώπων
ὄλων ὄντα, καὶ οἱ ἐξῶ διηγόρευσαν τοῦτωδε·
omnibus creaturis omnino inaccessam semitam
quam homo, profani quoque edixerunt in hunc

θεὸν νόμιζε καὶ σέβου, ζήτει δὲ [149 b] μή.

Καὶ πάλιν·

Ἀθάρατος δὲ θεός, παραγήραος, ἀστυφέλιτος,

Ἄρρητος κρυφίος ὑπὸ δήγεσιν, αὐτογένεθλος,

Τίκτων αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀεὶ νέος, οὐ ποιητός.

Αὐτὸς ἀληθείης γενέτης, σοφὸς αὐτὸς ἀληθίης.

Καὶ ὁ Πίνδαρος δὲ, πιστὸν καὶ ἀληθινὸν λέγων τὸν
θεὸν, ἐφησεν οὕτως·

Καὶ μὰν θεοῦ γένος πιστὸν ἀεὶ.

Αὐτὸς γὰρ ὑπάρχων ὁ τῆς ἀληθείης γενέτης, οὐκ ἂν
ὑπὸ ἀνθρωπίνης διανοίας ληφθεῖη, εἰ μὴ τῆς ἀλη-
θείης τῆς αὐτοῦ πληρωθεῖσα, φῶς ἐκ ταύτης ἑαυτῆ
πρὸς τὰς ζητήσεις ἀνάψειεν.

B. Εἰ θεὸς εἷς ἐστίν, ὡς Μωϋσῆς λέγει· « Ἄκουε,
Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ θεός σου Κύριος εἷς ἐστίν. » καὶ ὁ
Υἱὸς δὲ ἀνομνεῖται μονογενῆς θεός καὶ εἷς Κύριος
Ἰησοῦς Χριστός· ἐκ παντὸς ὁμοούσιος καὶ ἰσότητος
τῷ θεῷ καὶ Πατρὶ, τῇ μὲν ὑποστάσει ἄλλος καὶ ἄλ-
λος, τῇ δὲ θεότητι καὶ συμφωνίᾳ εἷς. Ἐν τούτῳ γὰρ
ἐστὶν τὸ, « εἷς θεός. » Ἐὐρύσκομεν ἀμέλει τοι καὶ
Ἕλληνας αὐθις ἐπὶ ἀνάγκῃς ἀφανοῦς καὶ ἀνοίας
περιτραπέντας εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὁμοφώνῳ καὶ
ὁμογνώμονι ἡμῖν διαθέσει ἐν τῷ μέρει τούτῳ κερρη-
μένους, ἀναφωοῦντάς τε ἐγγράφως καὶ διαβρήδῳ
ταῦτα·

suis ipsorum scriptis aperte exclamare in hæc

Εἷς θεός ἐστίν· ἀναξ πανυπέρατος αὐτὸς ἀπάρ-
[των,

Καὶ γενέτης πάμπρωτος ἐφυ, καὶ ρίζα, καὶ ἀρχή.

Γ. Εἰ ἀεὶ ὄνομα, τῷ μὲν θεῷ τὸ, « Πατήρ, » τῷ δὲ
Υἱῷ τὸ, « Υἱός, » καὶ « Μονογενῆς, » φυσικὸς καὶ ἀλη-
θινός ἐστίν Υἱός, καὶ ἀναρχός, καὶ οὐ καθ' ἡμᾶς Υἱός.
Ὁ γὰρ Μονογενῆς τῷ Πατρὶ οὐκ ἔχει φύσει ὁμοπί-

B Αὐτοπάτωρ, προπάτωρ, ἀπάτωρ, Υἱὸς σαυτοῦ, id est
« Pater sui ipsius, ante-pater, sine patre, Fili sui
ipsius. » At qui accuratius locuti sunt, sese ab he-
jusmodi vocibus abstinerunt, ut Didymus nosier,
qui utitur quidem vocibus αὐτοφυῆς et αὐτογε-
νῆς, id est « per se existens, » at nusquam Deum
vocat ἀτάκτιον, aut αὐτοπάτορα, aut αὐτογένεθλον,
aut αὐτολόγευτον.

(30) *Atqui.* Verba sunt Pindari in Nemeis oda
x, ubi tamen deest vox ἀεὶ, et pro θεοῦ legitur
θεῶν.

(31) *Impleta.* Codex πληρωθῆ σαφῶς. Lego πλῆ-
ρωθεῖσα φῶς.

(32) *Audi.* Deut. vi, 4.

(33) *Tuus.* Biblia : ἡμῶν, id est, « noster. »

ερων ἀδελφόν, οὐδὲ λέγεται πατήρ, μήτω γεγεν-
νηκώς.

Δ'. Εἰ εὐλόγως εἴρηται Λόγος Θεοῦ [150 α] ὁ Υἱός, συνυπάρχει τῷ γεννήσαντι, οἰκειώς τῇ φύσει ἔχων αὐτῷ, καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀνάρχως γεννηθείς. Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατήρ ἐκτὸς τοῦ ὑποστατοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐπινοεῖσθαι δύναται· οὔτε μὴν Λόγος κτιζέται, ἀλλὰ γεννᾶται ἀπαθῶς. Παραλλήλως, εἰ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ σοφία δικαίως ἐγγέγραπται ὁ Υἱός, καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε τὰ πάντα, οὐκ ἀπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐκτισται, ἀλλ' ἀπὸ γαστρὸς αὐτοῦ γεγέννηται. Εἰς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἐν ποίῳ ἄλλῳ Λόγῳ εἶχεν κτισθῆναι; Ταῦτα γὰρ καὶ Ἑλλήνων λογάδες διαγορεύουσιν·

*Ἀρήτητα γὰρ τιττουσιν αἱ Θεοῦ γοραί.
Πατρὸς πάθους δὲ καὶ φύσεως ὑπέρτερος.*

Ε'. Εἰ ἔστιν ὁ Υἱός, ὡς ἐδείχθη, αὐτὴ ἡ αἰώνιος ζωὴ καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, τοῦ εἶναι καὶ ζῆν οὐκ ἔφατο. Καὶ παραλλήλως, εἰ ἔστιν ταῦτα καὶ ὁ Πατήρ, οὐδὲ κατὰ ἐνθύμησιν ἐν τινι παραλλάττει.

Ζ'. Εἰ δύναμις καὶ σοφία ὁ Υἱός εἶναι τοῦ Θεοῦ εἴρηται, συνἀναρχός ἐστι τῷ γεννήσαντι· οὐδὲ γὰρ ἔν, ὅτε ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχεν ὁ Πατήρ, οὐδὲ προσέειπεν εἰπεῖν, ὅτι μὴ ἔχων, ὑστερον ὀτιοῦν προσέλαβεν. Καὶ οἱ ἀπὸ τῆς ἐξωθεν δὲ σοφίας τι μαθόντες, οὐ δεύτερον εἶδος, οὐ δεύτερον χρόνον, εἰ θέμις οὕτω φάναι, ὑπάρξεως θεότητος θεωρήσαντες, ἐφησαν πρὸς τὴν αὐτῶν δύναμιν τάδε·

*Αὐτὸς πάντα φέρει Θεὸς ἀμβροτος· αὐτὸς ἑαυτοῦ
καὶ γενέτης, καὶ ρίζα πέλει, καὶ τέρμα, καὶ υἱός.*

Ζ'. Εἰ τῷ Πατρὶ ἰσως οὐκ εἶ, ἅτε [150 β] Σωτήρ, ἔτι μὴν καὶ σοφίσει, ἀληθεύει, δικαιοί, ἀγιάζει· καὶ εἰ πάντα, ὅσα ἂν ὁ Πατήρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός ὁμοίως ποιεῖ, οὐκ ἀνόμοιος αὐτῷ ἀναφαίνεται.

Η'. Εἰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνείδου, καὶ ἀοράτου, καὶ ἀνάρχου, ὡς Παῦλος Ἑβραίοις γράφει, ἀπαύασμά ἐστιν τῆς δόξης, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως, καὶ εἰκὼν ὁ Μονογενῆς, καὶ εἰ αὐτὸς ἀληθεύει λέγων· «Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακεν τὸν Πατέρα·» καὶ «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν·» ὁμοουσίος ἐστιν, καὶ συνἀναρχος, καὶ ἴσος, καὶ ἀπαράλλακτος τῷ Θεῷ Πατρὶ. Καὶ γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς οὐχ ἑτερουσίως οὐδὲ μετέπειτα γεννᾶται· καὶ χαρακτήρ ὑποστάσεως τὸ ταῦτον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως, καὶ δόξης, καὶ παντοκρατορίας δηλοῖ· καὶ εἰκὼν λογικὴ τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον σημαίνει· καὶ ὁ βλέπων κτίσμα οὐ βλέπει τὸν ἑκτιστον. Ἐν γὰρ εἶπεν εἶναι τῇ θεότητι τὰς ὑποστάσεις, καὶ ἐν ἐνάδι οὐσίας διεστάλαξε δίστα τὰ πρόσωπα.

(34) *Subsistente*. In Græco, ὑποστατοῦ. Simili modo Clemens lib. viii, Strom. pag. 915, quod subsistit, vocat ὑποστατόν.

(35) *In quo alio Verbo*. Præclare Augustinus hæc

A habet fratrem, quicum communem habeat patrem; nec dicitur pater is qui nondum generavit.

IV. Si recte Filius dictus est Verbum Dei, coexistit ergo genitori, ejusque per naturam proprius est, et impassibiliter, atque ab æterno genitus fuit. Nam nec Pater concipi potest sine ipsius Verbo subsistente (34): neque Verbum creatur, sed generatur impassibiliter. Similiter, si Dei Verbum, et Sapientia merito dicitur est Filius in Scripturis, ac si « per ipsum facta sunt omnia, » non fuit ergo creatus ex Verbo Dei, sed ex ventre ejus generatus fuit: cum enim unum sit Dei Verbum; in quo alio Verbo (35) creari potuit? Hæc porro Græcorum etiam sapientes edixerunt:

B *Ineffabilia enim gignunt Dei generationes.
Ipse vero supra omnem passionem et naturam
[est].*

V. Si Filius, ut ostensum fuit, est ipsa æterna vita, et lux vera, profecto esse et vivere non cœpit. Et similiter, si Pater quoque est hæc eadem, in nulla re ab eo differt Filius, ne secundum cogitationem quidem.

VI. Si dicitur Filius esse potentia et sapientia Dei, coæternus est genitori; nam neque Pater fuit unquam sine his, neque dicere licet, eum aliquid olim non habuisse, quodcumque id sit, ac postea illud accepisse. Qui vero ex ethnicorum sapientia aliquid didicerunt, neque secundam aliquam speciem, nec tempus aliquod secundum, si ita loqui fas est, in Deitatis existentia speculantes, hæc pro eorum viribus dixerunt:

*Ipse omnia fert Deus immortalis; ipse sui
[ipsius]
Et genitor, et radix est, et terminus, et filius.*

VII. Si æque ac Pater, salvat, utpote Salvator, et insuper si sapientes reddit, si verax est, si justificat, si sanctificat, ac si omnia quæcumque Pater facit, hæc etiam Filius similiter facit: apparet eum non esse Patri dissimilem.

VIII. Si forma carentis, et invisibilis, et æterni Dei, sicut Paulus Hebræis scribit, splendor est gloriæ, et character 324 substantiæ, et imago Unigenitus, ac si ipse verax est, cum ait, « Qui (36) vidit me, vidit Patrem; » et, « Ego (37) et Pater unum sumus: » profecto consubstantialis est, et coæternus, et æqualis, et quoad omnia similis Deo Patri, nihilque ab eo discrepans. Nam lux e luce neque heterousie (id est cum *diversitate substantiæ*) generatur, nec posterius; et character substantiæ indicat identitatem, omnemque excludit naturæ, et gloriæ, et omnipotentis discrepantiam; et imago rationalis denotat æqualitatem ac similitudinem; et qui videt creaturam, non videt In-

ipsa ratione Arianos refellit tract. i in Joannem, num. 11, pag. 293, tom. III.

(36) *Qui*. Joan. xiv, 9.

(37) *Ego*. Joan. x, 3.

creatum. Unum enim deitate ait esse hypostases (58), et in unitate essentialis (59) distinxit personas.

IX. Si Deus et Pater est immutabilis, nec posterius igitur, nec passibiliter generavit, sed sicut lux splendorem gignit, impassibiliter nempe, et continue; est enim incorporeus. Ethnicorum quoque sapientes, prout eorum ferebat imbecillitas, ita crediderunt:

Nec enim ex partu dolore Deus immortalis, neque ex sinu Ventris per obstetricem lucem fecit; sed mentis ineffabili conversione (40) circumactus, per se Est, a semetipso ipse existens, et genitor et filius.

X. Si omnis creatura mutabilis est, Unigenitus vero est immutabilis; non est ergo creatura.

XI. Si creatura non cognoscit Patrem, nec novit nisi ea quæ Filius ei revelaverit, Filius vero, nemine ipsi revelante, novit Patrem; non est creatus Filius ipse, sed genitus.

XII. Si Patri æqualem Filium norunt Scripturæ: Paulus enim scribit, « Non (41) rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: » et, « In ipso (42) habitat omnis plenitudo divinitatis; » ac si testatur evangelista (43) quod, « æqualem seipsum fecit Filius Deo; » ac si Jeremias (44) eum dicit « Deum, præ quo non reputabitur alter; » et Isaias (45), « Deum, sortem, dominatorem: » quomodo existimant hæretici eum posteriorem aut inferiorem esse, Patrique quoad omnia æqualem non existere?

XIII. Si Paulus (46) salutarem prædicationem, qua Christus, et Spiritus sanctus prædicatus est, veteri lege præstantiorem putat, quia perfectionem habet, ut in xxx λόγῳ (47) ostensum fuit: omnino atque absolute dicendum est, Filium et Spiritum nulla prorsus ratione Deo et Patre minores esse aut inferiores.

XIV. Si illi, qui Filio credunt (48), vererint debent, ne accusentur, quod creaturam adorent (49), et hanc eos criminationem effugere fidejussor est

(58) *Hypostases*. Mutilus, aut saltem mendosus est hic locus. Pro ταῖς ὑποστάσεσιν lego τὰς ὑποστάσεις.

(59) *In unitate essentialis*. Codex, ἐν ἑνῇ δι' οὐσίας. Lego ἐν ἐνάδει οὐσίας. Totius autem loci sententia, ut puto, hæc est: Dum ait Christus, « Ego et Pater unam essentiam, » voce illa « unum, » deitatis unitatem in duabus hypostasibus, significavit; voce vero illa, « unius, » personas ipsas distinxit. Itaque addendum fortasse est aliquid, ac legendum, ex gratia, καὶ τῷ ἐσμὲν ἐν ἐνάδει οὐσίας διέσταλκε δὶχα τὰ πρόσωπα, id est « et voce illa, unum, in unitate essentialis distinxit personas. »

(40) *Conversionis*. Codex sine accentu, στροφάλιγτι. Legendum forsitan στροφάλιγγι.

(41) *Non*. Philipp. II, 6.

(42) *In ipso*. Coloss. II, 9.

(43) *Evangelista*. Vide Joan. V, 18.

(44) *Jeremias*. Hilarius quoque lib. IV *De Trin.*, aum. 42, et lib. V, num. 39, hæc Baruchi verba

Θ'. Εἰ ἄτρεπτος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐδ' ὕπερον, οὐτε παθητῶς ἐγέννα, ἀλλ' ὡς φῶς τὴν ἀγῆν ἀπαθῶς καὶ ἀδιάστατος· ἀσώματος γάρ. Καὶ οἱ ἔξω σοφοὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν ἐπίστευαν ὡτῶσι·

Οὐ γὰρ ἀπ' ὠδίνος Θεὸς ἀμβροτος, οὐδ' ἀπὸ κοληθῶν Νηδύος ἐκ λοχίης γάος ἔδρακεν· ἀλλὰ τὸ ὡς φῶς ἴδιο Ἄρρήτῳ στροφάλιγγι κυκλούμενος, αὐτολόχεντος Γίνεται, ἐξ ἑθῶν αὐτὸς ἐὼν γενέτης τε καὶ υἱός.

I'. Εἰ πᾶν κτίσμα τρεπτὸν, [151 a] ἄτρεπτος δὲ ὁ Μονογενής· οὐκ ἄρα κτίσμα.

IA'. Εἰ ἡ κτίσις οὐ γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱὸς, ὁ δὲ Υἱὸς γινώσκει, οὐδενὸς ἀποκαλύπτοντος αὐτῷ· οὐκ ἔστιν κτιστὸς, ἀλλὰ γεννητός.

IB'. Εἰ τῷ Πατρὶ ἴσον αὐτὸν ἴσασιν αἱ Γραφαί· Παῦλος γὰρ γράφει· « Οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι ἴσα Θεῷ » καὶ· « Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς Θεότητος » καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει, ὅτι « Ἴσον ἑαυτὸν ὁ Υἱὸς ἐπέκει τῷ Θεῷ » καὶ εἰ Θεὸν, πρὸς ἃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος, λέγει αὐτὸν Ἱερεμίας καὶ Ἡσαΐας Θεὸν, ἰσχυρὸν, ἐξουσιαστήν· πῶς ὕπερει κατὰ αἰρετικῶς, καὶ οὐκ ἔστιν ἴσος κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ;

II'. Εἰ Παῦλος τοῦ πρεσβυτέρου νόμου τὸ σωτήριον κήρυγμα, τὸ περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, προφερέστερον ἡγεῖται, διὰ τὸ ἔχειν τὸ τέλειον, ὡς ἐν τῷ λ' ἐδείχθη λόγῳ· πρέπει πάντῃ τε καὶ πάντως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κατὰ μηδὲν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα μισονεκτείν.

IA'. Εἰ ἐκφεύγειν τὸ ἔγκλημα τῆς κτισματολατρίας τοὺς πιστεύοντας τῷ Υἱῷ παρεγγυᾶ Παῦλος, ἔτι δὲ καὶ ἀθέους ἀποκαλεῖ τοὺς πρὸ τούτου ἐκτός

Jeremias tribuit, ut et alii ex vetustis Patribus fecerunt.

(45) *Isaias*. Cap. IX, vers. 6, juxta Græcæm editionem.

(46) *Paulus*. Hebr. III, 7-9.

(47) *In xxx λόγῳ*. An respicit caput tricesimum libri primi, seu pag. 91, ubi legitur: « Vetus ergo Testamentum, » et quæ sequuntur? An verbis hisce in xxx λόγῳ, intelligit tricesimum argumentum, quod initio primi libri attulerit; aut tricesimum ex suis catechesibus, si tamen eas unquam edidit? An demum conjiciemus librum ex nota A' fecisse A', ita ut cum in autographo esset A', id est « primo, » ipse in apographo scripserit A', id est « tricesimo? » Quod si ita esset, respiceret quæ dixit superius lib. I, cap. 7, pag. 2.

(48) *Qui Filio credunt*. Perspicuum est, Didymum hic ea in compendium redigere, quæ dixit lib. I, cap. 7, pag. 1 et 2.

(49) *Creaturam adorent*. Codex, κτισματολατρίας. Lego κτισματολατρίας.

τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἐγνωκότας· οὐ κτίσμα ὁ Θεὸς Λόγος.

IE. Εἰ Ἰουδαῖοι, ἀπιστήσαντες τῷ Χριστῷ, ἴσον αὐτὸν ποιοῦντι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦτο σταυρώσαντες αὐτὸν κατεκρίθησαν, Χριστιανοὶ δὲ πιστεύσαντες ἀνωτέρω ἐκείνων γεγόνασιν· οὐ μικρότερος ἐν τινι τοῦ ἰδίου Πατρὸς ὁ Υἱός.

IG. Εἰ τοῦ μόνου Θεοῦ ἐξαιρέτων τὸ ὑμνεῖσθαι « μέγας Θεός, » ἀναφθέγγεται δ' [151 b] ὁ Παῦλος, « Τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, » καὶ ὁ Δαυὶδ, « Τίς ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε; » οὐκ ἐξοχώτερος τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ἀπαράβλητος πρὸς αὐτόν.

IZ. Εἰ ὁ αὐτὸς Παῦλος οὐ συναριθμεῖ αὐτὸν τοῖς κτιστοῖς θεοῖς, συντάττει δὲ μετὰ τοῦ Πατρὸς, Κορινθίους γράφων, « Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ ἐν τῇ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα· » οὐκ ἐν ποιήματι συντετάσσεται, μετὰ δὲ Πατρὸς συνδοξασθήσεται.

IΗ. Εἰ δημιουργὸς πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν αἰώνων ἐστὶν ὁ Υἱός, ὡς ἐγράφη, πρὸ πάσης ἐνεργείας ἐστὶν· ὁ δὲ πρὸ πάσης ἐνεργείας οὐκ ἐδημιουργήθη. Οὐδὲν γὰρ προαιώνιον, ἢ πρὸ ἐνεργείας νοεῖται κτιστὸν, ἀλλ' ἢ ἐν ἐνάδι ἀγέννητος Τριάς μόνη. Καὶ ἄλλως· Εἰ πάντων γενεσιουργός ἐστι τῶν ὄντων, οὐκ ἐστὶν ὡς ταῦτα κτιστός. Κατ' οὐδὲν γὰρ τὰς κτίσμασιν ὁ κτίστης παραπλήσιος εἶναι δύναται, ἢ ὀφείλει. Ἄλλ' οὐδὲ κτίσμα δημιουργοῦν οὐσαί, ἢ λογικὸν ἀποτελεῖ.

IO. Εἰ ἦν ἐν τῇ ἀρχῇ Θεὸς πρὸς τὸν Θεὸν, ἀρχὴν ἔλην αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἀρχαιότερος ὢν πάσης ἀρχῆς. Ἐπεὶ ἀνάγκη πᾶσα δοῦναι ἀρχὴν καὶ τῷ Πατρὶ. « Ἦν » γὰρ, φησὶν, « ἐν τῇ ἀρχῇ Θεὸς πρὸς τὸν Θεόν. » Οὐκ ἐστὶν δὲ ἀρχὴ τῆς μιᾶς θεότητος τῆς οὐσίας ἐν τῇ ἀρχῇ.

K. Εἰ νοῦ παντὸς ἀνψικισται, πῶς Παρθένος βεῦσεως ἐκτὸς ἔτεκεν, μέλαινα πάλιν παρθένος· πολλῶν μᾶλλον ἀνεφικτότερον, πῶς αὐτογενῆς Θεὸς καὶ Πατήρ, ἀνάρχως, καὶ δίχα πάθους ἐξ ὄλου αὐτοῦ ὄλον ἰσμήτρως τέτοκε τὸν Υἱόν.

KA. Εἰ ἡμᾶς πλάσας, αὐτεξουσίους [152 a] ἐποίησεν, κρῖσιν ὄρισας ἐπὶ καλῇ καὶ κακῇ πράξει· πῶς αὐτὸς οὐκ ἔχει τοῦτο, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ κατὰ τὴν προφητείαν ὢν Θεός, ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής·

KB. Εἰ πιστός ἐστι Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι

(50) *Magni Dei*. Tit. II, 13.

(51) *Quis similis*. Psal. LXXXV, 7. Biblia pro τῷ, id est « quis, » habent οὐκ ἐστὶν, id est « non est. » Sed vide Psal. LXXXVIII, 7.

(52) *Nam et si*. I Cor. VIII, 5, 6. Sextus tamen vers. culus paulo aliter se habet in Bibliis cum

A Paulus, ac si is præterea atheos, id est *sine Deo*, illos vocat, qui antea non Filium, sed Deum et Patrem duntaxat noverant; non est sane creatura Deus Verbum.

XV. Si Judæi, qui Christo semetipsum Deo æqualem facienti non crediderunt, eaque de causa illum crucifixerunt, condemnati sunt; Christiani vero, qui ei crediderunt, supra illos elevati fuere; nulla in re proprio Patre minor est Filius.

XVI. Si soli Deo eximie, atque excellenter conveni, ut « Magnus Deus » nuncupetur ac prædicetur, ait vero Paulus, « Magni Dei (50) et Salvatoris nostri Jesu Christi, » et David, « Quis similis (51) tibi in diis, Domine? » non est sane Pater excellentior Filio, neque incomparabilis respectu ipsius.

XVII. Si idem Paulus inter creatos deos illum non connumerat, sed ipsum cum Patre æquat et collocat, scribens Corinthiis, « Nam etsi (52) sunt qui dicuntur dii multi, et domini multi et in cælo, et in terra: tamen nobis unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia; » non est igitur inter creaturas collocandus, sed cum Patre conglorificandus.

326 XVIII. Si rerum omnium, ac ipsorum etiam sæculorum conditor est Filius, sicut scriptum legitur (53), exstitit ergo antequam quidquam fieret. At qui exstitit antequam quidquam fieret, non fuit conditus; nihil enim, quod creatum sit, ante sæcula, aut ante creationem existens intelligitur; sed ea duntaxat, quæ in unitate existit, increata Trinitas. Et aliter: Si omnium, quæ sunt, conditor est, non est creatus, cujusmodi illa sunt; nullo enim modo creatoris Creator similis esse potest aut debet; nec præterea creatura creando dare potest existentiam, neque rationis participem quempiam facere.

XIX. Si erat in principio Deus apud Deum, aliud principium Filius ipse non habet cum sit antiquior omni principio: alioquin omnino necessarium erit assignare principium etiam Patri. « Erat » enim, inquit, « in principio Deus apud Deum (54). » Nullum vero principium habet una Deitas existens in principio.

XX. Si nulla percipere mens potest, quomodo Virgo sine fluxu pepererit, manens rursus virgo; quanto minus intelligi poterit, quomodo ille per se existens Deus ac Pater, ab æterno, et sine passione ex toto semetipsum totum sibi perfectæ æqualem genuerit Filium?

XXI. Si cum Filius ipse nos formavit, propria libertate præditos fecit, judicare nos statuens prout bonæ aut malæ nostræ actiones fuerint; quomodo ipse id non habet, quod dedit nobis? ipse, inquam, qui juxta prophetiam est Deus fortis, dominator (55)?

XXII. Si fide dignus est Petrus in Actis clamans:

Græcis, tum Latinis.

(53) *Legitur*. Hebr. I, 2.

(54) *Deus apud Deum*. Citat sensum Joan. I, 2.

(55) *Dominator*. Isa. XL, 6, juxta Græcam translationem.

« Huc omnes (56) prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem qui credit in eum; » vere igitur ac proprie ipsi convenit nomen hoc, « Deus, » et, « Filius unigenitus Dei. » Nam si falso et improprie id ei nomen tribueretur, nihil ipsum juvare posset.

XXIII. Si mendacii expers Deus (qui etiam, ut ait sacer Psaltes (57), mentientes perdit) vera loquitur, cum apud Theologum (58) ait, « Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt; » et, « Mea tua sunt, et tua mea: » Deus æternus profecto est **327** Dominus, nec ejus regnum finem habet, et est ipse omnia quæcunque est Pater, nihilque ab eo novum accepit secundum divinam naturam, sed tantum secundum servi formam posterius assumptam. Qualia vero cum de cœlesti semper dominante veritate, tum de terrena non veritate pronuntiarint etiam Græci, audiamus (59):

*Mendacii expers est magni Dei mens; in mortali-
bus vero
Eos, qui mentiuntur, molestiæ insequuntur et
[in]fortunio (60).*

XXIV. Si omnium hæres constitutus est, non est servus, sed genuinus Filius. Quod si non est servus; sed Filius, æternus Deus est. Nam primum quidem filius generatur; non creatur; deinde vero de iis, quæ creata, atque in tempore existentia sunt, scriptum est: « Omnia (61) serva tua sunt » (seu, serviunt tibi).

XXV. Si ut rein magnam (revera enim magna est, ac solius Dei propria) de Patre dixit Paulus: « Qui est (62) super omnia, et per omnia, et in omnibus; » æqualia vero idem Apostolus de Filio scripsit: « Ex quibus (63) est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen; » itemque evangelista, cum ait: « Qui desursum (64) venit, supra omnia est: » nulla ergo in re a Patre discrepat Filius, nec ipso inferior est (65). Quam pie vero de hisce sentiant Græcorum theologi, qui multa audierunt, non pauca legerunt, ac plurima viderunt, inspicere operæ pretium est. Aiunt enim:

*Omnia Deo plena sunt (66); omnium finis est, et
[in]itium:
Omnia ferens, et solvens, et ex ipsismet rursus ea
[au]gens.*

XXVI. Si Filii propriam esse creaturam dicunt Scripturæ; aiunt enim: « In propria (67) venit; »

(56) *Huc omnes.* Act. i, 43.

(57) *Psaltes.* Psal. v, 6 (seu 7).

(58) *Theologum.* Joan. xvi, 15 et xvii, 10.

(59) *Audiamus.* Codex, ἐπαίωμεν. Lego ἐπαίωμεν.

(60) *Infortunio.* Librarius sine accentu scripsit, δυσμοραπαθ. Vocem vero χαλεπά ita exaravit, ut nescias an scribere voluerit χαλεπά, id est « molestia, » an vero χαλεπά, id est χαλεπαίναι. Medica itaque manu indiget hic versus; sed quoniam molo legendus sit, divinare difficile est. Ego cum aliquam tandem lectionem amplecti cogere, sic transuli, quasi legerem: ψευδομένοις χαλεπά ὡπασε δύσμορά τε. Suspensus tamen etiam sum pro ψευδομένοις, legi posse ψευδομένοις, ut referatur ad

A βοῶν· Ἐτούτω πάντες οἱ προφήται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν· ἄληθινὸν ὄνομα ἔχει τὸ, « ὁ Θεός, » καί, « Υἱὸς μονογενῆς τοῦ Θεοῦ, » ψευδώνυμον γὰρ οὐδὲν ὀνίνησιν.

KΓ'. Εἰ ἀληθεύει ὁ ἀψευδῆς Θεός, ὁ καὶ τοὺς ψευδομένους ἀπολλύων, ὡς ὁ Ἱεροφάντης λέγει, παρὰ τῷ Θεολόγῳ εἰπὼν· « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν· » καί, « Τὰ ἐμὰ τὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ, » Θεός ἐστίν ἀναρχὸς Κύριος, οὐ ἡ βασιλεία ἀτελεύτητος, καὶ πάντα, ὅσα ἐστίν ὁ Πατήρ, οὐδὲν λαβὼν παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν θεῖαν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑστερον τοῦ δούλου μορφήν. Οἷα δὲ περὶ τῆς ἀνω αἰὲ κρατούσης ἀληθείας, περὶ τῆς κάτω οὐκ ἀληθείας ἐφθέγγαντο καὶ Ἕλληνας, ἐπαίωμεν·

Ἀψευδῆς μεγάλιο Θεοῦ νόος· ἐν δὲ βροτοῖσι

Ψευδομένοις χαλεπά ὡπασε δυσμοραπαθ.

KΔ'. Εἰ κληρονόμος πάντων καθέστηκεν, οὐ δούλος, ἀλλὰ γνήσιος Υἱός. Εἰ δὲ μὴ δούλος, ἀλλ' Υἱός, Θεός ἐστίν ἀναρχός. Υἱὸς γὰρ γεννᾶται, οὐ κτίσεται· καὶ περὶ τῶν κτιστῶν καὶ ὑπὸ χρόνον γέγραπται· « Τὰ σύμπαντα δούλα σὰ. »

ΚΕ'. Εἰ ὡς μέγα (καὶ γὰρ ἐστίν ἀληθῶς μέγα καὶ μόνου Θεοῦ) περὶ Πατρός εἶπεν Παῦλος· « Ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν· » τὰ δὲ ἴσα αὐτὸς περὶ τοῦ Υἱοῦ γέγραπεν· « Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς [152 b] τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· » καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς φησιν· « Ὁ ἐρχόμενος ἀνωθεν, ἐπάνω πάντων ἐστίν· » οὐκ ἀφέστηκεν ἐν τινι, οὐδ' ἀποδεῖ τοῦ Πατρός. Ὅπως δὲ εὐλαβῶς ἔχουσι περὶ τούτων οἱ Ἕλληνας θεολόγοι, οἱ πολλὰ μὲν ἀκούσαντες, οὐκ ὀλίγα ἀναγνόντες, ἐωρακότας δὲ καὶ πλείστα, ἐπισκοπεῖν ἀξιον. Φάσκουσι γάρ·

*Πάντα Θεοῦ πλήρη, πάντων πέρας ἐστὶ καὶ
[ἀρχή],
Πάντα φέρων, λύων τε καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν
[ἀβέξωρ].*

KΓ'. Εἰ τοῦ Υἱοῦ ἡ κτίσις ἴδια γέγραπται (φησὶν γάρ· « Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν· » καὶ πάλιν· « Τὰ ἐμὰ

nomen νόος, at pro δυσμοραπαθ, quid legendum sit, conijcere non valeo, nisi cui placeat δύσμορα πᾶν. Alii meliora asserent.

(61) *Omnia.* Psal. cxviii, 94.

(62) *Qui est.* Ephes. iv, 6.

(63) *Ex quibus.* Rom. ix, 5.

(64) *Qui desursum.* Joan. iii, 31.

(65) *Inferior est.* Codex, ἀποδεῖ. Lego ἀποδεῖ.

(66) *Omnia Deo plena sunt.* Hemistichium hocce legitur etiam apud Porphyrium: assert enim ipse hunc oraculi verbum: Πάντα Θεοῦ πλήρη· πάντῃ Θεός ἐστὶ Φανήθη, id est, « Omnia plena Deo: namque est is ubique Phaneithe, »

(67) *In propria.* Joan. i, 11

πρόβατα τῆς ἡμῆς φωνῆς ἀκούει· » καὶ πρὸς τὸν Α Πίτρον· « Σοὶ δώσω τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν », κτι- σπὶ δὲ οὐχ ὑπάρχει τὸ ἴδια εἶναι πάση τῇ θείᾳ κτι- σει, ἢ ἔξουσίαν δίδόναι οὐρανῶν ἀνοίξεως, ἢ γουὺν λέγειν τοῦτο ἀκινδύως· συνθεσποτεύει τῷ παντο- κράτορι αὐτοῦ Πατρὶ.

KZ. Εἰ ὁ ἀθάνατος οὐ κρεῖσσων τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ εἰ οὐτε Θεός, οὐτε ἀψυχὸς σὰρξ δεῖται πῶ τρο- φῆς, ἢ ὕπνου· οὐκ ἄρα διὰ ψυχῆς ἢ ἀρόητος ἐναν- θρώπησις, οὐτε μὴν ἐπιγραπτέον τῇ θεότητι ἀγω- νίαν, καὶ τροφῆς ἔφεσιν, καὶ ὕπνον, καὶ τὰ τοι- αῦτα.

KH. Εἰ, καθὰ γέγραπται, ἐκ δεξιῶν συνεδρᾷει τῷ Πατρὶ, ὡς ἀληθινὸς καὶ ἰσότημος Θεός, καὶ Υἱὸς αὐτοῦ μονογενῆς· ὁμόθρονός ἐστιν, ἀμέριστον καὶ ἀπέριτον τὴν βασιλείαν κεκτημένος, καὶ τῷ Πατρὶ ἐξ ἴσου συμπροσκυνούμενος καὶ συνοδοξάζομενος, αὐτός τε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ ἂν ἴδωτο, Τριᾶδος ἐν ἐνὶ θρόνῳ παρουσίας, εἰς προσ- κυνεῖσθαι κατέναντι τοῦ ἐνὸς αἰωνίου θρόνου, ἐπ' ἀνα- τλάς τῆς προσκυνήσεως [153 a] γινομένης, καὶ τῆς ὕψης ἀναπεμπομένης; Ὅτι γὰρ ἔνθα ὁ Πατήρ, ἐκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐστιν, σύνθακον αὐτῷ εὐρι- στέμενον καὶ συμπροσκυνούμενον, ὡς τῆς ἀπάντων βιαιλίδος φύσεως ὑπάρχον, ἐκ πολλῶν ἀνεκηρύχθη, καὶ ἐκ τῆς λεγοῦσης Γραφῆς· « Ἐν τούτῳ γὰρ γι- νώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστιν, ἐκ τοῦ Πνεύ- ματος αὐτοῦ, οὗ ὁ Υἱὸς ἔδωκεν ἡμῖν. » Οὐ νοεῖται γὰρ ἐν ἡμέτερον πνεῦμα· τοῦτο γὰρ ἔχοντες ἦδη, ἐλά- βομεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

KΘ. Εἰ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· ἐν ἰσῆ δόξῃ καὶ μιᾷ ἰδιότητι ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς· καὶ οὐχ ὁμοίως ποιοῦσιν, ἢ τὴν δόξαν ἐναμείβοντες, ἢ ὑποτο- πάζοντες κατὰ τι παραλλάττειν αὐτόν.

Λ. Εἰ προσκυνεῖται παρ' ἀγγέλων, πῶς οὐκ ἄξιος καὶ παρ' ἀνθρώπων· Εἰ δὲ προσκυνεῖται, οὐ κτίσμα.

(68) *Oves*. Joan. x, 27. Sensum magis citai, quam veria.

(69) *Tibi*. Matth. xvi, 19.

(70) *Propriam*. In Græco aliquod mendum.

(71) *Sine anima*. Codex, διὰ ψυχῆς, id est « per animam. » Sed legendum puto διχα ψυχῆς, id est « sine anima : » nam Ariani quoque animam Christo negabant.

(72) *Ad orientem*. Consuevisse Christianos, dum orabant, ad orientem converti, testatur Tertul- lianus in *Apologetico*, cap. 16 : « Alii, » inquit . . . « solem credunt Deum nostrum . . . Inde suspicio, quod immotuerit nos ad orientis regionem precari. » Didymi vero ætate ritum hunc servatum fuisse constat ex Basilio libro *De Spiritu sancto*, cap. 27, Ambrosii libro *De mysteriis*, cap. 2, num. 7, Eusebii Cæsariensis commentariis in *Psalum xci*, pag. 608, et ex aliis : adeo ut Socrates lib. v *Hist. eccl.*, cap. 22, tanquam novum atque inusitatum narra- verit quod Antiochiæ factum fuerat. « Antiochiæ, quæ est in Syria, » inquit, « inversus est Ecclesiæ situs; neque enim altare ad solis ortum spectat, sed ad occasum. » At sua etiam ætate vetustum

et rursus : « Oves (68) meæ vocem meam audiunt; » ac si Petro ipse dicit : « Tibi (69) dabo claves cœlo- rum; » creaturæ 328 vero non convenit ullam ex Dei creaturis propriam (70) habere, aut potestatem cœlos aperiendi conferre, aut hæc tuto dicere : sequitur ut Filius communem cum omnipotenti suo Patre dominatum habeat.

XXVII. Si immortalis Deo Verbo præstantior non est, ac si neque Deus, neque caro inanimata cibo indiget, aut somno; non ergo sine anima (71) ineffabilis Incarnatio facta est, nec præterea agonía, et cibi appetitus, et somnus, et similia Deitati attribuentia sunt.

XXVIII. Si, quemadmodum Scripturæ testantur, a dextris cum Patre considet ut verus, et ipsi æqualis Deus, et ut Filius ejus unigenitus; sedet ergo in eodem throno, individuum et indeterminabile regnum possidens, et cum Patre ex æquo simul adoratur, et conglorificatur cum ipse, tum Spiritus Dei; nam alioqui, cum Trinitas in uno throno sit, quomodo posset unus a nobis adorari in conspectu unius æterni throni, quando ad orientem (72) con- versi adorationem perficimus, et glorificationem offerimus? Quod enim ubi est Pater, ibi etiam Spi- ritus ejus sit, simul cum eo considens, simulque cum eo adoratus, utpote qui naturæ est omnium dominæ, cum ex multis Scripturæ oraculis constat, tum maxime ex eo quod sic se habet : « In hoc (73) enim cognoscimus, quod Deus in nobis est, ex Spi- ritu ejus, quem Filius dedit nobis. » Nec enim spi- ritus noster hoc loco intelligitur; nam cum eum jam haberemus, accepimus Spiritum sanctum Dei.

XXIX. Si voluntas Patris hæc est, « ut omnes (74) honorent Filium, sicut honorant Patrem; » æqualem gloriam, et unam proprietatem habet cum Patre; et impie faciunt 329 qui aut glorificationis verba immutant, aut secundum aliquid eum a Patre diversum esse suspicantur.

XXX. Si adoratur ab angelis (75) Filius, quomodo non est adorandus etiam ab hominibus? At si ado-

ritum viginisse testatur Lucas Tudensis, sæculi xiii scriptor, lib. ii *contra Albigenses*, cap. 23. In Rituali tamen codice Copthorum, quem edidit Allatius lib. i *Symmicton*, episcopus orans, modo ad orientem, modo ad occidentem, modo versus altare sese convertere jubetur. Verum ex hoc Didymi loco nihil aliud tuto colligi posse videtur, nisi Alexandriæ tunc potissimum consuevisse Christianos ad orien- tem verti, cum doxologiæ seu glorificationis verba Deum adorando recitabant. Qui ritus aliqua ex parte etiamnum viget : nam et cum glorificationis verba in fine psalmiorum et hymnorum, aut alias dicimus, inclinatio capite omnes, ac proni adaramus, et sacerdos in sacra liturgia quoties glorifi- cationis verba, et orationum conclusionem, quæ quoddam glorificationis genus est, recitat, ad cruce- cum in medio altari erectam conversus inclinatur, id est, spectato veteri altaris situ, orientem versus.

(73) *In hoc*. I Joan. iv, 13.

(74) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(75) *Ab angelis*. Vide pag. 101, et Epist. ad Hebr. i, 6.

randus est, creatura non est; divina enim lege A
vetamur deo adorare, quia creature sunt.

XXXI. Si Deus et Pater est in ipso Filio, et ipse in Patre ex æquo, ac si Spiritus Dei apud ipsum manet, ut ostensum fuit; æqualis et similis est Trinitas, ac nemo habere, aut adorare, aut glorificare potest Patrem, quin æque habeat Filium, et Spiritum ejus, et tres æqualiter adorare ac glorificare debent.

XXXII. Si leges fert, et a peccatis, atque a morte liberat Filium, et Spiritus sanctus: « Nam lex (76) Spiritus vitæ (clamat Paulus) in Christo Jesu, liberavit me a lege peccati et mortis: » hæc profecto hypostases sunt, primæ, et vultus Omnipotentis et vivificantis naturæ; nam creatura per se ipsam hæc facere non potest.

XXXIII. Si recte vocatus est a Scriptura Filius quidem Salvator, Spiritus vero sanctus salutis largitor, immutabilis est; ac si immutabilis, etiam increatus enim Filius, tum Spiritus: qui enim est mutationi obnoxius, non potest eos salvare qui aberrarunt, utpote creatus, et non impeccabilis.

XXXIV. Si nos creaturæ a Filio in filios adoptamus, sicut ille testantur, qui mysteria nobis tradiderunt, Paulus quidem inquit: « Quia (77) autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem, Abba, Pater; » Joannes vero: « Quotquot (78) autem receperunt enim, dedit eis potestatem filios Dei fieri: » nullo modo a vera deitate absunt hæc hypostases. Quomodo enim Filius in semetipso, aut per semetipsum, aut in Spiritu proprio adoptari potest in Filium?

XXXV. Si Spiritum sanctum ait Paulus esse « Spiritum Dei, » sicut est nobis noster, ac si Deus similiter « Spiritum suum » illum nominat; impius est qui cum non dicit Deum coeternum, et consubstantialium Patri; nam nec facti unquam Deus sine suo Spiritu, neque opinari licet, hunc posterius, aut extrinsecus ei accessisse, aut increati Spiritum esse spiritum creatum. Sed 330 præterea simul cum ipso super cherubicum thronum ascendit, et simul adoratur et conglorificatur, sicut antea dictum est, utpote Spiritus ab eo inseparabilis.

XXXVI. Si creatura accipere potest sanctitatem (79), sapientiam, bonitatem et omnem perfectam virtutem; est enim mutabilis; Spiritus vero sanctus hæc accipere non potest, sed largiri; est

(76) *Nam lex.* Rom. viii, 2.

(77) *Quia.* Galat. iv, 6.

(78) *Quotquot.* Joan. i, 12.

(79) *Accipere potest sanctitatem.* In Græco, δευκτη ἀγιότητος, id est « capax est sanctitatis. » Quam locutionem reclinuit Hieronymus in theologi nostri libro *De Spiritu sancto*, num. 4, et sequentibus, ubi fuit hoc argumentum exponit ipse Didymus, atque inter cætera hæc habet: « Hæc quippe omnia sapientiæ et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt; ista vero substantia, de qua nunc

Τεθέσπισται γὰρ μὴ προσκυνεῖν θεοῖς, ἐκαστὴ κτισματα.

AA'. Εἰ ὁ θεὸς καὶ Πατὴρ ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἐξ Ἰσοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ θεοῦ μένει παρ' αὐτῷ, ὡς ἐδείχθη Ἰση καὶ ὁμοίος ὑπάρχει ἡ Τριάς· καὶ οὐδεὶς ἔχειν, ἢ προσκυνεῖν, ἢ δοξάζειν δύναται τὸν Πατέρα, μὴ ἴσως ἔχων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἴσως προσκυνῶν καὶ δοξάζων.

AB'. Εἰ νομοθετεῖ, ἀμαρτιῶν τε καὶ θανάτου ἐλευθεροῦ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα (« Ὁ γὰρ νόμος, φησὶν, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέν με [153 b] ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, » κρᾶζει ὁ Παῦλος)· τῆς πρώτης καὶ μιᾶς εἰσιν παντοκρατορικῆς καὶ ζωοποιου φύσεως αἱ ὑποστάσεις αὗται. Κτίσμα γὰρ οὐ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ ταῦτα ποιεῖν.

AG'. Εἰ ὀρθῶς γέγραπται, ὁ μὲν Υἱὸς σωτὴρ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα σωτηρίαν ἐπιχορηγεῖν· ἄρετικὸς ἐστὶν καὶ ἄκριτος, ὡς ἄρετικὸς ὁ τε Υἱὸς τὸ τε Πνεῦμα. Τὸ γὰρ τρεπτὸν αἰετῶν οὐ δύναται ἀπομαλάντα, ὡς κτιστὸν καὶ οὐκ ἀναμάρτητον.

AD'. Εἰ ἡμεῖς οἱ κτιστοὶ υἱοθετούμεθα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καθὰ μυσταγωγούντες ἡμᾶς λέγουσιν (Παῦλος μὲν· « Ὅτι δὲ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, κρᾶζον· Ἄδδδ, ὁ Πατὴρ. » Ἰωάννης δὲ· « Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι. »)· οὐκ ἀπολείπονται πᾶσι τῆς ἀληθοῦς θεότητος αἱ ὑποστάσεις αὗται. Πῶς γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν ἑαυτῷ ἢ δι' ἑαυτοῦ, ἢ ἐν τῷ ἰδίῳ Πνεύματι υἱοποιηθῆσται;

AE'. Εἰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει Παῦλος εἶναι « τὸ θεοῦ Πνεῦμα, » ὡς ἐσὶν ἡμῖν τὸ ἡμῶν, καὶ εἰ ὁ θεὸς ὁμοίος « Πνεῦμα αὐτοῦ » προταγορεύει αὐτὸν δυσανάβητον ὁ μὴ λέγων αὐτὸν θεοῦ συνένταρχον καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ. Οὐδὲ γὰρ ἦν, ὅτε ἐκτός τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἦν, οὐδὲ προσήκειν νοεῖν, ὡς ὑστερον, ἢ ἐξῆθεν αὐτῷ προσγένονεν, ἢ οὐ τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος τὸ κτιστὸν πνεῦμα τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ συνεπιδέθηεν αὐτῷ ἐπὶ τὸν χερουδικὸν θρόνον, καὶ συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται, ὡς προειρήνηται, ὅτε Πνεῦμα ἀχώριστον αὐτοῦ.

AF'. Εἰ ἡ κτίσις δεκτικὴ [154 a] ἀγιότητος, σοφίας, ἀγαθότητος, καὶ πάσης τελείας ἀρετῆς τυγχάνει (τρεπτὴ γὰρ), τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα οὐ δεκτικόν, ἀλλὰ παρεκτικόν (ἄρεπτον γὰρ)· ἄρα Δημιουργός,

sermo est, sapientiæ, et scientiæ, et sanctificationis effectrix est. . . Porro Spiritus sanctus, confessione omnium, immutabilis est, sanctificator scientiæ divinæ, et universorum attributor bonorum (*legendum cum nostro codice*: « Immutabilis est, et sanctificator, scientiæ divinæ, et universorum attributor bonorum. ») . . . Si igitur sanctificator est, non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. . . Omne enim quod alieni boni capax est, ab hac substantiâ separatur: tales autem sunt cuncta creaturæ. »

καὶ οὐ δημιουργημα αὐτὸ τυγχάνον καθ' ὑπαρξιν, ἅ

enim immutabilis. Creator ergo est, non creatura, secundum essentiam, juxta illa quæ ante (80) dicta sunt.

ΑΖ. Εἰ ἡ κρίσις ἀναλαμβανομένη καὶ αποβαλομένη γινώσκει, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐδ' ἐξωθεν ἔσχεν, οὐδ' ἀποβήσκειν πέφυκε τῆν γινώσκον, ἀλλὰ καὶ ἀπακλύπτειν τὰ τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ τοῦ Πατρὸς κατ' οὐσίαν ὑπάρχον· οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Ἐπαύωμεν δὲ καὶ τῶν περὶ τοῦτου Ἑλληνικῶν σοφισμάτων, ἐχόντων ὡδε·

XXXVII. Si creatura cognitionem suam modo acquirat, modo amittit; Spiritus vero neque extrinsecus cognitionem suam habuit, nec eam abjicere potest, sed potius ea revelat, quæ sunt sapientiæ et cognitionis Dei, ac si Patris est (81) secundum essentiam; non est ergo creatura Spiritus. Audiamus vero de hoc etiam Græcorum cogitata quæ sic se habent (82):

ΑΘ. Εἰ ὁ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιᾷ ὁ Κύριος αὐτοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· οὐ διώριστα αὐτοῦ φύσει καὶ τῇ συμφωνίᾳ, ὁμολογουμένω; δὲ Θεός ἐστιν καὶ Δεσπότης, ἡ ἰσὴν γινώσκον ἔχων τῷ Θεῷ, ὅπῃ ἀμήχανον καὶ ἀδύνατον εἶναι ἐπὶ παντὸς κτιστοῦ.

XXXVIII. Si servus non novit quid faciat dominus ejus; Spiritus vero juxta Apostolum novit ea quæ sunt Dei: non distinguitur per naturam ab ipso Deo, neque per concordiam; sed Deus profecto est, et Dominus, æqualem cum Deo cognitionem habens: id quod nulla plane ratione ulli unquam creaturæ convenire potest.

ΑΘ'. Εἰ ἐν καὶ μόνον εἶναι τοῦτο, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν μονογενῆ, ἴσασιν αἱ Γραφαί· οὐκ ἔστι κτιστὸν, ὡς τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων, ἀλλὰ τῆς μονάδος θείας οὐσίας. Διὸ μόνον αὐτὸ ἰδίως καὶ κυρίως ἔστι τε καὶ κέκληται ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὸ ἐν πάσιν, ὡς τὸν Θεὸν, γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἔστιν.

XXXIX. Si unum et solum esse hunc Spiritum, item ut Filium unigenitum, norunt Scripturæ, non est ergo creatus, cujusmodi est spirituum multitudo: sed ad unitatem pertinet divinæ essentiæ. Ideo solum ipse proprie ac singulariter est et est et vocatus fuit Spiritus sanctus, et Spiritus Patris, et Spiritus Dei, et Spiritus qui est ex Deo, et Spiritus qui a Patre procedit. Et ex eo quod ipse sit in annibus ut Deus, cognoscimus (83) quod Deus in nobis est.

Μ. Εἰ ἐν ἴσῃ ἐμαρτυρήθη εἶναι ἡ Τριάς ἀλήθεια, καὶ ἀγαθότης, καὶ [154 θ] ἀγία· ἐν μιᾷ θεότητι ἴσιν, μηδὲν ἔχουσα πολυσχιδές. Μία γὰρ ἡ ἀρεπὸς θεία ἀλήθεια, καὶ ἀγαθότης, καὶ ἀγνωσύνη ἔστιν. Ἡ γὰρ κτίσις, καὶ μεθεκτικῶς ταῦτα ἔχει, καὶ τρέπεται κατ' οἰκείαν προαίρεσιν ἐπ' αὐτοῖς, νῦν μὲν ἀληθεύουσα, ἄλλοτε δὲ φευδομένη, καὶ νῦν μὲν ἀγαθνομένη, ἄλλοτε δὲ κακνομένη. Φαίνονται καὶ περὶ τούτου οἱ λογιάδες τῶν ἔξω εἰρηκότες τάδε·

XL. Si Trinitas ex æquo in Scripturis esse dicitur veritas, et bonitas, et sancta, 331 sequitur ut sit in una deitate, nihil habens multiformum; una est enim immutabilis divina veritas, et bonitas, et sanctitas. Nam creatura et per participationem hæc habet, et in his mutatur per propriam ipsius voluntatem, modo quidem verum loquens, alias vero mentiens; et modo quidem bona existens, alias vero mala. De hac etiam re ethnicorum sapientes ista dixisse constat:

Τοῖς γὰρ ῥόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, ὅλον ἐπ' . . . . .

Talis enim mens est terrenorum hominum, Qualem (84). . . . .

ΜΑ'. Εἰ, καθὰ γέγραπται, ἀνακαινίζει ἡμᾶς ἐν τῷ βαπτισματι, καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ θανάτου τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ναὸς αὐτοῦ ἐσμεν ὁμοίως τῷ Θεῷ Πατρί· ὡς δημιουργὸς καὶ συνεργὸς τῷ δημιουργῷ ἀνακτίζει, καὶ ὡς Δεσπότης ἐλευθεροῖ, καὶ ὡς Θεὸς ἐνοικεῖ. Ὁ δὲ ταῦτα ὢν, ποίημα παρακλήσεως τοῖς ποιήμασιν εἶναι οὐ δύναται· οὐδὲ λέγειν, ἢ σιωπῶντα ἀνέχεσθαι ἀκούειν τοῦτο θέμις.

XLi. Si, ut scriptum est, renovat nos in baptismo, et liberat a peccato, et a morte Spiritus sanctus, ac si templum ejus sumus similiter ac Dei Patris; igitur tanquam Conditor, et Creatoris cooperaturus creat; et ut Dominus liberat, et ut Deus inhabitat. Qui autem est hæc, non potest creatura esse instar aliarum creaturarum; neque hoc dicere fas est, aut hæc dicentem tacendo patienter audire.

ΜΒ'. Εἰ ἅμα τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ βαπτισματος ἀναστοιχειοῖ ἡμᾶς εἰς εἰκόνα τῆν πρώτην, καὶ διὰ τῆς μετουσίας αἰῶν ἡμῖν υιοθεσίας καὶ τοῦ γίνεσθαι θεοῦς ἔστιν,

XLii. Si simul cum Deo Patre, et Filio ejus baptismum Spiritus sanctus nos reformat in pristinam imaginem, et per sui participationem causa nobis est ut adoptemur in filios, et filii efficiamur; et

(80) Ante. Vide pag. 157 et 158.
(81) Patris est. In Græco subest aliquod mendam.
(82) Sic se habent. Reliqua omisit librarius.
(83) Cognoscimus. Vide Sap. xii, 1, et I Joan. iv, 15.

(84) Qualem. Reliqua desunt in codice. [Homericus sunt versus, Od. Σ, 437, qui sic se habent: Τοῖς γὰρ ῥόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, ὅλον ἐπ' ἡμᾶρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε Εἰδτ.]

nulla creatura nos hoc modo aut adoptare in filios potest, aut deos facere: quomodo non est ipse verus Deus?

XLIII. Si nulla ex creaturis in creationis historia, aut in glorificatione, aut in baptismo simul cum Deo Patre commemoratur, Spiritus vero commemoratur: est ergo ipse Deo Patri, et Unigenito æqualis Deus, et æquali potentia præditus.

XLIV. Si prophetas, et apostolos auctoritate propria misisse dicitur in Scriptura, sicut Pater et Filius: hæc fecit ut Deus Patri in omnibus consentiens, et ut rerum futurarum præscius, et creaturarum Dominus.

XLV. Si ea, quæ alicubi de Patre aut de Filio in Scripturis dicta sunt, alibi de Spiritu sancto scripta fuerunt, fieri omnino nequit, ut Spiritus ipse non sit unius per se perfectæ deitatis ac ejusdem voluntatis, et gloriæ cum Patre et Filio sine ulla discrepantia. Nam quæ sunt eidem æqualia, sunt etiam æqualia inter se, ut aiunt.

XLVI. Si nulla ex cœlestibus potestatibus cœlestia dona largiri potest, Spiritus vero Dei propria potestate ea largitur, quæ dare solius divinæ naturæ est: est ergo Deus omnibus sufficiens, et omnium, atque adeo eorum etiam, qui sunt in cœlis, dominator, et Patri ac Filio consubstantialis.

XLVII. Si nulla ex invisibilibus aut visibilibus substantiis in sacris Scripturis vocata est Deus, nec veritas, nisi Pater, et sanctus ejus Spiritus, et Unigenitus; indubitatum est, eum ad unitatem divinæ et supersubstantialis essentiae pertinere.

XLVIII. Si virtutes cœlorum, qui omnium creaturarum maximi sunt, et lucidissimi, in Spiritu Dei sunt, non potest fieri, ut ipse sit creatura, sed Creatoris cooperatur, et æqualiter cum ipso operatur.

XLIX. Si orbem terrarum implet, et omnia continet, ut loquitur Sapientia (85), est profecto ipse unius supremæ, augustæ, et incomprehensibilis, et inaccessibleis, et intangibilis, et forma carentis essentiae, et est Conditor, nec loco circumscribitur, sed ipse hoc universum comprehendit.

L. Si in Trinitate naturam non distinguit Scriptura, nec prima, et secunda, et tertia natura in ipsa Trinitate distinguitur: quamnam rationem afferre possunt hæretici adversus eos qui illam credunt essentialiter quidem unam esse, in proprietatibus vero hypostasium distinctam?

LI. Si primam creaturam diabolum esse ostendit liber Jobi, Spiritus non est creatura, sed ad Unitatem essentiae pertinet: nec enim sane dixerint, diabolum ante illum conditum fuisse, et ei quidem aliquando excellentiorem locum obtigisse, divino autem Spiritui inferiorem.

LII. Si quemadmodum ad Dei gloriam, et adorationem, Pascha ab initio etiam a Judæis celebratum

καὶ οὐδὲν τῶν κτιστῶν τῷ τρόπῳ τούτῳ ἔχει τὸ υἱοποιεῖν ἢ θεοποιεῖν· πῶς αὐτὸς οὐκ ἔστιν ἀληθινὸς Θεός;

ΜΓ'. Εἰ μὴδὲν τῶν κτισμάτων εἰς δημιουργίαν, ἢ εἰς δοξολογίαν, ἢ εἰς τὸ βάπτισμα συνενημονεύθη τῷ Θεῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα μνημονεύεται· ἄρα ὡς ἰσότημος καὶ ἰσοσθενὴς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Μονογενεῖ, Θεός ἐστιν.

ΜΔ'. Εἰ τοὺς προφήτας καὶ [155 α] ἀποστόλους ἐξουσιαστικῶς ἀπεσταλμένοι, καθ' ὁμοίότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, μαρτυροῦνται· ὡς Θεὸς συμφωνῶν κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ, καὶ ὡς προγνώστης καὶ τῆς κρίσεως Δεσπότης ταῦτα πεποίηκεν.

ΜΕ'. Εἰ, ἅπερ νῦν εἴρηται περὶ τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἄλλοτε περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγέγραπται, ἀμήχανον, ἀδύνατον, μὴ εἶναι ἀπαλλὰκτως τῆς μιᾶς αὐτοτελοῦς θεότητος, καὶ θελήσεως, καὶ δόξης τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ Ἰσα, φασὶ, καὶ ἀλλήλοις; ἐστὶν Ἰσα.

ΜΓ'. Εἰ μὴδὲν τῶν οὐρανίων δυνάμεων οὐράνια χρίσματα δύναται παρέχειν, τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα κατ' ἐξουσίαν δωρεῖται, ἃ δοῦναι μόνῃς τῆς θείας φύσεώς ἐστιν· ἄρα παναρχὴς Θεός, καὶ ἐξουσιαστὴς ἐστὶ, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς, καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τυγχάνει.

ΜΖ'. Εἰ μὴδὲν τῶν ἀοράτων ἢ ὁρατῶν ἱερῶ γράμματι προσηγόρευται θεῖον καὶ ἀλήθεια, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ὁ Μονογενὴς· ἀναμφήριστον, ὡς τῆς ἐνάδος θείας καὶ ὑπερουσίου ἐστὶν οὐσίας.

ΜΗ'. Εἰ τῶν παμμεγεθεστάτων καὶ φωτεινοτάτων πάντων ἐν ποιήμασιν οὐρανῶν αἱ δυνάμεις ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ εἰσιν, οὐκ ἔγχωρεῖ αὐτῷ ποίημα καθεστάναι, ἀλλὰ συνεργὸν καὶ ἰσοργὸν τῷ Δημιουργῷ.

ΜΘ'. Εἰ τὴν οἰκουμένην πληροῖ, καὶ πάντα ἐμπεριέχει, κατὰ τὴν λέγουσαν τοῦτο Σοφίαν· τῆς ἀνωτάτου σεπτικῆς, καὶ ἀπερινήστου, ἀπροσέτου τε καὶ ἀνεπάφου, [155 β] καὶ ἀμόρφου μιᾶς οὐσίας ἐστὶν Δημιουργόν· καὶ τόπω οὐ περιγράφεται, αὐτὸ δὲ περιεληφεν τόδε τὸ πᾶν.

Ν'. Εἰ Γραφὴ οὐ διορίζει τῇ φύσει τὴν Τριάδα, οὐδ' ὀρίζεται ἐπ' αὐτῆς πρῶτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην φύσιν· ποῖος αὐτοῖς ὑπεστί λόγος πρὸς τοὺς πιστεύοντας, ἠνώσθαι μὲν αὐτὴν οὐσιωδῶς, διακρίσθαι δὲ ἐν ἰδιότησιν ὑποστάσεων;

ΝΑ'. Εἰ τὸ πρῶτον κτίσμα ὁ διάβολος ἐδεύθη ἐν τῷ Ἰῶδ, οὐ κτίσμα, ἀλλὰ τῆς Μονάδος οὐσίας τὸ Πνεῦμα. Οὐ γὰρ φαῖεν ἂν τὸν διάβολον προδημιουργηθῆναι, καὶ αὐτὸν μὲν ποτε τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν εἰληχέναι, τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὑφειμένην.

ΝΒ'. Εἰ, καθάπερ εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ Θεοῦ τὸ Πάσχα ἐξ ἀρχῆς; καὶ παρ' Ἰουδαίων ἐπε-

λόγη, ὅτω καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ Πεντηκοστή· ἢ πῶς οὐ συνάναρχος αὐτῷ ὑπάρχει ἀείμνητος Θεός;

ΝΓ. Εἰ, ὡς τοῦ σημάντρου τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅτω καὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σηματομένου ἡμῖν μνημονεύει τὰ λόγια· οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰσῆ τιμῇ καὶ εὐχαριστίᾳ. Οὐ γὰρ ποιήματος ἅμα καὶ τοῦ Θεοῦ σφραγίδα ἀναλαμβάνομεν, οὐδὲ συμπαραλαμβάνει ὁ Θεὸς κτίματος σφραγίδα, τῇ ἑαυτοῦ ὡς ὁ μόνος σώζειν οὐκ ἰκανός.

ΝΔ. Εἰ πᾶσα βλασφημία ἀφίεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀσυγχώρητος· ἄρα οὐκ ἐλάττων τυγχάνει Θεός. Βλασφημία δὲ ἔστιν τὸ μὴ λέγειν αὐτὸ Θεόν. Ἀνάγεται γάρ ἡ βλασφημία καὶ εἰς τὸν Παντοκράτορα, οὐ πνοῆ τυγχάνει.

ΝΕ. Εἰ ἀπαράβατον αἰρετικοὶ [156 α] φυλάττουσι τὸ τε πρόσταγμα τοῦ Πατρὸς λέγοντος, «Ὁυτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε,» τὴν τε περὶ τὸ βάπτισμα τοῦ Υἱοῦ παράδοσιν· διὰ τί μὴ ἀχώριστον τῇ φύσει, καὶ ἰσότημον, καὶ ἰσοδύναμον ὁμολογοῦσι τὴν Τριάδα, καὶ ἰσότημως δοξάζουσιν; «Ἐν γὰρ ὄνομα, ταῦτ' ἔστιν τὸ τῆς μιᾶς θεότητος, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις ἐδίδαξεν, ἐκάστη τὴν ἰσotiμῶν τηρήσας.

ΚΕΦ. Γ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποδείξιμένα κείσθω. Αἰρετικῶν δὲ πρῶτον ἔστιν ἀσεβέστατον καὶ ἀποτομώτατον πρόβλημα, τὸ ἐν Παροιμίᾳ Σολομῶνος γεγραμμένον· «Κύριος ἐκτίσεν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τῆν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἔλθειν τὰς πηγὰς τῶν ὁδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἔδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με.» Διὰ τούτου γὰρ τοῦ προβλήματος βιάζονται ἡσυχασμοὶ τὸν κτίστην καὶ εὐεργέτην ἀποφαίνειν. Κρείττων δὲ καὶ πειθανωτέρα τῆς αὐτῶν βουλήσεως καὶ ἡ τῆς Γραφῆς ταύτης ὑπάρχει νόησις. Εἰ γὰρ ἀληθῆ καὶ κατακρατούμενα τὰ προκείμενα πάντα κεφάλαια καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ κατατάγμενα ἔστιν, ὥσπερ ὧν ἔστιν, ἀρηθρηλοτάτην ἀπὸ τῶν θείων λογίων δεξιμένη μαρτυρίαν· πῶς οὐ τῶν ἀνοσιωτάτων καὶ ἀδυνατωτάτων ἔστιν οὕτως ἐκδέχεσθαι τὰ δι' ἐπικρύφως δηλούμενα θεῖα πράγματα; Οὐκ οὐκ εὐδελον,

A est, ita et ad gloriam Spiritus sancti celebrata est Pentecoste: quomodo non est ipsi Deo coaeternus perpetuis laudibus celebrandus (86) Deus?

LIII. Si Scripturarum oracula sicut commemorant signaculum a Patre, et a Filio impressum, ita etiam signaculum commemorant, quo a Spiritu sancto obsignati sumus (87): non est inter creaturas numerandus Spiritus, sed æqualis ei debetur honor, et gratiarum actio. Nec enim creaturæ simul, et Dei obsignationem accipimus, neque creaturæ obsignationem simul cum sua assumit Deus, quasi solus salvare non valeat.

LIV. Si omnis blasphemia remittitur hominibus, blasphemia vero in Spiritum Dei est irremissibilis, non est ergo Spiritus minor aliquis Deus. Blasphemia vero est, ipsum non dicere Deum: redundat enim blasphemia etiam in Omnipotentem, cujus ipse habitus est.

LV. Si non transgrediuntur hæretici, sed observant cum præceptum Patris inquitentis, «Hic est (88) Filius meus dilectus: ipsum audite;» tum ea, quæ Filius de baptismo tradidit: quare Trinitatem natura inseparabilem, et æque honorandam, et æque potentem non conflentur, nec eam æquali honore glorificant? Unum enim esse nomen, id est, nomen unius deitatis; tres vero hypostases, is ducit, unicuique servans honoris æqualitatem.

CAP. III.

Atque hæc quidem ut a nobis demonstrata supponantur. Hæreticorum vero prima objectio, eaque impiissima, et absurdissima (89), ex eo ducitur, quod in Proverbio (90) Salomonis scriptum est. «Dominus (91) creavit me initium viarum suarum in opera ipsius; ante sæculum fundavit me; in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret; antequam venirent (92) fontes aquarum: antequam montes firmarentur (93): ante omnes vero colles gignit me.» Hoc enim quod objiciunt, argumento conantur ostendere, eum, qui Creator est, ac beneficiorum largitor, esse creaturam. Sed germana hujus etiam oracula sententia eorum interpretatione ac scopo præstantior est ac probabilior. Si enim vera sunt (sicut sane sunt), et assensum extorquentia omnia, quæ antea allata fuerunt capitula atque argumenta, quæque in primo λόγῳ (94) posita ac enumerata sunt: 334 mani-

(86) *Perpetuis laudibus celebrandus.* Codex ἀείμνητος. Legendum fortasse, ἀείμνηστος.

(87) *Obsignati sumus.* In Græco, ἐσθματινον. Lego σηματομένου, aut σεσημασμένου.

(88) *Hic est.* Matth. xvii, 5.

(89) *Absurdissima.* In Græco, ἀποτομώτατον. De qua voce lege, si placet, S. Maximi scholia ad cap. 2, paragraph. 2 libri *De cælesti hierarchia.*

(90) *In Proverbio.* Non dissimili modo, numero scilicet singulari, «Proverbium» alii etiam dixerunt Didymo suppare, ut Palladius Helenopolitani in *Epistola ad Lausum*, ubi, allatis ex libro Proverbiorum quibusdam verbis, subjungit: Καθὼς ἡ Παροιμία λέγει, id est, «ut Proverbium ait.»

Eodemque modo loquitur Epiphanius in *Anchorato*, cap. 42.

(91) *Dominus.* Prov. viii, 22-25. Merito ab hoc textu Didymus: ex eo enim Arius «erroris sui introducendi occasione nactus est,» ut ait Epiphanius hæresi lxi, num. 12.

(92) *Antequam venirent.* Græca editio, πρὸ τοῦ προελθεῖν, id est «antequam procederent.»

(93) *Firmarentur.* In Complutensi editione legitur, ἔδρασθῆναι, ac vertitur: «facti essent»: quasi ducatur ex verbo δρᾶν. At Francofurtensis rectius, ut puto, habet ἔδρασθῆναι cum spiritu aspero, ut Didymus.

(94) *In primo λόγῳ.* An primum indicat hujus operis librum? Vide not. 2, pag. 157.

festissimo divinorum oraculorum testimonio interpretatio nostra confirmatur : quomodo ergo (95) non summe impia, maximeque infirma est eorum explicatio, qui divinas res arcano et symbolico modo significatas interpretantur hac ratione? Nonne evidens est, de ea, quæ rerum omnium causa et creatrix est, Sapientia, de magno, inquam, Deo Verbo, qui est super omnia, quemque textus iste (96) indicare nequit, non dici in Proverbiis a Salomone illud : « Dominus creavit me? » Nec enim is tam audax (97), tamque arrogans contra Deum fuit, qui, sicut omnium semper miseretur, sic etiam ipsi, vel post tam magna peccata, pepercit, ejusque misertus est. Quin si quis ei sensus est (sicut sane est) eorum, quæ hic contingunt, aut quæ dicuntur ab heterodoxis, puto eum etiam ante destinatam (98) ac vespera carentem diem ipsis contradicere, ac dicam impingere, et adversari, ac docere, sibi nunquam talem de Verbo suspicionem in mentem venisse; novit enim et ipse, utpote qui sapientiam regno prætulit (99), eamque petiit, et consecutus est, ac regnum auctarii loco habuit, novit, inquam, etiam ipse, quod et a patre suo Davide audiverat, nempe Dominum, quatenus vivificans et vita est, secundum cælestem generationem existere non cœpisse, et quatenus (1) lux est vitam largiens, et sempiterna, **335** ac subsistentem et consubstantialiter ex paterna luce emanans, ab alio illuminatum non fuisse. Sed de mundana sapientia sermonem habuit, de scientia, exempli gratia, bene dicendi, exercitiis imperandi, medendi, ædificia extruendi, in summa de ea sapientia quæ in omnibus sapientibus viris quavis præclara scientia præditis invenitur. Revera enim si ea quæ textum

(95) Ergo. Vocem hanc addere coactus sum, ut concinnior esset oratio. Ceterum suspicor casu aliquo factum esse; ut verba illa, ἀρηθλοτάτην, et quæ sequuntur, e suo loco dimota sint: multo enim clarius erit hic locus, si ita legeris: Κρείττων δὲ καὶ πειθανωτέρα τῆς αὐτῶν βουλῆσεως καὶ ἡ τῆς Γραφῆς ταύτης ὑπάρχει νόσις, ἀρηθλοτάτην ἀπὸ τῶν θείων λογίων δεξαμένη μαρτυρίαν. Εἰ γὰρ ἀληθὴ καὶ κατακρατοῦντα τὰ προκειμένα πάντα κεφάλαια καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καταταγμένα ἐστίν, ὡσπερ οὖν ἐστίν· πῶς οὐ τῶν ἀνοσιωτάτων, et reliqua.

(96) Textus iste. In Græco, λόγος. Nimirum sæpe vox λόγος, aut « sermo, » apud Didymum, aliosque Patres, Scripturæ textum valet. Ut cum in libro *De Spiritu sancto*, num. 13, sic loquitur Didymus : « In communi itaque sermo pronuntiatur, non esse dictum cuiquam creaturæ, *Sede a dextris meis.* » Et num. 14 : « Ad conditionem ejus approbandam etiam propheticum sermonem usurpat, dicente Deo, *Creo Spiritum.* » Et num. 2 : « Plena sunt volumina Scripturarum his sermonibus. » Et, ut alia omittam exempla, in enarratione in *primam Joannis Epistolam*, cap. iv, ad vers. 12, ait : In præsentem sermone : *Deum nemo vidit unquam.* »

(97) Tam audax. Salomonis Proverbia Deo affante scripta sunt. Itaque benigna interpretatione indigent tum hic locus, tum quæ mox subjicit segm. 159 a, tum denique quæ dictavit initio commentariorum in *Ecclesiasten*, ad prima tituli verba, nempe : Ῥήματα Ἐκκλησιαστοῦ, hoc est, « Verba Ecclesiastæ, » Etienim catena manu scripta, de qua dixi

A ὅτι οὐ περὶ τῆς παναυτοῦ καὶ δημιουργοῦ σοφίας (φημὶ τοῦ ἐπὶ [156 b] πάντων μεγάλου Θεοῦ Λόγου, ὃν οὐκ ἂν δύναίτο δεῖξαι λόγος) παροιμιάζεται Σολομῶν τὸ, « Κύριος ἔκτισέν με. » Οὐ γὰρ θραυκάρδιος οὕτως καὶ αὐθάδης κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, εὐ καὶ μετὰ τηλικαῦτα ἀμαρτήματα συγγόντος καὶ συμπαθήσαντος, ὡς πᾶσιν δεῖ καὶ αὐτῷ. Ἄλλὰ καὶ εἰ τίς ἐστίν, ὡσπερ οὖν ἐστίν, αὐτῷ τῶν ἐνταῦθα γινομένων, ἢ παρὰ τῶν ἑτεροφρόνων λεγομένων ἀποσῆσις· οἴμαι αὐτὸν καὶ πρὸ τῆς κυρίας καὶ ἀνεσπέρου ἡμέρας ἀντιλέγειν αὐτοῖς, καὶ αἰτιῶσθαι, καὶ ἀντικαθίστασθαι, διδάσκοντα μῆτε ὑπόνοιαν ποιεῖν ταύτην περὶ αὐτοῦ εἰληφέναι. Αὐτὸν τε γὰρ φησὶν ἐπίστασθαι, ἅτε σοφίαν ὅπερ βασιλείαν ζητήσαντα, καὶ ἐπιευχόντα, καὶ ἐν προσθήκῃς μέρει τὴν βασιλείαν κομισάμενον· καὶ ἡμένοι καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δαυὶδ ἀκηκοέναι, ὅτι ὡς ζωοποιὸς καὶ ζωὴ ὁ Κύριος τοῦ εἶναι κατὰ τὴν ἐνω γέννησιν οὐκ ἤρξατο, καὶ ὡς ζωοδότην καὶ ἀίδιον φῶς συνέφεσάτω καὶ ὁμοουσίως ἐκ τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν, ὑπ' ἄλλου οὐ πεφώτισται· ἀλλὰ γὰρ περὶ τῆς ἐκασμοῦ σοφίας, ἢ λόγου ἐνηνοχέται, τῆς ἐν λόγῳ, τῆς ἐν στρατηγίᾳ, τῆς ἐν ιατρικῇ, τῆς ἐν ἀρχιτεκτονικῇ, καὶ ἀπλῶς τῆς ἐν πάσῃ θαυμαστῇ ἐπιστήμῃ πᾶσι τοῖς σοφοῖς ἀνδράσιν ἐνυπαρχούσης. Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς, εἰ τις σωφρόνως καὶ θεοσεβῶς τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα τοῦ, « Κύριος ἔκτισέν με, » θελήσῃ σκοπῆσαι· ταχέως, καὶ ἀμέσως, καὶ αὐτῶν εὐρήσει πάλιν τὸν ἄεχρον. Προέταξεν [157 a] γὰρ· « Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου· σύνεσις δὲ ἀγαθῆ πᾶσι τοῖς ποιούσιν αὐτήν· » καὶ πάλιν· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσιν, καὶ δυνάσται γράφουσιν δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσιν γῆς. »

pag. 278, not. 43, hæc habet [folio 68 codicis 22: Διδύμου. Προσεκτικὸν ποιεῖ τὸν ἀκούοντα· οὐ γὰρ ἰδιώτου, ἢ τοῦ τυγχόντος οἱ λόγοι· τὰ μὲν γὰρ ἤθικα διδάσκων, ἑαυτοῦ Πραιμιᾶς λέγει· φυσικὰ δὲ παραδιδούς, οὐκέτι Σολομῶντος, ἀλλ' Ἐκκλησιαστοῦ φησὶν· οὐ γὰρ εἰ (lego οὐ γὰρ ἢ) Σολομῶν ἀπλῶς καὶ ἀθρωπος, ἀλλ' ἢ (lego ἀλλ' ἢ) σοφὸς καὶ Θεοῦ διάκονος, ταῦτα προφέρεται. Αὐτοῦ γοῦν ἐστὶν εἰπόντος ἀκούσαι· Οἱ ἐμοὶ λόγοι ὑπὸ Θεοῦ εἰρηναῖοι, καθάπερ ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Id est : « Didymi. Audirentem attentum reddit : nec enim privati vulgari hominis sunt hi sermones. Nam moralia quidem docens, ait : Parabolæ Salomonis : physica autem, id est naturalia, tradens, non ait amplius : Salomonis ; sed : Ecclesiastæ ; nec enim quatenus Salomon simpliciter, et homo, sed quatenus sapiens, et Dei minister hæc profert. Ipsum porro audire licet inquam (Prov. xxii, 4) : *Mei sermones a Deo dicti sunt* : sicut sermones apostolorum et prophetarum. »

(98) Ante destinatam. Universalis iudicii diem eleganter vocal κυρίαν ἡμέραν, id est « diem præscriptam, destinatam, definitam. » Ut enim ait Julius Pollux lib. 1, cap. 7, Ἡμέρα κυρία, ἢ ἐπὶ τινὶ καταταγμένη, id est « Alicui certæ rei destinatus dies ἡμέρα κυρία vocatur. »

(99) Regno prætulit. Vide lib. III Reg. iii, 9 et 11 ; lib. I Paralip. 1, 40 et 41 ; et librum Sapientie, cap. vii, vers. 8 : quem librum Salomon tribuit Didymus, ut vidimus pag. 165.

(1) Et quatenus. Codex καχός. Lego καὶ ὅς.

hunc, « Dominus creavit me, » antecedunt, ac subsequuntur, prudenter quis ac pie considerare voluerit, cito, imo statim eodem in loco multa inveniet, quibus hæretici reselli queant. Nam antea hæc posuerat Salomon : « Initium (2-41) sapientiæ timor Domini, intelligentia (42) autem bona omnibus qui faciunt eam; » et rursus : « Per me (43) reges regnant, et dynastæ scribunt justitiam; per me megistanes (44) magnificantur, et dominatores per me imperant terræ. »

Ἄνευ δὲ σοφίας, φησὶν, ἥτις ἐστὶν ἡ μεταδοθεῖσα ἡμῖν ἀνωθεν φρόνησις, καὶ νουνεχία, καὶ λόγων ἀρετή, οὐδὲν τῶν δεόντων κατορθοῦται· διαφεύγει γὰρ τὰ πολλὰ καὶ καλὰ τῶν νοημάτων τὸν ταύτης ἐσπερημένον. Ὁ δὲ ταύτης μεταλαχῶν ἄνθρωπος τὸν τε Θεὸν, ὡς χρῆ, φοβεῖται, καὶ φίλα αὐτῷ πράττει, καὶ ἀνθρώπων νομοθετεῖ, καὶ οὗτος κρατεῖ ἐκείνου, καὶ πολλαπλάσια ἐκτίσαστο, καὶ οὐ μόνον λέγων αὐτὸς καὶ ποιῶν ἡδεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀκρωμένους αὐτοῦ, ἢ ἔργον μανθάνοντας τὰ αὐτοῦ, σωφρονίζῃ. Ἐν δὲ τοῖς ἐφεξῆς ἐξέθετο σποραδῶν ταῦτα· Κύριος ἐποίησεν χώρας ἀοικήτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανό. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπάρημην αὐτῷ· ἠνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων, ἠνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἀνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανό, ἐν τῷ τινέναι αὐτὸν τῇ θαλάσῃ ἀκριδασμὸν αὐτοῦ. Ὁ δὲ ποιήσας τὴν γῆν ἐκ μὴ γῆς, καὶ καλῶς τεχνιτεύσας οὐρανῶν περιφερεῖς κύκλους ἐκ μὴ οὐρανῶν, καὶ τοὺς δρόμους ταχεῖς τελούντα ἤλιον πανταχοῦ ὠρανοῦ καὶ τῆς γῆς φαίνοντα, καὶ ἀπλῶς λόγῳ ἅπαντα φῆκας, μονογενῆς ἐστὶν Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀνευφημηθεὶς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ ὡς [157 b] ταῦτα ὑπάρχων τοῦ ἀνάργου καὶ ἀληθῶς αὐτοῦ Πατρός, μὴ ἔχων ἀρχὴν, καθὰ διδάσκουσιν, Ἰωάννης μὲν λέγων· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. » Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφων· « Πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν φησὶν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Καὶ μεταξὺ φησὶν· « Καὶ σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. » Ὡστε μὴ αὐτὸν, ἀλλὰ γὰρ ἕτερον εἶναι πρόσωπον τὸ πάντα ταῦτα, καὶ τὸ, « Κύριος ἐκτίσέ με, » εἰρηκός. Εἶτ' ἐπήγαγεν· « Καὶ ὕδατα οὐ παρέλευσεται στόμα αὐτοῦ. » Ἄρα οὖν ὡς ἐκτίσθη σοφία, περὶ τοῦ νοητοῦ στόματος τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ Λόγου ἐξηγεῖται. Αἰθίς τε· « Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμαζούσα· ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχαιρεν καθ' ἡμέραν· εὐφραίνομένη δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἐνευφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. » Ὁ γὰρ δημιουργὸς Υἱὸς Λόγος, ὁ πάντα μὲν προειδώς καὶ προδυναμένος, μακροθυ-

A Sine sapientia vero, inquit, hoc est, sine illa, quæ desuper nobis communicatur, prudentia, et consilio, et scientiæ doctrinæque copia nullo in vita officio recte quis fungitur. Qui enim ista sapientia careat, eum fugiunt multa, et præclara cogitata; qui vero hanc homo sortitus est, et Deum, ut oportet, timet, et grata ei facit, et homini (45) leges imponit, et ita (46) illum sibi subijcit, et plurima sibi comparat, et non solum sibi oblectatur ipse, dum loquitur, dumque agit, sed etiam eos, qui ipsum audiunt, aut ejus actiones (47) norunt, prudentes reddit. In subsequentibus vero hæc sparsim exposuit ipse Salomon (48) : « Dominus fecit regiones inhabitabiles (49), et extremitates habitatas ejus, quæ sub cælo est. Quando præparabat cælum, simul cum eo aderam; quando (50) segregabat thronum suum super ventos; quando fortes faciebat excelsas nubes; et cum securos ponebat fontes ejus, quæ sub cælo est; dum poneret ipse (51) mari legem accurate ab eo servandam. » At ille, qui terram fecit ex non terra, qui rotundos cælorum orbis ex non cælis pulchre fabricavit, qui solem veloces cursus perficientem, ac omnia ubique cælorum, 336 et terrarum illuminantem, et, ut breviter dicam, qui universa verbo condidit, ac apparere fecit, is, inquam, est unigenitus Filius Verbum Dei, qui celebratus fuit ac vocatus Dei potentia, et Dei sapientia, quique ut æterni sui et veri Patris potentia et sapientia est, initium non habet, sicut docent Joannes quidem cum dicit (52) : « Omnia per ipsum facta sunt; » Paulus vero, cum Hebræis scribens ait : « Ad Filium (53) autem : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi. » Ac nonnullis interjectis : « Et tu (54) initio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. » Itaque persona, quæ hæc omnia in Proverbiis dixit, alia est ab ea sapientia, quæ ait, « Dominus creavit me, » non vero est eadem. Subjungit postea : « Et aquæ (55) non præteribunt os ejus. » Sapientia ergo, quatenus creata est, quod dixit, sic exponit, ut de intelligibili ore Conditoris, nempe Dei Verbi, se loqui ostendat. Et rursus : « Quando fortia (56)

(2-41) *Initium*. Prov. i, 7.

(42) *Intelligentia*. Secunda hæc versiculi pars legitur in Græca libri Proverbiorum editione, sed deest in Hebræico fonte atque in Latinis Bibliis. Huc vero translata est ex psalmo cx.

(43) *Per me*. Prov. viii, 15 et 16.

(44) *Megistanes*. Codex, μαγιστάνες, cum accentu acuto.

(45) *Homini*. Codex, ἄνω. Loge ἀνώ, id est, ἀνθρώπων.

(46) *ita*. Codex, οὗτος. Malim, οὕτως.

(47) *Ejus actiones*. Codex, ἔργον. . . . τὰ αὐτοῦ. *Legendum*, ἔργα. . . . τὰ αὐτοῦ, vel, ἔργον. . . . τὸ αὐτοῦ

D (48) *Dominus*. Prov. viii, 26-29.

(49) *Inhabitabiles*. Græca est, habet, καὶ ἀοικήτους, id est « etiam inhabitabiles. »

(50) *Quando*. Didymus, ἠνίκα. Compl. ed., καὶ ὄρε. Francofurtensis, ὄρε.

(51) *Ipse*. Vox, αὐτόν, deest in Bibliis.

(52) *Cap. i, vers. 5.*

(53) *Ad Filium*. Hebr. i, 8.

(54) *Et : Tu* Hebr. i, 10.

(55) *Ei aquæ*. Prov. viii, 29. Biblia habent στόματος pro στόμα.

(56) *Quando fortia*. Prov. viii, 29-31. Biblia habent καὶ pro ἠνίκα.

faciebat fundamenta terræ, eram apud ipsum ad-
aptans : ego eram, in qua gaudebat per diem ; læta-
bar vero (57) in persona ejus in omni tempore ;
quando oblectabatur (58) postquam orbem terræ
perfecisset, et delectabatur in filiis hominum. » Nam
Conditor quidem Filius Verbum, qui omnia ante
ea et præsciebat, et poterat, quique erga ini-
quam etiam, et prave sentientem multitudinem len-
nis est, ac tarde irascitur, et pœnitentiam exspe-
ctat, postquam omnia perfecisset, gaudebat de
inexistente creaturis suis sapientia, et in ea dele-
ctabatur, in suo ipsius opere sese oblectans (59). At ipsa etiam sapientia creata in persona ipsius oble-
ctabatur. Tum post alia inquit : « Exitus (60) vero mei in viis vitæ : et paratur voluntas a Domino.
Qui autem peccant in me, impii erunt (61) in suas ipsorum animas, et qui oderunt me, diligent mor-
tem. »

Et merito quidem sic loquitur. Qui enim suam ipso-
rum vitam sapientia duce non gubernant, si sibi met-
ipsis insidiantur, et suæ ipsorum insipientiæ atque in-
scitiæ congruentem mercedem inveniunt mortem. Ut
rectam vero, ac sanam interpretationem nostram
337 esse (62) quisque videat, ac ne cæci quidem,
ut dici solet, de hac re ambigere queant ; de illo
ipso, de quo dixit Joannes (63), « Et Verbum caro
factum est, et habitavit in nobis, » sapientia creata
inquit, « Sapientia (64) ædificavit sibi domum, et
suffulsiit columnas septem. » De qua domo ipse
Dominus ait : « Solvite (65) templum hoc, et ego
in tribus diebus excitabo illud. » Sed ut magis magis-
que ostendat Salomon, de conditricem Sapientia
se, non loqui, in sequentibus ita disserere pergit :
« Fili (66), si sapiens fueris, tibi metipsum sapiens
eris, et propinquus (67) : si autem malus evaseris,
solus exhauries mala. » Et rursus : « Filius (68)
eruditus, sapiens erit ; insipiente autem ministro
utetur ; » et rursus : « Sapiens (69) corde suscipit
præcepta ; » et : « Hic (70) ex labiis profert sapientiam ;
virga verbera (71) virum vecordem : sapientes
abscondunt sensum ; » et rursus : « Sapientia (72)
viro parit prudentiam ; » et rursus : « Os justi (73)
distillat sapientiam ; » et : « Linguae (74)
sapientum sanant ; » et : « Qui ambulat (75)
cum sapientibus, sapiens erit. » Deinde vero :
« Quæres (76) sapientiam apud malos, et non inve-

(57) *Lætabar vero.* Biblia paulo aliter, præmissa
particula δέ, in hunc modum : Καθ' ἡμέραν δὲ
εὐφραίνωμην.

(58) *Oblectabatur.* Complut. ed., ἠὺφραίνετο, et
paulo post, ἐνηφραίνετο.

(59) *Sese oblectans.* Codex, ἐπιγανύμενος. Lego
ἐπιγανύμενος.

(60) *Exitus.* Prov. viii, 35 et 36. Græca editio :
Αὐτὸς γὰρ ἔξοδοί μου ἔξοδοί ζωῆς, id est, « nam exitus
mei exitus vitæ. »

(61) *Impii erunt.* Biblia, ἀσεβοῦσιν, id est, « im-
pii sunt. » Et paulo post, ἀγαπῶσι, id est, « dili-
gent. »

(62) *Sanam... esse.* Post vocem, ἐρμηνείαν, li-
brarius vacui spatii tantum reliquit, quantum dic-
tionem ἔχειν capere queat, quam addendam puto.

(63) Cap. i, vers. 14.

(64) *Sapientia.* Prov. ix, 1.

(65) *Solvite.* Joan. ii, 19. Vox ἐγὼ deest in Bi-
bliis.

(66) *Fili.* Prov. ix, 12.

A μὴν τε καὶ ἐπὶ ἀδίκῳ καὶ κακοδόξῳ πλήθει καὶ πε-
ριμένῳ μετανοίαν, συντελέσας τὰ πάντα, προσ-
έχαιρε τῇ ἐνοῦσῃ τοῖς κτισμασιν αὐτοῦ σοφίᾳ, καὶ
ἐνευφραίνετο ἐν αὐτῇ, ἐπιγανύμενος τῷ ἰδίῳ ἔργῳ·
εὐφραίνετο δὲ καὶ αὐτὴ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ. Εἶτα μεθ'
ἕτερα φησιν· « Αἱ δὲ ἔξοδοί μου ἐν ὁδοῖς ζωῆς, καὶ
ἐτοιμάζεται θέλησις παρὰ Κυρίου. Οἱ δὲ ἀμαρτάνοντες
εἰς ἐμὲ ἀσεβήσουσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς· καὶ οἱ
μισοῦντές με ἀγαπήσουσι θάνατον. »

inexistente creaturis suis sapientia, et in ea dele-
ctabatur, in suo ipsius opere sese oblectans (59). At ipsa etiam sapientia creata in persona ipsius oble-
ctabatur. Tum post alia inquit : « Exitus (60) vero mei in viis vitæ : et paratur voluntas a Domino.
Qui autem peccant in me, impii erunt (61) in suas ipsorum animas, et qui oderunt me, diligent mor-
tem. »

B Καὶ μάλα εἰκότως. Οἱ γὰρ τὸν ἑαυτῶν βίον μὴ
σοφίᾳ κυβερνῶντες, ἑαυτοῖς ἐπιβουλεύουσιν [158 a],
καὶ τῆς ἑαυτῶν ἀφροσύνης καὶ ἀπαιδευσίας ἄξιον
εὐρίσκουσι θάνατον. Ὅστε δὲ καὶ τυφλοῦς, τοῦτο ἦν
τὸ τοῦ λόγου, μὴ ἀμφιβάλλειν ὑγιῶς τὴν ἡμετέραν
ἐρμηνείαν, ἢ κτιστὴ σοφία φάσκει περὶ ἐκείνου, περὶ
οὗ εἶπεν Ἰωάννης, « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ
ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » « Ἡ σοφία ἐκδομήσεν ἑαυτῇ
οἶκον, καὶ ὑπῆρξε στυλοὺς ἐπτά. » Περὶ οὗ οἴκου ὁ
αὐτὸς Δεσπότης ἔφη· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ
ἐγὼ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερῶ αὐτόν. » Μᾶλλον δὲ καὶ
μᾶλλον δεικνύς Σολομῶν, ὡς οὐ περὶ τῆς δημιουργοῦ
διαλέγεται σοφίας, ἐν τοῖς ἐπομένους διεξέρχεται
οὕτως· Ἰὴδ, ἐὰν σοφὸς γένη, σεαυτῷ σοφὸς ἔση
καὶ τοῖς πλησίον· ἐὰν δὲ κακὸς ἀποβῆς, μόνος ἀν-
τιλήσει κακὰ· καὶ πάλιν· Ἰὴδς πεπαιδευμένος
σοφὸς ἔσται, τῷ δὲ ἀφρονι διακόνῳ χρῆσεται· καὶ
αὐθις· « Σοφὸς καρδίᾳ δέχεται ἐντολὰς· » καὶ, « Οὐ-
τος ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν. Ῥάβδῳ τύπτει ἄν-
δρα ἀκάρδιον· σοφοὶ κρύψουσιν ἀσθῆσιν. » καὶ
πάλιν· « Ἡ σοφία ἀνδρὶ τίκτει φρόνησιν· αὐθις
τε· « Στόμα δικαίου ἀποστάζει σοφίαν· » καὶ, « Γλῶσ-
σαι σοφῶν ἰώνται. » καὶ, « Ὁ συμπορευόμενος σο-
φοῖς σοφὸς ἔσται· » εἶτα ἐξῆς· « Ζητήσεις σοφίαν
παρὰ κακοῖς, καὶ οὐχ εὐρήσεις· » καὶ μεθ' ἕτερα·
« Σοφία πανούργων ἐπιγνώσεται τὰς ὁδοὺς· φόβος
Κυρίου, παιδεία καὶ σοφία· » αὐθις τε· « Νεοσσοὶς
αἰρετώτεροι χρυσοῦ· νεοσσοὶ δὲ φρονήσεως, ὑπερ

(67) *Et propinquus.* Voces, καὶ τοῖς πλησίον, de-
sunt in Complut. editione. Francofurtensis habet :
D Καὶ τοῖς πλησίον σου.

(68) *Filius.* Hæc in Hebræo exemplari et in
Vulgata translatione desiderantur. Francofurtensis
editio eadem bis habet in Proverbiis, cap. ix, 12,
proxime post præcedentia, et cap. x, vers. 5. At
Complutensis ea tantum habet cap. x. Didymi ve-
ro Biblia Complutensibus hac in re consentanea
fuisse, indicant voces : « Et rursus. »

(69) *Sapiens.* Prov. x, 9. Græca editio habet δέ-
ξεται pro δέχεται.

(70) *Hic.* Prov. x, 14 et 15. Græca editio pro
οὗτος habet ὅς, id est, « qui. »

(71) *Verbera.* Biblia τύπτει, id est, « verberat. »

(72) *Sapientia.* Prov. x, 24.

(73) *Os justii.* Prov. x, 32.

(74) *Linguae.* Prov. xii, 19.

(75) *Qui ambulat.* Prov. xiii, 21.

(76) *Quæres.* Prov. xiv, 6.

ἀργύριον. » Εἰ, κατὰ αἰρετικούς, τοὺς ἀποθραύοντας τῆς Χριστιανῆς πίστεως τὸ κεφάλαιον, μᾶλλον δὲ πᾶσαν προαιρουμένους, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἢ δημιουργὸς Σοφία ἔφη· τίνας αὐτῆς [158 b] νεοσσούς κηρύσσει; Καὶ πάλιν· « Οὐ χρεῖαν ἔχει σοφίας ἐν-δεῖς φρενῶν· » αὐθις τε· « Κόσμος νεανίσκοις σοφία· » καὶ πάλιν· « Γενεᾶς σοφίας, φόβος Κυρίου. » Πολὺν χάνταῦθα γενεᾶν δώσουσι τῷ Δημιουργῷ, εἰ πῶτος περὶ ἑαυτοῦ ἐφθέγγετο, « Κύριος ἔκτισέ με; » Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς φησι· « Μετὰ σοφίας οἰκοδομεῖται οἶκος, καὶ μετὰ συνέσεως ἀνορθοῦται πόλις· » εἶτα· « Κρείσσον σοφὸς ἰσχυροῦ. »

ia; » et rursus : « Generationis (83) sapientiae, timor Domini. » Quamnam hic quoque Conditoris generationem esse inquit, si ipse de seipso dixit : « Dominus creavit me? » Et in subsequentibus ait : « Cum sapientia (84) aedificatur domus, et cum intelligentia corrigitur civitas. » Deinde : « Melior (85) est sapiens fortis. »

Ταῦτα οὖν πάντα περὶ τῆς ἐν κόσμῳ σοφίας. Ὅταν γὰρ περὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ μονογενοῦς καὶ ἀληθινοῦ Υἱοῦ Λόγου μνημονεύῃ ἐν αὐταῖς ταύταις ταῖς Παροιμίαις, ὑπερφυῶς καὶ ὡς περ ὑπ' ἐκπλήξεως θαυμάζων ἀναφθέγγεται ταυτί· « Ὁ Θεὸς ἐδίδαξέ με σοφίαν, καὶ γνώσιν ἁγίων ἔγνωκα· ἔργα δὲ ἐπίσταμαι. Τίς ἀνέβη εἰς οὐρανὸν καὶ κατήβη; τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; τίς συνέστρεψε τὸ πᾶν ὕδωρ ἐν ἱματίῳ; τίς ἐκράτησε πάντων τῶν ἄκρων τῆς γῆς; τί νομομα αὐτῷ; ἢ τί νομομα τῷ τέκνῳ αὐτοῦ, ἵνα γνῶς; » Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾶ με, » ὡς περὶ τῆς ἐν ἡμῖν κτισθῆς λέγει σοφίας, ὅτι δημιουργικῶς γεγέννηται, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐφ' ἐκάστης μετὰ ἐκάστου σοφοῦ συντίχεται. Ὅγάρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθη συνυφεστῶς τῷ τεκόντι, ἅτε Λόγος, καὶ ἀπαύγασμα, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἀλλ' οὐκ ἔτι γεννᾶται. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ Παροιμία νομομα τῇ βίβλῳ, ὡς οὐ πάντως αἰετὸ φαινόμενον, ἀλλ' ὅτι μάλιστα δι' ἑτέρου πράγματος, ἢ προσώπου ἕτερον σημαίνουση, καὶ ὅτι Σολομῶν [150 a] παροιμισίας, ἀλλ' οὐ προφήτης

(77) *Sapientia*. Prov. xiv, 8.

(78) *Timor*. Puto deesse voculam καὶ in codice; nec enim pertinent ista ad vers. 8, cap. xiv; sed Francofurtensis editio ea habet cap. xvi, vers. 4, Complutensis autem vers. ultimo captis xv.

(79) *Nidi*. Prov. xvi, 17. Codex, νεοσσούς. Legendum, νεοσσιαὶ σοφίας, ut patet. Sic enim habent Graeca Biblia : Νοσσιαὶ σοφίας αἰρετώτεραι χριστίου· νεοσσιαὶ δὲ φρονήσεως αἰρετώτεραι ὑπὲρ ἀργύριον.

(80) *Adimunt*. Codex, προαιρουμένους. Suspicio legendum esse, παραιρουμένους. Quod si quis malit retinere vocem, προαιρουμένους, ac verba illa, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, referre ad verbum ἀποθραύοντας· aut ita vertendum erit : « vel potius quamlibet fidem amplectentes; » tunc enim Ariani passim, Eunomiani ac Macedoniani novas fidei confessiones cudebant : aut, quod parum verisimile videtur, vox προαιρουμένους valet hic « reprobantes : » sed haec interpretatio haud scio an ullo sive sacro, sive profano exemplo confirmari possit, nisi forte versiculo 15 capitis septimi Isaiae, ubi Graeca editio habet : Πρὶν ἢ γνῶναι αὐτόν, ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἢ ἐκλέεσθαι τὸ ἀγαθόν· id est, « prius quam sciat ipsa aut reprobare mala, aut eligere bonum. »

(81) *Non habet*. Prov. xviii, 2.

A nies; » et post alia : « Sapientia (77) callidorum cognosceat vias. Timor (78) Domini, eruditio, et sapientia; » et rursus : « Nidi (79) sapientiae eligibiliores auro; nidi vero prudentiae, super argentum. » Quod si haec verba creatrix Sapientiae dixit, ut haeretici volunt, qui ipsam Christianae fidei caput quassare conantur, vel potius omnem fidem, quantum in ipsis est, adimunt (80) et evertunt : quomodo ea interpretabimur? aut quosnam ipsius Sapientiae pullos esse putabimus? 338 Et rursus : « Non habet (81) usum sapientiae qui est indigus mentis; » et rursus : « Ornatus (82) juvenibus sapientia; »

B Haec ergo omnia de mundana sapientia dixit Salomon. Cum enim de sapientia Dei Patris, et unigenito ac vero Filio Verbo meminit in hisce ipsis Proverbiis, admiratione praeter modum captus, et stupore veluti percussus haec eloquitur : « Deus (86) docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum cognovi. Sancta autem scio (87). Quis ascendit in caelum, et descendit? quis congregavit ventos in sinu? quis coacervavit omnem aquam in vestimento? quis dominatus est omnium extremitatum terrae? quod est nomen ejus? aut quod nomen est Filio ejus (88) ut scias? » Quod vero spectat ad ea verba, « ante omnes colles generat me, » haec de creata, quae in nobis est, sapientia dicitur, quod scilicet per creationem generata fuerit, et, ut ita dicam, C quotidie cum unoquoque sapiente simul nascatur. Nam Filius Dei generatus est simul subsistens cum generante utpote Verbum, et splendor, et character substantiae ejus; sed amplius non generatur (89). Praeterea (90) hic Salomonis liber Proverbum nuncupatur, quod non semper id significet quod signi-

(82) *Ornatus*. Prov. xx, 29. Βίβλια, νεανίαις προ-νεανίσκοις.

(83) *Generationis*. Prov. xii, 4. Βίβλια, γενεά, id est, « generatio. »

(84) *Cum sapientia*. Prov. xxiv, 3. Vox, πόλις, id est, « civitas, » deest in Bibliis.

(85) *Melior*. Prov. xxiv, 5. Βίβλια, κρείσσων. Vulgatus interpretes aliter.

(86) *Deus*. Prov. xxx, 3 et 4. Complut. ed. Ὁ Θεὸς δεδίδαξέ με. Francofurtensis, Θεὸς δὲ ἐδίδαξέ με.

(87) *Sancta autem scio*. Haec verba desunt in textu Hebraico, et in omnibus Graecis Latinisque translationibus. Videntur esse interpretationum verborum, « scientiam sanctorum cognovi, » quod in margine, aut inter lineas positum, inde in textum Alexandrinorum exemplarium irrepserit.

(88) *Filio ejus*. Ita etiam textus Hebraicus, et Vulgata translatio. Sed Graeca Biblia nunc habent, τοῖς τέκνοις αὐτοῦ, id est, « filiis ejus. »

(89) *Amplius non generatur*. Miror Didymum sic loqui. Ut enim ait Augustinus in epist. 238, ad Pascensium Ariarium, segm. 24, « semper gignit Pater, et semper nascitur Filius. » Ita ergo Didymi verba accipere oportet, ut sensus sit : « Denuo non generatur (Sapientia increata). »

(90) *Praeterea*, etc. Haec ipsa responsione usus est S. Epiphanius in *Ancorato*, cap. 42.

ficare videtur, sed per unam rem, aut personam ple-
rumque alia in eo designetur : Salomon vero Parœ-
miastes, id est Proverbiorum scriptor sit, non pro-
pheta (91). De hac porro sapientia, de ea, inquam,
quæ est in creatura, cum **339** sapientissimus
Sirachi filius ait : « Prior (92) omnibus creata est
sapientia, et intellectus prudentiæ ab ævo : » Dein-
de subdit : « Cum fidelibus (93) in vulva concreata
est cum ipsis ; et cum hominibus fundamentum
 sæculi nidificavit : » tum Apostolus in prima ad
Corinthios ita scripsit : « Quoniam (94) enim in Dei
Sapientia non cognovit mundus per sapientiam
Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis
salvos facere credentes : » et : « Stultam (95) fecit
Deus sapientiam mundi. » Quin etiam Job ita eam
memorat : « Sapientia (96) vero unde inventa est? qua-
lis autem est locus prudentiæ (97) ? » Et alibi :
« Sapientia (98) pauperis contempta ; » et : « Hic (99)
sapientiæ est moderator. » Quidam vero Creato-
rem putarunt ex persona creatæ sapientiæ dixisse,
« Dominus creavit me : » nam qui omnium
Conditor ac Servator est, sæpius creaturarum per-
sonam assumens loquitur, ut cum ex persona Ec-
clesiæ olim a Paulo vexatæ ait : « Saul (1), Saul,
quid me persequeris? » et iis, qui benefici fuerunt :
« Esurivi (2), et dedistis mihi manducare ; sitiivi,
et dedistis mihi bibere. » Et alia his similia.

Cum enim propria exsplendescat benignitate, et
totus sit bonitas, et, sicut apostolus Judas ait, so-
lus Dominus (3) existat, parcat omnibus (4), et sibi
facta ducit quæ quis in opera manu ejus pecca-
verit. Atqui alia etiam humano modo dicta inve-
niemus de incomprehensibili Deo ; ut cum para-
bolice scribitur : « Homo (5) quidam erat pater-
familias ; » et rursus : « Homo (6) quidam erat
habens vineam ; » et cum cæleste regnum grano
sinapis, et semini assimilatur. Quod si conceden-
dum etiam foret, Salomonem non ex persona sa-
pientiæ, quæ in nobis est, locutum fuisse ; sic in-
telligenda tamen essent ejus verba, ut ex persona,
ac respectu sapientis, et incomprehensibilis Incar-
nationis dicta forent, nullo autem modo de sempit-
terna et invisibili natura unigeniti Dei. Nec enim
ait sine additamento, creavit me, sed adjecit, in
opera ejus ; perinde ac si diceret : Creavit me,
quando ad homines, qui sunt opera ejus, veni, aut

« ἐστίν. Περὶ ταύτης δὲ τῆς σοφίας, φησὶ τῆς ἐν τῇ
κτίσει, ὃ τε σοφώτατος υἱὸς Σειράχ λέγει· « Προ-
τέρα πάντων ἐκτίσται σοφία καὶ σύνεσις φρονήσεως
ἐξ αἰῶνος· » καὶ ἐπιφέρει τοῦτω· « Μετὰ πιστῶν
ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς, καὶ μετὰ ἀνθρώπων
θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσεν· » ὃ τε Ἀπόστολος Κο-
ρινθίοις τὸ πρῶτον ἐπέστειλε τόνδε τὸν τρόπον·
« Ἐπειδὴ γὰρ, » φησὶν, « ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ
ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν
ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς
πιστεύοντας· » καὶ, « Ἐμώρσεν ὁ Θεὸς τὴν σο-
φίαν τοῦ κόσμου. » Καὶ δὴ καὶ ὁ Ἰωβ τοῦσδε μέ-
μνηται ταύτης· « Ἡ δὲ σοφία πόθεν εὐρέθη ; ποῖος
δὲ τόπος ἐστὶ τῆς φρονήσεως ; » καὶ ἐτέρωθι· « Σο-
φία τοῦ πένητος ἐξουθενουμένη· » καὶ, « Οὗτος τῆς
σοφίας ἐστὶ διορθωτής. » Τινὲς δὲ τὸν γενεσιουργὸν
ἐνόησαν ἐκ προσώπου τῆς κτιστῆς εἰρηκέναι σοφίας
τῆς, « Κύριος ἐκτίσέ με. » Πολλὰ γὰρ κτισμάτων
πρόσωπον ὁ πάντων ὑποστάτης καὶ Σωτὴρ ἀναλαμ-
βάνων διαλέγεται· ὡς ὅταν ἐκ προσώπου τῆς ποτε
διωχθείσης Ἐκκλησίας παρὰ Παύλου φάσκει·
« Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις ; » καὶ τοῖς εὐ ποιή-
σασιν· « Ἐπεινάσα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδί-
ψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· » καὶ ὅσα τοιαῦτα.
« Esurivi (2), et dedistis mihi manducare ; sitiivi,
et dedistis mihi bibere. » Et alia his similia.

Ἰδίᾳ γὰρ ἐκλάμπων φιλανθρωπία, καὶ ὅλος ὢν
ἀγαθότης, καὶ ὡς ὁ ἀπόστολος Τούδας ἔφη, μόνος
ἀεσπότης, φεῖδεται πάντων, καὶ ἰδιοποιεῖται τὰ εἰς
τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀμαρτήματα. Καὶ μέντοι
καὶ ἕτερα [159 b] ἀνθρωπολογηθέντα περὶ τοῦ ἀν-
ερίκτου Θεοῦ εὐρήσμεν ὡς ὅταν παραβολικῶς γρά-
φει· « Ἀνθρωπὸς τις ἦν οἰκοδεσπότης· » καὶ πάλιν·
« Ἀνθρωπὸς τις ἦν ἔχων ἀμπελῶνα· » καὶ ὡς
ὅταν τὴν οὐράνιον βασιλείαν κόκκῳ σινάπεως καὶ
σπόρῳ παρεικάζει. Εἰ δὲ καὶ συγχωρητέον τὸ μὴ ἐκ
προσώπου τῆς ἐν ἡμῖν σοφίας Σολομῶνα γεγραφέ-
ναι, ἀλλ' οὖν νοητέον ἐκ προσώπου τῆς σοφῆς καὶ
ἀπερινοήτου ἐνανθρωπήσεως, οὐκ ἄπαξ δὲ περὶ τῆς
ἀνάρχου καὶ ἀθεωρήτου φύσεως τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ
εἰρηκέναι. Οὐκ αὐτοτελῶς γὰρ ἔφη, « Ἐκτίσέ με, »
ἀλλ', « εἰς ἔργα αὐτοῦ· » ὡσεὶ ἔλεγεν· Ἐκτίσέ με,
ὅτε εἰς ἀνθρώπους τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐγενόμην, ἢ κατεσκή-
νωσα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῶν. Ὁ γὰρ ὢν, καὶ πρῶτον,
καὶ μὴ δι' ἑαυτὸν, δι' ἄλλους δὲ γενόμενος, ἐκεῖνο

(91) *Non propheta*. Mirum videtur sic loqui Didymum, præsertim cum tam late pateat in Scripturæ prophetæ nomen, ut omnes theologi norunt, et apud Græcos. In Menologio, quod exstat in Nanniano codice 177, Adamus, et alii quinque eo nomine donantur : nam ad primam Martii diem legitur : Τῶν ἀγίων προφητῶν Ἀδάμ, Ἀβελ, Σηθ, Ἐνὼς, Ἐνῶχ. Μελχισδέκ, id est, « Sanctorum prophetarum Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Melchisedech. » Nihil aliud ergo velle videtur Didymus, quam Salomonem in Proverbiorum libro Parœmiastæ potissimum officio fungi, non prophetæ.

(92) *Prior*. Ecclesiastic. 1, 4.

(93) *Cum fidelibus*. Ibid., 12 (seu 16).

(94) *Quoniam*. I Cor. 1, 21.

(95) *Stultam*. Ibid., 20.

(96) *Sapientia*. Job xxviii, 12.

(97) *Prudentia*. Biblia : Ἐπιστήμη, id est, « scientiæ. »

(98) *Sapientia*. Ecclesiastic. cap. ix, vers. 16.

(99) *Hic*. Sap. vii, 16 (seu 15), sed ibi legitur : Αὐτὸς καὶ τῆς σοφίας ὁδηγός ἐστι, καὶ τῶν σοφῶν διορθωτής, id est, « Ipse sapientiæ dux est, et sapientium moderator, » sive « emendator. »

(1) *Saul*. Act. ix, 4.

(2) *Esurivi*. Matth. xxv, 35.

(3) *Solus Dominus*. Epist. Jud. vers. 4.

(4) *Parcat omnibus*. Sap. xi, 27.

(5) *Homo*. Matth. xxi, 53.

(6) *Homo*. Luc. xx, 9. Græca editio : Ἀνθρωπὸς τις ἐφύτευεν ἀμπελῶνα, id est, Homo quidam plantavit vineam. »

πῶς ἔστι νοῆσαι, δι' οὗς καὶ καθ' οὗς ἐγένετο; Ὡς τὸ A
ἀνάπαλι ἐκείνοι εὐρίσκονται τρόποντινὰ, ὃ ἔστιν ὃ δι'
αὐτοῦ γενόμενος κατ' αὐτούς. Τοιγαροῦν ἐν μορφῇ
θεοῦ ὑπάρχων, μορφῇ Ἐλαβε δούλου· ἡμεῖς τε ἐγε-
νώμεθα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς, ὡς ἐδίδαξε
Παῦλος. Ἡ ἄρα καὶ τῆ ἐκτίσει ὀλέξει ἐνταῦθα ἀντι
τοῦ, κατίστησεν, ἢ, κατέταξεν, ἐχρήσατο, ὅτε ἰμοῦ ἐπι
τε τῶν χειροῦμι καὶ ἐν φάτῃ ἦν, ὡς τὰ περὶ τῆς
ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ αἰνιγματωδῶς δηλῶν προεῖπεν·
« Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών
βρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ· » καὶ ὡς ὁ Ὑμνολόγος ψάλλει·
« Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο· »
καίτοι ἀδιῶς προῦπήρχε βασιλεὺς βασιλευόντων,
εὐπρέπειαν ἀκατάληπτον ἔχων. Ὁμοίως οὐκ εἶπεν,
ἐν ἀρχῇ, ἢ, πρὸ ἀρχῆς ὁδῶν αὐτοῦ, ἀλλ' « ἀρχὴν
ἰδῶν [160 a] αὐτοῦ. »
nologus psallit : « Dominus (10) regnavit, decorem indutus est. » Atqui ab æterno præexistebat rex
regum decorem habens incomprehensibilem. Insuper non ait, in initio, aut, ante initium viarum
suarum; sed, « initium viarum suarum. »

Ὡςτε πάλιν τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἀρχὴν προ-
λέγεται, καὶ οὐ τὴν φύσιν τῆς ἀνάρχου αὐτοῦ
θεότητος. Ἀπολεσάντων γὰρ τῶν ἀνθρώπων τὴν ὁδὸν
τὴν ἀγνοῦσαν πρὸς Θεόν, αὐτὸς ἡμῖν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ
ἰδῶς ἐγένετο πρόσφατος καὶ ζῶσα· καὶ ὅν τρόπον
διὰ τὴν ἐν σαρκὶ οἰκονομίαν εἶπεν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ
ὁδός· » καὶ πάλιν· « Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πα-
τέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ, » τοῦτ' ἔστι διὰ τῆς εἰς τὴν
ἐμὴν ἐνανθρώπησιν πίστεως βαδίσῃ· δι' αὐτὴν ἐφη
καὶ τὸ, « Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ἰδῶν αὐτοῦ. »
Ἐτέθη γὰρ, ἐκ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς,
ἀνάρχως, ἀφράστως· ἐκ δὲ τῆς ἀμιάντου Παρθένου,
τῷ μὲν προειδέναι πάντα ὡς Θεός, καὶ τῷ προορίσαι
τὴν οἰκονομίαν, πρὸ τοῦ αἰῶνος (καθὰ ἐπιστέλλου-
σιν, Παῦλος μὲν Κολοσσαεῦσιν· « Τὸ μυστήριον C
τοῦτο, τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ
τῶν γενεῶν, νῦν ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ· »
Πέτρος δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ·
« Προγνωσθέντος μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανε-
ρωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων), τῷ δὲ
πράγματι, ὅτε ἐπέφανεν ἐξ ὕψους τοῖς ἐν σκότει
καὶ σκιᾷ θανάτου ποτὲ καθεσθεῖσιν· ὅτε λίθος πα-
ραβολικῶς ὠνομάσθη· ὅτε ἐγένετο ἀρχὴ ἰδῶν καὶ
θεμελιος ἡμῶν· ὅτινι θεμελίῳ καὶ λίθῳ ἐπιμαρτυ-
ροῦσιν οὕτως, Παῦλος μὲν γράφων Κορινθίοις τὸ
πρῶτον· « Θεμέλιον γὰρ οὐδεὶς δύναται θείναι παρὰ
τὸν κείμενον, ὃς ἔστιν Ἰησοῦς Χριστός. » Ἀρχὴν δὲ
τῷ καλεῖσθαι Χριστὸς Ἰησοῦς ἐν τῇ ἐνανθρωπή-
σει ἔλαβεν. Ὅθεν ἐν τῷ Λουκᾷ ὁ ἄγγελος τὴν [160 b]
ὀνομασίαν αὐτοῦ ὡς ἐπὶ μέλλουσιν ποιεῖται, λέγων
τῇ Παρθένῳ· « Ἐξεῖς υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα
αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Ἰῶδς Ὑψίστου
κληθήσεται. » καὶ μεθ' ἕτερα· « Διδὸν καὶ τὸ γεννώ-

inter eos habitavi, carne ex 340 ipsis sumpta.
Nam qui est existens, et præexistens, quique non
propter seipsum, sed propter alios factus est, il-
lum jam fuisse unum ex iis, propter quos factus
est, et quibus similis factus est. quomodo intelli-
gi potest? At hæreticos (7) vice versa id quodammodo
velle constat, ut is antea fuerit quod propter illos
factus est, eisque similis. Igitur qui in forma Dei
erat, formam servi accepit; nos vero secundum
imaginem ejus, qui creavit nos, sicut docuit Pau-
lus (8), facti sumus. Fortasse etiam vox, creavit,
adhibetur hic pro constituit, vel collocavit, quando
simul et super cherubim erat, et in præsepi: quo
modo, Incarnationem suam per ænigma indicans,
prædixit: « Ego autem (9) constitutus sum rex ab
B eo super Sion montem sanctum ejus; » et Hym-

nologus psallit : « Dominus (10) regnavit, decorem indutus est. » Atqui ab æterno præexistebat rex
regum decorem habens incomprehensibilem. Insuper non ait, in initio, aut, ante initium viarum
suarum; sed, « initium viarum suarum. »

Rursus ergo Incarnationis ejus initium prænun-
tial, non vero naturam æternæ ipsius deitatis.
Nam cum viam homines amisissent, quæ ducit ad
Deum, ipse nobis in Incarnatione factus est via no-
va ac viva: et sicut propter Incarnationem dixit,
« Ego sum (11) via; » et rursus, « Nemo (12) ven-
nit ad Patrem, nisi per me, » id est, nisi per fidem
in meam Incarnationem, vadat: ita ob eandem
dixit etiam: « Dominus creavit me initium viarum
suarum. » Genitus enim fuit ex hypostasi quidem
Patris, ab æterno, ineffabiliter; ex intemerata au-
tem Virgine, quatenus quidem omnia præscivit ut-
pote Deus, et quatenus prædestinavit Incarnatio-
nem, ante sæculum genitus fuit (sicut scribunt
Paulus quidem Colossensibus: « *Mysterium (13)*
hoc absconditum ante sæcula, et a generationibus,
nunc manifestatum est sanctis ejus; » Petrus vero
in prima Epistola, de Christo inquires: « *Qui*
præcognitus (14) quidem est ante mundi constitu-
tionem, manifestatus autem in novissimis tempo-
ribus): sed re ipsa genitus fuit, quando appa-
ruit, ac illuxit ex alto (15) iis, qui in tenebris
et in umbra mortis pridem sedebant; » quando 341
(16) lapis parabolice nominatus est; quando factus
est initium viarum, et fundamentum nostrum: cui
fundamento, ac lapidi testimonium ita perhibent
Scripturæ. Paulus quidem in prima ad Corinthios
Epistola scribit: « *Fundamentum (17) enim nemo*
potest ponere, præter id quod positum est, qui est
Jesus Christus. » Initium autem nuncupationis hujus,
quia dicitur Christus Jesus, in Incarnatione accep-
pit. Idcirco angelus denominationem ejus tanquam
futuram enuntiat apud Lucam inquires Virgini:

(7) At hæreticos. Hæc divinans potius, quam in-
terpretans scripsi: « deo obscurus est locus in Græ-
co. Aliqua vero omiſsa fuisse arbitror a librario.

(8) Paulus. Philipp. ii, 6 et 7, et Coloss. iii, 10.

(9) Ego autem. Psal. ii, 6.

(10) Dominus. Psal. xcii, 1.

(11) Ego sum. Joan. xiv, 6.

(12) Nemo. Ibidem.

(13) *Mysterium*. Coloss. i, 26. Vide pag. 197,
not. 81.

(14) *Qui præcognitus*. I Petr. i, 20.

(15) *Illuxit ex alto*. Luc. i, 78 et 79.

(16) *Lapis*. Act. iv, 11.

(17) *Fundamentum*. I Cor. iii, 11. Vide not. 56,
pag. 33.

« Habebis filium (18), et vocabis nomen ejus Jesum. A Illic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. » Et post alia : « Ideo (19) et quod nascetur (20) sanctum, vocabitur Filius Dei. » Petrus autem (21), et Paulus ad Romanos scribunt : « Ecce pono in Sion lapidem offensionis (22), et petram scandali, et omnis, qui credit in eum, non confundetur. » Acta vero apostolorum : « Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis ædificatoribus, qui factus est in caput anguli ; et non est in alio aliquo salus (23). »

Illud hic animadvertite, quod, si una non est sanctiæ Trinitatis Deitas, et potentia, ne apud Patrem quidem est salus (propitia vero sit nobis sancta Trinitas). Atqui etiam Daniel lapidem (24) vidit ex monte abscissum sine manibus (nempe eum, qui ex Maria genitus fuit siue fluxu, ac sine operatione viri), et comminuentem idolum, sive imaginem, id est, mundum, ob crassitudinem mentis, et luxum, in quo vivebat. Quid autem miramur, salutis negotium modo quodam, quem nec verbis, nec mente assequi licet, divina præscientia ante sæcula factum esse? cum nos quoque ineffabili hac præscientia (25), ac potentia ante sæcula creatos esse, et salvatos dicat Apostolus scribens Ephesiis quidem ; « Elegit (26) nos sibi ipsi (27) ante constitutionem 342 mundi, ut essemus sancti, et immaculati in conspectu ejus in charitate : qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum ; » Timotheo autem : « Secundum (28) potentiam Dei, qui servavit nos, et vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum proprium propositum, et gratiam datam nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia, manifestatam autem nunc per adventum Salvatoris nostri Jesu Christi. »

Multi enim cum futura quasi jam præterita, tum etiam præterita quasi adhuc existentia, vel futura prædicere solet omnipotens et omnipotens Spiritus sanctus ; maxime vero ea, quæ spectant in ineffabilem Incarnationem, velut præterita enuntiavit, antequam fierent : ut cum Dominus caro nondum factus ait in XXI psalmo : « Foderunt (29) manus meas, et pedes meos ; » et rursus : « Diviserunt (30)

(18) *Habebis filium*. Luc. 1, 31 et 32. Biblia : *λέξη υἱόν*, id est, « paries filium. »

(19) *Ideo*. Luc. 1, 35.

(20) *Nascetur*. Biblia addunt, *ἐκ σου*, id est, « ex te. »

(21) *Petrus autem*. In codice : Πέτρος δὲ Ῥωμαίους. Cum itaque locus, quem citat Didymus, allegetur cum a Petro Ep. 1, cap. 11, vers. 6 et 8, tum a Paulo Ep. ad Rom. cap. 11, vers. 33 ; idcirco aut legendum : Πέτρος δὲ καὶ Παῦλος πρὸς Ῥωμαίους, aut addenda verba ipsa ex Petro citata a Didymo.

(22) *Offensionis*. Ita hæc assert Paulus. At Petrus paulo aliter.

(23) *Hic*. Act. 17, 41 et 42. Vid. not. 40, pag. 90.

(24) *Daniel*. Cap. 11, vers. 34.

(25) *Præscientia*. Pauli testimonium aliter accipit, ac Origenes. Id magis perspicuum fit ex his, quæ lib. 1 in *Rufinum*, seg. 22, ait Hieronymus ea defendens, quæ in commentariis Epistolæ ad Ephesios scripserat. « In primo statim volumine, inquit, testimonium Pauli, in quo loquitur : « Sicut elegit

μενον ἄγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Πέτρος δὲ Ῥωμαίους· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον προσκόµματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταίσχυθήσεται. » Αἱ δὲ Πράξεις τῶν ἀποστόλων· « Οὗτος, » φησὶν, « ἐστὶν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. »

Ἐπιτήρησον, ὡς εἰ μὴ μία θεότης καὶ δύναμις ἐστὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, οὐδὲ παρὰ τῷ Πατρὶ ἡ σωτηρία. Ἦλως δὲ ἡμῖν ἔστω ἡ ἁγία Τριάς. Καὶ μέντοι καὶ Δαυὶδ λίθον ἐώρακεν ἐξ ὄρους τμηθέντα ἄνευ χειρῶν (ὅς ἐστὶν ὁ ἐκ Μαρίας γεννηθεὶς ἄνευ βρέσεως καὶ ἐργασίας ἀνδρός), καὶ λεπτόνοντα τῆς εἰκόνα, τοῦτ' ἐστὶ τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς παχύτητος τοῦ νοῦ, καὶ τῆς χυδαιότητος, ἢ συνέζη. Καὶ τί θαυμάζομεν, εἰ ὑπὲρ λόγον καὶ νοῦν σωτήριον πρᾶγμα πρὸ αἰώνων τῇ θεῷ προγνώσει ἐγένετο ; Ὅπου γὰρ καὶ ἡμᾶς τῇ ἀφράστῃ ταύτῃ προγνώσει καὶ δυνάμει πρὸ τῶν αἰώνων ἐκτίσθαι καὶ σεσωσθαι λέγει ὁ Ἀπόστολος, γράφων τοιῶσδε Ἐφεσίοις μὲν· « Ἐξελέξατο ἡμᾶς αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἁγίους καὶ ἀμώμους κατ' ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν. » Τιμολέω δέ· « Κατὰ δύναμιν Θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγία, οὐ κατὰ τὰ [161 a] ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατὰ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰώνων, φανερωθεῖσα δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. »

Πολλὰ γὰρ, τοῦτο μὲν μέλλοντα γίνεσθαι, ὡς ἦδη γινόμενα· τοῦτο δὲ καὶ γινόμενα, ὡς ἔτι γινόμενα, ἢ ἐσόμενα, προλέγειν ἐβουλότο τὸ πάντα εἰδὼς καὶ δυνάμενον Πνεῦμα ἄγιον· οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν ἀφθεγκτον οἰκονομίαν, ὡς παρρηχηκότα, πρὶν ἡ γένηται διηγήρευσεν· ὡς ἔθαν ὁ Δεσπότης, ὅπου γινόμενος ἀρῆς, λέγει ἐν κα' ψαλμῷ· « Ὄρωξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. » καὶ πάλιν· « Διεμερίσαντο

nos in ipso ante constitutionem mundi, ut essemus sancti, et immaculati coram ipso, » sic interpretati sumus, ut electionem non juxta Originem eorum diceremus, qui prius fuerant, sed ad Dei præscientiam referremus. Denique diximus : « Quod autem electos nos, ut essemus sancti... ante fabricam mundi, testatus est, ad præscientiam Dei pertinet... » Certe in expositione ista nullum crimen est ; et Origene dicente contraria, nos ecclesiasticum sensum secuti sumus. » Ita Hieronymus. Didymus vero non solum hic, sed etiam enarratione in *I Petri Epist.* ad cap. 1, vers. 2, Pauli textum ad Dei præscientiam refert.

(26) *Elegit*. Ephes. 1, 4 et 5.

(27) *Sibi ipsi*. Biblia pro *ταυτῷ* habent *ἐν αὐτῷ*, id est, « in ipso. » Et post εἶναι addunt ἡμᾶς, hoc est, « nos. »

(28) *Secundum*. II Tim. 1, 8-10.

(29) *Foderunt*. Psal. cxi, 4.

(30) *Diviserunt*. Ibidem, 19.

τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· » καὶ ἐν ριζῷ· « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ ἔσται θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· » καὶ Ἰσαίας· « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν. » Λέγει τὸ μηδέπω τεχθέν. Καὶ πάλιν· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· » καί τοι οὐδέπω ἦν ἐκ Μαρίας τεχθεὶς ὁ ἀμνός. Καὶ πάλιν· « Ἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος. » Καὶ μὴν μετὰ πολλὰς γενεὰς ὤφθη τοιοῦτος ἐν τῷ σωτηρίῳ πάθει. Καὶ ἀλλαχοῦ· « Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτὰς μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. » Ἐμίσησε δὲ πολλῶ ὑπερον, ὅτε δὴ ἐνηθρῶπτησεν, καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἡμῖν διέθετο. Καὶ τὰ παρελθόντα δὲ, ὡς ἐνεσῶντα, καθὰ εἴρηται, διηγεῖται, ὡς ὅταν φράξῃ· « Ὁ ποιὼν Πλειάδα καὶ Ἑσπερον· » καὶ, [161 b] « Ὁ ποιὼν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· » ἀντὶ τοῦ, ὁ ποιήσας. Καὶ, « Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς· » ὅ ἐστιν, ὁ θεμελιώσας.

Δι' αὐτὴν δὲ ἐπάναγκες, εἰ μὴ εἰς τὴν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἡμῶν σοφίαν, εἰς γοῦν τὴν δεσποτικὴν ἀναμάρτητον σάρκωσιν, τὴν ἐκκειμένην Παροιμίαν φέρειν, οὐδαμῶς δὲ εἰς τὸν τῆς ἀβρῆτου θείας φύσεως Υἱὸν Λόγον, τὸν δι' οὗ, καὶ παρ' οὗ, καὶ ἐν ᾧ πάντα κατεκοσμήθη. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, « Κύριος ἔκτισέ με, » καὶ τὸ ἐπαγαγεῖν, « Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με, » ἴσον ἐστὶ τῷ λέξαι· Ὅντα με ἐξ αὐτοῦ συνθροστώτως ἔκτισεν ὑπερον, καθὼς θελήσει αὐτοῦ ἐκoinώνησα ἀτρέπτως, ἀναμαρτήτως, ἀνθρώποις τῆς φύσεως, ὡς πρὸ βραχείως εἴρηται. Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν ἐγέννησεν ἀπαθῶς, καὶ ἀνάρχως, καὶ ἀβρῆτως, διότι ὑπὲρ τὸ ἀσώματον ἢ θεότης. Τὸ γὰρ « πρὸ » μάλιστα ἐπὶ αὐτῆς συγγάνει ἀρίστον, ἔτι δὲ καὶ ὁ « δὲ » σύνδεσμος τοῦτο παρίστησιν. Εἰ γὰρ καὶ ἔκτισεν, πῶς ἐγέννησεν; Εἰ δὲ ἐγέννησεν, πῶς ἔκτισεν; Τὸ μὲν γὰρ κτίσμα εἴποι τις ἂν τοῦ κτίσαντος γέννημα, ὡς ἡμεῖς ἠκούσαμεν, υἱοῦ Ὑψίστου· τὸ δὲ ὄντως γέννημα οὐκ ἂν ποτε τοῦ γεννήσαντος κτίσμα κληθεῖη. Οὕτω γὰρ ἕως σήμερον ἴσμεν τοῦτο λεχθέν. Ὅστε τὴν ἐν τοῖς ἀρίστοις ἐπιτηδεύμασι σοφίαν πανταχόθεν εὐρίσκεισθαι, τὸ, « Κύριος ἔκτισεν, » εἰρηκυῖαν ὥστε καὶ κατὰ βίαιαν ἐκδοχὴν τὸν γενόμενον σύμμορφον τῇ ἀνθρωπότητι. Τῷ γὰρ τῆς θείας προγωγῆσεως ὄρω πρὸ πάσης κτίσεως ἐγένετο ὄντως, κτίσιν δὲ καταχρηστικῶς τὴν ἀνθρωπότητα, καθὰ [162 a] καὶ τὴν ἐν κόσμῳ σοφίαν ὀνομάζει, δι' ἧν λέγει ὁ Παῦλος· « Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ διὰ τὸν Κύριον, ἔτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, ἔτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένους. »

A vestimenta mea sibi, et super vestem meam jecerunt sortem; » et in cxvii: « Lapidem (31) quem reprobarerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: et erit (32) mirabilis in oculis nostris; » et Isaias: « Puer (33) natus est nobis. » Id autem de eo dicit, qui nondum erat natus. Et rursus: « Sicut (34) ad occisionem ductus est. » Necdum tamen ex Maria natus fuerat Agnus. Et rursus: « Vidi-mus (35) eum, et non habebat formam, nec pulchritudinem. » Attamen talis post multas generationes visus est in salutifera Passione; et alibi: « Neomenias (36) vestras, et sabbata vestra, et festa odit anima mea. » At hæc odit multo post tempore; cum scilicet (37) incarnatus est, et Novum nobis Testamentum disposuit. Præterita vero etiam quasi præsentia, ut dictum fuit, enarrat Scriptura, ut cum ait: « Qui facit (38) Pleiadem, et Hesperum; » et: « Qui facit (39) angelos suos spiritus. » Pro, « Qui fecit; » et: « Qui fundat (40) terram super stabilitatem suam. » Id est, qui fundavit.

Quæ cum ita se habeant, allatum sane Proverbum referre necesse est, si non ad sapientiam, quæ in nostris disciplinis inest, saltem ad Dominicam peccati expertem Incarnationem; minime vero ad ineffabilis divinæ naturæ Filium Verbum, per quem, et a quo, et in quo omnia condita **343** et oriata sunt. Nam cum ait, « Dominus creavit me, » subdens, « Ante omnes autem colles gignit me, » idem est ac si diceret: Cum essem ex ipso, et simul cum eo subsisterem, creavit me postea, quatenus voluntate ejus communem habui cum hominibus naturam, sine mutatione tamen, ac sine peccato, sicut paulo ante dixi. Ante omnes vero colles genuit Pater impassibiliter, et ab æterno, et ineffabiliter; quia supra incorporea omnia est deitas. Nam illud, *ante*, præsertim cum de ipsa dicitur, indefinitum est. Præterea vero etiam particula illa, *dè*, id est, *antem*, id ipsum probat. Si enim creavit, quomodo genuit? Si vero genuit, quomodo creavit? Nam creaturam quidem dicere quis potest progeniem Creatoris, sicut nos dicti sumus filii Altissimi (41): qui autem vere genitus, seu progenies est, nunquam vocabitur genitoris creatura; necdum enim hactenus a quopiam novimus hoc dictum esse. Quocunque ergo vertimur, invenimus, sapientiam in optimis disciplinis sitam dixisse, « Dominus creavit: » adeo ut violenta etiam sit interpretatio, si hæc dixisse putetur is, qui humanitati conformis factus est, quod divinæ præscientiæ determinatione ante omnem creaturam factus sit talis. Creaturam vero καταχρηστικῶς (42), hoc est,

(31) *Lapidem*. Psal. cxvii, 21 et 22, .

(32) *Et erit*. Omittit nonnulla, quæ exstant in Bibliis, ubi pro ἔσται legitur ἔστι, id est, « est. »

(33) *Puer*. Isa. ix, 6.

(34) *Sicut ovīs*. Isa. l.iii, 7.

(35) *Vidimus*. Isa. l.iii, 2.

(36) *Neomenias*. Isa. i, 24. Vide pag. 74, not. 95

(37) *Cum scilicet*. Codex, ὅτε δὲ. Lego ὅτε δὴ.

(38) *Qui facit*. Latina Biblia hæc non habent. In

Græcis exstant Job ix, 9.

(39) *Qui facit*. Psal. ciii, 5 (seu 4).

(40) *Qui fundat*. Ibidem, 6 (seu 5).

(41) *Filii Altissimi*. Psal. lxxxvi, 6.

(42) *Καταχρηστικῶς*. Græcam vocem retineo Hieronymi exemplo, qui in Didymi libro *De Spiritu sancto* segm. 58, sic transtulit: « Quia ergo [*codex noster*, quia enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare [*codex noster*, indicare] quam cor-

quadam vocis abusione, nominat humanitatem, ut et mundanam sapientiam. Ita et Paulus ait: « Subjecti (43) estote omni creaturæ humanæ propter Dominum, sive regi tanquam præcellenti, sive ducibus tanquam per ipsum missis. » Ac sane si quis dicat, Ille (quicumque fuerit) condidit hoc, aut fecit episcopum, vel clerum (44), vel exercitum; is non significat, substantiam aliquam ex nihilo productam esse, quamvis ambiguo verbo « condidit, » aut « fecit » 344 utatur; sed eos, qui jam exsistebant, aut jam subsistentem materiem quodam ordine, aut certa dispositione donatam fuisse designat. Et Hymnodus de viscere, quod jam habebat, perinde loquitur quasi adhuc ipsi dandum sit, dum sic precando clamat: « Cor (45) mundum crea in me, Deus. » Sanctissimus autem Paulus his consona scribit, ac manifesta. « Si quis (46) in Christo, inquit, nova creatura; ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia: » quæ non eo dicit, quod recens creatus sit qui in Christo est, sed quia in posterum exsplendescit. Et alibi: « Ut duos (47) condat in unum novum hominem: » ubi « condat » dicitur pro « congreget. »

Vide autem, utrum nobis suffragari possit etiam quod dictum est his qui in baptismo renovantur: « Induite (48) novum hominem, qui secundum Deum creatus est: » et quæcunque alia ejusdem modi (49) oracula quærendo inveneris. At de iis etiam qui genuerunt, metaphorice scriptum est (50): « Fecit filios et filias. » Et: « Possedi (51), inquit Eva, hominem per Deum. » Generationem tamen significat, non creationem. Quod si indulgenter concedatur, ut de Deo, qui est ex Deo, accipere quis possit illud, « Dominus creavit me, » in memoriam revocetur, rursumque a nobis dicatur, et credatur, ob hanc rationem subjunctum esse, « Ante omnes vero colles gignit me, » ut magis explicarentur verba, « creavit me. » Nam et in consultis ea quæ posteriora sunt, utpote meliora et firmitiora, præcedentium vim co-

pora... idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam: sed omne quod loquimur, καταχρηστικῶς, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. » Codex noster: « id est, abusive et de incorporalibus cunctis, et maxime de Trinitate loquimur. »

(43) Subjecti. Non in Paulo hæc exstant, sed in Epist. I Petr. II, 13 et 14. Cum similia porro scribat Paulus in Epist. ad Rom. cap. XIII, vers. 1 et 2, ideo fortasse Didymus alterum locum cum altero confudit. Idem ipsi accidisse suspicor in Enarrationibus ad hunc Petri locum; sic enim ibi legit: « Subjecti estote omni humanæ ordinationi. » At vox, « ordinationi, » videtur illuc translata ex dicto Pauli loco. Apud Petrum sane omnes libri habent κτίσει, id est, « creaturæ, » non vero διαταγῆ, hoc est, « ordinationi: » qui enim variantes e membranis lectiones collegerunt, nullam hic varietatem adnotant.

(44) Clerum. Clemens Alexandrinus in libro, qui inscribitur: *Quis dives salvetur*, pag. 959, hæc de S. Joanne scribit: « Ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων... ὅπου δὲ κληρὸν, ἕνα τὲ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σηματομένων. Quæ sic verto: « ut alicubi quidem episcopos constitueret... alibi autem clerum, » etc. Sed doctissimus vir Valesius in Notis ad Eusebii *Hist. eccl.*, lib. III, cap. 23, pro κληρὸν legendum vult κλήρω, et γέ pro τέ. Utrum vero prisca lectio κληρὸν, quæ ex his Didymi ver-

Καὶ μέντοι τὸ εἰπεῖν· Ὁ δεῖνα τυχὸν ἔκτισε τότε, ἢ ἐποίησεν ἐπίσκοπον, ἢ κληρὸν, ἢ στρατόπεδον, οὐκ οὐσίαν ἐκ μὴ ὄντων παρήχθαι σημαίνει, καί τοι ὁμώνυμον ἔχοντα λέξιν· ἀλλὰ τοὺς ἤδη ὄντας, ἢ τὴν ὑφ' ἑστώσαν ὕλην εἰς τάξιν τινὰ, ἢ τοιάδε θέσιν καλεῖ. Καὶ ὁ Ὑμνωδὸς τὸ ἐνυπάρχον αὐτῷ μῦθον, ὡς ἐτι παρασχεθῆσόμενον αὐτῷ, ἤχητο βούων· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. » Καὶ Παῦλος δὲ ὁ ὁσιώτατος συνυδὰ τούτῳ καὶ προὔπη γράφει· « Εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις· ἰδοὺ τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, καινὰ γέγονε τὰ πάντα. » οὐ τῷ ἀρτίως κτισθῆναι, ἀλλὰ τῷ εἰς τὸ ἐξῆς ἐκλάμψαι. Καὶ ἐτέρωθι· « Ἴνα τοὺς δύο κτίσις εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. » ἀντὶ τοῦ, συναγάγη.

Sanctissimus autem Paulus his consona scribit, ac manifesta. « Si quis (46) in Christo, inquit, nova creatura; ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia: » quæ non eo dicit, quod recens creatus sit qui in Christo est, sed quia in posterum exsplendescit. Et alibi: « Ut duos (47) condat in unum novum hominem: » ubi « condat » dicitur pro « congreget. »

Ἦρα δὲ, εἰ συναίρεσθαι ἡμῖν δύναται καὶ τὸ λεχθὲν τοῖς ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινιζόμενοις· « Ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. » καὶ ὅσα εὖροι τις ἂν τοιουτοτρόπως λόγια διερπυνόμενος. Γέγραπται δὲ μεταφορικῶς καὶ περὶ τῶν τεχνόντων· « Ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας. » καὶ, « Ἐκτησάμην, » φησὶν, « ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὁμοῦς γεννητικῶς, οὐ δημιουργικῶς λέγει. Εἰ δὲ κατὰ συγχώρησιν εἰς τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν ἐκληπτέον τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με, » ὑπομνήσθω πάλιν, καὶ πάλιν πρὸς ἡμῶν [162 b] λεγέσθω καὶ πιστεῦσθω, ὡς διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν· « Πρὸ δὲ πάντων βουὸν γενεῶν με. » ὥστε ἀνελεῖν τὸ, « ἔκτισέ με. » Τὰ γὰρ δευτέρα ἐν θεοπίσμασιν, ὡς καλλίονα καὶ βεβαιότερα, παύει πανταχοῦ τὰ πρόσθεν. Ἀνταγωνιζόμενος δὲ οὖν τούτοις, οὐδὲν

his aliquatenus confirmari videtur, rejicienda sit, judicet eruditus lector.

(45) Cor. Psal. I. 41.

(46) Si quis. II Cor. v. 17.

(47) Ut duos condat. Ephes. II, 15. Græca ed. addit: ἐν ἑαυτῷ, id est, « in se ipso. »

(48) Induite. Ephes. IV, 24. Græca Biblia habent ἐνδύσασθαι, hoc est, « indui. » Vulgatus interpret legit ut Didymus.

(49) Eiusdem modi. Codex, τοιουτοτρόπως. Legendum videtur τοιουτότροπα· τά, etc.

(50) Fecit. Gen. v, 4, et alibi sæpius. At nusquam, ni fallor, legitur in Scriptura hic textus cum verbo ἐποίησε, id est, « fecit: » capite sane v et xi Geneleos adhibetur semper verbum ἐγέννησε, id est, « genuit. » Didymi tamen argumentum inniatur verbo « fecit. » Verum hæc illi ignoscere opus est, qui Biblia per se ipsum legere non poterat: præsertim cum verbo τεκνοποιεῖν, id est, « filios facere, » sæpius utatur Scriptura, ut Gen. XVI, 2; xxx, 3; et Jerem. xxix, 6, ubi legitur: Τεκνοποιήσατε υἱοὺς καὶ θυγατέρας, id est, « facite filios et filias. »

(51) Possedi. Gen. IV, 1. Quamvis legendum sit ἐκτησάμην, id est, « possedi, » tamen apud Basilium libro IV in *Ekonomiā*, pag. 293, legitur, ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, id est, « creavi hominem per Deum. » Suspicio vero Didymum quoque hic dictasse, ἐκτησάμην, id est, « creavi. » Alioquin intempestive afferret istum locum.

ἀξιώστων, οὐτ' ἀληθῆς, οὔτε λέγουσιν, οὔτε τα-
 μνομένοις, ἐπεισάκτω δὲ, καὶ ἐπεισοδίῳ, καὶ ἐπ-
 αθῆι τινι διδασκαλίᾳ κεχηρημένοις αἰρετικοῖς, ὁ παρ'
 αὐτοῦ τὸ δῶρον τῆς θεολογίας δεξάμενος τοῦ πολυ-
 πόητου καὶ ἀνεξικάκου Σωτήρος, οὗ τοῦ ἔλλους
 πλήρης ἦ γῆ, καὶ διδάσκων ὅποιαν τινὰ γνώμην δὲ
 περὶ αὐτοῦ ἔχειν, κοινὸν τε δόγμα εἰς ἅπαντας ἀν-
 θρώπους ἐξήνεγκεν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· » τοῦτ'
 ἔστιν ἀναρχος, ὁ ἔστιν ἀγέννητος. Ἀνυπέρβατόν ἐστι
 τὸ, « ἦν, » οὐδεμίαν ἐπέκεινα αὐτοῦ ἀνυπερβίαν συγ-
 χωρῶν ἐπινοεῖσθαι, καθὰ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ εἰρη-
 ται βιβλίῳ. « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· »
 ἀντὶ τοῦ, Κατὰ τὸν Πατέρα ἦν ἀσύγκριτος, ἀγέννη-
 τος, καὶ εἰσὼ τῆς ἀνεπίκτου θεότητος αὐτοῦ ὄρων
 ὑπῆρχεν. Τὸ γὰρ, πρὸς τόνδε ἦν, νοεῖται μόνον οὐχί,
 Μετὰ τοῦδε ἦν, ἀλλὰ καὶ συγκατακίως, Κατὰ τόνδε
 ἦν. « Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » τοῦτ' ἔστιν, ἀνάκτιος·
 Θεοῦ γὰρ αἰτία, ἀμήχανον, ἀδύνατον οὐκ ἔστιν.
 « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένε-
 το οὐδὲ ἓν· » ἀντὶ τοῦ, ἀγέννητός τε ἔστιν αὐτός·
 ἀπαξ γὰρ πᾶν κτιστὸν δι' αὐτοῦ, ὡς ἀκτίστου ποιη-
 τοῦ, ἀπεφῆναιτο παρηχθαι.

quis ait, πρὸς τόνδε ἦν, sive, « Ad nunc erat, » non
 modo significat, cum hoc erat, sed etiam compara-
 tive hæc locutio accipitur, ut valeat, secundum hunc erat, id est, huic similis erat. « Et Deus erat
 Verbum : » hoc est a nulla causa factus ; nam Dei causa nulla omnino esse potest. « Omnia per ipsum
 facta sunt, et sine ipso factum est nihil. » Id perinde est ac si diceret : Et ipse est increatus ; semel
 enim jam affirmavit in prima hujus versiculi parte, « per ipsum, » utpote increatum Opificem, producta
 esse quæcunque creata sunt.

πρὸς τοῖς ἀναντιρρήτοις δὲ τούτοις, ἔστι καὶ ἄλλο
 ἀντιθέτον, καὶ ὃ οὐδεὶς οὐδὲν μέχρι ἐνθυμησεως ἄλλο
 [163 a] πρὸς ἐπιχείρησιν εἰπεῖν δύνησεται. Ἀκύλας
 μὲν γὰρ, ὁ εἷς τῶν ἐρμηνευτῶν, αὐτὴν γραφὴν ταύ-
 την ἔχουσαν Ἑβραϊστὶ, Ἀδωναι κανόνι, ἐξέδωκεν
 οὕτως· « Κύριος ἐκτήσατό με, » οὐδὲ αὐτὸς κυριολε-
 κτήσας· ἐρμηνεύεται γὰρ κατὰ τὸ ἀκριβές· « Κύριος
 ἐνόσσευσέ με· » τοῦτ' ἔστιν, ἔτεκεν. Κυρίως γὰρ ἐκ
 τῶν ἐξ ὠοῦ ἐκθορουμένων, οὐχὶ δὲ κτιστομένων, λέγε-
 ται τὸ, « ἐνόσσευσεν, » ἢ « ἐξέθορον, » καὶ « νοσ-

(52) *In principio.* Joan. 1, 1 sqq.

(53) *In primo libro.* Cap. 15, pag. 18.

(54) *Intuens.* Suspiciabitur fortasse quis legendum
 esse ὄρων pro ὄρων, id est « fines » pro « in-
 tuens : » ut sensus sit : « intra incomprehensibilis
 ejus deitatis fines existebat. » Sed equidem nihil
 immutare audeo : maxime cum hæc locutio, « intra
 Deitatis fines, » audax videatur.

(55) *Ne excogitare quidem.* In Græco μέχρι ἐν-
 θυμησεως, id est « cogitatione tenus. » Ita et in
 commentariis in *Psalms* ad versiculum 6 psalmi
 LXXII ait : Οὐ γὰρ μέχρι διαθέσεως ἔστησαν τὸ κα-
 χόν, id est « nec enim affectu tenus malum cōhi-
 buerunt. » Et in enarratione in *primam Joannis*
Epistolam cap. IV, ubi legitur : « usque ad phan-
 tasiam hominem apparuisse, » Didymum Græce
 scripsisse non dubito, μέχρι φαντασίας, id est
 « imaginatione tenus. »

(56) *Canon.* Codex sine accentu, κανόνι. Legen-
 dum κανόνι, aut potius κανάνι, ut nunc pronuntiant
 Hebræi. Exemplar enim Hebraicum habet קנן קנן
 sive « Adonai (aut Jehovah) canani. » Rabini vero
 sub primo Non vocis « canani » scripserunt pun-
 ctum patahh, quod valet A. Similia porro scripsit
 Epiphanius in *Panario* hæresi LXXII num. 25, pag.
 749 : Τὸ δὲ Ἑβραϊκὸν (inquirit) οὐχ οὕτως ἔχει. Ὅθεν

A hibern semper et coarctant. Joannes porro, qui ab
 ipso desideratissimo, et patienti clementique Salva-
 tore, cujus misericordia plena est terra, theologiæ
 donum accepit, contra hæreticos hosce decertans,
 qui nihil probabile ac fide dignum, nihil quod ver-
 um sit proferunt, aut in penu reconditum habent,
 sed peregrina quadam, aliunde importata, ascititia
 ac molesta doctrina utuntur, docensque nos quid de
 ipso Filio sentire oporteat, commune dogma
 promulgavit, et omnibus hominibus notum fecit :
 « In principio (52) erat Verbum ; » id est, sine ini-
 tio erat, sive æternus, quod est, increatus. Verbum
 hoc, « erat, » anhyperbatum est, videlicet transcen-
 sum excludens, nullamque ultra ipsum existentiam
 carentiam concipi aut intelligi sinens, sicut et in
 primo libro (53) dictum fuit. « Et verbum erat »
 πρὸς τὸν Θεόν, hoc est, « apud (sive, ad) Deum. »
 Ait vero, πρὸς τὸν Θεόν, id est, « ad Deum, » pro
 κατὰ τὸν Πατέρα, hoc est, « secundum Patrem, »
 nempe, æque ac Pater, erat et ipse asyncritus, id
 est incomparabilis, et increatus, et intra incom-
 prehensibilem ejus deitatem intuens (54). Cum enim

C At præter hæc omnia, quæ nulli dubitationi ob-
 noxia sunt, aliud etiam habeo quod opponam ; nemo
 autem quidquam contra id ne excogitare quidem (55)
 poterit, nedum illud impugnare. Aquila enim, unus
 ex interpretibus, hunc Scripturæ locum, qui He-
 braice habet, « Adonai canonis (56), » sic transtulit :
 « Dominus possedit me : » ac ne ipse quidem pro-
 prio vocabulo usus est (57) : si enim accurate verbi
 significationem reddere velimus, vertendum est,
 « Dominus 346 nificavit (58) me, » id est, genuit

Ἀκύλας λέγει· « Κύριος ἐκτήσατό με... » Ἄλλ' οὕτε
 Ἀκύλας τὴν δύναμιν ἠρμηνεύσε... Ἐν δὲ τῷ
 Ἑβραϊκῷ λέγει, Ἀδωναι, ὃ λέγεται, Κύριος κανάνι,
 δύναται λέγεσθαι καὶ, Ἐνόσσευσέ με, καὶ, Ἐκτή-
 σατό με. Τὸ δὲ ἀκριβέστατον λέγεται, Ἐνόσσευσέ
 με· ποῖος δὲ νοσός, κ. τ. λ. Id est : « Hebraicus
 vero fons non ita habet : itaque Aquila sic inter-
 pretatur : « Dominus possedit me... » Quanquam
 ne Aquila quidem vim vocis Hebraicæ satis expres-
 sit... Jam vero Hebraice ita legitur : « Adonai (hoc
 est, Dominus) canani » (hoc est, « ut pullum edi-
 dit me, » vel, « possedit me »). » Multo autem com-
 modius est, ut priore modo reddatur : « tanquam
 pullum edidit me. » Ecquis vero pullus, etc. Lege
 etiam *Ancoratum* cap. 44.

(57) *Proprio vocabulo usus est.* In Græco, κυριο-
 λεκτήςσας. Quod verbum in vulgaribus lexicis nullo
 exemplo illustratur. Didymus illud adhibuit ad vers.
 12 capituli 1 Jobi, pag. 57 catenæ Junianæ, ubi le-
 gitur : Κυριολεκεῖται δὲ ἐπὶ τούτου μάλλον... τὸ,
 Ἐξῆλθεν, id est, « De hoc magis proprie dicitur il-
 lud, Egressus est, » etc.

(58) *Nificavit.* Nomen קן (ken) denotat nidum ;
 verbum vero קנן (kinen) valet, nificavit. Itaque
 vocem canani ex hac radice קן derivat Didymus,

me. Nam proprie cum de (59) illis sermo est, qui ex ovo exsiliunt, non vero qui creantur, dicitur, « Nidulatus est, » aut « exsilire fecit (60), » et « nidulatur, » et « exsilire facit : » quod vero exsilire facit, heterousium non est, nempe *alterius substantiæ* ab eo, quod ex ipso exsilit. Itaque sive dictionis etymon spectetur, sive totius sermonis sensus, a veritate alienum est quod aiunt hæretici. Quidam vero illud, « Dominus creavit me initium viarum suarum, » recte ita acceperunt, ut de Ecclesia dictum sit, in qua veritatis et sapientiæ via annuntiamur, quamque Christi corpus vocavit Apostolus, cum scripsit ad Colossenses quidem : « Et adimpleo (61) defectus tribulationum Christi in carne mea pro (62) corpore ejus, quod est Ecclesia, cujus factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi ; » ad Corinthios vero in prima Epistola : « Membra nostra (63) membra sunt Christi : ergone (64) membra Christi faciemus metricis membra ? Absit ! » et rursus : « Omnia (65) autem membra corporis unius, cum sint multa, unum sunt corpus, ita et Christus. » Quamvis itaque spectata Filii veneranda ac tremenda incarnatione corpus quidem illius quodammodo Ecclesiam, fratres vero ejusdem nos creaturas vocet Scriptura, ipse tamen, quatenus Unigenitus, et verus Filius Altissimi Dei, in creaturarum multitudine ac numero nulla ratione comprehenditur. Neque vero hujusmodi vocem habet ullo alio in loco Scriptura, cum de Filio sermo est. Quin tota his formulis plena est, ipsum esse Deum verum, et vere Filium unigenitum. Sed ego huc velut a profluente impulsus sum (66). Itaque ad alterum capitulum vertendus est sermo.

347 CAP. IV.

Secundo, quod objiciunt, argumento intolerabilis (67), ac pravam inconsiderate sententiam amplectentes hæretici rectam fidem e Scripturis ostendere student absurdam, contra theologicum sensum eas interpretantes ; suam vero ipsorum fidem per easdem graviolem demonstrare. Quod enim Filius, inquit, creatura sit, et unigeniti Filii, ac Dei nomen quasi fucum ipsi illitum, et ut adulterinum habeat, ex iis patet, quæ de ipso Paulus ad Colossenses scripsit : « Primogenitus omnis creaturæ. » Etenim si est primogenitus, non est sane unigenitus, sed respectu aliorum, qui post eum creati fuere, primogenitus est. Si vero est unigenitus Filius, quomodo est primogenitus ? Nos ergo in primis dicimus, hujus etiam oraculi altitudinem eorum intelligentiam superare, ac Paulum ea locu-

non vero ex verbo *καὶ* (canah) quod valet, « possedit. »

(59) *De*. Codex, *ἐκ*. Legendum videtur *ἐπὶ*

(60) *Exsilire fecit*. Verbum *ἐκθορεῖν* æctive, non intransitive sumi hic arbitror.

(61) *Et adimpleo*. Colossa. 1, 24 et 25.

(62) *Pro*. Codex mendose, ut puto, habet *ὅπο*, id est « sub, » vel « a. » Lego ex Bibliis *ὅπερ*.

(63) *Membra nostra*. I Cor. vi, 15. Græca editio habet : *σώματα ὑμῶν*, id est, corpora vestra.

(64) *Ergone... faciemus*. Biblia : *ἄρας οὐν... ποιήσω*, id est, « tollens ergo... faciam, » etc.

σεύει, » καὶ « ἐκθορεῖ » τὸ δ' ἐκθοροῦν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκθορουμένῳ οὐχ ἑτεροούσιον. Ὡστε καὶ κατὰ τὴν λέξιν, καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν ἀποχωρεῖ τὸ πρόβλημα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας. Τινὲς δὲ τὰ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » περὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰρησθαὶ καλῶς ἐνόησαν· ἐν ἧ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας ἡ ὁδὸς καταγγέλλεται· ἦντινα καὶ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐκάλεσεν ὁ Ἀπόστολος, γράφων τοιαύτη Κολοσσαεῦσι μὲν· « Καὶ ἀναναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκὶ μου ὑπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι. » Κορινθίοις δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Τὰ μέλη ἡμῶν, μέλη Χριστοῦ. Ἄρα οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ποιήσομεν πόρνης μέλη ; Μὴ γένοιτο ! » καὶ πάλιν· « Πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἐνός, πολλὰ ὄντα. Ἐν ἐστὶ σῶμα· οὕτως καὶ ὁ Χριστός. » Ὡστε, εἰ καὶ κατὰ τὴν δυσαντιδίκετον πῶς οἰκονομίαν, σῶμα μὲν αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀδελφούς δὲ ἡμᾶς τοὺς κτιστοὺς οἶδεν ἡ Γραφή, ἀλλ' οὖν, ὡς μονογενῆς καὶ [163 b] ἀληθινός· Υἱὸς τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τῇ συστάσει τοῦ πλήθους τῶν κτισμάτων κατ' οὐδὲν συνελάηπται. Οὕτε δὲ ἄλλη γραφὴ περιέχει λέξιν τοιαύτην. Περὶ αὐτοῦ μενοινῶν ἐπέλησται πᾶσα, ὅτι Θεὸς ἀληθινός, καὶ Υἱὸς μονογενῆς ἀληθῶς. Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ ὑπὸ τινος ρεύματος ὑπηνέχθη βία. Ἐπὶ οὖν ἕτερον κεφάλαιον τρεπτόν τὸν λόγον.

Quin tota his formulis plena est, ipsum esse Deum verum, et vere Filium unigenitum. Sed ego huc velut a profluente impulsus sum (66). Itaque ad alterum capitulum vertendus est sermo.

ΚΕΦ. Δ.

Δεύτερον πρόβλημα τῶν δυσαγκαλίστων καὶ ἀνεξέταστον ἔχοντων τὸ φρόνημα αἰρετικῶν πειράται τὴν ὀρθὴν πίστιν ἀπὸ Γραφῶν, τῶν παρὰ τὸν θεολογικὸν νόον ὑπ' αὐτῶν νοουμένων, ἀπειθήσανον δεικῆναι, τὴν δ' ἑαυτῶν διὰ τῶν αὐτῶν σεμνοτέρων ἀποφαίνεσθαι. Δείκνυται γὰρ, φησὶ, κτιστός καὶ οἷον ἐπιπλαστόν καὶ νόθον ἔχων τὸ « μονογενῆς Υἱὸς » καὶ « Θεὸς » ὄνομα· ἐξ ὧν Παῦλος Κολοσσαεῦσιν ἐγραψεν περὶ αὐτοῦ· « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. » Εἰ γὰρ ἤθην πρωτότοκος, οὐ μονογενῆς, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς μετ' αὐτὸν κτισθέντας πρωτότοκος· εἰ δὲ μονογενῆς Υἱὸς, πῶς πρωτότοκος ; Προειπόντες οὖν, ὡς ὑπὲρ τὴν αὐτῶν ἐστὶ καὶ τὸ βάθος τοῦ λογίου τοῦτου συναίσθησιν, καὶ ὡς ἐλάλει Παῦλος, δ μὴ ἴδῃ, καὶ ἐπίστασθαι, οἷς ἐλάλει, ἐπειδὴ ὑποβολὴ ἦν τῆς ὄντως σοφίας, καὶ προφανῆ ταῦτα πάντα ἐποίη-

(65) *Omnia*. I Cor. xii, 12.

(66) *Impulsus sum*. Codex, ὑπηνέχθη βία. Malim, ὑπηνέχθην βία. Videtur autem Didymus Aristideum rhetorem imitari iniquientem : « Ἄλλ' ὁ λόγος γὰρ, ὡσπερ ρεύμα, φέρων ὑπὴνευχε βία, id est, sed enim oratio ipsa, profluentis instar, violenter me abrupuit. » Vide etiam, si placet, Pollucem lib. 1, segm. 111 et 112.

(67) *Intolerabiles*. In Græco, δυσαγκαλίστων. E contrario quod facile quis ferre aut amplecti queat, dicitur εὐάγαλον.

παραγράφωμεν ὄλον τὸ χωρίον τοῦτο, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ βασιδιόμεθα, οὐ δεόμενοι στοχασμῶν τινῶν, καὶ δι' εἰκότων τὰ φωτὸς φωτισιδέστερα διηγούμενοι, ἐροῦντες δὲ ὅσα [164 a] ἐκόντες, ἡ ἀκόντες αὐτοὶ μὲν οὗτοι παρίδω· ἡμεῖς δὲ ὁρώμεν ἐνάμανα συμμαχεῖν τῷ λόγῳ. Ἔχει δὲ ἡ Ἐπιστολὴ οὕτως· «Εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, τῷ καλέσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων, ὃς ἐβρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τῆς ἀγάπης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὄρατα καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν· καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὃς ἐστὶν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται αὐτὸς ἐν πᾶσιν πρωτεύων· ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκατάλαξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.»

in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare, et per sanguinem crucis ejus (75) sive quæ in terra,

θεὰ τὸν ἑμφρόνως, πῶς ἐναντία αἰρετικοῖς ἡ Γραφὴ ἐξηγεῖσθαι παρεσκευάσται, καὶ ἔχει ἐκάστην λέξιν ἀκτίνας οἷον νοήσεων περὶ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως ἀποπέμπουσιν· καὶ ὅτι προεῖπεν αὐτὸν Υἱὸν καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὗτος πρωτότοκος καὶ κεφαλὴν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, εἰρηνοποιήσαντα διὰ τοῦ [164 b] αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ τὰ ὄρατα, καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς ὑπὲρ τὸ ἀσώματον, καὶ ἀχώρητον, καὶ ἀχώρητον θεότητος κληρωσάμενον· ἵ' ὅπως ποτ' οὐν ἀξίως συνίωμεν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ πρὸς αὐτὸν ἀσύγκριτον φύσιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου καὶ κατ' αὐτὴν τελείαν καὶ ἐνοειδῆ σάρκωσιν καὶ ψύχωσιν. Τί γὰρ ἄλλο νοήσαις ἂν μεταξὺ τῶν ἐκκειμένων ὄλων ῥητῶν, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν πάντα συνεστάναι, καὶ καταλλάσσεσθαι, καὶ εἰρηνοποιεῖσθαι, εἰ μὴ τὸ διὰ τῆς ἀτρέπτου καὶ ἀναμαρτήτου δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἐπιστρέφεσθαι ἡμᾶς εἰς τὴν εἰργωσιν τῆς ἀκτίστου θεότητος αὐτοῦ; Ἄνεῖρηται οὖν Μονογενῆς μὲν, ἅτε οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἄνω ἄρβυστον γέννησιν ἕτερον παρ' αὐτὸν κατὰ φύσιν ἀδελ-

(68) Totum hunc locum, etc. Simili modo se gerit Didymus Scripturam citans in libro *De Spiritu sancto*, num. 10, 32, 39, 43, etc.

(69) *Gratias*. In Ep. ad Coloss. cap. 1, a vers. 12 ad 20.

(70) *Deo et Patri*. Græca editio habet tantum τῷ Πατρὶ, id est Patri. Vulgatus vero int. legit ut Didymus.

(71) *Qui vocavit*. Græca ed., τῷ ἰκανώσαντι, id est, ut vertit Vulg. interpretes: «qui dignos fecit.»

(72) *Sanctorum*. Græca Biblia et Latina hic ad-

tum esse quæ non noverat, sed illa credidisse, quæ loquebatur, quia ab eo suggerebantur, qui vere est Sapientia, quique hæc omnia manifestabat. Deinde totum hunc locum (68) exscribemus; tum ad ejus interpretationem veniemus; neque vero ullis conjecturis indigebimus, nec veri similitudinibus ad ea enarranda, quæ luce splendidiora sunt; sed quæcunque ab his ipsis vel consulto, vel inconsiderate neglecta sunt, nobis vero vim sermoni addere posse videntur, hæc apponemus. Sic ergo habet Epistola: «Gratias (69) agentes Deo et Patri (70), qui vocavit (71) nos in partem cleri (aut sortis) sanctorum (72): qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, et transtulit in regnum dilectionis Filii sui (73): in quo habemus redemptionem (74), remissionem peccatorum: qui est imago Dei incon-

spicui (sive invisibilis), primogenitus omnis creaturæ quoniam in ipso condita sunt universa, quæ sunt in cælis, et quæ in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ: qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit ipse in omnibus primatum tenens: quia et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans sive quæ in cælis sunt.»

Vide ergo, quam sapienter Scriptura sese, ut sic loquar, accinxerit ad ea enarranda, quæ hæreticorum opinacionibus adversantur, adeo ut singula, quibus utitur, vocabula radios veluti emittant, quorum splendore illuminati perspiciamus, de Dei Incarnatione sermonem hic haberi; nam prius ipsum ait esse Filium, et imaginem Dei, ac postea primogenitum, et caput corporis Ecclesiæ, et primogenitum ex mortuis, qui per sanguinem crucis suæ visibilia et invisibilia pacificaverit, et omnem plenitudinem sortitus sit illius deitatis, quæ incorporalia et invisibilia, colorisve expertia transcendit, ac plus quam incomprehensibilis est; ut eo quo par est modo sentientes, qualitercunque intelligamus cum asyncretim (hoc est *incomparabilem*) esse naturam, quam ex Deo Patre, et apud illum habet, tum perfectam illam œconomiam, qua carnem ex Virgine, atque animam ita sumpsit, servata personæ unitate, ut ipsi etiam Virgini similis fieret. Etenim, ut reliqua omnia Pauli verba modo allata præteream, quoniam alio modo interpretari possumus illa, quibus ait, per ipsum, et in ipso omnia

dunt, ἐν τῷ φωτί, sive, «in lumine.»

(73) *Dilectionis Filii sui*. Legendum videtur: «in regnum Filii dilectionis suæ.» Ita enim legitur et in Bibliis cum Græcis, tum Latinis; et in Didymo ipso pag. 124.

(74) *Redemptionem*. Græca ed. et Latina hic addit «per sanguinem ejus.»

(75) *Crucis ejus*. Græca ed. hic addit. δι' αὐτοῦ, id est, «per ipsum.» Sed Vulg. int. hæc omittit ut Didymus.

constare, et reconciliari, et pacificari, nisi ita interpretemur, ut per ejus Incarnationem, qua propter nos, et pro nobis, sine ulla mutatione sui ipsius, et peccati expers, homo factus est, convertamur ad agnitionem increatae ipsius Filii deitatis? Dicitur est ergo predicatusque Unigenitus quidem utpote non habens secundum caelestem cujusvis fluxus expertem generationem alterum praeter ipsum, qui secundum naturam sit ejus frater; prototocus vero (id est, primogenitus) omnis creaturae, non quod ante ipsam creatus sit; alioquin vocatus fuisset prototocus, id est, primocreatus (76): sed quia per praescientiam, ut commemoratum est in capitulo proxime superiore (77), ante omnem creaturam ex sancta Virgine 349 natus est; et quia idem est primogenitus, et unigenitus omnis creaturae ineffabiliter juxta divinum textum. Simili modo vocatus est etiam « primogenitus ex mortuis, » non quod ante ipsos mortuus sit, sed quia cum primus surrexit (78) a mortuis, securitatem resurrectionis generaliter nobis praebuit, qui per gratiam, et donum ejus digni facti sumus qui essemus filii quidem Dei Patris, fratres vero ipsius Christi. Ait enim: « Ego (79) sum vita, et resurrectio. » Sed ipsum quoque tempus, quo Salvator pro sua bonitate cum vetustiam jacturam nostram resarcire proposuisset, nosque dignos facere qui participatione caelestis serenae lucis in aeternum fruermur, primogenitus omnis creaturae factus est, praemonstravit Paulus, cum ait: « Vetera (80) transierunt: ecce nova facta sunt omnia. » Quin et reliqua Pauli verba primum quidem hanc haereticorum opinionem explodunt, qui et ipsi Paulo, quod talia scripserit, et rerum omnium Conditori, ac Domino, de quo talia praedicta sunt, injuriam quos cavillationibus inferunt: quod vel fictu, nedum auditu molestum est. Deinde vero aperte eadem probant, « primogenitum omnis creaturae » dictum esse pro primogenito omnis humanitatis; ut enim in superiore capitulo dixi (81), humanitatem vocabulo creaturae nominat his ipsis verbis: « Subjecti estote omni creaturae humanae propter Dominum sive regi tanquam praecellenti, sive ducibus tanquam per ipsum missis. »

Suffragatur autem nobis quoad denominationes quidem Primogeniti, et Unigeniti evangelista (82) narrans Mariam mansisse virginem (83), « donec peperit filium suum primogenitum; » nam neque cuiquam nupsit illa summe praer omnibus honoranda, et maxime inclyta Virgo, nec alterius mater unquam facta est, sed post puerperium quoque mansit semper et omni tempore immaculata virgo (84), et tamen ejus primogenitus recte vocatus

(76) *Primocreatus*. Simili modo Ambrosius lib. 1 *De fide* cap. 7 scribit: « Primogenitus omnis creaturae. Primogenitus, inquit, non primocreatus, ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. »

(77) *Superiore*. Segm. 160 a.

(78) *Primus surrexerit*. In libro *De Spiritu sancto* num. 41, Christum vocat « principem, et primogenitum resurrectionis. »

(79) *Ego*. Joan. xi, 25.

(80) *Vetera*. II Cor. v, 17.

(81) *Dixi*. Segm. 162 a.

(82) *Evangelista*. Matth. i, 25.

(83) *Mansisse virginem*. Ita accipiunt sancti Pa-

triarum φόν· πρωτότοκος δὲ πάσης κτίσεως, οὐ διὰ τὸ προεκτίσθαι αὐτῆς (ἐπεὶ ἂν πρωτόκτιστος ἐκλήθη), ἀλλ' ὡς τῇ προγνώσει, καθὰ ἐμνημονεύθη ἐν τῷ πρὸ τοῦδε κεφαλαίῳ. πρὸ παντὸς δημιουργήματος ἀπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου τεχθεὶς, καὶ ὢν αὐτὸς τε πρωτότοκος καὶ Μονογενὴς πάσης κτίσεως ἁπλῆτος, κατὰ τὸ θεῖον γράφιον· ὡς περ ὠνόμασται ὁ αὐτὸς καὶ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, οὐ διὰ τὸ προτελευτῆσαι αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐγεργέντα ἐκ νεκρῶν, πρῶτον τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀναστάσεως καθολικῶς παρασχέειν ἡμῖν, τοῖς κατὰ χάριν καὶ δωρεάν αὐτοῦ καταξιωθείσιν [165 a] υἱότητος μὲν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ἀδελφότητος δὲ αὐτοῦ. « Ἐγὼ » γὰρ, ἔφη, « εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις. » Καὶ Παῦλος δὲ τὸν καιρὸν αὐτὸν ὑπέδειξεν, ἐν ᾧ διὰ τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα ὁ Σωτὴρ τὴν παλαιὰν ἡμῶν ἀμείψαι κακοπραγίαν, καὶ ἀξιῶσαι ἡμᾶς διαιωνίως ἀπολαύειν τῆς τοῦ ἁπλοῦ φωτὸς μετουσίας προθέμενος, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἐγένετο, δι' ὃν ἔφη· « Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ καινὰ γέγονε πάντα. » Καὶ ἕτερα δὲ αὐτοῦ ῥήματα διωθεῖται μὲν ταυτηνὴν αἰρετικὴν ἐνθύμησιν, τὴν κατασοφισομένην τοῦ τε Παύλου, ὡς τοιαῦτα γράψαντος, τοῦ τε πάντα ποιήσαντος καὶ κεκτημένου, ὡς τοιούτων περὶ αὐτοῦ ἐξηνεγγμένων φωνῶν, ὅπερ χαλεπὸν καὶ πλάσαι καὶ ἀκούσαι· διαρρήδην δὲ παρίστησιν, ὡς τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » ἀντὶ τοῦ, πάσης ἀνθρωπότητος, ἐλέχθη. Τὴν γὰρ ἀνθρωπότητα κτίσειν προσαγορεύει, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ εἴρηται λέξεσιν αὐταῖς· « Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ διὰ τὸν Κύριον, εἰτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, εἰτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις. »

Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν, εἰς μὲν τὸ « Πρωτότοκος » καὶ « Μονογενὴς, » τὸ διηγήσασθαι τὸν εὐαγγελιστὴν, ὅτι ἔμεινε παρθένος, « ἕως ἔτεκε τὸν Ὑἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. » Οὕτε γὰρ ἐγαμήθη τοῖς ἡ τιμωτέρα πάντων καὶ εὐκλεεστάτῃ Μαρίᾳ, οὐτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετο ποτε· ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ κωφορίας ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἄμωμος παρθένος, καὶ ὅμως [165 b] πρωτότοκος αὐτῆς ὁ πλάσας αὐτὴν τε καὶ πάντα οὐκ ἀλόγως ἐκλήθη. Εἰς δὲ τὸ, « Πρωτό-

tres Matthæi verba: « Et non cognoscebat eam. » Epiphanius vero monachus ac presbyter in libro inedito *Περὶ τοῦ βλου τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου*, id est, « de vita Sanctissimæ Deiparæ, » sic ea intelligit: οὐκ ἐγίνωσκε τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, id est, « non noverat mysteria Dei. » Exstat autem hic liber in quodam ex Nauianis codicibus membraneis.

(84) *Semper... virgo*. Eodem modo de beata Virgine loquitur Ambrosius in libro *De institutione virginis* cap. 6, pag. 260, aliique ab Hieronymo citati in libro *Adversus Helvidium*. Ceterum quamvis dogma catholicum de perpetua Deiparæ virginitate plures ante Dydimum Patres tradiderint, pauci tamen ante illum Ἄσειπαρθένου, id est « Semper virgi-

τοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, » τὸν αὐτὸν Παῦλον Κορινθίους διὰ τῶν πρὸς αὐτοὺς πρώτων ἐπιστολικῶν χαραγμάτων διδάξαι· « Χριστὸς ἐγγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων· ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. Ὅσπερ ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται, ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι. Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἶτα τὸ τέλος. » Χρησαίτο δ' ἂν τις καὶ τοῦτω ὁρθῶς. Οὐ γὰρ ἐν τι μόνον ἐπὶ τοῖς οὕτω ὑψηλοῖς ῥητοῖς χρὴ ἐπισκοπεῖν, οἷός τὸ ἦσσαν, ἀλλὰ τὸ ἄμεινον· εἰς γὰρ τὰ περὶ θεοῦ, ἐν τοῖς ἀμείνοσιν ἡ ἀλήθεια. Ὅτι πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὠνόμασται, διὰ τοὺς ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι τῇ υἰοθεσίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ θεοῦ γεννωμένους, καὶ διὰ τὸ πᾶν, ὃ ἐσμέν καὶ κτήματα, ἐξ αὐτοῦ εἰληφέναι, καθὰ πάλιν ὁ αὐτὸς παιδῶν λέγει· « Τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβῶν; » ὡς καὶ Ἑλλήνων παῖδες, τὰς ἄλλας ἐναντιώσεις ἀφέντες, διηγόρευσαν·

accepimus, ut rursum ipse Paulus nos erudiens ait : « Quid autem accepisti (90), quid gloriaris quasi non acceperis? » Quin et Græcorum filii, alumnive, alii quæ his contraria sunt neglectis, similia edixerunt :

Πάντα μὲν ἀθανάτοιο Θεοῦ πανυπέριστα δῶρα, Ἐξοχα δ' ἐν μερόπεσσιν ἀληθείης μέγ' ὄνειυρ.

Εἰ δὲ τολμηρῶς καὶ εἰς τὴν ἀκατάληπτον αὐτοῦ θεότητα ἐκληπτέον τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » κτηθείη ἂν οὕτω πως κεκλησθαι, ἢ ὡς πρὸ πάσης κτιστῆς [166 a] γεννήσεως γεννηθείς, ἢ ὡς πρώτος καὶ μόνος Ὑπὲρ Λόγους παρακομίσας καὶ τεκτινάμενος ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν προηγουμένην κτίσεως κτίσιν, καὶ αἴτιος πάσης ὄν, εἶτα καὶ ὡς θεμέλιος φέρων αὐτὴν τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, κατὰ τὸν ψάλλοντα· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· » καὶ κατὰ τὴν Παροιμίαν Σολομῶνος λέγουσαν· « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασεν δὲ οὐρανούς ἐν φρονήσει. » Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο κρίνει τὸ προκειμένον μέρος τῆς Ἐπιστολῆς, ἔχον· Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, » καὶ, « Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται· καὶ αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκαν. » Καὶ διὰ τοῦτο καὶ μόνον φησὶν,

nis » titulum ei tribuerunt, ni fallor. In paucis hisce numerandi sunt Epiphanius, atque Athanasius. Primus quidem cum hæresi lxxxiii, tum in *Anchirato* pag. 19 beatam Mariam eo titulo vocat; alter vero in *Fragmentis* commentariorum in *Lucam* tom. II novæ Collectionis pag. 43, ubi sic loquitur : ἡ Κυριοτόκος Μαρία, καὶ Ἀειπαρθένος, id est, « Dominica para Maria, et Semper virgo. » Vide et *Leporium* apud Cassianum lib I *De incarn.* pag. 695.

(85) *Epistola*. Codex, ἐπιστολικῶν pro ἐπιστολικῶν. Ita et apud Pollucem lib. vi segm. 198, ubi legitur ἐπιστολικῶς, nonnulli vero conjiciunt legendum ἀποστολικῶς, Jungermannus movet in codice ms. legi ἐπιστολικῶς cum η.

(86) *Christus*. I Cor. xv, 20-24.

(87) *Dormientium*. Græca editio hic addit ἐγένετο, id est « factus est. » Sed Vulgatus quoque in-

A est 350 qui et ipsam, et omnes formavit. Quoad nuncupationem vero « primogeniti ex mortuis, » suffragatur nobis quod ipse Paulus in I ad Corinthios Epistola (85) docuit : « Christus (86) surrexit ex mortuis, primitiæ dormientium (87); quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum : sicut (88) in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur : unusquisque autem in proprio ordine; primitiæ Christus; deinde ii, qui sunt Christi, in adventu ejus : deinde finis. » Sed et aliter accipi recte potest objectus locus : nec enim certum quemdam sensum duntaxat spectare oportet in oraculis tam sublimibus, nec illum amplecti, qui minus præstans sit, sed eum qui excelsior ac melior; nam cum de iis agitur, quæ Deum spectant, in sublimiori explanatione inest veritas. Dicit ergo potest, primogenitum omnis creaturæ dici Christum cum propter eos, qui in divino baptismo per adoptionem a Spiritu sancto factam generantur ex Deo; tum etiam quia quidquid sumus, et possidemus, ab ipso

B cum de iis agitur, quæ Deum spectant, in sublimiori explanatione inest veritas. Dicit ergo potest, primogenitum omnis creaturæ dici Christum cum propter eos, qui in divino baptismo per adoptionem a Spiritu sancto factam generantur ex Deo; tum etiam quia quidquid sumus, et possidemus, ab ipso

Omnia quidem immortalis Dei suprema dona; Præcipue vero inter homines veritatis magna est utilitas (91).

Quod si etiam de incomprehensibili Christi deitate audacter explicare velis objecta verba, ita fore accipienda erunt, ut vocatus sit primogenitus omnis creaturæ aut quia genitus est ante quamvis creatam generationem; aut quia est primus et solus Filius Verbum, qui ex nihilo quamcunque creaturam creatura quavis anteriorem produxit, ac veluti fabricavit, omniumque rerum causa est; aut etiam quia ipse est fundamentum « omnia portans (92) verbo virtutis (seu potentiæ) suæ, » juxta *Psalmum* 351 qui ait : « Omnia (93) in Sapientia fecisti; » et juxta Proverbium Salomonis inquiringis : « Deus in Sapientia (94) fundavit terram; paravit autem cælos in prudentia. » Hæc ipsa explicatio confirmatur etiam allato Epistolæ fragmento, quod habet : « Primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt omnia : » et, « Omnia per ipsum, et

terpres, et codex Alexandrinus omisit eam vocem, ut Didymus.

(88) *Sicut*. Græca editio : Ὅσπερ γάρ, id est, « sicut enim. » Vocem γάρ ne Vulgatus quidem interpres legit; vertit enim « et sicut. »

(89) *Quid autem*. I Cor. iv, 7.

(90) *Si autem accepisti*. Græca editio : Εἰ δὲ καὶ ἔλαβες. At voculam καὶ omisit etiam Vulgatus interpres, et theologus noster segm. 177 a.

(91) *Utilitas*. Codex, *ὄνειυρ*. Lego *ὄνειυρ*. Hesiodus quoque in *Operibus ac diebus* vers. 4 dixit, μέγ' ὄνειυρ.

(92) *Omnia portans*. Hebr. i, 3.

(93) *Omnia*. Psal. ciii, 25 (seu 24).

(94) *Deus in Sapientia*. Prov. iii, 19. Vocula ἐν, sive « in, » deest in Bibliis. Didymus ipse eam omisit pag. 124.

in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant. » Atque ob hanc solum rationem ait, « Primogenitus omnis creaturæ, ὅτι (id est quoniam) in ipso creata sunt omnia, si vox ὅτι pro *quod*, hoc est *quia*, aut pro *ἐπειδή*, id est *quandoquidem*, sano sensu intelligatur : nec enim existeret rerum universitas, nec illæsa maneret, nisi basem (95) ac fundamentum haberet Conditorum Filium Dei Verbum, et in ipso inniteretur. Idcirco non dixit, primocreatus, sed « primogenitus, » nec ait : Ipse factus est ante omnia, sed, « Ipse est ante omnia, » id est, ab æterno. Nam in natura ineffabili omne tempus est instans, et in præsentia adest, neque in illa præteritum est quidquam, nec futurum ; sed in uno tempore quodammodo degunt quæ æterna sunt ; sicut ait Plato in *Timæo* (96) : « Itaque ne recte quidem, cum de ineffabili natura loquimur, tempus nominamus. Dicimus enim, *Erat, est, et erit*. At ei revera convenit solum, *est* ; verba vero (97) *erat, et erit*, ad designandum tempus, quod in natura est, adhibenda sunt ; est enim ætatio. Quod autem semper eodem modo immobiliter se habet, nec vetustius, nec recentius convenit fieri propter tempus (98), nec fuisse nunc, nec rursus futurum esse. » Quod vero omnia, ut diximus, in Deo, et ex Deo per creationem prodierint, ac veluti eluxerint, testantur etiam Græci, cum hæc scribunt :

Ipse seipsum agit Deus immortalis : sunt autem Omnia, et in magni Dei mente edita sunt.

Nec vero dici omnino debet, eum qui sit primogenitus, non esse unigenitum, sed aliquando unus idemque et primogenitus dicitur, et unigenitus. Quin is qui unigenitus est, 352 continuo est etiam primogenitus, etsi nullum post se habeat secundogenitum, aut tertio-genitum, utpote solus genitus, et nomen ex re adeptus. Ac sane Jeremias quoque ex persona sanctissimi Spiritus ait : « Et Ephraim (99) primogenitus meus. » At ne proprio quidem patri erit Ephraim primogenitus. Cum ergo ipse veritas sit, et creatrix, ac per se sapiens sapientia ; quæ de illo scripta sunt, juxta sensum Deo dignum accepta, nihil falsi habere debent. Sit igitur et primogenitus, et unigenitus : sed magis ei convenit respectu Incarnationis vox primogenitus. Nisi enim ob ineffabilem erga homines benignitatem Spiritus sanctus nos regenerasset, et Deus ac Pater in filios assumpsisset, et is, de quo sermo est, unigenitus Deus citra mutationem, et sine fluxu, ita ut ipse novit, propter hominum salutem Filium hominis factus esset ; profecto nec ipse dictus fuisset « Primogenitus (1) in multis fratribus, » neque nos qui filii hominum sumus, vocati essemus dii,

(95) *Basem*. Codex, βᾶσιν. Lego βᾶσιν.

(96) In *Timæo*. Tomo III Operum, pag. 57 edit. Serrani. Sed paulo aliter : Καὶ τὸ τ' ἦν, τὸ τ' ἔσται, χρόνου γεγονότος εἶδη, φέροντες λαμβάνομεν ἐπὶ τὴν αἰδίον οὐσίαν· οὐκ ὀρθῶς· λέγομεν γὰρ, etc. Quæ sic verto : « Et verba *erat, ac erit*, quæ temporis sunt formæ, ad æternam essentiam imprudentes transferimus : sed non recte. Dicimus enim, » etc.

« Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τῆς, ὅτι, λέξεως ἀντὶ τῆς, διότι, ἢ, ἐπειδὴ, ὑγιῶς νοουμένης· οὐ γὰρ ἂν ὑπῆρχεν, ἢ διέμεινεν ἀδλαδῆ, εἰ μὴ βᾶσιν καὶ κρηπίδα εἴχῃ τὸν δημιουργικὸν τὸν τοῦ Θεοῦ ὕψιν Λόγον, καὶ εἰς αὐτὸν ἀπηρείδετο. Διὸ οὐκ εἶπεν, οὔτε, πρωτόκτιστος, ἀλλὰ, « πρωτότοκος, » οὐδὲ, Αὐτὸς ἐγένετο πρὸ πάντων, ἀλλ', « Αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων, » τοῦτο ἔστιν ἀνάρχως. Ἐπὶ γὰρ τῆς ἀρρήτου φύσεως πᾶς χρόνος ἐνέσπτηκεν καὶ ἐν τῷ νῦν πάρεσται, καὶ οὔτε παρηλθὲν τι ἐν αὐτῇ, οὔτε μέλλει, ἀλλ' ἐν τῷ ἐνὶ χρόνῳ διατελεῖ πως αἰδία, ὡς Πλάτων ἐν τῷ *Τιμαίῳ* φησὶν· « Ὅθεν δὴ οὐδὲ ὀρθῶς ἐπὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως ὀνομάζομεν. Λέγομεν γὰρ δὴ, ὡς ἦν, ἔστιν καὶ ἔσται· τῇ δὲ τὸ ἔστιν μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει· τὸ δὲ ἦν τὸ τε ἔσται, κατὰ τὴν ἐν φύσει χρόνον πρέπει λέγεσθαι· κινήσις γὰρ ἔστιν· τὸ δὲ αἰεὶ κατὰ ταυτὰ ἐχὼν ἀκινήτως, οὔτε πρᾶντερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίνεσθαι διὰ χρόνον, οὔτε « γεγονέναι » νῦν, οὔτε αὔθις « ἔσεσθαι. » Ὅτι δὲ, ὡς ἔφαμεν, ἐν τῷ Θεῷ τὰ πάντα καὶ ἐξ αὐτοῦ πέφηνεν, [166 b] μαρτυροῦντες καὶ Ἕλληνας ἔγραψαν ταῦτα·

« futurum esse. » Quod vero omnia, ut diximus, in

Αὐτὸς αὐτὸν ἀγεί Θεὸς ἀμβροτος· ἔστι δ' αἰ αὐτοῦ Πάντα, καὶ ἐν μεγάλῳ Θεοῦ νόῳ ἐξεφράσθη.

Ὁὐ πάντως δὲ ὁ πρωτότοκος οὐ μονογενῆς, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε τὰ συναμότερα· καὶ ὁ μονογενῆς δὲ πάντως καὶ πρωτότοκος εὐρίσκειται οὐκ ἔχων δευτερότοκον, ἢ τριτότοκον, ὡς μόνος γεννηθεὶς καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ πράγματος κτησάμενος. Ἀμείλιτοι καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματός φησιν· « Καὶ Ἐφραὶμ πρωτότοκός μου ἔστιν. » Ἦν δὲ οὐδὲ τῷ αὐτοῦ Πατρὶ πρωτότοκος Ἐφραὶμ. Ἐπὶ οὖν αὐτὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ δημιουργὸς, καὶ ἀδίδακτος σοφία, πρέπει τοῖς περὶ αὐτοῦ γεγραμμένοις κατὰ θεοπεπηγὴ νόησιν ἔχειν τὴν ἀψευδές. Ἔστω τοίνυν καὶ μονογενῆς καὶ πρωτότοκος· ἀρμύζει ἔμᾶλλον αὐτῷ πρὸς τὴν οἰκονομίαν ἢ τοῦ « πρωτότοκος » λέξις. Εἰ μὴ γὰρ διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον, τὸ μὲν ἅγιον Πνεῦμα ἀνεγέννησεν ἡμᾶς, ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ υἱοῦς προσέλαβεν, ὁ δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος μονογενῆς Θεὸς ἀτρέπτως καὶ ἀρρέυστως ἐγένετο, ὡς οἶδεν, διὰ σωτηρίαν ἀνθρώπων υἱὸς ἀνθρώπου· οὐκ ἂν οὐτ' αὐτὸς ὀνόμαστο « Πρωτότοκος ἐν [167 a] πολλοῖς ἀδελφοῖς, » οὔτε οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκλήθημεν ἂν θεοὶ καὶ υἱοὶ Θεοῦ· οὐδεὶς γὰρ φύσει ἀδελφός ἐστιν υἱοῦ μονογενοῦς· ὁ δὲ Ποιητῆς καὶ οἰκονόμος πάντων καὶ μόνος εὐσπλαγχνος, ἀδελφός :

(97) *Verba vero*. Plato : τὸ δὲ ἦν, τὸ τ' ἔσται, περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰούσαν πρέπει λέγεσθαι· κινήσεις γὰρ ἔσονται, id est « verba vero *erat, et erit*, de re, quæ in tempore oriatur, dici convenit : sunt enim motiones. »

(98) *Propter tempus*. Pro διὰ χρόνον Plato habet ποτέ, id est « unquam. »

(99) *Et Ephraim*. Jer. xxxi, 9.

(1) *Primogenitus*. Rom. viii 29.

τε ἡμῶν, πρωτότοκος τε ἀριθμεῖται. Αὐτὸς μὲν γὰρ εἰς ἀπειρον ὕψους ἑαυτὸν διὰ τοὺς ἰδίους δούλους γενώσας, καὶ ἀνακαινίσας πάντα, καὶ ἀρχὴν κρείττονος βίου τῆ ἑαυτοῦ ἐπιδημία παρασχόμενος, καὶ διὰ τοῦτο πρωτότοκος κληθεὶς, οὐ τί που τὴν θάβαν παρεδίδοθ' ὀδξαν· οὐδὲ γὰρ μειονεκτεῖσθαι πως, ἢ εἰς τὸ τοῦ χεῖρον ἔχοντος μέτρον καταφέρεσθαι ἀνέχεται δυνάμειος λέξεων, ἐν τῇ καταχρήσει διὰ τὴν ἀφθεγκτον οἰκονομίαν ἐξενηνεγμένων· ἡμεῖς δὲ ἐκ πολλῆς ταπεινώσεως καὶ σκοτόους εἰς ὀδξαν καὶ φῶς ἀνήθημεν ἀπειρον, τὴν εἰς αὐτὸν εἰσδεδαγμένοι πιστιν. Ἐκαστον γὰρ, παρ' ὃ τὴν φύσιν ἐστίν, λέξω; ὅγκω, ἢ χθαμαλότητι, οὐτ' ἀναθρώσκειν πως καὶ ἐξαιρέσθαι, οὐτε μὴ ἑαυτοῦ οἶονεῖ κατιέναι καὶ ὑψίζανει δύναται.

nam credimus : nulla enim res potest vocabulorum sublimitate, aut vilitate nec supra id, quod ex natura sua est, extolli, nec infra se ipsam veluti descendere, ac subsidere.

Ὁ μὲν γὰρ δὲ συνενδαίνονται τοῖς ὕφ' ἡμῶν διηγηθεῖσιν, ἀλλὰ καὶ μόνον ἐπικουρεῖν ἰσχύει καὶ τὸ ἐν πη' ψαλμῷ τὸν ἀπερινόητον Θεὸν ἀξιῶσαι εἰπεῖν· Εὗρον Δαυὶδ τὸν δούλόν μου· ἐν ἐλατῷ μου ἄγιω ἐγρσα αὐτόν. Καὶ γὰρ ἡ χεῖρ μου συναντιλήφεται αὐτῷ, ὁ βραχίων μου κατισχύσει αὐτόν· οὐκ ὠφέλιση ἐχθρὸς ἐν αὐτῷ, καὶ υἱὸς ἀνομίας οὐ προσθήσει τοῦ κακώσαι αὐτόν. Καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ, [167 b] καὶ τοὺς μισούντας αὐτὸν τροπήσομαι. Καὶ ἡ ἀλήθειά μου καὶ τὸ ἑλεός μου μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι μου ὑψωθήσεται τὸ κέρασ αὐτοῦ. Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ ἐπικαλέσεται με· Πατήρ μου εἶ σύ, ὁ Θεός μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Καὶ ἐγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. » Κἀν τε γὰρ περὶ τοῦ συνυφεστώτος τῆ πατρικῆ ὀδξῆ ἀπαυγάσματος, καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκ βίβλης Ἰεσσαὶ ἀνθήσαντος, κἀν τε περὶ τοῦ Δαυὶδ τοῦ διαγορευέσθαι δολημεν, οὐκ ἂν τῆ τῆς συνθηκῆς ὕπνοια ὁ πρωτότοκος νοηθεῖ. Πῶς γὰρ ἢ τὸν ἦδη ὄντα ἀνθρωπον (λέγει γὰρ, ὅτι· Εὗρον Δαυὶδ τὸν δούλόν μου), ἢ τὸν πρεσβυτέρους ἑαυτοῦ ἔχοντα ἀδελφοῦς, πρωτότοκον ποιήσεται; Ὅτι δὲ πᾶσι σύνθητες τῆ Γραφῆ τοὺς ὄντας ἦδη καθ' ὑπαρξιν, γίνεσθαι πως ὁ οὐκ ἦσαν ἐξαγγέλλειν, Παῦλος ὁ Χριστοῦ γέμων καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐμπλεως οὕτω που φάσκει· « Οὐκ ἐτι εἶ δούλος, ἀλλὰ υἱός. » Τὸ γὰρ. « οὐκ ἐτι, » τοῖς ἦδη ὑφεστηκόσιν τὴν ἐπὶ ἄλλοι τοῦ λοιποῦ κατάστασιν σημαίνει. Καὶ πάλιν· « Ὁς προέγνω καὶ προῦρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· » ἀντὶ τοῦ, ὁ Θεὸς ὁ προγνὸς ἀπογόνους, καὶ πάντα τὰ παρελθόντα καὶ ἐπίοντα, ὡς ὑφεστώτα καὶ παρόντα ὄρων, παρ' ὧ ἐν τῷ μέτρον οἱ αἰῶνες ἅπαντές εἰσι, καὶ οὐδὲν μεμερισμένον, ὡς πρὸ βραχέος ἐλέχθη, προῖδεν καὶ ἐπιφανῶς ὑπέσχετο [168 a], τοὺς ἀνθρώπους συμμόρφους ἔσεσθαι τοῦ ὄντος ἀδελφῶς ἐν μορφῇ αὐτοῦ μο-

ae filii Dei. Nemo enim natura frater est filii unigeniti : qui vero omnium conditor, et administrator est, ac solus misericors, is et frater noster, et primogenitus nominatur. Nam ipse quidem quando ex infinita altitudine sese propter suos servos exinanivit, et omnia renovavit, et melioris vitæ initium suo adventu nobis præbuit, ideoque primogenitus vocatus est; nullum quoad divinam suam gloriam detrimentum cepit : nec enim illum quodammodo imminuere, aut ad deteriores conditionem deprimere potest eorum vocabulorum vis, quæ de ipso ob ineffabilem Incarnationem improprie et abusive pronuntiata sunt. Nos vero ex magna abjectione et caligine in infinitam gloriam ac lucem evecti sumus, cum fidem recepimus, qua in

Non pauca porro sunt, quibus confirmari valeant quæ edisseruimus; sed illud vel per se solum magnam vim habet, quod in LXXVIII psalmo sic loquatur incomprehensibilis (2) Deus : « Inveni (3) David servum meum, in oleo meo sancto unxi eum : etenim manus mea 353 auxiliabitur ei; brachium meum roborabit eum. Non proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non apponet nocere ei : Et concidam a facie ejus inimicos ejus, et odientes eum in fugam convertam. Et veritas mea, et misericordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus : Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus. Ipse autem invocabit me : Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terræ. » Nam sive de eo, qui splendor est coexistens cum Paterna gloria, nique novissimis temporibus ex radice Jesse effloruit, sive de Davide hoc dictum esse concedamus, suspicari nemo potest, nomen primogeniti accipiendum hic esse de eo, qui per coitum primo sit genitus. Nam quomodo aut eum, qui jam erat homo (ait enim Deus : « Inveni David servum meum, ») aut illum, qui seniores se ipso fratres habebat, primogenitum faceret ipse Deus? Quod autem dicere aliquando Scriptura consueverit, eos qui jam sunt secundum existentiam, fieri quodammodo quod non erant, Paulus Christo plenus, et Spiritu sancto repletus sic aliqui testatur : « Non amplius (4) es servus, sed filius. » Nam illud, « non amplius, » eorum, qui jam subsistebant, aliam quamdam fore in posterum conditionem, ac statum significat; et rursus : « Quos præscivit (5), et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus : Hoc est : » Deus, qui nepotes, ac posterus præcognovit, quique omnia cum præterita, tum futura ut jam subsistentia, et præsentia intuetur, et apud quem una quædam mensura sunt

(2) *Incomprehensibilis*. Codex, ἀπεριβόητος. Lego ἀπερινόητος.

(3) *Inveni*. Psal. LXXVIII, a vers. 20 ad 27. Le-

ctionum varietates nullius momenti sunt.

(4) *Non amplius es*. Gal. iv, 7.

(5) *Quos præscivit*. Rom. viii, 29.

omnia sæcula, cui demum nihil est non individuum, A νογενοῦς Υἱοῦ, ἀφ' οὗ ἂν οὗτος ὁ Μονογενὴς, καθὲς ἐαυτὸν δι' ἡμᾶς εἰς δουλοπρεπῆ μορφήν, λέξει ἰδίᾳ δωρεᾶ· « Οὐκ ἔτι ὑμᾶς καλῶ δούλους, ἀλλὰ φίλους καὶ ἀδελφούς, ὡς γέγραπται. » Ὅν τρόπον γὰρ αἱ κτῆστοι, υἱοὶ ἐκλήθημεν τοῦ Θεοῦ, κατὰ χάριν, οὐ κατὰ φύσιν· ὡσαύτως ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐμίγνυ τὰ ἐπίγεια τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ σωτηρία ἡμῖν νέα διὰ τέλους ἐγένετο, ἀδελφὸς ἡμῶν καὶ πρωτότοκος ἐκλήθη, οὐ κατὰ τὴν ἐκ Πατρὸς φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκ τῆς Παρθένου καὶ κατὰ τὴν Παρθένου σάρκωσιν αὐτοῦ. Εὐχαιρον τοίνυν ἂν εἰη εἰπεῖν πρὸς αἰρετικούς, ὅπερ εἴρηται τοῖς ἔξω καλῶς· « Τὰ ψεύδη μίσει, ἵνα σοι ἡ ἀλήθεια προσεθίζηται. »

omnibus ad servilem formam demittens dixerit ex propria gratia : « Non amplius (7) vos voco servos, sed amicos, et fratres, » ut ait Scriptura. Quemadmodum enim nos creaturæ, vocati sumus filii Dei secundum gratiam, non secundum naturam; ita Unigenitus Dei quando miscebat terrena cœlestibus, et nova nobis salus in perpetuum (8) fiebat, frater 354 noster, et primogenitus vocatus est, non secundum naturam, quam habet ex Patre, sed secundum œconomiam, qua carnem sumpsit ex Virgine, carni ipsius Virginis similem. Opportune ergo adversus hæreticos dici potest, quod scite ab ethnicis dictum fuit : « Mendacia odio habe, ut tibi veritas assuefiat. »

CAP. V.

Quod tertio loco proponunt, est prophetia, in qua ex persona Domini, qui rebus omnibus sustentiam tribuit, dicitur : « Ego (9) sum principium et finis. » Inde enim ipsius existentiam, quæ temporis expers (10) est, et creaturæ intelligentiam excedit, temporariam esse colligunt, ineptas fingendo interpretationes (11); atque in eo enituntur, ut ipsorum nequitia virtus censeatur. Quotquot (12) autem hunc Unigenitum in sermone divitem (13) Deum non ignorant, ut hæretici isti, illi ne aurei quidem hujus dicti, quo ipsius divinitas indicatur, sublimitatem assequi se posse vident. Nam vox principium denotat, eum, ut principio carentem, constitutionis rerum omnium causam esse, sicut est Deus Pater. Nam qui est principium, nullum habet ante se existentem, sicut ultimus nullum habet post se ultimum. Etenim ἀρχή, seu principium, ut ait (14) Aristoteles in quinto *Metaphysicorum* (15), dicitur multis modis. Dicitur enim ἀρχή, id est principatus, ut regnum, et im-

(6) Paulo ante. Segm. 106.

(7) Non amplius vos. Joan. xv, 15. Citatur sensus.

(8) In perpetuum. Græce, διὰ τέλους. Quæ formula eodem sensu adhibetur a LXX Int. semel, nempe Isa. Lxii, 6, ab Isocrate in *Nicocle*, et a Philemone apud Justinum martyrem in lib. *De monarchia* pag. 39, hoc versu : Θεῷ δὲ ὅς διὰ τέλους δίκαιος ὢν.

(9) Ego. Apoc. xxi, 6. Græca editio : Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, id est, « Ego sum Α et Ω, principium et finis. » Vide etiam Apoc. i, 8.

(10) Temporis expers. Nempe, ab æterno existens. Joannes Euchaitarum metropolita in oratione necdum edita (cui titulus : Λόγος εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων, τὴν ἐπιτελουμένην κατὰ τὴν ὀρθόην τοῦ Νοεμβρίου μηνός, id est, « sermo in synaxim sanctorum angelorum, quæ celebratur die viii Novembris), et angelorum quoque existentiam dicit æchronon, sed alio sensu; propterea scilicet quod creatos fuisse putet, antequam ullum esset tempus. Τούτοις; (inquit) ὑπαρξίς ἄχρονος μὲν, οὐκ ἀνερχος δέ. Χρόνος γὰρ κόσμῳ σύνδρομος, πρὸ δὲ κόσμου τὰ ὑπερχόσμια, id est, « Horum existentia temporis quidem expers est, sed non æterna : tempus

B

ΚΕΦ. Ε'.

Τρίτη αὐτῶν πρότασις, ἡ ἐκ προσώπου τοῦ πάντα ὑποστήσαντος Κυρίου λέγουσα προφητεία· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. » Χρονικὴν γὰρ ἐνευθεν τὴν ἄχρονον καὶ ὑπὲρ νοῦν ὑπαρξίαν αὐτοῦ ἀπειθῆνοις ἐκδοχαῖς ἀναπλάττουσιν, καὶ βιάζονται τὴν κακίαν αὐτῶν ἀρετὴν νομισθῆναι. Ὅσοι δὲ τοῦτον τὸν Μονογενῆ πλουσιολόγον Θεὸν οὐκ ἀγνοοῦσιν, ὡς οὗτοι, ἐπιδεδῶς ἔχουσι καὶ τῆς τοῦ χρυσοῦ βήματος τοῦτω θεολογίας. Δηλοῖ γὰρ ἡ μὲν ἀρχή, τὸ αἴτιον αὐτῶν εἶναι, ὡς ἀναρχον, καθὰ ὁ Θεὸς Πατὴρ τῆς πάντων συστάσεως. Ὁ γὰρ ὢν ἀρχὴ οὐκ ἔχει τὸν προδικάρηοντα, ὡς ὄστατος οὐκ ἔχει τὸν [168 b] ὄστατον. Ἀρχὴ γὰρ, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν πέμπτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά, λέγεται πολλαχῶς. Λέγεται μὲν γὰρ ἀρχή, οἷον βασιλεία, στρατηγία· λέγεται δὲ καὶ τοπικῶς, ὡς ἀρχὴ δρόμου ἢ βαλίδις· λέγεται δὲ καὶ χρονικῶς, ὡς ἀρχὴ ἔτους ἢ ἡμέρας· λέγεται δὲ καὶ φυσικῶς, ὡς ἀρχὴ βρέφους τῷ σπέρματι· λέγεται δὲ καὶ κατὰ αἰτίαν, ὡς ἀρχὴ τοῦ ἀνδριάντος ὁ ἀνδριαντοποιός. Οὕτως οὖν λέγομεν αἰ-

enim una cum mundo cœpit : quæ vero supra mundum sunt, tempus præcedunt. »

(11) Interpretationes. In Græco, ἐκδοχαῖς. Quæ voce eodem sensu, ut puto, utitur Didymus in comment. ad vers. 5 capitis noni Jobi pag. 909 cætenæ, quamvis Junius eam aliter acceperit : Ἦλθεν (inquit) Ἰησοῦς ὁ καταστρέφων τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχὴν καὶ τοὺς ταύτη μετὰ τὴν χάριν ἐμμένοντας... τὰ πεπαλαιωμένα κατεστράφη, πεπαλαιώθη τὰ τοῦ γράμματος. Quæ sic verit Junius : « Venit Jesus, qui expectationem (pace Junii dictum sit : malim vertere, « interpretationem ») secundum litteram, et eos, qui post gratiam in ea perseverant, delet... Vetera delata sunt; quæ ad litteram pertinent, vetustatem induerunt. »

(12) Quotquot. Codex, ὅσοις. Lego ὅσοι.

(13) In sermone divitem. In Græco, πλουσιολόγον. An legendum, Πατὴρ Λόγον, id est, « Patris Verbum? »

(14) Ait. Codex mendose φασιν pro φησιν.

(15) In quinto *Metaph.* Aristotelis verba non affert : existant autem cap. i, pag. 835, tom. II, edit. Parisiens. anni 1619. De voce porro ἀρχή fuisse dâserit et Tertullianus in libro *Adversus Hermogenem* cap. 19 et 20.

τὴν ἀρχὴν, ὡς αἴτιον καὶ Δημιουργόν· τὸ δὲ γε τέλος τὸ εἰς αὐτὸν, ὡς ἀπεριτραπεῖον καὶ μόνον ἔχοντα ἀθανάσιον, πάντων τὰ πάρα συναρθεῖσθαι, καὶ μετὰ τὴν τοῦδε τοῦ παντός πληρότητα εἰς αὐτὸν καὶ ἀπειρώς διαμένειν αὐτόν. Οὐκοῦν ὁ ἀπειρὸς γένεσιν ἔχειν οὐ δύναται· μὴ δυνάμενος δὲ, αὐτὸς μὲν ἀγέννητός ἐστι, καίτοι γεννητὸς ὢν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ Πατρὸς φυσικῶς· τὰ δὲ γενητὰ γεγέννηται ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς. Τοῦτοις ἐπομένως νοηθεῖν ἂν καὶ ὅπερ Παῦλος Κολοσσαεῦσιν ἐξηγγεῖλε τόνδε τὸν τρόπον· «Καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων·» οὐχ ὡς ποιητὴς (μὴ γένοιτο!), ἀλλ' ὡς γεννητὸς. Εἰ μὴ γὰρ ἦν ἀνέργως αὐτὸς πρὸ πάντων γεννηθεὶς ἀληθινῶς καὶ ὁμοούσιως, οὐκ ἂν κατ' εἰκόνα ἡμεῖς αὐτοῦ ὁμοούσιοι τοῦ ἡμᾶς τεκόντος ἐγενήθημεν· καὶ εἰ μὴ προῆν ἀδημιουργήτως ὁ ποιητὴς καὶ προνοητὴς, οὐκ ἂν ὑπὲρ δημιουργικῶς τὰ ποιητὰ καὶ προνοούμενα.

A perium ducis in bello. Dicitur etiam relate ad locum, ut, ἀρχή (id est initium) cursus in stadio est repagulam, seu carcer. 355 Dicitur et relate ad tempus, ut, ἀρχή (hoc est initium) anni est hæc dies. Dicitur relate ad naturam, ut, ἀρχή (seu principium) infantis est semen. Dicitur secundum causam, ut, ἀρχή (sive auctor) statuæ est statuarius. Sic ergo Filium dicimus esse principium, ut causam, et conditorem: eum vero appellari etiam finem, tum quia in ipso, cum incircumscribitus sit, ac solus habens immortalitatem, omnium simul rerum termini inniuntur ac firmantur; tum quia post hujus universi finem (16) semper, et in infinitum permanebit. Qui ergo finis expers est, existentia: initium (17) habere non potest. Quod si hoc habere nequit, ipse quidem est increatus, quamvis ex persona Dei Patris naturaliter genitus sit: quæ vero facta sunt, ab ipso per creationem facta sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod Paulus Colossensibus annuntiavit: «Et ipse (18) est ante omnia:» non ut factus (absit!), sed ut genitus. Nam nisi esset ipse ab æterno ante omnia vere et consubstantialiter genitus, non essemus nos, instar illius (19), nostro consubstantiales genitori; ac nisi increate præxstitisset creator et provisor, res creatæ ac provixæ non subexisterent, ut sic loquar, per creationem.

[169 a] ΚΕΦ. Γ'.

CAP. VI.

Τέταρτον προτείνουσιν ὑπὸ ἀκολάστου γλώσσης τὸ κατὰ Πέτρον ἐν ταῖς Πράξεσιν εἰρημένον· «Γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτόν καὶ Χριστόν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.» Καὶ τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῆς θείας καὶ ἀκαταλήπτου γέγραπται οὐσίας τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος Θεοῦ Λόγου, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντος, καὶ οὐχ ἀπαγγεῖλον ἡγησαμένου τὸ εἶναι Ἰσα Θεῶ, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐκ Μαρίας συμμόρφου τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Ἡ γὰρ μνήμη τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ συνῆθαι τῷ ἐποίησεν, τὸ, «Ὅν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε,» αὐτὸν ἐδήλωσεν, οὐδὲν πολλοῦ μέρμηται ἡ Γραφή. Καὶ ὡς ὅταν ἐν ταῖς Πράξεσι λέγῃ ὁ αὐτὸς Πέτρος· «Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς μὲν παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν· ὑμεῖς δὲ τὸν ἄγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε· καὶ ἤτησατε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε.» Καὶ Ζαχαρίας φησὶν· «Ἐχχεῖν ἐπὶ τὸν οἶκον Δαυὶδ καὶ ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας Ἱερουσαλὴμ Πνεῦμα χάριτος καὶ οἰκτιρμοῦ· καὶ ἐπιβλέψονται πρὸς μὲν, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν,

Quarto loco in medium afferunt, utpote proterva lingua præditi, quod a Petro in Actis dictum est: «Cognoscat (20) omnis domus Israel, quod et Dominum (21) eum, et Christum Deus fecit, hunc Jesum, quem vos crucifixistis.» At ne hoc quidem Scriptura dicit de divina et incomprehensibili essentia Dei Verbi, qui in principio erat, et apud Deum erat, et non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed de illo (22), qui ex Maria ortus est, communem nobiscum abjectionis formam habens. Nam quod commemoretur crux, et copuletur verbum «fecit» cum vocibus, «Quem vos crucifixistis,» ostendit de hoc sermonem esse, cujus pluribus in locis Scriptura mentionem facit: ut cum 356 in Actis ait idem Petrus: «Deus (23) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum glorificavit puerum suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis (24) ante faciem Pilati, cum judicasset ille absolvendum esse: vos autem sanctum et iustum negastis, et petiistis (25) virum homicidam donari vobis; auctorem vero vitæ interfecistis;» et Zacharias ait: «Effundam (26) super domum

(16) *Finem*. Seu, «consummationem.» in Græco, πληρότητα, id est «plenitudinem,» aut «completionem.»
 (17) *Existentiæ initium*. In Græco, γένεσιν. Transtuli «existentiæ initium,» cum «generationem» transferre non possem. Nomen γένεσις hic sumitur quatenus derivatur ex verbo γίνομαι, id est «sum,» vel «flo.»
 (18) *Et ipse*. Coloss. 1, 17.
 (19) *Instar illius*. Vel: «qui secundum ejus imaginem sumus.»
 (20) *Cognoscat*. Act. 11, 36.
 (21) *Et Dominum*. Vocula «et» deest in Græcis

Bibliis, sed non in Latinis.
 (22) *Sed de illo*. Eunomio hunc ipsum ex Actis locum objicienti eodem fere modo respondet Gregorius Nyssenus libro IV *contra Eunomium* pag. 148.
 (23) *Deus*. Act. 11, 43-45. Græca Biblia bis tantum repetunt vocem Θεός, id est «Deus.» Sed Vulg. interpres quater, ut Didymus.
 (24) *Et negastis*. Græca editio addit hic αὐτόν· sed Vulg. interpres et codex Alexandrinus legit ut Didymus.
 (25) *Petiistis*. Græca editio, ἤτησασθε, pro ἤτησατε.
 (26) *Effundam*. Zachar. XII, 10.

David, et super habitatores Jerusalem Spiritum A gratiæ, et miserationis; et aspicient ad me, in quem punxerunt, et plangent super eum (27) plantur, sicut super dilectum, et dolebunt super eum tanquam super primogenitum. Cujus prophetiæ recordatus Joannes post salutiferam crucem dixit: « Videbunt (28) in quem compunxerunt. » De hoc angelus quoque congratulans hominibus inquit: « Natus est nobis (29) Salvator hodie, qui est Christus Dominus. » Si autem hodie natus dicitur, non spectatur sane ut existens ante sæcula. Attendendus ergo est animus ad hoc Scripturæ miraculum, quod angeli, et homines unius novæ theognosix (id est *agnitionis Dei*) festum celebrabant æquali affectione simul exclamantes, et sibi mutuo consentientes. Sic autem loquimur, ut fictione quadam ineffabilem ejus Incarnationem significemus, et blasphemiam, quæ adversus ejus Deitatem tendit declinemus; non vero quod credamus, alium esse Filium, qui est ex Patre, alium illum (30), qui factus est caro, quique crucifixus fuit: quoniam nunquam disjungi a seipsa, neque 357 mutari potest deitas. Etenim ne Apostolus quidem duos cogitavit, cum dixerit: « Christo (31) igitur passo pro nobis carne. » Porro sacer quoque Psaltes arcanum hocce Incarnationis mysterium et celans quodammodo, et aperte revelans, et occultans potius quam ignorans (32), et ignorans potius quam occultans, in evis psalmo similiter ac Petrus in commemoratis verbis, prophetat: « Et cognoscant (33), C quod manus tua hæc; et tu, Domine, fecisti eam. » Nempe manum (34) quidem Patris vocat Deum Verbum, quia consubstantialiter coexistit cum Patre, et omnia ab ipso facta sunt; quia vero sine ulla sui mutatione factus est caro, quo ipso modo natus est et voluit, ideo dicitur factus ab illo, cujus est manus.

Vox autem « fecit » non semper valet « creavit, »

καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν. ὡς ἐπὶ ἀγαπῆτον, καὶ ὀδυνηθήσονται ἐπ' αὐτὸν, ὡς ἐπὶ πρωτότοκον. Ἡστικὸς προφητείας ἀναμνηθεὶς Ἰωάννης μετὰ τὸν σωτήριον σταυρὸν, εἶπεν· « Ὄψονται, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν. » Περὶ τούτου καὶ ὁ ἄγγελος συγκαίρων ἀνθρώποις [169 b] εἶλεξεν· « Ἐτέθη ἡμῖν σωτὴρ σήμερον, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος. » Ὁ δὲ σήμερον τεχθεὶς οὐκ ἂν ποτε ὁ προαιώνιος νοηθεῖη. Προσεκτικὸν οὖν καὶ τῷδε τῷ τοῦ Γράμματος θαύματι, ὅτι ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι μᾶς νεαρᾶς θεογνωσίας ἐορτήν ἐπατέλουσι ἴση διαθεσίᾳ ὁμοφρονούντες καὶ ὁμογνωμονοῦντες. Οὕτω δὲ φαμεν, ἐπινοῶντι τινὲ τὴν ἀρραστον αὐτοῦ οἰκονομίαν σημαίνοντες, καὶ τὴν εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ συντεινούσαν βλασφημίαν ἐκκλίνοντες, οὐκ ἄλλον δὲ πιστεύοντες εἶναι τὸν ἐκ Πατρὸς ὕἰον, καὶ ἄλλον τὸν γενόμενον σάρκα καὶ σταυρωθέντα· ἐπαὶ μήποτε διαξεύγνυσθαι ἑαυτῆς, μηδὲ τρέψασθαι πέφυκεν ἡ θεότης. Οὐδὲ γὰρ ὁ Ἀπόστολος δύο ἐνόησεν ἂν, εἰπὼν· « Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί. » Καὶ ὁ Ἱεροψάλτης γὰρ τὸ ἀπόρρητον τοῦτο μυστήριον τῆς οἰκονομίας καὶ κρύπτων πως καὶ ἀναπεπταμένως ἐκφαίνων, καὶ καλύπτων μᾶλλον ἢ ἀγνοῶν, καὶ ἀγνοῶν μᾶλλον ἢ καλύπτων, ἐν ῥῆ' ψαλμῷ ὁμοίωτροπον τοῦ μνημονευθέντος ῥήματος Πέτρου προφητεύει· « Καὶ γνώτωσαν, ὅτι ἡ χεὶρ σου αὕτη· καὶ σύ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν. » διὰ μὲν τὸ ὁμοουσίως συνυπάρχειν τῷ Πατρὶ, καὶ πάντα γεγενῆσθαι πρὸς αὐτοῦ, χεῖρα τοῦ Πατρὸς προσαγορεύον τὸν θεὸν Λόγον. Διὰ δὲ τὸ ἀτρέπτως σάρκα, ὡς οὐδεὶς καὶ ἠθέλησε, γεγενῆσθαι, λέγων αὐτὸν πεποιῆσθαι παρ' ἐκείνου, οὗ χεὶρ ἐστίν.

Οὐκ ἀεὶ δὲ τὸ, « ἐποίησε, » νοεῖται ἀντὶ τοῦ,

(27) *Super eum.* Complut. ed., ἐπ' ἑαυτοῦς, id est « super se ipsos. » Sed Hebræum exemplar, et Francofurtensis editio et Vulgata translatio habent, « super eum. »

(28) *Videbunt.* Joan. xix, 37.

(29) *Natus est nobis.* Luc. ii, 11. In libro Didymi *De Spiritu sancto*, num. 45, impressa exemplaria habent: « natus est vobis. » Sed Vaticanus codex habet: « natus est nobis, » ut Græca Biblia, et Didymus hoc in loco.

(30) *Alium, etc.* Cum hæc attulerim in *Epistola ad Archintum præsulem*, veritus est amicus quidam meus, ne inde colligeret quis, auctorem nostrum Nestorio juniorem esse, aut æqualem. At omnem scrupulum e medio tollent quæ ex Didymo proferram his plane affinia. In libro enim *De Spiritu sancto*, num. 52, hæc dictaverat: « Ipse ergo sermone Dei assumptus in cælum [codex noster mis. Iste ergo, qui surgens a mortuis a sermone Dei est assumptus in cælis], elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur [codex noster: elevatus esse ab eadem, quam supra diximus, Patris Dei dextera prædicatur], et accepisse reprobationes [legendum puto cum nostro codice, reprobationem] Spiritus sancti a Patre. . . Nam et Dominicus homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangeliiis scribitur. . . Hæc autem absque ulla calumnia de Dominico homine, qui totus Christus, unus est Jesus Filius Dei [codex

*caret verbis, qui totus, etc., usque ad Filius Dei], sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem quasi de altero secundum naturam Dei et hominis distinetur. » Similia habet in Enarrationibus in *I Petri Epistolam* cap. ii, et in *I Joannis* cap. iv. Neque vero inutilis erat Didymi tempore hæc cautio. Nam primo Origenes « accusatus fuerat quasi duos Christos dicens, unum Deum Verbum, et alium Jesum Christum, qui ex Maria natus est, » ut ait Pamphilus Martyr in *Apologia* pro ipso Origene. Deinde duos a catholicis admitti Filiosangebant Apollinaristæ, alterum naturalem, adoptivum alterum, ut testatur Nysenus in Opusculo *ad Theophilum*, tom. II, pag. 694, ubi refellit hanc calumniam. Venerunt synodi Romanæ Patres (Theodoro teste lib. v *Hist. eccles.*, cap. 11) canonem hunc sub Damaso considerant: « Anathematizamus eos, qui duos Filios asserunt, unum ante sæcula, et alterum post assumptionem carnis ex Virgine. »*

(31) *Christo.* I Petri. iv, 1.

(32) *Occultans potius quam ignorans.* « Nam etsi secundum umbram viverent propheta: (ait Didymus ad vers. 6 psalmi xxiv) veritatem tamen non ignorabant, cujus ea symbolum est. »

(33) *Et cognoscant.* Psal. cviii, vers. 26 (scu 27).

(34) *Manum.* Vide not. 96, pag. 13.

« Εκπειν, » ἀλλὰ καὶ κατὰ σχέσιν ὡς τὸν ἦδη δυναστὴν οὐσίωσιν διδάσκαλον, τότε ποιεῖ τις τῶν ἑαυτοῦ παιδῶν διδάσκαλον, ὅταν [170 a] διδάσκειν τοὺς παῖδας ὁ διδάσκαλος ἀρξῆται· καὶ ὡς ὅτε παῖδα τότε ποιεῖ τις στρατιώτην, ἢ ῥήτορα, ὅταν τὴν στρατείαν, ἢ τὸ ῥητορευεῖν ὁ παῖς μετέρχηται. Τῇ γὰρ διανοίᾳ ταύτῃ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ εἶπεν· « Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν· » καὶ Ἡσαίας· « Ἐγένου πάσῃ πόλει ταπεινῇ βοηθός. » Καὶ ὁ Ἰεροφάντης ἐν μὲν κθ' ψαλμῷ· « Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου· » ἐν δὲ λ'· « Γενού μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς οἶκον καταφυγῆς, τοῦ σῶσαί με· » καὶ Ἀβραὰμ πρὸς Σάρραν τὴν ἑαυτοῦ σύμβιον· « Ἐγένετό μοι καὶ εἰς γυναῖκα· » καὶ ὁ Παῦλος· « Γινέσθω ὁ Θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἀνθρωπος ψεύστης. » Ἀκολούθως τούτῳ ἐκλαμβάνεται καὶ, « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ περὶ τοῦ τοιῶσδε λόγου φάναι, ἢ τοιῶσδε, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ δηλοῖ. Διὸ οὐχ ἀπλῶς τὸ, « κατεστάθην, » ἀλλ', « ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, » εἶπεν· ὑπάρχων γὰρ πάντων ἐξ ἀπειρου καὶ ἐπ' ἀπειρον βασιλεὺς (φησὶ γὰρ· « Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα, καὶ ἔτι· » καὶ, « Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων »), ἐδόκει πως μήπω μὲν βασιλεύειν τῶν μὴ γνωσκόντων αὐτὸν, γεγενῆσθαι δὲ καὶ ἐπὶ αὐτοὺς βασιλεὺς ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, δι' ἣν αὐτὸς τε Δαυὶδ ἐξῆτει ἐν θ' ψαλμῷ· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς· γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν· » Μιχαῖας τε προσφῆτευσεν· « Καὶ ὁ Κύριος βασιλεύει ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Διεσάφησαν δὲ περὶ τούτου καὶ

οἱ ἕξω τοιαῦτα· Dominus (46) regnat ex nunc et usque in sæculum. » De hac re vero ethnici quoque talia declarant :

Ὁνομα γὰρ βασιλεὺς Θεός [170 b] ἀμβροτος οὐ-
[ποτε λήγον,
Ὀδοκ' ἀποφθινύθων, οὐδ' ἀποκάνόμενον.

Ὁμοίωτροπον τούτῳ ἐστὶ καὶ τὸ, « Δέξασθε τὸν ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ὑμῶν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν. » Πάλιν γὰρ τὸν ἐξ ἡμῶν σύμμορφον γενόμενον ἡμῖν λέγει, καὶ πρῶτῳ δέξασθαι αὐτόν,

(35) *Adjutor*. Exod. xv, 2. Vulgatus Interpres habet : « Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem. » Ambrosius vero lib. II *De fide*, cap. 5 : « Nec semper tamen (inquit) factum esse » ad creationem refertur ; scriptum est enim : « Domine, refugium factus es nobis ; » et : « Factus es mihi in salutem. . . » Scriptum est : « Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax . . . » Nam et Moyses dicit : « Adjutor et protector factus est mihi in salutem. » Et David dicit : « Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum me facias. » Et Isaias dicit : « Factus est omni civitati humili adjutor. » Quinque hæc testimonia eodem modo attulerat Didymus. An hunc ejus locum præ oculis habuit Ambrosius ?

(36) *Factus es*. Isa. xxv, 4, juxta Græcæ translationem. Latina enim habet : « Factus es fortitudo pauperi. »

(37) *Dominus*. Psal. xxix 13 (sive 11).

(38) *Fias*. Psal. xxx, 3.

(39) *Facta est*. Gen. xx, 12. Latina editio habet

sed accipitur etiam secundum relationem. Ita eum, qui magister jam sit secundum existentiam, tunc quis facit suorum filiorum magistrum, cum docere filios magister cœperit : et filium tunc quis facit militem, aut rhetorem, cum filius ad militiam, aut rhetoricam artem exercendam accesserit. Hoc enim sensu de Deo ac Patre ait Moses : « Adjutor (35), et protector factus est mihi in salutem. » Et Isaias : « Factus es (36) omni civitati humili auxiliator ; » et sacer Psalter in xxix psalmo : « Dominus (37) factus est adjutor meus. » In xxx autem : « Fias (38) mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum facias me ; » et Abraham ad Saram conjugem suam : « Facta est (39) mihi etiam in uxorem ; » et Paulus : « Fiat (40) Deus verax, omnis autem homo mendax. » Juxta hunc sensum accipitur et illud : « Ego autem (41) constitutus sum Rex ab eo super Sion montem sanctum ejus. » Qui enim rem aliquam (42) hoc, aut illo modo esse dicit, is non denotat ipsius rei essentiam. Quare 358 non dixit simpliciter, « constitutus sum », sed addidit, « super montem Sion. » Nam cum esset omnium ab æterno, et in infinitum rex (ait enim Moses : « Dominus (43) rex in sæculum, et in sæculum, et ultra ; » et : « Regnum (44) tuum regnum omnium sæculorum »), videbatur quodammodo nondum super illos regnare, qui eum non agnoscebant, factus vero esse rex etiam super ipsos in Incarnatione : propter quam cum ipse David in ix psalmo sic orabat : « Constitue (45), Domine, legislatorem super eos ; cognoscant gentes, quod homines sunt ; » tum Michæas propheta inquit : « Et

Nam rex Deus immortalis nomen est nunquam
[desinens,
Nunquam periens, neque cessans.

Allatis Scripturæ verbis similia sunt hæc : « Excipite (47) pontificem confessionis vestræ, qui fidelis est ei qui fecit illum. » Nam hic quoque de eo loquens Scriptura, qui ex nobis conformis fa-

« Duxi eam in uxorem. »

(40) *Fiat*. Rom. III, 4. Latina Biblia habet, « Est, » pro « Fiat. » Sed et Ambrosius legit, « Fiat, » ut vidimus modo.

(41) *Ego autem*. Psal. II, 6.

(42) *Rem aliquam*. Codex : Περὶ τοῦ. Lego περὶ τοῦ, id est, περὶ τίνος.

(43) *Dominus*. Exod. xv, 18.

(44) *Regnum*. Psal. cxlii, 13.

(45) *Constitue*. Psal. ix, 21.

(46) *Et Dominus*. Mich. iv, 7. Græca Biblia, βασιλεύσει, pro βασιλεύει. Didymus vero aliqua omittit intermedia.

(47) *Excipite*. Hebr. III, 4 et 2. Græca editio habet : Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν, id est : « Considerate apostolum, et pontificem confessionis nostræ Christum Jesum, qui fidelis est ei, qui fecit ipsum. » Athanasius in sermone majore *De fide*, num. 26, locum hunc exponit de Christo ut homine, et maxime innititur voci κατανοήσατε.

cius est nobis, nos hortatur, ut ipsum excipiamus : qui est quidem ab æterno Deus, et Filius Dei verus, sed tunc propter nos factus erat Pontifex ; quoniam in mundo (48) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit, increata eum deitatem nolens agnoscere. Sensu his, quæ diximus, consentaneo accipitur etiam quod Paulus ad Corinthios scribens ait : « Ex ipso (49) autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est sapientia vobis (50) a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio, ut, quemadmodum scriptum est : Qui gloriatur, in Domino gloriatur. » Nam « secundum sunt homines. » Et e contrario :

*Nam (51) ingentia et incommoda corpora
Runt gravibus infictis a Deo calamitatibus.*

Quemadmodum enim cum « positus est (52) ut lux esset gentium, » substantialiter tunc factus non est lux, sed lumen quo illuminantur 359 qui eum agnoscunt (« Erat (53) » enim, inquit Joannes, « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum ») : ita etiam, cum natura et ab æterno esset Dominus, tunc « rex constitutus est, » et « factus fuit Dominus, » cum discipuli, ut scriptum est, servi (54) ejus facti sunt ; cum Apostolus scripsit : « Paulus (55) servus Jesu Christi ; » cumque omnes eum ut Dominum et Christum (56) agnoscentes Christiani denominati sumus, velut servi participes facti nominis herilis : sicut legitur in Isaiâ : « Iis vero (57), qui serviunt mihi, vocabitur nomen novum, quod benedicetur in terra. » Meo autem iudicio nostrum orthodoxorum genus peculiariter prænuntiat : de quo ibidem dicitur : « Hi sunt (58) semen benedictum a Deo ; » et : « Lætitia (59) sempiterna super caput eorum. » Tale est etiam quod in Canticis legimus : « Εκλεκτισμένος (60) ex myriadibus, » id est, *selectus* : non quod sit ex multis filiis unus ; sed quia David, aut Deipara, ex qua est quoad carnem Christus, præ omnibus electa fuit in Incarnatione : meritoque et in ipso sibi complacuit, et dixit : « Quis (61) assimilabitur Domino in filiis Dei ? » aut etiam dicitur electus ut Unigenitus (62) ex omnibus in Incarnatione peccati expers.

(48) *In mundo.* Joan. 1, 10.

(49) *Ex ipso.* I Cor. 1, 30, 31.

(50) *Vobis.* Græca editio, ἡμῖν, id est « nobis. » (51) *Nam.* Codex mendose, τὰ γὰρ περισσὰ κωνηοτά. Sunt duo Sophoclis versus ex « Ajace Iora gestante » huc translati, nonnullis commutatis verbis ; sic enim leguntur in Sophocle :

Τὰ γὰρ περισσὰ κώνηνητα σώματα
Πίπτειν βαρβέλαις πρὸς θεῶν δυσπραξίαις
Ἐφασχ' ὁ μάντις.

(52) *Positus est.* Ex Act. XIII, 47, ubi legitur : Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, id est « posui te in lucem gentium. »

(53) *Erat.* Joan. 1, 9.

(54) *Servi.* Vide Luc. XVII, 10, et Joan. XIII, 16.

(55) *Paulus.* Rom. 1, 1.

(56) *Et Christum.* In Græco : Τὴν κυριότητα αὐτοῦ καὶ χριστότητα, id est « ipsius Domineitatem (ut sic barbare vertam) et Christeitatem. » Nec

θεὸν μὲν καὶ γινὼν τοῦ θεοῦ ἀληθινὸν ἀνάγκως ὄντα, τότε δὲ δι' ἡμᾶς ἀρμιερέα πεποιημένον, ἐπειδὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω, ἀποδραμῶν αὐτοῦ τῆς ἀκρίστου θεότητος. Ἐπομένως θεωρεῖται καὶ ἡ πρὸς Κορινθίους Παύλου φωνή : « Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη σοφία ὑμῖν ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἀγίασμα, καὶ ἀπολύτρωσις ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. Κατὰ γὰρ θεὸν, φασί, καὶ ἀγαθοὶ καὶ σοφοὶ εἰσιν ἄνθρωποι. » καὶ τὰ ἐναντία τούτων.

Deum, » ut quidam ait, « et boni, et sapientes

B *Τὰ γὰρ περισσὰ κώνηνητα σώματα
Πίπτει βαρβέλαις πρὸς θεοῦ δυσπραξίαις.*

« Ὅν τρόπον γὰρ τεθεὶς φῶς εἶναι ἐθνῶν, οὐκ οὐσιωδῶς ἐγένετο τότε φῶς, ἀλλ' ὅπως φωτίζονται οἱ ἐπιγινώσκοντες αὐτὸν (« Ἦν » γὰρ, φησὶν, « τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ») » οὕτω καὶ « βασιλεὺς κατεστάθη, » καὶ « Κύριος ἐγένετο, » φύσει καὶ ἀνάγκως ὡν Κύριος, ὅτε αἱ μαθηταί, ὡς γέγραπται, δοῦλοι αὐτοῦ γεγόνασιν ὅτε ὁ Ἀπόστολος ἐπέστελλεν : « Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ » ὅτε καὶ πάντες, τὴν κυριότητα αὐτοῦ καὶ χριστότητα ἐπιγινόντες, Χριστιανοὶ ἐπεκλήθημεν, ὡς δοῦλοι τοῦ δεσποτικοῦ [171 a] ὀνόματος μετασχόντες. καθὰ λέγει ἐν Ἠσαΐα : « Τοῖς δὲ δουλεύουσίν μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » Κατ' ἐμὲ δὲ ἰδικιώτερον τὸ τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν γένος προφητεύει, περὶ οὗ ὁ αὐτὸς εἶπεν : « Οὗτοί εἰσιν σπέρμα εὐλογημένον ὑπὸ θεοῦ. » καὶ « Εὐφροσύνη αἰώνιος ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν. » Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ ἐν τοῖς Ἄσμασι κείμενον : « Εκλεκτισμένος ἀπὸ μυριάδων » τοῦτ' ἐστίν, ἐκλεκτισμένος, οὐχ ὡς ἐκ πολλῶν υἱῶν ὀνόμας, ἀλλ' ἐπειδὴ Δαυὶδ, ἦτοι ἡ Θεοτόκος, ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα Χριστὸς ἐκ πάντων εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐπελέγη. καὶ εἰκότως καὶ ἐν αὐτῷ εὐδόχησε, καὶ λέγει : « Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς θεοῦ ; » ἢ καὶ ἐπιλεκτος, ὡς Μονογενῆς, ἐκ πάντων, ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἀμάρτητος.

D enim legendum, *pato* χριστότητα, pro χριστότητα, etsi binæ istæ vœces χριστός et χριστός non rari a veteribus auctoribus, nedum libraris inter se velint confusæ fuerint. Lege Lactantium *Divin. inst.* lib. IV, cap. 7, Tertullianum *Apologetic.*, cap. 3, Theophilum Antiochensium lib. II *ad Autolyram*, Justinum *Apolog.* I, pag. 45 ed. Paris. anni 1742, et Clementem Alexandrinum *Protrept.* pag. 72 et 76, ac *Pedagog.* lib. I, cap. 6.

(57) *Iis vero.* Isa. LXV, 45 et 46.

(58) *Hi sunt.* Isa. LXI, 9.

(59) *Lætitia.* I. a. LXI, 7 et XXXV, 10.

(60) *Εκλεκτισμένος.* Cant. V, 11. Græca editio, ἐκλελογισμένος.

(61) *Quis.* Psal. LXXXVIII, 7.

(62) *Unigenitus.* In Græco, Μονογενής. Quæ vox aut ita hic accipitur, ut pag. 349, ubi Christus vocatur « Unigenitus omnis creaturæ, » quatenus singulari plane modo ex Maria genitus est ; aut idem valet ac ὀνόμας γεννηθείς, id est « solus genitus

ΚΕΦ. Ζ΄.

Ἐκ βλασφημίας εἰς βλασφημίαν ἰόντες, προσχον-
ται εἰδώς μετὰ τὰ προκείμενα τὸ παρὰ Παύλου θεο-
λογικῶς εἰρημένον· « Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ
σοφίαν » κατὰ τὸ σφίσι δοκοῦν ἐρμηνεύοντες συλ-
λογιστικῶς· ὅτι ἡ τοιαύδε θεοὺς δηλοῖ δύναμις καὶ σο-
φία τοῦ Θεοῦ ἐκτίσθαι αὐτόν. Καὶ ἡ φράσις δὲ, καὶ ἡ
διάνοια τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ὑποδείκνυσιν. Ἐν
αὐτῇ γάρ, φησὶ, Χριστὸς ὠνομάσθη, καθ' ὁμοιότητα
τῶν πρὸ αὐτοῦ κληθέντων χριστῶν. Εἰ δὲ καὶ εἰς
τὴν θεότητα αὐτοῦ δεκτέον τὸ ῥητὸν, αὐτόθεν τὸ
ἀκραιφνές τῆς πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ ὁμοουσιότητος
κατασημαίνεται, καὶ δηλοῖ πᾶσαν τὴν πατρικὴν δύ-
ναμιν τε καὶ σοφίαν ἐναποκεῖσθαι αὐτῷ, ὡς [171 b]
Ἀπόφ. δημιουργικῶ, καὶ Ἰϋϋ αὐτοῦ ἀληθινῶ.

ΚΕΦ. Η΄.

Ἐν τῇ καὶ τοῦτο πάθημα αἰρετικῶν καθέστηκε,
τὸ λέγειν· Εἰ ἀμπέλῳ ἡ Γραφὴ παρείκασε τὸν Χρι-
στὸν, κλήμασι δ' ἀνθρώπους, γεωργῶ δὲ τὸν Πατέ-
ρα, ἔστι δὲ ἡ ἀμπέλῳ ὁμοφυῆς τοῖς κλήμασι, καὶ
οὐ τῷ γεωργῶ· ἀναφαίνεται, φησὶν, ὁ Ἰϋδς ὁμοφυῆς
ἡμῖν, οὐ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Ἡμεῖς δὲ ἀπαντῶντες
τῷ λόγῳ αὐτῶν, φαμὲν, ὅτι κατὰ μὲν τὴν θεότητα,
αὐτὸς τῆς γεωργουῦ ὑποστάσεως καρπὸς ὑπάρχει·
κατὰ δὲ τὴν σάρκα, ἡμεῖς αὐτοῦ κλήματα τυγχάνο-
μεν· προσέχοντες οὐχ ἡκιστα καὶ Παῦλον δογματικῶς
διατεινομένῳ· « Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν σῶμα Χριστοῦ,
καὶ μέλη ἐκ μέρους· » αὐτὸς τε αὖ· « Οὐκ οἴδατε,
ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἔστιν; » Ἐξ γάρ
C ἡ τῆς τοιαύτης ἀποστολικῆς φράσεως ἐκβάλλονται
καὶ οἷοι αἰρετικοί, καὶ οἱ κρινόντες τὴν σάρκα
τοῦ Δεσπότου ἐξ οὐρανοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπιαν τυ-
χάνειν.

(impeccabilis) : » quatenus nullus plane ex omni-
bus hominibus eo sensu est ἀναμάρτητος, seu pec-
cati expers, videlicet « impeccabilis, » quo talis est
Christus Dominus.

(63) *Christum*. I Cor. I, 24. Theodoretus in com-
mentariis ad hunc locum : « Sciendum est, inquit,
« sapientiam et potentiam » appellari a divino
Apostolo non Unigeniti divinitatem, sed crucis
predicationem. Ac Arianos Eunomianosque refellit,
qui perperam ex hoc loco nituntur ostendere « sap-
ientiam » Deum Verbum nominari. » Hanc inter-
pretationem fusius exponit Rufinus Palæstinus in
libro *De fide*, num. 11. At eam nusquam, ni fallor,
indicat theologus noster, quamvis sæpius hæc Pauli
verba inculcet tum in hoc opere, tum in aliis. In
libro quidem *De Spiritu sancto*, num. 21 ait :
« Quæ Sapientia Dominus est noster Jesus Christus,
qui dicitur Dei Virtus, et Dei Sapientia. » Simili
modo loquitur Didymus in comment. in *Psalmos* ad
vers. 51 psalmi xvii et ad vers. 1, psalmi liii, ac,
ut alios omittam, Athanasius in oratione II *contra*
Arianos, num. 42, et in sermone majore *De fide*,
pag. 17.

(64) *Nos enim*. I Cor. xii, 27. Græca editio
habet, Ἰμεῖς δὲ ἔστε, id est « vos autem estis, »
pro « nos enim sumus. »

(65) *Ex membro*. Aut ad verbum, « ex parte. »
In nonnullis codicibus legitur, ἐκ μέλους, id est

A

CAP. VII.

Blasphemias blasphemias cumulantes statim post
ea, quæ protulerunt, id allegant, quod a Paulo
theologicè dictum fuit : « Christum (63) Dei virtutem
(seu potentiam), et Dei sapientiam : » suisque
ratiocinationibus 360 abutentes eo id trahunt, quo
ipsis libet ; nam significari volunt, Christum po-
tentia ac sapientia Dei creatum esse. At verbis ip-
sis Pauli eorumque sensu indicatur, Incarnationem
ab eo spectari ; in hac enim Filium nominatum esse
vult Christum instar eorum qui ante illum vocati
sunt christi. Quod si etiam de ejus divinitate acci-
piendum sit Pauli dictum, nihil aliud ibidem signifi-
catur, nisi eum usquequaque Patri consubstantialem
esse ; omnem enim Patris cum potentiam, tum
B sapientiam in ipso, tanquam in Verbo Creatore,
et vero ejus Filio, inesse declarat.

CAP. VIII.

In eo etiam peccant hæretici, quod sic argumen-
tentur : Viti Christam comparavit Scriptura, pal-
mitibus homines, agricolæ vero Patrem. At vitis
eamdem naturam habet cum palmitibus, non vero
cum agricola. Filio igitur, inquit, communem
cum hominibus, non vero cum Deo et Patre, na-
turam esse declarant divina oracula. Nos autem
eorum argumento ita occurrimus. Secundum deitatem
quidem Christus est fructus hypostasens agri-
colæ. Sin autem secundum carnem spectetur, ejus
palmites sumus nos. Quæ dum dicimus, ad ea ma-
xime animum attendimus, quæ Paulus dogmaticè
asseveravit : « Nos enim (64) sumus corpus Christi,
et membra ex membro (65). » Et rursus : « An nescitis
(66), quod corpore vestra membra sunt Christi? »
Hujus enim nuncupationis, quam nobis Apostolus
tribuit, participes profecto non sunt nec isti hæ-
retici, nec ii qui carnem Domini ex cælo (67) esse
rentur, non vero humanam.

« ex membro : » quo modo fortasse legit Vulg.
interpres. Sed Græca editio habet ut Didymus.

(66) *An nescitis*. I Cor. vi, 15.

(67) *Ex cælo*. Aliquos existisse Didymi ætate
hæreticos, qui carnem Christi cælestem fuisse vo-
lebant, non humanam, certum est. Nam et Basilius
epist. 161 *ad Sozopolitanos* anno 377 scripta
sic loquitur : « Hæc enim omnia tolluntur ab iis,
qui Dominum dicunt cæleste corpus habentem adve-
nisse : » et Didymus ipse, ut alios omittam, in
enarratione in *primam Joannis Epistolam*, cap. iv,
hæc habet : « Sunt autem quidam hæretici, qui
neque usque ad sermonem consentiunt in carne
venisse Jesum, sed aut corpus cæleste eam detu-
lisse putant, aut certe usque ad phantasiam homi-
nem apparuisse confirmant. » At quosnam potissi-
m hæreticos designat Didymus? Apollinaristas,
ut puto. Nam primum quidem Apollinaris ipse ita
sensisse videtur : deinde Apollinaristæ. Novi equi-
dem Jacobum Basnagium in ea esse opinionem, ut
putet Apollinarium tam crasso errore imbutum non
fuisse : quod ut probet, hæc Apollinaris ipsius verba
profert ex Leontio : « Concessum est, ut certum,
corpus esse ex Virgine, divinitatem e cælo ; corpus
formatum est in ventre ; divinitas non creata, æter-
na : in compositione corpus perseverat esse corpus,
et divinitas divinitas. » At cuiusnam ignota sunt hæ-
reticorum artificia? Sæpe uno in loco id negare

361 CAP. IX.

Sed alia etiam divina oracula sic interpretati sunt, ut a veritate dissentirent, et adhuc dissentiant: puta illum Isaiaë prophetæ locum, ubi Pater ait: « Magnum (68) tibi est vocari te (69) Filium meum: » quodque a Paulo scriptum est: « Qui definitus (70) fuit Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis. » Nam et hæc illius divinitati asfingunt, cum tamen de servili forma, quam ex Maria sumpsit, dicta sint: de qua forma angelus eidem Mariæ dixit: « Spiritus sanctus (71) superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; Ideoque et quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei. » Quin etiam a veritate dissentiunt, dum explicant illud: « Deus (72) Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ: » etenim hæc omnia divinitati ipsius attribuunt. At vero Paulus hoc in loco Patrem quidem dicit ejus qui non conspicitur, Deum vero ejus qui conspicitur: ac de isto eundem angelum etiam paulo ante convenienti tempore, et novis, quæ commemorata sunt, nominibus ita evangelizasse constat: « Paries (73) filium, et vocabis nomen ejus Jesum: hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. » Præterea dissentiunt veritati (nam eorum cogitata et dicta contumeliam plena sunt) cum id etiam interpretantur, quod ait Dominus: « Vade (74) ad fratres meos, et dic eis: Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum. Deum meum et Deum vestrum. » Nam hic quoque Patrem vocat, sui ipsius quidem secundum naturam, nostrum vero secundum gratiam: Deum autem, sui ipsius quidem ob receptam ejus formam, nostrum vero secundum veritatem: ut et quod est æternum, et quod recens, indicetur. Condens enim quoad omnia servus Dominus, eum qui est ipsius Pater, ac noster Deus, patrem etiam nostrum pro sua bonitate 362 fecit, cum natura filii non simus: Deum vero etiam suum vocavit propter incarnationem, quam manifestus prænuntiavit, cum dixit: « Ex ventre (75) matris meæ Deus meus es tu. » Quomodo enim potest unigeniti sui Filii, veri et magni Dei, Deus esse? Sicut ergo nostrum hominum vere Deus est, non vero pater

videntur, quod alibi aperte affirmant. Sæpe etiam ex primo errore in alium transeunt, quem antea non defendebant. Hieronymus sane in *Chronico* hæc de Apollinario scripsit: « Cujus hic error est, ut asserat Jesum, solum carnem sine anima suscepisse... Ipsam autem carnem non de Maria assumptam, sed Verbi aliquid in carnem fuisse conversum. » Quid plura? Gregorius Nazianzenus in *Epistola ad Nectarium* se legisse ait ipsius Apollinarii πυχτόν, id est « opusculum, » in quo aperte is aiebat, Christum, « priusquam e caelo descenderet. Filium hominis fuisse, ac descendisse propriam afferendo carnem; eam scilicet, quam jam in caelo habebat, æternam. » De Apollinariæ vero legenda quæ cum alii, tum Epiphanius hæresis lxxvii scripsit, ubi inter cætera hæc habet: « Nonnulli (ex Apollinarii discipulis) eo progressi sunt ut Christum corpus e caelo detulisse dicerent. » Cæterum Didymus neque in hoc opere, neque in ea, quam paulo ante citavi enarra-

A

ΚΕΦ. Θ.

Και εἰς ἕτερα δὲ ὄσια ῥητὰ διημέχθησαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐτι διαφέρονται· ὅσον εἰς τὸ τῆς προφητείας Ἰσαίου, ἐνθα ὁ Πατὴρ ἔφη· « Μέγα σοὶ ἐστὶ κληθῆναι σε πατέρα μου· » καὶ εἰς τὸ Παύλου γεγραμμένον· « Ὁ ὀρισθεὶς Υἱὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἁγίουσύντης. » Καὶ ταῦτα γὰρ τῆ θεότητι αὐτοῦ ἐπιβρίπτουσι, λεχθέντα περὶ τῆς ἐκ Μαρίας δουλικῆς μορφῆς, περὶ ἧς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῆ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται (172 a) ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Ἔτι μὴ διαφέρονται καὶ εἰς τὸ, « Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης· » τὸ πᾶν τῆ θεότητι αὐτοῦ ἀπονέμοιτες. Λέγει δὲ ἐνταῦθα Πατέρα μὲν, τοῦ μὴ ὄρωμένου· Θεὸν δὲ, τοῦ ὄρωμένου. Περὶ οὗ ὁ αὐτὸς ἄγγελος καὶ μικρῶ πρόσθεν φαίνεται εἰπὶ προσήκοντι καιρῷ, καὶ νεαρῶσι τοῖς μνημονουθεῖσιν ὀνόμασιν εὐαγγελισάμενος οὕτως· « Τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἐστὶ μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » Προσέτι διαφέρονται (ἀλώδη γὰρ ἐστὶ τὰ νοήματα καὶ ῥήματα αὐτῶν) καὶ εἰς τῆδε τὴν λέγουσαν δεσποτικῆν ῥῆσιν· « Πορεύου πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπέ αὐτοῖς· Ἄναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Κάνταῦθα γὰρ Πατέρα καλεῖ, ἑαυτοῦ μὲν κατὰ φύσιν, ἡμῶν δὲ κατὰ χάριν· Θεὸν δὲ, ἑαυτοῦ μὲν διὰ τὴν πρόσφατον αὐτοῦ μορφήν, ἡμῶν δὲ κατὰ ἀλήθειαν· ἵνα καὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ τὸ πρόσφατον σημαίνηται. Συγκαταβάς γὰρ εἰς ὅλα τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἡμῶν δὲ Θεὸν, Πατέρα μὲν καὶ ἡμῶν δι' ἀγαθότητα ἐποίησεν, οὐκ ὄντων φύσει υἱῶν, Θεὸν δὲ καὶ ἑαυτοῦ ἐκάλεσε διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, ἣν σαφέστερον προανεφώνησεν, εἰπὼν· « Ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. » Πῶς γὰρ ἂν καὶ ἔγχωρεῖ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μεγάλου Θεοῦ, εἶναι αὐός; Ὅσπερ οὖν ἡμῶν ἐστὶ Θεὸς τῆ ἀληθεία, καὶ οὗ ὁ Πατὴρ κατὰ φύσιν· οὕτως αὐτοῦ μόνου ἀληθῶς κατ' οὐσίαν ἐστὶ Πατὴρ, καὶ οὗ Θεὸς κατὰ τὴν ἄνω γέννησιν· καὶ ἡμεῖς [172 b] μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γεγονότες, καταξιώμεθα τὸν ἐπουράνιον Θεὸν ἐπικαλεῖσθαι· « Πάτερ

D tione, Apollinarium, aut Apollinaristas nominat. quod fortasse eorum nomina nondum ita infamia ei viderentur, ut ipsi quodammodo parcendum adlive non esset. Vide not. 1, pag. 175.

(68) *Magnum*. Isa. xlii, 6, juxta Græcam editionem: ex qua Hieronymus quoque cap. 4 comment. in *Ecclesiastem* ita hunc locum citat: « Magnum tibi est vocari te puerum meum. » Latina Biblia habent: « Parum est ut sis mihi servus. »

(69) *Vocari te*. Græca ed., τοῦ κληθῆναι σ.

(70) *Qui definitus*. Rom. 1, 4. Biblia: τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ, etc.

(71) *Spiritus sanctus*. Luc. 1, 35.

(72) *Deus*. Ephes. 1, 17.

(73) *Paries*. Luc. 1, 31 et 32.

(74) *Vade*. Joan. xx, 17.

(75) *Ex ventre*. Psalm. xxi, 11. Græca editio pro ἐκ κοιλίας, habet eodem sensu ἀπὸ γαστρῆς.

ἡμῶν ὅ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω καὶ ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, μετασχὼν, κατὰ Παῦλον Ἑβραίοις ἐπιστέλλοντα, παραπλησίως τοῖς παιδίοις αἵματος καὶ σαρκὸς, καλεῖ τὸν Πατέρα Θεόν. Πρὸς οὗς καὶ τὸ μὴ μίξαντα εἶπεν, Πατέρα ἡμῶν καὶ Θεὸν ἡμῶν, ἀλλὰ κειχωρισμένως, « Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, » ἐδειξε τὴν προλεγεθεῖσαν διαφορὴν αὐτοῦ τε καὶ ἡμῶν. Οὐχ εὐρίσκειται γὰρ ἐαυτοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐπικoinῶς εἰρηκῶς· Πατέρα ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, περὶ τῶν μετὰ παθήσεως καὶ ἐλευθεροστομίας ὁμολογούντων αὐτὸν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων Θεὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μονογενῆ, ὃ ἐστὶν ὁμοούσιον, ὑπὸσχεται· « Κάγῳ, φησὶν, ὁμολογήσω αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου· » οὐ, τοῦ Πατρὸς ἡμῶν. Οὐ εἶ ἂν εἴη μείζον, ἐν μὲν ἀγαθοῖς, τοῦ ὁμολογηθῆναι ἡμᾶς ὑπ' αὐτοῦ· ἐν δὲ αἰσχίοις, τοῦ ἀρνηθῆναι ἑκαίνοις τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ὡς ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἀνθροπῆμοις ψευδός; Καὶ τὸ, ἐ Ἀναβαίνω » δὲ « πρὸς τὸν Πατέρα, » διὰ τὴν οἰκονομίαν εἶπεν, εὐαγγελιζόμενος τοὺς μαθητὰς, οὗς φίλων ἀδελφοῦς ἐκάλει, ὅταν ἀντιδίδῃται ἡ ἐξ ἡμῶν ἀπαρχή, ἀναβαίνοντος τοῦ αἰ ὄντος πρὸς τὸν ὄντως ὄντα αὐτοῦ Πατέρα. Ἐπειταγε λέγει· « Οὐδέλις ἀναβέθηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὃ ἂν ἐν τῷ οὐρανῷ· » δὲ τῶν τοιοῦτων λέξεων τῇ θεότητι μυστικῶς ἅμα καὶ ἰσχυρῶς σημαίνων εἶναι αὐτόν.

quoniam sursum ascendebat primitia nostra, dum ascendebat ille, qui semper est, ad eum qui vere est, nempe ad suum Patrem; ait enim ipse: « Nemo (80) ascendit (81) in cælum, nisi qui descendit 363 de cælo, is qui est in cælo. » Quibus verbis mystice simul et clare significavit se deitate esse (82).

[173 a] ΚΕΦ. Γ.

Καὶ Παύλου δὲ Φιλιππησίοις γράψαντος περὶ τῆς ἀσυγκρίτου καὶ οἰκονομικῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου δι' ἡμᾶς κινήσεως· « Τοῦτο δὴ λογιζέσθω ἐν ὑμῖν, ὅπερ καὶ

(76) *Ad Hebræos*. Cap. II, vers. 14.

(77) *Et ego*. Non in Joanne hæc existant, sed in Math. x, 32.

(78) *Evam*. Græca editio: ἐν αὐτῷ, id est, « in ipso. » Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(79) *Magis ignominiosum*. Codex, ἐν αἰσχίοις. Legendum, ἐν αἰσχροῖς, vel ἐν αἰσχίστοις, vel ἐν αἰσχίῳ.

(80) *Nemo*. Joan. III, 13.

(81) *Ascendit*. Græce, ἀναβέθηκε, quæ vox etsi præteritum tempus significare videatur, tamen præsentii nonnunquam respondet, ut forsasse hoc in loco, et in alio, qui interpretes vexavit, nempe apud Joannem versiculo 17 capituli xx, ubi Vulgata editio habet: « Dicit ei (Mariæ) Jesus: Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meum. » Quamvis porro instituti mei non sit Scripturæ loca a Didymo allata explicare, tamen hanc a lectore veniam peto, ut pauca saltem de voce ἀναβέθηκα addere liceat, utque ea tanquam parva is ne despiciat: ut enim ait S. Hieronymus, « non sunt parva, sine quibus magna constare non possunt. » Puto ergo vocem illam aliquando significare, « ascendo, » non vero « ascendi: » sicut temporis præsentis sensum habent Græca verba, πέρφωκα, μέμηλα, ἔλθηθα, et Latina, « odi, novi, memini. » Nimirum vox, ἀναβέθηκα in Veteris Testamenti translatione Græca nusquam, in Novo autem bis tantum, ni fallor, legitur, etsi millies utrobique legatur ἀνέβην, id est, « ascendi. » In duobus autem hisce locis, nempe Joan. xx, 17, et III, 13, eam significare, « ascendo, »

secundum naturam; sic ipsius tantum vere secundum essentiam Pater est, non vero Deus secundum cælestem generationem. Et ut nos Christi participes facti, digni efficiamur qui cælestem Deum sic invocemus: « Pater noster, qui es in cælis: » ita etiam dilectus Filius cum juxta Paulum ad Hebræos (76) scribentem, participaverit, similiter ac pueri, sanguini et carni, vocat Patrem Deum. Ad hæc cum indiscriminatim non dixerit, Patrem nostrum, et Deum nostrum, sed separatim, « Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum, » ostendunt hæc prædictum discrimen, quod interest inter eum ac nos. Nec enim usquam invenimus, ipsum de seipso, et de hominibus communiter loquentem dixisse, Patrem nostrum. Quia apud Joannem in Evangelio de iis loquens qui libere aperteque coram hominibus ipsum esse confitentur Deum, et Filium Dei unigenitum, id est, consubstantialiæ, hæc pollicetur: « Et ego (77), inquit, confitebor eum (78) coram Patre meo. » Non ait, coram Patre nostro. Quodnam vero majus bonum, quam quod nos ipse confiteatur? quid contra magis ignominiosum (79), quam quod illi ea cognitione priventur, quæ est a Deo, utpote qui veritati mendacium prætulit? Verba autem, « Ascendo ad Patrem, » propter Incarnationem dixit, discipulis, quos diligebat, et fratres appellabat, bonum nuntium afferens: quoniam sursum ascendebat primitia nostra, dum ascendebat ille, qui semper est, ad eum qui vere est, nempe ad suum Patrem; ait enim ipse: « Nemo (80) ascendit (81) in cælum, nisi qui descendit 363 de cælo, is qui est in cælo. » Quibus verbis mystice simul et clare significavit se deitate esse (82).

CAP. X.

Cam vero Paulus de incomparabili et dispensatoria Dei Verbi propter nos exinanitione scriperit ad Philippenses: « Hoc sane (83) reputetur in vobis, non veno, « ascendi, » multis rationibus probare possem; sed eas facile quisque videbit Græca Biblia percurrens, et duo hæc loca expendens. Illud tantum animadverto, in libro Sap. XVIII, 16, legi: Καὶ οὐρανοῦ μὲν ἤπτετο, βεβήκει δὲ ἐπὶ γῆς, quæ in Latinis Bibliis sic leguntur: « et usque ad cælum attingebat stans in terra. Jam vero perspicuum est, vocem βεβήκει hic poni pro ἔβαλε, ideoque vocem βέθηκε idem valere ac vocem βάλει. Quæ si ita se habent, clarus est sensus verborum Christi apud Joannem, nempe: ne tempus nunc teras, Maria, in exploranda per tactum corporis mei veritate: id alias præstare poteris: nondum enim ascendo (id est ascendam), ad Patrem meum; sed statim vade ad fratres meos, etc. Simili modo, ut alia exempla omittam, accipitur vox ἀμφιπέθηκα in *Iliad.* cant. I, vers. 37.

(82) *Esse*. Aut deest aliqua vox in Græco, puta, ἐν οὐρανῷ, id est, « in cælo, » aut vox εἶναι, id est, « esse, » eo sensu sumitur quo Deus dicitur esse is qui « est. » His consentanea sunt quæ Didymus ipse tradidit in commentariis ad hunc Joannis locum, pag. 49 catenæ in Joannem: Δηλουμένης (inquit) τινὸς ὑπεροχῆς ἀρμοσούσης Θεῷ τῷ ὀνόματι τοῦ οὐρανοῦ, x. τ. λ., id est, « Significante cæli nomine quamdam Deo convenientem præcellentiam, » etc. Lege etiam quæ ipse Didymus de his Domini verbis disputat apud Wolfsum, tom. IV *Anecdotorum*, pag. 8.

(83) *Hoc sane*. Philipp. II, 5-11. Græca editio: Τοῦτο γὰρ φρονέεισθω.

quod et in Christo Jesu, qui, cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo : humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen : ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum : et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus in gloria est Dei Patris : » verba quidem, quibus dicitur Christus, cum in forma Dei esset, et æqualis Deo, semetipsum exinanivisse non ab alio coactus, sed libere, dum ita formam servi accepit, et ad hominum abjectionem venit, ut simul etiam principatus et potestates exspoliaverit (84), negligunt (85) isti hæretici ; verbis vero hæc, « Ideo et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, » immobiliter insistent : etsi vox « ideo » significet, Christum, quia similiter ac pueri, communicavit carni et sanguini, ideo tunc, non vero alias, exaltatum esse supra servilem conditionem, et donatum illi fuisse nomen, quod est super omne nomen, ac omnium præstantissimum : non tamen significat, quod Unigenitus (quem aiunt **364** tonitruum quidem filius (86) esse verum Deum et verum Filium Dei (87) ; Paulus vero, ante exinanitionem fuisse in forma et æqualitate Dei Patris) hæc sibi data acquisiverit : plura enim valde absurda inde inferrentur. Nam primo si Filius nuda et sola Dei appellatione a creaturis distingueretur, has aut parum, aut nihil plane antecelleret. Secundo hujusmodi donum ad nihilum redigeretur, si id quidem attendatur, quod fieri posset, aut in mentem nostram venire : quod enim donatum fuit, non est omnino stabile ac permanens, sed ejusmodi fere, ut amitti facile queat. Tertio si Filium secundum Deitatem divinum nomen tunc accepisse concipiamus, cum in mundo apparuit ; sequetur ut ipse id antea non habuerit, quod postea accepit, sed velut quoddam donum, aut mercedem pro suo ad nos adventu id retulerit. At vero ipse et ex infinita altitudine sese propter nos, carnem nostræ similem assumens, exinanivit, et cum esset naturaliter et Filius Verbum, et in forma Dei, et æqualis Deo, et Deus in principio existens apud Deum, neque singulare illud et incomparabile nomen extrinsecus ascitum (88) haberet, ac velut adulterinum, nec eodem posterius decoratus sit ; reversus est rursus ad eminentissimam (89) altitudinem, in qua semper et in principio erat, et ad naturalem sibi honorem, ac gloriam, et ad propriam consessionem a dextris Patris sui.

(84) *Exspoliaverit.* Coloss. II, 15.

(85) *Negligunt.* Cod., *έχουσι.* Itaque addendum est adverbium aliquod, ut *όλιγώρως*, aut *άμελώς*, legendumque in superioribus τών pro τῶ· nisi forte vox *έχουσι* mendosa sit.

(86) *Tonitruum... filius.* Vide Ep. I Joan. v, 20.

(87) *Dei.* Codex, *έφ' ού.* Lego Θεού.

(88) *Ascitum.* In Græco, *εισχεκρῖμένον*, id est, « introductum. » Hoc sensu, ut puto, Pollux lib. II,

A ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι ἴσα Θεῷ· ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· καὶ σχήματι εὐρέθει· ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερέψωσεν, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα· ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντων γόνου κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πάντα γλῶσσαι ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· οὗτοι τῶ μὲν, ὅτι ἐν μορφῇ Θεοῦ, καὶ ἴσα τῷ Θεῷ ὑπάρχων, ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἐν τῷ λαβεῖν μὲν δούλου μορφὴν, καὶ ἐν ταπεινώσει ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀπεικδύσασθαι δὲ τὰς ἀρχαί· καὶ τὰς ἐξουσίας, οὐκ ἑτέρου ἀνάγκη, ἀλλ' ἑκουσίως·

B ἔχουσιν· τῷ δὲ, « Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερέψωσεν, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, » ἀτρέπτως ἐπιβάλλουσι, καίτοι τῆς « διὸ » λέξεως σημαίνουσης, ὡς διὰ τὸ παραπλησίως τῶν παιδίων κεικωνηκῆναι σαρκὸς καὶ αἵματος, τότε, καὶ οὐκ ἔλλοτε, ὑπερυψώθη τὸ δουλοπρεπὲς μέτρον, καὶ ἐχαρίσθη αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, τὸ πάντων προερέστατον· οὐ μὴν ὅτι ὁ Μονογενὴς (περὶ οὗ λέγουσι τῆς τε βροντῆς ὁ υἱὸς, ὡς ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς Θεοῦ· καὶ Παῦλος, ὡς πρὸ τῆς [173 ὁ] κενώσεως ἐν μορφῇ καὶ ἰσότητι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἦν) δοτὰ ἐκτήσατο ταῦτα. Ἐπίτοι καὶ ἄτοκα ἴαν ἐκ τούτου εἰσφέρεται· ἐν μὲν, ὅτιπερ, εἰ ἐν φιλῶ καὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι διακέκρῖται Θεὸς ὁ Υἱὸς, πλεονεκτῆσει τὴν κτίσιν, ἢ μικρόν, ἢ τὸ σύμπαν οὐδέν·

C δεύτερον δὲ, ὅτι ἐξολισθησείεν αὐτοῦ κατὰ γὰρ τὸ ἐγγωροῦν, καὶ ὅσον ἦεν εἰς λογισμὸν τὸ χάρισμα· ἐπίπερ τὸ δοτὸν οὐκ εἰς πᾶν ἐρειρισμένον καὶ διαμένον, ἀλλ' εὐαπόδητόν πως· τρίτον, ὅτιπερ, εἰ κατὰ τὴν θεότητα νοηθεῖ ἐληφῆναι τὸ θεῖον ὄνομα τὸ τηλικαῦτα, ὅτε ἐν κόσμῳ ἐφάνη, εὐρεθήσεται μὴ ἐσχληκὸς πρὸ τούτου, ὁ ὑστερον ἔλαθεν, ἀλλ' ὡσπερ τι χάρισμα, ἢ μισθὸν κομισάμενος ὑπὲρ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀφίξεως. Αὐτὸς δὲ καὶ ἐξ ἀπέριου ὑψώματος δι' ἡμᾶς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἑαυτὴν ἐκένωσε· καὶ διὰ τὸ εἶναι φυσικῶς Υἱὸς Λόγος, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ, καὶ ἴσα Θεῷ, καὶ Θεὸς ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεόν, οὐτ' ἐξωθεν εἰσχεκρῖμένον καὶ νόθον ὄλον ἔχον τὸ ἀπαράδητον ὄνομα, οὐθ' ὑστερον τούτῳ ἐκτετιμημένος, ἐπανῆλθε πάλιν εἰς ὅπερ ἦν ἀεὶ καὶ ἐν ἀρχαῖς ὑπερανέχον ὕψος, καὶ εἰς ἐμφυτον τιμὴν καὶ δόξαν, καὶ εἰς ἴδιαν τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς συνεδρίαν.

cap. 4, segm. 76, ait : εἰσκρίνεται κατὰ τὰς δίκας τὸ πνεῦμα. Quamvis enim interpres transtulerit, « per naves discernitur vapor, tamen venturum censet : « per naves introducitur flatus, » seu « spiritus. »

(89) *Eminentissimam.* Librarius scripserat ὑπερανέχων· tum inducta littera ω fecit ο. Itaque lego et ipse, ὑπερανέχων. Nec enim Filius semper ὑπερανέχε ἐν ἀρχαῖς, id est, non semper « inter angelos

Πῶς δὲ και υπερύψωσε και εχαρίσατο δυνομα τὸ Α ὑπὲρ πᾶν δυνομα ; Ἐρῶ, ὅτι και δουλικὴν περιφέρουσι αὐτῷ εικόνα ελεγέ τε, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, » και ἤθελε Θεὸν και τότε καλεῖσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ, ὡς προεῖρηται. Πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ γὰρ ἐπιφανείας τοῦ Υἱοῦ, τὰ ἐπουράνια [174 a] μόνον γόνυ ἐκλινεν αὐτῷ, και ἐδόξαζεν αὐτόν, εἰδὸτα τῆς ἀγίας Τριάδος τὴν ἰσότητα δόξαν· ὡς τὰ σεραφίμ τρίτον βοῶν, « Ἄγιος, » και ἀπαξ, « Κύριος. » ἵνα και ἐκάστη ὑποστάσει τὸν ὕμνον ὁμοίως ἀναπέμψῃ και μίαν αὐταῖς εἶναι κυριότητα καταγγεῖλῃ· τὰ δὲ ἐπίγεια και τὰ καταχθόνια οὐκ ἤδει αὐτὸν οὕτως, ὡς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ἔγνω. Ἐξ ἐκείνου οὖν ἤρξατο και αὐτὰ γόνυ κλίνειν αὐτῷ, και δοξάζειν, και Θεὸν καλεῖν· και ἐν ἀθρόαις περιστάσεσι, τῇ δξύτητι τῶν συμβαινόντων φθανόμενα, οὐ πολλῇ κερῆσθαι προσευχῇ, οὐδὲ κατὰ τὸ σύνθεσις βαττολογεῖν, ἀλλ' ἐπικαλεῖσθαι· « Χριστέ, βοήθει. » Τῷ δὲ εἰρησθαι, « Ἐν ὀνόματι ἀνθρώπων και σχηματι εὐρεθείς, » οὐ φάντασμα ὑποδηλοῖ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, ὡς ὑπετόπασάν τινες· τὸ ἐναντίον μὲν οὖν, ὅτι Θεὸς λόγος ὁμοιότητα και σχῆμα ἀνθρώπων ὄντως ἔφεραν. Νοητέον δὲ και ἄλλως· Ἀπὸ τῆς ὄψεως, και φορέσεως, και ἀντιστροφῆς δείκνυται ἕκαστος, ὅπερ ἐστὶ, και ὁ βούλεται πράττειν. Κἂν γὰρ μὴ βοῶν περιέρχουτο τοῦτο, ἀλλ' ὁμοως καθήγορον τὴν φύσιν ἔχει τοῦ πράγματος, κἂν μὴ λέγῃ. Και ὁ Σωτὴρ οὖν βουλθεῖς διὰ τῆς ἀτρέπτου ἐνανθρωπήσεως σῶσαι ἡμᾶς, και πάντα ἐσχηκὸς τὰ ἡμέτερα διχα ἀμαρτίας, ἀνάγκη τὴν ἀπὸ γνώμης και ἔργων τοῖς ἀνθρώποις προσοῦσαν ἀμαρτίαν ποιεῖν ὑπελαμβάνετο. Ὁ γὰρ τληπαθέστατος Ἰωδ ἀπὸ πάντων ἡμῶν κέκραγεν· « Οὐδεὶς ἀναμάρτητος, οὐδ' ἂν μιᾶς ὥρας ὁ βλος αὐτοῦ. Τί γὰρ ἐστιν ἀνθρώπος, ὅτι ἐμεγάλυνας αὐτόν, ἢ ὅτι προσέχεις τὸν νοῦν εἰς αὐτόν, ἢ ἐπισκοπῆν αὐτοῦ ποιεῖς [174 b] ἕως πρῶτ, και εἰς ἀνάπαυσιν αὐτὸν κρίνεις ; » Αὐτός δὲ, τοῦτ' ἐστιν ὁ δεσπότης, « ἀμαρτίαν, » ὡς προεῖρηται, « οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τὸ δὲ

At quonam modo Deus illum exaltavit, et donavit ei nomen, quod est super omne nomen? Respondeo, Scripturam ideo sic loqui, quia et ipsi servilem imaginem circumferenti dixit Pater, « Hic est Filius meus dilectus, » et eum voluit etiam tunc vocari Deum, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, sicut modo dictum est. Antequam enim Filius in mundo appareret, genu ei caelestia tantum inclinabant, eumque glorificabant, quod sanctæ Trinitatis unam Deitatem, et æqualem gloriæ esse scirent, et proinde seraphimi ter clamabant « Sanctus, » et semel « Dominus ; » ut unicuique hypostasi hymnum simili modo offerrent, et unam trium dominationem esse nuntiarent, terrestria vero, et inferna eum non ita noverant, ut cognoverunt in B Incarnatione. Tunc igitur coperunt et ipsa genu ei flectere, illumque glorificare, ac Deum vocare, et in repentinis calamitatibus, cum eventuum celeritate præoccupantur, non longa uti oratione, nec multiloqui, ut solent, ac verbosi esse (90), sed breviter eum invocare clamando, « Christe, adjuva (91) : » quippe cum hoc nomen sit omnibus salutare. Quod vero dictum fuit, « In similitudine hominum, et habitu inventus, » non significat, phantasma esse illius Incarnationem, ut quidam suspicati sunt; sed contra denotat, gestatam vere a Deo Verbo esse similitudinem, et habitum hominum. Sed aliter etiam intelligi potest. Ex aspectu (92), ex corporis motione ac gestu, et ex conversatione cognoscitur unusquisque qualis sit, et quid velit facere : nam C etsi urbem ipse circumiens hoc non evulget, tamen ex ipsa rei natura, eo vel tacente, arguitur. Itaque Salvator etiam cum pei æconomiam, qua sine ulla sui mutatione incarnatus est, nos salvare voluerit, et omnia, quæ nostra sunt, habuerit, excepto peccato, necessario videbatur hominibus peccati illius expers non esse, quod ex voluntate, et ex operibus (93) inest nobis. Nam patientissimus Job ex persona omnium nostrum clamavit : « Nemo (94) expers peccati, ne si unius quidem horæ sit vitiosius. Quid enim (95) est homo, quia magnificasti

æ principatus supereminuit, » enim principatus non sint æterni. Cæterum verbo ἀνέχειν eodem sensu usus est Pollux lib. II, cap. 4, signi. 50, ubi ait : Ὀφρύας δὲ καλοῦσι, τὰ ἀνέχοντα τῆς γῆς, id est, « supercilia autem vocant, eminentiora terræ loca. » Coniicit quidem Flackenburgius legendum ibi esse τὰ ὑπερέχοντα, pro τὰ ἀνέχοντα, sed nullius codicis auctoritatis sulcitur ejus conjectura.

(90) *Verbosi esse.* Respicit illud Christi apud Math. vi, 7 : Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογῆσητε, id est, « orantes autem nolite multum loqui. » De quo capitulo legenda sunt quæ post alios nuperrime scripsit vir ingenio et doctrina præstantissimus Xaverius Mattei agens de Hebræorum Græcorumque poesi, tom. I, pag. 56.

(91) *Christe, adjuva.* Hanc precandi formulam in repentinis maxime casibus Didymi ætate usitatum fuisse, confirmat *Lausiaca* Palladii *historia*, cap. 150, ubi legimus : « Nobis autem magna voce Dominum nominantibus, » Christe, adjuva nos, « statim belluæ... se ipsas in aquam sunt jactantæ. »

(92) *Ex aspectu.* Respicit, ut puto, illud Eccle-

siastic. XIX, 25 : Ἀπὸ ὄρασεως ἐπιγνωσθήσεται ἀνὴρ... και βῆμα ἀνθρώπου ἀναγγέλλει τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, « ex aspectu cognoscetur vir... et incessus hominis enuntiat de illo. »

(93) *Ei ex operibus.* An sic loquitur, ut peccatum, quod designat, distinguat ab eo, de quo agit Paulus, cum ait, Christum « factum esse peccatum pro nobis? » An potius intelligit peccatum originale?

(94) *Nemo.* Duo ex Job loca afferi, etsi unum citare videatur. Primus locus non exstat in Latinis Bibliis, sed Græca eum habent Job xiv, 4 et 5, ubi tamen sic legitur : Τίς γὰρ καθαρὸς ἐστὶ ἀπὸ ῥύπου ; ἀλλ' οὐδεὶς, ἐὰν και μία ἡμέρα ὁ βλος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, « quis enim mundus erit a sorde? sed nemo, etsi una sit dies vita ipsius in terra. » Vestustissimus vero codex, quem Junius in sua Jobi editione expressit, pro, μία ἡμέρα, habet μιᾶς ἡμέρας, id est, « unius diei. » Alii aliter legerunt.

(95) *Quid enim.* Ab his verbis incipit alter, quem modo dixi, locus. Exstat Job vii, 17 et 18, ubi cum præcedant hæc verba, κενὸς γάρ μου ὁ βλος, id est,

eum? aut quia intendis mentem in ipsum? aut in- A
 spectionem ejus facis (96) usque ad diluculum, et
 in requie eum judicas? Ipse vero, id est, Do-
 minus, **366** « peccatum (97) non fecit, » ut antea dictum est, « nec inventus est dolus in ore ejus. »
 Qui autem est peccati expers, est supra homines (98). Hac de causa divinum oraculum ait:
 « In similitudine et habitu hominum. »

CAP. XI.

Ne illud quidem, quod in Joanne legitur, « Ego
 vivo (99) propter Patrem, » hæreticorum causam
 ullo modo juvare potest. Sic enim loquitur Salvator
 aut propter prædictum Incarnationis modum, aut
 quia ipse genitus est vita ex vita paterna, et lux e
 luce, et Deus ex Deo. Itaque et hoc ab eo audivi-
 mus apud eundem Joannem: « Ego sum (1) vita, et
 lux; » et rursus: « Filii (2), quos vult, vivificat. »
 Si ergo Pater quoque vita est, et lux vera, profecto
 is qui est vita vitæ, et lux lucis, nihil ab eo
 differt; nam vita et lux omnino est; ac nullam plane
 habet probabilitatem illa hæreticorum formula,
 « Aliquando non erat, » si de eo dicatur, qui est
 ipsa creatrix vita et indeficiens lux. Aliter etiam
 respondere licet. Qui propter alterum vivit, non po-
 test ipse unquam esse vita æterna, sicut ne is qui-
 dem, qui participatione Dei sanctus est, potest esse per se sanctus: est vero ipse sua potestate etiam
 alios sanctificans cum per semetipsum, tum per alios.

CAP. XII.

Verba quoque illa, « Ego descendi (3) de cælo,
 non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit
 me, Patris, » ita accipienda sunt, quasi dicat: Non
 ut humanitatis voluntatem faciam in Incarnatione, C
 sed voluntatem deitatis. Nec enim est voluntas di-
 lecti Filii a voluntate Dei et Patris separata; una
 enim et eadem voluntas est Trinitati. Sua porro hac
 mira prorsus obedientia, qua pro nobis, id est vice
 nostrum, obedivit, antiquam nostram inobedien-
 tiam abolevit: et quemadmodum in similitudinem
 hominum, eo modo quo ipse novit ac voluit, de-
 scendens passus est, sic et nos sibi conformes fa-
 ciens in impassibilitatem (4) transtulit. **367** Quare,
 « Descendi, » inquit: nempe propria sponte ac vo-
 luntate veni, inquit, non vero ut minister ac famu-
 lus. Sicut et in alio loco similiter ait: « Ego (5)
 sum panis cui de cælo descendi; » id est, non missus (6) fui.

CAP. XIII.

Eodem sensu accipiendum est illud Psaltis:
 « Ideo (7) unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ-
 participibus tuis; » et quod legitur apud Joannem
 in Evangelio: « Quem (8) Pater sanctificavit, et mi-

« inanis enim est vita mea, » fortasse nomen illud,
 ὁ βλος, in causa fuit, cur isthæc antecedentibus hic
 citatis jungeret librarius, aut Didymus.

(96) *Facis*. Juniana editio habet, ποιῆ τοπρωτ, id est, « facis diluculo. » Complutensis vero, ποιῆσῃ ἕως τοπρωτ, id est, « facies usque ad diluculum. » Quæ paulo post etiam pro κρίνεις habet κρινεῖς, id est, « judicabis. »

(97) *Peccatum*. I Petr. II, 22.

(98) *Supra homines*. Codex, ὑπερανων. Legi potest cum ὑπεράνθρωπον, aut potius ὑπὲρ ἄνθρωπον, tum ὑπερανθρώπων.

ἀναμάρτητον, ὑπεράνθρωπὸν ἐστι. Διὰ τοῦτο κερη-
 σμῶδηται τὸ, « Ἐν ὁμοιώματι καὶ σχήματι ἀ-
 θρώπων. »

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Καὶ τὸ παρὰ Ἰωάννη, « Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, »
 οὐδαμῶθεν ἔχει λῆμμα. Ἡ γὰρ ἕνεκα τοῦ προλεχθέν-
 τος τῆς οἰκονομίας εἴρηται τρόπου, ἥ διὰ τὸ πε-
 φηνέαι αὐτὸν ζῶν ἐκ ζωῆς πατρικῆς, ὡς καὶ φῶς
 ἐκ φωτός, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ. Τοιγαροῦν καὶ τοῦτο
 ἠκούσαμεν αὐτοῦ παρ' αὐτῷ Ἰωάννη· « Ἐγὼ εἰμι
 ἡ ζωὴ καὶ τὸ φῶς· » καὶ πάλιν· « Ὁ Υἱὸς οὐς θέλει
 ζωοποιεῖ. » Εἰ οὖν καὶ ὁ Πατὴρ ζωὴ ἐστὶ καὶ φῶς
 ἀληθινόν· ζωὴ ζωῆς, καὶ φῶς φωτός οὐδὲν διαφέρει.
 Ζωὴ γὰρ καὶ φῶς ἀπαξ ἐστὶ· καὶ οὐδὲ πειθανότητος
 ἔγγυς τὸ, « Ἦν, ὅτε οὐκ ἦν, » ἐπὶ αὐτῆς τῆς δημιουργοῦ
 ζωῆς καὶ τοῦ ἀνεκλείπτου φωτός. Καὶ ἄλλως· Ὁ δὲ
 ἕτερον ζῶν, αὐτὸς οὐκ ἂν εἴη ποτὲ ζωὴ αἰώνιος· ὡς
 οὐδὲ ὁ μεταδόσει Θεοῦ ἅγιος, αὐτοάγιος· αὐτὸς δὲ
 κατ' ἐξουσίαν καὶ ἄλλους ἀγιάζων δι' ἑαυτοῦ τε καὶ
 δι' ἐτέρων.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Καὶ τὸ « Ἐγὼ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ
 ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός
 με Πατρὸς, » τοῦτο δηλοῖ· Οὐχ ἵνα τὸ τῆς ἀνθρω-
 πότητος, φησὶ, θέλημα πράττω ἐν τῇ ἐνανθρωπή-
 σει, ἀλλὰ τὸ τῆς θεότητος. Οὐ γὰρ ἐστὶ θέλημα τοῦ
 ἀγαπητοῦ Υἱοῦ, θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 κειχωρισμένον. Ἐν [175 a] γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ θέλημά
 ἐστὶ τῇ Τριάδι. Ταύτη γοῦν τῇ παραδόξῳ αὐτοῦ
 ὑπακοῇ τῇ ἀνθ' ἡμῶν, ἔλυσε τὴν ἡμῶν ἀρχαίαν
 παρακοήν· καὶ ὃν τρόπον εἰς ὁμοίωσιν ἡμῶν, ὡς
 οἶδε καὶ ἡβουλήθη, καταβάς ἔπαθεν· οὕτω καὶ ἡμᾶς
 συμμόρφους ποιήσας ἑαυτοῦ, εἰς ἀπάθειαν μετέστη-
 σεν. Ὅθεν, « Καταβέβηκα, » ἔφη· αὐθαιρετικῶς,
 φησιν, οὐχ ὑποργικῶς. Καθὰ καὶ ἐν ἐτέρῳ μέρει
 ὁμοίως φάσκει· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
 καταβάς· » ὃ ἐστίν, οὐ πεμφθεὶς.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Καὶ το τοῦ Ψαλμῶδου· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε
 Θεὸς ὁ Θεός σου ἑλαϊον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετ-
 ὄχους σου· » καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη ἐν Εὐαγγελίῳ
 κείμενον, « Ὅν ὁ Πατὴρ ἠγάσας, καὶ ἀπέστειλεν εἰς

(99) *Ego vivo*. Joan. vi, 57.

(1) *Ego sum*. Vide Joan. xiv, 6, et xii, 46.

(2) *Filii*. Joan. v, 21.

(3) *Ego descendi*. Joan. vi, 38 et 39.

(4) *In impassibilitatem*. De sensu hujus loci agimus in commentario de Didymo lib. II.

(5) *Ego*. Joan. vi, 51. Biblia: ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, id est, « panis vivus, qui, » etc.

(6) *Non missus*. Nempe instar famuli.

(7) *Ideo*. Psal. xlvii, 9 (sive 8). Biblia: ὁ Θεός ὁ Θεός σου.

(8) *Quem*. Joan. x, 36.

τὸν κόσμον, » παρακλησίως εἴρηται. Οὐκ ἄλλοτε γὰρ ἐχρίσθη καὶ ἠγιασθη ὁ ἅγιος καὶ ἁγίοις ἀναπαυόμενος, ἢ ὁ εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν. » εἰ μὴ ὅτε οὐκ ἀποθέμενος ὁ ἦν, ἐγένετο ἀτυγχύτως καὶ ὁ οὐκ ἦν· ἐν ἡμᾶς μετόχους ἑαυτοῦ ποιήσῃ καὶ ἁγιάσῃ, καθὰ εἴπεν· « Ὑπερ αὐτῶν ἁγιάζω ἑμαυτὸν, ἵνα ὡσιν αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ. »

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ἀκολούθως τούτῳ θεωρεῖται καὶ τὸ ἐν ψαλμῷ εἰρημένον· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδου, οὐδὲ δύσεις τὸν δαίην σου ἰδεῖν διαφθοράν. » καὶ τὸ πολλαχῶς γεγραμμένον, ὅτι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ὁ Θεὸς ἠγειρεν ἐκ νεκρῶν. Οὐ γὰρ χάριν ἔλαβεν αὐτὸς τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ χάριν αὐτὸς δέδωκεν ἡμῖν τὸ καθ' ὁμοιότητα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ταύτης [175 ὁ] πάλιν ἀνίστασθαι. Ἐπειτοίγε τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότιμον καὶ ἰσοδύναμον καὶ ἐν τούτῳ διδάσκων τῷ κεφαλαίῳ, παρὰ Ματθαίῳ καὶ Λουκᾶ εἶπε· « Λύσατε τὸν ναὸν τούτον, καὶ ἐγὼ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερῶ αὐτόν. » καὶ, « Ἐξουσίαν ἔχω τὴν ψυχὴν μου θείναι, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. »

nam meam ponendi, et potestatem habeo rursus capiendi eam. »

(9) Sanctus... et in sanctis requiescens. In sacra Græcorum Liturgia oratio, quæ dicitur « Trisagii, » sic incipit : « Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, id est, « Deus sanctus, et in sanctis requiescens. » Quin etiam in oratione ab episcopo recitanda, quæ exstat lib. viii Constitutionum apostolicarum, cap. 14, legitur : « Ἄγιοι, ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενοι, id est, « Sancte, qui in sanctis requiescis. » Hæc autem sacræ Liturgie locutio, a Didymo hic adhibita, deprompta est ex Isa. LVII, 15. Cæterum index Passioneianus mendose habet ἁγίοις, pro ἐν ἁγίοις.

(10) Unus sanctus. Vide not. 9, pag. 161. In libro viii Constitutionum apostolicarum, cap. 13, legitur : « Ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ὑπακούετω· Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· id est, « Episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus, unus Dominus, unus Jesus Christus, in gloria Dei Patris, benedictus in sæcula. Amen. » Quæ verba etsi in Liturgiis Chrysostomi ac Basilii non legantur, a populo tamen recitari in Missa, postquam sacerdos dixit, « Sancta sanctis, » colligi ex Theodori Antidensis episcopi explicatione Missæ nondum, ni fallor, edita, quæ exstat in Naniano codice manu scripto : « Ὁ ἀρχιερεὺς (ait Theodorus) λέγει· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις... Ὅι δὲ ἀκροαταί... λέγουσιν· Εἰς μόνος ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, id est, « Episcopus dicit : Sancta sanctis... Auditores vero inquam : Unus solus sanctus, unus Dominus Jesus Christus. » Joannes autem Veccus Constantinopolitanus patriarcha in opusculo, quod inscribitur Συνοχηρῆ δήσιον γραφικῶν, quodque a Petro Arcudio inter opuscula aurea theologica editum fuit, hæc habet, pag. 156 : « Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ δοξολογίᾳ τοῦ, « Δόξα ἐνὸς ἁγίου, » ἐν τῷ τέλει ᾄδουσιν οἱ Γραικοί· « Ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » id est, « Similiter in hymno, « Gloria in excelsis, » in fine canunt Græci : « Quoniam tu solus sanctus, tu solus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Ve-

sit in mundum. » Qui enim sanctus est, et in sanctis requiescens (9), « unus sanctus (10), unus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. Amen, » non alias unctus fuit et sanctificatus, nisi quando, non deponens quod erat, factus est sine confusione (11) etiam quod non erat, ut nos sui ipsius participes faceret et sanctificaret, ut ipsemet inquit : « Pro ipsis (12) sanctifico me ipsum, ut sint ipsi sanctificati in veritate. »

368 CAP. XIV.

Sensu his, quæ dicta sunt, consentaneo intelligendum est etiam quod in psalmo legitur : « Non derelinques (13) animam meam in inferno (14), nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem : » et quod multis in locis (15) scriptum est, quod nempe Christum Jesum Deus suscitavit a mortuis. Nec enim ex gratia accepit ipse resurrectionem, sed gratiam ipse nobis dedit, dum nobis concessit, ut secundum similitudinem suæ ipsius resurrectionis rursus resurgeremus. Æqualem enim sibi cum Patre majestatem ac potentiam hæc quoque in re esse docens apud Matthæum (16) et Lucam inquit : « Solvite (17) templum hoc, et ego in tribus diebus suscitabo illud ; » et : « Potestatem (18) habeo ani-

risimile itaque est, Didymum hæc e sacra Liturgia protulisse, aut potius ex hymno angelico « Gloria in excelsis, » qualis primis etiam sæculis recitabatur a Christianis matutino tempore : qua de causa libro viii Constit. apostolic., cap. 47, vocatur « Oratio matutina. » Fateor in Constitutionibus apostolicis loco verborum, « in gloria Dei Patris. Amen, » aliam legi clausulam aliquando longiorem ; sed fieri facile potuit, ut ejusdem hymni non eadem esset ubique aut semper clausula. Ac sane in membraneo codice sæculi xi, quem servat Veneta Naniorum Bibliotheca, post psalmos et Cantica legitur iste hymnus multo quam apud Latinos ductior ; nam post verba : εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν, adduntur alia plura, nempe καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐλογησῶ σε, et reliqua, hoc est, « singulis diebus benedicam te. » Quod si hunc hymnum respiceret Didymus, credibile vix foret, eum ab Hilario Pictaviensi episcopo compositum fuisse : quod tamen non pauci scripserunt, ut moment Maurini monachi in præfatione in Hilarii Opera, pag. 7, tom. I. Facilius crediderim, a S. Hilario eundem hymnum Latine duntaxat conversum fuisse, et, cum ipse ab exsilio rediit, in Latinam Ecclesiam invecum, nisi prius a Telesphoro papa invecum fuerat.

(11) Sine confusione. Naturarum scilicet divinæ et humanæ. Similia dictavit Didymus Enarratione in primam Joannis Epistolam ad cap. 4, Eutychnorum blasphemiam, quæ Ecclesiam postmodum turbavit, in antecessum profligans. Vide, si libet, Tertullianum in libro adv. Praxeam, cap. 27 et 29, atque Ambrosium in libro De Incarnationis Dominicæ sacramento, cap. 6, num. 44 et seqq.

(12) Pro ipsis. Joan. xvii, 19.

(13) Non derelinques. Psal. xv, 10.

(14) In inferno. Græca editio, εἰς ᾄδην. Didymus, εἰς ᾄδου.

(15) Multis in locis. Rom. iv, 24 ; Act. ii, 4, etc.

(16) Apud Matthæum. Matth. xxvi, 61.

(17) Solvite. Non in Luca exstant hæc, sed Joan. ii, 19.

(18) Potestatem. Joan. x, 18.

CAP. XV.

A

ΚΕΦ. ΙΕ.

Ejusdem modi est etiam responsum, quod legisperito datum fuit. Cum enim is Domino ut homini, eum tentans, dixisset, « Magister (19) bone, » respondit Christus : « Quid me dicis bonum ? Nemo bonus, nisi unus Deus. » Nempe illud, « Nemo bonus, » refertur ad genus hominum; et illud, « Nisi unus Deus, » ad consubstantialitatem divinarum hypostasium. Quasi dicat : Si enim nosti me bonum, consistere (20) me esse Deum æqualem, et similem Patri ut secundum bonitatem, ita et secundum essentialitatem. Humanitas enim participatione bonitatem possidet; Deitas vero est apex bonitatis, et vita, et lux, et veritas, et pax, et charitas. Subjungit autem : « Ego lux (21) in mundum veni, ut omnis qui sequitur me (22), in tenebris non maneat. » Utque hæc ita esse persuadeat legisperito, ait : « Vende (23) omnia quæ habes, et veni, et sequere me. » Quod tamen non fecit legisperitus voluntati succumbens suæ innatam bonitatem non habenti. Filium porro bonum esse, Scripturæ testimoniis probatum est in primo λόγῳ (24). Quid autem ad demonstrandam **369** Filii bonitatem majus afferri potest, quam quod ipse operibus magis, quam verbis se natura bonum esse ostendit, juxta illum, qui ait : « Cœpit (24*) Jesus et facere, et docere ? » Niimirum « facere » quidem cœpit, cum semetipsum exinanivit, et formam servi pro servis accepit, et quemlibet morbum, omnemque infirmitatem sanavit, et dæmones ejecit, et mare hominibus pervium fecit, et famelicis turbas in deserto saturavit, et servorum pedes lavit, et propter suarum manuum signum injurias sibi a signum ipsius manibus illatas perpressus est, et centupla (25) beneficientibus bona subministravit, et vitam æternam addidit. « Docere » autem cœpit, cum ait : « Vende (26) omnia, quæ habes, et da pauperibus, et veni, sequere me; » et : « Quod tu (27) odisti, alteri ne fe-

Και ἡ πρὸς τὸν νομικὸν ἀπόκρισις, τὸν πειρατικῶς εἰπόντα ὡς ἀνθρώπῳ τῷ Κυρίῳ, « Διδάσκαλε ἀγαθὲ, » καὶ ἀκούσαντα, « Τί με λέγεις ἀγαθόν, Οὐδεις ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός, » τοιαύτη εἶς ἐστίν. Τὸ, « Οὐδεις ἀγαθός, » εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· τὸ, « Εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός, » εἰς τὸ ὁμοούσιον τῶν θείων ὑποστάσεων φέρει. Εἰ γὰρ οἶδάς με, φησὶν, ἀγαθόν, ὁμολόγησάν με Θεὸν ἴσον καὶ ὅμοιον, ὡς κατὰ τὴν ἀγαθότητα, οὕτως καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ὑπάρχοντα τοῦ Πατρὸς. Ἡ γὰρ ἀνθρωπότης μεταλήψει τὴν ἀγαθότητα κείνηται· ἡ δὲ θεότης ἄκρα ἀγαθότητος, καὶ ζωῆ, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθεια, καὶ εἰρήνη, καὶ ἀγάπη ἐστίν. Καὶ ἐπάγει· « Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ ἀκολουθῶν μοι ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνη. » Πείθων τε τὸν νομικὸν ταῦθ' οὕτως ἔχειν, εἶπε· « Πῶλησον πάντα, ὅσα ἔχεις, καὶ δέυρο, ἀκολούθει μοι. » Ὅπερ οὐκ ἐποίησεν ἠτεώμενος τῆς γνώμης, οὐκ ἐχούσης ἔμφυτον τὸ ἀγαθόν. Ἐμπετυρήθη μὲν οὖν ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἐν τῷ α' λόγῳ. Τί δὲ ἂν εἴη εἰς ἀπόδειξιν μείζον τοῦ ἔργου μᾶλλον ἢ λόγους δεικνύτος τὸ ἐαυτοῦ φύσει ἀγαθόν, κατὰ τὸν λόγοντα· « Ἦρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν; » — « ποιεῖν μὲν, ἐν τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν [176a], καὶ μορφήν δούλου ὑπὲρ τῶν δούλων λαβεῖν, θεραπεύσαι τε πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, καὶ δαιμόνας ἀπελάσαι, καὶ θάλασσαν ἀνθρώποις ποιῆσαι βατήν, καὶ πετινῶντας δυχλους ἐπ' ἐρημίας ἐμπλήσαι, καὶ δούλων νίψαι τοὺς πόδας, καὶ διὰ τὸ πλάσμα τῶν ἰδίων χειρῶν, ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πλάσματος παθεῖν, καὶ ἑκατονταπλασίονα τοῖς εὖ ποιοῦσι χρηγεῖν ἀγαθὰ, καὶ προστιθέναι ζωὴν αἰώνιον· διδάσκειν δὲ, « Πῶλησον, ὅσα ἔχεις, καὶ δὲς πτωχοῖς, καὶ δέυρο, ἀκολούθει μοι; » καὶ, « Ὅ σὺ μισεῖς, ἀλλ' μὴ ποιήσης; » καὶ, « Μὴ ἀποδώτε κακὸν ἀντὶ κακοῦ; » καὶ, « Ὅς ἐὰν ποιήσῃ ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἔμοι ἐποίησεν; » καὶ, « Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου; » καὶ, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς

(19) *Magister.* Marc. x, 17 et 18; et Matth. xix, 16 et 17; et Luc. xviii, 18 et 19.

(20) *Consistere.* Codex, ὁμολόγησέν με. Lego ὁμολόγησόν με.

(21) *Ego lux.* Joan. xii, 46.

(22) *Qui sequitur me.* Græca editio : ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, id est, « qui credit in me »

(23) *Vende.* Luc. xviii, 22. Vide etiam Matth. xix, 21 et Marc. x, 21.

(24) *In primo λόγῳ.* Vide not. 2, pag. 137. Porro de Filii bonitate nonnulla dictavit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 53, plura vero superius lib. 1, cap. 18, pag. 50 et seqq. Affirmare tamen non ausim, eum hic, dum « primum » λόγον citat, alterutrum ex duobus iis locis spectare. Ambrosius quoque in libro *De fide*, cap. 2, ostendit, Filium esse « bonum. »

(24*) *Cœpit.* Act. 1, 1. Lege, si libet, Didymi fragmentum a Joanne Damasceno in *Parallelis* allatum tit. 17, pag. 515; quod affertur etiam ab Antonio Melissa in *Sententiis* sermone, seu cap. 48.

(25) *Centupla.* Respicit illud Matth. xix, 29 : « Centuplum (Græce ἑκατονταπλασίονα) accipiet, et vitam æternam possidebit. »

(26) *Vende.* Luc. xviii, 22.

(27) *Quod tu.* In libro quidem Tobie legitur cap. iv, vers. 19 : « Ὅ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης, id est : « Quod odio habes, nemini feceris. » Quorum verborum loco Vulgata translatio eodem capite vers. 16, hæc habet : « Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias. » Atque hunc locum Tobie locum spectans fortasse Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 39 ait : « Quod tibi non vis fieri, » et cætera. Verum in præsentī segmento non tam Tobie librum respicere videtur, quam Evangelium, aut certe Novum Testamentum : in quo etsi eadem non existent verba, idem tamen fere exstat sensus. Nam Matth. vii, 12, legitur : « Quæcumque vultis, ut faciant vobis, et vos facite illis, » et Luc. vi, 31 : « Prout vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite illis similiter. » Quia ino in Actis cap. xv, versiculo cum 20, tum 29, nonnulla olim exemplaria habebant, et nunc quoque aliqui codices, et Complutensis editio habent hæc additamentum : Καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλουσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἐτέροις μὴ ποιεῖν, id est, « et quæcumque volunt sibi fieri, aliis non facere. » Quæ verba extantur ab Irenæo lib. ii, cap. 12, num. 14, atque a Cypriano lib. iii *Testimoniorum ad Quirinum* cap. 119, dum citant eum Actorum locum.

φυγῆς σου, καὶ ἐξ ἄλλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ἄλλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· καὶ, Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, ὅτι ἐμὸς μαθηταὶ εἶσθε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.· Καὶ πῶς δὲ οὐκ ἴσται, ὡ ἀιρετικῆ, ἀγαθὸς ἴσα τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, ὅς γε ταῦτά σοι λέγοντι συγγνώμην ἔχει;

hoc (33) cognoscent omnes, quod mei discipuli estis, si diligitis invicem (34).· Quomodo autem, o hæretice, bonus non est æque ac ejus Pater, cum tibi hæc dicenti parcat?

ΚΕΦ. ΙΓ΄.

Διὰ πάντων αἵρεσομαχεῖν ἐγνωκότας, καὶ τὴν πρὸς Τιμόθεον τοῦ Παύλου φωνήν, τὴν λέγουσαν· Ἐγὼ δὲ βασιλεὶ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτου, ἀόρατου, μόνου σοφῷ θεῷ τιμῆ καὶ δόξῃ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· καὶ τὴν, Ἐμὸς ἔχων ἀθανάσιαν, φῶς οὐρανῶν ἀπρόσιτον· καὶ τὴν ἐν Εὐαγγελίῳ κειμένην· Ἐγὼ γινώσκωσθε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν· καὶ τὴν διαγορευούσαν προφητείας· Ἐγὼ ἐξέτεινα [176 b] τὸν οὐρανὸν μόνος· οὐκ εἰς θεόν ἐκδέχονται· φάσκοντες τὴν ἑμὸς καὶ τὴν ἀληθινὸς Θεός· λέξιν μὴ ἐπιδέχουσαι δευτέραν, ἢ τρίτην ὑπόστασιν. ἔχουν δὲ τὴν ἀναφορὰν εἰς μόνον τὸν Πατέρα. Ἡ δὲ ἑμὸς καὶ ἐνός ἐστι λέξις, ὁμοίως ἂν εἴρηται ἐπὶ τῆς Τριάδος τῇ Γραφῇ, διὰ τὸ ἐν μονάδι θεότητος ὑπάρχειν αὐτὴν, καὶ ἑμναρχίαν· ἔχειν εἴρηται. Διδὲ ἡ ταυτότης ἑμὸς, ἢ ἐκεῖνης, ἢ ἑμνα τῶν δύο, ἢ τῶν τριῶν ἀρχάντων ὑποστάσεων μνημονεύει, ἢ χωρῆς. Ἐτι δὲ οὕτω, ἐρρήθη πρὸς ἀντεξέτασιν τῶν καλουμένων ψευδωνύμων θεῶν, ὡς περ ἀεὶ τὴν δαιμόνιον πολυκοιρανίαν ἐκβάλλει, ἀκουσάντων· Θεοὶ ἐστε· ἢ ἑμνα μὴκέτι ὡμεν δεδουλωμένοι ὑπὸ ταλαῶ, καὶ πολύμορφα, καὶ τρεπτὰ, καὶ ἐτερόνυμα στοιχεῖα, ἐπὶ τὴν πορνείαν ταύτην σκορπίζοντες τὰ νοήματα ἡμῶν, κατὰ τὸν λέγοντα· Πρώτη πορνεία, ἐπινοία εἰδῶλων.· Πρὸς τοῦτοις, καὶ ὅτι οὐκ ἀρμόττει κτίσματι κυρίως καὶ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἑμὸς καὶ ἐνός λέξις, τῷ εἶναι πάντων, ἢ πολλῶν ἑμνα κοινόν τι, διὰ τὸ πάντα ἔχειν πολλὰ ὁμοῦσια καὶ ὁμοιότη, ὡς ἐν τῷ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου ἐρρήθη λόγου. Ἡ δὲ, Ἐμὸς ἔχων ἀθανάσιαν, καὶ ἢ, ἢ Ἄοράτῳ μόνῳ σοφῷ θεῷ, φωνὴ ἔγραψεν, διὰ τὸ μὴδὲ ἐν κτίσμα ἔχειν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ παντὶ τὸ ἀθάνατον καὶ ἀόρατον, καὶ σοφόν, ἀλλ'

ceris; et: «Nolite (28) reddere malum pro malo;» et: «Quicumque (29) fecerit uni ex his minimis; mihi fecit;» et: «Omni (30) petenti a te, da;» et: «Diliges (31) Dominum Deum tuum (32) ex tota anima tua et ex totis viribus tuis et ex tota mente tua, et proximum tuum sicut te ipsum;» et: «In hoc (33) cognoscent omnes, quod mei discipuli estis, si diligitis invicem (34).» Quomodo autem, o hæretice,

370 CAP. XVI.

Cum pro sua hæresi omnibus modis (35) pugnare statuerint, Pauli quoque ad Timotheum scribentis sententiam perperam accipiunt, quæ sic se habet: «Regi (36) autem sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti, Deo honor et gloria in sæcula (37). Amen;» et hanc aliam: «Qui solus (38) habet immortalitatem, lucem habitans inaccessibleem;» et illam, quæ est in Evangelio: «Ut cognoscant (39) te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum;» et prophetæ verba: «Ego (40) extendi cælum solus.» Aiunt enim vocibus «solus,» et «verus Deus,» secundam, aut tertiam hypostasim excludi; habere autem eas voces relationem ad solum Patrem. At vero vox «solus» quotiescunque etiam de Trinitate in Scripturis dicitur, de uno dicitur, eo quod hæc sit in unitate deitatis: unde Trinitatis dicta est «monarchia,» quod est, unius regnum, sive una regnantium majestas. Itaque (41) vocabulo «solus» Trinitatis identitatis denotatur, et hanc Scripturæ significant, sive deitatem commemorant, sive unus simul ex perfectissimis illis hypostasibus, aut omnes tres, aut seorsum singulas. Præterea dum sic loquitur in ætatis locis Scriptura, eos respicit, qui falso dicuntur dii: quæ ratione dæmoniacam multorum dominationem (42) semper excludit, et ab ea nos, quibus dictum est, «Dii estis (43),» avertit; ne simus servientes (44) sub miseris (45), et multiformibus, et multibilibus, et discordibus elementis, cogitationes nostras in hac fornicatione dissipando, juxta illum, qui ait: «Prima (46) fornicatio est excogitatio idolorum.» Insuper in objectis textibus ideo sic loquitur Scriptura, quia vox «solus,» illius propria,

(28) Nolite. Rom. xii, 17: Μηδενὲ κακὸν ἀντὶ τοῦ κακοῦ ἀποδίδόντες. Vide etiam I Petr. iii, 9, et Matth. v, 39, 40, 41, 44.

(29) Quicumque. Matth. xxv, 40. Sensum citat.

(30) Omni. Luc. vi, 30.

(31) Diliges. Luc. x, 27.

(32) Tuum. Biblia hic addunt: ἐξ ἄλλης τῆς καρδίας σου, id est, «ex tuo corde tuo.»

(33) In hoc. Joan. xvii, 35.

(34) Si diligitis invicem. Græca editio eudem sensu: ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

(35) Omnibus modis. In Græco, διὰ πάντων. Ita Alexander Alexandrinus tom. II Conciliorum pag. 16, ed. Venetæ ait: διὰ πάντων ἀνευδελῆς, id est, «nullius plane rei indigens.»

(36) Regi. I Tim. i, 17.

(37) In sæcula. Biblia: «in sæcula sæculorum.»

(38) Qui solus. I Tim. vi, 16.

(39) Ut cognoscant. Joan. xvii, 3.

(40) Ego. Isa. xlii, 24.

(41) Itaque. Codex hoc in loco, a voce διό usque ad ἡ χάρις, adeo depravatus est, ut non pauca de meo addere aut immutare coactus fuerim in versione. Pro ἡ χάρις lego ἡ χωρῆς.

(42) Multorum dominationem. Codex mendose πολυκυρανίαν pro πολυκοιρανίαν. Opponitur vero ista monarchiæ. Illa multitudinem deorum, hæc Dei unitatem significat.

(43) Dii estis. Psal. lxxxi, 6.

(44) Servientes. Ex ep. ad Gal. iv, 3, ubi legitur: Ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι, id est, «sub elementis mundi eramus servientes.»

(45) Miseris. Codex, τὰ λά. Pro λά non lego λά. Id est, «lapidis,» quia nimis dura esset ea lectio. Sed pro τὰ λά lego ταλαῶ. Simili modo Paulus in Ep. ad Gal. iv, 9, hujusmodi elementa, nempe ethnicorum deos, vocat ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, id est, «infirma et egena elementa.»

(46) Prima. Sap. xiv, 12. Biblia pro πρώτῃ πορνεία habent ἀρχὴ πορνείας.

qui unus sit, creaturæ proprie et absolute non convenit : est enim creatura quid omnium simul, aut multorum commune; **371** nulla est enim, quæ multas non habeat ejusdem cum ipsa substantiæ, et formæ, sicut in xiv capite primi sermonis (aut libri) dictum fuit. Verba vero illa, « Solus habens immortalitatem, » et illa « Invisibili, soli sapienti (47) Deo, » ideo in Scriptura dicta sunt, quia nulla creatura habet ex seipsa et omnimode (48), ut sit immortalis, et invisibilis, et sapiens; sed a creatore Filio, qui solus modo quodam unico cum Patre, et Spiritu est hæc, accepit ut existeret immortalis et invisibilis : adeo ut Paulus in prima ad Corinthios scribat : « Quid autem (49) habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? » Atque ob hanc rationem hæ voces proprie ne conveniunt quidem creaturæ. Quod enim de suo non habet immortalitatem, potentia mortale est; quin etiam potest, si forte voluerit Conditor, extingui, juxta id, quod in Evangelio legitur : « Timete (50) autem magis eum, qui potest corpus et animam perdere in gehenna. »

Cum hæc ita se habeant, nihil prohibet, quominus ad majorem doctrinæ perspicuitatem unumquodque capitulum peculiariter persequamur. Illud ergo, « Regi sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti, Deo, » scripsit Paulus, postquam multa prius mundana enarraverat in Epistola; et illa omnia respiciens, quæ enarravit, ea verba subjunxit, ut manifestum erit unicuique Epistolæ sensum attendenti. Illud vero, « Solus habens immortalitatem, lucem habitans inaccessibilem, » relate ad creaturam scripsit, ut dictum est; nam vita æterna, et incorruptibilitas, est immortalitas. Ac vocabula, « veritas, » et « sapientia, » æquivalent vocabulis « verus, » et « sapiens; » hæc autem absolute ac simpliciter sunt solius Dei; Filium vero, et Spiritum sanctum hæc esse, sapientiam nempe, ac veritatem, testantur Scripturæ. Ac si, quemadmodum Pater creat, sanctificat, justificat et edificat eos ad quos venit, eodem modo etiam Unigenitus, et Spiritus Dei hæc facit; proprie ergo cum Filio, tum Spiritui Dei convenient nomina illa, « solus, » et « verus, » et « sapiens, » et « invisibilis Deus, » et « solus habens immortalitatem, » quomodo conveniunt Patri : similique ratione ipsi conveniunt locus etiam Scripturæ, in quo **372** de Unigenito dicitur : « Hic est (51) Deus noster, non reputabitur alter in comparatione illius. » Quibus enim rebus, ut ita loquar, Pater differt a creatura, iis omnibus etiam Filius, et Spiritus Dei similiter ab ea differt. Nam quomodo solus Pater ea quæ diximus, habere potest? si vera sunt quæ de Filio, et Spiritu sancto ait Scriptura, ac si verum est illud : « Sicut Pater vitam habet, sic dedit Filio vitam habere, » ut capitulo etiam proxime sequenti dicemus. Illud vero, « Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum, » Filium simul comprehendit, et æqualem ostendit Patri, cum quo

(47) *Soli sapienti.* In libro *De Spiritu sancto* num 21, eodem modo hæc Pauli verba explicat : ait enim : Deus vero non alterius sapientiæ participatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus est « Solus sapiens, » et (*rectius codex noster pro et habet sed*) generans sapientiam, et alios faciens

ειληφέναι παρὰ τοῦ δημιουργήσαντος Υἱοῦ, τοῦ μόνως σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι ὑπάρχοντος ταῦτα, ὑπαρξίν ἀθανασίας καὶ ἀόρασίας· ὡς Παῦλον γράφειν Κορινθίοις τὸ πρῶτον· « Τί δὲ [177 ὁ] ἔχει, δ' οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαθῶν; » Καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲ τὰς λέξεις ταύτας κυρίως πρέπειν ποιήματι. Ἔστι γὰρ θνητὸν δυνάμει, τὸ μὴ ἔχον οὐκ οὐκ τὸ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ δυνάμενον, εἰ θελήσει τυγῶν ὁ ποιήσας, καὶ τὸ ἀποσβεσθῆναι, καθὼς ἐν Εὐαγγελίῳ εἶπεν· « Φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γενένη. »

Τούτων οὕτως ἐχόντων, οὐδὲν κωλύσει πρὸς κλείουσα εὐμαθίαν ἕκαστον ἰδιαζόντως ἐξεργάσασθαι ῥητόν. Τὸ μὲν οὖν, « Τῷ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτου, ἀοράτου, μόνου σοφῷ Θεῷ » ἔγραψε, πολλὰ προδηγησάμενος κοσμικὰ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ, καὶ κατὰ πάσης τῆς διηγήσεως ἐπαγαγὼν τοῦτο, ὡς ἐστὶ σαφὲς παντὶ τῷ προσέχοντι τῇ ἐννοίᾳ τῆς Ἐπιστολῆς. Τὸ δὲ, « Μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οὐκ ἀπρόσιτον, » ὡς πρὸς τὴν κρίσιν ἐπέστειλε, καθὼς εἴρηται. Ἡ γὰρ αἰώνιος ζωὴ, καὶ ἡ ἀφθαρσία, ἀθανασία ἐστὶ· καὶ ἡ ἀλήθεια, » καὶ « σοφία » λέξις ἰσοδυναμεῖ τῷ « ἀληθινῷ » καὶ « σοφῷ » ῥήματι· καθάπερ δὲ ταῦτὰ ἐστὶ μόνου Θεοῦ· μεμαρτύρηται δὲ ταῦτα εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ εἰ, ὡς περὶ ὁ Πατὴρ δημιουργεῖ, ἀγιάζει, δικαιοῦ καὶ θεοποιεῖ τοὺς πρὸς οὓς γίνεται, τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ποιεῖ· κυρίως ἄρα τῷ τε Υἱῷ, τῷ τε Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὸ, « μόνος, » καὶ « ἀληθινός, » καὶ « σοφός, » καὶ « ἀόρατος Θεός, » καὶ « μόνος ἔχων ἀθανασίαν, » ὡς τῷ Πατρὶ ἐφαρμόσει· καθάπερ καὶ αὐτῷ πρόβηαι ἡ περὶ τοῦ Μονογενοῦς λέγουσα Γραφή· « Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς [177 ὁ] αὐτόν. » Πᾶσιν γὰρ, ἔν' οὕτως φράσω, οἷς ὁ Πατὴρ τῆς κρίσεως διαφέρει, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὁμοίως διαφέρει. Πῶς γὰρ λοιπὸν μόνος ἔχει τὰ προλεχθέντα ὁ Πατὴρ, εἰ ἀληθεύει τὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένα, καὶ τὸ, « ὡς περὶ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει, » οὕτως ἔδωκε τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν, » ὡς καὶ τὸ προσεχὲς τοῦτο κεφάλαιον ἐπιδείξει; Τὸ δὲ, « Ἴνα γινώσκωσι σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, » συμπεριέχει καὶ τὸν Υἱόν, καὶ δεῖκνυσαι ἴσον τῷ Πατρὶ, μεθ' οὗ νοεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀποστολὴ τὴν οἰκονομίαν δηλοῖ. Ἡ δὲ, « Ἐγὼ ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος, » φωνή, οὖν ἐστὶ τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ πῶς ἀληθὲς τὸ πάντα διὰ

sapientes.

(48) *Omnimode.* Codex, παντὶ. Malim, πάντη.

(49) *Quid autem.* I Cor. iv, 7.

(50) *Timete.* Matth. x, 28.

(51) *Hic est.* Baruch, iii, 36.

τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι· Ἥ γινώτισαν καὶ περὶ τοῦ
Υἱοῦ ὁμοιότροπον ἐν τῷ Ἰῶδ προφητικῶς εἰρησθαι·
« Ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν
ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης. » Αὐτὸς γάρ, ὡς
πᾶσιν καταφανὲς, ἀεὶ μὲν, οὐχ ἥμιστος δὲ ἐν τῇ
ἐνανθρωπήσει ἐθαυματουργήσεν, καὶ ὡς ἐν πεδίῳ
ἐβάδιον ἐπὶ τῆς ὑγῆς.

Ipse enim, ut omnibus manifestum est, semper
tutus est, et in aqua velut in planitie ambulavit.

Μαρτυρεῖται δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς μνημονευ-
θεῖσιν ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὕτως. Περὶ μόνου
μὲν ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὡς ἤνικα περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ
Ἰωάννης αὐτῇ λέξει ἀληθινὸν Θεὸν αὐτὸν εἶναι, καὶ
μονογενῆ Θεὸν ἀναφθέγγεται· Ἰουδας μόνον Δεσπό-
την καλεῖ· καὶ ὁ προφήτης λέγει· « Σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ
ποιῶν θαυμάσια, σὺ εἶ μόνος Θεὸς μέγας. » καὶ
ἐτέρωθι· « Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. »
Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὅταν Παῦλος, ὁ συν-
έσεως πλήρης, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καθὰ
ἡμῖν τὸ ἡμῶν πνεῦμα, εἶναι [178 a] αὐτὸ μαρτυρεῖ.
Καὶ κάλιν γράφει· « Ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν
καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς
βούλεται. » Περὶ μὲν σοφίας, ὡς ἤνικα περὶ μὲν τοῦ
Υἱοῦ ὁ μνημονευθεὶς σεμνότητος γράφει Παῦλος·
« Χριστὸν Θεὸν δύναμι, καὶ Θεοῦ σοφίαν. » καὶ,
Ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ
γνώσεως ἀπόκρυφοι. » Καὶ αὐτὸ ψάλλει· « Ὡς
ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! Πάντα ἐν σοφίᾳ
ἐποίησας. » Καὶ ὡς Ἡσαίας προφητεύει· « Καὶ
αὐτὸς σοφὸς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακὰ. » Περὶ δὲ τοῦ
ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὅταν Ἡσαίας προφητεύῃ·
« Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως,
Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ
εὐσεβείας. » Περὶ δὲ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας,
πρεῖρηται μὲν ἤδη, οὐ μέντοι ἄτοπον καὶ ἄλλα
παράθεσθαι· ὡς ἤνικα, περὶ μὲν τοῦ ψυχροδότου
Μονογενοῦς, οὗ τὸ ἕμμα, καὶ ἡ ἀκοή, καὶ ἡ δίκη,
καὶ ἡ φιλανθρωπία πανταχοῦ ἐφέστηκε, Δαυὶδ
μελωδεῖ· « Σὺ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλεί-
ψουσιν. » καὶ, « Εἷς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου
διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος, τοῦ τὰ σύμπαντα τρέφοντος, καὶ θελαῖς ἀκτί-
σι καταλάμποντος, καὶ ἔως καὶ ἐπὶ τοὺς ἀπολείπο-

A subintelligitur etiam ipsius Spiritus. Missio autem
Incarnationem significat. Demum verba illa, « Ego
extendi cælum solus, » non sunt Patris : alioquin
quomodo verum (52) erit, « omnia per Filium facta
esse? » Aut (53) etiam de Filio similiter in Jobo pro-
phetice dictum esse norint : « Qui extendit (54) cæ-
lum solus, et ambulat in mari velut in pavimento. »

quidem, sed maxime in Incarnatione mirabilia opera
tutus est, et in aqua velut in planitie ambulavit.

Sed præter ea quæ commemorata sunt, alia de
Filio et Spiritu sancto testimonia addi possunt in
hunc modum. De solo quidem vero Deo, ut cum
Filius Joannes esse pronuntiat his ipsis verbis
verum Deum (55) et unigenitum Deum (56); ac
Judas (57) eum vocat solum Dominum; et Pro-
pheta inquit : « Tu es (58) Deus faciens mirabilia.
Tu es solus Deus magnus; » et alibi : « Unus (59)
sanctus, unus Dominus Jesus Christus. » De Spiritu
autem sancto : ut cum Paulus intelligentiæ plenus
Spiritum Dei et Patris ita eidem (60) esse testatur,
sicut nobis noster est spiritus; et cum rursus scri-
bit : « Hæc omnia (61) operatur unus et idem Spiritus,
dividens seorsum unicuique, prout vult. » Et de Sa-
pientia quidem : ut cum de Filio quidem commemora-
tus gravissimus vir Paulus scribit : « Christum (62)
Dei (63) virtutem, et Dei sapientiam; » et : « In quo (64)
373 sunt omnes thesauri sapientiæ, et scientiæ
absconditi. » Et David psallit : « Quam magnifi-
cata (65) sunt opera tua, Domine! Omnia in Sapien-
tia fecisti; » et ut Isaias propheta inquit : « Et
ipse (66) sapiens adduxit super eos mala. » De Spi-
ritu autem sancto : ut cum Isaias prophetat : « Spi-
ritus Dei (67), Spiritus sapientiæ et intelligentiæ,
Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et
pietatis. » De incorruptibilitate vero, et immorta-
litate antea quidem dictum jam fuit, non tamen
absurdum erit alia etiam apponere : ut cum de vi-
vificante Unigenito (68), cujus oculus, et auditus, et
justitia, et benignitas ubique elucet ac manet, Da-
vid canit : « Tu idem (69) es, et anni tui non defi-
cient; » et : « In sæculum (70), Domine, Verbum tuum
permanet in cælo. » De Spiritu autem sancto, qui
omnia alit, et divinis radiis illustrat ac vel in

(52) Verum. Codex, ἀληθες, proparoxytone. Vide pag. 161, not. 13.

(53) Aut. Codex, ἡ. Legendum vel ἦ, id est, « qua ratione, quo modo : » vel ἦ, id est, « aut, » ut et lego.

(54) Qui extendit. Job ix, 8.

(55) Verum Deum. Ep. I Joan. v, 20.

(56) Unigenitum Deum. Joan. i, 18. Vide not. 13, pag. 76.

(57) Judas. Vers. 4.

(58) Tu es. Psal. LXXXV, 9 (seu 10). Sed Biblia paulo aliter.

(59) Unus. Vide not. 10, pag. 367.

(60) Eidem. Codex, αὐτό. Concinnior videtur sententia, si legamus αὐτῷ.

(61) Hæc omnia. I Cor. xii, 11

(62) Christum. I Cor. i, 24.

(63) Dei. Codex, Θεόν, id est, « Deum. » Sed

mendose, nam et Biblia et Didymus ipse sæpe alibi habent Θεοῦ, id est, « Dei. »

(64) In quo. Coloss. ii, 5.

(65) Quam magnificata. Psal. ciii, 25 (seu 24).

(66) Et ipse. Isa. xxxi, 2.

(67) Spiritus Dei. Isa. xi, 2. Græca editio pro Θεοῦ habet Κυρίου, id est, « Domini. »

(68) Vivificante Unigenito. In Græco, ψυχροδότου, id est, ψυχροδοτήρος, nempe, « animarum datoris : » ut in Orphei hymno LXVI, ὀλδοδότης est « pecuniarum dator : » et hymno XVII : πλουτοδότης « divitiarum dator : » et Didymus ipse, pag. 193, ait : παντοδότη. Porro eundem Christo titulum tribuit Prudentius in Hamartigenia, versu 931, qui sic se habet : « O Dee cunctiparens, animæ dator, o Dee Christie. » Respicit autem Gen. ii, 7.

(69) Tu idem. Psal. ci, 28.

(70) In sæculum. Psal. cxviii, 89.

eos (71), qui a divina lege deficiunt, misericors et patiens est, ut aut convertantur (72), aut iusto in altera vita supplicio puniantur: ut cum ait Scriptura: « Et incorruptus (73) tuus Spiritus est in omnibus. » Iis autem qui aiunt: Nunquid ergo animæ, et angeli immortales non sunt, et invisibiles? ita occurrendum est: Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo: nempe horum immortalitas (74) eadem nequaquam est cum primitiva et infinita immortalitate, sed longe inferior, tamque diversa, quam creatura a Creatore: atque hac de causa solus habere immortalitatem Deus dicitur, ut cognoscere facile possumus, si consideremus, nullum ex his neque creare, nec immortalitatem largiri posse, sicut solus invisibilis, et æternus Unigenitus, et Spiritus sanctus creat, et immortales reddit.

Alio autem modo sic: Animæ et angeli sunt cum immortales quoad immunitatem a morte essentialique incorruptibilitatem, tum mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur; nam ex mutatione est, **374** quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors: quo sensu Paulus scribit: « Et in deliciis (75) vivens vidua, mortua est; » etsi ea nondum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est (76) in libro (77), aut λόγῳ (78) de Spiritu san-

(71) *Ac vel in eos.* Codex, καὶ ἕως καὶ ἐπὶ τοὺς, et reliqua. Sed post ἕως videtur deesse aliquid, ac præterea legendum, ἐπὶ τοῖς ἀπολειπομένοις.

(72) *Convertantur.* Codex, ἐπιστρέψωμεν in prima persona, tum ὑπόσχωσιν in tertia. Alterutrum fortasse mendosum est.

(73) *Et incorruptus.* Sap. xii, 1.

(74) *Horum immortalitas,* etc. Similia scribit Ambrosius lib. iii *De fide*, cap. 3, num. 19 et seqq. Augustinus vero lib. i *De Trinitate*, num. 2: « Vera immortalitas, » inquit, « incommutabilitas est. »

(75) *Et in deliciis.* I Tim. v, 6. Biblia: « Ἡ δὲ σπαταλώσα, ζώσα τέθνηκε, id est, « Quæ autem in deliciis vivit, vivens mortua est. » In enarratione in ep. I Joannis, cap. iii, hæc dictaverat Didymus: « Qui non habet hanc charitatem, permanet in morte: sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat, licet communem haberet vitam. »

(76) *Explicatum est.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 39, hæc dictaverat Didymus: « Sed carnis sapientia illico, morte sibi sociata, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt... Sapientia ergo carnis, cum morti juncta sit, inimica est Deo; sapientia vero Spiritus... vitam habentibus se largitur æternam. » Et num. 41: « Cum ergo ait: » Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, « nequaquam vitii lascivique deserviens, sed mortificatum peccato, non commovetur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. » (Minus fortasse mendosa est nostri codicis lectio, quæ est in hujusmodi: « et mortificatum peccato, non commovebitur ad vitia, et nequaquam erit vitale peccato. » Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverint, præsens Spiritum vitæ ostendit per justitiam, sive correctionem operum virtutum immortalium [codex noster: per justitiam operum, sive correctionem virtutum moralium], sive fidem Jesu Christi, in his qui juxta fidem illius conversantur.... Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte, quæ peccatum sequitur. » Peccatum « quippe, » cum consummatum fuerit [in nostro codice de-

μένους τοῦ θεοῦ νόμου μακροθυμοῦντος, ἐν ἡ ἐπι-
στρέψωμεν, ἢ ἐκεῖσε τιμωρίαν ὑπόσχωσιν οὐ μεμ-
πτὴν· ὡς ὅταν λέγῃ: « Καὶ τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμά
ἐστιν ἐν πᾶσιν. » Τοῖς δὲ λέγουσιν, Οὐκ εἰσὶν οὖν
αἱ ψυχὰ καὶ οἱ ἄγγελοι ἀθάνατοι καὶ ἀόρατοι;
ἀπαντητέον οὕτως· Πρὸς τὸ ἀθάνατον πρῶτον καθ'
ἓνα μὲν τρόπον, ὅτι τῇ πρωτουργῶ καὶ ἀπειρῶ
[178 b] ἀθανασία ἡ τούτων οὐδαμῶς κοινωνεῖ, ὅπο
δεδοικυῖα καὶ διωρισμένη ἐκεῖνης, ὅσον δημιούρ-
γημα Δημιουργοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο μόνος ἔχειν ἀθα-
νασίαν ὁ θεὸς ἐλέχθη, ὡς ἔστι γυνῶναι ῥῆδιον, εἴπερ
εἰς νοῦν βαλοίμεθα, ὅτι τούτων οὐδὲν, οὔτε δημιουρ-
γεῖν, οὔτε ἀθανασίαν χορηγεῖν δύναται, ὡς ὁ μόνος
ἀόρατος καὶ αἰώνιος Μονογενής, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα
δημιουργεῖ, καὶ ἀθανάτους κατασκευάζει.

Καθ' ἕτερον δὲ, ὅτι αἱ ψυχὰ καὶ οἱ ἄγγελοι εἰσι
καὶ ἀθάνατοι κατὰ τὸ ἀνώτερον καὶ ἀφθαρτον τῆς
οὐσίας, καὶ θνητοὶ κατὰ τὸ φθιρεσθαί ποτε τῇ
γνώμῃ. Ἀπὸ γὰρ τροπῆς ἔστιν ὅτι πίπτουσιν εἰς
ἀμαρτίαν, ἐξ ἧς ἐπέργεται ὁ θάνατος· καθ' ὅν ὁ
Παῦλος γράφει: « Καὶ ἡ σπαταλώσα χήρα τέθνη-
κεν· » καίπερ μῆπω τὸν τῆδε ὑπαλλάξασα βίον,
καθὰ ἤδη ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξηγήθη
λόγῳ. Ἀντιδιαίρεται γὰρ τῷ ἀθανάτῳ τὸ θνητὸν,

sunt voces « cum, » et « fuerit », general mortem,
« secundum Jacobum. Sed et Ezechiel peccantem
animam mori scribit: separatur enim jam a vita,
quæ in sapientia Spiritus collocata est. Si quis au-
tem transcendit vitam carnis in Spiritu, et opera
carnis per opera Spiritus mortificaverit [codex nos-
ter, vivificaverit], vivet beata æternæque vita, re-
latus in filios Dei, et directus in viam rectam pro-
pter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appella-
tur. » Si enim, « inquit, » juxta carnem viseritis,
moriemini: quod si Spiritu facta carnis mortifica-
veritis [codex noster, vivificaveritis], vivetis. »
Affinia docuit Tatianus in Oratione contra Græcos,
num. 14.

(77) *In libro.* Didymi opus *De Spiritu sancto* in
tres libros ab editoribus dudum sectus fuit: sed
perperam, ut monuit Tillemontius, tom. X, in Di-
dymo: unum enim duntaxat librum esse constat «
vetustis scriptoribus ad unum omnibus. Hierony-
mus in libro *De viris illustribus*, cap. 109, Theologi
nostri opera recensens his utitur verbis: « Contra
Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum
unum, quem ego in Latinum verti. » Hieronymo
consentient Augustinus, Æneas Parisiensis, Ratra-
nus, Anselmus Havelbergensis, S. Thomas, Pastre-
gus, Guido Carmelita, synodus Florentina, aliique
opus illud allegantes, ac præterea omnes veteres
codices, qui idem opus velut unum librum exhibent,
Vallasio teste, tom. II Operum Hieronymi,
pag. 103. In nostro sane us. codice sic inscribitur:
« Βεβαί Didymi Alexandрини liber *De Spiritu sancto*,
D. Hieronymo interprete. »

(78) *Aut λόγῳ.* Græcus libri *De Spiritu sancto*
titulus, mea quidem sententia, hic fuit: *Περὶ τοῦ ἁγίου*
Πνεύματος λόγος, non vero, *Περὶ τοῦ ἁγίου*
Πνεύματος βιβλίον. Id confirmo ex veteri inter-
prete, qui Hieronymi librum *De viris illustribus* in
Græcam linguam transtulit; ubi enim Hieronymus
scripsit: « De Spiritu sancto librum unum, » ille sic
vertit: *Περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγος ἓνα*. At tres
quos nunc edimus, *De Trinitate* libros, non λόγους,
sed βιβλία vocavit Didymus, ut apparet cum ex h-

καὶ ἀντιστοίχως τῷ θνητῷ τὸ ἀθάνατον, καὶ νοεῖται ἐπὶ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων, τὸ μὲν ἀθάνατον, ὅταν πρὸς τῷ θάνατον μὴ ἐπιδέχεται, ὃ ἐστὶν μὴ διαλύεσθαι, ἅτε ἀσυνθέτους ὄντας καὶ ἀνωλήθρους τὴν ὑπερβίην, ἐὰν καὶ φθορᾷ γνῶμης μὴ ὑποπέσωσιν, τοῦτ' ἐστὶν, εἰ ἀτρεπτοὶ διαμείνωσιν· τὸ δὲ θνητὸν, ἀντικειμένως τούτῳ. Καθόλου δὲ εἰκόασιν οἱ τοιοῦτα μὴ γινώσκειν τὰ ἀντιστρόφως λεγόμενα, καὶ ὡς οὐ πάντα τὰ ὁμωνύμως κατὰ τινῶν λεγόμενα πέφυκεν ἀντιστρέφειν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς παντοῦ ἀθάνατος, οὐ μὴν τὸ ἀθάνατον ἦδη. Πρὸς δὲ τὸ ἀόρατον, εἰσὶ μὲν [179 a] καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ οἱ ἄγγελοι, ἀόρατοι μὲν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ σώματος ἡμῶν, ἐν τῷ εἶναι ἐκτὸς τῶν ὄρατῶν ἰδιωμάτων (φημὶ χρώματος, σχήματος, μεγέθους), ὄρατοι δὲ τῷ νῷ, ὃ ἐστὶν ὄραμα τῆς ψυχῆς· ἐπειδὴ μὴ ἀνέφικτοι, ἅτε κτιστοὶ τὴν ὑπερβίην εἰσὶν, ἀλλ' ἐστὶν ἡμῖν νόησις περὶ αὐτῶν. Ὡστε, εἰ καὶ κατὰ προσβολὴν αἰσθήσεως ὀφθαλμοῦ ὄρατος ἀόρατος, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀντίληψιν θεωρίας ἐπιστημονικῆς ὄρατος εἰσὶν. Ὁ δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον, καὶ ἀφανέστατον, καὶ ὑπὲρ πάντα τῶν ὑπάρχων, οὐ μόνον ὄφει. καὶ συνόλως αἰσθησῆσαι, μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μῆτε νῷ αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορῶσθαι, διὰ τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γὰρ ἔστι Θεός, πᾶσι γινώριμον· τί δὲ, ἢ πῶς ὑπάρχει θεωρῆται, πάντων τῶν φυσικῶν δυσσιλωτότατον καθέστηκεν. Ὅρθῳ οὖν προσεῖρήθη τῶν εἰρημῶν· « μόνος ἀθάνατος, σοφός τε Θεός, καὶ ἀόρατος. »

C sistat, non modo sub visionem, aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibilis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est : quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculatio asequi non valet : quarumcunque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis. »

ΚΕΦ. 12'.

Καὶ μὴν καὶ τὰ παρὰ Ἰωάννη ἀμύμητα καὶ ἀπεκλήρητα τοῦ πάντων Κυρίου ῥήματα, τὰ λέγοντα : « Ὡσπερ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ· καὶ ἕξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιῆν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν· » καὶ πάλιν· « Οὗς ἔδωκάς μοι, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς ἔδωκάς· » καὶ πάλιν· « Πάντα μοι παρεδόθη παρὰ τοῦ Πατρὸς μου· » καὶ πάλιν·

lulis secundi ac tertii libri e Passioneiano codice superius fideliter exscriptis, tum ex pag. 146, 173, 183 et 219; tum demum ex Socrate, qui libro IV, cap. 23, opus hocce appellat : *Τὰ περὶ Τριᾶδος τρία βιβλία*. Parvi forsitan momenti videbitur hæc adnotatio, sed re ipsa non est hujusmodi; valet enim ad id confirmandum quod volo; citari nempe hic a Didymo opus *De Spiritu sancto* ab Hieronymo translatum, non vero secundum ex tribus hisce libris *De Trinitate*, quamvis hunc librum inscripserit : *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, id est, *De Spiritu sancto*, propterea quod de Spiritu sancto ibi sermo sit, sicut de Filio sermo est in primo libro.

(79) *Ab immortalis*. Codex, τῷ θανάτῳ. Lego, τῷ ἀθανάτῳ.

(80) *Reciprocæ*. Codex, ἀντιστρόπως. Lego, ἀντιστρόφως.

(81) *Deus est*. Hæc addidi ex conjectura; deest enim vocabulum aliquod in codice. ex. gr. Θεός.

PATROL. GR. XXXIX.

A cito. Nam mortale ab immortali (79) per oppositionem dividitur, et mortali immortale ex opposito respondet : et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si non modo morti obnoxii non sint, quod est, non dissolvantur, utpote incompositi, et per eorum existentiam immunes a morte; sed ne corruptioni quidem mentis succumbant, id est, si immobiles permaneant : mortalitas vero intelligitur, si res contra se habeat. Sed videntur hæretici isti ea omnino ignorare, quæ dicuntur reciproce (80), nec scire, quod non omnia quæ homonymæ, id est, iisdem vocabulis æquivoce de aliquibus dicuntur,

375 Deus quidem est omnino ac perfecte immortalis : non tamen quod immortale est, continuo Deus est (81). Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ, tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine (82) : visibiles autem sunt menti, qui est oculus animæ : quoniam incomprehensibiles non existunt, utpote creati, sed eos mente complecti et cogitatione assequi possumus. Itaque etsi spectato corporei (83) oculi appulsu ac sensu sint invisibiles, spectata tamen contemplatione, ac scientia, qua eos percipere valemus et comprehendere, visibiles sunt. At vero Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem ex-

C sistat, non modo sub visionem, aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibilis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est : quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculatio asequi non valet : quarumcunque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis. »

CAP. XVII.

Atqui verba etiam irreprehensibilia et inculcata, quæ ab omnium Domino apud Joannem dicta sunt : « Sicut (85) Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso; et potestatem dedit ipsi iudicium facere, quia Filius hominis est; » et rursus : « Quos dedisti (86) mihi (87), tui erant, et mihi eos dedisti; » et rursus : « Omnia (88) mihi tradita sunt a Patre meo; » et rursus : « Data

D (82) *Magnitudine*. En μέγεθος illud, id est, ea « magnitudo, » quam Deo denegat Didymus. Vide similia Origenis verba pag. 113 a me alata.

(83) *Corporei*. In Græco, ὀφθαλμοῦ ὄρατος. Itaque aut legendum σώματος, id est, « corporis, » pro σώματος, ut ipse legi; aut alterutrum ex duobus vocabulis ex margine in textum irrepsisse putandum est; aut demum δμμᾶ non oculum, sed visionem denotat.

(84) *Recte*. Codex ὀρθῷ..... τῶν εἰρημῶν, id est, « recto sensu quem dixi. » Sed concinuior videtur lectio, ὀρθῶς.

(85) *Sicut*. Joan. v, 26, 27.

(86) *Quos dedisti*. Joan. xvii, 6.

(87) *Mihi*. Græca editio hic addit, ἐκ τοῦ κόσμου, id est, « ex mundo. » Quæ verba in nonnullis Bibliorum codicibus desunt.

(88) *Omnia*. Matth. xi, 27.

eos (71), qui a divina lege deficiunt, misericors et patiens est, ut aut convertantur (72), aut justo in altera vita supplicio puniantur: ut cum ait Scriptura: « Et incorruptus (73) tuus Spiritus est in omnibus. » Iis autem qui aiunt: Nunquid ergo animæ, et angeli immortales non sunt, et invisibiles? ita occurrendum est: Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo: nempe horum immortalitas (74) eadem nequaquam est cum primitiva et infinita immortalitate, sed longe inferior, tamque diversa, quam creatura a Creatore: atque hac de causa solus habere immortalitatem Deus dicitur, ut cognoscere facile possumus, si consideremus, nullum ex his neque creare, nec immortalitatem largiri posse, sicut solus invisibilis, et æternus Unigenitus, et Spiritus sanctus creat, et immortales reddit.

Alio autem modo sic: Animæ et angeli sunt cum immortales quoad immunitatem a morte essentialique incorruptibilitatem, tum mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur; nam ex mutatione est, **374** quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors: quo sensu Paulus scribit: « Et in deliciis (75) vivens vidua, mortua est; » etsi ea nondum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est (76) in libro (77), aut λόγῳ (78) de Spiritu san-

(71) *Ac vel in eos.* Codex, καὶ ἕως καὶ ἐπὶ τούτοις, et reliqua. Sed post ἕως videtur deesse aliquid, ac præterea legendum, ἐπὶ τοῖς ἀπολαύσιμοις.

(72) *Convertantur.* Codex, ἐπιστρέψωμεν in prima persona, tum ὑπόσχων in tertia. Alterutrum fortasse mendosum est.

(73) *Et incorruptus.* Sap. xii, 1.

(74) *Horum immortalitas,* etc. Similia scribit Ambrosius lib. iii *De fide*, cap. 3, num. 19 et seqq. Augustinus vero lib. i *De Trinitate*, num. 2: « Vera immortalitas, » inquit, « incommutabilitas est. »

(75) *Et in deliciis.* I Tim. v, 6. Biblia: « Hæc δὲ σπαταλώσα, ζωσα τέθνηκε, id est, « Quæ autem in deliciis vivit, vivens mortua est. » In enarratione in ep. I Joannis, cap. iii, hæc dictaverat Didymus: « Qui non habet hanc charitatem, permanet in morte: sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat, licet communem haberet vitam. »

(76) *Explicatum est.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 39, hæc dictaverat Didymus: « Sed carnis sapientia illico, morte sibi sociata, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt... Sapientia ergo carnis, cum morti juncta sit, inimica est Deo; sapientia vero Spiritus... vitam habentibus se largitur æternam. » Et num. 41: « Cum ergo ait: Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, « nequaquam vitii lascivixque deserviens, sed mortificatum peccato, non commoveatur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. » (Minus fortasse mendosa est nostri codicis lectio, quæ est hujusmodi: « et mortificatum peccato, non commovebitur ad vitia, et nequaquam erit vitale peccato. » Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverint, præsens Spiritum vitæ ostendit per justitiam, sive correctionem operum virtutum immortalium [codex noster: per justitiam operum, sive corruptionem virtutum moralium], sive fidem Jesu Christi, in his qui juxta fidem illius conversantur.... Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte, quæ peccatum sequitur. » Peccatum, quæ quippe, » cum consummatum fuerit [in nostro codice de-

μένους τοῦ θεοῦ νόμου μακροθυμοῦντος, ἐν ἡ ἐπιστρέψωμεν, ἢ ἐκεῖσε τιμωρίαν ὑπόσχων οὐ μεμπτήν· ὡς ὅταν λέγῃ· « Καὶ τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμά ἐστιν ἐν πάσιν. » Τοῖς δὲ λέγουσιν, οὐκ εἰσὶν οὐαὶ αἱ ψυχὰι καὶ οἱ ἄγγελοι ἀθάνατοι καὶ ἀόρατοι; ἀπαντητέον οὕτως· Πρὸς τὸ ἀθάνατον πρῶτον καθ' ἓνα μὲν τρόπον, ὅτι τῇ πρωτογενεῖ καὶ ἀπειρῳ [178 b] ἀθανασία ἡ τούτων οὐδαμῶς κοινωνεῖ, ὑποθεθηκυῖα καὶ διωρισμένη ἐκείνης, ὅσον δημιουργηµα δημιουργοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο μόνος ἔχειν ἀθανασίαν ὁ θεὸς ἐλέχθη, ὡς ἔστι γυναικὶ ῥῥῥῥῥ, εἰπερ εἰς νοῦν βαλοῖµεθα, ὅτι τούτων οὐδὲν, οὔτε δημιουργεῖν, οὔτε ἀθανασίαν χορηγεῖν δύναται, ὡς ὁ μόνος ἀόρατος καὶ αἰώνιος Μονογενής, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦµα δημιουργεῖ, καὶ ἀθανάτους κατασκευάζει.

Καθ' ἕτερον δὲ, ὅτι αἱ ψυχὰι καὶ οἱ ἄγγελοι εἰσι καὶ ἀθάνατοι κατὰ τὸ ἀνώλεθρον καὶ ἀφθαρτὸν τῆς οὐσίας, καὶ θνητοὶ κατὰ τὸ φθειρῆσθαι ποτε τῇ γνώμῃ. Ἀπὸ γὰρ τροπῆς ἐστὶν ὅτι πίπτουσιν εἰς ἁμαρτίαν, ἐξ ἧς ἐπέρχεται ὁ θάνατος· καθ' ὅν ὁ Παῦλος γράφει· « Καὶ ἡ σπαταλώσα χήρα τίθηκεν· » καίπερ μήπω τὸν τῆδε ὑπαλλάξασα βίον, καθὰ ἤδη ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύµατος ἐξηγήθη λόγῳ. Ἀντιδιαίρεται γὰρ τῷ ἀθανάτῳ τὸ θνητὸν,

sunt voces « cum, » et « fuerit »], general mortem, « secundum Jacobum. Sed et Ezechiel peccantem animam mori scribit: separatur enim jam a vita, quæ in sapientia Spiritus collocata est. Si quis autem transcendit vitam carnis in Spiritu, et opera carnis per opera Spiritus mortificaverit [codex noster, vivificaverit], vivet beata æternaque vita, relictus in filios Dei, et directus in viam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. » Si enim, « inquit, » juxta carnem vixeritis, moriemini: quod si Spiritu facta carnis mortificaveritis [codex noster, vivificaveritis], vivebitis. » Affinia docuit Tatianus in Oratione contra Græcos, num. 14.

(77) *In libro.* Didymi opus *De Spiritu sancto* in tres libros ab editoribus dudum sectus fuit: sed perperam, ut monuit Tillemontius, tom. X, in Didymo: unum enim duntaxat librum esse constat ex vetustis scriptoribus ad unum omnibus. Hieronymus in libro *De viris illustribus*, cap. 109, Theologi nostri opera recensens his utitur verbis: « Contra Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum unum, quem ego in Latinum verti. » Hieronymo consentiunt Augustinus, Æneas Parisiensis, Ratramnus, Anselmus Havelbergensis, S. Thomas, Pasirengus, Guido Carmelita, synodus Florentina, aliique opus illud allegantes, ac præterea omnes veteres codices, qui idem opus velut unum librum exhibent, Vallasio teste, tom. II Operum Hieronymi, pag. 103. In nostro sane us. codice sic inscribitur: « Besti Didymi Alexandrini liber *De Spiritu sancto*, D. Hieronymo interprete. »

(78) *Aut λόγῳ.* Græcus libri *De Spiritu sancto* titulus, mea quidem sententia, hic fuit: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος*, non vero, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος βιβλίον*. Id confirmo ex veteri interprete, qui Hieronymi librum *De viris illustribus* in Græcam linguam transtulit; ubi eam Hieronymus scripsit: « De Spiritu sancto librum unum, » ille sic vertit: *Περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγος ἓνα*. At tres, quos nunc edimus, *De Trinitate* libros, non λόγους, sed βιβλία vocavit Didymus, ut apparet cum ex tr-

καὶ ἀντιστοίχως τῷ θνητῷ τὸ ἀθάνατον, καὶ νοεῖται ἐπὶ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων, τὸ μὲν ἀθάνατον, ὅταν πρὸς τῷ θάνατον μὴ ἐπιδέχεται, ὃ ἐστὶν μὴ διαλύεσθαι, ἅτε ἀσυνθέτους ὄντας καὶ ἀωλήθρους τὴν ὑπαρξίν, ἐὰν καὶ φθορᾷ γνώμης μὴ ὑποπέσωσιν, τοῦτ' ἐστὶν, εἰ ἄτρεπτοι διαμείνωσιν· τὸ δὲ θνητὸν, ἀντικειμένως τοῦτῳ. Καθόλου δὲ εἰκόασιν οἱ τοιούτοι μὴ γινώσκειν τὰ ἀντιστρόφως λεγόμενα, καὶ ὡς οὐ πάντα τὰ ὁμωνύμως κατὰ τινων λεγόμενα πέφυκεν ἀντιστρέφειν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς παντοῦ ἀθάνατος, οὐ μὴν τὸ ἀθάνατον ἔδῃ. Πρὸς δὲ τὸ ἀόρατον, εἰσὶ μὲν [179 a] καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ οἱ ἄγγελοι, ἀόρατοι μὲν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ σώματος ἡμῶν, ἐν τῷ εἶναι ἐκτὸς τῶν ὀρατῶν ἰδιωμάτων (φημί χρώματος, σχήματος, μεγέθους), ὀρατοὶ δὲ τῷ νῷ, ὃ ἐστὶν ὄμμα τῆς ψυχῆς· ἐπειδὴ μὴ ἀνέφικτος, ἅτε κτιστὸς τὴν ὑπαρξίν εἰσιν, ἀλλ' ἐστὶν ἡμῖν νόησις περὶ αὐτῶν. Ὡστε, εἰ καὶ κατὰ προσβολὴν αἰσθήσεως ὀφθαλμοῦ ὄμματος ἀόρατοι, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀντίληψιν θεωρίας ἐπιστημονικῆς ὀρατοὶ εἰσιν. Ὁ δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον, καὶ ἀφανέστατον, καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν ὑπάρχων, οὐ μόνον ὄφει, καὶ συνδύως αἰσθήσαι, μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μῆτε νῷ αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορᾶσθαι, διὰ τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γὰρ ἔστι Θεός, πᾶσι γνώριμον· τί δὲ, ἢ πῶς ὑπάρχει θεωρεῖται, πάντων τῶν φυσικῶν διεκλωτότατον καθέστηκεν. Ὁρθῶ οὖν προσεῖρήθη τῶν εἰρημῶν ἐ μόνος ἀθάνατος, σοφός τε Θεός, καὶ ἀόρατος.»

sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibleis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculatio asequi non valet: quarumcunque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis.»

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Καὶ μὴν καὶ τὰ παρὰ Ἰωάννη ἀμώμητα καὶ ἀπεκλιπητα τοῦ πάντων Κυρίου ῥήματα, τὰ λέγοντα· « Ὡσπερ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ· καὶ ἕξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ χρῆσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν· » καὶ πάλιν· « Ὁὐς ἔδωκάς μοι, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς ἔδωκάς· » καὶ πάλιν· « Πάντα μοι παρεδόθη παρὰ τοῦ Πατρὸς μου· » καὶ πάλιν·

lulis secundi ac tertii libri e Passioneiano codice superius fideliter exscriptis, tum ex pag. 146, 173, 183 et 219; tum demum ex Socrate, qui libro IV, cap. 23, opus hoc appellat: *Tὰ περὶ Τριᾶδος τρία βιβλία*. Parvi forsitan momenti videbitur hæc adnotatio, sed re ipsa non est hujusmodi; valet enim ad id confirmandum quod volo; citari nempe hic a Didymo opus *De Spiritu sancto* ab Hieronymo translatum, non vero secundum ex tribus hisce libris *De Trinitate*, quamvis hunc librarius inscripserit: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, id est, *De Spiritu sancto*, propterea quod de Spiritu sancto ibi sermo sit, sicut de Filio sermo est in primo libro.

(79) *Ab immortalis*. Codex, τῷ θανάτῳ. Lego, τῷ ἀθανάτῳ.

(80) *Reciprocæ*. Codex, ἀντιστρόπως. Lego, ἀντιστρόφως.

(81) *Deus est*. Hæc addidi ex conjectura; deest enim vocabulum aliquod in codice. ex. gr. Θεός.

A cio. Nam mortale ab immortali (79) per oppositionem dividitur, et mortali immortale ex opposito respondet: et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si non modo morti obnoxii non sint, quod est, quod non dissolvantur, utpote incompositi, et per eorum existentiam immunes a morte; sed ne corruptioni quidem mentis succumbant, id est, si immobiles permaneant: mortalitas vero intelligitur, si res contra se habeat. Sed videntur hæretici isti ea omnino ignorare, quæ dicuntur reciproce (80), nec scire, quod non omnia quæ homonymæ, id est, iisdem vocabulis æquivoce de aliquibus dicuntur, talia sunt ut reciproce dici et inverti possint. Nam

375 Deus quidem est omnino ac perfecte immortalis: non tamen quod immortale est, continuo Deus est (81). Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ, tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine (82): visibiles autem sunt menti, qui est oculus animæ: quoniam incomprehensibiles non existunt, utpote creati, sed eos mente complecti et cogitatione assequi possumus. Itaque etsi spectato corporei (83) oculi appulsu ac sensu sint invisibiles, spectata tamen contemplatione, ac scientia, qua eos percipere valemus et comprehendere, visibiles sunt. At vero Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem ex-

C sistat, non modo sub visionem, aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibleis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculatio asequi non valet: quarumcunque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis.»

CAP. XVII.

Atqui verba etiam irreprehensibilia et inculpata, quæ ab omnium Domino apud Joannem dicta sunt: « Sicut (85) Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso; et potestatem dedit ipsi iudicium facere, quia Filius hominis est; » et rursus: « Quos dedisti (86) mihi (87), tui erant, et mihi eos dedisti; » et rursus: « Omnia (88) mihi tradita sunt a Patre meo; » et rursus: « Data

(82) *Magnitudine*. En μέγεθος illud, id est, ea « magnitudo, » quam Deo denegat Didymus. Vide similia Origenis verba pag. 113 a me alata.

(83) *Corporei*. In Græco, ὀφθαλμοῦ ὄμματος. Itaque aut legendum σώματος, id est, « corporis, » pro ὄμματος, ut ipse legi; aut alterutrum ex duobus vocabulis ex marginibus in textum irrepsisse putandum est; aut demum ὄμμα non oculum, sed visionem denotat.

(84) *Recte*. Codex ὀρθῶ..... τῶν εἰρημῶν, id est, « recto sensu quem dixi. » Sed concinrior videtur lectio, ὀρθῶς.

(85) *Sicut*. Joan. v, 26, 27.

(86) *Quos dedisti*. Joan. xvii, 6.

(87) *Mihi*. Græca editio hic addit, ἐκ τοῦ κόσμου, id est, « ex mundo. » Quæ verba in nonnullis Bibliorum codicibus desunt.

(88) *Omnia*. Matth. xi, 27.

est (89) mihi omnis potestas in caelo, et in terra; » et verba Davidis : « Postula (90) a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et potestatem tuam terminos terræ; » et alia his similia, ineffabilem Incarnationem 376 denotant. Rem autem ita se habere certum est, idque extra controversiam ponunt verba hæc, quæ statim adjunguntur : « Quia Filius hominis est; » ut proinde omnes, qui anima ac sensu plane destituti non sint, nobis cogantur assentiri. Nam cum benevolus esset nostro generi, et voluntarie factus esset pauper carne, quemadmodum scribit Paulus (91), ut nos, qui omnimodis jacturis et mutationibus cum propter vetus peccatum, tum propter recentia obnoxii eramus, ejus paupertate ditesceremus, cumque modo omnibus utili se gereret, dialecto nobis ab incunabilis familiari utebatur, ut Incarnationem intelligeremus, neque nos divinæ locutionis sublimitas obstupesceret; vel sola enim miracula satis ostendebant ipsum esse Deum initii expertem, ac nullius egentem : adeo ut modeste loquens etiam hæc dixerit : « Vulpes agri (92) foveas habent, et volucres (93) cæli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput inclinet (94) : nec enim (95) decebat rerum omnium dominum (96) aliquid in terra possidere, quod ejus veluti peculiariter proprium esset. Præterea vero eum quidem, qui Deus erat, et cui nulla unquam cum hominibus querela aut contentio fuit, oportebat quodammodo ea loqui, quæ humanæ conditioni convenientia forent ac modesta : quod serenissimam quidem ipsius, maximeque beatam, et omnia continentem naturam nihil lædebat, nobis vero proderat : semper enim ipse respicit non propriam sui ipsius altitudinem, sed hominum abjectionem. Ipsummet vero mihi suffragatorem faciam hæc dicentem Petro : « Ut autem (97), inquit, non scandalizemus ipsos, vade in inare, et jacto hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus, invenies staterem : et (98) illum sumens, da eis pro me, et te. » Hominem vero (99) ea verba usurpare, quæ Deo conveniunt, nefas est : nam regem quoque ex hoc percipit gloriam, atque hac ratione ad ipsum 377 honoris apicem extollitur : ast ei, qui subditus sit, regum more loqui inconducibile est.

Itaque cum Altissimus foret, ac Dei Verbum verba D omnia supergrediens Christus, locum habebant humilia ipsius dicta. At contra, si creatura is fuisset, locum non habuissent quæ loquebatur excelsa atque sublimia. Quomodo enim fieri poterat, ut vitam acciperet vita, aut potestatem acciperet ille

A « Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς » καὶ τοῦ Δαυὶδ · « Αἰτεῖσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου [179 b], καὶ τὴν κατὰ σκεῖν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς · » καὶ ὅσα τοιαῦτα, τὴν ἄφραστον οἰκονομίαν δηλοῦν. Καὶ ἄμαχον τοῦτο πλέον ποιεῖ, καὶ πάντα ἀναγκάζει, τοὺς γε μὴ τελῶς ἀψύχους, συντίθεσθαι ἡμῖν τὸ εὐθύς προσκαίεσθαι · « Ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. » Εὐμυνῶς γὰρ ἔχων πρὸς τὸ γένος ἡμῶν, καὶ ἐκὼν πτωχεύσας σαρκί, ὡς γράφει ὁ Παῦλος, ἐν ἡμεῖς, οἱ παντοίας βλάβαις καὶ μεταβολαῖς, διὰ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὰς προσφάτους ἀμαρτίας, ὑποκειμένοι, τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν · καὶ πᾶσιν προσφόρος προσφερόμενος, τῇ ἡμῖν συντρόφῳ ἐχρήτο διαλέκτῳ, ὅπως τὴν οἰκονομίαν συνιώμεν, μὴ τῷ ἔργῳ τῆς θείας ἀποθαμβούμενοι φράσεως. Ἦρκει γὰρ καὶ μόντα τὰ θαύματα ἐκφαίνειν τὴν ἀναρχον καὶ ἀπροδετὴ αὐτοῦ θεότητα · ὡς μετριάζοντα καὶ τοῦτο λέγειν · « Αἱ ἀλώπεκες τοῦ ἀγροῦ φωλεοὺς ἔχουσιν, καὶ τὰ πετηνὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσκει · ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει. » Οὐ γὰρ ἔδει τὸν Δεσπότην ἰδιάζον πως ἐπὶ γῆς τι κεκτῆσθαι. Καὶ ἄλλως δὲ πως τὸν Θεὸν μὴ, ὡς ἐνδειξίς καὶ ἔρις πρὸς ἀνθρώπους οὐδέποτε οὐδέμα, ἀνθρωποπρεπῆ καὶ μετρίοφρονα φέγγεσθαι χρεῖωδες ἦν, καὶ οὐδὲν μὲν τὴν γαληνοτάτην αὐτοῦ καὶ πάντα περιέχουσαν φύσιν καταβλάπτων, ἡμᾶς δὲ εὐεργετοῦν. Ὅρα γὰρ αἰεὶ οὐ πρὸς τὸ οἰκίον ὕψος, πρὸς δὲ τὸ ἀνθρώπων ταπεινόν. Αὐτὸν δὲ συλλήπτωρα ποιήσομαι, λέγοντα Πέτρῳ · « Ἴνα δὲ, » φησὶ, « μὴ σκανδαλισωμένους αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ [180 a] τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἄρον · καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὐρήσεις στατήρα · καὶ ἐκείνον λαβὼν, ὡς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ. » Ἀνθρώπων δὲ Θεὸς ἀρμόζοντα ῥήματα ἀφίεται, οὐ θέμις · ἐπεὶ καὶ βασιλεὶ ὅτι μάλιστα πρέπει μετριολογεῖν μείζονα γὰρ ἐκ τοῦτου καρποῦται δόξαν, καὶ εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται τῆς τιμῆς τὴν κορυφὴν · ὑπηκόῳ δὲ βασιλικῶς φωνᾶς ἐκφέρειν, ἀσύμφορον.

quam maxime decet modeste loqui; majorem enim 377 honoris apicem extollitur : ast ei, qui subditus sit, regum more loqui inconducibile est.

Ὡστε ἐπειδὴ Ὑψίστος ἦν, καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ παντὸς λόγου κρείττων, χώραν εἶχεν τὰ χαμαλὰ αὐτοῦ ῥήματα · εἰ δὲ κτίσμα ἐτύγγανε, πάλιν οὐκ εἶχεν χώραν, ἃ ἐφθέγγετο ὑψηλά. Πῶς γὰρ ἂν ἑλέεν ζωὴν ἢ ζωὴ, ἢ ἐξουσίαν ὁ κατὰ Ἡσαίαν ἰσχυρὸς καὶ ἐξουσιαστῆς Θεός. ὁ καὶ τοῖς ἀποθανεῖν δυναμί-

(89) *Data est.* Matth. xviii, 18.

(90) *Postula.* Psal. ii, vers. 8.

(91) *Paulus.* II Cor. viii, 9.

(92) *Vulpes agri.* Matth. viii, 20, et Luc. ix, 58. Vox, ἀγροῦ, id est, « agri, » deest in omnibus Bibliorum editionibus.

(93) *Volucres.* Codex, πετηνὰ pro πετεινὰ.

(94) *Inclinet.* Græca editio, κλίνει pro κλίνειν.

(95) *Nec enim.* Codex, ποῦ γὰρ, id est, « ubi enim. » Lego, οὐ γὰρ. Videtur enim librarius ab illo

που, quod antegreditur, deceptus hic quoque scripsisse ποῦ pro οὐ.

(96) *Rerum omnium dominum.* In codice post dictionem Δεσπότην intervallum est vacuum, duobus aut tribus vocabulis capiendis sufficiens. Quare voces, « rerum omnium, » de meo addidi.

(97) *Ut autem.* Matth. xvii, 27. Vide not. 29, p. 4.

(98) *Et.* Deest in Bibliis hæc vocula.

(99) *Hominem vero.* Vocula δὲ hic opponitur vocali illi μὲν, etsi procul positæ, quæ legitur superius in his verbis : Τὸν Θεὸν μὲν, ὡς ἐνδειξίς, etc.

Patri : nam quamvis ex mundo sint, sua tamen A φορὰς · Ὁ Θεὸς καὶ Κύριος πάντων, ἡ ἀβδία ζωῆ, Incarnatione cœli cives eos facit. Quomodo autem καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἡ ἀθανασία, πῶς ἐπι- nos quoque ea, quæ Dei sunt, rursus ipsi Deo offerimus? aut quomodo gloriam ei reddimus? Nunquid quod non habet, aut quod non est, ei præbemus? Sufficit ergo ita hæreticis respondere : Filius eo sensu accepit, quo sensu voluntarie pauper factus est, et quo sensu factus est maledictum (10). Quid enim respondere possent, si nos exceptione (aut subiectione) uteremur, ac eos vicissim sic interrogaremus : Is qui est Deus, et Dominus omnium, et æterna vita, et lux vera, et immortalitas, quomodo pauper factus est? aut quomodo is, qui est benedictio, propter nos factus est maledictio?

CAP. XVIII.

Simili modo intelligendum est etiam quod in Joanne apostolla dictum fuit : « Si diligeretis me (11), gavisi essetis, quia (12) vado ad Patrem : quia qui misit me (13) Pater, major me est. » Quomodo enim vadit, aut missus est secundum deitatem ille qui dixit : « Ego in Patre (14), et Pater in me ; » et : « Pater (15), qui in me manet, facit opera ; » et : « Qui misit me (16), mecum est? » 379 Et is, de quo scriptum est, quod « seipsum exinanivit formam servi accipiens ; » et quod « in mundo erat, et mundus per ipsum factus est? » Qui enim mittit, illuc mittit, ubi non est qui mittit, nec qui mittitur. Quod si Deus ubique adest, omnia etiam continet, creaturas circumplectens, neque vero abiens, tum rediens, nec loca ex locis alternans. Ait enim sacer Psaltes : « Prope (17) est Dominus timentibus eum ; » et rursus : « Si ascendero (18) in cœlum, tu illic es ; si descendero in infernum, ades. Si assumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris : etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua. » Jeremias autem : « Cœlum (19) et terram ego impleo, dicit Dominus. » Acta vero : « Quamvis (20) non longe sit ab unoquoque nostrum : in ipso (21) 380-382 enim vivimus, et movemur, et sumus : quemadmodum etiam nonnulli nostrorum poetarum (22) dixerunt :

(10) Factus est maledictum. Galat. III, 13.

(11) Si diligeretis. Joan. XIV, 28.

(12) Quia. Græca editio hic addit εἶπον, id est « dixi. » Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(13) Qui misit me Pater. Pro his verbis Græca et Latina Biblia habent : ὁ Πατήρ μου, id est « Pater meus. »

(14) Ego in Patre. Joan. XIV, 11.

(15) Pater. Joan. XIV, 10.

(16) Qui misit me. Joan. VIII, 29.

(17) Prope. Psal. CXLIV, vers. 19 (seu 18) legitur : Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπιχαλουμένοις αὐτόν, id est « Prope est Dominus omnibus qui invocant ipsum. » Hunc versiculum permissit fortasse Didymus cum vers. 10 psalmi LXXXIV.

(18) Si ascendero. Psal. CXXXVIII, vers. 7-9 (sive 8-10).

(19) Cœlum. Jerem. XXIII, 24.

(20) Quamvis. Act. XVII, 27 et 28.

(21) In ipso, etc. Hæc Pauli verba citans multa peccat auctor operis anno 1765 evulgati, quod inscribitur *La philosophie de l'histoire*. Nam cap. 43 hæc scribit : *Lorsque saint Paul cite ces vers d'un poète grec, Aratus : Tout vit dans Dieu, tout se meut, tout respire en Dieu, il donne à ce poète le nom de prophète (Actes des apôtres, chap. XVII).* Quam multa paucis in verbis falsitas atque inscientia! Falsum est primo, prophetam a Paulo vocari eum, quem allegat : prophetæ nomen hic nullum est. Falsum est secundo, verba hæc, « In ipso, » etc.,

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Ὀὕτως ἂν νοηθεῖται καὶ τὸ ἐν Ἰωάννῃ τοῖς ἀποστό-
λοις ῥηθέν · Εἰ ἡγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι πο-
ρεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα · ὅτι ὁ πέμψας με Πατὴρ
B μείζων μου ἐστίν. » Πῶς γὰρ πορεύεται, ἢ ἐπέμψθη
κατὰ τὴν θεότητα ὁ εἰπών · « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ,
καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί · » καὶ, « Ὁ Πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ
μένων ποιεῖ τὰ ἔργα · » καὶ, « Ὁ πέμψας με, μετ'
ἐμοῦ ἐστίν ; » Ὁ μαρτυρούμενος, ὅτι « Ἐαυτὸν ἐπί-
νωσε, μορφήν δούλου λαβών · » καὶ ὅτι « Ἐν τῷ
κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο ; » Ὁ γὰρ
πέμπτων ἐκεῖ πέμπει, ἔνθα οὐκ ἐστίν ὁ πέμπτων καὶ
ὁ πεμπόμενος. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς πανταχοῦ πάρεστι, καὶ
πάντα συνέχει, περιδραχίμενος τὴν κτίσιν, καὶ οὐκ
ἀπίων, καὶ πάλιν ἐπανιώνουδ' ἐκ τόπων τόπους ἀμεί-
θων. Λέγει γὰρ ὁ μὲν Ἰεροψάλτης · « Ἐγγὺς Κύριος
τοῖς φοβουμένοις αὐτόν · » καὶ πάλιν · « Ἐάν ἀναβῶ
εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ · ἂν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην,
C πάρεστι ἂν ἀναλάβοιμι πτέρυγας μου κατ' ὄρθρον, καὶ
κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης · καὶ γὰρ
ἐκεῖ [181 δ] ἡ χεὶρ σου ὀδηγήσει με, καὶ καθέξει
με ἡ δεξιὰ σου. » Ὁ δὲ Ἰσραεμίας · « Τὸν οὐρανὸν
καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Αἱ δὲ
Πράξεις · « Καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκείνου
ἡμῶν ὑπάρχοντα · ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινώ-
μεθα, καὶ ἐσμέν · ὡς καὶ σινεὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ποι-
τῶν εἰρήχασιν ·

esse Arati. Falsum est tertio, ea in Græco fonte esse versum, aut plures versus : neque vero pro versu, aut versibus haberi possunt nisi ab eo, qui Græcæ poesios omnino ignarus sit. Falsum est quarto eadem citari a Paulo ; sunt enim ipsius Pauli : qui etsi subjungat : « Sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt ; » non illa tamen respicit, quæ antecedunt, ut inscite putat iste nugator, sed quæ sequuntur. At enim tam acerbe, inquires, insectandus non est qui inconsiderate forsitan locutus sit ; humanum est enim errare :

D Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim. (HORAT., *De arte poet.*, vers. 11.)

Verum non de scriptore nunc agitur, qui labatur imprudens, sed de eo homine, qui etsi magnam sepe rerum, de quibus scribit, inscientiam, sæpius tamen subdolan ac perversam prodit voluntatem, ubique ad fallendos incautos imperitosque lectores divina oracula, ac Patrum aliorumque scriptorum loca consilio immutat, ut ludibrio habeantur atque despectui. Innumerabilibus fere exemplis confirmare hæc possem, nisi longius a proposito aberrandum foret. Sed fusius ea persecutus sum in oratione, quam hic Bononiæ superiore anno 1766 in publico Archigymnasio ad studia instauranda habui, « De malis impiorum quorundam ætatis nostræ scriptorum artibus ac dolis. »

(22) *Nostorum poetarum*. Cilices erant cum Aratus, tum Paulus. Biblia tamen habent « vestrorum » pro « nostrorum. »

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώποις ποιοῖν. **A** *Ipsius enim et genus sumus (25) : ipse vero (24) benignus est in homines.*

Καὶ εἰ ὁ Δεσπότης αὐτὸς ἐξηγεῖται, ὡς οὐδέποτε τοὺς ὀρανοὺς τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας ἐγύμνωσεν, ὡσπερ οὐδὲ νῦν μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς γῆς ἀπολιμπάνεται· « Ἰδοὺ » γάρ, φησὶν, « ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » βεβαιῶν τὰ παρὰ τοῦ ἱεροκλήρου ἐν ἑ' ψαλμῷ φθίνοντα, δι' ὧν καὶ ἐπὶ γῆς αὐτὸν, καὶ ἐν οὐρανῷ ἐπὶ τοῦ θείου ἐπικαθέζεσθαι θρόνον προσεκήρυττεν· φησὶν γάρ· « Κύριος ἐν ναβ' ἀγίῳ αὐτοῦ, Κύριος, ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. »

Εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀμάχως τὸ « πορεύομαι » καὶ « ὁ πέμψας, » ὡς μορφὴν δούλου λαβὼν, εἶπε, καὶ διὰ τὸ Ἰουδαίους ἀπιστεῖν τῇ οἰκονομίᾳ, καὶ ὅτι τῇ συμφωνίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐπεφάνη· καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὥστε καὶ τοὺς παχεῖς τὸν νοῦν καὶ χερσαῖους Μοντανιστὰς ἐντρέψασθαι, τὸν αὐτὸν Υἱοπατέρα ἰμοῦ καὶ Παράκλητον νοοῦντας· σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ Μανιχαῖον, μὴ προσειμένον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην· ἀλλ' ἀποκαλοῦντα τὸν μὲν Πατέρα ἀπάνθρωπον, ὡς ἐκβαλόντα τὸν Ἀδάμ ἀπὸ τοῦ παραδείσου, τὸν δὲ Υἱὸν μόνον φιλόανθρωπον, ὡς δι' ἑαυτοῦ παραγενόμενον καὶ σώσαντα. Πῶς γὰρ μόνω τὴν χάριν εἰσώμεθα τῷ Χριστῷ, [182 a] ὅτι ἐπεμψεν αὐτὸν καὶ ὁ Πατήρ; Ἐξῶθε δὲ ἡ Γραφὴ τῇ λέξει τοῦ « ὁ πέμψας, » καὶ τοῦ « ἀπεστάλη » ἐπὶ τῆς ἀρρήτου συγκατάθεσεως προσχηθῆναι· καὶ ὡς θνητῷ τῷ λόγῳ περιλαβεῖν ἀδύνατον ἦν τὸν ἀχώρητον, οὕτως καὶ τῇ τῶν βημάτων οἰκονομίᾳ τὴν διήγησιν ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ τις ἀντιθεταὶς ὑπόνοιαν σχοίη· ἐπέλοιγε **C** poterat qui est incomprehensibilis, ita ne per verborum quidem œconomiam fieri poterat enarratio, ne quis antitheismi suspicionem caperet et semideum aliquem, aut Deo contrarium Deum cogitaret. Quandoquidem

Πάντα Θεοῦ πλήρη,

καθὰ εἰρηται. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτοψ ἡ ἀελ ζῶσα φωνή, λέγουσα· Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου· ἐγὼ δὲ ᾔδειν, ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν βῆλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεῦσῶσιν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας· τοῦτ' ἔστιν· Ἥδειν ὅτι πάντοτε μου

(23) *Ipsius... sumus.* Lege quæ de hoc Arati hemichio scribit Jo. Alb. Fabricius *Bibl. Græc.* vol. II, pag. 453, Hugo Grotius, Calmetus, aliique. (24) *Ipsse vero*, etc. Desunt hæc verba in Bibliis. **D** Didymus, utpote in poetis versatus, ea addidit ex Arato, versus a Paulo citatum absolvens. M. Tullius Cicero vertit :

*Nos genus illius : nobis ille omine læto
Dextera præsignat.*

Nimirum post vocem ἀνθρώποις interpunctionis notationem non apposuit, sed legit :

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώποις δεξιῶ σηματοῖται,

ut est apud Aratum.

(25) *Ecce.* Matth. xxviii, 20.

(26) *Dominus.* Psal. x, vers. 4 (seu 5).

(27) *Montanistæ.* Montanistarum sectam Didymi tempore extinctam non fuisse tum ex aliis monumentis constat, tum etiam ex epistola 41 Hieronymi ad Marcellam.

(28) *Filopatrem.* Hunc errorem Montanistis tribuit et Hieronymus in epistola 41, quam scripsit anno Domini 384, nempe eo circiter tempore quo hæc dictabat Didymus. Cæterum non Montanus,

Ac si Dominus ipse testatur, se nunquam cœlos sua præsentia privasse, sicut ne nunc quidem post Ascensionem abest a terra. « Ecce (25) » enim, inquit, « ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi, » ea confirmans quæ sacer præco in x psalmo cecinit, ubi et in terra ipsum, et in cœlo super divinum thronum sedere prædicavit; ait enim : « Dominus (26) in templo sancto suo, Dominus, in cœlo thronus ejus. »

Si hæc, inquam, ita se habent, profecto voces « vado, » et « qui misit, » dixit Dominus quatenus servi formam habens, et quia Incarnationi non credebant Judæi, et quia consensioe Dei et Patris in mundum venit, neque vero ob hanc tantum rationem, sed etiam ut mente crassi, ac rudes Montanistæ (27) pudore afficiantur, qui putant eundem esse Filiopatrem (28) simul et Paracletum; **383** una cum ipsis vero erubescat etiam Manichæus, qui Vetus Testamentum non admittit, sed Patrem quidem vocat inhumanum (29), quippe qui Adamum ejecit ex paradiso, Filium vero solum humanum, id est, benignum in homines, quippe qui per semetipsum venit, ac salvavit nos. Quomodo enim soli Christo gratias habeamus (30), cum miserit eum etiam Pater? Solet autem Scriptura verbis, « qui misit, » et « missus est, » uti, cum de ineffabili condensatione sermonem habet : et sicut mortali sermone comprehendere non poterat quidem œconomiam fieri poterat enarratio, ne quis antitheismi suspicionem caperet et semideum aliquem, aut Deo contrarium Deum cogitaret. Quandoquidem

Omnia (31) Deo plena sunt,

ut dictum fuit. Quod autem dixi, testimonio suo confirmat vox semper viva, quæ ait : « Pater (32), gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem sciebam, quod semper me audis, sed propter turbam, quæ circumstat, dixi, ut credant, quod tu

nec Montanistæ omnes ita senserunt, sed ex Montanistis ii, qui secundum Æschinem vocabantur. « Privatam autem blasphemiam (inquit Tertullianus in lib. *De præscriptionibus hæreticorum*, cap. 52), illi qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adficiunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem. » Hanc ὑλοπατορίαν, id est « filio-paternitatem » in Sabellianis quoque exsecratur secundum concilium œcumenicum canone VII, eamque refellit theologus noster etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 38. Alio sensu ὑλοπατορίαν nominat Allatius exercitatione x in *Chreyghionum*, pag. 180, ita scilicet ut eam hæresim denotet, quæ Filium Spiritus sancti genitorem esse affirmet.

(29) *Inhumanum.* Hanc blasphemiam obiter refellit Didymus etiam in libro *De Spir. sancto* num. 45, et brevissime in enarratione in *primam Petri Epistolam* ad caput primum, et in enarratione in *primam Joannis* ad caput quartum.

(30) *Habemus.* Codex, εἰσώμεθα. Legendum videtur, εἰσώμεθα· et paulo post, ὅτι ἐπεμψεν, pro ὅτι ἐπεμψεν.

(31) *Omnia.* Vide not. 61, pag. 327.

(32) *Pater.* Joan. xi, 41, 42.

me misisti, » id est : Sciebam, quod semper me audis, cum una sit nostra voluntas, sed propter circumstantem turbam, ut crederet, dixi : Pater, gratias tibi ago, quia tu me misisti. Verba vero præpostero ordine protulit, caute agens propter auditores, qui et litigiosi erant, et inimicitarum amantes. Sic etiam de præcursore Incarnationem prædicante sit scriptura : « Fuit (33) homo missus a Deo : » attamen ex caelis missus non fuerat.

Legimus in Scripturis Deum etiam ab homine mitti, et hominem vocari, quin ullum divina et vera gloria detrimentum capiat. Ita Moyses in Genesi inquit : « Et transivit (34) torrentem, et trajecit omnia sua. Relictus est autem Jacob solus, et luctabatur homo cum eo usque ad mane. Vidit autem, quod non potest (35) Jacob in luctando : et ait illi : mitte me ; nam ascendit aurora. Ille vero dixit : non te dimittam, nisi me benedixeris. Dixit autem illi : quodnam est nomen tuum ? Ille vero dixit : Jacob. Et dixit ei : Non vocabitur **384** amplius nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quia fortis fuisti cum Deo, et cum hominibus potens eris (36). Interrogavit autem Jacob, et dixit : Dic mihi nomen tuum. Et dixit : Quare tu interrogas nomen meum ? Et benedixit eum ibi. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Species Dei : Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. » Quod autem Deus sit is qui luctatus est, quique nomen suum tacuit, prophetia quoque confirmat : « Apparui (37) ad Abraham, et Isaac et Jacob patres vestros (38) cum sim Deus eorum, et nomen meum (39) non manifestavi eis. » Quomodo autem major dici potest Pater secundum deitatem illo, qui se æqualem (40) facit Patri ? quique ait : « Ego et Pater unum sumus ; » et de quo dicitur in Scripturis, quod sit verus Deus, et Filius, et Unigenitus ; « In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis ; » et, « Deus magnus ; præ quo non reputabitur alter ; » et quod a dextris considet ? Verum in confesso est etiam, vocabulum illud, « major, » ad Incarnationem referri, propter quam is qui cujuslibet mutationis omnino expers est, minor etiam angelis, si ita loqui fas est, factus esse dicitur ab Apostolo his verbis : « Eum autem (41) qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis. » Nimirum non ut in forma Dei existens in caelis, sed ut in forma servi in terra, quando ex Virgine citra ullam sui mutationem prodiit, aiebat : « Qui misit me Pater, major me est : » quasi diceret : Ea, quæ vobis, et cuilibet menti invisibilis est, Deitas major est spectabili hac mea condescensione. Nam qui reipsa

(33) Fuit. Joan. 1, 6.

(34) Et transivit. Gen. xxxii, a vers. 23 ad vers. 30. Codex mendose : Διέβη τον χειμάρρου, pro Διέβη τον χειμάρρου.

(35) Non potest. Plura verba hic omittit Didymus, aut librarius.

(36) Eris. Dictio hæc, ἔση, id est « eris, » deest in Bibliis. Alias minimi momenti varietates prætereo.

ἀκούεις, μὴς θαλήσεως οὐσης· ἀλλὰ διὰ τὸν παριστώτα ἄγλον, ἵνα πιστεύσωσιν, εἶπον τὸ, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας· πρωτοστέρου δὲ τὰς λέξεις ἐφθέγγαστο, ἡσφαλισμένως ποιῶν, διὰ τοὺς ἀκρωμένους φιλαίτους καὶ φιλαπεχθίμονας· ὡς καὶ περὶ τοῦ Προδρόμου τὴν οἰκονομίαν κηρύττοντος εἶπεν· « Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὶ Θεοῦ· » καὶ ὁμοῦ οὐκ ἐξ οὐρανῶν ἀποσταλεῖς ἐτύχανεν.

Γέγραπται ὁ Θεὸς καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου ἀποστελλόμενος, καὶ ἄνθρωπος ὀνομαζόμενος, καὶ βλάβος περὶ τὴν θείαν καὶ ἀληθῆ δόξαν πάντως οὐχ ὑπομένων ὡς Μωυσῆς ἐν τῇ γενέσει λέγει· « Καὶ διέβη τὸν χειμάρρου, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ αὐτοῦ. Ὑπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος, καὶ ἐπάλαυν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. Ἴδεν δὲ, ὅτι οὐ δύναται Ἰακώβ ἐν τῷ παλαίειν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ἥρως. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε ἀποστείλω, εἰ μὴ με εὐλογήσῃς. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου [182 β] ἐστίν ; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Οὐ κληθήσεται ἐτι ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατὸς ἐσθι. Ἡρώτησε δὲ Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἴνα τί οὐ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος Θεοῦ· Ἴδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. » Ὅτι δὲ Θεὸς ἐστὶν ὁ παλαίσας καὶ μὴ εἰπὼν αὐτοῦ τὸ ὄνομα, καὶ ἡ προφητεία λέγει· « Ὁρῶν πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, τοὺς πατέρας ὑμῶν, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς. » Πῶς δὲ καὶ μείζων κατὰ τὴν θεότητα ὑπάρχει τοῦ ἴσου ἑαυτοῦ ποιοῦντος τῷ Πατρὶ, τοῦ λέγοντος· « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν· » καὶ μαρτυρούμενος, ὡς ἀληθινὸς Θεός, καὶ Ἰῆδς, καὶ Μονογενὴς ἐστίν, « Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· » καὶ, « Θεὸς μέγας, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος· » καὶ ὡς ἐκ δεξιῶν συγκαθέζεται ; Ἀλλ' ὁμολογουμένως καὶ τὸ « μείζων » εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν ἀποτείνεται, ὅτι ἦν ὁ μεταβολῆς διὰ παντὸς ἄμοιρος ὢν, ἡλαττώσθαι καὶ τῶν ἀγγέλων, εἰ θέμις τοῦτο φάναι, γέγραπται παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ οὕτως· Ἐν τῷ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλων ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. » Ἀμέλει οὐκ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐν οὐρανοῖς, ἀλλ' ἐν μορφῇ δούλου ἐπὶ γῆς, ὅτι ἐκ τῆς Παρθένου ἀτρέπτως προήλθεν, [183 α] Ἐλεγεν· Ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων μου ἐστίν· ὥστε καὶ εἶπεν· Ἡ ὑμῖν καὶ πάση διανοίᾳ ἀθέατος θεότης, μείζων τῆς ὁρωμένης συγκαταβάσεώς μου ὑπάρχει. Ὁ γὰρ τῷ πράγματι συγκαταβάς, καὶ διακονῶν, καὶ μὴ διακονούμενος, καὶ δούλου φέρων μορφήν, ὅ ἐν

(37) Apparui. Exod. vi, 3

(38) Patres vestros. Voces, τοὺς πατέρας ὑμῶν, desunt in Bibliis.

(39) Nomen meum. Græca editio hic addit, Κύριος, id est « Dominus. »

(40) Se æqualem. Joan. v, 18.

(41) Eum autem. Hebr. ii, 9.

μορφή Θεοῦ ὑπάρχων, πῶς οὐχὶ καὶ τοῖς ῥήμασι A
συγκαταβαίνειν ἐμελλεν, ὁ παντὸς λόγου ἀνώτερος;
οὕτως ὥστε καὶ ὀνειδίζει παρ' Ἰωάννη τοῖς ἐπὶ μι-
κροκρηπίδα ἐκδεχομένοις τῆς οἰκονομίας τὰ ῥήματα,
φάσκων « Ἐγὼ τιμῶ τὸν Πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς
ἐτιμᾶτέ με. » Τιμᾶ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, λέ-
γων « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » καὶ μέντοι ἔλκων πρὸς
αὐτὸν τοὺς ἀξίους. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ εἰπεῖν πεποι-
θήσει Πατέρα τὸν Θεόν, δείκνυσιν, ὡς τὸ « μείζων »
κατὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν ἐστιν.

qui digni fuerint, ad illum trahens. Ex hoc ipso autem, 385
quod Deum confidenter dixerit Pa-
trem, ostenditur, vocem illam, « major, » respectu Incarnationis dici.

Καὶ ἐξ ὑποδείγματος δὲ ῥῶον ὑποστῆναι τοῦ μὴ B
κατὰ τὴν θεότητα εἰρησθαι τὸ « μείζων. » Ὁ γὰρ
Κύριος φησὶν « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν· οὐκ ἐγήγγερται ἐν
γεννητοῖς γυναικῶν μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. »
Ἄλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἑτέρας μείζονος φύσεως ὄντα, ἢ κατ'
ἀνθρώπους, ἔλεγε μείζονα εἶναι αὐτόν· πάντες γὰρ
οἱ ἀρετῆς μεταποιούμενοι, ἢ ἐξισοῦντο αὐτῷ, ἢ τι
ἀπελείποντο· οὐδὲ ὡς δυνάμει κρείττονος, ἢ χρόνῳ
πλείονι εἰληφότος τὴν γένεσιν· αὐτὸς μὲν γὰρ τῇ ἐν
κόσμῳ ζωῇ διέμεινεν ἑτη λ'· ἦσαν δὲ οἱ τῇ τοῦ σώ-
ματος ῥώμῃ καὶ τῷ πλήθει τῶν ἐτῶν ὑπερβάλλοντες
αὐτόν. Ἄλλ' οὐ ταύτη κρείττονα τῶν ἀνθρώπων ἔλε-
γεν, ἀλλὰ τῇ προφητεῖα, ἣν μάλιστα ἔνθεον αὐτὸς
ιδίεζετο. Καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ ἐν τῇ [185 b] βασιλείᾳ
τῶν οὐρανῶν μικρότερος, μείζων αὐτοῦ ἐστιν. » Ἐλε-
γε δὲ περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου, τοῦ χρόνῳ C
μὲν μικροτέρου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τῇ δὲ ἀξίᾳ
τῆς ἀποστολῆς μείζονος. « Ἔθετο γὰρ ὁ Θεὸς ἐν τῇ
Ἐκκλησίᾳ, » ὡς Παῦλος γράφει, « πρῶτον ἀποστό-
λος, ἔπειτα προφήτας. » Εἶπε δὲ, « Ἐν τῇ βασι-
λείᾳ τῶν οὐρανῶν μικρότερος, » διὰ τὸ ἐν βίβλῳ ζών-
των πάντων τὰ ὀνόματα γράφεσθαι, καὶ ὡς μεταγε-
νεστέρου εἰκότως ὑστερον τετάχθαι τὸ αὐτοῦ ὄνομα.
Τινὲς δὲ τὸ μέρος τοῦτο, περὶ τοῦ Δεσπότου ἐνόη-
σαν, μικρότερον μὲν κατὰ τὴν τοῦ δούλου μορφήν,
καθ' ἣν ἦσαν προφητῶν καὶ ἱερέων ὑπωπεύετο
τυγχάνειν, μείζονα δὲ κατὰ τὴν θεότητα. Ὡστε καὶ
κατὰ ταῦτα τὸ « μείζων » καὶ τὸ « πέμψας » τῷ πρὸς
τὸν Πατέρα ὁμοουσίῳ μείωσιν οὐ ποιεῖ. Καὶ ὅπερ
δὲ εἰρηται πρὸ βραχέος, δοκεῖ πῶς ὁ κομψία λόγων
χρῶμενος, καὶ ὁ αὐτῷ αἰετὸν ἀπονέμων τὰ πρωτεῖα καὶ
τιμὴν ἀπαιτῶν, οἴησιν ἔχειν· ἢ δὲ οἴησις, ὑπερηφανία
τις ἐστιν. Οὐδὲν δὲ πρὸ τῆς ὑπερηφανίας ἠτι-
μασεν· οὐδὲ γὰρ μείζονος μάλλον μέλει τῷ Θεῷ,
ἢ μήποτε πλείον τοῦ μικροτέρου. Ἐχει γὰρ ἄπαξ,
ἔτι αὐτὸς μὴ λέγει, σύμφυτον τὸ μεῖζον· καὶ οὐδεὶς
τῶν εὐγνωμόνων περὶ τοῦτου ἀμφισβητεῖ. Δι' ἃ δὴ
φησιν « Ἐάν ἐγὼ ἐμαυτῷ μαρτυρῶ, ἢ μαρτυρία μου

condescendit, qui ministrat, non vero ministratur,
qui servi formam gerit, cum sit in forma Dei, quo-
modo non etiam verbis condescenderet? ipse, in-
quam, qui omni sermone sublimior est, atque ex-
celsior, adeo ut apud Joannem eos etiam objurget,
qui verba ob œconomiam, id est ob Incarnationem,
ab ipso prolata sensu humiliore accipiebant, in-
quiens : « Ego (42) honoro Patrem meum, et vos
inhonoratis me. » Honorat autem etiam Pater Fi-
lium dicens, « Sede a dextris meis, » et insuper eos,
qui digni fuerint, ad illum trahens. Ex hoc ipso autem, 385
quod Deum confidenter dixerit Pa-
trem, ostenditur, vocem illam, « major, » respectu Incarnationis dici.

Sed ab exemplo ostendere facilius est, vocem
ipsam « major » ad Deitatem referendam non
esse (43). Nam Dominus ait : « Amen (44) dico
vobis : non surrexit inter natos mulierum major
Joanne Baptista. » Sed hunc majorem esse non
ideo dixit Christus, quod alterius naturæ esset hu-
mana majoris; omnes enim, qui virtuti studebant,
aut æquales ipsi erant, aut paulo inferiores. Ac ne
ex eo quidem major dictus est Joannes, quod po-
tentia superior, aut generatione antiquior foret;
triginta enim annos in mundo vixerat; erant vero
qui corporis robore et annorum numero eum su-
perarent. Verum non hac ratione majorem homini-
bus eum dixit, sed propter prophetiam (45) sum-
mopere divinam, quam ipse acceperat. Et rursus :
« Qui autem (46) in regno cœlorum minor est,
major ipso est. » Dicebat autem ista Christus de
Joanne apostolo, qui ætate quidem minor erat
Joanne præcursore, dignitate autem apostolatus ma-
jor. « Posuit (47) enim Deus in Ecclesia, » ut Paulus
scribit, « primum apostolos, deinde (48) prophe-
tas. » Dixit autem, « in regno cœlorum minor, »
quia in libro viventium nomina omnium scribuntur,
et ipsius utpote junioris nomen merito posterius
positum est. Quidam vero hunc locum de Domino
intellexerunt, inquiringes, eum minorem quidem
esse secundum formam servi, in qua minor prophe-
tis et sacerdotibus putabatur; majorem vero se-
cundum deitatem. Itaque secundum hanc quoque
explicationem verba « major, » et « qui misit, »
D
consubstantialitatem ejus cum Patre non minuunt.
Ut autem paulo ante jam dictum est, qui fastu (49)
verborum utitur ac primas sibi metipso partes sem-
per attribuit, atque honorem extigit; is animi ela-
tionem quodammodo habere videtur: animi au-
tem elatio est quoddam superbiz genus: nihil vero
magis, quam superbiam, despectui haberi voluit:
neque enim ejus, qui major sit, majorem curam

(42) Ego. Joan. viii, 49. Lege catenam in Joannem xvii, 1, ubi affinia docet Didymus.

(43) Referendam non esse. Codex, τοῦ μὴ κατὰ, etc. Legendum videtur τὸ pro τοῦ.

(44) Amen. Matth. xi, 41.

(45) Propter prophetiam. Recte stereonymus in libro contra Luciferianos num. 7. « Audi, » inquit, « Dominum loquentem : « Non est in natis mulierum major Joanne Baptista. » Nulli enim contigit

prophetarum et annuntiare Christum, et digito demonstrare. »

(46) Qui autem. Matth. xi, 41.

(47) Posuit. I Cor. xii, 28.

(48) Deinde. Græca ed., δεύτερον, id est « secundo. »

(49) Fastu. Codex, κομψία. Lego, κομψία. Hoc sensu Pollux lib. vi, signi. 123, κομψόγ « tactatorum » dixit.

habet Deus; aut fortasse (50) major ipsi cura est de eo qui minor **386** sit. Habet enim ipse omnino, etsi id non dicat, ex natura sua, ut major sit; nec eorum qui recte sentiunt, quisquam de hoc dubitat. Quam ob causam ait: « Si ego (51) mihimetipsi testimonium perhibeo, testimonium meum non est verum; est Pater meus, qui testimonium perhibet mihi. » Sed ne quis hoc etiam ob ejus parvitatem ab ipso dictum putet, alibi ait: « Et si ego (52) testimonium perhibeo mihimetipsi, testimonium meum verum est. » Ast in primo etiam λόγῳ (53) satis ostensum est, dictionem hanc « major » neque respectu essentialis, nec respectu potentis, nec respectu gloriæ cœlestis dictam fuisse. Quin etiam viri apud Græcos probati aiunt:

Immortalis vero Deus, supremus in æthere habitans, Incorruptus, inconcussus, æternus, semper similis.

CAP. XIX.

Αἰῖα quoque sunt in Scripturis oracula, quæ hæretici non eo sensu acceperunt, qui supremis et incomprehensibilibus hypostasibus dignus esset. Hujusmodi est illud: « Pater (54) mandatum dedit mihi, quid dicam, et quid loquar. » Tale est etiam quod de Spiritu sancto dicitur: « A semetipso (55) non loquetur, sed de meo accipiet, et annuntiabit vobis; » et quod alibi legitur: « Ego a me ipso (56) locutus non sum; » et rursus: « Sicut (57) mandavit mihi Pater, ita facio; » et rursus: « Sermo (58), quem auditis, non est meus, sed ejus qui misit me. » Et quæ is affinia sunt. Talibus enim locutionibus usus est Dominus, quatenus Verbum est Patris; quod ostendere nobis vellet unitatem naturæ, et ineffabilem concordiam consensumque sanctæ Trinitatis; et quod ipsius Trinitatis documenta trium personarum communia sint, non vero diversa. Nam omnis creatura, si fuerit rationalis, propriam habet voluntatem, cui, ut scriptum est (59), silentium indicit, ut ex Dei voluntate loquatur. Ideo aliquando quidem quæ sua sunt, loquitur et facit: aliquando vero quæ sunt Dei; et in aliquibus **387** quidem rebus conspirat cum homine sibi simili, in aliquibus vero, alia vult. Nam Deus Verbum cum sit Dominator et Sipientia, sanctus vero Dei Spiritus cum ex ipso procedat, et juxta Apostolum scrutetur profunda ejus, et solus sciat quæ sunt Dei, et divina dona ex propria potestate largiatur, idcirco antequam loquatur aut operetur, non expectat dum audiat, sicut faciunt creaturæ, quæ Dei voluntatem non modo ignorare possunt, verum etiam aliquando non facere: ut cum Abrahamus quidem hæsitans ait: « Nunquid (60), Domine, si loquar? » Moses vero deprecans ac recusans: « Gracilis (61) voce, et tardus lingua sum ego; » et: « Obsecro,

οὐκ ἔστιν ἀληθής· ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ μαρτυρῶν μοι. » Ἄλλ' ἵνα μή καὶ τοῦτο πρὸς σμικρότητος αὐτοῦ νομισθεῖται, ἐτέρωθι λέγει· « Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ ἑμαυτῷ, ἢ μαρτυρῶ μοι ἀληθής ἐστιν. » Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ δὲ λόγῳ ἱκανῶς ἐδείχθη περὶ [184 α'] τοῦ « μεῖζων, » μήτε κατ' οὐσίαν, ἢ δύνάμειν, ἢ δόξαν τὴν ἄνω εἰρηθεῖσαι. Φασὶν δὲ καὶ οἱ παρ' Ἑλλήσιν δόκιμοι·

Ἄθάνατος δὲ Θεὸς πανυπερέτατος αἰθέρι τάλω,

Ἄφθιτος, ἀστυφέλικτος, ἀτίδιος, αἰὲν ὁμοῖος.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

B

Οὐκ ἐνόησαν, ὡς ἔστιν ἐπὶ τῶν ἀκροτάτων καὶ ἀπερινοήτων ὑποστάσεων θέμις, καὶ τὸ, « Ὁ Πατήρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· « Ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν » καὶ ἐτέρωθι· « Ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα. » καὶ πάλιν· « Καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ Πατήρ, οὕτως ποιῶ » καὶ πάλιν· « Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμφαντός με; » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Τοιοῦτοι γὰρ ἐχρήσατο ῥήμασιν ὁ Δεσπότης, ὡς λόγος ὢν τοῦ Πατρὸς, ἐνδείξασθαι ἡμῖν βουλόμενος τὴν ἕνωσιν τῆς φύσεως, καὶ τὴν ἀρρήτον συμφωνίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ ὡς κοινὰ αὐτῆς ἐστί τὰ διδάγματα, καὶ οὐ διεστῶτα. Πᾶν γὰρ κτίσμα, ἐὰν ἢ λογικὸν, ἔχει θέλημα ἴδιον ὃ, ὡς γέγραπται, κατασιγάξει, ἵνα τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα εἴπη. Διδὸς ποτὲ μὲν τὰ ἑαυτοῦ λαλεῖ καὶ ποιεῖ, ποτὲ δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ εἰς ἕνια μὲν συμπνέει τῷ ὁμοίῳ ἀνθρώπῳ· εἰς ἕνια δὲ, ἕτερα βούλεται. Ὁ γὰρ Θεὸς λόγος ἐξουσιαστὴς ὢν καὶ σοφία, εἶτι μὴν καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐρευνῶν τὰ βάθη αὐτοῦ, καὶ μόνον εἰδὸς τὰ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἐξουσίαν παρέχον τὰς θείας ὁρωπείας, οὐκ [184 β'] ἀναμένει ἀκοῦσαι, καὶ οὕτως εἰπεῖν, ἢ ποιῆσαι, ὡς τὰ κτίσματα· ἀπερ πέφυκεν οὐ μόνον τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα ἀγνοεῖν, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ μὴ ποιεῖν· ὡς ἡνίκα λέγῃ, ὁ μὲν Ἀβραάμ ἐνδοξάζων· « Μὴ τι, Κύριε, ἐν λαλήσω; » Ὁ δὲ Μωϋσῆς παραιτούμενος· « Ἰσχυρῶς φωνος καὶ βραδύγλωσσός εἰμι ἐγὼ » καὶ, « Δέομαι, Κύριε· οὐ δύναμαι μόνος φέρειν τὸ βάρος τοῦ λαοῦ τούτου· προχέρισαι ἄλλον σεαυτῷ. » Καὶ Ἀαρὼν καὶ Μαριάμ οἰκεία κινήσει ἐθρασύθησαν κατὰ Μωϋσέως, ὅτε καὶ ἐλεπρίασεν ἡ Μαριάμ, καὶ ὠργίσθη θυμῷ Κύριος. Ἀλλὰ καὶ Δαυὶδ, τὸ ἑαυτοῦ θέλημα ποιῶν, καὶ ἀριθμῶν τὸν λαόν, ἐπιτιμᾶται. Καὶ

(50) Aut fortasse. Græce, ἢ μήποτε· quæ formula apud scriptores maxime Didymi æquales valet, « aut fortasse, » ut ipse reddidi.

(51) Si ego. Joan. v, 31, 32. Sensus potius citat, quam verba, idemque facit segm. 206 b.

(52) Et si ego. Joan. viii, 14.

(53) In primo... λόγῳ. Si vox isthæc, λόγῳ, ad primum hujus operis librum referenda est, allegat hic Didymus caput 16 ejusdem libri.

(54) Pater. Joan. xii, 49.

(55) A semetipso. Joan. xvi, 13, 14.

(56) Ego a me ipso. Joan. xii, 49.

(57) Sicut. Joan. xiv, 31.

(58) Sermo. Ibid. 24.

(59) Ut scriptum est. Quemnam Scripturæ locum respiciat, nescio: nisi forte respicit illud Christi.

« Verumtamen non mea voluntas, sed tua hæc. »

(60) Nunquid. Gen. xviii, 30.

(61) Gracilis. Exod. iv, 10.

Ἱεροίας δὲ, παρὰ σκοπὸν τοῦ ἀνεξικάκου καὶ ἀμνηστικὰ τοῦ Θεοῦ εἰπῶν· « Νεώτερός εἰμι ἐγώ, καὶ οὐ δύναμαι προφητεύειν, » ἀκούει· « Μὴ λέγε, ὅτι Νεώτερός εἰμι ἐγώ. » Καὶ ὁ Ἰωνᾶς δὲ, ἴδιον, καὶ οὐ τοῦ Θεοῦ ποιῶν θέλημα, πλοῖον ἐπιβάς, φεύγει εἰς θάρσει· ἐκ προσώπου τοῦ πανταχοῦ ὄντος Κυρίου. Καὶ Παῦλος περὶ τῶν ἀποστόλων Γαλάταις φησὶν· « Ἄλλ' ὅτι ἴδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἰπον τῷ Κηφᾷ ἐμπροσθεν πάντων » τάδε. Ἵνα δὲ πληροφορηθῶσιν οἱ ἄπιστοι, εἶπε δὴ ἄρα καὶ πληροφορηθῶσιν, ἀνάγκη μακρῦναι τὸν λόγον. Πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ παρουσίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐφάνησαν ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφήται, ὡς Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος, καθὼς ἔχουσιν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων, πλανῶντες, καὶ οὐ τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ [185 a] νόμου αὐτοῦ διδάσκοντες· περὶ ὧν καὶ Ἰερζεκιὴλ προφητεύει· « Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος· ἐπὶ τοὺς προφήτας, τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, οὐκ ἀπέστειλα αὐτούς· ἀπ' ἐαυτῶν ἐλάλησαν. »

Dei, pseudochristi et pseudoprophetæ, cujusmodi fuit Judas Galilæus, apparuerant, sicut Acta apostolorum testantur : ii vero deceptores erant, nec ea prophetat etiam Ezechiel : « Vivo (70) ego, dicit Dominus : ad prophetas qui seducunt populum meum, non misi eos : a se ipsis locuti sunt. »

Ἐλθὼν τοίνυν ὁ ἀληθινὸς Χριστὸς, ὑπενοήθη πλάνος. Ἔχει γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Σκηνοπηγίων ἐζήτουν τὸν Ἰησοῦν οἱ ὄχλοι, λέγοντες· « Ποῦ ἐστιν; Καὶ ἦν περὶ αὐτοῦ διαφωνία : οἱ μὲν ἔλεγον· Ἄγαθός ἐστιν· ἄλλοι ἔλεγον· Οὐκ ἔστιν· πλανά τὸν ὄχλον. » Καὶ πάλιν οἱ ἀρχιερεῖς λέγουσι τῷ Πιλάτῳ· « Οἶδαμεν, Κύριε, ὅτι εἶπεν ὁ πλάνος ἐκεῖνος ἐπὶ ζῶν· Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγειρόμαι. » Εἶπεν οὖν ὁ Σωτὴρ, περὶ μὲν ἐκείνων οὕτως· « Ὅσοι ἦλθον πρὸ ἐμοῦ, κλέπτει· ἦσαν καὶ λησταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα. Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούονται, καὶ γνωρίζει τὴν φωνὴν μου, καὶ ἀκολουθεῖ μοι· » περὶ δὲ ἐαυτοῦ· « Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· » ὡς ἐκεῖνοι δῆλον ἐστὶ. Προειδὼς δὲ καὶ τὰ μέλλοντα, ὡς Θεός, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀνοδὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν, ἔσονται πάλιν πλάνοι, ὡς Σίμων, ὡς Μοντανός, ὡς Μανιχαῖος, προσηφαλιστάτο εἰπῶν· « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸ

(62) *Obsecro, Domine.* Ex duobus Scripturæ locis unum facit. Primus locus exstat Exod. iv, 13, ubi legitur : Δέομαι, Κύριε, προχειρίσαι ἄλλον δυνάμενον, id est, « Obsecro, Domine, elige alium qui possit. » Alter vero exstat in Numeris cap. xi vers. 14 : Οὐ δύνησμαι ἐγὼ μόνος φέρειν τὸν λαὸν τοῦτον, id est « non poterō ego solus ferre hunc populum. »

(63) *Aaron.* Læge Numer. xii, 1, 9, 10.

(64) *Reprehenditur.* Lib. II Reg. xxiv, 12.

(65) *Junior.* Jerem. i, 6, 7.

(66) *Et non possum prophetare.* Sensus citat ; nam Biblia sic habent : Ἰδοὺ οὐκ ἐπίσταμαι λαλεῖν, id est, « Ecce nescio loqui. »

(67) *Fugit.* Joan. i, 3.

(68) *Sed cum.* Galat. ii, 14.

(69) *Cephæ.* Græca editio : Πέτρον, id est « Petro. » Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus, cuius lectionem exhibet etiam codex Alexandrinus.

(70) *Vivo.* Sensus citat, ac duorum prophetarum loca inter se confundit. Nempe in Michæa cap. iii, vers. 5, legitur : Τάδε λέγει Κύριος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, id est, « Hæc

Domine (62) : non possum solus ferre pondus populi hujus : elige tibi alium. » Et Aaron (63), ac Maria propriæ voluntatis motione contra Moysen audacter insurrexerunt, quando et Maria leprosa facta fuit, et Dominus iratus est. Quin etiam David suam faciens voluntatem, et populum numerans reprehenditur (64). Jeremias vero, cum præter mentem patientis, et injuriarum obliviscentis Dei dixisset, « Junior (65) sum ego, et non possum prophetare (66), » audiit : « Ne dicas : Junior sum ego. » Jonas autem propriam voluntatem faciens, non Dei, cum navigium conscendisset, « fugit (67) in Tharsis ex facie Dei » ubique existentis. Et Paulus de apostolis loquens ad Galatas hæc scripsit : « Sed cum (68) vidi quod non recte ambulant ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ (69) coram omnibus » hæc. Verum ut iis, qui increduli sunt, omnis dubitandi locus præcludatur (si tamen id fieri potest), sermonem in longum protrahere necesse est. Antequam veniret in mundum Filius fuit Judas Galilæus, apparuerant, sicut Acta apostolorum testantur, quæ sunt Dei et legis ipsius. De illis dicit Dominus : ad prophetas qui seducunt populum meum, non misi eos : a se ipsis locuti sunt. »

Cum itaque venisset verus Christus, suspectus fuit quasi seductor ; testatur enim Evangelium turbas in festivitate (71) Scenopægorum quæsiuisse Jesum dicentes : « Ubi est ? Et erat de ipso discordia : alii quidem dicebant : Bonus est ; alii dicebant : Non ; seducit turbam. » Et rursus principes sacerdotum aiunt Pilato : « Scimus, domine (72), quod dixit seductor ille adhuc vivens : Post tres dies resurgo. » De illis (73) ergo Salvator hæc dixit : « Quicumque (74) venerunt ante me, fures erant (75) et latrones : sed non audierunt (76) vocem meam. Voces meæ (77) meam vocem audiunt, et cognoscunt vocem meam, et sequuntur me. » De se ipso autem ait : « Ego a me ipso (78) non loquor : » nempe : sicut illi faciebant. Cum vero etiam futura præsciret ut Deus, et post suam in cælum ascensionem, sanctique Spiritus adventum rursus fore nosset seductores, ut Simon, ut Montanus, ut Manichæus fuerunt, nos præmuniuit li-

dicat Dominus super prophetas qui seducunt populum meum. » In Ezechiele autem cap. xiii, vers 6 : Ἐγὼ οὐκ ἀπέσταλα αὐτούς, id est « ego non misi illos. » Et vers. sequenti : Καὶ ἐλέγετε, Φησὶ Κύριος· Καὶ ἐγὼ οὐκ ἐλάλησα, id est : « Et dicebatis : Ait Dominus : et ego locutus non fui. »

(71) *In festivitate.* Joan. vii, 11, 12. Citatur sensus potius, quam verba.

(72) *Scimus, Domine.* Matth. xxvii, 63. Pro, οἶδαμεν, Græca editio habet : ἐμνήσθημεν, id est, « meminimus. »

(73) *De illis.* Clemens quoque in primo Strom., pag. 368, de pseudoprophetis intelligit Domini verba, quæ allegat Didymus.

(74) *Quicumque.* Joan. x, 8.

(75) *Erant.* Græca editio, ἐστὶ, id est « sunt. »

(76) *Audierunt.* Biblia eodem sensu, ἤκουσαν pro ἤκουσαν.

(77) *Voces meæ.* Joan. x, 27. Sensus tamen affectur, non verba.

(78) *Ego a me ipso.* Joan. xiv, 10.

quiens : « Cum autem (79) venerit Paracletus, Spiritus A veritatis, qui a Patre procedit, ille vobis in memoriam revocabit verba mea, et deducet vos ad omnem veritatem : a semetipso non loquetur. » Id est : Spiritui sancto fidem ne denegatis, qui eadem dicit, et docet quæ ego : nec enim est alterius voluntatis (80), nec alterius essentiae : iis autem qui Spiritum sanctum se habere aiunt, sed non loquuntur quæ mea sunt, et prophetarum, ne credatis. Manichæum vero ne toleretis, quod Vetus Testamentum non admittat, sed inhumanitatis condemnet bonum Patrem, qui mecum loquitur, ac ea facit, quæ ipsius erga homines benignitatem declarant. Ad hæc : cum Verbum Dei in ipso Deo subsistens sit Filius, cumque et ipse sit in Patre, et Patrem habeat in semetipso, merito dicitur non loqui a se ipso, sed, ut antea scriptum est, ea loquitur quæ sunt Dei, quippe qui Deus est ineffabilis ineffabiliter videns voluntatem **389** Patris. Atque id ipsum similiter de Spiritu sancto dicendum est, quippe qui est divinus Spiritus. Sed alia etiam explicatio afferri potest. Cum Verbum Patris ait, « Spiritus (81) a se ipso non loquetur, sed de meo accipiet, » unius essentiae, uniusque voluntatis vinculum in Trinitate ostenditur. Cum vero ipse non dixerit, « A semetipso non loquitur, » sed, « non loquetur, » apparet, verba illa, « non loquetur, » ad certum quoddam tempus ac rem esse referenda. Quandoquidem detrectanti Moysi, ut antea dictum est, ait Deus : « Elige (82) septuaginta seniores, et accipiam de Spiritu, qui est in te, et dabo super illos. » Attamen non tanquam indignus acceptus Deus de Spiritu, qui erat in Moyse. Unigenitum porro, ac Spiritum Dei, tanquam eum, qui propria auctoritate præditus sit, et tanquam Dominum, operari et loqui, alibi rursus testatur Scriptura in hunc modum : De Filio quidem, exempli gratia, ait David : « Deus noster (83) in cælo et in terra omnia quæcumque voluit, fecit. » Isaias vero : « Fortis (84), Dominator. » Ac præterea propria potestate divinam virtutem operabatur (85), et miracula perficiebat, ut antea (86) dictum fuit. De Spiritu autem sancto, exempli gratia, ait Paulus : « Hæc autem (88) omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum singulis prout vult. »

Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰ ῥήματά μου, καὶ ὀδηγήσει ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· ἀφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει. » ἀντὶ τοῦ, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μὴ ἀπιστήσητε, τὰ αὐτὰ λέγοντι καὶ διδάσκοντι, ἅπερ ἐγώ· οὐ γὰρ ἑτερόβουλον, οὐδ' ἑτεροούσιον· τοῖς δὲ Πνεῦμα ἅγιον λέγουσιν ἔχειν, καὶ μὴ [185 b] λαλοῦσι τὰ ἐμὰ καὶ τὰ τῶν προφητῶν, μὴ πιστεύσητε· μὴ τε μὴν ἀνάσχηθε Μανιχαίου, μὴ προσειμένον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλ' ἀπανθρώπιαν καταφημιζομένου τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, τοῦ σὺν ἐμοὶ λαλοῦντος καὶ ποιῶντος τὰ φιλόφρονα. Πρὸς τοῦτοις, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ ἐνυπόστατος ὁ Υἱός, καὶ ὢν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, εἰκότως ἀφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλεῖ· ἀλλ', ὡς προεγράπται, τὰ τοῦ Θεοῦ λαλεῖ, ἅτε δὴ Θεὸς ἄρρητος βέλτων εἰς τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα ὁμοίως, ἅτε θεῖον Πνεῦμα. Νοητέον καὶ ἄλλως· τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς φάσκοντος· ἐτὸ Πνεῦμα ἀφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ὁράται ὁ σύνδεσμος τῆς οὐσίας, καὶ τοῦ ἐνὸς θελήματος τῆς Τριάδος. Οὐκ εἰπόντος δὲ αὐτοῦ, Ἄφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλεῖ, ἀλλ', ἐ οὐ λαλήσει, » δεικνύται, ὡς ἐπὶ τινι καιρῷ καὶ πράγματι ἐλέχθη τὸ, ἐ οὐ λαλήσει. » Ἐπειτοὶ τῷ Μωϋσεῖ, ὡς προεῖρηται, παραιτουμένῳ λέγει ὁ Θεός· « Ἐπιλεξαι ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους, καὶ λήψομαι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν σοὶ, καὶ δώσω ἐπ' αὐτούς· » καὶ ὁμοῦ οὐχ ὡς ἐνδεῆς ἐλάμβανεν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐντος ἐν τῷ Μωϋσεῖ. Πάλιν γοῦν ἄλλοτε ἐξουσιαστικῶς καὶ δεσποτικῶς ποιεῖν καὶ φθέγγεσθαι τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖ ἡ Γραφή οὕτως· περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἠνίκα λέγει Δαυὶδ· « Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ πάντα, ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν· » Ἡσαίας δέ· « Ἰσχυρὸς ἐξουσιαστής· » καὶ ὡς ὅτε κατ' ἐξουσίαν ἐνεργεῖ θεῖαν δύναμιν, καὶ θαύματα ἐπιτελεῖ, ὡς προελέχθη. [186 a] Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἠνίκα ὁ Κύριος διδάσκη· « τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ· » Παῦλος δέ· « Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. »

« Spiritus (87) ubi vult, operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum

⁴(79) Cum autem. Joan. xv, 26, xvi, 13, et xiv, 26. Quæ loca inter se permiscet, sensum citans. Simile quid facit in lib. *De Spiritu sancto* num. 30, ubi sic citat : « Cum autem venerit Paracletus Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia. » Quæ partim desumpta sunt ex Joan. xv, 26, aut xvi, 13, partim ex xiv, 26.

(80) *Voluntatis*. Eodem modo Evangelii verba accipit in libro *De Spiritu sancto* num. 34 et 36.

(81) *Spiritus*. Hic quoque duos inter se textus confundit. Nam capite xvi Joannis, versiculo quidem 13 legitur : Οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἐαυτοῦ, id est « non enim loquetur a semetipso ; » versiculo autem 14 : Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, id est, « quia de meo accipiet. »

(82) *Elige*. Num xi, 16, 17. Sensum distinctè citat ; nam verba hæc sunt : Συνάγαγέ μοι ἑβδομήκοντα ἄνδρας. . . καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς, id est, « congrega mihi lxx viros. . . et auferam de Spiritu, qui est in te, et imponam super ipsos. »

(83) *Deus noster*. Psal. cxiii, vers. 11 (apud Vulg. part. ii, vers. 3. Vide not. 79, pag. 11.

(84) *Fortis*. Isa. ix, 6.

(85) *Virtutem operabatur*. Locutio Biblica. Vide psal. cxvii, vers. 16 ; Marc. ix, 39 ; Matth. xiii, 58, etc.

(86) *Antea*. Lege cap. 27 libri primi

(87) *Spiritus*. Joan. iii, 8.

(88) *Hæc autem*. I Cor. xii 11.

ΚΕΦ. Κ'.

A

CAP. XX.

'Αποτίθεσθαι τὸν Μονογενῆ τὴν βασιλείαν, καὶ μὴ εἶναι βασιλέα αἰώνιον, ὑποτάσσεσθαι τε τῷ Θεῷ, ὡς τινε ἀντίθεον (ὡς δὲ ἡμῖν ἔστω), καὶ εἶναι μόνον « τὰ πάντα ἐν πᾶσι » τὸν Πατέρα φαντάζονται, ἀφ' ὧν Κορινθίους Παῦλος ἔγραψε τοιαύδε· « Ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν· δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῆ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐσχάτος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ ἔλθῃ· τὰ πάντα ὑποτάσσεται, ὅλον, ὅτι ἐκτός τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα· ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. » Καὶ εἰς τοῦτο δὲ, ὅτι

B
περὶ τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἐλεῖσθαι ὀφειλομένον τὸν νῦν ἀκριβῶς· εἰ γὰρ τις ἀναλογιζόμενος ὅπερ εἰ θετικῶς ὑποτάσσεται, ἀπ' ἀρχῆς ἂν ὑπετάτακτο. Ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς προφητείας Δαυιὴλ, ἐχούσης ὡδέ πως κατὰ λέξιν· « Ἐθεώρων ἐν ὀράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος, καὶ ἔως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν· καὶ προσήχθη αὐτῷ, [186 θ], καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Παλαιὸν γὰρ ἡμερῶν τὸν Πατέρα λέγει· ὡς Υἱὸν δὲ ἀνθρώπου προσαχθέντα αὐτῷ, φῆνι

C
ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, τὸν σύμμορφον τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν δηλοῦν. Ἐάν οὖν μὴ ὤσωσι, διὰ τοῦτο εἰρησθαι τῷ Ἀποστόλῳ καὶ τῷ προφήτῃ τὰ προκειμένα, λέγεται αὐτοὺς παραγράφασθαι τὸν ἕτερον. Ἀπὸ γὰρ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ, νῦν μὲν βασιλεύει ὁ Υἱὸς, μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν ἀποτίθεται, κατ' αὐτοὺς. Ἀπὸ δὲ τῆς προφητείας, νῦν μὲν οὕτω βασιλεύει ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, τότε δὲ ἀργεται, μετὰ τοῦτο ἔμπαιεν φαίνεσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Εὐρίσκεισθαι δὲ πρὸς τοῦτοις, ὅτι τῇ μὲν Παρθένῳ Μητρὶ αὐτοῦ καὶ τῷ Ἰωσήφ ὑπετάγη εἰς τὴν οἰκονομίαν, ἐκὼν δὲ ὅλον ὅτι, καὶ οὐκ ἀνάγκη, οὐδὲ καταβάλλων τι τοῦ βασιλικοῦ γέρωσ, μᾶλλον δὲ τῇ συγκαταβάσει δεκτικὸς τὸ ὑπέρογκον τῆς θεότητος, καὶ τὸ πρᾶον τῆς Δημιουργοῦ δυνάμεως, καὶ οἰκονομῶν τὸ ἡμῶς πατράσι πίθεισθαι· οἷς

(89) *Cum tradiderit.* I Cor. cap. xv, a vers. 24 ad 28. Græca editio: παραδῶ. Codex Alexandrinus, et Didymus: παραδιδῶ.

(90) *Ipsius.* Vox, αὐτοῦ, deest hic in Græca editione, sed eam habet codex Alexandrinus.

(91) *Omnia.* Græca editio: Ὅτι πάντα pro τὰ πάντα.

(92) *Respondemus,* etc. Aliquod mendum in his cubare videtur; nimis enim perplexa est in Græco sententia.

(93) *Contemplabar.* Dan. vii, 13, 14.

(94) *Veniens.* Græca editio hic addit ἦν, id est « erat. »

(95) *Adductus est.* Biblia pro προσήχθη, habent προσηγέθη, id est « oblatus est. »

regnum ab Unigenito deponi, eumque æternum Regem non esse, sed subjici Deo quasi quemdam semideum (nobis autem propitius ipse ignoscat), ac solum Patrem « omnia in omnibus » esse comminiscuntur ex iis, quæ ad Corinthios Paulus scripsit hisce verbis: « Cum tradiderit (89) regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum et potestatem et virtutem: oportet enim illum regnare, donec posuerit omnes inimicos ipsius (90) sub pedibus 390 ejus: novissima inimica destruitur mors: omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dixit: Omnia (91) subjecta sunt; sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc ipse Filius subjicietur ei, qui subjecit ipsi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. » Respondemus (92), hæc ab eo, qui accurate illa expenderit, de servi forma accipi debere; nam si subjeceretur qua Deus, subjectus fuisset ab initio. Constat id præterea ex Danielis prophetia, quæ ad verbum sic habet: « Contemplabar (93) in visione noctis, et ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniens (94), et usque ad Antiquum dierum pervenit, et adductus est (95) ei, et ipsi datus est principatus, et honor, et regnum; et omnes populi, tribus, linguæ servant ei: potestas ejus potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur. » Nam « Antiquum dierum » dicit Patrem: Qui vero ei « adductus est quasi Filius hominis, » cui datus est principatus, et honor, et regnum, illum significat, qui nostræ abjectioni conformis factus est. Itaque nisi verba, quæ allegata sunt, ab Apostolo, et a propheta hac de causa dicta esse concesserint, restat ut alterutrius testimonium quasi præscriptione atque exceptione utentes (96) rejiciant. Nam juxta apostolica verba nunc quidem regnat Filius, post resurrectionem vero regnum deponit, ut ipsi opinantur. Juxta prophetiam vero nunc quidem nondum regnat Rex regnantium, et Dominus dominantium; tunc autem regnare incipiet (97), ac rursus postea apparere in Deo et Patre. Insuper vero compertum est (98), eum Virgini quidem matri suæ, ac Josepho subjectum fuisse in Incarnatione: voluntarie scilicet iis subiciebatur, non necessitate coactus, neque quidquam de regia dignitate abiciens; sed condescensione potius ostendens sublimitatem deitatis,

(96) *Exceptione utentes.* in Græco, παραγράφασθαι, quod jurisconsultis est præscribere, aut, quod idem est, exceptione uti. Quare apud Pollucem lib. viii, segm. 60, ubi legitur, παρὰ διαίτηταις παραγράφόμενος, καὶ ὑπομοσάμενος νόσον, ἢ ἀπόδημιαν, miror interpretem sic vertisse: « apud arbitros reus vocatus, et morbum prætexens aut peregrinationem. » Vertendum enim puto: « apud arbitros exceptione usus, » et reliqua.

(97) *Regnare incipiet,* etc. Videtur in Græco ali-quid desiderari.

(98) *Compertum est.* In Græco, εὐρίσκεισθαι, id est « inveniri. » Videtur legendum εὐρίσκειται, id est « invenitur. »

et mansuetudinem creatricis virtutis, ac nos docens A quomodo parentibus obedire debeamus : quibus 391 merito ipse concessit ut honorentur, sicut apud Lucam ipsemet dixit : « Quid (99) quærebatis me? an nesciebatis, quod in domo Patris mei (1) oportet me esse? Et descendit (2), » inquit, « in Nazareth : et erat subditus illis. » Sed Patri ac Deo nondum juxta hæreticos subiectus fuit : ac mendax fuit Paulus, cum ad Philippenses scripsit : « Factus (3) obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. » Sicut ergo cum esset æqualis Deo, et in forma Dei, non propter seipsum, sed pro nobis factus est peccatum, et maledictio, sic non propter seipsum, sed propter nos dictus est in Scripturis regnum traditurus, et subjiendus. Quoniam propter benignitatem in homines suam factus est sine ulla naturarum confusione quod nos sumus, excepto peccato, ac mansit unus et idem. Ille enim, qui est rerum omnium Conditor, quique omnibus imperat (inter omnia vero ponuntur etiam sæcula), qui demum a prophetis dictus est primus et deinceps futuris non imperare, ac regnare cum

Quod autem interminatum sit ejus regnum (unum est enim indivisum Trinitatis regnum), in prime λόγῳ (5) Scripturæ testimoniis accuratius atque operosius confirmatum est. Recte enim Gabrielem dixisse constat : « Regnabit (6) super domum Israel in sæcula, et regni ejus non erit finis; » et Davidem : « Thronus (7) tuus, Deus, in sæculum sæculi : virga rectitudinis virga regni tui ; dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem ; propterea unxit te, Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis. » Quod vero attinet ad illa Pauli verba (8) : « Ut sit Deus omnia in omnibus, » ea Deum quidem (9) maxime denotant, nec personam 392 a persona distinguunt : iis tamen similia idem Apostolus scribit de Filio. Romanis quidem : « Ex quibus (10) est Christus secundum carnem, qui est in omnibus Deus ; » Colossensibus vero de futuro sæculo loquens ait : « Ubi (11) non est Græcus, et Judæus, Scythæ, servus, liber, sed omnia in omnibus Christus ; » et rursus de Ecclesia scribens ait : « Quæ est (12) cor-

τὸ τιμᾶσθαι δικαίως δέδωκεν αὐτὸς, ὡς παρα λουχὰ εἶπεν· « Τί ἐτι ἐζητεῖτέ με ; Οὐκ ἤδρατε ἐτι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Πατρὸς μου δεῖ με εἶναι ; Καὶ κατῆλθε, » φησὶν, « εἰς Ναζαρέθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. » Τῷ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ οὐδέπω, [187 a] κατ' αὐτοὺς, ὑπετάγη· καὶ ἐψεύσθη μὲν παρὰ Παύλου, Φιλιππησίου ἐπιστέλλοντος· « Γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, » ὡς περ οὖν ἴσα Θεῷ καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν, ἀμαρτία γέγονε καὶ κτάρα· οὕτως, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς γέγραπται παραδώσων καὶ ὑποταγησόμενος· ἐπειδὴ διὰ φιλελευθροπίας γέγονεν ἀσυγχύτως, ὅπερ ἐσμὲν, ἐκτὸς ἀμαρτίας, μείνας εἰς καὶ ὁ αὐτός. Πῶς γὰρ ὁ πάντων ποιητὴς καὶ πάντων κρατῶν· (ἐν τοῖς πᾶσι δὲ τίθενται καὶ οἱ αἰῶνες), ὁ προφητευθεὶς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐφεξῆς, καὶ Παντοκράτωρ, δύναται εἰς τοὺς ἐφεξῆς αἰῶνας μὴ κρατεῖν καὶ βασιλεύειν σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, καθὰ καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ.

deinceps (4), et omnipotens, quomodo potest sæ Patre et Spiritu sicut nunc, ita et semper?

Ὅτι δὲ ἀτελευτήτος αὐτοῦ ἡ βασιλεία ὑπάρχει (μία γὰρ ἐστὶν ἀδιαίρετος τῆς Τριᾶδος), ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐμαρτυρήθη ἐξερραστεικώτερον, ἐν οἷς Γαβριὴλ εὐγε φαίνεται εἰρηκῶς· « Βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » καὶ Δαυὶδ· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐθύτης, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρῆσέ σε, Θεέ, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Περὶ δὲ τοῦ γράφειν, « Ἴνα ἦ ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, » μάλιστα μὲν ἀδιακρίτως ἔχει Θεὸν, ὅμως παραλήσια τοῦτο ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος γράφει περὶ τοῦ Υἱοῦ, Ῥωμαίοις μὲν· « Ἐξ ὧν ὁ Χριστός τὸ [187 b] κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός· » Κολοσσαεῦσι δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος διαλεγόμενος, φησὶν· « Ὅπου οὐκ ἐνὶ Ἑλλήν καὶ Ἰουδαίος, Σκῦθῆς, δούλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός. » καὶ πάλιν περὶ τῆς Ἐκκλησίας γράφων, φησὶν· « Ἦτις ἐστὶν τὸ σῶμα τοῦ τὰ πάντα

dæmones... humana carne vestiri, ut acta deinceps penitentia post resurrectionem eodem circulo quo in carnem venerant, revertantur ad vicium Dei, liberati etiam aereis æthereisque corporibus, et tunc omnia genera curvent Deo, cœlestium, terrestrium, et infernorum, et sit Deus omnia in omnibus. » At Didymus eundem Pauli locum hic explicans nihil tale docet.

(9) *Ea Deum quidem*, etc. Similem sententiam aut responsonem habet Hieronymus in epistola 55 ad *Amandum*, eamque fortasse ex Didymi commentariis in *Epistolam primam ad Corinthios* mutuavit. En Hieronymi verba : « Non ait, « Ut sit Pater omnia in omnibus, » sed « ut sit Deus : » quos proprium nomen est Trinitatis, et tam ad Patrem, quam ad Filium, et Spiritum sanctum referri potest. »

(10) *Ex quibus*. Rom. ix, 5.

(11) *Ubi*. Coloss. iii, 11. Vide not. 12, pag. 99.

(12) *Quæ est*. Ephes. i, 23. Græca editio : ἧτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου. Vide not. 10, pag. 29.

(99) *Quid*. Luc. ii, 49.

(1) *In domo Patris mei*. Pro his verbis Græca ac Latina Biblia habent : « In his quæ Patris mei sunt. »

(2) *Et descendit*. Luc. ii, 51. Græca editio habet κατέβη pro κατῆλθεν : et Ναζαρέτ pro Ναζαρέθ· ac nonnulla addit.

(3) *Factus*. Philipp. ii, 8.

(4) *Primus et deinceps*. Isa. xli, 4, legitur : Ἐγὼ ὁ Θεός πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα. Et cap. xlii, vers. 6 : Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα : Alterum ex his locis respicit, ni fallor, Didymus.

(5) *In primo λόγῳ*. An respicit caput 31 primi libri?

(6) *Regnabit*. Luc. i, 32.

(7) *Thronus*. Psal. xlii, 8 et 9. Vide not. 43, pag. 93.

(8) *Ut sit Deus omnia in omnibus*. Celebrem hunc Pauli locum perperam ab Origene acceptum fuisse indicat Hieronymus in libro *adversus Joannem Hierosolymitanum* num. 16 his verbis : « Quærimus... an Originis sententia sit vera, qui dixit... ipsos

ἐν πᾶσιν πληροῦντος Χριστοῦ· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Χριστός ἦν ἡμεῖς καὶ σήμερον ὁ αὐτός, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας » καὶ πάλιν· « Ἴνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγεῖων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » Καὶ γὰρ εἰ μὴ διέσφαλται τὸ, « Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· » καὶ τὸ, « Ἐν αὐτῷ κόσμον καταλλάσσω· » καὶ τὸ, « Ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, » οὐχὶ δὲ εἰς ἄλλον· τῆ θεότητι αἰρεσιμαχοὶ διεσάφησαν· οὐ μόνον ὡς Υἱῷ πρὸς Πατέρα κοινωνίαν, ἀλλ' οὐδὲ ὡς φίλῳ πρὸς φίλον ἰσότητα συγκλητορίας παραχωροῦντες αὐτῷ. Ἰωσαφάτ γὰρ βασιλεὺς Ἰουδα πρὸς Ἀχαάβ βασιλέα Ἰσραὴλ τῆς φίλας τὴν κοινωνίαν ἐνδεικνύμενος, ἔλεγεν· « Καθὼς ἐσύ, » φησὶν, « οὕτως καὶ γὼ· καὶ καθὼς ὁ λαός σου, οὕτως καὶ ὁ λαός μου· καὶ καθὼς οἱ ἵπποι σου, οὕτως καὶ οἱ ἵπποι μου· » καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ μὴ τεχθῆναι, τῆς ἰδίας προετίθει βασιλείας ὁμοτιμίαν. Ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἦν, φησὶ, κατὰ τὴν γραφὴν διὰ τὸν Χριστὸν ἅπαντα κοινὰ καὶ ἀμέριστα. Ἀναιδέστερα τοίνυν τὰ αἰρετικῶν ῥήματα τῶν τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος [188 α] μὲν γὰρ ὁ Θεομυθίας τὴν οἰκονομίαν οὐδέπω μαθὼν, τὴν ὄτε ἡμῖν, τότε καὶ ἀγγέλοις γνωσθεῖσαν· (« οὕτω » γὰρ ἀχρηματικώτερον φημι, ὅτε καὶ δι' ἡμῶν, πειθόμενος Παύλῳ φανερώς φεγγομένη· « Ἴνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποικίλος τοῦ Θεοῦ σοφία), » καὶ διὰ τοῦτο κειράζειν τολμῶν, τῆ ἐξουσίᾳ κατελίμπανε τοῦ Σωτήρος, εἰπὼν· « Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. » Οὗτοι δὲ, τὸ τῆς θείας καὶ ἀφράστου γεννήσεως, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, παραλύοντες ἀξίωμα, τρόπον τινα τὸν αἰώνιον ἔκμοχλεύουσι θρόνον, καὶ διορίζοντες φάσκουσιν· Ἀπιστοῦμέν σοι λέγοντι· « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν· » καὶ, « Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἔμα ἐστίν. » Ἀπιστοῦμεν δὲ οὐδὲν ἤττον καὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ φάσκοντι· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Τοῦ βασιλικῆ καταθέσει θρόνου. Δι' ἃ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἐν παραβολῇ φρικτὰ ἀποφαίνεται περὶ αὐτῶν. Λέγει γὰρ τοῖς ἀγγέλοις· « Τοὺς ἐχθρούς μου τούτους τοὺς μὴ θελή-

A pus Christi omnia in omnibus implentis; » et alibi : « Christus (13) heri et hodie idem, et in sæcula; » Et rursus : « Ut in nomine (14) Jesu omne genu flectatur cœlestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua » constibitur (15) : Unus Dominus Jesus Christus. » Etenim nisi falsum est illud : « In ipso (16) habitat omnis plenitudo divinitatis; » et illud : « In ipso mundum (17) reconcilians; » et illud : « In ipso complacuit (18) omnis plenitudo habitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum, » non vero in alium; si hæc, inquam, vera sunt, apparet (19) illos pro sua hæresi pugnantibus deitatis bellum inferre, quippe qui Christo non modo tanquam Filio communionem cum Patre negant, verum ne ipsum quidem tanquam amicum, æqualem cum amico possessorem ac dominum esse concedunt. Nam Josaphat rex Juda ut suam erga Achabum (20) regem Israelis amicitiam societatem ostentaret, inquebat : « Sicut tu (21), sic et ego; et sicut populus tuus, ita et populus meus; et sicut equi tui, sic et equi mei; » ac ei, qui ab ipso genitus non fuerat, æqualem proprio in regno honorem asserbat. Similiter vero etiam discipulis erant propter Christum omnia communia, ut testantur Scripturæ (22), et indivisa. Impudentiores itaque diabolo sunt hæretici, majoremque inverecundiam horum dicta præ se ferunt. Nam ille Dei inimicus cum Inarnationem, quæ non prius angelis, quam nobis nota facta est, nondum compertam haberet (nam cum aliqua jactantia dico « nondum, » quoniam per nos quoque ea angelis innotuit, si fides habenda est Paulo manifeste **393** inquenti : « Ut innotescat (23) nunc principibus, et potestatibus (24) per Ecclesiam multififormis Dei sapientia), atque hac de causa Salvatorem tentare ausus esset, libero ejusdem arbitrio permisit ut faceret quod vellet, dicens : « Si Filius (25) Dei es, mitte te deorsum. » At vero hi divinæ et ineffabilis generationis dignitatem, quantum in ipsis est, evertent, sempiternum thronum quodammodo excutunt, atque ita statuunt, et inquam : Non credimus tibi, cum dicis : « Ego (26) et Pater unum sumus; et : « Omnia (27) quæcunque habet Pater, mea

(13) *Christus.* Hebr. xiii, 8.

(14) *Ut in nomine.* Philipp. ii, 10 et 11. Vide noi. 13 pag. 29.

(15) *Constibitur etc.* Græca editio, et Latina translatio : « Constituteur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. »

(16) *In ipso.* Coloss. ii, 9.

(17) *In ipso mundum.* II Cor. v, 19. Græca editio : ἐν Χριστῷ, id est « in Christo : » pro « in ipso. »

(18) *In ipso complacuit.* Coloss. i, 19, 20.

(19) *Apparet, etc.* Codex, αἰρεσιμαχοὶ διεσάφησαν. Quæ lectio videtur mendosa. Ego sic verti quasi in Græco legeretur : αἰρεσιμαχοῦς ἑαυτοῦς διεσάφησαν.

(20) *Achabum.* Non Achabo, sed Joramio Achabii filio ea dixit Josaphat, quæ hic citantur.

(21) *Sicut tu.* Lib. IV Reg. iii, 7. Biblia habent :

D Ὁμοίός μοι, ὁμοίός σοι· ὡς ὁ λαός μου, ὁ λαός σου· ὡς οἱ ἵπποι μου, οἱ ἵπποι σου, id est, « Similis mihi, similis tibi; sicut populus meus, populus tuus; sicut equi mei, equi tui. »

(22) *Scripturæ.* Act. iv, 32.

(23) *Ut innotescat.* Ephes. iii, 10. Joannes quoque Chrysostomus in oratione contra Anomæos, anno Christi 387 habita, allato hocce Pauli loco, subjungit tom. I, pag. 474 : Μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν αἱ ἄνω Δυνάμεις ἐγνωσαν τὰ ἀπόρρητα τοῦ βασιλέως, id est « nobiscum, et per nos supernæ virtutes secreta Regis cognoverunt. »

(24) *Et potestatibus.* Græca editio hic addit, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, id est « in cœlestibus : » quæ verba ne Didymus quidem omisit segm. 90 a.

(25) *Si Filius.* Matth. iv, 6.

(26) *Ego.* Joan. x, 30.

(27) *Omnia.* Joan. xvi, 15.

sunt. » Neque vero majorem fidem habemus Deo A σαντάς με βασιλεύσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε. καὶ et Patri dicenti : « Hic est (28) Filius meus dilectus, κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. » in quo bene complacui. » Itaque ex regio throno descende. Hinc fit, ut terribilia de ipsis apud Lucam in parabola pronuntiaverit ; ait enim angelis : « Hos meos (29) inimicos, qui noluerunt me regnare super ipsos, ducite huc, et mactate coram me. »

CAP. XXI.

Cum ea quæ ad designandas humanas Christi affectiones dicta sunt in Scriptura, Deo Verbo, non vero œconomizæ, id est Incarnationi, applicanda esse (30) velint hæretici, aiunt, eum factum esse carnem inanimatam : et quasi poenitentia præ agonia ductus (31) fuerit is, qui est magnus Deus immutabilis, et incorruptus, aut quasi ex necessitate, non vero voluntarie, et libenter agonizæ obnoxius fuerit, aut quasi etiam omnino non potuerit, si voluisset, ea evitare, quæ in cruce passus est, continentem eam, quæ nullo modo contemnenda est, deitatem, eidem exprobrant et illud, quod in Matthæo legitur : « Pater (32), si possibile est, transeat calix iste ; » et illud : « Salva (33) me ex hac hora ; » et illud, quod in cruce dictum fuit : « Deus meus, Deus (34) meus, quare dereliquisti me ? » et illud : « Tristis (35) est anima mea usque ad mortem ; » et quod lacrymatus (36) fuerit propter 394 Lazarum, et quod veluti defatigatus (37) ex itinere requieverit, et quod oraverit, et cibum appetiverit, et sitim, et somnum in navicula passus sit (apage inſeditatem) ; et illud : « Apparuit (38) angelus Domini corroborans eum ; » et alia his affinis. Sed hæreticis ipsis vicissim adversantur ac repugnant Scripturæ, quæ testantur eum secundum deitatem esse æqualem Deo ; et semetipsum exinanivisse formam servi accipiendo, et ea omnia, quæ antea dicta sunt. Quin etiam hoc ipsum eis adversatur, quod cum fiducia dixerit, « Pater, » et quod ipse omnia, quæ animata sunt, animaverit, et quod nunquam quasi minister sic locutus sit : « In nomine Dei, » aut « Patris mei fiat » unum ex iis miraculis, quæ fecit ; quemadmodum discipuli ejus illis, quorum morbi curatu difficiles, quorumve corpora infirma erant, ac putrida, dicebant, « In nomine (39) Jesu Christi surge, » atque in omnipotentī isto et inclyto nomine ea faciebant, quæ omnes simul creaturæ facere non poterant ; sed propria potestate virtutes operabatur, peccata dimittebat, et imperando inquebat, « Remittuntur (40) tibi peccata, » ex inferno (41) eri-

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Προσάπτειν πού τοι τῷ Θεῷ Λόγω, καὶ οὐ τῇ οὐκονομίᾳ, τὰ ἀνθρωποπαθῶς λεχθέντα βουλόμενοι, σάρκα ἄψυχον γεγενῆσθαι αὐτὸν λέγουσιν· καὶ ὡσανεὶ ὑπ' ἀγωνίας μεταμελωμένῳ τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀκηράτῳ μεγάλῳ Θεῷ, ἢ ὡς ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐχ ἔκοντι καὶ ἀσμένως, ἐπὶ [188 b] ταύτην ἐλθόντι· ἢ καὶ ὡς μὴ δυναμένῳ τὴν ἀρχὴν, εἰ ἤθελεν, τὰ περὶ τὸν σταυρὸν ἀποστήσασθαι· οὕτω περιφρονῶντες τῆς ἀκαταφρονήτου θεότητος, ὀνειδίζουσιν αὐτῷ καὶ τὸ ἐν Ματθαίῳ ἐμπεφρόμενον· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο. » καὶ τὸ, « Σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. » καὶ τὸ ἐν τῷ σταυρῷ εἰρημένον· « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με ; » καὶ τὸ, « Περιλυτός ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου μέχρι θανάτου. » καὶ τὸ δακρῦσαι αὐτὸν ἐπὶ Λαζάρῳ· καὶ τὸ ὡσανεὶ κεκοπιᾶκότα ἐξ ὁδοπορίας ἀναπαύσασθαι· καὶ τὸ προσεῦξασθαι· καὶ τὴν τῆς τροφῆς ἐφεσιν· καὶ τὴν δίψαν· καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ σκάφους ὕπνον· (φεύ τῆς κακοπιστίας!) καὶ τὸ, « Ὁφθαί ἄγγελος Κυρίου ἐνισχύων αὐτόν. » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Οἷς ἀντιβαίνει κάλλει καὶ ἐπισημαίνεται τὸ μαρτυρεῖσθαι κατὰ τὴν θεότητα εἶναι ἴσα Θεῷ· καὶ ὡς ἑαυτὸν ἐκείνῃ μορφῇ δούλου λαβῶν· καὶ ὅσα προεἰρηται. Καὶ αὐτὸ τοῦτο, τὸ εἰπεῖν πεποιοῦν, « Πάτερ. » καὶ ὅτι αὐτὸς πάντα τὰ ἐμφυγα ψυχοὶ· καὶ ὅτι οὐχ ὡς ὑπουργὸς ἐφθέγγατό ποτε· « Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, » ἢ « τοῦ Πατρὸς μου γενέσθω » ἐν ὧν ἐποίησε θαυμάτων, καθὰ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοῖς τε δεσποτικῶς ἔχουσι καὶ τοῖς σαθρῶ σώματι κεχρημένους ἔλεγον· « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγέρθητι. » καὶ ἐν τῷ παντοδυνάμει καὶ εὐκλειῇ ὀνόματι τούτῳ ἐποίουν, ὅσα ἦν τῇ κτίσει ὁμοῦ πάσῃ δράσει ὀδύνατα· ἀλλ' ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ ἐνήργει δυνάμεις, συνεχῶρα ἀμαρτίας, λέγων βασιλικῶς· « Ἀφέωνται σοι αἱ [189 a] ἀμαρτίαι. » ἐκ τοῦ ἔδου ἐξήρπαζεν, δαιμόνας ἐφυγάδευεν, τῇ θαλάσῃ ἐμβριμούμενος ἐπέτασεν· « Σιώπα, πεφίμωσο. » τοῖς ἀνέμοις ἐπέτιμα, καὶ ἐκόπασεν· τῷ Πέτρῳ δούς τὰς κλείς τοῦ οὐρανοῦ, ἔλεγεν· « Ὁ ἐὰν λύσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται D λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » τῷ Λα-

(28) Hic est. Matth. iii, 17; xvii, 5.

(29) Hos meos. Luc. xii, 27.

(30) Applicanda esse. Codex : Προσάπτει πού τοι. Legendum censeo : Προσάπτειν οὕτοι.

(31) Poenitentia... ductus. Codex, μεταμελωμένῳ. Lege μεταμελουμένῳ, vel μεταμελωμένῳ.

(32) Pater. Matth. xxvi, 39. Biblia : Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἔστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο.

(33) Salva. Joan. xii, 27.

(34) Deus. Matth. xxvii, 46, ex Psal. xxi, vers. 1.

(35) Tristis. Marc. xiv, 34, et Matth. xxvi, 38. Sed ibi legitur ἕως pro μέχρι.

(36) Lacrymatus. Joan. xi, 35.

(37) Defatigatus. Joan. iv, 6.

(38) Apparuit. Luc. xxii, 43. Græca editio : Ὁφθαί δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

(39) In nomine. Act. iii, 6.

(40) Remittuntur. Luc. xvii, 48.

(41) Ex inferno. Ne quis Origenismum hic latere suspicetur, animadverto primum quidem hanc ipsam a Didymo formulam adhiberi segm. 192 a, ubi nou de reprobis, sed de Lazaro loquens ait : ἐξ ἔδου ὑποστρέφει, id est « Ex inferno revertetur ; » deinde vero cum respicere hoc in loco illud Joannis in Apocalypsi xi, 13 : « Et mors, et infernus deiterunt mortuos suos, » et quod de Christo ad inferos descendente, et sanctos inde veluti extrahente do-

ζάρφ παρεκλεύετο· « Δεῦρο ἐκ τάφων ἔξω· » Ἄλλω προσέταττεν· « Νεανίσκει, ἐγέρθητι· » τῷ λεπρῷ ἔφραζεν· « Θέλω, καθαρίσθητι· » Ἄλλω· « θάρσει, τέκνον· ἀφένονται σοι αἱ ἁμαρτίαι· » ἐτέρῳ· « Ἐγειρε, ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει· » τῷ δαίμονι· « Τὸ ἄλαλον, » φησὶν, « καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἐγὼ σοι ἐπιτάσσω, ἔξελθε. » Καὶ οὐ μόνον ταῦτα ἀντιστήκει, ἀλλὰ καὶ προσηγρήθη τῶν ὑβριστῶν ἢ ἔννοια τοῦ, « Ἴνα τί ἐγκατέλιπές με; » τοῦ μὲν Κυρίου παρὰ τῷ αὐτῷ Ἰωάννῃ προαναφωνήσαντος· « Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλθούθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφήτε· καὶ οὐκ εἰμί μόνος, οἷο ὁ Πατήρ μου μετ' ἐμοῦ ἐστίν· » τοῦ δὲ Παύλου Ἑβραίοις ἐπιστελλαντος, οἷο καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀχώριστον αὐτοῦ ἦν· « Εἰ γάρ, » φησὶ, « τὸ αἷμα ταυρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως, βαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα· πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα Ἰησοῦ, ὅστις διὰ Πνεύματος ἁγίου ἑαυτὸν ἁμωμον προσήνεγκε τῷ Θεῷ, καθαρῶσι τὰς καρδίας ὑμῶν ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς; » eiam quando Paulus Hebræis scripsit, Spiritum quoque sanctum inseparabilem ab ipso esse. « Si enim (52), » inquit, « sanguis taurorum, et hircorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis; quanto magis sanguis Jesu (53), qui per Spiritum sanctum semetipsum immaculatum obtulit Deo, emundavit corda vestra a conscientia prava? »

Τότε δὲ προσήνεγκε διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑαυτὸν τῷ [189 b] Θεῷ, ὅτε εἰς τὸν σταυρὸν ἐκουσίως ἀνέβη. Ὡστε, οὐχ ὡς τῷ βήματι δοκεῖ δηλοῦν, ψιλῶς κενὴν χρῆ· ἀλλ' ὅτι κἀναυθὰ συγκαταβάς εἰς πάντα, καὶ πτωχεύων τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ μεταπάλας τῷ λόγῳ ἑαυτὸν ἀτρέπτως εἰς τὸ κοινὸν, καὶ πᾶσαν τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀκολουθίαν φυλάττων, καὶ μηδὲν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀληθείας ἀφανίζων, τὰ πρόποντα ἀνθρώποις χαμαιζήλωσ, ὡσπερ ἡ ὄντως σοφία, ἐφθέγγετο, πρὸς τὸ καὶ ἡμᾶς ὁμοιομένους αὐτῷ, καὶ τελείως συμμόρφους, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, γινόμενους, ποιεῖν τὰ πρόποντα καὶ ἀρέσκοντα αὐτῷ, καὶ πορεύεσθαι ἀπὸ τῶν γηίνων ἐπὶ τὰ αἰθέρια. Οἷα δὲ καὶ περὶ τούτου παρὰ τοῖς ἔξω λέλεκται, οὐδὲν εἶον καὶ αὐτῶν ἐκείνων ἀκούειν. Οὕτω γάρ οὐ μόνον τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ἁγίων μεγαλοφωμίαν εἶτι πλέον στήρζομεν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θαυμάσομεν τὴν μίαν ἀπάντων χορηγὸν σοφίαν. Ἐχει δὲ

verum etiam magis magisque admirabimur unam illam omnium donorum largitricem sapientiam. Hæc igitur habent:

Παλλάκι γὰρ φθέγγονται, ὅσα σθένος ἐστὶν ἀκούσαι
θητοῖς· ἀλλὰ δ' ἐνεσσι νοήματα κρείσσονα μύθοις.

cei Ecclesia, ac demum quod Matth. xxvii, 52, legitur de sanctis, qui post Domini mortem resurrexerunt.

(42) *Sile*. Marc. iv, 39.

(43) *Quodcumque*. Non eadem plane verba, sed ferme eadem habes Matth. xvi, 19, et xviii, 18.

(44) *Veni*. Joann. xi, 43. In Bibliis non exstant voces, ἐκ τάφων, id est « e sepulcro. »

(45) *Adolescens*. Luc. vii, 14.

(46) *Volo*. Matth. viii, 3; Marc. i, 41; et Luc. v, 13.

A *piebat*, *dæmones fugabat*, *marī minaciter mandabat*, « *Sile* (42), *obtucesce*, » *ventos increpabat*, *ei cessabant*; *Petro cæli claves dans aiebat*: « *Quodcumque* (43) *solveritis super terram, erit solutum in cælis, et quodcumque ligaveritis super terram, erit ligatum in cælis*; » *Lazaro præcipiebat*: « *Veni* (44) *ex sepulcro foras*; » *alteri imperabat*: « *Adolescens* (45), *surge*; » *leproso dicebat*: « *Volo* (46), *mundatus sis*; » *alteri*: « *Confide* (47), *fili, remittuntur tibi peccata*; » *alteri*: « *Surge* (48), *tolle grabatum tuum, et ambula*; » *dæmoni*, « *Loquelæ* (49) *expers*, » *inquit*, « *et mutum dæmonium, tibi ego præcipio*: *egredere*. » *Neque vero hæc tantummodo hæreticorum conatibus resistunt, verum etiam jamdiu de merito sublata est contumeliosa interpretatio, quam adhibent hisce verbis*: « *Quare dereliquisti me?* » *tum quando Dominus apud 395 eundem Joannem olim exclamavit*: « *Ecce* (50) *venit hora, et nunc venit, ut dispergamini unusquisque ad propria, et me solum relinquantis*; *et non sum solus, quia Pater meus* (51) *mecum est*; » *tum quoque sanctum inseparabilem ab ipso esse*. « *Si enim* (52), » *inquit, « sanguis taurorum, et hircorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis; quanto magis sanguis Jesu* (53), *qui per Spiritum sanctum semetipsum immaculatum obtulit Deo, emundavit corda vestra a conscientia prava?* »

Tunc autem per Spiritum sanctum obtulit semetipsum Deo, quando in crucem voluntarie ascendit. Itaque non sunt objecta verba nude intelligenda, ut sonare videntur, sed hæc quoque sic accipi debent, ut ipse condescendens quoad omnia, et pauper factus in forma servi, et, quamvis cujuslibet mutationis expers sit, se ipsum tamen inter loquendum veluti in vulgarem hominem transformans, et omnem incarnationis consequentiam servans, et nulla in re characterem veritatis corrumpens, humiliter, quippe qui vera Sapientia est, ea locutus sit, quæ humanæ conditioni conveniunt, ut et nos ei similes perfecteque conformes juxta Apostolum facti, ea operemur, quæ ipsius voluntati consentanea sint, eique placeant, atque ex terrenis ad cælestia evehamur. Quid vero profani etiam hæc in rem dixerint, nihil vetat quin ab his ipsis audiamus: sic enim non modo sublimitas doctrinæ nostræ a sanctis traditæ adhuc charior nobis erit, illam omnium donorum largitricem sapientiam.

Sæpius enim ea loquuntur quæ audire valent

Mortales, sed alia insunt in eorum verbis sensu subtiliora.

(47) *Confide*. Matth. ix, 2.

(48) *Surge*. Marc. ii, 9, et Joan. v, 8.

(49) *Loquelæ*. Marc. ix, 25 (« *seu 24*»). *Biblia pro dæmoniōn*, habent: *Τὸ πνεῦμα*, id est « *spiritus*. »

(50) *Ecce*. Joan. xvi, 32.

(51) *Meus*. Deest hæc vox in Bibliis.

(52) *Si enim*. Hebr. ix, 13 et 14.

(53) *Sanguis Jesu*, etc. Paulo aliter Græca editio. Confer cum ipsa hunc locum.

Itaque oportet (54) mundis oculis acute aspicer

*Et ad veritatem Dei (beata accipe dona)
Ad aliam fabulis diviniorem viam pergendo.*

Quomodo enim certiores facti essemus, eum nostras infirmitates, juxta id quod **396** scriptum est (55), in venerandam crucem sustulisse, ut per hanc meliorem hominibus statum compararet, nisi prius illas eo quo ipse novit modo in semetipso assumpsisset ac ostendisset?

Quomodo præterea nosse potuissemus, eum factum esse carnem animatam vere, non vero imaginarie, cum ipsum (56) putent Manichæi quidem, corpus apparenter habuisse, Ariani vero, fuisse inanimatum (57); nisi dixisset, « Tristis est anima mea, » et timorem ostendisset, et cibum, ac potum, et somnum cepisset? Hæc enim neque deitati conveniunt, neque carni inanimatæ. Nam quod spectat quidem ad corpus, eæ tantum in ipso passionem intelliguntur, quæ corpus ipsum labefactare valent atque corrumpere, non vero animæ passiones, quæ ob penuriam rerum necessariarum aut utilium in nobis exoriuntur. Quod vero spectat ad animam, in ea deprehenduntur curæ ac sollicitudines ob ipsas

Fuge cito procul a terrenis (58) passionibus, fuge, Præstantissimo animæ oculo, et immotis ejus radiis

*Ut ponderosissimis corpus frenis coerceatur
Cum per animæ munditiem, tum per cælestis patris lumen.*

Quod si alia etiam Scripturæ loca, quæ ab hæreticorum prævis opinionibus longe absunt, ut a me jam dictum est, simili modo perpendamus, comperimus, timore perculsum non esse eum, qui Deus est cujuslibet mutationis, ac passionis expertus; qui voluntarie, juxta Apostolum Galatis scribentem, « expoliavit (59) principatus, et potestates, et dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsentis sæculo nequam; » qui Petrum increpavit eo quod tristitia affectus esset, quando ei prædixit, oportere se crucifigi, et mori, et tertia die resurgere; qui voluntarie in crucem **397** ascendit, et exsultavit ut gigas ad concurrendam viam; qui vivifica sua morte mortem occidit, et omnes a morte redemit; qui suapte auctoritate, vi et operatione aliam quoque hominum multitudinem, qui Jampri-dem obierant, simul cum se ipso (60) suscitavit, ac universæ humanæ naturæ resurrectionis spem lar-

(54) *Oportet.* Pro ἐγὼν lego ἐγρήν. Tum λέύσειν pro λέύσειν. Legendum fortasse et ὀδεύειν pro ὀδεύων.

(55) *Scriptum est.* Matth. viii, 17.

(56) *Ipsum.* Codex, αὐτῶν. Lego, αὐτόν.

(57) *Inanimatum.* Christo animam negasse Arianos certum est. Id testantur Athanasius, Theodoretus, atque, ut alios taceam, Augustinus in libro *De hæresibus* hæresi xlix, quæ est Arianorum. « In eo, » inquit, « quod Christum sine anima carnem suscepisse arbitrantur, minus noti sunt... sed hoc verum esse et Epiphanius non tacuit, ei ego ex eorum quibusdam scriptis, et collocationibus certissime

A Τῶς ἐγρήν καθαροῖσιν ὑπ' ὀμμασιν ὀδεύειν.

*Καὶ πρὸς ἀληθειῶν Θεοῦ ὀδία δέχνησο δῶρα,
"Ἄλλην θειοτέτην μύθων πρὸς ἀτραπὸν ὀδεύων.*

Πῶς γὰρ ἂν ἐπιπροφορήθημεν, ὅτι τὰς ἀσθενείας ἡμῶν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, εἰς τὸν τίμιον ἀνήνεγκε σταυρὸν, ὥστε διὰ τούτου κρείττονα παρασχέιν τοῖς ἀνθρώποις κατάστασιν, εἰ μὴ πρότερον αὐτὰς, καθ' ἃν οἶδε τρόπον, εἰς ἑαυτὸν ἀνέλαθέ τε καὶ ἔδειξεν;

Πῶς δὲ ἂν εὐκρινὲς κατέστη, ὡς σὰρξ ἐμψυχος [190 a] ἐγένετο ἀληθῶς, καὶ οὐ φαντασίη, οἰηθέντων αὐτῶν, Μανιχαίων μὲν, σῶμα δοκῆσει ἐσχμέ- ναι, Ἀρειανῶν δὲ ἀψυχὸν γεγενῆσθαι, εἰ μὴ εἶπε, « Περὶ λυπὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου, » καὶ δειλίαν ἔδειξε, καὶ βρωμάτων, καὶ πομάτων, καὶ ὑπνου μετέλαθε; Τὰ γὰρ τοιαῦτα οὐτε θεότητι ἀρμόττει, οὐτε σαρκὶ ἀψύχῃ. Περὶ μὲν τὸ σῶμα θεωρεῖται τὰ πάθη μόνον τὰ αὐτοῦ τοῦ σώματος φαρμακικά, οὐ μὴν τὰ λογισμῶν ἐρημιά τῶν χρησίμων ἡμῖν ἐπιγιγνώμενα· παρὶ δὲ τὴν ψυχὴν καταλαμβάνονται αἱ ὑπὲρ τῶν παθῶν φροντίδες. Διὸ καὶ οἱ ἐξω παραγγέλλουσι περὶ τῆς ἐμπλήκτου ἀνοίας·

passiones susceptæ. Quapropter profani etiam au-

*Φεῦγε τάχος χθονίων παθῶν ἀπο, τηλόσε φεῖται
Ψυχῆς ὄμμα φέριστον ἔχωρ, καὶ ἀκλινας αὐγῆς.*

*Σώματος ὡς ἀνέχοιτο μέγιστον βριθοῦσα χαλιτῶν,
Ἐκ καθαρῆς ψυχῆς τε καὶ αἰθερῆς πατρὸς ἀ-*

τῆς. Ἐπισκοποῦμενοι τοίνυν οὐχ ἥκιστα καὶ τὰ ἄλλα γραφικὰ, τὰ μακρὰν ἀπέχοντα τῶν αἰρετικῶν κακονοιῶν, ὡς ἦδη μοι εἰρηται, μαθησόμεθα, ὅτι οὐ δειδιεν ὁ τροπῆς καὶ πάθους παντὸς ἀμέτοχος Θεός, ὁ ἔκοντι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον Γαλάταις γράφοντα, « Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ δούς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξείκηται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστώτος πονηροῦ· » ὁ ἐπιπλήξας Πέτρῳ δυσχεράναντι, ἠνίκα προέλεγε δεῖν σταυρωθῆναι αὐτὸν, καὶ ἀποθανεῖν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι· ὁ ἐθελοντῆς ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνελθῶν, καὶ ἡγαλλιωμένος ὡς γίγας δραμεῖν [190 b] ὀδόν· ὁ τῷ ζωποικῷ αὐτοῦ θανάτῳ τὸν θάνατον θανάτωσας καὶ πάντα ἐκ θανάτου λυτροῦμενος· οὗ ἡ αὐτεξούσιος ἐνέργεια καὶ ἄλλο πλήθος θανάτῳ χρένιον ἅμα αὐτῷ συνανέστησεν, καὶ ὅλη τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ἀναστάσεως ἐλπίδα ἐδωρήσατο· ὁ πᾶσιν ἄφρονον κατασκευάσας τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ θάνατον, καὶ πόθον τὸ

comperi. » Imo Lucius ipse Arianus in sermone, qui allegatur in concilio Lateranensi, quod habitum est anno 649, Christo animam expresse negat tribuendam esse.

(58) *Procul a terrenis.* Codex, θονίων. Lego, χθονίων. Præterea codex habet sine accentu quasi unum vocabulum ἀποτηλόσε. Lego, ἀπο τηλόσε.

(59) *Expoliavit.* Prima hæc verba, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, existant in Epistola ad Coloss. cap. ii, vers. 15. Reliqua vero in Ep. ad Galat. cap. i, vers. 4.

(60) *Simul cum se ipso.* Codex, ἅμα αὐτῷ. Legendum fortasse ἅμα αὐτῷ.

κίθος ἀναβέξας, καὶ ποιήσας μὴ φεύγειν καλὴν τελευτήν διὰ τὸν φόβον, ἀλλὰ καταστέλλειν τῷ τοῦ Θεοῦ θελήματι, ὡς τοὺς πιστῶς αὐτῷ προσανέχοντας, ἀλύπως καὶ ἀταράχως παθήματα καὶ θάνατον δι' αὐτὸν ὑπέδραστοι, σὺν Παύλῳ βοῶντας· « Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. » Ὁ θνητὸν μὲν γὰρ θὴ διὰ τὸ θάνατον, καὶ ἀρετῆ βίου πεποιθῶς ἦ, εἰκὸς ἔστιν· τὸν δὲ ἀθάνατον Θεὸν ἀθανασίαν ἀποβαλεῖν καὶ δεῖλαν ἀναλαβεῖν, ἀδύνατον.

confidat, mortem pavere (62) æquum est; immortalis rem assumat, fieri nequit.

Ἄλλὰ καὶ θανάτου, ὡς οἶδεν καὶ ἠθέλησεν, ἐγεύσατο σαρκί, καὶ ἀθάνατος διέμεινε, ζωᾷς καὶ τότε πάλιν χορηγῶν. Ἐπείτοιγε καὶ ἀδυναμία μερικῶς περιπίπτει τῷ Πατρὶ διὰ τὸ, « Εἰ δυνατόν. » καὶ δεῖλα ἡ οὐκ οὔσα κατηγορεῖται τοῦ Υἱοῦ διὰ τὸ, « παρελθέτω. » καὶ ἀπροαίρετος ἀναφαίνεται ἡ εἰς τὸν σταυρὸν φιλόανθρωπος καὶ ἀτοπροαίρετος ἄνοδος, καὶ ἀνόρητος αὐτοῦ ἡ εἰς ἄδου κρατερὰ καὶ ἐμβριθὴς κἀθοδος, καὶ ψευδῆς εὐρίσκειται ὁ τε Ἰωάννης λέγων· « Ζωὴ ἔστιν. » καὶ, « Οὐδὲ θέλει, ζωοποιεῖ. » ὅτε Παῦλος κηρύττων· « Ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δοῦλου λαθῶν. » καὶ, « Ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν [191a] ὑπήκοος γενόμενος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. » τοῦτ' ἔστιν, ἀνασχόμενος ἕως σταυροῦ· οὐ γὰρ ἀπλῶς ἔφη, μέχρι θανάτου· ὁ τε Κύριος εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις. » καὶ, « Ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. Οὐδεὶς αἶρει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Καὶ ὑπὲρ τίνος λοιπὸν εὐχαριστῶμεν, ὡς κηδεμόνι καὶ τὸ πρῶτον καὶ μόνον κύριος ἔχοντι, τῷ ἀπροθύμως καὶ ἔκ τινος βίας, ὡς οἱ ἀπ' ἄλλου διοικούμενοι, ὑπὲρ ἡμῶν παύονται; ἢ ἀνθ' ὅτου τὸ τριπόθητον καὶ προμηθέστατον Πάσχα ἐκάστου ἔτους, ἡμέρας μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ καὶ ὥρας ἐκάστης τῇ πίστει ἐπιτελούμεν ἔμφοβοι, μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ; Ἰσασιν δὲ οἱ τοῦ ἀκροτάτου καὶ διαωνίου μυστηρίου καταβωθέντες, ὁ λέγω· τὸ γὰρ σέβας καὶ ἡ εὐχαριστία ἐφαιεταὶ τῷ οικειᾷ γνώμῃ καὶ ἀμεταμελήτως ἰδίῳ τὶ ἀγαθὸν παρασχομένῳ.

A gitus est; qui ne mors pro ipso oppetita cuiquam timenda esset, effecit, et perpeccionem optabilem reddidit, ac vires nobis dedit, ut præclaram mortem timoris causa ne fugeremus, sed nosmetipsos voluntati Dei libenter subiceremus, adeo ut qui fideliter ei adhærent, alacres et imperturbati perpecciones, ac mortem ob ipsum subeant, clamentque cum Paulo: « Mihi (61) vivere Christus est, et mori lacrum. » Nam mortalem quidem, etsi virtuti vitæ vero Deus ut immortalitatem abjiciat, et timore

B At mortem etiam eo modo, quo ipse novit, et voluit, gustavit in carne, et immortalis permansit, vitam omnibus etiam tunc largiens. Alioquin aliqua etiam Patri impotentia tribueretur, ob ea verba, « Si (63) possibile est; » et timor, qui reipsa nullus est, Filii arguetur propter illud « transeat; » et involuntaria videbitur ejus in crucem ascensio, quæ ex illius benignitate in homines, liberaque ipsiusmet voluntate profecta est; et illius potens ac ponderosus descensus ad inferos est motione voluntatis ipsius Filii ortus non erit; et mendax invenietur cum Joannes, qui ait, « Vita (64) est, » et, « Quos vult (65), vivificat: » tum Paulus, qui hæc prædicat, « Semetipsum (66) exinanivit, formam servi accipiens; » et, « Humiliavit (67) semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, » id est, sufferens usque ad crucem; nec enim simpliciter dixit, « usque ad mortem: » tum etiam Dominus, qui ait: « Ego (68) sum lux, ego sum vita, et resurrectio; » et: « Ego pono (69) animam meam, ut rursus assumam eam: nemo tollit eam a me, sed ego pono eam: potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam. » Quare autem ei tanquam curator, ac provisor, primamque ac solam dominationem habenti gratias reddere jam pergimus, et Eucharistiam offerre, si non alacriter, ac **398** sponte, sed veluti ex quadam violentia, eorum instar, qui ab alio (70) reguntur, pro nobis passus est? aut quare desideratissimum, et providentissimum Pascha (71) singulis annis, imo singulis diebus (72) aut potius singulis corpori, et sanguini ejus? Qui autem supremo,

σαρακοστή. Τεσσαρακοστή μὲν γὰρ ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται· Πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἑβδομάδος, ἔστι δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἀν βουλώμεθα. Πάσχα γὰρ... ἡ προσφορά καὶ ἡ θυσία, ἡ καθ' ἐκάστην γινομένη σῖναξιν, id est, Ἄλιud Pascha est, aliud Quadragesima: nam Quadragesima quidem semel in anno fit; Pascha vero ter in hebdomade, nonnunquam etiam quater, vel potius quotiescunque voluerimus. Est enim Pascha... oblatio, et sacrificium, quod in singulis fit synaxibus, sive collectis. » Lege not. 52, pag. 280.

(72) Singulis diebus. Similia testantes Cyprianum, Hieronymum, Augustinum videbis apud eos, qui « de frequenti communiōne » scripserunt.

(73) Singulis horis. Alexandrinum hic scriptorē agnoscimus, atque Alexandrinæ, Ægyptiæ Ecclesiæ consuetudinem respicientem. De ea enim hæc scripsit Basilius epist. 93: « Alexandriæ autem et in Ægypto unusquisque etiam de plebe ut plurimum

(61) *hinc*. Philipp. 1, 21.
 (62) *Mortem pavere*. Manifestum erratum habet codex, cum in eo legatur: δὴ διὰ τὸ θάνατον. Pro δὴ διὰ τὸ lege δὴ δεῖσται, αὐτὸν δεῖλιάσαι, id est « pavere. »
 (63) *Si*. Matth. xxvi, 39.
 (64) *Vita est*. Vide Joan. 1, 4, et xiv, 6.
 (65) *Quos vult*. Joan. v, 21.
 (66) *Semetipsum*. Philipp. ii, 7.
 (67) *Humiliavit*. Ibid. 8.
 (68) *Ego*. Joan. viii, 12, et xi, 25.
 (69) *Ego pono*. Joan. x, 17, 18.
 (70) *Ab alio*. Codex ἀπ' ἄλλου. Legendum fortasse ὑπ' ἄλλου.

(71) *Pascha*. Paschalis nomen sacram Eucharistiam designat, seu divini sacrificii celebrationem. Joannes Chrysostomus Didymi æqualis similia scripsit oratione 3 contra Judæos, tom. 1, pag. 614, ed. Montfauconii: « Ἐτερον Πάσχα, inquit, ἔτερον τετ

æternoque mysterio digni facti sunt, norunt quid dicam (74). Nam cultus, et Eucharistia ei debetur, qui ex propria voluntate, ac sine pœnitentia proprium aliquod bonum largitus est.

Dicit etiam quispiam, Dominum, ut misericordia A Εἰποι ἄν τις, ὡς ἐλεῶν ἐκείνους, περὶ ὧν ἔφη, illos prosequeretur, de quibus ait, « Pater (75), ignosce illis, quia nesciunt quid faciant, » dixisse, « Transeat calix iste, » ut sensus sit: Transeat ab illis (76), ne in suam ipsorum perniciem tam impie contra me agant. Neque vero aliena est a veritate hujusmodi interpretatio verborum, « Transeat calix iste. » Sed quoniam videbat, diabolus tremere quidem, et aufugere, cum se ipsum Salvator Deum per miracula ostendebat, accedere vero ad ipsum, quando humanitatis propria loquebatur; ideo hunc mortis timorem præ se tulit is, « qui comprehendit (77) sapientes in astutia ipsorum: » ut sicut tunc cum tentare illum jam ausus fuerat, desperatus ab eo recessit, nihilque aliud quam ignominiam retulit, ac sese deridiculum fecit, ita nunc quoque ipsum rursus merum hominem esse putans, non vero Deum, qui eo quem solus ipse novit modo in carne apparuerit, cito accurrens (78) prodiret, ejusque crucifixionem suggereret, ac ipse quidem, qui invictum Deum sauciare moliebatur, imprudens sauciatus retrocederet; nos vero cruce Christi vindicati, et providentissima ejus 399 morte redempti exclamarent cum Paulo Corinthiis scribente: « Ubi est (79), mors, victoria tua? ubi est, inferne, stimulus tuus? » Sic autem accepta certantis et in agonia positi non erant ea Domini verba: quoniam de Deo Patre etiam (« quem, » ut ait vir sacer, « timent (80) et contremiscunt universa a facie virtutis ejus, ») Isaias arcano quodam sensu sic loquitur: « Audite (81) vero, domus David: nunquid parum est vobis agonem præbere hominibus? et quomodo Domino agonem præbetis? Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in ventre accipiet, et pariet Filium, et vocabunt (82) nomen ejus Emmanuel (83), quod est interpretatum, Nobiscum Deus. » Sed illuc unde discessit, redeat

habet domi communionem, et, quando vult, per se ipse sit illius particeps. » Novi eam epistolam Arnaldo suspectam esse quasi spuriam. Sed doctissimorum etiam virorum suspiciones insuper habere, ac negligere licet, si nulla imitantur ratione.

(74) *Norunt quid dicam.* Eam quæ dicitur « disciplina arcani, » Didymi ætate viguisse constat ex aliis etiam Patribus. Quin Chrysostomus hom. 4 *De sancta Pentecoste* tom. II, pag. 463, aliique eadem ferme verba adhibent, quæ Didymus.

(75) *Pater.* Luc. xxiii, 34.

(76) *Ab illis.* Biblia habent, « Transeat a me; » sed videtur Didymus non habuisse in suo codice illud ἀπ' ἐμοῦ, id est « a me. »

(77) *Qui comprehendit.* I Cor. iii, 19, Job v, 13.

(78) *Cito accurrens.* Codex, ὁ ξυδρομήσας. Lego δὲ ξυδρομήσας.

(79) *Ubi est.* I Cor. xv, 55. Græca editio paulo aliter. Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus, nisi quod pro « inferne, » habet, « mors. » Vide etiam Osee xiii, 14, unde hæc sumpsit Paulus.

(80) *Timent.* In divinis Scripturis hæc non existant. Citat ergo orationem Manassis, in qua hæc leguntur: Κύριε παντοκράτωρ... ὃν πάντα φρίσσει,

καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου, id est, « Domine omnipotens... quem omnia pavent, et tremunt a facie virtutis tuæ. » Eam porro orationem ab Alexandrino scriptore citari mirum non est. Nam et a pervetusto auctore *Constitutionum apostolicarum* lib. ii, cap. 22, affertur quasi pars sacræ Scripturæ, et Alexandrinus codex illam habet post psalmos inter sacra cantica. Codex quoque membranaceus Bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bononiæ sæculo xii scriptus, ac paginis 369 constans, post Græcæ Psalterium undecim addit cantica, quorum postremum est ista oratio. Et in Naniano codice sæculi xv, qui Hesychii Hierosolymitani interpretationem in *Psalmos* continet, duodecim cantica Psalmis subjunguntur, quorum ultima duo sunt oratio Manassis, et oratio Simeonis senis, cum explanatione ipsius, ut puto, Hesychii. Quin S. Thomas in *Summa Theolog.* part. iii, q. 84, art. 10, Manassis orationem citans eam vocat ultimum caput libri secundi Paralipomenon.

(81) *Audite.* Isa. vii, 13, 14.

(82) *Et vocabunt.* Græca editio: « et vocabis »

(83) *Emmanuel.* Quæ addit post hanc vocem Didymus, translata huc sunt ex Matth. i, 23.

διὰ τοῦ ὁρωμένου τῆς ἀοράτου θεότητος [192 a] αὐ-
 τοῦ τὴν συμπάθειαν. Πανταχοῦ γάρ, ἢ λόγοις, ἢ ἐρ-
 γοῖς τὰς διαθέσεις ἀναμίγνυσιν, ὅφρα ἡμεῖς ὡστερ
 ἐκ τῶν ἰχνῶν ἐπ' αὐτὴν ὀρμηθῶμεν τὴν θῆραν τῆς
 ἰνδαστατικῆς νοήσεως, καὶ εὐρωμεν, ὡς τὸ πᾶν τῆς
 οἰκονομίας θεϊκῆς ἰδιὸν ἐστὶν εὐσπλαγχνίας.
 affectiones permiscere consuevit, ut nos veluti ex
 que divini sensus feramur, et quidquid divinæ
 periamus.

A rursus oratio nostra. Ille ergo, qui suprema im-
 passibilitas est, et vita, et gaudium, et pax, et om-
 nes tolerans, et lætos dies omnibus dans, nulla alia
 de causa flet, nisi ut per visibilem actionem, invi-
 sibilis suæ deitatis commiserationem manifestet;
 etenim seniper aut verbis, aut operibus aliquas
 quibusdam vestigiis ad investigationem venationem
 Incarnationis proprium est, misericordiæ esse com-
 periamus.

Αἰά τε τὸ ἐλέγξει τῶν ἀδελφῶν Λαζάρου τὴν διὰ-
 νοαν, ὡς οὐδὲν ἔχουσιν πιστὸν, οὐδὲ βέβαιον. Ἐρω-
 τήσαντι γάρ αὐτῷ, « Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; » δέον εἰ-
 πῆν· « Σὺ πάντα γινώσκεις, ἅτε Υἱὸς Θεοῦ, ἐξ ὧν προ-
 εἶπας πολλῶ διαστήματι τῷ φαινομένῳ ἀφεστῶς·
 « Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται. » καὶ εἰ προσ-
 εἴφησας, ἐξ ἧδου ὑποστρέψει, τὴν κοινήν ἀνάστασιν
 προλαβὼν τῇ ἰδίᾳ· πάντα γάρ σοι ῥάδια πάντως ὑπ-
 ἄρχη ἐθέλοντι· δέον οὖν ταῦτα εἰπεῖν, τοῦναντίον
 ἔρασαν· « Τεταρταίος ἐστίν, ἧδη ὄζει. » Εἰποιμεν ἂν
 πρὸς τοῦτο, δεδακρυχέναι, ὡς βασιλεῖα, τοῖς ἑαυτοῦ
 ὑποκίπτοντα θεοσπίσμασι, τοῖς λέγουσιν, « χαίρειν
 μετὰ χαίρόντων, καὶ κλαῖειν μετὰ κλαίνοντων, » καὶ
 διὰ τοῦτο τὸν παλαιὸν θρῆνον ἡμῶν ἀποπαύοντα. Οὐ-
 δὲ κοπιᾷ κατὰ τὴν θεότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐν-
 ἀνθρωπήσεως ἀκολουθίαν, ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμ-
 μένους, καὶ τοὺς κεκοιταχότας καὶ πεφορτισμένους
 ἀναπαύων, ὁ τὴν ἔξοδον ἔχων ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρα-
 νοῦ, καὶ τὸ κατάντημα ἕως ἄκρου αὐτοῦ· ᾧ γάρ
 μὴ μελωσις, ἢ ἀποπεράτωσις, οὐδὲ κόπος ἐστίν.
 Εἰ γάρ καὶ πάλω ποτὲ φαίνεται καθεσθεῖς, ἀλλ' ὡς
 θεὸς ὑμνεῖτο ὑπὸ παιδῶν μὲν ἀκάκων, κραζόντων·
 « Ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις· » ὁ ἐρμηνεύεται· « Σῶ-
 σον [192 b] ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις· » ὑπὸ δὲ τοῦ Δαυὶδ ἐν
 ᾧ ψαλμῷ· « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἤλθου καὶ μέχρι θυ-
 σμῶν ἐκ Σιών ἢ εὐπρέπεια τῆς ὀραιότητος αὐτοῦ· ὁ
 θεὸς ἐμφανῶς ἤξει. » Οὐδὲ ὀρέγεται τροφῆς ἄκων ὁ
 ἄρτος τῆς ζωῆς, πρὸς ὃν ἀποδιέπει τὰ πάντα, κατὰ
 τὴν ψαλμῶδόν· « Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζου-
 σιν, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφήν αὐτοῖς ἐν εὐκαιρίᾳ. Ἄν-
 αίγεις σὺ τὴν χειρὰ σου, καὶ ἐμπιμπλᾷς πᾶν ζῶον ἐν-
 δοκίας· » καὶ πάλιν· « Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσιν,

Ideo etiam venit, ut sororum Lazari cogitata,
 utpote nihil fidele, nihilque firmum habentis, re-
 dargueret: nam interroganti ipsi, « Ubi (84) po-
 suistis eum? » cum respondere deberent: Tu omnia
 nosti, utpote Filius Dei, ut patet ex his, quæ antea,
 cum longo intervallo apparenter distares, dixisti,
 « Lazarus (85) amicus noster dormivit; » ac si jus-
 seris, ex inferno revertetur, communem resurre-
 ctionem antevertens propria resurrectione; omnia
 enim tibi volenti facillima sunt. Cum ergo hæc di-
 cere deberent, e contrario dixerunt: « Quatridua-
 nus (86) est, jam fetet. » Illud præterea 400 adde-
 mus, Christum flevisse instar regis propriis se edi-
 ctis subjicientibus, quibus jubemur « gaudere (87) cum
 gaudentibus, et flere cum flentibus; » ac propterea
 antiquæ nostræ lamentationi finem imponentis. Ne-
 que vero defatigatus est secundum deitatem, sed se-
 cundum incarnationis consequentiam is qui sanat (88)
 contritos, qui defatigatis (89) atque oneratis requiem
 dat, qui exitum (90) a summitate cæli habet, et occur-
 sum usque ad summum ejus. Qui enim neque immi-
 nutioni obnoxius est, neque limitationi, is ne defati-
 gatur quidem: nam etsi pullo insidens aliquando
 conspectus fuerit, tamen ut Deus laudabatur cum a
 pueris innocentibus, qui clamabant, « Hosanna in
 excelsis, » quod valet, « Salva (91), o tu qui es in
 excelsis; » tum a Davide in psalmo LIX: « Ab or-
 tu (92) solis, et (93) usque ad occasum ex Sion
 species decoris ejus: Deus manifeste veniet. »
 Neque cibum appetit invitus is qui est panis vitæ,
 is ad quem omnia aspiciunt, juxta Psalterem inqui-
 entem: « Oculi (94) omnium in te sperant, et tu das

(84) Ubi. Joan. xi, 34.
 (85) Lazarus. Joan. xi, 44.
 (86) Quatriduanus. Joan. xi, 39. Sensus citat.
 (87) Gaudere. Rom. xii, 15.
 (88) Qui sanat. Isa. lxi, 1, et Psal. xlvii,
 (89) Defatigatis. Matth. xi, 28.
 (90) Exitum. Psal. xviii, vers. 7, 8.
 (91) Salva. Vocabulum ὡσαννά, sive potius ὡ-
 σαννά, nihil aliud est quam dux Hebraicæ dictiones
 חַשְׁמַלְלִי (hoshiha na): voculam vero, na, quæ
 hortantis interjectio est, quasi redundantem non
 transfert Didymus. Cæterum si hanc etiam reddere
 quis velit, Hosanna valet Salva, quæso, sive sῶσον
 ἡ, ut transfert Theodorus Prodromus in Explana-
 tione nondum edita liturgicorum canonum pag. 145
 Naniam codicis. Porro cum vox « Hosanna » vo-
 cubus « Filio David » jungatur a Matthæo, Possinus
 in Spicilegio evangelico eam significare ait « ramos
 arborum, quos in honorem Christi abscissos ex ar-
 boribus sternerant in via. Hoc indicat » (inquit)
 « dativus. « Filio David, » a Matthæo expressus...

quam enim commodam sententiam habere potest :
 D Salva quæso Filio David ? » Sed equidem nulla alia
 de causa dativum « Filio David » a Matthæo posi-
 tum esse suspicor, nisi quia verbum חוֹשִׁיָהּ hoshiah in
 Hebræo sermone hunc habet casum. Itaque verba,
 « Hosanna Filio David, » respondent verbis He-
 braicis חַשְׁמַלְלִי בְּרַבְּנֵי חוֹשִׁיָהּ hoshiha na leben David;
 quæ si ad verbum, spreto grammaticorum legibus,
 Latine vertantur, sonant: « Salva, quæso, Filio
 David, » id est, « Filium David. » At contra gram-
 maticorum regulas non peccavit Matthæus; cum
 enim Hebraicam vocem prius posuisset « Ho-
 sanna, » eum casum subjungere debuit, quem ea
 vox exposcit.
 (92) Ab ortu. Psal. xlix, vers. 2, 3. Librarius
 itaque mendose scripsit ὄθ', id est, lxx, pro μθ',
 id est, xlix.
 (93) Et. Vocula καὶ, id est, « et, » deest in Græca
 editione.
 (94) Oculi. Psal. cxliii, vers. 16, 17 (seu 15
 et 16).

escam ipsis (95) in tempore opportuno : aperis tu manum tuam, et imple omnem animal complacentia ; > et rursus : « Omnia (96) te expectant, ut des illis (97) escam in tempore opportuno ; » is qui ex quinque panibus et duobus piscibus quinque hominum millia præter mulieres et puerulos saturavit, et ut duodecim cophini fragmentorum superessent, effecit ; qui dixit diabolo : « Non in pane (98) solo vivet homo : » qui universis nobis sufficientem ad omnia, et indeficientem mensam proposuit propriam bonitatem, inquis : « Qui venit (99) ad me, non esuriat (1) : et qui credit in me, non sitiet unquam : » **401** qui ad sicum quidem venit quasi esuriens, sed præcepit ut Deus, ne ea planta fructum amplius ferret, et facto sermonem comprobavit, ostenditque, se illum esse, qui initio dixerat : « Educat (2) terra ligna fructifera. » Sed ne sitit quidem, nisi incarnationis causa, is qui est fons immortalis, quique Samaritanam docuit petere ab ipso aquam vivæ. Sufficit autem hic evangelicam vocem commemorare, quæ sic se habet : « Sciens Christus (3), quod jam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit : Sitio : » ut appareat, Christum non siti coactum protulisse illud verbum, sed ne quidpiam omitteretur eorum, quæ in Scripturis dicta fuerant.

Neque somno involuntarie captus est ; nec enim huic perpeccioni subjectus is erat, qui cum omnium, tum etiam somni Dominus est ; qui nec dormit, nec dormitat, sed custodit Christianos ; qui deitate impassibilis est, etiam cum in passionibus manet : adeo ut eum Psaltes sic alloquatur : « Exsurge (4), velut dormiens, Domine. » Vox autem, « velut, » non absolute somnum indicat ; nam simul atque e somno excitatus est, increpavit ut Deus, ac venti quidem repressi sunt, mare autem adeo sedatum est, ut Noctibus agitari, et strepere desinens, remis pulsaretur, et occasionem præberet canendi hymnum eum harmonia nautica, et cum voluptate omnium, qui exclamaverant : « Christe, salva. » Cum enim vera vita dormiens concipitur, tunc universa mortua esse concipiendum est, utpote quæ non vivificantur : putandum est enim, hac dormiente, mortem vigilare, et neminem posse vitales auras carpere. Ne pauper quidem est ergo, quippe qui de cælo est nullius rei indigus (5) is, qui est dives (6) in misericordia, et bonus in miserationibus : quique dolori paupertatis nostræ medicinam adhibuit ipsemet incarnationem suam. Neque alieno indiget ille robore : scriptum est enim, quod in ipso (7) constant omnia ; et quod flectitur ei

A δοῦναι τὴν τροφήν αὐτοῖς εἰς εὐχαιρον : ὁ ἐκ πέντε ἄρτων καὶ δύο ἰχθύων πενταχιλίους χορτάσας ἐκτὸς γυναικῶν καὶ παιδίων, καὶ δοκαλίαν κοφίνους κλασμάτων περιτεῦσαι ποιήσας ὁ εἰπὼν τῷ διαβόλῳ : « Οὐκ ἐπ' ἄρτων μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος : » ὁ πλῆσιν ἡμῖν πανταρχῆ καὶ ἀνέκλειπτον τράπεζαν, τὴν οἰκείαν προθεῖς ἀγαθότητα, καὶ φάσκων : « Ὁ ἐρχόμενος πρὸς με, οὐ μὴ πεινήσῃ : καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ διψῆσῃ πώποτε : » ὁ ἐλλθὼν μὲν ἐπὶ τὴν συκὴν ὡσάνει πεινῶν, προστάξας δὲ ὡς Θεὸς μηκέτι καρπὸν τῶν ῥυτῶν ἐνεργεῖν, καὶ ἔργον τῷ λόγῳ ἐπιθεῖς, καὶ δεῖξας, ὡς αὐτὸς ἦν ὁ τὴν ἀρχὴν εἰπὼν : « Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ξύλα καρποφόρα. » Ἄλλ' οὕτε διψᾷ, εἰ μὴ διὰ τὴν οἰκονομίαν, ἢ ἀθάνατος πηγῆ, ἢ τὴν Σαμαρείτιν ὕδωρ ζωῆς αἰτεῖν παρ' αὐτοῦ διδάσκουσα. Ἀρκεῖ δὲ περὶ τούτου τῆς εὐαγγελικῆς μνημονεύσαι φωνῆς, τῆς λεγούσης : « Ὡς εἰδὼς ὁ Χριστὸς, ὅτι ἦδη πάντα [193 α] τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ Γραφή, λέγει : Διψῶ : » ὡς δεικνύσθαι, μὴ ἀνάγκη διψῆς ἐξηληλυθῆναι τὸ ῥῆμα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ τὴ παραλειφθῆναι τῶν ἐν Γραφαῖς εἰρημένων.

Οὕτε ὑπνῶ μὴ θέλων ἐάλω : οὐ γὰρ ἠττάτο τοῦ πάθους, ὁ τῶν ἄλων καὶ τοῦ ὑπνου Κύριος, ὁ μὴ ὑπνῶν μηδὲ νυστάζων, ἀλλὰ φυλάσων Χριστιανούς, καὶ ἀπαθῆς τῇ θεότητι καὶ ἐν τοῖς παθήμασι ἐμμένων : ὡς πρὸς αὐτὸν ἀναφθέγγεσθαι τὸν ψαλμῶδον : « Ἐξεγέρθητι ὡς ὁ ὑπνῶν, Κύριε. » Τὸ δὲ « ὡς » οὐ καθ' ἅπαξ ὑπνον ἐμφαίνει : διαναστῆς γὰρ εὐθὺς ἐπέτιμῆσεν ὡς Θεὸς, καὶ οἱ ἄνεμοι μὲν κατεστάλησαν, ἡ δὲ θάλασσα τοσοῦτον ἐλώφησεν, ὥστε κυμαίνεσθαι καὶ καχλάζειν, ἀφεῖσα τύπτεσθαι κύπαις, καὶ πρόφασις ὕμνου μετὰ μέλους δίδοναι ναυτικοῦ, μεθ' ἡδονῆς πάντων κραζόντων : « Χριστὲ, σῶσον. » Ὅταν γὰρ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ νοηθεῖ κοιμωμένη, τότε ἂν νοηθεῖ τὰ πάντα τεθηκότα, ὡς οὐ ζωοποιούμενα. Οἴου γὰρ, ταύτης εὐδούσης, τὸν θάνατον ἐργηγορέναι, καὶ μηδὲν ὑπάρχειν τὰς ζωτικὰς δρέπεσθαι αὔρας. Οὕτε πτωχεύει οὐδ', ὡς ἀνοθεν ὦν ἀνευθεῖς, ὁ πλούσιος ἐν ἐλάει, καὶ ἀγαθὸς ἐν οἰκτιρμοῖς, ὁ φάρμακον τῷ ἄλγει τῆς πτωχείας τὴν παρ' ἑαυτοῦ οἰκονομίαν χορηγῶν. Οὐδὲ ἰσχύος ἐπιδεικται ἄλλοτριᾶς ἐκεῖνος : γράφει γὰρ, ὡς ἐν αὐτῷ συνέστηκεν τὰ πάντα, καὶ ὡς κάμπτει αὐτῷ πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ ὅτι ἐν [195 β] αὐτῇ τῇ οἰκονομίᾳ προσελθόντες ἄγγελοι διηκόουν αὐτῷ :

(95) *Ipsis*. Græca editio : αὐτῶν id est, « ipso-rum. »

(96) *Omnia*. Psal. ciii, 29 (sen 27).

(97) *Illis*. Græca editio : αὐτῶν, id est, « illo-rum, » ut paulo ante.

(98) *Non in pane*. Matth. iv, 4.

(99) *Qui venit*. Joan. vi, 35.

(1) *Esuriat*. Codex, πεινήσῃ pro πεινάσῃ.

(2) *Educat*. Gen. i, 12. Sensum tamen duntaxat citat.

(3) *Sciens Christus*. Joan. xix, 28. Biblia habent

« Jesus » pro « Christus. »

(4) *Exsurge*. Psal. xliiii, 25 (sen 23). Græca editio : ἵνα τί ὑπνοῖς, id est, « quare dormis, » pro ὡς ὁ ὑπνῶν. Sed Psal. lxxvii, 71 (sen 65) legitur : ἐξεγέρθη, ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος, id est, « exsurrexit, velut dormiens, Dominus. »

(5) *Nullius rei indigus*. Codex, ἐνδεής. Sed lego ἀνευθεῖς.

(6) *Dives*. Ephes. ii, 4.

(7) *In ipso*. Coloss. i, 17.

ὡς αὐτὸν ἐν τῷ Πατρὶ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντι. Ἄμφω ἀγγελος Κυρίου ἐν-ισχύων αὐτόν; » ἀνεὶ τοῦ, ἐξάξων αὐτόν. Τοῦτο γὰρ συνέταξεν καὶ Μωϋσῆς, ἕσας ὧδην ἐν τῇ ἐρήμῳ τοιαύτῃ: « Προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ. » τοῦτ' ἐστίν, ἀνυμνήσουσιν. Ἐπαληθεύει δὲ ταῦτα καὶ ἄλλη γραφή, εἰσάγουσα ἀγγέλους λέγοντας: « Σὴ ἐστὶν ἡ δόξα, σὸν ἐστὶ τὸ κράτος, σὴ ἐστὶν ἡ δύναμις, σὴ ἐστὶν ἡ ἰσχύς. » Εὐφρήμησαν δὲ καὶ οἱ ἔγω τοιαύτῃ.

angelos inquentes: « Tua est gloria (11), tuum Recte vero profani etiam auctores cecinerunt:

Πάντα Θεοῦ μέγαλοιο νόου ὑπὸ νεύμασι κεῖται. Ἀρχή, πηγὴ τῆ ζωῆς, καὶ ὑπερλοχὸν εὐχός.

Καὶ κράτος ἡδὲ βίη, καὶ ἰσχύος ἀφθίτος ἀλλή, καὶ δύναμις κρατερῆ, καὶ ἀμφιέλικτος ἀνάγκη.

Οὐδὲ εὐχεται οὖν ὁ μέγας καὶ ἀληθινὸς Θεός, τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ὁ ζῶν τοῦ Θεοῦ λόγος καὶ πάντων κηδεμῶν, ὡς ἦσσαν τῇ θεότητι: οὐ γὰρ εὐχῆ μεταβάλλει, ὡς ἡμεῖς, τὰ δυσχερῆ, δεῖρα καὶ μόνῃ τῷ θέλῳ, καὶ μόνῃ τῇ παρουσίᾳ, τὴν ἀγαθὴν ἔκπασιν προσενεῖ ἐλπίδα, καὶ φθάσει τῇ δόσει τῶν καλῶν τὰς ἡμετέρας λιτάς: « Πρὸς αὐτόν » γὰρ, φησὶν, « προσεύχονται. » ἀλλ' εὐχεται διὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀσυγχύτως καὶ δίχα πταίσματος γεγόνειναι, καὶ τοῦτο διὰ πραγμάτων ἐπιφανεστέρων δεῖξαι ἰσχυραχένας. Ὁ γὰρ τοιαῦτα λέξας, καὶ σαρκὶ σταυρῷ προσηλωμένος χεῖρας καὶ πόδας: τοὺς μὲν, C δι' ὅς τὰ τοιαῦτα εἰς τὸ ὕψος ἀνήγαγεν, τοὺς δὲ γε δαίμονας [194 a] τῷ ἔδῃ προσέρρηξεν. Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὁ Παῦλος γράφει: « Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐδεξιμάτισεν θριαμβεύσας αὐτούς ἐν αὐτῷ. » Αὐτόθεν δὲ ἀφ' ὧν αἰτιῶνται ὁ Ελεγχός. Γράφει γὰρ ὁ αὐτός, σεσοφισμένος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς Σοφίας, εἰς ἄκρον δριμελῶν πως

(8) *Accedentes.* Matth. iv. 11.

(9) *Apparuit.* Luc. xlii. 43.

(10) *Adorabunt.* Desunt hæc in Latinis Bibliis. Græca editio ea habet Deut. xxii. 43, 44. Sed pro « adorabunt » habet « adorent: » ut et Paulus Hebr. i. 6.

(11) *Tua est gloria.* Undenam hæc desumpta sint, ignoro. Apud Mattheum quidem cap. vi. vers. 13, orationis Dominicæ clausula hæc est: « Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. » Ἀμὴν, id est, « Quoniam tuum est regnum, et potentia, et gloria in sæcula. Amen. » Quæ verba non existant in Latinis Bibliis. Verum hunc locum non respicit Didymus, cum angeli loquentes ibi non inducantur. An suspicabimur respici a Didymo humanum Angelicum, « Gloria in excelsis, » in quo tunc hujusmodi verba recitarentur? Vide not. 9, pag. 367. Equidem puto hæc ex Bibliis citari a Didymo: ejus enim ætate aliquam fuisse Bibliorum versionem, in qua angeli his verbis Deum collaudantes inducerentur, constat ex Epiphaniæ Anchorato cap. 37, ubi hæc legitur: « Ὑπὸ ἀγγέλων μὲν εὐθύς ἄνω καὶ πνευματικῶν ζῶων βοῶντων, καὶ λεγόντων. Σὴ ἐστὶν ἡ δύναμις, σὸν ἐστὶ τὸ κράτος, σὴ ἐστὶν ἡ δύναμις. Ἐν τοιαύτῃ δεκνύουσι τὸ προσκυνεῖν καὶ ἐνισχύειν, τοῦτ' ἐστὶν δίδοναι αὐτῷ τὸ ἴδιον τῆς ἰσχύος κράτος, id est, ut vertit Petavius, « Cum ab angelis in cælo, ac spiritualibus animantibus laudibus afficitur, vociferan-

omne genu cælestium, et terrestrium, et infernorum; et quod in ipsa incarnatione accedentes (8) angeli ministrabant ei, ut semper in Patre et apud Deum existentem. Quid ergo sibi vult illud: « Apparuit (9) 402 angelus Domini confortans eum? » nimirum positum est pro: « Glorificans eum. Hoc enim verbo usus est etiam Moyses cantans canticum in deserto, et inquit: « Adorabant (10) eum omnes angeli Dei, et confortent ei omnes filii Dei; » id est, hymnis celebrabunt. Confirmat vero hæc, et vera esse ostendit, alia etiam Scriptura introducens est imperium, tua est potentia, tua est fortitudo.»

B Omnia nutibus mentis magni Dei subjecta sunt.

Ipse est initium, et fons vitæ, et eminentissimum

[decus, Et potentia, et vis, et fortitudinis incorruptus vigor, Et potestas fortis, et circumvolubilis necessitas.]

Neque etiam precatur magnus, et verus Deus, splendor gloriæ Patris, vivens Dei Verbum, atque universorum provisor, quasi secundum deitatem minor sit: nec enim ea, quæ molesta sunt, per orationem a se amovet, ut nos, ille qui vel sola voluntate, et sola præsentia bonam omnibus conciliat spem, et nostras preces præclarorum munerum largitione prævenit: « Ad ipsum » enim, inquit Scriptura (12), « orabunt. » Sed eatenus orat, quatenus citra naturarum permissionem nobis similis factus est, excepto tamen peccato: et quatenus id ipsum per facta illustriora ostendere studebat. Qui enim objecta verba protulit, atque in cruce secundum carnem clavibus 403 suspensus est, et manibus, pedibusque confixus, is illos quidem, propter quos talia passus est, in alium evertit, dæmones autem inferno allisit. Atque hoc illud est, quod vult Paulus, cum scribit: « Exspolians (13) principatus, et potestates, traduxit (14), triumphans ipsos in semetipso. »

tibus, atque ista concinentibus: » *tua est virtus: tuum est imperium: tua est vis.* In quo quid « adorare, » ac « corroborare » sit, exprimitur, quod idem est ac proprium illi virum principatum deferre. Ex quibus Epiphaniæ verbis conjicio allatum a Didymo locum desumptum esse ex Isaiæ cap. vi, ubi seraphimi, aut ex Apocalypsis cap. v, vers. 12, ubi angeli Deum collaudant.

(12) *Scriptura.* Respicit Isa. cap. xlv. vers. 14, ubi Græca editio habet: « Καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύχονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεός πλὴν σοῦ, id est, « Et adorabunt te, et in te orabunt, quia in te Deus est, et non est Deus præter te. » Quem locum de Filio interpretatus est Theologus noster enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput v. « Quomodo enim » (inquit) « non una divinitas Patris, et Filii, cum Propheta dicat: Et te orabunt, quia Deus in te est? » etc. Ab eo itaque errore longe absuit Didymus, cujus Origenem accusat Theophilus Alexandrinus in epistola Paschali prima his verbis: « Dicit Origenes: Non est orandus Filius. » Eundem porro Isaiæ locum eodem quo Didymus modo accepit S. Zeno Didymi æqualis lib. ii, tract. 7, pag. 159, alique Patres, quos eadem pagina enumerant doctissimi Ballerini.

(13) *Exspolians.* Coloss. ii, 15.

(14) *Traduxit.* Græca ed. hic addit, ἐν παρόρησά. id est, « confidenter. »

Inde autem petitur responsio, et confutatio, unde ipsi desumunt accusationem. Idem enim Apostolus a Spiritu Sapientiae sapiens factus sententiam scribit summopere acrem quodammodo, et profundam, Deo tamen convenientem, nec ad intelligendum difficilem, et ex æquo cum ad sublimitatem Unigeniti tum ad ejus condensationem pertinentem, quæ sic se habet : « Qui in diebus (15) carnis suæ, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere a morte, cum clamore valido (16) offerens, et exauditus ob εὐλάβειαν, id est, pietatem, etsi esset Filius, didicit ex iis, quæ passus est, obedientiam. » Postquam ergo ipse, quatenus ex duabus naturis constans, Dei Filii naturalis demonstratus est, non vero alias, ac præterea non propter suam deitatem, sed quando erat in carne propter carnes, et pro carnibus supplicationes, ut εὐλαβῆς, hoc est, « pius, » id est, peccati expers, fudit pro peccatoribus ei, in quo erat, et quem habebat in semetipso, quatenus idem cum ipso erat deitate, ex « iis, quæ passus est, » peculiariter « communicans nobis carne, et discens » generatim carnis « obedientiam : » id est, suscepit obedientiam, et veterem nostram inobedientiam deleuit. Siultum ergo foret in deitate timorem concipere, aut fletum, aut defatigationem, et quæcumque antea dicta sunt : omnia enim potest Filius Verbum, hoc tantum excepto, quod his subijci non potest secundum paternam generationem, eo modo quo fieri non potest, ut Deus mentiat, sicut scribit Paulus huiusmodi hominibus irascens. Sic autem habet : « In quibus (17) est impossibile mentiri Deum. »

Itaque hæretici « in camo (18), et freno maxillis eorum constrictis (19), » ab iis, quæ assequi nequeunt, recedant, et quæ investigare nefas est, curiose non inquirent : quid enim his opus habent ? Sed cum audiunt quæ allata fuere, sic illa intelligant, ut alla quidem dixerit ut homo, 404 alia ut Deus ; et ineffabilem, atque inexplicabilem ejus in homines benignitatem nobiscum agnoscant, et adorent, et cum Apostolo, et nobiscum clamant : « Pax (20) Dei exsuperat omnem mentem ; » et : « Divitiæ (21) Christi sunt ininvestigabiles : » cum Psalte autem psallant : « Domini judicia (22) abyssus multa. » Ita quidem veri fideles, et accurati prædicatores. Profani vero quoque hæc consilia, ac monita dederunt : *Arcana ne tractes : ne investigates Deum : Neq̄ enim est tanta homini vis, Ut omnium insuatore, et incomprehensibilem naturam Invenire possit investigando, et excogitando. Assequeris autem eum facile, si persuasus fueris Maximam esse Conditorum universarum rerum.*

CAP. XXII.

Sed ad aliud caput progrediamur. Itaque responsum etiam sapientissimum ad generalem universi finem spectans, quod ab omnium Domino apostoli apud Marcum tulerunt : « De die (23) au-

(15) Qui in diebus. Hebr. v, 7, 8.

(16) Valido. Post hanc vocem addunt Biblia καὶ δακρῶν, id est, « et cum lacrymis. »

(17) In quibus. Hebr. vi, 18.

(18) In camo. Ex psal. xxxi, vers. 12.

(19) Constrictis. Codex, ἀγθέντες. Sed legendum,

καὶ βαθειαν, ὁμῶς θεοπρεπῆ, καὶ οὐκ ἀσύννοτοι, καὶ ἐπαμφοτερίζουσαν τῷ τε ὑψώματι τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῇ συγκαταβάσει αὐτοῦ ῥῆσιν, ἔχουσαν ὡς : « Ὅς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεήσεις καὶ ἰκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον αὐτὸν σώζειν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, καίπερ ὢν Υἱὸς, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν, τὴν ὑπακοήν. » Υἱὸς οὖν φυσικὸς τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ ἐξ ἀμφοῖν δεδειγμένους, οὐκ ἄλλοτε, οὐδὲ διὰ τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, ἀλλ' ὅτε ἦν ἐν σαρκί, διὰ τὰς σάρκας καὶ ὑπὲρ τῶν σαρκῶν ἰκετηρίας, ὡς εὐλαβῆς, τουτέστιν « ἀναμάρτητος, » ἀνέτεινεν ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν ἐκείνων, ἐν ᾧ ἦν, καὶ ὃν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, καθὼς ἦν αὐτῷ τῇ θεότητι, « ἀφ' ὧν ἔπαθεν, » ἰδίως κοινωθήσας ἡμῖν σαρκί, μαθῶν γενικῶς τῆς σαρκὸς « τὴν ὑπακοήν. » ὁ ἔστιν, ἐδέξατο τὴν ὑπακοήν, καὶ ἀπήλειψεν τὴν ἀρχαίαν παρακοήν. Εὐθὺς τοίνυν ἂν εἴη εἰς τὴν θεότητα λογίζεσθαι τὸ δειλιάσαι, ἡ δακρῦσαι, ἡ κοπιᾶσαι, καὶ ὀσαυπροελέχθη. Πάντα γὰρ δύναται ὁ Υἱὸς Λόγος, πλὴν τοῦ κατὰ τὴν πατρικὴν γέννησιν ταῦτα ὑποστῆναι, ὡς ἔστιν ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, καθὰ γράφει Παῦλος δυσσεβῶν τοῖς τοιοῦτοις. Ἔχει δὲ ὡδε : « Ἐν οἷς ἔστιν ἀδύνατον [194 b] ψεύσασθαι τὸν Θεόν. »

Οὐκοῦν « ἐν κημῷ καὶ χαλινῷ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἀγχθέντες αἰρετικοὶ, τῶν μὲν ἀνεπιστάτων ἀναχωρήτωσαν, καὶ ἂ μὴ θέμις, μὴ πολυπραγμονεῖτωσαν. » τοῦ γὰρ καὶ χρεῖα τοῦτο αὐτοῖς ; Ἄλλ' ἀκούοντες τὰ προκειμένα, νοσῆτωσαν, ὡς ἂ μὲν ἔλεγεν ἐν τοῖς ἡμετέροις, ἂ δὲ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ. καὶ τὴν ἀφατον καὶ ἀνεκδιήγητον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν μεθ' ἡμῶν γνωρίζετωσαν καὶ προσκυνεῖτωσαν, καὶ σὺν τῷ Ἀποστόλῳ καὶ ἡμῖν κραζέτωσαν : « Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν. » καὶ, « Ὁ πλοῦτος τοῦ Χριστοῦ ἀνεξιχνίαστος. » ἅμα δὲ τῷ μελωδῷ ψαλλέτωσαν : « Τοῦ Κυρίου τὰ κρίματα ἄβυσσος πολλή. » Ταῦτα μὲν οἱ ἀληθινῶς πιστοὶ καὶ ἀκριβεῖς κήρυκες. Καὶ οἱ ἔξω δὲ συνεβούλευσαν καὶ ἐνουθέτησαν τάδε : *Ἀρρήτου μὴ σάλειν. μὴ ζῆτει Θεόν. Οὐ γὰρ τοσοῦτόν ἐστιν ἀνθρώπων σθένος, Τὸν παντεπόπτην, τὴν ἀχώρητον φύσιν*

Εὐρεῖν ἀνιχνεύοντι καὶ τεχνωμένῳ. Τύχοις δ' ἂν αὐτοῦ ῥαδίως, πεπεισμένος Μέγιστος εἶναι τὸν Ποιητὴν τῶν ὅλων.

ΚΕΦ. ΚΒ.

Ἄλλ' ἐφ' ἕτερον κεφάλαιον προΐωμεν. Καὶ τὴν ἐν Μάρκῳ τοίνυν φερομένην πρὸς τοὺς ἀποστόλους πάνσοφον τοῦ πάντων Δεσπότης ἀπόκρισιν, τὴν ἑκκα τοῦ γενικοῦ τέλους λέγουσαν ταυτί : « Περὶ δὲ τῆς

ut et lego, ex Psalte, ἀγθέντες : ipse enim habet ἄγξαι.

(20) Pax. Philipp. iv, 7.

(21) Divitiæ. Ephes. iii, 8. Citat sensum.

(22) Judicia. Psal. xxxv, 6 (seu 7).

(23) De die. Marc. xiii, 32.

ἡμέρας ἐκεῖνης, ἢ τῆς ὥρας, οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, ἢ θεωροῦσιν οὐχ ὑγιῶς. Ματθαῖος [195 a] μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἄλλων λέξεων ἀπαραιλείπτως εἰδὼν, οὐκ εἶπεν τὸν Υἱὸν ἀγνοεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ σῆμα αὐτὸ τοῦ τέλους εἰδέναι ἐξέθετο τοιῶσδε· « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης, ἢ τῆς ὥρας, οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μόνος. Ὡσπερ γὰρ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὡσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες, καὶ πίνοντες, γαμουῦντες καὶ ἐγκαμιζόντες, ἀχρεῖ ἢς ἡμέρας εἰσῆλθεν Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἐπῆλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν πάντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. » Οἱ οὖν ἄλλοι εὐαγγελιστὰι οὐδὲ ὅλως ἐμνημόνευσαν τοῦτου· ἀλλὰ κατὰ ταύτης τῆς αἰρητικῆς ἐναντιώσεως λύσειν παρέσχον οἱ ἀπόστολοι, ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ φάμενοι οὕτως· « Νῦν οἴδαμεν, ὅτι πάντα οἶδας· » ἅτε, φησὶν, Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· ἐξ ὧν πάντων ἔστιν καὶ ἡ ἐσχάτη ἡμέρα. Καὶ χρῆ δὲ μὴ καθηκόντως ἐκλαμβάνειν τὸ προνοητικῶς ἀρνηθέν. Καθάπερ γὰρ δι' ἡμᾶς ἐλετο μορφὴν δούλου λαθεῖν, οὕτω καὶ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἀγνοεῖ. Φαρμάκῳ γὰρ οἷον τοῦτῳ ἐχρήσατο, διὰ τὸ συμφέρειν τῇ ἀνθρωπότητι μὴ γινῶναι τὴν ἐρώτησιν αὐτῆς· Ἰν' ἀεὶ προσδοκῶσα, καὶ ἐπὶ θύραις εἶναι νομιζουσα τῆς κολάσεως τὸν καιρὸν, ἔτοιμος γένηται δι' ἔργων καὶ πίστεως εἰς τὸ σωθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἔλαθεν δημιουργῆσας χρόνον, ὃν οὐκ ἠπίστατο· οὐδ' αὖ ἠγνόησεν τὴν ἑαυτοῦ δευτέραν [195 b] παρουσίαν, ὃ ὦν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἔχων ἐν ἑαυτῷ· ὅηλον δ', ὅτι σὺν τῇ εἰδήσει· εἰ γὰρ ἐν αὐτῷ ἔστιν ὁ Πατήρ, ὃ πάντα εἰδῶς, οἶδεν καὶ αὐτὸς, ὃ πάντα θεωρῶν ἐν τῷ Πατρὶ. Πῶς γὰρ ἂν καὶ μὴ βλέποι, ὃ τὸ φῶς ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ὃ πάντα εἰς τάξιν καὶ διακόσμησιν ἀγαθῶν, ὃ πάντα εἰδῶς πρὸ γενέσεως αὐτῶν, ὃ δημιουργὸς τῶν χρόνων, ὃ καὶ ὄριον θέμενος τῇ κτίσει, καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν παγίωσας τῆς συστάσεως αὐτῆς, καὶ εἰπῶν· « Ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ ἔρχεται ἡ τελευταία ἡμέρα· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἔσται ἐν νυκτὶ, ἵνα ἡ ἡμέρα ἐν σκοτίᾳ ὑμᾶς καταλάβῃ· » ὃ καὶ τὰ ἐσόμενα σημεῖα περὶ ἐκείνων τὸν καιρὸν προειρηκώς, καὶ μέλλων ἐκεῖνην ἀνατέλλειν τὴν φοβερὰν καὶ ἀνέσπερον ἡμέραν, ὃ καὶ τῆς χρι-

tem illo, aut hora, nemo novit, neque angeli, qui in caelo sunt, neque Filius, nisi Pater, » perperam interpretantur. Nam Matthæus quidem ante Marcum aliis verbis (24) eandem rem nihil omitendo narrans, non dixit, Filium ignorare (25), sed vel ipsum modum consummationis mundi Filio notum esse ostendens ita eum exposuit : « De die (26) autem illa, aut hora (27), nemo scit, neque angeli caelorum, nisi Pater (28) solus. Sicut enim dies Noe, ita erit adventus Filii hominis. Sicut enim (29) erant diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubes et nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, et non cognoverunt, donec supervenit (30) diluvium, et tulit omnes : ita erit et adventus Filii hominis. » Cæteri autem evangelistæ hujus rei **405** ne meminerunt quidem omnino. Sed responsum, quo hocce hæreticorum argumentum solveremus, nobis subministrarunt apostoli, qui in Evangelio secundum Joannem sic loquuntur : « Nunc (31) cognovimus, quod omnia scis : » nempe, quatenus Filius Verbum Dei, per quem omnia facta sunt ; in omnium autem rerum censu comprehenditur etiam ultimus dies. Convenienti autem (32) sensu interpretari oportet, quod provide a Christo negatum est. Nam quemadmodum propter nos formam servi accipere voluit (33), sic etiam dicere voluit se nescire ; hoc enim veluti pharmaco usus est, quia prodest humanitati id nescire, de quo ipsa interrogat : ut semper expectans, et in januis esse putans iudicii tempus, per opera, et per fidem parata maneat, ut salvetur. Nec enim imprudens condidit ipse illud tempus, quod nesciret, neque præterea alterum suum adventum ignoravit is qui et est in Patre, et Patrem habet in semetipso : haud dubium vero quin eum habeat cum cognitione quam habet Pater. Si enim in ipso est Pater qui omnia scit, novit id et ipse qui omnia contemplatur in Patre. Quomodo enim non videat is qui lucem habet in semetipso ; qui omnia in ordinem redegit, et ornavit ; qui omnia scit antequam oriantur ; qui est creator temporum ; qui et terminum posuit creaturæ, et numerum dierum stabilivit, quibus ipsius creaturæ constitutio perseveratura est ; quique dixit : « Sicut (34) fur in nocte, venit ultima dies ; » et rursus : « Non erit (35) in nocte, ut dies in tenebris vos deprehen-

(24) *Aliis verbis.* Codex hoc in loco aliquod vitium habet. Equidem lego κατὰ τῶν ἄλλων pro καὶ τὰ τῶν ἄλλων.

(25) *Non dixit Filium ignorare.* Hieronymus lib. iv, in *Matthæum* cap. xxiv, de hoc ipso Matthæi textu loquens, quem hic affert Didymus, hæc scribit : « In quibusdam Latinis codicibus additum est, neque Filius, » cum in Græcis, et maxime Adamantii et Pierii exemplaribus hoc non habeatur ascriptum. » Vide Ambrosium lib. v *De fide* cap. 16, ubi hæreticos redarguit, quod voces, « nec Filius, » Matthæi textui addidissent. Sed Alexandrini codices ea corruptione infecti non erant.

(26) *De die.* Matth. xxiv, 36-39.

(27) *Aut.* Græca editio, καί, id est, et.

(28) *Pater.* Græca editio addit μου, id est,

« meus. » Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(29) *Enim.* Græca editio, δέ, id est, et autem.

(30) *Supervenit.* Græca editio, ἦλθεν, id est, « venit. »

(31) *Nunc cognovimus.* Joan. xvi, 30.

(32) *Autem.* Codex, καὶ χρῆ δὲ μὴ καθηκόντως. Mendum autem hic latere videtur, nisi quis illud μὴ hic valere velit, « nonne? » Ego malim legere μὴν pro μὴ, aut certe : καὶ οὐ χρῆ δὲ μὴ καθηκόντως.

(33) *Voluit.* Codex, ἐλετο pro ελετο.

(34) *Sicut fur.* I Thess. v, 2. Græca editio : Ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται.

(35) *Non erit.* Etsi hæc, item ut præcedentiæ, non Paulo, sed Christo Domino tribuat Didymus.

dat; » qui etiam futura signa illius temporis **406** A prædixit, et oriri faciet ipsam illam terribilem, ac vespera carentem diem; qui et iudicii formam, et modum præmonstravit; qui dictus est habere thesauros (36) sapientiæ, et scientiæ; qui hæc præmonuit: « Erunt (37) in vobis hæreses, et schismata; » qui negationem Judæ, et Petri negationem ante galfi cantum, et dissolutionem templi prænuntiavit; qui pseudoprophetas postremis temporibus futuros præsignificavit; qui ait: « Nemo (38) novit Patrem, nisi Filius; » et: « Sicut (39) novit quod novit cum ea cognitione quam habet Pater.

Quod si aliud esse nosse Patrem, aliud vero nosse quæ sunt Patris, majus erit nosse Patrem, quam nosse quæ ejus sunt, id est, etiam ultimum diem; quatenus unusquisque major est ipsemet, quam quæ sui ipsius sunt. Sed ita etiam potest illud, « Nemo (40) novit diem illam, aut horam, neque Filius, nisi Pater, » sicut quidam sanctorum Patrum (41) sapientiæ plenus simpliciter (42) docuit (Basilio erat illi nomen); quasi scilicet idem sit ac si diceret: « Nisi Pater nosset, ne Filius quidem nosset: » ex quo sequitur, ut, si Pater novit, non possim (43) ego ignorare; sed non dico, inquit; omnia enim facio secundum voluntatem Patris: non est autem voluntas Patris, vos hoc nosse. Vobis ergo, inquit, ignoro, etsi reipsa non ignorem; prædixi enim vobis per Psaltem, « Lon-

verisimile tamen est ab eo hic quoque citari I Thess. v. 4. ubi legitur: οὐκ ἔστέ ἐν σκότει, ἡμέρα ἡμᾶς ὡς κλέπτῃ καταλάβῃ, id est, « non estis in tenebris, ut dies » (illa) « vos tanquam fur comprehendat. » At ne illud quidem improbabile, existisse Didymi ætate in aliquibus Evangeliorum exemplaribus, quibus ille usus sit, ea ipsa verba, quæ hic elegantur; nam paucis ante annis eadem quasi ex Evangelio attulerat Epiphanius in *Anchorato* cap. 91, ubi hæc scripsit: Λέγει γάρ: « Ὡς κλέπτῃ ἐν νυκτὶ ἔρχεται ἡ ἡμέρα ἐκείνη. » Καὶ φησὶ: « Οὐκ ἔσται ἐν νυκτὶ, ἡμέρα ἡμᾶς ἐν σκότει ἡμᾶς καταλάβῃ. » Petavius porro primo hæc verba ex Joan. xii, 35 desumpta putat. Secundo totum locum sic vertit: Ita quippe loquitur (Filius): « Sicut fur de nocte, sic illa dies adveniet. » Tum illud: « Nolite in nocte versari, ne dies illa vos in tenebris occupet. » Tertio adnotat, pro οὐκ ἔσται, id est, « non erit. » legendum forsitan esse, οὐκ ἔστέ, id est, « non estis. » At Didymus quoque legit, « Non erit. » Quarto pro ἡμέρα, id est, « ut, » legendum forsitan censuit, ἡμέρα μὴ· vertit enim, « ne. » Sed Didymus quoque legit, « ut. » Demum vox illa, ἡμᾶς, erratum fortasse typographi est: nam Petavius ipse vertit « vos, » non vero, « nos. » Porro simili modo textus ille, « Nemo potest accipere Spiritum sanctum, nisi a Domino, » quem attulit Didymus segm. 63 a, nunc quidem in Scripturis non legitur, sed in iis Didymi ætate legebatur: quædam scilicet exemplaria illum habebant in I ad Cor. xii, 3, uti colligo ex Epiphaniæ *Anchorato* cap. 69. Ita demum textus iste, « Et adorabo te, Domine, fortitudo mea, » quem affert Didymus segm. 45 b, existisse in Bibliis Didymi ætate, patet ex eodem *Anchorato* cap. 50, ubi sic affertur: Καὶ προσκυνῶσάω σε, Κύριε, ἡ ἰσχὺς μου, id est, « Et adoret te, Domine, fortitudo mea. »

(36) *Thesaurus*. Ex Epist. ad Coloss. iij, 3.

σεως τὸ σχῆμα καὶ τὸν τρόπον προειπόν, ὁ ἀποδειχθεὶς ἔχειν θησαυροὺς σοφίας καὶ γνῶσεως, καὶ προμηνύσας: « Ἔσονται ἐν ὑμῖν αἱρέσεις καὶ σχίσματα. » καὶ τὴν ἀρνησιν Ἰουδα, καὶ τὴν πρὸ ἀλεκτροφονίου ἀρνησιν Πέτρου, καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἱεροῦ· ὁ τοὺς ἐσομένους εἰς τὰ ἔσχατα ψευδοπροφητας προσημάνας· ὁ λέγων· « Οὐδεὶς οἶδεν τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός. » καὶ, « Καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ γινώσκω αὐτόν; » Σαφῆς δὲ, ὡς μεθ' ἧς ἔχει γνῶσεως ὁ Πατήρ.

me Pater, et ego novi eum? Evidens autem est,

Εἰ δ' ἕτερον τι ἐστὶν εἰδέναι τὸν Πατέρα, ἕτερον δὲ τὰ τοῦ Πατρὸς, μείζον ἐστὶ τὸν Θεὸν Πατέρα τοῦ εἰδέναι τὰ αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν καὶ τὴν ἐσχάτην ἡμέραν, καθ' ὅσον ἕκαστος μείζων αὐτὸς τῶν ἑαυτοῦ ὑπάρχει. Ἡ ἄρα καὶ τοιοῦτον εἶναι δύναται τὸ, « Οὐδεὶς οἶδεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἢ τὴν ὥραν, οὔτε ὁ Υἱός, εἰ μὴ ὁ [196 a] Πατήρ, » ὡς τις τῶν ἐν ἀγίοις Πατέρων σοφίας γέμων ἀσυλλογιστως ἐδίδαξεν (Βασίλειος ἦν νομομα αὐτῶ)· ἀντὶ τοῦ, « Εἰ μὴ ὁ Πατήρ οἶδεν, οὐδὲ ὁ Υἱός οἶδεν. » ἢ ἀκολουθεῖ, ὡς τοῦ Πατρὸς εἰδότης, οὐχ οἶόν τε ἐμὲ ἀγνοεῖν· ἀλλ' οὐ λέγω, φησὶν· ποιῶ γὰρ πάντα κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· τὸ δὲ γινῶναι τοῦτο ὑμᾶς, οὐκ ἐστὶν θέλημα τοῦ Πατρὸς. Ὑμῖν οὖν, φησὶν, ἀγνοῶ, τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἀγνοῶν· προεῖπον γὰρ ὑμῖν διὰ τοῦ ψαλμοῦ· « Ὡς μακρὰν ἀπὸ τῆς ω-

(37) *Erunt*. In Evangeliiis hæc non exstant. Citat fortasse sensum, non verba. Vide Ep. I ad Cor. xi, 19, et Epist. II Petr. ii, 1. Cæterum Justinus quoque in *Dialogo cum Tryphone*, num. 35, Christo Domino hæc ipsa verba tribuit, dum sic loquitur: Εἶπε γὰρ (Ἰησοῦς Χριστός). . . « Ἔσονται σχίσματα καὶ αἱρέσεις, id est, « Dixit enim (Jesus Christus) . . . Erunt schismata et hæreses. » Simili modo Hieronymus epist. 119, num. 11, ait: « Et Salvatoris verba dicentis: Estote probati nummularii: » etsi hæc verba non exstant modo in Scriptura.

(38) *Nemo*. Matth. xi, 27.

(39) *Sicut*. Joan. x, 15.

(40) *Nemo*. Marc. xiii, 32.

(41) *Quidam sanctorum Patrum*. Interpretatio quam hic ex Basilio affert Didymus, exstat in epistola 236, quam Basilius ipse anno 376 ad *Amphilochium* scripsit, tom. III Operum, pag. 362, editionis Parisiensis. Basilium vero, etsi paucis ante annis vita functum, ita a Didymo, compellari is non mirabitur, qui norit vel Gregorium ipsius Basilii fratrem in opusculo *De resurrectione* sic loqui: Ὁ πολὺς ἐν ἀγίοις Βασίλειος, id est, « magnus ille sanctus, Basilius. » Porro eidem Basilio, dum in vivis esset, Didymum de facie notum, atque amicum fuisse non dubito: Alexandriam enim venerat, ut monachos in Ægypto morantes inviseret, sicut constat ex ejus epist. 223, num. 2.

(42) *Simpliciter*. In Græco, ἀσυλλογιστως. Porro in concilio Lateranensi, quod habitum est Martino I pontifice, Basilii quidam locus sic affertur *secretario* iv, ἐκ τοῦ κατ' Εὐνομίου συλλογιστικοῦ λόγου, id est, « ex sermone syllogistico contra Eunoniam. » Didymus itaque ideo fortasse ait, ἀσυλλογιστως, id est, « non syllogisticè, » ut indicet se respicere Basilii epistolam, non vero polemica ejus opera.

(43) *Non possim*. Codex mendose, οὐκ οἶόν τε pro οὐχ οἶόν τε.

et in procinctu habent quod Paulus Corinthiis scribit in prima Epistola . « Quoniam (62*) nullus est Deus (63), nisi unus : nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in caelo, sive in terra (sicut sunt dii multi, et domini multi) : nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia (64), et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Sic enim aiunt : Illud, « ex quo (65), » et illud, « Deus, » soli Patri convenit, utpote qui juxta supersticiosam eorum opinionem superior est, ac veluti tempore praecedit ambas hypostases. Illud vero « per quem, » et illud, « Dominus, » convenit Filio, utpote ministro, et secundas habenti, per quem omnia facta sunt. Illud vero, « in quo, » tertio loco per decrementum Spiritui sancto convenit : in ipso enim, inquitur, omnis glorificatio Deo offertur. Id autem confirmant ex Pauli Litteris ; cum ex iis scilicet, quæ scriptæ sunt Ephesiis, quæque hanc habent exhortationem : « Nolite (66) contristare (id est offendere) Spiritum sanctum Dei, in quo ob signati estis in diem redemptionis ; » tum ex iis, quæ ad Corinthios missæ sunt, atque hujusmodi doctrinam habent : « Non est (67) enim regnum Dei esca, et potus : sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » Sed ne hoc quidem eorum argumentum quidquam valet. Nam ea vocum permutatio non ex eo repetenda est, quod Filius, et Spiritus sanctius inferiores sint : ambæ enim voces « ex, » et « per, » unicuique hypostasi proprie conveniunt ; si enim omnia sunt ex Deo, ut profecto sunt, quomodo initio facta sunt omnia per Filium ? Ac si noverat Paulus, eum ascititiis diis annuendum esse, quidni cum aliis eum permiscuit ? cur illum cum Patre conjunxit ? At vuculis illis, « ex, » et « per, » usus est, primum quidem ne aliquam divinarum hypostasium confusionem cogitemus, sed singulas distinguamus : deinde ut explodatur Græcorum quidem polytheismus per illud, « Unus 409 Deus Pater : » Judæorum vero pernicacia, qua Christum contemnunt, per illud, « Unus Dominus Jesus Christus : » Montanistarum autem dementia, qui tres omnibus hymnis dignas hypostases quasi unam personam culturi erant, per illud, « Unus, » et « Unus, » et « Unus : » Sabellii demum furor dementissimus (68), qui Deum Verbum esse commiscebatur ut prolatitium verbum, quod resolvitur, et aeri permiscetur. Nimirum Apostolus divinæ pacis (id est unitatis) vinculum servans, rursus ambas hasce voces simul jungit, atque ad unum summe ineffabilem Deum illas refert, dum Roma-

A προβολῆ ὑπερ Παῦλος Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ γράφει Ἐπιστολῆ· « Ὅτι οὐδεὶς Θεός, εἰ μὴ εἷς. Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς (ὡς περ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί), ἡμῖν δὲ εἷς Θεός ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ. » Φησὶν γάρ· Ἄρμόζει τὸ, « ἐξ οὗ, » καὶ τὸ, « ὁ Θεός, » ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, ὡς ὑπερέτερον πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν, καὶ ὅσον ὄντι τῷ χρόνῳ πρὸ ἀμφοῖν τῶν ὑποστάσεων· τὸ δὲ, « δι' οὗ, » καὶ τὸ, « ὁ Κύριος, » ὡς ὑπουργῶν καὶ δευτέρως ἔχοντι τῷ Υἱῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸ δὲ, « ἐν ᾧ, » τρίτως καθ' ὑπόθεσιν τῷ ἁγίῳ [197 a] Πνεύματι· ἐν αὐτῷ γάρ, φησὶν, πᾶσα δόξα ἀναπέμπεται· ὁμηθέντες καὶ πρὸς τοῦτο ἀπὸ τῶν Παύλου γραμμάτων, B τῶν τε πρὸς Ἐφεσούς ἐχόντων παραίνεσιν, οὕσαν ἐν τούτοις· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως· » τῶν τε πρὸς Κορινθίους, ἐχόντων διδασκαλίαν τοιάνδε· « Οὐ γὰρ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐδὲν δὲ οὐδὲ τοῦτο αὐτῶν ἐστὶν παντελῶς. Αἱ γὰρ τῶν λέξεων ἐναλλαγαι, οὐ δι' ἐλάττωσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰσὶν ἀμφοτέραι γὰρ αἱ λέξεις οἰκειῶς ἔχουσι πρὸς ἐκαστην ὑπόστασιν· εἰ γὰρ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς περ οὖν ἀληθές, πῶς ἀνοθεν τὰ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ; καὶ εἰ ἠπίστατο τοῖς εἰσποιητοῖς θεοῖς ἐναριθμῆσθαι αὐτῶν, τί μὴ τοῖς ἄλλοις ἀνέμιξεν, καὶ μὴ τῷ Πατρὶ συνήνωσεν ; Ἄλλ' οὕτως εἰρηναί, τοῦτο μὲν διὰ τὸ μὴ σύγχυσιν νοῆσαι τῶν θεῶν ὑποστάσεων, ἐκάστην δὲ διευκρινῆσθαι· τοῦτο δὲ διὰ τὸ ἐκβάλλεσθαι Ἑλλήνων μὲν τὴν πολυθεϊαν διὰ τοῦ, « Εἷς Θεός ὁ Πατήρ· » Ἰουδαίων δὲ τὴν περὶ τὸν Χριστὸν ἀθέτησιν διὰ τοῦ, « Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· » Μοναριστῶν δὲ τὴν ἀνοϊαν, μελλόντων τὰς τρεῖς πανυμνητούς ὑποστάσεις ὡς ἐν πρόσωπον θρησκεύειν, διὰ τοῦ, « Εἷς, » καὶ « Εἷς, » καὶ « Εἷς· » Σαβελλίου δὲ τὴν μανίαν ἀνούστατον εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς τὸν προφορικῶν τὸν ἀναλυόμενον καὶ ἀέρι συνεχρόμενον, φαντασθέντος, οὕτως· ὅτι [197 b] ὁ Ἀπόστολος τὸν σύνδεσμον τῆς θείας εἰρήνης φυλάττων, πάλιν ἀμφοτέρας τὰς λέξεις ταύτας συναγαγὼν, εἰς τὴν ἓνα ἀναπέμπει ἀβήρητότατον Θεὸν, Ῥωμαίοις γράψας· D « Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα αὐτῷ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· » καὶ Ἐφεσίοις· « Εἷς Θεός καὶ Πατήρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν· » οὐκ ἄλλοτριον εἶναι λέγων τοῦ « ἐπὶ πάντων » τὸ « διὰ πάντων, » οὐδὲ τοῦ « διὰ πάντων » τὸ « ἐν πᾶσιν. » Οὐ

(62*) Quoniam. I Cor. viii, 4-6.
 (63) Deus. Græca editio addit ἕτερος, id est, « alter. » Quam vocem Vulgatus etiam interpretis omisit, ut Didymus.
 (64) Ex quo omnia. In Bibliis Græcis ac Latinis additur : « et nos in ipsum. »
 (65) Ex quo. Codex mendose, ἐκ σοῦ. Legendum ἐξ οὗ. Et paulo post pro ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, malim, μὲν μόνῳ τῷ Πατρὶ. Simile argumentum Actius hinc eruebat, Theodoro teste lib. ii Hist. eccl. cap. 27.

« Atqui (inquiebat) inter se dissimilia sunt, Ex quo, » et, « per quem. » Ergo Filius dissimilis est Deo Patri. »
 (66) Nolite. Ephes. iv, 30.
 (67) Non est. In Epistola non ad Corinthios, sed ad Rom. xiv, 17.
 (68) Dementissimus. Codex mendose, ἀνούστατον. Legercum libenter ἀνούστατον, aut certe ἀνούστῆτην.

κεχώρισται γὰρ τοῦ « ἐπὶ πάντων » ἡ κτίσις, ἣν ὁ μὲν « διὰ πάντων » Θεὸς Λόγος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε, τὸ δὲ « ἐν ἅπασιν » Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πληροῖ, συνέχει, ἀγιάζει, καὶ ζωοποιεῖ. Διὰ τοι τοῦτο ἐξακολουθῶν τῷ περὶ τὸ βάπτισμα θεσπισματι τοῦ Δεσπότου, τοῖς αὐτοῖς τὸ δεύτερον Κορινθίοις ἐπιστελλας, τῇ Τριάδι τὴν ἰσοτιμίαν ἐφύλαξεν, εἰπὼν· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ἡμῶν. »

sentiam adduxit, Spiritus vero Dei, qui est « in omnibus (71), » eam implet, continet, sanctificat, et vivificat. Hac sane de causa in secunda ad eosdem Corinthios Epistola tres Trinitatis personas æquali prosequens honore, ac his consentanea scribens, ait : « Gratia (72) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis. »

Ἐναυθα τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, καὶ τὸ ἀπλοῦν τῆς πίστεως μονοουχὶ τοῦ Πατρὸς προτάτων τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ καὶ προσκύνησιν ἰσην ἀπονέμων τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ ἐνόητα καὶ κοινωνίαν εἶναι λέγων αὐτῷ. Ποίαν δὲ ταύτην; Οὐσίας, βασιλείας, θελήματος, καὶ τῆς ἀναπεμπομένης δόξης. Ἐξ ὑπαρχῆς δὲ τοῦ προβλήματος μνημονεύσωμεν. Γράφει· « Εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, » καὶ « εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός » οὐχ ὡς τοῦ ὀνόματος « τῆς θεότητος » ὑπερέχοντος, ἢ πρωτεύοντος τοῦ ὀνόματος « τῆς κυριότητος, » οὐδ' ὡς ἀρμόζοντος μόνῃ μὲν τῷ Πατρὶ τὸ ἀκούειν « Θεός, » μόνῃ δὲ τῷ Υἱῷ « καλεῖσθαι [198 a] « Κύριος » (ἀμφοτέρων γὰρ τὰ δύο ἴδια)· ἀλλ' ὅπως καὶ τὸ ἰδιοῦστατον τῶν ὑποστάσεων, καὶ τὸ ἐν μιᾷ εἶναι αὐτάς θεότητι καὶ κυριότητι ἀπαγγέλλῃ. Ἐπαίτοιγε, κατ' αὐτοῖς, εἰ μὴ ἔστιν φύσει Θεὸς ὁ Υἱός, οὐδὲ Κύριος ὁ Πατήρ (Πλεὺς δὲ ἡμῖν εἴη, τοιαῦτα ἐξ ἀνάγκης διὰ τὴν ἀπόνοιαν φθογγόμενοις εἶναι τούτων), ὡς ταυτὸν δὲ τυγχάνον « Θεός » καὶ « Κύριος, » καὶ ὡς θάτερον θάτερον μὴ διαφέρον, μηδὲ κεχωρισμένον ὡς ἐπίπαν, προτάτει ἡ Γραφή τὸ « ὁ Κύριος » τοῦ « ὁ Θεός, » κατὰ Μωϋσέα λέγοντα· « Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἰς ἔστιν » καὶ πάλιν· « Πῶς διώξεται εἰς χιλοῦς, καὶ δύο μετακινήσουσιν μυριάδας, εἰ μὴ Κύριος παρέδωκεν αὐτοῖς, καὶ ὁ Θεός ἀπέδοτο αὐτοῖς; » καὶ κατὰ τὸν ψαλμῶδὸν ἐν ζ' ψαλμῷ· « Κύριος ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο. » Κατὰ δὲ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ναυῆ, ἡ λατρεία ἦτις ὀφείλεται μόνῃ Θεῷ, τῷ Κυρίῳ προσάγεται· πάντως δὲ ὡς Θεῷ. Ἐχει γάρ· « Μάρτυρες ἡμεῖς καθ' ἑαυτῶν, ὅτι ἐξελέξασθε ἑαυτοῖς τὸν Κύριον, τοῦ λατρεύειν αὐτῷ. » Ἔστιν δὲ σκοπῆσαι καὶ ἐξ ἑτέρας γραφῆς, ὡς οὐ τῇ μιᾷ ὑποστάσει ἀρμόττει τὸ « ὁ Κύριος. » Ψάλλει γὰρ Δαυὶδ ἐν πβ' ψαλμῷ· « Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ταραχθήτωσαν εἰς τὸν

nis scribit : « Quoniam (69) ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæcula. Amen; » et Ephesiis : « Unus (70) Deus et Pater omnium, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus : » non alienum esse ostendens eum, qui est, « per omnia, » ab illo, qui est « super omnia, » neque illum, qui est « in omnibus, » ab illo, qui est « per omnia. » Etenim is, qui est « super omnia, » non abest, cum sit immensus, a creatura, quam Deus quidem Verbum, qui est « per omnia, » ad exis-

omnibus (71), » eam implet, continet, sanctificat, et vivificat. Hac sane de causa in secunda ad eosdem Corinthios Epistola tres Trinitatis personas æquali quæ in baptismi formula jussit Dominus servari, ait : « Gratia (72) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis. »

Quibus in verbis propter (73) deitatis identitatem, et fidei simplicitatem non modo ante Patrem collocat (74) Filium, verum etiam æqualem adorationem tribuit Spiritui sancto, ejusque unitatem, et « communicationem » (id est communionem) commemorat. Qualis vero est ista communicatio? Essentia, regni, voluntatis, et glorificationis, quam Deo offerimus. Verum ea denuo commemoremus quæ obijciunt hæretici. Scribit Paulus : « Unus Deus Pater, » et : « Unus Dominus Jesus Christus, » non quasi (75) nomen « Deitatis » sit excellentius, aut antierius, quam nomen « Dominationis; » aut quasi conveniat soli quidem Patri, ut dicatur « Deus, » soli autem Filio ut vocetur « Dominus; » utriusque enim propria sunt hæc duo. Sed ideo sic loquitur Apostolus, ut

et propriam subsistentiam hypostasiur enuntiet, et eas in una deitate, ac dominatione esse significet. Nam alioquin, si Filius eorum sententia non est natura Deus, ne Pater quidem Dominus erit, (parcat autem ipse nobis talia ex necessitate ob istorum demerentiam dicentibus). Quoniam vero unum et idem est « Deus, » et « Dominus, » et alterum ab altero non differt, nec æjungitur ullo modo, Scriptura præponit nomen « Dominus » nomini « Deus; » ut cum ait Moyses . « Dominus (76) Deus tuus (77) Dominus unus est; » et rursus : « Quomodo (78) persequetur unus mille, et duo transmigra- re facient decem millia, nisi Dominus tradidisset illos, et Deus vendidisset illos? » Et cum ait Psaltes in vii psalmo : « Domine (79) Deus meus, si feci istud? » Juxta Jesum vero filium Nave cultus ille, qui soli Deo debetur, Domino offertur, ac redditur; nulla scilicet alia de causa, nisi quia Deus est : hæc enim habet : « Testes (80) vos estis contra vos-

(69) Quoniam. Rom. xi, 36.

(70) Unus. Ephes. iv, 6.

(71) In omnibus. Respicit illud Sap. xii, 4 : « In- corruptus tuus Spiritus est in omnibus. »

(72) Gratia. II Cor. xiii, 13.

(73) Propter. Codex, τὸ ταυτὸν. Addo διὰ, ac lego διὰ τὸ ταυτὸν.

(74) Ante Patrem collocat. Codex, τοῦ Πατρὸς προτάτων. Sed perspicuum est legendum esse ut et lego] τοῦ Πατρὸς προτάτων.

(75) Non quasi, etc. Eodem modo Pauli verba, « Unus Deus, » etc., explicat in lib. De Spir. S. num. 29.

(76) Dominus. Deut. vi, 4.

(77) Tuus. Græca editio, ἡμῶν, seu « noster. »

(78) Quomodo. Deut. xxxii, 30.

(79) Domine. Psal. vii, 3 (seu 4).

(80) Testes. Josue xxiv, 22. In Bibliis idem sensus, sed verba aliquantulum diversa.

metipsos, quod elegiatis vobis Dominum, ut serviretis ei. » Verum ex aliis etiam Scripturæ locis intelligere licet, non uni hypostasi nomen « Dominus » convenire : psallit enim David in LXXXII psalmo : « Erubescant (81), et conturbentur in sæculum sæculi, et erubescant, et pereant, et cognoscant, quod nomen tibi Dominus. Tu es solus Altissimus super omnem terram. » Si enim de Patre hæc dicuntur, quomodo Paulus scribit : « Unus (82) sanctus, unus Dominus Jesus Christus? » Et rursus : « Dominus (83) autem Spiritus est? » Si vero de Filio scribuntur, non ergo Dominus, non Altissimus, non sanctus juxta ipsos erit Pater. Aut Davidem criminenter psallentem in CIX psalmo : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis ; » et in XCIX : « Scitote, quoniam Dominus ipse est Deus, quia (84) ipse fecit nos, et non ipsi nos. » His autem verbis illum significat, per quem omnia facta sunt ; et in LXVII : « Iter facite ei qui ascendit super occasum : Dominus nomen illi. » Occasum vero dicit ultima tempora ; Dominum autem, eum qui manifestatus est, « quando (85) venit plenitudo temporis. » Isaiam quoque accusent, qui **411** Deum, et Dominum similiter vocat Filium, prophetans in hunc modum : « Ecce (86) Deus noster, ecce Dominus cum fortitudine venit, et brachium cum dominatione : ecce merces ejus cum illo, et opus ante faciem (87) ejus : tanquam pastor pascet gregem suum, et brachio suo congregabit agnos. » Jacobum insuper objurgent, qui hoc suæ Epistolæ proœmium fecit : « Jacobus Dei, et Domini Jesu servus : » et postmodum ait : « Et Domini Dei (88). » Ac Paulum quoque reprehendant Romanis scribentem (89), et hæc asseverantem : « Quicumque (90) invocaverit nomen Domini, salvus erit. » Aut nobiscum consentiant, nomen « Deus, » et « Dominus » commune esse trium hypostasium, ut sunt nomina Rex, Altissimus, incorruptus, incomprehensibilis, sanctus, et quæcumque Deo convenient. Neque alius est Pater a dominatione, licet scriptum sit : « Unus Dominus Jesus Christus ; » et : « Dominus autem Spiritus est : » nec Filius aut Spiritus sanctus excluditur a Deitate, etsi dictum sit : « Unus Deus Pater. »

Hæc porro est veritatis doctrina, ut ostensum fuit, utque nos in doxologia profitemur. Hæretici vero propria auctoritate doxologiam quamdam composuerunt, et alteri per alium in alio, veluti per organum, gloriam reddunt, aut potius nulli : itaque et divinum de baptismo (91) edictum violant, et contra Pauli Epistolam faciunt ; quod conjunctim utrobique ut dignitate æquales memorentur personæ Trinitatis : quin etiam contra Patris voluntatem agunt, qui honorari vult Filium suum, sicut ipse ho-

αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, καὶ ἐντραπήτισαν, καὶ ἀπολέσθωσαν, καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὄνομά σοι Κύριος. Σὺ εἶ μόνος Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Εἰ γὰρ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει, πῶς Παῦλος γράφει· « Εἰς ἄγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ; » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν ; » Εἰ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ γράφει, οὐκοῦν οὐ Κύριος, οὐχ Ὑψίστος, οὐχ ἄγιος, κατ' αὐτοῦς, ὁ Πατὴρ ἢ ἐγκαλέσουσιν τῷ αὐτῷ ψάλλοντι, ἐν μὲν ρθ' ψαλμῷ· « Εἶπεν ὁ [198 b] Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » ἐν δὲ 4θ'· « Γνώτε, ὅτι Κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὅτι αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς. » Δηλοῖ δὲ ἐκεῖνον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Ἐν δὲ 5ζ'· « Ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιθεδηκῶτι ἐπὶ δυσμάς· Κύριος ὄνομα αὐτῷ. » Δυσμάς δὲ λέγει, ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν· Κύριον δὲ, τὸν ἐπιφανέντα, ὅτε ἤλθεν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ἐγκαλέσουσι δὲ καὶ Κύριον ὄμοιος τὸν Υἱὸν προφητεύοντι οὕτως· « Ἰδοὺ ὁ Θεός ἡμῶν Ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἐρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυρείας· Ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸ πώμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἱκνας. » Ἔτι δὲ καὶ Ἰακώβω, προϊμενον τῶν ἐαυτοῦ γραμμάτων τοῦτο ποιησαμένω· « Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ δούλος· » καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς· « Καὶ Κυρίου Θεοῦ. » Γράψαντα δὲ καὶ Παῦλον, Ῥωμαίους διαβεβαιούμενον· « Ὅτι πᾶς, ὃς ἀν ἐπικαλέσθεται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται. » Ἡ συνθῶνται, ὡς τὸ εἶθεός ; καὶ ὁ Κύριος ; ἐπίκοινόν ἐστιν ὄνομα τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ὡς καὶ Βασιλεὺς, καὶ Ὑψίστος, καὶ ἄκρατος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἄγιος, καὶ ὅσα πρέπει λέγειν περὶ Θεοῦ· καὶ οὐκ ἄλλοτριούται ὅτι ὁ Πατὴρ τῆς κυριότητος, κἂν γέγραπται· « Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ; » καὶ, « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· » οὐτὰ ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκβάλλεται τῆς θεότητος, κἂν εἰρηται· « Εἰς Θεός ὁ Πατὴρ. »

sanctus, et quæcumque Deo convenient. Neque alius est Pater a dominatione, licet scriptum sit : « Unus Dominus Jesus Christus ; » et : « Dominus autem Spiritus est : » nec Filius aut Spiritus sanctus excluditur a Deitate, etsi dictum sit : « Unus Deus Pater. »

Ἡ μὲν οὖν ἀλήθεια οὕτως, καθὰ δέδεται, καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν. Αἰρετικοὶ δὲ, κατ' οἰκίαν ἐφεύσαν τὴν δοξολογίαν [199 a] συνθέντες, ἕτερον δι' ἄλλου ἐν ἄλλω, ὡς δι' ὄργανου, δοξάζουσιν, τὸ δ' ἀληθέστερον οὐδένα παραβαίνοντες καὶ τὸ περὶ τὸ βάπτισμα θεῖον θέσπισμα, καὶ τὴν Παύλου Ἐπιστολήν, ἐνθα συνημένως καὶ ὁμοτίμως μνημονεύει τῆς Τριάδος· ἐπὶ δὲ παραβαίνοντες καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, βουλομένου τιμᾶσθαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καθάπερ αὐτός. Δίγουσι γάρ· « Δόξα Πατρὶ διὰ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύμα-

(81) *Erubescant.* Psal. LXXXII, vers. 16, 17 (seu 18 et 19).

(82) *Unus.* Vide not. 93, pag. 200.

(83) *Dominus.* II Cor. III, 17.

(84) *Quia.* Non est in Bibliis hæc dictio.

(85) *Quando.* Galat. IV, 4.

(86) *Ecce.* Isa. XL, 10 et 11.

(87) *Ante faciem.* Didymus, πρὸ προσώπου. Græca editio, ἐναντίον.

(88) *Et Domini Dei.* In Jacobi Epistola hæc non leguntur.

(89) *Scribentem.* Cod. γράψαντα δὲ καὶ Παῦλον, Ῥωμαίους διαβεβαιούμενον. Aut deest verbum, aut legendum est : γράψαντι. . . Παύλῳ. . . διαβεβαιούμενῳ.

(90) *Quicumque.* Rom. X, 13.

(91) *De baptismo.* Codex, καὶ τὸ βάπτισμα. Lego καὶ τὸ περὶ τὸ βάπτισμα.

τι· ὅπερ οὐδαμῶς γέγραπται συνημμένως, ἀλλὰ χωρισμένως, καθ' ὑπαλλαγήν λέξεων, διὰ τὰς μνημονευθείσας αἰτίας, οὐ μέντοι διὰ δοξολογίαν, ἢ τινα ὑψωσιν· ὅσον ἐν τοῖς προκειμένοις ἡ Γραφή εἶπεν· « εἰς θεὸς καὶ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα » καὶ οὐκ ἐπήγαγεν, Ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, ἢ, Ἐν τῷ Πνεύματι. Πολλὰκι δὲ κέχρηται τῷ « δι' οὗ » ἀντὶ τοῦ, μεθ' οὗ ὡς Παῦλος Κορινθίους γράφει· « Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἐγραψά ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρυῶν » ἀντὶ τοῦ, μετὰ πολλῶν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ὅταν δὲ παραγένωμαι, ὅς ἐάν δοκιμάσητε, δι' ἐπιστολῶν τούτους πέμψω ἀπενεργεῖν τὴν χάριν ὑμῶν ἐν Ἱερουσαλήμ· » τουτέστιν, μετὰ ἐπιστολῶν πέμψω. Ἐἴτα ἀλλαχοῦ, οὐκ εἰπεῦσα ἡ Γραφή τὸ « ἐξ οὗ » καὶ « δι' οὗ », λέγει· « Ἐν Πνεύματι ἁγίῳ » ὃ ἐστίν, σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Πολλὰχοῦ γὰρ, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, μετὰ καὶ τοῦδε, ἢ σὺν τῷδε, εἶρηκεν τὸ « ἐν τῷδε » ὡς ἐν ζς' προφητεύει ψαλμῷ· « Εἰσελεύσῃ εἰς τὸν οἶκόν σου ἐν ὄλοκαυτώμασιν » ἀντὶ τοῦ, μετὰ ὄλοκαυτώματων· καὶ πάλιν· « Ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐν ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ » τουτέστιν, μετὰ [199 b] ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ· καὶ πάλιν ἐν ρζ'· « Οὐκ ἐξελεύσῃ ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν » ὃ ἐστίν, σὺν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν. Ὁ δὲ σφώτατος Παῦλος, περὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ γράφων, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, Πάντα ἐπ' αὐτὸν συνέστηκε καὶ κρ' αὐτοῦ ἐκτίσθη, ἔφη· « Πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν, καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα. » Εἰ οὖν παραλλαγίαν οὐ δηλοῖ ἡ λέγουσα τοῦ Δεσπότητος φωνή, ἢ Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ παραλλαγίαν ἢ λέξις οὐχ ἔξει, « ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, » διὰ τε εἰς ἐν ὄνομα ἰσοτιμίας εἰρησθαι, διὰ τε αὐτὸν εἶναι εἰπεῖν, « εἰς τὸ ὄνομα, » καὶ « ἐν τῷ ὀνόματι. »

ates (2) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, » ne ista quidem locutio, « in Spiritu sancto, » discrepantiam indicabit : tum quia servata honoris æqualitate unum nomen singulari numero dictum est, tum quia idem est (3), « in nomen, » atque « in nomine. »

Ἰκανὰ μὲν οὖν ἐστὶ καὶ ταῦτα. Εὐρίσκειται δὲ ὁμοίως τὸ « ἐξ οὗ » γεγραμμένον περὶ τε τοῦ Υἱοῦ, περὶ τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸ « δι' οὗ » καίμενον περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ « ἐν τῷ » οὗ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀχωρισμένον, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ λεχθέν, ὡς αἰ ὑποκειμέναι περιστώσιν γραφαί. Ὅτι τὸ « ἐξ οὗ » εἴρηται καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτως περὶ τοῦ Υἱοῦ, Παῦλος Ἐφεσίοις· « Ὅστις ἐστὶν ἡ κεφαλὴ Χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὖξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ· » Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ· « Ἐκ

noratur. Iniquant enim : Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto : quæ formulæ nusquam omnes conjunctim scriptæ sunt in Bibliis, sed tantum separatim per vocum permutationem, ob eas, quas diximus causas; non vero ut quidam in glorificatione gradus majores, ac minores statuerentur. Ita exempli gratia in iis quæ allata sunt, Scriptura dixit : « Unus Deus et Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia : » sed non subjunxit, « In Spiritu sancto, » atq, « in Spiritu. » Sæpius vero adhibet illud, « per quem, » pro, « cum quo. » Ita Paulus Corinthiis scribit : « Nam ex multa (92) tribulatione, 412 et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas; » pro, cum multis lacrymis; et rursus, in prima Epistola : « Cum autem (93) præsens fuero, quos probaveritis, per epistolas hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem; » id est, cum epistolis mittam. Deinde alibi Scriptura ipsa, cum prius non dixisset, « ex quo (94), » et « per quem, » dicit : « in Spiritu (95) sancto; » id est, cum Spiritu sancto. Multis enim in locis pro « cum hoc etiam, » vel, « simul cum hoc (96), » dixit « in hoc. » Sic exempli gratia in lxxvi psalmo prophetans Psalter ait : « Ingrediar (97) in domum tuam in holocaustis, » pro, cum holocaustis; et rursus : « Eduxit (98) eos in argento et auro; » id est, cum argento et auro; et rursus in cvii : « Non egredieris (99) in virtutibus nostris? » id est, cum virtutibus nostris. Sapientissimus vero Paulus de Salvatore Christo scribens, pro hisce locutionibus : Omnia super ipsum constant; et : Ab eo creata sunt, usus est hisce aliis : « Omnia (1) in ipso constant; » et : « In ipso creata sunt omnia. » Si ergo discrepantiam non significent ea Domini verba : « Baptizantes (2) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, » ne ista quidem locutio, « in Spiritu sancto, » discrepantiam indicabit : tum quia servata honoris æqualitate unum nomen singulari numero dictum est, tum quia idem est (3), « in nomen, » atque « in nomine. »

Hæc porro vel sola quidem sufficiunt : invenitur tamen illud, « ex quo, » scriptum et de Filio, et de Spiritu sancto : ac illud, « per quem, » dictum de Patre, et de divino Spiritu : ac illud, « in quo » non Spiritui sancto reservatum, sed etiam de Patre et Filio dictum, sicut ex his, quæ subjicimus, Scripturæ locis apparet. Illud « ex quo » dici et de Filio, et de Spiritu sancto, sic probō. De Filio, Paulus Ephesiis ait : « Qui est (4) caput, Christus, ex quo totum corpus compactum, et connexum augebit augmento Dei (5). » Joannes in Evangelio : « Ex plenitudine (6) ejus nos omnes accepimus. Et rursus ex persona Filii :

(92) Nam ex multa. II Cor. II, 4.

(93) Cum autem. I Cor. xvi, 5.

(94) Ex quo. Codex, τοῦ ἐξ οὗ. Lego τὸ ἐξ οὗ.

(95) In Spiritu. Joan. I, 33 et alibi.

(96) Cum hoc. Codex, σὺν τῷ δὲ pro σὺν τῷδε. Et mox, ἐν τῷ δὲ pro ἐν τῷδε.

(97) Ingrediar. Psal. non lxxvi, sed lxxv, 12 (seu 15).

(98) Eduxit. Psal. civ, 36 (seu 37).

(99) Non egredieris. Psal. cvii, 12. In Bibliis additur Θεός, id est, « Deus. »

(1) Omnia. Coloss. I, 17, 16.

(2) Baptizantes. Matth. xxviii, 19.

(3) Idem est. Codex, διὰ τε αὐτὸν εἶναι. Lego διὰ τε ταυτὸν εἶναι.

(4) Qui est. Ephes. iv, 15, 16. Græca editio eodem sensu : ὃς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός.

(5) Augebit augmento Dei. Illic verba non habet Paulus, sed alia. At Didymus Apostoli mentem aperit, ac sensum citat.

(6) Ex plenitudine. Joan. I, 16.

« Ex meo (7) accipiet, et annuntiabit vobis. » Et alibi : A « Cognovi (8) 413 virtutem exeuntem a me. » De Spiritu sancto ait Joannes : « Qui seminat (9) in Spiritu, ex Spiritu metet vitam æternam ; » et rursus : « Quod genitum est (10) ex Spiritu, Spiritus est ; » et angelus : « Quod enim (11) in ea natum est, ex Spiritu sancto est. » Quod de Patre scripta fuerint conjunctim hæc tria, « ex quo, per quem, » et « in quo, » antea dictum fuit. Quod separatim illud, « per quem, » de Patre, et Spiritu sancto dicatur, sic ostendo. Quod spectat ad Patrem, Isaias ex persona Patris ad Filium ait : « Ecce (12) proselyti accedent ad te per me. » Illud hic observandum est, quod propter personarum æqualitatem, et consubstantialitatem, adducit gentes ad Filium Pater ; et rursus : « Væ (13) qui profunde (14) consilium facitis, et non per Dominum ; » et in Genesi Adamus ait : « Possedi (15) hominem per Deum ; » et rursus : « Quæcunque (16) mandavit Moyses Israeli per præceptum Domini ; » et Josephus eunuchis dicit : « Nonne (17) per Deum manifestatio ipsorum erit ? » quin et Paulus Hebræis : « Decebat (18) enim, » inquit, « eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam evehit (19), auctorem salutis eorum, per passiones consummare. » Notanda vero est similitudo, quæ interest inter hoc capitulum, et illud quod allatum est, nempe : « Unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia ; » et ad Colossenses scribit : « Paulus (20) apostolus servus Jesu Christi per voluntatem Dei ; » et ad Corinthios : « Fidelis (21) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus Jesu Christi Domini nostri. » Observa hic rursus, ut paulo ante, quod Deus et Pater vocat homines ad suum ipsius Filium ; et ad Romanos : « Hortor (22) ergo vos, fratres, per miserationes Dei ; » et ad Galatas : « Itaque (23) jam non es servus, sed filius : si autem filius, et hæres per Deum (24). »

Quod autem attinet ad Spiritum sanctum, Isaias ex persona Patris : « Consilium (25) 414 fecistis, non per me : et pacta, non per Spiritum meum. » Paulus Corinthiis scribens : « Nobis (26) revelavit Deus per Spiritum suum (27) : Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei ; » et rursus : « Al-

(7) Ex meo. Joan. xvi, 15.

(8) Cognovi. Luc. viii, 46.

(9) Qui seminat. Non apud Joannem, sed in Epist. ad Galat. vi, 8.

(10) Quod genitum est. Joan. iii, 6.

(11) Quod enim. Matth. i, 20.

(12) Ecce. Isa. liv, 15. Vulgatus int. aliter. Francfortensis editio caret vocula σοι, id est, « tibi, » sive « ad te. »

(13) Væ. Isa. xxix, 14, juxta Græcam editionem. Vulgatus vero interpres nec eadem habet, nec eodem versiculo, sed 15.

(14) Profunde. Græca editio, βαθεῖαν βουλήν, id est, « profundum consilium. »

(15) Possedi. Gen. iv, 1.

(16) Quæcunque. Num. xxxvi, 5. Græca editio : Καὶ ἐνετέλειτο Μωϋσῆς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, διὰ προ-

αὐτοῦ πληρώματος αὐτοῦ. ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. καὶ ἐτέρωθι : Ἔρχων δύναμιν ἐξελοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. » Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἰωάννης : « Ὁ σπεύρων εἰς τὸ Πνεῦμα, Πνεῦμά ἐστιν. » καὶ ὁ ἄγγελος : « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου. » Ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς γέγραπται ἠνωμένως ἐξ οὗ, δι' οὗ, καὶ ἐν ᾧ, προσελέγη· ὅτι κειρισμένως τὸ « δι' οὗ » κεῖται περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτως· περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἡσαίας ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν· Ἰδοὺ προσήλυτοι προσελεύσονται σοι δι' ἐμοῦ. Ἐπιτήρησον, ὡς διὰ τὸ ἱστίον καὶ ἰσοπέδιον, προσάγει τὰ ἔθνη τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ καὶ πάλιν· Ὁὐαὶ οἱ βαθεῖως βουλήν ποιῶντες, καὶ οὐ διὰ Κυρίου. Καὶ ἐν τῇ Γενέσει Ἀδὰμ λέγει· Ἐκτῆσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. καὶ πάλιν· Ὅσα ἐνετέλειτο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ προτάγματος Κυρίου. Καὶ Ἰωσήφ πρὸς τοὺς εὐνοῦχος φησὶν· Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφης αὐτῶν ἔσται ; Ἀλλὰ καὶ Παῦλος Ἑβραίοις· Ἐπρεπεν γὰρ, φησὶν, αὐτῶν, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀναγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελεῶσαι. Σημειωτέον, πῶς παραπλήσιον τοῦτο μάλιστα τῷ ἐκχειμένῳ κεφαλαίῳ τῷ, « Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα. » καὶ Κολοσσαεῦσιν· Παῦλος ἀπόστολος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ. καὶ Κορινθίοις· Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Μέννησο πάλιν, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ καλεῖ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν. Καὶ Ῥωμαίοις· Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ. καὶ Γαλάταις· Ὅτι οὐκ ἔτι εἰ δούλος, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. »

Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἡσαίας ἀπὸ [200 b] τοῦ Πατρὸς· Βουλήν ἐποιήσατε οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ Πνεύματος μου. Παῦλος Κορινθίοις· Ἡμῖν ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. καὶ πάλιν· Ὁ μὲν γὰρ

D τάγματος Κυρίου, id est, « Et mandavit Moyses filiis Israel, per præceptum Domini. »

(17) Nonne. Gen. xl, 8, juxta Græcam editionem. Vulgatus enim interpres paulo aliter.

(18) Decebat. Hebr. ii, 10.

(19) Evexit. Græca editio, ἀγαγόντα, id est, « qui adduxit. » Didymus, ἀναγαγόντα.

(20) Paulus. Coloss. i, 1.

(21) Fidelis. I Cor. i, 9.

(22) Hortor. Rom. xii, 1.

(23) Itaque. Galat. iv, 7.

(24) Hæres per Deum. Vulgatus interpres, et eo

dicis Alexandrini scriptor legit ut Didymus. Sed Græca editio nunc habet : κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, id est, « hæres Dei per Christum. »

(25) Consilium. Isa. xxx, 1.

(26) Nobis. I Cor. ii, 10.

(27) Per Spiritum suum. Quoties hæc citavit Di-

διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ ἄλλοις διὰ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος. » Ρωμαίοις : « Πα-
ρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος »
καὶ πάλιν : « Ὁ ἡγέρας Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν,
ζωοποιῆσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοι-
κούντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον
τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ
Πνεύματος αὐτοῦ » καὶ πάλιν : « Ἡ ἀγάπη τοῦ
θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύμα-
τος ἁγίου » καὶ πρὸς Τιμόθεον : « Τὴν καλὴν παρα-
θήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικούντος
ἐν ἡμῖν. » Καὶ αἱ Πράξεις φησὶν : « Τὸν μὲν πρῶτον
λόγον ἰκοινοῦσαν περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὡν ἤρ-
χασθό Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἕχρι ἥς ἡμέ-
ρας ἐντειλόμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος
ἁγίου, ὃς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη. » Εἶπεν δὲ (πρῶτον)
τὸ Εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Λουκᾶν· αὐτὸς γὰρ καὶ τὰς
ἀποστολικὰς Πράξεις συνέγραψεν. Ὅτι, ἐν ᾧ, ἐγράφη
περὶ τε τοῦ Πατρὸς, περὶ τε τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ
Υἱοῦ οὕτως. Περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἰσραὴλ : « Καὶ εἶπεν
αὐτῷ, » φησὶν « ὁ Θεός· Κάλισον τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
ὅτι πλημένη· διότι οὐ μὴ προσθήσω ἐτι ἐλεῆσαι
τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἢ ἀντιτασσόμενος ἀντιτά-
ξομαι αὐτοῖς. [201 α] τοὺς δὲ υἱοὺς Ἰούδα ἐλεῆσω,
καὶ σώσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν. » Ἐν τῇ
ψῆφῃ Ἄνωγας : « Ἐσπερώθη ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ,
ἠνώθη κέρας μου ἐν Θεῷ μου. » Δαυὶδ ἐν ψαλμῷ ρζ' :
« Καὶ οὐκ ἐξελεύσῃ, ὁ Θεός, ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν ;
ἀλλ' ἡμῖν βοθηθῆσαν ἐκ θλίψεως, καὶ ματαῖα σωτηρία
ἀνθρώπου. Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν, καὶ αὐ-
τὸς ἐξουθενώσῃ τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς » καὶ πάλιν :
« Ἐν τῷ Θεῷ ὑπερδῆσομαι τεῖχος » καὶ πάλιν :
« Ἐν τῷ Θεῷ ἐπαινέσω τοὺς λόγους μου. » Παῦλος
πρὸς Κολοσσαεῖς : « Εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ, τῷ
ἰκανώσαντι ὑμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν
ἁγίων ἐν τῷ φωτί· ὃς ἐβρόυστο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξου-
σίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν

alteri (28) enim per Spiritum datur sermo sapientiae :
alii (29) vero fides per eundem Spiritum (30) ; »
et ad Romanos : « Hortor (31) autem vos, fratres,
per Dominum nostrum Jesum Christum, et per
charitatem Spiritus ; » et rursus : « Qui suscita-
vit (32) Jesum Christum ex mortuis, vivificabit
etiam mortalia corpora vestra per inhabitantem
ipsius Spiritum in vobis secundum (33) divitias glo-
riae suae, virtute corroborari per Spiritum ejus ; » et
rursus : « Charitas (34) Dei diffusa est in cordibus
nostris per Spiritum sanctum ; » et ad Timotheum :
« Pulchrum (35) depositum (36) custodi per Spi-
ritum sanctum habitantem in nobis ; » et in Actis
legitur : « Primum (37) quidem sermonem feci de
omnibus, o Theophile, quae cepit Jesus facere, et
B docere, usque ad diem qua praecipiens apostolis
per Spiritum sanctum quos elegit, assumptus est. »
Voce autem illa, « primum, » designatur Evange-
lium secundum Lucam ; nam Acta etiam apostolica
Lucas ipse conscripsit. Quod vero illud, in quo,
scriptum fuerit cum de Patre, tum de Unigenito
ipsius Filio, ex his patet. De Patre ait Osee : « Et
dixit (38) ei Deus : Voca nomen ejus (39) : Absque
misericordia ; quia non addam ultra misereri do-
mus Israel, sed adversans adversabor eis : filiorum
autem Juda miserabor, et salvabo eos in Domino
Deo ipsorum. » In cantico Annæ : « Confirma-
tum (40) est cor meum in Domino, exaltatum est
cornu meum in Deo meo. » David in psalmo cvii :
« Et 415 non (41) egredieris, Deus, in virtutibus
nostris ? Da nobis auxilium ex tribulatione, et vana
salus hominis. In Deo faciamus virtutem, et ipse ad
nihilum rediget tribulantes nos (42) ; » et rursus :
« In Deo (43) transgrediar murum ; » et rursus :
« In Deo (44) laudabo sermones meos. » Paulus ad
Colossenses : « Gratias (45) agentes Patri, qui di-
gnos vos (46) fecit in partem sortis sanctorum in
lumine : cui eripuit nos ex potestate tenebrarum,

dymus in his libris, legit, « per Spiritum suum. »
At in libro *De Spir.* S. num. 31, si edita exemplaria
spectemus, dictavit : « Per Spiritum sanctum. »
Sic enim habent : In tantum ut is, qui ea susceperit,
dicat : « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum
sanctum. » Sed ibi quoque codex noster ms.
habet : « per Spiritum suum. »

(28) *Alteri.* I Cor. xii, 8, 9. Post vocem, σοφίας,
nonnulla omittit Didymus.

(29) *Alii.* Græca editio ἐτέρω. Didymus ἄλλω. Ita
etiam dictavit lib. *De Sp.* S. num. 9.

(30) *Per eundem Spiritum.* Græca editio : ἐτέρω
ἄ πῶς ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « alteri au-
tem fides, in eodem Spiritu. » Quo modo legit, aut
dictavit ipse Didymus superius segr. 95 a, et in
lib. *De Spir.* S. num. 9, ubi sic loquitur : « Et fidei
effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit,
juxta illud, « Alii autem fides, in eodem Spiritu... »
Necnon et illis donationibus « secundum eundem
Spiritum » affluebat, quæ vocantur « curationum
gratiæ, » atque « virtutes » [rectius codex noster :
atque virtutum] : respicitur enim a Didymo I Cor.
xii, 10]. Et hæc enim in enumeratione dono-
rum Dei « in Spiritu, » et « secundum Spiritum, » in
prima Pauli Epistola ad Corinthios collocantur. »

(31) *Hortor.* Rom. xv, 30.

(32) *Qui suscitavit.* Rom. viii, 11.

(33) *Secundum.* Ephes. iii, 16. Librarian aliqua
omisisse puto, quod his occurreret in apographo
vox, ὑμῖν. Nimirum hæc, vel similia dictasse vi-
detur Didymus : « ἐν ὑμῖν » καὶ πάλιν : « Ἵνα δῶν ὑμῖν
κατὰ τὸν πλοῦτον, » et reliqua : id est, « in vobis. »
Et rursus : « Ut det vobis secundum divitias, » etc.

(34) *Charitas.* Rom. v, 5.

(35) *Pulchrum.* II Tim. i, 14.

(36) *Depositum.* Didymus : παραθήκην. Græca
editio « παρακαταθήκην. Hoc Atticum, illud Græ-
cum.

(37) *Primum.* Act. i, 1.

(38) *Et dixit.* Osee i, 6, 7.

(39) *Ejus.* Codex, αὐτοῦ. Sed legendum αὐτῆς.

(40) *Confirmatum.* Lib. I Reg. ii, 1.

(41) *Et non.* Psal. cvii, vers. 12 et 14.

(42) *Tribulantes nos.* Græca editio : τοὺς ἐχθροὺς
ἡμῶν, id est, « inimicos nostros. »

(43) *In Deo.* Psal. xvii, 32 (sen 30)

(44) *In Deo.* Psal. lv, 4 (sen 5).

(45) *Gratias.* Coloss. i, 12-14.

(46) *Vos.* Græca editio, ἡμᾶς, id est, « nos. »

et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ: in quo habemus redemptionem (47), remissionem peccatorum; » et rursus: « Paulus (48), et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro (49), et Domino Jesu Christo; » et rursus: « Si autem (50) tu Judæus cognominaris, et requiescis in lege, et gloriaris in Deo; » et alibi: « Unus (51) Deus, per quem omnia, et nos in ipso; » et rursus: « In Deo (52), qui omnia creavit; » et rursus: « Tandem (53) aliquando prosperum iter habebō in voluntate Dei veniendi ad vos; » et rursus: « Orate (54) in Deo; » et rursus: « Qui facit (55) veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur ejus opera (56) quod in Deo sunt facta. »

De Filio autem Paulus Colossensibus scribit: « Quoniam (57) in ipso creata sunt omnia in cælis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant; » et Corinthiis in prima Epistola: « Sed abluti (58) estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri; » in secunda vero: « Deo (59) autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos; » et rursus: « Itaque (60) si quis in Christo, nova creatura; » Romanis vero: « Nam lex (61) Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis. » Eisdem: « Omnes (62) enim peccaverunt, et egent gloria Dei: **416** justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu. » Hebræis vero: « Multis modis olim Deus loquens patribus in prophetis, in novissimis (63) diebus his locutus est nobis in Filio. » Petrus in Epistola (64): « Deus autem omnis gratiæ, qui vocavit nos in æternam suam gloriam in Christo Jesu. »

CAP. XXIV.

Insuper Græci (65), qui sapientiam sibi arroganter tribuunt, et stupidorum omnium stupidissimi sunt, ac superstitioso plurium deorum cultu ebrii,

(47) *Redemptionem*. Post hanc vocem Græca editio addit: διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, id est, « per sanguinem ejus. »

(48) *Paulus*. I Thess. i, 1.

(49) *Nostro*. Hæc vox deest in Bibliis Græcis ac Latinis.

(50) *Si autem*. Rom. ii, 17. Græca editio habet: ἴδε, id est, « vide. » Vulgatus interpres legit ut Didymus. Quin Complut. etiam ed. habet εἰ δέ, id est, « si autem. »

(51) *Unus*. I Cor. viii, 6. Græca editio habet ut Didymus ipse citavit alias, nempe ἐξ οὗ τὰ πάντα, id est, « per quem omnia, » non vero, δι' οὗ τὰ πάντα.

(52) *In Deo*. Ephes. iii, 9.

(53) *Tandem*. Rom. i, 10.

(54) *Orate*. Vel, « oratis. » Unde hæc verba ducta sint, nescio. Itaque ignoro etiam, utrum verenda sint « orandi » verbo, an « vivendi. »

(55) *Qui facit*. Joan. iii, 21.

(56) *Opera*. Addendum in Græco, τὰ ἔργα.

τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἀφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ πάλιν· « Παῦλος, καὶ Σιλουανός, καὶ Τιμόθεος τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ Πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ· » καὶ πάλιν· « Εἰ δὲ σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπιναπαύῃ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν τῷ Θεῷ· » καὶ ἐτέρωθι· « Εἰς Θεός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· » καὶ πάλιν· « Ἐν τῷ Θεῷ τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· » αὐθις τε· « Ἦδη ποτὲ εἰδοθησομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς· » καὶ πάλιν· « Εὐχεσθε ἐν Θεῷ· » καὶ πάλιν· « Ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν Θεῷ εἰσιν ἔργασμένα. »

Περὶ τοῦ Υἱοῦ, Παῦλος Κολοσσαεῦσι μὲν· « Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς, τὰ ὄρατα καὶ [201 b] τὰ ἀόρατα· εἶτε θρόνοι, εἶτε κυριότητες, εἶτε ἀρχαί, εἶτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτίσθη· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. » Κορινθίοις μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· » ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ· « Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τῷ ὁσμῆν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν· » καὶ πάλιν· « Ὡστε εἰ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· » Ῥωμαίοις δέ· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » τοῖς αὐτοῖς· « Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὁσπερ οὖνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεάν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· » Ἑβραίοις δέ· « Πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. » Πέτρος ἐν Ἐπιστολῇ· « Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΑΔ'.

Ἐπι καὶ οἱ οἰήσει σοφοὶ καὶ πάσης ἀβελτηρίας ἐπέκεινα Ἕλληνας, οἱ πολυθείας δόξη καταμαθόντες, καὶ ἐκ τούτους πειθόντες, ὅτι περ μόνου εἰσὶν πολυμα-

(57) *Quoniam*. Coloss. i, 16, 17.

(58) *Sed abluti*. I Cor. vi, 11.

(59) *Deo*. II Cor. ii, 14.

(60) *Itaque*. II Cor. v, 17.

(61) *Nam lex*. Rom. viii, 2.

(62) *Omnes*. Rom. iii, 23, 24.

(63) *In novissimis*. Didymus modo legit ἐπ' ἐσχάτων, ut hic et segm. 27 b; modo ἐπ' ἐσχάτου, ut segm. 13 a, et 68 b, et in catena in *Psalms* calamo exarata, quæ exstat codice Græco xvii Bibliothecæ S. Marci Venetiarum, pag. 206 ad ultimum psalmi noni.

(64) *Deus*. I Petr. v, 10.

(65) *Græci*. Plures adhuc fuisse Alexandriæ Græcos, id est ethnicos, Didymi ætate, certum est. Id testatur Rufinus in *Hist. eccles.* lib. ii, cap. 22; id indicat et Hieronymus lib. xviii in *Isaiam* cap. 65, et Julianus Apostata sæpius: qui hac etiam causa, ut puto, in epistola x Alexandriam vocat ἱερὰν πόλιν, id est, « sacram civitatem. »

θεῖς, ἀμαθαίνοντες δὲ περὶ τὸ καίριον παρὰ πάντας, καὶ οὐδέμιν ἀκριβῆ περὶ τῆς ἐν μονάδι μακαρίας Τριάδος εἰρησιν ἔχοντες, αὐτῶν (παραπλησίως τῇ [202 a] λεγούσῃ Γραφῇ, « Ἀσεβῆς ἐμπεσὼν εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ ») δι' ἐθελοακρότητα δεισιδαιμονίας ᾄθηθεν καὶ περιεργίας, εἰς βεβαίωσιν τῆς κλυθείας, μᾶλλον δὲ ἀθετίας αὐτῶν ἐπερδιδόνται κακῶς τῇ προλεχθείσῃ τοῦ Ἀποστόλου φωνῇ · « Εἰ πάντες εἰσι λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς · ὡσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί · » καὶ τῇ προφητικῇ, τῇ φασκούσῃ · « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις · » καὶ, « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησεν · » οὐκ ἔτι βλέποντας δύο ταῦτα · Ἐν μὲν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἔγραψε πρὸ τοῦ μνησθέντος βῆτου · « Οὐδέεις Θεός, εἰ μὴ εἷς · » Ἴτερον δὲ, ὅτι « Λεγόμενοι θεοὶ εἰσιν · » τοῦτ' ἔστιν, οὐ φύσει ὑπάρχοντες, ἀλλ' ὀνόματι. Τὸ μὲν γὰρ ἀποτέλεσμα σεσιωπῆται, δεῖ δὲ ἐκδέχασθαι, ὡς δεδομένον ἀπὸ μέτρος τὸ ἅλον νοούντας· Χάριν γὰρ καὶ τῶν κατ' Ἐλλειψιν φρασθέντων γράψαι· « Ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω. » Θεοὺς τοίνυν τοὺς ἀγίους λέγει, τοὺς κατὰ χάριν ἀξιωθέντας τῆς υἰοθεσίας καὶ ταύτης τῆς προσηγορίας· ὧν ἐξ ἀρετῆς τὸ πολίτευμα, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον, ἔστιν ἐν οὐρανῷ· περὶ ὧν αὐτὸς ὁ ἀπλαγῆς Θεὸς εἰρηκῶς φαίνεται· « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἔστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες · » καὶ ὁ εὐαγγελιστῆς· « Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. » Καὶ μέντοι Μωϋσεῖα καὶ Ἀαρῶν ἀνιττέται ἡ Γραφή. τοὺς ἀγγέλων γείτονας, τοὺς οὐ μόνον γενικώτερον, ἀλλὰ καὶ ἰδικιώτερον κατηγοροῦμένους τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι. Εἶπεν γὰρ ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεῖ· « Ἰδοὺ τίθημαί σε θεὸν τῷ Φαραῶ · » καὶ πάλιν τῷ Ἀαρῶν· « Ἔσῃ αὐτῷ εἰς θεόν · » τούτεστι, τῇ περὶ αὐτὸν προνοίᾳ. [202 b] Ἡ τάχα οὐκ ἀπεικὸς κατ' ἐμὲ καὶ τὰς πιστὰς καὶ εὐδοκίμους λειτουργικὰς τοῦ Θεοῦ δυνάμεις τὰ εὐχάριστα ποιήματα, σεραφίμ λέγω καὶ κυριότητες, δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, τούτω, καθὰ καὶ ἡμεῖς, τῷ ὑπερρεῖ τιμηθῆσθαι ὀνόματι. Ἀφθόνως γὰρ ὁ πάντων γενεσιουργὸς τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν, καὶ οὐκ αἰτοῦσι, πιστοῖς δὲ καὶ εὐγνώμοσιν οὔσιν, καὶ χάριτας εἶδοσι μεμνηθῆσθαι, πάντων μεταδίδωσι, κἂν σιγῶσιν, τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν. Μᾶλλον οὖν ἐπιλεγέσθωσαν, Ἱερεμίαν μὲν προφητεύοντα περὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι συμπτωχοτάτων αὐτοῖς θεῶν · « Θεοὶ, οἱ

A semetipsos putant solos multa doctrina praeditos, cum reipsa in eo quod praecipuum est, omnium indoctissimi sint, nullamque accuratam de beata Trinitate, quae in unitate est, cognitionem habeant, juxta id quod ait Scriptura, « Impius (66) incidens in profundum malorum, despicit, » ob summam ac voluntariam (67) ipsorum superstitionem, ac supervacuum studium, ad stabilendum polytheismum, vel potius atheismum abutuntur allatis Apostoli verbis, eisque maxime innotuntur : « Si qui sunt (68) qui dicuntur dii sive in caelo, sive in terra : sicut sunt dii multi, et domini multi ; » et prophetica sententia : « Diis (69) non maledices ; » et : « Deus (70) deorum Dominus locutus est. » Quae dum proferant, duo haec non animadvertunt : primum scilicet ante commemorata verba haec alia scripta esse ab Apostolo : « Nullus Deus nisi unus ; » deinde vero eum loqui de iis, « Qui dicuntur dii, » id est, qui non natura dii sunt, sed nomine. Nam id quod sententiam perficit, omissum est. Sed ea verba ita accipienda sunt, ut Apostolum ex parte tantum id dixisse quod volebat, intelligamus, caetera vero supplenda esse. Nam ad ea etiam, quae per ellipsim dicta sunt, pertinet illud Christi : **417** « Qui (71) legit, intelligat. » Deorum igitur vocabulo sanctos (72) denotat, qui per gratiam consecuti sunt, ut filii Dei et essent, et denominarentur : quorum conversatio (73) virtuti consentanea, juxta eundem Apostolum, in caelo est ; de quibus Deus ipse, qui falli non potest, inquit : « Ego dixi (74) : Diis estis, et filii Altissimi omnes ; » et evangelista : « Si illos (75) dixit deos, ad quos sermo Dei factus est. » Quibus tamen verbis angelis proximos Moysen et Aaronem subindicat Scriptura. Namque hi non modo generatim, sed etiam speciatim Dei nomine honestati sunt. Dixit enim Deus Moysi : « Ecce (76) constituo te deum Pharaoni ; » et rursus Aaroni : « Eris (77) ipsi in deum ; » nempe ob tuam erga ipsum providentiam. Illud etiam fortasse non sine aliqua verisimilitudine meo quidem judicio dici potest, fideles et probas Deo famulantes virtutes, Deoque gratas creaturas, seraphimos nempe, et dominationes, et virtutes, et potestates, praestantissimo isto nomine, item ut nos, honestatas fuisse ;

(66) *Impius*. Prov. xviii, 3. Graeca editio eodem sensu : « Όταν Ἐθνη ἀσεβῆς εἰς βάθος, εἰς. »
 (67) *Summam ac voluntariam*. In Graeco, ἐθελοακρότητα. Ita et Eriphanianus in *Anchorato* cap. 14, pag. 19, ait : κατ' ἐθελοακρότητα δικαιοσύνης.
 (68) *Si qui sunt*. I Cor. vii, 5. Graeca editio : Ἐπερ εἰσὶ.
 (69) *Diis*. Exod. xii, 28. Hujusmodi Scripturae loca Christianis objicit Julianus Apostata apud Cyrillum libro ix contra impium illum ac perfidum desertorem scripto.
 (70) *Deus*. Psal. xlix, 1.
 (71) *Qui legit*. Matth. xxiv, 15.
 (72) *Sanctos*. Sanctorum nomine non sacroscriptores intelligit, ut segm. 27 b, et alibi passim, sed iustos quoslibet : quo sensu in commentariis in *Epistolam I ad Corinthios* inquit : « Cumque omnes

D' ita dormierint .ege naturæ, soli sancti et corpore, et anima in melius mutabuntur. » Quae Didymi verba affert Hieronymus in epist. 119 ad *Minervium et Alexandrum* scripta.
 (73) *Conversatio*. Philipp. iii, 20.
 (74) *Ego dixi*. Psal. lxxxi, 6.
 (75) *Si illos*. Joan. x, 35.
 (76) *Ecce*. Exod. vii, 1. Citat sensum. Verba enim Scripturae sunt : Ἰδοὺ ἐγὼ δέδωκά σε θεὸν Φαραῶ, id est, « Ecce ego dedi te deum Pharao. »
 (77) *Eris*. Exod. iv, 16, legitur : Σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Verum praeterquam quod verba sunt aliquantulum diversa ab his, quae affert Didymus, non Aaronem ibi alloquitur Deus, sed Moysen. In eodem autem libro cap. xviii, 19, legitur : Γίνου σὺ τῷ λαῷ τὰ πρὸς τὸν Θεόν. At ibi quoque Moysen, non Aaronem alloquitur Jethro, non Deus.

nam rerum omnium conditor tum is, qui ab illo petunt, tum iis qui non petunt, sed fideles, et grati sunt, ac gratiæ meminisse norunt, omnia sua bona, etsi ipsi taceant, abunde communicat. Potius ergo Jeremiam prophetam legant de Græcorum diis, qui æque ac ipsi pauperrimi sunt, hæc inquentem : « Dii (78), qui cælum et terrain non fecerunt, perent in terra. Dominus fecit cælum in intelligentia: ipse Deus vivens et verus ; » et Davidem in cxiii psalmo canentem : « Idola (79) gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur; oculos habent, et non videbunt; aures habent, et non audient; nares habent, et non habent, et non ambulabunt; non clamabunt in gutture suo (80). Similes illis sicut qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. »

418 CAP. XXV.

Cum satis itaque de hoc etiam capitulo dictum sit, ad aliud transeamus. Hæreticorum magistri atque interpretes ad turpiora semper proclives, ut veritatem dilacerent, in certamen veniunt, et controversias continue movent atque excogitant, quæ cum recto scopo nihil plane conveniunt; labuntur enim ac peccant, dum innoxias etiam, et sublimiores sententias explicant magni illius, atque ab omni peccato immunis Dei, qui ob suam misericordiam morbos, in quos ob nostram insipientiam incidimus, sanat, atque omnibus semper opem fert, ac neque eos, qui recte vivunt ac veluti stant, neque eos qui in vita lapsi fuerint, deserit, aut aversatur. Sic autem se habent ejusdem verba : « Glorifica (81) me, tu Pater, apud temetipsum. » Putant vero eum propriam ac separatam habere gloriam; etsi subjunxerit, « gloria, quam habui, antequam mundus esset, apud te, » atque hæc subjungens manifestum illud fecerit, æternam se, quatenus Deus est, et connaturalem habere gloriam, quæ nunquam ab ipso abjecta fuit; deitas enim est immutabilis. Itaque hæc ad verbum scripserunt apostoli : *Inclutus* (82) quidem ac celeberrimus Joannes : « Et vidimus (83) [inquit] gloriam ejus, gloriam ut Unigeniti. » Ille vero æterna memoria dignus, atque in his valde versatus apostolus Paulus : « Si enim (84) cognovissent (85), Dominum gloriæ non crucifixissent. » Cæterum quod proprio opere glorificetur Deus, cogitare nefas est : omnia enim per ipsum facta sunt; cum aliis autem omnibus facta est omnino illa etiam gloria, quam hic intelligendam esse putant. Præterea vero illius, qui virtus est, et sapientia Dei, opera ac serva esse omnia dicuntur in Scriptura. At Dei sapientia et virtus est Unigenitus, utpote conditor Verbum. Itaque apud eundem evan-

τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Κύριος ἐποίησε τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός. » τὸν δὲ Δαυὶδ ἐν ριγ' ψάλλοντα. « Τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσιν, καὶ οὐ λαλήσουσιν. ὀφθαλμοὺς ἔχουσιν, καὶ οὐκ ὄψονται. ὦτα ἔχουσιν, καὶ οὐκ ἀκούονται. ῥίνας ἔχουσιν, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται. χεῖρας ἔχουσιν, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν. πόδας ἔχουσιν, καὶ οὐ περιπατήσουσιν. οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. Ὁμοιοὶ αὐτοῖς γένοιτο οἱ ποιῶντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς. »

odorabunt; manus habent, et non palpabunt; pedes

B

ΚΕΦ. ΚΕ΄.

Kαταλιπόντες οὖν ἦδη καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτα, ἐπὶ ἕτερον μεταβῶμεν. Αἱρετικῶν οἱ ἐξηγηταί, νενευκότες πρὸς τὰ αἰσχρία, τὸν ἀγῶνα πρὸς τὸ παραβῆγγνῦναι τὴν ἀλήθειαν ἔχουσιν, καὶ μηδὲν [203 α] ὀρθῶ σκοπῶ προσηκούσας ἀμφισβητήσεις ἐπινοοῦσιν ἀεὶ. Προσπατοῦσι γὰρ καὶ περὶ τὰς ἀναγκαίους καὶ μεζύονας συλλαβὰς τοῦ τὰ κακυνθέντα ἡμῶν δι' ἡμετέραν ἀφροσύνην ἰωμένου δι' οἰκειᾶν εὐπλαγχνίαν, καὶ ἀρηγότος πάντοτε πᾶσιν, καὶ μήτε ὀρθῶν, μήτε τῶν ἐπταισμένων τὴν πολιτείαν ἀποστεροφόμενον μεγάλοιο ἀναμαρτήτου Θεοῦ, τὰς ἐχοῦσας ὕδα. « Δόξασόν με σὺ, Πάτερ, παρὰ σταν τῶν. » ὑπολαμβάνοντες ἰδίαν αὐτὸν κεκτηθῆσαι δόξαν, καίτοι ἐπαγαγόντος. « Τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τῷ κόσμῳ εἶναι παρὰ σοί. » καὶ ποιήσαντος διὰ τῆς συμφράσεως ταύτης δῆλον, ὅτι ἄξιον καὶ σύμφωνον ἔχει δόξαν κατὰ τὸ θεῖον, ἥτις οὐκ ἀπεβλήθη αὐτοῦ ἀμετάβλητον γὰρ τὸ θεῖον. Ἐφασαν τοιγάρτοι αὐταῖς λέξεσιν, ὁ μὲν ἀοιδίμος Ἰωάννης. « Καὶ θεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς. » ὁ δὲ ἀείμνητος καὶ πολυπειρος τούτων Παῦλος. « Εἰ γὰρ ἤδεσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. » Καὶ ἄλλως δὲ οὐ θέμις νοεῖν, ὡς τῶ ἰδίῳ ἔργῳ δοξάζεται ὁ Θεὸς (πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο), σὺν πᾶσιν δὲ πάντως, καὶ ἦν νομιζοῦσι δόξαν. Καὶ Θεοῦ δὲ δυνάμεως καὶ σοφίας ἔργα καὶ δούλα τὰ σύμπαντα κεχηρησμήθηται. Τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις ὁ Μονογενὴς ἐστίν, ἅτε δημιουργὸς Λόγος. Ἡρμήνευσε τοιγαροῦν παρὰ τῶ αὐτῶ εὐαγγελιστῇ αὐτοῦ ὁ εὐμικτος Θεός, τί ἐστὶν τὸ, « Δόξασόν με, » πρὸς τὸν Πατέρα ἐπιπῶν. « Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς. » τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς [203 β] μοῖ ἵνα ποιήσω. » ἀντὶ τοῦ, Οὐδὲν ἐξωθεν τοῦ θελήματος σου ἢ ἐνανθρώπησίς μου ἐποίησεν, ἀλλὰ πάντα

C

D

(78) *Dii*. Jerem. x, 16. Vide not. 38, pag. 80, et not. 25, pag. 321.

(79) *Idola*. Psal. cxiii, a vers. 12 ad 16.

(80) *Suo*. Codex, αὐτῶ, id est, « ipso. » Sed legendum αὐτῶν, id est, « ipsorum. »

(81) *Glorifica*. Joan. xvii, 5. Vulgatus interpretis vertit : « Clarifica. » Sed idem est sensus. Ut enim ait Augustinus in libro *contra sermonem Arianorum* cap. 31, pag. 644, « Glorificare, et honorificare, et clarificare, tria quidem verba, sed res una est, quod

Græce dicitur δοξάζειν. interpretum autem varietate aliter atque aliter positum est in Latino. »

(82) *Inclutus*. Simili modo loquitur Didymus ad vers. 17, cap. 1 Jobi. Ἄλλ' οὐ τοιοῦτος ἦν (inquit) Ἰῶβ ὁ ἀοιδίμος, id est, « At talis non erat inclutus Jobus. »

(83) *Et vidimus*. Joan. i, 14.

(84) *Si enim*. I Cor. ii, 8.

(85) *Cognovissent*. Græca editio, ἔγνωσαν προήδεσαν.

συμμόνωσιν. Ἐνόησαν δέ τινες πιστώσ τὸ, « Δόξασόν A
 με, » εἰρησθαί διὰ τὴν περιγινόμενην δόξαν τῆ δου-
 λικῆ μορφῆ. Ταῦτα ὡς ἐν ἐπιτόμῳ εἶδει. Εἰς ἀγω-
 νιστικούς ἐρχόμεθα λόγους πρὸς τοὺς μὴ ἀκούοντας
 μὲν τὸ, « Πάτερ, » ἐπιλαμβανομένους δὲ τοῦ, « Δό-
 ξασον. » Εἰπάτωσαν ποίαν δόξαν ἐνόησαν. Ἄρα ἦν
 καὶ ἡμεῖς ἀναφέρωμεν τῷ Θεῷ; Ἔστω τοίνυν κατὰ
 συγχώρησιν, οὐκ οὖν τῆ ἀληθείᾳ. Διὰ τί οὖν κτίσμα
 καὶ ἥτονα λέγουσι τὸν Υἱὸν, τὸν ὑπ' αὐτοῦ δοξα-
 ζόμενον, τοῦ Πατρὸς; Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ Εὐαγγελίῳ
 εἶπε: « Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱὸς
 σου δοξάσῃ σε » καὶ πάλιν: « Ἐὰν δοξάζω ἑμαυ-
 τόν, ἡ δόξα μου ἐν αὐτοῖς ἐστίν· ἐστὶν ὁ Πατήρ μου
 ὁ δοξάζων με » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς: « Καὶ
 ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ἄλλ' ἄρα καθ' ὃ δο-
 ξάζεται τὸ ἑλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος; Καὶ πῶς B
 τὴν ἰσοτιμίαν ἑαυτῷ ἐφύλαξε διὰ τοῦ, « Δόξασον
 τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ Υἱὸς δοξάσῃ σε: » Ἄλλ' ἑτέραν
 ὑποθώμεθα δόξαν; Ἐξ οὐκ ὄντων αὕτη εὐρίσκεται.
 Καὶ πῶς ἔχει λόγον τὸν τε Πατέρα τὸν τε Υἱὸν
 ποιητῆ δόξῃ κατὰ νοητὸν δοξάζεσθαι;
 persona Patris: « Et glorificavi (92), et rursus glorificabo. » Sed secundum quidnam glorificatur infe-
 rior a superiore? Et quomodo servata sibi honoris æqualitate sic locutus est, « Glorifica Filium, ut et
 Filius glorificet te? » Sed de alia gloria sermonem ibi esse ponamus (93). Ex nihilo hanc esse inveni-
 mus. Quidnam vero sibi hoc vult, quod et Pater et Filius creata gloria arcano ac mystico modo ac-
 cepta glorificetur?

ΚΕΦ. ΚΓ'.

CAP. XXVI.

Πῶς οὖν, φησὶν, ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ
 λέγει: « Ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ
 μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων, » Τοῦτο γὰρ ἐστὶ
 τὸ παρ' ὀρθοδόξων λεγόμενον, ὅτι διὰ [204 a] τὸ C
 ταντὸν τῆς θεότητος καὶ βασιλείας ἐν τῇ πατρικῇ
 δόξῃ ἐλευσεται τοῦτ' ἐστίν, τὴν ἰσὴν δόξαν ἔχων τῷ
 γεννησαντι. Πάλιν γὰρ ἐν Ματθαίῳ ὁ αὐτὸς Κύριος,
 τὸ κεφάλαιον τοῦτο φηγγόμενος, καὶ δεικνύς τὴν
 αὐτὴν εἶναι δόξαν αὐτῷ τε καὶ τῷ Πατρὶ, οὕτως εἶ-
 πεν: « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ
 δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ. »

Qui sit ergo, inquit, ut in Evangelio secundum
 Marcum dicat Christus: « Quando (94) venerit in
 gloria Patris sui cum angelis sanctis? » Sed hoc il-
 lud ipsum est, quod orthodoxi aiunt, ob identitatem
 nempe deitatis ac regni eius in paterna gloria ven-
 turum esse, id est, æqualem ipsum gloriam habere
 cum Genitore. Iterum enim in Matthæo idem Domi-
 nus eandem rem exponens, et eandem sibi 420
 cum Patre gloriam esse ostendens, sic locutus est:
 « Cum autem (95) venerit Filius hominis in gloria
 sua, et omnes angeli (96) cum eo. »

ΚΕΦ. ΚΖ'.

CAP. XXVII.

Ἄληθείας δὲ παντοίως ἀλλότριον, καὶ τὸ λέγειν
 αὐτοὺς μεταξὺ τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ τῆς κτιστῆς
 εἶναι τὴν τοῦ Υἱοῦ φύσιν, μεταφέροντες εἰς τοῦτο
 κακῶς τὴν καλῶς φέρουσιν Γραφήν: « Μεσίτης

A veritate omnino alienum est etiam quod aiunt,
 inter divinam naturam et creatam mediam inter-
 cedere naturam Filii, quod ut probent, perperam
 huc transferunt Scripturæ locum, in quo recte di-

(86) *Benignus*. Hanc esse genuinam, isto præser- D
 tim in loco, vocabuli εὐμικτος significationem nul-
 lus dubito. Id colligo cum ex affinis vocabulis
 ἐπιμικτος, εὐκατάμικτος et εὐεπιμικτως, tum ex
 contrariis, δὺσμικτος, ἀμικτος, ἀπρόσμικτος, ἀνε-
 επιμικτως. Nam apud Joannem Stobensem quidem
 λόγῳ xx hic Euripidis versus legitur: Φίλοιε τ' ἄμι-
 κτος ἐστὶ καὶ πάση πόλει, id est: « Nec amicis, nec
 civitati familiarem se præbet et affabilem. » Apud
 Pollucem vero lib. v, cap. 31, idem fere valent hæc
 nomina, *δυσπροσίατος* [legendum puto, *δυσπρόσ-*
ιτος], *δυσπρόσδος*, ἀμικτος, δὺσμικτος, *δυσέντευ-*
κτος, *στυθρωπός*, *ἰδιδεμque adverbia*, *δυσπροσίτως*,
ἀμικτως, *δυσμικτως*, *ἀπρόσμικτως*, *ἀνεπιμικτως*.
 Apud Athanasium denique toin. II pag. 343, εὐκα-
 τήμικτος « mansuetum, » aut « mitem » significat.
 (87) *Ego te*. Joan. xvii, 4.

(88) *Jam*. Codex, εἰδει. [Lego ἤδη.
 (89) *Pater*. Joan. xvii, 1.
 (90) *Si glorifico*. Joan. viii, 54.
 (91) *Nihil est*. Codex habet ἐν αὐτοῖς ἐστίν, id
 est, « in ipsis est. » Sed videtur mendium. Itaque
 lego ex Bibliis, οὐδὲν ἐστίν.
 (92) *Et glorificavi*. Joan. xii, 28.
 (93) *Ponamus*. Librarius interrogantis hanc esse
 putans scripsit: Ἄλλ' ἑτέραν ὑποθώμεθα δόξαν, Ην-
 jusmodi enim est apud illum interrogationis signum.
 Sed concinnior videtur sententia, si ita legatur, ut
 ego legi.
 (94) *Quando*. Marc. viii, 38.
 (95) *Cum autem*. Matth. xxv, 31.
 (96) *Omnes angeli*. Græca editio: « omnes san-
 cti angeli. » Sed vocem « sancti » ne Latina quidem
 Biblia habent.

ctur : « Mediator (97) Dei et hominum Dominus A
 noster Jesus Christus. » Nam si res ita se habet, ne
 Deus quidem erit, nec Filius verus : quæ duo recto
 sensu ei convenire ostensum est : quin juxta hære-
 ticoꝝ sententiam ne creatura quidem erit : quod
 tamen nomen revera ei non convenit ; is enim crea-
 tura nec reipsa est, nec usquam in Scriptura dic-
 tus fuit. Imo e contrario in Isaia scriptum est :
 « Non legatus (98), non angelus, sed ipse Dominus
 salvavit eos : » id est, non creatura (99), sed ipse
 Deus, qui antequam eum precemur, dona nobis lar-
 gitur sibi convenientia, nempe Deo digna. In In-
 carnatione ergo est mediatio ; in Incarnatione enim
 pro toto humano genere semetipsum ineffabiliter
 immolans, et spiritalis ac mystici thymiamatis
 loco sese proprio Patri offerens et eum placavit, et
 impendentem universo humano generi mortem ex-
 stinxit, et nos ab idolis abstraxit, et per unius Dei
 cognitionem nos copulavit, et paradisum reddidit, et
 in cœlos reduxit, terrena ut Deus dominator cele-
 stibus conjungens, eaque cum inter se distarent,
 coagmentans, et hominem in illam gratiam, a qua
 exciderat, restituens ; adeo ut Apostolus præ hujus
 reconciliationis præstantia ac magnitudine attoni-
 tus, divina sua lingua hæc prædicaverit : « Ipse
 est (1) pax nostra, qui fecit utraque unum, et me-
 dium parietem maceræ (aut septi) solvit ; » et rur-
 sus : « Justificati (2) ergo ex fide, pacem habemus
 ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. »

421 CAP. XXVIII.

Quidam vero ex hæreticis omni prorsus fide de-
 stituti aliud etiam objiciunt, quod cum suspicari,
 tum multo magis dicere ridiculum est. Aiunt enim,
 dona creaturis ante stabilem, et fixum, ac beni-
 gnum Salvatoris Christi in orbem terrarum adven-
 tum data, a solo Deo Patre donata esse, non vero
 a benefico, ac proprio ipsius Filio Verbo, propterea
 scilicet quod iste subjectus sit. At si partem (3),
 ac sortem cum iis haberent, qui theologiam illam
 sententiam pronuntiarunt : « Omnia (4) per ipsum
 facta sunt, et sine ipso factum est nihil : » (in re-
 rum autem omnium censu venit omnis donatio per
 ipsum, et ab ipso facta ; eorum enim, quæ facta
 fuere, hujusmodi etiam donationes pars sunt ; qua
 de causa prædicatum fuit : « Hic est (5) omnium
 Dominus ; » et : « Deus (6), Fortis, Dominator ; »
 et : « Non reputabitur (7) alter præ illo : » ac si
 eum præterea intellexissent, qui ait : « Unus est (8)
 legislator, et judex, qui solus salvare potest ; » ne

(97) *Mediator*. I Tim. II, 5. Græca editio : Μεσίτης, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς.

(98) *Non legatus*. Isa. LXIII, 9. Græca editio habet πρέσβυς pro πρέσβις.

(99) *Non creatura*. Affinia legimus in libro *De Sp. S.* num. 46. « Quia igitur Deus erat (inquit) qui salutem præbebat æternam, dictum est : « Non legatus, neque angelus. » Lego cætera, si placet.

(1) *Ipse est*. Ephes. II, 14.

(2) *Justificati*. Rom. V, 1.

Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χρι-
 στὸς. » Διολισθήσει γὰρ λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ
 Ἰῶδ ἀληθινὸς, ὅπερ ὑπάρχειν κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον
 ἀποδέδεικται· ἐκφεύζεται δὲ καὶ τὸ νοεῖσθαι, κατὰ τὸν
 αἰρετικὸν λόγον, ποίημα, ὅπερ οὐτ' ἐστίν, οὔτε γέ-
 γραπται· καὶ γοῦν καὶ τοῦτο ἐν Ἑσάτῃ χειρῶν μὴ-
 δηται· « Οὐ πρέσβις, οὐκ ἀγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ
 Κύριος ἔσωσεν αὐτούς· » τουτέστιν, οὐ κτίσμα, ἀλλ'
 αὐτὸς ὁ Θεὸς, ὁ προσκυτέρας τῶν ἡμετέρων αἰτή-
 σεων τὰς αὐτῶν προπούσας εἰς ἡμᾶς δόσεις χορηγῶν.
 Ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοίνυν ἡ μεσιτεία· ἐν ἣ ὑπὲρ παν-
 τὸς τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἑαυτὸν ἀφράστως ἱερου-
 γήσας, καὶ ἐν τάξει θυμιάματος νοητοῦ τῷ ἰδίῳ Πα-
 τρι προσαγαγῶν, αὐτὸν τε ἐξεδυσώπησεν, καὶ τὸν
 ἐπηρημένον τῷ κοινῷ γένει θάνατον ἀπέσβεσεν, καὶ
 ἡμᾶς τῶν εἰδώλων ἀπέτησεν, καὶ τῇ θεογνωσίᾳ
 [204 b] προσήνωσε, τὴν τε παράδεισον ἀπέδωκεν,
 καὶ εἰς οὐρανοῦς ἀνήγαγεν, συνάψας, ὡς Θεὸς ἐξου-
 σιαστῆς, τὰ ἐπίγεια τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ τὴν γενο-
 μένην διάστασιν συναρμόσας, καὶ ἐπαναγαγῶν τὸν
 ἀνθρώπον εἰς ἐκαίην τὴν χάριν, ἀφ' ἧς διώλισθεν
 ὡς τὸν Ἀπόστολον, νικώμενον τῇ ὑπερβολῇ τῆς κατ'
 ἀλλαγῆς, θεοφράστῳ γλώττῃ ἀνακηρύττειν· « Αὐ-
 τὸς ἐστίν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρω
 ἔν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· » καὶ πά-
 λιν· « Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχο-
 μεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Πίστεως δὲ τὸ καθ' ὅλου χηρεύοντές τινες τῶν αἰ-
 ρετικῶν, καὶ ἄλλο γελοῖον ὑπολαβεῖν τε καὶ πολλῶ
 πλέον εἰπεῖν φάσκουσιν· ὅτι τὰ πρὸ τῆς ἐν τῇ οἰκου-
 μένῃ ἀστεμοῦς, καὶ ἀσαλεύτου, καὶ φιλανθρώπου
 παρουσίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῇ κτίσει δοθέντα
 χαρίσματα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς μόνου δεδωρηται,
 ἔνευ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀγαθοῦργοῦ Υἱοῦ Λόγου, ὡς δὴ
 θεν αὐτοῦ ὑπεξουσίου τυγχάνοντος. Εἰ δὲ μερίδα καὶ
 κληρὸν εἶχον μετὰ τῶν θεολογησάντων, « Πάντα δι'
 αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν » (ἐν
 οἷς πᾶσα δόσις δι' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν·
 μέρος γὰρ τῶν γεγεννημένων καὶ αὐτὰ εἰσιν· ὅθεν
 καὶ ἀνεῖρηται· « Οὗτός ἐστι πάντων Κύριος, » καὶ
 « Θεὸς. Ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστῆς » καὶ « Οὐ λογισθήσεται
 ἕτερος [205 a] πρὸς αὐτὸν »), καὶ εἰ ἐνόησαν δὲ καὶ
 τὸν διαγορεύσαντα, « Εἷς ἐστίν ὁ νομοθέτης καὶ χρι-
 τῆς ὁ μόνος σώζειν δυνάμενος » ἤθεσαν ἄν, ὡς διγα-
 τοῦ γενεσιουργοῦ καὶ δοτήρος τῶν ἀγαθῶν, κριτοῦ τε
 ἅμα καὶ λυτρωτοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Λόγου, οὐδεμίαν

(3) *Partem*. Locutio biblica ex Act. VIII, 21.

(4) *Omnia*. Joan. I, 3.

(5) *Hic est*. Videtur respicere Pauli verba : Κύριος πάντων ὢν, id est, « cum sit Dominus omnium », quæ exstant in Epist. ad Galat. IV, 4.

(6) *Deus*. Isa. IX, 6.

(7) *Non reputabitur*. Baruch III, 22 (sen 36).

(8) *Unus est*. Jacob. IV, 12. Græca editio : Εἷς ἐστίν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σώσαι, id est, « Unus est legislator, qui potest salvare. » Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus.

γίγονεν ἔκωθεν ὄρα· οὐδὲ χρόνος, ἢ γένος κτισμάτων, κακίων τε ἠφείθη καὶ προνομίας ἠξιώθη· ὡς δ' αὖ πάλιν ἐξω τῆς αὐτοῦ κρίσεως ἔστιν οὐδὲ ἔν· ἀλλ' ἀρμάζουσιν ἑκαστοὶ τὴν κρίσιν φιλανθρώπως, καὶ εἴ τι κλέον ἐστὶ τούτου εἰπεῖν, ἢ νοῆσαι, ἢ μὴ νοῆσαι, ὑποστησόμεθα παρ' αὐτοῦ, παρ' οὗ καὶ τὰ ἀγαθὰ, εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ συμφωνίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐξ ἀρχῆς ἐκομισάμεθα. Πῶς γὰρ οὐκ ἀδικώτατον καὶ δυσσεβέστατον τὸ λέγειν, ἢ ὅλοις ὑποτοπάζειν, ὅτι ἔκτισε μὲν καὶ ἐνομοθέτησεν αὐτὸς, οὐ προσέησε δὲ, ὅπερ τοῦ κτίσαι προκρίνεται· ἀλλὰ μετὰ ὅλα τὰ τῆδε, καὶ κρίνει τοὺς παρ' ἐτέρου δεξαμένους τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀπολέσαντας αὐτὰ ἀβουλίᾳ οἰκείᾳ καὶ ἀφροσύνῃ; ἢ πῶς οὐ παράλογον τοῦτο ὑπολαμβάνειν, ὅτι ἡμᾶς μὲν αὐτεξουσίους, ὅπερ εἰρηται πολλάκις, πεποίηκεν· αὐτὸς δὲ οὐκ ἔσχε τοῦτο, ὅπερ ἄλλοις, κατὰ τὸ μέτρον τῆς φύσεως αὐτῶν, καὶ κατὰ τὸ προσήκον ἀπένευμε; Συνορώσι δὴ οὖν, οἴμαι, καὶ αὐτοὶ, ὧν οἱ λόγοι τῶν ἁληθῶν ἀμαρτάνουσιν αἰρετικοὶ, ὅτι ἀντικείμενόν τι τοῖς ἡμῶν θελήσαντας εἰπεῖν, οὐκ ἔξουσιν. Τῇ γὰρ δυσανασχέτῳ καὶ ἀκαθέκτῳ [205 b] κακίᾳ αὐτῶν μαχόμενοι, τῷ δὲ τὸ χαίρειν κοινὸν πᾶσιν δεδωκότι Σωτῆρι, καὶ ἄλλοι πρὸς τοὺς μνημονευθεῖσιν ἀξιόχρεοι καὶ βέβατοι τὸν τρόπον ἄνδρες, οὐκ ἀπλῶς ἀνθρωποὶ, μαρτυροῦντες φαίνονται. Ζαχαρίας μὲν γὰρ περὶ παρεληλυθότων καὶ μελλόντων διακεκριμένως βοᾷ· « Εἴ τι ἀγαθὸν αὐτοῦ, καὶ εἴ τι καλὸν, παρ' αὐτοῦ ἔσται. » Ἡσαίας δὲ καθ' ὁμαλοῦ κηρύττει περὶ αὐτοῦ· « Θεὸς, Ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστής. » Τοῖς ἁγίοις δὲ τούτοις, οἷς σὺν ὧρῃ καὶ χάριτι πανταχοῦ τῶν λόγων ἐπανθούσιν αἱ θεολογίαι, ἐπεσόμενοι πῶς ἐν τῷ μέρει τούτῳ καὶ ἰ ἐξω, πρόσφορα περὶ τοῦ Δημιουργοῦ καὶ παμβασιλέως ὑμνήσασιν. Ἐφασαν γάρ·

A hoc quidem ignorarent, quod sine conditore, et benorum omnium largitore, et iudice simul, ac redemptore unigenito Filio Verbo nullum e caelo donum exstitit, nec ullo unquam tempore ullum creaturarum genus a malis sine ipso ereptum fuit (9), aut divinæ providentiæ beneficia consecutum est. Ne illud quidem eos lateret, quod ipsius iudicio nemo obnoxius non est, sed conveniens singuli iudicium subibimus, benigne, et si quid majus dici potest, aut cogitari, aut non cogitari, ab eo faciendum, a quo etiam bona initio retulimus beneplacito Patris et consensione Spiritus sancti. Quomodo enim non iniuissimus maximeque impius haberi posset qui diceret, aut omnino suspicaretur, eum creavisse quidem, et leges tulisse, sed non providisse? cum tamen istud majus sit nobisque utilius, quam creatio: sed præter illa omnia, quæ pro nobis in hoc sæculo fecit, iudicaturum etiam esse eos qui ab altero bona acceperint, eaque ob propriam insipientiam et ignaviam amisierint? Aut quomodo posset absurdum non videri, si quis in ea esset opinione, 422 ut ipse quidem Filius nos propria præditos potestate fecerit, sicut sæpius dictum est, ipse vero illud non habuerit, quod aliis juxta mensuram naturæ illorum, et quatenus conveniens est, tribuit? Ipsi ergo etiam hæretici, quorum doctrinæ a veritate aliena est, vident æque ac nos, dum aliquid dicere volunt, quod nostris dogmatibus adversetur, se id facere omnino non posse. Nam intolerandæ atque effreni eorum nequitie resistent, ac vicissim Salvatoris qui omnibus in commune hominibus gaudium comparavit, testimonium perhibent præter eos, qui commemorati jam sunt, alii etiam fide digni, et constantia moribusque spectati viri, iique non homines simpliciter, sed prophetæ. Zacharias enim cum de præteritis, tum de futuris seorsum loquens clamat: « Si quid (10) est bonum, ipsius est; et si quid præclarum, ab eo erit. » Isaias vero æque perspicue de ipso hæc prædicat: « Deus (11), Fortis, propria potestate præditus, Dominator. » Hosce porro sanctos, quorum libri præclaris de Filii divinitate testimoniis quasi floribus ubique (12) cum venustate et gratia exornantur, secuti quodammodo hæc in parte sunt etiam profani vates, et quædam non inutilia de Creatore et universorum rege cecinerunt, quæ sunt hujusmodi:

Πάντα γὰρ ἀνθρώποισι Θεοῦ πέλει ἀγλαὰ δῶρα·
Εἴτ' ἀγαθὸν τι πέφυκε καὶ ἄλιον, εἴτε φέριστον,
Εἴτε ἐραστὸν, πᾶσι Θεοῦ καλὰ δῶρα τέτυκται.

Omnia enim homines a Deo habent præclara dona, Sive bonum aliquid fuerit ipsis, ne beatum, sive [quid (15) optimum, Sive quid amabile, omnes a Deo præclara hæc dona habent.

Καὶ πάλιν·
Κίρτος ἀμετρήτου Θεοῦ καὶ ἀπειριτος ἄλλη
Πᾶτων μὲν κρατεῖ, πάρεσσι δὲ μόντος ἀνδρ[ο]
[σει.

Et rursus:
*Potentia immensi Dei et infinitus vigor
Et omnia tenet, et omnibus solus ipse imperat*

ΚΕΦ. ΚΘ.

Καὶ ἐν τῷ Ματθαίῳ αἰτούση, φησί, τῇ καλλιπαίδι μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαιοῦ, ὥστε ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων, συνθώκους αὐτοῦ γενέσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ τῶν οὐρανῶν τοὺς

CAP. XXIX.
Apud Matthæum quoque, inquit, petenti pulchrorum Zebedæi filiorum matri, ut ex utroque Christi latere a dextris et a sinistris in cælesti ejus regno duo ejusdem mulieris filii, qui erant apo-

(9) Ereptum fuit. Codex, ἠφείθη. Videtur legendum ἠφείθη.
(10) Si quid. Zach. ix, 17. Vide not. 27, pag. 37.
(11) Deus. Isa. ix, 6.
(12) Ubique. In Græco, πανταχοῦ τῶν λόγων, id est, « ubique librorum, » aut « sermonum. » Quo

modo Latine dicimus: « ubique terrarum. » Quem hellenismum imitatus Augustinus lib. xii contra Faustum, cap. 27, ait: « Ubique illorum librorum... ubique illarum Scripturarum. »
(13) Sive quid. Legendum fortasse [ut et lego], εἴτε pro εἴ τι.

stoli, considerent (14), ita respondit (15): « Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre **423** meo. » Sed ne hoc quidem ullo modo ejus decus (16) imminuit; nec enim semper contingit, ut qualis est nuda vocabulorum positio, tales etiam sint res ipsæ: sed aliquando sententiam perficit ipsa veritas, ea supplendo, quæ non dicuntur. Ita ergo locutus est Christus, quia servilem gerebat formam; aut potius quia invisos Deo ostendere illos voluit, qui primæ sedis honorem spreto graduum et æqualitatis ratione appetunt; aut etiam quia mulier isthæc animo clam efferebatur ob filiorum præstantiam ac pulchritudinem, quos cum apostolici primatus, tum divinæ consessionis dignos esse existimabat: nec enim eum latebant secreta cordium, juxta id quod Joannes ait: « Ipse vero (17) Jesus non credebat eis (18), quia ipse cognoscebat omnes, et opus ei non erat (19), ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim cognoscebat, quid esset in homine. » Jam vero audi ea quæ sequuntur, meque in ejus loci interpretatione deceptum non esse tibi persuadeas. Statim enim subjungit Matthæus, « Cum irati essent (20) duodecim (21) et ob duos hosce fratres, » dixisse Dominum: « In vobis (22) quicumque voluerit magnus esse, erit (23) vester minister, et quicumque voluerit esse primus, erit (24) vester servus. » Quomodo autem apud Lucam (25) quoque primæ sedis ac primi accubitus honorem de industria quæsitum impediatur, audivimus. Nec enim erat justus Dei, qui præmia in futura vita cuiilibet juxta uniuscujusque actiones præparat, largiri cuiquam quod injuste et arroganter pelebatur, et primos in secundis sedibus collocare (26), et apostolos contristare, qui constanter ei fideles fuerant, neque principatum optaverant, et una cum ipsis patres etiam nostros (27) contristare, qui ei antea placuerant, et ob virtutem admirandi fuerant, quibuscum fœdus inierat, et quibus primas ex utroque ejus latere sedes antea promissas fuisse omnino verisimile est, in quorum etiam sinibus hi, de quibus est sermo, requieturi erant (28); insuper vero etiam Moysem contristare. **424** Quandoquidem ipse est cum rei a muliere petitæ, tum totius judicii Dominus, et ipse apostolis sedes præstituit, eosque ut summo impe-

- (14) *Considerent.* Codex, συνθώκους pro συνθώκους.
 (15) *Non est.* Matth. xx, 23.
 (16) *Decus.* Codex, γῆρας. Lego γέρας.
 (17) *Ipsæ vero.* Joan. ii, 24, 25.
 (18) *Non credebat eis.* Græca ac Latina Biblia habent: « non credebatur semetipsum eis. »
 (19) *Et opus ei non erat.* Græca editio eodem plane sensu: καὶ οὐ οὐ χρείαν εἶχεν.
 (20) *Irati essent.* Matth. xx, 24.
 (21) *Duodecim.* Legendum δέκα, id est, «decem.»
 (22) *In vobis.* Matth. xx, 26, 27.
 (23) *Erit.* Græca editio, ἔστω, id est, « sit. »
 (24) *Erit.* Græca editio, ut antea, ἔστω. Vulgatus interpres legit ut Didymus.
 (25) *Apud Lucam.* Cap. xiv, vers. 7.
 (26) *Collocare.* Codex, μεταξὺ. Lego τάξει, aut συντάξει, aut quid simile.
 (27) *Patres etiam nostros.* Abrahamum scilicet

A δύο αὐτῆς υἱοὺς, ἀποστόλους ὄντας, ἀπεκρίθη· « Οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου. » Καὶ τοῦτο δὲ οὐδὲν αὐτοῦ καταβάλλει τὸ γέρας. Οὐ γὰρ ἀεὶ, ὡς μόνη ἡ τῶν ρημάτων ἔχει σύνταξις, οὕτω καὶ τὰ πράγματα· ἀλλ' ἔστιν ὅτε ἀπαρτίζει τὴν [206 a] διάνοιαν καὶ πρὸς τὰ μὴ λεγόμενα ἢ ἀλήθεια. Ἐρρήθη οὖν οὕτω διὰ τὴν δουλικὴν μορφήν, ἢ μᾶλλον διὰ τὸ συστήναι θεομισεῖς τὰς μὴ κατὰ βαθμὸν καὶ κατὰ λόγον εἰσπροεδρίας, ἢ καὶ διὰ τὸ ἐκείνην οἴησιν ἐσχηκέναι εὐπαιδίας, καὶ τοῦ ἀξίους εἶναι τοὺς παῖδας αὐτῆς τῆς τε ἀποστολικῆς πρωτείας καὶ τῆς θεϊκῆς συγκαθεδρίας· οὐκ ἐλάνθανεν γὰρ αὐτὸν τὰ ἐγκάρδια, ὡς Ἰωάννης λέγει· « Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν αὐτοῖς, εἰς τὸ αὐτὸν γινώσκαι πάντας, καὶ μὴ χρεῖαν ἔχειν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. » Ἄκουε δὲ οὖν τῶν ἐξῆς, καὶ πείθου, ὡς οὐκ ἐσφαλὴ μοι τὸ νόημα. Εὐθύς γὰρ ἔχει, ὅτι, « Ἀγανακτησάντων » τῶν δώδεκα « περὶ τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν, » εἶπεν ὁ Δεσπότης· « Ἐν ὑμῖν ὅς ἐάν θέλῃ μέγας γενέσθαι, ἔσται ὑμῶν διάκονος· καὶ ὅς ἐάν θέλῃ εἶναι πρῶτος, ἔσται ὑμῶν δοῦλος. » Ὅπως δὲ καὶ ἐν τῷ Λουκᾷ κωλύει τὰς ἐπιλογῆς πρωτοκαθεδρίας καὶ πρωτοκλισίας, ἠκούσαμεν. Καὶ γὰρ οὐκ ἦν τοῦ δικαίου Θεοῦ, τοῦ ἐτοιμάζοντος κατὰ τὴν ἐκάστου πολιτείας τὰ μέλλοντα, παρασχεῖν τινὶ μὴ δικαίαν, ἢ ἀυχηματικὴν αἰτήσιν, καὶ τάξει τοὺς πρώτους ἐν ὑστέροις, καὶ παραλυπῆσαι τοὺς τὴν τάξιν μὴ λιπόντας, μηδ' ἀρχῆς ἐπιμενοὺς ἀποστόλους, καὶ σὺν αὐτοῖς τοὺς προαρέσαντας αὐτῶν, καὶ ἐπ' ἀρετῇ θαυμασθέντας προπρότερος ἡμῶν, οἷς συνέθετο, καὶ οἷς πᾶν ἔστιν εἰκὸς τὴν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ προεδρίαν [206 b] προὑποσχέσθαι, ὧν καὶ εἰς τοὺς κόλπους οὗτοι, περὶ ὧν ὁ λόγος, καταναπαύεσθαι ἐμελλον· πρὸς τούτοις δὲ καὶ Μωυσία· ἐπεὶ τοὺς καὶ αὐτὸς ἔστιν ὁ καὶ τοῦ αἰτηθέντος πράγματος καὶ τῆς κρίσεως πάσης Κύριος, καὶ ὁ προορίσας τοῖς ἀποστόλοις τοὺς θρόνους, βασιλικώτατα προαγαγόμενος αὐτούς καὶ ἐπαγγελλόμενος· « Ὑμεῖς καθιεσθήσεσθε ἐπὶ δώδεκα θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ. » Ὅρον γοῦν ἕνα οὐκ ἀντίλεχτον τοῦ μὴ μέγαρα αὐχεῖν τινα καὶ ἐαυτῶ ἀποδιδόναι τιθεὶς φάσκει· « Ἐάν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑαυτοῦ, ἢ μαρτυρία μου οὐδὲν ἔστιν· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, » ὁ λέγων, φησὶ, Πατήρ· « Οὕτως

potissimum, aliosque hujusmodi patriarchas Veteris Testamenti.

(28) *Requieturi erant.* In sinu Abrahami cæterorumque patriarcharum requieturos fuisse post obitum Jacobum ac Joannem ait Didymus. Simili modo in enarratione in *Epist. I Petr.*, cap. i ad vers. 11 ac 12 inquit: « Omnes utique qui secundum Christum finiantur, in ejus (nempe Abrahami) sinum proficiscuntur. » Inde tamen inferri nequit, ipsum in ea fuisse opinione ut censeret, sanctos nulla purgatione indigentes intuitiva ac benefica visionis Dei non frui ante extremum judicii diem; sive hæc fruerentur patriarchæ ante Christi adventum, ut contendit doctus vir Joannes Cadonicus, sive ea non fruerentur. Lege, si placet, quæ de hujusmodi locutione scribit Muratorius in libro *De paradiso*, ac Ballerini, cap. 10. Dissertationis ii in S. Zepherii Opera.

ἔστιν ὁ Υἱὸς μου. » Ὅτι δ' οὕτως διὰ μὲν τὴν προ-
λεχθεῖσαν αἰτίαν εἰρησθαι, αὐτὸς πάλιν πιστοῦται,
φάσκων· « Κἀν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἡ μαρ-
τυρία μου ἀληθὴς ἐστίν· » καὶ πάλιν· « Αὐτὰ τὰ
ἔργα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, καὶ Μωϋσῆς μαρτυρεῖ
περὶ ἐμοῦ. »

monium perhibeo de me ipso, testimonium meum nihil est (31) : sed est qui testimonium perhibet de
me : » nempe Pater qui ait : « Hic est (32) Filius meus. » Quod autem duntaxat propter prædictam
causam hæc dixerit (33), ipsemet rursus confirmat inquit : « Et si ego (34) testimonium perhibeo de
me ipso, testimonium, meum verum est. » Et rursus : « Ipsa (35) opera testimonium perhibent de
me, et Moses (36) testimonium perhibet de me. »

ΚΕΦ. Α'.

Τοιοῦτον ἔχει νόημα καὶ τὸ ἐν τῷ Λουκᾷ παρὰ
τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον· « Πάτερ, εἰς χεῖράς σου
παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. » Διὰ τοῦ οικείου προσ-
ώπου τὴν εἰς αὐτὸν τῆ πίστει ζωοποιουμένην ἀν-
θρωπότητα παρατίθεται, ἥντινα μέλη αὐτοῦ καλέσαι
κατηξίωσεν· ἡ τάχα διδάσκει πάντας, τοῦτο μὲν
εἰδέναι, ὡς ἐπλανήθη καὶ ἐν τούτῳ Ἄρειος, ἀψυχον
αὐτὸν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ οἰηθεῖς· τοῦτο δὲ, ἐν ταῖς
ὕστεραις ἀναπνοαῖς προσευχομένους τῇ [207 a]
αὐτῇ κερῆσθαι φωνῇ, εὐγνωμόνως ὁμολογοῦντας,
ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων ἡ ὑπαρξίς
ἐστίν, καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνάλυσις. Νόμος οὖν ἦν
τὸ γινόμενον.

ΚΕΦ. ΑΑ'.

Ὅ μὲχρι δὲ τοῦ Μονογενεῦς, ἀλλὰ καὶ ἕως τοῦ
ἀγίου Πνεύματος ἐπεκτείνουσι τὸ αἰρετικὸν δυσσεβη-
μα. Καὶ γὰρ οὐ μόνῃ τῇ προκειμένη τῷ Σωτῆρος
φωνῇ, τῇ· « Ἐγὼ ἀπ' ἑαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· » καὶ,
« Τὸ ἔργον Πνεῦμα ἀπ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει· » καὶ τῇ
Παύλου, τῇ ἐχούσῃ· « Μόνω σοφῷ Θεῷ· » ἐτι δὲ καὶ
ταῖς ἄλλαις ταῖς φερομέναις ἐν τῷ *Περὶ τοῦ ἀγίου
Πνεύματος* λόγῳ, ἀθετικῶς, εἰς τὸ σμικρύνειν τὴν
ἀπειρομεγέθη καὶ σεπτῇ αὐτοῦ φύσιν, κέχρηται·
ἀλλὰ καὶ τῇ προφητείᾳ Ἀμώς, ὡσανεὶ παραδηλοῦση

(29) *Vos sedebitis.* Matth. xix, 28. Græca editio
eo-lem sensu : Καθίσασθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρό-
νους. Et reliqua ut hic.

(30) *Si ego.* Joan. v, 31, 32.

(31) *Nihil est.* Græca editio : οὐκ ἐστίν ἀληθὴς·
ἄλλος ἐστίν, etc.

(32) *Hic est.* Matth. iii, 17.

(33) *Dixerit.* Codex, εἰρησθαι. Videtur legen-
dum εἰρησται.

(34) *Et si ego.* Joan. viii, 14.

(35) *Ipsa.* Joan. v, 36.

(36) *Et Moses test. p. de me.* Non leguntur hæc in
eiatlo loco. Respicit fortasse vers. 39 ejusdem capi-
tis.

(37) *Pater.* Luc. xxiii, 46.

(38) *Membra.* I Cor. vi, 15.

(39) *Formula.* Christianis ea quoque ætate in
more positum fuisse indicat, ut morituri verba illa
pronuntiarent : « In manus tuas, Domine, » et reli-
qua. Ac revera Gregorius Nazianzenus oratione xx
de Basilio hæc scribit : « Atque ipse post extrema
hæc verba, *In manus tuas commendo spiritum
meum*, inter angelos a quibus abducebatur, ani-
mam exhalavit. »

(40) *Resolutio.* Græce : καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνά-
λυσις. Quæ nisi ab eo dicerentur, cuius fides hæc
in re suspecta non est, execrabilem illum panthe-
ismum redolere viderentur, quem infamis philoso-

A rio præditus provexit, atque hæc ipsis pollicites
est : « Vos sedebitis (29) in duodecim sedibus, judi-
cantes duodecim tribus Israel. » Unam ergo regu-
lam statuens, eamque indubitatum, ut nemo scilicet
sese efferat jactetque, nec sibi metipsi, sed ei
bona omnia attribuat, inquit : « Si ego (30) testi-

monium perhibeo de me ipso, testimonium meum nihil est (31) : sed est qui testimonium perhibet de
me : » nempe Pater qui ait : « Hic est (32) Filius meus. » Quod autem duntaxat propter prædictam
causam hæc dixerit (33), ipsemet rursus confirmat inquit : « Et si ego (34) testimonium perhibeo de
me ipso, testimonium, meum verum est. » Et rursus : « Ipsa (35) opera testimonium perhibent de
me, et Moses (36) testimonium perhibet de me. »

CAP. XXX.

Eodem modo intelligendum est quod in Luca a
Salvatore dictum fuit : « Pater (37), in manus tuas
tradam spiritum meum. » Nimirum per propriam
personam tradit humanitatem, quæ per fidem in
ipsum vivificata est, quamque membra (38) sua
vocare dignatus est. Aut fortasse omnes homines
docet, dum ita loquitur, ut primum quidem norint
errasse hæc etiam in re Arium, qui eum in incar-
natione inanimatum fuisse putavit ; deinde vero,
ut in ultimis respirationibus eadem uerentur for-
mula (39) orantes, et grato animo illud contententes,
quod nostra hominum existentia a Deo est, et in
ipso rursus nostra erit resolutio (40). Lex ergo erat
quod tunc fiebat.

425 CAP. XXXI.

Neque vero suis in Unigenitum blasphemis con-
tentis sunt, sed in Spiritum sanctum quoque fertur
hæretica impietas : nam non solum Salvatoris ver-
bis jam allatis : « Ego a me ipso (41) locutus non
sum ; » et : « Spiritus (42) sanctus a seipso non
loquetur ; » et Pauli capitulo : « Soli (43) sapienti
Deo ; » ac insuper aliis etiam oraculis, quæ affer-
runtur in *λόγῳ De Spiritu sancto* (44), perpetua
ad deprimendam illius infinitam et venerandam
naturam asi sunt : verum etiam prophetæ Amos (45)

phus Spinoza ab inferis excitavit. At theologus nos-
ter non hæc ineptientium, aut potius insensibilium
nugas spectabat ; sed (resolutionis) nomine
nihil aliud intelligit, quam quod Paulus in Epist. II ad
Tim. iv, 6, nihilque aliud volebat, quam quod divi-
nus ille scriptor qui ait : « Et Spiritus redeat ad
Dominum qui fecit illum. »

(41) *Ego a me ipso.* Joan. xii, 49. Græca editio
habet ἐξ ἑμαυτοῦ. Codex vero Passioneianus ita·
ἀπ' ἑαυτοῦ· quod solœcum est. Sed librarii osci-
tantiz tribuendum est erratum : Didymus enim
segm. 46 b, et 184 a dictavit ἀπ' ἑμαυτοῦ.

(42) *Spiritus.* Joan. xvi, 13.

(43) *Soli.* Rom. xvi, 27 et I Tim. i, 17. Juxta
Græcam editionem : Latina enim caret hic voce,
« sapienti. »

(44) *Aliis . . . quæ afferuntur in λόγῳ De Spiritu
sancto.* Ut appareat Didymi librum *De Spiritu
sancto*, quem Hieronymus Latine vertit, hic posse
intelligi, alios hosce Scripturæ textus indicare
cogor, quos, cum ab hæreticis objicerentur, ipse
ibi explicat. Sunt ergo hi potissimum, num. 13 :
« Omnia per ipsum facta sunt ; » num. 26 : « Qui a
Patre egreditur ; » num. 27 : « Alium Paracletum
dabit vobis ; » et : « Spiritus interpellat pro nobis ; »
num. 36 : « Non enim loquetur a semetipso ; » num.
38 : « De meo accipiet ; » et alii quos omitto.

(45) *Amos.* Prophetæ Amos verba attulit etiam,

testimonio abutatur, quasi sanctam Dei Spiritum A creaturam esse significet : cum tamen hujusmodi significationem neque hac in parte, nec in alia habeat ullo modo. Hæc autem sunt prophetæ verba : « Subverti (46) vos, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæm, et facti estis quasi titio extractus ex igne : et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus. Quapropter sic faciam tibi, o Israel : verumtamen quia sic faciam tibi, præpara te ad invocandum Deum tuum, o Israel. Quia ecce firmans (47) tonitruum, et creans spiritum, et annuntians inter homines Christum suum, faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa (48) terræ : Dominus Deus omnipotens nomen ipsi. » Cum ergo tres per se perfectæ hypostases hic commemorantur, una quæ ait, « Subverti ; » altera de qua ipsa dicit, « Sicut subvertit Deus ; » alia ubi legitur, « Christum suum (49) ; » 426 apte et concinane dicta hæc esse intelligimus non ex persona (50) Patris aut (51) de sancto ejus Spiritu, sed ex persona ipsius Spiritus sancti, qui loquitur etiam de vento, id est de spiritu illo, qui tonitruum, quod in hominum auribus insonat, comitari solet. Quam ob rem in verbis, quæ sequuntur, diluculum ac nebulam (52) commemorat. Quomodo enim potest Pater esse ille qui dixit : « Annuntians inter homines Christum suum, » non vero, Christum meum ; sicut in cxxxi psalmo dixit, « Paravi lucernam Christo meo ? » aut qui ait, « Nomen ipsi, » cum dicere deberet, nomen mihi ? Quodai Patrem ibi sic loqui concederemus, illud etiam inde sequeretur, ut Spiritus sanctus declararetur Deus omnipotens. Sed ne illud quidem dici potest, verba ista esse prophetæ ipsius loquentis de Patre ; alioquin ex ejusdem prophetæ persona dicta essent etiam hæc verba : « Subverti vos, sicut subvertit Deus. » At vero homo non recte dicitur subvertere, sicut subvertit Deus. Ac præterea proprium prophetæ non est, ut arroganter simul loquatur et blasphemus. Cum autem dicat propheta, « Creans spiritum, » seu, qui creo spiritum,

atque explicavit in libro *De Spiritu sancto*, num. 14 et 15. Sed hic ea accuratius interpretatur aliqua ex parte, brevius tamen illa attingens quæ fusius ibi exposuerat.

(46) *Subverti*. Amos iv, 11-13. Complutensis editio nonnullas hic habet parvi momenti varietates quas omittit. Sed Francofurtensis editio consentit Didymo.

(47) *Quia ecce firmans*. Ita legitur etiam in editione Francofurtensi, quæ tamen addit vocem, ἐγώ. Complutensis habet : Διότι Κύριος εἰ στερεῶν, id est « quia Dominus es firmans. » Didymus porro queritur segm. 114 a, quod ex Amos loco vocem « ego » abarserint hæretici. Eam tamen hic omittit ipsemet : sed illam non omisit in lib. *De Spiritu sancto* num. 14, 15 et 59.

(48) *Excelsa*. Græca editio, ὕψη, id est « altitudines. » Didymus eodem sensu : ὑψηλά, id est « excelsa : » quo modo legitur et in lib. *De Spiritu sancto* num. 14.

(49) *Christum suum*. Jacobus Basnagius tom. I *Ant. Lectt.* Canisii pag. 202 « errasse » inquit interpretes, ac ipsos etiam Septuaginta, quod vertierint, « Christum suum, » cum de « meditatione »

κτίσμα εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καίτοι τὸ σύνολον οὐδεμίαν ἔμφρασην τοιαύτην περὶ αὐτοῦ, οὔτε ἐν τῷ μέρει τούτῳ, οὔτε ἐν ἄλλῳ, ποιούσῃ. Ἔχει δὲ ὧδε : « Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός· καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. Διὰ τοῦτο οὕτως ποιήσω σοι, Ἰσραὴλ· πλὴν οὔτως ποιήσω σοι, ἐτοιμάζου τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου, Ἰσραὴλ. Διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ὁ ποιῶν ἑρθρον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιθαίνων ἐπὶ τὰ ὕψηλά της γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῶ. » Τῶν τριῶν [207 b] τοίνυν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων μνημονευμένων, μιὰς λεγούσης, « Κατέστρεψα· » ἐτέρας, περὶ ἧς λέγει· « Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεός· » ἄλλης ἐνθα ἔχει τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· εὐθέτως καὶ καταλλήλως ἐβρίσκειται ἡ φωνὴ εἰρημένη, οὐκ ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ἢ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ καὶ λαλήσαντος περὶ τοῦ ἀνεμαίου πνεύματος, τοῦ τῇ βροντῇ τῇ ἀνθρώπων ἐνηχομένη παρακολουθεῖν πεφυκός. Διὸ ἐπάγων μνημονεύει ἑρθρον, ὀμίχλης. Πῶς γὰρ ὁ Πατήρ εἶπεν εἰπεῖν, ἢ τὸ, « Ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· » καὶ οὐχί, τὸν Χριστὸν μου, ὡς ἐν ραφῶν ἐφη· « Ἠτοίμασα λύχρον τῷ Χριστῷ μου ; » ἢ, « Τὸ ὄνομα αὐτῶ, » δέον φάναι, ὄνομά μοι ; Εἰ δὲ δὴ καὶ δοθεῖν αὐτοῦ εἶναι ἡ φωνὴ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφανίεται Θεὸς παντοκράτωρ. Οὔτε δὲ τῷ προφήτῃ, λέγοντι περὶ τοῦ Πατρὸς, αὐτῇ ἀρμύζει ἡ φωνή· εὐρεθήσεται γὰρ ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἡ, « Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεός, » λέξις· οὐ καταστρέφει δὲ ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Θεός· οὐδὲ ἴδιον προφήτου φθέγγασθαι καυχηματικῶς ἅμα καὶ βλασφημῶς. Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Κτίζων Πνεῦμα, » οὐχί δὲ, κτίσας Πνεῦμα, καὶ τὸ τετάχθαι ἐν πρώτοις τὴν βροντὴν στερεοῦσθαι, ἐν δευτέροις δὲ τὸ πνεῦμα κτίζεσθαι, ἐτι δὲ καὶ τὸ ἄνευ τοῦ ἑρθρου καὶ τοῦ, ἁγίου, φιλῶς προφητεύεσθαι, « Κτίζων πνεῦ-

Dei loquatur propheta, non de Christo Dei ; ntiur enim voce τῶ. At quis tam vecors esse potest, ut existimet LXX Intl. legisse τῶ, dum verterent, « Christum suum » ? Si quid ergo omnino reprehendere volebat Basnagius, ac suo illo verbo, « erraverunt, » tam confidenter abuti, non LXX interpretes, meo quidem iudicio, oburgare debuit, sed librarios, qui in eorum codicibus scripserant non τῶ, sed τῶν id est, « Messiam suum, » nempe « Christum suum. »

(50) *Non ex persona*, etc. Accuratius ista nunc pertractans, atque alius repetens, quam in libro *De Spiritu sancto* num. 14, distinctius hic loquitur. Ibi enim dixisse contentus fuit : « Neque enim de Spiritu sancto propositus sermo prophetæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta (vox « propheta » concinnius fortasse hic omittitur in nostro codice) ex persona Dei, « Præparare, » inquit, « ad invocandum Deum tuum, » et reliqua.

(51) *Ant. Codex* : Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου. Lego ἢ pro ἡ.

(52) *Ac nebulam*. Codex : ἑρθρου, ὀμίχλης. Legendum videtur : ἑρθρου καὶ ὀμίχλης.

μα : δείκνυσαι διὰ πάντων τούτων, ὡς εἰς τὸ ἀέριον ὁ
 λόγος ἀποτίθεται. Σπανίως γὰρ τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῦ
 Θεοῦ λέγατο συνάπτεσθαι αὐτῷ τῷ, θεῖον, ἢ τὸ, τοῦ
 Θεοῦ, ἢ τὸ ἀρθρον, ἢ [208 a] τὴν μετοχὴν αὐτοῦ· ὡς
 ἐνίκα γράφει· « Πνεῦμα Ἥλα· » καὶ, « Πνεύματι
 περιπατεῖτε. » « Κτίζων » δὲ « Πνεῦμα » εἶπε, διὰ τὸ
 ἐπιγίνεσθαι τὸ ἀέριον, ὅταν καιρὸς καλῆ, πρὸς τὸ λυ-
 σταλοῦν ταῖς χρεῖαις, δι' ἃς γέγονεν. Εἰώθαμεν
 γὰρ καὶ νῦν λέγειν· Ἐγένετο ἀνεμος πολὺς· ἀλλ'
 οὐχ ὡς νῦν κτισθεὶς, ἀλλ' ὡς ἀρτι βίαιος ἐγε-
 θεῖς.

Idem autem dixit propheta, « creans spiritum, » quia exoritur (59) aerius spiritus, quando
 opportunitas, ac nostra utilitas id exposcit, ad ferendam in necessitatibus, propter quas factus est,
 opem. Consuevimus enim nunc quoque dicere : Factus est ventus multus : non quasi nunc creatus sit,
 sed quod vehemens nuper excitatus fuerit.

Προφητικῶς τοῖνον καὶ ὑπερομέσως ἐλέχθη ἀπὸ
 τοῦ Θεοῦ Πνεύματος οὕτως· « Κατέστρεψα ὕμᾶς, »
 τοῦτ' ἐστὶ· « τοὺς σκληροτραχήλους καὶ ἀπειρημένους
 τῆ καρδίᾳ « Ἰουδαίους, » καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς
 Σδομα καὶ Γόμορρα· » τὰς ἐσχηκίας, φησὶν, οὐκίτη-
 ρας, ὁμοίως Ἰουδαίους ἀμεταμελῶς βεβιωκότας. Τοῖνον
 « τοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου, Ἰσραὴλ· »
 ἢ, φησὶν, οὐπω καὶ τήμερον ἐκδέχῃς ἐπιγνοῦς ἐφά-
 νης. Ἐλεγε δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, « Διότι ὁ

(53) Non vero, qui creavi. Affinia, imo eadem
 dictaverat in lib. *De Spiritu sancto* num 15 : « Ego
 [rectius codex noster : ergo, ut totum locum per-
 pendenti patebit] hoc quod dicitur, « Creo spiri-
 tum » æque arbitror positum, ac si diceretur,
 « Creans ventum. . . » Bene autem quod in ipsa
 sententia non ait, « Qui creavi, » sed, « Qui creo
 spiritum. » Si enim de substantialitate Spiritus
 sancti sermo esset, dixisset utique, « Qui creavi : »
 neque enim semper eundem creat. »

(54) Et prius ponat. etc. Hanc rationem fusius
 exponit in lib. *De Spiritu sancto* num. 14. « Deus
 enim (inquit) qui se spiritum condere fuerat præ-
 locutus et facere; et tonitruum dixit firmare [codex
 noster aliter, nempe : *Deum enim qui se spiritum
 condere fuerat prælocutus, pariter affatus est et toni-
 truum se firmare*], et diluculum, et nebulas [cod.
 noster : *nebulam*] facere. » Lege reliqua.

(55) Sine articulo τὸ. Hanc quoque rationem
 copiosius exornaverat in lib. *De Spiritu sancto*
 num. 15. « Neque enim frustra [ita editio Veron-
 ensis] sine articulo, qui in Græco sermone singu-
 laritatis significator est, nunc spiritus creatus dicitur;
 quoniam non est sanctus, cum pene semper
 Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in
 illo, » αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, id est, « ipse Spiritus testi-
 monium perhibet spiritui nostro. » Et alibi : αὐτὸς
 ὅστις τὸ ζωοποιεῖν, id est, « ipse est qui vivificat. »
 Et rursum, « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit
 nisi τὸ Πνεῦμα, » id est, « Spiritus Dei : » τὸ γὰρ
 Πνεῦμα, hoc est, « Spiritus enim scrutatur omnia,
 etiam alta Dei. » Et multa quæ de Scripturis sacris
 excerpere possibile est. Placet autem hæc ipsa
 concinnius ex nostro codice excerpere : « Neque vero
 frustra sine articulo, qui in sermone Græco singu-
 laritatis significator est, nunc « spiritus creatus »
 dicitur; quoniam non est sanctus; cum pene semper
 Spiritus sanctus cum articulo nominetur; ut
 in illo : « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα (id est, « Ipse Spiritus »)
 testimonium perhibet spiritui nostro. » Et alibi :
 Τὸ Πνεῦμα (id est, « Spiritus ») est qui vivificat. »
 Et rursum : « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit,
 nisi τὸ Πνεῦμα Θεοῦ (id est, « Spiritus Dei ») : τὸ
 Πνεῦμα γὰρ (hoc est, « Spiritus enim ») omnia scru-

nat (54) tonitruum firmationem, deinde spiritus crea-
 tionem, ac præterea sine articulo τὸ (55), et sine
 voce, sanctum, nude sic loquitur : 427 κτίζων
 πνεῦμα, id est *creans spiritum*; apparet ex his
 omnibus, ad spiritum aerium pertinere quæ dicit.
 Raro enim (56) sanctus Dei Spiritus commemoratur,
 quin addatur vox sanctus, aut vox Dei, aut
 articulus τὸ nomini πνεῦμα conjungatur, aut ejus-
 dem Spiritus participatio significetur : ut cum scri-
 bitur : « Spiritus Eliæ (57) ; » et : « Spiritu (58) am-
 bulate. »

Propheetice ergo, et verborum ordine aliquantulum
 inverso (60) loquitur Amos ex persona divini
 Spiritus in hunc modum : « Subverti vos ; » id est,
 « duros cervice (61) et incircumcisos corde » Judæos :
 « sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhham ; »
 quarum incolæ, inquit, similiter ac Judæi, ita vixe-
 runt, ut nunquam resipuerint. Itaque « præpara te
 ad invocandum Deum tuum, o Israel : » quem non-
 dum, inquit, usque ad hanc diem a te agnoscere ma-

tatur, etiam alta Dei. » Et multa quæ de sacris
 Libris (aut Litteris : codex enim habet *liris*) excer-
 pere possibile est. »

(56) Raro enim, etc. Hunc locum accuratius hic
 tractat, quam fecerat in lib. *De Spiritu sancto*
 num. 15, ubi tamen aliqua habet hisce simillima.
 « Quod sicubi raro, inquit, sine articulo nominatur
 Spiritus sanctus, sciendum est, cum addimento
 eum nominari significante magnificentiam ejus. Si-
 quidem dicitur aliquando et sine articulo, cum non
 ipse per se, sed participatio ejus ostenditur : ut
 puta, « Spiritus Eliæ, » et « Spiritu ambulante, » et
 quæcunque his similia sunt. » Ita etiam codex
 noster, nisi quod pro « aliquando » habet « aliquo-
 ties, » quod nihil refert : ac voculas « per se »
 omittit. In enarratione vero in *Epist. I Joannis*
 cap. iv, simili modo accipit verba illa, « Spiritus
 Eliæ, » nimirum de participatione Spiritus sancti.
 « Unus et idem Spiritus Dei, inquit, est Patri uni-
 cus et Filio : qui pluraliter nominatur, in diversis
 describitur, qui eo participantur; quale est « Spiritus
 Eliæ, » et Spiritus uniuscujusque sanctorum :
 ita ut tanti Spiritus esse videantur, quanti sunt qui
 eo participantur. »

(57) Spiritus Eliæ. IV Reg. ii, 16 (seu 15).
 Ibi tamen legitur Ἠλίω, pro Ἠλίᾳ.

(58) Spiritu. Galat. v, 16.

(59) Quia exoritur, etc. In lib. *De Spiritu sancto*
 num. 14, 15 hæc habet : « Ut salutaris anima
 opportunis flatibus inspiret (codex noster hæc
spiret). » Et paulo post : « Deus quippe flatus hos,
 qui per aeris motum efficiuntur, dispositione sua
 duxit. » Et mox : « Nunc autem consequenter de
 flatu dictum est, « Qui creos, » quia non semel
 venti facti sunt, sed in eo quod subsistunt, quotidie
 fiunt. »

(60) Verborum ordine aliquantulum inverso.
 Græce, ὑπερομέσως : quam vocem Latinus sermo
 uno vocabulo reddere nequit. Tunc autem quis
 loquitur ὑπερομέσως, quando id quod medium in
 periodo ponitur, sic accipiendum est, quasi ponere-
 tur extremum.

(61) Duros cervice, etc. Biblica locutio ex Act. vii,
 51, desumpta.

nifesto ostendisti. Designat autem propheta hoc in loco unigenitum Filium Dei. « Quia firmans (62) tonitruum, et creans spiritum, et faciens diluculum et nebulam, et ascendens ad excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens, nomen ei: ecce annuntians (63) inter homines 428 Christum suum. » Quandonam (64) ergo, et quomodo annuntiavit eum? Quando dixit e caelo: « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui. » Multis vero in locis unam ex tribus divinis hypostasibus de alia una aut duabus loqui constat, quod in primo λόγῳ (65) pluribus allatis Scripturæ testimoniis atque interpretationibus demonstratum est. Ac reipsa et in (66) memorata Amosi prophetia, paulo ante objecta verba, id ipsum observare licet; ait enim: « Hæc dicit (67) Dominus: In tribus impietatibus filiorum Juda, et in quatuor non aversabor eos, ut sanem eos (68); legem Domini et præcepta ejus non servaverunt, et seduxerunt eos inania quæ fecerunt, quæ secuti sunt patres eorum post ipsa: et emitam ignem super Judam, et devorat fundamenta Jerusalem. » Oportebat ergo ut, si non de vento, saltem de proprio eorum spiritu (69) prophetam loqui putarent hæretici, cujus spiritus crebro divina oracula mentionem faciunt: ut cum Paulus Thessalonicensibus in prima Epistola scribit: « Ipse autem (70) Deus pacis sanctificet (71) vos perfectos;

(62) Firmans. Videtur hic accipere Didymus voces, ὁ στερεῶν, κτίζων, ποιῶν, ἀναβαίνων, ut valeant, « qui firmat, qui creat, qui facit, qui ascendit, » non vero, « qui firmo, qui creo, qui facio, qui ascendo. » Quod mirum sane est in Didymo, qui superius segm. 114 a hæreticos objurgavit, quod vocem « ego » hic non legerent.

(63) Ecce annuntians. En illud quod ὑστερομῶσος dicitum fuisse affirmavit paulo ante: extrema itaque hic ponit Didymus quæ media Amos posuerat. Id ipsum vero, quamvis minus distincte atque explicite, indicaverat in libro *De Spiritu sancto* num. 15, ubi edita exemplaria hæc habent: « Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium extra creatorem Dominum Patrem Salvatoris mentiuntur, hoc impiissime prædicantes: non sceleratam eorum suspicionem providentes a Deo percuti, dicente: Ego formans tonitruum, et creans spiritum, et alias mundi partes faciens, et gubernans, annuntio in homines Christum meum. » Codex noster pro « providentes » habet « providentur »: quod si ejusdem codicis lectionem sequamur, ac mendosam vocem « providentur » emendemus, minus perplexa, imo multo concinnior erit sententia. Itaque sic lego ex eodem codice: « Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium, extra Creatorem, Dominum Patrem Salvatoris mentiuntur, hoc impiissime prædicantes, nunc sceleratam eorum suspicionem providenter a Deo percuti, dicente: « Ego firmans tonitruum, et creans spiritum, » et alias mundi partes faciens et gubernans, « annuntio in homines Christum meum. »

(64) Quandonam . . . annuntiavit? etc. Non dissimili modo Ambrosius lib. II *De Spiritu sancto* cap. 6, segm. 57, « Addidit, inquit, quod nuntiaret in homines Christum suum: annuntiavit enim in baptisate, dicens: « Tu es Filius, » etc.

(65) In primo λόγῳ. Si primi λόγου nomine primum hujus operis librum denotat, respicit caput 18 ejusdem libri.

στερεῶν βροντῆν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ποιῶν ἄθρον καὶ ὄμιχλιν, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ θνομα αὐτῷ· Ἰδοὺ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. » Πότε οὖν, καὶ πῶς ἀπηγγείλεν αὐτόν; Ὅτε ἔφησεν ἰδοὺ θεὸν· Ὁὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Πολλὰ οὖν δὲ μὴ ἐκ τῶν τριῶν θεῶν ὑποστάσεων περὶ τῆς ἄλλης μίαις ἢ τῶν δύο λέγουσα φαίνεται, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ πλείοσιν ἀποδείξει τὸ περὶ τούτου κεφάλαιον ἡρμηνεύθη. Ἀμίλει καὶ τῆς μνημονευθείσης τοῦ Ἀμῶς προφητείας μικρῶ πρόσθεν τούτου εὐρίσκειται· φησὶν γάρ· Ἐὰν λέγα Κύριος· Ἐπὶ ταῖς τριῶν ἀσεβείαις υἱῶν Ἰούδα καὶ ἐπὶ ταῖς τέτταρα ἰσχυρῶν οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτούς, ἕνεκα τοῦ ἰάσασθαι αὐτούς. Τὸν νόμον Κυρίου καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ οὐκ ἐφύλαξαν· καὶ ἐπλάγησεν αὐτούς τὰ μάταια, ἃ ἐποίησαν, οἷς ἐξηκολούθησαν οἱ πατέρες αὐτῶν ὅπλα αὐτῶν· καὶ ἐξαποστάτω πῦρ ἐπὶ Ἰούδα, καὶ καταφάγεταὶ τὰ θεμέλια Ἱερουσαλήμ. » Δέον τοίνυν, εἰ μὴ περὶ τοῦ ἀνεμίλου, περὶ γοῦν τοῦ ἰδίου αὐτῶν πνεύματος νομίζειν διαλέγεσθαι τὴν προφητείαν, οὗ πολλάκις τὰ λόγια μνημονεύει· ὡς ὅταν Παῦλος Θεσσαλονικεῦσιν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ γράφει· Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγάσῃ ὑμᾶς ὀλοτελεῖς· καὶ ὀλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμμεκτον, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρή-

(66) Et in, etc. Codex, καὶ τῆς, etc. Lego καὶ ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης.

(67) Hæc dicit. Amos II, 4, 5.

(68) Ut sanem eos. Græca editio: ἕνεκα τοῦ ἰάσασθαι τὸν νόμον, etc., id est, « quia repulerunt legem, » etc. Quæ est genuina LXX Interpretum translatio, ut patet ex Hieronymi commentariis in hunc locum. Alias parvi momenti varietates omitto. Conferat lector editionem Complutensem cum Didymo, et cum editione Francofurtensi.

(69) De proprio eorum spiritu. Hanc explicationem, seu responsionem non memorat Didymus in libro *De Spiritu sancto*, dum Amosj prophete locum explicat, sed eam affert Hieronymus in commentariis ad eundem prophete locum lib. II, cap. 5, pag. 279, tom. VI. Eum lege, si placet.

(70) Ipse autem. I Thess. v, 23. In libro *De Spiritu sancto*, num. 54, 55, 56 copiosius loquitur Didymus de variis vocabuli « spiritus » significationibus. Ac ibi quoque duo Scripturæ loca affert, quæ hic citantur, ex prima ad Thessalonicenses Epistola, atque e septimo Actorum capite. Primum affert num. 55, ubi legitur: « Ad Thessalonicenses quoque, « Integer, inquit, spiritus vester, et anima, et corpus . . . » De humano ergo, ut diximus, spiritu in hoc Apostoli sermo testatus est. Sed codex noster melius; nam pro « in hoc » habet « in hoc loco. » Alterum vero affert num. 54 his in verbis: « Vocatur et anima spiritus, » ut in Jacobi Epistola: Quomodo corpus tuum [codex noster caret voce tuum, quæ reipsa videtur expungenda] sine spiritu mortuum est, » et reliqua. « Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, inquit, Jesu, suscipe spiritum meum. » Vide etiam librum *Adv. Manich.*, pag. 207 et 208.

(71) Sanctificet. Græca editio, ἀγιάσαι pro ἀγιάσει. Inno ipse Didymus segm. 72 a habet ἀγιάσαι.

θεῖη· καὶ ὡς ἦν ἱκανὸς Στέφανος εὐχόμενος λέγει· « Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· » καὶ ὡς Λουκάς ἐν Εὐαγγελίῳ, ὅτε ὁ Σωτὴρ νεκρὰν ἤγειρε τὴν παῖδα, ἔφη· « Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς. » Δὸν οὕτω δοξάζειν, εἰ μετρίως ἐποιοῦν· οἱ δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι ὑπενόησαν, εἰς δὲ τὴν ἄκραν βλασφημίαν ἀφικνοῦνται. Προσῆκε δὲ ὁρᾶν καὶ τοῦτο, ὅτι περ ἔχει, « Ἀπαγγέλλων τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐχὶ δὲ, « κτιζῶν. » Περὶ γὰρ τῶν ἐπικρυπτομένως φανερούμενων ἡμῖν ἔκαστα τῆς ἀρρήτου Τριάδος, ἐγράφη· « Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; » Ἐκεῖνος δὲ πρόδηλον, ὁ περὶ πάντως καὶ νοερώς νοήσας. Τῷ ὄντι γὰρ χαλεπὸν τῇ ἀκριβείᾳ τῶν Γραφῶν ἐπιστῆναι τοὺς κοσμικὰ, ἢ αἰρετικὰ ἡσυχήμενους. Ὅθεν ἔφη· « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμα ἐπ' [209 a] αὐτοῦ, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ σάρκα. » Τὴν τοῖς θησαυροῖς τοῦτοις κρυφίον δύναμιν διάγνωσίν τε καὶ ἡ ἐξω σοφία παραβῆκον ἐκ Θεοῦ, ὡς καὶ τὰ πάντα, ὑπάρχειν, οὕτως φάσκουσα·

rem scriptam est : « Nequaquam (78) permanebit tentem porro in thesauris hisce vim ac scientiam ex Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes tradiderunt, sic loquentes (79) :

Πάντα γὰρ ἀνθρώποισι Θεὸς διετεκμήρατο ὅσο' ἐθέλει, πάντων τε βροτοῖς ἀδίδακτος [ἀκούει.

ΚΕΦ. ΔΒ'.

'Ἀλλὰ, « Πάντα, » φησὶν, « διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένετο· » εἰ « Πάντα » οὖν ἔστιν, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ἄλλ' εἶπε, « Πάντα, » τοῦτ' ἔστι τὰ κτιστά· οὐδαμοῦ δὲ γέγραπται τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κτίσμα, ὡς οὐδὲ Υἱός. Τὸ γὰρ κτίσμα δοῦλον· τὸ δὲ δοῦλον οὔτε ἐλευθεροῖ, ὡς τὸ ἅγιον πνεῦμα, οὔτε οἶδε, τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ Κύριος, οὔτε ἀνακτιζεῖ τὸ παρὰ τοῦ Δεσπότητος κτισθὲν, ὅτε ναὶν ἔχει τὸν ἀνθρώπων ἴσως τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ θεῖον γέγραπται. Ἄλλως τε δὲ σεσημαται ὁ πρωτόκτιστος, ὃς τῆς πρωτείας δι' οἰκειαν ἀλαζονίαν εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐσχάτων ἐβρίφη. **C** **ma** ob propriam arrogantiam excidit, atque in extrema extremorum projecta est, aliis nominibus appellata fuit.

ΚΕΦ. ΔΓ'.

Καὶ Ἰουδαίων δὲ οἰθηθέντων τὸν Κύριον, μὴ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ Δαυὶδ εἶναι υἱὸν, καὶ αὐτοῦ πυθομένου αὐτῶν περὶ ἑαυτοῦ, τίνας ἔστιν υἱός, καὶ ἀποκρινάμενων, τοῦ Δαυὶδ, εἶτα φήσαντος αὐτοῖς, « Καὶ πῶς Δαυὶδ ἐν πνεύματι ἄγιῳ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, **D**

Vide not. 47, pag. 142. Hieronymus in epist. 120 ad Hedibiam, num. 12, hæc habet : « Deus . . . pacis sanctificet vos per omnia, vel in omnibus, sine plenis atque perfectos : » hoc enim magis sonat ἀποτελεῖς.

(72) *Sine querela.* Græca editio, ἀμέμπως, id est « inculpate, » aut « irreprehensibiliter. » Didymus : ἀμέμπτων, id est, « inculpatum, » aut « irreprehensibile. »

(73) *Domine.* Act. vii, 59.

(74) *Et reversus.* Luc. viii, 55.

(75) *At ipsi.* Codex, οἱ δὲ. An legendum οὕτως ?

(76) *Quis.* Osee xiv, 10.

(77) *Aut hæretica.* Codex mendose, ἢ αἰρετικά.

(78) *Nequaquam.* Gen. vi, 3. Citat magis sensum, quam verba ipsa. Vide segm. 55 a.

A et integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela (72) in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur; » 429 et cum Stephanus orans dicit : « Domine (73) Jesu, suscipe spiritum meum; » et Lucas in Evangelio mortuam puellam a Salvatore suscitatum narrans, ait : « Et reversus (74) est spiritus ejus. » Ita, inquam, sentire debent, si modeste agere vellent, non vero arroganter. At ipsi (75) non de hoc spiritu prophetæ verba accipienda esse suspicati sunt, sed ad summum blasphemiam gradum pervenerunt. Illud etiam animadvertere oportebat, quod propheta ait, « Annuntians Christum suum, » nempe Deus et Pater, non vero creans. Nam de iis, quæ nobis arcano modo propter ineffabilem Trinitatem manifestata sunt, scriptum fuit : « Quis sapiens (76), et intelligit hæc? » Ille nempe, ut perspicuum est, qui convenienti et spiritali sensu intelligit. Nam difficile revera fieri potest, ut accuratam Scripturarum interpretationem assequantur qui mundana cogitant, aut (77) hæretica persequuntur. Quam ob Spiritus super ipsos, quia ipsi carnes sunt. » Latente Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes tradiderunt, sic loquentes (79) :

B et intelligit hæc? » Ille nempe, ut perspicuum est, qui convenienti et spiritali sensu intelligit. Nam difficile revera fieri potest, ut accuratam Scripturarum interpretationem assequantur qui mundana cogitant, aut (77) hæretica persequuntur. Quam ob Spiritus super ipsos, quia ipsi carnes sunt. » Latente Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes tradiderunt, sic loquentes (79) :

Omnia enim nominibus Deus significare consuevit Quæcunque vult, et omnes mortales per se sine ullius [ope audit (80).

CAP. XXXII.

At omnia, inquit, per Filium facta sunt; si (81) « omnia » vero facta sunt, etiam Spiritus sanctus factus est. Sed cum dixit Joannes « omnia, » creaturas omnes designavit : nusquam vero scriptum est, Spiritum Dei esse creaturam, sicut ne Filium quidem. Nam creatura est serva; servus autem neque liberat, ut Spiritus sanctus, neque novit quid faciat ejus Dominus, neque denuo creat quod a Domino creatum est, neque templum habet hominem, sicut illud habet Deus, neque divinus dictus est in Scriptura. Prima vero creatura, quæ a prima extrema extremorum projecta est, aliis nominibus

430 CAP. XXXIII.

Cum vero Judæi existimarent Dominum non Dei, sed Davidis esse filium, ipse illos de semetipso quid sentirent interrogavit, et eujusnam esset filius; ilique responderunt, Davidis : tum illis dixit Dominus : « Et quomodo (82) David in Spiritu (83) sancto

(79) *Sic loquentes.* Codex, οὕτως ἢ φάσκουσα. Lego οὕτως αὖ φάσκουσα.

(80) *Audit.* An legendum in Græco πάντων τε βροτῶν?

(81) *Si.* Codex, et. Legendum fortasse εἰς.

(82) *Et quomodo.* Matth. xxi, 43, 44. Græca editio, πῶς οὖν.

(83) *In Spiritu sancto.* Vox « sancto » deest in Bibliis cum Græcis, tum Latinis, imo apud ipsum Didymum in lib. *De Spir. sancto* num. 29. Itaque h'c additur ab ipso explicationis gratia, sicut vicissim in lib. *De Spir. sancto* num. 29, afferens proxime sequentia Christi apud Joannem verba, « Si ergo David vocat eum Dominum, » de suo addit, « in Spiritu sancto. » Hæc enim ibi legitur pag. 436 editionis Veronensis : « Interrogans quippe Phariseos,

vocat eum Dominum dicens : Dixit Dominus Domino meo? » ex quibus Domini verbis perspicue sequitur, ut qui generis successione futurus erat Davidis secundum Incarnationem filius, eum David ipse sui ipsius Dominum secundum deitatem vocaverit, dum in Spiritu sancto prophetaret : sicut et in Regum historiis idem David ait : « Spiritus (84) Domini locutus est in me. » At hæretici prave simul atque inscite hæc omnia accipiunt. Spiritus sanctus, inquit, sui ipsius Dominum dixit Christum per Davidem. Verum eos redarguit quod subjungitur : « Si ergo (85) David vocat eum Dominum, quomodo filius ipsius est? » Omnia quidem dixit David inspirante Spiritu sancto; nec enim poterat non ignorare futura et cœlestia; qua de causa ait Christus, « In Spiritu sancto : » non omnia tamen omnino ex persona Spiritus sancti, aut Filii, aut Patris, aut creaturæ, sed nonnulla etiam ex propria persona prophetavit; sicut cum protulit commemorata verba, et cum ait : « Tibi soli (86) peccavi, et malum coram te feci; » et : « In iniquitatibus (87) conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. » Alioquin illud sequetur ut de Spiritu sancto accipiendum etiam sit quod dicit cum ipse David, tum alii prophetæ; omnes enim in Spiritu sancto locuti sunt : « Ego sum Dominus Deus tuus omnipotens; » et rursus : « Præter me (88) non est Deus; » et alia his affinia.

431 CAP. XXXIV.

Illud vero quod a Joanne dictum est : « Nondum (89) enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat, » hanc habet veram interpretationem : Nondum, inquit, omnes perfectam sanctificationis et charismatum Spiritus Dei cognitionem habebant; nondum cognitus fuerat ab orbe terrarum; nondum glorificabatur una cum Patre et Filio. Nam respectu nostrum existentia Dei est ejus cognitio; tunc nempe Deus a nobis existere dicitur, cum eum cognoscimus; sanctum vero Spiritum cognoscimus non quando volumus, sed quando perfectionem intelligentiæ (90) acqui-

quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David, loquitur : « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens : Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo filius ejus est? » Quamquam, ut vir clarissimus Valarsinus observat, vetus editio sic habet : « Interrogans... et audiens quia esset filius David in Spiritu sancto loquentis : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, » denuo interrogavit, « Si ergo David, » etc. Codex vero noster etsi hoc in loco mendosus, tamen veteri editioni quodammodo consentit : sic enim habet : « Interrogans... et audiens, quod filius esset David, in Spiritu sancto loquitur : Dixit Dominus, » etc.

(84) Spiritus. II Reg. xxiii, 2.

(85) Si ergo. Matth. xii, 45.

(86) Tibi. Psal. L, 5.

(87) In iniquitatibus. Psal. L, 6.

(88) Præter me. Osce xiii, 5.

(89) Nondum. Joan. vii, 39. In libro *De Spiritu sancto* num. 34, hunc Joannis locum afferens,

λέγων· Εἶπεν ὁ Κύριος· τῷ Κυρίῳ μου; » Καὶ διὰ τούτου σαφηνίσαντος, ὅτι Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ προφητεύων τὸν διαδοχὴ γένους ἐσόμενον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν υἱόν, τοῦτον αὐτοῦ Κύριον κατὰ τὴν θεότητα ἀποκαλεῖ· ὡς καὶ ἐν ταῖς Βασιλικαῖς ἱστορίαις ὁ αὐτὸς [209 b] λέγει Δαυὶδ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐν ἐμοί. » Αἰρετικοὶ πονηρῶς ὁμοῦ καὶ ἀμαθῶς παρανοήσαντες, φασίν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ Κύριον ἔλεγεν τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ Δαυὶδ· Ἐλέγει δὲ αὐτοὺς ἡ ἐπαγωγὴ, ἔχουσα· « Εἰ ὁ Δαυὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστίν; » Πάντα μὲν ἔλεγεν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνηχῶντος. Αὐτὸς γὰρ ἀγνωστος τῶν τε ἐσομένων καὶ τῶν ἐπαραινῶν ἀναγκαίως· ὑπῆρχεν· καὶ διὰ τοῦτο ἔχει· « Ἐν Πνεύματι ἀγίῳ· » οὐ πάντως δὲ ὅλα ἐκ προσώπου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ τῆς· κτίσεως προσφῆτευσεν, ἀλλὰ καὶ ἐξ οἰκείου προσώπου, ὡς τὰ μνημονευθέντα ῥήματα, καὶ ὡς ἠνίκα λέγει· « Σὺ μόνῳ ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· » καὶ, « Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέν με ἡ μήτηρ μου. » Ἐπειτοίγε λείπεται ἐκδέχασθαι εἰς τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ ὅταν λέγῃ αὐτὸς τε Δαυὶδ καὶ οἱ ἄλλοι προφήται· πάντες γὰρ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ ἐλάλησαν· « Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός· σου ὁ παντοκράτωρ· » καὶ πάλιν· « Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι θεός· » καὶ ὅσα τοιαῦτα.

ΚΕΦ. ΛΔ'.

Καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ εἰρημένον, « Ὄπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι Ἰησοῦς ὄπω ἐδοξάσθη, » ταύτην ἔχει σὺν ἀληθείᾳ τὴν ἐρμηνείαν· Ὄπω, φησὶ, τελείαν τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τὴν γνῶσιν εἶχον ἀπνεύστες· ὄπω ἔγνωτο τῇ ὑψηλῇ καὶ ἐδοξάζετο σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Γένεσις γὰρ τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἡ γνῶσις αὐτοῦ· καὶ γινώσκωμεν τοῦτο οὐχ ὅταν [210 a] βουλώμεθα, ἀλλ' ὅταν τελειώσιν τοῦ συνιέναι κτησώμεθα· ὅταν δὲ ἐν ἀγωνίοις ἀρεταῖς καθέρθοντες γενώμεθα ἄξιοι, τότε αὐτὸ ἐκείνο αὐτόματον τὴν αὐτοῦ ἡμῖν παρέχει ἐπιλαμψίν. Μετὰ γὰρ τὴν

explicationis causa de suo addit vocem, « datus. » Hæc enim ibi leguntur : « Quæcumque enim sufficere [codex noster : *sufferre*] poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit, quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant : quia ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus, evangelista dicente : » Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus. » Neque ab editis libris discrepare videtur codex noster, qui sic habet : « Evangelista dicente : » Non enim erat Spiritus datus quia Jesus nondum fuerat glorificatus. » In vero locutus est Didymus quod de hoc hæreticorum argumento ibi ex professo non ageret : nunc autem cum ipsa Joannis verba urgeant, accuratius ea expendit.

(90) Perfectionem intelligentiæ. Simili modo expressit loquitur in libro *De Spiritu sancto*. Ita num. 38 ait : « Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus : ipse enim ait : » Qui videt me, videt et Patrem | codex noster habet : *insinuans eum* »

ἀνάστασιν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐμφυσῶν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀποστόλων εἶπε· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον » καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ τῇ Πεντηκοστῇ ἐπεφοίτησε, πυρίναις γλώσσαις ὀφθέν· « Ἐκάθισεν δὲ ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅγιου Πνεύματος, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς, » ὡς μαρτυροῦσιν αἱ Πράξεις. Διὸ καὶ ὁ Δεσπότης προέλεγεν αὐτοῖς· « Ὑμεῖς δὲ λήψεσθε δύναμιν, ἐπιπλήθυντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐφ' ὑμᾶς. » Τὸ δέ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » ἀντὶ τοῦ, φησὶν, οὕτω καθῶν, καὶ ἀναστὰς, καὶ συνεγεύρας ἑαυτῷ πλήθος νεκρῶν, καὶ ἀναληφθεὶς. Οὕτω γὰρ παρὰ πᾶσιν ἐπιστεῦθι εἶναι ὁ προαιώνιος ἀγαπητὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐδοξάσθη ὡς Θεὸς τῶν πατέρων· τοῦτ' ἔστιν, οὕτω ἢ περὶ αὐτοῦ δόξα ἐβεβαιώθη παρὰ πᾶσι· ὁ δὲ λέγει ὑστερον· « Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα » τοῦτ' ἔστι, πάντα πεπληρωταὶ τὰ περὶ ἐμοῦ τὰς ἀπαρτάτους Γραφαῖς προρρήθηέντα· « Δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱὸς σου δοξάσῃ σε. » Ὡς ἂν τοίνυν κήσῃς τὸ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » οὕτως ἂν ἐκλήθῃς τὸ, « Οὕτω ἦν Πνεῦμα ἅγιον »· ἐπεὶ μήγε, κἂν μὴ σὺ λέξῃς, φανεῖς οὐδὲν ἤττον οὕτως ἔχων· ὅτι περὶ πρεσβυτερεύει τὰ πρὸ τοῦ ταῦτα οὕτως φρασθῆναι τοῦ πνεύσαντος αὐτὰ [210 b] θεϊκοῦ Πνεύματος· φτίνει λόγῳ καὶ ἀπόκρισιν, ὡς ψιλή ἔνεια, τὸ δὴ λεγόμενον, τρέχοντα παρεξετάσαι, ὑπερβαίνει πᾶσαν ἀναισθησίαν. Ἐτέροις δὲ ἐνοήθη εἰρησῶ τὸ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » ἢ διὰ τὴν δουλικὴν μορφήν, ἣν ἔφερον αὐτοῖς, ὅτι οὕτω ἦν ἀναβεβηκυῖα εἰς οὐρανοῦς, ἀπαρχὴ γενομένη τοῖς πιστοῖς τῆς τε ἄλλης πάσης μακαριότητος καὶ μένται καὶ τῆς εἰς οὐρανοῦς ἀνάδοῦ (ἀπαρχὴ γὰρ Χριστοῦ ὡς ἀνωτέρω εἴρηται)· ἢ δι' ἡμᾶς, ὧν περ ἀπαρχὴ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτὸς εἶναι γέγραπται· ὅν τρόπον εἴρηται· « Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτὸν, ἵνα ὦσιν καὶ αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ » καὶ ὡς Παῦλος συνομολογῶν ἐπιστέλλει· « Συνήγειρεν καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » καὶ πάλιν· « Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει. »

eiam ascensionis in caelos; nam primitiae est Christus, ut superius (98) dixi: au ut dicta sint propter nos, quorum primitiae ipse dicitur in Scripturis quatenus in carne existens: quo sensu dictum fuit: « Ego (99) sanctifico me ipsum ut sint et ipsi sanctificati in veritate; » et Paulus his consentanea scribens ait: « Conresuscitavit (1) et consedere fecit in caelestibus nos in Christo Jesu; » et rursus: « Nostra (2) autem conversatio in caelis est. »

ΚΕΦ. ΑΕ'.

CAP. XXXV.

Οὐκ ἔχει αὐτοῖς ὑγιῶς καὶ τὸ Παῦλῳ Ῥωμαίος D

Ne illud quidem sano sensu inteligunt quod Pau-

scientibus: « Qui » enim, ait, « me vidit, vidit et Patrem. »] Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiae pervenire noverunt, » et reliqua.

(91) *Per spiritualia certamina comparatis.* Codex, ἐν ἀγωνίοις ἀρεταῖς. Malim: ἐναγωνίοις ἀρεταῖς.

(92) *Accipite.* Joan. xv, 22.

(93) *Seditque.* Act. 11, 3, 4.

(94) *Vos vero.* Act. 1, 8. Graeca editio pro ὑμεῖς δὲ habet ἀλλά.

(95) *Nondum passus erat.* Eodem modo Joannis verba explicat in lib. *De Spiritu sancto* num. 34, ubi postquam ea recitavit, subjungit: « Glorificari dicens Jesum, mortem gustare [cod. nos. er: qu-

stantem] pro cunctis. Itaque post resurrectionem apprensus discipulis suis, et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum. » Et rursus: « Accipietis virtutum Spiritus sancti venientis super vos. »

(96) *Pater.* Joan. xvii, 1.

(97) *Primitiae.* Ex I Cor. xv, 20 et 23.

(98) *Superius.* Vide segm. 161 b.

(99) *Ego.* Joan. xvii, 10.

(1) *Conresuscitavit.* Ephes. 1, 6.

(2) *Nostra.* Philipp. 111, 20. Graeca editio, γὰρ pro δέ.

us ad Romanos scripsit : « Ipse Spiritus (3) postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus : qui autem scrutatur corda, scit quid desideret (4) Spiritus, quia (5) secundum Deum postulat pro sanctis. » Nam voce illa « inenarrabilibus » potissimum significavit, investigandas non esse hujusmodi res ; quasi diceret : Incomprehensibiles sunt et ineffabiles. Verbis vero illis « secundum Deum » indicat, postulationem, de qua loquitur, 433 nostræ similem non esse, neque hæc juxta humanam consuetudinem accipi debere ; superant enim omnem mentem, et sermonis (6) naturam arguunt. Deinde non dixit absolute, Postulat, aut, Postulat contra nos, et contra sanctos, sed, « Postulat pro nobis, » et « pro sanctis. » Spiritus quidem sancti, utpote Dei, proprium est, ut sit erga homines benignus, et humani generis amans. Quoniam tamen hæc proferunt quasi humano more accipienda sint, non vero eo sensu qui Deo dignus sit, norint tandem aliquando verbo έντυχεῖν etiam « considerandi » ac « [speculandi] » significationem subesse. Ita exempli gratia dicere consuevimus : ένέτυχον τῆ βίβλῳ, id est, *versatus sum in libro*. Atque hoc sensu (7) magis proprie adhibetur verbum έντυχάνειν : nam libidinosum etiam congressum quidam vocant έντευξιν. At postulatio rectius designaretur verbo αἰτήσασθαι, quam έντυχεῖν. Gemitus autem hic miserationes dicit. Ait ergo : Spiritus Dei speculator quæ sunt pro nobis, miserationibus incomprehensibilibus. Nam hoc etiam, quod mystice sic dictum fuit, creaturæ naturam et conditionem excedit, quia scilicet Paulus Deo cordium cognitori tanquam aliquid magnum hoc tribuit, quod noscat, « quid sapiat aut, desideret » Spiritus sanctus. » Deinde vero Filius quoque simili modo έντυχάνει, id est, *speculatur pro nobis*, etsi « magnus, et dominator, et veus Deus sit ; » nam de illo scribit idem Apostolus ad Hebræos quidem : « Semper vivens (8) pro ipsis (9) ; » ad Romanos vero : « Christus Jesus (10) qui mortuus est, imo qui excisatus est a mortuis (11), qui est in dextera Dei, qui etiam έντυχάνει, (id est, *speculatur, aut inter-*

γραφέν, ὅτι : Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις · ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδεν, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν έντυγχάνει ὑπὲρ ἀγίων. » Μάλιστα γὰρ ἐσήμηνε τῷ ἔχειν « ἀλαλήτοις, » μὴ ζητεῖσθαι τὰ τοιαῦτα ἀκατάληπτα γὰρ, φησὶν, καὶ ἀφραστα · τῷ δὲ ἔχειν « κατὰ Θεόν, » μὴ καθ' ἡμᾶς εἶναι ταῦτα, μὴδὲ χρῆναι νοεῖσθαι κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνήθειαν · ὑπερέχει γὰρ πάντα νοῦν καὶ λόγου φύσιν ἐλέγχει. Ἐπειτα οὐκ εἶπεν ἀπολελυμένως, Ἐντυγχάνει, ἢ κατεντυγχάνει καθ' ἡμῶν, καὶ κατὰ [211 a] ἀγίων · ἀλλ', « Ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν, » καὶ, « ὑπὲρ ἀγίων. » Τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἴδιον, ὡς Θεοῦ, τὸ φιλόανθρωπον. Ὅμως ἐπειδὴ κατὰ ἀνθρώπων ταῦτα, καὶ οὐ θεοπρεπῶς, προφέρουσιν, γινώσκοντες ἐφ' ἑαυτοῖς, ὡς έντυχεῖν καὶ τὸ κοπιῆσαι λέγεται · οἷον ὡς εἰώθαμεν λέγειν · Ἐνέτυχον τῆ βίβλῳ · καὶ πλεόν τοῦτο κυριωτέρως φαίη τις · τὸ γὰρ πρὸς ἡδονὴν καὶ έντευξίν τινες καλοῦσι ποιήσασθαι. Αἰτήσασθαι μᾶλλον ἢ ἐντυχεῖν λέγεται. Στεναγμοῦ δὲ ένταῦθα τοὺς οἰκτιρμοὺς λέγει. Τὸ οὖν Πνεῦμα, φησὶ, τοῦ Θεοῦ ὑπερσκοπεῖ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκτιρμοῖς ἀκατάληπτοις · τοσοῦτον γὰρ καὶ τοῦτο μυστικῶς εἰρημένον ὑπερβαίνει τὴν κτίσιν, ὅτι εὐθύς τῷ καρδιογνώστῃ Θεῷ ὡς μέγα τὸ εἰδέναι τὸ φρόνημα τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀπέειπεν. Ἐπειτα δὲ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως έντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν · καὶ ὁμοίως μέγας, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ἐστίν. Γράφει γὰρ περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, Ἑβραίοις μὲν · « Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ έντυχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. » Ῥωμαίοις δὲ · « Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν · ὃς ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ έντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν. » Ὅτι δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Παρακλήτου, καὶ τὸ έντυχάνειν ὑπὲρ ἡμῶν, οὐ κατὰ τὸ δοκοῦν τῆ λέξεως καὶ τὴν κοσμητικὴν ὁμιλίαν ἐκδέχεσθαι χρὴ, ἐστὶν ἐξ ὁμοιοτρόπων ῥημάτων διδαχθῆναι · ὡς ἦν ἡμεῖς περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γράφει ἐν πε' ψαλμῷ · Πόησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν, καὶ ιδέτωσαν οἱ μισοῦντές με, καὶ αἰσχυρόθητσαν, ὅτι σὺ, Κύριε, ἐβοήθησάς μοι καὶ παρεκέλευσάς με · καὶ Παῦλος · « Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλεῖται ὑμῶν [211 b] τὰς καρδίας. »

(3) *Ipse Spiritus*. Rom. viii, 26, 27.

(4) *Quid desideret*. Vide not. 84 pag. 169.

(5) *Quia*. In lb. *De Spiritu sancto* num. 27, aliter dictavit Didymus, si edita exemplaria spectes ; habent enim « quomodo » pro « quia. » At codex noster ibi habet, « quoniam secundum Deum postulat pro sanctis. » Ac revera ita ibidem legendum videtur.

(6) *Sermonis*. In Græco sententia est valde perplexa. An eamden indicat Spiritus sancti ac Verbi naturam ? ac utrunque legati munere fungi, ut ait in lib. *De Spiritu sancto*, num. 27 ?

(7) *Atque hoc sensu... quam έντυχεῖν*. Hic locus in codice meo quidem sententia ita depravatus est, ut et nonnulla omiserit librarius, quæ supplere nequeat nisi qui divinare viderit, et quædam verba perperam scripserit. Equidem pro αἰτήσασθαι legendum esse αἰτήσασθαι non dubito, cum de postulatione sermo sit.

D (8) *Semper vivens*. Hebr. vii, 25.

(9) *Pro ipsis*. Latina Biblia habent « pro nobis. »

At Didymus legit « pro ipsis, » etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 27, ubi sic loquitur : « Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et qua pontifex deprecetur pro peccatis nostris, « salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpretatur pro eis Patrem » et cætera. Adnotatur quidem in editione Veronensi, aliquem codicem habere « pro nobis, » sed legendum puto « pro eis, » ut editio illa et codex noster ms. habet.

(10) *Christus Jesus*. Rom. viii, 34. Vocem « Jesus » non habent Græca Biblia, sed eam habent Latina et codex Alexandrinus.

11. *A mortuis*. Decsi hoc in Bibliis Græca editio sic habet : μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἐστίν, et reliqua ut hic. Sed hæc illa καὶ desunt etiam in codice Alexandrino.

καὶ ἐτέρωθι· « Ὁ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις τῶν ἀνθρώπων » τοῦτ' ἐστίν, Ὁ συγγινώσκων ἢ συμπαιθεῖν· οὐ γὰρ ὡς αὐτὸς ὢν αἴτιος τῆς κακίας, ἢ μετανοεῖ. Πολλάκις δὲ ἡ Γραφή τὴν λέξιν, τὴν ἐν ταῦθα σημαίνουσαν τότε τι, ἐθήκεν ὡς ἄλλο τῷ φαινομένῳ μνηύουσαν· ὡς ἡνίκα λέγῃ ἐν Ἐξέδῳ· « Ἦν Μωϋσῆς ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰσθὼρ γαμβροῦ αὐτοῦ. » Ἦν δὲ τοῦναντίον Ἰσθὼρ πενθερὸς, γαμβρὸς δὲ Μωϋσῆς. Ὅτι δὲ καὶ νῦν παντὶ ἀχώρητος καὶ ἀνέφικτος ὁ ἀόρατος Θεὸς (διὸ ὡς ἐπίπαν αἱ θεηγορίαι οὐχ ὡς ἔτυχε πᾶσιν ἀπλῶς ἐμφανῆ, ἀλλὰ κρύφιον ἔχουσι νοῦν), ἐστίν εὐρεῖν καὶ ἐν βιβλίῳ τῶν Ἐξω φιλοσοφημάτων. Ἐχουσι γὰρ

καὶ ταῦτα·
 retur; nec enim quasi ipse auctor malitiæ sit, aut deliquerit, παρακαλεῖ, id est, exhortatur, nec μετανοεῖ, id est, resipiscit. Sæpius vero Scriptura vocem, quæ uno in loco certum aliquid significat, alibi sic adhibet, ut aliud denotare in speciem videatur: ut cum dicit in Exodo: « Erat (16) Moses pascens oves Jethro (17) generi sui (18). » At Jethro e contrario socer erat, Moses vero gener. Quod autem nulla mens comprehendere valeat, aut assequi invisibilem Deum (quam ob causam divinæ locutiones simplicem sensum et cuilibet obvium non habent, sed arcanum ac latentem) in libris etiam profanorum philosophorum invenire licet; hæc enim scripserunt:

Ἄρρητα δ' οὐρανίου Θεοῦ μελεδήματα θνητοῖς, ἀρράστοισιν ἕκαστα διαφραχθέντα προνοίας·
 Ὅτ' βροτῶν οὐ θέμις ἐστὶ μετρῶ τ' ἀμέτρητ' ἀνελέσθαι.

ΚΕΦ. ΛΓ'.

Καὶ τὴν ἔχουσαν παρ' Ἰωάννη περιοχὴν, « Αὕτη ἔστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσιν σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ δὲν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν » καὶ πάλιν· « Πιστεῦετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεῦετε, » βλασφημίας ἴαν Μακεδονιανοὶ ἐμελέτησαν, φάσκοντες τὸ ἄγον Πνεῦμα μὴ μνημονεύεσθαι, ὡς δῆθεν ὄνείδον εἴ φύσει· καὶ διὰ τοῦτο ἐκβάλλεσθαι τοῦ εἶναι ἀληθινὸν Θεόν. [212 a] Ἄλλ' εἰρηται μὲν ἤδη εἰς ὁμοίωτροπα προβλήματα πολλὰ περὶ τούτου, καὶ μέντοι ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐν κεφαλῇ δεκάτῳ, καὶ ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ ἐν κεφαλῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ· ῥηθῆσεται δὲ καὶ νῦν. Εἰ τοίνυν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ περὶ τοῦ

A pellat) pro nobis. » Quod vero nomen (Paracleti consolatorem et advocatum significans, ac locutio isthæc, ἐντυγχάνειν pro nobis, ita accipi non debeant, ut sonare videntur, utque 434 mundani sermonis consuetudo fert, e similibus locis intelligere licet. Nam de Deo et Patre scribitur in lxxxv psalmo: « Fac mecum (12) signum in bonum, et videant qui oderunt me, et confundantur, quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et παρεχάλεσας (hoc est, consolatus es) me; » et Paulus: « Ipse autem (13) Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater παρακαλέσει (14), id est, (consolabitur) corda vestra; » et alibi: « Qui pœnitentia (15) ducitur in malitiis hominum; » id est, qui ignoscit, aut mise-

B Abditæ (19) autem sunt mortalibus cœlestis Dei cogitationes, Ac ineffabilibus singulæ septæ (20) sunt providentiis, Quas nequit mortalis assequi, ac veluti immensa metiri.

CAP. XXXVI.

Periocham quoque illam, quæ apud Joannem exstat, « Hæc autem est (21) vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum; » necnon ea verba: « Creditis (22) in Deum, et in me credite, » valde impie Macedoniani interpretati sunt. Nam Spiritus sanctus, inquit, 435 in his locis non memoratur, utpote qui natura alienus est ac veluti extraneus: ideoque verus Deus non est. Sed jam alias, dum hæreticis similia objicientibus argumenta ac testimonia responderemus, multa de hoc etiam diximus cum in primo λόγῳ capite 10 (23), tum in hoc libro capite 14 (24). Nunc tamen quoque nonnulla dice-

(12) Fac mecum. Psal. lxxxv, 16.

(13) Ipse autem. II Thess. ii, 16, 17.

(14) Παρακαλέσει. Plura ante hanc dictionem omittit Didymus, quæ habet Græca editio. Verbum vero παρακαλέσει Vulg. interpret transfert, « exhortabitur. » Ego eo sensu illud verti, quo illud accepit theologus noster tum hic, tum segm. 214 a.

(15) Qui pœnitentia. Latina Biblia Jonæ iv, 3 (seu 2) habent: « ignoscens super malitia. » Hieronymus in Commentariis: « pœnitentiam agens super malitiis. » Cum vero et in Græcis et in Latinis Bibliis desit vox « hominum, » ac Didymus segm. 191 b apocrypham Manassis orationem citaverit, videtur hic quoque eandem citare; in ea enim legitur: « pœnitens super malitiis hominum. »

(16) Erat. Exod. iii, 1.

(17) Jethro. Codex, Ἰσθὼρ. Alii scribunt Ἰσθὼρ, alii Ἰσθὼρ, alii etiam Ἰσθὼρ.

(18) Generi. Græca editio habet, πενθεροῦ, id est « soceri. » In Francofurtensium tamen editionis margine adnotatum est, quædam exemplaria habere, γαμβροῦ, ut legit Didymus. Quæ Pollux alii que grammatici scripserunt de voce γαμβρός, huc trans-

ferre mei instituti non est. Illud tantum animadverto, a Josepho etiam lib. v Antiq. cap. 1, hæc Jethro vocari Μωσέως γαμβρόν, id est, « Mosis socerum: » et a veteribus tragicis socerum dictum esse γαμβρόν, teste Eustathio ad lib. v Iliad., pag. 572.

(19) Abditæ. Græcus versus syllaba redundat: non redundabit autem, si legeris ἀρρητ' οὐρανόιο, vel χρυστὰ δὲ οὐρανόιο.

(20) Septæ. Cod., διαφρασθέντα. Lego διαφραχθέντα.

(21) Hæc autem est. Joan. xvii, 3.

(22) Creditis. Joan. xiv, 1.

(23) In primo λόγῳ capite 10. Conjici hinc posse videtur, primum hunc λόγον non esse primum hujus operis librum, sed aliquem alium theologi nostri libellum, sive eum vocare malueris sermonem, seu tractatum, sive opusculum; primum nempe, ut videtur, ex duobus λόγοις, quos contra Arianos dictavit. Nam λόγον aperte hic distinguit ἀπὸ τοῦ βιβλίου, id est, « sermonem a libro. »

(24) In hoc libro cap. 14. Hujus tertii libri caput illud designat, quod nos apographi numeros secuti

mus. Si ergo in cognitione, qua cognoscitur Pater, et Filius, sita est vita æterna, Spiritum vero demonstratum est esse cum vitam, tum Spiritum Dei, sequitur ut ipse etiam sit solus verus Deus, una cum Patre semper intelligendus, utpote Spiritus ejus. Idcirco in una vita æterna unam cognitionem admittit, non vero diversas allatum capitulum. Ac evangelista quoque cum ait, « In hoc (25) cognoscimus, quod in nobis est Deus, ex Spiritu ejus quem dedit nobis, » aperte indicat, Spiritum sanctum simul et commemorari, et adesse cum Patre. Quod autem ne Filius quidem sine Spiritu sancto intelligatur, perspicuum est; dicit enim ei Pater: « Spiritus (26) meus qui est in te; » ipse vero Filius inquit: « Spiritus (27) Domini super me. » Ac Paulus quoque deitatis communionem identitatemque significans, et juxta germanum Scripturæ sensum Spiritum sanctum subintelligi indicans, aut superintelligi, quasi et ipse nominetur, etsi aliquando peculiariter non nominetur, hæc scribit: « Curantes (28) servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. » Itaque alibi rursus Spiritus sancti aut solius, aut simul **436** cum Patre mentionem facit. Necesse ergo mea quidem sententia est, ut illud potius dicant, quod sapientissimus Moses dixit: « Si inveni (29) gratiam apud te (30), manifesta mihi teipsum: probe noscam (vel videam) te: » ut tandem aliquando Trinitatem natura et concordia individuam agnoscant. Nondum enim, ut videtur, probe sciunt ea, quæ multi (31) quidem « prophetæ ac reges voluerunt videre, et audire, » ast id consecuti non sunt: nos vero non modo ea audimus, sed etiam videmus, ut apud Lucam scriptum est.

CAP. XXXVII.

In hoc etiam a veritate æqualiter aberrarunt, quod prave ea acceperint, quæ scripta sunt in Luca: « Nemo (32) novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare; » et alibi: « Non quia (33) Deum

vocavimus caput decimum sextum: in eo enim decimum quartum objectionum caput dissolvitur. Nimirum quod nos inscriptissimus caput tertium, Didymo est caput 1; quod notavimus numero 4, Didymo est 2, et ita porro.

(25) *In hoc.* I Joan. iii, 24.

(26) *Spiritus.* Isa. lxx, 21. Hunc Isaïæ locum affert Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 50: sed si edita exemplaria sequamur, videri potest ibi eum sic accepisse, ut sint verba Filii, non Patris: ait enim esse verba Domini; passim vero Didymus « Domini » vocabulo Filium intelligit, « Dei » autem nomine Patrem. At re aliter se habebit, si nostrum codicem consulamus: clare enim apparebit, ibi quoque Didymum, loquentem facere non Filium, sed Patrem, ut facit in hoc segmento et superius segm. 31 b. Hæc itaque ibi leguntur: « Nam in his sermonibus Deus » vocans « per fidem » in sanctificationem, « id est, ut sancti Spiritus fierent credentes [multo concinior, atque adeo genuina est nostri codicis lectio, qui omiſsa voce *Spiritus* habet: id est, ut sancti fierent credentes], dedit eis Spiritum sanctum.... Unde pœnas luent qui ista commiserunt [cod. noster: *commiserunt*], non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum [rectius, ut puto, codex noster: *Deum*

A Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἔστι γινώσκεις, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ ἀποδέδειχται εἶναι ζωὴ τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἄρα καὶ αὐτὸς μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὑπάρχει, νοούμενος δὲ μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ. Διὸ μὴ αἰωνίῳ ζωῇ μίαν γινώσκεις, καὶ οὐ διάφορον, ἐπομένῃ ἐν τῷ ἔκκειμένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν. Λέγων δὲ καὶ εὐαγγελιστῆς, « Ἐν τούτῳ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἔστιν ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν, » συμμημονεῦσθαι αὐτὸ καὶ συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ δηλοῖ. Ὅτι δὲ οὕτε ὁ Υἱὸς χωρὶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος νοεῖται, εὐδελον· λέγει γὰρ ὁ μὲν Πατὴρ πρὸς αὐτόν· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ ἔστιν ἐπὶ σοί· » αὐτὸς δὲ φησὶ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ, τῆς θεότητος τὸ ἐπίκεινον, καὶ τὸ συνεχωνεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῇ διανοίᾳ τῆς Γραφῆς, B κἂν μήποτε ἰδικῶς ἐμφέρηται, σημαίνων, γράφει· « Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. » Ἄλλοτε οὖν πάλιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ κατὰ μόνας, ἢ σὺν τῷ Πατρὶ μνημονεύει. Ἀναγκαῖον οὖν οἶμαι μᾶλλον λέγειν αὐτοῦ ὡς ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς· « Εἰ εὐρηκα χάριν παρὰ σοί, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε· » ἐν' ὧς πότε γινώσκεις τὴν φύσιν καὶ συμφωνίαν ἀληθεῖον Τριάδα. Ὡς ἔοικεν γὰρ, οὕτω γνωστῶς ἴσασιν, ἃ πολλοὶ μὲν προφητῆται καὶ [212 b] βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν καὶ ἀκούσαι, καὶ οὐκ ἔτυχον· ἡμεῖς δὲ οὐχὶ ἀκούομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ βλέπομεν, ὡς παρὰ Λουκᾶ λέγει.

C

ΚΕΦ. ΑΖ'.

Ἐν ἴσῳ πεπλάνηνται καὶ περὶ τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ Λουκᾶ· « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ Υἱός ἀποκαλύψαι· » καὶ ἐτίρωθι· « Οὐχ ὅτι τὸν Θεὸν τις ἐώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ

esse Spiritum sanctum: hoc enim peculiariter vult Didymus, Spiritum sanctum esse *Deum*, non vero probare peculiariter vult, eum esse *Dominum*, qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ Isaïæ discimus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum [codex noster, *Deum*]: Spiritus meus in te, et verba mea dedi in os tuum. » Hactenus Didymus. Quod autem in postremis hisce verbis legendum sit potius « Deum, » quam « Dominum, » apparet etiam ex verbis, quæ proxime subjiciuntur a Didymo, quæque non modo in nostro codice, sed etiam in editione sic se habent: « Ostenditur enim ex sermone presentis (hoc est ex loco Isaïæ quem nunc attulit Didymus) quod qui acceperit Spiritum » Dei, « simul cum eo et verba » Dei « possideat. » Non ait Didymus: « qui acceperit Spiritum Domini . . . verba Domini possideat. »

(27) *Spiritus.* Isa. lxxi, 1.

(28) *Curantes.* Ephes. iv, 3.

(29) *Si inveni.* Exod. xxxiii, 13.

(30) *Apud te.* Græca editio: ἐναντίον σου, id est « coram te. »

(31) *Multi.* Ex Luc. x, 24.

(32) *Nemo.* Luc. x, 22. In Bibliis idem est sensus, sed verba aliquantulum diversa.

(33) *Non quia.* Joan. vi, 46.

τῷ Θεῷ. Ἐγούνηται γὰρ, ὡς ἡ, « Οὐδεὶς ἄλλος γινώσκει, » λέξις ἐξωθεῖ τῆς θείας γνώσεως τὸ θεϊκὸν Πνεῦμα· οὐ προσέχοντες, ὡς ἡ λέγουσα φωνή, « εἰ μὴ ὃ ἂν ἐκ τοῦ Θεοῦ, » οὐκ ἐκβάλλει αὐτὸ τοῦ ὄραϊν καὶ γινώσκειν τὸν Πατέρα, ἅτε καὶ Παύλου ὁμοίως γράψαντος περὶ αὐτοῦ· « Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· » καὶ τοῦ Υἱοῦ φήσαντος· « Πνεῦμα, δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· » εἶτα καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν τοῦ Παύλου σιωπήσαντος μὲν τῇ λέξει, οὐχὶ δὲ τῷ νόῳ, τὸν Υἱὸν, διδάξαντος δὲ τὸ Πνεῦμα μόνον ὄραϊν καὶ εἰδέναι τὸν Πατέρα ἐν ταῖς συλλαβαῖς ταῖσδε· « Τὸ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ· τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· » καὶ πάλιν· « Οὐτὶ ὁ Θεὸς οἶδεν, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. » Ἐρευνᾷ δὲ τὸν Θεὸν οὐχὶ ὁ μὴ ὄρων, μηδὲ συνὼν αὐτῷ· καὶ οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ὁ μὴ γινώσκων αὐτὸν, μηδὲ ὢν τῆς αὐτῆς θεότητος· ἀδύνατον γὰρ εἰδέναι τὰ τοῦ Θεοῦ οὕτως, ὡς οἶδεν αὐτὰ ὁ Θεός. καὶ τὴν ἴσην γνῶσιν κεκτητῆσθαι αὐτῷ, μὴ τῆς αὐτῆς αὐτῷ οὐσίας καὶ γνώσεως ὑπάρχοντα. Τὸ δὲ εἶδος τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὃν [213 a] ἐπὶ τὸν Υἱὸν, οἶδεν καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὡς πρὸς τοὺς χριστούς ἐστι τοίνυν τὸ, « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, » ἢ « τὸν Υἱόν, » οὕτε μὴν ὄραϊν οὕτως ὡς ἐστιν· οὕτε γὰρ ἡ ἐγγυρωσα κατανόησις ἐν πάσιν, ἐπεὶ μὴ πάντες ἀξιοχρεοί· καὶ ἐν οἷς ἐστιν, οὐκ ἴση ἐκάστῳ ὑπάρχει. Κατὰ γὰρ τὸν Παύλου λόγον· « Ἄλλω μὲν δίδοται γνῶσις σοφίας, » ἄλλω δὲ οὕτε ἡ σοφία· κατὰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, ὧ δίδοται περισσύτερον, περισσοτέρας εὐθύναι ἐπάγεται. Αἰρετικοὶ ἔφασιν· « Ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀγνοοῦν. Ἄλλ' ἐπήγαγεν, ὡς « οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ. »

A (34) vidit quisquam, nisi qui ex Deo (35) est. » Nam verbis illis, « Nemo alius novit, » divinum Spiritum Dei cognitione destitutum indicari arbitrantur: neque animadvertunt, verbis quæ statim adduntur, « nisi qui ex Deo est, » Patris visionem et cognitionem eidem tribui: quippe cum etiam Paulus de illo similiter scripserit: « Spiritus (36) qui ex Deo est; » et Filius dixerit: « Spiritus qui a Patre procedit: » ac præterea in alio testimonio rursus Paulus verbis quidem Filium tacuerit, sed non sensu; a solo autem Spiritu videri et nosci Patrem docuerit hisce verbis: « Spiritus (37) omnia scrutatur, etiam profunda Dei: quis enim hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis (38) qui in ipso 437 est? sic et quæ sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei: » et rursus dixerit: « Deus novit (39) quid desideret (aut sapiat) Spiritus. » At vero Deum non scrutatur qui eum non videt, quique cum eo non coexistit: neque novit quæ Dei sunt qui ipsum Deum non cognoscit, quique non est ejusdem cum ipso deitatis. Fieri enim non potest, ut is qui non sit ejusdem cum Deo essentia et eadem cognitione præditus, noscat quæ Dei sunt, sicut novit ea Deus, et æqualem cum ipso habeat cognitionem. Qui autem et novit quæ Dei sunt, et est in Filio, is novit etiam quæ sunt Filii. Itaque respectu creaturarum dicitur illud: « Nemo novit Patrem, » aut « Filium, » nec quisquam eum videt sicuti est: nam ne illa quidem cognitione ac visione, quæ possibilis est, fruuntur omnes; nec enim omnes sunt ea digni: qui vero illa potiuntur, æqualiter singuli non potiuntur. Nam juxta Paulum, « Alteri (40) quidem datur cognitio sapientia, » is cui datur (41) abundantius, majorem rationem

(34) *Deum.* Græca editio: τὸν Πατέρα, id est « Patrem. »

(35) *Ex Deo.* Græca editio: παρὰ τοῦ Θεοῦ.

(36) *Spiritus.* I Cor. II, 12.

(37) *Spiritus.* I Cor. II, 10, 11.

(38) *Spiritus hominis.* Hæc verba sine dubio accepit Didymus de humano creato spiritu, ut reipsa accipienda sunt: quamvis hunc ipsum spiritum ab anima distinxerit, ut nonnulli alii fecerant ante ipsum, de qua re in præsens dicere inopportunitum foret. Itaque nondum satis intelligere potui cur in libro *De Spiritu sancto* num. 54, vulgatam atque athen, ut equidem reor, genuinam lectionem immutari vir cl. Vallarsius. Ut res perspicua sit, prius affero eum Didymi locum ex editione Veronensi cum nostro codice a me collata. « Dicitur etiam, excepta anima, et excepto spiritu nostro, Spiritus alius quis esse in homine [codex noster: et excepto Spiritu sancto, alius quis esse in homine spiritus], de quo Paulus scribit: « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est? » Si enim voluerit contendere quispiam, animam hic significari in spiritu, quis erit homo, cujus cogitationes, et arcana, et secreta [rectius codex noster: secreti] cordis occulta nesciat homo [cod. noster, alius homo] nisi spiritus ejus? Quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est. Quod si arguta [cod. noster: argutus] nititur fraude surrepere [cod. noster: subripere] de Spiritu sancto hæc scripta contestans; si diligenter verba ipsa consideret, cessabit asserere mendacium. Si quidem ita scriptum est: » Spiritus enim scit hominum

quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo scit, nisi Spiritus Dei. « Quo modo enim alius est homo, alius est Deus; sic et spiritus hominis, qui est in eo, separatur a Spiritu Dei, qui est in eo: quem Spiritum sanctum esse [vocem esse addo ex nostro codice] frequenter ostendimus. » Hactenus Didymus, qui tres hic memorat vocis « spiritus » significationes: primam qua Spiritus sanctus, alteram qua anima, tertiam qua spiritus creatus in homine ab anima diversus significatur. Itaque non video cur clarissimus editor Veronensis ad ea verba, quæ sic ipse legit, « et excepto Spiritu nostro, » hæc adnotavit: « Insigni errore editi hactenus, et passim mss. legebant: « et excepto Spiritu sancto, Spiritus alius » etc. Substitui, « spiritu nostro, » ad codicis Regiæ fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum. » Quod si opinio mea, aut lectio quam tueor, confirmatione indigeret, confirmari etiam posset ex Hieronymi commentariis in *Danielem* cap. III. tom. V, pag. 641. Ibi enim S. Doctor hunc ipsum, ut reor, Didymi locum respiciens scribit: « Sunt qui alium velint esse spiritum in homine, excepto Spiritu sancto, et aliam animam. »

(39) *Deus novit.* Rom. VIII, 27. Biblia habent: « Qui scrutatur corda, » Didymus vero sensum citans, pro his verbis adhibet nomen « Deus. »

(40) *Alteri.* I Cor. XII, 8.

(41) *Cui datur.* Respicit, opinor, Luc. XII, 48, sensum citans, non verba.

reddet. Sed iniquiunt hæretici : Spiritus scrutatur profunda Dei ; ergo ea ignorat. Verum subiunxit Paulus, eundem nosse quæ Dei sunt.

At vero « servus (42) non novit, quid faciat dominus ejus. » Quod autem scrutari non semper valeat quærere, declarant oracula. Cum enim ait Scriptura, « Scrutantes (43), in quod, vel quale tempus manifestabatur in ipsis Spiritus Christi, » scrutandi verbum significat quærere, et discere, similiter atque cum ait : « Scrutamini (44) Scripturas. » Cum vero Apostolus scribit de Deo et Patre, « Qui autem (45) scrutatur corda, scit quid sapiat (aut desideret) Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis ; » aut cum in xxx psalmo dicitur, « Quoniam (46) veritates exquirat Dominus ; » aut in vii, « Scrutans (47) corda et renes Deus ; » aut alibi : « Scrutans (48) promptuaria ventris ; » scrutandi verbum non significat inquirere et discere, sed comprehendere 438 cor, ita ut nihil usquam eorum lateat, quæ unquam ab ipso cogitata sint, aut animo versata fuerint : quæque novit etiam sine investigationibus is qui est cordium cognitor. Si enim scrutantem cujuslibet cognitionis expertem (49) indicat scrutatio, Deum quoque invenimus scrutari quasi ignorantem, et dedecus ei, hæreticorum quidem sententia, asseret quod (50) in Sophonia veluti per metaphoram ab hominibus derivatam dictum est : « Scrutabor (51) Jerusalem cum lucerna. » Quæ locutio magnam habet significationem potentia illius. Scrutatur ergo divinus Dei Spiritus non ut ignorans, sed ut Spiritus Dei, natura unum cum ipso existens. Quamobrem Psaltes essentiam illi ac scientiam Dei et Patris non denegans, imo illum Patris sapientiam, quæ in Patre æque ac Unigenitus subsistat, esse confirmans, sic oravit : « Spiritum (52) tuum sanctum ne auferas a me : » nempe illum Spiritum, ait, qui mihi revelat occulta (53) et arcana sapientia tua.

CAP. XXXVIII.

Illam quoque Christi apud Joannem utilissima verba, « Cum venerit (54) Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre meo (55), Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit ac me ; » itemque illa, « Paracletus (56) autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et in memoriam revocabit vobis omnia, quæ dixi vobis, » perverse accipientes, suffragium contra Spiritum sanctum ferunt. Ita enim hæc deberent accipere, ut Paracletus dictus fuerit aut quia ut Deus παρακαλεῖται, id est, invocatur a creatura, aut quia ipsam παραμυθεῖται, hoc est consolatur, et oblectationem ei ac pacem infert, synonymæ enim sunt voces παρακλήσεως, **Π**

« Ὁ » γὰρ « δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ. » Ὅτι δὲ οὐκ ἀεὶ τὸ ἐρευνᾶν τῷ ζητεῖν ὁμοῖον, διασαφηνίζει τὰ λόγια. Ἡνίκα μὲν γὰρ προφητεῖαι, « Ἐρευνῶντες, εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδηλοῦτο ἐν αὐτοῖς Πνεῦμα Χριστοῦ, » τὸ ζητεῖν καὶ μανθάνειν δηλοῖ, παραπλησίως τῷ λέγοντι· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς· » ἡνίκα δὲ ὁ Ἀπόστολος γράφῃ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· « Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδεν τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων· » ἢ ἐν ἁ' ψαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος· » ἢ ἐν ζ'· « Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεός· » ἢ ἐτέρωθι· « Ἐρευνῶν ταμεῖα κοιλίας· » οὐ τὸ ἐξετάζειν καὶ μανθάνειν, ἀλλὰ τὸ περιλαμβάνειν τὴν καρδίαν, ὡς μηδὲν που λαμβάνειν τῶν ὡποτε αὐτῇ ἐνθυμηθέντων, ἢ νενομημένων· ἅπερ καὶ διὰ ἐξηχιασμῶν οἶδεν ὁ καρδιογνώστης. Εἰ γὰρ τὸ πᾶν τῆς γνώσεως τῷ ἐρευνᾶν ἀπονηθεῖται, καὶ ἐρευνῶν ὡς ἄγνων εὐρεθήσεται καὶ ὁ Θεός, καὶ ἀδοξάζαν αὐτῷ [213 b] κατ' ἐκείνους οἴσει· τὸ δὲ ἐν τῷ Σοφονίᾳ ὑπ' αὐτοῦ, οἶον τὸ ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, εἰρημένον· « Ἐξερευνήσω τὴν Ἰερουσαλήμ μετὰ λύχνου. » Τὸ ῥῆμα τὸ τοιοῦτο τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πολλὴν ἐργάζεται σημεῖωσιν. Ἐρευνᾶ οὖν τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὡς ἄγνων, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἠνωμένον αὐτῷ τῇ φύσει. Ὅθεν ὁ Ψαλμῶδης, οὐ διαστέλλων αὐτὸ τῆς οὐσίας καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, αὐτὸ δὲ μᾶλλον ἐνυποστάτως εἰναι τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐν ἰσῷ τοῦ Μονογενοῦς ἀναπειθῶν, ἠΰχετο· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ· » τὸ ἀποκαλύπτου μοι, φησὶν, τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρυφία τῆς σοφίας σου.

ΚΕΦ. ΑΗ'.

Καὶ τὰς παρὰ Ἰωάννην δὲ διαλαλούσας τοῦ Χριστοῦ πανωφελεῖς συλλαβάς· « Ὅταν εἴθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκείνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψῃ ὁ Πάτερ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν· » οὐκ ἀδυστρόφως δέχονται, καταψηφίζόμενοι τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἄντι γὰρ τοῦ νοεῖν Παράκλητον, ἢ διὰ τὸ παρακαλεῖσθαι ὡς Θεὸν παρὰ τῆς κτίσεως, ἢ διὰ τὸ παραμυθεῖσθαι αὐτὴν, καὶ θυμηθῆναι καὶ εἰρήνην ἐμβάλλειν· συνώνυμοι γὰρ αἱ λέξεις τῆς παρακλήσεως καὶ παραμυθίας εἰσίν· ὡς γράφει· « Καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ

alio simili modo.

(50) Quod. Librarius scripsit οἴσει· τὸ δὲ. Emen-davi, ac scripsi οἴσει τὸδε.

(51) Scrutabor. Soph. i, 13 (seu 12).

(52) Spiritum. Psal. l, 12 (seu 13).

(53) Occulta. Ex eodem Psal. l, 7 (sive 8).

(54) Cum venerit. Joan. xv, 26.

(55) Meo. Deest hæc vox in Bibliis.

(56) Paracletus. Joan. xiv, 26.

(42) Servus. Joan. xv, 15

(43) Scrutantes. Ep. I Petr. i, 11.

(44) Scrutamini. Joan. v, 39.

(45) Qui autem. Rom. viii, 27.

(46) Quoniam. Psal. xxx, 51 (seu 24).

(47) Scrutans. Psal. vii, 10.

(48) Scrutans. Prov. xx 27. Græca editio : ὁ ἐρευνᾷ ταμεία.

(49) Expertem. In Græco deest aliqua dictio, ut legendum sit, exempli gratia, μὴ ἀπονηθεῖται, aut

λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν. » Καὶ ἡ ἐκ [214 a] προσώπου τῶν ἀξιωθέντων τῆς παραμυθίας φησὶν· « Κύριε, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὁδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ μου αἱ παρακλήσεις σου εὐφράναν τὴν καρδίαν μου· » καὶ πάλιν· « Ἐδώκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου. » Καὶ ὡς Παῦλος Θεσσαλονικεῦσιν ἐπεύχεται· « Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλέσει ὑμῶν τὰς καρδίας. » Οἱ δὲ ἀντὶ τοῦ οὕτω νοεῖν, λέγουσιν διὰ τὸ παρακαλεῖν ὑπὲρ αὐτῆς ὀνομάσθαι Παράκλητον· καὶ ἐπιγράφουσιν, ὅτι καὶ ἀποστέλλεται. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν τῷ τε ἁγίῳ Πνεύματι καὶ τῷ Υἱῷ ἐπικοινωνῶν ἐστι τοῦ Παρακλήτου τὸ ὄνομα, ὡς καὶ ἡ φύσις· καθὰ Ἰωάννης γέγραπεν οὕτως, ἐν μὲν ταῖς Καθολικαῖς· « Ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἀμάρτητε· ἐάν τις καὶ ἀμάρτωμεν, Παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν θεὸν Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον, καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. » Ἐπιτήρησον δὲ τέως, ὅτι Παράκλητον πρὸς τὸν θεὸν εἰπὼν Ἰησοῦν Χριστὸν, τῷ Παρακλήτῳ τὴν ἐξουσίαν ἀπένειμεν, ὡς αὐτοῦ παρακαλουμένου· « Αὐτὸς, γὰρ, » φησὶν, « ἰλασμός ἐστιν. » Ἐν οὕτω καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Παρακλήτου δειξή, καὶ εἰς τὴν μίαν θεότητα τὸν ἰλασμὸν ἀναγάγη.

tiatio est pro peccatis nostris. » Illud vero nunc dixit Jesum Christum, eidem Paracletō potestatem ac dominatōnem tribuit, tanquam ei qui invocatur; ut nempe et potestatem Paracleti propriam ostendat, et propitiacionem ad unam deitatem referat.

Kaὶ πάλιν ἐν Εὐαγγελίῳ ἀπὸ τοῦ Ἀσποῦτος· « Ἐάν ἀγαπήτε με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσατε, καὶ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται. Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς [214 b] ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· » ἄλλον Παράκλητον φήσας, οὐ κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ καθ'

A et paramythias, ideoque scriptum fuit : « Et humiles (57) populi sui (58) παρεκάλεσεν. » 439 id est, « consolatus est. » Et ex persona (59) eorum, qui hujusmodi consolationem sunt consecuti, ait Psaltes : « Domine (60), secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo ai παρακλήσεις (id est, consolationes) tuae lætificaverunt cor meum (61) ; » et rursus : « Dedisti (62) lætitiā in corde meo ; » et Paulus Thessalonicensibus hæc precatur : « Ipse (65) autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater παρακαλέσει (id est, consolabitur) corda vestra. » At vero ipsi non ita intelligunt allata Joannis verba, sed aiunt, Spiritum sanctum vocatum fuisse Paracletum, quia παρακαλεῖ (id est invocat, aut hortatur) pro ipsa creatura : aiunt illud insuper addunt, eum nempe creatura mitti. Sed primum quidem cum Spiritui sancto, tum Filio commune est (64) Paracleti nomen, sicut eadem est utriusque natura, juxta ea quæ Joannes scripsit. Nam in Catholica quidem Epistola ait : « Hæc scribo (65) vobis, ut non peccetis : si autem et peccaverimus (66), Paracletum habemus apud Deum (67), Jesum Christum justum, et ipse propitiol observa, quod postquam Paracletum apud Deum dominatōnem tribuit, tanquam ei qui invocatur ; ut nempe et potestatem Paracleti propriam ostendat, et propitiacionem ad unam deitatem referat.

C Rursus autem in Evangelio ex persona Domini ait : « Si diligitis (68) me, mandata mea servate, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in sæculum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum. Vos vero cognoscitis illum, quia apud vos manet, et in vobis erit. Non relinquam vos orphanos : venio ad vos. » Ubi 440 alium Paracletum dicit, non secundum

(57) *Et humiles.* Non exstant hæc verba in Latinis Bibliis. Græca editio ea habet Is. xlix, 13. Auctor tamen libri primi Machab. cap. xiv, hunc Isaia locum imitatus ait : Καὶ ἐστήριξε πάντας τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, id est, ut legitur in Vulgata editione, « Et confirmavit omnes humiles populi sui. »

(58) *Sui.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 28, edita exemplaria non habent hanc vocem : sed eam habet noster codex, item ut Biblia. « Salvator quoque, ait ibi Didymus, consolationem, e qua Spiritus sanctus « Paracletus » nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent : scriptum est enim : » Et humiles populi [cod. noster *addit*, sui] consolatus est. « Unde et is qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prædicans, loquebatur : « Domine, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo consolationem tuam lætificaverunt cor meum, » sive, « dilexerunt animam meam. » Utrouque enim scriptum esse [nomen codex non habet vocem, esse] modo in diversis exemplaribus invenitur. »

(59) *Et ex persona.* Codex habet : καὶ ἡ ἐκ προσώπου. Legendum : καὶ ἡ ἐκ προσώπου.

(60) *Domine.* Psal. xciii, 19. Hæc vox, Κύριε, omittitur in Græca editione et in Latinis Bibliis. Didymus vero eam legit etiam libro *De Spiritu sancto* in verbis quæ modo attuli.

(61) *Cor meum.* Biblia tum Græca, tum Latina habent, τὴν ψυχὴν μου, id est « animam meam. » Didymus in eo etiam, quem dixi, loco legit, « cor meum, » etsi alterius lectionis mentionem faciat.

(62) *Dedisti.* Psal. iv, 7. In libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 25, de consolatione ac hilaritate, quæ in nobis per Spiritum sanctum oritur, hæc verba intelligit, cum ait : « Consolatorem autem Spiritum sanctum dicit, ab operatione ei nomen imponens ; quia non solum consolatur eos, quos se dignos repererit, et ab omni tristitia et perturbatione reddit alienos ; verum incredibile quoddam gaudium et hilaritatem eis tribuit, in tantam ut possit quis Deo gratias referens quod tali hospite dignus habeatur, dicere : « Dedisti lætitiā in corde meo. »

(63) *Ipse.* II Thess. ii, 16, 17. Vide not. 17, pag. 56.

(64) *Commune est,* etc. Hæc eadem docet in lib. *De Spiritu sancto*, num. 27.

(65) *Hæc scribo.* I Joan. ii, 1, 2.

(66) *Si autem et peccaverimus.* Græca editio : καὶ ἐάν τις ἀμάρτη, id est « ac si quis peccaverit. »

(67) *Deum.* Græca editio : Πατέρα, id est « Patrem. »

(68) *Si diligitis.* Joann. xiv, 15-18. Vide not. 38, pag. 130.

essentiam, sed secundum hypostasim. Deinde ex eo quod Filius prænuñtiavit inquit, « Mittam (69) vobis a Patre meo Spiritum veritatis, » apparet tres esse hypostases, et una complacentia atque concordia factam esse manifestationem seu adventum Spiritus sancti : sicut id ipsum indicari diximus antea et in illo capitulo : « Pater (70) mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar ; » et cum de Spiritu sancto dicitur : « A semetipso (71) non loquetur. » Sicut enim a Patre conjunctus non est Filius ex eo quod missus (72) sit, sic ne Spiritus quidem sanctus. Quod vero subjungitur, « Spiritus veritatis, » ostendit, eum vere esse Spiritum Dei, non vero spiritibus Deo famulantibus similem. Ac verba illa, « Qui a Patre procedit, » significant ipsum ab æterno et consubstantialiter ex paterna hypostasi editum esse ; omnis enim processio per æqualia et similia perficitur ; Filii autem ex Deo generatio, ac Spiritus ipsius processio in eo ab aliis processionibus secerñitur, quod consubstantialiter facta sit. his vero verbis, « Ille vos docebit omnia, et rememorabit vobis omnia, quæ dixi vobis, » mandat ac monet, sicut superius dictum a nobis fuit, ut Spiritui sancto fides ne denegetur, qui venit post Christi Assumptionem et docuit. Quasi dicat : Nec enim ejus mens atque doctrina a mente ac doctrina mea discrepat, cum mihi etiam deitate conjunctus sit, imo unum et idem : communia vero Trinitatis sint documenta, et ea quæ ad salutem conducunt, dona : et quo sensu dixi illud : « Pater mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, » quod (73) concordiam Trinitatis denotat ; eodem sensu dico etiam de Spiritu sancto : « De meo accipiet, et annuntiabit vobis. » Cum vero ait : « Si diligitis me, mandata mea servate, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, » significat, semetipsum quoque, non vero solum Spiritum, vocari Paracletum ; ac, Si non servaveritis, inquit, mandata mea, indigni estis adventu Spiritus sancti, qui adventui meo non est dissimilis. Illa autem verba : « Spiritus veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt illum, nec cognoscit illum, vos vero cognoscitis eum, » ostendunt, mundanos **441** quidem, id est hæreticos, non posse illum accipere, quia ipsum non vident oculis fidei, ut Deum : qui vero ipsum consuetur esse Deum, illos habere ipsum nancientem apud semetipsos.

Quod vero ait, « Dabit vobis, » et, « Apud vos manet, et in vobis erit, » significat Spiritum sanctum et in cælis et in terra, utpote Deum, ubique præsentem esse ; nam si et apud nos manet, et in nobis erit, et omnia implet, juxta Sapientiam inquitientem, « Spiritus (74) Domini replevit orbem terrarum ; » quomodo nobis missus (75) est ? Quod autem etsi hæc Filius diceret, cum ipso tamen

(69) *Mittam.* Joan. xv, 26.

(70) *Pater.* Joan. xii, 49.

(71) *A semetipso.* Joan. xvi, 13.

(72) *Missus.* De hac missione fusius loquitur Theologus noster in libro *De Sp. sancto*, num. 25 et 26.

A ὑπόστασιν. Ἐπειτα δὲ τὸ προεῖπεν τὸν Υἱὸν, « Πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς μου τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » παρέστησεν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ ὡς εὐδοκίᾳ καὶ συμφωνίᾳ μιᾷ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγένετο παρουσία, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, τί εἰπω, καὶ εἰ λαλήσω, » καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, « Ἀφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, » προελέχθη. Ὡς γὰρ οὐκ ἀπέξενκται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς πεμφθεὶς, οὕτως οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὸ δὲ προσκεῖσθαι, « Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » διδάσκει ἀληθῶς αὐτὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ὡς τὰ λειτουργικὰ. Τὸ δὲ ἔχειν, « Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » σημαίνει, ὡς ἀνάρχως καὶ ὁμοουσίως ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐξεφάνη · πᾶσα γὰρ πρόοδος διὰ τῶν ἰσων καὶ ὁμοίων ἐπιτελεῖται · καὶ διαφερόντως ὁμοουσίως ἐγένετο ἢ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γέννησις τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ δὲ, « Ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν, » παράγγελμά ἐστιν μὴ ἀπιστῆσαι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς ἀνωτέρω εἰρήται, ἐλθόντι μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ τὰ διδάσκοντι · Οὐκ ἀπέδουσα γὰρ, φησὶν, τῆς ἐμῆς γνώμης καὶ διδασκαλίας ἔσται ἡ αὐτοῦ ἐπειδὴ καὶ τῇ θεότητι ἠνωμένως καὶ ἐχομένως ἔχει · κοινὰ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος τὰ διδάγματα, καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν δωρήματα · καὶ ὧς εἶπον τρόπον τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, τί εἰπω, καὶ τί λαλήσω, » ἔστιν δὲ ὅτι συμφωνίας [215 a] τῷ αὐτῷ φημί καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτι « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Τῷ δὲ εἰπεῖν, « Ἐάν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολάς μου τηρήσατε, καὶ ἂν ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, » ἐδήλωσεν μονουχί καὶ ἐαυτὸν Παράκλητον ὀνομάζεσθαι, καὶ ὡς, Εἰ μὴ φυλάξητε, φησὶν, τὰς ἐμὰς ἐντολάς, ἀνάξιος τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως τυγχάνετε, ἥτις οὐκ ἀπέδει τῆς ἐμῆς ἐπιφανείας. Τὸ δὲ γράφειν, « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτὸ · ὑμεῖς δὲ γινώσχετε αὐτὸ, » ἔδειξεν, ὅτι οἱ μὲν κοσμικοὶ, τοῦτ' ἔστιν αἰρετικοὶ, οὐ δύνανται λαβεῖν αὐτὸ, ὅτι οὐ θεωροῦσιν αὐτὸ τοῖς τῆς πίστεως ὀφθαλμοῖς, οὐδὲ γινώσκουσιν αὐτὸ, μὴ δοξάζοντες ὡς Θεόν · οἱ δὲ ὁμολογούντες αὐτὸ εἶναι Θεόν, ἔχουσιν αὐτὸ μένον παρ' αὐταῖς.

neque cognoscunt illum, cum non glorificent

D Τὸ δὲ ἔχειν, « Δώσει ὑμῖν, » καὶ, « Παρ' ὑμῖν μένει καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται, » ἐσήμανεν, ὡς καὶ ἄνω καὶ κάτω, ἅτε δὴ Θεός, πανταχοῦ παρὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν · εἰ γὰρ καὶ παρ' ἡμῖν μένει καὶ ἐν ἡμῖν ἔσται, καὶ πάντα πληροί, κατὰ τὴν σοφίαν λέγουσαν · « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκεν τὴν οἰκουμένην · » πῶς ἡμῖν ἀπεστάλη ; Ὅτι δὲ καὶ λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα, μετ' αὐτοῦ ἦν ὡς ὁμοούσιον, πάλιν αὐτὸς ἐπεισεν, ἐμπρ-

(73) *Quod... denotat.* Collex, ἔστιν δὲ ὅτι συμφωνίας. Legendum fortasse, ἔστιν δηλονότι συμφωνίας.

(74) *Spiritus.* Sap. i, 7.

(75) *Missus.* Missionem localem excludit : quod præstat etiam lib. *De Sp. sancto*, num. 25.

σῆσας εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀποστόλων καὶ εἰπών· «Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, ὡς προεῖρηται. Τὸ δὲ, «Οὐκ ἀφῆσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » ἐδίδαξεν, ὡς ὃν τρόπον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἦν καὶ πρὸ τῆς γνωστῆς αὐτοῦ [215 b] ἐπιδημίας ἐν πᾶσιν, οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν ὁ Υἱὸς, ἐν ἀπεριγράφῳ μὴ θεόθετι καὶ θελήσει τῶν ὑποστάσεων οὐσῶν, οὐκ αὐτὸς ὢν ἄμω καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ (ὡς ἐνόησεν Μοντανὸς, καὶ τοῦτε μάλιστα ἐπερείδεται τῷ μέρει τῆς Γραφῆς, μὴ βλέπων, μηδ' ἀκούων, ὡς ἄλλοι περὶ ἔλλου καὶ ἄλλου προσώπου λέγει· «Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ πέμψει ἄλλον Παράκλητον»)· ἀλλ' ὡς σὺν τῷ Πνεύματι παρὼν ἰδιοῦστατος, καθά ἐστιν αἰ πανταχοῦ καὶ ὁ Πατήρ. Οὐ μέντοι ἐκ δευτέρου ἤδη ἐλθὼν, ἢ πολλακίς καὶ τὴν ἐσομένην ἐν τῇ χρίσει δευτέραν ἀφιξίν αὐτοῦ ἐσήμανεν. Εὗ δὲ καὶ τὸ φάναι· «Ἐκεῖνος περὶ ἐμοῦ μαρτυρήσει.» Ἡ ἀλήθεια, φησὶν, περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ ὁ Κύριος περὶ τοῦ Κυρίου, ὃν τρόπον περὶ τοῦ Πατρὸς εἶπεν· «Καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με Πατήρ.» Ταῦτα πάντα, καὶ πρὸ ὧν τὸ λέγειν τὸν Δεσπότην, «Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, » ὅπερ ἀνεπιληπτὸν ἐστίν, εὐ κατὰ κοσμητικὴν συνήθειαν νοεῖσθαι ὀφείλον, Μακεδόνως παρεῖς, τῷ «Πέμψει » προσέδραμεν καὶ προσάχη. Ἐχέτω δὲ ἀπόκρισιν πρὸς τὰς τοιαύτας περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωνὰς, ἣν αὐτὸς ἐρωτώμενος δώσει ἕνεκα τῶν περὶ τοῦ Υἱοῦ κειμένων ἁγίων Γραφῶν· καὶ τοῦτο γινώσκων, ὅτι μάλιστα μὲν οὐ πάντως ὁ λέγων, ἢ πέμπων, μείζων τοῦ ἀκούοντος, ἢ πεμπομένου καθέστηκεν· ἀλλὰ τὸν Ἰσὺν καὶ ὁμότιμον πολλακίς εὐρίσκειται τις ἀποστέλλων· οὐκ ἀπεικὸς δὲ ἐν ἀνθρώποις, τὸν παντοίας τέχνης δημιουργόν, καὶ ἀμείνονα τυγχάνειν τοῦ δοκούντος τι λέγειν αὐτῷ, ἢ [216 a] πέμπειν αὐτόν. Ἐπειτα ὅτι καὶ ὁ μονογενὴς Θεὸς Λόγος ἐπέμφθη παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ Πνεύματος, ὡς αὐτὸς παρὰ Ἡσαΐα λέγει· «Ἐγὼ εἶμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἶμι εἰς τὸν αἰῶνα· ἡ χεὶρ μου θεμελίωσεν τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσεν τὸν οὐρανόν.» Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει· «Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέν με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ.» Ὡστε οὐ πέμπεται κατὰ τὴν ἀποστόλων ἢ προφητῶν ἀποστολὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ οὐδὲ μεταθετικῶς, ἀπειδὴ οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐ τῆς ὑποστάσεως Πνεῦμα ἐστίν, πέρασι περιγράφεται.

apud Isaiam prius quidem dicit : « Ego sum (81) primus, et ego sum in sæculum : manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit cælum : » tum vero post alia subdit : « Et nunc (82) Dominus misit me et Spiritus ejus. » Non mittitur itaque Spiritus Dei et Patris eo modo quo mittuntur apostoli (83), aut prophetæ, sed ut Spiritus ejus ; nec mittitur ut aliunde ad alia transmigrans, quoniam ne Pater quidem, cujus hypostasis est Spiritus, terminis circumscriptus est.

ΚΕΦ. ΛΘ΄.

Ἐτι σμικρύνοντας, καὶ τῷ ἑαυτῶν κακῷ κατακλιβηλεύοντας τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὀνειδίζουσιν αὐτῷ καὶ ἄλλην θεϊκὴν φιλανθρώπιαν, ἣν Παῦλος

(76) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(77) *Illis autem.* Codex, τὸ δέ. Legendum fortasse, τῷ δέ.

(78) *Hac ratione.* Cod., ἢ πολλακίς. Lego, ἢ πολλακίς.

(79) *Bene.* Similem habet locutionem in lib. De

A *esset Spiritus sanctus utpote consubstantialis, rursus ipse Filius ostendit, cum insufflans in facies apostolorum ait, « Accipite (76) Spiritum sanctum » sicut antea dictum est. Illis (77) autem verbis, « Non relinquam vos orphanos, venio ad vos, » docuit, quod quemadmodum Spiritus Dei, etiam ante manifestum suum adventum, erat in omnibus ; sic Filius, etiam postquam in cælos assumptus est, ubique est, cum unius incircumscriptæ Deitatis ac voluntatis sint hypostases ; non quod ipse sit Pater, et Filius, et Spiritus Dei (ut commentus est Montanus, qui hoc maxime Scripturæ loco innititur, illud non videas, nec intelligens, quod manifestum est, alium nempe de alia et alia persona dicere : « Rogabo Patrem, et mittet alium Paraclotum »), sed quatenus cum Spiritu sancto simul adest et ipse cum propria subsistentia, sicut semper ubique est etiam Pater. Nec vero quod ait, « Venio ad vos, » indicat eum secundo jam venisse ; etsi sæpe hac ratione (78) futurum etiam in die iudicii secundum sui ipsius adventum significaverit. Bene (79) autem se habet etiam quod dixit : « Ille de me testimonium perhibebit. » Nempe veritas, inquit, de veritate, et Dominus de Domino testimonium reddet. Simili modo de Patre ait : « Et testimonium (80) perhibet de me qui misit me Pater. » Omittit hæc omnia Macedonius, ac præsertim illa Domini verba omittit, « Rogabo Patrem, » quæ et reprehensione carent, neque juxta mundanam loquendi consuetudinem intelligi debent ; his vero prætermisissis arripit vocem, « Mittet, » atque in ea exultat sibi blanditur. Illam vero ipsam is habet responsionem, 442 dum hæc voces de Spiritu sancto dictas objicit, quam interrogatus dabit ipæmet similia sacræ Scripturæ loca de Filio dicta objicientibus. Ac illud etiam norit, sæpe quidem, sed non semper, neque necessario eum, qui dicit quasi præcipiat, aut qui mittit, majorem esse illo qui audit, aut mittitur ; sed sæpe contingere, ut quis eum mittat, qui sibi æqualis et æquali honore dignus sit ; neque vero absurdum esse, ut inter homines ille qui sit cujuslibet artis opifex, sit etiam major illo, qui ipsi aliquid dicere ac præcipere videatur, aut eum mittere. Deinde norit, etiam unigenitum Deum Verbum missum esse a Patre, aut a Spiritu ; nam ipse*

C *mittitur, et ego sum in sæculum : manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit cælum : » tum vero post alia subdit : « Et nunc (82) Dominus misit me et Spiritus ejus. » Non mittitur itaque Spiritus Dei et Patris eo modo quo mittuntur apostoli (83), aut prophetæ, sed ut Spiritus ejus ; nec mittitur ut aliunde ad alia transmigrans, quoniam ne Pater quidem, cujus hypostasis est Spiritus, terminis circumscriptus est.*

D

CAP. XXXIX.

Imminuere adhuc et in suam ipsorum perniciem adulterare ea quæ de Spiritu sancto scripta sunt, pergentes exprobrant eidem aliam quoque Dei in

Sp. sancto, num. 15 : « Bene autem quod in ipsa sententia non ait, Qui creavi, sed, « Qui creo. »

(80) *Et testimonium.* Joan. viii, 18.

(81) *Ego sum.* Isa. xlviii, 12, 13.

(82) *Et nunc.* Isa. xlviii, 16.

(83) *Quo mittuntur apostoli.* In libro *De Sp. sancto.*

¶ mines benignitatem, quam Paulus commemora-
vit, cum scripsit : « Emisit (84) Deus Spiritum
suum (85) in corda nostra (86) clamantem, Abba,
Pater. » Verbum vero illud, « Emisit, » concordiam
consensumque significat, ut antea dictum est. Quod
autem in cordibus nostris Spiritus sanctus clamet,
Abba, quod Latine vertitur Pater, Spiritus sancti
clementiam ac misericordiam ostendit, 443 qua
domesticos ac familiares nos reddit Dei ac Patris,
eo quod vice nostra et pro nobis hanc vocem dixe-
rit, qui adhuc infantes tunc eramus, et lacte nu-
triebamur, et fiducia carebamus cum propter vete-
rem inobedientiam, tum quia viventem Deum dere-
liqueramus, tum quia in prava vitæ indifferentia
vivebamus, tum quia indigni inveniebamur qui in
talem erumperemus compellationem. Simili modo
etiam Filius in Incarnatione propter nos omnia
nostra in se suscepit. Nimirum in iis, quæ sequun-
tur, et Deum dixit Paulus Spiritum sanctum, ac
per dictam ejusdem Spiritus vocem nos liberari
ostendit, et filios Dei effici bonorumque cælestium
hæredes. Etenim postquam dixit, « Abba, Pater, »
statim subdit : « Itaque (87) jam non es servus, sed
filius : si autem filius, et hæres per Deum (88) : »
per illum scilicet, qui nobis clamat, hoc est, per
Spiritum sanctum. Quod autem vice nostra (89)
Spiritus sanctus clamet, « Abba, Pater, » idem
Paulus Romanis scripsit : « Si autem (90) Spiritu
opera corporis mortificaveritis, vivetis : quicumque
enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt : non
enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore,
sed accepistis Spiritum adoptionis in filios, in quo
clamamus, Abba, Pater. » Quoniam enim, ut sæ-
pius dictum est, communiter a sancta Trinitate
omnis nobis salus donata est ; Pater quidem ad
adoptionem in filios nos vocavit ; unigenitus autem,
et verus ac genuinus Filius fratres denominavit,
et permisit ut vocarem nostrum Patrem Deum ;
Spiritus vero sanctus inhabitavit, inspiravit, do-
cuit, dicens : Abba. « Ipse (91), inquit, vos doce-
bit ; » et : « Deducet (92) in omnem veritatem. »

ἔγραψεν, εἰπὼν· « Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα
αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κράζον· Ἄββὰ, ὁ Πα-
τήρ. » Τὸ δὲ « Ἐξαπέστειλεν » τὴν συμφωνίαν, ὡς
προελέχθη, σημαίνει· τὸ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν
κράζειν, Ἄββὰ, ὁ ἐρμηνεύεται « Πατήρ, » τὴν τοῦ
ἁγίου Πνεύματος εὐσπλαγγίαν παρίστησιν, οἰκαιο-
τήτα ἡμῖν παρέχουσαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐν
τῷ ἀνθ' ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ταύτην εἰρηκέναι τὴν
φωνὴν, τῶν τότε νηπίων ἔτι τυγχανόντων, καὶ γά-
λακτι τρεφομένων, καὶ ἀπαρῆρσιάζων, διὰ τε τὴν
ἀρχαίαν παρακοὴν καὶ τὸ καταλείψαι Θεὸν ζῶντα,
διὰ τε τὴν κακὴν τοῦ βίου ἀδιανομίαν καὶ τὸ ἀνάξιον
εὐρίσκεισθαι τοιαύτην ῥῆξιν [216 b] πρόσρῃσιν· ἐν
τρόπον καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ δι' ἡμᾶς πάντα
τὰ ἡμῶν ἀνεδέξατο. Ἀμέλει διὰ τῶν ἐφ' ἑξῆς καὶ
Θεὸν εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἔδειξεν, ὡς διὰ τῆς
προλεχθείσης αὐτοῦ φωνῆς ἐλευθερούμεθα, υἱοθετού-
μεθα, καὶ τῶν ἐπουρανίων κληρονομοῦμεν. Ἐπάγει
γὰρ εὐθὺς μετὰ τὸ εἰπεῖν, Ἄββὰ, ὁ Πατήρ· « Ὅστε
οὐκ ἔτι εἰ δούλος, ἀλλὰ υἱὸς· εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονό-
μος διὰ Θεοῦ· » τοῦ κράζοντος ἡμῖν ἁγίου Πνεύμα-
τος. Ὅτι δὲ ἀνθ' ἡμῶν ἡ προλεχθεῖσα ἔστιν φωνή,
ὁ αὐτὸς Ῥωμαῖοις ἐπέστειλεν· « Εἰ δὲ Πνεύματι τὰς
πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε· ὅσοι γὰρ
Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν· οὐ γὰρ
ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλά-
βετε Πνεῦμα υἱοθεσίας ἐν ᾧ κράζομεν· Ἄββὰ, ὁ Πα-
τήρ. » Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς εἰρηται πολλάκις, κοινῇ παρὰ
τῆς ἁγίας Τριάδος πᾶσα ἡμῖν σωτηρία δωδύρηται, ὁ
μὲν Πατήρ εἰς υἱοθεσίαν ἐκάλεσεν· ὁ δὲ μονογενὴς,
καὶ ἀληθινὸς, καὶ γνήσιος Υἱὸς ἀδελφοὺς προσηγό-
ρευσεν· ἐπέτρειψεν δὲ ἐπικαλεῖσθαι ἑαυτῶν Πατέρα
τὸν Θεόν· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐνέφκησεν, ἐνήχησεν,
ἐδίδαξεν, εἰρηκὸς, Ἄββὰ. « Αὐτὸς, φησὶν, διδάξει
ὑμᾶς, » καὶ, « Ὁδηγήσει εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν. » Προσέτι δὲ
καὶ ἀνεγέννησεν, καὶ ἠλευθέρωσεν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ
θανάτου, καὶ ἠγάσεν, καὶ υἱοὺς κατ' οἰκίαν ἀγαθό-
τητα ἀνέδειξεν τοῦ Θεοῦ. Τοιγαροῦν περὶ τὴν παρ' αὐ-
τοῦ ἀναγέννησθαι διὰ τοῦ φωτισματος, οὐδὲ λέγειν
ἀρμόττει· « Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν [217 a] τοῖς οὐρα-
νοῖς. » Πρὸς δὲ τούτοις κράζει ἐν ταῖς καρδίαις

num. 25, copiosius hæc edisseruerat; itaque hic
ea tantum attingit. Hæc autem ibi leguntur : « Iste
Spiritus sanctus consolator [conciinnior videtur
nostri codicis lectio : omittit enim vocem, sanctus]
a Filio mittitur, non secundum angelorum, aut proph-
etarum, aut apostolorum ministerium, sed ut
militi decet a sapientia et veritate Spiritum Dei...
Etenim Filius missus a Patre, non separatur, nec
disjungitur ab eo, manens [conciinnior nostri codi-
cis lectio, manens in illo], et habens illum in se-
met ipso. Quin Spiritus veritatis [melius fortasse
codex noster : Qui Spiritus veritatis] supradicto
modo missus a Filio de Patre egreditur, non aliunde
ad alia transigitur. Impossibile quippe hoc pariter
et blasphemum est. Si enim de loco ad locum
egreditur Spiritus, et ipse Pater [codex noster men-
dose fortasse : et ipse pariter] in loco invenietur...
Sed quomodo Pater non consistens [cod. noster,
non consistit] in loco, ultra omnem corporum est
naturam [cod. noster : cum ultra omnem corporum
sit naturam ; voculam tamen, sit, addit ipse, cum

ibi desit] ; ita et Spiritus veritatis nequaquam lo-
corum sine clauditur. »
(84) *Emisit.* Galat. iv, 6. Vide not. 65, pag. 118
(85) *Spiritum suum.* Græca editio, ac Didymus
ipse segm. 55 a, et alibi : « Spiritum Filii sui. »
(86) *In corda nostra.* Græca editio : εἰς τὰς καρ-
δίαις ὑμῶν, id est « in corda vestra. »
(87) *Itaque.* Galat. iv, 7.
(88) *Hæres per Deum.* Græca editio : κληρονόμος
Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, id est « hæres Dei per Christum. »
Sed in Latinis Bibliis legitur, ut legit Didymus.
(89) *Vice nostra.* Scite Augustinus in *Collatione
cum Maximino Ariano* : « Denique alio loco cum
dicit Apostolus : « Clamantem, Abba, Pater ; » alio
loco dicit : « In quo clamamus, Abba, Pater ; » ex-
posuit, quid sit, « Clamantem, Abba, Pater, » di-
cendo : Ac per hoc quid est « clamantem, » nisi
« clamare facientem ? »
(90) *Si autem.* Rom. vii, 13-15.
(91) *Ipse.* Joan. xiv, 26.
(92) *Deducet.* Joan. xvi, 13.

ἡμῶν, « Ἀββὰ, » τὰς κωρὰς αἰρετικῶν ἀκοῆς διδάσκων, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἐνοικῶν τοῖς πιστοῖς Θεός, κατὰ τὸ, « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω » καὶ ἔσονται αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός » κατὰ τὸν Ἀπόστολον γράφοντα · « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὶ Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν ; » Αἰρετικοὶ δὲ τὸ, « Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν, » καὶ ὅσα τοιαῦτα, περὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν πνεύματος, οὐ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρησθαι βιάζονται. Κρίνει δὲ αὐτὸ ἡ ἐπαγωγὴ, ἔχουσα · « Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἰοθεσίας. » Πάντως γὰρ ἔχοντες ἦδη τὸ ἴδιον ἡμῶν πνεῦμα, προσελάβομεν τὸ τῆς υἰοθεσίας ἅγιον Πνεῦμα.

Dei aguntur, hi filii Dei sunt, » aliaque similia loca de proprio nostro spiritu, non de Spiritu sancto dicta esse contendunt. Sed eos refellunt quæ subjiciuntur : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios. » Hinc enim perspicuum omnino est, nos, cum proprium nostrum spiritum jam haberemus, accepisse insuper Spiritum sanctum adoptionis in filios.

ΚΕΦ. Μ'.

Ἐθελεθρῶς καὶ φιλαπεχθημόνως ἔχοντες πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κακοφρόνως ἐκλαμβάνουσιν καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη παρὰ τοῦ Σωτῆρος λεχθὲν περὶ αὐτοῦ · « Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Οὐ γὰρ θέμις, ὡς τὰ ἀνθρώπινα, ὅτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ νοεῖν, οὐδὲ τῆ ὁμοιότητι τῶν καθ' ἡμᾶς λέξεων καὶ ἐνοσιῶν τὸ θεῖον ἐνυδρίζειν, τὸ μηδὲ μῶς ἡμῖν προσοικῶς. Δοξάσει οὖν, φησὶν, καθὼς τὰ αὐτὰ ὑμᾶς διδάξει, ἅπερ ἐγὼ · ἐγὼ δὲ, ἅπερ ἤκουσεν ὁ Πατὴρ · καὶ καθὼς ἀπὸ τῆς αὐτοῦ ἀφάρτου [217b] μεγαλειότητος ἐπιδείξει καὶ τῆς ἐμῆς θεότητος τὸ ἀμέγεθες · καὶ οὐ τούτῳ μόνῳ τῷ τρόπῳ, ἀλλὰ καὶ καθὼς γέγραπται · « Υἱὸς δοξάζει Πατέρα » καὶ, « Δόξα ἡλοῦ τὸ φῶς » καὶ ὡς εἶπον · « Δόξασόν με, Πάτερ » καὶ ἀπεκρίθη μοι · « Ἐδόξασά σε, καὶ πάλιν δοξάσω. » Οὐ γὰρ ὑμνεῖ ὡς ἡ κτίσις ; ἐπειδὴ τῆ θεότητι καὶ τῆ τιμῇ ἀλλήλων μὴ ἀρεστῶσιν · οὐδὲ λαμβάνον ἀναγγέλλει τὸ οἰκονομοῦν ἡμῖν ἀφ' ἑαυτοῦ καθαρῶς ἀεὶ τὰ θεϊκὰ χαρίσματα, καὶ μὴ διωρισμένον τῆ φύσει τοῦ Πατρὸς. Ὅσπερ γὰρ ὁ διδοὺς Υἱὸς οὐδενὸς στερεῖται, οὐδὲ κενούται · ὅτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐ λαμβάνει, ὃ μὴ ἔχει, οὐδὲ ἀκούον λαλεῖ, τὸ μόνον εἰδὸς, κατὰ Παῦλον, τὰ τοῦ Θεοῦ · ἐνίησι δὲ μᾶλλον αὐτὸ σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐξ ἐμφύτων θεῶν κινήματων, τοῖς ἐπαξιούσι τοῦ δέχεσθαι · οὐδὲ παρ' ἐτέρου διδάσκειται, τὸ σοφίαν καὶ γῶσιν προφητείας τοῖς ἀκερατοῖς ἐπιπνεόν· ὅπερ

(95) *Ne convenit quidem.* Recte Alanus in Regulis theologicis in *Fasciculo anecdotorum* a me editis, pagina 50, pag. 205 : « Aliquando (hoc nomen « Pater » prædical) relationem ad hominem, secundum recreationem : ut cum dicitur : « Pater noster qui es in cælis. »

(94) *Inhabitabo.* II Cor. vi, 16.

(95) *An nesciis.* I Cor. iii, 16.

(96) *Inimico.* Codex, ἐθελεθρῶς. Malim ἐθελεθρῶς, paroxystone.

(97) *Ille.* Joan. xvi, 14.

(98) *Quæ audivi a Patre.* Codex, ἅπερ ἤκουσεν ὁ Πατὴρ, id est « quæ audivit Pater. » Ego sic trans-

A Ipse insuper nos regeneravit, et a peccato ac morte liberavit, et sanctificavit, et filios Dei pro sua bonitate fecit. Itaque priusquam ab ipso per illuminationem, id est per baptismum, regeneremur, non convenit quidem (95) nobis dicere : « Pater noster, qui es in cælis. » Ad hæc, in cordibus nostris clamat, « Abba, » Spiritus sanctus surdis hæreticorum auribus insonans, ac eos docens, quod ipse est Deus ille, 444 qui inhabitat in fidelibus, juxta illud : « Inhabitabo (94) in eis, et in eis ambulabo ; et ero eorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ; » et juxta Apostolum scribentem : « An nescitis (95), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ? » Hæretici vero illud, « Quicumque Spiritu

Dei aguntur, hi filii Dei sunt, » aliaque similia loca de proprio nostro spiritu, non de Spiritu sancto dicta esse contendunt. Sed eos refellunt quæ subjiciuntur : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios. » Hinc enim perspicuum omnino est, nos, cum proprium nostrum spiritum jam haberemus, accepisse insuper Spiritum sanctum adoptionis in filios.

B

CAP. XL.

Cum inimico (96) atque hostili animo Spiritum sanctum insectentur, pravo sensu accipiunt etiam quod apud Joannem a Salvatore de ipso dictum est : « Ille (97) me glorificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. » Nec enim fas est ut humana, sic etiam divina accipere, neque ob vocum ac sententiarum more nostro dictarum similitudinem divinitati, quæ nequaquam nobis similis est, injuriam inferre licet. Glorificabit ergo, inquit, quatenus eadem vos docebit, quæ ego ; ego autem quæ audivi a Patre (98). Glorificabit etiam quatenus per ineffabilem majestatem suam ostendet meæ quoque deitatis infinitatem. Glorificabit insuper eo sensu quo scriptum est : « Filius (99) glorificat patrem ; » et quo « Gloria solis (1) dicitur lux ; » et quo dixi : « Glorifica (2) me, Pater, » et respondit mihi : « Glorificavi (3) te, et rursus glorificabo. » Nec enim hymnis Deum celebrat, ut facit creatura ; quia deitate, ac dignitate, atque præstantia non distat a Patre Filius : neque aliunde accipiens annuntiat is qui per seipsum pure ac munde nobis semper dispensat divina dona ; nec disjunctus natura est a Patre. Nam sicut Filius cum dat, 445 nulla re privatur (4), nec vacuus redditur ; ita Spiritus sanctus non accipit quod non habeat, neque prius audiens quæ ignoraret, deinde loquitur ; cum solus ea norit, juxta Paulum, quæ Dei

D tuli quasi scriptum esset : ἅπερ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς. In libro tamen *De Sp. sancto* num. 36, hæc habet Didymus : « Loqui ergo Patrem, et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensusque significatio est. »

(99) *Filius.* Malact. i, 6.

(1) *Gloria solis.* I Cor. xv, 41 legitur : ἄλλη δόξα ἡλοῦ, id est « alia gloria » (nempe claritas) « solis. »

(2) *Glorifica.* Joan. xvii, 5. Vide et vers. 1 ejus capituli.

(3) *Glorificavi.* Joan. xii, 28.

(4) *Nulla re privatur.* Quæ hic attingit, copiosius

sunt : sed ipse potius sapientiam et intelligentiam per divinas eique naturales notiones iis indit, qui eam recipere merentur : neque ab altero quidquam discit qui simplicibus sapientiam et prophetiæ cognitionem inspirat ; quamlibet enim cognitionem excelsit ejus deitas ; nam de ineffabili Trinitate abusive (5) talla dicta sunt. Itaque de se ipse etiam Salvator ait : « Sicut (6) audio, Judico ; » et de ipso Joannes : « Qui (7) accepit ejus testimonium, obsignavit, quia Deus verax est : quem enim misit Deus, verba Dei loquitur, id est, collaudat. Glorificatur autem et Spiritus sanctus cum per omnimodam cum Patre et Filio communionem, « Omne (8) peccatum et blasphemia remittetur

A γνῶσιν γὰρ ἡ θεότης αὐτοῦ εὐρίσκεται· καταργηστικῶς γὰρ οὕτω τὰ τοιαῦτα περὶ τῆς ἀρρήτου Τριάδος εἰρηται. Τοιγαροῦν καὶ περὶ ἐαυτοῦ ὁ Σωτὴρ ἔφη· « Καθὼς ἀκούω, κρίνω » καὶ Ἰωάννης περὶ αὐτοῦ· « Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστίν· ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· » ὅ ἐστι, συναίνει. Δοξάζεται δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν περὶ ὅλα κοινωνίας, καὶ δι' ὃν ὁ Υἱὸς περὶ αὐτοῦ ἀπειλεῖ, ὅτι « Πᾶσα ἀμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία οὐκ [218 a] ἀφεθήσεται.

tum per ea quæ minatur Filius iniquiens de ipso : hominibus, blasphemia autem in Spiritum non remittetur. »

CAP. XLI.

Ac Montanistarum error in his positus est :

I. Primo temerarii isti divinatores aiunt unam esse personam trium divinarum hypostasium ; Montanus enim, inquit, dixit : Ego sum Pater, et Filius, et Paracletus. Quod ut probent, stultissime interpretantur quæ rectissime dixit Filius : « Ego (9) in Patre, et Pater in me ; » et : « Veniemus (10) ego et Pater meus, et mansionem apud eum faciemus ; » et : « Ego (11) et Pater unum sumus ; » et : « Qui (12) vidit me, vidit Patrem ; » et : « Paracletus (13), quem mittet Pater in nomine meo. » Sed hæc omnia, ut superius dictum est, unam et unam et unam personam significant cum propria subsistentia in una deitate et concordia. Nec enim ait : Ego et Pater unum sum, sed, « Unum sumus. »

446 His satis eorum dementia ac prava opinio refellitur.

II. Secundo cum Apostolus Corinthiis scripserit in prima Epistola : « Sive (14) prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur : ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus : cum autem venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, evacuabitur, ipsi aiunt, Montanum venisse, et perfectum (15) (id est perfectionem) Paracleti, hoc est, Spiritus sancti, habuisse : nec ea quæ adduntur, attendunt ; statim enim hæc sequuntur : « Quando (16) eram parvulus, loquebar ut parvulus, cogitabam ut parvulus ; quando factus

exposuerat in lib. *De Sp. sancto*, num. 36-38. Placeat inde hæc exscribere : « Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant ; Ille me clarificabit [cod. noster, *glorificabit*], id est, Paracletus, quia de meo accipiet. Rursum hic *accipere* ut divinæ naturæ conveniat [cod. noster, *conveni*] intelligendum. Quomodo ergo [cod. noster rectius fortasse : *Quomodo enim*] Filius dans non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accepit [cod. noster, *accipit*], translato in alium munere vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. »

(5) *Abusive*, Eadem docet lib. *De Sp. sancto*, num. 38.

(6) *Sicut*. Joan. v, 30. In lib. *De Sp. sancto*, num. 36, hæc legimus : « Ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est :

B KEΦ. MA'.

Καὶ Μοντανιστῶν ἡ πλάνη ἐν τούτοις·

A'. Πρῶτον, ὅτι ἀπομαντεύονται ἐν πρόσωπον εἶναι τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων· Μοντανὸς γὰρ, φησὶν, εἶπεν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ ὁ Παράκλητος. » Καὶ πρὸς σύστασιν δῆθεν τούτου προφέρουσιν, πάσης ιδιότητος ἐπέκεινα νοοῦντες, ὅπερ θαυμαστικῶς εἶπεν ὁ Υἱὸς· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· » καὶ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν· » καὶ, « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἔσμεν· » καὶ, « Ὁ ἔωρακώς ἐμὲ ἔωρακεν τὸν Πατέρα· » καὶ, « Ὁ Παράκλητος, ὃν πέμφει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι. » Ταῦτα δὲ πάντα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἰρηται, ἐν καὶ ἐν καὶ ἐν πρόσωπον ἰδιοσυστάτως δηλοῖ ἐν μιᾷ θεότητι καὶ συμφωνίᾳ. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν εἰμι, ἀλλὰ, « Ἐν ἔσμεν. » Καὶ κατηγορεῖ ταῦτα τῆς ἀνοίας αὐτῶν καὶ κακοδοξίας.

B'. Δεύτερον, ὅτι τοῦ Ἀποστόλου γράφαντος Κορινθίοις ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ἐτε προφητεία καταργηθήσονται, εἴτε γλώσσαι παύσονται, εἴτε γνώσις καταργηθήσεται· ἐκ μέρους γὰρ γινώσκουμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται· » ἐκεῖνοι λέγουσιν τὸν Μοντανὸν ἐληλυθῆναι, καὶ ἐσχηκέναι τὸ τέλειον τὸ τοῦ Παρακλήτου, τοῦτ' ἐστὶν τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ προσέχοντες [218 b] τοῖς προσκειμένοις. Ἐχει γὰρ εὐθύς· « Ὅτε ἤμην νήπιος, ἐλάλον ὡς νήπιος, ἐλογιζόμεν ὡς νήπιος· ὅτε γέγονα ἀνήρ,

D Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur [codex noster : *sicut audiet et loquetur*]. Cui etiam simile de se ipso Salvator ait : « Sicut audio, et (vocula et deest in nostro codice) judico. »

(7) *Qui*. Joan. iii, 33, 34.

(8) *Omne*. Matth. xii, 31.

(9) *Ego*. Joan. xiv, 11.

(10) *Veniemus*. Ibid. 23.

(11) *Ego*. Joan. x, 30.

(12) *Qui*. Joan. xiv, 9.

(13) *Paracletus*. Ibid. 26.

(14) *Sive*. I Cor. xiii, 8-10.

(15) *Perfectum*. In Prosperi *Chronico* tom. I *Antiqq. lect.* Canisii pag. 282 hæc leguntur : « Hæc autem *Perfectum* in Montanum, et ejus prophetissas venisse delirant. »

(16) *Quando*. I Cor. xiii, 11 et 12.

κατήργησα τὰ τοῦ νηπίου. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' εἰσπίπτου ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἄρτι γινώσκομεν ἐκ μέρους· τότε δὲ ἐπιγνώσμεθα, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν. » Τοῦτ' ἐστίν· Ἄπερ νῦν ἀκούοντες ὑπὸ τῶν Γραφῶν πιστεύομεν εἶναι, μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῇ ἔψει θεασόμεθα, καὶ τῷ πράγματι γινώσμεθα, τῆς μερικῆς γνώσεως παυσμένης· ἡ γὰρ γνῶσις, ἡ ἐξ ἀκοῆς, τῆς αὐτόπτου γνώσεως καὶ τῆς πείρας μέρος ἐστίν. Οἶον νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Δεσπότη, καὶ περὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ, καὶ τῆς τρισμαχαρίας φοιτῆς· « Ἀσῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν· » τότε τῇ θέᾳ καὶ τῇ πείρᾳ μαθησόμεθα. Νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· τότε κατὰ πρόσωπον λειτουργούντας αὐτοὺς ἐβόημεθα. Νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν, « Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ ἔβην, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· » τότε οὐκ ἐβόησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀπολαύσει αὐτῶν οὐ δέξιοι γίνονται. Τὰ γὰρ νῦν κάτω τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὁματι τῶν ἐπουρανίων ἀφανῆ καθεστῶτα, ὁ μέλλων βίος φανερά ποιήσει. Ἄλλ' εἶπεν, φησίν, ὁ [219 a] Χριστός· « Ἐτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βασιάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ, « Ἄφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν· » καὶ, « Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. » Ἦλθεν οὖν δῆθεν, ὅταν Μοντανός. Οὐχ οὕτως δέ· μὴ γένοιτο! ἐπεὶ πρὸς τοῦτον τὸν ἀδιανόητον αὐτῶν λόγον εὐρίσκονται πρὸ Μοντανοῦ οἱ τε τὸν Χριστὸν ἐσχηκότες, οἱ τε ἀποστόλοι οἱ τὴν τάξιν δεξάμενοι παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἑαυτοῖς ἐσχηκότες λαλοῦντα τὸν Χριστὸν, καὶ ἀκούον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν καὶ ἄλλοις παρέχοντες αὐτὸ κατὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν, καὶ μετὰ παρῆρησίας διδάσκοντες, καὶ παρὰ πᾶσιν πιστευόμενοι καὶ μὴ ὡς Μοντανός ἀπιστούμενος· οἱ τε ἀκούσαντες· « Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐδαπίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε· » μὴ ἐσχηκότες τὸν Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλὰ τὰ προκείμενα ῥήματα τοῦ Σωτῆρος τὴν ἰσοτιμίαν, καὶ τὴν συνάδουσιν αὐτῷ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παριστᾷ. Τί δὲ σημαίνει τὸ, « ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » εἰρηται ἀνωτέρω· ἐρχομεν γὰρ (εἰ καὶ ἔχουσιν οἱ δέξιοι τελείως) τὸν τε Χριστὸν τὸν εἰπόντα· « ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· » τὸ τε ἅγιον Πνεῦμα, περὶ οὗ εἶπεν· « Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος. » Οὐδὲ γὰρ ἀτελὲς τι ἐποίησε ὁ Δεσπότης, ἐμφυσῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς πρόσωπα τῶν ἀποστόλων, καὶ λέγων [219 b]· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » οὐδ' ἐψεύδετο, ἢ αὐτὸς λέγων· « Ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἐστίν· » ἢ Ἄπό-

A sum vir, evacuavi quæ erant parvuli. Videmus enim nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem : nunc cognoscimus ex parte, tunc autem cognoscemus sicut et cogniti sumus. » Id est : Quæ nunc e Scripturis audientes vera esse credimus, ea post resurrectionem oculis nostris videbimus, et re ipsa cognoscemus, cessante tunc cognitione illa, quæ ex parte est ; nam cognitio, quæ ex auditu acquiritur, pars est cognitionis, quam ex ipsa rei visione et experientia comparamus. Ita nunc audientes credimus quæ de secundo Domini adventu prædicta sunt, et de ejus tribunali, ac beatissima illa voce, « Venite (17), benedicti Patris mei, possidete ut hæredes paratum vobis regnum ; » tunc vero per visionem et experientiam ista discemus : nunc audientes credimus quæ de sanctis angelis scripta sunt ; tunc ipso met Deo servientes coram videbimus : nunc audientes credimus « Quæ (18) oculus non vidit, nec auris audivit, et in cor hominis non ascenderunt quæcunque præparavit Deus diligentibus ipsam ; » tunc qui digni erunt, non solum ea videbunt, sed et iis fruentur (19) : nam cælestia, quæ in terra nunc anime nostras oculis abscondita sunt, in futura vita fient nobis manifesta. At dixit, inquit, Christus : « Adhuc (20) multa habeo dicere vobis, sed non potestis portare modo ; cum autem venerit ille, Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem ; » et : « A semetipso (21) non loquetur, sed de meo accipiet, et annuntiabit vobis ; » et : « Ille (22) me glorificabit. » Et rursus : « Non (23) relinquam vos orphanos, venio ad vos. » Tunc ergo sane venit, 447 quando Montanus venit. At non ita se res habet : absit ! alioquin illud consequetur, si scilicet coram ratiocinatione attendatur, ut Christum, ac Spiritum sanctum ante Montanum non habuerint neque ii qui Christum habuerunt, nec apostoli qui suam ipsorum dignitatem a Deo acceperunt et loquentem in seipsis Christum, atque habitantem Spiritum Dei habuere, et per manus impositionem aliis quoque ipsum juxta illius voluntatem præbuerunt, et libere atque animose docuerunt, ita ut fides eis ab omnibus habita sit, non vero denegata (24), ut Montano ; nec ii demum, quibus dictum fuit : « Quotquot (25) in Christum baptizati estis, Christum induistis. » Sed Filio æqualem esse Spiritum, et hujus doctrinam doctrinæ illius consonam esse allata Salvatoris verba denotant. Quid vero significet illud, « Venio ad vos, » superius dictum est. Habuimus enim (quanquam perfecte non habent nisi qui digni sunt) et Christum qui dixit, « Venio ad vos, » et Spiritum sanctum, de quo is dixit : « Cum venerit ille . » Nam neque

(17) Venite. Matth. xxv, 34.

(18) Quæ. I Cor. ii, 9.

(19) Fruentur. Pro γίνονται legendum fortasse γινώσκονται [vel γένονται].

(20) Adhuc. Joan. xvi, 12, 13.

(21) A semetipso. Ibid. 13.

(22) Ille. Ibid. 14.

(23) Non. Joan. xiv, 18.

(24) Denegata. Codex, ἀπιστούμενος. Legendum fortasse, ἀπιστούμενοι.

(25) Quotquot. Galat. iii, 27.

imperfectum quid faciebat Dominus, cum insuffi-
bat post resurrectionem in facies apostolorum di-
cens : « Accipite (26) Spiritum sanctum ; » nec men-
tiabatur aut ipse, cum aiebat : « Apud (27) vos ma-
net, et in vobis est ; » aut Apostolus, cum scribebat :
« An nescitis (28) quia templum Dei estis, et Spi-
ritus Dei habitat in vobis? » aut Sapientia, cum ait :
« Spiritus (29) Domini replevit orbem terrarum,
et quod continet omnia, scientiam habet vocis. »
Nec præterea Montano imperfectiores erant apo-
stoli, nec sancti, qui ante apostolos existerent. Ibi
autem in Pentecoste apparuit, ubi jam erat, is
qui omnia continet Spiritus sanctus, et susceptus
est, ut testantur Acta his verbis : « Audientes (30)
autem qui in Jerosolymis erant apostoli, quod re-
cepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos
Petrum et Joannem, qui descendentes oraverunt
pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum : non-
dum enim in quemquam illorum venerat ; sed bap-
tizati tantum erant in nomine Domini nostri Jesu
Christi. Tunc imponebant manus super eos, et ac-
cipiebant Spiritum sanctum. » Et sicut Filius semper
quidem ubique erat, postquam tamen in mundum
etiam Spiritus sanctus semper quidem omnia implebat,
et continebat, sed post 448 suam in Pentecoste
adventum perfectius cognitus fuit et glorificatus.

III Tertio ostendere nituntur et Montanum perfe-
ctionem Paracliti habuisse, et Priscillam ac Maxi-
milliam prophetissas (31)..... scripserunt Mon-
tano. Itaque inquit : Vos non creditis, post pri-
mam Domini manifestationem ullos esse prophetas
(32) : at vero Salvator, inquit, dixit : « Ecce
(33) ego mitto ad vos prophetas, et sapientes, et
scribas, et ex eis occidatis, et crucifigatis in sy-
nagogis vestris. » Verum non ita hæc intelligenda
sunt, ut ipsi putant : sed de apostolis loquitur
Christus, qui multa et de novissimis temporibus,
et de regno cælorum futura prænuuntiarunt : ex
quorum etiam numero nonnulli occisi sunt ut Ste-
phanus et Jacobus, nonnulli crucifixi ut Petrus,
nonnulli flagellati ut Paulus. Fortasse (34) vero sa-
pientium nomine martyres et episcopomartyres de-
signavit. Prophetidas autem novit Scriptura qua-
tuor Philippii filias, Deborah, Mariam sororem
Aaronis, et Deiparam Mariam (35) quæ dixit, ut
inquit Evangelium : « Ex hoc (36) tempore bea-
tam me dicent omnes mulieres (37) et generatio-
nes : » libros vero ab iis conscriptos, et earum
nominibus inscriptos non novit : quin etiam id ve-
luit Apostolus in prima ad Timotheum Epistola
scribens : « Mulieribus (38) docere non permitto ; »

(26) Accipite. Joan. xx, 22.

(27) Apud. Joan. xiv, 17.

(28) An nescitis. I Cor. iii, 16.

(29) Spiritus. Sap. i, 7.

(30) Audientes. Act. viii, 14-17.

(31) Prophetissas. Desunt hic duo aut tria verba
in codice, quod litteræ evanuerint.

(32) Esse prophetas. Lege quæ doctissimus cardi-
nalis Ursius scripsit de hæc Montanistarum doctrina
in « Dissertatione apologetica pro SS. Perpetua
Felicittatis, etc. Orthodoxia » cap. 2.

Α στολος γράφων · « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστὶ,
καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν ; » οὕτε ἡ
Σοφία λέγουσα · « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκεν τὴν
οἰκουμένην · καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα, γινώσκον ἐχει
φωνῆς. » Οὕτε μὴν ἀτελέστεροι Μοντανῶ οἱ ἀπό-
στολοι καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν ἅγιοι ἐτύγγανον ὄντες. Ἐπ-
εφάνη δὲ τῇ Πεντηχοστῇ, ἐνθα καὶ ἦδη ἦν τὸ πάντα
συνέχον ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἐδέχθη, ὡς ἔχουσιν αἱ
Πράξεις οὕτως · « Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις
ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ
Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάν-
νην · οἵτινες καταβάντες, προσήυξαντο περὶ αὐτῶν,
ὅπως λάβωσιν Πνεῦμα ἅγιον · οὐδέπω γὰρ ἦν ἐπ’
οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιτετακῶς · μόνον δὲ βεβαπτισμέναι
ὑπάρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ. Τότε ἐπέθηκεσαν τὰς χεῖρας ἐπ’ αὐτοὺς, καὶ
ἐλάβανον Πνεῦμα ἅγιον. » Καὶ ὅν τρόπον ὁ Υἱὸς
ἀεὶ μὲν πανταχοῦ παρῆν, ὁμοίως δὲ μετὰ τὴν ἐν κόσμῳ
ἐπιδημίαν τελείως ἐπεγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη · οὕτω
καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀεὶ μὲν πάντα ἐπλήρου καὶ
συνείχεν, μετὰ δὲ τὴν ἐν τῇ Πεντηχοστῇ ἐπιφοίτησιν
αὐτοῦ τελειότερον ἐπεγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη.

venit, perfecte cognitus fuit et glorificatus ; sic
etiam Spiritus sanctus semper quidem omnia implebat,
et continebat, sed post 448 suam in

Γ. Τρίτον ὅτι κατασκευάζοντες δεῖξαι, τὴν τε
Μοντανῶν ἐσχηκέναι τὸ τέλειον τοῦ Παρακλήτου,
τὴν τε Πρισκίλλαν καὶ Μαξιμίλλαν προφήτιδας . .
. . . . . ἔγραψαν Μοντανῶ. Λέγουσιν, ὅτι
ὁμοίως [220 a] οὐ πιστεύετε μετὰ τὴν πρώτῃν ἐπι-
φάνειαν τοῦ Δεσπότητος εἶναι προφήτας · εἶπεν δὲ,
φησὶν, ὁ Σωτὴρ · « Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς
προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ γραμματεῖς · καὶ ἐξ αὐ-
τῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν
μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν. » Λέγει δὲ,
οὐχ ὡς ἐκείνοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἀποστόλους
προειπόντας πολλὰ τῶν μελλόντων καὶ τῶν ἐσχάτων
καιρῶν, καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς βασιλείας · ἐξ ὧν καὶ
ἀπεκτάνθησαν, ὡς Στέφανος καὶ Ἰάκωβος · καὶ
ἐσταυρώθησαν, ὡς Πέτρος · καὶ ἐμαστιγώθησαν, ὡς
Παῦλος. Ἐσθ’ ὅτε δὲ εἶπεν καὶ τοὺς μάρτυρας καὶ
τοὺς σοφοὺς ἐπισκοπομάρτυρας. Προφήτιδας δὲ ὁδὸν
ἡ Γραφὴ τὰς Φιλίππου τέσσαρας θυγατέρας, τὴν
Δεδορῶραν, Μαριάμ τὴν ἀδελφὴν Ἀαρῶν, καὶ τὴν Θεο-
τόχον Μαριάμ, εἰπούσαν, ὡς τὸ Εὐαγγέλιον εἶπεν ·
« Ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσιν με πᾶσαι αἱ γυναῖκες
καὶ αἱ γυναῖκες : » βίβλους δὲ συναταγείας ἐξ ὀνόματος
αὐτῶν οὐκ οἶδεν · ἀλλὰ καὶ ἐκώλυσεν ὁ Ἀπόστολος,
Τιμοθέῳ τὸ πρῶτον γράφας · « Γυναῖξιν διδάσκειν
οὐκ ἐπιτρέπω » καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους

(33) Ecce. Matth. xxiii, 34.

(34) Fortasse. Græca hic obscura sunt. Egnic
transiuli, quasi scriptum esset : Μηποτε δὲ εἶπεν
σοφοὺς καὶ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἐπισκοπομάρ-
τυρας.

(35) Mariam. Hieronymus pag. 117, tom. IV ed.
Veronensis eodem plane modo loquitur.

(36) Ex hoc. Luc. i, 48.

(37) Mulieres, et. Biblia non habent has voces.

(38) Mulieribus. I Tim. ii, 12. Græca editio,
γυναῖξι, id est « mulieri. »

πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Πᾶσα γυνὴ προσευχομένη καὶ προσητεύουσα ἀκατακάλυπτω τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν » ὃ ἐστίν, μὴ ἐξείναι γυναῖκα ἀνάδην ἐξ οικείας προστάξεως βίβλου συγγράφειν καὶ ἐ . . . . . δάσκειν καὶ τούτῳ ὑβρίζειν τὴν [220 b] κεφαλὴν, τοῦτ' ἐστὶν τὸν ἄνδρα· « Κεφαλὴ » γὰρ « γυναῖκας, ὁ ἄνθρωπος κεφαλὴ δὲ ἄνδρος, Χριστός. » Καὶ ἡ κατασιγάουσα τὰς γυναῖκας αἰτία πρῶτος· ἐπειδὴ ἡ ἐξ ἀρχῆς τῆς γυναικὸς διδασκαλία οὐ καλῶς τὸ κοινὸν ἐβλαβε γένος. « Ὁ » γὰρ « ἄνθρωπος, » ὡς γράφει ὁ Ἀπόστολος, « οὐκ ἠπατήθη, ἀλλ' ἡ γυνή. » Ὡστε παρὰ πάντας Μοντανῶς οὐδὲ ἔγνω, οὐδὲ ἔσχεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦτο οἰηθεὶς· καὶ ταῦτα, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πλέον ἢ μετὰ ἑκατὸν ἔτη γενόμενος ἱερεὺς, πρῶτον εἰδῶλου, καὶ οὕτω τὴν τυφλὴν ταύτην εἰσηγησάμενος αἵρεσιν. Τοσαῦτα πρὸς τὰς ἄλλας αἵρέσεις, ὡς οἶόν τε, σωφρόνως διαμαχόμεθα· ἔστιν δὲ τις καὶ ἄλλη γυνὴ κεφαλὴ τῆ ἀληθείας μαχομένη· οὐδὲ αὐτὴν ἡμῖν καταλιπτεον ἀνελέγκτον.

ΚΕΦ. ΜΒ΄.

Περὶ γὰρ τοῦ Μανιχαίου ψυχοφθόρου δόγματος ἄμεινον μὲν ἦν σιωπᾶν, ἢ λέγοντα δεικνύναι πηλίκᾳ εἰς τὸ θεῖον ἑπταισεν ἀνθρώπου φύσις, καὶ εἰς ἀκοὰς φέρειν, ἀ εἴθε μὴδὲ ἐκείνοι τῷ ἔργῳ μετήρχοντο, μὴδὲ εἰς ἡμᾶς, τὰ μὲν πείρα, τὰ δ' ἀκοῆ ἠληλύθει. Γράφει γὰρ· « Μὴ ἀποκρίνου ἄφρονι κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ. » Ἴνα δὲ μὴ τις, ἢ ἄκων τῷ κακῷ περιεῖπῃ, ἢ ὑπολάβῃ οἷστὰ εἶναι τὰ κατ' αὐτοὺς, ἀνάγκη τοῦ δόγματος τοσοῦτον ἐφάψασθαι, ὅσον ἱκανὸν ἐστὶ τὸ βλαβερὸν τοῦ δόγματος γνωρίσαι τοῖς ἐντυγχάνειν [221 a] ὀφείλουσι· δηλαδὴ, ἐκ τῶν λεχθησομένων στοιχεῖσθαι τὰ σιωπώμενα, καὶ μακρὰν φεύγειν τήνδε τῆς θρησκείας ἀπώλειαν, καὶ τὸ ποτὲ συναυλιεῖσθαι τοιούτοις ταύτην ἐπιτηδεύουσιν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἱατροὶ τὴν τῶν δηλητηρίων οὐκ ἀναίνονται γυνῶσιν, οὐκ ἵνα τις χρήσῃται, ἀλλ' ὅπως εἰδῶς αὐτὰ φύγη. Τοῦτο τοῖσιν τὸ δόγμα ἔκροια τίς ἐστὶ τοῦ ἐξεληθόντος βορβόρου ἀπὸ Σίμωνος, τοῦ ἐκ Σαμαρείας Μάγου, τοῦ μὴδὲ τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ εἶναι ποίημα, ἀλλ' ἀγγέλιον, μὴδ' ἀνάστασιν ἔσσεσθαι ὑδάξαντος, καὶ ἀδιάρητον ὀφείλειν εἶναι πρὸς πάσας τὰς γυναῖκας τὴν μίξιν εἰσηγησάμενου, καὶ εἰς τοῦτο μανίας ἐλάσαντος, ὥστε τὸ τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν καὶ μεγάλου Θεοῦ ὄνομα ὑποδύνα· διὰ ταῦτά τε τιμωρίαν αἰωνίως ἀποτινύοντος, καὶ εἰς τὸν πολυθρύλητον καὶ ζοφώδη τάρταρον ἐνόδικως κατενεχθέντος. Καὶ μέντοι καὶ προσθήκη τῷ δόγματι γέγονεν ποτε Με-

A et rarus in prima ad Corinthios : « Omnis (39) mulier orans, et prophetans non velato capite, deturpat caput : » quod significat, non licere mulieri ex propria compositione libros sidenter conscribere, et in Ecclesia (40) docere, atque hac ratione injuriam capiti inferre, id est, viro : « Caput (41) enim mulieris est vir : caput autem viri, Christus. » Quam vero ob causam mulieres tacere jubeantur, manifestum est. Nimirum doctrina initio a muliere profecta universo hominum generi nocuit (42). Ut enim scribit Apostolus (43), non vir deceptus fuit, sed mulier. Itaque Spiritum sanctum minime omnium 449 cognovisse, aut habuisse dicendus est Montanus, cum ita senserit, ac centum quidem, atque eo amplius annis post ascensionem Salvatoris, et Spiritus sancti adventum, factus primum doli sacerdos (44), tum cæcæ hujus hæreseos auctor et doctor. Ita adversus alias hæreses modeste ac sapienter, ut possumus, pugnamus. Verum est et aliud quoddam nudum caput, quod veritati bellum movet ; ne hoc quidem irreprehensum relinquendum est (45).

CAP: XLII.

Nam de Manichæorum dogmate animas corrupte tacere quidem satius esset, quam dicendo ostendere, quantum in divinitatem deliquerit humana natura, et illa ad hominum aures ferre, quæ utinam nec isti unquam reipsa perpetrassent, neque partim experientia (46) nobis comperta forent, partim ex auditu ad nos pervenissent. Scriptum est enim : « Ne respondeas (47) stulto juxta stultitiam ejus. » Sed ne quis aut imprudens in hocce malum labatur, aut tolerabilia esse suspicetur quæ illi docent, necesse est hujusmodi dogma tantum attingere quantum satis est, ut qui hæc lecturi sunt, intelligere valeant, quam perniciosum sit atque pestiferum ; et ex iis quæ dicemus, conjicere quæ tacēbimus, longeque ab hac superstitionis perditione effugere, ac nunquam cum hujusmodi hominibus tam sæda instituta proflentibus versari. Nam ne medici quidem venenorum cognitionem recusant, non ut eis, quis utatur, sed ut illa noscens eadem fugiat. Hoc ergo dogma emanatio quædam est illius hui, quod e Simone Mago Samaritano derivatum est, qui mundum non a Deo, sed ab angelis factum esse docuit, et resurrectionem futuram esse negavit, et promiscuam cum omnibus mulieribus misionem esse debere predicavit, atque eo furoris venit, ut Christi nostri, et magni Dei nomen usurpaverit ; propter quæ sempiternum

(39) Omnis. I Cor. xi, 5.

(40) In Ecclesia. Vacuum codicis intervallum impleo legens, ἐν ἐκκλησίᾳ διδάσκειν.

(41) Caput. Ex I Cor. xi, 5.

(42) Nocuit. Pro ελαβε lego εβλαβε.

(43) Apostolus. I Tim. ii, 14.

(44) Sacerdos. Montanum Didymi idoli sacerdotem vocat, Hieronymus vero in epist. xli, ad Marcellam « abscissum et semivirum. » Videtur ergo fuisse sacerdos Cybeles, quæ in Phrygia maxime

colebatur, et spadones habebat sacerdotes.

(45) Relinquendum est. Codex, καταληπτέον. Lego καταλειπτέον.

(46) Experientia. Didymi tempore Ægypti dux fuit Sebastianus Manichæus, cui scriptæ sunt plures Libanii epistolæ. Multos vero Alexandria Manichæos tunc fuisse colligo ex Hieronymi epistola 82 ad Theophilum, et ex cap. 54 Historiæ Lausiacæ.

(47) Ne respondeas. Prov. xxvi, 4.

Illi supplicium indictum est, ac merito in tenebri-
 sum omniumque sermone notissimum tartarum (48)
 delatus fuit. Sed additamentum etiam dogmati postea
 450 factum est cum a Menandro (49) et Saturai-
 no (50), qui post Simonem exstiterunt, atque nonnul-
 lis quidem ab eo dissenserunt, sed prædictam turpi-
 tudinem confirmarunt, et ab angelis mundum factum
 esse similiter arbitrati sunt, ac docere iasuper ausi
 sunt, justum quidem esse Deum Filium, injustum
 vero, et a mundi creatione ac providentia alienum
 illum, ex quo omnia, bonum Deum Patrem; tum
 a Basilide, qui hoc deliramentum a magistro didi-
 cit, et de suo addidit, cccclxv caelos esse angelo-
 rum nomina habentes; quare sanctum (inquunt)
 nomen Arbasax (51) (sic enim vocant) cccclxv cal-
 culorum esse invenies, si computum iniveris; tum
 a Carpocrate, qui posterioribus temporibus
 ista confirmavit, et auctarii loco spurcissimum
 commentum protulit, quod nisi quis per enjus-
 vis instituit peccata deveniens omnium dæmo-
 num voluntatem perfecit, non potest principatus
 et potestates prætergredi, atque in supremum cœ-
 lum pervenire: tum præterea a Valentino, qui et
 commemoratos hæreticos secutus est, et iis qui
 fidem ejus imposturus adhibuerunt, Christum e
 caelo corpus tulisse persuasit, atque istiusmodi
 fabulam finxit, quod nempe Bythus Sigen generavit;
 tum ex hac quoddam verbum Jovis, qui apud
 Græcos colitur, ipse fabricavit, et triginta Æones
 introduxit, quos vocavit deos: quoniam, inquit,
 scriptum est (52) Jesum baptizatum fuisse, « cum es-
 set quasi annorum triginta; » quod tamen nullo
 modo absurdam ejus opinionem probat: insuper
 vero androgynum esse ait ultimum ex xxx Æoni-
 bus, huncque sapientiam esse, quæ primum Deum
 cum videre voluerit, et a splendoribus ejus per-
 oculam sit, e caelis excidit, et ex trigesimo numero
 eiecit, et suum casum deflens (53), mari supposita
 fuit; utque trigesimus impleretur numerus, octo
 et viginti Æones.

Α νάνδρου καὶ Σατορυλίου τῶν μετὰ Σίμωνα, κατὰ τι
 μὲν διενεχθέντων πρὸς τὰ ἐκείνῃ δόξαντα, βεβαι-
 σάντων δὲ τὴν προλεχθεῖσαν αἰσχουργίαν, καὶ ὑπὸ
 ἀγγέλων τὸν κόσμον γεγενῆσθαι ὁμοίως ἐκθεμελίω,
 καὶ τολμησάντων δογματίσαι, δίκαιον μὲν ὑπάρχειν
 τὸν Θεὸν Υἱὸν, ὁδίων δὲ καὶ ἀλλότριον τῆς τοῦ
 κόσμου δημιουργίας τε καὶ προνοίας τὸν ἐξ οὐ τὰ
 πάντα ἀγαθὸν Θεὸν Πατέρα· καὶ ὑπὸ Βασιλείου
 ταύτην μεμαθητευμένον τὴν φρενερημίαν, καὶ προ-
 σθέντος, ὡς τρεῖς οὐρανοὶ [221 b] καθεστᾶσιν, ἀγγέ-
 λων ἔχοντες ὀνόματα· ὁθεν, φησὶν, τὸ οὕτω λεγόμενον
 ἄγιον ὄνομα Ἀρβασάξ τρεῖς ψήφων εὐρίσκειται λογίζο-
 μενον· καὶ ὑπὸ Καρποκράτους, τοῦ καὶ ὑστερον χρί-
 νοις κρατύαντος ταῦτα, καὶ ἐν προσθήκῃς μίρει
 μιαρίας ἀπαγγελλαντος, ὡς εἰ μὴ τις διὰ παλαιᾶς
 ἐπιτηδεύματος ἁμαρτίας ἐλθὼν, τῶν δαιμόνων ὄλων
 τὸ θέλημα ἐκτελέσῃ, οὐ δύναται παρελθεῖν τὰς ἀρ-
 χὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ εἰς τὸν ἀνώτατον φθάσαι ὀρ-
 βάνον· ἔτι μὴν καὶ Οὐαλαντίνου, τοῦ καὶ τοῖς μη-
 μονευθεῖσιν ἀκολουθήσαντος, καὶ ἐκφρακίαντος
 τοὺς αὐτῷ περὶ τοιούτους, ὡς ὁ Χριστὸς ἀπ' οὐρανοῦ
 τὸ σῶμα ἐνήνοχεν, καὶ μῦθον δὲ ἀναπλασαμένῳ
 τοιούτου, ὅτι ὁ Βυθὸς ἐγέννησεν τὴν Σιγὴν· ἐκ δὲ ταύ-
 τῆς τεχνοποιησαμένου λόγον τινὰ τοῦ παρ' Ἑλλήνων
 Διὸς, καὶ Ἰλιῶνας, οὗς ἐκάλεισεν θεοὺς, εἰσαγαγόν-
 τος· ἐπειδὴ, φησὶν, γέγραπται, ὅτι Ἰησοῦς ἐβαπτί-
 σθη ἐν ὡς ἐτῶν λ'· ὅπερ οὐδαμῶς συνίστησιν τὴν
 ἀποτίαν αὐτοῦ· καὶ ἀπαγγελλαντος ἀρσενόθηλον τὴν
 ἔσχατον Αἰῶνα τῶν λ'· καὶ ὅτι εὐτός ἐστὶν ἡ σοφία,
 ἥτις τὸν πρῶτον Θεὸν ἰδεῖν ἐθέλησασα, καὶ ὑπὸ τῶν
 μαρμαρυγῶν αὐτοῦ βληθεῖσα, τῶν οὐρανῶν ἐξέπεσεν,
 καὶ ἀπεβλήθη τοῦ τριακοστοῦ ἀριθμοῦ, καὶ οὐμώ-
 ζουσα, ἐκ τῆς οικείας οὐμωγῆς ἔτεκεν τὸν διάβολον·
 καὶ ὅτι δακρύσασα τὴν ἀπόπτωσιν, τὴν θάλατταν
 ὑπὸ στήθεσσι· καὶ ἴνα δῆθεν ὁ τριακοστός ἀναπληρωθῇ
 ἀριθμὸς, οἱ κη' Αἰῶνες συνείσενεγ. . . . .
 eiecit est, ac plorans genuit ex proprio statu dia-
 bolus.

Reliqua desiderantur.

(48) Tenebrosum... tartarum. Ex I Petr. 11, 4.
 (49) Menandro. In Græco lego ὑπὸ Μενάνδρου.
 (50) Saturnino. Epiphanius quoque, ac Theodo-
 retus hunc vocant Σατορυῖλον.
 (51) Arbasax. Alii pronuntiant « Abraxas: » Theo-

doretus et Epiphanius, Abraxas. De hoc nomine
 Chiffetius, Passerius aliique scripserunt.
 (52) Scriptum est. Luc. 11, 23.
 (53) Casum. Codex ἀπόπτωσιν. Lego ἀπόπτω-
 σιν.

EPISTOLA D. JOANNIS LUDOVICI MINGARELLI

CANONICI REGULARIS S. SALVATORIS ET CONSULTORIS
SACRÆ CONGREGATIONIS INDICIS

AD REV. D. JOANNEM ARCHINTUM

BONONIÆ LEGATI VICES GERENTEM (a).

Ne mireris, si forte paulo longior tibi hæc epistola visa fuerit. A tuo enim proficiscitur famulo, qui, cum multis annos, Romæ Bononiæque usus sit tua urbanitate, tuæque nobilissima et suavissima societate, et magis ac magis admiratus, tum inlelyti ingenii perspicacitatem, tum eximias dotes quibus emicæ, singularem virtutem qua adornaris, simulque omnium erga te venerationem et amorem, nulla nuac majori delectatione frui potest, nisi in suam mentem revocando illas dulcissimas horas in tua familiaritate consumptas. Ignoscat autem mihi tua benignitas, si propter locorum distantiam, tuo tam blando ac docto privato colloquio, hæc damna, per litteras saltem, resarcire conor. Paulo ante meum a Bononia discessum, tibi ego promisi, si optimo placuisset Deo, me in lucem editurum esse quoddam antiqui theologi opus, quod e Græco in Latinum sermonem transtuleram. Tunc, sicut eruditissimus quisque ac scientiæ studiosissimus facere consuevit, scire voluisti, e quo codice illud desumpserim, quis fuerit illius auctor, quo vixerit sæculo, quale fuerit illius argumentum et quo denique modo illud tractaverit. Tunc autem non permisit temporis brevitatis ut omnibus his satisfacere quæstionibus, sicut voluissem. Nunc vero mihi licet quod antea aggredi minime poteram; te precor, ut pro tua consueta bonitate, dicas, quid ipse, atque docti viri, qui tuo auxiliante favore illud legent, de opere isto censeatis.

Codex e quo illud excerpti in membranacea charta accurate scriptus est, xi sæculo, vel circiter, prout mihi videtur. Quædam folia desunt in fine, sicut etiam in medio, sed admodum pauca in initio: summum, fere decem et octo. Media autem folia vetustate exesa sunt et valde inconcinna, ita ut in eis aliquot tantum periodi legi possint.

Quantum ad opus ipsum, nihil aliud est quam longus tractatus *De Trinitate, seu De consubstantialitate divinarum personarum*, in tres libros divisus. Et quamvis ignorem titulum huic operi a suo auctore inditum, attamen, si attendatur consuetudini antiquorum Patrum atque Græcorum scriptorum qui, sicut apprise scis, et in sancto Gregorio Nazianzeno videre est, multisque aliis, istam scientiam quæ nunc *Theologia* vocari solet, in duas partes diviserunt libros suos, cum de incarnatione tractarent, *Περὶ Οἰκονομίας*, id est, *De Œconomia*, intitulantes; cum vero de Trinitate agerent, *Περὶ Θεολογίας*, id est, *De Theologia* inscribentes; facile crederem opus prædictum rectissime hoc titulo donandum fore: *Περὶ Θεολογίας; βιβλίον*, id est, *De Trinitate libri tres*. In primo auctor noster demonstrat divinitatem et consubstantialitatem Verbi; in sequenti, divinitatem et consubstantialitatem Spiritus sancti; in tertio, elegit objectionales ab

A hæreticis factas contra hæc duo nostræ fidei dogmata.

Et hic libenter prolegomena conficerem, si tibi hæc agendi ratio arrideret, ne nimis difficultibus impingerer disquisitionibus; sed hoc non placeret tibi scrutari assueto res vel obscurissimas; scire enim voles, quo tempore compositum fuerit hoc opus, et a quo auctore. Sed *Hoc opus, hic labor est*. Quamvis enim, xv sæculo, quidam extiterit scriptor, qui illud sancto Cyrillo ascribendum esse duxerit, et ideo, in illius prima fronte, istam annotationem apposuerit: *Τοῦ θεοῦ Κυρῖλλου*, non tamen manifeste apparet, qua ratione inductus fuerit hic nobis ignotus auctor, ad hanc opinionem sequendum, nisi forte deceptus fuerit similitudine argumenti a sancto Cyrillo Alexandrino in novem Dialogis et in *Thesauro* tractati. Ego vero, candide fateor, nullum de præfata quæstione iudicium ferre possum, aliorumque ac tuum præsertim expectare malo. Ad vitandam omnem confusionem, ad quatuor capita reducami omnia a me exponenda, scilicet: 1. *Primo*, dogmata quæ testatur Theologus noster; 2. *secundo*, locos dubios et qui erronei videri possunt; 3. *tertio*, res maxime notandas quæ in opere occurrunt; 4. *quarto*, signa quædam e quibus dignosci poterit quis fuerit noster Theologus et an iuvene quinto sæculo vixerit, ut mihi verisimile videtur.

CAPUT PRIMUM.

Dogmata quæ testatur auctor.

Et ut ab initio res ordiamur, quis nescit, inter multa alia commoda in Ecclesiam profecta a SS. Patrum operibus, illud forsitan maximum esse, scilicet, illorum testimonis et auctoritate confirmari Ecclesiæ catholicæ dogmata et apostolicas ac ecclesiasticas traditiones? Cum ergo mihi proposuerim, quantum in me est, quantumque meus requirit scopus, plenam tibi dare nostri Theologi notitiam, prætermissis duabus rebus jam supra memoratis de quibus ille, magna cum eloquentia et quasi ex professo, in totius operis decursu argumentatur, tantum exponam ea quæ obiter et velut transeunter enuntiat; et cum satis multa sint, ea, ad septem classes juxta sequentem ordinem dispositas, reducami: Primo, de sacra Scriptura; secundo, de Romano pontifice; tertio, de sacramentis; quarto, de Deo uno et trino et de ejus attributis; quinto, de incarnatione; sexto, de angelis et de primo homine; septimo, de apostolica disciplina.

De sacra Scriptura.

1. Optime scis prophetæ Baruch librum rosectam fuisse velut apocryphum a recentioribus heterodoxis atque e sacrarum Scripturarum cautione sub-

(a) Hæc epistola, tomo IX *Novæ Collectionis Calogeranæ*, Venetiis anno 1765 vernacule editam, in gratiam Lectorum Latinam fecimus. Illam scripserat Mingarellus in modum præludii ad suam editionem librorum *De Trinitate*. Multa insuet notatu digna, præcipue ubi recensentur auctores a Didymo laudati.
EDIT. PATR.

latum. Noster autem Theologus illum invocat velut canonicum, eademque auctoritate polleat ac Jeremiæ librum. Audi, quomodo de isto libro loquatur, in lib. 1, cap. 27 : Καὶ Ἰερεμίας δέ... (1) « Jeremias autem quoque et Baruch (nam unus est amborum liber) de Verbo magnifice loquitur in hunc modum, cap. III, vers. 22 : *Hic est Deus noster, et non aestimabitur alter præ illo. Hic adinvenit omnem viam scientiæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Nisi ergo, ut Deum decet, sic intelligatur, ut ob identitatem deitatis ambarum ineffabilium personarum locus Scripturæ modo allatus ita expressus fuerit, reliquum est, ut, etc. »*

II. Hymnus etiam trium juvenum Babylonice re-
jectus fuit velut apocryphus a Protestantibus. Illum
quoque ut genuinum recognoscit, in duobus locis,
Theologus noster: nam in lib. 1, cap. 52, citatis
multis Evangelii ac duarum sancti Petri Epistolaru-
rum textibus, subiungit : Ὡς τῶ καὶ οἱ τρεῖς παῖ-
δες... « Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma,
sed desiderio, quo in creatorem ac benefactorem
ferebantur, incensi, et præparatam creaturarum
adoratoribus gehennam potius, quam fornacem, qua
circumdabantur, attendentes, creaturam jubebant
glorificare eum, qui in fornace cum ipsis apparuit,
de quo scriptum est in Dan. III, 92 : *Et species
quartæ similis Filio Dei, dicentes (vers. 57) : Benedi-
cite, omnia opera Domini, Dominum, laudate et su-
perexaltate eum in sæcula. »*

Et in lib. II, cap. 6, postquam demonstravisset
in sexdecim primis paragraphis, e sacræ Scripturæ
textibus, omnia divinitatis attributa Spiritui sancto
etiam convenire, sic octavum decimum incipit pa-
ragraphum : Ἡ κτίσις πᾶσα ὁρατὴ καὶ ἀόρατος
ὀνομαστῆ (lego ὀνομαστῆ) προσάττεται, id est :
« Omnis creatura visibilis et invisibilis nominatim
jubetur a tribus pueris, Anania, Azaria, et Misaele,
in Babylonica fornace depositis, laudare et super-
exaltare Deum in sæcula. Quin etiam cherubimi
et divinus thronus, qui hoc in loco significat sera-
phimus, gloriam (Deo) dicunt, utpote qui sunt et
ipsi pars creationis. Dixerunt enim iidem Dan. III,
65 : *Benedictus es qui sedes super cherubim; et rur-
sus seraphimus indicando : Et benedictus es in
throno regni tui, et superlaudabilis, et superexalta-
tus in sæcula. Similiter etiam a Davide, etc. »*

III. Meliorem sortem duobus præcedentibus non
habet Sapientiæ liber. Sæpe noster Theologus textus
ex eo de promptis sic allegat, ut omne dubium tol-
lat de pretio in quo tunc habebatur liber ille apud
Ecclesiam; quod facile dijudicari potest e sequen-
tibus locis. In lib. II, cap. 3, sic legitur : Ὁ
Ἠσαίας προφητεῖται, καὶ ὡς ἡ σοφία λέγει· Φιλάν-
θρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, id est : « Sicut Isaias
prophetat, et sicut Sapientia dicit cap. 1, 6, *Be-
nignus enim Spiritus Sapientiæ. »* Et in cap. XX
eiusdem libri citatur simul cum sancto Paulo. Sic
etiam in cap. XXVI, ubi scribitur : Δὶδ καὶ ἡ σοφία
θεολογοῦσα τὸ θεῖον Πνεῦμα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπειλοῦ-
σα τοῖς βλασφημοῦσιν αὐτὸ, λέγει· Φιλάνθρωπον γὰρ
Πνεῦμα σοφίας, x. τ. λ., id est : « Idcirco et Sa-
pientia de divino Spiritu ut Deo loquens, et ejus
nomine minas inferens iis, qui illum blasphemant,
dicit : *Benignus est enim Spiritus Sapientiæ. »* Et
in libro, cap. 2, vers. 49 : *Et τὴν οἰκουμένην πλη-
ροῖ, καὶ πάντα ἐμπιπέριαι κατὰ τὴν λέγουσαν τοῦτο
σοφίαν, x. τ. λ., id est : « Si orbem terrarum im-
plei (Spiritus sanctus), et omnia continet, juxta Sa-
pientiam, hoc dicentem, etc. »*

IV. Suzannæ historia quam etiam Ecclesiæ Ro-
mance innuici et libro Danielis ademerunt citatur a
nostro auctore, tanquam pars illius prophetæ libri,

A in lib. II, cap. 44, sequentibus verbis : Καὶ ἐπὶ
τοῦ Δανιὴλ δὲ φησὶν ἐν τῇ περὶ Σωσάννης κτίσει·
Ἐξήγησεν ὁ θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸν (le-
gite τοῖ) Δανιὴλ· χάνταῦθα θεὸν δηλώσας εἶναι τὸ
ἅγιον Πνεῦμα· ἐπιφέρει γὰρ· καὶ ἐκρίνει τοὺς
προσβυτέρους Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμενος, id
est : « Et in Daniele inquit in Suzannæ judicio
(Dan. XII, 45) : *Suscitavit Deus Spiritum sanctum Da-
nielis, in hoc etiam loco Deum esse ostendens Spi-
ritum sanctum; subjungit enim : Et judicavit presby-
teros Spiritu sancto repletus. »* Hæc tamen ultima
verba non inveniuntur nunc in Bibliis.

V. Valde mirandum foret, si sæculi XVI reforma-
tores, predictis libris tam temere rejectis, peper-
cissent Ecclesiastico; cui tamen Theologus noster
non minorem attribuit auctoritatem quam sancti
Pauli Epistolæ, cum illum citat in lib. III, cap. 5,
sequenti modo : Περὶ ταύτης δὲ τῆς σοφίας φησὶ
τῆς ἐν τῇ κτίσει, ὃ τε σοφώτατος υἱὸς Σειργί λέγει·
Προτέρα πάντων ἐκτίσται σοφία... ὃ τε Ἀπόστολος
Κορινθίοις τὸ πρῶτον ἐπέστειλεν τόνδε τὸν τρόπον,
x. τ. λ., id est : « De hac vero sapientia, de illa,
inquam, quæ est in creatura, cum sapientissimus
Sirachi filius dicit, cap. 1, vers. 4 : *Prior omnibus
creata est sapientia...* tum Apostolus in prima ad
Corinthios Epistola scripsit in hunc modum, etc. »

VI. Non defuit qui contenderet spurium esse
atque additionium quiddam in sancto Joanne legitur
in cap. VII, circa Probaticam piscinam. Theologus
autem noster de hoc tali ratione loquitur, ut totum
authenticum habeat quod ibi narratur : Ἐδρόμων
δὲ ἂν πρὸς τοὺς μνημονευθεῖσιν..., id est : « Inve-
niemus autem præter ea quæ commemorata sunt
etiam piscinam quæ erat in Jerusalem, cui nomen
Hebraice Bethesda (seu Bethsaida), quam nemo dif-
fistetur esse imaginem baptismi, non vero ipsam
esse veritatem; nam imago censetur, quæ ad tem-
pus, veritas autem, quæ in perpetuum manet. Ideo
ab angelo commota aqua, quæ in illa erat, et se-
mel in anno, et unum duntaxat, qui primus in eam
descendisset, et corporis morbum, non vero anima,
sanabat. »

455 De Romano Pontifice.

Huc usque satis dictum est, quantum requirit
meum propositum, de dogmatibus ad sacra Biblia
spectantibus, licet quam maxime breviter, quia
non mihi in animo est, te diutius in iis rebus de-
tinere; nam juxta vetus proverbium : *Intelligenti
paucæ, et a fortiori, scienti.* Sic supervacaneum foret,
tibi fusius exponere perversas Ecclesiæ inimico-
rum doctrinas, cum sola tibi sufficiat expositio
ad eas apprimè dijudicandas. Quoad vero ea quæ
ad Romanum pontificem pertinent, longior esse ve-
tem. Sed cum scriberet Theologus noster, nondum
orti erant neque ideo aggressi inexpugnabilem pri-
matum S. Petri successorum, Lutherus, Calvinus,
nec Photius ipse, primus auctor infausi schismatis
Orientis. Quin imo tunc una sola erat de hoc ar-
culo catholicorum ipsorumque hæreticorum fides,
in primis Ecclesiæ sæculis, ut facile probari posset.
Minime autem mirandum est, si in sequentibus locis
non loquatur de hoc dogmate tam aperte, quam
fecisset, si post Photiana tempora exstitisset, quan-
do de ea re loquendi illi occurrisset occasio. Igitur
in primo libro, cap. 30, affirmat apostolos et
sacerdotes per sanctum Petrum accepisse potesta-
tem solvendi ac ligandi, quamvis Christus eis in
plurali numero dixerit : *quodcumque soleritis, etc.*
Hæc sunt illius verba : Ἐρὸς τοῦτοις ἔλαβεν... id est :
Præterea accepit (de sancto Petro loquitur) potesta-
tem, imo potius omnes etiam per eum acceperunt,
non rejiciendi lapsos, sed excipiendi eos cum resi-
piscunt : nemo enim est peccati expertus, nisi qui

(1) Græca verba, quæ in Veneta editione allata sunt, nunc omittimus, idque ipsum identidem faciemus
in posterum.

hanc Petri concessit auctoritatem; id enim significat illud: « Quocumque solveritis super terram, erit solutum in cœlis. » Repudiavit ex illo tempore Novati et Sabbatii inhumanitatem. Non hic omitendum est, pluribus primatum Petri ab eo memorari, cum Petrum nominandi occasione habet. Sic in lib. II, cap. 40: Πέτρος δὲ, ὁ τῶ πρώτιστα ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἔχων, διαβρόχῃσιν Θεὸν καὶ Κύριον τὸ ἅγιον Πνεῦμα παριστῶν, τοιοῦτον ἠπέλιψεν, κ. τ. λ., id est: « Petrus autem, qui inter apostolos primas tenebat, Deum ac Dominum Spiritum sanctum aperte asserens, ita minatus est, » etc. Et in cap. 18: Καὶ οἱ Πέτρος, ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων διὰ κόρης ἀπειλήν διωμύνητο μὴ εἰδῆναι τὸν Κύριον τὸν ποιήσαντα αὐτὸν κλειδοῦχον τῶν οὐρανῶν, κ. τ. λ. « Et quod Petrus inter apostolos præcipuus propter puellæ minas jurejurando affirmavit, se non posse Dominum, qui eum fecerat cœlorum clavigerum, » etc. Tandem lib. I, cap. 27: Ἄλλὰ καὶ Πέτρος ὁ ἐν ἀποστόλοις κορυφαῖος ἐν ταῖς πράξεσιν φαίνεται εἰπόν, κ. τ. λ., id est: « Sed et Petrum apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat, » etc. Venio nunc ad tertiæ classis digressa.

De Sacramentis.

I. Baptismi necessitas a Calvino partim negata, et omnino ab Adiaphoristicis Wittembergi et Lypsiæ sublata, stabilitur a nostro Theologo, in lib. II, cap. 12, uti in sequentibus verbis videre est: Ἄλλα δὲ τοῦ ἀναγεννηθῆναι βαπτίσματι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ σφραγισθῆναι τῷ ἁγιασμῷ, καὶ ναὸς αὐτοῦ γενέσθαι, οὐδὲξ τῶν ἐπουρανίων ἔχουν ἀγαθῶν, κἂν τὸν ἄλλον βίον ἀμειπτος εὐρεθῇ· ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος, κ. τ. λ. Id est: « Nemo autem, qui non sit regeneratus baptismate a Spiritu Dei, et obsignatus sanctificatione, et factus templum ejus, cœlestia bona consequi potest, etsi reliqua ejus vita inculpabilis inventa fuerit. Quin etiam qui ante baptismum, » etc. Et in initio ejusdem capituli dixerat: Τῷ εἰπεῖν. ἐὰν μὴ τις γεννηθῇ..... Id est: Dicendo, Joan. III, 5. Nisi quis genitus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Et ibid. 7. Oportet vos generari de cœlo, significavit, quod etsi in nomen Patris et Filii crediderint et baptizati fuerint, nisi æqualiter et similiter in ipsam deitatem Spiritus sancti crediderint, et in ejus nomen baptizati fuerint, digni fieri non possunt regno cœlorum, utpote qui non habent perfectionem, et frustra tres immersiones susceperunt, immutando post baptismum in glorificationis hymno equalitatem Trinitatis, et transgrediendo proprias confessiones. »

II. Secundum quoque Ecclesiæ doctrinam asserit, baptismum conferendum adhibita aqua naturali, et etiam marina, si opus fuerit, ut patet ex sequentibus verbis, cap. 14 prædicti libri: Ὅθεν ἀδιακρίτως παντὶ ὕδατι, καὶ ἐν θαλάττῃ δὲ, ἀνάγκης καταλαβοῦσης, βάπτισμα γίνεται, ὡς μιᾶς τε οὐσης φύσεως ὕδατων, καὶ πάσης ἁγιασθείσης. Ὅπως δὲ τὸ θαλάττιον ὕδωρ ἀλμυρὸν εὐρίσκειται τοῦ ἐνδὸς γένους τῶν ὕδατων ὑπάρχον, ἔτερα ἐπέδειξεν (lego) ἐπέδειξε;), σὺν Θεῷ φάναι, πραγματεία. Id est: « Unde promiscue omni aqua, etiam in mari, si necessitas supervenerit, baptismum fit, cum una sit natura aquarum, et tota fuerit sanctificata. Quomodo autem in marina aqua salsa unius aquarum generis esse inveniatur, alia elucubratur, Deo opem ferente, demonstrabit. » Non excludit Theologus noster baptismum sanguinis, quem etiam expresse admittit, siquidem post verba paulo ante allegata, cap. 12 immediate subjungit: Ἄλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος μαρτυροῦσαι ἐπιτυχόντες, τῷ ἰδίῳ ἀπολουσάμενοι αἵματι, οὕτως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐζωοποιήθησαν, id est: « Quin etiam qui ante baptismum martyrium æsecuti sunt, proprio abluti sanguine, sic a Spiritu sancto Dei vivificati fuerunt. »

III. Anabaptistæ etiam seu baptizantes antiqui,

A sicut recentiores, consultantur in libro II, cap. 15, ubi, ut mihi videtur, docet noster Theologus baptismum non de novo dandum esse hæreticis ad gremium Ecclesiæ revertentibus, si dum in hæresi manerent, baptismum eis collatus sit, adhibita formula a Christo præscripta; soli autem, Eunomii ac Phryges rebaptizabantur, quia utebantur formula alia ac ea qua uti consueverat Ecclesia. Hæc sunt illius verba, de quorum interpretatione meam sententiam vestra submitto, nimime volens tempus in commentariis perdere: Εἰ οὖν εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰσως σφραγισόμεθα καὶ βαπτισόμεθα, ἅρα ἐν μιᾷ θεότητι καὶ βασιλείᾳ ἡ Τριάς· οὐ γὰρ ἐπὶ κτίσμασιν ταῦτα δεχόμεθα. οὐδὲ ξυμπαλαμβάνει ὁ Θεὸς κτίματος ὄνομα τῷ ἑαυτοῦ, ἢ σφραγίδα, ὡς μόνος σώζειν οὐ δυνάμενος. Μεταρχόμενοι τοίνυν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κἂν τυχόν ὡσιν βεβαπτισμένοι, βαπτίζονται μὲν (οὐ γὰρ λέγομεν ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ μὴ ἔχουσι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα), οἱ Εὐνομιανοὶ μὲν διὰ τὸ μίαν κατέδουν ποιεῖσθαι, λέγοντες μόνον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίσεσθαι, Φρύγες δὲ διὰ τὸ μὴ εἶς τὰς τρεῖς ἁγίας ὑποστάσεις βαπτίσειν, ἀλλὰ πιστεύειν τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· χρίοντες δὲ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μεταρχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα, id est, sicut hæc interpretanda esse existimavi: « Si ergo in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti ex æquo obsignamur et baptizamur, Trinitas sane est in una deitate ac regno: nec enim in creaturarum nomine hæc accipimus, neque assumit Deus creaturæ nomen una cum suo, aut obsignationem, quasi ipse solus salvare non possit. Quapropter ergo accedunt ad orthodoxiam, et si forte baptizati fuerint, baptizantur (nec enim dicimus rebaptizantur; quandoquidem verum baptismum non habeant) cum Eunomiani, qui unam faciunt immersionem, dicentes, baptizari solum in mortem Domini, tum Phryges, quia non baptizant in tres sanctas hypostases, sed credunt eundem esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Unguntur autem qui a quavis hæresi accedunt, quia non habent sanctam unctionem. »

456 IV. Sacræ ceremoniæ ab Ecclesia catholica adhibite ad baptismum administrandum, in derisione habitæ sunt a quibusdam heterodoxis horumque ultimorum sæculorum. Pluribus in locis Theologus noster testimonium perhibet venerandæ illarum antiquitati. Ex illis tantum, brevitate causa, sequentes selegi. In libro II, cap. 14, supponit benedictionem baptismalis fontis, quem piscinam, sicut et plures alii, appellat. Μωϋσῆς δὲ (sic ille scribit) τῇ ῥάβδῳ τὸ πικρὸν ὕδωρ χρήσιμον ποιήσας, σωτηρίαν καθολικὴν προηγόρευεν· αὐτὸς γὰρ τύπον ἔφεραν τοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ ῥάβδος, τοῦ σταυροῦ· τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ, τοῦ εὐλογηθέντος ὕδατος τῆς κολυμβήθρας, id est: « Moses vero, qui amarum aquam virga uilem fecit, salutem universalem prænuuntiabat: ipse enim typum gerebat Christi; virga vero, crucis; aqua autem amara, benedictæ aquæ piscinæ. » Et in paragrapho 23, cap. 6, ejusdem libri, oleum sanctum memorat atque baptismalem unctionem istis verbis: Ἡ κτίσις ἐλαίῳ χριστῷ ἁγιαζομένων ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται· ὁ Σωτὴρ, ὡς Θεὸς, τῷ συνακτίστῳ αὐτοῦ ἐχρίσατο παναγίῳ Πνεύματι· παρὰ τοὺς μετόχους ἡμᾶς, id est: « Creatura oleo creato sanctificato ungitur in baptismo: Salvator, utpote Deus, unctus est suo undequaque sancto, et æque, ac ipse, increato Spiritu præ consortibus, nobis scilicet. » Et paulo post in eodem paragrapho: Μύρον, ὃ ἁγιασθέντες ἀλειφόμεθα ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Id est: « Unguentum, quo sanctificati unguuntur a sacerdote... » Atque alias commemorat ceremonias in aliis locis, quas forte postea referam, quarumque unam paulo infra lecturus es.

V. Duplici vice, illi sese præbuit occasio loquendi de sacro chrismate, quod Calvinistæ et sacramentorum numero rejecerunt, et in ambobus illis locis

Illud a baptismo discrevit, dogmaque catholicum astruxit, ac videtur solum episcopum admittere ut illius ministrum. Καὶ τὸ χρίσμα ἐστὶ (sic ille in libr. II, cap. 14 inquitur) ἔπερ ἐχρίσθησαν Ἀαρὼν τε ὑπὸ Μωϋσέως, εἰ μὴν καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ ἱερατικοῦ κέρατος οἱ ἐπικληθέντες ἀπὸ τοῦ χρίσματος χρῆστοι (lego χρῆστοί), τύπον ἔφερον τοῦ ἡγιασμένου χρίσματος οὐ λαμβάνουσαν ἡμεῖς· εἰ γὰρ καὶ σωματικῶς τοῦτο τρέχει, ἀλλ' οὐν ψυχικῶς ὠφελεῖ. Μόνον γὰρ ἔβη περὶ τῆς τρισμακαρίας Τριάδος πίστις ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ ῥῆμα πνευματικὸν ἐν στόματι, καὶ σπράγξ Χριστοῦ ἐν μετώπῳ, μόνον βάπτισμα ὑπαδείχεται, καὶ τὸ χρίσμα ῥύση, εὐθὺς ἡμεῖς εὐρίσκαται ἢ τῆν φύσιν ἀγαθοῦς ὑπάρχουσα Τριάς, κ. τ. λ., est: «Christia vero, quo uncti sunt cum Aaron a Mose, tum præterea omnes e sacerdotali casu, qui denominati sunt a chrismate christi, id est uncti, typum gerebat sanctificationis chrismatis, quod nos accipimus. Etsi enim hoc corporaliter suat, tamen spiritaliter prodest: nam simul ac venerit in cor nostrum fides sanctissimæ Trinitatis, et verbum spiritale in os, et obsequio Christi in frontem; simul atque baptismus susceptus fuerit, et chrisma nos confirmaverit, statim, inquam, propitia invenitur quæ natura est honorum largitrix Trinitas, » etc. Et in cap. 15 ejusdem libri: Χρίονται δὲ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετερχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσιν τὸ ἅγιον χρίσμα· ἐπισκοπος δὲ μόνος τῆ ἀνωθεν χάριτι τρέλει τὸ χρίσμα, id est: «Unguntur autem qui ex quavis hæresi accedunt (ad Ecclesiam catholicam), quia non habent sanctum chrisma. Episcopus vero solus per cœlestem gratiam perficit chrismum (sive unctionem). »

VI. Denique quoad Eucharistiæ sacramentum, negant falsi Reformatores sacrificii nomen Missæ competere. Noster vero Theologus illi tamen hunc titulum attribuit, in libr. II, cap. 7, paragraf. 8, sic scribendo: Ἐν γὰρ ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις... id est: «Nam in sanctis ejus ecclesiis et oratoris, et martyris, sicut in aliis sacriliis, indelicentia sua bona proposuit; et ex quibus rebus hic ipse Rex regnantium, et Dominus dominantium et dedit, et quotidie dat singulis, ex his pie et sancte oblatam accipit incrementum sacrificium, et omnia habet, quæ ab hominibus ei exhibentur, munera. » Sic etiam in libro I, cap. 25, scribit: Ἐτι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις νοεῖται σὺν τῇ ἀναπαμπομένῃ ἐν αὐτῇ δόξῃ, καὶ τῇ προσογομένῃ ἀναμάκτω λατρεῖα, κ. τ. λ., id est: «Insuper et Ecclesiam quæ consideratur una cum glorificatione, quæ in ipsa exhibetur Deo, et cum incrementa lætria quæ offertur, etc. »

VII. Negant etiam transubstantiationis dogma, quod in quatuor locis testatur noster Theologus. In libro II, cap. 13, exponens baptismi effectus, sic se habet: Μηδέτι ἀκούω... id est: «Non amplius audio, Eccli. XII, 10: Defecit martium, quia defecit lux; sed optatam vocem, Matth. XI, 28: Venite, omnes qui laboratis et onerati sunt; et ego requiescere faciam vos, ungens, lavans, induens singulos indivulve totu me ipso, et nutriendis corpore meo et sanguine. » Et in capite 6 ejusdem libri: Καὶ τοῦτο δὲ... id est: «Hoc autem salutare donum communiter a beata Trinitate nobis datum esse docent sic. Isaias XIV, 6: Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem hunc, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc: da hæc omnia gentibus. Nam nomen Ecclesiam Dei [significat] ob sublimitatem fidei, vinum, Dominicum salutarem sanguinem; unguentum, illud quo sanctificati unguimur a sacerdote. »

Sic etiam in cap. 14: Ἠσάτας οὖν... id est: «Isaias ergo rursus clamat... Sitientes venite ad aquam, et quicumque non habetis argentum, venientes emite, et comedite sine argento et pretio vinum et adipem. Aquam dixit Spiritum sanctum, et fluentia picinæ ipsius (de fonte baptismali). Vini et adipis unguento tunc quidem designabatur ea quæ erant

A propositionis Judicæ: nunc vero divina communio corporis et sanguinis Domini, quam una cum reservatione (cum baptismo)... accipimus. »

Et sub line libr. III, cap. 21: Ἡ ἀνθ' ἧσθου τοῦ τριπόθητον καὶ προμηθέστατον Πάσχα ἐκάστου ἔτους, ἡμέρας μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ καὶ ὥρας ἐκάστης τῆ πίστει ἐπιταλούμεν ἐμφοδοὶ μετέχοντες τοῦ αἵματος αὐτοῦ; Ἰσαίην δὲ οἱ τοῦ ἀκροτάτου καὶ διαιωίου μυστηρίου καταξιοθέντες ὁ λέγω, id est: «Aut quare desideratissimum ac providentissimum Pascha singulis annis, imo singulis diebus, aut potius etiam singulis horis fide celebramus, cum tunc per communicantes corpori et sanguini ejus? Qui autem supremo et æterno mysterio digni facti sunt, sciunt quid dicam. »

De Deo uno et trino, et de ejus attributis.

I. Existit vir in hoc infelici sæculo, qui maxima temeritate abreptus, adortus est introducere novam doctrinam, quam audiendo inhorruerunt omnes catholicorum aures. Contendit Verbum non fuisse ab æterno a Patre generatum. Eum confutat Theologus noster in multis locis, e quibus tantum aliquot referam. In libr. III, cap. 3: Ἐτέχθη γὰρ ἐκ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ἀνάγκως, ἀφάρστως· ἐκ δὲ τῆς ἀμιάντου Παρθένου.... ὅτε ἐξέφανε ἐξ ὕψους τοῖς ἐν σκότει καὶ σιὰθ θανάτου ποτὲ καθέσθαισιν, id est: «Genitus enim filii, ex hypostasi quidem Patris, ab æterno, ineffabiliter; ex inmemorata autem Virgine... quando apparuit ex alto iis, qui in tenebris et in umbra mortis olim seculant. »

Et in libr. I, cap. 32: Ἡ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τῆς φύσεως, ἢ τῶν θαυμάτων, ἢ τῆς βασιλείας, καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας ὁμοία ἐστὶν καὶ ἰση τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' οὐ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γηγίνηται, id est: «Gloria Unigeniti quoad naturam, miracula, dominationem, ipsamque glorificationem est similis et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter et continue genitus fuit. »

C Et in cap. 15 ejusdem libri: Ὅσπερ γὰρ.... id est: «Nam sicut impossibile est, ut Pater non sit ab æterno, et vere Pater (nec enim in tempore, neque superadditum hoc habuit nomen); sic impossibile est. 457 ut Filius Verbum, et ejus Spiritus non sit ab æterno, et natura ex ejus hypostasi; nam simul ac existit Pater (concedatur autem, ut sic loquar) continue ille quidem genitus fuit, hic vero processit. »

Et in cap. 27: Εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Ἀλόγος, ἦν ὅτε Πατὴρ δνομα οὐκ ὑπῆρχεν· ἔστω δὲ θεὸς ἡμῶν τοιαῦτα λέγειν τοιάμισιν διὰ τῶν ἄλλων ἀγνωμοσύνην, id est: «Si fuit tempus, quando non erat Deus Verbum, fuit etiam tempus, quo Patris nomen non erat. Parcat autem nobis Deus, qui talia dicere audentem ob aliorum improbitatem. »

D II. Contendit autem hæsiarchia Socinus, Deam sua essentia esse tantum in cœlis presentem, licet sua potentia omnibus præsens sit. Hanc opinionem Turnebius ascribit quoque, non sine probabili quadam ratione, Augustino Steuchi, nostræ congregationis lumini, ac sacre sedis bibliothecario, quia in suis supra psalmum cxxxviii Commentariis, multo ante quam Socinus suis veneratis erroribus afflixisset Ecclesiam, hic præclarus vir, explicando octavum versiculum psal. cxxxviii: Si ascendero in cælum, tu illic es, etc., affirmat Deum sic nobis concipiendum esse, ut sit in cœlo presentia sua, et ubique Spiritu suo, id est, sicut ille interpretatur hanc psalmi vocem, sua immensa potentia suæque cognitione. «In his locis (inquam, ad cælum et ad infernum attendendo).... si nemo valet conspectum Dei effugere, multo magis nullus erit locus, in quo in presentiam Dei non incurrat... Ubique igitur est Deus. In cœlo consistunt omnes gentes ac litteræ esse sedem ejus.... Ut igitur sol est in cœlo corpore, ac situ, et statione sua, terras autem luminibus lustrat, omnia prospiciens; la-

lem necesse est nos cogitare Deum, qui quidem es-
sentia ac præsentia sit in cælo, spiritus ejus, et cog-
nitio, et scientia usquequaque pertineat. Sed
noster Theologus multum abest a supra dicta opi-
nionem. Τὸ δὲ ὑπερταυφὰς, ἄγιον Πνεῦμα (sic ille
in lib. II, cap. 4), οὐδὲν ἐντων πάντων... id est :
« Spiritus autem sanctus, qui omnia divinitus collu-
strat... et nulla est ex omnibus rebus, sed Deus, et
in cælo existens, et nobiscum coexistens, omnia
in omnibus bona efficiens, omnibus quidem præsen-
s immaterialiter... non cessans vero manere ineffa-
biliter cum Patre, et ubique diffusus, et penetrans,
et in omnibus sine permissione inhabitans, et in
cogitationes cum nostras, tum eorum qui nobis
sunt invisibiles, se insinuans, etc. »

III. Inutile esset nunc loqui de aliis Dei attributis,
excepta tamen divina illius providentia, a mul-
tis in præteritorum sæculorum decursu impugnata,
et nostra ætate, a celebri philosopho de Sans-Souci
quoad individuos, non vero quoad species. Sed
eam docet noster Theologus, sicut illam Ecclesia
profiteatur. Βούλεται δὲ (sic dicit ille in libro II,
cap. 8, *De Spiritu sancto* ratiocinando), ὅπερ ὁ Πα-
τήρ καὶ Υἱός, id est : « Vult autem quod Pater et
Filius, et spirat similiter ubi vult Pater et Filius :
implens liberalem Patris, et Filii, et sui ipsius unam
voluntatem, et nullum, ne ex iis quidem, quæ im-
perfectam vitam habent, expertem relinquens suæ
Providentiæ ; nam præsidens suæ ipsius creaturæ,
utpote qui est per se bonus, et cooperator boni
Creatoris, omnia inspicit, et nullum despiciit, om-
nibus sufficiens, ac divina dona distribuens etc. »

De Incarnatione.

De Eutychanis sicut et de Nestorianis nullam
mentionem facit Theologus noster, sive quia tunc
nonduz suis venenatis doctrinis Orientem infece-
rant, sive ob aliam rationem mihi incognitam.
Nihilominus tuetur dogmata ab istis hæreticis im-
pugnata.

I. Et quod ad primum horum dogmatum spectat,
id est, ad dualitatem naturarum, sic se habet in
libro III, cap. 21, adhibendo vocem ἀσυγγύως,
quæ etiam invenitur apud sanctum Basilium, in
libro *De Spiritu sancto*, cap. 5 : Οὐδὲ εὐχεται οὖν
(sic noster Theologus) ὁ μέγας καὶ ἀληθινὸς Θεός,
τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ὁ ζῶν τοῦ
θεοῦ Λόγος, καὶ πάντων κηδεμών, ὡς ἤρτων τῇ
θεότητι... Ἀλλ' εὐχεται διὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀσυγγύ-
ως, καὶ διὰ τὰ πταίσματα γεγονέναι, id est : « Nec
ergo etiam orat magnus et verus Deus, splendor
gloriæ Patris, vivens Dei Verbum, et omnium curam
habens, tanquam minor secundum Deitatem... Sed
orat quia nobis similis factus est inconfuse, et
sine delicto. »

II. Quantum autem, ad secundum, id est ad uni-
tatem Christi personæ, observandum est, ab eo
in variis locis tribui Beatæ Mariæ titulum Θεοτό-
κος, a quo tantum abhorret Nestorius, affirmarique
divinum Filium non esse alium ab eo qui incarna-
tus est et crucifixus. Hæc hujus dogmatis affert ar-
gumenta in lib. I, cap. 31 : Γαβριὴλ μὲν, παρὰ
Λουκᾶ, εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον· Καὶ δώσει,
φησὶν, αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ὄνομα Δαυὶδ, x.
τ. λ., id est : « Gabriel quidem apud Lucam an-
nuntians Deiparæ : *Et dabit, inquit, illi Dominus
Deus sedem David*, etc. » Et in lib. II, cap. 4 : Ὁ
γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δαυιδ, ἢ εὐαγγελιζόμενος
τὴν Θεοτόκον Παρθένον, x. τ. λ., id est : « Nam
Gabriel loquens Danieli, aut Deiparæ Virgini an-
nuntians, etc. » Et in lib. III, cap. 41 : Μαριάμ τὴν
ἀδελφὴν Ἀαρῶν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ, x. τ.
λ., id est : « Mariam sororem Aaronis, et Deiparam
Mariam, etc. » In libro III, deinde, cap. 6 : Περὶ
τούτου καὶ ὁ ἄγγελος... id est : « De hoc angelus
quoque congratulatus hominibus dixit (*secundum Lucam*,
II, 11) : *Natus est nobis* (in vulg. *gobis*) *hodie*

A Salvator qui est Christus Dominus. Qui autem hodie
natus est, nunquam intelligitur existens ante sæ-
cula. Animadvertendum ergo est et hoc Scripturæ
miraculum, quod angeli et homines unius novæ
theognosiae festivitatem celebrabant, æquali dispo-
sitione simul clamantes, et consentientes. Sic autem
dicimus, ut excogitatione quadam ineffabilem ejus
Incarnationem significemus, et blasphemiam, quæ
contra ejus deitatem tendit, declinemus, non vero
quod credamus alium esse Filium qui est ex Patre,
alium illum qui factus est caro, et crucifixus fuit :
quoniam nunquam disjungi a se ipsa, neque mu-
tari potest Deitas. Nam nec Apostolus duos cogi-
tavit, cum dixit (II Cor. VII, 12) : *Cum ergo Chri-
stus passus sit pro nobis carne.* »

III. Perpetua Mariæ virginitas ab Elvidio et ab
aliis negata fuit, sed a nostro Theologo affirmatur.
Sic in libro I, cap. 27, ille vocat Dei matrem ἀει-
παρθένον, seu « semper virginem, » sæpe de ea tali
modo scribens : Ὁ ἐκ τοῦ ἀβῆρτου φωτὸς ἀχρόνω-
ς ἐκλάμψας, ἀπὸ τῆς ἀειπαρθένου ἐν ὑπέρτοις καιροῖς
διὰ φιλανθρωπίαν ἀφάρτως ἐτέχθη, id est : « Qui
ex ineffabili luce ab æterno eluxit, ex semper vir-
gine posterioribus temporibus, propter benignita-
tem suam ineffabiliter natus est. » Et in lib. III,
cap. 2, parag. 20, dicit : *Et νοῦ πάντος ἀνώχισται,*
πὺς Παρθένος βύστωρ ἐκτός ἔτεκεν μένισσα πάλιν
παρθένος· πολλῶ μᾶλλον ἀνεφικτότερον, πὺς αὐτο-
γενῆς Θεὸς καὶ Πατὴρ ἀνάρχιος, καὶ διὰ πάθους
ἐξ ἴσου ἑαυτοῦ ὄλον ἰσομέτρως τέτοκε τὸν Υἱόν, id
est : « Si nulla mens comprehendere potest, quo-
modo Virgo sine fluxu pepererit manens rursus
virgo : quanto minus intelligi poterit, quomodo per
se existens Deus ac Pater, ab æterno, et sine pas-
sione ex toto semetipso totum æqualem genuerit
Filium. » Et in cap. 4 : *Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν*
εἰς μὲν τὸ Πρωτότοκος καὶ Μορογενής, τὸ διηγή-
σασθαί τὸν εὐαγγελιστὴν, ὅτι ἔμεινεν παρθένος, ἕως
ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· οὕτε γὰρ
ἐγαμήθη τινὶ ἡ τιμιωτέρα πάντων καὶ εὐκλεσεσάτη
Μαρία, οὐτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετό ποτε· ἔμεινεν δὲ
καὶ μετὰ κνοφορίαν ἀεὶ καὶ διὰ πικρῆς ἄμωμος παρ-
θένος, id est : « Suffragatur autem nobis, quoad
denominaciones quidem *Primogeniti* et *Unige-
niti*, quod evangelista enarraverit, mansisse virgi-
nem, *donec peperit filium suum primogenitum.* 458
Nam neque ulli nupsit illa summopere honoranda
præ omnibus et maxime incluta Maria, neque al-
terius mater unquam facta est, sed mansit etiam
post puerperium semper et omni tempore immacu-
lata virgo. »

IV. Impia non minus quam ridicula fuit stulta
opinio Marcelli Ancyрани, qui somniatus est ac deli-
ravit, regnum Domini nostri non futurum esse per-
petuum. Contra eum scribit S. Cyrillus Hierosolymita-
nus in xv catechesi, haud tamen nominato Mar-
cello ipso : *Ἐτόλμησέν τις λέγειν, ὅτι*
μετὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς οὐ βασιλεύει, id
est : « Quidam temeritatem dicendi habuit, Christum
post mundi finem non regnaturum esse amplius. »
Noster autem Theologus illum confutat in omni
cap. 31 primi libri, cujus sufficit initium tantum
hic referre : *Καὶ ὥστε ἀρετικῶς λέγοντας, ὅτι μετὰ*
τὴν γενικὴν ἀνάστασιν ὁ Υἱὸς παραδίδῶναι μέλλει τὴν
βασιλείαν τῷ Πατρὶ, κατασχύνεσθαι· κηρύττουσι
τὸ κράτος τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀτελεύτητον οὕτως· Γα-
βριὴλ μὲν παρὰ Λουκᾶ, x. τ. λ., id est : « Atque ut
*hæretici, qui aiunt Filium post generalem resur-
rectionem traditurum esse regnum Patri, erubescant,*
prædicant (sacræ Scripturæ) Filii imperium esse
perpetuum, sic : Gabriel quidem apud Lucam, etc. »

*De angelis, de primo homine, de immortalitate ani-
marum, et de illarum statu in altera vita.*

I. Inter multa alia dogmata quæ audacter impu-
gnata sunt ab iis hæreticis qui, a ducentis et etiam
pluribus annis, rebellaverunt adversus Romanam Ec-

clesiam, caput, centram et omnium aliarum magistrum, fuit cultus et invocatio sanctorum et angelorum. Non potuit autem Theologus noster illud clarius astruere quam fecit, in pia episodio quæ legitur in libro II, cap. 7, § 8 : Οἶδα δὲ σαφῶς... Id est : « Novi autem optime, » etc. (a)

459 II. Non defuerunt qui docerent, sicut secundo sæculo Tatianus, Adamum non fuisse salvatum; noster vero Theologus, in lib. I, cap. 16, satis manifeste suam exprimit ea de re sententiam, cum asserit bonum latronem cum Adamo simul introductum fuisse a Salvatore in paradysum, quamvis idem asseveret, in alio sensu, de omni humano genere : Καὶ τὸν Ἀδὰμ δὲ (sic dicit) διὰ τὴν παρακοχὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ὁ Θεὸς δικαίως ἔρριψεν· τὸν δὲ ληστὴν καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Ἀδὰμ, καὶ τὸ κοινὸν ἡμῶν ὅλον γένος ὁ Υἱὸς εἰσῆγαγεν, ὡς ἰσὺς πάντως τῇ θεότητι καὶ ἀγαθότητι καὶ δεσποτείᾳ τῷ θείῳ κληρονομήσει τὸν κόσμον. Id est : « Adamum autem ob inobedientiam ex paradiso Deus merito eiecit : latronem vero, et cum ipso Adamo, et universum nostrum genus Filium illuc introduxit, utpote qui ei, qui ipsum eiecerat, omnino æqualis est deitate, et bonitate, et dominatione. »

III. Quoad animæ immortalitatem non clarius loqui potest Theologus noster. In lib. II, cap. 7, asserit nos factos esse ad imaginem Dei, quoniam, τὸ πνεῦμα τὸ ἀθάνατον ἔχομεν, id est, « quia habemus spiritum immortalem. » Et in lib. III, cap. 1, dicit : Nostrum corpus κατακρατεῖν ἐπιχειρεῖ τῆς φύσεως κρείττονος, καὶ τοσοῦτω κρείττονος, ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ, id est : « impetare conatur ei quæ natura potior est, et tanto potior, quanto quod immortale est potius est eo quod mortale est. » Sed in cap. 16 ejusdem libri fusius de ea re argumentatur, et vehementer, sicut eximium decet Theologum, quamvis illud faciat obiter ac velut transeunter. Hic libenter referrem totum hunc locum, nisi timerem ne tibi tædium afferrem. Ideo tantum aliqua fragmenta excerpo. Τοῖς δὲ λέγουσιν..., id est : « Iis autem, qui dicunt : Ergo animæ et angeli non sunt immortales et invisibiles, occurrendum est sic. Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo : quod scilicet horum immortalitas nequaquam eadem est ac primitiva et infinita immortalitas, sed longe inferior atque diversa, quantum creatura a Creatore : ideoque solus habere immortalitatem Deus dicitur est, juxta I Tim. VI, 16. Alio autem modo : quod animæ et angeli sunt et immortales quoad immunitatem a morte, atque essentialiter incorruptibilitatem, et mortales quatenus mente aliquando corrumpuntur : nam ex mutatione est, quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors : juxta quem moxum Paulus scribit : *Et in deliciis vivens vidua mortua est*; etsi ea nondum ex hac vita migraverit... et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si, præterquam quod mortis capaces non sunt, hoc est dissolvi nequeunt, utpote incompositi, et ex eorum essentia immunes a morte, ne corruptione quidem mentis succumbant, id est si immobiles permaneant : Mortalitas vero intelligitur per oppositionem hujus... Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine : visibiles autem sunt menti, qui est oculis animæ : quoniam, etc. »

IV. Non habuit occasionem Theologus noster fuisse loquendi de statu animarum in altera vita. Enuntiavit atamen, in sequenti loco, lib. II, cap. 12, hæc dogmata quæ, pravis ac infaustis nostris sæculis, sæpius impugnantur ac in derisionem

A vertuntur a libidinosi qui paradysum, infernum, ac æternitatem pœnarum reproborum subvertunt. Ἀνακαταστήσει τοῦτον..., id est : « Renovat igitur nos Spiritus in baptismo... et filios et hæredes Dei ac Patris et conformes imaginis Filii, et cohæredes ejus et fratres, conglorificandos et simul regnatos cum ipso : et pro terra rursus donat cælum, et paradysum liberaliter largitur, et angelis jam honoratioribus facit, et divinis piscinæ fluentis tantam gehennæ inextinguibilem flammam extinguit. »

Disciplina apostolica.

I. Sicut præcipuum scopus heterodoxorum XVI sæculi, ad id tendebat ut reprobarent omnes Romanæ Ecclesiæ traditiones, necesse quoque habuerunt isti novi generis reformatores, in derisum vertere sacras peregrinationes. Non sic sensit Theologus noster, ut animadvertere potuisset, in longo fragmento paulo ante desumpto e lib. II, cap. 7, § 8.

II. Notandum quoque est, quod ille, tractando de quibusdam ecclesiis, oratoriis, martyriis et sacellis, asserit illa, licet a duobus archangelis Michaelis et Gabriele suas denominationes haberent, Deo tamen erecta fuisse, quoniam, sicut tibi apprime compertum est, nullum templum seu ecclesia erigi potest sancto alicui, sed soli Deo, licet in honore et sub invocatione ejusdem sancti.

III. Quamvis postea iidem heterodoxi non ausi fuerint deridere aut reprobare sacram psalmodiam, eorum quidam tamen, quasi perditum existimaverunt tempus a canonicis, aliisque ecclesiasticis, in psalms decantando consumptum; ex quo facile intelligere est, illos non magni facere hanc praxim, tum Veteri, tum Novo Testamento consecratam et summiopere ab Ecclesia commendatam. Noster autem Theologus, lib. II, cap. 6, paragr. 23, interpretando hæc Canticorum verba : *Propterea adolescentulæ dilexerunt te*, sic ratiocinatur : Νεάνιδες δὲ..., id est : « Adolescentulæ autem dicit Ecclesiæ, in quibus glorificatur. De quibus David quoque in LXVII psalmo dixit : *Prævenierunt principes conjuncti psallentibus (juxta psallentes), in medio juvenularum tympanistrarum* : sic locus propter divulgationem fidei, et quia ipsæ ecclesiæ resonant in omni terra lectionibus et psalmodiis. Unanimem quoque vero ipsarum in Canticis cap. I, vers. 7, ipse etiam speciosus forma Sponsus modeste alloquitur sic : *Ecce pulchra es, propinqua mea, ecce pulchra es.* »

CAPUT II.

Errores quos auctor profiteri visus est.

Expositis dogmatibus, nunc venio ad errores apparentes tamen, non vero reales : nam isti loci qui erronei quibusdam videntur, non sic revera, me iudice, habendi sunt. Ad tria capita reduci possunt : alii ad Dei visibilitatem spectant; alii ad sancti Spiritus processionem, alii denique ad grauz necessitatem.

Dei visibilitas.

Et a primis incipiendo, asserit noster Theologus, in capite 27 primi libri, Filium divinum fuisse ab angelis visum, solummodo post Incarnationem, quoniam antea erat illis invisibilis : Καὶ ἴνα πιστικώτερος ὁ λόγος φανῆ (sic dicit), ὡφθαί αὐτῶν ἀξιοὶ καὶ ἀγγέλοι;, οἱ τίσις διὰ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀκρίπτειαν καὶ ἀνευδεότητα ἀόρατος ἦν πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁμοίως τῷ μόνῳ ἀοράτῳ Θεῷ, καὶ ὁ αὐτῶν ὑμνησοῦται· Ἀόρατος ἐν ὁφθαλμοῖς Θεῶν, κ. τ. λ., id est : « Et ut magis fide dignus appareat serm.,

(a) Hunc locum valde prolixum integre hic exscripserat Mingarellus quia nondum prodierat ejus editio librorum *De Trinitate*. Non est autem cur iterum recudamus quæ leguntur supra. Vide ad hoc cum laudatum.

ipsum visum esse vult (S. Paulus) etiam ab angelis, quibus ob divinam ejus immensitatem, formæque carentiam, ante illud tempus invisibilis erat (Filius) æque ac solus invisibilis Deus: et ab illis cantatum esse hymnum: **460 Gloria in altissimis Deo**, etc. Sed quis theologus nescit, eandem rem affirmatam fuisse a sanctis Patribus, præsertim IV et V sæculi, quando contra Eunomianos scripserunt, et specialiter a Theodoro, licet immerito accusarentur non admisisse intuitivam visionem aut visibilitatem Dei qualem catholici credunt ac docent? Nihil enim aliud, hoc loquendi modo, dicere intendebant hi sancti doctores, uti omnes testantur theologi, nisi, post Incarnationem tantum, ab angelis visum fuisse Filium Dei, non solum visione simpliciter intuitiva, sed etiam comprehensiva, non tamen in sua propria natura divina, sed in natura ab eo assumpta, id est, in natura humana; quod ante Incarnationem erat illis impossibile; vel potius illum viderant visione, ut ita dicam, extensiva, singularique modo antea eis incognito, quia illum incarnatum viderunt. Quoquæ autem nostrum Theologum, res etiam magis manifesta est, non solum quia alias, sicut mox videbimus, suam mentem clarius de hac re explicat, sed etiam quia illud demonstrat scopus ipsi propositus in hoc loco; non enim aliud intendit, nisi ut concludat, Verbum incarnatum, κατὰ θεότητα, non vero παρὰ φύσιν τὴν πατρικήν, id est, « quantum Deum, non habere naturam dissimilem, » vel « distinctam a Patris natura; » et ad hanc veritatem probandam, inter alia argumenta, illud offert, scilicet: Jesum Christum, ut Deum, esse invisibilem, eodem modo quo Pater ipse, de quo Apostolus I Tim. I, 17 sic ait: *Regni seculorum... invisibili soli Deo.* Et deinde allegat 16 versiculum in cap. primæ Epistolæ ejusdem Apostoli ad Timotheum, in qua dicitur, Deum post Incarnationem ab angelis visum fuisse, sicut in Vulgatæ versione legitur: *Manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne... apparuit angelis*, etc. Ille legit: Ὁμολογουμένων μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί... ὤφθη τοῖς ἀγγέλοις, sicut in textu Græco excuso nunc etiam legitur: id est: *Manifeste magnum est pietatis mysterium, Deus manifestatus est in carne... visus est ab angelis.* Sed in Patre invisibilitas non excludit ejus visibilitatem ab Ecclesia catholica admissam. Ergo nihilominus in Filio.

Erroneæ etiam quibusdam videri possunt sequentes nostri Theologi voces. In cap. 12 secundi libri, vocat Spiritum τὸ πάσαις νοήσασιν ἄρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, id est « invisible omnibus intelligentiis, » quando de baptismo loquens scribit: Νοητῶς δὲ σώμα ὁμοῦ καὶ ψυχὴν ἀγγέλων ὑπηρετουμένων τὸ πάσαις νοήσασιν ἄρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ βαπτίζει εἰς ἑαυτὸ καὶ ἀναγεννᾷ, id est: « Spiritualiter autem corpus simul et animam, ministrantibus angelis, Spiritus Dei omnibus intelligentiis invisibilis baptizat in se ipsum, et regenerat. » Et in primo cap. ejusdem libri dicit: Trinitas ὑπάρχει ἄρατος καὶ σεραφικῶς ὀφθαλμοῖς, id est, « invisibilis est etiam oculis seraphicis. » Et in cap. 16 libri III: Deus, inquit, μήτε ἡψ' αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορᾶσθαι πέφυκεν, id est, « videri non potest ab intelligentiis ipsis angelicis. » Et denique in cap. 35 ejusdem libri legitur: Νῶ παντὶ ἀχώρητος καὶ ἀνέφικτος ὁ ἄρατος Θεός, id est: « Is qui cuilibet menti incomprehensibilis et inaccessibleis est, invisibilis Deus. »

Sed ejusmodi locutiones et alia forsitan etiam duriores adhibitæ sunt a sancto Joanne Chrysostomo, a Theodoro et ab aliis multis, qui per eas excludere non intenderunt visionem Dei intuitivam, sed solummodo comprehensivam, quam stulte docebat Eunomius. Et in eodem sensu intelligenda sunt in nostro Auctore, uti manifestum est

A e duobus sequentibus textibus; quorum primus invenitur in capite 16, jam citato, tertii libri, ubi expresse legitur, Deum ideo dictum fuisse a sancto Paulo invisibilem etiam angelis ipsis, quia eis incomprehensibilis est: Ἐστὶν μὲν καὶ αὐτὸς ἀφύατος... id est: « Sunt quidem cum animæ tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine: visibiles autem sunt menti, quia est oculus animæ: quoniam non sunt inaccessibleis, utpote natura creati, sed est nobis cogitatio de ipsis. Itaque, quamvis, secundum impressionem quæ in oculorum sensu fit, sint invisibiles, tamen secundum comprehensionem speculationis et scientiæ sunt visibiles. Deus vero cum sit supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem, non modo visioni, aut omnino sensui obnoxius esse non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicit, eo quod sit incomprehensibilis et inaccessibleis. Quod enim existat Deus, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, speculari difficilior est omnibus rebus naturalibus. Recte ergo prædicto modo dictus fuit *solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis.* »

Sed longius et clarius se explicat in lib. II, cap. 6, § 16, expresse asserendo, angelos non comprehendere Deum omnimode (quia talis visio Filii tantum et Spiritus sancti propria est), sed tamen illum videre intuitive, quantum sinit illarum mentium capacitas, quæ licet excellentissimæ ac præstantissimæ sint, sunt tamen creatæ, ac ideo limitatæ. Ἡ χτῆσις οὐχ ὀρᾷ... id est: « Creatura non videt Deum et Patrem ita uti est; ab altera enim natura hoc capi non potest, nec sustineri: et ita intelligendum est illud Exod. xv, 20: *Nemo videbit faciem meam et vivet.* Scripturæ autem dicunt interdum quidem Filium solum, interdum vero Spiritum sanctum solum videre, aut nosse Deum Patrem.... Nonne ergo, inquit, scriptum est a Mattheo xxxviii, 40, ex persona Salvatoris: *Videte ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis, quod angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est?* Utique. At vident, non quantum, et qualis est Deus, sed quantum ipsi capaces sunt. Unigenitus autem et Spiritus sanctus ob identitatem Deitatis vident ita uti est carnis quantitate et forma Deus. »

Processio sancti Spiritus.

Veniendum nunc ad Spiritus sancti processionem. Scit Excellentia Vestra, quod ante Photium cujus memoria per cuncta sæcula detestanda erit, hæc controversia non fuit consulto agitata inter Græcos et Latinos; et quamvis fere omnes sancti Patres Photii sæculo anteriores vel expresse docuerint quod postea clare ac solemniter definitum fuit ab Ecclesia, vel de eo ita locuti fuerint, ut manifestum esset processionem tertiæ personæ de ambabus primis admitti, attamen non adeo lucide catholica loquendi ratio, quin aliqui Patres usi fuerint quibusdam vocibus quæ nunc non modo suspectæ forent, sed etiam erroneæ imo et hæreticæ, quia catholicum dogma tam clare definitum est, ut hujusmodi locutiones nec excusari, nec etiam benignis interpretationibus defendi aut justificari possent. Sic sanctus Joannes Damascenus, ut alios omittam licet sit sanctus ac scriptor catholicus, tamen, in libro primo *Fidei orthodoxæ*, aperte negat Spiritum sanctum, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, « ex Filio, » procedere, volendo tantum dici posse illum διὰ τοῦ Υἱοῦ, « per Filium, » de Patre procedere. Non igitur mirandum esset si Theologus noster, qui satis multo ante Photii tempora scripsit, usus fuerit vocibus quæ postea vitandæ fuerunt, velut suspectæ. Sed quamvis ille de tertiâ persona quasi ex professo tractaverit et quam maxime fuse, nun-

quam tamen docuit Spiritum sanctum non procedere etiam a Filio, aut dici posse, licet διὰ τοῦ Υἱοῦ, « per Filium, » non jam exinde illum « de Filio » procedere, et nunquam similibus verbis usus est.

Equidem lib. II, cap. 1, sic legimus: Ἄγιον Πνεῦμα τὸ μόνον ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ (id est Patris)... ἐκπορευθέν· quæ forsitan verba 461 a quodam Photiano redduntur per: « Spiritus sanctus, qui solum ex hypostasi ipsius Patris processit. » Me autem iudice, sic reddi debent: « Spiritus sanctus, qui solum ex hypostasi ipsius Patris processit. » Et ne quis, inter eos qui Photianam hæresim sequuntur, meam suspectam fidem habeat de allato testimonio, ad verbum transcribam textum Auctoris nostri, qui sic se habet, secundo in eodem libro: Οἱ σπουδαῖοι... id est: « Qui templum se esse student aliquatenus dignum Spiritus sancti in fidelibus habitantis, utpote qui illucescentem ipsis inaccessibilem lucem semel habuerunt, glorificant æquali honore, quemadmodum Dominus in baptisimi institutione præcepit, cum ingentium Deum ac Patrem, tum ipsi ex ipso coexistentem dilectum, et unigenitum Filium Verbum, tum commemoratum Spiritum sanctum, qui solum ex ejus hypostasi ab æterno, et continue processit; consubstantialitatem quidem Trinitatis fidem non denegantes, modum vero, ac discrimen generationis et processionis non quærentes; id enim vel cælestibus Dei ministris potestati- bus ignotum est, ineffabile, atque ad cogitandum formidabile; nec investigantes, quomodo in seipsa subsisterit ab æterno sancta Trinitas, uno semper et eodem modo se habens, ac potens ex æterno, ubi considet, solio abyssos inspicere, et tacens audiri, et tacentes audire, » etc. In hoc textu, vox μόνον nihil aliud mihi significare videtur, nisi quod Filius γεννᾶται « generatur, » et quod Spiritus sanctus ἐκπορεύεται « procedit. » Hunc autem allati textus genuinum esse sensum probatur: primo, verbis ejusdem Auctoris quæ continuo sequuntur: Τρόπον δὲ καὶ διαφορὰν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως οὐ ζητούντες, « Modum vero ac discrimen generationis et processionis non quærentes; » secundo, aliis verbis quæ in cap. 5 ejusdem libri leguntur: Καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα... id est: « Spiritus autem sanctus dicitur in Scriptura unus et solus esse tum quia singulariter et solus ipse ex hypostasi Dei et Patris procedit, non vero generatur sicut Filius: tum ne suspicemur eum esse creaturam ut sunt alii spiritus... Non potest ergo unus Spiritus sanctus neque uni Patri vel uni Filio esse dissimilis, neque multitudini spirituum similis. » Licet ex istis verbis iterum inferri queat cur in citato textu vocem μόνον adjunxerit Theologus noster, nempe, ut contra Macedonium contenderet, Spiritum sanctum similem non esse aliis spiritibus, de quibus dicitur quod ἐκτίσθησαν, « fuerunt creati, » non autem quod ἐκπορεύονται, id est, quod « a Deo procedunt. »

Equidem fateror nostrum scripsisse Auctorem, lib. I, cap. 31, quod Spiritus sanctus ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ θεϊκῶς, id est, « procedit a Patre, et manet apud Filium divino modo. » Ergo, quidam dicit Photianus, Spiritus sanctus a Patre procedens in Filio manet, sed non a Filio procedit. Mox autem videbimus nihil probari vocibus istis, ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, « procedit a Patre. » Et per alias voces, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ, « et manet apud Filium, » nihil aliud designare noster voluit Theologus nisi *circuminsessionem* divinarum personarum, de impetendo Filii spiramine minime cogitans; quod ex toto contextu patet; etenim, in hoc capite 31, unice mens illi fuit consubstantialitatem Filii probare omnibus Scripturæ sacræ locis in quibus asseritur regnum ejus esse sempiternum. Unde dicto capiti sic finem imponit: Καὶ τὴν προφητείαν δέ... id est, « Prophetiam vero Isaiæ dicentis: *Regem Dominum*

Sabaoth vidi oculis meis, Paulus quidem Spiriti Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum est, ob communionem Deitatis et unitus perpetui regni. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, ut in hominibus contingit, otiosus sit, cum Pater in Filio, et Filius in Patre maneat, et Spiritus procedat a Patre, ac maneat apud Filium divino modo? » Ut aliter explanentur hæ voces necesse non est.

Neque negabo haud semel et iterum, sed sæpissime ab Auctore nostro Spiritum sanctum vocari Πνεῦμα Πατρὸς, id est, « Spiritum Patris, » et Πνεῦμα Θεοῦ, id est, « Spiritum Dei, » quod de « Deo Patre » intelligit; verbi gratia, lib. I, cap. 15: Τὸ δὲ παροκράτωρ, οὐδὲ ἐρμηνείας δεῖται· δείκνυσσι γὰρ ἀδιάρητον ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεόν. Id est: « Illud, *omnipotens*, ne interpretationis quidem indiget: ostendit enim, eum una cum Patre, et sancto Spiritu illius, individue regnare, et esse super omnia Deum. » Et in 18 capite ejusdem libri: Καὶ πάλιν δὲ Κορινθίοις τὸ δεύτερον Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ἡμῶν· ἐνταῦθα διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος πρῶτον ἐμνημόνευσεν τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς, εἶτα τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ. Id est: « Et rursus in secunda ad Corinthios: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis*. Hic ob identitatem Deitatis primum nominavit Filium, deinde Patrem, ac postea sanctum Spiritum ipsius. » Et in cap. 16 libri primi: Ἀπλατῆς ἐστίν... ὁ Θεὸς Ἀλόγος, καθὰ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ. Id est: « Latitudine caret... Deus Verbum, quemadmodum etiam Pater, et sanctus Spiritus ipsius. » Nec ego perpendam utrum pronomen αὐτοῦ, « ipsius, » referri queat ad Filium: cum præsertim alii loci sint admodum clari, quibus omne dubium removetur; verbi gratia, lib. I, cap. 26: Καὶ τὸ χρῆμα σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ προσκυνεῖσθαι τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Υἱόν. Id est: « Et quod cum Patre et Spiritu ipsius adorare oportet unigenitum Deum et Filium. » Et lib. II, cap. 2: Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἴδιον ἑαυτοῦ ἐξονομάζει, ἅτε ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευθὲν κατὰ φύσιν. Id est: « Spiritum sanctum vero vocat (Pater) suum proprium, utpote eum qui ex ipso processit secundum naturam. »

Porro, neque per istas, neque per alias ejusdem generis voces dogma catholicum impugniatur, juxta quod Spiritus sanctus non solum procedit a Patre, sed ab eo *præcipue* procedit. Quod autem sit Pater προκαταρχικῆ αἰτίας, id est « causa præcipua, » ut Græci dicunt, Patrem significat præcipuam originem et principium esse Spiritus sancti, utpote totius fontem divinitatis, e quo Filius ipse spiramine activum habet, quocum spiramine ipse una cum Patre spirat sanctum Spiritum. Nec igitur mirum, quod illum multoties vocet Theologus noster « Spiritum Patris, » vel « Spiritum Dei, » id est, Dei Patris. Illud autem potissimum impugnantem refellit, quod sæpius idem auctor expresse Spiritum sanctum vocet Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id est, « Spiritum Filii. » Sic lib. I, cap. 18: Ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ τὰς μακαρίας ὑποστάσεις ἐξέφηνεν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα εἰρηκῶς· Δεῦτε, κ. τ. λ. Id est, ut in mea versione legere est: « Deus et Pater beatas personas manifestavit, cum sic Filium suum, et sanctum ejus Spiritum allocutus est: *Venite, etc.* » Et dici nequit hanc vocem, αὐτοῦ, de Deo Patre intelligendam esse, cum, de Filio loquendo, dicat, ἑαυτοῦ, de Spiritu autem, αὐτοῦ. Cæterum, apertius lib. II, cap. 6, § 23, legitur: Ἡ χεῖρας ἐλατῶ κτιστῶ ἁγιαζομένων ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται· ὁ Σωτὴρ ὡς Θεὸς τῷ συνακτίστω αὐτοῦ ἐχρίσατο παν- ἅγιον Πνεῦματι παρὰ τοὺς μετόχους ἡμᾶς. Id est,

« Creatura oleo creato sanctificato ungitur in baptismo. Salvator, ἡρώτος Deus, unctus est suo, undequaque sancto et increato, ut ipse est, Spiritu, præ consortibus, nobis scilicet. 462 » Et demum, lib. III, cap. 1: Ἰὺδὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ μὴ γεννῶν μὴ δὲ ἀπὸ τῶν καταφρονούντων αὐτοῦ καταφρονῶν· ὁ τῆ φύσῃ, εἰς ἣν διὰ τοῦ φουσηματος τὸ ἄγιον αὐτοῦ Πνεῦμα κατήκτισεν, τὸν λόγον τῶν πάντων τὸ τιμιώτατον κατασπείρας. Id est: « Filius Verbum Dei, qui neminem, ne ex iis quidem qui eum contemnunt, contemnit; qui animæ, in qua per inspirationem sanctum eius Spiritum habitare fecit, rationem inseruit præ omnibus rebus maximi faciendam. »

Item fatebor Theologum nostrum ita obscure lib. II, cap. 2, de Spiritu sancto fuisse locutum, ut nisi quibus potius Auctoris menti quam verbis attendat, illum facile credat a fide recessisse catholica, eumque opinioni favisse quam postea Photius velut dogma stabilire aggressus est. Sequentem titulum, seu potius argumentum sequens in fronte gerit dictum caput: Περὶ τοῦ, τὸ ἄγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ αἱρετικῆς ἀντιθέσεώς. Id est: « Spiritum sanctum esse a Deo, et de rebus quæ ab hæreticis obijciuntur. » Porro, in capite isto multa e Scriptura sacra desumpta testimonia promittit, in quibus vocatur Spiritus sanctus « Spiritus Dei, » aut « Spiritus Patris. » Deinde tria alia affert in quibus nominatur vel « Spiritus Christi, » ut in Epist. Rom. cap. VIII, v. 9; vel « Spiritus Filii, » ut in Epist. ad Gal. cap. IV, v. 6; vel « Spiritus Jesu Christi, » ut in Epist. ad Philipp. cap. I, v. 19. Post hæc, subiungit, per istius modi voces, Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, « Spiritus Filii, » demonstrari Spiritum sanctum Filio consubstantialem esse, prætereaque tum secundam, tum tertiam Personam ducere originem ex τῷ ἐνδὸς Πατρὸς, id est, « ab uno eodemque Patre. » Non igitur Spiritus, sanctus Filii Spiritus dicitur, quia et ab ipso procedat, ut aliquis forsitan obijciat inter Photii discipulos, sed quia ambo procedant ex τῷ ἐνδὸς Πατρὸς, id est, « unico Patre, » et εἰς τὸν αὐτὸν ἕνα ἀνάγονται, id est, « ad unum eundem reduncunt. » Quo autem clarius nitescat res, hic ipsamet nostri verba Theologi transcripserunt sum. Καὶ τὸ γεγράφθαι δέ... Id est: « Quod autem scriptum est, ipsum esse Spiritum Filii, ostendit similiter communionem naturæ, adeo ut putari nequeat Spiritum esse illius creaturam: quomodo enim proprio Patri, quasi illum antea non habenti ex se ipso, condidisset Filius illum, qui et est et dictus fuit in Scripturis Spiritus Dei? Id quidem non modo blasphemum est, sed etiam stultum. Intelligatur autem Spiritus Christi, id est virtus Christi, eo modo quo dictum est Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam: quoniam enim ex uno Patre natura, non vero creatrice energia, processerunt bæ beatæ hypostases, in eundem unum referuntur. »

Sed, ni ego fallor, nullam omnia ista vim habent. Etenim primo, aliis in locis a me citatis, quos e nostro desumpseram Theologo, Spiritus sanctus nunc Patris, nunc Filii Spiritus passim nuncupatur, quod idem sonat ac si diceretur Spiritum sanctum a Patre Filioque simul procedere; secundo, non ideo dici potest Spiritum sanctum Filii esse Spiritum, ob eam solummodo rationem, quia Filius et Spiritus sanctus consubstantiales sint; nam, si illud admitteretur, pariter dici posset Patrem et Filium a Spiritu sancto « esse, » quoniam ambo Spiritui sancto consubstantiales sint: quod repugnat. Unde patet Spiritum sanctum dici Spiritum Filii, seu « proprium Filii Spiritum, » non solum quia consubstantiales sunt Filius et Spiritus sanctus, sed etiam quia Spiritus a Filio, non autem Filius a Spiritu, procedat. Unde iterum, non noster fidem impugnat catholicam Theologus, licet contendat ideo Spiritum sanctum Filii Spiritum vocari, quia Filio consubstantialis sit Spiritus: quod plenissime veritatis consentaneum est. Quod si et alteram rationem

A non subjunxerit, id est, rem ita esse quia Spiritus sanctus etiam a Filio procedit, illud quidem propter operis scopum omisit, sed nunquam negavit.

Nostrum autem Auctorem ob rationem superius allatam de sancti Spiritus a Filio processione constabit siluisse, si attendatur eum unice sibi scopum proposuisse (in hoc integro 2 capite libri II) demonstrare, Spiritum sanctum æterno Patri consubstantialem esse. Unde fit ut semper ille, postquam tot et tanta attulit testimonia, in quibus Spiritus sanctus vocatur nunc Spiritus Patris, nunc Spiritus Dei, nunc Spiritus Filii, nunc Spiritus Christi, sic concludat: Ergo Spiritus sanctus consubstantialis est Patri; aut aliter: Ergo Spiritus sanctus consubstantialis est Filio. Equis nunc, sic positus rebus, illum arguet non sequenti conclusisse modo: Ergo Spiritus sanctus procedit a Filio? Præterea, nullum certe bona fide hominem reperias qui ista verba neget, ex τῷ ἐνδὸς Πατρὸς, « ex uno Patre, » et alia hæc, εἰς τὸν αὐτὸν ἕνα, « in eundem unum, » a nostro scripta fuisse Theologo ad significandum, Spiritum sanctum consubstantialem esse Patri, sicut eidem Patri consubstantialis est Filius; non autem ut in Filio spiramen activum negetur.

Neque obijci potest quod Theologus noster, tum ad locos citatos lib. II, cap. 2, tum alibi, de processione Spiritus sancti loquens, simpliciter processionem a Patre, nunquam autem processionem a Filio memoret. Novit enim Excellentia Tua quam inane, jam a multis sæculis, a theologis iudicatum fuerit Photii argumentum, quod desumpserat ex eo quod Christus, licet in quodam loco dixerit, *De meo accipiet*, alibi dicit, *Qui a Patre procedit*, quasi a solo Patre, non autem a Patre et Filio simul, procederet. Unde ego qui *scienti legem loquor*, non immerabor in re, operanque impendam quosdam textus citando e quibus colligere erit auctorem nostrum seu expresse, seu vi *consequenti* urgente, dogma catholicum a Photianis impugnatum admisisse.

Primo, in sequenti textu, Auctor asserit non aliter Patrem a Filio distingui, nisi quia Pater est. Vid. lib. I, cap. 21, ubi, postquam veritatem horum Christi verborum ostendit, Joan. XVI, 15: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt*, sic concludit: Πάντα οὖν εἶπεν τὰ πατρικὰ τυγχάνειν αὐτοῦ· ὥστε μὴ δὲν πλέον δίδουαι τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἢ μόνον τὸ εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συυφεστώτους· οὕτω πιστεύειν ἀναπέλθει καὶ τὸ Πάντα τὰ ἐμὰ ὁ εἶναι, καὶ τὰ ὁ ἐμὰ, x. τ. λ. Id est: « Omnia ergo quæ Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius Deo Patri det, nisi hoc solum, quod sit Pater Filii coæterni, ac simul cum eo subsistentis. Sic nos credere jubet etiam illud (Joan. XVII, 10): *Omnia mea tua sunt, et tua mea*, etc. » Quod falso diceretur, nisi Spiritus sanctus etiam a Filio procederet: tum enim Pater a Filio distingueretur, non solum quia Pater est, sed etiam quia solus activo spiramine polleret.

Secundo, vid. item lib. II, cap. 5, alium locum in quo noster scripsit Theologus, Spiritum sanctum Filii imaginem esse. Καὶ καθὼς ὁ Πατήρ ἐν ἰδέᾳ ὑποστάσει ὧν ἐξεικονίζεται ἐν τῷ Μονογενεῖ διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς Θεότητος, τούτ' ἐστὶν τῆς οὐσίας· τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Id est: « Et sicut Pater in propria hypostasi existens repræsentatur in Unigenito tanquam in imagine ob identitatem Deitatis, id est essentia; in eodem modo etiam Unigenitus repræsentatur in uno Spiritu sancto 463 tanquam in imagine. » Porro, cum ex eo quod Filius vocetur imago Patris, recte colligatur illum a Patre ducere originem; simili modo, ex eo quod Spiritus sanctus imago Filii nominetur, necesse inferendum est etiam a Filio Spiritum sanctum oriri.

Tertio. Quoad tertium textum, vid. lib. II, cap.

14. ubi Auctor docere videtur Spiritum sanctum a Filio procedere. Etenim, quemadmodum in Scriptura sacra Jesus Christus dicitur Veritas, quod sibi nomen tribuit ipse Christus, ubi dicit Joan. xiv, 6 : *Ego sum via, veritas et vita* : ita Theologus noster, in hoc versu psal. xlii : *Emitte lucem tuam et veritatem tuam*, per vocem *lucem*, se intelligere Spiritum sanctum, et per vocem *veritatem*, Filium se intelligere testatur ; continuoque subjungit, Spiritum sanctum procedere a Veritate, id est a Filio. Ταῦτα καὶ Δαυὶδ. . . . id est : « Hoc ne David quidem silentio præterit. Conjungens enim manifesto naturam et concordiam Filii, qui, Lux ex luce, genitus est, et Spiritus sancti, qui vere (etiamsi non sit legendum *veritas*, ἀλήθεια) ex Veritate processit, psallit quidem : *Emitte lucem tuam et veritatem tuam* ; et in psal. cxlvii : *Emittet verbum suum, et liquefaciet ea ; stabit spiritus ejus, et fluent aquæ.* »

At sermonem alio transferamus : timeo quidem ne diutius, et ultra quod mihi in principio proposueram ibidem commoratus sim.

Necessitas gratiæ.

Utrum Theologo nostro Pelagianæ hæresis quædam notitia pervenisset, tempore quo jam senex hoc opus scripsit, prorsus ignoro. Attamen nihil ipsum tunc temporis de ista hæresi audivisse verisimile videtur. Etenim quodam identidem in illius Opere occurrunt voces, quas Pelagiani et Semipelagiani suspectas effecere, quibusque profecto ipse conscius uti nolisset. Quidquid id sit, pro vero teneo nunquam eum in mente habuisse sese Pelagianorum erroribus amicum præbere.

Negare tamen nequeo, illum, libr. ii, cap. 14, scripsisse, « fidem a nobis initium habere ; » quæ quidem voces hæresim Semipelagianam redolent, ut aperta res omnibus est, siquidem iis sensu hæretico usi sunt Semipelagiani. Sed apud nostrum Theologum eadem sunt catholicæ, quia diverso primum sensu usurpantur, ni ego fallor ; etenim idem etiam in instauranda fide semper gratiæ necessitatem admisit. Cæterum, quo res ista omnium oculis mellius dignoscatur, locum de quo agitur in extenso tradere volo legentibus ; ubi, postquam in Veteri Testamento multas baptisini figuras inveniri probavit, allegorice explanat ea quæ in cap. iii, vers. 8, 9, necnon in cap. iv, vers. 2, 3, 6, 10, Zachariæ propheta scripsit. Ἀναφέρει δὲ τις ἂν ὀρθῶς ἐς ταῦτα καὶ τὰ ἀποκεκρυμμένα τῆς Ζαχαρίου διαβολᾶς. Ibi autem capitis tertii octavum et nonum versus. Auctor exponit ; deinde subjungit : Μνημονεύσα δὲ . . . . id est : « Recte autem quis ad hæc revulerit etiam ea quæ in Zachariæ sensu abscondita sunt. . . . . Et postquam commemoravit etiam *candelabrum aureum*, (vers. 2, cap. iv Zach.) id est purissimam fidem, quæ incipit quidem a nobis, extollitur autem usque ad ea quæ sunt supra nos (nam per aurum intelligitur res munda et pretiosa : aurum enim ita natura comparatum est, ut æruginem non contrahat) ; et postquam dixit esse *super ipsam parvam lampadem*, id est divinam gratiam, quæ ex alto omnia illuminat ; et *septem lucernas*, nempe spiritalis gratiæ abundantiam et perfectionem : et præter hæc, desuper *septem injusoria* (seu emunctoria), id est inextinguibilem ac perennem, qui inde est, influxum, » etc. Res evidens est, nisi in errore ego ipse versor, Theologum nostrum ex eo loco, quem alii naturali et obvio sensu accipiendum volunt, inferre, nunquam fidem in homine absque gratiæ influxu nasci posse.

Etenim, ut ait, divinæ gratiæ (quam per lampadem designatam asserit), abundantiam et perfectioni gratiæ ejusdem, quæ septem lucernis significatur, denique (illi divino influxui perenniter mananti tribuenda sunt bona opera, necnon fidei initium,

A quæ licet in nobis nostra partim nasci sponte queat, nunquam tamen sine gratiæ juvenine sumit ortum.

Ne vero quid dubii circa illud punctum maneat, Vestram deprecor Excellentiam mihi fas sit addere, non alia mente Auctorem nostrum primo fidei initium, deinde autem gratiam Dei nominasse, nisi quo melius ordinem prophete sequeretur. Aliunde, ne quis in errorem vocem inducatur, postquam scripsit Theologus noster infra esse auream candelabrum, id est fidem, statim subjungit illud parva illuminari lampade, quæ super illud stat ; qua voce significat, semper fidei proire istam Dei adjutricem gratiam, e qua nostra omnia (πάντα) bona opera decurrunt, et unde ipsius nostræ initium fidei originem ducit (τὴν ὑπόθεσιν πάντα καταβαλόντων θεῶν χάριν) ; divinam gratiam, quæ ex alto omnia illuminat. »

Quæ satis erunt, ut opinor, ad nostrum Theologum suspicione Semipelagianismi solvendum, præsertim cum judici nostro notissimum sit, similes a Græcis Patribus voces usurpatas fuisse, necnon catholico sensu explanatas a doctissimo Ludovico Thomassino, tom. II, lib. ix, cap. 7 et sq., et nuperime ab eruditissimo P. Bernardo Maria de Rubeis, in Dissertatione quæ ad limen invenitur novæ editionis Operum Theophylacti. Neque rem inutilem agam, si unum et alterum locum curam transcribere, in quibus Theologus noster gratiæ necessitatem vel supponit vel expresse docet. Sic lib. ii, cap. 1, scripsit : Spiritus sanctus est πάντως ἀγαθῶν τοῦ πρόδοτος, id est « omnis bonæ mentis veluti præcursor. » Quod idem sonat ac si diceretur initium fidei nobis inesse per antecedentem gratiam Spiritus sancti. Sic etiam, lib. ii, cap. 8, ait, « nihil nos propriis operibus mereri posse. » Unde sequitur, neque fidei initium. Ὁ γὰρ ἀνάτοτος . . . . id est : « Etenim inculpabilis. . . . . Deus, qui largitur non relate ad id quod nos mere-mur accipere (nam ne ex operibus quidem mererem ullum bonum), sed relate ad id quod ei convenit dare ; qui omnia novit, et omnia potest. . . . solo nutu, non vero manuum operatione, vel dolore singulis bona et larga dona liberaliter copioseque semper præbet : neque vero nunc ea confert, nunc minime confert ; neque modo quidem magis, modo vero minus, sed continue eodem modo, et similiter. . . . nemo enim ex iis qui sunt, ab ipso rejicitur, quandoquidem oriri facit solem super justos similiter et peccatores, et iis qui ad undecimam horam operati sunt, eandem mercedem confert, quam iis qui ab aurora foderunt ac vineam coluere ex conventione, dat. »

Post talia et tam clara testimonia, frustra eundem tempus tereret, qui sequenti textui Theologi nostri, e cap. 9 libri primi desumpto, aut aliis hujusce modi verbis, patrocineretur : Περὶ ἡμᾶς δὲ . . . id est : « Nostrum autem est quedam quidem ex Dei operatione, quædam vero ex nostra voluntate habere ; nec enim nostra voluntate, sed Dei, habemus ut constemus ex anima et corpore, et ut rationales simus : qui enim necdum ullo modo existebamus, quomodo poteramus velle, aut nolle ? Propria autem electione habemus ut boni simus aut mali, et docti ex studio aut indocti ex ignavia. » Neminem igitur, me iudice, tam cupidum invenias nostrum impugnandi Auctorem, ut contendere audeat illum his sequentibus verbis supernaturale gratiæ auxilium rejicisse : Προαιρέσει τίλη, « propria electione : » dum e contra, lib. ii, cap. 7, parag. 8, salutem nostram 464 per gratiam Spiritus sancti operari apertissime docuit. Ὡς χαλεπὸν εἶναι, καθά φησιν, οὐδὲν εἶναι ὅτι κυβερνητικῆς οὐχ ὑπεστὶν οὕτω χαλεπὸν καὶ διδάσκειν ὅτι ἡ χάρις τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἢ τῶν ἀνθρώπων σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐργαζομένη τὴν σωτηρίαν, οὐ παρέστω. Id est : « Sicut ergo difficile est, ut aiunt, et guber-

macula teneat is qui gubernandi arte caret, ita difficile est ut doceat is cui divini Spiritus gratia, quæ hominum salutem cum Patre et Filio operatur, non adest. »

CAPUT III.

Res notabiles.

Nunc tertium caput aggredior, in quo Vestræ Excellentiæ indicabo quam brevissimis verbis res nonnullas quæ mihi dignæ videbuntur quibus intendat animus, aut quibus faventibus, notior et inter dum notissimus evadet Auctor. Quasque ordinatim tradam. Primus ordo multas complectetur voces notabiles, vel peculiarias, vel a nostro Theologo peculiari sensu usurpatas; ordo secundus quasdam illius opiniones habebit; tertius autem, textus a Bibliis sacris desumptos; quartus vero, res quæ ad disciplinam spectant; quintus, historicos eventus; sextus, auctores ab eo citatos; septimus deum quos confutavit hæreticos

Voces notabiles, seu peculiarias.

Hic ordinem sequar alphabeticum, voces notando quæ apud alios non reperiuntur auctores; sensumque verbis accurate præfigam, quoties mihi aperte innotescet; neque invidere, si quis me seu oculorum seu ingenii acumine vicerit.

A

1. Ἀγαθοειδές. Loquens de divino Filio, dicit eum esse φῶς ἀγαθοειδές.

2. Ἀγγελικόν. De eodem agendo, dicit eum fuisse vocatum τὸ ἀγγελικόν, « Angelum magni consilii. »

3. Ἀγγεῖν. Dicit Dominum solitum esse peccatoribus ἀγγεῖν suam gratiam.

4. Ἁγιοτρισολογῆσαι, significat « Trisagium canere, seu laudare Deum ter Sanctus dicendo. » Alibi voce τρισαγιολογεῖν utitur.

5. Ἀδεκτα τοῦ Θεοῦ. Dicit de hæreticis: "Ἀδεκτα τοῦ Θεοῦ προσφέρουσι ῥήματα.

6. Ἀεικίνητος. Inter multa quæ Deo tribuit epitheta, istud quoque legitur, ἀεικίνητος. Sed quonam sensu dici potest « Deum semper movere? »

7. Ἀθεήσαντα. Ad locum quemdam prophetæ Baruch, ait quod, nisi de divinarum personarum identitate accipiat, λέγεται ἀθεήσαντα εἰπεῖν, « Deus Pater non est Deus noster. »

8. Ἀθληφόρου, pro ἀθλοφόρου. Eodem modo S. Cyrillus ait de Jerusalem, στεφανηφόρια, pro σταφανοφόρια.

9. Αἰρεσιομαχεῖν, significat, « pro hæresi pugnare. »

10. Εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἄπειρον. Dicit quod sancta Trinitas est ἡ τὰ πάντα μόνη εἰδυία καὶ εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἄπειρον κατορθούσα.

11. Αἰδίου. Hac utitur voce, de quadam hæreticorum objectione loquens: Τῆς νῦν κινουμένης Δ αἰδίου αὐτῶν σοφιστίας.

12. Ἀκατάλεκτον, id est: « Aliquid quod neque sustinari neque enarrari potest. »

13. Ἀκούοντες, id est: « Interpretantes. »

14. Ἀλέκτως, id est: « Ineffabiliter. »

15. Ἀμέγεθες, id est: Quod « quantitatem non habet. »

16. Ἀναπεπταμένως, id est: « Aperte. »

17. Ἀναπατάζων, id est: « Reserans. »

18. Ἀναβελήσια, id est, « si mihi tamen verbum creare liceat: « Noluntas, » seu « τὸ Nolle. »

19. Ἀνείδεος. Deus est, inquit, ἀμεγέθης καὶ ἀνείδεος, id est, meo sensu: « Quantitate et forma carens. » Sicut alibi ἀνειδεότης, id est: « Formæ carentiam. »

20. Ἀνέκλεκτον. Dicit nos vocari cohæredes Christi διὰ τὴν ἀνέκλεκτον ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ.

21. Ἀνημμένος. Jubet, inquit, Spiritus sanctus

ὡς βασιλεὺς ἡμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγεμενίαν.

22. Ἀνθρωπολογηθέντα, id est: « Humano modo dicta. »

23. Ἀνψίσταται. Dicit quod νοῦ παντὸς ἀνψίσταται, quomodo Virgo, talis remanens seu salva virginitate, pepererit.

24. Ἀπαμφιένυσαν. En auctoris nostri phrasim: Πῆσαν ἀπαμφιένυσαν αἰρετικὴν πειθανολογίαν.

25. Ἀπεριδόητον. Hoc epithetum Deo tribuit, cum scribit: τὸν ἀπεριδόητον Θεόν.

26. Ἀποδιακείμενοι, id est: « Male affecti. »

27. Ἀποικονομεῖται. Quamdam hæreticorum responsionem refellens, ait: Ἄλλ' αὐτόθεν τὸ γλιστρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται.

28. Ἀποκρίτως. Dicit quosdam homines prandia facere ἀποκρίτως, quosdam vero κατὰ δοκιμασίαν ἀκριβῆ. Unde credendum puto illum sumere vocem ἀποκρίτως pro voce ἀδιακρίτως, id est, « promiscue, sine electione. »

29. Ἀποπεράτωσις. Dicit in Deo neque μειώσιν, neque ἀποπεράτωσιν esse.

30. Ἀποφέρων. Dicit quod S. Petrus .n secunda Epistola, Ἀποφέρων τὸ μὴ δεῖν ολεσθαι τὸ ἔγιον Πνεῦμα τελειν ἐν κρίμασι, γράφει: Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου, κ. τ. λ.

31. Ἀπροσῆκῃ πράγματι, id est: « Rei quæ non decet. »

32. Ἀρχιτέκνα. Dicit quod Spiritus sanctus est συνδημιουργὸς καὶ ἰσοουργὸς τοῦ ὑποστήσαντος αὐτὴν (γῆν) κατ' ἀρχὰς ἀρχιτέκνα Θεοῦ.

33. Ἀτευξίαν, id est: « Non-consecutionem. »

34. Αὐχηματικώτερον, id est: « Cum quadam jactantia. »

35. Ἀφαντασιώστως, id est: « Vere, non autem per speculum. »

Γ

36. Γραφέων. Dicit τῶν θεῶν γραφέων, id est: « divinatorum scriptorum; » sed forsitan legendum erat: γραφέων.

37. Γράφη. Quæ vox sæpissime apud nostrum Auctorem, necnon apud S. Cyrillum, et alios, textum Scripturæ sacræ designat.

38. Γράφια, idem significat, scilicet: « Textus Scripturæ sacræ. »

Δ

39. Δυσασκαλίστων. De hæreticis loquens dicit: Τῶν δυσασκαλίστων καὶ ἀνεξέταστον ἐχόντων τὸ φρόνημα αἰρετικῶν.

E

40. Ἐγχωρούντως, id est: « In quantum fieri potest. »

41. Ἐδαφίω. Hac utitur voce: « Ὁ ἐν τῷ κινουμένῳ ἔδαφίῳ λόγος, dummodo in codice non sit error. »

42. Ἐθελοακρότητα. Dicit: Δι' ἐθελοακρότητα δεισιδαιμονίας, id est, saltem meo sensu: « Ob magnam voluntariamque superstitionem eorum. »

43. Ἐμφέρεται. Dicit: Πόσα δὲ ἄλλα ἐμφέρεται περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

44. Οὐκ ἐνδέονται. Dicit: Ἐν ῥαθυμίᾳ τῇ οὐκ ἐνδέονται, id est: « In pigritia quæ non decet. »

45. Ἐνδιασχεύως. Dicit suos adversarios mentionem fecisse portarum æternarum, οὐκ εὐκαίρως, ἀλλ' ἐνδιασχεύως.

46. Ἐνιατον. Dicit: Τὸ ἐνιατον τῆς θείας καὶ ἀπληθύντου φύσεως Ἰσίου.

47. Ἐννεῖν. Affirmat ναόν interdum vocari domum in qua habitamus, διὰ τὸ ἐννεῖν καὶ ἐνοικεῖν.

48. Ἐξήλικας. Dicit nos omnes per baptismum fieri filios primogenitos. Καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξήλικας καὶ ἀφήλικας.

49. Ἐπιστάνοντι. Dicit: Ἔσται δὲ τοῦτο πλέον καταφανὲς τῷ ἐπιστάνοντι, ὅτι, κ. τ. λ., id est, « Hoc erit magis notum scientibus, quod, » etc.

50. Ἐπίχειρα. Sic loquitur: Μεταφορικῶς γὰρ λέγοιμὲν τινὰς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης πεπληρωσθαι, καὶ θεωρημένως προφέρειν δύνασθαι τὰ ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης ἐπίχειρα. Super hanc vocem vide Hesychium in ultima, quæ item optima est, Joannis Alberti editione.

51. Ἐὐμικτός. De Christo loquens, illum vocat ὁὗτος ὁ εὐμικτός Θεός.

H

52. Particula ἤ, quoties significat « aut, » semper a nostro Auctore, necnon ab eo qui illius codicem transcripsit, sine accentu et cum spiritu solo scribitur.

Θ

53. Θεόχρηστον. De textu loquens Aggæi prophetæ, illum esse dicit θεόχρηστον φωνῆν.

I

54. Ἰσοῦργεῖν, id est: « Æqualiter operari. »

K

55. Καλλιέργιας. Dicit: Διὰ τῆς πίστεως καὶ καλλιέργιας, id est: « per fidem et bona opera. »

56. Καταστῆλlein. Dicit: Καταστέλλειν τῷ τοῦ Θεοῦ θελήματι.

57. Κέρριον. Dicit: Καὶ τὸ προσυφανθησόμενον δὲ τούτοις θεωρήμα, κέρριον καὶ ἐπάξιον τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐστίν. Nisi in codicem irreperit error, et legere oporteat καίριον.

A

58. Λοιμήνασθαι. Dicit: Οἱ αἱρετικοὶ κόρακες τοῖς θεοῖς λοιμήνασθαι ἐπεχείρησαν ῥητοῖς.

M

59. Μήρυγμα. Dicit esse ἀπαράλλακτον τὸ μήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

60. Μονοκτῆτορα, id est: « Solum Dominum, solum magistrum. »

N

61. Νεαλογεῖν. De hæreticis loquens dicit: Οὐκ ὀκνοῦσι νεαλογεῖν καὶ τότε, ὅτι, κ. τ. λ.

O

62. Οὐρανοί, id est, nisi factor: « Sacella. » In sequenti autem loco vox illa invenitur: Ἐν ταῖς ἀγλαῖς ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς εὐκτηρίοις, καὶ μαρτυρίοις, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, id est: « In sanctis ecclesiis, et in oratoriis, et in martyriis, sicut in aliis sacellis. » Forsitan per istas voces, ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, designare voluit Auctor has sacras ædes quæ dicte fuerunt προφητεῖα, ἀποστολεῖα, παρθενώνες, quia Deo consecrabantur sub invocatione seu alicujus prophetæ, seu apostoli, seu cujusdam virginis. Simili modo, secundum quod apud S. Cyrillum Hierosolymitanum legimus, ecclesia vocabatur alio nomine τὸ Κυριακόν, « Dominicum, » eo quod ibi corpus Domini immolatur.

II

63. Παγγενεῖ, id est: « Cum omni familia; » et, παμφιλεῖ, « Cum omnibus amicis. »

64. Παναπέλατος. Loquens de festis Paschæ et Pentecostes, ait: Οὐ διέλιπεν γὰρ ποτε ἡ παναπέλατος φαιδριότης τῶν ἑορτῶν τούτων.

65. Περιγεγονότως. Dicit homines indigere multis. Εἰς τὸ τέλειως καὶ περιγεγονότως ὄντων πράξαι.

66. Περιοδίας. Loquens de Elisæo, dicit: Νεμὲν δεηθέντα αὐτοῦ τῆς περιοδίας εἰς τὸν Ἰορδάνην ἐπὶ μψε.

67. Πλουσιολόγον. Sic loquitur: Ὅσοις δὲ τοῦτον

τὸν Μονογενῆ πλουσιολόγον Θεὸν οὐκ ἔγνωσαν κ. τ. λ.

68. Προβαθέστερον. Dicit quod Moyses mentionem facit ejusdam vitis et trium propaginum. Τούτου ἄλλου πυθμένος οὐδαμῶς προβαθέστερον εἰρηκῶς.

Σ

69. Σκάμη. Loquens de hæreticis, contra quos scribit, ait: Ἐκεῖνων νοήμασι καὶ ῥήμασιν σκάμη ἐπιπολάζει τε καὶ συμπέφυρται.

70. Συγκλητορίας. Eodem impugnando hæreticos, ait eos Verbo negare non solum, ὡς υἱὸς πρὸς πατέρα κοινωνῶν, sed etiam ὡς φίλος πρὸς φίλον ἰσότηρα συγκλητορίας.

71. Συμβαῖνον, id est: « Consentaneum. » Dicit quod hæretici οὐ βλέπουσιν ὅπως ἂν τοῖς θεολόγοις φαίνονται συμβαῖνον τι λέγοντες.

72. Συμμιγναι, id est: « Commistionem. » Hæreticos fingere dicit συμμιγναι τινὰ καὶ συμφωνῶν τὸ θεοῦ πρὸς τὰ κτίσματα.

73. Συναρπακτικῶς. Ait quod Macedonii discipuli συναρπακτικῶς μυθεύονται ῥήμασιν αὐτοῖς, ὡς αἰ χρῆ, κ. τ. λ.

74. Συναψίσαντες. Dicit eos, qui domum ædificare volunt, materiam secernere, quo facilis uno icu oculi singula conspiciant, συνοψίσαντες πρότερον τὰ ἀρμοζούσας ὕλας ἀποτίθενται.

75. Συρφετολογία. Loquens de hæreticis, ait eam sibi non esse τὰς ἀπειθάνους αὐτῶν συρφετολογία.

T

76. Θεωρημένως. Vid. supra vocem ἐπίχειρα.

77. Τοιουτοτρόπως, id est: « Hujusmodi. » Postquam citavit quosdam textus e Scriptura de promissis, ait: Καὶ ὅσα εὐροὶ τις ἂν τοιουτοτρόπως λόγια.

78. Τριαδικῶς. Dicit omnia creata misse triadικῶς, id est, a tribus personis sanctæ Trinitatis.

Υ

79. Ὑπερ τοῦ εὐ. Orat ut particeps fiat τῶν φιλοτιμουμένων ὑπὲρ τοῦ εὐ ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

80. Ὑστερομέσως. Locum explanando prophete Amos, dicit: Προφητικῶς καὶ ὕστερομέσως ἐλέγη ἀπὸ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὕτως· Κατέστρεψα ὑμᾶς, κ. τ. λ.

Φ

81. Φορτεύει. Vox ista non nostri Auctoris est, bene vero cujusdam pagani quem citat ipse modo sequenti: Καὶ οἱ ἔξω φαίν'· Θεός ὁ τὰ πάντα εὐχῶν καὶ χάριν ἀοίδα φοιτεῖται.

82. Ἀπὸ φορέσεως. id est: « Corporis habitu. » Ἀπὸ τῆς ὄψεως καὶ φορέσεως καὶ ἀναστροφῆς δεικνύται ἕκαστος ὅπερ ἐστίν.

X

83. Χρήσαντα. Postquam varios Scripturæ textus hæreticis opposuit, hæc subiungit: Τί γὰρ ἂν ἀκούοντες ταῦτα φήσαιεν τὸν χρήσαντα αὐτὰ διδάσκειν.

84. Κατέρωθεν. Postquam annotabimus a nostro Auctore lib. 1, cap. 15, tres, aut, ut ait ille, duas voces usurpatis fuisse, 466 quarum difficile inveniretur exemplum apud aliquem inter Græcos scriptores. Ἡ γὰρ λέξις ἡ ἤν (inquit ille) ἀπαρέμφατος ἐστίν· Ρωμαῖοι δὲ ἡ ἀπαρέμφατος ἐκ δύο λέξεων συγκραται, Plusquam perfectus. Ἐρμηνεύεται δὲ Πλῆρον ἢ τέλειος. Id est: « Nam vox ἡν (erat) indefinitiva est: Latine autem indefinitivum verbum ex duabus vocibus componitur: Plusquam perfectus, quod est πλέον ἢ τέλειος. »

Opiniones Auctoris.

Prima opinio spectat ad mulieres, quas ut libros componant non sinit noster Theologus: quod tamen

intelligendum puto de libris theologicis, non autem de operibus aliis. Quidquid sit, en ea quæ, lib. III, cap. 42, parag. 3, scripsit, loquendo de duabus Montanistarum heroidibus, Priscilla et Maximilla, quas illi hæretici velut prophetissas venerati sunt. Προφήτιδας δὲ οἶδεν ἡ Γραφή· τὰς Φιλίππου τέσσαρας θυγατέρας, τὴν Δεδόρβαν, Μαριάμ τὴν ἀδελφὴν Ἀσρῶν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ εἰπούσαν, ὡς τὸ Εὐαγγέλιον εἶπεν· Ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριουσίη μὲς πᾶσαι αἱ γυναῖκες, καὶ αἱ γενεαί· βίβλους δὲ συνταγείσας ἐξ ὀνόματος αὐτῶν οὐκ οἶδεν· ἀλλὰ καὶ ἐκώλυσεν ὁ Ἀπόστολος Τιμοθέω τὸ πρῶτον γράψας· Γυναίειν διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Πᾶσα γυνὴ προσευχομένη καὶ προφητεύουσα ἀκατακάλυπτος τῇ κεφαλῇ, καταισχύει τὴν κεφαλὴν· ὃ ἐστὶν μὴ ἐξείναι γυναίκα ἀναίδην ἐξ οὐκείας προσταξέως βίβλους συγγράφειν, καὶ ἔ... διδάσκειν, καὶ τούτῳ ὑβρίζειν τὴν κεφαλὴν, τοῦτ' ἐστὶν τὸν ἄνδρα· Κεφαλὴ γὰρ γυναικὸς ὁ ἄνθρωπος, κ. τ. λ. Id est: « Prophetissas vero novit Scriptura quatuor Philippi filias, Dehorram, Mariam sororem Aaronis, et Deiparam Mariam, quæ dixit, ut inquit Evangelium (Luc. 1. 48): *Ex hoc tempore beatam me dicent omnes mulieres et generationes.* Libros vero conscriptos et earum nominibus inscriptos non novit. Quin etiam id vetuit Apostolus in prima ad Timotheum Epistola, II, 12, scribens: *Mulieribus docere non permitto*; et rursus in prima ad Corinthios, XI, 5: *Omnis mulier orans, et prophetans non velato capite, deturpat caput*: quod significat non licere mulieri ex propria compositione libros fidenter conscribere, et in Ecclesia docere [suppleo partem codicis quæ deest, legendo ἐν ἐκκλησίᾳ διδάσκειν], et hac ratione injuriam capiti inferre, id est viro: caput enim mulieris est vir, etc. »

Spectat autem secunda opinio ad tempus quo in hac mundum venturus sit Antichristus, quam quidem quæstionem quamvis Deus eam prudenter hominibus abditam reliquerit, nonnulli interdum auctores maxima imprudentia, sed tamen bona fide, dignoscere conati sunt. Jam prope esse hoc tempus, nostrum credidisse Theologum constabit, illunquæ de ea re in sententiam S. Cyrilli venisse, si illius verba legantur quæ ad Sanctam Trinitatem habet, lib. II, cap. ultimo, ubi sic: Οὕτως γὰρ ... id est: « Sic enim per te ... o optima, et omnipotens Trinitas, a qua et ex qua est omne bonum, et in qua omnis omnium spes semper sita est, et post quam nihil omnino est, liberabimur ab iis quæ peccavimus in anima, et in corpore, in cognitione et in ignorantia, in verbo et in opere, hic, et cum vincis in judicando abscondita hominum, et ad iis, qui in hoc mundo nobis molesti sunt, et a demone, qui bonis semper invidet, atque adversus eos stat, et ab omni spiritu malo atque immundo, et ab honesti osore Antichristo, cujus, ut eventa indicant, plenum gravi conflictu tempus jam appropinquavit; adeo ut nemo eorum qui nunc sunt, nemo eorum qui tunc inveniuntur, pereat. »

In evsita est tertia opinio, quod noster opinetur Auctor, salvum esse Salomonem, quem e contra alii, ut scimus, damnatum volunt Vid. libr. III, cap. 3. Οὐκ οὖν εὐδόξῳν ... id est: « Nonne evidens est, quod de omnium causa et conditricæ Sapientia, de magno, inquam, Deo Verbo, qui est super omnia, quem describere oratio non posset, non dicit in Proverbiis Salomon illud: *Dominus creavit me?* Nec enim tam audax et superbus fuit contra Deum, qui tanta peccata ei pepercit, et sicut omnium semper, sic etiam ipsius miseris est. »

Quarta Auctoris opinio circa situm montis ubi noster Redemptor crucifixus est, versatur; quem quidem locum nonnulli auctores, scientiæ theologicæ quam geographicæ peritiores, umbilicum esse terræ arbitrati sunt. Vid. nostrum Theologum, lib. I, cap. 15, ubi sic: Δαυὶδ δὲ ... id est: « David au-

tem in LXIII psalmo de Æterno psallens ait: *Deus autem rex noster ante sæcula* (in textu Græco excuso, legitur πρὸ αἰῶνος, in codice ex quo hoc opus excerpseri, προαιώνιος) *operatus est salutem in medio terræ.* Golgotham vero intelligit, locum in medio situm, ac veluti centrum terræ illum vocans: in quo divina quidem sub præsciencia ante sæcula operatus est salutem nobis in Incarnatione Filius; re autem ipsa, quando propter suam bonitatem pro nobis sic passus est, ut ipse novit, et voluit, Impassibilis, et usque ad cor terræ, ut sic loquar, venit: quemadmodum etiam Ezechiel (v, 5) prophetat in hunc modum: *Ipsa est Jerusalem* (lego autē, juxta textum Græcum typis mandatum); *in medio gentium posui eam.* »

Quinta opinio ea est qua Theologus noster S. Stephanum, primum martyrem, apostolum vocat, lib. II, cap. 7, parag. 11, non quod S. Stephanum re ipsa apostolum fuisse credat, sed sic eum per verbi licentiam nominans. Cæterum, ipsum loquentem audias: « Ὅτι τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναπτυχθέντες οἱ οὐρανοὶ ὠφθῆσαν τῷ διπλοῦς στεφάνου ἀναθήσασμένῳ ἀποστόλῃ καὶ μαρτυροῦν φησὶν γὰρ· *Στέφανος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου ἴδεν τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους.* » Ὅτις εἶναι τὸ ὑπὸ ἀρχαίου εἰρημένον

Ὀυρανὸν δ' ἄρ' ὑπεράβη ἀσπετος αἰθήρ.

Id est: « Quia potentia et gratia Spiritus sancti factum est, ut reseratus cælos conspiceret is, qui duplici corona redimitus est, apostolatus et martyrii. Ait enim Scriptura: *Stephanus plenus Spiritu sancto vidit cælos apertos*: adeo ut de ipso verum fuerit quod a vetusto poeta dictum est (*Iliad.* VIII, vers. 554):

Ex cælo autem discissus est immensus æther. »

Sexta vero potius Rabbino cabalístico quam Christiano theologo mihi tribuenda videtur. Est enim, lib. II, cap. 14, hæc Genesis I, 2 verba: *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, exponens, postquam notavit Spiritum sanctum super Jordanem ἐν εἰδει περιστερᾶς, id est, sub « forma columbæ, » apparuisse, continuo subjungit per eandem vocem, περιστερᾶ, significari Spiritum sanctum esse incircumscriptum: nempe, cum in abaco Græco numerum 801 columba designet, idem pariter valent ambæ litteræ alpha et omega quæ in Novo Testamento Deum significant. Ἐπερ δὲ ... id est: « Si vero etiam ex numero, qui colligitur ex nomine commemoratæ volucris, adjumentum aliquod orationi nostræ oportet comparare, is quoque quodammodo subindicat, Spiritum sanctum esse incircumscriptum: nam vox περιστερᾶ (quæ columbam designat) est octingentaria et unius: qui numerus significatur per α et ω. Hæc autem elementa sunt initium et finis omnium elementorum. » Si quis talia miretur inveniri apud maximi ponderis Auctorem, secum reputet quandoque doctissimos scriptores dormitare.

467 Septima, demum, opinio ad angelos spectat, de quorum natura in quinque primis Ecclesiæ sæculis multi Patres diverse locuti sunt, licet jam diu sit quod plerique sentiunt theologi (quamvis non hoc, ut arbitror, de fide sit) angelos « spirituales » esse dicendos, id est, « mere spiritus, penitusque corpore carentes. » Quos noster multis in locis vocat Theologus « carne vacantes, » vel hominum oculis invisibiles et incorporeos. In libro autem secundo, capite quarto, paulo diversiosem sequi videtur sententiam, siquidem angelos vocet corpora caelestia, eosque incorporeos esse contendat solummodo respectu nostri. En locos ubi uterque loquendi modus invenietur. Quoad primum, leg. lib. II, cap. 6, parag. 5: Ἡ κτίσις, inquit, ἡ λογικὴ ἀρετῆς τε κακίας τε ἐστὶν δεχτικὴ, ὡς εὐρίσκομεν ἐν ἁσωμάτοις μὲν, κατὰ προσήκον, ἀρετῆς ἐντὸς τοῦ εὐδοκίμου ἀγγέλου, κακίας δὲ τοὺς ἐχρίφεντας· ἐν δὲ σώμασιν, ὡς ἐσμὲν ἡμεῖς αὐτοί· τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα,

x. τ. λ., id est : « Creatura rationalis et virtutis, A et nequitia capax est, ut comperimus in incorporeis quidem, sicut antea diximus, quoad virtutem bonos angelos, quoad nequitiam vero reprobos : in corporibus autem, sicut sumus nosmetipsi. Divinus vero Spiritus, etc. » Et in parag. 13 ejusdem capituli, diabolus vocatur *ἀσαρκος*, id est « sine carne. » In capite autem 7 hujus libri angelos vocat *ἀσωμάτων στρατιάς*, id est : « incorporeos exercitus. » Et in cap. 4, sub finem : *Μετὰ γὰρ τὸν Θεὸν φύσιν ἄλλην λογικὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐδιδάχθημεν, ἢ τῶν, πολλῶν πνευμάτων, καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων.* Id est : « Nam post Deum nullam aliam esse naturam rationalem docent Scripturæ, nisi plurium spirituum, et corporum qualia nostra sunt. » In quantum vero ad secundum modum, sic se habet. Oī οὖν ἄγγελοι, φησὶν... Id est : « Ergo angeli, inquit, non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut omnia. Sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines. Spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporei. Sed vocati non sunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut Spiritus veritatis, aut Spiritus sanctificati : verum angeli ministri, et corpora cælestia, eo quod infinite distent ab increato Spiritu Dei, eique subjiciantur, juxta sapientem Apostolum, qui scribit (1 Cor. xv, 40) : *Corpora terrena, et corpora cælestia.* Nam sicut ipsis similes non sunt ventorum spiritus, sic ne ipsi quidem similes sunt Spiritui sancto Dei. »

Loca e Scriptura sacra deprompta.

Ad omnem tertium versum sæpiusque, si fuerit opus, a nostro Auctore sacri adducuntur textus. Ne diutius in his immorer, solummodo sequentes seligam.

Ubi, quoad primum textum, lib. 1, cap. 27, ubi, postquam locum e propheta Baruch citavit, continuo alterum affert quem usquequod in Bibliis non inveni, sive in his non sit, sive illum detegere nesciverim : *Καὶ πάλιν· Θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Κύριος δὲ ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· ὡς ἄλλης θεότητος μὴ οὐσης ἀληθινῆς, εἰ μὴ τῆς τοῦ γεννητοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ παρ' οὗ ἅμα παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ οἱ οὐρανοὶ παρεχομίσθησαν.* Qui locus sic in mea versione legitur : « Et rursus : *Dii, qui cælum et terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus qui fecit cælos in intelligentia, ipse est Deus vivus et verus.* Nulla scilicet alia est Deitas vera, nisi Deitas genuini Filii Dei, per quem et a quo simul cum universo mundo cæli etiam producti sunt. » Vox καὶ πάλιν, « et rursus, » præsertim ob modum peculiaritatem quo indesinenter voce illa utitur, nos ad sentiendum impellit, nisi in errore versor, verba θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν, x. τ. λ., *Dii qui cælum, etc.* (quæ explanat in sequenti periodo ὡς ἄλλης θεότητος, x. τ. λ.) ab eo dari quasi e Scriptura sacra desumpta, et forsitan prophetæ Baruch genuina, apud quem nihil tale mihi invenire contigit.

Secundus locus invenitur in libro II, cap. 11. Ibi quendam Danielis locum, in historia Susannæ, citat, quem frustra nunc quaereres. *Ἐπιφέρει γὰρ· Καὶ ἔκρινεν τοὺς πρεσβυτέρους Πνεύματι ἁγίῳ ἐφορούμενος.* Id est : « Subjungit enim (loquitur de Daniele) : *Et judicavit presbyteros (seniores) Spiritu sancto repletus.* »

Tertio loco, res mihi notanda videtur, quod aliter quosdam textus citet Auctor quam nunc in codice Græco leguntur, quosque tamen in Vulgata editione invenias. Ne plura æquo exempla apponam, duo tantum seligam. Primum, in lib. 1, cap. 29 et 32, sequenti modo tertium versum citat capitis primi secundæ Epistolæ sancti Petri : *Ὅς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν*

καὶ εὐσέβειαν δεδομημένης διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ. Græcus textus typis mandatus pro ἰδίᾳ δόξῃ habet διὰ δόξης. Sed Vulgata editio velut noster Auctor legit : *Quomodo omnia nobis divinæ virtutis suæ, quæ ad vitam et pietatem, donata sunt per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute.* Secundum, in secundo libro citat versum 13 (in Vulgata editione 12) capitis secundæ Epistolæ II ad Thessalonicenses ; et ubi Græcus textus habet ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id est « ab initio in salutem, » Vulgata autem editio « primitias in salutem, » legit noster Theologus ἀπαρχὴν εἰς σωτηρίαν, in eo cum Vulgata editione concordans.

Quarto loco, mihi pariter notandum videtur quod alios textus præbeat aliter ac leguntur tum in Græco exemplari, tum in Vulgata editione ; cujus rei duo solummodo exempla monstrabo : primum, in secundo libro, capite 3, citatur septimus versus Epistolæ II ad Tim., et ubi codex Græcus necnon Vulgata editio legerunt Πνεῦμα δειλάς, *Spiritus timoris*, noster Theologus legit Πνεῦμα δουλείας, id est *Spiritus servitutis* ; secundum, in lib. 1, cap. 15, citat versum 12 capitis quartæ Epistolæ catholicæ S. Jacobi : *Καὶ ὡς Ἰάκωβος περὶ αὐτοῦ γράφει· Ἐἰς ἔστιν ὁ νομοθέτης καὶ χριτῆς ὁ μόνος σωτὴρ δυνάμενος.* Id est : « Et sicut Jacobus de illo scribit : *Unus est legislator, et iudex, qui solus potest salvare.* » Sed ista versio neque cum textu Græco, neque cum Vulgata editione consentit. Etenim sic habet textus Græcus : *Ἐἰς ἔστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σωτῆρα καὶ ἀπολέσαι.* Id est : *Unus est legislator qui potest salvare et perdere.* Vulgata autem editio : *Unus est legislator et iudex, qui potest perdere et liberare.*

Annotatio quinta. Noster interdum Theologus, cum Biblia citat, haud semper cuique suum tribuit, quod ex ipsius errore fieri credendum est, nisi, salvo illius honore, transcribentis magnum insimulemus. Exempli gratia, ad caput septimum, quemdam textum affert quasi ex Epistola ad Romanos depromptum, qui tamen Epistolæ II ad Corinthios peculiaris est. *Ῥωμαῖοι δέ· Ἐἰ μὲν γὰρ ὁ ἐργάμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει δὴ οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε δὴ οὐκ ἐλάβετε.* Id est : « Ad Romanos vero scribens : *Num si is qui venit, alium Jesum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis.* » Versa autem vice, in capite 18 hujus libri, locum ex Epistola ad Romanos xv, 30, desumptum proprium esse asseverat uni e duabus Epistolis ad Corinthios. *Καὶ πάλιν Κορινθίους· Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Πνεύματος συναγασσάσθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.* Id est : « Et rursus ad Corinthios scribens : *Obsecro autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum.* » Nec multo post locum quemdam alium tribuit Psalmistæ, qui revera in Threnis legitur.

468 Sexta tandem res mihi notanda visa est, quod noster interdum Theologus, quem genuinos Scripturæ sacræ textus afferre crederes, sensum eorum solum modo tradat legentibus. Vile de ista re lib. 1, cap. 16, ubi versum 5 quinti libri Genesios sequenti modo citat : *Περὶ δὲ φυσικῆς εἰκόνης ὀφηγεῖται καὶ Μωϋσῆς οὕτως· Ἐγέννησεν Ἀδὰμ τὸν Σὴθ κατὰ τὴν εἰδέαν αὐτοῦ,* id est : « De naturali autem imagine Mose quoque disserit sic : *Adam genuit Seth juxta imaginem suam.* » Simili modo, vid. cap. 18 ejusdem libri, in quo sic versum 6 Genesios capitis primi fuit Auctor noster : *Καὶ πάλιν· Ἐγέννησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα· καὶ ἴδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν.* Id est : « Et rursus : *Dixit Deus : Fiat firmamentum. Et fecit Deus firmamentum. Et vidit Deus quod esset bonum.* » Et paulo inferius sic versum 5 secundi

capitis Aggæi scribit : Καὶ ὡς ἦντα... Id est : « Et sicut cum prophetant, Aggæus quidem, ex persona Patris divinam vocem afferens sic se habentem : *Confortare, Zorobabel, quoniam ego vobiscum sum, et Verbum meum bonum, et Spiritus meus in medio vestri* : Isaias vero, etc. » Et sub finem capituli 5, lib. II, vid. ab eo citatum caput vi Epistolæ ad Ephesios : Πρὸς Ἐφεσούς μὲν... Id est : « Ad Ephesios quidem : *Accipientes armaturam Dei, et loriceam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis, et gladium Spiritus, quod est verbum Dei.* » Quorum verborum inventus sensus in versibus 13, 14, 16 et 17 capituli prædicti.

Disciplina ecclesiastica.

I. Antequam surrexisset Ariana hæresis, ad pacem, quam Ecclesiæ Magnus dabat Constantinus, inhiandam, necnon ad mundum catholicum discordiæ comburendum incendio, formulæ ipsas precum suspectas efficiendo, quæ antea semper catholicæ habitæ fuerant, Glorificatio, seu, ut aiunt Græci Doxologia, fiebat nunc per formulam, qua etiam temporibus nostris utimur, *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*; nunc per aliam formulam *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*. A quo autem tempore Filii divinitatem sacrilegis machinationibus impugnavit cœperunt Ariani, et præsertim a tempore quo Macedonii discipuli sese cum ipsis nefando junxerunt fœdere, suspecta facta est posterior formula; non quod ante illud tempus redolisset hæresim, sed quod Macedoniani, priorem rejicientes, unice dicta posteriori formula uterentur, quam variis modis ad placitum interpretabantur. Unde nihil mirum illam penitus a Theologo nostro reprobari, ut ex sequentibus locis colligere est. Sic in libr. I, cap. 32 : Καὶ πάλιν Ῥωμαίους... Id est : « Et rursus ad Romanos, in cap. I, v. 24 et 25... *Qui commutaverunt gloriam* (in textu Græco typis mandato, necnon in Vulgata editione legitur τὴν ἀλήθειαν, *veritatem*, noster autem Theologus legit τὴν δόξαν) *Dei in mendacium, et coluerunt, et sermiverunt creaturæ potius, quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen.* Quis autem est rerum omnium Conditor, quem esse dicit benedictum in sæcula, nisi Unigenitus? Quinam vero ii, qui commutaverunt gloriam ejus? Qui dicunt : *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*. Qui opinantur et eum esse creaturam, et ne regem quidem æternum esse. » Et in cap. 34 ejusdem libri : Καὶ οἱ λέγοντες Ἀδόξα Πατρί δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οὐ δοξάζουσι τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἄλλω γὰρ δι' ἄλλου ἐν ἁλλῶ ἀναπέμπουσιν τὴν δόξαν· μᾶλλον δὲ οὐδ' ὁποτέρῃ. Id est : « Et qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*, non glorificant Filium, aut Spiritum Dei; nam alteri per alterum in altero gloriam referunt, aut, ut melius dicam, nulli. » Et tandem in libr. III, cap. 25 : Ἀίρετικοὶ δὲ κατ' ὀκλειαν ἐξουστῶσαν τὴν δοξολογίαν συνθέντες ἕτερον δι' ἄλλου ἐν ἁλλῶ ὡς δι' ὄργανου δοξάζουσιν· τὸ δ' ἀληθέστερον, οὐδένα. Id est : « Hæretici vero propria potestate glorificationis hymnum componentes, alteri per alium in alio velut per instrumentum gloriam reddunt, aut, quod verius est, nulli. »

II. In primis Ecclesiæ sæculis, mos erat Christianorum, cum Deum orarent, faciem ad orientem vertere, sic, ut opinor, in mentem revocantes *Orientis* nomen quo Christus ab utroque Zacharia prænuntiatus est, nempe a Zacharia patre, xiv, 4; necnon a Zacharia patre Joannis Baptistæ, ubi dicit (Luc. I, 78) : *Visitavit nos Oriens ex alto*. Porro, talem adhuc, tempore quo noster scripsit Theologus, morem exstitisse probatur ex eo quod dicit in libro III, cap. 2, parag. 28 : Εἰ, καθὰ γέγραπται... Id est : « Si, ut scriptum est, a dextris Patris consideret (loquitur de Filio)... sedet in eodem throno... et cum Patre ex æquo simul adoratur et conglorificatur cum ipse, tum Spiritus Dei. Quo-

modo enim posset, cum Trinitas in uno throno sit, unus adorari in conspectu unius æterni throni, quando orientem versus sit adoratio, et gloria reddi- tur Deo? »

III. Hic in multis nostri Auctoris locis de triplicis immersionis ritu agi notarem, nisi illud mihi prorsus videretur inutile, cum adhuc apud Ecclesiam Orientalem mos ille vigeat, itemque vigerit in Ecclesia Occidentis non minus decem sæculis.

IV. Mos erat pariter, in primis Ecclesiæ temporibus, baptizatis omnibus, etiam infantibus, Eucharistiam præbere. Ad hunc usum alludere videtur Auctor noster, ubi sic, in libr. II, sub finem capituli 13, in quo Christus loquens inducitur : Ἄλειψας, λούσας... καὶ θρέψας τῷ σώματι μου καὶ τῷ αἵματι. Id est : « Ungens, lavans... et nutriens corpore meo, et sanguine. » Et in capite 14 ejusdem libri : Τὴν ἀθάνατον κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Θεοῦ, ἡγνίαν σὺν τῷ ἀνακατα- νισμῷ... λαμβάνομεν. Id est : « Divinam atque immortalem communionem corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione (id est cum baptismo)... accipimus. »

V. Licet in primis Ecclesiæ sæculis, diebus Pascham et Pentecostem præcedentibus specialiter daretur baptismus, notat tamen Theologus noster baptismum omnibus diebus anni, imo hora omni dari posse, quo potissimum discrepat ab antiqua piscina, in quam nisi semel quotannis unum ægru- tum immittere liceret, subindeque addit : Τὸ γὰρ αὐθεντικόν... Id est : « Authenticus enim baptismus, post Filii et Spiritus sancti adventum, quotidie, aut potius singulis horis, aut, ut verius dicam, continue, et omnes descendentes (id est omnes baptizati), et ab omni peccato in perpetuum libera- rat, etc. »

Facta ab Auctore nostro testata.

469. Quoad facta historica a nostro Auctore citata, non mirandum est, si pauca sint, ac parvi momenti pleraque. Nimis enim hæc aliena erant iis rebus quas tractabat. Quam libenter videbit, ut arbitror, catholica, docta ac illustris Hispania in lucem proferri, inclytum testimonium ab auctore tam anti- quo, quo demonstratur sanctum Jacobum in Hispaniam revera venisse atque ibi fidem prædicavisse. Illud autem testimonium impugnavit minime poterunt hujus traditionis adversarii, neque nobis objicere, quod opponunt argumento e sancti Hieronymi *Commentariis in cap. xxv Isa.* desumpto, videlicet : unum quidem apostolorum destinatum fuisse ad fidem in Hispania prædicandam, sicut illud testatur Hieronymus, et hunc apostolum fuisse sanctum Jacobum, secundum antiquam Ecclesiæ Hispaniæ traditionem, sed hanc prædicationem ab eo effici non potuisse, utpote qui antea, Hierosolymæ martyrio coronatus fuerit : nam vox a nostro Theologo adhibita, absque ullo dubio, « commemoratorem, » et non tantum destinationem significat. « Οτι ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων (sic dicit ille loquendo de Spiritu sancto) διάγοντι ἐν Ἰνδία... Id est : « Nam alteri quidem apostolorum in India, alteri vero in Hispania degenti, aliis vero in aliis locis, usque ad extremitatem terræ distributis ab ipso, suam infallibilem et incontaminatam impertiebatur sapientiam. »

II. Reperitur in tertio libro, cap. 41, ubi testatur hæresiarcham Montanum primo fuisse cujusdam idoli sacerdotem. Ὅστε παρὰ πάντας Μοντανός... Id est : « Montanus itaque omnium minime videndus est Spiritum sanctum cognovisse, eumque habuisse, quippe qui in ea sententia fuerit, ac centum quidem et amplius annis post assumptionem (ascensionem) Salvatoris et adventum Spiritus sancti, factus primum idoli sacerdos, tum cæsar hujus hæreseos auctor et doctor est. »

III. Ficta fuit Arii penitentia ab antiquis Patri- bus et ecclesiasticis historicis memorata atque a

nostro Theologo confirmata. Τίς οὖν ἂν πείθοιτο δευκατοστέρον (sic ille scribit), Παύλω καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγίοις, ἢ Μακεδονίῳ, καὶ τῷ πλαστῶς μετανοήσαντι Ἄρειῳ; id est: « Cui ergo magis æquum est credere, Paulone et aliis sanctis, an Macedonio, et ei qui licite respicit, Ario? »

IV. Videtur indicatum, licet obscure, in cap. 6 tertii libri, id est quod tempore nostri Auctoris, vigeat adhuc inter heros aut dominos usus proprium ipsorum nomen suis servis dandi. Καὶ βασιλεὺς κατεστᾶθη... Id est: « Et rex constitutus est (de Jesu Christo Domino nostro loquitur), et Dominus factus est is qui natura et ab æterno erat Dominus, quando discipuli, ut scriptum erat, servi eius facti sunt; quando Apostolus scripsit Rom. 1, 4: *Paulus servus Jesu Christi*; quando etiam omnes eum ut Dominum et Christum agnoscentes, Christiani denominati sumus, tanquam servi participes facti nominis herilis: sicut dicit in Isaia lxxv, 15: *Is autem, qui serviunt mihi, vocabitur nomen novum, etc.* »

Auctores a nostro Theologo allegati.

Alienum forsitan et supervacaneum quibusdam videbitur, non vero Excellentie Vestrae, quod ego hic etiam breviter commemorem auctores a nostro Theologo citatos. Talia autem cogitantibus respondeo me duabus præcipue rationibus ductum fuisse. Quarum prior est, quod hac agendi ratione, melius dignoscitur Auctor de quo agitur, atque illud est præcipuum hujus epistolæ scopus, et in hoc me sequi debere credo exemplum eruditissimi Fabricii, qui, præsertim cum loquitur de scriptoribus aut ineditis aut parum cognitis, catalogum texere solet auctorum ab illis laudatorum. Posterior vero ea est, videlicet, sic mihi occurrit occasio exponendi nova quedam haud injucunda, utpote nova, veris scientiæ ac eruditionis amatoribus. His præmissis, ad propositum venio, memoratis auctores secundum antiquitatis ordinem disponendo.

Primus atque antiquissimus auctor esset Mercurius Trismegistus, si opera quæ ei, juxta communem ipsius sæculi opinionem, tribuit noster Theologus, genuina forent. Citatus est in capite 3 secundi libri, ubi legitur: « Ὅθεν ἐρρηται καὶ τῷ Ἐρμῇ τῷ ἐπίκλητῳ Τρισμεγίστῳ: « Ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὰγαλόν, x. τ. λ. Id est: « Quare dictum est ab Hermete, qui Trismegistus cognominatur: « Fieri non potest ut in generatione sit bonum, » etc. Et pariter in capite 27 ejusdem libri, ubi illius auctoris hæc verba referuntur: « Ἐκ τῶν πρῶς τὸν Ἀσκληπίδων λόγων τριῶν.

Secundus auctor, juxta ordinem, esset Orpheus, si illius forent hi duo hexametri versus quos in eodem capite 27 secundi libri memorat Theologus nostro sequenti modo: Ὅρφέως τοῦ παρ Ἑλλήσι πρώτου θεολόγου.

Πάντα γὰρ ἀθανάτοιο Θεοῦ μεγάλη ὑπ' ἀρωγῇ
Ἀνθρώποι τελέουσι σοφῇ ὑπὸ Πνεύματος ὀρμῇ.

Id est: « Orphei qui apud Græcos est primus theologus:

*Omnia enim immortalis Dei magno sub auxilio
Homines perficiunt, sub sapientii Spiritus motione.* »

Tertius et, me iudice, antiquissimus, Pindarus est, qui in duobus locis allegatur. In priori, capitis 2 tertii libri, sic se habet: Καὶ ὁ Πίνδαρος δὲ πιστὸν καὶ ἀληθινὸν λέγων τὸν Θεόν, ἔφησεν οὕτως: « Καὶ μὲν Θεοῦ γένος πιστὸν αἶψι. » Id est: « Deum vero Pindarus quoque hilelem ac verum dicens, sic locutus est: *Et Dei genus fidele semper.* » Attamen animadvertendum est, in ode hic citata aliquantulum diverse legi, sic:

..... Καὶ
Μὲν θεῶν πιστὸν γένος.

Id est: *Et deorum fidele genus. In posteriori vero*

A loco, haud nominato poeta, duos versus refert odes quæ inter Olympiicas prima numeratur.

Ἀμέραι δ' ἐπιλοιοιοι
Μάρτυρες σοφώτατοι.

Id est: *Sed posteri dies testes sunt sapientissimi.*

Quartus est Sophocles, quem non nominat et cujus duos excerpti versus in capite sexto tertii libri.

Quintus est Diagoras Melius, celebris philosophus, qui vulgo Atheus cognominatur. Attamen quidam antiqui scriptores Christiani, et inter recentiores Godfredus Arnoldus, eum a tantæ infamie nota exemerunt. Illius opera jam a longo tempore perierunt. Sed Theologus noster illius fragmentum conservavit nobis, in fine capitis primi tertii libri, quod, quocunque modo interpretetur, Diagoræ apologetarum sententia favere videtur. Οὐκ αὐτάρκης γὰρ ὄντως (sic se habet) ἢ ἀνθρώπου σύνεσις εἶπεν τι περὶ τοῦ Θεοῦ μὴ θεῖαν προσλαβοῦσα βοήθειάν τε καὶ δύναν, ὡς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἔφησεν: Θεὸς καὶ πρὸ πάντων ἔργου βροτείου νόμου φρεσὶ ὑπερτάτων αὐτοδαῆς δεαρστυδραχὴν ὀμιον ἔρπειν. Id est: « Revera enim hominis intelligentia ad aliquid de Deo dicendum per se non sufficit, nisi divinam acceperit opem ac vim, sicut alicubi Diagoras Melius dixit: « Deus ante omne humanum opus, etc. » Cum in hoc loco minime omnino contentus sim mea versione quam retuli talem qualis in codice invenitur, atque de ea consulere cupiens doctiorum hominum sententiam, illam integram sub Vestrae Excellentie oculis hic exhibere non audeo.

Sextus foret unus duorum Platonum Comicorum, seniorne an junior, hoc dicere non ausim. Ambo enim pagani sunt, amborumque desunt comædia. Theologus noster in capite 27 secundi libri, quatuor iambos versus citat, quos tamen, id ingenue fateor, non arbitror esse poetæ ethnici. Μάκωνος τοῦ Κωμικοῦ, δὲ ἀθηναῖος ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις ἰάμβοις θεότητα μοναδικῶς ἐκτεινομένην εἰς τριᾶς, Ἄψ' ἤς τὰ ὅλα γέγονεν τε καὶ σώζεται.

Θεὸς γὰρ ἐστιν εἰς Πατῆρ ὑπέρτατος
Λόγῳ τὰ πάντα πανσόφως, καὶ Πνεύματι
Στήσας ὀλισθαίνοντα καὶ Βυθοῦ πλάνης
Εἰς φῶς ἀνέλκων ἐκ μακρᾶς ἀταξίας.

Id est: « Platonis Comici qui venuste Deitatem, servata unitate, extensam in Trinitatem in subscriptis iambis (hic una vox deest cujus sensus sit: *Describit, aut aliquid simile*), a qua omnia facta sunt et conservantur.

*Deus enim est unus Pater supremus
Qui Verbo omnia sapientissime, et Spiritu
Firmavit labentia, et ex Profundi errore
In lucem revocat ex diuturna confusione.* »

Septimus est Plato philosophus, cujus unum fragmentum e *Timæo* depromptum reperitur in capite quarto tertii libri.

470 Octavus est Aristoteles cujus quintus τῶν *Μετὰ τὰ φυσικὰ*, citatur in quinto capite tertii libri.

Nonus est Aratus Tarsensis. Illum citat Theologus noster in cap. 18 tertii libri, si tamen dici possit eum ab illo citari; nam solummodo refert e *xvii* cap. Actuum apostolorum versiculos 17 et 19, ubi leguntur in textu Græco excuso: sed ibi S. Paulus expromit tantum primam partem quinti versus *Phænomenorum* laudati poetæ, noster autem Theologus illum integrum refert, hoc modo:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώπων.

Id est:

Ipsius enim et genus sumus: ipse vero benignus est in homines.

Decimus est Aquila. Allegatur in cap. 3 tertii libri, sequenti modo: Ἀκύλας μὲν γὰρ ὁ εἰς τῶν ἑρμηνευτῶν τὴν γραφὴν ταύτην ἔχουσαν Ἑβραϊσθὶ ἀδυναεὶ κανόνι, ἐξέδωκεν οὕτως: Κύριος ἐκτίσθη

τό μὲ. Id est : « Nam Aquila unus ex Interpretibus A esse trium divinarum hypostasium Personam. Montanus enim, inquit, dixit : Ego sum Pater et Filius et Paracletus... » Secundo, quod ἐκεῖνοι λέγουσιν..., id est, « Illi dicunt, Montanus venisse et Paracleti, id est, Spiritus sancti, perfectionem habuisse. » Tertio, quod dicant Priscillam et Maximillam fuisse prophetissas, et post Salvatoris adventum alios fuisse prophetas; quod Theologus noster negat, præsertim de prophetissis. Λέγουσιν ὅτι... Id est : « Dicunt (Montanistæ) : Vos non creditis, post primum Domini adventum esse prophetas. »

Undecimus est Porphyrius (ὁ ἐπίρατος Πορφύριος) cuius unum locum refert in cap. 27 secundi libri, qui sic incipit : Ἀκρι γὰρ τριῶν ὑποστάσεων ἔζη Πλάτων τὴν τοῦ θεοῦ προέλευσιν οὐσίαν. Id est : « Nam usque ad tres hypostases dixit Plato divinitatis naturam progredi. »

Duodecimus est S. Basilius, cuius noster Theologus verba non refert, sed eis tantummodo alludit breviter, exponendo sequentibus verbis interpretationem quamdam cuiusdam textus evangelici ab hoc eximio Patre ac insigni doctore datam : Ὁς τις τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων σοφίας γέμων ἀσπυλογύστως ἐδίδαξεν· Βασίλειος ἦν ὄνομα αὐτῷ. Id est : « Sicut quidam ex sanctis Patribus, sapientia plenus, sine ratiocinationis fucō docuit : Basilio erat illi nomen. » Revera invenitur præfata interpretatio in *Epistola* 236 S. Basili, in pagina 362 tertii tomii ejus Operum, juxta monachorum Sancti Mauri editionem.

Cæterum, si hic referre susciperem omnes versus ex antiquis poetis desumptos absque auctorum indicatione, sed solummodo iis memoratis sub ista communi denominatione, οἱ ἔξω, id est : « Extranei, » sive « Pagani, » nunquam hanc epistolam ad finem perducerem, quia ejusmodi citationes numerum triginta septem superant, ac pleraque minime breves sunt. Quarum alix ex oraculis Sibyllicis sunt depromptæ, et ideo reperiuntur in editione Opsopæi, alix vero ex aliis poetis. Longum esset ac fastidiosum nunc etiam illorum nomina tantum exponere.

Hæretici a nostro Theologo confutati aut saltem memorati.

A principio jam Vestræ Excellentix dixi, primum inque unicum scopum totius operis nostri Theologi ad id tendere, ut refellat Arii atque Macedonii hæreses. Attamen tractat de hæreticis qui antecesserunt duo supradictos auctores, et, quantum res de qua agit illud permittit, eos obiter confutat.

Illorum primus atque antiquissimus est Simon Magus. De eo loquitur in cap. 42 tertii libri, referendo pessimas ejus doctrinas; illas enim referre, est eas simul confutare. Τοῦτο τοίνυν τὸ δόγμα... Id est : « Hoc ergo dogma emanatio quædam est hultentæ doctrinæ, quæ proliit ex Simone Mago Samaritano, qui nec mundum esse factum a Deo, sed ab angelis; nec resurrectionem futuram esse; et indifferentem debere esse cum omnibus mulieribus missionem, docuit, atque eo furoris venit, ut Christi nostri et magni Dei nomen usurpaverit. »

Secundus est Menander, qui simul cum Saturnino in prædicto loco memoratur. Testatur noster Theologus, ambos, licet inter se de quibusdam dissenserint, concordasse tamen de mulierum promiscuo usu, atque de creatione facta ab angelis, eoque pervenisse audaciæ, ut affirmarint, Filium equidem Dei esse justum, Patrem vero esse injustum, mundi que creationi et providentiæ esse prorsus alienum.

Tertius est Montanus cum suis sequacibus. De illo agitur in capite 18 tertii libri, asseriturque divinarum personarum distinctionem ab hoc hæretico negatam fuisse. Ἀλλ' ὥστε καὶ τοὺς πατέρας.... Id est : « Sed etiam ut mente crassi ac rudes Montanistæ pudore afficiantur, qui putant eundem esse Filio Patrem et Paracletum. » Quod etiam affirmat in 38 cap. ejusdem libri, ubi refert ac simul confutat istorum hæreticorum errores. Ad tria genera illos reuocit in hoc capite. Primo, quod unica sit persona, sicut ille loquitur, trium divinarum hypostasium : Ἐν πρόσωπον εἶναι.... Id est : « Unam

esse trium divinarum hypostasium Personam. Montanus enim, inquit, dixit : Ego sum Pater et Filius et Paracletus... » Secundo, quod ἐκεῖνοι λέγουσιν..., id est, « Illi dicunt, Montanus venisse et Paracleti, id est, Spiritus sancti, perfectionem habuisse. » Tertio, quod dicant Priscillam et Maximillam fuisse prophetissas, et post Salvatoris adventum alios fuisse prophetas; quod Theologus noster negat, præsertim de prophetissis. Λέγουσιν ὅτι... Id est : « Dicunt (Montanistæ) : Vos non creditis, post primum Domini adventum esse prophetas. »

Quartus hæreticus est Basilides, de quo in capite 41 affirmat illum, præter deliramenta Menandri, docuisse etiam 365 cælos conditos ac stabilitos fuisse, qui angelorum nomen habent, et e quibus Basilidiani unum sancto nomine Arbasax vocant. Si autem computarentur numeri Græcarum litterarum quibus illud nomen componitur, inveniretur, illud apprime significare 365, et licet sæpius ac communius *Abrazas* dicatur, tamen a nostro Theologo *Arbasax* scribitur.

Quintus est Carpoerates, qui, ut patet, ex iis quæ in præfato loco referuntur, easdem insanias atque ineptias docet, quibus istam adjungit; quod, si quis coinquinatus peccatis voluissent omnium dæmonum non impleat, ultra principatus et potestates transire non potest, nec ad supremum cælum pervenire.

Sextus est Valentinus, de quo testatur in supradicto loco, quod admissis hæresibus duorum priorum hæreticorum duas novas admiscuit. Per unam contendit corpus a Christo de cælo sumptum esse; altera vero, quæ longa fabula est, magisne impia an insulsiore sit haud facile dicam, in hoc consistit : Bythos, quod Profunditatem significat, Sigen, seu Silentium, generat, et a Silentio Jupiter Græcorum sive paganorum quoddam Verbum fabricavit et fecit. Et quia Christus in tricesimo suæ ætatis anno baptizatus fuit, excogitavit etiam Valentinus triginta Æonas, id est « Secula, » quæ deos vocavit, quorumque ultimus hermaphrodita erat; et hic erat Sapientia, quæ cum primum Deum videre voluisset, nimio illius fulgore perstricta e cælo cecidit, inde e tricesimo numero expulsa est, et plangendo, suis fletibus genuit Diabolum. Deest reliquum hujus fabulæ a sancto Irenæo relatæ et ab aliis scriptoribus qui de hæresibus scripserunt, quia codicis quædam partes perierunt. Postea in secundo libro, capite 6, paragr. 19, affirmat noster Theologus, Valentinum docuisse quoque Spiritum sanctum esse angelis cœvum. Τοῦ ἔξω βλητοῦ..., id est « Excommunicati et ejecti Valentini, qui manichæizavit, et præter alia absurda fabularum commenta, furiose dixit Spiritum divinum cœvum angelis, etc. »

Septimus est Manes cum suis sequacibus. De hoc tractat in capite 18 tertii libri, eique exprobrat, quod vocet Patrem ἀπάνθρωπον, id est, « Inhumanum » ac divinum Filium solum φιλάνθρωπον, id est « humanum, » 471 seu benignum erga homines.

Ἐν αὐτοῖς δέ... id est : « Simul cum ipsis » (id est, cum Montanistis), etiam Manichæus confunditur, qui non admittit Vetus Testamentum, sed vocat Patrem quidem inhumanum, quippe qui Adamum eiecit ex paradiso, Filium vero solum « humanum, » id est benignum erga homines, quippe qui per senectipsum venit, ac salvavit nos. » Et in capite 21, Manichæus tribuit etiam errorem Phantasiastarum. Οἰθηθέντων αὐτῶν [leg. αὐτῶν] Μανιχαίων μὲν σῶμα δοχήσει ἐσχηκεῖναι· Ἀπεικῶν δὲ, κ. τ. λ. Id est : « Cum putent ipsum (de Christo loquitur), Manichæi quidem, corpus apparenter habuisse; Ariani vero, » etc. Sed fusius de istis hæreticis tractat in 42 capite libri supradicti. Ibi affirmat multos existere, suo tempore, illosque omnibus flagitiis ac sordibus contaminari. Quæ omnia, vel experientia, vel fama cognovit. Tradit etiam illorum systema componi erroribus Simonis Magi, Menandri, Satur-

nini, Basilidis, Carpocratis et Valentini; multaque alla adjunxit in isto capite quæ nunc desunt, quia periit illius codicis finis, ubi de Manichæis scribit.

Ultimi sunt Novatus et Sabbatius qui cum maxima temeritate conati sunt restringere auctoritatem a Christo Ecclesie datam concedendi absolutionem ac reconciliationem lapsis. Eos confutat in capite 30 primi libri, quasi obiter: Redemptor, inquit, cum dixit: *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum in celo, ἔρριψεν ἐκ τῆς γῆς τὴν Ναύατον καὶ Σαββατίου ἀπανθροπίαν.* Id est, « repudiavit ex eo tempore Novati et Sabbatii Inhumanitatem. »

CAPUT IV.

Quo sæculo scriberet noster Theologus, et quis esset.

Jam eo perveni, ubi libenter finem huic jam nimis longæ epistolæ imponerem, nisi tuo desiderio, quod mihi loco præcepti habendum est, cōpelleret ad pauca quedam dicenda circa duas quæstiones a te mihi propositas, scilicet: quo sæculo scripserit Theologus noster, et quis ille sit.

Quoad primam quæstionem, nihil aliud asserere audeo, nisi præfatum opus, absque dubio, compositum fuisse post S. Basilii mortem, quæ, ut apprimè scis, accidit, primo Januarii, anno 379. Nam in cap. 22 tertiæ libri, prout in suo loco retuli, non solum ille sanctus doctor nominatur a nostro Theologo, sed insuper, ex articulo incipiente sequentibus verbis: *Τῆς τῶν ἐν ἀγίοις Πιτέρων,* clare demonstrat illum jam e vita excessisse. Sed quo tempore illud opus a nostro Auctore præcise scriptum fuerit, minime dicere possum, nalleque de hac re consulere tot doctos ac eruditos homines quibus nostrum fulget sæculum. Attamen, si meam sententiam quæsieris, tibi fatebor, quibusdam motus haud spernendis rationibus, mihi verisimillimum videri, Auctorem ineunte quinto sæculo vixisse.

Etenim, in prima media Operis parte, tantum de Verbo incarnato loquitur, et tamen nullam mentionem facit de hæresibus Monothelitarum, Euty-chianorum et Nestorianorum; deinde, multo minus, in altera media parte, omnino ad divinam Spiritus sancti personam spectante, memorat controversiam Græcos inter et Latinos ortam, circa Spiritus sancti processionem. Ita ut dici possit nostrum Auctorem plus minusve tractavisse de omnibus hæresibus quæ Macedonianam et Arianam præcesserunt, nullo autem modo de eis quæ postea exortæ sunt, licet ipsæ majorem relationem habuerint quam præfatæ, cum argumento de quo agebat Theologus noster, et sæpe illi occurrerit occasio commemorandi sui unitatem personæ, seu dualitatem naturæ Jesu Christi.

Secundo, quamvis ad demonstrandum inconsistantiam divinarum personarum, innumeratos fere textus undequaque colligat e sacris Scripturis, atque sæpe eis evolvendis atque inculcandis incumbat, nunquam tamen hæreticis opponit insigne S. Joannis versiculum (1, v, 7): *Tres sunt qui testimonium dant in celo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus; et hi tres unum sunt.* Quod valde mirandum foret, nisi eodem modo egissent alii sancti Patres qui quinto sæculo contra Arianos scripserunt, quia tunc, nescio qua de causa, deerat iste versiculum in plerisque sacrarum Scripturarum codicibus.

Tertio, in cap. 10 secundi libri, reprobrat Arianis electionem Marathonii ad episcopatum ab eis factam, de qua legendum est quod scribit Nicephorus in libro ix cap. 42 et 47 *Historiæ ecclesiasticæ*, cujusque electionis promotorem fuisse accusat Macedonium. *Ἀμέλει τοι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν...* Id est: « In Evangelio sane audimus diabolum ex divinis Scripturis cum rerum omnium Domino colloquentem, Matth. iv, 4: *Si Filius Dei es, projice te deorsum...* Quin etiam demones audimus de Deo melius loquentes, quam Ariani, qui hæresiarcham vestrum Macedonium ordinarunt, ac post ipsum, Marathonium; nimirum cum aiunt,

A Marc. 1, 24: *Quid nobis et tibi, Jesu, filii Dei venistis?* » etc. Atqui si ducentesimo aut trecentesimo anno post electionem et ordinationem Marathonii in episcopalem Nicomedie sedem, scripsisset Theologus noster, haud credibile videtur, in mentem ei venisse, de ea loqui, illamque Arianis reprobrare.

Denique, te rogo ut in memoriam revoces quædam a me supra notata, et specialiter quæ sequuntur, id est, quod quando scribebat noster Theologus: primo, vigeant adhuc hæreses Phrygum et Eunomianorum, qui non valide conferebant baptismum; quapropter si ex eis quidam ad saniorè mentem respiscerent, et in Ecclesie gremium reverti vellent, primo baptizabantur; secundo, quod Manichæorum hæresis, non imò non tunc extincta erat, sed etiam magis illorum numerus Orientem erroris veneno inficiebat, sicut sæpius testatur S. Joannes Chrysostomus in suis homiliis in *Evangelium S. Matthæi*; tertio, quod tunc temporis adhuc permanebat apud stiles secreti disciplina, sicut evidenter patet ex capite 22 libri iii, ubi, cum hæc verba retulisset: *Μετέχοντας τοῦ σῶματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ,* id est, « Participes facti corporis et sanguinis ipsius, » subiungit: *Ἰσασιν δὲ οἱ τοῦ ἀρχρωτάτου καὶ διακωνίου μυστηρίου καταξωθέντες ὁ λέγω.* id est: « Qui autem supremo ac sempiterno sacramento digni facti sunt, sciant, quid dicam. » Istæ autem et aliæ quedam circumstantiæ quas in hujus epistolæ decursa animadvertaris, licet forsitan, non evidenter meam sententiam demonstrent, omnes tamen ei favere videntur, quoniam omnes, ni fallor, apprimè Patri quinti sæculi conveniunt.

Quoad vero secundam quæstionem, utinam tibi congruum responsum dare possim, et quod tibi plane satisfaciatur! Sed cum opus de quo agitur non tribuendum mihi videatur uni potius quam alteri Patrum vel scriptorum antiquorum, nihil aliud a me agendum est quam ut tibi indicem quædam signa quibus juvenibus forsitan aliquando verum auctorem detegere ac recognoscere poterimus.

Istorum signorum autem hoc primum est, scilicet, auctorem fuisse catholicum, maximo zelo flagrantem, ac hæreticis ab eo impugnatum, saltem in cap. 8, parag. 1, ii libri, fuisse Macedonianum, qui opusculum hæresibus refertum scripserat, et primo fuerat diaconus apostolicæ Ecclesie, et postea ordinatus fuit episcopus ab Arianis. Quæ omnia confirmantur sequentibus verbis capitis supra citati: *Καὶ πῶς, ὦ Μακεδονιανέ, οὐχὶ ταῦτα κατὰ τὰς ἐννοίας ἐστὶ τὰς θεολογικὰς; πῶς δὲ αὐτόφωρος οὐκ ἐστὶν αὐτόθεν ἡ ὑπόκρισις;* Et paulo post: *Ὅσαρ μὴ φυλάττων σὺ, ὁ Μακεδονιανός,* et paulo post deusio: *Κακείνο δὲ εἰδὼς ἔσο ὅτι οὐκ ἔλαβε πανούργως παραλείψας ἐν τῷ μεταίῳ καὶ καταβλεβὶ πηγματίῳ σου, μᾶλλον δὲ βλασφημητηρίῳ, τὸ προσημνον τοῦ θεοῦ γραφίου.....* Et pariter non multo post: *Εἰ δ' ἀνδὲ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησας ἐν μέρει τοῖς 472 Ἀρελοῦ ὑπασπισταῖς, οὐδὲ μὲνδὲ λέγειν ἡμᾶς εἴη μὲνδὲ μανθάνειν, ἐρυθριῶν αὐτοῦ ὡς κερθεϊκότας σοὶ δὲ νόμα ἐπισκόπου, διακόνου πρό τούτου τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τυγνόντι, οὐκ ἀν, x. τ. λ.,* id est: « Quomodo, o Macedoniane, non vides hæc esse præter sententias theologicas? et manifesto ex his ipsis te hypocritas convinci?... Id quod non observans tu, qui Macedonianus es, etc.... Atque illud etiam scio, quod non lateat te fraudulenter omisisse, in incepto et pernicioso tuo opusculo, vel potius blasphematorio, id quod antecedit in divino textu.... Ac si præterea initio secutus ex parte non fuisses Ari assecclas, quos nec nominare nobis licet, nec noscere, reveritis eos, utpote qui tibi nomen episcopi impulerunt, cum antea orthodoxæ et apostolicæ Ecclesie diaconus esses, non comparasses, etc..... »

Secundum autem signum est, quod noster Auctor habebat filios secundum carnem, scilicet ex ipso

genitos. Nam haud mihi persuadere possum, filios in A sequentibus textibus memoratos, appellari posse filios tantum secundum spiritum, sicut S. Cyrillus Hierosolymitanus loquitur, διὰ κατηχήσεως. In uno textu jam allegato, legitur in cap. 7, lib. II, parag. 8: Κέρδος γὰρ μέγιστον.... id est: « Nam lucrum maximum et æternum puto mei ipsius, et eorum, qui ex me orti sunt, eorumque qui nobiscum sunt, omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro eo qui nos fecit.... Supplicate peculiariter pro me, et pro iis qui (orti sunt) ex me, ac pro iis qui mecum sunt, et pro omnibus.... ut.... nos cum omnibus filiis, cum toto domo, cum tota familia, et cum omnibus amicis (amici vero nobis sunt orthodoxi) mereamur vobiscum una, et cum omnibus sanctis eam laudare, ter Sanctus cavendo, in cœlis. » etc. : Et in cap. 27 ejusdem libri: Αἰσσομαι ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ... id est: « Supplico pro me ipso, et pro iis qui nati sunt ex me, et pro iis qui nati sunt et nascuntur ab illis, imo etiam pro omnibus, obediens Salvatori Christo, qui jussit nos orare alterum pro altero. » Denique in cap. 2 lib. III: Τῷ δὲ Θεῷ... id est: « Deo autem rursus in omnibus confusus, qui fluctus compescit, et prosperam navigationem dat.... progredior ad sequentia, credens, quod, priusquam loquar, una cum filiis quod dedit mihi, et filiis filiorum, propter quos etiam viventes laboramus, ac præterea cum omnibus, quos ille novit, gratiam accepturus sim. »

Tertium signum colligitur e cap. 26 II libri, ubi, sanctissimam Trinitatem obsecrans, multa que rogans, inter alia hanc ab ea postulat gratiam, ut Nilus aquis abundet; quæ precatio indicare videtur illum regionis Nili vicinæ fuisse incolam. Καὶ εὐαγγέλιον μέν... id est: « Et recta administratio, ac profunda pax per totam terram ac mare erit omni modo et ratione: et Nili fluenta plena; et maxima segetum copia; magna vero, et omnimoda ambitiosorum penuria; nec iam amplius alter ob alterum luceat. »

Nunc autem, hoc mihi solum signum addendum superest, quo mediante, si forte, sicut credere licet, in aliqua Europæ bibliotheca quoddam alterum hujus Operis exemplar absconderet, jam illud facilius detegi aut inveniri posset. Nam primus liber his concluditur verbis: Ὡς τὰ τῶν ἀνθρώπων, et 36 capita habet, quorum sex prima integra desunt in meo exemplari, et sequentium magna pars usque ad quintum decimum. Secundus liber sic incipit: Οἱ σπουδαίοντες εἶναι ναὸς καὶ πῶς ἄξιός, et continet 27 capita. Tertium sic incipit, Ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἐν τῷ νοητῷ ἀπαθὴς ὑπάρχουσα, et continebat 42 capita solummodo, quia, licet quadragesimum secundum imperfectum sit in meo exemplari, deficientibus quibusdam partibus sub sine, tamen capitulorum atque argumentorum index quod reperitur in initio primi sicut et secundi libri, demonstrat non plura fuisse quam quadraginta duo capita.

B Hæc sunt pauca quæ tibi, Domine mi, exponere potui de Auctore dignissimo, me iudice, qui a te nosceretur. Utinam alter, mea epistola stimulatus, alterum exemplar detegat inter antiquos codices, quod aliquando in lucem edi possit: jam non tunc existimarem meam epistolam supervacaneam ac omni utilitate destitutam. Si tamen in ea quiddam haud injucundum, sicut libenter credere amo, reperieris, jam meæ operæ ac laboris mercedem adeptus sum. Nihil enim mihi magis cordi est, quam aliquid tibi gratum facere. Tibi autem placeat, ut mihi tuam sententiam ea de re remittas. Cum magis ac magis in dies crescat optima opinio de tuis eximiis virtutibus jamdudum a me concepta, toto corde tibi omnia fausta precor omnibusque diffusioris obsequii testimoniis omissis (ea enim non acceptares a famulo tibi devotissimo tique amantissimo), te maxima reverentia colens, me tunc benignissimæ gratiæ tuæ commendando.

Venetii, 30 Junii 1763.

IN SEQUEM LIBRUM DIDYMI DE SPIRITU SANCTO ADMONITIO.

(Opp. S. Hieronymi ed. Vallarsi.)

Didymus Alexandrinus, qui miraculum sui præbuit, quod captus a parvæ ætate oculis, ipsorumque eleventorum ignarus, omni tamen scientiarum genere, iisque etiam quæ maxime visu indigent, fuerit expoliatus, inter cætera quæ ingenii sui reliquit monumenta, hunc *De Spiritu sancto* librum frequenti fratrum exhortatione compulsus est scribere, ut nonnullorum commenta refelleret circa Spiritum sanctum, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum fuerant usurpata. Hieronymus, qui Didymi eruditionem cum primis est admiratus, eoque magistro usus Alexandriæ, primum quidem impudente Damaso Romano pontifice, cum Romæ ageret, Latinis illum verbis coperat explicare, deinde Jerusalem postliminio reversus, Pauliniani fratris hortatu, ex integro vertit atque edidit.

Singularis porro est liber, quemadmodum et Hieronymus ipse quoties eum laudat, ut in *Catalogo* cap. 109, et libro II in *Rufinum*, et mss. codices quotquot inspeximus testimonio sunt. Augustinus quoque lib. II *Questionum in Ezodam*, cap. 25, Nicephorus I. IX, cap. 17, et Ratramnus, qui Hieronymianam hanc ipsam versionem legit, contra *Græcos* lib. II, cap. 5, unicum librum vocant; nec nisi incommoda περιεργία factum est, ut contra auctoris atque interpretis mentem ad hanc usque diem ab editoribus criticisque in tres libros vulgo fuerit dispersitus. Ipsa etiam librorum distinctio fortuita est atque inutilis; nam, exempli gratia, tertius liber e media prophetici loci expositione initium jussus est sumere, quod vitium est ab eruditi scriptoris ingenio alienissimum. Sed in tres quidem partes aut capita commode possit distribui; nam primo Spiritum sanctum diversæ ab angelis naturæ esse multis argumentis ac testimoniis constituit; deinde ejus quoque nominis invocationem in baptismo necessariam probat, ut imperfecte baptizet, neque adeo a peccato liberet, qui reticuerit; tertio indivisibilem esse illum, atque impassibilem, Patri ac Filio ὁμοούσιον, atque alii divinæ substantiæ attributis præditum docet.

Græcus Didymi textus intercidit, eumque fortasse doctorum manibus excussit ipsa Hieronymi interpretatio; de cujus tamen fidelitate non satis consulte videntur nonnulli detrahere, dum multa, quæ ab Alexandrino auctore haud processerint, assuta, multa que alia, et præcipue Origeniani dogmatis cui erat addictus menda purgata, ab interprete comminiscuntur. Exiguam sane rationem esse velim ejus, quod tamen præci-

puum est, argumenti ex *δημοσίου*, et *ἀνομοσίου* vocibus, a quibus Adamantii sectatores multum contendunt abhorruisse. Nam neque ita singulis Origenianæ sententiæ capitibus Didymus fuerit obstrictus ut nihil licere sibi putaverit, neque si nihil præterea ausus est, quando ejus Græcum exemplar desideratur, probari ullo modo possit. Cætera quæ in eam rem adducuntur longe sunt infirmiora.

Tempus, cui Hieronymi versio isthæc sit ascribenda, non uno proprie anno concluditur, ut cæteris tractatibus ferme usuvenit. Incepta nempe est Romæ anno 384, ut ex ipsius Præfatione planissime constat, cum Damasus adhuc viveret, qui sub ejusdem anni finem diem obiit. Certe non aliud ab isto Didymi opusculo, quod sibi transferendum proposuisset, videtur nobis innuere, cum ait S. Doctor, « garrire se aliquid » voluisse « de Spiritu sancto, et cœptum opusculum ejusdem (Romanz) urbis pontifici dedicare. » Sed non ante annum 389 videtur absoluta, cum æmulum invidiam declinans, Jerosolymæ se recepisset, pariterque esset Bethlemi cum Pauliniano fratre, Paula et Eustochio. Eundem plus minus annum indicat in *Catalogo*, ubi inter *Hebraicorum Nominum* librum, et *Homilias in Lucam* ex Origene, laborem hunc memorat.

Quod reliquum est, editionem hanc nostram ad trium mss. fidem emendavimus: nempe unius Vaticanæ 4945; tum alterius elegantissimi, quem in bibliotheca Romani collegii Patrum Societatis Jesu invenimus; denique Tolosani, a quo excerptas variantes lectiones Martianæ rejecerat in libri calcem. Ex editionibus, quæ ante Erasmus collectionem prodire, in consilium adhibuimus sæpe priorem illam an. 1496 absque loci nomine, tum Venetam, quam Barthius in *Adversariis* laudat; cujus item Barthii conjecturas aliquot in hunc librum expendimus, sicubi visum est operæ pretium esse. Sunt autem aliæ hujus operis editiones, quas singillatim recensere non vacat, et nullo negotio apud Bibliographos invenias (a).

HIERONYMI PRÆFATIO AD PAULINIANUM (b).

Cum in Babylone [*scil.* Romæ] versarer: et purpurata meretricis essem colonus, et jure Quiritum viverem, volui garrere aliquid de Spiritu sancto, et cœptum opusculum, ejusdem urbis pontifici dedicare. Et ecce olla illa, quæ in Jeremia post baculum cernitur a facie aquilonis, cœpit ardere: et (c) Pharisæorum conclamavit [*al.* conclamare] Senatus et nullus scriba vel fictus (d), sed omnis quasi indicto sibi prælio doctrinarum, adversum me imperitiæ (e) factio conjuravit. Illico ego, velut postliminio, Jerosolymam sum reversus: et post Romuli casam (f), et ludorum Lupercalia, diversorium Mariæ, et Salvatoris speluncam aspexi. Itaque, mi Pauliniane [*al.* Pauline], frater, quia supradictus Pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulserat, jam dormit [*al.* obdormivit in Domino] in

Christo: tam tuo quam venerabilium mihi, ancillarum Christi, Paulæ et Eustochii nunc adjutus oratu [*al.* hortatu]: canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro; augustiorem multo locum existimans, qui Salvatorem mundi, quam qui fratris genuit paricidam. Et ut auctorem titulo fatear: mali alieni operis interpretis existere, quam (ut quidam faciunt) informis cornicula, alienis me coloribus adornare. Legi dudum cujusdam (g) libellos de Spiritu sancto: et juxta Comici [*scil.* Terentii] sententiam ex Græcis bonis, Latina vidi non bona. Nihil tibi dialecticum, nihil virile atque districtum, quod lectorem vel ingratis in assensum trahat: sed totam flaccidum, molle, nitidum, atque fornosum, et exquisitis hinc inde odoribus (h) pigmentatum. Didymos

(a) Pleraque Didymi Opera in Græco ms. card. Passionei bibliotheca reperisse dicitur, eorumque editioni insudare cl. Mingarellius canonic. regular. Bononiæ, etc.

(b) Fratrem suum scilicet, falso enim ad « Paulinum » eumque « Nolanum » vetustiores aliquot libri inscribunt; adduntque abs Hieronymo, « propter imperitiâ cujusdam qui de Spiritu sancto scripserat, translatum opus in Latinum. »

(c) Videtur a præceptore olim suo Gregorio Nazianzeno accepisse, qui Orat. 32 Romani episcopi luxum perstringit, et clericorum ejus cœtum « Senatum Pharisæorum » vocat.

(d) De corrupta loci hujus lectione non levis suspicio est. Cod. Vat. 4945, « nullum scriba vel fictum; » vetus editio an. 1496, « nullus scriba in eis fictus. » Barthius sic putat restituendum, « ut nullus scribæ in eis sit ictus: » ut sensus sit, neminem singulari admonitione in Hieronymum aliquid de Spiritu sancto garrere volentem fuisse invectum, sed omnes illico indicto prælio ad damnandam ejus imperitiâ consensusse. Quæ nobis expositio vix at ne vix quidem emendatio placet. Sunt qui mallent, « nullus scriba relictus, » quod æque parum arridet. Eapropter vide, num præstet pro duobus verbis « vel

fictus, » legi uno « vel ficatus, » quod est « favens, » aut « studiose obsequens, » tunc enim elegantissime alteri membro opponens alterum, sensusque erit, neminem se illi æquiorum præbuisse, sed conspirasse omnes contra. Cicero in epist. *Ne velificatus alicui dicaris*, etc. Vid. epist. 127, n. 9, *De turbata Pharisæorum schola*.

(e) Ms. quidam Tolosan. penes Martian. qui variantes ex eo lectiones ad libri calcem rejecit, habet hic loci « impetus. » Vetus edit. « imperitiæ convincendum factio, etc. »

(f) Hæc in *Vita* fusiis disputantur. De Romuli autem casa consule Ovid. in *Fastor.* vers. 183. Prudentius l. xi:

*Ipsa casus fragili texat gens Romula culmo,
Sic tradunt habuisse Remum, etc.*

(g) S. Ambrosium suppresso nomine sugillari, eumque plagii accusari Rufinus contendit lib. II *Apolog.* et criminationem hac de causa gravissimam in Hieronymum intentat. Sed non eam fuisse S. Doctoris mentem, argumentis haud sane infirmis probari potest. Vid. Præfationem PP. Benedictinor. in Ambrosii libros *De Spiritu sancto*, p. 598.

(h) Fortasse « coloribus » rescribendum est. Certe ita Rufinus olim legit lib. xi.

vero mens, oculum habens sponzæ de Cantico can-
torum, et illa lumina quæ in candentes (a) segetes
sublimari Jesus præcepit¹, procul altius intuetur :
et antiquum nobis morem reddidit; ut Videns vocetur
propheta. Certe qui huic legerit, Latinorum

A furta cognoscat; et contemnat rivulos, cum coperit
haurire de fontibus. Imperitus sermone est, et [al.
sed] non scientia: apostolicum virum ex ipso ser-
mone [al. stylo] exprimens, tam sensuum lu-
mine (b) quam simplicitate verborum.

¹ Matth. xiii, 16; Joan. iv, 35.

(a) Incongrue satis candelabra, quæ plurimis locis
insertas candelas capere valent, Barthius intel-
lexit. Enimvero alludit Hier. Joannis iv, 9, quem
locum in commentariis in *Matthæum* cap. laudato
exponens, « Beati, inquit, oculi, quos levare Jesus
in sublimi præcepit, ut candentes segetes aspiciant.
Vid. epist. 76, ad *Abigaum*, n. 2, in fine.

(b) Sic ex Vat. ms. ac veteri editione Veneta legi-
mus: antea enim erat « nomine; » quemadmodum
et in epist. 65, num. 19, haberi non diffitemur, ubi
pulchritudinem dicit « positam magis in sensuum
nomine, quam in flore verborum. » Re autem ipsa neu-
trum satis arridet. Ms. collegii Rom. Societatis
Jesu, « tam suo nomine. »

LIBER DIDYMI ⁽¹⁾ ALEXANDRINI DE SPIRITU SANCTO,

S. HIERONYMO INTERPRETE.

1. Omnibus quidem quæ divina sunt, cum reveren-
tia et vehementi cura oportet intendere: maxime au-
tem his quæ de Spiritu [al. sancti Spiritus] divinitate
dicuntur, præsertim cum blasphemia in eum sine
venia sit (2): ita ut blasphemantis poena tendatur
non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in
futurum. Ait quippe Salvator, blasphemanti in Spi-
ritum sanctum non esse remissionem, « neque in
isto sæculo, neque in futuro. » Unde magis ac
magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo
relatio sit: ne in aliquem saltem (3) per ignoran-
tiam blasphemiz error obrepat. Expedierat quidem
fidei, et timido, moderanti vires suas, magnitudi-
nem præsentis quæstionis silentio præterire: et rem
plenam periculo non in suum discrimen atrahere.
Verum quoniam quidam [al. quidam cum] temerari-
tate potius, quam recta via etiam in superna eri-
guntur, et hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ ne-
que in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesia-
sticorum veterum usurpata sunt, compulsi sumus
creberrimæ exhortationi fratrum cedere: quæque
sit nostra de eo opinio, etiam Scripturarum testi-
monis comprobare: ne imperitia tanti dogmatis,
hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui, sine
discussione sollicita, in adversariorum sententiam
statim pertrahuntur.

2. Appellatio Spiritus sancti, et ea quæ monstra-
tur ex ipsa appellatione substantia penitus ab his

B ignoratur qui extra sacram Scripturam philoso-
phantur. Solummodo enim in nostratibus Litteris;
et notio ejus et vocabulum refertur, tam in Novis
quam in Veteribus. Veteris quippe Testamenti homo
David, particeps ejus effectus, orabat ut in se per-
maneret, dicens: « Spiritum tuum sanctum ne au-
feras a me. » Et Danieli adhuc puero suscitasse
dicitur Deus Spiritum sanctum⁴, quasi jam habi-
tantem in eo. Nec non etiam in Novo Testamento
hi viri qui Deo placuisse referuntur, Spiritu sancto
pleni sunt. Joannes quippe adhuc in matris utero
sanctificatus exsultat⁵, et Jesus a mortuis resurgens,
cum insufflasset in faciem discipulorum, ait: « Acci-
pite Spiritum sanctum. » Plena sunt volumina divi-
narum Scripturarum his sermonibus quorum con-
geriem in præsentem opere digerere supersedis (4): quia
difficile non est ex his quæ assumpsimus, unum-
quemque lectorem sibi similia reperire.

3. Nemo autem suspicetur alium Spiritum san-
ctum fuisse in sanctis viris ante adventum Domini,
et alium in apostolis ceterisque discipulis, et quasi
homonymum (5) in differentibus esse substantiis.
Possumus quidem testimonia de divinis Litteris ex-
hibere, quia idem Spiritus et in apostolis et in pro-
phetis fuerit. Paulus in Epistola quam ad Hebræos
scribit, de Psalmorum volumine testimonium pro-
ferens, a Spiritu sancto id dictum esse commemorat:
« Et sicut dicit hic (6) Spiritus sanctus: Hodie si

¹ Marc. iii, 29. ² Psal. l, 13. ³ Dan. xiii, 45. ⁴ Luc. i, 44. ⁵ Joan. xx, 22.

(1) In aliquot libris legitur « Sancti Didymi Græci D
monachi Alexandrini. » Vide Hieron. ad *Lucinum*
epist. 71, num. 5.

(2) Consule S. Ambrosii *De Spiritu sancto* lib. vii,
p. 614, ubi de irremissibili blasphemiz sensu agi-
tur.

(3) Vatic. cum editis vetustioribus, « ne aliquis
saltem, » etc.

(4) Cod. Tholosanus, « superfluum est, si facile
est ex his, » etc.

(5) Ex Vatic. et Romani Collegii mss. fecimus
« homonymum, » cum vitiose antea esset « nomina. »

(6) Articulus « hic » alias deerat, et in Latinis
quoque exemplaribus desideratur; illum autem ur-
get maxime Didymus.

vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra⁷, » etc. In fine quoque Actuum apostolorum, cum Judæis disputans, ait : « Sicut Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens : Auditionem audietis, et non intelligetis⁸. » Neque enim Paulus alium habens Spiritum sanctum, hæc de eo scripsit, qui in prophetis ante adventum Domini alius fuit; sed de eo cujus et ipse particeps fuit; et omnes qui in fide consummatæ virtutis ferebantur. Unde et cum articulo ejus meminit, quasi solitarium et unum esse contestans, ubi dicit non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον, hoc est « Spiritus sanctus, » sed cum additamento articuli τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (7); hoc est « hic Spiritus sanctus. » Et Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (8), id est « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat : « Oportuerat [al. Oportet], inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus (id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον) per os David de Juda⁹ : » ostendens et ipse eundem Spiritum, et in prophetis, et in apostolis operatum.

4. Plenius de hoc in consequentibus tractabimus, cum dicere cœperimus, non solum Dominum [al. Deum] Verbum factum esse ad prophetas, sed et Spiritum sanctum; quia et inseparabiliter possidetur, cum unigenito Filio Dei. Ipsa vox [al. Ipsa igitur vox] Spiritus sancti, non est vacua appellatio, sed subjacentis essentia demonstratrix : Patri Filioque socia [al. sociata], et a creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in visibilia, et in invisibilia, id est in corporalia et in incorporalia partiantur, nec de corporalibus substantiis est Spiritus sanctus, animæ et sensus habitator, sermonis et sapientia, et scientia effector : nec de invisibilibus creaturis. Hæc quippe omnia sapientia et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt. Ista vero substantia, de qua nunc sermo est, sapientia et scientia, et sanctificationis effectrix est. Neque enim inveniri potest aliqua in Spiritu sancto fortitudo, aut operatio sanctificationis virtutisque (9), quam ab extraneo quodam sustineat : quia istiusmodi natura mutabilis est. Porro Spiritus sanctus, confessione omnium, immutabilis est, sanctificator scientia divinæ, et universorum attributor honorum, et, ut brevius dicam, ipse subsistens in his bonis quæ a Domino largiuntur. Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait : « Quanto magis Pater cœlestis

A dabit bona petentibus se¹⁰ ? » Alter vero : « Quanto magis Pater vester cœlestis dabit Spiritum sanctum petentibus se¹¹ ? » Ex quibus apparet, Spiritum sanctum plenitudinem esse donorum [al. bonorum] Dei; et ea quæ divinitus administrantur, non absque eo subsistere; quia omnes utilitates, quæ ex donorum Dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte dimanant. Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis, cum ipsum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifestum est, non a corporalibus tantum, sed et ab incorporalibus creaturis extraneum esse Spiritum sanctum; quia cæteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt; iste vero non tantum non est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor B est et creator. Denique qui communionem ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati utique ab eo. Perspicue enim scriptum est (10), « Et Spiritui gratia contumeliam faciens¹², » haud dubium quin is qui post susceptionem ejus peccaverit. Si autem sanctificatus est per communionem Spiritus sancti, ostenditur quod ipse particeps ejus fuerit, et largitor ejus sanctificationis Spiritus sanctus. Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos qui regnum cœlorum sunt consecuturi, addit dicens : « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, in nomine Jesu Christi et in Spiritu Dei nostri¹³. » Spiritum Dei, non alium asserens esse quam Spiritum sanctum. Etenim in consequentibus C idem approbat, dicens : « Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu : et nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto¹⁴, » Spiritum Dei, Spiritum sanctum esse confirmans.

5. Si igitur sanctificator [al. sanctificatio] est, non mutabilis, sed immutabilis substantia ostenditur. Immutabilem autem substantiam Dei tantum, et unigeniti Filii ejus, manifestissime tradunt divina eloquia : convertibilem et mutabilem omnem creaturarum substantiam prædicantia. Ergo quoniam substantia Spiritus sancti non convertibilis, sed inconvertibilis demonstrata est : non erit creaturæ δρούσιον [leg. δρούσιος]. Esset quippe et creatura immutabilis, si cum Patre poneretur et Filio, eadem habens inconvertibilitatem. Omne enim quod D alieni boni capax est, ab hac substantia separatur. Tales autem sunt cunctæ creaturæ; Deus vero cum bonus sit, fons et principium honorum est : facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsistens : ideo capabilis (11),

⁷ Hebr. iii. 7; Psal. xciv. 8. ⁸ Act. xxviii. 25
¹¹ Luc. xi. 13. ¹² Hebr. x. 29. ¹³ I Cor. vi. 11. ¹⁴ I Cor. xii. 3.

(7) Alterum τὸ ex Græco exemplari addidimus, contextui et auctoris menti maxime necessarium.

(8) Idem mss. in gignendi casu διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, et mox διὰ τοῦ Πνεύματος. Rectius.

(9) Tholosanus cum nostris mss. et fortasse verius, « fortitudo, quam ab extranea quadam operatione sanctificationis, virtutisque suscipiat. »

(10) Erat incongruo sensu et vitioso, « scriptum est, quod spiritui gratia, in quo sanctificatus est,

contumeliam faciens, gravi punietur peccato, » quæ ex laudatis mss. castigavimus. Congruit lectioni nostræ etiam Tholos. ms., tametsi in superiori alique inferiori contextu erroribus scateat.

(11) Hinc probe intelligis, quo sensu « capabilem, » et non « capacem, » Spiritum sanctum Didymus dicat. Nempe si « capacem, » Deum boni alienijus, aut virtutis, puta sapientia, aut veritatis diceret, poterat eas videri aliunde assumpsisse, ne-

et non capax. Unigenitus quoque Filius, ejus sapientia et sanctificatio, non sit sapiens, sed sapientes facit; et non sanctificatur, sed sanctificat. Unde et ipse capabilis est, et non capax. Cum igitur invisibilis creatura, quam rationabilem et incorporalem substantiam vocari consuetudinis est, non sit capabilis, sed capax: si enim capabilis esset, nullius boni capax esset, per se simplex ipsa subsistens, et alterius boni receptatrix; participatione habeat bonum, et non de his quæ habentur ab aliis, sed de his quæ habent alia intelligatur, Patre et Filio habitis magis quam habentibus; creatura vero habente, et non habita: de Spiritu quoque sancto tractemus (12), et si quidem ipse quoque participatione alterius sanctimoniam sanctus est, connumeretur cæteris creaturis. Si vero sanctos facit capaces sui, cum Patre ponatur et Filio. Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus, et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine (prout potuimus) expressimus (13): et ex omni Scriptura sermonem nostrum affirmare perfacile est. Beatus quoque Apostolus ad Ephesios scribens ait: « In quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ¹². » Si enim signantur quidam Spiritu sancto, formam et speciem ejus assumptas: ex his est Spiritus sanctus, quæ habentur, et non habent: habentibus illum signaculo ejus impressis. Ad Corinthios [Ephesios] quoque idem scribens, « Nolite, » inquit, « contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis¹³, » signatos esse contestans eos qui susceperant communionem Spiritus sancti. Quo modo enim disciplinæ et virtutis assumptor signaculum et figuram (ut ita dicam) in suum sensum recipit ejus scientiæ, quam assumpsit: sic et is qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus fit spiritualis pariter et sanctus (14).

6. Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis esset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa quæ facta sunt. Nam etsi non circumscribantur loco et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam. Mittens quippe

A Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum: « Accipite, inquit, Spiritum sanctum¹⁴, » et, « Euntes, docete omnes gentes¹⁵, » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam, et alii in alias dispersi nationes; secundum dispensationem illius quem secum habebant Spiritus sancti, quo modo et Dominum dicentem, « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi¹⁶. » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis [al. supervenientem] Spiritus sancti in vos; et eritis testes mihi in Jerusalem, et in omni Judæa et Samaria, et usque ad extremum terræ¹⁷. » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob [al. secundum] testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, incircumscriptam habens substantiam, demonstratur (15) angelica virtus ab hoc præsus aliena. Angelus quippe qui aderat, verbi gratia, apostolo in Asia oranti, non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit; et ut homines sanctificans, alterius quam sunt homines, est naturæ; sic et alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantiæ, quoniam omnis creatura non ex sua substantia, sed ex communiione alterius sanctitatis sancta percipitur.

7. Dicti sunt quidem sancti angeli in Evangelio, Salvatore dicente, venturum esse Filium hominis in majestate sua et Patris, et sanctorum angelorum¹⁸. Et Cornelius in Actibus apostolorum a sancto angelo scribitur [al. subjicitur] accepisse responsum¹⁹, ut Petrum ad se Christi discipulum vocaret. Verum sancti sunt angeli participatione Spiritus sancti, et inhabitatione [al. communicatione] unigeniti Filii Dei, qui sanctitas est, et communicatio Patris (16). De quo Salvator ait: « Pater sancte²⁰. » Si igitur angeli non ex propria substantia sancti sunt, sed ex participatione sanctæ Trini-

¹² Ephes. i, 13. ¹³ Ephes. iv, 30. ¹⁴ Joan. xx, 22. ¹⁵ Matth. xxviii, 19. ¹⁶ ibid. 20. ¹⁷ Act. i, 8. ¹⁸ Luc. ix, 26. ¹⁹ Act. x, 22. ²⁰ Joan. xvii, 11.

que ex se habere, atque adeo posse quandoque amittere, quod aliquando cepisset. « Capabilem » vero ideo credendum, quoniam implere illum corda, atque animas fidelium multis locis Scripturæ testantur. Consonant alii Patres. Auctor *Alercationis cum Pascentio Ariano* olim inter August. epist. 177: « Est incapabilis Pater, quem capit Filius totum?... » tum, quibusdam interjectis, « qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum, nam totus capitur a Filio. » In *Arnobii et Serapionis Conflictu* pag. 543: « Deus capax, non capabilis. »

(12) Olim, « De sancto Spiritu tractemus. »

(13) Ejus libri etiam paulo infra meminit, ubi « de quibus, » inquit, « jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. » Meminit quoque Heracli-

D des in *Paradiso*, cap. 1: maxime vero Hieron. in *Catalogo*, cap. 109, a quo liber *De dogmatibus* appellatur, facile enim *Περὶ δογμάτων* inscribatur, ut ex ipso Didymo paulo inferius licet colligere, ubi « Spiritum sanctum Creatorem » esse, « jam in *Dogmatum* volumine » se dicit « breviter ostendisse; » certe non *Περὶ ἀπέρας*, ut quidam opinati sunt. Vid. Theodoretum in *Hist. lib. iv*, cap. 29.

(14) Tholos. ms., « spiritualis particeps et sanctus. »

(15) Perperam, ut pleraque alia, Tholosanus ms., « incircumscripta inhabitanti substantia demonstratur. »

(16) Vetus editio, « et communicatione Patris. »

tatis, aīa angelorum ostenditur a Trinitate esse substantia. Ut enim Pater sanctificans, alius est ab his qui sanctificantur; et Filius est alius ab his quos efficit sanctos: ita et Spiritus sanctus alterius est substantiæ ab his quos sui largitione sanctificat. Si vero hæretici proposuerint, ex natura conditionis suæ angelos sanctos esse: consequenter coguntur dicere *δουλοῦς* esse Trinitati, et inconvertibiliter eos juxta substantiam sanctos esse. Si autem hoc refugentes, dixerint, unius quidem naturæ esse cum cæteris creaturis, non tamen eandem habere sanctitatem, quam homines habent: necessario deducetur (17), ut dicant multo melioris homines esse substantiæ; cum hi per communionem Trinitatis habeant sanctitatem, et angeli, propria natura sancti, ab ea sint alieni. Sed vota sunt hominum perfectorum, et ad consummationem sanctitatis venientium, æquales angelis fieri (18). Angeli quippe hominibus, et non homines angelis auxiliū tribuunt, ministrantes eis salutem, et annuntiantes eis largiora Dei beneficia (19). Ex quo liquido ostenditur honorabiliores et multo meliores esse angelos hominibus, per germaniorem, ut ita dicam, et pleniorē Trinitatis assumptionem.

8. Quapropter cum alius sit Spiritus sanctus ab his quæ ipse sanctificat, non est unius naturæ, cum cæteris creaturis quæ eum recipiunt. Si autem alterius est naturæ a creaturis, et in propria subsistit essentia, increatus et ineffectus ostenditur. Multæ Scripturæ sunt, quæ sine ambiguitate convincant alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam etiam Spiritu sancto pleni esse dicuntur; nemo autem sive in Scripturis, sive in consuetudine, plenus creatura dicitur. Neque enim aut Scriptura sibi hoc vindicat, aut sermo communis, ut dicas plenum esse quempiam angelo, throno, dominatione; soli quippe divinæ naturæ hic convenit sermo. Dicimus autem virtutis et disciplinæ quosdam esse plenos: ut illud « Repletus est Spiritu sancto »; non aliud significantes quam plenos esse consummatæ atque perfectæ virtutis. Scriptum est de Joanne: « Et Spiritu sancto implebitur adhuc ex utero matris suæ »; et iterum: « Repleta est Spiritu sancto Elisabeth »; et post alia: « Et Spiritu sancto repletus est Zacharias pater ejus ». Haud dubium, quin et Joannes prophetavit. Necnon in Actibus apostolorum de multis credentibus qui in unum convenerant, refertur: « Repleti sunt Spiritu sancto ». Cum autem participabilis sit Spiritus sanctus, ad similitudinem sapientiæ ac di-

sciplinæ, non in cassis nominibus scientiæ substantiam possidet; sed per naturam sanctificantem, et implementem bonis universa, bonus ipse subsistit, juxta quam et repleti quidam Spiritu sancto esse dicuntur, ut in Actibus apostolorum scriptum est, « Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia ». Quo modo enim qui aliqua disciplina plenus est, qui perfecte eam habet, erudite et subtiliter potest de ea proferre sermonem: sic qui Spiritum sanctum consummate acceperint, ita ut impleantur eo, cum fiducia verbum Dei loquuntur, quia præsens Spiritus sanctus dignam Deo vocem ministrat. Hinc quidam [al. Unde et quidam] cum supercilio ait: « Hæc dicit Spiritus sanctus »; et Apostolus: « Sed implemini, inquit, Spiritu sancto »; et in multis locis Actuum apostolorum, pleni fuisse Spiritu sancto discipuli Domini scribuntur: « Considerate ergo, fratres, viros ex vobis testimonium habentes septem, plenos Spiritu sancto et sapientiā »; et de Stephano: « Cum autem plenus esset Spiritu sancto, intuens in cælum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei »; et de electionis vase dicitur: « Saulus autem, qui et Paulus, plenus Spiritu sancto, intuens in eum ait »; et in commune de universis credentibus annotatur: « Discipuli quoque replebantur gaudio et Spiritu sancto ». Angeli autem præsentia, sive alicujus alterius excellentis naturæ, quæ facta est, non implet mentem atque sensum; quia et ipsa aliunde completur. Quo modo enim ex plenitudine quis accipiens Salvatoris, plenus efficitur sapientia, et virtute (20), et justitia, et sermone Dei: sic qui Spiritu sancto plenus est, statim universis donationibus Dei repletur, sapientiā, scientiā, fidē, cæterisque virtutibus. Qui igitur implet universas creaturas, quæ tamen possunt (21) virtutem, et sapientiam capere, non est ex his quæ ipse complet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, quam sunt omnes creaturæ. Diximus et alibi, quia superintelligatur in sancti Spiritus substantia etiam plenitudo munerum divinatorum.

9. Denique impossibile est gratiam Dei sortiri quempiam, si non habeat Spiritum sanctum: in quo approbamus (22) cuncta Dei dona consistere. Quod vero is qui habeat eum, sermonem quoque sapientiæ, et reliqua bona perfecte consecutus sit: et nunc manifeste sermo demonstrat, et paulo ante diximus, substantiam bonorum Dei Spiritum sanctum esse; cum posuimus exemplum, « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se »; et: « Dabit Pater

¹⁷ Exod. xxxi, 3. ¹⁸ Luc. i, 13. ¹⁹ Ibid. 41. ²⁰ Ibid. 67. ²¹ Act. ii, 4. ²² Ibid. ²³ Act. xxi, 11. ²⁴ Ephes. v, 18. ²⁵ Act. vi, 3. ²⁶ Act. vii, 55. ²⁷ Act. xiii, 9. ²⁸ Ibid. 52. ²⁹ Luc. xi, 13.

(17) Scribe, inquit Barthius, « necessario eo deducuntur, » etc.

(18) Contra Origenes angelis et hominibus unam eandemque naturam tribuit, iis saltem qui sanctitatis apicem essent assecuti. Didymus, qui Origeniana dogmata passim dicitur recepisse, vide ab ea doctrina quantum abhorreat. Confer etiam quæ tom. I [Opp. Hieron.] ad Synodicam Theophili, et in

Epist. ad Avitum annotavimus.

(19) Vatic. ms. cum antiqua edit., « annuntiantes eis largitorem ejus. Ex quo, » etc.

(20) Duo mss. cum veteri editione, « et veritate. » (21) Vetus eadem editio, « creaturas, quantum possunt, » etc.

(22) Al. « approbantur, » et mox Tholos. cod., « consurgere, » pro « consistere. »

bona petentibus se³⁷. » Nec existimare debemus, A Spiritum sanctum secundum substantias [al. substantiam] esse divisum, quia multitudo bonorum dicatur : impassibilis enim, et indivisibilis atque immutabilis est ; sed juxta differentes efficientias, et intellectus, multis bonorum vocalibus nuncupatur ; quia participes suos non juxta unam eandemque virtutem communionem sui donet, quippe cum ad utilitatem uniuscujusque aptus sit, et repleat bonis eos, quibus judicat se adesse debere. Denique Stephanus primus ille testis veritatis, et dignus suo nomine (23), plenus sapientia, et Spiritu sancto dictus est : sapientia consequenter super intellecta, commorante in eo Spiritu sancto, sicut loquitur Scriptura : « Et elegerunt Stephanum plenum fide et Spiritu sancto apostoli³⁸ ; » et : « Stephanus autem, plenus gratia et virtute, faciebat prodigia (24) et signa magna in populo³⁹. » Et adhuc de eodem : « Et non valebant resistere sapientiæ, et Spiritui, qui loquebatur in illo⁴⁰. » Plenus enim Spiritu sancto vir beatus, et fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit, juxta illud, « Alii autem fides, in eodem Spiritu⁴¹. » Et gratiam atque virtutem juxta eundem Spiritum habens, signa et prodigia magna faciebat in populo. Necnon et illis donationibus secundum eundem Spiritum affuebat, quæ vocantur curatio-num gratiæ atque virtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum Dei, qui Spiritu, et secundum Spiritum, in prima apostoli Pauli Epistola ad Corinthios collocantur⁴². Intantum autem Stephanus divina gratia abundabat, ut nemo contradicentium, et eorum qui adversus eum disputabant, valerent resistere sapientiæ, et Spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippe e Spiritu sancto sapiens (25). Unde et ad discipulos suos Jesus perspicue proclamat : Cum introducti fueritis ad principatus, et potestates, et concilia, et synagogas, nolite esse solliciti quid vos oporteat dicere, aut quid loquamini in illo tempore. Dabuntur enim vobis a Spiritu sancto sermones sapientiæ, quibus non queant contradicere, ne hi quidem qui vehementer in disputationibus callent.

10. Sed ponamus ipsum testimonium, quod ita contextitur : « Cum autem introduxerint vos in D synagogas ad principatus et potestates, nolite solliciti esse quomodo aut quid respondeatis, Spiritus enim sanctus docebit vos in eadem hora quæ oporteat dicere⁴³. » Et in alio Evangelio : « Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari, quemadmodum respondeatis : Ego quippe dabo vobis os, et sapientiam cui non valeant contradicere, aut re-

spondere⁴⁴. » Spiritu vero sancto tribuente apostolos verba adversus eos qui Evangelio contrahebant, dilucide ostenditur in substantia ejus superintelligi sapientiæ et scientiæ sermonem. Quomodo autem Salvator in illa hora os et sapientiam discipulis largiatur, quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, non est hujus temporis disserere, quia nunc proposuimus ostendere superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum ; ita ut is qui eum habet, donationibus Dei plenus habeatur. Unde et in Isaia, ipse Deus cuidam dicit : « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos⁴⁵. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. Qui enim acceperit Spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est, sapientiam, et intellectum, et cætera, de quibus ita scribit Apostolus : « Propter hoc et nos, ex quo die audivimus, non cessamus orantes pro vobis, et deprecantes, ut impleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia, et intelligentia spirituali : ambulantes digne Deo⁴⁶. » Eos enim qui digne sibi [al. bonis] per opera, et sermones, et prudentiam incedunt, [impleri ait voluntate Dei, ponentis super eos Spiritum sanctum, ut impleantur sapientia et intellectu, et reliquis spiritualibus bonis ; sapientia autem, et intellectus, quæ in Spiritu sancto sunt, a Deo dantur (26). « Dominus, » inquit, « dabit sapientiam ; et a facie ejus sapientia, et intellectus procedit⁴⁷ ; » cum ea sapientia quæ ab hominibus venit, non sit spiritualis, sed carnea et humana. De hac itaque Apostolus scribit : « Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in [al. in hoc] mundo⁴⁸ ; » carnalem sapientiam dicens, quæ in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu (27). Porro spiritualis sapientia et intellectualis, circa invisibilia et intellectualia se tenens, per operationem Spiritus sancti capientibus se sui præsentiam tribuit. In multis quoque aliis locis Apostolus memorat in Spiritu sancti substantia Dei munera commorari [al. commemorari] ; sicut in illo : « Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe, et virtute Spiritus sancti⁴⁹. »

11. Deus autem largitor bonorum, spem quam promisit, reddet [al. reddit] in virtute Spiritus sancti, his qui habent illum ; gaudio et pace complet eos qui imperturbatam et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillæ. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint con-

³⁷ Matth. vii, 11. ³⁸ Act. vi, 5. ³⁹ ibid. 8. ⁴⁰ ibid. 10. ⁴¹ I Cor. xii, 9. ⁴² ibid. 10. ⁴³ Luc. xii, 11, 12. ⁴⁴ Luc. xxi, 14, 15. ⁴⁵ Isa. xlii, 3. ⁴⁶ Coloss. i, 9. ⁴⁷ Eccli. i, 4. ⁴⁸ II Cor. i, 12. ⁴⁹ Rom. xv, 13.

(23) Notum « Stephanum, » Græcè Στέφανον, Latine coronam interpretari.

(24) Constante habent mss., « portenta. »

(25) Vatic., Tholos. et vetus edit., « erat quippe juxta Deum et Spiritum sanctum sapiens, » etc.

(26) Tholos., « ut impleant sapientia et intellectu, quæ in Spiritu sancto a Deo donantur. »

(27) Idem, « quæ horum corporibus, et humano subsistunt cogitatu, » etc.

secuti, etiam rectam fidem in Trinitatis mysterio consequentur. In alio quoque loco ejusdem Epistolæ, « Non est, inquit, regnum Dei cibus et potus; sed justitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto⁹⁹. » In Spiritu enim sancto justitiam, id est, universam virtutem, et quam supra diximus pacem, Dei gaudio copulatam esse asserens, his qui se audire poterant, manifestissime probat, non alia hæc bona quam Spiritus sancti esse substantiam. Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, vocatio gentium quam introduxit per doctrinam evangelicam, acceptabilis et sanctificata redditur in Spiritu sancto; quia et in hac sanctificatos, et acceptos faciens Spiritus sanctus, substantia est honorum Dei. Et qui illo plenus est, universa juxta rationem agit, docens recte, vivens irreprehensibiliter, signa atque portenta vere perfecteque demonstrans. Habet enim fortitudinem (28) Spiritus sancti præstantem sibi thesaurum, et causam plenitudinis omnium bonorum. Novit Petrus discipulus Domini Jesu, largitionem Spiritus sancti donorum Dei esse naturam. Ait quippe ad eos qui oburgabant introitum suum ad Cornelium: « Si itaque æqualem gratiam dedit illis Deus præbens Spiritum sanctum, quomodo et nobis in principio, ego quis eram qui possem prohibere Dominum¹⁰⁰? » Et insuper ad suos, « Agnitor, » inquit, « cordium Deus testimonium tribuit eis dans Spiritum sanctum sicut et nobis: et nihil discrevit inter nos et eos, fide mundans corda eorum¹⁰¹. » In huuc sensum congruit etiam illud quod in multis locis dicitur Spiritum sanctum dari a Domino: « Jacob puer meus, suscipiam eum; Israel electus meus, suscipiet eum anima mea; dedi spiritum meum in eo¹⁰²; » et adhuc: « Qui dat affatum populo constituto super eam, » haud dubium quin terram, « et spiritum calcantibus eam¹⁰³. » Ostendimus autem supra non alium esse Spiritum Dei, et alium Spiritum sanctum. Paulus quoque, « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris [al. nostris] per Spiritum sanctum qui datus est vobis¹⁰⁴; » et illud: « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum petentibus se¹⁰⁵? » Iste autem Spiritus effusus quoque esse a Deo super omnem carnem dicitur, ut prophetent, et visiones videant, qui eum acceperint, secundum Joëlem, qui ex persona Dei loquitur: « Effundam de spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiarum vestrarum¹⁰⁶ (29). » Effusio quippe Spiritus causa existit [al. exstes] prophetandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. Ipsum quoque effusionis nomen, increatam Spiritus sancti substantiam

A probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam: Effundam, dicit, de angelo meo (30), aut principatu, aut throno, aut dominatione. In solis quippe his quæ ab aliis participantur, hic sermo consentit: sicut nunc, et paulo ante de charitate Dei diximus, quæ effusa est in cordibus eorum qui Spiritum sanctum receperunt. « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris, per Spiritum sanctum, qui datus est vobis. » Salvator quoque, quia et ipse capabilis est, in similitudinem quoque unguenti effusus dicitur: « Unguentum effusum nomen tuum¹⁰⁷. » Nam ut unguentum quod in vase continetur, habet quidem odoris substantiam, sed prohibetur longius spargi, quia vase intrinsecus clauditur: cum autem vas foris fuerit effusum, emittit procul benevolentiam suam: ita Christi nomen beneolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judææ vase inclusum: « Notus enim, » ait, « in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus¹⁰⁸. » Quando autem coruscans in carne sua Salvator, in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum, impleto eo quod scriptum est: « Quam admirabile est nomen tuum in universa terra¹⁰⁹! » quibus consequenter Apostolus loquitur: « Non enim aliud nomen datum est sub cælo, in quo oporteat salvari nos [al. oportet salvos fieri]¹¹⁰; » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum¹¹¹: » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen tuum. » Significat autem effusionis verbum largam et divitem muneris abundantiam.

12. Itaque cum unus quis alicubi, aut duo Spiritum sanctum accipiant, non dicitur, Effundam de spiritu: sed tunc quando in universas gentes munus Spiritus sancti redundaverit. Et ad Titum Apostolus salutem factam gentibus commemorat: « Non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos (31): sed per lavacrum secundæ regenerationis, et innovationis Spiritus sancti, quem effudit super nos abundanter¹¹². » Et hic enim largam attributionem Spiritus, verbum effusionis ostendit. Ex quibus universis docemur, capabilem Spiritus sancti esse substantiam, et ex hoc increatam. Capabilem substantiam vocat, quæ capitur a pluribus, et eis sui consortium tribuit: capacem vero eam quæ communicatione substantiæ alterius impletur [Thol. impletur]: et capiens aliud, ipsa non capitur [Vat. capiatur] ab alio. Capabili quippe statim inconvertibile, et inconvertibili æternum est consequens: quomodo e contrario capienti convertibile, convertibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creaturis inconvertibile,

⁹⁹ Rom. xiv, 17. ¹⁰⁰ Act. xi, 17. ¹⁰¹ Act. xv, 8, 9. ¹⁰² Isa. xlii, 1, ¹⁰³ ibid. 5. ¹⁰⁴ Rom. v, 5. ¹⁰⁵ Luc. xi, 13. ¹⁰⁶ Joel ii, 28. ¹⁰⁷ Cant. i, 2. ¹⁰⁸ Psal. lxxv, 2. ¹⁰⁹ Psal. viii, 2, 10. ¹¹⁰ Act. iv, 12. ¹¹¹ Psal. cxxxvii, 2. ¹¹² Tit. iii, 5.

(28) Abest a Tholosano ms. « fortitudinem. »

(29) Addunt Vatic. et vetus edit., « visiones videbunt. »

(30) Tholos., « Effundam; dicit, angelum, vel de angelo meo: » in cujus periodi line glossema istud

apponit ipse et Vaticanus. « Incredibili, imo falci istiusmodi dicto.

(31) Vatic., « omnes, » pro « nos, » dissentiente ipso Græco textu.

propter quod neque sempiternum est. Non solum igitur quod in hominibus est rationale, convertitur, et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc eadem conversio reperitur. Nam et angelorum conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant. Licet enim multitudo angelorum, et aliarum excellentium virtutum, in beatitudine et sanctimonia perseverent, tamen cum in ea quæ similem habent naturam conversa sint, dilucide ostenditur in primo eos statu non per immutabilitatem suæ substantiæ, sed per sollicitum in Domino servitium permanere. Neque enim potest coæqualium diversa esse natura. Nam quia omne genus hominum mortale est, et singuli homines mortales sunt, ut e diverso quoque si qua de superioribus immortalia sunt, haud dubium, quin omnia in eodem genere et specie constituta, sint immortalia.

13. Cum autem hæc se ita habeant, etiam si unus angelus convertibilis apparuerit, omnes convertibiles erunt, licet non sint conversi in beatitudine perseverantes; quomodo et cuncta hominum corpora divisibilia sunt, quanquam non omnia dividantur. Quædam enim eorum passa divisionem, et reliquorum similibus aul, naturam interpretantur. His ita edisseris, alterius substantiæ a visibilibus in invisibilibus creaturis Spiritus sanctus ostenditur. Si autem hoc verum est, impiissime quidam inter omnia connumerant Spiritum sanctum, dicentes in eo quod omnia per Verbum a Deo facta sunt, etiam significari Spiritus sancti facturam. Neque enim unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque demonstratus est Spiritus sanctus. Nam si creatura, ut superius ostendimus, dividitur in corporalia, et incorporalia: et conditus est Spiritus sævus utique aut visibilis, aut invisibilis creatura erit, id est, corporalis, aut incorporalis. Verum corpus nequaquam erit, sicut prius diximus, cum doceat, et scientiam præstet, et a sensu et anima capiatur. Sed neque invisibilis creatura erit, ut paulo ante de eo disputavimus. Unde et Apostolus in Epistola quam ad Hebræos scripsit, alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens: « Cui enim angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi, propter eos qui accepturi erant salutem? » Et post alia: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentem salutem? Quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est, testimonium dante Deo signis, et prodigiis et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus juxta suam voluntatem. » Hoc enim quod ait, « cui angelorum, » æque accipitur, ac si diceret, nulli: per angelicum

nomen significans omnium substantiam invisibilium creaturarum. Neque enim ulli quidem angelorum, et aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit Deus: « Sede a dextris meis. » In commune itaque sermo pronuntiat, non esse dictum cuiquam creaturæ, « Sede a dextris meis. » Et hoc in commune de creatura. Et pronuntians de omnibus invisibilibus creaturis, ait eas esse administratores spiritus. Propter quod subjecit: « Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi? » Licet enim non omnes singillatim invisibiles creaturæ missæ sint [at. sint], tamen quia ejusdem generis et honoris aliæ missæ sunt, quodammodo et ipsæ possibilitate sunt missæ: missarum consortes æqualisque substantiæ. Quo modo igitur alius est ab universis creaturis Dominus, per quem principium ad loquendum acceperat illa magna salus, cujus negligentes Apostolus nolens nos esse, ait: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentem salutem, quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est? » sed et Deus qui testimonium perhibet signis et portentis Isti saluti, alius est ab omnibus administratoriis spiritibus: sic et Spiritus sanctus, cujus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis partes, sed per communionem quibus eum præstare decreverit: alterius est et ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus.

14. Igitur quoniam approbavimus juxta Scripturarum sensum, alium extra omnem creaturam esse Spiritum sanctum, incassum, imo impie quidam creatum eum esse ostendere volentes, testimonio utuntur, quo omnia per Verbum facta referuntur; ut scilicet in omnibus etiam æterna substantia contineatur. Et quia ad conditionem ejus approbandam etiam propheticum sermonem usurpant, dicente Deo, « Creo Spiritum: » etiam in hoc eos monstrare debemus prorsus ab intellectu veritatis alienos. Neque enim de Spiritu sancto propositus sermo prophetæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta ex persona Dei, « Præparare, » inquit, « ad invocandum Deum tuum, o Israel: quoniam ego sum firmans tonitruum, et creans spiritum, et annuntians in homines Christum suum: faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens nomen ejus. » Deus enim qui se spiritum (32) condere fuerat prælocutus, et facere: et tonitruum dixit firmare et diluculum et nebulas facere. Si igitur in prædicta narratione perseveramus, id est, in tonitruo et diluculo et nubibus, eundem narrationis ordinem etiam in spiritu tenere debemus, ut id quod dicitur a Deo tale sit: Ut invocem me, qui Deus sum, qui universa orocuro, qui et creator sum omnium,

⁶⁴ Hebr. 13, 14: Psal. cix, 1. ⁶⁵ Hebr. 11, 3, 4. ⁶⁶ Amos iv, 12, 13.

(32) Vitiose, et contra scriptoris mentem, erat antea « concedere, » quod ex Vatic. ms. emendamus, qui item pro verbis « et facere » habet fere

concinnius, « pariter effatus, » etc. Mox Tholos. « formare » legit pro « firmare, » quod promiscue infra alii etiam inss. præferunt.

qui firmo tonitruum, et condo spiritum, qui dilu-
culum et nebulam ad quasdam utilitates facio homi-
num; præparare, ut invocet, o Israel; ut cum præ-
paratus fueris ad invocandum, et me oraveris, qui
supradicta constituo, felicitate temporum, et alio-
rum bonorum largitionibus perfruaris, me tibi per
singulos annos omnia juxta naturæ ordinem mini-
strante, ut secunde annus fluat, ut suis spatii hor-
rarum momenta decurrant, ut suo tempore tonitrua
mugiant, ut salutaris aura opportunis flatibus in-
spiret. Si vero per allegoriam, tonitruum et dilu-
culum, et nebula, et creatio spiritus intelligantur,
non substantiam rei, sed figuratam interpretatio-
nem significabunt.

15. Quod si e diverso opposuerit manifeste de
Spiritu sancto hæc dici, quia inferatur ad creatio-
nem Spiritus, illud quod sequitur: « Et annun-
tians in omnes (33) homines Christum suum; » in
Hebræo habetur, « annuntiat in hominem loquelam
suam; » quod scilicet qui creator est omnium, ipse
etiam prophetis [al. prophetas] inspiret, et suam
per eos hominibus indicet voluntatem. Et ad hoc
respondendum est, quia quidam hæretici alium ex-
tra creatorem Dominum Patrem Salvatoris men-
tiuntur, hoc impissime prædicantes: non scelera-
tam eorum suspicionem providentes a Deo percuti,
dicente: Ego formans [Vatic. firmans] tonitruum,
et creans spiritum et alias mundi partes faciens et
gubernans, annuntio in homines Christum meum.
Et hoc enim providentiæ nostræ opus super omnia
opera mea est, ut non solum eorum quæ foris sunt,
sed et quæ ad emolumentum animæ et mentis uti-
litatem [al. humilitatem] pertinent, causa subsi-
stam. Ego hoc quod dicitur, « Creo spiritum, »
æque arbitror positum, ac si diceretur, creans ven-
tum. Deus quippe flatus hos, qui per aeris motum
efficiuntur, dispositione sua ducit, secundum illud
quod alibi legimus: « Qui producit ventos de the-
sauris suis 67. » Bene autem quod in ipsa sententia
non ait; qui creavi: sed « qui creo spiritum. » Si
enim de substantialitate Spiritus sancti sermo esset,
dixisset utique, qui creavi. Neque enim semper
eundem creat. Nunc autem consequenter de flatu

dictum est, « qui creo, » quia non semel venti facti
sunt, sed in eo quod subsistant, quotidie fiunt. Ne-
que enim frustra sine articulo, qui in Græco ser-
mone singularitatis significator est, nunc spiritus
creatus dicitur, quoniam non est sanctus, cum pene
semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur,
ut in illo αὐτὸς τὸ Πνεῦμα, id est « ipse Spiritus tes-
timonium perhibet spiritui nostro 68; » et alibi,
αὐτὸς ἐστὶν τὸ ζωοποιῶν (34), id est, « ipse est qui vi-
vificat 69. » Et rursum: « Sic et quæ Dei sunt, nemo
cognovit nisi τὸ Πνεῦμα, » id est « Spiritus Dei: »
τὸ γὰρ Πνεῦμα, hoc est, « Spiritus enim scrutator
omnia, etiam alta Dei 70. » Et multa quæ de Scri-
pturis sacris excerpte possibile est. Quod scilicet
raro sine articulo nominatur Spiritus sanctus,
sciendum est cum additamento eum nominari signi-
ficante magnificentiam ejus. Siquidem dicitur ali-
quando et sine articulo, cum non ipse per se, sed
participatio ejus ostenditur: ut puta, « Spiritus
Elizæ 71; » et, « Spiritu ambulate 72, » et quæcun-
que his similia sunt.

16. Quoniam igitur ex his, quæ memoravi, et ex
multis aliis, non esse creaturam Spiritum san-
ctum demonstratum est, nusquam conditionibus
connumeratus est, sed semper cum Patre et Filio
positus: nunc videamus quam cum utroque habeat
indifferentiam [al. differentiam]. In fine Epistolæ
secundæ, quam ad Corinthios scribit Paulus, ait:
« Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas
Dei, et communicatio sancti Spiritus, sit semper
cum omnibus vobis 73. » Ostenditur quippe ex ser-
mone præsentis una Trinitatis assumptio: cum is
qui gratiam Christi accepit, habeat eam tam per
administrationem Patris, quam per largitionem Spi-
ritus sancti. Datur enim a Deo Patre et [al. a Do-
mino] Jesu Christo, juxta illud: « Gratia vobiscum,
et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo 74, »
non aliam dante gratiam Patre et aliam Salvatore.
Siquidem et a Patre et Domino Jesu Christo eam
dari describit [Vatic. scribit], Spiritus sancti com-
municatione completam. Nam et ipse Spiritus dictus
est gratia, secundum illud: « Et spiritui gratiæ in-
juriam faciens, in quo sanctificatus est 75. » In Za-

67 Psal. cxxxiv, 7. 68 Rom. viii, 16. 69 Joan. vi, 64. 70 I Cor. ii, 10. 71 IV Reg. ii, 15. 72 Galat. v, 16. 73 II Cor. xiii, 15. 74 Rom. i, 7; I Cor. i, 3; Coloss. i, 3. 75 Hebr. x, 29.

(33) Vocem « omnes » neque mss. nostri, neque
Amosi textus habent, eamque sane malim expungi.
Annotationem porro ex Hebræo non ex Didymi
ingenio, qui Hebraicæ litteras penitus ignorabat,
sed utique ex Hieronymo profecisse, mihi persuadeo.
Nam S. quoque Ambrosius qui lib. ii De Spi-
ritu sancto huic ex Amosi loco objectioni respondet,
hanc apud Didymum solutionem ex Hebræo se indi-
cat non legisse, cum illam omnino dissimulet. Argue-
bant autem hæretici ex eo loco, creari Spiritum
sanctum, ut hominibus annuntiaret Christum. Qui-
bus ut reponat Hieronymus, non ita in Hebræo fonte
legi asserit, ac apud LXX, sed haberi « annuntiat
in hominem loquelam suam. » Atque ita quidem
ipse interpretatus est, exposuitque in Commentariis,
ubi LXX verbi similitudine et ambiguitate deceptos
notat. « Si enim, » inquit, « legamus, Christum

D suum quod Hebraice dicitur *Messio*, scribitur
per has litteras: MEM, SIN, IOD, HETH, et YAE,
quod LXX putaverunt. Sin autem ut in Hebræo,
et apud reliquos interpretes est, his litteris scribitur,
MEM, HE, quod est MA, hoc est quod, vel
quid. Deinde SIN, IOD, HETH, quod legimus SIA,
id est *eloquium*. O igitur quod scribitur per solam
litteram VAU, αὐτοῦ, id est *ejus*, significat, simul-
que commistum legitur *masio*. » Unde concludit
Deum per prophetas indicare voluntatem suam,
eosque turpiter errare, qui alium extra Crea-
torem, Patrem Christi inducebant, cum Amos non de
Spiritu sed de vento, neque de Christo, sed de Dei
meditatione loquatur.

(34) Sic equidem editi habent et mss., sed perpe-
ram. Emenda ex ipso Joannis textu, τὸ Πνεῦμα
ἐστὶν τὸ ζωοποιῶν, « Spiritus est, qui vivificat. »

charia quoque repromittit Deus effusurum se, id est, abundantissime tributurnm Jerusalem spiritum gratiæ et miserationis⁷⁶. Cum enim quis Spiritus sancti accepit gratiam, habebit eam datam a Deo Patre, et a Jesu Christo Domino nostro. Una igitur gratia, Patris et Filii, et Spiritus sancti operatione completa, Trinitas unius substantiæ demonstratur. In alio quoque loco : « Charitas, » inquit⁷⁷, « Dei cum omnibus vobis, » quæ a Trinitate et tribuitur, et firmatur. Ait quippe Salvator : « Qui audit verba mea, et servat ea (35), hic est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum⁷⁸. » Neque enim alia dilectio est Salvatoris super his qui amantur, et alia dilectio Patris. Deus enim diligit in salutem, quia « sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret : ut omnis qui credit in ipsum [al. Filium], non pereat, sed habeat vitam æternam⁷⁹. » Similiter et Filius, qui vita est, ut tribuat vitam et salutem, diligit eos quos vult fieri meliores. Unde amare se dicit eum qui amatur a Patre. Et de eo ponitur in propheta : « Et ipse salvabit illos, quia dilexit illos⁸⁰. »

17. Hanc dilectionem, fructum esse Spiritus sancti, contestatur Apostolus, sicut et gaudium, et pacem, quæ a Patre ministratur et Filio, dicens : « Fructus autem spiritus, gaudium, pax, charitas⁸¹. » Quæ charitas effusa est in cordibus credentium per Spiritum sanctum. « Charitas quippe, ait, Dei diffusa est in cordibus vestris [Thol. nostris] in Spiritu sancto⁸². » Omnis quippe qui communicat Spiritui sancto, per participationem ejus communicat, juxta illud : « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis⁸³. » Et in alio loco : « Si qua communicatio Spiritus⁸⁴. » Cum haberit sapientiam Dei et sermonem, et in omnibus veritatem : habebit quoque consortium sanctitatis in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. « Fidelis autem Deus, per quem vocati estis in (36) communicationem Filii ejus⁸⁵. » Scribit et Joannes de Patre : « Si in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine, communicationem habemus cum illo⁸⁶. » Et adhuc : « Communicatio autem nostra cum Patre et Filio ejus Jesu Christo⁸⁷. » Igitur quicumque communicat Spiritui sancto, statim communicat Patri et Filio. Et qui charitatem habet Patris, habet eam a Filio, contributam per Spiritum sanctum. Sed et qui particeps est gratiæ Jesu Christi, eandem gratiam habet, datam a Patre per Spiritum sanctum. In omnibus enim approbatur eandem operationem esse Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quorum autem una est operatio, una est et substantia : quia

A quæ eidem (37) substantiæ ὁμοῦσα sunt, eandem habent operationes; et quæ alterius substantiæ, et ἀνομοῦσα, dissona atque diversa sunt.

18. Neque enim ex his tantum quæ præmissimus, Trinitatis unitas docetur : sed ex innumerabilibus aliis, de quibus rursus secundum suum ordinem pauca ponemus. Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cujus se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset e medio (38); sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens : « Anania, quare complevit Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non hominibus mentitus es, sed Deo⁸⁸. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto; et qui Spiritui sancto mentitur, mentitur Deo : nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. Et quo modo sanctitas subsistit in Deo, eodem modo et deitas [al. divinitas] intelligitur in Spiritu sancto. Iste autem Spiritus sanctus, quem diximus ejusdem naturæ esse cum Patre, etiam a Filii divinitate non differt, Salvatore dicente discipulis : « Cum in Synagogam ad principatus et potestates introduxerint vos, nolite solliciti esse, quomodo, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quid debeatis dicere⁸⁹. Ponite in cordibus vestris non præmeditari ad respondendum. Ego enim dabo vobis os et sapientiam (39), cui non poterunt resistere, aut contradicere⁹⁰. » Et in his quippe dicens, non debere eos esse sollicitos, quid respondeant contradicentibus, quia in eadem hora doceantur a Spiritu sancto quid debeant respondere : statim intulit quæ sit causa fiduciæ, « Ponite, » dicens, « in cordibus vestris non præmeditari ad respondendum : ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, aut contradicere. » Cum enim dixerit, in tempore respondendi doceri eos a Spiritu sancto quid debeant respondere, in sequentibus ait : « Ego enim dabo vobis os et sapientiam, » etc.

19. Ex quibus ostenditur sapientiam quæ discipulis datur a Filio Spiritus sancti esse sapientiam : et doctrinam Spiritus sancti, Domini esse doctrinam : unumque naturæ et voluntatis esse consortium Spiritus sancti cum Filio. Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam Spiritum Unigenito Dei, et Deo Patri : Filius vero et Pater unum sunt, juxta illud : « Ego et Pater unum sumus⁹¹. » non divisa [al. indivisa] et insepara-

⁷⁶ Zachar. xii, 10. ⁷⁷ I Cor. xiii, 13. ⁷⁸ Joan. xiv, 21. ⁷⁹ Joan. iii, 16. ⁸⁰ Isai. xxxiii, 22; xxxv, 4. ⁸¹ Galat. v, 22. ⁸² Rom. v, 5. ⁸³ I Cor. xiii, 13. ⁸⁴ Philipp. ii, 1. ⁸⁵ I Cor. i, 9. ⁸⁶ I Joan. i, 7. ⁸⁷ ibid. 3. ⁸⁸ Act. v, 3, 4. ⁸⁹ Luc. xii, 11, 12. ⁹⁰ Luc. xxi, 14, 15. ⁹¹ Joan. x, 30.

(35) Tholos. ms., « Qui habet mandata mea, et servat, » etc.

(36) Vatic. hic atque infra constanter « communicationem » pro « communicationem » legit. Mox « quia igitur quicumque, » etc.

(37) Antea erat « ejusdem, » dissentiente Vatic.

qui tamen haud recte mox habet ἀνοῦσα pro ἀνομοῦσα.

(38) Vetus editio « ex dimidio, » concinnius.

(39) Addit Vatic. cum veteri edit., « id est, sermonem. »

bilis, secundum naturam, ostensa est Trinitas. In alio quoque Evangelio dicitur : « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis ¹⁹. » Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur, docens eos quæ debeant respondere, et quæ docentur a Spiritu sapientia est, quam non possumus aliam præter Filium intelligere, liquido apparet ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est. Porro Pater et Filius unum sunt. Igitur Trinitas substantiæ unitate sociatur.

20. Per aliud quoque Scripturarum exemplum, Trinitatis unitas et natura (40), et virtus ostenditur. Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur. Sicut crebro docuimus, ex his vocabulis, unius naturæ indifferentia demonstratur [*al. indifferentiam demonstrari*]. Spiritus etiam sanctus, digitus Dei, secundum conjunctionem naturæ Patris et Filii nominatur. Siquidem in uno de Evangeliiis adversus eos qui signis Domini detrahebant, dicentes : « In Beelzebub principe dæmoniorum ejecit dæmonia ²⁰, » sciscitans Salvator ait : « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Si autem ego in digito Dei ejicio dæmonia : ergo supervenit in vos regnum Dei ²¹. » Hunc eundem locum, alius evangelista describens, loquentem intulit Filium : « Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia ²². » Ex quibus ostenditur digitum Dei esse Spiritum sanctum. Si ergo conjunctus est digitus manus, et manus ei cujus manus est ; et digitus sine dubio ad ejus substantiam refertur, cujus digitus est.

21. Verum cave ne ad humilia dejectus, et oblitus sermonis, de quo nunc disputatur, depingas in animo tuo corporalium artuum diversitates ; et incipias tibi magnitudines, et inæqualitates, et cætera corporum majora vel minora membra confingere ; dicens digitum a manu, et manum ab eo cujus est manus, multis inæqualitatibus discrepare, quia de incorporalibus nunc Scriptura loquitur, unitatem tantum volens, non etiam mensuram substantiæ demonstrare : sicut enim manus non dividitur a corpore, per quam cuncta perficit et operatur, et in eo est, cujus est manus : sic et digitus non separatur a manu, cujus est digitus. Itaque rejice inæqualitates et mensuras, cum de Deo cogitas, et intellige digiti et manus, et totius substantiæ unitatem : quo digito lex (41) in tabulis lapideis scripta est. Per aliam quoque Scripturam, fidei nostræ probationem monstrare perfacile est. Solus sapiens dictus est Deus : non accipiens

¹⁹ Math. x, 20. ²⁰ Luc. xi, 15. ²¹ ibid. 19, 20, 26. ²² Sap. xv, 3. ²³ Prov. xiii, 20. ²⁴ I Cor. xii, 6.

(10) Vetus edit. cum Tholos. ms., « una et natura, » etc.

(41) Eadem cum Vat., « totius corporis unitatem quo digito et lex, » etc.

(42) Ms. Tholos., « Spiritus dicitur sapientia. »

(43-44) Hinc secundum librum auspicantur lucus quo editi contra ms. fidem ipsiusque auctoris, at-

que per cujusdam alterius sapientiæ participationem, sapiens nominatur. Siquidem multi sapientes dicuntur, non ex sua natura, sed ex communicatione sapientiæ. Deus vero non alterius sapientiæ participatione neque aliunde sapiens effectus, dictus est solus sapiens, et generans sapientiam, et alios faciens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus qui dicitur Dei virtus, et Dei sapientia ²⁵. Spiritus quoque sanctus dicitur sapientia (42). Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino spiritu sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapientes faciens et generans sapientiam : solus est sapiens, extra omnes qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur : « Multitudo quippe sapientium salus mundi ²⁶; » et, « Qui semetipsos cognoscunt, hi sunt sapientes ²⁷; » et rursum : « Cum fueris cum sapientibus, sapiens eris ²⁸; » sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est spiritus sapientiæ; hoc enim ipsum quod subsistit, spiritus sapientiæ est : et natura ejus, nihil est aliud nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. Unde ne eadem superflue replicemus, contenti sumus disputatione præterita.

22. (44) Quia igitur Spiritus sapientiæ et veritatis inseparabiliter cum Filio est, ipse quoque sapientia subsistit et veritas. Si enim capax esset sapientiæ et veritatis, in id aliquando descenderet, ut desineret habere quod aliunde susceperat, id est sapientiam et veritatem. Et Filius sapientia et veritas ipse subsistens, non separatur a Patre, qui solus sapiens et veritas, Scripturarum vocibus prædicatur. Eundem circulum unitatis atque substantiæ Spiritus sancti [*leg. Spiritum sanctum*], secundum id quod sapientiæ et veritatis est spiritus, videmus habere cum Filio (45), et rursum Filium a Patris non discrepare substantia. Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus, quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur, atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei : juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiæ et scientiæ, insuper fide pleni. « Nam divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus qui operatur omnia in omnibus ²⁹ (46). » Operante ergo

²⁵ Math. xii, 28. ²⁶ I Cor. i, 24. ²⁷ Sap. vi,

que interpretis mentem. Vid. præfixam huic operi Admonitionem.

(45) Olim erat, « videmus habere, habemus cum Filio. » Quod Barthius, expuncta primum voce Spiritus, ita contendit emendandum, « vidimus eum habere hæcenus cum Filio. »

(46) Plenius in Vatic. ms. ac veteri editione, « Divisiones quippe donationum sunt, idem autem

Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicem eum Filius subsistentem per Spiritum sanctum. « Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ. Alii vero scientiæ, secundum eundem spiritum. Alii fides in eodem spiritu, » et cætera quæ ab Apostolo enumerata sunt dona, quibus additur : « Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus : dividens singulis prout vult. »

23. Unde dicentes operatricem, et (47) ut ita dicam, distributricem naturam Spiritus sancti, non abducamur ab his qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum. Et ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti ; ut in illo quod apostoli scribunt : « Visum est enim Spiritui sancto et nobis, » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam : maxime cum et de Domino simile quid reperitur, ut : « Sicut Domino visum est, ita factum est. » Denique et sermones ejus sæpissime lectitantur, ut in illo : « Jejunantibus eis et ministrantibus, » id est, discipulis Christi, « dixit Spiritus sanctus : Separate mihi Barnabam et Saulum, in opus ad quod vocavi eos. » Quæ vox divinitatis et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam monstrat. Neque enim Spiritus sanctus in aliud quoddam opus vocavit Barnabam et Paulum, quod non sit Patris et Filii, cum ministerium, quod eis commisit et tradidit Spiritus, Patris et Filii sit ministerium. Ad Galatas Paulus loquitur : « Qui enim operatus est Petro in apostolatam circumcisionis, operatus est et mihi in gentes (48), et Barnabæ. » Pariter enim ad nationes Spiritus sancti auctoritate directi sunt. Christo quoque operante in apostolis, Spiritus completum est ministerium, ut ipsi apostoli confitentur se in Christo loqui, et id quod suis oculis viderant, et ministri facti sunt (49) sermonis, id est, Christi ; et dispensatores mysteriorum Dei. Denique quasi principatum in sacerdotio possidentes, et initiatores fidei a Christo sunt demonstrati, dicente : « Euntes ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Et sicut Apostolus scribit retiasime : « Unus est Dominus, una fides, unum baptisma. » Quis non ex ipsa cogetur veritate suscipere indifferentiam sanctæ Trinitatis, dum una sit fides in Patre, et Filio et Spiritu sancto ; et lavacrum detur atque firmetur in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti ?

24. Non arbitror quemquam tam recordem atque insanum futurum, ut perfectum baptisma putet id quod datur in nomine Patris et Filii, sine assumptione Spiritus sancti ; aut rursus in nomine Patris et Spiritus sancti, Filii vocabulo prætermisso : aut certe in nomine Filii et Spiritus sancti, non præposito vocabulo Patris. Licet enim quis possit existere saxei (ut ita dicam) cordis, et penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, ut unum de præceptis nominibus prætermittat, videlicet contrarius legislator Christi ; tamen sine perfectione (50) baptizabit, imo penitus a peccatis liberare non poterit, quos a se baptizatos existimaverit. Ex his colligitur, quam indivisa sit substantia Trinitatis, et Patrem vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium, et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum (51) ; et insuper sapientiæ et veritatis, id est, Filii Dei. Hæc est salus ergo credentium, et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium miserit, et ad dogmata veritatis docenda Pater (52) in Ecclesia constituisse dicatur, primo apostolos, secundo prophetas, tertio magistros, super hac re etiam Apostoli congruente sententia : « Et sicut probati sumus a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur : non ut hominibus placentes, sed Deo qui probavit corda nostra : » hos eosdem quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatores et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur [al. veraciter prohibetur]. Siquidem cum Mileto Paulus apostolus presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis congregasset : « Attendite, » inquit, « vobis et universo gregi, super quos Spiritus sanctus posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domini quam acquisivit per sanguinem suum. » Si enim quos Christus ad evangelizandum et baptizandas nationes misit, Spiritus sanctus Ecclesiæ præposuit, Patris sententia destinatos ; nulli dubium est, unam Patris, et Filii, et Spiritus sancti operationem et probationem (53), et consequenter eandem Trinitatis esse substantiam. Necnon et illud considerandum, quod in corde et sensu habitare non potest creatura, nisi Deus et sermo ejus in Spiritu sancto, sicut ad quosdam loquitur Pater : « In habitabo in eis, et inambulabo. » Et ad ipsum quidam dirigit vocem, « Tu autem in sancto habitas, laus Israel. » Altus quippe in altis habitat

¹ I Cor. xii, 8, 9. ² ibid. 11. ³ Act. xv, 28. ⁴ Job i, 21. ⁵ Act. xiii, 2. ⁶ Galat. ii, 8. ⁷ Matth. xviii, 19. ⁸ Ephes. iv, 5. ⁹ I Thess. ii, 4. ¹⁰ Act. xx, 28. ¹¹ II Cor. vi, 16. ¹² Psal. xxi, 4.

Spiritus, et divisiones ministeriorum sunt, et ipse Dominus, et divisiones operationum sunt, et idem ipse Dominus qui operatur omnia in omnibus. »

(47) Voculam «ut» supplevimus e Vatic.

(48) Tholos. ms., « operatus est mihi et Barnabæ in gentibus ; » et mox, « directi sunt a Christo, cooperante in apostolis Spiritu, completum est ministerium. »

(49) Regiæ Suecorum ms. num. 497 prænotatus, cujus nunc demum occurrunt mihi variantes lectio-

nes in schedulis exceptæ quas passim infra laudabo, hic habet sermonis Christi, absque, id est «vocola ; » et paulo post « Euntes docete, » absque «ite.»

(50) Perperam Tholos., « tantum sine perfectione. »

(51) Modo laudatus Regiæ cod., « Vere Patris et Filii esse Spiritum. »

(52) Nomen « Pater, » expungit Regiæ ms.

(53) Tholos., « sic unam esse operationem et probationem, » etc.

universæ conditor creaturæ. Habitat vero et unigenitus Filius (54) in mente pura, et corde credentium. Per fidem quippe habitare Christum, in interiori homine, in Spiritu ait Apostolus, ita scribens: « In Spiritu, in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris ¹⁶. » Ipse quoque de se loquitur ¹⁶: « Vivit in me Christus; » et iterum: « Qui in me loquitur Christus ¹⁶; » et Salvator: « Veniemus, » inquit ¹⁷, « ego et Pater, » haud dubium, quin ad eum qui præcepta ejus servaverit, « et mansionem apud eum faciemus. » Porro sic sermo iste contextitur: « Si quis diligit me (55), sermonem meum servabit. Et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus ¹⁸. » In alio quoque loco, omnis natura rationalium creaturarum, domus dicitur Salvatoris.

25. Sicut autem super domum suam Dominus Jesus, cujus domus sumus nos (56): ita domus Christi templum Dei est, in quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. Scribens quippe Corinthiis Paulus ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ¹⁹? » Si autem in domo et templo, quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur. Et post non multa ejusdem Epistolæ: « Nescitis, » inquit, « quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo ²⁰? » Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem et interiorem hominem inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. Disciplinas quippe, virtutes dico et artes, et his contrarias perturbationes, et Imperitias, et affectus in animabus habitare possibile est; non tamen ut substantivas, sed ut accidentes. Creatam vero naturam in sensu habitare impossibile est. Quod si verum est, et Spiritus sanctus absque ulla ambiguitate subsistens, animæ est habitator et cordis: nulli dubium est, quin cum Patre et Filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur quæ præcedens sermo disserit, incorruptibilis et sempiternus secundum naturam Patris, et Filii, Spiritus sanctus demonstratur, universam de se ambiguitatem abstulit et suspicionem, ne unus de creatis substantiis existimetur. Sed et ambigi nequit, quin (57) is Spi-

¹⁶ Ephes. iii, 16, 17. ¹⁷ Gal. ii, 20. ¹⁸ II Cor. xiii, 5. ¹⁹ Joan. xiv, 23. ²⁰ ibid. ²¹ I Cor. iii, 16, 17. ²² I Cor. vi, 19. ²³ Joan. xv, 26. ²⁴ Psal. iv, 7. ²⁵ Joan. viii, 42.

(54) Voces « et unigenitus Filius » in Reginzæ ms. D delentur.

(55) Addunt Vatic. et vetus edit., « et ego diligam illum. »

(56) In Reginzæ ms., « domus dicitur Salvatoris; Christus autem super domum suam, cujus domus sumus nos, » etc.

(57) Suffecimus ex Reginzæ ms. verba, « Sed et ambigi nequit, quin, » utpote perficiendo sensui necessaria, tametsi in reliquis mss. et vulgatis hucusque libris desiderentur.

(58) Veriorem concinnioremq; hujusce periodi lectionem hanc esse putavimus, quam ex veteri toties laudata editione, et Vatic. ms. expressimus. Penes Martianæum, aliosque passim editores erat: « Si enim hic Spiritus veritatis juxta naturas corporum certo spatio circumscriptus est, alium dese-

rens locum, ad alium commigravit. » Nec magis recte in Tholos. ms.: « Si enim de loco in locum invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corpoream certo spatio circumscriptus, » etc. In illa autem Reginzæ priori oblitterata lectione istæc apponitur ad libri oram: « Si enim de loco in locum venit Spiritus veritatis juxta legem naturæ corporeus certo spatio circumscriptus, » etc. Quam neque repositimus lectionem, codices suis quoque disidiis probant.

(59) Vatic. et Tholos., « excellens universam rationalium creaturarum essentialiam. »

(60) Vitiose erat, « quæ diximus in corporalibus, » etc.

(61) Reginzæ lib., « solæ fidei; » et mo « a Patre egredi, ut illud, loquente Spiritu, qui a Patre egreditur. »

26. Quia ergo impossibile est, et impium, ista quæ diximus de incorporalibus (60) credere: exire de Patre Spiritum sanctum sic intelligendum, ut et Salvator de Deo exisse testatur, dicens, « Ego de Deo exivi et veni ²¹. » Et sicut loca et commutationes locorum ab incorporalibus separamus, sic et prohibentes intus dico et foris ab intellectualium natura discernimus, quia istæ corporum sunt recipientium factum, et habentium vastitates. Ineffabili itaque et sola fide (61) noto sermone credendam est, Salvatorem dictum esse exisse a Deo, et Spiritum

rens locum, ad alium commigravit. » Nec magis recte in Tholos. ms.: « Si enim de loco in locum invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corpoream certo spatio circumscriptus, » etc. In illa autem Reginzæ priori oblitterata lectione istæc apponitur ad libri oram: « Si enim de loco in locum venit Spiritus veritatis juxta legem naturæ corporeus certo spatio circumscriptus, » etc. Quam neque repositimus lectionem, codices suis quoque disidiis probant.

(59) Vatic. et Tholos., « excellens universam rationalium creaturarum essentialiam. »

(60) Vitiose erat, « quæ diximus in corporalibus, » etc.

(61) Reginzæ lib., « solæ fidei; » et mo « a Patre egredi, ut illud, loquente Spiritu, qui a Patre egreditur. »

veritatis a Patre egredi, loquente Spiritu qui a me egreditur²⁶. Cum enim dicere posset de Deo, sive de Domino, sive de Omnipotente, nihil horum tetigit: sed ait, de Patre, non quod Pater a Deo omnipotente sit alius: quia hoc scelus est etiam cogitare; sed secundum proprietatem et intellectum Parentis (62) egredi ab eo dicitur Spiritus veritatis. Licet enim ex Deo frequenter se dicat exisse Salvator, proprietatem tamen, et ut ita dicam, familiaritatem, de qua jam sæpe tractavimus, ex vocabulo magis sibi Patris assumit, dicens: « Ego in Patre, et Pater in me²⁷; » et alibi: « Ego et Pater unum sumus²⁸; » et multa alia his similia, quæ in Evangelio observans lector inveniet. Iste ergo Spiritus sanctus qui de Patre egreditur, testificabitur, inquit Dominus, de me²⁹, testimonium simile ferens ei Patris testimonio, de quo ait: « Testimonium dicit de me, qui misit me Pater³⁰. » Mittente autem Filio Spiritum veritatis, quem Consolatorem vocavit, simul mittit et Pater. Neque enim Pater mittente Filio non mittit, cum eadem voluntate Patris et Filii Spiritus veniat, Salvatore quoque per prophetiam loquente: sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum (63). « Et Dominus misit me, et Spiritum suum: » siquidem non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus. Sed et apostolus loquitur: « Quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis³¹. » Et in libro qui Sapientia inscribitur, ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens destinatur. « Quæ autem in cælis sunt, quis investigavit? voluntatem autem tuam quis cognovit: nisi quod tu dedisti sapientiam, et Spiritum sanctum tuum misisti de excelis? Et sic correctæ sunt semitæ eorum, qui super terram erant: et placita tibi edocti sunt homines³². » Et in præsentis siquidem lectione, non sola sapientia Dei, id est, unigenitus Filius ejus datur a Patre, sed et Spiritus sanctus mittitur.

17. In ipso quoque Evangelio dari prædicatur a Patre, et mitti Spiritus sanctus, Salvatore dicente: « Et ego rogabo Patrem meum, et alium Paraclætum dabit vobis, ut sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis³³; » et iterum: « Paraclætus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia³⁴. » Nam et in his sermonibus, alium paraclætum dare dicitur Pater, non autem alium ab [ms. absque] eo, qui a Filio mittitur,

²⁶ Joan. xv, 26. ²⁷ Joan. xiv, 10. ²⁸ Joan. i, 30. ²⁹ Joan. xv, 26. ³⁰ Joan. xii, 49. ³¹ I Petr. i, 12. ³² Sap. ix, 17. ³³ Joan. xiv, 16. ³⁴ ibid. 26. ³⁵ Joan. xv, 26. ³⁶ Rom. viii, 26. ³⁷ Ps. lvi, 28; xxxiii, 19. ³⁸ Psal. cxiii, 19. ³⁹ II Cor. i, 34. ⁴⁰ Matth. xxviii, 20.

(62) Idem cum veteri edit., « proprietatem Patris et intellectum Parentis, » etc.

(63) Isthæc, « sicut manifestum esse poteritei, qui totum perlegerit locum, » in Reg. ms. desiderantur. Mox ex Vatic. et veteri edit. restituo « Spiritum suum; » cujus loco obtinebat in recto contra auctoris mentem « Spiritus ejus. »

(64) Erat autem « ex qua, » Reg. ms., « et quasi. » Tholos., « in qua. » Vid. Epist. 64, ad Fabiol., num. 19. Emendo pariter interpunctionem, cujus

secundum illud: « Cum autem venerit ille Paraclætus, quem mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis³⁵. » Quem alium paraclætum nominavit, non juxta naturæ differentiam, sed operationis diversitatem. Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et qua (64) pontifex deprecetur pro peccatis nostris, salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis [ms. nobis] Patrem; Spiritus sanctus secundum aliam significantiam paraclætus, ab eo quod consolatur in tristitia positos, nuncupatus est. Verum noli ex Filii et Spiritus sancti operatione diversa, varias æstimare naturas. Siquidem in alio loco reperitur paraclætus Spiritus, legati ad Patrem persona fungi, ut in illo: « Quid enim oremus juxta id quod oportet, nescimus, sed ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [al. cum] secundum Deum postulat pro sanctis³⁶. »

28. Salvator quoque consolationem a qua Spiritus sanctus paraclætus nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent. Scriptum est enim: « Et humiles populi consolatus est³⁷. » Unde et his qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prædicans, loquebatur: « Domine, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt cor meum³⁸; » sive, « dilexerunt animam meam (65): » utroque enim scriptum esse modo in diversis exemplaribus invenitur. Sed et Pater, Deus omnis consolationis dicitur³⁹: consolans eos qui in tribulatione sunt, ut ex ipsis angustiis per patientiam salutem primum, dehinc coronam gloriæ consequantur. Spiritus igitur consolator et sanctus, et Spiritus veritatis datur a Patre, ut semper cum Christi discipulis commoretur, cum quibus et ipse Salvator est, dicens: « Ecce enim vobiscum sum usque ad consumptionem sæculi⁴⁰. » Cum autem semper apostolis et Spiritus sanctus adsit [al. assistat] et Filius, sequitur, ut et Pater cum ipsis sit, quia qui recipit Filium, recipit et Patrem: et mansioem Filius cum Patre facit apud eos, qui digni adventu ejus extiterint. Sed et ubi Spiritus sanctus fuerit, statim invenitur et Filius. Siquidem cum in prophetis Spiritus sanctus sit, faciens eos futura præcinere, et alia quæ prophetalis operationis sunt, sermo Dei ad eos dicitur factus, ut ad id quod ad consuetudinem prophetarum

vicio nullus erat hujusce periodi sensus.

(65) Tholos., « in corde meo, exhortationes tuæ delectaverunt animam meam. Et aliter, consolationes tuæ, » etc. Glossema ex criticorum audacia. Lectionis quam Didymus urget diversitas in verbis est, « lætificaverunt, » et « dilexerunt. » Re autem vera Græci aliquot libri habent ἠγάπησαν, « dilexerunt, » alii εὐφράσαν, « lætificaverunt, » ut in Latinis.

est (66), « Hæc dicit Dominus, » etiam illud addatur, « Sermo qui factus est ad Isaiam, » sive ad reliquos.

29. Quod autem prophetæ Spiritum sanctum habuerint, Deo manifeste loquente cognoscimus. Ait enim : « Quæcunque mandavi in Spiritu meo servis meis prophetis ²⁸. » Et Salvator in Evangelio significat justos viros, et eos qui ante adventum suum populo ventura cecinerant [Vat. præcinerant], Spiritus sancti aspiratione completos. Interrogans quippe Phariseos quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David (67), loquitur : « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum » dicens : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis ? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo Filius ejus est ²⁹. » Et Petrus ad consortes fidei loquitur : « Oportebat impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, etc. ³⁰; » et in eodem rursus libro : « Qui per Spiritum, » inquit, « sanctum ore David pueri tui locutus es : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ³¹? » Isaias quoque cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset, Spiritus sancti imperio (68) prophetasse perhibetur : ut in fine eorumdem Actuum scribitur. « Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros, » dicens : « Vade ad populum istum, et dic : Aure audietis ³², » et reliqua. Hanc igitur prophetiam quam apostolus Paulus affirmat a Spiritu sancto pronuntiatam, ipse liber prophetæ a Domino dictam esse commemorat. « Et audivi, » inquit Isaias, « vocem Domini, dicentem : Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi : Ecce ego, mitte me. Vade, » inquit, « et dic populo huic : Aure audietis ³³; » et post alia ipse Dominus ait : « Et convertentur, et sanabo illos ³⁴. » Et statim propheta : « Quousque, Domine? » cum enim Dominus ad prophetam dixisset, ut ea quæ scripta sunt, diceret (69), et propheta jubenti Domino respondisset : « Usquequo, Domine ³⁵? » ea quæ in propheta a Domino dicta sunt, in Spiritu sancto commemorata Paulus affirmat. Ex quo liquido ostenditur, ut sæpe jam diximus, unam et voluntatem et naturam Domini esse, et Spiritus sancti, et in nuncupatione Spiritus etiam nomen Domini intelligi. Quo modo enim ad Corinthios vocabulum Dei super Patre positum, et Domini super Filio, neque

A Patri amfert dominationem, neque Filio deitatem : aliquidem (70) eadem ratione qua Pater Dominus est : et Filius Deus est : sic et Spiritus sanctus Dominus nuncupatur. Si autem Dominus, consequenter et Deus, ut paulo ante jam diximus, cum vocem apostoli Petri ad Ananiam, qui pecuniam subtraxerat, poneremus, quia et deitas [at. divinitas] superintelligitur in Spiritu sancto.

30. Verum quoniam inde quæstionis ordo deductus est : « Cum autem venerit paracletus Spiritus sanctus ³⁶, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ³⁷ : » age nunc ex ipso sermone quæramus, si quid in eo possimus invenire cum his consentire quæ dicta sunt. Spiritum sanctum a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit Filius, si quidem naturæ consortium, et, ut ita dicam, proprietatis personarum, ex ista voce signatur. In qua appellatione Filii, missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius, nec disjunctus a Filio intelligitur [at. intelligitur]. Et quo modo Filii in Patris appellatione venit, dicens : « Ego veni in nomine Patri mei ³⁸ : » Filii quippe tantummodo est in nomine Patris venire, salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Filium : sic e contrario, nullus alius venit in nomine Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Omnipotentis. Quod manifestum advertere poteris prophetas relegens ex anime. Nam et Moyses magnus Dei minister et famulus, in nomine ejus, qui est : et in nomine Dei Abraham et Isaac, et Jacob venit, Deo ad eum loquente : « Sic dices filiis Israel : Qui est, misit me ad vos ³⁹; » et rursus : « Dices eis : Deus Abraham, Isaac, et Jacob misit me ad vos ⁴⁰. » Servorum quippe justorum quales erant de quibus dixit : « Mandabo in Spiritu meo servis meis prophetis ⁴¹, » in nomine Dei facta est missio. Et quia [fort. qui] dignos se exhibuerunt Deo, in nomine Dei venisse referuntur : rursus proficientes in majus, et sub unius Dei imperio consistentes, in omnipotentis Dei nuncupatione venerunt. Quia vero filii Israel in Ægypto commorantes, didicerunt eos, qui non sunt, quasi deos colere, et mundi patres (71) divino honore venerari, consequens fuit, ut Moyses sub ejus, « Qui est, » vocabulo ad eos mitteretur, et a falsis eos liberans diis, ad veram transduceret

²⁸ Amos iii, 7. ²⁹ Matth. xxii, 45-46. ³⁰ Act. i, 25. ³¹ Isa. vi, 8, 9. ³² Ibid. 10. ³³ Ibid. 11. ³⁴ Exod. iii, 4. ³⁵ Ibid. 15. ³⁶ Zach. i, 6. ³⁷ Act. iv, 25; Psal. ii, 1. ³⁸ Act. xviii, 26. ³⁹ Joan. xiv, 26. ⁴⁰ Joan. v, 45.

(66) Vitiose erat antea in aliquot etiam mss., « prophetatum est. »

(67) Rectius vetus editio, « quia esset filius David, in Spiritu sancto loquentis, Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, » denuo interrogavit. Si ergo David vocat eum, » etc. Alii Tholos., « quia esset filius David, dixit, David enim loquitur de Deo, Dixit Dominus Domino meo, » etc.

(68) Erat nec sine solæco « Spiritus sanctus imperio. » Quod nemo non putet typographi mendum, et reponat « sancti, » quemadmodum in antiquiss. edi-

tionem, quam sequor. Sed malim equidem in recte « sanctus » retineri, pro « imperio » autem legi « per eum, » scilicet, per Isaiam. Hic nempe auctoris est sensus, totusque inferior contextus conjecturam probat.

(69) Vetus editio, « quæ scripta sunt, in Spiritu diceret. »

(70) Vitiose erat duobus verbis, « sic quidem. »

(71) Obtinebat antea « mundi partes, » pro « partibus. » Reginæ ms. secunda manu « mundi principes. »

deitatem, et ad Dominum patrum Abraham, Isaac, A Domino donata sunt esse: *immo ut is qui fuerit spiritum revelationis et sapientiae consecutus, sufficiens sit veritatis dogmata prædicare non humana, sed Dei arte subnixus: sicut et unum ex his Apostolorum possumus audire, dicentem: « Et prædicationem mea et sermo meus non in persuasibilibus humanæ sapientiae verbis: sed in ostensione Spiritus et virtutis Dei (74) ».* Equalem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait: « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem [Vat. venientis] super vos »⁵⁷; et ad Mariam angelus [al. archangelus], « Spiritus, » inquit, « sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi »⁵⁸. Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit: quo ille usus templo, sine viri natus est semine.

31. Quo modo ergo servi qui in nomine Domini veniant, per hoc ipsum quod subjecti sunt, et serrent, indicant Dominum, proprietatem ejus referentes: servi quippe sunt Domini: sic et Filius qui venit in nomine Patris, proprietatem Patris portat et nomen, et per hæc unigenitus Dei Filius approbatur [al. appellatur]. Quia ergo Spiritus sanctus in nomine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprietatem, secundum quod Deus est, non tamen filietatem, ut Filius ejus sit, ostendit quia (72) unitate sit junctus ad Filium. Unde et Filii dictus est Spiritus, per adoptionem faciens filios eos, qui se recipere voluissent. « Qui enim, » inquit, « estis filii Dei, misit Pater Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem: Abba, Pater »⁵⁹. Iste autem Spiritus sanctus, qui venit in nomine Filii, missus a Patre, docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt, omnia autem illa quæ spiritualia sunt et intellectualia; et ut breviter universa concludam, omnia veritatis et sapientiae sacramenta. Docebit vero, non quasi doctor et magister disciplinae, quam aliunde est consecutus: siquidem hoc eorum est, qui sapientiam et artes aliquas (73) studio industriaque didicerunt; sed quasi ipse [al. ipsa] ars atque doctrina et sapientia veritatisque Spiritus, invisibiliter [al. invisibili] menti insinuat scientiam divinorum. Nam et Pater docet sic discipulos suos, dicente illo qui ab eo doctus fuerat: Deus, docuisti me sapientiam. Et audacter alio conclamante: « Docuisti me, Deus, a juventute mea »⁶⁰; et atque ita omnes fiunt docti. Del quoque Filius et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos, ut disciplinam non arte doceat, sed natura. Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas quæ dantur a Patre et Filio in corda credentium, Spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desiderint [al. desistunt]. « Animalis quippe homo non percipit ea quæ spiritus sunt »⁶¹, arbitrans esse stultitiam quæ dicuntur; qui vero a perturbationibus purgaverit mentem suam, Spiritus sancti disciplinis, id est, sermonibus sapientiae, scientiæque complebitur, in tantum ut is qui ea susceperit dicat: « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum sanctum »⁶². Deus autem his qui se ita præparaverint, Spiritum sapientiae revelationisque largitur ad cognoscendum semetipsum; qui accipientes Spiritum sapientiae, non aliunde, sed ab ipso Spiritu sancto efficiuntur sapientes, et ab ipso intelligunt Dominum, et quidquid Dei est voluntatis, et eundem ipsum Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a

32. Ex quibus ostenditur esse Spiritum sanctum creatorem, ut jam in *Dogmatum* volumine breviter ostendimus (75). Et in Psalmo ad Dominum dicitur: « Auferes ab eis Spiritum tuum, et deficient, et in terram suam revertentur. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ »⁶³. Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia quæ Pater creavit et Filius. « Emitte enim, » ait, « Spiritum tuum, et creabuntur. » Porro jam frequenter ostendimus ejusdem operationis esse Spiritum sanctum, cujus est Pater et Filius, et in eadem operatione unam esse substantiam: et reciproce eorum quæ *ἁμοῦσια* sunt, operationem quoque non esse diversam. Ut autem et aliud quoque testimonium quod nos possit adjuvare in fide Spiritus sancti ponamus, in Evangelio ita sermo contextitur: « Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis ea portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem. Neque enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur: et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit [al. glorificabit]: quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæ habet Pater, mea sunt. Propterea dixi vobis, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis »⁶⁴.

33. Ex his enim sacramentorum verbis edocemur, quod cum multa docuisset discipulos suos Jesus, dixerit: « Adhuc habeo plurima dicere vobis, » quia verbum istud, « adhuc multa habeo dicere vobis, » non ad novos quoslibet, et penitus Dei gratia vacuos dirigitur (76): sed ad eos qui auditores verborum ejus, necdum fuerant omnia con-

⁵⁷ Rom. viii, 15. ⁵⁸ Psal. lxx, 17. ⁵⁹ I Cor. ii, 14. ⁶⁰ ibid. 10. ⁶¹ ibid. 4. ⁶² Act. i, 8. ⁶³ Luc. i, 35. ⁶⁴ Psal. ciii, 29, 30. ⁶⁵ Joan. xvi, 12-14.

(72) Ita mss. omnes habent « unitate, » editi vero « unice. » Mox Vatic. cum Tholos., « per adoptionem suam faciens, » etc.

(73) Vatic., « et virtutes aliquas. » Postea Tholos., « sed quasi ipse ars, » etc.

(74) Idem Vatic., « et veritatis Dei, » Græco ipso textu renuente.

(75) Recole quæ de hoc libro *Περὶ Δογματων* diximus supra col. 1040, not. 21.

(76) Maxima hic dissensio exemplarium est. Ve-

secuti. Quæcunque enim sufficere poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit: quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant, quia ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus (77), evangelista dicente: « Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus necdum erat glorificatus ⁶¹. » Glorificari dicens Jesum, mortem gustare pro cunctis. Itaque post resurrectionem apparens discipulis suis, et insufflans in faciem eorum: « Accipite, » inquit, « Spiritum sanctum ⁶²; » et rursum: « Accipietis virtutem Spiritus sancti venientis super vos ⁶³. » Quo veniente in corda credentium, implentur sermonibus sapientiæ et scientiæ, et sic spirituales effecti, suscipiunt Spiritus sancti disciplinam, quæ possit eos deducere in omnem veritatem. Necdum enim instante [*fort. instabat*] hora in qua oportebat eos Spiritu sancto repleri, tunc quando dixit ad eos, « Adhuc multa habeo vobis dicere, » consequenter addidit, « sed non potestis ea portare modo. » Adhuc enim typo legis, et umbræ, et imaginibus serviens, non poterant veritatem (cujus umbram lex portabat) inspicere, unde nec spiritualia (78) sustinere. « Cum autem, » ait, « venerit ille, » hoc est « paracletus Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem, » sua doctrina, et institutione vos transferens a morte litteræ ad spiritum vivificantem, in quo solo omnis Scripturæ veritas posita est. Ipse ergo Spiritus veritatis, ingrediens puram et simplicem mentem, signabit in vobis scientiam veritatis, et semper nova veteribus adjungens, diriget vos in omnem veritatem.

34. Ad Deum quoque Patrem quidam allegans preces, loquitur: « Dirige me in veritate tua ⁶⁴, » hoc est, in Unigenito tuo, propria voce testante: « Ego sum veritas ⁶⁵. » Quam perfectionem tribuit Deus mittens Spiritum veritatis, qui credentes in totam dirigat veritatem. Dehinc in consequentibus de Spiritu veritatis, qui a Patre mittatur, et sit Paracletus, Salvator (qui et veritas) ait: « Non enim loquetur a semetipso: « hoc est, non sine me, et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis a Patre et Patris est voluntate, quia non ex se est, sed

⁶¹ Joan. vii, 39. ⁶² Joan. xx, 22. ⁶³ Act. i, 8. ⁶⁴ Psal. xxiv, 5. ⁶⁵ Joan. xiv, 6. ⁶⁶ Psal. cix, 2-3.

tus editio, « et penitus Dei sapientiam nescientes dirigat; » Vatic. « Dei sapientiam nescientes dirigatur; » Reg., « Dei sapientia ignaros, » etc. Tholos., « et plenos Dei sapientia dirigitur sicut fuerunt justii et prophetæ, sed ad eos, qui verborum ejus auditores necdum fuerant, » etc. Tum denuo Vatic., « necdum fuerant omnia consecuti, quæ postea pro nomine ejus sufferre poterant, sed aliqua ex parte tradens eis illa, quæ majora erant in posterum deferens, commendans illa, quæ in futurum tempus ideo distulit, ut reliqua disciplina Spiritus sancti sui, quæ... non poterant si primitus in nostro capite magisterium et forma crucis periret. Quæcunque enim sufferre poterant, » etc. Eadem ferme Tholosanus præponit, tantumque rectius legit, « nisi primitus in nostro capite magisterium et forma crucis præiret; » quia ante adventum Dominicæ passionis, » etc., ex quibus boni aliquid lector exundat.

A ex Patre et me est, hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et me illi est. Ego veritatem loquor, id est, inspiro quæ loquitur; siquidem Spiritus veritatis est. Dicere autem et loqui in Trinitate, non secundum consuetudinem nostram, quæ ad nos invicem sermocinamur et loquimur, accipiendum, sed juxta formam incorporealis naturæ, et maxime Trinitatis, quæ voluntatem suam inserit in corde credentium (79), et eorum qui eam audire sunt digni: hoc est, dicere et loqui.

B 35. Nos quippe homines quando de aliqua re ad alterum loquimur, primum quod volumus, mente concipimus absque sermone (80). Inde in alterius sensum volentes transferre, linguæ organum commovemus, et quasi quoddam plectrum chordis dentium collidentes, vocalem sonum emitimus. Quo modo igitur nos linguam, quam palato (81) dentibusque collidimus, et ictum aerem in diversa temperamus eloquia, ut nobis nota communicemus in alios: ita et auditorem neresso est patulas præbere aures, et nullo vitio coarctatas, in ea quæ dicuntur arrigere (82), ut possit ita scire quæ proferuntur, quomodo novit ea ille qui loquitur. Porro Deus simplex et incompositæ spiritualisque naturæ, neque aures, neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris partibusque componitur. Quæ quidem de Filio et de Spiritu sancto similiter accipienda.

C 36. Si quando ergo legimus in Scripturis: « Dixit Dominus Domino meo ⁶⁶; » et alibi: « Dixit Deus. Fiat lux ⁶⁷, » et si qua his similia, digne (*al. digna*) Deo accipere debemus. Neque enim ignorante Filio (qui sapientia et veritas est) Pater suam nuntiat voluntatem, cum omne quod loquitur, sapiens verusque subsistens, in sapientia habeat et in substantia (83). Loqui ergo Patrem, et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensusque significatio est. Spiritus quoque sanctus, qui est spiritus veritatis, spiritusque sapientiæ, non potest Filio loquente audire quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod proferatur a Filio, id est, procedens a veritate, cum

(77) Tholos., « Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus. » Quid est Jesus nondum honorificatus? « Glorificari dicens, » etc.

(78) Erat « ne spiritualia. » Vetus edit., « nec denique. » Vat., « neque. »

(79) Legerat olim Gratianus, « Ingerit in corda credentium, et eorum cordibus inserit, qui eam, » etc. Mox Tholos., « dicere, scire, et intelligere, et loqui. »

(80) Vetus edit., « mente concipimus, et quia non valeamus absque sermone in alterum sensum transferre, linguæ organum commovemus. » Exinde Regiæ liber, « et dentes quasi quoddam plectrum chordis collidentes, » etc.

(81) Editi plerique, « linguam quam palato, » etc.: emendamus a scriptis.

(82) Assentior Barthio, qui « arrigere » scripsit, pro « erigere, » quod hactenus obtinuerat.

(83) Olim erat, « et in veritate substantiam. »

solator manans de consolatore (84), Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens. Denique ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est: « Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur. » Cui etiam simile de seipso Salvator ait: « Sicut audio, et iudico ⁸⁵; » et alibi: « Non potest Filius a se (85) facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem ⁸⁶. » Si enim unus est Patri Filius, non juxta Sabellii dictum Patrem et Filium confundentis, sed juxta indiscretionem essentialis, sive substantiæ, non potest quidquam absque Patre facere, quia separatorum diversa sunt opera, sed videns operantem Patrem, et ipse operatur, non secundo gradu, et post illum operans. Alia quippe Patris, alia Filii opera esse inciperent, si non æqualiter fierent. Scriptum est autem: « Quæ enim ille facit, » haud dubium quin Pater, « hæc eadem Filius similiter facit ⁸⁷. » Quod si operante Patre (86) et Filio, non juxta ordinem, primi et secundi, sed juxta idem tempus operandi eadem et indissimilia, subsistunt universa quæ fiunt, et Filius non potest a semetipso quidquam facere, qui a Patre non potest separari, sic et Spiritus sanctus nequaquam separatus a Filio, propter voluntatis naturæque consortium, non semetipso creditur loqui, sed juxta verbum et veritatem Dei loquitur universa quæ loquitur. Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant, dicentis: « Ille me clarificabit » [al. glorificabit], id est, Paracletus; « quia de meo accipiet. » Rursum hic, accipere [al. accipiet], ut divinæ naturæ conveniat intelligendum.

37. Quomodo ergo Filius dans, non privatur his [al. enim] quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accipit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere, id quod suæ naturæ fuerat cognoscendum [al. intelligendum] est, et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus sancti præter id

A quod datur ei a Filio. Propterea autem ista dicuntur, ut eandem in Trinitate credamus esse naturam Spiritus sancti, quæ est Patris et Filii.

38. Quia ergo [al. enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare quam corpora, et Trinitas, de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantias superat, idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam, sed omne quod loquimur, *καταχρηστικῶς*, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. Glorificat itaque Filium Spiritus sanctus, ostendens illum et in apertum proferens his qui mundo corde eum intelligere et videre sunt digni, et splendorem substantiæ, et imaginem invisibilis Dei scire. Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus, ipse enim ait: « Qui videt me, videt et Patrem ⁸⁸. » Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiæ pervenire meruerunt, glorificat Unigenitum suum, ostendens ejus magnificentiam atque virtutem. Sed et ipse Filius tribuens Spiritum sanctum his qui se dignos ejus munere præparaverunt, et pandens sublimitatem [al. proprietatem] glorificationis, et magnitudinis ejus virtutem, glorificat illum (87). Deinde interpretationem inferens cum modo (88) dixisset, de meo accipiet, protinus subjecit: « Omnia quæ habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet et annuntiabit vobis ⁸⁹, » quodammodo loquens, Licet a Patre procedat Spiritus veritatis, et det illi Deus Spiritum sanctum petentibus se, tamen quia omnia (89) quæ habet Pater, mea sunt, et ipse Spiritus Patris meus est, et de meo accipiet. Cave autem cum ista dicuntur ne grave labaris intelligentiæ invitium (90), et putes rem aliquam esse, et possessionem, quæ a Patre habeatur ac Filio. Verum quæ habet Pater juxta substantiam, id est, æternitatem, immutabilitatem, incorruptionem, immutabilem (91) bonitatem, de se et in se subsistentem, hæc eadem habet et Filius. Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, et quæcunque sunt Filii, hæc eadem et Pater habet. Procul hinc absint dialecticorum tendiculæ, et sophismata a veritate pellantur, quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia, dicunt: Ergo et Pater est Filius, et Filius Pater. Si enim dixisset, omnia quæcunque habet Deus,

⁸⁵ Joan. v, 30. ⁸⁶ ibid. 19. ⁸⁷ ibid. ⁸⁸ Joan. xiv, 9. ⁸⁹ Joan. xvi, 15.

(84) Penes Gratianum est « procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a veritate, consolator manans, » etc.: rectius.

(85) Voculas « a se » ex Vatic. suffecimus, consentiente etiam Græco textu ἀπ' ἑαυτοῦ. Deinde vetus editio: « Si enim unum est Pater et Filius non juxta Sabellii dictum: » codices Vatic. et Regin. « Sabellii vitium. »

(86) Regin. ms., « Quomodo operante Patre, » rectius, et paulo post consentiente etiam Vatic., « eadem et similia subsistunt. »

(87) Ibidem mss. cum veteri edit., « pandens ejus (al. eis) sublimitatem glorificationis, et magnitudi-

nis, glorificat. »

(88) Emendo ex Barthii conjectura, cum perpetram esset uno verbo « quomodo. »

(89) Ut sensus constet, voculam « illi » expunge: tum Regin. cod. « petentibus, æque tamen omnia, » etc.

(90) Malim quod in veteri edit. erat « ne præva intelligentia labaris in vitium, » cui fere cœdicitur Regin. ms.

(91) Illud « immutabilem » abundat hic loci, nec in Reginæ ms. invenitur. Deinde verba, « Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, » ex mss. omnium consensu ac fide restituo.

mea sunt, haberet impietas occasionem confingendi, A et verisimile videretur esse mendacium. Cum vero dixerit, « Omnia quæ habet Pater mea sunt, » Patris nomine se Filium declaravit, paternitatem, qui Filius erat, non usurpavit, quanquam et ipse per adoptionis gratiam, multorum sanctorum sit Pater, secundum illud quod in Psalmis legitur, « Si custodierint filii tui 72; » et iterum : « Si dereliquerint filii ejus legem meam 73. » Sed in hoc sermone sensuque præposito, consequenter ea quæ diximus superius Patris esse, habet et Filius, et quæ Filii sunt, habet et Spiritus sanctus. Ait quippe, « de meo accipiet, propterea et ventura annuntiabit vobis. » Per Spiritum siquidem veritatis, sanctis viris futurorum scientia certa conceditur. Unde et prophetæ hoc eodem repleti Spiritu, prænuuntiabant sensu (92), et quasi præsentia intuebantur, quæ erant deinceps secutura. Satis hæc abundeque juxta ingenii nostri paupertatem de præsentii Evangelii capitulo dixisse sufficiat. Si quibus autem Dominus revelaverit, et in viciniam veritatis adducti sunt, magisque possunt cernere veritatem, disputationi illorum concedamus meliora, quibus ille suffragatur qui est Spiritus veritatis : et petimus eos qui lecturi sunt, ut ignorent imperitiæ, studioque dent veniam, cupienti totum Deo offerre quod potuit, licet suam non quiverit implere voluntatem.

39. Proponamus et Apostoli ad Romanos Epistolæ testimonium, quæque nobis in illa videntur præsentii materiæ congruere ventilemus. « Ut justificatio, » inquit, « legis impleatur in vobis, qui non juxta carnem ambulatis, sed secundum spiritum. Qui enim juxta carnem sunt, ea quæ carnis sunt sapiunt : qui vero juxta spiritum, ea quæ spiritus sunt sentiunt. Sapientia quippe carnis mors est; sapientia autem spiritus, vita et pax; quoniam sapientia carnis inimica est Deo : legi quippe Dei non subjicitur; neque enim potest. Qui vero in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu : si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Si autem Christus est in vobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vivit propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ergo, fratres (93), debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis in quo clamamus : Abba,

Pater. Ipse enim Spiritus testimoniam perhibet spiritui nostro, quia sumus filii Dei. Si autem filii, et hæredes : hæredes quidem Dei, coheredes autem Christi : si tamen compatimur, ut et conglorificemur 74. » In præsentii Apostoli capitulo plurima de societate Spiritus, quam habet cum Patre et Filio demonstrantur. Ait quippe Apostolus justificationem diviniam, et spiritualis legis expleri in his : non qui juxta carnem ambulant, sed juxta Spiritum. Juxta carnem ambulantes, eum qui per voluptates vitia carnis corpori copulatus, facit omnia quæ carnis sunt [al. esse] et corporis opera, apostolicus sermo descripsit [al. describit]. Porro juxta Spiritum ambulantes eum, qui in præceptis legis Dei et Evangelii gradiens, spiritualium sequitur ordinem mandatorum. Siquidem sicut carnalium vitium est ea sapere quæ carnis sunt, ea cogitare quæ corporum, sic e contrario spiritualium virtus est, semper cogitare de cælestibus et æternis, et his tractare quæ spiritus sunt. Sed carnis sapientia, illico morte sibi sociata, interficit eos qui juxta carnem gradiuntur et sapiunt; sapientia vero spiritus, mentis tranquillitatem, et pacem, et vitam habentibus se largitur æternam. Quam cum possederint, omnes perturbationes et genera vitiorum, et ipsos quoque dæmones (qui hæc suggerere nituntur) habebunt sub pedibus suis. Sapientia ergo carnis cum morti juncta sit, inimica est Deo. Inimicos quippe eos reddit qui suis legibus vixerint; contraria semper, et repugnans voluntati et legi Dei. Neque enim fieri potest, ut qui in sapientia carnis est, Dei præcepta custodiat, et voluntati illius subjiciatur. Quoad servimus voluptatibus, servire Deo non possumus. Cum autem titillantem subjecerimus nostris pedibus luxuriam, et totos nos ad spiritum transferentes, nequaquam fuerimus in carne, id est, in carnis passionibus, tunc subjiciemur Deo. Neque enim de carne hac in qua vivimus, et in cujus vasculo nostra anima continetur, Apostoli sermo est, quia omnes sancti, corpore et carne circumdati, placuerunt Deo; sed ad id potius quod contra Dei præceptum ex humana societate perpetratur, de quibus est : « Diliges Dominum Deum tuum 75; » et : « Quod tibi non vis fieri 76, » etc. Vos autem, ait, haud dubium quin discipuli Christi, qui sapientiam Spiritus suscepistis, et vitam et pacem (94); non estis in carne, id est, in carnis operibus, neque ejus opera perpetratis, siquidem Spiritum Dei habetis in vobis. Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est, deducens et copulans eum qui in se habuerit, Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. »

40. Rursum in præsentii discimus societatem quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad

72 Psal. cxxxi, 12. 73 Psal. lxxviii, 31. 74 Rom. viii, 4-17. 75 Deut. vi, 5. 76 Tob. iv, 16.

(92) Regiæ cod. « eodem repleti Spiritu, pronuntiabant et sensu. »

(93) Deerat « fratres, » quod e mss. sufficimus.
(94) Erat « et vitam pacis, » dissentientibus mss.

Christum. Sed et in Epistola Petri, Spiritus sanctus A esse Christi Spiritus comprobatur: « Scrutantes, » inquit, « et inquirentes, » id est prophetae, de quibus ei fuerat sermo superior, « in quod, et quale tempus (95) significabat is, qui in eis erat Spiritus Christi, testificans in Christo passiones, et ea quae post erant secutura decreta: in quibus revelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant ea quae nuncamuntiata sunt vobis per Spiritum sanctum⁹⁵. » Iste autem Spiritus sanctus dictus est et Spiritus Dei, non in praesenti tantum sermone, sed et in aliis locis compluribus, ut ibi: « Ea quae Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei⁹⁶. » Deinde sequitur post hoc quod ait: « Si quis autem Spiritum Dei non habet, hic non est ejus; » et inferitur: « Si autem Christus in vobis, » et manifestissime demonstratur inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo: quia ubicunque Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus est, et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus. « Si quis enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. » Cui conjuncto si quis contrarium assumat, dicere potest: Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritus Dei est. Hoc autem idem et de Deo Patre similiter usurpandum. Si quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui rursus contrarium si quis assumat, dicens: Si quis Dei est, in hoc Spiritus Dei est. Unde scribitur: « Nescitis quia templum Dei estis, et in vobis habitat Spiritus Dei⁹⁷? » Et in Joannis Epistola: « In hoc cognoscitur Deus habitans in quibusdam, cum manserit in eis Spiritus quem dedit⁹⁸. » Ex quibus omnibus indisociabilis atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur.

41. Cum ergo ait: « Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, » nequaquam vitii lasciviaeque deserviens, sed (96) mortificatum peccato, non commovetur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverunt, praesens Spiritum vitae ostendit per justitiam sive correctionem operum virtutum immortalium, sive fidem Jesu Christi (97), in his qui juxta fidem illius conversantur. Deinde Apostolus alio syllogismo conjuncto utitur, quod D significantius dialectici ἀξίωμα vocant, et ait: « Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mor-

⁹⁵ I Pet. 1, 11, 12. ⁹⁶ I Cor. 11, 11. ⁹⁷ I Cor. 11, 16.

(95) Iterum vitiose erat, et nullo sensu « in quo ait, quale tempus, » etc., neque ut Scripturae locus scribebatur, ut alia menda interpunctionis, etc., quibus totus scatebat hic liber, dissimulemus.

(96) Vatic. « si » pro « sed. » Ut sensus tamen utique constet cum superiori Apostoli sententia, verbum aliquod supplendum est, puta, « illud intelligit quod nequaquam, » etc., aut quid simile.

(97) Vide num isthaec sit preferenda Reginae codicis lectio: « Christus, suis qui sua corpora mortificaverunt per praesentem Spiritum, vitam ostendit, per justitiam operum, sive per correctionem vitiorum mortalium, sive per fidem Jesu Christi, » etc.

(98) Ita ferunt vetus editio et Reginae ms., antea

tuis, habitat in vobis, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum suum in vobis: » nonne tibi videtur dicere, quia si Spiritus ejus qui suscitavit Christum Jesum, id est, qui ejusdem Jesu Christi Spiritus est, habitat in vobis: consequenter vivificabuntur et mortalia corpora vestra cum immortalibus animabus (98) ab eo qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, principem et primogenitum resurrectionis? Et quibus tale tantumque divinitus per Spiritum munus indultum est, debitores sumus Spiritui, non carni, ut juxta eam vivamus. Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte quae peccatum sequitur. « Peccatum quippe cum consummatum fuerit, generat mortem, » secundum Jacobum⁹⁹. Sed et Ezechiel peccanteum animam mori scribit. Separatur enim jam a vita, quae in sapientia Spiritus collocata est¹⁰⁰.

42. Si quis autem transcederit vitam carnis et Spiritu opera carnis mortificaverit (99), vivet beata aeternaque vita relatus in filios Dei, et directus in viam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. « Si enim, » inquit, « juxta carnem vixeritis, moriemini. Quod si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis; » et in consequentibus: « Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. » Rursus refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora, quibus loquebatur, ait: « Non enim accepistis iterum spiritum servitutis in timore, » id est, non similitudine servorum, metu et terrore poenarum vos abstineteis a vitiiis, quia habetis vobis datum (1) a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum, qui ipse Spiritus, et Dei, et Christi, et veritatis dicitur atque sapientiae. Si autem Spiritus iste adoptat in filios Dei eos, quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia ejus intelligentiam derelinquo.

Porro in hoc adoptionis Spiritu clamant qui habuerunt illum Patrem Deum, sicut ostendit sermo dicens: « In quo clamamus: Abba, Pater: » ipso Spiritu qui nos adoptat in filios, testimonium praesente participatione sui, quod a nostro Spiritu possidetur, quia filii Dei sumus. Cui consequens est Deum quidem quasi patrem, haereditarias nobis divitias contulisse (2), spiritualia dona; Christi vero cohaereditos nos esse, eo quod fratres ejus per gratiam et benignitatem ipsius appellamur. Erimus au-

⁹⁹ I Joan. 14, 13. ¹⁰⁰ Jac. 1, 15. ¹⁰¹ Ezech. xviii, 20.

erat « cum immortalium animabus. » Mox eadem vetus edit. « primogenitum illum resurrectionis ostendens. Quare et quibus tale, » etc.

(99) Est Reginae codicis integrior lectio haec et concinnior. Antea erat tantummodo « transcederit vitam carnis, et Spiritu opera carnis mortificaverit. »

(1) Vatic. « abstinete a vitiiis, qui habetis vobiscum datum, » etc., deinde « qui ipse Spiritus Filii et Christi, et veritatis, » etc.

(2) Cod. Reginae « qua a nostro spiritu possidetur, » et paulo post cum veteri quoque editione, « quasi patrem haereditarij a nobis, Christi vero cohaereditos, » etc., absque illis, « divitias contulisse spiritualia dona. »

tem hæredes Dei, cohæredes autem Christi si compatiamur, ut et conglorificari ei ex passionum societate mereamur.

43. Verum quia et hoc juxta id quod potuimus edisertum est, proponamus prophetæ capitulum, quædam de Spiritu sancto continens, ut non solum de Novo, verum etiam de Veteri Testamento super ejus fide intellectuque doceamur. Nam et superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post adventum Domini nostri fuerunt, quam etiam retro, in patriarchis videlicet et prophetis, Spiritus sancti gratiam fuisse versatam, et eos diversis charismatibus virtutibusque complexæ. Quomodo enim unius Dei et Unigeniti ejus gratiam possidentes, tam hi qui ante, quam etiam illi qui post adventum ejus, justitiæ erexere vexillum, veritatis sunt scientiam consecuti; sic et Spiritus sancti gratiam possidebunt, quia inseparabilem a Patre et Filio esse, Spiritum sanctum in multis supra locis ostendimus. Scriptum est ergo in propheta: « Misericordiæ Domini recordatus sum, et virtutis ejus in omnibus quæ retribuit nobis. Dominus judex bonus domui Israel, inferens nobis juxta misericordiam suam, et juxta multitudinem justitiæ suæ. Et dixit: Nonne populus meus filii et non prævaricabuntur (3). Et factus est illis in salutem ex omni tribulatione eorum; non legatus, neque angelus, sed ipse salvavit eos, eo quod dilexerit eos, et pepercerit eis. Ipse redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit eos in omnibus diebus sæculi. Ipsi vero non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum ejus; et conversus est eis ad inimicitiam. Ipse debellavit eos et recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxit de terra pastorem ovium, qui posuit in eis Spiritum sanctum, congregans dextera Moysen ⁴¹. »

44. Qui frequenter Dei adepti sunt beneficia, scientes gratia magis, et misericordia ejus, quam propriis ex se fuisse operibus consecutos, quasi uno omnes consensu, et animo concordantes loquuntur, « Misericordiæ Domini recordatus sum. » Cogitantes enim quæ ab eo frequenter in Moysæ dona susceperint, gratias referunt, et cum misericordia, etiam virtutum Domini recordantur, sive mirabilem, quæ crebro pro eis fecit in populis, sive protectum animæ, quibus per legem, et prophetas, et præcepta ejus salubria eruditi sunt. Siquidem in Scripturis nomen virtutis utrumque significat. Re-

⁴¹ Isa. LXIII, 7-12. ⁴² II Tim. IV, 8. ⁴³ Joan. XVII, 11. ⁴⁴ Marc. X, 18. ⁴⁵ Psal. X, 8. ⁴⁶ Thren. III, 25. ⁴⁷ Psal. LXXII, 1.

(3) Erit operæ pretium insignem istum Isaïæ locum recolere ad Græcum exemplar, ad cujus fidem nonnulla emendavimus. Pro « Nonne populus meus filii? » erat negandi sensus. « Non populus meus filii, » contra mss. Regiæ et Vaticani fidem. Græcus quoque Οὐχ ὁ λαός μου, etc.

(4) Vetus editio, « et seipso mundo cernenti Deum. »

(5) Vitiose et contra mss. fidem antea erat « Dominum. » Hæc porro nominis Israel etymologia, sive νόος ὁρῶν Θεόν, Græcis præcipue arrisit, Olympiodoro in cap. I Ecclesiastæ, Leontio *De sectis*, Theophani Cerameo aliisque. E Latinis apud Opta-

cordari autem se misericordiæ et virtutum ejus, inquit, in omnibus quæ retribuit eis, non juxta justitiam suam, sed juxta misericordiam et bonitatem ejus, qui est judex domui videnti, et sensui mundo corde cernenti Dominum (4). Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israel, id est, *mens videns Deum* (5). Licet enim tormenta, et cruciatus judex nonnunquam inferat judicium merentibus, tamen qui causas rerum alius intuetur, videns propositum bonitatis ejus, qui capiti corrigere peccantem, bonum illum confitetur, dicens: « Inferens [*al. inferas*] nobis juxta misericordiam suam. » Si enim iniquitates eorum quos judicat attendat Dominus, quis sustinebit? Porro quia apud Dominum propitiatio est, Dominus videlicet noster atque Salvator inferat nobis secundum misericordiam suam, omnia quæ nos provehant ad salutem. Inferens quoque juxta misericordiam suam, et hoc faciens in judicio (6), cum justitia nobis tribuit, quæ admista misericordiæ bonitate largitas est.

45. Arguendus est ex præsentis capitulo (7) hæreticorum error, qui bonitatem a justitia separantes, alium Deum bonum, alium justum finxerunt. Ecce enim in præsentiarum ipse est Deus, et bonus, et judex, et juxta misericordiam suam justitiamque restituens, et pariter bonus justusque subsistens. Frustra igitur iniquum dogma simulantes, bonum Deum Evangelii, et Veteris Testamenti justum esse defendunt (8), quia et in plurimis aliis locis, et nunc in prophetæ sermone, « judex bonus » scribitur Deus, et e contrario quod nolunt, in Pauli apostoli Epistola (qui certe Novi Testamenti prædicator est) Deus justus judex refertur. « Reposita est mihi, » inquit, « corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex ⁴⁵. » Idem est ergo, licet nolint, Novi et Veteris Testamenti Deus, visibilibus et invisibilibus conditor, Salvatore etiam in Evangelio justum et bonum Patrem liquido attestante: « Pater juste, mundus te non cognovit ⁴⁶. » Et in alio loco: « Nemo bonus, nisi unus Deus ⁴⁷. » Sed et in veteri lege alibi justus, alibi bonus dicitur Deus. In Psalmis, « Justus Dominus, » inquit, « et justitias dilexit ⁴⁸. » Et e contrario in Jeremia, « Bonus Dominus his qui sustinent eum ⁴⁹. » Rursum in Psalmis: « Quam bonus Deus Israel, his qui recto sunt corde ⁵⁰. » Et hæc quidem e latere contra hæreticos

tum Milevitanum invenias lib. II, in fine, et Hieronymum quoque ex aliorum sensu. Qui autem ex ea voce ישראל extundi possit, alibi diximus.

(6) Verba « et hoc faciens » in Regiæ ms. expunguntur: mox Vatic., « nobis tribuit, quia ea juxta misericordiæ bonitatem largitus est. »

(7) Hinc tertium librum auspicantur editores alii, qua de re supra diximus in præfixa Admonitione. Absonum vero est maxime, quod a media Isaïæ loci expositione inceperint.

(8) Regiæ liber, « bonum de Evangelio, et de veteri Testamento iustum esse defendunt. »

strictim dicta sunt. Tempus autem est, ut proposi-
tam prophetæ ordinem prosequamur, qui ita con-
textitur : « et dixit, » haud dubium quin Dominus :
« Nonne populus meus filii, nec prævaricabuntur⁹¹? »
Non erant, inquit, similes his qui generati sunt et
exaltati, et eum qui genuit illos, despexere. « Et
factus est eis in salutem⁹², » id est illis de quibus
Dominus ait : « Nonne populus meus filii, et non
prævaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non præ-
varicati sunt, nec spreverunt Patrem, eis factus
est in salutem : vel ob id ipsum quod appellati sunt
filii, causa eis salutis effectus est. Quæ salus a
Christo Domino contributa, angeli quoque ad pa-
siores voce firmatur, dicentis : « Ecce evangelizo
vobis gaudium magnum, quod erit omni populo;
quia natus est vobis (9) hodie Salvator, qui est
Christus Dominus, in civitate David⁹³. » Ipse factus
est cunctis, qui in eum credunt, occasio salutis
æternæ, et ipse est Salvator mundi, qui venit quæ-
rere quod perierat. Et ipse est, de quo chorus san-
ctorum canit⁹⁴ : « Deus noster, Deus salvandi (10). »

46. Quia igitur Deus erat, qui salutem præbebat
æternam, dictum est, « Non legatus, neque angelus, »
id est non propheta, non patriarcha, non legislator
Moyses salvavit eos. Omnes enim quos nominavi,
poterant ad Dominum fungi legatione pro populo.
Denique Moyses, interpellans eum pro delinquente
pebe, ait : « Si dimittis eis peccatum eorum, di-
mittite⁹⁵. » Sed obsecravit veniam quadraginta diebus
jejunans, et misericordiam Dei animæ afflictione
provocans. Nemo autem de horum numero legato-
rum potest esse salvator, indigens et ipse eo, qui
salutis largitor verus est. Nam et angeli, quanquam
spiritus sint, et ad diversa propter eos qui salutem
accepturi sunt, ministeria mittantur, non sunt ta-
men auctores salutis, sed eum qui fons salutis est,
interpretantur et nuntiant. Unde dictum est, « non
legatus, neque angelus, sed ipse Dominus salvavit
eos. » Non propter aliud quid, sed propter id, « quod
diligeret eos, et parceret eis. » Parcere autem di-
citur, quasi creaturis suis, juxta illud quod alibi
scribitur : « Parce autem omnibus, Domine amator
animarum, quia tuæ sunt, neque enim odies quos
fecisti⁹⁶. » Quapropter et pro eorum salute proprio
Filio non parcens Pater, tradidit eum in mortem, D
ut per mortem Filii sui destructo eo qui habebat
mortis imperium, hoc est diabolo, redimeret omnes
qui ab eo captivitatis vinculo tenebantur. Unde sub-
jicitur : « Ipse autem redemit eos, et suscepit eos,
et exaltavit illos. » Suscipit enim exaltatque salva-
tos, et redemptos in sublime tollit virtutum alis, et
eruditione et scientia veritatis, non ad unum tan-
tum, et alterum diem, sed in omnibus diebus æter-
nitatis, habitans in eis, et cum eis, et usque ad

consummationem sæculi vitam eis tribuens, salu-
tisque auctor existens. Omnibus autem diebus sæ-
culi illuminans corda eorum, non sinit eos in tene-
bris ignorantiae, et errore versari. Et hoc puto esse
quod scriptum est, « in omnibus diebus » exaltari
eos.

47. Quia vero mutabiles, et ad vitia sponte laben-
tes, post tanta beneficia Deo fuerunt increduli, et
præcepta illius reliquerunt, et exacerbaverunt Spi-
ritum sanctum Dei, qui eis multa bona largitus est,
in peccatum simile corruerunt, his qui postquam
geniti sunt, et exaltati, spreverunt Patrem suum.
Vel certe nunc ipsi describuntur, qui et ante de-
scripti sunt, siquidem et ibi post peccatum dicitur
ad eos : « Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam
concastastis Sanctum Israel, » et nunc, quod « ipsi
non crediderunt, et exacerbaverunt Spiritum san-
ctum ejus. » Ex præsentī ergo loco societas Spiritus
ad Dominum ostenditur. Qui dereliquit Dominum,
et est incredulus, et ad iracundiam provocat San-
ctum Israel, et exacerbat Spiritum sanctum ejus.
Eadem indignatio super peccatoribus tam ad Spi-
ritum sanctum, quam ad Sanctum Israel refertur.
Unde et in consequentibus similibus copula Trini-
tatis ostenditur, dicente Scriptura, Dominum ad
inimicitias esse conversum, his qui exacerbaverunt
Spiritum sanctum ejus, et tradidisse eos sempiterno
cruciatui, postquam non sermone, sed rebus in
sanctum ejus Spiritum blasphemaverunt. Ipse igitur
qui « eis conversus est ad inimicitiam, debellavit
eos, » et subjecit multiplicibus longisque cruciatu-
bus, ut nec in præsentī tempore, nec in futuro con-
sequantur veniam peccatorum. Exacerbaverunt enim
Spiritum sanctum ejus, et blasphemaverunt in
illum.

48. Si autem volueris hoc de Judæis intelligere,
qui crucifixerunt Dominum Salvatorem, et idcirco
exacerbaverunt Spiritum sanctum, id quod scriptum
est, « ipse debellavit eos, » ad illam est intelligen-
tiam referendum, quod Romanis traditi sunt, quando
venit super eos ira Dei in finem. In universo enim
orbe eunctisque regionibus soli exsules patriæ, in
terra vagantur aliena, non urbem antiquam, non
sedes proprias possidentes, id quod prophetis et
Salvatori suo fecerunt, receperunt. Quia enim san-
guinari, et vesano semper furore capti (11), non
solum prophetas occiderunt, lapidaveruntque eos
qui ad se missi fuerant, sed ad impietatis culmen
egressi, Dominum Salvatorem, qui pro cunctorum
salute descendere dignatus fuerat ad terras, prodi-
derunt et crucifixerunt, propterea expulsi sunt urbe
quam prophetarum et Christi cruore maculaverunt.
Secundum igitur hunc sensum debellatos eos a Do-
mino intelligere debemus, non ad breve tempus, sed

⁹¹ Isa. 1, 3. ⁹² Psal. cxvii, 14. ⁹³ Luc. ii, 10.

⁹⁴ Psal. lxxvii, 21. ⁹⁵ Exod. xxxiii, 31. ⁹⁶ Sap.

(9) Vatic. « Evangelium magnum, et natus est
vobis, » Græco ipso textu dissentiente.

(10) In ms. Tolos., « Deus, Deus salvandi. »

(11) Duo mss. Vatic. et Reg. cum veteri editione,
« furore raptati. »

ad omne futurum sæculum usque ad consummationem mundi (12). Quippe (ut diximus) profugi atque captivi, in universis aberrant nationibus, non urbem, non regionem propriam possidentes. Attamen quia naturaliter benignus est et misericors is qui eos debellaverat, tribuit eis locum pœnitentiæ, si velint ad meliora converti. Unde et dicitur, « recordatus est dierum sæculi (15). » Recordatus enim temporum futurorum, clausam januam aliqua eis ex parte reseravit, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel (qui hac fuerit dignus appellatione) salvetur. Licet enim in id temeritatis eruperint, ut eum qui propter eos missus fuerat, interficerent, dicentes: « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros⁹⁷, » tamen Deus suscitavit eum de terra, in cujus corde tribus diebus et tribus noctibus fuerat commoratus: pastorem ovium suarum. Siquidem ita contextitur, « qui eduxit de terra pastorem ovium suarum. »

49. Quod vero pastor ovium Deus, qui nunc prophetali sermone describitur, Dominus sit, manifestius in Evangelio discimus, ipso Salvatore testante, « Ego sum pastor bonus, et animam meam pono pro ovibus meis⁹⁸. » Et iterum: « Oves meæ vocem meam audiunt⁹⁹. » Post hæc omnia propheta (14) ait, « Ubi est qui posuit super eos Spiritum sanctum? » Admiratur quippe de quanta felicitate ad quantas miseras pervenerint. Et quodam modo loquitur (15): Qui eos redemerat, qui posuerat in illis Spiritum sanctum suum, habitans cum eis, ubi nunc est? quo abiit? Dereliquit eos, quia ipsi prius dereliquerunt, et ad iracundiam provocaverunt Sanctum Israel. Posuerat autem dudum in eis Spiritum sanctum Deus, cum adhuc boni essent, et præceptis ejus obsequi niterentur. His enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur, qui, vitis derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant. Quod si paulatim negligentia subrepente cœperint ad pejora confluere (16), concitant adversum se habitatorem suum Spiritum sanctum, et eum qui illum dederat, convertunt ad inimicitias. Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens, ait, « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem¹. »

50. Itaque qui spernit, sive quod melius habetur

A in Græco, « qui prævaricatur (17), » non hominem prævaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. Nam in his sermonibus Deus vocas per fidem in sanctificationem, id est ut sancti Spiritus fierent credentes (18), dedit eis Spiritum sanctum. Et quoad præcepta Dei servaverunt, permansit in eis Spiritus sanctus, quem acceperunt. Quando vero amore lubrico (19) corruerunt, et ad immunditiam sunt delapsi, spreverunt, sive prævaricati sunt Dominum, qui dederat eis Spiritum sanctum, ut non immunditiæ deservirent, sed ut sanctificarentur. Unde pœnas luent qui ista commiserunt, non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum, qui datur credentibus, ex ipsius prophetae B Isaia discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum: « Spiritus meus in te est, et verba mea dedi in os tuum². » Ostenditur enim ex sermone præsentis, quod qui acceperit Spiritum Dei, simul cum eo et verba Dei possideat, sermones videlicet scientiæ et sapientiæ. Necnon et in alio loco ejusdem prophetae Deus loquitur: « Dedi Spiritum meum super eum³. » Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moyses dextera sua sanctificatum esse commemorat, sive illum illustrem virum, et mysteriorum Dei initiatorum, de quo ad Jesum filium Nave Dominus ait: « Moyses famulus meus⁴, » sive Legem suam, quæ in Veteri scripta est Instrumento. Nam crebro legisse me memini Moysen appellatum esse pro lege, ut in Apostolo: « Usque in hodiernum diem, quando legitur Moyses⁵. » Et Abraham ad divitem in supplicis constitutum, « Habent, » inquit, « Moysen et prophetas⁶. » Et certe liquido comprobatur ibi Moysen, non supradictum virum significatum esse, sed legem.

51. Porro quæ est dextera Dei, quæ adduxit Moysen, nisi Dominus et Salvator noster? Ipse est enim dextera Patris, per quem salvat et exultat et facit virtutem, sicut alibi de Deo dicitur: « Salvavit sibi (20) dextera sua, et brachium sanctum ejus⁷. » Et rursum: « Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me: non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini⁸. » Et certe vocem hanc ex persona Dominici Hominis (21) proferri, quem unigenitum Filium Dei assumere dignatus est ex virgine,

⁹⁷ Matth. xxvii, 25. ⁹⁸ Joan. x, 11. ⁹⁹ ibid. 27. ¹ Jos. i, 13, 15. ² Il Cor. iii, 14. ³ Luc. xvi, 29.

⁴ I Thess. iv, 7. ⁵ Isa. lxx, 21. ⁶ Isa. xlii, 1. ⁷ Psal. xcvi, 1. ⁸ Psal. cxvii, 16.

(12) Erat præfixo puncto, « Usque ad consummationem quippe mundi, ut diximus, » etc., quæ castigantur a mss.

(13) Vitiosa metathesi obtinebat in editis « aliqua ex eis parte. » Scripti emendant.

(14) Ita in mss. frequenter « prophetes » in recto scribitur Græcorum more, unde editi supine admodum « prophetis » legunt. Est autem Isaias, in cujus expositione loci perseverat.

(15) Perperam editi, quin etiam mss. « et quomodo loquitur? » Tum vetus editio, « qui eos redemerat, qui exaltaverat, qui posuerat, » etc.

(16) Minus recte editi, « negligentia suggerente cœperit ad pejora confluere. »

(17) Al. « prævaricatur, » in Græco ἀποστρέφω.

(18) Vetus edit. « idem ut sanctificaret credentes. »

(19) Vatic. « vitio lubrico: » vetus edit., « vitiorum, » etc.

(20) lidem libri, « salvavit ei. » Græc., ἐσωσεν αὐτόν.

(21) Displicuit olim nonnullis Patribus dici Salvatorem « Dominicum Hominem, » quo sermone separari hominem a Domino, et Christum dividi nova quapiam subtilitate suspicabantur. Revera Apollinaristarum propria erat isthæc loquendi formula, quam Gregorius Nazianzenus epist. 1 ad Cledonium, reprehendit. Hinc etiam excogitata Rufino contra Hieronymum fabula, quam ipse Apol. lib. ii recitat,

ex ipso loco manifeste comprobatur, quia ipse est A dextera Dei, sicut scriptum est in Actibus apostolorum, quod factus sit ex semine David secundum carnem, genitus de Virgine, superveniente in eam Spiritu sancto, et virtute Excelsi obumbrante eam. De quo David prophetavit in Spiritu, quod a mortuis resurgens, assumptus sit in cœlos, dextera Dei sublevatus (23). Scribitur ibi autem in hunc modum: « Prævidens idem David locutus est de resurrectione Christi, quoniam non derelictus (23) in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum suscitavit Deus, cui nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei elevatus, et repromissionem Spiritus sancti accipiens a Patre, effudit hoc donum in nobis, quod vos videtis et auditis, neque enim David ascendit in cœlos⁹. » Nulli quippe dubium, B exaltatum dextera Dei, et ab inferis resurgentem esse Dominum Jesum, sicut ipse Scripturæ sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexit a mortuis dicit: « Ego dormivi et somnum cepi, et resurrexi, quia Dominus suscitavit me¹⁰. »

53. Ipse ergo sermone Dei (24) assumptus in cœlum, elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur, et accepisse repromissiones Spiritus sancti a Patre, et effudisse illum in credentes, ita ut omnium linguis loquerentur magnalia Dei. Nam et Dominicus Homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangelii scribitur: « Jesus ergo repletus Spiritu sancto, regressus est a Jordane¹¹; » et in alio loco: « Reversus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam¹². » Hæc autem C usque ulla calumnia de Dominico Homine, qui totus Christus, unus est Jesus Filius Dei (25), sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem, quasi de altero secundum naturam Dei, et hominis disputetur, et quia Deus Verbum unigenitus Filius Dei, neque immutationem recipit, nec augmentum. Siquidem ipse est honorum omnium plenitudo.

⁹ Act. II, 31-34   ¹⁰ Psal. III, 6.   ¹¹ Luc. IV, 71.   ¹² Luc. VIII, 55.   ¹³ Psal. CXLII, 10.   ¹⁴ Esdr. IX, 20.
¹⁵ I Thess. V, 23.   ¹⁶ Joan. XVII, 17.   ¹⁷ Luc. XVIII, 19.   ¹⁸ Hebr. II, 11.   ¹⁹ I Cor. I, 50.   ²⁰ Psal. CXVII, 1.

« quod Athanasii librum, ubi Dominicus Homo scriptus est, Apollinaristæ ad legendum acceptum ita corruerunt, ut in litura id quod raserant rursus scriberent, ut scilicet non ab illis falsatum, sed » a Hieronymo « additum putaretur. » Denique Augustinus cum ea locutione usus esset lib. LXXXIII, quæst. 36, eam postmodum emendari voluit lib. I *Retractat.*, c. 19, quia cum Christus sit Dominus, improprie Dominicus diceretur, quasi significaretur illum non esse Deum, et Dominum, sed Dominicum, hoc est suppositum humanum unitum Domino, seu supposito Domini, quare duo supposita in Christoingerentur, ut Nestorius blasphemavit. Nihilominus eam vocem alii potissimum Græci absque ulla dubitatione usurpant. S. Gregorius Nyssenus Orat. secunda de S. Stephano, ὁ μὲν γὰρ Κυριακὸς ἁγιοθεῶτος τοῦ Σωτῆρος, « Dominicus homo Salvatoris. » S. quoque Epiphanius in *Ancorato* n. 95, alique. E. Latinis Cassianus Collat. II, cap. 15. « Homo, » inquit, « ille Dominicus, qui redemit humanum genus. » Est autem illis, ut et præsentibus Didymi loco, cuius gratia hæc scribo, illa adhibenda expositio S. Thomæ III part., quæst. 16, art. 3 :

55. Satis abundeque de prophetæ testimonio disputatum est, nec ad reliqua pergamus, ut quomodo scimus quod (26) Pater et Filius sanctos et bonos sui communicatione perficiunt: sic sanctus quoque Spiritus participatione sui bonos efficiat sanctosque credentes; et ex hoc etiam unius cum Patre et Filio substantiæ esse doceatur. Dicitur in Psalmis ad Dominum: « Spiritus tuus bonus deducet me in terram reclam¹³. » Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse, « Spiritus sanctus tuus. » Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus Spiritus appellatur: « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere¹⁴. » Quod autem Pater sanctificet, Apostolus scribit, dicens¹⁵: « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos (27). » Et Salvator ait: « Pater sancte, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas¹⁶. » Perspicue dicens: In me (qui Verbum tuum sum, et veritas tua) sanctifica illos fide et consortio mei. Dicitur est et alibi bonus Deus: « Nemo bonus, nisi unus Deus¹⁷. » Superius quoque ostendimus quoniam Filius sanctificet, Paulo in eadem verba congruente: « Etenim qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes¹⁸. » Sanctificantem significans Christum, et sanctificatos eos, qui possunt dicere, « Factus est nobis sapientia ex Deo Christus, et justitia, et sanctificatio¹⁹. » Appellatur siquidem et Spiritus sanctificationis. Unde et ad eum dicitur: « Et omnes sanctificati sub manibus tuis, et sub te sunt. » Bonus Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est, et de eo legitur: « Confitemini Domino, quoniam bonus²⁰. » Confitentur illi autem qui ab eo aut veniam obsecrant peccatorum, aut gratias referunt ejus clementiæ pro indultis beneficiis. Spiritus quoque sanctus eos quos dignatur implere, sanctificat, ut superius jam demonstratum est, quando ostendimus eum participabilem et a multis simul capi posse. Et nunc in præsentibus Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo

¹³ Luc. VIII, 55.   ¹⁴ Psal. CXLII, 10.   ¹⁵ Esdr. IX, 20.
¹⁶ Hebr. II, 11.   ¹⁷ I Cor. I, 50.   ¹⁸ Psal. CXVII, 1.

« Homo Dominicus nonnulla ratione potest defendi, quia scilicet potest aliquis dicere, quod dicitur Homo Dominicus ratione humanæ naturæ, quam significat hoc nomen homo, non autem ratione suppositi. »

(22) Vatic., « Dei in dexteram sublevatus: » haud recte.

(23) Vetus edit., « derelicta in inferno anima ejus: » paulo infra voces, « donum in nobis, » desiderantur.

(24) Eadem, « Isto ergo qui surgens a mortuis, sermone Dei, » etc.

(25) Absunt a veteri editione isthæc, « qui totus Christus unus est Jesus Filius Dei. » Certe ne « Dominicus homo » Apollinariorum sensu accipiatur, addita sunt, a Didymone, aut Hieronymo, an ab aliis non judico. Recole notam superiorem 21.

(26) Voculæ « scimus quod » in Vaticano et veteri edit. desiderantur. Mox Reginzæ cod. « bonus efficit suos credentes. »

(27) Vatic., « vos per omnia, » cum Vulgata. Græc. ὑμᾶς ὁλοκληρῶς.

quod ait : « Debemus autem et nos gratias agere A nisi spiritus ejus, quia de corpore solitario hoc Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Domino, intelligere velle perstultum est. quia elegit Deus nos primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus sancti, et fide veritatis ²¹. » Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur in Spiritu, cum in sanctificatione Spiritus, fides pariter, et veritas possidentur (28).

54. Quia ergo recte, et pie, et ut se veritas habet, hæc diximus, sanctificationis, bonitatisque vocabulum, et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi : « Spiritus est Deus ²² : » et Filius Spiritus (29) : « Dominus, » inquit, « Spiritus est ²³. » Spiritus autem sanctus, semper Spiritus sancti appellatione censetur, non quod ex consortio tantum nominis Spiritus cum Patre ponatur et Filio, sed quod una natura, unum possideat et nomen. Quia vero Spiritus vocabulum multa significat, enumerandum est breviter quibus rebus nomen ejus aptetur. Vocatur spiritus et ventus, sicut in Ezechiele : « Tertiam autem partem disperges in spiritum ²⁴ : » hoc est, in ventum. Quod si volueris secundum historiam illud sentire, quod scriptum est, « In spiritu violento conteres naves Tharsis ²⁵, » non aliud ibi spiritus, quam ventus accipitur. Necnon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, ut sciret violentias spirituum ; non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus, et quibus causis eorum natura subsistat. Vocatur et anima spiritus, ut in Jacobi Epistola : « Quomodo corpus tuum (30) sine spiritu mortuum est, » et reliqua ²⁶. Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, » inquit, « Jesu, suscipe spiritum meum ²⁷. » Illud quoque quod in Ecclesiaste dicitur : « Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum, et spiritus jumenti descendat deorsum ²⁸ ? » Considerandum utrumnam et pecudum animæ spiritus appellentur. Dicitur etiam excepta anima, et excepto spiritu nostro, spiritus alius (31) quæ esse in homine, de quo Paulus scribit : « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est ²⁹ ? » Si enim voluerit contendere quispiam animam hic significari in spiritu, quis erit homo cujus cogitationes, et arcana, et secreta cordis occulta nesciat homo (32)

²¹ II Thess. II, 12. ²² Joan. IV, 24. ²³ II Cor. III, 17. ²⁴ Ezech. V, 2. ²⁵ Psal. XLVII, 3. ²⁶ Jac. II, 26. ²⁷ Act. VII, 58. ²⁸ Eccle. III, 21. ²⁹ I Cor. II, 11. ³⁰ I Cor. II, 10. ³¹ Rom. VIII, 16. ³² I Thess. V, 23. ³³ Psal. CIII, 4. ³⁴ Hebr. I, 14. ³⁵ Act. VIII, 39. ³⁶ Matth. XII, 43-45.

(28) Regiæ liber, « in sanctificatione Spiritus Pater et veritas possidentur. »

(29) Pessime acceptos duos hosce Scripturæ textus ita restituo ac distinguo. Erat in altera « Dominus, » vel « Domini, spiritus ejus » pro « est. »

(30) Alium ab isto e Jacobi Epistola locum substituit Regiæ eod.; hunc nempe. cap. IV, 5 : « Ad invidiam concupiscit Spiritus qui habitat in vobis : » subditque, « Spiritus enim nihil aliud, » etc. In eo exhibetur vocem « tuum » non habet Vatic.

liber, neque ipse Jacobi textus.

(31) Insigni errore editi hactenus, et passim mss. legébant « et excepto Spiritu sancto, spiritus alius, » etc. Substitui « spiritui nostro, » ad codicis Regiæ fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum.

(32) Vatic. et Regiæ cod., « nesciat alius homo. »

(33) Sic lego ex veteri editione ; in aliis enim erat « immutationem. »

57. Sciendum quoque quod nomen spiritus, et A voluntatem hominis, et animi sententiam sonet. Volens quippe Apostolus virginem non solum opere, sed et mente sanctam esse, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis interno, ait, « Ut sit sancta corpore et spiritu »³⁷; » voluntatem spiritu et corpore opera significans. Considera utrum hoc ipsum in Isaia sonet, quod scriptum est: « Et scient, qui spiritu errant, intellectum »³⁸. Qui enim errore iudicii alia pro aliis bona [al. bono studio] existimant, accipient intellectum, ut corrigatur error illorum, ut pro pravis ea quæ recta sunt eligant. Necnon et illud: « Una fortitudo spiritus vestri »³⁹ [al. nostri], vide an idipsum ostendat. Et super omnia vocabulum spiritus altiore et mysticum in Scripturis sanctis significat intellectum, ut ibi: « Littera occidit, spiritus autem vivificat »⁴⁰; » litteram dicens simplicem, et manifestam juxta historiam narrationem; spiritum vero, sanctum et spirituale nosse (34) quod legitur. In hanc congruit voluntatem et illud: « Nos sumus circumcisio, qui spiritu Domino servientes sumus, et non in carne confidentes »⁴¹. Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circumcidunt, auferentes omne ejus superfluum, quod generationi proximum est, et amicum, hi vere (35) spiritu circumcisi sunt, in occulto Judæi, et veri Israelitæ, in quibus non est dolus. Qui transcendent umbras et imagines Veteris Testamenti, cultores veri adorant Patrem in spiritu et veritate »⁴²: in spiritu, quia corporalia et humilia transcendunt; in veritate, quia typos, et umbras, et exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venere substantiam; et, ut jam diximus, humili et corporea verborum simplicitate contempta, ad spirituales legis notitiam pervenerunt.

58. Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri quot res spiritus significaret, attingimus, suo tempore quid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disserturi. Nonnunquam autem Spiritus, et Dominus noster Jesus Christus, id est, Dei Filius appellatur. « Benignus siquidem est Spiritus sapientie »⁴³. Et in alio loco: « Dominus autem Spiritus est »⁴⁴, ut ante diximus, ubi etiam illud adjunximus, « Spiritus Deus est »⁴⁵, non juxta nominis tantum communionem, sed juxta naturæ substantiæque consortium. Quomodo enim quorum diversa substantia est, interdum evenit ut communi vocabulo nuncupentur, et hæc dicuntur ὁμώνυμα: ita eorum, quorum eadem est natura atque substantia, cum societate vocabuli, naturæ quoque æqualitas copulatur, et disciplinæ dialecticorum est appellare hæc συνώνυμα. Idcirco et Spiritus vocabulum, et si quid

aliud in Trinitate usurpari solet, συνώνυμον est; verbi gratia, sanctus bonus (36), et cætera hissimilia, de quibus paulo ante perstrinximus.

59. Porro ad hæc necessario devoluti sumus, ut quia frequenter appellatio spiritus in Scripturis est respersa divinis, non labamur in nomine, sed unumquodque secundum locorum varietates et intelligentias accipiamus. Omni itaque studio ac diligentia vocabulum Spiritus, ubi et quomodo appellatum sit, contemplantes, sophismata eorum et fraudulentas decipulas conteramus, qui Spiritum sanctum asserunt creaturam. Legentes enim in propheta, « Ego sum firmans (37) tonitrium, et creans Spiritum »⁴⁶, ignorantia multiplicis in hac parte sermonis, putaverunt Spiritum sanctum ex hoc vocabulo demonstrari, cum in præsentiarum spiritus nomen ventum sonet. Necnon in Zacharia audientes locutum Dominum, quod ipse sit qui creat spiritum hominis in eo »⁴⁷, existimaverunt Spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari, non animadvertentes quod animam hominis, aut spiritum (quem tertium in homine esse jam diximus) spiritus appellatio significet. Ergo ut prælocuti sumus, quomodo unumquodque dictum sit, consideremus, ne forte per ignorantiam in barathrum decidamus erroris. Siquidem in aliis rebus ex consortio vocabulorum error eveniens, confusionem et pudorem ei qui erravit importat; de supernis vero et divinis lapsus ad prava, ad aternam pœnam deducit et tartarum [al. barathrum], maxime cum senel deceptus noluerit respicere, sed suum defensare impudenter errorem. Decebat etiam, et magnitudo voluminis exigebat, ut finem acciperet oratio.

60. Verum quia infert se quæstio adversus ea quæ superius disputavimus: quam idcirco tunc prætermissimus, ne textum sermonis irrumperet, et interpiam prædicationem impia contentio poneretur, necessarium puto ad propositum respondere, et lectoris arbitrio, quid super his sentiat, derelinquere. Disputantibus ergo supra, quod animam vel mentem hominis nulla creatura juxta substantiam possit implere, nisi sola Trinitas, quia tantummodo secundum operationem, et voluntatis errorem, sive virtutem, animus de his quæ creata [al. sociata] sunt impletur: oborta est quæstio nostra, quasi sententiam solvens, quod creata substantia, quæ in Scripturis Satanas appellatur, ingrediatur in aliquos, et cor quorundam implere dicatur. Nam ad eum qui medietatem pretii de agro vendito sibi, aliud proptens, reservaret, a Petro apostolo dictum est: « Anania, quare implevit Satanas cor tuum »⁴⁸? Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit

³⁷ I Cor. vii, 34. ³⁸ Isa. xxix, 24. ³⁹ Isa. xi, 15. ⁴⁰ Sup. i, 6. ⁴¹ II Cor. iii, 17. ⁴² Joan. iv, 24. ⁴³

⁴⁴ II Cor. iii, 6. ⁴⁵ Philipp. iii, 3. ⁴⁶ Joan. iv, 24. ⁴⁷ Anos iv, 12. ⁴⁸ Zach. xii, 1. ⁴⁹ Act. v, 3.

(34) Iterum ex eadem editione et Vatic. ms., cum antea, « esse » pro « nosse » legeretur.

(35) Vitiose et hiulco sensu erat, « hi vero » pro « vere » tum novo mendo, « veræ Israelitæ » pro « vere, » aut « veri. »

(36) Emendo ex veteri editione, « Sanctus bonus, » cum esset contra Auctoris mentem, « Spiritus bonus. »

(37) Pro « sum firmans, » Græc. στερεών, erat « confirmavi. » In aliquot mss., « sum formans. »

in eum Satanas. Ad quod postea respondendum est. Interim nunc disputemus (38) adversum id quod scriptum est, « quare implevit Satanas cor tuum ⁴⁰ », quomodo Satanas mentem alicujus et principale (39) cordis impleat, non ingrediens in eum et in sensum ejus, atque, ut ita dicam, aditum cordis introiens, siquidem hæc potestas solius est Trinitatis; sed quasi callidus quidam et nequam ac fallax fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit, per cogitationes et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est. Denique et ipse Elymas magus filius diaboli, juxta malitiam nequitiamque subsistens, plenus omni dolo et malitia, scribitur « Satana patre ejus, » hanc ei voluntatem, quasi ex consuetudine vitiorum in naturam vertente (40). Arguens itaque eum apostolus Paulus atque corripiens ait : « O plene omni iniquitate et omni dolo, filii diaboli, inimice justitiæ Dei ⁴¹ ! » Quia enim versipellis et callidus, omnem in se dolum fraudulentæ susceperat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse omne principale illius fraude et iniquitate, et omni malitia; in tantum illiciens eum atque decipiens, ut ipse Satanas implese animam ipsius, et habitare in eodem putaretur, quem ad omnes suæ perversitatis dolos, ministrum sibi ac famulum præparaverat (41).

61. Ad id vero quod secundum posueramus [Vat. proposueramus] exemplum, quia in Judam introisset Satanas, hoc dicendum est. Observans diabolus quibusdam motibus et operationum signis, ad quæ potissimum Judæ cor esset vitia proclivius, deprehendit eum patere insidiis avaritiæ, et reperta cupiditatis janua, misit in mentem ejus quomodo desideratam pecuniam acciperet, et per occasionem lucri, proditor magistri et Salvatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, et suscipiens pretium sceleris a Phariseis atque Judæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanzæ, ut in cor ejus introiens, impleret eum pessima voluntate. Introivit ergo non secundum substantiam, sed secundum operationem, quia introire in aliquem, increatæ naturæ est ejus, quæ participetur a pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Unde et convertibilis atque mutabilis, e sanctitate decidit atque virtute. Diximus supra

⁴⁰ Joan. XIII, 27. ⁴¹ Act. XIII, 40. ⁴² Dan. XIII, 28. ⁴³ Isa. I, A.

(38) Imperfecto sensu erat : « Interim nunc ad id quod scriptum est. » Verbum « disputemus » ex Reginzæ ms. alterum « adversum, » ex ipso et Vaticano expressum est.

(39) Græcè ἡγεμονικόν. Vide in commentariis in *Matthæum*.

(40) Vatic., « quasi ex consuetudine secundam pene injiciente naturam. »

(41) Idem, « ministrum sibi ac filium præparaverat. »

(42) Vetus edit., « qui adversus Susannam amorem in crudelitatem verterant. » Vatic., « qui adversus Susannam sæviebant, in crudelitatem verterat, et implevit animas, » etc.

A factum esse et habere principium. Porro quod incorruptibile sit, esse et retro et deinceps sempiternum. Non ergo, ut quidam putant, participationem naturæ, sive substantiæ implet quempiam diabolus, aut ejus habitator efficitur, sed per fraudulentiam, et deceptionem, et malitiam, habitare in eo creditur quem replevit. Hac autem fallacia etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crudelitatem se verterant (42), intravit, implens animas eorum incendio libidinis, et sera senii voluptate. Scriptum est enim : « Venerunt autem et duo presbyteri, pleni iniqua cogitatione ⁴³. » His insidiis implevit et universum populum Judæorum, dicente propheta de eo : « Væ, gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniqui ⁴⁴. » Semen quippe nequam diabolus (45), et filii ejus, propter iniquitatem et plenitudinem, dicti sunt peccatores. Si autem ab his qui ejus in Scripturis filii nominantur, juxta substantiæ participationem non capitur [al. nuncupantur], siquidem impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est, neque alius quis potest eum capere participatione substantiæ, sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ voluntatis. Operationem quippe et studia non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus; naturam vero atque substantiam solius in alios posse Trinitatis intrare (44).

62. Abunde, ut reor, occursum est propositæ quæstioni. Quia vero ineptum et stultum videtur, adversus fatua respondere, et si quid in buccam ruerit [al. irrui] impiorum, hoc velle dissolvere; non enim tantum impietas est, scelerata proponere, quantum et de sceleratis cum resistente velle (45) tractare; idcirco illud quod solent jactare, prætereo sacrilega adversus nos audacia proclamantes : Si Spiritus sanctus creatus non est, aut frater est Dei Patris, aut patruus est unigeniti Jesu Christi, aut filius Christi est, aut nepos est Dei Patris, aut ipse Filius Dei est, et jam non erit unigenitus Dominus Jesus Christus, cum alterum fratrem habeat. Miseri atque miserabiles, non sentientes de incorporeis et invisibilibus, juxta corporalium et visibilibus disputari non licere naturam. Fratrem esse vel patrum, nepotem vel filium, corporum nomina sunt, et imbecillitatis humanæ vocabula. Trinitas vero omnes has prætergreditur nuncupationes. Et quotiescunque in aliqua de his cadit; nominibus nostris, et incongruis vocabulis non suam naturam (46) loquitur. Cum

(43) Cod. Reginzæ, « filii diaboli. » Et mox Vatic. « dicti sunt peccatorum, » probò uterque sensu, nisi etiam meliori.

(44) Expressius Reg. ms., « sed etiam malorum participabilia esse in creaturis diximus, naturam vero atque substantiam solius Trinitatis in alios posse intrare. »

(45) Erat incommodo sensu, « saltem resistantem velle, » etc.; tum certo errore, « quod solent tractare, prætereo, » pro « jactare, » aut « jactitare, » quod habent emendatioribus libri.

(46) Male obtinebat, « non sua natura, » in recit. Emendat Vatic. et vetus editio.

igitur sancta Scriptura amplius de Trinitate non dicat, nisi Deum Patrem esse Salvatoris, et Filium generatum esse a Patre, hoc tantummodo debemus sentire quod scriptum est. Et ostenso quod Spiritus sanctus increatus sit, consequenter intelligere, quod cujus non est creata substantia, recte Patri Filioque societur.

63. Hæc juxta eloquii nostri paupertatem in præsentia dicta sufficiant, timorem meum, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicantia (47). Quicumque enim in eum blasphemaverit, non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro non dimittetur ei⁶³, nec ulla misericordia et venia reservabitur illi qui conculcaverit Filium Dei, et injuriam [at. contumeliam] fecerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus est⁶⁴. Quod quidem et in Deo Patre est intelligendum. Nam qui blasphemaverit in eum, et impie egerit, sine venia cruciabitur, nullo pro eo Dominum deprecante (48), sicut scriptum est, « Qui autem in Dominum Deum peccaverit, quis orabit pro eo⁶⁵? » Necnon et qui Filium negaverit co-

ram hominibus, negabitur ab eo coram Patre, et angelis ejus⁶⁶. Ergo quia nulla venia in Trinitatem conceditur blasphemantibus, omni studio et cautela est providendum, ut ne in brevi quidem parvoque sermone de ea disputantes, labamur. Quin potius si quis hoc volumen legere voluerit, quæsumus, ut mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis: quo possit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur, et plenus sanctitate atque sapientia, ignoscere nobis, sicubi voluntatem nostram non implevit effectus, et tantummodo consideret qua mente quid dictum sit, non quibus expressum sermonibus. Sicut enim pietatis sensum nobis audaciter juxta nostram conscientiam vindicamus, ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam (49) textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis disserentibus, pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis.

⁶³ Matth. xii, 32. ⁶⁴ Hebr. x, 29. ⁶⁵ I Reg. ii, 25. ⁶⁶ Matth. x, 33.

(47) Regiæ liber et Vatic., « timorem tantum meum in eo, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicavi. »

(48) Idem Reg. ms., « nullo modo pro eo Domino deprecante. »

(49) Intrusa hic perperam « nos » vocula, sensus laborabat. Expunxi ope codicis Regiæ, qui itidem expuncta voce « juxta, » fere concinuit legit « facundia consequentiam. »

ΔΙΔΥΜΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ.

DIDYMI

CONTRA MANICHÆOS LIBER

INTERPRETE FRANCISCO COMBEFISIO.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. VI, p. 309.)

CAP. I. *Contrariorum ex integro nulla oppositio.*

Οὐδεμία ἀντίθεσις ἐναντίων ἐξ ὅλων ἀντίκειται, τῷ C και κοινά τινα ὑπάρχειν τοῖς ἐναντίοις. Οἶον τὸ λευκόν, ἐναντίον ὄν τῷ μέλανι, κατὰ μόνας τὰς διαφορὰς ἔχει τὴν ἐναντίωσιν, ὄντων αὐτοῖς κοινῶν χρωμάτων και ποιότητος· οὐδὲν δὲ τῶν τοιούτων, τὴν περὶ αὐτὰ ἐναντιότητα προτέραν ἔχει πάντα γὰρ μετὰ τὰ κοινά· ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς οὐκ ἔστιν ἐναντιότης. Δεῖ γὰρ κοινὸν χρῶμα και ποιότητα εἶναι, ἵνα οὕτως τὸ λευκόν και τὸ μέλαν ἦ, ὡσαύτως μετὰ τὸ πικρὸν και διάθεσιν ἢ ἀρετὴ και ἡ κακία. Εἰ τοίνυν ἀγέννητοι δύο ἀρχαὶ και αὐτὰ ἐναντίοι, ἢ ἐξ ὅλων εἰσὶν τὴν ἐναντιότητα ἔχουσαι, ἢ ὑπάρχει τινὰ αὐταῖς κοινά. Ἄλλ' οὐδὲν ἐξ ὅλων δέχεται ἐναντιότητα· ἔχουσαι ἄρα και αὐτὰ κοινά, τὸ εἶναι, τὸ οὐσία εἶναι, και εἰ τι ἕτερον εὐρίσκειται περὶ αὐτὰς κοινόν. Ἐναν-

Nulla contrariorum ex integro oppositio est, ea scilicet ratione, quod et contrariis sunt quædam communia. Verbi gratia, album quod est contrarium nigro, quibus solum rationibus differt, habet ut contrarium sit; cum alioqui colorem et qualitatem communem ambo obtineant. Nihil autem eorum quæ ejus generis sunt, circa se prius habet, quod contrarium est. Hæc enim cuncta sequuntur ea quæ communia sunt; in iis autem quæ sunt communia, non est contrarium. Necessè enim est colorem esse et qualitatem, ut sit album et nigrum. Simili quoque ratione sequuntur virtus et vitium, ubi qualitas et dispositio ac affectio præit. Si igitur duo principia ingenita sunt, et hæc sunt contraria; vel ex toto sunt contraria, vel sunt quædam illis communia. At nihil ex integro contrarias

recipit rationes. Habent igitur hæc quoque communia, ut sint, et substantiæ sint, ac si quid aliud circa ipsa et in eis occurrit, quod commune sit. Contraria vero ea facit, quod alterum quidem bonum sit, alterum malum; quodque item aliud lux, aliud tenebræ sint. Prius ergo intelligitur esse hæc substantias, quam esse bonum et malum. Quod ergo contraria sunt, non penes communia est, sed penes proprietatem. Ponitur autem hæc esse ingenua; nihil vero est quod ingenuum antecedit. Ante hæc vero quidpiam est, ipsum nimirum quod dicebam communiter in eis existere. Ergo non sunt principia ingenua. Hæc enim ingenua, contraria sunt; quod autem illis communiter inest, ipsi prius est. Non ergo ingenua principia sunt, idcirco nimirum quod ingenuo nihil est anterius.

CAP. II. *Principium malum non est ingenuum, quia corruptibile.*

Sin autem dixerint, non ea ratione qua sunt ingenua, esse illa contraria; hoc quoque illis commune invenietur. Sed rursus quia malum ingenuum est malum, et bonum ingenuum bonum, reperietur ingenuum malum commune amborum, et ingenuum bonum commune item amborum. Si autem ut bonum sine ingenuo reperiat, fieri non potest; commune autem est ingenuum; utique etiam commune erit, quod necessario comes ingenuo est: hoc autem est bonum.

Sin autem dicant, non esse commune illorum, esse ingenuum; quatenus nimirum alteri inest, reliquo non inest: erit igitur ingenuum, vel bonum, vel malum; non autem bonum et malum. Quare si reperietur bonum ingenuum, malum erit ingenuum.

Præterea omne malum est puniendum; nihil vero quod sit puniendum, est incorruptibile: nullum igitur malum est incorruptibile, ne incorruptibiliter corruptibile sit.

Nihil quod corruptibile sit, est ingenuum: malum autem est corruptibile; non ergo malum est ingenuum.

Nihil est malum secundum substantiam, propterea quia malum qualitas est: nulla autem qualitas substantia est; non ergo malum substantia est.

Omnia contraria se vicissim interimunt; quæ autem sunt ingenua, nulli obnoxia eunt interitioni; non ergo contraria: quæ enim contraria sunt, a corruptione liquid immunia sunt.

Nihil ingenuum est mutationi obnoxium; mutatur autem bonum, quod a malo superetur; non ergo bonum ingenuum est.

Ingenito nullius corruptionis innata appetitio inest, nullaque vis corrumpendi ac interimendi: inest autem major ea appetitio; non igitur malum ingenuum est.

Divinæ Scripturæ, non solum homines [ἀνθρώπων] qui mali sint, tradendos supplicio dicunt, sed et ipsum diabolum⁸⁷. Omne autem quod supplicio traditur, mutationi obnoxium est: nihil vero mutationi obnoxium, est ingenuum; nihil ergo in iis quæ mala sunt, ingenuum est.

⁸⁷ Matth. xxv, 41.

(50) Ἀνθρώπους. Testatur Combefisius, codicem præferre ανους, legitque ἀνθρώπους. Recte. Ipse tamen in textu reposuit ἄλλους. Quod non placet.

ἅτας δὲ ποιῆ αὐτάς, τὸ τὴν μὲν ἀγαθὸν, τὴν δὲ κακὸν καὶ τὴν μὲν φῶς, τὴν δὲ σκότος εἶναι. Προεπινοεῖται δὲ τὸ εἶναι αὐτάς οὐσίας, ἢ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ὑπάρχειν. Ἡ ἐναντιότης ἄρα οὐ κατὰ τὰ κοινὰ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ιδιότητα. Τίθεται δὲ αὐτάς ἀγενήτους εἶναι· οὐδὲν δὲ πρὸ ἀγενήτου. Πρὸ τούτων ἔτι ἐστίν, αὐτὸ ὃ εἶπον κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί. Αὗται γὰρ ἀγένητοι αἱ ἐναντία· τὸ δὲ κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν πρὸ αὐτῶν. Οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί· οὐδὲν γὰρ πρὸ ἀγενήτου.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κατὰ τὸ ἀγένητον ἔχειν αὐτάς τὴν ἐναντιότητα· καὶ τοῦτο κοινὸν αὐτῶν εὐρεθήσεται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀγενήτως τὸ κακὸν, κακὸν, καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἀγαθόν· κοινὸν εὐρεθήσεται τὸ ἀγένητον κακὸν ἀμφοτέρων, καὶ τὸ ἀγένητον ἀγαθὸν ἀμφοτέρων. Εἰ γὰρ ἀγαθὸν ἔνευ τοῦ ἀγενήτου οὐ δύναται εὐρεθῆναι, κοινὸν δὲ τὸ ἀγένητον· κοινὸν ἄρα καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενον τῷ ἀγενήτῳ· τοῦτο δὲ ἐστίν τὸ ἀγαθόν.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κοινὸν αὐτῶν τὸ ἀγένητον εἶναι ἢ θατέρῳ ὑπάρχει, τῷ λοιπῷ οὐκ ὑπάρχει· ἐστὶ τοῖνον ἀγένητον, ἢ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ κακόν· οὐ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν. Εἰ οὖν εὐρεθῆι τὸ ἀγαθὸν ἀγένητον, τὸ κακὸν γενητόν.

Ἄλλως τε πᾶν κακὸν κολαστέον· οὐδὲν κολαστέον ἀφθαρτόν· οὐδὲν ἄρα κακὸν ἀφθαρτόν, τῷ μὴ ἀφθάρτως ὑπάρχειν φθαρτόν.

Οὐδὲν φθαρτόν ἀγένητον· ἐστὶ δὲ τὸ κακὸν φθαρτόν τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Οὐδὲν κατ' οὐσίαν κακόν, τῷ τὸ κακὸν ποῖον εἶναι· οὐδὲν δὲ ποῖον οὐσία· τὸ ἄρα κακόν οὐκ οὐσία.

Πάντα τὰ ἐναντία, ἀλλήλων φθαρτικά· τὰ δὲ ἀγένητα ἀφθάρτα· οὐκ ἄρα ἐναντία· τὰ γὰρ ἐναντία οὐκ ἀφθάρτα.

Οὐδὲν ἀγένητον τρεπτόν· τρέπεται δὲ τὸ ἀγαθὸν κρατηθὲν ὑπὸ τοῦ κακοῦ· τὸ ἄρα ἀγαθὸν οὐκ ἀγένητον.

Τὸ ἀγένητον οὐκ ἐστὶν ορεκτικὸν φθορᾶς τινος, εἰδὲ γε φθαρτικόν· τὸ δὲ γε κακὸν ορεκτικὸν φθορᾶς· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Αἱ θεῖαι Γραφαὶ κολάσει παραδίδοσθαι, οὐ πως ἀνθρώπους (50) κακοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, λέγουσιν. Πᾶν δὲ τὸ κολάσει παραδιδόμενον τρεπτόν· οὐδὲν δὲ τρεπτόν ἀγένητον· οὐδὲν ἄρα τῶν κακῶν ἀγένητον.

Ejusdem vocis compendium legerit quoque in suo exemplari Turrianus: sed eam in versione præterit, propterea forte quod ejus vim assequi haud valuit.

Τῶν δὲ ἄλων ἐναντιουμένων οὐδὲν κοινόν. Ὡστε ἂν ἀνάγκη τὸ θατέριον ὑπάρχον, τῷ λοιπῷ μὴ ὑπάρχειν ὑπάρχει δὲ τῷ ἀγαθῷ τὸ εἶναι ἀγέννητον· τῷ ἄρα κακῷ οὐδέτερον τούτων ὑπάρχει. Μὴ ὅν ἄρα τὸ κακόν.

Πᾶς ὁ εὐλόγως ὀρεγόμενός τινας, ἐπιτεταυμένην ἔχει τὴν βρεξιν, εἰ εὐλόγως ὀρέγεται. Θεὸς δὲ τοῦ φθεῖραι τὴν κακίαν ὀρέγεται· τῶν φθαρτῶν ἄρα ἐστὶ ἡ κακία. Τῶν δὲ φθαρτῶν οὐσα, ἀφανισθήσεται· ἀφανισμένη δὲ, οὐκ ἐστὶν ἀγέννητος.

Εἰ ἀγέννητον τὸ κακόν, κατὰ φύσιν αὐτῷ ὑπάρχει τὸ κακὸν εἶναι. Οὐδεὶς δὲ τὸ κατὰ φύσιν ἐνεργῶν ἀμαρτάνει. Τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀμαρτάνει· τὸ δὲ μὴ ἀμαρτάνον, οὐκ ὑπαίτιον. Ὑπαίτιος δὲ ὁ Σατανᾶς· οὐκ ἄρα ἀγέννητος.

A Eorum quæ ex integro contraria sunt, nihil commune est. Quare omnino, quod uni inest, alteri non inesse necesse est. Inest autem bono esse ingenuum; malo igitur neutrum horum inest. Malum itaque nihil est.

Quicumque rem aliquam rite expetit, dum ita expetat, nihil ipsum vetat expetito potiri. Expetit autem Deus malitiam interitioni dare: igitur malitia eorum est, quæ interitioni obnoxia sunt. Quæ autem ex eorum genere sit quæ intereat, delebitur; quæ autem deleatur, haud ingenua est.

Si malum ingenuum est, illi ex natura est esse malum. Nemo autem peccat, dum id præstat et operatur, quod est ex natura. Malum igitur non peccat. Quod autem non peccat, in culpa non est. Est vero Satanas in culpa ac reus est; non ergo ingenuus est.

CAP. III. Homines, filii iræ.

Ἡ θεία γὰρ Γραφή τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐπιτηδεύματων, ὧν ποιούσιν οἱ ἄνθρωποι, λέγει αὐτοὺς εἶναι υἱοὺς καὶ γεννήματα. Τοὺς γοῦν ὀργίλους καὶ τὴν ἄλλην ἀμαρτίαν ἔχοντας, ὡς διὰ τοῦτο ὀποκεισθαι τῇ κατὰ κόλασιν ὀργῇ, τέκνα ὀργῆς ὀνομάζει, ἢ φησὶ ὁ Παῦλος· Καὶ ἡμεῖς φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. Οὐτοὶ μεταβάλλειν δυνατὸν (50), ὡς μὴ κτεῖν εἶναι τέκνα φύσει ὀργῆς. Παῦλος γοῦν περὶ ἑαυτοῦ, καὶ τῶν παραπλησίως ἁγίων γεγενημένων, λέγει, ὅτι ἡμεῖς φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι, οἱ εἰσέτι δεῦρο ἐν τῷ ἀμαρτάνειν ὄντες· προσκείμενον δὲ τὸ φύσει, οὐ τὸ κατὰ φύσιν σημαίνει, ἀλλὰ τὸ ἀληθεία. Τὸ γὰρ, ἡμεῖς φύσει τέκνα ὀργῆς, λέγει, δηλῶν, ὅτι ἀληθεία ὑπεύθυνος ἔργῃ τυγχάνουσιν οἱ ἀμαρτάνοντες· ὡσπερ δὲ κατὰ φύσιν τέκνον ὀργῆς γίνεται τῷ συνεῖναι αὐτῷ κακίαν, ὡσαύτως μεταβαλὼν ἀληθείας γίνεται τέκνον καὶ ἀρετῆς. Εἰρηται γοῦν περὶ τινων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα· Ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· τέκνα σοφίας τοὺς σοφοὺς λέγων. Ἐπεὶ γὰρ οἱ τέκνα τινὸς ὄντες, ἐκ τοῦ τεκόντος ἔχουσιν τὸ εἶναι· ἔχουσι δὲ καὶ οἱ ποιοὶ τὸ εἶναι ἐκ τῆς ποιότητος τῆς προσγενομένης αὐτοῖς· εἰκότως οἱ ποιοὶ τέκνα καὶ υἱοὶ τῆς ποιότητος ὀνομάζονται. Ὡς γὰρ εἰρηται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα, Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ σοφοὶ σοφίας τέκνα· ὡσαύτως καὶ ἄλλους υἱοὺς εἰρήνης προσηγόρευσεν, φάσκων τοὺς μαθηταῖς· Ἐάν εἰσελάθητε εἰς πόλιν, ἢ εἰς οἰκίαν, καὶ ἢ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἢ εἰρήνη ὑμῶν (ἢ διδομένη τῇ πόλει, ἢ τῇ οἰκίᾳ) ἐπαραπαύσεται ἐπὶ τὸν ὄντα ἐν αὐτῇ υἱὸν εἰρήνης.

CAP. IV. Prudentia filiorum sæculi.

Ἐπὶ αὐτὸς Σωτὴρ φησιν· Φρονιμώτεροί εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός, ἐν τῇ γενεᾷ τῇ αὐτῶν· υἱοὺς φωτός λέγων τοὺς πεφωτισμένους τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ τοὺς ἔργοις τῆς ἀρετῆς. Πρὸς οὓς καὶ φῶς γεγεννη-

Divina Scriptura, operationum studiorumque quibus se homines impendunt, ipsos filios esse dicit ac proles. Proinde iracundos, ullique alii vitio mancipatos (quippe qui ea ratione supplicii iræ obnoxii existant) filios iræ vocat; quemadmodum ait Paulus: *Et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri*⁵⁰. Hos mutari nihil vetat, ut non sint amplius natura filii iræ. Paulus denique, de se ipse, deque illis qui pari ratione sancti evaserunt, ait, *Eramus natura filii iræ, sicut et cæteri* homines, qui huc usque sunt in peccato. Illud autem quod adjunctum est, *natura*, non hoc significat quod ex natura est, sed quod vere. Hoc enim dicit, *Eramus natura filii iræ*; ut declaret, vere iræ obnoxios esse, qui peccant. Quemadmodum autem natura filius iræ efficitur, ea ratione quod in peccato versatur; sic mutatione, veritatis filius atque virtutis evadit. Denique dictum est de quibusdam a Salvatore: *Justificata est sapientia a filiis suis*⁵¹; sapientiæ filios vocante eos, qui sint sapientes. Quia etenim qui alicujus filii sunt, a parente esse habent, quod existunt; quique adeo imbuti qualitate sunt, ex ea quæ illis accessit qualitate, nanciscuntur ut sint; merito sic imbuti qualitate, qualitatis filii nuncupantur ac nati. Sicut enim a Salvatore istiusmodi dictum est, *Ili sapientes sunt sapientiæ filii*; ita etiam alios filios pacis appellavit, dum ait discipulis⁵²: *Cum intraveritis in civitatem aut domum, et si ibi fuerit filius pacis, pax vestra* (ipsa quæ datur civitati aut domui) *requiescet super illum, qui in ea est filius pacis*.

Rursus idem Salvator ait: *Prudentiores sunt filii hujus sæculi filiis lucis in generatione sua*⁵³. Nempe lucis filios vocans, qui scientia veritatis ac virtutis operibus sint illuminati. Ad quos, qui et lux facti essent, quippe filios lucis, ait: *Vos estis lux mundi*⁵⁴.

⁵⁰ Ephes. II, 3. ⁵¹ Matth. XI, 19. ⁵² Luc. X, 5-8. ⁵³ Luc. XVI, 8. ⁵⁴ Matth. V, 14.

(50) Δυνατόν. An legendum δυνατοί? EDIT. PATROL.

Eos autem qui presentis vitæ amore tenentur, et ad eam referunt quæcunque operantur, sæculi hujus filios nominavit. Quæquam vero etiam prudentiores dixit filiis lucis, non simpliciter dixit esse prudentiores; sed in generatione sua; id est, in rebus ad hoc sæculum accommodatis, prudentiores sunt filiis lucis. *Sapientes enim sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt*⁶³. Quin et de Juda scriptum est, esse eum *filium perditionis*. Sic enim Dominus de illo dixit: *Ex discipulis meis nemo perit, nisi filius perditionis*⁶⁴. Filium autem perditionis vocavit, quod ea fecerit quæ sunt perditionis, merguntque in interitum. Non enim talis erat, cum unus esset ex apostollis, ac cum eis Salvatore pariter ministraret; sed cum Filii Dei atque Magistri proditor effectus est. Quodque ex natura laud malus esset, simul cum discipulis omnibus audivit: *Ecce mitto vos sicut oves in medio luporum*⁶⁵. Si lupos dicit eos qui peccant, oves vero eos qui virtuti navant operam: siquidem Judas natura malus erat, ovis Christi non erat; nam neque virtutem potest operari, qui per naturam malus est. Sed neque ipse diabolus per naturam malus est, sed ex mutatione liberæ voluntatis.

κατὰ φύσιν κακός. Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν κακός.

μένους, διὰ τὸ τυγχάνειν φωτὸς υἱοῦς, λέγει· Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· τοὺς δὲ ἀγαπήσαντας τὸ παρὸν ζῆν, καὶ πρὸς αὐτὸ πάντα, ἃ ποιοῦσιν, ἀναφέροντας, υἱοῦς ἀλῶνος τούτου ὠνόμασεν. Ἄλλ' εἰ καὶ εἶπεν τούτους φρονιμωτέρους ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς, οὐ καθάπαξ αὐτοὺς εἶπεν φρονιμωτέρους, ἀλλ' ἐν τῇ ἑαυτῶν γενεᾷ· τουτέστιν, ἐν τοῖς πράγμασιν τοῖς οικειωθεῖσιν τούτῳ τῷ αἰῶνι, φρονιμώτερον τῶν τοῦ φωτὸς υἱῶν τυγχάνουσιν. Σοφοὶ γὰρ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι· τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι οὐ συνήκαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα δὲ γέγραπται, ὡς εἴη υἱὸς ἀπωλείας. Ὁ γὰρ Κύριος περὶ αὐτοῦ εἶπεν, ὅτι Ὁδεις ἀπώλετο ἐκ τῶν μαθητῶν μου, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Ἀπωλείας δὲ υἱὸν αὐτὸν εἶπεν, τὸ τὰ τῆς ἀπωλείας πεπραχέναι. Οὐ γὰρ ὅτι εἰς ἦν τῶν ἀποστόλων, καὶ διηκόνει ἅμα ἐκείνοις τῷ Σωτῆρι, ἦν τοιοῦτος, ἀλλ' ὅτι προδότης γέγονε τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Διδασκάλου, ἀγαπήσας τὰ τῆς ἀπωλείας ἀργύρια. Καὶ ὅτι οὐ κατὰ φύσιν ἦν κακός, ἅμα πάντοτε μαθηταὶ ὧν ἤκουσεν· Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Εἰ δὲ λύκος τοῖς ἀμαρτάνοντας λέγει, πρόβατα δὲ τοὺς πρακτικῶς τῆς ἀρετῆς, εἶπερ ὁ Ἰουδᾶς φύσει κακός ἦν, οὐκ ἦν πρόβατον Χριστοῦ· ἐπεὶ μὴ πρακτικῶς τῆς ἀρετῆς ὁ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰδίου αὐτεφρονίου.

CAP. V. Corpus peccati quomodo fiat.

Sicut igitur non solum malarum actionum ac studiorum, verum etiam honestarum filii vocantur ac nati, qui ea exercent eo quo dictum est modo; ex cuius ratione, qualitatum fetus prolesque dicebantur, qui ex illis esse acciperent quod a qualitate ejusque munere habent; merito caro peccati⁶⁶, et corpus peccati⁶⁷, quispiam, non simpliciter dicitur, sed idcirco quia servit peccato. Homo enim corpore ac carne ad libidinem aliaque ejusmodi vitia abutens, corpus suum corpus peccati facit, et carnem suam carnem peccati; haud secus ac studiosus, castitatis studio, ac quæ ei virtus reliqua comes, corpus suum animumque sanctificat. Virgo igitur sancta efficitur corpore et spiritu (hoc est anima) quemadmodum scribit Paulus, dicens, debere virginem terrenis rebus curisque non distrahi, *Ut sit sancta corpore et spiritu*⁶⁸. Sed et in Epistola ad Corinthios scribit: *Glorificate Deum in corpore vestro*⁶⁹. Si autem glorificatur Deus in corpore hominum, nec Deus in malo glorificatur; haud sane corpus natura malum est; quanquam ipsum peccator malum reddit, ex peccati rationibus illo utens. Ac rursus paucis interjectis in hæc verba suos alloquitur: *An nescitis, quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est; quem habetis a Deo*⁷⁰? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: *quod templum enim Dei sanctum est, quod estis vos*⁷¹.

CAP. VI. Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.

Sed et in Epistola ad Thessalonicenses, idem

Ὡσπερ οὖν, οὐ τῶν φαύλων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαίων ἐπιτηδεύματων καὶ πραττομένων, υἱὸν καλοῦνται καὶ τέκνα οἱ ἐπιτελοῦντες τῶν προσηρημένων τρόπων, καθ' ὃν ἐλέγετο γεννήματα ποιότητων εἶναι τοὺς λαμβάνοντας ἀπ' αὐτῶν τὸ εἶναι, ὑπερέχουσιν ἐκ τῆς ποιότητος· ἐικότως σὰρξ ἀμαρτίας, καὶ σῶμα ἀμαρτίας, οὐ καθάπαξ λέγεται τις, ἀλλὰ τῷ ὑπηρετεῖν τῇ ἀμαρτίᾳ. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος τῷ σώματι καὶ τῇ σαρκὶ εἰς λαγνείαν καὶ τὰς ἄλλας τοιαύτας ἐνεργείας καταχρώμενος, ποιεῖ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἀμαρτίας σῶμα· καὶ τὴν σάρκα, σάρκα ἀμαρτίας· ὡσπερ ὁ σπουδαῖος διὰ σωφροσύνης καὶ τῆς ἐπομένης ἀρετῆς, τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἀγιάζει. Ἡ παρθένος γοῦν ἀγία γίνεται σώματι καὶ πνεύματι, ὃ ἐστὶ ψυχῇ, ὡς γράφει Παῦλος, λέγων, ὅτι τὴν παρθένον δεῖ ἀπερισπαστον εἶναι τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, *Ἦρα ἢ ἀγία σώματι καὶ πνεύματι*. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ τῇ Κορινθίων γράφει· *Δοξάζετε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν*. Εἰ δὲ δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐν τῷ σώματι τῶν ἀνθρώπων, οὐ δοξάζεται δὲ Θεὸς ἐν κακῷ· οὐ κακὸν τὸ σῶμα τῇ φύσει, καὶ κακὸν αὐτὸ ποιεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς, ἀμαρτητικῶς αὐτῷ χρώμενος. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν τοῖς αὐτοῖς προσφωνεῖ· *Ἢ οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, ὃ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ; Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρεῖ, φθειρεῖ τούτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἁγίος ἐστίν, οἷατις ἐστε ὑμεῖς*.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικίας ὁ αὐτὸς Ἀπό-

⁶³ Jerem. iv. 22. ⁶⁴ Joan. xvii. 12. ⁶⁵ Matth. x. 16. ⁶⁶ Rom. viii. 3. ⁶⁷ Rom. vi. 5. ⁶⁸ I Cor. vii. 34. ⁶⁹ I Cor. vi. 20. ⁷⁰ Ibid. 19. ⁷¹ I Cor. iii. 17.

στοιός γράφει· Ὁ Θεός τῆς εἰρήνης ἀγιασάσαι ὑμᾶς **A** ἀλοταλείς, καὶ ἀλόκληρον ὑμῶν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχή, καὶ τὸ σῶμα ἀμείπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρηθείη. Πῶς γὰρ ὀλοτελῶς ἀγιασθῆναι, καὶ ἀλόκληρον ἔχειν τὸ σῶμα ἑαυτοῦ δύναται, εἰ τὸ σῶμα μὴ πέφυκεν, κακὸν ὄν, ἀγιάζεσθαι; Εἰ γὰρ κακὸν τῇ φύσει τοῦτο, οὐ δεκτικὸν ἀγιασμοῦ· εἰ δὲ δέχεται τὸ ἀγαθόν, ὅτλον ὅτι οὐ φύσει κακὸν, δεκτικὸν ὄν ἀγαθοῦ. Τὸ γὰρ τῇ φύσει κακὸν, ἀνεπίδεκτον ἀγαθοῦ. Ὡσπερ τὸ φύσει ἀγαθόν, ἀνεπίδεκτον κακοῦ.

Γράφει ἐν ἐτέρᾳ Ἐπιστολῇ ὁ αὐτός· Ἀπόστολος πρὸς τινάς· *Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντός μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγωνίαν ἐν φόβῳ Θεοῦ*· δεικνύς καὶ διὰ ταύτης τῆς λέξεως, ὡς πέφυκεν καὶ ἡ σὰρξ καθαίρεσθαι τῶν προσαιπομένων αὐτῇ ἐξ ἁμαρτίας μολυσμῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχή· εἰ δὲ ἡ σὰρξ κατ' οὐσίαν ἦν κακὸν, καὶ τὸ πνεῦμα κατ' οὐσίαν ἀγαθόν, οὐδ' ἂν τὸ πνεῦμα μολυσμὸν εἶχεν, οὔτε μὴν ἡ σὰρξ ἀπὸ μολυσμοῦ ἔκαθαίρετο. Προσάττει δὲ ἑκάτερα καθάραι ἀπὸ μολυσμοῦ, λέγων καὶ τὸν τρόπον τῆς καθάρσεως. *Ἐπιτελοῦντες γὰρ, φησὶν, ἀγωνίαν ἐν φόβῳ Θεοῦ*. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· *Ἐν φόβῳ Θεοῦ*· εἰκνύς τὸ ὑπήκοον ἔχειν ἐξ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης. Εἰ δὲ ἐπιτελοῦντες ἀγωνίαν ἐν φόβῳ Θεοῦ, καθαίρομεν τὴν ἑαυτῶν σάρκα ἀπὸ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα· ὅτλον, ὅτι ἐγγινομένης ἐν ἡμῖν τῆς ἀγωνίας τοῦτο γίνεται. Ὡσπερ γὰρ καθαίρεται ἀγνοίας ψυχῆ, καὶ ἀδικημάτων, παρουσίᾳ ἐπιστήμης καὶ δικαιοσύνης (ἡ γὰρ ἀποφυγὴ τῆς κακίας ἀρετῆς εἰσὸς ἐργάζεται ἐκ τοῦ ἐναντίου)· οὕτως παρουσίᾳ ἀγιασμοῦ καθαίρεται ἡ σὰρξ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα. Πνεῦμα δὲ ἐν τούτοις τὴν ψυχὴν λέγει, ὡσπερ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων Στέφανος ὁ ἀπόστολος καταλευόμενος, καὶ μέλλων ἀποθνήσκειν, εἶπεν εὐχόμενος· *Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου*. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι ἐν τούτοις ἔλεγε τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ, ἢ τὴν ψυχὴν.

Εἰ οὖν διὰ πλειόνων ἡ σὰρξ καὶ τὸ πνεῦμα, ὅτε μὲν ἁμαρτίας, ὅτε δὲ ἀγιασμοῦ, καὶ πρὸς τὸ δοξάζειν τὸν Θεὸν ἔχοντα λέγεται· οὐδὲν τούτων φύσει κακόν, ἢ ἀγαθόν ἐστίν· ἀλλ' αὐτεξουσίως ἑκατέρων δεκτικόν· ἢ πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἔχοντος ἀνά μέρος δέχεται, ὅτε μὲν ἁμαρτίας εἶναι, ὅτε δὲ ἀγιασμοῦ; Εἰ δὲ καὶ τὸ βῆτὸν ἀγνοοῦντες, ἀφ' οὗ προφέρουσιν ἁμαρτίας εἶναι τὴν σάρκα, τοῦτο νομίζουσιν· ἀλλ' ἡμεῖς ὄλον αὐτὸ θέμενοι, τὴν διάνοιαν φανεράν ποιήσομεν. Ἔχει δὲ οὕτως.

CAP. VII. Christus cur ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati, ex coitu orta.

Ὁ Θεός τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, περὶ ἁμαρτίας κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί. Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν.

Apostolus scribit ⁷⁹ : *Deus pacis sanctificet vos totos : et integer vester spiritus et anima et corpus nulla criminis labe in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur. Quomodo enim ex toto sanctificari potest aliquis, et integrum habere corpus suum ; si quidem corpori, cum malum sit, a natura comparatum est, ut sanctificari non possit? Nam si corpus natura malum est, non capit ut sanctificetur. Si vero recipit bonum, liquet non esse natura malum, cum boni capax sit. Nam quod est natura malum, fieri non potest ut bonum recipiat; sicut rursus ut bonum natura, malum recipiat.*

Scribit in alia Epistola idem Apostolus ad quosdam : Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei ⁷⁹. *Qua ipsa voce ac loquendi forma ostendit, carni quoque comparatum esse, ut emundetur ab inquinamento quæ ex peccato illi inolescunt. Similiter in spiritu et anima. Quod si caro secundam substantiam esset mala, et spiritus secundum substantiam esset bonus; neque spiritus inquinamentum haberet, neque vero caro emundaretur ab inquinamento. Præcipit autem utrumque emundare ab inquinamento; modum etiam dicens quo sit futura mundatio. Ait namque : Perficientes sanctificationem in timore Dei. Illud vero etiam recte, quod ait, in timore Dei, ut ostendat, habere ex se ut obediant, et non ex necessitate. Quod si perficientes sanctificationem in timore Dei, emundamus carnem nostram et spiritum ab inquinamento; palam est accedente nobis sanctitate istud præstari. Sicut enim animus ab ignorantia ac injustitiis repurgatur ea ratione, quod scientia et justitia illi adveniunt (fuga enim vitii, a contrario virtuti aditum facit), sic sanctificationis adventu, caro et spiritus ab inquinamento mundatur. Hic autem spiritum animam significat, sicut etiam in Actibus apostolorum Stephanus apostolus dum lapidaretur, et prope esset moriturus, precibus ad Deum dixit : Domine Jesu, suscipe spiritum meum* ⁷⁹. Non enim illis verbis aliud quidpiam spiritum suum dicebat, quam animam.

Cum igitur pluribus locis caro et spiritus, quandoque peccati dicantur, quandoque sanctificationis, et comparata ad Deum glorificandum, neutrum ipsorum natura malum sit aut bonum; sed ejusmodi, ut libera voluntate utrumque recipere possint : nonne ex ejus qui habeat usu, sigillatim est, ut modo peccati, modo sanctificationis dicantur? Quod si ipsam quoque auctoritatem nescientes, unde proferunt esse carnem peccati, ita existimant; nos enimvero integram eam ponentes, perspicuam red-demus sententiam. Sic autem habet.

Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato damnavit peccatum in carne ⁷⁸. *Quod dicit, ejusmodi est. Omnium hominum caro*

⁷⁹ I Thess. v, 23. ⁷⁸ II Cor. vii, 1. ⁷⁷ Act. vii, 58. ⁷⁶ Rom. viii, 3.

ex conjunctione viri et feminæ existit, excepta carne primi parentis et ea quam Christus assumpsit. Non enim alia ratione hominis corpus exstiterit, nisi masculus et femina misceantur. Igitur quia Salvator ex sola Virgine corpus assumpsit, quod ex non coitu principium duxit; ideoque carnem Domini, ejus carnis quæ ex coitu est, similitudinem vocavit. Non enim simpliciter habere eam carnis similitudinem dixit, sed similitudinem carnis peccati. Similitudo autem carnis peccati, caro est; uno duntaxat ex aliis carnibus illi desiderato, quod nulla viri opera nacta existentiam est. Decebat enim, ut qui ad salutem hominum veniebat, ex conjunctione viri corpus non acciperet; neque rursus extra hominum successionem, velut primus homo, ne ejus corpus diversi generis esse putaretur. Nam si ipse quoque ex terra formatus esset, sicut fuit princeps humani generis; suspicandi ansam habuissent, qui nudo mentis commento specie tenus incarnationem docent, non forte humanum corpus re ac veritate gestasse.

CAP. VIII. *An nuptiæ malæ. Caro peccati, carnali copula propagata, cujus a peccato ortus existat. Fidelium in Christo nuptiæ.*

Præterea, si corpus ex viri conjunctione sumpsisset, cum in nullo differret; ipse quoque utique peccato, quod ex Adamo ejus omnes posterii per successionem contrahunt, obnoxius habitus esset. Si vero dixerint: Si caro peccati est quæ ex conjunctione viri et feminæ nata est, malæ sunt nuptiæ; audiant isti: Ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex conubio natis intelligendum est: quodque adeo post peccatum facta est Adæ cum Eva conjunctio; ideoque caro peccati dicta est. Qui enim ante peccatum immortalis erat, per peccatum mortalis factus est; atque ita successio mortalitatem habet. Similitudinem igitur hujus carnis habebat Christus, tametsi caro ejus non vidit corruptionem⁷⁶. Verum per adventum ejus, sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis ablatum est peccatum. Itaque, nunc, qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt honorabiles nuptias, et torum immaculatum, sicut Paulus scribit fidelibus: *Honorabiles nuptiæ, et torus immaculatus: fornicatores autem et adulteros judicabit Deus*⁷⁷. Distinguens enim nuptias honoratas, et eos qui eis utuntur, a scortatoribus et adulteris; esse illas scortationem aut adulterium abnuit. Quamobrem neque peccatum sunt nuptiæ.

CAP. IX. *Virginitatis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virium ratione, Christiano lucta gravior.*

Aliter etiam dici potest magis physice: Divina quædam res est virginitas, atque in virtutum censu splendida. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum; non absolute sunt peccatum. Malum enim non in comparatione boni

⁷⁶ Psal. xv, 10. ⁷⁷ Hebr. xiii, 4.

ἢ πάντων ἀνθρώπων σὰρξ, ἐκ συνδυασμοῦ ἔχει τὸ εἶναι, δίχα τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ οὐ ἀνέλαβεν ὁ Σωτὴρ. Οὐκ ἂν γὰρ ἄλλως σῶμα ἀνθρώπου γένοιτο, μὴ ἐπιπλακέντος τῷ θήλει τοῦ ἄρρενος. Ἐπεὶ οὖν ὁ Σωτὴρ ἐκ μόνης τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, τὴν ἀρχὴν οὐκ ἔχον ἐκ συνουσίας, ὁμοίωμα τὴν σάρκα τῆς Κυριακῆν εἶπε τῆς σαρκὸς τῆς ἐκ συνουσίας. Οὐ γὰρ καθάπαξ εἶπεν, ὁμοίωμα σαρκὸς αὐτὸν ἔχειν, ἀλλ' ὁμοίωμα σαρκὸς ἁμαρτίας. Τὸ δὲ ὁμοίωμα τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας, σὰρξ ἐστίν, μόνῃ τούτῳ λειπομένη τῶν ἄλλων σαρκῶν, τὸ ἄνευ ἀνδρὸς ἐσχηκέναι τὴν ὑπαρξίν. Ἔδει γὰρ τὸν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐρχόμενον, μὴ ἐκ συνδυασμοῦ σῶμα λαβεῖν. Μῆδ' αὖ ἐξῶθεν τῆς τῶν ἀνθρώπων διαδοχῆς, ὡσπερ ὁ πρῶτος ἀνθρώπος, ἵνα μὴ ἐτερογενὲς αὐτοῦ νομισθῆ τὸ σῶμα. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς ἐπέπλαστο, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὑπόνοιαν ἐλάμβανον οἱ διὰ φαντασίας τὴν δόκησιν εἰσάγοντες, μήτε ἄρα οὐ κατὰ ἀλήθειαν ἐφερὲν ἀνθρώπου σῶμα.

Πάλιν, εἰ ἐκ συνδυασμοῦ ἀνειλήφει σῶμα, οὐκ ἔχον τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομισθῆ ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος εἶναι ἐκείνῃ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἥπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδάμ πάντες κατὰ διαδοχὴν ὑπέτρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν· Εἰ σὰρξ ἁμαρτίας ἐστίν ἢ ἐκ συνουσίας; ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα, κακὸς ὁ γάμος· ἀκουέτωσαν, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, τοῦ ἄρατος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, ὡσπερ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἔπραττον, οὕτω καὶ τὸν γάμον ἁμαρτητικῶς εἶχον. Δι' ὃ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννώμενα σῶματα νοητέον. Καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἢ σύνοδος γέγονεν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας, διὰ τοῦτο σὰρξ ἁμαρτίας εἰρηται. Ἄφθαρτος γὰρ ὢν πρὸ τῆς παραδόσεως, φθαρτὸς γεγέννηται παραδῆς; καὶ οὕτως ἢ διαδοχῇ τὸ φθαρτὸν ἔχει. Ὅμοιωμα οὖν τῆς σαρκὸς ταύτης εἶχεν ὁ Σωτὴρ, εἰ καὶ μὴ ἔκιν ἢ σὰρξ αὐτοῦ διαφθοράν. Ἄλλ' ἐπιδημήσαντος τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀφάρσεις ἁμαρτίας γέγονεν, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. Νῦν γοῦν οἱ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βιούντες ἔχουσιν δύνανται τίμιον γάμον καὶ κοίτην ἀμίαντον, ὡς γράφει Παῦλος τοῖς πιστοῖς· *Τίμιος ὁ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνοι δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός*. Διαστέλλων γὰρ τὸν τίμιον γάμον, καὶ τοὺς χρωμένους αὐτῷ, ἀπὸ πόρνων καὶ μοιχῶν, οὐ πορνείαν, οὐδὲ μοιχείαν τούτων βούλεται εἶναι· ὅθεν οὐδὲ ἁμαρτία ὁ γάμος.

Καὶ ἐτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθήσεται· Ἡ παρθενία θεῖόν τι χρῆμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς ὑπάρχει. Εἰ τις οὖν συγκρίνων ταύτη τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν ἁμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένος ἁμαρτία ἐστίν. Τὸ γὰρ κακὸν οὐ συγκρίσει τοῦ ἀγαθοῦ κα-

κόν ἐστι, καθ' ἑαυτὸ ὃν τοιοῦτο. Εἰ ποτε γοῦν ὡς ἄ
 πρὸς ἀγαθὸν λέγοιτό τι κακὸν, καὶ αὐτὸ ἀγαθὸν εἶη,
 ὑποδέεστερον τοῦ προκρινόμενου αὐτοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ
 τοῖνον τῷ Εὐαγγελίῳ προσερχόμενοι, προσηγουμένοις
 προσέρχονται αὐτῷ ἐπὶ τῷ θεοσεβεῖν, καὶ κατὰ θεὸν
 γενέσθαι σοφοί. Οὗτοι ἐπομένως ἔχουσι τὸ πολεμεῖ-
 σθαι ὑπὸ τινων· καὶ γὰρ δεῖ τούτους βεβαίως ἀναλα-
 βεῖν τὴν Χριστιανισμὸν. Προσγίνεται δὲ ἡ βεβαίότης
 ἐκ τῆς κατὰ τοὺς πειρασμοὺς γυμνασίας. Ὁθεν ἀνάγ-
 κη ἀγῶνας αὐτοὺς ὑπομένειν. Καὶ ὡσπερ οἱ ἀγωνο-
 θετοῦντες, εἰ τοῦ εὐλόγου φροντίζοιεν, οὐχ ὡς ἔτυχεν
 τότε μετὰ τοῦδε συμβάλλουσιν ἀθλητὴν, ἀλλὰ σὺν
 ἀκριβεῖ ἀπολλῆ, εἰς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐκάστου δυ-
 νάμεως σκοποῦντες· οὕτως καὶ ὁ ἡμέτερος ἀθλοθέ-
 τῆς Χριστὸς οὐ πάντας τοῖς αὐτοῖς ἀνταγωνισταῖς
 συζεύγνυσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν δύναμιν
 ἐκάστου τὴν ἀντίπαλον δίδωσιν. Κορινθίοις γοῦν, νη-
 πίοις οὖσιν ἔτι, τῶν παθημάτων τῆς σαρκὸς περι-
 ἔχεται Παῦλος γράφει· Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ ἐλλή-
 σεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος. Οἱ γὰρ πειρασμοὶ τούτων,
 καὶ οἱ ἀγῶνες, πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα τὴν
 ἀναφορὰν ἔχουσι. Περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ τῶν παραπλη-
 σίων, ἰσορρόπων τε καὶ ἰσοσθενῶν, γράφων φησὶν·
 Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ
 πρὸς τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμο-
 κράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου· μονουχλ
 τοῦτο λέγων· Ἡμῖν τοῖς ὑπεραναβεθηκόσιν οὐκέτι
 πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, τοῦ· ἔστιν ἀνθρώπινα, ἡ πάλη,
 ἀλλὰ πρὸς τὰ ὑπεραναβεθηκότα τάγματα τῶν ἀντι-
 κλήων· εἰσὶν δὲ ταῦτα εἶδη λογικῶν, πονηρῶν γενο-
 μένων προαιρετικῶς.

CAP. X. *Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animorum genera et species nuncupata, a prava voluntate.*

Μηδεὶς δὲ ὑπολάβῃ, ὅτι εἶδη λογικῶν πονηρῶν εἰ-
 ρηκότες, οὐσίαν πονηρὰν λέγομεν. Ἔστιν γὰρ εἶδη
 καὶ γένη καὶ τῶν προαιρετικῶν ὑπαρχόντων. Λέγομεν
 γοῦν εἶδη σπουδαῖοι εἶναι, δίκαιοι, σώφρονες, φρόνι-
 μον. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ γένος, εἰς εἶδη μεριζομένη,
 εἰς δικαιοσύνην, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπὰ, ἀνάγκη
 τὸν τοῦ γένους μετέχοντα, σπουδαῖον ὄντα, ὡσαυτεῖ
 γένος εἶναι τῶν μετεχόντων τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν·
 ὡσαυτεῖ καὶ τῆς ἐπιστήμης γένους οὐσης, γραμμα-
 τικῆς, μουσικῆς καὶ τῶν λοιπῶν, τὸν παρονομαζόμε-
 νον ἀπὸ τοῦ γένους ἐπιστήμονα, γένος εἶναι τῶν παρ-
 ονομαζομένων ἀπὸ τῶν τῆς ἐπιστήμης εἰδῶν φάμεν.
 Ἐὰν τοῖνον πονηρῶν λογικῶν εἶδη λέγομεν, προαιρε-
 τικῶς πάντας τοὺς ὑπὸ τὰ εἶδη ταῦτα λέγομεν εἶναι
 τοιοῦτους. Ἀμέλει γοῦν τὰ ὀνόματα τὰ προειρημένα
 πονηρὰ, οὐκ οὐσίων, ἀλλὰ προαιρετικῶν ἐστὶν ἐμφα-
 ντικὰ.

CAP. XI. *Diabolus voluntatis nomen ejusque pravitatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, accusator et calumniator. Satanas, adversarius.*

Τὸ γὰρ διάβολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαι-
 ρετικὴν ὄνομα. Αὐτίκα γοῦν καὶ τὸν Ἰούδαν, ἀνθρώπον

malum est, sed ipsum per se tale est. Si quando
 igitur aliquid malum dicitur, ea ratione quod cum
 bono confertur; ipsum etiam bonum fuerit, inferius
 bono quod ipsi antefertur. Qui igitur Evangelio ac-
 cedunt, ad ipsum in primis accedunt, ut colant ple-
 tatem, et secundum Deum sapientes fiant. His
 comes est, ut a nonnullis oppugnentur; siquidem
 necesse est eos firmiter animique constantia Christo
 nomen dare. Firmitas autem ac constantia tenta-
 tionum exercitatione præstatur. Quamobrem nec-
 esse est, ut et illi certamina subeant. Quemadmo-
 dum autem qui certantibus constituunt præmia, si,
 quod e ratione congruumque videatur, spectandum
 sibi putaverint, haud temere hunc illumque pugil-
 em commiserint, sed multa diligentia omni-
 que sedulitate, cujusque virium spectata ratione; sic
 nimirum nostri quoque certaminis arbiter Christus
 non omnes iisdem adversariis jungit, sed pro cu-
 jusque ætatis viriumque ratione, quocum lucta
 conserenda, opponit. Corinthiis itaque, cum adhuc
 parvuli essent, Paulus scribit⁷⁶, teneri eos carnis
 passionibus: *Tentatio, inquit, vos non apprehendit,
 nisi humana*⁷⁷. Ipsorum namque tentationes ac cer-
 tamina ad ea spectabant quæ essent humana. De
 se autem sui-que similibus, pari scilicet pectoris
 robore ac animositate, scribit dicens⁷⁸: *Non est
 nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed
 adversus principatus et potestates, mundique domi-
 nos, rectores tenebrarum sæculi hujus, ac si diceret,
 Nobis qui celsiore gradu conscendimus, non est
 lucta adversus sanguinem et carnem (id est adver-
 sus humana), sed adversus superiorum ordinum
 adversarios. Sunt vero hi animorum species, qui*

Nemo vero existimet, cum pravorum animorum
 species diximus, pravam nos essentiam dicere ac
 substantiam. Sunt enim etiam species et genera,
 eorum quæ liberæ voluntatis sunt. Dicimus honesti
 species esse, justum, temperantem, prudentem,
 fortem. Quia namque virtus genus est quæ in spe-
 cies distribuatur, in justitiam, temperantiam ac re-
 liquas, necesse est eum qui genus participat, qui
 videlicet studiosus existat ac virtute fulgeat, velut
 genus esse eorum qui species virtutum participant.
 Similiter, cum scientia genus sit, grammaticæ,
 musicæ et aliarum, eum qui, ducto a scientia no-
 mine, sciens dicitur, genus esse dicimus eorum,
 qui a tali talique scientia (scientiæ scilicet specie-
 bus) nuncupantur. Quanquam igitur pravorum ani-
 morum species dicimus, omnes subter has species
 positos, voluntate pravos esse dicimus. Quæ itaque
 dicta sunt prava nomina, non essentias significant,
 sed qui libera præditi voluntate existant.

Quod enim diabolus dicitur, non essentiam de-
 clarat, sed voluntatem. Statim enim etiam Judam,

⁷⁶ I Cor. III, 2. ⁷⁷ I Cor. X, 13. ⁷⁸ Ephes. VI, 12.

homo cum esset, diabolus Dominus nominavit, non A propter substantiam, sed propter voluntatem, cum ad omnes simul discipulos ait, in eis quoque Judam connumerans : *Nonne duodecim elegi vos, et unus ex vobis diabolus est* ⁶¹? Subjungitque Evangelista : *Hoc autem dixit de Juda, qui eum erat traditurus* ⁶². Etsi enim propter futuram proditionem diabolus vocatus est ; non jam tunc diabolus erat, cum pariter cum omnibus electus est, ob eam qua tunc præstabat virtutem. Tunc autem diabolus appellatus est, cum ea molitus est ac fecit, quæ proditionis erant. Si ergo in Juda nomen diaboli actionem ex libera nutu voluntatis indicat ; similiter etiam de quovis alio dicatur, aliquid ad liberam voluntatem spectans significat. At nec consuetudinis ejus vocis usus ignotus est. Diabolus certe Græca voce vocamus qui apud alios aliis detrahunt, accusantque et calumniantur. Unde etiam quia diabolus Deum accusat apud homines, et homines apud Deum, ipsosque alios apud alios homines, hoc nomen sortitus est. Quod si etiam satanæ nomen de diabolo dicitur, sciant hoc ipsum nomen significare quod est liberæ voluntatis. Nam cum satanas vox Hebraica sit, nihil aliud significat quam *adversarium*, si ipsam Latine interpreteris. Adversarius vero cum de homine dicitur, idem est quod *inimicus nocens*. Sicut igitur inimicus voluntate est inimicus, sic et adversarius. Uti etiam horum contraria. Amicus enim et benevolus et concors et idem sentiens, nomina sunt, quod est liberæ voluntatis significantia. Dicitur enim hic idem amicus et benevolus, sicut dicitur diabolus et satanas et malus. Quemadmodum Salvator in Evangelio præter cætera hoc quoque discipulos in oratione docet : *Et ne vos inducas in tentationem, sed libera nos a malo* ⁶³. Nam et mali nomen liberam denotat voluntatem.

CAP. XII. *Mali nomen, ut diaboli et Satanæ, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.*

Si igitur, quibus omnibus nominibus insignitur mali auctor primusque virtutis desertor, voluntatis arbitrio talis est ; per essentiam malus esse non potest. Quod si dixerint, Cum esset substantia malus atque natura, accessisse et quæ erant voluntatis, ob quæ sic nominatus est : sciant isti in iis quæ ad essentiam spectant ac substantiæ sunt, non assumi ea quæ sunt liberæ voluntatis. Nullus enim dicit, libera voluntate animal esse aut lapidem. Hæc enim substantialia sunt : hincque est, ut nihil hic liberæ sit voluntatis. In his enim sunt quæ ad liberam voluntatem spectant, in quibus libera ipsa voluntas est.

Sed fortasse dicent, Ut quid vero eum qui damnosus futurus erat et pestis ac labes, bonus Deus in rerum naturam produxit? Atqui sciant qui hoc dicunt, non solum nobis adversari, sed et omnibus qui providentiam ponunt. Multi enim etiam alii, cum providentiam ponant, animalia omnia ratione utentia ex Deo esse dicunt, in quibus etiam malitia

δυνα, διάβολον ὁ Κύριος, οὐ διὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν προαίρεσιν ὠνόμασεν, λέγων πρὸς πάντας ἅμα τοὺς μαθητὰς, συναριθμῶν καὶ τὸν Ἰούδαν ἐν αὐτοῖς· Οὐχὶ τοὺς δώδεκα ὑμᾶς ἐξελεξάμην, καὶ εἰς ἐξ ὑμῶν διάβολός ἐστιν; Ἡ ἐπιφέρει συγγραφεὺς· Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ Ἰούδα, τοῦ μέλλοντος προδοῦναι αὐτόν. Εἰ γὰρ διὰ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν διάβολος εἶρηται, οὐ τότε διάβολος ἦν, ὅτε ἅμα πᾶσαν ἐκλογῆς ἔτυχεν. Ἐκλεκτὸς μὲν γὰρ ἅμα πᾶσιν γέγονεν, διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ τότε ἀρετὴν· διάβολος δὲ τότε ἐκρημάτισεν, ὅτε τὰ τῆς προδοσίας εἰργάσατο. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Ἰούδα τὸ διάβολος ὄνομα πράξεως προαιρετικῆς δηλωτικόν ἐστιν, οὕτως κληεῖ ἄλλου τινὸς ἢ φωνῆ λέγοιτο, προαιρετικόν τι σημαίνει. Οἶδεν δὲ καὶ ἡ συνήθεια τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου. Διαβόλους γοῦν καλοῦμεν τοὺς κατηγοροῦντας τοῦσδε τοῖσδε, κακείνους τούτοις. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ διάβολος θεὸν ἀνθρώποις διαβάλλει, καὶ ἀνθρώπους θεῷ, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἀλλήλοις, ταύτης ἔτυχεν τῆς ὀνομασίας. Εἰ δὲ καὶ τὸ σατανᾶς ὄνομα κατηγοροῦτο αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, ἴστωσαν, ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦτο προαιρετικῶν τινὸς ἐστὶ δηλωτικόν. Ἑβραϊκῆ γὰρ οὐσα ἢ φωνῆ, οὐχ ἑτερόν τι σημαίνει καθ' ἑλλάδα φωνῆν, ἢ τὸ ἀντικείμενον· τὸ δὲ ἀντικείμενον ἐπ' ἀνθρώπου λαμβανόμενον, ἴσον ἐστὶ τῷ ἐχθρὸς, βλαβερός. Ὡς οὖν ὁ ἐχθρὸς προαιρέσει ἐστὶ τοιοῦτος, οὕτως καὶ ὁ ἀντικείμενος· ὡς περὶ καὶ τὰ τούτων ἐναντία· τὸ γὰρ φίλος, καὶ εὐνοῶν, καὶ ὁμοφρονῶν, καὶ ὁμοφρονῶν, ὀνόματα προαιρέσεών ἐστι δηλωτικά. Λέγεται γὰρ αὐτὸς οὗτος φίλος καὶ εὐνοῶν, ὡς περὶ διάβολος, καὶ σατανᾶς, καὶ πονηρός. Ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ὁ Σωτὴρ πρὸς ἑτέροισι καὶ τοῦτο λέγειν διδάσκει ἐν τῇ εὐχῇ τοὺς μαθητὰς· Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Καὶ γὰρ καὶ τὸ τοῦ πονηροῦ ὄνομα προαιρέσεως ἐστὶ δηλωτικόν.

Εἰ τοίνυν διὰ πάντων, ὧν σημαίνει, ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης τῆς ἀρετῆς προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός· εἰ δὲ λέγοιεν τοῦτο, ὅτι τῇ οὐσίᾳ κακὸς ἂν ἔτυχεν καὶ τὰ προαιρετικά, δι' ἃ οὕτως ὠνόμασται· ἴστωσαν, ὅτι ἐν τοῖς οὐσιώδεσιν οὐ παραλαμβάνεται προαίρεσις· οὐδὲ γὰρ λέγει προαιρετικῶς ζῶον εἶναι, ἢ λίθον· ταῦτα γὰρ οὐσιώδη. Ὅθεν οὐδὲ προαιρετικόν τι ἐν ἐκείνοις γὰρ τὰ προαιρετικά, ἐν οἷς καὶ ἡ προαίρεσις.

Ἄλλ' ἴσως ἐρωτοῦσιν· Διὰ τί τὸν οὕτω μέλλοντα ἐσεσθαι βλαβερόν, ἢ λυμεῶνα, εἰς τὸ εἶναι ἡγάγεν ὁ ἀρχέκακος θεός; Ἰστωσαν δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι οὐχ ἡμῖν μονοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν τοῖς τιθεμένοις πρόνοιαν ἀντιπίπτουσιν. Πολλοὶ γὰρ καὶ ἄλλοι τιθέμενοι πρόνοιαν, ἐκ θεοῦ λέγουσιν εἶναι πάντα τὰ λογικὰ ζῶα, ἐν οἷς φύεται καὶ ἡ κακία. Εἰ οὖν περὶ τοῦ διαβόλου ταῦτα

⁶¹ Joan. vi, 71. ⁶² ibid. 72. ⁶³ Matth. vi, 13; Luc. xi, 4.

λέγουσιν, καὶ περὶ πάντων τῶν λογικῶν ἀναγκάζον-
ται εἶπεν τοῦτο. Ὅμως δὲ ἡμεῖς οὐκ ἐκείνους μι-
μούμενοι, φαμέν· Οὐ κακίας αἴτιος ὁ ποιήσας τὸ δυ-
νάμενον ἐξ ἰδίας βολῆς εἰς κακίαν ἐλθεῖν. Λογικὸν
γὰρ κατεσκευάσεν ζῶον, ὃ ἐβούλετο εἶναι ἀπὸ τῆς
ἐαυτοῦ προαιρέσεως ἀγαθόν, ἔχον εἰς ἑκάτερα βέπειν
τὸ αὐτεξούσιον. Ἀγαθὸν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶ-
ναι, (51) ἐγουσίως αἰρούμενον τὸ ἀγαθόν. Οὐδεὶς γὰρ
γενητῶν ἄκων ἀγαθὸς εἶναι δύναται· ἀλλὰ πάντες
οἱ ὄντες ἀγαθοὶ ἐκουσίως εἰσὶν τοιοῦτοι. Ἔδει τοίνυν
τὸν προαιρέσει τῇ ἐαυτοῦ ἀγαθὸν ἐσόμενον, δύναμιν
ἔχειν τὴν αὐτὴν τῇ ἐπιτηδεύτητι πρὸς ἀνάληψιν τοῦ
ἀγαθοῦ. Ἐἴπετο δὲ τὸ δεκτικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
κακοῦ δεκτικὸν εἶναι· οὕτω κατεσκευασμένῳ τῷ
λογικῷ, πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν δύναμιν ἔχειν,
ἐντολὴ δέδοται ὅπως τὴν μὲν ἀρετὴν κατ' ἐνέρ-
γειαν, τὴν δὲ κακίαν κατ' ἐπιτηδεύτητα μόνην ἔχει.
Ὅ γὰρ τοῦ δημιουργήσαντος νόμος προτρέπει, καὶ
ἀλείφει, καὶ συνεργεῖ πρὸς ἀρετὴν, ἀποτρέπων τὴν
φύσιν τῆς κακίας. Κἂν τοίνυν ἐνυπάρχη δύναμις κα-
κίας ἐν τῷ λογικῷ, οὐ διὰ τὴν δύναμιν φαῦλον τοῦτο.
Ἀμφοτέρων γὰρ, ἀρετῆς καὶ κακίας, λέγω, αἱ δυνά-
μεις καὶ προαιρέσεις. Αἰρούμεθα γὰρ ἀρετῆς ἔχειν
δύναμιν, ἵνα καὶ ἀναλαβὴν κατ' ἐνέργειαν δυνάμεθα·
αἰρούμεθα καὶ κακίας ἔχειν δύναμιν. Τότε γὰρ αὐτὴν
ἔχομεν, ὅταν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν ἀρετὴν ἔχωμεν. Καὶ
οὐχ ἡμῶν μόνων ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ καὶ πάντων ὀρθῶς
περὶ τῶν λογικῶν ζῶων φιλοσοφησάντων.

composites effici valeamus: vitii quoque facultatem habere libere volumus. Tunc enim eam habemus, cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et omnium qui de animis atque ratione præditis recte sunt philosophati.

CAP. XIII. *Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati et ad bonum. Artis aousus et regum, ipsis iniuvis et innoxiiis.*

Κἂν τοίνυν τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην διάβολον ὁ
θεὸς ἐποίησεν, οὐχὶ διάβολον αὐτὴν ἐδημιούργη-
σεν, ἀλλὰ δεκτικὴν ἀρετῆς, ἵνα ταύτην ἔχη· καὶ δε-
κτικὴν κακίας, ἵνα ταύτης ἀπέχηται. Ἐπεὶ γὰρ ἀσυν-
άρπακτος (52) ἡ ἀρετὴ τῇ κακίᾳ, φιλὴ δὲ τῷ Θεῷ ἡ
ἀρετὴ, ἀμφοτέρων τὰς δυνάμεις ἐνιελὶ τῷ λογικῷ
διὰ τοῦτο ἐνήκεν αὐτάς, ἵνα τὴν μὲν εἰς ἐνέργειαν
μεταλάβωμεν, τῆς δὲ ἑτέρας δυνάμεως τοῦ τέλους,
ἕπερ ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἀπεχώμεθα. Ὅστε γέγονεν πᾶν
λογικὸν ἐπὶ τῷ σπουδαίῳ εἶναι, καὶ μὴ φαῦλον. Ἐ-
τινα οὖν τῶν λογικῶν τὴν ἐναντίαν δεδράμηκεν τῷ
πεποιητότι καὶ προνοουμένῳ, οὐ τοῦ ποιήσαντος καὶ
νομοθετήσαντος ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ἀντιτεινάντων
πρὸς τοὺς δοθέντας καὶ πρὸς τοὺς προνοουμένους
νόμους.

Ὅρωμεν γοῦν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, αἱ ταῦτα γι-
νόμενα, ἃ παιδεύομεν τὰ τέκνα, κατ' ἐπιστήμην αὐ-
τὰ ἀνάγειν βουλόμενοι, ἵνα καὶ ταύτην ἐνεργῶσιν·
οὐ πάντως δὲ οὕτως ἐνεργῶσιν, ὡς ἐδιδάχθησαν· ἀλλ'
ἔστιν ὅτε ἐναντίας πολλοὶ υἱοὶ πατρῶων ἱατροὶ
ἀνατραπέντες, οὐ δεόντως χρῶνται τῇ ἱατρικῇ, τὰ
νοσοποιὰ ἀντὶ τῶν ὑγιεινῶν τοῖς καχομένους προσ-
άγοντες· καὶ οὐ δήπου ἡ ἱατρικὴ, ἢ ὁ ταύτην παι-

(51) Ἀγαθὸν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶναι. Tur-
rianus: *Volebat enim ut homo esset bonus.* Non be-

ac vitium oritur. Si igitur hæc de diabolo dicunt,
necesse est, ut et de omnibus dicant ratione præ-
ditis atque animis. Nos enimvero qui illos minime
sequamur, dicimus, non esse mali auctorem qui
eum produxit ac fecit, qui sua ipse proclivi volun-
tate nutuque in malum vergere potest, eique obnoxius
esse. Dum enim animal condidit rationis particeps,
voluit sua ipsum voluntate ac arbitrio bonum fore,
ea facultate præditum, qua liceret ad utrumlibet ver-
gere. Volebat enim ipsum bonum esse, eligendo
sponte quod bonum est. Nullus enim in iis quæ
condita sunt, invitus bonus esse potest; sed om-
nes qui boni sunt, sponte tales sunt. Quare oport-
tebat, ut qui voluntate sua futurus esset bonus, po-
testatem haberet, qua idoneus et aptus esset ad bo-
num capessendum ac quod honestum esset. Seque-
batur autem, ut quod bonum capere posset, posset
et malum, sic fabricata rationali substantia, ut ad
virtutem vitiumque facultatem haberet, datum et
mandatum est, ut virtutem in actu, vitium vero so-
lum aptitudine haberet. Creatoris namque lex bor-
tatur, facitque animos atque adjuvat ad virtutem,
avocans naturam a vitio. Quamvis igitur insit vitii
facultas in utente ratione; non propter facultatem
malus est qui ea præditus est: ad utrumlibet nam-
que, virtutem scilicet atque vitium, se habent facul-
tates atque liberæ voluntates. Libere enim habere
virtutis facultatem volumus, ut et in actu ejus

habere libere volumus. Tunc enim eam habemus,
cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et omnium qui de animis atque ratione præditis recte sunt philosophati.

composites effici valeamus: vitii quoque facultatem habere libere volumus. Tunc enim eam habemus, cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et omnium qui de animis atque ratione præditis recte sunt philosophati.

Licet igitur Deus substantiam condidit quæ dia-
bolus nuncupatur, non tamen ipsam diabolum con-
didit, sed virtutis capacem, ut illam nancisceretur;
et vitii capacem, ut ab ipso sese abstineret. Quia
enim virtus cum vitio simul existere non potest;
est autem amica Deo virtus; utriusque facultate in-
dita utenti ratione, propterea indidit, ut altera qui-
dem ad actum capessendum præditi essemus, ab al-
terius autem sine facultatis, qui est operatio actus-
que, abstineremus. Itaque omnes animi creati sunt
ut essent probi, non mali. Si qui igitur in eis, con-
traria auctori suo ac providentia regenti via cucur-
rerunt, non hæc conditoris culpa ac legislatoris,
sed eorum, qui contra leges datas provideque dis-
positas obnixè obstiterunt

Videmus in nobis ipsis hæc sæpe accidere, qui
liberos erudiamus eo animo, ut ad scientiam illos
provehamus, quo ipsi perinde disciplina utantur;
cum tamen omnino ut edocti sunt, ipsa non utan-
tur: imo contingit aliquando, ut multi filii a paren-
tibus in arte medica eruditi, non ut oportet ea arte
utantur; sed potius pro salubribus ea ægrotis ad-
hibeant, quæ ipsa morbida qualitate iis exitiosa

ne: cum præcipue sermo sit de diabolo.

(52) Ἀσυνάρπακτος. Leg. ἀσυνύπαρκτος.

in eum Satanas. Ad quod postea respondendum est. Interim nunc dispuitemus (38) adversum id quod scriptum est, « quare implevit Satanas cor tuum »? quomodo Satanas mentem alicujus et principale (39) cordis impleat, non ingrediens in eum et in sensum ejus, atque, ut ita dicam, aditum cordis introiens, siquidem hæc potestas solius est Trinitatis; sed quasi callidus quidam et nequam ac fallax fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit, per cogitationes et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est. Denique et ipse Elymas magus filius diaboli, juxta malitiam nequitiamque subsistens, plenus omni dolo et malitia, scribitur « Satana patre ejus, » hanc ei voluntatem, quasi ex consuetudine vitiorum in naturam vertente (40). Arguens itaque eum apostolus Paulus atque corripiens ait: « O plene omni iniquitate et omni dolo, filii diaboli, inimice justitiæ Dei »! Quia enim versipellis et callidus, omnem in se dolum fraudulentæ susceperat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse omne principale illius fraude et iniquitate, et omni malitia; in tantum illiciens eum atque decipiens, ut ipse Satanas implese animam ipsius, et habitare in eodem putaretur, quem ad omnes suæ perversitatis dolos, ministrum sibi ac famulum præparaverat (41).

61. Ad id vero quod secundum posueramus [Vat. proposueramus] exemplum, quia in Judam introisset Satanas, hoc dicendum est. Observans diabolus quibusdam motibus et operationum signis, ad quæ potissimum Judæ cor esset vitia proclivius, deprehendit eum patere insidiis avaritiæ, et reperta cupiditatis janua, misit in mentem ejus quomodo desideratam pecuniam acciperet, et per occasionem lucri, proditor magistri et Salvatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, et suscipiens pretium sceleris a Phariseis atque Judæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanz, ut in cor ejus introiens, implet eum pessima voluntate. Introivit ergo non secundum substantiam, sed secundum operationem, quia introire in aliquem, increatæ naturæ est ejus, quæ participetur a pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Unde et convertibilis atque mutabilis, e sanctitate decidit atque virtute. Diximus supra $\mu\sigma\tau\omicron\chi\iota\kappa\acute{o}\nu$ [erat $\mu\epsilon\tau\omicron\chi\iota\kappa\acute{o}\varsigma$], id est, quod participatione capiatur, esse incorruptibile et immutabile, et consequenter æternum. Quod autem mutari potest,

³⁸ Joan. XIII, 27. ³⁹ Act. XIII, 10. ⁴¹ Dan. XIII,

(38) Imperfecto sensu erat: « Interim nunc ad id quod scriptum est. » Verbum « dispuitemus » ex Reginz ms. alterum « adversum, » ex ipso et Vaticano expressum est.

(39) Græcè $\eta\gamma\epsilon\mu\omicron\nu\iota\kappa\acute{o}\nu$. Vide in commentariis in *Matthæum*.

(40) Vatic., « quasi ex consuetudine secundam pene injiciente naturam. »

(41) Idem, « ministrum sibi ac filium præparaverat. »

(42) Vetus edit., « qui adversus Susannam amorem in crudelitatem verterant. » Vatic., « qui adversus Susannam sæviebant, in crudelitatem verterat, et implevit animas, » etc.

A factum esse et habere principium. Porro quod incorruptibile sit, esse et retro et dinceps sempiternum. Non ergo, ut quidam putant, participatione naturæ, sive substantiæ implet quempiam diabolus, aut ejus habitator efficitur, sed per fraudulentiam, et deceptionem, et malitiam, habitare in eo creditur quem replevit. Hac autem fallacia etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crudelitatem se verterant (42), intravit, implens animas eorum incendio libidinis, et sera senii voluptate. Scriptum est enim: « Venerunt autem et duo presbyteri, pleni iniqua cogitatione »! His insidiis implevit et universum populum Judæorum, dicente propheta de eo: « Væ, gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniqui »! Semen quippe nequam diabolus (43), et filii ejus, propter iniquitatem et plenitudinem, dicti sunt peccatores. Si autem ab his qui ejus in Scripturis filii nominantur, juxta substantiæ participationem non capitur [at. nuncupantur], siquidem impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est, neque alius quis potest eum capere participatione substantiæ, sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ voluntatis. Operationem quippe et studia non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus; naturam vero atque substantiam solius in alios posse Trinitatis intrare (44).

62. Abunde, ut reor, occursum est propositæ quæstioni. Quia vero ineptum et stultum videtur, adversus fatua respondere, et si quid in buccam ruerit [at. irrui] impiorum, hoc velle dissolvere; non enim tantum impietas est, scelerata proponere, quantum et de sceleratis cum resistente velle (45) tractare; idcirco illud quod solent jactare, prætereo sacrilega adversus nos audacia proclamantes: Si Spiritus sanctus creatus non est, aut frater est Dei Patris, aut patruus est unigeniti Jesu Christi, aut filius Christi est, aut nepos est Dei Patris, aut ipse Filius Dei est, et jam non erit unigenitus Dominus Jesus Christus, cum alterum fratrem habeat. Miseri atque miserabiles, non sentientes de incorporeis et invisibilibus, juxta corporalium et visibilium disputari non licere naturam. Fratrem esse vel patruum, nepotem vel filium, corporum nomina sunt, et imbecillitatis humanæ vocabula. Trinitas vero omnes has prætergreditur nuncupationes. Et quotiescunque in aliqua de his cadit; nominibus nostris, et incongruis vocabulis non suam naturam (46) loquitur. Cum

28. ³⁸ Isa. I, A.

(43) Cod. Reginz, « filii diaboli. » Et mox Vatic. « dicti sunt peccatorum, » probo uterque sensu, nisi etiam meliori.

(44) Expressius Reg. ms., « sed etiam malorum participabilia esse in creaturis diximus, naturam vero atque substantiam solius Trinitatis in alios posse intrare. »

(45) Erat incommodo sensu, « saltem resistantem velle, » etc.; tum certo errore, « quod solent tractare, prætereo, » pro « jactare, » aut « jactitare, » quod habent emendatiores libri.

(46) Male obtinebat, « non sua natura, » in recto. Emendat Vatic. et vetus editio.

igitur sancta Scriptura amplius de Trinitate non dicat, nisi Deum Patrem esse Salvatoris, et Filium generatum esse a Patre, hoc tantummodo debemus sentire quod scriptum est. Et ostendo quod Spiritus sanctus increatus sit, consequenter intelligere, quod cujus non est creata substantia, recte Patri Filioque societur.

63. Hæc juxta eloquii nostri paupertatem in præsentia dicta sufficiant, timorem meum, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicantia (47). Quicumque enim in eum blasphemaverit, non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro non dimittetur ei⁶³, nec ulla misericordia et venia reservabitur illi qui conculcaverit Filium Dei, et injuriam [al. contumeliam] fecerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus est⁶⁴. Quod quidem et in Deo Patre est intelligendum. Nam qui blasphemaverit in eum, et impie egerit, sine venia cruciabitur, nullo pro eo Dominum deprecante (48), sicut scriptum est, « Qui autem in Dominum Deum peccaverit, quis orabit pro eo⁶⁵? » Necnon et qui Filium negaverit co-

ram hominibus, negabitur ab eo coram Patre, et angelis ejus⁶⁶. Ergo quia nulla venia in Trinitatem conceditur blasphemantibus, omni studio et cautela est providendum, ut ne in brevi quidem parvoque sermone de ea disputantes, labamur. Quin potius si quis hoc volumen legere voluerit, quæsumus, ut mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis: quo possit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur, et plenus sanctitate atque sapientia, ignoscere nobis, sicubi voluntatem nostram non implevit effectus, et tantummodo consideret qua mente quid dictum sit, non quibus expressum sermonibus. Sicut enim pietatis sensum nobis audaciter juxta nostram conscientiam vindicamus, ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam (49) textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis disserentibus, pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis.

⁶³ Matth. xii, 32. ⁶⁴ Hebr. x, 29. ⁶⁵ I Reg. ii, 25. ⁶⁶ Matth. x, 33.

(47) Reginæ liber et Vatic., « timorem tantum meum in eo, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicavi. »

(48) Idem Reg. ms., « nullo modo pro eo Domino deprecante. »

(49) Intrusa hic perperam « nos » vocula, sensus laborabat. Expunxi ope codicis Reginæ, qui itidem expuncta voce « juxta, » fere concinnius legit « facundia consequentiam. »

ΔΙΔΥΜΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ.

DIDYMI

CONTRA MANICHÆOS LIBER

INTERPRETE FRANCISCO COMBEFISIO.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. VI, p. 309.)

CAP. I. *Contrariorum ex integro nulla oppositio.*

Οὐδεμία ἀντίθεσις ἐναντίων ἐξ ὧν ἀντίκειται, τῷ C
καὶ κοινὰ τινὰ ὑπάρχειν τοῖς ἐναντίοις. Οἷον τὸ λευ-
κὸν, ἐναντίον ὄν τῷ μέλανι, κατὰ μόνας τὰς διαφο-
ρὰς ἔχει τὴν ἐναντίωσιν, ὄντων αὐτοῖς κοινῶν χρω-
ματος καὶ ποιότητος· οὐδὲν δὲ τῶν τριούτων, τὴν
περὶ αὐτὰ ἐναντιότητα προτέραν ἔχει· πάντα γὰρ
μετὰ τὰ κοινὰ· ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς οὐκ ἔστιν ἐναντιό-
της. Δεῖ γὰρ κοινὸν χρῶμα καὶ ποιότητα εἶναι, ἵνα
οὕτω τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ἦ, ὡσαύτως μετὰ τὸ
ποιὸν καὶ διαθέσιν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. Εἰ τοίνυν
ἀγέννητοι δύο ἀρχαὶ καὶ αὐταὶ ἐναντίοι, ἢ ἐξ ὧν εἰ-
σὶν τὴν ἐναντιότητα ἔχουσαι, ἢ ὑπάρχει τινὰ αὐταῖς
κοινὰ. Ἄλλ' οὐδὲν ἐξ ὧν δέχεται ἐναντιότητα· ἔχου-
σι ἄρα καὶ αὐτὰ κοινὰ, τὸ εἶναι, τὸ οὐσαὶ εἶναι,
καὶ εἰ τι ἕτερον εὐρίσκειται περὶ αὐτὰς κοινόν. Ἐναν-

Nulla contrariorum ex integro oppositio est, ea sci-
licet ratione, quod et contrariis sunt quædam com-
munia. Verbi gratia, album quod est contrarium nigro,
quibus solum rationibus differt, habet ut contrarium
sit; cum alioqui colorem et qualitatem communem
ambo obtineant. Nihil autem eorum quæ ejus generis
sunt, circa se prius habet, quod contrarium est. Hæc
enim cuncta sequuntur ea quæ communia sunt; in iis
autem quæ sunt communia, non est contrarium. Nec-
esse enim est colorem esse et qualitatem, ut sit album
et nigrum. Simili quoque ratione sequuntur virtus et
vitium, ubi qualitas et dispositio ac affectio præsit.
Si igitur duo principia ingenita sunt, et hæc sunt
contraria; vel ex toto sunt contraria, vel sunt quæ-
dam illis communia. At nihil ex integro contrarias

recipit rationes. Habent igitur hæc quoque communia, ut sint, et substantiæ sint, ac si quid aliud circa ipsa et in eis occurrit, quod commune sit. Contraria vero ea facit, quod alterum quidem bonum sit, alterum malum; quodque item aliud lux, aliud tenebræ sint. Prius ergo intelligitur esse hæc substantias, quam esse bonum et malum. Quod ergo contraria sunt, non penes communia est, sed penes proprietatem. Ponitur autem hæc esse ingenua; nihil vero est quod ingenuum antecedit. Ante hæc vero quidpiam est, ipsum nimirum quod dicebam communiter in eis existere. Ergo non sunt principia ingenua. Hæc enim ingenua, contraria sunt; quod autem illis communiter inest, ipsis prius est. Non ergo ingenua principia sunt, idcirco nimirum quod ingenuo nihil est anterius.

CAP. II. *Principium malum non est ingenuum, quia corruptibile.*

Sin autem dixerint, non ea ratione qua sunt ingenua, esse illa contraria; hoc quoque illis commune invenietur. Sed rursus quia malum ingenuum est malum, et bonum ingenuum bonum, reperietur ingenuum malum commune amborum, et ingenuum bonum commune item amborum. Si autem ut bonum sine ingenuo reperiat, fieri non potest; commune autem est ingenuum; utique etiam commune erit, quod necessario comes ingenuo est: hoc autem est bonum.

Sin autem dicant, non esse commune illorum, esse ingenuum; quatenus nimirum alteri inest, reliquo non inest: erit igitur ingenuum, vel bonum, vel malum; non autem bonum et malum. Quare si reperietur bonum ingenuum, malum erit ingenuum.

Præterea omne malum est puniendum; nihil vero quod sit puniendum, est incorruptibile: nullum igitur malum est incorruptibile, ne incorruptibiliter corruptibile sit.

Nihil quod corruptibile sit, est ingenuum: malum autem est corruptibile; non ergo malum est ingenuum.

Nihil est malum secundum substantiam, propterea quia malum qualitas est: nulla autem qualitas substantia est; non ergo malum substantia est.

Omnia contraria se vicissim interimunt; quæ autem sunt ingenua, nulli obnoxia eunt interitioni; non ergo contraria: quæ enim contraria sunt, a corruptione ligud imunia sunt.

Nihil ingenuum est mutationi obnoxium; mutatur autem bonum, quod a malo superetur; non ergo bonum ingenuum est.

Ingenito nullius corruptionis innata appetitio inest, nullaque vis corrupendi ac interimendi: inest autem malo ea appetitio; non igitur malum ingenuum est.

Divinæ Scripturæ, non solum homines [ἀνθρώπους] qui mali sint, tradendos supplicio dicunt, sed et ipsum diabolum⁵⁷. Omne autem quod supplicio traditur, mutationi obnoxium est: nihil vero mutationi obnoxium, est ingenuum; nihil ergo in iis quæ mala sunt, ingenuum est.

⁵⁷ Matth. xxv, 41.

(50) Ἀνθρώπους. Testatur Combefisius, codicem præferre ανους, legitque ἀνθρώπους. Recte. Ipse tamen in textu reposuit ἄλλους. Quod non placet.

τίλας δὲ ποιεῖ αὐτάς, τὸ τὴν μὲν ἀγαθὸν, τὴν δὲ κακὸν καὶ τὴν μὲν φῶς, τὴν δὲ σκότος εἶναι. Προπεινοεῖται δὲ τὸ εἶναι αὐτάς οὐσίας, ἢ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ὑπάρχειν. Ἡ ἐναντιότης ἄρα οὐ κατὰ τὰ κοινὰ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰδιότητα. Τίθενται δὲ αὐτάς ἀγενήτους εἶναι· οὐδὲν δὲ πρὸ ἀγενήτου. Πρὸ τούτων δὲ τί ἐστίν, αὐτὸ δ' εἶπον κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν· οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί. Αὐταὶ γὰρ ἀγένητοι αἱ ἐναντία· τὸ δὲ κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν πρὸ αὐτῶν. Οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί· οὐδὲν γὰρ πρὸ ἀγενήτου.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κατὰ τὸ ἀγένητον ἔχειν αὐτάς τὴν ἐναντιότητα· καὶ τοῦτο κοινὸν αὐτῶν εὐρεθήσεται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀγενήτως τὸ κακὸν, κακὸν, καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἀγαθὸν· κοινὸν εὐρεθήσεται τὸ ἀγένητον κακὸν ἀμφοτέρων, καὶ τὸ ἀγένητον ἀγαθὸν ἀμφοτέρων. Εἰ γὰρ ἀγαθὸν ἄνευ τοῦ ἀγενήτου οὐ δύναται εὐρεθῆναι, κοινὸν δὲ τὸ ἀγένητον· κοινὸν ἄρα καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενον τῷ ἀγενήτῳ· τοῦτο δὲ ἐστίν τὸ ἀγαθόν.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κοινὸν αὐτῶν τὸ ἀγένητον εἶναι· ἢ θατέρῳ ὑπάρχει, τῷ λοιπῷ οὐκ ὑπάρχει· ἔσται τοίνυν ἀγένητον, ἢ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ κακόν· οὐ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν. Εἰ οὖν εὐρεθῆι τὸ ἀγαθὸν ἀγένητον, τὸ κακὸν γενητόν.

Ἄλλως τε πᾶν κακὸν κολαστέον· οὐδὲν κολαστέον ἀφθαρτόν· οὐδὲν ἄρα κακὸν ἀφθαρτόν, τῷ μὴ ἀφθάρτως ὑπάρχειν φθαρτόν.

Οὐδὲν φθαρτὸν ἀγένητον· ἔστι δὲ τὸ κακὸν φθαρτόν· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Οὐδὲν κατ' οὐσίαν κακὸν, τῷ τὸ κακὸν ποιὸν εἶναι· οὐδὲν δὲ ποιὸν οὐσία· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ οὐσία.

Πάντα τὰ ἐναντία, ἀλλήλων φθαρτικά· τὰ δὲ ἀγένητα ἀφθάρτα· οὐκ ἄρα ἐναντία· τὰ γὰρ ἐναντία οὐκ ἀφθάρτα.

Οὐδὲν ἀγένητον τρεπτόν· τρέπεται δὲ τὸ ἀγαθὸν κρατηθὲν ὑπὸ τοῦ κακοῦ· τὸ ἄρα ἀγαθὸν οὐκ ἀγένητον.

Τὸ ἀγένητον οὐκ ἔστιν ορεκτικὸν φθορᾶς τινος, οὐδέ γε φθαρτικόν· τὸ δὲ γε κακὸν ορεκτικὸν φθορᾶς· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Αἱ θεῖαι Γραφαὶ κολάσει παραδίδουσαι, οὐ τοὺς ἀνθρώπους (50) κακοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, λέγουσιν. Πᾶν δὲ τὸ κολάσει παραδιδόμενον τρεπτόν· οὐδὲν δὲ τρεπτόν ἀγένητον· οὐδὲν ἄρα τῶν κακῶν ἀγένητον.

Ejusdem vocis compendium legerit quoque in suo exemplari Turrianus; sed eam in versione præterit, propterea forte quod ejus vim assequi haud valuit.

Τῶν δι' ἄλων ἐναντιουμένων οὐδὲν κοινόν. Ὅστε A
πᾶσα ἀνάγκη τὸ θατέρον ὑπάρχον, τῷ λοιπῷ μὴ ὑπάρ-
χειν· ὑπάρχει δὲ τῷ ἀγαθῷ τὸ εἶναι ἀγέννητον· τῷ
ἄρα κακῷ οὐδέτερον τούτων ὑπάρχει. Μὴ δὲ ἄρα τὸ
κακόν.

Πᾶς ὁ εὐλόγως ὀρεγόμενός τινος, ἐπιτετευγμένη
ἔχει τὴν ὄρεξιν, εἰ εὐλόγως ὀρέγεται. Θεὸς δὲ τοῦ
φθεῖραι τὴν κακίαν ὀρέγεται· τῶν φθαρτῶν ἄρα ἐστὶ
ἡ κακία. Τῶν δὲ φθαρτῶν οὐσα, ἀφανισθήσεται·
ἀφανιζομένη δὲ, οὐκ ἐστὶν ἀγέννητος.

Εἰ ἀγέννητον τὸ κακόν, κατὰ φύσιν αὐτῷ ὑπάρχει
τὸ κακόν εἶναι. Οὐδεὶς δὲ τὸ κατὰ φύσιν ἐνεργῶν
ἁμαρτάνει. Τὸ ἄρα κακόν οὐκ ἁμαρτάνει· τὸ δὲ μὴ
ἁμαρτάνον, οὐκ ὑπαίτιον. Ὑπαίτιος δὲ ὁ Σατανᾶς· B
οὐκ ἄρα ἀγέννητος.

CAP. III. Homines, filii iræ.

Ἡ θεία γὰρ Γραφή τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐπιτη-
σευμάτων, ὧν ποιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, λέγει αὐτοὺς
εἶναι υἱοὺς καὶ γεννήματα. Τοὺς γοῦν ὀργίλους καὶ
τὴν ἄλλην ἁμαρτίαν ἔχοντας, ὡς διὰ τοῦτο ὑποκελ-
σθαι τῇ κατὰ κόλασιν ὀργῇ, τέκνα ὀργῆς ὀνομάζει,
ἧ φησιν ὁ Παῦλος· Καὶ ἡμεν φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς
καὶ οἱ λοιποί. Οὗτοι μεταβάλλειν δυνατὸν (50'), ὡς μὴ κ-
εῖ εἶναι τέκνα φύσει ὀργῆς. Παῦλος γοῦν περὶ ἑαυ-
τοῦ, καὶ τῶν παραπλησίως ἁγίων γεγενημένων, λέ-
γει, ὅτι· Ἡμεν φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοι- C
ποὶ ἄνθρωποι, οἱ εἰσέτι δεῦρο ἐν τῷ ἁμαρτάνειν
ὄντες· προσκείμενον δὲ τὸ φύσει, οὐ τὸ κατὰ φύσιν
σημαίνει, ἀλλὰ τὸ ἀληθεῖα. Τὸ γὰρ, Ἡμεν φύσει
τέκνα ὀργῆς, λέγει, δηλῶν, ὅτι ἀληθεῖα ὑπεύθυνοι
ὀργῇ τυγχάνουσιν οἱ ἁμαρτάνοντες· ὡς περὶ δὲ κατὰ
φύσιν τέκνον ὀργῆς γίνεται τῷ συνεῖναι αὐτῷ κακίαν,
οὕτω μεταβαλὼν ἀληθείας γίνεται τέκνον καὶ ἀρετῆς.
Εἰρηται γοῦν περὶ τινῶν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα·
'Ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· τέκνα
σοφίας τοὺς σοφοὺς λέγων. Ἐπεὶ γὰρ οἱ τέκνα τινὸς
ὄντες, ἐκ τοῦ τεκνόντος ἔχουσιν τὸ εἶναι· ἔχουσι δὲ
καὶ οἱ ποιοὶ τὸ εἶναι ἐκ τῆς ποιότητος τῆς προσγενο-
μένης αὐτοῖς· εἰκότως οἱ ποιοὶ τέκνα καὶ υἱοὶ τῆς ποι-
ότητος ὀνομάζονται. Ὡς γὰρ εἰρηται ὑπὸ τοῦ Σωτῆ-
ρος τοιαῦτα, Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ σοφοὶ σοφίας τέκνα· D
οὕτω καὶ ἄλλους υἱοὺς εἰρήνης προσηγόρευσεν, φά-
σκων τοὺς μαθηταῖς· Ἐὰν εἰσέλθῃτε εἰς πόλιν, ἢ
εἰς οἰκίαν, καὶ ἢ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἢ εἰρήνη ὑμῶν
(ἢ δεδομένη τῇ πόλει, ἢ τῇ οἰκίᾳ) ἐκαραπαύσεται
ἐπὶ τὸν ἔρτα ἐν αὐτῇ υἱὸν εἰρήνης.

CAP. IV. Prudentia filiorum sæculi.

Πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτὴρ φησιν· Φρονιμώτεροί εἰσιν
οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ
φωτός, ἐν τῇ γενεᾷ τῇ ἑαυτῶν· υἱοὺς φωτός λέγων
τοὺς πεφωτισμένους τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ
τοὺς ἔργους τῆς ἀρετῆς. Πρὸς οὓς καὶ φῶς γεγενη-

Eorum quæ ex integro contraria sunt, nihil com-
mune est. Quare omnino, quod uni inest, alteri
non inesse necesse est. Inest autem bono esse in-
genitum; malo igitur neutrum horum inest. Malum
itaque nihil est.

Quicumque rem aliquam rite expetit, dum ita
expelat, nihil ipsum vetat expetito potiri. Expetit
autem Deus malitiam interitioni dare: igitur mali-
tia eorum est, quæ interitioni obnoxia sunt. Quæ
autem ex eorum genere sit quæ intereant, delecti-
bitur; quæ autem deleatur, haud ingenta est.

Si malum ingentum est, illi ex natura est esse
malum. Nemo autem peccat, dum id præstat et
operatur, quod est ex natura. Malum igitur non
peccat. Quod autem non peccat, in culpa non est.
Est vero Satanas in culpa ac reus est; non ergo in-
genitus est.

Divina Scriptura, operationum studiorumque qui-
bus se homines impendunt, ipsos filios esse dicit ac
proles. Proinde iracundos, ullique alii vitio man-
cipatos (quippe qui ea ratione supplicii iræ obnoxii
exsistant) filios iræ vocat; quemadmodum ait Pau-
lus: *Et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri*⁵⁰.
Hos mutari nihil vetat, ut non sint amplius natura
filii iræ. Paulus denique, de se ipse, deque illis qui
pari ratione sancti evaserunt, ait, *Eramus natura
filii iræ, sicut et cæteri homines, qui huc usque
sunt in peccato. Illud autem quod adjunctum est,
natura, non hoc significat quod ex natura est, sed
quod vere. Hoc enim dicit, Eramus natura filii iræ;*
ut declaret, vere iræ obnoxios esse, qui peccant.
Quemadmodum autem natura filius iræ efficitur, ea
ratione quod in peccato versatur; sic mutatione,
veritatis filius atque virtutis evadit. Denique dictum
est de quibusdam a Salvatore: *Justificata est sa-
pientia a filiis suis*⁵¹; sapientiæ filios vocante eos,
qui sint sapientes. Quia etenim qui alicujus filii
sunt, a parente esse habent, quod existunt; qui-
que adeo imbuti qualitate sunt, ex ea quæ illis ac-
cessit qualitate, nanciscuntur ut sint; merito sic
imbuti qualitate, qualitatis filii nuncupantur ac
nati. Sicut enim a Servatore istiusmodi dictum est,
Ili sapientes sunt sapientiæ filii; ita etiam alios filios
paciis appellavit, dum ait discipulis⁵²: *Cum intra-
veritis in civitatem aut domum, et si ibi fuerit filius
paciis, pax vestra (ipsa quæ datur civitati aut domui)
requiescet super illum, qui in ea est filius paciis.*

⁵⁰ Ephes. II, 3. ⁵¹ Matth. XI, 19. ⁵² Luc. X, 5-8. ⁵³ Luc. XVI, 8. ⁵⁴ Matth. V, 14.

(50') *Δυνατόν*. An legendum *δυνατοί*? EDIT. PATROL.

Eos autem qui presentis vitæ amore tenentur, et ad eam referunt quæcunque operantur, sæculi hujus filios nominavit. Quæquam vero etiam prudentiores dixit filiis lucis, non simpliciter dixit esse prudentiores; sed in generatione sua; id est, in rebus ad hoc sæculum accommodatis, prudentiores sunt filiis lucis. Sapientes enim sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt⁶². Quin et de Juda scriptum est, esse eum filium perditionis. Sic enim Dominus de illo dixit: Ex discipulis meis nemo perit, nisi filius perditionis⁶³. Filium autem perditionis vocavit, quod ea fecerit quæ sunt perditionis, merguntque in interitum. Non enim talis erat, cum unus esset ex apostolis, ac cum eis Salvatore pariter ministraret; sed cum Filii Dei atque Magistri proditor effectus est. Quodque ex natura laud malus esset, simul cum discipulis omnibus audivit: Ecce mitto vos sicut oves in medio luporum⁶⁴. Si lupos dicit eos qui peccant, oves vero eos qui virtuti navant operam: siquidem Judas natura malus erat, ovis Christi non erat; nam neque virtutem potest operari, qui per naturam malus est. Sed neque ipse diabolus per naturam malus est, sed ex mutatione liberæ voluntatis. κατὰ φύσιν κακός. Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ σίτου.

CAP. V. Corpus peccati quomodo fiat.

Sicut igitur non solum malarum actionum ac studiorum, verum etiam honestarum filii vocantur ac nati, qui ea exercent eo quo dictum est modo; ex cujus ratione, qualitatibus fetus prolesque dicebantur, qui ex illis esse acciperent quod a qualitate ejusque munere habent; merito caro peccati⁶⁵, et corpus peccati⁶⁶, quispiam, non simpliciter dicitur, sed idcirco quia servit peccato. Homo enim corpore ac carne ad libidinem aliaque ejusmodi vitia abutens, corpus suum corpus peccati facit, et carnem suam carnem peccati; haud secus ac studiosus, castitatis studio, ac quæ ei virtus reliqua comes, corpus suum animumque sanctificat. Virgo igitur sancta efficitur corpore et spiritu (hoc est anima) quemadmodum scribit Paulus, dicens, debere virginem terrenis rebus curisque non distrahi, *Ut sit sancta corpore et spiritu*⁶⁷. Sed et in Epistola ad Corinthios scribit: *Glorificate Deum in corpore vestro*⁶⁸. Si autem glorificatur Deus in corpore hominum, nec Deus in malo glorificatur; haud sane corpus natura malum est; quanquam ipsum peccator malum reddit, ex peccati rationibus illo utens. Ac rursus paucis interjectis in hæc verba suos alloquitur: *An nescitis, quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est; quem habetis a Deo*⁶⁹? *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: templum enim Dei sanctum est, quod estis vos*⁷¹.

CAP. VI. Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.

Sed et in Epistola ad Thessalonicenses, idem

μένους, διὰ τὸ τυγχάνειν φωτὸς υἱοῦς, λέγει· Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· τοὺς δὲ ἀγαπήσαντας τὸ παρὸν ζῆν, καὶ πρὸς αὐτὸ πάντα, ἀ ποιῶσιν, ἀναφέροντας, υἱοὺς ἀλώμενος τούτου ὠνόμασεν. Ἄλλ' εἰ καὶ εἶπεν τούτους φρονιμωτέρους ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς, οὐ καθάπαξ αὐτοὺς εἶπεν φρονιμωτέρους, ἀλλ' ἐν τῇ ἑαυτῶν γενεᾷ· τούτέστιν, ἐν τοῖς πράγμασιν τοῖς οικειωθεῖσιν τούτῳ τῷ αἰῶνι, φρονιμώτεροι τῶν τοῦ φωτὸς υἱῶν τυγχάνουσιν. Σοφοὶ γὰρ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι· τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι οὐ συνήκαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα δὲ γέγραπται, ὡς εἴη υἱὸς ἀπωλείας. Ὁ γὰρ Κύριος περὶ αὐτοῦ εἶπεν, ἔτι οὐδεις ἀπώλετο ἐκ τῶν μαθητῶν μου, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Ἀπωλείας δὲ υἱὸν αὐτὸν εἶπεν, τῷ τὰ τῆς ἀπωλείας πεπραγένοι. Οὐ γὰρ ὅτι εἰς ἦν τῶν ἀποστόλων, καὶ διηκόνει ἅμα ἐκεῖνοις τῷ Σωτῆρι, ἦν τοιοῦτος, ἀλλ' ὅτι προδότης γέγονε τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Διδασκάλου, ἀγαπήσας τὰ τῆς ἀπωλείας ἀργύρια. Καὶ ὅτι οὐ κατὰ φύσιν ἦν κακός, ἅμα πᾶσι τοῖς μαθηταῖς ὧν ἤκουσεν· Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Εἰ δὲ λύκους τοὺς ἀμαρτάνοντας λέγει, πρόβατα δὲ τοὺς πρακτικοὺς τῆς ἀρετῆς, εἶπερ ὁ Ἰούδας φύσει κακός ἦν, οὐκ ἦν πρόβατον Χριστοῦ· ἐπεὶ μὴ πρακτικὸς τῆς ἀρετῆς ὁ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰδίου αὐτεξου-

Ἵσπερ οὖν, οὐ τῶν φαύλων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαίων ἐπιτηδευμένων καὶ πρακτομένων, υἱοὶ καλοῦνται καὶ τέκνα οἱ ἐπιτελοῦντες τῷ προειρημένῳ τρόπῳ, καὶ ὃν ἐλέγετο γεννήματα ποιότητων εἶναι τοὺς λαμβάνοντας ἀπ' αὐτῶν τὸ εἶναι, ὅπερ ἔχουσιν ἐκ τῆς ποιότητος· εἰκότως σὰρξ ἀμαρτίας, καὶ σῶμα ἀμαρτίας, οὐ καθάπαξ λέγεται τις, ἀλλὰ τῷ ὑπηρετεῖν τῇ ἀμαρτίᾳ. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος ἐπὶ σώματι καὶ τῇ σαρκὶ εἰς λαγνείαν καὶ τὰς ἄλλας τοιαύτας ἐνεργείας καταχρόμενος, ποιεῖ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἀμαρτίας σῶμα· καὶ τὴν σάρκα, σάρκα ἀμαρτίας· ὡσπερ ὁ σπουδαῖος διὰ σωφροσύνης καὶ τῆς ἐπομένης ἀρετῆς, τὸ σῶμα ἑαυτοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἀγιάζει. Ἡ παρθένος γοῦν ἀγία γίνεται σῶματι καὶ πνεύματι, ὃ ἐστι ψυχὴ, ὡς γράφει Παῦλος, λέγων, ὅτι τὴν παρθένον δεῖ ἀπερίσπαστον εἶναι τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, Ἴνα ἡ ἀγία σῶματι καὶ πνεύματι. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ τῇ Κορινθίων γράφει· *Δοξάσατε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν*. Εἰ δὲ δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐν τῷ σώματι τῶν ἀνθρώπων, οὐ δοξάζεται δὲ Θεὸς ἐν κακῷ· οὐ κακὸν τὸ σῶμα τῇ φύσει, κἂν κακὸν αὐτὸ ποιεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς, ἀμαρτητικῶς αὐτῷ χρώμενος. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν τοῖς αὐτοῖς προσφωνεῖ· *Ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ; Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρεῖ, φθειρεῖ τούτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς*.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικέας ὁ αὐτὸς Ἄπο-

⁶² Jerem. iv, 22. ⁶³ Joan. xvii, 12. ⁶⁴ Matth. x, 16. ⁶⁵ Rom. viii, 5. ⁶⁶ Rom. vi, 5. ⁶⁷ I Cor. vii, 34. ⁶⁸ I Cor. vi, 20. ⁶⁹ ibid. 19. ⁷¹ I Cor. iii, 17.

στολος γράφει: Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιασθεὶς ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρηθῆτε. Πῶς γὰρ ὁλοτελῶς ἀγιασθῆναι, καὶ ὁλόκληρον ἔχειν τὸ σῶμα ἑαυτοῦ δύναται, εἰ τὸ σῶμα μὴ πέφυκεν, κακὸν ὄν, ἀγιάζεσθαι; Εἰ γὰρ κακὸν τῇ φύσει τοῦτο, οὐ δεκτικὸν ἀγιασμοῦ· εἰ δὲ δέχεται τὸ ἀγαθόν, ὄφρα δὴ οὐ φύσει κακόν, δεκτικὸν ὄν ἀγαθοῦ. Τὸ γὰρ τῇ φύσει κακόν, ἀνεπίδεκτον ἀγαθοῦ. Ὡς περ τὸ φύσει ἀγαθόν, ἀνεπίδεκτον κακοῦ.

Γράφει ἐν ἐτέρᾳ Ἐπιστολῇ οὗτος: Ἀπόστολος πρὸς τινὰς· Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ· δεικνύς καὶ διὰ ταύτης τῆς λέξεως, ὡς πέφυκεν καὶ ἡ σὰρξ καθαίρεσθαι τῶν προσαιπομένων αὐτῇ ἐξ ἀμαρτίας μολυσμῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ· εἰ δὲ ἡ σὰρξ κατ' οὐσίαν ἦν κακόν, καὶ τὸ πνεῦμα κατ' οὐσίαν ἀγαθόν, οὐδ' ἂν τὸ πνεῦμα μολυσμὸν εἶχεν, οὔτε μὴν ἡ σὰρξ ἀπὸ μολυσμοῦ ἑκαθαίρετο. Προστάττει δὲ ἑκάτερα καθάραι ἀπὸ μολυσμοῦ, λέγων καὶ τὸν τρόπον τῆς καθάρσεως. Ἐπιτελοῦντες γὰρ, φησὶν, ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. Εὐδὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· Ἐν φόβῳ Θεοῦ· δεικνύς τὸ ὑπήκοον ἔχειν ἐξ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης. Εἰ δὲ ἐπιτελοῦντες ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ, καθαίρομεν τὴν ἑαυτῶν σάρκα ἀπὸ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα· ὄφρα, ὅτι ἐγγινομένης ἐν ἡμῖν τῆς ἀγιωσύνης τοῦτο γίνεται. Ὡς περ γὰρ καθαίρεται ἀγνοίας ψυχῆ, καὶ ἀδικημάτων, παρουσίᾳ ἐπιστήμης καὶ δικαιοσύνης (ἡ γὰρ ἀποφυγὴ τῆς κακίας ἀρετῆς εἰσοδὸν ἐργάζεται ἐκ τοῦ ἐναντίου)· οὕτως παρουσίᾳ ἀγιασμοῦ καθαίρεται ἡ σὰρξ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα. Πνεῦμα δὲ ἐν τούτοις τὴν ψυχὴν λέγει, ὡς περ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων Στέφανος ὁ ἀπόστολος καταλεσόμενος, καὶ ἄλλων ἀποθνῄσκων, εἶπεν εὐχόμενος· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι ἐν τούτοις ἔλεγε τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ, ἢ τὴν ψυχὴν.

Εἰ οὖν διὰ πλειόνων ἡ σὰρξ καὶ τὸ πνεῦμα, ὅτε μὲν ἀμαρτίας, ὅτε δὲ ἀγιασμοῦ, καὶ πρὸς τὸ δοξάζειν τὸν Θεὸν ἔχοντα λέγεται· οὐδὲν τούτων φύσει κακόν, ἢ ἀγαθόν ἐστίν· ἀλλ' αὐτεξουσίως ἑκατέρων δεκτικόν· ἢ παρὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ἔχοντος ἀνά μέρος δέχεται, ὅτε μὲν ἀμαρτίας εἶναι, ὅτε δὲ ἀγιασμοῦ; Εἰ δὲ καὶ τὸ βῆτον ἀγνοοῦντες, ἀφ' οὗ προφέρουσιν ἀμαρτίας εἶναι τὴν σάρκα, τοῦτο νομίζουσιν· ἀλλ' ἡμεῖς ὅλον αὐτὸ θέμενοι, τὴν διάνοιαν φανεράν ποιήσομεν. Ἐχει δὲ οὕτως.

CAP. VII. *Christus cur ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati, ex coitu orta.*

Ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας, περὶ ἀμαρτίας κατέκρινεν τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί. Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν.

A *Apostolus scribit* ⁷²: *Deus pacis sanctificet vos totos: et integer vester spiritus et anima et corpus nulla criminis labe in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.* Quomodo enim ex toto sanctificari potest aliquis, et integrum habere corpus suum; si quidem corpori, cum malum sit, a natura comparatum est, ut sanctificari non possit? Nam si corpus natura malum est, non capit ut sanctificetur. Si vero recipit bonum, liquet non esse natura malum, cum boni capax sit. Nam quod est natura malum, fieri non potest ut bonum recipiat; sicut rursus ut bonum natura, malum recipiat.

Scribit in alia Epistola idem Apostolus ad quosdam: *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei* ⁷³. Qua ipsa voce ac loquendi forma ostendit, carni quoque comparatum esse, ut emundetur ab inquinamento quæ ex peccato illi inolescunt. Similiter in spiritu et anima. Quod si caro secundum substantiam esset mala, et spiritus secundum substantiam esset bonus; neque spiritus inquinamentum haberet, neque vero caro emundaretur ab iniquatione. Præcipit autem utrumque emundare ab inquinamento; modum etiam dicens quo sit futura mundatio. Ait namque: *Perficietes sanctificationem in timore Dei.* Illud vero etiam recte, quod ait, *in timore Dei*, ut ostendat, habere ex se ut obedient, et non ex necessitate. Quod si perficientes sanctificationem in timore Dei, emundamus carnem nostram et spiritum ab inquinamento; palam est accedente nobis sanctitate istud præstari. Sicut enim animus ab ignorantia ac iniustitiis repurgatur ea ratione, quod scientia et iustitia illi adveniant (fuga enim vitii, a contrario virtuti aditum facit), sic sanctificationis adventu, caro et spiritus ab inquinamento mundatur. Hic autem spiritum animam significat, sicut etiam in Actibus apostolorum Stephanus apostolus dum lapidaretur, et prope esset moriturus, precibus ad Deum dixit: *Domine Jesu, suscipe spiritum meum* ⁷⁴. Non enim illis verbis aliud quidpiam spiritum suum dicebat, quam animam.

Cum igitur pluribus locis caro et spiritus, quandoque peccati dicantur, quandoque sanctificationis, et comparata ad Deum glorificandum, neutrum ipsorum natura malum sit aut bonum; sed ejusmodi, ut libera voluntate utrumque recipere possint: nonne ex ejus qui habet usu, sigillatim est, ut modo peccati, modo sanctificationis dicantur? Quod si ipsam quoque auctoritatem nescientes, unde proferunt esse carnem peccati, ita existimant; nos enimvero integram eam ponentes, perspicuam reddemus sententiam. Sic autem habet.

Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato damnavit peccatum in carne ⁷⁵. Quod dicit, ejusmodi est. Omnium hominum caro

⁷² I Thess. v, 23. ⁷³ II Cor. vii, 1. ⁷⁴ Act. vii, 58. ⁷⁵ Rom. viii, 3.

ex conjunctione viri et feminæ existit, excepta carne primi parentis et ea quam Christus assumpsit. Non enim alia ratione hominis corpus existerit, nisi masculus et femina misceantur. Igitur quia Salvator ex sola Virgine corpus assumpsit, quod ex non coitu principium duxit; ideoque carnem Domini, ejus carnis quæ ex coitu est, similitudinem vocavit. Non enim simpliciter habere eam carnis similitudinem dixit, sed similitudinem carnis peccati. Similitudo autem carnis peccati, caro est; uno duntaxat ex aliis carnibus illi desiderato, quod nulla viri opera nacta existentiam est. Decebat enim, ut qui ad salutem hominum veniebat, ex conjunctione viri corpus non acciperet; neque rursus extra hominum successionem, velut primus homo, ne ejus corpus diversi generis esse putaretur. Nam si ipse quoque ex terra formatus esset, sicut fuit princeps humani generis; suspicandi ansam habuissent, qui nudo mentis commento specie tenus incarnationem docent, non forte humanum corpus re ac veritate gestasse.

CAP. VIII. *An nuptiæ malæ. Caro peccati, carnali copula propagata, cujus a peccato ortus existat. Fidelium in Christo nuptiæ.*

Præterea, si corpus ex viri conjunctione sumpsisset, cum in nullo differret; ipse quoque utique peccato, quod ex Adamo ejus omnes posterii per successionem contrahunt, obnoxius habitus esset. Si vero dixerint: Si caro peccati est quæ ex conjunctione viri et feminæ nata est, malæ sunt nuptiæ; audiant isti: Ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex conjugio natis intelligendum est: quodque adeo post peccatum facta est Adæ cum Eva conjunctio; ideoque caro peccati dicta est. Qui enim ante peccatum immortalis erat, per peccatum mortalis factus est; atque ita successio mortalitatem habet. Similitudinem igitur hujus carnis habebat Christus, tametsi caro ejus non vidit corruptionem⁷⁶. Verum per adventum ejus, sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis ablatum est peccatum. Itaque, nunc, qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt honorabiles nuptias, et torum immaculatum, sicut Paulus scribit fidelibus: *Honorabiles nuptiæ, et torus immaculatus: fornicatores autem et adulteros judicabit Deus*⁷⁷. Distinguens enim nuptias honoratas, et eos qui eis utuntur, a scortatoribus et adulteris; esse illas scortationem aut adulterium abnuit. Quamobrem neque peccatum sunt nuptiæ.

CAP. IX. *Virginitatis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virium ratione, Christiano lucla gravior.*

Aliter etiam dici potest magis physice: Divina quædam res est virginitas, atque in virtutum censu splendida. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum; non absolute sunt peccatum. Malum enim non in comparatione boni

Ἡ πάντων ἀνθρώπων σὰρξ, ἐκ συνδυασμοῦ ἔχει τὸ εἶναι, διχα τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ οὐ ἀνέλαθεν ὁ Σωτὴρ. Οὐκ ἂν γὰρ ἄλλως σῶμα ἀνθρώπου γένοιτο, μὴ ἐπιπλακέντος τῷ θήλει τοῦ ἀρρένου. Ἐπεὶ οὖν ὁ Σωτὴρ ἐκ μόνης τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, τὴν ἀρχὴν οὐκ ἔχον ἐκ συνουσίας, ὁμοίωμα τὴν σάρκα τὴν Κυριακὴν εἶπε τῆς σαρκὸς τῆς ἐκ συνουσίας. Οὐ γὰρ καθάπαξ εἶπεν, ὁμοίωμα σαρκὸς αὐτὸν ἔχειν, ἀλλ' ὁμοίωμα σαρκὸς ἀμαρτίας. Τὸ δὲ ὁμοίωμα τῆς σαρκὸς ἀμαρτίας, σὰρξ ἐστίν, μόνῃ τούτῳ λειπομένη τῶν ἄλλων σαρκῶν, τὸ ἀνευ ἀνδρὸς ἐσχηκέναι τὴν ὑπαρξιν. Ἔδει γὰρ τὸν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐρχόμενον, μὴ ἐκ συνδυασμοῦ σῶμα λαβεῖν. Μηδ' αὖ ἐξῶθεν τῆς τῶν ἀνθρώπων διαδοχῆς, ὡσπερ ὁ πρῶτος ἀνθρώπος, ἵνα μὴ ἑτερογενὲς αὐτοῦ νομισθῆ τὸ σῶμα. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς ἐπέπλαστο, οἷς ἀρχηγὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὑπόνοιαν ἐλάμβανον οἱ διὰ φαντασίας τὴν δόκησιν εἰσάγοντες, μήτε ἄρα οὐ κατὰ ἀλήθειαν ἐφερὲν ἀνθρώπου σῶμα.

Πάλιν, εἰ ἐκ συνδυασμοῦ ἀνεληφείη σῶμα, οὐκ ἔχον τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομισθῆ ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος εἶναι ἐκέλην τῇ ἀμαρτίᾳ, ἥπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδάμ πάντες κατὰ διαδοχὴν ὑπῆρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν· Εἰ σὰρξ ἀμαρτίας ἐστίν ἢ ἐκ συνουσίας; ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα, κακὸς ὁ γάμος· ἀκουέτωσαν, ὅτι Πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, τοῦ ἔρατος τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, ὡσπερ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἔπραττον, οὕτω καὶ τὸν γάμον ἀμαρτητικῶς εἶχον. Δι' ὃ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννιόμενα σώματα νοητέον. Καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἢ σύνδοξος γέγονεν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας, διὰ τοῦτο σὰρξ ἀμαρτίας εἰρηται. Ἄφθαρτος γὰρ ὢν πρὸ τῆς παραβάσεως, φθαρτὸς γεγένηται παραβάς· καὶ οὕτως ἡ διαδοχὴ τὸ φθαρτὸν ἔχει. Ὅμοιωμα οὖν τῆς σαρκὸς ταύτης εἶχεν ὁ Σωτὴρ, εἰ καὶ μὴ εἶδεν ἢ σὰρξ αὐτοῦ διαφθοράν. Ἄλλ' ἐπιδημήσαντος τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀφαίρεισι ἀμαρτίας γέγονεν, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. Νῦν γοῦν οἱ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βιούντες ἔχουσιν δύνανται τίμιον γάμον καὶ κοίτην ἀμίαντον, ὡς γράφει Παῦλος τοῖς πιστοῖς· *Τίμιος ὁ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. Διαστέλλων γὰρ τὸν τίμιον γάμον, καὶ τοὺς χρωμένους αὐτῷ, ἀπὸ πόρνων καὶ μοιχῶν, οὐ πορνεύειν, οὐδὲ μοιχεύειν τοῦτον βούλεται εἶναι· ὅθεν οὐδὲ ἀμαρτία ὁ γάμος.*

Καὶ ἐτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθήσεται· Ἡ παρθενία θεῖόν τι χρῆμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς ὑπάρχει. Εἰ τις οὖν συγκρίνων ταύτη τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν ἀμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένως ἀμαρτία ἐστίν. Ἐὰν γὰρ κακὸν οὐ συγκρίσει τοῦ ἀγαθοῦ κα-

⁷⁶ Psal. xv, 10. ⁷⁷ Hebr. xiii, 4.

κόν ἐστι, καθ' ἑαυτὸ ὄν τοιοῦτο. Ἐἴ ποτε γοῦν ὡς ἅμα πρὸς ἀγαθὸν λέγοιτό τι κακὸν, καὶ αὐτὸ ἀγαθὸν εἶη, ὑποδέστερον τοῦ προκρινόμενου αὐτοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ τοίνυν τῷ Εὐαγγελίῳ προσεργόμενοι, προηγουμένως προσέρχονται αὐτῷ ἐπὶ τῷ θεοσεβεῖν, καὶ κατὰ θεὸν γενέσθαι σοφοί. Οὗτοι ἐπομένως ἔχουσι τὸ πολεμεῖσθαι ὑπὸ τινων· καὶ γὰρ δεῖ τούτους βεβαίως ἀναλαβεῖν τὸν Χριστιανισμόν. Προσγίνεται δὲ ἡ βεβαιότης ἐκ τῆς κατὰ τοὺς πειρασμοὺς γυμνασίας. "Ὅθεν ἀνάγκη ἀγῶνας αὐτοὺς ὑπομένειν. Καὶ ὡσπερ οἱ ἀγωνοθετοῦντες, εἰ τοῦ εὐλόγου φροντίσειεν, οὐχ ὡς ἔτυχεν τόνδε μετὰ τοῦδε συμβάλλουσιν ἀθλητῆν, ἀλλὰ σὺν ἀκριβεῖς πολλῇ, εἰς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐκάστου δυνάμεως σκοποῦντες· οὕτως καὶ ὁ ἡμέτερος ἀθλοθέτης Χριστὸς οὐ πάντας τοῖς αὐτοῖς ἀνταγωνισταῖς συζεύγνυσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν δύναμιν ἐκάστου τὸν ἀντίπαλον δίδωσιν. Κορινθίοις γοῦν, νηπίοις οὖσιν ἔτι, τῶν παθημάτων τῆς σαρκὸς περιέχεσθαι Παῦλος γράφει· Πειρασμοὶ ὑμῶν οὐκ εἰληφρον, εἰ μὴ ἀνθρώπινοι. Οἱ γὰρ πειρασμοὶ τούτων, καὶ οἱ ἀγῶνες, πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα τὴν ἀναφορὰν ἔχουσι. Περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ τῶν παραπλήσιων, ἰσορρόπων τε καὶ ἰσοσθενῶν, γράφων φησὶ· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου· μονουχλι τοῦτο λέγων· Ἡμῖν τοῖς ὑπεραναθεθεκόσιν οὐκέτι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, τοῦτ' ἔστιν ἀνθρώπινα, ἡ πάλη, ἀλλὰ πρὸς τὰ ὑπεραναθεθεκότα τάγματα τῶν ἀντιπάλων· εἰσὶν δὲ ταῦτα εἶδη λογικῶν, πονηρῶν γενομένων προαιρετικῶς.

CAP. X. *Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animorum genera et species nuncupata, a prava voluntate.*

Μηδεὶς δὲ ὑπολάβῃ, ὅτι εἶδη λογικῶν πονηρῶν εἰρηκότες, οὐσίαν πονηρὰν λέγομεν. Ἔστιν γὰρ εἶδη καὶ γένη καὶ τῶν προαιρετικῶν ὑπαρχόντων. Λέγομεν γοῦν εἶδη σπουδαίου εἶναι, δίκαιον, σώφρονα, φρόνιμον. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ γένος, εἰς εἶδη μεριζομένη, εἰς δικαιουσίνην, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπὰ, ἀνάγκη τὸν τοῦ γένους μετέχοντα, σπουδαῖον ὄντα, ὡσανεὶ γένος εἶναι τῶν μετεχόντων τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν· ὡσαύτως καὶ τῆς ἐπιστήμης γένους οὐσης, γραμματικῆς, μουσικῆς καὶ τῶν λοιπῶν, τὸν παρονομαζόμενον ἀπὸ τοῦ γένους ἐπιστήμονα, γένος εἶναι τῶν παρονομαζομένων ἀπὸ τῶν τῆς ἐπιστήμης εἰδῶν φαμεν. Καὶ τοίνυν πονηρῶν λογικῶν εἶδη λέγομεν, προαιρετικῶς πάντας τοὺς ὑπὸ τὰ εἶδη ταῦτα λέγομεν εἶναι τοιοῦτους. Ἀμέλει γοῦν τὰ ὀνόματα τὰ προειρημένα πονηρὰ, οὐκ οὐσίων, ἀλλὰ προαιρετικῶν ἔστιν ἐμφανιστικά.

CAP. XI. *Diabolus voluntatis nomen ejusque pravitatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, accusator et calumniator. Satanas, adversarius.*

Τὸ γὰρ διάβολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαίρεσιν δηλοῖ. Αὐτίκα γοῦν καὶ τὸν Ἰούδαν, ἀνθρώπων

⁷⁰ I Cor. III, 2. ⁷¹ I Cor. X, 13. ⁷² Ephes. VI, 12.

PATROL. GR. XXXIX,

malum est, sed ipsum per se tale est. Si quando igitur aliquid malum dicitur, ea ratione quod cum bono confertur; ipsum etiam bonum fuerit, inferius bono quod ipsi antefertur. Qui igitur Evangelio accedunt, ad ipsum in primis accedunt, ut colant pietatem, et secundum Deum sapientes fiant. His comes est, ut a nonnullis oppugnentur; siquidem necesse est eos firmiter animique constantia Christo nomen dare. Firmitas autem ac constantia tentationum exercitatione præstatur. Quamobrem necesse est, ut et illi certamina subeant. Quemadmodum autem qui certantibus constituunt præmia, si, quod e ratione congruumque videatur, spectandum sibi putaverint, haud temere hunc illumque pugilem commiserint, sed multa diligentia omnique sedulitate, cujusque virium spectata ratione; sic nimirum nostri quoque certaminis arbiter Christus non omnes iisdem adversariis jungit, sed pro cujusque ætatis viriumque ratione, quocum lucta conserenda, opponit. Corinthiis itaque, cum adhuc parvuli essent, Paulus scribit⁷⁰, teneri eos carnis passionibus: *Tentatio, inquit, vos non apprehendit, nisi humana*⁷¹. Ipsorum namque tentationes ac certamina ad ea spectabant quæ essent humana. De se autem sui que similibus, pari scilicet pectoris robore ac animositate, scribit dicens⁷²: *Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus et potestates, mundique dominos, rectores tenebrarum sæculi hujus*, ac si diceret, Nobis qui celsiore gradu conscendimus, non est lucta adversus sanguinem et carnem (id est adversarios. Sunt vero hi animorum species, qui

Nemo vero existimet, cum pravorum animorum species diximus, pravam nos essentiam dicere ac substantiam. Sunt enim etiam species et generæ, eorum quæ liberæ voluntatis sunt. Dicimus honesti species esse, justum, temperantem, prudentem, fortem. Quia namque virtus genus est quæ in species distribuatur, in justitiam, temperantiam ac reliquas, necesse est eum qui genus participat, qui videlicet studiosus existat ac virtute fulgeat, velut genus esse eorum qui species virtutum participant. Similiter, cum scientia genus sit, grammaticæ, musicæ et aliarum, eum qui, ducto a scientia nomine, sciens dicitur, genus esse dicimus eorum, qui a tali talique scientia (scientiæ scilicet speciebus) nuncupantur. Quanquam igitur pravorum animorum species dicimus, omnes subter has species positos, voluntate pravos esse dicimus. Quæ itaque dicta sunt prava nomina, non essentias significant, sed qui libera præditi voluntate existant.

Quod enim diabolus dicitur, non essentiam declarat, sed voluntatem. Statim enim etiam Judam,

homo cum esset, diabolus Dominus nominavit, non A propter substantiam, sed propter voluntatem, cum ad omnes simul discipulos ait, in eis quoque Judam connumerans: *Nonne duodecim elegi vos, et unus ex vobis diabolus est*⁶¹? Subjungitque Evangelista: *Hoc autem dixi de Juda, qui eum erat traditurus*⁶². Etsi enim propter futuram proditorem diabolus vocatus est; non jam tunc diabolus erat, cum pariter cum omnibus electus est, ob eam qua tunc præstabat virtutem. Tunc autem diabolus appellatus est, cum ea molitus est ac fecit, quæ proditorem erant. Si ergo in Juda nomen diaboli actionem ex liberæ nutu voluntatis indicat; similiter etiam de quovis alio dicatur, aliquid ad liberam voluntatem spectans significat. At nec consuetudinis ejus vocis usus ignotus est. Diabolos certe Græca voce vocamus qui apud alios aliis detrahunt, accusantque et calumniantur. Unde etiam quia diabolus Deum accusat apud homines, et homines apud Deum, ipsosque alios apud alios homines, hoc nomen sortitus est. Quod si etiam satanæ nomen de diabolo dicitur, sciant hoc ipsum nomen significare quod est liberæ voluntatis. Nam cum satanas vox Hebraica sit, nihil aliud significat quam *adversarium*, si ipsam Latine interpreteris. Adversarius vero cum de homine dicitur, idem est quod *inimicus nocens*. Sicut igitur inimicus voluntate est inimicus, sic et adversarius. Uti etiam horum contraria. Amicus enim et benevolus et concors et idem sentiens, nomina sunt, quod est liberæ voluntatis significantia. C Dicitur enim hic idem amicus et benevolus, sicut dicitur diabolus et satanas et malus. Quemadmodum Saluator in Evangelio præter cætera hoc quoque discipulos in oratione docet: *Et ne vos inducas in tentationem, sed libera nos a malo*⁶³. Nam et mali nomen liberam denotat voluntatem.

Cap. XII. *Mali nomen, ut diaboli et Satanæ, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.*

Si igitur, quibus omnibus nominibus insignitur mali auctor primusque virtutis desertor, voluntatis arbitrio talis est; per essentiam malus esse non potest. Quod si dixerint, Cum esset substantia malus atque natura, accessisse et quæ erant voluntatis, ob quæ sic nominatus est: sciant isti in iis D quæ ad essentiam spectant ac substantiæ sunt, non assumi ea quæ sunt liberæ voluntatis. Nullus enim dicit, libera voluntate animal esse aut lapidem. Hæc enim substantialia sunt: hincque est, ut nihil hic liberæ sit voluntatis. In his enim sunt quæ ad liberam voluntatem spectant, in quibus libera ipsa voluntas est.

Sed fortasse dicent, Ut quid vero eum qui damnosus futurus erat et pestis ac labes, bonus Deus in rerum naturam produxit? Atqui sciant qui hoc dicunt, non solum nobis adversari, sed et omnibus qui providentiam ponunt. Multi enim etiam alii, cum providentiam ponant, animantia omnia ratione utentia ex Deo esse dicunt, in quibus etiam malitia

δντα, διάβολον ὁ Κύριος, οὐ διὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν προαίρεσιν ὠνόμασεν, λέγων πρὸς πάντας ἅμα τοὺς μαθητάς, συναριθμῶν καὶ τὸν Ἰούδαν ἐν αὐτοῖς· Οὐχὶ τοὺς δώδεκα ὑμᾶς ἐξελεξάμην, καὶ εἷς ἐξ ὑμῶν διάβολός ἐστιν; Ἡ ἐπιφέρει συγγραφεὺς· Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ Ἰούδα, τοῦ μέλλοντος προδιδόναι αὐτόν. Εἰ γὰρ διὰ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν διάβολος εἴρηται, οὐ τότε διάβολος ἦν, ὅτε ἅμα πᾶσιν ἐκλογῆς ἔτυχεν. Ἐκλεκτὸς μὲν γὰρ ἅμα πᾶσιν γέγονεν, διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ τότε ἀρετὴν· διάβολος δὲ τότε ἐξηρατώθη, ὅτε τὰ τῆς προδοσίας εἰργάσατο. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Ἰούδα τὸ διάβολος ὄνομα πράξεως προαιρετικῆς δηλωτικὸν ἐστίν, οὕτως καὶ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἡ φωνὴ λέγοιτο, προαιρετικὸν τι σημαίνει. Οἶδεν δὲ καὶ ἡ συνήθεια τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου. Διαβόλους γοῦν καλοῦμεν τοὺς κατηγοροῦντας τοῦσδε τοῖσδε, κάκεις τοῦτοις. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ διάβολος θεὸν ἀνθρώποις διαβάλλει, καὶ ἀνθρώπους θεῷ, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἀλλήλοις, ταύτης ἔτυχεν τῆς ὀνομασίας. Εἰ δὲ καὶ τὸ σατανᾶς ὄνομα κατηγοροῖτο αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, ἴστωσαν, ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦτο προαιρετικὸν τινὸς ἐστὶ δηλωτικόν. Ἐβραϊκῆ γὰρ οὐσα ἡ φωνὴ, οὐχ ἕτερον τι σημαίνει κατ' Ἑλλάδα φωνῆν, ἢ τὸ ἀντικείμενον· τὸ δὲ ἀντικείμενον ἐπ' ἀνθρώπου λαμβανόμενον, ἴσον ἐστὶ τῷ ἐχθρὸς, βλαβερός. Ὡς οὖν ὁ ἐχθρὸς προαίρεσει ἐστὶ τοιοῦτος, οὕτως καὶ ὁ ἀντικείμενος· ὡς περὶ καὶ τὰ τούτων ἐναντία· τὸ γὰρ φίλος, καὶ εὐνοῶν, καὶ ὁμοιοῦν, καὶ ὁμοφρονῶν, ὀνόματα προαιρέσεών ἐστι δηλωτικά. Λέγεται γὰρ αὐτὸς οὗτος φίλος καὶ εὐνοῶν, ὡς περὶ διάβολος, καὶ σατανᾶς, καὶ πονηρός. Ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ὁ Σωτὴρ πρὸς ἐτέροις καὶ τοῦτο λέγειν διδάσκει ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ μαθητάς· Καὶ μὴ εἰσενεύχῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Καὶ γὰρ καὶ τὸ τοῦ πονηροῦ ὄνομα προαιρέσεως ἐστὶ δηλωτικόν.

Εἰ τοίνυν διὰ πάντων, ὧν σημαίνει, ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης τῆς ἀρετῆς προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός· εἰ δὲ λέγοιεν τοῦτο, ὅτι τῇ οὐσίᾳ κακὸς ἂν ἔτυχεν καὶ τὰ προαιρετικά, δι' ἃ οὕτως ὠνόμασται· ἴστωσαν, ὅτι ἐν τοῖς οὐσιώδεσιν οὐ παραλαμβάνεται προαίρεσις. Οὐδεὶς γὰρ λέγει προαιρετικῶς ζῶον εἶναι, ἢ λίθον· ταῦτα γὰρ οὐσιώδη. Ὅθεν οὐδὲ προαιρετικὸν τι· ἐν ἐκείνοις γὰρ τὰ προαιρετικά, ἐν οἷς καὶ ἡ προαίρεσις.

Ἄλλ' ἴσως ἐροῦσιν· Διὰ τί τὸν οὕτω μέλλοντα ἐσεσθαι βλαβερόν, ἢ λυμεῶνα, εἰς τὸ εἶναι ἡγάγεν ὁ ἀγαθὸς Θεός; Ἰστωσαν δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι οὐχ ἡμῖν μονοῖς, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν τοῖς τιθεμένοις πρόνοιαν ἀντιπίπτουσιν. Πολλοὶ γὰρ καὶ ἄλλοι τιθέμενοι πρόνοιαν, ἐκ Θεοῦ λέγουσιν εἶναι πάντα τὰ λογικὰ ζῶα, ἐν οἷς φέρεται καὶ ἡ κακία. Εἰ οὖν περὶ τοῦ διαβόλου ταῦτα

⁶¹ Joan. vi, 71. ⁶² ibid. 72. ⁶³ Matth. vi, 13; Luc. xi, 4.

λέγουσιν, καὶ περὶ πάντων τῶν λογικῶν ἀναγκάζον-
ται εἰπεῖν τοῦτο. Ὅμως δὲ ἡμεῖς οὐκ ἐκείνους μι-
μούμενοι, φημέν· Οὐ κακίας αἴτιος ὁ ποιήσας τὸ δυ-
νάμενον ἐξ ἰδίας βολῆς εἰς κακίαν ἐλθεῖν. Λογικὸν
γὰρ κατεσκεύασεν ζῶον, ὃ ἐβούλετο εἶναι ἀπὸ τῆς
ἑαυτοῦ προαιρέσεως ἀγαθόν, ἔχον εἰς ἑκάτερα ῥέπειν
τὸ αὐτεξούσιον. Ἀγαθὸν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶ-
ναι, (51) ἐγουσίως αἰρούμενον τὸ ἀγαθόν. Οὐδεὶς γὰρ
γεννητῶν ἄκων ἀγαθὸς εἶναι δύναται· ἀλλὰ πάντες
οἱ ὄντες ἀγαθοὶ ἐκουσίως εἰσὶν τοιοῦτοι. Ἔδει τοίνυν
τὸν προαιρέσει τῆ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν ἐσόμενον, δύναμιν
ἔχειν τὴν αὐτὴν τῇ ἐπιτηδειότητι πρὸς ἀνάληψιν τοῦ
ἀγαθοῦ. Εἴπετο δὲ τὸ δεκτικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
κακοῦ δεκτικὸν εἶναι· οὕτω κατεσκευασμένῳ τῷ
λογικῷ, πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν δύναμιν ἔχειν,
ἐντολῇ δέδοται ὅπως τὴν μὲν ἀρετὴν κατ' ἐνέρ-
γειαν, τὴν δὲ κακίαν κατ' ἐπιτηδειότητα μόνην ἔχει.
Ὁ γὰρ τοῦ δημιουργήσαντος νόμος προτρέπει, καὶ
ἀλείφει, καὶ συνεργεῖ πρὸς ἀρετὴν, ἀποτρέπων τὴν
φύσιν τῆς κακίας. Κἂν τοίνυν ἐνυπάρχη δύναμις κα-
κίας ἐν τῷ λογικῷ, οὐ διὰ τὴν δύναμιν φαῦλον τοῦτο.
Ἀμφοτέρων γὰρ, ἀρετῆς καὶ κακίας λέγω, αἱ δυνά-
μεις καὶ προαιρέσεις. Αἰρούμεθα γὰρ ἀρετῆς ἔχειν
δύναμιν, ἵνα καὶ ἀναλαβῆιν κατ' ἐνέργειαν δυνώμεθα·
αἰρούμεθα καὶ κακίας ἔχειν δύναμιν. Τότε γὰρ αὐτὴν
ἔχομεν, ὅταν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν ἀρετὴν ἔχωμεν. Καὶ
οὐχ ἡμῶν μόνων ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ καὶ πάντων ὀρθῶς
περὶ τῶν λογικῶν ζῶων φιλοσοφησάντων.

compotes effici valeamus : vitii quoque facultatem habere libere volumus. Tunc enim eam habemus, cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et omnium qui de animis atque ratione præditi recte sunt philosophati.

CAP. XIII. *Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati et ad bonum. Artis aousus et regum, ipsis inuitis et innoxiiis.*

Κἂν τοίνυν τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην διάβολον ὁ Θεὸς ἐποίησεν, οὐχὶ διάβολον αὐτὴν ἐδημιούργη-
σεν, ἀλλὰ δεκτικὴν ἀρετῆς, ἵνα ταύτην ἔχη· καὶ δε-
κτικὴν κακίας, ἵνα ταύτης ἀπέχηται. Ἐπεὶ γὰρ ἀσυ-
άρπακτος (52) ἡ ἀρετὴ τῆ κακία, φιλῆ δὲ τῷ Θεῷ ἡ
ἀρετὴ, ἀμφοτέρων τὰς δυνάμεις ἐνιελς τῷ λογικῷ
διὰ τοῦτο ἐνήκεν αὐτάς, ἵνα τὴν μὲν εἰς ἐνέργειαν
μεταλάβωμεν, τῆς δὲ ἑτέρας δυνάμεως τοῦ τέλους,
ἔπερ ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἀπεχώμεθα. Ὄστε γέγονεν πᾶν
λογικὸν ἐπὶ τῷ σπουδαίῳ εἶναι, καὶ μὴ φαῦλον. Εἰ
τινα οὖν τῶν λογικῶν τὴν ἐναντίαν δεδράμηκεν τῷ
πεποιηκότι καὶ προνοουμένῳ, οὐ τοῦ ποιήσαντος καὶ
βοηθητήσαντος ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ἀντιτεινάντων
πρὸς τοὺς δοθέντας καὶ πρὸς τοὺς προνοουμένους
νόμους.

Ὅρῳμεν γοῦν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, αἰεὶ ταῦτα γι-
νόμενα, ἃ παιδεύομεν τὰ τέκνα, κατ' ἐπιστήμην αὐ-
τὰ ἀνάγειν βουλόμενοι, ἵνα καὶ ταύτην ἐνεργῶσιν·
οὐ πάντως δὲ οὕτως ἐνεργῶσιν, ὡς ἐδιδάχθησαν· ἀλλ'
ἔστιν ὅτε ἐναντίως πολλοὶ υἱοὶ πατρῶν ἱατροὶ
ἀνατραφέντες, οὐ δεόντως χρῶνται τῇ ἱατρικῇ, τὰ
νοσοποιά ἀντὶ τῶν ὑγιεινῶν τοῖς καχομένοις προσ-
άγοντες· καὶ οὐ δῆπου ἡ ἱατρικὴ, ἣ ὁ ταύτην παι-

ac vitium oritur. Si igitur hæc de diabolo dicunt, necesse est, ut et de omnibus dicant ratione præditi atque animis. Nos enimvero qui illos minime sequamur, dicimus, non esse mali auctorem qui eum produxit ac fecit, qui sua ipse proclivi voluntate nutuque in malum vergere potest, eique obnoxius esse. Dum enim animal condidit rationis particeps, voluit sua ipsum voluntate ac arbitrio bonum fore, ea facultate præditi, qua liceret ad utrumlibet vergere. Volebat enim ipsum bonum esse, eligendo sponte quod bonum est. Nullus enim in iis quæ condita sunt, invitus bonus esse potest; sed omnes qui boni sunt, sponte tales sunt. Quare oportebat, ut qui voluntate sua futurus esset bonus, potestatem haberet, qua idoneus et aptus esset ad bonum capessendum ac quod honestum esset. Sequebatur autem, ut quod bonum capere posset, posset et malum, sic fabricata rationali substantia, ut ad virtutem vitiumque facultatem haberet, datum ei mandatum est, ut virtutem in actu, vitium vero solum aptitudine haberet. Creatoris namque lex hortatur, facitque animos atque adiuvat ad virtutem, avocans naturam a vitio. Quamvis igitur insit vitii facultas in utente ratione; non propter facultatem malus est qui ea præditus est: ad utrumlibet namque, virtutem scilicet atque vitium, se habent facultates atque liberæ voluntates. Libere enim habere virtutis facultatem volumus, ut et in actu ejus

habere libere volumus. Tunc enim eam habemus, cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et omnium qui de animis atque ratione præditi recte sunt philosophati.

Licet igitur Deus substantiam condidit quæ diabolus nuncupatur, non tamen ipsam diabolum condidit, sed virtutis capacein, ut illam nancisceretur; et vitii capacein, ut ab ipso sese abstineret. Quia enim virtus cum vitio simul existere non potest; est autem amica Deo virtus; utriusque facultate indita ulenti ratione, propterea iudidit, ut altera quidem ad actum capessendum præditi essemus, ab alterius autem sine facultatis, qui est operatio actusque, abstinere. Itaque omnes animi creati sunt ut essent probi, non mali. Si qui igitur in eis, contraria auctori suo ac providentia regenti via eucurrerunt, non hæc conditoris culpa ac legislatoris, sed eorum, qui contra leges datas provideque dispositas obnixè obsiterunt

Videmus in nobis ipsis hæc sæpe accidere, qui liberos erudiamus eo animo, ut ad scientiam illos provehamus, quo ipsi perinde disciplina utantur; cum tamen omnino ut edocti sunt, ipsa non utantur: imo contingit aliquando, ut multi filii a parentibus in arte medica eruditi, non ut oportet ea arte utantur; sed potius pro salubribus ea ægrotis adhibeant, quæ ipsa morbida qualitate iis exitiosa

(51) Ἀγαθὸν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶναι. Turrianus: Volebat enim ut homo esset bonus. Non be-

ne: cum præcipue sermo sit de diabolo.

(52) Ἀσυάρπακτος. Leg. ἀσυνύ-

existant : nec tunc accusanda medicina, aut vo- A
candus in crimen qui docuit. Non enim sic eos
docuit, ut sic iste faceret ; facit enim, non ut fa-
cere doctus est. Rursus leges quosdam docemus,
ut iustitiam defendant et iniustitiam repellant : non-
nulli tamen animi pravitate leges adeuntes contra
faciunt ac didicerunt. Neque tamen continuo legem
aut legislatorem criminamur. Si enim hi iniustitiæ
rei essent, haud injustos punirent. Nam id quoque
eorum arbitratus est ac sententiæ, *Iusta castigand-
um animadversione, quod injustum est.* Deus item
satanam punit, et eos qui divinitus constitutas leges
transgrediuntur. Quibusdam enim pravis ait : *Ite in
ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis
ejus* ⁸⁴.

CAP. XIV. *Inconsona Manichæorum deliria. Peccatum diaboli, non ingeni-
ta malitia, sed sponte longe a
creatione assumpta.*

Sciunt igitur qui his contradicunt, sibi ipsis pu- B
gnantia dicere. Si enim diabolus secundum substan-
tiam malus erat et a bono Deo alienus, ac qui pari
illi robore certare posset, nec illi supplicium pa-
rare, nec in ipsum eum mittere potuisset. Dicit
tamen esse ignem diabolo paratum. Quin hoc dicen-
dum : Si Deus bonus inmutabilis est, ut quidem
est, et iisdem semper fretus viribus, neque alias
aliter, alias aliter valet ; cum futurum esset
ut post multam noxam acceptaque ab eo damna
æterno eum igni traderet ; quidni hoc a principio
fecit, cum se ille in ipsum extulit, et partem
ipsius occupavit ? Justius enim tunc in eum pœnas
decrevisset, ut qui in maiorem deliquisset. Nam
nunc quidem hominibus nocet ; tunc autem, illo-
rum sententiæ et ut existimant, ipsi noxam intulit C
deitati. Legis vero districtio ac indignatio justior
est, si quis in regem, quam si in subditos, injuria
procax existat. Si enim sic illi debis sentiant, aut
dicturi sunt, nescivisse tunc Deum, quomodo ul-
turus esset, et malum impediturus, aut non potuisse.
At neutrum horum bono Deo tribuendum est ; non
ignitur nulla origine Dei inimicus in eum se extul-
lit ; sed qui factus esset ut bonus esset, facultate
capessendæ virtutis imperfecta ac manca retenta,
quod in vitium primum erat illique idoneum, ad
actum perduxit. Quamobrem dignus supplicio est,
ac merito diu post illi est mancipatus.

CAP. XV. *Eorum pœnitentia,*

Si vero illud objecerint, quod dictum est a Joanne
Baptista, his qui fide veniebant ad baptismum, in D
hæc verba : *Serpentes, progenies viperarum, quis
ostendit vobis fugere a ventura ira ? Facite ergo fru-
ctum dignum pœnitentiæ : et ne velitis dicere intra
vos, putrem habemus Abraham. Potens est enim
Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Jam
porro securis ad radicem arborum posita est. Omnis
ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur
et in ignem mittitur* ⁸⁵. Audiant isti, non posse eos
objicere quæ non recipiunt. Non enim recipiunt Joan-
nem Baptistam, qui unus sit e Veteri Testamento.

⁸⁴ Matth. xxv, 41. ⁸⁵ Matth. iii, 7-10 ; Luc. iii, 7-9.

δεύσας, αἴτιος. Οὐ γὰρ οὕτως ἐδίδαξεν, ἢ οὕτως
ποιῆ. Πράττει γὰρ οὐχ ὡς ἔμαθεν ποιεῖν. Πάλιν νό-
μους παιδεύομέν τινας, ἵνα συνιστῶνται τῷ δικαίῳ,
καὶ τὴν ἀδικίαν παραιτῶνται. Ἀλλὰ κακοθύμως ἔνιοι
αὐτῶν τοῖς νόμοις προσιόντων, τὸ ἀνάπαλιν ποιοῦσιν.
Καὶ οὔτε τὸν νόμον, οὔτε τὸν νομοθέτην αἰτιώμεθα.
Εἰ γὰρ αὐτοὶ τῆς ἀδικίας αἴτιοι ἦσαν, οὐκ ἂν ἐκόλα-
ζον τοὺς ἀδίκους. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τοῦ βουλήμα-
τος αὐτῶν ὑπάρχει, *Τὸ κολαστέον τὸν ἄδικον εἶ-
ναι*· καὶ ὁ Θεὸς κολάζει τὸν σατανᾶν, καὶ τοὺς παρα-
θάντας τοὺς ἀπὸ Θεοῦ θεθέντας νόμους. Τισὶν γὰρ
φασίλοισ λέγει· *Ἰπάγγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον,
τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις
αὐτοῦ.*

Ἰστώσαν τοίνυν οἱ τούτοις ἀντιλέγοντες, μαχόμενα B
ἑαυτοῖς λέγοντες. Εἰ γὰρ κατ' οὐσίαν κακὸς ἦν ὁ διά-
βολος, καὶ ἀλλότριος τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, δυνάμενος αὐ-
τῷ ἰσοσθενῆς εἶναι· οὐδὲ κόλασιν ἠτοιμάξεν αὐτῷ,
οὐδὲ βάλλειν αὐτὸν εἰς τὴν κόλασιν ἠδύνατο· λέγει
δὲ ἠτοιμάσθαι· πῦρ τῷ διαβόλῳ. Καὶ τοῦτο δὲ ῥητέον·
Εἰ ἀρεπτος ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐστίν, ὡς περ οὖν καὶ ἐστίν,
καὶ αἰεὶ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὡς μὴ ἄλλοτε ἄλλως
ἰσχύειν, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· Ἐμελλε δὲ μετὰ πολλὴν
βλάβην καὶ ἀπώλειαν, πολλὴν περὶ αἰώνιῳ παραδει-
δόναι τὸν σατανᾶν, διὰ τί μὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο ἐποίηε,
ὄτε ἐπανήλθεν αὐτῷ, καὶ μέρος ἔλαθεν αὐτοῦ ; Δικαιό-
τερον γὰρ τότε μάλλον τιμωρίαν ὤριζεν κατ' αὐτοῦ,
ὡς κατὰ μεῖζονος πλημμεληθέντος. Νῦν μὲν γὰρ ἀν-
θρώπους βλάπτει· τότε, κατ' αὐτοὺς, αὐτὴν ἐδίαψεν C
τὴν θεότητα, ὡς περ καὶ φρονοῦσιν. Νόμος δὲ καὶ
ἀγανάκτησις δικαία ἐστὶ μάλλον ἢ κατὰ τῶν κατὰ
βασιλεύς τολμώντων, ἢ τινων τῶν ὑπηκόων. Εἰ γὰρ
ταῦτα οὕτως φρονητέα, ἢ ἀγνοίαν προσάψουσι τῷ Θεῷ
τότε, τοῦ πῶς τιμωρήσεται καὶ ἐμποδίσῃ τὸ κακόν,
ἢ ἀδυναμίαν. Ἀλλ' οὐδέτερον τούτων περὶ τὸν ἀγα-
θὸν Θεόν· οὐκ ἄρα ἀγενήτως ἐχθρὸς ἂν Θεοῦ ἐπαν-
έβη κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ γενόμενος ἐπὶ τῷ εἶναι ἀγα-
θός, τὴν μὲν δύναμιν τῆς ἀρετῆς ἀτελεῖ ἐφύλαξεν,
τὴν δὲ τῆς κακίας ἐπιτηδειότητα εἰς ἐνέργειαν ἤγα-
γεν· δι' ὃ καὶ κολαστέος, καὶ εἰκότως μετὰ πολὺ τι-
μωρία ὑπεβλήθη.

quibus malum a voluntate est.

Εἰ δὲ κάκεινο προφέροντο, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Βα-
D πιστοῦ Ἰωάννου τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως εἰς τὸ βάπτισ-
μα ἔλθοῦσιν, οὕτως ἔχον· *Ὁφεις, γερνήματα ἐχι-
δρῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελ-
λούσης ὀργῆς ; Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἀξίον τῆς
μετανοίας, καὶ μὴ δόξετε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, δι-
καιέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. Δύναται γὰρ ὁ Θεὸς
ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.*
*Ἦδη δὲ ἡ ἀλίγη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων
κείται. Πῦρ οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν
ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.* Ἀκούε-
ωσαν, οὐ δύναται προφέρειν, ἀφ' ὧν μὴ παραδέχονται.

Ὁὐ γὰρ δέχονται τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην, τυγχάνοντα ἓνα τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς. Ὅμως δὲ καὶ οὕτως βῆται πρὸς αὐτούς· Διὰ πάσης τῆς συμφράσεως ἀναιρεῖ τὸ φύσει ἀγαθοῦ καὶ φύσει εἶναι κακοῦ. Λέγει γὰρ πρὸς αὐτούς· *Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας*. Μετάνοια δὲ καὶ καρπὸς αὐτῆς οὐ πίπτει, οὔτε πρὸς τὸν κατ' οὐσίαν κακὸν, οὔτε πρὸς τὸν φύσει ἀγαθὸν ὄντα. Πῶς γὰρ ὁ ἀεὶ ἀγαθὸς χρῆζει μετανοίας; ἢ πῶς ὁ φύσει κακὸς χρῆσται τῷ ἀγαθῷ τῆς μετανοίας; Ὁ γὰρ κατ' οὐσίαν ὢν κακὸς, ἐκτραπῆναι τῆς ἀμαρτίας οὐ δύναται· ἀλλ' οὐδὲ ἐπ' ὠφέλειαν μετανοια γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐτι μὴν καὶ ἐκ τῶν λίθων, τῶν εἰκονημένων ὑπ' αὐτοῦ, λέγει τέκνα ἐγεροθήσασθαι τῷ Ἀβραάμ· λίθους δὲ λέγων τοὺς ἡλιθίους, καὶ ἐτι ἐμμένοντας τῇ κακίᾳ ἀνθρώπου. Εἰ γὰρ μετανοήσαιεν οὗτοι, καὶ πιστεῦσαιεν τῷ Θεῷ, τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἔσονται, ὅς διὰ τοῦτο ἀνθρώπος Θεοῦ (53) ἐχρημάτισεν, ὅτι ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, ὡς τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην λογισθῆναι.

CAP. XVI. *Genimina viperarum facti, qui posteri Abraham.*

Ἐπεὶ δὲ κάκεινο ἠκούσαμεν λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων ἀνδρῶν γεγενημένους, τὸ, Ὅφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, λεγόμενον, ἐχιδνας τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ δηλοῦστωσαν μαχόμενα τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ κεφαλαίου λέγοντες. Ἐλέγει γὰρ αὐτούς, ὡς μὴ τοῦ Ἀβραάμ ὄντας, ἀλλ' ἐχιδνῶν γεννήματα, προσποιούμεους καὶ μάτην αὐχοῦντας εἶναι τοῦ Ἀβραάμ. Λέγει γὰρ ἐν ἐτέρῳ κεφαλαίῳ ὁ Σωτὴρ πρὸς αὐτούς (54)· *Τοῦτο Ἀβραάμ οὐκ ἐποίησεν* (ἢν λέγετε πατέρα ὑμῶν εἶναι ψευδόμενοι). *Εἰ γὰρ τέκνα ἦτε τοῦ Ἀβραάμ, ἐποιεῖτε ἄν τοῦ Ἀβραάμ τὰ ἔργα*. Ἀλλ' ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἔστε τοῦ διαβόλου, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος γὰρ ἀνθρώπουκτόνος ἔσται ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, *Οὐχ ἔστηκεν, δεῖκνύς* αὐτὸν πρότερον ἰστάμενον ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Πατέρα δὲ αὐτῶν λέγει τὸν διάβολον, διὰ τὴν ὁμοίωσιν τῆς τροπῆς καὶ τῆς ποιότητος. Ὡστε οὐ τὸν Ἀβραάμ καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἁγίους ἐχιδνας εἶπεν. Ἐκ μεταβολῆς γὰρ ἔσχον τοῦτο, τὸ υἱοὶ ἐχιδνῶν εἶναι, διὰ τὸ αὐτοὺς πονηροὺς κεχρησθῆναι δεδασκάλους, ὡς εἴρηται, κατὰ ἰδίαν προαίρεσιν. Λέγει τοίνυν ὁ Ἰωάννης αὐτοῖς· Ἐπεὶ κατὰ μεταβολὴν τὴν ἐξ ἀρετῆς ὄφεις ἠβελήσατε γενέσθαι (οὐδὲ γὰρ κατ' οὐσίαν ἦσαν τοιοῦτοι), παύσασθε τοῦ εἶναι ἐχιδνῶν γεννήματα, ὢν ἐβελήσατε τὴν ποιότητα ἔχειν. Πονηροὶ γὰρ ἐκ πονηρῶν, καὶ ἀδίκου ἐξ ἀδίκων ἐσπουδάσατε εἶναι. Ἀλλ' ἐπεὶ, διὰ τὸ ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἐρχεσθῆναι, μετανοίας λέγετε σημεῖον φέρειν, προσποιητῶς δὲ τοῦτο ποιεῖτε, λέγω ὑμῖν· *Τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;* Ὁ γὰρ μετανοῶν, διὰ τοῦτο μετανοεῖ, ἵνα μηκέτι ἀμαρτάνων φεύγη τὴν ἐσομέ-

⁵³ Rom. iv, 3. ⁵⁷ Joan. viii, 39-44.

(53) Ἀνθρώπος Θεοῦ. In nostro exemplari, *amicus Dei* legitur. Turrianus. — Jac. ii, 23 : Καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη. Sic et II Paral. xi, 7, nec non Isa. xli, 8.

(54) Πρὸς αὐτούς· τοῦτο Ἀβρ. Ex textu Joan.

Sic tamen illis respondendum est. Toto Joannes contextu destruit, esse natura bonos, et malos natura. Ait enim ad illos : *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ*. Atqui pœnitentiæ ejusque fructus non cadunt, neque in eum qui per essentiam malus sit, nec qui natura bonus. Quomodo enim eget pœnitentiæ, qui est semper probus? aut quomodo is qui natura malus est, bono pœnitentiæ utetur? Nam qui per essentiam malus est, a peccato mutari non potest; sed nec ulla utilitas est pœnitere de bono. Præterea ex ostensis ab ipso lapidibus suscitandos ait filios Abraham; nempe lapides vocans stolidos et vecordes, ac qui adhuc in malitia permanent. Hos enim si pœnituerit ac Deo crediderint, filii Abraham erunt; qui propterea homo Dei audivit, B quod in Deum crediderit, adeo ut fides reputata sit ei ad justitiam ⁵⁶.

Quia vero illud etiam ab istis dictum audivimus, in eos qui ex Abraham et aliis sanctis viris generati sunt; quasi nimirum dicendo, *Serpentes, progenies viperarum*, Abrahamum nepotesque significet; discant isti pugnantiæ se loqui consequentiæ capitis. Arguit enim et vituperat, quod non essent filii Abraham, sed qui progenies viperarum, frustra semen Abraham præferrent, eoque gloriarentur ac sibi placerent. Ait enim ad eos Salvator in alio capitulo : *Hoc Abraham non fecit, quem vos falso patrem vestrum esse dicitis. Si enim filii Abraham essetis, opera Abraham faceretis. Sed vos ex patre vestro diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere. Ille enim homicida erat ab initio, et in veritate non stetit* ⁵⁷. Hoc quoque præclare dictum, *In veritate non stetit*, quo prius in veritate stitisse significat. Patrem autem eorum vocavit diabolum, quod pari cum illo ratione mutati sunt ac qualitate imbuti. Quamobrem non Abraham sanctosque illi assecras vipers appellavit. Ut enim filii viperarum essent, ex mutatione habuerunt, idcirco quia sua sponte, malis magistris, sicut dictum est, usi sunt. Ait igitur illis Joannes : Quandoquidem aversi a virtute, serpentes fieri voluistis (non enim per essentiam tales erant), desinite esse proles viperarum, quarum qualitatem voluistis habere. Mali enim ex malis, exque iniquis iniqui esse studuistis. Sed quia dicitis vos pœnitentiæ signum ferre, quod ad baptismum venitis; hoc autem simulate facitis; dico vobis, *Quis ostendit vobis fugere a ventura ira?* Quem enim pœnitet, ideo pœnitet, ut, dum non amplius peccat, iram quæ futura est adversus peccatores effugiat. Rogat autem, *Quis vobis ostendit?* ut dicat,

δεῖκν

viii, 40, hunc locum sic distinximus, ejusque versionem reformavimus. Perperam uterque interpret, Turrianus et Combessius : πρὸς αὐτούς τοῦτο. Ἀβρ. — In alio capitulo : *Abraham non fecit*.

qui docet vere a malo recedere, non rem simulate præstare; vos autem cum simulatione facitis, dum ad baptismum acceditis. Non igitur mundabimini. Qui enim vult vere mundari, a peccatis desistit, et hujusmodi fructum poenitentiae affert, faciens opera habitui peccati contraria. Vos enimvero hoc non fecistis, qui ipsi vos ipsos condemnastis, dum habere vos Abraham patrem dicitis. Non enim hoc vos juvabit, quod Abraham filii aestimemini, sed quod ejus filii sitis ea ratione, quod ipsius fidem et ab idolis fugam æmulemini. Quamobrem, tametsi aliquando filii Abraham fuisistis, non hoc vos salvos faciet. Nam et eos qui non sunt nunc ejus filii, potest Deus ipsius filios facere. Quare salutem consequitur qui virtutis rationibus Abraham filius est, non qui ejus secundum carnem solum exstitit filius. Quod si exstitit, ne gloriatur sibi que placeat: est enim res ejusmodi quæ sit alia alio decidua ac proclive mutetur. Denique quibus etiam id non obtigit, poterunt comparare. Nam et Paulus his quos carne non genuerat, dicit: *In Christo per Evangelium ego vos genui* ²².

CAP. XVII. Peccator, in eo ipso quod peccat,

præsens habet supplicium quo est afficiendus.
Verum cum hæc auditis, ne contemnatis, quasi ira in peccatores retardetur. Jam enim malus in eo ipso quod peccat, præsens supplicium habet, qui ejus reus existat ac poenæ obnoxius. Quamobrem scitote jam securim radices arborum prope attingere. Arbores autem vocat, non quas sensu percipimus, sed homines vitio depravatos. Harum autem arborum radix pessima dispositio est, ex qua non edulus fructus, sed venenatus oritur. Hunc igitur vocavit fructum non bonum. Itaque, quamvis securis supplicium denotat, ac mala arbor hominem peccatorem, non sunt duæ hæc naturæ pugnantes. Intentantur enim minæ, ut arbores mutantur. Nam qui minas peccatoribus intonat, ipsa minarum intentione satagit ad meliorem frugem transferre. Quare, si intentata per securim effectas arbores ac elanguidas excisuram comminatione, ipsis auctor est, inducitque, ut non malum, sed fructum bonum ferant; nec arbor mala natura est, nec natura malum supplicium.

CAP. XVIII. Promissio et supplicium sunt bona.

Sed fortasse dicent: Si poena mutat malos, bonum est poenam esse. Si autem castigatio bona est, huicque contraria promissio est, nec contraria simul bona esse possunt; ergo mala est promissio. Sin autem non mali est promissio, sed boni, mala erit ultio ac poena. Si autem mala ultio, non eam Deus, sed Satanus, infert. Infert autem Satanus poenam, non suis: sunt enim sicut ipse, mali; ac necesse est ipsum quoque poenæ subiaci. Restat igitur ut bono poenam inferat. Sed hoc est impossibile. Non ergo malus poenam infligit, sed Deus. Quidquid autem a Deo infligitur, utiliter infligitur,

νην κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὀργήν. Πυθάνεται δὲ τὸ, *Τίς ὑμῶν ὑπέδειξεν*; ἢνα εἴπῃ ὁ γνησίως ὑποδεικνύς κακίας ἀναχωρεῖν, οὐ προσποιήσῃ τοῦτο γίνεσθαι. Ὑμεῖς δὲ τοῦτο ποιεῖτε μεθ' ὑποκρίσεως, ἐπὶ τὸ βαπτίζεσθαι ἐργόμενοι. Οὐκ ἄρα καθαρθήσθε. Ὁ γὰρ ἀληθῶς καθαρθῆναι βουλόμενος ἀφίσταται ἀμαρτημάτων, καὶ τῆς τοιαύτης μετανοίας καρπὸν φέρει, τὰ τῆς ἐναντίας τῇ ἀμαρτίᾳ ἔξω ἔργα ποιῶν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὑμεῖς οὐ πεποιθήκατε, ἑαυτοὺς κατακρίναντες, φάσκοντες πατέρα τὸν Ἀβραάμ ἔχειν. Ἀλλ' οὐ τοῦθ' ὑμᾶς ὠφελήσῃ, τὸ εἶσθαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ εἶναι, ἀλλὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ τέκνα, καὶ τῇ πίστει καὶ τῇ ἀπὸ εἰδώλων φυγῇ. Κἂν τοίνυν ποτὲ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ γεγόνατε, οὐ τοῦτο ὑμᾶς σώσει. Καὶ γὰρ τοὺς νῦν μὴ ὄντας αὐτοῦ τέκνα δύναται ὁ Θεὸς τέκνα αὐτοῦ ποιῆσαι. Ὡστε σώζεται ὁ ὢν τοῦ Ἀβραάμ τέκνον κατὰ τὴν ἀρετὴν, οὐχ ὁ γενόμενος αὐτοῦ τέκνον κατὰ σάρκα μόνον, κἂν δὲ γένηται, μὴ μέγα φρονεῖτω μετὰπτωτον γὰρ τὸ τοιοῦτο. Ἀμέλει γοῦν καὶ οἱ μὴ ἔχοντες αὐτὸ κτήσασθαι αὐτὸ δυνήσονται. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος, οὗς τῇ σαρκὶ οὐ γεγέννηκεν, λέγει· Ἐν γὰρ Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

præsens habet supplicium quo est afficiendus.

Ἀλλὰ ταῦτ' ἀκούοντες μὴ καταφρονεῖτε, ὡς βραδυνούσης τῆς κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὀργῆς. Ἡδὴ γὰρ δι' αὐτοῦ τοῦ ἀμαρτάνειν ὁ φαῦλος παρούσαν ἔχει τὴν κόλασιν. κολαστέος ὑπάρχων. Δι' ὅστε τὴν ἀξίην ἤδη ταῖς ρίζαις ἐγγίζουσιν τῶν δένδρων. Δένδρα δὲ οὐκ αἰσθητὰ λέγει, ἀλλ' ἀνθρώπους κατὰ κακίαν παποημένους. Ρίζα δὲ τῶν δένδρων τούτων ἡ χειρίστη ἔξις, ἀφ' ἧς καρπὸς οὐκ ἐδώδιμος, ἀλλὰ δηλητήριος γίνεται. Αὐτὸν οὖν οὐ καλὸν καρπὸν εἶπεν. Κἂν τοίνυν ἡ ἀξίην τὴν κόλασιν σημαίνει, τὸ δὲ κακὸν δένδρον τὸν ἀμαρτάνοντα ἄνθρωπον, οὐ μαχόμεναι φύσεις αὗται ἀπειλεῖται γὰρ ἡ κόλασις ἐπὶ τῷ μεταβαλεῖν τὰ δένδρα. Ὁ γὰρ ἀπειλῶν τοὺς ἀμαρτάνουσιν, δι' αὐτῆς τῆς ἀπειλῆς μεταποιεῖσθαι βούλεται. Εἰ τοίνυν διὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἀξίης, τῆς μελλούσης ἐκκόπτειν τὰ σαπρὰ δένδρα, πείθει αὐτοὺς παύσασθαι τοῦ μὴ κακὸν καρπὸν φέρειν, ἀλλὰ καλόν· οὐ φύσει κακὸν τὸ δένδρον, οὐδὲ φύσει κακὴ ἡ κόλασις.

D

Ἀλλ' ἴσως ἐροῦσιν· Εἰ μεταποιεῖ φαῦλος ἡ κόλασις, ἀγαθὸν αὐτὴν εἶναι· εἰ δὲ ἡ κόλασις ἀγαθὸν, ἐναντία δὲ ταύτῃ ἡ ἐπαγγελία, τὰ δὲ ἐναντία οὐ δύνανται ἅμα ἀγαθὰ εἶναι· ἢ ἄρα ἐπαγγελία κακόν. Μὴ κακοῦ δὲ τῆς ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἀγαθοῦ ὁσις, ἡ κόλασις ἐστὶ κακόν. Εἰ δὲ κακὸν ἡ κόλασις, οὐχ ὁ Θεός, ἀλλ' ὁ Σατανᾶς αὐτὴν ἐπιφέρει. Ἐπιφέρει δὲ ὁ Σατανᾶς τὴν κόλασιν αὐ τοῖς ἐκρυτοῦ· εἶπεν γὰρ, ὡς αὐτὸς, πονηροί, καὶ ἀνάγκη καὶ αὐτὸν ὑποπίπτειν τῇ κόλασει· τῷ ἄρα ἀγαθῷ ἐπολεῖ αὐτὴν. Ἀλλ' ἀδύνατον τοῦτο· οὐκ ἄρα ὁ πονηρὸς αὐτὴν ἐπιφέρει, ἀλλὰ Θεός. Πᾶν δὲ τὸ ὑπὸ Θεοῦ ἐπιφερόμενον, χρησίμως

ἐπιφέρεται, τυγχάνον ἢ ἀγαθοῦ ποιητικόν, ἢ κωλυτικόν κακοῦ. Ὁ ἄρα Θεὸς κωλύειν τὸ κακὸν βουλόμενος, ἐπιφέρει τοῦτο· οὐκ ἂν δ' ἐπεχείρει κωλύειν τὸ κακόν, εἰ μὴ δυνατόν ἦν κωλύεσθαι τὸ κακόν. Κωλύμενον δὲ τοῦτο οὐ δύναται εἶναι φύσει καὶ ἀγένητον. Ἐσφάλησαν δὲ καὶ ἐν τούτῳ οἱ ἄμαθεῖς, νομίσαντες ἐναντίον εἶναι τὴν κόλασιν τῆ ἐπαγγελίᾳ· ἕκαστέρα γὰρ ἀνταπόδοσίς ἐστιν, ἢ μὲν τοῖς ἀγαθοῖς μισθὸν φέρουσα, ἢ δὲ τιμωρίαν κατὰ τῶν ἔκουσίως παρὰ βεβηκότων τοὺς θεῖους νόμους.

A cum sit bonum, aut boni parens, aut arcens malum. Deus igitur, cum velit malum impedire, supplicium constituit. Non autem tentaret malum impedire, nisi illud posset impediri: hoc autem quod impeditur, esse natura non potest ac ingentum. In hoc vero præterea imperiti homines errore lapsi sunt, existimantes contrariam esse animadversionem promissioni. Utraque enim remuneratio est; altera quidem, quæ bonis mercedem afferat; altera vero, quæ pœnam dignamque ultionem in eos qui divinas leges voluntarie transgressi sunt, rependat.

FRAGMENTA EX DIDYMI LIBRIS DEPERDITIS.

I. *Ex libro cui titulus: Συμβουλή ἡθικῆ. Apud Socrat., Hist. eccles. lib. iv, cap. 25.*

Τοὺς περὶ Προνοίας καὶ κρίσεως κατὰ αὐτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πειράθητι. Ἄπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις προσπατοῦσι. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις· τοὺς δὲ περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσι.

B Sermones de Providentia et de judicio Dei assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor et spiritali scientia instructus Didymus; eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes de judicio in differentia corporum et in partibus mundi reperies. Sermones autem de Providentia in modis illis quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur deprehendes.

II. *Ex libro Πρὸς φιλόσοφον inscripto. Apud Joan. Damascen. in Parallelis, p. 643:*

Ἐκ μελέτης πολλῆς καὶ ἀσκήσεως ἡ βία καὶ ἀγριότης τῶν παθῶν ἀσθενεῖς.

Diuturno studio et meditatione concitatorum animi motuum vis et feritas debilitantur.

III. *Ex libro Περὶ ἀσωμάτου. Apud eundem ibid., pag. 780.*

Διδύμου, ἐκ τοῦ Περὶ ἀσωμάτου. Ἀνύουσι παρὰ διδασκάλου παιδεύσεις τε καὶ προτροπὰς πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀκρωμένων, οὐχ ὅταν λόγῳ μόνῳ διδάσκη ὁ παιδευτής, ἀλλὰ καὶ πράξει καταλήλῳ καὶ συναφεῖ τοῖς ἐπαγγελλομένοις. Πάλιν δεῖ τὸν γνήσιον διδάσκαλον βίον κατάλληλον ἔχειν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ νομοθετούμενοις, ἵνα ἢ τὸ ἔργον αὐτοῦ συνηρμοσμένον τῷ λόγῳ.

C Didymi, ex libro De incorporeo. Magistri disciplina et exhortationes auditorum utilitati conferunt, non quando magister solo sermone docet, sed quando actione etiam dictis consentanea, rebusque promissis affini. Rursum, sincerum doctorem vitam iis quæ ipse statuit, congruentem agere oportet, ut ejus actio cum sermone recte conveniat.

Aliud fragmentum dedit Mingarelli in not., pag. 277.

IV. Βιβλίον πρὸς Ῥουφίνον διατὶ ἀποθνήσκουσι τὰ βρέφη, καίπερ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἀναλαμβάντα σώματα.

Vide Opera Hieronymi ed. Migne, tom. II, pag. 478 D.

DIDYMI ALEXANDRINI

OPERUM PARS ALTERA. -- EXEGETICA.

FRAGMENTA EX CATENIS.

IN GENESIN.

Ex Catena cui titulus : Σειρά ἐνὸς και πεντηκοντα ὑπομνηματισμῶν εἰς τὴν Ὀκτατευχὸν και τὰ τῶν Βασιλειῶν, ἤδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἀξιῶσει μὲν τοῦ εὐσεβεστάτου και γαληνοτάτου ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου Ἀλεξανδρου Γκιχα· ἐπιμελεία δὲ Νικηφόρου ἱερομοναχοῦ τοῦ Θεοτόκου. Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρειτκόφφ. *Ἐτει αψοβ' (1772).

CAP. I, vers. 14. *Dixit autem Deus : Fiant luminaria in firmamento caeli ut illuminetur terra et dividant diem ac noctem.*

Didymi.—Unde et luminarium creatio, quæ quarta die facta est, propter majorem eorum utilitatem et excellentiam, huic quartæ diei attribuitur. *Tetras* enim, ut quæ virtualiter sit *decas*, in maximo honore habetur: siquidem *monas, duas, trias* et *tetras*, sibi invicem additæ, *decadem* efficiunt; in toto autem *Scripturæ decursu decas* celebratur. *decem* enim *mandata* dedit *Moyses, decimæque sacerdotibus offeruntur*. Sicut autem aquam in principio super faciem universæ terræ diffusam, deinde tertia die congregans Deus, fecit ex ea maria, lumina et fontes; ita et lumen, in principio creatum priusque diffusum, deinde quarta die Deus colligens, fecit ex eo solem, lunam cæteraque astra. Sol autem a die non differt.

CAP. III, vers. 19. *Spinæ et tribulos germinabit tibi, et comedes herbam terræ.*

Didymi. Quid enim mali non consequitur ex natura corporis, quæ voluptatum et ærumnarum fomes existit? Has enim *Salvator spinas esse innuit* quæ sementem, ut ait, suffocant, si quis eam suscipiens non in profundo cordis recondit.

VERS. 25. *Et collocauit ante paradisum voluptatis cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ.*

Didymi.—*Gladius versatilis* dictus est, ut significetur, hunc gladium, si quidem homo ex vitio ad virtutem *vertatur*, ipsum *versum iri*, jam ingressum permittens. Si quem igitur ingrediendi desiderium subit, illos *introductores* habebit: cherubim vide-

ΚΕΦ. Α', στ. ιδ'. *Και εἶπεν ὁ Θεός, Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας και ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός.*

Διδύμου. Ὅθεν και οἱ φωστῆρες τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ γενόμενοι, διὰ τὸν περὶ αὐτοὺς λόγον, ἀτε μείζους ὄντες ἐν ταύτῃ λέγονται γεγενῆσθαι. Ἡ γὰρ τετράς, δυνάμει οὐσα δεκάς, τιμὰ ὑπάρχει· μονὰς γὰρ, και δυὰς, και τριάς, και τετράς, ἀλλήλοις συντεθεῖσαι τὴν δεκάδα ποιοῦσι· διὰ πάσης γὰρ τῆς Γραφῆς ἡ δεκάς ὑμνεῖται· και γὰρ δέκα λόγους Μωσῆς δέδωκε, και δεκάται παρέχονται. Ἄσπερ δὲ τὸ ὕδωρ, πρότερον διακεχυμένον κατὰ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, ὕστερον τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ Θεός εἰς συναγωγὴν μίαν, ἐποίησε τὰς θαλάσσας, και τοὺς ποταμούς, και τὰ φρέατα· οὕτω και τὸ φῶς, τὸ ἐν ἀρχῇ κτισθὲν, πρότερον διακεχυμένον, ἀθρόως ὕστερον τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ Θεός, ἐποίησεν ἐξ αὐτοῦ τὸν ἥλιον, και τὴν σελήνην, και τοὺς λοιποὺς ἀστέρας. Οὐχ ὅτι ἄλλο τι παρὰ τὴν ἡμέραν ὁ ἥλιος.

ΚΕΦ. Γ', στ. ιθ'. *Ἀκανθὰς και τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, και φαγῇ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ.*

Διδύμου. Τί γὰρ ἐκ τῆς τοῦ σώματος ἀκολουθίας οὐκ ἐπώδυνόν ἐστιν, ἡδονῶν τε και μεριμνῶν ἐξ αὐτοῦ φουμένων; Ταῦτα γὰρ εἶναι τὰς ἀκάνθας ὁ Σωτὴρ ἐμήνυσεν, αἷτινες συμπνίγουσι τὸν ὑπ' αὐτοῦ καλούμενον σπόρον, ἐὰν ὁ δεξάμενος μὴ εἰς βάθος τοῦτον ὑποδέξηται.

Στ. κε'. *Και ἔταξε τὰ χερουβὶμ, και τὴν φλογερὴν ρομφαίαν τὴν στρεφομένην φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλνου τῆς ζωῆς.*

Διδύμου. Ρομφαία εἰρηται *στρεφομένη*, ἵνα *στραφέντος* ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου, και αὐτῇ *στραφῇ* τὴν εἰσοδὸν παρέχουσα. Εἰ τὸίνυν τῆς εἰσοδοῦ τιλ γένοιτο πόθος, διὰ τούτων χειραγωγεῖται τῶν μὲν χερουβὶμ, αἰνιτομένων τὴν γνῶσιν

τῆς ἀληθείας, ἥς μετέχειν εἰδὸς τὸν εἰσιεῖναι βουλόμενον (ἐρμηνεύεται γὰρ *πλήθος γνώσεως*)· τῆς δὲ βρομφαίας, τὴν ἐπίπονον ἀγωγὴν. Διὰ πολλῶν γὰρ ὀλίψεων τῆς εἰσόδου τῆς βασιλείας ἔστιν ἐπιτυχεῖν.

ΚΕΦ. Γ', στ. κβ'. Σὺ δὲ λήψῃ σεαυτῶ ἀπὸ πάντων τῶν βρωμάτων, ἃ ἔδεσθε, καὶ συνάξεις πρὸς σεαυτὸν, καὶ ἔσται σοὶ καὶ ἐκείνοις φαγεῖν.

Διδύμου. Ἡ δὲ περὶ τῶν σκυβάων τῶν ζώων πάροδος καλῶς παρασεσιώπηται, καὶ τοῦ Νῶε ἕκαστοῖς υἱοῖς δυναμένων τὸ ἀκόλουθον περὶ τοῦτου σκοπῆσαι, καὶ ἡμῶν τὰ παραλείψιμα σπονάσασθαι καὶ ἀναπληρῶνται.

ΚΕΦ. Η', στ. α'. Καὶ ἐυρήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, κ. τ. λ.

Διδύμου. Τὸ, Ἐμήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, θεοπρεπῶς ἀκουστέον. Οὐχ ὡς ἐκ λήθης, ἀλλ' ὡς περὶ τῶν ἀσεβῶν λέγει, *Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστὲ*, τουτέστι, Οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς, ὡς ἐνταῦθα δηλοῦσθαι τὸ, Οὐδέποτε ὡς ἡμετέρους ὑμᾶς ἔσχον. Οὕτω κἀνταῦθα τὸ ἐμνήσθη, ἀντὶ τοῦ, Ἐπεισῆγγανεν αὐτῇ ἀρχὴν γενέσθαι τοῦ γένους.

A licet, quibus significatur cognitio veritatis, quam participare decet eum qui ingredi appetit (*cherubim* enim interpretatur *multitudo cognitionis*); et gladium, quo laboriosa vita innuitur. Non nisi enim per multas tribulationes ingressum in regnum assequi licet.

CAP. VI, vers. 22. *Tolles igitur tecum ex omnibus escis quæ mandari possunt, et comportabis apud te, et erunt tam tibi quam illis in cibum.*

Didymi. Quæ autem ad stercorea animalium pertinent, recte silentio præterita sunt, siquidem huic rei Noe cum filiis convenienter providere potuit, nobisque, quæ prætermissa sunt, conjicere et supplere obvium est.

CAP. VIII, vers. 1. *Et recordatus est Deus Noe,* B etc.

Didymi. Illud, *Recordatus Deus Nos*, sic intelligendum est, ut naturæ divinæ conveniat. Non oblivionem passus, sed impios aversatus, dicit: *Nescio vos unde sitis* (*Luc. XIII, 27*), id est, Nunquam novi vos; quasi dicat: Nunquam vos in nostrorum numero habui. Sic etiam illud, *Recordatus est*, idem est ac si diceret: Statuit illum principium fore novæ generationis.

FRAGMENTA IN EXODUM.

(Ex eadem Catena.)

ΚΕΦ. ΚΑ', στ. ι'. Καὶ εἶδον τὸν τόπον οὗ ἔστη- C καὶ ἐκεῖ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ τὰ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡσεὶ ἔργον κλίθου σαπφείρου, καὶ ὡς περ εἶδος στερεώματος τοῦ οὐρανοῦ τῇ καθαριότητι.

Διδύμου. Δηλοῦται γὰρ καὶ ἐν τῇ λέξει ταύτῃ, ὡς ἐνθα Θεοῦ παρουσία νόησιν ἔσχε, τόπον εἰρήκασιν εἶναι τῶν ποδῶν αὐτοῦ, βεβαίως ἰδρυμένων ἐνθα ἀρετὴ πρακτικὴ. Ἡ δηλοῦται, διὰ τῆς κλίθου τῆς σαπφειρίνης, καὶ σοφία, ἥτις, διὰ τῶν νοητῶν θεωρία ὑπάρχειν, τῇ καθαριότητι παραβάλλεται.

ΚΕΦ. ΛΓ', στ. ιγ'. *Εἰ οὖν εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἵνα ἴδω σε, ὅπως ἂν ᾧ εὐρηκῶς χάριν ἐνώπιόν σου, καὶ ἵνα γνῶ, δεῖ λαός σου οὗτος, τὸ ἔθνος τοῦτο.*

Διδύμου. Τὸ γνωστῶς ὁρώμενον, εὐδηλον ὡς θεωρία μόνον, καὶ οὐκ αἰσθησί καταλαμβάνεται. Ὅσπερ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς τῶν αἰσθητῶν ἀντιλαμβάνεται δι' ὀράσεως οὕτως ὁ νοῦς, διὰ γνώσεως, Θεοῦ θεωρίαν δέχεται.

Στ. ιδ'. Καὶ εἶπεν, Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερόν σου τῇ δόξῃ μου, πορεύσομαι πρὸ προσώπου σου τῇ δόξῃ μου, καὶ κηλέσω τῷ ὄνοματι Κυρίου ἐναντίον σου.

Διδύμου. Μετ' αὐτὴν γὰρ ὑπάρχεις. Ὑπάρχων γὰρ πρὸ τῶν αἰώνων, εὐρίσκεται ἡ ἐμὴ δόξα, ὁ μόνον ἐκείνός μου Υἱὸς οὐσα. Ὅταν ἐνὼ προδιαβῶ, ἔχων

CAP. XXIV, vers. 10. *Et viderunt Deum Israel: et sub pedibus ejus quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cælum cum serenum est.*

Didymi. — Ex hac enim lectione manifestum fit quod, sicubi Deus spiritualiter adest, ibi locum esse pedum ejus dicitur, firmiter hic stantium ubi practica est virtus. Forte etiam, per *opus sapphirini lapidis*, sapientia designatur, quæ, quia in intellectualium contemplatione consistit *cælo sereno* comparatur.

CAP. XXXIII, vers. 13. *Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam ut per cognitionem videam te et inveniam gratiam ante oculos* D tuos, et cognoscas quia populus tuus est gens ista.

Didymi. — Quod per cognitionem videtur, ab intellectu tantum, minime vero a sensibus apprehendendum manifestum est. Sicut enim oculus per visionem sensibilia percipit, sic mens, per cognitionem, Dei visionem recipit.

VERS. 19. *Et dixit: Ego transibo prior te cum gloria mea; præibo ante faciem tuam cum gloria mea, et vocabo nomine Domini coram te.*

Didymi. — Posterior enim illa (*gloria mea*) es. Nam antesæcula existit gloria mea, quæ est Filius meus unigenitus. Cum ergo prior transiero, habens glo-

riam nostram, tu subsequeris, sicut servus domini.

VERS. 23. *Tollamque manum meam et videbis posteriora mea : faciem autem meam videre non poteris.*

Didymi. — Divina natura, qualis ab æterno ante mundi constitutionem exsistebat, per faciem indicatur; creatio autem et providentia per posteriora significantur.

CAP. XXXIV, vers. 2. *Esto paratus mane ut ascendas statim in montem Sinai, stabisque mecum super verticem.*

Didymi. — Non enim cum alio stat nisi cum Deo, cui prædictum profectum perficiet. Quid est autem stare cum Deo, nisi paratum esse ad audienda Dei præcepta?

VERS. 3. *Et nullus ascendat tecum nec videatur quispiam per totum montem : boves quoque et oves non pascantur e contra.*

Didymi.—Quicumque Moysæ imperfectiores erant, eos sub monte stare imperavit.

(1) Huic commentario sequentia in codice subjunguntur : *Idem et Gregorius Nyssaus.* Hæc autem in editis mox leguntur.

Α τὴν ἡμετέραν δόξαν, τότε σὺ ἐπακολουθήσεις. οἷα θεράπων δεσπότη.

Στ. κγ'. Καὶ ἀφελῶ τὴν χεῖρα, καὶ τότε ὄψει τὰ ὀπίσω σου· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι.

Διδύμου. Ἡ μὲν προκόσμιος ὑπαρξίς τε καὶ θεότης δηλοῦται διὰ τοῦ προσώπου· ἡ δὲ δημιουργία καὶ πρόνοια, διὰ τῶν ὀπίσω (1).

ΚΕΦ. ΛΔ', στ. β'. Καὶ γίνου ἔτοιμος εἰς τὸ πρῶτ, καὶ ἀναβήσῃ τὸ πρῶτ εἰς τὸ ὄρος τὸ Σινᾶ, καὶ στήσῃ μοι ἐκτὶ ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους.

Διδύμου. Οὐ γὰρ ἐτέρω τιλ ἴσταται, ἀλλ' ἡ Θεῶ, ᾧ τὴν δηλωθεῖσαν προκοπὴν διανύσει. Τί δὲ ἐστὶ τὸ ἐστάναι Θεῶ, ἡ τὸ ἔτοιμον γενέσθαι πρὸς, τὸ ἀκροᾶσθαι Θεοῦ διδασκαλίαν;

Στ. γ'. Καὶ μηδὲς ἀναβήτω μετὰ σοῦ, καὶ μηδὲς ὀφθήτω ἐν παντὶ τῷ ὄρει· καὶ τὰ πρόβατα καὶ οἱ βόες μὴ γεμέσθωσαν πλησίον τοῦ ὄρους.

Διδύμου. Τοῖς ἀπολειπομένοις τῆς τοῦ Μωϋσέως τελειότητος μένειν κάτω τοῦ ὄρους προσέταξε.

FRAGMENTA IN REGUM LIB. II.

(Ex Catena Nicephori supra laudata, tom. II.)

CAP. XXII. Vers. 5. *Quia circumdederunt me contritiones mortis : torrentes iniquitatis terruerunt me.*

Didymi. — Vel etiam torrentes iniquitatis dicit, quia in iniquitatem incidunt qui non viriliter resistunt tentationibus.

VERS. 6. *Dolores inferni circumdederunt me prævenerunt me afflictiones mortis.*

Didymi. — Dolores mortis et inferni peccata sunt letalia.

VERS. 9. *Ascendit fumus in ira ejus, et ignis de ore ejus vorabit; carbones accensi sunt ab eo.*

Didymi. — Ascendit fumus in ira ejus, dum consumitur pernicioza materia, analogiam habens ad lignum, fenum, stipulam, quæ ab improbis hominibus superædificantur super verum fundamentum Christi (I Cor. III, 12). Hæc autem sunt pravæ actiones vel perversa dogmata. Carbones vero aliquando designant castigationes, v. c., cum dicit Apostolus : *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum ; si sitit, potum da illi : hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ipsius ;* et David : *Cadent super eos carbones, in ignem dejicies eos.* Ili carbones erunt tibi auxilio. Aliquando autem carbones designant ignitos Dei sermones, quibus cogitationes animæ purificantur; quod manifestum facit Isaias, dicens : *Et missus est unus ex seraphim, et forcipe carbonem*

ΚΕΦ. ΚΒ', στ. ε'. Ὅτι περιέσχον με συντριμμοὶ θανάτου, καὶ χεῖμαρροι ἀνομίας ἐξεθάμβησάν με.

Διδύμου. Ἡ καὶ χεῖμαρροι ἀνομίας, διὰ τὸ εἰς ἀνομίαν ἔρχεσθαι τοὺς μὴ γενναίως ὑφισταμένους τὰ πειρατήρια.

Στ. ς'. Ὁδίνες ἄδου περιεκύκλωσάν με, προέφθασάν με θανάτου σκληρότητες

Διδύμου. Ὁδίνες θανάτου καὶ ἄδου τὰ πρὸς θάνατον ἁμαρτήματα.

Στ. θ'. Ἀρέθη καπνὸς ἐν ὄργῃ αὐτοῦ, καὶ πῦρ ἐκ στόματος αὐτοῦ κατέδεται· ἀνθρακες ἐξεκαύθησαν ἀπ' αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἀρέθη καπνὸς ἐν ὄργῃ αὐτοῦ, τῆς μοχθηρᾶς ὕλης δαπανωμένης, ἀναλογίαν ἔχουσης πρὸς τὰ ἐποικοδομούμενα ἐπὶ τῷ Χριστοῦ θεμελίῳ· ὅτι ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, ξύλα, χέρσιον, καλάμη. Φαῦλαι δὲ ταῦτα πράξεις καὶ γνώμαι. Οἱ δὲ ἀνθρακες ποτὲ μὲν κολάσεις σημαίνουσιν, ὡς ἐν τῷ· Ἐὰν πεινᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, ψάμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. Τοῦτο γὰρ ποιῶν ἀνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ· καὶ τῷ, Πέσουνται ἐπ' αὐτοῖς ἀνθρακες πυρὸς, καὶ καταβαλεῖς αὐτούς. Οὗτοι ἔσονται σοι βοήθεια. Ποτὲ δὲ τοὺς διαπύρους τοῦ Θεοῦ λόγους, καθαρῶντας τοὺς τῆς ψυχῆς λογισμούς. Καὶ δῆλον ἐξ Ἡσαίου, φήσαντος· Καὶ ἀπεστάλη ἐν τῶν σφραγίμ, καὶ ἔλαβεν ἀνθρακα τῇ λαβίδι ἀπὸ τοῦ θουσιαστηρίου.

Πυρὸς τοίνυν εἰς φαιδρότητα τοὺς λογισμοὺς τῆς A
 εἰοίμου πρὸς τοῦτο ψυχῆς, ἀμαρτωλοὺς δὲ καθαίρει,
 τὰς πράξεις αὐτῶν καταφλέγον τόδε πῦρ· εἰ μὴ δέ-
 ξονται τοῦτο, καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον.

Στ. ι'. Καὶ ἐκλίεν οὐρανὸν καὶ κατέβη, καὶ
 γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἡ δὲ κατάβασις τῆ τοῦ Σωτῆρος ἀκό-
 λουθος οἰκονομία. Κατέβη δὲ οὐ τοπικῶς, ἀλλ' ἐν
 μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν δούλου λαβών.
 Τὸ δὲ ἀσαφές καὶ λαθάνον τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως
 διὰ τοῦ γνόφου παρίσταται. Εἰς τοῦτον γὰρ καὶ
 Μωϋσῆς, ὡς ἦν ἀνθρώπων δυνατὸν, εἰσελήλυθε. Τοι-
 αύτη καὶ ἡ δεῦρο ἐπιδημία, τῷ μὴ δι' ὄλων ἐγνώσθαι
 τοῖς γενητοῖς.

Στ. ια'. Καὶ ἐπεκάθισεν ἐπὶ χερουβείμ, καὶ
 ἐπετάσθη, καὶ ὤφθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων.

Διδύμου. Τὸ δὲ χερουβὶ ἐρμηνεύεται πληθυσμὸς
 γνώσεως. Τοῖς οὖν λογικοῖς τούτοις ζώοις, ἧ καὶ
 ταῖς τοιαύταις ψυχαῖς ἐπιβάς ὁ Θεός, ἵπταται διὰ
 τῆς ἔξυτάτης νοήσεως. Ἀνέμους δὲ, εἰ μὲν τοὺς αἰ-
 σθητοῦς λάβοις, τῷ λόγῳ τῆς προνοίας ἐπιβαίνει
 τούτων Θεός, ἄγων αὐτοὺς ὡς βούλεται· Ἐξάγων
 γὰρ ἐστὶν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Εἰ δὲ τοὺς
 πνεύματι μετεωριζομένους, καὶ ὡς ἀνέμους πνοῶς
 ἐκπέμποντας, σοφοὺς ἀνδρας νοήσεις, καὶ τούτων
 ταῖς πτέρυξι, τουτέστι ταῖς ὑψιπέτεσι νοήσεσιν ὁ
 Θεός ἐπιβαίνων ἵπταται πανταχοῦ. Καὶ ἀνέμους δὲ
 διδασκαλίας, περὶ ἑτεροδόξων λέγων εἶπεν ὁ Ἀπό- C
 στολος· Ἴνα μηκέτι ὤμεν ρήσιοι, κλυδωνιζόμενοι,
 καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας,
 ἐν τῇ κυβελῇ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς
 τὴν μεθοδίστην τῆς πλάνης.

Στ. ιβ'. Καὶ ἐβρόντησεν ἐξ οὐρανοῦ Κύριος,
 καὶ ὁ Ὑψίστος ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἐκθάσεως τετυχηκότων τῶν περὶ Χρι-
 στοῦ προφητευσόμενων, ὁ Θεός εὐθὺς οὐρανὸθεν βροντᾶ·
 τοῦτο μὲν, τῷ τῆ ἐκθάσει μεγαλοφώνους δεδειχθαι
 τὰς προφητείας· τοῦτο δὲ, τῷ θεολογίας ὕψος τὸν
 Θεὸν ταῖς διανοίαις περὶ τοῦ μονογενοῦς ἐμβαλεῖν
 Υἱοῦ, καὶ λέγειν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγα-
 πητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τοιγαροῦν οὐχ αἷμα καὶ
 σὰρξ αὐτοῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος, D
 τὸν ἴδιον Υἱὸν παρασκευάσας, πρὸς ὑποδοχὴν τῆς
 θείας βροντῆς ἐν γῆ σωματικῶς γεγενῆσθαι, καὶ τὴν
 ἴδιαν ψυχὴν νόμῳ θνητότητας προσέσθαι ὑπὲρ τοῦ
 πλάσματος, ὡς ἂν ἐκ τῆς οὐρανόθεν ἐρχομένης βρον-
 τῆς μετεωρισθέντες τῶν γηίνων, προσπελάσωσι τῷ
 οὐρανίῳ, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φοροῦντες.

Στ. ιε'. Καὶ ἀπέστειλε βέλη, καὶ ἐσκόρπισεν
 αὐτούς· καὶ ἤστραψεν ἀστραπὴν, καὶ ἐξέστη-
 σεν αὐτούς.

Διδύμου. Τοῖς ἐναντίως διακειμένοις ἐξαποστέλλει
 βέλη, συντάραξαι δυνάμενα τοὺς ὁμοουσύντας ἐν τῷ
 κακῷ. Λέγει δὲ νῦν βέλη τοὺς προαναφρονουμένους

*tulit de altari (Isa. vi, 6). Porro ignis ille animæ ad
 hoc paratæ cogitationes probat ut illa pulchrior
 evadat; purificat autem peccatores pravæ eorum
 actiones consumens: quem ignem nisi receperint,
 æterno igne comburentur.*

VERS. 10. *Inclinavit cælos et descendit, et caligo
 sub pedibus ejus.*

Didymi. — Descensio ad œconomiam referenda
 est. Descendit autem non locum mutando, sed *for-*
ma servi accipiendo, cum in forma Dei esset (Phi-
lipp. ii, 6, 7). Quod vero obscurum et abditum est
in cognitione Dei, per caliginem designatur: quæ
quidem caliginem, quantum homini possibile est,
penetravit Moyses. Talis fuit Dei inter nos adventus,
siquidem ex parte tantum cognitus est a mortali-
bus.

VERS. 11. *Et sedit super cherubim, et volavit, et
 apparuit super pennas ventorum.*

Didymi. — Cherub interpretatur multitudo cog-
 nitionis. Illis igitur rationalibus animalibus, vel etiam
 animabus quæ ipsis similes sunt, insidens Deus,
 per acutissimam eorum intelligentiam volat. Quod
 si ventos sensibiles intellexeris, illis per providen-
 tiam insidet Deus, ipsos pro arbitrio dirigens: *Pro-*
ducit enim, inquit, ventos de thesauris suis (Psal.
cxxxiv, 7). Si autem ventorum nomine eos intel-
lexeris qui Spiritu in sublime feruntur, virosque
sapientes ventis flatus suos emittentibus similes
esse volueris, illorum etiam alis, id est sublimibus
cogitationibus, Deus invelens ubique volat. Sed et
ventos doctrinæ inducit Apostolus, cum, de hetero-
doxis loquens, dicit: Ut jam non simus parvuli
fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ,
in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem
erroris (Ephes. iv, 14).

VERS. 14. *Et intonat de cælo Dominus, et Altis-*
simus dedit vocem suam.

Didymi. — Impletis omnibus quæ de Christo
 prædixerant prophetæ, protinus de cælo Deus in-
 tonat: tum altitonarum prophetiarum veritatem
 ipso rerum exitu demonstrando, tum etiam altis-
 simum de divina Filii sui unigeniti naturæ sensum
 omnium mentibus injiciendo, cum de ipso dicit:
Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene com-
placui (Matth. xvii, 5). Caro equidem et sanguis
non revelavit illis, sed Pater cælestis: qui, ut divini
tonitru susceptionem præpararet, Filium suum cor-
poraliter in terra conversari statuit, propriam-
que animam dimittere propter creaturam, quo
scilicet, per illud cælestis superveniens tonitru a
terrenis sublimè abstracti, homini cælesti appro-
pinquarent, cælestis (ut ait Apostolus) imaginem
ferentes.

VERS. 15. *Misit sagittas et dissipavit eos, et ful-*
guravit fulgur, et obstupefecit eos.

Didymi. — In inimice affectos mittit sagittas,
 quæ illos conturbent, in malo unanimes. Hic autem
 sagittas vocat verba superius de ultione prolata.

Turbantur enim cum illam ultionem Deus eis mi- **A** περὶ κολάσεως λόγους. Ταράττονται γὰρ ταῖς περὶ
natur. αὐτῆς ἀπειλαῖς.

FRAGMENTA IN JOB.

(Ex Catena Nicetæ ed. Yung anni 1637.)

CAP. I. Vers. 1. *Homo quidam erat in regione Ausitide, cui nomen Job.*

Didymi. — Sublimius autem interpretando, Ausitis Græca lingua consilium significat, in quo justus habitabat. Qui enim ad iram promptus est, sine consilio agit : unde ut catulus canes, sic ille dicta ac facta cæca producit, hic autem justus nihil non ex consilio administrabat, prudenti illi præcepto obtemperans : *Cum consilio omnia fac* (*Eccli. xxii, 24*). Jobi vero nomen, patientia est, atque intelligitur, ita ut id jam fuerit quod ante vocabatur, aut id vocatus sit, quod postea exstitit.

VERS. 2. *Facti sunt autem ei filii septem, et filia tres.*

Didymi. — Catalogum liberorum, qui mysticis rationibus convenit, Scriptura hoc in loco dignum esse existimat, qui recenseatur. Quis enim ignorat numerum septenarium esse septem charismatum indicem, sicut trium appellatio ad id quod est perfectius atque divinius referri solet? Nimirum ut sciamus Trinitatis fidem, tanquam caput aliquod reliquis virtutibus impositam, septem donorum opificem esse.

VERS. 3. *Et erat homo ille nobilis, inter eos qui a solis ortu.*

Didymi. — Dicitur ad litteram, genere clarus inter orientales, quoniam secundum carnem Abrahamo cognatus fuit, ad sensum autem anagogicum quod attinet, lucis et Dei filii a lucidis operibus **D** vocati illi sunt, qui orientem incolunt. Justus enim non ab hominibus, sed a splendore solis justitiæ, splendentem assequitur nobilitatem.

VERS. 5. *Et postquam consummati essent dies convivii, mittebat Job et purificabat eos exsuroens mane, etc.*

Didymi. — Quemadmodum ille dixit : *De nocte ad te de mane vigilat spiritus meus, o Deus* (*Isa. xvi, 9*). Et : *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (*Psal. lxi, 1*), ita Job nullam aliam ob rem diluculo surgebat, quam ut Deo sacrificia pro liberis offerret, *juxta numerum eorum*, hoc est, pro unoquoque et singulis ordine; nihil enim perturbate homo sanctus agebat. Ad hæc, vitulum pro omnibus immolabat, peculiari suo more, ut ad eam rationem filios quoque suos assuefaceret. Sic igitur finito convivio eos purgabat; cum purgatione scilicet quæ sub sensum cadit, etiam ea quæ ad animum purgandum conducirerent ostendit. Prophetice enim

ΚΕΦ. Α', στ. α'. Ἄνθρωπος τις ἦν ἐν χώρᾳ **B** τῆ Αὐσίτιδι, ὃ ὄνομα Ἰώβ.

Διδύμου. Ὑψηλότερον δὲ, Αὐσίτις βουλή ἐρμηνεύεται, κατὰ τὴν Ἑλλάδα φωνήν, ἐν ἣ ἔκει οὐ δίκαιος. Ὁξύθυμος μὲν γὰρ μετὰ ἀβουλίας πράσσει· διὸ τυφλὰ παρ' αὐτῶ γενᾶται, καθάπερ τοῖς κυσὶ, καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ ῥήματα· ὁ δὲ δίκαιος οὐδὲν ἀβούλως ποιεῖ, τῷ σοφῷ παραγγέλματι ἐκείνῳ πειθόμενος· *Μετὰ βουλής πάντα ποιεῖ*. Τὸ δὲ Ἰώβ ὄνομα ὑπομονὴ νοεῖται καὶ ἔστιν, ὡς γενέσθαι τοῦτον ὃ προεκλήθη, ἢ κληθῆναι ὅπερ ἐνένετο

στ. β'. Ἐγένοντο δὲ αὐτῷ υἱοὶ ἑπτὰ καὶ θυγατέρες τρεῖς

C *Διδύμου.* Ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τῶν παίδων κατάλογος τίμιος παρὰ τῆ Γραφῆ, καὶ λόγοις σύμφωνος μουσικοῖς. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν ἐβδόμην ἀπαρίθμησιν τῶν ἑπτὰ χαρισμάτων μνησῆναι τὴν σύνθετον, ὡς περ οὖν καὶ τὴν τρίτην ἐκφώνησιν, πρὸς τὸ τελειότερον ὄραν καὶ θεϊότερον; ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πίστιν τῆς ἐβδόμης [*ἰ. ἐβδομαίας*] χάριτος εἶναι δημιουργόν, καθάπερ τινὰ κεφαλὴν ἐπιτιθεμένην ταῖς ἀρεταῖς.

στ. γ'. Καὶ ἦν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος εὐγενῆς, τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν.

Διδύμου. Πρὸς μὲν οὖν τὸ ῥητὸν, εὐγενῆς τοῦ ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, λέγεται, διὰ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οἰκειότητα· πρὸς δὲ ἀναγωγὴν, οἱ υἱοὶ τοῦ φωτός, οὗτοι εἰσιν οἱ ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. Ὁ γὰρ δίκαιος εὐγένειαν κτᾶται, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ φωτός τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, καταλαμπομένην.

στ. δ'. Καὶ ὡς ἂν συνετελέσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ πότου, ἀπέστειλεν Ἰώβ καὶ ἐκαθάριζεν αὐτούς, ἀριστάμενος τὸ πρῶτ, κ. τ. λ.

Διδύμου. Καὶ κατὰ τὸν εἰρηκότα, Ἐκ νικτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός· καὶ Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ὀρθρίζω, οὐ πρὸς ἕτερον ἔργον ὁ μακάριος Ἰώβ τὸ πρῶτ ἀνίστατο, ἀλλὰ πρὸς Θεὸν [*ἰ. τῷ Θεῷ*], ὑπὲρ τῶν παίδων θυσίαν προσάγων [*ἰ. προσάξων*], κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν· ὃ ἔστι, καθ' ἕκαστον, καὶ εὐτάκτως· οὐδὲν γὰρ συγκεχυμένον ἐν σπουδαίῳ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, ὑπὲρ πάντων μόσχον προσήγε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, καὶ τῆ τῶν παίδων ἀγωγῆ συνεθίζων. Οὕτω γοῦν καὶ ἐκαθάριζεν αὐτούς μετὰ τὸ συνετελεσθῆναι τὸν πότον, μετὰ τῆς αἰσθητῆς καθάρσεως, καὶ τὰ συντελοῦντα πρὸς διάνοιαν καθάρσια παραδεικνύς.

Φαίνεται γὰρ προφητικῶς καὶ κατὰ νόμον, καὶ κατὰ Ἀ χάριν τὰς θυσίας πληρῶν. Κατὰ νόμον μὲν, τὰς δια-
φόρους· κατὰ χάριν δὲ, τὸν ἓνα μόσχον τὸν περὶ
θμαρτίας. Καὶ γὰρ ἡ τοιαύτη θυσία τῆς χάριτος
προεμήνυε τὴν ἀλήθειαν, τὴν μίαν τυπούσα κατὰ
σάρκα θυσίαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ ὁ
ὑπὲρ πάντων προσαγόμενος μόσχος τὸν δε' ἡμᾶς
σταυρὸν ὑπομείναντα Σωτῆρα δηλοῖ, συνεπίσκειται
καὶ μὴ θαυμάσης· οὐ γὰρ ἀμύητος ἦν ὁ Ἰῶβ τῆς
τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, ὁ λέγων, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ
μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι.

Στ. ζ'. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ,
εἶπε· Περιελθὼν τὴν γῆν καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν
ὑπ' οὐρανόν, πάρειμι.

Διδύμου. Σημειωτέον δὲ, ὅτι διαφοροὶ τόποι ἡ γῆ Β
καὶ ἡ ὑπ' οὐρανόν εἰσι· τῆς μὲν γῆς ὑπὸ τὸν οὐρα-
νὸν οὐσης, τῶν δὲ ὑπ' οὐρανὸν τόπων οὐ πάντως γῆς
ὑπαρχόντων. Τὴν μὲν οὖν γῆν περιείσιν, ἵνα κατα-
νοήσῃ περὶ τίνος ἀνθρώπου αἰτήρει· τὴν δὲ ὑπ' οὐ-
ρανὸν ἐμπεριπατεῖ, εὐφραίνόμενος τοῖς πνευματικοῖς
τῆς πονηρίας, τοῖς ὑπηρετοῦσιν αὐτῷ πρὸς τὰ αλ-
σχίττα. Οὐ δεῖ δὲ ξεχνέσθαι, εἰ λεπτὸν ὑπάρχων
πνεῦμα, διέβη τοὺς προειρημένους τόπους· καὶ γὰρ
οὐδὲ ὁ Θεὸς ὡς ψευδόμενον αὐτὸν ἤλεγξε. Τὸ μέντοι
ἀνήμερον καὶ ἀφιλάνθρωπον τοῦ τρόπου, τῆ τοσαύτη
περιόδῳ καταμηνύει ὁ πονηρός. Μανικῶ γὰρ τινος
καὶ ὑπὸ ἐμπληξίας περινοστοῦντός ἐστι τὰ ῥήματα·
καθὼς καὶ ἐτέρωθι ποιεῖται· "Ὅτι ὁ ἀντίδικος
ἡμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρνόμενος περιπατεῖ,
ζητῶν τίνα κατακίη." Ἀγρυπνος γὰρ πολεμεῖ, καὶ
περιέρχεται, τοὺς μὲν φίλους ὑπαγόμενος, τοὺς δὲ
ἐχθροὺς ἐξαιτούμενος· οὐ γὰρ ἐξουσιάζει ἡμῶν. Καί
τι τοιοῦτον αὐτοῦ τὰ ῥήματα βούλεται· Ἐπειδὴ, φη-
σι, γῆινων καὶ ἀερίων ὑποτασσομένων μοι, Ἰῶβ μό-
νος ἀνθίσταται, ἦκα αὐτὸν αἰτησόμενος.

Στ. θ'. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ διάβολος, καὶ εἶπερ ἐν-
αρετῶν Κυρίου.

Διδύμου. Ἴδιον δὲ τῶν πρὸς ἀρετὴν ἀπεχθανο-
μένων, τὸ μὴ λογίζεσθαι γνήσια τὰ καλὰ τῶν πέλας,
ἀλλὰ διαβάλλοντας λέγειν, ὡς ὅδε τις δίκαιός ἐστι, δι'
ἀδυναμίαν τοῦ ἀδικεῖν· ὅδε τις σῶφρων, διὰ τὴν
καλουμένην ἡλιθιότητα· ὁ δὲ, χρήματα καὶ πορισμοὺς
οὐκ ἔχει, διὰ τὸ πρὸς ταῦτα ἀνεπιτήδειον· καὶ ὅλως, D
οὐδαὶς φαῦλος ἀποδέχεται τινος ἀρετῆν, ὡς γνη-
σίαν.

Στ. ια'. Ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χειρὰ σου, καὶ
ἄψαι πάντων ὧν ἔχει, ἢ μὴν εἰς πρόσωπόν σε
εὐλόγησει.

Διδύμου. Χεῖρα Θεοῦ διαφόρως ἐκληπτέον, ἢ τὴν
κολαστικὴν καὶ εἰς τοῦτο ὑπηρετικὴν δύναμιν, ἢ τὴν
καὶ σκευὸς ὀργῆς λέγεται κατὰ τὸ, Ἡ χεῖρ σου
ἐθρη ἐξωλόθρευσεν· ἢ τὴν φρουρητικὴν καὶ σκε-
παστικὴν δύναμιν, ὡς τὸ, Ἐπλασάς με, καὶ ἐθηκας
ἐπ' ἐμέ τὴν χειρὰ σου. Ἐνταῦθα τοῖνον τὸ, Ἀπό-
στειλον τὴν χειρὰ σου, ἀντὶ τοῦ, πληκτικῶς αὐτοῦ
περιόρασαι, εἰρηται· τὸ δὲ, Ἄψαι αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ,

cum secundum legem, tum secundum gratiam sa-
crificare visus est : secundum legem quidem, cum
diversas hostias immolaret ; secundum gratiam ve-
ro, cum vitulum unum pro peccato offerret. Tale
enim sacrificium gratiæ veritatem præmonstrabat,
unigeniti Dei Filii sacrificium in carne adumbrans.
Vitulum autem pro omnibus oblatum, Christi, qui
pro nobis crucem pertulit, typum fuisse, haud mi-
rabere, si mecum consideraveris Jobum mysteriis
adventus Christi initiatum fuisse, ut qui dixerit,
quod ille est, qui magnum cetum oppressurus est
(Job iii, 8).

VERS. 7. Et respondens diabolus Domino dixit :
Cum circumierim terram, et ambulaverim eam, quæ
sub cælo est, adsum.

Didymi. Animadvertendum est, non eadem loca
esse, terram, et, eam quæ sub cælo, cum terra sub
cælo sit, loca vero quæ sub cælo sunt, non conti-
nuo terra sint. Terram enim circumvit, ut intelligat
quem hominem accuset ; loca vero, quæ sub cælo
sunt, obambulat, in nequitia spiritibus, qui sibi ad
res turpissimas præsto sunt, sese oblectans. Neque
vero mirandum est, cum sit tenuis spiritus, loca
quæ commemorata sunt pervasisse, quandoquidem
nec mendacii eum Deus insimulavit. Tanto vero
terrarum anfractu ac circuitione, feritatem immu-
nitatemque suam sceleratus testatur, siquidem in-
sani et præ furore circumcursantis sunt illa ejus
verba. Alibi quoque dictum est : Quia adversarius
vester diabolus, tanquam leo rugiens circumit, quærens
quem devoret (1 Pet. i, 5, 8). Vigilans enim et in-
sommnis præliatur et circumit, amicos quidem alli-
ciendo, inimicos vero ad exitium poscendo : neque
enim dominium ullum in nos habet. Atque ejusmodi
quidem verborum ejus sensus est : Cum terrena et
aeria subegerim, solus mihi Jobus adversatur ; illum
ut deposcam venio.

VERS. 9. Respondit autem diabolus, et dixit coram
Domino.

Didymi. Proprium eorum est, qui virtuti sunt
infensiores, cæterorum bona minime vera esse
existimare, sed potius per calumniam dicere, hic
quidem ob ereptam sibi nocendi potestatem, justus
est ; ille vero frugi ac temperans, propter stolidi-
tatem ; ille alter pecuniis opibusque caret, quia iis
parandis haud est idoneus. Denique, nemo impro-
bus cujusquam virtutem ut legitimam solidamque
admittit.

VERS. 11. Sed mitte manum tuam, et tange omnia
quæ habet, si non in faciem tibi benedixerit.

Didymi. Sciendum est manum Dei esse multi-
plicem ; quædam enim est vindex, et ultionis admi-
nistrata potestas, quæ vas iræ dicitur, de qua scriptum
est : Manus tua gentes disperdidit (Psal. xliiii, 2, 3) ;
alia vero potestas ejus est, quæ munit et protegit,
ad quam illud pertinet, Formasti me, et posuisti su-
per me manum tuam (Psal. cxxxviii, 5). Igitur hoc
loco : Mitte manum tuam, pro illo est, male illum

accipere, et affligere. Tange autem, pro manus injice, positum est: illum, inquam, attere; huic simile illud est, *Nolite tangere christos meos* (Psal. civ, 15). Neque enim simpliciter omnem tactum inhihet, sed eum qui cum audacia sanctis injuriam infert. At vide, quam veteratorie, quamque simulate: non dicit, mihi permittite, sed tu facito; imbecillitatis enim suæ probe sibi conscius est, sed tamen insanit, estque arrogans et continuax, quod extreme est 'ementiæ. Tu vero mihi aliam attende improbitatem ac diabolicam cæcitatem, quod ei qui solus bonus est, ut male ageret, persuadere voluerit. Non sufficit autem nimix ejus crudelitati, partem aliquam fortunarum ejus perdere, aut quosdam e liberis interimere, sed simul et subito bonis omnibus eum exuere vult. Quare non ex parte, sed omnino virum justum postulat ad ruinam, cum ait: *Tange omnia quæ habet*, spe omni humana illum nudato, acerbis ac dolorum sit exemplar singulari, tunc enim illius grati animi significatio admirationi erit, cum temporum rerumque inclinationibus haudquaquam coargui potuerit. Si non in faciem tibi benedixerit; id est, si non te maledictis

linguam exacuerit, quippe cum calamitatis magnitudinem ferre non queat.

Hoc igitur loco, pro diris imprecationibus te devovebit, et maledictis prosequetur, diabolus, speciosius vocabulum usurpans, *benedicet*, dixit, ne vocem asperiores proferret, et Deo diceret, quod Jobus ipsi adversari vellet.

VERS. 12. *Tunc dixit Dominus diabolo: Ecce omnia quæcunque sunt ei, do in manum tuam, sed eum ne tetigeris.*

Didymi. Illud enim, *Ecce in manum tuam do omnia*, prorsus persuadet, sine Dei permissu a diabolo tentari neminem: ut autem sciamus, ipsi etiam permissioni statui modum, addit, *Sed eum ne attigeris*. Unde planum est, non fato, vel casu, sed divina permissione calamitates accidere.

Et egressus est diabolus a Domino.

Ex quorundam sententia, nisi extra Deum fuisset diabolus, contra Jobum nihil operatus fuisset. Ac de diabolo magis proprie quam de Caino dicitur: *Egressus est a facie Domini* (Gen. iv, 16), quod inuit eum visione Dei non frui; ex eorum enim numero est qui foras excluduntur, licet una cum iis qui Deo assistunt, specie quadam venerit.

VERS. 13. *Et erat sicut dies hæc.*

Didymi. Consequenter quidem diei, et liberorum consessus meminit, ut hac ratione illorum obitus, qui subito unius temporis momento, ædium ruina extincti sunt, fide non careret.

VERS. 14. *Et ecce nuntius venit ad Jobum, et dixit ei, etc.*

Didymi. Animadversione dignum est, quemadmodum, quæ subito contigisse nuntiata sunt, ex ipsa relatione acerbum in se contineant, et ad summam tristitiam inclinent. Verum, etsi propter su-

Α καθάψαι, ἐπάγαγε θλιβερά. Ἐχομεν δὲ καὶ τοῦτο παράδειγμα τὸ, *Μὴ ἀψήσθε τῶν χριστῶν μου*. Οὐ γὰρ τὴν ἀπλὴν ἀφὴν ἀπαγορεύει, ἀλλὰ τὴν κατὰ τῶν ἁγίων τόλμαν ἐπὶ κακίῳ. Ὅρα δὲ ὅπως πανούργως, καὶ μεθ' ὑποκρίσεως, οὐ λέγει, ὅτι Ἐπιτρέψιν μοι, ἀλλὰ, Σὺ ποιήσον. Σύννοιδε γὰρ τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν, καὶ ὁμως μέμνη καὶ ἀλαζονεύεται, ὅπερ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας ἐστὶ. Σὺ δὲ μοι θεώρει καὶ ἐτέραν κακίαν, καὶ τυφλότητα διαβολικὴν, ὅτι τὸν μόνον ἀγαθὸν πείθειν ἐθέλει κακοποιεῖν· κατὰ πολλὴν δὲ λίαν ὠμότητα, οὐκ ἀρξίται μέρος αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἀπολέσαι, ἢ τινὰς τῶν παιδῶν, ἀλλ' ἀθρόον αὐτὸν πάντων ἔρημον καταστῆσαι βούλεται· διδὸν οὐ μερικῶς, ἀλλὰ καθολικῶς ἐξαιτεῖται τὸν δίκαιον, λέγων·

Β *Ἄψαι πάντων ὧν ἔχει, γύμνωσον αὐτὸν πάσης ἀνθρωπίνης ἐλπίδος, ἔστω θλίψεων καὶ θρήνων εἰκῶν ἀπαράδελτος*. Τότε γὰρ καὶ τὸ εὐχάριστον καὶ τὸ εὐγνωμον θαυμασθήσεται, ταῖς μεταβολαῖς μηδαμῶς ἐλεγχόμενον. *Εἰ οὐκ εἰς πρόσωπόν σε ἐβλόγησει, τουτέστιν ἐὰν μὴ τότε σε φανερώς βλασφημήσῃ, καὶ ἐναντίον σου θρασυόμενος ἀκοήσῃ τὴν γλώσσαν, ἅτε τῶν συμφορῶν μὴ βαστάζων τὸ μέγεθος*. palam tunc incesserit, et audacia contra te elatus linguam ferre non queat.

Κάνταῦθα τοῖνον, ἀντὶ τοῦ, καταράσεται, καὶ βλασφημήσει σε, ὁ διάβολος εἶπε, τῷ εὐφημοτέρῳ χρησάμενος ὀνόματι, ὅπως μὴ πρὸς Θεὸν τὴν τραχυτέραν προενέγκηται λέξιν, μηδὲ ἔρει, ὅτι ἐξ ἐναντίας

Γ *ἂν σοι ἔσῃ, τῷ Θεῷ*. Στ. ιβ'. *Τότε εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Ἰδοὺ πάντα ὅσα ἔχει δίδωμι ἐν τῇ χειρὶ σου, ἀλλ' αὐτοῦ μὴ ἀψή.*

Διδύμου. Τὸ γὰρ, *Ἰδοὺ δέδωκα πάντα ἐν τῇ χειρὶ σου*, παραστατικόν ἐστι τοῦ μὴ χωρὶς θείας συγχωρήσεως ὑποπίπτειν τινὰ πειρασμοῖς. Ἴνα δὲ φανερὸν γένηται, ὅτι μέτρῳ καὶ τὴν συγχώρησιν ποιεῖται, ἐπιφέρει, *Ἄλλ' αὐτοῦ μὴ ἀψή*. Ὅθεν δηλον, ὅτι οὐτε εἰμαρμένη αἱ περιστάσεις συμβαίνουσιν, οὐτ' ἐκ ταυτομάτου, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ συγχωρήσεως.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ διάβολος παρὰ τοῦ Κυρίου.

Κατὰ δὲ τινὰς, εἰ μὴ ἔξω γέγονε τοῦ Θεοῦ ὁ διάβολος, οὐκ ἂν ἐνῆργησε τὰ κατὰ τοῦ Ἰώδ. Κυριολεκτεῖται δὲ ἐπὶ τούτου μάλλον ἢ ἐπὶ τοῦ Καὶν τό· *Ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου Κυρίου*· ὁ δηλοῖ τὸ ἀφάνταστον τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτόν. Οὗτος γὰρ ἀεὶ τῶν ἔξω τυγχάνει, εἰ καὶ προσποιητῶς ἦλθε μετὰ τῶν παραστατῶν τοῦ Θεοῦ.

Στ. ιγ'. *Καὶ ἦν ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη.*

Διδύμου. Ἀκολούθως καὶ τῆς ἡμέρας μνημονεύει, καὶ τῆς συνελεύσεως τῶν τέκνων, ἵνα οὕτω καὶ τὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν γένηται πιστὸν, ἀθρόως ὑφ' ἑνα καιρὸν ὑπὸ τὴν πῦσιν τῆς οἰκίας ἀποθανόντων.

Στ. ιδ'. *Καὶ Ἰδοὺ ἀγγελος ἦλθε πρὸς Ἰώδ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Κατανοεῖν δὲ ἄξιον, ὅπως τὰ τῆς απαγγελίας ἀθρόως γεγενημένα, καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως ἔχει τὸ βαρὺ, καὶ τὸ πρὸς λύπην ὑπερβάλλουσαν ἐπιπέδες. Ἄλλ' εἰ καὶ ἱκανὰ ἦν ταράζει, διὰ τὸ ἀθρόον

τοῦ χαλεποῦ, ὅμως οὐκ ἐταράχθη ὁ δίκαιος. Εἰρηται **A** τοῦ ἐν ἐνὶ τῶν ψαλμῶν περὶ τοῦ ἀγίου· Ἐκ τῆς ἀκοῆς ποτηρῆς οὐ φοβηθήσεται.

Στ. ις'. Ἐτι τοῦτου λαλοῦντος, ἦλθεν ἕτερος ἄγγελος, καὶ εἶπε πρὸς Ἰώβ, Πῦρ ἐπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέκαυσε τὰ πρόβατα, καὶ τοὺς ποιμένους κατέφαγεν ὁμοίως, καὶ σωθεὶς ἐγὼ μόρος, ἦλθον τοῦ ἀπωγέλλαι σοι.

Διδύμου. Οὐ γὰρ διάβολος ἐξουσίαν ἔχει, πῦρ ἐξ οὐρανοῦ καταγαγεῖν, ἀλλὰ θεὸς κρίσει τοῦτο γεγένηται, ὅπως παραστήσῃ τῷ Σατανᾷ ὁ δειδωκὼς αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν τῶν τοῦ Ἰώβ Θεός, ὅτι οὐδὲ μέλει τῷ μακαρίῳ τῶν ἀνθρωπίνων, κἂν πολλὰς πλέκῃ μηχανάς. Καίτοιγε εἰ καὶ τὰ δόγματα τῆς ἀληθείας ἠκριθῶκως ὁ ἅγιος ἐγίνωσκεν, ὡς οὐκ ἄνευ Θεοῦ ἢ τῶν **B** πειρασμῶν ἐπιτροπὴ γέγονεν, ἀλλ' ἰκανὸν ἦν τὸ γινόμενον μεγίστην αὐτῷ φέρειν λύπην, διὰ τοὺς σκανδαλιζομένους, ὡς καὶ Θεοῦ κατ' αὐτοῦ χωροῦντος. Τὸ γὰρ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας ἐπελθόντας, τὰ μὲν κτήνη ἀπελάσαι, τοὺς δὲ παῖδας ἀποσφάζαι, ἠδύναντο λογισασθαι οἱ ἀπλοῦστεροι, ὅτι νόμου πολέμου, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ Θεοῦ γέγονεν· ὅτε δὲ πῦρ ἀπήγγελλται οὐρανῶθεν κατελθόν, δεός ἦν μὴ τις λογίζηται τῶν ἀσθενῶν, ὡς οὐδὲν θαυμαστὸν ἢ ἀρετὴ, καὶ παρὰ Θεοῦ τιμωρομένου τοῦ ταύτην ἔχοντος. Ἄλλὰ καὶ τούτου συμβάντος, ὁ ἅγιος οὐκ ὠκλασεν· ὄθεν πρὸς τὸ ἀνένδοτον τοῦ ἀθλήτου ἐναργέστατα εἰρηται [ἴσ. δηλοῦσθαι] τὸ, Ὅτε οὗτος ἐλάλει, καὶ οὗτος ἦλθεν. Ἴνα γὰρ μηδεμίαν τῶν πόων ἀναψυχὴν τῷ παλαιστῇ δῶ, ἀλλὰ τῷ συνεχεῖ τῆς ἀγγελίας ταραξῆν τὸν δίκαιον, **C** καὶ καθάπερ ναῦν, τῷ ἐπαλλήλῳ τῶν κυμάτων ὑποθρύχιον γενέσθαι παρασκευάσῃ τοῖς πάθεσι, πυκνὰ κατ' αὐτοῦ πέμπει τὰ πικρὰ βέλη τῶν συμφορῶν. Αὐτὸς ὁ τῶν κακῶν ἐργάτης, αὐτὸς ὁ ἄγγελος, αὐτὸς ἐπληξεν τὰ κτήνη, καὶ αὐτὸς ἀπαγγέλλει τὴν πληγὴν, καὶ ταύτην κατὰ τὴν συνέχειαν, ἵνα μηδὲ ἀναπνεύσῃ ὁ ἀκούων.

et ipse plagam annuntiat, et illam frequentem adeo ac **ac** tur.

Στ. ιζ'. Ἐτι τοῦτου λαλοῦντος, ἦλθεν ἕτερος ἄγγελος, καὶ εἶπε πρὸς Ἰώβ, Ὅτι ἰππεῖς ἐποίησαν ἡμῖν κεφαλὰς τρεῖς, καὶ ἐκύκλωσαν τὰς καμήλους, κ. τ. λ.

Διδύμου. Τὸ γοῦν καὶ περὶ τῆς σφαγῆς τῶν παιδῶν ἀκοῦσαι, καὶ ἀνδρείως ἐνεγκεῖν, τοῦτο δείκνυσσι τὴν ἀνδρείαν τε τοῦ δικαίου καὶ καρτερίαν. Δῆλον δὲ, ὡς ὑφ' ἐν πάντα γέγονε, μηδὲ ἀκουσάντων υἱῶν τὰ συμβεβηκότα, καὶ γὰρ ἐσημειώσατο ἡ Γραφή, ὅτι παρὰ τῷ πρεσβυτέρῳ αὐτῶν ἀδελφῷ τριστῶν. Ταῦτα ἰκανὰ ἦν εἰς ἕκστασιν ἀγαγεῖν καὶ θορυβῆσαι τοὺς μὴ λογιζομένους τὰς συνεχεῖς τροπὰς τῶν πραγμάτων καὶ ἀλλοιωσεις, τοὺς συνέχειν περὶ τῶν μὴ ἴδια, ὧν ἡ κτήσις λυπηροτέρα καὶ τῆς πρώτης στερήσεως. Ἦδὴ γὰρ τινες τῷ ἀθρώπῳ τῆς μεταπτώσεως προσμιλήσαντες, καὶ περὶ αὐτῶν τὸν σῶφρονον ὡν ἐκινδύνευσαν, τοσοῦτον ἀλόντες ὑπὸ τοῦ πάθους, ὤσον καὶ ἠγάπησαν τὰ μίσους ἄξια καὶ φυγῆς. Μετρεῖ γὰρ αὐτοῖς τὴν ἀθυμίαν, τῆς πολλῆς εὐθυμίας τὸ

bitum casum, perturbare Jobi mentem hæc ipsa poterant, nequaquam tamen justum permoverunt; scriptum enim est alicubi in Psalmis de sancto: *Ab auditione mala non timebit* (Psal. cxii, 7).

VERS. 16. *Adhuc isto loquente, venit alius nuntius, et dixit ad Jobum: Ignis cecidit de cælo, et combussit oves, et pastores devoravit similiter, et salvatus ego solus, veni ut annuntiarem tibi.*

Didymi. Nec enim poterat diabolus ignem e cælo deducere, verum Dei judicio hoc factum est, ut Satanæ ostenderet, qui potestatem in Jobi facultates ei concesserat, beato viro mortalia et humana ipsi admoveret. Licet enim sanctus diligenter in veritatis dogmatibus versatus, sine Dei permisso, tentandi veniam minime concedi, certo intelligeret; propter eos tamen qui scandalizabantur, ac si Deus ipsum hostiliter adortus fuisset, non levem ei dolorem atulit, id quod evenerat. Etenim quod prædantes adversarii pecus abegissent, quod pueros interfecissent, id non a Deo, sed ab hostibus hostiliter invadentibus factum esse, ii qui simpliciores erant, credere poterant; at ubi ignem e cælo nuntiatum est a Deo delapsum esse, sane periculum imbecillis mentibus creabatur, ne forte crederent nihil esse in ipsa virtute admirabile, cum is qui eam possideret a Deo nihilominus cruciaretur. Sed neque, cum hoc accidisset, sanctus animo labascebat; unde ut constantem et irremissum sancti tenorem evidenter manifestaret, dictum est, quod dum unus loqueretur, alter venerit. Ne igitur luctatori requiem ullam et respirationem laborum largiretur, sed frequenti nuntio justum turbaret, et ægritudinum mole tanquam navem fluctuum multitudine obrutam, succumbere cogeret, multa et acerba calamitatum tela contra ipsum-jaculatur; ipse malorum opifex, ipse nuntius, ipse jumenta percussit, continuam, ut auditori respiratio non concedatur.

VERS. 17. *Adhuc isto loquente, venit alius nuntius, et dixit ad Jobum: Equites fecerunt nobis tria capita, et circumdederunt camelos, etc.*

Didymi. De liberorum nece audire, idque forti animo ferre, justis fortitudinem invictumque robur testatur. Atque isthæc omnia Jobi filiis imprudentibus, nihilque scientibus, simul evenisse indicat aperte Scriptura, cum apud fratrem natu majorem illos prandisse ostendit. Magnam vim hæc habent, ad illorum mentes conturbandas et stupore consternandas, qui frequentes rerum humanarum conversiones et mutationes minime meditantur; qui bona quæ sua non sunt, corraderere conantur, quorum molestior solet esse possessio, quam privatio ab initio fuit. Hactenus enim nonnulli in subita rerum mutatione versantes, sanæ mentis periculum adierunt, et perturbationi animi tantum cesserunt, ut quæ odio ac fuga digna erant, adamarint; tranquillitas

enim nullis ærumnis exercita, illorum anxietatem A
meitur. Bonorum enim possessionem non adipisci,
tristitiam comitem non agnoscit; experientiam au-
tem eorum semel habuisse, antequam eripiantur,
metum cum perturbatione conjunctum habet, et
postquam erepta fuerint, dolores acerbos secum
affert, siquidem tranquillitas effrenis, et mens quæ
disciplina imbui nequit, miserrimis lamentationibus
corripitur. Talis nequaquam fuit insignis Jobus,
illud, inquam, eximium tolerantia constantiaque
peculium, summa illa fortitudinis absolutio, illud
pietatis caput, et philosophia rarum exemplar:
tranquillitatem enim prudenter, et calamitatem for-
titer ferre noverat; philosophiam enim et æqua-
nimitatem, qua prius inbutus erat, quæ deinde
consecuta sunt vulnera, minime refutarunt. Qua
enim ratione, homini divinarum rerum disciplina
exulto, atque ad pietatem antea instituto, intolera-
bilis ærumna illa videri poterat? qui enim didicit,
divitias communes habere, sumptus faciendo in ege-
nos ditescit, nec divitiarum jacturam reformidat:
quare nec ab illis divulsus ægre fert, sed calamita-
tem philosophiæ et æquanimitatis causam potius
facit; rebus prosperis, morum modestia pro freno
est, et adversis se frangi et cedere non sinit, utpote
qui divino præsidio septus sit. Novit enim utrum-
que statum philosophia moderari, unde nec magni-
ficentia ad injuriam abutitur, philosophiam enim
possidet, neque ærumnarum procella obruitur, animi
enim tolerantiam exercet, et maligni tentatio via
illi ad salutem sit. Deceptus igitur est adversarius,
qui Jobo ad bonorum possessionem viam patefecit,
quia eripere ei in animo habuit: quare et conjux
insidiosa objurgatur, et liberorum omnium interitus
pietatem minime lædit, nec ignis ruens e caelo de
suo statu mentem, Dei beneficio servatam, deturbat:
nec frequentes malorum nuntii, et qui undique
exaudiebantur ejulatus, constantiam labefactant.
Nam qui Deo utitur familiariter, res terrestres et
corruptibiles parvi pendit, tantoque propius ad su-
perna et fixa bona accedit, quanto ab his caducis
longius abest. Nequitia enim spiritus, et concitati
fluctus, justam mentem submergere non poterant;
Deus enim calamitati modum statuens, præsidio
ei fuit: qui, licet externa omnia tentatori permiserit,
ut Jobi prudentiam et animi moderationem
ostenderet, mentem tamen, quam in aciem ad bellandum
produxit, et per quam tot tantaque tropæa
reportavit, illibatam et intactam servavit.

Vers. 18, 19. *Adhuc isto loquente, alius nuntius D
venit, dicens Jobo: Filiis tuis, etc.*

Didymi. Non frustra illud additur, *filiis et filia-
bus tuis edentibus ac bibentibus*, verum ad augen-
dam molestiam diabolus id molitur, ut rerum, quæ
consecutæ sunt, atrox narratio dolorem justo affer-
ret incredibilem. Si enim, dormientibus liberis,
hoc evenisset, ruinâ, quæ sine sensu fuit, minus
Jobi animam cruciasset: additur vero illud, *subito*,
et emphasis habet, ut significet, rem ita contigisse,
ut nemini evadendi facultas sit concessa.

ἀδασάνιστον. Τὸ γὰρ μὴ πρὸς κτῆσιν ἐλθὼν, καὶ λύ-
πης ἐστὶν ἀπειρατον· τὸ δὲ ἐν πείρᾳ γενόμενον, καὶ
πρὸ τῆς στερήσεως σύνοικον ἔχει τὸν φόβον τοῦ πά-
θους, καὶ μετὰ τὴν στέρησιν δριμύειας φέρει τὰς δού-
νας. Εὐθυμία γὰρ ἀχαλίνωτος, καὶ νοῦς ἀπαιδαγώ-
γητος, τελευταίως ἀλίσκεται θρήνοις. Ἄλλ' οὐ τοι-
οὔτος ἦν Ἰὼβ ὁ κολίβιμος, τῆς καρτερίας τὸ θαυμα-
στὸν χρῆμα, τῆς ἀνδρείας ὁ ἀκρότατος ἄστρος, τὸ τῆς
εὐσεβείας κεφάλαιον, τῆς φιλοσοφίας τὸ μέγα παρά-
δειγμα. Φέρειν γὰρ οἶδε, καὶ εὐθυμίαν σωφρόνως, καὶ
συμφορὰν γενναίως. Ἡ γὰρ προλαβοῦσα φιλοσοφία
ταῖς μετὰ ταῦτα πληγαῖς οὐδαμῶς ἀπελέγχεται. Πῶς
δ' ἂν καὶ ἐγένετο τὸ πάθος ἀφθρητον τῷ τὰ θεῖα πε-
παιδευμένῳ, καὶ προαθκηθέντι καλῶς τὴν εὐσέβειαν;
Ὁ γὰρ τὸν πλοῦτον κοινὸν ἔχειν πεπαιδευμένος, ταῖς
B δαπάναις τῶν δεομένων πλουτεῖ, καὶ οὐκ εὐλαβεῖται
τὴν στέρησιν· διὸ καὶ ἀριστάμενος οὐ δυσχεραίνει,
φιλοσοφίας δὲ μᾶλλον ἀφορμὴν τὸ πάθος πεποιήται,
καὶ τοῖς παιδοῖς χαλινὸν ἐπιτιθεὶς τοῦ ἤθους τὸ μέ-
τριον, καὶ τοῖς λυπηροῖς εἴκειν οὐκ ἀνεχόμενος, οἷα
καὶ φρουρούμενος ἄνωθεν. Οἶδε γὰρ φιλοσοφία πρὸς
ἐκαστέραν μεταβολὴν σωφρονεῖν· ὅθεν οὔτε ταῖς πε-
λυτέλειαις ἐξυβρίζει [σ. ἐξυβρίζει] (πλουτεῖ γὰρ φι-
λοσοφίαν), οὔτε καταθραπτίζεται ταῖς συμφοραῖς
(ἀσκεῖ γὰρ τὴν καρτερίαν), καὶ γίνεται αὐτῷ σωτη-
ρίας ὁδὸς ἢ τοῦ βασκάνου πείρα. Ἐλαθε γὰρ ἑαυτὸν
ὁ πολέμιος, ἐκεῖθεν ὁδοποιῶν αὐτῷ πρὸς τὴν κτῆσιν
τῶν αγαθῶν, ὅθεν ἐλεῖν αὐτὸν προσεδόκησε· διὰ τοῦ-
το καὶ σύνοικος ἐπιβουλεύουσα διελέγχεται, καὶ πα-
C ἄδων πανολεθρία τὴν εὐσέβειαν οὐ λυμαινεται, καὶ
πῦρ βέον ἀπ' οὐρανοῦ τὴν διάνοιαν οὐ παρακρούεται,
σωζομένην ὑπὸ Θεοῦ· καὶ αἱ συνεχεῖς τῶν κακῶν
ἀγγελίαι, καὶ αἱ πανταχόθεν οἰμωγαὶ τὴν καρτερίαν
οὐ σαλεύουσι. Πᾶς γὰρ Θεῷ προσομιλῶν, μικρὰ
φροντίζει τῶν κατὰ καὶ φθειρομένων. Τοσοῦτω δὲ
μᾶλλον οικειοῦται τοῖς ἄνω καὶ μένουσιν, ὅσω καὶ
τῶν παρόντων ἐλαύνεται. Τὸ γὰρ τῆς πονηρίας πνεῦ-
μα, καὶ ἡ τοῦ κλύδωνος ἐπανάστασις, δικαίαν οὐκ
οἶδε καταβλάπτειν [σ. καταθάπτειν] ψυχὴν· ἐφρού-
ρει γὰρ αὐτὴν ὁ Θεὸς, μετρήσας τὴν συμφορὰν· τὸ
μὲν ὅσα περὶ αὐτὴν, τῷ πειράζοντι συγχωρήσας, εἰς
ἐλεγχον ἀσφρονος λογισμοῦ, τὸν δὲ νοῦν ἀπαθῆ φυλά-
ξας, ᾧ καὶ πολεμῆν ἔμελλεν, ᾧ καὶ παραταξάμε-
νος, τῶν τοσοῦτων τροπαίων ἐκράτησεν.

Στ. ιη, ιθ'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἄλλος ἀρ-
γεῖλος ἔρχεται, λέγων τῷ Ἰὼβ, Τῶν υἱῶν σου,
κ. τ. λ.

Διδύμου. Οὐ μᾶτην πρόσκειται τὸ, *τῶν υἱῶν σου
καὶ τῶν θυγατέρων ἐσθιόντων καὶ πινόντων*, ἀλλὰ
πρὸς ἐπίτασιν ἀνοίας, καὶ τοῦτο τοῦ διαδόλου πρα-
γματευομένου, ἵνα ἡ τῶν γεγεννημένων ἐπαγγελία
βαρεῖα γανομένη, λύπην υπερβάλλουσαν τῷ ἁγίῳ ἐμ-
ποίησῃ. Κοιμωμένων γὰρ τῶν τέκνων εἰ συνῆθη, τὸ
τῆς πτώσεως ἀνεπαίσθητον λογίζομενος, οὐχ οὕτως
ἠνιάτο· πρόσκειται δὲ τὸ, *ἐξαιρήσης*, ἐμφαντικῶν
τοῦ μὴ δύνασθαι τινα διαδρᾶναι, οὕτω συμβάντος τοῦ
πράγματος.

ΚΕΦ. Β', στ. ζ'. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· **A** Ἰδοὺ, παραδίδωμί σοι αὐτόν· μόνον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον (ὁ δὲ Θεοδοσίω, τῆς ψυχῆς αὐτοῦ σὺ ἀψῆ).

Διδύμου. Καὶ τοῦτο πρὸς ἡμετέραν ὠφέλειαν, ἵνα χαρακτηρῆ καὶ τύπος ἀνδρείας, καθάπερ ἐν στηλογραφίᾳ, ὁ Ἰώθ τεθεὶς, σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, καὶ τοῖς τότε, καὶ τοῖς μεταγενεστέροις, ὑπάρξῃ· ὁ καὶ γέγονεν. Αὐτοῦ γὰρ ἔστιν ἀκοῦσαι τοῦ ἀθλητοῦ καὶ ἀγωνιστοῦ λέγοντος· *Οἶδα ἐγὼ, ὅτι δίκαιος ἀναφανοῦμαι. Παραδίδους δὲ ὁ Κύριός φησι, Μόνον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον.* Ὅπερ νοηθεῖ οὕτως· Παρακοπὰς πολλάκις, καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ διαστροφὰς ἐν τισιν ὀρώμεν γινομένας, δι' οὓς οἶδε λόγους ὁ τὰ κρυπτὰ γινώσκων Θεός. Ἐπεὶ οὖν εἰς παραφροσύνην τὸν δίκαιον ἀγαγεῖν ἔσπευδεν ὁ διάβολος, καὶ ἔκστασιν φρενῶν, ἵνα καὶ ἄνοτα αὐτὸν τοῖς τῆς βλασφημίας περιβόλῃ ῥήμασιν, Ἰδοὺ, φησί, παραδίδωμί σοι ὃν ἐξηγήσω, ἵνα κακεῖνος πλεον εὐδοκίμησῃ, καὶ σὺ αἰσχυνθῆς [ἴσ. αἰσχυνθῆς]· πλὴν μὴ κάρων αὐτῷ καὶ διαστροφῆν ἐργάσω τοῦ ἡγεμονικοῦ. Τοῦτο γὰρ οὐκ ἐφέτα σοι, ἐν ἐβρώμενῳ τῷ λογισμῷ τὴν ἐν τοῖς πάθεσιν ἐνδείχεται ἀνδρείαν, ἀλλὰ σαρκῶν ἄπτου, καὶ ὁστέων, ὡς ἐξηγήσω. conservata, fortitudo ejus, in perferendis malis, ejus tangito.

Στ. θ'. Χρόνον δὲ πολλοῦ προβεβηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τίνας καρτερήσεις, λέγων· Ἰδοὺ ἀγαμέμνω χρόνον ἔτι μικρόν, προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου;

Διδύμου. Ἀτονήσας ἐκ τῶν τοσοῦτων προσβολῶν ὁ διάβολος, καὶ οὐκ ἔχων ὅ τι ποιήσει λοιπὸν, ἐπὶ τὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιβουλῆς ἐρχεται μνήμην, καὶ τοῦ γυναικίου διάνοιαν ὑποσύρας, δι' ἐκεῖνης σαλεύειν ἐπειράτο τὸν ἀθλητὴν· καὶ τρίτον αὐτῷ πλέκει πάλαισμα, τὴν αὐτῆς ὀμίλιαν, ἴσως διὰ ταύτης τὸν Ἰώθ, ὡς καὶ διὰ τῆς Εὐας τὸν Ἀδάμ, ἀπατήσῃε. Χρόνον γὰρ πολλοῦ προβεβηκότος, ὡς οὐδὲ αὐτὸς δεδύνηται σεῖσαι τὸν τῆς εὐσεβείας πύργον, τὰ τῆς ὀλιγωρίας προφέρειν πείθει τὴν γυναῖκα ῥήματα.

ΚΕΦ. Γ', στ. η'. Αλλὰ καταράσαιο αὐτὴν ὁ καταρώμενος τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην· ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι.

Διδύμου. Καλῶς δὲ τὸ, Ὁ μέλλων χειρώσασθαι, εἴρηται, δηλοῦν τὸ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν μυστήριον, ὡς μήπω τότε γεγονός, μέλλον δὲ γενέσθαι. Οὐ γὰρ ἤρμοξε γυνῆ τῇ θεότητι καταργῆσαι [ἴσ. καταργηθῆναι] τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου διάβολον, ἀλλὰ διὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Λόγου [ἴσ. τοῦ Λόγου ἀνθρώπου] γεγενημένου ἐκ σπέρματος τοῦ ἀπατηθέντος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καύχημα γὰρ ἦν τῷ πονηρῷ, εἰ γυνῆ τῇ θεότητι χειρωσάμενος αὐτὸν ὑπήρξε. Τὰ διάφορα δὲ ὀνόματα τοῦ διαβόλου, ἐνεργείας αὐτοῦ διαφόρους, οὐκ οὐσίας, δηλοῖ. Διάβολος γὰρ καὶ ἀντικείμενος, καὶ πονηρὸς, καὶ λέων, καὶ δράκων, καὶ ὄφις, καὶ θηρίον, καὶ κῆτος, διὰ τὸν τρόπον λέγεται, διαφόρως αὐτοῦ τὴν κακίαν ἐνεργούντος· ὅπερ ἀνατρεπτικὸν ἔστι τοῦ Μανιχαϊκοῦ δόγματος.

PATROL. GR. XXXIX.

CAP. II, vers. 6. Dixit autem Dominus diabolo: **A** Ecce, trado tibi eum: tantummodo animam ejus custodi (Theodotion vero, animam ejus ne tetigeris).

Didymi. Et hoc quidem ad nostram utilitatem, ut Jobus, character ac forma fortitudinis, tanquam in columna, relinqueretur insculptus, essetque non solum illius ætatis hominibus, verum etiam posteris, tam insignis virtutis scopus; quod profecto contigit: ipsum enim athletam et pugilem dicentem audire licet: *Novi ego quod justus apparebo (Job xii, 8).* Dominus autem diabolo eum tradens dicit, *Tantummodo animam ejus custodi.* Quorum verborum ea videtur esse sententia: Quosdam propter causas abditas et secretas, quas solus novit Deus, in mentis furorem insaniamque sæpenumero incidere videmus. Quoniam igitur ad insipientiam et mentis emotionem diabolus justum impellere nitentur, ut vel invitum, impia et blasphema verba proferre cogeret, Idcirco, inquit Deus, trado tibi quem deposcisti, ut et ejus magis testata sit virtus, et te majore pudore perfundare: verum cave, ne veternum inducas, et animi principatum pervertas; neque enim id tibi permittitur, quia mentis sanitate ostendenda est: sed, ut petisti, carnes ossaque

VERS. 9. Tempore autem multo transacto, dixit ei uxor ejus: Quousque sustinebis dicens: **A** Ecce permaneo tempus adhuc parvum, exspectans spem salutis mee?

Didymi. Tot incursionibus ac pugnis fractus diabolus, cum quod amplius faceret, nesciret, in antiquæ fraudis memoriam redit, et mulierculæ animum subdole ad se alliciens, illius opera athletam subvertere conatur; et tertium contra eum certamen molitur, colloquium scilicet cum illa, si forte hac ratione Jobum inescare posset, prout ab Eva Adamus in fraudem illoctus fuit. Tempore autem multo effluxo, cum pietatis turrim quater se non posse videret, conjugi persuadet ut verba contemptus proferat.

CAP. III, vers. 8. Sed maledicat ei qui maledicit diem illam, qui habet magnum cetum opprimere.

Didymi. Recte autem dictum est, *Qui habet opprimere*, ut Incarnationis mysterium manifestaret, quod tum non fuerat, sed postea futurum erat. Neque enim sola divinitate diabolus, qui mortis imperium habebat (*Hebr. ii, 14*), aboleri decebat, sed per Verbum factum hominem, ex senine ejus quem decepit diabolus; improbo enim dæmoni gloriationis materia fuisset, si sola divinitate eum subjugasset. Porro, diaboli diversa appellationes, diversas ejus operationes, non item multiplicem essentiam, declarant. Diabolus enim, adversarius, malus, leo, draco, serpens, bellua et cetus, propter ingenii mores, appellatur, quoniam multiplici artificio malitiam suam operatur: quod Manichæorum dogma fuditus evertit.

CAP. IV, vers. 2. *Num sæpe tibi sermo est habitus in molestia? pondus autem verborum tuorum quis sustinebit?*

Didymi. Vel illud, *Sæpe tibi sermo nabitus est in molestia?* significat, te sæpius sermonem apud quosdam habuisse, qui casibus urgebantur adversis, iisdemque in labore consolationem adhibuisse, id est, in calamitatibus et ærumnis: nunc autem verba tua contemptus plena, nemo æquo animo ferre potest; et sermonis tui tanta asperitas est, ut eum, qui libenter sileret, ad refellendum excitet.

VERS. 10. *Robur leonis, et vox leonæ, et gaudium draconum extinctum est. Myrmicoleo perii, eo quod non haberet escam: et catuli leonum divisi sunt ab invicem.*

Didymi. Naturas sumit brutorum, quæ nostro generi non tantum inutilia existunt, verum etiam eidem insidiosa sunt; probatque Eliphazus, quidquid iniquum est et arrogans, perdi a Deo. Nam cum Deo visum fuerit, inquit, intolerabilis concidit leo; et leonæ vox truculenta extinguitur, qua infirmiores belluas territat; dracones humiliati sunt; myrmicoleo perii, cibo ipsi minime ministrato; et catuli leonum divisi sunt ab invicem, hoc est, generis sui successione non propagantur.

Ad historiam quod attinet, postquam dixit Eliphazus (vers. 8, 9), eos qui seminant absurda, præcepto Domini perituros, subjungit, idem leoni et draconi eventurum esse, cum Deus voluerit. Qui igitur in mutis tuetur ordinem, multo magis huic inter homines conservabit.

VERS. 17. *Quid enim? nunquid homo coram Domino mundus erit? vel de operibus suis irreprehensibilis vir?*

Didymi. Ne dixeris, hæc te nulli peccato obnoxium pati; cum impossibile sit, hominis vitam ad perfectam legis normam exigere. Fit enim per naturæ infirmitatem, ut sponte interdum, sæpe etiam invite, in peccata incidamus. Quod quidem cum probabile sit, si adhibito iudicio examinetur, reprehensionem complectitur: si enim propter peccata, qui in miseria et ærumnis incidit, affligitur, nemo autem est a labe integer, profecto ab ærumnis nemo liber erit.

VERS. 8. *Dominum autem rerum omnium dominatorem invocabo, qui facit magna, et investigabilia, gloriosaque et magnifica, quorum non est numerus.*

Didymi. Postquam homines insipientes criminatus fuisset, atque ea, quæ de illis dicere habebat, exposuisset, nunc ex eis quæ proponit, providentiæ auctorem et opificem Deum constat. Non vero improbabile est, ejusmodi Eliphazum secum rationationes habuisse, qui rerum humanarum sapientiâ antecelleret. De invisibilibus autem et visibilibus disputat, de minime vestigabilibus, magnis et gloriosis, pluvia et aqua, verba faciens; quam quidem si a pluvia discriminat, eam aquam intelligit, quæ e fontibus, e torrentibus, et venis scaturit.

ΚΕΦ. Δ', στ. β'. *Μὴ κολλᾷς σοι λελλᾷται ἐν κόπῳ; ἰσχύρ δὲ ῥημάτων σου τίς ἑποίσει;*

Διδύμου. Ἡ τὸ, *Πολλᾷς σοι λελλᾷται ἐν κόπῳ;* ὁλοῖ, ὅτι καὶ αὐτὸς σὺ πολλὰς ἐχρήσω λόγους πρὸς τινὰς περιπετυκῶτας θλιβεροῖς, καὶ παράκλησιν αὐτοῖς προσήγαγες ἐν κόπῳ, τοῦτέστιν ἐν ταῖς συμφοραῖς καὶ ταῖς θλίψεσι· νῦν δὲ τὰ σὰ ῥήματα ὀλιγωρίας πεπληρωμένα οὐδεὶς οἶός τέ ἐστι φέρειν, ἀλλὰ τὸ τραχύ σου τῶν λόγων καὶ τὸν ἄγαν ἡσυχάζειν βουλόμενον διανίστησι πρὸς ἀντιλογίαν.

Στ. ι'. *Σθέτος λέοντος, φωνὴ δὲ λεαινης, γαυρίαμα δὲ δρακόντων ἐσθέσθη. Μυρμηκόλεω ὤλετο παρὰ τὸ μὴ εἶχειν βορᾶν· σκύμμοι δὲ λεόντων ἔλιπον ἀλλήλους.*

Διδύμου. Αἰσθάνει φύσιν ἀλόγων οὐ πάνυ τοῦ χρησίμην τῷ γένει τῷ ἡμέτερω, ἀλλὰ καὶ ἐπιβουλον, καὶ κατασκευάζει, ὅτι πᾶν τὸ ἄδικον καὶ ὑπερήφανον ἀπόλλυσιν ὁ Θεός. Ἀπόλλυται γοῦν, φησὶν, ὁ ἀνυπόστατος λέων, ὅταν βούληται Θεός· σθένεται δὲ τὸ ἀγριον φέγμα τῆς λεαινης, δι' οὗ ἐκδειματοῖ τῶν θηρίων τὰ ἀσθενέστερα· καὶ οἱ δράκοντες ἐταπεινώθησαν· ἐξέλιπε δὲ ὁ μυρμηκόλεω, μὴ χορηγηθείσης αὐτῷ τροφῆς· καὶ οἱ σκύμμοι τῶν λεόντων ἔλιπον ἀλλήλους, οὐκ εἰς διαδοχὰς παραπέμπονται.

Κατὰ μέντοι τὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ εἶπεν Ἐλιφᾶς, ὅτι οἱ σπείροντες τὰ ἄτοπα, ἀπὸ προστάγματος Κυρίου ἀπόλλυνται, ἐπήγαγεν, ὅτι καὶ λέων καὶ δράκων τὸ αὐτὸ πείσεται, Θεοῦ βουλομένου. Ὁ τοίνυν καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις τὴν εὐταξίαν διατηρῶν, πολλῶν μᾶλλον ἐπ' ἀνθρώπων.

Στ. ιζ'. *Τί γάρ; μὴ καθαρὸς ἐστὶ βροτὸς ἐναντίον τοῦ Κυρίου; ἢ, ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος;*

Διδύμου. Οὐκ ἂν, φησὶ, τοῦτο εἶποις, ὡς ἁμαρτημάτων ἐκτὸς ὦν, ταῦτα πέπονθας· ἐπεὶ μὴδὲ ἐστὶν ἀνθρώπου φύσιν πρὸς τὴν τῶν νόμων ἀκριβείαν πολιτεύεσθαι. Ἔστι γὰρ ὅτε μὲν καὶ ἐκουσίως, πολλὰς δὲ καὶ ἀκουσίως περιπίπτωμεν, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν. Τοῦτο μέντοι πιθανὸν ὑπάρχον, εἰ κατὰ τὴν ἔννοιαν ἐξετάζοιτο, ἔχει τὸν ἔλεγχον. Εἰ γὰρ δι' ἁμαρτίας ὁ περιπίπτων ἀναροῖς θλίβεται, οὐδεὶς δὲ καθαρὸς, οὐδεὶς ἐκτὸς ἀνιᾶρῶν ὑπάρξειεν ἄν.

Στ. η'. *Κύριον δὲ τὸν πάντων Δεσπότην ἐπικαλέσομαι, τὸν κοιοῦντα μεγάλα, καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἐρδοξά τε καὶ ἐξαισία, ὧν οὐκ ἐστι ἀριθμὸς.*

Διδύμου. Αἰτιασάμενος τοὺς ἄφρονας, καὶ εἰπὼν ἃ εἶπε περὶ αὐτῶν, νῦν προνοητὴν ὁμολογεῖ καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν, διὰ τῶν ἐκτιθέντων. Οὐκ ἀπεικὸς δὲ αὐτὸν ταύτας εἶχειν τὰς διαλήψεις, ἄνδρα σοφὸν ὄντα τὰ ἀνθρώπινα. Ἔχει δὲ καὶ περὶ ἀοράτων καὶ ὁρατῶν διάληψιν, περὶ ἀνεξιχνίαστων λέγων, καὶ μεγάλων, καὶ ἐνδόξων, ὡς τοῦ τε καὶ ὕδατος· ὅπερ ὕδωρ εἰ διαστέλλοι τοῦ ὕδατος, τὸ ἐκ πηγῶν, καὶ χειμάρρων, καὶ φλεβῶν εἴη ἄν λέγων. Φησὶ τοίνυν, ὅτι Ἐγὼ οὐ δοξάζω, οὐδὲ φρονῶ, ὡς οἱ ἀσεβεῖς, ἀλλά γε πρόνοιαν ἐπιστάμενος, καὶ εἰδὼς τὸν Θεὸν Δεσπότην,

πάντων, καὶ καιρῶν, καὶ τόπων, καὶ πραγμάτων, ἅπαντων ἐπικαλοῦμαι αὐτὸν, πρέπειν τοῦτο ἡγούμενος, ὃς κατὰ καιροὺς θαυμαστά ἐργάζεται, καὶ ἐκπλήξεως ἕξια, πρὸς ὠφέλειαν ἀνθρώπων, ὧν τὸ πλῆθος οὐδὲ λόγῳ καταλέξει οἶόν τε. Λέγει δὲ τὴν καθ' ἑκάστην γενεάν ποικίλην γενομένην πρόνοιαν, κοινῶς τε πρὸς ἅπαντας, καὶ ἰδίᾳ πρὸς ἕκαστον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εὐρεῖν, οὕτως οὐδὲ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιπέσει πρὸς πρόνοιαν.

providentiæ rationes existisse. Ut enim hominum divinæ rationem comprehendere impossibile est.

Στ. ια'. Τὸν ποιῶντα ταπεινοὺς εἰς ὕψος, καὶ ἀπολωλότας ἐξεγείροντα.

ιδύμου. Μεταβαίνει καὶ ἐπὶ τὴν καθ' ἀνθρώπους πρόνοιαν, καὶ τοῦτο δὲ διακείμενος περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι αὐτὸς ἐξ ὕψους ταπεινοί, ἐκ πενήτων πλουσίους, ἐξ ὑπὸ κλίβανον ἀρχοντας, ἐκ νοσοῦντων ὑγιαίνοντας ἀπεργαζόμενος.

Στ. ιβ'. Μακάριος δὲ ἄνθρωπος ὃν ἤλεγξεν ὁ Κύριος· ρουθέτημα δὲ παντοκράτορος μὴ ἀπαρῶν. Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἐπισθεῖ, καὶ αἰ χεῖρες αὐτοῦ ἴδωσαντο.

Αιδύμου. Ἐλέγει Θεός, καὶ τὴν τῆς μάστιγος ἐπάγει νοθεσίαν, οὐχ ἵνα ἀπολέσῃ, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν παιδευόμενον· καὶ σὺ τοίνυν μὴ καθυφεῖς τοῦ φρονήματος, μετ' εὐχαριστίας δέχου τὸν ἔλεγον.

Στ. ιγ'. Ἐξάνεις ἐξ ἀναγκῶν σε ἐξελείπαι, ἐν δὲ τῷ ἔβδωμῳ οὐ μὴ ἀήνηται σου κακόν.

Αιδύμου. Κατὰ δὲ τινὰς ὑποβάλλουσιν οἱ στίχοι, ὅτι εἰς ὅσον τις ὑπὸ τὸν ἐν ἑξ ἡμέραις γεγενημένον ὑπάρχει κόσμον, τὰς ἐν αὐτῷ ὑπομένει ἀνάγκας, καὶ θλίψεις· κἀν ἁγίως τις ὑπάρχη, ἔχει τὴν ἐκ τοῦ σώματος τῆς χρείας ἀνάγκην· ὑπερβάς δὲ τὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ἔβδωματικῇ ἀναπαύσει γεγενημένος, οὐκ αἰσθήσεται κακώσεως· ἐπεὶ καὶ τοῦ ἀφιλάργυρον ἔχοντος τὸν τρόπον οὐκ ἄπτεται ζημία. Ὁ δὲ νοῦς τοιοῦτος· Ἐν τῷ νῦν αἰῶνι γυμνάσει σε, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι σε δοξάσει. Οὐκ ἀνάγκη δὲ ταῖς θεωρίαις τὰς ιστορίας ἐφομαλίζειν ἐξῆς.

Στ. κδ'. Ἐλεύση δὲ ἐν τάφῳ, ὡς περ σῖτος ὄριμος, κατὰ καιρὸν θερίζόμενος· ἢ ὡς περ θημωρία ἄλωτος καθ' ὄραν συγκομισθεῖσα.

Αιδύμου. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἡ συγκομιζομένη θημωρία, τὴν πλήρωσιν, καὶ τελειωσιν, καὶ ὅτι ἐπ' ἀσφαλούς λοιπὸν τῷ ὄντι ἔστιν ὁ τέλειος.

ΚΕΦ. Γ', στ. ε'. Τί γάρ; μὴ διακενῆς κεκράξεται βρυχάριος, ἀλλ' ἢ τὰ σῖτα ζητῶν; εἰ δὲ καὶ βρυχάριος φωνῆν βρυχάριος, ἐπὶ φάτνης ἔχων τὰ βρώματα;

Αιδύμου. Μὴ γὰρ ματαίως φωνῆν ἀφίησιν βρυχάριος, ἀλλ' ἐνδεόμενος τροφῆς· ἀλλ' οὐδὲ βρυχάριος, ἐπὶ φάτνης βρωμάτων κειμένων· ὥστε μὴδὲ ἐμὲ αἰτιῶ, εἰ κρᾶζω, κατὰ τὴν σὴν ὑπόληψιν, διὰ τὰ ἀνταρᾶ, τῆς φύσεως ἀσθενοῦς ὑπαρχούσης. Ταῦτα δὲ φησὶν ὁ δίκαιος, ὅτι Ὡς οὐ μᾶτην ἀνακράζει βρυχάριος, ἢ

Dicit igitur: Ego in eadem opinione et sententia cum impiis non sum, sed cum sciam esse providentiam, et Deum Dominum omnium intelligam, temporum, locorum et rerum, illum invoco (ita decere existimans), qui statis temporibus, ad hominum utilitatem res mirandas et stupore dignas facit, quarum multitudinem nemo oratione persequi potest; dicit autem, omni ævo, tum erga omnes communiter, tum privatim erga singulos, varias divinæ numerus inveniri non potest, ita providentiæ di-

VERS. 14. Qui facit humiles in altitudinem, et suscitavit eos qui perierant.

Didymi. Transit ad eam providentiā quæ homines respicit, atque de Deo sic affectus, existimat, eum ex edito loco humiliare, ex egentibus locupletare, ex subditis principes, ex valetudinariis valentes reddere solere.

VERS. 17. Beatus autem homo quem arguit Dominus; monitionem vero Omnipotentis ne tenuas, Ipse enim dolere facit, et rursus restituit; percussit, et manus ejus sanaverunt.

Didymi. Reprehendit Deus, et flagrorum castigationem addit, non ut perimat, sed ut eum qui corrigitur, servet: tu igitur animum minime despondens, cum gratiarum actione increpationem amplectere.

VERS. 18. Sexies de necessitatibus te eruet, et in septimo non tanget te malum.

Didymi. Juxta autem quorundam opinionem versus hi innuunt, quod quandiu quis in mundo degit, qui sex dierum spatio creatus fuit, calamitates et molestias quæ in eo sunt, patiat; licet enim quis sanctus sit, corporis tamen necessitatibus obnoxius est: mundum autem supergressus, et hebdomatica requie fruens, ab omni malorum sensu vacuus erit; quandoquidem qui avarus et pecuniæ cupidus non est, ab omni jactura indemnis existit. Sensus autem hujusmodi est: In præsentis sæculo exercebit te, et in futuro glorificabit. Non necesse autem est deinreps, ut rerum gestarum historię usquequaque theoriæ adæquentur.

VERS. 26. Et venies in sepulcrum tanquam frumentum maturum, quod in tempore messuerunt; vel sicut acervus areæ in tempore comportatus.

Didymi. Hoc enim significat comportatus acervus, consummationem, scilicet, et perfectionem, et quod vir perfectus et absolutus postea in tuum versetur.

CAP. VI, vers. 5. Quid enim? nunquid frustra clamabit onager, nisi escas requirens? nunquid et erumpet vocem bos, cum habeat in præsepiti cibos?

Didymi. Haud temere asinus silvester vocem edit, sed cum cibo indiget; neque pabulo in præsepiti proposito, bos mugit: quare si, juxta tuam opinionem, propter gravia et molesta vociferer, cum natura imbecillus sit, noli me vituperare. Hoc autem justus dicit (Quemadmodum non frustra vocifer-

ratur asinus, aut bos, sed cum alimentum defuerit: ita nec ego animo conciderem, nisi ad extremitatem malorum pervenissem), ut Eliphazum eo adducat, ne homini in dolore constituto vitio vertat, si forte vociferetur. Licet enim justus fortiter ferat adversa quae premunt, sensum tamen omnem humanitatis exuere cum non oportet. Virtus enim ea est, si quis, rerum acerbarum sensu percepto, dolores Dei causa contemnat.

VERS. 6. *Nunquid potest sine sale edi panis? aut est sapor in sermonibus vanis?*

Didymi. Ad sensum autem, Omnis sermo qui actione cum virtute conjuncta privatur, inanis et vanus est. Hoc ex illo confirmatur, *Non enim in sermone, sed in virtute est regnum Dei* (I Cor. iv, 20), non in irritis pollicitationibus, sed in efficaci sermone, salus nostra consistit.

VERS. 15. *Propinqui mei non respexerunt me; tanquam torrens deficiens, aut sicut fluctus, transierunt me.*

Didymi. Et sane qui videntur amici, doctis vero temporibus instantibus, amicitiam mentiti esse, et specie tantum externa ostentasse deprehenduntur, propter instabilitatem et perfidiam, torrens et fluctus appellari possunt. Quemadmodum enim torrens, perennis et semper labentis fluvii speciem praebet, et fluctus in sublime elevatus, opinione imperitorum nunquam deprimetur; squalor autem et siccitas torrentem, et tranquillitas fluctum, temporarium esse arguit: ita et temporis procella, multum eos a veris amicis distare ostendit, qui amicitiam falso simulant. Justis enim, regulam amicitiae minime pervertentes, constantem animi tenorem in utraque fortuna, prospera et adversa, erga eos quos diligunt, custodire observantur: neque mirum, cum ad inimicos etiam charitatem extendant, et pacifice se gerant erga eos qui pacem aversantur: improbi autem, quales sint, ad tempus quidem cecidant, in amicorum vero rebus adversis, exuta larva, palam deprehenduntur. Hoc igitur ad explorationem Jobi tunc evenerat, ita suggerente forte eo, qui illum ad supplicium depoposcerat, et amicis persuadente, ut propter xerumnas illum despicerent. Amicorum autem absentia in rebus acerbis, non parum molestiae affert. Hanc afflictionem sanctus David cum pateretur, cecinit: *Considerabam ad dextram, et videbam, quia non erat, qui cognosceret me* (Psal. cxli, 5); et rursus lugens, dixit: *Oblivioni datus sum, sicut mortuus a corde; factus sum tanquam vas verditum* (Psal. xxx, 13).

VERS. 18. *Qui credebantur me, nunc irruerunt super me.*

Didymi. Fortasse tacite amicos objurgat: Malorum, inquit, quae impetum in me faciunt, causam ignorantes, mihi insultatis, eaque loqui audent, quae prius, me reveriti, minime dixeratis. Verisimile autem est, alios item multos, propter calamitatem ipsi insultasse.

Δ βρούς, ἀλλ' ὅταν ἐκλείπη τὰ βρώματα· οὕτως οὐδὲ ἐγὼ τῆθύμων, εἰ μὴ πρὸς ἔσχατον ἐπιλάσκω κακοῦ, ἄγων τὸν Ἐλιφάζ πρὸς τὸ μὴ μέμψεσθαι τὸν οὐνοῦμενον, εἰ πράξει. Οὐ γὰρ ἀναίσθητον εἶναι δεῖ τὸν δίκαιον, κἂν καρτερῶς φέρῃ τὰ θλίβοντα. Αὕτη γὰρ ἀρετὴ ἐστίν, ὅταν ἀίσθησιν τῶν ἐπιπόνων δεχόμενός τις, ὑπερφρονῇ τῶν ἀγγιζόντων διὰ τὸν Θεόν.

Στ. ζ'. *Εἰ βρωθήσεται ἄρτος ἄνευ ἀλός; εἰ δὲ καὶ ἔστι γεῦμα ἐν ρήμασι κενοῖς;*

Διδύμου. Πρὸς δὲ διάνοιαν, Ἄπας λόγος κενὸς καὶ μάταιός ἐστιν, ἰσπερὶ μὲνός πράξεως ἐναρέτου. Τοῦτου παραστατικὸν τὸ, *Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει, οὐκ ἐν κενῶσι ὑποσχέσειν, ἀλλ' ἐν λόγῳ ἐνεργεῖ τὰ τῆς σωτηρίας ὑπάρχει.*

Στ. ιε'. *Οὐ προσεῖδόν με οἱ ἐγγύτατοι μου· ὡσπερ χειμάρρους ἐκλείπων, ἢ ὡσπερ κύμα, παρεῖλθόν με.*

Διδύμου. Καὶ οἱ δοκῶντες εἰ φίλοι εἶναι, ἐναντίοντος δὲ θλιβεροῦ καιροῦ ἐλεγχόμενοι, ὅτι ψεύδονται τὴν φιλίαν, καὶ σχηματίζονται, λόγον τε ἂν [ἰ. λέγοντι· ἂν] χειμάρρος καὶ κύμα, διὰ τὸ ἀδέδαιον καὶ ἄπιστον. Ὡς γὰρ ὁ χειμάρρος δόκησιν παρέχει αὐθιγενοῦς καὶ ἀενάου ποταμοῦ, καὶ τὸ κύμα κορυφούμενον τοῖς ἀπείροις δοκεῖ μὴ ἂν ποτε ταπεινωθῆναι (ἤλεγε [ἰ. ἐλέγχει] δὲ καὶ τὸν χειμάρρον πρόσκαιρον ὄντα ὁ ἀόχμος, καὶ τὸ κύμα ἡ νημερία) οὕτω καὶ τοὺς ὑποκρινόμενους τὰ τῆς φιλίας, καιροῦ ζῆλον δείκνυσι πολὺ τι πρὸς τοὺς ἀληθινοὺς φίλους ἀντικειμένους. Οἱ μὲν γὰρ δίκαιοι, ἣν ἔχουσι βεβαιότητα πρὸς τοὺς ἀγαπωμένους, ταύτην φαίνονται ἐν ἀνάσει, καὶ ἐν περιστάσει τηροῦντες, τὸν ὄρον τῆς φιλίας μὴ διαστρέφοντες· καὶ οὐ θαῦμα, ὅπουγε καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τὴν ἀγάπην ἐκτείνουσι, μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην εἰρηναῖοι ὄντες· οἱ δὲ φαῦλοι μέχρι μὲν τινος κρύπτουσιν ὅπερ εἰσὶ, φαρῶνται δὲ ἐν τοῖς περιστάσι, τὸ προσωπεῖον τῆς ἀγάπης ἀποδυσάμενοι. Τοῦτο τοίνυν καὶ τῷ Ἰωβ πρὸς δοκιμασίαν τότε συνέβαιεν· ἴσως δὲ καὶ τοῦτο τοῦ ἐξαιτησαμένου ὑποβάλλοντος, πειθοντός τε καὶ τοὺς φίλους, διὰ τὸ πάθος καταφρονεῖν αὐτοῦ. Οὐ μικρὸν δὲ ἀντὶ ἐν τοῖς θλιβεροῖς ἀπουσία τῶν φίλων. Ταύτην ὑπομένων τὴν θλίψιν καὶ Δαβὶδ ὁ ἅγιος ἔψαλλε [ἰ. ἔψαλλε]· *Κατενόουν εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ ἐπέβλεπον, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐπιτηρώσων με.* Καὶ πάλιν ἀποδυρόμενος, ἔλεγε· *Ἐπελήσθη ὡσεὶ νεκρὸς ἀπὸ καρδίας, ἐγενήθη ὡσεὶ σκευὸς ἀπολωλός.*

Στ. ιη'. *Οἵτινές με διευλαβῶντο, τῶν ἐκκεπτάσασί μοι.*

Διδύμου. Ἰσως μὲν οὖν ἡρέμα τοὺς φίλους ἐλέγχει· ὅτι ἄγνωστον τὴν αἰτίαν τῶν ἐπαγωγῶν, ἐπερθαίνετε μοι, τοιμῶντες τοιαῦτα λέγειν, ἃ μὴ πρότερον εἰρήκατε, διὰ τὴν πρὸς με εὐλάβειαν. Εἰκόσ· εἰ καὶ πολλοὶ τῶν ἄλλων διὰ τὴν συμφορὰν αὐτῆς ἐνήλλοντο.

Στ. κα'. Ἀτὰρ δὲ καὶ ὑμεῖς ἐπέβητέ μοι ἀν-
ελεημόνως.

Διδύμου. Καὶ τοὺς ἐπ' αἰτιᾶ ψεκτῆ περιπεσόντας σκυθρωποὺς νοθεῶν τις, οὐκ ἐλέγχει, κατὰ λόγον [ἰσ. λόγου] κινούμενος· οὐ τοῦτο γὰρ πρόκειται· ἀλλὰ μᾶλλον εἰς ἀνδρείαν προτρέψασθαι, τοῦ γενναίως ἐνεγκεῖν. Τὸ γὰρ λέγειν, Διατί γὰρ ἡμαρτες; βαρύναι ἐστὶ μᾶλλον, ἢ πόνων κουφίσαι. Καὶ γὰρ τῶ ὄντι ἀνελεημόνως ἐπέστησαν αὐτῶ, ἐκ τοῦ πεπλανῆσθαι περὶ τῆν αἰτίαν τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ ὅτι τὸν μὴ ὑποκείμενον ἐλέγχῃ, ἐλέγχειν ἐπειρῶντο.

Στ. κα'. Ὡστε ἰδόντες τὸ ἐμὸν τραῦμα, φοβήθητε.

Διδύμου. Κηδεμονικώτατα δὲ ὁ ἅγιος καὶ πρὸς τοὺς μὴ ὀρθῶς διακειμένους πρὸς αὐτὸν προσφέρεται, ἀπὸ τῶν καθ' ἑαυτὸν κἀκείνους διορθούμενος, καὶ ἐκ τῆς αὐτῶν διαλήψεως δεχόμενος τὴν ἀρχὴν τῆς παραινέσεως. Εἰ γὰρ πᾶς ὁ ἀμαρτάνων σκυθρωποὺς περιπίπτει, καὶ ὁ περιπεσὼν ἐξ ἀμαρτιῶν τοῦτ' ἐπαθεν, οὐδεὶς δὲ καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, καὶ ὑμεῖς φοβήθητε, ἐκ τοῦ ἡμετέρου τραύματος [γρ. πράγματος] τὸν φόβον δεχόμενοι.

Στ. κθ'. Διδάξατέ με, ἐγὼ δὲ κωφεύσω εἰ τι κεπλάρηναι, φράσατέ μοι.

Διδύμου. Καὶ τοῦτο δὲ μετὰ πλείστης ὁσῆς πραότητος ὁ ἅγιος παιδεύει αὐτούς, πῶς χρῆσονται λόγοις πρὸς τοὺς ἐν περιστάσει· φησὶ γάρ· Διδάξατέ με, τοῦτέστι, Διδάσκαι ὀφείλετε, οὐκ ἐλέγχειν ἀκαίρως· εἰ μὴ καὶ τοῦτο πρὸς παιδευσιν δεῖ ποιεῖν, καὶ τὸ [ἰσ. κατὰ] λεγόμενον ὑπὸ Παύλου· Ἐλεῖξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

Στ. κθ'. Οὐ γὰρ παρ' ὑμῶν ἰσχὺν αἰτοῦμαι, οὐδὲ ἐλέγχος ὑμῶν ῥήμασι με παύσει· οὐδὲ γὰρ ὑμῶν φθῆγμα ῥήματος ἀνέξομαι. Πλὴν ὅτι ἐπ' ὄρφανῶ ἐπικίπτετε, ἐνᾶλλεσθε δὲ ἐπὶ ὠλῳ ὑμῶν.

Διδύμου. Ἀνδρείας δὲ καὶ τοῦτο. Πολλοὶ γὰρ πολ-
λάκις τῶν ἐν περιστάσει, φορτικῶν ἀκούοντες λό-
γων, ἀποκάνουσιν· ἀλλ' ὁ ἅγιος, οὔτε ὅπως τὴν
ἐλεγχον τὸν ὑπὸ φίλων, οὔτε τοὺς λόγους πρὸς ὀλι-
γωρίαν ἐδέξατο, μὴ καταδεχόμενος αὐτὰ τὴν ἀρχὴν,
ὡς δυνάμενα αὐτὸν εἶσαι· ἀλλὰ τὸ ἔλογον τῆς καθ'
ἑαυτοῦ ἐπιλήψεως, καὶ τὸ μάταιον τοῦ ἐλέγχου δε-
κνύς, φησὶν, ὅτι Οὐ παύσει με ὁ ἐλεγχος ὑμῶν.
Λόγος γὰρ χωρὶς ἔργων προσφερόμενος [ἰσ. προφε-
ρόμενος]· ἀβέβαιός ἐστι καὶ ἀπιστος· ἄλλως δὲ καὶ
μὴ ἀληθῶς προῶν, ἐτι τὸ ἀσθενὲς ἔχει· ὥστε καὶ
ὑμεῖς τοιοῦτῳ ἐλέγχῳ χρώμενοι, οὐ παύετε [ἰσ.
παύσετε] τάληθ' ἰσ. λέγειν, οὐδὲ πρὸς τοὺς παρ' ὑμῶν
λόγους εὐρήσετε ἡσυχάζοντα.

Στ. κθ'. Καθίσατε δὴ, καὶ μὴ εἶη ἄδικον, καὶ
ἀλίην τῶ δικαίῳ συνέρχεσθε. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν
γλώσσῃ μου ἄδικον, ἢ ὁ λάρυξ μου οὐχὶ σύνεσιν
μελετᾷ;

Διδύμου. Ἐπιτροπετικά δὲ ταῦτα καὶ ἀνεξίκακα
[ἰσ. ἀλεξίκακα], παιδεύοντα σχολῇ, καὶ προσοχῇ, καὶ
ἐξετάσει φθέγγεσθαι· ὁ δηλοῦται διὰ τοῦ, Καθίσατε.

VERS. 21. Nunc autem et vos insurrexistis in me
sine misericordia.

Didymi. Qui admonet etiam eos, qui ob causam
aliquam quæ reprehensionem meretur, in res acer-
bas inciderunt, non iracundia commotus contra
rationem arguit: hoc enim ei propositum non est:
sed potius ut ad fortitudinem, et generoso animo
ferendum, hortetur. Dicere enim, Quamobrem pec-
casti? ærumnas potius auget, quam levat. Et revera
quidem sine misericordia ei resisterunt, quod cau-
sam ejus calamitatis ignorarent, et quod reprehen-
sioni minime obnoxium reprehendere conarentur.

VERS. 21. Itaque videntes vulnus meum, timete.

Didymi. Sanctus vero ex suis rebus illos corri-
gens, et ab ipsorum opinione adhortationis suæ
exordium sumens, cum summa cura ac sollicitudine
erga eos se gerit, qui prave erga ipsam affecti
erant. Si enim qui peccat in ærumnas incidit, et
qui in eas lapsus est, ex peccatis hoc patitur, nemo
autem mundus a sorde est; vos etiam, nostri vul-
neris terrore edocti, metuere ipsi discite.

VERS. 24. Docete me, et ego obmutescam: si quia
erravi, dicite mihi.

Didymi. Et sane cum magna animi lenitate docet
eos vir sanctus, qua ratione alloqui eos debeant,
qui difficultatibus et adversis rebus premuntur;
Docete enim me, inquit, id est, Docere me debetis,
non autem intempestive reprehendere; nisi etiam et
illud ad eruditionem faciendum sit, juxta illud
Pauli: Argue, objurga, hortare, cum omni longani-
mitate et doctrina (1 Tim. iv, 2).

VERS. 25. Non enim a vobis fortitudinem peto,
neque correptio vestra verbis me sedabit; neque enim
elocutionem sermonis vestri sustinebo. Verumtamen
super pupillum irruiis, et insultatis super amicum
vestrum.

Didymi. Hoc etiam fortitudinis indicium est. Multi
enim sæpenumero in calamitatibus constituti, audi-
tis sermonibus molestis, fatiscunt et succumbunt:
sanctus autem Jobus, neque reprehensionem amico-
rum, neque sermones illorum prorsus neglexerat
(cum ne in initio quidem, ad animum ejus convel-
lendum satis valida ea arbitraretur), sed vitupera-
tionis absurditatem, et reprehensionis vanitatem
ostendens, dicit, Correptio vestra non me sedabit.
Sermo enim sine opere prolatus, inconstans est,
nec fidem meretur; præterea, si in progressu veri-
tate caruerit, adhuc infirmitate laborat: quare vos
hujusmodi reprehensione usi, quominus vera dicam
me non prohibebitis, neque verba vestra silentio
prætereuntem invenietis.

VERS. 29. Sedete, obsecro, et non sit injustum, et
rursus justo adestote. Non est enim in lingua mea
iniquitas, aut fauces meæ nonne intellectum medi-
tantur?

Didymi. Hæc verba illorum arbitrio judicium
simul permittunt, et mala amoliantur, dum in ser-
monibus otium, attentionem et examinationem

athibendam esse docent; quod ex voce illa, *Sedete*, manifestum est. Hoc etiam alibi dictum est: *Præquam examinaueris, ne vituperes* (Eccli. xi, 7). Magnum etiam est illud quod atlexnit, *Non sit injustum*; in sermone enim minime labi exiguum non est. Hortatus autem eos ut cum otio et diligentia examini ejus vacarent, quod per illa verba, *Sedete, obsecro, et non sit injustum*, expresserat, vocem deinde libertate plenam profert, dicens: *Non est enim in lingua mea iniquitas*, tacite illos, propter opinionem quam de eo fovebant, condemnans, quod scilicet propter peccata talia pateretur: ac præterea subindicans, cum homine fatuo negotium ipsis non esse, ut illos hac ratione ad considerationem ejus excitaret, et ut ea prudenter et sapienter uterentur, permoveret.

CAP. VII, vers. 10. *Si enim homo descenderit ad infernum, ultra non ascendet, et non revertetur amplius in domum suam, neque cognoscet eum amplius locus ejus.*

Didymi. Alii autem, non ut resurrectionem mortuorum tolleret, hæc a Jobo dicta esse volunt; sed primum quidem, ut humanæ vitæ fragilitatem, et deinde, eum qui semel obierit, ad corruptibilem hanc vitam minime rediturum, nec consueta munia obiturum, ostenderet. Quare verbis illis, *Non amplius ascendet ex inferno*, connectenda sunt illa *In domum suam non revertetur*; ac si dixisset, *Reviviscet quidem, verum in domum suam non revertetur*. Probabilis quidem est hæc interpretatio; prior autem verior, quod justus mysterium resurrectionis ignoraverit: unde et admiratione majore dignus est, quod tale nihil sperans, virtutem summam in omnibus ostenderit.

CAP. VIII, vers. 11. *Nunquid viret scirpus sine aqua? aut exaltabitur carex sine potu? adhuc, etc.*

Didymi. Si autem de his venustius et elegantius commentandum sit: Impiorum spes revera circa res existentes minime versatur. Spes enim in genere nihil aliud est, quam bonorum expectatio: qui metuit autem, expectat, sed ea quæ bona non sunt; malorum enim expectatio, metus est, bonorum vero, spes. Cum igitur impii res quæ non sunt expectent, illorum spes evanescit; jucundis enim, tanquam permanentibus, fruuntur, et in eis vanam spem collocant. Et justus quidem, in virtute sua, tanquam in domo manens, nunquam illam desertam et inhabitabilem experietur; *Justitia enim ejus manet in æternum* (Psal. cx, 3): improbus vero qui eam minime sectatur, neque ædificat illam, neque in ea commoratur. Præterea, araneorum tela, ope naturæ contexta, varietatem ostendit, quæ leviter tacta, facillime dissolvitur: hominum igitur improborum opera, et vitæ oninis ratio, araneorum telæ, quæ nequaquam subsistit, similis est. Improborum enim cogitatio (quæ tabernaculum vocatur) proclivi lapsu ruens, facili adeo negotio dissolvitur, et in nihilum redigitur, ut nunquam existisse videatur.

A Τοῦτο καὶ ἀλλαχού εἴρηται, *Πρὶν ἐξετάσῃ, μὴ μέμψου*. Μέγα δὲ καὶ τὸ ἐπίταγμα τὸ, *Μὴ εἶη ἄδικον*· οὐ γὰρ μικρὸν, ἐν λόγῳ μὴ πταλείν. Προτρεψάμενος δὲ αὐτοὺς σχολάσαι τῇ περὶ αὐτοῦ ἐξετάσει, ἔπερ διὰ τοῦ, *Καθίσατε δὴ, καὶ μὴ εἶη ἄδικον*, ἠρμήνευσεν· εἶτα εὐπαρρησίαστον προφέρει λόγον, φάσκων· *Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν γλώσσῃ μου ἄδικον· ἡρέμα παρακρινῶν* [γρ. παρακρινῶν] [ἰσ. κατακρινῶν] αὐτοὺς, ἐξ ἧς εἶχον περὶ αὐτοῦ διαλήψεως, ὡς δι' ἀμαρτίας πεπονηθὸς· καὶ ἄλλως ὀποσημαίνων αὐτοῖς, ὡς οὐ πρὸς ἀσύνετον [ἰσ. suppl. πράγμα] ἔχουσιν, ἵν' ἐκ τούτου εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ σκέψιν αὐτοὺς διεγείρῃ, ὥστε ἠρόνιμωσ καὶ συνετῶσ ταύτῃ χρῆσασθαι.

B ΚΕΦ. Ζ', στ. ι'. *Ἐὰν γὰρ ἄνθρωπος καταβῆ εἰς ἄβυσσον, οὐκέτι μὴ ἀναβῆ, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἴδιον οἶκον, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιγνῶ αὐτὸν ἐτι ὁ τόπος αὐτοῦ.*

Διδύμου. Ἄλλοι [γρ. Τινὲς] δὲ φασιν, ὅτι οὐ παραινόμενος [ἰσ. παραιτούμενος] τὴν ἀνάστασιν, τοῦτο λέγει· ἀλλὰ πρῶτον μὲν τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίκνηρον δεικνύς· ἔπειτα, ὅτι ὁ ἅπαξ ἀποθανὼν, εἰς τόνδε τὸν φθαρτὸν βίον οὐχ ὑποστρέψει, οὐδὲ τὰ συνήθη πράττων ἐπιγνωσθήσεται· ὥστε τῷ, *Οὐκέτι οὐ μὴ ἀναβῆ ἐξ ἄβυσσου, συναπτέον τὸ, εἰς τὸν ἴδιον οἶκον οὐκ ἐπιστρέψῃ*· ἵνα εἴπῃ, ὅτι Ἄναβιώσεται μὲν, οὐ μὴν εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἐπιστρέψει. Ἄλλ' αὕτη μὲν ἡ ἐρμηνεία πιθαῆ, ἀληθεστέρα δὲ ἡ προτέρα, ὅτι ἠγνῶει τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως ὁ δίκαιος· ὅθεν καὶ πλέον ἐστὶ θαυμαστός, ὅτι μὴδὲν τοιοῦτων ἐλπίζων, οὕτω τὴν ἀκραν ἀρετὴν κατώρθωσεν.

ΚΕΦ. Η', στ. ια'. *Μὴ θάλλει κάπυρος ἄνευ ὕδατος; ἢ ὑψώθησεται βούτομον ἄνευ πότου; ἔτι δν, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Εἰ δὲ χρῆ καὶ κομψότερον περὶ τούτων διαλαβεῖν· τῷ ὄντι ἡ τῶν ἀσθεῶν ἐλπίς οὐ περὶ ὑφ' εσθηκῶτα γίνεται. Ἡ γὰρ ἐλπίς οὐδὲν ἑτερόν ἐστι κατὰ γένος, ἢ προσδοκία ἀγαθῶν· καὶ ὁ φοβούμενος δὲ προσδοκᾷ, ἀλλ' οὐκ ἀγαθῶν. Κακῶν γὰρ προσδοκία ἐστὶν ὁ φόβος, ἀγαθῶν δὲ ἡ ἐλπίς· Ἐπεὶ οὖν οὐχ ὑφ' εσθηκῶτα πράγματα οἱ ἀσθεῖς προσδοκῶσιν, ἀπόλλυται αὐτῶν ἡ ἐλπίς· Ὡς γὰρ μένουσιν, τοῖς ἡδέσι χρῶνται, καὶ ἐν τούτοις ματαίαν ἔχουσιν ἐλπίδα. Καὶ ὁ μὲν δίκαιος ἐν τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ, ὡς ἐν οἰκίᾳ, μένων, οὐδέποτε ἔξει τὴν τοιαύτην οἰκίαν ἀοίκητον· Ἡ δὲ δικαιοσύνη γὰρ αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ δὲ φαῦλος, ταύτης μὴ ἀνεχόμενος, οὐκ οἰκοδομεῖ αὐτὴν, οὐδὲ μένει ἐν αὐτῇ. Πάλιν ἡ ἀράχνη ποικιλίαν ἐπιδείκνυται, ἐξ ὑφ' ἀσματος φυσικοῦ κατεσκευασμένη, ῥῆστα δὲ διαλύεται, ἐπιφύσσαντός τινος. Τὰ τῶν φαύλων οὖν ἔργα, καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς πολιτείας, ἀράχνην εἰσικεν οὐχ ὑφίσταμένην· ῥῆστα γὰρ ἡ τῶν φαύλων ἐπίνοια, σκηνὴ ὀνομαζομένη, καταπίπτουσα, εὐάλωτός ἐστιν οὕτως, ὡς μὴδὲ δοκεῖν γεγονέναι ποτέ.

ὡσπερ ἄνευ ὕδατος οὐ πληθυνθήσεται ἔλος· οὕτως ἄδύνατον μὴ δεχόμενον ἐν διανοίᾳ ὠφέλειαν τῶν κρειττόνων, καρπὸν προνεγκεῖν ὠφέλιμον. Ἀρμόσει δὲ τὸ βῆτον καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅτι καθάπερ ἀπὸ ὕδατος ὑπὸ τῆς προνοίας ταῦτα ἀρδεύεται, ἧς μὴ ἐπιούσης, βῆδιαν ταῦτα καὶ εὐμάραντον ἔξει τὴν διάλυσιν. Πᾶν γὰρ, κἂν μικρὸν, κἂν μέγα ᾖ, τὸ ἐν τῷ βίῳ, ὑπὸ πρόνοιάν ἐστι· ζηραίνεται δὲ, εἰ μὴ αὐτὴ ἐποπτεύσει.

Στ. ιζ'. Ἐπὶ συναγωγῇ λίθων κοιμᾶται, ἐν δὲ μέσῳ χαλκῶν ζήσεται· ἐὰν καταπίη, ὁ τόπος ψεύσεται αὐτόν.

Διδύμου. Ὑψηλότερον δὲ εἰπεῖν· Οἶκός ἐστι λίθων σύνθεσις κατὰ τέχνην, πρὸς ἐτέρους ἔνωσιν ἔχων [ἴσ. ἐχόντων]· τοιοῦτον ἡ ἀρετὴ, καὶ ἡ ἀγιότης, καὶ αὐτὴ ἡ μετουσία τοῦ Πνεύματος· ἐσκορπισμένον δὲ τι, ἡ συναγωγὴ τῶν λίθων, καὶ μίξις τῶν χαλκῶν, παραπλήσιον τῇ κακίᾳ, τῇ μὴ ἐχούσῃ ἔνωσιν, ἀλλ' ἀταξίαν. Ὁ ἀσεθὴς οὖν ἅπασαν τὴν διαγωγὴν ἐν οὐκ ἐκ κακίας ἔχει, διαλελυμένος, κατὰ τοὺς ἔξω τῆς οἰκοδομῆς λίθους, οἳ οὐκ ἀρμόζουσι τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου, κατὰ τὸν Ποιμένα· οὐδ' ἀκούουσιν· Ὑμῖς δὲ ἐποικοδομῆσθε ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν.

Στ. ιθ'. Ἐκ δὲ γῆς ἄλλοι ἀναβλαστήσει· ὁ γὰρ Κύριος οὐ μὴ ἀποποιήσεται τὸν ἀκακῶν.

Διδύμου. Ἐπιμείνας τῇ τροπῇ τῶν βοτανῶν, τὸ ἀναβλαστήσει, τέθεικεν. Ἀκακῶν δὲ ἐνταῦθα λέγει, οὐ τὸν εὐθὴν, ἀλλὰ τὸν μὴ ἔχοντα κακίαν· ἀμφοτέρω γὰρ σημαίνει τὸ ὄνομα. Ὅταν μὲν γὰρ λέγῃ περὶ τῶν αἰρετικῶν, ὅτι διὰ τῆς χρηστολογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων, ἀκάκους καλεῖ τοὺς εὐθεις, τοὺς βραβεῖς τὴν νόησιν· ὅταν δὲ λέγῃ· Ἀκακοὶ καὶ εὐθεῖς ἐκολλῶντό μοι, τοὺς δικαίους σημαίνει· καθάπερ οὖν καὶ ἐνταῦθα φησιν, ὅτι ἐκτίλλει μὲν τὸν φαῦλον ὁ Κύριος, φουτεύει δὲ ἀντ' ἐκείνου τὸν ἀκακῶν· ἐκείνον μὲν γὰρ τιμωρεῖται. Εἰ δὲ τις εἴη εὐσεβής, καὶ τῆς καθ' ἐτέρον κακίας ἀπέχεται, εἰ καὶ ἐν ἐσχάτοις ἔξετασθεῖη, πλείστης γοῦν αὐτῷ τῆς οἰκείας προνοίας μεταδίωσι.

Στ. κα'. Πᾶν δὲ δῶρον ἀσεβοῦς οὐ δέξεται. Ἀληθινῶν δὲ στόμα ἐμπλήσει γέλωτος, τὰ δὲ χεῖλη αὐτῶν ἐξομολογήσεως.

Διδύμου. Ἀληθινός ἐστιν ἐκεῖνος, ὁ μὴ ὑποκρινόμενος μηδὲ ἐπιμορφιζόμενος τὴν ἀρετὴν, ὁ μὴ σχηματιζόμενος σωφροσύνην, ἀλλὰ σώφρων ὢν, τὸ δίκαιον δικαίως διώκων. Τοῦτων οὖν τῶν ἀληθινῶν τὸ στόμα ἐμπλήσει ὁ Θεὸς γέλωτος, τουτέστιν ἀγαλλιάσεως. Ἄντι δὲ, τῆς ἐξομολογήσεως, ἀλαλαγμοῦ εἶπον οἱ ἄλλοι.

ΚΕΦ. Θ', στ. ε'. Ὁ παλαιῶν ὄρη, καὶ οὐκ οἶδασιν, ὁ καταστρέφωρ αὐτὰ ὄρη.

Διδύμου. Οἶδα καὶ ἄλλα ὄρη, Μωϋσεῖα καὶ τοὺς προφήτας, Ἐώρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη. Χριστὸς παλαιὸς τὴν πρῶτην Διαθήκην, καὶ οὐκ οἶδασιν Ἰουδαῖοι, πρὸς οὓς εἰρηται· Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋ-

Quemadmodum sine aqua palus non augebitur: sic impossibile est, ut fructum utilem proferat, qui animo rerum meliorum utilitatem non comprehenderit. Dictum autem hoc rebus etiam humanis quadrabit, quæ divina providentia, tanquam aqua, irrigantur, quæ si minus comes sequatur, cito hæc marcescunt, et in nihilum abeunt. Quidquid enim in vita est, sive magnum, sive parvum sit, divinæ providentiæ subjacet; et nisi illa inspectaverit, exsiccatur.

VERS. 17. In congregatione lapidum dormit, in medio autem silicium vivet. Si absorberit, locus mentietur eum.

Didymi. Ut sublimius autem dicamus: Domus est lapidum artificiose inter se unitorum structura: talis etiam est virtus, sanctitas, et divini Spiritus communio; lapidum autem acervus, et silicium mixtura, quiddam dissipatum et dissolutum est, improbitati simile, quæ unionem non agnoscit, sed confusionem. Omnis igitur dissoluti impii conversatio in domo pravitatis est, non aliter quam lapides extra ædificium, qui ædificandæ turri plane inepti sunt, juxta Pastorem (a): neque illud audiunt, Vos autem superædificamini super fundamentum apostolorum et prophetarum (Ephes. II, 20).

VERS. 19. De terra autem alterum germinabit; Dominus enim non improbat innocentem.

Didymi. Metaphoræ a plantis sumptæ insistens, germinabit posuit. Simplicem autem hoc loco dicit, non stolidum, sed eum qui improbitate caret; vox enim ἀκακός utrumque significat. Cum enim de hæreticis dicit: Blandiloquentia sua corda simplicium seducunt (Rom. XVI, 18), simplices vocat qui rudes sunt, et ad intelligendum tardi; cum autem dicit: Simples et recti mihi adhæserunt (Psal. XXIV, 21), justos intelligit: quemadmodum et hoc in loco dicit, quod Dominus improbum avellat, et hominem innocentem ejus vice inserat et plantet, illum enim supplicio afficit. Si quis autem pius exstiterit, et a malo alteri inferendo abstinerit, licet extrema quæque patiatur, largam ei providentiam Deus impartitur.

VERS. 21. Non vero ullum munus impii accipiet. Veracium autem os implebit risu, labia autem eorum confessione.

Didymi. Verax ille est, qui virtutem non simulat, neque falso prætextu aut specie temperantiam velat, sed cum sobrietate justum juste persequitur. Horum, igitur veracium Deus os risu implebit, id est lætitia. Pro confessione autem, alii exultationem, dixerunt.

CAP. IX, vers. 5. Qui in vetustatem perducunt montes, et nesciunt; qui subvertit eos in ira.

Didymi. Alios etiam novi montes, Moysen et prophetas, Levavi oculos meos in montes (Psal. CXX, 1). Christus abrogat prius Testamentum, nec auimadvertunt Judæi, quibus dictum est: Si Moysi,

(a) Vide visionem tertiam libri primi Hermæ, qui Paator inscribitur (Patr. Gr. t. III).

crederetis, crederetis forsitan et mihi (Joan. v, 46). Δ σῆ, ἐπιστεύετε ἄρ ἐμοί. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ κατέστρεψε τὰ μέχρι γράμματος ὄρη τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τὸ ἅγιασμα· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τὸν ἥλιον ἀμαυροῖ τῆ ἑαυτοῦ λαμπρότητι, καὶ τοὺς ἀστέρας. Βαβαί! Οἶα λέγει ἄνθρωπος νοσῶν καὶ ἐλκυσμένος, δοτρακον ἔχων, καὶ τὸν ἰχῶρα ξέων, ἄνθρωπος ἐπὶ κοπρίας καθεζόμενος! Ὁ παλαιῶν ὄρη, καὶ οὐκ οἶδασι. Τίνες οὖν εἰσιν οἱ λόγοι, ἔδωμεν· καὶ περὶ ποιῶν ὀρέων παλαιουμένων, καὶ ὑπὸ [σ. ἐπὶ] τίνων, Καὶ οὐκ οἶδασιν. Ἦλθεν Ἰησοῦς ὁ καταστρέφων τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ταύτη μετὰ τὴν χάριν ἐμμένοντας, περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος· Ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργή· τὰ πεπαλαιωμένα καταστράφη, πεπαλαίωται τὰ τοῦ γράμματος, ἀνακαίηται τὰ τοῦ πνεύματος, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. Παράδοξον ὁ Ἰησοῦς πεποίηκεν ἔλθων, τοὺς αὐτοὺς προφήτας καὶ πεπαλαίωκε, καὶ ἀνεκαίησεν.

ipse, quoad litteram, montes Jerusalem et sanctuarium evertit : ipse solem et astra suo ipsius splendore obscurat. Papæ! Qualia dicit homo morbidus et exculceratus, testam habens, et saniem radens, homo sedens in sterquilinio! Qui in vetustatem perducit montes, et nesciunt. Videamus igitur cujusmodi sint hæc verba, et quinam montes vetustate exoleverint, ac de quibus illud intelligendum veniat, Et nesciunt. Venit Jesus, qui expectationem secundum litteram, et eos qui post gratiam in ea perseverant, delet; de quibus dicit Apostolus, Pervenit autem super eos ira (I Thess. II, 16); vetera enim deleta sunt; quæ ad litteram pertinent vetustatem induerunt; instaurata sunt quæ sunt spiritus, ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ (Rom. VII, 6). Christus adventu suo admirabile quiddam et contra omnium opinionem fecit, eosdem prophetas et antiquavit, et innovavit.

VERS. 6. Qui commovet eam quæ sub cælo a fundamentis : columnæ autem ejus quatiantur.

Didymi. Concinnius vero nonnulli : Columnæ erant Domini mei Jesu Christi apostoli; hi enim tempore quo Jesus patiebatur commoti erant : Omnes vos scandalizabimini in me in nocte ista (Marc. XIV, 27). Terræ motus vero sæpe in terra existierunt; verum et qui ante, et qui post Christum contigerunt, partem tantum aliquam terræ concusserunt; tempore autem Domini mei Jesu Christi, pars aliqua terræ mota non fuit, sed tota terra ab ipso centro conquassata est.

VERS. 7. Contra sidera autem signaculum ponit.

Didymi. Fertur autem, quod tempore passionis, tribus horis quibus sol defecerat, sidera etiam tum, tanquam in nocte, apparuisse.

VERS. 13. Ab eo incurvati sunt celi qui sub cælo.

Didymi. Ad litteram quidem : Ceti, et aliæ venenatæ bestiæ hominis imperio minime parerent, nisi illas Deus illi subjecisset. Ad theoriam vero : Ipse spiritus reprobos (qui allegorice ceti vocantur, quia animi fluctibus innatent) incurvavit et humiliavit : si enim a Deo minus inflecterentur, hominis natura eis obsistere nequiret.

VERS. 27. Quod et si locutus fuero, obliviscar dum loquor, declinans in faciem ingemiscam, commoveor omnibus membris; scio enim quod non insontem me sines.

Didymi. Ex his, sancti viri moderatio, et insignis æquanimitas manifestatur. Licet enim dixerat (cap. XIII, 18), *Justus apparebo*, nihilominus exploratum pertransumque habebat, quod quemadmodum coram Deo exploratore astra non sunt pura, ita neque ipse esset. Ideo inquit, Si explorare me diligenter volueris (Deus enim es), *non insontem me sines.*

CAP. X, vers. 8. Manus tuæ plasmaverunt me, et fecerunt me.

Στ. ζ'. Ὁ σείων τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελιῶν· οἱ δὲ στύλοι αὐτῆς σαλεύονται.

Διδύμου. Κοιμώτερον δὲ τινες· Οἱ στύλοι ἦσαν τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ οἱ ἀπόστολοι. Οὗτοι γὰρ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους Ἰησοῦ ἐσαλεύθησαν· Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. Σεισμοὶ δὲ πολλάκις γέγονασιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἄλλ' οἱ γενόμενοι σεισμοὶ, καὶ πρὸ Χριστοῦ, καὶ μετὰ Χριστόν, ἐκ μέρους γέγονασιν· ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ γέγονε μερικὸς [γρ. μικρὸς] ὁ σεισμός, ἀλλ' ὅλη ἡ γῆ ἐσεισθη ἐξ αὐτοῦ τοῦ κέντρου.

Στ. ζ'. Κατὰ δὲ ἀστρων κατασφραγίζει.

Διδύμου. Φέρεται δὲ, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ἐν ταῖς τρισὶν ὥραις ἐν αἷς ὁ ἥλιος ἐξέλιπε, τηλικαῦτα καὶ ἀστέρες ἐφάνησαν, ὡς ἐν νυκτί.

Στ. ιγ'. Ὑπ' αὐτοῦ ἐκάμφθησαν κῆτη τὰ ὑπ' οὐρανόν.

Διδύμου. Πρὸς μὲν τὸ ῥητόν· Καὶ τὰ κῆτη ἀνυπότακτα ἦν ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἄλλα ἰοβόλα θηρία, εἰ μὴ αὐτὸς ταῦτα ὑπέταξε. Πρὸς δὲ θεωρίαν· Τὰ πονηρὰ πνεύματα, τὰ κῆτη ἀλληγορικῶς καλούμενα, διὰ τὸ περὶ τοὺς κλύδωνας τῆς ψυχῆς διανήχθησθαι, αὐτὸς ἔκαμψε, καὶ ἐταπείνωσεν. Οὐ γὰρ οἷα τέ ἐστιν ἀνθρωπεῖα φύσις· πρὸς αὐτὰ μὴ καμφθέντα ὑπὸ Θεοῦ [σ. ἀπὸ ἀντιστήναι].

Στ. κζ'. Ἐάν τε γὰρ εἶπω, ἐπιλήσομαι λαλῶν, συγκύψας τῷ προσώπῳ στενάξω, σείομαι πᾶσι τοῖς μέλεσιν· οἶδω γὰρ ὅτι οὐκ ἀθῶόν με ἐδῶεις.

Διδύμου. Ἡ μετριότης τοῦ ἁγίου ἐν τούτοις γνωρίζεται, καὶ μεγάλη εὐγνωμοσύνη. Εἰ γὰρ καὶ εἶπεν, ὅτι Δίκαιος ἀναφανοῦμαι, ἀλλ' οὖν οἶδε καὶ πέπεισται, ὅτι ὡς πρὸς Θεὸν δοκιμαστὴν ἄστρα καθαρά οὐκ ἐστὶν ἐνώπιον αὐτοῦ, οὐδ' αὐτὸς δηλονότι. Διὸ φησιν, ὅτι Ἐξεταστής μου γινόμενος ἀκριθῆς (θεὸς γὰρ εἶ), οὐκ ἀθῶόν με ἐδῶεις.

ΚΕΦ. Ι', στ. η'. Αἱ χεῖρές σου ἐπλασάν με, καὶ ἐποίησάν με.

Διδύμου. Διαφέρει δὲ τὸ, *ἐπλασας*, τοῦ, *ἐπολη-σας*. Πέπλασται μὲν γὰρ τὸ σῶμα ἐξ ὑποκειμένης τῆς γῆς, ἦτοι τῆς γυναικός· πεποίηται δὲ ἡ ψυχὴ μὴ προὑποκειμένου τινός· ὡς γὰρ ἀσώματος, οὕτω καὶ ἀμέριστος.

Στ. ιδ'. *Ἐάν τε γὰρ ἀμάρτω, φυλάσσεις με· ἀπὸ δὲ ἀνομίας οὐκ ἀθώωρ με πεποίησας.*

Διδύμου. Εἰκότως δὲ τοῦτο λέγει· Ἐπειδὴ γὰρ δημιουργὸν καὶ προνοητὴν ἑαυτοῦ οἶδε τὸν τῶν ὄλων Θεὸν, ἀκολούθως καὶ περὶ μακροθυμίας αὐτοῦ διδάσκει· ἐπίσταται γὰρ καὶ αὐτός, κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ, ὅτι *Οὐκ ὀργὴν ἐπάγει καθ' ἑκάστην ἡμέραν*, φυλάττει δὲ τὸν ἀμαρτάνοντα, οὐ βουλόμενος αὐτὸν ἀμαρτάνειν· [ἴσ. κατὰ τὸ] *Οὐ βούλεται δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετανοίαν*. Τὸ δὲ, *Οὐκ ἀθώωρ με πεποίησας*, οἱ ἄλλοι, **B** *Οὐκ ἀθώωσεις με, οὐ καθαρῶσεις με*, εἰπον.

Στ. ιε'. *Ἐάν τε γὰρ ἀσεβήσῃς, οἶμοι· ἐάν τε ᾧ δίκαιος, οὐ δύναμαι ἀνακούψαι.*

Διδύμου. Τάχα δὲ καὶ τοιοῦτάν τι λέγει· Ἐτε προαιρετικῶς ἀμάρτω, οἶμοι· εἰτε ὡς ἐκ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως, καὶ εἰς ἡμᾶς διαβαινούσης ἐκ διαδοχῆς τῆς ὑφειλῆς, πάλιν οὐδ' οὕτως ἀνακούψαι δύνησμαι, ὡς παντός ἀπηλλαγμένος ρύπου. Τῶν γὰρ ἀμαρτημάτων, τὰ μὲν ἐκ προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας ὑφίσταται, οἷς καὶ κόλασις ἔπεται· τὰ δὲ ἐκ προγόνων, οἷς καὶ κάθαρσις χρεωστείται.

Στ. ιη'. *Ἰναὶ οὖν ἐκ κοιλίας με ἐξήγαγες, καὶ οὐκ ἀπέθανον; Ὁφθαλμὸς δε με οὐκ εἶδε, καὶ ὤσπερ οὐκ ὦν ἐγενόμην. Διατὶ γὰρ ἐκ γαστρὸς εἰς μήμη οὐκ ἀπηλλάγη;*

Διδύμου. Ὅρα δὲ, ὅτι τῶν προσπεσόντων αὐτῷ πειρατηρίων ἐπιμνησθεὶς, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν παθῶν ἀνατρέχει, τουτέστι τὴν παράδασιν, καὶ τὴν ἐκ φθορᾶς γένεσιν· καὶ οὐδαμοῦ μὲν κατὰ τῆς προτέρας τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως σχετίζεται· τὸ δὲ πειρασθῆναι· τῆς ἐν βίῳ φθορᾶς, ἠγείται· χαλεπὸν, κοιλίας τε καὶ γαστρὸς μνημονεύων. Ἡμεῖς γὰρ ἑαυτοῖς τῇ παραβάσει τὴν ὀδυνηοῦσαν ταύτην ζωὴν ἐπισηγάγομεν.

Στ. κα'. *Ἐασόν με ἀναπαύσασθαι μικρὸν, πρὸ τοῦ με πορευθῆναι ὅθεν οὐκ ἀναστρέψω.*

Διδύμου. Εὐχῆς τρόπων ταῦτα προφέρει. Οὐ γὰρ αἱ ἐπικείμεναι ἀνταὶ μικρὰ τυγχάνουσιν, οὐδὲ ἀναισθητῶς ἔφερε τὰς ἀληθινὰς· τοῦτο γὰρ οὐκ ἦν ἀνδρεῖον, εἰ οὐκ ἠσθάνετο. Διδάσκει δὲ, ὅτι καὶ Θεοῦ δύναμις ὑπέμεινε, δι' ὧν εὐχεται, εὐχαριστικῶς λέγων· Ἐκ χειρῶν μοι τῶν πόνων παράσχου, προσκαίρω ὄντι, καὶ εἰς αἶψα ἀπόλλυσθαι μέλλοντι· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, πορευθῆναι· ὅθεν οὐκ ἐπανεύρεται. Καὶ δόγμα [γρ. δεῖγμα] τι διδάσκει κάλλιστον, ὅτι ὁ ἀπαξ ἐξεληθὼν τοῦ βίου οὐκέτι εἰς τόνδε τὸν βίον ἐπαναστρέφει, ὡς μυθολογοῦσιν οἱ τὰς μετενσωματώσεις τερατεύμενοι. Ἐἴτα διηγείται τὰ ἐν ἔθου κακὰ, ἵνα γινώμεν ὧν ἡμᾶς ἠλευθέρωσεν ὁ Σωτὴρ, *εἰκῶν τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλωτε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι*.

Salvator noster liberaverit, *dicens iis qui in vinculis sunt, Exite, et iis qui in tenebris sunt, ut revelen, ἰψῃ (Isa. XLIX, 9).*

Didymi. Discrimen verò est inter *plasmavisti et fecisti*; plasmatum enim est corpus ex præexistente terra, aut muliere; anima vero ex nulla præexistente materia facta est; sicut enim incorporea, sic etiam indivisibilis est.

VERS. 14. *Quod si et peccavero, custodis me; ab iniquitate autem non insonicem me fecisti.*

Didymi. Merito autem hæc dicit: Nam cum universitatis Deum, creatorem suum et providentem gubernatorem intelligeret, ordine consequentiæ de illius longanimitate disserit; novit enim, secundum beatum David, quod *Non iram adducat per singulos dies (Psal. VII, 12)*; sed peccatorem custodiat, nō lens illum peccare; juxta illud, *Non autem vult mortem peccatoris, ut pœnitentiam (Ezech. XVIII, 23)*. Illud vero, *Non insonicem fecisti*, alii reddiderunt, *Non insonicem facies me, Non mundabis me*.

VERS. 15. *Sive enim impie egero, vœ mihi; et si justus fuerò, non possum suspicere.*

Didymi. Fortasse etiam tale quidpiam dicit: *Sive arbitrii libertate peccavero, vœ mihi; sive tanquam ex lapsu Adami, debito etiam ad nos per successionem derivato, neque sic quidem, quasi ab omni labe purus, suspicere potero. Quædam enim peccata eo arbitrii nostri libertate fiunt, quæ supplicium comitem habent; alia vero a parentibus manant, quibus purgatio debetur.*

VERS. 18. *Quare ergo de ventre eduxisti me, et non sum mortuus? Oculus autem non vidisset me, et essem tanquam non fuisset. Cur enim de utero in monumentum non sum translatus?*

Didymi. Vide autem, quod incumbentium tentationum recordatus, ad primam malorum causam, id est mandati transgressionem, et ex corruptione generationem recurrit; nusquam tamen contra primi hominis creationem indignanter queritur. Uteri vero et ventris mentionem faciens, quod vitæ hujus corruptionem experiretur, grave existimat; per transgressionem enim nos ipsos in æruginosam hanc vitam conjecimus.

VERS. 21. *Patere me requiescere vovissim, antequam eam unde non revertar.*

Didymi. Sub forma precationis hæc profert: molestiæ enim, quæ incumbabant, hæud exiguæ erant, neque cruciatus absque doloris sensu tulerat; si doloris enim sensum non percepisset, virum fortem se non ostendisset. Docet autem supplicatione sua, quæ cum gratiarum actione profertur, se divina potentia cruciatus pertulisse; *Molestiarum, inquit, et laborum inducias mihi præbe, qui ad breve tempus duraturus, et in æternum interiturus sum; hoc enim significat illud, abire unde non revertetur. Dogma etiam præclarissimum docet, quod scilicet, qui semel ex hac vita excesserit, non amplius ad eam revertatur, sicuti fabulantur, qui corporum transmutationes prodigiose finxerunt. Deinceps in ferni mala enarrat, ut intelligamus, a quibus nos*

CAP. XI, vers. 8. *Sublime est cœlum, et quid facies? profundiora autem its quæ in inferno; quid nosci? nonne longiora quam mensura terræ, vel latitudo maris?*

Didymi. Hisce omnibus vult ostendere, humanæ scientiæ modum et mensuram esse, quæ Dei judicia assequi non valeat. Et nunc quidem cœlum, inquit, est, et inferni profunditas, terræ longitudo, et maris latitudo, de hisce dic aliquid, si potes. Innuit autem fortasse, quod quamvis de terra, mari et cœlo, aliquis loqui aggressus fuerit, ea tamen quæ ultra sunt, ignoret.

VERS. 12. *Homo autem aliter [s. frustra] natus sermonibus, et vir natus mulieris tanquam onager solitarius.*

Didymi. Divinæ notitiæ infallibilitatem, cum hominum conceptibus comparans, frustra eos natus dicit, eo quod nequeant universam Dei cognitionem ratiocinatione complecti. Per onagram autem solitarium, hyperbolica loquendi forma usus, summam eorum in judiciorum Dei apprehensione hebetudinem ob oculos ponit.

CAP. XII, vers. 4. *Sed justus vir et sine crimine venit in derisum.*

Didymi. Observandum autem est, Jobum, cum minora dicit, sibi ipsi ea tribuere (fastu enim ad insanam ostentationem non est comparatus); cum vero majora recenset, ad genus universum orationem referre; quemadmodum et hic propemodum dicit, Ne derideantur justi; tandiu enim adversa patiuntur, C quandiu Deo visum est.

CAP. XIII, vers. 3. *Verumtamen ego ad Dominum loquar.*

Didymi. Postquam amicos tanquam deceptos accusasset, fiducia suam et loquendi libertatem ostendens, Dominum se allocuturum dicit.

VERS. 4. *Vos autem estis medici injusti, et curatores malorum omnes.*

Didymi. Iniquus est medicus, prout omnibus obvium est, qui ægris, præter salutaria, alia remedia adhibet: dupliciter autem hoc fit, vel ex medici imperitia, vel nequitia. Hi autem qui vituperantur, ex inscitia potius quam improbitate, arbitrantes se verba consolationis allaturos, Jobo dixerunt, quod propter peccata pateretur: erant igitur injusti ex eo quod mali causam ignoraverint. Illud autem, *Curatores malorum omnes*, de his fortasse dicit, quia opinione de se elati, aliorum adversis casibus mederi se posse putarent.

VERS. 6. *Audite ergo increpationem oris mei, et iudicium labiorum meorum animadvertite.*

Didymi. Considerate diligenter quæ ad redargutionem vestri allaturus sum, et, an cum iudicio loquar, vobiscum perpendite. Os autem et labia pro sermone usurpavit. Sanctus autem, tanquam sanctus redarguit, et prout illi par est, iudicat. Justus enim importuna vituperatione non utitur, neque facte et mendaciter hoc facit, sed jure et legitime

ΚΕΦ. ΙΑ', στ. η'. Ὑψηλὸς ὁ οὐρανὸς, καὶ τί ποιήσεις; βαθύτερα δὲ τῶν ἐν ἕδου· τί οἶδας; ἢ μακρότερα μέτρον γῆς, ἢ εὐρους θαλάσσης;

Διδύμου. Δείξει δὲ βούλεται διὰ πάντων τούτων, ὅτι ἡ τῶν ἀνθρώπων γνώσις μεμετρημένη ἐστὶ, μὴ ἐφικνούμενη τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων. Καὶ νῦν γοῦν ὁ οὐρανὸς, φησὶν, ἐστὶ, καὶ ἕδου βαθύτερα, καὶ μακρότερα γῆς, καὶ τοῦ εὐρους [Ἰσ. τὸ εὐρας] τῆς θαλάσσης, λέγει τι περὶ αὐτῶν, εἰ δύνασαι. Αἰνίσσεται δὲ Ἰσως, ὅτι κἂν ἐπιχειρήσῃ τις περὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ οὐρανοῦ λαλῆσαι, ἀλλὰ τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα ἀγνοεῖ.

Στ. ιβ'. Ἄνθρωπος δὲ ἄλλως [Ἰσ. τὴν ἄλλως] ρήχεται λόγοις, βροτὸς δὲ γεννητὸς γυναικὸς Ἰσα ὄνφ ἐρημίτη.

Διδύμου. Τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀσφαλὲς παραβάλλον ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπιβολαῖς, νήχσθαι αὐτοῦς καταλίως ἐφησε, μὴ δυναμένους πᾶσαν τὴν τοῦ Θεοῦ γνώσιν λογισμῶ περιλαβεῖν. Διὰ δὲ τοῦ ἐρημίτου ὄνου, παρίστησι τὸ σφόδρα κωθὲς αὐτῶν πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν κριμάτων, ὑπερβολικῶ χρώμενος τῷ λόγῳ.

ΚΕΦ. ΙΒ', στ. δ'. Δίκαιος γὰρ ἀνὴρ καὶ ἀμειπτος ἐγενήθη εἰς χλεύασμα.

Διδύμου. Ἐπιστήμηναι δὲ, ὅτι ὅταν μὲν τὰ ἐλάττονα λέγῃ, ἑαυτῷ αὐτὰ προσάγει, οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπιδεικτικὸς δι' αὐτοφάν· ὅταν δὲ τὰ μείζονα καταλέγῃ, εἰς τὸ καθόλου ἀνάγει τὸν λόγον· ὡς περ οὖν κἀνταῦθα μονονοχί φησι, Μὴ γελᾶσθωσαν οἱ δίκαιοι, ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ πάσχουσιν, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς βούλεται.

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. γ'. Οὐ μὴν δὲ ἀλλ' ἐνώ πρὸς Κύριον λαλήσω.

Διδύμου. Αἰτιασάμενος τοὺς φίλους ὡς σφαλλομένους, φησὶν, ὅτι Πρὸς Κύριον λαλήσω, τὸ εὐπαρήφταστον ἑαυτοῦ δεικνύς.

Στ. δ'. Ὑμεῖρ δὲ ἐστε λατροὶ ἄδικοι, καὶ λαταὶ κακῶν πάντες

Διδύμου. Ἄδικος δὲ λατρός ἐστὶ, κατὰ τὸ πρόχειρον, ὁ ἄλλα βοηθήματα πρᾶ τὰ συμφέροντα προσάγων τοῖς κάμνουσι· διττῶς δὲ τοῦτο γίνεται, ἢ ἐξ ἀπειρίας τοῦ λατροῦ, ἢ ἐκ κακοηθείας. Οὗτοι δὲ οἱ ἐλεγχόμενοι, ἐξ ἀμαθίας μᾶλλον ἢ ἐκ κακοουρίας, ἔλεγον τῷ Ἰωβ, ὅτι Δι' ἁμαρτήματα πάσχεις, οἴμενοι παρακλήσεως προσάγειν λόγους. Ἄδικοι οὖν κατὰ τὸ ἀγνοεῖν τὴν αἰτίαν. Τῷ δὲ, Ἰαταὶ κακῶν πάντες, εἴη ἂν λέγων, κατὰ τῶν οἰομένων μεγάλᾳ περὶ ἑαυτῶν, ὡς δυναμένων ἰάσασθαι τὰ πεοιστατικῶς ἑτέροις συμβαίνοντα.

Στ. ε'. Ἀκούσατε δὲ ἔλεγχον τοῦ στόματός μου, κρίσιν δὲ χελεύω μου προσέχετε.

Διδύμου. Κατανοήσατε ἀμέλλω λέγειν εἰς ἔλεγχον ὑμῶν, καὶ ἐνοήσατε εἰ κεκριμένως φθέγγομαι. Στόμα δὲ καὶ χεῖλη ἀντὶ τοῦ λόγου φησὶν. Ἐλέγχει δὲ ὁ ἅγιος, ὡς ἅγιος, καὶ κρίνει ὡς πρέπει αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἀκαιρον ἔλεγχον ἔχει ὁ δίκαιος, οὐδὲ ψευδῶς τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ κεκριμένως καὶ νομίμως χρῆται τῷ ἐλέγχῳ καὶ τῇ κρίσει· Στόμα γὰρ δικαίου μὴ

λετήσῃ σοφίαν, καὶ ἡ γλώσσα αὐτοῦ λαλήσῃ ἅπλοισιν.

Στ. ια'. *Εἰ δὲ καὶ κρυφῆ πρόσωπα θαυμάσῃσθε, πότερον οὐχ ἡ δινη αὐτοῦ στροβήσῃ ὑμᾶς; [Ὁ δὲ Σύμμαχος, Μὴ κρύφα πρόσωπον αὐτοῦ δυσωπηθήσῃσθε; μὴ οὐχὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ πτοήσῃ ὑμᾶς;] Ὁ φόβος, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Ὁ ἄριστος κριτὴς πραγμάτων ἐστὶν ἐξεταστὴς, οὐκ εἰς πρόσωπον βλέπει τῶν κρινομένων. Ἐὰν γὰρ ὦσιν οἱ κρινόμενοι πλούσιοι, ἢ ἀρχοντες, ἢ κατ' ἄλλην ἀξίαν [γρ. ἐξουσίαν] ὑπερέχοντες, οὐκ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν σκοπεῖ, ἀλλ' εἰς τὰς πράξεις αὐτῶν κρίνει. Οὐτε γὰρ πλουσίῳ προστίθεται δεῖ, οὐτε πένητος τὴν ἐνδειαν ἐλεοῦντας, παρορᾶν τὸ δίκαιον· διὸ εἰρηται, *οὐκ ἐλεήσῃσι πτωχόν ἐν κρίσει.*

Στ. ιγ'. *Κωφεύσατε ἵνα λαλήσω, καὶ ἀναπαύσωμαι θυμοῦ, ἀναλαβὼν τὰς σάρκας μου τοῖς ὀδοῦσιν.*

Διδύμου. Τάχα γε τρόπον τινὰ ὑπαναπαύει [ἴσ. ἔπαναπαύει] τοὺς φίλους. Ἐπεὶ γὰρ αὐτοὺς ἠτιάσατο πρότερον, ὡς παρακλήτορας κακῶν ὄντας (οὐ γὰρ παρεκάλουν ὡς εἶδει, ἀλλὰ μάλλον τὴν λύπην ἤγειρον καὶ τὴν ὀδύνην τοῦ δῆθεν παρακαλούμενου), νῦν λέγει, ὅτι Ἀθήξω τοῦ πρὸς ὑμᾶς θυμοῦ, ἀναλαβὼν τὰς σάρκας μου τοῖς ὀδοῦσιν· τουτέστιν, οὐκέτι καθ' ὑμῶν ὀργισομαι, ἀλλὰ κατ' ἑμαυτοῦ.

Στ. ις'. *Καὶ τοῦτο μοι ἀποθήσεται εἰς σωτηρίαν· οὐ γὰρ ἐναντίον αὐτοῦ δόλος εἰσελεύσεται.*

Διδύμου. Δι' ὧν δὲ σπουδῆ τῷ δικαίῳ ἐστὶ, παιδεύσαι τοὺς φίλους τὴν αἰτίαν τῶν ἐπιπόνων, ἵνα κερδήσῃ αὐτοὺς μὴ ἐναντία δοξάζειν. Σωτηρίαν γὰρ ταύτην [ἴσ. τοῦτο] ἐλογίζετο, τὸ τούτους γινῶναι τὸν παρὶ τούτου τῆς προνοίας λόγον, ὃν φανερώσαι βουλόμενος. Ἐλεγε τὸ, Ἐλέγξω· πολλάκις γὰρ ὁ ἐλεγχος τὴν ἀπόδειξιν σημαίνει. Τὸ οὖν ἀψευδὲς αὐτοῦ παραστήσαι θέλων καὶ τὸ εὐλαβὲς, λέγει, ὅτι Ἄ λέγω, Θεοῦ ὀρώντος φθέγγομαι. Οὐ γὰρ οἶόν τε ἀπάτην τινὰ γενέσθαι Θεῷ, ὡς [ἴσ. ἢ] δόλον εἰσελεθεῖν ἐνώπιον αὐτοῦ.

Στ. κζ'. *Ἐφύλαξας δὲ μου πάντα τὰ ἔργα.*

Διδύμου. Οἶδεν ὁ μακάριος τὸ ὑπὸ τοῦ Δαβὶδ εἰρημένον, ἄγιος ὢν, ὅτι ὁ Θεὸς οὐ παρατηρεῖται πάσας τὰς ἀνομίας τῶν πταιόντων· ἀλλὰ παιδεύων τοὺς φίλους πάλιν, δι' ἣν αἰτίαν πάσχει (ὅτι δι' ἀγῶνα), τὸ προκειμένον εἰρηκεν, ὡς τοῦ Θεοῦ πάντα αὐτοῦ τὰ ἔργα φυλάξαντος, καὶ ἀκριδῶσαντος, καὶ οὕτως ἐπαγαγόντος αὐτῷ τὰ ἀνιαρά· ἵνα ἐκ τούτου ἐνοήσωσιν, ὅτι τὸ μέγεθος τῶν τοσοῦτων ἐπαγαγῶν, οὐ δι' ἀμαρτίας ἐστὶν, ἀλλὰ δι' ἀγῶνα, καὶ σκοπῶν ἀνδρείας.

ΚΕΦ. ΙΔ', στ. γ'. *οὐχὶ καὶ τούτου λόγον ἐποιήσω, καὶ τοῦτον ἐποίησας εἰσελεθεῖν ἐν κρίματι ἐνώπιόν σου;*

Διδύμου. Τάχα δὲ καὶ τὴν περὶ τὸν ἄνθρωπον πρόνοιαν ἐνταῦθα σαφηνίζει, οὐχ ὡς εἰκαίως καὶ ὡς ἔτυχεν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ παραμένουτος, ἀλλ' ἐκ κρίσεως

A *judicat et redarguit: Os enim justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium (Psal. xxxvi, 30).*

VERS. 11. *Quod et si occulte personas mirati fueritis, nonne turbo ejus versabit vos? [Symmachus autem, An occulte personam ejus verebimini? nunquid non commotio ejus exterrebit vos?] Timor autem, etc.*

Didymi. Optimus judex rerum aestimator est, judicandorum personas non respicit. Si enim divites vel principes sint, aut alia dignitate excellent, qui in judicium vocantur, non personas eorum, sed actiones quas judicat, intuetur. Neque enim diviti astipulando, neque pauperis inopiam commiserando, jus violandum est; unde dictum est, *Non miserebere pauperis in judicio (Exod. xliii, 3).*

VERS. 13. *Obmutescite ut loquar, et requiescam ab ira, apprehendens meas carnes dentibus meis.*

Didymi. Forte etiam amicos ratione aliqua demulcet: cum enim prius eos tanquam malorum consolatores accusasset (non enim prout oportebat consolabantur, sed dolorem et mœrorem ejus qui consolandus erat, magis excitabant), nunc loquitur, *Apprehendens carnes meas dentibus, vobis succensere desinam, id est, Vobis non amplius, sed mihi ipsi stomachabor.*

VERS. 16. *Et hoc mihi evadet in salutem; non enim coram eo dolus ingreditur.*

Didymi. In omnibus autem, causam malorum et molestiarum justus amicos docere studet, ut illos. lucrifaceret, nec diversa sentire persuaderet: hoc enim salutare esse existimabat, si providentiæ erga eum rationem intelligerent; quam cum manifestare vellet, dixit, *Redarguam; sæpenuero enim elenchus demonstrationem significat. Ut igitur mendacii se expertem, et pietatem colere, ob oculos poneret, dicit, Deo intuentie loquor quæ dico. Deus enim fraude nulla decipi potest, nec dolus coram eo ingredi potest.*

VERS. 27. *Et observasti omnia opera mea.*

Didymi. Noverat beatus Jobus, sanctus existens, quod a Davide dictum est, Deum scilicet non omnes delinquentium iniquitates observare; verum, ut amicos rursus institueret, quam ob causam pateretur (ad virtutis scilicet certamen), verba hæc protulit, quasi Deus opera ejus omnia observasset, et diligenter examinasset, ac proinde ærumnis et cruciatibus illum confecisset; ut ex hoc intelligere possent, tantarum tribulationum magnitudinem, non propter peccata, sed certaminis causa, et ad fortitudinem manifestandam, illi evenisse.

CAP. XIV, vers. 3. *Nunquid et hujus rationem fecisti, et hunc fecisti venire in judicium coram te?*

Didymi. Forte etiam hoc loco divinam providentiam erga hominem manifestam facit, non quasi tomere et fortuito longiore vita fruatur, sed quod ar-

bitrio divino terminum ab eo præfinitum non excedat. Hæc autem dici intelligenda sunt, non tanquam fatum dominium ullum obtineat, sed quod divina voluntas terminis et mensuris cuncta disponat.

CAP. XV, vers. 7. *Quid enim? nunquid primus natus es?* etc.

Didymi. Cum Eliphazus iudiciorum Dei inscrutabilitatem in medium attulisset, existimans se hac ratione justum impulsurum, ut non aliam ob causam, quam propter peccata (quibus ipse obnoxius erat), adversa se pati arbitraretur: neque enim ipse constitutionem Domini audiverat, neque ad eum delapsa est sapientia, qua justum propter peccata adversa pati comprehenderet. Verisimiliter autem Jobum cæteris hominibus parem facit, quia scilicet virtutis ejus magnitudinem ignoraret, et hac ratione justitiæ opinionem ex animo eius eradicare vellet.

CAP. XV, vers. 13. *Quid ausum fuit cor tuum? aut quid sustinuerunt oculi tui? quod furorem erupisti ante Dominum, protulisti autem ex ore verba talia.*

Didymi. Loquendi enim libertatem, quæ a puritate et integritate summa proficiscebatur, iracundiam illi opinabantur; quod illis quidem evenerat ex putri et rancido fundamento, quod ipsis substruxerant, laudabilem loquendi fiduciam, blasphemiam esse existimantes. Idcirco ait, Unde tantam tibi audaciam sumpsisti, ut contra Deum oculos levaveris, et quasi ira accensus, talia verba protuleris?

VERS. 14. *Quis enim cum homo sit, quia erit sine crimine? aut tanquam futurus justus natus de muliere?*

Didymi. Proprium est eorum qui virtute carent, illius acquisitionem difficilem esse existimare, atque ita animo affici, ac si nemo eam possideret; sicut præsens Eliphazus dicit, corporis imbecillitate (ut verisimile est) in errorem inductus. Quis enim, inquit, cum homo sit, irreprehensibilis esse potest, aut justum se fore polliceri, prout tu teipsum esse existimas?

VERS. 17. *Annuntiabo autem tibi, audi me: quæ utique vidi, annuntiabo tibi, quæ sapientes, etc.*

Didymi. Vel fortasse, nullo animi proposito cum fastu et arrogantia conjuncto, sed quia peccatis eum implicatum adhortatione sua indigere arbitraretur. Et hic quidem videtur (licet nequaquam notitia divina, sed admiratione eorum qui prudentia excelluerunt) dicto illi simile aliquid protulisse: *Homines fidelis sunt cunctæ orbis terrarum opes, infidelis vero ne obolus quidem.* Infidelis enim, quamvis largas possessiones habeat, divitiarum tamen non dominus est, sed servus; Mammonæ enim inservit. Quisnam autem vetus sit sermo, quem ab antiquis didicisse se profiteretur, subjungit.

VERS. 23. *Habitat autem civitates desertas, et ingreditur in domos non habitatas: quæ autem illi paraverunt, alii auferent.*

Didymi. Summam impiorum solitudinem innuit,

A Θεοῦ [ἰσ. add. μή] ὑπερβαίνοντος τὸν παρ' αὐτοῦ τεταγμένον χρόνον. Ταῦτα δὲ οὐχ ὡς εἰμαρμένης κρατούσης λεπτέον, ἀλλ' ὡς τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ἕροις καὶ μέτροις ἔλαστα διαταξαμένου.

ΚΕΦ. ΙΕ', στ. ζ'. *Τί γάρ; μή πρῶτος ἀνθρώπων ἐγεννήθη;* κ. τ. λ.

Διδύμου. Προβαλλόμενος τοίνυν ὁ Ἐλιφάζ τὸ τῶν κριμάτων ἀνεξερευνήτων, ἐκ τούτου οἰεται περιτρέπαι τὸν δίκαιον εἰς τὸ οἴεσθαι, ὅτι μὴ δι' ἕτερον ἢ δι' ἁμαρτίας πάσχει, τούτῳ [ἰσ. ταύταις] αὐτὸς ἐνεχόμενος. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς συναγὴν Κυρίου ἦν ἀκηκοῶς, ἢ ἀφικομένην εἶχε πρὸς αὐτὸν τὴν σοφίαν, ἵνα διάληψιν ἔξη περὶ τοῦ ἁγίου, ὡς δι' ἁμαρτίας πάσχοντος. Κοινοποιεῖ δὲ αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις εἰκότως, ἅτε ἀγνοῶν αὐτοῦ τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς. ἐκ τούτου ἀνατρέπων δῆθεν τὸ οἴεσθαι αὐτὸν δίκαιον.

ΚΕΦ. ΙΕ', στ. ιγ'. *Τί ἐτόλμησεν ἡ καρδία σου, ἢ τί ἐπήνεγκαν οἱ ὀφθαλμοί σου; ὅτι θυμὸν ἐβρόησας ἐναντι Κυρίου, ἐξήγαγες δὲ ἐκ στόματος ῥήματα τοιαῦτα*

Διδύμου. Θυμὸν γὰρ ἠγούντο τὴν ἐκ καθαρότητος ὑπερβαλλούσης παρρησίαν· ὅπερ αὐτοῖς συνέβαιεν ἐκ τῆς σαθρᾶς αὐτῶν ἀρχῆς, ἧς αὐτοὶ ἑαυτοῖς ὑπέθεντο, βλασφημίαν ἠγούμενοι τὴν εὐλογον τῶν λόγων ἐλευθερίαν. Διὸ φησι, *Τί τοσοῦτον ἐθραύνω, ὅτι καὶ ἀντέβλεψας Θεῷ, καὶ ὡς ἀγανακτῶν κατ' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐφθέγγω ῥήματα;*

C Στ. ιδ'. *Τίς γάρ ὡν βροτὸς, ὅτι ἔσται ὁμμεμπτος; ἢ ὡς ἐσόμενος δίκαιος γεννητὸς γυναικός;*

Διδύμου. Ἴδιον δὲ τῶν μὴ ἐχόντων ἀρετὴν, τὸ δυσχερῆ λογίζεσθαι τὴν ταύτης ἀνάληψιν, καὶ διακεῖσθαι, ὡς μηδενὸς αὐτῆν ἔχοντος· καθὰ καὶ ὁ προκειμένος λέγει, σφαλόμενος διὰ τὴν τοῦ σώματος, ὡς εἰκὸς, ἀσθένειαν. Τίς γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπος ὢν, δύναται ἄμεμπτος εἶναι, ἢ ἐπαγγέλλεσθαι, ὅτι Δίκαιος ἔσομαι, ὡς σὺ σαυτὸν νομίζεις;

Στ. ιζ'. *Ἀναγγεῶ δὲ σοι, ἀκούε μου· ἃ δὴ ἐώρακα ἀναγγεῶ σοι, ἃ σοφοί, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Ἡ τάχα οὐ προθέσει ἀλαζονικῆ, ἀλλὰ τῷ νομίζειν αὐτὸν ἐν ἁμαρτίας εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο δεῖσθαι τῆς παρ' αὐτοῦ παραίνεσιως. Καὶ ἰοικέ γε οὗτος, εἰ καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν θεῖαν, ἀλλὰ τῷ θαυμάζειν τοὺς συνέσει ὑπερβάλλοντας, ὅμοιον λέγειν τῷ φάσκοντι ῥητῶ· *Τοῦ πιστοῦ ὁ λόγος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων, τοῦ δὲ ἀπιστοῦ οὐδ' ὀβολός.* Κἂν γὰρ πολυκτῆμον ὑπάρχη ὁ ἄπιστος, οὐ δεσπότης, ἀλλὰ δοῦλός ἐστι τῶν χρημάτων· τῷ γὰρ Μαμμωνῆ δουλεύει. Τίς δὲ ὁ παλαιὸς λόγος, ὃν παρὰ τῶν ἀρχαίων φησὶ μεταθῆκεναι, ἐπάγει.

Στ. κη'. *Αὐλισθεὶ δὲ πόλεις ἐρήμους, εἰσέλθοι δὲ εἰς οἴκους δοκίητους· ἃ δὲ ἐκεῖνοι ἠτοίμασαν, ἄλλοι ἀποίσονται.*

Διδύμου. Τὴν πανταλῆ ἐρημίαν τῶν ἀσεβῶν ἐ-

γει, ὡς ἀντὶ πώλεων εὐθουνομένων [γρ. εὐθουνομένων] καὶ οἰκων, ἐρημίαν αὐτοῦς οἰκεῖν ὑπὸ πενίας. Ὁ τοιοῦτος γάρ, φησί, τῶν οἰκειῶν ἐκπεσὼν, καὶ πάσης τῆς προσούσης δυναστείας, τὰς ἐρήμους καταδιώξει· ἔθος δὲ τοῖς φεύγουσι, τοὺς τυχόντας τῶν τόπων πρὸς σωτηρίαν καταλαμβάνειν, ἐν οἷς γινόμενοι τὸν ἐν ποσὶ διαφεύγουεν κίνδυνον. Οὐκοῦν ὁ ἀσεβὴς ἔσται ἐν τούτοις, τῆς ἐκ τοῦ πλοῦτου ἀλαζονείας ἀξίαν τὴν δικὴν διδοὺς τῆς προσούσης εὐεξίας τὴν μεταβολὴν, καὶ τὰ σὺν πολλῷ δὲ τῷ πόνῳ συλλεγόμενα, εἰς ἀλλοτρίους μεταστήσεται. Ἔττα ἀβῆει τὴν κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τιμωρίαν, οὐ μόνον μὴ πλουτεῖν αὐτὸν ἀποφαινόμενος, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἐκπίπτειν διαθεδαιούμενος· ἐπάγει γάρ·

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ζ'. Ἐὰν γὰρ λαλήσω, οὐκ ἀλήσω τὸ τραῦμα; Ἐὰν δὲ καὶ σιωπήσω, τί ἑλαττον τραθήσομαι;

Διδύμου. Τάχα καὶ τὴν γνησίαν αὐτοῦ περὶ τοὺς φίλους διάθεσιν ἐπιδείξασθαι θέλει· ὅτι Ἐμοὶ μέλει τῆς ὑμετέρας σωτηρίας· διὸ εἰ καὶ ἀλγῶ, χρωμαι τῇ παραινέσει. Εἰ γὰρ καὶ ἄλλοι ἀλγοῦντες ἀρκοῦνται ταῖς καθ' ἑαυτοὺς ἀνίαις, ἀλλ' ἔμοι, φησὶν, ἡ σωτηρία τῶν φίλων προκρίτεα.

Στ. ιη'. Ἄδικον δὲ οὐδὲν ἦν ἐν χειρὶ μου, εὐχὴ δὲ μου καθαρὰ.

Διδύμου. Χείρονά μοι, φησί, τὴν ἀθυμίαν εμποιεῖ, καὶ μᾶλλον με ἀνίᾳ, τὸ μηδὲν ἑαυτῷ συνειδέναι φαῦλον. Οὐ γὰρ γινώσκω τι, εἰ μὴ ὅτι ὀρθῶ λογισμῷ τὰς πρὸς θεὸν ἐποιούμενην ἰκεσίας· διὸ καὶ ξενίζομαι ἐφ' οἷς ταῦτα ὑπομένω. Ἐπισήμηναι δὲ, ὅτι καθαρὰ ἦν ἡ τοῦ δικαίου εὐχὴ, καὶ παντὸς πάθους ἀμιγῆς, μὴ βρεμβασμούς ὑπομένουσα, μηδὲ ὑπὸ φροντίδων κατασπωμένη.

ΚΕΦ. ΚΑ', στ. γ'. Ἀρατέ με, ἐγὼ δὲ λαλήσω· εἴτε οὐ καταγελάσεται μου.

Διδύμου. Ἀντὶ τοῦ, Ἐνέγκατέ μου τοὺς λόγους, βαστάσατέ με λέγοντα, λογιζόμενοι, ὅτι οὐχ ὕβριστικῶς χρωμαι τῷ ἐλέγχῳ, ἀλλὰ πρὸς ἐπιστάσιαν.

A qui pro urbibus opulentis et domibus, paupertate coacti loca deserta incolent. Vir enim hujusmodi cum fortunis suis exciderit, et potestate omni qua praeditus est, spoliatus fuerit, solitudines persequetur: mos quippe fugitivorum est, loca quaevis obvia salutis causa captare, ut periculum quod ipsis imminet, effugiant. Haec igitur impii conditio erit; arrogantia ejus ex divitiis orta, felicitis rerum status mutatione merito compensabitur, et quae illi cum magno labore parta sunt, ad peregrinos transferentur. Deinde ostendendo quod non tantum divitias minime cumulabit, sed affirmando etiam quod bonis suis quae possidet excidet, impii poenam adauget; addit enim:

B CAP. XVI, vers. 7. Si enim loquar, non dolebo vulnus? Quod et si tacebo, quid minus vulnerabor?

Didymi. Fortasse etiam sincerum animi sui affectum erga amicos ostendere vult: Mihi, inquit, vestra salus curae est; quare licet doloribus crucier, adhortatione ad vos utor: quamvis enim alii qui dolent, suis molestiis et aegritudinibus mederi, satis habent: ego tamen amicorum salutem praefereendam censeo.

VERS. 18. Injustum autem nihil fuit in manu mea, deprecatio autem mea munda.

Didymi. Graviorem, inquit, animi anxietate mihi creat, et majore molestia afficit, quod nullius improbitatis et sceleris mihi conscius sim; aliud enim nihil scio, nisi quod recto et sincero animo supplicibus precibus Deum invocaverim; quare stupore attonitus, quod talia sustineam, admiror. Animadvertite autem, justae preces purae fuisse, sine omni perturbationum mistura, nullis animi fluctuationibus obnoxias, aut curarum fluctibus distractas.

CAP. XXI, vers. 3. Sustinete me, ego autem loquar; deinde non iridebitis me.

Didymi. Id est, Animo vobiscum reputantes, quod reprehensio mea cum contumelia non sit conjuncta, sed ad eruditionem vestram adhibeatur, sermones meos tolerate, et perorantem me sustinete.

DIDYMI ALEXANDRINI EXPOSITIO IN PSALMOS.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova. Patrum*, t. VII, parte II, p. 131.)

MONITUM.

Venio nunc ad Didymi in Psalmos perquam copiosam et piam lucubrationem. Namque hunc non partem, sed integrum Psalmorum corpus explanavisse, certissimo testimonio docet Hieronymus *De vir. ill.*, cap. 109, et in epistola 112, 20, idque passim catenæ tum inss. tum editæ oculis reapse subjiciunt. Jam etsi multæ Didymi partes in Corderianæ Catenæ voluminibus sunt, attamen longe plures in Vaticanis codicibus erant, quos inter prætuli duos, nempe Vat. 1789, perveterem, ubi Didymi auctoritates prolixæ et luculentæ sunt, sed non ultra quinquagesimum psalmum. Reliquas vero Psalterii partes duas, sive Didymi in eas commentarium, beneficio codicis recentioris Vat. 1682, cui connectitur 1683, continuavi. Corderii Catenam initio contuli, deinde hac omiſsa, Didymum prout in prædictis codicibus erat, multum atque præclarum, secure transcripsi. Modo enim in Corderiano libro nihil erat Didymi, veluti in psalmis II, IV, V, XII, XIV, XIX, XX, XXII, XXV, XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XLI, XLII, XLIII, XLV, XLVI, XLVIII, LXI, LXII, LXIII, XCI, CXV, CXIX. Modo præ nostris oppido pauca, veluti in psalmis III, X, XIII, XXIII, XXIV, XXVII, XXXI, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLVII, LXVI, XCIV, XCVI, CXIV. Alicubi tamen Corderius nova habebat et plura; sed nos hoc institutum tenuimus, saltem post psalmum XXIII, ut ex Corderiano libro nihil, ex codicibus omnia, ut in marginibus dictum est, exscriberemus sive nota Corderio sive secus, nam et lectionum varietas utilis est. Ille est apud Corderium defectus maximus, quod post XXX psalmum nihil Didymi habetur, nostri vero codices usque in finem Psalterii Didymum exhibent. Didymi autem quæ mens fuerit et institutum in Psalmis explicandis, cognoscimus ex ejus præmio, ubi, laudatis Novi Testamenti verbis, quæ Psalmorum vaticinia ad Christum referunt, ait hanc sacræ Scripturæ partem spiritali præsertim sensu esse intelligendam. Cæterum citatis a Didymo testimoniis addendum est aliud maximum ore ipsius Christi prolatum Luc. XXIV, 44 : *Quæ scripta sunt in Psalmis de me (a)*.

(a) Priores quindecim psalmos Græce et Latine, reliquos Græce tantum edidit cardinalis Mai; his interpretationem nostram adjecimus. EDIT. PATR.

ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΕΙΣ ΨΑΛΜΟΥΣ.

DIDYMI ALEXANDRINI IN PSALMOS.

PROŒMIUM.

In Novo Testamento, dictionum de Psalmorum A libro sumptarum testimonia exstant, tanquam a divino Spiritu pronuntiarum. Paulus quidem in Epistola ad Hebræos ex nonagesimo quarto psalmo capitulum sumens, sancti Spiritus illud esse dictum scribit, dicens : « Sicut ait Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis ⁴, » et reliqua. Præ-

Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ λέξεων ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν παραληφθειῶν μαρτυρεῖται, ὡς ὑπὸ ἁγίου Πνεύματος εἰρημέναι. Παῦλος μὲν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ἀπὸ τοῦ ἐνενηχοστοῦ τετάρτου ψαλμοῦ κεφάλαιον λαβὼν, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπηγγέλλεται αὐτὸ γράφει, φησας· « Καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Σήμερον εἰάν τῆς κωνῆς αὐτοῦ

⁴ Hebr. III, 7.

ἀκούσῃτε, » καὶ τὰ ἐξῆς· πρὸς τοῦτο καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων πρόκριτος Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων σύμφωνα λέγει, ὅπου μὲν· « Ἐδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν ἣν προεῖπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὀδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ὀλίγα ἐπειπὼν ἐπήγαγεν· « Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν· Γενηθήτω ἡ Ἰκταυλις αὐτοῦ ἐρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Οὐδὲν δὲ ξένον εἰ οἱ ἀπόστολοι ταῦτα γράφουσιν, αὐτοῦ μάλιστα τοῦ Σωτῆρος ταῦτα ἐπισφραγιζομένου· μνήμης γὰρ γεναμένης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑκατοστοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ ὧδε ἐχούσης· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » ἐπιθετο (1) τῶν Φαρισαίων· « Εἰ Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τὸν Χριστὸν Κύριον εἶπεν, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἔστιν; » Εἰ τοίνυν τὰ πνευματικὰ νοήματα περιέχουσιν οἱ Ψαλμοὶ, οὐχ ὡς ἔτυχεν ἐντευκτέον τῇ γραφῇ αὐτῶν.

A terea summus Petrus in Actibus apostolorum paria dicit, nempe « oportuisse impleri Scripturam quam Spiritus sanctus prædixit per os David de Juda qui factus est dux eorum a quibus comprehensus est Jesus », et reliqua. Et paucis interjectis addidit : « Scriptum est enim in libro Psalmorum : Fiat commoratio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter ». Nihil verum mirum est, quandoquidem ipse potissime Servator ea confirmat; nam facta in Evangelio mentione initii centesimi noni psalmi, quod ita se habet : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, » Phariseos interrogavit : « Si David in Spiritu sancto Christum Dominum dixit, quemodo filius ejus est ? » Si ergo spirituales sensus continent Psalmi, non perfunctorie in ipsorum contextu versandum est.

PSALMUS I.

Στ. α'. Ἔστι δὲ ἀμαρτωλῶν ὁδὸν εἰπεῖν τὸν διάβολον· ἐν ἧ ὁ γενόμενος μὴ ἐμμενέτω· κατὰ τὸ, « Ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν. » Ὁ γὰρ μὴ στάς ἐν αὐτῇ, πρὸς Κύριον ἤξει τὸν εἰπόντα, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός. » ἐν ἧ γενόμενος κατὰ σκοπὸν δρᾶμῶν τρύφεται τοῦ βραβείου.

VERS. 1. Peccatorum viam dicere licet diabolum; cui via: qui insititerit, caveat ne ibi moretur; juxta illud: « Resistite diabolo, et fugiet a vobis ». Nam qui in dicta via non steterit, ad Dominum veniet dicentem: « Ego sum via »; quam qui sectatus fuerit ad scopum pergens, prævium consequetur.

Στ. γ'. Ὁμοιωθεὶς τῇ σοφίᾳ, ὁμοιος γίνεται Θεῷ τῷ ποιότητι τοιάνδε χαριζομένῳ· δικαιοσύνη γὰρ ὁμοιοῦται αὐτῷ ὁ δίκαιος, καὶ ἀγιότητι ἅγιος, καὶ τῇ σοφίᾳ σοφός, σπάσας ἀπ' αὐτῆς τὸ εἶναι σοφός, κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Ἀρχετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Ὁ δὲ ὁμοιούμενος τῷ τῆς ζωῆς ξύλῳ, γίνεται μὲν ἐν τῷ παραδείσῳ ἵνα σὺν αὐτῷ φυτευθῇ, ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ φησὶν Ἡσαίας· « Κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἔσονται αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου. » Οὐκοῦν συνδαιωνίζετ' ὁ δίκαιος τῷ ξύλῳ, γινόμενος συμφοῦς κλάδος αὐτοῦ, καὶ κλήμα γινόμενος ἐπὶ τῷ θεῷ καρπὸν ἀγαγεῖν· ἀμπελος γὰρ ἀληθινή, τὸ ξύλον τῆς ζωῆς τυγχάνον, φησὶ πρὸς τοὺς μαθητάς· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή, ὑμεῖς τὰ κλήματα, ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός· πᾶν κλήμα ἐν ἐμοὶ μένον, καθαίρει αὐτὸ ὁ Πατήρ, ἵνα καρπὸν πλείονα φέρῃ. »

C VERS. 3. Qui sapientiæ assimilatur, similis ei fit qui hanc qualitatem largitur. Nam justitia similis evadit Deo justus, sanctitate sanctus, et sapientia sapiens, hauriens ab ipsa ut sit sapiens, juxta Salvatoris dictum: « Sufficit discipulo ut sit sicut magister ejus ». Qui autem ligno vitæ se fecit similem, in paradiso consistit, ut pariter complantetur. Quemadmodum in persona Dei Isaias propheta dicit: « Quot dies ligni vitæ sunt, totidem erunt dies populi mei ». Igitur simul perennat justus, cum vitæ ligno complantatus, cujus sit ramus et palme ob divinum fructum faciendum; nam vera illa vitis, quæ vitæ lignum est, discipulis aiebat: « Ego sum vitis vera, vos palmites, Pater meus agricola est; omnem palmitem in me manentem, D purgat Pater meus, ut fructum plus afferat. »

Ὁ δὲ τοιοῦτος κατευοδούται· « Τοῖς γὰρ ἀγαπῶσι τὸ Θεῖον, πάντα συνεργεῖτε ἀγαθόν. » — « Παρὰ Κυρίου » γὰρ, φησὶ, « τὰ διαθήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται. » Ἀσφαλῶς δὲ τὸ πάντα εἶπε, μετὰ τὸ δεῖξαι τὴν τελειότητα· τῷ γὰρ θεῷ νόμῳ τὸ οἰκεῖον θέλημα συναρμότων, οὐδὲν ἐναντίον ποιήσασιν· εἰ δὲ γέγραπται, « Ὁδὸς ἀσεβῶν εὐοδοῦται, » οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ'

Qui hujusmodi est prosperatur: nam « diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum ». — « A Domino » enim, inquit, « diriguntur gressus hominis ». Accurate autem omnia dixit, ut rei perfectionem ostendat. Qui enim Dei legi propriam voluntatem conformat, nihil contrarium aget. Quod si etiam alicubi scribitur, « Via impiorum prospere-

¹ Act. 1, 16. ² Ibid. 20. ³ Matth. xxii, 44, 45. ⁴ Jac. iv, 7. ⁵ Joan. xiv, 6. ⁶ Matth. x, 25. ⁷ Isa. lxxv, 22. ⁸ Joan. xv, 4, 2. ⁹ Rom. viii, 28. ¹⁰ Prov. xx 24.

(1) Ἐπιθετο. Pro ἐπίθετο, et supra γεναμένης pro γενομένης· quas dialecti Alexandrinæ formas, alibi occurrerint, ad litteram exscriben-

das duximus, ne auctoris Alexandrini stygium nativo, ut aiunt, colore fraudaremus. EDIT. PATROL.

ratur ¹¹, » haud simpliciter id dicitur, sed cum additamento *impiorum*, juxta illud : « Est viro prosperitas in malitia ¹². »

Arbor, est Dei sapientia ; fructus ejus, mysticus et spiritualis Scripturarum sensus : folia praedictum fructum tegentia, sunt externa vocabula, quae praeterquam quod propriam operam impendunt legendis fructibus, sunt etiam pabulum honorum virorum, qui ob suam simplicitatem jumenta dicuntur, juxta illud : « Homines et jumenta salvabis, Domine ¹³. »

Ventum, qui hos susdeque dispergit, angelum vindicem esse putabis, necnon fallacis ipsorum doctrinae impetum ; qui nempe omni vento doctrinae circumferuntur, in nequitia hominum, in astutia ¹⁴.

Vers. 5. Id est ad judicium non resurgens ; nam resurgent quidem, sed non judicabuntur, cum per se fuerint praedicti. « Qui » enim, inquit, « non credit, jam judicatus est ¹⁵. »

PSALMUS II.

Vers. 8. Cum omnes homines sponte moveantur, quia libero sunt praediti arbitrio, nemo naturaliter vel bonus est vel malus. Et quoniam is solus qui virtutis est compos, Deo sit familiaris, quisquis hujusmodi est, haereditas Dei est. Quoad igitur Israel bonus fuit, de eo dicebatur : « Factus est portio Domini Jacob, funiculus haereditatis ejus Israel ¹⁶. » Sed non sortito tantum ita se habuit hic, verum etiam ob morum probitatem talis existit, veluti de Deo loquuntur sancti homines : « Elegit nobis haereditatem suam, speciem Jacob quam dilexit ¹⁷. » Quodsi mandatorum observantia et fide in Deum, sit aliquis Dei haereditas ; qui vicissim Dei praecepta transgreditur, et a fide erga eum desciscit, hoc honore depellitur : quemadmodum contra, qui declinat a malo et facit bonum, sit Dei haereditas, quanquam antea non esset. Quae cum ita se habeant, qui populus olim propter pietatem haeres Dei Israelis erat, a Deo aversus, sorte sua excidit, quia non excepit illum, qui ut ei potissimum bene faceret, deinde etiam aliis hominibus, Salvator advenit. Oportuit itaque alium introduci populum, ex pluribus constitutum gentibus, qui ad Evangelium accederet. Verba igitur, « Postula » me, et dabo tibi, » nostri causa, non Filii dicta sunt. Significant enim non ipsi Filio addi aliquid, sed indigentibus illo ; sicut magistro et medico datur virtus, ut homines fiant sani ac sapientes ope illius. Sed et verba « possessionem tuam terminos terrae, » simpliciter intelligentur sic : Usque ad terminos terrae doctrina tua vim obtinebit, praedicto nimirum Evangelio

¹¹ Jer. xii, 1. ¹² ibid. ¹³ Psal. xxxv, 7. ¹⁴ Ephes. iv, 14. ¹⁵ Joan. iii, 18. ¹⁶ Deut. xxxii, 9. ¹⁷ Psal. lvi, 5.

(2) Τοῦτο. Arbor reddidit interpretem, sive integritati allegoriae consuluerit, sive legerit in Graeco : Δένδρον δὲ ἐστίν. EDIT. PATROL.

(3) Legendum videtur αὐτῶν, et mox, περιφερο-

A ἀσεβῶν εἰρηται· εἰρηται γάρ· « Ἐστίν εὐδοκία ἐν κακοῖς ἀνδρῶν. »

Τοῦτο (2) δὲ ἐστίν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία· καρπὸς μὲν ἐστίν ἡ μυστικὴ καὶ πνευματικὴ τῶν Γραφῶν διανοία· φύλλα δὲ σκέποντα τὸν εἰρημένον καρπὸν, αἱ πρόχειροι λέξεις, αἱ πρὸς τὸ ποιεῖν τὸ ἴδιον ἔργον ἐν τῷ φυλάττειν τοὺς καρποὺς, καὶ τροφή γίνονται τῶν ἀκαραιωτέρων ἀνθρώπων, τῶν δὲ ἀπλότητα κτηνῶν λεγομένων, κατὰ τὸ, « Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε. »

Νοήσεις δὲ ἀνεμον τὸν ἀνω κάτω τούτους διαρριπίζοντα, τὸν τιμωρούμενον αὐτοὺς ἀγγελον, καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς πλάνης αὐτοῦ (3) διδασκαλίας, περιφερομένους παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ.

Στ. ε'. « Ἦγουν ἐν κρίσει οὐκ ἀναστήσονται· ἀλλ' ἀναστήσονται μὲν, οὐ κριθήσονται δὲ, τυγχάνοντες αὐτοκατάκριτοι· « Ὁ » γὰρ « μὴ πιστεύων εἰς ἐμὲ, » φησὶν, « ἤδη κέκριται (4). »

Στ. η'. Πάντων ἀνθρώπων προαιρετικῶς κινουμένων, αὐτεξούσιοι γὰρ, οὐδεὶς κατ' οὐσίαν ἀγαθὸς ἢ κακὸς ἐστίν· καὶ ἐπεὶ ὁ ἀρετῆς κατέχων οικειοῦται Θεῷ μόνος, καὶ πᾶς ὁ τοιοῦτος κληρονομία Θεοῦ τυγχάνει. Ὅτε οὖν ὁ Ἰσραὴλ ἀγαθὸς ὑπῆρχεν, ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Παρίσταται ὡς οὐκ ἀποκληρωτικῶς μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀλλὰ διὰ καλοκαγαθίαν οὕτως ἐχρημάτισεν, ἐκ τοῦ περὶ Θεοῦ λεγομένου ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν· « Ἐξέλεξάτο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. » Εἰ δὲ τηρήσει ἐντολῶν καὶ πιστεῖ τῇ εἰς Θεὸν κληρονομία τις γίνεται Θεοῦ, ὁ παραβαίνων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως μεταπίπτων, ἐκβάλλεται τῆς τοιαύτης τιμῆς· ὡς αὐτὸς ὁ ἐκκλίνας ἀπὸ τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ποιῶν, γίνεται Θεοῦ κληρὸς, καίπερ οὐκ ὦν πρότερον. Ταύτης μενούσης τῆς ἀκολουθίας, ὁ πάλαι διὰ θεοσέβειαν ὦν κληρονόμος Θεοῦ Ἰσραὴλ, ἀποστάτης Θεοῦ γινόμενος, μετέπεσεν, οὐ δεξιόμενος τὸν ἐπ' εὐεργεσίᾳ προηγουμένως αὐτοῦ εἶναι καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐληλυθότα Σωτῆρα. Ἐθεὶ τοίνυν ἀντεσυχθῆναι ἔτερον, συμπληρούμενον ἐκ πλείονων ἐθνῶν καὶ προσερχόμενον τῷ Εὐαγγελίῳ. Τὸ οὖν, « Αἰτησαί παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι, » ἡμῶν ἕνεκα, ἀλλ' οὐ τοῦ Υἱοῦ, εἰρηται· δηλοῖ γὰρ ὡς οὐκ αὐτῷ προστίθεται ἄλλὰ τοῖς δεομένοις αὐτοῦ· ὡς γὰρ ἰατρῶ καὶ διδασκάλῳ δίδοται, ἵνα ὑγιαίνοντες καὶ ἐπιστήμονες ἐξ αὐτοῦ γένωνται. Ἀλλὰ καὶ τὸ, « τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἀπλούστερον νοηθεῖ οὕτως· Μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς ἡ σὴ κρατήσῃ διδασκα-

μένων. IDEM.

(4) Consonat prorsus sibi Didymus in fragmentis Commentarii in Ep. II ad Cor. apud nos t. IV, part. II, p. 147. — Vide infra.

λία, κρηυτομένου τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πάσῃ τῇ κτίσει· ἡ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν· εἰ δυνατόν πέρατα τῆς γῆς κα-
λίθισθαι ἐνταῦθα τοὺς βίβη καὶ φρονήματι περάσαντας
τὴν γῆν.

Στ. θ'. *Αδύμου ὁμοῦ* [καὶ] *Θεοδωρίτου* (5). Εἰ δὲ
περὶ τῶν Ἰουδαίων λέγοιτο, «Ὡς σκεῦος κεραμέως
συντριψαίς αὐτοὺς,» πληρωθήσεται τὸ, «Υἱοὶ Σιών
οἱ τίμιοι ἐπηρμένοι ἀργυρίῳ, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς
ἀγγεῖα ὄστράκινα, ἔργα χειρῶν κεραμέως;» ὡς μη-
δὲν ἐτι χρήσιμον ὑπ' αὐτῶν ὑπολείπεσθαι· εἰρηται
δὲ μοι ταῦτα συμφορομένως τῷ προφήτῃ λέγοντι·
«Καὶ ἔσται τὸ πνεῦμα,» τοῦ ἀμαρτωλοῦ λαοῦ δηλον-
ότι, «ὡς πόλεως ἐάλωκυίας, καὶ ὡς συντριβὴ
σκεύους ὄστρακίνου εἰς λεπτά.» Ἐξ ὧν (6)...

Στ. ι'. *α'*. Νόει δὲ τὸ, «Καὶ νῦν, βασιλεῖς,» ἀντι-
ποῖ· Κἂν νῦν τοῦ σταυρωθέντος (ἀλλ') ἀναστάντος
ἐκ τῶν νεκρῶν· καὶ φοβήθητε, οἱ ἄρχοντες, ἐγνωστές
ὡς ἔστι Θεός· ὅπως ἂν τῆς ἐν φόβῳ δουλείας προ-
κοπιτικῶς πεπαυμένης, ἀγαλλίασις ὑμῖν ἐπιγένηται.
Τοιοῦτον καὶ τὸ, «Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ
ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὑψίστος φοβερός·» τοιοῦτου
γὰρ ὄντος, ἀνάγκη μετὰ τρόμου τὴν ἀγαλλίασιν
ἔχειν.

Στ. ιβ'. Δύναται δὲ καὶ πρὸς τὸ, «Δράξαθε παι-
δείας,» εἰρησθαι δηλοῦν τὸ· Ἔτι ὄντες ἐν τῷ βίβη
τούτῳ παιδεύθητε.

Οὐκ ἀλλότριον τῆς χρηστότητος τοῦ Σωτῆρος τὸ
τοῖς παραστῆσιν βασιλευσίν τῆς γῆς μετὰ τῶν ἀρ-
χόντων τῶν συναχθέντων κατ' αὐτοῦ, λέγειν τὸ,
«Καὶ νῦν, βασιλεῖς, σύνετε.» Εἰ γὰρ καὶ πρότερον
ἀγνοήσαντες ἐπεβουλεύσατε, ἀλλὰ συνέντες μετα-
νοήσατε, ἢ σύνεσιν λάβετε, ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν
τοῦ σταυρωθέντος. Ἐντεῦθεν μεταβάς ὁ λόγος, διδα-
σκαλίαν ἐκτίθεται τοῖς ἄρχουσιν καὶ τοῖς βασιλευσίν
τοῖς ὑπὸ τῆ σιδηρᾶ ῥάβδῳ ποιμανθησομένοις, καὶ
φῆσιν, ὅτι Γνωίντες, ὧ οὗτοι, καὶ συνέντες ὅπως ἡ
τίς ἡ δύναμις τοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰληφότος τὰ
ἔτη κληρονομίαν, καὶ ὅποια τις τυγχάνει ἡ σιδηρᾶ
ῥάβδος ἡ καθ' ὑμῶν ἐπεγειρομένη, παύσαθε πολε-
μοῦντες αὐτῷ· ἀναλαβόντες δὲ μάλλον σύνεσιν, ἐπί-
δοτε ἑαυτοὺς τῇ λογικῇ παιδείᾳ.

Στ. ιγ'. Τὸ, «ἐν τάχει,» τῷ, «Δράξαθε παιδείας,»
ἀποδοτέον καθ' ὑπερβατὸν εἰρημένον, ὡς εἶναι τὸ
ἀκόλουθον τῆς φράσεως οὕτως· Δράξαθε παιδείας
ἐν τάχει, καὶ ἐτι ἐν τῷ βίβη τούτῳ τυγχάνοντες· μη-
ποτε ῥαθυμούντων ὑμῶν ὀργισθῆ Κύριος, καὶ ἀπο-
λεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας. — Τὸ δὲ πεποιθέναι, ἐμφαίνει·
πίστιν μετ' ἐλπίδος ἀπώτου βεβαιωτάτην· οὐδὲ γὰρ
ἐν τοῖς δοκοῦσι χαλεπωτάτοις καιροῖς ὁ πεποιθὺς
ἀπογινώσκει τὴν τοῦ Κυρίου εἰς αὐτὸν παρουσίαν.

PSALMUS III.

Στ. α'. Ἀφίησι δὲ Θεὸς πολλοὺς θλίβειν τὸν δίκαιον,
διδούς ἀφορμὴν αὐτῷ βάρους δόξης, ἀπὸ τῶν ὑπερ-
βαλλουσῶν θλίψεων ὑψισταμένης· καὶ εἰ ποτε ὁ δι-

¹⁹ Thren. iv, 2. ²⁰ Jer. xix, 11. ²¹ Psal. xli, 5.

(5) Atqui apud Theodoretum nihil hujusmodi le-
gitur. Scimus tamen eum nonnisi ex catenis decer-
PATROL. GR. XXXIX.

A creaturæ universæ quæ sub cælo est. Fortasse etiam
vocabulo *termini* eos hoc loco appellare licet, qui
vitæ suæ mentisque excellentia terrenos terminos
excedunt.

VERS. 9. *Didymi simul et Theodoret.* Quodsi de
Judæis dicitur, «Tanquam vas figuli confringes
eos;» utique verum evadet illud: «Filiis Sionis in-
clyti, argento superbientes, quomodo reputati sunt
ceu vasa lutea, opera manuum figuli¹⁹? Atque hoc
aio congruenter prophetæ dicenti: «Et erit ruina,
peccatoris nimirum populi, «tanquam urbis captæ,
et tanquam vasis lutei minutatim contriti²⁰.»
Unde...

VERS. 10, 11. Intelligit autem verba: «Et nunc,
B reges,» pro: «Etsi nunc crucifixus est, attamen innox
resurget; timete itaque, o principes, et sciote
hunc esse Deum, ut servili timore utiliter deinde
cessante, lætitia vobis oboriatur. Sic est etiam
illud: «Jubilare Deo in voce exsultationis, quon-
iam Dominus excelsus terribilis²¹.» Quod cum ita
sit, necesse est non sine tremore exsultationem
fieri.

VERS. 12. Jam dictio, «Apprehendite discipli-
nam,» potest hoc etiam significare: «Quandiu hac
vita utimini, disciplinam condiscite.

Non est alienum a Servatoris benignitate, ut
astantibus terræ regibus, cum principibus adversus
se congregatis, dicat: «Et nunc, reges, intelligite.»
C Etiamsi enim per inscitiam antea insidiati estis,
at nunc edocti resipiscite; vel ad intellectum red-
dite, postquam a morte surrexit qui fuerat cruci-
fixus. Hinc pergens oratio, disciplinam tradit prin-
cipibus regibusque, quos ferrea virga rectorus est,
atque: «Heus vos! eruditi jam, et intelligentes quanta
sit vis illius qui gentes hæreditatis instar a Patre ac-
cepit; et qualis quantaque virga sit adversus vos
intentata, ab eo oppugnando desinite; sed prudente
potius animo imbuti, rationali vosmet tradite disci-
plinæ.

VERS. 13. Locutio, «in brevi,» referenda est ad
illam: «Apprehendite disciplinam,» tanquam fuerit
per hyperbaton posita; ut sit dictionis series hæc.
D Apprehendite disciplinam brevi, dum adhuc hac
luce vitali utimini; ne forte pigrescentibus vobis
irascatur Dominus, et de via justa pereatis. — Ver-
bum autem *confidere* fidem denotat, cum spe inde-
ficiente, firmissimam. Etenim ne in rebus quidem,
quæ videntur asperrimæ, vir pia fiducia pollens, de
affuturo sibi Domini auxilio desperat.

VERS. 1. Sinit Deus hominem justum a multis
affigi, dans illi occasionem pondus gloriæ acqui-
rendi, quæ ex copia tribulationum conficitur. Et si

ptum nobis superesse.

(6) Desunt in codice paginæ quatuor.

37

aliquando justus augustis pressis dixerit Deo: « Pomine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? » Huc eo loquente, « Ecce adsum » respondet Dominus, « ut pondus gloriæ tibi protinus levem faciat tribulationem »; ita per hyperbolem dictam. Unde illud: « Multæ tribulationes justorum ».²⁴ Et ne salus absque Deo esse videatur, ideo David adjungit « in Deo. »

Vers. 4. Quoniam psalmus tanquam ex persona Domini pronuntiatur, dicendum est ipsius quoque caput exaltari, quod Dei est; cum nempe ejus deitas demonstratone externa fidelibus sit manifesta. Significat capitis vocabulum hoc loco principem. Idcirco sanctorum virorum princeps Christus, merito rex eorum est; atque ita caput eorumdem est. — Namque ejus, qui cum Christo surrexit, et quæ sursum sunt sapit, non quæ super terram²⁵, exaltabitur caput a Domino qui Verbum est. — Gloria ejus qui ipsum selegit, quam ab eo solo postulat is qui gloriam hominum non accipit.

Vers. 5. Mons sanctus Dei, eximia illius cognitio potest intelligi: mons sanctus Dei, unde supplices exaudit Deus unigenitus Filius Dei. De quo monte dictum est: « Erit conspicuus mons Dei novissimis diebus ».²⁶ Quæ locutio manifestationem illius denotat futuram, cum in sæculorum consummatione adveniet.

Vers. 6. Cubare significat reclinatorem, postquam supervenit somnus. Quia ergo animam suam sponte deposuit, postea decumbens soporatus est. Sed mox a mortuis resurgens, Deo suscipiente, primogenitus mortuorum factus est.²⁷

Vers. 7. Decet virum sanctum, Deo confidentem, extra metum versari. Sic in vicesimo sexto psalmo: « Si consistant adversus me castra, non timebit cor meum ».²⁸ Prædicat autem hæc etiam Salvator innumeros cernens qui eum crucifigi postulaturi erunt; contra quos se præbuit interritum.

Vers. 8. Temere inimicos habet, qui odii atque inimicitiae causam non præbuit. Tales sunt omnes qui persecutionem patiuntur, propterea quod pie vivunt in Christo Jesu²⁹. Quibus a Servatore dicitur: « Beati estis cum exprobraverint vos, et dixerint omne malum mentientes propter me »³⁰, et reliqua. Hoc morum instituto cum esset etiam David, multos habuit sine causa inimicos, ut Saelm et Abesalomum horumque stipatores. Nam sancto viro, et qui multam mansuetudinem bonitatemque erga eos sæpe expromiserat, sine causa infensi erant.

Vers. 9. Quænam est benedictio populo superveniens, nisi Patris voluntas de Filii in mundum adventu?

καίος ἐπαυρῶν λέγει τῷ Θεῷ· « Κύριε, τί ἐπιθροῦθησαν οἱ θλιβόντές με; » ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, εἰπὼν « Ἰδοὺ πάρεμι » ἀποκρίνεται, « ἵνα βάρος δόξης ἐργάσῃται σοὶ τὸ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως. » καθ' ὑπερβολὴν. Διό· « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. » Εἰ δὲ ἐστὶ σωτηρία μὲν οὐκ ἐν τῷ Θεῷ, Δαυὶδ τοῦ τῶς πρόσκειται τὸ « ἐν τῷ Θεῷ (7). »

Στ. δ'. Ἐπειδὴ δ' ἐλέχθη ὡς ἐκ προσώπου Κυρίου ὁ ψαλμὸς ἐπαγγέλλεται, ρητέον ὡς καὶ αὐτοῦ ὑφύεται ἡ κεφαλὴ ὁ Θεὸς οὐσα, ὅτ' ἂν ἡ θεότης αὐτοῦ φανερὰ δι' ἀποδείξεως τοῖς πιστοῖς γίνηται. Σημαίνει τὸ τῆς κεφαλῆς ὄνομα ἐν τούτοις ἄρχοντα· διὸ τῶν ἀνδρῶν ἄρχων ὁ Χριστὸς ἀγίων ὄντων, βασιλεὺς αὐτῶν εἰκότως ἐστίν· καὶ ταύτη κεφαλὴ αὐτῶν χρηματίζει. — Εἰ γὰρ συνηγέρθη Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω φρονεῖ, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, ὑψωθήσεται αὐτοῦ ἡ κεφαλὴ ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὅς ἐστιν ὁ Λόγος. — Δόξα ἂν τοῦ χωρίσαντος αὐτὸν, ἣν ἀπὸ τοῦ (8) μόνου ἐξήτησεν ὁ μὴ λαμβάνων δόξαν ἀνθρώπων.

Στ. ε'. Ὅρος ἅγιον Θεοῦ, ἡ ὑπερφυῆς γνῶσις αὐτοῦ δύναται [νοεῖσθαι]· ὄρος ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐξ οὗ εἰσακούει τῶν εὐχομένων Θεὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς αὐτοῦ· περὶ οὗ εἰρηται· « Ἔσται ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν. » δηλοῦσης τῆς λέξεως ταύτης τὴν γενομένην αὐτοῦ φανέρωσιν κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ἐπὶ συντελεῖα τῶν αἰώνων.

Στ. ς'. Τὸ μὲν κοιμηθῆναι σημαίνει τὴν ἀνάκλισιν μεθ' ἣν ὁ ὕπνος ἐπιγίνεται· ἐπεὶ οὖν ἐκουσίως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκεν, κατὰ τοῦτο κοιμηθεὶς ὕπνωσεν· ἐξεγερθεὶς δὲ ἐκ νεκρῶν, ἀντιλαβομένου Θεοῦ, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν γεγένηται.

Στ. ζ'. Πρέπει δὲ ἀγίῳ πεποιθότι Θεῷ τὴν ἀφοβίαν ἀσκεῖν. Οὕτως ἐν κς' λέγει ψαλμῷ· « Ἐὰν παρατάξῃται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου. » Προλέγει δὲ ταῦτα καὶ ὁ Σωτὴρ τὰς μυριάδας βλέπων τῶν αἰτουμένων αὐτὸν σταυρωθῆναι, πρὸς ἃς ἀταράχως διέκειτο.

Στ. η'. Ματαίως ἐχθροὺς ἔχει ὁ μὴ παρέχων μίσους καὶ ἐχθρας πρόφασιν. Τοιοῦτοι δὲ εἰσιν πάντες οἱ διωκόμενοι διὰ τὸ ζῆν εὐσεβῶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· πρὸς οὓς λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Μακάριοί ἐστε ὅτ' ἂν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, καὶ εἰπωσιν πᾶν πονηρὸν ψευδόμενοι ἐνεκεν ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτης τῆς προθέσεως ὦν καὶ ὁ Δαυὶδ, πολλοὺς εἶχεν ματαίως ἐχθροὺς, ὡς τὸν Σαοὺλ, καὶ τὸν Ἀβεσαλὼμ, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς. Τοῦ γὰρ ἀγίου πολλὴν πραότητα καὶ ἀγαθότητα εἰς αὐτοὺς πολλάκις ἐνδειξαμένου, μάτην ἦσαν ἐχθροί.

Στ. θ'. Τίς ἡ εὐλογία ἡ ἐπὶ τὸν λαὸν ἐρχομένη, ἡ βούλησις τοῦ Πατρὸς ἡ περὶ τῆς ἐπιδημίας;

PSALMUS IV.

Didymi Alexandrini de titulo psalmi quarti: « In finem, in psalmis, canticum Daviai. »

(*Mat Bibliotheca nova, t. III, 456, 284, ex cod. Vatic. I, f° 18.*)

Didymi. Canticum est triumphalis aut eucharistica

Διδύμου. Ὡδὴ ἐστὶν ἐπινίκιος ἢ χαριστήριος αἶνος

²⁴ Isa. LVIII, 8. ²⁵ II Cor IV, 17. ²⁶ Psal. VII, 20. ²⁷ Psal. XXVI, 5. ²⁸ II Tim. III, 12. ²⁹ Matth. V, 11.

³⁰ Coloss. III, 2. ³¹ Isa. XXII, 5. ³² Coloss. 18.

(7) Phrasis mendosa.

(8) Ἀπὸ τοῦ. Forte legendum ἀπ' αὐτοῦ. EDIT PATROL.

μόνη φωνῆ προφερόμενος· ψαλμὸς δὲ ὕμνος ὄργανον τῶν καλουμένων ψαλτηρίῳ ἢ καὶ κιθάρᾳ κρουόμενος. Εἴη δὲ πρὸς ἀναγωγὴν, ψῆδὴ ἢ θεωρία τῆς ἀληθείας μόνη νοήσει μεμυσωμένη γενομένη· ψαλμὸς δὲ, πράξεις κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν ἐπιτελούμεναι· ὡς ψάλλειν μὲν, τὸν πρακτικὸν βίον ἔχοντα· ἄδειν δὲ, τὸν θεωρητικόν. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Δαβὶδ θεωρεῖ καθαρᾶ καρδίᾳ τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, ψῆδὴν προφέρει, ἢν εἶναι ἐν ψαλμοῖς λέγει, διὰ τὸ πολλὰ πρακτικῶς αὐτῷ κατωρθῶσθαι. Αὕτη ἡ ψῆδὴ. Εἰς τὸ τέλος ἐστὶν ἐκεῖνο, ὃ καλεῖν εἰώθασιν ἑσχατον ὀρεκτὸν, τῷ αὐτοῦ ἕνεκα τὰ ἄλλα πάντα εἶναι αἰρετὰ καὶ ὀρεκτὰ· αὐτὸ δὲ οὐκ ἄλλου χάριν, ὅπερ ἐστὶν ἡ πάντων τελείωσις. Περὶ οὗ καὶ ὁ Παῦλος φησιν. Εἶτα τὸ τέλος, καθ' ἣν ἡμιοῖς τις τῷ Θεῷ γεγεννημένος, ὄφεται αὐτόν. Κατὰ τί δὲ βούλεται καὶ τὸ τῷ Δαβὶδ τὴν ψῆδὴν, ἀλλὰ μὴ τοῦ Δαβὶδ ἀναγεγράφθαι; Φασὶν τοίνυν τινές, τοῦ Δαβὶδ εἶναι τὸν ψαλμὸν ἢ τὴν ψῆδὴν, ὅτ' ἂν αὐτὸς ἢ προσενεγκῶν θεοπνευσθεῖς· τῷ Δαβὶδ δὲ εἶναι τὴν ψῆδὴν ἢ τὸν ψαλμὸν, ὅτ' ἂν πρὸς αὐτὸν τὰ λεγόμενα ἀναφορὰν ἔχη· συμπέπτει δὲ πολλάκις καὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῷ εἶναι τὸ ἀπαγγελλόμενον, ὅτ' ἂν αὐτοῦ διακονησάμενον τῷ Πνεύματι τὰ ὑποβαλλόμενα ὑπ' αὐτοῦ προελεχθῆ. Εἶτα, δοθέντος τοῦ ψαλμοῦ τιμὴ τῶν ἄδόντων, ἀπηγγέθη δι' ἐκείνων τῷ Δαβὶδ· ὀποτέρως δ' ἔχει ἕκαστον τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς κειμένων, μόνου τοῦ κατὰ Θεὸν σοφοῦ εἰδέναι.

Στ. β'. Παύλινος δὲ ἐν θλίψει ὁ Θεός, οὐ παύων τὴν περιστάσιν, οὐκ ἀνατρέπων τοὺς κακούντας, ἀλλὰ παρέχων μεγαλοψυχίαν γενναίως φέρειν τὰ περιστατικά· κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν ἀκουστέον καὶ τὸ, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτούς, » ὑπομονὴν χαριζόμενος· ἐστὶ δ' ὅτε καὶ ἐξω τῶν περιστάσεων ποιεῖ τὸν μεγαλοψύχως πρὸς τὰς περιστάσεις στάντα, ὡς τὸν Ἰωσήφ καὶ τὸν Ἰωβ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν περὶ οὗ τὰ προκείμενα.

Στ. γ'. Ἰστοὶ ἀνθρώπων περιφρασίς ἐστι, ὡς παρ' Ἑλλήσι τὸ, Ἰῆες Ἀχαιῶν· πολλά δὲ τοιαῦτα φέρεται καὶ ἐν τῇ Γραφῇ· ὧν ἐστὶν καὶ τὸ, « Βροτὸς γὰρ γεννητὸς γυναικός· » καὶ τὸ, « Ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, Ἰωάννου οὐδεὶς μείζων ἐστίν. » Καὶ αὐταὶ γὰρ αἱ λέξεις ἀντὶ τοῦ « ἀνθρωποι » εἰρήνται.

Ἡ οὐ θαυμαστοῦται ὁ ὄσιος τοῦ Θεοῦ ὅτ' ἂν θλίψεις φέροι μεγαλοψύχως, δοκούσας ὑπὲρ ἀνθρώπων εἶναι, ἀλλὰ καὶ ὅτ' ἂν ἐπικαλούμενος Θεὸν ἐπινεύοντα εὐθέως ἔχη; « Ἀπερ πάντα ἀγνοεῖ ὁ βαρεῖαν καρδίαν, τοῦτ' ἐστὶν νόησιν μετὰ κακίας ἔχων. » Ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρηται πρὸς Ἰουδαίους ὁ λόγος, διὰ τὸ βαρυκαρδίον οὐκ' ἔτι Θεοῦ ἀλλ' ἀνθρώπων υἱός. Πῶς γὰρ οὐκ ἐθαυμάστωσεν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πλη-

laudatio, voce tantum prolata. Psalmus est hymnus qui ad instrumentum, cui nomen psalterium vel etiam cithara, canitur. Secundum vero anagogen, ode est contemplatio veritatis quæ solo intellectu, musica veluti harmonia temperato, fit. Psalmus item actiones denotat, quæ secundum rectam rationem fiunt: ita ut psallat, qui practicæ vitæ genus sequitur; canat autem, qui theoreticum. Quoniam itaque David contempletur puro corde Deum ejusque veritatem, canticum profert, quod ait esse in psalmis, propterea quod ipse plurima agendo recte fecerit. Hæc de cantico. Jam dictio in finem illud significat quod vulgo extremum appetibile dici solet, quia hujus gratia cætera omnia optanda et appetibilia sunt; ipsum vero haud alterius gratia; quæ jusvis rei perfectio est. De quo etiam Paulus loquitur. Secundo loco finis est, quo quis Deo factus similis, ipsum videbit. Cur autem canticum Davidi, non autem canticum Davidis inscribitur? Aiunt nonnulli, Davidis esse psalmum aut canticum, cum ipsemet a Deo inspiratus recitat; Davidi autem esse canticum aut psalmum, cum ea quæ dicuntur ipsum respiciunt (9). Sæpe autem accidit, ut et ipsius et ipsi sit, quod recitatur; nempe cum David Spiritui obsecundans, quæ sibi ab hoc suggeruntur vaticinatur: deinde psalmus alicui cantori datur, a quo vicissim Davidi recitatur. Quomodo autem reapse se habeant, quæ in sacris jacent Scripturis, ille tantummodo, qui secundum Deum sapiens est, scire poterit.

VERS. 2. Dilatat in tribulatione Deus, non calamitatem sedans, neque maleficos cohibens, sed magnanimitatem præbens fortiter ferendi calamitatem. Hoc sensu illud quoque intelligendum: « Multæ tribulationes justorum, et ex his omnibus eripiet eos²¹, » patientiam scilicet suppeditans. Quandoque etiam e calamitatibus reapse eripit Deus justum hominem qui fuit contra illas magnanimus, veluti Josephum ac Jobum, et hunc de quo nunc sermo est.

VERS. 3. « Filii hominum » periphrasis est, velut apud ethnicos, filii Achæorum. Multa hujusmodi in sacra quoque Scriptura feruntur; veluti, « Mortalis est²², de muliere natus²³. » Item: « Inter natos mulierum, nemo major Joanne²⁴. » Nam et hæc locutiones nihil præter « homines » dicunt.

Vel nonne dignus admiratione est vir Dei sanctus, cum tribulationes magno animo fert, quæ supra hominis patientiam videntur; præsertim quia Deum invocans, illico sibi annuentem experitur? Quæ omnia ignorat gravis cordis homo, id est qui mentem pravam habet. Vel, de Christo sermo sit ad Judæos, propter cordis duritiam jam non Dei sed hominum filios. Quidni enim in se perque se

²¹ Psal. vii, 20. ²² Sap. vii, 1; xv, 17. ²³ Job xiv, 1. ²⁴ Luc. vii, 26.

(9) Canones grammatici aiunt, ut cuique hebræo philo notum est, articulum ך̄ tam secundo quam tertio casui apud Hebræos inservire. Itaque ך̄

tam Davidis significat quam Davidi. Licuit ergo alterutrum pure interpretari. Cæteri ergo sensus figuratæ altiorisque exegeseos sunt.

mirabilis Christus sit, completis vaticiniis, et stupendis miraculis per ipsum patris, et demum a mortuis resurgens? Quæ vos agnosceatis, si omnia cordis duritie, Scripturas de Sancto loquentes scrutabimini. Namque a vobis scrutantibus novitas spiritus inveniatur.

VERS. 5. Hanc arripiens locutionem Apostolus, mox subjicit: «Sol non occidat super iracundiam vestram, et ne detis locum diabolo²⁸.» Qui hanc admisit apostolicam adhortationem, ad iracundiam commotus non peccat, quia ille potius qui iram fovet, habet illam perseverantem; quem iræ tenacem mos est appellari. Confirmat hunc loci sensum, quod mox sequitur, nam «Quæ dicitis,» inquit, irati scilicet «in cordibus vestris,» de his «in cubilibus compungimini;» ita ut somno expectati nihil eorum agatis vel dicatis quæ in corde per iram deliberastis.

VERS. 7. Possumus lumen vultus Dei dicere figuram substantiæ²⁹ et imaginem ipsius Dei invisibilis³⁰. Quod lumen deinceps signatum fuit super nos, ad ejus imaginem conformatos. Non est ignorandum quosdam legere sic: «Quidam ostendit nobis bona.» Nam non inultorum, sed unius est, bona ostendere; hic autem unigenitus est Filius Dei. Iis qui ita intelligunt, vocabulum quis (quidam) significat id quod proprie appellatur certa tali qualitate præditum, et individuum, atque una numero substantia. Utuntur autem hoc testimonio: «Homo quidam nobilis³¹.» Nam et hoc loco quis (quidam) aliquid denotat quod proprie tale est.

VERS. 8. Quanquam hi jucundis sibi rebus videntur expleri, attamen ego sæculum expectans futurum rectæque vitæ mercedem, extra omnem perturbationem propter spem constitutus, in idipsum recubam et soporabor; reclinacionem somnumque dicens ex hac vita discessum. Jam causa narrata, cur recubuerit et in pace dormiverit, statim addit: «Quoniam in pace constituisti me.» Quippe etiam apud Oream dicitur animæ ex persona Dei: «Constituam te in pace³².» Facit hoc autem Deus, futurorum spem divinarum honorum exhibens constitutis ab eo in intellectuali practicaque virtute, et in veritatis dogmatibus et ecclesiasticis legibus.

PSALMUS V.

VERS. 1. *In finem.* Ob gratiarum actionem hymnus canitur, pro anima seu Ecclesia ad divinam hæreditatem evecta, non materialem sed spiritalem. Attolluntur enim Dei famuli, secundum Apostolum, ad hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem, in cælis conservatam³³. Ad quam Servator invitans, ait: «Venite qui a dextris meis estis, benedicti a Patre meo, possidete para-

Α ρύσας προφητείας, παραδόξων δυναμειων γενομένων δι' αὐτοῦ, ἐτι μὴν καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν; Γνώσθε δὲ ἀποβαλόντες τὸ βαρυκάρδιον, καὶ ἐρευνησάντες τὰς περὶ τοῦ Ὁσίου Γραφάς. Ἐρευνησασί γὰρ ὑμῖν, ἡ καινότης τοῦ πνεύματος εὐρεθήσεται.

Στ. ε'. Ταύτην τὴν λέξιν παραλαβὼν ὁ Ἀπόστολος, ἐπήγαγεν αὐτῇ· «Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, μηδὲ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.» Ὁ ταύτην καταδεξάμενος τὴν ἀποστολικὴν προτροπὴν, ὀργισθεὶς οὐχ ἀμαρτάνει, τοῦ κατ' ὀργὴν διακαιμένου ἐπίμονοι αὐτὴν ἔχοντος, ὃν καὶ μηνιαστὴν (10) ἔθος καλεῖν. Βεβαίοι ταύτης τὴν νόησιν τὸ ἐξῆς ἐπιφερόμενοι· «Ἄ λέγετε» γὰρ, φησὶν, ὀργισθέντες δηλονότι, «ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις κατανύγητε,» ὥστε ἀναστάντες ἐξ ὑπνου μὴδὲν πρᾶξαι ἡ εἰπεῖν τῶν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐν ὀργῇ διεσχεμμένων.

Στ. ζ'. Δυνατὸν φῶς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ εἰπεῖν. Ὅπερ φῶς ἀπεντεῦθεν ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς μορφωθέντας κατ' αὐτόν. Οὐκ ἀγνωστοὶν ὡς ἀναγινώσκουσι τινες τὸ, «Τίς δεῖξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ,» οὕτως. Τὰ ἀγαθὰ οὐ πολλῶν ἐστίν. ἀλλ' ἐνός ἐστὶν δεῖξαι· οὕτως δὲ ὁ μονογενὴς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ Υἱός. Σημαίνει τοῖς οὕτως ἐκλαμβάνουσι τὸ τίς, τὸ ὀνομαζόμενον ἰδίως ποιὸν ἢ ἀτομον καὶ μίαν τῶ ἀριθμῷ οὐσίαν. Συγχρῶνται μαρτυρίῳ τὸ, «Ἄνθρωπος τίς εὐγενής·» καὶ ἐνταῦθα γὰρ τὸ τίς δηλοῖ τὸν ἰδίως ποιόν.

Στ. η'. Εἰ καὶ οὗτοι ἀπὸ τῶν ἡδέων αὐτοῖς ἔδοξαν πληθύνεσθαι, ἀλλὰ γε ἐγὼ προσδοκῶν αἰῶνα μέλλοντα καὶ μισθὸν ὀρθῆς πολιτείας, πάσης ταραχῆς ἐκτός διὰ τὴν ἐλπίδα γεγονώς, ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι καὶ ὑπνώσω· κοίμησιν καὶ ὑπνον λέγων τὴν ἀπὸ τοῦ βίου ἀναχώρησιν· ὁ ἀποδιδοὺς τὴν αἰτίαν τοῦ κεκοιμηθῆσαι καὶ ὑπνωκέναι ἐν εἰρήνῃ, εὐθὺς ἐπήγαγεν· «Ὅτι ἐπ' ἐλπίδι κατώκισάς με.» Εἰρηται δὲ καὶ ἐν Ὁσῆ πρὸς τὴν ψυχὴν, ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, «Κατοικίω σε ἐπ' ἐλπίδι.» Ποιεῖ δὲ τοῦτο Θεός, ἐλπίδα μελλόντων θείων ἀγαθῶν προτείνων τοῖς κατοικιζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐν διανοητικῇ καὶ πρακτικῇ ἀρετῇ, καὶ ἐν δόγμασιν ἀληθείας, καὶ θεσμοῖς ἐκκλησιαστικοῖς.

Στ. α'. Εἰς τὸ τέλος. Χαριστήριος ὕμνος ἔδεται ὑπὲρ τῆς ἀναφερομένης ψυχῆς ἦτοι Ἐκκλησίας εἰς θεῖαν κληρονομίαν οὐκ αἰσθητὴν, ἀλλὰ νοητὴν· εἰσάγονται γὰρ οἱ τὸν Θεὸν θεραπεύοντες κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰς κληρονομίαν ἀφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς· εἰς ἣν καλῶν ὁ Σωτὴρ ἔφη· «Δεῦτε οἱ ἐκ δεξιῶν μου οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἦτοι-

²⁸ Ephes. iv, 26, 27. ²⁹ Hebr. i, 5. ³⁰ Coloss. i, 15. ³¹ Luc. xiv, 12. ³² Ose. ii, 3. ³³ I Petr. i, 4.

(10) Animadvertite vocabulum μηνιαστής.

μασμένην ὑμῖν βασιλείαν· ἣν ὁ λέγων ποθήσας, εὐ-
 χην ἀναπέμπει τῷ εὐτρεπίσαντι αὐτὴν Θεῷ.

Στ. θ'. Τὸ δὲ ἐνώπιον, μὴ φερόμενον ἐν τῇ συν-
 ηθείᾳ, ἐν τῇ Γραφῇ κεῖται συνεχῶς, δηλοῦν τὸ εἰς τὰ
 ὅσα δέχεσθαι τὸν ἀκούοντα τοὺς ἀπαγγελομένους λό-
 γους τοῦ λέγοντος αὐτοῦ, διὰ τὸ ἐγγὺς εἶναι· σκέσει
 δ' ἐγγὺς οἱ δίκαιοι Θεοῦ· ὅθεν εὐχαῖς δικαίων ἐπα-
 κούειν εἴρηται ὁ Θεός, καὶ τὰ ὅσα ἔχειν εἰς δέησι-
 ν αὐτῶν· βασιλεὺς δ' ἅμα καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός τυγ-
 χάνει, τῶν μὴ διαπετασάντων χειρὰς αὐτῶν πρὸς
 θεὸν ἀλλότριον, μηδὲ βασιλευσμένων ὑπὸ τῆς ἀμαρ-
 τίας.

Στ. δ'. Κατὰ θεωρίαν δὲ, ἧ ὁ τῆς δικαιοσύνης
 ἥλιος ἀνέτειλεν, ἐν ἀρχῇ νοητῆς ἡμέρας γεγωνῶς,
 χαριστήριον αἶνον προσφέρων τῷ αἰτίῳ τοῦ φωτι-
 σμοῦ, « Τὸ πρῶτ', » ἔφη, « εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς
 μου. » Τίνι γὰρ εἶδει χάριν ὁμολογήσαι ὑπὲρ τηλι-
 κοῦτου ἀγαθοῦ, ἢ σοι, ὦ Δέσποτα, τῷ ἀνατελιαντί μοι
 φῶς, αἰτίον μοι μεγίστης θεωρίας ὑπάρχον; Ἄει
 νόον ἔρωσ ἐσιέρχεται πρὸ ταῖς ὑπερβῆσαις θεωρίας,
 καὶ ἔτι θέλει βλέπειν τὰ κάλλη τῆς ἀληθείας. Παρ-
 ῖσταται τοῦτο ἐκ τοῦ καὶ ἐπόψομαι· ὡς γὰρ τὸ
 ἐπέρχομαι ἀκατάπαυστον πρόσωπον δηλοῖ, οὕτω τὸ
 ἐπόψομαι, συνεχῶς προσθεμένην κατανόησιν
 ἐμφαίνει. Πῶς γὰρ οὐκ αἰεὶ βλέπει ὁ ἐπαγγελίας τυ-
 χῶν τῆς, « Ἔσται σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ φῶς
 δικαίως διὰ παντός; » Ἐπεὶ δὲ καὶ ἑτέρα Γραφὴ
 ἔχουσα, « Παραστήσομαι σοι ἐπ' ὄψεϊ με· » ὅπερ οὐ
 παντὸς λέγειν, ἀλλὰ τῶν κατὰ τὸν μέγαν Ἥλιον διὰ
 τὴν ἀπὸ τῆς πολιτείας παρήρησιαν λέγειν θαρρόντων·
 « Ζῆ Κύριος ἧ παρέστην ἐνώπιον αὐτοῦ σήμερον. »

Στ. ζ'. Τοῦτου ἀληθοῦς ὄντος, οὐκ ἔστιν ἐκ Θεοῦ τὸ
 κακὸν κατὰ τοὺς λέγοντας ἐνυπόστατον τὴν κα-
 κίαν (11). Ἐκ στόματος γὰρ Ἰψίστου οὐκ ἐξελεύσεται
 τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, βουλομένου μόνον εἶναι τὸ
 ἀγαθόν. Οὗ ὄντος, οὐκ ἂν ἐν τινι συσταίῃ κακόν.
 Ἀπόλλυσι δὲ τοὺς ψεύστας, καθ' ὃ ψεύσται, εἰς ἐπί-
 γνωσιν ἀληθείας. Πάντων δὲ τῶν λαλούντων τὸ ψεύ-
 θος ὑπὸ Θεοῦ ἀπολλυμένοι, ἀπόλλυται κάκεινος περὶ
 οὗ εἴρηται· « Ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων
 λαλεῖ· » εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἔστιν κατ' οὐσίαν κακός· οὐ
 γὰρ ἅμα τὸ γενέσθαι καὶ εἰς ὑπόστασιν ἔλθειν· ἀλλὰ
 μετὰ ταῦτα τραπεῖς, ἀρχὴν τοῦ λαλεῖν τὸ ψεῦδος
 ἔσχειν, ἐσχηκώς ποτε ἐν ἀληθείᾳ εἶναι. Δηλοῦται δὲ
 τοῦτο ἐκ τῶν οὕτω περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων· « Ἐν-
 τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν, ὅτι ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν
 αὐτῷ· » ὁ γὰρ ψευτὸς ὢν διὰ τὸ μὴ ἐστάναι, φανερώς
 ἔστιν πειραθεὶς τούτων τῶν διαθέσεων. Κριτέον δὲ
 ἐκ προθέσεως ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνης φωνῆς τὸν ψευδόμε-
 νον, ἵνα μὴ ὦσιν ὑπὸ τὴν ἀπειλήν οἱ οἰκονομικῶς
 ποτε τοῦτο πεποιηκότες, ὡς Παδὲ· ἔδοξε γὰρ ψεύ-
 δεσθαι πρὸς τοὺς ἀναζητοῦντας ἐπὶ τῷ ἀποκτείναι
 τοὺς κατασκόπους ἀγαθοῦ ἀνδρας ὄντας· ὑπὸ Ἰησοῦ
 γὰρ τοῦ Ναυὶ ἀποσταλέντες, ἐπαινετοὶ ἦσαν. Τῆς
 προθέσεως τῆς ἀνθρώπου πολὺ τὸ σπουδαῖον ἔχου-

lum vobis regnum⁴¹; quo is, qui hic loquitur,
 cupiens, preces extollit ad illius præparatorem
 Deum.

VERS. 2. Verbum ἐνώπιον, quod insuetum est,
 constanter in Scriptura sacra ponitur, significans
 quod in aurem excipiat is qui audit sermones ab
 aliquo pronuntiatos, cui proximus ipse est. Porro
 autem Deo proximi affectu sunt justii homines. Un-
 de fit, ut justorum preces audire dicatur Deus, et
 aures postulatis illorum præbere. Rex autem simul
 et creator Deus est illorum, qui manus suas ad
 alienum deum non extendunt, neque sub peccati
 dominio sunt.

VERS. 4. Contemplativa ratione autem, is cui
 justitiæ sol exoritur, initio spiritalis diei apparens,
 laudem grati animi causa recitans luminis auctori :
 « Mane, » inquit, « exaudies vocem meam. » Nam cui-
 nam gratiam habere tanti boni oporteret, nisi tibi,
 Domine, qui lumen mihi extulisti, quod mihi maxi-
 mæ illuminationis causa est? Semper itaque præit
 amor illuminationibus, et pulchræ veritatis cognos-
 cendæ voluntas. Hoc demonstrat etiam vocabulo
 videbo : nam sicut *advenio* personam inquietam
 ostendit, ita *videbo* perpetuo intentam contem-
 plationem ostendit. Quidni enim semper videt, qui
 promissionem meruit : « Erit tibi Deus lumen æter-
 num, et lux justis in perpetuum? » Namque et alia
 Scriptura occurrit : « Exhibebo me conspectui tuo. »
 Quod non cuilibet licet dicere, sed magni Eliæ si-
 milibus, qui ob vitæ suæ actæ fiduciam audent di-
 cere : « Vivit Dominus, in cujus conspectu hodie
 sto⁴². »

VERS. 6. Quod verum cum sit, non est a Deo
 malum ut illorum opinio est, qui substantivam ma-
 litiam esse dicunt. Nam ex ore Altissimi non exhibit
 malum et bonum, volentis tantummodo esse bonum.
 Quod cum ita se habeat, nemini congenitum malum
 est. Perdit autem mendaces, quatenus mendaces
 sunt, ut cognoscatur veritas. Jam cum omnes qui
 loquuntur mendacium, a Deo perdantur, is quoque
 peribit, de quo dictum est : « Cum loquetur men-
 dacium, de suo loquetur⁴³ : » quod si ita est, non
 est substantialiter malus. Id demonstratur ex his
 quæ de illo sunt scripta : « In veritate non stetit,
 quia veritas in eo non est⁴⁴. » Nam qui reprehensi-
 bilis est quia non stetit, manifeste his passioni-
 bus obnoxius fuit. Verumtamen mendacium ex ani-
 mi proposito non ex sola voce judicandum est; ne
 sub hanc imputationem cadant ii qui prudente ali-
 quo consilio id egerunt : veluti Rahab, quæ visa
 est mentiri apud quærentes interficere exploratores,
 bonos viros⁴⁵; qui a Jesu Navi filio misi, lauda-
 biles erant. Cum hujus feminæ propositum valde
 esset honestum, non est consentaneum ut ea col-
 locetur inter perditos, vel inter eos qui mendacium
 loquuntur. Sicuti ne ideo quidem quia aliquis ho-

Omission

⁴¹ Matth. xxv, 31. ⁴² III Reg. xvii, 1. ⁴³ Joan. viii, 44. ⁴⁴ ibid. ⁴⁵ Jos. ii, 5.

(11) Reprehendit Manichæos, adversus quos existat peculiare Didymi nostri opus.

minem occidit, homicida est; nec quis sanguinem ut-
cunque fuderit, vir sanguinum est. Nam nec homici-
das nec viros sanguinum dicimus viros illos qui ex
divinæ legis norma morte eos affecerunt qui talia
pati digni erant. Alioqui Samuelem quoque atque
Eliam ita appellare oporteret, qui pro recta religione
multos interimendos curarunt.

Vras. 7. Improbis ac legis transgressoribus te-
cum non habitantibus, neque sub benevolæ con-
spectu tuo manentibus, ego, inquit, te miserente
domum tuam ingrediar. Sic enim dicere poterō :
« Mane astabo tibi et videbo, » et tanquam miseri-
cordiam consecutus, pie te adorabo in spiritu ac
veritate⁴⁶. Jam vero firmus in virtute status tem-
plum Dei est, quod qui tenent confidenter aiunt :
Christus tanquam filius herilis domi suæ est, quam
domum ipsi constituimus, qui nostri similibus dic-
imus : « Templum sanctum estis⁴⁷; » et : « Cor-
pora vestra templum Spiritus sancti sunt⁴⁸; » apud
quos Filius Paterque mansionem faciunt. Ecclesia-
sticum quoque dogma et doctrina domus Dei tem-
plumque sunt; velut apud Timotheum : « Quomodo
te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ec-
clesia Dei viventis⁴⁹. » Utroque autem sensu ingre-
ditor aliquis in domum, et adorat ad templum Do-
mini, videlicet misericordia Dei potius quam sua
vita frugi et recta. — Careo, inquit, virtutibus quæ
me Deo conjungere, et in ejus domum introducere
queant; sed tamen benignitati tuæ confido, et ea
fretus ingrediar. Neque deinceps contemptui erit
apud me, qui recte egerit ducatu tuo ac providen-
tia. Partem virium mearum violentiorem subtra-
hunt, ceu viæ cujusdam obstacula; ut sic justitiam
veram tenens, ejusdem quoque fortitudinem habeam
contra adversarios.

Vras. 8. Qui sibi proposuit recte sapere et agere,
multos experitur adversantes homines atque dæmo-
nes, emolumentis bene agentium ob invidiam infen-
sos : contra quos se debilem sentiens, auxiliarem
implorat Deum. — In aliquot exemplaribus scribitur :
« Coram me viam tuam. » Nam si via nostra
coram Deo recta fuerit, nullum experiemur erro-
rem. Et si via Domini præ oculis nobis fuerit, per
eam incedemus alacriter. At Symmachus pro *dirige*,
complana inquit, juxta Isaiam dicentem : « Fient
obliqua in rectam, et aspera in vias planas⁵⁰. » In
alio quoque psalmo dictum est : « A Domino gres-
sus hominis diriguntur⁵¹. » Cæteroqui cum demisso
animo haud postulat justitiæ suæ causa, quæ recte
agere sortita sit, sed propter eos qui se impie op-
pugnabant. Deinde particulatim pergunt dicere : Ete-
nim plenam mendacii vitam degunt, et linguæ con-
sonas habent cogitationes, fetoremque manifestum
olent ad aliorum corruptelam. Designat nimirum
blasphemiam adversus Deum, et intemperantis lasciv-
iæ verba : imo et pejora verbis, dolo tecta adver-

σης, οὐκ ἀπόλουθον ἔσται τάξει αὐτῆν ἐν τοῖς ἀπο-
λυμένοις ἢ ἐν τοῖς ψεύδοις λαλοῦσιν. ὡς περ δὲ οὐχ
ὁπίσω ποτε κτείνας ἀνθρώπων, φονεὺς ἐστὶ· οὕτως
οὐ καθάπερ ὁ ἐχέων αἷμα, ἀνὴρ αἱμάτων ἐστίν·
οὐ γὰρ λέγομεν φονεὺς ἢ αἱμάτων ἀνδρας τοὺς κατὰ
νόμον θεῶν ἀποκτείνοντας τοὺς ἀξίους παθεῖν τοῦτον
ἐπεὶ ὥρα λέγειν τοῦτο Σαμουὴλ καὶ Ἡλῖαν, οἱ εἶ
εὐσεβεῖα πολλοὺς ἔκτειναν.

Στ. ζ'. Τῶν πονηρευομένων καὶ παρανόμων οὐ
παροικούντων σοι, οὐδὲ διαμενοντῶν ὑπὸ τὴν θεωρίαν
σου, ἐγὼ, φησὶν, ἐλέη τῶ σῶ εἰσελεύσομαι εἰς τὸν
οἶκόν σου· οὕτω γὰρ καὶ λέγειν δυνήσομαι τὸ, « Πρὸς
παραστήσομαι σοι καὶ ἐπιδοξομαι, » καὶ ὡς ἡμε-
μένος σὺν εὐλαβείᾳ προσκυνήσω σε πνεύματι καὶ
ἀληθείᾳ. Ἡ δὲ κατ' ἀρετὴν κατάστασις ναὸς ἐστὶ
θεοῦ, ἣν οἱ ἔχοντες, μετὰ παθήσεως φασί· Χρι-
στός δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὐ οἶκός ἐστιν,
ἡμεῖς τὸς ὁμοίους ἐροῦντες, « Ναὸς ἁγίος ἐστὶ· »
καὶ, « Τὰ σώματα ἡμῶν, ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· »
πρὸς οὓς ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατήρ μονῆν ποιοῦνται. Καὶ
ἡ ἐκκλησιαστικὴ δὲ γνῶμη τε καὶ διδασκαλία, οἶκος
θεοῦ καὶ ναὸς, κατὰ τὸ πρὸς Τιμόθεον· « Πῶς εἶ
σὲ ἐν οἴκῳ θεοῦ ἀναστρέφου, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλη-
σία θεοῦ ζῶντος. » Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς θεωρίας
εἰσέρχεται τις εἰς τὸν οἶκον, καὶ προσκυνεῖ πρὸς τὸν
ναὸν Κυρίου, ἐλέη θεοῦ μᾶλλον ἢ οἰκείᾳ πολιτείᾳ
καὶ φρονήσει· — Οὐκ ἔχω, φησὶν, ἀρετὰς αἰτινὰς με-
τῶ θεῷ συνάψαι καὶ εἰς τὸν οἶκον τὸν αὐτοῦ εἰ-
σαγαγεῖν δυνήσομαι· φιλοanthropία δὲ τῇ σῆ θελήσει
καὶ δι' αὐτῆς εἰσέρχομαι. Οὐκέτι δὲ καταπεφρονη-
μένως εἶπ, φησὶν, παρ' ἐμοὶ κατοροῦμενον τὸ δικαίον
ὁδηγία τῇ σῆ καὶ προνοία· τὰ βιαιότερα τῆς ἐμῆς
δυναμείως ὑφαιρούσιν, καθάπερ ὁδοῦ τινος ἐμπόδια,
ἵνα τῆς δικαιοσύνης τὸ ἀληθὲς ἔχω, καὶ τὸ ἰσχυρὸν
ἔχοιμι αὐτῆς κατὰ τῶν ἐναντίων.

Στ. η'. Ὁ προτιθέμενος ὀρθῶς φρονεῖν καὶ πρά-
τειν, πολλοὺς ἐναντίους ἔχει ἀνθρώπους καὶ δαίμο-
νας, ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς τῶν κατοροῦντων διὰ φθόνον
ἀνωμένων· πρὸς οὓς ἐξασθενῶν ἐπικαλεῖται σύμ-
μαχον τὸν Θεόν. — Ἐν τισὶ δὲ γράφεται, « Ἐνώπιον
μου τὴν ὁδόν σου. » Ἐάν τε δὲ ἡμῶν ἡ ὁδὸς κατεῦθνε-
ται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πλάνησιν οὐ ληψόμεθα πείραν·
ἐάν τε τοῦ Θεοῦ ἡ ὁδὸς ἐνώπιον ἡμῶν, αὐτὴν ὁδεύου-
μεν προθύμως. Ἄνελ δὲ τοῦ κατεύθυνον, ὁ Σύμμα-
χος ὁμᾶλίσσον εἶρηκεν, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν εἰπόντα·
« Ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ ἡ τραχὺς εἰς
ὁδοὺς λεῖλας. » Εἰρηται δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, « Παρὰ
Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατεῦθενται. » Οὐκ
αἰτεῖ δὲ ταπεινοφρόνως διὰ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ἢ
κληρονομοῦσα κατεῦθνε, διὰ δὲ τοὺς ἀσεβῶς αὐτῇ
πολεμοῦντας. Εἶτα κατὰ μέρος ἐπεξέρχεται· Τῷ γὰρ
ψεύδει συζῶσι, καὶ συμφώνους ἔχουσι· τῇ γλώττῃ
τοὺς λογισμοὺς, καὶ τὴν δυσωδίαν πρόδηλον ἔχουσιν
ἐπὶ λύμῃ τῶν ἄλλων. Λέγει δὲ τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ
βλασφημίαν, καὶ τῆς ἀκολασίας τὰ βήματα· ἀλλ'
καὶ χαλεπότερα τῶν προφερομένων βημάτων τὰ

⁴⁶ Joan. iv, 23. ⁴⁷ II Cor. vi, 19. ⁴⁸ I Cor. vi, 16.

⁴⁹ I Tim. iii, 15. ⁵⁰ Isa. xl, 4. ⁵¹ Psal. cxviii, 23.

κεκρυμμένα δόλων κατὰ τῶν πέλας τυρσύνοντα. — Πῶς δὲ ὀδηγεῖται τις τῆ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη, ἐξεταστέον μήπω τ' οὖν ὁ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ γνησία ἀρετὴ) προκόπτων ἐπόμενος Θεῷ, κατὰ τὸ, « Ὅπισω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύσῃ, ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ χορηγούντος τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, τοῦ Θεοῦ δηλονότι.

Στ. ια'. Καὶ ἐπεὶ ἀνθρώπινον τὸ παρεπίκραναν, σκοπητέον πῶς ἐκλαβεῖν αὐτὸ δεῖ περὶ Θεοῦ εἰρημέων. Ὁ Θεὸς ἀναλλοίωτος καὶ ἀτρεπτος ὑπάρχων... ἔχωμεν· τὰ γὰρ ἡμέτερα ὡς ἐκείνῳ ἐγγυζόμενα νομίζεται, οἷον ἡ λήθη ἦν ἔχομεν περὶ αὐτοῦ, ὑπολαμβάνεται αὐτοῦ εἶναι. Περὶ ἡμῶν γοῦν εἶπεν· « Ἐπελάθου νόμου Θεοῦ σου, κἀγὼ ἐπιλήσομαι τέκνων σου. » Ὅμοιον τῷ βῆτῳ τούτῳ τὸ γραφόμενον ὑπὸ Παύλου· « Εἰ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοεῖται· » δηλοῦν ὅτι ὑπὸ τοῦ εἰπόντος πρὸς τοὺς φαύλους· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται ἀνομίας· οὐδέποτε ὑμᾶς ἔγνω. » Ὡς οὖν ταῦτα ὁ παραπικραίνων ἑαυτοῦ τὸ ἦθος, διὰ τῆς πικροτάτης κακίας ἀνάξια πάσγων ὧν ἔδρασεν, οφείτῃ τὸν Θεὸν κατ' αὐτοῦ πικράζεσθαι. Εἶπεν γοῦν τοῦτ' αὐτὸ ψυχῇ δίκῃ ὑποπεσοῦσα ψήφῳ Θεοῦ δι' ἀμαρτήματα· « Ἐγὼ παραπικραίνουσα παρεπικράνην· ὅθεν καὶ συνορῶσα τὴν τοῦ κρίματος ἀκολουθίαν εἶπεν· « Δίκαιός ἐστιν ὁ Κύριος, ὅτι τὸ στόμα αὐτοῦ παρεπίκρανα. »

Στ. ιβ'. Ἐρθεῖν τὰ προκείμενα καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, εὐφρανθέντων πάντων τῶν καρδοκούντων αὐτοῦ τὴν ἐνανθρώπησιν· ἠλπίζετο γὰρ αὕτη τοῖς προφήταις καὶ τοῖς νοοῦσι τὰς προφητείας· ἐπεδήμησεν γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος σὰρξ γεγόνως πρὸς... « Λόγος » γὰρ, φησὶ, « σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Οὕτω σκηνώσαντος αὐτοῦ, εἰς αἰῶνα ἀγαλλιῶσονται οἱ ὑποδεξάμενοι αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς· ἕλονται γὰρ τοῦ κατασκηνώσαντος ἐν αὐτοῖς διὰ σαρκὸς Λόγου « τὴν δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Οὐ τοῦ χρόνου τούτου εἰς αἰῶνα ἀγαλλιῶμενοι, ἔργῳ θεασάμενοι τὴν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός δόξαν, οἱ φασὶν· « Εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἐτι γινώσκομεν· » ἔχοντες θεωρίαν τῆς δόξης αὐτοῦ, καθ' ἣν Μονογενὴς παρὰ Πατρός ἐστίν.]

Ὅπλον καὶ στέφανος ὁ θυρεὸς, ὄπλον διὰ τοὺς πολεμοῦντας, στέφανος διὰ τοὺς νικῶντας· ὄπλον διὰ τοὺς στρατιώτας συγκακοπαθήσαντας, στέφανος διὰ τοὺς βασιλεύοντας.

PSALMUS VI.

Στ. α'. Θειοτέραν δὲ νόσην ὁ ψαλμὸς ἔχων, ἐν ὅμοιοις ἐμπέριέχεται· εἰς δὲ τὸ τέλος ἄδεται τῷ τελεώτατα εἶναι τὰ περὶ τῆς ὀγδόης θεωρήματα. Τὴν πνευματικὴν δὲ τις ἔχων περιτομήν, Θεῷ περιτέμνεται· τὴν δὲ σαρκικὴν, οὐ πάντως· διὸ φησὶν ὁ προφήτης· « Περιτέμηθε τῷ Θεῷ ὑμῶν, καὶ μὴ περιτέμνεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν· » καὶ πάλιν· « Πάντα τὰ ἔθνη ἀπεριτέμητα σαρκί, ὁ δὲ αἶκος Ἰσραὴλ ἀπεριτέμητοι καρδίαις αὐτῶν. » Ὅσπερ τοῖνον ὁ αἰσθητῶς περιτεμνόμενος περιαιρεῖ τι τοῦ

A sus proximum molimina. — Quomodo autem homo dirigatur a justitia Dei, quærendum est. Ille scilicet qui secundum Dei justitiam (talís enim est germana virtus) proficiens in sequendo Deum; juxta illud: « Post Dominum Deum tuum ambulabis⁵⁵; » ille, inquam, a largiente sibi virtutem Deo ducitur

VERS. 11. Quia humanum est exacerbari, considerandum superest quomodo id de Deo dictum intelligi oporteat. Deus cum sit immutabilis... habemus. Nostra enim tanquam ei propinquantia æstimantur, veluti oblivio qua circa Deum nos laboramus, Dei esse reputatur. Ergo de nobis dixit: « Oblitus es legis Dei tui; ego quoque obliviscar filiorum tuorum⁵⁶. » Simile est dicto huic, quod a Paulo scribitur: « Si quis ignorat, ignoratur⁵⁷; » videlicet a Deo qui dixit improbis: « Discedite a me, operarii iniquitatis; non novi vos⁵⁸. » Similiter ergo qui mores suos exacerbât, dum acerbissimæ suæ nequitiae paria meritis experitur, is e contrario existimat Deum sibi esse exacerbatum. Hoc ipsum itaque dicit anima pœnæ supposita decreto Dei propter peccata: « Ego exacerbans exacerbata fui. » Unde et cernens judicii effectum ait: « Justus est Dominus, quoniam os ejus exacerbavi⁵⁹. »

VERS. 12. Hæc dici possunt etiam de Servatoris adventu, gestientibus cunctis qui ipsius incarnationem expectabant. Sperabant enim hanc prophetæ et quotquot prophetias intelligebant. Venit quippe Dei Verbum, caro factum ad... « Verbum » enim « caro, » inquit, « factum est, et habitavit in nobis⁶⁰. » Sic eo inhabitante, æternaliter exultabunt, qui cum intra se receperunt. Videbunt enim habitantis intra ipsos incarnati Verbi « gloriam quasi Unigeniti a Patre plenum gratiæ et veritatis⁶¹. » Haud hujus temporis sæculo exultant, qui reapse videntur gloriam quasi Unigeniti a Patre; qui aiunt: « Etsi agnovimus secundum carnem Christum, nunc tam jam amplius non cognoscimus⁶², » habentes contemplationem gloriæ ejus, qua Unigenitus a Patre est.

Armatura et corona scutum est; armatura pugnantibus, corona victoribus; armatura militibus, laborum patientibus, corona regnantibus..

VERS. 1. Cum di viniorem sensum psalmus habeat, hymnis continetur. In finem autem canitur, quia perfectissimæ sunt illæ de octava contemplationes. Jam qui spiritalem habet circumcisionem, Deo circumciditur; qui carnalem, non item. Idcirco ait propheta: « Circumcidimini Deo vestro, et nolite circumcidi in carne præputii vestri⁶³. » Et rursus: « Cunctæ gentes incircumcisæ carne, domus autem Israelis incircumcisi cordibus suis⁶⁴. » Sicut ergo qui materialiter circumciditur, partem aliquam

⁵⁵ Ose xi, 10. ⁵⁶ Ose iv, 6. ⁵⁷ I Cor. xiv, 38.

⁵⁸ Luc. xiii, 26.

⁵⁹ Thren. i, 18.

⁶⁰ Joan. i, 14.

⁶¹ ibid. ⁶² II Cor. v, 16. ⁶³ Jci. iv, 4. ⁶⁴ Jer. ix, 26.

genitalis membri aufert; ita qui omnem generandi curam alijicit, corde circumciditur; veluti veri cælibes quæ sunt Domini cogitantes, ut ei placeant. Octava autem die hæc circumcisio peragitur; quia oportet extollendo se supra hunc sex diebus conditum mundum, pervenire ad septimam quæ est verum Sabbatum, sanctum et deliciosum. Et quia non sufficit ad perfectam beatitudinem vacare a creaturis mundanis, supermundiariæ necesse est supraque præcedentem assumere vitæ statum, quæ est octava; quam qui consequi optat, neque mundum diligit neque quicquid in eo est. Quod autem reapse lex ad hujusmodi scopum deduceret, constat inde quod necis minas intendebat puero octava die non circumcisio; et non potius adversus parentes aut pueri nutritores, cum aliqui consentaneum non esset, necem ei comminari qui præcepto observando par non erat.

Vers. 2. Homo autem sensum a castigatione adeptus, dicit: «Iram Domini perferam, quia illi peccavi, donec justificet causam meam, et auferat pœnam ineam, atque in lumen me educat⁶².» Sciebat enim opis ferendæ gratia fieri iudicium, atque hunc exitum rei fore. Sed iracunda reprehensione melior est verbalis admonitio quæ voluntariam pœnitentiam provocat; melior, inquam, quam illa quæ non omnino voluntaria est. De verbali quidem castigatione Paulus quoque ait: «Omnia coarguta a lumine manifestantur⁶³.» Nam quæ per lumen correptio sit, ea manifestatio est, ad instar demonstrationis, non peccatoribus tantummodo, verum etiam justis exhibita, Deo occulta illuminante, quæ ob ignorantiam seu malitiam tenebræ appellantur, et cordium justorum deliberationes manifestante. Sed enim quamvis improbos ira Dei exagitat et castigatio, attamen non nisi ad bonum finem, cum ita a malo et impietate se retrahunt. Qui ergo utilitatem ex his percepit, «Benedicam te,» inquit, «Domine; quia iratus es mihi ad salutem⁶⁴. Avertisti faciem tuam; et misertus es mei⁶⁵.» Imo ipse Deus manifestat latentem in ira sua bonitatem dicens: «Cum ira furoris mei erit, tunc sanabo⁶⁶.» Etsi enim «revelatur ira Dei de cælo⁶⁷,» ea tamen «adversus omnem impietatem et injustitiam hominum⁶⁸» tendit, ut eas de medio tollat. Quod autem ira Dei passio non sit, docet Moyses dicendo: «Misisti iram tuam, et devoravit eos tanquam stipulam⁶⁹.» Atqui illa ira, quæ passio est, non mittitur, cum sit animæ irascibilis facultas. Sed calamitatum inmissionem in improbos hic iram appellat.

Vers. 3. Satiatio animæ infirmæ est, Dei virtus; ita ut hanc expertus dicat: «Omnia possum in Christo qui me confortat⁷⁰.» Quod vero sicubi in sacra Scriptura nominantur ossa, laud semper de materialibus sermo sit, vel hinc cognoscitur: «Omnia

A ὑπηρετούντος γενέσει μέλους, οὕτως ὁ πάντα φιλον γενέσει λογισμῶν ἐκβαλὼν περιτέμνεται τὴν καρδίαν· ὡς οἱ γνησίως ἀγαμοὶ μεριμνῶντες τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα αὐτῷ ἀρέσωσιν. Ἐν ὀγδῶν δὲ ἡμέρᾳ ἡ τοιαύτη κατορθοῦται περιτομή· δεῖ γὰρ ὑπερβάντα τὸν ἐν 5^ῃ ἡμέρᾳ γενόμενον κόσμον, ἐν τῇ ἑβδόμῃ γενέσθαι οὕση ἀληθινῶ Σαββάτῳ ἄγιῳ καὶ τρυφερῶ. Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τελείαν μακαριότητα τὸ τῶν κοσμικῶς γινομένων ἀργῆσαι, δεῖ προσλαθεῖν τὴν ὑπερκόσμιον ὑπὲρ ταύτην κατάστασιν οὕσαν ὀγδῶν· ὁ ταύτης πειραθῆναι ποθῶν, οὐκ ἀγαπήσει τὸν κόσμον οὐδὲ τὰ ἐν αὐτῷ. Ὅτι δὲ πρὸς ταύτην ὁ νόμος τὴν νόσιν ὀδηγεῖ, θῆλον ἐκ τοῦ φέρειν ἀπειλήν ἐξολοθρεύσεως κατὰ τοῦ μὴ τῇ ὀγδῶν περιτηθηέντος ἡμέρᾳ παιδίου, ἀλλὰ μὴ κατὰ τῶν γονέων, ἢ τῶν ἄλλως τὸ παιδίον ἀνατρέφόντων· οὐ γὰρ ἀκόλουθον ἀπειλεῖσθαι θάνατον τῷ μηδὲ τηρεῖν δυναμένῳ τὴν ἐντολήν.

Στ. β'. Αἰσθησὶν δὲ τις ἐπὶ παιδείᾳ λαβῶν, λέγει· «Ὅργην Κυρίου ὑπόσω, ὅτι ἤμαρτον αὐτῷ, ἕως τοῦ δικαιῶσαι τὴν κρίσιν μου, καὶ ἀποῖσει τὸ κριμά μου, καὶ ἐξάξει με εἰς τὸ φῶς.» Οἶδε γὰρ ὡς βοηθείας χάριν ἡ κρίσις, καὶ τοιοῦτον ἔχει τὸ πέρασ· ἀλλὰ τοῦ μετ' ὀργῆς ἐλέγχου, ὁ διὰ λόγου διδακτικίας ἀμείνων, τὴν μετάνωσιν ἔχων ἐκούσιον, ἐξεῖνου μὴ πάντῃ τὸ ἐκούσιον ἔχοντος. Περὶ δὲ τοῦ διὰ λόγου καὶ Παῦλος ἔφη· «Τὰ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦνται.» Ἡ γὰρ παιδεία διὰ φωτὸς, φανέρωσις ἔστιν, ἀποδείξεως τρόπων γενομένη· οὐχ ἁμαρτωλῶν μόνων ἀλλὰ καὶ δικαίων, φωτίζοντος τοῦ Θεοῦ τὰ κρυπτὰ, δι' ἄγνωσιν καὶ κακίαν σκότος ὠνομασμένον, καὶ φανερόντος τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν τῶν δικαίων. Πλὴν εἰ καὶ πονηροῦς ὁ θυμὸς ἄγει καὶ ἡ παιδεία, ἀλλ' ἐπὶ τέλει χρηστῶ κωλυτικὸς ὄντας κακίας καὶ ἀσεβείας. Τοιγαρῶν ὁ πειραθεὶς τοῦ διὰ τούτων χρησίμου, «Εὐλόγησω σε, Κύριε, φησὶν, ὅτι ὠργίσθης μοι εἰς σωτηρίαν· ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἠλέησάς με.» Καὶ αὐτὸς δὲ φανεροὶ τὴν ἐγκερκρυμμένην ὁ Θεὸς ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ ἀγαθότητα λέγων· «Ὅταν ὀργῇ τοῦ θυμοῦ μου γένηται, πάλιν λάσομαι.» Εἰ γὰρ καὶ ἀποκαλύπτεται ὀργῇ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πάντων ἀσεβείαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, ἀφανιστικῆ τούτων ὑπάρχουσα. Ὅτι δὲ μὴ πάθος ἐπὶ Θεοῦ ἡ ὀργῇ, δηλοῖ λέγων ὁ Μωϋσῆς· «Ἀπέστειλας τὴν ὀργὴν σου, καὶ κατέφαγεν αὐτοὺς ὡσεὶ καλάμην.» Ἡ ὀργῇ γὰρ τὸ πάθος οὐκ ἀποστέλλεται, θυμικῆ δύναμις οὕσα ψυχῆς· τὴν δὲ τῶν ἐπιπόνων ἐπαγωγὴν τοῖς ἁμαρτωλοῖς, ὀργὴν ἐν τούτοις φησὶν.

Στ. γ'. Ἰασις ἀσθενείας ψυχῆς, ἡ ἐκ Θεοῦ δύναμις· ὡς λέγειν τὸν ταύτης τυχόντα, «Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.» Ὅτι δὲ οὐκ εἰ καὶ τῆς Γραφῆς εἴρηται ὅσα, οὐ πάντως περὶ τῶν αἰσθητῶν ἔστιν τὸ δηλούμενον, ἐπιστατέον τῷ, «Πάντα

⁶² Mich. vii, 9. ⁶³ Ephes. v, 13. ⁶⁴ Isa. xii, 1. ⁶⁵ Psal. xxix, 8. ⁶⁶ Jer. xxx, 17. ⁶⁷ Rom. i, 18. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ Exod. xv, 7. ⁷⁰ Philipp. iv, 13.

τὰ ὀστέ μου ἐροῦσιν, Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοίός A
σοι; » Καὶ τῷ, « Διεσκορπίσθη τὰ ὀστέ ἡμῶν παρὰ
τὸν ἕδην. »

Στ. θ, ε'. « Καὶ σύ, Κύριε, ἕως πότε; Ἐπίστρεψον,
Κύριε, ῥύσαι τὴν ψυχὴν μου· σῶσόν με ἕνεκεν τοῦ
ἐλέους σου. » Ὡς ἀποστραφέντος δὲ αὐτὸν ἐν οἷς
ἡμάρτανε τοῦ Θεοῦ· διὸ πάντα τὰ κατ' οἶκον γέ-
γονεν αὐτῷ δυσχερῆ, καὶ ἡ τοῦ παιδὸς ἐπανάστασις.
Ἐπίστρεψον, φησὶ, Κύριε, γενόμενος λοιπὸν εὐμε-
νῆς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάσωσον ἐκ τῆς ἀσθενείας ψυχῆν,
διὰ τὴν σὴν μόνην φιλανθρωπίαν.

Τὸ « ἐπίστρεψον, » διττῶς νοεῖται. Δηλοῦται γὰρ
ὅτε μὲν νόησις τοιαύτη· Ἐπεὶ ἀπέστρεψας τὸ
πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, διὸ τί μοι χρήσιμον πα-
ρακαλῶ ὅπως ἐπιστρέψῃς, καὶ ἐπιφάνῃς μοι αὐτό· B
ὅτε δὲ, παρίσταται θεωρία τοιαύτη· Ἐπεὶ ἡ ψυχὴ
μου ἀμαρτάνουσα ἀπεστράφη ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῆς,
ἐπιστρέψας αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀνακαλούμενος (κατὰ
τὸ, « Ἐπιστράφητε, υἱοὶ ἀφροσύνητες ») λύτρωσαι
αὐτὴν ἀπὸ τῶν μακρογνάτων ἀμαρτημάτων καὶ τῶν
ἐνεργουσῶν αὐτὰ πονηρῶν δυνάμεων.

Στ. ζ'. Οἱ περὶ τοῦ κοινοῦ θανάτου ὑπονοοῦντες
εἰρησθαι τὰ προκείμενα, σφάλλονται, μᾶλλον δὲ ἀσε-
βοῦσιν· οἱ γὰρ ἅγιοι ἄνδρες οὐ τότε μόνον μνήμην
ἔχουσι Θεοῦ, ὅτε τὴν κοινὴν ζωὴν ἔχουσιν, ἀλλὰ
πολλῷ μᾶλλον ὅτε χωρίζονται τοῦ φθορῶτος σώματος.
Τί οὖν φησὶν; Ἐπεὶ οὐδεὶς μεμνημένος σου ἐν
θανάτῳ γίνεται, ὃν ἡ ἀμαρτία ἀποτίκει· οὗτος δὲ
ἐστὶν ὁ χωρίζων ἐναρέτου ζωῆς τὴν ἀμαρτάνουσαν C
ψυχὴν· ποθῶ δὲ μνήμην σου ἔχειν, εἰς τοῦτ' αὐτὸ
ῥέψας τὴν ἀγαθότητά σου, σῶσόν με, ἵνα μὴ ἰσχυ-
σάσης κατ' ἐμοῦ τῆς προσούσης ἀσθενείας καὶ ταρα-
χῆς, καταποθῶ ὑπὸ τοῦ θανάτου. Οὐ γὰρ εἴρηται, Οὐ
μέμνηται Θεοῦ ὁ ἐν θανάτῳ, ἀλλ', Ὁ μνημονεύων
αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ἐν θανάτῳ, περὶ οὗ φησὶν ὁ Σωτὴρ·
« Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, θάνατον οὐ θεωρεῖ εἰς τὸν
αἰῶνα. »

Στ. η'. Ὅρα εἰ δύναται τὸ, « Ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι
τοῖς ἐχθροῖς μου, » καὶ ἑτέραν νόησιν ἔχειν. Ὅτε
ἐν δικαιοσύνῃ ἔζων, ἐνέειρον αἰεὶ ζῶν κατὰ τὴν και-
νότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν καινὴν διαθήκην·
ἐπεὶ δὲ ἐξ ἀπροσεξίας ἡμετέρας μετέστην τοῦ
ἐπαινετικῆς ζῆν παρὰ τοῖς ἐχθροῖς γενόμενος, πεπα-
λαιῶμαι, κατὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου παλαιό-
τητα, ὃν ἐνδύσασθαι Παῦλος παραίνει (φαῦλος δὲ βίος
οὗτος), ἐν' ἐνδυσώμεθα τὸν νέον ἀνθρωπίνον, τὸν κατὰ
Θεὸν κτισθέντα ἐν οὐσίῳ καὶ γνῶσει τῆς ἀληθείας·
οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ βίος ὁ ἀκηλίδωτος.

Στ. θ'. Νοήσεις δὲ ταῦτα λέγεσθαι καὶ πρὸς τοῦ
τὴν συσκευὴν αὐτῷ κατεργασαμένους ἀοράτους ἐχθ-
ροῦς καὶ πονηρὰς δυνάμεις, τὰς διαφθορουμένας τῇ
κατὰ Θεὸν αὐτοῦ προκοπῇ, καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν
ἐπιχαρησιακάως λεγούσας, « Οὐκ ἐστὶν σωτηρία αὐτῷ
ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. »

ossa mea dicent, Domine, Domine, quis similis
tibi ⁷¹? » Et rursus : « Dispersa sunt ossa nostra
apud inferos ⁷². »

Vers. 4, 5. « Et tu, Domine, quousque? Con-
vertere, Domine; eripe animam meam; salva me pro-
pter misericordiam tuam. » Sic ait, quasi ab ipso
Deus sit aversus propter peccata : cujus causa res
cunctæ domesticæ factæ sunt ei calamitosæ, et
ipsius filii rebellio obtigit. Convertere, inquit, Do-
mine; et deinceps esto benevolus, meamque serva
ex infirmitate animam, propter tuam unice benigni-
tatem.

Verbum, « convertere, » dupliciter intelligitur.
Aliquando enim sensus est hic : Quoniam avertisti
faciem tuam a me, propterea rogo ut clementem
eam ad me convertas, mihiq̄ue ostendas. Aliquando
significatio ejus hæc est : Quoniam anima mea
aversa est in malum proprium, tu convertens ipsam
atque ad te revocans (juxta illud : « Convertimini
qui aversi estis ⁷³ ») redime ab elongantibus eam
peccatis, et a causantibus hæc malis potesta-
tibus.

Vers. 6. Qui opinantur dici hæc de communi
morte, falluntur vel potius irreligiose sentiunt. Nam
sancti homines, non tunc tantummodo Dei sunt
memores, cum communem hæc vitam retineat, sed
multo tunc magis cum a corruptibili hoc corpore
separantur. Quid ergo ait? Quia nemo, qui tui me-
mimerit, in mortem illam incidit, quam parit pec-
catum; hæc enim mors illa est quæ peccantem ani-
mam a virtutis vitæ separat; ego vero cupio memor
esse tui, in idipsum vergens benevolentiam tuam,
salva me, ne prævalente adversus me infirmitate
mea atque animi perturbatione, in mortem absor-
bear. Non itaque dictum est, Non est memor tui
qui moritur; sed, Qui memor est tui, in illam mor-
tem non incidit, de qua Servator aiebat : « Qui ser-
monem meum audit, mortem non videbit in æter-
num ⁷⁴. »

Vers. 8. Videsis, an et alius sensus esse possit
verborum, « Inveteravi inter inimicos meos. » Cum
juste vivebam, juvenescebam semper vivens secun-
dum novitatem spiritus et novum fœdus. Postquam
vero ob humanam socordiam, a proba vitæ genere
excidi, inveteravi secundum illius hominis vetusta-
tem quam exuere Paulus hortatur (loquitur scilicet
de vitiosa vita) ut induamur novo homine, qui est
secundum Deum creatus in sanctitate et veritatis
agnitione ⁷⁵. Est autem hæc vita immaculata.

Vers. 9. Hæc dici intelliges etiam contra insidias
illi struentes invisibiles hostes et malas potestates,
quæ ipsius erga Deum profectui invidabant, et post
patratum peccatum perverso cum gaudio aiebant :
« Non est salus ipsi in Deo ejus ⁷⁶. »

⁷¹ Psal. xxxiv, 10. ⁷² Psal. cxl, 7. ⁷³ Jer. iii, 14, 22. ⁷⁴ Joan. viii, 51. ⁷⁵ Ephes. iv, 24. ⁷⁶ Psal.
iii, 3.

VERS. 11. Laudabili mentis proposito pro inimicis orat; vult enim ipsos pudere actuum suorum, quibus et justorum et Dei hostes erant. Id autem ipsis utile futurum erat; nam qui ex sensu intimo pudorem contrahit, et ob patratum a se scelus perhorrescit, poenitentia tactus peccare ulterius desinet. Explanatio hæc confirmatur a subsequente commate: « Convertantur conturbati hostes retrorsum, » haud ulterius malitia sua proveci, sed ad probam illam quam deseruerant vitam reversi. Quod utinam bonum ipsis, haud post diuturnam moram vel lente fiat, sed valde velociter!

Α Στ. ια'. Ἀγαθῇ προθέσει εὐχεται ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν θέλει γὰρ αὐτοὺς αἰσχυρῆναι ἐφ' οἷς ἔπραττον, διὰ καὶ ἐχθροὶ τῶν δικαίων καὶ τοῦ Θεοῦ ἦσαν. Ἔσται δὲ τοῦτ' αὐτοῖς ἐπωφελές· ὁ γὰρ ἐξ αἰσθήσεως αἰσχυρῆς, καὶ παραχθῆς ἐπὶ τῇ ἐνεργουμένῃ ὑπ' αὐτοῦ κακίᾳ, καταγνοῦς αὐτῆς πεπαύσεται τοῦ ἐνεργεῖν ἔτι. Οὕτω βαιβαιούτα· ἡ ἐξήγησις ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου στίχου οὕτως ἔχοντας· « Ἐπιστραφεῖσαν παραχθέντες οἱ ἐχθροὶ εἰς τὰ ὀπίσω, » μηκέτι τῆς κακίας ἐμπροσθεν ἐλαύνοντες, ἀλλ' ἀνακάμπτοντες· εἰς ἣν κατέλιπον ἐνάρετον πολιτεῖαν. Τοῦτο δὲ αὐτὸ πρὸς ἀγαθοῦ γινόμενον αὐτοῖς, μὴ ἐν ὑπερθέσει χρονικῇ ἢ ἀνειμένως, ἀλλὰ σφόδρα διὰ τάχους.

PSALMUS VII.

VERS. 1. Chusi Jemini filius dictus est, ex gente B unde Saul et Semei oriundi erant, et qui Saulis nuntium attulit: filius autem Arachi, qui ejus pater erat; amicus summus, id est amicorum princeps, et veterē amicitia conjunctus. Canit autem psalmum, practice simul et theoretice eum profereus. Dictum porro fuit a nobis in quarti psalmi titulo, vocabulo psalmi denotari praxim, cantici vero theoriam; et quoniam sunt etiam tituli, in quibus scribitur psalmus cantici, vel canticum psalmi, dicendum est psalmi canticum esse theoriam practice vitæ et morum disciplinæ; cantici vero psalmum, illam esse necessario, ad veritatis contemplationem, adjunctam praxim. Multa enim sunt supra sapientiam contemplationem, quæ psalmum cantici haud incongrue dicas. His ita observatis, apte præsentem psalmum cœnit David in re gesta versantem, speculans simul circa rem quamlibet gestam sapienter ac plane divinitus: cognoscere avens, quid horum singula significant, quæ materialiter sic aguntur. Sed age ipsa psalmi verba ponemus, quæ ita exordiantur: « Domine Deus meus, in te speravi, » etc.

VERS. 2. Quis vero iste est, nisi qui ait: « Non est qui salvet, præter me? » qui venit quærere et salvare quod perierat, et dare animam suam redemptionem pro multis. Hæc autem ostendunt, quod Deus Pater per Filium Deum salvat. Quamobrem non est in prædictis verbis distinguenda deitas Patris ac Filii, secus ac quibusdam visum est.

VERS. 6. Vel ita dicatur: Excelsum in inimicorum finibus apparere orat Deum. Sic enim, inquit, finem habebit iniquitas, cujus causa mihi inimici sunt. Fortasse etiam fines inimicorum dicit superbiam, in quam elati, firmitatem se habituros in optimis finibus arbitrantur.

VERS. 9. Non nisi pro merito innocentiae ac justitiae meæ tuam infer sententiam. Sic enim justificabor, nulla inventa in actibus meis iniquitate. Innocentia vero haud hoc loco fatuitas quodammodo intelligenda est, juxta illud: « Innocens

Β Στ. α'. Χουσί υἱὸς Ἰεμεὺν ἐκλήθη, ἀπὸ τοῦ δήμου ὅθεν ἦν ὁ Σαούλ καὶ ὁ Σεμαὶ καὶ ὁ τὴν ἀγγελίαν καταμηγύσας τοῦ Σαοὺλ· υἱὸς δὲ Ἀραχί, ἀπὸ τοῦ πατρὸς· ἀρχιεταῖρος δὲ, ὁ ἄρχων τῶν φίλων καὶ παλαιῶς κατὰ τὴν φιλίαν. Ἄδει δὲ τὸν ψαλμὸν, πρακτικῶς, ἄμα καὶ θεωρητικῶς αὐτὸν προφέρων. Εἰρηται δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ τετάρτου, ὡς πρᾶξιν ὁ ψαλμὸς, θεωρίαν δὲ ἡ ψῆδὴ δηλοῖ· καὶ ἐπεὶ εἰσὶν ἐπιγραφαὶ ἔχουσαι ψαλμὸν ψῆδης, ἢ ψῆδὴν ψαλμοῦ, ρητέον περὶ αὐτῶν, ὡς ψαλμοῦ μὲν ψῆδης ἔστιν, ἢ περὶ πρακτικῶν καὶ ἠθικῆς παιδείσεως θεωρίαν· ψαλμὸς δὲ ψῆδης, ἢ ἀναγκαιῶς ἐν τῇ θεωρεῖν τὴν ἀλήθειαν παραλαβανομένη πρᾶξις. Πολλὰ γὰρ πράττεται ὑπὲρ θεωρίας τῆς σοφίας, ἀ ψαλμὸν ψῆδης, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ τις ἐρεῖ. Τούτων ὡδὲ θεωρουμένων, εἰκότως τὸν προκειμένον ψαλμὸν ᾄδει ὁ Δαυὶδ πρακτικῶν ὄντα, θεωρῶν περὶ ἐκάστου τῶν πραττομένων σοφῶς καὶ πάνυ θεοσπεπῶς· γινῶναι θέλων τί ἕκαστον δηλοῦται ἐκ τῶν οὕτως αἰσθητικῶς ἐπιτελουμένων. Ἐκθετέον δὲ καὶ αὐτάς τὰς τοῦ ψαλμοῦ λέξεις, οὕτως ἀρμομένας. « Κύριε ἢ Θεός μου ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, » κ. τ. λ.

Στ. β'. Τίς δὲ οὗτος, ἢ ὁ εἰπὼν, « Σῶζων οὐκ ἔστιν πάρεξ ἐμοῦ; » ὁ ἐληλυθὼς ζητήσαι καὶ σῶσαι τὰ ἀπολλυλῶν, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Ταῦτα δὲ δηλοῖ, ὡς ὁ Πατὴρ Θεὸς ὢν, σῶζει διὰ Υἱοῦ Θεοῦ Λόγου ὄντος· ὅθεν οὐδὲ ἐν τοῖς προκειμένοις διαιρετέον τὴν θεότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἔδοξέ τισιν (12).

Στ. γ'. Λεγέσθω καὶ οὕτως. Ὑψηλὸν ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν ὀφθῆναι παρακαλεῖ τὸν Θεόν. Οὕτω γὰρ, φησὶ, τέλος ἔξει τὰ τῆς ἀδικίας, δι' ὧν ἐχθροὶ μοι, τυγχάνουσι. Λέγει δὲ ἂν καὶ πέρατα ἐχθρῶν τὰς ἀλαζονείας, ἐφ' ἃς φθάσαντες, τὸ βέβαιον ἔξεν ἐν τέλει ἀρίστοις νομίζουσιν.

Στ. δ'. Μονονοχὶ κατὰ τὴν ἀκακίαν καὶ δικαιοσύνην τὴν ἐμὴν, ἐπάγαγε σοῦ τὸ κρίμα· οὕτω γὰρ καὶ δικαιοθήσῃμαι, ἀδικίας οὐχ εὐρισκομένης ἐν ταῖς πράξεσίν μου. Ἀκακίαν δὲ ἐν τούτοις, φησὶν, οὐ τὴν εὐθελίαν ἐκλήπτειον, κατὰ τὰ γεγραμμένον.

¹⁷ Isa. xlv, 21.

(12) Innuvit Arianos, quibus vivente Didymio adhuc redundabat Alexandria.

« Ἀκακος πιστεύει παντὶ λόγῳ » ἀλλὰ τὴν ἀπλό-
τητα τὴν δόλου καθαρεύουσιν· καθ' ὃ σημαίνοντες
εἰρηται πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου· « Ἐμοῦ δὲ
διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάθου » καὶ τὸ, « Ἐν ἀκακίᾳ
μου ἐπορεύθην. » Φερομένου δὲ ἐν τισιν ἀντιγράφοις,
« Κρίνον με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην σου, »
ἐξηγητέον τὴν λέξιν οὕτως· « Ἔστι τις δικαιοσύνη
Θεοῦ ἀνθρώποις ἐφικτὴ, διαστελλομένη πρὸς δικαιο-
σύνην ὑποδεστέραν. Παῦλος γοῦν περὶ τῆς διαφορᾶς
τούτων ἑγράφη περὶ Ἰουδαίων· « Μαρτυρῶ γὰρ αὐ-
τοῖς, » ἔφη, « ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπί-
γνωσιν· ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην,
καὶ τὴν ἰδίαν θέλοντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ
Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. » Θεοῦ δὲ δικαιοσύνην λέγων,
τὴν εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας διὰ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ γινομένην· ἦν καὶ αὐτὸς ἔχειν ποθήσας, λέγει
πάντα ἀποπεπέμφθαι δι' ἃ Ἰουδαϊκῶς δίκαιος ὑπῆρ-
χεν, ἵνα εὐρεθῇ τὴν ἐκ Θεοῦ διὰ πίστεως δικαιοσύνην
ἔχων, καὶ μὴ τὴν ἑαυτοῦ· ταύτην καὶ τοῖς μαθηταῖς
ἐπαρχθῆναι ὁ Ἰησοῦς θέλων, εἶπεν πρὸς αὐτούς·
« Ἐάν μὴ περισσέσῃ ἡμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεον τῶν
Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εισέλθητε εἰς
τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ταύτης τῆς διαστολῆς
οὐσης, ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ,
κατὰ τὴν τοῦ Δεσπότης βούλεται κριθῆναι· εἰδὼς ὡς
ἀποδῆσται αὐτῷ εἰς σωτηρίαν τὸ οὕτω κριθῆναι.

Στ. ι'. « Ἐπὶ Θεῷ τὸ ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾶν καρδίας, »
οὐ τὸ ζητεῖν καὶ ἀνιχνεύειν δηλοῖ, ἀλλὰ παντελῆ
κατάληψιν ἔχειν. Νεφροὺς δὲ, ψυχῆς νοητὰς ἀκου-
στέον δυνάμεις. Ἀμέλει περὶ φασίλων εἰρηται· Ἐγ-
γὺς εἰ τοῦ στόματος αὐτῶν, πόρρω δὲ ἀπὸ τῶν
νεφρῶν. — Δυνάμει τοῦτο διδάσκει· εἰ τοὺς εὐθεῖς
τῇ καρδίᾳ ὠθεῖ, ἀπαιτῶ δικαίαν βοήθειαν· παρ'
αὐτοῦ, ἔφη, σωθῆσομαι, εὐθείαν καρδίαν ἔχων ἐκτὸς
οὔσαν παντὸς δόλου· διὸ καὶ ἐπὶ τῇ ἀκακίᾳ μου κρι-
θῆναι θέομαι.

Στ. ιε'. Ὁ ὠδινήσας ἀνομίαν, συνέλαβεν πόνον
ἐπὶ τῷ τεκεῖν ἀδικίαν· ταῦτα τὰ γεννήματα ἐλεθρον
τῷ κησαντι προξενεῖ κολασθησομένῳ δι' ἀνομίαν· καὶ
ἀδικίαν ἃ ἐποίησεν· οἷς καταλλήλως, καὶ πόνον τὸν
ἐν τῇ κολάσει συλλήψεται, ἢ πόνον τὸν ἐπὶ τῷ ἁμαρ-
τάνειν· βαρυτάτη γὰρ καὶ ἐπαχθῆς ἡ τῆς ἀνομίας
ἐργασία παραβαλλομένη ταλάντῳ μολίβου· οὐδὲν γὰρ
κατωφερέστερον τῆς κακίας, ἀεὶ κάτω φερούσης τὸν
κατ' αὐτὴν ποιωθέντα. Ἐρηται τισιν ὡς διὰ τὸ ἀτα-
κτον τῆς κακίας, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς ὠδινήσεως
λεχθείσης· ἐπὶ γὰρ τῶν κυουσῶν μετὰ τὴν σύλλη-
ψιν, ἢ ὠδίν, μεθ' ἣν τὸ τεκεῖν ἐνταῦθα δὲ πρὸ τῆς
συλλήψεως ἢ ὠδίν ὠνόμαστα, τῷ μηδὲν τῶν ἐν
κακίᾳ εἰρμὸν καὶ τάξιν ἔχειν. Εὐ δὲ καὶ τὸ προτε-
τάχθαι τῆς ἀδικίας τὴν ἀνομίαν· ἐκ ταύτης γὰρ ἀνο-
μος γεγονώς τις, οὐκ ἔτι ὑπὸ τὸν νόμον ἐστὶν τῆς
δικαιοσύνης· ὡς λοιπὸν καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώ-
πων ἐπιτίθεσθαι ἐπὶ τὸ ἀδικεῖν αὐτοῦς. Εὐρίσκαται
τοῦτο μάλιστα περὶ τοῦ Κάιν· πρότερον γὰρ ἀνομος

A homo fidem adjungit omni verbo; sed simplicitas
potius doli pura ⁷⁸: » quo sensu dictum est ab hoc
sancto viro: « Propter innocentiam meam suscepisti
me ⁷⁹. » Item: « In innocentia mea ambulavi ⁸⁰. »
Quod autem in quibusdam exemplaribus legitur:
« Judica me, Domine, secundum justitiam tuam ⁸¹; »
dictio sic est explananda: Est quædam justitia Dei,
quam homines assequi possunt, quæque abs
deteriore alia justitia distincta est. Paulus itaque
de harum differentia circa Judæos scribens: « Tes-
tor, » inquit, « illis quod zelum Dei habeant, sed
non secundum scientiam. Nescientes enim justitiam
Dei, suamque stabilire volentes, justitiæ Dei non
obediverunt ⁸¹. » Dei nimirum justitiam dicens il-
lam, quæ cunctis credentibus per Jesum Christum
B datur: quam ipse quoque habere cupiens, omnibus
dicit valedixisse, quibus Judaice justus erat, ut
habere comperiretur illam quæ ex Deo est justi-
tiam, nequaquam vero suam. Hanc discipulos quo-
que habere volens Jesus, aiebat eis: « Nisi abin-
daverit justitia vestra plus quam scribarum et phari-
sæorum, non intrabitis in regnum cælorum ⁸². »
Age vero hac statuta differentia humanæ justitiæ
ab illa Dei, secundum Domini justitiam Psalmista
vult judicari; probe sciens, salutare sibi fore, ita
judicari.

VERS. 10. Cum de Deo sermo est, verba « exami-
nare corda atque scrutari » nequaquam denotant
querere et investigare, sed omnimodam potius
comprehensionem habere. Renes autem intelligere
oportet intellectuales animæ facultates. Certe de
stultis dictum est: Prope es ori eorum, sed re-
nibus procul. — Virtualiter hoc docet; si rectos
corde salvat, justum postulo auxilium. Ab ipso,
inquit, salvabor, quia rectum cor habeo et omni
dolo vacuum. Quamobrem secundum innocentiam
meam judicari rogo.

VERS. 15. Qui parturii iniquitatem, conceperat
laborem, ut pareret injustitiam. Partus hi perni-
ciam parienti inferunt, propter suam iniquitatem
atque injustitiam puniendo: quarum causa laborem
in pnnitione experietur, vel in ipso patrando pec-
cato. Gravissima enim est et permolesta iniqui-
tatis operatio, et quæ plumbi talento comparari
queat ⁸³: nihil enim ponderosius est nequitia, quæ
semper ad ima inclinat hominem ipsa suffarcina-
tum. Aiunt nonnulli, propter nequitiam perturbatam
indolem, dictam esse parturitionem ante concep-
tionem; nam certe in gravidis post conceptionem fit
dolor, et post hunc partus: hic autem ante conce-
ptionem dolor nominatur, quia nullum habet ne-
quitia ordinem vel sequelam. Bene item iniquitas
ante anarchiam nominatur. Namque iniquitate fa-
ctus homo transgressor, jam deinceps sub justitiæ
lege non est: imo et cæteris hominibus animum
intendit, ut eos injuria afficiat. Hoc in Cain præci-

⁷⁸ Prov. xiv, 15. ⁷⁹ Psal. xl, 15. ⁸⁰ Psal. xxv, 1, 41. ⁸¹ Psal. xxxiv, 24. ⁸² Rom. x, 2, 3.
⁸³ Matth. v, 20. ⁸⁴ Zach. v, 7.

pue compertum est : qui primo factus iniquus, quia non recte quæ Deo sacrificanda erant divisit; deinde etiam injustitiam peperit, parricidalem manum fratri inferens ⁸⁶. Sed diabolo in primis conveniunt dictiones hæ, malorum origini, quia ante omnes iniquus injustusque fuit. Sane qui peccat primo se ipsum, deinde alium vel alios lædit; nam cum damnosum noxiumque sit peccatum, id ap-prime peccantem lædit mulcatque. « Siquidem viri stultitia vias ejusdem pessumdat ⁸⁷. » Unde commode dictum est : « Peccatores persequuntur mala ⁸⁸. » Quis vero puteus quem sibi effodit ille qui hic reprehenditur, nisi ipsum quod perpetravit peccatum? Scriptum est enim de anima peccatrice : « Sicut frigefacit puteus aquam, ita frigefacit animam nequitia ipsius ⁸⁷. » Porro fovea sæpe in Scriptura pro nequitia sumitur, veluti : « Si cæcus cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadent ⁸⁸. » Namque et hoc loco intelligendi sunt magistri simul atque

VERs. 18. Qui a spe erga Dominum Deum suum psalmi initium fecerat, nunc in gratiarum actione desinit, ut par est, postulata consecutus, aut fidecialiter præstolans. Nam gratiarum actionem hic continet verbum *confitebor*; quare et *psallam* ei connectitur. Confitetur autem non quolibet modo, sed secundum justitiam Dei : et psallit non perfunctorie, sed Domini altissimi nomini, ceu si illud invocatum, jam sibi impetraverit, quia celsus per sanctitatem et virtutem est. Nemo enim abjectus, sed is tantummodo qui pietate in altum elatus fuerit, Altissimi appellationem participat.

PSALMUS VIII.

VERs. 1. Uniuscujusque hominis vita apud sacras Scripturas vinea appellatur. Idcirco etiam Nabuthes mori maluit, quam tyrannice spoliari ab illo qui ex ea hortum olusculorum facere, volebat ⁸⁹. Significabat enim illa vinea hanc militantem vitam, practicam simul et theoreticam, quam improbi trahere ad temporalia volunt, atque ad cito marcescentia negotia, cujusmodi olera sunt; nam sicut olera, celeriter decident. De his vineis sponsa dicit : « Filii matris meæ pugnaverunt contra me; posuerunt me custodem in vineis; vineam meam non custodivi ⁹⁰. » Qui in hac vinea fructificat botros veritatis, uvam quoque fert; quam suo tempore decerpere oportet, et in torcularia congerere, ut compressa vinum efficiat cor hominis lætificans ⁹¹. Et alii quidem veritatis doctrinas, alii opera spiritalia germinant. Neque unum est torcular; multæ enim practicæ virtutes, et singularum fructui peculiare paratum est torcular : veluti ad pudicitia torcular hi qui cælibatum recte tenent suos fructus conferunt, nec non illi qui torum immaculatum servant; sic et cæteri. Multa etiam theoreticæ vitæ sunt torcularia, ad quæ deferunt dogmata ii sui-

γεγονώς. τῷ μὴ ὀρθῶς διαιρεῖν ἃ ἔδει Θεῷ θύει· ὕστερον καὶ ἀδικίαν ἔτεκεν, φονικῶς ἐπιθέμενος τῷ ἀδελφῷ. Μάλιστα δὲ τῷ διαβόλῳ προσοικειοῦνται αἱ φωναὶ αὐταί, ἀρχεκάκῃ ὄντι, διὰ τὸ πρὸ πάντων ἠὲ ἠμυμέναι (15) καὶ ἡδικημέναι. Καὶ πᾶς δὲ ἁμαρτάνων πρῶτον ἑαυτὸν, εἶτα ἄλλον ἢ ἄλλους βλάπτει· ἐπιζημιῶν γὰρ καὶ βλαπτικὸν ὄν τὸ κακόν, πρὸ πάντων τὸν μετέχοντα αὐτὸν ζημιῶν καὶ βλάπτει. « Ἀφροσύνη γὰρ ἀνδρὸς λαμαίνεται τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ. » Ὅθεν προσωρῶς εἰρηται τὸ « Ἀμαρτάνοντας καταδιώξεταί κακά. » Τίς δὲ ὁ λάκκος ὃν ὠρυξεν ὁ ψεγόμενος, ἢ ἣν ἐποίησεν κακίαν; Γέγραπται γὰρ περὶ ἁμαρτανόουσης ψυχῆς· « Ὡς ψύχει λάκκος ὕδωρ, οὕτω ψύχει κακία αὐτῆς. » Βόθρος δὲ πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἀντὶ κακίας λαμβάνεται· ὡς ἴδῃ, « Τυφλὸς τυφλὸν ἐάν ὀδηγῇ, ἀμφότεροι ἐμπεσοῦνται εἰς βόθρον. » Καὶ ἐνταῦθα γὰρ τοὺς ὑπ' ἀνοίας καὶ ἄλλης κακίας τυφλοὺς διδασκάλους καὶ μαθητὰς ἐκκληπίων.

discipuli vecordia et reliqua nequitia cæcutientes. Στ. ιη'. Ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ ἀρξάμενος τοῦ ψαλμοῦ, εἰς εὐχαριστίαν καταπαύει, ὡς εἰκὸς, τυχῶν τῶν αἰτηθέντων, ἢ πιστῶς προσδοκῶν αὐτά. Εὐχαριστίαν γὰρ δηλοῖ ἐνταῦθα τὸ ἔξομολογησομαι. Διὰ καὶ συνέζευκται αὐτῷ τὸ γαλιῶ. Ἐξομολογεῖται δὲ οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ· καὶ ψάλλει οὐ παρέργως, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου· ὡς ἴδῃ σῶν ἐπιτεκμημένον ἑαυτῷ αὐτὸ· διὰ καὶ ὑψηλὸς κατὰ ἀγιότητα καὶ ἀρετὴν ἐστίν. Οὐδεὶς γὰρ ταπεινός, ἀλλὰ μόνος ὁ ὑπὲρ εὐσεβείας μετεωριζόμενος, μετέχει τῆς τοῦ Ὑψίστου προσηγορίας.

C

Στ. α'. Ὁ γὰρ ἐκάστου βίος ἀμπελὼν κατὰ τὰς Γραφὰς καλεῖται· διὰ καὶ Ναβουθαί· τεθνάναι μάλλον εἴλετο, ἢ τυραννικῶς ἀφαιρεθῆναι παρὰ τοῦ θελήσαντος κῆπον αὐτὸν λαχάνων ποιῆσαι. Ἦν γὰρ ἀμπελὼν περιμάχητος βίος, ὡν πρακτικὸς ἅμα καὶ θεωρητικὸς, ὃν πονηροὶ κατασπῆν εἰς πρόσκαιρα βούλονται καὶ ταχὺ μαραινόμενα πράγματα, ὅποια τὰ λάχανα· ὡσεὶ λάχανα γὰρ ταχὺ ἀποπεσοῦνται. Περὶ τοιοῦτων ἀμπελώνων ἡ νύμφη φησὶν· « Υἱὸς μητρὸς μου ἐμαχίσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισαν ἐν ἀμπελώσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα. » Ὁ κατὰ τὸν τοιοῦτον ἀμπελῶνα καρποφορῶν βίτρος ἀληθείας, καὶ σταφυλὴν φέρει, οὗς ὅτε καιρὸς δρέψασθαι προσήκει καὶ εἰς ληνοὺς ἀπαγαγεῖν, ὡς ἂν ἐκθλιθέντα οἶνον ποιήσωσι τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου· τῶν μὲν ἀληθείας θεωρημάτων, τῶν δὲ ἔργα καρποφορούντων πνευματικῶν. Οὐ μία δὲ ἡ ληνός· πολλαὶ γὰρ αἱ πρακτικαὶ ἀρεταί, καὶ τοῦ καρποῦ ἐκάστης οἰκεία τις ἐστὶν ληνός· οἶνον ἐπὶ τὴν τῆς σωφροσύνης ληνὸν οἱ ἀγαμίαν κατορθώσαντες φέρουσι τοὺς καρποὺς, καὶ οἱ κοίτην τηρούντες ἀμίαντον· οὕτως ἐπὶ τῶν ἄλλων· πλείους δὲ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου τυγχάνουσιν αἱ ληνοὶ, εἰς ἃς τὰ

⁸⁶ Gen. iv, 7 sqq. ⁸⁷ Prov. xix, 3. ⁸⁸ Prov. xiii, 21. ⁸⁹ Jer. vi, 7. ⁹⁰ Matth. xv, 14. ⁹¹ III Reg. xxi, 2 sqq. ⁹² Cant. i, 5. ⁹³ Psal. ciii, 15.

(15) Lege ἠνομημέναι. EDIT. PATROL.

δόγματα φέρουσιν οἱ καρποφοροῦντες τῆς ἀληθείας τὰ θεωρήματα. Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐκ ἀναιροῦντες τῶν ἀρετῶν τὴν ἀντακολουθήσιν, ἀλλ' ἐπεὶ μὴ πρὸς πάσας οἱ μετιόντες ῥοπήν ἔχουσιν· ἀφ' ἧς δὲ μᾶλλον ἔκαστος μετέχει, τὸ γνώρισμα φέρεται. Διάφοροι γὰρ καὶ ἐν Εὐαγγελίοις ἐνταυθὲν εἰσιν οἱ μακαρισμοί. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἀριθμῶ οἰκείῃ ἡ ψῆθι αὕτη τέτακται, οὕσα ὀγδόη· ἔχει γὰρ συμφωνίαν πολλὴν πρὸς τὴν ἀναστάσιμον ἡμέραν τοῦ Κυρίου· ἐν ἣ τρυγετὸς πολλῶν ἀμπέλων γέγονεν, ἀποσταλέντων τῶν μαθητῶν μαρτυρῆσαι τῷ ἀναστάντι ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Πάλαι μὲν οὖν ἐρρέθη περὶ Θεοῦ· « Ἐν τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ· » νῦν δὲ πεπλήρωται περὶ αὐτοῦ ἡ λέγουσα προφητεία· « Πάντα τὰ ἔθνη δουλοῦσουσιν αὐτῷ· » αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ τῶν ἔθνῶν προσδοκία. Διὸ καὶ θαυμαστὸν αὐτοῦ παρὰ πᾶσι τοῦνομα· καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει, τὴν ἀνάληψιν τὴν αὐτοῦ· « Ἐμεγάλυνε γὰρ ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ, » ἐν ἄλλῳ λέγει ψαλμῷ. Οὐκ ἄλλη δὲ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ ἡ ἐπαρθεῖσα μεγαλοπρέπεια. Τί γὰρ ἐστὶν ἐν αὐτῇ μὴ ἔχον ἐν μεγάλοις τὸ πρέπον; Αὐτὴ τοίνυν ἐπήρθη, καθίσαντος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, μετὰ τὸ καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτιῶν πεποιηκέναι· οὕτω νοητέον, καὶ ὑψηλότερον αὐτὸν τῶν οὐρανῶν γεγονέναι μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Νῆπιοι δὲ πάντες οἱ προσελθόντες τῇ πίστει, νηπιάζοντες τῇ κακίᾳ. Τοὺς ἔτι δὲ θηλάζοντας οἱ νηπιάζοντες ὑπερέβησαν ἡλικίᾳ, καὶ τούτοις τὸ μετὰ τὸ γάλα βρῶμα κατάλληλον· τοιοῦτοι δὲ πάντες οἱ στραφέντες καὶ γενόμενοι ὡς τὰ παιδία.

Στ. δ. Ἔστι δὲ τοῖς ἀκριθῶς κατανοοῦσι προσδοκία τοῦ δύνασθαι μαθεῖν τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς τίνα τρόπον θεμελιῶνται πρὸς οὐσίαν ἐλθόντα. Λέγοις δ' ἂν καὶ οὐρανοὺς τοὺς τὰ ἄνω φρονούντας, καὶ οὐ τὰ πρόσκαιρα· οὗτοι γὰρ οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ· σελήνην δὲ τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ ἀστέρας τοὺς ἀκούσαντας, « Ὑμεῖς τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » ὡς εἶναι ταυτὸν τοῦτο τῷ τοὺς ἀνθρώπους ἔργα εἶναι τῶν τοῦ Θεοῦ χειρῶν· « Ἔργα γὰρ, φησὶ, τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. » Εἰ μὴ τις λέγει τὰ μεγαλοφύεστερα τῶν κτισμάτων Θεοῦ γενέσθαι χερσίν, τὰ δ' ἄλλα δακτύλοις αὐτοῦ. Σαφηνίξων δὲ ὡς κατὰ τὸ σῶμα τὸν ἄνθρωπον ἔλαβεν, ἐπάγει τὸ, « ἡ υἱὸς ἀνθρώπου. » Κατὰ σῶμα γὰρ, οὐ κατὰ ψυχὴν, υἱὸς τις ἀνθρώπου ἐστίν. Μεθ' ὃν (14) δεικνύς τὴν λογικὴν οὐσίαν, ταύτης τὸ μέγεθος ἐπιφέρει.

Στ. ε'. Οὐκ εἶπε δὲ ὅτι, Ἐπλάσας αὐτὸν, οὐ γὰρ περὶ δημιουργίας, ἀλλὰ προνοίας νῦν διαλέγεται. Ἐκτραγῶδει δὲ πολλάκις ἡ Γραφή τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν· « Ἀνθρώπος » γὰρ, φησὶν, « ματαιώσθητι ὡμοιώθη· αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡς σκιαὶ παράγουσι· καὶ πάλιν· « Ἀνθρώπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ· ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει· ὅτι πνεῦμα

veritatis theoremata germinant. Jam vero hæc dicimus, haud perimentes virtutum nexum atque sequelam; sed quia non ad omnes virtutes cuncti inclinantur: ideo quam quisque magis participat, ex ea peculiariter inlarescit. Hinc etiam in Evangeliiis diversæ sunt beatitudines. Sed et in proprio numero ode hæc ponitur, quæ est octava; habet enim congruentiam multam cum resurrectionis Dominicæ die, in qua vinearum multarum vindemia fuit, quia missi fuerunt discipuli ad dandum ei qui resurrexerat testimonium usque ad extrema terræ.

Olim quidem de Deo dictum fuit: « In Israel magnum nomen ejus »; at nunc impletum est de illo vaticinium, quod dicit: « Omnes gentes servient ei »; Ipse enim est expectatio gentium. Idcirco admirabile est apud omnes nomen ejus. Cujus rei causam esse dicit ejusdem assumptionem: « Quoniam magnificavit super omne nomen sanctum suum », in alio psalmo ait. Non est autem alia præ ejus incarnatione elevata magnificentia. Quid enim in ipsa est nisi magnificentissimum? Ipsa igitur exaltata est, illo post expiationem peccatorum sedente ad dexteram majestatis in excelsis; et sic intelligendum illud, quod nempe post resurrectionem cælis excelsior factus sit. Infantes vero sunt omnes, qui accedentes ad fidem, parvuli sunt malitia. Illos tamen lactentes, hi qui parvuli sunt, ætate superant, estque ipsis, post lac, cibus dandus idoneus. Istiusmodi autem sunt omnes qui conversi sunt, et effecti tanquam parvuli.

VERS. 4. Illis qui sedulo speculantur, spes quædam est cognoscendi cælos et in eis contenta, et quemadmodum fundata sint cum primo cœperunt existere. Potes etiam dicere cælos homines qui superna sapiunt et non temporalia. Namque hi reapse cæli enarrant gloriam Dei. Lunam potes intelligere Ecclesiam. Sidera illos qui audierunt: « Vos estis lux mundi ». Quare perinde est ac si dicat homines esse opera manuum Dei. « Opera enim manuum tuarum sunt cæli ». Nisi forte dicit grandiora opera creaturas esse manu um Dei; reliqua, digitorum ejusdem. Ut autem ostendat se de hominis corpore loqui, addit: « aut filius hominis. » Nam corpore non anima quisque est hominis filius. Postea rationalem substantiam esse denotans, hujus præstantiam subjungit.

VERS. 5. Non dixit, Formasti eum; neque enim de creatione sed de providentia nunc loquitur. Deploret autem sæpenuero Scriptura humanam vilitatem: « Homo » enim, inquit, « vanitati similis factus est; dies ejus sicut umbra prætereunt »; et rursus: « Homo, sicut fenum dies ejus; sicut flos agri, ita effloret; quia spiritus pertransit in illo,

12 Psal. LXXV, 2. 13 Psal. LXXI, 11. 14 Psal. IV, 4. 15 Hebr. VII, 26. 16 Psal. XLIII, 2. 17 Matth. V, 14. 18 Psal. CI, 26. 19 Psal. CXLIII, 4.

(14) Forte legendum μεθ' ὃ, vel μεθ' ἄ. EDIT. PATROL.

et non subsistet, et non cognoscetur amplius locus ejus ¹. »

VERS. 8. Videsis quid sequitur. Haud cunctis prorsus mortalibus animantibus imperare homo dicitur, sed cicuribus : non enim monoceronti dominatur, neque aliis validis ac silvestribus, tanquam cicuribus, dominari affirmatur, ut patet ex his verbis : « Oves et boves et pecora campi, » etc. Atque hæc præclare dicta puto ; etenim ante transgressionem, feris quoque imperabat homo. Imo justi homines post transgressionem quoque his imperitaverunt ; veluti Daniel in leonum lacum conjectus, nullumque ab his detrimentum passus ². Item Paulus colubrum manu sua excussit in ignem ³. Feræ enim silvestres, inquit, paciæ erunt tibi. Præterea in jumentis agri comprehenduntur etiam feræ ut ex genesi discimus.

VERS. 10. « Domine noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra ! » Decebat canticum in Salvatoris resurrectione dictum, similem initio habere finem. Nam reapse et incipiens et desinens, eadem locutione utitur, docente Spiritu, ut initio finis respondeat. Denique verba, « Quam admirabile est nomen tuum, » consonant illis : « Universa terra adoret te, tibi que psallat ⁴. »

Filii vocabulum in multis Scripturæ locis indefinite ponitur. Certe cum non adjicitur cujusnam sit filius, constat hunc esse Salvatorem, qui sæpe sic est ostensus ac nominatus. Itaque in Epistola ad Hebræos Paulus : « Christus, inquit, tanquam filius in domo sua, cujus domus nos sumus ⁵ ; » et rursus : « In fine dierum horum locutus est nobis in Filio ⁶. » Tum et ipse Salvator de se in Evangelio : « Si ergo vos Filius liberaverit, vere liberi eritis ⁷. » Bene insuper dictio « in finem » ad præsens victorialis canticum refertur ; namque hujusce finis causa advenit Salvator ; de quo Princeps apostolorum scribit : « Reportantes linem fidei salutem animarum ; de qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ ⁸. » Et paucis interjectis : « Prænantiantes quæ in Christo sunt passiones, et posteriores glorias ⁹. » Fortasse Judæi de Abessalomo Psalmistæ filio titulum loqui dicent ; quem tamen non bene interpretari arguuntur, quippe qui ubique ob omissam Scripturarum scrutiny peccant. Nam quid probabile dicere habent de dictione « pro occultis ? » nisi forte de occulta Abessalomi conjuratione dictionem « pro occultis » positam aiunt. Atqui admodum fatue hoc ab ipso dicitur.

VERS. 2, 5. (Theodoretii, simulque Origenis, ac Didymi.) Perfectorum hominum mos est totum suum Deo cor offerre, eique universam mentem

A διήλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐχ ὑπάρξει, καὶ οὐχ ἐπιγνώσεται ἔτι τὸν τόπον αὐτοῦ. »

Στ. η'. Ὅρα τὴν ἀκολουθίαν · οὐ καθάπαξ πάντων θνητῶν ζῶων ἀρχεῖν τέθειται, ἀλλὰ τῶν ἡμέρων · οὐ γὰρ κρατεῖ μονοκέρωτος, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν τε καὶ ἀγρίων παρίσταται ὡς ἡμέρων ἀρχεῖν, ἐκ τοῦ « Πρόβατα καὶ βόας πάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Νομίζω τοῦτο καλῶς εἰρησθαι πρὸ γὰρ τῆς παραβάσεως, καὶ τούτων ἦρχεν ὁ ἀνθρώπος · οἱ δίκαιοι δὲ καὶ τούτων μετὰ τὴν παράσασιν ἀρχοῦσιν · ὡς Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων βληθεὶς, καὶ μηδεμίαν ἐξ αὐτῶν ὑποστάς βλάσθη · καὶ ὁ Παῦλος τὴν ἐχίδναν τῆς ἑαυτοῦ χειρὸς ἐκτινάξας ἐπὶ τὴν πυρᾶν · θῆρες γὰρ ἀγριοὶ, φησὶν, εἰρηνεύουσίν σοι. Πρὸς δὲ τοῦτοις διὰ τῶν κτηνῶν τοῦ πεδίου περιελίπεται καὶ τὰ θηρία, ὡς ἐν τῇ γενέσει μεμαθήκαμεν.

Στ. ι'. « Ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ θνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ ! » Ἐπρεπεν τὴν ἐπὶ ἀναστάσει τοῦ Σωτῆρος λεγομένην ψόδην ὁμοίον ἔχειν τῇ ἀρχῇ τὸ τέλος · καὶ γὰρ ἀρχόμενος καὶ λήγων, τῇ αὐτῇ κέχρηται λέξει, διδάσκοντος τοῦ Πνεύματος, τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει καθ' ὑποκείμενον εἶναι. Συνάδει τὸ, « Ὡς θαυμαστὸν τὸ θνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ ! » καὶ τὸ, « Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτωσάν σοι καὶ ψαλάτωσάν σοι. »

PSALMUS IX.

Στ. α'. Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς Γραφῆς ἀορίστως εἰρηται · μὴ προσκειμένου δὲ τοῦ, τίνας ὁ υἱὸς ὑπάρχει, φανερόν ἐστι ὁ Σωτὴρ ἐστίν, δηλούμενος πολλοῦ οὕτως ὀνομαζόμενος. Ἐν γοῦν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ὁ Παῦλος, « Χριστός, εἶπεν, ὡς Υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὐ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς. » Καὶ πάλιν · « Ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ περὶ ἑαυτοῦ ἐν Εὐαγγελίῳ · « Ἐάν οὖν ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ἐλευθεροὶ ἔσεσθε. » Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰς τέλος, ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὴν προκειμένην ἐπιτίκτον ψόδην · τοῦ γὰρ τέλους ἐκεῖνον χάριν ἐπέδημησεν ὁ Σωτὴρ · περὶ οὗ ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων γράφει · « Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως σωτηρίαν ψυχῶν · περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐζηρένησαν προφηταί. » Καὶ μετ' ὀλίγα · « Προμαρτυράμενοι τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. » Ἰσως Ἰουδαῖοι περὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμηντος υἱοῦ τοῦ Ψάλλοντος ἐροῦσιν τὴν ἐπιγραφὴν εἶναι, ἐλεγχόμενοι ὡς οὐ καλῶς αὐτὴν ἐξελήφασιν, ἀτε διὰ πάντων ἐσφαλμένοι τῷ μὴ ἐρευνᾶν τὰς Γραφάς. Τί γὰρ καὶ πειθανὸν εἰπεῖν ἔχουσιν εἰς τὸ, « περὶ τῶν κρυφίων ; » εἰ μὴ ἄρα περὶ τῶν κρύβδων γενομένων σκέψεων τοῦ Ἀβεσσαλώμηντος ἐροῦσιν τὰ « ὑπὲρ τῶν κρυφίων » κεῖσθαι · ἔχει δὲ πολλὴν εὐφροσύνην τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν.

Στ. β', ε'. (Θεοδωρήτου, ὁμοῦ Ἀριγέτους, καὶ Διδύμου.) Τῶν τελείων ἴδιον τὸ πᾶσαν ἀνατιθεῖν τῷ Θεῷ τὴν καρδίαν, καὶ πᾶσαν αὐτῷ καθιεροῦν τὴν

¹ Psal. cii, 15, 16. ² Dan. xiv, 30 sqq. ³ Act. xvi, 1, 12. ⁴ Joan. viii, 56. ⁵ I Petr. i, 9, 10.

xxviii, 2 sqq. ⁶ Psal. lxxv, 4. ⁷ Hebr. iii, 6. ⁸ ibid 11.

διάνοιαν « Ἀγαπήσεις γάρ, φησὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεως σου. » Ὁ δὲ μὴ οὕτω διακαίμενος, οὐ δύναται εἰπεῖν ἀληθεύων, « Ἐξομολογήσομαι σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου. » Ὁ δὲ προφήτης, πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ ἐσόμενα προειδώς, οὐκ ἐξομολογεῖται μόνον « ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, » ἀλλὰ καὶ διηγείται αὐτοῦ « πάντα τὰ θαυμάσια, » κοινωνοὺς τοὺς ἀκούοντας τῆς ὑμνωδίας ποιούμενος. Ἀνατραπέντων γάρ τῶν ἐχθρῶν μου ὀπίσω μου καὶ ἀπολομένων ἐκ προσώπου σου, τὰς σὰς ἄδων εὐεργεσίας διατελώ· καὶ « εὐφραίνόμενος ἐν σοι » τῷ Θεῷ μου, ἔχων χαρὰν τὸν καρπὸν τοῦ πνεύματος· « καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου » ὑψηλῶς καὶ ἐπηρμένως θεωρήσας ἃ διηγούμαι θαυμάσια σου. Ταῦτα δὲ ὁ προφήτης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπείας διεξέρχεται φύσεως, ἅτε δὴ τοῦ ἀλάστορος ἀπαλλαγείσης, καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς θείας φύσεως δεξαμένης. Οὐ γὰρ ὡς τινες ὑπέλαβον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος οὗτος εἰρηται ὁ ψαλμὸς, ἀλλὰ μάλλον πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς εὐεργέτην ὑπὸ τῶν εὐπεπονητότων, ὡς αὐτὰ διδάξει τὰ ῥήματα, « Ὅτι ἐποίησας τὴν κρίσιν μου καὶ τὴν δίκην μου. » Τίνα τρόπον; « Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. » Καὶ ψῆφον ὁποῖαν ἐξήνεγκεν; « Ἐπετίμησας ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβῆς· τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Οὐ γὰρ ἠνέσχου, φησὶν, ἐπὶ πλείστον περιῦδεν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ὑπὸ τοῦ πικροῦ τυράννου δουλουμένην κακῶς· ἀλλ' οἶδόν τις δικαστῆς ἐπὶ θρόνου τινὸς ὑψηλοῦ καὶ φοβεροῦ βήματος προκαθίσας, τοιαύτην αὐτῷ τιμωρίαν ἐπήνεγκεας· ὥστε λήθη παντελεῖ τούτου παραδοθῆναι τὴν μνήμην. Τὸ δὲ, « Ἐπετίμησας ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβῆς, » ταύτην ἔχει τὴν διάνοιαν· Διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν μετ' ἐκείνων τῶν τῆς ἀληθείας κηρύκων, προσήνεγκεν τοῖς ἔθνεσιν τὰ θεῖα διδάγματα· ἐκείνων δὲ δεξαμένων, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαγέντων, ἀπώλετο ἀσεβῆς, τοὺς ἀπατωμένους καὶ προσκυνοῦντας οὐκ ἔχων. Οὕτω Βαρνάβας καὶ Παῦλος θύσαι πειραθεῖσι Λυκάσιον ἐπετίμησαν βοῶντες· « Τί ποιεῖτε, ἄνδρες; Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν· ἐσμεν ἄνθρωποι, ἀπὸ τούτων τῶν καταλων πρὸς τὸν Θεὸν ὁμᾶς ἐπιστρέφοντες. » Οὕτω Γαλάταις ὁ μακάριος ἐπετίμησεν Παῦλος βοῶν· « Ὡ ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὁμᾶς ἐδάσκαθεν, οἷς κατ' ὀφθαλμοῦς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη ἑσταυρωμένος; » Οὕτω Κορινθίους· « Ὅπως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται; » — « Ἐπετίμησας » τοῖνον « ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβῆς, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » παντελεῖ παρεδόθησαν ὡς μηδένα τῶν νῦν ἀνθρώπων

Στ. ζ'. Ἡ τοιαύτη κάθισις κριτὴν αὐτὸν σημαίνει, ἀλλ' οὐ τὸ ἐπὶ τινος καθέδρας ἰδρῶσθαι. Ἐπίστησον, εἰ χώραν ἔχει ἔτι εἰπεῖν, ἐπιτιμηθέντων τῶν ἔθνων, ἀπόλλυσθαι ἀσεβῆ τὸν ἄθεον τρόπον αὐτῶν, ὥστε μηκέτι χρηματίζειν αὐτούς. Συμβῆσεται δὲ τοῦτο, πλη-

A dicare. « Diliges » enim, inquit, « Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota virtute tua ¹⁰. » Qui autem non est ita affectus, haud potest vere dicere : « Confitebor tibi, Domine, toto corde meo. » Propneta autem spiritalibus oculis futura prævicens, non constitetur solum « toto corde, » sed etiam enarrat illius « mirabilia omnia, » participes hymnodicæ faciens auditores omnes. Nam post me profligatis inimicis cunctis, et coram me pereuntibus, tua pergam beneficia canere : atque « in te lætabor » Deo meo, fructum spiritus habens gaudium : « psallamque nomini tuo » sublimer voce, tua quæ concelebro mirabilia demirans. Hæc propheta pro humana eloquitur natura, quæ et ex malo dæmone erepta est, et libertatem a divina natura accepit. Non enim, ut nonnulli existimarunt, ab ipso Salvatore psalmus hic recitatur, sed potius ad eum dicitur ab his qui beneficio usi sunt, ut ipsa verba demonstrant : « Quia fecisti iudicium meum et causam meam. » Quonam modo ? « Sedisti super thronum qui iudicas iustitiam. » Quamnam vero sententiam intulit ? « Increpasti gentes, et periit impius ; nomen ejus delevisti in æternum. » Non enim passus es, inquit, diutius negligere humanam naturam, ab acerbis tyranno malo servitio oppressam ; sed iudicis instar celso in throno tremendoque tribunali sedens, hanc ei pœnam decrevistis, ut ipsius memoria sempiternæ oblivioni tradatur. Jam verba « Increpasti gentes, et periit impius » hanc habent significationem, nempe per sacros apostolos, et illorum successores veritatis præcones, obtulit gentibus divinas doctrinas ; quibus has recipientibus, et ab errore discedentibus, periit impius, nullos jam errore deceptos et adoratores habens. Sic Barnabas atque Paulus ad Lycaonas sibi sacrificare volentes cum increpatione inclamarunt : « Quid agitis, o viri ? Nos quoque vestri similes sumus mortales homines, et ab his vanitatibus ad Deum vos convertimus ¹¹. » Ita Galatas beatus increpuit Paulus clamans : « O insensati Galatæ, quis vos fascinavit, quibus ante oculos Jesus Christus præscriptus fuit crucifixus ¹² ? » Sic Corinthiis : « Omnino auditur inter vos fornicatio, quæ ne inter gentes quidem nominatur ¹³. » « Increpasti » igitur « gentes, et periit impius ; nomen ejus delevisti in æternum, et in sæculum sæculi. » Abolitæ omnino sunt initiationes illæ, et perpetuæ oblivioni traditæ, ita ut jam nemo impietatis mysteria nunc cognoscat.

Ἐσθέσθησαν γὰρ πικρῶς αἱ τελεταὶ, καὶ λήθη εἶδέναι καὶ τῆς ἀσεβείας μυστήρια.

VERS. 6. Sessio hujusmodi eum iudicem esse significat, non autem supra cathedram aliquam sedentem. Et videsis utrum adhuc dicere liceat : increpatis gentibus, irreligiosos illarum mores perire, ita ut jam nullatenus supersint. Hoc autem eveniet,

¹⁰ Luc. x, 27. ¹¹ Act. xiv, 14. ¹² Gal. iii, 1. ¹³ I Cor. v, 1.

cum illud antea dictum complebitur : « Via impiorum peribit ¹⁴. »

Origenis et Didymi. Verbum increpasti, emendationem denotat, quod constat ex verbis *argue. increpa, commune.* Videlicet utilitatis causa increpationem fieri apparet.

VERS. 7. Frameæ inimici fortasse sunt hæreticæ doctrinæ, et nequitix singulæ, quæ defecerunt, ita ut jam non possint civitates quas occupabant tueri, quæ et ipsæ destruantur. Sunt autem turbarum instar civitates impie constitutæ et administratæ. Nam de illarum fundatore scriptum est : « Qui ædificat urbes in sanguinibus, qui exstruxit civitates in nequitibus ¹⁵; » nam materia illarum iniquitates, et effusio sanguinis scandalizantium est. Has destruxit adventu suo Salvator, inimicum profligans qui urbes tyrannice retinere volebat, quas se possidere putabat. Jam qui præclarum hoc facinus sublimi oculo spectant, victori plaudentes, una veluti voce, gratiarum actionem concinunt, ita exordientes : Domine Deus, laudabo te, celebrabo nomen tuum, quia mirabilia opera fecisti, consilium antiquum verum. Ita, Domine! quoniam civitates foveam effecisti, urbes impiorum in æternum non ædificabuntur. Et videsis num irreparabilis Hierosolymorum ruina denotetur, postquam Salvator ibi fuit crucifixus, et cives illi deinceps impiorum in numero habiti propter Domini cædem. « Cum sonitu, » id est non sine militari clamore viuentibus.

VERS. 8. « Paravit in judicio thronum suum; et ipse judicabit orbem terræ in æquitate : judicabit populos in justitia. » Admonent hæc ut a malitia atque impietate recedamus, et virtutem pietatemque sequamur. Nam quis cordatus, si modo his credat, non extimescet ne in manus incidat juste rectoque judicantis propter suos vituperabiles actus et impias cogitationes? Etenim tali sub judice damnationem non vitabit.

VERS. 10. Rem hanc demonstrat, quod ab ipso Deo dictum est : « Tempore acceptabili exaudivi te ¹⁶; » item quod in nonagesimo [centesimo] primo psalmo ita se habet : « Tu conurgens misereberis Sionis, quia tempus miserendi ejus, quia venit tempus. »

VERS. 11. « Et sperent in te qui agnoscunt nomen tuum; quia non dereliquisti quærentes te, Domine ¹⁷. » Videlicet humanæ spei cuilibet superiores effecti. Nam cognitionem nominis tui perfectam habentes, nulli alteri rei confidunt. Deum autem quæruni illi, qui omnia ab eo sibi fieri volunt, quæ ipsi viribus propriis comparare nequeunt. Quamobrem ab illo non derelinquuntur : quod verbum pie atque prudenter intelligendum est; nam si quis putet non derelinqui a Deo hominem, qui mundanis in rebus prospere agat, fallitur : etenim complures impii ita se habent. Secus, Abelem fuisse derelictum

A ρουμένου του πρότερον ειρημένου, έχοντος ούτως « Όδός άσεβών άπωλείται. »

Όριγένους και Διδύμου. Τό έπειτήμας ειθρωσιν σημαίνει όπερ δήλον εκ του *Ελεγχος. έπιτήμησης, παρακάλεισον* δηλούται γάρ ότι επ' ώφελεία έστιν ή έπιτιμία.

Στ. ζ. 'Ρομφαίαι δέ του έχθρου ειεν άν Ισως αι αιρετικαι διδασκαλαι, και αι κατ' ειδος κακίαι, αι τινες εξέλιπον, ως μηκέτι δύνασθαι ύπεραγωνίζεσθαι ών ειχον πόλεων, και αυτά καθαιρεθήσονται άθροίσματα δέ αι πόλεις παρανόμως συστάσει και διακούμεναι. γέγραπται γάρ περι του ίδρουσαμένου άτάς ως ε ειη οικοδομών πόλεις εν αίμασιν, και έτοιμάζων πόλεις εν άδικίαις. » ή γάρ ύλη αυτών άδικήματα, και εκχυσις αιμάτων των σκανδαλιζόμενων έστιν. Ταύτας καθαιρει έπιδημήσας ό Σωτήρ, καθελών τον έχθρον τυραννικώς κρατειν θέλοντα, ών ζητο ειςχηκείναι πόλεων. Οι ταύτην την άνδραγαθίαν δμματι θείω θεασάμενοι εύφημούντες τον άριστία φασιν, ως εκ μιās φωνής την χαριστήριον προφέροντες φωνήν, άρχόμενοι ώδε· « Κύριε, ό Θεός μου, δοξάσω σε, ύμνήσω τό θνομά σου· ότι έποίησας θαυμαστά πράγματα, βούλην άρχαίαν άληθινήν. Γένοιτο, Κύριε, ότι έθηκας πόλεις εις χίωμα, πόλεις των άσεβών εις τον αιώνα ού μη οικοδομηθή. » 'Επίστησον ει σημαίνει τό άνέγερτον πτώμα της 'Ιερουσαλήμ, του Σωτήρος εν αυτή σταυρωθέντος, των πολιτών αυτης θντων λοιπόν άσεβών διά την Κυριοκτονίαν. Τό « μετ' ηχους, » άνει του, ού συν έρημιά άλαλαγμού νικησάντων τό κατόρθωμα ύπήρκαται.

Στ. η. « Ητοίμασεν εν κρίσει τον θρόνον αυτού, και αυτός κρινει την οικουμένην εν δικαιοσύνη κρινει λαούς εν εύθύτητι. » Προτρέπει τά προκείμενα αναχωρήσαι μέν κακίας και δυσσεβείας, προσελθείν δέ άρετή και εύσεβεία. Τίς γάρ νουν έχων, πιστεύσας τοις ούτως ειρημένοις, ού φοβηθήσεται μη ύποπέση τώ κρινοντι εν δικαιοσύνη και εύθύτητι, διά πράξεις ψεκτάς και φρόνημα άσεβές; Ούτω γάρ κρινοντος αυτού, αναπόδραστον τό κρίμα έσται.

Στ. ι. Τούτου δηλωτικόν τό εκ προσώπου λεχθέν του Θεού· « Καιρώ δεκτώ έπήκουσά σου. » και τό εν εκατοστή πρώτῃ ψαλμῷ ούτως έχον· « Συ άναστάς οικτειρήσεις την Σιών, ότι καιρός του άικτειρήσαι αυτήν, ότι ηκει καιρός. »

Στ. ια. « Και έλπισάτωσαν επί σε οι γινώσκοντες τό θνομά σου· ότι ούκ έγκατέλιπες τούς εκζητούντάς σε, Κύριε. » πάσης άνθρωπίνης πεποιθήσεως άνωτέρω χωρήσαντες. Γνώσιν γάρ του όνόματός σου έχοντες άσφαλή και τελείαν, επ' ούδενι εκείνων έλπίσουσιν· ζητούσι δέ Θεόν οι πάντα παρ' αυτού θέλοντες ύπαρχθήναι ά εξ εαυτών έχειν ούχ οιοι τέ εισιν· θθεν ούκ έγκαταλείπονται ύπ' αυτού. 'Όσίως και φρονίμως και ταύτης της λέξεως άκούσαι προσήκει. Ει γάρ νομίσοι τις μη έγκαταλείπεσθαι ύπό Θεού τον εν τοις βιωτικῷς εύδοούμενον, σφάλλεται· πολλοί γάρ άσεβείς διάγουσιν ούτως· επεί ώρα λέγειν τον

¹⁴ Psal. 1, 6. ¹⁵ Mich. III, 10. ¹⁶ II Cor. VI, 2.

¹⁷ Psal. CI, 14.

Ἄβελ ἐγκαταλείφθαι (15), ἀνῆρέθη γάρ· ἀλλὰ καὶ τοὺς A
προφήτας καὶ ἀποστόλους· ἐθλίθησαν γὰρ διηνεκῶς,
καὶ τέλος ἀνῆρέθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων οἱ πλείστοι αὐ-
τῶν. Οὕτω διαστολῆς γεγεννημένης, φαινὲν μὴ ἐγκα-
ταλείφθαι τὸν μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς περιεχόμε-
νον ὑπὸ Θεοῦ, καὶ μυστικῶς ὑπ' ἐχθρῶν πάθῃ· τοῦτο
γὰρ ἀληθῶς τὸ μὴ ἐγκαταλείφθῃναι ὑπὸ Κυρίου
ἐστίν. Παρίσταται ὁ τρόπος ὡς δεῖ ζητεῖν τὸν Θεόν,
ἐκ τῶν ἐν τῇ Σοφίᾳ οὕτως ἐχόντων· « Φρονήσατε πε-
ρὶ τοῦ Κυρίου ἐν ἀγαθότητι, καὶ ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ
ζητήσατε αὐτόν· ὅτι ἐδίδοκεται τοῖς μὴ πειράζουσιν
αὐτόν, ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ. »

Στ. ιθ'. Ὑμνον εἰπεῖν προστάττονται οἱ πνεύματι
καὶ νοὶ τὸ ψάλλειν ἐσχηκότες· ψάλλουσι δὲ οὗτοι,
εὐσεβεὶ νοήσει καὶ ἐπιπνοίᾳ τοῦ Πνεύματος· προστά-
τονται γὰρ ἕδειν καὶ ψάλλειν τῇ καρδίᾳ, οἱ οὕτω B
ψάλλοντες τῷ κατοικοῦντι ἐν τῇ Σιών Κυρίῳ καθ'
ὑφήγησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἑτέραν πρό-
σταξιν δέχονται πρὸς αὐτόν, ἐν τῷ ἀναγγεῖλαι ἐν τοῖς
ἔθνεσιν τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ· ταῦτα δὲ ἐστίν,
ὅσα θαυμασίως ἐποίησεν ἐπιδημήσας, νοητὰ τε καὶ
αἰσθητά. Ἐπιθεῖν δ' ἂν ἡ δευτέρα πρόσταξις μάλιστα
τοῖς ἀποστόλοις πεμφθεῖσιν μαθητεύσαι πάντα τὰ
ἔθνη.

Στ. ιγ', ιδ'. Καὶ ὅτι ἐκζητῶν τὰ αἵματα αὐτῶν
ἐμνήσθη τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ τῶν πεπυρωμένων
βελῶν τοῦ πονηροῦ· τούτοις, φησὶν, ἐπιφέρεται τὸ,
« Οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων. » Περὶ
οὗ ἐπαπορήσει τις λέγων· Πῶς ἔκραζον πρὸς
Θεόν, οἱ ἀπὸ ἔθνῶν πένητες ὄντες, καὶ τοὶ ἀναιρε-
θέντες ὑπὸ τῆς κατεχούσης πολυθέου ἀπάτης καὶ τῶν C
ἐνεργούντων αὐτῆν ἀοράτων ἐχθρῶν; Πρὸς δὲ λεκτόν,
πραγματικῶς αὐτοὺς τὴν κραυγὴν ἀναφέρειν, ὡς
τοῦ Ἄβελ τὸ αἶμα βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν· καὶ ὁ μι-
σθὸς δ' ἀποστερηθεὶς τῶν ἐργατῶν· « Ἰδοὺ » γάρ,
φησὶν, « ὁ μισθὸς τῶν ἀμηνάντων τὰς χώρας ὑμῶν
κράζει, ὁ ἀποστερηθεὶς ἀφ' ὑμῶν. » Κραυγὴ γὰρ ἡ
τοῦ ἀποστερηθέντος μισθοῦ, τῷ μὴ εἶναι παρὰ τῷ
ἐργασασμένῳ, ἀλλὰ τῷ κτήτορι τῆς χώρας τῆς ἀμη-
θείσης. Ἐπιθεῖν δὲ καὶ ἑτέρα διάνοια. Οὐ πάντως οἱ
αὐτοὶ τῶν ἀπὸ ἔθνῶν ὦν ἐμνήσθη τὰ αἵματα, οἱ
πένητές εἰσιν, ὧν τῆς φωνῆς οὐκ ἐπελάθετο ὁ εὐε-
ργέτης· δύνανται γὰρ οὗτοι εἶναι οἱ περὶ ἔθνῶν προ-
φητικῶς προαναφωνήσαντες· ὧν ὁ μὲν εἶπεν· « Πρὸς
εὐ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς »· ὁ δὲ, « Πάντα
τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας ἤξουσιν καὶ προσκυνήσουσιν
ἐνώπιόν σου. » Πένητες δὲ καὶ ἐν τούτοις εἰρηναίαι,
οἱ πολὺ τοῦ πλοῦτου τῆς θεότητος ἀπολειπόμενοι, ἡ
καὶ τῆς θείας γνώσεως· τῶς γὰρ ἐκ μέρους προ-
εφήτευσον.

Στ. ιε'. Κάτω πού τυγχάνοντος τοῦ θανάτου ἐκεί-
νου, περὶ οὗ γέγραπται, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύ-
σας »· οἱ ἐχθροὶ ποιοῦσιν ἐν αὐτῷ γενέσθαι τοὺς ὑπ'
αὐτῶν ταπεινουμένους, ἦτοι διὰ κακώσεως ἡ τοῦ
ἀμαρτάνειν. Τούτου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐπ' αὐτῷ
ταπεινώσεως, δυνατὸν ἐκτός γενέσθαι ἐλέω Θεοῦ. Ὁ

A dici oporteret, qui interfectus fuit : quin etiam
prophetas atque apostolos ; namque et hi perpetuo
afflicti fuerunt, tandemque ab hominibus plurimi
eorum interempti. Hac ergo facta distinctione,
dicimus non derelinqui illum qui usque ad extre-
mum spiritum cum Deo est, etiamsi innumera ab
inimicis patitur : id enim recte dicitur non
derelinqui a Deo. Jam qua ratione querendus sit
Deus, cognoscitur ex sequentibus libri Sapientiae ver-
bis : « Sentite de Deo cum bonitate, et cum simplicitate
cordis querite illum : quia inveniatur ab iis qui non
tentant illum, et apparet iis qui ei non discredunt¹⁸. »

VERB. 12. Hymnum dicere jubentur, qui spiritu
ac mente psallere solent : namque hi demum
pio intellectu, ac Spiritus instinctu psallunt.
Nam jubentur canere atque psallere corde, qui ita
habitanti Sionem Domino psallunt, Spiritu sancto
chorum ducente. Aliud insuper mandatum ab eo
accipiunt, nempe ut inter gentes annuntient studia
ejus : illa scilicet quæ mirabiliter in adventu suo
fecit tum intellectualia tum sensibilia. Porro alte-
rum hoc mandatum apostolis præcipue dari creden-
dum est ad omnes gentes docendas missis¹⁹.

VERB. 13, 14. Et quia requirens sanguinem eo-
rum, recordatus est interfectorum ab ignitis dia-
boli telis ; ad illos referendum est illud : « Non est
oblitus clamorem pauperum. » Quo in loco ambiget
aliquis, dicens : Quomodo clamaverunt ad Deum
ethnici, qui pauperum nomine vocitantur, etsi po-
lytheismi errore suffocati erant, et ab illius secta-
toribus inimicis invisibilibus ? Cui respondendum
est, operibus illos clamorem emittere, velut Abelis
sanguis clamavit ad Deum²⁰ : et sicut operariorum
merces negata : « Ecce enim, inquit, merces men-
tentium agros vestros, quam non solvistis, clama-
vit²¹. » Clamor nimirum erat negatæ mercedis,
quæ non apud operarium erat, sed apud agri de-
messi possessorem. Alium quoque loci sensum di-
cimus. Hæc prorsus ethnici, quorum sanguinis
recordatus est, pauperes illi sunt quorum clamo-
rem non est oblitus benefactor Deus ; namque hi
pauperes fortasse sunt prophætæ illi, qui de ethnici-
cis vaticinia ediderunt ; quorum alius dixit : « Ad
te gentes venient ab extremis terræ²². » Alius vero :
« Omnes gentes, quascunque fecisti, venient et ado-
rabunt coram te²³. » Pauperes vero hic dicuntur,
quia multa divinarum opum parte destituebantur
ac divinæ scientiæ. Hæc enim, ex parte tan-
tum prophetabant.

VERB. 15. In infernis partibus mors illa est, de
qua scriptum est : « Devoravit mors prævalens. »
Inimici dant operam ut illic sint quoscunque ipsi
humiliaverint vel afflictione vel peccato. Extra hu-
jusmodi mortem ac depressionem misericordia Dei
fieri possumus. Nam qui adhuc in hoc mortis ge-

¹⁸ Sap. 1, 4, 2. ¹⁹ Matth. xxviii, 19. ²⁰ Gen. vi, 10. ²¹ Jac. v, 4. ²² Jer. xvi, 19. ²³ Psal. lxxxv, 9.

(15) Pro ἐγκαταλείφθαι, hic et infra. EDIT. PATROL.

nere est, et in mundi passionibus, atque animi de-
pressionē, si in malorum suorum sensum perceperit,
et divinæ bonitatis notionem, precantis more di-
cet: Miserere mei, et vide humilitatem meam²²,
quam ab inimicis meis patior. Hi enim me humili-
averunt inferne trahentes. Tu vero solus ob sub-
stantialem tuam bonitatem me de portis mortis
potes exaltare.

Origenis et Didymi. Portæ mortis, mortalia pec-
cata, de quibus ille exaltatur qui peccatum ne cogi-
tatione quidem admisit: qui et solus potest laudes
omnes Domini annuntiare.

Filiis Sionis intellige homines illius incolas,
æque ac cum dicuntur alii filii lucis et pacis et sa-
pientiæ. Portæ filiæ Sionis, contrariæ portis mortis,
actus sunt laudabiles, et secundum virtutem sapien-
tiamque Dei peractæ meditationes.

VERS. 16. Quoniam virtus appellatur incorruptio
illo loco: « Gratia sit cum diligentibus Dominum
nostrum Jesum Christum in incorruptione²³; » illa
quæ prorsus contraria est nequitia, corruptela et
corruptio consentaneæ nominabitur. Porro nequi-
tiam corruptionis nomine indigitari, vel hinc con-
stat: « Si quis templum Dei corruperit²⁴. » Item ex
propheta improbis dicente: « Propter incorruptio-
nem corrupti estis corruptione²⁵. » Consonat etiam
illud: « Corruptioni tuæ, o Israel, quis auxiliabi-
tur²⁶? » Vel corruptio sic ab opere dicta, ab ejus
auctoribus creata dicitur. Hic dicuntur inflexæ gen-
tes in corruptione quam fecerunt. Non enim quis-
quam alterius impietate et peccato tenetur; nam
unusquisque in proprio peccato morietur. Deinde
quæ improbi sibi ipsis prius nocentes, deinde alios
in idem damnium fraudulenter nituntur impellere:
ideo struunt clam laqueos doloſis consiliis suis at-
que sermonibus, ut improvidum quemque capiant.
Sed ipsomet, quem absconderant, laqueo puniun-
tur; nam eos ipsos, quos deceperunt, vindices ha-
bent. Hæc vero punitio providi Dei judicio fit. Quid-
ni enim Dei judicium sit, propriis operibus pecca-
torem comprehendere, quandoquidem causam suæ
damnationis habet, ex iis quæ improbe egit? Con-
sonat quod paulo ante dictum est: « Qui foveam
effodit proximo suo, incidet in illam²⁷. »

Cum de diapsalmate jam dixerimus, nunc de
diapsalmatis cantico dicendum est. Cum præsens
psalmus inceperit a verbis: « Confitebor tibi, Do-
mine, » pergit oratio usque ad, « comprehensus est
peccator. » Postquam dictionem, cantico inci-
piente a verbo, « avertantur, » consentaneum est co-
pulari diapsalmati nomen cantici. Nam si totus
psalmus canticum diceretur tenore proprio ac vi,
utique ei cantici appellatio præposita fuisset, ut in
compluribus psalmis fit. Sed cum aliter res se ha-

A γὰρ ἐτι περὶ τὰ τῆδε ἔχων, καὶ προσπάσχων τῆ
κόσμου, ἐν ταπεινώσει τυγχάνων, εἰ λάβοι αἰσθησι-
τῶν οικειῶν κακῶν, καὶ γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγα-
θότητος, εὐχῆς τρόπῳ ἔρει· Ἐλέησόν με, καὶ ἴε
τὴν ταπεινώσιν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου γεγενημέ-
νην· αὐτοὶ γὰρ ἐταπεινώσαν καθελκύσαντές με· οὐ
δὲ μόνος δύνασαι δι' ἀγαθότητα οὐσιωδῶς προσοῦσαν
ὑψῶσθαι με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου.

Ὀριγένους καὶ Διδύμου. Πύλαι δὲ τοῦ θανάτου
αἱ πρὸς θάνατον ἁμαρτίαι, ἀφ' ὧν ἄφουται ὁ μὲν
λογισάμενος αὐτὰς ἁμαρτεῖν· ὅς καὶ μόνος δύναται
ἐξαγγεῖλαι πάσας τὰς αἰνέσεις τοῦ Κυρίου.

Θυγατέρας τῆς Σιών ἀκούει (9) τοὺς μετέχοντας
ταύτης καταλλήλως τῷ λέγεσθαι τινὰς υἱοὺς φωτὸς
καὶ εἰρήνης καὶ σοφίας. Πύλαι τῆς θυγατρὸς τῆς
Σιών ἀπεναντίας ταῖς πυλαῖς τοῦ θανάτου ἔχουσαι,
πράξεις εἰδὸν ἔπαινεταί, ἐπιτελεσθεῖσαι κατ' ἀρετὴν
καὶ σοφίαν Θεοῦ θεωρεῖται.

Στιχ. 15'. Τῆς ἀρετῆς ἀφθαρσίας λεγομένης ἐν τῷ,
« Ἡ χάρις μετὰ τῶν ἀγαπῶντων τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ, » ἡ ἀπεναντίας ἔχουσα
κακία, διαφθορὰ καὶ φθορὰ ἀκολουθῶς κληθήσεται.
Παρίσταται τὸ φθορὰν τὴν κακίαν λέγεσθαι, ἐκ τοῦ
« Εἰ τις τὸν ναλὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει· » καὶ ἐκ τοῦ ἐν
τῷ προφήτῃ λεγομένου πρὸς τοὺς φαύλους « Ἐνεκεν
ἀφθαρσίας διεφθέρητε φθορᾶ. » Σύμφωνον τούτοις
καὶ τὸ, « Τῇ διαφθορᾷ σου, Ἰσραὴλ, τίς βοηθήσει; »
Ἡ οὕτω λεγομένη διαφθορὰ, ἐν τῷ πράττεσθαι τὸ
εἶναι ἔχουσα, πεποιθῆσθαι ὑπὸ τῶν ἐχόντων αὐτὴν
ἐπαγγέλλεται. Φησὶν ὁ λόγος ἐμπειπῆχθαι τὰ ἔθνη
ἐν ᾗ ἐποίησαν διαφθορᾶ· οὐ γὰρ ἄλλος τῇ ἄλλου ἀσε-
βείᾳ καὶ ἁμαρτίᾳ ἐνέχεται· ἕκαστος γὰρ τῇ ἑαυτοῦ
ἁμαρτίᾳ ἀποθάνειται. Εἴτ' ἐπειὶ οἱ κακοὶ πρότερον
ἑαυτοὺς βλάβαντες, καὶ ἐτέρους εἰς τὴν αὐτὴν βλάβη-
ν δι' ἀπάτης ἀγειν πειρῶνται, σκευάζουσιν κε-
κρυμμένως παγίδας ἐν τοῖς δολεροῖς φρονήμασιν καὶ
λόγοις αὐτῶν, ἐπὶ τῷ ἀγρεῦσαι τὸν ἀπροοράτως
ἔχοντα· αὐτῇ δὲ τῇ παγίδι ἢ ἐκρυφῶν τιμωροῦνται·
δίκας γὰρ διδόντες καὶ δι' οὓς ἠπάτησαν. Γίνεται ἔκ
τὸ παθεῖν οὕτως διακρίσει τοῦ προνοουμένου Θεοῦ.
Πῶς γὰρ οὐ κρίμα αὐτοῦ, τὸ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ
συλλαμβάνεσθαι τὸν ἁμαρτωλὸν, ἔχοντα τὴν πρόφα-
σιν τοῦ καταδικάζεσθαι ἐξ ὧν ἔδρασεν πονηρῶς;
Τούτῳ συνάδει τὸ ὀλίγῳ πρότερον λεχθὲν, ἔχον ὡδὲ
« Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον, ἐμπασεῖται εἰς
αὐτόν. »

D Περὶ τοῦ διαψάλματος εἰρηκότες ἦδη, περὶ τῆς τοῦ
διαψάλματος ψῆδης νυνὶ λεκτέον. Ἀρξαμένου τοῦ
προκειμένου ψαλμοῦ ἀπὸ τοῦ, « Ἐξομολογήσομαι
σοι, Κύριε, » παρέτεινεν ἡ ἀπαγγελία, ἕως τοῦ, « συν-
ελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. » Μεθ' ἣν λέξιν ψῆδης ἀρχο-
μένης ἀπὸ τοῦ, « ἀποστραφῆτωσαν, » ἀκόλουθον τῷ
διαψάλματι συμπλέξει τῆς ψῆδης τὸ ὄνομα. Εἰ γὰρ
ὄλος ὁ ψαλμὸς ψῆδῃ εἴρηται τρόπῳ καὶ δυνάμει, κἂν
πρὸ αὐτοῦ πάντως ἐτάττετο ἡ ψῆδης προσηγορία, ὡς
ἐπὶ πλειόνων ψαλμῶν ἀποδεικνύεται. Τῷ δὲ μὴ αὐτῶς

²² Psal. xxiv, 18. ²³ Ephes. vi, 24. ²⁴ I Cor. iii, 17. ²⁵ Mich. ii, 10. ²⁶ Thren. ii, 13. ²⁷ Psal. vii, 16.

(9) Ita cod., forte duabus vocibus (ἀκούειν δεῖ) in unam contractis. EDIT. PATROL.

ἔχειν, ἀρχὴν δὲ λαμβάνειν μετὰ τὸ διάψαλμα τὸ ἄσμα, εἰκότως ᾠδὴ διαψάλματος μεταξύ τέθειται. Δειχθήσεται ὡς ᾠδὴς διάνοιαν ἔχει τὰ ἔξης, τῶν λέξεων αὐτῶν ἐκτεθεισῶν· « Ἀποστραφῆτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ἄδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ· ὅτι οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχός· ἡ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολείται εἰς τέλος. »

Στιχ. η'. Ἀποστραφῆτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ, οἱ πολέμιον δίκην ἐπιτιθημένοι (10), εἰς τὸν ἄδην. Ἐρμηνειῶν δὲ τίνες οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐπήγαγεν· ὡς τὰ ἐπιλανθανόμενα ἔθνη οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀσάρκους δυνάμεις ἐκλαθεῖν δεῖ. Εἰ γὰρ μὴ σημαίνει οὐσίαν, ἀλλὰ ποιόν, ἡ ἁμαρτωλὸς φωνὴ, παρωνυμία οὐσα ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, οὕτως ὀνομαστίον, καταλλήλως τοῦτοις καὶ τὰ ἔθνη ἐκλήψη. Ὅσπερ δὲ οὐκ ὦν τις ἐν οὐρανῷ τοπικῶς, ἔτι ἐπὶ γῆς περιπατῶν, δύναται ἐκεῖ πολιτεία καὶ νοῆσαι τυγχάνειν· οὕτω μὴ διατρίβων τις ἐν ἄδῃ τοπικῶς δύναται σημεῖα φέρειν νεκρότητος, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἁμαρτάνειν, ὡς οἰκεῖν αὐτὸν τὸν ἄδην ἤδη, καίτοι ὄντα ἐν τῇ μετὰ σώματος ζωῇ. Πτωχός δὲ λέγεται καὶ ὁ πτωχεύων δι' ἁμαρτίαν, καὶ ὁ μέτριος καὶ ἄτυφος, καὶ ὁ χρῆζων δέξασθαι παρὰ Θεοῦ. Ἐκαστος δὲ γενητός ἐστὶ τοιοῦτος. Κατὰ πάντας τοῦτους τοὺς τρόπους ὁ λεγόμενος πτωχός, μνημονεύεται Θεῷ, καὶ διὰ τι συμφέρον δόξῃ λήθῃ τις αὐτοῦ γίνεσθαι· οὐκ εἰς τὸ παντελὲς δὲ παραμένει αἴτι· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται. Τίνας δὲ διοίσει πτωχὸς πένητος, προϊόντες ἐροῦμεν, ὅτε ἂν καιρὸς καλέσῃ εἰπεῖν περὶ τούτων.

Στιχ. κ'. Σὺ, Κύριε, ὁ τοὺς ὀγκυλλομένους καὶ ἀπαυθαριζομένους πίπτειν ποιῶν ἀπὸ τοῦ ψεκτοῦ ὕφους, ἀντιταττόμενος τοῖς ὑπερηφάνοις· μὴ τοῖνυν κραταιούσῃσαν, ἀλλὰ κριθῆτωσαν ἐνώπιόν σου· ἐψεται γὰρ αὐτοῖς ὑπερβάλλουσα ὠφέλεια. Ἐρμηνευθεῖη δὲ τὸ, « Μὴ κραταιούσῃσθε ἄνθρωποι, » ὡς λεχθὲν περὶ διαβόλου· περὶ οὗ εἴρηται ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων, ὡς ὄντος ἀνθρώπου ἐχθροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ προφητεῖᾳ· Οὗτος ὁ ἄνθρωπος ὁ παροξύνων τὴν γῆν. Καὶ ἐπεὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκραταιούτο πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος καθόδου, λέγων· « Τὴν οἰκουμένην ὅλην ἀπολήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσίαν, καὶ ὡς ὠὰ καταλειμμένα ἀρῶ· οὐκ ἐστὶν ὅς διαφεύξεται με ἢ ἀνείπη μοι· » οὐκ ἐνεγκῶν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων τοὺς μεθ' ὑπερηφανίας αὐτοῦ λόγους, πρεσβείαν προσάγει τῷ Σωτῆρι λέγων· Ἀνάστηθι, ὦ Δέσποτα, κατάβηθι πρὸς ἡμᾶς, ἵνα μὴ ἐπὶ πολλὸ ὁ καθ' ἡμῶν ὑπερηφανεύόμενος ἄνθρωπος κραταιωθῇ. Ἀνθρώπος δὲ εἴρηται ὁ διάβολος, οὗ τῷ θνητὸν λογικὸν ζῶον εἶναι, ἀλλὰ τῷ θεότητος ἀποπεπτικέναι ὡσαύτως ἐκείνους· πρὸς οὓς ὁ Θεός· « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ Ἰψίστου πάντες· ὅμοις δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκατε. »

Ἦγουν ὁ διάβολος ἐπιλέγεται δοκοῦντας εἶναι πλουσίους ἐν λόγῳ ψευδεῖ, μεθ' ὧν καθέζεται κρύφα,

¹⁰ Matth. XIII, 28. ²⁰ Psal. LXXI, 6, 7.

(10) Pro ἐπιτιθέμενοι. Mos fuit Alexandrinis η ponere pro ι. EDIT. PATROL.

A beat, et post diapsalma revera canticum incipiat, merito interponitur titulus canticum diapsalmatis. Constat autem, sequentia habere psalmi sensum, his prolatis verbis : « Avertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Deum ; quoniam non in finem oblivio erit pauperis ; patientia pauperum non peribit in finem. »

VERS. 18. Avertantur peccatores, hostium instar molesti, in infernum. Tum explanans quinam sint peccatores, pergit ita loqui, ut gentes quæ obliviscuntur, non homines tantummodo sed immateriales quoque potestates intelligere oporteat. Nam si non significat substantiam sed qualitatem vox, peccator, quod nomen a peccato deducitur, pari modo gentes quoque denominari putabis : et veluti qui nondum in cœlis localiter est, quia adhuc in tellure ambulat, attamen conversatione ac mente illic esse potest ; ita qui nondum in infernis locis consistit, potest signa gestare mortis atque peccati, quasi jam in inferis habitet, etsi adhuc in corpore vivit. Porro dicitur pauper, tum qui peccato miser est, tum etiam modestus et humilis, et qui aliquid accipere a Deo indiget. Et quidem omnis homo natus ita se habet. Jam qualibet ex his ratione dictus pauper, a Dei memoria non excidit, quamvis ob causam aliquam utilem videatur interdum traditus oblivioni ; quæ tamen perpetua non est. Quid autem intersit inter pauperem et inopem, infra dicemus, ubi occasio de his loqui tulerit.

VERS. 20. Tu es, Domine, qui tumidos ac ferocientes a vituperabili celsitudine facis excidere, ac superbis resistis : ne itaque roborentur hi, sed abs te judicentur ; hinc enim ipsis summa utilitas accidet. Possumus etiam interpretari verba « Ne confortetur homo, » quasi de diabolo dicta ; qui in zizaniorum parabola inimicus homo dicitur²⁰. Quin etiam in prophetia : Hic est homo exasperans terram. Et quoniam homo hujusmodi validus erat ante Salvatoris adventum, ciebatque : « Mundum universum manu instar nidi capiam, et tanquam derelicta ova tollam : non est qui effugiat aut resistat mihi ; » non ferens hominum genus superbos illius sermones, precem Servatori extollit dicens : Exsurge, Domine, D veni ad nos, ne diutius hic qui superbit adversus nos homo prævaleat. Porro hominis nomine dicitur diabolus, non quod mortale logicum sit animal, sed quia æque ac homines a divina conditione excidit : quibus Deus : « Ego dixi : Vos dii estis et filii Excelsi omnes ; vos vero tanquam homines morimini²⁰. »

Utique diabolus istiusmodi eligit, qui mendacibus verbis divites esse videntur, cum quibus sedet oc-

cultus, latere volens, ut interficiat innocentem, A ipsum ardentibus suis sagittis trajiciens; lethiferæ enim sunt, utpote quæ a vita proba avellunt. Posset etiam illud, « in occultis, » cum præcedente et sequente sententia conjungi. Verumtamen non potest sagittis suis conficere illum, qui indutus est armatura Dei. Unde oculos in pauperem, ut captu facilem, conjicit, qui idem est cum isto paupere superbia impii incenso: istiusmodi autem verbis, aut etiam operibus dolosis irabit in rete suum, ut ipsum tanquam leo devoret. Insidiatur porro, cum de rei, puta, domesticæ administratione loquens, avaritiæ verba latenter ingerit; vel etiam illi qui caste vivere statuerat, lasciviæ modum suggerit: sicut etiam Evam, sub specie divinæ æqualitatis, ad prævaricandum induxit ²¹. Illud autem, « inclinabit se, » significat, quemadmodum deorsum convertens oculum, corruerit. Quomodo enim non deorsum oculos vertit, qui dicit: « Oblitus est Deus, » etiam providentiam contemnens?

In præcepto quod in paradiso datum fuerat, rapuit pauperem, et traxit in laqueum suum, ut in illo raptum humiliaret. Rursus insidiatus in occulto rapuit Judam factum pauperem per avaritiam; quem etiam ad se trahens, humiliavit in laqueo quem absconderat.

(Psalmus X secundum Hebræos, sed adhuc IX secundum Latinos et Græc. Vatic.)

VERSUS. 1. « Ut quid, Domine, recessisti longe, despicis in opportunitatibus, in tribulatione? Dum superbit impius, incenditur pauper. » Propheta tanquam homo interrogat, et ex Deo sciscitatur dicens: « Cur, Domine, procul recessisti? » Sed erim huic Scriptura respondet, nempe quod Dei bonitas ad pœnitentiam adducit peccatores. Longe autem recessit a peccatoribus Deus, peccato ipso dirimente, et peccatores procul expellente, prout dictum est: « Peccata vestra intervallum inter me vosque efficiunt. » Nam cæteroque Deus cunctis adest, atque omnia implet, ubique existens. Ideo in prophetiis dicitur: « Deus propinquans ego sum, » dicit Dominus « et non Deus longinquus ²². » Attamen cum in præsentī vita premuntur justī, et ab impiis alligantur, quasi procul abscedens, derelinquit eos, ait, o Domine, atque despicis. Propterea impiorum superbia augetur; inopem vero tuum ac pauperem cura urit, zelo religioso zelantem, et intimo animo inflammatum.

VERS. 3. Ejusmodi præcipue sunt, qui divinis opibus et sapientia carent, neque religionis dogmata accurate tenent: hi quippe sapientis providentiæ judicia incurrunt, dum peccatorem laudant desiderii proprii indulgentem; cum satis apparet, peccatorem non meliora, sed jucunda tantum et voluptaria expetere. Insuper eodem errore judicant in benedictione versari eos qui divitias et humanam temporalemque gloriam habent, aiuntque iniquos

λανθάνειν βουλόμενος, ὡς ἂν ἀθῶον ἀποκτείνῃ, τρώσας αὐτὸν τοῖς πεπυρωμένοις αὐτοῦ βέλεσι, θανατικὰ γὰρ ἐστίν, ἀπὸ τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς κατασπῶντα. Δύναται δὲ τὸ, « ἐν ἀποκρύφοις, » συνταχθῆναι καὶ τῷ προάγοντι ῥητῷ, καὶ τῷ μετ' αὐτό. Πλὴν οὐ δύναται τοῖς ἰδιοῖς ἀποκτεῖναι βέλεσι τὸν ἐνδεδυμένον τὴν τοῦ Θεοῦ πανοπλίαν. Διδ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς ὡς εὐάλωτον ἔχει τὸν πένητα, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ ἐνπυριζομένῳ πτωχῷ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίᾳ· τὸν τοιοῦτον δὲ ἀρπάζει διὰ λόγων ἀπατηλῶν, ἢ καὶ πράξεων, πρὸς τὴν ἰδίαν παγίδα, καταφαγεῖν αὐτὸν ὡς λέων ἐθέλων. Ἐνεδρεύει δὲ, ἡνίκα περὶ οικονομίας τυχὸν ὀμιλῶν, τὸν περὶ τῆς φιλαργυρίας λόγον ἐγκρύψῃ, ἢ καὶ τῷ σωφρονεῖν βουλομένῳ ὑποβάλλει τρόπον ἀκολασίας· ὡς καὶ τῇ

B Εὐχὴ διὰ τῆς ἰσοθεας ἐνέβαλε τὴν παράβασιν. Τὸ δὲ, « κύψαι, » δηλοῖ ὡς κάτω στρέψας τὸν ὀφθαλμὸν, ἔπεσε. Πῶς δὴ οὐ κάτω βλέπει λέγων, « Ἐπιπέσονται ὁ Θεός, » καὶ τὴν πρόνοιαν ἀθετῶν;

Ἐν τῇ ἐντολῇ τῇ δοθείσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ ἤρπασε πτωχὸν, καὶ ἐλκυσεν ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ, ὥστε ἐν αὐτῇ ταπεινωσάτω τὸν ἀρπασθέντα· πάλιν ἐνεδρεύσας ἐν ἀποκρύφῳ, ἤρπασε πτωχὸν γενόμενον τὸν Ἰούδαν διὰ φιλαργυρίας, ὃν καὶ ἐλκύσας πρὸς ἑαυτὸν, ἐν ᾗ ἐκρυψε παγίδα ἐταπεινωσεν αὐτόν.

Στίχος α'. « Ἴνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν, ὑπεροβῆς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσιν; Ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ, ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός. » Ὁ Προφήτης ὡς ἄνθρωπος ἐρωτᾷ, καὶ πυνθάνεται τοῦ Θεοῦ λέγων· « Ἴνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν; » Εἶπεν δ' ἂν ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν ἀποκρινόμενος, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιαν ἄγει τοὺς ἀμαρτάνοντας. Ἀφέστηκεν δὲ τῶν ἀμαρτιῶν μακρὰν ὁ Θεός, τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς διορισούσης καὶ μακρὰν ἐλαουσύνης τοὺς ἀμαρτάνοντας, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν διστῶσιν μεταξύ ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. » Ἄλλως γὰρ ὁ Θεός ἀεὶ τοῖς πᾶσι πάρεστιν, καὶ τὰ πάντα πληροὶ πανταχοῦ τυγχάνων. Διὸ λέλεκται ἐν προφητείαις· « Θεός ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐ Θεός πόρρωθεν. » Θλιβομένων δὲ κατὰ τὸν ἐσῶτα βίον τῶν δικαίων καὶ ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν καταπονυμένων, ὥσπερ μακρὰν ἀφεστῶς καταλείπει αὐτοὺς, φησὶν, ὦ Κύριε, καὶ ὑπεροβῆς· διὸ ἀβῆς ἢ ὑπερηφανία τῶν ἀσεβῶν· τὸν δὲ σὸν πένητα καὶ πτωχὸν ἐμπυρίζεις, ζηλοῦντα τὸν θεοσεβῆ ζῆλον, καὶ ἐνδοθεν φλεγόμενον τὴν ψυχὴν.

Στίχ. γ'. Καὶ μάλιστα οἱ θείου πλοῦτου καὶ σοφίας στερούμενοι, καὶ μὴ ἀκριβεῖς ὄντες περὶ τὰ δόγματα τῆς εὐσεβείας. Οὗτοι γὰρ τοῖς τῆς σοφῆς προνοίας προσκόπτουσιν κρίμασιν, ἐπαινοῦντες τὸν ἀμαρτάνον ἐφ' οἷς ἐπιθυμεῖ· φανεροῦ ὄντος ὡς οὐ τῶν εἰρετῶν, ἀλλὰ τῶν ἡδέων καὶ ἐμπαθῶν ὀρέγεται ὁ ἀμαρτωλός. Πρὸς τούτοις, ἐκ τοῦ αὐτοῦ σφάλματος εὐλογίαν ἠγοῦνται τοὺς πλοῦτον καὶ δόξαν ἄνθρωπινον καὶ πρόσκαιρον ἔχοντας, φάσκοντες τοὺς ἀδι-

²¹ Gen. III, 5. ²² Rom. II, 4. ²³ Jerem. XXI, 23.

κοῦντας πρὸς Θεοῦ εὐλογεῖσθαι· ἔδει δὲ τοπάσαι ὡς ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ εὐλογία δίδεται δικαίοις.

Στιχ. 8. Εἰ καὶ ἔδοξεν μακρὰν ἀφεστάναι καὶ ὑπερορᾶν Θεὸς τοὺς θλιβομένους διὰ τὸ ταράττεσθαι ὑπὸ τῆς τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίας, ἀλλ' ὅν πάνυ ἀγανακτεῖ κατὰ τοῦ ὑπερηφάνου σκανδαλίσαντος, καὶ ἵνα κατὰ τὴν Γραφὴν εἰπω, ἐμπυρρίζοντος τὸν πτωχὸν, καὶ διὰ τὸ κακῶς κεχρησθαι τοῖς ὑπάρξεσιν αὐτῷ τῇ Θεοῦ προνοίᾳ. Τοῦτο γὰρ ἐκ τῶν ἐξῆς λέξεων παρίσταται· εἴρηται γάρ, « Παρώξυνε τὸν Κύριον ὁ ἁμαρτωλός· » οὗτος δ' ἔστιν ὁ ὑπερηφανεύμενος ἀσεθῆς, καὶ ἐπὶ ταῖς ἐπιθυμίαις ἐαυτοῦ ἐπαινούμενος. Εἰς τοσοῦτον δὲ παρώξυνεν τὸν Κύριον, ὡς ἐπιτεταμένην ὀργὴν γενέσθαι, ἣν αὐτὸς ἐαυτῷ ἐθησαύρισεν, κατὰ τὸ λεχθὲν, « Κατὰ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς. » Πλὴν εἰ καὶ πολλὴ ἡ θησαυρισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ὀργή, ἀλλὰ γε οὐκ ἔσται κατὰ τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος ἀλλ' ἐκζητήσις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, δι' ἀγαθότητα τοῦ κρίνοντος Θεοῦ. Εἰ γὰρ ἐκζητήσις κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὀργῆς ἐγένετο, ἄρδην ἀπώλλυντο καὶ παραυτὰ οἱ κακοί. Τοῦτ' αὐτὸ θεωρήσαντες τῷ ἀγαθότητι ἐνδεικνυμένῳ φασίν· « Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; »

Στιχ. 9. Πρόφασις δὲ τοῦ παροξῦναι τὸν ἁμαρτωλὸν τὸν Κύριον, τῷ μὴ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐνώπιον αὐτὸν ἔχειν, ἐπειπερ ἀπεστράφη Θεὸς· πᾶς γὰρ ἁμαρτάνων τοῦτο πράττει· διὸ φησὶν ὁ Θεὸς περὶ παντὸς τοιοῦτου, « Ἔστρεψαν ἐπ' ἐμὲ νῦτα αὐτῶν, καὶ οὐχὶ πρόσωπα. » Ταῦτες τῆς ἀσεθείας ὁ Κάϊν πατήρ γεγωνὸς· ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ, ἀποστραφεὶς αὐτὸν δηλονότι. Εἰ περὶ ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν λέγεται ταῦτα, πολλῷ μᾶλλον καὶ περὶ διαβόλου παροξύναντος τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἔχοντος αὐτὸν ἐνώπιον αὐτοῦ· μάλιστα γὰρ αἱ ἐπόμεναι λέξεις περὶ αὐτοῦ λέγονται· « Βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ. » Τίνος γὰρ ἀνθρώπου βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ ἐν παντὶ καιρῷ, τῶν ἀσεβῶν καθηκόντως πολλὰ πολλάκις ἐπιτελούντων; Βαδίζει δὲ βεβήλωσ οὐκ εἰς μόνον πράξεις ἐπιλήπτους ἄγων τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ἀπρονοήσιαν ὀρίζων. Πολλοὺς γοῦν ἐπεισεν ἀπροστασίαστον τὸν κόσμον δογματῆσαι, πρότερος αὐτὸς ἐκπεσὼν τῆς ὀρθῆς περὶ διοικήσεως Θεοῦ καὶ κρίσεως γνώμης. Παρίσταται τοῦτο ἐκ τοῦ λεγομένου τῷ Θεῷ περὶ αὐτοῦ· « Ἀνταναιρεῖται τὰ κρίματά σου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει· » οὐχ ὡς πάντως τοῦτο σήσησεντος, ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτὸν τοῦτο προτεθεῖσθαι· ψεῦδος γὰρ, τὸ κύριον αὐτὸν πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ εἶναι ἢ γενήσεσθαι· μάλιστα γὰρ ἐχθροὶ αὐτοῦ εἰσιν οἱ ἐν ἀγίοτῃ τελειοί· ὧν οὐδενὸς βασιλεύει, μόνων δὲ τῶν ποιούντων τὴν ἁμαρτίαν κατακυριεύει· εἴρηται γὰρ· « Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δούλος ἐστὶν τῆς ἁμαρτίας. » Κατακυριεύεται ὑπὸ τοῦ διαβόλου τῷ ἐνεργήσαντος ἐν αὐτῷ τὴν ἁμαρτίαν.

Στιχ. 9. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόρεστον τῆς κακίας αὐτοῦ.

a Deo benedici: oportebat autem credere Dei benedictionem justis tribui.

VERS. 4. Etiam si videatur procul esse et negligere Deus homines afflictos, et ob impii superbiam conturbatos, nihilominus valde irascitur superbo qui scandala infert, atque, ut cum Scriptura loquar, pauperem incendit, et bonis Dei providentia ipsi suppeditatis male utitur. Hoc enim in sequentibus verbis traditur. Dicitur enim: « Exacerbavit Dominum peccator; » est autem hic superbus impius, et in desideriis suis laudatus. Tantopere autem exacerbavit Dominum, ut iram erumpere fecerit, quam ipse sibi congesserat; juxta illud: « Secundum duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram ad diem iræ ²⁶. » Sed quantumvis multam peccator sibi iram congesserit, haud tamen pro multitudine ac magnitudine ejus quæstio exercebitur in die judicii, propter judicantis Dei bonitatem. Nam si pro iræ magnitudine quæstio institueretur, funditus et illico perirent improbi. Quod ipsum animadvertentes, Deo bonitatem præ se ferenti, dicunt: « Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit ²⁷? »

VERS. 5. Cur autem Dominum exacerbet peccator, causa hæc est, quod illum præ oculis non habet, quia se avertit a Deo. Ita enim quisquis peccat se gerit. Ea propter de cunctis hujusmodi ait Deus, « Converterunt ad me dorsa, et non vultus ²⁸. » Hujus impietatis Cain parens, « exiit a conspectu Domini Dei ²⁹, » id est, ab illo se avertit. Quod si de hominibus peccatoribus dicuntur hæc, multo potius et de diabolo Deum exasperante eumque præ oculis non habente; nam de ipso potissimum sequentes lectiones dicuntur: « Inquinantur viæ illius omni tempore. » Nam cujusnam hominis omni tempore inquinantur viæ? quoniam impii quoque multa sæpe honeste agunt. Pergit autem profane non ad vitiosos tantummodo actus trahens homines, verum etiam Dei providentiam negans. Multis itaque suadet, mundum sine Dei gubernatione credere, postquam ipse primus a recta excidit de Dei gubernatione et judicio sententia. Hoc probatur ex his quæ Deo de peccatore dicuntur: « Auferentur judicia tua a facie ejus, omnium inimicorum suorum dominabitur; » non quod omnino id ait consecuturus, sed quia id potius sibi faciendum proposuerit; namque falso diceretur, ipsum omnium inimicorum suorum dominum esse vel fore, præcipui enim inimici sunt homines sanctitate perfecti, quorum neminem possidet, sed illis tantummodo qui peccatum faciunt, dominatur. Dictum est enim: « Omnis qui facit peccatum, servus est peccati ³⁰. » Ergo a diabolo imperio premitur, qui in ipso peccatum operatur.

VERS. 6. Ex immodica autem malitia ejus, quæ

²⁶ Rom. II, 5. ²⁷ Psal. CXXIX, 3. ²⁸ Jerem. XVIII, 17. ²⁹ Gen. IV, 16. ³⁰ Joan. VIII, 34.

sequuntur dimanant. « Dixit enim: *Non movebor a generatione in generationem, sine malo.* » Quæ dietio superbia ipsius audaciam impudentiamque demonstrat. Verumtamen hac animadversa locutione, aliquis interpretari volet, quod hominibus tantummodo inimicis suis dominabitur; nam si a generatione in generationem dixit in corde suo, se mali expertem nunquam iri commotum, constat de hominibus tantum serie generis sibi succedentibus verba fieri. Atqui ne hoc quidem prorsus verum est, nam sanctis prophetis et apostolis non est dominatus; sed ipsi potius eum pedibus suppositum habuerunt, hanc Jesu potestatem tradente.

VERS. 7. « Cujus maledictione os plenum est, et amaritudine ac dolo: sub lingua ejus labor ac dolor. » Qui a Dei sanctitate excidit, et a veritate ac benedictione se abducit, os habet maledictione plenum, dans operam scilicet ut poenæ et maledictioni obnoxios faciat quos ipse decepit. Habet autem oratio ejus multam cum fallacia vim. Propterea maledicto, amaritudine, ac dolo redundat ejus sermo, os ejus appellatus: atque ut noceat et perdat, hæc gerit sub lingua sua; talis vero sermo dolosus est, dolor laborque: nihil enim habet blandum bonumve; sed quicquid dolorem laboremque ingerit, id eloquitur.

VERS. 8. Cum usquequaque se noxium et exitiosum esse decreverit, deligit sibi socios homines qui divite oratione esse videntur, fallacibus nimirum verbis utentes: cumque iis clam sedens, ut qui sit lateat, insidias struit, quibus innocentem interimat, igneis suis illum vulnerans telis: sunt enim hæc mortifera, utpote quæ a comite virtutis vita abstrahunt hominem his armis confixum. Attamen sic etiam interpungere possumus: « Sedet in insidiis cum divitibus; » dehinc facta interpunctione prosequemur, « ut in occultis innocentem occidat; » nam quia in occultis amphiboliam habet, utrinque interpungi potest: quod nuper primo fecimus interpungendo: « Sedet in insidiis, cum divitibus in occultis. » Postea vero legere maluimus: « Sedet in insidiis cum divitibus, ut in occultis innocentem occidat. » Attamen quamvis insidiatur, cum prædictis divitibus sedens ut capiat occidatque innocentem, nihilominus sciendum est, ab eo neminem, qui secundum Deum sit sapiens, posse feriri, utpotè armatura Dei munitum. Unde oculus in inopem intendit, sperans ipsum capere; quod nisi ille esset pauper, qui uritur ob impii superbiam. « Insidiatur in abscondito » ceu sævus leo in spelunca sua, ut pauperem dolosa oratione abripiat, et quandoque etiam operibus: quem etiam, postquam laqueo comprehendit, ad apostasiam trahet. Immanis enim fera est, imo vero leo. Igitur sæpe insidians, dum de parcimonia disserit, latenter avaritiam suadet; et de pudicitia loquens, luxuriæ aliquam speciem insinuat. Sic Evam fraudulentè in paradiso ad mandati transgressionem perpulit,

A ἔστιν τὸ ἐξῆς ἐπιφερόμενον. « Εἶπεν γάρ, φησὶν, *Ὁ μὴ σαλευθῶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἄνευ κακοῦ.* » Διηλοὶ τὸ βῆμα τῆς ἀλαζονείας αὐτοῦ θράσος ὁμοῦ καὶ ἀναισχυντίαν. Ταύτη τῇ φωνῇ ἐπιστήσας τις, ἐρημνεύσει περὶ μόνων τῶν ἀνθρώπων, ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει· εἰ γὰρ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἄνευ κακοῦ μηδὲ πώποτε κεκλονῆσθαι, φανερόν ὡς περὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν ἐχόντων τὸ εἶναι μόνων ἀνθρώπων εἰρηται. Πλὴν οὐδὲ τοῦτο πάντως ἀληθές· τῶν γὰρ ἁγίων πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων οὐκ ἐκυριεύσει· μᾶλλον γὰρ αὐτοὶ αὐτὸν ὑπὸ πόδας ἔσχον, τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἐξουσίαν ταύτην ὀρέξαντος.

Στιχ. ζ'. « Οὐ ἄρα; τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει, καὶ πικρίας καὶ δόλου· ὑπὲρ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ κόπος καὶ πόνος. » Ὁ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ ἐκπεσῶν, τῆς ἀληθείας καὶ εὐλογίας πόρρω ἑαυτὸν ἀπαγαγῶν, τὸ στόμα πλήρες ἔχει ἄρα; δι' ὧν λέγει πειρώμενος ὑπὸ κλάσιν καὶ ἀράν ποιεῖν τοὺς ἀπατωμένους. Ἐχει δὲ αὐτοῦ ὁ λόγος σὺν τῷ δολερῷ πολλὴν δεινότητά. Διὸ σὺν τῇ ἀρᾷ καὶ πικρίας καὶ δόλου ὁ λόγος αὐτοῦ πλήρης ἐστίν, στόμα αὐτοῦ καλοῦμενος· καὶ ἐπὶ τούτων ἐπὶ τὸ βλάψαι καὶ ἀπολέσαι προφέρει ὑπὲρ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· αὕτη δὲ ὁ λόγος ὁ δολερὸς ἐστίν, πόνος καὶ κόπος ὑπάρχει· οὐδὲν γὰρ προσήνης ἢ χρηστὸν, ἀλλ', εἴ τι κόπον καὶ πόνον ἐμποιοῦν, προφέρει.

Στιχ. η'. Διὰ πάντων βλαπτικὸς καὶ ἀπειλείας προθέμενος εἶναι αἴτιος, ἐπιλέγεται δοκοῦντας εἶναι πλουσίους ἐν λόγῳ, ψευδῶνυμον λόγον ἔχοντας ἀνθρώπους· καὶ σὺν αὐτοῖς καθεδόμενος κεκρυμμένως ἐπὶ τὸ λαθάνειν τίς ἐστίν, ἐνεδρεῦειν πειράται ἵνα ἀθῶον ἀποκτείνῃ, τρώσας αὐτὸν τοῖς πεπτρωμένοις αὐτοῦ βέλεσιν, θανάτου γὰρ ποιητικὰ ταῦτα, κατασπῶντα ἀπὸ τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς, τὸν ὑπὸ τῶν βελῶν βαλλόμενον. Στιξαὶ δυνατὸν καὶ οὕτως· « Ἐγκάθηται ἐνέδρα μετὰ πλουσίων· » μεθ' ὃ στίξαντες ἐπιφύρομεν, « ἐν ἀποκρύφοις ἀποκτείναι ἀθῶον· » τὸ γὰρ ἐν ἀποκρύφοις ἀμφιβολίαν ποιοῦν, ἐκατέρωθεν διαστέλλεται· ὅπερ ἤδη πεποιθήκαμεν πρότερον, στίξαντες· « Ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρα μετὰ πλουσίων ἐν ἀποκρύφοις· » ὕστερον οὕτως ἀναγγιόντες· « Ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρα μετὰ πλουσίων, ἐν ἀποκρύφοις ἀποκτείναι ἀθῶον. » Πλὴν εἰ καὶ ἐνεδρεῦει, πλουσίους τοῖς πειρημένοις συγκαθήμενος ἐπὶ τῷ ἐλεῖν καὶ ἀποκτείναι ἀθῶον, ἀλλὰ γε ἐπιστατέον ὡς οὐδένα τῶν κατὰ θεὸν σοφῶν τρώσας δύναται ἐνεδυμένων τὴν πανοπλίαν Θεοῦ. Ὅθεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν πένητα ἔχει, πειθόμενος αὐτὸν ἔχειν ἀλωτῶν, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ ἐμπυριζομένῳ πτωχῷ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίᾳ. Ἐνεδρεῦει ἐν ἀποκρύφῳ οἷα ἀγριὸς λέων ἐν τῇ μάνδρα αὐτοῦ, τοῦ ἀρπάσαι πτωχὸν διὰ λόγων ἀπατηλῶν, ἔστιν δ' ὅτε καὶ διὰ πράξεων· ὃν καὶ ἐκίψει μετὰ τὸ ἀρπάσαι ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ καταφυγεῖν· θῆρ γὰρ ἀγριὸς ἐστίν, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τοῦτο λέων. Πολλάκις γοῦν ἐνεδρεῦων, περὶ οἰκονομίας ὤθεν ὁμιλῶν, ἐγκρύπτει· τὸν περὶ φιλαργυρίας λόγον· ὡς περὶ σωφροσύνης φλεγγόμενος, τρόπον ἀκολασίας ὑποβάλλει· οὕτως τὴν Εὐαν ἠπάτησεν ἐν τῷ παρα-

δειψα διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς, ἴσθησαν ἂν ὑποβάλλων· καὶ τὸν Ἰούδαν διὰ φιλαργυρίας.

Στιχ. 9. Τὸ κύψαι κείμενον δηλοῖ, ὡς κάτω στρέψας τὸν ὀφθαλμὸν ἔπεσεν· πῶς γὰρ οὐ κάτω τὴν βλέψιν ἔχει ὁ ἀθετῶν πρόνοιαν διὰ τοῦ λέγειν, « Ἐπιλέησται ὁ Θεός, » καὶ τὰ ἐξῆς;

Στιχ. 13-15. Δυνάμενος παραχρῆμα ταπεινώσαι τὸν ὑπερήφανον καταδυναστεύοντα τοὺς ταραττομένους ἐπὶ τῇ θρασυτέτῃ αὐτοῦ, διὰ τί χρήσιμον βοηθῆσαι αὐτοῖς δυνάμενος, ελασας αὐτοὺς χρόνον τινὰ θλιθεῖναι; ἐφ' ᾧ γινομένη ἐγνωσθῆς οὐ μόνον καὶ τὸν ἐπ' αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πόνον κατανοῶν· γέγονε δὲ τοῦτο, ἐν οἷς ὠφεληθέντες διὰ τῆς προσκαίρου κακώσεως, ἐκουσίως ἑαυτοὺς παραδῶσιν εἰς τὰς χεῖράς σου, πῶθον λοιπὸν ἔχοντες παιδεύεσθαι καὶ ἀρχεσθαι ὑπὸ σοῦ. Σοὶ οὖν ἐγκαταλείπεται ὁ πτωχός· σὺ τὰ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ οικονομῆσεις, ἵνα πλούσιον αὐτὸν ποιήσης ἀγαθὰ οὐρανῶθεν παρασχών. Οὕτω καὶ ὀρφανῷ αὐτὸς βοηθεῖ, προϊστάμενος καὶ ἀνατρέφων αὐτὸν εἰς υἱοῦ τάξιν. Ὅρφανὸν ἐν τούτοις ἐκλαβεῖν δεῖ τὸν ποτὲ ἔχοντα τὸν πατέρα τὸν διάβολον διὰ κακίαν· νῦν δὲ αὐτὸν ἀποβαλόντα μετανοίας τρόπω. Ἄμαρτωλὸς δὲ τίς, καὶ πονηρός, μετὰ τοῦ ἀρθρου εἰρημένος, ἢ ὁ διάβολος; Τούτου ὁ βραχίων ὑπὸ Κυρίου συντριβεται, καὶ ἡ ἄμαρτία αὐτοῦ ζητουμένη οὐχ εὐρίσκεται ἔχουσα, ἐν τῷ ἐπιτελεῖσθαι τὸ τέλος λαβοῦσα· οὐ γὰρ οὐσία τίς ἐστὶν τὸ κακὸν, ἀλλὰ ποιότης· καὶ οὕτως ἐνοστήσεται τὸ ἐπὶ πᾶσι τέλος, οὗ χάριν τὰ ἄλλα πάντα γέγονεν· αὐτὸς δὲ οὐδενὸς ἕνεκα ἐστίν.

Στιχ. 15. « Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ὡς τῆς βασιλείας αὐτοῦ μὴ εἶναι τέλος. Οὐ γὰρ οἶόν τε τὸν αὐτὸν ὑπὸ δύο κυρίους καὶ βασιλεῖς εἶναι. Ὅτε ἐκυρίευσεν καὶ ἔδασίλευεν ἡ ἄμαρτία τοῦ αὐτὴν ποιοῦντος, ὁ Θεὸς οὐ κύριος, οὐ βασιλεὺς τοῦ ἄμαρτάνωντος ἦν. Ἐπειδὴ δὲ ζητηθεῖσα ἡ ἄμαρτία ἢ βασιλεύουσα τοῦ ἐνεργούντος αὐτὴν οὐχ εὐρέθη, ὁ Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα βασιλεύει καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ἀπολεῖσθε, ἔθνη, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ. » Γῆ τοῦ Θεοῦ ἢ ἀγαθὴ καρδία εἴρηται· ἐκ ταύτης τῆς γῆς ἔθνη ἀπόλλυνται, ὅτι ἂν ἐκβληθῇ πᾶν ἐνθύμημα φαῦλον καὶ λογισμὸς πονηρός· ἔθνη γὰρ τὰ φαῦλα ἐνθυμήματα καὶ λογισμοί, εὐεργεσία Θεοῦ ἀπολλύμενα. Εἰ δὲ καὶ τὴν τῶν πρᾶξων γῆν δηλοῦσθαι τις βούλεται (Κυρίου γὰρ καὶ αὐτῆ), ἀπόλλυνται ἐκ τῆς γῆς ταύτης ἔθνη· πᾶς γὰρ ὁ ἄμαρτάνων οὐχ ἐπιτρεπόμενος εἰς αὐτὴν ἀναβῆναι· μόνοι γὰρ ἄγιοι κληρονομήσουσιν αὐτήν. Εἴρηται γὰρ πρὸς τινος ἁγίου, « Πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ Κυρίου ἐν γῆ ζώντων· » καὶ πρὸς ἄλλον ὁ Θεὸς εἶπεν· « Ἀναβιδάσω σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς. »

Στιχ. 15. « Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσῆκουσας, Κύριε, τὴν ἐτοιμασίαν τῆς καρδίας αὐτῶν προσέταξε τὰ οὖς σου. » Ἐπιθυμία τῶν πενήτων ὑπῆρχεν τὸ πεσεῖν τὸν τυραννικῶς κατακυριεύσαντα αὐτῶν. Ἐπεὶ οὖν ὑπῆρχται αὕτη, συντριβέντος τοῦ βραχίον-

parem illam fore Deo dicitans. Sic Judam avaritia hlaqueavit.

VERS. 10. Quod incurvatus jacet, demonstrat eum fixo deorsum oculo procubuisse. Quidni enim ille deorsum spectat, qui providentiam negat, dum ait : « Oblitus est Deus, » et reliqua?

VERS. 12-15. Cum sine mora possis superbum humiliare, qui turbatos ab ipsius audacia opprimit, ejus utilitatis causa, cum possis optime his auxiliari, sinis eos tempore aliquo in pressuris versari? ejus certe rei ærumnam a te spectari scitum est. Verum ita contingit, ut qui a temporali calamitate eruditi fuerint, sponte se tradant in manus tuas, cupientes posthinc a te regi atque doceri. Tibi ergo derelictus est pauper; tu salutis ejus negotium curabis, ut eum divitem supernis bonis efficias. Sic etiam orphano ipse auxiliatur, patrocinans atque alens in filii loco. Orphanum hic intelligere oportet hominem, qui olim diabolum habuit patrem ob suam malitiam: nunc vero illum per poenitentiam mores abjecit. Jam quinquam peccator sit et improbus, præsertim si (more Græco et Italico) cum articulo proferatur, nisi diabolus? Hujus brachium a Domino conteritur; et peccatum ejus conquisitus non invenitur, quia in quo patrat articulo, in eodem desinit; non enim substantia aliqua est peccatum, sed qualitas. Ita eveniet ut sit quidam supremus finis, cujus causa omnia fiunt; ipse autem a nulla causa est.

C VERS. 16. « Regnabit Dominus in æternum, et in sæculum sæculi, » ita ut regni ejus nullus sit finis. Neque enim fieri potest, ut idem homo sub duobus dominis regibusve sit. Cum dominabatur regnabatque peccatum, ejus qui illud patrabat non erat Deus Dominus, neque rex peccatoris audiebat. Postquam vero conquisitum quod dominabatur auctori suo peccatum, inventum non est, « Dominus in æternum regnat et in sæculum sæculi. Peribitis, gentes, de terra ipsius. » Terra Dei, cor bonum dicitur; de terra hac gentes pereunt, quando scilicet prava quælibet animi molitio et omnis mala cogitatio expellitur; nam gentium nomine denotantur prava animi molimina et cogitationes, quæ Deo favente pereunt. Quod si quis terram mansuetorum hic designari vult (nam et hæc Domini est), pereunt ex hac terra gentes: siquidem nemo peccator in hanc ingredi sinitur; nam sancti tantummodo eam possidebunt. Dictum est enim a quodam sancto viro: « Credo videre bona Domini in terra viventium ». Atque alii Deus dixit: « Extollam te ad bona terræ. »

VERS. 17. « Desiderium pauperum exaudisti, Domine: præparationi cordis eorum intendit se auris tua. » Desiderium pauperum fuit, ut is caderet, qui tyrannide ipsos premebat. Quia vero id contigit, fracto peccatoris atque improbi brachio, recte Deo

Psal. xxxvi, 13.

cordium cognitori et arcanorum conscio, desiderium pauperum patefactum est efficaci prece. Audivit autem eos Dominus, voluntati ipsorum aurem præbens. Quidni enim paratum cor haberent propriæ salutis, qui prædictorum bonorum cupidi erant, suamque animam ad promissum Dei regnum capiendum comparaverant?

VERS. 18. Duplici hic quoque sensu hominis vocabulum est accipiendum; nempe et de mortali logico animante in superbiam elato; et de diabolo dicente: «Mundum universum manu capiam; neque erit qui me effugiat, aut mihi resistat.» Utique jam ulterius non gloriabitur, sanctis pede potentiam ejus prementibus, propter datam ipsis abs Jesu f. cultatem.

VERSUS. 1. «In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ,» etc. «Ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas in pharetra,» et reliqua. Quibus dictis adhortatur animam suam ut se attollat passeris instar alis virtutis, ut altos transcendens spiritalis montes, incolumis maneat. Verum utcumque hujus lectionis distinctio facienda sit, certe in Domino confidendum est.

VERS. 3. Spirituali autem sensu, multis calliditate pollutibus tum visibilibus tum etiam invisibilibus hostibus, qui intentam voluntatem habent, et qui ob paratam vim arcui intento comparantur. Sed et parata tela sermones diserti sunt. Hæc tibi configendo adsunt. Tu tamen (o anima) celis in montibus mansionem habes: illic posita, nequaquam vulneraberis. Dictum porro est diviniore Scripturarum sententias montium appellatione designari; nec non etiam sapientes magistros apostolos ac prophetas. Verbum, «Transmigra in montes sicut passer,» possumus hoc sensu dictum a Spiritu reputare, hortante ad secessum animam, quæ venenata sagittariorum tela vitare velit. Quod si forte invisibiles ipsæ potestates et arcitenentibus similes, dicant: «Transmigra in montes sicut passer,» dici hoc irridenter putabimus, dum eos denotare volunt qui toto corde Deo confidunt. Item quia tenebrarum noctisque filii sunt, qui hac sophistica oratione utuntur, tanquam sagittarii per obscuram noctem tela vibrare consitiunt adversus homines recto corde præditos.

VERS. 5. Si vel de Patre, vel etiam de ipso Salvatore ante incarnationem sermo est, sanctum ejus templum intelligendum est, ipsum esse sanctum cœlestemque intellectum, in quo ceu sancto templo suo thronum habet quasi in cœlo, ubi scilicet divine et sublimer regnat. Jamque in anterioribus diximus thronum pro regno accipi. Inspectrices autem ac providæ Dei virtutes, quæ oculi ejus appellantur, pauperi intentæ, incolumem eum servant. His circa pauperem curatis, oculorum Dei palpebræ, actus cogitationesque hominum explorant. Atque hoc

vos του ἀμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ, εὐκότως θεῶν τῶν τὰς καρδίας ἐπισταμένῳ καὶ τὸ κρυπτόν εἰδότε, ἢ ἐπιθυμία αὐτῶν πεφανέρωται, ἐνεργῆς οὕσα προσευχῆ. Εἰσῆκουσεν δὲ αὐτῶν ὁ Κύριος, προσχόντος τοῦ ὠτός αὐτοῦ τῇ ἐτοιμασίᾳ τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτῶν. Πῶς γὰρ οὐχ ἔτοιμον τὴν καρδίαν εἶχον πρὸς τὸ σωθῆναι οἱ τῶν προλεχθέντων ἔχοντες ἐπιθυμίαν, καὶ ἔτοιμον ἑαυτῶν ποιούντες τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην αὐτοῖς βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Στιχ. ιη'. Διχῶς καὶ ἐνταῦθα τὸν ἀνθρώπον ἐκλήπτει, εἰς τε τὸ θνητὸν λογικὸν ζῶον ἀλαζονεύμενον, καὶ εἰς τὸν λέγοντα διάβολον· «Τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήφομαι τῇ χειρὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφεύξεται με, ἢ ἀντιέτι μοι.» Οὐ γὰρ ἐτι μεγαλαυχῆσει συντριβόμενος ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἁγίων πατούντων αὐτοῦ τὴν δύναμιν, Ἰησοῦ τοῦτο χαρισάμενου.

PSALMUS X.

Στιχος α'. «Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα, πῶς ἐρεῖτε τῇ φυγῇ μου,» κ. τ. λ. «Ἴδοὺ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον, ἠτοίμασαν βέλη εἰς φαρέτραν,» καὶ τὰ ἑξῆς. «Ἐφ' οἷς εἰρημένους παρορμῆ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ μετωρισθῆναι δίκην στρουθίου περὶς ἀρετῆς, ἵνα περάσας ἐπὶ τὰ ὕψος ἔχοντα ὄρη πνευματικὰ, ἀδολβῆς διαμείνῃ. Ὅπως δ' ἂν ἔχη τὰ τῆς διαστολῆς τοῦ ἀναγνώσματος, πεποιθέναι ἐπὶ Κυρίῳ προσήκει.

Στ. γ'. Κατὰ θεωρίαν δὲ, πολλῶν σοφιστικῶς παρεσκευασμένων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, ὡς ἦδη τὸ ἡγεμονικὸν ἔχειν τεταμένον, δι' ἐτοιμασίαν τόξῳ ἐντεταμένῳ ἰσχυρός. Ἄλλὰ καὶ βέλη ἔτοιμα, λόγοι δὴ πιθανοὶ· ταῦτα πρὸς τὸ κατατοξεύσαι σε. Ἐχεις διατριβὴν ἐν ὕψηλοῖς ὄρεσιν· ἐνταῦθα γενεμένη οὐ τρωθήσῃ. Εἰρήται δὲ ὡς τὰ θεϊότερα τῶν Γραφῶν νοήματα τῇ τῶν ὄρων προσηγορέᾳ σημαίνεται. Πρὸς τοῦτους καὶ οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι ἀπόστολοι καὶ προφῆται, δυνατόν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰρημένον ἐκλαβεῖν τὸ, «Μετανάστει ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον,» προτρεπομένου ἀναχωρεῖν, τὴν διαδράναι θέλοντα τὴν ἰσθμὸν τρωσῶν τῶν τοξοτῶν. Εἰ δὲ καὶ ἀβρατοὶ δυνάμεις αἱ αὐταὶ οὐσαι, ἢ συγγενεὶς τοῖς τοξοταῖς, λέγομεν τὸ, «Μετανάστει ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον,» χλευαστικῶς αὐτὸ εἰρημένον ἐκλήψομεθα, ὑποδηλώσαι θελόντων τοὺς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐπὶ Θεοῦ πεποιθότας. Εἴτ' ἐπὶ σκότους υἱοὶ καὶ νυκτὸς εἰσιν αἱ πρὸς τὸ οὕτως σοφιστεῦναι παρεσκευασμένοι, τοξοταῖ ἐν ἀφεγγεῖ νυκτὶ κατατοξεύειν προτεθεινὰ τοὺς εὐθεῖαν καρδίαν ἔχοντας.

Στιχ. ε'. Εἰ ἢ περὶ τοῦ Πατρὸς, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ναδὸν ἔχον αὐτοῦ ἐκλήπτει τὴν περὶ αὐτοῦ ἁγίαν καὶ οὐράνιον νόησιν, ᾧ ἐν ναῶ ἁγίῳ καὶ τὸν θρόνον ἔχει ἐν οὐρανῶ θεϊκῶς καὶ ἐπουρανίως βασιλείων. Ἐσημειώσαμεθα καὶ ἐν τοῖς κρῆτερον ἀντὶ βασιλείας τὸν θρόνον λαμβάνεσθαι. Αἱ δὲ ἐποπτικαὶ καὶ ἔφοροι τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ καλούμεναι, πρὸς τὸν πᾶντα γινόμεναι, φρουροῦσιν αὐτὸν ἀδολβῆ. Τούτων περὶ αὐτὸν οἰκονομηθέντων, τὰ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ ἐξετάζει τὰς πράξεις καὶ τοὺς λογισμοὺς τῶν

ἀνθρώπων. Ἐκ τούτου παρίσταται τοῦ χριστοῦ τὸ ἀδικτο benignitas iudicis ostenditur. Nam si oculis simul et palpebris suis exploraret, intolerabile omnibus iudicium fieret: nunc cum palpebris suis tantummodo res singulorum exploret, haud omnia iudicandorum hominum peccata observari constat, neque horum magnitudo quanta sit. Bene item dicitur, oculos ejus ad eum qui beneficio afficitur intendi, etiamsi unus de pauperum numero sit; palpebras autem ad multitudinem filiorum hominum; ut beneficia quidem copiose alacriterque dentur; at poenae multo occultius a Deo proveniant. Atque haec ad litteram considerata, nullam materialem palpebram, aut quidlibet hujusmodi denotant; nam decente Deum modo intelligenda sunt.

Στιχ. 6. « Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ. » Ὁ Χριστὸς ἐστὶν οὗ τῷ βήματι φανερωθῆναι πάντας δεῖ, ἵνα κομισθῆται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἐπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν. Εἰπὼν δὲ ὑπὸ Κυρίου ἐξετάσιν γινομένην τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀσεβοῦς, ἐπιφέρει, ὡς μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ὃ τὴν κακίαν, οὖσαν ἀδικίαν, ἀγαπῶν, ποιῶν αὐτὴν κολαστέαν, διὰ τοῦ ἀμαρτάνειν· ᾧ ἐναντίον ποιεῖ ὁ δικαίως ἐνεργῶν, ἀγαπῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, ὁ εἰς ἀρετὴν αὐτὸν ἔγων. Οὐ μάχεται τὸ, « Δίκαιος (10) ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ, » τῷ μὴ ἀνίστασθαι ἀσεβεῖς ἐν χριστῷ· τὸ μὲν γὰρ τοὺς πάντη ἀθέους σημαίνει· τὸ δὲ, τοὺς διὰ τὸ ἀμαρτάνειν καταφρονούντας Θεοῦ. Πλέοντες γὰρ Γραφαὶ δηλοῦσι τοῦτο, μάλιστα ἡ λέγουσα, « Ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβῆς; » ἐν Γενέσει.

Στιχ. 7. « Ἐπιβρέξει ἐπὶ ἀμαρτωλοὺς παγίδας· » τοῦτ' ἐστὶ κολάσεις παγιδευούσας, καὶ ἐντὸς ἀρκύων ποιούσας τοὺς ἀγρευομένους· εἰ μὴ ἄρα τὸ παραδιδόσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν τοῦτο δηλοῖ, καὶ πάθειν ἀτιμίαν, καὶ ἀδοκίμω νῆ. Καὶ ἄρα εἰ μὴ διὰ τοῦτο ἐπιβρέξει, ἀλλ' οὐ βρέξει παγίδας, εἰρηται· ἦδη γὰρ παγιδευθεῖσιν ὑπ' ἑαυτῶν ἐπιβρέχονται παγίδες. Τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ· « Τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλίαν ἐπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζόμενων τὴν ἀνομίαν. » Ἐφαρμοδαί πρὸς ἑκατέρας τὰς ἀποδόσεις τὸ οὕτω γεγραμμένον ἐν Παροιμίαις πρὸς τοὺς σχολιοῦς· « Σκολιάς ὁδοὺς ἀποστελεῖ ὁ Θεός. » Πρὸς μὲν γὰρ τὴν προτέραν ἀπόδοσιν, κολάσεις εἶεν αἱ σχολιαὶ ὁδοὶ τοῖς διὰ κακίαν σχολιοῖς γεγεννημένοις ἐκπεμπόμεναι· πρὸς δὲ τὴν ἑτέραν, αἱ παραδόσεις εἰσὶν αἱ παραδιδόνται οἱ ἐκουσίως ἀμαρτάνοντες· ἀ δηλοῦνται διὰ τῶν παθῶν τῆς ἀτιμίας, καὶ τῶν κατηγορημένων.

Στιχ. 7. « Πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταγίδος ἡ μερὶς τοῦ ποτηρίου αὐτῶν. » Αἱ ἐπίπονοι ἀναποδόσεις δηλοῦνται πολλάκις ἐν τῇ Γραφῇ ὀνόματι τοῦ ποτηρίου· ὡς ἐν Ἡσαία· « Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Ἱερουσαλήμ, ἡ πιούσα τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ

dicto benignitas iudicis ostenditur. Nam si oculis simul et palpebris suis exploraret, intolerabile omnibus iudicium fieret: nunc cum palpebris suis tantummodo res singulorum exploret, haud omnia iudicandorum hominum peccata observari constat, neque horum magnitudo quanta sit. Bene item dicitur, oculos ejus ad eum qui beneficio afficitur intendi, etiamsi unus de pauperum numero sit; palpebras autem ad multitudinem filiorum hominum; ut beneficia quidem copiose alacriterque dentur; at poenae multo occultius a Deo proveniant. Atque haec ad litteram considerata, nullam materialem palpebram, aut quidlibet hujusmodi denotant; nam decente Deum modo intelligenda sunt.

B VERS. 6. « Dominus explorat justum et impium. » Dominus videlicet Christus est, ante cujus tribunal manifestari omnes oportet, ut referat unusquisque propria in corpore suo, prout gessit, sive bonum sive malum ⁴⁰. » Jam postquam dixit a Domino explorari justum et impium; subdit, eum odio habere animam suam qui malitiam seu iniquitatem diligens, facit eam poenae obnoxiam peccando. Secus vero agit, qui justitiam sectando, animam suam diligit, necnon proximum tanquam seipsum, quem etiam ad virtutem deducit. Neque dictio: « Justus explorat justum et impium, » repugnat illi: « Non resurgunt impii in iudicio ⁴¹: » nam haec dictio homines omnino irreligiosos significat: illa autem homines qui peccandi tantum causa Deum aspernantur. Multi enim sacrae Scripturae textus id ostendunt; et illa praecipue Geneseos verba: « Erit justus sicut impius? »

VERS. 7. « Superpluet peccatoribus laqueos, » id est poenas quae illaqueant, ac veluti retibus venaticam praedam capiunt: nisi forte hoc innotuit, tradit eos a Deo cupiditatibus cordium suorum, et passionibus ignominiae reproboque sensui. Et vide num ideo forsitan dixerit *superpluet*, et non *pluet* laqueos: nam jam illaqueatis, adhuc superpluuntur laquei. Id illa quoque dictione demonstratur: « Declinantes autem in obliquitates adducet Dominus eum operantibus iniquitatem ⁴². » Utrique sensui accommodabis illud quod in Proverbiis scriptum est de perversis: « Vias perversas aversabitur Deus ⁴³. » Nam juxta priorem sensum, poenae loco erunt perversae viae, hominibus malitia perversis oblatae: posteriore autem sensu traditiones intelliguntur illorum, quibus traduntur sponte peccantes: quae sunt passionibus ignominiae, et alia ibidem numerata.

VERS. 7. « Ignis et sulphur et spiritus procellae pars calicis eorum. » Molestae punitiones denotantur saepe apud Scripturam calicis vocabulo; veluti in Isaia: « Exsurge, exsurge, Hierusalem, quae bibisti calicem ruinae, craterem furoris ⁴⁴, » et reli-

⁴⁰ II Cor. v, 10. ⁴¹ Psal. i, 5. ⁴² Psal. cxiv, 5. ⁴³ Prov. xv, 9. ⁴⁴ Isa. li, 17.

(10) Δίκαιος. An legendum Κύριος? EDIT. PATROL.

qua. Sed etiam apud Jeremiam idem sensus aperitur hac locutione : « Dixit Dominus omnipotens, Deus Israelis : Sume calicem vini meri de manu mea, eoque potabis gentes, ad quas ego te mitam ⁴⁵. » Num ergo congruenter his, præsente quoque loco punitionem denotat pars calicis ipsius distributi, præsertim quia plenitudo calicis hujus est ignis, sulphur, et spiritus procellæ, cujus symbola erant, quæ in Genesi scribuntur ⁴⁶, pœnarum genera Sodomis et Gomorræ inflictarum a Domino. Præter ignem et sulphur, est etiam in hoc calice spiritus procellæ; et ignis quidem significat inflammatas minas; sulphur, impetum quo ignis magis incenditur; denique spiritus procellæ, tentationis turbinem quemdam demonstrat. Quod autem tentationem procella significet, perspicue possumus discere ex Isaia scribente : « Et sicut procella per desertum transiens, in proximo terribilis sævaque visio nuntiata mihi est ⁴⁷. » Fugiamus ergo impietatem, ut hujusmodi calix procul nobis sit, et pie vivamus; ut bibamus ad ebrietatem quod est optimum. Ex quo illud quoque fortasse dictum est : « Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei ⁴⁸. Quoniam justus Dominus, et justitiam diligit, rectitudines videt vultus ejus : » ideoque super pauperem oculos intentos habet, de salute ipsius sollicitus. Sed tamen super peccatores laqueos immitit; non enim temere Dei providentia ac judicia sunt : quippe Deus substantialiter justus est, non autem justitiæ particeps; qui cum ita natura propria sit comparatus, diligit pariter in multis justis esse justitiam, bonum cujusque propositum approbans. Possumus et aliter explanare quomodo Deus justitias diligit : cum nempe singulorum judiciorum sit quædam justitia, multa vero sint judicia Dei, de quibus scriptum est : « Judicia Domini vera, justificata in idipsum ⁴⁹; » hinc necessario sequitur multas esse justitias. Et quomodo justus est, ita etiam rectitudinem esse dices voluntatem illam quæ ad rectam rationem exigitur. Eam Deus libenter in iis qui habent spectat. Dicendum vero est de fectitudine, sensu congruo secundæ illi de justitiis notioni, quam in inscrutabilibus Dei judicij constituimus : quamque ob omnimodam approbationem facies ejus spectare dicitur. Nam Dei præsentia ex providentiæ actibus et ex judiciorum effectibus innotescit.

κόνδυλον τοῦ θυμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ παρίσταται τὸ αὐτὸ ἐκ τῆς ἐχούσης οὕτω φωνῆς· « Ἐἶπεν Κύριος ὁ παντοκράτωρ, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Λάβε τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ ἀκράτου ἐκ χειρὸς μου· καὶ ποτίεις αὐτὸ πάντα ἔθνη πρὸς οὓς ἐγὼ ἀποστελῶ σε. » Μήποτε οὖν συμφώνως τοῦτοις καὶ ἐν τοῖς προκειμένοις κόλασιν δηλοῖ ἡ μερίς τοῦ ποτηρίου τοῦ μερισθέντος αὐτοῖς; μάλιστα ἐν τῷ πλήρωμα τοῦ ποτηρίου τούτου, πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταϊγίδος ἐστίν· οὐ σύμβολα τὰ ἐν Γενέσει ἀναγεγραμμένα εἶδη κολάσεων ἐλθόντα ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα παρὰ Κυρίου. Πρὸς τούτῳ τῷ πυρὶ καὶ τῷ θεῷ, καὶ πνεῦμα καταϊγίδος ἐστίν ἐν τῷ ποτισμῷ τοῦ ποτηρίου. Δηλοῖ τὸ πῦρ τὴν διὰ καύσεως ἀπειλήν· τὸ δὲ θεῖον, τὴν διεγερουσαν ἐπιμύλλον τὸ πῦρ ἀφορμήν· πρὸς τούτοις τὸ πνεῦμα τῆς καταϊγίδος, πειρασμοῦ τινος συστροφὴν δηλοῖ. Ὅτι δὲ πειρασμὸν ἡ καταϊγίς δηλοῖ, σαφῶς ἐστὶν μαθεῖν ἀπὸ τοῦ ἐν Ἡσαΐᾳ γεγραμμένου, « Ὡς καὶ καταϊγίς δι' ἐρήμου διέλθοι ἐρχομένη, ἐγγὺς φοβερόν τὸ δράμα καὶ σκληρὸν ἀνηγήλη μοι. » Φύγωμεν τοίνυν τὴν ἀσέβειαν, ἵνα τοῦτο τὸ ποτήριον μακρὰν γένηται ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἐν εὐσεβείᾳ ζήσωμεν, ἵνα πῖωμεν τὸ μεθύσκον ὡς κράτιστον· περὶ οὗ κἀκεῖνο λέλεκται· « Κύριος ἡ μερίς τῆς κληρονομίας μου καὶ ποτηρίου μου· ὅτι δίκαιος Κύριος· καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν, εὐθύτητας εἶδεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. » Καὶ τούτου χάριν ἐπὶ τὸν πένητα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχει, φροντίζων αὐτοῦ τῆς σωτηρίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς παγίδας ἐπιπέμπει· οὐ γὰρ ὡς ἔτυχεν εἰκῆ γίνεται τὰ τῆς Προνοίας καὶ Θεοῦ κρίσεως· δίκαιος δὲ Κύριος κατ' οὐσίαν, ἀλλ' οὐ μετοχὴ δικαιοσύνης ἐστίν· πληρὴ εἰ καὶ οὕτως ἔχει φύσεως, ἀλλ' οὖν ἀγαπᾷ τὰς ἐν τοῖς πολλοῖς δικαίους δικαιοσύνας, τὴν ἐκάστου πρόθεσιν ἀποδεχόμενος. Ἔστιν καὶ ἄλλως εἰπεῖν ἀγαπᾷ αὐτὸν δικαιοσύνας· ἐπὶ ἐκάστου κριματός ἐστίν τις δικαιοσύνη, πολλὰ δὲ τὰ κριματὰ τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν γέγραπται· « Τὰ κριματὰ τοῦ Κυρίου ἀληθινὰ, δεδικαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτὸ· ἀνάγκη καὶ τὰς δικαιοσύνας πολλὰς εἶναι. Ὡσπερ δὲ δίκαιός ἐστιν, οὕτω καὶ εὐθύτητα βλέπων· εὐθύτητα δὲ ἐρεῖς γνώμην τὴν πρὸς ὀρθὸν λόγον κανονιζομένην. Ταύτην ὀρθὴν χαίρων ἐπὶ τοῖς ἔχουσιν. Ῥηθεῖ καὶ περὶ τῆς εὐθύτητος ἀρμονίως τῇ περὶ τῶν δικαιοσυγῶν δευτέρῳ νοήσει, ὑπαρχούση ἐν τοῖς κριμασιν τοῖς ἀνεξερευνήτοις αὐτοῦ· ἦν διὰ τὸ πάνυ ἀποδέχεσθαι, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὀρθῶς· ἐπιφαίνεται γὰρ παρῶν ὁ Θεὸς τοῖς ἔργοις τῆς Προνοίας, καὶ τοῖς ἀποτελέσμασιν τῶν κριμάτων.

PSALMUS XI.

Versus. 4. Nequaquam existimandum est corporis membra hic destruenda dici, sed illorum dolosum usum, et arrogantem sermonem. Nam et in Proverbiis dicitur : « Aufer a te os perversum, et iniqua labia a te procul repelle ⁵⁰. »

Vers. 5. « Labia nostra a nobis sunt; quis noster dominus est? » Hac audacia impius elatus dum ex-

στῆχος δ'. Οὐ γὰρ τὰ μέλη τοῦ σώματος ἐξολοθρευόμενα ἠγελοῦσθαι δεῖ, ἀλλὰ τὴν χρῆσιν τὴν δολίαν αὐτῶν, καὶ τὸν μεγαλορήμονα λόγον. Καὶ γὰρ ἐν Παροιμίαις εἴρηται· « Περιελε σεαυτοῦ σχολιδὸν στόμα, καὶ ἀδικὰ χεῖλη μακρὰν ἀπῶσαι ἀπὸ σοῦ. »

« Τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῶν ἐστίν· τίς ἡμῶν κυρίου ἐστίν; » Ἀπὸ ταύτης τῆς θρασύτητος ὁ ἀσεβής

⁴⁵ Jerem. xxv, 15. ⁴⁶ Gen. xix, 24. ⁴⁷ Isa. xxi, 1, 2. ⁴⁸ Psal. xv, 5. ⁴⁹ Psal. xviii, 10. ⁵⁰ Prov. iv, 24.

εὐδοκούμενος ἐν τῷ τυγχάνειν ὧν ἐπιθυμεῖ, προφέρει: Α φωνὴν τὴν ἐν τῷ Ἰώδ· « Λέγει δὲ Κυρίῳ· Ἐπίστα ἀπ' ἐμοῦ· ὁδοὺς σου εἰδέναι οὐ βούλομαι· τίς ἱκανός, δεῖ δουλεύσωμεν αὐτῷ; » Καὶ γὰρ οὗτοι τῆς προσούσης αὐτοῖς εὐπραγίας αἰτιοὶ νομίζοντες εἶναι, λέγουσ Κυρίῳ· Ἐπίστα, μὴ φανεροῦ μοι τὰς ὁδοὺς σου· εἰδέναι γὰρ αὐτὰς οὐ θέλω· τί γὰρ πλέον ἡμῶν ἔχων ἱκανός εἶ, ἵνα δουλεύσωμέν σοι;

Στιχ. 5. Ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν μέγα φρονούντων ὡς μεγαλορήμονα γλώτταν καὶ χεῖλη δόλια ἀρχεῖν, οἱ πτωχοὶ τάλαιπωροῦσιν, καὶ στενάζουσιν οἱ πένητες, τὸ τυραννικὸν αὐτῶν οὐ φέροντες. Τούτου χάριν φησὶν ὁ Κύριος· « Ἀναστήσομαι νῦν, ἵνα θήσομαι τὴν βουλὴν ἐν σωτηρίῳ· παρῆρσιάζομαι ἐν αὐτῷ κατὰ τῶν ἐναθρονομένων ὑπερφάνως τῶν ὑποδεεστέρων· ἀπολύσω δὲ τοῦ τάλαιπωρεῖν καὶ στενάζειν τοὺς πτωχοὺς καὶ πένητας. » Πτωχοὺς καὶ ἐν τούτοις καὶ πένητας ἐρεῖς τοὺς μὴ οἴους τε ἐπαμύνειν ἑαυτοῖς δι' ἀσθένειαν προσούσαν, ἢ διὰ τὴν εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἄγρυσαν κακίαν. Οὗτοι ἀνώτεροι τάλαιπωρίας καὶ τοῦ στενάζειν γεγέννηται, τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν τῆς ἐπιδημίας καιρὸν ἀναστάντος, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐληλυθότος· ὡς φανερωθῆναι τὴν σωτηρίαν τῶν ἐξω τάλαιπωρίας καὶ τοῦ στενάζειν γεγεννημένων. Ἔστιν γοῦν καταλλήλως τοῖς προκειμένοις ἀκοῦσαι τὸ, « Τάλαιπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος. Τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » Ἐφ' ᾧ λεχθέντι παρῆρσιάζομενος ἐξῆς λέγει· « Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Δεικνύεται γὰρ διὰ τούτων, ὡς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ ῥυσάμενος τὸν τάλαιπωροῦντα δι' ὃ εἶχεν σῶμα θανάτου, ὃ εἰπὼν ἔστι· « Νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος. »

Ἐπὶ τῶν εἰπεῖν πτωχοὺς μὲν εἶναι τοὺς μεταπεσόντας τοῦ πλοῦτου· πένητας δὲ τοὺς ἐκ πόνου δι' ἐργασίας γινομένου τὸ ζῆν ἔχοντας (11). Καὶ ἔστιν γε κατὰ ταύτην τὴν νόησιν ὁ πτωχὸς πένης ἐξ ἀνάγκης, οὐκ ἀντιτρέφοντος τὸν πένητα πτωχὸν εἶναι. Καὶ τάχα γε τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ πτωχοῦ κατασκευάζεται καὶ ἐκ τῆς Γραφῆς· εἰρηται γὰρ· « Πλοῦσοι ἐπτώχευσαν· καὶ, « Ὅτι ἐπτώχευσάμεν σφόδρα. » Συμφώνως τούτους ἐκλήψεται καὶ τὸ περὶ τοῦ Σωτήρος λεχθέν· « Ὡς ἐπτώχευσεν δι' ἡμᾶς πλούσιος ὢν, ἵνα ἡμεῖς πλουτήσωμεν ἐπὶ αὐτοῦ πτωχεῖα. » Συναινεῖ καὶ τοῖς περὶ τοῦ πένητος τὸ, « στεναγμοῦ τῶν πενήτων, » στεναγμῶν αἰεὶ καὶ ὀλοφυρομένων, ἐπὶ τῷ πόνῳ τῷ ἐκ τοῦ ἀπορεῖν τῶν ἐπιτηδίων προσόντι. Τὸ, « θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, » δηλοῖ τὸ, Ὅρισω καὶ ποιήσω ὡσπερ καὶ ἐν τῷ, « Ὅν ἔθηκεν κληρονόμον πάντων, » δηλοῦσης τῆς λέξεως, ὃν ὤρισεν καὶ ἀνέδειξεν κληρονόμον. Εἰς ταῦτα λήψαι τὸ, « Ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας εἰρημένον, « Ὑμᾶς ἔθετο τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν. » Τὸ

petita re potitur, vocem emittit, ejusmodi apud Jobum est : « Dicitque Domino : Recede a me, vias tuas scire nolo ⁵¹. Quid prodest, si ei nos seruiamus ? » Nimirum hi propriæ felicitatis putantes se esse auctores, dicunt Domino : Recede, ne mihi vias tuas manifestare velis ; namque eas cognoscere nolo. Quid enim nobis utilitatis accedet, si tibi famulemur ?

VERS. 6. Dum impii tumida mente sunt, linguaque magniloqua et dolosis labiis insolescunt, pauperes mœrent, inopes gemunt, tyrannicum illorum morem minime ferentes. Propterea dicit Dominus : « Nunc exurgam, ut ponam consilium in salutari : fiducialiter agam in eo, » contra illos qui superbe se extollunt supra infirmiores. En solvam a sua miseria, ne gemant, pauperes ac inopes. Porro pauperes atque inopes nunc quoque dices eos, qui semet tueri ob virium infirmitatem nequeunt, vel propter nequitiam qua ad hujusmodi statum redacti sunt. Hi celsiores calamitate et gemitu facti sunt eo tempore, quo Christus ad nos venit et resurrexit ; ita ut salvi apparuerint, erepti ærumnis atque plorantibus. Prædictis itaque consentaneum est verba illa audire : « Infelix ego homo ! quis me liberabit de corpore mortis hujus ⁵² ? » Quo dicto, confidenter deinde ait : « Gratias ago Deo per Jesum Christum ⁵³. » Per hæc enim ostenditur, Jesum Christum, qui calamitosum hominem corporis mortalis causa liberavit, illum esse qui ait : « Nunc exurgam, dicit Dominus. »

Venit in mentem nonnullis dicere, pauperes quidem esse qui patrimonio eversi sunt ; inopes autem illos qui labore operæ victum comparant. Atque hoc sensu pauper quidem necessario est inops ; neque tamen vicissim inops pauper est. Imo quod de paupere dicitur, fortasse etiam a Scriptura argumentum habet, ubi dicitur : « Divites egruerunt ⁵⁴. » Et : « Pauperes admodum facti sumus ⁵⁵. » Consonanter his accipitur, etiam quod de Salvatore dicitur : « Qui pauper propter nos factus est, cum esset dives, ut illius paupertate nos divites essemus ⁵⁶. » Favet item sensui vocabuli *inopis* dictio : « gemitus inopum ; » qui nimirum semper gemunt plorantque propter laborem quem ob rerum necessariorum inopiam tolerant. Dictio, « Ponam in salutari » significat, destinam et faciam, sicut in verbis : « Quem posuit hæredem universorum ⁵⁷ ; » id est, quem decrevit constituitque hæredem. Similiter intelliges : « Posuit Deus in Ecclesia primum quidem apostolos ⁵⁸, » et reliqua. Necnon illud quod Ecclesiæ senioribus dicitur fuit : « Posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam ⁵⁹. » Nam ver-

⁵¹ Job xxi, 14. ⁵² Rom. vii, 24. ⁵³ Rom. i, 8. ⁵⁴ Psal. lxxiii, 11. ⁵⁵ Psal. lxxviii, 8. ⁵⁶ II Cor. viii, 9. ⁵⁷ Hebr. i, 2. ⁵⁸ I Cor. xii, 28. ⁵⁹ Act. xx, 28.

(11) Adnotent Græci lexicographi hanc vocabulorum πτωχός et πένης distinctionem. Omnino et

Itali adhuc retinent distinguuntque *pitocco* (ex Græco πτωχός) et *potera*.

hum posuit, electionem demonstrat, qua constituti sunt et facti apostoli atque episcopi.

VERS. 8. Hac notione verbi « servare, » Salvator quoque de discipulis aiebat Patri : « Pater sancte, serva eos : quandiu lui cum ipsis, ego servabam eos **, neque hos attingebat malignus. » Hoc autem sensu sum hic ego locutus, quia in Genesi dicitur de Adamo serpenti : « Ipse servabit (observabit) caput tuum ; et tu servabis (observabis) calcaneum illius ** : « non enim hoc loco idem est observabis et servabis : apparet enim dicendum esse : « Ipse observabit caput tuum, et tu vicissim illius calcaneum. » Precatur nimirum dicens : « Tu, Domine, custodies nos ; » postquam omnia quæ suarum virium erant, præstitit : admonitione nempe illa observata : « Omni custodia serva cor tuum. » Quanquam his rite curatis, nondum satis adversus omnes insidias curæ nostræ sunt : nam « Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam ** . » Consentaneum ergo est, postquam nosmet custodierimus, precem pronuntiare dicentem : « Tu, Domine, custodies nos, et conservabis nos. » Etenim eo custodiente, fiducia agemus, et tanquam ab insidiis tuti in æternum erimus. Nam cum altissimus sis, Domine, et in excelsis habites, prout celsitudinem bonitatis tuæ decet, filios hominum multiplicasti, dignos eos judicans tutelam providentiæ tuæ experiri.

PSALMUS XII.

VERSUS 1, 5, 6. Quanquam orantis specie hæc a sancto viro dicuntur, haud is tamen quasi a Deo oblivioni traditus, sed quasi aliorum persona indutus, hanc precem recitat. Prorsus constat, non de materiali lumine, neque de somno et morte verba orationis loqui, sed de lumine quod a Dei cognitione nanciscimur : « Accendite enim vobismet lumen scientiæ ; » et : « Accedite ad Dominum, atque illuminamini **. » Fit autem hæc illuminatio, non in carnis oculo, qui non nisi solem aspicit, et si quod est aliud materiale lumen : oculi enim qui solem justitiæ aspiciunt, quod verum est lumen, non corporis sunt, sed cordis. Namque interioris hominis oculi sunt vires intellectuales. Homini sic illuminato vita beata contingit. « Ego enim sum lux mundi, ait Dominus. Qui in me, inquit, ambulat, in tenebris non manet, sed lumen vitæ habebit **. » Quam vitam postquam illuminatus adeptus est, caret mortis somno ; dum contra obdormiscit et moritur is qui in tenebris ignorantia versatur ; nam qui per negligentiam atque socordiam tradit somno oculos suos, statim morietur, ab agenda cum virtute vita discedens. Quamobrem fugiendus est hic vituperabilis somnus atque mors ; ut sic conservato oculorum animæ lumine, « haud queat inimicus dicere : Prævalui adversus eum ; » jamdiu se prævaluisse existimans, cum nos peccavimus.

« Qui tribulant me, exsultabunt, si motus fuero ;

γάρ, ἔθετο, ἀπόδειξιν τὴν διὰ τοῦ ὄρισθαι καὶ ποιῆσθαι ἀποστόλους καὶ ἐπισκόπους, θηλοῦ.

Στιχ. η'. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνονμενον τοῦ διατηρεῖν, καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν μαθητῶν ἔλεγε τῷ Πατρὶ : « Πάτερ ἄγιε, τήρησον αὐτούς · ὅτε ἡμῶν μετ' αὐτῶν, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτούς, καὶ ὁ πονηρὸς οὐκ ἤπτετο αὐτῶν. » Εἶπον δὲ κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνονμενον, διὰ τὸ ἐν τῇ Γενέσει λεχθῆν περὶ τοῦ Ἀδάμ πρὸς τὸν ὄφιν · « Αὐτὸς σου τηρήσει κεφαλὴν, σὺ δὲ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν. » Οὐκέτι γὰρ ἐνταῦθα ταυτὸν τὸ, φυλάξαι, καὶ τὸ, τηρεῖν · φαίνεται γὰρ ἐξ αὐτοῦ τῆ, « Αὐτὸς σου ἐπιτηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ πτέρναν. » Ἀναπέμπει τὴν εὐχὴν ὁ φάσκων · « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, » μετὰ τὸ πάντα ποιῆσαι τὰ παρ' ἐαυτοῦ, ἐν τῷ τηρεῖν τὴν λέγουσαν παραίνεσιν, « Πάση φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν. » Καὶ ἐπεὶ τούτων κατορθουμένων, οὐκ αὐτάρκη πρὸς τὸ ἀνεπιβούλευτον τὰ ὑφ' ἡμῶν σπουδαζόμενα · Ἐάν γὰρ μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσων αὐτήν · « εἰρμὸς ἄγει μετὰ τὸ φρουρηθῆναι ἡμᾶς ὑφ' ἐαυτῶν, προσευχὴν προσαγαγεῖν τὴν λέγουσαν · « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς. » Αὐτοῦ γὰρ φυλάττοντος θαρσῆσωμεν, ὡς ἀνεπιβούλευτοι εἰς τὸν αἰῶνα ἐσόμεθα · Ὑψίστος γὰρ ὢν, Δέσποτα, καὶ ἐν ὑψηλοῖς ὑπάρχων κατὰ τὸ προσὸν ὕψος τῇ ἀγαθότητι σου, τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐπολυώρησας, κρίνας αὐτοὺς ἀξίους εἶναι τοῦ προστασίας ἔχειν ἐκ προνοίας τῆς σῆς.

Στίχοι α', ε', ζ'. Εἰ καὶ πρεσβίας τρώπων ὑπό τῷ ἄγλιου λέγεται ταῦτα, ἀλλὰ γε οὐκ ὑποκείμενος λήθῃ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ ἄλλων εἰς-ἐαυτὸν ἀναθεξάμενος, λέγει τὰ τῆς αἰτήσεως. Πάντα δηλον ὡς οὐ περὶ αἰσθητοῦ φωτισμοῦ ἢ ὕπνου καὶ θανάτου τὰ τῆς αἰτήσεως ἐστίν, ἀλλὰ περὶ τοῦ· ἐκ γνώσεως Θεοῦ φωτισμοῦ. « Φωτίσατε γὰρ ἑαυτοὺς φῶς γνώσεως, » καὶ, « Ἐπρόσθετε τῷ Κυρίῳ καὶ φωτισθήτε. » Γίνεται ὁ φωτισμὸς οὗτος, οὐ περὶ τὸ τῆς σαρκὸς ὄμμα. Ὁρατικὸν γὰρ τοῦτο ἡλίου, καὶ εἰ τε ἕτερον αἰσθητὸν φῶς τῶν ὀρώντων τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὀφθαλμῶν οὐ σώματος, ἀλλὰ καρδίας ὄντων· τοῦ γὰρ ἔσω ἀνθρώπου ὀφθαλμοὶ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις. Τῷ οὕτω φωτιζομένῳ ἔπεται ζωὴν μακαρίαν ἔχειν · « Ἐγὼ γὰρ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος λέγει. Ὁ περιπατῶν ἐν ἐμοί, φησὶν, ἐν τῇ σκοτειᾷ οὐ μὴ μελεῖν, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. » Ἡς ζωῆς παραγινόμενης εἰς τὸν φωτισθέντα, ἀπεστὶν αὐτοῦ τὸ ὑπνώσαι εἰς θάνατον, ὑπνοῦντος καὶ ἀποθνήσκοντος τοῦ ὄντος ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας. Ὁ γὰρ δούς δι' ἀμελείας καὶ βραθυμίας εἰς ὕπνον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, εὐθὺς τεθνήξεται, ἐκπίπτων τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς. Ὅθεν φευκτέον τὸν ψευδόμενον ὕπνον τούτου καὶ θάνατον, ἵνα πεφωτισμένων τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς, « μηκέτι εἴπῃ ὁ ἐχθρὸς, Ἰσχυσα πρὸς αὐτόν· » πάλαι νομίζων ἰσχυκέναι, ὅτε ἡμάρτομεν.

« Οἱ θλιβόντές με ἀγαλλιάσονται, ἐὰν σαλευθῶ·

** Joan. xvii, 11, 12. ** Gen. iii, 15. ** Psal. cxvii, 1. ** Psal. xxviii, 6. ** Joan. viii, 12.

ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ ἔλεει σου ἤλιπσα· ἀγαλλιᾷσεται ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. Ἐπεὶ χαιρέκακοι ὄντες οἱ θλιβόντες τοὺς δικαίους ἔχθροὶ ἀγαλιῶνται, εἰ συμβαίῃ ἐξ ἁμαρτίας γεγονέναι κλόνον, δέον λυπεῖσθαι ἐπὶ τοῖς πῖπτουσιν. Ἄλλ' εἰ καὶ ἀγαλιῶνται ἐπὶ τῷ σαλευέσθαι τινα ἐκεῖνοι, ἐγὼ, ὦ Δέσποτα, ἔλεει τῷ σὺ ἐλπίζων, οὐ πείσομαι ὃ ἰδεῖν ἐν ἐμοὶ ποθοῦσιν· προσδοκῶ γὰρ τὸ σωτήριόν σου θᾶττον παραγενόμενον, ἐφ' ᾧ ἀγαλλιᾷται ἡ καρδία μου. Πῶς γὰρ οὐκ εὐφραίνεται καὶ ἀγαλλιᾷται ὁ πειρᾶ Θεοῦ σωτηρίαν ἔχων; Εἰ δὲ· καὶ προφητεία ἐστὶν δηλουμένη περὶ τοῦ ἐλευσέσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστόν, ἐπίσχεψαι. Οὗτος γὰρ ἐλθὼν ἐπὶ σωτηρίᾳ κόσμου, καθεῖλεν τοὺς ἐφηδομένους ἐπὶ τοῖς κλονουμένοις κατὰ ψυχὴν, καταβαλὼν σὺν αὐτοῖς τὸν ἔχθρον τὸν ὑφούμενον ὑπερηφάνως· ἐφώτισεν τοὺς φθαλμούς, ἵνα μὴ τις ἴδῃ τὸν τῆς ψυχῆς θάνατον. Οὗτος ἐπιδημήσας, ἐπιβλέψας ἤκουσεν, ὀδύνην ἔπαυσεν. Ὡν κατορθωθέντων, ὁ εὖ παθὼν χαριστήριον, ἐπινίκιον φῶδην ᾄδει λέγων· « Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ εὐεργετήσαντί με, καὶ ψαλῶ τῷ ὄνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. » πραγματικῶς μαθὼν τὸ πρὸς τοὺς εὐχομένους καλῶς λεγόμενον ὑπὸ Κυρίου· « Ἐτι σοῦ λαλοῦντος ἔρω, Ἰδοὺ πάρειμι. » Λέγει δὲ ταῦτα πρὸς τοὺς συνόντας ἤδη· Εὐ πέπονθα τυχῶν ὧν ἠτησάμην· ὅθεν ψαλῶ τῷ ὄνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. Διὸ ἐφ' ἐκάστης εὐεργεσίας γινόμενης εἰς ἡμᾶς, ὑμνῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν προκειμενον ὕμνον, λέγοντες μὴ θεωρίᾳ μόνῃ, ἀλλὰ καὶ τῷ ψάλλειν. θεωρίαν τὸ ᾄδειν, ἐνέργειαν δὲ πρακτικὴν τὸ ψάλλειν δηλοῖ (12).

A ego autem in misericordia tua speravi : exultabit cor meum in salutari tuo. » Qui justos tribulant inimici, malo gaudio exsultant, si qua evenerit ex peccato ruina, cum contra opus esset condolere cadentibus. Sed quamvis illi ob alicujus lapsum exultaturi sint, ego, Domine, de tua sperans misericordia, non patiar ea quæ in me videre illi exoptant. Exspecto enim salutare tuum quantocius venturum, cujus causa cor meum exultat. Quidni enim lætetur exsultetque is qui salutem a Deo expertus est? Quod vero etiam prophetia exstet de venturo salutari Dei Christo, animadvertite sis. Hic enim ad mundi salutem veniens, perdidit eos qui de ruina animarum gaudebant; una cum iis profligans inimicum superbe se extollentem; lucem oculis tribuit, ne quis animæ mortem videret. Hic mundum ingressus, respiciens exaudivit, dolorem sedavit. Quibus feliciter actis, homo, beneficio accepto, hymnum gratiarum actionis canit dicens : « Cantabo Domino, qui bona tribuit mihi, et psallam nomini Domini altissimi. » Quippe opere ipso edoctus, quid sit illud orantibus præclare dictum a Domino : « Adhuc te loquente, dicam : Ecce adsum⁶⁶; » dicit nimirum sibi astantibus : Bene habeo, qui voti compos sum factus; ideoque nomini Domini altissimi psallam. Superest ut ad singula tributa nobis beneficia nos quoque præsentem hymnum canamus, dicentes non meditatione tantummodo, verum etiam psallendo. Porro canere, meditationem significat; psallere autem, practicum opus.

PSALMUS XIII.

Στίχος α'. Ἄφρων δὲ οὐ κοινῶν ἐνοιῶν λειπόμενος, ἢ τῆς σὺν δεινότητι ἐντροχίας, ἀλλὰ τῆς μιᾶς τῶν ἀρετῶν φρονήσεως, περὶ ἧς γέγραπται· « Ὁ κτώμενος φρόνησιν ἀγαπᾷ ἑαυτόν· καὶ ὁ φυλάσσω φρόνησιν εὐρήσει ἀγαθὰ. » Ὅτι δὲ εἶχεν τὴν φυσικὴν ἐντροχίαν, παρίστησιν ἡ διάλειξις, δηλοῦσα ὡς οὐκ εἰς ὑπήκοον τινων, ἀλλ' ἐν τῇ ἑαυτῶν καρδίᾳ λέγει μὴ εἶναι Θεόν· ἥδει γὰρ ὅτι οὐδεὶς ἐδέχετο τοὺς περὶ ἀρνήσεως Θεοῦ λόγους· πάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἀδιάστροφον τὴν περὶ Θεοῦ ἐνοιαν ἔχόντων (12-13).

VERSUS. 1. Insuper hic intelligitur non ille qui communi sensu sit expers vel solerti mentis acumine, sed qui una ex virtutibus caret prudentia, de qua scriptum est : « Qui possidet prudentiam, diligit se ipsum; et qui custodit prudentiam, inveniet bona⁶⁶. » Reapse quod hic homo naturalem solertiam retineat, demonstrat locutio quæ ait, eum non ad aures aliorum, sed intra cor suum dicere, non esse Deum; noverat enim neminem passurum audire orationem quæ Deum neget; quandoquidem cuncti propemodum homines firmam de Deo opinionem habent.

Ἐχει πολλὴν οἰκειότητα ὁ πρῶτος στίχος, ὡς εἰρημένος περὶ διαβόλου· καὶ γὰρ ἐκεῖνος οὐ τιμὴν ἢ τισὶν εἶπεν, ἀλλ' ἐν διανοίᾳ τῇ ἑαυτοῦ· « Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρον τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, ἔσομαι ὁμοιος τῷ Ἵψίστῳ. » Ὡσπερ γὰρ ὁ γνῶσιν ἔχων Θεοῦ τηρεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ εἰς ἔργα μεταβάλλει· οὕτω πᾶς ἁμαρτάνων, ἀγνοῶν Θεὸν εἰς τοῦτο ἔρχεται. Γράφει γοῦν Ἰωάννης, ὡς πᾶς ἁμαρτάνων μακράν ἐστι τοῦ ἔχειν γνῶσιν Θεοῦ· ὡς πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἔώρακεν αὐτόν. Ἐκβαλὼν γὰρ ἀπὸ τῆς

Habet multam primus hic versiculus affinitatem cum illo qui de diabolo dictus fuit; nam et diabolus non alicui vel aliquibus, sed intra propriam mentem siebat : « In cælum conscendam, super astra cæli thronum meum collocabo, similis ero Altissimo⁶⁷. » Nam sicuti qui scientiam habet Dei, observat verba ejus, et ejusdem præcepta in rem confert, ita quisquis peccat, ideo quia Deum ignorat, sic agit. Scribit enim Joannes quod, quicunque peccat, longe abest ut Dei scientiam possideat, et quod, quicunque peccat, non vidit illum^{68,69}. Eji-

⁶⁶ Isa. LVIII, 9. ⁶⁷ Prov. XIX, 8. ⁶⁸ Isa. XIV, 14.

⁶⁹ I Joan. III, 6.

(12-13) Adnotemus Didymi dictum de universali hominum consensu circa Dei existentiam. Item mox ejusdem Didymi effatum : Præcipua et regina virtu-

tum religio est; qua deficiente, virtutes pariter discedunt.

riens enim ex anima præcipuam reginamque virtuta-
 rum religionem, discedere pariter cum illa experi-
 tur virtutes. Quod autem sententia hæc firmo nitat-
 ur fulcro, ex iis quæ Heli liberis acciderunt constat.
 Namque hi Dominum nescientes, evaserunt
 pessimi, imo munus sacerdotale impie gesserunt,
 legalia et religiosa officia male tractantes⁷⁶. Hæc
 tenus dicta cognosces etiam comparatione eorum
 quæ apud Jeremiam dicuntur: « Fenus supra
 fenus, dolus supra dolum; omnes fornicantur:
 concubinalium contumacium; quoniam de malo in
 malum prolapsi sunt, et me ignoraverunt, dicit Do-
 minus⁷⁷. » Qui enim fieri poterat, ut Deum igno-
 rantes, transgressores legum ejus non evaderent?
 Hæc si bene considerentur, Dei memoriam retinere
 suadellant, ut laudabili vitæ genere uti videamur,
 sanæ mentis proposito id sectantes. « Non est qui
 faciat bonum, non est usque ad unum. » Inter eos
 qui abominandis studiis semet impiaverunt, qui
 boni aliquid faciat, nemo comperitur. Omnes enim
 reprobi sunt, omnemque bonitatem ob suam cordis
 duritiam abjecerunt.

Vras. 2. « Dominus de cælo prospexit super
 filios hominum, ut videat an sit intelligens vel
 requirens Deum. » Cum incorporea natura ne-
 que circumscriptionibus obnoxia sit neque lo-
 corum mansionibus, si Deus aliquando in loco
 esse dicatur, vel de loco in locum transire,
 id digna Deo ratione intelligendum est, sicut et
 alia pari modo de eodem dicta; veluti quod pedes
 habeat et manus et oculos, et quod consurgat et se-
 deat. Quoniam itaque hæc conclusio religiosa est,
 Deum habitare in cælo intelligemus, quatenus veluti
 templo suo utitur augustis potestatibus, quæ in cælo
 appellationem locis in quibus sunt homonymam
 habent. Sic enim etiam homines terræ nomine de-
 signantur, ut cum dicitur: « Universa terra adoret
 te⁷⁸ »; et: « Omnis terra clamat cum lætitia⁷⁹. »
 Tum quia Deus in hominibus etiam versatur, qui
 cælestem imaginem retinent, dici potest in cælis
 habitare. Præterea, tertia quoque ita loquendi causa
 dicitur. Quoniam opus ejus orbis terrarum est:
 ipse autem creationis ac providentiæ ratione in
 omni creatura versatur: a pulcherrima mundi parte,
 quæ cælum est, demonstratur Deum esse in mundo.
 Veluti: « Pater noster, qui es in cælis⁸⁰; » et:
 « Deus in cælo superne⁸¹. » Præter hæc dicta,
 aliter quoque in multis divinæ doctrinæ locis appa-
 ret, cæli appellatione denotari intellectualem sub-
 stantiam, in qua potissimum Deum exquirere de-
 cet: « Cælum quippe cæli Domino. » Ex hoc indul-
 genter prospectat, observans inferioris naturæ ho-
 mines, ut videat quinam ex his prudente sensu præ-
 diti Deum exquirant, invenire eum studentes, ut
 ejusdem beneficia impetrent. Tunc autem id præci-

A ψυχῆς τὴν προύχουσαν καὶ βασιλεύουσαν τῶν ἀρετῶν
 εὐσέβειν, συναναχωρούσας αὐτῇ ἔχει τὰς ἀρετὰς.
 Ὅτι δὲ αὐτὰ ἢ νόστις ἐβήσται, ὄθλον ἂν γένοιτο ἐκ
 τῶν γεγραμμένων περὶ τῶν οὐρῶν Ἡεὶ· οὐκ εἰδὼς
 γὰρ οὐτα σὴν Κύριον, λαρεὶ ἀποδεβεγμένον, ἡμάρ-
 τανον, μέλλον δὲ ἡτέθον περὶ τὴν ἱερουριάν, δια-
 φθείροντες ἐν ἐπιτηδεύμασι τοῖς τῆς νομοθεσίας καὶ
 θεοσεβείας. Αἰτίη τὰ προαίμενα καὶ εἰς τὰ ἐν
 Ἱερεμίᾳ ἐπαγγελλόμενα οὕτως· « Τόπος ἐκ τῶν
 ὄθλων ἐπὶ ὄθλων· πάντες μοιχῶνται· σύνοδος ἀθε-
 τῶντων· ὅτι ἐκ κακῶν εἰς κακὰ ἐξήλθον, ἐπεὶ δὲ οὐκ
 ἔδεισαν, λέγει Κύριος. » Πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλον,
 ἀγνοῖαν θεοῦ ἔχοντες, παραβάται εἶναι τῶν νόμων
 αὐτοῦ; Ταῦτα καθόλου θεωρούμενα κείθει διὰ μνή-
 μης ἔχον θεόν, ἵνα ἐν ἐπιτηδεύμασιν ἐπιανετοὶ ἀπο-
 δεχθῶμεν, ἀφάρτων προθέσει αὐτὰ μεταδώσωτες.
 « Οὐκ ἔστιν ὁ ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως
 ἐνός. » Ἐν τοῖς βδελυγθεῖσιν τῷ διαφθεῖρειν ἐν τοῖς
 ἐπιτηδεύμασιν, οὐδεὶς ποιῶν χρηστότητα εὐρίσκειται·
 πάντες γὰρ εἰσιν πονηροὶ, πάντων χρηστότητα ἐκ-
 τμηθέντες διὰ σκληρότητα καρδίας.

Στιχ. β'. « Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκλυεν ἐπὶ τοὺς
 υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνάν ἢ
 ἐκζητῶν τὸν θεόν. » Τῆς ἀσωμέτου οὐσίας οὐκ ὑπο-
 κεμένης περιγραφαῖς καὶ τόπων διατριβαῖς, εἰ ποί-
 ον περὶ θεοῦ λέγοιτο, πῶς (14) ὑπάρχοντος ἐν
 τόπῳ, ἢ ἐξ ἑτέρου εἰς ἕτερον χῶρον μεταβαί-
 νοντος, θεοπροπέως προσήκει νοεῖν, ὡσπερ καὶ τὰ
 ἄλλα τῶν παρακλησίως περὶ αὐτοῦ ἐπαγγελλόμε-
 νων· ὡς εἴη πῶδας καὶ χεῖρας καὶ ὀφθαλμοὺς ἔχον,
 ἀνιστάμενός τε καὶ καθήμενος. Ταύτης τῆς ἀκλου-
 θίας εὐσεβοῦς οὐσης, τὸ κατοικεῖν αὐτὸν ἐν οὐρανῷ
 νοηθεῖ, ὡς εἴη χρώμενος ναῦ ταῖς θεαῖς δυνάμεσιν
 ταῖς ἐν οὐρανῷ ὁμωνύμως καλουμέναις τοῖς ἐν οὐ-
 εἰς τόποις. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ ἀνθρώποι χρηματί-
 ζουσιν γῆ, ὡς ἐν τῷ, « Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνήσάτω-
 σάν σοι » καὶ, « Πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης. »
 Ῥηθεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις ἀνθρώποις τυγχάνω,
 δι' ἣν φοροῦσιν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ, κατοικεῖν ἐν
 οὐρανοῖς. Πρὸς τοῦτοις καὶ τρίτον τι λελέξεται
 Ἐπεὶ ποιήματα αὐτοῦ ὁ κόσμος ὑπάρχει, ἔστιν δὲ δι-
 μουργίας τρόπων καὶ προνομίας ἐν πάσῃ τῇ κτίσει,
 ἐκ τῶν καλλίστων μερῶν τοῦ κόσμου, ταῦτα δὲ εἰσιν
 οἱ οὐρανοὶ, δηλοῦται ὡν ἐν τῷ κόσμῳ· ὡς τό· « Πά-
 τερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς » καὶ, « Θεὸν ἐν τῷ
 οὐρανῷ ἄνω. » Πρὸς τοῖς εἰρημένους, καὶ ἐτέρως
 θεωρηθεῖν πολλοῦ τῆς θείας παιδεύσεως, ὅτι ἡ
 τοῦ οὐρανοῦ προσήγορία δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν,
 ἐν ἣ ἡ μάλιστα θεὸν ζητεῖν προσήκει· « Ὁ οὐρανὸς
 γὰρ τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » Ἐκ τούτου συγκατα-
 βατικῶς διακύπτει ἐπισκοπῶν τίνος τῆς ὑποδεεστέ-
 ρας καταστάσεως, τοῦ ἰδεῖν τίνες αὐτῶν σύνεσι-
 κεκτημένοι ἐκζητοῦσιν τὸν θεόν, εὐρεῖν αὐτὸν βου-
 λόμενοι, ἐπὶ τῷ τυχεῖν τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν. Τότε

⁷⁶ 1 Reg. 11, 22 sqq. ⁷⁷ Jer. v, 4 sqq. ⁷⁸ Psal LXV 4. ⁷⁹ ibid. ⁸⁰ Matth. vi, 9. ⁸¹ Deut. 17, 39.

(14) Forte ὡς. EDIT. PATR.

δὲ μάλιστα γίνεται τοῦτο, ὅτ' ἂν ἐν ἀνθρώποις πολλή κακία σὺν ἀσεβείᾳ γένηται· ὡς λεχθῆναι, « Οὐκ ἔστιν ἔλεος, οὐδὲ ἀλήθεια, οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς· ἀρὰ καὶ ψεῦδος καὶ κλοπή καὶ μοιχεία κέχεται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αἱματα ἐφ' αἵμασιν. » Οὕτω τῶν ἀνθρώπων ἄγαν βλαβέντων, πῶς οὐκ ἔδει τὸν ἀγαθὸν Σωτῆρα ἐπιβλέψαι, ἵν' εἰ εὐροὶ ἐν τινι ἀφορμῇ συνέσεως, ταύτην πληθύνῃ, μᾶλλον δὲ πληρῶσῃ; εἰ δὲ καὶ ἐκζητοῦντα τὸν Θεόν, ἵν' εὐρεθῆ ἕκαστος; Ἐμφανίζεται γὰρ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ.

Στιχ. γ', δ', ε'. Ὡς εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσ-ελεύσεται σοφία, οὕτε κατοικεῖ ἐν σώματι καταχρέω ἁμαρτίας, οὕτως οὐ δέχεται γνῶσιν θείαν ὁ ἔτι ἀνομίας ἐργαζόμενος· οὐδεὶς γὰρ ἁμαρτάνων ὁρᾷ ἢ γινώσκει Θεόν, κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Ἰωάννου Ἐπιστολῇ. Ὅθεν ὁ γνωστικὸς εἶναι ποθῶν, σπείρει εἰς δικαιοσύνην, τρυγᾷ καρπὸν ζωῆς, ἵν' οὕτω φωτισθῆ αὐτῷ φῶς γνῶσεως. Καὶ ἐπεὶ ἐργάται ἀνομίας τυγχάνουσιν οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ Θεοῦ, ὡς κατεσθίειν αὐτὸν οἶα ἄρτου, γνῶσεως Θεοῦ στεροῦνται. Κατεσθίῃ (15) δὲ τίς τινα, βλάπτειν αὐτὸν προτιθέμενος· κατὰ τό· « Εἰ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε· » καὶ ἐν Ἡσαΐα δὲ γέγραπται οὕτως· « Συρίαν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ τοὺς Ἑλληνας ἀφ' ἡλίου δυσμῶν, τοὺς κατεσθίοντας τὸν Ἰσραὴλ ὅλην τῷ στόματι. » Πλὴν κἄν ποτε δυνηθῶσιν κατεσθίειν τὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν παραδοθέντα αὐτοῖς δι' ἁμαρτίας, δίκην ὑφέξουσιν· ἅγιος γὰρ Ἰσραὴλ τῷ Κυρίῳ, ἀρχὴ γεννημάτων αὐτοῦ. Πάντες οἱ ἐσθιοντες αὐτὸν πλημμελήσουσιν· κακὰ ἤξει ἐπ' αὐτούς, φησὶ Κύριος, οἱ προκείμενοι κατεσθίειν τὸν Θεοῦ λαὸν, ἄρτου δίκην. Τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο, τῇ αὐτῶν δυνάμει πάντα ἀνύειν, καὶ καταδεύναστευκῆναι τὸν Θεοῦ λαὸν οἰόμενοι. Εἰ γὰρ ἦσαν εἰδότες, ὡς δι' ἁμαρτίας κρίσει Θεοῦ παρέλαβον αὐτὸν, κἄν ἐφοβήθησαν εἰ μᾶλλον τὸ μέτρον ἐπιθέσθαι κατὰ τοῦ παραδοθέντος, ἵνα μὴ κρίματι τῷ αὐτῷ ὑποπέσωσιν.

Διὸ λέγεται πρὸς αὐτοὺς παρὰ τοῦ προσήκοντος ἐξαγριωθέντας· Ἀνθ' ὧν ἐγὼ μὲν ὠργίσθην ὀλίγα, αὐτοὶ δὲ συνέπεθεντο εἰς κακὰ. Οὕτως καταδυναστεύσαντες τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ ἀδίκως, εἰς δειλίαν ἐνέπεσαν, ἐνθα οὐδὲ φοβεῖσθαι ἔδει· φόβος γὰρ οὐκ ἦν, εἰ παραλαβόντες τοὺς κρίσει Θεοῦ παραδοθέντας, φιλανθρώπως καὶ ἡμέρως προσενεχθέντες ἦσαν· ἐπειδὴ δὲ σκληρῶς καὶ ἀνελεημόνως πάντα ἐποίησαν, ἐδειλίασαν, περιπεσόντες οἷς ἄλλους διέθηκαν. Ὑπῆρκαται δὲ τοῦτο, ἐπεὶ ἐν γενεᾷ δικαίων ὁ Θεός. Γενεὰν δὲ δικαίων ἐρεῖς ἦτοι τὴν τῶν δικαίων πραγμάτων συμφωνίαν, ἐν ἣ ὁ δίκαιος κριτῆς εὐρίσκειται· ἢ τὴν τῶν δικαίων ἀνδρῶν ὁμοφροσύνην, καὶ τὴν εἰς ταυτὸν σύνοδον. Εἰ γὰρ ἐνθα δύο καὶ τρεῖς συνέρχονται ἐπὶ τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ, παρῶν εὐρίσκειται ὁ Κύριος, πόσῳ μᾶλλον εὐρε-

¹⁶ Ose. iv, 1, 2. ¹⁷ Sap. i, 4. ¹⁸ I Joan. iii, 6.

(15) Κατεσθίῃ. Legendum cum iota subscripto κατεσθίῃ. Hæc enim forma, quæ ad optativum pertinere interpreti visa est, more Alexandrino scripta

A pue fit, cum inter homines malitia multa, non sine impietate, versatur, ut jam dicatur : « Non est misericordia, neque veritas, neque Dei cognitio in terra : maledictio et mendacium et furtum et adulterium inundaverunt in terra, et sanguis sanguini miscetur »¹⁶. » Ad homines tantopere calamitosos nonne oportebat bonum Salvatorem respicere, ut si in aliquo intelligentiæ vestigium comperiret, id augeret vel potius compleret ? et si quis foret Dei studiosus, illi se inveniendum præberet ? Apparet enim iis qui sibi fidem non denegant.

Vers. 3, 4, 5. Sicut in malitiosam animam non ingreditur sapientia, neque habitat in corpore peccatis obnoxio¹⁷, ita non recipit Dei scientiam is qui adhuc iniquitates operatur. Nullus enim peccator videt aut agnoscit Deum, prout in Joannis Epistola scribitur¹⁸; quamobrem qui sapiens fieri cupit, justitiam serit, metit vitæ fructum, ut ita sibi comperet scientiæ lumen. Et quia operadores iniquitatis sunt tantopere inimici plebis Dei, ut eam veluti panem devorent, idcirco scientia Dei carent. Videtur autem homo hominem vorare, cum ei nocere studet, juxta illud : « Si invicem mordetis et comeditis, cavete ne ab invicem consumamini »¹⁹. » Item in Isaia sic est scriptum : « Syriam ab ortu solis, et Græcos a solis occasu, Israelem toto ore devorantes »²⁰. » Sed enim quanquam plebem Dei aliquando forte devorent, peccatorum causa iis traditam, pœnas tamen luent. Sacer est enim Deo Israel, primogenitus filiorum ejus. Mala iis evenient, dicit Dominus, qui sibi plebem Dei panis instar devorandam proposuerunt. Dominium non invocaverunt, quia viribus suis omnia posse perficere, et populo Dei dominari, putaverunt. Etenim si cognovissent, se non nisi judicio Dei, peccatorum vindicis, captivum illum fecisse, utique veriti essent, mensuram malorum populi traditi cumulare, ne in par judicium incurrerent

Ideo dicitur illis præter debitum ferocientibus : Quia ego parumper iratus fui, isti ærumnis inferendis incubuerunt. Atque ita Dei populum dominatum injusto prementes, in metum deciderunt, ubi nihil timeri oportebat. Nullus enim imminabat timor, si modo captivos Dei judicio eis traditos, clementer humaniterque tractassent; sed quia dure atque inclementer omnia egerunt, timore correpti sunt, et in mala quæ aliis intulerant, incurrerunt. Hoc vero fiebat, quia cum generatione justorum Deus est. Porro generationem justorum dices vel justorum operum congruentiam, cujus judex vir justus comperitur; vel justorum virorum concordiam, et in idem propositum convenientiam; nam si ubi duo vel tres congregantur in nomine ejus, præsens comperitur Dominus²¹, quanto magis ibi inveniatur ubi

¹⁹ Galat. v, 15. ²⁰ Isa. ix, 12. ²¹ Matth. xviii 20.

est pro κατεσθίῃ. Cfr. Sturzium, *De dialecto Alexandrini*, p. 120. EDIT. PATROL.

universa iustorum generatio est? Quod autem homines ejusdem sententiæ ejusdemque vitæ, unam efficiant generationem, etiamsi diversis temporibus fuerint, posthinc dicitur, cum nos occasio ad id invitaverit. Formidat aliquis timore ubi non erat timor, etiam ille qui hominem timet, nominatimque illos qui corpus occidunt, sed animam occidere nequeunt. Dicitur enim : Præter Deum, neminem metuas. Morbo hoc laborantem Hierusalem reprehendit Dominus : Cur tu mortalem hominem timuisti?

Vras. 7. Quænam esset populi captivitas, prius est animadvertendum, ut deinde reditum ejus videamus. Qui ob suam ignaviam a bene operando deficit, captivatur lege peccati, adeo ut in diaboli tyrannidem decidat, qui mortis potestatem habet. Hujusmodi hominem ab hostibus captum, et extorrem patria, id est virtutis societate, revocat per penitentiam Dominus, simulque ei peccatorum remissionem promittit; atque hoc significant verba : « Redimi captivos, et converti captivitatem. » Quo facto per Dominicam crucem, nempe universo credente ex infidelitate populo, exultat Jacob : qui profecto idem est homo atque Israel, nec nisi mentis conceptu distinguitur. Nam si honeste agens, et virtuti dans operam, cupiditates et vitia et tentantium malas potestates supplantaverit, in tantum ut illarum victor existat, Jacob est exsultans. Quod si post practicum vitæ genus, cor mundum possidens Deum viderit, tunc Israel fit, id est, mens Deum videns. Sic enim in Græcorum linguam vocabula hæc transferuntur, « exsultans divina exsultatione, » nihilque obstat quominus pari sensu dictum fuerit *exsulet et lætetur*.

Vrasus. 1. Cum omnes ab æquitate declinaverint, sequitur ut illo egeamus qui potest peccata dimittere ac salvare. Dicitur vero ex Sione, quoniam ille de semine Israelis est, juxta illud : « Veniet de Sione qui liberat; » et rursus : « Ex Sione species decoris ejus²². » Dices etiam ex superna Sione; ideo spes nostra est regnum cælorum. Cum autem omnes gentes salvabuntur, tunc qui vere in Israele sunt justi ac prophetæ lætabuntur, gratulantes nobis completa sua vaticinia, namque et Simeon postquam « lumen ad revelationem gentium » Salvatorem dixerat, addidit : « Et gloriâ plebis tuæ, Israel²³. »

Vras. 3. Qui in præcedentibus descriptus est, cum sit benivolus et sodalitatibus studiosus, dat operam ut sit sapiens cum sapientibus versans, remis velisque stultos defugiens, ne forte de illorum numero esse videatur. Si ergo homines improbos vitat, et cum bonis sociatur, nam sapientes boni sunt, quibuscum versari constituit, sequitur ut opprobrium causa sibi propinquantium non suscipiat. Se-

θεὸν ἂν ἐνθα βλῆ δικαίων γενεά; Ὅτι δὲ οἱ τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ βίου τοῦ αὐτοῦ μιαν συμπληροῦσι γενεάν, κἂν ἐν διαφόροις χρόνοις γίνωνται, μετὰ ταῦτα ῥηθεῖν, ὅτι ἂν εἰς τοῦτο καλέσῃ καιρὸς. Δεῦλιξ τις φόβῳ οὐ οὐκ ἦν φόβος, καὶ ὁ φοβούμενος ἀνθρώπων, καὶ ἀπαξιαπλῶς τοὺς ἀποκτείνοντας τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ θυμαίνοντας ἀποκτείνει. Εἴρηται γάρ· Πλὴν τοῦ Θεοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον. Τοῦτο γὰρ πᾶθει συσχεθεῖσαν τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ Κύριος ἐλέγχει λέγων· Τίς οὐσα εὐλαβήθη ἀπὸ ἀνθρώπου θνητοῦ;

Στίχ. 5. Τίς δὲ ἦν ἡ αἰχμαλωσία τοῦ λαοῦ πρώτον θεωρητέον, ἵνα καὶ ἐπιστροφήν αὐτοῦ ἐπομένως βωμεν. Ὁ ἐκπίπτων παρ' ἰδίαν ῥαθυμίαν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ποιήσεως, αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας, ὡς γενέσθαι ὑπὸ τὸν καταδυναστεύοντα τυραννικῶς διάβολον, ἔχοντα τὸ κράτος τοῦ θανάτου. Τοῦτον οὕτως ἐλόνα τοὺς πολεμικοὺς, ἔξω τῆς πατρῆδος, αὐτὴ δ' ἐστὶν ἡ τῆς ἀρετῆς μετουσία, γεγεννημένον ἀνακαλεῖται μετανοίας τρόπῳ ὁ Κύριος, ἅμα καὶ ἀφῆσιν τῶν προσημαρτημένων ὑπισχνούμενος· καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ, « λυτρωθῆναι τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ ἐπιστραφήναι τὴν αἰχμαλωσίαν. » Πληρωθέντος δὲ τοῦτου, τῷ Κυριακῷ σταυρῷ, ὡς πάντα τὸν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντα λαὸν λελυτρώσθαι, ἀγαλλίξ Ἰακώβ· ὁ αὐτὸς, κατὰ τὸ ὑποκειμενον, ἐστὶν τῷ Ἰσραήλ, ἐπινοία μόνη ἔχων τὴν διαφορὰν. Εἰ μὲν γὰρ πράττων τὰ καλὰ, καὶ ἐνεργῶν τὰ κατὰ ἀρετὴν, πετριεῖται ἐκ πάθῃ καὶ κακίας καὶ τὰς ἐνεργοῦσας πονηρὰς δυνάμεις, ὡς νικητῆς αὐτῶν ἀναφανῆναι, Ἰακώβ ἐστὶν ἀγαλλώμενος· εἰ δὲ μετὰ τὸν πρακτικὸν βίον, καρδίαν καθαρὰν κεκτημένος ὄρξῃ τὸν Θεόν, Ἰσραήλ ἐστὶν, νοῦς ὁρῶν Θεόν· οὕτω γὰρ μεταλαμβάνεται εἰς Ἑλλήνων φωνήν, « εὐφραίνόμενος θεῖαν εὐφροσύνην· » οὐδὲν λυτεῖ λαβεῖν ἐκ παραλλήλου τὸ, ἀγαλλιάσθω, καὶ, εὐφωαιρέσθω εἰσῆσθαι.

PSALMUS XIV.

Στίχος α. Πάντων ἐκκλινάντων ἐκ τοῦ [δικαίου], λοιπὸν χρεῖα δυναμένου γὰς ἀμαρτίας ἀφείναι καὶ σῶσαι. Ἐκ Σιών δὲ λέγεται διὰ τὸ ἐκ σπέρματος εἶναι Ἰσραήλ, κατὰ τὸ· « Ἦξει ἐκ Σιών ὁ βυόμενος· » καὶ πάλιν· « Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. » Λέγοις δ' ἂν καὶ ἐκ τῆς θνω Σιών· διὸ καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν· τῶν δὲ ἐθνῶν σωζομένων, οἱ ἀληθῶς Ἰσραήλ δίκαιοι καὶ προφῆται ἀγαλλιάσονται συγχαίροντες ἡμῖν, καὶ πληρουμένης αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ Σιμεὼν γὰρ « φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν » τὸν Σωτῆρα φήσας, ἐπάγει, « καὶ δόξαν λαοῦ σου, Ἰσραήλ. »

Στ. γ. Ὁ διαγραφόμενος ἐκ τῶν προκειμένων φιλόλληλος καὶ φιλέταιρος ὑπάρχων, σπεύδει σοφὸς εἶναι σοφοῖς συνδιατριβῶν, παντὶ σθένει τῶν ἀφρόνων ἀπάγων ἑαυτὸν, ὅπως μὴ γνωσθῇ εἰς ὧν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν ἐκτρέπεται τοὺς φαύλους, σύνεστι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς, ἀγαθοὶ γὰρ οἱ σοφοί, σοφοὶ οἷς συμπορεύεσθαι προτίθεται, ὀνειδισμὸν οὐ δέχεται ἐπὶ τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῷ· ὀνειδισμὸν αἰετῶν ἐγόντων κακοῦς ἐγγί-

²² Psal. XLII, 9. ²³ Luc. II, 52.

ζοντας αὐτοῖς· ὡς αὖ ὑμνουμένων τῶν πλησίων καὶ φίλους ἀγαθοὺς ἐχόντων. Τοῦτῃ αὐτῷ ἀπαρέσκεται ὁ φάσκων· « Πορευόμενος ἐν ὁδῷ ἀμώμων, οὗτός μοι ἐλειτούργει· λαλῶν ἄδικα οὐ κατηύθυνεν ἐναντίον τῶν ὀφθαλμῶν μου. »

Στίχ. δ'. Εἰ δὲ καὶ ποτε τῶν πρὸς οὐδὲν ὁ λόγος χάριν, καὶ Θεοῦ μάρτυρος χρεῖα, ἀπεριέργως καὶ τοῦτο ποιεῖ, ὡς ὁ θεσπέσιος Ἀπόστολος, τύπον καὶ ἀγωγὴν ὄρων καταλιπὼν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, ὅπου μὲν φησὶν· « Μάρτυς μοι ἐστὶν ὁ Θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. » ὅπου δὲ· « Μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν. » καὶ ἄλλιν· « Οἶδεν ὁ ὢν Θεός ἐπὶ πάντας, οὐ ψεύδομαι. » Αὕτη γὰρ ἡ ἀνεπιλήπτου πίστις· καὶ γὰρ ὄρκος οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ λόγος μετὰ Θεοῦ μαρτυρίας, ἢ πρᾶγμα βεβαιούμενον μετὰ Θεοῦ μαρτυρίας. Ὅπως δ' ἂν ἐξῆλθε ὄρκος, οὐκ ἀθετεῖ ὁμνῶν τῷ πλησίον.

Στίχ. ε'. Ἔστιν δὲ καὶ δανείζειν πνευματικῶς ἀνευ τόκου, καθ' ὃ σημαινόμενον εἰρηται τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦ πρὸς τοῦ διδασκάλου· « Καὶ τὴν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς. » Πῶς γὰρ ἂν αἰσθητῶς τοῦτο φησεῖν τις εἰρησθαι τοῖς λέγουσιν, « Ἀφῆκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι, τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; » καὶ τοῖς λέγουσιν, « Ἀργύριον καὶ χρῆσιον οὐχ ὑπάρχει μοι; » Ἐπεὶ τοίνυν περιγράφεται τὸ αἰσθητῶς δανείζειν τοὺς ἀγίους (16), ἂν ποτε λέγωνται τοῦτο ποιεῖν, πνευματικῶς αὐτὸ ἐλλαβεῖν δεῖ, δανείζοντος παντὸς νοητῶς τὸν διδασκοντα λόγον, ὄντα ἀργύριον ἐπὶ τῷ κερδοῦσαι τι σωματικόν. Εἰ γὰρ καὶ σπεύροντες τὰ πνευματικὰ ἐν τῷ διδάσκειν, τὰ σαρκικὰ δέχονται πρὸς μόνον τὸ τραφῆναι (ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ), ὁμῶς οὐ δανείζουσιν· οὐ γὰρ τὸ κατ' ἀξίαν τῶν δοθέντων λογικῶν, ἀργύριον δέχονται, ἀλλ' ἢ μόνον τροφῆν.

Οὐ σαλευθήσεται δὲ εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ βίου μένων αἷς κατώρθωσεν ἀρεταῖς. Ταυτὸν γὰρ τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα τῷ, « Οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἄσειστος εἰς τὸν αἰῶνα μένει ὁ ἀκούσας τῶν Ἰησοῦ λόγων, καὶ ποιήσας αὐτούς· ἔχει γὰρ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας, οἰκίας ὀνομαζομένης, τοὺς θεμελίους ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἰδρυμένους, καλούμενον πέτραν· οἱ (16) οὕτω βέβαιοι ἦσαν, περὶ ὧν Ἰησοῦς εἶπεν· « Εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐστηκότων, » κ. τ. λ., καὶ ἐτι περὶ ὧν ὁ Ἀπόστολος γράφει· « Θεμελιωμένοι καὶ ἐββλιζόμενοι ἐν τῇ ἀγάπῃ. » Εἰ δὲ τὸ εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σαλευέσθαι, καὶ πλεονά τινα παρέκτασιν αἰῶνος ἐμφαίνει, παραπλησίως τῷ εἰρημένῳ· « Καὶ πᾶς ὁ ζῶν ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐν οὐρανῷ γὰρ οἱ ἄγιοι τὸ πολίτευμα ἔχοντες, ἐπὶ γῆς αὐτοῦ διατρίβουσιν, κἂν ἐτι ὧσιν ἐν ταύτῃ τῇ γῆ.

Λέγοις δ' ἂν καὶ οὕτως (16**) Δὶ τῶν ἀμαρτωλῶν οὐ

16 Psal. c, 6, 7. 16 Rom. i, 9. 16 II Cor. i, 25. 16 II Cor. xi, 31. 16 Matth. v, 42. 16 Matth. xix, 27
16 Act. iiii, 6. 16 I Tim. v, 18. 16 I Cor. viii, 13. 16 I Cor. x, 4. 16 Matth. xvi, 28. 16 Ephes. iii, 17.
16 Joan. xi, 26.

(16) En etiam Didymus fenus improbat.

(16*) An legendum ὅλον? EDIT. PATROL.

A cus enim, semper accidit ut illi mala fama laborent, qui improbos homines sibi propinquantes, id est familiares, habent; li vero contra laudentur qui familiares amicosque bonos habent. Sententiæ huic consonat ille qui dicit: τ Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat; qui loquitur iniqua, non direxit in conspectu oculorum meorum 16. »

VERS. 4. Si aliquando apud eos quibuscum loquimur opus est Dei quoque testimonio, non incuriose hoc quoque facimus, sicut divus Apostolus tyrum disciplinamque jurandi reliquit in Epistolis, ubi ait: « Testis mihi Deus, cui servio in Evangelio Filii sui 16; » et alibi: « Testem Deum invoco in animam meam 16; » et rursus: « Scit omnium Deus; non mentior 17. » Hæc est enim irreprehensibilis fides. B Nam jusjurandum nihil aliud est quam sermo cum Dei testimonio, vel res testimonio Dei confirmata. Sed quidquid sit Jusjurandum, quod juravit proximo suo, nemo irritum facit.

VERS. 5. Possumus etiam spiritaliter fenerari absque usura. Quo sensu dictum fuit discipulis a Jesu magistro: « Et qui voluerit a te mutuari, ne averseris 16. » Nam quomodo de re sensibili dictum, hoc quis fuisse existimet aientibus: « Reliquimus omnia, et secuti sumus te; quid ergo erit nobis 16? » itemque aientibus: « Argentum et aurum non est mihi 16? » Quia igitur vetitum est materialiter fenus exercere justis, si quando id agere forte dicuntur, spiritali sensu accipiendum est, nempe spiritaliter fenerari quemlibet doctrinæ auctorem, quæ instar argenti est, quo materialia lucra sunt. Et quidem ii qui docendo spiritalia serunt, carnalia recipiunt, quatenus alimento satis est (dignus est enim operarius alimento suo 16), neque propterea fenerantur; non enim pro datorum spiritalium merito argentum accipiunt, sed alimoniam tantummodo.

Hic autem non commovebitur in æternum, sed per omnem vitam in virtutum exercitio permanebit. Nam præsens locutio similis illi est: « Non manducabo carnem in æternum 16. » Immotus scilicet in æternum manet, qui Jesu sermones audit, eosque exsequitur. Habet enim vitæ suæ, quæ domus vocabulo denotatur, fundamenta in Christo jacta, qui petra dicitur 16. Sic illi firmi erant, de quibus Christus dixit: « Sunt quidam de hic astantibus 16, » etc., necnon illi de quibus scribit Apostolus: « Fundati et radicati in charitate 16. » Fortasse etiam locutio: « non commovebitur in æternum, » majorem temporis extensionem innot, æque ac dictum illud: « Omnis qui vivit et credit in me, vivet in æternum 16. » Nam sancti dum in cælo conversationem habent, in terra Dei habitant, etiamsi adhuc in hac infera terra degant.

Possis etiam dicere hoc modo: Peccatorum actus

(16**) Forte legendum οὕτως. Sed forma potest esse Alexandrina. Sic in versione Alexandrina Veteris

minime permanent. Temporalia enim dicta est peccati voluptas, et non superfuturum esse crimen peccatoris ac mali; quæsitum enim non invenitur. At non ejusmodi est vita sanctorum; siquidem invisibilia et æterna contemplando sectantur; de quorum unoquoque dicitur: «Justitia ejus manet in sæculum sæculi»⁹⁷. Est enim vita eorum quasi columna, et symbolum victoriæ. Cæterum etiam columnas vocant ea loca, ubi decreta legum affiguntur, quæ κύρβεις, seu tabulas, appellant: quam appellationem quoque doctrinæ sanctorum sortiuntur, non in tabulis lapideis inscriptæ, sed in tabulis cordis carnalibus; facile enim cedunt, et scripturam suscipiunt.

PSALMUS XV.

Vers. 3. Dei voluntates sunt, virtutes singulæ; ut illic: «Inveni Davidem Jesse filium, virum juxta cor meum, qui faciet omnes voluntates meas has»⁹⁸. Mirabilis Deus in sanctis suis, qui præ reliquis hominibus virtutes exercent. Incomparabiliter certe eminuerunt fortitudine apostoli, prophetæ, ac martyres; castitate Josephus atque Suzanna; alii aliis pariter virtutibus. Sic ergo homo mirabilis redditus, suam agnoscit infirmitatem, et quantopere divinæ potentiæ inferior sit. Verumtamen infirmitates eatenus manent, quatenus agnoscuntur: protinus vero recedunt, quia sancti roborantur a Christo, dicuntque: «In Deo faciemus virtutem»⁹⁹.

Vers. 4. Haud simpliciter ait se non congregatorum conventicula eorum, sed addit «de sanguinibus». Neque absolute ait se memorem non fore nominum eorum, sed «per labia mea». Num ergo, quia sunt nonnulli, qui conventicula ex sanguinibus congregant, imo potius dispergunt, propterea quod congregatos damnis afficiunt, num, inquam, Deus juvans potius et vivificans quos ad se advocat, non ex sanguinibus, sed ex immortalitate illos congregat, nominum eorum memor; nec superficialia ratione, sed alto animi affectu? Sed et alio modo explanare licebit: Etiamsi multi occisi sunt prophetæ atque apostoli, sanguine ipsorum fuso; nequaquam tamen ob horum sanguinum copiam congregatio conventicula eorum, sed ob unum tantum agni immaculati et mundi Christi sanguinem. Hic enim datus est in pretium, ut redimerentur ex ipsorum tradita a Patribus inani conversatione. Redemptorum hujusmodi memor erit non exteriore tantum pronuntiatione, sed intima cogitatione.

Qui Deum habet, consonanter etiam quæ sunt illius habebit. Quamobrem qui habet Dominum partem hæreditatis suæ, bonis quoque illius fruatur, dicetque: «Tu es, qui restituis hæreditatem meam mihi.» Nonne videlicet hanc ei restituit, qui ait: «Venite, possidete paratam vobis portionem»¹?

⁹⁷ Psal. cx, 3. ⁹⁸ Act. xiiii, 22; I Reg. xiiii, 14.

Testamenti occurrunt: οἶκον pro οἶκων (IV Reg. xiiii, 7), αὐτόν pro αὐτῶν (I Mach. vi, 58), etc. Ad

α παραμένουσι πράξεις. Πρόσκαιρος γοῦν τῆς ἀμαρτίας ἀπλόαισις εἴρηται, καὶ τὸ μὴ ἔσεσθαι τὴν ἀμαρτίαν τοῦ ἀμαρτολοῦ καὶ πονηροῦ· ζητουμένη γὰρ οὐχ εὐρεθήσεται. Ἄλλὰ βίη ὁ τῶν ἁγίων βίος τοιοῦτος· σκοποῦσι γὰρ τὰ μὴ βλεπομένα, καὶ αἰώνια, περὶ ὅν ἐκάστου λέγεται· «Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.» Στήλη γὰρ πως ὁ τούτων βίος, καὶ σύμβολον νίκης· ἀλλὰ καὶ στήλας φασίν, ἐνθα γραφαὶ περὶ νόμων ἀνάκεινται, ὡς κύρβεις καλοῦσι· καὶ πίνακας· ἵπολας ἔτυχον προσηγορίας αἱ τῶν ἁγίων διδασκαλῆαι, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις γραφεῖσται, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας· εὐεικτοὶ γὰρ εἶσι, καὶ δέχονται τὴν γραφήν.

B Στ. γ. Θελήματα δὲ Θεοῦ αἱ κατ' εἰδός εἶπιν ἀρεταί· ὡς ἐν τῷ· «Εὐρὸν Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἀνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου ταῦτα.» Θαυμαστός ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἀμεινον ἀσκοῦσι τὰς ἀρετάς. Ἀσυγκρίτως γὰρ ὑπερέσχον κατὰ μὲν ἀνδρείαν ἀπόστολοι· τε καὶ προφήται καὶ μάρτυρες· κατὰ δὲ σωφροσύνην Ἰωσήφ καὶ Σουσάννα· καὶ κατὰ τὰς ἐτέρας ὁμοίως. Οὕτω δὲ τις θαυμαστωθεὶς, αἰσθάνεται τῆς ἰδίας ἀσθενείας, πολὺ τῆς θείας ἰσχύος ἀπολείπομενος. Αἱ δὲ ἀσθενεῖαι μέχρι τοῦ ἐνωθῆσαι μόνον αὐτὰς παραμένουσαι, ταχέως ἀπίσιν, διὰ τὸ ἐνδυναμοῦσθαι τοὺς ἁγίους ὑπὸ Χριστοῦ λέγοντας, «Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν.»

C Στ. δ. Οὐ καθάπεξ μὴ συναγαγεῖν τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ἀλλ' ἐξ αἱμάτων. Οὐδ' ἀπολελυμένως λέγει μνησθήσεσθαι τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἀλλ' ἡ, ἐκ χειλέων μου. Μήποτ' οὖν ἐπεὶ εἰσὶν τινες συναγοντες συναγωγὰς ἐξ αἱμάτων, ἐκχέοντες αὐτὰς διὰ τοῦ βλάπτειν τοὺς συναγομένους, αὐτοὺς ὠφελῶν, μᾶλλον δὲ ζωοποιῶν, τοὺς προκαλουμένους, οὐκ ἐξ αἱμάτων, ἀλλ' ἐξ ἀθανασίας συνάγει αὐτοὺς, τῶν προσηγοριῶν αὐτῶν μεμνημένος, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, ἀλλ' ἐκ διαθέσεως βάθος ἐχούσης; Λελέξεται καὶ οὕτως· «Εἰ καὶ πολλοὶ ἀπεκτάνθησαν προφήται καὶ ἀπόστολοι, ἐκχυθέντος τοῦ αἵματος αὐτῶν, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτοις τοῖς πολλοῖς αἵμασιν συνάξω τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ἀλλ' ἡ μόνη ἐνὶ αἵματι ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ. Τοῦτο γὰρ τιμὴ δέδοται, ἵνα λυτρωθῶσιν ἐκ τῆς ματαίας πατροπαράδοτου αὐτῶν ἀναστροφῆς. Τῶν οὕτω λυτρωμένων μεμνήσεται ὁ προφορᾷ μόνη, ἀλλὰ βαθεῖα νοήσει.»

Ὁ Θεὸν ἔχων, ἀρμονίως καὶ τὰ αὐτοῦ ἔξει· ὅθεν ὁ τὸν Κύριον μερίδα τῆς κληρονομίας ἔχων, καὶ τῶν αὐτοῦ ἀπολαύσει, λέγων· «Σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου ἐμοί.» Ἡ οὐκ ἀποκαθίστησιν αὐτὴν φάσκων, ἐδεῦτε, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν (μερίδα); Μερὶς μου εἶ ἐν γῆ ζώντων.¹

⁹⁹ Psal. lxx, 14. ¹ Matth. xxv, 34.

eandem dialectum pertinet ἀμαρτολοῦ quos nos sequitur. EDIT. ΡΑΤΑ.

Τῆς οὕτως πνευματικῆς κληρονομίας πρὸς ἀναλογίαν πίσταται· καὶ ἀρίστου βίου διδομένης τοῖς κληρονόμοις, εἰκότως ἐπενήνκεται τὸ, « Σχοινία ἐπέπεσέν μοι ἐν τοῖς κρατίστοις. » Σύμβολον δὲ μέτρου καὶ κλήρου τὸ σχοινίον· ἀμέλει γοῦν καὶ τῆς αἰσθητῆς γῆς, εἰς ἣν εἰσῆχθησαν ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ οἱ Ἑβραῖοι, μεριζομένης, πολλαῖς ἀναγέγραπται· Ἐπεσεν δὲ τὸ σχοινίον τῇ φυλῇ Ἰούδα ἢ Ῥουβὶν ἢ ἐτέρων τινῶν τῶν δώδεκα ἐπὶ τὸδε τὸ κλίμα, τὸ ἀνατολικὸν φέρε ἢ ἄλλο παρὰ τοῦτο. Τούτων ὡδε θεωρημένων, ὁ λέγων, « Σχοινία ἐπέπεσέν μοι ἐν τοῖς κρατίστοις, » παρίστησιν ὡς ἀγαθὰ αὐτῶν ἐμερίσθη, εἰς τὰ κράτιστα τῆς κληρονομίας ἐλθόντος τοῦ κλήρου αὐτοῦ ὃν δηλοῖ διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων γεωμετρικῶν σχοινίων. Τοιοῦτο σχοινίον ἄγγελος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κατέχων ὠρθῆ Ζαχαρίας τῷ προφήτῃ ἐπὶ τῷ μετρηῆσαι πόσον τὸ μῆκος καὶ πλάτος τῆς ἀληθινῆς Ἱερουσαλήμ. Οἷς ἐπενήνκεται· « Καὶ γὰρ ἡ κληρονομία μου κρατίστη μοί ἐστιν. » Σημαίνει· Ἀληθῶς ἡ κληρονομία μου τυγχάνει· κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον κράτιστος ἦν ὁ Θεόφιλος, ὃ γράφει Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστῆς.

Στ. ζ. « Εὐλόγησω τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με· ἔτι δὲ καὶ ἕως νυκτὸς ἐπαίδευσάν με οἱ νεφροὶ μου. » Συνέσεως θεόθεν τυγῶν, ἀλλὰ καὶ παιδευθεὶς πρὸς τῶν ἑαυτοῦ νεφρῶν ἕως νυκτὸς, εὐλογεῖ τὸν τούτων τῶν ἀγαθῶν δοτῆρα· ὑπάρχει δὲ τὸ συνετισθῆναι φαντασίας θεϊκῆς γενομένης τῷ νῦ· « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶν, αὐτοῦ, γνώσεις καὶ συνέσεις. » Οὕτως ἐμφανίζων ἑαυτὸν ὁ Ἰωσήφ τῷ Ἐχοντι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ καὶ τηροῦντι αὐτάς, συνέσεως αἴτιος γίνεται. Τί δὲ βούλεται καὶ τὸ παιδεύεσθαι τινα ὑπὸ τῶν σφετέρων νεφρῶν; Φανερὸν δὲ ὡς οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν νοητῶν εἰρηται τοῦτο τῶν σὺν τῇ καρδίᾳ ὀνομαζομένων ἐν τῷ, « Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροῦς ὁ Θεός. » Οὗτοι γὰρ, νοήσεις τέλειαι τυγχάνοντες, παιδεύουσιν τὸν ἐπιστάνοντα, φῶς γνώσεως παρέχοντες, ἕως ἢ τῆς ἀγνοίας λυθῆ νύξ ἐκείνη, περὶ ἧς εἰρηται· « Ἡ νύξ πρόκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » (Νύξ) γὰρ τέλος λήψεται, ἡμέρας διαδεξαμένης, συνισταμένης ἐκ τῆς τῶν νεφρῶν παιδεύσεως. Εἰ δὲ καὶ τὰ βαθύτερα τῶν νοημάτων διὰ τῆς νυκτὸς παρίσταται, καταλλῆλως τῷ εἶναι τινα λόγον σκοτεινὸν, τοῦτ' ἐστὶ μυστικόν, φανερὸν ὅτι καὶ ἕως ταύτης τῆς νυκτὸς παιδεύουσιν οἱ νεφροὶ, τὰ ἀπόκρυφα καὶ αἰνιγματώδη σαφηνίζοντες. Γνώση τῶν προκειμένων νεφρῶν τὴν ἐνέργειαν, ὀλίγα ἄττα τῶν σωματικῶν θεωρήσας. Λέγεται τοίνυν ὡς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς νεφροῖς σπερματικαὶ τε δυνάμεις καὶ γοναὶ συνίστανται, ἀφ' ὧν εἰς τοὺς γεννητικὸς πόρους χωροῦσαι, αἴτια γίνονται γεννημάτων. Τοῖς οὕτω λεχθεῖσιν εἰκόσι χρησάμενος, ὅφει εἰ εἰεν ψυχῆς δυνάμεις, ἀφ' ὧν προλασιν ἀναλογοῦντα σπέρμασι τινα νοήματα, καθ' ἃ συνίσταται τὰ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου γεννήματα, ἐν πράξεσιν ἐπαινεταῖς καὶ θεωρίαις τῆς ἀληθείας ἔχοντα τὸ εἶναι. Ὁ βουλόμενος περὶ τῶν σωματικῶν νεφρῶν σημαίνει τὸ προκειμένον

A Pars mea tu es in terra viventium *. » Hac itaque spiritali hæreditate hæredibus data, ob fidei et optimæ vitæ analogiam, congrue subjungitur : « Funes ceciderunt mihi in præclaris. » Symbolum autem mensuræ et hæreditatis est funiculus : quippe etiam in materialis terræ, ad quam introducti a Jesu Navi filio Hebræi fuerunt, divisione sæpe id vocabulum scriptum est † : Cecidit funiculus tribui Judæ, vel Rubeni, vel alterius cujuslibet duodecim tribuum, ad orientalem regionem, puta, aut aliorum. His ita explicatis, qui ait, « Funes mihi ceciderunt in præclaris, » denotat bona ipsi obtigisse ; præclaram scilicet hæreditatis partem ei sortito obtigisse, quam his spiritalibus geometrarum funiculis demonstrat. Hujusmodi funiculum angelus manu tenens apparuit Zachariæ prophætæ, ob dimetiendam longitudinem latitudinemque veræ Hierusalem ‡. Postea additur : « Namque hæreditas mea præclara est mihi. » Significat : Vere hæreditas mea est. Secundum hunc significatum præclarus erat Theophilus, ad quem Lucas evangelista scribit.

Vers. 7. « Benedicam Dominum qui tribuit mihi intellectum ; insuper et usque ad noctem increpauerunt me renes mei. » Intellectu donatus a Deo, prætereaque a renibus suis eruditus noctu, benedicit bonorum horum datorem. Fit autem ejusmodi intellectus ex divinarum rerum consideratione menti objecta. Namque « a facie ejus, inquit, scientia et intellectus. » Ita semet revelans Servator homini mandata ejus observanti, intelligentiæ auctor fit. Quid vero insuper significat dictio, erudiri hominem a renibus suis? Perspicuum est, non de materialibus, sed de intellectualibus hoc dici, qui una cum corde sic nuncupantur, in illo dicto : « Scrutans corda et renes Deus §. » Hi nimirum renes, cum sint perfectæ intellectiones, erudiunt his immorantem, lumen scientiæ suppeditantes, donec ignorantæ nox illa dispellatur, de qua dictum est : « Nox præcessit, dies autem appropinquavit ¶. » Nox enim sinem capiet, die succedente qui conficitur a renium eruditione. Quod si etiam profundiores intellectiones noctu sunt, quatenus est quidam sermo obscurus et mysticus, patet quod per hujusmodi noctem erudiunt renes, res arcanas et ænigmaticas patefacientes. Cognosces hanc de qua agitur renium efficaciam, si parumper corporeos renes consideres. Dicunt ergo in materialibus renibus seminalem vim et genituram elaborari, ex quibus in genitales poros perfectæ, causa sunt generationum. Prædictorum similitudine utens, videbis num sint animæ vires, unde prodeunt pares seminibus quædam intellectiones, quibus interioris hominis genituræ conflunt, quæ in bonis actibus, et veritatis contemplationibus consistunt. Qui autem putare velit a prædictis verbis materiales renes denotari, dicet summam temperantiam... a renibus suis hominem edoctum, non

* Psal. cxli, 6. † Jos. xv, 1 ; xvi, 1, etc. ‡ Ezéch. xlvii, 3. § Psal. vii, 10. ¶ Rom. xiii, 12.

sine pudica cogitatione corporalem genituram facere.

VERS. 8. « Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear. » Quia hæc ex Christi persona dicuntur; conservatur autem absque ulla mutatione persona illa quæ Domini nomine dicit: « Pars hæreditatis meæ, » si quis hos quoque versiculos ceu a Domino dictos accipiat, a veritate non aberrabit. Qui autem circa Deum non habent satis firmas cogitationes, intelligunt localiter a dextris esse Patris Filium, propter verba: « Sede a dextris meis », vel illa quæ dicunt, sedere Salvatorem post ascensionem a dextris majestatis. Quibuscum impossibile est disputare; nam si a dextris Patris localiter Filius est, impossibile est ab ipsius Filii dextris esse Patrem; quod tamen ait Fillus: « Providebam Dominum a dextris meis. » Unde aliter intelligendum est, Filium a dextris Patris esse, et Filii Patrem: æque ac illud: « Ego in Patre, et Pater in me est. »

Observandum porro est, cum Deus et homo simul sit Salvator, nunc... interpretari, vel de ejus in carne dispensatione. Sed pie non potest tanquam ex persona Dei Verbi dici, habere a dextris suis Patrem, vel coram se semper, ut immobilis permaneat. Immutabilis est enim Deus Verbum, et nullam omnino patitur commotionem. Ac insuper causam se dicere innuit, cur sit immobilis Deus Verbum, quandoquidem in conspectu illius est semper atque a dextris Pater; nam quia ipse in Patre est, et hunc in se ipso habet, in causa est cur non commoveatur qui eum videt, quique a dextris eundem habet. Quoniam itaque id innest, imo irreligiosum foret de unigenito Filio Dei ea verba intelligere, absque ejus in carne dispensatione, congruè concedenda est ea dicta esse verba de tempore quo immutabiliter homo factus est, seque humiliavit pauperemque fecit qui dives est. Namque ejus humanitas assimilata est nobis per omnia absque peccato. Sed neque inanimis fuit ejus caro; non enim caro anima carens diceret se habere a dextris Deum, atque eum semper coram videre, ne peccaret; etenim peccati motum indicat commotio. Quod si hæc impossibilia sunt, corpus enim non providet Deum, non habet notionem stantis ad dexteram neque omnino in conspectu, superest ut secundum humanam dispensationem hæc a Deo Verbo, invertibiliter, perfecte, et verè incarnato, dicta sint; nam tanquam ex una persona omnia pronuntiabuntur et quæ Dei sunt et quæ hominis. Ceu homo igitur, cum talis factus est, a dextris Deum habens, non erat commovendus, quantumlibet acerba eum circumdarent, etiamsi terræ reges astarent, et congregarentur principes adversus Dominum et

¶ Psal. cix, 1. ¶ Marc. xvi, 19. ¶ Joan. xiv, 10.

(17) Deest unus scripturæ versiculus propter ipsam præcisam codicis... memoranam, quod non semel incommodum infra quoque recurret.

ἄρει τὴν ἀκραφνεστάτην σωφροσύνην ἔχοντα παιπαυ... (17) τῶν νεφρῶν αὐτοῦ, ἐπεχομένων σώφρον λογισμῶ ῥεῖν τὰς σωματικὰς γονάς.

Στ. η'. « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. » Ἐπεὶ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λέγεται τὰ προκειμένα, φυλάττεται δὲ χωρὶς πάσης μεταβολῆς τὸ λέγον ταῦτα πρόσωπον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, « Ἡ μερὶς τῆς κληρονομίας μου, » καὶ τοὺς στίχους ὑπὸ Κυρίου εἰρημένους ἐκλαμβάνω τις, οὐχ ἁμαρτάνει· οἱ μὴ ἔχοντες δὲ περὶ Θεοῦ ἐνοίας διηθρομμένας, τοπικῶς ἐκλαμβάνουσι ἐκ δεξιῶν εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, διὰ τὸ, « Κάθω ἐκ δεξιῶν μου » ἢ κεκαθηκέναι (sic) τὸν Σωτῆρα, μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλοσύνης. Οἷς ἀδύνατόν τι εἰπεῖν· εἰ γὰρ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοπικῶς, ἀδύνατον ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸν Πατέρα κατ' αὐτὸ τὸ σημαίνόμενον· ἀλλὰ λέγει ὁ Υἱός· « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐκ δεξιῶν μου. » Ὅθεν ἐτέρως ἢ κατὰ τόπον ἐκλήπτεον τὸν Υἱὸν δεξιὸν τοῦ Πατρὸς καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ὡσαύτως τῷ, « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἐστίν. »

Σκοπῆτέον δὲ, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἅμα τοῦ Σωτῆρος νοουμένου πότε... ἐρμηνεύσαι, ἢ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίας· ἀλλ' οὐ δυνατὸν εὐσεβῶς ἐκλαθεῖν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰρῆσθαι ἔχειν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ διαπαντός, ὅπως ἀκλόνητος διαμείνῃ. Ἄτρεπτος γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος, οὐδὲ κατὰ πᾶσιν κλόνον ὀφιστάμενος. Καὶ ἐπεὶ ἀπεμφαίνει αἰτίαν εἰπεῖν τοῦ μὴ σαλευθῆναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὄντος ἐν ἑφεί αὐτοῦ καὶ ἐκ δεξιῶν διαπαντός· τοῦ Πατρὸς· αὐτὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ τυγχάνων, καὶ ἔχων αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ ἐκ δεξιῶν τινος καὶ ἐνώπιον διαπαντός ὑπάρχων, αἴτιος καθίσταται τοῦ μὴ κλονεῖσθαι τὸν ὄρωντα αὐτὸν καὶ ἐκ δεξιῶν αὐτὸν ἔχοντα. Ἐπεὶ τοίνυν ἀπεμφαίνει, μᾶλλον δὲ ἀσεβές ἐστίν περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτὰ ἐκλαθεῖν χωρὶς τῆς αὐτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίας, ἀρμονίως ἐκδοτέον εἰρῆσθαι αὐτὰ ὅτε γέγονεν ἀτρέπτως ἄνθρωπος καὶ ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν καὶ ἐπτώχευσεν πλούσιος ὢν. Αὐτοῦ γὰρ γέγονε τὸ ἀνθρώπινον ὁμοιωθῆν ἡμῖν κατὰ πάντα χωρὶς ἁμαρτίας· ἀλλ' οὐδὲ ἀψυχος ἦν αὐτοῦ ἡ σὰρξ· οὐ γὰρ σὰρξ ψυχῆν οὐκ ἔχουσα ἔρει ἐκ δεξιῶν ἔχειν Θεόν, καὶ προορᾶν αὐτὸν διαπαντός, ἵνα μὴ ἁμαρτάνῃ· ἀμαρτική γὰρ κίνησις ἐκ τοῦ σαλευθῆναι παρίσταται. Εἰ δὲ ἀδύνατα ταῦτα (σῶμα γὰρ οὐ προορᾷ Θεόν, ὡ νόησιν ἔχει τοῦ ὄντος ἐκ δεξιῶν καὶ ἐνώπιον διαπαντός), λείπεται κατ' οἰκονομίαν ἀνθρωπίνως εἰρῆσθαι ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκωθέντος ἀτρέπτως καὶ τελείως καὶ ἀληθῶς· ὡς ἐξ ἐνὸς γὰρ προσώπου τὰ πάντα λαλέεσθαι, τὰ τε θεοπρεπῆ καὶ ἀνθρώπινα. Ὡς ἄνθρωπος τοίνυν ὅτε γέγονεν ἐκ δεξιῶν ἔχων τὸν Θεόν, οὐ κλονηθεῖ, κἂν πικρὰ περιεστηκῶτα ἢ κἂν παρασυστῶσι οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ συναχθῶσιν οἱ ἄρχοντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ

τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Οὕτω γοῦν μὴ κλονηθεὶς κατὰ ψυχὴν, «ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, πειρασθεὶς κατὰ πάντα καθ' ὁμοίότητα χωρὶς ἀμαρτίας. » Ἐξῆς ἐπιφέρεται ὡς εὐφράνθη ἡ καρδία αὐτοῦ καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἔχειν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐνώπιον ἑαυτοῦ τὸν Κύριον διαπαντός. Ἐπαινετὴ ἀγαλλίασις καὶ εὐφροσύνη τυγχάνει, ὅτε οὐ διὰ τι τῶν τυχόντων γίνεται, ἀλλ' ἐπὶ κατανοήσει Θεοῦ.

Στ. θ'. «Ἐτι δὲ καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἕδην, εὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ ἐκ τούτων τῶν συλλαβῶν δηλοῦται μάλιστα τελείως ἐνηθρωπηκέναι τὸν Κύριον· τῆς γὰρ σαρκὸς ἀποτεθειμένης ἐν τῷ μνημείῳ, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ γέγονεν ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας· μεθ' ἃν ἀναστὰς ἔλαβε τὴν σάρκα, ἣν τέως διαζεύξας ἦν ἀπὸ τοῦ πνεύματος. Ἐίρηται δὲ ἐπ' ἐλπίδι κατεσκηνοικέναι ἡ σὰρξ, διὰ τὴν ἐσομένην παραυτὰ ἀνάστασιν· οὐ γὰρ διαλυθεῖσα ἢ φθοράν τινα παθοῦσα, ἀλλ' ἀβλαβῆς διαμείνασα συνεζεύχθη πάλιν τῇ μὴ ἐγκαταλειφθείσῃ εἰς τὸν ἕδην ψυχῇ. Εἰ δὲ ἡ προκειμένη ψυχὴ σαρκὸς χωριζομένη ὑφέστηκεν, καὶ ἐν τῷ ἕδῃ γίνεται, ἔνθα αἱ λογικαὶ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ, ὅτι οὐ δύναται ἄλογος εἶναι· ἡ γὰρ ἄλογος ψυχὴ χωριζομένη σαρκὸς, οὐκ ὑφίσταται (17'), οὐδὲ εἰς τὸν ἕδην πορεύεται. Ἀλλὰ μὴν ἡ τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴ ἐκατέρων πέτραν ἔσχεν· γέγονε γὰρ καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, καὶ τῆς σαρκὸς ἐκτὸς γενομένη ζῆ καὶ ὑφίσταται· λογικὴ ἔρα καὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμοῦσις, ὡπερ καὶ ἡ σὰρξ ὁμοῦσις τῇ τῶν ἀνθρώπων σαρκὶ τυγχάνει, ἐκ τῆς Μαρίας προελθοῦσα. Εἰ δὲ καὶ ἔδοξεν πεπονηθῆναι διὰ τὸν σταυρὸν, ἀλλ' οὐκ ὀδεν διαφθοράν, ἀβλαβῶν διαμεινάντων τῆς τε ψυχῆς καὶ τῆς σαρκὸς, ἐξ ὧν συντεθέντων ἀνεδείχθη πάλιν ὁ Ὅσιος τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔωρακῶς διαφθοράν, ἀλλὰ καὶ αἴτιος τῶν ἄλλων νεκρῶν ἐγέρσεως· δι' αὐτὸν γὰρ, πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν γεγεννημένον, τὸ φθάρτων καὶ θνητῶν ἡμῶν ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενον συναπαθανατίζεται τῷ μὴ ἔωρακῶς διαφθοράν Ὅσιον τοῦ Θεοῦ.

Στ. ι'. «Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου· τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος. » Ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ὁ σαρκωθεὶς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὕμνοί καθ' ὃ ἄνθρωπος γέγονε, μὴ ἀπολιπῶν καὶ πάλιν ὁ Θεός, τὸν φανερώσαντα αὐτῷ τὰς ἀγοῦσας ὁδοὺς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἵνα καὶ εὐφροσύνης πληρωθῇ τελείας ὁ πάσης εὐφροσύνης πνευματικῆς ἐμπιπλῶν τοὺς ἀγίους, Θεοῦ δὲ πρόσωπον, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Τί δὲ ἀκολουθεῖ τῷ ὀδεύσαντι τὰς γνωσθείσας ὁδοὺς τῆς ζωῆς, ἢ τὸ θεῖον τέρας ἔχειν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, οὐση ἀληθεῖα καὶ σοφία; Αὕτη δὲ ἔστιν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱός· καὶ ἐπεὶ ἀνυπερέβλητος τυγχάνει ἢ ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ τέρας,

adversus Christum ejus. Sic itaque minime commotus in anima, « peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus »¹⁰, tentatus alioqui per omnia pro similitudine absque peccato¹¹. » Deinde pergit dicere, quomodo lætatum sit cor ejus, et lingua ejus exsultaverit, propterea quod haberet a dextris et in conspectu suo Dominum semper. Laudabilis exsultatio gaudiumque est, cum haud in re qualibet, sed in Dei contemplatione versatur!

Vers. 9. « Insuper et caro mea habitabit in spe. Et non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. » Ex his quoque dictionibus præcipue demonstratur perfecta Domini humanitas. Etenim carne ipsis in sepulcro deposita, anima ejusdem in terræ corde fuit tribus diebus tribusque noctibus: post quod tempus resurgens resumpsit carnem, quam nuper ab anima separaverat. Dicta est autem in spe habitasse caro, propter futuram statim resurrectionem: non enim resoluta, aut corruptionem aliquam passa, sed illibata manens, rursus conjuncta est haud derelictæ in inferno animæ. Quod si anima de qua loquimur, a carne separata mansit, et apud inferos fuit, ubi rationales erant hominum animæ; perspicuum est, eam haud irrationalem esse potuisse. Etenim irrationalis anima, a corpore separata, non subsistit, neque ad inferos proficiscitur. Atqui anima Jesu utrumque experta est; fuit enim in humanarum animarum habitaculo, et extra corpus vixit et substitit. Ergo rationalis est, et hominum animabus consubstantialis; sicut et caro consubstantialis est hominum carni, utpote ex Maria profecta. Quod si visa est in cruce pati, non tamen corruptionem experta est, incolumibus simul manentibus anima et carne; ex quibus recompositis, denuo exstitit Sanctus Dei, quin corruptionem fuisset expertus, sed et causa aliorum mortuorum resurrectionis existens. Nam propter eumdem primogenitum mortuorum, corruptibile nostrum incorruptionem induens, immortalitatem adipiscitur cum illo qui corruptionem ignoravit Sancto Dei.

Vers. 10. « Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo: delectatio in dextera tua usque in finem. » A mortuis resurgens incarnatum Dei Verbum hymno celebrat, quatenus homo est, non desinens pariter esse Deus, illum qui sibi ostendit vias ad vitam æternam ducentes; ut et perfecto gaudio repleatur ipse qui cæteris omnino spiritali lætitia sanctos replet. Dei autem vultus, est imago ejus et forma substantiæ ipsius. Quid autem obvenit terenti vias quas vitæ esse novit, nisi ut divinam delectationem habeat in Dei dextera, quæ est veritas ac sapientia? Hic est nimirum unigenitus Dei Filius; et quia exquisitissima est in dextera Dei delectatio, ipsa erit desiderabilis postre-

¹⁰ I Petr. 11, 22. ¹¹ Hebr. 14, 15.

(17') Animadvertite Didymi opinionem de brutorum anima, sive de ejus post corporis obitum abolitione.

nus finis. Non enim alterius cujuslibet causa, sed propter ipsam sunt omnia. Si ergo Filius Dei est Verbum, tunc etiam cum factus est homo, modo uti Deus, modo uti homo loquebatur, et crucem sustinuit ignominia contempta, et resurrexit, sicuti summus Petrus in Actibus concionans de Davide aiebat: « Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus suscitare secundum carnem Christum, providens locutus est de resurrectione ejus ¹². » Jam quod addidit *secundum carnem*, ostendit Deum quoque fuisse, et quod tanquam homo sponte immolabatur patiebaturque, cum simul esset Deus.

Α τέλος ἔστα: Ἐσχάτον ὄρεκτον οὐσα. Οὐ γὰρ ἄλλου χεῖριν, ἀλλ' αὐτῆς ἕνεκα τὰ πάντα. Εἰ τοίνυν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ λόγος, καὶ ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος, πῆ μὲν ὡς Θεός, πῆ δὲ ὡς ἄνθρωπος διελέγετο, καὶ σταυρὸν ὑπέμεινεν, αἰσχύνης καταφρονήσας, καὶ ἀπέθανεν, καὶ ἀνέστη, καθὰ καὶ ὁ πρόκριτος Πέτρος δημηγορῶν ἐν ταῖς Πράξεσιν περὶ τοῦ Δαυὶδ ἔλεγεν· « Προφήτης οὗν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὄρωι ὡμοσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἀναστήσειν κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν, προιδὼν ἐκάλεσεν περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. » Τὸ δὲ, κατὰ σάρκα, προσκείμενον, δείκνυσιν ὅτι καὶ Θεός ἦν· ὡς ἄνθρωπος τὰ ἀνθρώπινα ἔκουσιως ἐσπένδeto τε καὶ ὑπέμεινεν μετὰ τοῦ εἶναι Θεός.

PSALMUS XVI.

VERS. 1, 2. Jactantiæ arguunt nonnulli David precantem, dicentes quod, modestorum more, neino unquam audeat dicere: « Exaudi, Domine, justitiam meam, » necnon et, « De vultu tuo judicium meum prodeat. » Non autem gloriatur David, omnes faciens Dei voluntates, sed cum benignitate judicari volens, suum exoptat judicium de vultu divino prodire. « Oculi mei videant æquitates. » Precatur ut interioris hominis oculi æquitates videant, quibus judicat Deus, judicium de vultu suo deducens. Vel precatur virtutem, quam *æquitates* appellat, contemplari. Si vero eam videre expelit, nondum præsentem habet. Ex quo sequitur eum non gloriari has effectentem preces. Hæc quidem de perfecta virtute dici existimandum est, quæ tandem, multis in medio gradibus transcursis, supervenit.

Β Στ. α', β'. Ἀλαζονείαν καταψηφίζονται τινες τοῦ εὐχομένου, φάσκοντες, ὡς τῶν μετρίων τὸ ἦθος, οὐδεὶς λέξει τὸ, « Εἰσάκουσον, Κύριε, δικαιοσύνης μου » καὶ τὸ, « Ἐκ προσώπου σου τὸ κρίμα μου ἐξέλιθ. » Ἀλλ' οὐκ ἀλαζῶν ὁ Δαυὶδ, ποιῶν πάντα τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ σὺν ἀγαθότητι κριθῆναι θέλων, παρεκάλει ἐξελεῖν αὐτοῦ τὸ κρίμα ἐκ τοῦ θεικοῦ προσώπου. « Οἱ ὀφθαλμοὶ μου ἰδέτωσαν εὐθύτητας. » Εὐχεται τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου εὐθύτητας (17^ο) ἰδεῖν, καθ' ἣν κρινεῖ ὁ Θεός ἐξάγων τὸ κρίμα ἐκ προσώπου ἑαυτοῦ· ἢ εὐχεται τὴν ἀρετὴν, εὐθύτητας, θεάσασθαι· εἰ δὲ εὐχεται αὐτὴν ἰδεῖν, οὕτω παροῦσαν αὐτὴν ἔχει· ᾧ ἔπεται τὸ μὴ ἀλαζονεύεσθαι αὐτὸν οὕτω τὴν εὐχὴν ἀναφέροντα. Ταῦτα περὶ τῆς παντελοῦς ἀρετῆς εἰρηθεῖαι ἠγητέον, ἥτις C ὁψέ ποτε παραγίνεται πλείστων ὄσων προδιανυθέντων.

VERS. 3. Supradictis patet multa dicentis fiducia. Hæc enim si de Deo dicit, multam exhibet ipsius munditiam. Probatur enim cor omnis molesta patientis, si pressus undique non demittatur, sed in finem tolerans inveniatur justus. Qualis erat Job, cui dixit Deus: « Credisne tibi me aliter conversatum esse, nisi ut justus appareas ¹³? » Scilicet probato corde ejus a Domino et igne examinato, non inventa est in ipso iniquitas. Quid vero significat, « visitasti nocte? » Nonne molestias, propter obscuritatem, cumque nihil prorsus lætum habeant, noctem vocat, in qua visitans eum Deus, probatum expertus est, et tribulationibus comburens, omnis iniquitatis purum præstitit. — Hæc quoque possunt sic intelligi: Quandoquidem cordis abscondita non manifesta sunt, nisi soli de quo dictum est: « Tu solus novisti corda hominum ¹⁴, » nox appellata sunt. Quæ quidem, cum sint aliis obscura propter impenetrabilem naturam, tibi vero, qui probasti me, cum « nocte visitasti, » manifestata sunt. Quibus consentit et illud: « Si

Στ. γ'. Καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἐμφαίνεται πολλὴ παρουσία (18) τοῦ λέγοντος· εἰ γὰρ ταῦτα ἐπὶ Θεοῦ λέγει, πολλὴν ἑαυτοῦ ἐμφαίνει καθαρότητα· δοκιμάζεται γὰρ ἡ καρδία παντός τοῦ σκυθρωπῶ ὑπομένοντος, ὅτ' ἂν ἐν παντὶ θλιβόμενος μὴ στενωχωρῆται, ἀλλ' ὑπομένων εἰς τέλος ἀποδείκνυται ἕκαιος· ὅσος ἦν Ἰωβ, ᾧ εἶπεν ὁ Θεός· « Οἶμαι με ἄλλος σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος; » πρὸς τὸ δεδοκιμάσθαι τὴν καρδίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ πεπυρῶσθαι, καὶ μὴ εὐρέσθαι ἐν αὐτῷ ἀδικίαν. Τί σημαίνεται ἐκ τοῦ, « Ἐπεσκέψω νυκτός; » καὶ ὅρα εἰ τὴν κατάστασιν τῶν σκυθρωπῶν, διὰ τὸ ἀφεγγές καὶ μὴδὲν ἱλαρὸν ἔχειν, νύκτα καλεῖ, ἐν ἣ ἐπισκεψόμενος αὐτὸν ὁ Θεός, δοκιμὸν ἀπέφηνεν, καὶ πυρῶσας διὰ τῶν θλιβερῶν, καθαρὸν πάντων ἀδικημάτων ἀνέδειξεν. — Ἐρηθεῖ τὸ, « Ἐπεσκέψω νυκτός, » καὶ οὕτως· Ἐπεὶ τῆς καρδίας τὰ κρύφια οὐκ εἰσι φανερά ἢ μόνον τῷ πρὸς ὃν εἴρηται, « Σὺ μόνος γινώσκεις τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, » νύξ ὀνομάσθη· ἃ καὶ αὐτὰ, καίτοι τοῖς ἄλλοις ὄντα σκοτεινὰ διὰ τὸ ἀκατάληπτον, σοὶ τῷ δοκιμάσαντί με, διὰ τὸ ἐπισκέ-

¹² Act. 11, 30. ¹³ Job xxxii, 32. ¹⁴ Act. 1, 24.

(17^ο) Forte leg. εὐθύτητα, aut mox, καθ' ἃς. EDIT. PATROL.

(18) Vix dubito quin legendum sit παρρησία. B.

εβαί με νυκτός, πεφανέρωται. Τούτω συνάδει τὸ, **A** iniquitatem aspexi in corde meo, non exaudiat me Dominus¹². »

στ. δ'. Τὸ ἀπαγγέλλειν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων πράξει καὶ διαθέσει, ἔτι μὴν καὶ λόγῳ, φαύλων. Τίνα δὲ τὰ ἔργα τούτων, ἢ ἐκεῖνα περὶ ὧν ὁ Ἀπόστολος γράφει, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζῆλος ἐν ὑμῖν, οὐχὶ ἀνθρώποι ἐστε, καὶ κατὰ ἀνθρώπων περιπατεῖτε; » Κωλυτικὸν τοῦ λαλεῖν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τυγχάνει καὶ τὸ μὴ εὐρέσθαι ἐν αὐτῷ ἀδικίαν, ὑπὸ Θεοῦ πυρωθέντι διὰ πειρασμῶν καὶ τῶν παραπλησίων.

στ. ε'. Τρίβοι δὲ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, αἱ τηρήσεις τῶν ἐντολῶν τυγχάνουσιν, μᾶλλον δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι, λείπει καὶ ὁμαλαὶ ἀναδειχθεῖσαι, ἐκ τοῦ συνεχῶς πατεῖσθαι πρὸς τῶν σπυδόντων φθάσαι ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῶν· τέλος δὲ αὐτῶν ἡ μακαριότης καὶ ἡ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀπόδοσις ἐστίν. Δράκωμεν τοίνυν κατ' αὐτὰς, ἵνα σωτηρίας τύχωμεν· οὐ κλονουμένων τῶν διαθημάτων, τοῦτ' ἐστίν οὐ σφαλλομένον, ὅτ' ἂν ὁ Κύριος ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ καταρτίσῃ αὐτὰ· ὁ ταύτης τῆς αἰτήσεως τυχῶν, φησὶν « Ἄνευ ἀνομίας ἔδραμον καὶ κατηύθυνα » καὶ τὸ, « Ὅδον ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅτ' ἂν ἐπλάτυνας τὴν καρδίαν μου. »

στ. ζ', ζ', η'. « Ἐγὼ ἐκέκραξα, ὅτι εἰσήκουσάς μου, ὁ Θεός· κλίνον τὸ οὖς σου ἐμοί, καὶ εἰσάκουσον τῶν ῥημάτων μου· θαυμάστωσον τὰ ἔλεή σου, ὁ σώζων τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ. » Τὸ, « κεκράζομαι, » πνευματικῶς ἀκουστέον· οὐ γὰρ γεγωνοτέρᾳ τῇ φωνῇ πρὸς τὸν ἄορατον Θεὸν κεκραγένοι δεῖ, ἀλλ' ἐπιτεταμένη νόησει· αὐτὴ δὲ ἡ κραυγὴ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Θαυμαστοὶ τὰ ἔλεή αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν, ὅτ' ἂν παραδοξότερόν τι ἔχωσιν τὰ δι' εὐεργεσίαν ἐλέτη γινόμενα· ὡς τοῦ Θεοῦ κλίνοντος πρὸς ἡμᾶς εἰσακούει τῶν ῥημάτων τῆς φωνῆς ἡμῶν, οὐκ ἄλλο τι τυγχάνον, ἢ ἡ συγκαταβαίνουσα δι' ἀγαθότητα δύναμις αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ δέχεσθαι τοὺς ἡμετέρους λόγους. Εἰς τοῦτο λήψη τὸ, « Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους· καὶ ὧτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. » Τῆς δεξιᾶς τοῦ Θεοῦ οὐχ ἑτέρας οὐσης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ μικρῷ πρότερον εἴρηται, ὅτε προέκειτο τὸ, « Τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος » ἀνθιστάμενοι ταύτῃ διάβολος, καὶ οἱ τούτου ἄγγελοι, καὶ πρὸς τούτοις ἀνθρώποι γόητες καὶ πονηροί, ἀφ' ὧν ἀβλαβῆς διαμείναι ποθῶν ὁ ἅγιος λέγει τῷ Θεῷ· « Φύλαξόν με ἀπὸ τῶν ἀνθισταμένων τῇ σῆ δεξιᾷ, κατὰ τὴν ὀφθαλμοῦ μου κόρην, » ἵνα ἀβλαβῆς ὁ νοῦς μου διαμείνῃ· ἀλλὰ καὶ, « Ἐν σκέπη τῶν πτερυγῶν σου σκέπασόν με, » ἀπὸ προσώπου ἀσεβῶν τῶν περιβαλεῖν με τλαιπιωρία ποθοῦντων· δυνατὸν δὲ ἀσεβεῖς καὶ ἀνθεστηκότας τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἐπινοίαν διαφόρους εἰπεῖν καθ' ὑποκείμενον τοὺς αὐτοὺς τυγχάνοντας. Οὐ παντὸς δὲ ἡ φωνὴ ἡ, « Φύλαξόν με ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, » ἀλλὰ μόνου τοῦ πεφωτισμένου κατὰ τὴν ψυχὴν, ἔχοντος τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας πεφωτισμένους. Τὸ δὲ, « Ἐν σκέπῃ τῶν πτε-

Vers. 4. Prædicare opera hominum agendi et vivendi, atque etiam loquendi ratione, abjectorum hominum est. Quæ autem sunt opera illa nisi de quibus Apostolus scribit : « Ubi enim lis et simulas in vobis, nonne homines estis et secundum hominem ambulatis¹³ ? » Cavet igitur ne opera hominum loquatur, quippe cum in ipso non inventa sit iniquitas, et a Deo per tentationes et alia id genus quasi per ignem sit probatus.

Vers. 5. Semitæ autem Domini et sanctorum ejus, præceptorum scilicet observationes, vel potius ad virtutem conatus, faciles ac apertæ sunt, cum perpetuo terantur ab iis qui ad finem earum properant ; finis vero earum beatitudo et promissorum redditio est. Curramus igitur per eas, ut salutem consequamur ; non moveantur vestigia nostra, id est non labantur, quoniam Dominus in semitis suis perfecit ea. Qui hæc precatur, ait : « Sine iniquitate cucurri, et direxi¹⁴ ; » atque illud : « Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum¹⁵. »

Vers. 6-8. « Ego clamavi, quoniam exaudisti me, Deus : inclina aurem tuam mihi, et exaudi verba mea. Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te. — « Clamabo » spiritualiter intelligendum est. Non enim acutiore voce ad invisibilem Deum clamandum est, sed vehementi mente ; is autem clamor interioris hominis est. Mirificat misericordias suas super sperantes in se, quando mirabilius aliquid habent beneficentiæ suæ misericordiæ. Dein inclinans se Deus ad nos, vocisque nostræ verba exaudiens, nihil aliud est ac benigne descendens potestas ejus ad preces nostras excipiendas. Quo sensu accipiendum et illud : « Oculi Domini super justos, ac aures ejus in deprecationem eorum¹⁶. » Dextera Dei cum nihil sit aliud ac Filius suus unigenitus, sicut paulo antea dictum est, in hujus explanatione versiculi, « Delectationes in dextera ejus usque in finem¹⁷, » qui ei resistunt diabolus, ejusque angeli, et præter illos veteratos malignique homines sunt, a quibus integer servari sanctus cupiens, dicit Deo : « A resistentibus dexterae tuæ custodi me ut pupillam oculi : » ut intacta mens mea servetur ; atque etiam : « Sub umbra alarum tuarum protege me, » ab impiorum vultu, me ærumnis circumdare gestientium. Possibile est impios et dexterae Dei resistentes, secundum intelligentiam diversos dicere, quamvis hic unum et idem sint. Non cujusvis vox illa est, « Custodi me ut pupillam oculi, » sed solius secundum spiritum illuminati, cordisque oculos illuminatos habentis. Illud quoque, « Sub umbra alarum tuarum obumbra me, » spiritualiter est accipiendum. Umbrantes enim Dei facultates, alæ ejus

¹² Psal. lxxv, 12. ¹³ 1 Cor. iij, 5. ¹⁴ Psal. lxxviii, 5. ¹⁵ Psal. cxviii, 32. ¹⁶ Psal. xxxiii, 16. ¹⁷ Psal. xv, 11.

vocantur, quibus obumbrat animamque confirmat illius qui se ab impiis adversas ipsam afflictionem meditantibus liberari precatur. Hi vero invisibiles quidam sunt inimici, qui miseris excruciant a se victos, eos in peccatum inducentes.

Vers. 9-12. « Inimici mei animam meam circumdederunt; adipem suum concluserunt; os eorum locutum est superbiam, projicientes me nunc circumdederunt me: oculos suos staverunt declinare in terram. » Quam feri dirique sint Deo resistentes apparet, cum dicit Psalmista, circumdari animam suam ab inimicis suis, adipemque eorum conclusum, propter carnalium appetitionem. Omnes enim omnino ad materiam delijū et carnale propter peccatum effecti sunt, et deliciis ac voluptatibus quasi ad se ei pinguedine repleti. Vertit itaque Symmachus: « Adipe suo obstruxerunt. » Ideoque loquitur os eorum superbiam, amabile nihil aut decorum eloquentium. Isti igitur inimici, multa tementes arrogantia, hæc dicentem quasi projicientes, circumdant, læso atque interempto qui in retia sua incidit. Non enim boni vel commodi quidquam moliantur. Divinarum legum infractores facti, cum oculos suos in terram demittunt, inclinati fiunt et rebelles. Hoc innuit (« in terram ») oculos suos constituere, contemplari volentes temporalia et sapere terrestria, declinantes, neque per rectam viam ambulare volentes, sed per flexuosas semitas, quas pergens sic imprecatur: « Eheu, » inquit, « rectas reliquerunt vias, ut in tenebrarum viis incederent, quarum flexuosi sunt tramites, et recurvæ earum orbitæ⁹¹. » Isti quidem cum declinaverunt, constituerunt oculos suos in terram; ferentes autem imaginem celestis, oculos suos in cælum sustulerunt, viamque ingressi sunt rectam, quæ ducit ad cælum. τούς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐπὶ τῷ

Vers. 13. Cum propter longanimitatem tuam te dormientem existimaverunt, pœnam non extemplo solventes pro iis quæ cruento patraverunt, « Exsurge » deinceps, « Domine, » ut prævenias eos atque supplantas. Proderit enim eis hoc pati, ne semper ad malum grassantes, exitium suum augeant. Circumdantes enim animam meam, aliaque facientes, nisi impedirentur, gravissime eam affligerent. Quare « supplantas » eos, ut adversus me non jam prævaleant; et « eripe animam meam » ab iis qui tales sunt, ideoque impii sunt vocati: « Eripe, » inquit, « animam meam ab impio. » Fræeam suam eripiet e manu illorum: hanc siquidem habebant sibi provide datam; eripitur autem ab iis non ut æquum est utentibus. Itaque in terra pauci fiunt, id est, parvi ducuntur. Hi enim carnalia tantum ac terrestria sibi ambientes, animæ magnitudinem amittunt, divitiasque quas consecuti erant, nisi

⁹¹ Isa. lix, 9, 10.

ῥύγων σου σκεπάσεις με, » πνευματικῶς ἐκληπτὸν αἱ γὰρ σκεπαστικαὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, πτέρυγες αὐτοῦ καλοῦνται, δι' ὧν σκέπει καὶ εἰς εὐθυμίαν ἔρει τὸν παρακαλοῦντα ἐξαιρεθῆναι ἀπὸ ἀσεβῶν τῶν τολαιπωρίαν κατ' αὐτοῦ διανοουμένων· οὗτοι δὲ ὁράτοι τινές εἰσιν ἔχθροί, ταλαιπώρους ποιοῦντες τοὺς ἀπισκομημένους πρὸς αὐτῶν τῷ ὑποβαλεῖν αὐτοὺς ἁμαρτίᾳ.

Στ. θ, ε', ια', ιβ'. « Οἱ ἔχθροί μου τὴν ψυχὴν μου περιέσχον· τὸ στέαρ αὐτῶν συνέκλεισαν· τὸ στόμα αὐτῶν ἐλάττειν ὑπερηφανίαν, ἐκβαλόντες με νυκὶ περιεκύκλωσάν με· τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἔθεντο ἐκκλίνειν ἐν τῇ γῆ. » Τὸ ἔγρην καὶ ὤμων τῶν ἀντισταμένων σημαίνει διὰ τοῦ εἰπεῖν περιέχεσθαι τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, συγκλεισάντων τὸ στέαρ αὐτῶν διὰ τὴν πρὸς ὕλην προσπάθειαν· ὅλοι γὰρ δι' ὧν ὕλικοι καὶ σάρκικοι πεπραγμένοι ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν τυγχάνουσιν, καὶ ἀπὸ πολλῆς εὐθυμίας καὶ τρυφῆς στέατος ὡσπερ καὶ πιμελῆς ἐκτρέφονται· διὸ ὁ Σύμμαχος· « Τῷ στέατι αὐτῶν ἀπεφράγησαν » διὸ καὶ λαλεῖ τὸ στόμα αὐτῶν ὑπερηφανίαν, οὐδὲν φιλικὸν ἢ καθήκον εὐσταθῶς προφερόντων· οὗτοι οἱ ἔχθροί ἀπὸ πολλῆς ἀλαζονείας ἐκβάλλοντες οἰοεὶ τὸν ταῦτα λέγοντα, περικυκλοῦσιν ἐπὶ τὸ βλάψαι καὶ ἀπολέσαι τὸν ἐντὸς ἀρκύων γεγεννημένον· οὐ γὰρ χρηστόν τι ἢ ἀγαθὸν ἐπιτηδεύουσιν· ἐπεὶ παραβάται θεῶν νόμων γεγεννημένοι, διὰ τοῦ τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἐν τῇ γῆ τεθεῖσθαι, ἐκκλινῶντων καὶ παρανόμων γινόμενων· τοῦτο γὰρ παρίσταται ἐκ τοῦ, « ἐν τῇ γῆ » τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν τεθεικέναι, σκοπεῖν θέλοντας τὰ πρόσκαιρα, καὶ φρονεῖν τὰ ἐπίγεια, ἐκκλιναντας ἐκ τοῦ τὴν εὐθείαν ὁδὸν μὴ βούλεσθαι βαδίζειν, ἀλλὰ τῆς σκολιᾶς ἢ ὁ ἔχων τολανίζεται· « Ὡ γὰρ, φησὶν, οἱ ἐγκαταλείποντες ἰδοὺς εὐθείας, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς σκότους· ὧν αἱ ὀδοὶ σκολιαὶ, καὶ καμπύλαι αἱ τροχαὶ αὐτῶν· οὗτοι μὲν ἐπὶ τὸ ἐκκλίνειν ἔθεντο τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἐν τῇ γῆ· τῶν φορούντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, τιθέντων κατορθῶσαι εὐθείαν ὁδὸν τῆν εἰς οὐρανοὺς ἀναφέ-

Στ. ιγ'. Ἐπεὶ μακροθυμῶντός σου κοιμᾶσθαι ἐσέδοξαν, μὴ παραυτὰ δίκην ἐσπρατόμενοι ἐφ' οἷς φονικῶς διέκριντο, « Ἀνάστηθι » λοιπὸν, « ὦ Κύριε, » ἵνα προφθάσῃς αὐτοὺς ἐπὶ τῷ ὑποσκελισθῆναι· συνοίσει γὰρ αὐτοῖς παθεῖν τοῦτο, ἵνα μὴ αἰεὶ ἐπὶ τὸ κακὸν τρέχοντες ἀξάνωσι τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν· περισσό-
Dτες γὰρ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ ἄλλα ποιοῦντες, εἰ μὴ κλυθεῖαν, τὰ μέγιστα αὐτὴν βλάπτουσιν· ἔθεν « ὑποσκέλισον » αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι κατ' ἐμοῦ δύνωνται, « σοῦ ῥυσσάμενου τὴν ψυχὴν μου » ἀφ' ἐκάστου ὄντος τοιοῦτου, καὶ διὰ τοῦτο ἀσεβοῦς ὀνομαζομένου· ῥύσαι· γὰρ « τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς. » Τὴν ῥομφαίαν ἑαυτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν λήψεται· εἶχον γὰρ αὐτὴν εὐλόγως δοθεῖσαν, αἵρεται δὲ ἀπ' αὐτῶν οὐ χρωμένων ὡς δεῖ· διὸ καὶ ἐν τῇ γῆ ὀλογοῦνται, τουτέστιν εὐτελίζονται· οἱ γὰρ περὶ τὰ ὕλικὰ καὶ χοιτὰ γινόμενοι προσπαθοῦντες αὐτοῖς, ἀποβάλλουσιν τῆς ψυχῆς τὸ ἀνάστημα καὶ τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον, εἰ

μη τὰ ὑλικά προτέθεινο· διὰ τοῦτο καὶ μὴ ὄντες
 ἀνομάζονται· ὡς ἐν τῷ, « Μὴ παραδίῃς τὸ σῆπτρόν
 σου τοῖς μὴ οὖσιν· διαμέρισον αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ
 αὐτῶν. »

Στ. ιδ'. « Ἐχορτάσθησαν υἱῶν (19), καὶ ἀφῆκαν τὰ
 κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν, » τῶν ἐπὶ κακῷ συμ-
 φωνούντων καὶ ὁμοφρονούντων, τῆς ζωῆς ὁ μερισμὸς
 ὠφέλιμος· ὁ γὰρ πρᾶξι προτέθεινο κακὸν ὁμοφρο-
 νούντες, τοῦτο ἀποβάλλουσιν ἀτελὲς γινόμενον, δια-
 στασιάζαντες πρὸς αὐτοὺς, ὡς γέγονεν ἐπὶ τῶν προ-
 τεθειμένων πύργων καὶ πάλιν οἰκοδομησαὶ ἐπὶ κακῷ
 τῷ ἑαυτῶν· εὐεργετῶν γὰρ αὐτοὺς ὁ θεὸς συνέχεεν
 τὰς γλώσσας αὐτῶν, ὡς μηκέτι εἰδέναι ἕκαστον τὰ
 παρὰ τῶν πλησίον λεγόμενα, ἵνα ἡ προκαταλαβοῦσα
 ἀγνοία, διαστασιάζειν αὐτοὺς πρὸς ἑαυτοὺς παρα-
 σκευάσασα, ἀτελεῖ τὴν πρόθεσιν αὐτῶν ἀποδείξει. B
 Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ δηλούμενον ἐν τῷ, « Διαμέρισον αὐ-
 τοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. »

« Καὶ τῶν κεκρυμμένων σου ἐπλήσθη ἡ γαστήρ
 αὐτῶν. » Κεκρυμμένα δὲ Θεοῦ τὰ ἀνάξια τῆς μνή-
 μης αὐτοῦ· ὧν πάντων τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις
 κατέλειπον μετὰ τὸ πλησθῆναι τὴν κοιλίαν αὐτῶν.
 Ὅτι δὲ ἀνάξια τῶν ὄψεων τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπληπτα,
 παρίσταται ἐκ τοῦ Κάϊν· ἐξηλθεν γὰρ οὗτος ἀπὸ
 προσώπου τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐκ τοῦ, « Οὐδὲ διαμένουσι
 παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου. » τούτων
 τῶν μακρὰν Θεοῦ τυγχανόντων ἐμφορηθέντες, ἐτὰ
 κατάλοιπα εἶσαν τοῖς νηπίοις αὐτῶν χορτασθέντες
 υἱῶν (20), « τοῦτ' ἐστὶν ἀκαθάρτων· πάντων γὰρ τῶν
 μολυνόντων χαλεπώτεροι οἱ καὶ ἑαυτοὺς βλάπτοντες C
 καὶ ἑτέρων αἰτίαι γινόμενοι· ὁ δηλοῦται καὶ διὰ τοῦ,
 « Καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν· »
 τέλειον γὰρ ἀπατῆσαι, οὐχ οἰοί τέ εἰσιν· διὸ περὶ
 αὐτῶν γέγραπται· « Ἀνθ' ὧν γὰρ ἠδίκουν νηπίους,
 φονευθήσονται· καὶ ἕξετασμός ἀσεβεῖς ὄλεϊ. » Φέρε-
 ται γραφὴ ἔχουσα, « Ἐχορτάσθησαν υἱῶν, » δι' οὗς
 υἱωνοὺς εἰς κόρον ἔσχον· διαμερισθέντες ἐν τῇ ζωῇ
 ἑαυτῶν, πολὺτροπον τὴν βλάβην ἔσχον· οὐ μόνον γὰρ
 αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ νήπιοι αὐτῶν ἐκορέσθησαν τῶν
 κεκρυμμένων τοῦ Θεοῦ.

Στ. ιε'. « Ἐκείνοι μὲν οὕτω, φησὶν, καθὰ εἰρηται·
 « Ἐγὼ δὲ ἐν δικαιοσύνῃ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ
 σου· » οὐ γὰρ τῶν κρυπτομένων ἀπὸ σοῦ ἡ ἀρετὴ ὡς
 ἡ ἐκείνων κακία· κακείνοι μὲν αὐθάδεις ὄντες καὶ D
 οἰόμενοι πάντων εἶναι πλήρεις, μηδὲν ἔχοντες, ὡς
 ἀπεντεῦθεν δοκεῖν αὐτοὺς κεχορτάσθαι· ἐγὼ δὲ ἐκ
 μέρους γινώσκων ἄρτι, τότε χορτασθήσομαι ὅτ' ἂν
 ὀφθῇ ἡ δόξα σου ὑφισταμένη κατὰ τὸ ἐρχόμενον τέ-
 λειον ἢ προσβάλλειν τότε δυνατὸν ἐ πρόσωπον πρὸς
 πρόσωπον· δυνατὸν ὀφθησομένην Θεοῦ δόξαν ἐκλαθεῖν
 τὴν μονογενῆ Υἱόν, περὶ οὗ γέγραπται· « Ὁψεται
 πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον αὐτοῦ· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα
 Κυρίου· » πληροῦται τούτων ἕκαστον, ὅτ' ἂν θεασό-

A terrestria anteposuisent. Propterea et non existi-
 stentes vocantur, velut in hoc loco: « Ne tradas
 sceptrum tuum iis qui non sunt »; divide eos in
 vita eorum. »

VERS. 14. « Saturati sunt filii, et dimiserunt reli-
 quias parvulis suis. » In malum consentientibus
 conjurantibusque vitæ divisio utilis est. Quod enim
 facere malum constituerant concordes, hoc irritum
 jacet inter se dissidentibus, sicut illis evenit qui
 turrem et urbem ædificare damno suo constituerunt.
 Beneficiens enim illis Deus, miscuit linguas eorum,
 ita ut jam nemo intelligeret quæ proximus quisque
 diceret. Superveniens igitur subita ignorantia ipsos
 inter se dissidere præparavit, irritumque eorum in-
 ceptum ostendit. Hoc est igitur quod indicant hæc
 verba: « Divide eos in vita eorum. »

« De absconditis tuis impletus est venter eorum. »
 Abscondita Dei, quæ indigna sunt ejus memoria.
 Quorum omnium reliquias reliquerunt parvulis,
 suum postquam impleverunt ventrem. Quod Dei
 oculis indigna sunt scelestè admissa, indicat Cain
 exemplum; ille enim a Dei vultu rejectus est; nec-
 non et hic locus: « Non stant iniqui coram oculis
 tuis »²². Istis procul a Deo remotis impleti, « reli-
 quias dimiserunt parvulis suis, saturati filiis, » id est,
 immundis. Omnibus enim impuris peiores, et se-
 ipsos lædunt, et aliis exitio sunt; quod quidem os-
 tenditur his verbis: « Et dimiserunt reliquias suas
 parvulis suis. » Justum enim decipere non valent.
 Ideo de istis scriptum est: « Pro iis quæ inique par-
 vulis fecerunt, interficientur; et inquisitio impios
 interimet. » Alia versio habet, « Saturati sunt filii, »
 propter nepotes quos in fastidium habuerunt. Divisi
 in vita sua, multiforme damnum passi sunt; non
 enim modo ipsi, sed et parvuli sui saturati sunt
 absconditis Dei.

VERS. 15. Hi vero sic, inquit, sicut dictum est:
 « Ego autem in justitia apparebo conspectui tuo. »
 Non enim absconditorum procul a te virtus ut istor-
 um malitia. Et isti quidem, cum arrogantiores
 sint, sese omnium esse plenos existimant, nihil ha-
 bentes, et inde videtur eos saturatos esse. Ego au-
 tem partim nunc cognoscens²³, tum saturabor cum
 apparebit gloria tua exorians secundum perfectio-
 nem venientem; cui adjicere possumus « facie ad
 faciem »²⁴. Possibile est conspiciendam Dei glo-
 riam significare unigenitum Filium, de quo scri-
 ptum est: « Videbit omnis caro salutare ejus, et
 revelabitur gloria Domini »²⁵. Quorum implebuntur

²² Esther xiv, 11. ²³ Psal. v, 6. ²⁴ I Cor. xiii, 12. ²⁵ ibid. ²⁶ Luc. iii, 6; Isa. xl, 5.

(19) Vulg. saturati sunt filii. — LXX vero habent
 ἔχορτάσθησαν υἱῶν, Saturati sunt porcinis (alimen-
 tis): et sic legendum hoc loco probat quod infra
 legitur: Φέρεται γραφὴ ἔχουσα « ἔχορτ. υἱῶν, » Alia

versio habet « Sat. sunt filii. » Quod interpretem
 lesellit. Edit.

(20) Legendum υἱῶν. Id.

singula, quando videbimus gloriam Filii, et gloriam A quasi Unigeniti a Patre, plenus gratiæ et veritatis 27. »

μεθα την δόξαν του Υιου, « δόξαν ως Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »

PSALMUS XVII.

Vers. 1. Quis hic finis habetur? cujus gratia cætera, ille vero nullius causa. Ergo propter victoriam adversus inimicos bella, omniaque ad regis præcellentiam spectantia jam et finem vocavit, et... hymnorum auctorem, ad quem Esdras dixit: « Apud te victoria. » Cujus igitur et puer et servus David. Et sic canticum in die, id est in luce profert, cum omnes atque Saul devenerunt, nihilque mali ab iis passus est David.

Vers. 5. « Torrentes iniquitatis, » propterea quod ad iniquitatem tendunt qui tentationes non fortiter ferant; « dolores » vero « mortis » et « inferni, » mortalia sunt peccata. Cæterum et « torrentes iniquitatis, » malitiæ fluentia dices, « mortisque dolores, » peccato obnoxiam agendi rationem.

Vers. 7. Congrua autem hæc cum illis: « Nobis vero unus Deus Pater, et unus Dominus Jesus Christus 28; » nisi de eodem utrumque dicatur, cum sit Pater Filiusque, et Deus et Dominus, propter eandem deitatem ac dominationem. Exauditus credit rursus venturum coram eo clamorem suum; vel quia Deum sensit annuentem, de eventu securus est.

Vers. 8, 9. Alius dicit: Montes illos transfert errorum, qui fidem sicut granum sinapis habet. « Si enim, dicit Paulus 29, habeam fidem ita ut montes transferam. » Hujusmodi est spiritus lunatici, de quo dicit Salvator: « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc illuc 30. » « Ascendit fumus in ira ejus, » molestiarum ligno consumpto, similitudinem habente cum iis quæ ædificantur super Christum angularem lapidem a vanis hominibus, lignis, feno, culmo; quæ quidem turpes sunt actus et cogitationes. Carbores vero, forte castigationes indicant, qualiter in hoc loco: « Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitierit, potum illi ministra: hoc enim faciens, carbonem ignis congresseris super caput ejus 31; » atque illud: « Cadent in ipsos carbonem ignis, et dejicies eos 32. » Isti erunt tibi auxilium. Sunt et forsitan accensi Dei sermones, qui animæ verba purificant. Quod manifestum est Isaia dicente: « Et missus est unus seraphim, carbonemque ab altare suscepit 33. » Comburi igitur ad splendorem sermones animæ ad illud paratæ. Peccata autem mundat, actus eorum exurens. Quod si ignem illum non ostendunt, comburet eos ignis in æternum.

Vers. 10. Descensus vero Salvatoris Incarnationem indicat. Descendit autem non localiter sed cum

27 Joan. 1, 14. 28 1 Cor. VIII, 6. 29 1 Cor. XIII, 2. 14. 30 Isa. VI, 6.

Στ. α'. Τέλος δὲ λέγεται τί; Οὐ χάριν τὰ ἄλλα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· διὰ τοίνυν τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν νίκην οἱ πόλεμοι, καὶ πάντα τὰ πρὸς ἀριστείαν βασιλέως συντείνοντα ἤδη καὶ τέλος ἐκάλεσεν καὶ δικ... δεῖν ὁμολογίας τὸν αἴτιον, πρὸς δὲ Ἐσδρας εἶπεν· « Παρὰ σοῦ ἡ νίκη » οὐ δὴ καὶ παῖς καὶ θεραπευτὴς ὁ Δαυὶδ· καὶ οὕτω τὴν ὥδην ἐν ἡμέρᾳ, τουτέστιν ἐν τῷ φωτισμῷ προσάγει, ἤνικα πάντες καὶ ὁ Σαουλ καταλύθησαν, μηδὲν βλαβέντος ὑπ' αὐτῶν τοῦ Δαυὶδ.

B Στ. ε'. Ἡ καὶ « χειμάρροι ἀνομίας, » διὰ τὸ εἰς ἀνομίαν ἐρχεσθαι τοὺς μὴ γενναίως ὑφισταμένους πειρατήρια· καὶ μὴν « ὠδίνες θανάτου » καὶ « ἔβου » τὰ πρὸς θάνατον ἀμαρτήματα· οὐκοῦν καὶ « χειμάρρους ἀνομίας » ἐρεῖς τὰ ρεύματα τῆς κακίας· καὶ « θανάτου κακίας (21), » τὰς πρακτικὰς ἀμαρτίας.

Στ. ζ'. Σύμφωνα δὲ ταῦτα τῷ, « Ἡμῖν δὲ εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός » εἰ μὴ ἄρα κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἀμφοτέρω λέγεται, Πατὴρ καὶ Υἱὸς Θεοῦ καὶ Κυρίου ὄντος, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος καὶ κυριότητος. Εἰσακουσθεὶς δὲ πιστεύει, πάλιν εἰσελεύσεσθαι ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν ἰδίαν κραυγὴν, ἥ ὅτι ἤσθετο τοῦ Θεοῦ ἐπινεύσαντος, καὶ θαρβέει περὶ τῆς ἐκβάσεως.

C Στ. η', θ'. Ἐτερος ἐφη· Τὰ ὄρη ταῦτα μεθίστησιν ἀπὸ τῶν ἡπατιμέλων, ὃ ἅπασαν ὡς κόκκον σινάπεως ἔχων πίστιν. « Ἐάν γάρ, φησὶν ὁ Παῦλος, ἔχω πίστιν ὥστε ὄρη μεθιστάνειν » τούτων ὑπῆρχε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ σιληνιασμοῦ, περὶ οὗ φησὶν ὁ Σωτήρ· « Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῷ θρει τούτῳ· Μετάβηθι· Ἐνθεν ἐκεῖ. » « Ἀνέβη δὲ καπνὸς ἐν ὄργῃ αὐτοῦ, » τῆς μοχθηρᾶς ὕλης θαπανωμένης, ἀναλογίαν ἐχούσης πρὸς τὰ ἐποικοδομούμενα ἐπὶ τῷ Χριστῷ θεμελίῳ ὄντι ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, ξύλα, χόρτον, καλάμην· φαῦλαι δὲ ταῦτα πράξεις καὶ γνώμαι· οἱ δὲ ἀνθρακες ποτὲ μὲν τὰς κολάσεις σημαίνουσι· ὡς ἐν τῷ, « Ἐάν πεινᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐάν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἀνθρακὰς πυρρῆς σωρεύσεις ὑπὸ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ » καὶ τὸ, D « Πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἀνθρακες πυρρῆς, καὶ καταβαλεῖς αὐτούς » οὗτοι ἔσονται σοὶ βοήθεια· ποτὲ δὲ τοὺς διαπύρους τοῦ Θεοῦ λόγους καθαιρόντας τοὺς τῆς ψυχῆς λογισμοὺς· καὶ δῆλον ἐξ Ἡσαίου φήσαντος· « Καὶ ἀπεστάλη ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ ἔλαβεν ἀνθρακὰ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου » πυροὶ τοίνυν εἰς φαιδρότητα τοὺς λογισμοὺς τῆς ἐτοιμῆς πρὸς τοῦτο ψυχῆς· ἀμαρτωλοὺς δὲ καθαίρει, τὰς πράξεις αὐτῶν καταφλέγων· τὸ δὲ πῦρ εἰ μὴ δέξωνται τοῦτο, καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον.

Στ. ι'. Ἡ δὲ κατάβασις, τῇ τοῦ Σωτήρος ἀκλόουθου οἰκονομίᾳ· κατέβη δὲ οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ τῷ ἐν μορφῇ 30 Matth. XVII, 19. 31 Rom. XII, 20. 32 Psal. CXXII,

(21) Lege ὠδίνας. Proxima τοῦ κακίας typhotetam sefellerit. Editt.

Θεοῦ ὑπάρχων, μορφήν δούλου λαβεῖν τὸ δὲ ἀσαφὲς A καὶ λαυθάνον τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, διὰ τοῦ γνόφου παρίσταται· εἰς τοῦτο γὰρ καὶ Μωϋσῆς, ὡς ἦν ἀνθρώπων δυνατὸν, εἰσελήλυθεν· τοιαύτη καὶ ἡ δεῦρο ἐπιδημία τῷ μὴ δι' ὧν ἐγνώσθαι τοῖς γενητοῖς.

Στ. ια'. Τὸ δὲ χερουβ ἐρμηνεύεται πληθυσμὸς γνώσεως· τοῖς οὖν λογικοῖς τούτοις ζώοις, ἢ καὶ ταῖς κοιαύταις ψυχαῖς, ἐπιβάς ὁ Θεὸς ἵπταται διὰ τῆς ὀξυτάτης νοήσεως· ἀνέμους δὲ εἰ μὲν τοὺς αἰσθητοὺς λάβοις, τῷ λόγῳ τῆς προνοίας ἐπιβαίνει τούτων ὁ Θεός, ἄγων αὐτὸς ὡς βούλεται· ἐξάγων γάρ ἐστιν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτῶν· εἰ δὲ τοὺς πνεύματι μετεωρίζομένους, καὶ ὡς ἀνέμους πνοάς ἐκπέμποντας σοφοὺς ἀνδρας νοήσεις, ὅτι καὶ τούτων ταῖς πτέρυξιν ὁ Θεὸς ἐπιβαίνων ἵπταται πανταχοῦ, τουτέστι ταῖς B ὑψιπέτεσι νοήσεσιν· καὶ ἀνέμους δὲ διδασκαλίας περὶ ἑτεροδόξων λέγων, εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· « Παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας ἐν τῇ κυβίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδίαν τῆς πλάνης· » τῶν δὲ τοιούτων ἀνέμων ταῖς πτέρυξιν ἐπιβαίνει πνεύματα πλάνα· τῆς δὲ ἀληθοῦς ὁ Θεὸς ἐπιβαίνων διδασκαλίας, ὅπου βούλεται πνεῖ.

Στ. ιβ'-ιε'. Σκοτεινῶν νεφελῶν εἰς φῶς διὰ σαφηνείας προσελθουσῶν, οὐδεμιᾶς ἀπολογίας ὑπολείπεται πρόσφασις τοῖς ἀμαρτάνουσιν· διὸ εὐθέως τηλαυγῆσει τῶν νεφελῶν, ἀκολουθεῖ χάλασιν καὶ ἀνθρακας πυρὸς εἶναι· εἶδη δὲ κολάσεων διὰ τῶν προσηγοριῶν σημαίνεται, καὶ τῶν περὶ Χριστοῦ προφητευμένων ἐκβάσεως τετυχηκότων· ὁ Θεὸς εὐθὺς οὐρανὸν βροντᾷ· ἦτοι C διὰ τῆς μεγαλοφωνίας τῶν πληρουμένων λόγων ὑπὸ Ἰησοῦ, ἢ τῷ ἐκάστη διανοίᾳ ἐμβάλλειν θεολογίας ὑψηλοτάτους λόγους τὸν Θεὸν περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, μωνουχί τοῦτο κεκραγώς· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ ἠδόκησα· » ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, φωνὴν δίδωσιν ὁ Ὑψίστος τοῖς ὑψηλῶς περὶ Χριστοῦ διαλαβοῦσιν, ὅτε οὐχ αἷμα καὶ σὰρξ αὐτοῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὁ Πατήρ ὁ οὐράνιος τὸν ἴδιον Υἱόν· ὡσπερ δὲ τοῖς παρεσκευασμένοις τὸν νοῦν πρὸς θεοπτίαν καὶ τὴν ἀκοήν τοῦ ἔσω... ὁ Κύριος καὶ ὁ Ὑψίστος τὴν φωνὴν αὐτοῦ δίδωσιν, ἔν' ὑπὸ τῆς οὐρανῶθεν ἐρχομένης βροντῆς μετεωρισθέντες, ἐκστῶσι μὲν τῶν γηίνων, προσπελάσσει δὲ τῷ οὐρανῷ, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φέροντες, καὶ τὰ ὑψηλὰ τῶν νοημάτων πρὸς τοῦ Ὑψίστου διδόμενα λάθωσιν· οὕτω τοῖς ἐναντίως διακειμένοις ἐξαποστέλλει βέλη ὁ Κύριος ἱκανῶς ἔχοντα συνταράξαι τοὺς πρότερον περὶ τὸ κακὸν ὁμονοοῦντας· βέλη δὲ νῦν λέγει τοὺς προαναφωνοῦντας τὰς κολάσεις λόγους· ἱκαναὶ γὰρ αἱ ἀπειλαὶ ἐκταράξαι καὶ θορυβῆσαι τὴν ψυχὴν· ὅτ' ἂν δὲ καὶ τὰς μετ' αἰνιγματῶν λεγομένας ἀπειλάς σαφηνίσῃ, καὶ φωτίσῃ ἀστραπῶν δίκην, τοὺς ὑπὸ τῶν βελῶν τῶν προειρημένων σκορπισθέντας συνταράξαι· οἱ γὰρ σκορπιζόμενοι τὴν πρὸς τὸ κακὸν συμφωνίαν ἀποβάλλουσιν ὡς ἐν ταραχῇ καὶ συγχύσει γενόμενοι.

Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς αἱ νεφέλα· τοὺς προ-

in forma Dei esset, ut servi formam susciperet ²⁴. Quod obscurum absconditumque in Dei notitia est, per caliginem ostenditur; in qua Moses, quantum possibile est homini, penetravit. Designat et Salvatoris in terra commorationem, prout minime a mortalibus cognosceretur.

VERS. 11. Per cherubim significatur scientiæ abundantia. Super hæc igitur spiritalia animantia, vel super tales animas ascendens Deus volat altissima mente. Ventos autem si sensibiles acceperis, verbo providentiæ ascendit super illos Deus, ducens ipse ut vult. Educit enim ventos ex eorum thesauris. Quod si homines spiritu elatos et quasi ventos auras emittentes, sapientes putaveris, et horum super pennas vectus Deus quacunquē volat, id est excelsis cogitationibus. Et ventos quidem doctrinæ de heterodoxis ait Apostolus, dicens: « Omni vento doctrinæ in alea hominum, in malitia ad viam erroris ²⁵. » Talium autem ventorum super alas volat spiritus fallaces; Deus vero veræ doctrinæ vectus alis, ubi vult spirat ²⁶.

VERS. 12-15. Obscuris nubibus in lucem per revelationem pervenientibus, nullus excusationis locus peccantibus relinquitur. Itaque cum nubes late fulserunt, protinus sequuntur grando et carbones ignis. Imagines pœnarum per has voces ostenduntur, necnon et prophetizantur quæ in Christi adventu fiunt. Protinus intonat Christus de cælo; sive propter magnam sermonum a Jesu habitorum majestatem; seu quia cuique menti infudit divinitatis altissimos sensus Deus de unigenito Filio suo, exclamans hoc tantum: « Ille est Filius meus dilectus, in quo complacui ²⁷. » Sed et revelans Filium suum, vocem dat Altissimus illis qui ante de Christo intelligunt, cum neque sanguis, neque caro revelaverunt, sed Pater cœlestis proprium Filium ²⁸. Quemadmodum enim animo præparatis ad Dei intuitionem et ad auditionem interioris... Dominus et Altissimus vocem suam dat, ut tonitribus de cælo missis elati, a terrestribus recedant, tendantque ad cœlum, imaginem illius qui super cœlos est ferentes, sublimesque cogitationes ab

D Altissimo datas accipiant. Iis ita qui se adversarios præstant, emittit sagittas Dominus satis idoneas ad conturbandos eos qui prius in malum conspiraverunt. Sagittas vero nunc vocat sermones pœnas prophetizantes. Satis enim sunt minæ ad commovendam conturbandamque animam. Cum enim et minas obscure editas manifestaverit, illuminaveritque fulgurum instar, sagittis, ut jam explicuimus, dispersos conturbabit. Dispersi enim in malum concordiam amittunt, quasi perturbatione et confusione trepidantes.

Multis Scripturæ locis nubes prophetas indicant.

²⁴ Pl il pp. 11, 6, 7. ²⁵ Ephes. iv, 14. ²⁶ Joan. iii, 8. ²⁷ Matth. iii, 17; xvii, 5. ²⁸ Matth. xvi, 17.

Vitem enim domum Israel vocans, jubet nubes non cam madefacere ³⁹. Non jam hic invenitur illud : « Hæc dicit Dominus ; » necnon et illud : « Factum est verbum Domini ad me. » Usque ad hæc nubes veritas lucet. Ipsæ animis illabentes spiritualibus verbis, imbrem non terræ, sed aeris terram colentibus guttatim defundunt, propria virtute et spiritu intus agente suspensæ per æthera. Humor vero qui in eis erat ante descensum revelationemque per Salvatorem esse dicitur obscuratus. Cum autem elocuto Deo in Filio in novissimis diebus, impleti fuerint lex et prophetæ, lateque effulserint splendores, in conspectu ejus congregientur nubes, clariores factæ per illum quem prænuntiaverant uræsentiam.

Vers. 16. « Et apparuerunt fontes aquarum. » Peractis omnibus quæ modo dicta sunt, videbuntur fontes aquarum ; atque etiam si quis fontes vocet aquarum.... bonorum cogitationes, hæc videnda esse dicet, abjecta omni spiritus ignorantia et malitia ; illæ enim sublatae jam non in nobis bonorum fontes abscondent. Si autem et omnem divinitus inspiratam Scripturam spiritualem, tenebris obscuratam, videndos fontes appellare liceat, perpendendum est. Cum igitur nobismetipsis ad Deum conversis, sublatum fuerit ignorantia et obscuritatis velamentum, revelabuntur aquarum fontes, ut facile ex singulis hauriatur, juxta illud : « Haurite aquam cum gaudio e fontibus Salvatoris ⁴⁰. » Hæc enim aqua lætitiæ plena est, quæ de fontibus Salvatoris manat ; perspicaci enim dati sunt, atque his qui ad videndum Deum sunt idonei ; juxta illud : « In ecclesiis benedicite Deo, Domino de fontibus Israel ⁴¹. »

« Et revelata sunt fundamenta orbis terrarum ab increpatione tua, Domine ; » orbis terrarum ædificat per ea quæcumque illic et aguntur, et dicuntur, et cogitantur. Per fundamenta præsupposita, non multum erraveris si mores habitusque.... Cum enim pravos homines sagittis suis percusserit, fulgurumque suorum perstrinxerit fulgore, abscondita hominum manifesta fient, opacissima tenebrarum illuminante Deo, orbisque terrarum fundamenta revelante, profunda patefaciet e tenebris ab sua in orbem terrarum de omni re increpatione. Fundamenta quæque terrarum orbis nonnulli vocant divinos viros, propter vitæ excellentiam, vimque virtutis, in quibus ædificant qui secundum Christum vivunt. Revelabuntur ideo hæc fundamenta, increpatione adversus eos qui peccaverunt facta. Pœna enim impiorum fundamentis parcente, manifestatio et revelatio justorum fiet, « ab inspiratione spiritus iræ tuæ. » Non illico a peccatoribus pœnas exigit Deus ; nam si hoc fieret, omnia penitus deleta essent ; sed he-

φήτας σημαίνουσιν· ἀμπελῶνα γὰρ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ εἰπὼν, ἐντέλλεται ταῖς νεφέλαις τοῦ μὴ βρέχειν ἐπ' αὐτόν· οὐκέτι γὰρ παρ' ἐκείνοις τὸ, « Τάδε λέγει Κύριος· » καὶ τὸ, « Ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με· » μέχρι τούτων τῶν νεφελῶν ἡ ἀληθὴς λάμπει· αὐταὶ ταῖς ψυχαῖς ῥέουσαι λόγων πνευματικῶν, ὑπὸ τοῦ γῆς ἀλλ' ἀέρος εἰσὶν τοῖς ἐπὶ γῆς ἀποσταζάμεναι, ὑπὸ τε τῆς σφῶν ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐνεργοῦντος πνεύματος μετεωριζόμεναι· τὸ ἐν αὐταῖς οὖν ὕδωρ πρὸ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἐκβάσεώς τε καὶ σαφηνείας εἶναι λέγεται σκοτεινόν· ὅταν δὲ λαλήσαντος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, πληρωθῶσιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἀπὸ τῆς τηλαυγῆσεως καὶ τῆς ἐπιλάμπειας, ἐνώπιον αὐτοῦ συνελεύσονται νεφέλαι φανεραὶ γινόμεναι διὰ τὸ τὸν ὕπ' αὐτὸν προαναφωνηθέντα παρῆναι.

Στ. ις'. « Καὶ ὄφθησαν αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων. » Τῶν προεξηρημένων ἀπάντων συμβεβηκότων, ὄφθησονται αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων· καὶ εἰ μὴν πηγὰς τις λέγοι ὑδάτων τὰς ἐθε... τῶν καλῶν ἐννοίας, ὄφθησονται ταῦτα ἐρεῖ, ἀναβαλλομένης τῆς ἐπιχειμένης τῇ ψυχῇ ἀγνοίας καὶ κακίας· αὐταὶ γὰρ περιαιρεθεῖσαι, οὐκ εἰ κρύψουσιν τὰς ἐν ἡμῖν πηγὰς τῶν ἀγαθῶν· εἰ δὲ καὶ πᾶσαν θεόπνευστον Γραφὴν πνευματικὴν ὑπὸ ἀσαφείας κεκαλυμμένην, πηγὰς ἐρεῖ ὄφθησόμενας, ἐπίστησον· ὅτ' ἂν οὖν ἐπιστρεψάντων ἡμῶν πρὸς Κύριον περιαιρεθῇ τὸ τῆς ἀγνοίας καὶ ἀσαφείας κάλυμμα, ὄφθησονται αἱ ἐγκείμεναι τῶν ὑδάτων πηγαὶ, ὡς εὐκόλως ἐφ' ἐκάστης ἀρῆσθαι· κατὰ τὸ, « Ἀντήσατε ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου· » τοῦτο γὰρ τὸ ὕδωρ εὐφροσύνης ἐστὶν παρεκτικὸν οὐσῶν σωτηρίου πηγῶν, αἱ ἀπενεμήθησαν τῷ διωρατικῷ, καὶ νῦν ὄραν τὸν Θεὸν ἔχοντι γένει (22)· κατὰ τὸ, « Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεόν, Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. »

« Καὶ ἀνεκαλύφθη τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης ἀπὸ ἐπιτιμῆσεώς σου, Κύριε. » Τῆς οἰκουμένης ἐποικοδομοῦσης δι' ὧν πράττει καὶ λέγει καὶ νοεῖ· θεμελίους τισὶν προκαταβεβημένους, οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὰς ἐξῆς καὶ διαθέσεις... μένης· ὅτ' ἂν διασκορπίσῃ τοὺς φαίλους τοῖς βέλεσιν αὐτοῦ καὶ συνταράξῃ ἐκλάμψει τῶν ἀστραπῶν αὐτοῦ, τῶν κρυπτῶν τῶν ἀνθρώπων φανερῶν γινόμενων, φωτίζοντος τοῦ Θεοῦ τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανεροῦντος τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης, ἀνακαλύψει βαθεὰ ἐκ σκότους ἀπὸ τῆς ἐπιτιμῆσεως τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ κατὰ πάντων· εἰ δὲ καὶ θεμέλια οἰκουμένης λέγοι τις τοὺς θεοὺς ἄνδρας, διὰ τὸ εὐτονον τοῦ βίου καὶ τὴν στερότητα τῆς ἀρετῆς, ἐφ' οἷς ἐποικοδομοῦνται οἱ κατὰ Χριστὸν πολιτευόμενοι, ἀνακαλύπτεσθαι καὶ τούτους τοὺς θεμελίους συμβήσεται, ἐπιτιμῆσεως γινόμενης κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων· τῆς γὰρ κολάσεως τούτων μὴ ἀπομμένης τῶν θεμελίων, φανέρωσις καὶ ἀνακάλυψις αὐτῶν ἔσται, « ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀργῆς σου. » Οὐ παραυτὰ τοῖς ἀμαρτανούσιν Θεὸς ἐπαφῆ τὰς τιμωρίας· εἰ γὰρ τοῦτο ἐγένετο, τὸ πᾶν ὄραν

³⁹ Isa. v, 6. ⁴⁰ Isa. xii, 3. ⁴¹ Psal. Lxvii, 27.

(22) Ita cod.

ἀπώλλυτο· ἀλλ' ἀγαθότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ πολλῇ, **A** ragnitate et humanitate multa, semper peccatorum frequentiam exspectat. Non singulis diebus emittit spiritum iræ suæ, prænuntiatque iræ castigationes: « Docebo enim illos in ira tribulationis illorum. »

Στ. ιζ'. « Ἐξ ὑδάτων πολλῶν, » ἦτοι τῶν παραχωδῶν καὶ ἀλμυρῶν πραγμάτων τοῦ βίου, τροπικῶς θαλάττης ὀνομαζομένων, ἢ ἀντικειμένων καὶ τεταραγμένων. Ἐπίστησον δὲ, εἰ καὶ δόγματα τῆς ἀθεότητος ὕδωρ ἐστὶν πολὺ οὐ δυνάμενον σβῆσαι τὴν ἀγάπην· δυνατοὺς δὲ ἐχθροὺς ἐξ ὧν ῥύεται ὁ Θεός. τοὺς ἀοράτους ῥητέον· τάχα δὲ καὶ τοὺς ἐν ὑπεροχαῖς ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἀπατῆν προτεθειμένους διὰ ψευδωνύμου γνώσεως, ὅτ' ἂν δεινοὶ περὶ σοφιστείας ὦσιν. **B** Οὐχ ἀμάρτοι δὲ τίς καὶ τοὺς ἰδίους λογισμοὺς, ὅτ' ἂν **B** δουραρεστώνται τῇ προνοίᾳ ἢ καὶ περὶ ἄλλην ἀσέβειαν ἐπανέψωσιν, ἐχθροὺς δυνατοὺς λέγων, καὶ ῥυσθῆναι ἐκ τῶν μισούντων, ὅτ' ἂν ὑπὲρ αὐτὸν κραταιωθῶσιν ἀξίω, μισούντων δὲ μάτην· οὐδὲ εἰς γὰρ διὰ τὸ φαῦλος εἶναι μισούμενος, παρῆρσιάζεται πρὸς Θεὸν ταύτην τὴν εὐχὴν εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτ' ἂν διὰ Χριστὸν καὶ τὸν ὀρθὸν βίον μισῶται παρὰ τῶν ἀμαρτωλῶν τῶν τὴν θεοσέβειαν βδελυτομένων· Ἐλεγχον γὰρ τῆς ἑαυτῶν πολιτείας ἠγούσιναι τὴν τοῦ δικαίου ἀναστροφὴν. Οὗτοι δὲ οἱ μισητικῶς πρὸς τὸν δίκαιον ἔχοντες τότε μάλιστα ἐπιτίθενται, ὅτ' ἂν κακώσεως καιρὸς ἐνοστῇ· τὸ γὰρ κρίμα τῆς Προνοίας ἀγνοοῦντες, οὐ δι' ἄλλο τι, ἢ δι' ἀμαρτίας θλίβεσθαι τὸν δίκαιον ὑπολαμβάνουσιν· ὡς οἱ διαλεγόμενοι τῷ Ἰώβ. Τοῦ γὰρ Θεοῦ θλίψαι αὐτὸν ὑποβαλόντος ὅπως ἀναδειχθῇ δίκαιος, **C** ἔφασκον ἐκεῖνοι ἀσεβείας καὶ ἀμαρτίας χάριν τούτοις περιπεπτωκέναι τὸν ἄνδρα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ πταίοντος ἰσχυροὶ πάντες οἱ ἀλιτήριοι δαίμονες καὶ ὁ διάβολος, ὡς νοεσθαι νῦν κάκωσιν τὴν ἀμαρτάν.

Στ. ιθ'. « Καὶ ἐγένετο Κύριος ἀντιστήριγμά μου. » Ἐν ἡμέρᾳ γὰρ κακώσεως ὅτ' ἂν τις πρὸς τὸν Θεὸν καταφύγῃ, ἔξει αὐτὸν ἀντιστήριγμα αὐτοῦ γινόμενον, τοῦτ' ἐστὶν ἀντιστήριζοντα αὐτὸν, ἵνα μὴ κλονηθεῖς καταπέσῃ. Καὶ περὶ τῆς τελείας γούν ψυχῆς, ἀντιστήριγμα τὸν Θεὸν Λόγον ἐχούσης, θαυμαστικῶς οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν ἀνάβασιν καὶ λάμπρυνσιν αὐτῆς, φάσκουσιν· « Τίς αὕτη ἢ ἀναβαίνουσα λευκανθισμένη, ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς; » **D**

Στ. κ'. « Καὶ ἐξήγαγέ με εἰς πλατυσμόν. » Ἀντιστήριγμα γὰρ ὁ Κύριος γινόμενός τι ἐξάγει αὐτὸν ἐκ τῆς στενότητος τῶν θλιβερῶν, πλατυσμόν αὐτῷ ὠροῦμενος· κατὰ τὸ, « Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι. » Ἐν θλίψει δὲ πλατύνεται τις, οὐκ ἔστι τῆς θλίψεως πάντως γινόμενος, ἀλλὰ γενναίως καὶ εὐλαβῶς πρὸς αὐτὴν τεταμένος. « Ῥύσεται με, ὅτι ἠθέλησέν με. » Κἂν ὅτι μάλιστα πλειστον ἔχωσι δύναμιν ἠθέλησεν γὰρ με, πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ποιοῦντα.

Στ. κα'. « Καὶ ἀναποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν

VERS. 17. « De aquis mutis, » scilicet de turbulentis amarisque vitæ negotiis, quæ figurate mare nominantur, vel de adversis atque confusis. Ponderandum est annon impietatis dogmata sint aqua multa, quæ amorem non valet extinguere; fortissimos vero inimicos, de quibus Deus eripuit, inimicos esse invisibiles credendum; forsitan et homines in honore constitutos, qui ob fallacem scientiam ad decipiendum maxime sunt idonei, cum sophismatibus formidandi sint. Minime fallitur qui et ipsas argumentationes, quibus providentiæ indignantur vel aliam agitant impietatem, inimicos fortissimos vocat, et liberari ab iis qui ipsum oderunt, et super ipsum confortati sunt precatur, qui scilicet oderunt frustra; nullus enim propter vitia invisus, has ad Deum preces suadere audeat; sed cum propter Christum rectamque vitam odio est peccatoribus erga Deum pietatem detestantibus: propriæ enim sibi rationis agendi reprobationem justorum vitam putant. Quare justos invisos habentes, tum maxime insectantur; cum nocendi tempus occurrat; Providentiæ enim judiciorum nesclii, ærumnis non justum premi, nisi ob peccata, existimant, sicut illi qui cum Job colloquebantur. Qui cum a Deo affligeretur, ut ostenderetur justus, dicebant isti impietatis et peccati causa tot eum oppressum esse malis; sed et prævalent in deficientem maligni dæmones diabolusque, ut jam peccatum reputetur afflictio.

VERS. 19. « Et factus est Dominus protector meus. » In die enim afflictionis, si quis ad Deum confugiat, eum habebit sibi protectorem factum, id est protegentem ipsum, ne sugatus succumbat. Quod vero ad perfectam animam, adjumento Deum Verbum habentem, qui mirantes excipiunt ascensum ejus atque splendorem, exclamant: « Quæ est ista quæ ascendit in albis, super fratrem suum innixa? »

VERS. 20. « Et eduxit me in latitudinem. » Cum alicui protector factus est Dominus, educit eum de tribulationum angustiis atque in spatioso loco collocat, juxta illud: « In tribulatione dilatasti mihi. » In tribulatione autem dilatatur, non qui omnino tribulationis immunis est, sed qui fortiter pieque dilatatur ea. « Salvum me fecit quoniam voluit me. » Eripuit me, quantumcunque polleant inimici mei; voluit enim me, omnes ipsius voluntates facientem.

VERS. 21. « Et retribuet mihi Dominus secu-

⁴³ Cant. viii, 5. ⁴⁴ Psal. iv, 2.

dum justitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. » Purissimi vere hæc et perfectissimi libertas, non quidquam vel levissimum in se reprehendentis. Ideo qui psalmum hunc ad personam Salvatoris referunt, has voces ipsi accommodant, per omnia tentato propter similitudinem absque peccato. Justitiam autem, virtutem universe practicam dicit; puritatem manuum, practicos conatus qui puri et intacti optimis eloquiis perficiuntur, sæpiusenim manus pro practicis potestatibus dictas reperire est.

VERS. 22. Vult Deus facientem ipsius voluntates. « Quia custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo. » Hæc autem minime arroganter dicit, sicut quibusdam videtur, sed Deo subjiciens prosperitatis suæ causam; custodit vero vias Domini, qui mandatorum ejus pergit viam, nec contra Deum suum impium se præbet. Qui recte de veritatis dogmatibus sentiunt, justam de Deo Christoque opinionem profitentur, reverenter de Spiritu sancto putant, ac denique de omnibus dogmatibus uti decet credunt.

VERS. 23. « Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo. » Etsi enim minime scrutanda judicia ejus, et abysso fere similia, cum non sint intellectu percipienda, tamen qui ea quasi in conspectu habet potest neque Providentiæ contrarius esse neque in providentem impius. Etsi enim non intelligamus, persuasum habentes hæc omnia Dei judicio perfici, complacemus in eis. Et illud vero vocabulum, « judicia, » administrandi æquitatem indicat; implicitum enim et quasi subauditum habet hæc secundum justitiam esse facta, cum judicia, adversus rectum habita, ob id ipsum injusta sunt atque incondita. Propterea enim ait: « Exhibet iudicium inconditum, et justitias ejus non repuli a me. » Dei, ait, justitiis adhareo. Ab iis enim recedunt quicumque non eas amplectuntur. Per justitias intelligendum est quæ secundum æquitatem et justitiam instituta sunt; sicut et: « Si consecutus fueris puerum Hebræum ⁴⁴, » et quæ sequuntur. His enim omnibus præpositum est: « Hæc sunt judicia quæ propones eis, » etc. Possunt enim quoque quæ hic justitiæ vocantur, probata et exquisita Dei verba designare. Hæc enim, cum neque corrigi neque confutari possint, quasi judicata habentur, ideoque judicia dicta sunt. Ejusdem modi judicia habentur justorum sententiæ, accuratissimæ scilicet et ob id ipsum canonibus simillimæ.

VERS. 24. Qui prorsus, non propter Deum, sed propter gloriam vel aliquid aliud, quidquam immaculatum vel irreprehensum habent, immaculati quidem esse possunt, non autem cum Deo. Qui autem propter Deum nec ullius alius causa bonum operantur, cum Deo sunt immaculati; unum enim

Α δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν καθαρειότητα τῶν χειρῶν μου ἀνταποδώσει μοι. » Πάνυ γε καθροῦ καὶ τελείου ἢ παρήρησια, μηδὲν κἂν τὸ βραχύτατον καταγινώσκοντος ἑαυτοῦ. Ὅθεν οἱ τὸν ψαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαί θέλοντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν προσάπτουσιν αὐτῷ πεπειραμένῳ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἀμαρτίας. Δικαιοσύνην δὲ τὴν καθόλου πρακτικὴν ἀρετὴν λέγει· καθαρειότητα δὲ χειρῶν, τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας καθαρὰς καὶ ἀμολύντους γινομένας τῷ ἀπὸ βελτίστης λέξεως ἐπιτελεσθαι· πολλαχοῦ γὰρ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν πρακτικῶν δυνάμεων λεγομένας ἔστιν εὐρεῖν.

Στ. κθ'. Θέλει Θεὸς τὸν ποιούντα αὐτοῦ τὰ θελήματα. « Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, καὶ οὐκ ἠσέθησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. » Ταῦτα δὲ οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὡς τινες οἴονται, ἀλλ' ἀνατιθεὶς τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατορθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ὁ ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος, καὶ οὐκ ἀσεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἑαυτοῦ, ὁ ὀρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διεληφώς, ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐννοῶν, καὶ ἀγίως περὶ Χριστοῦ διαλαμβάνων, καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος, καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ὃν δεῖ τρόπον ὁξάζων.

Στ. κγ'. « Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου. » Εἰ γὰρ καὶ ἀνεξερευνήτα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀδύσσωφ εἰκότα διὰ τὸ ἀκατάληπτον, ἀλλ' οὐν γε δυνατόν ἐνώπιον αὐτὰ ἔχοντα, μὴ δυσαρεστῆσθαι τῇ Προνοίᾳ, μηδὲ ἀσεθεῖν εἰς τὸν προνοούμενον. Εἰ γὰρ καὶ μὴ καταλαμβάνωμεν, ἀλλὰ γε διατεθέντες, οἱ Θεοῦ κρίσει ταῦτα ἐπιτελεῖται, εὐαρεστούμεθα αὐτοῖς. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τὸ ἐ κρίματα, » τὴν ὀρθότητα τῆς διοικήσεως σημαίνει· ἐμπεριέχεται γὰρ καὶ συνεξακούεται τῷ κατὰ δικαιοσύνην γηγόνει, τῶν παρὰ τὸ ὀρθὸν ἐπιτελουμένων κρίματων αὐτὸ τοῦτο ἀδίκων καὶ διστραμμένων. Ἐνεκεν γὰρ τοῦτου φησιν· « Ἐξελεύσεται τὸ κρίμα διστραμμένων, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησα ἀπ' ἐμοῦ. » Τῶν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, δικαιωμάτων ἀντέχομαι. Ἀναχωροῦσι γὰρ ἐκεῖνων μὴ περιεχομένων αὐτῶν δικαιώματα δὲ ῥητέον τὰ κατ' ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην νενομοθετημένα· ὡς τὸ, « Ἐὰν κτήση παῖδα Ἑβραῖον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τούτων γὰρ ἀπάντων προτέτακται, « Καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα, ἃ παραθήσεις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δύναται δὲ τὰ ἅμα τοῖς δικαιώματιν ὠνομασμένα σημαίνει τοὺς δεδοκιμασμένους καὶ ἐξητασμένους τοῦ Θεοῦ λόγους. Οὗτοι γὰρ διὰ τὸ μὴ ἐλέγχεσθαι ἢ ἀνατρέπεσθαι κεκριμένοι ὄντες, κρίματα εἰρηται. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ λογισμοὶ τῶν δικαίων κρίματα, τοῦτ' ἔστιν ἠκριθωμένοι· καὶ αὐτὸ τοῦτο κανόνισιν εἰκότες.

Στ. κδ'. Τάχα οἱ μὴ διὰ Θεὸν, ἀλλὰ διὰ δόξαν ἢ ἕτερόν τι τὸ ἀμωμον ἔχοντες καὶ ἀναμάρτητον, ἀμωμοὶ μὲν εἶναι δύνανται, οὐ μὴν μετὰ Θεοῦ· οἱ δὲ διὰ Θεὸν τὸ ἀγαθὸν καὶ μὴ ἄλλου του χάριν ἀπασάμενοι, μετὰ Θεοῦ εἰσιν ἀμωμοί· αὕτη γὰρ ἡ πρὸς Θεὸν ἔνωσις, ἀμώμους καὶ ἀγαθοὺς φυλάττει. Οἱ δὲ

⁴⁴ Exod. xxi, 2.

ἀποζευγύμενοι καὶ χωριζόμενοι Θεοῦ, μωμητοὶ εὐ-
θὺς γίνονται, τέκνα μωμητὰ διὰ τὸ ἁμαρτεῖν γινώ-
μενα. « Καὶ φυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου. » Ὁ
τὰ προειρημένα πάντα κατορθώσας, πῶς ἴδιαν αὐτοῦ
ἀνομίαν λέγει; Ἐπιστήσεις μὴ ποτ' οὖν ὁ βούλεται
λέγειν ἐστὶν τοῦτο· Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ
πονηρὰ ἐγκρατεῖται ἐπιμελῶς ἐκ νεότητος, ὡς ἐπιβρε-
πῶς ἔχειν πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν ἡδονῇ θελγόμενος. Ὁ
οὖν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν ἐπιδεδωκώς, φυλάττε-
ται ἀπὸ τῆς ἐνσκιρτωσάσης τῶν ἀνθρώπων ἀνομίας·
τάχα δὲ καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἡμῖν τῆς σαρκὸς φρόνη-
μα, ἔχθρα ὄν πρὸς Θεόν, καὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ μὴ ὑπο-
ταττόμενον, ἀνομία τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν, ἀφ' ἧς φυ-
λάττεται τις, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώμα-
τος θανατῶν, καὶ ἀπεχόμενος τῶν τῆς σαρκὸς ἐρ-
γῶν.

Στ. κε'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν
δικαιοσύνην μου. » Δικαιοσύνην ἐνταῦθα καλεῖ τὴν ἐκ
πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ συνισταμένην· δικαιοσύνη
γὰρ Θεοῦ πεφανέρωται ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύον-
τας· τῷ γὰρ ὀρθῶς πιστεύοντι ἡ πίστις εἰς δικαιο-
σύνην λογίζεται. Συζύγως δὲ καθαρσιότητα χειρῶν
ἔρεις τὰ λαμπρῶς καὶ ἀμολύντως ἐνεργούμενα τῆς
πίστεως ἔργα, ὧν χωρὶς ἡ πίστις νεκρά ἐστίν.

Στ. κς'-κη'. Ἀθρόως μεταβολῆς προσώπου γεγε-
νημένης, ἔρει τις πρὸς τὸν Θεὸν τοὺς προκειμένους
στίχους λέγεσθαι διὰ τὰ ἐπόμενα· οὐκ ἄλλῃ γὰρ ἔρει
τὸ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπεινὸν σώσεις, καὶ ὀφθαλμοὺς
ὑπερηφάνων ταπεινώσεις, » ἢ τῷ Θεῷ. Ἄλλος δὲ
λέξει μὴ πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπων ταῦτα
λέγεσθαι, τῷ τὸν ὁσίοις συνδιατρίβοντα μιμεῖσθαι
ἐκείνων τὴν ἀρετὴν· τὸν δὲ σὺν φαύλοις ὄντα, δια-
στροφῆν ὑφίστασθαι, ἢ φησὶν ἡ θεία τῶν Παροιμιῶν
Γραφή· « Ὁ συμπορευόμενος σοφοῖς σοφὸς ἔσται·
ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσιν γηνοθήσεται. » Ἐρ-
μηνεύσεις οὕτως· Μετὰ τοῦ ὁσίου, ὡ Δέσποτα, ὁσιω-
θήσῃ, παρέχων αὐτῷ τὴν ἐκ σοῦ χορηγούμενην ὁσιώ-
τητα, ἵνα τελειωθέντα κατ' αὐτὴν εἰς τὴν ἀρμόζου-
σαν ἐπαγγελίαν εἰσάξῃς, καὶ τὰ ἄλλα ἀκολούθως τῷ
πρὸ αὐτοῦ. Εὐ δὲ φησὶ καὶ τὸ εἰπεῖν, « διαστρέψεις· »
δυναμένου γὰρ εἰπεῖν, μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψῃ,
τοῦτο μὲν οὐκ εἴρηκεν, ἀλλὰ, « διαστρέψεις. » Τὴν
γὰρ πρὸς τὰ φαῦλα πορείαν κωλύων ὁ Θεός, δια-
στρέφει τὸν ἔπειτα κατατρέχοντα, φράσων τὴν ὁδὸν
αὐτοῦ ἐν σκόλοφιν, καὶ τὰς τρίβους αὐτοῦ ἀνοικοδο-
μῶν. Ἀρχὴ γὰρ εὐεργεσίας, τὸ κωλύεσθαι τῶν κα-
κῶν. Ὁ δὲ δὴ ἐπ' ἀνθρώπου ἐξεληφῆσθαι βουλόμενος
ἔρει τὸν συνόντα ὁσίῳ ἀνδρῶ, ἐκ τῶν πραττομένων
ὁσίων ὁσιουῖσθαι, ὡς Ἐλισαίῃ μετὰ τοῦ Ἠλία, καὶ
Τιμόθεος μετὰ τοῦ Παύλου· καὶ ὁ σὺν τῷ ἀθῶφ
σπεύδων εἶναι, τὴν ἐκείνου ἀρετὴν σπασάμενος,
ἀθῶος ἔσται. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνδρὶ ἐκλεκτῷ συν-
διατρίβων, καὶ ὁ στρεβλῷ δὲ συνὼν κατὰ τὸ ἐθέλειν
αὐτῷ ἐξομοιοῦσθαι, διαστρέψει ἑαυτοῦ τὸν βίον. Ὁ
δὲ οὕτως τοὺς στίχους σαφηνίσας, μεταβαλεῖ πρὸς
τὸν Θεὸν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπει-
νὸν σώσεις. »

⁶⁵ Prov. XIII, 20.

A ad Deum omnia referre, immaculatos uonosque
custodit. Dissidentes autem et recedentes a Deo,
contaminati breuissime sunt, maculati filii propter
peccatum facti. « Et observabo me ab iniquitate
mea. » Qui prædictus omnino perfectus est, quomodo
de propria ipsius iniquitate loquatur? Quid hæc
significent forsân sic intelligendum: Mens hominis
propere ad prava festinat a iuventute, ideoque
semper natura fertur ad peccatum, voluptate in-
citat. Qui igitur divinæ legi se tradidit, ab iniqui-
tate semper in hominibus insiliente seipsum tuetur:
quod quidem in nobis carnis mens dicitur, cum
Deo sit inimica, legique ejus minime audiens, in-
iquitas hominis est, a qua observat se, qui spiritu
corporis actus mortificat, proculque ab carnis ope-
ribus recedit.

VERS. 25. « Et retribuere mihi Dominus secundum
justitiam meam. » Justitiam hic vocat, quæ fide Jesu
Christi constat; justitia enim Dei in omnes qui
crediderunt manifestata est; nam recte credenti
fides pro justitia habetur. Congruenter autem puri-
tatem manuum dices splendide et immaculate vi-
gentia fidei opera, sine quibus fides mortua est.

VERS. 26-28. Subita personæ mutatione facta,
dicit aliquis: Ad Deum præsentem versiculos dicit
propter hæc quæ sequuntur; non alii enim dicit
illud, « Quoniam tu populum humilem saluum fa-
cies, et oculos superbiorum humiliabis, » nisi Deo.
Forsân dicet alius non ad Deum, sed ad hominem
hæc dici, quod cum sanctis conversatus, eorum imi-
tatur virtutem; qui autem cum pravis commoratus,
deterior fit, sicut perhibet divina Proverbiorum
Scriptura: « Qui cum sapientibus ambulat, sapiens
erit; qui autem cum insipientibus, insipiet⁶⁵. » Sic
interpretaberis: Cum sancto, Domine, sanctifica-
beris, præbens ei paratam ex te sanctitatem, ut
perfectum per eam in conformitatem repromissionis
inducas, et cætera congruenter. Optime autem ait,
« perverteris. » Cum enim posset dicere, cum per-
verso perversus eris, non dixit, sed « perverteris. »
Namque ad prava viam impediens Deus, quemcum-
que incurrentem in eam avertit, iter ejus ligni
obicibus intercludens, et semitas ejus obstruens.
Initium enim beneficentiæ inhiberi a malo; qui
autem de homine hæc accipienda censebit, dicit
vrum cum sancto conversantem sanctis operibus
sanctificatum iri, sicut Eliseus cum Elia, et Timo-
theus cum Paulo: et qui cum innocente esse festi-
nat, hujus virtutes appetens, innocens erit. Similiter
ei qui cum electo viro commorabitur, aut qui cum
perverso vivet, ejus similis esse cupiens, suam per-
vertet vitam. Qui igitur sic hos interpretatus est
versiculos, ad Deum personam transvertet ab his:
« Quoniam tu populum humilem saluum facies. »

dam justitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. » Purissimi vere hæc et perfectissimi libertas, non quidquam vel levissimum in se reprehendentis. Ideo qui psalmum hunc ad personam Salvatoris referunt, has voces ipsi accommodant, per omnia tentato propter similitudinem absque peccato. Justitiam autem, virtutem universe practicam dicit; puritatem manuum, practicos conatus qui puri et intacti optimis eloquiis perficiuntur, sæpius enim manus pro practicis potestatibus dictas reperire est.

Vers. 22. Vult Deus facientem ipsius voluntates. « Quia custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo. » Hæc autem minime arroganter dicit, sicut quibusdam videtur, sed Deo subjiciens prosperitatis suæ causam; custodit vero vias Domini, qui mandatorum ejus pergit viam, nec contra Deum suum impium se præbet. Qui recte de veritatis dogmatibus sentiunt, justam de Deo Christoque opinionem profitentur, reverenter de Spiritu sancto putant, ac denique de omnibus dogmatibus uti decet credunt.

Vers. 23. « Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo. » Etsi enim minime scrutanda judicia ejus, et abysso fere similia, cum non sint intellectu percipienda, tamen qui ea quasi in conspectu habet potest neque Providentiæ contrarius esse neque in providentem impius. Etsi enim non intelligimus, persuasum habentes hæc omnia Dei iudicio perfici, complacemus in eis. Et illud vero vocabulum, « judicia, » administrandi æquitatem indicat; implicitum enim et quasi subauditum habet hæc secundum justitiam esse facta, cum judicia, adversus rectum habita, ob id ipsum injusta sunt atque incondita. Propterea enim ait: « Exhibet iudicium inconditum, et justitias ejus non repuli a me. » Dei, ait, justitiis adhæreo. Ab iis enim recedunt quicumque non eas amplectuntur. Per justitias intelligendum est quæ secundum æquitatem et justitiam instituta sunt; sicut et: « Si consecutus fueris puerum Hebræum ⁴⁴, » et quæ sequuntur. His enim omnibus præpositum est: « Hæc sunt judicia quæ propones eis, » etc. Possunt enim quoque quæ hic justitiæ vocantur, probata et exquisita Dei verba designare. Hæc enim, cum neque corrigi neque confutari possint, quasi iudicata habentur, ideoque judicia dicta sunt. Ejusdem modi judicia habentur justorum sententiæ, accuratissimæ scilicet et ob id ipsum canonibus simillimæ.

Vers. 24. Qui prorsus, non propter Deum, sed propter gloriam vel aliquid aliud, quidquam immaculatum vel irreprehensum habent, immaculati quidem esse possunt, non autem cum Deo. Qui autem propter Deum nec ullius alius causa bonum operantur, cum Deo sunt immaculati; unum enim

Α δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν καθαρειότητα τῶν χειρῶν μου ἀναπαδώσει μοι. » Πάνυ γε καθαρῶ καὶ τελείου ἢ παρῆρησία, μηδὲν κἄν τὸ βραχύτατον καταγιγνώσκοντος ἑαυτοῦ. Ὅθεν οἱ τὸν ψαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Σαυτῆρος εἰρησθαι θέλοντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν προσάπτουσιν αὐτῷ πεπειραμένῳ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. Δικαιοσύνην δὲ τὴν καθόλου πρακτικὴν ἀρετὴν λέγει· καθαρειότητα δὲ χειρῶν, τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας καθαρὰς καὶ ἀμολύντους γινομένας τῷ ἀπὸ βελτίστης λέξεως ἐπιτελεῖσθαι· πολλοῦ γὰρ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν πρακτικῶν δυνάμεων λεγομένας ἔστιν εὐρεῖν.

Στ. κθ'. Θέλει Θεὸς τὸν ποιοῦντα αὐτοῦ τὰ θελήματα. « Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, καὶ οὐκ ἠσέθησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. » Ταῦτα δὲ οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὡς τινες ὁφονται, ἀλλ' ἀνατιθεὶς τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατορθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ὁ ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος, καὶ οὐκ ἀσεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἑαυτοῦ, ὁ ὀρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διεληφώς, ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐννοῶν, καὶ ἀγίως περὶ Χριστοῦ διαλαμβάνων, καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος, καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ὃν δεῖ τρόπον ἐοξάζων.

Στ. κγ'. « Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου. » Εἰ γὰρ καὶ ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀδύσσωφ εἰκότα διὰ τὸ ἀκατάληπτον, ἀλλ' οὐ γινώσκοντες ἐνώπιον αὐτῶν ἔχοντα, μὴ δυσαρσετεῖσθαι τῇ Προνοίᾳ, μηδὲ ἀσεθεῖν εἰς τὸν προνοούμενον. Εἰ γὰρ καὶ μὴ καταλαβάνωμεν, ἀλλὰ γε διατεθέντες, ὅτι Θεοῦ κρίσει ταῦτα ἐπιτελεῖται, εὐαρεστούμεθα αὐτοῖς. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τὸ « κρίματα, » τὴν ὀρθότητα τῆς διοικήσεως σημαίνει· ἐμπεριέχεται γὰρ καὶ συνεξακούεται τῷ κατὰ δικαιοσύνην γεγονέναι, τῶν παρὰ τὸ ὀρθὸν ἐπιτελουμένων κρίματων αὐτῶν τοῦτο ἀδίκων καὶ διεστραμμένων. Ἐνεκεν γὰρ τούτου φησιν· « Ἐξελεύσεται τὸ κρίμα διεστραμμένων, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησα ἀπ' ἐμοῦ. » Τῶν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, δικαιωμάτων ἀντέχομαι. Ἀναχωροῦσι γὰρ ἐκεῖνων μὴ περιεχομένων αὐτῶν ἀδικαιώματα δὲ βλητέον τὰ κατ' ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην νενομοθετημένα· ὡς τὸ, « Ἐάν κτήσῃ πᾶσα Ἑβραῖον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τούτων γὰρ ἀπάντων προτίταται, « Καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα, ἃ παραθήσεις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δύναται δὲ τὰ ἅμα τοῖς δικαιώμασιν ὀνομασμένα σημαίνει τοὺς δεδοκιμασμένους καὶ ἐξετασμένους τοῦ Θεοῦ λόγους. Οὗτοι γὰρ διὰ τὸ μὴ ἐλέγχεσθαι ἢ ἀνατρέπεσθαι κεκριμένοι ὄντες, κρίματα εἰρηται. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ λογισμοὶ τῶν ἀκαίων κρίματα, τοῦτ' ἔστιν ἠκριβωμένοι· καὶ αὐτὸ τοῦτο κανόνιν εἰκότως.

Στ. κδ'. Τάχα οἱ μὴ διὰ Θεὸν, ἀλλὰ διὰ ἑαυτὸν ἢ ἕτερόν τι τὸ ἄμωμον ἔχοντες καὶ ἀναμάρτητοι, ἄμωμοι μὲν εἶναι δύνανται, οὐ μὴν μετὰ Θεοῦ· οἱ δὲ διὰ Θεὸν τὸ ἀγαθὸν καὶ μὴ ἄλλου τοῦ χάριτος ἕνεκα ἄμωμοι, μετὰ Θεοῦ εἰσιν ἄμωμοι· αἰσθητῶς γὰρ ἔχοντες Θεὸν ἕνωσις, ἀμώμους καὶ ἀγαθοὺς φησὶν ὁ Θεός.

⁴⁴ Exod. xxi, 2.

VERS. 29. « Quoniam tu illuminas lucernam meam, A Domine, Deus meus, illuminas tenebras meas. » Capax luminis animæ particula, sive vis, id est mens, quam et nonnulli rationem vocant, lucerna ejus esse dicitur; cum neque sit ipsa secundum essentialiam lux, sed lucis capax; tenebræ autem ejus, iracundia atque concupiscentia sunt. Cum igitur mens a Domino illuminata fuerit, de propria luce eam donante, Irrationabiles quæ nunc oriuntur in anima motus illuminantur sapienter expleti: non quia insipientes ex ipsis lucem consequuntur, scientiæ siquidem sunt expertes, sed quia illuminatione, scientia et virtute, ut decet, ducuntur. Quando igitur a Domino mens illuminata est, quæ dicitur lucerna, necesse est ut simul illuminentur quæ hic vocantur tenebræ. Si autem quod in nobis illuminari potest, mens scilicet, propter ignorantiam imperitiamque caligo fit, eo magis rationis expertes animæ vires, illuminatum rectorem non habentes, ingruentes sunt tenebræ. Atque illud est quod dicit Salvator: « Si igitur quæ est in te lux, tenebræ sunt, quid et tenebræ? » Si enim oculus corporis, scilicet mens, quæ pro lucerna esse debet, luce caret, multo magis reliquum, ut ita dicam, corpus animæ caligo est: corpus autem, non quod circumdat eam humanum, sed quod ad irrationalem ejus substantiam spectat. Protinus vero et qui de veritatis scientia illuminati sunt, accensam habent lucernam dono Domini; actaque sua recte agentes, propter mentis illuminationem, tenebras quoque suas illuminatas habent. Præsertim et illud dici potest: Qui speculativam de spiritualibus atque invisibilibus rebus doctrinam habent, illuminatam a Domino acceperunt lucernam; sed et de sensibilibus optime secundum intellectum dispositi, perceptionem clare illuminatam rerum habent, quæ quasi caligo est illi qui non aptus est ut secundum ipsam illuminetur, id est scientiam accipiat; et ipsa bruta aliquatenus scientiam accipere possunt, perceptionem habentia.

VERS. 30. « Quoniam in te eripiar a tentatione, et in Deo meo transgrediar murum. » Haud aliter a molestiis circumdantibus nos liberari possumus, nisi in Deo: est autem in Deo, qui ejus est particeps. Quemadmodum enim ab ignorantis liberatur in scientia constitutus, ita qui in Deo esse festinat, eripitur a tentatione, in tentatorem non incidens; non quod tentatoris immunis fiat, sed quod non ejus insidiis irretitus sit. Quapropter et qui Jesum coram hominibus constituit, in ipso est: « Omnis enim qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in cælis est. » Constitetur autem Jesum qui ejus particeps est, et confitebitur illi Deus qui est cum ipso. Muro autem separat nos a Deo multitudo nostrorum inique factorum, disjungitque; sicut ait propheta: « Nonne valet dextra Domini liberare? aut gravata

Στ. κθ'. « Ὅτι σὺ φωτίζεις λύχνον μου, Κύριε ὁ Θεός μου, φωτίζεις τὸ σκότος μου. » Τὸ δεκτικὸν φωτὸς τῆς ψυχῆς μέριον, ἥτοι δύναμις, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς ὁ καὶ λογιστικὸν τινες καλοῦσιν, λύχνος αὐτῆς εἶναι λέγεται· οὐκ ὦν αὐτὸς κατ' οὐσίαν φῶς, ἀλλὰ φωτὸς δεκτικὸς· τὸ δὲ σκότος αὐτῆς τὸ θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικὸν ἐστίν. Ὅτ' ἂν οὖν ὁ νοῦς φωτισθῆ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, μεταδόντος αὐτῷ τῶν ἰδίων αὐγῶν, τὸ τηλικάδε καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἄλογα κινήματα, φωτίζεται ἐπιστημονικῶς ἐπιτελούμενα· οὐχ ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ἄλογα μετέχει φωτὸς (ἐπιστήμης γὰρ ἀνεπίδεκτα), ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τοῦ πεφωτισμένου, ὑπὸ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς, ὃν δεῖ τρόπον ἄγονται. Ὅτ' ἂν οὖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φωτισθῆ ὁ νοῦς, ὃς εἴρηται λύχνος, ἀναγκαστὶς ἀκολουθήσει καὶ τὸ φωτισθῆναι τὸ εἰρημέσθαι ἡμῶν σκότος. Εἰ δὲ τὸ ἐν ἡμῖν πεφυκὸς φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς, δι' ἄνοιαν καὶ ἀνεπιστημονοσύνην σκότος εἶη, πολλῶν πλέον αἱ ἄλογοι τῆς ψυχῆς δυνάμεις, οὐκ ἔχουσαι πεφωτισμένον ἡγεμόνα, ἐπιτεταμένον εἶεν σκότος. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Εἰ οὖν τὸ ἐν σοὶ φῶς σκότος ἐστίν, τὸ σκότος πόσον; » Εἰ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος, τοῦτ' ἐστίν, ὁ νοῦς ὀφελῶν εἶναι λύχνος ἐστέρηται φωτὸς, πολλῶν πλέον τῷ ἄλλο, ἔν' οὕτως εἶπω, σῶμα τῆς ψυχῆς σκότος ὑπάρχει· σῶμα δὲ οὐχ ὃ περιέκειται ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν ἄλογον σύστασιν αὐτῆς τυγχάνον. Τάχα δὲ καὶ οἱ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας πεφωτισμένοι, ἐξημεμένοι ἔχουσι τὸν λύχνον, τοῦ Κυρίου αὐτοῖς τοῦτο δωδωκὸς· τὰς δὲ πράξεις κατ' ὀρθὸν ἄγοντες ἐκ τοῦ πεφωτισθαι τὸν νοῦν, καὶ τὸ σκότος αὐτῶν ἔχουσι φωτίζόμενον. Οὐχ ἤκιστα δὲ καὶ τοῦτο βῆσις· οἱ θεωρίαν ἐπιστημονικὴν περὶ τῶν νοητῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων ἐσχηκότες, πεφωτισμένοι ὑπὸ Κυρίου ἔχουσι λύχνον· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν εὖ μάλα κατὰ τὴν γνώμην διακείμενοι, τὴν αἰσθησιν φωτεινῶς ἀντιλαμβανομένην τῶν πραγμάτων ἔχουσιν, ἥτις σκότος ἐστὶν τῷ μὴ πεφυκέναι καθ' ἑαυτὴν φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ἐπιστήμην δέχεσθαι· ἥ γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἐπιστήμην ἐδέχοντο, αἰσθησιν ἔχοντα.

Στ. λ'. « Ὅτι ἐν σοὶ ρυθθῆσομαι ἀπὸ πειρατηρίου, καὶ ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβῆσομαι τείχος. » Οὐκ ἄλλως ρυθθῆναι δυνατόν ἀπὸ τῶν περισσυχότων πραγμάτων πικρῶν, ἢ ἐν Θεῷ γινόμενον· ἐν Θεῷ δὲ τις γίνεται, μετέχων αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ἐκ τῶν ἀγνωσμάτων ρύεται τις ἐν ἐπιστήμῃ γεγεννημένος, οὕτως ἐν Θεῷ τις σπεύδων εἶναι, ρυθθῆσεται ἀπὸ πειρατηρίου, εἰς πειρασμὸν μὴ εἰσαρχόμενος· οὐ τῷ ἐκτὸς πειρασμοῦ γενέσθαι, ἀλλὰ τῷ μὴ ἀλῶναι ταῖς παγίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁμολογῶν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἐν αὐτῷ ἐστίν· « Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Ὅμολογεῖ τις γὰρ Ἰησοῦν μετέχων αὐτοῦ, καὶ ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ τυγχάνων. Διατειχίζει δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πλῆθος τῶν πρὸς ἡμῶν παραλόγως πραττομένων,

⁴⁴ Matth. vi, 23. ⁴⁷ Matth. x, 32.

καὶ διόστησιν ἢ φησιν ὁ προφήτης; « Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου βύσασθαι; ἢ ἐδάρυνεν τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι; Ἄλλὰ τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν διεισπύσιν ἀναμέσον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὅτ' ἂν οὖν ἐν Θεῷ τις γένηται κολλώμενος αὐτῷ πρὸς αὐτὸν γινόμενος, ὑπερβαίνει τὸ τῶν ἀμαρτημάτων τελεος, εἰς νότον καὶ ὀπίσω αὐτὰ βίπτων, ἵνα μὴ ὑπὸ μηδενὸς διεργόμενος (23) τοῦ Θεοῦ, προσβάλη αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Τάχα δὲ καὶ ὁ τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν ὄγκος, χωρῶν μεταξὺ τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ Θεοῦ, διαζεύγνυσιν ἡμᾶς αὐτοῦ. Ὅτ' ἂν οὖν ἐπιστημονικῶς κατὰ τὸ δυνατόν τῇ περὶ Θεοῦ ἐνωίᾳ ἀνωτέρω πάντων σωματικῶν καὶ αἰσθητικῶν αὐτὸν καταλάβωμεν ἐνωθῆναι αὐτῷ γλιχόμενοι, ἀναχωροῦμεν τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν, ὡς ὑπερπηγῆσαι τὸν κόσμον καὶ τὰ ὁρατὰ πάντα, ἐν οὕτω τῷ Θεῷ παραστῆναι δυνηθῶμεν.

Στ. λα'. Ὁ ἡμέτερος Θεὸς ἁμῶν ἔχει τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγαθοῦσιν ὁδὸν· αὐτῆ δὲ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἣν ὀδεύοντες διὰ μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἁμῶμα ἀποδειχθῶμεθα πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενοι· μάλιστα δὲ ἁμῶμα εἰς ὁδὸν Θεοῦ ὁ εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. » Διὰ ταύτης γὰρ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἰλεῖν ἐστὶν. « Τὸ λόγιον Κυρίου πεπυρωμένον, » τῷ ἄδολον καὶ καθαρὸν εἶναι, ἢ τῷ πῦρ εἶναι θερμαῖον τοὺς μετέχοντας ἀναλίσκει τὴν τῆς ὕλης ἀχυρμίαν. « Ὑπερασπιστὴς ἐστὶν πάντων τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν. » Οἱ ἐπιγνώμονες τῆς προσώσεως αὐτοῖς ἀσθενείας, ὅτ' ἂν ἰσχυροτέρους φωράσῃσι τοὺς προσπολεμουύτας, ἐπὶ Θεὸν τὴν ἐλπίδα βίψαντες, ὑπέρμαχον ἔχουν αὐτὸν ἀξιούσιν, « Πολέμησον, » λέγοντες, « τοὺς πολεμούντάς με. » καὶ οὕτως Θεὸς, τῇ ἑαυτοῦ ἀσπίδι ὑπερμαχεῖ αὐτῶν· C κατὰ τὸ, « Ὅπλιψ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. »

Στ. λβ'. « Ὅτι τίς Θεὸς πάρεξ τοῦ Κυρίου; » Οὐδεὶς γὰρ ἀληθῶς Κύριος Θεός, πλην τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὡς καὶ Μονογενῆς Θεὸς εἴρηται, διὰ τὸ μόνος εἶναι, ὡς ὁ Πατὴρ Θεός. Πάντας οἱ ἄλλοι παρουσίᾳ Θεοῦ Λόγου θεοὶ κατασκευάζονται· ἐκείνους γὰρ θεοὺς εἶπεν, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ, οὐ μετέχων θεότητος, Θεός ἐστιν, ποιητικὸς ὢν θεῶν. « Καὶ τίς Θεὸς πλην τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; » Εἰπὼν μηδένα Θεὸν κυρίως εἶναι πλην τοῦ Κυρίου, λέγει μηδὲ θεὸν εἶναι τίνα ὡς τὸν Θεὸν ἡμῶν. Οὐδεὶς γὰρ τῶν κατὰ μετοχὴν θεῶν ὡς ὁ Κύριος· Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι δύναται· ἢ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ὁ τοῦ Μονογενοῦς Πατὴρ· ἡμῖν γὰρ εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός. E Εἰ δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου οἱ δύο στίχοι εἰρησθαι δύναται, καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις.

Στ. λγ'. Ἐνταῦθα « περιζωννύων με δύναμιν » λέγεται· παρὰ δὲ Παύλῳ τὴν ἀλήθειαν περιζώννυνται οἱ τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ ἐνδυσάμενοι· ἐξ οὗ συναγεται, τὴν ἀλήθειαν εἶναι τὸν Χριστὸν τὴν Θεοῦ δύναμιν· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » ὁ δὲ Παῦλος· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις. » Καὶ ἔθετο ἁμ-

A est auris ejus ad non exaudiendum? sed peccata vestra medianum extruxerunt parietem inter vos et Deum⁴⁸. » At cum in Deo sit aliquis agglutinat, et apud eum vivit, transgreditur peccatorum murum, istis post tergum abjectis, ut a nemine separatus a Deo, ad eum facie ad faciem perveniat. Brevi enim corporalium et sensibilibus molest, nostram inter mentem et Deum grassata, nos ab eo disjungit. Quando igitur sapienter quantum possibile est de Deo cogitantes altius omnibus corporalibus sensibusque eum suscipiamus, adunari illi peroptantes, discedimus a sensibus corporibusque, ita ut mundum visibiliaque omnia transiliamus, ut apud Deum ita valeamus pervenire.

B VERS. 31. Deus noster immaculatam habet quæ ducit ad se viam. Illa autem est virtus, quam accurate et diligenter sequentes, immaculati apparebimus ad eum euntes: maxime vero immaculata esset via Dei dicens: « Ego sum via, et veritas, et vita⁴⁹. » Per hanc enim viam ad Patrem eundem est. « Eloquium Domini accensum, » quia simplex et purum est, vel quia ignis est proxima quæcunque calefaciens, acervo ligni combusto. « Protector est omnium sperantium in eo. » Propriæ infirmitatis consilii, si quando valentiores deprehenderint adversarios, ad Deum spem suam conversi, propugnatores sibi eum habere exoptant, « Expugna, » precantes, « expugnantes me⁵⁰. » Atque ita Deus proprio clypeo pro eis pugnat, juxta illud: « Armis circumdabit te veritas ejus. »

VERS. 32. « Quoniam quis Deus præter Dominum? » Nullus enim vere Dominus Deus, præter Dei Verbum, quod et Unigenitus Deus dicitur, cum unus sit sicut Pater Deus. Omnes alii præsentia Dei Verbi dii constituentur; hos enim deos ait, ad quos Dei verbum factum est. Salvator quidem, non deitatis particeps, Deus est, quia fabricator deorum est. « Et quis Deus præter Deum nostram? » Dicens nullum proprie Deum esse præter Dominum, dicit neque deum esse aliquem sicut Deum nostrum. Nullus enim eorum, qui participatione dii sunt, sicut Dominus Jesus Christus esse potest; vel Deus noster, sicut Unigeniti Pater; et unus Dominus Jesus Christus. Utrum illi duo versiculi paralleli sint, tu examinabis.

VERS. 33. Hic « præcingens me virtute » dicitur. Apud Paulum veritatem præcingunt, qui Dei armaturam induerunt: ex quo sequitur ut veritas sit Christus virtus Dei. Dicit enim Salvator: « Ego sum veritas⁵¹. » Paulus vero: « Christus Dei virtus⁵². » « Et posuit immaculatam viam meam, » id est ostendit.

⁴⁸ Isa. LIX, 1, 2. ⁴⁹ Joan. XIV, 6. ⁵⁰ Psal. XXXIV, 1. ⁵¹ Joan. XIV, 6. ⁵² I Cor. I, 24.

(23) Lege διεργόμενος.

Hic enim ponere ostendere significat, sicut et illud : A Quem posuit hæredem omnium ⁴³. » Pulchre autem constat hoc versiculo ad Christi personam totum spectare psalmum. Qui hæc dicit, expurgatis omnibus serpentinis malitiis, perversisque potestatibus a Deo, interioris hominis pedes, id est ambulandi potestates, perfectos habet, ut possit dicere : « Sine iniquitate cucurri, et recte deambulavi ⁴⁴. » Cursuque super excelsa peracto, audiet a Deo : « Tu autem sta mecum ⁴⁵; » nam super excelsa stetisse, non ex seipso quivis, sed ex Deo habet.

VERS. 35. « Qui docet manus meas ad prælium. » Quemadmodum cætera pulchra, sic et contra adversarias potestates bellare a Deo docemur; manus enim anime activas ejus vires significant; quæ quidem, si prudenter intellexerimus, intelligibilem clypeum, et gladium spiritus, et quæcunque spiritalia arma ostendunt, necnon quomodo iis utendum sit docent. Et enim Salvator homo factus, pro nobis prælians, adversam contra potestatem luctari atque decertare nos docuit. Et in oratione, ait, manus extendens hostium victor flo. « Et posuit ut arcum æreum brachia mea, docens manus meas ad prælium. » Symbolice brachia appellatas, æreum posuit arcum; per æreum, invulnerabile et validum designat. Per arcum vero, emitti tela brachiis nostris, quæ adversarios vulnerare valent.

διὰ δὲ τοῦ τόξου, τὸ ἀπολύεσθαι βέλη ἀπὸ τῶν βραχιῶν τῶν ἡμετέρων, τῶσαι δυνάμενα τοὺς ἀντιπαγμένους.

VERS. 36. « Et dedisti mihi protectionem salutis tuae. » Præter hæc omnia et protectionem salutis mihi dedisti, Filium tuum mittens proprio clypeo pro me præliatum. « Sed et disciplina tua, ait, correxit me in finem; » doctrina scilicet, et correptio, et operosa agendi ratio. « In finem, » id est in perfectam restitutionem et in perfectum statum duxit me; disciplina enim correptionem indicat, sicut in istis : « Suscipe disciplinam meam, nec dimitte ⁴⁶; » necnon operosam, propter illud : « Ne parvi facias disciplinam Domini ⁴⁷; » ipsa autem utroque modo disciplina tua, magistra mihi bonorum facta est. Symmachus quidem edidit : « Obedientia mea augebit me; » Aquila vero : « Et mansuetudo tua multiplicavit me. »

VERS. 37. « Dilatasti gressus meos subtus me. » D Gressus, prout ex improbitate in virtutem, e sensibilibus in spiritalia, atque e præsentem in venturum tempus incedo. « Dilatasti subtus me. » Primo enim angusta et operosa quæ videbantur, tritam incedens per viam, progressusque hæc omnia superata quasi dilatata intuitus sum. Qui enim ad fastigium pervenit, cum ad finem properat, non jam sentit angustias, nec laborem, nec sudores ascensus in laxiore via progrediens. « Et non sunt infirmata vestigia mea; » si continenter in omni esse perse-

μον τὴν ὁδὸν μου, » τοῦτ' ἔστιν ἀπέδειξεν τὸ γὰρ, θει ναι, νῦν τὸ ἀποδείξαι σημαίνει. ὡς περ καὶ τὸ, « Ὅν ἔθηκε κληρονόμον πάντων. » Καλῶς δ' ἔχει καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ στίχου ἐκ προσώπου Χριστοῦ τὸν δλον ψαλμὸν ἀπηγγέλλαι. Ὁ ταῦτα δὲ λέγων, ἀναιρήσας τὰς ὀφιώδεις κακίας, καὶ τὰς ἐνεργησάσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις ὑπὸ Θεοῦ, τοὺς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου πόδας, τοῦτ' ἔστιν τὰς πορευτικὰς δυνάμεις, κατηρτισμένους ἔχει, ἵνα δυναθῆ εἰπεῖν. « Ἄνευ ἀνομιᾶς ἔδραμον, καὶ κατηύθυνα. » καὶ πληρώσας τὴν πορείαν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, ἀκούσεται πρὸς τοῦ Θεοῦ. « Σὺ δὲ αὐτὸς στήθι μετ' ἐμοῦ. » καὶ τὸ ἐστάναι δ' ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ τις, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει.

Στ. λβ'. « Διδάσκων χειρὰς μου εἰς πόλεμον. » Ὁ περ τὰ ἄλλα καλὰ, οὕτω καὶ τὸ πολεμεῖν πρὸς τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις πρὸς τοῦ Θεοῦ διδασκόμεθα. τὰς γὰρ χειρὰς τῆς ψυχῆς, λέγω δὴ τὰς δραστηρίους αὐτοῦ δυνάμεις τυποῖ. ὡστ' ἐπιστημονικῶς κατέχει τὴν νοητὴν ἀσπίδα καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, καὶ ἄλλα ὅσα πνευματικὰ ἀμυντήρια, καὶ τὸ πῶς χρῆσθαι δεῖ τοῖς τοιοῦτοις παιδεύων. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ὁ Σωτὴρ ἄνθρωπος γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν πολεμήσας, εἰδίδασκεν ἡμᾶς καταπαλαίειν καὶ καταπολεμεῖν τὴν ἀντικειμένην δύναμιν. Καὶ εἰς εὐχὴν ἐφθασί, τὰς χειρὰς ἐκτείνων περιγίνομαι τῶν δυσμενῶν. « Καὶ ἔθετο τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχιῶνάς μου, διδάξας τὰς χειρὰς μου εἰς πόλεμον. » Συμβολικῶς βραχιῶνας ὀνομαζόμενας, χαλκοῦν ἔθετο τόξον διὰ μὲν τοῦ χαλκοῦ τὸ ἀδρωτον ἢ εὐτονον παριστάς. διὰ δὲ τοῦ τόξου, τὸ ἀπολύεσθαι βέλη ἀπὸ τῶν βραχιῶν τῶν ἡμετέρων, τῶσαι δυνάμενα τοὺς ἀντιπαγμένους.

Στ. λγ'. « Καὶ ἔδωκός μοι ὑπερασπιστὸν σωτηρίας. » Πρὸς τούτοις ἅπασιν καὶ ὑπερασπιστὸν σωτηρίας μοι δέδωκας, τὸν σὸν Υἱὸν καταπέμφσας τῇ ἰδίᾳ ἀσπίδι ὑπὲρ ἐμοῦ μαχησόμενον. « Ἄλλὰ καὶ ἡ παιδεία σου, » φησὶν, « ἀνῶρθωσέν με εἰς τέλος. » ἦτοι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία, καὶ ἡ ἐπίπονος ἀγωγή. « Εἰς τέλος δὲ, » τοῦτ' ἔστιν εἰς τελείαν ἀνάστασιν καὶ στάσιν με ἤγαγεν. ἡ γὰρ παιδεία σημαίνει τὴν παιδευτικὴν ὡς ἐν τῷ, « Ἐπιλαβοῦ ἐμῆς παιδείας, μὴ ἀφῆς. » ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίπονον, διὰ τοῦ, « Μὴ οὐκ ἔγινε παιδείας Κυρίου. » Ἀδὴρ δὲ ἡ ἐκατέρως παιδεία σου, διδάσκαλος τῶν καλῶν μοι γεγένηται. Σύμμαχος δὲ ἐξέδωκεν. « Καὶ τὸ ὑπακούειν με αὐξήσει με. » ὁ δὲ Ἀκύλας. « Καὶ πρῶτος σου ἐλήθην με. »

Στ. λδ'. « Ἐπλάτυνας τὰ διαθήματά μου ὑποκάτω μου. » Τὰ διαθήματα, καθὰ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν καὶ ἐξ αἰσθητῶν ἐπὶ νοητὰ, καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαβαίνω. « Ἐπλάτυνας ὑποκάτω μου. » κατ' ἀρχὰς γὰρ στενὰ καὶ ἐπίπονα φαίνόμενα, τῷ τὴν ἐπιλεγμένην ὁδεύειν ὁδὸν, ὑπερῶν αὐτῶν τῇ προκοπῇ γεγεννημένως, πλατυνθέντα αὐτὰ θεασάμεν. Ὁ γὰρ ἀνωτέρω τῶν προκοπῶν γεγεννημένος, τῷ ἐπὶ τέλος ἐφθακέναι, οὐκέτι αἰσθεται τῆς στενότητος τῶν πόνων καὶ ἰδρώτων τῶν ἐπὶ ταῖς προκοπαῖς, ἐν εὐρυχωρίᾳ γεγεννημένος. « Καὶ οὐκ ἔσθαι

⁴³ Hebr. 1, 2. ⁴⁴ Psal. LVIII, 5. ⁴⁵ Exod. xxxiv, 2. ⁴⁶ Prov. iv, 13. ⁴⁷ Prov. III, 11.

νησε τὰ ἔχνη μου. Ἐι διηνεκῶς ἐν τῷ πᾶν εἶναι ἐτέ-
λων, πᾶν ἡσθένησε τὰ ἔχνη μου, τοῦτ' ἔστιν τοῦ ἔσω
ἀνθρώπου τὰ σκέλη· ἐπειθὴ δὲ μετὰ τοὺς ὑπὲρ ἀρε-
τῆς καμάτους ἀνάπαυλα διαδέχεται, οὐκ ἄσθενεῖ,
ἀλλ' ἰσχυροποιεῖται τὰ ἔχνη μου· ὡστ' ἂν εἰπεῖν·
« Ἐστησας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου· » ἀλλὰ
καὶ ὁ Ἰησοῦ ἐπόμμενος ἐπακολουθεῖ τοῖς ἔχνησιν αὐ-
τοῦ, ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατεῖν τὴν τετριμμένην ὑπὸ Ἰη-
σοῦ ὄδον ἰσχυρὰ κτάται τὰ ἴδια ἔχνη, ὡς ἔργῳ φά-
ναι· « Οὐκ ἡσθένησε τὰ ἔχνη μου. »

Στ. λη', λθ'. Διὰ μυρίων συνεργηθεὶς ὑπὸ Θεοῦ,
θάρατος ἀνέλαβεν καταδιώξαι τοὺς ἐχθρούς· τῆς δὲ
καταδιώξεως τέλος ἡ ἐκείνων εἰς τέλος ἔκλειψις·
οὐ γὰρ κόπος οὔτε φόδος μοι ἐνεπόδισεν. « Ἐκθλίψω
αὐτούς, καὶ οὐ μὴ δύκωνται στήναι. » Φειδόμενος τῶν
ἐχθραινόντων, ἐκθλίβει αὐτούς, ὅπως μὴ βέδαιοι καὶ
ἀμετακίνητοι ἐν τῇ ἐχθρᾷ γένωνται. Οὐ γὰρ ἀπολέ-
σαι αὐτοὺς προεβόλετο, θλίψει περιβαλεῖ, ἀλλ' ἵνα
σιθιθέντες οἱ (24) κακῶν εἰσιν, παύσωνται τῆς φι-
λόχθρου προαιρέσεως. « Πεσοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας
μου. » Τὸ πεσεῖν τοὺς ἐχθρούς ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ
ἀγίου οὐκ ἄλλο τι σημαίνει ἢ ὑποταγὴν τῶν διαφο-
ρῶν· ὡς γὰρ φαῦλον τὸ ἐν τῇ χειριστῇ ἔξει, ἀρχὴ
σωτηρίας τὸ πεσεῖν· πεσῶν γὰρ τις ἀπ' αὐτῆς οὐκ-
εἶτι ἀντιτείνει.

Στ. μ'-μβ'. Πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ
συνεπόδισας, οὐκ ἐπιτρέπων αὐτοῖς ἐμπροσθεν τῆς
κακίας κλαύνειν· κωλυθέντες γὰρ τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν
ὁρμῆς ὑποκάτω μου γενήσονται, οὐκέτι διάφορον με
λογιζόμενοι, ἀλλ' ἄρχοντα καὶ κεφαλὴν αὐτῶν. Οὕτω
γὰρ ἀντὶ μισούντων γένοιτο φίλοι· οὐ γὰρ κατὰ τὴν
οὐσίαν, ἀλλὰ καθ' ὃ μισοῦσιν ἀπώλοντο. Θεοῦ γὰρ
ἀγαθοῦ τὸ κακὸν ἀφανίζειν, ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν ἢ συμ-
βέβηκεν τοῦτο. Φησὶ γὰρ πρὸς τινὰς· « Καὶ ἂν πλη-
θύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν, τῷ τὰς
χειράς ὑμῶν, » τοῦτ' ἔστι τὰς πράξεις, « φονικὰς
καὶ πλήρεις αἵματος εἶναι. »

Στ. μγ', μδ'. « Καὶ λεπτυνῶ αὐτούς ὡς χοῦν κατὰ
πρόσωπον ἀνέμου, ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐ-
τούς. » Τούτους τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παχυνθέντας
τῷ τὰ ἐπίγεια φρονεῖν καὶ ὑλικούς γεγεννημένους,
φοροῦντας τὴν εἰκόνα τοῦ χοικοῦ, λεπτυνῶ διὰ προ-
τροπῶν, νοουθεσιῶν, ἀπειλῶν, ἐπιτόνου ἀγωγῆς, ἔν'
ὡς χοῦς γεγεννημένοι κατὰ πρόσωπον τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, ἀνέμου τροπικῶς ὀνομαζομένου, ἅπαν τὸ χοί-
κον διαβρίψαν ὑπ' αὐτῶν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ πνεύ-
ματος, καθαρὸν παντὸς χοῦ τὸ ὑποκαίμενον αὐτῶν
ἔασθαι, ὡς συμβεθῆκει χοικῶ εἶναι. Εἶς δὲ καὶ ἐκου-
σίως ἐπὶ τοῦτο καλούμενοι. Οὐς φησιν ὡς πρὸς ὅλην
πόλιν ὁ Κύριος· « Ἐκτινάξαι τὸν χοῦν σου, Ἰερουσα-
λήμ. » Αὐτούς δὲ τούτους καὶ ὡς πηλὸν πλατειῶν
λεανῆσθαι ἦτοι ὁ Κύριος, ἢ ὁ μιμητῆς αὐτοῦ δίκαιος.
Λεανώμενος δὲ οὕτως ὁ πηλὸς δυνήσεται ἀγγος
ὀστράκινον γενέσθαι, χρησιμεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκίᾳ,
ἐν ἣ χρυσᾷ καὶ ἀργυρᾷ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα

verarem, etsi infirmarentur vestigia mea, id est in-
terioris hominis crura; quando enim post susceptos
virtutis causa labores requies datur, non infirmantur,
sed validiora sunt vestigia mea, ita ut dicere queam:
« Stauisti in latitudine pedes meos⁴⁸. » Jesu quo-
que comes ejus vestigia sequitur, viamque procul-
cans a Jesu tritam, validiora sibi parat vestigia,
ita ut reipsa dicendum sit: « Non sunt infirmata
vestigia mea. »

Vers. 38, 39. A Deo mille modis adiutus, confi-
dit ad persequendos hostes; nec persecutionis finis,
nisi eorum in finem eversio; neque enim lassitudo,
neque timor mihi erunt impedimento. « Confringam
illos, nec poterunt stare. » Cavens ab iis qui ipsum
oderunt, confringet illos, ut neque firmi, neque im-
moti in odio suo permaneant. Non enim interimere
eos quaerens tribulatione circumdabit eos, sed ut
quo miseriarum inciderint animadvertentes, invisa
abstineant agendi ratione. « Cadent subtus pedes
meos. » Cadere hostes sub pedibus sancti, nihil nisi
dissidium obsequium indicat; namque sicut turpe
est in pessima sorte versari, principium salutis
cadere; qui enim ab ea quasi cadit, jam non resi-
stunt.

Vers. 40-42. Supplantatis omnibus qui insurre-
xerant in me, non dimittis eos donec omnem abje-
cerint nequitiam; ab iniquitatis via deterriti, sub-
tus me sient, non quidquam a me diversum elu-
quentes, sed me quasi ducem caputque habentes.
Sic enim ex osoribus amici sient: non enim
secundum essentiam, sed secundum id quod ode-
runt, interibant. Dei enim boni est malum abolere,
non autem essentiam cui accidit illud. Ait enim
ad nonnullos: « Estis multiplicaveritis preces ves-
tras, non exaudiam vos, quoniam manus vestrae, »
scilicet actus, « homicidæ sunt cruorisque plenæ. »

Vers. 43, 44. « Et comminuam eos ut pulverem
ante faciem venti; ut lutum platearum delebo eos. »
Illos, de quibus hic mentio est, terrestrium et car-
naliū meditatione quasi pinguios factos, limi
imaginem ferentes, comminuam per increpationes,
admonitiones, minas, vitamque laboriosam, ut quasi
pulvis facti ante faciem divini Spiritus, venti alle-
gorice vocati, limus omnis circum eos illitus Spi-
ritus vocati, omnis pulveris puros eos relinquat, qui-
bus contigit limo ease. Sint autem et libenter ad
hoc vocati. Quibus ait sicut ad urbem totam Domi-
nus: « Excute pulverem tuum, Jerusalem⁴⁹. » Illos
vero quasi lutum platearum delet sive Dominus,
sive imitator ejus justus. Deletum autem ita lutum
poterit vas fictile fieri, in magna domo utile, in
qua aurea, et argentea, et lignea, et fictilia vasa
sunt⁵⁰. Cum vero aurea et argentea in honorem,
lignea vero fictiliaque in dedecus⁵¹, qui seipsum

⁴⁸ Psal. xxx, 9. ⁴⁹ Isa. lii, 2. ⁵⁰ II Tim. ii, 20.

⁵¹ ibid.

(24) Ita om¹.

ex istis purificaverit, vas sicut honoris sanctificatum magnique commodi Domino in omne bonum opus paratum. Illos qui sunt adhuc lutum platearum, id est volutabrum voluptatum cupiditatumque, solvit omni passionum asperitate. Qui hæc dicit lævitem delendo efficiens, eos vasa fictilia faciet, ut libero motu seipsos purificent, vasaque fiant in honorem aurea vel argentea; sicut enim se ipsos nonnulli ex aureis et argentels vasa fictilia facta sunt: « Filii enim Sion honoratissimi, superbientes argento, quomodo annumerati sunt inter fictilia vasa, figuli opera facientes⁸⁸? » Sic enim sua ipsorum voluntate e fictilibus aurea vel argentea fient. γυρῶ, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς ἀργεῖα δοσράκινα, ἔργα ἐξ δοσρακίνων χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ γενήσονται.

Vers. 45. Duplex cognitionis hic ostenditur genus: prius quidem simpliciter cognoscere, posterius autem cognoscentem cognito adunari miserique significat. Juxta primum omnes cognoscit Deus, et non diligentes solos. Etenim ad improbos Salvator dixit: « Vos estis justificantes vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra⁸⁹. » Atque in propheta: « Quoniam cognovi omnes iniquitates vestras⁹⁰. » Juxta autem secundum solos justos novisse dicitur. « Novit enim Dominus qui ipsius sunt⁹¹; » improbos vero ignorat. Aitque ad illos Salvator: « Recedite a me, operarii iniquitatis, nunquam vos cognovi⁹². » Atque gentilium populus, ignotus Salvatori, cum idola et dæmonia coleret, cæteramque omnem ageret iniquitatem, pœnitentia conversus, ad Christi cultum perductus est. Optime igitur dictum est, « Quem non cognovi. » Non enim dixit: Populus quem non cognosco servivit mihi; quandiu inique facit, non cognoscitur. Qui autem a peccatis abstinet, prius quidem ignotus, nunc vero cognoscitur. Ad quæ spectant hæc apostolica dicta: « Sed tunc ignorantes Deum, serviebatis illis qui non sunt natura dii; nunc vero cognoscentes Deum, vel potius a Deo cogniti⁹³. » Cum enim ignorarent Deum, ignorabantur ab eo; cognoscentes autem eum ab eo cogniti sunt. Forsan vero videtur quibusdam supervacuum esse quod additur, « In auditu auris audivit mihi, » quia omnis audiens aure audit. Non autem supervacue, neque redundanter superadditur auris, cum omnino Deo audiens non humano mortali que utatur auditu, sed aure divina, quæ ei superadditur; addidit enim mihi aurem audiendi.

Vers. 46. « Filii alieni inveteraverunt, » et quæ sequuntur. Bonorum initium et fons cum Deus sit, pater sit beneficentium; et quotcumque recte agunt, hi proprii filii Dei sunt, participes unigeniti ejus Filii; si vero declinant, contraria patientur, id est malo alienabuntur a Deo; congruam vim habet inveterare. Communicantes enim cum virtute, præclara et intemerata sapientiâ et perpetua juventute flo-

⁸⁸ Thren. iv, 2. ⁸⁹ Luc. xvi, 15. ⁹⁰ Isa. lxxv, 14, 8, 9.

σκειύη ἐστίν. Ἄλλ' ἐπεὶ τὰ μὲν χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ εἰς τιμὴν, τὰ δὲ ξύλινα καὶ δοσράκινα εἰς ἀτιμίαν ἐστίν, ὁ ἐκκαθαίρων ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων γίνεται σκειῦος τιμῆς ἡγιασμένον, καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότη εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοίμασμένον, τοὺς ὄντας τέως πηλὸν πλατεῖων τούτ' ἐστὶ βόρβορον ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀπαλλάττων πάσης τραχύτητος τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν. Ὅ ταῦτα λέγων, ὁμολόγηται διὰ τοῦ λεαίνειν ἐμποιῶν, αὐτοὺς σκειύη δοσράκινα ποιήσει, ἢ αὐθαιρέτῳ ὁρμῇ ἑαυτοὺς ἐκκαθάρωσιν ὡς εἰς τιμὴν σκειύη γεγενῆσθαι χρύσεια ἢ ἀργύρεα· ὡς γὰρ ἑαυτοὺς τινας ἐκ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκειύη δοσράκινα γεγόνασιν. « Ἰδοὶ γὰρ Σιών οἱ τίμιοι ἐπηρημένοι ἀργυρῶν κεραμῶς; » Οὕτω γὰρ οικειὰς προαιρέτως

St. m. Διττοῦ δὲ τοῦ τῆς γνώσεως ὀνόματος σημαίνονμένου, δηλοῖ ὅτι μὲν τὸ ἐπίστασθαι, ὅτι δὲ τὸ ἠνώσθαι καὶ ἀνακεκράσθαι τὸν γινώσκοντα τῷ γινωσκόμενῳ. Κατὰ τὸ πρότερον σημαίνονμενον, πάντας γινώσκει ὁ Θεός, καὶ οὐ τοὺς σπουδαίους μόνους. Πρὸς γὰρ τοὺς φαύλους ὁ Σωτὴρ εἶπεν· « Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιούντες ἑαυτοὺς ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν. » Καὶ ἐν τῷ προφήτῃ· « Διότι ἔγνων πάσας τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. » Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σημαίνονμενον, μόνους τοὺς δικαίους εἰδέναι λέγεται· « ἔγνων γὰρ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· » τοὺς δὲ φαύλους ἠγνόει. Ἡ φησὶν πρὸς αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάζεσθε ἀνομίας, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. » Καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἔθνῶν οὐδὲ μὴ γινωσκόμενος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ὅτε εἰδῶλα καὶ δαιμόνια θεράπευσεν, καὶ τὴν ἄλλην ἀπασαν ἔπραττεν κακίαν, μεταβαλὼν διὰ μεταβολίας, δουλεύειν τῷ Χριστῷ προσεήλυθεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· « Ὅν οὐκ ἔγνων. » Οὐ γὰρ εἶπεν, λαὸς ὃν οὐ γινώσκω ἐδούλευσέν μοι. Ὅ γὰρ ἐτι τὰ τῆς κακίας ἐνεργῶν οὐ γινώσκειται. Ὅ δὲ παυσάμενος τῶν ἀμαρτημάτων, οὐκ ἐγνώσθη μὲν πρότερον, γινώσκειται δὲ νῦν. Τούτοις συνάδει τὸ ἀποστολικὸν φάσκον· « Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ ὄντι θεοῖς· νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον ἐγνώσθητε ὑπὸ Θεοῦ. » Ὅτε γὰρ ἠγνόουν Θεὸν, ἠγνοοῦντο ὑπ' αὐτοῦ· γνόντες δὲ αὐτὸν, ἐγνώσθησαν ὑπ' αὐτοῦ· Ἰσως δὲ δόξειεν τισὶν παρέλκειν εἶναι τὸ εἰρημένον, « εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέν μοι, » τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα ὠτίῳ ὑπακούειν. Οὐ παρελκόντως δὲ, οὐδὲ περιττῶς πρόσκειται τὸ ὠτίον, τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα τῷ Θεῷ μὴ ἀνθρωπίνῃ καὶ θνητῇ ἀκοῇ χρᾶσθαι, ἀλλ' ὠτίῳ θεῷ, ἐκ προσθήκης τῷ ἔχοντι παραγινόμενῳ· προσέθηκεν γὰρ μοι ὠτίον ἀκούειν.

St. m. « Ἰδοὶ ἄλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τυγχάνει ὁ Θεός πατὴρ γίνεται τῶν ἀγαθοεργούντων· καὶ ὅσοι ἐν τῷ ποιῆν τὰ δεόντα τυγχάνουσιν οὗτοι ἴδιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ μετέχοντες τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἀπροσεκτῆσαντες, τῶν ἐναντίων μεθέξουσιν, ταῦτα δ' ἐστὶν τὰ κακὰ, ἀλλοτριωθεῖεν Θεοῦ· οἷς ἀκολούθησιν καὶ τὸ, παλαιωθῆναι. Κοινωνούντες γὰρ τῇ ἀρετῇ.

St. m. « Ἰδοὶ ἄλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τυγχάνει ὁ Θεός πατὴρ γίνεται τῶν ἀγαθοεργούντων· καὶ ὅσοι ἐν τῷ ποιῆν τὰ δεόντα τυγχάνουσιν οὗτοι ἴδιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ μετέχοντες τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἀπροσεκτῆσαντες, τῶν ἐναντίων μεθέξουσιν, ταῦτα δ' ἐστὶν τὰ κακὰ, ἀλλοτριωθεῖεν Θεοῦ· οἷς ἀκολούθησιν καὶ τὸ, παλαιωθῆναι. Κοινωνούντες γὰρ τῇ ἀρετῇ.

λαμπρὰ καὶ ἀμαράντων σοφία καὶ ἀγῆρω ἀεὶ νεάζοντες ἐτύγγανον· μεταπεσόντες δὲ εἰς τὴν κακίαν, παλαιωθεῖεν ὑπὸ τῆς φθορᾶς αὐτῶν, ἢ οὕτως εἶπω, τριβακούμενοι. Καὶ ἔτι ἐπεὶ περὶ Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ στίχος· οὗτοι δὲ παρακάνηται τῇ παλαιότητι τοῦ γράμματος, οὐδὲ κατὰ ποσὸν ἐπισθαί τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος ἀνεχόμενοι, « Υἱοὶ ἀλλότριαι καὶ παλαιωμένοι γεγέννηται. » Οὗτοι δὲ καὶ ἐπαμφοτερισταὶ καὶ διψυχοὶ γεγεννημένοι, χωλεύειν ἀπὸ τῶν σφῶν τρίβων λέγονται. Τὸ γὰρ ἐπαμφοτερίζειν, χωλεύειν Ἕλλας εἶπεν φάσκων· « Ἔως ποτε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέρας ἰγνύαις ; Εἰ ἔστιν Κύριος, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ. » Καὶ τάχα πᾶς ὁ τὴν θείαν Γραφὴν προσηκάμενος, μὴ ὡς δεῖ διανοούμενος αὐτήν, χωλεύειν ἐν αὐτῇ λέγεται· τοῦ μὴ παραδεξιμένου αὐτήν, μήτε βαδίζοντος, μήτε χωλεύοντος ἐν αὐτῇ.

Στ. μζ'. « Ζῆ Κύριος καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός. » Λέγεται ζῆν ὁ Θεός, οὐ ζωῆς μεταλαμβάνων, ἀλλὰ ταύτην παρέχων. Καὶ αὐτὸς γοῦν περὶ ἑαυτοῦ πολλάκις τὸ, « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, » φησὶν· ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φάσκων, « Καθὼς ἀπέστειλέν με ὁ ζῶν Πατήρ, καγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » παρίστησιν, ὅτι ζῆ, οὐ κοινωνία ζωῆς· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ ζωὴ. Ἐξ οὗ συνάγεται ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Εἰ γὰρ ζωὴ ὁ Υἱός, οὐ μετουσία ζωῆς, ἀλλὰ ζωοποιῶν αὐτὸς τοὺς μετέχοντας αὐτοῦ. Ζῆ δὲ καὶ ὁ Πατήρ χορηγῶν ζωὴν κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ Υἱῷ, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας ἀποδομένης πρὸς Πατρός καὶ Υἱοῦ. Ἡ αὐτὴ εἴη Πατρός καὶ Υἱοῦ οὐσία· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λέξις τοῦτο παρίστησιν. « Ζῶν, » φησὶν, « ὁ Πατήρ, καγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » ὡς εἰ ἔλεγεν, διὰ τὸ τοιοῦτον ἔχειν Πατέρα, ὅς κατ' οὐσίαν ζῆ. Καὶ αὐτὸς ζῶν ὑπάρχει, αὐτὸς ὁ ζῶν Θεός καὶ εὐλογητός ἐστιν, εὐλογήσας τοὺς ἁγίους ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Ῥηθεῖα ἂν εὐλογητός, τῷ πᾶσαν εὐλογίαν περὶ αὐτὸν εἶναι. Πᾶν γὰρ τὸ περὶ αὐτοῦ λεγόμενον καὶ φρονούμενον, καὶ εὐλόγως λέγεται καὶ φρονεῖται. « Καὶ ὑψώθητω ὁ Θεός τῆς σωτηρίας μου. » Ὁ τῆς σωτηρίας μου Θεός ὑψοῦται, ἀσθησὶν μου λαβόντος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ· ὦν γὰρ μεγάλα τὰ ἔργα, καὶ οὗτοι μεγάλοι. Ἐπεὶ οὐ ὑψηλὸν ἔργον ἡ σωτηρία τοῦ λογικοῦ ζώου, ἀνάγκη ὑψηλὸν εἶναι τὸν ταύτης αἴτιον· ὑψοῦται δὲ Θεός οὐκ ἐκ ταπεινοῦ τόπου εἰς ὑψηλὸν μεταβάλλων, ἀλλ' ἡμῶν μεγάλα περὶ αὐτοῦ φρονεῖν διεγνωκότων.

Στ. ν'. « Ἦτοι γὰρ εὐχαριστῶν ὑπὲρ τῆς τούτων προκοπῆς καὶ σωτηρίας, ἐξομολογεῖται· ἢ τας ἀμαρτίας αὐτῶν εἰς ἑαυτὸν ἀναδεξάμενος, τῆς μετανοίας αὐτῶν πρεσβευτῆς γινόμενος. Ἀμφοτέρα γὰρ σημαίνει, « Ἐξομολογήσομαι σοι, » φωνή· ἀλλὰ καὶ ψάλλει ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, πάντα ἐργαζόμενος κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός. « Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλείως αὐτοῦ. » Τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλείως Χριστοῦ μεγαλύνων ὁ Πατήρ, οὐχ ἄς αὐτὸς ὁ βασιλεὺς σώζεται, ἀλλ' ἄς παρέχει τοῖς πρὸς αὐτοῦ σωζόμενοις. Θεοῦ δὲ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς, οὐχ ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ βασιλεύων, ἀλλὰ τῶν τῷ Θεῷ ἀνακειμένων· καὶ γὰρ τὸν ἄρχοντα ὅτε μὲν τῶν ἀρχομένων εἶναι λέγομεν, ὡς ἡγούμενον αὐτῶν, ὅτε δὲ τοῦ βασιλείως ἄρχοντα κατὰ τοὺς νόμους αὐτοῦ.

⁸⁰ III Reg. xviii, 21. ⁸¹ Num. xiv, 28 sqq. ⁸² Joan vi, 58.

rent ; qui vero in iniquitatem succiderunt, propria corruptione inveterabunt, et, ut ita dicam, obsolescent. Spectat etiam ad Judæos hic versiculus ; isti enim litteræ vetustati serviunt, nec spiritus novitatem sequi valentes, « Filii alieni et inveterati facti sunt. » Isti autem accipites et consilii ambigui, claudicare a semitis suis dicuntur. Ambigere enim claudicare Elias vocavit dicens : « Quousque claudicabitis utroque poplite ? Si est Dominus, eum sequamini ⁸⁰. » Etenim quicumque accepta divina Scriptura non eam ut decet interpretatur, claudicare in ea dicitur ; qui autem non accepit eam, neque ambulat, neque claudit in ea.

VERS. 47. « Vivit Dominus et benedictus Deus. » Dicitur vivere Deus, non vitam accipiens, sed præstans. Et ipse igitur de se ipso sæpe : « Vivo ego, dicit Dominus ⁸¹, » ait. Salvator autem dicens, « Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem ⁸², » se ostendit vivere, non vitæ communicatione : ipse enim est vita. Ex quo sequitur consubstantialitatem esse Patri Filium. Si enim vita Filius, non est participatio vitæ, sed vivificans ipse sui participes. Vivit autem et Pater eodem modo vitam impertiens quo Filius, eadem virtute de Patre pariter ac Filio emanante. Eadem igitur esse Patris et Filii substantiam, hoc constat versiculo : « Vivens, » ait, « Pater, et ego vivo per Patrem ; » quasi diceret, propterea quod talem habeat Patrem, qui secundum substantiam vivat. Et ipse vivens est, ipse vivens Deus et benedictus est, sanctis benedicens in omni spirituali benedictione in cælis. Vocatus est benedictus, quia de ipso est omnis benedictio. Quodcumque enim de eo dicitur et cogitatur, in benedictionem dicitur cogitaturque. « Et exaltetur Deus salutis meæ. » Salutis meæ Deus exaltatur, cum sensum accipio magnitudinis ejus ; quorum enim magna opera, magni et ipsi. Cum igitur excelsum opus sit salus rationalis animantis, necesse est excelsum esse ejus auctorem. Exaltatur vero Deus non ex humilium loco in excelsum provectus, sed cum magna de ipso cogitare conamur.

VERS. 50, 51. Profecto enim gratias agens pro illorum incrementis et salute, constitetur ei ; vel illorum delicta in seipsum accipiens, pœnitentiæ eorum deprecator factus. Utrumque enim indicat « Constitetur tibi » vox ; sed et psalmum dicit nomini Patris Filium omnia secundum Patris voluntatem agens. « Magnificans salutes regis ejus. » Salutes regis Christi magnificans Pater, non secundum quas ipse Rex salvatur, sed quas a se ipso salvatis præbet. Dei autem est Rex, non super ipsum Deum regnans, sed super Deo devotus ; etenim ducem nunc quidem subditos quasi dirigere dicimus, nunc vero regis ducem secundum leges ejus.

dum justitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. » Purissimi vere hæc et perfectissimi libertas, non quidquam vel levissimum in se reprehendentis. Ideo qui psalmum hunc ad personam Salvatoris referunt, has voces ipsi accommodant, per omnia tentato propter similitudinem absque peccato. Justitiam autem, virtutem univēse practicam dicit; puritatem manuum, practicos conatus qui puri et intacti optimis eloquiis perficiuntur, sæpius enim manus pro practicis potestatis dictas reperire est.

VERS. 22. Vult Deus facientem ipsius voluntates. « Quia custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo. » Hæc autem minime arroganter dicit, sicut quibusdam videtur, sed Deo subjiciens prosperitatis suæ causam; custodit vero vias Domini, qui mandatorum ejus pergit viam, nec contra Deum suum impium se præbet. Qui recte de veritatis dogmatibus sentiunt, justam de Deo Christoque opinionem profitentur, reverenter de Spiritu sancto putant, ac denique de omnibus dogmatibus uti decet credunt.

VERS. 23. « Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo. » Etsi enim minime scrutanda judicia ejus, et abisso fere similia, cum non sint intellectu percipienda, tamen qui ea quasi in conspectu habet potest neque Providentiæ contrarius esse neque in providentem impius. Etsi enim non intelligamus, persuasum habentes hæc omnia Dei judicio perfici, complacemur in eis. Et illud vero vocabulum, « judicia, » administrandi æquitatem indicat; implicitum enim et quasi subauditum habet hæc secundum justitiam esse facta, cum judicia, adversus rectum habita, ob id ipsum injusta sunt atque incondita. Propterea enim ait: « Exhibiudicium inconditum, et justitias ejus non repuli a me. » Dei, ait, justitiis adhareo. Ab iis enim recedunt quicunque non eas amplectuntur. Per justitias intelligendum est quæ secundum æquitatem et justitiam instituta sunt; sicut et: « Si consecutus fueris puerum Hebræum ⁴⁴, » et quæ sequuntur. His enim omnibus præpositum est: « Hæc sunt judicia quæ propones eis, » etc. Possunt enim quoque **D** quæ hic justitiæ vocantur, probata et exquisita Dei verba designare. Hæc enim, cum neque corrigi neque confutari possint, quasi judicata habentur, ideoque judicia dicta sunt. Ejusdem modi judicia habentur justorum sententiæ, accuratissimæ scilicet et ob id ipsum canonibus simillimæ.

VERS. 24. Qui prorsus, non propter Deum, sed propter gloriam vel aliquid aliud, quidquam immaculatum vel irreprehensum habent, immaculati quidem esse possunt, non autem cum Deo. Qui autem propter Deum nec ullius alius causa bonum operantur, cum Deo sunt immaculati; unum enim

⁴⁴ Exod. xxi, 2.

A δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν καθαρειότητα τῶν χειρῶν μου ἀναποδώσει μοι. » Πάνυ γε καθαρῶ καὶ τελείῳ ἢ παρρησίᾳ, μηδὲν κἄν τὸ βραχύτατον καταγινώσκοντος ἑαυτοῦ. Ὅθεν οἱ τὸν ψαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι θέλοντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν προσάπτουσιν αὐτῷ πεπειραμένῳ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. Δικαιοσύνην δὲ τὴν καθόλου πρακτικὴν ἀρετὴν λέγει· καθαρειότητα δὲ χειρῶν, τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας καθαρὰς καὶ ἀμολύντους γινομένας τῷ ἀπὸ βελτίστης λέξεως ἐπιτελεσθαι· πολλαχῶ γὰρ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν πρακτικῶν δυνάμεων λεγομένας ἔστιν εὐρεῖν.

Στ. κβ. Θέλει Θεὸς τὸν ποιοῦντα αὐτοῦ τὰ θελήματα. « Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, καὶ οὐκ ἠσέβησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. » Ταῦτα δὲ οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὡς τινες οἰοῦνται, ἀλλ' ἀντιθεὶς τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατορθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ὁ ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος, καὶ οὐκ ἀσεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἑαυτοῦ, ὁ ὀρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διειληφώς, ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐννοῶν, καὶ ἀγιῶς περὶ Χριστοῦ διαλαμβάνων, καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος, καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ὃν δεῖ τρόπον δοξάζων.

Στ. κγ. « Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου. » Εἰ γὰρ καὶ ἀνεξερευνήτα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀδύσσω εἰκότα διὰ τὸ ἀκατάληπτον, ἀλλ' ὅν γε δυνατόν ἐνώπιον αὐτὰ ἔχοντα, μὴ δυσαρεστῆσθαι τῇ Προνοίᾳ, μηδὲ ἀσεθεῖν εἰς τὸν προνοούμενον. Εἰ γὰρ καὶ μὴ καταλαβάνωμεν, ἀλλὰ γε διατεθέντες, ὅτι Θεοῦ κρίσει ταῦτα ἐπιτελεῖται, εὐαρεστούμεθα αὐτοῖς. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τὸ « κρίματα, » τὴν ὀρθότητα τῆς διοικήσεως σημαίνει· ἐμπεριέχεται γὰρ καὶ συνεξακούεται τῷ κατὰ δικαιοσύνην γεγονένῳ, τῶν παρὰ τὸ ὀρθὸν ἐπιτελουμένων κριμάτων αὐτὸ τοῦτο ἀδίκων καὶ διστραμμένων. Ἐνεκεν γὰρ τοῦτου φησιν· « Ἐξελεύσεται τὸ κρίμα διστραμμένον, καὶ τὰ δικαίωμα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησα ἀπ' ἐμοῦ. » Τῶν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, δικαιομάτων ἀντέχομαι. Ἀναχωροῦσι γὰρ ἐκείνων μὴ περιεχομένων αὐτῶν δικαίωματα δὲ ῥητέον τὰ κατ' ἰσότητά καὶ δικαιοσύνην νενομοθετημένα· ὡς τὸ, « Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραῖον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τούτων γὰρ ἀπάντων προτέτακται, « Καὶ τὰτα τὰ δικαίωματα ἃ παραθήσεις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δύναται δὲ τὰ ἅμα τοῖς δικαίωμασιν ὀνομασμένα σημαίνει τοὺς δεδοκιμασμένους καὶ ἐξητασμένους τοῦ Θεοῦ λόγους. Οὗτοι γὰρ διὰ τὸ μὴ ἐλέγχεσθαι ἢ ἀνατρέπεσθαι κεκριμένοι ὄντες, κρίματα εἰρηται. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ λογισμοὶ τῶν δικαίων κρίματα, τοῦτ' ἔστιν ἠκριθῶμενοι· καὶ αὐτὸ τοῦτο κανόνισιν εἰκότες.

Στ. κδ. Τάχα οἱ μὴ διὰ Θεὸν, ἀλλὰ διὰ δόξαν ἢ ἕτερόν τι τὸ ἄμωμον ἔχοντες καὶ ἀναμάρτητον, ἄμωμοι μὲν εἶναι δύνανται, οὐ μὴν μετὰ Θεοῦ· οἱ δὲ διὰ Θεὸν τὸ ἀγαθὸν καὶ μὴ ἄλλου του χάριν ἀσπασάμενοι, μετὰ Θεοῦ εἰσιν ἄμωμοι· αὕτη γὰρ ἡ πρὸς Θεὸν ἐνωσις, ἀμώμους καὶ ἀγαθοὺς φυλάττει. Οἱ δὲ

ἀποζευγνύμενοι καὶ χωριζόμενοι Θεοῦ, μωμητοὶ εὐ-
θὺς γίνονται, τέκνα μωμητὰ διὰ τὸ ἀμαρτεῖν γινώ-
μενα. « Καὶ φυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου. » Ὅ-
τὰ προειρημένα πάντα κατορθώσας, πῶς ἴδιαν αὐτοῦ
ἀνομίαν λέγει; Ἐπιστήσεις μὴ ποτ' οὖν ὁ βούλεται
λέγειν ἐστὶν τοῦτο· Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ
πονηρὰ ἐγκρατεῖται ἐπιμελῶς ἐκ νεότητος, ὡς ἐπιρρε-
πῶς ἔχειν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν ἠδονῇ θελγόμενος. Ὁ
οὖν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν ἐπιιδεωκῶς, φυλάττε-
ται ἀπὸ τῆς ἐνσκιρτωσάσης τῶν ἀνθρώπων ἀνομίας·
τάχα δὲ καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἡμῖν τῆς σαρκὸς φρόνη-
μα, ἔχθρα ὄν πρὸς Θεόν, καὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ μὴ ὑπο-
ταττόμενον, ἀνομία τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν, ἀφ' ἧς φυ-
λάττεται τις, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώμα-
τος θανατῶν, καὶ ἀπεχόμενος τῶν τῆς σαρκὸς ἐρ-
γῶν.

Στ. κε'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν
δικαιοσύνην μου. » Δικαιοσύνην ἐνταῦθα καλεῖ τὴν ἐκ
πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ συνισταμένην· δικαιοσύνη
γὰρ Θεοῦ πεφανέρωται ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύον-
τας· τῷ γὰρ ὀρθῶς πιστεύοντι ἡ πίστις εἰς δικαιο-
σύνην λογίζεται. Συζύγως δὲ καθαραιότητα χειρῶν
ἔρεῖς τὰ λαμπρῶς καὶ ἀμολύντως ἐνεργούμενα τῆς
πίστεως ἔργα, ὧν χωρὶς ἡ πίστις νεκρά ἐστίν.

Στ. κς'-κη'. Ἀδρόμας μεταβολῆς προσώπου γεγε-
νημένης, ἔρεῖ τις πρὸς τὸν Θεὸν τοὺς προκειμένους
στιχούς λέγεσθαι διὰ τὰ ἐπόμενα· οὐκ ἄλλω γὰρ ἔρεῖ
τὸ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπεινὸν σώσεις, καὶ ὀφθαλμοὺς
ὑπερηφάνων ταπεινώσεις, » ἢ τῷ Θεῷ. Ἄλλος δὲ
λέξει μὴ πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπον ταῦτα
λέγεσθαι, τῷ τὸν ὁσίοις συνδιατρίβοντα μιμῆσθαι
ἐκείνων τὴν ἀρετὴν· τὸν δὲ σὺν φαύλοις ὄντα, δια-
στροφὴν ὑφίστασθαι, ἢ φησὶν ἡ θεία τῶν Παροιμιῶν
Γραφή· « Ὁ συμπορευόμενος σοφοῖς σοφὸς ἔσται·
ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσιν γινωσθήσεται. » Ἐρ-
μηνεύσεις οὕτως· Μετὰ τοῦ ὁσίου, ὃ Δέσποτα, ὀσιω-
θήσῃ, παρέχων αὐτῷ τὴν ἐκ σου χορηγομένην ὀσιώ-
τητα, ἵνα τελειωθῆναι κατ' αὐτὴν εἰς τὴν ἀρμόζου-
σαν ἐπαγγελίαν εἰσάξῃς, καὶ τὰ ἄλλα ἀκολούθως τῷ
πρὸ αὐτοῦ. Εὐ δὲ φησὶ καὶ τὸ εἰπεῖν, « διαστρέψεις· »
δυναμένου γὰρ εἰπεῖν, μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψῃ,
τοῦτο μὲν οὐκ εἴρηκεν, ἀλλὰ, « διαστρέψεις. » Τὴν
γὰρ πρὸς τὰ φαῦλα πορεῖαν κωλύων ὁ Θεός, δια-
στρέφει τὸν ἔπειτα κατατρέχοντα, φράσων τὴν ὁδὸν
αὐτοῦ ἐν σκόλοφιν, καὶ τὰς τρίβους αὐτοῦ ἀνοκοδο-
μῶν. Ἀρχὴ γὰρ εὐεργεσίας, τὸ κωλύεσθαι τῶν κα-
κῶν. Ὁ δὲ δὴ ἐπ' ἀνθρώπου ἐξειληφθαί βουλόμενος
ἔρεῖ τὸν συνόντα ὀσίῳ ἄνδρα, ἐκ τῶν πραττομένων
ὀσίων ὀσιῶσθαι, ὡς Ἐλισσαῖ μετὰ τοῦ Ἠλία, καὶ
Τιμόθεος μετὰ τοῦ Παύλου· καὶ ὁ σὺν τῷ ἀθῶπ
σπεύδων εἶναι, τὴν ἐκείνου ἀρετὴν σπασάμενος,
ἀθῶος ἔσται. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνδρὶ ἐκλεκτῷ συν-
διατρίβων, καὶ ὁ στρεβλῷ δὲ συνῶν κατὰ τὸ ἐθέλειν
αὐτῷ ἐξομοιῶσθαι, διαστρέψει ἑαυτοῦ τὸν βίον. Ὁ
δὲ οὕτως τοὺς στιχοὺς σαφηνίσας, μεταβαλεῖ πρὸς
τὸν Θεὸν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπει-
νὸν σώσεις. »

46 Prov. xiii, 20.

Ad Deum omnia referre, immaculatos monosque
custodit. Dissidentes autem et recedentes a Deo,
contaminati brevissime sunt, maculati filii propter
peccatum facti. « Et observabo me ab iniquitate
mea. » Qui prædictus omnino perfectus est, quomodo
de propria ipsius iniquitate loquatur? Quid hæc
significent forsân sic intelligendum: Mens hominis
propere ad prava festinat a juventute, ideoque
semper natura fertur ad peccatum, voluplate in-
citus. Qui igitur divinæ legi se tradidit, ab iniqui-
tate semper in hominibus insiliente seipsum tuetur:
quod quidem in nobis carnis mens dicitur, cum
Deo sit inimica, legique ejus minime audiens, ini-
quitas hominis est, a qua observat se, qui spiritu
corporis actus mortificat, proculque ab carnis ope-
ribus recedit.

VERS. 25. « Et retribuere mihi Dominus secundum
justitiam meam. » Justitiam hic vocat, quæ fide Jesu
Christi constat; justitia enim Dei in omnes qui
crediderunt manifestata est; nam recte credenti
fides pro justitia habetur. Congruenter autem puri-
tatem manuum dices splendide et immaculate vi-
gentia fidei opera, sine quibus fides mortua est.

VERS. 26-28. Subita personæ mutatione facta,
dicit aliquis: Ad Deum præsentem versiculos dicit
propter hæc quæ sequuntur; non alii enim dicit
illud, « Quoniam tu populum humilem salvum fa-
cies, et oculos superbiorum humiliabis, » nisi Deo.
Forsân dicit alius non ad Deum, sed ad hominem
hæc dici, quod cum sanctis conversatus, eorum in-
vitatur virtutem; qui autem cum pravus commoratus,
deterior fit, sicut perhibet divina Proverbiorum
Scriptura: « Qui cum sapientibus ambulat, sapiens
erit; qui autem cum insipientibus, insipiet. » Sic
interpretaberis: Cum sancto, Domine, sanctifica-
beris, præbens ei paratam ex te sanctitatem, ut
perfectum per eam in conformitatem repromissionis
inducas, et cætera congruenter. Optime autem ait,
« perverteris. » Cum enim posset dicere, cum per-
verso perversus eris, non dixit, sed « perverteris. »
Namque ad prava viam impediens Deus, quemcum-
que incurrentem in eam avertit, iter ejus ligni
obicibus intercludens, et semitas ejus obstruens.
Initium enim beneficentiæ inhiberi a malo; qui
autem de homine hæc accipienda censebit, dicit
virum cum sancto conversantem sanctis operibus
sanctificatum iri, sicut Elisæus cum Elia, et Timo-
theus cum Paulo: et qui cum innocente esse festi-
nat, hujus virtutes appetens, innocens erit. Similiter
et qui cum electo viro commorabitur, aut qui cum
perverso vivet, ejus similis esse cupiens, suam per-
vertet vitam. Qui igitur sic hos interpretatus est
versiculos, ad Deum personam transvertet ab his:
« Quoniam tu populum humilem salvum facies. »

VERS. 29. « Quoniam tu illuminas lucernam meam, A Domine, Deus meus, illuminas tenebras meas. » Capax luminis animæ particula, sive vis, id est mens, quam et nonnulli rationem vocant, lucerna ejus esse dicitur; cum neque sit ipsa secundum essentialiam lux, sed lucis capax; tenebræ autem ejus, iracundia atque concupiscentia sunt. Cum igitur mens a Domino illuminata fuerit, de propria luce eam donante, irrationabiles quæ nunc oriuntur in anima motus illuminantur sapienter expleti: non quia insipientes ex ipsis lucem consequuntur, scientiæ siquidem sunt expertes, sed quia illuminatione, scientia et virtute, ut decet, ducuntur. Quando igitur a Domino mens illuminata est, quæ dicitur lucerna, necesse est ut simul illuminentur quæ hic vocantur tenebræ. Si autem quod in nobis illuminari potest, mens scilicet, propter ignorantiam imperitiamque caligo sit, eo magis rationis expertes animæ vires, illuminatum rectorem non habentes, ingruentes fiunt tenebræ. Atque illud est quod dicit Salvator: « Si igitur quæ est in te lux, tenebræ sunt, quid et tenebræ? » Si enim oculus corporis, scilicet mens, quæ pro lucerna esse debet, luce caret, multo magis reliquum, ut ita dicam, corpus animæ caligo est: corpus autem, non quod circumdat eam humanum, sed quod ad irrationalem ejus substantiam spectat. Protinus vero et qui de veritatis scientia illuminati sunt, accensam habent lucernam dono Domini; actaque sua recte agentes, propter mentis illuminationem, tenebras quoque suas illuminatas habent. Præsertim et illud dici potest: Qui speculativam de spiritualibus atque invisibilibus rebus doctrinam habent, illuminatam a Domino acceperunt lucernam; sed et de sensibilibus optime secundum intellectum dispositi, perceptionem clare illuminatam rerum habent, quæ quasi caligo est illi qui non aptus est ut secundum ipsam illuminetur, id est scientiam accipiat; et ipsa bruta aliquatenus scientiam accipere possunt, perceptionem habentia.

VERS. 30. « Quoniam in te eripiar a tentatione, et in Deo meo transgrediar murum. » Haud aliter a molestiis circumstantibus nos liberari possumus, nisi in Deo: est autem in Deo, qui ejus est particeps. Quomodo enim ab ignorantibus liberatur in scientia constitutus, ita qui in Deo esse festinat, eripietur a tentatione, in tentatorem non incidens; non quod tentatoris immunis fiat, sed quod non ejus insidiis irretitus sit. Quapropter et qui Jesum coram hominibus confiteor, in ipso est: « Omnis enim qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in cælis est. » Confitebitur autem Jesum qui ejus particeps est, et confitebitur illi Deus qui est cum ipso. Muro autem separat nos a Deo multitudo nostrorum inique factorum, disjungitque; sicut ait propheta: « Nonne valet dextra Domini liberare? aut gravata

Στ. κθ'. « Ὅτι σὺ φωτίζεις λύχνον μου, Κύριε ὁ Θεός μου, φωτίζεις τὸ σκότος μου. » Τὸ δεκτικὸν φωτὸς τῆς ψυχῆς μόριον, ἦτοι δυνάμις, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς ὃ καὶ λογιστικὸν τινες καλοῦσιν, λύχνος αὐτῆς εἶναι λέγεται· οὐκ ὦν αὐτὸς κατ' οὐσίαν φῶς, ἀλλὰ φωτὸς δεκτικὸς· τὸ δὲ σκότος αὐτῆς τὸ θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικὸν ἐστίν. Ὅτ' ἂν οὖν ὁ νοῦς φωτισθῆι ὑπὸ τοῦ Κυρίου, μεταδόντος αὐτῷ τῶν ἰδίων αὐγῶν, τὸ τηλικάδε καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἄλογα κινήματα, φωτίζεται ἐπιστημονικῶς ἐπιτελούμενα· οὐχ ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ἄλογα μετέχει φωτὸς (ἐπιστήμης γὰρ ἀνεπίδεκτα), ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τοῦ πεφωτισμένου, ὑπὸ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς, ὃν δεῖ τρόπον ἄγονται. Ὅτ' ἂν οὖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φωτισθῆ ὁ νοῦς, ὃς εἴρηται λύχνος, ἀναγκαίως ἀκολουθήσει καὶ τὸ φωτισθῆναι τὸ εἰρημένον ἡμῶν σκότος. Εἰ δὲ τὸ ἐν ἡμῖν πεφυκὸς φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς, δι' ἄνοιαν καὶ ἀνεπιστημῶσύνην σκότος εἴη, πολλῶν πλέον αἱ ἄλογοι τῆς ψυχῆς δυνάμις, οὐκ ἔχουσαι πεφωτισμένον ἡγεμόνα, ἐπιτεταμένον εἶεν σκότος. Καὶ τοῦτό ἐστὶν ὃ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Εἰ οὖν τὸ ἐν σοὶ φῶς σκότος ἐστίν, τὸ σκότος πόσον; » Εἰ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος, τοῦτ' ἐστὶν, ὁ νοῦς ὀφειλὼν εἶναι λύχνος ἐστέρηται φωτὸς, πολλῶν πλέον τὸ ἄλλο, ἔν' οὕτως εἶπω, σῶμα τῆς ψυχῆς σκότος ὑπάρχει· σῶμα δὲ οὐχ ὃ περικείται ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν ἄλογον σύστασιν αὐτῆς τυγχάνον. Τάχα δὲ καὶ οἱ τῶν γυνῶσιν τῆς ἀληθείας πεφωτισμένοι, ἐξηγούμενοι ἔχουσι τὸν λύχνον, τοῦ Κυρίου αὐτοῖς τοῦτο δωδωκὸς· τὰς δὲ πράξεις κατ' ὀρθὸν ἄγοντες ἐκ τοῦ πεφωτισθῆναι τὸν νοῦν, καὶ τὸ σκότος αὐτῶν ἔχουσι φωτίζεσθαι. Οὐχ ἥμισυ δὲ καὶ τοῦτο βρῆσθαι· οἱ θεωροῦν ἐπιστημονικῶς περὶ τῶν νοητῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων ἐσχηκότες, πεφωτισμένοι ὑπὸ Κυρίου ἔχουσι λύχνον· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν εὖ μάλα κατὰ τὴν γνώμην διακείμενοι, τὴν αἴσθησιν φωτεινῶς ἀντιλαμβάνομένην τῶν πραγμάτων ἔχουσιν, ἥτις σκότος ἐστὶν τῷ μὴ πεφυκέναι καθ' ἑαυτὴν φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ἐπιστήμην δέχεσθαι· ἢ γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἐπιστήμην ἐδέχοντο, αἴσθησιν ἔχοντα.

Στ. λ'. « Ὅτι ἐν σοὶ βυθίσσομαι ἀπὸ πειρατῆρίου, καὶ ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβήσομαι τείχος. » Οὐκ ἄλλως βυθίσθαι δυνατόν ἀπὸ τῶν περισσοκτότων πραγμάτων πικρῶν, ἢ ἐν Θεῷ γινόμενον· ἐν Θεῷ δὲ τις γίνεται, μετέχων αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ἐκ τῶν ἀγνοημάτων βύεται τις ἐν ἐπιστήμῃ γεγεννημένος, οὕτως ἐν Θεῷ τις σπεύδων εἶναι, βυθίσσεται ἀπὸ πειρατῆρίου, εἰς πειρασμὸν μὴ εἰσερχόμενος· οὐ τῷ ἐκτὸς πειρασμοῦ γενέσθαι, ἀλλὰ τῷ μὴ ἁλῶναι ταῖς παγλαῖν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁμολογῶν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἐν αὐτῷ ἐστίν· « Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Ὅμολογεῖ τις γὰρ Ἰησοῦν μετέχων αὐτοῦ, καὶ ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ τυγχάνων. Διατειχίζει δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πλῆθος τῶν πρὸς ἡμῶν παραλόγως πραττομένων,

⁴⁶ Matth. vi, 25. ⁴⁷ Matth. x, 32.

καὶ δίστησιν ἢ φησιν ὁ προφήτης· « Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου ῥύσασθαι· ἢ ἐβάρυνεν τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακούσαι· Ἄλλὰ τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν διστῶσιν ἀναμέσον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὅτ' ἂν οὖν ἐν Θεῷ τις γένηται κολλώμενος αὐτῷ πρὸς αὐτὸν γινόμενος, ὑπερβαίνει τὸ τῶν ἀμαρτημάτων τεῖχος, εἰς γῶτον καὶ ὀπίσω αὐτὰ ῥίπτων, ἵνα μὴ ὑπὸ μηδενὸς διειργόμενος (23) τοῦ Θεοῦ, προσβάλλῃ αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Τάχα δὲ καὶ ὁ τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν ὄγκος, χωρῶν μεταξὺ τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ Θεοῦ, διαζεύγνυσιν ἡμᾶς αὐτοῦ. Ὅτ' ἂν οὖν ἐπιστημονικῶς κατὰ τὸ δυνατόν τῇ περὶ Θεοῦ ἐννοίᾳ ἀνωτέρω πάντων σωματικῶν καὶ αἰσθητικῶν αὐτὸν καταλάβωμεν ἐνωθῆναι αὐτῷ γλιχόμενοι, ἀναχωροῦμεν τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν, ὡς ὑπερπηρῆσαι τὸν κόσμον καὶ τὰ ὀρατὰ πάντα, ἵν' οὕτω τῷ Θεῷ παραστήναι δυνηθῶμεν.

Στ. λα'. Ὁ ἡμέτερος Θεὸς ἀμωμον ἔχει τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγουσαν ὁδόν· αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἣν ὀδεύοντες διὰ μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἀμωμοὶ ἀποδειχθῶμεθα πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενοι· μάλιστα δὲ ἀμωμος εἶη ὁδὸς Θεοῦ ὁ εἰπών· « Ἐγὼ εἰμι ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. » Διὰ ταύτης γὰρ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἰλεῖν ἐστίν. « Τὸ λόγιον Κυρίου πεπερωμένον, » τῷ ἄδολον καὶ καθαρὸν εἶναι, ἢ τῷ πῦρ εἶναι θερμαῖον τοὺς μετέχοντας ἀναλίσκειν τὴν τῆς ὕλης ἀχυρμίαν. « Ὑπερασπιστὴς ἐστὶν πάντων τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν. » Οἱ ἐπιγνώμονες τῆς προσώσεως αὐτοῖς ἀσθενείας, ὅτ' ἂν ἰσχυροτέρους φωράσῃ τοὺς προσπολεμοῦντας, ἐπὶ Θεὸν τὴν ἐλπίδα ῥίψαντες, ὑπέρμαχον ἔχειν αὐτὸν ἀξιούσιν, « Πολέμησον, » λέγοντες, « τοὺς πολεμοῦντάς με » καὶ οὕτως Θεός, τῇ ἑαυτοῦ ἀσπίδι ὑπερμαχεῖ αὐτῶν· κατὰ τὸ, « Ὅπλιψ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. »

Στ. λβ'. « Ὅτι τίς Θεὸς παρέξ τοῦ Κυρίου; » Οὐδεὶς· γὰρ ἀληθῶς Κύριος Θεός, πλὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὡς καὶ Μονογενὴς Θεός εἰρηται, διὰ τὸ μόνος εἶναι, ὡς ὁ Πατὴρ Θεός. Πάντες οἱ ἄλλοι παρουσίᾳ Θεοῦ Λόγου θεοὶ κατασκευάζονται· ἐκείνους γὰρ θεοὺς εἶπεν, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ, οὐ μετέχων θεότητος, Θεός ἐστίν, ποιητικῶς ὡν θεῶν. « Καὶ τίς Θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; » Εἰπὼν μὴδένα Θεὸν κυρίως εἶναι πλὴν τοῦ Κυρίου, λέγει μὴδὲ θεὸν εἶναι τίνα ὡς τὸν Θεὸν ἡμῶν. Οὐδεὶς γὰρ τῶν κατὰ μετοχὴν θεῶν ὡς ὁ Κύριος· Ἰησοῦς· Χριστὸς εἶναι δύναται· ἢ ὁ Θεός ἡμῶν, ὡς ὁ τοῦ Μονογενοῦς Πατὴρ· ἡμῖν γὰρ εἰς Θεός ὁ Πατὴρ· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Εἰ δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου οἱ δύο στίχοι εἰρησθαι δύνανται, καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις.

Στ. λγ'. Ἐνταῦθα « περιζωννύων με δύναμιν » λέγεται· παρὰ δὲ Παύλῳ τὴν ἀλήθειαν περιζώννυνται οἱ τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ ἐνδυσάμενοι· ἐξ οὗ συνάγεται, τὴν ἀλήθειαν εἶναι τὸν Χριστὸν τὴν Θεοῦ δύναμιν· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια »· ὁ δὲ Παῦλος· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις. » Καὶ ἔθετο ἀμω-

A est auris ejus ad non exaudiendum? sed peccata vestra medianum exstruxerunt parietem inter vos et Deum⁴⁸. » At cum in Deo sit aliquis agglutinatus, et apud eum vivit, transgreditur peccatorum murum, istis post tergum abjectis, ut a nemine separatus a Deo, ad eum facie ad faciem perveniat. Brevi enim corporalium et sensibilibum moles, nostram inter mentem et Deum grassata, nos ab eo disjungit. Quando igitur sapienter quantum possibile est de Deo cogitantes altius omnibus corporibus sensibusque eum suscipiamus, adunari illi peroptantes, discedimus a sensibus corporibusque, ita ut mundum visibiliaque omnia transiliamus, ut apud Deum ita valeamus pervenire.

VERS. 31. Deus noster immaculatam habet quæ ducit ad se viam. Illa autem est virtus, quam accurate et diligenter sequentes, immaculati apparebimus ad eum euntes: maxime vero immaculata esset via Dei dicens: « Ego sum via, et veritas, et vita⁴⁹. » Per hanc enim viam ad Patrem eundem est. « Eloquium Domini accensum, » quia simplex et purum est, vel quia ignis est proxima quæcumque calefaciens, acervo ligni combusto. « Protector est omnium sperantium in eo. » Proprie infirmitatis consilii, si quando valentiores deprehenderit adversarios, ad Deum spem suam conversi, propugnatores sibi eum habere exoptant, « Expugna, » precantes, « expugnant me⁵⁰. » Atque ita Deus proprio clypeo pro eis pugnat, juxta illud: « Armis circumcidabit te veritas ejus. »

VERS. 32. « Quoniam quis Deus præter Dominum? » Nullus enim vere Dominus Deus, præter Dei Verbum, quod et Unigenitus Deus dicitur, cum unus sit sicut Pater Deus. Omnes alii præsentia Dei Verbi dii constituentur; hos enim deos ait, ad quos Dei verbum factum est. Salvator quidem, non deitatis particeps, Deus est, quia fabricator deorum est. « Et quis Deus præter Deum nostram? » Dicens nullum proprie Deum esse præter Dominum, dicit neque deum esse aliquem sicut Deum nostrum. Nullus enim eorum, qui participatione dii sunt, sicut Dominus Jesus Christus esse potest; vel Deus noster, sicut Unigeniti Pater; et unus Dominus Jesus Christus. Utrum illi duo versiculi paralleli sint, tu examinabis.

VERS. 33. Hic « præcingens me virtute » dicitur. Apud Paulum veritatem præcingunt, qui Dei armaturam induerunt: ex quo sequitur ut veritas sit Christus virtus Dei. Dicit enim Salvator: « Ego sum veritas⁵¹. » Paulus vero: « Christus Dei virtus⁵². » Et posuit immaculatam viam meam, id est ostendit.

⁴⁸ Isa. LIX, 1, 2. ⁴⁹ Joan. XIV, 6. ⁵⁰ Psal. XXXIV, 1. ⁵¹ Joan. XIV, 6. ⁵² I Cor. I, 24.

(23) Lege διειργόμενος.

Hic enim ponere ostendere significat, sicut et illud : Quem posuit hæredem omnium ⁴³. Pulchre autem constat hoc versiculo ad Christi personam totum spectare psalmum. Qui hæc dicit, expurgatis omnibus serpentinis malitiis, perversisque potestatibus a Deo, interioris hominis pedes, id est ambulandi potestates, perfectos habet, ut possit dicere : « Sine iniquitate cucurri, et recte deambulavi ⁴⁴. » Cursuque super excelsa peracto, audiet a Deo : « Tu autem sta mecum ⁴⁵. » nam super excelsa stetisse, non ex seipso quivis, sed ex Deo habet.

VERS. 35. « Qui docet manus meas ad prælium. » Quemadmodum cætera pulchra, sic et contra adversarias potestates bellare a Deo docemur; manus enim animæ activas ejus vires significant; quæ quidem, si prudenter intellexerimus, intelligibilem clypeum, et gladium spiritus, et quæcunque spiritalia arma ostendunt, necnon quomodo iis utendum sit docent. Etenim Salvator homo factus, pro nobis prælians, adversam contra potestatem luctari atque decertare nos docuit. Et in oratione, ait, manus extendens hostium victor fio. « Et posui ut arcum æreum brachia mea, docens manus meas ad prælium. » Symbolice brachia appellatas, æreum posuit arcum; per æreum, invulnerabile et validum designat. Per arcum vero, emitti tela brachiis nostris, quæ adversarios vulnerare valent.

διὰ δὲ τοῦ τόξου, τὸ ἀπολύεσθαι βέλη ἀπὸ τῶν βραχιόνων τῶν ἡμετέρων, τρῶσαι δυνάμενα τοὺς ἀντιτεταγμένους.

VERS. 36. « Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ. » Præter hæc omnia et protectionem salutis mihi dedisti, Filium tuum mittens proprio clypeo pro me præliaturum. « Sed et disciplina tua, ait, correxit me in finem; » doctrina scilicet, et correptio, et operosa agendi ratio. « In finem, » id est in perfectam restitutionem et in perfectum statum duxit me; disciplina enim correptionem indicat, sicut in istis : « Suscipe disciplinam meam, nec dimitte ⁴⁶. » necnon operosam, propter illud : « Ne parvi facias disciplinam Domini ⁴⁷. » ipsa autem utroque modo disciplina tua, magistra mihi bonorum facta est. Symmachus quidem edidit : « Obedientia mea augebit me; » Aquila vero : « Et mansuetudo tua multiplicavit me. »

VERS. 37. « Dilatasti gressus meos subtus me. » Gressus, prout ex improbitate in virtutem, e sensibilibus in spiritalia, atque e præsentem in venturum tempus incedo. « Dilatasti subtus me. » Primo enim angusta et operosa quæ videbantur, tritam incedens per viam, progressusque hæc omnia superata quasi dilatata intuitus sum. Qui enim ad fastigium pervenit, cum ad finem properat, non jam sentit angustias, nec laborem, nec sudores ascensus in laxiore via progrediens. « Et non sunt infirmata vestigia mea; » si continenter in omni esse perse-

μον τὴν ὁδόν μου, τοῦτ' ἔστιν ἀπέδειξεν· τὸ γὰρ, θείναι, νῦν τὸ ἀποδείξαι σημαίνει· ὡσπερ καὶ τὸ, « Ὁν ἔθηκε κληρονόμον πάντων. » Καλῶς δ' ἔχει καὶ ἀπὸ τοῦτου τοῦ στίχου ἐκ προσώπου Χριστοῦ τὸν ὄλον ψαλμὸν ἀπηγγέλλαι. Ὁ ταῦτα δὲ λέγων, ἀναιρήσας τὰς ὀφιώδεις κακίας, καὶ τὰς ἐνεργησάσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις ὑπὸ Θεοῦ, τοὺς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου πόδας, τοῦτ' ἔστιν τὰς πορευτικὰς δυνάμεις, κατηρτισμένους ἔχει, ἵνα δυναθῆ εἰπεῖν· « Ἄνευ ἀνομιᾶς ἔδραμον, καὶ κατηύθυνα· » καὶ πληρώσας τὴν πορείαν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, ἀκούσεται πρὸς τοῦ Θεοῦ· « Σὺ δὲ αὐτὸς στήθι μετ' ἐμοῦ· » καὶ τὸ ἐστάναι δ' ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ τις, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει.

Στ. λε'. « Διδάσκων χεῖράς μου εἰς πόλεμον. » Ὡσπερ τὰ ἄλλα καλὰ, οὕτω καὶ τὸ πολεμεῖν πρὸς τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις πρὸς τοῦ Θεοῦ διδασκόμεθα· τὰς γὰρ χεῖρας τῆς ψυχῆς, λέγω δὴ τὰς δραστηρίους αὐτοῦ δυνάμεις τυποῖ· ὥστ' ἐπιστημονικῶς κατέχειν τὴν νοητὴν ἀσπίδα καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, καὶ ἄλλα ὅσα πνευματικὰ ἀμυντήρια, καὶ τὸ πῶς χρῆσθαι δεῖ τοῖς τοιούτοις παιδεύων. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ὁ Σωτὴρ ἀνθρώπος γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν πολεμήσας, εἰδίδωκεν ἡμᾶς καταπαλεῖν καὶ καταπολεμεῖν τὴν ἀντικειμένην δύναμιν. Καὶ εἰς εὐχὴν δὲ, φησὶ, τὰς χεῖρας ἐκτείνων περιγίνομαι τῶν δυσμενῶν. « Καὶ ἔθετο τὸξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου, διδάξας τὰς χεῖράς μου εἰς πόλεμον. » Συμβολικῶς βραχίονας ὀνομαζομένης, χαλκοῦν ἔθετο τὸξον· διὰ μὲν τοῦ χαλκοῦ τὸ ἄτρωτον ἢ εὐτόνον παριστάς·

Στ. λς'. « Καὶ ἔδωκάς μοι ὑπερασπιστὸν σωτηρίας. » Πρὸς τοῦτοις ἅπασιν καὶ ὑπερασπιστὸν σωτηρίας μοι δίδωκας, τὸν σὸν Υἱὸν καταπέμψας τῇ ἰδίᾳ ἀσπίδι ὑπὲρ ἐμοῦ μαχησόμενον. « Ἄλλὰ καὶ ἡ παιδεία σου, » φησὶν, « ἀνώρθωσέν με εἰς τέλος· » ἦτοι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία, καὶ ἡ ἐπίπονος ἀγωγὴ. « Εἰς τέλος δὲ, » τοῦτ' ἔστιν εἰς τελείαν ἀνάστασιν καὶ στάσιν με ἡγαγεν· ἡ γὰρ παιδεία σημαίνει τὴν παιδευτικὴν ὡς ἐν τῷ, « Ἐπιλαβοῦ ἐμῆς παιδείας, μὴ ἀφῆς· » ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίπονον, διὰ τοῦ, « Μὴ ολιγώρει παιδείας Κυρίου. » Ἀδτη δὲ ἡ ἐκατέρως παιδεία σου, διδάσκαλος τῶν καλῶν μοι γεγένηται. Σύμμαχος δὲ ἐξέδωκεν· « Καὶ τὸ ὑπακούειν με αὐξήσει με· » ὁ δὲ Ἄκυλας· « Καὶ πρῶτης σου ἐπλήθυνέν με. »

Στ. λζ'. « Ἐπλάτυνας τὰ διαθήματά μου ὑποκάτω μου. » Τὰ διαθήματα, καθὰ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἐξ αἰσθητῶν ἐπὶ νοητὰ, καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαβαίνω. « Ἐπλάτυνας ὑποκάτω μου· » κατ' ἀρχὰς γὰρ στενὰ καὶ ἐπίπονα φαινόμενα, τῷ τὴν τελειωμένην ὁδεύειν ὁδόν, ὑπεράνω αὐτῶν τῇ προκοπῇ γεγεννημένος, πλατυθέντα αὐτὰ θεασάμην. Ὁ γὰρ ἀνωτέρω τῶν προκοπῶν γεγεννημένος, τῷ ἐπὶ τέλος ἐφθακέναι, οὐκέτι αἰσθεται τῆς στενότητος τῶν πόνων καὶ ἰδρώτων τῶν ἐπὶ ταῖς προκοπαῖς, ἐν εὐρυχωρίᾳ γεγεννημένος. « Καὶ οὐκ ἠθέ-

⁴³ Hebr. 1, 2. ⁴⁴ Psal. LVIII, 5. ⁴⁵ Exod. xxxiv, 2. ⁴⁶ Prov. iv, 13. ⁴⁷ Prov. III, 11.

νησε τὰ ἴχνη μου. » Εἰ διηνεαῶς ἐν τῷ πᾶν εἶναι ἐτέ-
λουε, κἂν ἡσθένησε τὰ ἴχνη μου, τοῦτ' ἔστιν τοῦ ἔσω
ἀνθρώπου τὰ σκέλη· ἐπειδὴ δὲ μετὰ τοὺς ὑπὲρ ἀρε-
τῆς καμάτους ἀνάπαυλα διαδέχεται, οὐκ ἀσθενεῖ,
ἀλλ' ἰσχυροποιεῖται τὰ ἴχνη μου· ὡστ' ἂν εἰπεῖν·
« Ἐστησας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου. » ἀλλὰ
καὶ ὁ Ἰησοῦ ἐπόμενος ἐπακολουθεῖ τοῖς ἴχνεσιν αὐ-
τοῦ, ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατεῖν τὴν τετριμμένην ὑπὸ Ἰη-
σοῦ ὁδὸν ἰσχυρὰ κτάται τὰ ἴδια ἴχνη, ὡς ἔργῳ φά-
ναι· « Οὐκ ἡσθένησε τὰ ἴχνη μου. »

Στ. λη', λθ'. Διὰ μυρίων συνεργηθεὶς ὑπὸ Θεοῦ,
θάρασος ἀνέλαθον καταδιώξει τοὺς ἐχθρούς· τῆς δὲ
καταδιώξεως τέλος ἡ ἐκείνων εἰς τέλος ἐκλειψίς·
οὐ γὰρ κόπος οὔτε φόβος μοι ἐνεπόδισεν. « Ἐκθλίψω
αὐτούς, καὶ οὐ μὴ δύνωνται στήναι. » Φειδόμενος τῶν
ἐχθραίνοντων, ἐκθλίψει αὐτούς, ὅπως μὴ βέβαιοι καὶ
ἀμετακίνητοι ἐν τῇ ἐχθρᾷ γένωνται. Οὐ γὰρ ἀπολέ-
σαι αὐτούς προελόμενος, θλίψει περιβαλεῖ, ἀλλ' ἵνα
εἰσθηθέντες οἱ (24) κακῶν εἰσιν, παύσωνται τῆς φι-
λέθρου προαιρέσεως. « Πεσοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ
αἰγίου οὐκ ἄλλο τι σημαίνει ἢ ὑποταγῆ τῶν διαφο-
ρῶν· ὡς γὰρ φαῦλον τὸ ἐν τῇ χειρίστῃ ξέει, ἀρχὴ
σωτηρίας τὸ πεσεῖν· πεσῶν γὰρ τις ἀπ' αὐτῆς οὐκ-
εὐ ἐναντιεῖται.

Στ. μ'-μβ'. Πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ
συνεπόδισας, οὐκ ἐπιτρέπων αὐτοῖς ἐμπροσθεν τῆς
κακίας ἐλαύνειν· κωλυθέντες γὰρ τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν
ὁρμῆς ὑποκάτω μου γενήσονται, οὐκέτι διάφορον με-
λοποιούμενοι, ἀλλ' ἀρχοντα καὶ κεφαλὴν αὐτῶν. Οὕτω
γὰρ ἀντὶ μισούντων γένοιτο φίλοι· οὐ γὰρ κατὰ τὴν
οὐσίαν, ἀλλὰ καθ' ὃ μισοῦσιν ἀπώλοντο. Θεοῦ γὰρ
ἀγαθοῦ τὸ κακὸν ἀφανίζειν, ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν ἢ συμ-
βέβηκεν τοῦτο. Φησὶ γὰρ πρὸς τινὰς· « Καὶ ἐὰν πλη-
θύνῃς τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν, τῷ τὰς
χεῖρας ὑμῶν, » τοῦτ' ἔστι τὰς πράξεις, « φονικὰς
καὶ πληρεῖς αἱματος εἶναι. »

Στ. μγ', μδ'. « Καὶ λεπτυνῶ αὐτούς ὡς χοῦν κατὰ
πρόσωπον ἀνέμου, ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐ-
τούς. » Τοῦτους τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παχυνθέντας
τῷ τὰ ἐπίγεια φρονεῖν καὶ ὑλικούς γεγεννημένους,
φοροῦντας τὴν εἰκόνα τοῦ χοιχοῦ, λεπτυνῶ διὰ προ-
τροπῶν, νοουθεσιῶν, ἀπειθῶν, ἐπιπόνου ἀγωγῆς, ἐν
ὧς χοῦς γεγεννημένοι κατὰ πρόσωπον τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, ἀνέμου τροπικῶς ὀνομαζομένου, ἅπαν τὸ χοι-
κὸν διαβρέφει ὑπ' αὐτὸν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ πνεύ-
ματος, καθαρὸν παντὸς χοῦ τὸ ὑποκαίμενον αὐτῶν
ἐάσει, ὡς συμβεβήκει χοικῷ εἶναι. Εἴεν δὲ καὶ ἐκου-
σίως ἐπὶ τοῦτο καλούμενοι. Οἷς φησιν ὡς πρὸς ὅλην
πόλιν ὁ Κύριος· « Ἐκτινάξει τὸν χοῦν σου, Ἰερουσα-
λήμ. » Αὐτούς δὲ τοῦτους καὶ ὡς πηλὸν πλατειῶν
λεανεῖ ἦτοι ὁ Κύριος, ἢ ὁ μιμητῆς αὐτοῦ δίκαιος.
Λεανώμενος δὲ οὕτως ὁ πηλὸς δυνήσεται ἄγχος
ὀστράκινον γενέσθαι, χρησιμεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκίᾳ,
ἐν ἣ χρυσᾷ καὶ ἀργυρᾷ καὶ ξύλινῃ καὶ ὀστράκινῃ

A verarem, etsi infirmarentur vestigia mea, id est in-
terioris hominis crura; quando enim post susceptos
virtutis causa labores requies datur, non infirmantur,
sed validiora sunt vestigia mea, ita ut dicere queam:
« Statuisti in latitudine pedes meos⁴⁸. » Jesu quo-
que comes ejus vestigia sequitur, viamque procul-
cans a Jesu tritam, validiora sibi parat vestigia,
ita ut reipsa dicendum sit: « Non sunt infirmata
vestigia mea. »

VERS. 38, 39. A Deo mille modis adjutus, confi-
dit ad persequendos hostes; nec persecutionis finis,
nisi eorum in finem eversio; neque enim lassitudo,
neque timor mihi erunt impedimento. « Confringam
illos, nec poterunt stare. » Cavens ab iis qui ipsum
oderunt, confringet illos, ut neque firmi, neque im-
moti in odio suo permaneant. Non enim interimere
eos quaerens tribulatione circumdabit eos, sed ut
quo miseriarum inciderint animadvertentes, invisa
abstineant agendi ratione. « Cadent subtus pedes
meos. » Cadere hostes sub pedibus sancti, nihil nisi
dissidentium obsequium indicat; namque sicut turpe
est in pessima sorte versari, principium salutis
cadere; qui enim ab ea quasi cadit, jam non resi-
stitit.

VERS. 40-42. Supplantatis omnibus qui insurre-
xerant in me, non dimittis eos donec omnem abje-
cerint nequitiam; ab iniquitatis via deterriti, sub-
tus me sient, non quidquam a me diversum elo-
quentes, sed me quasi ducem caputque habentes.
Sic enim ex osoribus amici sient: non enim
secundum essentiam, sed secundum id quod ode-
runt, interibant. Dei enim boni est malum abolere,
non autem essentiam cui accidit illud. Ait enim
ad nonnullos: « Etsi multiplicaveritis preces ves-
stras, non exaudiam vos, quoniam manūs vestras, »
scilicet actus, « homicidæ sunt cruorisque plenæ. »

VERS. 43, 44. « Et comminam eos ut pulverem
ante faciem venti; ut lutum platearum delebo eos. »
Illos, de quibus hic mentio est, terrestrium et car-
nalium meditatione quasi pinguiore factos, limi
imaginem ferentes, comminam per increpationes,
admonitiones, minas, vitamque laboriosam, ut quasi
pulvis facti ante faciem divini Spiritus, venti alle-
gorice vocati, limus omnis circum eos illius Spiritus
halitu, omnis pulveris puros eos relinquat, qui-
bus contigit limo esse. Sint autem et libenter ad
hoc vocati. Quibus ait sicut ad urbem totam Domi-
nus: « Excute pulverem tuum, Jerusalem⁴⁹. » Illos
vero quasi lutum platearum delet sive Dominus,
sive imitator ejus justus. Deletum autem ita lutum
poterit vas fictile fieri, in magna domo utile, in
qua aures, et argentea, et lignea, et fictilia vasa
sunt⁵⁰. Cum vero aurea et argentea in honorem,
lignea vero fictiliaque in dedecus⁵¹, qui seipsum

⁴⁸ Psal. xxx, 9. ⁴⁹ Isa. lii, 2. ⁵⁰ II Tim. ii, 20.

⁵¹ ibid.

(24) Ita c^o.

ex istis purificaverit, vas fiet honoris sanctificatum magnique commodi Domino in omne bonum opus paratum. Illos qui sunt adhuc lutum platearum, id est volutabrum voluptatum cupiditatumque, solvit omni passionum asperitate. Qui hæc dicit lævitate delendo efficiens, eos vasa fictilia faciet, ut libero motu seipsos purificent, vasaque fiant in honorem aurea vel argentea; sicut enim se ipsos nonnulli ex aureis et argenteis vasa fictilia facta sunt: « Filii enim Sion honoratissimi, superbientes argenteo, quomodo annumerati sunt inter fictilia vasa, figuli opera facientes⁵³? » Sic enim sua ipsorum voluntate e fictilibus aurea vel argentea fient.

γυρω, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς ἀγγεῖα ὀστράκινα, ἔργα ἔξ ὀστρακίνων χρυσαῖ ἢ ἀργυραῖ γενήσονται.

Vers. 45. Duplex cognitionis hic ostenditur genus: B prius quidem simpliciter cognoscere, posterius autem cognoscentem cognito adunari misericordie significat. Juxta primum omnes cognoscit Deus, et non diligentes solos. Etenim ad improbos Salvator dixit: « Vos estis justificantes vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra⁵⁴. » Atque in propheta: « Quoniam cognovi omnes iniquitates vestras⁵⁵. » Juxta autem secundum solos justos novisse dicitur. « Novit enim Dominus qui ipsius sunt⁵⁶; » improbos vero ignorat. Aitque ad illos Salvator: « Recedite a me, operarii iniquitatis, nunquam vos cognovi⁵⁷. » Atque gentiliuin populus, ignotus Salvatori, cum idola et dæmonia coleret, cæteramque omnem ageret iniquitatem, pœnitentia conversus, ad Christi cultum perductus est. Optime igitur dictum est, « Quem non cognovi. » Non enim dixit: Populus quem non cognosco servivit mihi; quando inique facit, non cognoscitur. Qui autem a peccatis abstinet, prius quidem ignotus, nunc vero cognoscitur. Ad quæ spectant hæc apostolica dicta: « Sed tunc ignorantibus Deum, serviebatis illis qui non sunt natura dii; nunc vero cognoscentes Deum, vel potius a Deo cogniti⁵⁸. » Cum enim ignorarent Deum, ignorabantur ab eo; cognoscentes autem eum ab eo cogniti sunt. Forsan vero videtur quibusdam supervacuum esse quod additur, « In auditu auris audivit mihi, » quia omnis audiens aure audit. Non autem supervacue, neque redundanter superadditur auris, cum omnis Deo audiens non humano mortali que utatur auditu, sed aure divina, quæ ei superadditur; addit enim mihi anrem audiendi.

Vers. 46. « Filii alieni inveteraverunt, » et quæ sequuntur. Boborum initium et fons cum Deus sit, pater sit beneficientium; et quotcumque recte agunt, hi proprii filii Dei sunt, participes unigeniti ejus filii; si vero declinant, contraria patientur, id est malo alienabuntur a Deo; congruam vim habet inveterare. Communicantes enim cum virtute, præclara et intemerata sapientiâ et perpetua juventute flo-

⁵³ Thren. iv, 2. ⁵⁴ Luc. xvi, 15. ⁵⁵ Isa. lxxv, iv, 8, 9.

σκευή ἐστίν. Ἄλλ' ἐπεὶ τὰ μὲν χρυσαῖ καὶ ἀργυραῖ εἰς τιμὴν, τὰ δὲ ξύλινα καὶ ὀστράκινα εἰς ἀτιμίαν ἐστίν, ὁ ἐκκαθαίρων ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων γίνεται σκευὸς τιμῆς ἡγιασμένον, καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότην εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον, τοὺς ὄντας τῶς πηλὸν πλατεῖων τοῦτ' ἐστὶ βόρβορον ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀπαλλάττων πάσης τραχύτητος τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν. Ὅ ταῦτα λέγων, ὁμαλότητα διὰ τοῦ λεπίων ἐμπῶϊων, αὐτοὺς σκευὴ ὀστράκινα ποιήσει, ἐν αὐθαιρέτῳ ὀρμῇ ἑαυτοὺς ἐκκαθάρωσιν ὡς εἰς τιμὴν σκευὴ γεγενῆσθαι χρύσεια ἢ ἀργυρεα· ὡς γὰρ ἑαυτοὺς τινες ἐκ χρυσοῦν καὶ ἀργυρῶν σκευὴ ὀστράκινα γεγόνασιν. Ἐγὼ γὰρ Σιών οἱ τίμιοι ἐπηρμένοι ἀργυρῶν κεραμέως; Ὅυτω γὰρ οἰκεία; προαιρέσεως;

Στ. με'. Διτοῦ δὲ τοῦ τῆς γνώσεως ὀνόματος ση- μαϊνομένου, δηλοῖ ὅτι μὲν τὸ ἐπίστασθαι, ὅτι δὲ τὸ ἠνώσθαι καὶ ἀνακεκράσθαι τὸν γινώσκοντα τῷ γινωσκόμενῳ. Κατὰ τὸ πρότερον σημαινόμενον, πάντας γινώσκει ὁ Θεός, καὶ οὐ τοὺς σπουδαίους μόνους. Πρὸς γὰρ τοὺς φαύλους ὁ Σωτὴρ εἶπεν· Ἐμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν. Καὶ ἐν τῷ προσητῇ· Διότι ἔγνω πάσας τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σημαινόμενον, μόνους τοὺς δικαίους εἰδέναι λέγεται· Ἐγὼ γὰρ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· τοὺς δὲ φαύλους ἠγνέει. Ἡ φησὶν πρὸς αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται ἀνομίας, οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς. Καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν οὖν λαὸς μὴ γινωσκόμενος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ὅτε εἰδὼλα καὶ δαιμόνια θεράπευσεν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἔπραττεν κακίαν, μεταβαλὼν διὰ μετανόιας, δουλεύειν τῷ Χριστῷ προσεληλυθεν. Εἰ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· Ὅν οὐκ ἔγνω. Ὅ γὰρ εἶπεν, λαὸς ὃν οὐ γινώσκω ἐδουλεύσεν μοι. Ὅ γὰρ ἐστὶ τὰ τῆς κακίας ἐνεργῶν οὐ γινώσκειται. Ὅ δὲ παυσάμενος τῶν ἁμαρτημάτων, οὐκ ἐγνώσθη μὲν πρότερον, γινώσκειται δὲ νῦν. Τούτοις συνῆκει τὸ ἀποστολικὸν φάσκον· Ἄλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ οὖσιν θεοῖς· νῦν δὲ γινώσκοντες Θεὸν, μᾶλλον ἐκ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ. Ὅτε γὰρ ἠγνούον Θεὸν, ἠγνοοῦντο ὅτι αὐτοῦ· γινώσκοντες δὲ αὐτὸν, ἐγνώσθησαν ὑπ' αὐτοῦ· Ἰσως δὲ δόξειεν ἰσιν παρέλκον εἶναι τὸ εἰρημένον· Εἰς ἀκοήν ὡτίου ὑπήκουσέ μοι, τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα ὡτίου ὑπακούειν. Οὐ παρελκόντως δὲ, οὐδὲ περιττῶς πρόσκειται τὸ ὡτίου, τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα τῷ Θεῷ μὴ ἀνθρωπίνῃ καὶ θνητῇ ἀκοῇ χρᾶσθαι, ἀλλ' ὡτίου θεῶν, ἐκ προσθήκης τῷ ἔχοντι παραγινόμενῳ· προσέθηκεν γὰρ μοι ὡτίου ἀκούειν.

Στ. με'. Ἐγὼ ἄλλότριον ἐπαλαιώθησαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τυγχάνων ὁ Θεὸς πατὴρ γίνεται τῶν ἀγαθοεργούντων· καὶ ὅσον ἐν τῷ ποιεῖν τὰ δέοντα τυγχάνουσιν αὐτοὶ ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ μετέχοντες τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἀπροσεκτῆσαντες, τῶν ἐναντιῶν μεθέξουσιν, ταῦτα δ' ἐστὶν τὰ κακὰ, ἀλλοτριωθεῖεν Θεοῦ· οἷς ἀκολουθήσει καὶ τὸ, παλαιωθῆναι. Κοινωνοῦντες γὰρ τῇ ἀρετῇ.

3. ⁵⁸ II Tim. ii, 19. ⁵⁹ Luc. xiii, 27. ⁶⁰ Gal. x.

λαμπρῆ καὶ ἀμαράντιυ σοφία καὶ ἀγήρευ ἀεὶ νεάζοντες ἐτύγγανον· μεταπασόντες δὲ εἰς τὴν κακίαν, παλαιώθειεν ὑπὸ τῆς φθορᾶς αὐτῶν, ἵν' οὕτως εἴπω, τριδακούμενοι. Καὶ ἔτι ἔπειτ' ἐπεὶ περὶ Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ στίχος· οὗτοι δὲ παρακάθηται τῇ παλαιότητι τοῦ γράμματος, οὐδὲ κατὰ ποσὸν ἔπεσθαι τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος ἀνεχόμενοι, « Ἰσὶ ἀλλότρια καὶ παλαιωμένοι γεγένηται. » Οὗτοι δὲ καὶ ἐπαμφοτερισταὶ καὶ διψυχοὶ γεγενημένοι, χωλεύειν ἀπὸ τῶν σφῶν τρίθων λέγονται. Τὸ γὰρ ἐπαμφοτερίζειν, χωλεύειν Ἡλίας εἶπεν φάσκων· « Ἔως τότε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ἰγυαῖς ; Εἰ ἔστιν Κύριος, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ. » Καὶ τάχα πᾶς ὁ τὴν θείαν Γραφὴν κροσηκάμενος, μὴ ὡς δεῖ διανοούμενος αὐτὴν, χωλεύειν ἐν αὐτῇ λέγεται· τοῦ μὴ παραδεξαμένου αὐτὴν, μήτε βαδίζοντος, μήτε χωλεύοντος ἐν αὐτῇ.

Στ. μζ'. « Ζῆ Κύριος καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός. » Λέγεται Ζῆ ὁ Θεός, οὐ ζωῆς μεταλαμβάνων, ἀλλὰ ταύτην παρέχων. Καὶ αὐτὸς γοῦν περὶ ἑαυτοῦ πολλάκις τὸ, « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, » φησὶν· ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φάσκων, « Κἀθὼς ἀπέστειλὲν με ὁ ζῶν Πατήρ, καὶ γὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » παρίστησιν, ὅτι Ζῆ, οὐ κοινωνία ζωῆς· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ ζωὴ. Ἐξ οὗ συνάγεται ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Εἰ γὰρ ζωὴ ὁ Υἱὸς, οὐ μετουσία ζωῆς, ἀλλὰ ζωοποιῶν αὐτὸς τοὺς μετέχοντας αὐτοῦ. Ζῆ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ χορηγῶν ζωὴν κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ Υἱῷ, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας ἀποδομένης πρὸς Πατρός καὶ Υἱοῦ. Ἡ αὐτὴ εἴη Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐσία· καὶ αὕτη δὲ ἡ λέξις τοῦτο παρίστησιν. « Ζῶν, » φησὶν, « ὁ Πατήρ, καὶ γὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » ὡς εἰ ἔλεγεν, διὰ τὸ τοιοῦτον ἔχειν Πατέρα, ὅς κατ' οὐσίαν Ζῆ. Καὶ αὐτὸς ζῶν ὑπάρχει, αὐτὸς ὁ ζῶν Θεός καὶ εὐλογητός ἐστιν, εὐλογήσας τοὺς ἁγίους ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Ῥηθεῖη ἂν εὐλογητός, τῷ πᾶσαν εὐλογίαν περὶ αὐτὸν εἶναι. Πᾶν γὰρ τὸ περὶ αὐτοῦ λεγόμενον καὶ φρονούμενον, καὶ εὐλόγως λέγεται καὶ φρονεῖται. « Καὶ ὑψωθήτω ὁ Θεός τῆς σωτηρίας μου. » Ὁ τῆς σωτηρίας μου Θεός ὑψοῦται, ἀσθησίν μου λαδόντος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ· ὧν γὰρ μεγάλα τὰ ἔργα, καὶ αὐτοὶ μεγάλοι. Ἐπεὶ οὖν ὑψηλὸν ἔργον ἡ σωτηρία τοῦ λογικοῦ ζώου, ἀνάγκη ὑψηλὸν εἶναι τὸν αὐτῆς αἴτιον· ὑψοῦται δὲ Θεός οὐκ ἐκ ταπεινοῦ τόπου εἰς ὑψηλὸν μεταβάλλων, ἀλλ' ἡμῶν μεγάλα περὶ αὐτοῦ φρονεῖν διεγνωκότων.

Στ. ν', νβ'. Ἦτοι γὰρ εὐχαριστῶν ὑπὲρ τῆς τούτων προκοπῆς καὶ σωτηρίας, ἐξομολογεῖται· ἡ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν εἰς ἑαυτὸν ἀναδεξάμενος, τῆς μετανοίας αὐτῶν πρεσβευτῆς γινόμενος. Ἀμφοτέρα γὰρ σημαίνει, « Ἐξομολογήσομαι σοι, » φωνή· ἀλλὰ καὶ ψάλλει ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, πάντα ἐργαζόμενος κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς. « Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως αὐτοῦ. » Τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως Χριστοῦ μεγαλύνων ὁ Πατήρ, οὐχ ἄς αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς σώζεται, ἀλλ' ἄς παρέχει τοῖς πρὸς αὐτοῦ σωζόμενοις. Θεοῦ δὲ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς, οὐχ ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ βασιλεύων, ἀλλὰ τῶν τῷ Θεῷ ἀνακειμένων· καὶ γὰρ τὴν ἀρχοντα ὅτε μὲν τῶν ἀρχομένων εἶναι λέγομεν, ὡς ἡγούμενον αὐτῶν, ὅτε δὲ τοῦ βασιλέως ἀρχοντα κατὰ τοὺς νόμους αὐτοῦ.

arent ; qui vero in iniquitatem inciderunt, propria corruptione inveterabunt, et, ut ita dicam, obsolescent. Spectat etiam ad Judæos hic versiculus ; isti enim litteræ vetustati serviunt, nec spiritus novitatem sequi valentes, « Filii alieni et inveterati facti sunt. » Isti autem ancipites et consilii ambigui, claudicare a semitis suis dicuntur. Ambigere enim claudicare Elias vocavit dicens : « Quousque claudicabitis utroque poplite ? Si est Dominus, eum sequamini ». Etenim quicumque accepta divina Scriptura non eam ut decet interpretatur, claudicare in ea dicitur ; qui autem non accepit eam, neque ambulat, neque claudit in ea.

VERS. 47. « Vivit Dominus et benedictus Deus. » Dicitur vivere Deus, non vitam accipiens, sed præstans. Et ipse igitur de se ipso sæpe : « Vivo ego, dicit Dominus », ait. Salvator autem dicens, « Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem », se ostendit vivere, non vitæ communicatione : ipse enim est vita. Ex quo sequitur consubstantialitatem esse Patri Filium. Si enim vita Filius, non est participatio vitæ, sed vivificans ipse sui participes. Vivit autem et Pater eodem modo vitam impertiens quo Filius, eadem virtute de Patre pariter ac Filio emanante. Eandem igitur esse Patris et Filii substantiam, hoc constat versiculo : « Vivens, » ait, « Pater, et ego vivo per Patrem ; » quasi diceret, propterea quod talem habeat Patrem, qui secundum substantiam vivat. Et ipse vivens est, ipse vivens Deus et benedictus est, sanctis benedicens in omni spirituali benedictione in cælis. Vocatus est benedictus, quia de ipso est omnis benedictio. Quodcumque enim de eo dicitur et cogitatur, in benedictionem dicitur cogitaturque. « Et exaltetur Deus salutis meæ. » Salutis meæ Deus exaltatur, cum sensum accipio magnitudinis ejus ; quorum enim magna opera, magni et ipsi. Cum igitur excelsum opus sit salus rationalis animantis, necesse est excelsum esse ejus auctorem. Exaltatur vero Deus non ex humili loco in excelsum provecus, sed cum magna de ipso cogitare conamur.

VERS. 50, 51. Profecto enim gratias agens pro illorum incrementis et salute, confitetur ei ; vel illorum delicta in seipsum accipiens, pœnitentiæ eorum deprecator factus. Utrumque enim indicat « Confitebor tibi » vox ; sed et psalmum dicit nomini Patris Filium omnia secundum Patris voluntatem agens. « Magnificans salutes regis ejus. » Salutes regis Christi magnificans Pater, non secundum quas ipse Rex salvatur, sed quas a se ipso salvatis præbet. Dei autem est Rex, non super ipsum Deum regnans, sed super Deo devotus ; etenim duceum nunc quidem subditos quasi dirigere dicimus, nunc vero regis duceum secundum leges ejus.

⁸⁸ III Reg. xviii, 21. ⁸⁹ Num. xiv, 28 seq. ⁹⁰ Joan vi, 58.

Vers. 51. « Et faciens misericordias Christo suo. » **A** Misericordias Christo facit, miseratus Christo subditos, quibus præest ut sacerdos atque rex; sacerdotium enim et regnum significat « Christus » vox. « David et semini ejus usque in sæculum. » Siquidem de David, id est de quolibet, hæc dicuntur, ostendunt miserantem Deum practicos homines, et promptos in agendo, et si qui semen sunt eorum, doctrina et imitatione eorum vitæ. Quam vero facit illis misericordiam, non temporaria, neque in breve tempus est, sed usque in sæculum. Si autem de Deo vere David sermo est, « Suscitabo enim vobis pastorem unum servum meum David⁶¹, » æternam ei misericordiam facit et semini ejus, propterea quod chrisma et sacerdotium ejus deleri non potest; abrogato enim vetere sacerdotio, inviolabile est Christi sacerdotium.

Στ. να'. « Καὶ ποιῶν ἔλεος τῷ Χριστῷ αὐτοῦ. » Ἐλεος ποιεῖ τῷ Χριστῷ, ἐλεῶν τοὺς ὑπὸ Χριστῶν, ὑπὲρ ὧν ἱερᾶται, καὶ ὧν βασιλεύει· ἱερέα γὰρ καὶ βασιλέα σημαίνει ἡ, « Χριστός, » φωνή. « Τῷ Δαυὶδ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἕως αἰῶνος. » Εἰ μὲν περὶ τοῦ Δαυὶδ, τοὔτεστι παντὸς ἱκανοῦ τῇ χειρὶ, εἴη ἡ λέξις, δηλοῖ ἐλεοῦντα τὸν Θεὸν τοὺς πρακτικοὺς ἄνδρας, ἱκανοὺς ὄντας ἐν ταῖς ἐνεργεῖαις, καὶ εἰ τινος σπέρμα αὐτῶν τυγχάνουσιν, ἐκ διδασκαλίας καὶ μιμήσεως τοῦ σφῶν βίου. Ὅν δὲ ποιεῖ τοῦτοις ἔλεον, οὐ πρόσκαιρος καὶ πρὸς ὀλίγον ἐστίν, ἀλλ' ἕως αἰῶνος. Εἰ δὲ περὶ Θεοῦ τοῦ ἀληθῶς Δαυὶδ ὁ λόγος, « Ἀνστήσω » γὰρ « ὑμῖν ποιμένα ἕνα τὸν δοῦλό μου Δαυὶδ, » αἰώνιον ἔλεος αὐτῷ ποιεῖ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τῷ τὸ χρίσμα καὶ τὴν ἱερωσύνην αὐτοῦ ἀκατάλυτον εἶναι· τῆς γὰρ παλαιᾶς ἱερωσύνης μετατιθεμένης, ἀπαράδατος ἡ Χριστοῦ ἱερωσύνη.

PSALMUS XVIII.

Vers. 2. Cœli igitur Dei enarrant gloriam. Gloria autem Dei, sive Unigenitus secundum gloriæ splendorem, juxta illud, « Et videbitur gloria Domini⁶², » sive ordo et magnificentia regni ejus. Hanc igitur enarrant hymnos canentes ac de Deo loquentes propriæ colis potestates, homonymice cum cœlis quos habitant nominatæ, juxta metonymiæ tropum. Opus vero activarum Dei facultatum, quæ manus ejus vocatæ sunt, annuntiat firmamentum, non tantum verbis, sed et ipsis operibus. Sed et qui contemplativam amplectuntur vitam, thesaurizant in cœlo, ibique cor habentes, cœli sunt enarrantes hanc Dei gloriam per spiritualium rerum contemplationem. Practici vero firmamentum sunt, cum firmi sint, annuntiantque opera Christi manu, quæ Dei sunt operantes et ipsi Dei opera. Lucida mens est dies; vocavit enim Deus lucem diem⁶³. Hæc lucida menti consona dies eruciat verbum, sicut Vetus Scriptura spiritualibus impleta cibus ex abundantia eructans inducitur verba Testamento Novo. Nox vero altissima mysticarum rerum perceptio ad alteram nos obscuritatem dirigit, quam quidem perceptionem dat Dei Spiritus possidentibus eum, qui et profunda Dei scrutatur. Loquela sermones parit, sermones vero scientiam inducunt, argumenta præhentes. Utrumque propterea apud Deum dictum est ut audiatur. Contumacibus ideo non defensio est; accipiunt sonum quicumque quasi terra sunt ad sementes accipiendas idonea, lectionem sciheit sensumque Scripturæ. Qui illos supergressi sunt, finesque nominantur, accipiunt verba sapienter eruditi. Quem sonum Petrus cum audiret, ait: « Verba vitæ æternæ habes⁶⁴; » et Salvator dixit: « Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt⁶⁵. » Hæc enim dixit apostolis, qui fines terræ sunt.

ἔχεις· » καὶ ὁ Σωτὴρ ἔφη· « Τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστιν. » Ἀποστόλοις γὰρ ἔλεγε πέρατα τυγχάνουσιν οἰκουμένης.

⁶¹ Jer. xxiii, 5. ⁶² Isa. xl, 5. ⁶³ Gen. i, 5. ⁶⁴ Joan. vi, 69. ⁶⁵ ibid. 64.

(25) Ita cod.

Στ. β'. Οἱ οὐρανοὶ οὖν τὴν Θεοῦ διηγοῦνται δοξάν· δόξα δὲ Θεοῦ ἦτο ὁ Μονογενὴς κατὰ τὸ τῆς δόξης ἀπαύγαμα, κατὰ τὸ, « Καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, » ἢ ἡ διάταξις καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Ταῦτην οὖν διηγοῦνται ὁμνοῦσαι καὶ θεολογοῦσαι αἱ οἰκεῖται τοῖς οὐρανοῖς δυνάμεις, ὁμωνύμως οἷς οἰκοῦσιν οὐρανοῖς ὀνομαζόμεναι, κατὰ τὸν τῆς μετωνυμίας τρόπον. Τὴν δὲ ποιήσιν τῶν δραστηρίων Θεοῦ δυνάμεων, χειρῶν αὐτοῦ ὀνομαζόμενων, ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα, οὐ τοσοῦτον λόγους, ἀλλ' ἔργους αὐτοῖς. Ἄλλὰ καὶ οἱ τὸν θεωρητικὸν ἀσπαζόμενοι βίον θησαυρίζουσιν ἐν οὐρανῷ, κάκει τὴν καρδίαν ἔχοντες, οὐρανοὶ εἰσιν διηγούμενοι τὴν προεξηγήμενην θεοδόξαν διὰ θεωρίας τῆς περὶ τῶν νοητῶν πραγμάτων. Οἱ πρακτικοὶ δὲ στερέωμά εἰσιν, ἑδραῖοι τυγχάνοντες, καὶ ἀπαγγέλλουσι τὴν ποιήσιν τῶν τοῦ Χριστοῦ χειρῶν, ἐργαζόμενοι τὰ Θεοῦ, καὶ τούτου τυγχάνοντες ἔργα. Καὶ ἡ φακτεῖν δὲ νόησις ἡμέρα οὕσα (ἐκάλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν), ἐτέρη φακτεῖν νόησις σύμφωνος οὕσα, ἐρεύγεται ῥήμα, ὡς ἡ Παλαιὰ Γραφή, τῶν πνευματικῶν πληρωθεῖσα τροφῶν, ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐρευγομένη προφέρειται ῥήματα τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἡ δὲ νύξ, ἡ βαθυτάτη τῶν μυστηρίων πραγμάτων διάληψις, πρὸς ἕτεραν ἡμᾶς ἀσάφειαν ὀδηγεῖ, ἤνπερ διάληψιν δίδωσι τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τοῖς ἔχουσιν αὐτό, τὸ καὶ τὰ βάθη ἐρευνῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ λαλιὰ δὲ προποιοῦ (25) τοῖς λόγοις· οἱ δὲ λόγοι τὴν ἐπιστήμην ἐπάγουσιν, τὰς ἀποδείξεις παρέχοντες. Ἀμφότερα δὲ διὰ τοῦτο παρὰ Θεοῦ λέλεκται, ὅπως ἂν ἀκουσθῶσιν. Διὰ τοῖς ἀπειθοῦσιν οὐκ ἐστὶν ἀπολογία· χωροῦσι δὲ τὸν φθόγγον ὅσοι τυγχάνουσι γῆ πρὸς σπόρον ἐπιτηδεῖα, τὴν λέξιν τὴν κατὰ τὸ αἰσθητὸν τῆς Γραφῆς. Οἱ δὲ τοῦτοις ὑπερβεδηκότες καὶ πέρατα χρηματίζοντες, δέχονται τὰ ῥήματα σαφῶς παιδευόμενοι. Θῦ φθόγγου γὰρ ὁ Πέτρος ἀκούων ἔλεγε· « Ῥήματα ζωῆς αἰώνου

Στ. ζ'. Κατὰ δὲ τὸν τῆς ἀναγωγῆς νόμον, σκῆ- A
νωμα Θεοῦ ἢ Ἐκκλησία εἶναι δύναται, τεθείσα ἐν
τῷ ἡλίῳ, τοῦτ' ἐστὶν ὅσον καὶ ὅπου ἡλιος φαίνει·
συντρέχει γὰρ ταῖς ἡλιακαῖς. . τα αὐτοὺς εἰς τὰ πέ-
ρατα τῆς οἰκουμένης φθάσαντα. Δύναται δὲ καὶ
ἕκαστος τῶν χωρούντων Θεοῦ δόξαν, σκῆνωμα αὐτοῦ
ὀνομαζόμενος, ἐν τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης, τοῦτ'
ἐστὶν Χριστῷ, τεθείσθαι. Τῶν γὰρ τοιοῦτων σκηνωμά-
των κρηπίς καὶ θεμέλιος τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Καὶ
φῶς ἀληθινόν, καὶ ἡλιος δικαιοσύνης ὁ Σωτὴρ λέγε-
ται (οὐχ οἶόν τε τοῦτου τοῦ φωτὸς νόησιν εἰληφέναι,
ἀγνοοῦντα τὸ αἰσθητὸν φῶς), ὁ προσβαλὼν τῷ ὑπερ-
έχοντι τῶν αἰσθητῶν· ἐστὶν δὲ ὁ ἡλιος, ἐκ τῆς
τούτου νοήσεως φαντασίαν λαμβάνων τοῦ νοεροῦ
φωτὸς, ὡσπερ οἰκοῦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν ἐν τῷ αἰ-
σθητῷ ἡλίῳ εὐρήσει. Οὐ γὰρ προσεκτέον τισὶν ἑτε- B
ροδόξοις λέγουσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ
νεκρῶν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἡλιακῇ σφαίρᾳ ἀπέθετο ὁ
ἐφθόρεσεν σῶμα, φυλάττεσθαι μέχρι τῆς δευτέρας
καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας. « Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο
τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ » καὶ τὰ ἐξῆς, πρὸς τῇ λέξει
νοήσεις κατὰ ἀναγωγὴν, ὅτι ὁ ἡλιος τῆς δικαιοσύνης
ἐκ παστοῦ τῶν κόλπων τῶν πατρικῶν. . Θεοῦ ἦτοι
πράγμασιν, ἦτοι πονηραῖς δυνάμεσιν. Φείσεται δὲ
τοῦ ἑαυτοῦ δούλου ὁ Θεὸς, ὅτ' ἂν μὴ φείσεται τοῦ
ἰδίου Υἱοῦ, ὑπὲρ πάντων παραδοῦς αὐτόν· τὸ γὰρ
φείσασθαι τοῦ Υἱοῦ, πάντων ἀπόλεια. Τὸ δὲ μὴ φεί-
σασθαι, πρὸς τῷ σωτηριᾷ πᾶσιν γενέσθαι, καὶ
αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἐκτὸς ἔσται πάσης βλάβης, ταύτην
δέχεσθαι οὐδ' ὄλιως πεφυκώς.

Στ. η'. Ἀξιόπιστος ὁ Θεὸς μαρτυρῶν ἀγαθοῖς C
ἔργοις καὶ γινώσκει τῆς ἀληθείας, κατὰ τὸ, « Πιστὸς ὁ
λόγος, » οὐ γὰρ πιστεύων, ἀλλ' ὡς πιστευόμενος·
καὶ πάλιν· « Ὁ Θεὸς πιστός, » καὶ, « Οὐκ ἐστὶν ἀδικία
ἐν αὐτῷ » καὶ, « Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὐ ἐκλήθητε, »
ἦγον ἢ μαρτυρία πιστῆ διὰ τὸ βέβαιον. Αὕτη δὲ σο-
φούς ποιεῖ τοὺς στραφέντας καὶ γενομένους ὡς τὰ
παιδιά. Σοφίζετ' δὲ καὶ τὰ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρτι-
γενῆ βρέφη, ἴσως δὲ καὶ τοὺς ἀπείρους ἀνθρωπίνης
σοφίας ἀγραμμάτους καὶ ἰδιώτας. Τὰ δικαιώματα δὲ
μηδὲν ἔχοντα σχολιδόν, εὐθεὶς δὲ τοὺς παραδεχομένους
ποιεῖ· ὅπερ λύπην οὐκ ἔχοντες, ἐν εὐφροσύνῃ γί-
νονται θεῖα. Ὡς μὴ παθητικὸς δὲ ὁ θεὸς φόβος
ἀγνός· οὐ γὰρ ἐστὶ κατὰ τὸν ἐκβαλλόμενον ἀπὸ τῆς
θείας ἀγάπης. ὁ αὐτὸς ὢν, ἐν εὐλαθείᾳ καὶ σεβασμῷ,
ὅς καὶ ἀγνοῦς ἀπεργάζεται, καὶ πρόσκαιρος οὐκ
ἐστίν. « Ἀ δὲ κρίνει Θεὸς κρίματα, διὰ τὴν ἀλήθειαν
ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας. » Ἔστι δὲ καὶ
ψευδῆ καὶ ἄδικα κρίματα, πρὸς δὲ καὶ δίστειλεν·
ταῦτα δὲ τὰ θεῖα μετ' ἀλλήλων ἠρτημένα γνωρίζε-
ται· τῇ δὲ τῶν εἰρημένων ἡδονῇ, φησὶν, οὐδὲν ἐν
βίῳ τίμιον παραβάλλεται· τῇ γὰρ τῶν νοητῶν γλυ-
κύτητι τῶν αἰσθητῶν οὐδὲν ἀπεικάζεται. Ἐν αἰσθη-
σιν ψυχικῇ ὁ μεταστῆσας ἀπὸ τούτων εἰς ἐκεῖνα τὴν
ἐπιθυμίαν ὄλην λαμβάνει· ταῦτα γὰρ πᾶς ὁ τοῦ Θεοῦ

VERS. 6. Secundum gradationis legem, taberna-
culum Dei Ecclesia esse potest, posita in sole, id est
ubicunque et quandiu sol apparet; congruit enim
solaribus. . . . . ejus in fines orbis terræ pro-
perantia. Potest autem et quisque Dei gloriam
capientium, tabernaculum ejus nominatus, in sole
justitiæ, id est Christo reponi. Talium enim taber-
naculorum fundamentum et basis est lux mundi. At-
qui lux vera et sol justitiæ Salvator dicitur (nec licet
hujusce lucis intellectum accipisse, sensibile lumen
ignorantem), qui particeps est lucis sensum super-
eminentis, sol est, ex hujus intellectu formam in-
duens spiritualis luminis, quemadmodum habitans
lumen verum in sensibili sole inveniet. Non enim
attendendum est quibusdam hæreticis dicentibus
quod post resurrectionem e mortuis Salvator in
solari sphaera deposuerit quod gestavit corpus, ser-
vandam usque ad secundam præclaramque ipsius
manifestationem. « In sole posuit tabernaculum
suum, » et quæ sequuntur, altiore sensu accipies,
quia sol justitiæ de thalamo patriorum sinuum . . .
Dei sive rebus, sive perversis potestatibus. Parcet
autem servo suo Deus, quando non pepercerit pro-
prio Filio, pro omnibus tradens illum. Quid enim
fuisse Filio pepercisse? Omnium exitium. Ei
autem non pepercisse, saluti fuit omnibus. Ei ipse
Filius omnis detrimenti immunis erit, illud cum
non possit omnino ipsius natura pati.

VERS. 8. Fide dignus est Deus testimonium per-
hibens bonis operibus et veritatis scientia, juxta
illud : « Fidelis sermo »; non enim credens, sed
quasi creditus; et rursus : « Fidelis Deus »; et :
« Non est iniquitas in eo »; et : « Fidelis Deus,
per quem vocati estis »; Ergo testimonium fidele,
quoniam firmum. Illud sapientes efficit qui con-
versi et sicut parvuli facti sunt. Sapientia quoque
donat per Evangelium recens natos infantes, nec-
non humanæ sapientiæ imperitos, illiteratos et
ingenio crassos. Justitiæ autem nihil obliquum ha-
bentes, rectos faciunt qui accipiunt eas; qui qui-
dem nihil mœroris experti, in lætitia fiunt divina.
Haud quidquam patitur, ideoque purus Dei ti-
mor; non est enim apud hominem a divina di-
lectione rejectum, idem ipse, in pietate et venera-
tione, qui et sanctos efficit, nec temporarius est.
Quæ autem judicat Deus judicia, cum veritate judi-
cat. Dicit et Paulus : « Scimus enim quoniam Dei
judicium est secundum veritatem in eos qui talia
agunt »; Sunt autem et mendacia et injusta judic'ia,
quorum et discrimen fecit; divina autem invicem
coherentia deprehenduntur; eorumque voluptati,
ait, nihil in vita pretiosum æquiparatur; nam spi-
ritualium dulcedini sensibilibus nihil assimilandum
est. Quorum sensum animale convertens ab istis
in hæc cupiditatem omnem accipit; hæc enim

⁶⁴ 1 Tim. i, 15; iii, 1. ⁶⁷ II Cor. i, 18 sqq

⁶⁶ Psal. xci, 16. ⁶⁹ I Cor. i, 9. ⁷⁰ Rom. ii, 2.

omnis Dei servus custodit, multam habiturus remunerationem, quam non e sensibilibus consequitur.

VERS. 13. Magnam autem culpam astrologiam vocat. Nisi enim ab occultis meis mundarer, hæc omnia quæ permanerent delicta turpem agendi rationem inducerent, magnique reus peccati fierem.

VERS. 15. « Et erunt ad voluntatem eloquia oris mei. » Hæc enim cum mihi a te evenerint, tunc ad voluntatem erunt verba oris mei, quæ protuli deprecans te, hymnos tibi canens, gratias agens tibi. Ad voluntatem sunt eloquia, quæ laude digna sunt. « Et meditatio cordis mei in conspectu tuo, . . . eloquiis et cogitationibus, cum sit extra omnem vituperationem, ubique in conspectu tuo versatur. Quod autem meditatio reprehensione careat, haud aliunde oritur nisi abs te qui me ab occultis meis mundasti. « Domine, adjutor meus et redemptor meus. » Te mihi auxiliante, Domine, nulli cedo eorum qui adversum me spiritaliter præliant. Quod si propria accidit incuria ut adversariis cedam, tu me ab opprimentibus redimas, adjutor simul et redemptor mihi factus.

PSALMUS XIX.

VERS. 5. Tribuit Deus secundum cor precantis, cum talia rogantur quæ et Deum dare decet, et accipienti prosunt. De talibus enim recte facta petitio obsequentem inveniet Deum. « Et omne consilium tuum confirmet; » consilium, rectam scilicet voluntatem confirmet. Impletur autem voluntas, quando non excidit proposito, sed obvia habet quæ jam antea constituerat.

VERS. 6. « lætabor in salutari tuo. » Hoc est de quo dictum est: « Ecce natus est nobis hodie Salvator qui est Christus Dominus ⁷¹. » Salutem indicat qua salvabitur is quem exaudiet Deus in die tribulationis, de qua salute exultatio erit. « Et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. » Cæteris de mundi rebus magnificantibus, nos in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. In his quæ vere bona sunt progressum indicat vox illa, « Magnificamur; » haud enim ait, Magni sumus; hac enim ratione procedens etiam Isaac major fiebat, donec valde magnus fieret. Magnificatur vero aliquis in nomine Domini, si veri perfectique servi fungitur officiis.

VERS. 7. « Impleat Dominus omnes petitiones tuas. » Laus magna est illi, de quo dicitur omnes petitiones ejus a Domino esse implendas, ipsumque nihil exoptulare quin concedat Deus. Petitionum vero impletio est, cum eveniunt ac prospere cedunt quæcumque exoptavimus. « Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus christum suum. » Christus vocabulum nunc sacerdotem, nunc regem, nunc vero secundum carnem Dei Verbi incarnationem significat. Hic autem David, juxta nonnullos, vel

Α δοῦλος φυλάττει, πολλὴν ἔξων τὴν ἀνταπόδοσιν, ἕπερ οὐκ ἔστιν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν.

Στ. ιγ'. Μεγάλῃν δὲ ἁμαρτίαν τὴν ἀποτελεσματικὴν φησιν. Εἰ γὰρ μὴ ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθαρισθεῖν, ἐπιμένοντα ταῦτα τὰ παραπτώματα, εἰς πρᾶξιν φαύλην μεταφέρει, καὶ γίνομαι ὑπεύθυνος ἁμαρτίᾳ μεγάλῃ.

Στ. ιε'. « Καὶ ἔσονται εἰς εὐδοκίαν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου. » Ὅτ' ἂν ταῦτά μοι ὑπαρξῆθι παρὰ σοῦ, τότε εἰς εὐδοκίαν ἔστιν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου, ἃ προήνεγκα εὐχόμενός σοι, ὑμῶν σε, εὐχαριστῶν σοι. Εἰς εὐδοκίαν δ' ἔστιν τὰ λόγια, τὰ ἀποδοχῆς ἄξια. « Καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου ἐνώπιόν σου, . . . λογισμοῖς καὶ νοήσεσιν, ἐκτός οὔσα παντός μώμου, ἐνώπιόν σου τυγχάνει διαπαντός. Τὸ μέντοι τῆς μελέτης ἀμειμπτονοῦς ἄλλοθεν ἢ ἐκ σοῦ ὑπῆρχται, καθαρισαντός με ἀπὸ τῶν κρυφίων μου. « Κύριε, βοηθέ μου καὶ λυτρωτά μου. » Σοῦ βοηθούτος, ὡ Δέσποτα, οὐδενὶ ὑποπίπτω τῶν πνευματικῶς προσπολεμούντων. Εἰ δὲ καὶ παρ' ἐμὴν ἀπροσεξίαν ἀλῶναι τοῖς ἐναντίοις συμβῆ, σὺ με ἐκ τῶν κρατησάντων λύτρωσαι, ἅμα βοηθός καὶ λυτρωτής μου εὐρισκόμενος.

Στ. ε'. Δίδωσι Θεὸς κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ εὐχομένου, ὅτ' ἂν τοιαῦτα αἰτῆται, ἃ καὶ Θεῷ πρέπει δίδναι, καὶ τῷ λαμβάνοντι συμφέρει. Ἡ γὰρ περὶ τούτων αἰτησίς ὀρθῶς γινομένη ἔξει τὸν Θεὸν παρέχοντα. « Καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρώσαι; » βουλήν, τουτέστιν τὴν βούλησιν ὀρθῶς γινομένην πληρώσαι. Πληροῦται δὲ βούλησις, ὅτ' ἂν μὴ διαμάρτη ἐν ταῖς σκέψεσιν, ἀλλ' ἐκεῖνα ἀπαντήσῃ περὶ ὧν προεβουλεύσατο.

Στ. ς'. « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Ἔστι δὲ τοῦτο περὶ οὗ εἰρηται: « Ἴδοὺ ἐτέχθη ἡμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἔστιν Χριστὸς Κύριος. » Λέγεται σωτήριον λέγειν τὴν σωτηρίαν ἣν σώζεται ὃ ἐπακούει Θεὸς ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ἐφ' ἣ σωτηρία ἀγαλλιασις ἔσται. « Καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνοσόμεθα. » Ἄλλων ἐπὶ κοσμικοῖς πράγμασι μεγαλυνομένων, ἡμεῖς ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνοσόμεθα. Σημαίνει δὲ τὴν ἐν τῷ ὄντως ἀγαθῷ προκοπήν τε, « Μεγαλυνοσόμεθα. » Οὐ γὰρ εἶπεν, Μεγάλοι ἐσμέν· ταύτη τοι καὶ ὁ Ἰσαὰκ προβαίνων μεῖζων ἐγίνετο, ἕως μέγας ἐγένετο σφόδρα. Μεγαλύεται δὲ τις ἐν ὀνόματι Κυρίου, τὰ γησίου καὶ τελείου δούλου ἐπιτελῶν.

Στ. ζ'. « Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » Ἐγκώμιον μέγα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος, τὸ πληρωθῆσθαι ὑπὸ Κυρίου πάντα τὰ αἰτήματα αὐτοῦ, οὐδὲν αἰτουμένου ὧν μὴ παρέχει ὁ Θεός. Πληρωσὶς δὲ αἰτήσεων τὸ ἐκθῆναι καὶ εἰς ὑπαρξιν ἔλθειν ἐκεῖνα ὑπὲρ ὧν τις ἠέλιωσεν. « Νῦν ἐγνων, ὅτι ἔσωσεν Κύριος τὸν χριστὸν αὐτοῦ. » Τῆς χριστοῦ φωνῆς ὅτι μὲν ἐπὶ τοῦ ἱερέως, ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ βασιλέως, ὅτι δὲ ἐπὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Θεοῦ λόγου οἰκονομίας. Ὁ μὲν τις φῆσει ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ, ὁ δὲ ἐπὶ Ἐζεκίου, περὶ οὗ καὶ

⁷¹ Luc. 11. 11.

τὴν ὑπόθεσιν ἐλήφεν τοῦ ψαλμοῦ· ὁ δὲ καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν ἀνθρωπίνως εἰρημένον. — Τάχα δὲ καὶ τῶν πιστευόντων ἀπάντων συμπληρούντων τὸ σῶμα Χριστοῦ, κατὰ τὸ, « Ὁὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐν σῶμα, πολλὰ δὲ μέλη, » σώζεσθαι λέγεται ὁ Χριστὸς, ὅτι ἂν οἱ γενόμενοι αὐτοῦ σῶμα καὶ μέλη σωτηρίαν ἔχωσιν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· « Νῦν ἔγνω, » νῦν γάρ, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι, γινώσκομεν τὸν Χριστὸν σωζόμενον, τῷ ἀπεντεῦθεν ἀρραβῶνι σωτηρίας δέχεσθαι. « Ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ· ἐν δυναστείαις ἡ σωτηρία τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ. » Ἐπακούει τοῦ Χριστοῦ κατὰ πᾶσαν ἀπόδοσιν προσηρημένην. Τὰ δεξιὰ δὲ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστιν ὁ Λόγος αὐτοῦ, σωτηρίαν ποιεῖ· οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' « ἐν δυναστείαις, » οἷα στρατηγὸς ἢ βασιλεὺς ἀριστος.

Στ. η'. Ἴππους μὲν νοῶν τὰ σκιρτητικὰ τῶν παθῶν, οἷς ἐπιβαίνουσιν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις· ἄρματα δὲ τὴν σύμπνοιαν τῶν ὁρμητικῶν παθῶν, ἐν οἷς παρασκευάζονται καθ' ἡμῶν· ἀλλ' εἰ καὶ οὕτοι ἐν τούτοις, ἀλλ' ἡμῶν ἀμυντήριον ἀκαταμάχτητον ἡ τοῦ Θεοῦ προσήγορία.

PSALMUS XX.

Στ. β', γ'. Ὁ κατασταθεὶς βασιλεὺς ἐπὶ Σιών ὄρος, κυρίως καὶ ἀληθῶς βασιλεὺς ἔστιν, εὐφραινόμενος θείαν εὐφροσύνην ἀπὸ τῆς παρουσίας αὐτῷ δυνάμεως Θεοῦ. Πᾶς δὲ ὁ ψαλμὸς ἐρηνηνευθεῖ περὶ Χριστοῦ βασιλέως καὶ τοῦ συμβασιλεύοντος αὐτῷ, ἵνα μὴ ἐφ' ἐκάστης λέξεως τοῦτο σημαίνειν ἀναγκαζώμεθα. — « Καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου ἀγαλλιάσθαι σφόδρα· τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔδωκας αὐτῷ, καὶ τὴν θέλησιν τῶν χειλέων αὐτοῦ οὐκ ἔστέρησας αὐτόν. » Ὁ ἐπιθυμίαν σαρκὸς μὴ τελῶν, τῷ πνεύματι περιπατεῖ· οὗτος ἀνακραθεὶς τῷ πνεύματι, ἐπιθυμίαν καρδίας λαμβάνει ἀπὸ Θεοῦ· οὐ γὰρ τῶν τῆς σαρκὸς ὀρεκτῶν ἀπεσοχημένος, ἀ ὀρέγεται ἡ καρδία αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ὁ νοῦς, λαμβάνει παρὰ Θεοῦ, ἐμπιπλῶντος ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ τυχῶν εἰς ὧν δαίται, οὐκ ἔστέρηθη ὑπὸ Κυρίου τῆς δεήσεως τῶν χειλέων αὐτοῦ.

Στ. θ, ε'. Ὁ Χριστὸς ἔλατον παρὰ τοῦ Ὑψίστου λαβῶν, τῷ χειρῖσθαι ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἐκ τῆς χρίσεως ἱερωσύνην κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· οὐ γὰρ πρόσκαιρος ἔσται, μὴ σαλευόμενος.

Στ. ιβ'. Λάγοις δ' ἂν, ὅτι ἐκλιναν εἰς αὐτὸν κακὰ ἢ ἄθεα δόγματα περὶ τοῦ Θεοῦ· ἢ τὴν αἰτίαν τῆς κακίας προσήψαν αὐτῷ· ἐξέκλιναν δὲ εἰς τὸν Σωτῆρα κακὰ ὅτι τε προδότες καὶ ἐχθροὶ αὐτοῦ. Ἰσημειώτων δὲ, ὅτι κατ' ἔγκλισιν ἐπιτελεῖται τὰ κακὰ, καὶ οὐ κατ' εὐθύτητα· ἀλλὰ δυνατοὶ ἐπιχειροῦσι διαστραφέντες οἱ φαῦλοι. Τῷ γὰρ οὐχ ὑπομένοντι βλάβην ἐπιβουλεύουσιν. Καὶ ἄλλως τε πᾶς κακὸς ἔχει τὴν κακίαν ἀβέβαιον τε καὶ ἄστατον. Οὐδὲ δὲ θεὸς ἀποστρέφεται, τίθησι νῶτον, δυναμένους πρόσωπον εἶναι· καὶ τοὺς μὴ καθαρὰν δὲ καρδίαν ἔχοντας, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένους ἰδεῖν, τί-

Ezechiam, secundum alios, cui ascribitur hic psalmus; quidam illum quoque humane ad incarnationem referunt. — Cæterum omnibus credentibus impletur Christi corpus, juxta illud: « Sic et Christus unum corpus, multa autem membra ». Salvus fieri dicitur Christus, cum illi, quibus ipsius corpus et membra constant, accipiunt salutem. Recte autem dicitur: « Nunc cognovi; » nunc enim, id est in præsentem tempore, Christum cognovimus salvatum, exinde arrhabone salutis accepto. « Exaudiet illum de cælo sancto suo; in potentatibus salus dextræ ejus. » Exaudit Christum, hæc omnia quæ antea diximus consecutum. Dextra autem Dei, scilicet Verbum ejus, salutem facit; nec quolibet modo, sed « in potentatibus, » ut duces vel præstantissimum regem decet.

VERS. 8. Equi sunt cupiditatum stimuli quibus invehantur adversariæ potestates; currus vero vehementium conspirationem cupiditatum designant, quibus nos adoriuntur; quod si illi hæc pro se habent, nobis autem inexpugnabile propugnaculum est Dei invocatio.

VERS. 2, 3. Qui constitutus rex super Sion montem, peculiariter ac vere rex est, divina exultatione exultans, propter præsentem sibi Dei virtutem. Omnis autem psalmus accipi potest de Christo rege et de regnante cum eo, ne singulis versiculis illud indicare cogamur. — « Et super salutare tuum exultabit vehementer. Desiderium cordis ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. » Qui carnis desiderium non exsequitur, spiritu ambulat. Hic igitur spiritu temperatus, a Deo cordis desiderium accipit; non enim a carnis incitamenti impeditus, hæc quibus incitatur cor ejus, scilicet animus, accipit a Deo, qui in bonis desiderium ejus implet; atque hæc quibus sibi opus est si quis consequitur, non voluntate labiorum suorum fraudatur a Domino.

VERS. 4, 5. Christus oleum ab Altissimo accipiens, cum ungitur exultationis oleo, intemperandum habet Christi sacerdotium, secundum ordinem Melchisedec; non enim temporarius est vel labefactandus.

VERS. 12. Dicitur quod declinaverunt in illum mala, impia scilicet de Deo dogmata. Causam malitiæ suæ imputaverunt illi; inclinaverunt autem in Salvatore mala traditores et inimici ejus. Observandum est quod secundum inclinationem, non autem secundum rectitudinem perficiuntur mala; sed in potentes deviiis itineribus imbecilles grassantur. Nihil enim damni suspicantem adoriuntur. Prætereaque omnis malus incertam et male firmam habet malitiam suam. Quos autem evertit Deus, ponit dorsum, cum vultus fieri possent; et qui non cor purum habent, ideoque vultum ejus videre nequeunt,

¹² Ephes. v, 30.

quasi dorsum constituit ad meditando quae post ipsum sunt, scilicet opera, ut creationis spectaculo ad eum reducantur. Reliqua enim Dei sensibilibus creaturis ejus altiora sunt.

VERS. 14. « Exaltare in virtute tua. » Postquam infirmitati nostrae indulgens infirmum aliquid acceperis, quod validius est hominibus; crucifixus ex infirmitate, « exaltare in virtute tua. » — « Cantabimus et psallemus virtutes tuas. » Cantare de speculatione accipiendum, et psallere de conatibus ad virtutem. Contemplantes igitur virtutum cogitationem et secundum illas agentes, « cantabimus et psallemus virtutes tuas, » quas extulisti ut triumphans Rex adversus diabolum et adversarias potestates. Illud quoque sic intelligi potest: Gratas laudes concinues tibi de morte triumphanti.

PSALMUS XXI.

VERS. 1. Susceptio matutina recte dicitur, cum sol justitiae exurgat, dieique principium praeparet; vera enim lux oritur, quae ignorantiae et erroris finem faciens, spiritalem auroram illuminat. Ipsa autem incipiens ad perfecti luminis terminum perveniet; per quod lumen omnia alia spiritalia et spiritaliter perfecta sunt, quia est ipse finis. Illius causa caetera omnia, ipsum vero nullius causa: quod et supremum exoptatum vocant, quia nihil hoc aliud est, et summum concupiscenti bonum est. Titulus igitur hujusce psalmi, « In finem, » canitur susceptionis matutinae David, id est secundum carnem de semine ejus nascituro. Atque illud animadvertendum est, quod ab initio ad finem unam hic psalmus personam servat, nihilque de hac persona transfert; cumque verba hujus psalmi quasi a Christo habita Novum Testamentum acceperit, necesse est omnia de eadem Christi persona interpretari; explicabimus autem quibus usum est Novum Testamentum sicubi ad ea accesserimus.

VERS. 2. Animadvertendum est quod nominativo pro vocativo utitur casu. Nam cum posset dicere, Mi Deus, mi Deus, ut quid? « Deus, Deus meus, » ait; hoc in pluribus locis facere solet Scriptura: quod autem vult dicere, hoc est: Tu, qui universus verusque Deus, Deus meus es, mihi adsis praeriant, multisque miseriis circumdato: « ut quid enim me dereliquisti? » Interrogantis causam derelictionis vox; cum sibi conscius esset altae puritatis (non cognoverat enim peccatum), sciebat se non ob peccatum derelictum fuisse, sed ob aliud quid, quod omnibus erat profuturum. Hoc igitur manifestum vult fieri, se non propter seipsum pati, sed propter illos qui cernunt eum. Cognoscentes enim quod propter ipsos derelictus est, hymnis eum ut Salvatorem celebrabunt. Dicendum igitur « verba delictorum, » non verba de delictis habita; sicut enim verbum caeli dicimus, quo constat, et verbum solis, quo subsistit: sic et verbum delictorum dicitur

θεται τὰ ἐπίσθια κατανοεῖν τὰ μετ' αὐτὸν, δηλώνει δημιουργήματα, διὰ τῆς κτίσεως εἰς αὐτὸν παρέχων ἀνάσσειν. Περιλοιπα γὰρ τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνωτέρω τῶν αἰσθητῶν κτισμάτων αὐτοῦ ἔστιν.

Στ. ιδ'. « Ὑψώθητι ἐν τῇ δυνάμει σου. » Ἐπεὶ συγκαταβαίνων τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν ἀσθενές τι ἀνεληφας, ἔπερ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἔστιν· σταυρωθεὶς ἐξ ἀσθενείας, ἠψώθητι ἐν τῇ δυνάμει σου. — « Ἄσσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας. » Τὸ ἕδειν ἐπὶ θεωρίας ληπτέον, τὸ δὲ ψάλλειν ἐπὶ τῷ κατὰ ἀρετὴν ἐνεργεῖν. Θεωροῦντες οὖν τὸ νοητὸν τῶν δυναστεῶν, καὶ πράττοντες κατ' αὐτάς, « ἄσσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας σου, » ἃς ἰδυναστεύσας οἶα τροπαιοῦχος βασιλεὺς κατὰ διαβόλου καὶ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων. Δύναται δηλοῦν· καὶ τὸ, Χριστηρίου αἰνους ἀνακρουσόμεθά σοι δυναστεύσαντι κατὰ τοῦ θανάτου.

Στ. α'. Ἀντίληψις ἐωθινή κατορθοῦται, τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἀνίσχοντος, καὶ ἀρχὴν ἡμέρας κατασκευάζοντος· ἡ γὰρ ἀνατολὴ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τῇ νυκτὶ τῆς ἀγνοίας καὶ πλάνης τέλους ἐπιθείσα, ἐκ πνευματικῆν ἀνέλαμψεν. Αὕτη δὲ ἀρχομένη ἐπὶ τέλος φωτισμοῦ τελείου κατανησεί· δι' ὃν φωτισμὸν, πάντα τὰ ἄλλα πνευματικὰ καὶ πνευματικῶς ἐτελείσθῃ τῷ τέλει εἶναι. Οὐ χάριν τὰ ἄλλα πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· ὃ καὶ ἕσχατον ὄρεκτὸν καλοῦσιν, τῷ μὴ εἶναι ἀνωτέρω τούτου, οὐ τις ὄρεχθεῖν, τῷ τούτου εἶναι τὸ τελειώτατον ἀγαθόν. Ἡ προγραφή οὖν τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ, « Εἰς τέλος, » ἕδεται τῆς ἐωθίνης ἀντιλήψεως τῷ Δαυὶδ, τουτέστιν τῷ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, γεγεννημένῳ. Καὶ τούτο ἐτήρητέον, ὅτι φυλάττει· πρόσσωπον ὅν λέγον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὁ ψαλμὸς, ὁδεμιὰς μεταβολῆς· εὐρισσομένης περὶ τὸ λέγον· πρόσσωπον. Καὶ ἐπεὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη λέξει ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ἔλαθεν ὡς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ βηθείσας, ἀνάγκη πάντα αὐτὸν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐρμηνεύσαι· δηλώσομεν δὲ τὰς λέξεις αἷς ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐχρήσατο, ἐπ' αὐτάς φθάσαντες.

Στ. β'. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὀρθῇ πτώσει ἀντὶ κλητικῆς κέχρηται· ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί; « Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, » εἶπεν· ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ ἐν πολλοῖς τούτου ποιεῖν. Ὁ οὖν βούλεται εἰπεῖν, τοῦτ' ἔστιν· Ὁ καθόλου καὶ ἀληθινὸς Θεός, Θεός μου τυγχάνων, πρόσσωπος μοι πολεμουμένῳ, καὶ πολλοῖς ἐπιπόνους περιτυχόντι· « ἵνα τί γὰρ ἐγκατέλιπές με; » Πυνθανομένου δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως ἡ φωνή· ἐπεὶ γὰρ συνήθει ἐαυτῷ ἔκταν καθαρότητα (οὐκ ἦδει γὰρ ἁμαρτίαν), ἠπίστατο μὴ ἐπὶ ἁμαρτίᾳ ἐγκαταλελειφθῆναι, ἀλλὰ δι' ἕτερόν τι τῷ παντὶ συμφέρον. Τοῦτ' οὖν βούλεται φανερόν γενέσθαι, οὐ δι' ἑαυτὸν πάσχοντα, ἀλλὰ διὰ τοὺς ὀρώμεναι αὐτόν. Γινόντες γὰρ, ὅτι δι' αὐτοὺς ἐγκατελείφθη, ὀμνήσουσιν αὐτὸν ὡς Σωτῆρα. Λεκτέον τοίνυν, « λόγους παραπτωμάτων, » οὐ τὰς περὶ τῶν παραπτωμάτων προφοράς· ὡς γὰρ φαμεν λόγον οὐρανοῦ καθ' ὃν γίνονεν, καὶ λόγον ἡλίου δι' ὃν ὑπῆρκεται· οὕτω καὶ λόγον παραπτωμάτων ἐροῦμεν, καὶ οὐκ αὐτὰ τὰ πα-

ραπτώματα ἀνειληφέναι τὸν Σωτῆρα εἰς τὸ ἑαυτοῦ σώμα. Τούτους δὲ τοὺς τῶν παραπτωμάτων λόγους πρὸ τοῦ πάθους ἔφερον αὐτοῦ τὸ σῶμα. Ἀναστὰς δὲ ἐκ νεκρῶν, ὅτι καὶ σεσωσθαι λέγεται, μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ τοὺς λόγους τῶν προειρημένων ἀμαρτημάτων ἔσχεν, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἐνεργούσας τὰ παραπτώματα ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ὅτε ἐθριάμ-
βευσεν αὐτὰς ἐν αὐτῷ παρῆρσιασάμενος ἐπὶ τῷ σταυρῷ.

Στ. γ. « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. » Οὐ μόνον ἐπιπόνων καὶ σκυθρωπῶν περιεσθηκότων, ἀ νύξ ἀλληγορικῶς ἐστίν, βοῶ πρὸς σέ, Θεέ μου, ὅπως μὴ πάθω τι, ἀλλὰ γὰρ καὶ παιδρῶν καὶ λαμπρῶν ὄντων τῶν κατ' ἐμὲ, πάλιν κράξω, ὅπως μὴ βλαβερὸν τι ἐξ ἐπαρμυνοῦ γένηται. Ταῦτα δὲ περὶ ἡμῶν ἐξομολογούμενος ὁ Σωτὴρ λέγει. Οὕτω δὲ μου βοῶντος οἶδα, ὅτι εἰσακούσῃ μεθ' ὑποστιγμῆς γὰρ ἀναγνώστηον. « Καὶ νυκτὸς διακεκράξομαι. » οὐκ ἀνοίας μου λογιζομένης, ὅτε τὰ περιστηκότα ἐστὶν σκυθρωπῶν, τῶν πολλῶν ἐν ταῖς περιστάσεσιν σκοτιζομένων ὡς καὶ αὐτὸ τί δεῖ κράζοντα πρὸς Θεὸν λέγειν, ἀγνωεῖν· ἐπίσταμαι γὰρ ἐγὼ τίνας ἕνεκα περὶ ἐμὲ νυκτερινὴ κατάστασις ἐστίν.

Στ. δ. Καὶ οἱ πατέρες δὲ ἐξ ὧν εἰμι τὸ κατὰ σάρκα. οὗτοι εἰσιν οἱ πατριάρχαι, ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν προσδοκῶντες τὴν ἐμὴν ἐπιλαμψίν· ἀλλὰ καὶ ἐλπίσαντες οὐκ ἀπέτυχον. Ἐρρύσθησαν γὰρ ἀπὸ θανάτου καὶ διαβόλου, ἐμοὶ λυτρωσαμένου καὶ ρυσαμένου αὐτούς. Πρὸς σέ γὰρ καὶ αὐτοὶ βοήσαντες, τὴν δι' ἐμοῦ καὶ ἐξ ἐμοῦ σωτηρίαν ἔσχον. Οὐ γὰρ κατησχύνθησαν ἐπὶ σὲ ἐλπίσαντες· ἀπέσχον γὰρ τὰ ἐλπίδος καὶ προσδοκίας. Ἰστώσαν δὲ οἱ ταῦτα λέγοντες, νομομαθεῖς εἶναι ἐπαγγελλόμενοι, ψευδοδοξοῦντες ἐπὶ τῆς Προνοίας. Τὰ γὰρ αὐτὰ λέξειεν ἂν τις Ἡσαίου πρὸς τοὺς Ἰσραηλῆας, καὶ οἱ τίνες ἄλλοι ὑπὲρ εὐσεβείας πεπόθησιν. Ἡμεῖς γὰρ τὸ ρυσθῆναι καὶ σωθῆναι ἐκ τῶν περιστηκότων ἐπιπόνων, οὐ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν γενέσθαι φαμέν, ἀλλὰ τὸ ἀνδρείως καὶ τλητικῶς αὐτὰ ἐνεγκεῖν, ὥστε μὴ βλαβερῆναι τὴν διάνοιαν, ἐκκρουομένης τῆς ὀρθῆς προθέσεως ἐκ τῶν πόνων. Τοὺς γοῦν μάρτυρας τῆς ἀληθείας, μυρία ὄσα παθόντας, καὶ ἐναποθανόντας ταῖς βασάνοις, ἐρρύσθαι καὶ σεσῶσθαι ἐκ τῶν θλίψεων λέγομεν. Οἱ γὰρ ἐκτὸς τῶν θλιβερῶν δι' ἀρνήσεως γεγεννημένοι, οὐ μόνον οὐκ ἐρρύσθησαν καὶ ἐσώθησαν ἀπὸ τῶν πειρασμῶν, ἀλλὰ καὶ κατεπόθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Στ. ε. Τάχα γὰρ ὁ ἐκ σπέρματος συλληφθεὶς ἐν τῇ γαστρὶ, πληρωθέντος τοῦ καιροῦ τῆς ἀποτέξεως, ὑπ' αὐτῆς τῆς μήτρας ἐπὶ τὰ ἔξω βάλλεται. Μόνον δὲ τὸν Σωτῆρα ὁ Πατὴρ ἐκ τῆς γαστρὸς τῆς Παρθένου ἐξασπᾶ (26), οὐκ ἐξωθεν σπέρματος αὐτῆ καταβληθέντος, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τοῦ θεοῦ τόκου ἐξεσπασμένου. « Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου, ἐπὶ σὲ ἐπερρίφην ἐκ τῆς μήτρας. » Τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις τὸ ἐλπίζειν καὶ προσδοκᾶν τὰ μέλλοντα, μετὰ συμπλήρωσιν τοῦ λόγου ἐφ' ἡλικίας γενομένοις ἐπέρχεται, μόνον δὲ τὸ ἐκ Μαρίας βρέφος ἀπὸ μαστῶν

mus, et non ipsa delicta accepi-se Salvatore in proprium corpus; hæc enim delictorum verba ante passionem tulit corpus ejus. Surgens autem a mortuis, quod et salvatum esse dicitur, procul a salute ejus verba prædictorum delictorum habebat, exutis delictorum principiis et facultatibus, cum triumphans in seipso libere exposuit in cruce.

Vers. 3. « Deus meus, clamabo per diem ad te, et non exaudies; et nocte, et non ad insipientiam mihi. » Non solum ob molestias et miseras circumdantes me, quæ hic nocte allegorice significantur, clamo ad te, Deus meus, ne quid patiar, sed etiam vigentibus et florentibus qui adversum me grassantur, rursus clamo, ne quid mali ex exaltatione eorum fiat. Hæc de nobis confessus Salvator dicit: Sic autem ego clamans me exaudiendum scio; cum punctatione enim legendum est, « Et nocte clamabo; » ne meam respicias insipientiam, cum sint omnia circum me obscura, plerisque caliginem obducen-
tibus; adeo ut vel nesciam quid, ad Deum clamans, dicere debeam; scio enim ego quam ob causam nocturna sint circum me omnia.

Vers. 5. Et patres e quibus secundum carnem ortus sum, patriarchæ scilicet, in te speraverunt illuminationem meam expectantes, nec spe sua frustrati sunt. Liberati sunt enim a morte et diabolo, et ego eos ipse liberavi ac redemi. Ad te enim et ipsi cum clamavissent, a me et propter me salutem consecuti sunt. Non enim confusi sunt in te sperantes; nam acceperunt quæ speraverant et expectaverant. Sciant autem hæc dicentes, cum se legisperitos esse profitentur, se errare de Providentia. Hæc enim eadem de Isaia serrato dici possunt, et si qui alii propter sanctitatem passi sunt. Nos autem liberari et salvari ab ærumnis circumdantibus nos, non extra illas fieri dicimus, sed eas viriliter et fortiter tolerare, ita ut nihil detrimenti patiaturs mens, deflectente recto proposito propter miseras. Etenim veritatis martyres, innumera mala perpeccos, atque in suppliciis expirantes, liberari a tribulationibus salvosque fieri dicimus. Qui enim extra tribulationes per abjurationem facti sunt, non modo non liberati sunt, neque a tribulationibus salvati, sed et iis victi cesserunt.

Vers. 10. Etenim de semine conceptus in utero, impleto partus tempore, ab ipso utero ad auras emittitur. Solum autem Salvatore Pater e Virginis utero extrahit, non foris ei immisso semine, sed divino partu inde educto. « Spes mea ab uberibus matris meæ; in te projectus sum ex utero. » Cæteris hominibus sperare et quæ futura sunt exspectare, post completionem verbi ætate crescentibus advenit, solus vero Mariæ infans ab uberibus matris suæ perfectionem sperat; Deus enim spem habet; nec unquam in malitia factus.

(26) Forte leg. ἐξέσπα, vel ἐξω σπᾶ.

est, cunctis hominibus post ignorantiam et perversitatem bonum amplectentibus, illudque Isaias ostendens dixit: « Antequam cognoscat ille bonum aut malum, reprobatur malum ut eligat bonum ».)

VERS. 11. « De ventre matris meæ, Deus meus es tu. » Ante incarnationem suam, Jesus solam cum Patre consuetudinem habebat; erat enim ejus Pater Deus, et ipse Filius Dei. Ex quo autem caro factus ex utero processit, relationem habuit et cum Patre, et cum Deo. Ideo ait: Si et semper Pater meus es, sed et Deus meus esse incepisti ex matris utero.

VERS. 12. « Ne discesseris a me, quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet. » Cum tribulationi adest Deus, constantiam præstare valet ad tribulationem generose ferendam. Absente autem Deo, valida sunt circumstantia. Precatur igitur qui psalmum dicit, typus nobis hominibus factus, et docens nos in tentationibus, sic precatur, ne talia committat ob quæ recedat Deus, ut Deo præsentem eos qui tribulationem excitant debellare valeat. Si enim ab aliquo discesserit Deus, non erit qui illum adjuvet.

VERS. 13. Vituli esse videntur ad terrestria et corporalia incitantes perversæ potestates; terræ enim cultura hoc animal exercetur. Quæ autem vanis credunt erroribus, dolosis verbis et sophismatibus quasi cornibus insultantes, tauri sunt pingues, propter eruditionem et verborum elegantiam. Dici quoque potest Judæos secundum legem boves immolantes, ex illis quos apparabant vitulos nominatos, Dominum hostiliter circumdare; Pontius vero Pilatus, nonnullique alii in amplissimo dignitatis gradu, ideoque quasi cornigeri tauri, eum obsidere festinant. Quinetiam de corpore suo Ecclesia, abjectos videns homines, terramque hostiliter excolentes, circumdantes corpus suum, dicere potest Salvator: « Circumdederunt me vituli multi. » Duces hujus sæculi sapientiam professos, videns circumdantes ipsius corpus, dicet: « Tauri pingues obsederunt me. »

VERS. 14. Exposita autem istorum perversitatis feritate, semper ad opprimendum paratorum, ait: « Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens. » Os enim eorum apertum ad deceptos arripiendos, captiosæ sapientiæ verbum est. Fortasse autem « sicut leo rapiens et rugiens, » ad diabolum spectat; a quo leone eripuit bonus Pastor duo crura, infamamque auriculam devorante; per auditum, aurem hominis animæ, et per crura viam ejus intelliges.

VERS. 15. « Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea » Cum Christi corpus cre-

Α τῆς μητρὸς ἐλπίζει τελειότητα· Θεὸν γὰρ ἔχει τὴν ἐλπίδα· οὐδέποτε γὰρ ἐν κακίᾳ γεγένηται, πάντων ἀνθρώπων μετὰ ἀγνοίαν καὶ πονηρίαν τὸ ἀγαθὸν ἀσπαζομένων. Καὶ τοῦτο ὑποδηλών Ἡσαίας ἔλεγεν· « Πρὶν ἢ γυνῶναι αὐτὸν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπισθεὶ πονηρίᾳ τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. »

Στ. ια'. « Ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου, Θεὸς μου εἶ σύ. » Πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ Ἰησοῦς μόνῃ τῇ πρὸς Πατέρα ἔφερεν οἰκειότητα· ἦν γὰρ αὐτοῦ Πατὴρ ὁ Θεός, καὶ αὐτὸς Υἱὸς Θεοῦ. Ἄφ' οὗ δὲ σὰρξ γενόμενος ἐκ κοιλίας προῆλθεν, σχέσιν ἔσχεν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν πρὸς Θεόν. Διό φησιν· Εἰ καὶ αἰὶ Πατὴρ μου τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ Θεὸς μου εἶναι ἤρξω ἐκ κοιλίας μητρὸς.

Στ. ιβ'. « Μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς. » ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Παρούσης θλίψεως συνῶν ὁ Θεὸς οἶός τέ ἐστιν καρτερίαν παρασχεῖν ὡς γενναίαν τὸν θλιβόμενον· ἀπόντος δὲ Θεοῦ ἰσχυρὰ τὰ περιεστηκότα. Εὐχεταὶ οὖν ὁ τὸν ψαλμὸν λέγων, τύπος ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος, καὶ διδάσκων ἡμᾶς ἐν πειρασμοῖς, ὅπως προσεύχεται, μὴ τοιαῦτα αὐτῷ πραχθῆναι ἐφ' οἷς ἀνχωρῆ Θεός, ἵνα παρόντος Θεοῦ καταπαλαίῃ τοὺς ἐγειροντας τὴν θλίψιν· εἰ γὰρ ἀποσταίῃ τινὸς ὁ Θεός, οὐχ ὑπάρξει ἐκείνῳ βοηθός.

Στ. ιγ'. Μόσχοι δ' ἂν εἴεν καὶ αἱ περὶ τὰ γῆϊνα καὶ σωματικὰ ἐνεργοῦσαι πονηρὰ δυνάμεις· γεωπόνον γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον. Αἱ δὲ ψευδοδοξίας προϊστάμεναι, δι' ἀπατηλῶν λόγων καὶ σοφισμάτων κερατίζουσαι, ταῦροι τυγχάνουσιν πίνοντες ὄντες, διὰ τὸ δῆθεν πολυμαθὲς καὶ κεκοιμημένον τῆς φράσεως. Δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους κατὰ νόμον βουβιτοῦντας, ἐξ ὧν ἐπιτηδεύουσιν μόσχους ὀνομασμένους, περικυκλοῦντες ἐχθρικῶς τὸν Κύριον· Πόντιος δὲ Πιλάτος, καὶ εἰ τινες ἄλλοι ἐν ὑπεροχῇ, ταῦροι κερατισταὶ ὑπάρχοντες, περιέχειν σπουδάζουσιν αὐτόν. Ἄγει δ' ἂν ταῦτα ὁ Σωτὴρ καὶ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, ἰδὼν ἀνθρώπους χαμαιπετεῖς καὶ γῆν ἐργαζομένους πολεμικῶς, περικυκλοῦντας αὐτοῦ τὸ σῶμα· τὸ, « Ἐκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί. » Τοὺς δὲ ἄρχοντας τούτου τοῦ αἰῶνος σοφίαν ἐπαγγελλόμενους ἑωρακῶς περιθέοντας αὐτοῦ τὸ σῶμα ἐρεῖ· « Ταῦροι πίνοντες περιέσχον με. »

Στ. ιδ'. Παριστὰς δὲ αὐτῶν τὸ ἐξηγριωμένον τῆς πονηρίας καὶ τὸ ἔτοιμον εἰς τὸ θλίψαι, φησὶν· « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάξων καὶ ὠρυόμενος. » Στόμα γὰρ ἠνεωγμένον αὐτῶν εἰς τὸ ἀρπάσαι τοὺς ἀπατωμένους, ὁ σοφιστικὸς εἰη λόγος. Τάχα δὲ « ὡς λέων ὁ ἀρπάξων καὶ ὠρυόμενος » ἀναφέρεται ἐπὶ τὸν διάβολον. Ἄφ' οὗ λέοντος ἐξέσπασεν ὁ Ποιμὴν ὁ καλὸς δύο σκέλη, καὶ λοβὸν ὀπίσω καταπίοντος· διὰ μὲν παρακοῆς, τὸ οὖς τοῦ ἀνθρώπου τῆς ψυχῆς, διὰ δὲ τῶν σκελῶν, τὴν πορείαν αὐτῆς.

Στ. ιε'. « Ὄσει ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. » Ἐπεὶ σῶμα Χριστοῦ οἱ πεπι-

στευκότες εἰσιν, τὰ τῶν πεπιστευκότων πάθη εἰς αὐτοὺν ἀναλαβῶν πεπονηθέναι λέγει ταῦτα, ἃ συμβέβηκεν τοῖς συμπληροῦσιν αὐτοῦ τὸ σῶμα. Ἐπει οὖν σκορπισμὸν ὑπέμειναν τὰ πρόβατα παταχθέντος τοῦ Ποιμένος, φησὶν· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη » τὸ γὰρ ἐκκενωθὲν ὕδωρ σκορπίζεται. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων φησὶ τὸ, « Διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστά μου. » Αὐτοὶ γὰρ ὀστά αὐτοῦ τυγχάνουσιν διὰ τὸ εὐτονον, καὶ διακρατεῖν πᾶν τὸ σῶμα. « Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου » ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχὺς μου. Τάχα γίνεταί τιος ἡ καρδία τηκομένη οἷα κηρὸς ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας, ὅτ' ἂν ἴδῃ τοὺς ὀδινηθέντας καὶ γεννηθέντας ὑπ' αὐτοῦ συμφορὰν ὑπομένοντας. Ἐπει τοίνυν καὶ τὰ προειρημένα περὶ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ γέγονεν, ἡ καρδία αὐτοῦ διακειμένη πρὸς αὐτοὺς ἀγαπητικῶς πυρρῶμένη, κηροῦ πάθος ἀνεδέξατο ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας συμπαθοῦσης οἷς ἔτεκεν. Ἀλλὰ καὶ τὸ γλυκὺ τῆς καρδίας, ὅτε κηρὸς ὑπῆρχεν, ἐτάκη· ὅτε τροφή γέγονεν, καὶ εἰς γαστέρα ἐχώρησεν· τὰς γὰρ νοήσεις τῆς καρδίας ὡς κηρὸν τραφέντας εἰς κοιλίαν κατέβαλον τηκόμενον καλεπτηνόμενον διὰ τῆς συνεχοῦς μελέτης, ἐπὶ τῷ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ τραφέντος ἀναδοθῆναι. Ἀλλὰ καὶ ἰσχὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ βίου εἰσαχθεῖσα, ὄστράκῳ παραπλησίως ἐξηράνθη· μετὰ πείραν γὰρ θλιβερῶν ὡς ἐκ καμίνου τις ἐξαφθεῖς, ξηρασίαν ὄστράκου ἀναδέχεται, οὐκέτι ὑγραινόμενος οἷα τῶν ἡδονῶν.

Στ. ις'. « Καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου. » Τῶν ἀκρατῶν διεσκορπισμένων, οὐκέτι παρόντων εἰς οὐδ' ἡ γλῶττα ἐνήργει διδάσκουσα καὶ διαλεγομένη, ἀνενέργητος εἴη τῷ λάρυγγι κεκολλημένη· ἡ γὰρ προ...

Στ. ιζ'. Τὸ οὖν ὀρύξαι τὴν τῶν ἡλῶν σημαίνει διάτρησιν. Ἐξαριθμεῖται δὲ σώματος ὀστά ἡνίκα ἐγυμνώθη τῶν συμπεπαρμένων ὀστέων· ὀστά μὲν οὖν αὐτοῦ οἱ ἀπόστολοι· σάρκες δὲ οἱ ἐπιπολαιότερον καὶ σωματικώτερον πιστεύσαντες. Ὅταν οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔσται τὸ σῶμα, τὰ μὲν ὀστά διακρατεῖ τὰς σάρκας. Αἱ δὲ σάρκες περὶ τὰ ὀστά τυγχάνουσιν καλύπτουσαι αὐτά.

Στ. ιη', ιθ'. Ὅταν οὖν φόβος ἐκταράξῃ, φευγόντων τῶν ἐπιπολαίων πιστῶν, καταλείπονται οἱ στερβοὶ καὶ εὐτονοὶ ζηλωταί, καὶ γυμνωθέντες τοῦ πλήθους ἐξαριθμοῦνται ῥαδίως. Πρὸς τῇ ἱστορίᾳ νοήσεις ἱματισμὸν Ἰησοῦ τὰς προχείρους τῶν Γραφῶν λέξεις· ἕκαστος γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν δέχεται τῶν Γραφῶν, τὰς δὲ οὐ. Καὶ τούτου οὐ χιτώνος Ἰησοῦ ἀσχιστοῦ τυγχάνοντος, διὰ τὸ εἶναι ἀρραφον· οὐ γὰρ βεβιασμένην ἔνωσιν, ἀλλὰ συμφυῆ ἔχει· ἔστιν δὲ καὶ ἄνωθεν διὰ τὸ θεόπνευστος εἶναι· ὕφαντος δὲ ὄλου, διὰ πάσης γὰρ δυνάμεως ἡ Γραφή ἄνωθεν ἔστιν. Ἡ δὲ Ἐκκλησία οὐ μερίζεται τὰ ἱμάτια, οὐδὲ κληρὸν βάλαι· ἐπ' αὐτοῖς. Ὅλα γὰρ ἔχει καὶ ἐνδεδύεται παρασάσα ἐκ δεξιῶν Ἰησοῦ οἷα βασιλεῖς ἐν ἱματισμῷ διαχρῶσθαι περιβεβλημένη, πεποικιμένη. Ὑπεραβάσσα

dentis sunt, credentium passionibus in semetipso susceptis, se hæc passum fuisse dicit, quæ lis acciderunt, quibus Christi corpus constituitur. Postquam igitur dispersionem passæ sunt oves percusso Pastore, dicit : « Quasi aqua effusæ sunt ; » effusa enim aqua dispergitur. Sed et de apostolis dicit : « Dispersa sunt omnia ossa mea. » Hi enim ejus ossa sunt, prout solidi corpusque totum dirigentes. « Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. » Fortasse fit cujusdam cor liquescens sicut cera in medio ventris, cum videt quos peperit genuitque adversa ferentes. Postquam igitur Jesu discipulis evenerunt quæ modo retulimus, cor ejus, quod erat in eos amore accensum, ceræ vicem accepit in medio ventris, quos genuit commiserati. Sed et dulcedo cordis, veluti qua cera est, liquescit, cum cibus fit atque in ventrem descendit; cordis enim cogitationes quasi ceram nutritas in ventrem demiserunt liquescentem atque imminutam propter assiduam meditationem, ut in concretionem nutriti daretur. Sed et virtus in vitæ formationem immissa, tanquam testa aruit; namque post tribulationum experientiam sicut e fornace homo eductus testæ siccitatem præbet, non amplius quasi limus madens humore limi fluxuque voluptatum.

πηλὸς ὑπὸ τῆς ὑγρότητος τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ βουστῶ

VERS. 16. « Et lingua mea adhæsit faucibus meis. » Dispersis discipulis, nec jam præsentibus quibus edocendis instruendisque linguæ exerceretur, otiosa faucibus adhærebat; etenim.....

VERS. 17. Fodere igitur, clavorum foramen significat. Dinumerantur corporis ossa cum nudatus est ossibus sub pelle rigentibus; ossa quidem ejus apostoli sunt; carnes vero, qui magis strictim et corporaliter crediderunt. Cum vero ambobus unum constet corpus, ossibus quidem reguntur carnes. Hæc autem ossa protegunt.

VERS. 18, 19. Cum igitur timor exturbaverit, fugientibus qui debilioris sunt fidei, robusti firmique permanent zelatores, et multitudine quasi nudati facile dinumerantur. Præter historicum sensum putabis vestimentum Jesu vulgares Scripturarum voces; quisque enim eorum has quidem Scripturas accipit, illas rejicit. Hic non Jesu tunica indicatur, indivisa quippe, cum sine sutura esset; cui enim non coacta, sed naturalis unitas; est etiam de sublimi, quia divinitus affata; textilis tota, nam omni virtute Scriptura de sublimi est. Ecclesia non vestimenta dividit, nec sortem mittit super ea. Tota enim habet atque induit, stans ad dextram Jesu sicut regina vestimento deaurato circumdata et distincta. Hæc vero supergressa vestimenta, et

74 Psal. XLIV, 10.

ipsum induetur Jesum, Patris sapientiam virtutem- que, sapiens fortisque facta.

VERS. 20. « Tu autem, Domine, ne elongaris auxilium tuum a me, ad defensionem meam conspice. » Hæc igitur facientibus istis, ne elongaris auxilium tuum a me; te enim auxiliante et ad defensionem meam conspiciente, qui tertio die a mortuis resurrexisti, inanes adversum me molitiones ostendam.

VERS. 21. « Erue a framea animam meam. » Cum circumdantes me inimici adversum me sanguinem sitiientes gladium stringunt, qui non corpus, sed animam vulnerare potest, erue ab eorum framea animam meam, integram eam a turbatione et timore custodiens. Etsi enim satis instruitur anima nostra, videns quidem diabolum cum omni dæmonum phalange et adversariarum potestatum pravorumque hominum ab iis incitatorum turma exturbata, quæ quidem versatilis est naturæ, auxiliatorem habere precatur eum qui ab hostium framea ipsam eruere valet. Atque etiam ipse diabolus allegorice framea vocatur, propter suam adversus omnem animam audaciam, vulnerare eam quærans; et ab ista framea se liberari expetit. « Et de manu canis unicum meam. » Quos prius pluraliter circumdantes seipsum canes dixit, nunc singulariter per genus vocat. Unicum autem ipsius animam dicit, quod segregatur et separatur ab aliis animis; etenim omnes quidem istæ noverunt iniquitatem, ipsa autem non novit. Istis quidem ex intervallo adest et conversatur Deus Verbum; huic vero continenter et sine intermissu usque in finem indissolubilis permanet. Hæc præclara quæ illi insunt unica ejus esse dicuntur; necnon apud eum stans Ecclesia, labem aut rugam non habens, omnino perfectis repleta, unica ejus habetur. Qui quidem in ordinibus multis juxta perfectionis gradum sunt distributi; namque cum sexaginta sint reginæ et octoginta concubinæ, et puellarum innumerabilis numerus, una hæc super omnes est columba perfecta, et unigenita ipsius matri supernæ Jerusalem⁷⁶.

VERS. 22. « Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. » A paulo ante dicto leone diabolo nunc salvari precatur; sed et humilitatem suam, juxta quam humiliavit semetipsum. Patri obediens factus usque ad mortem, mortem autem crucis⁷⁷. Salvari autem vult et ab unicornium cornibus, alius generis adversariæ potestatis regnum sibi vindicantis; regni enim symbolum cornu. Sunt autem qui putent crucem significari hoc loco cornu figuram præbentem.

VERS. 23. Hunc quoque versiculum de Christi persona dici ad Hebræos Epistola dicit⁷⁸, ad Patrem ex-

A δὲ ταῦτα τὰ ἱμάτια, καὶ αὐτὸν Ἰησοῦν ἐνδύσεται, δυνατὰ σοφίαν καὶ δύναμιν Πατρὸς, σοφὴ καὶ δυνατὴ γινωμένη.

Στ. κ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου πρόσχες. » Ταῦτα δὲ ποιούντων ἐκείνων, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου· σοῦ γὰρ βοηθούντος, καὶ εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου προσέχοντος, τρίτατος ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, μάταια τὴν κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλήν ἀναδείξω.

Στ. κα'. « Ῥῦσαι ἀπὸ ρομφαίας τὴν ψυχὴν μου. » Ἐπεὶ οἱ περικυκλοῦντές με ἔχθροί, κατ' ἐμοῦ φωνῶντες μάχαιραν ἔχουσιν, οὐ σῶμα ἀλλὰ ψυχὴν τρώσαι δυνατὴν, ῥῦσαι ἀπὸ τῆς τούτων ρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, ἀβλαβῆ αὐτὴν ἀπὸ ταραχῆς καὶ δειλίας φυλάτων. Εἰ γὰρ καὶ ἱκανῶς παρεσκευάσται· ἡ ἡμετέρα ψυχὴ, ἀλλὰ γε θεωροῦσα τὸν διάβολον μετὰ πάσης τῆς τῶν δαιμονίων φάλαγγος καὶ τοῦ στίφους τῶν ἀντικειμένων ἐνεργειῶν καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων ὑπ' αὐτῶν ἐνεργουμένων, ταραχθεῖσα (τρεπτῆς γὰρ ἐστὶ φύσις), σύμμαχον ἔχειν παρακαλεῖ τὸν δυνάμενον ῥῦσασθαι ἀπὸ τῆς ρομφαίας τῶν πολεμίων. Τάχα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος ἀλληγορικῶς ρομφαία λέγεται, ἐπεὶ τολμᾷ κατὰ πάσης ψυχῆς, τρώσαι αὐτὴν προαρούμενος· καὶ ἐκ ταύτης τοίνυν τῆς ρομφαίας ρυσθῆναι παρακαλεῖ. « Καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. » Οὐδ' ἄλλοτερον πληθυντικῶς περικυκλώσαστας αὐτὸν κύνας εἶπεν, νῦν ἐνικῶς διὰ τὸ γένος καλεῖ. Μονογενῆ δὲ αὐτοῦ τὴν ψυχὴν εἶπεν, διὰ τὸ μμονωσθαι καὶ καχωρισθαι· τῶν ἄλλων ψυχῶν· πάσαι μὲν γὰρ ἐκείναι ἐγνώσαν ἀμαρτίαν, αὕτη δὲ οὐ. Κάκειναι μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιφοιτᾷ καὶ σύνεστιν ὁ Θεὸς Λόγος, ταύτη δὲ ἀχωριστως καὶ ἀδιαστάτως μέχρι τέλους ἀδιάζευκτος διαμνεῖ. Ταῦτ' οὖν τὰ ἐξαιρέτα αὐτῇ συνόντα μονογενῆς εἶναι αὐτοῦ λέγεται· τάχα δὲ καὶ ἡ παραστᾶσα αὐτῷ ἐνδοξος Ἐκκλησία, οὐκ ἔχουσα σπῖλον ἢ ρυτίδα, συμπληρουμένη ἐκ τῶν ἀμώμως τελείων, μονογενῆς αὐτοῦ τυγχάνει. Ἐν προκοπτόντων εἰς τάγματα πολλὰ διηρημένων διὰ τὴν ἐκ τῆς προκοπῆς διαφορὰν ἐξήκοντα γοῦν οὐσῶν βασιλῶν, καὶ ὀγδοήκοντα παλλακῶν, καὶ νεανίδων ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, μία αὕτη ὑπὲρ πάσας ἐστὶν περιστερὰ τελεία, μονογενῆς οὕσα τῇ μητρὶ αὐτῆς τῇ ἀνῶ Ἱερουσαλήμ.

Στ. κβ'. « Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν τὴν ταπεινώσιν μου. » Ἀπὸ τοῦ μικρῷ πρόσθεν εἰρημένου λέοντος διαβόλου νῦν σωθῆναι παρακαλεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐταπεινώσεν αὐτὸν, ὑπήκοος γενόμενος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Σωθῆναι δὲ βούλεται καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν, ἄλλου εἶδους ἀντικειμένης δυνάμεως βασιλείαν ἐξαγγελουμένης· βασιλείας γὰρ σύμβολον τὸ κέρα. Εἶσιν δὲ οἱ νομίζοντες τὸν σταυρὸν σημαίνεσθαι ἀπὸ τῆς προκειμένης λέξεως, κέρατος σχῆμα φέροντα.

Στ. κγ'. Καὶ ταύτην τὴν λέξιν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ εἰρησθαι, ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ φη-

⁷⁶ Cant. vi, 7, 8. ⁷⁷ Philipp. ii, 8. ⁷⁸ Hebr. ii, 12.

ειν, αναφθεγγομένου πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ Πάτερ, τὸ ἄνθρωπον, τοῦτ' ἔστιν τὴν σὴν ἰδιότητα, τὴν ἐνοίαν σου διηγῆσομαι, φανεράν αὐτὴν ποιῶν τοῖς γενόμενοις μου ἀδελφοῖς, οἷς τὸ ἐμὸν Πνεῦμα κατέπεμψας· πρὸς οὓς ῥηθείην ἄν, ὅτι « Ἐστὲ υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. » Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ τὸ Πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἐκ Θεοῦ λαβόντες, ἵνα τοῦ Θεοῦ μὲν υἱοὶ, ἀδελφοὶ δὲ τοῦ Μονογενοῦς ὦσιν. Καὶ ἐκ νεκρῶν γούν ἀναστὰς, ἐπιφανείς ταῖς γυναίξιν, Πορευθεῖσας, ἔφη, εἴπατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ὅτι ἠγέρθη. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἐκ τούτων συναγομένης Ἐκκλησίας ὑμνήσει τὸν Πατέρα ἁλ- λους καὶ παιδνας.

Στ. κθ. Κατὰ πλείονας τρόπους τοῦ Ἰακώβ ὀνομαζομένου. Σημαίνει γὰρ ἡ προσηγορία αὕτη ὅτε μὲν τὸν Θεῖον ἄνδρα, υἱὸν μὲν Ἰσαάκ, πατέρα δὲ τῶν δωδέκα πατριαρχῶν· ὅτε δὲ τὸν ἐκ τούτου προελθόντα δωδεκάφυλον λαόν· ὅτε δὲ τὰς δέκα φυλάς μόνας ἀποσχισθείσας τοῦ οἴκου Δαυὶδ, καὶ ἀκολουθησάσας τῷ Ἰερροδοάμ· ὅτε δὲ τὸν Σωτήρα αὐτόν, κατὰ τὸ, « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀνελήφομαι αὐτοῦ. Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἡ ψυχὴ μου. » Ταύτην γὰρ τὴν προφητείαν περὶ τοῦ Σωτήρος ὁ Ματθαῖος εἰρημένην ἔγραψεν. Ζητητέον κατὰ τί τῶν σηματομένων εἴρηται τὸ, « Ἄπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν. » Καὶ ὁ μὲν πολλὸς ἐρεῖ [ὅτι], τοῦ πατριαρχοῦ Ἰακώβ τὸ σπέρμα τὸ δωδεκάφυλον ἐντραφέν τῇ ἀναγωγῇ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, δοξάσαι βούλεται τὸν Θεόν, καὶ διὰ νοημάτων καὶ λόγων καὶ ἔργων ἀγαθῶν. Τάχα δὲ ἐπὶ ψεύδος εἴη τοῦτο, πολλῶν ἐκ τοῦ Ἰακώβ γεγεννημένων ἀπίστων καὶ προδοτῶν Ἰησοῦ. Λέξει τις, ὅτι τοῦ Ἰακώβ τοῦ πτερνιστοῦ καὶ καταπαλαίσαντος τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν Ἰησοῦς δὲ ἔστιν οὗτος· τὸ σπέρμα αὐτοῦ, τὸ γενόμενον ἐκ διδασκαλίας, δοξάσαι τὸν Θεόν ἄπαν δυνήσεται. Ἐπειδὴ δὲ καὶ Ἰσραὴλ ἔστιν ὃν προσεδέξατο ἡ ψυχὴ τοῦ Θεοῦ, ἐκλεκτὸν ὄντα σπέρμα αὐτοῦ, ἢ Ἰσραὴλ ἔστιν, φοβηθήσεται τὸν Θεόν. Καὶ ἕκαστος δὲ τῶν μιμητῶν Ἰησοῦ, εἰ μὲν ἔχει τὴν πάλην πρὸς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, Ἰακώβ ἔστιν πτερνίζων τοὺς ἀντιπάλους. Εἰ δὲ καρδίαν ἔχει καθαρὰν, καὶ νοῦν διαυγῆ, ὄψεται τὸν Θεόν, Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τυγχάνων. Παντὸς οὖν τοῦ τοιοῦτου τὸ σπέρμα Θεὸν φοβηθήσεται.

Στ. κθ'. Ἐπεὶ οὐκ ἐξουδένωσεν ἐμοῦ τοῦ πτωχοῦ τὴν δέησιν, οὐδὲ προσώχθισεν μυθίζων αὐτὴν, τούτου χάριν εὐχάριστοι γινώμενοι ἐπὶ τῷ ἐπηκουῶσθαι ὑπὲρ Κυρίου τὴν δέησιν ὑπὲρ ἡμῶν γινομένην, αἰνέσατε καὶ δοξάσατε καὶ φόβηθητε αὐτόν. Εἰ γὰρ καὶ ὡς πτωχός... ὀφείλετε, ὅτι ἐγὼ πλούσιος ὢν, θρῆσκαυρὸς ὢν τοῦ πληρώματος τῶν ἀγαθῶν, δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσα, ἵνα διὰ τῆς ἐμῆς πτωχείας πλουσίους ὑμᾶς ποιήσω. Οὐ γὰρ οἶόι τε ἦτε σάρκα περιειμένοι, δέξασθαι μου τὸν πλοῦτον, τέως ἐκ μέρους γινώσκοντες καὶ προφητεύοντες. Πτωχεύσας οὖν δι' ὑμᾶς, ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ὑπήκουσέν

A clamantis: Pater, nomen tuum, id est propriam cogitationem tuam narrabo, manifestam eam efficiens iis qui fratres mei facti sunt, quibus Spiritum meum misisti; ad quos dicitur: « Filii estis, emieit Deus Spiritum Filii sui in cordibus vestris. » Hi vero sunt qui adoptionis Spiritum a Deo acceperunt, ut Dei quidem filii, fratres autem Unigeniti sint. Atque ex mortuis igitur resurgens, mulieribus manifestatus, Ite, dixit, dicite fratribus meis, quia surrexi. In medio autem ex iis congregatæ Ecclesiæ laudabit Patrem hymnis et canticis.

Vers. 21. Vario sensu Jacob nominatur. Significat autem hæc denominatio nunc quidem sanctum virum, filium Isaac, duodecimque patriarcharum patrem; nunc vero exortam ab eo duodecim tribuum gentem; nunc autem solas decem tribus a domo David separatatas et Jeroboam secutas; nunc quoque Salvatorem ipsum, juxta illud: « Jacob, filius meus, suscipiam eum. Israel, electus meus, accepit enim anima mea. » Hanc enim prophetiam de Salvatore Matthæus dictam scripsit. Ad quem eorum quos modo enumeravimus referatur inquirendum est illud: « Universum semen Jacob, glorificate eum. » Plerique dicent, patriarchæ Jacob semen, duodecim scilicet tribus, legis et prophetarum lectione nutritum, glorificare vult Deum cogitationibus, verbis, bonisque operibus. Hoc vero falsis esset annumerandum, cum multi et Jacob exorti, infideles et Jesu traditores facti sint. Illud dici potest de Jacob illo calcitrante et dejiciente mortem adversamque potestatem; hic vero est Jesus; semen ejus, doctrina genitum, glorificare Deum penitus poterit. Si autem et Israel est quem suscepit anima Dei, electum semen ejus, qua Israel est, timebit Deum. Et quisque imitatorum Jesu, si quidem luctam sustinet cum potestatibus, principibusque ac tyrannis, harum tenebrarum Jacob est adversarios lucta dejiciens. Quod si puram habet animam lucidamque mentem, videbit Deum, Israelque ideo erit. Omnis igitur talis semen Deum timebit.

Vers. 25. Quoniam non despexit mei pauperis deprecationem, neque iratus est aspernans eam, hujus gratia grati acceptique facti exaudita a Domino deprecatione pro nobis habita, laudate, et glorificate, et timete eum. Si enim quasi mendicus . . . . debetis, quoniam ego, qui dives sum et bonorum plenitudinis thesaurus, propter vos pauper factus sum, ut paupertate mea divites vos efficere. Non enim potuissetis, qui carne circumdati estis, meas accipere divitias, ex parte cognoscentes ac prophetizantes. Pauper igitur propter vos factus, pro vobis ad Dominum clamavi, et exaudivit me, hæc dans

⁷⁸ Isa. XLII, 1.

vobis, quibus divites efficeremini. Sic enim me ad vos misso, « Non avertit faciem suam a me, » sed magis etiam eam collustravit mihi; ideoque clamorem exaudivit.

VERS. 26. Homines quidem ex manifestis operibus studiisque laudant; Deus autem abscondita videns, de perfecta virtute et excellenti scientia laudat. Magni igitur cujusdam est libere dicere: « Apud te, Deus, laus mea; » non in quolibet loco, sed « in Ecclesia magna; » magna autem Ecclesia, quæ congregatur e singulatim magnis, sicut Ecclesia multa, quæ multis constat. — Precatio est gratiarum actionum consensus, si rebus ad Deum spectantibus constet.

VERS. 28. Qui dicuntur fines terræ, illorum enim regnum est in cælo, convertuntur ad eum; gentesque, quæ prius adorare non poterant secundum legem Jerusalem, cum remotiores essent, Sophoniæ prophetiam implent: « Et adorabunt in conspectu ejus quisque ex loco suo, universæ familia gentium ⁷⁹. »

VERS. 30. Pingues terræ esse possunt qui terrestribus nutriti sunt, spiritu autem in pœnitentiam vocati, spiritu corporis actus mortificantes, non jam terrestria sapiunt, spiritalemque a Jesu suppeditatum cibum manducantes, adoraverunt Deum spiritu. Dici quoque possunt pingues sapientia præstantes, sive mundi sapientiæ participes, sive sœrentes opibus et dominantes. Hi enim acceptum a Jesu cibum manducautes, adversus ingruentia mala propugnaculum, Deum adorant, inveniētes eum super omnem quam possident sapientiam, divitiasque et principatum. Descendentes in terram vocari possunt omnes de cælo in terram missi angeli, et Dominum Salvatoremque adorantes juxta illud: « Adorent cum omnes angeli Dei ⁸⁰. » Animadvertendum etiamnum in terram possint descendere qui communem mortem sortiti, adorabunt Dominum, pro ipsis in profundissimas terræ partes demissum.

VERS. 32. « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus. » Illud, « Generatio abit, et gens alio venit ⁸¹, » de duobus populis nonnulli accipientes, generationem abeuntem circumcisionis populum dixerunt, qui a Domino recessit. Quapropter fallax et perversa generatio facta est; veniens autem generatio, gentilium vocatio . . . . . Ipsa igitur annuntiabitur Domino ab iis qui pro ea legati missi sunt, tibi dicentes: « Gentes venient ab extremis terræ ⁸²; » et: « Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo ⁸³. » Hanc enim ad eum venientem generationem non repulit Salvator dicens: « Venientem ad me non ejiciam foras ⁸⁴. » Optime qui-

μου, ὁδὺς ὑμῖν ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς πλοῦσοι ἀπαφάνητε. Οὕτω γὰρ, μοῦ περὶ ὑμῶν πρεσβευσμένου, « Οὐκ ἀπέστρεψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, » ἀλλ' ἐτι μᾶλλον ἐπέλαμψε μοι αὐτό· διὸ καὶ τὴν κραυγὴν προσήκατο.

Στ. κς'. Ἄνθρωποι μὲν ἐπὶ φανεροῖς ἔργοις καὶ ἐπιτηδεύμασιν ἐπαινοῦσιν· Θεὸς δὲ τὸ κρυπτὸν ὁρῶν, ἐπὶ τελείᾳ ἀρετῇ καὶ γνώσει ὑπερβαλλούσῃ ἐπαινεῖ. Μεγάλου τιμῆς οὖν ἐστὶν μετὰ παρρησίας εἰπεῖν, « Παρὰ σοῦ, ὦ Θεέ, ὁ ἐπαινός μου, » οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων, ἀλλ' « ἐπὶ Ἐκκλησίας μεγάλης; » μεγάλη δὲ Ἐκκλησία, ἡ ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον μεγάλων συναγομένη, ὡς Ἐκκλησία πολλὴ ἡ ἐκ πολλῶν συναγομένη. — Εὐχὴ ἐστὶν ὁμολογία γινομένη εὐχαριστίας, εἰ τῶνδὲ τιμῶν θεοθεν τεύξοιτο.

Στ. κγ'. Ἀλλὰ καὶ οἱ περάσαντες ἀπὸ τῆς γῆς, τῷ ἔχειν ἐν οὐρανῷ τὸ πνεῦμα, πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφουσιν· τὰ δὲ πάλαι μὴ δυνάμενα προσκυνεῖν ἔθνη, κατὰ τὸν νόμον, Ἰερουσαλήμ, διὰ τὸ πόρρω τυγχάνειν, τὴν Σοφοσίαν πληροῦσι προφητείας· « Καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

Στ. λ'. Πίονες γῆς εἶναι δύνανται οἱ τοῖς γηϊνοῖς ἐντεθραμμένοι· πνεύματι δὲ ὀκτινες εἰς μετένοαν κεκλημένοι, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦντες, ὡς μηκέτι τὰ ἐπίγεια φρονεῖν, φαγόντες τὴν ὑπὸ Ἰησοῦ ὀρεγομένην πνευματικὴν τροφήν, προσεκύνησαν τῷ Θεῷ πνεύματι. Λέγοις δ' ἂν καὶ πίονας τοὺς σοφίᾳ διαφέροντας, ἥτοι κοσμικὴν σοφίαν μετεργόμενοι, ἡ πλουτοῦντας καὶ ἀρχοντας αἰσθητικῶς. Καὶ οὗτοι γὰρ φαγόντες τὴν παρὰ Ἰησοῦ τροφήν, ἀλεητηρίων οὖσαν τῶν προκαταλαβόντων κακῶν, προσκυνήσουσι τῷ Θεῷ, εὐρόντες αὐτὸν ὑπὲρ πᾶσαν ἣν εἶχον σοφίαν καὶ πλοῦτον καὶ ἀρχήν. Καταβαίνοντας δὲ εἰς γῆν εἰποὶ ἂν τις τοὺς ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν κατιόντας ἀγγέλους πάντας, καὶ τῷ Δεσπότῃ καὶ Σωτῆρι προσκυνοῦντας, κατὰ τὸ, « Προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Ἐπίστησον δὲ, εἰ καταβαίνειν εἰς γῆν δύνανται οἱ τὸν κοινὸν ἀναδεχόμενοι θάνατον, οἵτινες προσκυνήσουσιν τὸν Κύριον, ὑπὲρ αὐτῶν εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς γενόμενον.

Στ. λβ'. Ἄναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσιν τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Τὸ, « Γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἐρχεται, » ἐπὶ τῶν δύο λαῶν ἐκλαμβάνοντές τινες, γενεὰν πορευομένην τοὺς ἐκ περιτομῆς εἰρήκασιν, τῷ ἀποσποριτηκέναι τοῦ Κυρίου. Διὰ τὸ, γενεὰ σκολιὰ καὶ πονηρὰ γεγονέναι· ἐρχομένη δὲ γενεὰ, ἡ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κλησίς... ἐπειγομένη. Αὕτη οὖν ἀναγγελησεται τῷ Κυρίῳ πρὸς τῶν πρεσβευσόντων ὑπὲρ αὐτῆς, λεγόντων πρὸς αὐτὸν: « Ἐθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς; » καὶ, « Πάντα ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἤξουσιν καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου. » Ταύτην γὰρ πρὸς αὐτὸν ἐρχομένην τὴν γενεὰν οὐκ ἐκβάλλει ὁ λέγων Σωτῆρ· « Τὸν ἐρχόμενον πρὸς μὲ οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω. » Εὐ δὲ καὶ τὸ

⁷⁹ Sophon. II, 11. ⁸⁰ Psal. xcvi, 7; Hebr. I, 7.

⁸¹ Joan. vi, 37.

⁸² Eccle. II, 4.

⁸³ Jer. xxxi, 8.

⁸⁴ Psal. lxxxv, 9.

εἰπεῖν, τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ, τὸν ἐλθόντα· τὸν γὰρ αἰ ἐνεργούντα τὸ πρὸς αὐτὸν ἔχειν, τῷ πράττειν τὰ τῆς ἀρετῆς, οὐκ ἐκβάλλει ἔξω. Καὶ γενεὰ οὖν περὶ ἧς ὁ λόγος, οὐκ ἦλθεν, ἀλλ' ἔρχεται πρὸς αὐτὸν, τὰ τῆς πίστεως περιέπουσα. Αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ ἀναγγέλλοντες τῷ Κυρίῳ τὴν ἐρχομένην γενεάν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας ἐνεργουμένην, ἀναγγελοῦσιν τῷ τεχθησομένῳ θεῶν τόκον λαῶ, « ᾧ ὁ Κύριος ἐποίησεν, » περιποιησάμενος αὐτὸν διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, καλέσας τὸν λαὸν αὐτοῦ.

PSALMUS XXII.

Στ. α', β'. Ὁ διὰ τὸ κατορθῶσαι τὸ πρᾶον καὶ εὐσταθῆς Χριστοῦ πρόβατον χρηματίσας, περὶ τοῦ καλοῦ Ποιμένος ἔρει, « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει· » ἀπάγει γάρ με ἐπὶ τὴν σωτήριον νομὴν, ἔνθα θεῖαι βοτάναι· περὶ ἧς αὐτὸς ὁ Ποιμὴν περὶ τοῦ βίου προβάτου φησὶν· « Εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται καὶ νομὴν εὐρήσει. » Τάχα δὲ τόπος χλόης, ἡ θεία παιδείσις εἶναι δύναται. ἔνθα πνευματικὴ πόα εὐρίσκεται, ἠθικὴ οὖσα διδασκαλία. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ κατεσχῆσέν με, ἀλλ' οὐ κατήκισεν. Βούλεται γάρ με ἐς ὅσον προκόπτω, χρᾶσθαι με τῇ τοιαύτῃ νομῇ τελειῶς. Παυσάμενος γάρ προκόπτῃς, οὐ ποιμένος, ἀλλὰ παιδευτοῦ καὶ διδασκάλου, ἐκ προβάτου ἀνθρωπῶς γεγονῶς, πειραθῆσομαι. Οὐκέτι πρόβατον ὢν, ὅτε καὶ δι' ἁμαρτίαν πλανηθεὶς τῆς νομῆς, ἐπὶ ταύτην πάλιν ἐπέστρεψεν ὑπὸ τοῦ ποιμένος, τοῦτο ἀπολωδὸς ἐπιστρέφοντος, τῷ δεκτικῶς ἐπιστροφῆς εἶναι πρὸς τὸ ὅθεν ἐξέβη· ἐπισυνέβη γὰρ ἡ ἁμαρτία τοῖς ἀποστραφεῖσι Θεόν. « Ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέν με. » Τὸ γὰρ ἠθικὸν μάθημα οὐ μόνον ἄχος ἐστὶν δίψης, ἀλλὰ καὶ λύσιν ἁμαρτημάτων παρέχει.

Στ. γ'. « Τὴν ψυχὴν μου ἐπέστρεψεν. » Εἰ γὰρ καὶ πρόβατον ὄν πεπλάνημαι, ἐκτός τῆς νομῆς διὰ τοῦ ἁμαρτάνειν γεγονὸς, ἀλλ' ὁ ἐπιστρέφων τὸ πεπλανημένον ποιμὴν, τὴν ψυχὴν μου ἐπέστρεψεν. Σημειωτέον, ὅτι οὐδεὶς κακῶς φύσει, τῷ δεκτικῶς εἶναι ἐπιστροφῆς· ἐπιστρέφεται δὲ τις ἐκεῖ, ἔνθα τὴν ἀρχὴν διήγεν· συμβεβηκυῖα ἄρα ἡ ἁμαρτία τοῖς ἀποστραφεῖσι Θεόν· διὸ καὶ ἀναίρεθίη. « Ὁδήγησέν με ἐπὶ τρίβους δικαιοσύνης ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » Περὶ τοῦ ποιμένος φησὶ τὸ, « Ὁδήγησέν με, » προάγοντος καὶ ὁδοποιούντος, ἐν ἐπιβαίνωμεν αἰς αὐτὸς· ἐτρέψε τρίβους, ἐπακολουθοῦντες τοῖς ἰχνησιν αὐτοῦ· ὅτ' ἂν γὰρ τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται, καὶ τὰ ἴδια πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ. Δικαιοσύνην δὲ λέγει τὴν ἕξιν, καθ' ἣν πρακτικοὶ τῶν δικαίων ἐσμέν. Τρίβους δὲ αὐτῆς τὰ κατ' αὐτὴν ἐπιτελούμενα· ἢ τάχα δικαιοσύνη ἐστὶν ἡ καθόλου καὶ γενικὴ ἀρετὴ· τρίβους δὲ αὐτῆς αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί. Ἐνεκεν οὖν τῆς ἐπικληθείσης αὐτοῦ ἐπ' ἐμὲ προσηγορίας, ὠδήγησέν με ἐπὶ τὰς προειρημένας τρίβους τῆς δικαιοσύνης.

Στ. δ'. Ὅτι· ἂν συνῆ Θεός, οὐδὲν τῶν ἐπιβλαβῶν βλάψαι ἢ ζημιῶσαι δύναται, ὡς φησὶν ὁ προφήτης·
Joan. x, 9.

dem dicitur veniens, non autem quæ jam venit, semper enim conantem ad eum venire, virtutis opera agentem, non eicit foras; et generatio igitur de qua sermo habetur, non jam venit, sed nunc ad eum est veniens, fidei præcepta sectans. Hi vero ipsi annuntiantes Domino venientem generationem, et Dei justitiam per fidem Jesu in omnes credentes penetrantem, annuntiabunt nascituro per divinum partum populo, « quem fecit Dominus; » hunc enim proprio formavit sanguine, vocavitque populum suum.

VERS. 1, 2. Qui mitem et recte ordinatum Christi gregem effecerit, de bono Pastore dicit: « Dominus regit me, et nihil mihi deerit. » Deducit enim me in salutaria pascua, ubi divinæ herbæ. Exinde ipse Pastor de proprio grege ait: « Ingredietur et egredietur, et pascua inveniet ». Etenim graminosus locus divina doctrina esse potest, ubi spiritualis herba invenitur, morum scilicet disciplina. In hoc igitur loco collocavit me, sed non habitavit. Vult igitur me, in quantum proficio, ut tali pascua perfecte. Cum enim proficiens destiterim, non pastore, sed magistro ac præceptore ex ove homini factio mihi opus erit. Non jam oviz, quæ propter iniquitatem de pascua deerrans, ad eam rursus a pastore reducta est, perditam repeniente; quæ enim unde exierit redire valet; peccatum enim Deum rejicientibus supervenit. « Super aquam refectiois educavit me. » Ethica enim scientia non modo sitis est remedium, sed et peccatorum remissionem præbet.

VERS. 3. « Animam meam convertit. » Si enim, cum oviz essem, extra pascuam deerravi propter peccata mea, reducens autem errantem pastor, animam meam reduxit, animadvertendum est quod nullus natura malus, dum sit conversionis capax; reducitur autem quispiam huc ubi prius fuit: superveniens igitur Deum rejicientibus peccatum, tunc aufertur ab iis. « Deduxit me super semitas justitiæ, propter nomen suum. » De pastore sit, « Deduxit me, » procedente et iter faciente, ut incedamus iisdem quas ipse calcavit semitas, ipsius insequentes vestigia; cum enim proprias educit oves, it prævius, ovesque ipsum comitantur. Justitiam autem dicit habitum, quo justitiæ opera colimus; semitas vero ejus, qui in eam proficiunt. Protinus justitia est universe et generatim virtus; et hujus semitæ diversæ virtutum species. Ergo propter ejus in me invocatum nomen, deduxit me super prædictas justitiæ semitas.

VERS. 4. Ille quocum Deus est, nihil damni malive ab impugnatoribus pati potest, sicut ait pro-

pheta : « Ecce Dominus auxiliabitur mihi, quis mihi A nocebit? » Si quando igitur in tribulationibus ambularem atque in acerbis, quæ umbra mortis dicuntur, non timebo mala, Deum mecum habens. Mala hic non proprie dicit, sed molestias, paupertatem, morbum, calamitatem cæteraque ejus lem generis, de quibus Job : « Mala non sufferamus ⁶⁶? » Qui enim Deum secum non habet, versatur ubi mala peculiariter bonis contraria. Alii quidem virgam dicunt castigare et edocere, juxta illud : « Quid vultis? in virga veniam ad vos ⁶⁷? » baculum vero animos sulciturum esse consilio, exhortatione atque incitamento. « Parasti in conspectu meo mensam in facie eorum qui tribulant me. » Quid sibi vult illud, « in facie eorum qui tribulant me? » Inest ineffabile mysterium, ut tribulari precemur. Advertas, quæso, B quemadmodum in certaminibus magnis præmia pro singulis luctis proposita, sic pro singulis tribulationibus, cum tribulatio sæviat, necnon tribulantes adversæ potestates: præparatam, cogites, spiritalem intellectualemque mensam hujus tribulationis causa. Quoties igitur tribulaberis, toties et apponitur tibi mensa spiritalis. Sint modo oculi tui ejusmodi qui conspiciant mensas meas, ut gratias agens cum Apostolo dicas : « Non tantum autem, sed et gloriantes in tribulationibus ⁶⁸. »

Vras. 5. Supra dicebamus, eum, qui multum profecisset, graminosum locum inhabitare: quippe proficiens et ad perfectionem properans, non jam ovis remanet, sed ratione præditus apparens, mensam habet rationalibus ferculis instructam a Domino. Dominus enim, qui sapientia est, ipse hanc paravit mensam in qua proprias oblationes obtulit gratias agens, ait : « Parasti in conspectu meo mensam, » non jam sicut prius suasoriam atque moralem doctrinam, sed mysticam et veritatis contemplationem. Scito enim, unumquemque, quandiu in hac vita versatur, quasi per speculum et ænigma veritatem aspiciens, ovem esse a Pastore ductam; cum pervenerit ad eam ætatem, quæ ventura est, facie ad faciem veritati obviam stans, spiritalis mensæ participem fore, secundum illud : « Et ego constituam vobis testamentum, comedere et bibere ad mensam Spiritus in veritate; » unde et « parasti » dicitur. Ideoque paravit Deus « quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et ad cor hominis non ascendit quæ præparavit Deus diligentibus se ⁶⁹. » Illud « in conspectu meo » ostendit manifestatam esse mihi atque cognitam « mensam in facie eorum qui tribulant me, » multis mecum hostiliter agere volentibus, ideoque tribulantibus me. Fortiter me adversus eos stare Dominus volens, paravit in conspectu meo mensam, cui solidus impositus est cibus, ut illo more athletarum saturatus, fortiter contra tribulantes me defendere possim. Etenim cum perfectis fruimur bonis, validi et plures lacessunt nos adversarii. Ait itaque Apostolus : « Porta enim mihi aperta est, et

« Ἰδοὺ Κύριος βοηθήσει μοι, τίς κακώσει με; » Εἰ ποτ' οὖν καὶ πορευθεῖην ἐν θλιβεροῖς καὶ ἐπιπόνοις, ἃ λέγεται σικὰ θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι τὰ κακῶς, Θεὸν ἔχων μετ' ἐμαυτοῦ. Κακὰ δὲ ἐνταῦθα οὐ τὰ κυρίως λέγει, ἀλλὰ τὰ ἐπιπόνα, πένιαν, νόσον, δυσφορίαν καὶ τὰ παραπλήσια, περὶ ἃν ὁ Ἰωβ· « Τὰ κακὰ οὐχ ὑπόισομεν; » Οὐ γὰρ Θεὸν τίς ἔχων μετ' ἐαυτοῦ, γίνεται ἔνθα κακὰ τὰ ἀντικειμένα τοῖς κυρίως ἀγαθοῖς. Ἄλλοι τὴν μὲν βάρβδον ἐπιτιμῶν φασ καὶ παιδεύειν, κατὰ τὸ· « Τί θέλετε; ἐν βάρβδῳ εἶδω πρὸς ὑμᾶς; » τὴν βακτηρίαν ὑποστηρήσειν διὰ συμβουλῆς, προτροπῆς τε καὶ παραινέσεως. « Ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με. » Τί βούλεται τὸ ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με; » Ἐχει τι μυστήριον ἀπόρρητον, ἵνα τις εὐχραι θλιβεσθῶ. Ἐπίνοι μοι ὡς περ ἐπὶ τῶν ἀγῶνων τῶν μεγάλων ἀθλοῦ ἐπιχειμένους καθ' ἕκαστον ἀγῶνισμα, οὕτως καθ' ἕκαστην θλίψιν, ἤνικα ἂν τὸ θίβον παρῆ, καὶ αἱ θλιβούσαι δυνάμεις αἱ ἀντικειμένα· νοῖ μοι ἀντικειμένην τράπεζαν πνευματικὴν καὶ νοητὴν διὰ ταύτην τὴν θλίψιν. Ὁσάκις γοῦν ἐὰν θιβῆς, τοσαυτάκις καὶ τράπεζά σοι παρατίθεται πνευματικῆ. Μόνον ἔχε ὀφθαλμοὺς τοὺς βλέποντας τράπεζας μου, ἵν' εὐχαριστῶν λέγοις μετὰ τοῦ Ἀποστόλου· Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς θλίψεσιν. »

Στ. ε'. Ἐν ἀρχαῖς ἐφάσχομεν, τὸν ἐν ταῖς προκοπαῖς ὄντα κατασκηνῶν εἰς τόπον χλόης· ἐπεὶ οὖν ὁ προκόπτων καὶ ἐπὶ τὸ τέλος φθάσειεν, οὐκέτι μείνας πρόβατον, ἀλλὰ λογικὸς ἀναδειχθεὶς, τράπεζαν C ἔχει λογικῶν τροφῶν ὑπηρετισμένην ὑπὸ Κυρίου. Τὴ γὰρ Κυρίῳ τυγχάνοντι καὶ σοφίᾳ ἡτοιμασμένη τὴν ἑαυτῆς τράπεζαν, ἐφ' ἣ τὰ ἴδια θύματα παρέθηκεν, εὐχαριστῶν φησιν· « Ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, » οὐκέτι ἐπαγωγικὴν καὶ ἥθικὴν διδασκαλίαν καθὰ πρότερον, ἀλλὰ μυστικὴν καὶ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. Ἐπίστησον δὲ, εἰ καὶ ὅσον τίς ἐστιν ἐν τῷ βίῳ τοῦτ' αὐτῶν, δι' ἐσῶπτον καὶ δι' αἰνίγματος τὴν ἀίθειαν βλέπων, πρόβατόν ἐστιν ὑπὸ ποιμένι ἀγόμενον· μεταδῶς δὲ ἐπὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον προσβάλλων τῇ ἀληθείᾳ, πνευματικῆ προσβάλλει τραπεζῆ, κατὰ τὸ· « Κάγῳ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην, ἐσθίειν καὶ πίνειν ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἀληθείᾳ· » ὁθεν καὶ τὸ « ἡτοίμασας » εἴρηται· ἀπεντεύθεν γὰρ ἡτοίμασεν ὁ Θεός· ἢ ὀφθαλμοὺς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ εἰ καρδίαν ἀνθρώπου οὐ κατέβη, ἢ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. » Καὶ τὸ « ἐνώπιον » δὲ « μοι » δηλοῖ, πεφανερῶσθαι μοι καὶ ἐγνωσθῆαι μοι « τὴν τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με, » πολλῶν ἐχθρῶν μοι βουλομένων, καὶ διὰ τοῦτο θλιβόντων με. Ἐπίστασθαι με ἰσχυρῶς πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος θέλων, ἡτοίμασεν ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐν ἣ ἐπίκειται στερεὰ τροφή, ἵνα ταύτης ἀθλητικῶς ἐμφορηθῆι, ἀντιστήναι γενναίως πρὸς τοὺς θλιβόντας δυναθῆ. Καὶ γὰρ ὅτε ἀγαθῶν τελειῶν τυγχάνομεν, ἰσχυρῶς καὶ πλεονάζοντες ἔχομεν τοὺς ἀντικειμένους. Ἡ φησὶ δ'

⁶⁶ Job 11, 10. ⁶⁷ 1 Cor. 11, 21. ⁶⁸ Rom. 7, 5. ⁶⁹ 1 Cor. 11, 9.

Ἀπόστολος· «Θύρα γάρ μοι ἀνεργημένη, καὶ οἱ ἀντικείμενοι πολλοί.» Τοῦτ' ἐστὶ, τὸν νοῦν διαφιλῶς ἐπιχέων αὐτῷ· τοῦτο δὲ τὸ χρίσμα ἱερατικόν ἐστὶ μύρον, οὗ σύμβολον ἔφερον Ἀαρών· «Ὡς μύρον· γάρ, φησὶν, ἐπὶ κεφαλῆν, τὸ καταβαίνειν ἐπὶ πώγωνα τὸν Ἀαρών.» Καὶ «Τὸ ποτήριόν μου μεθύσκον ὡς κράτιστον.» Ἐπεὶ μὴ μόνον τράπεζαν ἠτοίμασεν ἡ Σοφία, ἀλλὰ καὶ εἰς κρατήρα ἐκέρασε τὸν ἑαυτῆς οἶνον ἐξ αὐτῆς γεγεννημένον, οὐσης ἀμπέλου ἀληθινή· ἐκέρασε δὲ τοῦτον τὸν οἶνον καταμίξασα τὰ θεία θεωρήματα λέξασιν ἀνθρωπίναις· ἐκ τούτου τοῦ κρατήρος μερίζουσα ἕκαστῳ δίδωσι ποτήριον· ἕπερ ποτήριον κράτιστον, τοῦτο ἐστὶ τίμιον καὶ ἐξαιρετικὸν τοῦ λαβόντος λέγεται, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον χρηματίζει· Τοῦ εὐληφῆτος αὐτὸ, φησὶν, καὶ τὸ ποτήριόν μου· εἰ δὲ φέροιτο, «Τὸ ποτήριόν σου,» τοιαύτην ἔχον (27') διάνοιαν· Σοῦ τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριόν ἐστίν, ἕπερ ἵνα πῶ δέδωκας· οὗ τῆς Σοφίας προτεινόμενον.

Στ. ζ'. «Καὶ τὸ ἐλεός σου καταδιώξεται με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου.» Οὐ τοσοῦτον ἐξ ἔργων τις καρποῦται σωτηρίαν, ὅσον ἐκ χάριτος Θεοῦ ἐλεήμωνος ὄντος· ὁ γὰρ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ πολλὴν προσοῦσαν αὐτῷ πρὸς ἀνθρώπους ἀγάπην, Χριστῷ συνεζωοποίησε τοὺς νεκροὺς δι' ἀμαρτήματα καὶ τὰ παραπτώματα γεγεννημένους. Ὅθεν καὶ ὁ ἅγιός φησιν· «Καὶ τὸ ἐλεός σου καταδιώξεται·» ἀεὶ ἐπερχόμενον καὶ ἐπιχεόμενόν μοι. Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλὰ «πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου καταδιώκει με.» Πᾶσαι δὲ αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς, ἦτοι εἰ διάφοροι φωτισμοὶ τῆς ἀληθείας, καὶ (27'') οὗς ζωοποιούμεθα, τυγχάνουσιν, ἢ ὁ διὰ βίου παρῶν ἡμῖν Χριστός. «Καὶ τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου, εἰς μακρότητα ἡμερῶν.» Εἰς τόπον μὲν χλόης κατασκηνοί, ἐν οἴκῳ δὲ Κυρίου κατοικεῖ, οὐκ ἐπὶ τινα καιρὸν, ἀλλὰ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἀθανάτου, ἀδιαστάτως καὶ ἐπαλλήλως φωτισζόμενος. Πειποθῶς τῷ σῶ ἐλέει καὶ τῇ σῆ χάριτι, οἷδ' ὄει οὐκ ἐκπεσοῦμαι τῆς παρὰ σοῦ ἐλπίδος, παιδαγωγούμενος πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ὑπὸ τοῦ σοῦ ἐλέους. Τοῦτο γοῦν τὸ σὸν ἐλεός καὶ αὐτὴ σου ἡ χάρις κατηξίωσέν με οἰκητήριον κτήσασθαι τὸν σὸν οἶκον καὶ τὴν σὴν Ἐκκλησίαν, ἔνθα τὰς διατριβάς ποιούμενος ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἱερῷ καὶ ἁγίῳ ναῷ, μακρότητος τῶν παρὰ σοὶ ἡμερῶν καὶ ζωῆς αἰωνίου τεύξομαι. Τὸ γὰρ κατοικεῖν με ἐν τῷ σῶ οἴκῳ καὶ μηδέποτε αὐτοῦ ἐξίστασθαι μηδὲ ἀπονέειν, ἀεὶ δὲ εἶσω περιβόλων ἱερῶν τὰς διατριβάς ποιεῖσθαι, ταῦτά μοι αἰτία γενήσασθαι πιστεύω μακρότητος ἡμερῶν τῶν ἐκ τοῦ σοῦ φωτὸς ὑφίσταμένων. Ἀντὶ δὲ τοῦ «εἰς μακρότητα ἡμερῶν,» εἰς μῆκος χρόνου ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν, τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τὸ ἀπειρον καὶ ἀθάνατον σημήνας.

PSALMUS XXIII.

Στ. α'. Ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις εὔρον, «τῆς μιάς τῶν Σαββάτων,» ἐν δὲ γε τῷ Ἐξακλίῳ τοῦτο οὐ πρόσκειται· πλὴν ἵνα μηδὲ τοῦτο καταλίπωμεν ἀνερη-

⁹⁹ I Cor. xvi, 9.

(27) Animadvertē laudata nominatim Hexapla a

(27') Fortasse legendum ἔχοι. Edit.

(27'') Pro καὶ videtur legendum καὸ'. Id.

adversarii multi ⁹⁹. Id est, intellectum ei abundanter infundens. Hoc autem oleum sacerdotale est unguentum, cuius symbolum ferebat Aaron. Ait enim, «Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam Aaron.» — Et «Calix meus inebrians quam præclarus est.» Non modo mensam paravit Sapia, sed et in calicem infudit vinum suum, ex semetipsa ortum, cum sit vitis vera. Fudit autem illud vinum divinam miscens scientiam cum humanis eloquiis. Ex hoc calice distribuens unicuique, dat potum; atque calix ille præclarus, id est decorus pretiosusque accipienti dicitur, sicut et ipse ait Spiritus sanctus: Qui accipit illum, accipit et calicem meum. Quodsi legetur «Calix tuus,» hic sensus foret: Tuus Domini calix est, quem, ut bibam dedisti. Non enim humana, quam prius diximus, mistio, a Sapia oblata. γὰρ ἀνθρώπινον τὸ προειρημένον κρᾶμα τὸ πρὸς

VERB. 6. «Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ.» Non tam ex operibus quispiam percipit salutem, quam e gratia Dei misericordis. Deus enim misericordia dives, propter multum in homines amorem, cum Christo ad vitam revocavit qui quæ peccata et transgressiones mortui erant. Unde et sanctus ait: «Et misericordia tua subsequetur» semper insiliens atque irruens mihi. Atque hoc non per intermissionem quamdam, aut ad tempus, sed «omnibus vitæ meæ diebus subsequitur me.» Omnes autem vitæ dies, seu variæ veritatis illuminationes, per quas vivificamur, sunt, seu qui per vitam nobis præsens est Christus. «Atque, inhabitare me in domo Domini, in longitudinem dierum.» In loco quidem pascuæ commoratur, in domo autem Domini inhabitat, non ad certum tempus, sed omnes vitæ immortalis dies, perpetuo et nulla intermissione illuminatus. Confusus misericordiae tuæ et gratiæ tuæ, novi me nunquam excisurum de spe tua, misericordia tua omnes dies vitæ meæ institutum. Hæc igitur misericordia tua atque hæc gratia tua me dignata est inhabitare domum tuam atque Ecclesiam tuam, ubi commorationem faciens quasi in domo Dei sacra et in sancto templo, dierum apud te longitudinem, et vitam æternam consequar. Etenim me habitare in domo tua, et ab ea nunquam recedere neque declinare, semperque intra circuitus sacros commorari, has mihi causas fore credo longitudinis dierum e luce tua exortorum. Pro «in longitudinem dierum,» in longitudinem temporis Symmachus interpretatus est, vitam significans secundum Deum, interminatam scilicet atque immortalem.

VERB. 1. In nonnullis manuscriptis inveni «primis Sabbati,» quod quidem in Hexaplo (27) non invenitur. Verumtamen ne hoc inexplicatum relin-

Didymo.

quamus, scire oportet quod Dominicam resurrectionem indicat. Mystico quodam modo Domini facta est terra, cum descendens liberavit eam ab opprimentibus eam dæmonibus, eversis omnibus in ea fallaciter patratâ, magia, veneficio, oraculis quæ dæmones in terra edebant, cum legibus de simulacris et sacrificiis; sed et plenitudo ejus bonis malisque constat, prout ab iniquitate recedant, juxta illud: « Misericordia Domini plena est terra ²¹. »

VERS. 2. Catholica autem Ecclesia a credentibus habitata, cum habitantibus, qui sapiunt et vivunt ecclesiastice, ejus est. Quæ quidem immotam sedem habet, cum tentationum salo et procella jactata, inconcussa in fide permanet. Hanc vero et super flumina constituit, idoneam præstans per divinam legislationem ad accipiendum Spiritum sanctum, ex quo sicut e fonte varix gratiæ fluunt flumina aquæ viventis.

Didymi et Eusebii. **VERS. 3.** Mons Dei supremum bonum Verbumque divinum significat; raro enim quis ad verticem ejus procedendo ascendere valet.

Didymi et Origenis. Cum jam non altius, qui perfectus est, procedere valeat, stat firmus, ideoque sanctus Dei locus vocatur. Etenim post Dominum deambulans ascendit, relictis quæ a tergo sunt, properansque ad superiora, finem quærens stare cum Deo in loco sancto ejus, in quem necesse est ut ascendat atque stet evangelizatus Sion. Ad quem properanti Mosi dixit Deus: « Tu vero hic mecum stes ²².; » sed et, « Constituit super petra pedes meos, » [sicut de alio sanctuario ait propheta, cum petra esset Christus ²³.]

VERS. 4. Quis vero promissionibus illis fruetur? Hic « non accepit in vano animam ejus. » Quippe et accipiens quispiam rationalem animam, virtutis et doctrinæ capax, nec suscipiens ea quorum capax est, et vitæ fallacia ac sollicitudine cruciatus, voluptatibus cupiditatibusque deditus, in vano animam accepit. Qui autem aliter sese habet, non in vano eam accepit. Igitur vanitas vanitatum tota plerorumque vita est.

VERS. 5, 6. Quandoquidem non de uno quodam ascendente in montem Domini, atque stante in loco sancto ejus, interrogatio facta est, nec responsio de uno, sed de omni innocente manibus et mundo corde. Quare subdit: « Hæc est generatio quærentium Dominum, » pro, Omnes tales, virtutemque inter prædictas illam habentes, generatio quærentes sunt, Dominum autem quærentes, ad inveniendam faciem Dei Jacob, quem intueri volunt, ut scientia et splendore ejus meliores effecti, dicant: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine ²⁴. »

²¹ Psal. xxxii, 5. ²² Exod. xxxiii, 21. ²³ I Cor. x, 4. ²⁴ Psal. iv, 7.

(28) Locus mendosus.

νευτον, εἶδέναι χρῆ ὡς τὴν Δεσποτικὴν ἀνάστασιν προσημαίνει. Μυστικώτερον δὲ τοῦ Κυρίου γέγονεν ἡ γῆ, ὀπνηκα κατελθὼν ἠλευθέρωσεν αὐτὴν τῶν τυραννικῶν κρατούντων αὐτὴν δαιμόνων, καταλύσας πάντα τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀπατηλῶς ἐπιτελούμενα, μαγείαν, φαρμακείαν, τὰ χρηστήρια τῶν ἐπὶ γῆς δαιμόνων, σὺν τοῖς περὶ ἀγαλμάτων καὶ θυσιῶν νόμοις· ἀλλὰ καὶ τὸ πληρωμα αὐτῆς τοῦ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὡς ἀναχωρῆσαι τῶν φαύλων, κατὰ τὸ « Ἐλέου; Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. »

Στ. β'. Καὶ ἡ καθολικὴ δὲ Ἐκκλησία πρὸς τῶν πιστῶν οἰκουμένη, μετ' αὐτῶν τῶν οἰκούντων αὐτοῦ ἔστιν, φρονούντων τε καὶ βιούντων ἐκκλησιαστικῶς. Ἦτις ἀμετακίνητον ἔχει τὴν ἔδραν, ὅταν τῆς τῶν πειρασμῶν ἀλμυρίδος καὶ τρικυμίας προσβαλόντων, ἀπειστος ἐπιμείνῃ τῇ πίστει. Ταύτην δὲ καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἠτοίμασεν εὐτρεπῆ ποιήσας διὰ τῆς θείας νομοθεσίας πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀφ' οὗ καθάπερ ἐκ πηγῆς τὰ ποικίλα χάρισματα βέουσιν ποταμοὶ ὕδατος ζῶντος.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. γ'. Ἡ καὶ ὁρος Κυρίου τὸ τελικὸν ἀγαθόν, καὶ τὸν Θεὸν Λόγον· σπάνιος γὰρ ὁ πρὸς τὴν ἀκρώρειαν αὐτοῦ διὰ προκοπῆς ἀναδῆναι δυνάμενος.

Διδύμου καὶ Ὀριγένης. Ὁ γὰρ τελειωθείς μηκέτι περαιτέρω χωρεῖν οἶδός τε ὄν, ἴσταται βέβαιος, καὶ χρηματίζων ἅγιος τόπος Θεοῦ. Ὅπισθω γὰρ Κυρίου πορευόμενος ἀναβαίνει, τῶν μὲν ὀπισθεν ἐπιλιανθάνομενος, τοῖς δὲ ἐμπροσθεν ἐκτεινόμενος, τέλος ἔχων τὸ στήναι μετὰ Θεοῦ ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ, ἐφ' ὃν δεῖ ἀναδῆναι καὶ στήναι τὸν εὐαγγελιζόμενον τὴν Σιών. Πρὸς ὃν ἐφθακότι τῷ Μωϋσῆ φησιν ὁ Θεός· « Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθῃ μετ' ἐμοῦ· ἀλλὰ καὶ, « Ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, » ὡς ἐφ' ἕτερον ἀγίασμα φησιν ὁ προφήτης· ἐπὶ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

Στ. δ'. Ἄλλὰ τίς ὁ τῶν ἐπαγγελιῶν τούτων τευξόμενος; Οὗτος « οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » Τάχα δὲ καὶ λαβὼν τις ψυχὴν λογικὴν, δεκτικὴν ἀρετῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ μὴ δεξάμενος ταῦτα τὰ ὧν ἔστιν δεκτικὸς, ἀλλ' ἀπάτη τοῦ βίου καὶ μερίμνη βιωτικῆ καταξάνθεις ἠδοναῖς καὶ πάθεσιν, ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν ἐληφεν. Ὁ δ' ἐναντίας τούτῳ διακείμενος, οὐκ ἐπὶ ματαίῳ αὐτὴν ἔλαβεν. Καὶ ὁλος ματαιότης ματαιότητων ὁ τῶν πολλῶν βίος ἐστίν.

Στ. ε', ζ'. Ἐπεὶ μὴ περὶ ἐνὸς τινος ἀναβαίνοντος εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ ἴσταμένου εἰς τόπον ἁγίον, αὐτοῦ ἐρώτησις γέγονεν, οὐδὲ ἀπόκρισις περὶ ἐνός, ἀλλὰ περὶ παντὸς ἀθίου χερσίν καὶ καθαροῦ τῆ καρδία. Διὸ καὶ ἐπιφέρει τὸ « Ἄβητ ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, » ἀντὶ τοῦ, Πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τὴν ἐκ τῶν προειρημένων ἀρετῶν ἐσχηκότες, γενεὰ (28) ζητοῦντές εἰσι, τὸν Κύριον ζητοῦντες δὲ, ἐπὶ τῷ εὐρεῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ὃν θεωρήσαι θέλουσιν, ἵνα βελτιωθέντες ἐκ τῆς κατανοήσεως καὶ ἐκλάμψεως αὐτοῦ ἐλπωσιν· « Ἔσημαιώθη ἐφ' ἡμέας τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. »

Στ. ζ'. Προτρέχοντες θείοι ἄγγελοι προσεφώνουν τοῖς ἐφροσθηκόσιν ταῖς οὐρανίαις πύλαις· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, » τὰς ὑμετέρας, καὶ (29) φύλακίς ἐστε. Ὡς γὰρ κατῶν, κλίνας οὐρανὸν καὶ οὐκ ἀνοίξας κατήλθεν, οὕτως ἀναληφθεὶς οὐκ ἀνοιχθεισῶν πυλῶν εἰσηλθεν, ἀλλὰ αἰρομένω. Ἐἶτα ἐπεὶ αὐταὶ αἱ πύλαι καὶ λογικαὶ τυγχάνουσιν, καὶ πρὸς αὐτάς οἱ ἄγγελοι φασιν· « Ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι. » Αὗται δὲ αἱ πνευματικαὶ πύλαι, οὐ πρόσκαιροι, ἐπεὶ μὴ σωματικαί, ἀλλ' αἰώνιοι διὰ τὸ ἄβλυν καὶ ἀκήρατον. Πλὴν φάσκοντες ἀρθῆναι καὶ ἐπαρθῆναι τὰς πύλας, οὐχ ἕνα τῶν ἐπιδόξων εἰσελεύσεσθαι, ἀλλὰ τὸν βασιλέα τῆς δόξης φασίν. Βασιλεὺς δὲ δόξης ὁ Σωτῆρ, τῷ ἄρχειν πάντων τῶν ἐπιδόξων, κατὰ θεὸν εἰρηται, καὶ ὡς τὴν παρὰ πάντων κομιζόμενος δόξαν, καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ μόνιμον ἔχων βασιλείαν· ταύτην δὲ παρέχων τοῖς ἀξίοις. Καὶ Κύριος αὐτῆς εἰρηται, κατὰ εἰ· « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἔσταύρωσαν. »

Στ. η'. Ἄλλ' ἐπεὶ μὴ μόνος ὁ θεὸς λόγος ἀνήλθεν, ἀλλ' ἐπιπερόμενος ἦν ἀνειληφεν σάρκα ἐψυχωμένην ψυχῇ νοεῖσθ, ξενιζόμεναι αἱ ἀνω δυνάμεις ἐπυθάνοντο, « Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; » Σάρκα γὰρ περικείμενον τὸν λεχθέντα Βασιλέα τῆς δόξης ἰδοῦσαι, ἐθαύμαζον.

Πάλιν δὲ οἱ προτρέχοντες· « Κύριος, ἔλεγον, κραταιὸς καὶ δυνατὸς, » ἀντικρυς τοῦτο βοῶντες· « Ὅν ἴστε παμβασιλέα καὶ τῶν ὅλων δεσπότην κραταῖον καὶ δυνατὸν, οὕτως ἐστὶ σῶμα περικείμενος, ἀριστεύσας κατὰ τῶν ἀφ' ἡμῶν πεσόντων, καὶ τυραννικὴν ἔξιν ἀναλαθόντων· Κύριος ὢν δυνατὸς ἐν πολέμῳ ὀφθεὶς τῷ πάντας καταλελυκένοι, ἀντιδοξῆσαι καὶ ἀντίστασθαι θελήσαντας. »

Στ. θ'. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ ἄρχοντες μετὰ καὶ τῶν αἰωνίων πυλῶν αὐτῶν, οὐκ ἠρξίσθησαν τὸ προσεταχθῆναι μόνον ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ ταῖς ὑπερέτερω δυνάμειν, ἐπιστατούσαις, καὶ αὐταῖς ταῖς πύλαις τῶν ἀνωτέρων οὐρανῶν, ἔπερ ἤκουσαν, ἀνήγγειλαν, κηρύττουσαι (30) τὸ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ πυθομάναις πάλιν ἀσταῖς ἀπεκρίναντο ἦν ἔσχον καὶ αὐταὶ ἀπόκρισιν.

Στ. ι'. « Κύριος τῶν δυνάμεων, » εἰπούσαι (31), « αὐτὸς ἐστὶν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. » Δυνάμεων δὲ Κύριον αὐτὸν εἶπον, ὡς ἄρχοντα στρατοπέδων. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ τὰ Ἑβραίων ἠκριθωκότας φασίν, τὴν « Σαβαὼθ » φωνὴν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ, εἰς Ἑλλάδα φωνὴν οἱ Ἑβδομήκοντα μεταλαμβάνοντες, ὅτε μὲν τὸ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » ὅτε δὲ « Κύριος στρατιῶν, » ὅτε δὲ τὸ « Παντοκράτωρ » ἔταξαν. Λέγουσι γοῦν καὶ ἐν τῷ τόπῳ τοῦτο κειμένου τοῦ « Σαβαὼθ, » μεταλήψας εἰς τὸ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » γέγονεν· εἰ δὲ τὸ « Σαβαὼθ, » ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρηται, ἐρμηνεύεται δὲ καὶ εἰς τὸ « Παντοκράτωρ, » εἰκότως ἢ « Παντοκράτωρ » φωνῆ, τοῦ Σωτῆρος κατηγορηθεῖν. Εἰ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ γέ-

²⁹ I Cor. II, 2.

(29) Forte leg. καὶ ὢν φύλ. Edit.

(30) Ἀκολουθία sermonis postulare videtur, ut hic legatur κηρύττοντες, et innox ἦν ἔσχον καὶ οὗτοι ἀπόκρισιν, siquidem participium et pronomen ad

VERS. 7. Præcurrentes divini angeli caeli portas obsidentibus dicebant : « Attollite portas, principes, vestras, » quarum custodes estis. Sicut enim descendens inclinavit caelum pervenitque non adaperiens, sic assumptus non aperitis intravit foribus, sed sublatis. Cum deinde hæ portæ rationales sint, ad eas angeli dicunt : « Elevamini, portæ æternales. » Hæ vero spirituales portæ non ad breve tempus, cum non sint corporales, sed æternales, utpote materiæ expertes et ab omni concrectione segregatæ. Cæterum dicentes attolli et elevari portas, non unum e præclaris intraturum esse, sed Regem gloriæ dicunt. Rex autem gloriæ Salvator, propterea quod præclaris omnibus imperat, de Deo dicitur, et quasi super omnes ferens gloriam, verumque et stabile regnum habens, quod dignis præbet. Dominusque ejus dicitur, juxta illud : « Si enim cognovissent, non gloriæ Dominum crucifixissent. »

VERS. 8. Sed cum non solus Deus Verbum ascendit, sed auferens quam accepit carnem anima spiritali animatam, stupore affectæ supernæ potestates interrogabant, « Quis est iste Rex gloriæ? » Carne enim circumdatum videntes qui Rex dicitur gloriæ, mirabantur.

Rursus autem præcurrentes : « Dominus, » inquebant, « fortis et potens : » protinus hoc clamantes, Quem novisti Regem regum, universorumque Dominum fortem et potentem, hic adest corpore circumdatum, triumphans de illis qui de nobis defecerunt atque tyrannidem sibi arrogarunt : Dominus fortis in prælio apparuit, cum omnes adversarios sibi resistere volentes profuderit.

VERS. 9. Hæc audientes principes qui ad æternales portas erant, non satis habuerunt jussum exsequi, sed et potestatibus superius constitutis, ipsisque superiorum caelorum portis, quæ audierant, annuntiaverunt, exclamantes : « Attollite portas, principes, vestras, » et quæ sequuntur. Et interrogantibus rursus illis, quam et ipsi obtinuerant responsionem reddidere.

VERS. 10. « Dominus virtutum, » dicentes, « ipse est Rex gloriæ. » Virtutum eum dixere Dominum, ut exercitiis imperantem. Animadvertite quod qui Hebræorum textus diligenter perspexerunt, dicunt « Sabaoth » vocem quæ in Hebraico est, in Græco, vertentibus Septuaginta, nunc quidem « Dominum virtutum, » nunc vero « Dominum exercituum, » translata esse; interdum autem, « Omnipotentem. » Dicunt igitur hoc in loco « Sabaoth » per « Dominum virtutum » versum fuisse. Quod si « Sabaoth » de Salvatore dicitur, et transferatur « Omnipotens, » vox « Omnipotens » merito ad Salvatorem spectat. Si enim omnia per ipsum facta sunt, et ipse est ante omnia, et omnia

ἀρχοντας referenda sunt. Id.

(31) Legendum, nisi fallor, εἰπόντες. Vide notam præcedentem. Id.

in illo sunt, regit vero providenter omnia in se ipso facta, et ante omnia est eorum quæ sunt in eo, recte Omnipotens vocatur: ipsius igitur persona est, quæ dicit in Zacharia: « Sic dicit Dominus omnipotens: Post gloriam misit me, et noveris quia Dominus omnipotens misit me ad te ⁹⁶. » Omnipotens enim ab Omnipotente missus, Filius est quem misit Pater. Manifestissime et in Joannis Apocalypsi omnipotens Salvator dicitur: « Hæc enim dicit Dominus testis fidelis ac verus, qui erat, qui est, qui erit, Dominus Deus omnipotens ⁹⁷. » Quæ quidem haud dubie de Filio dicuntur, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, Κύριος ὁ Θεὸς παντοκράτωρ. » Αναμφισβητήτως γὰρ ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ εἴρηται (32).

γονεν, καὶ αὐτός ἐστιν πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν, κρατεῖ δὲ προνοητικῶς τῶν δι' αὐτοῦ πάντων γεγενημένων, καὶ πρὸ πάντων ἐστὶν τῶν ἐν αὐτῷ συστάτων, ἀκολούθως Παντοκράτωρ λέγεται: αὐτοῦ γοῦν ἐστὶ πρόσωπον λέγον ἐν Ζαχαρίας: « Οὕτως λέγει Κύριος παντοκράτωρ: Ὅπισθ' ὄξως ἀπέστειλὲν με· καὶ γνώση, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέστειλὲν με πρὸς σέ. » Παντοκράτωρ γὰρ ὑπὸ Παντοκράτορος ἀποστελλόμενος, ὁ Υἱὸς ἐστὶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πεμπόμενος. Ἀριθμηλότατα δὲ ἐν τῇ Ἰωάννου Ἀποκαλύψει παντοκράτωρ ὁ Σωτὴρ λέγεται: « Τάδε Β γὰρ λέγει Κύριος ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, παντοκράτωρ. » Αναμφισβητήτως γὰρ ταῦτα περὶ τοῦ

PSALMUS XXIV.

Vers. 2. Qui in quovis alio ac Deo confidit, ut in divitiis, irridebitur: quod ego non patiar in te confisus; inimici autem diabolus cum dæmonibus impiisque hominibus. Forte et prævidet Salvatoris incarnationem, qua facta desit inimicorum risus.

Vers. 4. Dicit fortasse vias et mandata, quorum dignatur et semitas discere, quas prævii calcaverunt, ut vestigia secutus eorum, rectam faciat ambulationem; et quia non satis est practica ad salutem, exoptat et veritatis contemplationem.

Vers. 10. « Universæ » ad Dominum ducentes « viæ, » vel quas ipse dicto modo incedit, secundum veritatem directæ et cum probitate transactæ, « misericordia sunt et veritas. » Misericordia enim [divina] ante omnia opus est, ut quis illis insistat et sic progrediens ad ipsam veritatem perveniat. Non omnibus autem misericordia et veritas videntur viæ Domini, sed « requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus; » qui enim est extra testamentum et testimonia, rudis est excellentiæ atque pulchritudinis Dominicarum viarum. Requirendum est igitur testamentum quod constituit Dominus patribus, educens eos ex spiritali Ægypto, idololatriæ scilicet errore; requirentes enim et perseverantes illud, cognoscemus et novum testamentum, quod stabilivit Jesus sanguine proprio. Omne enim testamentum infirmum, nondum mortuo qui illud pepigit, sicut ait Apostolus: « Testamentum enim in mortuis firmum, cum nunquam viget quandiu vivit qui illud sanxit ⁹⁸. » Quare suum impleri testamentum Jesus cum vellet, mortem obiit. Requirenda sunt et in testamento testimonia Dei, testificantia inspirataque ab eo verba.

Vers. 11. « Propter nomen tuum, Domine, »

Στ. β'. Ὁ δὲ ἐπ' ἑλλῶν τιμὴ παρὰ τὸν Θεὸν πεποιθὼς, οἶον ἐπὶ πλοῦτι, καταγελασθήσεται· ὅπερ οὐ πέσομαι, πεποισθὼς ἐπὶ σοί· ἐχθροὶ δὲ ὁ διάβολος μετὰ δαιμόνων καὶ τῶν ἀσεβοῦντων ἀνθρώπων. Ἰσως δὲ καὶ προορᾷ τοῦ Σωτῆρος τὴν ἐνανθρώπησιν, μεθ' ἧν ὁ τῶν ἐχθρῶν πέπαυται γέλως.

Στ. δ'. Λέγοι δ' ἂν ὁδοὺς καὶ τὰς ἐντολάς, ὧν ἀξίως καὶ τὰς τρίβους μαθεῖν, ἅς οἱ προοδεύσαντες ἐτριψαν, ἵνα τοῖς ἴχνεσιν ἀκολουθῶν ἐκείνων, ἀπλανῆ ποιησῆται τὴν πορείαν· ὡς οὐκ ἀρκούντος δὲ πρὸς σωτηρίαν τοῦ πρακτικοῦ, προλαβεῖν ἱκετεύει καὶ τῆς ἀληθείας τὴν θεωρίαν.

Στ. ε'. « Πᾶσαι αἱ » πρὸς Κύριον φέρουσαι: « ὁδοί, » ἢ ἅς αὐτὰς βαδίζει τὸν εἰρημένον τρόπον, κατ' ἀλήθειαν κατορθοῦμεναι, καὶ σὺν χρηστότητι γινώμεναι, « ἐλεός εἰσιν καὶ ἀλήθεια. » Δεῖ γὰρ ἐλεηθῆναι πρότερον, ἵνα τις ἐπιβῆ αὐταῖς, καὶ οὕτω δι' αὐτοῦ τοῦ ὁδεύειν ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν φθάσῃ. Οὐ πᾶσιν δὲ ἔλεος καὶ ἀλήθεια θεωροῦνται αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ « τοῖς ἐκζητοῦσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ· » ὁ γὰρ ἐκτός ὢν τῆς διαθήκης καὶ τῶν μαρτυριῶν, ἀπειρός ἐστὶν τῆς χρηστότητος καὶ τοῦ κάλλους τῶν Κυριακῶν ὁδῶν. Ἐκζητητέον οὖν τὴν διαθήκην ἣν διέθετο ὁ Θεὸς τοῖς πατράσιν, ἐξάγων αὐτοὺς ἐκ τῆς πνευματικῆς Αἰγύπτου, τουτέστι τῆς πολυθέου πλάνης· ἐκζητήσαντες γὰρ καὶ ἐρυνήσαντες αὐτὴν, εἰσόμεθα καὶ τὴν καινὴν διαθήκην ἣν ἐθεδαίωσεν Ἰησοῦς τῷ αἵματι τῷ ἰδίῳ. Πᾶσα γὰρ διαθήκη ἀνίσχυρος, μὴ θάνατον ἐσχηκότος τοῦ διατιθεμένου, ἢ φησὶν ὁ Ἀπόστολος: « Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅσον ζῆ ὁ διατιθέμενος. » Διὸ πληρῶσαι τὴν αὐτοῦ διαθήκην ὁ Ἰησοῦς βουλόμενος, θάνατον ἀνεδέξατο· ἐκζητητέον δὲ ἐν τῇ διαθήκῃ καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ, τοὺς μεμαρτυρηκότας καὶ ἐμπνευσθέντας ὑπ' αὐτοῦ λόγους.

Στ. ια'. « Ἐνεκα τῆς σῆς προσηγορίας, ὦ Δέσπο-

⁹⁶ Zachar. II, 8, 9. ⁹⁷ Apoc. III, 14. ⁹⁸ Hebr. IX, 16, 17.

(32) Præter citatum a nobis in præcedente pagina fragmentum Corderianum Didymi, aliud erat, ad hunc psalmum pertinens, apud eundem Corderium p. 430; quod quia a nostris codicibus aberat, omisimus. Hoc enim deinceps institutum tenebimus,

ut Didymum ex codicibus tantum Vaticanis summamus, suis peculiaribus Corderio relictis. Interim, quippe nos brevitati studentes, Didymum undique colligendum augendumque futuris editoribus permitteremus.

πα, ἢ ἐγὼ ὁ σὸς οὐκέτις ἐκζητήσω τὴν διαθήκην σου, ἢ
ἐλευθερίαν ἐξ αὐτῆς προσδοκῶν ἢ κληρονομίαν, ἢ
ὡς υἱὸν γενομένην ὤρισας· ἀλλὰ καὶ ἐλάσθητι τῆ
ἁμαρτίᾳ μου, ἢ οὐ τῆ ἐπι ἐνεργουμένη, ἀλλὰ παυ-
σαμένη· ἐ πολλῇ γάρ ἐστιν, ἢ οὐ κατὰ ποσότητα, ἀλλὰ
κατὰ σύγκρισιν τῆς προσεῖναι ὀφειλοῦσης καθαρότη-
τος.

στ. ιγ'. Ἡ ψυχὴ τοῦ εὐλαβοῦς, τῶν ἀγαθῶν περαι-
τέρω μὴ γινομένη, ἐν αὐτοῖς ἀλλίσκεται, ἐνεργοῦσα
αὐτὰ ἀεὶ· διὸ καὶ καθόλου τεύχεται τὸ σπέρμα ἔχειν
κληρονομοῦν τὴν γῆν, οὐ τὴν ὑπὸ πόδας, ἀλλὰ τὴν τῶν
πραίων.

στ. ιδ'. Μονογενῆ ἑαυτὸν φάσκει, κατὰ τὸν λέγον-
τα· Ἐγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυ-
χὴν μου. ἢ Διὸ καὶ πτωχὸς εἰμι, οὐκ ἔχων τὴν ἐκ τῶν
ὀμορφίλων ἀρωγὴν. Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ «Μονογενῆς»
ἔρις, οὐ ταυτὸν ἐν τῷ μονογενεὶ Γλω· ὅπου γὰρ πρόσ-
κειται τῷ Μονογενεὶ ἢ Υἱὸς, ἢ, «παρὰ Πατρός μο-
νογενῆς», λέγεται τὸ μόνον ἐξ ἐκεῖνου τυγχάνον.

στ. ιε'. Θλίψεις δὲ τῆς καρδίας νοήσεις, καὶ τοὺς
διοχλοῦντας ἐναντίους λογισμοῦς· ἀναγκαῖα δὲ περι-
στάσεις, τῆς προθέσεως ἐκπεσεῖν βιαζόμεναι.

στ. κα'. Ἀκάκους λέγει ἢ τοὺς στερομένους κα-
κίας, ἢ τοὺς ἀπλουστεροῦς· εὐθεῖς δὲ τοὺς κατορθώ-
σαντας τὴν τελείαν ἀρετὴν. Οὗτοι οὖν ἐ ἐπιλλώντες
μοι ἢ δι' ὁμοφροσύνην, ἢ ὅτι ὑπέμεινά σε, Κύριε. ἢ
Τάχα δὲ καὶ ἀκάκους λέγει τοὺς ἐξ ἀνθρώπων σπου-
δαίους· εὐθεῖς δὲ τοὺς θεοὺς ἀγγέλους κολλωμένους
αὐτῷ, τῷ καὶ θεοῖς δυνάμεις γίνεσθαι περὶ τὸν σπου-
δαῖον.

PSALMUS XXV.

στ. β'. Οὐδεὶς ἁμαρτάνων κριθῆναι βούλεται ἐφ' οἷς
πεποίθει, καὶ μάλιστα πρὸς τοῦ τὰ κρυπτὰ ὀρώντος.
Ὁ δὲ ἐν ἀκακίᾳ πορευθεὶς, τουτέστιν προκόψας, ἀξιοῖ
τούτου τυχεῖν· οἶδεν γὰρ μισθοῦ ἢ κληρονομίας τευ-
ξόμενος. Ἡ ἀκακίαν καλεῖ τὸ μὴ μετασχεῖν τῆς φαν-
λότητος καὶ τῆς κακίας τῶν ἰδίων καὶ τῆς ἀπονοίας
τῶν ἀλλοφύλων. ἢ Καὶ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἐλπίζων, οὐ μὴ
ἀσθενήσω· ὅσον περιέχομαι τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος,
ὅπ' αὐτῆς ἐνδυναμούμενος οὐκ ἀσθενήσω. ἢ Φέρεται
Γραφῆ λέγουσα, ἢ οὐ μὴ σαλευθῶ· καὶ διὰ ταύτης
οὖν δηλοῦται· Ἐπεὶ ἢ ἐλπίς ἢ πρὸς Θεὸν ἔδραν μοι
βεβαίαν καὶ ἀμετακίνητον παρέχει, ἐλπίζων ἐπὶ τῷ
Κυρίῳ οὐ μὴ σαλευθῶ. Οὐκ ἂν ἤξιωσα παθεῖν τὰ
προειρημένα ἐπίπονα, εἰ μὴ κατανενοήκειν, τὸν
ἐλεόν σου συμμαχοῦμένον μοι εἰς τὸ ἐνεργεῖν αὐτά.

στ. ζ'. Τὰς πρακτικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, χει-
ρας τροπικῶς καλουμένας, ἐν ἀθώοις θέπτεται τις,
οὐδὲν φαῦλον ἀλλ' εἴ τι σπουδαῖον ἐνεργῶν ἐν αὐταῖς·
τάχα δὲ καὶ ὁ μολύνας αὐτάς, ἀνθ' ὕδατος χρώμενος
τῆ ἀγαθοεργίᾳ.

στ. η'. Ὁ τὸν Κύριον ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπῶν, καὶ
τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα, ὧν ἦν (32') καὶ ἢ εὐπρέπεια τοῦ
οἴκου αὐτοῦ τυγχάνει, ἀγαπῶ· εὐπρέπεια δὲ τοῦ οἴκου
τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν δογμάτων ἀλήθεια, καὶ ἢ διαταγὴ τῶν
κανόνων τῆς Ἐκκλησίας οἴκου νοουμένης. Πρὸς τού-

⁹⁹ III Reg. xix, 10; Rom. xi, 3.

(32') Vox ἦν redundat. Edit.

ego, famulus tuus, testamentum tuum requiram,
libertatem ab eo exspectans vel hæreditatem, quam
sicut filio facto constituisti; sed et « propitiabere
peccato meo, » non præsentī, sed præterito; « mul-
tum est enim, » non secundum quantitatem, sed puri-
tatis qua præditi esse debemus, ratione habita.

VERS. 13. Anima prudentis, ultra bona non facta,
in illis demoratur, hæc semper operatur : ideoque
ipsi eveniet ut semen suum hæreditet terram, non
quæ sub pedibus jacet, sed eorum qui mansueti sunt.

VERS. 16. Unigenitum se dicit, sicut dictum est :
« Ego derelictus sum solus, et inquirunt animam
meam »⁹⁹. Ideoque pauper sum, non habens a so-
dalibus auxilium. Hic autem *Unigeniti* nomen non in
sensu unigeniti Filii accipies : ubi enim voci « unige-
nitus » additur vox « Filius, » aut cum dicitur, « a
Patre unigenitus, » tunc Filii unice ex Deo geniti ge-
neratio exprimitur.

VERS. 17. Tribulationes autem cordis intelliges de
molestis adversisque sermonibus; et necessariæ
causæ sunt quæ nos a proposito declinare cogunt.

VERS. 21. Innocentes vocat malitiæ expertes, vel
simpliciores; rectos vero ad perfectam virtutem
profectos. Hi enim « adhæserunt mihi » unanimo
consensu, « quia sustinui te, Domine. » Fortasse
etiam innocentes vocat homines probos; rectos vero,
divinos angelos adhærentes ei, cum divinæ virtutes
probum circumdant.

VERS. 2. Peccator nemo judicari vult de iis quæ
fecit, et maxime ab illo qui videt abdita. Qui au-
tem in innocentia ambulavit, id est processit, hoc
sibi fieri exoptat; novit enim se mercedem vel hæ-
reditatem consequitur esse. Aut innocentiam
vocat, si quis non est particeps iniquitatis improbi-
tatisve suorum et amentis aliorum. « Et in Domino
sperans non infirmabor. » Quoad spes in Deum
me tenebit, ea corroboratus « non infirmabor. »
Fertur Scripturæ locus, « non vacillabo; » quo
significatur : Postquam mihi spes in Deum sedem
firmam immotamque præbuit, sperans in Domino
non vacillabo. Non enim exoptavissem quæ prius
dicta sunt pati, nisi mentem subiisset misericordiam
tuam mihi auxilio fore ad ista tole-
randa.

VERS. 6. Activas animæ virtutes, manus symbo-
lice vocatas, inter innocentes lavat, quicumque ni-
hil turpe per eas, verum egregium aliquid opera-
tur : fortasse etiam qui prius inquinavit illas, si
pro aqua bonis operibus utitur.

VERS. 8. Qui Dominum tota anima diligit, Dei
quoque omnia, in quibus decor domus ejus censen-
dus est, diligit : decor autem domus Dei est dogma-
tum veritas et canonum constitutio Ecclesiæ, domo
assimilatæ. Ac præterea se tabernaculum gloriæ Dei

diligere ait. Tabernaculum quippe testimonii, quod in deserto posuit Moyses, Dei gloriæ tabernaculum est. Symbolum progressionis hoc. Quam vero ædificavit Salomon, post profectioem in Jerusalem, domus est, cujus decorem diligit, perfectionis typum gerens. Preceatur etiam ne de se ipso sicut de impiis agatur, ne cum iis perdatur anima sua. Piam enim mentem quivis habens non istud patitur; exoptat quoque ne sanguineus fiat, ut vita sua cum viris sanguinum non perdatur.

Vers. 11. « Redime me et miserere mei. » Etiam si bona conscientia sustentatus superiora dixerit, tamen veritus, ut ideo justificetur, cum peccata in occulto sæpe lateant, redemptione et misericordia dignus haberi cupit.

Theodoretus et Didymi. Vers. 1. In quibusdam inscribitur « Psalmus David, priusquam ungeretur. » Hanc in *Hexaplo* inscriptionem non invenias, sed in nonnullis manuscriptis. Exinde causam quidam præterdunt cur omnes inscriptiones, quasi non veras rejicerent. Quomodo enim fieri potuit ut David, nondum unctus, nondum accepta sanctissimi Spiritus gratia, propheticos scripserit psalmos? Cæterum et tunc temporis junior erat, pascens oves, non regnum dirigens, nullisque ab hostibus oppressus. Illos autem oportebat scire quod bis unctum fuisse David Regum historia refert, imo potius ter: primum quidem in Bethlehem a Samuele propheta; secundum in Chebron a tribu Judæ post Saulis occisionem; tertium ab omnibus tribubus post finem Memphiboseth. Hunc igitur psalmum dixit antequam secundam acciperet unctionem, et manifeste rerum gubernationem susciperet. Adhuc igitur a Saule exagitatus, his usus est verbis, cum ad Achimelech accessit sacerdotem, et in Dei tabernaculo precatus est, et acceptis sacrorum panum benedictione, effugit bellantis manus. Hoc autem et in ipso psalmo dicit, « Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die mælorum mæorum. » Tunc et Doec Idumæus, regis ibi pascens mulas, Davidis fugam Sauli denuntiavit. Quare et in psalmo dicit, « Quoniam insurrexerunt in me testes iniqui. » Salvator noster Deus est, nos a peccatis et morte liberans; illuminatio autem, nebulam solvens malitiæ et ignorantia, et splendens scientiæ luce. Sic igitur adunatus atque illuminatus a Domino, quem timebit? Talium enim bonorum et tantæ securitatis participem nullus unquam lædere poterit.

Ὡς τὼς οὖν ἐνυθεὶς καὶ πεφωτισμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὸν ἐγαθῶν τοιοῦτων καὶ ἀσφαλείας τετυχηκότα.

Vers. 3. Hæc dici possunt et de sensilibus hostibus et de invisibilium hostium phalange. « Si enim » ait, « exurgat adversum me bellum, » in hac non timente eos anima mea spero, auxiliatorem Deum me habere confisus.

(33) Rursus *Hexaplorum* mentio apud Didymum.

Α τοὺς δὲ καὶ τὸ σκῆνωμα τῆς δόξης τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἀγαπᾶν φησι. Καὶ τάχα μὲν ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, ἢ Μωϋσῆς κατασκευάσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὸ σκῆνωμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Σύμβολον δὲ προκοπῆς τοῦτο· ὃν δὲ φιλοδόμησεν Σολομὼν μετὰ τὴν ὁδοπορίαν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, οἶκος ἐστίν, οὗ τὴν εὐπρέπειαν ἀγαπᾶ, τελειότητος τύπον φέρων. Εὐχεται δὲ μὴ ὡσαύτως τοῖς ἀσεβέσι διατεθῆναι, ἵνα μὴ συναπόληται αὐτοῖς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· ἰσοεθῆ γάρ τις γνώμην ἔχων, οὐ πείσεται τοῦτο· παρακαλεῖ δὲ μὴδὲ φρονικὸς γενέσθαι, ὅπως ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἀνδράσιν αἱμάτων μὴ συναπόληται.

Στ. ια'. Εἰς τὸ « Ἀύτρωσαι με καὶ ἐλέησόν με. » Εἰ καὶ τὰ κάλλιστα συνειδῶς αὐτῷ τὰ προειρημένα εἶπεν· εὐλαβούμενος μὴ οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωται, λανθανόντων πολλὰ κίς τῶν ἐν κρυπτῷ ἁμαρτημάτων, λυτρωθῆναι καὶ ἐλεηθῆναι ἀξιοί.

PSALMUS XXVI.

Θεοδωρήτου καὶ Διδύμου. Στ. α'. « Ἐντισιν ἐπιγράφεται, « Φαλμὸς τοῦ Δαυὶδ πρὸ τοῦ χρισθῆναι. » Ταύτην ἐν τῷ Ἑξαπλῷ (33) τὴν ἐπιγραφὴν οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν, ἀλλ' ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις. Ἐνταῦθεν δὲ ὁμῶς τινὲς ἐλάβον ἀφορμὴν τοῦ πάσας τὰς ἐπιγράφας ὡς οὐκ ἀληθεῖς ἐκβαλεῖν. Πῶς γὰρ, φησὶν, οἶόν τε ἦν μὴδέπω χρισθῆντα τὸν Δαυὶδ, μὴδὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν χάριν δεξάμενον, προφητικούς γράφαι φαλμούς; ἄλλως τε καὶ νέος ἦν τῆνικαῦτα, πρόβατα ποιμαίνων, οὐ βασιλείαν ἰδύνων, οὐδὲ ὑπὸ τινων διωκόμενος δυσμενῶν. Ἐδει δὲ αὐτοῦ συνιδεῖν ὡς τις λέγει χρισθῆναι τὸν Δαυὶδ ἢ τῶν βασιλέων ἱστορίᾳ, μᾶλλον δὲ τρίς· πρῶτον μὲν ἐν τῇ Βηθλεὲμ ὑπὸ Σαμουὴλ τοῦ προφήτου· δεύτερον δὲ ἐν Χεβρών ὑπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Σαοὺλ· τὸ δὲ τρίτον, ὑπὸ πασῶν φυλῶν μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Μεμφιβοσθ. Τὸν τοίνυν φαλμὸν τοῦτον εἶρκεν πρὶν τὴν δευτέραν δέξασθαι χειροτονίαν, καὶ προφανῶς ἐγχειρισθῆναι τὴν τῶν πραγμάτων οἰκονομίαν. Ἐτι τοίνυν διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, τοῦτοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις, ἦνίκα πρὸς Ἀχιμέλεχ εἰσῆλθεν τὸν ἱερέα, καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ σκηνῇ προσευξάμενος, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἁγίων ἄρων εὐλογίαν λαβὼν, διέφυγεν τοῦ πολεμοῦντος τὰς χεῖρας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ φαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἐκρυψέν με ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ, ἐν ἡμέρᾳ κακῶν μου. » Τότε δὲ καὶ Δαυὶδ ὁ Ἰδομαῖος τὰς βασιλικὰς ἡμιόλους νέμων ἐκεῖ, τοῦ Δαυὶδ τὴν φυγὴν τῷ Σαοὺλ καταμήνυσεν. Διόπερ καὶ ἐν τῷ φαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἐπανέστησάν μοι μάρτυρες ἄδικοι. » Σωτήρ ἡμῶν ὁ Θεὸς ἐστίν, βύθιμος ἡμᾶς ἐξ ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ θανάτου· φωτισμὸς δὲ, λύων τὴν ἀγλίαν τῆς κακίας καὶ τῆς ἀγνοίας, καὶ ἐναυγάτων τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως.

Κυρίου, τίνα φοβηθήσεται; οὐδεὶς γὰρ εἶός τέ ἐστίν.

Στ. γ'. Ῥθῆθη ταῦτα καὶ περὶ αἰσθητῶν ἐχθρῶν, καὶ περὶ φάλαγγος ἀοράτων πολεμίων· « Ἐὰν γὰρ, φησὶν, ἐπανασθῆ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, » ἐν ταύτῃ τῇ μὴ φοβουμένῃ αὐτοῖς καρδίᾳ μου ἐλπίζω, ὑπέρμαχον Θεὸν ἔχειν θαρρήσας.

Στ. δ. Αἰτεῖ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκεῖν διὰ τοῦ φρο-
νῆν τὰ ἐκκλησιαστικά πάσας τὰς ἡμέρας τῆς πεφω-
τισμένης αὐτοῦ ζωῆς. Ἐπὶ γῆς δὲ, φησί, τυγχάνων,
εἰ καὶ πολλῶν δεῖ μοι τῶν ἀγαθῶν, μίαν αἰτησὶν τέως
αὐτῷ (34). Ἀθρόως γὰρ ἐν πᾶσιν οὐχ οἶδόν τε γε-
νέσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, μὴ ποτε δὲ λείπει τὸ μεγάλην
(35) ἢ ἐξαίρετον.

Στ. ε'. Καὶ ἄλλως δὲ πολλάκις εἴρηται, τὴν μὲν
σκηνὴν δηλοῦν προκοπὴν, τὸν οἶκον δὲ τελειότητα.
Οὐδεὶς οὖν, ἐνεστηκυίας αὐτῷ τῆς τῶν κακῶν ἡμέ-
ρας, ἐν οἴκῳ εἶναι δύναται τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ σκιᾷ
κρύπτεται, τῷ τὴν προκοπὴν σκεπάζειν τὸν κακίας
ἀπαλλαττόμενον· τὰ μὲν ἐστὶ προφανῆ, τὰ δὲ μυ-
στικά. Οὐκ ἐν τοῖς ἐπιπολαίοις οὖν ὁ Θεὸς τὸν προ-
κόπτοντα σκέπει. Αὐτοῦ δὲ εἶπε σκηνὴν, ἐπὶ (36) μὴ
πᾶσα εἰς Θεὸν προκοπὴ διεδέξατο δὲ τὴν προκοπὴν
ἢ πέτρα τῆς τελειότητος. Κατάλληλον δὲ τῇ μὲν
προκοπῇ τὸ « ἔκρυψε, » τῇ δὲ τελειότητι τὸ « ὑψω-
σεν. » Λέγοις δ' ἂν σκηνὴν καὶ τὴν διὰ νόμου καὶ
προφητῶν ἀγωγὴν. ἤς (37) ἐν τῷ κρύπτειν τὸν παι-
δεύμενον ὁ Θεὸς ὑψῶν αὐτὸν ἐν τῇ πέτρᾳ Χριστῷ.

Στ. ζ'. Ἐπιστάμενος ὁ ταῦτα λέγων εὐχαῖς δικαίων
ἐπακούοντα τὸν Θεόν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς διαθέσεως τοῖς
δικαίοις κεντραγῶς, εἰσακουσθήσεσθαι ἀξιοί. Οὐδεὶς
γὰρ ἀξίος εἰσακουσθῆναι παρὰ Θεοῦ μὴ ἐλεούμενος.
Ταῦτα δὲ, φησὶν, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς εἶπον χειλέων,
ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς καρδίας· τοιαύτης γὰρ εἰσακούει
φωνῆς ὁ Θεός.

Στ. ια'. « Νομοθέτησόν με, » ἵνα τοιοῦτον νόμον
παρὰ σοῦ λαθῶν, ὀδεύσω τὸν εἰπόντα, « Ἐγὼ εἰμι ἡ
ὁδός » καὶ, « Ὁδηγήσόν με τῇ εὐθείᾳ » καὶ ἀκαμπτεῖ
ὁ ἴψ σου, « ἕνεκα τῶν ἐπικαιμένων ἐχθρῶν, » σκάν-
δαλα ἐχόμενα τρίβου τιθέντων μοι· ἔτι μὴν, τῆς
ἀρετῆς μεσότητος οὐσης ὑπερβολῆς καὶ ἁλλεψύεως,
τοῦ τηρεῖν τὸ σύμμετρον, σὺ, Δέσποτα, « ὀδηγήσον, »
φέρων με εἰς τὸ τέλος αὐτῆς, « ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου, »
τῶν ἐνεργούντων τὴν κακίαν· καθ' ὑπερβολὴν ἐνερ-
γούντες, παρὰ θύραν ἰστάμενοι τῆς ἀρετῆς, δι' ἀπά-
της λαμβάνουσιν τοὺς μὴ ἐπιστάμενος τῇ διαφορᾷ
μεσότητος καὶ ὑπερβολῆς. Εἰ δὲ καὶ εὐθείαν ὁδὸν τὴν
τῶν ἀληθῶν δογμάτων πορεῖαν λέγοις, ἴσθι ὅτι μὴ
ὀδηγούντος Θεοῦ, οἱ τὰ παρακαίμενα ψευδῆ δόγματα
τῆς ἀληθείας ἄγοντες, ἄρχοντες τοῦτου τοῦ αἰῶνος,
ἐχθροὶ εἰσιν· ὡν ἕνεκα, ὅπως μὴ ἐκπέσωμεν εἰς τὴν
ἀπάτην αὐτῶν, παρακαλοῦμεν ὀδηγηθῆναι ὑπὸ Κυ-
ρίου τὴν εὐθείαν ὁδόν.

Στ. ιβ'. Ἐπεὶ εἰλόμην ὀδεύειν τὴν εὐθείαν ὁδόν,
πάντες οἱ πονηροὶ θλίβειν με προτέθεινται. Σὺ δὲ,
Κύριε, κηθόμενός μου, μὴ παραδῶς με εἰς ψυχὰς
αὐτῶν· ἦτοι εὐχόμενος μὴ παραδοθῆναι αὐτοῖς, ἢ
μὴ συναριθμηθῆναι ταῖς ψυχαῖς αἷς εἶχον οἱ θλίβον-
τες, αὐτὸ τοῦτο μάρτυρες ἀδικοὶ εἶναι ἐλόμενοι. Ἄλλ'
ἢ ἀδικία ἢ ἑαυτοὺς προσφκείωσαν, ἀσύστατος καὶ
ἀσέβητος οὐσα, ἐψεύσατο ἑαυτῇ· οὐχ οἷα γὰρ εἶναι
ἐπαγγέλλεται, τοιαύτη εὐρέθη. Ἡ γὰρ « ἐψεύσατο »

⁹⁹ Joan. xiv, 6.

(34) Lege αὐτῷ. Ib.

(35) Μέγα? An deest aliquid? Ib.

(36) Forsitan ἐπεὶ, quamquam nec sic plana erit

A Vers. 4. Rogat Ecclesiam habitare meditando ec-
clesiastica omnes dies illuminatæ suæ vitæ. Cum
in terra sim, ait, etsi multis mihi opus sit bonis,
unum modo ab eo petivi. Cum quidem omnibus frui
bonis sit impossibile, cave ne magnum aut pretio-
sum relinquant.

B Vers. 5. Alias quidem sæpe dictum est tabernacu-
lum progressum significare, domum autem perfec-
tionem. Nemo igitur, imminente sibi malorum die,
in domo esse potest Dei, sed in umbra absconditur,
quoniam progressum tegit malitia exsolutus: alia
quidem manifesta sunt, alia mystica. In levis igitur
momenti rebus non protegit Deus progredientem.
Ipsius autem ait tabernaculum, quia non omnis ad
Deum progressus; progressui autem successit perfec-
tionis petra. Congruè ait cum progressu « abscondit, »
et cum perfectione « exaltavit. » Dices forte taber-
naculum legis prophetarumque synagogam, in qua
absconditur homo, quem eruditum Deus exultat in
petra Christo.

Vers. 7. Sciens qui hæc dicit justorum preces
exauditurum Deum, eadem mente ac justus exclamans,
se exauditum iri exoptat. Nemo enim dignus
qui exaudiatur a Deo non miserante ejus. Hæc autem,
ait, non extremis labiis, sed toto corde dixi: talem
enim exaudit vocem Deus.

C Vers. 11. « Legem pone mihi, » ut talem a te
legem accipiens, sequar qui dixit: « Ego sum
via⁹⁹; » et: « Dirige me in semitam rectam » et in
viam tuam non sinuosam, « propter inimicos meos, »
insidiis obstruentes viam meam. Cum in medio stet
virtus, redundantiam inter et penuriam servandum
medium, tu, Domine, « dirige me, » ducens me in fi-
nem ejus, « propter inimicos meos, » iniquitatem
operantes: qui cum immoderate nituntur, prope ja-
nuam stantes virtutis, fraudulentè capiunt parum
attendentes quibus inter se differant quod medium
est et quod nimium. Quod si rectam viam verorum
dogmatum ambulationem vocas, scito quod, Deo
non dirigente, qui mendacia et extra veritatem do-
gmata inducant, principes sunt hujus sæculi atque
inimici: propter quos, ne in dolos eorum incida-
mus, precamur a Domino in rectam viam dirigi.

Vers. 12. Postquam constitui per rectam viam
ambulare, omnes mali tribulare me quærent. Tu
autem, Domine, circa me sollicitus, ne tradideris me
in animas eorum: sive precatus non illis tradi, sive
non annumerari animabus quas habebant tribu-
lantes, hoc ipso testes injusti facti sunt. Verum
injustitia qua se ipsos instruxerunt, cum infirma
atque imbecillis esset, mentiti sunt ei: non enim
talibus inventa est quæ esse nuntiabatur. Vox enim

constructio. Ib.

(37) Forsitan ἤ, et mox ὑψοφ. Ib.

« mentiti sunt, » non semper veritati contrarium significat, sicut in propheta : « Area et vinum mentita sunt sibi », pro his : Non ut promittebatur, juxta annum area et vinum inventa sunt.

VERS. 13. Terra viventium vocata est promissionis terra, propter æternam vitam, cum nemo in ea patitur mortem quæ venit a peccato. Hæc autem terra invisibilibus atque æternis sita est, et super eam sedet veritas et proprie Dei. . . . tale est : Credo vitæ æternæ me participem fore, ut per hanc vitam inhabitem in viventium terra, ad videnda quæ in ea sunt bona Domini, quæ juxta promissionem sancte viventes manent : recte autem dicitur « videre, » et non comedere, vel contractare, vel quodvis aliud; in contemplandis enim Dei bonis omnis utilitas est.

VERS. 14. In virilitate, ait, animæ et impotentia corporis viriliter age : etenim cum validis et non carnalibus inimicis nobis prælium est; sed et resistentes victoria simul et annuntiatis a Deo bonis fruimur.

VERS. 1. Designat nomen lacus locum ubi custodiuntur damnati.

VERS. 2. Cum igitur multis indigens, noverim hæc a te adimpleri posse, ad te clamans oro ut exaudias vocem deprecationis meæ, me non alium ac te implorante. Neque enim alius implere potest ea quibus indigeo. — Templum vero Dei, Dei gloria est : templum Dei esset quoque supercælestis locus, atque ibi potestates Dei præsentiam capientes, quoad fieri potest; esset etiam Dei Verbum, dicens : « Pater manens in me, facit opera ». »

VERS. 3. Precatur igitur dicens : Cum omnino inique agentem exsilium maneat, justitiam præbeas mihi, ne sinas me in iniquitate poni, ne cum operantibus eam peream.

VERS. 4. Qui prudenter res perspicit, ut noxia quæ turpia sunt odit, bona præferens ut utilia; malus autem voluptate illectus, operatur mala, non videns eorum noxium. Cum igitur sapienter non sentiat hoc damnum, precatur sanctus tribui malo secundum opera laboriosa, ut per has molestias mala oderit, quæ pœnæ ipsi causæ facta sunt.

VERS. 5. Sicut facit homo, nunc opera sunt ejus, nunc opera manuum ejus : ipse enim prout sese habet agit. Activæ autem virtutes, manus ejus vocatæ, quæ in peccatis agenda sunt, operantur. Rogat igitur inter cætera, retributionem fieri, « quoniam non intellexerunt opera Domini, et opera manuum ejus : » operum Dei alia quidem visibilia, alia invisibilia sunt. Hos igitur qui non intellexerunt opera Dei et opera manuum ejus, retributionem

» Ose. ix, 2. ¹ Joan. xiv, 10.

(37) Pro ἄλλως leg. ἄλλος. Edit.

(38) Lege μὴ ἐάσης. Id.

φωνῆ, οὐκ ἀεὶ τὸ ἐναντίον τῆ ἀληθείας σημαίνει, ὡς ἐν τῷ προφήτῃ : « Ἄλων καὶ οἶνος ἐψεύσατο αὐτούς » ἀντὶ τοῦ· Οὐχ ὡς ἐπηγγέλλετο κατ' ἔτος ἡ ἄλων καὶ οἶνος εὐρεθέντα.

Στ. ιγ'. Γῆ ζώντων ἐκλήθη ἡ ἐν ἐπαγγελίαις γῆ, κατὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἐπεὶ οὐδεὶς ἐν αὐτῇ μετέχει τοῦ ἐπομένου τῆ ἀμαρτίας θανάτου. Αὕτη δὲ ἡ γῆ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις καὶ αἰωνίοις ἔδραιται, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔστι τὰ ἀληθῶς καὶ κυρίως τοῦ Θεοῦ... τοιοῦτόν ἐστιν· Πιστεύω ζωῆς αἰωνίου μετασεῖν, ἵνα κατ' αὐτὴν ζωὴν μετοικισθῶ εἰς τὴν τῶν ζώντων γῆν, ὥστε ἰδεῖν τὰ ἐπ' αὐτῆς τοῦ Κυρίου ἀγαθὰ, τὰ κατὰ τῆς ἐπαγγελίας ἀποκαίμενα τοῖς ὁσίως βεβιωκόσιν· εὖ δὲ εἰπεῖν καὶ τὸ « ἰδεῖν » καὶ μὴ φαγεῖν καὶ ἀψασθαι, ἢ ἑτερόν τι· τὸ γὰρ ὄλον ἐν τῷ θεωρεῖσθαι τὰ θεῖα ἀγαθὰ παρέχει τὴν ὠφέλειαν.

Στ. ιδ'. Ἐν ἀνδρείᾳ, φησὶ, ψυχῆς καὶ ἀκρατεῖα σώματος ἀνδρίζου· πρὸς ἔχθρους γὰρ ἰσχυροὺς καὶ ἀσάρκους μαχόμεθα· ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὑπομονῆς νίκην ὁμοῦ καὶ τὰ παρὰ Θεοῦ ἐπηγγελμένα ἀγαθὰ κερδαίνομεν.

PSALMUS XXVII.

Στ. α'. Σημαίνει δὲ τὸ ὄνομα τοῦ λάκκου καὶ τὸν τόπον τὸν φυλάττοντα τοὺς κατακρίτους.

Στ. β'. Ἐπεὶ οὖν πολλῶν ἐνδεῆς ὢν, ἔργων πρὸς σοῦ ταῦτα ἀναπληροῦσθαι δύνασθαι, πρὸς σὲ βῶν ἀξιῶ εἰσακοῦσαι σε τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῷ δέεσθαι οὐ πρὸς ἄλλον τινὰ ἢ σέ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως (37) ἀναπληρῶσαι δύναται τὰ ὢν ἑλλειπῆς εἰμι. — Ὁ ναὸς δὲ τοῦ Θεοῦ, δόξα ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ναὸς δὲ Θεοῦ εἶη ἄν καὶ ὁ ὑπερουράνιος χώρος, καὶ αἱ ἐν αὐτῷ δυνάμεις χωροῦσαι παρουσίαν Θεοῦ, κατὰ τὸ ἐφ' ἑκτόν· εἶη δὲ καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ φάσκων· « Ὁ Πατὴρ μένων ἐν ἐμοί, ποιεῖ τὰ ἔργα. »

Στ. γ'. Εὐχεται οὖν λέγων· Ἐπεὶ πάντως τῷ ἐδικούντι ἀπώλεια ἔπεται, δικαιοσύνην παρέχων μοι, ἐάσης (38) με ἐν ἀδικίᾳ γενέσθαι, ὅπως μὴ ἀπώλωμαι μετὰ τῶν ἐργαζομένων αὐτῆν.

Στ. δ'. Ὁ διορατικὸς ἐπιστημονικῶς τοῖς πράγμασιν προσερχόμενος, ὡς βλαπτικὰ τὰ φαῦλα ἀποστρέφεται, αἰρούμενος τὰ ἀγαθὰ ὠφέλιμα ὄντα· ὁ δὲ φαῦλος ἠδονῇ θελγόμενος, ἐργάζεται κακὰ, οὐχ ὁρῶν αὐτῶν τὸ βλαβερόν. Ἐπεὶ οὖν λογικῶς οὐκ αἰσθάνεται τῶν βλαβερῶν, εὐχεται ὁ ἅγιος ἀποτίσαι τῷ φαύλῳ κατὰ τὰ ἔργα ἐπίπονα, ὅπως κἂν διὰ τοὺς πόνους, ἀποστραφῇ τὰ κακὰ αἴτια κολάσεως αὐτῷ γεγεννημένα.

Στ. ε'. Ὡς πράττει ὁ ἄνθρωπος, τὰ μὲν αὐτοῦ ἔργα, τὰ δὲ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐστὶν· αὐτὸς γὰρ κατὰ διάθεσιν ἐργάζεται. Αἱ δὲ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις, χεῖρες αὐτοῦ καλοῦμαι, ἐπιτελοῦσι τῶν ἀμαρτημάτων τὰ πρακτέα. Ἄξιοι οὖν καθ' ἑαυτὰ ἀνταπόδοσιν γενέσθαι, « ὅτι οὐ συνήκαν εἰς τὰ ἔργα Κυρίου καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ· » τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν ὁρατὰ, τὰ δὲ ἀόρατα τυγχάνει. Τοὺς γοῦν μὴ συνέντας τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν

αὐτοῦ, ἀνταπολαβεῖν βούλεται τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν· αὐτοὶ γὰρ προαιρετικῶς εἴλοντο τὸ μὴ συνίναί τι ἔργα· ὃ ἠκολούθησε τὸ τιμωρίας αὐτοῦς ὑποπεσεῖν.

Στ. ζ'. Ἐπὶ τῷ βοηθῷ καὶ ὑπερασπιστῇ Κυρίῳ ἐλπίσασα ἡ καρδία μου, ἐδοθηθή, ὡς μηδὲν ἐν αὐτῇ εἶναι ἐνθύμημα αἰσχροῦν ἢ δόγμα φαῦλον· βοηθουμένης γὰρ καρδίας ἐστὶ τὸ συγκατατίθεσθαι οἷς δεῖ, καὶ ἀνανεῦναι πρὸς τὰ ἐναντία. Οὕτω δὲ τῆς καρδίας μου βοηθηθείσης, ἀνέβαλεν ἡ σὰρξ μου ἐν τῷ πράττειν αὐτά. Τάχα δὲ καὶ ἡ ἐλπίζουσα καρδία βοηθηθεῖ ἀπολαμβάνουσα κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν ἀνατελλασαν τὴν σάρκα· παραπλήσιον τοῦτω τὸ· « Καὶ τὰ ὀστέα ἡμῶν ὡς βοτάνη ἀνατελεῖ. » Σπέρματος γὰρ λόγον τὸ νῦν ἡμῶν σῶμα ἔχει πρὸς τὸ ἐξ ἀναστάσεως· αὐτὸ γὰρ τοῦτο σπαρὲν ἐν φθορᾷ, ἀναθάλλει ἐν ἀφθαρσίᾳ σπειρόμενον· ὅθεν καὶ τῷ παραδείγματι τῷ σπειρομένῳ, εἰς τὰ περὶ ἀναστάσεως ἐχρήσατο Παῦλος.

Στ. η'. Τῷ γὰρ τοῦ Θεοῦ λαῷ τί ἕτερον ἔρυμα, πλὴν τοῦ Κυρίου; Πᾶς δὲ Χριστοῦ μετέχων, ὁμνύμως καλεῖται Χριστός. Ὡν οὖν σώζεσθαι σωτηρίων, οὕτω Χριστός αὐτοῦς ὑπερασπιστής ἐστιν· ἢ καὶ τοῦ δευτέρου Χριστοῦ ὑπερασπιστής τῶν σωτηρίων ἐστὶ καθ' ἃ σώζει.

Στ. θ'. « Σώσον τὸν λαόν σου » τοῦτον, οὗ κραταίωμα τυγχάνεις, ἐὺλογῶν τὴν κληρονομίαν σου, ὡς ἄλλην τοῦ λαοῦ σου οὐσαν· εὐλόγησον δὲ αὐτὴν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἐπάρας καὶ μετεωρίσας δι' ἀρετῆς αὐτοῦς· ἀλλὰ καὶ ἐποιμαίνων αὐτοῦς· εἰς πάντα τὸν αἰῶνα τοῦτον· ἐν γὰρ τῷ μέλλοντι ὑπερβάντες τὴν θρεμμάτων κατάστασιν, C παιδευτῇ καὶ διδασκάλῳ σοὶ χρῆσονται.

PSALMUS XXVIII.

Στ. α'. Ὁ προκειμένος ψαλμὸς, μέγιστα περιέχων μυστήρια, εἰκότως κατὰ τὸν εἰκοστὸν ὕδρον ἀριθμὸν τέτακται, ὅσα δυνάμει ἐβδομάδα. Ἐὰν γοῦν συνθῆς τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς ἀπὸ μονάδος ἕως ἐβδομάδος εἰκοστὸς ὕδρος ἀπαρτίζεται· ὅθεν καὶ τριγωνός ἐστιν, ἐκάστης αὐτοῦ πλευρᾶς συγκειμένης ἐξ ἐβδομάδος. Ἔστι δὲ καὶ τέλειος ἀριθμὸς, δεύτερος μετὰ τὸν ἕκτον. Τέλειον δὲ ἀριθμὸν φασιν, τὸν ἐκ τῶν μερῶν ἑαυτοῦ συντιθέμενον, ὥστε μὴ ὑπερβάλλειν μηδὲ ἐλλείπειν. Καὶ ὁ παρῶν οὖν ἀριθμὸς μέρη ἔχει ἡμισυ, τέταρτον, ἕβδομον, τεσσαρεσκαδέκατον, εἰκοστὸν ὕδρον· ἅπερ συντεθέντα ἀπαρτίζει ἑαυτὸν· ιδ', ζ', δ', β', α'.

Προστάττει ἦτοι τοῖς ἀγγέλοις, ἦτοι τοῖς τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἔχουσιν ἀνθρώποις ἐνεγκεῖν ἐπὶ τὴν σκηνὴν τὰ πρὸς θεραπείαν. — Οἱ τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας λαβόντες, ἄλλα τε προστάττονται καὶ υἱοὺς κριῶν ἐνεγκεῖν· κριοὺς δὲ νοητὸν τοὺς εὐτόνους κατὰ θεοσέβειαν βίον ἐπανελομένους, δίχα τοῦ λογικῶς θεωρεῖν τὴν ἀλήθειαν· διὸ καὶ ἄρχειν εἰσὶν ἱκανοὶ υἱοὶ δὲ κριῶν οἱ μιμῆσαι τῆς πολιτείας γεννηθέντες ἐπ' αὐτῶν. Δόξαν μὲν οὖν φέρουσιν οἱ τὸ προσεῖχον περὶ Τριάδος δοξάζοντες· τιμὴν δὲ πάντες οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολάς. Ἐπερ καὶ ὁ παραβαίων τὸν νόμον διὰ τοῦ παραβαίνειν τὸν Θεὸν ἀτιμάζει. Ἐν

A suam vult accipere, isti enim ultro constituerunt non intelligere opera : unde sequebatur ut darent pœnas.

VERS. 7. In adjutore protectoreque Domino sperans cor meum, adjutum est, ita ut in ipso nulla turpis cogitatio vel prava sententia supersit : cordi enim sic adjuto proprium est, annuere iis quæ recta sunt, contrariisque obsistere. Ita autem adjuto corde meo, reffloruit caro mea, hæc cum facerem. Mox et sperans cor adjutum esset, suscipiens resurrectionis tempore exsurrectam carnem ; quod fere simile est huic : « Et ossa nostra sicut herba surgent. » Nunc enim corpus nostrum quasi semen est illius quod in resurrectione erit ; illud enim in corruptione seminatum refflorescet in incorruptione seminatum : inde et exemplo seminationis, cum sermonem de resurrectione haberet, usus est Paulus.

VERS. 8. Etenim Dei populo quod munimentum aliud, nisi Dominus ? Omnis enim Christi particeps, pari denominatione vocatur Christus. Sic et Christus salvationis protector est quas ipse facit, vel et cum sit reipsa Christus, protector salvationum est secundum quas salvat.

VERS. 9. « Salvum fac hunc populum, » cujus es fortitudo, « et benedic hæreditati tuæ, » quæ non aliud est atque plebs tua : benedic autem ei omni benedictione spirituali in cœlis, elatis atque erectis illis per virtutem ; et « pasce eos » in omne hoc sæculum ; in futuro enim superantes jumentorum conditionem, præceptore ac magistro te utentur.

VERS. 1. Hic psalmus, maxima tractans mysteria, merito vicesimus octavus numero habitus est, propter septenariam vim. Si enim numerorum ab uno ad septem summam facis, viginti octo perficitur numerus : unde et triangularis est, ab omni latere septem ostendens ; est quoque perfectus numerus ; secundus post sex numerum. Perfectum autem numerum dicunt, qui ex propriis suis partibus compositus est ita, ut neque ejus quid superet neque deficiat. Atqui numerus de quo agitur partes habet dimidiam, quartam, septimam, decimam quartam, vicesimam octavam ; quorum si quis summam facit, ipsum complet numerum : 14, 7, 4, 2, 1.

Imperat sive angelis, sive hominibus adoptionis D spiritui præditis, afferre in tabernaculum sacris necessaria.—Qui spiritum adoptionis acceperunt jubentur inter alia quoque filios arietum adducere : arietes autem intelligendi sunt qui cum omni animi intentione ad pietatem feruntur, neque sapienter veritatem non contemplantur : ideoque ad regendum idonei sunt ; filii vero arietum, qui administrationis imitatione ab eis quodammodo geniti sunt. Gloriam quidem igitur afferunt, qui de Trinitate ut decet credunt ; honorem, quicumque observant mandata. Siquidem is qui legem transgreditur, ea transgressione Deum

placere afficit. In atrio autem adorat sancto, qui secundum dogmata et canones Ecclesiae Deum colit.

Vers. 3, 7. Propiorem quispiam sumens, dicit Joannem in Jordane flumine baptizantem ¹, « vocem esse Domini super aquas. » — Atque etiam austeram et recte ordinatam vitam professus Joannes, penetrabilem vitae voluptatum aestum faciens, « vox est Domini flammam ignis intercidentis. »

Vers. 9. Animas significant cervi, spiritu actus corporis occidentes, et spiritu per labra iuxta imitationem Dei impium serpentem tollentes de medio. — Ut manifesta fiant inhabitantes in eis ferre, cervi scilicet excitentur, quippe locus sterilium natura lignorum silva est, quae verbi securi praeciduntur atque in ignem mittuntur ². — Cum sublata erunt quae propter densitatem hominum progressibus impedimento erant, tunc omnis homo, falsorum deorum errore relicto, gloriam dicit in templo Dei.

Vers. 10. Haec sessio Dei immutabilitatem ostendit. Hanc igitur assignat illis qui propter mutationem perierant, dicens se in aeternum sedere; nos quoque cum tempore perimus. Hic igitur sui regni stabilitatem demonstrat.

Vers 1. Verus David, de semine David secundum carnem natus, postquam aedificavit Ecclesiam, cuius fundamentum proprio jecit sanguine, dicens: Domum sanctam meam fundabo, hanc dedicare statuit, principium habitationis in ea dans credentibus: in qua dedicatione, hic « psalmus Cantici » in gratiarum actionem canitur. Sensibilem domum aedificandi cupidissimus David audierat: « Non tu aedificabis mihi domum, quoniam praelator vir ab adolescentia tua fuisti, sed qui nascetur de semine tuo, hic aedificabit mihi domum ³. » Materis igitur filio praeparatis, hunc quoque psalmum quasi necessarium quid reliquit, in gratiarum actiones canendum.

Vers. 4. Salvat autem Deus sive morti succumbere non sinens, sive lapsos erigens. Haec etiam accipi possunt de Christi persona, qui animam suam pro nobis dedit, atque a mortuis surrexit Deo et Patre annuente.

Vers. 6. Sed et quibus occidit lux vera deflent, in noctis initio positi: quibus autem exortus est sol iustitiae, laetantur; occidit et veteri populo, et fieverunt; exortus est gentibus, et exultaverunt ⁴.

Didymi et Basilii. Vers. 7. Convenit hoc Adamo ante transgressionem et Ezechie post victoriam. Namque in Paralipomenis cor ejus exaltatum fuisse dicit ⁵.

Vers. 8. Decor autem animae virtutum ejus concordia, sicut et corporis membrorum symmetria. Hunc igitur mihi decorem praebere, quem accepi facta tua et Patris tui qui in caelis est voluntate; etenim qui-

¹ Matth. iii, 6. ² Matth. vii, 19. ³ II Reg. xlii, 25.

Δ αὐτῆ δὲ προσκυνεῖ ἀγίῳ ὁ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τοῖς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας τῷ Θεῷ λατρεύων.

Στ. γ', ζ'. Προχειρότερον τις ἐπιβάλλων ἐρεῖ τὸν Ἰωάννην βαπτίζοντα ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, « φωνὴν εἶναι Κυρίου ἐπὶ τῶν ὕδατων. » — « Ἐτι μὴ εὐτονὸν καὶ αὐστηρὸν βίον ἀναλαβὼν ὁ Ἰωάννης, ἐρθεύσιμον τὸν φλογμὸν τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου ποιήσας, « φωνὴ ἐστὶ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. »

Στ. θ'. Ψυχὰς δηλοῦσιν ἂν ἑλαφοὶ, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ αἵματος θανατοῦσας, καὶ πνεύματι δὴ χιλιῶν κατὰ μέμησιν Θεοῦ ἀναιροῦντας τὸν ἀσθεῖ ὄφιν. — Ὅπως φανερὰ γίνονται τὰ ἐν αὐτοῖς φολεῦντα θηρία, ἄπερ ἀνειμῶνται ἑλαφοὶ· σύμφυτος γὰρ τόπος ἑύλων ἀκάρπων ἐστὶν ὁ δρυμὸς, κοπυμένων ὑπὸ τῆς ἀξίνης τοῦ λόγου καὶ εἰς πῦρ βαλλο-

Β μένων. — Ὅτε τὰ ἐπισκιάζοντα τῇ τῶν ἀνθρώπων κροκοπή περιαιρεθῆ, τότε πᾶς τις τὴν πολυθεὸν πλάσιν ἑάσας ὄξαν ἐρεῖ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ.

Στ. ι'. Ἡ δὲ καθίδρυσις τῷ ἄτρεπτον παρίστησι τοῦ Θεοῦ, διαστῆλλαι γοῦν αὐτὴν τοῖς δι' ἀλλοίωσιν ἀπολλυμένοις, φάσκων συγκαθήμενος τὸν αἰῶνα, καὶ ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα. Τὸ τοίνυν μόνιμον εἶναι τοῦ τῆς βασιλείας παρέστησεν.

PSALMUS XXIX.

Στ. α'. Ὁ ἀληθῶς Δαυὶδ, ὁ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα γενόμενος, οἰκοδομήσας τὴν Ἐκκλησίαν, ἤς τὸν θεμέλιον αἵματι τῷ ἰδίῳ κατέβαλεν, λέγων· Τὸν οἶκον τὸν ἄγιόν μου θεμελιώσω, ταύτην ἔγκαινίσει προδοθετο, ἀρχὴν τῆς ἐν αὐτῷ οἰκήσεως διδοῖς τοῖς πιστεύουσιν· ἐφ' ᾧ « ψαλμὸς Ὡθῆς » εὐχαριστικῶς ἀνακρούεται· τὸν αἰσθητὸν δὲ οἶκον οἰκοδομήσει προθυμηθεὶς ὁ Δαυὶδ ἀκήκοεν· « Οὐ σὺ οἰκοδομήσεις μοι οἶκον διὰ τὸ ἄνηρ πολεμιστῆς εἶναι ἐκ νεότητός σου, ἀλλ' ὁ ἐξερχόμενος ἐκ τῆς σπύρας σου, ὅστις οἰκοδομήσει μοι οἶκον· » τὰς οὖν ὕλας προετοιμάσας τῷ παιδί, καὶ τὸν ψαλμὸν ὡς ἐν τι τῶν ἀναγκαίων κατέλειπεν, ὡς ἂν συμπληρωθέντος εὐχαριστικῶς ἀνακρούηται.

Στ. δ'. Σώζει δὲ Θεὸς ἢ μὴ συγχωρῶν εἰς θάνατον καταθεῖν, ἢ καταβαίνοντας ἀναστῶν. Νοηθεῖ δὲ ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου Χριστοῦ τοῦ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ δόντος ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

Στ. ε'. Ἀλλὰ καὶ οἷς ἔδω τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν κλαίουσιν, ἐν ἀρχῇ νυκτὸς γεγονότες· οἷς δὲ ἀνατέλλει τῆς δικαιοσύνης ὁ ἥλιος, χαίρουσιν· ἔδω καὶ τῷ προτέρῳ λαῷ, καὶ ἔκλαυσαν· ἀνέτειλε δὲ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἠγαλλίασαντο.

Διδύμου καὶ Βασιλείου. Στ. ζ'. Ἀρμόττει καὶ τῷ Ἀδάμ πρὸ τῆς παραβάσεως, καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ νεκρικῶτι· ἐν γὰρ ταῖς Παραλειπομέναις ὑφωθῆναι λέγει τὴν τούτου καρδίαν.

Στ. η'. Κάλλος δὲ ψυχῆς ἢ τῶν ταύτης δυνάμεων συμφωνία, ἐπεὶ καὶ σώματος ἢ τῶν μελῶν συμμετρία. Τοῦτό μοι τοίνυν τὸ κάλλος παράσχου, ὅπερ ἀνέλαβον ποιήσας σου τὸ θέλημα καὶ τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς·

vii, 5, 12, 13; I Paral. xviii, 3, 4. ⁵ II Paral.

ἐπεὶ πᾶς ὁ σύμμορφος γεγονώς τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, κάλλος θεόθεν ἔσχεν ἐνωθεὶς τῷ Κυριακῷ θελήματι.

Στ. ια'. Διὰ δὲ τοῦ, « Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου, » δείκνυται τὸ ἐγενήθη, ἢ μὴ πάντως οὐσίωσιν ἀλλὰ καὶ σφῆσαι πρὸς τι δηλοῦν. Τοῦτο τοίνυν νοητέον καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰ ποτε λέγοιτο. Ὁ δὲ κυρίως κοπετός, ὅταν κόπτωσι τὸ στήθος αἱ χεῖρες· ἀπ' οὗ λέγεται τὸ (39) ἐν συναισθήσει τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων γενόμενοι διὰ χειρῶν πνευματικῶν μεταβαλεῖν τὸν θρηνον εἰς εὐφροσύνην, χαρὰν τὸν καρπὸν ἀναλαβόντα τοῦ Πνεύματος. Τὸ δὲ « οὐ μὴ μεταγνῶ (40) » δόξα δὲ τοῦ ψάλλοντος ὀρθὴ πολιτεία καὶ γνώσις ἐστὶν ἐπικρινής.

PSALMUS XXX.

Στ. β'. Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ μακαρίου τέλους ἐπιζῶν τυχεῖν, ὃς δὲ μὴ καταταχυνόμενος· ἀξιοῖ δὲ πολεμώμενος ῥυθῆναι τῷ Μονογενεῖ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην τυγχάνοντι· καὶ ἐπεὶ μὴ φθάσει, φησὶν· Ἡ ἡμετέρα κραυγὴ πρὸς τὸ σὸν ὄψος, κλίνον τὸ οὖς σου πρὸς με δεξιὰ συγκαταβάσεως, ὅπως ἂν καὶ τάχος ἐπιθείης αἰτούμενος. — Καὶ νῦν δὲ τὸ ἐ γενοῦ μοι· σφῆσαι δηλοῖ τοῦ ὑπερασπιζόντος πρὸς τὸν ὑπερασπιζόμενον· ἀξιοῖ δὲ καὶ φρούριον αὐτῷ γενέσθαι, τοὺς ἐχθροὺς ἀποφυγόντι, καὶ τὸν οὐράνιον ἄρτον τραφῆναι.

Στ. γ'. « Ἀγαλλίωμαι καὶ εὐφραίνομαι, » λύπην καὶ τὰ λοιπὰ πάθη καταπατήσας. Ἡ δὲ ταπεινώσις ποτὲ μὲν τὴν ἀτυφίαν δηλοῖ, ποτὲ δὲ τὴν ὑπ' ἐχθροῦ κάκωσιν· ἀγαθὸν δὲ τὸ ἐπιδεῖν τὸν Θεὸν τὴν ἐκατέρως ταπεινώσιν. Δηλοῖ δὲ νῦν τὴν κάκωσιν, τὰς ἀνάγκας ἐπαγαγόν· ἀνάγκας γὰρ τὰς περιστάσεις ἐκάλειπεν. Εἰ τὸ εὐρύχωρον δὲ ταυτὸν τῇ ὁδῷ τῇ πλατεῖα καὶ εὐρύχωρῳ δηλοῖ, ἥτις ἐστὶν ἡ φιληδονία, εὐχарιστεῖα δίδωσι ἐν τῷ περιγίει τόπω τυγχάνων, ἐν ᾧ διὰ τὰς ἐμφωλευούσας (41) τὸ ζῆν ἐστὶν ἐπισημῶδες, στάσις ἔσχε τοῦ μὴ τῆδε κάκεισε πρὸς τῶν παθῶν περιφέρεισθαι ἠδέως, ἐπαινετόν (42) φησὶ τὸ εὐρύχωρον, ὁμολογεῖ χάριν ὅτι οὐ στενοχωρεῖται, πλατυνόμενός τε καὶ τοῖς πόνοις ἐγκαρτερῶν.

Στ. ια'. Κατὰ μὲν τὸ αἰσθητὸν, οὐ πάντως οὕτως πωχεύων τις ἀσθενεῖ, οὕτως μὴ ἀσθενῶν πωχεύει· ἐν δὲ τοῖς πνευματικοῖς, ἐπεὶ ταυτὸν ἰσχύς τε καὶ πλοῦτος, ὁ πλοῦτων ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, ἰσχύς ἔχει. Λέγει τοίνυν ὡς, « Ἡσθένησα » τὸν βλέποντα (43) πλοῦτου ἀποστραφεῖς· ἰσχύς δὲ φησὶν, ἀντὶ τοῦ ταύτην ἔχοντος τὴν ἕξιν εἰπῶν· Ὡς γὰρ οὐκ ἐστὶν ἀγνοεῖν ἐπιστήμην, οὕτως οὐδὲ ἰσχύς ἀσθενεῖν. Τοιοῦτον παρὰ Παύλῳ τὸ, « Ἴνα δικαιοσύνη γενώμεθα Θεοῦ ἐν αὐτῷ, » ἀντὶ τοῦ δικαίῳ (44).

Στ. ιβ'. Οἱ ἐχθροὶ φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι τυγχάνοντες, οὐ μόνον οὐκ αἰσχύνονται οὐδ' ὀνειδίζονται.

• II Cor. v, 21.

(39) Nisi scribatur τόν, et mox γενόμενον, non video qualis sensus elici possit. Εἰρη.

(40) Τὸ δὲ οὐ μὴ μεταγνῶ. Quid hæc sibi velint non video. Forte aliquid deest. Ib.

(41) Deest nomen ad quod participium referatur. Ib.

(42) Legendum, ni fallor, et interpungendum sic :

A eunque similis forma factus est imaginis Dei Filii, divinum assumpsit decorem, Dominicæ coalescens voluntati.

VERS. 11. Per hæc, « Dominus factus est adjutor meus, » monstratur illud « factus est, » non omnino creationem, sed et habitum ad aliquid ostendere. Quod sane intelligendum est de Salvatore, si forte diceretur. Proprie fit planctus, cum manibus plectitur peccator : ex quo dicitur, in conscientia propriorum peccatorum factum manibus spiritualibus planctum in lætitiâ convertere, gaudium fructum accipientem Spiritus. « Ut non compungar. » Gloria psallentis recta administratio et scientia est illuminata.

VERS. 2. Qui beato sine sperat frui, non confunditur : ab hoste lacessitus, rogat liberari ab Unigenito Dei qui ejus justitia est ; et cum ægre pervenit, ait : Clamor noster ad excelsitudinem tuam, inclina aurem tuam ad me, descendent ut celeritatem adjicias imploratus. — Et nunc « esto mihi, » habitum ostendit protegentis ad protectum ; rogat et domum refugii sibi hostes fugienti, coelestemque panem comedendum dari.

VERS. 8. « Exultabo et lætabor, » mœrorem cæterasque passiones pedibus obterens. Humilitas vero nunc modestiam indicat, nunc damna ex hostibus accepta : bonum est autem a Deo hanc utramque respici humilitatem. Ric vero de damnis sermo est, cum subjiciantur necessitates ; necessitates enim rerum vices vocat. Si autem spatiosum idem ac vastum spatiosumque iter significat, sicut est libidinosa vita, gratias agit quod, cum in spatio sit loco, ubi propter latentes insidias vivere periculosum est, ita steterit, ut neque huc neque illuc cupiditatibus circumferatur ; laudabiliter ait spatiosum, refert gratiam quod non sit in angusto, dilatatus et tribulationes æquo ferens animo.

VERS. 11. Sensibili acceptione, non omnino quis mendicans infirmatur, neque infirmus mendicat ; spiritali autem, cum idem sint fortitudo et divitiæ, qui ditescit in bonis operibus, vires habet. Ergo dicit : « Infirmitas sum » contemplantem divitiis odio habens ; fortitudinem autem ait pro hunc habitum gerente, dicens : Sicut enim scientiam ignorare non par est, ita neque fortitudinem infirmari. Tale apud Paulum illud*, « Ut justitia sinus Dei in eo, » pro justo.

VERS. 12. Inimici, voluptatum amantes magis quam Dei, non modo non erubescunt, neque op-

Περιφέρεισθαι ἠδέως· εἰ δ' ἐπαινετόν φησι, etc. Ib.

(43) Sententiæ ἀκολουθία demonstrat participium βλέποντα, idem significare ac ἀληθῆ. Dicit igitur, Infirmitas sum veras aversatus divitiis (divitiis spirituales, bona opera). Ib.

(44) Lege δίκαιοι. Ib.

probrum accipere putant ex iis quæ male operantur, sed e contrario iis gloriantur. Quare de eis dictum est: « Quorum gloria in confusione eorum »; magnifice jactant quæ ipsos afficiunt ignominia. Vos igitur pudeat jactantiæ vestræ coram Domino: unde et consurgent isti in opprobrium et confusionem sempiternam. Qui igitur se in ista, de qua prius mentio habebatur, inopia versari senserit, se opprobrium factum esse fatetur; ideoque ait: « Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium; » sed et super omnes proximos mihi habitatione, id est eadem sentientes, qui quidem reputantes e quantis opibus in quantam inopiam delapsus sim, caventes ne similia paterentur, calamitatem meam effugerunt, quoniam vas cum olim essem pretiosum et Domino perutile, adeo factus sum inutile ut quasi perditum viderer. Vituperationem audit Magister ab iis qui ejus discipuli videntur, quod non doctrinis adhærent, nec in eis commorantur; forsân et apud istos vituperatos habitando, perditum vas factus sum, juxta illud: « Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? » — « Factus est timor propinquis meis, » quod veriti sunt, inquit, mecum una esse, ne inimicis meis occurrerent.

VERS. 16. Manus autem adjutrices dicit virtutes, in quibus ait esse omnes sortes, secundum divinam sententiam, vel pati, vel liberari. Ne putes enim hæc fortuito evenire. — In protegentibus et auxiliantibus virtutibus, quæ manus tuæ nuncupantur, sortes meæ sunt, omnia scilicet quæ sortitus sum juxta judicium tuum, nempe liberari ab iis vel pati: nihil enim opinor fortuito evenire. Alii vero hunc locum ita interpretantur: Data auctoritas, aiunt, imperantibus, vel magistris, vel imperium aliquod exercentibus, sortes eorum nominantur. Hæc igitur in manibus Dei sunt; sicut enim ipse constituit, ita et dejicit reges. Si igitur propter præstitam mihi auctoritatem quidam veniunt eam subvertere volentes, non poterunt, quoniam omnia quæ spectant ad me, in manibus tuis sunt.

VERS. 20, 21. Non penitus abscondit dulcedinem timentibus eum; multum enim ejus jam vident; sed « multitudinem, » ne offendantur. Recte autem dicitur « timentibus te; » iis enim eam reponit. Manifesta eam illis, cum perfectum ad amorem proveci, foras ejecerint timorem. Hæc autem ipsa quæ abscondisti « timentibus te, » jam efficaciter manifestasti plus spei quam timoris habentibus coram filiis hominum. Homines autem dices qui verbum et signum intemeratum custodierunt; filios vero eorum, qui sapienter discipuli atque imitatores eorum facti sunt. Absconditum autem faciei Dei nuncupabis, quod nunc non cognitum est, sed tunc revelabitur cum sicut est eum videbimus. Cui quidem abscondito opponitur quod dicitur apud Paulum ¹⁰, « Scientia

A ἔχειν δοκοῦσιν ἐφ' οἷς πράττουσιν κακῶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου σεμνύνονται. Ὡς λεγθῆναι περὶ αὐτῶν, « Ὡν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν. » καυχῶνται δὲ ἐφ' οἷς ὀνειδιστέοι γίνονται. Αἰσχύνθητε γοῦν ἀπὸ καυχῆσεως ὑμῶν ἐναντίον Κυρίου· ὅθεν καὶ ἀναστήσονται οὗτοι εἰς ὀνειδισμόν καὶ αἰσχύνῃν αἰώνιον. Ὁ δὲ αἰσθόμενος ἐν τῇ προειρημένῃ πτωχείᾳ ἐαυτὸν γεγονέναι, ὁμολογεῖ ὀνειδιστέος εἶναι· διὸ φησι, « Παρὰ πάντας τοὺς ἐχθρούς μου ἐγενήθην ὀνειδός. » ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν τοῖς πλησιάζουσιν μοι κατὰ τὴν οἰκίαν, τουτέστιν τοῖς ὁμοδοξοῦσιν, ὡς περ κατανοήσαντες ἐξ οὐοῦ πλοῦτου πρὸς οἶαν πτωχείαν ἐξέπεσαν (44'), εὐλαδοῦμενοι παθεῖν Ἰσα, τὴν κατὰστασιν ἀπέφυγον τὴν ἐμὴν, ὅτι σκευὸς ὢν πάλαι τίμιον καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότῃ, τοσοῦτον ἠχρειώθην ὡς ἀπολωλέναι δοκεῖν. Υἱοῦ δὲ ἀκούει Διδάσκαλος παρὰ τῶν δοκούντων εἶναι περὶ αὐτὸν μαθητῶν, τῷ δὲ μὴ τοῖς μαθήμασιν ἐμμένειν καὶ κατοικούντων ἐν αὐτοῖς· ἴσως δὲ καὶ ψευδομένων ἐκείνων τῷ παροικεῖν, σκευὸς ἐγενόμενος ἀπολωλός· κατὰ τὸ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; » — « Ἐγενήθην φόβος τοῖς γνωστοῖς μου, » διὰ τὸ δεδιέναι, φησὶν, αὐτοὺς συγγενέσθαι μοι, μὴ τοῖς ἐμοῖς ἐχθροῖς περιπέσωιν.

Στ. ις'. Χείρας δὲ φησι τὰς φρουρούσας δυνάμεις, ἐν αἷς φησὶν εἶναι πάντα τὰ συγκληρωθέντα κατὰ κρίσιν αὐτῶν θεῶν ἢ παθεῖν ἢ ρυθῆναι. Μηδὲ γὰρ ολεσθαι ταῦτα συμβαίνει συντυχικῶς. — Ἐν ταῖς σκεπαζούσαις καὶ φρουρούσαις δυνάμεισι, χεῖρας σκεπασσούσαις, οἱ κληροὶ μου τυγχάνουσιν, τουτέστιν, πάντα τὰ συγκληρωθέντα μοι κατὰ κρίσιν τὴν ἦτοι ρυθῆναι ἀπ' αὐτῶν, ἢ παθεῖν· οὐδὲ γὰρ εἰ συντυχικῶς ὀφθαί συμβαίνειν. Ἐτερο. δὲ τὴν λέξιν σαφηνίζουσιν οὕτως· Αἱ δεδομένα ἐξουσίαι, φησὶν, ἦτοι ὡς ἄρχουσιν, ἢ διδασκάλους, ἢ ἄλλην τινὰ ὑπεροχὴν ἔχουσιν, κληροὶ αὐτῶν ὀνομάζονται. Οὗτοι οὖν ἐν ταῖς χερσὶν τοῦ Θεοῦ εἰσιν· ὡς γὰρ αὐτὸς καθιστᾷ, οὕτως καὶ μεθιστᾷ βασιλεῖς. Καὶν τοίνυν διὰ τὴν παροῦσάν μοι ὑπεροχὴν ἐπέκρωται τινες μετακινήσασιν αὐτὴν βουλόμενοι, οὐ δυνήσονται, τῷ πάντα τὰ κατ' ἐμὲ ἐν ταῖς χερσὶν σου εἶναι.

Στ. κ'. κα'. Οὐκ ἀπλῶς κρύπτει τὴν χρηστότητα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν· πολλὴ γὰρ αὐτῆς ἦδη καθορώσιν· ἀλλὰ « τὸ πλῆθος » ἵνα μὴ βλαβῶσιν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν « τοῖς φοβουμένοις σε » αὐτοῖς γὰρ αὐτὴν ταμιεύεται. Φανέρωσον αὐτὴν αὐτοῖς, ὅτ' ἐν τελείᾳ ἀγάπῃ γενόμενοι ἐξω βάλοις τὸν φόβον. Αὐτὰ δὲ ταῦτα ἂ ἐκρυψας « τοῖς φοβουμένοις σε, » ἦδη κατ' ἐνέργειαν ἐφανέρωσας τοῖς πλείον τοῦ φόβου τὴν ἐλπίδα ἔχουσιν ἐναντίον τῶν υἱῶν ἀνθρώπων. Ἀνθρώπου δ' ἔρεῖς τοὺς τὸ λογικὸν καὶ κατ' εἰκόνα ἀδιάστροφον φυλάξαντας· υἱοὺς δὲ αὐτῶν τοὺς λογικῶς μαθητὰς καὶ μιμητὰς αὐτῶν γενομένους. Ἀπόκρυφον δὲ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐρεῖς, τὸ μὴ ἐφικτὸν νῦν πρὸς γνώσιν, φανερωθησόμενον δὲ τότε ὅτε ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἔστιν. Τοῦτο τῷ ἀποκρυφῷ

¹ Philipp. iii, 13. ² II Cor. xi, 29. ³ I Joan. iii, 2. ⁴ Rom. i, 19.

(44') Legendum ἐξέπεσον. EDIT.

ἀντιδιαστέλλεται τὸ λεγόμενον παρὰ Παύλῳ, « Γνωστὸν αὐτοῦ φανερωθὲν τοῖς ἀνθρώποις, » τούτέστιν τὸ δημιουργὸν καὶ προνοητικὸν αὐτοῦ. Ἐξῆς γὰρ τοῦ, « Ὁ Θεὸς ἐφάνερωσεν, » εἴρηται· « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται. » Τάχα καὶ ὁ Σωτὴρ, πρόσωπον ὦν Θεοῦ, ἀπόκρυφον ἔχει πᾶν τὸ κατὰ τὴν θεότητα, ἐμφανὲς δὲ τὸ κατὰ τὴν οικονομίαν. Ὅτ' ἂν οὖν ὁ Λόγος γενόμενος σὰρξ σκηνώσῃ ἐν ἡμῖν, κατακρυπτόμεθα ἐν τῷ ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ὀφόμενοι αὐτῷ, ὅτ' ἂν ὀφόμεθα « τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Ἐπίστησον δὲ, εἰ καὶ τὰ προφανῆ ἔργα τῆς προνοίας, πρόσωπον αὐτοῦ εἶναι δύναται· δι' αὐτῶν γὰρ Θεὸν φανταζόμεθα· ἀπόκρυφον δὲ αὐτοῦ οἱ ἀπόβητοι λόγοι καθ' οὓς γίνεται τὰ γινόμενα, οὓς ἐπὶ τέλει τῶν πραγμάτων εἰσόμεθα, ἀπὸ παραχῆς· ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρώπινα δόγματα ἐπαγγελόμενοι, ἀνθρωποὶ εἰσιν παραχῆν προβαλλόμενοι, δι' ἧς ταράττουσιν τοὺς ἀνεματίστους. Ταύτης τῆς ταραχῆς ἕκτος ποιῶν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν ὁ Θεός, κατακρύπτει αὐτοὺς ἐν ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, κατὰ πάντας τοὺς εἰρημένους τρόπους. Ὁ δὲ προκόπτων ἐτι, καὶ ἐν σκηνῇ χρῆζει σκέποντος ἐν αὐτῇ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τὰς ψευδοδοξίας ἀποφυγεῖν ἅς ἐκάλεσε « γλώσσας· » πρὸς δὲ τὸν τέλειον πάσης ἀπαλλαγέντα προκοπῆς, καὶ κατανοοῦντα λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν λέγεται, Καὶ πᾶσα φωνὴ ἡ ἀναστῆσεται ἐπὶ σὲ εἰς χριστὸν, πάντας ἠτήσεις.

Στ. κβ', κγ'. Οὐ τοσοῦτον θαύματος ἄξιον ὅτ' ἂν ἐμφαίνεται ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἀνετιχαῖς καὶ ἠπλωμέναις πόλεσιν, ὅσον θαυμαστοῦμενος τότε, ὅτ' ἂν ἐν πόλει περιοχῆς γένηται· ὡς καὶ διὰ τοῦτο εὐλογητὸν εἶναι τὸν Θεόν, πᾶν εὐλογοῦντων τῶν ἐκ πλείονος περιστάσεως βερωσμένων· τὸ δὲ τῆς ἐκστάσεως ὄνομα σημαίνει τὴν παραφροσύνην, δηλοῖ δὲ καὶ τὸν θανάσιμον μετ' ἐκπλήξεως γινόμενον. Σημαίνει ἡ παροῦσα λέξις τὸ δευτέρον τῶν σηματομένων. Ὁ γὰρ λέγει ἔστι τοιοῦτον· « Ἐν ἐκστάσει, » τούτέστιν ἐν ἐκπλήξει γεγενημένος « εἶπα· Ἀπεβρίμμαι ἄρα ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου, » τούτέστι μακρὰν ἔδοξα εἶναι τῶν ἐποπτικῶν καὶ ἐπισκοπευτικῶν σου δυνάμεων· καὶ ἐπεὶ οὕτως διατεθεὶς παρεκάλεσα μὴ ἀπεβρίμμενος μείναι, ἀλλ' ἐπιφανῆσαι μοι τὸ πρόσωπον τῶν ὀφθαλμῶν σου, « διὰ τοῦτο εἰσῆκουσας τῆς φωνῆς τῆς δεξιῶς μου ἐν τῷ κεκραγέει με πρὸς σέ. »

Στ. κδ'. Μιᾶς ἀληθείας οὐσης τῆς εἰπούσης, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » πολλαὶ συνίστανται ἐν τοῖς μετέχουσιν τῆς μιᾶς ἐκάστης ψυχῆς ἀλήθειαν ἐχούσης· ὃν ἐδέξατο τύπον ἐκ τῆς μονογενοῦς ἀληθείας. Ἐπεὶ οὖν πᾶσας τὰς ἀληθείας ταύτας ἐκζητεῖ Κύριος, τιμῆσαι ἐπ' αὐτάς βούλεται τοὺς ἔχοντας αὐτάς· τούτου χάριν, οἱ ὅσοι αὐτοῦ, ἐκζητήσατε αὐτόν· οὐκ ἀμισθὶ καταλύοντες ἐφ' ἧ ἔχετε ἀληθείαν.

PSALMUS XXXI.

Στ. α'. Καὶ ἐπὶ (45) πολλὰ κεκρυμμένα ὁ ψαλμὸς

11 Rom. 1, 20. 12 Joan. 1, 14. 13 ibid 14 Joan. xiv, 6.

(45) Lege ἐπί. Editt.

ejus revelata hominibus, » id est creatio atque providentia ejus. Continuo enim post « Deus manifestavit, » dicitur : « Invisibilia enim ejus a creatione mundi in operibus perspiciuntur ¹¹. » Fortasse et Salvator, cum Dei sit facies, absconditum habet quodcumque ad divinitatem ejus spectat, manifestum vero quodcumque ad Incarnationem. Cum igitur Verbum caro factum habitaverit in nobis ¹², abscondimur in abscondito faciei ejus, visuri eam, cum videbimus « gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis ¹³. » Vide autem, num manifesta providentiæ opera facies ejus esse possint; per ea enim Deum nobis fingimus : abscondita vero ejus mystica verba, secundum quæ fiunt, quæ eveniunt, et quæ in fine rerum noverimus, citra conturbationem hominum. Qui humana prædicant dogmata, homines sunt perturbationem spargentes, qui non confirmatos confundunt. Extra hanc conturbationem ponens in se sperantes Deus, abscondit eos in abscondito faciei suæ, secundum omnes quos modo retulimus modos. Qui autem progreditur amplius etiam in tabernaculo cupit ut Deus in illo habitans protegat eum, depellens ab eo falsas opiniones, quas vocavit « linguas ; » quod vero ad perfectum atinet, omni exsolutum progressu, meditantemque deinceps ipsam veritatem, dicitur : Et omnis vox quæ ascendet ad te in iudicium, omnes superabis.

VERS. 22, 23. Non tam admiratione dignum cum apparuerit misericordia Dei in fluxionibus nulliusque defensionis civitatibus, quam admirabilis fuerit cum in munita civitate evenerit. Quamobrem benedictum esse Deum decet, et benedicunt ei qui de multis rerum vicibus liberati fuerunt; excessus autem vox amentiam significat, ostendens quoque admirationem cum stupefactione. Præcursus vero locus secundam indicat verbi acceptionem. Quod enim dicit, tale est : « In excessu, » scilicet in stupefactione factus « dixi : Projectus sum a facie oculorum tuorum, » id est, procul existimavi me esse ab illis in quibus inspiciunt et invigilant oculi tui; sed cum hæc mihi fingerem, rogavi ne projectus remanerem, sed ut appareret mihi facies oculorum tuorum, « et propterea exaudisti vocem deprecationis meæ, dum clamarem ad te. »

VERS. 24. Una cum sit veritas quæ dicat : « Ego sum veritas ¹⁴, » multæ oriuntur in unius animæ veritatem habentis participibus : quem accepit typum ex unica veritate. Cum igitur omnes veritates illas requirat Dominus, pœnas repetere propter illas vult ab iis qui habent eas : cujus gratia, sancti ejus, requirite eum; non gratis retribuentes pro illa quam habetis veritate.

Intellectu cuius opus est, ut singula obscure dictorum possit intelligere.

VERS. 2. Qui sine peccato est, non simpliciter homo, sed « vir » propter perfectionem dicitur. Sic igitur « Deus non imputat peccatum, » sive ut deleatur illud, sive ut nunquam exstiterit. Convenit enim illud maxime Christo secundum incarnationem; atque illud : « Non est in ore ejus dolus, » similiter interpretandum, sive quod reiectus est dolus, sive quod nunquam exstitit : non est vero dolus in ore illius qui verbum verum probatissimumque habet.

VERS. 3. Vera luce illuminatus in die vixi, inque hac tota clamabam hymnis precando. Cum igitur propter incuriam a clamore cessarem, inveteraverunt valida et robusta dogmata, ossa mea vocata. Inveteratio defectionem indicat hæc dicentis, ossaque ejus non natura inveterata fuisse.

A delictis extra legem per legis transgressionem peccata secernit : priora vero remittuntur ; etenim cum sint extra legem, veniam consequuntur ; peccata autem non omnino remittuntur ; amore solummodo velantur : amor enim abscondit peccatorum multitudinem, cum legis transgressores tandem poenituerit. Postquam igitur per lavacrum remissio, et per poenitentiam occultatio, utrumque complectitur. Quidam remissionem de gentilibus dicunt, occultationem vero de circumcisis qui crediderunt.

VERS. 4. Jam supra dictum est, in multis Scripturæ locis castigatorem Dei virtutem manum ejus vocari. Hanc igitur graviter impendere sibi die ac nocte, id est perpetuo, dicit, propter suam in pejora conversionem ; vitæ autem sollicitudines voluptatesque hujus sæculi spinas interpretatus est Salvator¹⁵. Cum igitur tali quispiam configitur spina, statim ad ærumnam vertitur. Scire operæ pretium est quod per conversionem atque immutationem miser fiat aliquis, cum natura non talis est. Indicat vero hic locus miserum et miseratione dignum ; spinamque configi, eam ostendit non natura, sed extrinsecus penetrantem. Qua igitur exulceratus, vertitur ad ærumnam, quæ scilicet ex poenitentia Domini que castigatoria admonitione nascitur. « Quem enim diligit Dominus, castigat ; virgis cædit omnem filium quem recipit¹⁶. » Novimus et ex libris Regum quanta passus sit propter hoc peccatum, a Domino castigatus ob priorem ipsius justitiam, ut isto peccato pœnaque quam meritus fuerat, liberatus ad priorem sanitatem restitueretur.

VERS. 5. Qui in peccatum incidit, cum vult illud inavescere, occultat et abscondit ; qui vero illud detestatur, manifestum efficit ei qui illud curare potest, et libera confessione patefacit. Hic autem delictum peccato non absimile detegit. Imago enim peccati delictum : peccat enim quicumque delictum

A έχει. συνέσεως χάρις τῶ ἐντυγχάνοντι, ἵνα συνίεναι δυναθῆ ἕκαστα τῶν ἀσαφῶς εἰρημένων.

Στ. β. Ὁ ἀναμάρτητος, οὐχ ἀπλῶς ἄνθρωπος, ἀλλ' « ἀνὴρ, » διὰ τὴν τελειότητα λέγεται. ὅθεν γοῦν « ὁ Θεὸς οὐ λογίζεται ἁμαρτίαν, » ἦτοι τῶ ἀφίεσθαι αὐτὴν, ἢ τῶ μὴ δ' ὄλως γεγενῆσθαι. Ἀρμόσι γὰρ τοῦτο μάλιστα τῶ Χριστῶ κατὰ τὴν οἰκονομίαν· καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστιν ἐν τῶ στόματι αὐτοῦ ὄλος, » ὁμοίως ἐκδεκτόν, ἢ τὸ ἀποθεβληκέναι, ἢ τὸ μὴ ἐσηκέναι ὄλον· οὐκ ἔστιν δὲ ὄλος ἐν στόματι τοῦ λόγον ἀληθῆ καὶ ἀκατάγνωστον ἔχοντος.

Στ. γ. Ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς καταναζόμενα ἐν ἡμέρᾳ διήγον, καὶ ἐν ἄλλῃ ταύτῃ ἔκραζον ὕμνων εὐχόμενος. Ἐπει οὖν ἀπὸ ταύτης τῆς κραυγῆς ἐξ ἀπροσεξίας ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ἰσχυρὰ καὶ τὸ εὐτονα τῶν δογματικῶν, ὅσα μὲν ὀνομαζόμενα. Σημαίνει δὲ τὴν μετέπτωσιν τοῦ τοιαῦτα λέγοντος, τῶ παλαιώσθαι, καὶ μὴ φύσει παλαιὰ εἶναι τὰ ὅσα αὐτοῦ.

Ταῖς ἀνομίαις ταῖς χωρὶς νόμου τὰς διὰ νόμου παραβάσεως ἁμαρτίας ἀντιδίδεσται· ἀλλ' αἱ μὲν ἀνομίαι ἀφίενται· χωρὶς γὰρ οὔσαι νόμου, συγγνώμης τυγχάνουσιν· αἱ δὲ ἁμαρτίαι παντὶ μὲν ὡς ἀφίενται, ἐξ ἀγάπης δὲ μόνον ἐπισκιάζονται· ἀγάπη γὰρ καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ὅταν παρακούσαντες τοῦ νόμου ὕστερον μετανοήσωσιν. Ἐπει τοίνυν διὰ λουτροῦ μὲν ἡ ἄφεσις, διὰ δὲ μετανοίας ἐπιπέμφεις, ἀμφοτέρω περιέλαθεν. Τινὲς δὲ τὴν μὲν ἄφεισιν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν φασιν, τὴν γὰρ μὴν ἐπικάλυψιν ἐπὶ τῶν ἐκ περιτομῆς πιστευσάντων.

Στ. δ. Καὶ ἐν τοῖς προάγουσιν εἰρηται, ὡς ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Γραφῆς ἡ κολαστικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις χεῖρ αὐτοῦ ὀνομάζεται. Ταύτην οὖν βαρῶς ἐπιπέμφθαι αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, τουτέστιν συνεχῶς, λέγει, διὰ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολὴν τὰς βιωτικὰς μὲν τοι μερίμνας ἡδονὰς τε τοῦτου τοῦ αἰῶνος, ἀκάνθας ἠρμήνευσεν ὁ Σωτὴρ. Ὅτι ἂν οὖν τοιαῦτη ἄκανθα ἐμπαγῆ τινα, εὐθὺς εἰς ταλαιπωρίαν στρέφεται. Ἰστέον ὅτι κατὰ μεταβολὴν καὶ τροπὴν ταλαιπωρὸς τις γίνεται, μὴ φύσει ὦν τοιοῦτος. Σημαίνει δὲ ἡ λέξις τὸν οἰκτρὸν καὶ ἐλεεινόν· καὶ τὸ ἐμπαγῆναι δὲ ἄκανθαν τὸ μὴ φύσει δηλοῖ, ἀλλ' ἐξωθεν ἐπεισιούσαν. Νυττόμενος οὖν ὑπὸ ταύτης, ἐστράφη εἰς ταλαιπωρίαν, τὴν διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου παιδευτικῆς νοουθεσίας· « Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. » Ἐγὼ μὲν δὲ ἐν ταῖς Βασιλείαις, ὅσα ὑπέμεινεν διὰ ταύτην τὴν ἁμαρτίαν, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμενος διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ δικαιοσύνην, ἐν ἐκείνης τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν τιμωρίας ἀπαλλαγείς, τὴν προτέραν ὕψελαν ἀναλήψηται.

Στ. ε. Ὁ εἰς ἁμαρτίαν ἐμπεσὼν, ὅσον ἐνσργεῖν αὐτὴν βούλεται, σκέπει καὶ κρύπτει αὐτὴν· ὁ δὲ μισήσας αὐτὴν, φανερὴν ποιεῖ τῶ δυναμένῳ λάσασθαι, δι' ἐξομολογήσεως ἐξαγορεύων αὐτὴν· ἀλλὰ καὶ τὴν ταύτην κατάλληλον ἀνομίαν ἀποκαλύπτει. Εἶδος γὰρ ἁμαρτίας ἢ ἀνομία· τὰς γὰρ ὁ ἀνομιῶν ἁμαρτάνει· οὐ,

¹⁵ Matth. xiii, 22. ¹⁶ Hebr. xii 6.

παντός ἀμαρτάνοντος ἀνομοῦντος, δύναται ἐκ παραλλήλου εἰρησθαι· μάλιστα διὰ τὸ, « Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. » Πραγματικῶς δὲ εἰπὼν « ἐξαγορεύειν κατ' ἑμαυτοῦ ἦν πεποίηκα ἀνομίαν, » πλέον οὐ ἤτησάμην ἔσχον· οὐ μόνον γὰρ ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς καρδίας ἀσέθειαν ἀφῆκεν ὁ Θεός· ἀσέθεια δὲ καρδίας εἶναι δύναται, ἡ συμβαίνουσα τοῖς πολλοῖς δυσαρέστησις τῆς προνοίας, ἐκ τῆς δοκούσης τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας.

Στ. ζ'. Εἰ καὶ πρακτικῆς ἀνομίας καθαρῶς οἱ ὄντες, ἀλλὰ γε χρανομένους ἔχουσι τοὺς λογισμοὺς πολλακίς ἐκ τῆς εἰρημένης καρδίας ἀσθελας· καίτοι ὡ περὶ ἀνομίας ἧς οὐκ ἔχουσι οἱ (46) προσευχόμενοι, ὑπὲρ τῆς ἀσθελας προσεύχονται, ἄφρασι αὐτῆς αἰτούμενοι ἐν εὐθέτῳ καιρῷ· εὐθετος δὲ καιρὸς προσευχῆς περὶ τῆς εἰρημένης ἀφάσεως, ὅτε τις ἀπὸ πράξεως ῥυπαρῆς καθαρῶς· καὶ ὡσπερ τις τραυματίας ὄλος ὢν, περὶ ἀμυχῆς οὐκ ἀπατήσει λατροῦ θεραπείαν, ἀλλ' ὄλον τὸ σῶμα ὀλόκληρον ἔχων ἐν μόνῃ τῇ ἀμυχῇ τυγχάνων· οὕτως οὐδεὶς πράξεων ἐνάγων πεπληρωμένος, περὶ καθαρότητος λογισμῶν προσεύχεται, ἀλλὰ μόνος πᾶς ὄσιος. — « Ὅτ' ἂν κατακλυσμός πολλῶν πνευματικῶν ὑδάτων γένηται, ἐσχηκός τις ἐν ἑαυτῷ πηγὴν ὑδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον, τουτέστιν τῶν ὑδάτων ἐξαφανιζόντων πάντα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀσέθειαν τῆς καρδίας, οὐκ ἐγγιούσιν ἡ ἀσέθεια καὶ ἡ ἀνομία τῷ ὑπὲρ αὐτῶν προσευξαμένῳ. »

Στ. ζ'. Τῆς περιεστηκίας θλίψεως ἀπαλλαγὴν οὐκ ἄλλως εὐρίσκειν ὁ ταῦτα λέγων νομίζει, ἡ καταφυγὴ πρὸς Χριστόν.

Στ. θ'. Τουτέστιν μὴ τὸ λογικῶς ἐνεργεῖν ἀποβαλόντες, εἰς ἄλογον πῶσονται κατάστασιν, ὥστε ἵππῳ διὰ τὸ θηλυμανὲς ὁμοιωθῆναι, ἢ ἡμίονῳ διὰ τὸ ἐστρεῶσθαι πρὸς τὰ κακά. — Οἱ μὲν εὐεικτοὶ καὶ εὐήνιοι ἔκουσι ὁρμῇ ἐγγίξουσι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ προειρημένοι, ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος διὰ τὸ ἀσύνητον γεγονότες, τῇ προειρημένῃ ἀνάγκῃ τῶν πωλοδαμνῶν ἀχθήσονται πρὸς σέ.

PSALMUS XXXII.

Στ. α'. Οἱ τὸν ἡμικόν κατορθώσαντες βίον, δίκαιοι εἰσιν ἀγαλλώμενοι ἐν τῷ Κυρίῳ· εὐθεῖς δὲ οἷς πρέπει εἰσεις, οἱ πᾶσαν σχολιότητα ψευδοδοξίας διαφυγόντες· τούτους γὰρ ἀρμόζει Θεὸν αἰνεῖν· ἐπεὶ « οὐχ ὠραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ. »

Στ. β'. Ἡ ἐξομολόγησις ἢ ἐνταῦθα τὴν εὐχαριστίαν δηλοῖ· ταύτην οὖν ἐν κιθάρᾳ ποιητέον· καὶ εἰ μὲν κιθάρᾳ εἶη τὸ σῶμα, νευραὶ τεταμέναι οὐκ ἄλλαι τῶν αἰσθήσεων εἶεν, αἷς ἐπαινετῶς χρώμενοι, εὐρύθμως καὶ ἐναρμονίως ἐξομολογούμεθα τῷ Κυρίῳ. Εἰ δὲ τὴν ψυχὴν ὑπολάβοι τις κιθάραν, αἱ δυνάμεις αὐτῆς ὡς μνημονικὴ καὶ συγκαταθετικὴ καὶ ἀνανευτικὴ καὶ ἄλλαι κατὰ λόγον κρούμεναι νευρῶν δίκην ὑπὸ νοῦ, μυστικῶς ἐξομολογήσονται τῷ Κυρίῳ. Ὑάλ-

A facit. Non autem quæ de peccatore, eadem et de delinquente dici possunt; præsertim ob illud, « Qui facit peccatum, et delictum facit; et peccatum est delictum. » Consulto autem dicens « confiteri adversum me quam feci injustitiam, » plus quam quod petieram habui. Namque non eam solummodo, sed et cordis impietatem remisit Deus: impietas autem cordis esse potest, quæ multis accidit indolis morositas, e rerum confusione nata.

VERS. 6. Etsi practicæ injustitiæ immunos sint sancti, cogitationes tamen habent hac quam modo diximus cordis impietate leviter perstrictas. Quare non pro injustitia quam non habent, sed pro ista impietate exorabunt, ejus remissionem rogantes in tempore opportuno: opportunum autem exorationis tempus de hac remissione est, quando quis se immunditiis purificat; et sicut quis totus vulneratus de levi cutis laceratione non medici requirit officium, sed qui corpus totum integrum habens sola laceratione læsus est: ita nemo expiandis rebus gravatus puritatem mentis exoptat, nisi qui omnino sanctus est. — Quando diluvium multarum spiritalium aquarum advenerit, et in semetipso quispiam habuerit fontem aquæ salientis in vitam æternam¹⁷, aquarum scilicet omnia peccata delentium, atque in eis cordis impietatem, non appropinquabunt impietas et injustitia ad eum qui pro illis oravit.

C VERS. 7. Circumdantis tribulationis liberationem non aliter invenire hæc dicens existimat, nisi ad Christum confugiens.

VERS. 9. Id est ne prudenter agere omittentes, in brutorum animalium conditionem incidant, ita ut equo propter mulieris concupiscentiam similes sint, vel mulo propter indurationem ad mala. — Qui quidem dociles sunt et freno audientes, sponte ad Deum accedunt; illi vero, de quibus modo dixi, sicut equus et mulus propter dementia facti, prædicta frenorum necessitate trahentur ad te.

VERS. 4. Qui in morali proficiunt vita, justi sunt exultantes in Domino; recti autem, quos decet collaudatio, qui omnem falsæ doctrinæ obliquitatem effugerunt: hos enim decet Deum laudare, quia: « Non opportuna laus in ore peccatoris¹⁸. »

VERS. 2. Quæ hic indicatur confessio gratiarum actionem significat; in cithara enim agenda est: quodsi cithara corpus est, extensæ obordæ nihil aliud ac sensus sunt, quibus ad laudandum utentes, numerose ac modulate confitemur Domino. Si autem de anima accipienda est cithara, ejus facultates, sicut memoria, approbatio, negatio, exteræque quas chordarum instar mens per rationem pulsat, mystice confitebuntur Domino. Hanc vero psalterii et

¹⁷ Joan. iv, 14. ¹⁸ Eccli. xv, 9.

(46) Παρέλκει articulus. EDIT.

citharæ differentiam esse dicunt musici : citharam quidem ex inferioribus partibus sonum perficere dicunt; psalterium vero ex superioribus, dum sit præterea ex omnibus rectissimum. Datæ igitur animæ esse citharam; spiritus vero hominis, qui est in eo, cum nihil aliud sit ac mens, psalterium est, psallens nemini nisi Deo. Cum igitur rectis utimur cogitationibus, et spiritui nostro sanctum adjicimus Spiritum, tunc psallimus in decem chordarum psalterio. Decem chordarum numerus perfectionem ejus probat. Hunc enim numerum assiduo prædicatum in Scripturis reperire est, et pontifici igitur Mosi non amplius quam decem mandata revelavit Deus; nec non et decimas pendere populus jubetur.

VERS. 3. Qui in omnibus celebrat Deum, et per vocis exclamationem laudes ei tribuit. Hæc enim vociferatio vox quædam est undique et confuse adversus devictos in prælio habita, unde et pulchrum est vociferare; canticum vero novum Novo Testamento et spiritus novitati congruum est.

VERS. 4. Domini verbum, quod dat Dei scientiam inquiringentibus, neque dolos, neque fraudem habet. Huic verbo opera congrua, quæ faciunt operarii ejus in fide confirmata, et opera verbi inconcussa sunt: verbum autem rectum est, secundum ea quæ prædicat. Quod si rectum Deum Verbum putaverimus, quæ quidem in eo facit opera, in fide erant eorum in quibus Jesus omne faciebat miraculum: « Fiat » enim « tibi secundum fidem tuam ».

VERS. 6. Hoc in loco consentiunt spectatæ pietatis viri, creatorem sanctum Spiritum esse designatum.

VERS. 7. Postquam congregatam maris undam in omnem terram infundit per pluvias jussu suo utris instar, vento sublimatam aeriam facit, ita ut suspensis nubibus imber super terram feratur. Allegorice autem hominum vita sæpius mare dicitur, propter instabilitatem æstumque in terra viventium, quæ quidem quasi in utre congregavit Salvator in corpore quod sumpsit, sereno et tranquillitate compositis. Ostendit quoque nihil in creationis rebus fuisse inordinatum. Quasi in thesauro omnia cogit propria voluntate, ventos scilicet non proprio agitato impulsu, e thesauris suis educere dicitur, non secundum propriam eorum vim abductis. Sic igitur et multam aquarum multitudinem proprio regit arbitrio, coercere visus vel demittere imbres: quod et per Eliam prophetam fecit.

VERS. 7. Sed et thesauro bono, cælo scilicet aperto, dat pluviam semini terræ; sicut et rursum sistit pluviam, clauso cælo. Et abyssos igitur, qui propter immensam aquarum multitudinem nocere

11 Matth. ix, 29.

(47) Rectius κιθάρας. EDIT.

(48) Apte Didymus hoc animadvertit, qui et li-

τηρίου δὲ πρὸς κιθάραν διαφορὰν εἶναι λέγουσι μουσικολοι τοιαύτην· τὴν μὲν κιθάραν ἐκ τῶν κάτω μερῶν ἀποτελεῖν ἤχόν φασιν· τὸ δὲ ψαλτήριον ἐκ τῶν ἄνω μερῶν, μετὰ τοῦ καὶ εὐθύτατον εἶναι δι' ὧν. Τῆς οὖν ψυχῆς ἀποδοθείσης εἶναι κιθάραν (47), τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερον τάχα τοῦ νοῦ τυγχάνον, ψαλτήριόν ἐστι, ψάλλον οὐκ ἄλλω τινὶ ἢ τῷ Θεῷ. Ὅτε γὰρ χρώμεθα νοήσεσιν ὁρθαῖς, καὶ τῷ πνεύματι τῷ ἡμετέρῳ τὸ ἄγιον προσλαμβάνομεν Πνεῦμα, τὸ τηρικᾶδε ψάλλομεν ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ. Ἡ τάχα ἐκ τοῦ δέκα χορδᾶς ἔχειν τὸ τέλειον αὐτοῦ παρίσταται. Τὸν γὰρ τοιοῦτον ἀριθμὸν συνεχῶς ὑμνοῦμενον ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐστὶν εὐρεῖν· καὶ τῷ ἱεροφάντη γοῦν Μωσέϊ οὐ πλείων δέκα γενικῶν λόγων ἐχρημάτισεν ὁ Θεός· καὶ δεκάτας προσφέρειν ὁ βλάδς προστάττεται.

Στ. γ'. Ὁ διὰ πάντων γὰρ ὑμῶν τὸν Θεὸν, καὶ διὰ φωνῆς ἀλαλάζει· ὁ γὰρ ἀλαλαγμὸς φωνῆς τίς ἐστιν ἀθρόως καὶ ἀσήμεως κατὰ νενικημένων ἐν πολέμῳ γινομένη, ὅτι καὶ καλῶς ἀλαλάζεται· τὸ δὲ καινὸν ἔσμα συγγενὲς τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ τῇ καινότητι τῇ τοῦ πνεύματος.

Στ. δ'. Ὁ τοῦ Κυρίου λόγος ὃν δίδωσι τοῖς τὰ τῆς γνώσεως μεταδιώκουσιν, οὐδὲν ἀπάτης ἐστὶν ἔχων ἢ σχολιόν. Τοῦτω τῷ λόγῳ καὶ τὰ ἔργα κατάλληλα, ἃ δὴ πράττουσιν οἱ ἐργάται τοῦτο ἐν πίστει ὄντα καὶ βέβαια, ἐπεὶ καὶ τὰ ἔργα τοῦ λόγου ἀμετακίνητα· καὶ ὁ λόγος δὲ εὐθὴς ἐστὶ καθ' ὃν προνοεῖ. Εἰ δὲ καὶ εὐθὴ τὸν Θεὸν λόγον νοήσωμεν, ἅπερ ἐν αὐτῷ ποιεῖ ἔργα, ἐν πίστει ἦσαν τῶν ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἄπαν ἐποίησε παράδοξον, « Κατὰ » γὰρ « τὴν πίστιν σου γενηθήτω σοι. »

Στ. ε'. Καὶ τοῦτω τῷ ῥητῷ συναγορεύουσιν εὐσεβεῖς ἄνδρες, τῷ δημιουργικῶν εἶναι τὸ ἄγιον Πνεῦμα (48).

Στ. ζ'. Ἐπεὶ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, ἐκχέει αὐτὸ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν διὰ τῶν ὑετῶν τῷ προστάγματι αὐτοῦ ἄσκοῦ δίχην· ἀνεμῶμενον τὸ ὕδωρ ὑπεραέριον ποιεῖ, ὡς συστασῶν νεφελῶν ὄμβρον ἐπὶ γῆς ἐνεχθῆναι. Ἀλληγορικῶς δὲ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων πολλαχόθι θάλαττα εἴρηται διὰ τὸ ἄστατον καὶ ἀλμυρὸν ἦθος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπερ ὡς ἐν ἀσπῷ συνήγαγεν ὁ Σωτὴρ ἐν ᾧ ἀνελήφε σώματι γαληνόν τε ποιήσας καὶ εὐδιον. Δείκνυσι δὲ καὶ μὴδὲν ἀτάκτως τῶν ἐν τῇ κτίσει φερόμενον. Ὡς ἐν θησαυρῷ δὲ πάντα συνέχει τῷ ἰδίῳ βουλήματι, ἀμέλει καὶ τοὺς ἀνέμους μὴ κατ' ἰδίαν κινουμένους φορᾶν, ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ ἐξάγειν λέγεται, οὐ κατ' ἰδίαν φορᾶν τούτων φερομένων. Οὕτω τολῶν καὶ τὸ πάλυ τῶν ὑδάτων πληθὸς κατ' ἰδίαν χριστὸν οἰκονομεῖ, πρὸς τὸ δοκοῦν ἐπέχων ἢ πέμπων τοὺς ἑμβροῦς ὃ καὶ ἐν Ἡλίῳ τοῦ προφήτου πεποίηκεν.

Στ. ζ'. Ἀλλὰ καὶ τὸν θησαυρὸν τὸν ἀγαθὸν οὐρανῶν ἀνοίγων δίδωσιν ὑετὸν τῷ σπέρματι τῆς γῆς· ὡσπερ αὐ καὶ ἐπέχει τὸν ὑετὸν, κλείων τὸν οὐρανόν. Καὶ τὰς ἀδύσσοις οὖν ἰκανῶς ἐχούσας διὰ τὸ πληθὺς τὸ ἀπερι-

brum *De Spiritu sancto* scripsit, abs Hieronymo Latine nobis conservatum.

όριστον τῶν ὑδάτων βλάψαι, ἐν θησαυρῷ τίθεται περικλείων αὐτάς, ἵν' ὅτε βούληται χρῆσθαι αὐταῖς ὡς συμφέρει κατὰ καιρόν. Δύναται δὲ καὶ τὰ ἀκατάληπτα τῶν νοημάτων καὶ ἀνεξερεύνητα τῶν κριμάτων αὐτοῦ τυγχάνοντα, ἀβύσσους τεθεικέναι ἐν τοῖς ἀποκρύφοις θησαυροῖς τῆς γνώσεως καὶ τῆς σφίας· ὡς μηδένα ἐξ αὐτοῦ τούτου τυγχάνειν, εἰ μήπω ὁ Θεὸς παράσχοι.

Στ. θ'. Ἐπεὶ αὐτοῦ εἰπόντος ἐγενήθησαν, καὶ αὐτοῦ ἐντειλαμένου ἐκτίσθησαν, σαλευθήτωσαν ὑπ' αὐτοῦ· τοῦ γὰρ πεποιηκόςτος καὶ τὸ ἀλλοιοῦν ἐπὶ τὸ καλὸν ἔστιν. Σημαίνει δὲ τὸ, (ἐγενήθησαν,) τὴν οὐσίωσιν τῶν εἰς τὸ εἶναι ἡγμένων· τὸ (ἐκτίσθησαν (49)) δὲ, τὴν διακόσμησιν τὴν μετὰ τὴν οὐσίωσιν γεγενημένην. Εἰ δὲ εἰπόντος καὶ ἐντειλαμένου Θεοῦ ἐγενήθη καὶ ἐκτίσθη τὰ πάντα, ἔστιν ὅτι εἶπεν καὶ ἐντειλατο οὐκ ἄλλος τοῦ δημιουργικοῦ Λόγου· ἔστι δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός.

Στ. ι'. Διδύμου καὶ Βασιλείου. Ἄλλα καὶ τῶν ἐθνικῶν ἦθη καὶ δόγματα διεσκέδαстан· μόνη δὲ τῷ κόσμῳ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου ἐμπολιτεύεται. Πᾶλλή γὰρ βουλὴ ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ἡ βουλὴ τοῦ Κυρίου ἐκράτησεν· καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς δὲ ταῖς ἡμετέραις ἔσθη βεβαία, ἡνίκα προδιασκεδάσωμεν τὰς ἀνθρωπίνους· βουλὰς, καθάπερ ἐν δέλτῳ τῶν προγραφέντων τύπων λειανομένων. Τότε γὰρ καθαρῶς ἡ ψυχὴ τὰ θεῖα δέχεται λόγια. Διὸ ἐπήγαγεν, «Ὁ διασκεδάσας τὰς βουλὰς τῶν ἀθίων ἐθνῶν, ἀνατρέψας τὰ λαοπλάνα αὐτῶν ἦθη καὶ πάτρια, καὶ τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας λογισμοὺς, τουτέστι συλλογισμοὺς, ἀθετήσῃ ἀθετῶν τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν· ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς λαῶν, πολλὰ κατὰ Ἰησοῦ λογιζομένων, τοὺς λογισμοὺς ἀθετήσῃ ὁ Κύριος. Ἀθετήσῃ δὲ καὶ ἐ τὰς βουλὰς τῶν ἀρχόντων· Ἡρώδου καὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ τῶν ἐνεργούντων αὐτοῦς ἀοράτων ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος.»

Στ. ια'. Ὅσπερ τὰ ἄλλα ἀφ' ὧν οἶδαμεν ἀνθρωπίνων, περὶ Θεοῦ λέγει, ὡς χεῖρας καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἔχοντος, οὕτω καρδίαν αὐτοῦ τὴν, ἵν' οὕτως εἴπω, βουλευτικὴν καὶ νοητικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Ταύτης οὖν οἱ λογισμοὶ ἀραρότες καὶ βέβαιοι τυγχάνοντες παρατείνουσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, τουτέστι κατὰ πᾶσαν τὴν ἐν γενεᾷ διαδοχὴν οἱ αὐτοὶ θεοὶ λογισμοὶ μένουσιν· ἡ τάχα οὖς ἐνέβαλε λογισμοὺς τῇ ἐκ περιτομῆς γενεᾷ, τούτους ἐμβάλῃ τῇ ἀπὸ τῶν πιστευόντων ἐθνῶν γενεᾷ· οὐ γὰρ ἐπ' ἄλλοις κέκληται τὰ ἔθνη, ἀλλ' ἐκείνοις οἷς ἔσχον οἱ ἐκ περιτομῆς σκιᾶ κρυπτομένοις.

Στ. ιβ'. Κατοικοῦσι δὲ τὴν γῆν οὐκ ἀνθρωποὶ μόνον, πᾶν πνεύματα ἀόρατα, καὶ τὰ ἄλλα θνητὰ ζῶα. Εἰς πάντας οὖν τοὺς ἐπὶ γῆς παρατείνει ἡ τοῦ Θεοῦ κηδεμονία ἐφορῶντος αὐτοῦ ἐκ τοῦ προεξηρημένου κατοικητηρίου αὐτοῦ.

Στ. ιγ'. Ὅτι δὲ ἐ οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, μαθήθη ἐκ τῆς ἱστορίας· Φαραὼ... ἀλλὰ τὰ ἄρματα καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐρβύψεν ὁ Θεὸς εἰς

A possent, in thesauris ponit, concludens eos, ut, cum voluerit, iis utatur, ut æquum erit secundum tempora. Potest etiam quæ non intelligi possunt in cogitationibus, neque scrutanda in iudiciis suis, abyssos posuisse in absconditis scientiæ et sapientiæ thesauris : ita ut nihil eorum sit cuique perspicendum, nisi præbeat ipse Deus.

VERS. 9. Cum ipso dicente facta sunt, et ipso imperante creata sunt omnia, ab eo contrectata sunt : est enim illius qui fecit et ad decorum immutare. Significat vero, « facta sunt, » essentiam eorum quæ ad existentiam vocata sunt ; et, « creata sunt, » coordinationem quæ post existentiam facta est. Si autem dicente et imperante Deo facta et creata sunt omnia, est cui dixit et mandavit, non alius ac creator Verbum : nempe Filius Dei.

VERS. 10. Didymi et Basilii. Gentium mores et doctrinæ dissipantur : sola in mundo veritas Evangelii regnat. Multum enim consilium in hominibus, sed Domini consilium prævaluit ; et in animabus nostris firmum stetit, cum dissipavimus humana consilia, sicut in tabulis prius scripta eraduntur. Tunc enim pure anima divina verba accipit : ideo adjicit, « Qui dissipavit impiarum consilia gentium, » dejecit populis exitiosos mores ususque patrios, et veritati contrarios sermones, id est syllogismos, reprobat reproborum sapientiam sapientium ; sed et circumcisionis populorum, qui multa adversus Jesum elocuti sunt, eloquia reprobat Dominus. Reprobat et « consilia principum, » Herodis, et Pontii Pilati, et excitantium eos invisibilibus principum hujus sæculi.

VERS. 11. Quemadmodum alia, quæ hominis propria novimus, de Deo dicit, sicut manus et oculos et cætera habente, ita cor ejus, ut ita dicam, deliberandi capax, cogitandique vim habens. Hujus igitur cogitationes, firmæ et solidæ, permanent a generatione in generationem, id est in omni generationum successione divinæ permanent cogitationes : quippe quas dirigit cogitationes ad circumcissam generationem, eas ad credentium populorum generationem transtulit ; non aliis enim vocatæ sunt gentes verbis ad ea quæ habuerat circumcisionis populus, umbra abscondita.

VERS. 14. Habitant autem terram non homines solum, sed spiritus invisibiles, cæteraque mortalia animalia. Super omnes igitur terram habitantes extenditur sollicitudo Dei, respicientis in eos de præparato habitaculo suo.

VERS. 16. Quod « non salvatur rex per multam virtutem, » historia discis : Pharaon . . . sed currus et virtutem ejus dejecit Dominus in mare : pleus

(49) Observent sacri critici differentiam verborum ἐγενήθησαν et ἐκτίσθησαν, prout Latine in theo-

logicis distinguimus genuit a fecit, et a creavit.

autem talium omnis historia. Et gigantum magnopere validum non salvatum iri dicit viribus suis : quod quidem videbis si attendas quæ Goliath evenerint. Si autem ad illum qui pugnabat adversus Deum spectat hæc denominatio, neque ita salvabitur in abundantia virtutis impliarum quas sequitur doctrinarum. Fortem igitur sic vocatum reperire est in Isaia dicente, « Gigantem et vigentem ¹⁰ ; » præliantemque adversus Deum, apud eundem : « Gaudentes eunt ad exercendam iracundiam meam : » gaudentes pariter. Et in Genesi : « Et erat Nembrod gigas venator coram Domino ¹¹. »

VERS. 20. Quippe et qui ante incarnationem se ipsos adjuvare non poterant, sperant expectantque futurum sibi adiutorem et protectorem Salvatorem : cui quidem soli fideles omnes toto corde exultantes gratulantur, temporariorum voluptate neglecta. Liberior forsitan dicere : Pro mea spe misericordiam tuam mihi metire. Hoc vero et Salvator ipse docuit dicens : « Eadem mensura qua mensi eritis, metietur et vobis ¹². »

PSALMUS XXXIII.

VERS. 4. Sicut qui Babylone visi sunt in fornace nihil ab ignibus læsi, Deum hymnis celebrantes ¹³, omnem creationem ad id adhibuerunt, conscii se ipsos ad tam grandia impares (magnum est enim Deum hymnis celebrare), sic et qui dicit : « Magnificate Dominum mecum, » vel omnem creationem, vel justos ad id secum concurrere vult. Magnificare autem Deum, non augere est magnitudinem ejus (nam sine magnitudine est : corporum enim hæc propria est, Deus autem incorporea), at magna non secundum eum, sed secundum nos, sapere et dicere de eo. Exaltant autem nomen ejus in idipsum, qui eidem menti et scientiæ eidem accommodati sunt; exaltatur a creatis Dei nomen, non ex humili ad sublimem locum provectum, sed cum meditantibus illud nihil terrestre, sed excelsa cœlestiaque cogitant. Sicut enim violant Dei nomen, ne ipso quidem strictim læso nomine, sed quantum refert ad profana facientes meditantisque, sic et sanctificatur virtutibus nostris. Unde Salvator inter alia hoc quoque dicit in oratione docens : « Sanctificetur nomen tuum ¹⁴, » non quidem ita ut nomen tuum, ex non sancto, sanctum fiat : precandum enim sanctificari illud in nobis, sancte cogitantibus et agentibus, et sic de Deo idea quam secundum Dei cognitionem accuratissimam habemus, Dei nomen est. Hoc sanctificatum habebimus, cum sancte omnia perficiemus. Si quando enim in errore et ignorantia nonnulli hominum sunt, Dei nomen quodammodo læditur, ad ea quæ non oportet abreptum; deos namque signa ipsorumque ventrem quidam covocare.

VERS. 7. Pauperem hic vocat eum qui non valet a præsentibus tribulationibus seipsum salvare : omnes autem hanc paupertatem habemus. Quare

A τὴν Ὀάλασσαν· πλήρης δὲ τῶν τοιοῦτων πᾶσα ἡ ἱστορία. Καὶ γίγαντα δὲ τὸν ὑπερβαλλόντως ἰσχυρὸν οὐ σωθήσεσθαι· ἔφη ἐν τῇ παρουσίᾳ ἰσχυροῦ· ὅφει δὲ τοῦτο ἐπιστήσας τῷ κατὰ τὸν Γολιάθ. Εἰ δὲ καὶ τὸν θεομάχον ἢ προσηγορία δηλοῖ, οὐδὲ οὕτως σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος ὧν ἔχει δογμάτων ἀθεότητος. Τὸν μὲν οὖν ἰσχυρὸν οὕτω καλούμενον ἔστιν εὐρεῖν ἐν Ἡσαΐα λέγοντι, « Γίγαντα καὶ ἰσχύοντα· » τὸν δὲ θεομάχον πάλιν παρὰ τῶν αὐτῶν· « Χαίροντες ἔρχονται πληρῶσαι τὸν θυμὸν μου· » χαίροντες ἄμα. Καὶ ἐν Γενέσει, « Καὶ ἦν Νεβρώδ γίγας κυνηγὸς ἕναντι Κυρίου. »

Στ. κ'. Τάχα δὲ καὶ οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἑαυτοῖς βοηθεῖν μὴ δυνάμενοι, ὑπομένουσι τῇ προσδοκίᾳ τὸν ἐσόμενον βοηθὸν καὶ ὑπερασπιστὴν Σωτῆρα· ἐφ' ᾧ καὶ μόνῃ τὴν καρδίαν οἱ πιστοὶ πάντας εὐφραίνονται, μηδενὶ τῶν προσκαιρῶν ἠδόμενοι. Παρρησίας δὲ τὸ φῆσαι, τῇ ἐμῇ ἐλπίδι τὸν ἔλεον μέτρησον. Τοῦτο μέντοι καὶ ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε, φήσας· « Ὁ μέτρον μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. »

Στ. δ'. Ὡσπερ οἱ ἐν τῇ καμίνῳ βληθέντες ἐν Βαβυλῶνι ἐπὶ τὸ μὴ βεβλάσθαι ὑπὸ τοῦ πυρός, θεὸν ὑμνοῦντες, πᾶσαν τὴν κτίσιν παρέλαβον εἰς τοῦτον, εἰδότες μὴ αὐτάρχεις εἶναι πρὸς τηλικούτον (μέτρον γὰρ τὸ θεὸν ὑμνεῖν), οὕτω καὶ ὁ λέγων, « Μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί, » ἢ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ἢ τοὺς πραιεῖς συνδραμεῖν αὐτῷ τοῦτο βούλεται. Τὸ δὲ μεγαλῦναι τὸν θεόν, οὐκ αὐξῆσαι μέγεθος ἐστὶν αὐτοῦ (ἀμεγέθους γὰρ, σωματῶν γὰρ ἴδιον τοῦτο, ὁ δὲ θεὸς ἀσώματος), ἀλλὰ τὸ μεγάλην οὐκ ὡς πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ. Ὑψοῦσι δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τὰ αὐτὸ οἱ κατηρησμένοι τῷ αὐτῷ νοῦ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ· ὡφούται δὲ πρὸς τῶν γεννητῶν ἢ τοῦ θεοῦ προσηγορία, οὐκ ἐν ταπεινοῦ μετεωριζομένη, ἀλλ' ὅταν οἱ φρονούντες αὐτὴν μηδὲν χαμαιπετεῖς, ἀλλὰ ὀψήλα καὶ οὐράνως διανοοῦνται. Ὡς γὰρ βεβηλοῦσι τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, οὐκ αὐτοῦ χραينوμένου τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ὅσον ἐπὶ τοὺς περιειμένους βέβηλα πράττοντας καὶ φρονούντας, οὕτω καὶ ἀγιάζεται ἐκ τῶν ἡμετέρων ενεργημάτων. Ὅθεν ὁ Σωτὴρ πρὸς ἐτέροις καὶ τοῦτο λέγει ἐν τῇ εὐχῇ διδάσκων τὸ, « Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομα σου, » οὐκ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος καθ' ἑαυτὸ ἐκ μὴ ἀγίου, ἀγίου γινομένου· εὐκτέον γὰρ αγιασθῆναι αὐτὸ ἐν ἡμῖν, ἀγίως νοούντων καὶ πραττόντων ἡμῶν, καὶ οὕτως ἢ περὶ θεοῦ διήληψις ἦν κατ' ἔννοιαν θεοῦ ἠκριβωμένην ἔχουσαν, ἢ τοῦ θεοῦ προσηγορία ἐστὶ. Ταύτην ἀγιαζομένην ἔξομεν, ὅταν καθ' ἀγίτητα ἀπάντα ἐπιτελώμεν. Ὅσον γὰρ ἐν πλάνῃ καὶ ἀγνοίᾳ ἐνιοὶ τῶν ἀνθρώπων εἰσίν, ἢ τοῦ θεοῦ προσηγορία τρῶπον τινὰ χραίνεται, ἐλκομένη ἐφ' ἃ μὴ δεῖ· θεοὺς γοῦν ἀγάλματα καὶ τὴν σφῶν κοιλίαν ἐκάλεσαν εἰναι.

Στ. ζ'. Πτωχῶν ἐνταῦθα καλεῖ τὸν μὴ δυνάμενον ἐκ τῶν παρουσῶν ὀλίψεων ἑαυτὸν σῶσαι· πάντες δὲ ταύτην τὴν πτωχείαν ἔχομεν. Ὡστε περὶ παντός λέ-

¹⁰ Isa. xiv, 9. ¹¹ Gen. x, 9. ¹² Matth. vii, 1.

¹³ Dan. iii, 19 sqq. ¹⁴ Matth. vi, 9.

γει χρήζοντος ἐκ Θεοῦ σωτηρίας τὰ, « Οὗτος ὁ πτω- A
χὸς ἐκέκραξεν, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ. »

Στ. η'. Εἰ τελείους ἐκλαμβάνομεν τοὺς Θεὸν φο-
βουμένους, παρεμβάλλοντα κύκλῳ αὐτῶν ἄγγελον ἐπὶ
τὸ ῥύεσθαι αὐτούς, οὐκ ἄλλον ἐρούμεν ἢ τὸν τῆς με-
γάλης βουλήs Θεὸν Σωτῆρα. Τοῦτου ἀκόλουθον καὶ τὸ
ὑπὸ Ἰακώβ λεγόμενον· « Ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός με
ἐκ πάντων τῶν κακῶν. » Οὐχ οἷός τε ῥύεσθαι ἄγγε-
λος, ἀλλ' ὁ σημαινόμενος Σωτῆρ.

Στ. θ'. Ἐπεὶ Θεοῦ τὸ χρηστὸν, ταυτὸν τῷ ἀγαθῷ
σημαίνει. Ἐπεὶ οὖν καὶ τρώφίμος ἐστὶν ἄρτος ὡν ζωῆs,
προστάττει τὸ Πνεῦμα τοῖς μὴ ὀρεκτικῶs ἔχουσιν,
ὥστε αὐτοῦ ἐμφορηθῆναι, κἂν μόνον γεύσασθαι αὐ-
τοῦ· ἡ γὰρ γεῦσιs ἱκανὴ ἐστὶν ὀρεκτικῶs αὐτοῦs
ποιῆσαι, ὡs καὶ κατατρωφῆσαι αὐτούs θελήσαι τὸ
γεύσασθαι δηλοῖ, κἂν ἄλλωs γέ πως (50) ἐκτεῖσαι καὶ B
ἐξετάσαι περὶ Θεοῦ. Μακάριος δὲ ὁ διὰ τελειώσεωs
ἀνελλειπῶs ἐλπίζων ἐπὶ τὸν Κύριον ὑπάρχων ἀνὴρ.

Στ. ιβ'. Οὐδὲ γὰρ φόβον νῦν λέγει τὸν εἰσαγωγικόν,
ὃs καὶ τὰς ἐντολάs κατορθοῖ, κατὰ τὸ, « Τὸν Θεὸν
φοβοῦ, καὶ τὰς ἐντολάs αὐτοῦ φύλασσε. » Νῦν γὰρ
ἀγίους καλεῖ διὰ τῆs εἰσαγωγῆs ὡδευκόταs ἐπὶ τὴν
τελειότητα, οἷs καὶ φόβον ὑποβάλλει τὸν πληροῦντα
παντὸs ἀγαθοῦ. — Σημειωτέον, ὅτι ὡs τὰ ἄλλα ἀγαθὰ,
οὕτω καὶ ὁ θεὸs φόβος διδασκὸs ἐστὶν· ἐξ οὗ μανθά-
νομεν μὴ τὸν παθητὸν δηλοῦσθαι φόβον. Οὗτος γὰρ
ἀδίδακτοs τῆ φύσει, οὐ μόνον ἀνθρώποιs, ἀλλὰ καὶ τοῖs
ἄλλοιs ζῴοιs ἐνυπάρχει.

Στ. ις'. Ἐπεὶ αἱ ἐπιβλέπουσαι τὸ πᾶν τοῦ Θεοῦ
δυνάμειs, τροπικῶs ὀφθαλμοὶ λεγόμεναι, ἐπιβλέπουσι
ἐπὶ τοὺs δικαίους, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅτα αὐτοῦ ἔτοιμα εἰs C
τὸ δέξασθαι τὴν δέησιν αὐτῶν, τούτου χάριν, φησὶν,
εἰ θέλετε τούτων ἀπολαῦσαι, ἐκκλίναντεσ ἀπὸ κακοῦ,
τὸ ἀγαθὸν ποιῆσατε. — Προνοεῖται γὰρ, φησὶν, τῶν
δικαίων ὁ Θεός· ὀφθαλμοῦs γὰρ ἐνταῦθα οὐκ ἀπλῶs
καλεῖ τὸ ἐποπτικῶs, ἀλλὰ τὸ ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ προ-
νοίᾳ παρὰ τοῦ Θεοῦ γιγνόμενον. — Ἐφορῶντοσ δὲ
κούτουσ τοῦ Θεοῦ, ἐκκλίνον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσουσ
ἀγαθόν.

Στ. κα'. Τὰ ὅσα τῶν δικαίων, ἦτοι δόγματα ἀλη-
θείας, ἢ ψυχῆs δυνάμειs, φυλάξει ὁ Κύριος, οὐκ ἔων
οὐδὲ τὸ τυχὸν αὐτῶν συντριβῆναι· τὸ μὴ δὲ τὰ δόγματα
τῶν δικαίων μὴδ' αὐτάs δυνάμειs αὐτῶν ἀνατρέπε-
σθαι.

Στ. κβ'. Ὁ ἀμαρτάνων στερεῖται τῆs ζωῆs τῆ ἐπι-
τηρήσει τῶν ἐντολῶν παραγινομένηs, θανάτῳ πονηρῷ D
περιπίπτων· πονηρὸs δὲ θάνατοs, ἦτοι ὁ ἐναντιοs τῆ
ἀγαθῆs ζωῆs, ἢ ὁ πόνον ἐμποῦών τῷ ὑποκειμένῳ. Οὐ-
τωs γὰρ καὶ ἔλκει πονηρῷ ἐπαίσθη ὁ Ἰωβ, τῷ δηλον-
ὅτι πόνον ἐμποοῦντι.

Στ. κγ'. Σημειωτέον, ἡ κυρίωs λύτρωσιs ψυχᾶs
ἀπὸ αἰχμαλωσίᾳs ἐλευθεροῖ· εἰ γὰρ ποτε καὶ σώματα
λυτροῦνται, οὐ προηγουμένωs, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκόσ·
καὶ ψυχῆν δὲ ῥύεται οὐκ ἄλλῃ ἀλλ' ἢ τῶν δούλων
αὐτοῦ.

PSALMUS XXXIV.

Στ. α'. Ἐπεὶ πολλοὶ οἱ διὰ ψευδοδοξίᾳs καὶ τῆs
** Gen. XLVIII, 16. ** Eccle. XII, 13.

(50) Suppl. ἐξῆ, vel aliquid simile. Edit

A de omnibus dicit, salutem a Deo exquirentibus :
« Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum. »

VERS. 8. Si perfectos intelligimus Deum timen-
tes, immittentem in circuitu eorum angelum ad eri-
piendum eos, non alium dicemus ac magni consilii
Salvátorem Deum. Quod confirmant et quæ a Jacob
dicta sunt : « Angelus eripiens me ex omnibus
malis ». Non valet liberare angelus, sed Salva-
tor.

VERS. 9. Dei optimum idem est ac bonum. Cum
igitur alibilis est panis vitæ, jubet Spiritum non
appetentes eo repleri, eumque vel solum gustare :
gustus enim ad eos appetentes efficiendos sufficet,
sicut et satiari eos velle gustare indicat, etsi aliter
extrahere et exquirere de Deo. Beatus autem vir
B propter perfectionem omnino sperans in Domino.

VERS. 12. Neque enim timorem nunc dicit indu-
ctum, qui mandata observat, juxta illud : « Deum
time, et mandata ejus serva ». Nunc enim sanctos
vocat per inductionem iter facientes ad perfec-
tionem, quibus et timorem subjicit implentem
omni bono. — Animadvertendum quod, ut et alia
bona, sic et divinus timor doceatur : ex quo disci-
mus non passivum ostendi timorem. Hic enim non
docetur natura, non tantum hominibus, sed et ani-
malibus cæteris inest.

VERS. 16. Cum inspiciunt omnia Dei facultates,
allegorice oculi dictæ, inspiciunt super justos, sed
et aures ejus paratæ ad eorum precationem acci-
piendam, hujus gratia, inquit, si vultis iis frui,
recedentes a malo, bonum facite. — Consulit enim,
ait, justis Deus : oculos enim hic non simpliciter
vocat quod ad inspectionem refert, sed quod bene-
ficientia et providentia Dei sit. — Inspiciente autem
eos Deo, recede a malo et facias bonum.

VERS. 21. Ossa justorum, sive veritatis dogmata,
vel animæ facultates, custodiet Dominus, non sinet
ne unum eorum quidem conteri ; justorum scilicet
neque dogmata, neque virtutes ipsæ franguntur.

VERS. 22. Peccator vita privatur ea quæ manet
mandatorum observatores, morti pessimæ succum-
bens : pessima autem mors, sive quæ contraria est
bonæ vitæ, sive quæ pœnam morienti parit. Sic
enim et ulcere pessimo cruciatus est Job, pœnam
scilicet incutiente.

VERS. 23. Animadvertit quod proprie redemptio
animas captivitate liberat. Nam si quando et cor-
pora redimerentur, non primitus sed per accidens :
ac non quævis liberatur anima, sed servorum ejus.

que improbabilitatem præliare constituerunt, hujus gratia tu pro me expugna eos : profecto enim dissolventur, quoniam Dominus es conterens bella. — Significat autem nocere detrimentum, in hoc loco : « Ecce dedi vobis ambulare super serpentes et scorpiones, et super omnem potestatem inimici : et nihil nocebunt vobis ».

VERS. 2. Arma similiter intelligere oportet de Deo. — Via impiorum vita est molesta. Ne sit lumen in ea, ait, etsi latam eam putaverint. Precatur quoque ne stationem isti inventiant in ea : et virtutes angelorum arma sunt Dei.

VERS. 8. Ostendit autem ut secundum ea quæ fecerit quisque retribuitur ; pro optativis utitur imperativis.

VERS. 10. Qui omnia ad litteram nihilque allegorice accipiendum volunt, hoc coarguantur versiculo. Nihil enim sic absurdum est ut credere sensilia ossa cognitionem habere Dei ita ut celebrent eum, et sciant nullum ei esse similem : nam de interioris hominis ossibus virtutes ejus et dogmata vera hæc dicta sunt, « Omnia ossa mea. » Namque per omnem scientiam veramque doctrinam roborata sunt, cum nihil eorum creatorum simile sit Domino ; solus enim Filius imago Dei invisibilis et character divinæ substantiæ est. — Sequitur eundem esse pauperem atque egenum, primo ut amissis opibus, dein cum labore vitæ necessariis consulens.

VERS. 13. Recte precantis oratio in eum revertitur, bona ferens pro quibus facta est ; deflexa in sinum convertitur illius qui emisit eam. Significat autem sinus rationem eorum. Sic enim humiliatio eorum in Ægyptiaca terra, « in sinum eorum ; » atque, « in sinum deveniunt omnia impiis ; » et ideo omnes justi in sinum Abraham eunt, id est in eandem ac illi sententiam et repromissionem.

VERS. 14. Intelligi præsens versiculus potest : « Reddiderunt mihi mala pro bonis. » Me enim super eam lugente, et contristato de interitu ad quem deveniunt, isti adversus me congregati lætati sunt, me ut facilem prædam aggressi.

VERS. 15. Adversum me lætantes et congregati, et tamen et sic dissipati, non compuncti sunt, id est eos non pœnituit horum quæ inique meditati sunt, sed rursus iisdem adhæserunt.

VERS. 17. Sanctus ait : « Domine, quando respicies ? » Respiciente enim Deo, evanescent modo dicta, dedicientque cum agentibus ea. Unicam autem dicit animam suam, quod solam eam habuit : non est enim consentiendum cum mythologico metempsychoseos errore. Protinus unica alia est præter animam ejus, spiritus scilicet animæ conjun-

¹⁷ Luc. x, 19.

(51) An τούτο? EDIT.

(52) Λογε τῶν. IP.

ἄλλης κακίας πολεμεῖν τε προϋθάντο, τούτου χάριν οὐ ἀνε' ἐμοῦ πολέμησον αὐτοῖς· ἀναντιρρήτως γὰρ καταλυθήσονται, ἐπεὶ Κύριος συντριβὼν πολέμουσ ὑπάρχεις. — Σημαίνει δὲ τὸ ἀδικεῖν, βλάβην, ἐν τῷ, « Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πατεῖν ἐπάνω θφειων καὶ σκορπιῶν καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἔχθρου· καὶ οὐδὲν ἡμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ. »

Στ. β'. Τὰ ὅπλα κατάλληλα χρῆ νοεῖν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. — Ὅδὸς ἀσεβῶν ὁ βίος ὁ μοχθηρός. Μὴ ἔστω δὲ καὶ φέγγος ἐν αὐτῇ, φησὶν, εἰ καὶ πλαστῆσαν ταύτην ἐνόμισαν. Εὐχεται δὲ μὴ δὲ στάσιν αὐτοῖς εὐρεῖν ἐν αὐτῇ· καὶ αἱ δυνάμεις δὲ τῶν ἀγγέλων ὅπλα τυγχάνουσι τοῦ Θεοῦ.

Στ. γ'. Ἀηλοὶ δὲ ὡς κατὰ τὴν πρᾶξιν ἕκαστος τιμωρεῖται· ἀντὶ δὲ τῶν εὐκτικῶν χρῆται προστακτικοῖς.

Στ. δ'. Οἱ πάντα φιλήσ τῆς λέξεως καὶ οὐδὲν ἀλλογορικῶς ἐκλαμβάνειν ποθοῦντες, ἐλεγχέσθωσαν καὶ ἐκ τοῦ προκειμένου στίχῳ. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἡλιθίῶν ἐστίν, ὡς νομίζεται τὰ αἰσθητὰ ὄσα ἐνομοῖαν ἔχειν Θεοῦ, ὥστε ὑμνεῖν αὐτὸν καὶ εἰδέναι ὅτι οὐδεὶς ὁμοῖος αὐτῷ· περὶ γὰρ τῶν ὁσίων τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, δυνάμεις τε αὐτοῦ καὶ δόγματα ἀληθῆ ταῦτα (51) εἰρηται, τὸ, « Πάντα τὰ ὄσα μου. » Διὰ πάσης γὰρ ἐννοίας καὶ δόγματος ἀληθινοῦ ἐθεοαἰώθη, μὴδὲν αὐτῶν (52) γεννητῶν ὁμοῖον εἶναι τοῦ Κυρίου· μόνος γὰρ ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ὁράτου καὶ χαρακτῆρ θεϊκῆς ὑποστάσεως ἐστίν. — Ἐνδέχεται δὲ τὸν αὐτὸν εἶναι πτωχὸν τε καὶ πένητα· τὸ μὲν, ὡς ἀποπεπωχότα πλουτοῦ· τὸ δὲ, ὡς μετὰ πόνου τὰ πρὸς τὸν βίον περιποιούμενος.

Στ. ε'. Τοῦ καλῶς προσευξαμένου ἡ προσευχὴ εἰς αὐτὸν ἀνακάμπει, φέρουσα τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ ὧν γέγονεν· καὶ ἀποστραφεῖσα εἰς κόλπον συστρέφεται τοῦ ἀναπέμφαντος αὐτήν. Σημαίνει δὲ ὁ κόλπος τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν. Οὕτω γὰρ ὁ φαυλισμὸς αὐτῶν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ, « εἰς κόλπον αὐτῶν » καὶ, « εἰς κόλπον ἐπέρχεται πάντα τοῖς ἀδίκοις » καὶ ταύτη καὶ πάντες οἱ δίκαιοι εἰς κόλπον Ἀβραὰμ χωροῦσιν, τουτέστιν εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῷ γνῶμην καὶ ἐπαγγελίαν.

Στ. εδ'. Ἐξηγητικὸν τὸ παρὸν εἶναι δύναται τοῦ, « Ἀνταπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ καλῶν »· ἐμοῦ γὰρ ὑπὲρ αὐτοῦ πενθοῦντος καὶ σκυθρωπάζοντος ἐφ' ἧ ἔχουσιν νεκρότητι, αὐτοὶ κατ' ἐμοῦ συναγόμενοι εὐφροσύνην εἶχον ὡς ὑποχειρίῳ με ληψόμενοι.

Στ. εε'. Κατ' ἐμοῦ συναχθέντες καὶ εὐφρανθέντες, καὶ ὁμῶς καὶ οὕτως σκεδασθέντες, οὐ κατενύγησαν, τουτέστιν οὐ μετέγνωσαν ἐφ' οἷς κακῶς ἐβουλεύσαντο, ἀλλ' αὐθὶς τοῖς αὐτοῖς ἐπεχείρησαν.

Στ. εζ'. Ὁ ἅγιός φησὶν, « Κύριε, πότε ἐπόψει ; » ἐποφόμενον γὰρ οἰχίσηται τὰ προειρημένα ἅπαντα συναπιόντα τοῖς δρώσιν αὐτὰ. Μονογενῆ δὲ λέγει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· τῷ μόνῃν αὐτῆν ἐσχηκέναι· ὃ γὰρ προσεχτέον τῇ περὶ μετεμψυχώσεως μυθοποιῆ (53). Ἡ τάχα μονογενῆς ἄλλη παρὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ οὐσία τοῦ συνευγεύμενου τῇ ψυχῇ πνεύματος ἐστίν.

(53) ὼιδεσις μετεμψυχοσεως reprehensio-
nem.

μονογενῆς γὰρ αὐτῆ τῷ ἀποκεχωρισθαι ἀπὸ πάντων A ctus : unica enim illa , prout divisa ab omnibus
τῶν ἐν ἡμῖν κατὰ θεϊότητα. quæ nobis insunt secundum divinitatem.

Στ. ιη'. Πολλὴ Ἐκκλησία ἡ ἐκ πολλῶν ἀγίων συναγομένη· λαὸς πολλὸς, ὁ βέβαιος καὶ στιβαρὸς, ἐπιτολαίῳ καὶ εὐχερεῖ ἀντιδιατελλόμενος·

Στ. κβ'. Ἐπεὶ σοῦ παρόντος μοι, οἱ ἐχθροὶ μακρὰν, « μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ; » ὅπως μὴ ἐπέλωσά μοι μονωθέντι σου.

Στ. κγ'. Ἐπεὶ πολλαχοῦ ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, ὅπως αὐτοῦ λέγεται, ἐπιτριβομένων τῶν ἐχθρῶν, διανίστησιν εἰς ἀγανάκτησιν τὸν Κύριον λέγων· « Ἐξεγέρθητι, Κύριε, καὶ πρόσχες τῇ κρίσει μου, » τούτέστιν, Ἐπίστησον τὴν ἔφορον δυνάμιν σου, ὅπως ἐξετασθῆ τὰ κατ' ἐμὲ πρὸς τοὺς ἐχθρούς μου· πατρὸς ἀγαθοῦ γὰρ τοῦτο, ἐπεὶ ἀδίκως ἐχθραίνουσί μοι. Αἰτιῶν δὲ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ τὸ τέλος τοῦ παντὸς B ἰποσιν ἐπισφραγίζεται φάσκων· « Καὶ ἡ γλῶσσά μου μελετήσῃ τὴν δικαιοσύνην σου. » (Διδυμοῦ ἐξέβαλεν τὸν ψαλμὸν ἀοριστῶς εἰς δικαιοσύνην.)

Στ. κς'. Ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐχθρῶν ταῦτα λέγεται, τῷ αἰσχυρθῆναι αὐτοὺς καὶ ἐντραπῆναι, καὶ ἀσθησῖν λαβεῖν τῶν οἰκειῶν ἀμαρτημάτων, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρῆσαι τῆς ὁδοῦ ἕως ὤδευσαν.

PSALMUS XXXV.

Στ. β'. Ὁ καθ' ἑξῆς παράνομος ἐν ἑαυτῷ λογιζόμενος λέγει οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ ἀμαρτάνειν. Συγκαταθέμενος γὰρ τις κατὰ διάνοιαν πρότερον, ἐπὶ τὸ πρακτικῶς ἀμαρτάνειν διαβαίνει. Δύναται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐν ἑαυτῷ λέγειν ἀμαρτάνειν, ὅλον ἔστι τό· « Σὺ δὲ εἴπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου, εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, » καὶ τὰ ἐξῆς· τούτέστιν, ἡγεῖται μηδένα βλέπειν αὐτοῦ τὰ βουλευόμενα.

Στ. δ'. Ἐτέρα ἐστὶ Γραφὴ φάσκουσα· « Τὰ ῥήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἀνομία καὶ κόπος· » τούτέστιν, ἐπαχθῆ ὡς κόπον ἐμποιεῖν τοῖς προσέχουσιν. « Οὐκ ἐβουλήθη συνεῖναι τοῦ ἀγαθῦναι. » Ἄηλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς ὁ παράνομος οὐκ ἐκ κατασκευῆς ἐστὶ τριούτος· τὸ γὰρ μὴ βούλεσθαι σύνεσιν εἶχει ἐπὶ τῷ ἀγαθοποιεῖν, αὐτεξουσίῳ.

Στ. ε'. Καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ αἱ ταῖς νεφέλαις μνημονεύεται οὕτως· « Εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην. » Αἰσθηταὶ δὲ νεφέλαι οὐ δικαιοσύνην ἢ ἀλήθειαν, ἀλλ' ὑπερὸν βέουσιν. Αἱ οὖν δικαιοσύνην βέουσαι νεφέλαι, θεοὶ ἄνδρες εἰσὶ τὸν πνευματικὸν ὑπερὸν, τούτέστι τὸν κατ' ἀρετὴν λόγον, προχέουσαι· ὑπεράνω δὲ τούτων οὐρανὸς εὐφραίνόμενος, ἦτοι αἱ μακάριοι φύσεις αἱ οἰκοῦσαι τὸν οὐρανὸν τυγχάνουσιν, ἢ ὁ Σωτὴρ ἀλληγορικῶς αὐτῶς ὀνομαζόμενος. Ἄνωθεν γὰρ ὁ οὐρανὸς οὗτος, τούτέστιν ὑπεράνω φύσεως πάσης γενητῆς τυγχάνει, καὶ ὑπερὸν τῆς πάντων ὠφελείας εὐφραίνεται. Καὶ ἐνταῦθα οὖν, ἐν μὲν τῷ οὐρανῷ, φημὶ τῷ Σωτηρὶ, ἔστι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου πάντας ἔλεος, ἢ δὲ ἀλήθεια αὐτοῦ, ἦτις καὶ τοῖς τύποις ἀντιδιατελλομένη, ἐν ταῖς προσηρημέναις νεφέλαις ἐστίν· εἰ γὰρ καὶ κατὰ σικὰ ἐβίου οἱ προφήται, ἀλλ' οὐκ ἠγνόουν τὴν ἀλήθειαν, ἧς αὐτῆ σύμβολον.

Στ. ζ', η'. Ἀνθρώπους τοὺς κατ' εἰκόνα καὶ τὸ

VERS. 18. Multa Ecclesia est multis sanctis congregata, populus multus, qui firmus et robustus a levi et tractabili sejunctus est.

VERS. 22. Cum te mihi adstante, inimici procul sint, « ne discedas a me, » ne me a te derelictum adoriantur.

VERS. 23. Cum multis locis Dei longanimitas somnus ejus dicatur, attritis inimicis, erigit ad iram Dominum dicens : « Exsurge, Domine, et intende iudicio meo, » id est, Excita intentam virtutem tuam, ad inquirenda ea quæ adversus me inimici mei moliti sunt : patris enim boni hoc, cum inique sæviant in me. Reliquum autem ipse de se ipso finem omnis sermonis concludit dicens : « Et lingua mea meditabitur justitiam tuam. » (Didymus exhibuit psalmum indefinite in justum.)

VERS. 26. Ad utilitatem inimicorum hæc dicuntur, scilicet erubescere eos et converti, et conscios esse propriorum peccatorum, et retrorsum reverti in via quam perrexerant.

VERS. 2. Qui peccare assuevit secum reputans dicit nihil aliud ac peccatum. Primum enim mente acquiescens, mox ad peccatum reipsa devenit. Potest autem et in iis quæ secum dicit peccare, sicut illud : « Tu autem dixisti in animo tuo : In cælum ascendam », et reliqua : id est, existimat neminem videre ipsius consilia.

VERS. 4. Alia est Scriptura dicens : « Verba oris ejus, iniquitas et molestia. » Hoc est, eo venit ut molestiam faceret sibi adhærentibus. « Noluit intelligere ut bene ageret. » Manifestum est prædictis peccatorem talem esse consulto : nolle enim intellectum habere ut bene ageret, ultro agentis est.

VERS. 6. Sic et Isaias de nubibus meminit : « Lætentur cæli desuper, et nubes pluant justitiam ». Sensibiles vero nubes non justitiam aut veritatem, sed pluviam rorant. Quæ igitur justitiam depluant, divini viri sunt pluviam spiritalem, hoc est juxta veritatem verbum, profundentes : desuper eos cæli exaltantes, beatæ sunt naturæ quæ cælum inhabitantes sunt, vel Salvator allegorice sic denominatus. Desuper enim cælum illud, id est supra omnis creaturæ naturam est et pro omnium utilitate lætatur. Et hic igitur in cælo, Salvatore, dico, est misericordia Domini omnes miserantis, et veritas ejus, quæ a figuris secernitur, in prædictis nubibus est : etsi enim in umbra vixerunt prophætæ, tamen cognoverunt veritatem, cujus erat symbolum.

VERS. 7, 8. Nihil mirum quod qui homines forma

¹⁰ Isa. xiv, 14. ¹¹ Isa. xlv, 8.

sunt et rationis sequuntur impulsum, salutem consequantur. Cum vero quasi iumenta et equi impotentes facti sunt, ratione carentium animalium mores suscipientes, si quis eos ad salutem provocatos viderit, profecto se Dei benignitate attonitum prædicabit. Cum igitur « misericordiam tuam multiplicaveris, o Deus, » non homines solum, sed et iumenta salvabuntur; nam magnis peccatis majore et plurima misericordia opus est.

VERS. 9. Cum sit domus Dei Ecclesia, ubertas ejus ecclesiastica est disciplina. Ex qua sobria inebriantur ebrietate qui circumdantur ab ea. Quod si domus Dei est Salvator, ejus doctrina, quæ ubertas est, inebriantur imbuti.

VERS. 9, 10. « Cum apud te fons vitæ, » (ipse est dicens: « Ego sum vita ²⁰, ») forsan « et torrente deliciarum tuarum » a fonte vitæ decurrente potabis ubertate domus tuæ inebriatos. Fons vitæ Salvator, quod nihil ab exterioribus habet, sed præstat se rursus omnibus viventibus, non hominibus modo, sed et superioribus: ideoque fons sapientiæ dicitur. Torrens autem voluptatis Spiritus sanctus, quia deliciis fruuntur qui bibunt eum, varias ejus accipientes gratias. « In lumine tuo videbimus lumen. » Lumen Dei verum, lumen splendor luminis æterni. In hoc igitur lumine videbimus lumen, te æternum lumen, de quo dictum est: « Deus lumen est ²¹; » et rursus: « Qui videt me, videt Patrem meum ²². »

VERS. 12. Novit divinus sermo metaphoricis uti locutionibus. Sicut hic superbiæ non animalis pedibus præditi, sed habitus, pedem vocavit. Et in Proverbiis: « Dementiæ enim pedes deducunt ²³. » Quod igitur rogat, hoc est: Ne sit copia superbiæ in animum meum penetrandi; neque manus, hoc est opus peccatoris moveat me: si enim faciam peccatorum opera, a virtute dejiciar.

PSALMUS XXXVI.

VERS. 3. Hæc bonitas præstabit tibi terram sanctam inhabitare, ut pascas in divitiis ejus; habebis enim pastorem verum ducentem te ad divina pasca, quæ hujus terræ divitiæ vocata sunt.

VERS. 4. Inter omnia utilia nobis se ipsum præbens Dominus, et cibus et potus invenitur. Cum igitur eo vescimur, qui panis est vitæ, et implemur carnibus ejus et sanguine, esca scilicet potuque veris, delectantes in eo, habebimus eum donantem petitiones cordis, id est mentis, non sensibiles, sed spirituales et intelligibiles.

VERS. 8. Funesta passio est ira, adeo ut prudent-

²⁰ Joan. xiv, 6. ²¹ I Joan. i, 5. ²² Joan. xiv, 9.

(54) Lege νηφάλιον, vel nota vocem Didymiana. EDIT.

(55) An legendum τραφῶμεν, in aoristo secundo

λογικὸν κίνημα τηρούντας σωτηρίας τυγχάνειν, οὐ θαῦμα. Ὅταν δὲ καὶ ἀποκτηνωθέντας ἤδη καὶ ἱκποὺς θηλυμανεῖς γεγεννημένους, καὶ τῶν ἄλλων ἀλόγων ζώων ἦθος ἀναλαβόντας ἐπὶ σωτηρίαν ἐρχομένους ἴδοι τις, ἐκπλαγείς ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι ἐρεῖ. Ἐπεὶ « τὸν ἐλεῶν σου ἐπλήθυνας, ὦ Θεέ, » οὐκ ἀνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ κτήνη σώζονται: τὰ γὰρ μέγαρα ἁμαρτήματα μείζονος καὶ πολλοῦ ἐλέου δέεται.

Στ. θ'. Οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας τυγχανούσης, πίστης αὐτοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία τυγχάνει. Ἀπὸ ταύτης νηφάλιον (54) μεθυσθήσονται μέθην οἱ περιεχόμενοι αὐτῆς. Εἰ δὲ οἶκος Θεοῦ εἴη ὁ Σωτήρ, ἀπὸ τῆς παιδείσεως αὐτοῦ οὐσης πίστεως μεθυσθήσονται ἀπολαύοντες αὐτῆς.

Στ. θ', ε'. « Ἐπεὶ παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς » (αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ εἰπὼν, Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ), εἰκότως « καὶ τὸν χειμάρρουν τῆς τρυφῆς σου » ἐρχόμενον ἀπὸ τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς ποτιεῖς τοὺς μεθυσθέντας ἀπὸ πίστεως τοῦ οἴκου σου. Πηγὴ ζωῆς ὁ Σωτήρ, τῷ μὴ ἐξωθεν ἔχειν, ἀλλὰ παρέχειν αὐτὴν αὐθις πᾶσι τοῖς ζώσιν, οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπερανάβηθκοῖσι: κατὰ τὰ αὐτὰ, πηγὴ σοφίας λέγεται. Χειμάρρος δὲ τρυφῆς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῷ τρυφῶν τοὺς πεπωκότας ἀπ' αὐτοῦ, δεχομένους τὰ διάφορα αὐτοῦ χαρίσματα. « Ἐν τῷ φωτὶ σου ὀφόμεθα φῶς. » Φῶς τοῦ Θεοῦ τὸ ἀληθινόν, φῶς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτὸς τοῦ αἰθίου. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ φωτὶ ὀφόμεθα φῶς, σὲ τὸ αἰθιον φῶς, περὶ οὗ εἴρηται: « Ὁ Θεὸς φῶς ἐστίν. » Συμβάλλεις τούτῳ τὸ, « Ὁ ἐμὲ ἐώρακώς ἐώρακε τὸν Πατέρα. »

Στ. ιδ'. Οἶδεν ὁ θεὸς λόγος ταῖς λεγομέναις μεταφοραῖς χρᾶσθαι. Ὅσπερ ἐναυθὰ τῆς ὑπερηφανίας οὐ ζῶου ποδωτοῦ, ἀλλ' ἐξείως οὐσης, πόδα ὠνόμασεν. Καὶ ἐν Παροιμίαις, « Τῆς γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσιν. » Ὁ γοῦν εὐχεταί, τούτῳ ἐστὶ: Μὴ λάθοι χῶραν ἐν τῇ ψυχῇ μου ἐπελεθεῖν ἡ ὑπερηφανία: ἀλλὰ μὴδὲ χεῖρ, τούτέστι πρᾶξις ἁμαρτωλοῦ, σαλεύσαι με: εἰ γὰρ πρᾶξομαι τὰ τῶν ἁμαρτωλῶν, κλονηθήσομαι ἀπὸ τῆς ἀρετῆς.

Στ. γ'. Αὕτη ἡ χρηστότης προξενήσει σοὶ τὸ κατασκηνώσαι ἐπὶ τῆς ἁγίας γῆς, ὡς ποιμαίνεσθαι ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς: ἔξεις γὰρ ποιμένα τὸν ἀληθινὸν ἄγοντά σε ἐπὶ θείαν νομήν, ἥτις πλοῦτος τῆς γῆς ἐκείνης ὠνόμασται.

Στ. δ'. Διὰ πάντων ὠφελίμων ἡμῖν ἑαυτὸν παρέχων ὁ Κύριος, καὶ τροφή καὶ πότις εὐρίσκειται. Ὅταν οὖν τροφῶμεν (55) αὐτὸν τυγχάνοντα ἄρτον ζωῆς, καὶ ἐμφορηθῶμεν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος ὄντων βρώσεως καὶ πόσεως ἀληθινῆς (56) κατατρυφήσαντες αὐτοῦ, ἐξομεν αὐτὸν ὀρέγοντα τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας, τούτέστι τοῦ νοῦ, οὐ τὰ αἰσθητὰ, ἀλλὰ πνευματικὰ καὶ νοητὰ.

Στ. η'. Ὀλέθριον πάθος τυγχάνει ἡ ὀργή, ὡς καὶ

²³ Prov. i, 16.

vocis passivæ? Ib.

(56) Vides Didymi manifestum de Christi præsentate in Eucharistia corpore testimonium.

τούς φρονίμους ἀναιρείν· ὀργή γάρ ἀπόλλυσι καὶ φρονίμους· ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀρετῆς ἐστὶν ἐμποδιστικὴ. « Ὀργὴ γάρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐκ ἐργάζεται. » διδ., « Παῦσαι ἀπὸ ὀργῆς, καὶ ἐγκατάλειπε θυμὸν. » ζηλωτῆς πραυτητος καὶ ἡμερότητος γινόμενος δύνα....

Στ. ε'. Ἄλλ' οὐδὲ ὑπάρξει ὁ ἀμαρτωλὸς καταργουμένης τῆς κακῆς ἕξεως καθ' ἣν τοιοῦτός ἐστιν· τόπος δὲ μὴ εὐρισκόμενος ὡς ἐν τάξει νοσίσθω, ὅσον ἄλλη τάξις μαθητοῦ καὶ διδασκάλου. Μέχρι τὴν ὁμοίαν ἐπιστήμην ἀναλαβὼν, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῶν καταστήσεται τάξιν, τοῦ μαθητοῦ τὸν τόπον ἀπολιπών. Οὕτω τῆς κακίας ἀναιρουμένης, οἱ αὐτὴν ἐλόμενοι, τόπον οὐχ ἔξουσιν. Ἔσται δὲ πλήθος εἰρήνης ἐπὶ τῇ, τῶν πραέων γῆς, ὅτε πάντες οἱ ἐθροὶ πρὸς οὐς ἔχομεν τὴν πόλεμον καταλυθῶμεν (57).

Στ. ιβ'. Λεχθεῖη δ' ἂν καὶ περὶ τοῦ διαβόλου· μετὰ γὰρ ἄρθρου τοῦτον εἶπεν ἀμαρτωλὸν· καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ οὐδὲ αὐτοὺς ἐν κακοῖς κλουτοῦντας τιτρώσκουσιν, οὐδὲ σφάττουσι δὲ τοὺς σχολιοὺς τῆ καρδίας φίλους ὄντας αὐτοῖς.

Στ. ιδ'. Ἐπεὶ ὁ ἀμαρτάνων τῆ ἐαυτοῦ ἀμαρτίᾳ ἀποθήσκει, καὶ τοῦτων ἡ ῥομφαία ἦν κατ' ἄλλων ἠκόνησαν βλάβῃ αὐτοῖς εἰσερχομένη εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβεῖται, ὅπως μηδένα τοξεύσαι δυνηθῶσι. Τόξα δὲ αὐτῶν ἐντεταμένα οἱ πονηροὶ εἰσι λογιμοὶ· ῥομφαία δὲ ἠρονημένη κατὰ τῶν διαφορῶν ὁ ἀναρετικὸς ἐστὶ λόγος αὐτῶν.

Στ. ιε'. Νόει δὲ βραχίονας τὰς πρακτικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις. Πρὸς διάνοιαν κρεῖττον ἐφ' δικαίῳ ὄλιγον γνώσεως ἔχειν μετ' εὐσεβείας, ὑπὲρ πλοῦτον μετὰ δυσσεβείας τῶν ἀμαρτωλῶν· ὅν πλουτεῖν ὁλονταί τινας, τὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως μετερχόμενοι.

Στ. ιθ'. Καιρὸς πονηρὸς ἐστὶν ὅτε ἐπίπανά τις ἀπολαμβάνει ἀμαρτημάτων ἕνεκα. Ἐν τοιοῦτῳ οὖν καιρῷ οὐ καταισχυνθήσονται οἱ ἄμωμοι, οὐκ ἔχοντες πράξεις ἐφ' αἷς ἐστὶ τοῦτο παθεῖν.

Στ. κε'. Πρὸς διάνοιαν, ἐκ νεαροῦ καὶ ἀβεβαίου ἤθους, καθ' ὃν νεωτερίζω· νεώτερος ἤμην, μεταβαλὼν εἰς γῆρας ἤλθον, βίον ἀκηλίδωτον καὶ πολιᾶν φρόνησιν κεκτημένος. Ὅμως οὖν οὕτω προκόψας « οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον, » τῷ τὸν Θεὸν ἔχειν τρέφοντα καὶ ἄρτους θείους παρέχοντα, ὡς μὴ ζητῆσαι ποτε ἄρτους τὸ τοῦ δικαίου σπέρμα, τούτῃ ἐστι τοὺς κατὰ διδασκαλίαν γεγεννημένους. Ὅλην γοῦν τὴν ζωὴν ἐαυτοῦ κατάστασιν οὖσαν ἡμέραν ἔλεει κοινωνικὸς ὢν, καὶ δανεῖζει ἥτοι μαθήματα τοῖς ἀκρωμένοις, ἢ Θεῷ. Καὶ τὸ ἐλεῶν πτωχόν, Θεῷ δανεῖζει, ἐπὶ τὸ κερθῆσαι τόκους σωτηριώδεις· ὥστε καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν εὐλογημένον εἶναι πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ.

Στ. λ'. Ὁ δίκαιος πᾶσαν τὴν ἠθικὴν κατορθώσας ἀρετὴν, ἤλθεν ἐπὶ θεωρίαν. διὰ καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ τροπικῶς στόμα καλούμενος, οὐκ ἄλλο τι ἢ τὴν ἐν τῷ

¹¹ Jac. 1, 20.

(57) Legendum καταλυθῶσι. EDIT.

A tes pessumdet : ira enim occidit et sapientes ; sed ei impedimento est virtuti : « Ira enim hominis justitiam Dei non operatur ²¹. » Ideo, « Desine ab ira et derelinque furorem, » zelator mansuetudinis et dulcedinis factus.....

VERS. 10. Sed nihil proderit peccatori, irrita cum sit prava indoles qua talis est ; locus qui non invenitur quasi ordo intelligendus est. Alius est enim ordo magistri et discipuli ; donec similem scientiam suscipiens, in eumdem ac ipsius collocabitur ordinem, discipuli loco relicto. Sic sublata improbitate, qui eam elegerunt, non habebunt locum. Erit autem multitudo pacis in mansuetorum terra, quando omnes inimici, quibuscum nobis p æliandum est, dissoluti erunt.

VERS. 12. Hæc quoque dici possunt de diabolo : namque cum articulo illum dixit peccatorem ; et peccatores neque ipsos in malis diեսcentes lædunt, neque trucidant iniquos, cum sibimetipsis cordi sint.

VERS. 14. Peccator scilicet proprio peccato perit, eorumque gladius, quem in alios exacuerant, lædet eos intrans in corda ipsorum ; sed et arcus eorum conterentur, ne quemquam sagittare possint. Arcus vero eorum extensi improba sunt eloquia ; gladius in jurgia exacutus pessumdans est sermo eorum.

VERS. 17. Intellige brachia activas animæ facultates. Quod ad sensum, melius justo parum habere scientiæ cum pietate, quam divitias cum peccatorum impietate : quibus autem divites esse putant nonnulli eos qui falsam sectantur scientiam.

VERS. 19. Tempus malum est quando quis labores tolerat peccatorum causa. In tali igitur tempore non confundentur immaculati, non ea operantes, de quibus est erubescendum.

VERS. 25. Quod ad sensum, ex puerili infirmaque vivendi ratione qua juvenor : junior eram, immutatus ad senectutem perveni, vitam immaculatam, canescentemque meditationem consecutus. Attamen hucusque provectus, « non vidi justum derelictum, » qui quidem Deum habuerit nutritorem divinosque sic præbentem panes, ut nunquam quæsierit panem justis semen, id est justorum disciplinæ erudit. Tota igitur die in mansuetudine constitutus miseratur, in omnes officiosissimus, et commodat sive præcepta audientibus sive Deo. Qui miseratur pauperem, Deo commodat, fructus salutis lucratus : ideo semen eorum benedictum est omni spirituali benedictione.

VERS. 30. Justus postquam omnem moralem correxerat virtutem, ad contemplationem venit. Ideoque sermo ejus allegorico os vocatus non aliud quid-

quam atque in contemplatione sapientiam meditatur. Sic accipies illud : « Sermocinatio pii, in omnibus sapientia ; stultus vero ut luna immutatur ²⁷. » Et lingua justi non indiscriminatim neque ut occurrit loquitur ; inquit enim atque discernit loquendi et non loquendi opportunitatem, et nunc quidem loquitur, nunc vero silet. Hoc quoque sensu illud : « Labia sapientium intellectu clauduntur ²⁸ ; » non verunt enim quando loquendum et quando silentium : intellectu quasi labiorum freno utuntur.

VERS. 31. Quam natura habemus legem in corde, qua quid sit faciendum et a quo abstinendum judicamus, non alius est atque illius qui creavit nos ad imaginem suam Dei. Profecto cum rectas servamus cogitationes, a pejoribus recedentes, meliora quærimus. Hac lege duce viæ utentes, sine supplantatione ambulamus ad quem properamus terminum. Potest quoque hoc loco lex evangelica significari.

VERS. 34. Justo, quem considerat peccator, quærens mortificare eum, dicitur : « Exspecta Dominum, » etsi multos habes necem adversus te molientes, a Deo accipe salutem. Ita enim tibi constituto socius aderit, et exaltabit te, ita ut jam sapius nominatam hæreditate capias terram. Notandum est quod in exaltatione sitam esse dicit reponissionis terram. Exaltatur aliquis, nam superna est illa. Et in Isaia igitur dictum est : « Provehet te Dominus ad bona terræ ²⁹. » Atque in quanta sit excelsitate videas, ut Deus ipse promoveat ad eam et exaltet, ad eam hæreditate capiendam, cum nemini liceat ex seipso ad eam pervenire.

VERS. 36. Transiens, ait, mente ad futuram vitam, non jam inveni impium, ita ut quærerem locum, nec postea invenirem improbos, sublata non eorum substantia, sed indole qua tales sunt. Et quod non inventus est in ordine locus eorum, prius demonstratum est. Si autem de Satana hæc dicerentur, cum princeps hujus mundi dictus sit, transit hic mundus, quæsitusque in futuro ævo hujus principis locus non invenietur. Si et peccatum locus est diaboli, juxta illud : « Ne date locum diabolo ³⁰, » sublata improbitate, non inventus est impii locus.

VERS. 37. Dicit forte aliquis hanc esse innocentie et æquitatis differentiam : si innocentia est abstinere a malis, æquitas erit habitus quo recte omnia operamur ; si autem innocentiam dicit rectos mores, æquitas esset inflexa dogmatum veritatis contemplatio. Utrumque jubet, custodire innocentiam et videre æquitatem, ut sint reliquæ in futuram vitam pacifico homini, qui duplicem custodierit innocentiam, et prædictam viderit duplicem æquitatem, reli-

²⁷ Eccli. xvii, 12. ²⁸ Prov. xiv, 3. ²⁹ Isa. i, 19.

³⁰ Optima Didymi sententia, quod lex naturæ ei sit.

A θεωρεῖν σοφίαν μελετᾷ· εἰς τοῦτο παραλήθη τῆ, « Διήγησις εὐσεβοῦς, διὰ παντὸς σοφία· ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιούται. » Καὶ ἡ γλῶσσα δὲ τοῦ δικαίου οὐκ ἀνεξετάστως, οὐδ' ὡς ἔτυχεν φθέγγεται· κρινὰς γὰρ καὶ ἐξετάσας διαφορὰν λεκτέων καὶ οὐ λεκτέων, τὰ μὲν ἐρεῖ, τὰ δὲ ἡσυχάσει· τοιοῦτον ἐστὶν τὸ, « Χεῖλη σοφῶν δέδεταί· αἰσθήσει, » τῷ ἡσυχία μένος καὶ λέγειν καὶ σωπᾶν· αἰσθήσει, δεσμῶ τῶν χειλέων κέχρηται.

Στ. λα'. Ὅν κατὰ φύσιν ἔχομεν νόμον ἐν καρδίᾳ, καθ' ὃν διακρίνομεν τὸ ποιητέον καὶ οὐ ποιητέον, οὐκ ἄλλου ἐστὶν, ἢ τοῦ πεποιεηκότος ἡμᾶς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα Θεοῦ (58). Ἄμειλι ἐστ' ἂν σώζωμεν ἀδίαστρόφους τὰς ἐννοίας, τῶν χειρόνων ἀπεχόμενοι, τῶν κρηκτόνων ἀντιποιούμεθα. Τούτῳ τῷ νόμῳ ἡγεμόνι τῆς ὁδοῦ χρώμενοι, ἀνευ ὑποσκελισμοῦ διαβαίνομεν ἐφ' ὃν ἐπειγόμεθα τέρμα. Δυνατὸν δὲ τῶν εὐαγγελικῶν νόμων δηλοῦσθαι διὰ τῆς παρούσης λέξεως.

Στ. λδ'. Τῷ δικαίῳ ᾧ κατανοεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς ζητῶν αὐτὸν θανατώσας, λέγεται, « Ὑπόμεινον τὸν Κύριον, » εἰ καὶ πολλοὺς ἔχεις τοὺς φονῶντας κατὰ σοῦ, ἐκ Θεοῦ δέχου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω γὰρ διατεθῆναι σοὶ ἀκολουθήσει τῷ ὑφωθῆναι, ὥστε κατακληρονομήσαι τὴν πολλακίς ἤδη εἰρημένην γῆν. Σημειωτέον δὲ, ἐστὶ ἐν ὕψει που κεῖσθαι τὴν τῆς ἐπαγγελίας λέγει γῆν. Ὑψοῦται τις (59), ἀλλὰ τὴν ἄνω που ἰδρυμένην. Καὶ ἐν Ἡσαΐα γοῦν· « Ἀναβιδάσει σε Κύριος ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » εἰρηται· καὶ ἐν αἴφῃ δὲ ὑφεί τυγχάνει αὐτὴ ἡ γῆ σκόπει, ὡς Θεοῦ ἀναβιδάζοντος ἐπ' αὐτὴν καὶ ὑφούντος, ὥστε αὐτὴν κληρονομήσαι, τῷ μὴ οἶόν τε εἶναι τίνα ἑαυτῷ ἐπ' αὐτὴν γενέσθαι.

Στ. λε'. Παρελθὼν, φησὶ, τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὸν μὴ λοντα βίον, οὐκέθ' εὗρον τὸν ἀσεβῆ, ὡς ζητήσαι τὸν τόπον, καὶ μὴ εὐρίσκεισθαι τοὺς φαύλους μετὰ ταῦτα, οὐ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἀφανιζομένης, ἀλλὰ τῆς ποιότητος, καθ' ἣν εἰσιν τοιοῦτοι. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εὐρίσκεισθαι τὸν ἐν τάξει τόπον αὐτῶν, προσποδίδεται. Εἰ δὲ περὶ τοῦ Σατανᾶ ταῦτα λέγοιτο, ἐπὶ ἀρχῶν τοῦ κόσμου τούτου εἴρηται, παρέρχεται δὲ ὁ κόσμος ὁ κόσμος, ζητήσας τις ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τὸν τόπον τούτου τοῦ ἀρχοντος, οὐχ εὐρήσει. Εἰ δὲ καὶ ἀμαρτία τόπος ἐστὶν τοῦ διαβόλου κατὰ τὸ, « Μὴ δότε τόπον τῷ διαβόλῳ, » τῆς κακίας ἀφανιζομένης, οὐχ εὐρήθη ὁ τόπος τοῦ ἀσεβοῦς.

Στ. λς'. Διαφορὰν ἀκακίας καὶ εὐθύτητος εἶποι ἐν τις τοιαύτην· εἰ μὲν ἀκακία ἢ ἡ τῶν κακῶν ἀπραξία, εὐθύτης εἴη ἡ ἕξις καθ' ἣν ἀπαθῶς πάντα ἐνεργούμεν· εἰ δὲ ἀκακίαν λέγει τὴν τοῦ ἡθους κατάρθωσιν, εὐθύτης εἴη ἡ ἀκαμπτῆς τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας θεωρία. Ἐκατέρως προστάσσει φυλάσσειν ἀκακίαν καὶ ἰδεῖν εὐθύτητα, τῷ εἶναι ἐγκατάλειμμα εἰς τὸν μέλλοντα βίον τῷ εἰρηνικῷ ἀνθρώπῳ πεφυλόχῳ διττὴν ἀκακίαν, καὶ θεθεωρηκότι τὴν προειρημέ-

³⁰ Ephes. iv, 27.

(59) Decesse aliquid videtur. Edit.

νην διττήν εὐθύτητα τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῶν ἀσεβῶν ἐξολοθρευομένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἅμα κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν. Σωτηρία δὲ τῶν δικαίων γίνεται παρά Κυρίου ὑπερασπίζοντος αὐτῶν ἐν καιρῷ θλίψεως. Ὑπάρξει δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ βοηθείας παρά τοῦ Κυρίου τυχεῖν, καὶ τὸ ῥυθῆναι ἐκ πολεμίων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξαιρεθῆναι ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλῶν, τουτέστι πράξεως ἢ δυνάμεων πονηρῶν, διότι ἠλπισαν ἐπ' αὐτόν. Διὸ καὶ ὁ ψαλμὸς οὗτος ἐν οἰκειῷ ἀριθμῷ τῶν λεγομένων ἐν αὐτῷ τέτακται· ἔστι γὰρ τριακοστὴς ἔκτος. Οὗτος δὲ ὁ ἀριθμὸς ὁμοῦ τρίγωνος καὶ τετράγωνός ἐστιν πλευρᾷ τῆ ὀδοῦ· ἔστι δὲ ἡ ὀδοῦς ἀναστάσιμος τοῦ Σωτῆρος ἡμέρα. Ἡ δὲ τετράγωνος πλευρὰν ἔχει τὸν ἕξ ὄντα ἀριθμὸν τέλειον· ἕξάκις γὰρ ἕξ, τριάκοντα ἕξ· τρίγωνος δὲ κατὰ τοῦτο. Εἰ γὰρ ἀπὸ μονάδος ἕξῃς ἕως ὀδοῦδος ἀριθμήσεις, οὐκ ἄλλον τούτου εὐρήσεις ἀριθμὸν.

PSALMUS XXXVII.

Στ. β'. Ἐξομολογούμενον πρόσωπον εἰσάγεται ἐν τῷ ψαλμῷ τούτῳ. Εἰ πέπρακται μοι, φησὶν, τοιοῦτο (60) ἐφ' οἷς ἄξιον ὑπὸ θυμοῦ ἐλεγθῆναι, ἀλλὰ γε μετανοήσας παρακαλῶ, ὑπὸ λόγου, καὶ μὴ ὑπὸ θυμοῦ ἐλεγθῆναι, καὶ ὑπὸ διδασκαλίας, καὶ μὴ ὑπὸ ὀργῆς παιδευθῆναι. Καὶ τὸ εὐλογον τῆς αἰτήσεως ἐπιφέρει λέγων· «Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι· καὶ ἐπεστήρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου.» Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου βέλη εἰσὶν. Αὐτὸς τοίνυν ὁ Σωτὴρ φησὶν· «Ἐθηκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ τῆ φαρτρά αὐτοῦ ἐκρυψέ με.» Ὁ λέγων οὖν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, βέλος ἀφίησι· καὶ ἐπὶ λέγῃ ἐπιστρεπτικᾷ, τῷ βέλει τούτῳ τιτρώσκει τὸν συνετὸν ἀχροατῆν. Ὁ οὖν δυνάμενος ἐκ τοῦ τετρώσθαι νενοηκέναι καὶ ἠλπικέναι, θαρρῆει ὅτι οὐκ ἔπεσε τὰ βέλη τοῦ Θεοῦ τὰ λογικὰ, οὐδ' ἕξω γέγονεν αὐτοῦ, ἀλλὰ καθίκετο αὐτοῦ· ὡς λέγεσθαι, Ἐώρακας, ὡς κατενύγη ὁ δεῖνα; καὶ, «Ἐπεστήρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου.» Λέγει ἂν τῷ τύπτοντι διδασκάλῳ ἢ παιδαγωγῷ ὁ τυπτόμενος, ὅτε οὐ παρέργως τύπτεται, «Ἐπεστήρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου.» Τῆς γὰρ χειρὸς Κυρίου ἐπιχειμένης τῷ ἀφιέντι τὰ λογικὰ βέλη, τιτρώσκεται καὶ ἐμπήγνυται τὰ βέλη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος. Δηλοῖ δὲ ποτε ἡ τῶν βελῶν προσηγορία καὶ τὰς κολάσεις, ὡς ἐν τοῖς προάγουσιν εἴρηται. Φησὶ τοίνυν· Ἐπεὶ ἀμαρτίας πεποίηκα, αἷς ἀκολουθεῖ κολασίς, τὰ βέλη σου ἤδη ἐνεπάγησάν μοι.

Στ. ε'. Τὰς μὲν ἀνομίας ὑπερηκέναι, τὴν κεφαλὴν ἑαυτοῦ φησὶν, ὥστε πιῆσαι (61) καὶ βαρῦναι τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ τροπικῶς κεφαλὴν ὀνομαζόμενον, ταύτας δὲ καὶ τρόπον φορτίου βεβαρῦνθαι ἐπ' αὐτόν. Τῆς γὰρ κακίας φύσει κατωφεροῦς καὶ βαρυσάτης οὐσης, ὡς τάλαντα μολίβδου παραβάλλεσθαι, μόνος ὁ μετανοῶν ἀσθησὶν τοῦ βάρους αὐτῆς λαμβάνει, οἰομένου κουφοτάτην αὐτὴν ὑπάρχειν τοῦ σὺν ἡδονῇ ἐνεργούντος αὐτῆν. Ὅθεν Ἰησοῦς τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους διὰ μετανοίας ἤκειν πρὸς αὐτὸν καλεῖ, ἀσθηθέντας τοῦ βάρους τῆς ἀμαρτίας, καὶ

⁶⁰ Isa; XLIX, 2.

(60) Legendum τοιαῦτα, vel τοιοῦτο ἐφ' ᾧ. Edit.

(61) A thematic πῆξω. Notat Sturzium ἢ pro ε usitatum fuisse Alexandrinis. Id.

A quis impiorum penitus delectis ob idipsum, et simul in iudicii tempore. Salus autem justorum fit a Domino protectore eorum in tempore tribulationis. Eveniet autem ipsis et auxilium consequi a Domino, et ab hostibus liberari; sed et erui de manibus peccatorum, operum scilicet, vel potestatum improbarum, quia speraverunt in eo. Ideoque hic psalmus in proprio numero dictorum in ipso collocatur; nam sextus et tricesimus est. Hic autem numerus una triangulus et quadrangulus est laterę octonario; est autem ogdoas resurrectionis Salvatoris dies. Quadratus quippe latus habet sex, qui numerus perfectus est: sexies enim sex, sex et triginta sunt; trigonus autem hoc modo. Si enim ab unitate ordinatim ad ogdoadem numeraveris, hunc B ipsum inveneris numerum.

VERS. 2. Manifesta in hoc psalmo persona inducitur. Si factum est mihi, ait, sicut meritis sum, furore argui, verum pœnitens precor verbo et non furore argui, disciplinaque et non ira corripi. Et precatationis rationem exponit his adjectis: « Quoniam sagittę tuę infixę sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam. » Verba Domini sagittę sunt. Ipse enim Salvator ait: « Posuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua abscondit me ⁶⁰. » Qui dicit igitur verbum Domini, sagittam emittit; et cum dictis in bonam viam reducere quęrit, hæc sagitta prudentem auditorem transfigit. Quis igitur ita transfusus credere et sperare potest, confidit, quoniam non ceciderunt sagittę Dei spirituales, neque trans ipsum transierunt, verum sibi infixę sunt: quasi dicatur, Vidisti, ut compunctus est iste? Et, « Confirmasti super me manum tuam. » Dicere potest verberanti magistro aut præceptoris verberatus, cum non indiligenter verberatur. « Confirmasti super me manum tuam. » Manu enim Domini super emittentem rationales sagittas ingravata, vulneratur, et infixę sunt sagittę in audientis animam. Ostendit autem nonnunquam sagittarum denominatio et pœnas, ut in præcedentibus dictum est. Ait igitur: Postquam peccatum feci, quod secuta est pœna, sagittę tuę jam infixę sunt mihi.

VERS. 5. Iniquitates autem supergressas esse caput suum dicit, adeo ut coarctaverint atque D gravaverint intellectum ejus allegorice caput nominatum: quę quidem sicut onus gravatę sunt super eum. Improbis enim cum sit natura proclivis et gravissima, atque cum plumbi massa æquiparanda, solus pœnitens ponderis ejus sensum percipit, novitque eo leviozem videri quo quis cum voluptate operatur eam. Unde Jesus laborantes et oneratos per pœnitentiam venire ad se invitat, iniquitatis suę oneris conscios, et sub eo laborantes.

Cicatrices autem quas habuit ex inflammationis improbi sagittis, in putredinem et fetorem venisse ait, a facie quam habuit insipientiæ. Malignitati enim semper ita comes insipientia; virtutis autem opera cum sapientia fiunt. Quæ autem sequuntur, sic interpretanda sunt. « Usque in finem, » id est per vitæ tempus « incurvatus sum, » quæ deorsum sunt sapiens atque in terram despiciens, ideoque contristatus et miserabilis eram; quod indicat « miser factus sum. »

VERS. 6, 7. Sive propter cogitationes meas, sive propter perversos spiritus. Itaque omni vita contristatus ambulabam, omni hilaritate abjecta. Cum autem ferant Scripturæ, nunc quidem « lumbi mei, » nunc vero, « illa mea impleta sunt illusionibus, » dicendum est quod cum in lumbis et ilibus confluant semina ad generationem spectantia, hæc implentur illusionibus, cum non ad generationem, sed ad fornicationem usurpantur.

VERS. 9. Ab imo pœnitentiæ suspiria doloris trahens, non ficta nec simulata, sicut pœnitentiæ simulatores, ideoque confidens dicit tibi, Domine: « Quoniam ante te est desiderium cordis mei. » Omnis enim malorum cupiditas procul a te, atque absconditur. Desiderium autem cordis mei ex iniquitate ad virtutem transeundi . . . pœnitentiam exoptans, bonum desiderium habet, quod in oculis non est. Potest et de malo desiderio dicere: Cum insita mihi prava cupiditas te non effugiat, hanc confessus gemam, ut gemitus meus libere editus a te non sit absconditus.

VERS. 10. Corde meo, mea scilicet intelligendi facultate turbationem perpessa, virtus mea, quæ animi cogitationes spectat, dereliquit me. Sed et veritatis scientia, « quod est lumen oculorum meorum, » nempe mentis meæ, « non est mecum. » Intentus enim ad ratione carentia, neque lucide cogitare, neque fortiter discernere potero. Potest quoque virtus esse hæc dicentis, et lumen oculorum ejus, rectus sermo quo ratione præditus est. Hic igitur dereliquit eum, nec jam esse cum eo videtur, conturbata cordis ejus dicta virtute secundum ægendi rationem: sicut et lumen oculorum, prout illuminat explanatione videntium. Quos autem habebat amicos, ait, et proximos, dum laute viveret, hos adversarios et hostiles habuit, cum a malo recedere et bonum facere cœpit. Isti quidem qui nuper mihi forma et habitu proximi erant, « de longe steterunt, » hostium more. Hoc quoque sic accipi potest: Si quis rebus defecerit, derelinquitur ab omnibus qui nuper juxta eum proximi amicique erant. . . quem olim exoptabant. Istorum imagines invenias in Job: « Et qui hostiliter et certatim quærere animam meam et vim mihi inferre voluerant, coactantibus verbis, quasi haud dubie demonstrativis decipere me putantes;

Α κοπιάσαντας ἀπ' αὐτοῦ. Τοὺς δὲ μύλωπας τῶς ἔσχεν ἀπὸ τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν, εἰς σῆψιν καὶ δυσωδίαν τετράφθαί φησὶν ἀπὸ προσώπου ἧς ἔσχεν ἀφροσύνης. Σὺν ἀφροσύνῃ γὰρ οὐχ ἡ τυχοῦσα συνίσταται κακία· ὡς αὐτὴ μετὰ φρονήσεως τὰ κατ' ἀρετὴν εὐεργετῆται. Τὰ δ' ἐξῆς τάχα οὕτως ἀναγνωστοῦν· « Ἐπεὶ ἕως τέλους, » τούτέστι διὰ βίου « κατεκάμφθην, » τὰ κάτω φρονῶν καὶ ἐπὶ γῆν βλέπων, ἠκολούθησεν τὸ οἰκτρὸν καὶ ἄλεινόν με εἶναι· ὁ παρίσταται ἐκ τοῦ, « ἐταλαιπώρησα. »

Στ. ς', ζ'. Ἦτοι τῶν λογισμῶν μου, ἢ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Τοῦτου ἕνεκα διὰ βίου σκυθρωπάζων ἐπορευόμην, πάσης θλαρίας ἀφαιρεθείσης. Ἐπειδὴ δὲ φέρονται Γραφαί, ὧν ἡ μὲν, « ψυαὶ μου, » αἱ δὲ, « αἱ λαγόνες μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμῶν, » ῥητέον, ὅτι ἐπεὶ περὶ τὰς ψυαὶ καὶ τὰς λαγόνας συνίσταται τὰ σπέρματα εἰς παιδοποιίαν συντείνοντα, ἐμπαιγμῶν ἐμπιμπλάνται ταῦτα, ὅταν μὴ εἰς παιδοποιίαν, ἀλλὰ πορνικῶς ἐπιτελεῖται.

Στ. θ'. Ἀπὸ βράθους μετανοίας τοὺς ἐπὶ μετανάφ στεναγμοὺς προφέρων, οὐκ ἐξ ἐπιπολιῆς καὶ ἐπιπλάσεως ὡς οἱ μετανοίας ὑποκριταί· διδὼ καὶ θαρρῶν λέγει (62) σοι, Κύριε, « Ὡς ἄρα ἡ ἐπιθυμία τῆς καρδίας μου ἐναντίον σου ἐστίν· » πᾶσα μὲν γὰρ φαῦλον βρεβί μακρὰν σου καὶ κέκρυπται σε. Ἡ δὲ τῆς ἐμῆς καρδίας τῷ μετελεῖθιν ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν . . . ἴσταν μετάνοιαν ποιοῦσα, ἀγαθὴν ἐπιθυμίαν ἔχει, ἥτις ἐν ὄψεσιν οὐ τυγχάνει. Δύναται καὶ περὶ τῆς φαῦλης ἐπιθυμίας λέγειν· Ἐπεὶ ἡ ἔγκειμένη μοι πονηρὰ βρεβίς οὐκ ἔλαθέ σε, περὶ ταύτης ἐξομολογούμενος στεναξέω, ὡς τὸν στεναγμὸν τὸν περὶ αὐτὴν εὐπάρρησιαστον ὄντα μὴ κεκρύφθαι ἀπὸ σοῦ.

Στ. ι'. Τῆς καρδίας μου, τούτέστι τῆς διανοητικῆς μου δυνάμεως τάραχον ὑπομενούσης, ἢ ἰσχύς μου ἢ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐγκατέλιπέ με. Ἄλλὰ ἡ τῶν ἀληθῶν γνῶσις, « φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, » τούτέστι τοῦ νοῦ, τυγχάνουσα, « οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ. » Διατεθεὶς γὰρ κατὰ τὰ ἄλογα, οὐδὲ ἐννοεῖσθαι φωτεινῶς, ἢ ἰσχυρῶς διανοεῖσθαι δυνήσομαι. Δύναται καὶ ἰσχύς εἶναι τοῦ ταῦτα λέγοντος, καὶ φῶς ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ὁ ὀρθὸς λόγος καθ' ὃν ἐστὶ λογικὸς. Οὗτος οὖν ἐγκατέλιπεν αὐτόν, καὶ οὐκέτι εἶναι μετ' αὐτοῦ δοκεῖ, παραχθείσης αὐτοῦ τῆς καρδίας ἰσχύος ὀνομαζομένης κατὰ τὴν τῶν πρακτικῶν ὑφήγησιν· φῶς δὲ ὀφθαλμῶν, κατὰ τὸ φωτίζειν τῇ σαφηνείᾳ τῶν ὁράντων. Καὶ οὗς δὲ εἶχον, φησὶ, φίλους καὶ πλησίον, φιληθῶς ζῶν, τούτους ἀντικειμένους καὶ πολεμικούς ἔσχον· βέβησας ἐπὶ τὸ ἐκκλίνειν τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ποιῆσαι. Οὗτος δὲ καὶ ἐγγιστά μου πρότερον ὄντας σχέσει· καὶ διαθέσει, « ἀπὸ μακρᾶν » πολεμίων ἐσσησάντι τρόπον. Ῥητέον δὲ καὶ οὕτως· Ὅτ' ἂν τις περιστάσει περιπέσῃ, ἐγκαταλείπεται ὑπὸ πάντων τῶν πρότερον ἐγγιζόντων καὶ φίλων καὶ πλησίον ὄντων· τὸν πάλα πηθοῦμένων· τούτων εἰκόνας εὖρος ἐν τῷ Ἰωβ· « Καὶ οἱ βλαπτικῶς δὲ καὶ φιλονεικῶς ἐκζητεῖν τὴν ψυχὴν μου προεβόρευον, καὶ βίβη περιβαλεῖν με ἠθέλησαν, ἀναγκαστικοῖς λόγοις, ὡς δῆθεν ἀποδεί-

(92) Vix dubito quin legendum sit λέγω. Edit.

κτικὸς ὑπαγαγεῖν με νομίζοντες· ἀλλὰ τὰ πρὸ τοῦ- A
των λεγόμενα ἐπὶ ἐκζητήσει τῶν κακῶν οἷς ὑποβάλ-
λειν με ἔσπευδον, ὠφθησάν μοι ματαιότης· ἤκουον
γὰρ οὐχ ὡς ἀποδείξεως, ἀλλ' ὡς ματαιίας καὶ ἀπατη-
λῆς σοφιστείας· ἡ ματαιότης δὲ δι' ὧν σοφίζονται
φθειρόμενοι δι' ὅλης ἡμέρας, τουτέστι διὰ βίου δολιό-
τητα μελετῶσιν· οὔτε ἀποδείξεις τότε τοῖς πράγμασιν
ἐπιφέροντες, ἀλλὰ σοφιστικῶς συναρπάζειν κρίναν-
τες.

Στ. ιδ'. Ὁ κρίνας φυλάττει τὸ, « Οὐ παραδέξῃ ἀκοὴν
ματαιάν. Πρὸς τοὺς δολίους καὶ ἀπατηλοὺς λόγους κε-
κώφωται, οὐδ' αἰσθῆσιν αὐτῶν τὴν ἐξ ἀκοῆς ἔχειν
βουλόμενος· πολλῶν δὲ πλεον ἀλάλου δίκην οὐδ' ἀπο-
κρίνεσθαι πρὸς τοὺς τοιοῦτους λόγους ἢ ἐλέγχειν αὐ-
τοὺς βουληθείη. Εἴρηται γὰρ ἐν ἄλλοις, ἡλιθίου εἶναι
τὸ ἐξελέγχειν τοὺς λίαν εὐθήεις λόγους. » Ἐγενόμην· B
οὖν, φησι, πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἀνθρώπους « ὡς οὐκ
ἀκούων, οὐδ' ἔχων ἐν στόματί μου ἐλεγμούς. » Κίν-
δυνον γὰρ ἔχει πολλάκις τὸ δυσφήμων λόγωνακούειν,
καὶ τὸ διαλέγεσθαι περὶ προβλημάτων ὑποκει-
μένων κολάσει. Διὸ μακάριον κεκωφῶσθαι πρὸς τὰ
τοιαῦτα, καὶ νομίζεσθαι μὴ οἶόν τε εἶναι αὐτὰ
ἐλέγχειν.

Στ. ιε'. Ἐπεὶ πάντων τῶν ἄλλων καταφρονήσας,
ἤλπισα ἐπὶ μόνῃ σοί, ὦ Κύριε, τυγχάνων μου καὶ
θεοῦ σὺ εἰσακούσῃ, ὃν εὐξάμενος εἶπον, ἀρξάμενος
ἀπὸ τοῦ Κυρίου, « Μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με. »
Πολλάκις γὰρ οἱ συνόντες μοι ὅτε ἡμάρτανον ἀλιτή-
ριοι δαίμονες ὀνειδίζουσι, τὰ προπεπραγμένα εἰς
μέσον φέροντες, ὡς διὰ τοῦτο ἐμποδίσαι τὴν μετάνο-
ιάν μου πειρώμενοι, καὶ ἀπόγνωσιν σωτηρίας C
ἐμποιῆσαι. Ἐγὼ γοῦν πρὸς οὓς ὑποβάλλουσιν τοιοῦ-
τους λογισμοὺς κωφὸς καὶ οὐκ ἀκούων γεγένημαι,
οὐδ' ἐλέγξαι αὐτοὺς βουλόμενος, ὅπως μὴ περὶ τοῦτο
καταγιγνώμενος, ἐκλύσω τὴν σύντονον περὶ τὴν μετάνο-
ιαν προθυμίαν. Ἐπεὶ οὖν ἤλιπζον, ὦ Κύριε, θαβρῶ
εἰσακουσθήσεσθαι.

Στ. ιη'. Ἐτοιμος καὶ εὐτρεπὴς πρὸς τὰς ἐξ αἰσθη-
σεως μάστιγὰς εἰμι. Ἀμέλει οὖν καὶ ἡ ἀλγηδὼν
μου, καθ' ἣν ἀλγῶ ἐπὶ τοῖς προπεπραγμένοις ἐν-
ώπιόν μου ἐστίν, τιτρώσκουσα καὶ μαστίχοῦσα με. Ἡ
πρὸς ἡμᾶς δηλονότι συμπάθεια, ἥς ἕνεκα τοῦ οἴκελου
πάθους ἔχει διὰ παντὸς τὴν ἀνάμνησιν· « Ἄφ' ὧν
γὰρ πέπονθεν, ὁ Παῦλος φησιν, « αὐτὸς πειρασθεὶς,
δύναται τοὺς πειραζομένους βοηθῆσαι. »

Στ. ιθ'. Ἔστι μεριμνᾶν ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ
τινα σπεύδοντα κατορθοῦν μετανοίας ἔργα. Ἅμαρ-
τιαν ἑαυτοῦ τὴν τοῦ γένους τοῦ ἡμετέρου καλεῖ,
ὡς ἀπαρχὴ γεγονώς τοῦ ἡμετέρου φυράματος· ὡς
νέος Ἀδάμ ἐν ἑαυτῇ τὸν παλαιὸν ἀναπλάσαι βουλό-
μενος, ὑπὲρ οὗ τῆς ἁμαρτίας μεριμνῶν τίνα καθάρη
ἤ τέρπον. Μεριμνῶντος γὰρ ἦν ἄπερ ἐν Εὐαγγελίοις
ἐφθέγγετο ῥήματα· « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν,
καὶ τί ἤθελον εἰ ἤδη ἀνήφθῃ; » φησὶν· ἔκεινον γὰρ
ἔλεγεν, ὃ τὰς ἡμετέρας ἀκάνθας ἐξαπάνησεν.

Στ. κ'. Θεοδωρήτου καὶ Διδύμου.— Ὅσον ἐπὶ τὸ
μετανοεῖν ἐπὶ ἁμαρτήμασιν, ἀγαπητὸς ὄφειλον εἶναι·

sed hæc prius dicta de inquisitione malorum quibus
me implicare nitebantur, visa sunt mihi vanitates;
audiebam enim non ut demonstrationes, verum ut
vana dolosaque sophismata. Vanitatem autem
quam sophisticè loquuntur tota die, id est tota
vita dolosè meditantur; non demonstrationes tunc
rebus adjicientes, sed sophisticè persuadere judi-
cantes.

VERS. 14. Judicio præditus observat illud: « Non
præstabis auditum vanum. » Ad dolosos fallacesque
sermone obmutuit, nec auditu vult capere eos:
verum potius muti instar esse neque talibus sermo-
nibus respondere eligit, quam refutare eos. Dictum
est enim in alio loco, insipientis esse stolidam nimis
verba redarguere. « Factus sum » igitur, ait, ad
tales homines « sicut non audiens, neque habens
in ore meo redargutiones. » Nam sæpius periculo-
sum est improba verba audire, et de controversiis
pænæ obnoxiiis disserere. Præstat itaque ad talia
nos obmutescere et videri quid respondeamus non
habere.

VERS. 15. Cæteris omnibus despectis, in te solo
speravi, Domine, qui mecum es, quique, Deus,
exaudies me, cum te incipiendò invocarem dicens:
« Domine, ne in furore tuo arguas me. » Sæpius
enim pessimi dæmone, me scientes peccavisse,
opprobriis lacessunt, quæ prius severam objicientes,
quærentesque propterea impedimento esse ne ad
pœnitentiam revertam, ut in desperationem salu-
tis veniam. Ego vero ad talia quæ suggerunt sop-
hismata mutus et non audiens factus sum, neque
redarguere eos volens, ne quid, in hoc involutus,
ex meis ad pœnitentiâ conatibus remittam. Quo-
niam igitur speravi, Domine, exaudiri confido.

VERS. 18. Paratus atque idoneus sum in conscientie
flagella. Profecto igitur et dolor meus, quo de
olim factis doleo, in conspectu meo est, vulnerans
et flagellans me. Certe apud nos compassio, cujus
causa proprii doloris semper habet memoriam.

« In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus,
potens est et eis, » inquit Paulus, « potens est et eis,
qui tentantur auxiliari, »

VERS. 19. Sollicitum esse de peccato suo est festi-
nare ad pœnitentiæ opera. Propriam iniquitatem ge-
neris nostri vocat, ut principium facta nostræ genera-
tionis: sicut novus Adamus in scipso veterem re-
ficere volens, pro quo peccatorum cogitans quodam
purificatus est modo. Cogitabat enim quæ in Evan-
geliis dicta sunt verba: « Ignem veni mittere in
terram, et quid volo nisi ut accendatur? » ait.
Illum enim dixit, qui nostras consumpsit spinas.

VERS. 20. Theodoretus et Didymi. — Postquam me
peccatorum pœnituit, dilectus esse debebam; isti

⁶⁶ Luc. XII, 49.

vero non modo me non dilexerunt, sed exclamantes **A** αὐτοὶ δὲ πρὸς τὸ μὴ ἀγαπᾶν, ἀπερρίπτον με διηνεκροῦ βδελυκτοῦ διὰ τὸ ὀδωδέναϊ.

VERS. 21. Elsi isti rejecerunt me ut cadaver horrendum, tu autem protege me sub valida manu tua; te enim præsente infirmi ac debiles inimici mei.

Στ. : α'. Εἰ κάκεινοι ἀπερρίψαν με ὡς νεκρὸν ἔδδελυγμένον, ἀλλὰ σὺ σκέπε με ὑπὸ τὴν κραταιάν σου χεῖρα· σοῦ γὰρ παρόντος, ἀνίσχυροὶ καὶ ἀσθενεῖς οἱ ἔχθροί.

PSALMUS XXXVIII.

VERS. 1. Rex David arcam Dei ducens Jerusalem, cantores quosdam viros sanctos instituit, quibus officium ac munus esset hymnos Dei canere. Unus igitur eorum Idithun erat, sicut in catalogo et enumeratione prius citatorum cantorum dictum est. In Paralipomenis aliquid simile cernitur. Designatum sibi psalmum ipse cum pro David fecisset, cecinit, **B** vel ab ipso David factum suscipiens recitavit. Est quoque in hoc psalmo poenitentia ad virtutem redeuntis persona.

Στ. α'. Ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ ἀγαγὼν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ᾠδοὺς τινὰς ἀνδρας ἱεροῦς ἔταξεν ἀπ' αὐτῆς τῆς λειτουργίας τε καὶ τάξεως, ὥστε τοὺς ὕμνους τοῦ Θεοῦ ᾄδειν. Εἰς οὖν ἦν τούτων καὶ ὁ Ἰδιθούμ ὡς ἐν τῷ καταλόγῳ καὶ ἐξαριθμησὶ τῶν προειρημένων ᾠδῶν. Ἐν ταῖς Παραλειπομέναις φέρεται τι τοιοῦτον. Τὸν προκειμένον αὐτῷ ψαλμὸν αὐτὸς ὑπὲρ τοῦ Δαυὶδ ποιήσας ἦσεν, ἢ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ γενόμενον αὐτὸν παραλαβὼν ἀπήγγειλεν. Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ ἐκ μετανοίας εἰς ἀρετὴν εἰσαγόμενον πρόσωπον τὸ ἀπαγγέλλον.

VERS. 2. Cum fere omnis iniquitatis causa in verbo sit, qui custodire profitetur operibus suis vias ejus, pignus secum facit ne delinquat in lingua sua. Si enim in sermonibus suis omni non immaculato verbo abstineret, consequens esset eum ab omni opere iniquo purificari. « Nam ex verbis tuis, » ait, « justificaberis, et verbis tuis condemnaberis ⁴¹; » atque : « Amen dico vobis, de omni re rationem dabitis in die judicii ⁴². » Peccator hic et diabolus, vel et præsens homini malignus angelus dicitur. Cum igitur aliquis secum dixerit vias se **C** custoditurum esse, et positurum ori suo custodiam, tum exurgens peccator, adversus poenitentem instructus, ei in memoriam revocat quæ prius egerit, exprobratque in medium proferens; vel ei blandiri commemoratione volens, ut in pristinum reducat peccatum, jam recedentem ab eo. Sic igitur, ait, consistente peccatore adversum me, obmutescens ad sermones ejus silui, cum jam bona dicere inciperem : inceperam enim nobis de innocentia dicere, vel de bonis doctrinis.

Στ. β'. Ἐπεὶ σχεδὸν ἀπάσης ἀμαρτίας ἀρχὴ διὰ λόγου γίνεται, ὁ φυλάξαι προθέμενος τὰς διὰ τῶν πράξεων ὁδοὺς αὐτοῦ, πρὸς σεαυτὸν συνθήκας τίθειται ὅπως μὴ ἀμάρτη τῇ γλώττῃ. Εἰ γὰρ τὸ ἀναμάρτητον περὶ τὸν λόγον αὐτῷ τηρηθεῖν, ἀκολουθήσει τὸ καθαρεῦσαι ἀπὸ τῶν κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτημάτων. « Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου, » φησὶ, « δικαιοσύνη, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ » καὶ, « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, περὶ παντὸς βήματος λόγον δώσετε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. » Ὁ ἀμαρτωλὸς ἐνταῦθα καὶ ὁ διάβολος, ἢ καὶ ὁ παρὼν τῷ ἀνθρώπῳ πονηρὸς ἄγγελος λέγεται. Ὅταν οὖν τις πρὸς ἑαυτὸν εἴπῃ τὰς ὁδοὺς φυλάξαι ἑαυτὸν, καὶ θεῖναι φυλακὴν τῷ στόματι, τὸ τηρεῖν αὐτὰ συνιστανόμενος ὁ ἀμαρτωλὸς ἀντιπαρτεταγμένος ἐναντίον τοῦ μετανοούντος ὑπομιμνήσκει τὰ πρότερα ἐπ' ὀνειδισμόν, εἰς μέσον αὐτὰ φέρων, ἢ γαργαλλοῦσιν διὰ τῆς ὑπομνήσεως θέλων, ὅπως κατασπάσῃ εἰς τὴν προτέραν ἀμαρτίαν τὸν ἀποστάτην αὐτῆς. Οὕτω γοῦν, φησὶν, συστάτος τοῦ ἀμαρτωλοῦ κατενώπιόν μου, κωφωθεὶς πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ εἰσέγησα ἀφ' ὧν ἠρξάμην λέγειν ἀγαθῶν· ἀρξάμενος γὰρ ἡμῖν περὶ ἀναμαρτησίας λέγειν, ἢ (63) ἐξ ἀγαθῶν δογμάτων.

VERS. 3. Sermonibus suis consurgente adversum me peccatore, concaluit inflammatum cor meum. Cum nihil loquerer ad talia eloquia, intra me fervor coaluit, « et in meditatione mea exarlescet ignis. » Qui non dissolute, sed diligenter et fervide divina meditatur, hoc dicit, accenso tali meditatione igne et penitus delente pristinam perversamque agendi rationem. — Ad peccatorem, ait, « obmutui, et humiliatus sum et silui, » ad Deum vero, « locutus sum in lingua mea. » Qui sincero desiderio et meditatione profert verba, in propria lingua loquitur, et qui dolose verba habet, lingua loquitur aliena. Insuper cum habeamus et in interiore

Στ. γ'. Ἐκ τῶν λόγων τοῦ συστάτος κατενώπιόν μου ἀμαρτωλοῦ, ἐθερμάνθη διαπυρωθεῖσα ἡ καρδίᾳ μου. Ἐπεὶ δὲ μηδὲν ἐφθεγγάμην ἐκ τῶν τοιούτων λογισμῶν, ἐντός μου ἡ θερμανσις ἐφυλάχθη, καὶ ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκκαυθήσεται πῦρ. Ὁ μὴ ἐκλύτως ἀλλὰ σπουδαίως καὶ διαπύρως μελετῶν τὰ θεῖα, ἐρεῖ τὸν προκειμένον, ἐξαπτομένου πυρὸς ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης διεσθίνοντος τὴν προὔπαρχουσαν πονηρὰν ἕξιν. — Πρὸς μὲν τὸν ἀμαρτωλὸν, φησὶν, « ἐκωφώθη καὶ ἔταπεινώθη καὶ εἰσέγησα » πρὸς δὲ τὸν Θεὸν « ἐλάλησα ἐν γλώσσῃ μου. » Ὁ ἀπὸ γνησίου πένθους καὶ φρονήματος προφέρων λόγους, ἐν γλώσσῃ τῇ ἑαυτοῦ λαλεῖ, τοῦ δολερῶς φθεγγομένου γλώσσῃ ἀλλοτρίᾳ

⁴¹ Matth. xii, 37. ⁴² ibid. 36.

(63) Legendum videtur ἦ. EDIT.

λαλούντος. Καὶ ἔτι ἐπεὶ ἔχομεν καὶ ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ γλῶσσαν, κυρίως ἡμῶν αὐτῆ γλῶσσά ἐστιν, καθ' ἣν ἀπὸ διαθέσεως ἔστι λαλεῖν.

Στ. γ'. Ἐπεὶ πᾶς συνετὸς πράσσει καὶ ἐνεργεῖ ἐπὶ τέλει τι, δὲ καὶ σκοπὸς καλεῖται, δεῖ δὲ τούτου γνώσιν ἔχειν, εὐχεταὶ γινώσκειν τί τὸ τέλος καθ' ὃ ζῆν προτίθεται, καὶ τίς ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὰ θεωρήματα τῆς ἀληθείας ἡμερῶν. Οὕτω γὰρ εἰσεται τί αὐτῷ ὕστερεῖ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ.

Στ. δ'. « Ἰδοὺ παλαιστάς ἔθου τὰς ἡμέρας μου. » Ἐξ οὗ εἰς τὸν βίον παρήλθον εἰς τὸ ἀγωνίσασθαι ἀνεγράφη (64). Ὡς κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ἔχειν τὴν πάλην πρὸς αἶμα καὶ σάρκα. Ὑπερβάς δὲ τὸν παῖδα καὶ ἀνὴρ γενόμενος, πρὸς ἀρχάς, πρὸς ἐξουσίας κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου εἶναι μοι τὸν ἀγῶνα (65). Σημαίνει οὖν τὸ παλαιστάς εἶναι ταυτὸν τῷ, Ἐν ἀγῶνι ἔθου τὰς ἡμέρας μου. Δύναται οὖν ὑπόστασις ἀντὶ οὐσίας λέγεσθαι, ἔν' ἣ τὸ λεγόμενον τοιοῦτον. Ἐτέρα δὲ περιέχει Γραφή, « Ἰδοὺ παλαιάς ἔθου τὰς ἡμέρας μου, » οἰκειότητά ἔχουσα πρὸς τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον ὃν ἐνεδυσάμεθα. Διδὲ « καὶ ἡ ὑπόστασις μου, » καθ' ἣν ὑφιστάμεθα τὰ πρὸ τῆς πίστεως πράγματα, « ὡς οὐδὲν » ἐστὶν « ἐνώπιόν σου » πληρὴ τὰ σύμπαντα ματαιότητος. Πάντα ματαιότητα λέγει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ζῶσα, φυτὰ, καὶ τὰ παραπλήσια. Μόνος ὁ ἀνθρώπος ζῶν ἐστὶ, παρὰ ταῦτα μετέχων ἀθανάτου ζωῆς.

Στ. ε', η'. Ὑπομονὴ ἢ προσδοκία. Κἂν ἡ θησία (66) ἀντιτῆς ὑποστάσεως λέγεται, καὶ αὕτη παρὰ Θεοῦ ἐστὶν ὡς ἐκ δημιουργοῦ· κἂν καθ' ὃ ὑφιστάμεθα, καὶ αὕτη ἡ ὑπόστασις ἡμῶν παρ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐνδιδόντος ἡμῖν τὸ ὑφίστασθαι τὰ συμβαίνοντα, κἂν ἐπί- C πονα ἦ. Ὁ ἐν τῷ προκόπτειν διαπορευόμενος, εἰκόνας θείας μετέχων τοῦτο ποιεῖ, ὡς σύμμορφος εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἔτι μένοι γε πᾶς ἀνθρώπος ζῶν ἐν εἰκόνι διαπορεύεται, ἦτοι τῆ τοῦ Θεοῦ, τηρῶν τὸ κατ' εἰκόνα, ἢ ἄλλου τινὸς ζώου, ἵππου θηλυμανῆς, ἢ ἄλλο τι ἄλογον κατὰ τὸ ἦθος γινόμενος· καὶ ἔτι ὁ αἰσθητὸς καὶ φαινόμενος κόσμος, εἰκὼν ἐστὶ τοῦ νοητοῦ καὶ ἀοράτου. Αὐτεξουσίως οὖν διαπορεύεται ὁ ἀνθρώπος ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ὃς ἐστὶν εἰκὼν. Εἰπῶν δὲ περὶ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου τὰ εἰρημένα περὶ τῶν καθ' ἕκαστα φησὶν, ὡς « μάτην ταρασσομένων » ἐν ταῖς περὶ τὰ θνητὰ σπουδαῖς. Περὶ ἐκάστου γοῦν ἐπιφέρει τὸ, « Θησαυρίζει, καὶ οὐ γινώσκει τίς συναγεῖ αὐτά. » Ὁ γὰρ θησαυρίζων ἐπὶ γῆς οὐκ οἶδεν τίς διαδέχεται τὸν πλοῦτον ὑπὲρ οὗ αὐτὸς ἐσπούδα- D σεν. Ὁ δὲ θησαυρίζων ἐν οὐρανῷ, ἐαυτῷ καὶ οὐκ ἄλλῳ θησαυρίσας, οἶδεν τίς· ἐπιστάμενος τὸν πλοῦτον ὄντα ἀναφαίρετον αὐτοῦ.

Στ. ε'. Καὶ ἐκ τῆς παρουσίας λέξεως μανθάνομεν τὰς λεγομένας μάστιγας τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλας οὐσας ἐλέγχων. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, « Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ τὰς μάστιγας σου, » ἐπενηνεκται τὸ « ἐν ἐλεγμοῖς ὑπὲρ ἀνομίας » εἶναι αὐτάς. Τοῖς γὰρ ὑπὲρ ἀνομίας προσφερομένοις ἐλεγμοῖς παιδεύεται ἀνθρώπος, ἐκτεταμένης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τῷ ἀποβαλεῖν πᾶσαν σαρκώδη παχύτητα.

(64) Legendum ἀνεγράφη. EDIT.

(65) Ὑπερβάς δὲ ... εἶναι μοι τὸν ἀγῶνα. Nota

A homine linguam, proprie nostra hæc lingua est, qua ex indole loquimur.

VERS. 3. Cum prudens omnis agit et operatur ad finem quemdam, qui terminus vocatur, quem et novisse necesse est, exoptat cognoscere quem ad finem vivere debeat, et quis sit numerus dierum suorum ad veritatis contemplationem. Sic enim scierit quid sibi desit ad finem suum impleendum.

VERS. 6. « Ecce palæstricos posuisti dies meos. » Ex quo in vitam veni, ad præliandum destinatus sum. Principio enim mihi luctandum fuit adversus sanguinem et carnem. Post adolescentiam et vir factus, adversus potestates principesque hujus tenebrarum mundi certamen sustinui. Significat igitur palæstricos esse idem ac, In prælio posuisti dies meos. Potest nunc substantia pro essentia dici, ut sit dictum illud. Alia vero continet Scriptura : « Ecce antiquos posuisti dies meos, » spectans ad veterem quem induimus hominem. Idcirco « substantia mea, » qua res ante fidem credebam, « tanquam nihilum » est « ante te. Verumtamen universa vanitas. » Universa vanitatem dicit super terram animalia, vegetalia, et fere similia. Solus homo vivens est, præterea vitæ particeps immortalis.

VERS. 7, 8. Constantia est expectatio. Etsi θησία pro substantia dicatur, et ipsa a Deo est tanquam ex creatore : etsi secundum quod toleramus, et ipsa substantia nostra ab eo est nobis dante patientiam eorum quæ accidunt, quamvis molesta sint. Qui progrediens pertransit, hoc divinæ particeps imaginis facit, conformitatem habens cum Filii Dei imagine. Profecto autem omnis homo vivens in imagine pertransit, sive Dei, custodiens quæ ad hanc imaginem spectant, sive alius cujusdam animalis, equus insipiens, vel quodvis aliud brutum indole; atque etiam sensibilis et manifestus mundus imago est intelligibilis et invisibilis. Ultro igitur pertransit homo in hoc mundo qui imago est. Dicens autem de novo homine quæ de singulis dicta sunt, ait quod « frustra conturbantur » in mortaliū sollicitudine. De unoquoque igitur addit, « Thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea. » Thesaurizans enim in terra nescit quis divitias de quibus ipse sollicitus est, hæreditate accepturus sit. Qui autem thesaurizat in cælo, novit se sibimetipsi, nec alii thesaurizantem; scit divitias suas a nemine eripi posse.

VERS. 10. Hoc discimus versiculo dictas Dei plagas non alias esse ac exprobrationes. Postquam enim dictum est : « Remove a me plagas tuas, » subjicitur eas in correptionibus pro peccatis sitas esse. Correptionibus enim propter iniquitates corrigitur homo, extenuata ejus anima in abjicienda omni carnali pinguedine.

τὸ ἀνακλόουθον. ID.

(66) Ita cod. errore manifesto, pro οὐσία. ID.

VERS. 12. Tunc enim sicut araneam texere potest non foris subjectam materiam, sed quam domo ac de seipso profert. Postquam me ab omnibus iniquitatibus meis liberari deprecatus sum, bucusque non veni, contumeliose agit insipiens, quasi opus suum in manu habens. « A fortitudine enim manus tua ego defeci. » Nam cum castigans manus valde corripit, deficit castigatus secundum id quo talis est.

VERS. 14. Postquam seipsum noverit multis adhuc egentem, precatur sibi concedi ut in hac vita adhuc remaneat, ut refrigeretur perfectis fructus bonis. Quod si non ita se res haberet, sed adhuc deficiens abiret, non amplius esset, non in nihilum recidens, immortalis enim et indelebilis anima est, sed non jam existentiae particeps factus. Hoc enim verum esse patet sociis illius. qui dixit : « Ego sum qui sum ⁴³. » Dicuntur autem non esse, qui non hac participatione fruuntur, juxta illud quod in oratione ad Deum dicitur : « Ne tradas sceptrum tuum his qui non sunt. » Cujus existentiae particeps esse cupiens, precatur tempus sibi dari ut refrigeretur illius qui est, communicatione, ad vere existendum.

Στ. βʹ. Τότε γὰρ κατὰ τὴν ἀράχην ὀφαινεῖν δύνανται οὐκ ἔξωθεν ὑποκειμένην ὕλην, ἀλλ' ὀκνοῦνταύτην καὶ ἐξ ἑαυτοῦ προφέρων. Ἐπεὶ ῥυσθῆναι ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν μου ἀξιώσας, τέως τοῦτου οὐ τετύχηκα, ὀνειδίξει ὁ ἄφρων, ὡς τὸ σὸν ποίημα ὑποχείριον ἔχων· « ἀπὸ γὰρ τῆς ἰσχύος τῆς χειρὸς σου ἐγὼ ἐξέλιπον· » ὅτι ἂν γὰρ ἡ κολάζουσα χειρὶς σου μαστίγῃ, ἐκλείπει ὁ πολαζόμενος, καθ' ὃ τοιοῦτός ἐστιν.

Στ. δʹ. Ἐπεὶ αἶδεν ἔτι ἑαυτὸν πολλῶν δεόμενον, παρακαλεῖ ἐνδοθῆναι αὐτῷ ἔτι ἐνδιατρίψαι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ὅπως ἀναψύξῃ κατατροφῆσας ἐν τελείοις ἀγαθοῖς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως, ἀλλ' ἔτι λείπων ἀπέλθαι, οὐκέτι μὴ ὑπάρξῃ, οὐ τῷ καταστρέφειν εἰς τὸ μὴ ὄν, ἀθάνατος γὰρ καὶ ἀνώλεθρος ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ τῷ μηκέτι ἐν μετοχῇ τοῦ ὄντος ὑπάρχειν. Τοῦτο γὰρ τὸ ἀληθῶς εἶναι τυγχάνει, τὸ μετέχειν τοῦ εἰρηκότος· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· » λεγομένων μὴ εἶναι τῶν ταύτην τὴν μετοχὴν οὐκ ἔχόντων, κατὰ τὸ λελεγμένον ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεόν· « Μὴ παραδῶς τὸ σκήπτρόν σου τοῖς μὴ αἰσιν. » Ταύτης τῆς ὑπάρξεως μετασχεῖν ποθῶν, εὐχεται κενρὸν αὐτῷ δοθῆναι τοῦ ἀναψύξαι τῇ μετουσίᾳ τοῦ ὄντος, ἢ ἀληθῶς ὑπάρξῃ.

PSALMUS XXXIX.

VERS. 3. Hoc in loco dicant qui nihil in Scriptura significari existimant, quam egregium consecutus sit bonum ille cujus pedes super sensibilem petram statuti sunt; magnopere enim ei qui hoc sibi impertitus est, gratias agit. Nos autem dicimus quod hæc prædicat qui de prædictis lacu et luto eductus in infrangibili immarcescibilique per virtutem constitutus est perfectione. Sic enim stantis super petram consequitur recte a Domino dirigi gressus : transit enim ab improbitate ad virtutem, a mortalibus ad immortalia, sed et in omni progressionē.

VERS. 4. Propriuma novitati spiritus. Et profecto canticum novum moralis est sermo; hymnus vero theologia.

VERS. 5. Vanitatem existimandum est dicere eum vitæ sollicitudines, insaniasque falsas fallaces doctrinas mendacesque prophetias. Notandum est quod, cum non veræ sint insanix, adjecit insanias esse «mendaces :» quippe qui veri sunt prophetæ, verum habent furorem; at pseudoprophetæ mendacem.

VERS. 6. Cogitationes Dei vocat meditationes, ut ita dicam, de Dei providentia; his igitur cogitationibus tuis, ait, non inventus est qui sit similis, quia nemo est qui montem Domini cognoeat. — Mirabilia et cogitationes tuæ. Si quis enim de profundo aliquo disserere voluerit, tunc obscurius invenit illud quam prius. « Dixi enim : Sapiens fiam ⁴⁴, »

⁴³ Exod. III, 14. ⁴⁴ Eccle. VII, 24.

Στ. γʹ. Ὑπὲρ τῆς λέξεως μηδὲν δηλοῦσθαι ἐν τῇ Γραφῇ νομίζοντες λέγετε, ὡς ἂν πληξὶς (67) ἀγαθοῦ τυχόν ὁ ἐπὶ τῆς αἰσθητῆς πέτρας τοὺς πόδας τοῦ σώματος στάς· οὕτως εὐχαριστεῖ τῷ τοῦτο διαρησαμένῳ. Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι ὁ τῶν προειρημένων λάσκου καὶ πηλοῦ ἀπαλλαγείς, ἐπὶ τὴν ἀβραγῆ καὶ ἀκλήνητον κατ' ἀρετὴν τελειότητα ἰδρυνθεὶς ἀπαγγέλλει τὰ προκειμένα. Τῷ γὰρ οὕτω στάντι ἐπὶ πέτρῳ, ἀκολουθεῖ καὶ τὸ κατευθύνεσθαι τὰ διαθήματα αὐτοῦ ὑπὲρ Κυρίου, διαβαίνοντος ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἀπὸ θνητῶν εἰς ἀθάνατα, ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν προκοπῆν.

Στ. δʹ. Οἰκτεῖον τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος. Καὶ τάχα ἕσμα καινὸν ὁ ἠθικός ἐστι λόγος· ἕμνος δὲ, θεολογία.

Στ. εʹ. Ματαιιότητος ἡγητέον λέγειν αὐτὸν τὰς βωτικὰς σπουδὰς, μανίας δὲ ψευδεῖς τὰς ψευδεῖς διδασκαλίας καὶ ψευδοπροφητείας. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὡς οὐσῶν ἀληθινῶν μανιῶν προσέθηκεν τὸ, « ψευδεῖς, » ταῖς μανίαις· τάχα γὰρ οἱ προφητικῶς κατεχόμενοι, ἀληθῆ ἔχουσιν μανίαν· οἱ δὲ ψευδομάντις, μανίαν ψευδῆ.

Στ. ςʹ. Διαλογισμοὺς Θεοῦ λέγει τοὺς, ἢ οὕτως εἶπω, ἐκλογισμοὺς τῶν κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ γινομένων. Τούτοις οὖν, φησὶ, τοῖς διαλογισμοῖς σου οὐχ εὐρεθεῖτε τίς τῶν γενητῶν ὁμοιούμενος, τῷ μηδένα εἶναι τὸν γενώσκοντα νοῦν Κυρίου. — Τὰ θαυμάσια καὶ οἱ διαλογισμοὶ σου. Ὅταν γὰρ τις περὶ βαθέος τινὸς διεξέλθῃν ἐθέλοι, τότε μᾶλλον ἀσαφέστερον εἶ-

(67) Ita cod. Mat. Mox legendum forte τυχόν. Edit.

ῥήσει αὐτὸ ἢ πρότερον. « Εἶπα » γάρ, « Λοφισθή- **A**
σομαι, » καὶ αὐτὴ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπὲρ
δ' ἦν, καὶ βαθὺ βάθος, τίς εὐρήσει αὐτήν;

Στ. ζ'. Τοῦτους δὲ τοὺς στίχους ἐκ προσώπου τοῦ
Σωτῆρος; εἰρησθαι, ἢ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ φησι,
λέγουσα· « Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει·
Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρ-
τίσω μοι. » Δίδωσιν ἀφορμὴν ὅλον τὸν ψαλμὸν ὡς ἐκ
προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον νοεῖν. Θέλημα δὲ
λέγει Πατὴρ, καθ' ὃ ἦρε τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου
τυθεὶς ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἀμαρτίας. Ὡς ἂν ἀπέσταις
γενομένης, μηκέτι χρεῖα τις ἢ τῆς περὶ ἀμαρτίας
θυσίας.

Στ. η'. Κεφαλὴ βιβλίου πᾶσαν τὴν θεόπνευστον
Γραφὴν, νομικὴν τε καὶ προφητικὴν, λέγει. Ἐν
ταύτῃ γὰρ γέγραπται περὶ τῆς δευρο φοιτήσεως τοῦ **B**
Σωτῆρος. Κεφαλὴ δὲ εἶπεν διὰ τὸ τὴν πᾶσαν εἰς
ἐν ἀνακεφαλαιοῦσθαι. Ἔστι δὲ τὸ τὸν Σωτῆρα ἄν-
θρωπον γενέσθαι, ὅπως ποιῆσαι τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου
βουληθῆ. Ἀκύλας δὲ καὶ Σύμμαχος « τὸ εἰλημμά »
φασιν. Οὕτω δὲ τὰς θείας Γραφὰς μέχρι καὶ σήμερον
Ἰουδαῖοι κατασκευάζειν εἰώθασιν.

Στ. θ'. Σημειώτεον δὲ, ὅτι τὸ συντρέχον βούλημα
ἐξ ἄλλου ἐτέρῳ θελήματι, παραστατικὸν ἐστὶ τοῦ
δημοῦσιον εἶναι τὴν βουλευτικὴν ὑπόστασιν τῆ τοῦ
θέλοντος οὐσίᾳ. « Καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοι-
τίας μου· ἐγραψας αὐτὸν τῷ ἡγεμονικῷ μου. » Καὶ
πᾶς δὲ ὁ κατὰ τὸν νόμον τὸν πνευματικὸν πιωθείς,
ἔχει· ἂν τὸν νόμον ἐν τῇ καρδίᾳ, τούτέστιν ἐν
τῇ ἔξει τῆ ἑαυτοῦ. Ἐκ μεταφορᾶς δὲ τοῦτο εἶρηκε **C**
τῶν εἰς περὶ τινα διακειμένων, καὶ ἔνδον ἐπιμεμένων
ἐμβάλλειν τὸν ποθοῦμενον. Λέγει τοίνυν, ὅτι, Πᾶσαν
ἔχω σπουδὴν τὰς σὰς πληροῦν ἐντολάς, καὶ κατὰ ὅσον
πολιτεύεσθαι θέλημα. Ταῦτα δὲ οὐτε τῷ Δαυὶδ, οὐτε
ἄλλῳ τινὶ τῶν προφητῶν ἀρμόσει λέγειν. Τοῦ νόμου
κρατούτος, ὀλοκαυτώματα καὶ θυσίαι προσεφέροντο
τῷ Θεῷ· ὃ δὲ προφητικὸς λόγος ἐκβαλὼν πάντα τὰ
τοιαῦτα, τὴν λογικὴν θυσίαν ὑπέδειξε.

Στ. ι'. Μεγάλῃ ἡ Ἐκκλησία ἢ ἐκ μεγάλων καὶ τε-
λειῶν συμπληρουμένη, ἐν ἣ εὐαγγελίζεται δικαιοσύνη
τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ. Ἐγνω δὲ αὐτοῦ ταύτην ὡς
ἀποδεξάμενός τε καὶ οἰκειούμενος. Ὡς ἀδιστατῶς
δὲ ἀπαγγέλλων ἔφη, « Τὰ χεῖλη μου οὐ μὴ κωλύσω. »

Στ. ια'. Ἀηλοὶ δὲ διὰ τούτων τὴν κατ' ἔλεον γενο-
μένην ἄφεσιν ἀμαρτιῶν· ἀλήθειαν δὲ τὴν ἀντιδια-
στελλομένην τῇ σκιᾷ. Ὅ τὰ κατὰ γινώσκων θεός, καὶ
τὴν τοῦ λέγοντος, « Ἐγνω δικαιοσύνην, » ἀποδεξάμε-
νος αὐτήν. Πολλὴν συναγωγὴν τὴν ἀπὸ πάντων ἐθνῶν
συνηγμένην λέγει, ἐν ἣ τὸν ἔλεον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν
ἀλήθειαν μετὰ παρῆρσις ἀπαγγέλλων φησὶ μὴ κε-
κρυφέναι αὐτά. Καὶ τάχα ἔλεον μὲν ἀπαγγέλλει, δη-
λῶν τὴν κατ' ἔλεον γινομένην ἄφεσιν ἀμαρτιῶν· ἀλή-
θειαν δὲ, τὴν ἀντιδιαστελλομένην τῇ σκιᾷ.

Στ. ιβ'. Ἐπεὶ μονοπρόσωπος ὁ ψαλμὸς ὢν ἀπὸ
Χριστοῦ λέγεται, ῥητέον καὶ πρὸς τοὺς μόνον σῶμα
πεφορεκέναι τὸν Κύριον λέγοντας, χρωμένους τῷ,

..⁴⁴ Hebr. x, 5.

et eas à me procui elongasti, et abditum profundum
quis inveniet?

VERS. 7. Hos autem versiculos de Salvatoris
persona dici ad Hebræos Epistola ostendit dicens :
« Ideo ingressus mundum dicit : Sacrificium et
oblationem noluisti, corpus vero aptasti mihi⁴⁴. »
Ex quo censere possumus totum psalmum ad Sal-
vatoris personam spectare. Voluntatem autem di-
cit Patris, qua sustulit peccata mundi pro omnium
peccato immolatus. Qua quidem absolutione facta,
non jam opus erat pro iniquitate sacrificio.

VERS. 8. Caput libri vocat omnem divinitus inspi-
ratam Scripturam, et legalem et prophetica. In ea
enim scriptum est de Salvatoris apud nos commo-
ratione. Caput autem dicit quia omnis in uno coa-
cervatur. Salvator vero homo factus est, ut Dei
voluntatem facere vellet. Aquila et Symmachus
« volumen » vertunt. Ita enim divinas Scripturas
usque ad nos Judæi servare consueverunt.

VERS. 9. Notandum est, quod congruens voluntas
cum alterius voluntate indicat consubstantialiam
esse voluntariam substantiam volentis essentialiæ.
« Et legem tuam in medio cordis mei; scripsisti
eam in mente mea. » Quicumque juxta spiritalem
legem informatus est, legem habet in corde, id est
in propria agendi ratione. Metaphorice hoc dicit
de bene erga aliquem dispositis, et dilectum quasi
intus inducere studentibus. Dicit igitur : Quoniam
omnem adhibeo curam ut expleam mandata tua et
juxta voluntatem tuam dirigar. Hæc autem neque
David, neque alium quemdam prophetarum æquum
est dicere. Sub legis imperio holocausta et hostiæ
Deo offerebantur; propheticus autem sermo talia
ejiciens omnia spiritalem ostendit hostiam.

VERS. 10. Magna Ecclesia, quæ magnis et per-
fectis constat, in qua evangelizatur justitia per
fidem Jesu. Novit autem quod cum illa recepit ei-
que adunata est. Quasi perpetuo annuntians dixit,
« Labia mea non prohibebo. »

VERS. 11. Per hæc ostendit quæ per misericor-
diam facta est, remissionem peccatorum; et verita-
tem nunquam obtendam umbra. Bona cognoscens
Deus dicentis quoque, « Novit justitiam, » eam-
que sibi acceptam habuit. Concilium multum mul-
tis congregatum gentibus dicit, in quo Dei miseri-
cordiam et veritatem annuntians ait : Non abscon-
di eas. Et profecto misericordiam quidem annun-
tiat, ostendens peccatorum remissionem miseri-
cordia factam; veritatem vero umbra non obscu-
ratam.

VERS. 13. Cum ad solam Christi personam psal-
mus attineat, dicendum est quoque ad illos qui
corpus tantum assumpsisse Dominum contendunt,

his innixi verbis : « Corpus autem aptabo mihi⁴⁶, » quod et animam declarat habere, quam quæerunt, indelebilis cum sit, ut auferant, hoc falso existimantes : quo fit ut confundantur. Sicut qui ad virtutem festinant, non retro ferri jubentur, hoc enim exitiosum ; ita qui ad mala excitantur, properent converti retrorsum, pristinam exsecrantes vitiosam agendi rationem : tunc enim recte confusionem habebunt.

VERS. 2. Dies mala, iudicii forsitan, in qua miseratum miseraus Deus, omni pœna liberabit. Profecto autem et omnis vita, dies mala est, in qua et ipsam liberat Dominus a necessariis.

VERS. 3. Vivificabit eum vera vita in mansuetorum terra. — Non traditur in animam inimicorum suorum, qui talis esse prohibetur.

VERS. 4. Ex his discimus morbum vulnusque animæ peccatum.

VERS. 5. Quæ sequuntur proprie convenire sermonibus de Salvatoris passione consentiunt omnes. Hoc autem, « peccavi tibi, » quia tuas, Domine, leges violavi : hujus enim generis est omne peccatum nostrum.

VERS. 7. Extra Salvatoris et apostolorum societatem jam factus Judas, ex quo constituit magistrum tradere, ingressus de industria quasi adhuc apostolus, « vana loquebatur, » Rabbin et Magistrum vocans Jesum⁴⁷, corde ejus iniquitatem congregante. Cum enim injecisset diabolus in cor ejus avaritiam, et Jesum tradere impulit. Iste autem egressus, id est extra Jesu disciplinam factus, « loquebatur in idipsum » ac Pharisei adversus Salvatorem. Et clam de triginta nummorum pretio colloquentes, adversus eum susurrabant..... susurratio enim vox non libera. Cogitabant autem mala, interficere Dominum meditantes, verbum iniquum constituerunt adversus eum ; nam emere et vendere sanguinem innocentem, iniqui fœderis opus.

VERS. 10. Nihil mirum, dicit Salvator, si inimici mei talia adversum me constituerunt ; etenim homo pacis pacificans mihi, et pacem pro me elaborans, in quo speraveram et cui confisus eram..... meæ enim mensæ particeps, eodem sale usus, imo panes meos comedens, in me supplantationem hostiliter magnificavit, dolose dicens : « Ave, Rabbi ; » et quæcunque malignus dixerit. Manifeste igitur hic de Juda loquitur, cum jam in superioribus versiculis de eodem occulte tractaverit.

VERS. 13. Propterea quod suffecisti mihi pro repudiato alterum populum, et pro Juda Matthiam. Sed et resuscita me ut retribuam eis retributionem pro meritis.

⁴⁶ Hebr. x, 5. ⁴⁷ Matth. xxvi, 25, 49.

(68) Lege τοῦτο. EDIT.

« Τὸ σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, » ὅτι καὶ ψυχὴν ὁμολογεῖ ἔχειν τὴν ζητοῦσιν ἀνωλέθριον οὖσαν ἐξῆραι ἐι τοῦτω (68) ἐσφαλμένως νομίζοντες· ὅς καὶ αἰσχυνθῆναι ἔχεται. Ὡσπερ δὲ οἱ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, ἐντολὴν ἔχουσιν μὴ στραφῆναι εἰς τὰ ὀπίσω, ὀλέθριον γὰρ τοῦτο, οὕτως οἱ πρὸς τὰ κακὰ ἐπειγόμενοι, σπευδέτωσαν ἀποστρέφασθαι εἰς τὰ ὀπίσω, ἀθετοῦντες τὴν φαύλην πρόθεσιν· τότε γὰρ καὶ τὸ ἐξ αἰσθητικῶς αἰσχυνθῆναι ἔξουσιν.

PSALMUS XL.

Στ. β'. Ἡμέρα πονηρὰ ἢ τῆς κρίσεως δύναται, ἐν ἣ τὸν ἐλεῆσαντα ἐλεῶν ὁ Θεὸς, ρύεται πάσης καλᾶσεως. Τάχα δὲ καὶ πᾶς ὁ ἐνεστηκὼς βίος, ἡμέρα ἐστὶν πονηρὰ, ἐν ἣ καὶ αὕτῃ ρύεται Κύριος ἀπὸ τῶν περιεστηκῶτων.

Στ. γ'. Ζῶσει αὐτὸν τὴν ἀληθινὴν ζωὴν ἐν τῇ γῆ τῶν πραέων. — Οὐ παραδίδεται δὲ εἰς ψυχᾶς ἐκθρῶν αὐτοῦ ὁ καλυόμενος εἶναι τοιοῦτος.

Στ. δ'. Ἐκ τούτων μανθάνομεν ὅτι νόσος καὶ τρῶσις ψυχῆς ἁμαρτία.

Στ. ε'. Τὰ δ' ἐξῆς κυρίως ἀρμόττειν τοῖς περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος λόγοις πάντες φασίν. Τὸ ἔ, « ἡμαρτόν σοι, » ὅτι εἰς τοὺς σοὺς, ὡ δέσποτα, παραφῆνχα νόμους· πᾶσα γὰρ ἡμῶν ἡ ἁμαρτία καταφωρᾶται τοιαύτη.

Στ. ζ'. Ἐξω τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων καταστάσεως ἤδη γενόμενος ὁ Ἰούδας, ἀφ' οὗ προέβητο προδοῦναι τὸν διδάσκαλον, εἰσὼν προσποιητῶς ὡς ἂν ἐτι ἀπόστολος, « μάτην ἐλάλει, » Ῥαββὶν καὶ Διδάσκαλον προσαγορεύων τὸν Ἰησοῦν, τῆς καρδίας αὐτοῦ ἀνομίαν συναγούσης. Βαλόντος γὰρ τοῦ διαδόχου εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ φιλοχρημασίαν, ἐπισυνήγαγε καὶ τὸ προδοῦναι τὸν Ἰησοῦν. Οὗτος δὲ καὶ ἐκπορευόμενος, τουτέστιν ἔξω γενόμενος τῆς Ἰησοῦ μαθητείας, « ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ » τοῖς Φαρισαίοις κατὰ τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἐπεὶ λάθρα συνετίθεντο τὸ περὶ τῆς δόσεως τῶν τριάκοντα ἀργυρίων, κατ' αὐτὸν ἐψιθύριζον . . . τὸ γὰρ ψιθυρίζειν, ἀπὸ ῥησίστου φθέγμα. Ἐλογίσαντο δὲ κακὰ, περιβαλεῖν τὸν Σωτῆρα θανάτῳ διανοοῦμενοι, λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' αὐτοῦ· τὸ γὰρ ἀγοράζειν καὶ πικρῶσαι αἷμα ἀθῶων, παρανόμου συνθήκης ἔργον.

Στ. ι'. Θαυμαστὸν οὐδὲν, ἐρεῖ ὁ Σωτῆρ, εἰ οἱ ἐκθροὶ μου κατέθεντο κατ' ἐμοῦ τοιαῦτα· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης ὁ εἰρηνεύων μοι, καὶ τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ εἰρήνην σπουδάζων, ἐφ' ᾧ καὶ θαρσήσαι ἐπίσταντα ἐπ' αὐτὸν συνέβαινον . . . ὁμοδιαιτὸς μοι γὰρ τυγχάνων, καὶ τῶν αὐτῶν ἁλῶν μεταλαμβάνων, μᾶλλον δὲ τοὺς ἐμοὺς ἄρτους ἐσθίων, ἐπ' ἐμὲ τὴν πύρναν πολεμίας ἐπήρην, φάσκων δολερῶς· « Χαῖρε, Ῥαββί· » καὶ εἰ τι ἄλλο πανουργούμενος εἶπεν. Σαφῶς τοίνυν ἐνταῦθα περὶ τοῦ Ἰούδα φησὶν ἐν τοῖς πρὸ τούτου ἐπικεκαλυμμένως περὶ αὐτοῦ διηγούμενος.

Στ. ιγ'. Διὰ τοῦ ἀντεισάξαι μοι ἀντὶ τοῦ ἀποβῆθαι θέντος ἕτερον λαόν, καὶ ἀντὶ Ἰούδα Ματθίαν. Ἄλλῃ καὶ ἀνάστησόν με ὅπως ἀναποδώσω αὐτοῖς τῆς ἀναποδόσεως πρὸς καλοῦ αὐτοῖς γενησομένης.

Στ. ιθ'. Εὐλογοῦμενος μὲν ἔστιν ὅταν ὣσιν οἱ εὐλογοῦντες· εὐλογητὸς δὲ τουτέστιν ἄξιός τοῦ εὐλογεῖσθαι αἰωνίως εὐλογητοῦ τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ ὄντος ἐπέυχεται τὸ, « Γένοιτο, γένοιτο » οὐχ ὅτι ἡ εὐχὴ, εὐλογητὸν τὸν Θεὸν ποιεῖ· ὡσπερ οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἀγιάζει ἢ εὐχὴ τῶν λεγόντων, « Ἀγίασθήτω τὸ ὄνομά σου. » Εἴρηται δὲ περὶ τούτων ἐν ἀνωτέροις.

PSALMUS XLII.

Στ. α'. Τρεῖς δὲ ἦσαν οἱ υἱοὶ Κορὲ τεταγμένοι μετὰ ἄλλων εἰς τὸ ᾄδειν τοὺς θελοὺς ψαλμοὺς, οὓς καὶ ψδοὺς ἡ Γραφή καλεῖ, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα φέρεται ἐν Παραλειπομέναις. Οὗτοι οὖν οἱ τρεῖς τῶ αὐτῶ νοὶ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ κατηρτισμένοι, ἐνωθέντες τῶ περὶ πάντα συμφώνως ἔχειν, ἐνικῶς τὰ ἐν τῶ προκειμένῳ ψαλμῷ προφέρονται πάντα.

Στ. β'. Θεῖα πηγὴ ὁ Πατὴρ εἰπὼν· « Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος » καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ οὗ εἴρηται πρὸς τινά, « Ἐγκατέλιπες τὴν πηγὴν τῆς σοφίας »· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑπὲρ οὗ ἀπήγγελλται τὸ, « Ὅς δ' ἂν πῆγῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Τάχα δὲ καὶ πᾶσα θεόπνευστος Γραφή, πηγαὶ σωτήριοι τυγχάνουσιν. Ὅμοιοῦται οὖν ἡ πρόθεσις τοῦ σπουδαίου πρὸς τὸν Θεόν, τῶ πρὸς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων πόθῳ τῆς ἐλάφου. Καὶ ἐπεὶ οἶδεν ἐν τῷ παρόντι βίῳ δι' ἐσώπτρου προσβάλλοντα αὐτὸν τῷ Θεῷ, τοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἀποκειμένου εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, εὐχεται ἐνοστήναι καιρὸν, καθ' ἐν ἐλλῶν ὀφθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐτι ἐπεὶ σκιὰν καθόλου περιέχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἔστιν καὶ αἱ ἔορται καθ' ἃς ὀπτάνοτο τὰ ἀρσενικὰ τῶ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ, σκιὰ καὶ σύμβολά εἰσιν μελλουσῶν ἑορτῶν, εὐχεται ἰλθεῖν εἰς τὰς πνευματικὰς ἑορτὰς, ὅπως τελείως ὀφθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ· οὐχ ἑτέρου τυγχάνοντος τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. — Ἡ Ἐλάφος τὸ ζῶον, πολεμικῶς ἔχουσα πρὸς τοὺς ὄφεις καὶ ἐσθλὴν αὐτοὺς (69), εἰ ποτε φαγοῦσα ἀπὸ τοῦ δίψου φλέγοιτο τοῦ ἐγγινομένου ἀπὸ τοῦ ἰοῦ ὧν ἐφαγεν ἐρπετῶν, ζητεῖ διὰ σπουδῆς πηγὰς ὑδάτων, ἐπὶ τὸ ἀκέσασθαι τὸ δίψου. Εἰσι δὲ λέγοντες ὅτι καὶ ἐσοπερίσασθαι θέλουσα ἐν τοῖς ὕδασι, ἰχθυεῖ τὰς πηγὰς, ὅπως ἴδῃ τὸν περὶ αὐτὴν γενόμενον μολυσμὸν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ὄφειων, ἵν' ἀπονήσῃται αὐτόν· ἐν γὰρ τῶ σπαράττεσθαι τοὺς ὄφεις, ἀποσειόμενοι βαντζίζουσα εἰς αὐτὴν τὸ ἴδιον αἷμα. Καὶ ὁ ἅγιος οὖν ἀναιρῶν τοὺς ὄφεις καὶ σκορπίους, καθὼς ἔσχεν ὑπὸ Ἰησοῦ ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκδικῶν πᾶσαν παρακοήν, πνευματικῶς ὧν Ἐλάφος, σπεύδει ἀνιχνεύειν θείας πηγὰς ὑδάτων.

Στ. δ'. Ὁ μὴ μάτην δακρῦναι, ἀλλ' ἀπὸ διαθέσεως, τῶ ὑπὲρ ἀρετῆς πονεῖν, ἔκαινος τὰ δάκρυα αὐτοῦ ἄρτου δίχην τραφήσεται, οὐκ ἐν τοῖς ἀνετιχοῖς μόνοις, ἀ ἡμέραν καλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περιστάτικοις, ἀ νύκτα ὀνομάζει.—Τελείου δ' ἔστιν τὸ δύνασθαι τοῦτο λέγειν. Ἐπεὶ περὶ ὁ ἀτελής, ταραχῆς ἐμπιμ-

VERS. 14. Benedictus quidem est cum sunt qui benedicant : benedictus autem, id est dignus cui benedicatur in sæculum ; benedictus cum sit Deus Israel, precatur : « Fiat, fiat : » non quia preces benedictum Deum faciunt ; sicut neque nomen Dei sanctificat oratio dicentium : « Sanctificetur nomen tuum ». Dictum est autem de his superiore loco.

VERS. 1. Tres erant filii Core ordinati cum aliis ad decantandos divinos psalmos, quos et cantica Scriptura vocat, quorum et nomina traduntur in Paralipomenis 49. Tres igitur isti eadem mente et opinione coaptati, et cum in omnibus maxime consentirent, adunati, uniter omnia quæ in præsentente psalmo exponuntur proferunt.

VERS. 2. Divinus fons Pater dicens : « Me dereliquerunt fontem aquæ viventis » ; et Salvator, de quo dictum est ad quemdam : « Dereliquisti fontem sapientiæ » ; et Spiritus sanctus, de quo nuntiatur est illud : « Quicumque biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam ». Profecto et omnis divinitus inspirata Scriptura, fontes sunt salutares. Æquiparatur prudentis ad Deum propensio desiderio cervi ad fontes aquarum. Et cum noverit in præsententi vita per speculum seipsum ad Deum tendere, visio nempe facie ad faciem non fiet nisi postea, precatur assignari tempus, quo elapso Dei contuitu fruatur. Atque etiam cum umbram ubique spargens lex futurorum honorum est (imago), et festa quibus apparebant vivi omnes ante faciem Dei, umbra et symbola sunt futurorum festorum, rogat venire in spiritualia festa, ut perfecte appareat ante faciem Dei : quod nihil aliud ac Dei invisibilis imago. — Cervus animal est hostiliter agens adversus serpentes, eosque devorans ; si forte postquam comederit siti uratur, veneno suscitata quos devoravit serpentium, ardentem quærit fontes aquarum ad restinguendam sitim. Sunt autem qui dicant quod se quasi in speculum inspicere volens in aquas, quærit fontes ut videat sibi impressam serpentium cruore labem : namque in dilacerandis serpentibus, exsillientes isti inspergunt in eum proprium cruorem. Sanctusque igitur, sublevis serpentibus et scorpionibus, juxta potestatem quam a Jesu recepit, sed et condemnans omnem inobedientiam, spiritalis cum sit cervus, festinat divinos reperire fontes aquarum.

VERS. 4. Qui non incassum lacrymatur, sed consulto, pro virtute laborans, hic lacrymis quasi pane vescetur, non in discussoriis, quæ diem vocat, sed et in calamitatibus, quæ nox vocantur. — Perfecti est posse hoc dicere : cum quidem imperfectus, ille qui foris exturbant commotus, foras effundit ani-

40 Matth. vi, 9. 41 I Paral. vi, 1 sqq. 42 Jerem. ii, 13. 43 Baruch iii, 12. 44 Joan. iv, 14.

(69) Id est, ὥστε καὶ ἐσθλὴν αὐτοὺς. Εἶσιτ.

mam suam inverecundus et ab omnibus objurgatus, hac voce et verbis quæ profert animam suam detegit. — Qui de omnibus decepti sunt, errant quoque existimantes Deum in loco esse : injuriose igitur dicunt : « Ubi est Deus tuus ? »

VERS. 6. Namque post hoc desiderium extendit mihi desperationem et opprobrium ab illis qui agunt quasi non esset qui auxilietur mihi; ac præterea eorum memoria quæ perfecta sunt in locis istis in honorem tuum. Hoc vero, « hæc recordatus sum et effudi in me animam meam, » pro illo, desperatione solvebar.

VERS. 7. Si essem in terra Jordanis, id est si dignarer sancto baptisate, tunc « memor ero tui. » Interpretantur autem et Hermoniim, *viam lampadis*, quasi eis sanctum baptismata viam illuminationis et claritatis in mente et in corde aperiret.

VERS. 8. Cataractæ Dei sunt de eo profundissima verba, seu divini prophetæ. Igitur Jesu disciplina, quæ abyssus est, invocat abyssum ex veteri Scriptura. Profecto quippe et judicia dicta sunt de judiciis aliis, istaque, cæteraque omnia de Dei Verbo, quod dictum est parvus mons. Mons enim magnus, ait, Deus Verbum; mons autem parvus, propter humiliationem quam pro nobis pertulit. — « Omnia excelsa tua et fluctus tui super me transierunt. » Mare cum sit allegoricum humana vita, non naufragus in ea, sed prospere navigans, non fluctuum pontique sævitarum imperitus, portum salutis ingressus hæc dicet : non enim, ait, « super me transeunt, » sed « transierunt. »

VERS. 10. Liberius dicentis vox. Qui enim dicit : « Quare oblitus es mei ? » conscius est sibi se nihil fecisse, cur ipsius oblivisceretur Dominus. Et cum, affligente inimico, contristatus incedo, rogo quæ hujus rei causa fuerit. Quod si ex me fuerit, eam pœnitentia sustulerim : omnes enim de Deo manifeste novimus, ut misericors est, etsi non omnes videmus quomodo auxilietur. Plerumque enim quæ per misericordiam ejus sunt, cum sint molesta, non libenter accipimus, nec misericordiæ esse opera existimamus. Quapropter dicimus : « Quare oblitus es mei ? » Qui autem intellexit omnia quæ induxit Deus, utilia esse, non ita loquetur, quin ipsum hujus pœniteat.

VERS. 11. Ossa animæ, ut superius vidimus, solida ejus dogmata et facultates nominantur. Cum igitur sæpius fit ut sophistarum argumentis confringantur ossa, exprobrant decipientes, dicuntque perpetuo : « Ubi est Deus tuus ? » quem prædicas, ejus dicis te disciplina eruditum. Sed etiam de hoc dolore cum anima sua colloquitur dicens : « Quare tristis es ? » Sperans enim in Domino, confitebor illi. Magnopere enim splendebit tibi vultus ejus, nempe veritas, ut possidens Dei veritatem, possis

πλάμενος ὑπὸ τῶν ἔξωθεν παρατόνων, ἔσω τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ἐκχεῖ ἀσχημονῶν καὶ ἐλεγχόμενος παρὰ τοὺς πᾶσιν, διὰ τῆς φωνῆς αὐτῆς, καὶ δι' ὧν προφέρεται λόγων τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπογομῶν. — Οἱ περὶ πάντα ἠπατημένοι σφάλονται καὶ περὶ τὸ νομῶν τὸν Θεὸν ἐν τόπῳ εἶναι· ὀνειδίζοντες γοῦν λέγουσιν, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς σου ; »

Στ. ζ'. Μετὰ γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἐπέτειά μοι τὴν ἀθυμίαν καὶ τὸ ὀνειδίζεσθαι παρὰ τῶν κατασχόντων ὡς οὐκ ὄντος τοῦ βοηθοῦντος· καὶ πρὸς τοῖς ἡ μνήμη τῶν ἐπιτελουμένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις εἰς θεραπείαν σὴν· τὸ δὲ, « Ταῦτα ἐμνήσθην καὶ ἐξέγεα ἐπ' ἐμὲ τὴν ψυχὴν μου, » ἀντὶ τοῦ, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας διελυόμεν.

Στ. ζ'. Εἰ γενομένη ἐν τῇ γῆ τοῦ Ἰορδάνου, τοῦ ἐστὶν εἰ ἀξιωθεῖν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, τὸ τῆνικαδὲ σου μνησθήσομαι. Διερμηνεύουσι δὲ καὶ τὸ Ἑρμωνισμ, ὁδὸς λύχνου, ὡς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ὄδῳ αὐτοῖς ἀνοιγνύντος φωτισμοῦ καὶ αἰγῆς τῆς εἰς νοῦν καὶ καρδίαν.

Στ. η'. Καταρράχται τοῦ Θεοῦ οἱ περὶ αὐτοῦ βᾶ θύτατοι λόγοι, ἢ οἱ θεοὶ προφήται. Ἡ τοῦ τοῖνον Ἰησοῦ διδασκαλία, ἀβυσσος οὖσα, ἐπικαλεῖται τὴν ἀβυσσον ἐκ τῆς παλαιᾶς Γραφῆς. Τάχα δὲ· καὶ ἐπὶ τὰ κρίματα ἐτέρων εἴρηται κριμάτων, κάταίνα ἄλλων πάντων ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὃ εἴρηται μικρὸν [ἄρος]. Ὁρος γὰρ μέγα, φησὶν, ὁ Θεὸς Ἄδρος· ὄρος δὲ μικρὸν δι' ἣν ὑπέμεινεν ἐθελούσιον κέκωσιν δι' ἡμᾶς. — « Πάντες οἱ μεταωρισμοὶ σου καὶ τὰ κύματα σου ἐπ' ἐμὲ διήλθον. » Θαλάττης τροπικῶς ὄντος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὃ μὴ ναυαγῶν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ κατ' ὀρθὸν πλέων, πείραν τρικυμιῶν καὶ τῶν ἀπὸ χειμῶνος τῆς θαλάττης ἔχων, ἐπὶ τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας ἔλθων ἐρεῖ τὸν στίχον· οὐ γὰρ εἶπεν « ἐπ' ἐμὲ διέρχονται, » ἀλλὰ « διήλθον. »

Στ. ι'. Παρρησιαζομένου ἡ φωνή. Ὁ γὰρ λέγων· « Διὰ τί μου ἐτελέθου ; » θαρρῆει μηδὲν πεποιηκῶς, δι' ἃ ἐπιλανθάνεται Θεός. Καὶ ἐπεὶ ἐκθλιθὸς ἐχθροῦ, σκυθρωπάζων πορεύομαι, πυνθάνομαι εἰ τὸ αἴτιον τούτου. Ἰν' εἰ ἐξ ἐμοῦ εἴη, ἀναιρήσω διὰ μετανοίας αὐτό· πάντες γὰρ διεληφάμεν περὶ Θεοῦ φανερώς, ὡς ἐλεήμονος, εἰ καὶ μὴ πάντες ὁρῶμεν πῶς ἐλεεῖ. Πολλὰκις γὰρ τὰ κατὰ ἐλεημοσύνην αὐτοῦ γινόμενα τῷ ἐπίπῳ εἶναι, οὐχ ἡδῶς ἔχοντες, οὐδ' ἔλεον εἶναι νομίζομεν. Καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, « Ἰνα τί μου ἐτελέθου ; » Ὁ δὲ διεληφῶς εἶπε πᾶν ὃ ἐπαγάγη ὁ Θεός, συμπεφρόντως ἐπάγει, οὐδὲν ἐρεῖ τῶν τῶν, εἰ μὴ τὴν μετάνοιαν ἑαυτοῦ πραγματευόμενος.

Στ. ια'. Ὅσα δὲ ψυχῆς διὰ τῶν προαγόντων καὶ τὰ εὐτονα αὐτῆς δόγματα καὶ αἱ δυνάμεις εἴρηται ἐπεὶ οὖν λαμβάνει πολλάκις ὑπὸ δεινῶν σοφιστῶν κατὰ θλάσθαι τὰ ὄσα, ὀνειδίζουσιν οἱ ἀπατεῶνες, οὐκ ἄλλα λέγοντες ἢ, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεός σου ; » ἐπ' ᾧ ἤχητες λέγων τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ πεπαιθεῦσθαι. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου τοῦ πάθους πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διαλέγεται φάσκων· « Ἰνα τί περιλυτῶς εἶ ; » ἐλπίσας γὰρ ἐπὶ Κύριον ἐξομολόγηται. Πάντως γὰρ ἐπιλάμψαι σοὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, οὐκ ἄλλο ὄν τῆς ἀληθείας,

ὡς ἔχοντά σε τὴν ἐκ Θεοῦ ἀλήθειαν λύειν δύνασθαι. A dolos solvere coufringentium ossa tua, ut diximus. τὰς ἀπάτας τῶν καταθλασόντων τὰ προκειμένα σου mus. δσπδ.

PSALMUS XLII.

Στ. α'. Τὸ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος παρεισήγαγεν λέγον πρὸς τὸν Πατέρα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ· « καὶ ἔθνος μὴ οὐχ ὄσιον » τοὺς Ἰουδαίους ὀνομάζον, ἔδεικον δὲ καὶ δόλιον, τὸν Ἰούδαν. Ἄλλ' οὐκ ἔδυνήθη συναρμύσαι τοὺς ἐξῆς τὰ λεγόμενα. Πῶς γὰρ οἶόν τε ἦν αὐτὸν λέγειν· « Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς;

Στ. γ'. Ἐπεὶ φῶς ἀληθινὸν ὁ Σωτὴρ καὶ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια εἶναι φησιν, οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἀνθρώποι ἐκ τῶν προφητευομένων μαθόντες ὡς ἐπιλάμψει τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, παρεκάλουν ἀποσταλῆναι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ὀδηγηθῶσιν ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, τὸν περὶ τῆς Τριάδος ὑψηλότερον λόγον, καὶ τὰς αἰωνίους σπηνάς. Οὐχ ἕτερον δὲ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας κατ' οὐσίαν. Ἀμφοτέρα γὰρ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλ' ἐπινοῖα μόνη· ἡ γὰρ σκιᾶ καὶ ψεύδους ἐλευθεροί· ἡ δὲ πλάνης καὶ ἀγνοίας φῶς ἐστὶν.

Στ. δ'. Τὸ « εἰσελεύσομαι » οὐ παρέργως εἴρηται· ὁ γὰρ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ θυσιαστηρίου φαντασίαν τοῦ νοητοῦ λαβὼν, εἴσειεν πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀοράτως ἐπ' αὐτῷ ἀναφέρων θυσίας.

PSALMUS XLIII.

Στ. β'. Οἱ δὲ διαβάλλοντες ὡς οὐκ ἀκριθῆ τὴν Γραφὴν φασί· Τίνι γὰρ εἶχον ἀκούειν ἢ τοὺς ὡσίν; ἀγνοοῦντες, ὡς οὐ κοινοῖς ὡσίν, ἀλλὰ τοῖς ἀνθρώπων φησὶν ὅσοι λογικῶς ἀκροῶνται. Ὡσεὶ καὶ μουσικοὶ ἄνδρες μαθήματα μουσικὰ τοὺς τῶν μουσικῶν ὡσὶν παρεδίδουσαν, ὁποῖόν ἐστιν τό· « Ὁ ἔχων ὄτα ἀκούειν ἀκούετω. » Λέγοις δ' ἂν πατέρας καὶ τοὺς κατὰ παιδεύουσιν.

Στ. γ'. Κακώσας τοὺς ἐκ περιτομῆς λαοὺς ὁ Θεὸς, ἐξέβαλεν ἐκ τῆς ἱερᾶς τοῦ νόμου παιδείσεως· οὐ νόμῳ δὲ πολέμου νικήσαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύσαντες ἐκληρονόμησαν τὴν ἐναγχοῦς εἰρημένην γῆν· οὐδὲ ὁ βραχίλιον αὐτῶν ἔσωσαν αὐτοὺς, τούτεστιν ἡ ἐργασία αὐτῶν. Χάρτιτι γὰρ τὴν σωτηρίαν ἐσχῆκασιν ὑπὸ τῆς σῆς δεξιᾶς καὶ τοῦ βραχίονος, τούτεστι τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ· φωτισμὸς δὲ ὁ φωτίζων πρόσωπὸν σου τυγχάνον, « ὅτι ἠδύδκησας ἐν αὐτοῖς » τοῦ σῶσαι αὐτοὺς τῇ χάριτι, οὐκ ἐξ ἔργων αὐτῶν, ἵνα μὴ καυχῆσονται.

Στ. ε'. Τὰς τοῦ Ἰακώβ σωτηρίας τοῦ περνεύζοντος τὰ φαῦλα καθ' ἃ σώζεται, ἐντέλλεται ὁ Θεὸς τοῖς ἁγίοις πνεύμασιν, τοῖς εἰς διακονίαν ἀποστελλομένοις διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν.

Στ. ς'. Κέρατα δὲ τοῖς ἁγίοις καὶ αἱ τοῦ Χριστοῦ δυνάμεις εἰσὶν, καθ' ἃς τοὺς ἔχθρους αὐτῶν κεραιζουσιν. Διδὸν καὶ πάντα τὰ ζῶα τὰ κέρασι χρώμενα καθαρὰ ὄντα, ἢ ἐπὶ τὸν θεῖον βωμὸν ἀπάγεται, ἢ τροφή τῇ μερίδι τοῦ Θεοῦ τυγχάνει.

Στ. θ'. Ὀλην τὴν ἡμέραν ἐν τῷ Θεῷ εἶπεν ζωὴν, ἥτις συνέστηκεν ἀπὸ ἀπαθείας καὶ γνώσεως Θεοῦ.

Στ. ι', ια'. Ἀπωθεῖται ὁ Θεὸς ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ πάν-

VERS. 1. Persona Salvatoris inducitur, ad Patrem quæ sunt in psalmo dicens : « et gentem non sanctam » David Judæos vocavit. Vir autem iniquus et dolosus Judas est. Quæ quidem cum sequentibus congruere nequeunt. Quomodo enim posset dicere : « Emitte lucem tuam et veritatem tuam, » et quæ sequuntur?

VERS. 3. Cum lumen verum²² Salvator ipse et veritate²³ se esse dicit, qui ante incarnationem didicerant ex prophetiis quod splendet lumen et veritas Dei, precabantur sibi per incarnationem miti lumen et veritatem, ut iis deducerentur in montem sanctum, verbum de Trinitate excelsius, et æterna tabernacula. Nihil aliud est lumen ac veritas secundum essentiam. Utrumque enim est Dei Filius, sed cogitatione sola : veritas est, nam ab umbra et mendacio liberat; lumen autem, nam erroris et ignorantia lumen est.

VERS. 4. Hæc vox « introibo » non inconsulto dicta : namque ex materiali altari intelligibilis imaginem accipiens, introit ad ipsum Deum invisibiliter ei offerens hostias.

PSALMUS XLIII.

VERS. 2. Qui rejiciunt quasi non justam Scripturam dicunt : Qui enim potuerunt audire nisi auribus suis? ignorantes quod non propriis, sed hominum auribus loquitur, quocumque prudenter audiunt. Sicut et musici viri præcepta musica musicorum auribus tradiderunt, quale est illud : « Qui habet aures audiendi audiat²⁴. » Patres autem vocantur, qui docent.

VERS. 3. Affligens circumcisionis populos Deus, e sancta legis disciplina expulit eos : non autem belli lege qui ex gentibus crediderunt, modo dictam terram obtinuerunt hæreditate; neque brachium eorum salvavit eos, id est eorum opera. Gratia enim salutem obtinuerunt per dextram tuam et brachium, id est per unigenitum Filium : illuminatio autem, quæ faciem tuam illuminat, « quoniam complacuiisti in eis, » salvos faciens eos gratia, non ex eorum operibus, ne glorientur.

VERS. 5. Jacobi salutes supplantantis caduca juxta quæ salvatur, mandat Deus spiritibus sanctis, qui ad ministrandum deputantur hominibus salutem hæreditate accepturis.

VERS. 6. Cornua autem sanctis Christi potestates sunt, quibus inimicos suos cornu ventilent. Ideoque omnia animalia, quæ cornua habent, munda, aut ad divinum altare deducuntur aut clero divino alimentum sunt.

VERS. 9. Totam diem ἐν Θεῷ dicit vitam, quæ cum tranquillitate Dei que cognitione agitur.

VERS. 10, 11. Repulit autem a se Deus non om-

²² Joan. viii, 12. ²³ Joan. xiv, 6. ²⁴ Matth. xi, 5.

nino propter peccatam, sed et propter alias quas movit ipse causas. Non omnis autem qui convertitur retrorsum vituperabiliter hoc sustinet : nam si quis prava relinquens, procul fugit digressus ab iis, hic retrorsum conversus ad ea quæ dereliquit, in exitium delabitur. Si quis autem Sion, id est virtutem relinquens, in malitiam Babylonem vocatam pergit, retrorsum conversus, beatam recipit rem. Cæterum hæc dicentes, postquam post inimicos suos facti sunt, retrorsum conversi, reprehensione digni delapsi sunt.

Vers. 12. Videntur hæc dicentes, sancti quidam cum sint, fere similes ei qui ut ovis ad occisionem ducitur, quasi oves edendæ ab iis, qui pro utilitate sermones ac vitam impendunt. Sed et in gentibus hi a Deo dispersi sunt, seminis instar, quod projiciunt agricolæ, ut conversas gentes ad suam virtutem adducant. Neque enim attendendum est dicentibus dispersam fuisse in gentibus Dei sacerdotes servitutis modo.

Vers. 16. Postquam prædictis abominandis succubimus, per vitam erubescens tota die, contra nos confusionem nostram habemus, vultusque nostri pudore obtegente nos, ut non jam auderemus revelata animæ nostræ facie Domini floriam contemplari.

Vers. 17. A voce exprobrantis, et jurgium inferentis, et compellantis, tota die verecundiam contra se esse videt; ab ostendente ipsius formidandam faciem, ab inimico persequente, pudor cooperuit faciem eorum.

Vers. 18. Perfectam virilitatem adeptorum vox; multis enim variisque tribulationibus super eos coortis, atque ad Dei oblivionem excitantibus, Deum tamen ante oculos habuere, ita ut eorum quisque dicere posset, « in tribulatione Domini recordatus sum. »

Vers. 19. Declinat semitas alicujus Deus a via sua, cum tradit cum cupiditatibus cordis sui, et adulterinæ menti.

Vers. 20. Locus afflictionis, nempe super terram et sub terra, ubi humiliantur qui corporis mortem pertulerunt. Quæ in corde impressa sunt, subinde explicabuntur.

Vers. 26. Si enim tropice hæc dicantur, hæc significatio est : nobis terram incolentibus, voluptatibus aliisque cupiditatibus refertam, humiliata est ideo in pulvere anima nobis humi prostratis; atque etiam in terra conglutinatæ est venter nobis nihil cœlestis vescentibus, sed serpentis instar terram comedentibus omnibus diebus vitæ nostræ. Si autem allegorice interpretemur hunc locum, in corpore inhabitans anima dicet : « Humiliata est in pulvere anima nostra. » Hæc de beata quæ in cœlis est vita dejecta, quæ deorsum sunt sapiendo, dicet : « Con-

τως δι' ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας ὅς οἶδεν αὐτὸς αἰτίας. Οὐ πᾶς δὲ ὁ εἰς τὰ ὀπίσω ἀποστρεφόμενος ψεκτῶς τοῦτο ὑφίσταται· ἐγὰρ τις τὰ φαῦλα καταλιπὼν, μακρὰν φύγῃ ἀποχωρῶν ἀπ' αὐτῶν, οὗτος εἰς τὰ ὀπίσω στραφεὶς ἐφ' ἃ καταλείπειν, ὀλέθρῳ περιπίπτει. Εἰ δὲ τις τὴν Σιών, τοῦτέστι τὴν ἀρετὴν, καταλείψας, ἐπείγοιτο ἐπὶ τὴν κακίαν, Βαβυλῶνα καλουμένην, ἀποστρεφόμενος εἰς τὰ ὀπίσω, μακάριον ἀναδέχεται πρᾶγμα. Πλὴν οἱ τὰ προκειμένα λέγοντες, ἐπεὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς γεγόνασιν, εἰς τὰ ὀπίσω ἀποστραφέντες ψεκτοὶ περιέπεσον.

Στ. 1β. Ἐοίκασιν οἱ ταῦτα λέγοντες ἄγιοι τινες ὅτις, παραπλησίως τῷ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενῳ δεδῶσθαι, ὡς πρόβατα βρώσεως τροφῆ γινόμενοι τοῖς ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦς λόγους καὶ βίον αὐτοῖς προσιεμένοις. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν αὐτοὶ ὑπὸ θεοῦ διεσπάρησαν, δίκην σπέρματος, γεωργικῶς καταβαλλόμενοι, ἵνα μεταποίησαντες τὰ ἔθνη εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ποιότητα ἀγάγωσιν. Οὐ γὰρ προσεκτεῖν τοῖς λέγουσιν διεσπάρθαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὴν τοῦ θεοῦ μερίδα αἰχμαλωσίας τρόπον.

Στ. 1γ. Ἐπεὶ τοῖς προεξηγημένοις ἀπευκτεῖς ὑπέπεσαν· διὰ βίου ἐντροπόμενοι ὅλην τὴν ἡμέραν ἐναντίον τὴν ἐντροπὴν ἑαυτῶν ἔχομεν, τῆς αἰσχύνῃς τοῦ προσώπου ἡμῶν καλυπτούσης ἡμᾶς, ὡς μήποτε παρῆρσιαν ἔχειν ἀνακακαλυμμένῳ τῷ προσώπῳ τῆς ψυχῆς κατοπτρίζεσθαι τὴν δόξαν Κυρίου.

Στ. 1δ. Ἐκ τῆς τοῦ ὀνειδίζοντος καὶ δίκην παραπαλοντος καὶ παρακαλούντος, ὅλην ἐντροπὴν τὴν ἡμέραν εἶναι κατενώπιον ἑαυτοῦ θεωρεῖ· ἀπὸ δὲ τοῦ ἐπιδεικνύοντος ἑαυτοῦ φοβερὸν τὸ πρόσωπον ἐκδιώκοντος ἐχθροῦ ἢ αἰσχύνῃ ἐκάλυψεν τὸ πρόσωπον αὐτῶν.

Στ. 1ε. Τελεῖαν ἀνδρείαν ἀναλαβόντων ἢ φωνῇ· πολλῶν γὰρ καὶ διαφόρων θλίψεων ἐπ' αὐτοὺς ἤκουσῶν καὶ ἐκδιωζομένων ἐπιλαθέσθαι τοῦ θεοῦ, ἐξανατίας αὐτῶν ἀνεπάλουν θεόν, ὡς ἕκαστον εἰπεῖν, « Ἐν θλίψει τοῦ Κυρίου ἐμνήσθην. »

Στ. 1θ. Ἐκκλίνει τὰς τρίβους τινὸς ὁ θεὸς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ὁδοῦ, παρατιθεὶς αὐτὸν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς καρδίας ἑαυτοῦ καὶ εἰς ἀδόκιμον νοῦν.

Στ. κ. Τόπος κακώσεως ὁ περὶ γῆν καὶ ὁ καταχθόνιος χώρος, ἐνθα ταπεινοῦνται οἱ πείραν ἔχοντες τοῦ σώματος τοῦ θανάτου (70). Τὰς ἐν καρδίᾳ τυπώσεις, ὅς καὶ ἐξῆς προσαγορευτέον.

Στ. κς. Εἰ μὲν τροπικῶς ταῦτα λέγοιτο, τὸ δηλούμενόν ἐστιν τοιοῦτο· Ἐπεὶ χοῦν περικείμεθα τὸν ἐξ ἡδονῶν καὶ τῶν ἄλλων παθῶν συγκαίμενον, διὰ τοῦτο ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν χαμαιριζῶν γενομένων· ἀλλὰ καὶ εἰς γῆν ἐκαλλήθη ἡ γαστήρ ἡμῶν, οὐδὲν οὐράνιον τροφομένων, ἀλλὰ κατὰ τὸν ὄφιν γῆν ἐσθιόντων πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἑαυτῶν. Εἰ δὲ πρὸς ἀλληγορίαν ἐξηγηθῆι τὸ προκειμένον, εἰς τὸ σῶμα ἐμβατεύουσα ἡ ψυχὴ ἔρει, « Ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » Αὕτη καὶ τῆς μακαρίας ζωῆς τῆς ἐπουρανίου ἐκπεσοῦσα ἐν τῷ τὰ κάτω φρονεῖν,

(70) Animadvertite Didymi testimonium de inferorum pœnis.

ἔρει τὸ, « Ἐκολλήθη εἰς γῆν ἡ γαστήρ ἡμῶν. » Οὐκ ἄλλα γὰρ τῶν γῆινων τρέφεται.

Στ. κζ'. Λέγει ἐνταῦθα καὶ πρὸς τὸν Σωτῆρα, ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς διατριβόντα κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ἵνα ἀνασταῖς ἀρωγὴν παράσχοι καὶ λύτρα, διδοὺς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

PSALMUS XLIV.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. α'. — Τινὰς φήθησαν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι τὴν ψῆδὴν περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς αὐτὸν Λόγου, ὃν ἐκ τῆς οἰονεὶ καρδίας ἢ αὐτῶν τῶν σπλάγγων, φησὶν, προήγαγεν, καὶ ἀπὸ ἀγαθῆς καρδίας ἀγαθὸς λόγος προήλθεν. Ἐμὸι δὲ δοκεῖ ταῦτα ἐπὶ τὸ προφητικὸν ἀναφέρεσθαι πρόσωπον. Τὸ γὰρ ἐφεξῆς τοῦ ῥητοῦ, οὐκέτι ὁμοίως ἐξομαλίζει ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐξήγησιν. Οὕτε γὰρ ἂν περὶ τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης ὁ Πατὴρ εἶπεν ὅτι « Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξύγραφου. » — « Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Οὐ γὰρ ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγκρίσεως τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κάλλους ἔχει. Καὶ προτῶν δὲ φησὶν, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέν σε ὁ Θεὸς σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως. » Οὐ γὰρ εἶπεν, « Ἐχρισά σε ἐγὼ ὁ Θεός, ἀλλ' ἔχρισέν σε. » Ὅστε ἐκ τούτου παρίστασθαι ἕτερον εἶναι τὸ διαλεγόμενον πρόσωπον. Ποῖον οὖν ἐστὶ τούτο, ἢ ὁ Προφήτης ὁ χωρήσας τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς ἑαυτὸν γενομένην ἐνέργειαν; « Ἐξήρεύξατο, » φησὶν, « ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. »

Στ. β'. Γραφεῖα μὲν ἔρει τὸν Θεὸν Λόγον, ἐγγράφοντα ταῖς διανοαῖς τοὺς θελοὺς αὐτοῦ νόμους· κάλαμον δὲ τοῦ ὀξύγραφου γραφέως ὃν ἀνέλαβεν γράψαντα ἄνθρωπον τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ἀπάσῃ γῆ, τουτέστιν ψυχῇ ἀνθρώπου.

Στ. γ'. Γραφόντων καὶ αὐτῶν παιδεύσεις τινάς· ὡς γὰρ ὁ λόγος τοῦ Εὐαγγελίου κόκκῳ συνάπτει παραβαλλόμενος, εἰ γεωργίας τύχοι, μείζων γίνεται τῶν ἀνθρωπίνων λόγων, λαχάνων διὰ τὸ πρόσκαιρον ὀνομαζομένων, οὕτως ἂ γράφει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καλάμῳ ἰδίῳ καιρῶς ἐπιδείκνυται αὐτὰς παρὰ τὰς τῶν ἀνθρώπων συγγραφάς. Ἐπεὶ περὶ τὸν μηρὸν ἐνεργεῖται τὰ γενέσεως πράγματα, φύονται δὲ περὶ ταῦτα αἰσχυρὰ ἐπιθυμίαι, χρεῖα τοῦ τιμητικοῦ λόγου ῥομφαίας ὀνομαζομένου, ἵνα περὶ τὸν μηρὸν ζωσθεῖς ἐκτέμνοι τὰς ἀκολάστους ἡδονάς. Ὁ Σωτῆρ οὖν κατὰ τὸν ἀνθρώπου τύπον ἀρίστης πολιτείας καταβαλλόμενος ὑπὲρ αὐτοτελοῦς ἀγνείας περιζώννυται ῥομφαίαν ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ, ὠραιότητα ἔχων καὶ κάλλος διὰ τὴν προσοῦσαν ἐν ἀναμαρτησίᾳ ἀρετῇ. Ὅτι δὲ σύμβολον ὁ μηρὸς τῶν προειρημένων, ἤδη προεῖρηται. Δύναται ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος, ἢ μὲν Λόγος, ῥομφαία εἶναι, ἢ δὲ σὰρξ, μηρὸς τῷ ἐκείθεν τὴν ἀρχὴν ἔχειν τὴν σάρκα. Οὗτος δὲ, πρὸς ὃν ὁ λόγος, πᾶσαν ἀσθένειαν διαφυγῶν δυνατὸς ἐστὶ τὴν φαιδρότητα τῆς θεότητος, κάλλος καὶ ὠραιότητα ἔχειν.

Στ. δ'. Ἐντείνας δὲ οἷα τοξότης ἀριστος τόξον, κατεσοῦσι τιτρώσκων εἰς ἔρωτα θεῖον τοὺς βαλλομένους. Ἀναγνωστέον δὲ καὶ « κατεσοῦσι » Ἰσον τῷ,

A glutinatus est in terra venter noster. » Non aliis enim ac terrestribus vescitur.

VERS. 27. Dicit hic et ad Salvatorem, in terræ præcordiis passionis tempore jacentem, ut exurgens auxilium præbeas et redemptionem, dans animam suam redemptionem pro multis **.

Didymi et Eusebii. VERS. 1. — Nonnulli existimaverunt a persona Patris dici canticum de Verbo quod in principio erat apud eum **, quodque quasi ex corde vel e visceribus, ait, eduxit, atque de bono corde verbum prolatum est bonum. Mihi autem videtur hæc ad prophetica referri personam. Quæ enim proxime sequuntur, non similiter hinc de Patre acceptioni consonant. Neque enim de propria lingua Pater dicere potuisset: « Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis; — Speciosus forma præ filiis hominum. » Non enim pulchritudinis præcellentiam ex comparatione cum hominibus accipit. Et paulo inferius ait: « Ideo unxit te Deus oleo lætitiæ. » Non enim dixit: Unxi te ego Deus, sed, « unxi te. » Exinde nobis demonstratum videtur aliam esse quæ hic loquitur personam. Quænam igitur est illa, nisi Propheta, cum senserit in se delapsam Spiritus sancti virtutem? « Eructavit, » exclamat, « cor meum verbum bonum. »

VERS. 2. Scribam quidem dicet Deum Verbum, divina ejus lege in mentibus inscripta; calamum autem velociter scribentis scribæ quem recepit hominem verbum Evangelii scribentem in universa terra, id est in hominis anima.

VERS. 3. Scribentibus et ipsis doctrinas quasdam: sicut enim verbum Evangelii grano sinapis æquiparatum, si cultura fovetur, majus sit humanis verbis, oleribus ** ob brevitatem nominatis, ita quæ scribit Dei Verbum proprio calamo magnopere præstant ipsis hominum scriptis. Quandoquidem præ semur generatio fiat, et idcirco turpes exoriuntur cupiditates, censorio verbo opus est, quod gladius vocatur **, ut super semur accinctum dissolutas præcidat voluptates. Salvator igitur secundum hominem, typum optimæ disciplinæ stabiliens propter absolutam puritatem accingitur gladio super semur suum, formam habens et pulchritudinem propter inhærentem innocentiam virtutem. Quod autem sit semur symbolus eorum quæ modo dicimus, jam superius dictum est. Potest Verbum caro factum, ut quidem verbum, gladius esse; ut autem caro, semur, cum exinde sit initium carni. Hic autem, apud quem erat Verbum, omne infirmitate devitata, splendorem divinitatis, speciem et pulchritudinem habere valet.

VERS. 5. Extendens autem, quasi sagittarius optimus, arcum, prospere dirige vulnerans in amorem percussos et vulneratos. Atque etiam legendum

** Matth. xx, 28. ** Joan, i, 1. ** Marc. iv, 31, 32. ** Hebr. iv, 12.

est, « Duc benigne super terram » et similiter A « facilem præsta viam : » et præterea, « Regna super desiderio vulneratos. » Causa autem regni tui, perfectio virtutis est, non in actu solum, sed et in scientia. Quod quidem indicat « propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam. » Regna enim, ait, ad cognoscendam veritatem, et ad mansuetudinem justitiamque stabiliendam iis qui tua sub ditione sunt. « Et deducet te mirabiliter dextera tua. » Qui secundum Deum omnia facit, activa honorum virtute, quæ dextera est, mirabiliter deducitur, hac usus duce in via ad Salvatorem. Ergo et Salvator infra efficiens virtutes, dextera ejus mirabiliter deducitur.

Vers. 6. Turpis est status in malis sedentium, hisque fossi sagittis, sub eum cadunt, id est subjiciuntur ei, atque in ejus potestatem veniunt. Inimici regis Christi omnes peccatores. Cum igitur in corda eorum modo dictæ deveniunt sagittæ, ab inimicitis dejiciuntur, Regis genibus prostrati. Vel stantes in corde inimicorum Regis, in voluntate odii sui confirmati, perfossi sagittis erunt a Christo, corde inimicorum ejus deficientes.

Vers. 8. Quæ vero, si ad unigenitum Dei Filium essent, Filius Dei vigentem ante ipsius adventum iniquitatem odio persecutus, diligens vero post incarnationem suam exortam fide justitiam, tradidit seipsum bona Patris voluntate factum hominem, latitæque unctum oleo, id est sancto Spiritu.

Vers. 10. Reges hic dicuntur qui cum Christo regnant, quorum ipse Rex regnantium. Horum filia per disciplinam factæ sunt, quas docuerunt, animæ; vel potius Ecclesiæ, quæ quidem filia cum sint in honore illius qui celebratur, delectaverunt Christum Regem « a domibus eburneis. » Domus autem eburneas vocabis excelsas theologiis : ebur enim, prout Deus, verbi symbolum est; vocis enim organa sunt et dentes. Domus eburneæ, magnæ scilicet. Postquam enim verbum suum sic magnificentaverunt ut maxima fieret domus speculationum de Deo, mæxæ regum filia ex prædictis eburneis regis delectaverunt Christum.

Vers. 11. Mutatur hic loquentis persona. Deus enim est qui e gentibus Ecclesiam alloquitur, quam et filiam suam vocat. Ait igitur : Meis acceptis verbis, o filia, audi et vide sensum eorum, iisque animum intendo. Multo magis adhuc aurem tuam inclinare voles ad ea plenius et efficacius audienda et exoptanda : consequetur tibi concivium oblivio, nec jam iisdem in gentibus patriaque immorari volueris; oblivisceris etiam domum patris tui, qui te genuit secundum iniquitatem diaboli.

(71) Λεγε βάρων. Edit.

« Εὐδοίαν πάρεχε » καὶ πρὸς τοῦτοις, « Βασίλευε τῶν βεβλημένων πόθω. » Ἡ δὲ αἰτία τοῦ βασιλεύσαι σε τελειότης ἀρετῆς ἐστίν, οὐκ ἐν πράξει μόνῃ, ἀλλὰ καὶ γνώσει. Τὸ γὰρ « ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραυτήτος καὶ δικαιοσύνης, » τοῦτο σημαίνει· Βασίλευε γὰρ, φησὶν, ἔνεκα τοῦ γνωσθῆναι τὴν ἀλήθειαν, καὶ πραύτητα, καὶ δικαιοσύνην κατορθωθῆναι τοῖς ὑπὸ τὴν σὴν ἀρχήν. « Καὶ ὀδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. » Ὁ κατὰ θεὸν πάντα πράττων, ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν πρακτικῆς δυνάμεως, δεξιᾶς οὐσης, θαυμαστῶς ὀδηγείται, ἡγεμονία αὐτῆς χρώμενος τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ὁδοῦ· καὶ ὁ Σωτὴρ οὖν ἐπιτελῶν δεξιῶς παραδόξως δυνάμει, ὑπὸ δεξιᾶς αὐτοῦ θαυμαστῶς ὀδηγείται.

Στ. ζ'. Καὶ φαύλην στάσιν ἔχοντα τῶ ἐν κακοῖς ἰδρύσθαι πληγέντα τοῦτοις τοῖς βέλεσιν, ὑποκάτω αὐτοῦ πασεῖν, τοῦτέστιν ὑποταγῆναι αὐτῷ καὶ ὑπ' αὐτὸν γεγενῆσθαι. Οἱ ἔχθροὶ τοῦ βασιλέως Χριστοῦ πάντες οἱ ἀμαρτάνοντες. Ὅταν οὖν ἐν τῇ καρδίᾳ τούτων τὰ προειρημένα βέλη γένηται, πίπτουσιν ἀπὸ τῆς ἔχθρας, τὸν Βασιλέα γονυπετοῦντες. Ἡ τάξις οἱ ἐσθηκότες ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ βούλημα τῆς ἔχθρας αὐτῶν βεβασιούμενοι, βληθέντες ὑπὸ τῶν βελῶν γενήσονται ὑπὸ Χριστὸν, τῇ καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καταπεσόντες.

Στ. η'. Εἰ δὲ εἴη πρὸς τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ταῦτα, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μισήσας τὴν πρὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ πολιτευσμένην ἀνομίαν, ἀγαπήσας δὲ τὴν ἐκ τῆς παρουσίας αὐτοῦ φουομένην ἐκ πίστεως δικαιοσύνην, ἐπιδέδωκεν ἑαυτὸν εὐδοκίᾳ πατρικῆ ἀνθρωπος γενέσθαι, καὶ χρισθῆναι ἐλαλίᾳ ἀγαλλιᾶσεως, τοῦτέστιν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Στ. ι'. Βασίλεις ἐνταῦθα ῥητέον τοὺς Χριστῷ συμβασιλεύοντας, ὧν αὐτὸς Βασιλεὺς βασιλεύωντων. Τούτων θυγατέρες γεγενῆσιν κατὰ διδασκαλίαν, ἃς παιδεύουσιν ψυχὰς· μᾶλλον δὲ Ἐκκλησίας, ἃς περ θυγατέρες ἐν τιμῇ τοῦ ἀπολυμένου οὐσαι ἠῦθραναν τὸν βασιλέα Χριστὸν (« ἀπὸ βαρῶν ἐλεφαντίνων. ») Βάρεις δὲ ἐλεφαντίνους ἐρεῖς τὰς ὕψηλάς θεολογίας· τὸ γὰρ ἐλεφαντίνων ὁδοὺς τυγχάνων, λόγου σύμβολόν ἐστιν· φωνητικὰ γὰρ ὄργανα καὶ οἱ ὀδόντες· βάρεις εἰσὶν αἱ μεγάλαι οἰκίαι. Ἐπεὶ οὖν τὸν ἑαυτῶν λόγον οὕτως ἐμεγάλυναν ὡς οἶκον μέγιστον θεωριῶν τῶν περὶ Θεοῦ γενέσθαι αἱ πολλαὶ τῶν βασιλέων θυγατέρες, ἀπὸ τῶν προειρημένων βασιλέων (71) ἐλεφαντίνων ἠῦθραναν Χριστὸν.

Στ. ια'. Μεταβολὴ προσώπου εὐφραίνεται γενομένη. Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ προσφώνων τῇ ἀπὸ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἣν καὶ θυγατέρα αὐτοῦ ὀνομάζει. Φησὶν γοῦν· Δεξιὰ μὲν τοὺς ἐμοὺς λόγους, ὡ θυγατερ, ἀκουσον καὶ ἴδε αὐτῶν τὴν διάνοιαν, ἐπιστήσασα αὐτοῖς. Ἐτι γὰρ μᾶλλον πλεῖον θελήσεις τὸ οὖς σου κλίνειν ἐπὶ τὸ πλείονως αὐτὰ καὶ ἐξερρασιτικώτερον ἀκοῦσαι καὶ ποθῆσαι· ἀκολουθήσει δὲ σε λήθη τῶν ὁμοφύλων, μηκέτι θελησάσης σου τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα περιστελλεῖν ἔθνη καὶ πάτρια· ἐπιλήσει δὲ καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου γενήσαντός σε κατὰ κακίαν τοῦ διαβόλου.

Στ. ιβ'. Διὰ τοῦτο σε καλῶ, θύγατερ, φησὶ πρὸς Α αὐτὴν ὁ Θεὸς, ἐπὶ τῷ ποιῆσαι τὰ προστεταγμένα σοι· ἐπειπερ ὁ ἐμὸς Υἱὸς Βασιλεὺς ὢν ἐπεθύμησεν τοῦ ἐνυπάρχοντός σοι κάλλους κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἐμὴν γεγενημένης. Αὐτοῦς δὲ οὗτος ὁ Βασιλεὺς ἐπιθυμῶν τοῦ κάλλους σου, οὐχ εἰς τῶν ὁμοιωμάτων σου τυγχάνει· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ Κύριός σου· οὐ γὰρ ἄγγελος ἢ ἀρχάγγελος ἢ τις ἄλλος γενητὸς ὢν ὑπάρχει. Αὐτῷ γὰρ καὶ προσκυνοῦσι πάντες. Ἐπεί οὖν Θεοῦ τὸ προσκυνεῖσθαι, ἴσθι Θεὸν ὄντα τὸν Βασιλέα τὸν ἐπιθυμοῦντα τοῦ κάλλους σου· ὃς καὶ Κύριός σου ἐστίν.

Στ. ιγ'. Πρὸς τούτους ἴσθι ὅτι πολλὴν μεταβολὴν ἔσχες. Θυγάτηρ γὰρ Τύρου οὕσα δι' ἣν εἶχες δεισιδαιμονίαν, ἐμοῦ θυγάτηρ ἐχρημάτισας, ὡς λιτὰς τῷ προσώπῳ σου προσάγειν πάντας τοὺς πλουσίους τοῦ λαοῦ, ὅσοι πλουτοῦσιν κατὰ πίστιν καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἀλήθειαν, σοὶ προσέρχονται, τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύοντες, διὰ τὸ σύζυγον τῷ Βασιλεὶ γεγενῆσθαι. Ὡς γὰρ παλαιοὶ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τῇ κατὰ Θεὸν θεραπείᾳ προσερχόμενοι τῷ Ἰσραὴλ προσηλύτευον, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ παρακαλοῦντες, οὕτως νῦν οἱ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων μετανοοῦντες προσφεύγουσιν τῇ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἀξιοῦντες ὑποδεχθῆναι παρ' αὐτῆς.

Στ. ιδ'. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς βασιλείων Ἑσεδῶν (72). Ἑσεδῶν ἐρμηνεύεται *λογισμοί*. Ὁ βασιλεὺς δὲ τῶν λογισμῶν τῶν δικαίων ὄντων, ἐστὶν Κύριος· τῆς οὖν ὑμνουμένης θυγατρὸς Τύρου ἡ δόξα οὐκ ἄλλοθεν ἐστίν, ἢ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῶν λογισμῶν. Ἰστέον δὲ ὅτι πολλοῦ τῶν Γραφῶν ἀντὶ τῆς νοητῆς οὐσίας λαμβάνεται ὁ χρυσός. Ἐπεί οὖν ἐν τοῖς ἐνδύμασιν αὐτῆς τυγχάνουσαι ἀρεταὶ συγκαλύφονται καὶ ὁ περὶ τῶν νοητῶν λόγος, μάλιστα ὁ περὶ τῆς Τριάδος, κροσσωτὰ χρυσᾷ περιθέλλεται, ὄντα κεποικιλμένα διὰ τὸ πολύτερον καὶ πολυεῖδες τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας.

Στ. ιε'. Εἰ καὶ πολλοὶ ἀδιάφθοροι εἴεν ψυχὰς ἀεὶ παρθένους ἔθος καλεῖν, ἀλλ' οὐ πᾶσαι ἤδη ἀποφέρονται τῷ Βασιλεὶ, ἀλλ' αἱ πλησίον καὶ ἐγγὺς γενόμεναι τῇ διαθέσει τῆς τελείας νύμφης, οὗ (73) δὲ καὶ τὸ « ἀνερχθήσονται. » Αἱ γὰρ πείραν μὴ ἔχουσαι τοῦ νομφίου Λόγου, οὐχ οἷαί τε εἶσι δι' ἑαυτῶν πρὸς αὐτὸν ἵνατι. Ἄγουσι δ' αὐτὰς πρὸς αὐτὸν οἱ τὰ προπαιδεύματα αὐταῖς παραδιδόντες· εἰσὶν δὲ οὗτοι νόμοι καὶ προφηταί. — Τῆς λέξεως ἀτάπειαν ἔχουσα, ἐξ ἄλλης τὴν διάνοιαν αὐτῆς ληψώμεθα. Ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁσμάτων τὰς διαφορὰς τῶν Χριστῶν προσερχομένων ψυχῶν ἐρμηνεύων ὁ λόγος φησὶν· « Εἰσὶν βασίλισσαι, καὶ παλλακαί, καὶ νεανίδες ὧν οὐκ ἐστὶν ἀριθμὸς· μία ἐστὶν περιστέρα μου, τελεία μου. » Ὡς περὶ ταύτης εἰρηθεῖαι, Εἶδον αὐτὴν θυγατέρας καὶ μακαριοῦσιν αὐτήν, βασίλισσαι καὶ παλλακαί, καὶ αἰνέσουσιν αὐτήν. Ἐξ ὧν δείκνυται ἄλλη

VERS. 12. Quamobrem te voco, filia, ait ad eam Deus, ut quæ tibi mandata sunt efficias : quandoquidem Filius meus Rex concupierit inhaerentem tibi decorem, quæ ad imaginem similitudinemque meam facta es **. Hic autem ipse Rex, decorem tuum concupiscens, non unus est æqualium tuorum. Ipse est enim Dominus tuus : non enim angelus aut archangelus, aut creatorum quivis alius est, Namque eum omnes adorant. Atqui cum proprium Dei sit adorari, scito Deum esse Regem concupiscentem decorem tuum : qui et Dominus tuus est.

VERS. 13. Præterea scito quoniam multum mutata es. Filia enim Tyri cum esses propter illas quibus imbuta fuoras superstitiones, filia mea vocata es, ut vultum tuum deprecarentur omnes divites populi ; quicunque fide et Evangelii veritate ditescunt, ad te venient, vultum tuum deprecantes, quoniam conjux facta es Regis. Sicut enim antiqui de gentibus in Deam pietate deducti ad Israel se recipiebant, vultum ejus invocantes, sic nunc qui ex Judæis convertuntur, in gentium Ecclesiam confugiunt, ab ea recipi petentes.

VERS. 14. Omnis gloria filiarum regum (abintus,) quod quidem interpretamur *cogitationes*. Rex enim cogitationum justarum Dominus est : hujus enim quæ filia Tyri vocata est, gloria non externa est, quæ a cogitationum Rege venit. Notandum est quoniam pleramque in Scripturis pro intelligibili existentia sumitur aurum. Cum igitur in vestimentis ejus, scilicet virtutibus, intextatur quoque de spiritualibus, præsertim de Trinitate sermo, simbriis aureis circumdatur, amictus varietatibus propter varietatem diversitatemque Christi doctrinæ.

VERS. 15. Etsi multæ incorruptæ sint animæ quas virgines vocare consueverunt, sed non omnes jam adducuntur Regi, verum quæ ad perfectam sponsam propius accedunt, eodem sensu et afferentur. Quæ enim sponsalis Verbi sunt expertes, non per se valent ire ad eum. Adducunt autem eas ad illum qui primariis instruxerunt doctrinis, lex scilicet et prophetæ. — Hujus loci sensum, cum aliquid habeat obscuritatis, ex alio sumemus. In canticorum Canticæ animarum ad Christum adveniunt differentias interpretans Scriptura ait : « Sunt reginæ, et concubinæ, et adolescentulæ, quarum non est numerus ; unica est columba mea, perfecta mea ». Quasi de ea diceretur : Viderunt eam filiæ, et] beatam dicent eam reginæ et concubinæ, et celebrabunt eam. Quibus ostenditur alias esse præter filias, quæ di-

** Gen. 1, 26, 27. * Cant. vi, 7, 8.

(72) En Didymus Alexandrinus legebat Ἑσεδῶν, ut est in codice antiquissimo omnium Vaticano Septuaginta Interpretum. Cæterum recte hic inter-

pretatur Didymus ; reapse enim τῶντι ἐστὶν *cogitatio*. (73) Οὗ. Lege εὗ, correctione omnium certissima. Edit.

ctæ sunt adolescentulæ, et concubinæ, et reginæ. His igitur patet verbis quoniam inter animas ad Christum accedentes, aliæ quidem nondum ad nuptiarum tempus pervenerunt, hæ sunt adolescentulæ; aliæ autem cum eo convenientes, jam conjunctæ sunt; aliæ vero stirpe nobili, quæ intra sex dies creatum antecesserunt mundum, sexaginta sunt reginæ; aliæ, octavo die circumcissione accepta, servitutis spiritum habentes, octoginta concubinæ sunt. Hæc autem omnes supergressa secundum spiritum constituta, adeo ut diceretur columba, perfecta Verbi præclara est Ecclesia, neque maculam, neque rugam, neque quidquam simile habens⁶². Hanc Ecclesiam celebrans Psalmista in superioribus versiculis, nunc quidem simul cum ea dicit afferendas esse sponso ejus Regi quæ olim ad horam connubii non pervenerant, nunc autem propter perfectionem suam in thalamum adductæ, ut cum Rege recubantes dignentur membra fieri unicæ perfectæ sponsæ, ab ea non jam alienati, sicut cum imperfecti erant.

Vers. 17. Ut fere omnia psalmi ad Christum dicuntur, ita quoque hic versiculus. Pro patribus quos secundum carnem habebas, scilicet circumcissionis, nati sunt tibi ex eodem genere filii, verbum evangelicum complexi: quos autem constituiti principes super omnem terram, dicens eis: « Euntes docete omnes gentes⁶³. »

Vers. 18. Propterea populi gratanter confitebantur, non in unum vel secundum sæculum, sed et in sæculum sæculi: de peccatis enim confessio non in sæculum sæculi fit, non solum in hoc sæculo poenitendi et confitendi locus. Si autem « memores erunt » habet juxta aliam Scripturam, pro illo, qui a te electi sunt ad imperandum, « memores erunt nominis tui in omni generatione et generatione, » regnum tuum in omnia sæcula extendentes.

PSALMUS XLV.

Vers. 1. Solet obscure dicta consulto arcana vocare. Etenim juxta illud Dei sapientia mysterio abdita est: sic et thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi dicti sunt⁶⁴. Est igitur et illorum arcannorum finis vel terminus, sive ut celent indignos divinatorum scientiam, sive ut populi diviniæ studiosiores scientiæ, laboribus et exercitationibus seipsos observantes propositum consequantur.

Vers. 2. Non omnium est Deus refugium, solum autem eorum qui humana auxilia repudiaverunt: horum enim securitas et virtus fit participatione illius, juxta Apostolum dicentem: « Omnia possum in eo qui me confortat, Christo⁶⁵, » et illud: « Quæ invenerunt nos nimis, » sive ad « auxilia, » sive ad « tribulationes » referri potest.

⁶² Ephes. v, 27. ⁶³ Math. xxviii, 19. ⁶⁴ Coloss. ii, 3. ⁶⁵ Philipp. iv, 13.

(74) Τὴν γὰρ ... αὕτη γίνεται. Aliqua, ni fallor, desiderantur. Mox lege μετανοεῖν [καὶ] ἐξομολογεῖ-

σῶσα παρὰ τὰς θυγατέρας αἱ εἴρηται νεανίδες καὶ παλλακαὶ καὶ βραχιλίδες. Δηλοῦται δὲ ἐκ τῶν λέξεων τούτων, ὡς ἄρα αἱ Χριστῷ προσερχόμεναι ψυχαὶ, αἱ μὲν οὐκω καιρὸν ἔχουσαι γάμου, νεανίδες εἶσιν, αἱ δὲ συνελθούσαι αὐτῷ ἤδη ἀνακραθῆναι αὐταῖς· αἱ μὲν εὐγενίδες καὶ ὑπεραναβεθηκυῖαι τὸν ἐν ἑξ ἡμέραις γενόμενον κόσμον, ἐξήκοντά εἰσι βασιλισσαι· αἱ δὲ τὴν ὀκτοῦμερον περιτομὴν λαβοῦσαι ἀκμὴν, τὸ τῆς δουλείας ἔχουσαι πνεῦμα, ὀγδοήκοντα παλλακίδες εἰσίν. Ἡ δὲ πάσας ὑπερέχουσα κατὰ τὸ πνεῦμα πεποιημένη, ὡστ' εἶναι περιστεράν, τελεία τοῦ λόγου ἢ ἐνδοξος Ἐκκλησία ἐστίν, ἡ μὴ ἔχουσα σπῖλον ἢ βυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων. Ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Ψαλμῶδης ἐν τοῖς πρὸ τούτου στίχοις, τὰ νῦν μετ' ἐκείνην φησὶν ἐνεχθῆσθαι τῷ νυμφίῳ αὐτῆς Βασιλεῖ, τὰς πάλαι μὲν ὥραν συμβιώσεως οὐκ ἔχούσας, νῦν δὲ διὰ τὸ τετελειώσθαι, προσαγομένας εἰς τὸν θάλαμον, ὅπως συγκαθευθήσασαι τῷ Βασιλεῖ ἀναληφθῶσιν εἰς τὸ μέλι γενέσθαι τῆς μιᾶς τελείας νύμφης, οὐκέτι ἄλλαι παρὰ ταύτης τυγχάνουσαι, ὡς ὅτε ἀτελεῖς ἦσαν.

Στ. ιζ'. Ἐπεὶ πρὸς Χριστὸν λέγεται σχεδὸν τὰ πάντα τοῦ ψαλμοῦ, καὶ οὗτος ὁ στίχος λέγει, Ἄντι ὧν εἶχες κατὰ σάρκα πατέρων, τουτέστι τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐγενήθησάν σοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους υἱοί, προσηκόμενοι τὸν εὐαγγελικὸν λόγον· τοὺτους δὲ καὶ κατέστησας ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, φέσκων αὐτοῖς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. »

Στ. ιη'. Διὰ τοῦτο λαοὶ εὐχαριστικῶς ἐξομολογῶσονται, οὐκ ἐφ' ἓνα ἢ δεύτερον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τὴν γὰρ ἐφ' ἀμαρτίας ἐξομολογήσιν οὐ τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος αὕτη γίνεται (74), μόνον γὰρ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι μετανοεῖν ἐξομολογεῖσθαι οἶδοντε. Εἰ δὲ « μνησθήσονται » ἔχει κατ' ἑτέραν Γραφήν, ἀντὶ τοῦ, Οἱ πρὸς σοῦ ἄρχιν χειροτονημένοι, « τοῦ ὀνόματός σου μνησθήσονται ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ, » τῷ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας παρατελεῖν σου τὴν βασιλείαν.

Στ. α'. Ἔθος τὰ ἀσαφῶς λεγόμενα δι' οἰκονομίαν τινὰ κρύφια καλεῖν. Κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ τοῦ θεοῦ σοφία ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένη ἐστίν· οὕτω καὶ οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοί εἰρηναί. Ἔστιν οὖν καὶ τούτων τῶν κρυφίων τέλος οἰονεῖ σκοπός, ἥτοι τὸ λαθεῖν τοὺς ἀναξίτους τὴν τῶν θεῶν γνῶσιν, ἢ οἱ λαοὶ (75) πόθον ἔχοντες καταλήψεως τῆς θείας γνώσεως, πόνοις καὶ ἀσκήσεσιν ἐπιπόνητες ἑαυτοὺς τύχῳσι τοῦ σκοποῦ.

Στ. β'. Οὐ πάντων ἐστὶν ὁ θεὸς καταφυγή, μόνον δὲ τῶν ἀποταξαμένων ταῖς ἀνθρωπίναις ἐπιχειρήσασιν· τούτων γὰρ ἀσφάλεια γίνεται καὶ δύναμις, « ἐμὲ ἔχειν αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκότα, » Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμούντι με Χριστῷ· « τὸ δὲ, » ταῖς ἐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα, » ἢ πρὸς τὸ « βοήθηθαι » ἀποδοτέον, ἢ πρὸς τὸ « θλίβεσθαι. »

σθαι. Edit.

(75) Cod. vasol.

Στ. γ'. Ὅρη μετατιθέμενα ἐν καρδίαις θαλασσῶν, ἂ οὐ τὰ αἰσθητὰ τυγχάνοντα μέρη γῆς ἤγητόν, ἀλλὰ πονηρὰς δυνάμεις μετατιθεμένας εἰς τὰς τετραγαμῆνας ὑπὸ τρικυμιῶν παθῶν ψυχὰς, ἐνθα ἀλμυρόν τι καὶ πικρότης ἦθῶν. Ἀμέλει καὶ ὁ Σωτῆρ πρὸς τοὺς μαθητὰς, « Ἐὰν ἐχητε, » ἔφη, « πίστιν ὡσεὶ κόκκον σινάπεως, » οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσεται, ἀλλὰ « κὰν τῷ βρει τοῦτω ἐπιτητε, » ἀρθῆτι καὶ βλήθῃτι εἰς τὴν θάλασσαν, οὐδὲν ἀδυνατήσῃ ὕμιν. » Δεικνύμενον δὲ ὁρος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, οὐκ ἄλλο τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως · καὶ γὰρ περὶ τοῦ κινουόντος τὸν σεληνιασμὸν (76) δαίμονος πάλιν εἶπεν · « Ἐὰν ἐχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ βρει τοῦτω μεταθῆναι ἐντεῦθεν ἐκεῖ. » Ἔοικε δὲ τὴν τελειοτάτην πίστιν κόκκῳ σινάπεως παραβάλλειν. Καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος · « Ἐὰν ἔχω, » φησὶν, « πᾶσαν Β τὴν πίστιν ὥστε ἤρῃ μεθιστάειν. »

Στ. δ'. Τῇ Χριστοῦ κραταιότητι ἐταράχθη τὰ πονηρὰ πνεύματα ψυχῶν καὶ σωμάτων τῶν προκατεσοχημένων ἐλαυνόμενα · μέγα γὰρ ἐφ' ἑαυτοῖς τὰ ἄρη ταῦτα φρονούντες, ἐξαιπινάλως ἰδόντα τὸν μετ' ἐξουσίας ἐλαύνοντα ἐνέπασον εἰς ταραχὴν.

Στ. ε'. Πόλις Θεοῦ ἦτοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἣ τὴν Ἱερουσαλήμ τὴν ἐπουράνιον νομιστέον λέγεσθαι. Ταύτην τὴν ἑκατέρως χρηματίζουσαν πόλιν Θεοῦ εὐφραίνουσιν τὰ ὀρμήματα τοῦ ποταμοῦ · ποταμὸς δὲ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐξ Ἐδέμ τῆς θείας τρυφῆς ἐκπορευόμενος, καὶ πάντα τὸν πνευματικὸν παράδεισον ἐπαρδόμενος, καὶ πάντας καλῶν πρὸς ἑαυτὸν · « Εἰ τις διψᾷ ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. » Ὁρμήματα δ' αὐτοῦ αἱ κατὰ μέρος διδασκαλαί, ἣ ἔννοιαί ἄς ὀδοβάλλει τῇ ψυχῇ.

Διδύμου καὶ Βασιλίου — Σκῆνωμα δὲ τοῦ Ὑψίστου νοήσεις καὶ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ. Συμφῶν τούτῳ τό · « Γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Δίδωσι δὲ τῇ πόλει τὴν βοήθειαν ἐν ταῖς πρώταις ἀνατολαῖς τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἡμέραν ἐμποιοῦντος τῷ δεξαμένῳ, καὶ τῆς νυκτὸς τῆς ἀγνωσίας αὐτὸν ἀπαλλάττοντος. « Ἡ νύξ γὰρ προέκοψε, φησὶν, ἣ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » Ἡ τὰχα ἐπειδὴ ὄρθρου βαθέος ἣ ἀνάστασις ἦν, αὐτὴν καλεῖ τὴν βοήθειαν. — Ὁ Ὑψιστος κατ' οὐσίαν ἅγιος ὑπάρχων, μεταδοτικὸς ἀγιότητός ἐστιν· ὅθεν ἀγιάζει πάντας τοὺς ἐν οἷς κατασκηνοῖ, σκῆνωμα αὐτοῦ καλουμένους. Δύναται δὲ καὶ ὁ ἀνέλαθεν σῶμα ἐκ τῆς Παρθένου, σκῆνωμα αὐτοῦ τυγχάνον ἀγιάζειν ἐν αὐτῷ γεγεννημένου.

Διδύμου καὶ Κυρίλλου. Στ. ζ'. — Ἐτέρα δ' ἐστὶν Γραφή ἣ λέγουσα · « Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τῷ προσώπῳ. » Σῶζει γὰρ αὐτῆς τὸ κάλλος ἀτρυτόν τε καὶ ἀπαράφθορον, τὸ νοητὸν δηλονότι δι' ἂν ταραχὴν δέξεται ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων. Ἔως μὲν γὰρ ἀδιάβλητον ἔχει τὴν πίστιν ἐν ἑαυτῇ ψυχῇ, καὶ τοὺς ἐξ ἀπάσης ἀρετῆς ὠραίστους ἑαυτῇ περιτίθεισιν, κάλλος ἔχει τὸ νοητὸν, ᾧ καὶ αὐτὸς ἐπιγάννυται Χριστός. Παρενεχθεῖσά γε μὴν τοῦ εἰδεχθῆς εἰκότος παραχρῆμα καὶ

VERS. 3. Montes in corde maris translatos ne putes sensibiles esse terræ partes, sed pravos potestates in animis passionum æstu conturbatis translatas, ubi morum muria est et amaritudo. Similiter et Salvator ad discipulos ait : « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, non solum de ficulnea facietis, sed et si monti huic dixeritis : Tolle et jacta te in mare, nihil impossibile erit vobis ⁶⁶. » Quem hic ostendit Salvator montem, adversa potestas est : etenim de cruciante lunatico demonio rursus dixit : « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic : Transi hinc illuc ⁶⁷. » Videtur autem grano sinapis perfectam æquiparare virtutem. Etenim Apostolus ait : « Et si habuerim fidem adeo ut transtulerim montes ⁶⁸. »

VERS. 4. Christi fortitudine conturbati sunt perversi spiritus animas et corpora coercentes stimulisque urgentes : magnopere enim secum montes illi meditantur, se videntes subito vi multa abductos, in conturbationem incidunt.

VERS. 5. Civitatem Dei sive Ecclesiam, sive Jerusalem cælestem designari existimandum est. Hanc utramque nominatam civitatem Dei letificant fluminis impetus : flumen autem Dei Verbum, quod ex Eden, divinis deliciis profluit, omnemque spiritalem irrigat paradisum, omnesque ad se vocat : « Si quis sitit, veniat ad me et bibat ⁶⁹. » Impetus autem ejus aliquo modo doctrinæ sunt, sive cogitationes quas animis suggerit.

Didymi et Basilii. — Tabernaculum Altissimi reputetis manifestationem Dei per carnem. Cui consonat illud : « Quod nasceretur sanctum Filius Dei vocabitur ⁷⁰. » Dat autem civitati auxilium in primis ortibus luminis solis justitiæ diem efficientis ei qui acceperit et e nocte ignorantiae ejicientis eum. « Nox enim præcessit, ait, dies autem appropinquavit ⁷¹. » Cum enim primo diluculo resurrectio facta est, eam auxilium vocat. — Altissimus cum essentia sit sanctus, sanctitatis largitor est : unde sanctificat omnes in quibus commoratur, tabernaculum ipsius vocatos. Potest quoque et quod accepit corpus a Virgine, tabernaculum ejus videri, quod sanctificatur ab intus.

Didymi et Cyrilli. VERS. 6. — Alia est Scriptura dicens : « Adjuvabit eam Deus vultu. » Servat enim ejus pulchritudinem intactam atque incorruptam, spiritalem scilicet, si quando adversariis commoveatur. Dum enim integram in se anima servaverit fidem, absolutæque virtutis ornamentis circumdedit se, pulchritudinem habuerit spiritalem, qua et ipse ornat eam Christus. Declinans autem a bono, deformis confestim atque invisus fit. Quod vero non

⁶⁶ Matth. xxi, 21. ⁶⁷ Matth. xvii, 19. ⁶⁸ I Cor. xiii, 2. ⁶⁹ Joan. vii, 37. ⁷⁰ Luc. i, 35. ⁷¹ Rom. xiii, 12.

(76) Σεληνιακόν? Εδὶτ.

patiatur Ecclesia; servat enim ipsius pulchritudinem. «Deus, in medio ejus, non commovebitur,» propter inhærentem ipsi innocentiam. Commovetur enim a peccatoribus: unde et Adam post peccatum deambulans invenitur⁷³; atque ait in Zacharia: «Ibit in tumultu minarum Dominus⁷⁴.»

Vers. 7. Gentes agmina adversus eam pugnantium dæmonum appellat. Cum igitur hæc videbunt incarnatam Salvatoris manifestationem, conturbabuntur adversus ejus Ecclesiam, aut etiam timore implebuntur. Tunc autem fiet ut advocentur scelestæ regna quibus regnavit mors et peccatum. Quod si regnum vocaveris eos qui reguntur, vocati sunt et illi ab errore ad veritatis cognitionem, et a malitia ad virtutem regressi; silente enim Deo, firmitatem ac stabilitatem habere videntur terrestria et corporalia: quæ autem commoventur, cum Deus vocem suam dederit. Namque si Deus in mente clamaverit, protinus commovetur quicquid est in ea terrestre. Postquam Deus per Evangelium vocem dedit, «mota est terra,» mutatis in ea consuetudinibus, legibus, suppellectilibus patriis, et quicquid impio inficitur errore in gentibus regnisque inclinatis commotæ terræ. Nos autem confidimus, nobiscum habentes potestatem Dominum, sospitatorum nostrum Deum Jacob. Sicut qui facit opera Abraham, ejus est filius⁷⁵; sic qui Jacob exercitationem imitatur, filius ejus sit, auxilium habens a Deo Jacob.

Vers. 9. Vocat autem Spiritus sanctus ad eorum contemplationem acute perspicientes his verbis, «venite,» ad accedendum; illis autem, «videte» ad veritatem attente considerandam invitat. — Impleverunt quoque prodigiis universam terram apostoli ultro citroque commeantes, ab eo facta enarrantes, et in nomine ejus mirabilia facientes. Potest quoque Spiritus vocare gentes ut mirabilia quæ in creatione apparent contemplatione, hujus creatorem agnoscant.

Vers. 10. Veniens evertensque diabolum mortis potestatem habentem, cæterasque pravæ potestates, «abstulit bella usque ad finem terræ,» id est ad eos qui finem terrestribus desideriis imposuerunt. «Conterens arcum,» ex quo jaculæ sunt ignis maligni sagittæ; sed etiam igni comburet scutum infidelitatis fidei scuto adversatum.

PSALMUS XLVI.

Vers. 2. Cum quidem manus pro gestis sæpius usurpentur, agerentque gentes diversa juxta patriorum morum diversitatem ante incarnationem, Salvator apud homines commoratus, jubet fieri plausum, id est practicarum virtutum gentium symphoniam, quæ allegorice manus vocantur. — Non sola ad salutem sufficit in agendo concordia, nisi et

ἀτερπὲς ἔχει. Ἄλλ' οὐ πείσεται τοῦτο, φησὶν. ἡ Ἐκκλησία· σώζει γὰρ αὐτῆς τὸ κάλλος. «Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς μὴ σαλευόμενος,» διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῇ ἀναμαρτησίαν. Σαλεύεται γὰρ ἀπὸ τῶν ἀμαρτανόντων· ὅθεν καὶ τῷ Ἀδὰμ μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν περιπατῶν εὐρίσκειται· καὶ ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ φησὶν· «Πορεύσεται ἐν σάλῳ ἀπειλῆς ὁ Κύριος.»

Στ. ζ'. Ἐθνη τὰ στίφη τῶν κατ' αὐτῆς στρατευομένων δαιμόνων ὀνομάζει. Ὅτ' ἂν οὖν ταῦτα θεάσονται τοῦ Σωτῆρος τὴν ἑνσαρκον ἐπιφάνειαν, ταρβήσονται κατὰ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἢ καὶ δέουσι πληροῦνται. Τηνικαῦτα δὲ ἀκολουθήσει καὶ τὸ κληθῆναι τὰς ψεκτὰς βασιλείας καθ' ἃς ἐθασλευσεν ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀμαρτία. Εἰ δὲ καὶ βασιλείαν λέγοι τοὺς βασιλευμένους, ἐκλήθησαν καὶ οὗτοι ἐκ πλάνης εἰς ἐπιγνώσιν ἀληθείας, καὶ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν βέβηκτες· τοῦ γὰρ Θεοῦ σωπῶντος, βεβαιότητά καὶ στάσειν ἔχειν δοκεῖ τὰ γήινα καὶ ὕλικὰ πράγματα κλονούμενα Θεοῦ φωνῆν δεδωκότος. Ὅτ' ἂν γὰρ ὁ Θεὸς ἐμβόση τῇ διανοίᾳ, εὐθὺς μετακινεῖται ταύτης πᾶν εἴ τι γεώδες· Θεοῦ τὴν κατὰ τὸ Ἐυαγγέλιον φωνὴν δεδωκότος, ἢ τῇ πᾶσι δέεται, μετατιθεμένων ἀπάντων τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐθῶν νομίμων, πατριῶν χρηστηρίων, καὶ εἰ τι ἕτερον τῆς δυσσεβοῦς ἀπάτης ταρρατόμενον τῶν ἐθνῶν καὶ κλινοῦσων τῶν βασιλείων τῆς γῆς σαλευόμενης. Ἡμεῖς θαβρόμεν μεθ' ἑαυτῶν ἔχοντες τὸν τῶν δυνάμεων Κύριον ἀντιλαμβάνομενον ἡμῶν τὸν Θεὸν Ἰακώβ. Ὅσπερ δὲ ὁ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ τέκνον αὐτοῦ ἐστίν, οὕτως ὁ τὴν ἀσκησὶν τοῦ Ἰακώβ μιμούμενος τυγχάνει υἱὸς αὐτοῦ, ἀντιληψὶν ἔχων παρὰ τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.

Στ. θ'. Καλεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τὴν τούτων κατανόησιν τοὺς ὀξύ καθορῶντας διὰ τοῦ «δεῦτε,» συναγγέλλειν αὐτοῦ· διὰ δὲ τοῦ «ὼδετε,» ἀπενεῖξεν τῇ ἀληθείᾳ παρασκευάζων. — Ἐπλήρωσαν δὲ καὶ τεράτων τὴν οἰκουμένην οἱ ἀπόστολοι πανταχῇ διατρέχοντες, τὰ τε δι' αὐτοῦ γεγονότα διηγούμενοι, καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ θαυματουργοῦντες. Δύναται καὶ καλεῖν ὁ λόγος τὰ ἔθνη ἐκ τῶν ὀρωμένων περὶ τὴν κτίσιν θαυμάτων τὸν ταύτης ἐπιγνώσιν δημιουργόν.

Στ. ι'. Ἐθῶν καὶ καταλύσας διάβολον τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, καὶ τὰς ἄλλας πονηρὰς δυνάμεις, ἀντανείκεν πολέμου ἕως τῶν περάτων τῆς γῆς, «τουτέστιν τῶν περασάντων ἀπὸ τῶν γηίνων. «Συντρίβων τὸ τόξον,» ἀφ' οὗ ἤφιετο τὰ πεπυρωμένα τοῦ πονηροῦ βέλη· ἀλλὰ καὶ πυρὶ κατακαύσει τὸν θυρεὸν τῆς ἀπιστίας ἐναντίας ἔχοντα τῷ θυρεῷ τῆς πίστεως.

Στ. β'. Ἐπεὶ αἱ χεῖρες ἀντὶ τῶν πράξεων πολλαῖς εἰρηναῖαι, ἱεραττε δὲ τὰ ἔθνη διάφορα κατὰ τὰ ποικίλα πάτρια πρὸ τῆς ἐπιδημίας, ὁ Σωτὴρ εἰς ἀνθρώπους φοιτήσας προστάττει κρότον γενέσθαι, τουτέστιν συμφωνίαν τῶν πρακτικῶν δυνάμεων τῶν ἐθνῶν τροπικῶς χειρῶν ὀνομαζομένων. — Οὐ μόνον ἀπαρκεῖ πρὸς σωτηρίαν πράξεως συμφωνία, εἰ μὴ

⁷³ Gen. iii, 8. ⁷⁴ Zach. xiv, 13. ⁷⁵ Joan. viii, 39.

καὶ φρόνημα ὀρθὸν σὺν τούτοις εἶη· διὸ καὶ ἀλαλάζειν ἐν φωνῇ ἀγαλλιόσεως μετὰ τοῦ κρότου προστάττει τοῖς ἔθνεσιν. — Οὐκ ἀμφίβολου εἰ τῶν ὑπερκειμένων βασιλεύει. Περὶ τῆς γῆς δὲ ἀμφιβαλλόντων τινῶν, εἰ καὶ αὐτῆς κρατεῖ, λέγεται προκειμένος στίχος, καὶ μάλιστα διὰ τοὺς περιγράφοντας τὴν πρόνοιαν μέχρι τῆς σεληνιακῆς σφαίρας (77), οὐ βουλομένους τὰ ἐπὶ γῆν ὑπὸ πρόνοιαν εἶναι.

Στ. γ'. Ἔστιν δὲ φοβερὸς καὶ τῷ σεβάσμιος εἶναι, ὡς εὐλάβειαν εἰς αὐτοὺς ἔχειν τοὺς ἐνοοῦντας αὐτόν.

Στ. δ'. Νοήσεις δὲ καὶ οὕτως· ὑπέταξεν τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις τοὺς ἐκ περιτομῆς λαοὺς, καὶ τὰ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν, πάντων ἀνθρώπων ἄρχοντας καὶ διδασκάλους χειροτονήσας αὐτούς.

Στ. ε'. Ἐκλεξάμενος τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, οὐχ ἑτέραν οὖσαν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰακώβ τὴν ἐκλογὴν, ἣν αὐτὸς ἐκλεξάμενος ἠγάπησεν. Τακῶς δὲ τὸν πάντα λαὸν τῶν Ἑβραίων φησὶν· ἐκ τούτου γνωρίζεται τὸ ἀπροσωπώλητον τοῦ Θεοῦ, τὴν καλλονὴν οὐκ ἄλλο τι τοῦ Ἰακώβ ἀγαπήσαντος. Ἐν παντὶ γὰρ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτόν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἔστιν.

Στ. ς'. Φωνὴ δὲ ἄσημος καταπεσόντων πολεμίων ὁ «ἀλαλαγμὸς», ἐνφ' ἀνεῖσιν αὐτός. Ἀναβαίνει δὲ ὑπεράνω τῆς νοήσεως ἡμῶν εὐρισκόμενος. Ἔοικεν τὴν μεγαλοφωνίαν καὶ τὸ διάφορον τῶν δογμάτων φωνῆ σάλπιγγος ὀνομάζεσθαι· ἐπὶ γὰρ τοῦ φανεροῦ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ σάλπιγξ λαμβάνεται, ὡς ἐν τῷ λέγειν· «Σὺ δὲ ποιών ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίγγος ἐμπροσθέν σου, » ὅ ἐστιν, μὴ φανερώσης.

Στ. ζ'. Τὴν ψάλλοντα δεῖ καὶ νόησιν τῶν προφερομένων ἐν τῇ ψῆδῃ ἔχειν· οὐ γὰρ περὶ τὴν κλάσιν καὶ τὸ μέλος τῆς φωνῆς καταγίνεσθαι προηγουμένως δεῖ, ἀλλὰ συνεῖναι τὰ ψαλλόμενα. Τοὺς γὰρ μὴ οὕτω ψάλλοντας, ἀλλὰ μόνον ἦχον ἀποτελοῦντας πάρατειται Θεὸς λέγων· «Μετάστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ψῶν σου, καὶ ψαλμῶν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. » Ψάλλει δὲ συνετῶς ὁ πράττων κατὰ τὰ θεῖα παιδεύματα, καὶ ωῶν αὐτά.

Στ. ι'. Οἱ τῶν λαῶν ἄρχοντες, ἢ οἱ ἀπόστολοι, ἢ οἱ ἠγούμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰσὶ συναγόμενοι μετὰ τοῦ Ἀβραάμ, ἵνα προσάγωσιν τοὺς πρὸς αὐτῶν ὠφελομένους λαοὺς· καὶ γὰρ αὐτῶν Θεὸς ἔστιν τέκνων γενομένων τοῦ Ἀβραάμ. Ἐπίστησεν δὲ εἰ ἄρχοντες τῶν λαῶν εἶναι δύνανται ἄγγελοι περὶ ὧν εἴρηται· «Ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. » Οἵτινες καὶ συνάγονται μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ἐπεὶ διὰ πίστεως υἱοποιήθησαν τῷ Ἀβραάμ αἱ μερίδες ὧν τυγχάνουσιν ἄρχοντες. «Κραταῖοι τῆς γῆς, » οἱ ἐξ αὐτῶν ὀρθῶς πολιτευσάμενοι, ἐπαιρόμενοι τῷ ἄνω φρονεῖν, τῷ τὰ ἄνω ζητεῖν. Οὗτοι γὰρ σφόδρα ἐπαρθέστες γινώσκει θεῖα, καὶ ἀρετῇ μετεωριζόμενοι, τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· οἱ γὰρ κραταῖοι τῆς γῆς, τοῦ Θεοῦ κτῆμα γεγεννημένοι, ἐπήρθησαν.

⁷⁵ Matth. vi, 2. ⁷⁶ Deut. xxxii, 8. ⁷⁷ Coloss. iii, 1, 2.

(77) Nempe Aristoteles. Cf. adnot. ad Cyrilli Alex. explan. in psal. xxxv, v. 6.

A cogitatio recta adjiciatur : ideoque jubilare in voce exultationis cum plausu jubet gentes.— Non dubium est eum super coelestia regnare. Nonnulli autem dubitantibus num etiam super terram dominetur, praepositus versiculus commendatur, et praesertim propter illos qui usque ad orbem lunæ providentiam circumscribunt, nolentes terrestria sub providentia esse.

Vers. 3. Terribilis est quia venerabilis; quare cautiores sunt in se qui meditantur eum.

Vers. 4. Hæc sic intelliges. Subjecit sanctis apostolis circumcisionis populos, et gentes sub pedibus eorum, cum ordinaverit eos omnium hominum rectores et dominos.

B Vers. 5. Eligens hæreditatem suam, quæ non alia est ac Israel et Jacob electio, quam a se electam dilexit. Jacob autem omnem Hebræorum populum dicit : ex quibus videtur Deus neminem eximium habens, qui pulchritudinem non quidvis aliud Jacob dilexit. In omni enim gente qui veretur eum et operatur justitiam, ei acceptus est.

Vers. 6. Confusus clamor concidentium hostium (jubilatio) est, in qua ascendit ipse. Ascendit autem super intellectum nostrum inventus. Videtur magna claraque vox dogmatum, vox tubæ nominari : tuba enim et in Evangelio pro manifestatione usurpatur, sicut in eo : « Cum facis elemosynam, ne tuba canas ante te ⁷⁵, » id est, ne manifestes.

Vers. 7. Psallentem necesse est et sensum eorum quæ in hymnis proferuntur, intelligere; non enim curam adhibere eum præcipue vocis modulationibus et harmoniæ oportet, sed iis quæ decantat intelligendis. Qui enim non ita psallunt, sed solummodo edendum curant sonum, hos rejicit Deus dicens : « Remove a me sonum canticorum tuorum et psalmum organorum tuorum non audiam. » Psallit autem intelligenter qui secundum divina præcepta agit, eaque meditatur.

Vers. 10. Populorum principes, vel apostoli, vel duces Ecclesiarum, congregati sunt cum Deo Abraham, ut adducant subjectos sibi populos : etenim eorum Deus est natorum Abrahami. Videamus quoque an populorum principes esse possint angeli de quibus dictum est : « Constituit fines gentium juxta numerum angelorum Dei ⁷⁶. » Qui quidem et congregantur cum Deo Abraham, cum fide filii facti sint Abrahami partes quarum erant principes. « Fortes terræ, » qui prospere ipsi res gerentes, elevati sunt, quæ sursum sunt sapientes quærentesque ⁷⁷. Qui enim vehementer elevati divina scientia, et virtute sublimes, filii Dei facti sunt : fortes enim terræ, Dei adeptio facti, elevati sunt.

PSALMUS XLVII.

VERS. 2. Magnus esse et laudabilis nimis non ubique ostenditur, verum in Dei civitate, seu Ecclesia sancta, cœlesti Jerusalem. Hæc autem civitas non humilis est, neque in loco demisso et cavo, sed in monte præsertim sancto sita est. Qui vero sanctus mons, seu perfectissima virtus et scientia Dei, Verbum est. Etenim ipse hujus civitatis fundamentum, sicut et architectus.

VERS. 3. Universæ terræ exultatio multa habens eximiaque fundamenta, non alia est profecto ac dicentis : « Ego sum vitis vera ⁷⁶. » Ipse enim jubilatio est universæ terræ, auctorque et dux omnis jubilationis. — Civitates magni Regis æquum est esse animas gravidas ex eo qui sponsus earum est; quæ et forma induentes suscepta ex eo semina, sunt in parturitionis tempore. Nescio qua mente agitati quidam existimaverint hoc in loco quæ passus sit Salvator indicari : aiunt enim crucifixum fuisse Salvatorem in aquilonis lateribus Sion, cum sit ibi Calvarii locus. Nos vero dicimus juxta multas Scripturas aquilonem eundem esse ac diabolum, juxta illud : « Exsurge, aquilo, et egredere, note ⁷⁷. » Hujus igitur latera improbi sunt homines, sicut et latera principis dicunt satellites ejus. Atqui scelesti homines, diaboli satellites ejusque latera cum olim essent, si hunc projicientes ad virtutem red.... Sion vocari, sed montes ejus ostendi. Paulus igitur cum persecutor esset, latus erat aquilonis; conversus autem mons Ecclesiæ, nempe Sion, vocatus est. Et cum mulier latus dicatur, et latera quæ nubunt cum diabolo latera ejus isto connubio sunt; montes autem Sion conversione fiunt. Unde et civitas ejus magni Regis Christi vocata est.

νον κοινωνία, ὅρη τῆς Σιών διὰ μεταβολῆς γεγένηται. χροματίζου.

VERS. 5. In civitatem reges ingressi, atque in eam congregati convenerunt in unum, eadem mente, eadem sententia unanimes. Sunt autem reges illi qui secundum Deum regnaverunt, qualis erat Abraham, ad quem dixerunt nonnulli, etsi non corporaliter regnantem : « Rex a Deo tu es in nobis. » Videntes isti illos, qui quondam latera erant aquilonis in tantam celsitatem provectos, ut montes Sion essent, admirati sunt attoniti adeo magnam spiritalis naturæ conversionem. Cum autem e perversis prudentes sapientesque factos quis viderit, commutationem miratus, commovebitur quoniam rursus cogitaverit illos, qui prudentes facti sunt et sapientes, posse relabi, id est de maxime in virtutem provectis reputans, perturbationem tumultumque in animo ponet, et ex timore tremor apprehendet eos. Cui consonat et illud :

⁷⁶ Joan. xv, 1. ⁷⁷ Cant. iv, 16.

(78) Legendum videtur : εἰς τοῦ μετ. κατ. ἀρ. διέπρε [πον, ὥστε οὐχ ὄν] Σιών χροματίζου, etc. EDIT.

Στ. β. Τὸ μέγας εἶναι καὶ αἰνετὸς σφόδρα, οὐ πανταχοῦ ἐπιδείκνυται, ἀλλὰ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ πόλει, ἦτοι τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ, τῇ ἰπουρανίῳ Ἱερουσαλήμ. Αὕτη δὲ ἡ πόλις οὐ χαμαιζήλιος οὐδὲ ἐν τόπῳ ταπεινῷ καὶ κοίλῳ, ἀλλ' ἐν ὄρει μάλιστα ἁγίῳ ἱστυται. Τοῦτο δὲ τὸ ἅγιον ὄρος, ἦτοι ἡ τελειοτάτη ἀρετὴ καὶ γνώσις τοῦ Θεοῦ, Λόγος ἐστίν· καὶ γὰρ αὐτὸς θεμέλιος ταύτης τῆς πόλεως, ὡσπερ καὶ οἰκοδόμος.

Στ. γ. Τὸ πάσης τῆς γῆς ἀγαλλίαμα εὐρίζον καὶ ἀγαθὰς βίβας ἔχον, ἐστὶν τάχα οὐχ ἕτερον ὄν τοῦ εἰπόντος, ἐ « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελὶς ἡ ἀληθινή. » Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν τὸ ἀγαλλίαμα πάσης τῆς γῆς, αἰτιος καὶ χορηγὸς τυγχάνων ἀγαλλιάσεως. — Πόλις τοῦ μεγάλου Βασιλέως εἰκὸς εἶναι ψυχὰς ἐγκύμονας ἀπ' αὐτοῦ, ὄντος καὶ νυμφίου, γεγεννημένας, αἱ καὶ μωφώσασαι τὰς παρ' αὐτοῦ καταβεβλημένας γυνᾶς, κενρὸν ἔχουσι ἀποτέξουσ. Οὐκ οἶδ' ὅπως κινήθεντες τινὲς φήθησαν ἐνθα πέπονθεν ὁ Σωτὴρ σημαίνεσθαι ἐκ τῆς προκειμένης λέξεως· φασὶ γὰρ τὸν Σωτῆρα ἐσταυρωθῆαι ἐν τοῖς βορείοις πλευροῖς τῆς Σιών, ἐκεῖσε τυγχάνοντος τοῦ κρανίου τόπου. Ἡμεῖς δὲ φημὲν ἐπόμενοι πολλὰς Γραφαῖς, τὸν βορρᾶν οὐκ ἄλλον εἶναι, ἢ τὸν διάβολον, κατὰ τὸ, « Ἐξεγείρου, βορρᾶ, καὶ ἔρχου, ὄντε. » Τοῦτου οὖν πλευρὰ οἱ πονηροὶ ἄνθρωποι, ὡσπερ καὶ ἀρχοντος πλευρὰ φασὶν τοὺς δορυφόρους αὐτοῦ. Οἱ πονηροὶ οὖν ἄνθρωποι, οἱ θρυφροῦντες τὸν διάβολον, πλευρὰ αὐτοῦ πρότερον ὄντες, ἐ τοσοῦτον (78) μεταβάλλοντες κατὰ ἀρετὴν διέπρε.. Σιών χροματίζου, ἀλλ' ὅρη αὐτῆς ἀποδειχθῆναι. Παῦλος οὖν ὅτε διώκτης ἦν, πλευρὰ τυγχάνων τοῦ βορρᾶ, μεταβαλλόμενος ὄρος τῆς Ἐκκλησίας τυγχάνουσης Σιών ἐχρημάτισεν. Καὶ ἐπεὶ ἡ γυνὴ πλευρὰ λέγεται, καὶ αἱ γενόμεναι πλευραὶ σύζυγοι τῷ διαβόλῳ πλευρὰ αὐτοῦ τυγχάνουσαι τῇ πρὸς ἐκείνῳ. Ὡς καὶ πόλιν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλέως Χριστοῦ

Στ. δ. Ἐν τῇ πόλει οἱ βασιλεῖς ἐληλυθότες, καὶ εἰς αὐτὴν ἐ συναχθέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γεγεννημένοι, καταρτισθέντες ἐφ' αὐτῷ νοὶ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ. Εἰσὶν δὲ οἱ βασιλεῖς οὗτοι οἱ κατὰ Θεὸν βασιλεύσαντες, οἷος ἦν Ἀβραὰμ πρὸς ὃν εἶπὸν τινες καίτοι οὐκ αἰσθητῶς βασιλεύοντα, « Βασιλεὺς παρὰ Θεοῦ σὺ εἶ ἐν ἡμῖν. » Οὗτοι ἰδόντες τοὺς πάλαι πλευρὰ ὄντας τοῦ βορρᾶ εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀναβάντας, ὡς εἶναι τῆς Σιών ὄρη, ἐθαύμασαν ἐκπλαγέντες τὴν περὶ τὴν λογικὴν φύσιν γινομένην τροπὴν. Ὅτ' ἂν δὲ καὶ ἐκ φαύλων σπουδαίους καὶ σοφοὺς γινομένους ἴδοι τις, θαυμάσας τὴν μεταβολὴν, εἰσκοπήσει ὅτι ἀνάπαιον ἐνδέχεται γενέσθαι τοὺς σπουδαίους καὶ σοφοὺς μεταπεσεῖν δυναμένους, τουτέστιν νοηθέντες καὶ τοὺς πᾶν προκόψασιν κατ' ἀρετὴν, τάραχον ἐμποιήσει καὶ κλόνον, ὡς τὸν ἐκ δέους τρόμον ἐπιλαβῆσθαι αὐτῶν. Τοῦτοπ συνωδὸν τὸ, « Ἐν τόποις ἀσεβῶν σέ-

ουσι δίκαιοι· ἔκεινων πιπτόντων, κατάφοβοι γίνονται.

Στ. η'. Πρὸς διάνοιαν, πλοῖα τῶν ψυχῶν τὰ σώματα πολλοῦ τῆς Γραφῆς λέγεται, ὡσπερ καὶ οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν ἐν πλοίοις. Ἐὰν τὰ σώματα αὐτοῖς συντρίβεται, τουτέστιν διαλύεται, ἵνα κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν ἀφθαρτα, ἰσχυρά, ἐπίδοξα, πνευματικὰ ἐκ φθαρτῶν, ἀσθενῶν, καὶ ἀτίμων καὶ ψυχικῶν γένηται. Οὐχ ἀπλῶς δὲ, ἀλλὰ θαρσεῖς ἐστὶν τὰ πλοῖα ταῦτα μεταλαμβάνομενος (79) Ἑλλάδι φωνῆ... χαρὰς. Τότε γὰρ ἐπαινετῶς συντρίβεται τὰ σώματα ὑποπιεζόμενα καὶ νεκρούμενα, θσαν κατασκοπῶσιν οἱ περικείμενοι αὐτὰ τὴν θείαν χαρὰν.

Στ. ια'. Ὄνομα τὴν θείαν δόξαν λέγειν ἔθος τῇ θεῷ Γραφῇ. Ὑμνεῖται δὲ παρὰ τῶν βωόντων ὁ Θεός, « Τίς ὁμοιωθήσεται σοι; » Πέρατα δὲ γῆς οὐ μόνον τὰς ἐσχατίας αὐτῆς ἡγητέον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοὺς περάσαντας ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανὸν, ἐφ' οὗς τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀνεσις τοῦ Θεοῦ ἐφθασεν.

Στ. ιγ'. Τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώμης σκοπευτικῆς τῆς ἀληθείας τυγχανούσης, καὶ διὰ τοῦτο Σιών καλουμένης, τῇ φρονήσει περιλαβεῖν αὐτὴν προσήκει· ἵνα περινοήσαντες τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα, ὡς ἐν κύκλῳ περιγράφωμεν αὐτὰ τῇ ἑαυτῶν νοήσει. Καὶ ἐκεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ πόλις πάντοθεν ὠχύρωται διὰ τοὺς ἐπερχομένους πολεμίους καὶ πύργους ἐγκατεσκευασμένους ἔχει, ἀφ' ὧν ἐστὶν κατασκοπῆσαι τοὺς ἐπερχομένους ἔχθρους, ἀνάγκη τοὺς ἐν τοῖς πύργοις θνῆσθαι αὐτῆς διηγείσθαι. Συνάδει καὶ τὸ, « Ἐπὶ τῶν τειχῶν σου κατέστησαν φύλακας, ἡμέρας καὶ νυκτὸς, οἱ διὰ τέλους οὐ σιωπήσονται, μνημονεύοντες Κυρίου. » Ταύτη καὶ ἡ σοφία ἐπ' ἀκρων τειχῶν κηρύσσεται. Θέσθε τοίνυν τὴν καρδίαν ὑμῶν, τουτέστι τὸν νοῦν ἐπιστημονικῶς ἐπιστάνοντες εἰς τὴν δύναμιν τῆς Σιών, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία, καὶ καταδιέλεσθε διαιρετικῶς ἐκάστοις ἐπιστάνοντες. Ὡς γὰρ ἐστὶν λογικῶς διελεῖν τὰ θνῆτα εἰς οὐσίαν καὶ συμβεβηκός, καὶ τὰ γένη εἰς εἶδη, οὕτω καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σιών καταδιελεῖν εἰς τὰς βάρεις αὐτῆς δυνατόν. Βάρεις δὲ αὐτῆς αἱ καθ' ἕκαστον θεωροῖαι ἐν αἷς οἰκεῖ τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα. Τοῦτο δὲ πράξτε ὅπως ἐδιηγῆσθε εἰς γενεὰν ἐτέραν, ὅτι αὐτός ἐστὶν ὁ Θεὸς ἡμῶν. » Ἐπεὶ ἡ προτέρα γενεὰ ἡ τὴν πόλιν καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς παραλαβοῦσα, πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς καὶ σχολιὰ καὶ δισταραμένη ἐξ ἰδίας αἰρέσεως ἠλέγχθη. Ἐπιστήσαντες τῇ δυνάμει τῆς πόλεως καὶ καταδιελόντες τὰς βάρεις αὐτῆς, γνώσεσθε τὰ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἁγίων, ἥτις ἐστὶν ἐτέρα γενεὰ παρὰ τὴν προτέραν· ἡπερ καὶ διηγῆσθε, ὅτι οὗτος ὁ Θεὸς ἐστίν, ὁ τὰ προειρημένα παράδοξα ποιήσας, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν γενεάν, καὶ ἄλλην καὶ ἄλλους καλέσας. Οὗτος δὲ ὁ Θεὸς περὶ οὗ ἡ προκειμένη θεολογία, εἰ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχει εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ αὐ-

A « In locis impiorum gemunt iusti : istis enim labentibus, extimescunt.

VERS. 8. Ad sensum, naves animarum corpora plerumque in Scriptura dicuntur, sicut et « qui descendunt in mare in navibus. » Hæc igitur corpora iis conteruntur, id est, dissolvuntur, ut in resurrectionis tempore incorrupta, fortia, præclara, spiritualia ex corruptis, debilibus, humilibus, psychicis fiant. Non quælibet, sed Tharsis sunt hæc naves, scilicet « exultationis, » si lingua Græca interpretetur.... Tunc enim laudabiliter conteruntur corpora defuncta et mortua, cum illi, a quibus incolentur, divinam contemplantur lætitiā.

VERS. 11. Dei nomine divina gloria solito designatur in sacra Scriptura. Celebratur autem Deus ab exclamantibus : « Quis similis erit tibi ? » Fines autem terræ non modo terminos ejus esse existimandum est, sed qui terra exsoluti in cælis sunt, apud quos nomen et laus Dei prædicatur.

VERS. 13. Speculativa Ecclesiæ doctrina cum sit veritas, et idcirco Sion vocetur, meditatione circumdare eam decet, ut complectentes veritatis dogmata, ea quasi in circulo inscribamus in mente nostra. Et cum Dei civitas undique munita sit propter adorantes hostes, paratasque turres habeat, a quibus invadentes inimicos speculandum est, necesse est in turribus incolentes narrare eas. Consonat et illud : « In mœnibus tuis constituerat custodes die ac nocte, qui propter finem non silebunt, memores Domini. » Eodem sensu sapientia e jugis prædicatur. Ponite igitur cor vestrum, mentem scilicet sapienter constituentes in virtute Sion, quæ ecclesiastica est disciplina, et distribuite discriminatim singulis impertientes. Sicut enim æquum est entia in existentia et accidentia, et genera in species distribuere, sic et virtus Sion inter domus ejus dividi potest. Domus autem ejus sunt ejusque contemplationes in quibus pietatis consistunt dogmata. Hoc igitur agatis ut « enarretis in progenie altera, quoniam hic est Deus noster. » Prior cum generatio, civitatem virtutemque ejus accipiens, prava, adultera, dolosa, perversaque proprio motu deprehensa est. Stantes igitur in virtute civitatis, et distribuentes domos ejus, noveritis de sanctorum vocatione, quænam sit altera generatio post priorem ; atque enarrabitis quoniam hic Deus est, qui prædicta miracula operatus, priorem rejecit generationem, aliumque et alios vocavit. Hic autem Deus de quo præsens loquitur Scriptura, secundum ealem, et similiter sese habet in sæculum et in sæculum sæculi. Et ipse regit nos in sæcula, juxta illud quod dictum est : « Stabit, et videbit, et pascet gregem suum in virtute Domini. »

⁷⁹ Psal. LXXXIII, 2. ⁸¹ Ose. IV, 16

(79) Legendum μεταλαμβάνομένης (scilicet θαρσεῖς), et μοχ θεωρία χρᾶς, quæ est interpretatio vocis Hebraicæ θαρσῖς vel θαρσεῖς, scil. שׁוֹפְרָה. F. DIT.

τῆς ποιμανεῖς ἡμᾶς εἰς τοὺς αἰῶνας, κατὰ τὸ εἰρημένον, « Καὶ στήσεται, καὶ ἔσεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ κ.λ. μων αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κύριος. »

PSALMUS XLVIII.

Vers. 3. Cum in gentibus quæ ad audiendum vocantur, aliæ quidem terrigenæ sint, omnino terrestria et corporalia sapientes; facti autem filii hominum sunt per scientiam et disciplinam, quicunque scientiis accuratisque verbis student. Vocat non modo vulgares brutosque homines, sed et peritos. Dicit: « Audite hæc qui in gentibus terrigenæ et filii hominum: » debitorum enim magistri non modo sapientium sed et insipientium sunt.

Vers. 4. Profero ex ore sapientiam, præmeditatus in corde prudentiam. Tunc enim extra culpam poterit quisvis sapientem proferre sermonem, quando exercitissimam intellectu habuerit mentem.

Vers. 6. Si igitur circumdabit me calcanei mei iniquitas, id est a patre tradita, quam serpens infixit Adami calcaneo⁸¹.

Didymi, Basilii, Origenis. **Vers. 7, 8.** — Extenditur ad terrigenas et divites: illos quidem, « in virtute sua; » hos vero, « in multitudine divitiarum suarum gloriantes. » Audite enim, qui propter corporis robur aut divitiarum obscuritatem putatis sufficere vobis. Redemptione nobis opus est ut liberemur a diaboli servitute. Oportet justam esse redemptionem, nec eodem genere quo captivi. Nullus enim homo slectere poterit diabolum, neque quisvis pro fratribus exsolvens. Homo igitur neque propriis pro peccatis valet placationem dare Deo. Quid ei tam pretiosum est quod pro animæ suæ pretio dare possit? Ideo et ad imaginem illius qui creavit eam facta est. Quam autem laborum summam faciet homo futura vita dignam? Quapropter satis hæc Scriptura deprimit hominum opinionem. Dici possunt et altiora de psychicis potestatibus, si quidem robur et divitiæ: nulla enim sibi anima ad salutem sufficit. Namque si quis perfectus sit in filiis hominum, dediciente quæ venit a Deo sapientia, pro nihilo reputabitur. Etsi divitias humanarum habeat scientiarum, discat propriam servitutem captivus peccato ductus: et quoniam nullus pro hominibus datus homo, in redemptionem quam amisit libertatis satis est. « Omnes enim peccaverunt, Deique gloria indigent, gratis justificati ipsius gratia, propter redemptionem ex Christo Jesu Domino nostro⁸². » Ne quæras igitur in redemptionem fratrem, vel simplicem hominem, sed hominem Deum Jesum Christum, qui solus placationem Deo pro nobis dare potest, quoniam eum proposuit Deus propitiatorum per fidem⁸³. Cum Moyses eodem sanguine et frater esset Israel, nec eum redimere potuerit, quomodo quilibet homo redimet? Quare vox illa « redimet homo » indignantis inter-

⁸¹ Gen. III, 15. ⁸² Rom. III, 23, 24. ⁸³ ibid. 25.

(80) Legendum videtur et distinguendum sic: ...διὸ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Ἀδελφός ἦν... Εἶπ.τ.

Στ. γ'. Ἐπαί ἐν τοῖς καλουμένοις ἔθνεσιν εἰ; ἀκράσων, οἱ μὲν εἰσὶν γαῖθεις ὄλοι τῆς ὕλης καὶ τοῦ γῆινου φρονήματος, γαγενημένοι δὲ υἱοὶ ἀνθρώπων κατ' ἐπιστήμην καὶ παιδεύσειν εἰσὶν ὅσοι μαθήμασιν καὶ λόγοις ἐξητασμένοι ἐπανέχουσιν. Καλεῖ δὲ οὐ μόνον τοὺς ἀγαλαίους καὶ βοσκοματώδεις, ἀλλὰ καὶ τοὺς συνετούς, ἐραὶ· « Ἀκούσατε ταῦτα οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσιν γηγενεῖς καὶ ἀνθρώπων υἱοὶ· ὄφρα καταλαβῆτε οἱ διδάσκαλοι οὐ μόνον σοφῶν ἀλλὰ καὶ ἀνοήτων εἰσὶν.

Στ. δ'. Προφέρω ἐκ στόματος τὴν σοφίαν, προμελετήσας ἐν καρδίᾳ σύνεσιν. Τότε γὰρ ἀλήπτως δυνήσεται τις σοφῶν προσενέγκασθαι λόγον, ὅταν συγγυμνασμένην κατὰ σύνεσιν ἔχη τὴν διάνοιαν.

Στ. ε'. Εἰ ἄρα κυκλώσει με τῆς πτέρυγος μου ἡ ἀνομία, οὐκ ἄλλη οὐσα τῆς πατροπαραδότου, ἧς ὁ ἄβρις ἐνήκεν τῇ πτέρυγι τοῦ Ἀδάμ.

Διδύμου, Βασιλείου, Ὀριγένους. **Στ. ζ', η'.** — Ἀπειλείται πρὸς τοὺς γηγενεῖς καὶ πλουσίους· τῶν μὲν τὸ ἐπὶ τῆς δυνάμει, τῶν δὲ τὸ ἐπὶ τῷ πλούτῳ φρόνημα καθαίρων. Ἀκούσατε γὰρ, φησὶν, οἱ διὰ σώματος ἰσχυρὸν ἢ πλοῦτον ἀθλιότητα νομιζόντες ἀρκεῖν ἑαυτοῖς. Αὐτῶν ἡμῖν δεῖ πρὸς τὸ βουθῆναι τῆς τοῦ διαβόλου δουλείας. Δεῖ δὲ ἀξιόχρεον εἶναι τὸ λύτρον, καὶ οὐχ ὁμογενὲς τοῖς κατεχομένοις. Οὐδεὶς οὖν ἀνθρώπος παῖσαι δυνήσεται τὸν διάβολον, οὐδὲ ὑπὲρ ἀδελφῶν τις διδόμενος. Ἀνθρώπος οὖν οὐδὲ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων οἴσεται ἐστὶν ἐξ ἰλασμα δοῦναι τῷ Θεῷ. Τί δὲ τοιοῦτον αὐτῷ ὡς ἀντιδοθῆναι τῆς τιμῆς ψυχῆς; διότι καὶ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὴν ἐγένετο. Ἡ πάσα κοπιῶν ἀνθρώπος ἀξίον τι ποιήσει τῆς μολλοῦσης ζωῆς; διὰ τούτων ἱκανῶς ὁ λόγος καθαίρει τῶν ἀνθρώπων τὴν οἴησιν. Ἐρηθείη δ' ἀνὴρ ἄλλοτερον περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, εἰ τε ἰσχύς καὶ ὁ πλοῦτος· οὐδεμία γὰρ ἑαυτῆς ψυχῆς πρὸς σωτηρίαν ἀρκεῖ. Καὶ γὰρ ἐάν τελεῖός τις ἦ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ Θεοῦ σοφίας ἀπουσίας, εἰς οὐδὲν λογισθήσεται. Κὰν πλοῦτον ἀνθρωπίνων ἔχη θεωρημάτων, μανθανέτω τὴν ἰδίαν δουλείαν αἰχμαλώτος ἡγμένονος ὅσοι τῆς ἀμαρτίας· καὶ ὅτι μηδαμῶς ὑπὲρ ἀνθρώπων διδόμενος ἀνθρώπος, εἰς ἀνάληψιν ἧς ἀπέλευσεν ἐλευθερίας ἐστὶν ἱκανός. « Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὅστερονται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεάν τῆ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Μὴ ζητεῖς τοίνυν εἰς ἀπολύτρωσιν ἀδελφὸν ἢ φίλον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀνθρώπον Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν, μόνον ἐξ ἰλασμα δοῦναι δυνάμενον ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Θεῷ, ὅτι αὐτὸν πρόθετο ὁ Θεὸς ἰλαστήριον διὰ τῆς πίστεως. Ὅν τῷ αὐτοῦ αἵματι ἀδελφός ἦν (80) τοῦ Ἰσραὴλ ὁ Μωϋσῆς, καὶ οὐκ ἠδυνήθη τούτων λυτρώσασθαι, πῶς οὖν ὁ τυχὼν λυτρώσεται ἀνθρώπος; Διὸ τὸ, ἐλυτρώσεται ἀνθρώπος.

ἐρωτηματικὸν μετὰ βαρύτητος· οὐ γὰρ τῆς ἁμαρτίας ἠλευθέρωσεν ὁ Μωϋσῆς τὸν λαόν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ κίνησιν παρητήσατο· ἀλλὰ καὶ γενομένος ἐν παραπτώματι, οὐκ ἠδυνήθη παρασχεῖν ἐξ-
 ἰλασμα ὑπὲρ ἑαυτοῦ τῷ Θεῷ, ὅτε μετὰ τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα σημεῖα διατάξων ἔφη· «Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξωμεν ὕδωρ ὑμῖν;» ἰδὲ φησὶν ὁ Θεός· «Διὰ τοῦτο οὐκ εἰσάξετε ὑμεῖς τὴν συναγωγὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν ἣν ἔδωκα αὐτοῖς.» Ἐδόθη οὖν εἰς τιμὴν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὸ ἅγιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὸ περ καὶ τιμῆς ἠγοράσθημεν. Εἰ δὲ ἄνθρωπος οὐ λυτρωταί, ὁ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος μόνος, οὐ χρειαῖν ἔσχε δοῦναι τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ. Διότι ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ὅς ἠλυτρώσατο ἡμᾶς οὐ μετὰ β
 λύτρων οὐδὲ μετὰ δώρων κατὰ τὸν Ἥσαϊαν, ἀλλ' ἐν τῷ ἑαυτοῦ αἵματι, οὐκ ἀδελφούς ἀλλ' ἐχθρούς ἡμᾶς γανομένους τοῖς παραπτώμασιν. Καὶ μετὰ τὴν ἔλευθερίαν, ἣν χαρίζεται ἡμῖν, καὶ ἀδελφούς ἡμᾶς ἑαυτοῦ προσαγορεύει. «Ἀπαγγελῶν γὰρ, φησὶ, «τὸ βνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, οὐ κατὰ φύσιν θεότητος ὕψ' ἧς ἠλυτρώθημεν, ἀλλὰ κατὰ συγκρατάσασιν χάριτος, οὐ θεόμενος ἐξίλασμοῦ, ὢν αὐτὸς ἱλαστήριον. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς δίκτος, ἀκακος, ἀμίαντος, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ. Ὅστις ὢν ἡ αὐτῆ ζωῆ, ἡ ἀκάματος φύσις, ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ· ἦν γὰρ κεκοπιαικῶς ἐκ τῆς ὀδοπορίας, ἐκαθέσθη ἐπὶ τῆς πηγῆς.

Στ. ζ'. Πάντες οἱ γεννητοὶ ὁμογενεῖς καὶ ἀδελφοί· οὐδεὶς δὲ τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἁμαρτάνοντα λυτρώσασθαι δύναται· μόνος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος λυτρωσεται, περὶ οὗ εἰρηται· «Ἀποστείλει αὐτοῖς ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς·» ὃς καὶ περὶ ἑαυτοῦ φησιν· «Nūn δὲ με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα.» Οὗτος δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐπεὶ οὐκ ἔγνω ἁμαρτίαν οὐδὲ ἐποίησεν ἁμαρτίαν, οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ τὸ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτανόντων διδόμενον· ἀλλ' οὐδὲ τιμὴν ὀρέξει λυτρώσεως αὐτοῦ τῆς ψυχῆς· κοπιάσας δὲ κατ' ἀρετὴν ζῆσεται εἰς τέλος, οὐδεπώποτε ἐτι τεθηγξόμενος· δύνανται δὲ καὶ περὶ τοῦ λυτρουμένου λέγεσθαι τὸ, «Οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ·» οὐ γὰρ ἔκαστος περὶ ἑαυτοῦ οἶδστε ἐστὶν ἐξίλασμα δοῦναι, Χριστοῦ πάντας ἱλασκομένου ἐν τῷ ἰδίῳ αἵματι· ἀλλ' οὐδὲ δοῦναί τις τιμὴν ἱκανὸς τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δόντος Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων λύτρων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· εἰ καὶ οὐ δώσει δὲ ἐξίλασμα οὐδὲ τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ γε μετὰ τὸ ἀπολυτρωθῆναι, ἐντολὰς δέχεται, ἵνα κατ' αὐτὰς κοπιάσας ζῆσαι εἰς τέλος δυναθῇ ἐσχηκῶς τὴν αἰώνιον ζωὴν.

Στ. ι'. Ὁ λυτρωθεὶς ὑπὸ Χριστοῦ, οὕτω βεβαίως ἔξει τὴν σωτηρίαν, ὡς μὴ εὐσεύστος καὶ εὐκίνητος εἶναι. Κἀν γοῦν τοὺς οἰόμενους... σοφοὺς δι' ὧν ἁμαρτάνοντας ἀποθνήσκοντας. Ἐπειδὴ οὐ σκαν-

rogatio est. Non enim a peccato liberavit Moyses populum, sed Dei de peccato iram deprecatus est : quin etiam in culpam incidens, non potuit pro se ipso piaculum præbere Deo ; cum post tanta et tam præclara signa dubitans dixit : « Nonne ex illa petra aquam educemus vobis⁸⁴ ? » Quare dixit Deus : « Quapropter non introducetis vos hanc congregatam gentem in terram quam dedi eis⁸⁵. » Datus est igitur in pretium redemptionis animæ nostræ sanctus pretiosissimusque sanguis Domini nostri Jesu Christi. Itaque pretio empti sumus. Si autem homo non redimit, non homo est qui redemit nos, non illi opus fuit qui pro se ipso placationem Deo daret. Quare peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus⁸⁷. Qui redemit nos neque pretio, neque donis, juxta Isaiam⁸⁸, sed in proprio sanguine, non fratres nos, sed inimicos peccatis ei factos ; et post libertatem, quam nobis dare dignatus est, et fratres suos nos ipse vocat. « Annuntiabo enim, ait, « nomen tuum fratribus meis⁸⁹, » non juxta naturam divinitatis qua redempti sumus, sed juxta indulgentiam gratiæ ; cui non propitiatione opus erat, cum ipse propitiator esset. Talem nos habere decebat pontificem magnum, sanctum, innocentem, immaculatum, omnibusque perfectionibus præditum⁹⁰. Qui cum ipse esset vita, indefessaque natura, labores in hoc mundo sustinuit. Erat enim fessus itinere, seditque ad fontem⁹¹.

C VERS. 7. Omnes mortales eadem sunt natura, fratresque. Nemo enim fratrem suum peccantem redimere potest. Solus enim homo ille redimet, de quo dictum est : « Mittet eis hominem qui salvos faciet eos⁹². » Qui et de se ipso dixit : « Nunc autem me queritis interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum⁹³. » Hic autem homo, cum non cognoverit peccatum neque fecerit iniquitatem, non dabit Deo piaculum suimetipsius, quod pro peccatoribus datur ; sed neque pretium porriget redemptionis animæ suæ ; et postquam laboraverit per virtutem vivet in æternum, non jam deinceps moriturus. Potest quoque de redempto dici, « non dabit Deo placationem suam. » Nemo enim pro se ipso placationem dare valet, Christo pro omnibus propitiante in proprio sanguine : sed neque dare quisquam potest pretium redemptionis animæ suæ, dante Christo pro omnibus redemptionem animam suam⁹⁴. Etsi non dabit placationem neque pretium redemptionis animæ suæ, sed postquam redemptus est, recipit mandata, ut per ea laborans vivere ad finem possit, æternam vitam consecutus.

Vers. 10. Redemptus a Christo, adeo solidam habebit salutem, ut nihil eum agitare vel exturbare possit. Etsi igitur existiment... Sapientes propter ea quæ inique admiserunt morientes. Cum autem

⁸⁴ Num. xx, 10. ⁸⁵ ibid. 12. ⁸⁷ 1 Petr. II, 22. ⁸⁸ Isa. LII, 3. ⁸⁹ Psal. xxi, 23 ; Hebr. II, 12. ⁹⁰ Hebr. VII, 26. ⁹¹ Joan. IV, 6. ⁹² Isa. xix, 20. ⁹³ Joan. VIII, 40. ⁹⁴ 1 Tim. II, 6.

non scandalizatur adeo ut interitum videat: parvum est enim lædi videndo delapsos qui sapientes habebantur.

VERS. 14. Insiptens et stultus seipsos nescientes existimaverunt animam suam, sicut et ratione carentium animalium, non permanere. Dicunt enim: « Comedamus et bibamus, cras enim moriemur »⁹⁹. Isti tumulos in quibus sepeliuntur, domus sibi esse putant in æternum, mortuorum resurrectionem non exspectantes. Sed et tabernacula eorum « in progenie et progenie » credunt esse monumenta, in sola hac vita commiserationem sperantes: quippe qui nihil vitale operantur, sed mortui sunt propter peccata quæ commiserunt. In tumulum demissis, sepulcrum domum sibi existimant æternam. Insiptentem non omnino rationis expertem, sed male cogitantem et male sapientem vocat. Qui turpi vultu est, nullo vultu; et male intectum, intectum vocare consuevimus. Sic igitur male cogitans et male sapiens simul exsolvent pœnas. Hic enim eorum interitus, quo divitias suas quas inique thesaurizaverant, relinquent alienis. Nemo enim proprius hæc dicentis hæres divitis insipientis et amentis.

VERS. 19. Dives ille, qui in vita sua non aliam vitam novit, in ista animam suam benedici putat. Et tunc solum confitebitur cum benefeceris ei desideriorum suorum carnalium expletione. Etsi prædicta plerisque hominum eveniant, at meam animam redimet Deus ex inferno jam superante eam et vorare nitente. Et cum in inferno propter iniquitatem suam peccator sit, qui redemptionem vim inferentium sibi peccatorum habet, gratias agit Deo animam suam liberanti de ipsa manu inferi.

VERS. 20. Patres habuit qui operibus iniquis et peioribus consiliis genuerunt eum. Eadem ipse faciens, genitores suos imitatus est, usque in progenies patrum suorum, similis factus eis, introibit. Hic autem præsentem solam vitam agnoscens, non exoptavit lumen contemplari. Ideoque usque in æternum dictus est ad illud non appropinquare. Namque ad tenebras exteriores damnato non jam æternum lumen cernere licebit.

PSALMUS XLIX.

Eusebii et Didymi. VERS. 1. Psallentium choro D præerat [Asaph], uti narrat Paralipomenon liber⁹⁹: « Deus deorum Dominus locutus est; et vocavit terram. » Quod tres aliter interpretati sunt: « Fortis Deus locutus est; et vocavit terram. » At Septuaginta deos nominatim appellant, qui imperium sortiti sunt et iudicandi ministerio fuerunt instructi, quod proprium est Dei. Docet nos hoc psalmus octogesimus primus, qui et ipse « Asaph » inscribitur. Ait enim: « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos iudicavit. » Subiicit: « Usquequo iudicatis

δολίζεσθαι ὥστε διαφθορὰν ἰδεῖν· μικρὸν γὰρ τὸ βλάπτεσθαι ἐπὶ τὸ ὄρῶν πταίοντας τοὺς νομιζομένους σοφοῦς.

Στ. ια'. Ὁ ἄφρων καὶ ἄνους ἀγνοήσαντες ἐαυτοῦς τίνες εἰσὶν, ἔδοξαν ὅτι κατὰ τὰ ἄλογα ζωὰ οὐκ ἐπιδιαμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς εἰσὶν· φασὶν γὰρ, « Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνήσκειμεν. » Οὗτοι τοὺς τάφους ἐν οἷς εἰσὶν ἐντετευμβούμενοι ὄνται οἰκίας αὐτῶν εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα, ἀνάστασιν νεκρῶν οὐ προσδοκῶντες. Ἄλλα καὶ σκηνώματα αὐτῶν « ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ » ὄνται εἶναι τὰ μνήματα, ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ ζωῇ ἐλευσινῶς ἠλπικότες· τάχα δὲ καὶ μηδὲν ζωτικὸν ἐνεργοῦντες, ἀλλὰ νεκρωμένοι δι' ὧν ἁμαρτάνουσιν. Ἐν τάφῳ καταβαλλόμενοι, ὄνται τὸν τάφον οἰκίαν αἰώνιον. Ἄνου οὐ τὸν πάντῃ ἐκτετεμημένον, ἀλλὰ τὸν κακόνου καὶ κακόφρονά φησιν. Καὶ γὰρ τὸν κακοπρόσωπον, ἀπρόσωπον, καὶ τὸν κακότεχνον, ἀτεχνον λέγειν εἰώθαμεν. Οὕτως οὖν ὁ κακόνους καὶ κακόφρων, ἅμα τιμωρίαν ὑπέξουσιν. Αὕτη γὰρ αὐτῶν ἡ ἀπώλεια, δι' ἣν τὸν πλουτὸν αὐτῶν ὃν κακῶς ἐθησαύρισαν, καταλείψουσιν ἄλλοτριῶς· οὐδεὶς γὰρ ἴδιος τοῦ ταῦτα λέγοντος κληρονόμος πλουσίου ἀφρονος καὶ ἄνου.

Στ. ιβ'. Ὁ προκειμένος πλούσιος οὐκ εἰδὼς ἄλλην ζωὴν ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ταύτῃ εὐλογεῖσθαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ νομίζει. Καὶ τότε μόνον ἐξομολογεῖται ὅταν ἀγαθύνῃς αὐτῷ διὰ δόσεως τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὑλικῶν. Εἰ καὶ τὰ προειρημένα τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων συμβέδηκεν, ἀλλὰ γε τὴν ἐμὴν ψυχὴν λήψεται ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ ἔδου ἤδη κρατοῦντος αὐτῆ καὶ καταπιεῖν θέλοντος· καὶ ἐπεὶ ἐν ἔδῳ κατὰ τὴν κατάστασιν ὁ ἁμαρτάνων ἐστίν, ὁ ἄφρων τῶν κρατούντων αὐτὸν ἁμαρτημάτων ἔχων, εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ λαβόντι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπ' αὐτῆς τῆς χειρὸς τοῦ ἔδου.

Στ. κ'. Πατέρας ἔσχεν ἔργοις φαύλοις καὶ χειριστῶ φρονήματι γεννήσαντας αὐτόν. Ὡσαύτως αὐτοῖς δρῶν ἐμιμήσατο τοὺς γεννήτορας, ἕως τῆς γενεᾶς τῶν πατέρων ἐξομοιούμενος αὐτοῖς εἰσελεύσεται. Οὗτος δὲ τὴν παρούσαν μόνῃν ζωὴν ἀποδεξάμενος, οὐκ ἔσπευσεν τὸ φῶς θεωρῆσαι· διὸ καὶ ἕως αἰῶνος εἴρηται μὴ προσπελάζειν αὐτῷ. Τάχα γὰρ ἐν ἐξωτερῶν σκότῳ καταδικασθεὶς οὐκ ἐπιτραπήσεται τὸ αἰώνιον φῶς εἶτι θεάσασθαι.

Εὐσεβίου καὶ Διδύμου. Στ. α'. Χοροῦ ψαλμῶδων χοροδιδάσκαλος οὗτος, ὡς ἡ τῶν Παραλειπομένων εἰδήσεν ἱστορία· « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησεν, καὶ ἐκέλευσεν τὴν γῆν »· τοῦτο οἱ τρεῖς ἐτέρως ἠρμηνεύσαν, « Ἰσχυρὸς Θεὸς καλήσας ἐκέλευσεν τὴν γῆν »· οἱ δὲ ἔδοξάν μῆκοντα, θεοὺς ὀνομάζουσιν τοὺς ἄρχων λαόντας καὶ κρίνειν πεπιστευμένους, ὅπερ ἴδιον νόμου Θεοῦ· τοῦτο ἡμᾶς ὁ ὀρθοκροστὸς πρῶτος διδάσκει ψαλμῶς, καὶ αὐτὸς τῷ « Ἀσάφ » ἐπιγεγραμμένος· εἰρημαῖος γὰρ εἶπεν ὅτι « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ διακρινεῖ, » ἐπήγαγεν· « Ἐως πότε κρίνετα

⁹⁹ Isa. xxii, 13. ¹⁰¹ Paral. xvi, 5.

ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἀμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρί-
νατε ὄρφανῶν καὶ πτωχῶν· ταπεινῶν καὶ πένητα δικαιο-
σατε. » Τοῦτο δὲ ἱερῶν ἴδιον καὶ τῶν ἄλλων ὄσοι
τὸ δικάζειν ἐνεχειρίσθησαν· οὕτω καὶ ὁ νόμος διαγο-
ρεύει· « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἀρχοντας τοῦ
λαοῦ οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Εὐλόγως δ' ἂν θεοὶ κληθεῖεν
οἱ τὸ κατ' εἰκόνα φυλάξαντες· ὁ τούτων θεὸς πᾶσαν
συνάγει τὴν οἰκουμένην εἰς τὸ κριτήριον.

Στ. β'. Καὶ πάλιν, « Τοῖς ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, φησὶ,
καὶ μέχρι δυσμῶν » ἐπέλαμψεν· ἐκ γὰρ τῆς ἀνω Σιών
καὶ δευτέραν παρουσίαν ποιήσεται. Καλέσας οὖν τὴν
γῆν, τουτέστιν τοὺς ἐπὶ γῆς, ἐπέλαμψεν αὐτοῖς ὡς προσ-
βάλλοντας αὐτῷ γῶνα, ὅτι· ἐκ τῆς Σιών ἡ εὐπρέπεια
τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ· γεγένηται· ἐδείχθη γὰρ ἐκ
σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. » Αὐτὸς ὁ τῶν θεῶν
θεός, ὁ πᾶσαν τὴν γῆν ἐπὶ τὸ μετασχεῖν αὐτοῦ καλέ-
σας, οὐ κρύβδην, οὐδὲ λεληθότως, ἀλλ' ἐμφανῶς· ἤξει
κατὰ τὴν δευτέραν ἐν δόξῃ μετ' ἀγγέλων αὐτοῦ παρ-
ουσίαν· οὐ παρασιωπησεται, ἐπάστω κατὰ τὰ ἔργα
καὶ τὴν πρᾶξιν κρίσιν ποιῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι
καὶ ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ ἀμφοτέρως τὰς Χριστοῦ
παρουσίας δηλοῖ· τὴν μὲν πρώτην, διὰ τοῦ « ἐκ Σιών
ἡ εὐπρέπεια » τὴν δὲ δευτέραν, διὰ τοῦ « Ὁ θεὸς
ἐμφανῶς ἤξει. »

Στ. δ'. Οὐρανὸν δὲ φησιν τὰς θείας δυνάμεις· γῆν
δὲ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπ' αὐτῇ, ἐπὶ τὸ διαλεγθῆναι
αὐτοῦς ἐπ' αὐτῶν τούτων υἱοποιηθέντας. Ἐπεὶ ἡ
δόσις τοῦ νόμου ἐπὶ μάρτυσιν οὐρανῶν καὶ γῆς δέδοται,
ὡς ἐν Δευτερονομίῳ γέγραπται, ἀνάγκη τὸν λαὸν
διακρινόμενον ἐπὶ μάρτυσιν ἐφ' ὧν τὸν νόμον ἔλα-
βεν ἐξετασθῆναι, παραβεβηκότα τοὺς θεοὺς νόμους·
προσκαλεῖται « οὖν τὸν οὐρανὸν ἄνω, » τουτέστιν τὰς
θείας δυνάμεις· « καὶ τὴν γῆν, » λέγω δὲ τοὺς ἐνοι-
κοῦντας ἐπ' αὐτῇ, ἐπὶ τὸ διαλεγεῖσθαι τοὺς ἑαυτῶν (81)
υἱοποιηθέντας. « Ἄκουε » γὰρ, « οὐρανὸν, καὶ ἐνωτίζου,
γῆ, » ἐκκηρυττομένων τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· ἐφ' ὅμιν
γὰρ τὸν νόμον λαβόντες, οὐκ ἐφύλαξαν· δηλοῖ δὲ διὰ
τούτων τοὺς ἐν οὐρανῶν τε καὶ ἐπὶ γῆς.

Στ. ε'. Ἀγγέλοις τάχα προστάττει ἡ ἀνδράσιν ἱεροῖς,
ὅπως τοὺς ὁσίους αὐτοῦ συναγαγῶν (82) ἐπὶ τὸ διαθέσθαι
καὶ συνθέσθαι τὴν διαθήκην αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ θυσίαις
πνευματικαῖς· θυσίας δὲ πνευματικὰς τὴν τῆς αἰνέ-
σεως καὶ εἰ τις ἄλλη παραπλήσια· τὰς οὖν θυσίας ἐφ'
ἧς ἡ πνευματικὴ διαθήκη ἀποδεχόμενος, συναχθῆναι
αὐτῷ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ προστάττει, ἵνα τὰ προσηρ-
μένα ἐπιτελέσωσιν.

Στ. ζ'. « Δικαιοσύνην » προσονομαζόμενοι « ἀναγγε-
λοῦσιν » οἱ οὐρανοὶ, ἄνδρες ὄντες ἱεροὶ φοροῦντες
τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

Στ. η'. Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τῇ διαθέσει καθ' ἣν προσφέρεις
ταύτας, ὡς καὶ πᾶν Κἀὶν ἐπὶ τῷ μὴ ὀρθῶς διηρηκῆναι
διήλεγξα. Ἐλέγχει Θεὸς οὐκ ἐπ' αὐτὰ (83) τοῖς

iniquitatem et facies peccatorum sumitis? Judicate
egeni et pupillo : humilem et pauperem justifi-
cate ⁹⁷. » Illud autem sacerdotum proprium et cæ-
terorum quicumque judicum munere funguntur. Ita
et lex præcipit : « Deos non maledices, et principes
populi tui non maledices ⁹⁸. » Deorum autem nomine
non immerito vocarentur qui imaginem Dei intac-
tam servavere : quorum Deus universam terram
ad iudicium convocat.

Vers. 2. Et omnibus iterum, inquit, « Ab ortu
solis usque ad occasum » affulsit : nam ex superna
Sion in secundo adventu suo manifestabitur. Con-
vocans igitur terram, hoc est eos qui terram inco-
lunt illis affulsit, ut ad ipsum accedentes agno-
scent quod « ex Sion species decoris ejus. » Natus
est enim « ex semine David secundum carnem ⁹⁹. »
Ipse deorum Deus, qui omnem terram ad commu-
nicationem sui vocavit, non clam et latenter, sed
« manifeste » veniet, cum, videlicet, hora secundi
adventus, in gloria, comitantibus angelis, appare-
bit. « Non silebit, » unumcunquē juxta opera et
vitam judicans. Non omittendum hoc in psalmo
utrumque Christi adventum indicari : unum qui-
dem per illa « ex Sion species ; » alterum vero per
hæc « Deus manifeste veniet. »

Vers. 4. Cælum autem vocat divinas potestates,
terram vero eos qui illam incolunt, [quos convo-
cat] ut illi (Judei) [coram illis] redarguantur, cor-
am quibus olim filiorum adoptione donati sunt.
Cum legem ferens testes invocavit cælum et ter-
ram, uti in Deuteronomio scriptum est ¹, necesse
est ut populus divinarum legum violator iisdem
testibus examinetur et judicetur. Advocat igitur
« cælum de sursum, » hoc est divinas potestates
« et terram, » hoc est eos qui terram incolunt, ut
eorum iudicio intersint quorum adoptionis testes
fuerunt. « Audi » enim, inquit, « cælum, et auribus
percepe, terra ², » filiorum Dei condemnationem :
illi siquidem quas, testibus vobis, acceperant, le-
ges non servaverunt. Per hæc autem (cælum et terra) eos designat qui in cælo sunt et super terram.

Vers. 5. Angelis sane aut sacerdotibus præcipit
ut sanctos suos congregent, ad instituendum or-
dinandumque ipsius Dei nempe testamentum super
sacrificia spiritualia. Spiritualia autem sacrificia
vocat sacrificium laudis et alia hujusce generis.
Sacrificia igitur accipiens super quæ ordinatur te-
stamentum, congregari jubet sanctos suos, ut præ-
dicta perficiant.

Vers. 6. « Justitiam annuntiabunt » viri sancti,
qui cæli cognominantur, imaginem numinis cæ-
lestis ferentes.

Vers. 8. Non mentem arguo qua sacrificia offers,
sicut Cainum reprehendi quod oblationes suas non
recte eligebat. Arguit Deus non eos qui offerunt,

⁹⁷ Psal. LXXXI, 1-3. ⁹⁸ Exod. XXVII, 28. ⁹⁹ Rom. I, 3. ¹ Deut. IV, 26. ² Isa. I, 2.

(81) Vix dubito quin legendum sit ἐπ' αὐτῶν.
Edit.

(82) Lege συναγάγωσι. Id.

(83) Num αὐτοῖς? Id.

sed ipsam rationem qua hæc offeruntur : Cainum quoque ideo reprehendit quod non bene agnovit, quæ offerenda erant. Etiam si spirituale sacrificium quis proferat, in holocaustum offerens corpus suum per conjugii perfectam abinentiam, illud recta mente faciat. Non enim de operibus quæ laudanda sunt, sed de prava mente qua illa perficiuntur, corripitur.

Vras. 9. Cum in domo tua qui per figuram vituli appellantur, Salvatori visi sunt infensi, uti dicit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me ³. » Hæc de causa non accipiam eos nec qui simul electi fuerint hædos ; nam hi qui semetipsos pro peccatis offerunt non minus peccant. Non te fugiat silvarum feras indicare quod homines qui de gentibus agrestibus orti divina doctrina mansuefacti sunt steriles prius fuerunt. Sterilitatem enim figurat silva. Sunt etiam possessio mea jumenta, « oves » scilicet Christi, et « boves, » qui de domo tua egressi, hoc est de umbra legis, in Evangelii doctrina vitam agunt, quæ propter sublimitatem suam « montes » dicitur. Paulus igitur unus ex illis qui in montibus erant bobus, legem explicans quem ad bovem pertinet, de nobis asserit fuisse dictum illud : « Nunquid de bobus cura est Deo ⁴ ? » At velucres factæ animæ, virtutibus et disciplinis rectis quasi alis instructæ, « coeli volatilia » vocantur : « Quæ cognovi, » nam eos cognosco, qui ad me pertinent.

Vras. 11. Ager bonus, cor scilicet rectam quod semen a Christo seminatum suscipit, et fructus fert centum, sexaginta, aut triginta ⁵, maturos plenosque fructus, pulchritudo agri est, quæ non procul a seminante. Ait enim ipse : « Pulchritudo agri mecum est. »

Vras. 12, 14. Esurit Salvator quorundam salutem, uti sane de salute Samaritanæ mulieris ad discipulos dicit : « Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis ⁶. » Et : « Mens cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me ⁷. » Quando igitur Judæi tenebris circumfusi, quasi esurienti corporeas victimas offerunt, ait : « Si esuriero, non dicam tibi : Mens est enim orbis terræ, » ab illustri mea Ecclesia occupatus, « et plenitudo ejus. » Plenitudo autem ejus Evangelium, quod jam non figuram, nec umbra. Cum ergo plenitudo gentium cibus meus sit, non cibum tuum desiderabo, qui nil præter figuram. Quod si autem me volueris Deam tuam verum condigno cultu venerari, « immola mihi sacrificium laudis, » per preces orationesque tuas : tales enim oblationes recipio. « Nam misericordiam volo, et non sacrificium ; et scientiam Dei plus quam holocausta ⁸. » At « Altissimo » etiam Patri « redde, » per me ea quibus meus illustratur. Nam scientia Dei vera sit et perfectissima per fidem in Christum.

A προσαγομένοις, ἀλλ' ἐπὶ τῇ διαθέσει καθ' ἣν προσάγεται ταῦτα· καὶ τὸν Κáιν γούν ἐπὶ τὸ μὴ ὀρθῶς διηρηκέναι ἃ εἶδει προσάγειν, ἤλεγξεν. Κáιν πνευματικὴν οὖν θυσίαν προσφέρει τις εἰς ὀλοκαυτώματα, διὰ παντελῶς ἀγαμίας, τὸ σῶμα ἑαυτοῦ, ὀρθῆ γνώμῃ τοῦτο ποιεῖτω (84)· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῖς κραττομένοις ἐπιανετοῖς οὖσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ γνώμῃ οὐκ ὀρθῶς ἐπιταλοῦσιν (85) ἐλέγχεται τις.

Στ. θ'. Ἐπεὶ οἱ ἐν τῷ οἴκῳ σου τροπικῶς λεγόμενοι μόσχοι καλέμιοι τῷ Σωτῆρι ἐβόησαν, λέγοντες, « Ἐπίκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με »· τοῦτο γὰρ ἰνὸν αὐτοῖς, οὐδὲ τοῖς συγκαταλεγμένοις αὐτοῖς χιμάροις· καὶ οὗτοι γὰρ ὑπὲρ ἀμαρτίας προσάγοντες ἑαυτοὺς, οὐδὲν ἤττον ἀμαρτάνουσιν. Γίνωσκε γὰρ ὅτι οἱ ποτὲ θῆρες τοῦ ὄρουμοῦ, οἱ ἀπὸ τῶν ζῴων ἐξηγηρωμένοι ἐνθρωσκαι, τῇ θεῖᾳ διδασκαλίᾳ τιθααστούμενοι ἐμοὶ γεγένηται, τὸ πρότερον ἀκαρπία συνόντες· ταύτης γὰρ σύμβολον ὁ ὄρουμός· ἀλλὰ καὶ τὰ κτήνη οἶοναι « πρόβωτα » Χριστοῦ, καὶ « οἱ βόες » οἱ ὑπερανabάντες σου τὸν οἶκον, τούτέστι τὴν τοῦ νόμου σκιά, ἐν τοῖς δόγμασιν τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τὸ ὑψος ἔδρασαν ὡσὶν, διατρέποντες, κτήμα ἡμετέρον εἶσιν. Παῦλος οὖν βόις ὢν τῶν ἐπὶ τῷ ὄρει, τὸν περὶ βοῶς ἐκθήμενος νόμον, ἐκήγγαεν τῷ « Μὴ τῶν βοῶν βόει τῷ θεῷ ; » Ἡ πάντως κατὰ ἡμῶν λέγει. Ἀλλὰ καὶ ὑψακατεῖς γενόμενοι φορεῖται ἐπιτερωμένοι νοήσεις καὶ ἐνεργείαι ὀρθαῖς, « πετινὰ οὐρανοῦ » χρηματίζουσιν, « ἃ ἔγνωσαν »· ἐγὼ γινώσκων γὰρ εἶμι τοὺς ὄντας ἐμοὶ.

Στ. ια'. Ἡ δεξιμένη ἀγαθὴ γῆ, τούτέστιν καρπία ἀθή, τὸν ὑπὸ Τησοῦ βαλλόμενον σπόρον, καὶ καρποφοροῦσα ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα, τὸν κλήρον καὶ ὄριμον καρπὸν ἔχουσα, ὠραϊστὴς ἐστὶν ἀγροῦ, ὡς καρπὸν οὐσα τοῦ σπορέως. Αὐτοῖς γὰρ φησιν, « Ὑραϊστὴς ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστίν. »

Στ. ιβ', ιδ'. Πεντὴ ὁ Σωτῆρ τὴν τῶν σατωτηρίων ὡσεὶ ἀμῆλαι κατὰ τῆς σωτηρίας τῆς Σαμαρείτης πρὸς τοὺς μαθητάς φησιν· « Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φαγεῖν ἢ ὑμεῖς οἷα οἴδατε· καὶ, « Ἐμὸν βρώμά ἐστιν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψάντός με. » Ἐπὶ οὖν εἰς περιτομῆς ἐξήραται τῆς σακῆς, ὡς κενόντι αὐτῷ προσάγουσιν τῆς αἰσθητῆς λατρείας, φησὶν· « Ἐάν κενόνται, οὐ μὲν οἶπον· ἔχω γὰρ κτήμα μου· γεγεννημένην τὴν ἐνδοξὴν Ἐκκλησίαν· οὐκ οὐκ ἔχω· » καὶ τὸ κτήρωμα αὐτῆς· « κτήρωμα δ' αὐτῆς τὸ Εὐαγγέλιον, μὴ ὁ τύπος ἢ σκιά. Τραφέμενος οὖν τὸ κτήρωμα τῶν ζῴων, οὐκ ἀκατέγνωσε κατὰ σκίαν τρωτῆν εἰς τὸ θέλω με τῷ ὄντι θεραπεύειν θεόν σου τυγχέοντα, « θυσίαν μοι θυσίαν ἀνέστησας, » αὐτῶν καὶ θεοσιγῶν ταύτας γὰρ ἔδεχοναι τῆς προσφορῆς· « Ἔπειτα » γὰρ « θέλω, ἢ θυσίαν, καὶ ἐπίγνωσιν θεοῦ, ἢ εὐκατανώματα. » Ἀλλὰ καὶ « τῷ Ἰγέρτω » τῷ ἑκατὸν « ἀπέβας » ἃ ἐμὸν ἢ νοήσεις πῆδων ἐπίγνωσιν τῶν θεῶν εἰς ἀληθῆς καὶ ἀκαταρτιστάς διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

³ Psal. xli. 13. ⁴ I Cor. ix. 9. ⁵ Matth. xiii. 8; Marc. iv. 8. ⁶ Joan. iv. 52. ⁷ Ibid. 34. ⁸ Ose. vi. 6. (84) Forma Alexandrina pro ποιεῖτω. Edv. (85) Sic. Nam ἐπιταλοῦσιν? In.

Στ. ις'. Ἐπεὶ οὐχ ὠραῖος (ἔπαινος) ἐν στόματι ἀμαρ-
 τωλοῦ, τῷ ἀμαρτάνοντι ἐπιπλήττει ὁ Θεὸς φάσκων·
 « Ἴνα τί διηγῆ τὰ δικαιώματά μου, » ἃ ἐπιτελεῖν οὐ
 θέλεις; Ἀλλὰ καὶ ἴνα τί « ἀναλαμβάνεις τὴν διαθή-
 κην μου διὰ στόματος; » Ἐδεῖ γάρ ἐν καρδίᾳ σε αὐ-
 τὴν δεξάμενον, καὶ τυπώσαντά σου κατ' αὐτὴν τὰς
 νοήσεις, οὕτω προφέρειν τοὺς λόγους τῆς διαθήκης
 μου. Τούτῳ συνάδει ἡ κηρύττων· Μὴ κλέπτων, κλέ-
 φεις, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. ιη'. Πρὸς δὲ διάνοιαν νοήσεις καὶ οὕτως· Εἴ ποτε
 ἐθεώρεις ἐτεροδόξῳ γνώμῃ κλέπτοντα τὸ βούλημα τῆς
 ἀληθείας, συναίνων ἢ συνέτρεχες αὐτῷ. » Ἀλλὰ καὶ
 τοὺς μοιχεύειν πειρωμένους τὴν Χριστοῦ νύμφην τῷ
 περισπᾶν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐκκλησιαστικὰς φυγάς,
 ὁμογνωμονῶν αὐτοῖς, ἢ μὴ ἐκτρεπόμενος αὐτοὺς,
 « μετὰ τῶν μοιχῶν ὄντων τὴν μερίδα σου ἐτίθει; »
 Ἀρμόζειν ἔρεις τὴν λέξιν ταύτην τοῖς ἐπαγγελομέ-
 νου μὲν ἐκκλησιαστικοῖς εἶναι, εἰς κοινωλίαν δὲ ἐρ-
 χομένους μὴ ἐκκλησιαστικοῖς ἀνδράσιν.

Στ. ιθ'. Ὁ ἀγνοῶν τὸ ἀγαθόν, πράττειν δὲ τὸ κακόν,
 ἤτιον ἀμαρτάνει· ὁ (86) δὲ μετὰ τὸ ἐπίστασθαι τὸ
 ἀγαθὸν ἀμαρτάνει, ἐπιτεινομένην ἔχει κακίαν· διὸ καὶ
 ὁ ἐγνωκὼς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου δοῦλος, δαρῆσεται
 πολλὰ, μὴ ποιῶν αὐτό. » Δύναται δὲ καὶ οὕτως· Ἐπεὶ
 διὰ στόματος ἀναλαβὼν τὴν Θεοῦ διαθήκην, τὴν καρ-
 διαν πλήρη εἶχεν ἀμαρτίας, πρὸς δὲ ὃ λόγος (ἀμαρ-
 τωλὸς γὰρ ἐστὶν « ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας
 φαῖλον »), ὅπως ἐν τῷ στόματι πλεοναζομένην εἶχεν
 κακίαν, ὡς ἡ τὴν γλῶσσαν· αὐτοῦ δι' ὧν σοφίζεται
 « περιπλέκειν δολιότητας » περιπλέκει γὰρ καὶ συντί-
 θει τοὺς αἰρετικούς λόγους, ὄντας σοφίσματα.

Στ. κα'. Σιγή Θεοῦ λέγεται ἢ πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς
 μακροθυμία. Ὅταν γὰρ παρ' αὐτὰ τιμωρεῖται, οὐ σω-
 πᾶ ἀποφαινόμενος κατ' αὐτῶν ἢ δεῖ αὐτοὺς παθεῖν.
 Τοῦτον τὸν νοῦν ἔχει καὶ τὸ, « Ἐσιώπησα ἀπ' αἰῶνος,
 μὴ καὶ ἀεὶ αἰσιώπησομαι καὶ ἀνέξομαι; » Λέγει Κύ-
 ριος, πρὸς τὸ ἐλεγχόμενον οὖν· Ταῦτα ἐποίησας ἢ
 προέλεξται ἀμαρτήματα, καὶ εἰγήσασ, διὰ μακροθυ-
 μίαν τόπον διδοὺς μετανοίας· σὺ δὲ (87) ὠφελῆθῃναι
 ἐκ τῆς τοιαύτης σωπῆς ἐκ τοῦ ἐναντίου ὑπέλαβες
 πρὸς οἷς εἶχες κακοὺς ἀνομίαν, καθ' ἣν « νομίζεις με
 ὁμοῖόν σοι τυγχάνειν » ἔδοξάς με γὰρ, χαίροντα οἷς
 πράττεις, μὴ ἐπεξέρχεσθαι κατὰ σοῦ.

Στ. κγ'. Οὐκ ἐνεαυθα ἐν τῇ αἰσθητῇ λατρείᾳ, ἀλλ' ἐκεῖ
 τῇ θεῖᾳ τυγχανούσῃ ἀνέσεως, ἢ ὁδὸς ἐστὶν ἣν δείκνυσι
 φωτίζων ὁ Θεὸς τὸ σωτήριον ἑαυτοῦ τὸν μονογενῆ
 Υἱόν, Σωτῆρα ὄντα· ἢ αὐτὴν τὴν σωτηρίαν, ὅτε δὲ τὸν
 Σωτῆρα Χριστὸν σημαίνει.

PSALMUS L.

Στ. α'. Ἀλλὰ μηδεὶς ἐπεμβαίνει τῷ μεγάλῳ Δαβὶδ·
 δικαιώσαντος γὰρ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς ἔσται ὁ κατακρί-
 νων· ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν βασιλείᾳ γεγονότος,
 τοῦτο μόνον αὐτοῦ φέρεται ἀμάρτημα, καὶ τὸ μεμε-
 τρηκέναι τὸν λαὸν παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ'

⁸ Rom. II, 21. ⁹ Luc. XII, 47. ¹⁰ Isa. XLII, 14.

(86) Aut hic legendum ὅς, aut, mox ἀμαρτάνων.
 J DIT.

Vers. 16. Cum non deceat os peccatoris (laus
 Dei), peccatorem increpat Deus hisce verbis :
 « Quare tu enarras Justitias meas, » quas perficere
 recusas? Quare « assumis testamentum meum per
 os tuum? » Quod enim prius in cor tuum recipias,
 mentemque tuam ad illius normam instituas, et
 tunc testamenti mei sermones proferre poteris.
 Consentit his illud : « Qui prædicas non furandum,
 furaris », et cætera.

Vers. 18. Quæ et ita interpretanda : Si forte
 hominem videbas hæretica mente veritatis do-
 ctrinam tollentem, rem comprobans « currebas cum
 eo. » Et si adulteri exstiterunt, qui virginem Chri-
 sti violare tentarent, fideles animas in partes suas
 detrahendo, istis consentiens, aut eos expugnare
 negligens : « Cum adulteris portionem tuam pone-
 bas. » Referri possunt hæc verba ad illos homines,
 qui publicæ utilitati unice consulere dicuntur, de
 ea autem re ipsa minime curant.

Vers. 19. Qui boni nescius malum facit, minus
 peccat : qui autem boni conscius peccat, abundan-
 tem habet malitiam. Quapropter « gravius cædetur
 servus, qui voluntatem domini, licet cognoverit,
 eam non facit ». » Poteris ista et hocce modo in-
 terpretari : Per os suum assumit testamentum Dei
 homo de quo nunc agitur ; cor autem habet pecca-
 tis plenum (peccator igitur est « ex abundantia cor-
 dis pravi »), et vere « abundat os ejus malitia ; » ita
 ut « lingua » captiosis falsisque ratiocinationibus
 « dolos concinnet. » Nam hæreticos sermones concin-
 nat et componit, qui nihil aliud sunt nisi cap-
 tiosæ falsæque ratiocinationes.

Vers. 21. Silentium Dei vocatur patientia quæ
 peccatores sustinet. Quando enim pœnas ab eis re-
 petit, non tacet, supplicia vero ipsis imminetia re-
 velat. Idem significat illud : « Tacui : num semper
 tacebo et abstinerebo »? Dicit ergo Dominus ad pec-
 catorem quem increpat : Tu prædicta omnia pecca-
 ta admisisti, et ego tacui, per patientiam locum
 dans pœnitentiæ. Tu autem ex hoc meo silentio
 utilitatem nullam percepisti ; quin imò ea de causa,
 « existimasti inique quod ego tui similis sum ; »
 putabas scilicet me operibus tuis consentire, nec
 unquam in te invasurum.

Vers. 23. Non hic per sacrificia corporearum
 victimarum, sed illic per divinum « laudis sacrifi-
 cium, » patet iter quod Deus indicat, salutare suum
 cum ostendit, Filium unigenitum Salvatorem nos-
 trum, hoc est salutem ipsam, quæ Salvatorem
 Christum designat.

Vers. 1. Noli incusare magnum David ; nam,
 justificante Deo, nemo erit qui eum condemnet.¹¹
 Qui cum per tot annos summo imperio potiretur, hoc
 unum tamen peccatum admisisse narratur, et illud
 quod contra Dei voluntatem populum numerari ju-

¹¹ Rom. VIII, 33.

(87) Forte leg. : σὺ, δέον. IDEM

serit ¹¹. Ac ne in hoc quidem peccato diu perman-
sit; sed magnus ille rex, licet fuerit a privato ho-
mine reprehensus, rem haud indigne ferens, statim
se ita humiliavit, ut ipse propheta diceret: « Domi-
nus quoque transtulit peccatum tuum ¹². » Voce hæc,
« Dominus quoque » innuit peccatum ab ipso Davide
jam fuisse per pœnitentiam translatum; cæteri
quidem homines peccatis franguntur, sancti vero
qui salutis curriculum decurrunt, etiamsi quid fue-
rint per negligentiam passi, non tamen medio in
spatio deficiunt, sed mox inceptum iter peragunt.
Referuntur sanctorum delicta, ne nos illorum ve-
stigiis insistere dubitemus, quasi fuissent illi divi-
nam sortem et nullo modo peccatis obnoxiani ad-
epti. Permittit igitur divina Providentia ut ipsi
quoque interdum labantur, atque ita nobis uti vir-
tutum, sic et pœnitentiæ sanctæ documenta præ-
beant. Poterat etiam fieri quod, nisi aliquando pec-
caverint, virtutes suas propriis viribus perfici,
non autem divina cooperatione putent. Hac autem
ratione occurrit divina gratia nimis elatæ mentis
periculo, omnesque docet, quam infirma sit nobis
Glueia.

Hic psalmus numeratur quinquagesimus, quia
circa remissionem versatur: non enim posuisset
suum Spiritus sanctus ante quinquagesimum pri-
mum, et quinquagesimum tertium, et alios qui in-
ferius occurrunt, nisi alia præter temporum ordinem
ratio habeatur; nam quinquagesimus primus de
Doeg Syro agit, et de illius cum Saule congressu;
quæ antequam David rex esset, evenerunt. Simili-
ter alludit quinquagesimus tertius ad colloquia
Ziphæorum cum Saule. Cum igitur numerus quin-
quaginta cum misericordia comparationem quam-
dam habeat, profert Salvator, suam de remissione
doctrinam explicans, duos debitores quorum unus
debebat denarios quingentos et alius quinquagin-
ta ¹³; et utriusque remissio facta est, quod quinqu-
aginta et affini numero quingentos denarios sibi cre-
ditos haberent. Haud immerito per quinquaginta
dies festa agimus, quod per mortem et resurre-
ctionem suam Agnus Dei nobis peccatorum remis-
sionem fecerit; et die quinquagesimo digni habiti
sumus qui per effusionem sancti Spiritus mundare-
mur. Apud Judæos quoque condonabatur debitori
credita pecunia anno Jubilæo seu quinquagesimo,
tunc redibat quisque ad libertatem, et ad possessio-
nes suas, ita ut annus festivus haberetur ¹⁴. Recte igitur
inscribitur quinquagesimus qui de miseri-
cordia agit psalmus. Componitur numerus quinquaginta
ex septem hebdomadis et unitate, ita ut
hebdomadam hebdomadam constituat, quo venturus dicitur,
qui unus et opus peccati auferat

Vers. 3. Vehementi dolore motus, et pœnitentiæ
dignos fructus exhibens, petit a Deo ut magnam
misericordiam impetret; nam non sufficit pœniten-
tia, nisi Deus misereatur; nec sufficit miseratio
Dei, nisi et nos quantum in nobis est per pœniten-
tiam ad salutem convertamur.

¹¹ II Reg. xxiv, 2; I Par. xxi, 1 sqq. ¹² II Reg. xii, 13. ¹³ Luc. vii, 41. ¹⁴ Levit. xxv, 10, 41.

(28) Ita cod.

οὐδὲ τὴν ἀμαρτίαν ἐπίμονον ἔσχεν· βασιλεὺς δὲ το-
σοῦτος ὑπ' ἰδιώτου διελεγχθεὶς, μὴδὲν ἀγανακτήσας
ἐκάκισεν ἑαυτὸν, ὡς τὸν προφήτην εἰπεῖν· « Κα-
κὺριος παρήγαγεν τὴν ἀμαρτίαν σου· » τῷ γὰρ εἶ-
πεῖν, « Καὶ Κύριος, » καὶ τὸν Δαυὶδ ἔδειξεν αὐτῆ-
διὰ μετανοίας παρενεγκόντα σφόδρα· οἱ μὲν γὰρ
ἄλλοι ἄνθρωποι καταπίπτουσιν ἐν ταῖς ἀμαρτίαις,
οἱ δὲ ἅγιοι τρέχοντες τῆς σωτηρίας τὸν δρόμον, εἰ τι
καὶ πάθοιεν ἀπροσεκτοῦντες, οὐ καταπίπτουσιν ἀδια-
στάτῳ δρόμῳ, μὴδὲ προσκεκοφέναι δοκοῦντες. Ἄνε-
γρᾶφη δὲ τῶν ἁγίων τὰ πλημμελήματα πρὸς τὸ μὴ
ὀκνεῖν ἡμᾶς πρὸς ζῆλον τούτων ἐλθεῖν, προσαιέζε-
σθαι τὸ θείαν εἶναι μοῖραν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμαρτίας
τοὺς ἅγιους· ὅθεν δέδωκεν ἡ πρόνοια πρόσασιν ἀμαρ-
τίας γενέσθαι περὶ αὐτοὺς· ἴν' ὥσπερ ἀρετῆς οὕτω
καὶ μετανοίας ὡς διδάσκαλοι. Τὰχα δὲ καὶ μὴ πλημ-
μελοῦντες ἐπέγραφον ἂν ἰδίᾳ δυνάμει τὴν ἀρετὴν.
ἄλλ' οὐ Θεοῦ συνεργεῖα παρωῶσα τοῖνον ἡ θεία χά-
ρις τὸ μέγα τῆς οἰήσεως ἀποκωλύει τούτοις ἀμαρ-
τήματα πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς φυσικῆς ἀσθενείας καὶ τῆς
ἐπὶ Θεὸν προσφυγῆς.

natura, et quam necessaria in divinum auxilium

Πεντηκοστὸς δὲ ψαλμὸς ἀναγέγραπται, ἐπειπερ
ἀρμονίαν ὁ ψαλμὸς ἔχει πρὸς ἀφῆσιν· ἄλλως γὰρ οὐκ
ἂν τὸ συγγραφικὸν Πνεῦμα προὔταξεν αὐτὸν τοῦ να',
καὶ γγ', καὶ τῶν ἐφεξῆς, εἰ καθ' ἱστορίαν ὑπῆρξεν ἡ
τάξις· ὁ γὰρ να' περὶ τῆς Δαθῆ καὶ Σύρου καὶ τῆς
πρὸς τὸν Σαοὺλ αὐτοῦ διαβολῆς ἐπιγέγραπται· τὸ δὲ
πρὸς τῆς βασιλείας ἦν τοῦ Δαυὶδ· καὶ ὁ γγ' περὶ τῆς
πρὸς τὸν Σαοὺλ τῶν Σιφάκων (88) διαβολῆς· ὅτι δὲ
ἀναλογίαν ὁ ἀριθμὸς ἔχει πρὸς ἔλεον, ὁ Σωτὴρ περὶ
ἀφέσεως διδάσκων, χρεώστας παρέλαθεν ὑπευθύνους
ν' καὶ φ' δηναρίοις, ἀφέσεως ἑκατέροις γεγεννημένης,
διὰ τὸν ν' καὶ τὸν συγγενῆ χρεωστῆν ἀριθμὸν ἀμείλι-
τοῦ σφαγέντος Ἄμνου τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναστάντος καὶ πε-
ποιηκότος ἡμῖν τῶν ἀμαρτημάτων τὴν ἀφῆσιν, ἐπὶ ν'
ἡμέρας διάγομεν εὐφραίνόμενοι, τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρῃ
τῆς ἐκχύσεως τοῦ Πνεύματος ἀξιούμενοι· καὶ ὁ Ἰω-
θηλαῖος δὲ διὰ τῶν ν' παρ' Ἑβραίοις ἀφῆσιν ὡς
χρεῶν ἀποκοπτομένων· ἐν φ' καὶ τῶν Ἑβραίων ἐλευ-
θερία, καὶ κτήσεων ἀποκαταστάσεις, ὡς εἶναι τὸν
ἐνιαυτὸν ἑορτῆν· εἰκότως οὖν πεντηκοστὸς ὁ τῆς με-
τανοίας ψαλμὸς· ἔστι δὲ καὶ ἐξ ἑβδομάδων ζ' καὶ
μονάδος, ὡς εἶναι ἑβδομάδα ἑβδομάδων ἀριθμὸν, ἐν
φ' ἔδει (89) γενέσθαι τὸν ἀποβάλλοντα τὸ ἀγθος καὶ τὸ
ἔργον τῆς ἀμαρτίας.

Et. γ'. Ὁ σφοδρῶς μετανοῶν καὶ τοὺς προσήκοντας τῇ
μετανοίᾳ καρποὺς ἀγαπῶν, αἰτεῖ καὶ τὸν παρὰ Θεοῦ
μέγαν ἔλεον εἰς αὐτὸν γενέσθαι, οὐκ ἐπαρκούσης τῆς
μετανοίας, ἀνευ ἑλέου Θεοῦ· οὐδὲ τοῦ ἑλέου Θεοῦ,
ἀνευ τῆς ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν μεταγνώσεως πρὸς σωτη-
ρίαν.

Et. γ'. Ὁ σφοδρῶς μετανοῶν καὶ τοὺς προσήκοντας τῇ
μετανοίᾳ καρποὺς ἀγαπῶν, αἰτεῖ καὶ τὸν παρὰ Θεοῦ
μέγαν ἔλεον εἰς αὐτὸν γενέσθαι, οὐκ ἐπαρκούσης τῆς
μετανοίας, ἀνευ ἑλέου Θεοῦ· οὐδὲ τοῦ ἑλέου Θεοῦ,
ἀνευ τῆς ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν μεταγνώσεως πρὸς σωτη-
ρίαν.

(89) Ἐδει?

Στ. δ'. Ὅσπερ αἱ δυσέκπλυτοι βαφαὶ οὐ μὲν πλύσει ἀλλὰ πολλὰς ἐξίτηλοι γίνονται, οὕτω καὶ τὰ μεγάλα τῶν ἀνομιμάτων πολλοῖς οἰκτιρμοῖς Θεοῦ ἀπαλείφεται. — Τὴν θνητὴν ἐνέργειαν ἀνομίαν καὶ ἁμαρτίαν καλεῖ, τῷ κατὰ τὴν ἐπίνοιαν διαφέρειν, τῷ ἄνευ μὲν νόμου συνίστασθαι ἀνομίαν, τῷ δὲ κατὰ παράδασιν νόμου συνίστασθαι ἁμαρτίαν. Πλὴν ἑκατέρως αὐτὴν ἐκπύθηται καὶ καθαρισθῆναι ἀξιοῖ Θεὸν, τὸν ἐκπύναυ αὐτὴν καὶ καθαρίσαι δυνάμενον ἀπὸ τῆς προειρημένης ἕξεως.

Στ. ε'. Ὁ δὲ τὴν ἀπαξ πραχθεῖσαν ἁμαρτίαν ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχων, οὐκ ἀνάσχοιτο ἐτέραν ποιῆσαι· τῶν γὰρ προτέρων ἐπιλανθανόμενοι, ἐτέρας ἐνεργοῦμεν ἡμεῖς.

Στ. ζ'. Ὅσον ἐπὶ τῷ εἶναι βασιλεὺς οὐχ ὑπέκειτο ἀνθρώπων νόμῳ· ὅθεν οὐδὲ τινὲ τῶν νομοθετῶν ἤμαρτεν, οὐδ' ἐνώπιόν τινος αὐτῶν τὸ πονηρὸν ἐποίησεν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὸ βασιλεὺς, καὶ θεοσεβῆς εἶναι βούλεται, ὑπέκειτο τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ· διὸ καὶ ἤμαρτεν μόνῳ Θεῷ, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐποίησεν. Καὶ πάλιν Ἐπεὶ Θεὸς εἶπεν ἐπιβρέπεστέραν εἶναι τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τὰ πονηρὰ καὶ τὸ, «Ὁὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὃς οὐχ ἁμαρτήσεται, ἢ ἁμαρτανόντων καὶ αὐτῶν τῶν τελείων, δικαιοῦται ὁ Θεὸς ἐν τοῖς λόγοις ἑαυτοῦ, ἐν οἷς εἶπεν πάντας ἐκκεκλιότας, ἅμα ἠχρεῖώσθαι. Ταύτη δὲ καὶ νικᾷ κρινόμενος πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀποδεικνύς αὐτοὺς ἁμαρτωλοὺς. Συνυθὺν τούτοις τὸ, «Ἐὰν εἰπωμεν, Οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιούμεν αὐτόν» ἢ ὁ γὰρ ἀναμαρτήσιαν αὐχῶν, ὅσον εἰς αὐτόν, ψεύστην ἀποφαίνει τὸν Θεόν.

Στ. η'. Ὁ τῆ σοφιστικῆ ἕξει ἐγγεγυμνασμένος ἐπιθήρα τῆς ἀληθείας, τὸ μέγεθος αὐτῆς γνοὺς, ἀγάπην πρὸς αὐτὴν ἔσχεν τελείαν· οἱ γὰρ τοῖς ψεύδεσιν ἐγγυμνασάμενοι διορατικώτεροι γεγενημένοι, καθορῶσι τῆς ἀληθείας τὸ ἀξιάγαστον κάλλος· οἷός ἐστιν Μωϋσῆς καὶ Δανιήλ· μετὰ γὰρ τὸ πειραθῆναι σοφιστικῶν λόγων, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἀναβάντες, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαν ἔσχον, ὡς ὄντες τέλειοι, σαφῶς δηλώσαντος αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ, ὡς μηδὲν αὐτοῖς ἔτι ἀσαφῆ (90) ἐπισκιάσμενον εἶναι. Ταύτης τῆς ἕξεως καὶ ὁ Δαυὶδ τυγχάνων, ἀνεφθέξατο τὸν προκείμενον στίχον.

Στ. ι'. Πολλάκις ἦδη δόγματα, καὶ ψυχῆς δυνάμεις εἶναι εἰρηται· τὰ ὅσα ταπεινοῦται ταῦτα ὑπὸ ἁμαρτίας καὶ σοφιστικῆς γοητείας· Θεοῦ ἀκουσίαντος, ἀγαλλασιν καὶ εὐφροσύνην ἢ ἀγαλλιάται τὰ τεταπεινωμένα ὅσα.

Στ. ια'. Ἐξαιλείφονται ἁμαρτίαι ἀπὸ τῆς μετουσίας τῶν ἀρετῶν· ὡς γὰρ ἡ ἐπιστήμη εἰς ψυχὴν ἐλθοῦσα ἀφανίζει καὶ ἐξαιλείφει τὴν ἄνοιαν, οὕτω παρουσία ἀρετῆς τελείας ἐξαιλείφεται ἁμαρτία πᾶσα.

Στ. ιβ'. Τῶν σπουδαίων ἀδιαστάτως τῷ τοῦ Θεοῦ προσώπῳ παρισταμένων, ὁ ἁμαρτάνων ἀποβρίπτεται. Μὴ πάθοιμι δὲ τοῦτο, φησὶ, περιεχόμενος τῆς θέλας κατανοήσεως· «μηδὲ» τοῦ δοθέντος μοι· «θείου Πνεύματος γυμνωθείην.»

¹⁶ Eccle. vii, 21. ¹⁷ Psal. xlii, 3. ¹⁸ I Joan. i, 10.

(90) Lege ἀσαφές. EDIT.

VERS. 4. Uti foedissimæ sordes non evanescunt, nisi pluries laventur; ita graviora peccata majori Dei miseratione tollantur oportet. — Hominum opera iniquitatem et peccatum vocat; at suos voci cuique sensus: iniquitas dicitur, quod præter legem fit; peccatum vero quod contra legem. Deum precatur, ut mentem ab utraque labe mundet et liberet, qui solus eam a pristinis moribus revocare et mundare valet.

VERS. 5. Si admissum semel peccatum semper coram te haberes, jam non aliud posses admittere; nam non nisi præcedentium delictorum immemores, rursus delinquimus.

VERS. 6. In quantum rex erat, humanis legibus non subiciebatur: unde legumlatore nulli peccavit, nec coram ullo eorum malum fecit. At præterquam rex quod sit, vult et pius esse in Deum. Dei igitur legibus subiciebatur. Quapropter Deo soli peccavit, et malum coram illo fecit. Et rursus: Cum Deus dicat promptiore esse hominum mentem ad prava, et illud: «Non est homo qui non peccet¹⁶,» peccantibus vel sanctis justificatur Deus in sermonibus suis, quibus contendit omnes declinavisse et inutiles esse factos¹⁷. Sic vincit quando homines judicat, et probat omnes esse peccatores. Quibus consentit illud: «Si dicimus quoniam non peccavimus, mendacem facimus eum¹⁸;» nam qui de innocentia sua gloriatur, quantum in eo est, Deum mendacem facit.

VERS. 8. Sapientium artibus in exquirenda veritate exercitatus, ubi sublimitatem ejus agnovit, perfecto eam amore diligit; nam in disserendis mendaciis exacuta mentis acies, melius perspicit quam digna sit veritas studiis nostris. Tales fuerunt Moyses et Daniel. Quippe qui sapientium disciplinis primum eruditi, veram doctrinam postea consecuti sunt, et ab ipso Deo perfecti fuerunt vocati; ipse enim eis incerta et occulta sapientiæ suæ manifestavit: ita ut nihil eos his in disciplinis fugeret. Talem et David adeptus est scientiam, uti hoc versus proficitur.

VERS. 10. Sæpius jam dictum est opiniones esse, et virtutes animi. Ossa humiliantur per peccata scilicet, et per sapientium præstigias: exaudiente autem Deo, gaudio et lætitia exultabunt ossa humiliata.

VERS. 11. Virtutis studio delentur peccata; ut enim mentem illustrans scientia ignorantiam tollit et delet, ita deletur omne peccatum ubi animum perfecta virtus occupaverit.

VERS. 13. Justi omnes semper coram Deo astant, peccator vero procul ab eo projicitur. Ne illud patiar, inquit, ne me deserat mens tua: «Spiritum sanctum tuum» quem accepi, «ne auferas a me.»

VERS. 14. Salvatoris nostri adventum in terram A
expectans, quo perfectam lætitiā fieri contingit,
Patrem hisce verbis invocat: « Redde mihi lætitiā
salutaris tui; et spiritu principali et perfecto con-
firma me. » Hic utrumque spiritum dominantem
dicit et principalem, Spiritum quidem sanctum, aut
spiritum hominis, qui in ipso alienus est ab anima.

VERS. 15. In præfatione psalmi jam docuimus,
Deo permittente, interdum et sanctos peccare, ut
pœnitentiā sinceram agentes cæteris pœnitentiæ
exempla præbeant. En idem confirmat hic versus;
nam pollicetur se, peccata sua Deo confitendo,
vias ipsius Dei iniquis indicaturum, ut eas ingressi,
si quid unquam per negligentiam deliquerint, ad
eum convertantur.

VERS. 16. Cum per peccata, quibus me usque ad
mortem tradidi, sanguinibus plenus sim, de istis
libera me, Deus, Deus meus. — « Lingua mea, »
hoc est sermo meus, in celebranda tua justitia
semper occupata, « exultabit justitiā tuam. »

VERS. 17. Illius labia aperit Deus qui ad laudan-
dum eum verba facit. Quapropter os ejus annuntia-
bit laudem Dei, laudans eum et celebrans eum sem-
per.

VERS. 20. Qui de peccatis suis dolet, quid
sibi vult de Sion et Jerusalem dicere? Respondē-
mus eum, licet de recta via deflexerit, non omni-
bus idee fuisse donis nudatum. Propheticiam igitur
gratiā retinens, et pristinam cum Spiritu sancto
communione, vota prophetias profert. Sion-
que celebrat benigne a Filio tuo acceptam, et a
Spiritu adjutam. Illud, « ædificabuntur muri Jeru-
salem, » angelorum de hominibus curam innuit, aut
inconcussam evangelicarum doctrinarum constitu-
tionem.

VERS. 21. Justitiā hic illam indicat quæ per
fidem in Jesum Christum omnibus fidelibus conve-
nit. Ipsa autem justitiā oblatio spiritualis et sacrifi-
cium spirituale: eodem sensu est illud, « Sacri-
ficate sacrificium justitiæ¹⁹, » tunc quoque « im-
ponent super altare » spirituale « vitulos, » non
terram exercentes et aratra trabentes, sed animas
quæ non aliæ sunt ab animis martyrum, super
cœleste altare conspectis, et ibi vitulorum more
oblatis; nam in Apocalypsi Joannis²⁰ conspiciun-
tur subtus altare cœleste animæ interfectorum
propter nomen Jesu et propter testimonium ejus.

Στ. ιδ'. Προσδοκῶν τὴν δεῦρο κάθοδον τοῦ Σωτῆρος,
ἐφ' ἣ ἀγαλλίασιν τελείαν ἔχειν συμβαίνει, παρακαλεῖ
τὸν Πατέρα φάσκων· « Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ
σωτηρίου σου, ὅπως καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ καὶ
τελείῳ στηρίξης με. » Ἐκατέρως δὲ καὶ ἐν τούτοις
πνεῦμα λέγει ἦτοι τὸ ἅγιον ἄρχον καὶ ἡγεμονικόν, ἢ
τὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ ἕτερον ὄν τῆς τοῦ ἀν-
θρώπου ψυχῆς.

Στ. ιε'. Καὶ ἐν τῇ προγραφῇ τοῦ ψαλμοῦ ἐφάσκομεν
παρορῆν ποτε τὸν Θεὸν τοὺς σπουδαίους ὥστε ἁμαρτίαν
ποιεῖν, ἵνα μετανοοῦντες ἔργῳ καὶ τὴν περὶ μετα-
νοίας διδασκαλίαν ἐπιδείξωται. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἐνταῦ-
θα βεβαίῳ τῷ Θεῷ βῆμα· διὰ γὰρ τῆς ἐξομολογήσεως
τῆς πρὸς Θεὸν, διδάσκειν ὑπισχνεῖται ἀνόμους αὐτοῦ
τοῦ Θεοῦ τὰς ὁδοὺς, ἵνα τούτων ἐπιθάντες, εἰ καὶ
B ποτε ἠσέθησαν ἐξ ὀλιγωρίας, ἐπιστρέψωσιν πρὸς αὐ-
τόν.

Στ. ις'. Ἐπεὶ δι' ὧν ἐποίησα πρὸς θάνατον ἁμαρτιῶν
πλήρης εἶμι αἱμάτων, ἐκ τούτων ῥύσαι με ὁ καθάπαξ
Θεὸς ὢν καὶ ἡμέτερος.— Ὁ λόγος ὁ ἡμέτερος « γλῶσ-
σά μου » καλούμενος, ἐν τῷ αἰεὶ περὶ δικαιοσύνης
σου φθέγγεσθαι, « ἀγαλλιάσεται τὴν δικαιοσύνην
σου. »

Στ. ιζ'. Ἐκεῖνο ἀνεῖλον τὰ χεῖλη, ὁ Θεὸς, τοῦ λαβόν-
τος λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος. Διὸ καὶ τὸ στόμα
αὐτοῦ ἐξαγγέλλει τὴν αἰνῆσιν τοῦ Θεοῦ, αἰεὶ αἰνοῦν
καὶ εὐχαριστοῦν αὐτῷ.

Στ. κ'. Ὁ περὶ ἁμαρτίας ἰδίας ἐξομολογούμενος, εἴ
βούλεται περὶ τῆς Σιών καὶ Ἱερουσαλὴμ διαλέγεσθαι;
Ἄλλ' ἐπεὶ εἴπομεν μὴ πάντως αὐτὸν βεβλάφθαι ἐκ
C τοῦ ἐπαικέναι ἐν τῷ συντόνῳ δρόμῳ, τούτου χάριν
προφητικῆν ἐτι ἐξῆν ἔχων, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεῦ-
ματος κοινωνίαν, εὐχεται καὶ προφητεύει, « Ἀγάθυ-
νον, » λέγων, ἐτὴν Σιών ἐν τῇ εὐδοκίᾳ « τῷ Υἱῷ ἰσοῦ »
γεγεννημένῳ, καὶ τῷ Πνεύματι συνεγγίζουσιν·
ἀλλὰ καὶ « οἰκοδομεῖται τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλὴμ »·
ἀγγέλων δὲ φρουραὶ ταῦτα, ἢ δογμάτων ἀκαταλύτων
ἔδρουσις.

Στ. κα'. Δικαιοσύνην φησὶ τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστευόντας συνισταμένην· αὕτη
δὲ ἡ δικαιοσύνη ἀναφορὰ καὶ ὀλοκαυτώματα πνευμα-
τικὰ τυγχάνει, καὶ τὸ, « Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, »
ἀλλὰ καὶ « ἐπὶ τῷ » πνευματικῷ « θυσιαστήριον ἀνοί-
σουσι μόσχους, » γεωπόνους ἔλκοντας ἄροτρα ψυχᾶς, οὐκ
D ἄλλας τυγχανούσας τῶν ψυχῶν τῶν μαρτύρων, ὀφθει-
σας παρὰ τὸ ἐπουράνιον θυσιαστήριον, ἀναφερομένας
ἐπ' αὐτῷ μόσχων δίκην· ἐν γὰρ τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάν-
νου αἱ τῶν παπαικισμένων ψυχᾶν διὰ τὸ ὄνομα Ἰη-
σοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὅπῃ τὸ θυσιαστήριον
τὸ ἐπουράνιον τεθεωρῆται (91).

PSALMUS LI.

VERS. 1. Vere ea est sermonum prolatorum
mens, quæ non nisi illustrante Deo intelligatur.
Qua autem de causa tanto furore debaccharetur,

¹⁹ Psal. iv, 6. ²⁰ Apoc. vi, 9.

(91) Hactenus ex codice Vat. 1789 (A). At vero
ex cod. Vat. 1682 (B) ab initio et hactenus, et
deinceps usque ad paginam suo loco indicandam.

Στ. α'. Ὅντως γὰρ συνέσεως δέεται τῆς ἐκ Θεοῦ ἢ
τῶν ἐμπερομένων λόγων διάνοια. Τίνα δὲ δεῖ τὴν εἰς
τεσσαύτης τραγωδίας πρόφασιν παρασεῖν ἢ τὸν νομῆ

Exin usque ad finem Psalterii ex cod. Vat. reg. 40
(C), et ex Vat. 754 (D), et ex Vat. 1685 (E).

τῶν ἀλόγων ζῶων; Ἀγγελάρχης γὰρ ἦν (Δωήκ) ἡμιώων. Ὁ γοῦν Δαβὶδ συνιείς τὴν πολλὴν αὐτοῦ κακίαν ἢ τὸν κινήσαντα ἐν αὐτῷ τὸν φθόνον διάβολον, ὡς πρὸς παρόντα τὰς λέξεις ἐφθέγγετο τοῦ ψαλμοῦ.

Στ. δ. Τὸ « ἡμέρα » ἐνταῦθα φανέρωσιν θελοῖ, ἢ ὄλον τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀνομεῖ.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. η'. Οἱ πάνυ εὐλαβεῖς ὅταν καταπίπτοντας ἐξ ἀρετῆς [εἰς] τὴν κακίαν ἴωσι τινάς, φόβον λαμβάνουσι μὴ τὰ αὐτὰ πάθειεν· οὗτοι δὲ καὶ ἐπικερτομεῖς εἶεν κατὰ τοῦ λαλοῦντος, ὡς « ἐπ' αὐτῷ γελᾶν, ἐρούντες· Ἴδού ἀνθρώπος, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. θ. Τὰ χα πᾶς πλουτῶν ἐν κακίᾳ ψευδωνύμῳ γινώσκει ἐν τῷ μεγαλοφρονεῖν ἐπὶ τούτοις, ἐπελπίζει ἐπὶ τῷ πληθεῖ τοῦ τυφλοῦ πλούτου, ἀλλὰ καὶ ἐνδυναμοῦσθαι νομίζει, ἀρχῶν ἀνομίας, καὶ στεῖρωσιν πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ἔχων ἔργον.

Στ. ι'. « Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ » διὰ πίστεως φυτευθεὶς ἀρετὴν φέρει ἀλέξουσιν τὰς ἐκ παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων νόσους, καὶ τρέφουσιν τὸ φῶς τῆς γινώσεως. Ὁ τοιοῦτος ἐλεημονας καρποφορήσας ἐλπίζει « ἐπὶ τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ, » εἰδὼς ὅτι Οἱ ἐλεημονες ἐλεηθήσονται· ἔχει δὲ τὴν ἐλπίδα οὐκ ἐφ' ἓνα αἰῶνα, ἀλλ' « εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. »

Στ. β'. Ἀφρονα ἡγητέον λέγεσθαι τὸν φρονήσεως θείας σπερούμενον. Φαίνεται γὰρ αὐτὸς περὶ οὐ ὁ λόγος, μὴ σώζων κοινὴν φρένα· εἰδὼς γὰρ πάση ψυχῇ ἔννοιαν Θεοῦ καταβεβλημένην, ἀθεότητα ἀσπασζόμενος, οὐδενὶ ἄλλῳ εἰ μὴ « τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ [εἶπεν] μὴ εἶναι Θεόν. »

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. γ'. Ὁ παρὼν στίχος προνοητὴν εἰσάγει τὸν Θεόν, οὐ τῶν κατ' οὐρανὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς. « Ἐξ οὐρανοῦ » γὰρ ἐφορᾶν προνοητικῶς « τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων » εἰρηται· οὐκ ἔξωθεν κατὰ τὸ σῶμα μόνον ἐπιβλέπων αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ κρυπτόν τῆς καρδίας· « ἐπιβλέπει γοῦν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδῃ εἰ ἔστιν ὁ διὰ τοῦτο καλὸν ποιεῖν συνιών, » καὶ διὰ τοῦ ἐξετάζειν τὴν ἀλήθειαν « ἐκζητῶν τὸν Θεόν. » Ἀνθρωπίνως δὲ καὶ ἀφ' ὧν ἴσμεν εἰρηται τὸ « διακύπτειν ἐξ οὐρανοῦ » καὶ τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνιών· μεγάλη γὰρ, ἵν' οὕτως εἴπω, προσβολὴ βλάβεως, τοῦ πάντως κρυπτοῦ γινώσκειν ἔχει.

Στ. δ. Ἐκ δὲ προκειμένης λέξεως μανθάνομεν κατὰ παράβασιν νόμου τὴν ἀμαρτίαν συνίστασθαι. Ὁ ἀκόλουθεῖ, μὴ εἶναι τίνα φύσει πονηρόν· « πάντες γὰρ ἐξέκλιναν. » Ἡ δὲ ἐκκλησις ἀμαρτία ἐστίν, ἀποτυχία οὐσα τῆς εὐθείας ὁδοῦ· « ἅμα » δὲ καὶ, « ἡκρεώθησαν » οἱ ἐκκλίνοντες, ἀχρεῖον λέγων ἢ κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν παθῶν, ἢ τὴν ἀνοιαν τοῦ μὴ νοούντος, συγχυομένου τῷ μετεῖναι ἐξ ἐτέρων εἰς ἕτερα πράγματα.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. ε'. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῷ ἕτῳ δηλοῦτο, εἰ κατὰ μάλιστα τῆς παρ' ἡμῖν ἐρμηνείας

A nisi quod brutorum animalium pastorem increpet? Nam mulio erat Doeg. Hunc igitur David teterrimum cum videret, aut a diabolo ardentissima invidia incensum, ut præsentem hujus psalmi verbis aggreditur.

VERS. 4. Vocabulo « die » iunuitur quam manifesta sit Doeg malitia, aut per quantum temporis spatium duraverit.

Didymi et Eusebii. VERS. 8. Viri justi, quando alios vident a virtute ad malum defectentes, timent ne eadem patiantur. Quin imo iidem mordacia verba proferunt, uti dicitur: « Super eum ridebunt, et dicent: Ecce homo, » etc.

VERS. 9. Sane malus quicumque dives falsa opinionione deceptus, multitudine divitiarum suarum, superbit, et in eis sperat, atque ita se prævalere putat: qua ratione et iniquitati se tradit, et a bono quoque recedit.

VERS. 10. « In domo Dei » per fidem plantatus virtutis fructus profundit, quibus cupiditates et peccata arcentur, lumen vero scientiæ alitur. Qui tam misericordes fructus profert « in misericordia Dei » sperat; non ignorat enim quod misericordes misericordiam consequentur²¹; nec sperat in unum sæculum modo, sed « in sæculum sæculi. »

PSALMUS LII.

VERS. 2. Insiptens dicitur hic homo divina doctrina destitutus. Videtur enim ille de quo agitur sensu communi carere: nam cum sciat cujusque menti insitam esse Dei cognitionem, impietatem tamen profitetur, non coram alio quidem, sed « in corde suo » dicens: « Non est Deus. »

Didymi et Eusebii. VERS. 3. Præsens hic versus declarat providere Deum non coelestia tantum, sed ea quoque quæ super terram fiunt. Nam « de cælo super filios hominum » providenter prospicere dicitur. Nec ea tantum quæ foris sunt, nempe corpus considerat, sed et intimos animi sensus; nam « prospicit super filios hominum ut videat si est intelligens, » bonum scilicet qui faciat, « aut requirens Deum » veritatem examinando. Humana loquendi ratione et menti nostræ accommodata dicitur Deus « de cælo prospicere » et videre si est intelligens; nam magno, ut ita dicam, oculorum conjectu, vel abditissima perspicit.

VERS. 4. His verbis discimus peccatum per legis violationem fieri: unde consequitur neminem esse natura malum, « omnes enim declinaverunt. » Peccant autem qui declinant, quia a recta via deflectunt. « Simul et inutiles facti sunt » qui declinaverant; inutiles vocantur, vel quod cupiditatibus inserviant, vel quod rerum sibi continuo succedentium turba impediti, ratione uti jam nequeant.

Didymi et Eusebii. VERS. 4. Eadem in psalmo XIIII occurrunt. Quapropter præsertim in interpretandis

²¹ Matth. v. 7.

quibusdam vocibus morabimur, quæ immutatæ sunt. Illic enim legitur : « Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis ; » hic autem : « Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in iniquitatibus : » quam mutationem interpretores omittunt. Indicat autem is sermo, quantum a communi sensu deflexerint pravæ illæ impiæque opinioniones, quibus ante Salvatoris adventum omnes homines inserviebant ; et quo pacto sanam illam de Deo doctrinam respuerint omnium mentibus insitam ; ac ipsos abominando idolorum cultui tradiderint, impietatem professi, seu nullum Deum, seu plures deos recolendo vitamque consequenter instituendo, et pravis impiisque studiis arserint.

Nam qui prave de Deo sentit, in cætera quoque peccata labitur. Pietatem ubi ex anima tua respueris, respuisti simul omnes virtutes, quæ pietatem tanquam reginam comitantur. Per insipientiam igitur Deum non esse dicentes, corruperunt mentem suam in iniquitatibus suis, ideoque abominabiles facti sunt. Omnes peccant, aut dum bonum facere videntur, illud non vere et reipsa faciunt.

VERS. 5. Cum sapientia ab animo abhorreat prava machinante, « non scient » quæ juxta divinam doctrinam cognoscenda sunt. Non per interrogationem, sed per negationem proferenda ista.

VERS. 6. « Trepidaverunt » pro « trepidabunt » scriptum est. Voces igitur « illic trepidabunt ubi non erat timor » ad futurum sæculum referri possunt : trepidabunt scilicet, perspectis suppliciiis quibus puniendi sunt ; quæ tamen firmo animo ad-eunda essent. Ideo trepidabunt, quod Deus eos hic mendaces fuisse, et « hominibus placendi » studio unice intentos demonstrabit, « ossa eorum dissipans, » opinioniones scilicet et vana animi consilia.

VERS. 3. Virtus Patris Christus, qui judicat occulta hominum. Orat ut non aliis iudicibus, sed virtuti Dei boni examinandus tradatur ; sciebat enim se ita negligentiarum suarum veniam consecuturum ; eos vero esse damnandos qui eum immerito diripiabant.

VERS. 5. Alienos vocat, qui vitam agunt a justorum moribus alienam ; fortes vero, malos dæmones. Ait igitur : Cum « non proposuerunt Deum ante conspectum suum, » fugientes eum discedentesque ab eo, « insurrexerunt adversus justum et quæsierunt animam ejus. »

VERS. 6, 7. Adjutorem profitetur se habere Deum : Patrem fortasse et Dominum susceptorem animæ suæ. At Filium inquit, qui « avertet mala inimicis meis. » Quippe qui ipsi eadem mala patientur, quibus opprimendum me decreverant, ita judicante Domino. Quibus congruit illud : « Et faciatis ei quemadmodum malignatus est facere contra fratrem suum ²². »

²² Deut. xix, 19.

(92) Legendum procul dubio περί Θεοῦ ἑνωϊῶν. Edit.

λέξεις τινὰς ἐνηλλαγμένας περιέχειν δοκεῖ. Ἐκεῖ γὰρ « διεφθάρησαν καὶ ἐδεδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν » ἔχει, ἐνταῦθα δὲ « διεφθάρησαν καὶ ἐδεδελύχθησαν ἐν ἀνομίαις » παρὰ δὲ τοῦς ἑρμηνεύσαντας ἡ ἐναλλαγή φέρεται. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος τὴν ἐκπτώσιν τῶν κοινῶν περιεινοῶν (92) τὸν δυσσεβῆ καὶ ἀθεὸν λογισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας ἐπικρατήσαντα· καὶ ὡς διέφθειραν τὰ σπαρέντα ἐν αὐτοῖς ὑγίη περι Θεοῦ σπέρματα, καὶ τῇ τῶν βδελυρῶν εἰδώλων λατρείᾳ ἐαυτοῦς παραδεδώκαν, τὴν ἀσέβειαν διελόμενοι, εἴτε παντελῶς ἀθεῖαν καὶ πολυθεῖαν, καὶ τὰ ἀκόλουθα δρώντες, καὶ τοῖς ἀθέοις καὶ ἐνδιαστρόφοις αὐτῶν ἐπιτηδεύμασιν.

Ὁ γὰρ κακῶς περὶ Θεοῦ φρονήσας, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἐρχεται κακίαν. Τὴν γὰρ εὐσέβειαν τῆς ἐαυτοῦ ψυχῆς ἐκβάλλων, συνεχέβληκεν αὐτῇ πᾶσαν ἀρετὴν ἀκολουθοῦσαν ὡς βασιλίῃ τῇ εὐσεβείᾳ. Οἱ γοῦν δε' ἀφροσύνην λέγοντες μὴ εἶναι Θεὸν, διέφθειραν τὴν ἐαυτῶν γνώμην ἐν ἀνομίαις αἷς ἐπραξαν· ἐξ ὧν ἐδεδελύχθησαν, τούτεστι βδελυκτοὶ ἐγένοντο. Ἡ πάντων ἀμαρτανόντων, ἡ καὶ αὐτῶν τῶν δοκούντων ἀγαθῶς ποιεῖν, οὐ κυρίως καὶ ἀληθῶς ποιούντων.

Στ. ε'. Ἐπεὶ εἰς κακότερον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, « οὐ γινώσκονται » ἀδεῖ εἰδέναι κατὰ θεῖαν γνῶσιν. Οὐ κατὰ πῦσιν δὲ, ἀλλὰ κατ' ἀπόφασιν ἀναγνωστέον (93).

Στ. ζ'. Τὸ « ἐφοβήθησαν » ἀντὶ τοῦ « φοβηθήσονται, » εἴρηται. Τὸ οὖν ἐκεῖ « φοβηθήσονται φόβον, οὐ οὐκ ἦν φόβος, » δύναται ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα· φοβηθήσονται γὰρ οἱ ἐπιφερόμενοι τὰ ἐφ' οἷς κολασθήσονται· ἐν ᾧ ἔδει θάρσος ἔχειν. Διὰ τοῦτο δὲ φοβηθήσονται, οὗ τοὺς ὑποκριτὰς γενομένους ἐνταῦθα καὶ σκοπὸν ἔχοντας « ἀνθρώποις ἀρέσαι, » ἐφανέρωσεν ἐκεῖ ὁ Θεὸς « σκορπίσας αὐτῶν τὰ ὀστά, » δόγματα καὶ τῆς ψυχῆς ἐνθυμήσεις ὄντα.

PSALMUS LIII.

Στ. γ'. Δύναμις τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστός. Οὗτος δὲ κρινεῖ τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων· παρακαλεῖ δὲ μὴ ἄλλοις κριταῖς, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ εἰς ἐξέτασιν παραδοθῆναι· οἶδε γὰρ συγγνώμης τευξόμενος ἐφ' οἷς παρεῖδεν· ἐκδικίαν δὲ γεννησομένην κατὰ τῶν αὐτῶν πορθούντων ματαίως.

Στ. ε'. Ἀλλοτρίους φησὶν τοὺς ἐναντίαν προαίρεσιν τοῖς σπουδαίοις ἔχοντας· κραταιοὺς δὲ, τοὺς πονηροὺς δαίμονας. Καὶ φησὶν· Ἐπεὶ « οὐ προέθεντο τὸν Θεὸν ἐνώπιον αὐτῶν » ἀποστραφέντες αὐτὸν, καὶ νῦν αὖθις δεικνύοντες « ἐπανεστῆσαν τῷ δικαίῳ, καὶ ἐζήτησαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. »

Στ. ζ', ζ'. Θεὸν βοηθὸν ἔχειν ὁμολογεῖ τάχα τὸν Πατέρα καὶ Κύριον ἀντιλαμβανόμενον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· ἵνα εἴπῃ τὸν Υἱὸν, ὃς « ἀποστρέψει τὰ κακὰ τοῖς ἐχθροῖς μου » ἃ γὰρ ἐπαγαγεῖν μοι βεβούληται κακὸν τι, κατ' αὐτὰ πρὸς αὐτοῦς ἀναστρέψει, τοῦτο τοῦ Κυρίου κρινάτος οὕτω. Συνάδει τούτω τὸ, « Ποιήσατε αὐτῷ ὃν τρόπον ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι τῷ πλησίῳ. »

(93) Juxta Didymum igitur dicendum esset non, pro nonne, in hoc versiculo.

Αιδύμου και Θεοδωρήτου. Στ. η'. Τούτων συμβεβη-
κότων, φησίν, αὐθαιρέτῳ γνώμῃ ἐπ' εὐχαριστίαν ἐρ-
χόμενος ἔκουσίως θύσω σοι, ὁ οὐκ ἀνάγκης ἢ βίας
εἰς τοῦτο καλούσης, ἀλλ' ἀποκελεύστου προθυμίας
εἰς τοῦτο καλούσης.

PSALMUS LIV.

Στ. β'. Προσευχὴν ἀναφέρων Θεῷ, παρακαλεῖ αὐτὸν
ἐγγίσει αὐτῷ, ὅπως εἰς τὰ ἴδια ὦτα δέξηται ἢν
προσηγάγεν προσευχὴν· ἐνωτίζεται γὰρ ὁ ἐγγὺς ὢν τοῦ
λέγοντος, εἰς τὰ ὦτα δεχόμενος τὸν λόγον. Καὶ ἐπαί,
φησίν, δέόμενος, Οὐκ ἔλλοθεν θαρρῶ τὰ λείποντά μοι
ἀναπληρωθῆναι, ἢ ἐξ οὐ μὴ ὑπερίβης τὴν ὑπὲρ ὃ δέο-
μαι παράκλησιν, ἔ πρόσχες δέ μοι· ἐπαίροντι ὁσίους
χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ, κοσμικῶς (94)
καὶ ἱεροπρεπῶς παρισταμένη σοι, καὶ εἰσάκουσον
τὸν λόγον ὢν ἐκ καθαρᾶς συνειδήσεως ἀναπέμψω.

Στ. δ'. Δύναται ὁ ἐχθρὸς ἀαυτὸς εἶναι τῷ ἁμαρτωλῷ,
σχέσει μόνῃ τῆς διαφορᾶς οὐσης. Θλίβοντα οὖν τοῦ
ἁμαρτωλοῦ δι' ὧν πράττει κακῶς, καὶ ἀθεα φθεγγο-
μένου τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας, ἐλυπήθη ἐν τῇ ἀδο-
λεσχίᾳ μου. Ἐκέτακα ἕως νῦν· περὶ γὰρ τῆς προσευ-
χῆς αὐτῆς τοῦτο λέγει. Ὁ ἅγιος οὖν φησι· Τὸν ἐχθρὸν
ὑπερήφανα φθεγγόμενον καὶ θλίβοντα τὸν ἁμαρτωλὸν
ὁρῶν, πρὸς τὸν Θεὸν δι' εὐχῆς· Ἀδολεσχῶν ἐλυπήθη,
τοὺς ὁμοουσίου καὶ ὁμοεθνεί μοι ὁρῶν εἰς βάθος
κακίας πεσόντας, ὡς καὶ παραχθῆναι ἐπὶ τῷ τρεπτῷ
τῆς φύσεως, μὴ πῃ ἄρα κατῶ ταύτην ὑποστῶ τὴν
τροπήν. Τάχα δὲ καὶ κηδεμονικώτατα λυπεῖται καὶ
ταράττεται, ὁρῶν τοὺς φαύλους παραπαλιόντας, ὡς
εἰ τις πατὴρ λυπεῖ τῷ ἐπιμανέντι υἱῷ. Καὶ γὰρ τὸν
φαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ
ἄνθρωπινον ἐπαγγέλλουσιν τινες, ὧ καὶ ἀρμόζει περὶ
τῶν βλαπτομένων λυπεῖσθαι.

Στ. ε'. Ἐπίσταται πᾶς σπουδαῖος ἕτερον εἶναι τὸ ἐν
λογισμῶς ἁμαρτάνειν, ὃ καὶ ἀνεκτόν ἐστιν· καὶ ἕτερον
ἐν πράξει καὶ λόγοις, ὃ καὶ ἐπικίνδυνον καὶ βαρὺ. Διὸ
καὶ εἴ ποτε ἐν λογισμῶς συμβαίνει κλόνον καὶ βλάβη-
νη γενέσθαι, ἐν αὐτῷ φυλάττων αὐτὰ, οὐδὲ προ-
φέρει λόγον κατὰ τὸ ἐν κρυπτῷ ἁμάρτημα, οὐδὲ
πράττει ἀποτελεσματικῶς, εἰδὼς ἰάσιμον εἶναι τὸ
ἐνθύμημα, τὸ δ' ἐν πράξει καὶ λόγοις δυσίατον, ἔστω
τε (95) ἢ καὶ ἀνιάτον· διὸ φησιν, Ἐ καρδία μου
ἐταράχθη ἐν ἐμοί· οὐ γὰρ ἠρμήνευσα τὴν ταρα-
χὴν, ἢ ἐπραξά τι κατ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἐδειλίας ἐπι-
πεσοῦσης θανάτου· τοῦ ἀκαλουθοῦντος τῇ ἁμαρτίᾳ, ἐν
ἐμαυτῷ αὐτὴν κατέσχον· συμβαίνει γὰρ ἐκ τοῦ ἔξω
τῆν δειλίαν φανῆναι, καὶ ἐτέρων πρόσκομμα γενέσθαι
τὸν δηλωθέντα.

Στ. ιζ'. Τῶν κατὰ τοῦ Σωτῆρος τολμηθησομένων τοι-
ούτων ὄντων, ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέραξα, καὶ ἔσχον
εἰσακουομένην ὑπὸ Κυρίου τὴν φωνήν μου· μόνος γὰρ
εἰσακούεται ὑπὸ Κυρίου ὁ πρὸς τὸν Θεὸν κεκραγῶς·
οὐ γὰρ πᾶς κράζων, πρὸς Θεὸν βοᾷ· περὶ Σοδομιτῶν
γέγραπται· Ἐ φωνὴ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλή-
θυσται, οὐ πρὸς Θεὸν κεκραγῶτων.

⁹⁴ Gen. xviii, 20.

(94) Vel legendum κοσμικῶς, vel certe notandum
adverbium κοσμικῶς, hoc sensu acceptum. Eoigt.

Α Didymi et Theodoretii. Vers. 8. Quibus peractis,
inquit, libenti animo gratias acturus ἔ voluntarie
sacrificabo tibi, ὁ non vi aut necessitate compul-
sus, sed libero mentis studio motus.

Vers. 2. Deum invocans, orat eum ut accedat, et
propriis auribus deprecantis orationem suscipiat:
exaudit enim qui: prope loquentem astat, loquen-
tisque verba auribus percipit. Adjicit dein orans:
Non alia de causa sperabo me ea consecuturum
quibus indigeo, nisi quod deprecationem meam non
despicias; ἔ intende mihi ὁ animo placido simpli-
cique sanctas manus ad te attolenti, decenter et
composite te invocanti, et ἔ exaudi ὁ orationes
B quas ad te pura mente fundo.

Vers. 4. Non alius est fortasse inimicus ac pec-
cator, nam affectibus tantum differunt. Tribulante
igitur me peccatore per prava opera, et veritatis
inimico impia proferente, ἔ contristatus sum in
exercitatione mea, ὁ conturbatus sum usque adeo.
Ad ipsam orationem ista sunt referenda. Ait igitur
sanctus: Inimicum videns insolenter furentem, et
peccatorem tribulantem, ad Deum sine ulla inter-
missione per preces contristatus sum; cives et
contribules meos videns in malitiæ abyssum dela-
psos conturbatus sum de depravata natura; ne
forte et ipse eosdem mores admitterem. Poterat
etiam sollicitudine contristari, propter malorum
Insaniam; ita pater ingemiscit, cum insanos videt
in filium furentes. Nam existimant quidam hunc
C psalmum esse interpretandum, quasi persona
Christi proferretur. Cui convenit de hominibus
læsis condolare.

Vers. 5. Non ignorat iustus aliud esse cogita-
tione peccare, licet et hoc malum sit, et aliud ope-
ribus et sermonibus peccare, quod gravius et peri-
culi plenum. Quapropter si cogitatione forte quid
peccaverit aut deliquerit, illud retinet, nec occultum
peccatum verbis prodit, nec opem perficit, potest
enim mens corrigi. Quod autem opere et verbis
peccaveris, nec sanari nec corrigi potest. Ait igitur,
ἔ Cor meum conturbatum est in me; ὁ non enim
mentis perturbationem aut sermone explicavi, aut
opere perfecti, sed ἔ formido mortis ὁ peccatori
imminentis ἔ cecidit super me; ὁ nam extranea et
D externa formido, et aliis fit offendiculum qui re-
velatus est.

Vers. 17. Tales cum sint qui Salvatorem tanto
impetu impugnant, ἔ ego ad Deum clamavi, ὁ et
vox mea a Domino exaudita est. Non enim exau-
ditur alius a Domino, nisi qui ad Deum clamat:
non autem clamant ad Deum ii omnes qui clamant;
scriptum est enim de Sodomitis: ἔ Clamor Sodo-
morum et Gomorrhæ impletus est erga me⁹⁵, ὁ
sane non ad Deum clamantium.

(95) Legendum omnino ἐσθ' ἔτα. Ia.

Vers. 18. Quando, os justi sapientiam semper A meditatur, Psalmista utpote pius, et semper in sapientiam intentus ait: « Vespere, » cum occidit malitia, et lux extincta impiorum; « et mane, » cum oritur sol justitiæ; « et meridie, » cum hic Altissimus ardet, « narrabo » quæ vespertino tempore, et matutino, et meridiano convenient; et annuntiantis ista « exaudiet Deus vocem, » accipiens eam, eaque, ut ita dicam, delectatus.

Vers. 20. « Qui est ante sæcula » dicit de Deo, et non « qui erat. » Quod si enim « qui erat » dixisset, eum innuisset certo quodam tempore ante sæcula ortum. Qua de causa dicit « qui est, » æternum eum statuens et omni principio carentem. Per illud autem, « ante sæcula, » sæcula declarat principium habuisse. Nec te fugiat hic per sæcula omnes creaturas esse intellectas. Salvator pariter æternus, et ex æterno est ante sæcula, cum per eum ipsa facta sint sæcula. Hinc Paulus: « Et ipse est, » inquit ⁹⁶, « ante omnes, » idem sonat ac « qui est » offatam illud: « et ipse est ante omnes; » non enim legimus: « Et ipse erat ante omnes. »

« Non enim est illis commutatio » peccatorum. Alia quidem peccata difficillime aut etiam nullo pacto sanantur, alia vero possunt sanari. De his profecto commutationem invenies, si sacrificia pro delictis offers, præsertim vero elemosynam et orationem cum jejunio; nam ista liberant a morte ⁹⁷. Illis autem qui insanabilia peccata admiserint non est commutatio, redemptiois pretium statui nequit: « Nam si deliquerit homo in hominem, et oraverit alii pro eo, » fit talis injuriæ commutatio. « Quod si autem Deum pro eo rogaverint, » non fiet commutatio; nam de talibus peccatis non est.

Vers 21. « Extendit manam suam, » dum cuique pro meritis retribuerit. Cum enim Christum proli-derint et immolaverint, gravissima iniquitate inquinati, digni visi sunt, qui pœnas darent; nam « contaminaverunt testamentum Dei, » prophetam non agnoscentes, imo necantes quem illud denuntia- verat. Dicit quoque potest quod, cum ad tempus definitum modo servandum esset illud testamentum sensu carnali, elapsis temporibus quibus illud a sensu carnali ad spiritualem erat transferendum, qui figurationem cultum retinuerunt, « contamina- verunt testamentum Dei. » Quamobrem extendens manum suam ultricem, tradidit eos, ut eos tollat ira ejus, qua jam divisi fuerant, inter omnes gentes dispersi.

Vers. 22. « Appropinquavit Deus, » inquit, cum hominibus congressus, sermones ejus ut oleum salutare et laborantium ægritudinem lenientes. At

⁹⁶ Colos. 1, 17. ⁹⁷ Tob. xii, 9.

(96) Legendum cum LXX, εἰς προσεύχεται περὶ αὐτοῦ; Edit.

(97) Non male sarcietur lacuna, ut mihi videtur, si legeris ἀκατάλλακτα. lb.

Στ. η'. Ἐπεὶ διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντός σοφία, εὐσε-
θῆς ὢν καὶ διαπαντός διηγούμενος σοφίαν ὁ ψάλλον
φησίν· « Ἐσπέρας, » ὅταν δύνῃ μοι τὰ τῆς κακίας, καὶ
τὸ σθεννύμενον φῶς τῶν ἀσεβῶν, ἀνατέλλῃ δέ μοι ὁ τῆς
δικαιοσύνης ἥλιος ὡς (ἐν πρώτῳ) με ποιήσαι· οὐ ἀκρά-
σαντος, ἐν τῷ μεσημβρινῷ γενόμενος, « διηγήσομαι
τὰ τῆς προειρημένης ἑσπέρας καὶ τοῦ προσηγγελά-
νου πρώτῳ καὶ τῆς προειρημένης μεσημβρίας ἀπα-
γέλλοντος δέ μου ταῦτα εἰσακούσεται ὁ θεὸς τῆς φω-
νῆς μου, ἀποδεχόμενος καὶ, ἰν' οὕτως εἴπω, τερπύ-
μενος ἐπὶ τῇ φωνῇ μου τῇ πάντα διηγησαμένη.

Στ. κ'. « Ἰπάρχοντα πρὸ τῶν αἰώνων » φησίν τὸν
θεόν, οὐχ « ὑπάρχοντα· » εἰ γὰρ εἰρηκεν « ὑπάρξαντα, »
καὶ αὐτὸς ἀρχὴν ἔχων μεμετρημένῳ τινὶ διαστήματι
πρὸ αἰώνων ὑπῆρχεν. Διὰ τοῦτο σὺν εἶπεν, « ὁ ὑπάρ-
χων, » ἀναρχὸν καὶ ἀίδιον αὐτοῦ ὑπαρξίν τιθέμενος.
Διὰ δὲ τοῦ « πρὸ αἰώνων, » ἀρχὴν ὑπάρξεως τῶν
αἰώνων καταλαμβάνομενος. Δεῖ δὲ τῶν αἰώνων ἀκοίαν,
ὡς παρεκτάσεων οὐσῶν τῶν κτισμάτων. Καὶ ὁ ζωτῆρ
δὲ ἀίδιος ἐξ ἀίδιου τυγχάνων πρὸ τῶν αἰώνων ἐστίν,
τῷ καὶ αὐτὸς τοὺς αἰῶνας δι' αὐτοῦ γεγονέναι· καὶ
Παῦλος δὲ, « Καὶ ἀτὸς ἐστίν, » φησίν, « πρὸ πάντων· »
ἴσον δὲ τὸ « ὑπάρχων » τῷ, « αὐτὸς ἐστίν πρὸ πάν-
των· » οὐ γὰρ εἶπεν, « Καὶ αὐτὸς γέγονε πρὸ πάντων. »

« Οὐ γὰρ ἐστίν αὐτοῖς ἀντάλλαγμα. » Τῶν ἁμαρ-
τημάτων τὰ μὲν δυσάτα ἢ καὶ ἀνίατα, τὰ δὲ ἰσάσιμα
καὶ περὶ μὲν τῶν ἰσάσιμων ἐστίν ἀντάλλαγμα εὐρεῖν
τὴν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσαγομένην θυσίαν, ἀλλὰ καὶ
ἐλεημοσύνην καὶ νηστείαν μετὰ προσευχῆς· ταῦτα
γὰρ βύεται ἐκ θανάτου· τῶν δὲ ἀνίατα ἁμαρτημάτων
οὐκ ἐστίν ἀντάλλαγμα ἄλλορον καὶ... καταθέσθαι.
« Ἐάν γὰρ ἁμαρτῶν ἁμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ
προσεύξεται περὶ αὐτοῦ, » ἐστὶ τούτων ἀντάλλαγμα.
« Ἐάν πρὸς Κύριον τὸν θεόν προσεύξεται περὶ αὐ-
τοῦ (96), » οὐκ ἐστίν γὰρ τῶν τοιούτων ἀντάλλαγμα.

Στ. κα'. « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ » ἐν τῷ ἀποδοῦναι
τὰ ἀντάξια ὧν εἰργάσαντο· ἐπεὶ γὰρ προδοῦναι καὶ φονεῖν
Χριστοῦ γεγέννηται, ... λακτα (97) ἠνομηκότες, ἔβια
ὑποπεσέιν τιμωρία ὤφθησαν· « ἐθεβήλωσαν γὰρ τὴν
διαθήκην τοῦ θεοῦ, » οὐ προσηκάμενοι, ἀλλὰ καὶ
ἀναίρησαντες τὸν ὑπ' αὐτῆς προφητεύομενον. Τάχα
δὲ καὶ ἐπεὶ μέχρι καιροῦ ὤριστο τηρεῖσθαι κατὰ τὸ
αἰσθητὸν ἡ διαθήκη, πληρωθέντος τοῦ χρόνου καθ' ἃν
εἶδει ἐκ τοῦ κατὰ σάρκα ἐπὶ τὸ κατὰ πνεῦμα αὐτὴν
μεταβαλεῖν, ἐμμείναντες τῇ τυπικῇ λατρείᾳ, « ἐθεβή-
λωσαν τὴν διαθήκην αὐτοῦ· » διὰ καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖ-
ρα τὴν κολαστικὴν, ἀπέδωκεν αὐτοῦς (98), ὡς φθάσαι
τὴν ὀργὴν αὐτοῦ εἰς τέλος· ὅφ' ἧς καὶ διεμερίσθησαν
ἐν παντὶ ἔθνεσι διεσκορπισμένοι.

Στ. κβ'. « Ἠγγισεν ὁ θεὸς τοῖς ἀνθρώποις. » φησίν, συγ-
καταβαίνων, λόγους δὲ προφῆρων ἐλαίου δίκην ἰωμέως
καὶ λύοντας τὰς ἀλληλόνας τῶν καμόντων. Οὗτος (99)

(98) Num αὐτοῖς, retribuit illis? lb.

(99) Lego ὅτοι, sensu ei grammaticus postula-
tibus. lb.

ὅτι οἱ ὑπὲρ ἑλαίου ἀπαλοὶ λόγοι τοῖς καταφρονοῦσιν εὐρίσκονται βολίδες κολλάζοντες τοὺς καταφρονοῦντας· πολλοῦ δὲ ἐπὶ τῶν κολλάσεων κείται ἡ βέλος προσηγορία· βέλος δὲ καὶ βολὴ ταυτὸν ὑποκείμενον. Εἰ καὶ ἀπαλοὶ εἶναι καὶ λείοι νομιζόμενοι Ἰουδαῖοι, διὰ τὸ μεθ' ὑποκρίσεως αὐτοὺς προσφέρεσθαι, βολίδες ἦσαν ἀναιρετικοὶ καὶ ἰοῦ πλήρεις.

Στ. κθ. Οὐδὲ εὐχεται ταπεινωθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ « ὑπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, » οὐ φοβηθέντας Θεὸν, ἀλλὰ καὶ βεβηλώσαντας « τὴν διαθήκην » αὐτοῦ· « ἄνδρας αἱμάτων » λέγει εἰπόντας· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, » ὄντας καὶ ἐνόχους παντὸς αἵματος ἐκκεχυμένου τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὐτοὶ καὶ δολιότητός εἰσιν ἄνδρες, δολερῶς δὲ ἐπὶ τῷ Σωτηρῇ καὶ τοῖς ἁγίοις προσερχόμενοι. Τούτους οὖν εὐχεται μηδ' ἐπὶ τὸ ἡμῖς τῶν ἡμερῶν αὐτῶν φθάσαι· ἐπεὶ γὰρ ἀποστραφέντες τὴν ἡμέραν τὴν ἐκ τῆς λάμπφως τοῦ ἀληθινοῦ φωτός συνισταμένην, ταυτοὺς ἡμέραν δῆθεν φωτισμοῦ διὰ μυθικῶν παραδόσεων ἐπενόησαν, πονηρὸν δὲ τὸ ἐν τούτοις ἀναπληρωθῆναι αὐτῶν τὰς ἡμέρας, παρακαλεῖ μὴ ποτε ἐπὶ τὸ ἡμῖς αὐτῶν τῶν ἡμερῶν φθάσασιν, ἀνατελεῖ αὐτοῖς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, ἵνα ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου γένωνται. Καὶ πρὸς τὸ ῥητὸν δὲ βιάσαιτό τις τοιαῦτα· Ἐπεὶ ἐν τῷ βίῳ διαμένοντες ἀμετανοήτω προαιρέσει κακὰ δρῶσιν, φειδόμενος αὐτῶν, ἀξιοὶ ὅπως μεσοῦσης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀρπαγῶσιν τοῦ βίου, ἵνα ὑπὲρ ὀλίγων ἁμαρτημάτων καὶ μὴ πολλῶν τιμωρηθῶσιν. Τούτων, φησὶν, οὕτω διακειμένων, ἐγὼ τὴν προσδοκίαν καὶ ἐλπίδα ἐπὶ σὲ ἔχω, Κύριε.

PSALMUS LV.

Στ. β'. Τὸ καταπατεῖσθαι ἐπὶ καταφρονήσεως τάττει ἡ Γραφή, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ μεμωραμένου ἀλλὸς λέγεται, « Ἐξω βάλλουσιν αὐτὸ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων » καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Πόσον δοκαίτε χείρονος ἀξιοθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας; » Καὶ ὁ ἅγιος οὖν ἐξευτελιζόμενος ὑπὸ τοῦ διὰ φαιδότητα ἀνθρώπου ὄντος, κατὰ τὸ, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζῆλος ἐν ὑμῖν, » οὐχὶ ἄνθρωποι ἐστε ἐλεθθῆναι ὑπὸ Θεοῦ ἄξιοι. Οὗτος δὲ ἀδιάστατος πολέμιος καὶ φονικὸς ὢν, « ἔλην » τὴν τοῦ βίου « ἡμέραν » ἐκώλυθαι πολεμῶν τὸν δίκαιον, οὐδὲ κἀν ποσῶς εἰρηνικὸς εἶναι βουλόμενος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων ὁ τούτων σπορεὺς « πονηρὸς ἀνθρώπος » ὁ διάβολος ἐρμηνεύεται, ἐπίστησον εἰ καὶ περὶ αὐτοῦ ῥηθεῖν τὰ προκαίμενα.

Στ. γ'. Ἀρξάμενοι ἀπὸ πολλοῦ τούτου ποιεῖν, φησὶν, ἡ τάχα « ἀπὸ ὑψηλοτέρων ἡμερῶν » καὶ ζωῆς καταπατούντες ἐπὶ τὸ « ἐχθροὶ μου εἶναι ἐληλύθασιν. »

Στ. ε'. Σάρκα δὲ ἡ τὸν ἄνθρωπον λέγει, ἡ ἐκείνην ἡς τὸ φρόνημα ἐχθρα εἰς Θεὸν, τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτασσόμενην· ὁ γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ σαρκὶ γινόμενος, Θεῷ ἀρῆσαι οὐ δύναται. Οὐ φοβείτω οὖν « μὴ τι ποιήσει αὐτῷ σὰρξ, » ὁ ἐν πνεύματι γινόμενος, ὡς ἂν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς νεκρώσας· οὕτω γὰρ ἀληθῶς ἐπὶ Θεὸν ἤπισεν.

A *sérmones isti super oleum molli, et jaculo erant » ultricia hominibus, qui eos fastidiunt. Sæpissime de inferendis poenis sagittas memorat. Sonat vero idem sagitta ac jaculum. Licet molli sit haberentur Judæi et comes, cum se non nisi fecte et simulate gererent, jacula erant mortifera et veneno infecta.*

VERS. 24. *Optat ut a Deo « qui est ante sæcula » humilientur homines, qui eum non reverentur, et ii præsertim qui « testamentum Dei » contaminant. « Viros sanguinum » illos vocat qui dixerunt : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros »²⁶, et super quos « Veniet omnis sanguis justus qui effusus est super terram »²⁷. » Vocantur etiam viri « dolosi, » qui dolis suis Salvatorem et justos semper sunt insecuti. De istis igitur optat ne dimidient dies suos. Nam cum, rejecto illo die qui erat per ortum veri luminis instituendus, ipsi sibi alium diem illuminationis per falsas doctrinas excogitarent, non decebat eos in istis diebus suos peragere. Orat ergo ne dimidium dierum suorum perficiant, ut illucente sole justitiæ, ad diem Domini perveniant. Dices etiam, at verba Scripturæ torquendo : Cum illi ad peccandum obstinati homines, si vitam retinerent, ad nova mala delaberentur parcens eis, orat ut medio in vitæ curriculo decidant, atque ita de paucis non de multis peccatis puniantur. Quæ cum ita se habeant, inquit, ego in te spero et confido, Domine.*

VERS. 2. *Scriptura vocem conculcari de rebus quæ pro vilibus habentur, usurpat. Ita de infatuato sale dicitur : « Mittitur foras ut conculcetur ab hominibus »²⁸. » Ita Apostolus : « Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit? » Sanctus igitur ab illo conculcatur qui propter pravitatem homo est, juxta illud : « Cum enim zelus et contentio »²⁹, » nonne vos, ait, homines estis miseratione Dei egentes? Qui autem « tota » vitæ « die » justum « impugnans » tribulat, inimicus est ille æternus et infensissimus, qui ne aliquantulum quidem paci consentiet. Cum in parabola zizaniorum, « Inimicus homo » qui eo seminavit diabolus dicitur³¹, scito hic quoque de eodem agi.*

VERS. 3. *Jam a longo temporis intervallo, ait ab eis invadi. Aut forsan, « ab altitudine diei, » et vitæ defecti, « inimici mei facti sunt. »*

VERS. 5. *Carnem vocat hominem, aut mentem illam quæ Deo infensa divinis legibus repugnat. Nam qui in carne est, Deo placere nequit. Non timeas « quid faciat tibi caro, » qui carnis operibus mortificatis³², in spiritu es; ita enim vere in Deo sperabis.*

²⁶ Matth. xxvii, 25. ²⁷ Matth. xxiii, 35. ²⁸ Matth. v, 13. ²⁹ Hebr. x, 29. ³⁰ Jac. iii, 16. ³¹ Matth. xii, 30. ³² Rom. viii, 13.

VERS. 9. Promisisti, Domine, te oppressorum gemitus exauditorium : Nam, « ingemiscit ad me, et persolvi promissa ; » et adhuc loquente me dixisti : « Ecce adsum, » juxta firmam promissionem tuam.

VERS. 11. Verbum in Deo et per Deum prolatum, laudibus dignum : itidem et sermo. Sane eodem sensu usurpantur hic voces verbum et sermo, ad eadem repetenda adhibitæ. At alias diverso quoque sensu occurrunt. Nam cum verbum sit pars sermonis, virum in pietate adhuc tironem plenissimo sermone non alloquitur Deus, quem ille capere non posset, sed verbo primum, parte scilicet sermonis. Profecto ad Jeremiam factum est primum verbum Domini, et postea sermo Domini²². Ita apud Isaiam²³ : « Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus. » Audite verbum Domini viro quem in suos nuper admisit. Quod si objicies verbum dari evangelizantibus virtute multa²⁴, responderi poterit verbum ad futurarum rerum scientiam disciplinamque referri, quas nunc ex parte tantum cognoscimus et prophetamus²⁵. Initio igitur et summam sermonis scientiam simul adeptus, in Deo laudat verbo et sermone.

VERS. 12. Qui vota facit, quando convenienter se habet, per votum precatur. In ipso sunt vota laudationis, quæ reddet Deo ; vota autem laudationis ipsæ laudationes. Nam quemadmodum Deo hoc vel illud facturum aut daturum te polliceris, ita et Deum laudaturum se pollicetur.

VERS. 13. Mortuos solent lacrymisset gemitibus prosequi ; animæ autem tuæ mortem nemo præter te dolebit. Merito igitur anima de morte erepta temperabis a lacrymis. Eripuit etiam « pedes de lapsu, » ligato scilicet sub pedibus calceamento, quo e terra ad sublimis tollamur. Ubi enim ad sublimia te sustuleris, « de lapsu pedes » eripiantur oportet. De prædictis autem malis eriperis, ut Deo placeas vivens et illuminatus. Nam qui placet Deo « in lumine viventium, » illud facit. Vivit vero et illuminatur qui Dei particeps est. Ipse enim vita, et lumen est hominum. Inimici quidem pro viribus suis me sunt aggressi, et morte afflicere conati. Nam expellentes me de patria et ad alienigenas externasque gentes confugere cogentes, quantum in eis erat animam meam necaverunt, alienigenarum idolis se tradere coactam. At gratia et misericordia tua non permisisti, Deus, ut talia fierent, sed vel apud alienigenas me protexisti, ne quid mali ex eorum societate paterer. Quapropter gratias tibi ago, quod « pedes meos de lapsu » animæ « eripuisti. »

περιέφραττες, ὡς μηδὲν καταβλάπτεισθαι ἐκ τῆς τούτων συνοουσίας· διὸ εὐχαριστῶ ὅτι ἐ ἐρρύσω τοὺς πόδας μου ὡς τῆς ψυχῆς ἐ ἀπὸ ὀλισθήματος. »

PSALMUS LVII.

VERS. 1. Contendunt quidam psalmum hunc a David tunc fuisse scriptum, cum a facie Saul in speluncam

A Στ. θ'. Σὺ ὑπέσχοιο νομοθετῶν, τῶν ἀδικουμένων ὑπακούειν στενόντων· « Στενάζει » γὰρ « πρὸς μὲ, καὶ πεπληρώκα τὴν ὑπόσχασιν· » καὶ ἔτι λαλοῦντός μου ἐφῆς, « Ἰδοὺ πάρειμι, » κατὰ τὰς ἀναψευδεῖς σὴν ἐπαγγελίας.

B Στ. ια'. Τὸ ἐπὶ τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὸν Θεὸν προφερόμενον ῥῆμα, αἰνέτόν ἐστιν ὡσαύτως καὶ ὁ λόγος. Ἦτοι δὲ ἐκ παραλλήλου κατὰ τοῦ αὐτοῦ τὸ ῥῆμα καὶ τὸν λόγον κατηγορεῖ· καὶ ἐπ' ἄλλου καὶ ἄλλου τίθεται τὰς τοιαύτας προσηγορίας· ἐπεὶ γὰρ τὸ ῥῆμα μέρος ἐστὶ λόγου, ὁ εἰς τὴν θεοσέβειαν εἰσαγόμενος πληρεστάτην λόγῳ μήπω δυνάμενος κοινωνεῖν, ἀπὸ ῥήματος ἔρχεται, τοῦτέστιν μερικῶν λόγου. Ἀμέλει πρότερον τὸ ῥῆμα Κυρίου γίνεται ἐπὶ Ἱερεμίαν, καὶ τότε λόγος Κυρίου· καὶ ἐν Ἡσαΐα, « Ἀκούσατε ῥῆμα Κυρίου εἰ τρέμοντες τὸν λόγον αὐτοῦ· » ἀκούετε δὲ ῥῆμα Κυρίου τῷ ἐν εἰσαγωγῇ γινομένῳ δι' αὐτοῦ. Εἰ δὲ τις ἐνοστήσεται ῥῆμα λέγων δίδοσθαι τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, εἰς τὸ πρὸς τὴν μέλλουσαν γῆναι καὶ διδασκαλίαν ῥῆμα λαμβάνειν, νῦν ἐκ μέρους γινώσκοντας καὶ προφητεύοντας· ἀποδεγόμενος οὖν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν πληρεστάτην τοῦ λόγου ἐπιφοίτησιν, ἐπὶ τῷ Θεῷ αἰνεῖ ῥήματι καὶ λόγῳ.

C Στ. ιβ'. Ὁ εὐχόμενος ὅτι καταλλήλως διάκειται εἰς (1) ἐπαγγέλλεται διὰ τῆς εὐχῆς, ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὰς εὐχὰς τῆς αἰνέσεως ἃς ἀποδώσει τῷ Θεῷ. Εὐχαὶ δὲ αἰνέσεως αἱ περὶ αἰνέσεως ὡς γὰρ εὐχεται τις ποιῆσαι ἢ ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ τὸδε τι, οὕτως εὐχεται τις αἰνεῖν τὸν Θεόν.

D Στ. ιγ'. Ἐπειπερ ἀκολουθεῖ τῷ θανάτου μέν τὸ θρηνεῖσθαι καὶ δάκρυα ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι, οὐκ ἄλλος δὲ θρηνεῖ τὸν κατὰ ψυχὴν τεθνήσκοντα ἢ αὐτὸς ἐαυτὸν, εἰκότως μετὰ τὸ βεβῆσθαι τὴν ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ δακρῶν ἡλευθέρωνται· ἐρρύσατο δὲ ἐ ἀπὸ ὀλισθήματος τοὺς πόδας, ὡς ὑπόδημα αὐτοῦς ὑπόδημα μετεωρίζον καὶ ἄνω τῆς γῆς ποιοῦν. Μετεωρίζομένου οὖν τοῦ ὑποδεδεμένου, ἀκολουθεῖ τὸ βεβῆσθαι ἐ ἀπὸ ὀλισθήματος τοὺς πόδας αὐτοῦ· ρίπτει δὲ τις ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐπιβλαβῶν ἐπὶ τῷ εὐαρεστῆσθαι τῷ Θεῷ ζῶντα καὶ πεφωτισμένον· ὁ γὰρ εὐαρεστῶν τῷ Θεῷ, ἐν φωτὶ ζῶντων ὡς τοῦτο ποιεῖ. Ζῆ δὲ καὶ πεφώτισται πᾶς μετέχων Θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ζωὴ ὢν, φῶς ἐστὶν τῶν ἀνθρώπων· οἱ μὲν γὰρ ἐχθροὶ τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς ἤλαυνον, καὶ ἐξεβιάζοντο εἰς θάνατον ἐκπεσεῖν· ἐλαύνοντες γὰρ με, καὶ μέσον ἀλοφύλων καὶ ἀλλογενῶν ἔθνων οἰκεῖν καταναγκάζοντες, τὴν ψυχὴν μου, τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἐθανάτου, ἀπαγκάζοντες συνάπτειν τῇ τῶν ἀλλοφύλων εἰδωλαταρείᾳ· ἀλλ' ἡ σὴ χάρις καὶ τὸ ἔλεος οὐ συνεχώρησεν τοῦτο γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις με θῆκε συνοουσίας· διὸ εὐχαριστῶ ὅτι ἐ ἐρρύσω τοὺς πόδας μου ὡς τῆς ψυχῆς ἐ ἀπὸ ὀλισθήματος. »

Στ. α'. Ἰστέον ὡς τινες τοῦτον αὐτῷ εἰρηθεύσασιν τὸν ψαλμὸν ἠνίκα τὸν Σαοὺλ ἀπεκρύβη ἐν τῷ σπηλαίῳ

²² Jerem. 1, 2, 3; xiii, 3. ²³ Isa. lxxvi, 5. ²⁴ Psal. lxxvii, 12. ²⁵ I Cor. xiii, 9.

(1) Scribendum procul dubio οἷς ad quod referatur adverbium καταλλήλως. EDIT.

Ἠγγαδί, καὶ εἰσαλθόντα αὐτὸν ἀποσκευάσασθαι, δυ-
νηθεὶς ἀνελεῖν, οὐκ ἀνελεῖ.

Στ. β'. Ὁ ἐπιδιπλασιασμός δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐν τῷ βίῳ
τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐλέους Θεοῦ χρῆζομεν. Σκιάν
δὲ πετερύγων τὴν θεῖαν κηδεμονίαν καλεῖ. Εἰ δὲ προ-
διαστέλλοιτο ἡ σκιά, τῇ ἀληθείᾳ, ἧ βούλεται τοιοῦτόν
εἶσιν. Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνων, ἐν τῇ σκιά τῶν
πετερύγων εἰμι, ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτάς τὰς πτέρυ-
γας ἐλθεῖν ἐπιπερωμένος ἀρετῇ καὶ νοήσει πνευματι-
κῇ. Πτέρυγες δὲ Θεοῦ αἱ σκεπαστικαὶ αὐτοῦ δυνά-
μεις, ἧ αἱ ὑψιπέτερες περὶ αὐτοῦ νοήσεις. Τὸ ἐπαρ-
έργεσθαι τὴν ἀνομίαν, δηλοῖ πρόσκαιρον αὐτὴν
εἶναι. Ὅσπερ οὖν παρερχομένη, οὕτως καὶ ἀπὸ τινος ἐλ-
δοῦς αὐτῆς εἰρηται. Ὅτε ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὕτε εἰς
τὸν αἰῶνα ἔσται. »

Στ. γ'. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀνομία ἐρπιστικὴ καὶ χαμαι-
πετῆς ἐστίν, ὁ ταύτης ἀπαλλακτιῶν, πρὸς τὸν Ἰψι-
στον, βοᾷ, ἵν' εἰς ὕψος ἀιρόμενος τῇ βοῇ, μακρὰν ἀπὸ
τοῦ βλαβεροῦ θηρὸς γένηται. Διὰ τοῦτό φησι, « τὸν
Θεὸν ὕψιστον. »

Στ. δ'. Ὁ ἀποσταλεὶς ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὸ σῶσαι, ὁ
Κύριός ἐστιν φάσκων, « Καταβέβηκα ἀπὸ τοῦ οὐρα-
νοῦ. » Τοῦτον γὰρ ἔντα λόγον αὐτοῦ ἐξαπείστειλεν ὁ
Θεός, καὶ ἴσατο τοὺς τετρυμμένους ἐκ τῶν διαφθο-
ρῶν αὐτῶν. Ζητήσῃ δ' ἂν τις τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀπ-
εστάλθαι, εἰ τοπικὴν ἐκ τοῦ σωματικοῦ οὐρανοῦ
ἐκπομπὴν δηλοῖ. Δόξει γὰρ ἄλογον εἶναι τοπικὴν
κατάδασιν τῷ Θεῷ προσάπτειν. Μὴ ποτ' οὖν σημαί-
ναι ἡ « οὐρανός » φωνὴ τὴν ἀσώματον καὶ νοητὴν
οὐσίαν, κατὰ τὸ « Θησαυρίζετε ἐν οὐρανῷ » ἄνω;
« Ὁ ἐν μορφῇ τοίνυν Θεοῦ » καὶ Ἰσα Θεῷ ὑπάρχων,
« μορφήν δούλου λαβὼν » εἰς ἀνθρώπους ἦκεν. Καὶ
τοῦτό ἐστι τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀποστελεῖται, ἵνα ὁ Θεὸς Ἀ-
λόγος σὰρξ γένηται, καὶ ἐπὶ γῆς ὄφθεις, ἀνθρώποις
συναναστραφῇ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
τος μυσταγωγῶν ὁ Πέτρος γράφει. « Ἄ νῦν ἀνηγγέ-
λη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς, Πνεύματι
ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ. » Ἀποσταλὲν γὰρ ἐκ
τοῦ νοητῆν οὐσίαν τυγχάνειν τὸ Πνεῦμα ἀνθρώποις
ἐμφυεῖσθαι τοῖς εὐαγγελισαμένοις ὑμᾶς.

Στ. ε'. Ἐν τῷ προάγοντι στίχῳ εἰπὼν, « Ἐξαπ-
είστειλεν ἐξ οὐρανοῦ, » οὐκ εἰρηκώς τί τὸ ἀποσταλὲν,
νῦν ἐρμηνεύει ὅτι τὸ εἶδος καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἄπερ οὐχ
ἕτερα κατ' οὐσίαν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀμφοτέρα
βυόμενος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ γενομένην μεταξὺ ἐχθρῶν
τῶν καταπατησάντων· οἱ διὰ τὸ ἀγριον καὶ ὠμόθυμον
εἶσι « σκύμνοι. »

Ἡ κοίμησις τὴν ἀνάπαυαν δηλοῖ πολλάκις·
ὡς ἐν τῷ, « Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι
καὶ ὑπνώσω. » Ὁ οὖν βούλεται λέγειν, τοῦτό ἐστιν·
Εἰ καὶ ἐταράχθην καταπατούμενος ὑπὸ ἐχθρῶν, καὶ
θαμβούμενος τῶν σκύμων τῶν μέσον με λαβόντων,
ἀλλ' οὐ παρέμεινεν ἡ ταραχὴ· « ἐκοιμήθην » γὰρ « τετα-
ραγμένος, » οὐχὶ τεταραγμένος γρηγορῶν ἔμεινα, ἀλλ'
ἐκοιμήθην ἀποβαλὼν τὴν ψυχὴν μου. Τοῦτου σύμβολον

A Ekgadi fugeret, et Saulem, ut fessum corpus re-
crearet eandem ingressum, necandi occasione data,
non necaret.

VERS. 2. Indicat vocis « miserere » iteratio nos et
in praesenti hac vita, et in futura Dei miseratione
indigere. Umbra alarum vocat providentiam di-
vinam. Quod si autem ad veritatem referenda est
« umbra, » hic erit loci sensus : Donec hanc vitam
ago, in umbra alarum sum ; ipsas vero alas spero
me consecuturum, virtute et spirituali mente quasi
alatus. Alae igitur Dei, aut divina potestas qua tegi-
mur, aut sublimes de ipso doctrinae. Ex eo quod
« transeat iniquitas » apparet eam, non nisi ad
tempus durare. Nec transit tantum, sed et certo
quodam tempore exorta est. Dictum est enim de
quodam iniquitatis genere : « Neque erat ab initio,
neque erit in perpetuum ».

VERS. 3. Quando per humum repat et serpat ini-
quitas, qui eam respuere conatur, ad « Altissimum »
clamat, ut in altum clamore elatus, longius ab in-
fensissima bestia abeat ; hac de causa dicit, « al-
tissimum Deum. »

VERS. 4. Qui missus est de caelo ad salutem dan-
dam, non alius est ac Dominus qui dixit : « Descendi
de caelo ».

« Quem enim misit Deus, utpote Verbum
suum, ut liberaret afflictos de tribulationibus eor-
um. At roget fortasse quis : De caelo missus, num
de caelo corporeo quasi e loco egreditur ? Absurdum
enim de Deo putares, eum de loco ad locum trans-
ire. Aut voce « caelum » innuetur forte aliquid in-
corporeum et spirituale, juxta illud : « Thesauri-
zate vobis in caelo » sursum ? « Qui cum in forma
Dei esset, » et Deo aequalis, « formam servi ac-
cipiens » venit ad homines. De caelo mittitur,
quando caro fit Deus Verbum, et inter homines
apparens, cum illis conversatur. Eadem docuit Pe-
trus de Spiritu sancto scribens : « Quae nunc nun-
tiata sunt vobis, per eos qui evangelizaverunt vobis,
Spiritu sancto misso de caelo ».

« Nam missus est
Spiritus sanctus, cum corpore prius carens, nunc
in evangelizantibus vos inhabitat. »

VERS. 5. Superiori versu dixerat a Deo aliquem
esse mittendum, non vero quis hic foret ; hic autem
« misericordiam misit suam, » ait, « et veritatem
suam. » Quae quidem natura unum sunt, nec aliud
praeter Salvatorem, qui animam eripiet inter con-
culcantes inimicos delapsam : « catuli leonum » vo-
cantur isti propter ferum crudelemque animum.

Somnium quietem plerumque indicat, ut in
illo : « In pace in idipsum dormiam et requiescam ».

« At hic res ita interpretanda : Licet
me turbarent conculcantes inimici, et circummagi-
nantes terrent catuli leonum, non vicii tamen
perturbatio. Nam « dormivi conturbatus, » contur-
batus non insomnes noctes meas duxi, sed dormivi
dejecto animo. Cujus imaginem refert illa mulier,

¹⁷ Sap. xiv, 13. ¹⁸ Joan. vi, 41. ¹⁹ Matth. vi, 20.

²⁰ Philipp. ii, 6, 7. ²¹ I Petr. i, 12. ²² Psal. iv, 9.

quæ « spiritum infirmitatis habebat, quæ incurvata erat, nec omnino poterat sursum respicere, » quam solvit Jesus a vinculis diaboli, filiam Abrahæ⁴⁵. Quicunque humiliter sentit, profecto animam habet incurvatam, et ideo sublimia suspicere non volentem.

VERS. 10. Populos quidem vocat, qui ex circumcisione; gentes vero, qui de idolorum cultu convertentur, ut una fiat Ecclesia.

VERS. 2. Idem de justitia asseritur et in Proverbiis⁴⁶: « Ad intelligendam justitiam veram, et judicium dirigendum. » Concinnat vero injustitiam, qui peccato iuservit, quod sine ulla intermissione malum operatur. Cui consentit illud: « Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur⁴⁷. » Nec immerito malum fieri dicitur « in terra: » nam etiam si in corde iniquitatem feceris, « in terra, » hoc est circa materiam versando, operaris eam.

VERS. 4. Magnum judicem, ait, latet nihil vel eorum quæ cogitatione tantum quis conceperit. Etiam si hominum oculos effugere putaveris, Deum fallere tibi non licebit; nam antequam in lucem prodeant innotescunt Deo, qui res omnes priusquam fiant perspicit. Nondum nati eramus, et jam nos Deus tanquam vita donatos, quales nunc sumus, pernoscebat. Ab æterno jam respuendi erant coram ipso. « Alienati sunt ergo peccatores a vulva. » Et licet plerumque hodie justitiam prædicare videantur, factis contraria probantes, Deum ipsum latere nequeunt; nam antequam ex utero exirent, imo antequam utero conciperentur, jam inter errantes annumerabantur ab eo, et quales nunc sunt apparent.

VERS. 5. Qui Scripturas redarguere non dubitant, hunc quoque versum impugnant, dicentes: Absurdum est hominem ab utero errare et falsa loqui; non enim peccat, nisi qui rationis compos fuerit. At dicemus nos infantem recens natum virtute boni et mali esse capacem, actu autem tunc tantum bonum fore aut malum, cum bonum malumque discernere poterit. Licet non antequam rationis homo compos sit, vitam ad virtutem instituere cœpit, nihilominus ab utero matris bonum fecisse dicitur. Ita legimus apud Job⁴⁸: « Quod si buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, . . . quoniam de ventre matris meæ dux eis fui, et enutriebam ut pater. » Similiter et hi, de quibus nunc agitur, quando rationis participes facti sunt, actu cœperunt errare. Illud innuunt et ipsa psallentis verba, cum dicitur eos « falsa loqui. » Non inepte hæc etiam de pravaram disciplinarum fautoribus interpretaberis, quippe qui ex ipso parentis disciplinæ scilicet ventre et « errare et falsa loqui » solent.

VERS. 8. Jam prius notavimus sagittas de immit-

⁴⁵ Luc. xiii, 41 sqq. ⁴⁶ Prov. i, 3. ⁴⁷ Prov. v, 22. ⁴⁸ Job xxxi, 17, 18.

(2) Vides quæ sit divina prædestinatio apud Didymum. Reliqua item doctrina præclara.

ἦν, ἢ ἐν συνεχομένῃ πνεύματι ἀσθενείας ἰσχυρῆς, ἢ ἐκτύπουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές, ἦν ἔλυσε τὴν ἰσχυρίαν ἀπὸ τῶν βρόχιων τῶν σατανικῶν, θυγατέρα οὖσαν Ἀβραάμ. Τάχα δὲ καὶ πάλιν ὡς φρονῶν κατακακαμμένην ἔχει τὴν ψυχὴν, οὐ δυναμένη τὰ ἄνω σκοπεῖν ὅσον ἐστὶ τοιαύτη.

Στ. ι'. Λαοὺς δὲ νοήσεις καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἔθνη δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων μετανοήσαντας, ὡς μία γενέσθαι Ἐκκλησία.

PSALMUS LVII.

Στ. β'. Οὗτος γὰρ καρπὸς δικαιοσύνης καὶ ἐν Παροιμαίαις: « Νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρίμα κατευθύνειν. » Συμπλέκει δὲ ἀδικίαν, ἀμαρτίας συνάπτων, ἐν τῷ ἀδαστάτως ἐνεργεῖν τὸ κακόν. Τοῦτο ἰσοδυναμεῖ τὸ, « Σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἀμαρτιῶν ἐιστος σφιγγεται. » Οὐ μάρτην πρόσκειται τῷ « ἀνομίᾳ; ἐργάζεσθαι, » τὸ « ἐν τῇ γῆ; » κἀν γὰρ ἐν καρδίᾳ τῆς ἀνομίας ποιήσῃ, « ἐν τῇ γῆ, » τοῦτέστι περὶ τὰ ἔμκα, ἐνεργεῖ αὐτήν.

Στ. δ'. Τὸν μέγαν κριτὴν, φησὶν, οὐδὲν λαμβάνει τῶν κατὰ διάνοιαν ἐκάστῳ λογιζομένων. Κἀν γὰρ δοκῇ τις ἀνθρώπων ὀφθαλμοῦς κρύπτειν, ἀλλ' οὐκ ἂν λάθοι Θεὸν, ὅποτε καὶ πρὶν εἰς φῶς προελθεῖν, πάντα εἰδοῖται πρὸ γενέσεως ἐγνωρίζοντο. Αὐτὸ πρὸ γεννηθῆναι αὐτοῦς, ὡς ἦδη ὑπεστώτας καὶ τοιοῦτος δντας οἶοι νῦν εἶσι προεώρα. Ἦδη τε ἐξ ἐκείνου ἀπέβλητο: ἦσαν παρ' αὐτοῦ. « Ἀπηλλοτριώθησαν γοῖν ἀ ἀμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας. » Καὶ εἰ καὶ τὰ μέγιστα σήμερον δικαιοσύνην λαλεῖν προσποιούνται, τοῖς ἔργοις τὰ ἐναντία μετερχόμενοι: ἀλλ' οὐκ καὶ παρ' Θεῷ συνεφάνησαν τοιοῦτοι, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ γαστρὸς προελθεῖν αὐτοῦς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τοῦ συλληφθῆναι, ἐν πεπλανημένοις ἐλογίσθησαν παρ' αὐτοῦ, καὶ μέλλοντες ἔσεσθαι τοιοῦτοι οὐκ ἠγνοοῦντο (2).

Στ. ε'. Οἱ διαβάλλειν δὲ τὰς Γραφὰς ἀποτολμῶντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν διέσυραν λέγοντες, μὴ εἶναι οἷον τὸ ἀπὸ γαστρὸς πλανηθῆναι καὶ ψεύδος λαλῆσαι: συμπληρωκότων γὰρ τὸν λόγον, φασι, τὴν ἀμαρτάνειν. Ἀλλὰ φαμεν τὸ ἀρετῶδες βρέφος δεκτικὸν ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶν δυνάμει, τότε δεχόμενον κατ' ἐνέργειαν ὁποτέρων τούτων τῶν ἔξω, ὅταν γινῶσιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ σχῆ: τότε γὰρ καὶ συμπληροῦται ὁ λόγος: ὅταν κατ' ἀρετὴν ἄρῃται ἐνεργεῖν, ἐκ κοιλίας μητρὸς λέγεται καὶ ἀγαθὸν ποιηκέναι. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρ' Ἰωβ: « Εἰ ἐγὼ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἐφαγον μόνος, καὶ ὄφρα ἂν οὐ μετ' ἐδωκα: ἐκ κοιλίας γὰρ μητρὸς ἐδύγησάν αὐτοῦς καὶ ἐξέτρεφον ὡς πατήρ. » Καὶ οὕτοι οὖν ὁμοίως, παρ' ὧν ὁ λόγος, φθάσαντες ἐπὶ συμπλήρωσιν τοῦ λόγου ἀπὸ πλάνης ἤρξαντο ἐνεργεῖν. Καὶ σημαίνει τὸ κατ' αὐτὴν τὴν λέξιν φθῆγεσθαι τὸ « λελαληκέναι ψευδοῦς. » Τάχα δὲ καὶ οἱ τεχνῆντες ἀπὸ φαύλης διδασκαλίας, ἀπ' αὐτῆς τῆς γαστρὸς τῆς αὐτοῦς τακούσης εἶχον καὶ τὸ « πεπλανηθῆναι καὶ ψευδῆ λελαληκέναι. »

Στ. η'. Καὶ πρότερον εἶπομεν τὰ βέλγη σημαίνει

ποτέ τὰς κολάσεις. « Τόξον » δ' ἐστίν, ἀφ' οὗ ἀφίεται τὰ βέλη ταῦτα, ἡ κριτικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις. Τοῦτο οὖν ἐπὶ τόξον ἐντείνει οὐκ ἂν εἰς αὐτὸ ἕως οὗ ἀσθενήσωσιν οἱ βαλλόμενοι, πρὸς ἀγαθὸν δὲ αὐτοῖς τὸ ἀσθενῆσαι, καθαιρουμένης ἧς εἶχον ἰσχύος περὶ τὴν κακίαν. « Ὡσπερ δὲ ὁ τηκόμενος κηρὸς ἀναίρεται, » καθ' ὃ τηκτὸς καὶ παχύτητα ἔχων (3), τοῦ πρώτου ὑποκειμένου εἰς πῦρ μεταβαλόντος· οὕτως καὶ οἱ φαῦλοι κολάσεως πεπειραμένοι, τὴν ἐκ μοχθηρῆς ἕξεως παχύτητα ἀποβάλλουσι. Πρὸ κολάσεως δὲ ἐστὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν τυγχάνων δικαιοσύνης ἥλιος. Οὐχ εἶδόν τε προσβάλλειν τῇ λαμπρόνι τοῦ νοητοῦ ἡλίου. Ὅθεν ἐναυθα εἰρηται, ὡς ἄρα « ἐπιπεσόντος τοῦ κολαστικοῦ φωτός, οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον » οἱ τῇ κολάσει περιπεσόντες. Οἱ δὲ συνέντες τὰ ἴδια πάθη ἀλληγορικώτερον ἀκάνθας ὀνομαζόμενα, οὐ πειρασθήσονται κολάζουσης ὀργῆς· « πρὸ τοῦ δὲ συνιέναι » τὰς πνευματικῶς λεγομένας ἀκάνθας καὶ ῥάμνον, « ὡσεὶ ζῶντες » ὑπὸ ὀργῆς καταποθήσονται. Οὐ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὅμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὀργῆς συλληφθήσονται. Τὸ γὰρ « καταπιεῖν » κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κρατῆσαι καὶ νικῆσαι σημαίνει, τοῦ καταποθέντος ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου. Καταπίνεται γοῦν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, κρατούσης καὶ νικώσης τῆς ζωῆς τὸν θάνατον.

PSALMUS LVIII.

Στ. ε'. Εὐ δὲ καὶ τὸ « ἔδραμον » τελέσαντος γὰρ τὸν δρόμον ἢ φωνή. Εἰ δὲ τις ἀντερεῖ πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου ἀμαρτίαν ὑστερον γενομένην, μὴ ἀληθεύειν νυνὶ ὡς ἦδη τελέσαντος τὸν δρόμον αὐτοῦ, φάμεν ὅτι τὴν πρὸς τὸν Σαοὺλ ὑπηρεσίαν « ἀνευ ἀνομίας » κατευθυνθήκεναι φησὶ, καὶ μάτην ἐκείνον ἐπιβουλεύειν. Ἡ καὶ ὅτι τότε δραμῶν « ἀνευ ἀνομίας » καὶ κατευθύνας ἦν πάντα τὰ διανυθέντα αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπεὶ τρεπτὸς καθόλου πᾶς ἄνθρωπος, μετὰ ταῦτα πταίσας, ὡς μὴ ἔχων συνήθειαν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν, ῥᾶστα μετενόησεν.

Στ. ιβ'. Ὡς πρὸς ἱστορίαν, τοὺς ἐπικειμένους ἔθροους ἐπιτιμηθῆναι πρὸς Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀποθάνειν ἀξιοῖ. Οἶδεν γὰρ ὅτι εἰ μένοντες φαῦλοι ἀποθάνοιεν, λήθην ἔξουσι τοῦ θεϊκοῦ νόμου· διασκορπισθέντες δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει εἰς αἰχμαλωσίαν παραδοθέντες στενάξουσι πρὸς Θεὸν πείραν κακώσεως ἐσχηκότας. Βούλεται αὐτοὺς καὶ καταχθῆναι ἀπὸ ὕψους ἧς ἔχουσιν ὑπερηφανίας, ποιούντος αὐτὸ τοῦ ὑπερασπίζοντος Κυρίου τοῦ τὴν δέξιν ἀναφέροντος. Ἡ γὰρ παντελής τιμωρία εἰς ἀπόγνωσιν παρασκευάζει καὶ προτρέπεται. Ὅτι δὲ φειδόμενος αὐτῶν τοῦτο ὁ Δαυὶδ ἐπρεσβεύετο, ἵνα τῇ μετριωτέρᾳ τιμωρίᾳ σωφρονισθέντες νήψωσιν, ἐπάγει τὰ ἑξῆς· ἐὰν γὰρ διασκορπισθῶσιν, ὁμοῦ καὶ σίμωρονται, καὶ συναχθῆναι πάλιν δυνήσονται μετανοήσαντες. Ὅμοίως δὲ καὶ καταχθῆναι, τουτέστιν ταπεινωθῆναι, βούλεται « ἀμαρτίαν στόματος αὐτῶν, λόγον χειλέων αὐτῶν, » συμφέρον αὐτοῖς τε τοῖς ταπεινου-

A tendis pœnis usurpari. « Arcus » autem, quo istæ sagittæ emittuntur, ipsam judicandi potestatem significat. Hunc igitur « arcum intendit donec infirmantur » quos lacessit ; infirmantur autem ad bonum, quando infranguntur vires, quibus ad malum ferebantur. « Sicut cera, quæ fluit, dilabitur ; » quippe quæ nunc liquefacta nunc condensata, adnoto igne, pristinam formam mutat. Ita et peccatores, experimento pœnarum facto, pristinæ malitiæ crassitiem respuunt. Castigat autem eos lumen verum quod est sol justitiæ ; cum spiritualis solis splendorem ferre nequeant. Quapropter dicitur hic, « Supercecidit ignis » ultionis, « non viderunt solem » pœnis afflicti. Qui passiones suas intelligunt, quæ per allegoriam spinæ dicuntur, non amplius experientur ultricem Dei iram ; at « priusquam intelligant, » quæ per metaphoram spinæ et rhamnus vocantur, « sicut viventes » ira absorbentur. Non enim viventes sed « sicut viventes » ira corripientur. Vocem « absorbere » adhibet Scriptura pro vincere et superare ; qui autem absorbetur, et vincitur, et superatur. Absorbetur igitur a vita quod morti obnoxium fuerat, mortem vincente et superante vita ⁴⁷⁻⁵¹.

Vers. 5. Recte dicit « cucurri ; » vox est enim curriculum conficientis. Quod si quis objiciet propter peccatum in Uriæ uxorem postea admissum, inepte Davidem loqui, quasi jam optatam metam contigisset, dicemus eum hoc unum contendere quod se « sine iniquitate » in Saulem gesserit, ideoque eum immerito incusari. Hic erit etiam forte verborum prolatorum sensus : Hactenus « sine iniquitate » cucurri, et perfectum iter optime direxi. At cum mutationi sit hominum natura obnoxia, deinceps lapsus est ; peccatis autem cum non esset assuetus, quam celerrime pœnitentiam egit.

Vers. 12. Narrando refert inimicos suos a Deo puniri, ne autem occidantur orat. Sciebat enim eos, si nondum emendati perirent, divinam legem oblituros ; dispersos autem divina virtute, et in captivitatem traditos, pœnarum experimento facto, ad Deum cum gemitibus clamuros fore. Optat etiam ut ab altissima superbia deponantur quæ effertur, illudque tu facias, ait, qui me protegis, Domine : omni enim pœna ad conversionem paramur et incitatur. Quod autem eis parcens David hoc prædicet, ut ad saniora revocati levioribus pœnis corripantur, declarant quæ infra ponuntur ; nam si dispergantur simul et castigentur, pœnitentia facta, rursus in unum congregari poterunt. Eadem de causa ut deponantur exoptat, hoc est, humilietur « delictum oris eorum, et sermo labiorum ipsorum ; » nam hoc et iis qui humiliandi sunt, et plerisque perutile est, ne eos imitentur qui in superbia

) ⁴⁷⁻⁵¹ I Cor. xv, 54.

(3) Sensus postulat, ni fallor, ut legatur μηκέτι ἔχων. Edit.

loquuntur et injusta proferunt. Ast ubi ii qui in superbia loquuntur et injusta mentiuntur, calamitatus in superbia sermonum suorum comprehensi fuerint, cuique apparebit eos propter iniquitatem fuisse deprehensos.

VERS. 6. Quodnam est signum a Deo, aut quod lumen quo spiritus discernere liceat, bonum a malo? Nam hac discretionem facta, fugeremus procul a malis, a pravis operibus et spiritu nequam. Datur autem signum hoc non obvio cuique, sed « metuentibus » Deum.

VERS. 8. Deus loquitur « in sancto » viro quoque. Loquebatur igitur et in Paulo, utpote sancto, et in propheta quoque. Quod si autem ad Patrem referretur illa vox, « sanctus » in quo loquitur, non alius esset ac Salvator, juxta illud : « Pater in me manens, ipse facit opera »⁸³; » et, « Ipse mihi mandatum dedit quid dicam et quid loquar »⁸⁴. » Conveniunt hæc optime redemptioni.

VERS. 3. Qui hic preces fundit, cum sciret procul se abesse ab illo ad quem vota mittit, « a finibus terræ » dicit se esse, et clamare ad Deum, dum « anxiat. » Eundem sensum refert illud Ecclesiasticus⁸⁵ : « Deus in cælo desuper, et tu super terram. » Quibus verbis distinctio innuitur non locorum, sed naturarum, increati et creati. Deus quidem, cum naturam præstet, in cælo sursum dicitur; homo vero deorsum super terram est, quia prius cum non esset, postea factus est. Ita etiam Baptista Salvatorem dicit⁸⁶ de cælo esse desursum, hominem vero de terra et esse et loqui. Profert enim quæ creaturæ conveniunt.

Christum « petra » significari videbimus de qua spiritalis potus⁸⁷ manat. Qui in hac petra exaltatur, ejus particeps factus, cum illa sit sapientia, et justitia et sanctificatio⁸⁷⁻⁸⁷, circa sublimia versatur, a Deo mente sublatus. Ipse Salvatorem sequitur, voce allectus dicentis : « Venite post me »⁸⁸; » duce eo utitur, nec alium exspectat, qui viam ad summum rerum omnium auctorem ostendat. Quo igitur dono donatus David, Deum hisce vocibus celebrat : « Deduxisti me, quia factus es spes mea ; » non solum autem dux meus fuisti, sed et « turris a facie inimici ; » nam te fortitudinem habens, et « turrim fortitudinis, » illæsus remansi, licet inimici in me insurgent et in impugando peterent.

⁸³ Joan. xiv, 10. ⁸⁴ Joan. xii, 49. ⁸⁵ Eccle. v, 1. ⁸⁶ Joan. iii, 31. ⁸⁷ I Cor. x, 4. ⁸⁷⁻⁸⁷ I Cor. ii, 30. ⁸⁸ Marc. i, 17.

(4) Verbum aliquod deesse videtur, v. g. λέγει. ΕΠΙΤ.

(5) Forte sic legendum et distinguendum : ... οὗ

μένοις καὶ τοῖς πλείοσιν, ὥστε μὴ παροξυνθῆναι πρὸς ζῆλον τῶν ἐν ὑπερηφανίᾳ λαλούντων καὶ φερομένων ἀδικα. Οἱ γὰρ μεθ' ὑπερηφανίας λελαληκότες, οἱ κατὰ τοῦ δικαίου ψευδάμενοι, ὅταν ἐναντίας τοῖς ἔργοις τὴν ἐκθασιν ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ τῶν οἰκείων λόγων συλλαμβάνονται, ὡς παράνομοι καταληφθέντες ἐξελέγχονται.

PSALMUS LIX.

Στ. ς'. Τίς ἡ σημεῖωσις ἣν δίδωσιν ὁ Θεός, ἡ ὁ φωτισμὸς καθ' ὃν δυνατὸν διάκρισιν ἔχειν πνευμάτων ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ; Ταύτης γὰρ τῆς γνώσεως ὑπαρέξεως, φεύγομεν ἀπὸ τῶν χειρόνων μακρὰν, κακοῦ ἔργου καὶ πνεύματος πονηροῦ γινόμενοι. Δίδονται δὲ οὗ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς κατὰ Θεὸν « εὐσεβέσιν » αὕτη ἡ σημεῖωσις.

Στ. η'. Θεὸς λαλεῖ ἐν παντὶ μετέχοντι ἀγιότητος. Οὕτω γοῦν καὶ ἐν Παύλῳ ἀγίῳ ὄντι ἐλάλει Θεὸς καὶ ἐν παντὶ προφήτῃ. Εἰ δὲ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνεται ἡ φωνή, ἅγιος, ἐν ᾧ λαλεῖ, ὁ Σωτὴρ ἂν εἴη, συμφώνως τῷ, « Ὁ Πατὴρ ὁ μένων ἐν ἐμοὶ ποιεῖ τὰ ἔργα » καὶ, « Ἐντολὴν δέδωκέν μοι ὁ Πατὴρ, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω. » Καὶ ἀρμόζει ταῦτα μάλιστα τῇ οἰκονομίᾳ.

PSALMUS LX.

Στ. γ'. Ὁ ἐνταῦθα εὐχόμενος, πόρρω τυγχάνοντι ἑαυτὸν εἰδὼς τοῦ ᾧ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπει, « ἐκ τῶν περάτων » εἶναι « τῆς γῆς (4), » καὶ κεκραγῆναι πρὸς Θεὸν τότε, ὅτε « ἀκηδιά. » Καθὰ γὰρ φησιν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ, « Ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἔσται, καὶ σὺ ἐν τῇ γῇ κάτω. » Σημαίνειται δὲ διὰ τῆς λέξεως οὐ διάστασις τοπικῆ ἀλλ' οὐσίας, ἀκτίστου καὶ κτισμάτων διαφορᾶς (5) τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, δι' ὑπεροχὴν τιμῆς, ἅνω ἐν οὐρανῷ λεγομένης, τῆς τοῦ ἀνθρώπου κάτω εἰς γῆν τυγχανούσης, τῷ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἐληλυθέναι, εἰς ταύτην τὴν διαφορὰν. Καὶ ὁ Βαπτιστὴς σκοπήσας τὸν Σωτῆρα, ἀνοθεὶς ἐξ οὐρανοῦ εἶναι λέγει τὸν δὲ ἀνθρώπον ἐκ τῆς γῆς τυγχάνειν καὶ λαλεῖν προφέρει γὰρ ἂ κτίσματι δυνατὸν εἰπεῖν.

Πέτραν σημαίνεσθαι ἐκδεξόμεθα βέουσαν πνευματικὴν πόμα τὸν Χριστόν. Ὁ ἐν ταύτῃ τῇ πέτρᾳ γινόμενος, τῷ μετέχειν αὐτῆς (ὑπάρχει γὰρ σοφία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμὸς) μεταωρίζεται κατὰ τὸν νοῦν ὑψούμενος ἀπὸ Θεοῦ. Καὶ οἱ ἔπεσθαι δὲ τῷ Σωτῆρι προθέμενοι κατὰ τὰς αὐτοῦ προτροπὰς λέγοντος, « Δεῦτε ὀπίσω μου, » ὁδηγῶ αὐτῷ χρώμενοι, οὐκ ἄλλον ἐλπίσαντες ἡγεμόνα εὐρήσειν τῆς ἀγοῦσης πρὸς τῶν πάντων αἰτίον ὁδοῦ. Ταύτης τῆς δωρεᾶς τυχῶν καὶ Δαυὶδ, μεθ' ὕμνου λέγει τῷ Κυρίῳ « Ὁδηγησάς με ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου » οὐ μόνον δὲ ὁδηγός, ἀλλὰ καὶ « πύργος » γέγονάς μοι « ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ » σὲ γὰρ ἰσχύον ἔχων καὶ ἰσχύος πύργον, « ἀβλαθὴς διέμεινα, καίτοι τοῦ ἐχθροῦ τυγ-

διάστασις τοπικῆ, ἀλλ' οὐσίας ἀκτίστου καὶ κτισμάτων διαφορὰ. ΕΠΙΤ.

χάνοντος ἀντιπροσώπου, καὶ πολεμῆν με θέλοντος. Ἀδυναταὶ ἀναφορὰν ἔχειν εἰς τὸ « ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, » καὶ τὸ, « Ὁδηγησάς με, » εἰρμῶ τοιούτων· « Ὁδηγησάς με ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, » ἐλπίς μου γεγενημένος. Ἀλλὰ καὶ πύργος ἰσχύος, πρὸς τῷ ὠδηγηκέναι με ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, γέγονάς μοι ἐλπίς τῶν ἁγίων ἀληθινή καὶ ἀδιάπτωτος ὁ Σωτὴρ ἦ φησιν Παῦλος· « Καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. » Καὶ ἡ προφητεία, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Αὐτὸς γὰρ ὁ προαναφωγηθεὶς ἔσεσθαι ἔθνων προσδοκία. « Παροικεῖ » δέ τις τελειωθείς ἐν ἀγίότητι εἰς τοὺς αἰῶνας ἐν ἐκείνῃ τῷ σκηνώματι· « ὁ δὲ λόγος τῶν, » « Τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου; » αἰώνιον γὰρ τοῦτο, ταυτὸν ὄν τῆ σκηνῇ ἦν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. Πλὴν εἰ καὶ οὕτω τελειότητος ἔχει ἡ τοιαύτη σκηνή, ὡς καὶ Ἁγία ἁγίων εἶναι, ἀλλ' οὐν ἔστιν μετ' αὐτὴν κατάστασις ὑπερέχουσα τῶν λογικῶν, καθ' ἣν ἔσονται ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, μᾶλλον δὲ τῇ Τριάδι. Διὸ « παροικεῖν εἰς τοὺς αἰῶνας, » ἀλλ' οὐ κατοικεῖν ἐν τῷ σκηνώματι εἰρηται. Ὁ ἐν τούτῳ τῷ οἴκῳ γεγωνῶς, « σκεπασθήσεται ἐν τῇ τῶν περὶ ὧν τοῦ Θεοῦ σκέπῃ. »

Στ. ζ'. Πλούσιος γὰρ ὢν, φησὶ, καὶ μεγάλας δωρεὰς παρέχεις, μᾶλλον δὲ χαριζόμενος τοῖς τελείοις ἀνθρώποις τὸ γενέσθαι σου υἱοῦς, « κληρονομίαν αὐτοῖς δέδωκας. » Εἰ γὰρ καὶ προσδοκᾶται δοθησομένη μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀλλὰ γε τῷ ἤδη εὐτρεπεῖσθαι δέδοται τοῖς εἰς αὐτὴν κατὰ καιρὸν τὸν δέοντα ἀχθησομένοις· τὸ δνομα αὐτῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Ἐπεὶ πολλάκις εἴρηται, ὑποδεστέρους εἶναι τοὺς οἰκειωθέντας τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ τῶν ἐνωθέντων αὐτῷ τῷ Θεῷ. Ὅρα ὡς καὶ τοῖς φοβομένοις τὸν Θεὸν δέδοται ἡ κληρονομία. Εἰ γὰρ τοῖς ὑποδεστέροις ὑπῆρχται ἡ χάρις αὐτῆ, πολλῶ πλεον τοῖς ὑπεραναβεβηκόσιν.

Στ. ζ'. Ὁ τυχὼν τῶν ἐρμηνευομένων δωρεῶν βασιλεὺς τίς ἐστι, καθ' ὃ σημαίνονμενον εἴρηται περὶ τῶν θεοσεβῶν ὡς εἶπαν βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἄγιον. Τούτῳ τῷ σημαίνονμένῳ βασιλεύσαι καὶ οἱ ἀπόστολοι προσδοκῶντες, λέγουσι Κορινθίοις· « Χωρὶς ἡμῶν ἑθασιλεύσατε, ... ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν. » Τῷ οὕτω γενομένῳ βασιλεὶ ἔτη ὑπὸ τοῦ Κυρίου προστίθεται, ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας ἀγομένης. Δεῖ γὰρ ἐκ προλαβούσης φωτεινῆς καταστάσεως εἰς ἑτέραν ὡσαύτως ἔχουσαν μετὰ βασιν γίνεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ τῶν ἡμερῶν ὀνομαζομένων συμπληροῦσθαι τὰ ἔτη τὰ αἰώνια, περὶ ὧν εἴρηται, « καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθη. » Παρατείνει δὲ ἡ ζωῆ τῶν ἡμέραν ἐφ' ἡμέραν προσλαμβανόντων ἕως ἡμέρας γενεᾶς γενεῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Στ. η'. « Ἐλεος καὶ ἀλήθειαν αὐτοῦ τίς ἐκζητήσει; » Πολλαχοῦ τῶν θείων παιδευμάτων, ἅμα τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Θεοῦ τὸ ἔλεος αὐτοῦ συνδέσκειται. Μήποτε οὖν ἐπὶ τὸ γυνῆαι ἀχραιφῶς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, οὐχ οἶόν τε περιεξιμένον τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν· τοῦτου ἕνεκα ἔλεος Θεοῦ χρεῖα πρὸς τὸ συνίεναι τὴν ἀλήθειαν. Συντελεῖ πρὸς τὸ προκειμένον, τὸ θέλειν

A Posses etiam verba « deduxisti me » cum illis, « a facie inimici, » conjungere, hoc quidem modo : « Deduxisti me a facie inimici, » spes mea factus, imo et turris fortitudinis, ut a facie inimici removerer : factus es mihi spes sanctorum vera et firma, Salvator, uti a Paulo dictum est ³⁹ : « Christi Jesu spei nostræ. » Et propheta, « In ipso gentes sperabunt ; » nam de ipso prædictum fuerat : « Et erit exspectatio gentium ⁴⁰. » Perfectus in sanctitate « inhabitabit in sæcula in illo tabernaculo, » juxta illud ⁴¹ : « Quis requiescet in monte sancto tuo ? » nam æternus hic mons, non alienus ab illo tabernaculo, non manu hominum sed Dei factus ⁴². Licet tamen tam perfectum sit istud tabernaculum, ut et Sanctum sanctorum vocetur, præstantior erit postea constitutio iis qui ratione præditi sunt, qua in Patre erunt, et in Filio, imo in Trinitate. Quamobrem « inhabitare in sæcula » dictum est, non autem habitare in tabernaculo. Qui in ista domo est « protegetur in velamento alarum Dei. »

VERS. 6. Dives cum sis, inquit, et magna dona præbeas, imo et perfectis hominibus ut filii tui fiant concedis, « hæreditatem eis dedisti. » Nam licet post resurrectionem in futuro sæculo danda exspectetur, nihilominus jam his in terris viris datur qui ad eam tempore opportuno accedunt : nomen suum credentibus ipsi et nomini ejus. Jam sæpius dictum est minus valere qui invocant nomen Domini, quam qui cum ipso Deo conjunguntur. En hic vel metuentibus Deum datur hæreditas ; quod si minoribus tribuitur hæc gratia, quanto magis illis qui meritis præstant.

VERS. 7. Rex vocatur ille vir qui tanta sortitus est, juxta illud quod de piis hominibus dictum est, eos esse regale sacerdotium, gentem sanctam ⁴³. Qua de causa et ipsi apostoli regnum exspectant, cum Corinthiis dicunt ⁴⁴ : « Sine nobis regnatis.... ut et nos vobiscum regnemus. » Huic regi anni a Domino adjiciuntur, die ad diem addito. Nam ex alio lucido statu nobis ad alium similem transeundum erit, ut per istos dies perficiantur anni æterni, de quibus scriptum est, « Annos æternos in mente habeo ⁴⁵. » Protenditur vita hominum istorum, die ita super diem adjecto, usque in diem generationis generationum in conspectu Dei.

VERS. 8. « Misericordiam et veritatem ejus quis requiret ? » Sæpissime conjungitur in divinis paginis misericordia Dei cum veritate ejus. Tanta enim hominum infirmitas, ut propriis viribus veritatem nunquam consequi possent : Deiigitur misericordia indigemus ad complectendam veritatem. Istis consentit illud effatum ⁴⁶ : Volo « omnes homines sal-

³⁹ 1 Tim. I, 4. ⁴⁰ Gen. XLIX, 10. ⁴¹ Psal. XIV, 1. ⁴² Hebr. IX, 11. ⁴³ 1 Petr. II, 9. ⁴⁴ 1 Cor. IV, 8. ⁴⁵ Psal. LXXVI, 6. ⁴⁶ 1 Tim. II, 4.

Vers. 18. Quando, os justi sapientiam semper A meditatur, Psalmista utpote plus, et semper in sapientiam intentus ait: « Vespere, » cum occidit malitia, et lux extincta impiorum; « et mane, » cum oritur sol justitiæ; « et meridie, » cum hic Altissimus ardet, « narrabo » quæ vespertino tempore, et matutino, et meridiano convenient; et annuntiantis ista « exaudiet Deus vocem, » accipiens eam, eaque, ut ita dicam, delectatus.

Vers. 20. « Qui est ante sæcula » dicit de Deo, et non « qui erat. » Quod si enim « qui erat » dixisset, cum innuisset certo quodam tempore ante sæcula ortum. Qua de causa dicit « qui est, » æternum eum statuens et omni principio carentem. Per illud autem, « ante sæcula, » sæcula declarat principium habuisse. Nec te fugiat hic per sæcula omnes creaturas esse intellectas. Salvator pariter æternus, et ex æterno est ante sæcula, cum per eum ipsa facta sint sæcula. Hinc Paulus: « Et ipse est, » inquit ¹⁸, « ante omnes, » idem sonat ac « qui est » offatum illud: « et ipse est ante omnes; » non enim legimus: « Et ipse erat ante omnes. »

« Non enim est illis commutatio » peccatorum. Alia quidem peccata difficillime aut etiam nullo pacto sanantur, alia vero possunt sanari. De his profecto commutationem invenies, si sacrificia pro delictis offers, præsertim vero elemosynam et orationem cum jejunio; nam ista liberant a morte ¹⁹. Illis autem qui insanabilia peccata admiserint non est commutatio, redemptionis pretium statui nequit: « Nam si deliquerit homo in hominem, et oraverint alii pro eo, » fit talis injuriæ commutatio. « Quod si autem Deum pro eo rogaverint, » non fiet commutatio; nam de talibus peccatis non est.

Vers 21. « Extendit manam suam, » dum cuique pro meritis retribuerit. Cum enim Christum prodiderint et immolaverint, gravissima iniquitate inquinati, digni visi sunt, qui pœnas darent; nam « contaminaverunt testamentum Dei, » prophetam non agnoscentes, imo necantes quem illud denuntiaverat. Dicit quoque potest quod, cum ad tempus definitum modo servandum esset illud testamentum sensu carnali, elapsis temporibus quibus illud a sensu carnali ad spirituale erat transferendum, qui figurationem cultum retinuerunt, « contaminaverunt testamentum Dei. » Quamobrem extendens manum suam ulticem, tradidit eos, ut eos tollat ira ejus, qua jam divisi fuerant, inter omnes gentes dispersi.

Vers. 22. « Appropinquavit Deus, » inquit, cum hominibus congressus, sermones ejus ut oleum salutare et laborantium ægrotudinem lenientes. At

¹⁸ Colos. 1, 17. ¹⁹ Tob. xii, 9.

(96) Legendum cum LXX, τις προσεύχεται περί αυτού; Εστ.

(97) Non male sarcietur lacuna, ut mihi videtur, si legeris ἀκατάλλακτα. Ιδ.

Στ. η'. Ἐπει δὴ γηγοῦσι εὐσεβοῦς διαπαντός σοφίαν, εὐσεβῆς ὢν καὶ διαπαντός διηγούμενος σοφίαν ὁ φάλλων φησὶν: « Ἐσπέρας, » ὅταν δύνῃ μοι τὰ τῆς κακίας, καὶ τὸ σθενύμενον φῶς τῶν ἀσεβῶν, ἀνατέλλῃ δέ μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ὡς ἐν πρωτῶ με ποιῆσαι. οὐ ἀκμάσαντος, ἐν τῷ μεσημβρινῷ γενόμενος, (διηγῆσομαι) τὰ τῆς προειρημένης ἑσπέρας καὶ τοῦ προαπηγγελμένου πρωτῶ καὶ τῆς προειρημένης μεσημβρίας· ἀπαγγέλλοντος δέ μου ταῦτα εἰσακούσεται ὁ Θεὸς τῆς φωνῆς ἡ μου, ἀποδεχόμενος καὶ, ἴν' οὕτως εἴπω, τερπόμενος ἐπὶ τῇ φωνῇ μου τῇ πάντα διηγησαμένη.

Στ. κ'. « Ἐπάρχοντα πρὸ τῶν αἰώνων » φησὶν τὸ Θεὸν, οὐχ ἡ ὑπάρξαντα· εἰ γὰρ εἰρηκεν ἡ ὑπάρξαντα, καὶ αὐτὸς ἀρχὴν ἔχων μεμετρημένῃ τινὶ διαστήματι πρὸ αἰώνων ὑπῆρχεν. Διὰ τοῦτο οὖν εἶπεν, ὁ ὑπάρχων, ἀναρχὸν καὶ ἀίδιον αὐτοῦ ὑπαρξίν τιθεμένος. Διὰ δὲ τοῦ « πρὸ αἰώνων, » ἀρχὴν ὑπάρξεως τῶν αἰώνων καταλαμβάνομενος. Δεῖ δὲ τῶν αἰώνων ἀκούειν, ὡς παρακτάσεων οὐσῶν τῶν κτισμάτων. Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἀίδιον ἐξ ἀβδίου τυγχάνων πρὸ τῶν αἰώνων ἐστίν, τῷ καὶ αὐτοῖς τοῖς αἰώνας δι' αὐτοῦ γεγονέναι· καὶ Παῦλος δὲ, « Καὶ αὐτός ἐστιν, » φησὶν, « πρὸ πάντων· ἴσον δὲ τὸ ἡ ὑπάρχων » τῷ, « αὐτός ἐστιν πρὸ πάντων· » οὐ γὰρ εἶπεν, « Καὶ αὐτὸς γέγονε πρὸ πάντων. »

« Οὐ γὰρ ἐστὶν αὐτοῖς ἀντάλλαγμα. » Τῶν ἀμαρτημάτων τὰ μὲν δυσάτα ἢ καὶ ἀνάτα, τὰ δὲ ἴσοιμα· καὶ περὶ μὲν τῶν ἰσοίμων ἐστὶν ἀντάλλαγμα εὐρεῖν τὴν ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσαγομένην θυσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐλεημοσύνην καὶ νηστείαν μετὰ προσευχῆς· ταῦτα γὰρ βύετα ἐκ θανάτου τῶν δὲ ἀνάτα ἡμαρτημάτων οὐκ ἐστὶν ἀντάλλαγμα· λύτρον καί... καταθέσθαι. « Ἐὰν γὰρ ἀμαρτιῶν ἀμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύχονται περὶ αὐτοῦ, » ἐστὶ τούτων ἀντάλλαγμα. « Ἐὰν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν προσεύξηται περὶ αὐτοῦ (96), » οὐκ ἐστὶν γὰρ τῶν τοιούτων ἀντάλλαγμα.

Στ. κα'. « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ » ἐν τῷ ἀποδιδοῦναι τὰ ἀντάξια ὧν εἰργάσαντο· ἐπει γὰρ προδόται καὶ φονεῖ Χριστοῦ γεγέννηται, ... λακτα (97) ἠνομηκότες, βέβαια ὑποπεσεῖν τιμωρίᾳ ὤφθησαν· ἐβεβήλωσαν γὰρ τὴν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, οὐ προσηκάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀναίρησαντες τὸν ὄπ' αὐτῆς προφητευόμενον. Τάχα δὲ καὶ ἐπει μέχρι καιροῦ ὤριστο τηρεῖσθαι κατὰ τὸ αἰσθητὸν ἡ διαθήκην, πληρωθέντος τοῦ χρόνου καθ' ὃν εἶδει ἐκ τοῦ κατὰ σάρκα ἐπὶ τὸ κατὰ πνεῦμα αὐτὴν μεταβαλεῖν, ἐμμείναντες τῇ τυπικῇ λατρειᾷ, ἐβεβήλωσαν τὴν διαθήκην αὐτοῦ· διὸ καὶ ἐκτεινας τὴν χεῖρα τὴν κολαστικὴν, ἀπέδωκεν αὐτοῖς (98), ὡς φθάσαι τὴν ὀργὴν αὐτοῦ εἰς τέλος· ὄφ' ἧς καὶ διεμερίσθησαν ἐν παντὶ εἶθαι διεσκορπισμένοι.

Στ. κβ'. « Ἐγγισεν ὁ Θεὸς » τοῖς ἀνθρώποις, φησὶν, συγκαταβαίνων, λόγους δὲ προφέρων ἐλαίου δίκην ἰωμέωνος καὶ λύνοντας τὰς ἀλγηδόνας τῶν καμόντων. Οὗτος (99)

(98) Num αὐτοῖς, retribuit illis? Ιδ.

(99) Lego οὕτοι, sensu et grammatica postulantibus. Ιδ.

δὲ οἱ ὑπὲρ ἑλαίου ἀπαλοὶ λόγοι τοῖς καταφρονοῦσιν εὐρίσκονται βολίδες κολάζοντες τοὺς καταφρονοῦντας· πολλοῦ δὲ ἐπὶ τῶν κολάσεων κείται ἡ βέλος προσηγορία· βέλος δὲ καὶ βολὴ ταυτοῦ ὑποκείμενον. Εἰ καὶ ἀπαλοὶ εἶναι καὶ λεῖοι νομιζόμενοι Ἰουδαῖοι, διὰ τὸ μεθ' ὑποκρίσεως αὐτοὺς προσφέρεσθαι, βολίδες ἦσαν ἀναιρετικά καὶ ἰοῦ πλήρεις.

Στ. κθ. Οὐδ' εὐχεται ταπεινωθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, οὐ φοβηθέντας Θεόν, ἀλλὰ καὶ βεβηλώσαντας τὴν διαθήκην αὐτοῦ· ἄνδρας αἰμάτων· λέγει εἰπόντας· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, » ὄντας καὶ ἐνόχους παντὸς αἵματος ἐκκεχυμένου τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὐτοὶ καὶ δολιότητός εἰσιν ἄνδρες, δολερῶς δὲ ἐν τῷ Σωτηρὶ καὶ τοῖς ἁγίοις προσερχόμενοι. Τούτους οὖν εὐχεται μὴδ' ἐπὶ τὸ ἡμῖσι τῶν ἡμερῶν αὐτῶν φθάσαι· ἐπεὶ γὰρ ἀποστραφέντες τὴν ἡμέραν τὴν ἐκ τῆς λάμπσεως τοῦ ἀληθινοῦ φωτός συνισταμένην, αὐτοὺς ἡμέραν δῆθεν φωτισμοῦ διὰ μυθικῶν παραδόσεων ἐπενόησαν, πονηρὸν δὲ τὸ ἐν τούτοις ἀναπληρωθῆναι αὐτῶν τὰς ἡμέρας, παρακαλεῖ μὴ ποτε ἐπὶ τὸ ἡμῖσι αὐτῶν τῶν ἡμερῶν φθάσασιν, ἀνατεῖλαι αὐτοῖς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, ἵνα ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου γένωνται. Καὶ πρὸς τὸ ῥητὸν δὲ βιάσασι τὴν τοιαῦτα· Ἐπεὶ ἐν τῷ βίῳ διαμείνοντες ἀμετανοήτῳ προαιρέσει κακὰ ὀρώσιν, φειδόμενος αὐτῶν, ἀξιοῖ ὅπως μεσοῦσης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀρπαγῶσιν τοῦ βίου, ἵνα ὑπὲρ ὀλίγων ἀμαρτημάτων καὶ μὴ πολλῶν τιμωρηθῶσιν. Τούτων, φησὶν, οὕτω διακειμένων, ἐγὼ τὴν προσδοκίαν καὶ ἐλπίδα ἐπὶ σὲ ἔχω, Κύριε.

PSALMUS LV.

Στ. β. Τὸ καταπατεῖσθαι ἐπὶ καταφρονήσεως τάττει ἡ Γραφή, ὡς περ ἐπὶ τοῦ μεμωραμένου ἀλλοῦ λέγεται, « Ἐξω βάλουσιν αὐτὸ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων » καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Πόσον δοκεῖτε χείρονος ἀξιοθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας; » Καὶ ὁ ἅγιος οὖν ἐξευτελιζόμενος ὑπὸ τοῦ διὰ φαυλότητα ἀνθρώπου ὄντος, κατὰ τὸ, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζῆλος ἐν ὑμῖν, οὐχὶ ἀνθρωποὶ ἔστε ἐλεθηθῆναι ὑπὸ Θεοῦ ἄξιοι. Οὗτος δὲ ἀδιάστατος πολέμιος καὶ φονικὸς ὢν, ἐδὴν » τὴν τοῦ βίου (ἡμέραν) ἐκθλίβει πολεμῶν τὸν δίκαιον, οὐδὲ κἄν ποσῶς εἰρηνικὸς εἶναι βουλόμενος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων ὁ τούτων σπορευὸς « πονηρὸς ἄνθρωπος » ὁ διάβολος ἐρμηνεύεται, ἐπίστησον εἰ καὶ περὶ αὐτοῦ ῥηθεῖ τὰ προκειμένα.

Στ. γ. Ἀρξάμενοι ἀπὸ πολλοῦ τούτου ποιεῖν, φησὶν, ἡ τάχα « ἀπὸ ὑψηλοτέρας ἡμέρας » καὶ ζωῆς καταπασόντες ἐπὶ τὸ « ἐχθροὶ μου εἶναι ἐληλύθασιν. »

Στ. ε. Σάρκα δὲ ἡ τὸν ἀνθρώπον λέγει, ἡ ἐκείνην ἡς τὸ φρόνημα ἔχθρα εἰς Θεόν, τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτασσομένην· ὁ γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ σαρκὶ γινόμενος, Θεῷ ἀρεῖσαι οὐ δύναται. Οὐ φοβείτω οὖν « μὴ τι ποιήσει αὐτῷ σὰρξ, » ὁ ἐν πνεύματι γινόμενος, ὡς ἂν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς νεκρώσας· οὕτω γὰρ ἀληθῶς ἐπὶ Θεὸν ἤλπισεν.

A sermones isti super oleum molli, et jaculo erunt ultricia hominibus, qui eos fastidiunt. Sæpissime de inferendis pœnis sagittas memorat. Sonat vero idem sagitta ac jaculum. Licet molliſſi haberentur Judæi et comes, cum se non nisi ficte et simulate gererent, jacula erant mortifera et veneno infecta.

Vers. 24. Optat ut a Deo « qui est ante sæcula » humilietur homines, qui eum non reverentur, et ii præsertim qui « testamentum Dei » contaminant. « Viros sanguinum » illos vocat qui dixerunt : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros », et super quos « Veniet omnis sanguis justus qui effusus est super terram ». Vocantur etiam viri « dolosi », qui dolis suis Salvatorem et justos semper sunt insecuti. De istis igitur optat ne dimidient dies suos. Nam cum, rejecto illo die qui erat per ortum veri luminis instituendus, ipsi sibi alium diem illuminationis per falsas doctrinas excogitaverant, non decebat eos in istis dies suos peragere. Orat ergo ne dimidium dierum suorum perficiant, ut illucente sole justitiæ, ad diem Domini perveniant. Dices etiam, at verba Scripturæ torquendo : Cum illi ad peccandum obstinati homines, si vitam retinerent, ad nova mala delaberentur parcens eis, orat ut medio in vitæ curriculo decident, atque ita de paucis non de multis peccatis puniantur. Quæ cum ita se habeant, inquit, ego in te spero et confido, Domine.

Vers. 2. Scriptura vocem conculcari de rebus quæ pro vilibus habentur, usurpat. Ita de infatuato sale dicitur : « Mittitur foras ut conculcetur ab hominibus ». Ita Apostolus : « Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit ? » Sanctus igitur ab illo conculcatur qui propter pravitatem homo est, juxta illud : « Cum enim zelus et contentio », nonne vos, ait, homines estis miseratione Dei egentes ? Qui autem « tota » vitæ « die » justum « impugnans » tribulat, inimicus est ille æternus et infensissimus, qui ne aliquantulum quidem paci consentiet. Cum in parabola zizaniorum, « Inimicus homo » qui eo seminavit diabolus dicitur, scito hic quoque de eodem agi.

Vers. 3. Jam a longo temporis intervallo, ait ab eis invadi. Aut forsan, « ab altitudine diei, » et vitæ dejecti, « inimici mei facti sunt. »

Vers. 5. Carnem vocat hominem, aut mentem illam quæ Deo infensa divinis legibus repugnat. Nam qui in carne est, Deo placere nequit. Non timeas « quid faciat tibi caro, » qui carnis operibus mortificatis, in spiritu es ; ita enim vere in Deo sperabis.

¹⁸ Matth. xxvii, 25. ¹⁹ Matth. xxiii, 35. ²⁰ Matth. v, 13. ²¹ Hebr. x, 29. ²² Jac. iii, 16. ²³ Matth. xiii, 39. ²⁴ Rom. viii, 13.

VERS. 9. Promisisti, Domine, te oppressorum gemitus exauditorium : Nam, « ingemiscit ad me, et persolveri promissa ; » et adhuc loquente me dixisti : « Ecce adsum, » juxta firmam promissionem tuam.

VERS. 11. Verbum in Deo et per Deum prolatum, laudibus dignum : itidem et sermo. Sane eodem sensu usurpantur hic voces verbum et sermo, ad eadem repetenda adhibita. At alias diverso quoque sensu occurrunt. Nam cum verbum sit pars sermonis, virum in pietate adhuc tironem plenissimo sermone non alloquitur Deus, quem ille capere non posset, sed verbo primum, parte scilicet sermonis. Profecto ad Jeremiam factum est primum verbum Domini, et postea sermo Domini²². Ita apud Isaiam²³ : « Audite verbum Domini, qui tremis sermonem ejus. » Audite verbum Domini viro quem in suos nuper admisit. Quod si objicies verbum dari evangelizantibus virtute multa²⁴, responderi poterit verbum ad futurarum rerum scientiam disciplinamque referri, quas nunc ex parte tantum cognoscimus et prophetamus²⁵. Initio igitur et summam sermonis scientiam simul adeptus, in Deo laudat verbo et sermone.

VERS. 12. Qui vota facit, quando convenienter se habet, per votum precatur. In ipso sunt vota laudationis, quæ reddet Deo ; vota autem laudationis ipsæ laudationes. Nam quemadmodum Deo hoc vel illud facturum aut daturum te polliceris, ita et Deum laudaturum se pollicetur.

VERS. 13. Mortuos solent lacrymis et gemitibus prosequi ; animæ autem tuæ mortem nemo præter te dolebit. Merito igitur anima de morte erepta temperabis a lacrymis. Eripuit etiam « pedes de lapsu, » ligato scilicet sub pedibus calcamento, quo e terra ad sublimia tollamur. Ubi enim ad sublimia te sustuleris, « de lapsu pedes » eripiantur oportet. De prædictis autem malis eriperis, ut Deo placeas vivens et illuminatus. Nam qui placet Deo « in lumine viventium, » illud facit. Vivit vero et illuminatur qui Dei particeps est. Ipse enim vita, et lumen est hominum. Inimici quidem pro viribus suis me sunt aggressi, et morte afflicere conati. Nam expellentes me de patria et ad alienigenas externasque gentes confugere cogentes, quantum in eis erat animam meam necaverunt, alienigenarum idolis se tradere coactam. At gratia et misericordia tua non permisisti, Deus, ut talia fierent, sed vel apud alienigenas me protexisti, ne quid mali ex eorum societate paterer. Quapropter gratias tibi ago, quod « pedes meos de lapsu » animæ « eripuisti. »

περιέφραττες, ὡς μηδὲν καταβλάπτεσθαι ἐκ τῆς τούτων συνουσίας· διὸ εὐχαριστῶ ὅτι « ἐβρῦσω τοὺς πόδας μου » τῆς ψυχῆς « ἀπὸ ὀλισθήματος. »

PSALMUS LVI.

VERS. 1. Contendunt quidam psalmum hunc a David tunc fuisse scriptum, cum a facie Saul in speluncam

Στ. θ. Σὺ ὑπέσχου νομοθετῶν, τῶν ἀδικουμένων ὑπακούειν στενονόντων· « Στενάζει » γὰρ « πρὸς με, καὶ πεπλήρωκα τὴν ὑπόσχασιν » καὶ ἐτι λαλοῦντός μου ἐφης, « Ἴδού πάρεμι, » κατὰ τὰς ἀναψευδεῖς σου ἐπαγγελίας.

Στ. ια'. Τὸ ἐπὶ τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὸν Θεὸν προφερόμενον ῥῆμα, αἰνέτόν ἐστιν ὡσαύτως καὶ ὁ λόγος. Ἦτοι δὲ ἐκ παραλλήλου κατὰ τοῦ αὐτοῦ τὸ ῥῆμα καὶ τὸν λόγον κατηγορεῖ· καὶ ἐπ' ἄλλου καὶ ἄλλου τίθεται τὰς τοιαύτας προσηγορίας· ἐπεὶ γὰρ τὸ ῥῆμα μέρος ἐστὶ λόγου, ὁ εἰς τὴν θεοσέβειαν εἰσαγόμενος πληρεστάτης λόγῳ μήπω δυνάμενος κοινωνεῖν, ἀπὸ ῥήματος ἀρχεται, τουτέστιν μερικῶν λόγῳ. Ἀμέλει πρότερον τὸ ῥῆμα Κυρίου γίνεται ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τότε λόγος Κυρίου· καὶ ἐν Ἡσαΐα, « Ἀκούσατε ῥῆμα Κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λόγον αὐτοῦ. » ἀκούετε δὲ ῥῆμα Κυρίου τῷ ἐν εἰσαγωγῇ γινομένῳ δι' αὐτοῦ. Εἰ δὲ τις ἐνοστήσεται ῥῆμα λέγων δίδοσθαι τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, εἰς τὸ πρὸς τὴν μέλλουσαν γῶσιν καὶ διδασκαλίαν ῥῆμα λαμβάνειν, νῦν ἐκ μέρους γινώσκοντας καὶ προφητεύοντας· ἀποδεχόμενος οὖν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν πληρεστάτην τοῦ λόγου ἐπιφοίτησιν, ἐπὶ τῷ Θεῷ αἰνεῖ ῥήματι καὶ λόγῳ.

Στ. ιβ'. Ὁ εὐχόμενος ὅτι καταλλήλως διακρίεται εἰς (1) ἐπαγγέλλεται διὰ τῆς εὐχῆς, ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὰς εὐχὰς τῆς αἰνέσεως ἃς ἀποδώσει τῷ Θεῷ. Εὐχαὶ δὲ αἰνέσεως αἱ περὶ αἰνέσεως· ὡς γὰρ εὐχεται τις ποιῆσαι ἢ ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ τότε τι, οὕτως εὐχεται τις αἰνεῖσαι τὸν Θεόν.

Στ. ιγ'. Ἐπεὶ περ ἀκολουθεῖ τῷ θανατουμένῳ τὸ θρηνεῖσθαι καὶ δάκρυα ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι, οὐκ ἄλλος δὲ θρηνεῖ τὸν κατὰ ψυχὴν τεθηκότα ἢ αὐτὸς ἑαυτὸν, εἰκότως μετὰ τὸ βεβῦσθαι τὴν ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ οἱ θρηναῖοι αὐτοῦ ἀπὸ δακρύων ἡλεσθήρουνται· ἐβρῦσατο δὲ « ἀπὸ ὀλισθήματος τοὺς πόδας, » ὑπόδητος αὐτοῦς ὑπόδημα μετεωρίζον καὶ ἄνω τῆς γῆς ποιῶν. Μετεωριζόμενον οὖν τοῦ ὑποδεδεμένου, ἀκολουθεῖ τὸ βεβῦσθαι « ἀπὸ ὀλισθήματος τοὺς πόδας » αὐτοῦ· βύεται δὲ τις ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐπιπλαθῶν ἐπὶ τῷ εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ ζῶντων καὶ πεφωτισμένων· ὁ γὰρ εὐαρεστῶν τῷ Θεῷ, « ἐν φωτὶ ζῶντων » τοῦτο ποιεῖ. Ζῆ δὲ καὶ πεφώτισται πᾶς μετέχων Θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ζωὴ ὢν, φῶς ἐστὶν τῶν ἀνθρώπων· οἱ μὲν γὰρ ἐχθροὶ τὸ ὄσον ἐπ' αὐτοῖς ἤλαυνον, καὶ ἐξεδιάζοντο εἰς θάνατον ἐκπεσεῖν· ἐλαύνοντες γὰρ με, καὶ μέσον ἀλλοφύλων καὶ ἀλλογενῶν ἐθνῶν οἰκεῖν καταναγκάζοντες, τὴν ψυχὴν μου, τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἐθανάτου, ἀναγκάζοντες συνάπτειν τῇ τῶν ἀλλοφύλων εἰδωλοατραεῖ· ἀλλ' ἡ σὴ χάρις καὶ τὸ ἔλεος οὐ συνεχώρησεν τοῦτο γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις με ὄντα

γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις με ὄντα

²² Jerem. 1, 2, 3 ; xiii, 3. ²³ Isa. lxi, 5. ²⁴ Psal. lxxvii, 12. ²⁵ 1 Cor. xiii, 9.

(1) Scribendum procul dubio οὗς ad quod referatur adverbium καταλλήλως. EDIT.

Ἡγγαδὶ, καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν ἀποσκευάσασθαι, δου- A
ρηθεὶς ἀνελεῖν, οὐκ ἀνελεῖ.

Στ. β'. Ὁ ἐπιδιπλασιασμός δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐν τῷ βίῳ
τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐλέους Θεοῦ χρῆζομεν. Σκιάν
δὲ περὺγων τὴν θείαν κηδεμονίαν καλεῖ. Εἰ δὲ προ-
διαστελλοῖτο « ἡ σκιὰ » τῆ ἀληθείας, ὃ βούλεται τοιοῦτόν
ἔστιν. Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνων, ἐν τῇ σκιᾷ τῶν
περὺγων εἰμὶ, ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτάς τὰς περὺ-
γας ἐλθεῖν ἐπτερωμένος ἀρετῇ καὶ νοήσει πνευματι-
κῇ. Πτέρυγες δὲ Θεοῦ αἱ σκεπαστικά αὐτοῦ δυνά-
μεις, ἡ αἱ ὑψιπέτερες περὶ αὐτοῦ νοήσεις. Τὸ « παρ-
έρχεσθαι τὴν ἀνομίαν, » δηλοῖ πρόσκαιρον αὐτὴν
εἶναι. Ὅσπερ οὖν παρερχομένη, οὕτως καὶ ἀπὸ τινος
χρόνου ἀρξαμένη ἔστιν ἡ ἀνομία. Περὶ γάρ τινος ἐλ-
δους αὐτῆς εἰρηται· « Οὐτε ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὐτε εἰς
τὸν αἰῶνα ἔσται. »

Στ. γ'. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀνομία ἐριστικὴ καὶ χαμαι-
πετής ἔστιν, ὃ ταύτης ἀπαλλακτικῶν, πρὸς « τὸν Ὑψι-
στον » βοᾷ, ἵν' εἰς ὑψος αἰρόμενος τῇ βοῇ, μακρὰν ἀπὸ
τοῦ βλαβεροῦ θηρὸς γένηται. Διὰ τοῦτό φησι, « τὸν
Θεὸν ὑψιστον. »

Στ. δ'. Ὁ ἀποσταλεὶς ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὸ σῶσαι, ὃ
Κύριός ἔστιν φάσκων, « Καταβέβηκα ἀπὸ τοῦ οὐρα-
νοῦ. » Τούτον γὰρ ὄντα Λόγον αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν ὁ
Θεός, καὶ ἴασατο τοὺς τετρυμένους ἐκ τῶν διαφθο-
ρῶν αὐτῶν. Ζητήσῃ δ' ἂν τις τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀπε-
εστάλθαι, εἰ τοπικὴν ἐκ τοῦ σωματικοῦ οὐρανοῦ
ἐκπομπὴν δηλοῖ. Δόξει γὰρ εἰλογον εἶναι τοπικὴν
κατάθασιν τῷ Θεῷ προσάπτειν. Μὴ ποτ' οὖν σημαί-
νει ἡ « οὐρανὸς » φωνὴ τὴν ἀσώματον καὶ νοητὴν
οὐσίαν, κατὰ τὸ· « Θησαυρίζετε ἐν οὐρανῷ » ἄνω;
« Ὁ ἐν μορφῇ τοίνυν Θεοῦ » καὶ ἴσα Θεῷ ὑπάρχων,
« μορφήν δούλου λαβὼν » εἰς ἀνθρώπους ἦκεν. Καὶ
τοῦτό ἐστι τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀποστελεῖται, ἵνα ὁ Θεός Λό-
γος σὰρξ γένηται, καὶ ἐπὶ γῆς ὀφείλει, ἀνθρώποις
συναναστραφῆ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
τος μυσταγωγῶν ὁ Πέτρος γράφει· « Ἄ νῦν ἀνηγγέ-
λη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς, Πνεύματι
ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ. » Ἀποσταλὲν γὰρ ἐκ
τοῦ νοητῆν οὐσίαν τυγχάνειν τὸ Πνεῦμα ἀνθρώποις
ἐνγκλισθῆ τοῖς εὐαγγελισαμένοις ὑμᾶς.

Στ. ε'. Ἐν τῷ προάγοντι στίχῳ εἰπὼν, « Ἐξα-
πέστειλεν ἐξ οὐρανοῦ, » οὐκ εἰρηκῶς τί τὸ ἀποσταλὲν,
νῦν ἐρμηνεύει ὅτι τὸ εἶδος καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἄπερ οὐχ
ἔτερα κατ' οὐσίαν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀμψότερα
βυόμενος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ γενομένην μεταξὺ ἐχθρῶν
τῶν καταπατησάντων· οἱ διὰ τὸ ἄγριον καὶ ἠμόθυμον
εἶσι « σκύμνοι. »

Ἡ κοίμησις τὴν ἀνάπαυαν δηλοῖ πολλάκις·
ὡς ἐν τῷ, « Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι
καὶ ὑπνώσω. » Ὁ οὖν βούλεται λέγειν, τοῦτό ἐστιν·
Εἰ καὶ ἐταράχθην καταπατούμενος ὑπὸ ἐχθρῶν, καὶ
θαμβούμενος τῶν σκύμων τῶν μέσον με λαβόντων,
ἀλλ' οὐ παρέμεινεν ἡ παραχῆ· « ἐκοιμήθην » γὰρ « τετα-
ραγμένος, » οὐχὲ τεταραγμένος γρηγορῶν ἔμεινα, ἀλλ'
ἐκοιμήθην ἀποβαλὼν τὴν ψυχὴν μου. Τούτου σύμβολον

Ekgadi fugeret, et Saulem, ut fessum corpus re-
crearet eamdem ingressum, necandi occasione data,
non necaret.

VERS. 2. Indicat vocis « miserere » iteratio nos et
in praesenti hac vita, et in futura Dei miseratione
indigere. Umbram alarum vocat providentiam di-
vinam. Quod si autem ad veritatem referenda est
« umbra, » hic erit loci sensus : Donec hanc vitam
ago, in umbra alarum sum ; ipsas vero alas spero
me consecuturum, virtute et spirituali mente quasi
alatus. Atque igitur Dei, aut divina potestas qua tegi-
nur, aut sublimes de ipso doctrinae. Ex eo quod
« transeat iniquitas » apparet eam, non nisi ad
tempus durare. Nec transit tantum, sed et certo
quodam tempore exorta est. Dictum est enim de
B quodam iniquitatis genere : « Neque erat ab initio,
neque erit in perpetuum ».

VERS. 3. Quando per humum repat et serpat ini-
quitas, qui eam respuere conatur, ad « Altissimum »
clamat, ut in altum clamore elatus, longius ab in-
fensissima bestia abeat ; hac de causa dicit, « al-
tissimum Deum. »

VERS. 4. Qui missus est de caelo ad salutem dan-
dam, non alius est ac Dominus qui dixit : « Descendi
de caelo »²². « Quem enim misit Deus, utpote Verbum
suum, ut liberaret afflictos de tribulationibus eo-
rum. At roget fortasse quis : De caelo missus, num
de caelo corporeo quasi e loco egreditur ? Absurdum
enim de Deo putares, eum de loco ad locum trans-
ire. Aut voce « caelum » innuetur forte aliquid in-
corporeum et spirituale, juxta illud : « Thesauri-
zate vobis in caelo »²³ sursum ? « Qui cum in forma
Dei esset, » et Deo aequalis, « formam servi ac-
cipiens »²⁴ venit ad homines. De caelo mittitur,
quando caro fit Deus Verbum, et inter homines
apparens, cum illis conversatur. Eadem docuit Petrus
de Spiritu sancto scribens : « Quae nunc nun-
tiata sunt vobis, per eos qui evangelizaverunt vobis,
Spiritu sancto misso de caelo »²⁵. « Nam missus est
Spiritus sanctus, cum corpore prius carens, nunc
in evangelizantibus vos inhabitat.

VERS. 5. Superiori versu dixerat a Deo aliquem
esse mittendum, non vero quis hic foret ; hic autem
« misericordiam misit suam, » ait, « et veritatem
suam. » Quae quidem natura unum sunt, nec aliud
praeter Salvatorem, qui animam eripiet inter con-
culcantes inimicos delapsam : « catuli leonum » vo-
cantur isti propter ferum crudelemque animum.

Somnium quietem plerumque indicat, ut in
illo : « In pace in ilipsum dormiam et requi-
escam »²⁶. « At hic res ita interpretanda : Licet
me turbarent conculcantes inimici, et circumagi-
tantes terrent catuli leonum, non viciit tamen
perturbatio. Nam « dormivi conturbatus, » contur-
batus non insomnes noctes meas duxi, sed dormivi
dejecto animo. Cujus imaginem refert illa mulier,

²² Sap. xiv, 13. ²³ Joan. vi, 41. ²⁴ Matth. vi, 20.

²⁵ Pl. i. Philipp. ii, 6, 7.

²⁶ I Petr. i, 12.

²⁷ Psal. iv, 9.

quæ « spiritum infirmitatis habebat, quæ incurvata erat, nec omnino poterat sursum respicere, » quam solvit Jesus a vinculis diaboli, filiam Abrahæ⁴³. Quicumque humiliter sentit, profecto animam habet incurvatam, et ideo sublimia suspicere non volentem.

VERS. 10. Populos quidem vocat, qui ex circumcissione; gentes vero, qui de idolorum cultu converterentur, ut una fiat Ecclesia.

VERS. 2. Idem de justitia asseritur et in Proverbis⁴⁴: « Ad intelligendam justitiam veram, et judicium dirigendum. » Concinnat vero injustitiam, qui peccato inservit, quod sine ulla intermissione malum operatur. Cui consentit illud: « Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur⁴⁵. » Nec immerito malum fieri dicitur « in terra: » nam etiam si in corde iniquitatem feceris, « in terra, » hoc est circa materiam versando, operaris eam.

VERS. 4. Magnum judicem, ait, latet nihil vel eorum quæ cogitatione tantum quis conceperit. Etiam si hominum oculos effugere putaveris, Deum fallere tibi non licebit; nam antequam in lucem prodeant innotescunt Deo, qui res omnes priusquam fiant perspicit. Nondum nati eramus, et jam nos Deus tanquam vita donatos, quales nunc sumus, pernoscebat. Ab æterno jam respuendi erant coram ipso. « Alienati sunt ergo peccatores a vulva. » Et licet plerumque hodie justitiam prædicare videantur, factis contraria probantes, Deum ipsum latere nequeunt; nam antequam ex utero exirent, imo antequam utero conciperentur, jam inter errantes annumerabantur ab eo, et quales nunc sunt apparebant.

VERS. 5. Qui Scripturas redarguere non dubitant, hunc quoque versum impugnant, dicentes: Absurdum est hominem ab utero errare et falsa loqui; non enim peccat, nisi qui rationis compos fuerit. At dicemus nos infantem recens natum virtute boni et mali esse capacem, actu autem tunc tantum bonum fore aut malum, cum bonum malumque discernere poterit. Licet non antequam rationis homo compos sit, vitam ad virtutem instituere cœpit, nihilominus ab utero matris bonum fecisse dicitur. Ita legimus apud Job⁴⁶: « Quod si buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, . . . quoniam de ventre matris meæ dux eis sui, et enutriebam ut pater. » Similiter et hi, de quibus nunc agitur, quando rationis participes facti sunt, actu cœperunt errare. Illud innuunt et ipsa psallentis verba, cum dicitur eos « falsa loqui. » Non inepte hæc etiam de pravarum disciplinarum fautoribus interpretaberis, quippe qui ex ipso parentis discipline scilicet ventre et « errare et falsa loqui » solent.

VERS. 8. Jam prius notavimus sagittas de immit-

⁴³ Luc. xiii, 41 sqq. ⁴⁴ Prov. i, 3. ⁴⁵ Prov. v, 22. ⁴⁶ Job xxxi, 17, 18.

(2) Vides quæ sit divina prædestinatio apud Didymum. Reliqua item doctrina præclara.

ἦν, ἡ ἐ συνεχομένη πνεύματι ἀσθενείας ἰγνή, ἐ συγκύπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές, ἦν ἔλυσεν Ἰησοῦς ἀπὸ τῶν βρόχων τῶν σατανικῶν, θυγατέρα οὖσαν Ἀβραάμ. Τάχα δὲ καὶ πλῆθὸς κίττω φρονῶν κατακεκαμμένην ἔχει τὴν ψυχὴν, οὐ δυναμένη τὰ ἀνω σκοπεῖν ὅσον ἐστὶ τοιαύτη.

Στ. ι'. Λαοὺς δὲ νοήσεις καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἔθνη δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων μετανοήσαντας, ἕκ μίᾳ γενέσθαι Ἐκκλησίᾳ.

PSALMUS LVII.

Στ. β'. Οὗτος γὰρ καρπὸς δικαιοσύνης καὶ ἐν Παροιμίαις: « Νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρίμα κατευθύνειν. » Συμπλέκει δὲ ἀδικίαν, ἀμαρτίας συνάπτων, ἐν τῷ ἀδιστατάῳ ἐνεργεῖν τὸ κακόν. Τοῦτο ἰσοδυναμεῖ τὸ, « Σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἀμαρτιῶν ἐκστος σφίγγεται. » Οὐ μάλιστα πρόσκειται τῷ « ἀνομίας ἐργάζεσθαι, » τὸ « ἐν τῇ γῆ, » κἂν γὰρ ἐν καρδίᾳ τις ἀνομίαν ποιήσῃ, « ἐν τῇ γῆ, » τούτέστι περὶ τὰ ὕψη, ἐνεργεῖ αὐτήν.

Στ. δ'. Τὸν μέγαν κριτὴν, φησὶν, οὐδὲν λαθῆναι τῶν κατὰ διάνοιαν ἐκάστῳ λογιζομένων. Κἂν γὰρ δοκῇ τις ἀνθρώπων ὀφθαλμοῦς κρύπτειν, ἀλλ' οἷς ἀν λάθοι Θεὸν, ὅποτε καὶ πρὶν εἰς φῶς προελθεῖν, πάντα εἰδῶσι πρὸ γενέσεως ἐγκωρῶντο. Διὸ πρὶν γεννηθῆναι αὐτοὺς, ὡς ἦδη ὑπεστώτας καὶ τοιοῦτος ὄντας οἷοι νῦν εἰσι προεώρα. Ἦδη τε ἐξ ἐκείνου ἀπέβλητο ἦσαν παρ' αὐτῷ. « Ἀπηλοτριώθησαν γυνὴ ἀμαρτωλοῦ ἀπὸ μήτρας. » Καὶ εἰ καὶ τὰ μάλιστα σημερον δικαιοσύνην λαλεῖν προσποιούνται, τοὺς ἔργους τὰ ἐναντία μετερχόμενοι: ἀλλ' οὐχὶ καὶ παρὰ Θεῷ συνεφάνησαν τοιοῦτοι, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ γαστρὸς προελθεῖν αὐτοὺς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τοῦ συλλεφθῆναι, ἐν πεπλανημένοις ἐλογίσθησαν παρ' αὐτῷ, καὶ μέλλοντες ἔσεσθαι τοιοῦτοι οὐκ ἠγνοοῦντο (2).

Στ. ε'. Οἱ διαβάλλειν δὲ τὰς Γραφὰς ἀποταμῶντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν διέσυραν λέγοντες, μὴ εἶναι οἷον τε ἀπὸ γαστρὸς πλανηθῆναι καὶ ψεῦδος λεληῆσαι: συμπληρωκότων γὰρ τὸν λόγον, φασὶ, ὅτι ἀμαρτάνειν. Ἀλλὰ φαμεν τὸ ἀρτίστοχον βρέφος ἐκτεκνῶν ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶν δυνάμει, τότε ἐκχρῆνον κατ' ἐνεργεῖαν ὁποτέραν τούτων τῶν ἔξωθεν, ὅταν γινώσιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ σχῆν: τότε γὰρ καὶ συμπληροῦται ὁ λόγος: ὅταν κατ' ἀρετὴν ἀφίπται ἐνεργεῖν, ἐκ κοιλίας μητρὸς λέγεται καὶ ἀγαθὸν ποιεῖν κἂν. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρ' Ἰωβ: « Εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἔφαγον μόνος, καὶ ὀφθαλμῶν οὐ μὲ ἐδῶκα: ἐκ κοιλίας γὰρ μητρὸς ὠδήγουν αὐτοὺς καὶ ἐξέτρεφον ὡς πατὴρ. » Καὶ οὗτοι οὖν ὁμοίως, παρ' ὧν ὁ λόγος, φθάσαντες ἐπὶ συμπληρωσιν τοῦ λόγου ἀπὸ πλάνης ἤρξαντο ἐνεργεῖν. Καὶ σημαίνει τὸ κατ' αὐτὴν τὴν λέξιν φθῆγεσθαι τὸ « λελαληκῆναι ψευδοῦ. » Τάχα δὲ καὶ οἱ τεχθέντες ἀπὸ φαύλης διδασκαλίας, ἀπ' αὐτῆς τῆς γαστρὸς τῆς αὐτοῦς τεκνούσης εἶχον καὶ τὸ « πεπλανῆσθαι καὶ ψευδοῦ λελαληκῆναι. »

Στ. η'. Καὶ πρότερον εἶπομεν τὰ βέλη σημαίνειν

ποτε τὰς κολάσεις. « Τόξον » δ' ἐστίν, ἀφ' οὗ ἀφίεται ἡ βέλη ταῦτα, ἡ κριτικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις. Τοῦτο οὖν ἐπὶ τόξον ἐντέλλει οὐκ ἂν εἰς αὐτὸ ἕως οὗ ἀσθενήσωσιν, οἱ βαλλόμενοι, πρὸς ἀγαθὸν δὲ αὐτοῖς τὸ ἀσθενῆσαι, καθαιρουμένης ἧς εἶχον ἰσχύος περὶ τὴν κακίαν. « Ὡσπερ δὲ ὁ τηκόμενος κηρὸς ἀναίρειται, » καθ' ὃ τηκτὸς καὶ παχύτητα ἔχων (3), τοῦ πρώτου ὑποκειμένου εἰς πῦρ μεταβαλόντος· οὕτως καὶ οἱ φαῦλοι κολάσεως πεπειραμένοι, τὴν ἐκ μοχθηρᾶς ἕξεως παχύτητα ἀποβάλλουσι. Πρὸ κολάσεως δὲ ἐστὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν τυγχάνων δικαιοσύνης ἡλίου. Οὐχ εἶδόν τε προσβάλλειν τῇ λαμπρόνι τοῦ νοητοῦ ἡλίου. Ὅθεν ἐνταῦθα εἰρηται, ὡς ἄρα « ἐπιπεσόντος τοῦ κολαστικοῦ φωτός, οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον » οἱ τῇ κολάσει περιπεσόντες. Οἱ δὲ συνέντες τὰ ἴδια πάθη ἀλληγορακώτερον ἀκάνθας ὀνομαζόμενα, οὐ πειρασθήσονται κολαζούσης ὀργῆς· « πρὸ τοῦ δὲ συνίεναι » τὰς πνευματικῶς λεγομένας ἀκάνθας καὶ ῥάμνον, « ὡσεὶ ζῶντες » ὑπὸ ὀργῆς καταποθήσονται. Οὐ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὁμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὀργῆς συλληφθήσονται. Τὸ γὰρ « καταπίειν » κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κρατῆσαι καὶ νικῆσαι σημαίνει, τοῦ καταποθέντος ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου. Καταπίνεται γοῦν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, κρατούσης καὶ νικώσης τῆς ζωῆς τὸν θάνατον.

PSALMUS LVIII.

Στ. ε'. Εὐ δὲ καὶ τὸ « ἔδραμον » τελέσαντος γὰρ τὸν δρόμον ἢ φωνή. Εἰ δὲ τις ἀντερεῖ πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου ἀμαρτίαν ὑστερον γενομένην, μὴ ἀληθεύειν νυνὶ ὡς ἦδη τελέσαντος τὸν δρόμον αὐτοῦ, φαμέν ὅτι τὴν πρὸς τὸν Σαοὺλ ὑπηρεσίαν « ἄνευ ἀνομίας » κατευθυνθήκεναι φησί, καὶ μάτην ἐκεῖνον ἐπιβουλεύειν. Ἡ καὶ ὅτι τότε δραμῶν « ἄνευ ἀνομίας » καὶ κατευθύνας ἦν πάντα τὰ διανυθέντα αὐτῷ. Ἄλλ' ἐπεὶ τρεπτὸς καθόλου πᾶς ἄνθρωπος, μετὰ ταῦτα πταίσας, ὡς μὴ ἔχων συνήθειαν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν, ῥᾶστα μετενόησεν.

Στ. ιβ'. Ὡς πρὸς ἱστορίαν, τοὺς ἐπιχειμένους ἐχθροὺς ἐπιτιμηθῆναι πρὸς Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀποθάνειν ἄξιοι. Οἶδεν γὰρ ὅτι εἰ μένοντες φαῦλοι ἀποθάνοιεν, λήθην ἔξουσι τοῦ θεικοῦ νόμου· διασκορπισθέντες δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει εἰς αἰχμαλωσίαν παραδοθέντες στενάξουσι πρὸς Θεὸν πείραν κακώσεως ἐσχηκότες. Βούλεται αὐτοὺς καὶ καταχθῆναι ἀπὸ ὕψους ἧς ἔχουσιν ὑπερηφανίας, ποιούντος αὐτὸ τοῦ ὑπερασπίζοντος Κυρίου τοῦ τὴν δέησιν ἀναφέροντος. Ἡ γὰρ παντελής τιμωρία εἰς ἀπόγνωσιν παρασκευάζει καὶ προτρέπεται. Ὅτι δὲ φειδόμενος αὐτῶν τοῦτο ὁ Δαυὶδ ἐπεροσεύετο, ἵνα τῇ μετριωτέρᾳ τιμωρίᾳ σωφρονισθέντες νήψωσιν, ἐπάγει τὰ ἐξῆς· ἔάν γὰρ διασκορπισθῶσιν, ὁμοῦ καὶ τιμωροῦνται, καὶ συναχθῆναι πάλιν δυνήσονται μετανοήσαντες. Ὅμοιος δὲ καὶ καταχθῆναι, τουτέστιν ταπεινωθῆναι, βούλεται « ἀμαρτίαν στόματος αὐτῶν, λόγον χειλέων αὐτῶν, » συμφέρον αὐτοῖς τε τοῖς ταπεινου-

A tendis pœnis usurpari. « Arcus » autem, quæ istæ sagittæ emittuntur, ipsam judicandi potestatem significat. Hunc igitur « arcum intendit donec infirmetur » quos lacescit; infirmantur autem ad bonum, quando infranguntur vires, quibus ad malum ferebantur. « Sicut cera, quæ fluit, dilabitur; » quippe quæ nunc liquefacta nunc condensata, admoto igne, pristinam formam mutat. Ita et peccatores, experimento pœnarum facto, pristinx malitiæ crassitatem respuunt. Castigat autem eos lumen verum quod est sol justitiæ; cum spiritualis solis splendorem ferre nequeant. Quapropter dicitur hic, « Supercecidit ignis » ultionis, « non viderunt solem » pœnis afflicti. Qui passiones suas intelligunt, quæ per allegoriam spinæ dicuntur, non amplius experientur ultricem Dei iram; at « priusquam intelligant, » quæ per metaphoram spinæ et rhamnus vocantur, « sicut viventes » ira absorbeantur. Non enim viventes sed « sicut viventes » ira corripientur. Vocem « absorbere » adhibet Scriptura pro vincere et superare; qui autem absorbetur, et vincitur, et superatur. Absorbetur igitur a vita quod mortis ebnoxium fuerat, mortem vincente et superante vita ⁴⁷⁻⁵¹.

VERS. 5. Recte dicit « cucurri; » vox est enim eurriculum confitentis. Quod si quis objiciet propter peccatum in Uriæ uxorem postea admissum, inepte Davidem loqui, quasi jam optatam metam contigisset, dicemus eum hoc unum contendere quod se « sine iniquitate » in Saulem gesserit, ideoque eum immerito incusari. Hic erit etiam forte verborum prolatorum sensus: Hactenus « sine iniquitate » cucurri, et perfectum iter optime direxi. At cum mutationi sit hominum natura ebnoxia, deinceps lapsus est; peccatis autem cum non esset assuetus, quam celerrime pœnitentiam egit.

VERS. 12. Narrando refert inimicos suos a Deo puniri, ne autem occidantur orat. Sciebat enim eos, si nondum emendati perirent, divinam legem oblituros; dispersos autem divina virtute, et in captivitate traditos, pœnarum experimento facto, ad Deum cum gemitibus clamaturos fore. Optat etiam ut ab altissima superbia deponantur quæ efferuntur, illudque tu facias, ait, qui me protegis, Domine: omni enim pœnia ad conversionem paramur et incitatur. Quod autem eis parcens David hoc prædicet, ut ad saniora revocati levioribus pœnis corrigantur, declarant quæ infra ponuntur; nam si dispergantur simul et castigentur, pœnitentia facta, rursus in unum congregari poterunt. Eadem de causa ut deponantur exoptat, hoc est, humiliantur « delictum oris eorum, et sermo labiorum ipsorum; » nam hoc et iis qui humiliandi sunt, et plerisque perutile est, ne eos imitentur qui in superbia

⁴⁷⁻⁵¹ I Cor. xv, 54.

(3) Sensus postulat, ni fallor, ut legatur μηκέτι ἔχων. EDIT.

loquuntur et injusta proferunt. Ast ubi ii qui in superbia loquuntur et injusta mentiuntur, calamitatibus in superbia sermonum suorum comprehensi fuerint, cuique apparebit eos propter iniquitatem fuisse deprehensos.

VERS. 6. Quodnam est signum a Deo, aut quod lumen quo spiritus discernere liceat, bonum a malo? Nam hac discretionem facta, fugeremus procul a malis, a pravis operibus et spiritu nequam. Datur autem signum hoc non obvio cuique, sed « metuentibus » Deum.

VERS. 8. Deus loquitur « in sancto » viro quoque. Loquebatur igitur et in Paulo, utpote sancto, et in propheta quoque. Quod si autem ad Patrem referretur illa vox, « sanctus » in quo loquitur, non alius esset ac Salvator, juxta illud : « Pater in me manens, ipse facit opera »; » et, « Ipse mihi mandatum dedit quid dicam et quid loquar »²². » Conveniunt hæc optime redemptioni.

VERS. 3. Qui hic preces fundit, cum sciret procul se abesse ab illo ad quem vota mittit, « a sinibus terræ » dicit se esse, et clamare ad Deum, dum « anxiat. » Eundem sensum refert illud Ecclesiasticis²³ : « Deus in cælo desuper, et tu super terram. » Quibus verbis distinctio innuitur non locorum, sed naturarum, increati et creati. Deus quidem, cum natura præstat, in cælo sursum dicitur; homo vero deorsum super terram est, quia prius cum non esset, postea factus est. Ita etiam Baptista Salvatorem dicit²⁴ de cælo esse desursum, hominem vero de terra et esse et loqui. Profert enim quæ creaturæ conveniunt.

Christum « petra » significari videbimus de qua spiritalis potus²⁵ manat. Qui in hac petra exaltatur, ejus particeps factus, cum illa sit sapientia, et justitia et sanctificatio^{26,27}, circa sublimia versatur, a Deo mente sublatus. Ipse Salvatorem sequitur, voce allectus dicentis : « Venite post me »²⁸; » duce eo utitur, nec alium expectat, qui viam ad summum rerum omnium auctorem ostendat. Quo igitur dono donatus David, Deum hisce vocibus celebrat : « Deduxisti me, quia factus es spes mea ; » non solum autem dux meus fuisti, sed et « turris a facie inimici ; » nam te fortitudinem habens, et « turrim fortitudinis, » illæsus remansi, licet inimici in me insurgerent et in impugnando peterent.

²² Joan. xiv, 10. ²³ Joan. xii, 49. ²⁴ Eccl. v, 1. ²⁵ Joan. iii, 31. ²⁶ I Cor. x, 4. ^{27,28} I Cor. ii, 30. ²⁸ Marc. 1, 17.

(4) Verbum aliquod deesse videtur, v. g. λέγει. ΕΠΙΤ.
(5) Forte sic legendum et distinguendum : ... οὐ

Α μένοις καὶ τοῖς πλείοσι, ὥστε μὴ παροξυνθῆναι πρὸς ζῆλον τῶν ἐν ὑπερηφανίᾳ λαλούντων καὶ φεγγομένων ἄδικα. Οἱ γὰρ μεθ' ὑπερηφανίας λελαληκότες, οἱ κατὰ τοῦ δικαίου ψευσάμενοι, ὄταν ἐναντίαν τοῖς ἔργοις τὴν ἔκθεσιν ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ τῶν οικείων λόγων συλλαμβάνονται, ὡς παράνομοι καταληφθέντες ἐξελέγχονται.

PSALMUS LIX.

Στ. ς'. Τίς ἡ σημεῖωσις τὴν δίδωσιν ὁ Θεὸς, ἡ ὁ φωτισμὸς καθ' ὃν δυνατὸν διάκρισιν ἔχειν πνευμάτων ἀγαθῶ καὶ κακοῦ; Ταύτης γὰρ τῆς γνώσεως ὑπερβάσης, φεύγομεν ἀπὸ τῶν χειρόνων μακρὰν, κακοῦ ἔργου καὶ πνεύματος πονηροῦ γινόμενοι. Δίδονται δὲ οὗ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς κατὰ Θεὸν « εὐσεβέσιν » αὐτῇ ἢ σημεῖωσις.

Στ. τ'. Θεὸς λαλεῖ ἐν παντὶ μετέχοντι ἀγιότητος. Οὕτω γοῦν καὶ ἐν Παύλῳ ἀγιῶ ὄντι ἐλάλει Θεὸς καὶ ἐν παντὶ προφήτῃ. Εἰ δὲ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβίνεταί ἡ φωνή, ἄγιος, ἐν ᾧ λαλεῖ, ὁ Σωτὴρ ἂν εἴη, συμψώνως τῷ, « Ὁ Πατὴρ ὁ μένων ἐν ἐμοὶ ποιεῖ τὰ ἔργα » καὶ, « Ἐντολὴν δέδωκέν μοι ὁ Πατὴρ, εἰ εἶπω καὶ τί λαλήσω. » Καὶ ἀρμόζει ταῦτα μάλιστα τῇ οἰκονομίᾳ.

PSALMUS LX.

Στ. γ'. Ὁ ἐνταῦθα εὐχόμενος, πόρρω τυγχάνοντι ἑαυτὸν εἰδὼς τοῦ ᾧ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπει, « ἐκ τῶν περάτων » εἶναι « τῆς γῆς (4), » καὶ κεκραγέται πρὸς Θεὸν τότε, ὅτε « ἀκηθῆ. » Καθὰ γὰρ φησὶ ἐν τῷ Ἑκκλησιαστικῇ, « Ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἔνω, καὶ σὺ ἐν τῇ γῇ κάτω. » Σημαίνεται δὲ διὰ τῆς λέξεως οὐ διάστασις τοπικὴ ἀλλ' οὐσίας, ἀκτίστου καὶ κτισμάτων διαφορᾶς (5) τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, δι' ὑπεροχὴν τιμῆς, ἄνω ἐν οὐρανῷ λεγομένης, τῆς τοῦ ἀνθρώπου κάτω εἰς γῆν τυγχανούσης, τῷ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἐληλυθέναι, εἰς ταύτην τὴν διαφορὰν. Καὶ ὁ Βαπτιστὴς σκοπήσας τὸν Σωτῆρα, ἄνωθεν ἐξ οὐρανοῦ εἶναι λέγει· τὸν δὲ ἀνθρωπὸν ἐκ τῆς γῆς τυγχάνειν καὶ λαλεῖν· προφέρει γὰρ ἂ κτισματι δυνατὸν εἰπεῖν.

Πέτραν σημαίνεσθαι ἐκδεξόμεθα ῥέουσιν πνευματικὸν πόμα τὸν Χριστόν. Ὁ ἐν ταύτῃ τῇ πέτρῃ γινόμενος, τῷ μετέχειν αὐτῆς (ὑπάρχει γὰρ σοφία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμός) μεταωρίζεται κατὰ τὸν νοῦν ὑψούμενος ἀπὸ Θεοῦ. Καὶ οἱ ἔπεσθαι δὲ τῷ Σωτῆρι προθέμενοι κατὰ τὰς αὐτοῦ προτροπὰς λέγοντος, « Δεῦτε ὀπίσω μου, » ὁδηγῶ αὐτῷ χρώμενοι, οὐκ ἄλλον ἐλπίσαντες ἡγεμόνα εὐρήσειν τῆς ἀγούσης πρὸς τῶν πάντων αἰτίων ὁδοῦ. Ταύτης τῆς δωρεᾶς τυχὼν καὶ Δαυὶδ, μεθ' ὕμνου λέγει τῷ Κυρίῳ· « Ὁδηγησάς με ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου » οὐ μόνον δὲ ὁδηγός, ἀλλὰ καὶ « πύργος » γέγονάς μοι· ἀπὸ προσώπου ἔχθροῦ· σὲ γὰρ ἰσχύον ἔχων καὶ ἰσχύος πύργον, » ἀβλαβῆς διέμεινα, καίτοι τοῦ ἔχθροῦ τυ-

διάστασις τοπικὴ, ἀλλ' οὐσίας ἀκτίστου καὶ κτισμάτων διαφορὰ. ΕΒΔΤ.

χάνοντος ἀντιπροσώπου, καὶ πολεμεῖν με θέλοντος. Δύναται ἀναφορὰν ἔχειν εἰς τὸ « ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, » καὶ τὸ, « Ὁδήγησάς με, » εἰρμῶ τοιούτων· « Ὁδήγησάς με ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, » ἐλπὶς μου γεννημένος. Ἀλλὰ καὶ πύργος ἰσχύος, πρὸς τῶ ὠδηγηκέναι με ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, γέγονάς μοι ἐλπὶς τῶν ἀγίων ἀληθινή καὶ ἀδιάπτωτος ὁ Σωτῆρ· ἦ φησιν Παῦλος· « Καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. » Καὶ ἡ προφητεία, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Αὐτὸς γὰρ ὁ προαναφωνηθεὶς ἔσεσθαι ἐθνῶν προσδοκία. « Παροικεῖ δέ τις τελειωθείς ἐν ἀγιότητι εἰς τοὺς αἰῶνας ἐν ἐκείνῳ τῷ σκηνώματι· « ὁ δὴ οὗτο, » « Τίς κατασκηνώσει ἐν ἔρει ἀγίῳ σου; » ἀκόντιον γὰρ τοῦτο, ταυτὸν δὲν τῆ σκηνῆ ἦν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἀνθρώπος. Πλὴν εἰ καὶ οὕτω τελειότητος ἔχει ἡ τοιαύτη σκηνή, ὡς καὶ Ἁγία ἀγιώνειται, ἀλλ' οὐν ἔστιν μετ' αὐτὴν κατάστασις ὑπερέχουσα τῶν λογικῶν, καθ' ἣν ἔσονται ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, μᾶλλον δὲ τῆ Τριάδι. Διὸ « παροικεῖν εἰς τοὺς αἰῶνας, » ἀλλ' οὐ κατοικεῖν ἐν τῷ σκηνώματι εἰρηται. Ὁ ἐν τούτῳ τῷ οὐκὼ γεγονώς, « σκεπασθήσεται ἐν τῇ τῶν πτερυγῶν τοῦ Θεοῦ σκέπη. »

Στ. ζ'. Πλούσιος γὰρ ὢν, φησὶ, καὶ μεγάλας δωρεὰς παρέχεις, μᾶλλον δὲ χαριζόμενος τοῖς τελείοις ἀνθρώποις τὸ γενέσθαι σου υἱούς, « κληρονομίαν αὐτοῖς δέδωκας. » Εἰ γὰρ καὶ προσδοκᾷται δοθησομένη μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀλλὰ γε τῷ ἤδη εὐτρεπείσθαι δέδοται τοῖς εἰς αὐτὴν κατὰ καιρὸν τὸν δέοντα ἀχθησομένοις· τὸ ὄνομα αὐτῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ τῷ ὄνοματι αὐτοῦ. Ἐπεὶ πολλάκις εἴρηται, ὑποδεεστέρους εἶναι τοὺς οικιωθέντας τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ τῶν ἐνωθέντων αὐτῷ τῷ Θεῷ. Ὅρα ὡς καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν δέδοται ἡ κληρονομία. Εἰ γὰρ τοῖς ὑποδεεστέρους ὑπῆρχται ἡ χάρις αὕτη, πολλῶ πλεον τοῖς ὑπεραναβεδήκτοισιν.

Στ. ζ'. Ὁ τυχὼν τῶν ἐρμηγευμένων δωρῶν βασιλεύς τις ἔσται, καθ' ὃ σημαίνόμενον εἴρηται περὶ τῶν θεοσεβῶν ὡς εἴησαν βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἄγιον. Τούτῳ τῷ σημαινόμενῳ βασιλεύσαι καὶ οἱ ἀπόστολοι προσδοκῶντες, λέγουσι Κορινθίοις· « Χωρὶς ἡμῶν ἑδρασεύσατε, ... ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν. » Τῷ οὕτω γενομένῳ βασιλεῖ ἔτη ὑπὸ τοῦ Κυρίου προστίθεται, ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας ἀγομένης. Δεῖ γὰρ ἐκ προλαβούσης φωτεινῆς καταστάσεως εἰς ἔτεραν ὡσαύτως ἔχουσιν μετάδασιν γίνεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ τῶν ἡμερῶν ὀνομαζομένων συμπληροῦσθαι τὰ ἔτη τὰ αἰῶνα, περὶ ὧν εἴρηται, « καὶ ἔτη αἰῶνια ἐμνήσθη. » Παρατείνει δὲ ἡ ζωὴ τῶν ἡμέραν ἐφ' ἡμέραν προσλαμβάνοντων ἕως ἡμέρας γενεᾶς γενεῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Στ. η'. « Ἐλεος καὶ ἀλήθειαν αὐτοῦ τίς ἐκζητήσει; » Πολλαχοῦ τῶν θείων παιδευμάτων, ἅμα τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Θεοῦ τὸ ἔλεος αὐτοῦ συνέζευκται. Μήποτε οὐν ἐπὶ τὸ γνῶναι ἀκραιφνῶς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, οὐκ οἶδόν τε περιεκείμενον τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν· τούτου ἕνεκα ἔλεος Θεοῦ χρεῖα πρὸς τὸ συνίνααι τὴν ἀλήθειαν. Συντελεῖ πρὸς τὸ προκείμενον, τὸ θέλει

A Posses etiam verba « deduxisti me » cum illis, « a facie inimici, » conjungere, hoc quidem modo : « Deduxisti me a facie inimici, » spes mea factus, imo et turris fortitudinis, ut a facie inimici removerer : factus es mihi spes sanctorum vera et firma, Salvator, uti a Paulo dictum est ³⁹ : « Christi Jesu spei nostræ. » Et prophetia, « In ipso gentes sperabunt; » nam de ipso prædictum fuerat : « Et erit expectatio gentium ⁴⁰. » Perfectus in sanctitate « inhabitabit in sæcula in illo tabernaculo, » juxta illud ⁴¹ : « Quis requiescet in monte sancto tuo? » nam æternus hic mons, non alienus ab illo tabernaculo, non manu hominum sed Dei factus ⁴². Licet tamen tam perfectum sit istud tabernaculum, ut et Sanctorum sanctorum vocetur, præstantior erit postea constitutio iis qui ratione præditi sunt, quæ in Patre erunt, et in Filio, imo in Triuitate. Quamobrem « inhabitare in sæcula » dictum est, non autem habitare in tabernaculo. Qui in ista domo est « protegetur in velamento alarum Dei. »

VERS. 6. Dives cum sis, inquit, et magna dona præbeas, imo et perfectis hominibus ut filii tui fiant concedis, « hæreditatem eis dedisti. » Nam licet post resurrectionem in futuro sæculo danda expectetur, nihilominus jam his in terris viris datur qui ad eam tempore opportuno accedunt : nomen suum credentibus ipsi et nomini ejus. Jam sæpius dictum est minus valere qui invocant nomen Domini, quam qui cum ipso Deo conjunguntur. En hic vel metuentibus Deum datur hæreditas ; quod si minoribus tribuitur hæc gratia, quanto magis illis qui meritis præstant.

VERS. 7. Rex vocatur ille vir qui tanta sortitus est, juxta illud quod de piis hominibus dictum est, eos esse regale sacerdotium, gentem sanctam ⁴³. Qua de causa et ipsi apostoli regnum expectant, cum Corinthiis dicunt ⁴⁴ : « Sine nobis regnatis.... ut et nos vobiscum regnemus. » Huic regi anni a Domino adjiciuntur, die ad diem addito. Nam ex alio lucido statu nobis ad alium similem transeundum erit, ut per istos dies perficiantur anni æterni, de quibus scriptum est, « Annos æternos in mente habeo ⁴⁵. » Pretenditur vita hominum istorum, die ita super diem adjecto, usque in diem generationis generationum in conspectu Dei.

VERS. 8. « Misericordiam et veritatem ejus quis requiret? » Sæpissime conjungitur in divinis paginis misericordia Dei cum veritate ejus. Tanta est enim hominum infirmitas, ut propriis viribus veritatem nunquam consequi possent : Dei igitur misericordia indigemus ad complectendam veritatem. Istis consentit illud effatum ⁴⁶ : Volo « omnes homines sal-

³⁹ I Tim. i, 4. ⁴⁰ Gen. xlix, 10. ⁴¹ Psal. xiv, 1.

⁴² Psal. lxxvi, 6. ⁴³ I Tim. ii, 4.

⁴⁴ Hebr. ix, 11. ⁴⁵ I Petr. ii, 9. ⁴⁶ I Cor. iv, 8.

vos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. » Primum salventur Dei misericordia oportet, et tunc veritatis agnitionem assequuntur; nam salus hominum miserantis Dei opus: « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam ⁴⁷, » etc.

VERS. 9. Votorum meorum compos factus, gratias tibi referens, « psallam nomini tuo; » celebrabo operibus, cogitationibus, et sermonibus bonis nomen tuum super me invocatum. Præterea de die in diem « vota mea reddam, » uti Jacob: « Si dederis mihi panem » ad comedendum . . . ait ⁴⁸, « quæcumque mihi dederis decimam decimabo ea tibi. » Nam scriptum est prius: « Et vovit Jacob votum, dicens: Si fuerit Dominus Deus mecum, » usque ad illa, « decimam decimabo ea tibi. » Non inepte dicit, se de die in diem vota reddere, et in sæculum sæculi Dei nomini psallere: nam psallere Dei nomini convenit etiam futurum sæculum ingressis. Vota autem reddendi facultas iisdem finibus ac dies nostri, vita scilicet nobis concessa, terminatur. Quandiu igitur vivimus, vota reddamus Deo, ut in sæculum sæculi nomini ejus psallere possimus.

Α « πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν. » Πρῶτον μὲν γὰρ σωθῆναι ἔλεω Θεοῦ, δι' ἣν ἐπομένους ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας ὑπάρχει· ἔργον γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐλεημοσύνης ἡ ἀνθρώπων σωτηρία: « Ἐξάπεστειλεν γὰρ ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. θ'. Ἐπεὶ ὦν ἠξίωσα, παρὰ σοῦ τέτευχα, εὐχάριστος οὕτω γεγονώς, « ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου, » ὕμνων δι' ἔργων, νοημάτων καὶ λόγων ἀγαθῶν τῆν ἐπ' ἐμοὶ κληθεῖσαν προσηγορίαν σου. Καὶ πρὸς τούτων ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἂ ἠϋξάμην ἀποδώσω, ὡσπερ ὁ Ἰακώβ φησιν: « Ἐὰν δῶ μοι ὁ Θεὸς ἄρτον φαγεῖν, » καὶ τὰ ἐξῆς: « πάντα μοι ὅσα ἐὰν δῶς, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι αὐτά. » Πρὸς γὰρ τούτων τῶν λόγων φέρεται τὸ, « Ἡύξατο ὁ Ἰακώβ λέγων » τὸ, « Ἐὰν ἡ ὁ Κύριος μετ' ἐμοῦ, » ἕως τοῦ, « δεκάτην ἀποδεκατώσω αὐτά. » Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι, ψάλλειν τε τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τῷ τὸ μὲν ψάλλειν τῷ ὀνόματι τοῦ ὕμνουμένου, παρεκτείνειν ἕως τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Τῷ δὲ τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι, πληροῦσθαι ἕως ἔτι ὁ ἐξ ἡμῶν συμπληρούμενος χρόνος ἐστίν. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ παραμετρούμενος τῇ ἐκάστου ζωῆ· ἕως οὖν ἐν βίῳ ἐσμὲν τὰς εὐχὰς ἀποδώσωμεν, ἵνα καὶ ψάλλαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ δυναθῶμεν.

PSALMUS LXI.

VERS. 3. Movemur, quotiescunque de virtute ad malitiam deflectimus, et motu quidem multiplici. Primum enim turbatur mens cupiditatibus; deinde, si perturbantium cupiditatum consilia perficit, labatur et cadit. Quando igitur mala libido, aut alius quilibet pravus affectus mentem nostram invaserit, ad Deum pie nobis statim confugiendum, ne opere etiam malum perficiamus, et ita majus adhuc committamus peccatum. Quod nos Salvator apertissime per Evangelium docet, principia tollens peccatorum, ne, istis permanentibus, magis etiam per opera prava moveamur.

VERS. 4. Vir charitate quasi fundamento et radicibus iunxus, murus est inconcussus et sepem habet validissimam, ne vindemient eum qui prætergrediuntur viam ⁴⁹, scelesti homines et malæ potestates. Firmissimam hanc sepem circumsepsit ipse Deus, uti dixit: « Et sepem circumsepsi et vallavi ⁵⁰. » Munitur enim iste murus et angelis custodientibus eum, et doctrina veritatis et operibus ad virtutem institutis. Quo perstante, poterit nemo divinos fructus spiritualis plantæ furari. Quod si autem forte tam accurate custodita vinea proavis spinas dederit, tunc derelinquet eam Deus dicens ⁵¹: « Auferam sepem ejus, et erit in diripiionem; diruam murum ejus, et erit in conculcationem. » Quando autem hoc fuerit propter pec-

С Ст. γ'. Σαλευέται πᾶς ὁ ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν μεταπίπτων. Ἄλλ' οὐκ ἀθρόως συμβαίνει τοῦτο, πρῶτα γινομένης ταραχῆς ἐν λογισμοῖς διὰ παθῶν μεθ' ἡν, εἰ προσληφθεὶ καταλλήλος πρᾶξις τοῖς ταραγμένοις λογισμοῖς, κλόνος καὶ πτώμα γίνεται ἀρχομένης τοιγαροῦν αἰσχροῦς ἐπιθυμίας, ἡ ἐτέρου τινὸς ἀλόγου κινήματος, ἐπιχεῖν δεῖ τῷ εὐσεβεῖ λογισμῷ, συλλαμβανομένου Θεοῦ τὴν ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ὁρμὴν, ἵνα μὴ ἐπὶ κλειῖον κλόνος γένηται (6-7). Ταῦτα ὁ Σωτὴρ σαφῶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διδάσκει, τὰς ἀρχὰς τῶν ἀμαρτημάτων ἀναιρῶν, ἵνα μὴ μυνόντων αὐτῶν, τὸ ἐπὶ πλεῖον σαλευθῆναι πρακτικῶς γένηται.

Στ. δ'. Ὁ ἐν ἀγάπῃ θεμελιωμένος καὶ ἑρμωμένος, ἀσειστός ἐστὶ τοίχος, καὶ φραγμὸν ἔχει ἠσφαλισμένον, ὅπως μὴ τρυγῶσιν αὐτὸν οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδὸν φαῦλοι ἄνθρωποι καὶ πονηραὶ δυνάμεις. Τὸν οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντα φραγμὸν ὁ Θεὸς περιβάλλει φάσκων, « Καὶ ἐχαράκωσα καὶ φραγμὸν περιέθηκα. » Σύγκειται γὰρ οὗτος ὁ φραγμὸς ἐξ ἀγγέλων φρουρούντων, καὶ δογμάτων ἀληθείας καὶ πρᾶξεων κατ' ἀρετὴν ἐλπίζομένων. Τούτου μένοντος, οὐδέτις βλάβη τοὺς θεῖους καρποὺς τοῦ πνευματικοῦ φρούτου δυνήσεται. Εἰ δὲ συμβαίη ποτὲ ἀντὶ σταφυλῶν ἀκνήθας ἐξενεγκεῖν τὸν φρουρούμενον ἀμπελιῶνα, ἐγκαταλιπὼν αὐτὸν ὁ Θεὸς λέγει: « Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν· καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. » Εἰ δὲ τοῦτο

⁴⁷ Psal. lvi, 5. ⁴⁸ Gen. xxviii, 20, 21. ⁴⁹ Psal. lxxix, 13. ⁵⁰ Isa. v, 2. ⁵¹ ibid. 5.

(6-7) Videmus egregiam et apprime Christianam Didymi doctrinam de vitando interiore peccato.

συμβαίνει διὰ τὸ φαῦλον καρπὸν γενέσθαι ἐξ ἡμῶν, **A** cata nostra factum, tunc dicetur: paries inclinatus, »
 « κεκλιμένος ὁ τοίχος » καὶ « ὠσμένος » γίνεται: « ὁ
 φραγμός. »

Στ. ε'. Ἀρετὴ καὶ εὐσέβεια τιμὴ τοῦ σοφοῦ, κατὰ
 τὸ, « Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ
 ἐν τῷ ἀγαθόν. » Ἀτιμία τοίνυν ἐστὶν ἡ κακία, εἰς ἣν
 οἱ ἐκπεσόντες, ὃ πεπόνθασι, αἰσθανόμενοι λέγουσιν
 « Ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς ἡ ἀτιμία ἡμῶν » εἰς θλίψιν.
 Καὶ τὸ, « Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκεν. » Οὐκ
 ἐφη δὲ, Ἄπώσαντο τὴν τιμὴν μου, ἀλλ' « Ἐβουλεύ-
 σαντο, » βίαν γὰρ οὐκ ἐπάγουσιν, ἀλλ' ἀπάτην οἱ δαί-
 μονες. Ὡν συγγενεῖς οἱ περὶ ὧν ἔγραψε Παῦλος· « Δι'
 εὐλογίας καὶ χρηστολογίας ἐξαπατῶντες τὰς τῶν
 ἀκάκων καρδίας. » Τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἐὰν δέηται
 σου ὁ ἐχθρὸς σου μεγάλη τῇ φωνῇ, μὴ πεισθῆς: ἐπὶ
 γὰρ εἰσι πονηραὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐγγινόμεναι, » **B**
 « τὰχα ἀπὸ τῶν ζ' πνευμάτων, ὧν παραλαμβάνει τὸ
 ἀκάθαρτον πνεῦμα πονηροτέρων αὐτοῦ ὑπαρχόντων·
 μὴ πεισθῆς οὖν αὐτῷ κολακεύοντι.

Στ. ζ'. Λέγοι δ' ἂν καὶ ὅτι ἀντιλαμβανομένου
 Θεοῦ, μετανάστης οὐ γέγονα. « Αὐτὸς οὖν μοι Σω-
 τηρ, » ἀλλ' οὐκ ἔγω, φησὶν, ἐμαυτῷ. Αὐτὸς γὰρ καὶ
 δόξαν δίδωσι τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν, καὶ σωτηρίαν οὐ
 σαρκῶν, ἀλλὰ ψυχῆς λογικῆς, ἣν ἔχει τις εἰς τὴν πα-
 τριδα πιστεύσας κατὰ τὸ, « Κοιμίζομενοι τὸ τέλος τῆς
 πίστεως σωτηρίαν ψυχῶν. » Διὸ κἀν τι πάλιν εἰς σά-
 λον με βιάζεται, ἐπ' αὐτῷ τὴν ἐλπίδα ποιοῦμαι πολ-
 λάκις με σώσαντι.

Στ. θ'. Πᾶσαι αἱ τῶν λαῶν τῶν πιστευσάντων ἀπὸ
 ἔθνῶν συναγαγαί, ὅπως μὴ κέτι ἄθεοι καὶ ἐλπίδα μὴ **C**
 ἔχοντες· ἢ καὶ « ἐλπίατε ἐπ' αὐτόν » ἀνευ πάσης
 πανουργίας, ἐνώπιον αὐτοῦ φανερώσαντες τὰς καρ-
 δίας ὑμῶν. Γενήσεται γὰρ ὑμῖν ὁ Θεὸς βοηθός. Ταυ-
 τὸν τὸ, « ἔκχεῖν ἐνώπιον [αὐτοῦ] τὴν καρδίαν, » τῷ
 « Ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν αὐτόν. »
 Ὅμοιον ὡσεὶ λέγοι, Μὴ προσέλθετε αὐτῷ ἐν καρδίᾳ
 δισση· ἀλλ' ὡς γέγραπται, « Ἀγαπήσεις Κύριον
 τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς
 διανοίας σου. » Ἡ καὶ τοὺς ἐξ ἔθνῶν προτρέπε-
 ται, ὡς ἂν μὴ κέτι ὡσιν ἄθεοι καὶ ἐλπίδα μὴ ἔχοντες,
 χωρὶς πανουργίας φανεροῦντες τῷ Θεῷ τὰς καρδίας,
 καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπῶντες αὐτόν· ἐπιδαψιλεύει
 γὰρ πολλάκις ἡ ἔκχυσις· ὡς ἐν τῷ, « Ἡ ἀγάπη τοῦ
 Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν διὰ Πνεύματος
 ἁγίου. »

Στ. ι'. Πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἐβρόθη· « Ἴνα τί ἀγα-
 πᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; » Καίτοι παρ-
 αγγέλλονται, μὴ στάθμιον ἔχειν μικρὸν καὶ μέγα, ἀλ-
 λά ζυγὸν ἀληθινόν, ἐπέπερ βδέλυγμα Κυρίῳ ἐστὶ
 δισσοὺν στάθμιον. Μετανοοῦνται δὲ καὶ οἱ περὶ μα-
 ταιάν συμφωνίαν σπουδάζοντες. « Υἱοὺς δὲ ἀνθρώ-
 πων » ἢ περιφραστικῶς τοὺς ἀνθρώπους φησὶν, ἢ
 τοὺς ὡς ἀνθρώπους ἀποθηήσκοντας, τῷ μὴ κέτι θεοὺς
 ἢ υἱοὺς Ὑψίστου τυγχάνειν· « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ
 ζῆλος, » φησὶν, « ἐν ὑμῖν, οὐκ ἰσχυροὶ ἐστε, καὶ
 κατὰ ἀνθρώπον περιπατεῖτε; »

⁸⁸ Rom. II, 10. ⁸⁹ Jer. III, 25. ⁹⁰ Psal. XLVIII, 15. ⁹¹ Rom. XVI, 18. ⁹² Prov. XXVI, 25. ⁹³ Matth.
 XII, 45. ⁹⁴ I Petr. I, 9. ⁹⁵ Eccli. I, 36. ⁹⁶ Marc. XII, 30. ⁹⁷ Rom. V, 5. ⁹⁸ Psal. IV, 3. ⁹⁹ Prov-
 U, 1. ¹⁰⁰ I Cor. III, 3.

VERS. 5. Virtus et pietas decus sapientis est, juxta
 illud ⁸⁸, « Gloria et honor et pax omni operanti bo-
 num. » Ignominia autem peccatum, quo commisso, di-
 cent peccatores, quid passi sint experti: « Cooperuit
 nos ignominia nostra ⁸⁹ » in tribulationem. Et illud:
 « Homo cum in honore esset, non intellexit ⁹⁰. » Non
 autem dicit: Repulerunt pretium meum, sed, « Pre-
 tium meum cogitaverunt repellere; » nam dæmones
 nos non vi, sed dolis aggreduuntur. Haud dissimiles
 ab illis sunt homines de quibus Paulus scripsit ⁹¹:
 « Per dulces sermones et benedictiones seducunt
 corda innocentium. » Non discrepat ab his illud ⁹²:
 « Si te rogaverit inimicus magna voce, ne credi-
 deris: septem enim sunt nequitia: in anima ejus: »
 septem fortasse illi spiritus, quos nequiores se spi-
 ritus immundus secum assumpsit ⁹³. Ne credideris
 istius blanditiis.

VERS. 7. Indicat forsitan se, quod a Deo fuerit
 protectus, non enigravisse. « Ipse igitur Salvator
 meus, » ait, non autem: Ego salvator meus. Nam ipse
 dat gloriam quærentibus eum, et salutem non car-
 nis sed animi ratione præditi, quam consequeris in
 patriam confidendo, juxta illud: « Reportantes fi-
 nem fidei vestræ, salutem animarum ⁹⁴. » Quam-
 obrem, si quid rursus me agitaverit, spes mea in
 Deo qui sæpius jam me salvum fecit.

VERS. 9. Omnes de gentibus credentium populo-
 rum congregationes, jam non sitis omni spe et pie-
 tate destitutæ. « Sperate, » in eum, deposita iniquitate,
 et coram ipso revelate corda vestra: nam erit Deus
 adjutor vobis. Hæc verba, « effundere cor coram
 Deo, » idem sonant ac illa: « Ex toto corde et ex
 tota anima diligere eum. » Existimes igitur istud
 Psalmistam intendere: Ne accesseris ad eum
 duplici corde ⁹⁵; sed uti scriptum est: « Diliges
 Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota
 mente tua ⁹⁶. » Contendi etiam potest hic Psal-
 mistam populos monere de gentibus conversos ut,
 pietatem ac spem professi, absque fraude Deo corda
 sua revelent, eumque tota anima diligant: nam
 liberaliter dantis sæpe effusio, ut in illo: « Cha-
 ritas Dei diffusa est in cordibus vestris per Spi-
 ritum sanctum ⁹⁷. »

VERS. 10. Ad istos dictum est: « Utquid diligitis
 vanitatem et quæritis mendacium ⁹⁸? » Iisdem veti-
 tum est, ne pondus haberent leve et grave state-
 ramve dolosam, cum stateræ dolosæ abominatio
 coram Deo sit ⁹⁹. Resipiscunt etiam qui de vano
 contentu student. « Filii hominum » dicuntur per
 circumlocutionem, vel ipsi homines, vel qui tan-
 quam homines moriuntur, ac non amplius dii aut
 filii Altissimi sunt. « Cum enim sit inter vos zelus
 et contentio, ait, nonne carnales estis et secundum
 hominem ambulatis ¹⁰⁰? »

VERS. 11. « Non potestis Deo servire et mammonæ ⁶⁴, » in iniquitate sperare et in Deo. Labi et imminui videntur inique agentis divitiæ. « Nolite » ergo « cor apponere » divitiis mox imminuendis. Nunc iniquitate in alios peccamus. Ita sonat illud : Vos autem iniquitatem fecistis et diripulistis, vel fratres, præsertim vero rapinis fallacesque divitias congerendo. Nunc etiam iniquitate designantur mala opera, dicente Scriptura : « Iniquitatem odio habui et abominatus sum ⁶⁵; » et alias : « Qui gaudet iniquitate ⁶⁶; » nam rapina profecto species malitiæ.

VERS. 12. Ingenitus cum sit Deus et spiritualem habeat naturam, semel una simplicique voce loquitur. Propheta vero, utpote genitus, « duo hæc » significata « audit; » nam vox « hæc » demonstrativa. Pura igitur mente et simplici voce dicta sunt. Non enim mihi cogitatione consequi fas est quod a quibusdam dictum arcanum vocatur, et nunquam « arcana verba, » uti Paulus ea vocat ⁶⁷. Non enim per syllabas prolata sunt, ac ideo sunt *arcana* (*indicta*); verba autem sunt quod, veri quid significent. Ubi enim verum, ibi et propositio verbis exprimenda; sit etiam ut quæ Deus proprie de sacrificiis præceperit, nos eadem spiritali simul et proprio sensu accipiamus : idem valet de circumcissione. Voce « Deo » innuitur forte Pater; et voce « Domino » Filius, vel idem utraque voce. At quo pacto reddet Deus « unicuique juxta opera sua? » Si non sunt condignæ passiones hujus temporis ad obtinendam futuram gloriam ⁶⁸, nec punientur pro meritis peccatores : nam « si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit ⁶⁹? » Retributio fiet igitur non pro quantitate, sed pro qualitate. Quod si tamen hæc de quantitate intellexeris, major erit bonorum merces, minor vero malorum pœna : æqua erit Dei justitia non in puniendis malis, sed in discernendo justos ab injustis.

PSALMUS LXII.

VERS. 2. Hominis est malitiæ ignorantiaque servitute liberati, dicere ⁷⁰ : « Nox præcessit, dies autem appropinquavit. » Idem sonat illud : « De luce vigilat spiritus meus ad te, Deus. » Non lucet lux peccatori opera noctis et tenebrarum operanti. Vocabula « ad te » non de loco accipienda : non enim circumscribitur Deus loco quopiam; sed affectus exprimit sensusque hominis mundana respicientis, et ad Deum accedentis. Ait etiam, « Deus, Deus meus; » nam Deus est sanctorum inservientium ipsi, non autem profecto Deus eorum omnium qui sunt, cum quidam rejiciantur. Ad te sitivi unice, qui mihi fontem aquæ salientis in vitam æternam ⁷¹ largiris; illuminetur « anima mea, » imo et « caro mea; » ad te pro viribus tendit; ipsa « sitivit in te. » Quod si ad Patrem verba facit Propheta, « virtus et gloria ejus » Unigenitus; Christus enim

⁶⁴ Matth. vi, 24. ⁶⁵ Psal. cxviii, 163. ⁶⁶ Eccli. xix, 5. ⁶⁷ II Cor. xii, 4. ⁶⁸ Rom. vii, 18. ⁶⁹ Psal. cxxix, 3. ⁷⁰ Rom. xiii, 12. ⁷¹ Joan. iv, 14.

(8) Lego λυπούμενον. Edit

Στ. ια'. « Οὐ γὰρ δυνατὸν Θεῷ δουλεῦναι καὶ μαμωνᾷ, » οὐδὲ μὴν ἐπ' ἀδικίαν ἐλπίζειν καὶ τὸν Θεόν. Καὶ γὰρ δοκεῖ βέβηαι καὶ μειοῦσθαι τοῦ μὴ ἀδικούντος ὁ πλούτος. Οὐ δεῖ « προστίθεσθαι καρδίαν τῇ μειώσει; » λειπούμενον (8). Ἀδικίαν δὲ ἡ τὴν περὶ κοινωνίαν ἀνισότηα λέγει. Καὶ τὸ, Ἄλλ' ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς καὶ μάλιστα διὰ τὸ συνεζυῦσθαι ἀρπάγματα καὶ πλοῦτον βέροντα. Ἡ τὴν πρακτικὴν κακίαν καθ' ὃ λέγεται : « Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην » καὶ τὸ, « Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν » καθόλου γὰρ οὐσίας κακίας εἶδος ἢ ἀρπαγῆ.

Στ. ιβ'. Ἀγέννητος ὢν ὁ Θεὸς καὶ νοητὴν ἔχων οὐσίαν, μονοειδῶς καὶ ἀσυνθέτως λαλεῖ. Ὁ δὲ προφήτης ὡς γεννητός, « δύο » κατὰ τὴν δεῖξιν « ἔκρουσε ταῦτα; » τὸ γὰρ ταῦτα φωνῆ δεικτικῆ· καθαρὰ τοῦ νοῦ νοήσει καὶ ἀσυνθέτω φωνῇ λέγοντος αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἐπέστη μου τῇ φαντασίᾳ τὸ παρά τισι λεγόμενον λεκτὸν ἄρρητον ὑπάρχον, καὶ μήποτε « ἄρρητα ῥήματα » καὶ ὁ Παῦλος ταῦτα φησιν. Οὐ γὰρ διὰ συλλαβῶν ἐφωνήθη, διὸ ἄρρητα ῥήματα δὲ διὰ τὸ ἔχειν νόησον ἀληθῆ. Ἐνθα γὰρ τὸ ἀληθές, ἐκεῖ πρότασις ἤτις ἐκ ῥηματός ἐστι ῥητή. Ἀλλὰ καὶ Θεοῦ τυχὸν αἰσθητῶς ἐντελλομένου περὶ θυσίας ἡμεῖς αἰσθητῶς ἀκούομεν καὶ πνευματικῶς οὕτω καὶ τὴν περιτομήν. Λέγας δ' ἂν Θεὸν μὲν εἶναι τὸν Πατέρα, Κύριον δὲ τὸν Υἱόν, ἡ καὶ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρω. Ἀλλὰ πῶς; ἀποδίδωσιν ἐκάστω κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ; » Εἰ μήτε ἔξει τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν βίαν ἀποκαλύπτεσθαι, μήτε πρὸς ἀξίαν τιμωρεῖται τοὺς ἁμαρτάνοντας; « Ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; » μήποτε τῶν οὐ κατὰ τὴν ποσότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ποιότητα γίνονται. Κἂν δηλοῦται δὲ ποσότης, ἐκ τῆς λέξεως, ἐπὶ μὲν τῶν ἀγαθῶν μειζῶν ἢ ὀσῶν, ἐπὶ δὲ τῶν κακῶν ἐλάττων ἢ τιμωρία· οὐ γὰρ κατὰ τὴν ἐπανορθωτικὴν δικαιοσύνην ἢ ἰσότης, ἀλλὰ κατὰ τὴν διανεμητικὴν τὸ ἴσον καὶ ἄνισον.

Στ. β'. Ταῦτα λέγει τις ἂν ἀγνοίας καὶ κακίας ἀπηλλαγμένος, ὡς φάναί δύνασθαι : « Ἡ νύξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » Συνωρδὸν δὲ τοῦτω τὸ, « Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός; » Τῷ δὲ πρᾶττοντι τὰ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκότους, οὐκ ἐπέλαμψεν ὄρθρος. Τὸ δὲ « πρὸς σέ, » οὐ τοπικόν, οὐ γὰρ ἐν τόπῳ Θεός, ἀλλ' ἐν διαθέσει καὶ σχέσει πρὸς Θεὸν γινομένου τοῦ τὰ αἰσθητὰ ὑπερπηδήσαντος. Ἐφη δὲ, « ὁ Θεός, ὁ Θεός μου; » ὁ γὰρ τῶν ἁγίων Θεὸς λατρευόντων αὐτῷ, καὶ καθάπαξ Θεός ἐστιν, οὐ πάντων τῶν ἐχόντων τὸ εἶναι, τινῶν καὶ ἀπολειμμένως ὄντων. Πρὸς σέ δὲ μου τὸν πόθον ἀπὸ πάντων μετέστησα, ὀρέζοντά μοι πηγὴν ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς φωτισμένης καὶ ἡ σὰρξ ὡς οἶόν τε μεταλαμβάνει· καὶ αὕτη ἰψῆ πρὸς Θεόν. Καὶ εἰ μὲν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Πατέρα, « δύναμις καὶ ὄσα αὐτοῦ » ὁ Μονογενής; « Χριστός

γάρ Θεοῦ δύναμις, » καί, « Ὁφθῆται ἡ δόξα Κυρίου. » Εἰ δὲ πρὸς τὸν Υἱόν, ἡ περὶ αὐτοῦ θεολογία, δύναμις αὐτοῦ καὶ δόξα καὶ ἡ ἐπιτελεστικὴ τεράτων ἐνέργεια. Κατὰ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ « Δύναμις ἐξ αὐτοῦ ἐξήρχετο καὶ ἴατο πάντας » καὶ πάλιν « Δύναμις ἦν Θεοῦ εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς » περὶ δὲ τῆς δόξης « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς » καὶ πάλιν « Δόξασόν με, Πάτερ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. » Ἀκολουθῶς ἐκατέρω νοήσεις ἐκλήψει καὶ τὸ, « Ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθη σοι. » Ὅρα δὲ μὴ διὰ τῆς ἐρήμου καὶ ἀβάτου καὶ ἀνύδρου, ὁ περὶ γῆν τόπος δηλονότι, ἐρημος ὡν τελειότητος, καὶ ἀνύδρου, τῷ μὴ ἔχειν σαφιλῶς τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος· ποταμοὶ γὰρ ὕδατος ζῶντος εἰρηται· διὸ καὶ ἀδατός ἐστιν, οὐδεὶς ἐπ' αὐτοῦ διατριβόντος τῶν πάντη κατὰ τὸ δυνατὸν ὁμοιωμένων Θεῷ, καὶ εἰκότως ἐρημος. Ἐκ μέρους γὰρ ἡ γνώσις ἐν αὐτῷ, καὶ ἀρραδῶν μόνον τοῦ Πνεύματος. Τὸ σπάνιον γάρ, ἀλλ' οὐ παντελῆ στέρησιν αὶ λέξεις δηλοῦσιν.

Στ. ε'. Γέγραπεν ὁ Ἀπόστολος, ὡς πρὸς πάντα ὠφέλιμος οὖσα ἡ εὐσέβεια, ἐπαγγελίαν ζωῆς ἔχει τῆς τε νῦν καὶ τῆς μελλούσης· « Τῆς » δὲ « νῦν » εἰπὼν, οὐ τῆς κοινῆς λέγει τῶν ζώων, ἀλλὰ τῆς ἐν βίῳ δυνατῆς ὑπαρχθῆναι, περὶ ἧς φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον » καί, « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσιν σε τὸν μόνον καὶ ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. » Ταύτης τῆς νῦν ζωῆς καὶ τῆς μελλούσης, ἧτις κατὰ τὴν τελειότητα γίνεται τοῖς προσβαλοῦσι τῇ ἀληθείᾳ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. « Κρεῖσσόν ἐστι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ » τῷ δι' αὐτὸ καὶ καθ' αὐτὸ γενέσθαι ἐν ταῖς ζωαῖς τὸν εἰς αὐτὰς ἀναγόμενον· οὐ γὰρ κατ' ἀξίαν πράξεως καὶ θεωρίας, ἀλλ' ἀγαθότητι καὶ ἐλέῳ Θεοῦ ἔρχεται τις ἐπὶ τὸ ζῆν κατ' ἀμφοτέρας τὰς ζωάς. Κρεῖσσον οὖν ὡς αἰτιον αἰτιατοῦ, ὅπερ τὸν Θεὸν λόγον δηλοῖ, περὶ οὗ φησὶν· « Ἐξ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀληθεῖαν αὐτοῦ. »

Στ. ζ'. Ὅρα εἰ στέαρ ἐστὶ πληροῦν τὴν ψυχὴν ἀ σφαζε θύματα ἡ σοφία, καὶ ἡ ἀληθινὴ βρωσις σὰρξ τοῦ λόγου, καὶ πίστης εὐφραίνουσα τὸν ἔσω ἄνθρωπον ὁ τρυγώμενος οἶνος ἐκ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀληθινῆς. Καὶ ἀληθινὴ πίστις τῆς σοφίας τὸ αἶμα. Κληθεὶς γὰρ ὁ ταῦτα λέγων εἰς τὸ μετασχεῖν τῆς ἐτοιμασθείσης τραπέζης ὑπὸ τῆς σοφίας σφαζάσης τὰ ἐαυτῆς θύματα, καὶ τὸν ἐαυτῆς κερασάσης οἶνον, ἐμφορηθεὶς ἤδη τῆς θείας ἐστίασεως καὶ προσδοκῶν, οὕτως εἶπεν, « Ὡσεὶ στέατος καὶ πίστητος ἐμπλησθεῖν ἡ ψυχὴ μου. » Καὶ ἐπεὶ ὁ ταύτης τῆς εὐωχίας μεταλαμβάνων πίνει διὰ τὸ τῆς ὀρέξεως τοῦ νοῦ ἀκόρεστον, « Ἐμπλησθεῖν, » φησὶν, καὶ οὐκ « ἐνεπλήσθη, ἡ ψυχὴ μου, » καίπερ ἤδη σαφιλῶς μετεπιληφῶς τῆς

A virtus Domini : » et, « Apparebit gloria Domini ⁷². » Quod si autem ad Filium, reperies hic quæ de ipso narrentur, virtutem ejus, et gloriam, et perfectissimam miracula operandi facultatem. Nam scriptum est in Evangelio ⁷³ : « Virtus de illo exibat et sanabat omnes ; » et alias ⁷⁴ : « Et virtus Domini erat ad sanandum eos ; » et de gloria ⁷⁵ : « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti ; » et rursus ⁷⁶ : « Nunc clarifica me, Pater, claritate quam habui priusquam mundus esset. » Utrique interpretationi congruit illud : « In sancto apparui tibi. » Terram designat profecto ille locus desertus et inivus et inaquosus : quippe deserta, quia perfectionis vacua ; et inaquosa, cum Spiritus sancti gratiis prope destituatur ; quæ dicuntur flumina aquæ vivæ ⁷⁷, ideoque et inivia, cum non in ea moventur, qui pro viribus Deo similes fieri conantur. Nec immerito vocatur deserta ; nam hic « ex parte tantum cognoscimus ⁷⁸, » et « pignus modo Spiritus ⁷⁹ » nobis concessum est. Cæterum nos istis bonis egere dicit Propheta non vero iis omnino privari.

VERS. 5. Scribit Apostolus, pietatem ad omnia esse utilem, cum promissionem habeat vitæ, quæ nunc est, et futuræ ⁸⁰. Per vocabula « quæ nunc est, » non vitam eam indicat, qua omnia animantia vivunt, sed illam quæ vere vita vocanda ; de qua Salvator : « Qui credit in me, habet vitam æternam ⁸¹ ; » et : « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum ⁸². » Hujus igitur vitæ promissionem habet pietas, et futuræ, quam adepti veritatem facie ad faciem videbimus ⁸³. « Melior est misericordia Dei super vitas » per illam et illius gratia nobis concessas : non enim operum et scientiæ nostræ meritis, sed bonitate et misericordia Dei utramque vitam consequimur. Misericordia igitur melior, ut causa melior causato ; eoque Deum Verbum designat, de quo dictum est : « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam ⁸⁴. »

VERS. 6. Adeps quo anima replenda, non alius ac hostiæ a Sapientia mactatæ ⁸⁵, verus cibus caro Verbi ⁸⁶, et potus lætificans cor hominis ⁸⁷, vinum in vinea veritatis vindemiatum. Est etiam verus Sapientiæ ⁸⁸ potus Christi sanguis. Psalmista igitur ad illam mensam vocatus, quam, hostiis mactatis et misto vino, ipsa Sapientia paravit ⁸⁹, ac divino ita cibo repletus, hæc habet : « Sicut adipe et pinguedine repleta est anima mea. » Inepte sperant quidam, cibos potusque sensiles hominibus post resurrectionem esse largiendos, quod hic ad istud convivium admissus, licet copiose et cibus et potibus fuerit usus, animam tamen propter insatiabilem mentis appetitum haud satiatam esse dicat. Non

⁷² Isa. xl, 5. ⁷³ Luc. vi, 19. ⁷⁴ Luc. v, 17. ⁷⁵ Joan. i, 14. ⁷⁶ Joan. xvii, 5. ⁷⁷ Joan. iv, 10. ⁷⁸ I Cor. xiii, 9. ⁷⁹ II Cor. v, 5. ⁸⁰ I Tim. iv, 8. ⁸¹ Joan. vi, 47. ⁸² Joan. xvii, 3. ⁸³ I Cor. xiii, 12. ⁸⁴ Psal. lvi, 5. ⁸⁵ Prov. ix, 2. ⁸⁶ Joan. vi, 55. ⁸⁷ Psal. ciii, 15. ⁸⁸ Joan. vi, 56. ⁸⁹ Prov. ix, 2.

enim corpus, sed animam dicit adipei pinguedine fuisse repletam; non corporis, sed animæ desiderium replet Deus in bonis, ut refertur in alio psalmo⁹⁹. Lætitia autem plenus, lætificantem seipsum Deo gratias agit, dicens: « Et labia exsultationis laudabunt nomen tuum. » De quibus dixerat: « Labia mea laudabunt te. » Voces « labia exsultationis » adhibere licebat, cum virtus exsultatio appelletur; ita de imprudentia, imprudentiæ pedes perdunt eos qui utuntur ea.

ἀρετῆς· ὡς λέγεται ἀφροσύνης, μελέτης γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ.

Vers. 9. Quæ illi dicenda sunt, qui sibi temperat ab iniquitate, ut de rebus divinis unice sollicitus Deo ipsi placeat; ei etiam usurpanda, qui impollutum habet lectum et caste sanctorum ad exemplarum cum uxore conjungitur. Quemadmodum curriculum virtutis et pietatis perficienti metas constituere licet, ut dictum est: « Cursum consummavi¹⁰¹; » et alias: « Sine iniquitate cucurri et direxi¹⁰²; » nam metam contingentis est vox « cucurri: » ita qui Deum sequitur juxta Jeremiam¹⁰³: « Ego autem non laboravi sequens post te; » et juxta Oseam¹⁰⁴: « Post Dominum ambulabo; » et uti loquitur Moyses¹⁰⁵: « Post Dominum Deum vestrum ambulabitis; » post Dominum ambulabit donec felicitatis finem assequatur, cum Deum audierit dicentem: « Tu autem stes mecum¹⁰⁶; » nam non ambulabit tunc cum Deo unitus qui ipsi adhæret. Uniuntur autem cum Deo « odientes malum, adhærentes bono¹⁰⁷, » juxta illud: « Qui adhæret Domino unus spiritus est¹⁰⁸; » quod perfectius est quam post illum adhære. Licet enim finem deambulationis consequatur, qui sese applicat ad Dominum, præstantiora tamen sorutur qui adhæret Domino et ita unus cum eo fit spiritus. Cæterum fatetur animam suam post Dominum adhære « suscipiente eam dextera Dei, » Unigenito scilicet, virtute Dei. Qua propugnante, inanes impetus facient inimici visibiles invisibilesque, nec eum poterunt offendere quem defendet potens Dei manus.

Vers. 11. Hoc est, malarum potestatum; nam natura vulpes callida et maligna. Cui versui consentit ille: « Convertantur peccatores in infernum¹⁰⁹. » Pœnas enim designat hic gladius; manus autem gladii aut pœnarum labores indicant, aut pœnarum ministros, qui et alias « vasa iræ¹ » vocantur. Propter malitiam suam vulpibus assimilantur male potestates.

Vers. 12. Deinceps celebrabunt eum omnes ore sincero, regem vocantes eum, et in salute ejus jurantes, deposita omni calumniatorum formidine, quorum os morte obstructum est: quod quidem ipsi, tot sacerdotibus propter David interfectis, vivo Saulo præstare verebantur.

τροφῆς καὶ τοῦ πόματος, μάτην ἔρα τινὲς ἐπιβρῶσιν μετὰ τὴν ἀνάστασιν βρώματά τε καὶ πόματα αἰσθητά. Οὐ σῶμα γὰρ, ἀλλὰ ψυχὴν εἶπεν ἐμπληροῦσθαι στέατος καὶ πίότητος, πληροῦντος τοῦ Θεοῦ ἐν ἀγαθοῖς τὴν ψυχῆς ἐπιθυμίαν, ὡς εἶπεν ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ. Πληρωθεὶς δὲ τῆς εὐφροσύνης, χάριν ὁμολογεῖ τῷ ταύτην ὀρέξαντι λέγων· « Καὶ χεῖλη ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ ὄνομά σου. » Περί ὧν ἔλεγε· « Τὰ χεῖλη μου ἐπαινέσουσίν σε. » Δυνατὸν δὲ ἀγαλλιάσεως χεῖλη λέγειν ὡς ἀγαλλιάσεως ὀνομασμένης τῆς

στ. θ'. Δύναται δὲ ταῦτα λέγειν ὁ ἀνομιᾶς σχολάζων, ἵνα μεριμῶν τὰ τοῦ Κυρίου ἀρέση αὐτῷ· καὶ ὁ κοίτην ἀμίαντον ἔχων, τῷ κατὰ τοὺς ἁγίους ἄνδρας τιμῶς συνεῖναι τῇ γαμετῇ. Ὡς περὶ δὲ ἐστὶν τὸν πρέχοντα ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν τέλος ἐπιτείνειν κατὰ τὸ λεχθέν· « Τὸν δρόμον τετέλεκα. » Καὶ τό· « Ἄνευ ἀνομιᾶς ἔδραμον καὶ κατεύθυνα. » Τετέλεστος γὰρ ἐστὶ τὸ ἐδραμον· οὕτως ὁ ἐπόμενος Θεῷ κατὰ τὸν Ἱερემίαν· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἐκοπίασα κατακολουθῶν ὀπίσω σου. » Καὶ κατὰ τὸν Ὀσηέ· « Ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » καὶ καθάφησιν Μωϋσῆς· « Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύση. » Τετέλεστο ἂν ποτε τὴν ὀπίσω τοῦ Θεοῦ πορείαν ἐπ' αὐτὸ φθάσας τὸ τῆς μακαριότητος τέλος, ὅτε ἀκούσεται πρὸς Θεοῦ, « Σὺ δὲ πῆθι μετ' ἐμοῦ. » Καὶ ὁ κολληθεὶς τοίνυν ἠνωμένος οὐκέτι πορεύεται, ὡς περὶ ὧν ἦγονται καὶ « οἱ ἀποστρυγόντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ. » ὁποῖον καὶ τὸ, « Ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἐν πνεύμῳ ἐστίν. » ὅπερ τελειότερον τοῦ κολληθῆναι ὀπίσω αὐτοῦ. Εἰ γὰρ καὶ τέλος πορείας τὸ κολληθῆναι ὀπίσω αὐτοῦ, ἀλλὰ κρείττον τὸ κολληθῆναι πρὸς τὸν Κύριον, ἐπὶ τὸ ἐν πνεύμῳ πρὸς αὐτὸν γενέσθαι. Πλὴν ὡς ἂν ἐξη ὁμολογεῖ καὶ κολλᾶσθαι ὀπίσω τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀντιλαμβανομένης τῆς Θεοῦ δεξιᾶς, ἣτις ἐστὶν ὁ Μονογενῆς, Θεοῦ δύναμις. Ἦς κρατούσης, οἱ ἔθροιοι μεματῶνται ὄρατοι καὶ ἀόρατοι, μὴ ἔχοντες ἀρπάσαι τὸν ὑπὸ τὴν κραταίην χεῖρα τοῦ Θεοῦ φρουρούμενον.

στ. ια'. Τουτέστι πονηρῶν δυνάμεων, διὰ τὸ πᾶν οὐργον καὶ κακὸς ἄλωπεκες. Ὅμοιον δὲ τῷ προκειμένῳ καὶ τὸ, « Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ἄδην. » Τὴν ἐκεῖ δὲ τιμωρίαν ἢ ῥομφαία δηλοῖ· ταύτης δὲ χεῖρας ἢ τοὺς ὑπ' αὐτῆς πόνους, ἢ τοὺς ὀνηρευόμενους αὐτῇ, « σκευὴ » λεγομένους « ἐργῆς. » Διὰ δὲ τὴν πανουργίαν αἱ πονηραὶ δυνάμεις, ἀλώπεκες λέγονται.

στ. ιβ'. Μετὰ παρρησίας λοιπὸν ἅπαντες καὶ ὀνομάσουσι βασιλέα, καὶ κατὰ τῆς τούτου σωτηρίας ὁμοῦνται, οὐκέτι δεδεδειότες (9) τοὺς συκοφάντας, ὧν ἐνεφράγη τῷ θανάτῳ τὰ στόματα· ὃ δὲ ποιῆσας ζῶντος ἐφοβοῦντο Σαοὺλ, τοσοῦτων ἀποσφαγέντων διὰ τὸν Δαυὶδ ἱερῶν.

⁹⁹ Psal. cii, 5. ¹⁰¹ II Tim. iv, 7. ¹⁰² Psal. lxxviii, 5. ¹⁰³ Jer. xvii, 16. ¹⁰⁴ Ose. xi, 10. ¹⁰⁵ Deut. xiii, 5. ¹⁰⁶ Deut. v, 31. ¹⁰⁷ Rom. xii, 9. ¹⁰⁸ I Cor. vi, 17. ¹⁰⁹ Psal. ix, 18. ¹ Rom. ix, 22.

PSALMUS LXIII.

Στ. γ'. Συστροφῆν τὴν ὁμόνοιαν καλεῖ, καὶ τὴν ἐπὶ Ἀ κακῶ συμφωνίαν, ἧς ἀντιβολὴ κρείττων ἀποφανθῆναι, ὅσον τινὲ τοιχείῳ τῇ θείᾳ κηδεμονίᾳ περιφραττόμενος· συκοφαντίας γὰρ κατ' ἐμοῦ ῥάπτουσι, τὸν κατ' ἐμοῦ πυρσεύοντες πλέμεν.

Στ. ε'. Ἐξ ἐνέδρας ἐπίασι, τὸν ἐφορῶντα μὴ σκοποῦντες Θεόν. Καὶ οἱ ἑτερόδοξοὶ φασὶ μὴδένα εἶναι τὸν καταλαθεῖν δυνάμενον τὴν κεκοιμημένην αὐτῶν καὶ σεσοφισμένην διδασκαλίαν.

Στ. ζ'. Ἐκλειπόντων ἐρευνᾶν ἐξερευνήσεις, διὰ τὸ σφόδρα ἐξερευνηκέναι τὴν ἀνομίαν, ὡς καὶ λόγον ἑαυτοῖς κραταιῶσαι πονηρὸν, καὶ παιγίδας κρύψαι ἐν τοῖς διηγήμασιν ἑαυτῶν, τῷ δοκεῖν μὴδένα φωράσαντα λῦσαι. « Προσελεύσεται ἄνθρωπος » ἀληθινός, τὸ κατ' εἰκόνα διασώζων καὶ διαρθρώσας τὸ λόγιος εἶναι· καὶ νόησιν ἔχων βαθεῖαν εἰς ἐλεγχον· ὡς ὑψωθῆναι τὸν Θεὸν δρασασόμενον τῶν σοφῶν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν. Οὕτως ἐφανέρωσε Ἐλύμα τοῦ μάγου τὸν δόλον· ὑψοῦται γὰρ Θεὸς δι' ἀνδρῶν ἁγίων τῆς ἀπάτης ἐλεγχόμενης, ὡς ἤλεγξε Μωϋσῆς τοῦ Φαραῶ τοὺς ἐκασιδούς καὶ φαρμακοὺς. Καὶ πάντες τὸν Θεὸν, τῆς « βαθείας » διδομένης « καρδίας » παρὰ τοῦ πάντα ἐρευνῶντος Πνεύματος.

Στ. η'. Οἱ θεασάμενοι αὐτοὺς τῶν ἐγγειρημάτων διαμαρτόντας, θορήθου καὶ δέους ἐπλήσθησαν, καὶ τὴν θείαν ἐθαύμασαν πρόνοιαν· τοῦτο γὰρ τὰ μετὰ ταῦτα δηλοῖ. Ὡς ἀδλαθῆ τῶν νηπίων τὰ βέλη, οὕτω καὶ τῶν σοφιστῶν ἀδεῆ καὶ πρᾶγμα πικρὸν, ὡς ἀσθενῆσαι τοὺς λόγους αὐτῶν παρὰ τοῖς ἀναλαμβάνουσι τὸν τῆς πίστεως θυρεόν. Διόπερ ἐφοδῆθησαν οἱ πάλαι τούτους θαυμάζοντες, τῆς ἀπάτης παυσάμενοι, καθ' ἣν ἐπίεισθησαν μῆτε πρόνοιαν εἶναι, καὶ τὰ ὄντα ὑπάρχειν αὐτόματα, καὶ ἀνθρώπους εἶναι φύσει ἀγαθοὺς καὶ κακοὺς καὶ ὑπ' εἰμαρμένην τελεῖν. Ὅν δὲ κλονηθέντων, ἐδόξασαν τάναντία ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ κάλλους τῶν κτισμάτων τὸν Δημιουργὸν θεωρήσαντες.

PSALMUS LXIV.

Στ. α'. Εἴρηται δὲ πρότερον, ὡς πρᾶξιν μὲν ὁ ψαλμὸς, θεωρίαν δὲ ἡ ψόη δηλοῖ (10)· ὁ θεωρητικὸς γὰρ ἔμα τῷ πρακτικῷ θεωρούμενος βίῳ, ἄνδρα τέλειον ἀποδείκνυσιν.

Στ. ε'. Ὁ ἐκλεγείς δι' ἀγιότητα, ἂν ἐπιμελῆναι τῇ ἐκλογῇ, προσλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς μετοικισθέντα τοῦ περι γῆν τόπου, κατασκηνώσαι ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ ἐκλεξαμένου, περι ὧν εἴρηται· « Εἰσελθατε εἰς τὰς αὐλάς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις. » Ἄν ἅπ' ἐντεῦθεν πόθον τις ἔχων εἶπεν· « Ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλάς τοῦ Κυρίου. » Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἐν ταῖς αὐλαῖς τὸ τῆς μακαριότητος τέλος, κατασκηνοῖ ἐν αὐταῖς ὁ ἐκεῖ παραληφθεὶς, ἵνα προκόψας ἐπ' αὐτὸν τὸν οἶκον κατοικεῖ (11) μακαριζόμενος· « Μακάριοι γὰρ οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων αἰνέσουσιν σε. » Ὅτι τελειό-

VERS. 3. *Conventum vocat malorum consensum et foedera, quorum impetus, divina providentia velut munimento circumseptus, feliciter propulsi; nam calumnias in me sunt machinati, bellum in me concitaverunt.*

VERS. 5. *Insidias in me moliti sunt, nec putabant se a Deo perspicui. Dicunt etiam heterodoxi neminem esse qui argutas subtilesque ipsorum doctrinas refellere possit.*

VERS. 7. « Defecerunt scrutantes scrutinio, » iniquitatem scilicet potissimum scrutati, ita ut sermonem malignum sibi firmarent, et laqueos in narrationibus absconderent; nam putabant neminem fore, qui ea solvat. « Accedet homo » verus, ad Dei similitudinem sapientem altumque animum retinens ac servans, ut ceteros reprehendat: ideoque « exaltabitur Deus, » illusa doctorum malitia. Qua quidem ratione revelavit Elymæ magi dolus³: nam Deus exaltatur, confutato errore per sanctos viros, uti Moyses Pharaonis magos et incantatores confutavit. Celebrabunt omnes Deum; ubi « cor altum » dederit qui cuncta perscrutatur Spiritus.

VERS. 8. *Qui cum se omni spe dejectos senserint, pudore et terrore afficientur, et divinam mirabuntur providentiam; hoc enim indicant quæ infra habentur. Ut infantium sagittæ inanes factæ sunt, ita frangetur et sophistarum impietas et res amara, refellenturque sermones eorum ab hominibus fidei scuto armatis. Quapropter timuerunt qui prius istos mirabantur, depulso errore, quo putabatur providentiam esse nullam, et sui juris esse quisque, et homines natura bonos malosve esse, et fato destinari cuique suum finem: quibus autem lapsis, res aliter se haberi intellexerunt, per creaturarum pulchritudinem et majestatem perspecto Creatore.*

VERS. 1. *Jam supra notavimus psalmos ad informandos mores referri, carmina autem ad illustrandam mentem; nam perfectum probat virum, qui mente simul et moribus præstat.*

VERS. 5. *Qui propter sanctitatem electus fuerit, si acceptam gratiam retinuerit, assumetur a Deo, ut terrestria deserens, cælestibus in eligentis « atrii inhabitet; » de quibus dictum est³: « Introite atria ejus in hymnis; » quorum cupidine Psalmista affectus, « Concupiscit, » ait, « et deficit anima mea in atria ejus⁴. » Et cum istis in atrii non reperitur felicitatis finis, inhabitat in eis hic assumptus, ut magis ac magis proficiens postea in beatitudinis domum admittatur; nam « Beati qui habitant in domo tua; in sæcula sæculorum laudabunt te⁵. » Quod autem minus sit eligi quam ab eligente assumi, manifestius*

³ Act. XIII, 8 et seq. ⁴ Psal. XCIX, 4. ⁵ Psal. LXXXIII, 3. ⁶ ibid., 5.

(10) In titulo psalmi quarti.

(11) Lege κατοικῆ. Edit.

apparet ex illo : « In consilio tuo dedisti me et cum gloria assumpsisti me ». Cum enim, qui electus est, vitam suam juxta Dei consilia informat, tunc cum gloria ad promissam beatitudinem assumetur. Usurpant hæc verba qui vita defunctos laudibus celebrant.

Vers. 8. Quomodo non timerent ac perturbarentur omnes, dum oracula confunduntur, dæmones magiam veneficiaque commendantes, et ipse Satanas, cui competit imperium mortis? Non fugiebat sane per signa de ipsius divinitate edoctos, eum omnia de cælis providere, legibusque suis astrorum ortus dirigere et occasus; nam « exitus matutini » siderum ortus, « et vesperæ » eorumdem occasus. Quibus si fidem adhibueris, « delectaberis » recta agendo, agnoscens eum qui homo factus est, et nos ab erroris servitio liberavit.

Vers. 10. Pluviam dedit Deus spiritualem, matutinam quidem per Vetus, et vespertinam per Novum Testamentum; inebriataque est per ipsam quæ licet per allegoriam terra vocatur: ditata est scilicet hominis anima, Deo ipso replente eam in « omni verbo, et in omni scientia », et in bonis operibus. Dei flumen et fons vitæ Verbum ejus. Apud Deum esse Verbum fontem declarat illud: « Quoniam apud te est fons vitæ » flumen repertum, quo mentem animosque irrigas. Non enim lætificant civitatem Dei, nempe Ecclesiam, impetus et doctrinæ partito traditæ; et cum « in ipso inhabitet plenitudo divinitatis, aquis repletus est, uti de eo dictum est: « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis. » His aquis, quibus repletum est flumen, potat omnis creatura mente prædita. Quinimo « cibum » habet divinitus præparatum, semen centuplum fructum afferens¹⁰. Quo flumine « inebriantur rivi terræ, » spirituali aratro effossæ, bibentes in lætitia, ita ut crescant et multiplicentur genimina justitiæ, de quibus scriptum est¹¹: « Seminate vobis in justitia, vindemlate in fructum vitæ; » et rursus: « Quærite Dominum donec veniant in vos genimina justitiæ. » Imo cum non flumine tantum « inebriantur terræ rivi, » sed et spirituali pluvia quam pluunt nubes, juxta illud, « Et nubes pluunt justitiam¹², » lætatur germinans terra in stillicidiis, in verbis scilicet et sententiis divinarum Scripturarum quibus illuminatur.

εὐφραίνεται ἀνατέλλουσα ἡ γῆ ἐν ταῖς σταγόσιν ταῖς λέξεσιν καὶ νοήμασιν.

Vers. 14. Quidam existimant per valles animas designari ad terram depressas, quod nulla sublimitate emineant; istæ frumento abundant de quo fugendus panis. Ita: « Aperi oculos tuos, et implete panibus¹³. » Animæ enim oculi ubi aperti

τερων τοῦ ἐκλεγθῆναι τὸ προσληφθῆναι ἐκ τοῦ ἐκλεξιμένου. δῆλον ἐκ τοῦ: « Ἐν τῇ βουλῇ σου ὠδήγησάς με, καὶ μετὰ ὕψους προσελάβου με ». Ὅταν γὰρ ὁ ἐκλεγείς πάντα κατὰ βούλησιν Θεοῦ πράττη, τότε μετὰ δόξης εἰς τὰς ἐπαγγελίας προσλαμβάνεται. Τὰς δὲ λέξεις ταύτας προφέρουσιν οἱ τοὺς ἀπαλλαγέντας τοῦ βίου δοξολογούντες.

Στ. η'. Πῶς δὲ οὐκ ἐφοβοῦντο πάντες καὶ ἐπαράσσοντο χρηστηρίων καταλυθέντων, καὶ τῶν ἰατρῆαν καταγγελλομένων δαιμόνων μαγείας τε καὶ φαρμακείας καὶ αὐτοῦ τοῦ Σατανᾶ, τοῦ τὸ κράτος ἔχοντος τοῦ θανάτου; Ἀμέλει διὰ τῶν σημείων γινόντες αὐτοῦ τὴν θεότητα λοιπὸν ἔγνωσαν, ὡς καὶ τῶν κατ' οὐρανῶν αὐτὸς προνοεῖ νόμοις αὐτοῦ ἀνατέλλει τὰ ἄστρα καὶ δύεται, « ἔξοδι γὰρ πρωίας » μὲν αἱ ἀνατολαί· « ἐσπέρας δὲ » αἱ δύσεις, ἐφ' αἷς οἱ πιστεύοντες τέρπονται ταῦτα πειεῖν, ἔγνωκότες τὸν γενόμενον ἄνθρωπον καὶ τῆς ἀπάτης ἐλευθερώσαντα.

Στ. ι'. Ἐτεὸν πνευματικὸν διδοῦς, πρώτμον μὲν διὰ τῆς Παλαιᾶς, ὕψιμον δὲ διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης· δι' ὃν μεθυσθεῖσα ἡ ἀλληγορούμενη γῆ. Ψυχὴ δὲ ἀνθρώπου αὕτη ἐπλουτίσθη, « παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει » καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς πληθύνοντας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Θεοῦ ποταμὸς καὶ ζωῆς πηγὴ ὁ Λόγος αὐτοῦ. Καὶ ὅτι τάχα πρὸς Θεὸν ὁ Λόγος πηγῆ· ὅτι « παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς » ποταμὸς εὐρισκόμενος, ὅτε τὴν κτίσιν ποτίζει τὴν λογικὴν. Οὗ δὲ τὰ ὄρμηματα, καὶ αἱ κατὰ μέρος διδασκαλίαι εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ ἐπεὶ ἐτὸ πλήρωμα τῆς θεότητος ἐν αὐτῇ κατοικεῖ, « πληρωμένος ὕδατων ἐστίν, καθ' ὃ λέγεται περὶ αὐτοῦ: « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, ὄξαν ὡς Μονογενοῦς τοῦ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Ἐκ τούτων τῶν ὑδάτων, ὡν πλήρης ὁ ποταμὸς ἐστίν, ποτίζεται πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις. Ἄλλὰ καὶ τροφὴν ἔχει θεόθεν ἐτοιμαζομένην, σπείροντος οἴτου σπορὰν ἑκατονταπλασίονα καρποφοροῦσαν. Ἐκ τούτου τοῦ ποταμοῦ οἱ αὐλακες τῆς γῆς, ἐφ' ἣν βέβληται τὸ πνευματικὸν ἄροτρον, μεθύσκονται πίνοντες ἐπ' εὐφροσύνη, ὡς καὶ τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ἀξανάμενα ἐν αὐτῇ πληθύνεσθαι, περὶ ὧν εἶρηται· « Σπείρατε ἑαυτοὺς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς » καὶ ἐτι· « Ἐκζητήσατε τὸν Κύριον ἕως ἔλθῃ ὑμῖν γεννήματα δικαιοσύνης. » Καὶ ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ ποταμοῦ μόνον μεθύουσιν οἱ τῆς γῆς αὐλακες, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ὑετοῦ ὃν βραίνουσιν αἱ νεφέλαι, κατὰ τὸ, « Καὶ αἱ νεφέλαι βραίνέτωσαν δικαιοσύνην, » ἐπ' αὐτὴν ἐρχομέναις, ταῖς τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν

Στ. ιδ'. Τινὲς δὲ κοιλιάς τὰς τεταπεινωμένας εἶπον ψυχὰς, τῷ μηδὲν ἔχειν ἔπαρμα, αἵτινες οἶτον ἐπλήθυσαν ὃν ἄρτοποιῆσαι τις δύναται. Καὶ τό· « Διάνοιξον τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, καὶ ἐμπλήσθητι ἄρτων. » Ψυχῆς γὰρ ἀνοιχθέντες ὀφθαλμοὶ φωτὸς

¹⁰ Psal. lxxii, 24. ¹¹ I Cor. i, 5. ¹² Psal xxxv, 10. xlv, 8. ¹³ Prov. xx, 13.

¹⁴ Joan. i, 14. ¹⁵ Luc. viii, 8. ¹⁶ Ose. x, 12. ¹⁷ Isa.

μεταλαμβάνουσι γνώσεως· οὐ δὴ γεγονότος οἱ ἄρτοι A
 πληθύνονται, αἱ πρακτικαὶ ἀρεταί, τρέφοντες τὸν
 ἔσω ἀνθρώπον. — Ὁ νομφίος ἐν τῷ Ἄσματι τῶν
 ἔσμάτων φησὶν, ὅς ἐστιν ὁ Σωτὴρ· « Ἐγὼ ἄνθος
 τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων. » Πεδίον τῶν
 περὶ γῆν τόπων εἰπὼν, οὐ γέγονεν ἄνθος, ὡς ἀν
 ἀρχῆν καρποφορίας οἱ ἄνθρωποι λάθωσιν. Κοιλά-
 δας δὲ τὰς ἐν ἔδου ψυχὰς, αἷς γέγονε κρίνον νέκρω-
 σιν ἀναλαβών. Καὶ κόκκος δὲ γέγονεν σίτου, ὡς
 αὐτὸς εἶπεν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος
 τοῦ σίτου πεσῶν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ
 πεσῶν ἀποθάνῃ, πλείονα καρπὸν φέρει. » Διὰ τοῦ
 θανάτου τοίνυν πλείονα ποιήσας καρπὸν, καὶ ἐν ἔδου
 γέγονεν αἴτιος ταῖς κοιλάσι πληθῆναι σίτου.

Ἰστέον δὲ ὡς τινες τῶν συγγραφέων μετὰ τῆν
 ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδοσιν εὐετηρίαν ἔφασαν γεγονέναι, B
 καὶ πληθὸς ἡμερῶν καὶ πολὺν βεῦσαι τὸν Ἰορδάνην,
 ὃν ἔφασαν εἰρησθαι τοῦ Θεοῦ ποταμόν. Καίτοι γε-
 γονότες ἐν πλείστη πενία, καθάπερ Ἐσδρας ἐδί-
 δαξεν, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλῆσιως ἀπαιτούσης ἀκό-
 λουθα τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ. Οἱ δὲ μυθικῶς φασὶν
 ἔσσεσθαι ταῦτα μετὰ τὴν Ἰουδαίων ἐν ἐσχάτοις ἀνά-
 κλησιν οἰκοδομηθησομένοις τὴν Ἱερουσαλήμ.

PSALMUS LXV.

Στ. α'. Ἀλαλάζουσι δὲ κατὰ τῶν ἐλαυκότεων οἱ
 νενικηχότες ἀσήμε καὶ μεγίστη φωνῇ. Ἐπεὶ τοίνυν
 χάριτι Θεοῦ τοῦ Σωτῆρος ὑπὲρ παντὸς γευσάμενου
 θανάτου οἱ νεκροὶ ἐγείρονται, καταλυθέντος τοῦ
 διαβόλου τοῦτο κράτος ἔχοντος τοῦ θανάτου, προ- C
 στάττει (12) ἀλαλάσαι τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, πάντων
 ἐγχιρομένων δικαίων τε καὶ ἀδίκων. Ἀλλὰ καὶ
 τῆς κατὰ μετάνοιαν ἀναστάσεως πᾶσι προκειμένης
 πάντες ἀλαλάξουσιν. Πρὸς ἕκαστον γὰρ λέγεται·
 « Μὴ τι ὁ πῶν οὐκ ἀνίσταται; » καὶ πρὸς ἕκασταν
 τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ὁ Κύριος λέγει·
 « Ἀνάστα, ἔλθε, ἡ πλησίον μου. » Ὁ γὰρ ἀναστὰς
 διὰ τῆς μετανοίας, οὐκέτι πόρρω Χριστοῦ. Γενομέ-
 νης δὲ τῆς ἐν ἀλαλαγμῷ κατὰ τῶν ἠττημένων φωνῆς,
 οἱ ἐλευθερωθέντες προστάττονται τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ
 ψάλλαι Θεῷ. Δόξαν δὲ δίδωσιν αἰνέσει αὐτοῦ. Ὁ
 ἔχων τῇ αἰνέσει πρᾶξιν κατὰλληλον. Τοῖς γὰρ εὐ-
 θέσι πρέπει αἰνεσις. Διὸ κωλύεται ὁ φαῦλος τοῦτο
 ποιεῖν, οὐκ ὄντος ὠραίου αἰνεῖν ἐν στόματι ἀμαρ-
 τολοῦ.

Στ. ζ'. Διελέγχει δὲ ταῦτα τοὺς ἄλλοι μὲν λέγον-
 τας εἶναι τὸν ἐκεῖνα ποιήσαντα, ἄλλοι δὲ τὸν ἐν
 Εὐαγγελίοις θαυματουργήσαντα. Ἰησοῦς γὰρ ἐν
 Αἰγύπτῳ τὸν λαὸν ἔσωσεν, ὡς ἐν Ἐπιστολῇ φησὶν
 ἀποστολικῇ. Πῶς δὲ οὐ θείας ὄντως βουλῆς, ἀγνσίαν
 καὶ ἀκτημοσύνην καθὼς δὴ κατορθοῦσθαι τρόπον;
 Κυματούμενα γὰρ τὰ πάθη μετέβαλιν βαλῶν πῦρ
 ἐπὶ γῆς Λόγον ξηραίνοντα πᾶσαν ὑγρότητα, ὡς βα-
 δίζειν εὐχερῶς τὴν ὁδόν, οὕτω συμβολικῶς ὁ Πέτρος
 ἐπὶ θαλάσσης ἐβάδισεν, τῷ Σωτῆρι πιστεύσας· ὁ δὲ
 ποταμὸς, Λόγος ἐστὶν ὠχύρωμένος· ὁ δὲ
 καὶ τέχνη, κωλύων τὴν ὁδὸν τὴν ἐπὶ τὴν ἁγίαν ἀπ-

sunt, luce scientiæ illustrantur : quo autem fac'o
 multiplicantur panes, virtutes scilicet, quibus homo
 intus alitur. — In Cantico canticorum ¹⁴ dicit spon-
 sus, qui non alius ac Salvator : « Ego flos campi,
 liliū convallium. » Campum vocat terram, ubi flos
 germinat, ut homines et ipsi fructus ferre incipiant.
 Valles autem indicant hic animas in infernis degen-
 tes, quarum liliū factus est, induta morte. Factus
 est etiam granum, ut ipse docet ¹⁵: « Amen, amen
 dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram
 mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem
 mortuum fuerit, multum fructum affert: » per
 mortem igitur fructus plures fecit, et in infernis
 causa fuit cur valles frumento abundarent.

Memoratu dignum nonnullos fuisse scriptores qui
 assererent Judæis de Babylone reducibus annum ex-
 stitisse frugibus abundantem, et imbribus celebrem,
 et Jordanem tunc crevisse, quem contendunt flumen
 Dei vocari. At contra, summa afficiebantur penuria
 Judæi, teste Esdra, et ad gentium vocationem re-
 ferendæ sunt cæteræ psalmi partes. Alii falso hæc
 perficienda dicunt, cum in ultimis temporibus Judæi
 rursus ad incolendam Jerusalem convocabuntur.

VERS. 1. Jubilant adversus captivos victores
 festiva et summa voce. Cum igitur gratia Dei Sal-
 vatoris pro omnibus mortem gustantis mortui re-
 surgunt, victo diabolo cui imperium mortis com-
 petit, jubet Psalmista omnem terram Deo jubilate;
 omnes enim resurgunt justī simul et injustī. Ju-
 bilant præsertim omnes, eum omnibus illa resur-
 rectione contingat quæ per pœnitentiam fit. Ad omnes
 enim homines dictum est ¹⁶: « Nunquid qui cadit
 non resurgit? » Ad omnem Ecclesiam de gentibus
 conversam ait Dominus ¹⁷: « Surge, veni, proxima
 mea. » Non enim abest longe a Christo, qui per
 pœnitentiam resurrexit. Resonantibus igitur adver-
 sus victos in jubilatione cantibus Deo victoriæ
 auctori jubentur psallere qui liberati fuerunt. Dat
 gloriam laudi ejus, qui operibus Deum laudat. Nam
 sanctos decet laudatio. Ideo prohibetur malus ne
 illud præstet, cum intempestivæ sint laudes in ore
 peccatoris.

VERS. 6. Confutat his verbis illos qui contendunt
 ab alio ista miracula facta esse, et ab alio illa quæ
 in Evangeliiis narrantur. Nam Jesus populum de
 terra Ægypti salvavit, uti in Apostolica Epistola
 legitur ¹⁸. Quare autem dedecrent divinum consi-
 lium quæ circa dirigendos castos pauperesque ver-
 santur? Nam undabundas cupiditates ærefecit,
 ignem mittens in terram, Verbum siccans omnem
 humiditatem, ita ut facilis cuique pateat transitus.
 Eadem ratione ambulavit Petrus super aquas ad
 majora innuenda, Christo confidens : flumen autem
 nihil aliud est præter Verbum Græca sapientia et arte

¹⁴ Cant. II, 1. ¹⁵ Joan. XII, 24. ¹⁶ Jer. VIII, 4. ¹⁷ Cant. II, 10. ¹⁸ Jud. 5.
 (12) An προστάττειται? EDIT.

innixum, et viam occupans quæ ad sanctitatem ducit. Quod flumen in primis convertit, sapientes in malitia eorum confundens; et ita aridum effectit illud, ut sanctitatem inquirentibus facile transitu fuerit.

VERS. 7. Exasperat omnis virtus adversa; nam gentes legibus meis direxi, terrens eas quæ mihi adversantur, confirmans autem deficientes ad me. « Oculi ejus, » inquit, « super gentes respiciunt, » providentiam Dei innuens.

VERS. 9. Non dantur in commotionem pedes hominis sancti, quando firmatur super infractum et firmissimum Dei verbum: ita ut gratias agendo dicat: « Statuisti super petram pedes meos¹⁹. » — Ponitur ad vitam anima ejus qui finem contingit, fidei salutem; et confidenti voce poterit hic contendere²⁰: « Et anima mea ipsi vivit. » Vivit autem anima virtutibus et sapientia ornata; nam peccando moritur anima. Qua de causa Deo dicit: « In justitia tua vivifica me²¹. » Non commoventur igitur pedes hominis firmissimo Dei verbo innixi.

VERS. 11. Nam nisi per tribulationes multas in cælorum regnum non intrabimus²². At licet « homines super capita nostra » imposueris, persuasum tamen habemus nos illa, dejectis inimicis, per patientiam in sublime erecturos.

VERS. 17. Nulla voce prolata tacite mente exaltavi illum. — Nam ubi me talibus rationibus purgatum perspexit Deus, liberaliter donavit me donis suis. — Hæc verba, « iniquitatem non aspexi in corde meo, » consentiunt cum illo magni Pauli effato: « Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum²³. » Nam multa perspicit Deus quæ nos fugiunt: haud aliter sonat illud: « Delicta quis intelliget? ab occultis meis munda me²⁴. »

PSALMUS LXVI.

VERS. 2. Illuminat vultum super nos rerum omnium Creator, quando nos benedictione et miserationibus repleverit, quando apparebit nobis character hypostaseos ejus, et apparuerit eis qui tanto munere digni sunt, uti dicit ipse de hominibus mandata ejus servantibus. Cum enim sit imago Dei invisibilis Christus, qui ei mente pura adhæret, videt Patrem: nam, « Qui videt me, » inquit, « videt et Patrem²⁵. » Tunc bene agentium miserebitur, et benedicet eos « in omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo²⁶. »

VERS. 3. Cognita in terra via Domini, et perspecto in omnibus gentibus salutari ejus, liberatæ ab omni malitia et ab idolorum cultu, moresque ad virtutem informantis gentes lætantur, et exsultant accepta Dei veri notitia. — Eisdem designant hic voces « populi » et « gentes; » nam populi vocantur ii qui de circumcissione, et gentes qui de gentibus, veram fidem professi sunt. Lætentur isti

ἀγούσαν γῆν. Ἄλλα καὶ τοῦτον μετέστρεψεν δρασκεῖνος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, καὶ βέσιμον ἀπειργάσατο τοῖς πορευομένοις εἰς ἀλήθεια.

Στ. ζ'. Καὶ ἡ δύναμις δὲ πάσα ἡ ἐναντία παραπικραίνει: τοῖς γὰρ ἔθνεσι τοῖς ἐξ αὐτῶν ἀρισταμένοις ἠπειλοῦν, ἃς δὲ φοβῶν, παραθαβρύνων ἔτους ἀρισταμένους αὐτῶν. « Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τὰ ἔθνη, » φησὶν, « ἐπιβλέπουσιν, » τὴν ἐκ Θεοῦ σημαίνων φρουράν.

Στ. θ'. Οὐ δίδονται εἰς εὐχὴν οἱ πόδες τοῦ ἱεροῦ ἀνθρώπου, ὅταν τις ἰδρυνθῇ ἐπὶ τὸν ἀβραγῆ καὶ ἰσχυρώεσται τοῦ Θεοῦ λόγον ὡς χαριστηρῶς εἰπεῖν « Ἐστῆσας ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου. » — Τίθεται δὲ εἰς ζωὴν ἡ ψυχὴ τοῦ τέλος κομιζομένου τῆς πίστεως σωτηρίαν· ὡς εἰπεῖν πιστῇ προθέσει· « Καὶ ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ. » Ζῆ δὲ ψυχὴ ἀρετὴν ἔχουσα καὶ σοφίαν ὡς, ψυχὴ ἡ ἀμαρτάνουσα ἀποθάνεται. Ἡ εἰπεῖν τῷ Θεῷ· « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζῆσον με. » Οὐ σαλεύεται δὲ τοὺς πόδας ὁ τῷ ὀχυρωτάτῳ τοῦ Θεοῦ λόγῳ ἐνιδρυθείς.

Στ. ια'. Διὰ γὰρ πολλῶν θλίψεων εἰσελθεῖν δεῖ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐπιβόσας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, ἄλλ' οὐδὲν θερμῶμεν διὰ ὑπομονῆς μεταωρίσαι αὐτάς, κατασκευάσαντες ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐπιχειρῶμενων πολεμίων ἀνθρώπων.

Στ. ιζ'. Ἄνευ προφορᾶς ἐν διανοίᾳ κατὰ τὸ σκεπόμενον ὕψωσα. Καθαρεύοντα γὰρ με τοιοῦτων λογισμῶν θεασάμενος, φιλοτίμως τῶν οικειῶν ἡξίωσε δωρεῶν. Καὶ τὸ ἐμὴ θεωρεῖν δὲ ἀδικίαν ἐν τῇ καρδίᾳ, σύμφωνον τῷ· « Οὐδὲν ἑμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τοῦτῳ δεδικαίωμαι, » καθὰ Παῦλος ὁ μέγας φησὶ τῷ δύνασθαι τὸν Θεὸν ὁρᾶν, ἕπερ ἡμεῖς οὐχ ὁρῶμεν ὁμοιον καὶ τὸ, « Παραπτώματα τίς συνήσει; ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με. »

Στ. β'. Ἐπιφαίνεται δὲ τὸ πρόσωπον τοῦ πάντων Δημιουργοῦ τῷ πληροῦν ἡμᾶς εὐλογίας καὶ οἰκτιρῶν, ἐπιφανέντος ἡμῖν τοῦ χαρακτήρος τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ ἐμφανίσαντος τοῖς ἀξίους, ἧ φησὶν αὐτὸς περὶ τοῦ τηροῦντος τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Ἐπεὶ γὰρ εἰκῶν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ὁ πῶ καθαρῶ προσβάλλων αὐτῷ, ὁρᾷ τὸν Πατέρα· « Ὁ ἐμὲ » γὰρ, φησὶν, « ἑώρακώς, ἑώρακε τὸν Πατέρα. » Τότε τοὺς εὐεργετούμενους οἰκτελεῖ καὶ εὐλογεῖ « πάση εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἑπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. »

Στ. γ'. Γνωσθεῖσθε δὲ τῆς ὁδοῦ ἐν τῇ γῆ, καὶ τῷ σωτηρίου τοῦ Θεοῦ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἐλευθερωθέντα πάσης κακίας καὶ πολυθέου ἀπάτης, τὰ ἔθνη εὐφραίνεται κατορθούντα ἠθικὴν ἀρετὴν, καὶ ἀγαλλιᾶται λαβόντα Θεοῦ γῶσιν. — « Λαοὶ » δὲ καὶ « ἔθνη » ἐκ παραλλήλου οἱ αὐτοί. Οἱ λαοὶ μὲν, οἱ ἐκ περιτομῆς· ἔθνη δὲ, οἱ ἀπὸ ἐθνῶν· τοὺς αὐτοὺς λέγει. Δίκαιον αὐτοὺς, φησὶν, εὐφραίνεσθαι, ἐπειπερ

¹⁹ Psal. xxxix, 3. ²⁰ Psal. xxi, 31. ²¹ Psal. cxviii, 40. ²² Act. xiv, 21. ²³ I Cor. iv, 4. ²⁴ Psal. lxxv, 15. ²⁵ Joan. xiv, 9. ²⁶ Ephes. i, 3.

μετὰ πάσης ὀρθότητος δικάσαι, αὐτοῖς ἀδικουμένοις, ἅπαντας τε αὐτοὺς καὶ ἄγεις εἰς τὴν οἰκίαν γῆν ὡς περ ὀδηγὸς αὐτοῖς γιγνώμενος, διὰ τὸ ἑπανάγειν τῇ οἰκίᾳ δυνάμει.

Στ. ζ'. Ἡὼς γὰρ οὐκ ἤμελλε πᾶσα ἡ γῆ, τουτέστιν οἱ ἐπ' αὐτῆς ἄνθρωποι, ἀνέσεως πληροῦσθαι, καὶ καρπὸν εὐσεβείας φέρειν, ἐν παντὶ τόπῳ προσ-αγομένου θυμιάματος καὶ θυσίας καθαρᾶς ἐν τοῖς ἔθνεσιν;

PSALMUS LXVII.

Στ. β'. Ἦδε προσευχὴ ῥήμασι προστακτικοῖς ἀναπέμπεται. Σύνηθες τοῦτο καὶ τῇ Γραφῇ. Λέγοις δ' ἂν ἐχθροὺς Θεοῦ σκορπιουμένους τοὺς περὶ τὴν γινώσιν ἀσεβοῦντας τῆς ἀληθείας· μισοῦντας δὲ φυγάδας ἐσομένους τοὺς περὶ πρακτικὰ ἁμαρτάνοντας. Οἱ γὰρ ἀγαπῶντες τὸν Θεόν, τηροῦσι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Ἐδοχοῦτο δ' ἂν καὶ ἀναστῆναι τὸν κατελθόντα σκυλεύσαι τὸν ἄδην ἐπὶ τῷ σκορπίῳ τοὺς μετὰ δαιμόνων Ἰουδαίους συνεστηκότας· ἀναστάντι γὰρ ἀντιβλέπειν οὐκ ἔχοντες φεύγονται. Μισοῦντας δὲ Θεὸν φεύγοντας « ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ » τοὺς περὶ πρακτικὴν κακίαν ἔχοντας· εἰ γὰρ ὁ ἀγαπῶν αὐτὸν τηρεῖ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ὁ μὴ τηρῶν αὐτὰς οὐκ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. — Ἐχρησιμοῦντο κατὰ πάντα τέπον μαντείας καὶ θεραπείας ἐπαγγελλόμενοι, ὡς τοὺς δεισιδαίμονας θύειν αὐτοῖς δι' ὑπερβολὴν μανίας καὶ τὰ αὐτῶν φίλατα. Νῦν δὲ ἐκείνων πάντων ἀφανισμὸς καὶ ἐρημία ἀπωλείας γέγονεν, ὡς μηδὲ μνήμην αὐτῶν ἐπιλείπεσθαι.

Στ. δ'. Ὅποιον δὲ ἔστιν τὸ μὴ ἀπλῶς εὐφραίνεσθαι καὶ ἀγαλλῆν, ἀλλ' « ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, » καὶ παρὰ τῷ Θεῷ τούτων ἀπολαβεῖν, ἡδονὴ τε θεία καὶ ἐν-τροφεῖν, οὐκ ἔστιν ἐπαξίως λόγῳ διηγήσασθαι. — Ἡ δικαιοσύνη γὰρ οὐκ ἀπόλλυται, καθάπερ οὖν ἡ κακία. Γέγραπται γάρ, « Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Συνωδὸν δὲ τούτοις καὶ τὸ· « Ὡς περ ἄσπερος ὄδοῦσι βλαβερόν, καὶ καπνὸς ἄσπερος, οὕτω παρανομία τοῖς χρωμένοις αὐτῇ. » Τροπικῶς γὰρ ἔδόντες ψυχῆς, αἱ δυνάμεις αἷς τέμνει καὶ λεαίνει τὰς τροφὰς τὰς πνευματικὰς, καὶ ἄσπερος αἱ νοήσεις· ἀμφοτέραις ἡ κακία λυμναίνεται, τῆς οὐσίας τῆς ψυχικῆς ἀδιαφθόρου μενουσῆς. Οὐδὲ γὰρ ὁ τηρόμενος κηρὸς, εἰς τὸ μὴ ἂν καταστρέφει, εἰς δὲ τὴν τοῦ πυρὸς ἀναδίδεται οὐσίαν, ἀπολλυμένης αὐτοῦ τῆς ποιότητος, ὡς περ τῆς καθ' ἣν τίς ἔστιν ἁμαρτωλός. (Ὁ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ἀπόλλυσθαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἀλλὰ πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Ἀγαλλίασις, χαρὰ τῶν οὐσῶν, « καρπὸς ἔστι τοῦ πνεύματος, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη. » Εὐφροσύνη δὲ ἡ διαχέουσα τῆς ψυχῆς τὸ φρονεῖν εὐπάθειαν.

Στ. ε'. Οὐκ ἂν δέ τις πράξει τὸ ἀγαθόν, μὴ ἀποστὰς τοῦ κακοῦ· ἀσυνύπαρκτα γὰρ οὐδ' ἂν ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης φωτίζοιτο, μετέστιν ἐτι· τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἄγγελον φωτός· καὶ τὸν ἡλίον ὑποκρινομένου τῆς δικαιοσύνης, καλουμένου δὲ φωτὸς ἀσεβείας. « Φῶς γὰρ ἀσεβῶν σβεσθήσεται. » Τούτου γὰρ καταδυομένου, ἐκείνος ἐν ταῖς ἡμῶν ἀνίσχει

oportet, inquit, cum Deus peccata eorum cum omni aequitate judicaverit, eosque ad patriam perduxerit, velut dux eorum ideo factus, quod eos virtute sua dirigeret.

VERS. 6. Quo enim pacto non benedixisset ei, dedissetque fructum omnis terra, hoc est, omnes qui incolunt illam, quando in omni loco incensum offertur nomini Dei, et sacrificium mundum in gentibus * ?

VERS. 2. Hortando precatur hic Psalmista, quod sæpius in Scripturis occurrit. Per dissipandos illos inimicos innuuntur, ni fallor, qui circa veritatis doctrinam errant. Nec alieni sunt qui oderunt et fugient ab hominibus vita moribusque peccantibus; nam qui diligunt Deum, servant mandata ejus. Optat fortasse ut exsurgat qui ad inferos spoliandos descenderat, et Judæos dissipet dæmonum partes professo; nam exurgentem cum sustinere non poterunt, fugient. Odisse Deum et « a facie ejus » fugere ait eos qui moribus peccant; nam si mandata ejus servat, qui diligit eum, illa negligat oportet, qui eum non diligit. — Omnibus in locis, quibus prophetizabant et colebantur, dictitabant usque dæmones eo dementia delapsos esse assecras suos, ut vel charissima ipsis offerrent. Nunc autem evanuerunt illi omnes, et ita perierunt, ut nec memoria eorum maneat.

VERS. 4. Nemo est qui digno sermone exprimere valeat, quid sit jam non lætari et exsultare modo, sed « in conspectu Dei » exsultare, Deo lætificante, et divina lætitia inebriari. — Non perit enim justitia, uti malitia. Nam scriptum est * : « Justitia ejus manet in sæculum sæculi. » Cui loco consentit et ille : « Sicut uva acerba dentibus noxia, et fumus oculis, sic iniquitas eis qui utuntur ea ** . » Nam per figuram vocantur dentes anima, facultates, quibus spiritualem cibum dividit et terit, et oculi dicuntur cogitationes ejus : quæ quidem malitia corrumpuntur, ipsa autem animæ substantia incorrupta manet. Nam nec liquefacta cera omnino tollitur, sed in ignis substantiam mutatur, pereunte qualitate; ita perit qualitas illa juxta quam peccator quis est. Non dixit enim simpliciter peccatores perire, sed eos a facie Dei perire. Exsultatio, cum gaudium quoddam sit, fructus est spiritus; nam « fructus spiritus est charitas, et gaudium, pax ** . » Lætitia autem, perfundens animæ sensus dicitur voluptas.

VERS. 5. Non facies bonum, nisi prius a malo recesseris : nam una in mente hæc simul subsistere nequeunt; nec justitiæ sole illustraberis, donec ei adhæseris, qui se « in angelum lucis transfiguratur ** , » et solem justitiæ simulat, ipse autem lux impietatis vocatur. « Nam lux impiorum exstinguetur ** . » Qua occidente, oritur ille sol in cordibus nostris,

* Mal. 1, 11. ** Psal. cx, 3. *** Prov. x, 26. **** Gal. v, 22. ***** Il Cor. xi, 14. **** Prov. xiii, 9.

« ascendens super occasum » prioris ; nam iter præparat ei malo diei occasus. Quapropter eiecus est Adam e paradiso, ad orientem condito, ut rursus ad orientem adducatur : quod etiam Christus fecit, pœnitentiam agenti cum dicit latroni : « Hodie mecum eris in paradiso ».

Vers. 6. Lætificat ita homines Satanæ imperio oppressos, dum salvatorem eis denuntiat. Quam citissime igitur priorem patrem derelinquamus, qui nos secundum malitiam peperit, et hominem inique nobiscum conversantem, et Patrem habeamus Deum divinis nos donis ditantem. — « Locum Dei sanctum » constituit Ecclesia a Christo sanctificata, imo fidelis quilibet, aut sanctum ejus corpus anima et ratione præditum.

Vers. 7. Maxime vero educit mortuos de sepulcris, juxta illud ³⁵ : « Resurgent mortui, et expergescentur qui in monumentis ; ros enim qui a te, sanatio eis est. » Ita et in Evangelio ³⁶ : « Venit hora in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei, et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ ; qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii. »

Vers. 8. Sane cum secederet Deus e conspectu populi sui, aut de medio ejus quando dicit ³⁷ : « Ecce relinquetur vobis domus vestra ; » et apud Jeremiam ³⁸ : « Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam : » cum pertransiret desertum, hoc est Ecclesia quæ de gentibus est, « tunc mota est terra, » nempe littera et umbra legis, « cælis » divinam mentem « distillantibus, » juxta vivificantem spiritum divinarum Scripturarum. Cæli autem dicuntur profecto et Moyses et prophetæ et quæ mysticæ vocibus eorum latent ; tales enim stillas distillant illæ nubes de quibus dictum est ³⁹ : « Nubes spargant justitiam. » Prophetis igitur celebratum distillant nubes et cæli. Motus est autem in primis terra, cum de idolorum cultu ad veram doctrinam conversæ sunt gentes, victoriam referentis evangelica fide, apostolis et evangelistis et cæteris doctoribus spiritualibus rorem distillantibus.

Vers. 14. Dicit alius his verbis cleros et aquæductus designari ; nam dictum est in Genesi ⁴⁰ de Issachar eum inter medios cleros requievisse cum vir agricola factus est. Hæc autem nunc de Vetere et de Novo Testamento intelligenda ; illa enim spirituali flumine animas rigant, ut fructus spirituales proferrant. Hæc inter media testamenta dormit, qui putat utrumque unius esse Dei, ideoque spiritum a littera discernit. Ita etiam velut pennis munitur juxta Spiritum sanctum sentiens. Istæ autem pennæ, sententiæ scilicet quæ pennatam mentem erigunt, divinis eloquiis comprobentur oportet, quæ argentum (potius aurum ⁴¹) ignitum vocantur ; quamobrem deargentatæ sunt. « Aurum » multis in Scripturæ locis purissimam mentem indicat ;

A καρβαίαι, « ἐπιβαίνων ταῖς ἐκείνου δυσμαίς » ἡ δὲ γὰρ εὐτρεπῆς αὐτῆς τῆς φαύλης ἡμέρας ἡ δύσις. Ἐνθα ἐκβέβληται τοῦ κατὰ ἀνατολάς πεφυτευμένου παραδείσου Ἄδάμ, ἐπὶ τῷ πάλιν εἰς ἀνατολάς αὐτὸν εἰσαχθῆναι. Ὅπερ καὶ πεποίηκεν ὁ Χριστὸς τῷ μετανοοῦντι τῆσας ληστῆ· « Σήμερον ἔσθι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ. »

Στ. ζ'. Εὐφραίνει γὰρ τοὺς κατακυριευομένους ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, δεικνύς αὐταῖς τὸ ἐπικουρον. Σπουδαστὲον τοίνυν καταλιπεῖν τὸν πρότερον πατέρα γενήσαντα κατὰ κακίαν, καὶ τὸν ἀνόμως ἄνδρα συνψηκρότα, ὅπως ἔξομεν Πατέρα τε Θεὸν καὶ τὰς θείας ἡμῖν ἐνιέντα γονάς. — Ἐτόπος δὲ ἄγιος αὐτοῦ ἡ ὑπὸ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡγιασμένη, τῶν παπιστευκῶν ἕκαστος ἡ καὶ τὸ ἄγιον αὐτοῦ σῶμα ἐμψυχόν τε καὶ λογικόν.

B **Στ. ζ'** Ἄλλὰ καὶ ἐκ τάφων ἐξάγει τοὺς νεκροὺς, κατὰ τό· « Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις· ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ, ἡμα αὐτοῖς ἔστιν. » Ὅποῖον καὶ τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ, « Ἐλευσεται ὥρα ὅτε πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Πνεύματος, « καὶ ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. »

Στ. η' Ἦγουν ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι τὸν Θεὸν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἢ ἐκ μέσου αὐτοῦ ὅτε εἶπεν· « Ἰδοὺ ἀφίεται ὁμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν, » κατὰ τὸ παρ' Ἰερραμῆ, « Ἐγκατέλειπον τὸν οἶκόν μου· ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου· » ἐν τῷ διαβαίνειν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, « τότε γῆ μὲν ἐσεισθη, » τὸ γράμμα καὶ ἡ τοῦ νόμου σκιά, « τῶν οὐρανῶν σταζάντων » τὸν θελον νοῦν, κατὰ τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα τῶν θεῶν Γραφῶν. Οὐρανοὶ δὲ νῦν ἦσαν Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται καὶ τὰ μυστικὰ θεωρήματα ἐγκεχυμένα ταῖς λέξεσιν αὐτῶν· τοιαύτας γὰρ στάζουσι σταγόνας νεφέλαι βῆθέντες, ἐν τῷ, « Νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην. » Ἐφ' ὧν ἐνωποκείμενον νεφέλαι καὶ οὐρανός. Ἄλλὰ καὶ τῶν τῆς εἰδωλοατρείας μετατεθέντων ἐθνῶν ἐσεισθη ἡ γῆ, κρατούσης τῆς εὐαγγελικῆς διατάξεως, ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν λοιπῶν διδασκάλων τὰς πνευματικὰς σταζόντων γονάς.

Στ. ιδ'. Ἐτερος σημαίνει ἐφη τοὺς κλήρους καὶ τοὺς τῶν ὕδατων ἀγωγούς· εἴρηται γὰρ ἐν Γενέσει περὶ τοῦ Ἰσάχαρ, ὡς κληθεὶς ἀνὴρ γεωργός ἀνὰ μέσον τῶν κληρῶν ἀνεπαύετο. Ὁ δὲ τρεπτέον νῦν εἰς τὴν Παλαιὰν καὶ Καινὴν Διαθήκην. Αὗται γὰρ ἀγούσι τὸν νοητὸν ταῖς ψυχαῖς ποταμὸν ἐπὶ καρποφορίᾳ πνευματικῇ. Ὡν ἐν μέσῳ τις καθεῖδει, δοκῶν ἀμφοτέρας ἐνὸς εἶναι Θεοῦ, ὡς διαστῆλαιν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ γράμματος. Οὕτω γὰρ καὶ περῶται κατὰ τὸ ἄγιον Πνεῦμα νοῦν. Δεῖ δὲ τὰς πτέρυγας ταύτας ὅσας νοῆσαι· ἐπαρούσας τὴν πτερωμένην ψυχὴν, καὶ ἐκ τῶν θεῶν μαρτυρεῖσθαι λογίων, & εἴρηται ἀργύριον πεπυρωμένον· διὸ περιηργυρωμένη τυγχάνουσιν. Τὸ δὲ « χρυσόν » πολλαχού τῆς Γραφῆς ἐπὶ ἀκραιφνεστάτον λαμβάνεται νοῦν· ὅπερ ὡς ἔχον

³⁵ Luc. xliii, 45. ³⁶ Isa. lxi, 19. ³⁷ Joan. v, 28, 29. ³⁸ Luc. xiii, 35. ³⁹ Jer. xli, 7. ⁴⁰ Isa. xlv, 8. ⁴¹ Gen. xlix, 14, 15. ⁴² Apoc. iii, 18.

ζωὴν τὴν τῶν ζώντων φυτῶν ἔχει ἡ χλωρότητα. Ἀέροις δ' ἂν εἰς τὸ ἑναμέσον τῶν κλήρων. Καὶ οὕτως ἐν τῷ Λευιτικῷ, τῇ τοῦ ἰλασμοῦ ἡμέρᾳ, δύο προσηγάγοντο τράγῳ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου· εἷτα κλήρου βληθέντος, ὁ εἰς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἤγετο τυθησόμενος τῷ Κυρίῳ, τοῦ ἐτέρου τῷ ἀποπομπῆ (12') εἰς τὴν ἐρημον ἐκπεμπομένου. Σύμβολα δὲ ταῦτα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ὅν ἐν μέσῳ γενόμενον χρῆ διακρίναντα, τὸ μὲν ἀγαθὸν ἱερουργεῖν τῷ Κυρίῳ, τὸ δὲ κακὸν ἐκπέμπειν τῷ ἀρεσκομένῳ, ἐπεὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. Οὕτω γάρ τις σχήσει τὰς περιηργυρωμένας πέτρους καὶ τὴν χλωρότητα τοῦ χρυσοῦ ἐν τοῖς μεταφάρεσι.

Στ. ιε'. Διασταλεῖσι τοῖς βασιλευσὶν ἀκολουθήσει ἡ χιονωθήσονται ἐν Σελμών, ἡ τούτέστι πληρωθήσονται χιόνων. Αὗται δὲ εἰσιν αἱ ἀρεταί, ποτίζουσαι νᾶμα τὸν νοῦν καὶ καταψύχουσαι τῶν παθῶν τὸν φλογμὸν· οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ, « Πλυεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι, ἡ περὶ αἰσθητῆς χιόνος ὁ λόγος, ἀσύμματος γὰρ αὕτη πρὸς λαμπρότητα κεκαθαυμένης ψυχῆς. Τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἐάν ὣσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ » καὶ τὸ, « Ἐκαθαρίωθησαν οἱ Ναζωραῖοι αὐτῆς ὑπὲρ χιόνα. » Σελμών δὲ ἡ σκιά μερίδος ἡ ἐρμηνεύεται. Μήποτε τοῖνον ἐπεὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἀπόστολοι Ἰουδαίαν ποτε τηροῦντες τὸν κατὰ σκιάν νόμον, μερίδος εἰσὶν σκιάς, ἔχοντες μὲν πνευματικὴν μερίδα, πεπειραμένοι δὲ καὶ τῆς σκιάς· ὁποῖος ὁ λέγων, « Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος. » Ἡ ἐπειδὴ ἡ μερίς μὲν ἦν τῶν Χριστοῦ μαθητῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τὸ, « Ἰκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τῶν ἁγίων ἐν φωτί. » Οὕτω δὲ ἐφθασαν ἐπ' αὐτὴν, κἂν ἐν οὐρανοῖς ἔχουσι τὸ πολίτευμα, ἐπὶ γῆς ἔτι περιπατοῦντες, ἐκ μέρους γινώσκοντες, καὶ ἐκ μέρους προφητεύοντες, καὶ ἀρβιδύνα τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, ἐν σκιά τῆς αὐτῶν μερίδος εἰσὶν. Διὸ καὶ μέγα τυγχάνει τὸ ἐν ταύτῃ τυγχάνοντα χιονωθῆναι, βίον ἀκηλίδωτον ἔχοντα. Spiritus habentes ⁴⁵, in umbra erant partis, suae. Qua dealbatur, vitam immaculatam sortitus.

Στ. ιθ'. Ταῦτα τῶν ἁγίων φησὶν ὁ χορὸς τῷ εἰς ὕψος ἀναβάντι τοῦ σταυροῦ, κάκειθεν αἰχμαλωτίσαντι τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ Σατανᾶ, λύτρον δωδωκῆ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀντὶ πολλῶν. Οὕτω γὰρ κηρύξας αἰχμαλώτοις ἄφρονες, ἐλυτρώσατο πάντας ἐκ τῆς ματαίας αὐτῶν ἀναστροφῆς· ἔλακε δὲ καὶ τοὺς ἀπειθοῦντας ἐσθ' ὅτε διὰ νόσου καὶ περιστάσεων· πολλοὶ δὲ καὶ δι' ὀραμάτων ἦλθον εἰς τὸ κατασκηνώσαι παρὰ τῷ Ἰησοῦ.

Στ. κα'. « Ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ σώζειν » ἐστίν, σωτηρίαν διδοὺς αἰώνιον. Λέγει γοῦν, « Σώζων οὐκ ἔστιν πάρεξ ἐμοῦ. » Διὸ παρέχει διεξόδους δι' ὧν τις ἐξέρχεται διὰ μετανοίας, τοῦ τῇ ἁμαρτίᾳ παρεπομένου θανάτου. Καὶ ὁ διάβολος γὰρ οὕτως ὠνόμασται ἐν τῷ, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας »· παρέχει δὲ ἡ τὰς διεξόδους τοῦ θανάτου· τῷ ὑψωθέντι ἐκ τῶν πύλων τοῦ θανάτου· κεφαλῆ δὲ ἐχθρῶν, ἡ οἱ ἀρχοντες,

A quod « viriditatem » habet laud secus ac si plantarum vita viveret. Poteris etiam aliter « medios cleros » interpretari. Juxta Leviticum ⁴¹ die propitiationis duo hirci adducebantur ad tabernaculum testamenti, deinde sortitione facta, alter quidem ad altare ducebatur Deo immolandus, alter vero, super quem venerat sors emissarii, in desertum dimittebatur. Qui figuræ erant boni et mali. Inter hæc cuique dijudicandum est; bonum, ut Deo offeratur; malum, ut ad illum (diabolum) dimittatur qui malo gaudet, a quo etiam malum initium sumpsit. Ita enim pennas habebis deargentatas et viriditatem auri in lumbis tuis.

VERS. 15. Discretionem factam reges nive « dealbentur » necesse est « in Selmon, » hoc est, nivibus sternantur. Nivibus autem designantur virtutes, quæ fluente suo mentem irrigant, cupiditatumque ardore restinguunt. Nam nec in illo ⁴², « Lavabis me et super nivem dealbabor, » usurpatur vox illa proprio sensu, cum ad exprimendum purificatæ mentis candorem non sufficiat. Eadem valent et in isto loco ⁴³: « Et si fuerint peccata vestra ut coccinum, sicut nivem dealbabo; » et in illo ⁴⁴: « Mandati sunt Nazaræi super nivem. » Selmon interpretantur « umbram partis. » Reges igitur isti, apostoli, licet prius Judaizerint, legem quæ nil præter umbram servantes, non ideo ad umbram partis pertinent; nam partem spiritualem habebant, et facta umbræ experimento, Pauli ad exemplar dicentis ⁴⁵: « Hebræus ex Hebræis, secundum legem Phariseus. » Nec inepte diceret, Christi discipulos cum pars eis esset in cælis, juxta illud: « Qui dignos fecit nos in partem sortis sanctorum in lumine ⁴⁶; » hanc partem nondum fuisse consecutos; quamvis enim in cælis conversationem haberent ⁴⁷, super terram adhuc ambulabant, ex parte cognoscentes, et ex parte prophetantes ⁴⁸, et pignus Spiritus de causa magna assequitur qui hac in umbra nive

VERS. 19. His vocibus celebrat sanctorum chorus Dominum in altum crucis ascendentem, indeque captivantem homines tyrannide Satanæ oppressos, animamque suam dantem redemptionis pretium pro multis ⁴⁹. Ita enim denuntians captivis remissionem, redemit omnes a vana eorum conversatione; trahit etiam ad se vel non credentes per morbos aliasque rationes: multi etiam per miracula eo deducti sunt ut cum Jesu « inhabitarent. »

VERS. 21. « Deus noster, Deus salvos faciendi, » salutem dat æternam. Dicit igitur ⁵¹: « Salvator non est præter me. » Exitus idcirco præbet, quibus per penitentiam mortem effugias quam peccato meritis es. Nam mors vocatur diabolus in illo: « Deglutivit mors confortata. » « Exitus mortis » præbet iis qui de portis mortis assurgunt. « Capita inimicorum » aut principes indicant, aut principatum: priori

⁴¹ Levit. xvi, 7. ⁴² Psal. l, 9. ⁴³ Isa. i, 18. ⁴⁴ Thren. iv, 7. ⁴⁵ Philip. iii, 5. ⁴⁶ Col. i, 12. ⁴⁷ Philipp. iii, 20. ⁴⁸ I Cor. xiii, 9. ⁴⁹ II Cor. i, 22. ⁵⁰ Matth. xx, 28. ⁵¹ Isa. xlv, 21.

(12') Forte legendum τοῦ ἀποπομπῆ. Ed: T.

enim sensu usurpatur vere caput in hoc: « A capite principum gentium; » et posteriori in illo⁵²: « Vias tuas in caput tuum dedi; » et rursus: « Manus tuæ super caput tuum; » utrumque forte innuit illud: « Immisisti in capita iniquorum mortem. » Beneficiis suis hortabatur eos Deus ut vitam peccatis misere deditam immutarent; inimici autem cum essent illi propter delicta, « perambulabant in delictis suis. »

VERS. 25. Hæc habet alius: « Videri » dicit Psalmista quæ non nisi cogitatione complectimur: non enim perspicies oculorum acie « ingressus Dei. »

VERS. 26. Psallentes eos vocat, qui se ad vitam agendam recte informant. Juvenculas autem tympanistras animas quæ his in terris membra sua mortificant, et « mortificationem Jesu in corpore suo semper circumferunt⁵³. » Psallentes istos prævenerunt qui juxta doctrinam « principes » dicuntur, quia vitam recte constituendo principatum tenuerunt. « In medio juvenularum » præ primis sunt apostoli; quæ ideo juvenulæ dicuntur quod eis tympanizandi ministerium, hoc est, membra in terris mortificandi, demandatum est.

VERS. 29. « Manda virtuti tuæ, » ut ad nos accedens hominum infirmitatem solvat, « et a templo tuo » appareat illa qua confirmatur propter nos natum esse Emmanuel. Hac enim virtute⁵⁴, quæ non alia æ Verbum Dei, ait Deus omnia esse facta, et mandavit, ut eadem diversa crearentur. Sublata infirmitate « offerent reges munera » in spiritualem Jerusalem, nempe in Ecclesiam. Reges aut illi sunt quos « discrevit cælestis » in hæreditate sua, qui suos ad veritatem adducunt, uti Petrus fratrem suum Andream, et Philippus Nathanael, et apostolus quisque discipulos suos; aut fideles omnes indicant, juxta illud⁵⁵: « Et utinam regnetis, ut et nos vobiscum regnemus, » quorum dona et animi affectus, et sermones, et opera ad laudandum Deum apta.

VERS. 30. Symmachus dicit: « Propter templum tuum quod super Jerusalem, » ita ut jam non cum his verbis cohæreat illud: « Offerent tibi munera. » « Propter templum, » ait, assumptus es a nobis, et super omnem principatum, et potestatem, et virtutem sedes: nam Jerusalem vocat urbem quæ sursum est, quæ et libera a Paulo appellatur⁵⁶. Rogant igitur per affinitatem qua cum templo conjungitur, ut concessa gratia confirmetur, et per priinitias jam acceptorum munerum ut massam farinae consequantur.

VERS. 31. Feræ calami dicuntur qui falsam doctrinam profitentur; ad quos pertinet illa prophetia: « Væ scribentibus malitiam. »

VERS. 32. Indicatur per Ægyptum omnis terra quæ Pharaoni illi sagaci inserviebat, et per Æthio-

η τὰ ἡγεμονικά· ὡς ἐν τῷ, « Ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἔθνων· » τὸ δὲ ἡγεμονικὸν, ἐν τῷ, « Τὰς ἑδοῦς αὐτῶν ἔδωκα εἰς κεφαλὰς αὐτῶν· » καὶ τῷ, « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου· » ἀμφοτέρω δὲ ἰσοῦς δηλοῖ τὸ, « Ἐβαλες εἰς κεφαλὰς ἀνόμων θάνατον. » Εὐεργετοῦντος Θεοῦ ὅπως μεῖζουσιν ἐτι πονηρῶς παραγραφείσης τῆς καθ' ἁμαρτίαν ζωῆς. Ἐχθροὶ δὲ οὕτως ὄντες ἐκ τοῦ πλημμελεῖν « διαπορεύονται ἐν πλημμελείαις αὐτῶν. »

Στ. κε'. Ἔτερος ἔφη· Θεωρίας τὰς νοήσεις ἐκάλεσεν· Θεοῦ γὰρ πορεῖται δι' ὕψους οὐ καταλαμβάνονται.

Στ. κς'. Ὑάλλοντας, τοὺς τὸν πρακτικὸν κατοροῦντας βίον λεκτέον. Νεανίδας δὲ τυμπανιστρίας, τὰς νεκρωσάσας τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, « καὶ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι αὐτῶν περιφερούσας ψυχάς. » Τοῦτους τοὺς ψάλλοντας προέφθασαν οἱ κατὰ διδασκαλίαν « ἀρχοντες, » τῷ καὶ αὐτοὺς ἀπὸ πρακτικῆς ἀρετῆς ἤρχθαι. Ἄλλὰ καὶ « ἐν μέσῳ νεανίδων » εἰσὶν οἱ ἀπόστολοι τῶν διὰ τὸ ἀρχὴν ἔχειν τοῦ τυμπανίζεῖν, τουτέστι νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς νεανίδων εἰρημένων.

Στ. κθ'. « Ἐντείλει τῇ δυνάμει σου, » ὡς ἐν ἐπιδημήσασα λύση τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν « ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου » παραγενομένη, δι' ἧς ἐνδυναμῶνται τὸ ἡμῶν ἕνεκα τεχθῆναι τὸν Ἐμμανουήλ. Ταύτη γὰρ καὶ εἶπεν ὁ Θεός, ὅση Λόγῳ Θεοῦ, γεννηθῆναι τὰ πάντα, καὶ ἐντελεῖσθαι, ἵνα κτισθῶσι διάφορα. Λυθείσης δὲ τῆς ἀσθενείας « οἱ βασιλεῖς οἰσουσι δῶρα » ἐπὶ τὴν πνευματικὴν Ἱερουσαλήμ, ἧτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ βασιλεῖς, ἧ οὐς « διέστειλεν ὁ ἐπουράνιος » ἐν τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, οἱ τοὺς ἐξ αὐτῶν προσάγουσιν ὠφεληθέντας, ὡς ὁ Πέτρος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ πάντας τοὺς ἑαυτῶν μαθητάς· ἦγουν οἱ πιστοὶ, κατὰ τὸ· « Καὶ θρῆλόν γε καὶ ἐθαστελεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν· » ὧν τὰ δῶρα, νοήματα, καὶ λόγοι, καὶ ἔργα ἐπαινετά.

Στ. λ'. Ὁ δὲ Σύμμαχος ἔφη· « Διὰ τὸν ναὸν σου τὸν ἐπάνω τῆς Ἱερουσαλήμ, » ὡς ἄλλην ὑπάρχειν ἀρχὴν, τὸ, « Σοὶ οἰσουσι δῶρα. » Διὰ τὸν ναὸν δὲ φησιν, ἐξ ἡμῶν ἀνεληφας, καὶ ἐκάθισας ὑπερένω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως. Ἱερουσαλήμ γὰρ τὴν ἄνω πόλιν καλεῖ, ἧτις κατὰ Παῦλον ἐλευθέρα ἐστίν. Αἰτοῦσιν οὖν διὰ τὴν συγγένειαν τὴν πρὸς τὸν ναὸν, τὴν δεδομένην βεβαιωθῆναι χάριν, καὶ διὰ τὴν ἀπαρχὴν τῆς δοθείσης δωρεᾶς ἀπολαῦσαι τὸ φύραμα.

Στ. λβ'. Νοήσεις καὶ θηρία καλάμου τοὺς τὴν ψευδῶνονμον πρεσβεύοντας γινώσκον· περὶ ὧν λέγεται ἐν τῇ προφητείᾳ τῇ, « Οὐαὶ τοῖς γράφουσι πονηρίαν. »

Στ. λδ'. Δηλωθεῖθ' ὅτι ἂν διὰ μὲν τῆς Αἰγύπτου, ἢ πᾶσα γῆ ἧς ἐξῆρχεν ὁ νοητὸς Φαραὼ, διὰ δὲ τῆς

⁵² Ezech. xvi, 43. ⁵³ II Cor. iv, 10. ⁵⁴ I Cor. i, 18. ⁵⁵ I Cor. iv, 8. ⁵⁶ Gal. iv, 23.

Αἰθιοπίας, τὸ σκοτεινὸν τῶν ἐν ἁμαρτίαις ψυχῶν. Καὶ ἐτέρωθεν γὰρ φησὶ· Ἐκ τοῦ ἄλλοφύλου καὶ Τύρου καὶ λαοῦ τῶν Αἰθιοπῶν, οὗτοι ἐγενήθησαν ἐκεῖ, ὁ δὴλον ὡς ἐν τῇ πνευματικῇ Σιών. Καὶ Σοφονίας δὲ λέγει· Ἐκ τῆς μετατρέψεως ἐπὶ λαοὺς γλώσσας, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεῖν αὐτῷ ὑπὸ ζυγῶν ἑνα. Ἐκ περὶ τῶν ποταμῶν Αἰθιοπίας ὄσουςι θυσίας μοι. Ὅτι γὰρ μὴν Αἰθιοπία πάντα τὰ ἔθνη δηλοῖ, παρίστησιν ἢ διὰ μετανοίας λέγουσα νόμφη· Ἐμοῦ εἰμι καὶ καλή· ἡ μάλινα μὲν καὶ δυσειδής διὰ τὴν εἰδωλοατραίαν καὶ τὴν κακίαν τὴν πρακτικὴν· καλή δὲ διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀναχώρησιν. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς φωτεινῆς γενέσθαι προφθασάση χεῖρα Θεοῦ· ὡς τοὺς ὀρώντας αὐτὴν, σὺν τῷ εὐεργετήσαντι λέγειν· Ἐκ τῆς αὐτῆς ἢ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη·

Στ. λς'. Εὐχαριστοὺς γινόμενοις ἔργῳ καὶ λόγῳ, δοξάζειν δεῖ τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ θεολογίαις, ἵνα τὴν ἡμετέραν μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ ὁμοιωθῆτε χωρησάμενοι ὀρώντες Θεὸν, τῷ καρδίαν ἔχειν καθαρὰν. Τοῦτο γὰρ Ἰσραὴλ. Ἡ γὰρ ὑπερφυῖς Θεοῦ γνώσις ἐν μεγάλοις τὸ πρόπον ἔχουσα σύνεσις μόνῳ τῷ ἁγιασμῶν ἔχοντι καὶ εἰρήνῃ.

PSALMUS LXVIII.

Στ. α'. Ὡς ἐξ ἐνὸς δὲ προσώπου λεγομένων μέχρι τέλους εἰρημῶν κρῆ λαβεῖν τὴν διάνοιαν τοῦ ἐξ ἁμαρτωλῶν καὶ ἀπίστων ἡμᾶς ἀλλοιώσαντος. Ἀλλὰ καὶ οἱ πιστεύσαντες ἐκ περιτομῆς, ἡλλοιώθησαν κατὰ τὸ πνεῦμα ζῶντες τοῦ νόμου. Ἠλλοιώνται δὲ καὶ ὅσοι πρὸς τὸ χεῖρον ἐτρέπησαν· ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀλλοίωσιν, κατὰ τὸ, Ἐκ τῆς ἀλλοιωσέμεθα, ὁ δὴλον τοῦ θανάτου ἀκολουθήσαντος ἐπηκολούθησε καὶ τὸ πάντας ἐγείρεσθαι.

Στ. β'. Ὡς ἐξ ἡμῶν δὲ τὰ πλεῖστα τοῦ ψαλμοῦ φησὶν ὁ Σωτὴρ, φέρων ἡμῶν τὰς ἀσθενείας, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνώμενος. Οὐδὲ γὰρ ἁμαρτίας ἐποίησεν ὑπὲρ ὧν ἐξομολογεῖται, ὡς περὶ οἱ βασιλεῖς ὑπὲρ ἡμαρτηκῶτων δεόμενοι· συνηγοροῦντες γὰρ ἐκείνοις, εἰς ἑαυτοὺς ἀναλαμβάνουσι τὰ λεγόμενα. Καὶ οἱ ἅγιοι δὲ περὶ ἐτέρων λέγοντες, φασὶν· Ἡμάρτομεν, ἡνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν. Πλὴν (13) μάλλον ὁ Σωτὴρ ὑπερβαλλούσῃ κηδεμονίᾳ πρὸς τὸν παράκλητον ὑπὲρ ὅλου γέγονε τοῦ κόσμου τῶν αἰτουμένων ὡς Θεὸς χορηγὸς ὑπάρχων. Αἶρει γοῦν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ ἄφεςιν ἁμαρτιῶν ὀρέγει τοῖς προσερχομένοις. Ἐπεὶ οὖν οὐ δι' ἑαυτὸν ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν ἦλθεν εἰς θάνατον, Ἐκαταίγισ με, φησὶν, εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης κατεπόντισεν, ὡς τὸν πειρασμὸν καταίγισα καλῶν, ὡς ἐν τῷ· Ἐκαταίγισ δι' ἐρήμου διέλθοι· καὶ τὸ, Ἐπροσεδέχθη τὸν σώζοντα ἀπὸ ὀλιγοψυχίας καὶ ἀπὸ καταίγιδος. Ὡς οὖν ὡς ἀθαιρέτως ἀναδεξάμενος τὸν θάνατον εἶπεν, Ἐὐδὲλς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· Ἐπειδὴ μὴ νόσφ' ἔτι τι τοιοῦτόν, σταυρῶ δὲ τὸν

plam animæ peccatis obscuratæ. Nam et alias dictum est 77: « Ecce alienigenæ et Tyrus et populus Æthiopum, hi fuerunt illic, nempe in Sion spirituali. Sophonias quoque dicit 78: « Tunc convertam super populos linguam, ut invocent omnes nomen Domini, et serviant ei sub jugo uno. De fluminibus fluminum Æthiopiæ afferent victimas mihi. Quod autem Æthiopiæ gentes omnes designet, probat sponsa per pœnitentiam dicens 79: « Nigra sum et formosa: » nigra quidem et deformis, utpote idolorum cultu et pravis moribus deturpata; pulchra vero, quod saniora jam esset amplexa. Porrigens autem manum Deo, adeo illuminata est, ut, qui videbant eam cum sponso, dicerent 80: « Quæ est ista quæ ascendit dealbata? »

B VERS. 36. Gratos igitur vos et operibus et sermone exhibentes, extollatis oportet Deum hymnis et benedictionibus, ut « magnificentiam ejus » celebrare possitis videntes Deum, quod mundo corde estis: nam hoc Israel. Mirabilis enim Dei scientia in magnis decorem retinens, non nisi qui sanctitatem habent et pacem non adest.

VERS. 1. In omnibus illis, quæ hic unius persona proferuntur, mentem agnosce Dei nos a peccatorum infideliumque erroribus avocantis. Commutantur etiam qui ex circumcissione credunt, juxta legis spiritum viventes. Commutati sunt quoque qui ad malum defecerunt: imo commutatio quedam mortuis existit, juxta illud 81: « Etnos immutabimur: » quod propter passionem Christum proficiet, quam eodem in loco Apostolus memorat; nam cui mors inservit, competit et potestas mortuos omnes suscitandi.

VERS. 2. Ut ex persona nostra profert Salvator pleraque hujus psalmi effata, infirmitates nostras portans, et pro nobis doloribus objectus. Non enim peccata fecit quæ confiteretur, sicut Regis amici qui pro peccatoribus deprecantur. Nam hi peccatorum causam commendantes cuncta de semetipsis confiteri videntur. Ita scilicet pro aliis deprecantes dicunt viri sancti: « Peccavimus, iniqua egimus, deliquimus. » Amore, imo supereminenti sollicitudine in patronum factus est Salvator pro universo mundo, omnia largiens Deus quæcunque rogantur. Tollit igitur peccata mundi, et remissionem peccatorum concedit accedentibus ad se. Cum idcirco non propter semetipsum, sed pro nobis mortem adierit, « Tempestat, » ait, « demersit me in altitudinem maris, » tempestat nomine tentationem appellans, uti in illo: « Tempestat per desertum transit; » nec aliter sonat illud 82: « Exspectabam eum qui me salvum faceret a pusillanimitate et tempestate. » Qua igitur ratione dicit, haud secus ac si libenti animo mortem adiret: « Nemo tollit

77 Psal. LXXXVI, 4. 78 Soph. III, 9. 79 Cant. I, 4.

80 Cant. III, 6. 81 I Cor. XV, 52. 82 Psal. LIV, 9.

(13) Legendum, ut mihi videtur, νόσφ; nec sic tamen sententiæ satis accedet luminis. EDIT.

animam meam a me, sed ego pono eam a meipso⁶². Quod non morbo, aut hujuscemodi quopiam casu, sed crucis supplicio interit; illud autem libenti animo pertulit, ac tempestatem nomine vocat.

VERS. 4. Quam surdos se præbuerint Judæi exprimit hoc. « laboravi clamans. » Monet etiam me die ac nocte orantes defatigemur. Consentit cum illo: « Cum clamore valido⁶³. » Adjicit etiam spe in Deum unice intentus: « Defecerunt oculi mei, » oculi scilicet cordis. Gratis autem oderunt et persecuti sunt virum tanta præstantem, quanta Salvator omne genus infirmitatis inter Judæos sanans, et mortuos suscitans, propter quæ omnibus admirationi erat eorum civitas. Solet Scriptura hyperbolis uti, et per exaggerationem dicit, « super capillos capitis mei. » Si quæ non rapuerat exsolvit, nos utique redemit, nomina expediendo quæ nobis ipsis dissolvenda erant.

VERS. 6. Ita Paulus etiam haud immerito passionem Christi insipientiam vocat, et crucem ejus infirmitatem⁶⁴: « quia quod infirmum est Dei, fortius est hominibus, et quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. » Novit Deus qui ipsius sunt⁶⁵, quandoquidem quosdam elegit quos Dei notitia dignos judicavit: insipientia illa digna quæ a Deo cognosceretur, magnum quid et altissimum indicat. Non fugiebat sane Deum insipientia illa qua « semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, et usque ad mortem se humilians⁶⁷, » nam ipsius judicio facta est. « Verbum enim crucis, » ait Apostolus⁶⁶, « pereuntibus quidem stultitia, iis autem qui salvi sunt, id est nobis, Dei virtus est: nam placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere eos qui credunt; » licet enim Græcis stultitia essent hæc, alto de consilio perfecta sunt. Symmachus scribit: « Tu scis imperitiam meam; » nam humanæ malitiæ cum imperitus adhuc esset, pulchram hanc imperitiam a Patre sciri dicit. Si fuissent mihi delicta propter quæ crucifigerer, non fefellissent te. At non fuerunt: gratis odio me habentes persecuti sunt me, et falsis testibus in me constitutis, exegerunt a me quæ non rapueram. Hæc præsertim dicit Patris de sententia peccata nostra assumens, juxta illud⁶⁸: « Ipse pertulit peccata nostra et pro nobis passus est, » etc. Scriptum est etiam de eo: « Factus est pro nobis maledictum⁷⁰. »

Non est peccator cujus insipientia et delicta a Deo sciantur, cum ipse coram Deo maneat, non permanentibus una iniquitatibus ante oculos ejus. Haud multum differt insipientia ab ignorantia, qua ad plures dicit: « Nunquam novi vos⁷¹, » et qua se

Α θάνατον ὑκέμεινεν, καὶ τοῦτον ἐκουσίως ὑπέστη, καὶ καταιγίδα τοῦτον ἐκάλεσεν.

Στ. δ'. Παραστατικὴν δὲ τῆς τῶν Ἰουδαίων κωφώσεως, τὸ ἐν κραυγῇ κοπιᾶν αὐτόν. Ἐμφαίνοι δ' ἂν καὶ τὸ μὴ δεῖν ἀπαγορευεῖν νυκτὸς καὶ ἡμέρας εὐχόμενον. Συμφώνως τῷ, « Μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς. » Καὶ ὁ πᾶσαν δὲ τὴν προσδοκίαν τείνας εἰ Θεὸν εἶποι ἂν τὸ, « Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοὶ μου, » ὁ δὴλον ὡς οἱ τῆς καρδίας. Μάτην δὲ διώκεται καὶ μεσεῖται ὁ τῶν ταῦτα ποιοῦντων συνεργητικὸς ὡς ἔσωτήρ πᾶν εἶδος ἀσθενείας ἐν Ἰουδαίῳ ἰώμενος. καὶ νεκροὺς ἐγείρων, δι' ἃ περιβλεπτός ἡ τούτων ἐγένετο πόλις. Τῷ γε μὴν ὑπερβολικῶν τρόπων χρῆται συνήθως καὶ ἡ Γραφή ὡς νῦν, « ὑπὲρ τὰς τρίχας, » εἰποῦσα « τῆς κεφαλῆς μου, » εἰ δὲ καὶ ἀπέδωκεν ἢ μὴ ἤρπασεν, ἀλλ' οὖν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο, ἐξαλείψων τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, ὅπερ ἀποτινύσειν ἠναγκαζόμεθα.

Στ. ζ'. Οὕτως καὶ ὁ Παῦλος ἀνεγκλήτως τοῦ Χριστοῦ τὸ πάθος, καὶ ἀσθενείαν τὸν σταυρόν· « ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων. » Εἰ δὲ καὶ ἔγω Κύριος τοῦς ὄντας αὐτοῦ, ἐπεὶ περ ἐξαιρετοί τινες εἰσιν οἱ τῆς Θεοῦ γνώσεως ἤξιωμένοι· καὶ ἡ ἀφροσύνη αὐτοῦ λεγομένη, ἀξία τῆς γνώσεως τυγχάνουσα τοῦ Θεοῦ, μέγαν τινὰ καὶ βαθὺν εἶχε λόγον. Τὴν δοκοῦσαν γὰρ ἀφροσύνην, καθ' ἣν « ἐκένωσεν ἑαυτόν, μορφὴν δούλου λαθὼν, καὶ μέχρι θανάτου παρεθῆναι, οὐκ ἠγνόησεν ὁ Θεός· αὐτοῦ γὰρ κρίσει γεγέννηται. » Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ, « κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῶν δύναμις Θεοῦ ἐστίν· εὐδόκησε » γὰρ « ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. » εἰ γὰρ καὶ Ἕλλησιν ἐδόκει μωρία, κατὰ λόγους γούν ἐτελείτο βαθεῖς. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « τὴν ἀπειρίαν μου, » ἐξέδωκεν· τῆς γὰρ ἐν ἀνθρώποις κακίας ἀπειρος ὢν, τὴν καλὴν ταύτην ἀπειρίαν ἀνατίθησι τῇ γνώσει τῇ τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ καὶ ἦσαν πλημμύλαι δι' ἃς ἐσταυρώθη, οὐκ ἂν σε τὸν ταῦτα εἰδὸτα διέλαθον. Ἄλλ' οὐκ ἦσαν· δωρεὰς ἄρα με μισοῦντες ἐδίωκον, καὶ ψευδομαρτυρίας συστάντες κατ' ἐμοῦ ἐξέπραττον ἃ οὐκ ἤρπασα. Καὶ ἄλλως δὲ ὡς κατὰ γνώμην τοῦ Πατρὸς τὰς ἡμετέρας ἀναλαθὼν ἀμαρτίας ταῦτά φησιν, κατὰ τὸ, « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Γέγραπται δὲ καὶ ὅτι « Κατὰρα γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν. »

Οὐδεὶς γε μὴν ἀμαρτωλὸς ἔχει γινωσκομένην ἀπὸ Θεοῦ ἀφροσύνην ἢ πλημμύλειαν, ἐπεὶ πρόσθεν αὐτοῦ μενούσας οὐ διαμένων (14) τῶν παρανόμων ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ· οὐ μακρὰν δὲ ἀφροσύνην τῆς ἀγνοίας, καθ' ἣν λέγει πρὸς τινὰς, « Οὐδέποτε

⁶² Joan. x, 18. ⁶³ Hebr. v, 7. ⁶⁴ I Cor. i, 25. ⁶⁵ II Tim. ii, 19. ⁶⁶ Philipp. ii, 7. ⁶⁷ I Cor. i, 18, 24
⁶⁸ Isa. lxxxiii, 4. ⁶⁹ Gal. iii, 13. ⁷⁰ Matth. vii, 23.

ἔργων ὑμᾶς· » καὶ καθ' ἣν οὐκ εἰδέναι λέγει τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ὥραν τῆς κρίσεως. Εὐσεβῶς οὖν τούτων νοουμένων, καὶ τὴν ἀφροσύνην οὕτω νοήσωμεν· καὶ γὰρ διδάσκαλος τελείαν ἔχων ἐπιστήμην, διὰ συγκαταβάσεων τοῖς εἰσαγομένοις ταῦτα φαίνεται γινώσκων, ὧν εἰσιν ἐκείνοι χωρητικοί· τρόπον τινὰ συνομοιοῦμενος αὐτοῖς, τὴν τοιαύτην συγκατάβασιν ἀπεδέξατο πῶς ἀγνοίαν, πῶς καὶ ἀφροσύνην, ὑπάρχουσαν· ἐπεὶ τοίνυν καὶ « Ἰησοῦς πλοῦσιος ὧν » ἐν σοφίᾳ, « ἐπτώχευσεν δι' ἡμᾶς, » ὡς μὴ σοφία δοκεῖν, ἔσχεν ἀφροσύνην δι' ἧς ἐπλουτίσθημεν ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει, καταλλήλως δεῖ καὶ τὰς πλημμελείας νοεῖν. Εἰ δὲ τις προσκόπτει, σκοπεῖται τὰ χεῖρω δοκοῦντα τούτων εἰρημένα περὶ Θεοῦ, λήθην, μεταμέλειαν, θυμὸν, ὀργὴν, καὶ τὰ τοιαῦτα (15).

Στ. ε'. Ταύτην δὲ τὴν ῥῆσιν καὶ ὁ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν αὐτῷ Παῦλος ἐξέθατο λέγων· « Ἐκαστος ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρρακτέω εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρρεσεν, καθάπερ γέγραπται· Οἱ ὄνειδισμοὶ τῶν ὄνειδίζόντων σε ἐπέπεσαν ἐπ' ἐμέ. »

Στ. ια'. Εἶποι δ' ἂν τις· Μὴ φάγου καὶ οἰνοπότου δόξαν ἠνέγκατο παρὰ τοῖς κακοῖσιν; Πρὸς δ' ῥητέον ὡς οὐκ ἀεὶ τοῦτο ἐπραττεν, οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ μαθηταί, ἀλλ' ἠνίκα πρὸς ἐστίασιν ἐκαλοῦντο τοῦ ὠφελῆσαι χάριν καὶ ποιῆσαι σημεῖα. Καὶ δηλοῦσιν οἱ εὐαγγελισταὶ τὰ ἐν τοῖς τοιοῦτοις γενόμενα θαύματα· σπανίως δὲ καλούμενος ἀπείε πρὸς τὰ συμπίσσα. Τοίνυν ῥῥῶντες οἱ διαβάλλοντες τοῦτο ἐχρῶντο τοῖς λόγοις, τὸν λοιπὸν τῆς αὐτοῦ διαίτης ἀγνοοῦντες καιρὸν. Πλὴν ἀρκεῖται πρὸς ἀπόδειξιν ἢ ἐν τεσσαράκοντα αὐτοῦ ἡμέραις συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος γενομένη νηστεία (16). Καὶ ἐπειδὴ τῆς ἐξ ἀλόγων παθῶν ἐπάρσεως κωλυτικὴ ἐστὶν ἡ νηστεία, « Συνέκαμψα, φησὶν, ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχὴν μου. » Σύνθηδες δὲ τοῖς φαύλοις ὀνειδίζειν τοῖς ἀγαθοῖς δι' ἃς ἔχουσι καλοκαγαθίας· « Βδέλυγμα γὰρ ἀμαρτωλῶν θεοσέβεια. » Ὁ δὲ σάκκος ἀντίτεται τὴν σκληρὰν καὶ καυτικὴν διαίταν ἣν ἔσχε περὶ ἡμῶν ἐξομολογούμενος. Τινὲς δὲ διὰ τούτου δηλοῦσθαί φασιν ὃ ἀνεληφθε σῶμα.

Στ. ιδ'. Ὑπάκουσον, φησὶν, εἰς καιρὸν διὰ τὸ πολὺ σου ἔλεος τὴν ἀληθεῖα σωτηρίαν παρέχων τοῖς ὑπὲρ ὧν ἀξιώ. Τοῦτο δὲ ποιήσεις ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντα « σώσας » διὰ τῆς ἀναστάσεως· ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ ἀναδέχομαι ζῶν τε καὶ σωτηρίαν. Ἡ δὲ κατὰ Θεὸν σωτηρία « ἐν ἀληθείᾳ, » τυπικῆς οὐσης τῆς ὑπ' ἰατρῶν καὶ στρατηγῶν σωτηρίας. Εἰ καὶ ἄλλοτε τοίνυν ἔφησθε· ἐν ἐμοὶ εὐδόκησας, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους δέξον τὴν εὐδοκίαν σου, ὑπὲρ αὐτῶν με ἀναστήσας. Σὺν ἐμοὶ γὰρ ζωοποιηθήσονται οἱ δι' ἀμαρτίας νεκροί. Ταῦτα μυσταγωγῶν ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὁ Θεὸς πλοῦσιος ὧν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ ἀγάπην

nescire dicit et « diem » et « horam » iudicii⁷². Quam cum benigne intelligamus, insipientiam quoque eadem ratione interpretabimur. Nam magister perfectam habens scientiam se ad sensum nostrum accommodat, eademque discere videtur quorum ipsi capaces sumus : quodam igitur modo nobis assimilatus, ita se humiliavit Christus ut nunc insipientem, nunc ignarum se profiteretur. Quando igitur « Jesus, dives cum esset » in sapientia, « egenus factus est propter nos⁷³, » et latente sapientia, insipientiam habuit qua nos ditesceremus in omni verbo et in omni scientia, eadem nos de ejus delictis sentiamus necesse est. Quod si quis hoc impugnaverit, recordetur quot et quanta vitia Deo tribuantur in Scriptura, oblivio, consiliorum mutatio, furor, ira, et cætera istiusce generis.

VERS. 10. Hoc effatum explicat ille Paulus qui Christum in semetipso habebat, dicens : « Unusquisque nostrum proximo suo placeat in bonum. Etenim Christus non sibi placuit, sed, sicut scriptum est : Improperia improperantium tibi ceciderunt super me⁷⁴. »

VERS. 11. Dicit forte quis : Nonne homo edax et potior habebatur apud malos ? Ad quod respondendum, non sæpius conviviis ipsum aut discipulos ejus interfuisse, sed aliquoties invitatos non renuisse, quippe qui beneficia et miracula exhibere destinarent. Narrant evangelistæ hac ratione patrata miracula. At nonnisi rarissime convivio interfuit. Quod autem cernentes calumniosiores ejus, talibus sermonibus eum increpaverunt, haud secus ac si luxuriæ deditus viveret. Hos ut confutemus sufficiat jejunium illud memoravisse quo quadraginta diebus continuo et sine ulla intermissione jejunavit. Et cum jejunium prohibeat ne indomitis cupiditatibus extollamur, « incurvavi, » inquit, « in jejunio animam meam. » Solent scelerati homines viris honestis virtutes exprobrare quibus ornantur. Nam « exsecratio peccatori cultura Dei⁷⁵. » Saccus vitam duram exprimit et miseram qua vixit de nobis confessus. Contendunt quidam per saccum corpus indicari quod induit.

VERS. 14. Exaudi, inquit, tempore opportuno ; propter multitudinem misericordiæ tuæ iis veram salutem præbe, pro quibus precor. Hoc autem perficies eum « salvum » faciendo per resurrectionem, qui pro illis mortuus est : nam pro vobis suscipio vitam et salutem. Non est salus « in veritate » nisi quam Deus operatur, typice modo salvamur a medicis et ducibus. Licet igitur alias profitearis tibi in me bene complacuisse, tempore passionis ostende quantum tibi placeam, suscitando me pro hominibus. Nam mecum convivificabuntur qui peccatis mortui sunt. Quæ mysteria docens ait Apostolus :

⁷² Matth. xxiv, 36. ⁷³ II Cor. viii, 9. ⁷⁴ Rom. xv, 2, 3. ⁷⁵ Eccli. i, 32.

(15) Macte pulchram et curiosam explanationem dicit Evangelii Matth. xxiv, 36 ! quam quidem explere naviter videtur S. Cyrillus. Sed et alibi interdum agnovimus Didymum a suo populari Cyrillo

in sacris Exegesibus expressum.

(16) Habet hæc ad litteram Cyrillus commun. ad hunc eundem ps., vers. eodem.

« Deus qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo ⁷⁶. »

VERS. 15. Ne luto infligamur orat, hoc est ne corpori cupiditatibus nostris infligamur. Lutam forte et peccata nostra in corpus suum assumpsit, ut eas auferret. Orat etiam ut a tentationibus nos « eruamur; » nam cum ipso superamus profunda aquarum. « In eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari ⁷⁷. » In profunda ista delabuntur qui non fortiter tentationes superant, nec alius est præter Deum qui nos eruat. Ad quem dicit etiam : « De profundis clamavi ad te, Domine ⁷⁸; » et cætera etiam pro nobis postulat. Nihil enim eorum quæ alios lædunt, timet ipse. Quod si igitur ante mortem tribuletur et angatur, nostri causa præcipue hæc mala tulit, necnon ut probaret se verum hominem exstitisse.

VERS. 17. Clementiam Dei in homines invocat pro quibus precatur : nam peccata eorum solvit. Eadem etiam de causa « multitudinem miserationum » velut pro omnibus rogat; nam missus est « non ut iudicaret mundum, sed ut salvaretur mundus per ipsum ⁷⁹. » Suavem dicit esse misericordiam Dei ut supplicia quæque deprecetur; nam puniturus homines ait Deus : « Non pareat oculus meus super eum, et non miserebor ejus ⁸⁰. » Puerum se vocat, quod homo factus sit : significat etiam eadem vox Filium, nam per omnia nobis similis « absque peccato ⁸¹, » et formam servi accipiens ⁸², et affectus bonos quicunque hominibus innati sunt, induens, hæc habet. Redimitur autem anima ejus, quando ab inferis evadat, et animas redimat ibi captivas. Quod non convenit animæ ratione destitutæ et omni propria subsistentia; nam redimi non potest anima nisi ratione prædita sit. Dices autem animam ejus redimi et animas quæcumque sibi comparaverit : ita enim homo Dei dicitur sanctus. Sic etiam fit unus spiritus cum eo anima quæ Deo adhæret ⁸³. Redimit quidem animam tradens pro anima quam suscepit, uti etiam corpus pro corpore, ut omnino homo pro homine detur. Quos ut ipse suscitans eruat, precatur, ut inimici confundantur et diabolus cui imperium mortis. Isti te non fugiunt, inquit, cum « in conspectu tuo » sint; nisi forte tribulationes eos opprimi indicent pro quibus missus est. Docet nos his verbis quantum nobis pepercerit Deus, dum proprio Filio suo non pepercit. Per « opprobrium » et « miseriam » significavit crucem.

VERS. 21. Per allegoriam dicitur Jesus opprobrium et miseriam exspectavisse ut pro mundo passus, peccatum ipsius tolleret. Non fuit inter homines secundum carnem Israelitas vocatos, qui cum eo mori vellet; qua de causa contristatus

A ἦν ἡγάπησεν ἡμᾶς, νεκροῦς ὄντας διὰ παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας τῷ Χριστῷ συνεζωοποίησεν. »

Στ. ιε'. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ἐμπαγῆναι πρὸς τὴν ἡμῶν εὐχεται, ἵνα μὴ διὰ παθῶν ἐμπαγῶμεν τῷ σώματι. Πηλὸν δὲ ἴσως καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνέλαβεν ἐπὶ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, ὅπως ταύτας ἀνέλη. « Ῥυσθῆναι δὲ καὶ τῶν πειρασμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀξιοί· σὺν αὐτῷ γὰρ νικῶμεν τῶν ὕδατων τὰ βάθη. » « Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς, πειραθεὶς, δύναται τοὺς πειραζομένοις βοηθῆσαι. » Εἰς δὲ τὰ βάθη ταῦτα πίπτουσιν ἢ μὴ γενναίως τοὺς πειρασμοὺς ὑπομένοντες, θεῷ μόνου ρυομένου. Πρὸς δὲ καὶ φησιν, « Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε, » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις δὲ ὑπὲρ ἡμῶν αἰτεῖ. Οὐδὲν γὰρ αὐτὸν φοβεῖ τῶν ἑλλογῶν βλαπτόντων· κἀν ἐκθλίβηται τοίνυν πρὸ θανάτου καὶ ἀθρονοῦ, ἡμῶν μὲν ἕνεκα προηγουμένως, μάλιστα δὲ ἵνα καὶ ἄνθρωπος δευχθῆ γενόμενος ἀληθῶς, ἀνδέχεται ταῦτα τὰ πάθη.

Στ. ιζ'. Τὴν τοῦ Θεοῦ δὲ χρηστότητα ἐπὶ τοῖς ὑπὲρ ὧν ἀξιοί γενέσθαι παρακαλεῖ· λύσει γὰρ αὐτοὺς τὰς ἁμαρτίας. Διὸ καὶ « πλήθος οἰκτιρῶν » ὡς ὑπὲρ πάντων αἰτεῖ· οὐ γὰρ ἐπὶ « τὸ κρίναι τὸν κόσμον, ἀλλὰ σῶσαι » ἐπέμψθη. Τὸ δὲ χρηστὸν τῷ ἑλέφ κροῦσθαι πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ κολαστικοῦ τῷ γούν κολάζοντι φησιν ὁ Θεός· « Οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμὸς σου ἐπ' αὐτῷ, οὐδ' οὐ μὴ ἐλεήσεις αὐτόν. » Παῖς δὲ διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐκάλεσεν ἑαυτόν· εἰ καὶ τὸν Ἰδὸν ἡ λέξις δηλοῖ. Ὁμοιωθεὶς γὰρ ἡμῖν « χωρὶς ἁμαρτίας, » καὶ μορφήν δούλου λαβὼν, καὶ τὰ φυσικὰ ἡμῶν καὶ ἀδιάβλητα οἰκειωσάμενος πάθη, ταῦτα φησιν. Ἐλυτροῦτο δὲ αὐτοῦ ἡ ψυχὴ μὴ ἐν ἔθου καταρχομένη, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκεῖ λυτρομένη. Ὅτι περὶ αὐτὸν εἰποι τις περὶ ἀλόγου ψυχῆς οὕσης ἀνυποτάτω κατ' ἑαυτήν· ἀλλὰ καὶ λυτροῦσθαι λογικῆς ἐστὶ ψυχῆς δυνατόν. Λέγοις δὲ ψυχὴν αὐτοῦ καὶ πᾶσαν τὴν οἰκειωθεῖσαν αὐτῷ· ὡς ἄνθρωπος Θεοῦ ὁ ἅγιος λέγεται. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ κολληθεῖσα ψυχὴ καὶ ἐν πνεύματι μετ' αὐτοῦ γενομένη ἦν. Καὶ λυτροῦται διδοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἦν ἀνεληφέν· ὡς καὶ τὸ σῶμα ὑπὲρ σώματος· ἵν' ὅπως ἄνθρωπος ὑπὲρ ἀνθρώπου δοθῆ. Οὗς δὲ ἑαυτοῦ ρυσθῆναι ζητεῖ διὰ τῆς ἀναστάσεως, ὅπως ἢ ἐξ ἑθροῦ καταλυθῶσι, καὶ ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου διάβολος. Οὗς οὐκ ἀγνοεῖς, φησίν, « ἐνώπιόν σου τυγχάνοντας· εἰ μὴ δὲ θλίψεις τὸ καταπονέσθαι τοὺς ὑπὲρ ὧν ἀπεστάλην. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων τῆς ὑπὲρ ἡμῶν φειδῶ τοῦ Θεοῦ, δι' ἣν οὐκ ἐφείσατο τοῦ ἰδίου Υἱοῦ. Διὰ δὲ « τοῦ ἀνειδισμού » καὶ « τῆς καταλαιωρίας » ἐδήλωσε τὸν σταυρόν.

Στ. κα'. Πρὸς δὲ ἀλληγορίαν, τοῦ Ἰησοῦ προσοκῶντος ἀνειδισμόν καὶ καταλαιωρίαν, ἵνα ὑπὲρ τοῦ κόσμου παθῶν ἄρῃ τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ. Οὐδέ τις τῶν κατὰ σάρκα Ἰσραηλιτῶν συναποθανεῖν ἠθέλησεν αὐτῷ, ἵνα συλλυπηθῆ περιλυτον ἔχων τὴν ψυχὴν

⁷⁶ Ephes. II, 4, 5. ⁷⁷ Hebr. II, 18. ⁷⁸ Psal. CXXIX, 1. ⁷⁹ Joan. III, 17. ⁸⁰ Ezech. VII, 4. ⁸¹ Hebr. II, 15. ⁸² Philipp. II, 7. ⁸³ I Cor. VI, 17.

Εως θανάτου· οὐδὲ παρεκάλεσεν αὐτὸν, συγκαταθέ-
 μανος ταῖς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ προφητείας. Τὸ
 δὲ ἐναντίον, χολή καὶ βῆλος ὁ καρπὸς αὐτῶν ἐγεγόνει,
 μὴ τηρησάντων τὴν ἐξ ἀρχῆς φυτεῖαν ἣν ὁ Θεὸς
 ἐφύτευσεν, τὴν Ἰουδαϊκὴν πληθύν· ἀμπελον καρποφό-
 ρον πᾶσαν ἀληθινήν. Στραφεῖσα δὲ εἰς πικρίαν,
 ἐγένετο ἀμπελος ἄλλοτρια. » Εἰρηται γοῦν περὶ αὐ-
 τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀνοήτων γεγενημένων· « Ἐκ γὰρ
 ἀμπέλου Σοδόμων ἢ ἀμπελος αὐτῶν· καὶ κληματὶς
 αὐτῶν ἐκ Γομόρρας· σταφυλὴ αὐτῶν σταφυλὴ χολῆς,
 βότρυς πικρίας αὐτῆς· θυμὸς δρακόντων ὁ οἶνος αὐ-
 τῶν, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνιάτος. » Ταύτην τὴν τῆς
 σταφυλῆς χολὴν, καὶ τῆς πικρίας τὸν βότρυν προσ-
 ῆγαγον αὐτῷ πότον, καίτοι διψῶντι τὴν αὐτῶν σω-
 τηρίαν· οἶνον γὰρ παράβασις, βῆλος· πλὴν ἐν τῇ
 κληπεί τῶν ἐθνῶν εὐρίσκειται συλλυπούμενος καὶ πα-
 ρακαλῶν. Φασὶ γοῦν· « Εἰ συναπεθάνομεν, καὶ συζή-
 σομεν » καὶ, « Σύμφυτοι τοῦ θανάτου αὐτοῦ γεγονά-
 μεν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἐσόμεθα. »

Στ. κζ'. Τὰ διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀναλαβῶν εἰς
 τὸ σῶμα τραύματα, διὰ τὰ ταύτας ἴασασθαι. Ἄ δὴ
 πεπόνθαμεν ὑπὸ λησῶν ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἰε-
 ρουσαλήμ εἰς Ἱεριχὼν, κέκληκεν ἰδία τραύματα. Ἄλ-
 γηδὸνα δὲ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς ἀμαρτάνομεν,
 ἔχει. Εἰ δὲ καὶ διωγμὸν κατ' αὐτοῦ προσθήσομεν,
 προσθήκη ἀληθῶν ποιούμεν τῷ μηκέτι ὑπὲρ
 ἀμαρτωλῶν ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ διωκόντων αὐτὸν
 ἀλγεῖν.

Στ. κθ'. Ὅτι γὰρ οἱ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἔχοντες
 Θεοῦ ζῶσιν, δηλοῖ τό· « Αὕτη ἡ ζωὴ σου, καὶ ἡ
 μακρότης τῶν ἡμερῶν σου, ἀγαπᾶν σε Κύριον τὸν
 Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου »
 καὶ τό· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. »
 Βίβλος δὲ ἐν ἧ ὁ οὕτω ζῶντες ἐγγράφονται, ἡ
 Θεοῦ γνῶσις, ἐστὶν γινώσκοντες τοὺς ὄντας αὐτοῦ·
 ὃ ἔπειτα τοὺς ἀναξίτους ἐξαλείφεται τῆς αὐτοῦ
 μνήμης.

Στ. λδ'. Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ λύων τοὺς πεπεδημέ-
 νους, καὶ ἐξάγων ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου
 φυλακῆς.

Στ. λζ'. Οἱ τε πάλαι λεγόμενοι προφῆται καὶ θεο-
 φίλοι ἄνδρες, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ὑπηρεταὶ καὶ διά-
 κωνοὶ τοῦ Ἐθαγγελίου.

PSALMUS LXIX.

Στ. α'. Σωτηρία δὲ παντὸς μετανοῦντος ἡ ὦν
 ἐπελάθετο μνήμη. Μνησθήσονται γὰρ καὶ ἐπιστρα-
 φήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς·
 ἀγαθοῦ γὰρ μνήμη τέλος ἐπιστροφῆς. Πάντες γὰρ
 κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ γεγονότες, ἐνοίας
 ἔχουσιν ἐσπαρμένας περὶ Θεοῦ· ἀν' ἐξ ἀμελείας τις
 ἀμάρτη, μετανοῶν ἀναμνησκέται τοῦ ἀγαθοῦ, οὐ
 κατὰ φύσιν ἔχει τὴν ἐνοιαν.

Στ. γ'. Ἠγαίται δὲ τῆς ἀμαρτίας ἀναίσθησις κα-
 λῶν. Διὸ σὺν ἡδονῇ καὶ παρῆρησι πολλὰκις πράττε-
 ται τὸ κακὸν, κατὰ τό· « Ὡν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ
 αὐτῶν. » Πρὸς οὗς ἡ προφητεία φησὶν· « Αἰσχύνθητε
 ἐπὶ καυχῆσεως ὑμῶν. Φέροι γὰρ φόγον τε καὶ ἀπ-

A est, animam tristem habens usque ad mortem. Nec
 fuit qui eum consolaretur, per prophetas de ipsius
 morte elocutus. Quin imo, fel et acetum fructus
 tulerunt : non servaverunt plantationem quam prin-
 cipio Deus plantavit, Judaicam et vitem fructiferam
 omnem veram; conversa autem in amaritudinem,
 vitis aliena facta est⁶⁴. » Habentur hæc de inimicis
 ipsis quasi ratione destitutis. « Etenim ex vite So-
 domorum vitis eorum, et palmes eorum ex Go-
 morrha; uva eorum, uva fellis; botrus amaritudi-
 nis eis : furor draconum vinum eorum, et furor
 aspidum insanabilis⁶⁵. » Hoc felle uvæ, et botro
 amaritudinis potaverunt eum, salutem ipsorum
 sitientem : nam corruptio vini acetum. Non inveni-
 tur nisi in vocatione gentium qui simul contrista-
 retur et consolaretur; dicunt itaque : « Si com-
 mortui sumus, et convivemus⁶⁶; » et : Complantati
 mortis ejus facti, simul et resurrectionis erimus⁶⁷. »

VERS. 27. Vulneribus scilicet affectum est corpus
 ejus propter peccata nostra, ut ea sanaret. Vul-
 nera proprio nomine vocantur ea quibus a latroni-
 bus percussi sumus de Jerusalem ad Jericho iter
 facientes; hic autem dicit « dolore » propter pec-
 cata nostra permotum fuisse. Quod si eum etiam
 persequimur « super dolorem » addemus, quod jam
 non pro peccatoribus tantum, sed pro persequen-
 tibus eum doleat.

VERS. 29. Eos vivere qui virtutibus et Dei scien-
 tia ornantur, docet illud : « Hæc est vita tua, et
 longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum
 tuum ex toto corde et tota mente tua⁶⁸; » et illud :
 « Qui credit in me habet vitam æternam⁶⁹. » Li-
 ber in quo hi viventes scribuntur, scientia Dei est
 cognoscentis eos qui ipsius sunt : unde consequit-
 ur impius ex memoria ejus deleri.

VERS. 34. Ipse enim est qui compeditos solvit, et
 vincitos educit e vinculis, et e domo custodiæ.

VERS. 37. Illi scilicet qui olim prophetæ vocaban-
 tur et pii homines, et qui postea ministri et docto-
 res Evangelii exstiterunt.

VERS. 1. Salus homini poenitenti memoria eorum
 quæ oblitus fuerat; nam recordabuntur et ad Deum
 convertentur omnes fines terræ; memoria enim
 boni, finis conversionis. Nam omnes ad imaginem
 et similitudinem Dei facti, notitiam Dei habent na-
 tura animo insitam; etiam si quis per negligentiam
 peccaverit, ubi poenitentiam agit, bonum recorda-
 tur cujus sensum innatum habet.

VERS. 3. Peccare videtur qui bonum non sentit.
 Et hac de causa sæpius libenti et libera mente pec-
 cant, juxta illud⁷⁰ : « Quorum gloria in confusione
 ipsorum. » Ad quos prophetia dicit : « Erubescite et
 gloriatione vestra. Affert enim reprehensionem et

⁶⁴ Jerem. ii, 21. ⁶⁵ Deut. xxxii, 32. ⁶⁶ II Tim. ii, 11. ⁶⁷ Rom. vi 5. ⁶⁸ Deut. xxi, 30. ⁶⁹ Jct x
 ii, 36. ⁷⁰ Philipp. iii, 19.

ruinam : » nam erubescences continuo a malo abstinent, et bonum consequenter faciunt. Qui, inimici cum sint, ut revertantur oral, eorum memores quæ sunt operati : nam « quæsierunt animam meam, » a facinoribus et cadibus abhorrentem quibus indulgebant, et a defectione qua a Deo defecerant. Rogat etiam ipsorum utilitati inserviens ut a mala via avertantur, et de consilio confundantur quo eum seduci voluerant, dicentes : « Euge ; » hoc est, captabimus te fugientem a nobis. Notandum est hic nocendi voluntatem illis competere ; sed malum opere non perficiunt, nisi Deus hoc eis concesserit.

Vers. 5. Hoc salutare non aliud præter Christum, qui nobis æternæ salutis auctor, et « hoc salutare videbit omnis caro⁹¹. »

Α ὠλειαν · αἰσχυνθέντες γὰρ πεπαύσονται τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀκολούθως ποιήσουσιν. Οὐδὲ καὶ νῦν ἐχθροὺς ὄντας ἐντραπήναι προσεύχεται, μνησθέντες ἂ διεπράξαντο. « Ἐζήτησαν ἡ γὰρ ἐμου τὴν ψυχὴν, » ἢ πλημμελεῖν ὁμοίως ἢ ἀποκτεῖναι μὴ συντρέχουσαν αὐτοῖς εἰς ἀπόστασιν, καθ' ἣν ἐκτός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Τοῦ δὲ κατὰ κακίαν δρόμου ἀποστραφῆναι, διὰ τὸ συμφέρον αὐτοῖς ἐξαιτεῖ, καὶ μὴν αἰσχυνθῆναι ἐφ' οἷς ἐβουλήθησαν καὶ αὐτὸν γίνεσθαι κακόν, λέγοντες « Εὕγε, » τουτέστι, κρατήσομέν σου φεύγοντος ἀφ' ἡμῶν. Ὅρα δὲ ὅτι μέχρι τοῦ βουληθῆναι κακῶς δύναμιν ἔχουσιν, τὴν βλάβην οὐ δρώντες, εἰ μὴ θεὸς αὐτοὺς παραδῶ.

Στ. ε'. Τοῦτο δὲ τὸ σωτήριόν ἐστιν ὁ Χριστός, ὁ αἴτιος αὐτοῖς αἰωνίου σωτηρίας, ὧν τοῦτο « τὸ σωτήριον ἐφεται πᾶσα σὰρξ. »

PSALMUS LXX.

Vers. 1. Qui sperat in Deo, non confundetur in æternum, eademque ratione fallit mox spes eum qui in alio quopiam confidit ; nam : « Fidens in divitiis, hic cadet⁹². » Ita : « Nolite considerare in principibus, et in filiis hominum, quibus non est salus⁹³. » Ita etiam : « Maledictus homo qui spem habet in homine ; benedictus homo qui fidit in Domino, et erit Dominus spes ejus⁹⁴. » De spe autem illa scriptum est⁹⁵ : « Regenerasti nos in spem vivam ; » quam qui habet, ait, non confundetur in æternum. « In justitia eruitur, » qui a peccato abstinet, et in sapientia qui illam sectatur. Dices forte illum rogare ut ab injustis eruatur ; nec dedecet hoc viros, qui juxta inscriptionem aliorum causa in captivitate abducti fuerant, et ideo haud immerito libertatem rogarent. At justitia quoque vocatur vita virtutibus ornata, et injustitia omne peccatum opere perfectum. Orat igitur ut ex injustitia in justitia eruatur ; quam qui diligit animam suam odio habet. Quod autem omnes virtutes justitia designet, docet illud : « Qui ambulat in justitia⁹⁶, » irprehensibilis ; omnem vero malitiam injustitiam dicit, indicat illud⁹⁷ : « Injustitiam odio habui, et abominatus sum ; » et rursus illud : « Sanguis Jesu Christi emundet nos ab omni injustitia⁹⁸. » Eandem vocem adhibebit, quicumque legis umbram voluerit deserere, ut justitiam Dei habeat per fidem in Jesum Christum, et non justitiam suam quæ ex lege est.

Vers. 2. Qui possent homines vel creaturis quæ te circumdant tam inferiores clamores edere tibi exaudiendos ? At tu, utpote bonus, te infirmitati nostræ accommodans, « inclina aures tuas ad me » de salute rogamtem.

Vers. 6. Possunt hæc ad omnes referri : nam nisi Deus servaret et foveret in utero conceptum, non subsisteret utique, vitæ omnino exsors. — Proprio non spirituali sensu intelligenda illa, « ex utero ; » spiritualis enim loco non conveniret. Nam scriptum est et Samuelem ante cognovisse Deum, » quando pie a teneris unguiculis educatus sit. Dicit

Στ. α'. Ὁ ἔχων εἰς Θεὸν ἐλπίδα μέχρι τοῦ πανάθαι αἰῶνος οὐ κατασχύνεται, καθάπερ ὁ ἐπὶ τι πεπαθῶς ἕτερον ἤνικα τῆς ἐλπίδος ἐκπέσει. « Ὁ πεπαθῶς » γὰρ « ἐπὶ πλούτῳ, » φησὶν, « οὗτος πεσέται ; » καὶ, « Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀρχοντας, ἐπὶ υἱοῦς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἐστι σωτηρία. » Καὶ, « Ἐπικατάρτας ὅς ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἀνθρώπων · εὐλογημένος δὲ ἄνθρωπος ὅς πέποιθεν ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔσται Κύριος ἐλπίς αὐτοῦ · » περὶ ἧς γέγραπται, « Ἀναγεννημένοι εἰς ἐλπίδα ζῶσαν, » ἦν ὁ ἔχων, φησὶν, οὐ κατασχυνθείη εἰς τὸν αἰῶνα. « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἠρύεται τις, μηδὲν ἀδικῶν, ἐν τε σοφίᾳ πάλιν ὁ ταύτην ποθῶν. Αἰτοῖτο δ' ἂν καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικούντων ῥυσθῆναι · πρέπον γὰρ τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῖς ἑτέροις χάριν αἰχμαλώτοις γεγεννημένοι, δικαίως γὰρ αἰτοῦσι ῥυσθῆναι. Ἄλλα καὶ ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ δικαιοσύνη ὠνόμασται, ὡς ἀδικία πᾶσα ἢ ἐν πράξει ἁμαρτία. Ἀξιοὶ τοίνυν ἐκ τῆς ἀδικίας ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ῥυσθῆναι · ἦν ὁ ἀγαπῶν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν · ὅτι δὲ ἡ καθόλου ἀρετὴ δικαιοσύνη, δηλοῖ τὸ « Ὁ πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ, » ἁμωμος · καὶ τὸ πᾶσαν κακίαν ἀδικίαν εἶναι, τὸ, « Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην · » καὶ τὸ, « Αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ καθαρίσει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας. » Ἐρεῖ τὴν φωνήν καὶ ὁ τὴν τοῦ νόμου σκίαν ὑπερβῆναι βουλόμενος, ἵνα οὐχὶ Θεοῦ δικαιοσύνην, πιστεύσας εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ μὴ δικαιοσύνην ἰδίαν τὴν ἐκ τοῦ νόμου.

Στ. β'. Πῶς δ' ἂν οἱ ἄνθρωποι, τοσούτων καὶ τῶν περὶ σὲ κτισμάτων λειπόμονοι, βοήν ἀφεῖναι τῶν σῶν ἀκοῶν ἐφικνούμενην δύναμεια ; ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς τρόπος συγκαταβάσεως « κλίνον τὸ οὖς σου πρὸς με » περὶ σωτηρίας δεόμενον.

Στ. γ'. Δύναται ἐπὶ πάντων ἀρμόζειν « εἰ μὴ γὰρ Θεοῦ δύναμις ἐφρουρεῖ καὶ ἐφύλαττεν τὸ κατὰ γαστρός κυσκόμενον, οὐκ ἂν συνέστη, οὐκ ἂν μετέσθαι ζωῆς. — Σωματικῶς οὐ νοητέον τὸ « ἐκ γαστρός » οὐ γὰρ ἕμα τῷ τόπῳ τὸ λογικὸν ἐνεργεῖ γέγραπται γὰρ καὶ τὸν Σαμουὴλ « πρὶν γινῶναι τὸν Θεόν, » καί τοι θεοσεβῶς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀνήκτο · λέγει δὲ καὶ

⁹¹ Isa. xl, 5 ; Luc. iii, 6. ⁹² Prov. xi, 28. ⁹³ Psal. cxlv, 2, 3. ⁹⁴ Jerem. xvii, 5, 7. ⁹⁵ I Pet. i, 3. ⁹⁶ Psal. xxxiii, 15. ⁹⁷ Psal. cxviii, 165. ⁹⁸ I Joan. i, 7.

Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ, « Καὶ πάντα τὰ παιδία ὅσα μεθ' ἡμῶν σήμερον, ἃ οὐκ οἶδεν ἀγαθὸν ἢ κακόν, εἰσελεύσεται εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. » Πῶς οὖν τηλικάδε Θεὸν εἰδώς ὁ λέγων, ἐπεστηρίζετο προαιρετικῶς ἐπ' αὐτῷ; Λέγει τοίνυν, ὡς ἀνέθηκά σοι τὴν ἀρχὴν τοῦ νοεῖν τε καὶ ἐνεργεῖν· ἀφ' οὗ νοῦ σε μόνον εἰδώς. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν εἴποι τις ἀπὸ κακίας μετανοεῖν, ἀλλ' ὁ μείνας ἐξ ἀρχῆς ἐν Θεῷ, λέγων καθάπερ Ἰωβ· « Εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἔφαγον μόνος, καὶ ὄρφανοὶς οὐ μεταδέδωκα, εἰ μὴ ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ὠδήγουν αὐτοὺς καὶ ἐξέτρεφον, ὡς πατήρ, » δῆλον, ἐξ οὗπερ ἤρξατο λογικῶς ἐνεργεῖν· ὡσπερ οἱ λέγοντες· « Εἰ ἐπελαθόμεθα τοῦ ὀνόματός σου· εἰ διεπετάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς Θεὸν ἀλλότριον, » ἀφ' οὗ φρονεῖν ἤρξαντο δηλαδὴ. Ἀρμόττει δ' ἂν καὶ τῷ ἐκ θείας διδασκαλίας καὶ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος γεννωμένῳ, καταλλήλως τῇ γεννήσει ταύτῃ γαστρὸς καὶ κοιλίας νοουμένων ἀφ' ὧν γεννηθεῖς νοητῶς προελήλυθεν.

Στ. ζ'. « Βδέλυγμα γὰρ ἀμαρτωλῶν θεοσέβεια. » Καὶ φάσκουσιν οἱ τοιοῦτοι· « Δῆσωμεν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχητος ἡμῖν ἔστιν. » Διὸ « τοῖς πολλοῖς » ἔφη, τοὔτεστι φαύλοισ τε καὶ χυδαίοις, ἐξ ὧν ἀβλαβῆ με διατηρεῖς. Διὸ συμφώνως ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὅσπερ περικαθάρματα τοῦ κόσμου καὶ πάντων γεγενῆσθαι περιλίψμα; » τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν. » καὶ τὸ, « Δοκῶ γὰρ ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους; » καὶ τὸ, « Θεάτρον τῷ κόσμῳ, ἐγενήθημεν. » τοιοῦτον καὶ τὸ τοῖς ἀμαρτωλοῖς εἰρημένον ὑπὸ Θεοῦ· « Καὶ ἔσται ὑμῖν Ἰεζεκιήλ εἰς τέρας. » ὡσαύτως φησὶν ὁ προφήτης διὰ τὰ συμβολικῶς μάλιστα γινόμενα παρ' αὐτοῦ, οἶον τὸ, ἐπὶ τὸσάδε κατακαθῆναι τοῦτον ἡμέρας ἐπὶ πλευροῦ δεξιῶ, καὶ τόσας πάλιν ἐπὶ εὐωνύμου· καὶ τῶν τριῶν τοῦ σώματος ἕρρησιν. Εἰ δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς ἐδόκουν τοιοῦτοι, ἀλλὰ Θεῷ καὶ τῷ θεῷ λαῶ σοφοὶ τε ἦσαν καὶ δίκαιοι· πολλοῖς δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ διὰ τὸν σταυρὸν ἔδοξε τέρας.

Στ. ι'. Εἰ γὰρ Χριστὸς ὁ λέγων, ἔπετα τῶν, « Εἰ ἐχθρὸς ὠνεῖδισέ με, ὑπήνεγα ἂν. » τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἐπὶ τούτων περὶ τοῦ Ἰούδα φησίν.

Στ. ιβ'. Σὲ βοηθὸν κτώμενος, οἶδα ὅτι ἔβομαι κατασχονομένους πάντας τοὺς ἐχθροὺς μου.

Στ. ιγ'. Τῶν ἐμῶν αἰσχυνομένων ἐχθρῶν, τῷ κατ' ἐμοῦ μάτην ἐσπουδακέναι, προστιθῆμι καὶ νῦν ἐπινικίως αἰνῶν σε τῇ προλαβούσῃ αἰνέσει, περὶ ἧς ἔφη· « Ἐν σοὶ ἡ ὕμνησίς μου διαπαντός. » Ἐνδιέβαλλον δὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ οἱ λέγοντες· « Ὁ Θεὸς ἐγκατέλιπεν αὐτόν. » Μεγίστη γὰρ δηλοῦται κατὰ τοῦ ἐγκαταλείπομένου διαβολή. Πρὸς δὲ τὸ, « Ἐγὼ δὲ διαπαντός ἐλπῶ, » φησίν, δεικνύς ὡς οὐ-

etiam Moyses in deserto⁹⁹: « Et omnis parvulus junior quicumque non novit hodie bonum vel malum, hi introibunt in terram promissionis. » Qua igitur ratione asserit hic pius homo se ultro in Deo fuisse confirmatum? Hæc habere sibi videtur: Ex quo ratione fruor, te unice novi; tu mihi et cogitandi et operandi principium fuisti. Quod usurpare nequit qui fuerit per penitentiam a malo revocatus, sed ille tantum hoc contendit qui usque Deo adhæserit, et cum Job dicit¹: « Quod si et buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, si non de ventre matris meæ dux eis eram, et enutriebam ut pater, » ex quo scilicet rationis ad præcepta vitam instruere possum. Nec dedecet hic sermo eos qui ita loquuntur²: « Si oblitus sum nomen Dei nostri, et si expandimus manus nostras ad deum alienum. » Ex quo sanæ ratione uti cœperunt. Nec inepte hæc de viro interpretaberis per divinam disciplinam ex aqua et Spiritu genito; aquam et spiritum venter uterisque significarent et quibus spiritualiter genitus in lucem prodiiit.

VERS. 7. « Nam execratio peccatori cultura Dei³. » Dicunt qui ita sentiunt: « Justum in vincula conjiciemus quia molestus nobis⁴; » qua de causa « multis » ait se prodigium esse factum, hoc est, hominibus gregariis et vilibus, adversus quos tu me incolumem tueris. Item sonat illud Apostoli: « Tanquam purgamenta mundi facti sumus, omnium peripsema usque ad huc⁵; » et illud: « Nos stulti propter Christum⁶; » et rursus: « Puto enim quod Deus nos apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos⁷; » et rursus: « Spectaculum facti sumus mundo⁸. » Nec alia ratione dicit Deus peccatoribus: « Eritque Ezechiel vobis in portentum, » uti habet propheta⁹, cum toties ejus moribus ventura innuerit. Ita enim dormiit Ezechiel per quadraginta dies super latus dextrum¹⁰, et per totidem rursus super sinistrum¹¹; ita barbam et caput suum tonsit¹². At licet multis tales visi sint, Deo tamen et divinæ plebi sapientes erant et justi: Salvator quoque propter crucem multis prodigium factus est.

VERS. 10. Quod si hæc a Christo dicantur, cum illis consentient: « Si inimicus exprobrasset, sustinuissem utique¹³; » nam hoc et quæ infra habentur ad Judam pertinent.

VERS. 12. Te auxiliante mihi, non ignoro me inimicos pudore affectos visurum.

VERS. 16. Confusis inimicis, fracto scilicet inimicorum in me impetu, denuo nunc ad celebrandam victoriam adjiciam ad laudem illam de qua dictum fuerat: « In te cantatio mea semper. » Detrahebant animæ meæ, dicentes: « Deus dereliquit eum. » Nihil est enim quod magis animam dejiciat. Quamobrem autem hic: « Ego autem semper sperabo, » ait, declarans se nunquam esse derelinquendum a

⁹⁹ Deut. 1, 39. ¹ Job xxxi, 17. ² Psal. xliiii, 21. ³ Eccli. 1, 32. ⁴ Sap. 11, 12. ⁵ I Cor. iv, 13. ⁶ ibid. 10. ⁷ ibid. 9. ⁸ ibid. ⁹ Ezech. xxi, 24. ¹⁰ Ezech. iv, 6. ¹¹ ibid. 4. ¹² ibid. 6. ¹³ Psal. liv, 13.

Deo, nec sibi quid mali ex his clamoribus accidisse. A Nondum rejecta juxta litteram lege, vel sub littera et umbra, introibo secundum vivificantem spiritum, regia potestate potius. Deus mihi dedit ut justitiam renuerem quæ juxta umbram legis; de qua Paulus scribit: « Secundum justitiam quæ ex lege est conversatus sine querela ¹⁴: » at omnia hæc tenebris circumfusa. Quæ ipsi prius lucra fuerant, detrimenta facta sunt, et omnia ut stercora existimat « propter eminentem scientiam Dei ¹⁵. » Apud quosdam legimus: « Negotiationes non cognovi; » indicant hæc verba virum divinæ justitiæ memorem, ab omni mundana negotiatione abhorrere propter injustitiam qua plerumque inficitur.

VERS. 19. Quæ altissima et magnalia tunc perfecta sunt, cum Christus ad nos venit: nam Christo ex Virgine nato, clamavit cælestis exercitus multitudo: « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, et in hominibus bona voluntas ¹⁶. » Ubi enim hæc bona voluntas ad nos accessit, solutæ sunt super terram omnes discordiæ, et gloria facta est in altissimis, dum ad altissima ascenderent qui fuerant salvati. Nam perfecti cum jam essent, sicut Pater cælestis perfectus est, et summam sanctitatem habent, Deum habebant in se omnia in omnibus factum. Ait igitur Salvator in Evangeliiis: « Volo, Pater, ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam ¹⁷. »

VERS. 20. Quoniam autem his, « De abyssis eduxisti me, » adjecit, « iterum, » consentaneum erit, si modo « abyssus » de profundo calamitatum intelligatur, ad hanc sententiam referre, nempe quod ex hac abisso non semel, auxiliante Deo semper benefacere parato, possimus emergere, notum illud Scripturæ testimonium ¹⁸: « Multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos Dominus. » — Nam benignitate et miseratione sua retrahit Deus de abisso malorum eos qui illis immersi sunt. Cum autem admisa mala ad inferos deducere videntur, rejectis malis communi hac vita vivificemur oportet. Hæc vero hominum persopa profert, tot calamitates, ac tot tribulationes ante adventum Salvatoris perpessorum; at Salvator postea nos vivificavit, animam suam dans redemptionem pro nobis: ita ut fideles vitam æternam adipiscerentur. Ipse etiam ad inferos descendit ut animas propter peccata sua illis in locis demersas reduceret. Quod si igitur abyssus res calamitosas indicet, vox « iterum » declarat multis beneficiis fuisse adjectum qui de talibus voraginibus effertur: « Nam multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos

A δειμὴν ἐγκαταλείψει παρέσγγοτο χώραν. Καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ φωνῶν τῶν μηδεμίαν βλάβην προστρέφαι μὲνων ἐξαγγέλλει· παρ' ὄλον δὲ κατὰ τὸ γράμμα τὸν νόμον οὐκ ἐξωσμένων (17) ἐπὶ τῆς λέξεως καὶ τῆς σκιᾶς, εἰσελεύσομαι κατὰ τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα, ἐνασταύων βασιλικῶς. Τοῦτό μοι δεδωκότος Θεοῦ τὸ μὴ φροντίζειν τῆς κατὰ σκιάν τοῦ νόμου δικαιοσύνης· περὶ ἧς γράφει Παῦλος, « Κατὰ τὴν ἐν νόμῳ δικαιοσύνην γενόμενος ἀμειπτος, » πάντα τὰ σκιάθη. « Ὁ ἦν αὐτοῦ πρότερον κέρδη ἐζημιῶσθαι. σκιάθιά τε νομίζειν ἐὰν τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. » Ἐν τισὶ δὲ γράφεται « πραγματείας, » δηλοῦν δὲ πάσης πόρρω θεοθεῖαι βιωτικῆς πραγματείας, ἐκ τῆν ἀδικίαν τὴν ὡς τὰ πολλὰ παρεπομένῃν αὐτῆ, τὸν μνησθέντα θείας δικαιοσύνης.

B Στ. ιθ'. Ταῦτα δὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ μεγάλα γέγονεν ἐπιδημήσαντος τοῦ Χριστοῦ· τεχθέντος γὰρ ἐκ τῆς Παρθένου, πλήθος οὐρανοῦ στρατιᾶς, « Δόξα, » ἔσγον, « ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, καὶ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Τῆς γὰρ εὐδοκίας ταύτης γεγενημένης, τὰ ἐπὶ γῆς πάντα κατελύθη πολέμια, καὶ δόξα γέγονεν ἐν ὑψίστοις, εἰς τὰ ὑψίστα τῶν σωζομένων ἀναβαινόντων. Διὰ γὰρ τὸ γεγενῆσθαι τελεσῶς ὁ Πατήρ ὁ οὐράνιος τελειός ἐστιν, καὶ σχεῖν ἀνυπερβλητὸν ἀγιότητα, τὸν Θεὸν ἔσγον ἐν ἑαυτοῖς πάντα ἐν πᾶσι γινόμενον. Ἐφ' ἧν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις· « Θέλω, Πάτερ, ἵνα ὅπου εἰμι ἐγώ, καὶ οὗτοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τῆς ἐμῆς. »

C Στ. κ'. (18) Προσκειμένου τοῦ, « Ἐκ τῶν ἀβύσσων ἀνήγαγες με » τοῦ « πάλιν, » εἰ μὲν « ἡ ἄβυσσος » σημαίνει τὸν ἐν τοῖς περιστατικοῖς βυθοῖς μόνος ἐρημνεύεται ἀκόλουθον ἐκλαθεῖν· ὡς πολλάκις ἐστὶν ἐκείθεν ὑπὸ Θεοῦ ἀναχθῆναι, ἀεὶ εὐεργετούντος, μαρτύριον τοῦτο τὸ φερόμενον, οὕτω, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς Κύριος. » — Ἀγαθότῃ γὰρ ὁ Θεὸς ἐπάγων μεταδιδῶσιν ἀνιμησάμενος ἐκ βάθους κακῶν τῆν κατενεχθέντα. Ἐπεὶ γὰρ τὰ κακωτικὰ ἐκταθέντα κατάγειν εἰς ἔθου δοκεῖ, ἀκολούθως καὶ τὸ τῶν τῶν τέλος ζωοποιεῖν τὴν κοινήν ταύτην ζωὴν. Ἐκ προσώπου δὲ ταῦτα λέγει τῆς ἀνθρωπότητος, κακῶν ὄσων πειραθέντων καὶ θλίψεων πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, μεθ' ἧν ἡμᾶς ἐζωοποίησε, διὸς λίτρων ἀνθ' ἡμῶν τὴν ἰδίαν ψυχὴν· ὥστε τοὺς πιστοὺς ζωὴν ἔχειν αἰώνιον. Καὶ καταβὰς εἰς ἔθου, τοὺς ἐκεῖ γενομένους δι' ἁμαρτίας ἰδίας, ἀνήγαγεν. Εἰ μὲν ἡ ἄβυσσος σημαίνει τὰ περιστατικά, τὸ « πάλιν » δηλοῖ τὸ πολλάκις εὐεργετηθέντα τὸν ἐκ τούτων ἀποφυγεῖν βυθισμόν· Πολλὰ γὰρ « αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. » Εἰ δὲ τὸν ἄβυσσον δηλοῖ, πῶς πάλιν ἐκείθεν

¹⁴ Philipp. iii, 6. ¹⁵ ibid. 8. ¹⁶ Luc. ii, 14. ¹⁷ Joan. xvii, 24. ¹⁸ Psal. xxxiii, 20.

(17) Legit interpres τοῦ νόμου ... ἐξωσμένου.

(18) Locus si quis alius, mendosus, quem, ut sensus elici possit, sic emendari vellim et distinguui: Προσκειμένου τῷ, « Ἐκ τῶν ἀβύσσων ἀνήγαγες με, » τοῦ, « πάλιν, » εἰ μὲν ἡ ἄβυσσος σημαίνει ἐν τοῖς περιστατικοῖς βυθόν, ἀκόλουθον ἐκλαθεῖν,

ὡς πολλάκις ἐστὶν ἐκείθεν ὑπὸ Θεοῦ ἀναχθῆναι, ἀεὶ εὐεργετούντος, μαρτύριον τοῦτο τὸ φερόμενον, οὕτω· Πολλὰ, κ. τ. λ. Quod si hæc verba, μόνος ἐρημνεύεται, expungere non liceat, sententiæ εὐφρῶντος prorsus me fugit. Judicent doctiores. Est.

εσώθη; « Μία γὰρ εἰς τὸν βίον εἰσοδός τε καὶ ἐξ-
 οδος. » Ἐοικεν οὖν πρὸς τὸ ἐζωοποιῆσθαι τὸ ἐξ ἕβου
 ἀνελθεῖν, εἰρησθαι « πάλιν, » ὡς ἂν δευτέρας οὐσης
 εὐεργεσίας.

Στ. κβ'. Καὶ ἄλλως δέ φησι, Μετὰ ψαλτηρίου καὶ
 κιθάρας ὁμνήσω τὸν μετὰ τὰ κακὰ ζωοποιούντα
 Θεὸν τὸν ἀγιάζοντα τὸν Ἰσραὴλ. Ἀηλοὶ γὰρ τὸν ἀγια-
 ζόμενον ἐκ τοῦ ἁγίου Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ λέγειν τινὰς
 ἁγίου Θεοῦ. Λέγεται γὰρ καὶ περὶ Χριστοῦ ὡς
 « Ἐγενήθη ἡμῶν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη καὶ
 ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις. » Ταῦτα γὰρ γίνεται
 τοῖς κατ' αὐτὰ ποιωθεῖσιν. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ λέγει,
 « Παρωξύνετε τὸν ἄγον τοῦ Ἰσραὴλ. » Ψυχὴν δὲ
 λυτροῦται λογικὴν, τοιαύτην ὑπὲρ αὐτῆς παρασχών,
 ὡς καὶ ὑπὲρ σωμάτων ὁμοούσιον σῶμα.

Στ. α'. Οὐ γὰρ ἀρμόττει τῷ αἰσθητῷ Σαλομῶνι,
 ἀλλὰ τῷ πνευματικῷ καὶ οὕτως εἰρηνικῷ, τοῦνομα
 γὰρ τοῦτο δηλοῖ, ὡς καὶ φησιν· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν
 δίδωμι ὑμῖν. » Περὶ οὗ γέγραπεν ὁ Θεόλογος· « Αὐ-
 τὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν. » καὶ τό· « Εὐηγγελί-
 ζετο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, εἰρήνην τοῖς ἐγγύς, »
 λύσας τὴν ἔχθραν τὴν διαιρούσαν Ἑλληνας ἀπὸ τῶν
 Ἑβραίων· ὥστε μίαν ποιήσιν τυστῆναι τῷ ἐκ
 Δαυὶδ καὶ Παρθένου κατὰ σάρκα. Τοῦτο γὰρ τὸ, « Βί-
 βλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ. »

Στ. β'. Καὶ τῆσδε τοῦ θανάτου κατακρίσεως ὑπὲρ
 αὐτῶν χάριτι θανάτου γευσάμενος. Λέγει δὲ λαὸν
 μὴν τὸν ἐκ περιτομῆς, « πτωχοὺς » δὲ τοὺς ἐξ ἔθνῶν
 διὰ τὴν ἐξ ἀπιστίας καὶ κακίας πενίαν. Λέγει δ' ἂν
 καὶ περὶ ὧν τό· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύ-
 ματι. »

Στ. ε'. Ταυτὸν τό· « Σὺ εἰ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα
 κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Τῷ δὲ « πρὸ τῆς σε-
 λήνης, » ταυτὸν τό, « Ἡρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελιώσε
 με. » — συμπαρμενεῖ δὲ τῷ ἡλίῳ » τῆς δικαιοσύνης,
 καὶ ἦν ἦνωσεν ἑαυτὴν σάρκα ἐμψυχωμένην ψυχῇ λο-
 γικῇ τε καὶ νοεῖᾶ, τὴν ἔνωσιν ἀδιαίρετον ἔχουσα.
 Ἔστι δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀναλόγως λεγομένης σελήνης
 τῷ τὴν Ἐκκλησίαν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἰδρῶσθαι,
 συγκειμένην ἐκ πάντων τῶν γενεᾶν ἔχόντων ἀνθρώ-
 πων· οὗτοι γὰρ ἔχουσιν ἐκ γενεᾶς καὶ γενεᾶς τὴν
 διαδοχὴν. Εἰρηται δὲ καὶ περὶ τῆς ὡς νόμφης Ἐκ-
 κλησίας· « Τίς αὐτῆ ἡ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ
 ὡς σελήνη ἐκλεκτή; »

Στ. ς'. Ἀλλὰ καὶ ὡσπερ ὑπερὸς αἰτίος εὐκαρπίας
 τῆ γῆ, οὕτω τοῖς πιστοῖς ὁ Σωτὴρ γεννημάτων. Ση-
 μαῖνοι δ' ἂν ὁ μὲν πόκος τὸν Ἰσραὴλ, ἡ δὲ γῆ τὰ
 ἔθνη· ἐπὶ πρότερον « ἐπὶ πόκον κατήλθεν, » εἰτ'
 ἐκαῖθεν « ἐπὶ τὴν γῆν, » ἐξ ἀπειθείας τοῦ Ἰσραὴλ,
 πάσης ἐκ τῶν σταγῶν ποτισθείσης τῆς γῆς ἐπὶ τῷ
 καρποῦ ἐνέγκαι πνευματικούς.

Στ. ζ'. Ἐλέγομεν τὴν σελήνην τὴν Ἐκκλησίαν δη-

A Dominus. » Quod si autem inferos, quomodo exinde
 iterum reducentur? « Nam unus introitus ad vitam,
 idemque exitus ¹⁹. » Innuere videtur vox « iterum »
 vivificatam animam, velut altero beneficio, de inferis
 deduci.

Vers. 22. Aliis verbis dicit: Cum psalterio et
 cithara cantabo Deum qui post mala vivificat, et
 Israel sanctificat. Declarat enim nos sancto Deo
 sanctificari, quo etiam sensu quidam Dei sancti
 esse dicuntur. Scriptum est enim de Christo:
 « Factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et san-
 ctificatio, et redemptio ²⁰. » Nam hoc fit illis qui
 juxta eum informantur. Dicit etiam alias: « Ad
 iracundiam concitastis sanctum Israel ²¹. » Animam
 redemit Christus rationalem, animam pariter ratione
 B præditam pro ea tradens, ut et pro corpore corpus
 similis substantiæ.

PSALMUS LXXI.

Vers. 1. Non conveniunt hæc ipsi Salomoni, sed
 illi qui per Salomonem innuitur et itidem se paci-
 ficum gessit (hæc est enim vis nominis), dicit enim:
 « Pacem meam do vobis ²². » De quo etiam scripsit
 Theologus: « Ipse enim est pax nostra ²³; » et rur-
 sus: « Evangelizavit pacem vobis qui longe fuistis,
 et pacem iis qui prope ²⁴, » inimicitias tollens qui-
 bus gentes ab Hebræis dissentiebant, ita ut unus
 grex fierent omnes filio David et Virginis secundum
 carnem. Hoc enim indicat illud: « Liber generationis
 Jesu Christi filii David ²⁵. »

Vers. 2. Morte cum omnes damnati essent, beni-
 gnus mortem adiit. Populum vocat qui e circumci-
 sione, et « pauperes » qui ex gentibus crediderunt,
 propter summam paupertatem qua hi infidelitate et
 malitia capti laborabant. Eos etiam forte intendit
 de quibus illud: « Beati pauperes spiritu ²⁶. »

Vers. 5. Non aliter sonat illud: « Tu es sacerdos
 in æternum secundum ordinem Melchisedech ²⁷. »
 Cum illis « ante lunam » consentit hoc: « Ante sæcu-
 lum creavit me ²⁸. » — « Permanebit cum sole » justitiæ
 caro quam sibi assumpsit anima ratiocinandi et
 intelligendi capaci animatam, cum sibi eam in æter-
 num adunivit. Luna innuitur ipsa Ecclesia, sic per
 analogiam vocata, quod in ipso et per ipsum sub-
 sistat, omnium hominum generationibus constituta:
 hi enim successionem habent ex generatione in
 generationes. Dictum est etiam de Ecclesia per
 sponsam figurata: « Quæ est ista quæ progreditur
 D sicut aurora, pulchra ut luna electa ²⁹ ? »

Vers. 6. Uti terræ pluvia fons ubertatis, ita fide-
 libus Salvator fons honorum fructuum. Innuit forte
 vellus Israel, et terra gentis, quando prius in
 « vellus descendit, » et postea exinde « super ter-
 ram, » propter Israelis incredulitatem stillicidiis
 irrigata est omnis terra ad fructus spirituales fe-
 rendos.

Vers. 7. Jam statuimus per lunam Ecclesiam

¹⁹ Sap. vii, 6. ²⁰ I Cor. i, 30. ²¹ Isa. i, 4. ²² Joan. iiv, 27. ²³ Eph. ii, 14. ²⁴ ibid. 17. ²⁵ Matth. i, 1
²⁶ Matth. v, 3. ²⁷ Psal. cix, 4. ²⁸ Eccli. xxiv, 44. ²⁹ Cant. vi, 9.

designari. Nam lunam non propria luce, sed spuria a sole mutuata lucet : ita et Ecclesia quandiu super terram est, ex parte cognoscit, nec tota genuino lumine illustratur. At in fine cum sole erit, quando perfecte et facie ad faciem Deum videbit ; nam restituetur lunaris Ecclesie constitutio juxta Solem justitie informatæ ; fulgebunt sicut sol justi qui complent Ecclesiam in regno Patris sui. Quapropter dicitur ad sponsam : « Quæ est ista quæ progreditur sicut aurora, hoc est, jam orienti lumine illustrata? Deinde sicut luna plena erit, quando sicut sol omnes stupefaciet.

VERS. 15. Celebrabunt Patrem Christi, ab ipso hac de re instructi, juxta Paulum dicentem : « Gratias ago Deo meo per Jesum Christum ²⁰ ; » et rursus : « Per ipsum habemus accessum ad Patrem ²¹ ; » ipse etiam Salvator ait : « Nemo venit ad Patrem nisi per me ²². » Gratias igitur Patri referent de bonis quæ consecuti sunt, hymnos a Filio edocti, et Filio per quem tanta sunt adepti.

VERS. 16. « Summa montium » prophetarum effata ; quæ perficiens qui fuerat prædictus, fundamentum in terra factus est.

VERS. 1. Asaph poeta lyricus, et cantorum choro præfectus. — Israel interpretandus *videns Deum*. Considerantes igitur quem vident, sciunt eum esse bonum et vel gravissimas calamitates ad utilitatem nostram convertere.

VERS. 9. Impietate et morum pravitate peccaverunt, iniquitate, hoc est perversis moribus, « circumamicti, » et simul impietate, de divina providentia præsertim errantes. « Prodit » autem « iniquitas » ex iis qui vitam luxuriosam agunt, per mala opera adeps facta prædictorum consiliorum. Non enim deliberatione cordis tantum malum egerunt, sed et alios perdere voluerunt. Qua de causa, animo male disposito, fallaciter locuti sunt, bona scilicet prædicantes. At dum conviciis divinam providentiam incessebant, neminem fugiebat in terris quam injusta essent ista convicia. Quales sunt qui astrorum affectionibus ea tribuunt quæ divina providentia diriguntur. Qui sidera pro diis habentes, et creaturam creatori anteponebant, « in cœlum sustulerunt os suum. » Probatur autem a sapientibus eos non nisi futilia et nugatoria proferre.

VERS. 10. Impiis superba locutis, revertendi occasionem cepit populus Dei, ad lucidarum doctrinarum contemplationem revocatus, quæ hic dies vocantur. Vox « huc » locum designat quem Deus tenet ; uti Moysi dictum est : « Tu autem hic stes mecum ²³. » — Rursus « quomodo scivit, » aiunt, quasi Deus sensibus carens et corporeis membris

²⁰ Rom. 1, 8. ²¹ Ephes 11, 18. ²² Joan. xiv, 6.

(19) Hæc formam αποδόσεως præ se ferunt, cujus decisset πρότασις, nempe : Οί μὲν τὸν Ἀσάφ τριού-

λοῦν. Ἡ γὰρ σελήνη νόθον ἐξ ἡλίου δέχεται φῶς, καὶ (μὴ) οὐκοθεν ἔχει· ὡς ἡ Ἐκκλησία ὅσον ἐστὶν ἐπὶ γῆς, ἐκ μέρους γινώσκει, καὶ οὐ γνησίως διηπεριτίσται, λήγουσά ποτε ἐσομένη κατὰ τὸν ἥλιον, ὅτε τὸ τέλειον καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἔσται, ὅτι καὶ ἡ σεληνιακὴ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἀναβλήθησεται κατὰ τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἐσομένης, ἐκλαμψάντων ὡς ὁ ἥλιος τῶν συμπληρούντων τὴν Ἐκκλησίαν δικαίων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αἰών. Διὸ λέγεται πρὸς τὴν νύμφην· « Τίς αὕτη ἡ κηλίπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, » ἀρχὴν φωτισμοῦ ἔχουσα ; ἐπὶ ὡς σελήνη πηλοισφαῆς ἐσομένη, μεθ' ὃ ὡς ὁ ἥλιος θάμβος ἔσται.

Στ. ιε'. Ὑμνήσουσι τὸν αὐτοῦ Πατέρα, παρ' αὐτοῦ τοῦτο μαθόντες, κατὰ Παῦλον εἰπόντα· « Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, » καὶ πάλιν, « Δι' ὃ τὴν προσαγωγὴν ἐσχίχαμεν πρὸς τὸν Πατέρα ; » καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησὶν· « Οὐδαὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. » Τοῦτον τοίνυν ὁμνήσουσιν ἐφ' ὅς ἔτυχον ἐξ Υἱοῦ συνυμνοῦντες καὶ τὸν δι' οὗ τῶσαν ἤξιώσονται.

Στ. ις'. « Ἄκρα δὲ τούτων τῶν ὁρέων, » αἱ τῶν προαναφωνήσεων ἐμβάσεις εἰσὶν· ἐφ' ἃ φέσας ὁ προφητευόμενος στήριγμα γέγονεν ἐν τῇ γῆ.

PSALMUS LXXII.

Στ. α'. (19) Οἱ δὲ μελοποιῶν καὶ τῶν φθόντων χορὸν διδάσκαλον. — Ἰσραὴλ δὲ ὁρῶν Θεὸν ἐρμηνεύεται. Διὸ καὶ νοοῦντες ἐν ὁρῶσιν, Ἰσασιν ὅτι ἀγαθός ἐστιν, ἐπὶ συμφέροντι τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγων τὰ δυσχερῆ.

Στ. θ'. Ἐνεχόμενοι πρακτικῆ κακίᾳ καὶ ἀσεβείᾳ τὴν ἀδικίαν καθόλου πρακτικῆν οὔσαν κακίαν ἐπεδέδληνται, καὶ σὺν αὐτῇ τὴν ἀσεβείαν περὶ Θεοῦ προνοίας ἀμαρτάνοντες μάλιστα. « Ἐξέρχεται » ἔ « ἀδικία » ἐκ τῶν γεννώντων διατροφῆν, στέαρ εἰρημένων λογισμῶν πρακτικῶς γενομένη. Οὐ γὰρ μὲρ διαθέσεως ἐστήσαντο κακόν, καὶ ἄλλους βλάπτειν ἐθέλοντες. Διὸ μετὰ τὴν διάθεσιν ἀπατηλῶς ἐλάσαν, ἀγαθὰ δῆθεν ἐπαγγελλόμενοι. Βλασφημοῦντες δὲ κατὰ τῆς θείας προνοίας πᾶσιν ἐγνώσθησαν τῶ ἐν τῇ γῆ, μὴ δικαίως αὐτὴν διαβάλλοντες. Ὅμοίαι τινές εἰσιν οἱ τῇ φορᾷ τῶν ἀστέρων ἀνατιθέντες τὰ προαιρέσει γινόμενα. Οἱ καὶ θεοποιοῦντες τὰ ἄσπρα, καὶ τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα, « εἰς ὠρον ἐθεντο τὸ στόμα αὐτῶν. » Ἄλλ' ὁμως ὑπὸ τῶν σοφῶν διελέγχονται ὡς θνητὰ καὶ ἀνθρώπινα λέγοντες.

Στ. ι'. Τῶν ἀσεβῶν ὑπερήφανα λελαληκότων, τοῦ Θεοῦ λαὸς ἀφορμὴν ἔσχεν ἐπιστροφῆς, φωτικῶν ἐθέλων ἀπολαῦσαι θεωριῶν, ἃς « ἡμέρας » ὁ λόγος καλεῖ· τὸ δὲ ἐνθάδε (20), « ἔνθα ὁ λέγων τοῦτο θεός ὅποιον τὸ λεχθὲν Μωϋσῆ· « Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι μετ' ἐμοῦ. » — Καὶ πάλιν τὸ ἐ Πῶς γινώσεται, ὡς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ ἔχειν αἰσθητικῆν, ἦγουν ὀργανικῆν

²³ Exod. xxxiv, 2.

τον εἶναι λέγουσι, vel quid simile. Edit. (20) LXX, ἐνταῦθα.

δύναμιν, τῶν ἐπὶ γῆς προνοεῖν πραγμάτων ἀδυνα- A
τοῦντος διὰ τὸ τὴν νόησιν αὐτοῦ τύπους τῶν λεγομέ-
νων ἢ γινομένων μὴ δέχεσθαι. Καίτοι τὸ « Πῶς γινώ-
σεται, » ὁμολογῶν ἔχει τοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν,
ἀγνωσμένου τοῦ τρόπου τῆς γνώσεως. Μετὰ ταῦτα
δὲ καὶ ἀγνοεῖν αὐτὸν λέγουσιν, εἰπόντες, « Εἰ ἐστὶ
γνώσις ἐν τῷ Ὑψίστῳ; » Πεπλάνηται δὲ νομίζοντες
αὐτὸν ἔχειν διάθεσιν τὴν κατὰ ποιότητα· Πατὴρ γὰρ
σοφίας καὶ ἀληθείας καὶ θείας ἐπιστήμης ἐστίν. Εἴ-
ρηται γοῦν, « Θεὸς γνώσεων Κύριος, » καὶ, « Ὁ δι-
δάσκων ἀνθρώπων γινῶσιν, » καὶ, « Κύριος γινώσκει
τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων. »

Στ. ιβ'. Καὶ πῶς ὧν διδάσκει καὶ δίδωσι λείπεται;
Νεμεσητικῶ δὲ πάθους τὸ θέλειν ἔκαστον τῶν πρὸς
ἀξίαν τυγχάνειν, τοῦ ἀληθῶς σοφοῦ τὴν εὐπραγίαν ἢ
δυσπραγίαν οὐκ ἐν ἡδονῇ ἢ λυπηροῖς τιθεμένου, ἀλλὰ B
τὴν μὲν ἐν ἀρετῆς κτήσει καὶ εὐσεβείας, τὴν δὲ τῇ
τούτων στερήσει· ἐπεὶ τοίνυν ἑκατέροις συμβαίνει
ἀπὸ τῆς (21) τε καὶ λυπηρὰ, οὐκέτι ὡς εὐσεβείαν ἢ
ἀμαρτωλοῖς, τοῖς μὲν ταῦτα, τοῖς δὲ ἑκάενα συμβαίνει,
ὅπερ διὰ τοῦ προκειμένου κατασκευάζεται. Ὡς ἂν
μὲν τὸ λεχθῆναι τὰ ταραττόντα, λύσις εὐσεβῆς ἐ-
πενεχθῆ. Τοιοῦτο ἐν τῷ Μαλαχίᾳ φησὶν ὁ Θεός· « Ἐθα-
ρῦνατε ἐπ' ἐμὲ τοὺς λόγους ὑμῶν· καὶ εἶπατε· Ἐν
τίνι κατελαλήσαμεν σου; καὶ εἶπατε· Μάταιος δου-
λεύων Θεῷ· καὶ ἰδοὺ μακαρίζομεν ἄλλοτρίους· καὶ
ἀνοικοδομοῦνται πάντες ποιοῦντες ἄνομα· ἀντέστη-
σαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν, οὐδὲν ἡμῶν πλέον ἐχόντων
τῶν δουλεύοντων αὐτῷ· καίτοι ἰκέται προπορευό-
μενοι τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Πρὸς δὲ τοὺς ταῦτα C
λέγοντας ἐπάγει μεθ' ἑτερα· Εἶπατε πᾶς ποιῶν πο-
νηρὰ, καλὸν ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτοῖς αὐτὸς εὐ-
δόκησεν.

Στ. κγ'. Οὐχ ἀπλῶς δὲ, « Κτηνώδης, » εἶπεν, « ἐγε-
νήθη, » ἀλλὰ « παρὰ σοί. » Ὡς γὰρ πρὸς τὸν Πα-
τέρα τῆς σοφίας καὶ Θεὸν τῆς γνώσεως πᾶν ἀγνοεῖ
γενητὸν, καὶ Μωϋσῆς γὰρ ἰδὼν τὸν Θεὸν εἶπεν· « Ἐγὼ
ἄλογός εἰμι ἱκανὸς πρὸ χθὲς καὶ τρίτης ἀφ' οὗ ἤρξας
λαλεῖν τῷ θεράποντί σου ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσ-
σος ἐγὼ εἰμι, » οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ὁ λογιώτα-
τος, ἀλλ' « ἀφ' οὗ ἤρξας λαλεῖν τῷ θεράποντί σου. »
Πρὶν γὰρ ἀκοῦσαι θείας φωνῆς δοκεῖ τις λόγιος ὀξύ-
τε καὶ μεγαλόφωνος εἶναι. Καὶ Ἀβραὰμ ἔλεγε πρὸς
τὸν Κτίστην· « Ἐπεὶ ἠρξάμην λαλεῖν πρὸς τὸν Κύ-
ριον, ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός, » ὅπερ ἠγνοεῖ πρὶν
λαλήσῃ Θεῷ. Τοιοῦτος καὶ ὁ κτηνώδης παρ' αὐτῷ,
μὴ γινώσκων ὁμοίως τὸ προνοοῦντι Θεῷ. « Διαπαντὸς
δὲ μετ' αὐτοῦ, » ὁ διαπαντὸς κατορθῶν ἀρετὴν καὶ
πᾶσαν εὐσεβείαν ἀνευ τινὸς περὶ ταύτης ἀνωμαλίας
ἐν διαλείμμασιν.

Στ. κδ'. Οὐδεὶς δίσταται τοπικῶς τοῦ μὴ ἐν τόπῳ
Θεοῦ. Σχέσει δὲ τὸ ἀδικον καὶ πονηρὸν, μακρὰν νοεῖ-
ται τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ, ὅπερ ἀπόλλυσιν· ὡς καὶ
σῶζει τὸ ἐγγίξειν, ἀρετῆς ἀναλήψει, Θεῷ. Ταυτὸν

de rebus providere non posset quæ super terram
sunt, quod verborum rerumque imagines divina
mens suscipere nequit. Attamen illis vocibus,
« Quomodo scivit, » Deum cognoscere omnia confi-
tentur, licet scientiæ hujus ratio eos fugiat. Postea
autem eum eadem nescire contendunt, dicentes :
« Si est scientia in Altissimo. » Erraverunt existi-
mantes Deum juxta qualitatem disponi : nam Pater
sapientiæ et veritatis, et divinæ scientiæ est. Dictus
est ideo Deus « scientiarum Dominus »²⁵; et : « homi-
nem docens scientiam »²⁶; et : « Dominus novit
cogitationes hominum »²⁷.

VERS. 12. Qua autem ratione derelinquitur Deus
ab his quos doctrina sua et donis instruit? Facile
indignantur est, velle ut quisque pro meritis sua
consequatur. At vere sapiens non felicem reputat
qui voluptatibus, et miserum qui calamitatibus abun-
dat; sed hominem beatum aut infelicem existimat,
prout virtutibus et pietate ornatur aut destituitur.
Cum igitur utrisque jucunda et injucunda eveniant,
non hæc quidem peccatoribus, illa vero piis; hoc
enim præsentī isti versui contradiceret. At dum
sermone mentem perturbantia recolunt, liberat eos
pie Deus. Asserit hoc Deus ipse apud Malachiam :
« Ingravastis super me verba vestra, et dixistis :
In quo locuti sumus contra te? Dixistis : Vanus est
qui servit Deo; et nunc nos beatos dicimus alie-
nos; et, ædificantur omnes qui faciunt iniqua : re-
stiterunt Deo, et salvi facti sunt; et, quid amplius
nos, quia custodivimus custodias ejus et quia
ambulavimus supplices ante faciem ejus »²⁷; Iis qui
ista proferant dicit inter alia : Dixistis omnes qui
operamini prava, pulchrum est coram Deo, et in
ipsis complacuit sibi.

VERS. 23. Non simpliciter ait « se jumentum esse
factum, » sed adjicit « apud te. » Nam coram Patre
sapientiæ et Deo scientiæ creatura quælibet rudis :
ita enim Moyses Deum videns : « Non sum idoneus
ante hesternam neque ante nudiustertium diem
neque ex quo cœpisti loqui famulo tuo : gracili voce
et tarda lingua ego sum »²⁸. « Non absolute dixit
hæc facundissimus ille vir, sed « ex quo cœpisti
loqui famulo tuo. Ante enim quam divinam vocem
audiisset existimabat se promptæ esse ac magnificæ
eloquentiæ. Abraham quoque dixit ad Creatorem :
« Nunc cœpi loqui ad Dominum meum; ego autem
sum terra et cinis »²⁹, quod nesciebat antequam cum
Deo loqueretur. Tale est jumentum apud Dominum,
scientia sua divinæ providentiæ impar. « Semper
est cum eo, » qui semper virtutem perficit et
omnem pietatem, et nunquam ab ea vel minime defe-
cerit.

VERS. 27. Non est qui a Deo locorum distantia
elonget, cum ipse loco non continetur; sed qui
pravis et iniquis affectibus indulget, a justo et a
bono procul abesse videtur, et perit; ita salvatur

²⁵ I Reg. II, 3. ²⁶ Psal. xciii, 10. ²⁷ ibid. 11. ²⁸ Mal. III, 13, 14, 15. ²⁹ Exod. IV, 10. ³⁰ Gen. xvi, 17
(21) Legendum videtur ἡδέα.

Deo acceptus, qui virtutem sectatur. Idem enim sonat elongare a Deo ac peccare. Non dixit autem «qui elongaverunt;» hi enim per poenitentiam salvari possunt, Jam non elongantes ut olim a Deo. At nonne est peccati servus qui peccatum fecit? Cum multi multa de bono docerent, breviter hic sapiens non aliud bonum esse dixit quam adhaerere Deo, et ponere spem in eo. Virtutes quæ nos ad perfectionem deducunt sunt «portæ Sion,» cujus filia est anima ad virtutem informata et instructa.

PSALMUS LXXIII.

VERS. 1. Malorum causam sciscitantur, ut causa ablata, auferantur et illa. Repellit autem Deus non nisi qui ipsi a Deo recedunt; nam «eum qui venit ad me non ejiciam foras,» ait Jesus ⁴⁵. — Iram et furorem Dei noli ex hominum norma ponderare. Procul absit hæc dementia! Nil enim humanum de Deo profiteri possumus, sed prædictis verbis innuit scriptor quantum displiceant Deo qui hic oves pascuæ ejus vocantur. Pascua autem Dei spiritus eloquia, quales prophætæ sunt et lex; quibus sicut oves justos pascit.

VERS. 17. Qui hæc fecisti omnia, inquit, talium ac tantarum creator, creaturæ tuæ memor esto.

VERS. 18. «Inimicus impropere Dominum,» diabolus; populus autem imprudens, dæmonum chorus. — At Caiphas quoque summus sacerdos Christo impropere. Et populus imprudens Judæorum exacerbavit nomen ejus clamans: «Tolle, tolle, crucifige eum ⁴⁶.» Bestias intendit illas de quibus dictum est: «Grex dispersus Israel, leones ejecerunt eum ⁴⁷.» Quorum autem molas Dominus confregit ⁴⁸. Ex eis Satanas juxta Petrum dicentem ⁴⁹: «Adversarius noster diabolus tanquam leo rugiens circuit quærens quem devoret.» Nec omnes martyres a bestiis vorati sunt. Pauperes autem ejus qui dicunt ⁵⁰: «Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te;» et rursus qui divitias vanæ doctrinæ et malitiæ abjecerunt, iidem forte ac pauperes spiritu ⁵¹. Deinde hortatur Deum ut testamenti sui cum Abrahamo memor, semen hujus patriarchæ «in finem» non derelinquat. Qui autem, utpote per corpus ad terram depressi, obscurata mente per ignorantiam, «domibus iniquitatum repleti sunt.»

PSALMUS LXXIV.

VERS. 1. Interitus aut «corruptio» sæpius in Scriptura peccatum indicat, incorruptio autem virtutem. Etenim «gratia,» ait, «cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione ⁵².» Cum opus bonum qui inceperit, illud etiam perficiat necesse est, «ne corrumpas,» ait, donec, corruptione vitata, in incorruptione sit.

⁴⁵ Joan. vi, 37. ⁴⁶ Joan. xix, 15. ⁴⁷ Jerem. iv, 17. ⁴⁸ Job xxix, 17. ⁴⁹ I Petr. v, 8. ⁵⁰ Matth. xii, 27. ⁵¹ Matth. v, 3. ⁵² Ephes. vi, 24.

(22) Legendum hic τῷ μακρύνεσθαι, et mox τῷ ἀμαρτάνειν.

γὰρ τὸ μακρύνεσθαι (22) Θεοῦ, τὸ ἀμαρτάνειν. Οὐκ εἶπεν δὲ «οἱ μακρύναντες;» δυνατὸν γὰρ μετανοοῦντας σωθῆναι, μηκέτι μακρύνοντας· ταύτη καὶ ὁ ποιῶν, ἀλλ' οὐχ ὁ ποιήσας τὴν ἀμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἀμαρτίας. Πολλῶν δὲ πολλὰ περὶ ἀγαθοῦ φιλοσοφῶντων, συντόμως ὁ σοφὸς τὸ προσκαλέσθαι τῷ Θεῷ τοῦτο φησιν, ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι τὴν ἐλπίδα. Αἱ εἰσαγωγοὶ δὲ ἀρτὰι πρὸς τελειότητα, «οὐλαὶ Σιών,» ἡς θυγάτηρ, ἡ κατ' αὐτὴν γινομένη ἡ καὶ συνηθεῖσα ψυχῇ.

Στ. α'. Πυνθάνονται δὲ τῶν κακῶν τὴν αἰτίαν, ἢ σὺν ἐκείνῃ καὶ ταῦτα κωλύσωσιν. Ἀποθεῖται δὲ Θεὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ μακρύνοντα ἑαυτὸν· «Τὸν γὰρ ἐρχόμενον πρὸς μὲ οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω,» εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. — Ὁργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ θυμὸν μὴ καθ' ἡμᾶς νόμιζε. Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας! Περὶ γὰρ τὸν Θεὸν οὐδὲν πάθος ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἀποστροφὴν διὰ τῶν εἰρημέων αἰνίττεται λέξεν, ἣν ὑπομένειν φησὶ πρόβητα νομῆς αὐτοῦ. Νομὴ δὲ τοῦ Θεοῦ τὰ λόγια τοῦ Πνεύματος, νόμος οἶον καὶ προφητεῖαι, ἐν οἷς καθάπερ πρόβητα τοὺς δικαίους νέμει.

Στ. ιζ'. Ὁ ταῦτα, φησιν, ἅπαντα πεποιηκὸς ὁ τῶν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων δημιουργὸς, μνήσθηται ταύτης.

Στ. ιη'. «Ἐχθρὸς ονειδίζων τὸν Κύριον,» ὁ διάβολος· ἄφρων δὲ λαὸς, ὁ τῶν δαιμόνων χορὸς. — Ἄλλὰ Κατάφας ὢν ἀρχιερεὺς ὠνείδισε τὸν Χριστόν. Ὁ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἄφρων λαὸς παρώξυνεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα κεκραγώς· «Αἶρε, αἶρε, σταύρωσον αὐτόν.» Θηρίοις δὲ λέγει, πρὸς ὧν εἰρηται, «Πρόβητον πλανώμενον Ἰσραὴλ, λέοντες ἔξωσαν αὐτόν.» Ὅν δὲ τὰς μύλας συνέτριψε Κύριος. Ὅν ἐστιν ὁ Σατανᾶς, κατὰ Πέτρον εἰπόντα· «Ὁ ἀντιδικὸς ἡμῶν διάβολος περιπατεῖ ὡς λέων ὠρυόμενος ζητῶν τίνα καταπίη.» Ἄλλως γὰρ οὐδὲ πάντες οἱ μάρτυρες ὑπὸ θηρίων ἐβρώθησαν. Πένητες δὲ αὐτοῦ οἱ λέγοντες· «Ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι;» καὶ πάλιν οἱ ἀποβαλόντες πλοῦτον τὸν ἐν ψευδοδοξίᾳ τε καὶ κακίᾳ, οἱ αὐτοὶ τάχα τοῖς πτωχοῖς τῷ πνεύματι ὄντες. Εἶτα παρακαλεῖ μνησθέντα τῆς πρὸς Ἀβραάμ διαθήκης, τοὺς ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ μὴ «τελέως» καταλιπεῖν. Οἱ δὲ τῇ γῆ προσκαλέζοντες, διόπερ ἔχουσι σῶμα, τὸν πολυφρόντιδα νοῦν σκοτισθέντες δι' ἄγνοιαν, «πλήρεις οἰκῶν ἀνομιῶν» γεγόνασιν.

Στ. α'. Τῆς δὲ φθορᾶς ἦτοι «διαφθορᾶς» πολλὰς ἐν τῇ Γραφῇ δηλοῦσης τὴν ἀμαρτίαν, τὴν ἀρετὴν ἢ ἀφθαρσίαν σημαίνει· «Ἡ χάρις» γὰρ, φησὶ, «μετὰ τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ἐν ἀφθαρσίᾳ.» Καὶ ἐπεὶ τὸν ἀρξάμενον ἔργου ἀγαθοῦ δεῖ τοῦτο πρὸς τέλος ἐνέγκαι, «μὴ διαφθείρη;» μέχρι τούτου, φησὶ, «μέχρι φυγῶν τὴν φθορὰν ἐν

ἀφθαρσίᾳ γενήσεται· μετὰ δὲ τοῦτο. διὰ συμπληρω-
θέντος αὐτοῦ « ψαλμὸς ψῆδης » ἀναπέμπεται. Φθά-
σαντες οὖν ἐπ' αὐτῷ ἐξομολογούνται τῷ τῶν κατορ-
θωμάτων αἰτίῳ Θεῷ· οἱ μὲν οὖν οὕτω τέλειοι, ἐξ-
ομολογούνται μὲν περὶ ὧν ἔσχον, ἐπικαλοῦνται δὲ τῶν
λειπομένων τυχεῖν· οἱ δὲ τέλειοι περὶ πάντων ἐξ-
ομολογούμενοι, περὶ φυλακῆς αὐτῶν ἐπικαλοῦνται
βεβαίως.

Στ. ζ. « Ἐρήμων » δὲ φησὶν ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας.
Σημεῖον δὲ τῆς πονηρίας αὐτῶν, τὸ διὰ θυσῶν αὐτοὺς
ἀποτροπιάζεσθαι· ὡς δὴ βλάπτοντας εἰ μὴ λοιβῆν,
καὶ καπνὸν, καὶ κνίσσαν λάβοιεν. Ἄλλ' εἰ εὐσεβεῖς
Θεὸν εἰδότες, τοῦ φρονεῖν εἰμαρμένην καὶ γοητεῖαν
ἐλευθεροῖ.

PSALMUS LXXV.

Στ. γ. Διωκτέον ἄρα πάσης (23-24) κακίας πολέμου B
οὐσας. « Τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν εἰρήνην »
ἔχοντες, τόπος γενώμεθα τοῦ Θεοῦ καὶ κατοικητή-
ριον, σκοπεύοντες πᾶσαν ἀλήθειάν τε καὶ ἀρετὴν·
σκοπητήριον γὰρ ἡ Σιών. Τόπος δὲ Θεοῦ καὶ ἡ ἅγια
Ἐκκλησία ἐν εἰρήνῃ καθιδρυμένη. Ἄλλ' ἐπεὶ χάριτι
Θεοῦ, καὶ οὐχ ἡμῶν δυνάμει ταῦτα κατῴρθωται,
αἰτίαν τῆς εἰρήνης ἀναφέρων ὁ λόγος φησίν.

Στ. ζ. Διὰ δὲ τοῦ « ἐνύσταξαν, » τὴν τοῦ θανάτου
ἐδήλωσε εὐκολίαν· καθάπερ γὰρ ὁ νυστάζων ῥάδιον
ἐβέλθεις καθεῖδει, οὕτως ἐκείνους σύντομον ἐδέξαντο
τοῦ βίου τὸ πέρας.

PSALMUS LXXVI.

Στ. β-δ. Ὅτε δὲ πόρθω διέστηκεν ὁ λέγων τοῦ πρὸς C
δὴ ὁ λόγος, ἐπιτεταμένης χρεῖα φωνῆς. Ἐπεὶ τοίνυν
τοῦ ποιήσαντος ἡ γενετὴ οὐσία κεχώριται, κραυγῆς
τῆς κατὰ διάνοιαν δεῖ. Θεὸν δὲ καλεῖ, τῷ πάντα πε-
ποιηκέναι· Κύριον δὲ, τῷ δεσπόζειν τῶν ἐξ αὐτοῦ
γεγονότων. Λέγει δ' ἄν καὶ Θεὸν μὲν τὸν Πατέρα,
Κύριον δὲ τὸν Υἱόν. « Ἡμέρα » δὲ τῷ λέγοντι « θλί-
ψεως » πᾶς ὁ βίος αὐτοῦ, ἤγουν αἰὼν ὁ ἐνεστηκώς,
ἐν ᾧ πρὸς τὸ βυσθῆναι ζητεῖ τὸν Θεόν, ὡς ἄν τις ἰα-
τρὸν ἐπὶ νόσῳ διοχλοῦσῃ καλῶν. Ζητεῖ δὲ πράξει
καὶ διαθέσει μὴ ἀπατώμενος κατὰ τοὺς τῶν περιστα-
τικῶν ἀγνοοῦντας τὸ τέλος, ὡς ὁ Σαοὺλ πρὸς ἐγγα-
στρίμυθον ἀπελθὼν ἠπατήθη. Ὁ δὲ ἅγιος ὅσον ἐν-
οχλεῖται, ζητεῖ τὸν Θεὸν ἐν τῇ τῶν περιστατικῶν
ἀγνοίᾳ, καλουμένη νυκτι, κατὰ τὸ παρ' Ἡσαΐ·
« Ἐν θλίψει τοῦ Κυρίου ἐμνήσθη. »

Στ. δ. Ἀδολεσχῶν πρὸς αὐτὸν ἐπαινετῶς. Οὕτω
γὰρ καίται πολλάκις ἐν τῇ Γραφῇ προσευχὴ συνεχῆς.
Ἐπὶ γοῦν τοῦ παιδὸς τοῦ ἱερέως ἡ Ἄννα προσκαρ-
τερῆσαι κωλυομένη τῇ προσευχῇ, φησίν· « Ἐκ
πλήθους ἀδολεσχίας μου ἐκτέτακα ἕως τοῦ νῦν »
ἀλλὰ καὶ « Ἰσαὰκ ἐξηλθεν ἀδολεσχῆσαι εἰς τὸ πε-
δίον. » Ἐπὶ ψεκτοῦ δὲ τὸ, « Διηγῆσαντό μοι παρά-
νομοι ἀδολεσχίας. » Τὴν δ' οὖν λέξιν ἡ τοῦ προσώπου
διαστέλλει ποιότης (25). Νῦν τοίνυν καὶ τὸ πρόσωπον

A Hoc autem perfecto, « psalmus cantici » ad Deum
mittitur. Qui igitur ad eundem finem festinant,
confitentur Deo, omnium virtutum auctori; qui
nondum perfecti confitentur ei de iis quæ accepe-
runt, et cætera impetraturos se optant; qui vero
jam perfecti de omnibus confitentur, et Deum ut
ea servet rogant.

VERS. 7. « Desertum » virtute ait et pietate de-
sinitum. Indicat illorum malitiam, quod per sacri-
ficia placant; et sumum, et nidorem. At si pii sint et Dei
memores, liberabit eos a fatidicorum et incantato-
rum sensibus.

VERS. 3. Malitia nihil aliud præter bellum est. Ad
pacem adepti « quæ exsuperat omnem sensum », locus
Dei facti sumus et habitatio, omnem veritatem et
virtutem speculantes: nam specula Sion. Locus Dei
est etiam sancta Ecclesia in pace fundata. Cum autem
gratia Dei, non nostra virtute hæc perficiantur, Deum
vocat hic sermo pacis auctorem.

VERS. 7. Per vocem « dormitaverunt, » quam
facile eos invadat mors, indicat; nam sicuti dor-
mitans quam facillime dormit, ita et illi terminum
vitæ quam citissime contigerunt.

VERS. 2-4. Quoties procul orator ab eo abest ad
quem verba facit, alta voce clamet necesse est.
Cum igitur a creatore multum distet creatura, cla-
mare videatur oportet. Deum vocet enim, quod
cuncta fecit, et Dominum, quod in omnes creaturas
dominetur. Fortasse etiam Deum Patrem vocat, et
Dominum Filium. « Dies tribulationis » omnis vita
hominum, aut sæculum præsens, in quo ut eruat
orator Deum: hominis ad instar clamat morbo labo-
rantis et medicum invocantis. Inquirit autem nec
mente nec opere deceptus, longe dissentiens ab
illis qui finem calamitatum non agnoscunt, uti Sauti
ad ventriloquam abiens deceptus est. Sanctus vir,
quandiu perturbatur, Deum inquirat in calamitatum
erroribus qui hoc loco nox dicuntur, juxta illud
Isaïæ: « In tribulatione recordatus sum tui ».

VERS. 4. Deficiens ad Deum laudanda ratione. Hoc
enim sensu sæpius occurrit in Scriptura continua
meditatio. Anna, cum a puero Heli prohibetur ne
orationi instet, ait: « Quoniam ex multitudine me-
ditationis meæ extendi usque nunc »; imo, « et
egressus est Isaac exerceri (meditari) in campo ».
Ita etiam ait homo incriminatus: « Narraverunt
mibi iniqui fabulationes (meditationes). » Vocis
« meditationis » sensum mens oratoris definit et

⁴² Philipp. iv, 7. ⁴³ Isa. xxvi, 16. ⁴⁴ I Reg. i, 16. ⁴⁵ Gen. xxiv, 63. ⁴⁶ Psal. cxviii, 83.

(23-24) Num legendum πάσας ut sensus sit:
Omnis igitur malitia fugienda est, quippe quæ ad
bellum pertineat? Ed. T.

(25) Non hic solum sed et alibi apud nostrum
hunc Didymum invenient hellenistæ vel nova voca-
bula vel novos illorum sensus.

rerum natura. Hic autem mens et vox laudanda : Animam revelat, cujus spiritus pusillanimitas factus est. Ita enim et Stephanus ait : « Domine Jesu, suscipe spiritum meum ». Sibimetipsi diffidens propter instantes inimicos Deo se tradit. — Anticipata quadam perturbatione turbatus sum; at turbulentum nihil locutus sum, mens tantum turbata fuit.

VERS. 17. Undique enim volantia Dei tela, in transitu eum prædicabant.

VERS. 20. Quia nemini perspicua viarum ejus ratio.

PSALMUS LXXVII.

VERS. 1. Legem dicit hic omne Vetus Testamentum, quippe quod nos hæc fugere, illa vero perficere docet : quod est legis alia quidem vetantis, alia autem præscribentis. — Qui Christi mentem habent, hæc spiritualiter intellexerunt. Narraverunt enim eis qui juxta spiritum patres; ipsi etiam alios docuerunt, qui rursus minores se his doctrinis instruerent.

VERS. 21. Ignis scilicet qui ad illustrandos eos sensus eorum humiles comburit.

VERS. 63. Mediis in calamitatibus defunctas forte beatas prædicaverunt, nedum eas plorarent.

VERS. 67. Rursus omissis cæteris tribubus, unam tribum Ephraim memorat, quam regno potituram prævidebat; ex ea enim egressus est Jeroboam qui decem tribus Davidico imperio subduxit.

VERS. 70. Propter hoc et divinam in eos providentiam, elegit Deus fidei et pietatis virum qui se exemplum gesserat, ut sapientiori gregi præsit.

PSALMUS LXXVIII.

VERS. 1. Quidam hæc de Jerusalem a Romanis, postquam Judæi in Christum bacchati sunt, capta interpretantur; alii autem de Antiochi Epiphaniis incursibus.

VERS. 2. Non longe a Jerusalem, nec prope Jerusalem, sed « in circuitu ejus » (ipsa enim est visio pacis). Quando igitur qui scandalizatur, e Jerusalem ejicitur, verarum doctrinarum arce, extra illam et in circuitu ejus effunditur prædictus sanguis, « et non est qui sepeliat, » aut eum sepultura dignum existimet; tanta sunt ejus peccata! Tales sunt post agnitam veritatem lapsus! Itaque cum baptizatus cum Christo consepeliatur, alia non erit redemptio, et sane « non erat qui sepeliret » eos qui semel cum redempti sint denuo peccant.

VERS. 4. Hæc causam et quidem apud Deum descendit suam. Etenim licet nos merito patiamur, inquit, attamen nomen tuum improprio est. Ita enim ipse Deus apud Isaiam loquitur : « Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. » Vicinos vocat Idumæos, Ammonitas et Moabitas, et cæteras gentes confines, quæ ipsis adversæ et infensæ. — « In circuitu nostro sunt » genti-

καὶ ἡ λέξις ἐπαινετὰ, οὗ τὸ πνεῦμα ὠλοφόρησεν, δηλοῦν τὴν ψυχὴν. Οὕτω γὰρ καὶ Στέφανος ἔλεγε· « Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. » Οὐ γωρήσας δὲ διὰ τοὺς ἐπικειμένους ἐχθροὺς ἐπέωκεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. — Προπαθείη τιλ γεγένηται, ὡς τάρχαλον ὑπομείναι· ἀλλ' οὐκ ἐφθεγγάμην ταραχῶδες οὐδὲν, διαθέσει τιλ τεθοροβημένη γεγένηται.

Στ. ιζ'. Περιτρέχοντα γὰρ πανταχοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ βέλη διεπορεύοντο κηρύττοντα.

Στ. κ'. Διὰ τὸ ἀκατάληπτον εἶναι τὸν τῆς πορείας αὐτοῦ λόγον.

Στ. α'. Νόμον νῦν ἐφη τὴν Παλαιὰν πᾶσαν Γραφήν, ἥγουν διδάσκει τὰ μὲν ζεύγειν, τὰ δὲ κατορθοῦν, ὡς ἐργον νόμου, τὰ μὲν ἀπαγορεύοντος, τὰ δὲ καὶ προτάττοντος. Οἱ Χριστοῦ νῦν ἔχοντες ταῦτα συνῆσαν πνευματικῶς. Δηγήσαντο γὰρ αὐτοῖς οἱ κατὰ πνεῦμα πατέρες· καὶ αὐτοὶ δὲ ἐπιστήμης ἐτέρους ἐγένησαν, ὅπως κάκεινοι τοῖς μετ' αὐτοὺς διηγῆσονται.

Στ. κα'. Τὸ δυνάμενον καταφλέξει ἐπ' εὐεργεσίᾳ αὐτῶν τὴν ὕλικὴν προαίρεσιν.

Στ. ξγ'. Τάχα δὲ καὶ θετηνικίας αὐτὰς ἐν τοσούτῳ κακῷ ἐμακάρισαν μᾶλλον ἢ ἐκλαυσαν.

Στ. ξδ'. Πάλιν δὲ τὰς ἄλλας καταλιπὼν φυλάς, μόνῃς μέμνηται τῆς Ἐφραΐμ, τὴν ἐσομένην προρῶν τυραννίδα· ἐκ ταύτης γὰρ ὁ Ἰεροβοὰμ ὀρμήμενος τὰς δέκα φυλάς ἐκ τῆς Δαυϊτικῆς ἀπέρριξε βασιλείας.

Στ. σ'. Διὰ γὰρ τοῦτου δοκιμὴν δεδωκότα αὐτὸν ὁ Θεὸς πίστεως καὶ εὐσεβείας, τῆς τε τῶν ὑπ' αὐτὸν προνοίας ἐξελέξατο ἐπὶ τὴν τῶν λογικωτέρων θρημάτων ἀρχήν.

Στ. α'. Οἱ δὲ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων αἰχμαλωσίαν μετὰ τὴν εἰς τὸν Χριστὸν παροινίαν· ἄλλοι δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἐπιφανοῦς Ἀντιόχου.

Στ. β'. Οὐ μακρὰν οὐδὲ πόρρω τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ ἐκύκλω αὐτῆς (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς εἰρήνης δρασις). Ἐπεὶ οὖν ὁ σκανδαλιζόμενος ἐξῶ γίνεται τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῆς τῶν δογμάτων ὀρθότητος, καὶ αὐτὴν καὶ κύκλω αὐτῆς ἐκχεῖται τὸ προειρημένον αἷμα, καὶ οὐκ ἦν θάπτων, οὐδὲ ταφῆς ἀξιῶσων, ἐὰν τὸ ὑπεράρειν αὐτοῦ τὰ ἀμαρτήματα. Τοιαῦτα δὲ τὰ μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας πταιόμενα. Ἐπεὶ οὖν συνθάπτεται Χριστῷ ὁ βαπτιζόμενος, δεῦτερον δὲ οὐκ εἴη λουτρὸν, εἰκότως· οὐκ ἦν ὁ θάπτων· οὐκ μετὰ τὸ λουτρὸν ἡσεθηκότας.

Στ. δ'. Ταῦτα δικαιολογίας, ἤρηται δ' ἐκ τῆς παρὰ Θεῷ. Εἰ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἄξιοι, φησὶν, ὡν κινῶνθαμεν, ἀλλὰ τὸ δομα τὸ σὺν ἡμῖν συνοικίζεται. Ὅσπερ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἠσαίου λέγει· « Δι' ὑμᾶς (πάντας) τὸ δομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Γείτονας δὲ καλεῖ τοὺς Ἰδουμαίους, Ἀμμωνίτας, καὶ Μωαβίτας, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη τὰ ὄμορα, ἅπερ αὐτοῖς ἀντίπλα καὶ

⁶¹ Act. vii, 58. ⁶² Isa. Lii, 5.

πολέμια καλεῖ. — « Κύκλω δὲ ἡμῶν εἰσιν » Ἐλ- A
 λήνων οἱ σοφοὶ μυκτηρίζοντες καὶ χλευάζοντες ἡμᾶς
 ὡς ἀνεξετάστως καὶ μωρῶς πιστεύοντες. — Πε-
 παιθευκας, φησὶ, τοὺς Ἰδουμαίους Ἰκανῶς. « Ἦδη
 ποτὲ μετάγαγε τὴν ὄργην σου ἐπὶ τὰ ἔθνη » τὰ δυσ-
 σεβῆ καὶ ἐπὶ βασιλείας ἀλλοτρίας τοῦ σοῦ σεβά-
 σματος.

Στ. ιγ'. Μυστικώτερον δὲ εἶρεῖς, ἐν τῷ παρόντι
 καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίω, ἢ ἐν ἀμφοτέροις ταῖς γε-
 νεαῖς, τῇ τε ἐκ περιτομῆς, καὶ τῇ κλήσεως τῶν
 ἐθνῶν· ὅπως καὶ αὐταὶ μάθωσιν Θεὸν αἰνεῖν.

PSALMUS LXXIX.

Στ. β'. Ὁδηγεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προστιθε- B
 μένους ὡσεὶ πρόβατα, τουτέστιν ὡς τὰ ἑαυτοῦ πρό-
 βατα τοὺς Ἰσραηλίτας. Ἰωσήφ γὰρ ἐρμηνευόμενος
 Κυρίου πρόσθεσις (26), σημαίνει τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν
 τοῖς ἐκ περιτομῆς προστιθεμένους. — « Καθήμενος
 δὲ ἐπὶ τῶν χερουβίμ » ὁ Κύριός ἐστιν, ὡς ἐν τῷ
 Ἰεζεκιήλ παρίσταται. Ἐφέσεται δὲ τοῖς ἐν τοῖς
 ζώοις οὖτιν, τετευχόσι ταύτης τῆς προσηγορίας ἀπὸ
 τῆς προσούσης αὐτοῖς σοφίας. Πλήθος γὰρ γνώ-
 σεως ἐρμηνεύεται τὰ χερουβίμ.

Στ. ιβ'. « Ἠφαίε τὰς παραφυάδας αὐτῆς » ἕως καὶ
 αὐτῶν τῶν ποταμῶν τῶν ποτιζόντων αὐτήν, ἐπὶ
 τὸ τὸν κατάλληλον καρπὸν ἀποδοῦναι.

Στ. ιγ'. Εἰσὶ δὲ οὗτοι ψευδοδιδάσκαλοι, καὶ τὰ
 τῆς πλάνης πνεύματα. Τρυγῶσι δὲ αὐτὴν ἔχουσαν
 σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας αὐτοῖς· γέγονε C
 γὰρ τοιούτων οἰστική. Καὶ ὅτε μὲν ἀντὶ τῶν ἡθικῶν
 ἀρετῶν πάθη καρποφορεῖ, ἀκάνθας ἀντὶ σταφυλῶν
 ἡγαγεν· ὅτε δὲ περὶ τὰ τῆς γνώσεως ἀμαρτάνει,
 σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας φέρει.

Στ. ιη'. « Τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, » φησὶν, « ἐκρα-
 παίωσας ἑαυτῷ, » μὴ συγχωρήσας αὐτὸν ἐκ σπέρματος
 ἀνδρὸς τὴν σύστασιν ἔχειν τοῦ σώματος· ἐπελθόν-
 τος γὰρ Πνεύματος ἁγίου τῇ Παρθένῳ, καὶ τῆς
 τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως, ὁ ἅγιος οὗτος τόκος ὑπέστη,
 ὅστις ἠτοιμάσατο τὴν ἀμπελον πρὸς καρποφορίαν.

PSALMUS LXXX.

Στ. ι'. Ἀλλότριον δὲ Θεὸν πρόσφατον, τὸν πεπλα-
 νημένως παρὰ τοῖς ἔθνεσιν νενομιζόμενον ὀνόμασε,
 τὴν πολύθεον εἰδωλολατρείαν οὕτω παραπεμπόμε-
 νος. — Ταῦτα τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου παρα- D
 πληξίαν ἐλέγχει· εἰ γὰρ οὐχ ὁμοούσιος, ἀλλότριος
 ἄρα καλεῖτ'· ἂν εἰκότως· καὶ εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν,
 πρόσφατον προσεκύουν τὸν Θεὸν μὴ συνιέντες τὸ
 εἰρημένον, « Ὁ δὲ Θεὸς ἐν μέσῳ βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ
 αἰώνων. »

PSALMUS LXXXI.

Στ. β'. Ἐπικρύπτοντες τὰ ἴδια αὐτῶν πρόσωπα,
 καθὰ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐστε. — Καταπονουμένους
 βυόμενοι ἐκ τῶν πλεονεκτούντων ἀμαρτωλῶν. Ἀλλὰ
 καὶ τοῖς κατ' ἀρετὴν θεοποιηθεῖσι λέγεται ὅπως
 τὸν ἀναβάλλοντα τὸν φαῦλον πατέρα, καὶ τὸν τῆς
 πονηρίας πλοῦτον κρίνωσιν ἀξίως τῆς πρὸς αὐτὸν

A les doctores subsonnantes et irridentes nos, ac
 si absque ullo examine et stulte crederemus. —
 Informasti, inquit, Idumæos apte; « effunde jam
 iram tuam in gentes » impias, et in regna aliena
 quæ te non verentur.

VERS. 13. Mystice dices : In præsentī et in futura
 vita. Aut in utraque generatione, in ea quæ de
 circumcissione, et in ea quæ de gentibus vocata, ut
 ipsi discant Deum laudare.

VERS. 2. Deducit etiam eos qui de gentibus ad-
 jecti sunt velut oves, hoc est, ut oves suos Israeli-
 tas. Nam Joseph *additamentum* interpretandus
 significat fideles, iis qui de circumcissione sunt
 additos. — « Sedet super cherubim » Dominus,
 uti Ezechiel docet ²². His autem animalibus in-
 sidet, utpote propter scientiam suam tanto munere
 dignis. Nam vocem cherubim interpretantur *scien-
 tiæ multitudinem*.

VERS. 12. « Propagines suas extendit » usque ad
 ipsa flumina quibus irrigatur, ut vicissim fructus
 ferat.

VERS. 13. Hi sunt falsarum doctrinarum docto-
 res, et erroris spiritus. Vindemiant autem eam uvas
 fellis et botros amaritudinis ferentem; talia enim
 præbet. Nam quando, neglecta virtute, cupiditati-
 bus indulget, spinas pro uvis fert; quando autem
 circa veritatem errat, uvam fellis dat et botrum
 amaritudinis ²⁴.

VERS. 18. « Filium hominis, » ait, « confirmasti
 tibi, » non passus eum ex hominis semine corpus
 assumere: nam superveniente Spiritu sancto in
 Virginem, et virtute Altissimi, natus est sancta illa
 soboles, quæ vineam excoluit ut fructus ferret.

VERS. 10. Deum recentem et alienum vocat eos
 qui falso a gentibus exculti fuere, et ideo damnat
 impiam multorum deorum adorationem. — Hæc
 etiam Arii et Eunomii insaniam confutant; nisi
 enim Christus consubstantialis, alienus dicatur
 oportet; et si non semper exstitit, recentem ado-
 raverunt Deum Christiani, illius effati immemores:
 « Deus autem rex noster ante sæculum ²⁵. »

VERS. 2. Facies vestras deturpantes quibus ad
 imaginem Dei estis. — Afflictos eruentes de manu
 peccatorum eos opprimentium. Piis etiam et justis
 hominibus præcipitur ut scelestum patrem et mal-
 itiae divitias judicent, uti viros decet a Deo ado-
 ptatos et educatos; justificent vero hominem pro-

²³ Ezech. x, 1. ²⁴ Deut. xxxii, 32. ²⁵ Psal. lxxxiii, 12.

(26) A radice חרפ, addidit. Alii autem Joseph corruptionem aut ablationem explicant a radice חרפ, terminavit, consumpsit.

pter modestiam suam humilem, et propter ea quæ A διὰ παιδείουσιως προστασίας· δικαιοῦσασαν δὲ καὶ τὸν δι' ἀτυφίαν ταπεινὸν, καὶ πένητα διὰ τὸ κοινὸν ὑπὲρ εὐσεβείας γεγενημένον.

VERS. 7. Moriantur homines non quidem communi morte, sed ea quæ peccatum insequitur, nempe cadentes « sicut unus de principibus. » Hic autem diabolus : quippe qui tunc cecidit cum formam serpentis induit.

Στ. ζ'. Ἀποθνήσκουσι δὲ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι τὸν κοινὸν θάνατον, ἀλλὰ τὸν ἐπόμενον τῇ ἁμαρτίᾳ θάνατον, πίπτοντες παραπλησίως τῷ πεσόντι ἐν τῶν ἀρχόντων. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ διάβολος· τοῦτο δὲ γέγονε διὰ τὴν πρὸς τὸν ἔριν συγκατάθεσιν.

PSALMUS LXXXII.

VERS. 14. Rota natura mobilis et inconstans ; talis est impiorum vita ; pro temporum varietate nunc in sublime feruntur, nunc inde relabuntur, rotæ ad instar.

Στ. ιδ'. Τροχοῦ φύσις στρεπτή, καὶ οὐχ ἑστῶσα ἐν ταυτῷ· τοιοῦτος δὲ καὶ ὁ τῶν ἀθέων βίος, καμψὸς μὲν εἰς ὕψος ἐπαυρόμενος, εἶτα στροφὴν ποιούμενος τὴν ἐπὶ τούναντιον, τροχῷ παραπλησίως.

VERS. 15. Alii quidem per altissimum Deum excelsi occurrunt, virtute in sublime lati et exaltati. At non est inter eos qui per se et natura sua talis sit : nam Deus solus altissimus, creator non creatura, uti etiam solus sapiens, et solus verus, sapientiam docens et veritatem.

Στ. ιθ'. Εἰ καὶ ἄλλοι ὑψηλοὶ καὶ ὑψίστου ἐκ Θεοῦ γεγέννηται, ἀρετῇ μετωριζόμενοι καὶ ὑψούμενοι. Ἄλλ' οὐδαὶς ἐξ ἐκείνων ἐξ ἑαυτοῦ καὶ κατ' οἰσίαν ἐστὶν τοιοῦτος· μόνος γὰρ Θεὸς ὑψίστος, ποιῶν ἄλλ' οὐ γινόμενος, ὡς μόνος σοφὸς ἐστὶν καὶ μόνος ἀληθινὸς παρέχων σοφίαν καὶ ἀλήθειαν.

PSALMUS LXXXIII.

VERS. 12. Gratiam dat Deus iis qui gratia salvantur juxta illud : « Gratia salvati estis ⁸⁶. »

Στ. ιβ'. Δίδωσιν ὁ Θεὸς χάριν τοῖς σωζόμενοις χάριτι κατὰ τὸ, « Χάρτι ἐστε σωσθέντες. »

PSALMUS LXXXIV.

VERS. 2. Benedicit Dominus terram suam, cor bonum et justitiæ studiosum. Qui enim ab eo semen accepit centuplum reddit. In terram Domini redibit multitudo eorum qui a malls potestatibus in captivitate detinebantur, et qui cupiditatibus adversantes Jacob dicuntur. Quo facto, peccata omnia remittet ; et si insuper peccant, operiet peccata per virtutem ea non occultantem, sed omnino tollentem, uti dicit : « Charitas operit multitudinem peccatorum ⁸⁷. » Nam sicut scientia ignorantiam operit, ita divina charitas quæ a virtute non alia est, operit peccata eorum quos benedicere dignatus fuerit. Benedixit autem eos Filium suum mittens, super terram conspiciendum et eam hominibus commoratorum. Quo quidem nato, dictum est : « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas ⁸⁸. » Exinde apparet Dei iram non esse affectum ; peccatis hominum incenditur, et peccatis ablatis, statim restinguitur ipsa. Ira et furor unum idemque significant ; quorum ministri « vasa iræ » vocantur.

Στ. β'. Εὐδοκεῖ τὴν ἀγαθὴν καὶ σπουδαίαν καρδίαν γῆν ὑπάρχουσαν αὐτοῦ, Κύριος. Τὸν καρ' αὐτοῦ γὰρ δεχομένη σπόρον, ἀνά ἑκατὸν ἀποδίδωσιν. Εἰς ἣν ἀποστρέφει καὶ τὸ πλῆθος τῶν αἰχμαλωτισθέντων ὑπὸ πονηρῶν δυνάμεων λογισμῶν ἐκκωδόντας (27) διὰ τὸ τοῖς πάθεσι μάχεσθαι· τοῦτο δὲ θράσος, ἄρσιν παρέχει πᾶσιν ἁμαρτιῶν· κλν ἐφαμάρτωσιν, ἐκκαλύπτει δι' ἀρετῆς οὐκ ἐγκρυπτούσης αὐτάς, ἀλλ' δι' ὄλον ἀφανίζούσης· ὡς καὶ, « Ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. » Ὡς γὰρ ἐπιστήμη καλύπτει τὴν ἀγνοίαν, οὕτως ἀγάπη θεία ἢ αὐτὴ οἷσα τῇ ἀρετῇ καλύπτει τὰς ἁμαρτίας, ὡς ἂν εὐδοκίαι κρίνας εὐεργετῶν. Εὐδόκησε δὲ τὸν Υἱὸν ἀποστείλας τὸν ἑαυτοῦ, ὀρθῶναι τε ποιήσας ἐπὶ γῆς καὶ πᾶσι ἀνθρώποις συναναστραφῆναι. Οὐ δὲ καὶ τεθῆναι ἐλέγετο, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆ· εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, ὡς οὐ πάθος ἢ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ὑποστῆναι δὲ εἰκονομασίαν δι' ἁμαρτίας· ὡς ἀναιρουμένων καὶ αὐτῇ συνεκτρέχεται. Ὅργη δὲ καὶ θυμὸς ὁμονύμως, καὶ οἱ τοῖσιν ὑπηρετούμενοι, « ὀργῆς » λεγόμενοι « σκεῦη. »

VERS. 4. Deum sanitatum orat, ut nominibus occasionem poenitentiae ad conversionem præbeat ; sic enim furorem sedabunt quem ipsi per peccata concitaverant : nam sublata omni materia ignea, jam non est ignis. Quando Deus eos vivificat, qui ex pristina sua conversatione ad eum convertuntur, ipse etiam eos rursus admittit quos propter eorum peccata rejecerat.

Στ. δ'. Ὡς δὲ Θεὸν σωτηριῶν αἰτεῖ, μετανοίας πρῆφασιν αὐτοῖς εἰς ἐπιστροφὴν παρασχεῖν, ὡς ἂν λύσασιν καὶ ὃν ἐξῆψαν αὐτοὶ δι' ἁμαρτίας θυμὸν· οὐδὲ γὰρ πῦρ ἐστὶν ἐτι τῆς καυστικῆς ὕλης ἀνηλωμένης. Ὅτε καὶ Θεὸς ζωοῖ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας ἐκ τῆς προτέρας ἐπιστροφῆς (28), ἦγουν καὶ αὐτοῖς ἐπιστρέφει πρὸς οὓς ἀπεστράφη δι' ἁμαρτίας.

VERS. 10. Cum miracula salutaria flent, et mortui resurgent, et cæci videbunt, et leprosi mundabuntur, et alia hujusce generis prodigia cernentur. Ut autem procul a peccatoribus salutare, qui opera perditionis perficiunt, ita Dominus prope eos qui

Στ. ι'. Ἐτι καὶ τῶν σωτηριῶν θαυμάτων, νεκρῶν μὲν ἀνισταμένων, τυφλῶν δὲ βλέπόντων, καὶ λεπρῶν καθαριζομένων, καὶ τῶν ὁμοίων γινομένων θαυμάτων. Ὡς δὲ μακρὰν ἀπὸ ἁμαρτιῶν σωτηρία, ἐνεργούντων τὰ τῆς ἀπωλείας, οὕτως ἐγγὺς τῶν διὰ

⁸⁶ Ephes. 11, 5. ⁸⁷ Prov. x. 12. ⁸⁸ Luc. 11, 14.

(27) Ita cod.

(28) Forte ἀποσττροφῆς. EDIT.

φρόδον Θεοῦ τὰ τῆς σωτηρίας πρακτόνων ὁ Κύριος· ἅ καὶ τοῦτον ἔχουσιν αὐτοῖς ἀχωρίστως, οὐκ ἔστιν ὑστέρημα· ὣν μὴ (29) κατασκευαί δόξαν ἐν τῇ καρδίᾳ· ταύτην γὰρ αὐτῶν ἐκάλεσε γῆν καρποφοροῦσαν αὐτοὺς ἀνὰ ἑκατόν· κατὰ τὸ, « Ὁ Θεὸς ὁ εἶπὼν ἐκ σκοτεινῶν φῶς λάμψαι, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. » Οὕτω καὶ ἐν τῷ σώματι κατὰ τὸ, « Δοξάσατε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ἑαυτῶν, » τῶν τελείαν σωφροσύνην ἔχόντων.

Στ. ια'. Δύναται καὶ ἐντεῦθεν ἡ τῶν ἀρετῶν ἀνεκολούθησις δεῖκνυσθαι ἀντιστροφόντων ἀλλήλοις τοῦ τε ἐλεητικοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ τε δικαίου καὶ εἰρηνικοῦ. Ἡ δὲ συζυγία καὶ ἐν τῷ· « Τὸ ἔλεός σου καὶ ἡ ἀλήθεια διαπαντὸς ἀντελάβετό μου· » καὶ ἐν τῷ, « Ἐξαπόστειλον τὸ ἔλεός σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου. »

Στ. ιγ'. Ὡς καρποφορεῖ γὰρ ὕδατος δοθέντος ἡ γῆ, οὕτω χρηστότητι Θεοῦ καρπὸν ἡ νοητὴ δίδωσι γῆ, κατ' εἶδος πᾶσαν μετερχομένη τὴν ἀρετὴν.

PSALMUS LXXXV.

Στ. β'. Οἱ ἅγιοι πάντες ἀδοχοῦσιν ὡς ἐπ' ἀξιώματι μεγάλῳ τῷ δούλῳ εἶναι Θεοῦ. Τοιγαροῦν Ἰωνᾶς ἔθεν ἑστὴν ἐρωτώμενος, « Δούλος, » εἶπεν, « εἰμὶ Θεοῦ, καὶ τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ σέβωμαι. » Καὶ μὴν οἱ ἀπόστολοι μαρτυροῦνται πρὸς τοῦ Σωτῆρος καλῶς αὐτὸν Κύριον δι' ἔργων ὁμολογοῦντες καὶ λόγων· « Ὑμεῖς γὰρ φωνεῖτέ με· Ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ. » Τοῦτο γοῦν καὶ ὡς ἀξίωμα μέγα τῶν ἰδίων συγγραμμάτων προτάττουσιν. Ἰάκωβος γάρ, « Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δούλος· » καὶ Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, « καθάπερ οἱ ἐκ τῶν περὶ αὐτοὺς ἀξιομάτων ἐν ταῖς βιωτικαῖς συγγραφαῖς χρηματίζουσιν ἐθέλοντες.

Στ. ε'. Οὐ κυρίως δὲ τὴν ἐπιείκειαν εἶπεν ἐπὶ Θεοῦ, ἀνθρωπίνην τυγχάνουσαν ἀρετὴν, ἀλλ' ὡς τὸ χαίρειν καὶ εὐφραίνεσθαι καὶ μνημονεύειν.

Στ. η'. Θεοὺς πάλιν λέγει τοὺς ἀγίους, οὐ τοὺς δαιμόνας ἢ τὰ ἀγάλματα· μόνος γὰρ ὁ Κύριος ὡσαύτως ἐστὶ Θεὸς τῷ Πατρὶ. Πᾶς δὲ ἅγιος μετουσιᾷ τῇ τούτου, θεὸς τὸν Θεὸν λόγον δεξάμενος, κατὰ τὸ, « Ἐκείνους εἶπα θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. » Γεγένηται μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ἑμοίωσιν, οὐδεὶς δὲ κατ' οὐσίαν θεός, ὁμοιωθησομένων, ἀλλ' οὐκ ὄντων ὁμοίων τῷ Κυρίῳ αὐτῶν· « Ἔσεσθε γὰρ ἅγιοι, διότι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. » Αὐτοῦ μὲν ὄντος ἀγίου, αὐτῶν δὲ ἑσομένων. Περὶ ὧν ἀληθὲς εἶπεν· « Τίς ἅγιός ἐστιν ὡς σὺ, Κύριε; Σοὶ γὰρ, ἔφη, « τίς ὁμοιωθήσεται ἐν θεοῖς, Κύριε; ἀλλὰ τίς ὁμοίός σοι (30); » Ὅμοιοι γὰρ αὐτῷ ἔσονται κατὰ τὸ ρηθὲν, « Ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, οὗ ἐσόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστιν. » Οὐδεὶς οὖν ὁμοίος τῷ Κυρίῳ τῶν προκειμένων θεῶν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὰ ἔργα αὐ-

A timore Dei opera salutis operantur; et hunc quidem habent ita ut jam non ab eo sejungi possint. Nec est cur non habitet gloria in corde eorum; ipse enim cor vocat terram centuplum ferentem, juxta illud: « Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Christi ». » Ita etiam de corpore: « Glorificate Deum in corpore vestro », perfectam prudentiam habentes.

VERS. 11. Ex hoc loco perspicitur quam intimo societate quædam virtutes inter se uniantur, misericordia cum veritate, justitia cum pace. Jam conjunctæ occurrunt in hoc: « Misericordia tua et veritas semper susceperunt me; » et in illo: « Mitte misericordiam et veritatem tuam ». »

VERS. 13. Uti pluvia tellus feta fructum suum dat, ita spiritualis terra, animus noster, benignitate Dei fructum fert, omni genere virtutum ornata.

LXXXV.

VERS. 2. Omnes sancti gloriantur de servitute Dei velut de dignitate quadam. Ita Jonas interrogatus unde esset: « Servus Dei ego sum, » inquit « et Deum cæli ego colo ». » Ridem testantur apostoli de Salvatore, egregie eum operibus et sermonibus confitentes, « Vos vocatis me magistrum et Dominum, et bene dicitis, sum etenim ». » Hæc ipsi referunt in scriptis suis velut laudem. Nam Jacobus, « Dei et Domini nostri Jesu Christi servus »; et Paulus, « servus Jesu Christi », non aliter se gerunt ac qui in scriptis de vita sua omnes dignitates honoresque memorant quibus illustrari possunt.

VERS. 5. Deus non absolute mitis, hoc enim humanus affectus, sed mitis eadem ratione dicitur, ac lætari, et gaudere, et recordari.

VERS. 8. Deos vocat rursus sanctos, non autem dæmones aut idola: solus enim Dominus Patri similis Deus. At sanctus quisvis Domini particeps, deus quia Deum Verbum suscepit, juxta illud: « illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est ». » Etenim ad similitudinem et imaginem Dei facti sunt, nullus autem suapte natura deus: similes Dei non sunt, sed facti sunt. Nam « sancti eritis, quia sanctus ego sum ». » Ipse est sanctus, illi sancti erunt. De quibus cum veritate dicitur: « Quis sanctus est sicut tu, Domine? tibi enim, » inquit, « quis similis in diis, Domine? quis similis tibi? » Nam similes Dei erunt, uti scriptum est: « Similes ei erimus, quoniam videlicet eum sicuti est ». » Non est igitur nunc in diis qui Dei similis sit, sed nec secundum opera ejus. Ideo legimus

²⁹ II Cor. iv, 6. ³⁰ I Cor. vi, 20. ³¹ Psal. lvi, 4. ³² Jon. i, 9. ³³ Joan. xiii, 13. ³⁴ Jac. i, 1. ³⁵ Rom. i, 1. ³⁶ Joan. x, 35. ³⁷ Lev. ii, 45. ³⁸ I Reg. ii, 2. ³⁹ Exod. xv, 11. ⁴⁰ I Joan. iii, 2.

(29) An expungenda particula μὴ, reddendumque, in quorum corde gloriam habere facit? EDIT.

(30) Forte legendum et distinguendum: Οὐ γὰρ ἔφη, Τίς ὁμοιωθήσεται σοὶ ἐν θεοῖς, Κύριε; ἀλλὰ, Τίς ὁμοίός σοι; Id.

in Evangelio : « Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent ⁷¹. » Etiam si eadem opera faciunt, ea saltem non eodem modo : illi enim votis et fide, ipse autem auctoritate et virtute sua. Sed sufficiunt quæ hac de re principio psalmi octogesimi secundi diximus.

VERS. 11. Qui bona selegerit, quorum fruitione lætetur. Ita et timere nomen Domini, ut eo cum lætitia fruatur.

PSALMUS LXXXVI.

VERS. 6. In ea inscribuntur non principes modo, sed et populi : scriptura hæc non aliud præter Ecclesiam primogenitorum in cælo descriptorum. Quorum inscriptio non syllabis fit aut nominibus, sed signis qualitatem animæ significantibus ; nec potest eorum scripturam narrare nisi qui solus inscriptionem videt. E contra « Qui receperunt in terra scribentur, » ait Jeremias ⁷². Decet eos in terrenis manere qui terrena sapiunt ; eos autem qui imaginem Dei cælestis colunt, in cælo conversationem habere, libro Dei inscriptos.

PSALMUS LXXXVII.

VERS. 1. « Pro maeleth, » hoc est pro saltatione chori filiorum Core, ut sapienter respondeat qui timet Deum et ideo verus Israelita est. Aman enim interpretatur timor eorum ; et Aman erit quicumque Deum timuerit. Canticum psalmi recitantes oportet, ut cum intellectu respondeant, et cum intellectu audiendo saltationem solemnem dirigant.

VERS. 2. In die quidem negotiorum mole oppressus, oro ut bona tua mecum communices. In nocte autem et in tristitia, ut, fugata nocte, spiritus meus ad te priri possit. Simplicius etiam loqueretur juxta illa Salvatoris : « Pater meus faciet vindictam filiorum suorum clamantium ad se die ac nocte ⁷³. » Qui enim die ac nocte legem Domini meditatur, hoc ipso ad Deum salutis clamat die ac nocte, ut Deus salutem ipsi aut largiatur aut servet. Multa cum fiducia adjicit : « Intret in conspectu tuo oratio mea, » certus se ea potere quæ ipsi utilia, et per se vere bona, et quæ Deus libenter concedet ; orat etiam ut aurem suam ad precem benignius inclinet. « Nam clamavi ad te, » inquit.

VERS. 6. Ut mortui, inquit, jam non amplius ullum humanum auxilium sperant, ita ego quoque a sperando quovis bono liberatus sum, hoc est : jam ne minima mihi restat spes. — Non enim de manu tua expulsus sum ; et me « nemo de ea poterit rapere, » testante ipso Salvatore ; quandiu enim

⁷¹ Joan. xv, 24. ⁷² Jerem. xvii, 13. ⁷³ Luc. xviii, 7.

(31) Utique ad Psal. lxxxii, v. 19. Cæteroqui initium commentarii ad dictum psalmum non est inventum in Catena nostra.

(32) Διήλθον ὡς τινί τινα. Locus non videtur

τοῦ. Διὸ φησιν ἐν Εὐαγγελίοις : « Εἰ μὴ τὰ ἔργα ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος ἐποίησεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. » Ἄν τὰ αὐτὰ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε δρῶσι κατὰ τὸ ὑποκειμενον, ὃ δὲ τρόπος διάφορος. Οἱ μὲν γὰρ εὐχῆ καὶ πίστει, ὃ δὲ μετ' ἐξουσίας ἐποιοῖ. Ἰκανὶ δὲ περὶ τούτων εἴρηται καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρ' φαίμου (31).

Στ. ια'. Ὅ τὰ ἀγαθὰ αἰρούμενος, δι' αὐτὰ τῇ τούτων ἐνευφραίνεται κτήσει· ὁποῖον καὶ τὸ φοβεῖσθαι τὸ ἔνομα τοῦ Θεοῦ, διὸ μετ' εὐφροσύνης αὐτοῦ τηρεῖν.

PSALMUS LXXXVI.

Στ. ς'. Ἐν ἧ ἐγγράφονται οὐ μόνον ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ λαοί· ἧτις ἐστὶν Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογραμμένων ἐν οὐρανῷ. Ἦν ἀναγραφή οὐ συλλαβῆ τε καὶ ὀνομάτων, ἀλλὰ τῶν ψυχῆς δηλούντων ποιήματα. Ἦν ὁ μόνος ὄρων, μόνος δύναται καὶ τὴν γραφὴν αὐτῶν διηγῆσασθαι. Ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, φησὶν Ἰερεμίας, « Ἀφεστηκότες ἐπὶ τῆς γῆς γραφήσονται. » Δῆλον ὡς τινί τινα (32) τοῦ χοῦκοῦ περικείμενοι φρονούντες ἐπίγεια, ὡσπερ ἐκείνοι τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπ' οὐρανοῦ φρονούντες ἔχουσιν ἐν οὐρανῷ τὸ πάλαισμα ἐταγέντες βίβλα Θεοῦ.

PSALMUS LXXXVII.

Στ. α'. « Ὑπὲρ μαςλὲθ, » τουτέστιν ὑπὲρ χοροῦ χορείας τῶν υἱῶν Χορὲ, ὑπὲρ συνετῶς ἀποκρίνασθαι τῷ τὸν Θεὸν φοβουμένῳ, καὶ διὰ τοῦτο τυγχάνοντι ἀληθῶς Ἰσραηλίτη. Αἰμὴν γὰρ ἐρμηνεύεται φόβος αὐτῶν, ὡς πάντα τὸν ἔχοντα τὸν Θεὸν φόβον, αἰμὴν εἶναι. Ἦ προσήκει σύνεσιν ἀποκρίνασθαι, σύνεσιν ἔχοντι πρὸς ἀκράσιν μετὰ χορείας θείας, τοῦ ψαλμοῦ τὴν ψῆδην ἀπαγγέλλοντος.

Στ. β'. Ἐν ἡμέρᾳ μὲν οὖν καὶ πραγμάτων εὐφορίᾳ παραμείναι μοι τὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν αἰτῶ. Ἐν νυκτὶ δὲ καὶ δυσκολίᾳ, ὅπως τέλος λαβοῦσης τῆς νυκτὸς, τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ ὀρθρῆσαι δυνήσεται. Καὶ ἀπλοῦστερον δὲ λέγοιτο κατὰ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος : « Ὁ Πατὴρ μου ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν τέκνων αὐτοῦ τῶν βῶντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς. » Ὅ γὰρ τὴν νόμον Κυρίου μελετῶν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, αὐτῷ τούτῳ κέκραγε πρὸς τὸν Θεὸν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ἢ σωτηρίαν αἰτῶν, ἢ φυλαχθῆναι παροῦσαν. Πολλῆς δὲ παβήσιας, τὸ, « Εἰσελθέτω ἐνώπιόν σου ἡ προσευχή μου, » ὡς ἂν τὰ ὄντως ἀγαθὰ βουλομένου, ἃ καὶ αὐτῷ συμφέρει, καὶ Θεῷ φίλον διδοῦναι, καὶ κλίνειν πρὸς τὸν αἰτούντα συγκαταβάσει τὸ οὐς. « Κέκραγα δὲ πρὸς σὲ, » ἔφη.

Στ. ς'. Ὡς γὰρ οἱ νεκροὶ, φησὶν, ἐλπίζουσιν οὐκέτι βοηθῆσαι ἀνθρωπίνην οὐδεμίαν, οὕτως κατὰ τοῦ προσδοκῆν τι χρηστὸν ἡλευθέρωμαι, τουτέστιν, ἀέλιπιστά μοι πανταχόθεν ἐστίν. — Οὐ γὰρ ἐκ τῆς σῆς ἀπίσθησιν χεῖρὸς τὸν ὑπὸ ταύτης γὰρ φρουρούμενον « οὐδεὶς ἀρπάσαι δυνήσεται, » καθὰ φησὶν αὐτὸς ὁ

sanus. Quid si legatur τινές loco τινί? Mox suspirator legendum εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φερούμενος. EDIT.

Σωτήρ. Ὅσον γάρ τις περιέχεται τοῦ Θεοῦ, ἀήτητος ἂν
τοῖς ἀρπάξουσιν ἐθέλουσιν ἢ ἀπωθεῖται τις ἀμαρτάνων,
οὐκέτι ταύτης ἀξίω.

Στ. ζ'. Ὡς ἂν ἐκείθεν αὐτοὺς εἰς τὸν παράδεισον
ἀνιμῆσωμαι τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ καὶ δι' αὐτοὺς ἐν θανάτῳ
γεγέννημαι, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτῷ τῷ κυρίως θανάτῳ, ἀλλ'
ἐν τῇ τούτου σκιᾷ· ἔφθασα γὰρ τριήμερος ἀναστάς.
'Ἀλλὰ καὶ ἐν σκοτεινοῖς ὑπ' αὐτῶν θεημένος κατηύ-
γασα αὐτοὺς ὡς μηκέτι τούτους ἐν σκότει διαΐχειν,
ἀλλ' ἐν ἐμοὶ τῷ φωτί.

Στ. ιε'. Ἀρμόσσει τῇ Ἰησοῦ παρρησίᾳ τὸ, « Ἴνα
τί ἀπωθεῖς; » Οὐ γὰρ ἐστὶν αἰτιον διὸ τὴν ἐμὴν ἀ-
πωθεῖς προσφυχὴν ἡμαρτηκός οὐδέν. Δεξάμενος οὖν
αὐτήν, τοὺς ὑπὲρ ὧν πρεσβεύομαι σώσον, τὸ πρόσω-
πον αὐτοῖς ἐπιλάμπων τὸ σὸν.

Στ. ιζ'. Ἀνέλαβε γὰρ τὰς ὑπὲρ ἡμῶν ἡμαρτηκό-
των ὀργάς. Οἱ δὲ τοῦ Πατρὸς φοβηρισμοὶ μόνον αὐ-
τὸν ἐξετάραξαν, οὐδὲν ἐνεργῆσαι κατ' αὐτοῦ δυνη-
θέντες μὴ ποιήσαντος ἀμαρτίαν. Ὅργαι δὲ καὶ φοβε-
ρισμοὶ Θεοῦ, δυνάμεις ὑπηρετούμεναι ταῖς τιμωρίαις,
ὀργῆς λεγομέναις σκεύη. Δι' ἃς ἔλεγεν ὁ Σωτήρ,
« Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται. » Τελειοτάτην μὲν
γὰρ ἔσεν ψυχήν. Ἄλλ' ἐν πλήθει τοσοῦτων ἐχθρῶν
προσπάθειαν ἔσχεν, μάλιστα περιπνιγόντων αὐτὴν
πανταχόθεν ὡς ὕδωρ, ἀλλὰ τὸν μὴ ἐπιστάμενον
νῆχεσθαι. Αὐτὸς δὲ τοῦτοῦ ἀριστα διενήχето. « Ἵδωρ
γὰρ πολὺ οὐ σβέσει ἀγάπην. » Ἡ γὰρ τελεία
καὶ πρὸς Θεὸν τεθείσα δι' ἀγάπης, ἐξῆς ἀσβεστός
ἐστίν, ἥτις ἐνουκάρχει τῷ Ἰησοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώ-
πινον.

PSALMUS LXXXVIII.

Στ. β'. Ἀλλὰ καὶ πολλάκις εἰρήχαμεν ὡς ἐθα δι-
τῶς « ἡ γενεὰ » φέρεται, σημαίνει τὸν ἐκ περιτομῆς
λαόν, καὶ τὸν ἐθνικόν. Εἶτα λέγει τὴν αἰτίαν δι' ἣν
ἄδει τὰ ἐλέη Κυρίου· ὅσον γὰρ ἐνέστηκεν ὁ παρῶν
αἰῶν, προδήλως εὐεργετῆ, πολλῶν εὐεργετουμένων
ἐλέω Θεοῦ, ὡς εἰ τις ἐκ πολλῶν λίθων οἰκοδομῆ γινο-
μένη· τάχα δὲ ἔλεος οἰκοδομεῖται, τῆς Σοφίας οἰκοδο-
μοῦσης ἑαυτῇ οἶκον. Ἡ γὰρ ἐνανθρώπησις αὐτῆς,
θεμέλιος καὶ πέρας τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἔλεου ἐστίν,
πάντων ἀφαιρέσει τῆς προσλαμβανούσης ἀμαρτίας
ἐλεουμένων. Ἐτοιμάζεται δὲ ἐν οὐρανοῖς ἡ ἀλήθεια
τοῖς ἀπεντεῦθεν προπαρασκευασαμένοις, ὡς οἴονται,
προσβαλεῖν αὐτῇ δι' ἐσόπτρου καὶ δι' αἰνίγματος, δι'
ὧν οἱ ἐπὶ γῆς αὐτὴν φανταζόμεθα· τὸ γὰρ πρόσωπον(33)
αὐτῆς κάλλος ἐκεῖ, καὶ τῆς ἀληθείας τὸ τέλος
κατηρηγμένης τῆς μερικῆς διαλήψεως. Ἐτοιμάζεται
δὲ τοῖς ἔχουσιν ἐν οὐρανοῖς τὸ πολίτευμα τῷ φέρειν
τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ, δι' ἣν καὶ χρηματίζουσιν
οὐρανοί.

Στ. γ'. Διὸ μὴδὲ πέρας ἔξεν αὐτοῦ τὴν βασιλείαν
φησίν. Ἄλλ' οὐ κατὰ προσωπολήψιαν ὤμοσε τῷ
Δαυὶδ, ἀλλὰ δούλωσεν Θεοῦ. Καὶ σημεῖον αὐτοῦ τῷ
οἴκῳ παρέσχετο, Παρθένον τε τακεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν
τῶν ἀνθρώπων Θεόν· τοῦτο γὰρ τὸ Ἐμμανουήλ,

Deo adhærebo, omnes superabo quicumque me ra-
pere vellent. At de manu Dei expallitur peccator,
jam non ea dignus.

Vers. 7. Ut eos exinde ad paradysum Dei effe-
ram; morte quidem me affecerunt, nec tamen vera
morte, sed umbra mortis; nam tertio die resur-
gens e sepulcro. In tenebris ab ipsis positus adhor-
tatus sum eos, ut deinceps jam non in tenebris vi-
tam agant, sed in me, qui sum lumen.

Vers. 15. Decet Jesum liber ille sermo: « Ut
quid repellis? » Non est enim causa, cur orationem
meam repellas, cum ipse non peccaverim. Suscipe
igitur eam, et eos salva pro quibus precor faciem
tuam eis illuminans.

Vers. 17. Iras enim subitit quas ipsi nos pecca-
tis nostris concitaveramus. Terrores autem Patri-
eum turbabant modo, nec erat qua ratione inno-
cium poenis affligerent. Iræ vero et terrores Do-
mini, nil aliud præter vindices virtutes, quæ vasa
iræ vocantur⁷⁵. Qua de causa dixit etiam Salvator:
« Nunc anima mea turbata est⁷⁶. » Perfectissimam
quidem habebat animam; sed multitudinetot ac tanto-
rum inimicorum mota est, præsertim cum nandi
nescius se velut aqua undique circumdatam cer-
neret. Ipse tamen hæc quam optime effugit. « Nam
aqua vel permulta non exstinguet charitatem: »
anima igitur perfecta et cum Deo per charitatem
conjuncta quæ Jesu homini inerat, ideo erat omni-
no inextinguibilis.

Vers. 2. Jam sæpius adnotavimus vocem « gene-
rationem » bis occurrere ad declarandum populum
de circumcissione et gentes. Deinde indicat cur mi-
sericordias Domini cantet. Quandiu enim durabit
præsens hæc ætas, manifeste multos beneficiis suis
ornabit Dei misericordia. Uti ædificium ex multis
lapidibus, ita forte ædificabitur misericordia, cum
sibi Sapientia ædificabit domum⁷⁷. Sapientiæ enim
incarnatio, fundamentum et finis misericordiæ;
cum omnes a peccatis suis tunc liberati sint mise-
ricordiam adepti. Præparatur autem in cælis veri-
tas eis qui his in terris ad eam adipiscendam præ-
parantur, ut putant, per speculum et ænigma, per
quæ hic eam assequimur. Ipsius enim facies pul-
chritudo ibi, et perfectio veritatis, cum evacuata
fuerit imperfecta visio. Præparatur quoque iis qui
in cælis conversationem habent, eo quod cælestis
imaginem referant, quare etiam cælum nuncu-
pantur.

Vers. 3. Hic nullis finibus circumscribi ait re-
gnum ejus. Non acceptione personarum facta jura-
vit David, sed quod servus Dei est. Et signum do-
muni ejus dedit, e Virgine pariendum qui nobiscum
hominibus Deus; hoc enim Emmanuel, qui est præ-

⁷⁵ Rom. ix, 22. ⁷⁶ Joan. xii, 27. ⁷⁷ Prov. ix, 1.

(33) Forte legendum προσώπου, et articulus τὸ ad κάλλος referendus. EDIT.

paratum semen David. Juravisse ea dicitur Deus quæ certe largitur, quia apud homines sermo jurejurando firmatur. Immutabilis cum autem Deus, jusjurandum ejus immutabilitatem consilii indicat. Hoc non ipsum David innui (qua enim ratione homo morti obnoxius talia audiret?), sed Christum, Davidis sebolem, æterna vita et æterno regno instructum est manifestum.

VERS. 7. Nullus eorum qui adoptantur, et ita filii Dei sunt, similis erit vero Dei Filio. Quid ille qui particeps est cum eo qui nulla ratione particeps? Qua de causa Paulus, cum dicit: « Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro⁷⁷, » præcavens ne quis putet se cum Filio unigenito æquari, adjecit: « Et a Domino nostro Jesu Christo. » Nam licet gratia Pater noster factus sit, ipsi tamen natura Filius est Dominus cui omnes inserviunt. Quare et nunc, « Quis similis Domino, » ait? Nulla enim juxta substantiam similitudo, sed juxta qualitatem: nam ipse Filius Patri consubstantialis. Nam secundum qualitatem misericordes etiam simus, « sicut Pater celestis misericors est⁷⁸. » Ipse quoque perfectus Pater, « Sancti eritis, inquit⁷⁹, quia ego sanctus sum. » — Hic Dominus veniet cum virtute et gloria multa, et sancti « rapiuntur in nubibus obviam Domino in aere, » ut « semper cum Domino sint⁸⁰. » Quando igitur Dominus et sancti in nubibus erunt, nec tunc ullus eorum qui in nubibus rapiuntur, similis ei qui veniet « super nubes caeli cum virtute multa et gloria⁸¹. » Etiam si quisque cum virtute et gloria raptus fuerit, at non cum « multa; » nam eam virtutem et eam gloriam habebit quam receperit; Salvator autem cum « multa » quam præstat. Illi quoque « in nubibus, » ipse vero « super nubes, » quod summam ac regiam potestatem notat. Præterea sanctorum quilibet nubes spiritualis spiritualem rorem stillans (nam nubes rorent justitiam, ait⁸²). At nemo eorum similis Domino, qui et ipse nubes. Unaquæque enim illarum paucos vix rigat, hæc autem non omnes tantum homines, sed omnia etiam ratione prædita animalia.

VERS. 8. Terribilis cum inimicos poenis affliget. Nam si ad eum propius accedunt qui divina disciplina instruuntur, peccando ad ignem feruntur. Qua de causa Salvator: Qui prope me, prope ignem; qui autem longe a me, longe a regno. Nunc igitur dicit eis qui in circuitu mandata ejus negligunt, « magnus et terribilis » vere eis qui ipsi propter virtutem adversantur.

VERS. 10. Deum mari quoque dominari ut cæteris creaturis, testatur Jonas dicens: « Suscitavit

⁷⁷ Rom. i, 7.

⁷⁸ Luc. vi, 36.

⁷⁹ Levit. xi, 45.

⁸⁰ I Thess. iv, 16.

⁸¹ Marc. xiii, 26.

⁸² Isa. xlv, 8.

(34) Ἀληθειῶν. Forma Alexandrina pro ἀληθινῶν Edit.

(35) Ὀδοῆς. Valde suspicor Didymum scripsisse ὁδοῆς. Id.

(36) Forte δεδέχθαι. Id.

(37) Hæc recitari videntur a Didymo ex aliquo, præter quatuor, Evangelio, puto, secundum Ægyptios. Id etiam alibi suspicatus sum.

Ἄ ὕπερ ἐστὶ τὸ ἐτοιμαζόμενον σπέρμα τοῦ Δαυὶδ. Ἐφ' οἷς δὲ βεβαίως χαρίζεται Θεός, ἀμύνουσι λέγεται, διὰ τὸ παρ' ἀνθρώποις ὄρω πιστοῦσθαι τὸν λόγον. Ἀτρέπτου τοίνυν ὄντος Θεοῦ, ὄρω αὐτοῦ τὸ ἀμετάτρεπτον τῆς βουλῆς. Τοῦτο δὴλον, ὅτι οὐκ εἰς αὐτὸν τὸν Δαυὶδ νοεῖται (πῶς γὰρ τὸν γε ἀποθανόντα;), ἀλλ' εἰς τὸν Χριστὸν τὸν ἐξ αὐτοῦ καταγόμενον, τὸν διηλεκτῶς ζῶντα καὶ βασιλεύοντα.

Στ. ζ'. Ἄλλ' οὐδὲ τῶν τῆν υἱοθεσίαν δεξαμένων, καὶ κατὰ τοῦτο γεγεννημένων ἐκ Θεοῦ, τῶν ἀληθεινῶν (34) τις γεννήματι ὁμοιωθήσεται. Πῶς γὰρ ὁ μετέχων τῶ ἀμετέχῳ; Τοιγαρῶν ὁ Παῦλος εἰπὼν, « Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, » εὐλαθῆθεις μὴ δόξη τισὶν ἰσοτιμίαν ἑαυτῶν νέμεσθαι πρὸς τὸν Υἱὸν τὸν μονογενῆ, προσέθηκε, « Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Εἰ γὰρ καὶ χάριτι γέγονεν ἡμῶν Πατὴρ, ἀλλ' ἐστὶν ὁ κατὰ φύσιν Υἱός, ὃς καὶ δούλοι πάντες Κυρίου τυγχάνοντος. Διὸ καὶ νῦν, « Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ, » φησὶν; Ὑδερμία γὰρ κατ' οὐσίαν ὁμοιωσις, ἀλλὰ κατὰ ποιότητα· αὐτὸς γὰρ ὁμοιωσις ἐστὶν Υἱός τῷ Πατρὶ. Κατὰ ποιότητα γὰρ καὶ οἰκτείρμονες γινόμεθα, « ὡς ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος οἰκτείρμων ἐστὶ. » Καὶ τέλειος ὁ Πατὴρ· « Ἄγας γὰρ ἔσεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. » — Οὗτος δὲ ὁ Κύριος ἔρχεται μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, καὶ οἱ ἅγιοι « ἀρπαγῆσονται ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς αἴρα ἐπὶ τῶ πάντοτε σὺν Κυρίῳ εἶναι. » Τοῦ τοίνυν νῦν Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων ἐν νεφέλαις ὄντων, οὐδεὶς τῶν ἀρπαγέντων ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῷ ἐρχομένῳ « ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. » Εἰ γὰρ καὶ ἕκαστος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης ἤρπεται, ἀλλ' οὐ « πολλῆς »· ἐκείνην γὰρ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν εἶχεν ἡν ἔλαβεν· ὁ δὲ Σωτὴρ « μετὰ πολλῆς » ἔξαρπέχει. Καὶ οἱ μὲν « ἐν νεφέλῃ, » ὁ δὲ « ἐπὶ τῶν νεφελῶν, » ὅπερ αὐθεντικὸν καὶ βασιλικόν. Ἔτι μὲν ἕκαστου τῶν ἁγίων νεφέλης ὄντος πνευματικῆς ὁσσης (35) τὸν νοητὸν ὑετὸν (αἱ νεφέλαι γὰρ, φησὶ, βανάτωσαν δικαιοσύνην). Οὐδεὶς ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ, καὶ αὐτῷ νεφέλῃ τυγχάνοντι. Ἐκάστη γὰρ ἐκείνων ὀλίγους ποτίζει, αὕτη δὲ οὐ πάντας ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ λογικὰ.

Στ. η'. Καὶ τοὺς ἐναντίους δὲ κολάσεις ἐπιφέρει, ἔστι φοβερός. Παλάζων γὰρ τις αὐτῷ διὰ τοῦ τηθεῖαν δέδεκται (36) διδασκαλίαν, τῶ ἀμαρτάνειν ἐγγύς γίνεται τοῦ πυρός. Διὸ φησὶν ὁ Σωτὴρ· Ὁ ἐγγύς μου, ἐγγύς τοῦ πυρός· ὁ δὲ μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ, μακρὰν ἀπὸ τῆς βασιλείας (37). Καὶ νῦν οὖν, φησὶ τοῖς περιχύκλῳ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ παρακούουσι, « φοβερός μέγας ὄντως » τοῖς δι' ἀρετῆν ἀντεχομένοις αὐτοῦ.

Στ. ι'. Τοῦ δεσπόζειν σὺν τῇ λοιπῇ κτίσει καὶ τῆς θαλάττης, πᾶσις τὸ λέγεσθαι ἐν Ἰωνᾷ· « Ἐξήγαγε

Κύριος κλύδωνα ἐν τῇ θάλασσῃ· καὶ πάλιν· Ὁ θαλάσσει αὐτοῦ ἔστη ἡ θάλασσα ἐκ τοῦ σάλου αὐτῆς. Ταύτη δὲ καὶ Ἰησοῦς ἐπετίμησεν, δεικνύς ὡς ἔστιν Ὑἱὸς τοῦ « Δεσπότου τοῦ κράτους αὐτῆς. » Εἰ δὲ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἡ θάλασσα δηλοῖ, κράτος αὐτῆς ὁ Πονηρὸς, ἐν ᾧ ὁ κόσμος ὅλος καίται, τούτῳστιν ἡ θνητὴ καὶ ἐπίκαιρος πολιτεία. Ὁν ἐκνευρίσας ὁ Κύριος, δέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πατεῖν ἐπάνω ὕδατων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, μεταπραθῶν τὰς ἀστάτους ὁρμὰς, κύματα καλοῦμα αὐτῆς. Ὡς ἂν καὶ βάσιμος τοῖς ἐπιβαίνουσι γένηται· ὡν ὁ Πέτρος εἰκὼν. Οὐδεὶς γὰρ χωρὶς Ἰησοῦ πατεῖν δύναται τοῦ βίου τὴν θάλατταν, τὰς τοῦτου νικῶν ἠδὲν παθεῖας τε καὶ μερίμνας, ἀλλ' οὖν συμβαδίζοντος. Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ περιπατῶν ὡς ἐπ' ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης, πρὸς ὃν εἰρηται· « Ἐν τῇ θαλάσσῃ ἡ ὁδὸς σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολλοῖς. » Τρίψαντος ἐν τῷ βίῳ τὰ τε πάθη καὶ τὰς μερίμνας, ὡν ἐπιβαίνειν ἔνεστι τοῖς ἰχθυοῦσι ἐπακολουθοῦντας αὐτοῦ.

Στ. ββ'. Ἀνάγκη δ' ἂν οὕτως· Οἱ ἐρμηνεύοντες οὐρανοὺς ἐξομολογοῦμενοι τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, καὶ ἡ τὸν Ἰησοῦ δεχομένη σπέρων καὶ καρποφοροῦσα εἰς ρ', καὶ ξ, καὶ λ', « γῆ αὐτοῦ » τυγχάνουσα. Κτήμα δὲ αὐτοῦ καὶ ἦν ἐθεμελίωσεν ἅμα τῷ πληρώματι αὐτῆς οἰκουμένη δηλοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ οἰκοῦσι ψυχαί, τὸν ἀληθῆ προσηλάμενοι λόγον, καὶ δυνάμεις ἱερὰ παρμεβλοῦσαι κύκλι τῶν φοβουμένων αὐτόν. Ἐν ἧ « Θεμέλιον, φησὶ Παῦλος, οὐδεὶς ἄλλον δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἔστιν Ἰησοῦς Χριστός. » Ἐφ' ᾧ τὸ πληῖσμα τῶν ἀρετῶν καὶ δογματῶν οὐσεθῶν, καὶ τῶν τοῦ θελοῦ Πνεύματος δωρεῶν. Ἐκτίτε δὲ τὸν βορρᾶν ὁ Κύριος καὶ τὰς θαλάσσας ἐπὶ τῷ μηκέτι εἶναι ὁ πρότερον ἦσαν· ὡς ὁ κτίσας τοὺς β' εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, ἐκ δύο τούτων ἓνα πεποίηκεν. Καὶ κτιζομένη δὲ καρδία καθαρά, ἐξ οὗ καθαρὰς γεγένηται καθαρά· κτίσει δὲ καὶ τοὺς ἐκτὸς τῆς πίστεως, ἐν ἧ Χριστῷ καινὴ γίνονται κτίσις.

Στ. γγ'. Ἔστι δὲ τὸ μὲν θαθῶρ, ἐκλεκτός, τὸ δὲ Ἑρμηνεῖα, φωτὸς μεταωρισμός. Ὁ γὰρ τυγχάνων ἐκλογῆς θείας, καὶ ὑπὸ φωτὸς μεταωριζόμενος, ὅτερ ἐφώτισεν ἑαυτῷ φῶς γνώσεως, ἀγαλλιᾶται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ. Ἑρμηνεύεται δὲ τὸ θαθῶρ καὶ λάκκος. Δίδωσι γὰρ θεὸς τισὶν ἐλουγίας τρόπων λάκκου (38) λελατομημένους, οὓς οὐκ ἐξελατόμησαν οἱ λαθόντες. Κἂν ἐπὶ φόγου δὲ τίθεται, μεταβαλὼν ὁ οὕτως ὀνομασμένος, ὡς χρηματίζοι φέρει ἢ πηγῆ, ἀγαλλιᾶσται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Στ. ιδ'. Χρηματίζει ὁ Μονογενὴς καὶ « βραχίων » ἐν τῷ· « Καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη; » καὶ ἐν τῷ· « Ὑψηλὸς σου ὁ βραχίων, καὶ οὐκ ἔδειμεν. » Καὶ χεῖρ ἐν τῷ· « Ἡ χεῖρ σου ἡ ὑψηλὴ ἐποίησε ταῦτα πάντα· » καὶ δεξιὰ ἐν τῷ· « Δεξιὰ Κυρίου

Dominus tempestatem in mari⁴³; » et rursus : « Voluntate ejus stetit mare a commotione sua⁴⁴. » Cui et Jesus imperavit, ostendens se esse Filium « Dominantis potestati maris. » Quod si autem hominum vitam mare designat, potestas ejus non aliud præter diabolus, cui inservit omnis mundus, hoc est mortalis et fugax dominatio. Quem contemns Dominus dedit discipulis suis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones et super omnem virtutem ejus⁴⁵, refrenans cæcos ejus impetus, qui fluctus maris dicuntur. Qua de causa accelescentibus facilius patet transitus : quorum imago Petrus. Non alius enim vi sua potest præter Jesum vitæ mare calcare, voluptates et curas ejus superans ; sed potest quivis comitante Jesu. Ipse enim super mare haud secus ac super pavementum incedit, ad quem dictum est : « In mari via tua, et semitæ tuæ in aquis multis⁴⁶. » Ipse in vita sua passiones et curas omnes superavit, ab iis etiam superandas qui iisdem vestigiis institerint.

Vers. 12. Hocce modo ista explicabis : Cæli qui mirabilia ejus continentur, et terra quæ semen Jesu accipiet et fructus feret alia centum, alia sexaginta, alia triginta⁴⁷, hæc « tua terra. » Domini est quoque orbis terrarum quem fundavit simul cum plenitudine sua, Ecclesiam exhibens, in qua habitant animæ veram doctrinam consecutæ, et virtutes sanctæ choro timentium eum admistæ. In qua, ait Paulus, « Fundamentum aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Jesus Christus⁴⁸. » Super quem plenitudo virtutum et piarum doctrinarum et donorum divini Spiritus. Creavit aquilonem et maria Dominus, ut jam non sint quod prius erant, uti etiam duo creavit, ut unum novum hominem afficiant, ex duobus eos unum fecit. Creatur cor mundum⁴⁹, quando purgatione mundatur : creat etiam eos qui extra fidem, ut in Christo nova fiant creatura.

Vers. 13. Thabor quidem electus est, et Hermonim, luminis sublimitas. Qui enim divinam electionem sortitus fuerit, et lumine illuminatur, quod eum scientiæ luce illustrat, exultat in nomine Dei. Interpretatur etiam lacum Thabor. Nam Deus erat quibusdam paludes, lacus ad instar lapidibus constructas quas ipsi non exstruxerunt, qui eas accipiunt. Licet hæc vox ad carpendum adhibeatur, cum mutaverit vitam qui ita vocatur, ita ut patens appelletur aut fons, exsultabit in Domino Domini.

Vers. 14. Vocatur Unigenitus « brachium » et in illo : « Brachium Domini cui revelatum est⁵⁰; » et in illo : « Excelsus brachium tuum, et nos nesciebamus. » Dicitur et manus : « Manus tua excelsa fecit hæc omnia ; » et dextera in illo⁵¹ : « Dextera Domini

⁴³ Jon. i, 4. ⁴⁴ ibid. 15. ⁴⁵ Luc. x, 19. ⁴⁶ Psal. lxxvi, 20. ⁴⁷ Matth. xiii, 8. ⁴⁸ I Cor. iii, 11. ⁴⁹ Psal. l, 12. ⁵⁰ Isa. liii, 1. ⁵¹ Psal. cxvii, 16.

(38) Cuique patet, Græcæ linguæ Scripturæque sacræ non imperito, hic legendum esse ἐλουγίας τρόπων λάκκου. Cfr. Deut. vi, 11. EDIT.

exaltavit me. » Alt autem, « Exaltetur manus tua » admirabilia faciens; hæc habuit igitur Petrus ad Deum : « Da æervis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, in eo quod manum tuam extendes ad sanitatem, et signa et prodigia fieri¹⁷. » Exaltatur etiam dextera Domini omnes imitatores ad sublimia ferens. Præparent adventum tuum misericordia et veritas. Quis enim continget faciem tuam nisi prius misericordiam contigerit, et cum veritate fuerit conversatus? Rursus forte dices misericordia et veritate Unigenitum designari, ut in illo : « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam¹⁸. » Priorem enim videtur se mentibus inserere, consociatumque sibi Patrem illis patefacere : « Nam qui recipit me, recipit Patrem¹⁹; » et : « Veniemus, ego et Pater²⁰. » Nam imago cum sit invisibilis Dei, menti puræ ostendit seipsum, per semetipsum Patrem revelans. Est etiam vultus Patris, character ejus hypostaseos. Et necesse est ut prius cordibus eorum insit, qui eum in puritate videre possunt : misericordiam consequimur per morales virtutes et veritatem per piam scientiam. Moralis enim operatio misericordia indiget, et cognitio veritate ornatur. Quapropter sæpius in Scriptura hæc una proferruntur.

VERS. 16. Attende eum dicere « Qui scit, » non vero « Qui scivit. » Nam semper victoriam operetur oportet, qui semper adversus inimicos pugnat. Hoc enim eum ad conspiciendam veritatem perducit; et vultu Domini illuminabitur deinceps in æterna die, in qua cum sociis exsultabit, salutare Dei consortium adeptus. Istud enim exultationis occasio. Exaltabitur etiam iustitia tua ab illo qui factus est sapientia et sanctitas et sanctificatio²¹, qui ipse excelsus et adhærentes sibi ad se trahit. Exaltamur quoque ea iustitia quæ propter fidem Jesu Christi omnibus fidelibus convenit. Nam etiam si potestatem habuerint qua agere et contemplari possint, de donis gloriantur a te acceptis, juxta illud : « Qui gloriatur, in Domino gloriatur²². » Ac dicent, Ipse dedi nobis virtutem viriliter agendi. Qua de causa consisteri non dubitat : « In Deo faciemus virtutem. In beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum. » Nam exaltatus est in nobis Christus beneplacito Patris dicentis : « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui²³. » In ipso enim complacuit illi nos salvare. Susceptio est ejus qui pugnat pro nobis : qui est sanctus rex veri Israel, Deum videntis, Christus ipse ac Dominus. Potest etiam susceptio Domini esse, si eam ipse perficit et sanctus Israel expectantis eam : sanctus est qui nunc sanctificatur; mente eum perspicere, præstantissimum est : « Quoniam Domini regis nostri susceptio, et Sancti Israel. »

Ὑψώσε με. » λέγει δὲ, « Ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου παραδοξοποιούσα· φησὶ γοῦν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Θεόν· ἰδὲ τοῖς δούλοις σου ἀπόδωκε· μετὰ παρρησίας λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ ἐκτείνειν τὴν χεῖρά σου εἰς ἰσάν και σημεῖα και τέρατα. » Ὑψοῦται δὲ και ἡ δεξιὰ αὐτοῦ μετεωρίζουσα πάντα τὸν μιμητὴν. Προπορεύεται ἕ σου τῆς παρουσίας Ἐλεος και ἀλήθεια. Τίς γὰρ προβαλεῖ σου τῷ προσώπῳ μὴ προηλεημένος, και ἐνωμικῶς τῇ ἀληθείᾳ; Λέγοις δ' ἂν πάλιν Ἐλεος και ἀλήθειαν τὸν Μονογενῆ, ὡς ἐν τῷ· « Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Ἐλεος αὐτοῦ και τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. » Ἔς προειδημῶν ταῖς διανοαῖς ἐμφανίζει τὸν συνηρησμένον αὐτῷ Πατέρα· « Ὁ γὰρ ἐμὲ δεχόμενος, δεχεται τὸν Πατέρα· » και, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ τε και ὁ Πατήρ. » Εἰκὼν γὰρ ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, τῷ καθαρῷ νῷ δεῖκνυσιν ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δεῖκνυ τὸν Πατέρα. Ἔστι δὲ και πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, χαρακτήρ ὢν τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ δεῖ προεῖναι τῇ καρδίᾳ τῶν αὐτῶν ἐν καθαρότητι δυναμένων ὄψαι, Ἐλεον μὲν δι' ἡθικῶν ἀρετῶν, ἀλήθειαν δὲ διὰ γνώσεως εὐσεβοῦς. Κατὰ μὲν γὰρ τὴν ἡθικὴν ἐνέργειαν ἔλεοῦμεθα, κατὰ δὲ τὴν γνώσιν τῇ ἀληθείᾳ προσβάλλομεν. Διὸ πολλοῦ τῆς Γραφῆς ἀλλήλοις ταῦτα συνονομάζεται.

Στ. ις'. "Ὅρα δὲ ὡς « Ὁ γινώσκων » εἶπεν, ἀλλ' οὐκ « Ἐγνωκώς. » Δεῖ γὰρ αἰετὸ νικᾶν ἐνεργεῖν τὸν αἰετὸν πρὸς ἀντιπάλους ἔχοντα τὸν θῶνα. Τοῦτο γὰρ αὐτὸν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν προσάγει· και τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ φωτισζόμενος ἔσται λατῶν ἐν αἰώνῳ ἡμέρᾳ, ἐν ἧ μετὰ τῶν ὁμοίων ἀγαλλιάσεται, τὴν σωστικὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν περιειμένονος. Αὕτη γὰρ τῆς ἀγαλλιάσεως πρόφασις. Ὑψωθήσεται δὲ και τῇ σῆ δικαιοσύνῃ τῷ γινομένῳ σωτῆρι και ἀγιωσύνῃ και ἀγιασμός· ἥτις ἐστὶν ὑψηλὴ, και διὰ μετουσίας ἔλκει πρὸς ἑαυτὴν. Ὑψοῦται ἕ τις και τῇ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δικαιοσύνῃ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Εἰ γὰρ και ἔχουσι δύναμιν καθ' ἣν δυνατῶς πράττουσιν τε και θεωροῦσιν, ἀλλὰ παρὰ σοῦ λαβόντες καυχῶνται, κατὰ τό· « Ὁ καυχόμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. » Καὶ λέγοντες· Αὐτὸς γὰρ δίδωσιν ἰσχύον τοῦ ποιῆται δύναμιν. Διὸ και σὺν παρρησίᾳ φασίν· « Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν, και ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου ὑψωθήσεται τὸ κέρατὸν ἡμῶν. » Ὑψώθη γὰρ ἐν ἡμῖν ὁ Χριστὸς εὐδοκίᾳ Πατρὸς εἰπόντος· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα. » Ἐν αὐτῷ γὰρ ἡμεῖς εὐδόκησε σωσαι. Καὶ ἀντιληψὶς αὐτοῦ ἐστὶν ὑπερμαχοῦνος ἡμῶν· ὅστις ἅγιος βασιλεὺς ὢν τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ τὸν Θεὸν ὁρώντος, ὑπάρχων αὐτὸς ὁ Χριστὸς τε και Κύριος. Δύναται δὲ ἡ ἀντιληψὶς και τοῦ Κυρίου εἶναι, ὡς ἐνεργουμένη ὑπ' αὐτοῦ και τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ ὡς ὑπομένοντος αὐτὴν· ὡς ἅγιον εἶναι νῦν τὸν ἀγαλλόμενον ἐν τῷ νῷ καθορᾶν αὐτὸν, ἵνα ἡ ὑπέροχον, ὅτι τοῦ Κυρίου βασιλείως ἡμῶν ἡ ἀντιληψὶς και τῷ Ἁγίου Ἰσραὴλ. »

¹⁷ Act. iv, 29, 30. ¹⁸ Psal. lvi, 4. ¹⁹ Matth. x, 41. ²⁰ Joan. xiv, 23. ²¹ 1 Cor. x, 30. ²² 1 Cor. x, 31. ²³ Matth. iii, 17; xvii, 5.

Στ. κ'. Ἀκούει μόνον τοῦ λαλοῦντος ὁ μὴ νοῦν. Ὁ δὲ καὶ συνιείς, ἀντιλαμβάνεται τῇ ὁράσει τοῦ νοῦ τῆς τοῦ λέγοντος προφορᾶς. Ὁ δὲ Θεὸς τοῖς τελείοις λεγομένοις υἱοῖς δεῖκνυσι μᾶλλον ἢ λέγει. Διὸ τὸ ἐν ὁράσει κατὰ τὸ, « Καὶ ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνὴν Κυρίου, » τουτέστιν ἐνδεί. Τοιαῦται τῶν προφητῶν αἱ ὁράσεις, οὐκ αἰσθητὰ βλεπόντων, ἀλλ' ὁρώντων τὰ νοητά. « Ἐπὶ δυνατῶν » δὲ τὸν ἐκ βίβλης Ἰεσσαὶ βοήθειαν ἔθετο πάση βοηθοῦσαν τῇ κτίσει, τὸν ὕψωθέντα τοῦ λαοῦ κατὰ σάρκα, καθ' ἣν καὶ ἐκλεκτός ἐστι καὶ προσεδέχθη. Καὶ γάρ « ἐστὶν ἐκλεκτοῦσμένος ἀπὸ μυριάδων, » ὡς ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁσματίων. Καθ' ὃ καὶ ὕψωσεν αὐτὸν Πατὴρ χαρισάμενος αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα λεγόμενον δούλιμ τε καὶ Δαυὶδ, οὐπὲρ ἦν ἐκ τοῦ σπέρματος. Δυνατὸς καὶ ἰκανὸς ὢν χειρὶ πρὸς τὸ διδάξαι τὴν λογικὴν κτίσιν δουλεύσαι Θεῷ, εἰς ὃ καὶ ἐχρίσθη Πνεύματι ἁγίῳ ἀρχιερεὺς τε καὶ βασιλεὺς κατὰ πάντων ἀποδειχθείς. Περὶ οὗ χρίσματος τό· « Ἐχρίσε σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Χεὶρ δὲ καὶ βραχίον δι' ὧν ἀντελάβετο καὶ κατέσχυσεν αὐτὸν, τοῦ Μονογενοῦς ἡ θεότης, μεγάλα δι' αὐτοῦ κατεργασαμένη. Καὶ κρείττων δὲ τοῦ διαβόλου γεγένηται, μὴ ποιήσας ἁμαρτίαν, μήτε ὄλον ἐσχικώς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, δι' ὧν ὠφελεῖν ἐκεῖνος δοκεῖ. Οὐ μὴν οὐδὲ « κατ' ἀνομίαν τις γεννηθεὶς » κακίωσαι δι' ἁμαρτίας αὐτόν. Τὸ δὲ ὠφελεῖν ἐπ' ἐχθροῦ, τὸ ἀνοῦσαι δημοῖ· ὡς ἐν Εὐαγγελίοις ἱερεῖς καὶ Φαρισαῖοί φασι πρὸς ἀλλήλους· « Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν· ἴδε, ὁ κόσμος ὅλος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. »

Στ. λ'. Μὴ δόκει δὲ μέχρι τούτου παρατείνειν τὸν Χριστοῦ θρόνον μέχρι πληρώσεως οὐρανοῦ. « Ὁ οὐρανὸς » γάρ, φησι, « καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν. » Τῶν δὲ λόγων μὴ παρερχομένων, βασιλεύσει καὶ μετὰ πάροδον οὐρανοῦ τε καὶ γῆς. Οὐ γάρ ἕως τοῦ παρελθεῖν εἰπεῖν τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' « ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετὰ τὴν πάροδον γὰρ οὐρανὸς ἐστίν· οὐ γάρ ἴσον τῷ φθαρῆναι, τὸ παρελθεῖν αὐτόν. Λέγοις δ' ἂν καὶ γῆς μὲν ἡμέρας τὰ λαμπρὰ τοῖς ἀνθρώποις δοκοῦντα περιμάχητα, οὐρανοῦ δὲ τὰ φωτεινὰ τῆς ἀληθείας μυστήρια, οἷς ὁμοῖος ὁ θρόνος τοῦ Σωτῆρος ἀσάλευτος.

Στ. λς'. Ἐπὶ τοῖς διηνεκίαι καὶ μένουσιν ἄμνησιν ὁ Θεός. Τῷ τοίνυν κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀπαράβατον ἱερωσύνην διδοῦς, οὐ μεταβιβάται. Καὶ τῷ Ἄβραᾶμ μεθ' ὅρκων ἐπαγγέλλεται ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐνευλογηθῆσθαι πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Πρόσκαιρον δὲ τι διδοῦς, οὐκ ἄμνησιν ἐπ' αὐτῷ· καὶ μεταβιβάσθαι λέγεται, καθάπερ χρίσας εἰς βασιλεία Σαοὺλ. Διὸ καὶ τῷ Δαυὶδ ἄμνησιν περὶ τοῦ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ τὸν Σωτῆρα γενέσθαι Χριστόν, συνδιακωνίζοντος τοῦ θρόνου τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ αὐτῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίω· καὶ ἡ σελήνη δὲ, φησι, τῶν ὑπὸ Χριστοῦ φωτιζομένων τὸ ἄθροισμα τὸν αἰῶνα μένει πλησιφαής, πληρουμένου τοῦ ἡλίου, ἐκλαμφόντων τῶν δικαίων ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πα-

Vers. 20. Audit tantum loquentem, qui non cogitat. Qui autem quoque intelligit, mentis visione dicentis consilium perspicit. Deus eis qui perfecti filii dicuntur ostendit potius quam verbis exprimit. Ideo in visione locutus est juxta illud : « Et populus videbat vocem Domini »²⁹, hoc est, sentiebat. Tales prophetarum visiones, cernentium non ea quæ sensibus, sed quæ mente percipiuntur. « Super potentem, » qui ex radice Jessæ, adiutorium posuerat omnem creaturam juvens, super eum qui de populo secundum carnem exaltatus est, juxta quam etiam electus est et acceptus. Nam « electus e decem milibus, » uti habet Canticum canticorum¹. Et exalavit eum Pater donaus nomen quod est super omne nomen, ei qui dicitur servus et David de cujus semine ortus est. Potens et terribilis manu, ut ab eo discant Deo servire omnes creaturæ ratione præditæ, ad quod munus unctus est etiam a Spiritu sancto summus sacerdos et rex omnium communis. De qua unctioe dictum est alias : « Unxit te Deus, Deus tuus, oleo exsultationis præ participibus tuis »². « Manus et brachium quibus eum fovet et confortat, Unigeniti divinitas, magna per eum operata. Diabolum superavit, dum nec peccaret, nec dolum haberet in ore suo, quibus ille proficere videtur. Nec poterit ei nocere per peccata « filius iniquitatis. » Ipsum autem in inimico profecisse, testantur Evangelia ; nam Pharisei et sacerdotes inter se dicebant : « Videtis quia nihil proficimus : ecce mundus totus post eum abiit »³.

Vers. 30. Noli putare Christi thronum eversum iri quando tempus cæli complebitur. Nam « cælum et terra transibunt, » ait⁴, « verba autem mea non præteribunt. » Quod si autem verba non prætereunt, certe regnabit adhuc post transitum cæli et terræ. Non dicit enim donec transeat cælum, sed « sicut dies cæli ; » et permanebit cælum etiam cum transierit : aliud est illud perire, aliud transire. Dicendum etiam forte terræ dies splendorem honoresque illos designare quos homines tanto studio affectant ; dies autem cæli lucida esse veritatis mysteria quibus similis thronus Salvatoris immotus.

Vers. 36. Quando perpetua et mansura promittit, jurat Deus. Ita cum secundum ordinem Melchisedech æternum sacerdotium dat, non pœnitentiam eum. Ita etiam Abraham cum iurejurando nuntial in semine ejus benedicendas esse cunctas gentes. De fluxu autem et caducis non jurat ; sed etiam eum pœnitere dicit, uti cum regem Saul unxisset. Ideo Davidi jurat Salvatorem Christum ex semine ejus oriturum, et thronum imperii ejus eum ipso justitiæ sole perduraturum : luna, dicit, hoc est, congregatio eorum qui a Christo illuminantur, in æternum manebit plena, repleta eam sole, fulgentibus justis sicut sol in regno Patris eorum. Quod autem hæc omnia sic se habeant in cœ-

¹ Exod. xx, 18. ² Cant. v, 10. ³ Psal. xlii, 8.

⁴ Joan. xii, 19. ⁵ Matth. xxiv, 35.

lis testis, de quo Job : « Et ecce nunc in caelis est A testis meus, et conscius meus in excelsis. »

Vers. 39. Dixisti, Domine, Christi semen manere in aeternum, et nihilominus repulisti semen ejus; testamentum ejus non profanatum te asseruisti, et « profanasti » tamen « sanctitatem ejus in terra, » morti scilicet et sepulcro tradens corpus ejus. Ecclesia domus sanctuariumque Christi, te permittente, impiorum persecutionibus pluries lacerata est. Dei servus Christus; quippe qui servi formam acceperit, et ex ea natus est quae angelo dixit : « Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum ». » Omne filiorum ejus vel validissimum auxilium destruxisti, ita ut insidiis omnium paterent; nam maceriaz vocat Scriptura divinam custodiam. Vocatur etiam forte vinea Domini maceriaz divini apostoli, quos a Deo ablatos dicent, quicumque eos dispersos videriat scandalizatos in ea nocte qua Jesus traditus est. Qui et munitiones appellantur, eodem tempore per fornicationem everse, unde etiam Christus, corpus scilicet ejus, direptus est; nam « Vos estis corpus Christi, et membra de membro ». » Suat quoque munitiones ejus Ecclesiae ubique terrarum dispersae, quae factae sunt opprobrium iis qui circa eam stantes vicini vocantur. Hi vero sunt qui Scripturae adherere videntur, et ad Ecclesiam pertinere, at eam doctrinis et operibus malis opprobrio habent. Nam uti Deum glorificamus recta agentes et penitentes, ita extolluntur inimici ejus, quasi virtute sua facerent quae eum pati concessisset. Quapropter laetificatur qui oderant eum, cernentes eum omni auxilio destitutum, dum inimici eum bello aggrediuntur; atque ideo vinculis oppressum ad crucem deduxerunt, et vel gravissimis eum suppliciis affecerunt.

Talia proferunt qui Christum quidem cupiunt et providentiam confitentur, consilium autem non perspexerunt, quo Deus proprio Filio suo non parcentem inimicis eum tradidit. At silebunt, ubi salutem agnoscent ipsius morte constitutam. Non enim Pater tantum tradidit eum pro nobis, sed et ipse tradidit semetipsum; nam dedit animam suam redemptionem pro multis. Antea putabant et ab emundatione dissolutum esse Christum, quam operatus est ipse sanguine suo: et in terram collisam esse sedem ejus, licet eum Deus sicut dies caeli posuerit. Nam passionibus et cruce perspectis, existimaverunt transiisse regnum ejus, immixtum et in cruce confusione perfusum. De qua Apostolus ait : « Qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, » ut ex mortuis resurgens ab emundatione jam non sit dissolutus, sed ipse caeteros mundans, mundi peccatum tollat,

πρός αὐτῶν. Περὶ δὲ τοῦ ταῦτα οὕτως εἶπεν ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ, περὶ οὗ φησι Ἰωβ· « Ἰδοὺ γὰρ ἐν οὐρανοῖς ὁ μάρτυς μου καὶ ὁ συνίσταρ μου ἐν ὑψίστοις. »

Στ. λθ'. Εἰπὼν, ὦ Δέσποτα, τοῦ Κριστοῦ τὸ σπέρμα εἰς τὸν αἰῶνα μένει, ἀπέσω τὸ σπέρμα αὐτοῦ καὶ μὴ βεθεθλώσῃσιν εἰπὼν τὴν πρὸς αὐτὸν διαθήκην βεθεθλώσας. « Τὸ ἀγιαστῆριον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἦται εἰς θάνατον καὶ μῆμα τὸ σῶμα παραδόντος αὐτοῦ. » Ἡ τὴν Ἐκκλησίαν ὄσαν αἶλον καὶ ἀγιαστῆριον αὐτοῦ συγχωρήσας κατὰ καιροῦ καὶ παραδόντων ταῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἐπιανεχθεῖσιν αὐτῇ διωγμοῖς. Θεοῦ δὲ δοῦλος ὁ Χριστὸς εἰς ἀκαλαθεῖν τὴν τοῦ δούλου μορφήν, γινόμενος ἐκ τῆς εἰπούσης τῶ ἐγγύων· « Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γίνεσθε μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. » Ἄλλὰ καὶ πλοῦν τῶν υἱῶν αὐτοῦ καθέλης ἐχυρωτάτην βοήθειαν, ὡς προκεῖσθαι πρὸς πλοῦν ἐπιβουλήν· φραγμοὶ γὰρ κατὰ τὴν Γραφήν αἱ θεῖον φρουραὶ. Λέγοντο δὲ φραγμοὶ ἀμπελῶνος τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ θεοὶ ἀπόστολοι, οὗς καθαιρέσθαι ὑπὸ Θεοῦ φασιν οἱ ἑρόντες αὐτοῦ ἐσχορτισμένους καὶ σκανδαλισθέντας ἐν τῇ νυκτὶ τῆς παραδόσεως Ἰησοῦ. Ὅπερ καὶ ὀχυρώματα λέγονται, κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν περιεσόντες δεῖλα· ὃ ἠκολούθησε τὸ διηρησῆσθαι Χριστὸν, ὃ ἐστιν αὐτοῦ τὸ σῶμα· « Ὑμεὶ γὰρ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέλου. » Ὅχυρώματα δὲ αὐτοῦ καὶ πανταχοῦ Ἐκκλησίαι. Ἐγένοντο δὲ καὶ δειδοὶ τοῖς διὰ τὸ περὶ αὐτὸν εἶναι γέτοσκον καλουμένοις. Οἰκτινὲς εἰσιν οἱ δοκοῦντες τῆς Γραφῆς αὐτοῦ περιέχεσθαι, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑπερέχον ἐγγίς, δι' οὗς ἐνεαίξεται κακῶς φρονοῦντας ἢ πράττοντας. Ὅπερ οὖν δοξάζουσιν αὐτὸν οἱ ἑρόντες φρονοῦντες ἢ πράττοντες, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καταείρονται ὡς ἰδία δυνάμει πράττοντες ἢ δι' αὐτὸν συνεχώρησας. Ἐφ' οἷς καὶ οἱ μισοῦντες εὐφραίνονται, μηδεμίαν ὀρόντες ἀντιληψὶν ἐν τῷ συμβῆλλειν εἰς πόλεμον αὐτῶ τοῖς ἐχθροῦς· ὡστε δέσαντας αὐτὸν ἀπαγαγεῖν ἐπὶ τὸν σταυρὸν, καὶ δεῖα πρὸς ὕδρον ἐπενεχεῖν.

Ταῦτά φασιν οἱ Χριστὸν μὲν ποθοῦντες καὶ πρόνοιαν ἠγούμενα, τὸν σκοπὸν δὲ μὴ καθορῶντες, καὶ ὃν ἐὸ φεισάμενος ὁ Πατὴρ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ, ἐκόντων αὐτὸν ἀφήκε τοῖς ἐπιναστέσιν αὐτόν. Παύσονται δὲ τῶν ῥημάτων μαθόντες τὴν κατορθωμένην σωτηρίαν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν παραδόντος αὐτόν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἐαυτὸν ἑδωκε γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Τέως γε μὲν ἔφοντο καὶ ἀπὸ τοῦ καθαρισμοῦ καταλύσθαι Χριστὸν· ἐφ' εἰργάσατο διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ· κατεῤῥάχθαι δὲ εἰς γῆν τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ τοῦ Θεοῦ θεακτότος αὐτὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. Ὅρῶντες γὰρ αὐτοῦ τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν, ἔδοξαν τέλος εἰληφέναι τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀμικρατέσιν καὶ ἀνατραπέσιν ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν αἰσχύνῃ γεγενημένῃ. Περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὅς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χάριτος, ὡς ἐμεῖνα σταυρὸν, αἰσχύνῃς καταπρόνησας, » ἵν' ἐκ νε-

• Job xvi, 20. • Luc. i, 48. • 1 Cor. xii, 27. • Hebr. xii, 2.

κρων ἀναστὰς, μηκέτι ἢ καταλελυμένος ἀπὸ καθαρισμοῦ· ἀλλ' ἐνεργῶν αὐτὸν αἶραι τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸ· Καθαρισμὸν ἀμαρτιῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν. τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, ἀνωρθωμένον ἔχων καὶ βεβαίως ἰδρυμένον νότα (59).

Στ. μη'. Μνήσθητε, φασὶν οἱ ταῦτα λέγοντες, δε, τραπτοὶ τὴν φύσιν ὑπάρχομεν, ὄντες αὐτεξούσιοι, μήπως εἰς ἀσέβειαν ἐξοικλωμεν λέγοις δ' ἂν ὀπίστασιν καὶ τὴν καθ' ἣν ὀπισθῆναι τις δύναται τι τῶν ἐπιπέπων.

Στ. μθ'. Ἡ δὲ « Τίς » φωνὴ ποτὲ μὲν λέγεται πνευματικῶς, ὡς ἐν τῷ, « Τίς ἀναθήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; » ποτὲ δὲ σημαίνει τὸ σπάνιον, ὡς ἐν τῷ· « Τίς ἔρα ἐστὶν ὁ δούλος πιστὸς καὶ φρόνιμος; » καὶ, « Τίς σοφός, καὶ συνήσεται ταῦτα; » καὶ τὸ ἀδύνατον, ὡς ἐν τῷ· « Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; » καὶ ἐν τῷ, « Τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῃ; » Δηλοῦ δὲ καὶ τὸν εὐτελεῖ, ὡς ἐν τῷ· « Εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; » καὶ, « Ἰδοὺ Κύριος βοηθήσει μοι, τίς κακώσει με; » Κεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ καλουμένου παρὰ τισιν ἰδίως ποίου, παρὰ δὲ ἄλλοις, ἀτόμου, καὶ ἐνός ἀριθμῷ· ὡς ἐν τῷ (40), ἄνθρωπος δηλωτικὸν τοῦ οὐδαί· Τίς (41) γὰρ τὸν κοινὸν ὑποφύζεται θάνατον; « Ὁ » γὰρ « θάνατος, » φησὶν, « εἰς πάντας ἀνθρώπους διῆλθεν. » Καὶ καθὼς ἀμαρτία τῷ ἀποπεπιωκέναί θεότητος. Οἶον τό· « Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε· » καὶ τό· « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζηλος ἐν ὑμῖν, οὐχὶ ἄνθρωποι ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπων περιπατεῖτε; » Ὁ δὲ τοιοῦτον ὀράνυμον, οὐ διαφεύξεται θάνατον. Τοῦτο γὰρ τῶν γενομένων θεῶν μετασυστῆ θεότητος. Ζῶσι γὰρ αἱ μεταποιούμενοι τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἥτις ὑπὲρ ἕδην ἐστὶ βυομένου θεοῦ.

PSALMUS LXXXIX.

Στ. γ'. Ἀνάγων εἰς ὕψος ἐκ τῶν χαμαιζήλων πραγμάτων τὸν ἄνθρωπον, μὴ πρὸς ταῦτα πάλιν ἀποστρέψῃς αὐτόν.

Στ. θ'. Πᾶς οὖν ὁ χρόνος ὁ παρεκτείνων τῇ ἡμετέρᾳ μετὰ σώματος ζωῆ, φανερός καὶ πεφωτισμένος σοι τυγχάνει, ὡς ὄρῃν πᾶν ἀμάρτημα πρακτικὸν καὶ ἐν λογισμοῖς.

Στ. ιβ'. Ἡ δέξις ἐπισταμένων ἐστὶν, ὅτι δεξιὰν ἔχει Θεός, καὶ ποθοῦντων ταύτην ἰδεῖν, δι' ἧς ἐδημιούργησέ τε καὶ προνοεῖ τοῦ κόσμου, ὅπως μὴ δι' ὧν ἐνεργεῖ καταλάβωσιν, ἀλλὰ τῷ προσβάλλειν αὐτὴν. Οἷοιτο δ' ἂν καὶ αἰτησις εἶναι τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ. Τότε γὰρ γνωρισμὸς ἡ τοῦ Θεοῦ δεξιὰ γέγονεν, ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. « Ἐθεασάμεθα γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός. » Τότε σὺν αὐτῇ φανερωθέντας ἔγνωμεν καὶ « τοὺς πεπαιδευμένους τῇ καρδίᾳ ἐν σοφίᾳ, » ὅτινές εἰσιν οἱ φάσκοντες· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τε-

A juxta illud : « Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis », « sedem habens resitutam, et firmiter fundatam, in longos dies et in aeternum permanentem.

τὸν θρόνον τὴν μακροήμερον καὶ αἰώνιον διαμε-

Vers. 48. Memento, sicut qui haec habent, nos mutabiles esse natura, et juris nostri, ne ad impietatem dilabamur; substantiam forte eam quoque intendit qua mala quaeque sustinemus.

Vers. 49. Vox « Quis » usurpatur nunc ad interrogandum uti in illo¹⁰ : « Quis ascendet in montem Domini? » nunc ad declarandam paucitatem, ut in illo : « Quis est fidelis servus et prudens¹¹? » et : « Quis sapiens, et intelliget haec¹²? » nunc ad lanuendum aliquid fieri non posse; ut in hoc : « Quis novit mentem Domini? » et in illo : « Quis congregavit ventos in sina? » Significat etiam aliquem contemnendum, uti in illo¹³ : « Si Deus pro nobis, quis contra nos? » et : « Ecce Dominus auxiliabitur mihi, quis nocebit mihi? » Apud quosdam sic dictam qualitatem indicat, apud alios vero individuum, et numero unum. Nec desunt versus ubi « quis » neminem declaret, ut in hoc : Quis communem mortem effugiet? Nam « mors, » inquit, « omnes homines pertransivit¹⁴. » Haud secus ac peccatum, ex quo a Deo defecimus. Idem sonat hoc : « Vos sicut homines moriemini¹⁵, » et illud¹⁶ : « Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? » Qui igitur homo, non effugiet mortem : hoc enim eorum qui divinitatis participes facti sunt dii. Vivunt enim semper, aeternam vitam adepti, quae Deo competet supra inferos elato.

Vers. 3. Hominem cum in sublime extuleris, a negotiis mundanis distractum, ne avertas eum rursus ad ea.

Vers. 9. Omne igitur tempus, quo cum corpore nostro vivimus, manifestum tibi et illuminatum, ita ut omnia perspicias quaecumque mente aut opere deliquerimus.

Vers. 12. Precatio haec scientium est Deum habere dexteram, qua universum mundum creavit et gubernat, cupientiumque eam videre, ne ab ea unquam deprehendantur sed ei contra adhaereant. Potest etiam haec oratio de Christi adventu intelligi. Nam tunc revelata est Dei dextera, cum Verbum caro factum in nobis habitavit. « Vidimus enim gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre¹⁷. » Tunc cum eo manifestos vidimus, et « eruditos corde in sapientia, » qui non alii ac dicentes : « Sapientiam loquimur inter perfectos¹⁸. » Tunc

⁹ Hebr. 1, 3. ¹⁰ Psal. cxiii, 3. ¹¹ Matth. xxiv, 45. ¹² Psal. cvi, 45. ¹³ Rom. viii, 31. ¹⁴ Rom. 7, 12. ¹⁵ Psal. lxxxi, 7. ¹⁶ I Cor. iii, 3. ¹⁷ Joan. 1, 14. ¹⁸ I Cor. ii, 6.

(39) Lege διαμενούντα vel διαζέμοντα. EDIT.

(40) Aliqua desiderantur. IDEM.

(41) Animadvertent grammatici varium vocabuli τῆς usum. MAI.

revelatum est et de prophetis eos vera de Christo docuisse, et forte ante eventum hæsitavisse, utpote corde nondum in sapientia eruditi: qualis est qui mente sapit, verbis autem erraverit. Hic veritatem proficitur, sermone non scientia imperitus. — Pro voce « eruditos » occurrit etiam « vincitos pedicis. » Non sinit enim sapientia nos a pietate pedem referre; sapientiæ pedicis vinciri jubemus. Pusillanimes qui dicunt: « Usquequo? » hoc est, faciem tuam et dexteram tuam avertis a nobis? Nam vel brevissima mora, tempus longissimum. At convertere ad eos qui se a mandatis tuis averterunt. Deinde addit: Uti apparens nobis dextera tua, sol justitiæ, ortum præparavit « diei » spiritualis, qua misericordia tua repleti sumus, ita nobis in omnibus diebus lætandum, quas nobis lumen tuum verum illuminavit, variis sensibus corda afficiens quæ illustrat. Ac certe oriens in mentibus et operibus, multas facit in nobis dies, ita ut exsultantes tristitiam dierum mœrorem solvamus, quibus humiliati sumus, captivitati propter malitiam et ignorantiam traditi, malis oppressi quæ a veris bonis aliena, de quibus dictum est: « In risu insipiens agit mala »; » aut calamitatibus, de quibus Job dixit: « Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non sustinebimus »? » Respice igitur in servos tuos, et homines validos ac fortes, disciplina et imitatione ad virtutem informatos, dirige in via salutis. Ita enim erit super nos splendor tuus fulgentes sicut sol in regno tuo. Et in moribus suis confisi, orant ut dirigantur ipsi, et opera manuum suarum super eos; quod nollet malus, omnia oblivione deleri optans.

λεία σου. Θάρρουντες δὲ ἐφ' οἷς δεδράκασιν, ἀξιοῦσι αὐτοῦς, ὅπερ ὁ φαῦλος οὐ βούλεται, λήθη δὲ μᾶλλον παραδοθῆναι.

PSALMUS XC.

VERS. 7. Dum ad justum appropinquare conatur, cadit turba inimicorum; nam « dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me et inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt ».

PSALMUS XCI.

VERS. 3. Veritas finis eorum qui in meditando et docendo Deo versantur; quam qui annuntiaverit non ex summis et manifestis operibus, sed ex imis et occultis, perfectissimam scientiam præbebit: talem autem sapientiam noctem vocavit. Natura enim fugiunt plerorumque mentem, propter virtutis magnitudinem, quæ pie ac recte de Deo dicuntur; nox autem vocantur quia capti difficilia. Nox etiam cum tenebris conferenda, quas posuit Deus latibulum suum ».

VERS. 8. Quando peccatores sicut fenum oriuntur, et iniquitatem operantur, et majus apparet odium eorum in Deum. Fugit eos altitudo et magnitudo Dei, qui malitia cæcatos habent mentis oculos, quibus Deum consequerentur. Soluta au-

¹⁹ Prov. x, 25. ²⁰ Job ii, 10. ²¹ Psal. xxvi, 2.

(42) Πέδα: ? Ib.

λείους: » ἅμα δὲ καὶ οἱ προφῆται οἱ τότε λίγους ἀληθῆ περι αὐτοῦ πεφανέρωνται, ἴσως ὅν ὑποπευθέντες πρὸ τῆς ἐκβάσεως, ὡς μὴ τῆ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ πεπαιδευμένοι τὴν καρδίαν ὁποῖός ἐστιν ὁ τὸν νῦν σεσοφισμένος, κἄν διαμαρτάνῃ λόγῳ προφορικῶ. Ἐρεῖ γὰρ ἀληθεύων, εἰ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῆ γνώσει. Γράφεται δὲ καὶ « πεπεδημένος. » Αἱ γὰρ τῆς σοφίας οὐ συγχωροῦσι πέδας (42) χωρὶς εὐσεβείας ὀδεύειν ἐν ταύταις γὰρ ἐμβαλεῖν τοὺς πέδας τῆς ψυχῆς προστετάγμεθα. Ἀπολιγωροῦσι δὲ λέγοντες: « Ἔως πότε; » τοῦτέστι, τὸ πρόσωπόν σου καὶ τὴν δεξιάν σου ἀποστρέφεται ἀφ' ἡμῶν; καὶ βραχεία γὰρ ἀναβολὴ πρὸς τοῦτο, χρόνος ἐστὶ μακρότατος. Ἄλλ' ἐπιστρέφον πρὸς τοὺς ἀποστραφέντας τὰ σὰ προστάγματα. Εἰτὰ φησιν Ὡς ἐπιλάμψασα ἡμῖν

ἢ ἡ σὴ δεξιὰ, ἥλιος οὖσα δικαιοσύνης ἀρχὴν ἡμέρας νοητῆς κατεσκευάσεν, δι' ἧς ἐπληρώθημεν τοῦ ἐλάτους τοῦ σου, ὡς πάσας εὐφραίνεσθαι τὰς ἡμέρας, ἃς ἡμῖν τὸ φῶς σου ἐφώτισε τὸ ἀληθινὸν ἐμποιοῦν ἐν αἷς εἰσέρχεται καρδίαις ποικίλως. Καὶ μὴ ἀνατέλλον ἐν ταῖς πράξεσι καὶ νοήσεσι, πολλὰς ἐν ἡμῖν ἡμέρας ποιεῖ: ὡς ἀγαλλιωμένους λύσαι τὸ τῶν κακοδικῶν ἡμερῶν σκυθρωπὸν, ἐν αἷς ἐταπεινώθημεν, αἰχμαλωσία παραδοθέντες διὰ κακίαν καὶ ἀγνοίαν, ἐν κακοῖς γεγονότες ἢ τοῖς ἐναντίοις τῶν κυρίως ἀγαθῶν, περὶ ὧν εἰρηται: « Ἀφρων ἐν γέλωτι πράττει κακά: » ἢ τοῖς ἐπιπόνου, περὶ ὧν εἶπεν Ἰώβ, « Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐκ χειρὸς Κυρίου ἐδεξάμεθα, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσωμεν; » Ἐπιβλέψον τοίνυν ἐπὶ τοὺς δούλους σου, καὶ τοὺς κατὰ διδασκαλίαν καὶ μίμησιν ἀρετῆς γεννηθέντας ἡμῖν εὐτόνους καὶ ἀβρῆνας ὁδήγησον ἐπὶ τῆς σωτηρίας ὁδόν. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ λαμπρότης σου ἔσται ἐφ' ἡμᾶς ἐκλάμψαντας ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῆ βασι-

κατευθυνθήναι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν ἐπ' ἀποδοθῆναι.

Στ. ζ'. Ἄμα γὰρ τῷ θέλειν πλησιάσαι τῷ σπουδαίῳ, πίπτει ἡ φάλαγξ τῶν ἐναντίων: « Ἐν τῷ ἐγγίσειν » γὰρ « ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου, οἱ θλιβόντές με καὶ οἱ ἐχθροί μου, αὐτοὶ ἠσθένησαν καὶ ἔπεσαν. »

Στ. γ'. Θεολογίας καὶ θεοπειτίας ὑπόθεσις τυγχάνων, τέλος ἔχει τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἀναγγέλλειν προσήκει, οὐκ ἐξ ἐπιπολής καὶ ἐκ τῶν φανερῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐκ βαθέων καὶ ἀποκρύφων, διαγνώσεως ὑπερβολῆν. Τὴν δὲ σοφίαν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἰνώμασεν νύκτα: φύσει γὰρ τὰ περὶ Θεοῦ εὐσεβῶς καὶ ὀρθῶς λεγόμενα, τῆς τῶν πολλῶν γνώσεως, διὰ μέγεθος δυνάμεως, ἀποδημεῖ. Νῦξ δὲ ἐστὶ διὰ τὸ δυσκατάληπτον: αὕτη δὲ νῦξ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ σκότος, ὃ ἔθετο ὁ Θεὸς ἀποκρυφῆν αὐτοῦ.

Στ. η'. Ὅτε οἱ ἀμαρτωλοὶ οἶα χόρτος ἀνατέλλουσιν, καὶ ἐνεργεῖται ἡ ἀνομία, καὶ ἡ πρὸς Θεὸν ἐχθρα αὐτῶν ἐπιτείνεται. Ἀγνοεῖται δὲ τοῦ Θεοῦ ὕψος καὶ μέγεθος, τυφλοῦσης τῆς κακίας τὸ ὄμμα τοῦ νοῦ τὸ δυνάμενον προσβάλλειν τῷ Κυρίῳ, ὅταν δὲ κατάλασας

²¹ Psal. xvii, 12.

τῆς ἀμαρτίας γένηται, ὡς ἀπολέσθαι διὰ τὸ ἀμαρτάνειν ἐχθροῦς γεγεννημένους Θεῷ, ἀπόλλυσθαι δέον αἱ τοιοῦ οἱ εἰσι, τὸ τηλικαδεὶς ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος εἰς τὸν αἰῶνα εὐρεθῆσεται τῷ καθαρθέντι νῷ.

Στ. ι'. Τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀπάντων ἀνθρώπων ταπεινουμένων ἀφ' ἧς εἶχον ὑψυχενίας ἐπὶ τοῖς προσκαίροις, ὑψούται Κύριος, μόνος βασιλεὺς ἀπάντων ἀποδεικνύμενος, ἀμέμπτως τε πάντων προνοησάμενος, καὶ διαταξάμενος τὰ ὅλα.

PSALMUS XCII.

Στ. γ'. Οἱ μιμούμενοι ποταμοὶ τὸν ποταμὸν τὸν εὐφραίνοντα τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐπαίρουσι πρότερον τὴν σφῶν νόσιν· εἶτα τὰς φωνὰς τὰς ἐρμηνευούσας τὰ νοηθέντα αὐτοῖς· ὡς ἀπὸ τῆς τῶν πολλῶν τούτων ποταμῶν ὑδάτων φωνῆς, θαυμαστὸς καὶ ἀποδοχῆς ἀξίους γενέσθαι διὰ μετανοίας καὶ ἀναλήψεως ἀρετῆς, τοὺς πάλαι δι' ἀλαζονίας καὶ πλοῦτου καὶ αὐθαλείας καὶ δοξαρίων μετεωρισμοὺς ὄντας τῆς τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων θαλάττης. Δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, Καινῆς τε καὶ Παλαιᾶς, ποταμοὺς (43), διὰ τὸ τίμιον καὶ ζωτικὸν καὶ καρποφορίας αἴτιον.

Στ. δ'. Μετεωρισμὸν (44) θαλάττης, κατὰ τὴν παροῦσαν διάνοιαν ὄντων τῶν καλουμένων πειρασμῶν, οἱ καὶ θαυμαστοὶ γενήσονται, σωτηρίας αἴτιοι ἀναφανόμενοι ἀπὸ τῶν φωνῶν τῶν ποτίμων πολλῶν ὑδάτων. Ἔστι γοῦν ἰδεῖν ἐπὶ τοῖς πειρασμοῖς καὶ ἀγῶσι τούτοις νικητὰς τινὰς ἀποδεικνυμένους. « Μακάριος γὰρ ἀνὴρ, ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Ἐκ γὰρ τῶν πραγμάτων αὐτῆς, καὶ τῶν ἐν ἑαυτοῖς τῶν αὐτῶν ἐμβαινόντων, θαυμαστοὶ γίνονται οἱ μετεωρισμοὶ αὐτῆς λογικῶς καὶ φρονιμῶς ἐταξόμενοι. — Ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καὶ ἐπηρμένους λόγοις θαυμαστὸς ὁ Κύριός ἐστιν· ὡς πιστοῦσθαι ἐπὶ τούτῳ τὰ μαρτύρια τὰ συγγενῆ τοῖς λεγομένοις διακωμίμασι καὶ νομίμοις.

Στ. ε'. Οἶκος Θεοῦ πάντες οἱ προσηχάμενοι αὐτὸν εἰς ἑαυτούς· οἷς καὶ πρέπει ἀληθῶς τὸ ἅγιος εἶναι, οὐκ ἐπὶ μίαν καὶ δευτέραν, ἀλλ' « εἰς μακρότητα ἡμερῶν »· Ὅθεν ὁ μυσταγωγὸς βουλόμενος τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ εἰς μακρότητα ἡμερῶν ἁγίασμα ἔχειν, φησὶν· « Οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθείρει τοῦτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἳτινές ἐστε ὑμεῖς. » Πρέπει γὰρ ἀληθῶς ἡ ἀγιότης καὶ τὸ ἁγίασμα παντὶ τῷ γινομένῳ Θεοῦ οἴκῳ, ἢ ὡσπερ Θεοῦ, ἅγιος· ἢ καὶ ὡσπερ ἅγιος, οὕτω καὶ Θεοῦ. — Οἶκον αὐτοῦ εἶτε τὴν αὐτοῦ σάρκα λέγοις, εἶτε τὴν Ἐκκλησίαν, εἶτε τοὺς ἀφιερωθέντας αὐτῷ, τούτων τὸ ἁγίασμα « εἰς μακρότητα ἡμερῶν, » τούτῳ τὸν αἰῶνα αἰῶνων. Διόπερ οἱ ἄλλοι ἐρμηνευταὶ « μὴκη χρόνων » ἐκδεδώκασιν. Οὐ τοίνυν περὶ τοῦ ναοῦ τῶν Ἰουδαίων ἡ προφητεία ἐκλαμβάνεσθαι δύναται· τούτου γὰρ πάλαι καὶ πρόπαλαι καθαιρεθέντος, ἁγίασμα πῶς ἔσται « εἰς μακρότητα ἡμερῶν; » Ἀλλ' ἡμεῖς, εἴπερ ἡμεῖν

tem peccato ita ut perirent qui per peccata Dei inimici sunt facti, cum eis pereundum sit qui tales sunt, tunc invenietur in æternum purificatæ menti Deus altissimus.

VERS. 10. Die iudicii, humiliata omnium hominum de rebus fugacibus superbiæ, exaltabitur Dominus, solus omnium rex visus, omniaque absque ulla reprehensione providens ac dirigens.

VERS. 3. Flumina imitata flumen quod lætificat civitatem Dei, sensus suos primum elevat; ac postea voces quibus mentem suam exprimunt. A voce igitur multarum istarum aquarum mirabiles fient et acceptabiles per pœnitentiam et admissam virtutem, qui prius jactantia et divitiis et arrogantia et vanis opinionibus elationes fuerant maris, humanæ videlicet vitæ. Flumina etiam dici possunt Scripturæ Novi et Veteris Testamenti; nam earum ope exornantur homines, et vivificantur, et fructus ferunt.

VERS. 4. Scriptoris juxta mentem, elationes maris nil aliud præter tentationes, quæ ideo mirabiles fient, quod a vocibus multarum aquarum causa salutis declarabuntur. Ad eos igitur referenda hæc, qui de tentationibus et istiusce generis adversariis victoriam referunt. Nam « Beatus vir qui suffert tentationem », et cætera.—Mirabiles etiam qui se a negotiis vitæ et ab affectibus suis ratione et prudentia extollunt. — In excelsis et sublimibus sermonibus mirabilis Dominus, ut hæc credita fiant testimonia ejus, quæ non alia ab iis quæ justificationes et leges vocantur.

VERS. 5. Domus Dei, omnes qui eum admiserunt in se; quos etiam decet sanctos esse, non in unam aut alteram diem, sed in « longitudinem dierum. » Unde Apostolus volens domum Dei in longitudinem dierum sanctificatione ornari, ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est: quod estis vos. » Decet enim vere sanctitas et sanctificatio omnes quicumque Dei domus fiant, ut sicuti Dei sunt, ita sancti sint, aut et Dei sint, quia sancti. — Donum ejus dices aut corpus ejus, aut Ecclesiam, aut viros Deo consecratos; quorum sanctificatio « in longitudinem dierum, » hoc est in sæcula sæculorum. Illud ideo et alii « longitudinem temporum » interpretantur. Non intelligenda igitur hæc prophetia de templo Jerusalem; hoc enim jam olim, jam pridem everso, qui maneret ejus sanctificatio « in longitudinem dierum? » At nos, si templum Dei vocari cupierimus. ut inhabi-

⁴³ Jac. 1, 12. ⁴⁴ 1 Cor. III, 16, 17.

(43) Supple λέγειν. Εδιδ.

(44) Legendum in gœuitivo μετεωρισμῶν. Id.

tantum Spiritum sanctum habeamus, servabimus A
sanctitatem et in longitudinem dierum. »

πῶθος θεοῦ προσαγορευέσθαι, ἵνα ἐνοικῶν το
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχωμεν, φυλάξωμεν τὸν ἀγιασμὸν
εἰς ἡμερῶν μακρότητα. »

PSALMUS XCIII.

Vers. 1. Fidenter agit Deus ultiones quia ac-
curatius pernoscit quid sint operati, et quo con-
silio qui judicantur, dum cæteri judices nonnun-
quam fallantur, ita ut jam non pro delictorum
quantitate pœnas exigant. Quibus de causis confu-
sione afficiuntur interdum judices, inepte punien-
tes eos qui in malitia deprehenduntur. Solus
enim fidenter agit ulciscendo, qui dicit : « In qua
mensura mensi fueritis, remetietur vobis ²⁴. » Cui-
que enim retribuit secundum opera ejus.

Στ. α'. Τῷ γὰρ ἀκριδῶς ἐπίστασθαι τῶν κρινομέ-
νων τὰ πράγματα, καὶ αὐτὴν τὴν πρόθεσιν τῶν
ἐνεργούντων αὐτὰ, μετὰ παρήρησις ἐπάγει ἐκδική-
σεις, τῶν ἄλλων κριτῶν ἔσθ' ὅτε σφαλλομένων, ὡς
μὴ κατὰ ἀναλογίαν τῆς ποσότητος, τῶν ἁμαρτανομέ-
νων ἐπάγειν τὴν τιμωρίαν. Ἐφ' ᾧ καὶ αἰσχύνησθαι
συμβαίνει τὸν κρίνοντα, ὡς μὴ δέοντως ἐπιτιμησάντα
τοῖς ἐαλωκόσι τῇ κακίᾳ, μόνου παρήρησιαζομένου, ἐν
τῷ ἐκδικεῖν τοῦ λέγοντος· « Ὁ μέτρω μετρεῖτε, ἀν-
τιμετρηθήσεται ὑμῖν. » Ἀποδιδούς γάρ ἐστιν ἐκάστη
κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Vers. 2. Ostende omnibus quam altum impe-
rium tuum, et superbiorum frange arrogantiam, do-
cens experimento te judicem esse orbis terrarum,
qui superbis resistis, et eos merito supplicio affi-
gis. Apparuerunt hæc omnia adveniente Christo.
Tunc enim fidenter egit homo factus peccati ex-
pers, cum Deus ultionum Dominus esset. Terram
judicavit, declarans eam peccatis plenam, cum
ipse peccatum nec admiserit unquam, nec cognove-
rit. Ideo « retributionem reddidit » Phariseis qui
superbe eum despiciebant, et invisibilibus iniuriis
qui crucifixum irridebant.

Β Στ. β'. Δείξον ἅπαντες τῆς σῆς δεσποτείας τὸ ὕψη-
λόν, καὶ κατάλυσον τὴν τῶν ἀλαζόνων ὄφρυν, διδά-
σκων διὰ τῆς πείρας, ὅτι σὺ εἶ τῆς οἰκουμένης κρι-
τῆς, ὁ τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιτασσόμενος, καὶ τὴν
ἀρμόζουσαν αὐτοῖς κόλασιν ἀποδιδούς. Ἀναδειχθεὶς
ταῦτα πάντα καὶ εἰς τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν. Τότε
γὰρ ἐπαρήρησιάσατο ἀναμάτητος ἄνθρωπος γεγώνος,
καίτοι θεός ἐκδικήσεως Κύριος ὢν. Ἀλλὰ καὶ τὴν
γῆν ἔκρινεν, ἁμαρτίας πλήρη αὐτὴν ἀποδείξας, αὐτὰς
ἁμαρτίαν οὐ ποιήσας, οὐδὲ γνοὺς ἁμαρτίαν. Διὸ καὶ
εἰ ἀνταπέδωκε τοῖς ὑπερηφάνοις αὐτὸν Φαρισαίους,
καὶ τοῖς ἀοράτοις ἔχθροῖς ἐπαρθεῖσιν ἐν τῷ σταυ-
ρῶσαι αὐτόν.

Vers. 20. Tu creator noster, Domine, ac profe-
cio de nobis curas. Quod si quid boni vobis conti-
gerit, non ignoramus illud a te esse. At quando
videbimus a malis quibusdam justos in discrimen
adductos, et innocentes damnatos, clamabimus ad
te : Nunquid alia sedes regni adhæret, aut adhæ-
rebit tibi, talia cum adversus servos tuos perfici-
antur? At non adhæret tibi sedes iniquitatis;
nam legem omnium reginam constituisti, qua omnia
dirigantur. — Et paulo post : Sedes iniquitatis nō
aliud ac impotentissima dominatio. Quippe quæ
crudelissima et odiosa, gravia et laboriosa impe-
rat, laboremque præceptis addit. Natura autem
non sunt gravia mandata Domini, juxta Joannem;
ideoque sursum ferunt, et exaltant, et ad sublimia
eum tollunt qui ipsis inservit. — Et rursus : Quapro-
pter reprime eorum crudelissimos in nos impetus.
— Fingentes se judicum esse ac magistratum
munere instructos, sanguinem innocentem con-
demnant.

Γ Στ. γ'. Σὺ δημιουργὸς ἡμῶν ὑπάρχων, καὶ ὅτι καὶ
C φρονιζεις ἡμῶν, ὦ Δέσποτα. Ὅθεν εἰ τι πάρεστιν
ἡμῖν ἀγαθόν, ἴσμεν αὐτὸ ὅσον καὶ παρὰ σοῦ εἶναι.
Ἄλλ' ἐπεὶ ὀρώμεν φαύλους τινὰς κατὰ τῶν δικαίων
φονῶντας, καὶ ἀθῶους καταδικάζοντας, ἀναφεγγό-
μεθα πρὸς σέ· Μὴ ἕτερος θρόνος βασιλείας σύνεστί
σοι, ἢ προσέσεται (45) σοι, ὅτι ταῦτα κατὰ τῶν
θεραπόντων ἐπιτελεῖται; Ἄλλ' οὐ προσέσται σοι ἀνο-
μίας θρόνος· νόμον γὰρ τῶν πάντων βασιλεῖα ἀνέδει-
ξας, καθ' ὃν τὸ πᾶν διοικεῖται. — Καὶ μετ' ἄλλα·
Θρόνος ἀνομίας ἢ μετὰ τυραννίδος ἀρχῆς. Διὸ καὶ ὀμ-
βρατος καὶ ἐπαχθὴς ὢν, βαρὴ καὶ ἐπίμοχθα προστά-
τει, συμπράττων τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ κόπων.
Ἄλλ' αἱ ἐντολαὶ σου θεοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ, κατὰ τὸν
Ἰωάννην· ὅθεν καὶ ἀνωφερεῖς εἰσιν, ἀνυψοῦσαι καὶ
μετεωρίζουσαι τὸν μεταποιούμενον. — Καὶ πάλιν·
D Διὸ κώλυσον αὐτοὺς τῆς ὀμωτάτης καθ' ἡμῶν ὀρμῆς.
— Ἐπιμορφαζόμενοι δὲ καὶ τὸ κριταὶ καὶ δικασταὶ
τυγχάνειν, καταδικάζουσιν ἀθῶων αἵμα.

PSALMUS XCIV.

Vers. 3. Deos dicit quos Scriptura angelos vo-
cat; super illos etiam deos regnat Deus, quos
sermone alloquitur.

Στ. γ'. Θεοὺς λέγει οὗς ἀγγέλους ἢ Γραφή καλεῖ·
βασιλεύει δὲ κάκεινων γενομένων θεῶν, πρὸς οὗς ὁ
λόγος τοῦ Θεοῦ γεγένηται.

Vers. 4. Ubique terrarum prædicato Evangelio,
uti fuerat prænuntiatum, in manu sua habuit sic
dictos fines terræ; nam possessio ejus fines terræ.

Στ. δ'. Πιάσης τῆς γῆς ἐπιδρατεόμενος ὁ λόγος,
κατὰ τὸν τῆς προνοίας λόγον, ἐν τῇ χειρὶ ἑαυτοῦ
ἔχει τὰ λεγόμενα τῆς γῆς πέρατα· ἢ κατὰ σχεσ. ε γάρ

²⁴ Matth. vii, 2.

(45) Numi προσέσται? F. B. T.

αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐστίν. — Ὅρων ὄντων τῶν διηρημένων, βίψ γὰρ καὶ φρονήματι, θεοσεβῶν ἀνδρῶν. Κατ' ἐξαιρέτων δὲ αὐτοῦ εἶσιν ὑπερέχοντες, οὓς ὑψηλά τῶν ὀρέων προσηγόρευσαν.

Στ. η'. Ταῦτας τὰς λέξεις ἕως τοῦ τέλους τοῦ ψαλμοῦ, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρηθῆσαι φήσας ὁ Ἀπόστολος, εἶπεν αὐτὰς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ, ἀμωσγέπως, καὶ ἐρμηνείαν αὐταῖς ἐπαγαγών. Ἠρμήνευσε δὲ τὸ « σήμερον » εἰς τὸν πάντα τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα, ἀναφέρων αὐτῷ (46)· ἐκάστη γὰρ ἡμέρα τοῦ αἰῶνος σημαίνεται διὰ τοῦ « σήμερον. »

Στ. ι'. « Προσώχθισα » προσκορῆς, φησὶν, ἐγενόμην, οὐ πάση γενεῇ, ἀλλ' ἐκαίῃ ἀεὶ πλάνῃ συμβιούσῃ, διὰ τὸ μὴ ἐθέλειν γινῶσιν ἔχειν Θεοῦ. Ἐφη τὸν Θεὸν ὀργισθέντα ὁμῶσαι (47) μὴ εἰσαλεῖν εἰς τὴν κατάπτωσιν αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ ἐν ἑβδομηκοστῷ ἑβδόμῃ εἰπὼν, ἐξηγησαμένου δὲ καὶ Παύλου ταύτην τὴν λέξιν, οὐδὲ πλέον τῶν τότε ῥηθέντων ἐροῦμεν. Ταῦτα δὲ καὶ ἡμᾶς διαδέχονται, εἰ τῆς τοῦ Θεοῦ φωνῆς εἰσέτι καὶ νῦν κατὰ τὴν σήμερον ἡμέραν ἀνακαλουμένης ἡμᾶς ἀκούοντες, σκληρύνομεν τὰς αὐτῶν καρδίας· διαλήψεται γὰρ ἡμᾶς ὀργὴ Θεοῦ, καὶ ἀποπεσοῦμεθα τῆς παρ' αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἀναπαύσεως.

PSALMUS XCV.

Στ. α'. Λεκτέον οὖν περὶ τῆς τοιαύτης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστάσεως τοῦ οἴκου, προφητικώτερον τὸν Δαυὶδ θεωρηκότα τὴν ὑπὲρ τοῦ ἔγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τὴν φῶδην πεποιχένας. Ἄδουσι δὲ τὴν φῶδην οἱ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἐκδυσάμενοι καὶ τὸν νέον ἐνδυσάμενοι τὸν ἀνανεούμενον εἰς τὸ γενέσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, τῷ μαθητεύεσθαι τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, τὴν καινότητα τῆς Χριστοῦ διαθήκης καὶ διδασκαλίας προσηκόμενοι.

Στ. β'. Οὗτοι οὖν πάντες οἱ ἄδοντες τῷ Θεῷ, πρὸς τὸ ἄδειν αὐτῷ καὶ εὐλογεῖν τὸ ὄνομα αὐτοῦ προσάττονται· διὰ γὰρ ἔργων ἀγαθῶν καὶ γνώσεως τῆς ἀληθείας εὐλογεῖ τις καὶ δοξάζει τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Στ. γ'. Περὶ ὧν ἐν λθ' ψαλμῷ πρὸς Θεὸν εἰρηται· « Πολλὰ ἐποίησας σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσια σου. » Τὸν τούτων τῶν θαυμάτων αἴτιον ὑμῶν Ἡσαίας ὁ προφήτης φησὶν· « Κύριος ὁ Θεός δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πρόγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἀληθεινήν. » Θεός γὰρ ὁ Σωτὴρ θαυμαστά πεποίηκεν, ἐλευθερώσας πάσαν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ διαβόλου κατακονομένην. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰ δὲ καὶ τὰς (48) τεραστίους δυνάμεις εἶναι βούλεται, τὰ ἐπαγγελλόμενα τοῖς λαοῖς θαυμάσια, καὶ ἂ Ἰησοῦς νεκροὺς ἤγειρε, καὶ τυφλοὺς εἰς ὄψιν ἀποκαθίστα, καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτο ἀνεγέγραπται, οὐχ ἀμαρτάνεις.

PSALMUS XCVI.

Στ. α'. Τοῦ ἱκανοῦ χειρῶν. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ πνευματικὸς Δαβὶδ, ὁ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα

⁴⁶ Hebr. iii, 7sq. ⁴⁷ Psal. xxxix, 6. ⁴⁸ Isa. xlv, 1.

(46) Num legendum αὐτό, id est τὸ σήμερον? Εἶπ.τ.

(47) Scribendum ἕμωσαι, nisi Alexandrinorum

A — Montes non alii præter viros electos, vita simplici et mente pio. Valde autem præstant, quos montium altitudines appellat.

Vers. 8. Quæ verba usque ad finem psalmi a sancto Spiritu edicta fuisse testatus Apostolus, ea usurpavit in Epistola ad Hebræos⁴⁶, qualia occurrunt, ipsaque interpretatus est. Vocem « hodie » de tempore hujus vitæ explicat; singuli enim dies vitæ nostræ voce « hodie » designantur.

Vers. 10. « Offensus fui, » iratus sum, inquit, non omni generationi, sed illi erroribus usque jactatæ, quod Deum cognoscere nolit. Deum juravisse dicit in ira, eos non introducendos esse in requiem. Hæc autem psalmo septuagesimo septimo locutus est: explicante Paulo hunc versum non plura dictis proferemus. Hæc ad nos quoque pertinebunt, si vocem Dei etiam nunc, hodierno die, nos vocantis audientes, nostra corda obduramus, deprehendet enim nos ira Dei, et e requie ejiciemur quæ a Deo et cum Deo est.

C Vers. 1. Dicendum de ista restitutione domus, David aliam domus renovationem prophetica mente perspexisse et cantico celebrasse. Decantant hoc canticum qui veterem hominem exuunt et novum induunt ita renovatum, ut ad imaginem fiat Creatoris, Novo Testamento edoctus, novitatem Christiani Testamenti et Christianæ disciplinæ amplextur.

Vers. 2. Omnes qui cavunt Domino ad laudandum nomen ejus in canticis invitantur. Bonis enim operibus et cognitione veritatis laudat quis et glorificat nomen Dei.

D Vers. 3. De quibus mirabilibus dictum est in psalmo tricesimo nono: « Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua⁴⁶. » Quorum mirabilium auctorem celebrans ait propheta Isaias: « Domine Deus, glorificabo te, laudabo nomen tuum; quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquissimum verum⁴⁷. » Deus enim Salvator mirabilia fecit, liberans animas omnes diaboli imperio oppressas.— Et paulo post: Quod si quis hæc populis annuntiat mirabilia non alia esse voluerit ac miram potentiam qua mortuos Jesus excitavit, et cæcorum oculos illuminavit, et alia hujuscemodi perfecit quæ referuntur, non errat.

Vers. 1. Viri idonei manu. Hæc ad spiritualem David referenda qui ex semine David secundum car-

more o in ω mutatum velis. Id.

(48) Num legendum Εἰ δὲ καὶ τις, et infra ἀμαρτάνεις? Id.

nem factus est. Terra autem ejus constituta est, vel auferente eo turbas et bellicos tumultus cujusque generis, vel informante eo terram, ita ut de accepto semine fructus offerat centum, et sexaginta, et triginta justitiam seminantibus²⁸, ideoque gemina justitiæ replentur ab ipso Jesu seminata. Quapropter regnat etiam Deus, non quidem regnum adeptus quo prius omnino careret, sed quod peccatoribus rex factus est penitentiam agentibus, qui olim imperium ejus negabant. Exsultat igitur omnis terra, illud ideo facere jussa, quod Dominus ejus regnet.

VERS. 2. Non corporaliter. Nam si corpora essent quæ in circuitu, corpus esset etiam, aut saltem corpore indutus, qui circumdatur. Incorporeus autem, aut potius supra illa corpora Deus et unigenitus ejus Filius, in quantum Deus Verbum est. Ad indicandum eum intellectu comprehendi non posse, dicitur nunc nube et caligine circumdari. Inuit forte nubes sermones illos potabiles qui de ipso manant; caligo autem declarat quam difficultas captu sit: nam dictum est jam prius²⁹: « Inclinauit cœlos et descendit, et caligo sub pedibus ejus. » Difficillime enim, imo nullo modo intelligi posse a mente cujusvis creaturæ, qua ratione Deus cuncta creet et gubernet, declarant illa, « Caligo sub pedibus ejus. »

VERS. 3. Inimici justitiæ qui stultam et iniquam vitam agunt, uti a veritate abhorrentes, qui falsa docent et profitentur; dictum est etiam nos mundi amicitia inimicos fieri Dei. — « Inflammabit eos, » non eorum naturam perdendo et tollendo; nam immortalis anima substantia; sed auferendo ab eis carnis opera et humiles affectus. Quapropter gloriatur Salvator se ignem in terras emisisse, quo mundana quæque consumeret.

VERS. 4. Illustres sermones divinæ disciplinæ ejus « illuxerunt ut fulgura » omni terrarum orbi, illuminantes et illustrantes eum, ut lucem adipisceretur scientiæ. Quæ fulgura conspiciens terra, commota est et immutata, terrestres sensus exuens, ut imaginem cœlestis induat. — Videbit terra humanas leges, et cum his congruos mores; omnes patriis derelictis ad evangelicam disciplinam deflexerunt. Orbis terrarum Domini fulgoribus conspectis illuminatur. Terra autem commotione permota est, et fit orbis terrarum ita, ut orbi factæ appareant divina Dei fulgura.

VERS. 6. Qui annuntiauerant Salvatorem, justitiam videlicet Dei, huc adventurum, cœli apte dicuntur, quia imaginem cœlestis referunt, et con-

²⁸ Matth. XIII, 8. ²⁹ Psal. XVII, 10.

(49) Scribe υπερέκεινα, adverbium. EDIT.

(49) Grammatica postulat ut scribatur ἀναλίσκων, φθεῖρον, et mox ἀφανίζον, siquidem hæc participia ad τὸ πῦρ referenda sunt. Cfr. vers. 3 psalmi. ID.

A γεγονός. Ἡ γῆ τοίνυν αὐτοῦ καθίστατο, παντός θορύβου καὶ ταραχῆς πολεμικοῦ ὑπ' αὐτοῦ καταλυθέντος· ἢ καθίσταται γῆ, κατάστασιν ἀναλαμβάνουσα, καθ' ὃ καρποφορεῖ ὃν ἐδέξατο σπόρον εἰς ἑκατὸν, καὶ ἕξ, καὶ λ', σπειράντων ἑαυτοῖς δικαιοσύνην ἐπὶ τῷ γενήματα δικαιοσύνης πλησθῆναι τῶν ὑπὸ Ἰησοῦ σπειρόντων. Διδὸν καὶ βασιλεύει ὁ Κύριος, οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ βασιλεύειν καθάπαξ ἐπὶ τὸ βασιλεύειν ἐληλυθώς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μὴ ἀρχεῖν τῶν ἀμαρτανόντων μετανοήσαντων ἡκεῖν ἐπὶ τὴν βασιλείαν. Ἀγαλλιάται οὖν πᾶσα ἡ γῆ τοῦτο ποιεῖν προσταττομένη, ἐπὶ τῷ τὸν Κύριον πάσης αὐτῆς βεβασιλευκίαι.

Στ. β'. Οὐ σωματικῶς. Εἰ γὰρ τὰ κυκλοῦντα εἴη σώματα, καὶ ὁ κυκλούμενος εἴη σῶμα, ἢ σώματι γε χρώμενος. Ἄλλ' ἀσώματος, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἑκείνου(49) σωμάτων, ὁ Θεὸς καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός, καθ' ὃ Θεὸς Λόγος ἐστὶ. Λέγεται δὲ νῦν πρὸς παραστάσιν τῆς ἀκαταλήφιας αὐτοῦ, περὶ αὐτὸν νεφέλη καὶ γνόφος εἶναι. Καὶ τάχα μὲν ἡ νεφέλη τοῦς ἐξ αὐτοῦ βέοντας ποτίμους σημαίνει λόγους· ὁ δὲ γνόφος τὴν ἀσάφειαν τῆς ἀκαταλήφειας αὐτοῦ. Εἰρηται γόνυ καὶ πρότερον, « Καὶ ἐκλινεν οὐρανοῦς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ. » Τὸ γὰρ δυσθεώρητον μᾶλλον δὲ ἀκατάληπτον τῷ νῶ τῶν αὐτοῦ γενητῶν τῆς πορείας αὐτοῦ, καθ' ἣν πορεύεται δημιουργικῶς καὶ προνοητικῶς παρίσταται διὰ τοῦ, « Γνόφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ. »

Στ. γ'. Ἐχθροὶ τοῦ λόγου τῆς δικαιοσύνης οἱ ἀλόγως καὶ ἀδικῶς πράττοντες, ὡς περ αὐτὸν διάφοροι τῆς ἀληθείας οἱ ψευδοδοξοῦντες καὶ ψευδόμνηοι· καὶ ἡ φιλία δὲ τοῦ κόσμου ἐχθροποιεῖν εἰρηται Θεῷ. — Οὐκ ἀναλίσκων καὶ φθεῖρων (49) αὐτῶν τὴν οὐσίαν, ἀβάντος γὰρ ἡ τῆς ψυχῆς αὐτῶν ὑπόστασις, ἀλλ' ἀφανίζων τὰ περὶ αὐτοῦς ἀναφεύμενα τῆς σαρκὸς ἔργα καὶ ὕλικὰ φρονήματα· ὅθεν ὁ Σωτὴρ εὐχεται ἀναφθῆναι· τὸ πῦρ βαλεῖν ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἀναφθῆ τὰ γῆινα πάντα.

Στ. δ'. Οἱ φωτινοὶ (50) λόγοι τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ « ἀστραπῶν τρόπον ἔφραναν » πάση τῇ οἰκουμένῃ καταυγάζοντες καὶ φωτίζοντες αὐτήν, ἐπὶ τῷ ἔχειν φῶς γνώσεως. Ἄλλ' ἡ γῆ ταύτας τὰς ἀστραπὰς ἰδοῦσα, κλονηθεῖσα μετέβαλεν, ἀποβαλοῦσα τὴν γαῖαν ποιότητά, ἐπὶ τοῦ ἀναλαβεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ ἑπουρανοῦ. — Ἰδοῦσα τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ τὰ κατάλληλα τούτοις ἔθη, πάντες οἱ ἄνθρωποι τὰ σφέτερα πάτρια καταλιπόντες, τῇ εὐαγγελικῇ παιδεύσει προσεληλύθασιν. Ἄλλὰ οἰκουμένη ἰδοῦσα τὰς ἀστραπὰς τοῦ Κυρίου, ἐλλάμπεται. Ἡ δὲ γῆ σαλεύεται διὰ τοῦ κλόνου, ἀρχὴν λαμβάνουσα πρὸς τὸ καὶ αὐτὴν οἰκουμένην χρηματίσαι, ἵνα φανώσιν αὐτῇ αὐτῇ γεγεννημένη αἱ θεαὶ τοῦ Κυρίου ἀστραπαί.

Στ. ε'. Οἱ προαναφωνήσαντες τὴν ἐνταῦθα ἐπιδημίαν τοῦ Σωτῆρος ὄντος δικαιοσύνης Θεοῦ, οἱ οὐρανοὶ εἰσιν, τῷ φέρειν τὴν εἰκόνα τοῦ ἑπουρανοῦ,

(50) Πρὸ φωτινοί, more Alexandrino, ut μοῖς ἔφραναν et multa alia, quæ non monito lectore seravimus. ID.

καὶ ἔχειν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανῷ, ἀναγγελλαντες τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην οὐρανῶθεν ἐλευσομένην, οὐκ ἄλλην τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ τυγχάνουσαν (51)· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ πολλοῦ δικαιοσύνη καλεῖται, ταύτην ἀναγγέλλειν πραγματικῶς μόνον ἴσασιν οἱ οὐρανοὶ ὄντες ἄνθρωποι· ἐπιδεικνυμένην γὰρ πίστιν ἀναγγέλλει δίκαιος, τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς δικαιοσύνην λογιζομένης.

Στ. ε'. Ἐναντίον καὶ ἔχθρον τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν ἀντιστάσει φύσεως ὄν, οὐ γὰρ ἀντιδιαίρεται τῇ ἀγαθῇ φύσει πονηρὸν τὸ παρὰ φύσιν· οὐδὲ φύσιν τινὰ δεικνυμένην ὑπολαβεῖν ἔστιν, ἣν καλεῖ πονηρὸν. Οὐδὲ γὰρ ἔχομεν τινα τοιαύτην ἐν γνώσει, ἐν εἰδότες μισήσαιμεν, ἀλλὰ πονηρὸν ἅπαν τὸ κακίας ἔργον ἐπιστάμεθα, καὶ τὸ τοῦ μίσους, ἐάν περ εὖ φρονῶμεν. — Εἰ ποτε ἐπεβούλευσέ τις τῶν ὄστων, μέχρι τῆς σωματος κακώσεως ἢ θανάτου τὰ τῆς ἐπιθέσεως Ἰσχυος, τῆς ψυχῆς ἀζημιώτου καὶ ἀμειώτου διαμεινάσης. Τίς γὰρ οὖν οὐχ ὁμολογήσειε τοὺς τῆς ἀληθείας μάρτυρας πεφρουρηθῆσαι κατὰ τὰς ψυχὰς ὑπὸ τοῦ ὁμολογουμένου ὑπ' αὐτῶν Κυρίου :

Στ. ια'. Τῷ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν κατορθώσαντι, δικαιοσύνην καλουμένην, ἀνέτειλε φῶς τῆς γνώσεως, οὐκ ἄλλο τυγχάνον τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ· περὶ οὗ ὁ Πατὴρ εἶπεν· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἀνατέλλει ἥλιος δικαιοσύνης. »

PSALMUS XCVII.

Στ. γ'. Διαφέρει τοῦ Ἰακώβ ὁ Ἰσραὴλ ἐπινοία ἀλλ' οὐχ ὑποστάσει· ὁ γὰρ αὐτὸς ὅτε μὲν Ἰακώβ, ὅτε δὲ Ἰσραὴλ ἔστιν. Ὅτε γὰρ ἀσκητὴς τυγχάνων τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς, κατακαλαίωεν τὰ ἄλογα πάθη καὶ κακίας καὶ τὰς ἐνεργούσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις, Ἰακώβ ἔστι πτερνίζων τὸ εἰρημένον στίφος. Ὅτ' ἂν δὲ ἀνωτέρω πάσης μοχθηρίας γεγονῶς διὰ καθαρότητα νοῦ προσβάλλει τῷ Θεῷ, Ἰσραὴλ προσαγορεύεται. — Κηρυχθέντος γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ χρησιμότητα, « εἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς » Χριστὸν « τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Οἱ περᾶσαντες τὴν γῆν καὶ ἀνωτέρω αὐτῆς γεγενημένοι, τῷ μὴ ὀλιχὰ καὶ ἐπίγεια ἔτι φρονεῖν, ἀλλὰ ζητεῖν καὶ φρονεῖν τὰ ἄνω, πέρατα γῆς ὄντες, εἶδον σωτηρίαν καὶ τὸν αὐτῆς αἴτιον Θεοῦ Λόγον, ὄντα σωτήριον τοῦ Θεοῦ. »

Στ. δ'. Πᾶσαν τὴν γῆν, τουτέστι τοὺς ἐπὶ γῆς ἅπαντας ἀνθρώπους, προστάττει ἐπινίκιον αἶνον ἀναπέμπειν τῷ Κυρίῳ κατελθόντι τοὺς πολεμικοὺς τοὺς ἀοράτους ἐχθροὺς τῶν ἀνθρώπων, διάβολον καὶ τοὺς ὑπασπιστάς αὐτοῦ.

Στ. ε'. Τίς δὲ ἡ κithάρα, πολλάκις εἰπομεν· τί τὸ ψάλλειν ἐν αὐτῇ, τί τὸ πρακτικῶς ἔστι διὰ σώματος ἐνεργεῖν τὰ τῆς ἀρετῆς, ἢ διὰ πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. — Ἄντι τοῦ· Πρὸς τὸν ψαλμὸν, τὸν διὰ τοῦ ὄργανου πληττόμενον, καὶ φωνὴ τις ἀδέσθω οὔσα ἢ περὶ τῶν πρακτικῶν θεωρία.

** Malach. iv, 2.

(51) Deesse aliquid videtur. EDIT.

A versationem in caelo habent : annuntiaverunt Dei justitiam de caelo venturam, quæ non alia a justitia Dei : cum autem sæpius justitia vocetur virtus operibus perfecta, hanc non alii opere annuntiare possunt præter cælos, hoc est justos, nam fidem bonum operantem annuntiat justus, et fides eorum justitia reputatur.

VERS. 10. Malignus Deo infensus et odiosus, non naturæ oppositione ; non enim differt natura a bono ; nec suspicaberis naturam hic indicari quæ maligna vocetur. Non enim talem scientia complectemur, quam cognoscentes odio habeamus ; sed maligni esse dicimus omne opus malitiæ, illudque odio prosequimur dummodo recta sentiamus. —

B Quod si quis sanctos aggressus fuerit, corpori nocere et mortem inferre ad summum valebit ; anima autem eorum incolumis et illæsa remanebit. Qui enim non confiteris veritatis martyres juxta animas ab Domino suo fuisse custoditos ?

VERS. 11. Justo virtutem operibus perficienti, quæ justitia dicitur, orta est lux scientiæ, quæ non alia a lumine vero, de quo Pater dixit : « Orietur vobis qui timetis nomen meum sol justitiæ ». »

C VERS. 3. Differt Israel a Jacob affectibus, non natura : nam idem nunc Jacob, nunc Israel vocatur. Quando enim in colenda virtute se exercet, insanas cupiditates frangens, et peccata, malignasque virtutes quæ ea operantur, Jacob est, sic dictam catervam calce petens. Quando autem supra omnem malitiam elatus, mentis puritate Deum consequitur, dicitur Israel. — Prædicato Evangelio in toto terrarum orbe in testimonium omnibus gentibus juxta Christi prophetiam, « Viderunt omnes fines terræ » Christum « salutare Dei. » — Et paulo post : Qui sunt terram prætergressi, supra eam elati, jam non humilia et terrena sentiendo, sed quæ sursum sunt quaerendo et sapiendo, hi fines terræ sunt, videntes salutem et salutis auctorem Dei Verbum, quod salutare Dei.

VERS. 4. Omnem terram, homines videlicet in terra habitantes, jubet hymnis et laudibus Deum celebrare propter victorias de invisibilibus hominum inimicis, de diabolo ejusque asseclis relatas.

VERS. 5. Quid sit cithara, jam sæpius diximus : psallere autem in cithara, non aliud præter virtutem opere perficere aut per corporis vires, aut per omnes animæ virtutes. — « Voce psalui, » hoc est, ad psalmum organo præcantatum, vox quæ decantatura, earum contemplatio quæ opere perficienda sunt.

VERS. 6. « Tubis ductilibus » canunt quicumque A
veritatis sermonem splendide et clare profitentur.
Illi enim vere ad celebrandam spiritualem festivi-
tatem idonei, dicentes : « Sufficientia nostra ex
Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros novi
Testamenti ²¹ ; » quod non alii confiteri possunt,
præter eos qui omni sermone et omni scientia di-
vites.

VERS. 7. In civitatibus hominum refertis con-
sideranda est præsertim prophetiæ perfectio. Nam
mare fluctuans imitatur in ecclesiis piorum viro-
rum multitudo, pariterque resonant ibi psallentium
voces.

VERS. 8. Rursus flumina vocat, quibus cæteros
docendi munus demandatum, quique fluminum ad
instar divinas aquas profundunt : illos plaudere B
jubet, hoc est Deum celebrare ; nam ovantium
rursus sermo. — Et rursus : Quæ hic occurrunt
multitudinem forte designant eorum qui undarum
instar ad salutem convolvuntur, et vocibus laudi-
busque regnum Domini celebrant.

VERS. 9. Servos suos præ primis « judicabit in
æquitate. » Nam cum populi cor rectum rectos-
que mores habeant, reddet unicuique secundum
opera ejus.

PSALMUS XCVIII.

VERS. 2. Primo in Sion, data lege mixisque C
prophetis magnus Dominus ; deinde excelsus appa-
ruit super omnes populos de gentibus ad fidem con-
versos. Nam « gloria et honor et pax omni ope-
ranti bonum, Judæo primum et Græco ²². » Exaltatus
enim e terra, omnes traxit ad se ²³.

VERS. 5. Exaltate Dominum, non equidem cum
ex inferiori loco ad superiore effertes ; hoc
enim non nisi corpora deceret, sed alta et sublimia
de eo sentientes. — Scabello ejus declaratur vetus
templum, uti apud Jeremiam scriptum est : « Quo-
modo obtexit caligine in ira sua Dominus Iliam,
projecit de cælo in terram sanctificationem (alias
gloriationem) ejus, et non est recordatus scabelli
pedum suorum ²⁴ ? » Et paulo post : Scabellum ut
adoretur imperat, summum scilicet in mundum
universum imperium, quod tunc apparebit, cuique
non sancti modo, sed omnes inservient. — Sancti
dicti sunt etiam sacerdotes et prophetae. Huic au-
tem sancto non adorandum ait scabellum, declarare
cupiens quantum hic a cæteris sanctis differat ;
nam ipse Sanctus sanctorum. Quapropter Moysem
et legum latorem, Aaron ut summum sacerdotem,
Samuelem ut principem prophetarum commemorat.
— Hæc non ad istos virtus tantum referenda, sed
ad omnes qui iisdem virtutibus præstant. — Et paulo

στ. ζ'. Σαλπίζουσιν « ἐν ἑλαταις » οἱ τὸν λόγον
τῆς ἀληθείας λαμπρῶς καὶ δικαίως προφέροντες.
Οὗτοι γὰρ ἀληθῶς εἰς πνευματικὴν ἐφορτὴν διεγεί-
ρειν ἱκανοὶ, λέγοντες : « Ἰκανότης ἡμεῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ,
ὅς καὶ ἱκανοὺς (52) διακόνους κατὰ τὴν Διαθήκην »
τῶν πλουτούντων παντὲ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει, μὴ-
νον τοῦτο δυναμένων προφέρειν.

στ. ζ'. Διαφερόντως ἐν ταῖς πολυανθρώποις πῆ-
σιν ἔστιν ἰδεῖν τῆς προφητείας τὸ τέλος. Θάλατταν
γὰρ κυμαίνουσαν τῶν εὐσεβῶν ἀνδρῶν ἐν ταῖς ἐκκλη-
σιαῖς μιμεῖται τὸ πλῆθος, τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τῶν ψαλ-
λόντων ἡχή.

στ. η'. Πάλιν ποταμοὺς τοὺς τῆς διδασκαλικῆς με-
ταλαγχάνοντας ὠνόμασε χάριτος, καὶ ποταμῶν δι-
κην τὰ θεῖα προχέοντας νόματα, οὓς κροτεῖν ἐφ'.
Θεὸν ἀνυμνεῖν · νενικηκότων γὰρ πάλιν ὁ λόγος. —
Καὶ πάλιν · ἴσως δὲ τὰ πλῆθη τῶν σωζομένων
ποταμηδὸν συναρρομένων, καὶ φωναῖς θεολογικαῖς
ἀνυμνούστων τῆν τοῦ Κυρίου βασιλείαν, διὰ τῶν ἐν
χεροῖ δηλοῦται.

στ. θ'. Κατ' ἐξοχὴν τοὺς οἰκειωθέντα ; αὐτοῦ χρη-
ματῖσαι « ἐν εὐθύτητι κρίνει. » Ἐπεὶ εὐθείαν καρδίαν
καὶ εὐθείας πράξεις ἔχουσιν οἱ λαοὶ, ἀποδώσει ἐκά-
στη κατὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ.

στ. β'. Πρῶτον ἐν Σιών, κατὰ τὴν ὁδὸν τοῦ νό-
μου καὶ τῶν προφητῶν μέγας ἔστιν ὁ Κύριος· εἰθ'
οὕτως ὑψηλὸς τυγχάνει ἐπὶ πάντας τοὺς ἀπὸ τῶν
ἔθνῶν προσερχομένους τῇ πίστει λαοὺς. Δόξα γὰρ
« καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγα-
θόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι. » Ὑψωθείς γὰρ
ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἐλκυσεν πρὸς αὐτόν.

στ. ε'. Ὑψηλὸν ποιεῖτε, οὐκ ἐκ τοῦ κῆτος εἰς τὸ
ἄνω ἐπαίροντες αὐτόν, ἴδιον γὰρ σωμάτων τούτου,
ἀλλ' ὑψηλὰς καὶ ὑπερφανεῖς περὶ αὐτοῦ ἔχοντες νῆ-
σεις. — Λέγεται δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλά-
νεω, ὡς ἐν Ἱερειῖᾳ γέγραπται : « Πῶς ἐγνώσκει
Κύριος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ τὴν θυγατέρα, κατεβέβηκεν
εἰς γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτῆς, οὐκ ἐμνήσθη ὑποπόδιον
αὐτοῦ ; » — Καὶ μετ' ὀλίγα · Τὸ ὑποπόδιόν φησιν
προσκυνεῖν τὴν παγκόσμιον ἐξουσίαν τὴν τότε φανη-
σομένην, ἢ μὴ μόνη (53) τῶν ἡγιασμένων, ἀλλὰ καὶ
πάντων κρατεῖ. — Ἐπειδὴ ἅγιοι καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ
οἱ προφῆται ἐλέγοντο. Ἅγιον δὲ τοῦτον οὐ δεῖ τῷ
ὑποποδίῳ προσκυνεῖν προσηγόρευσεν, δεῖξαι βούλε-
ται πόσῃν εἶχε διαφορὰν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἁγίους·
αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τῶν ἁγίων Ἅγιος. Διὰ τοῦτο Μωϋ-
σεως μὲν ὡς νομοθέτου, Ἀαρὼν δὲ ὡς ἀρχιερέως,
Σαμουὴλ ὡς ἐξάρχου τῶν προφητῶν, ἐμνημόνευ-
σεν. — Οὐ περὶ μόνων τῶν ἀνδρῶν τούτων ταῦτα
λέγεται, ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν ἐχόντων τὴν αὐτὴν
αὐτοῖς ἀρετὴν. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τί οὖν ἔχομεν

²¹ II Cor. iii, 5, 6. ²² Rom. ii, 10. ²³ Joan. xii, 32. ²⁴ Thren. ii, 1.

(52) Lege cum S. Paulo (II Cor. iii, 5), ἰκάνουσεν ἡμᾶς. EDIT.

(53) Οὐ μόνον? Id.

περὶ τούτων εἰπεῖν; ἢ ὅτι τοὺς τὰς ἀρετὰς ἄρετὰς ἔχοντας, ὁμωμένους αὐτοῖς ὠνόμασεν. Εἰ δὲ τοῦτο ὀρθῶς ἔχει, ὄφρα δὴ καὶ οἱ πιστοὶ θεράποντες γινόμενοι, πάντες κατὰ Μωϋσέα τυγχάνουσιν· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

Στ. ζ'. Ἐπεὶ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος βέβαιος καὶ ἀκλι-
νὴς ἐστὶ, στύλος εἰκότως καλεῖται, ὡς τὴν καταδεξα-
μένην αὐτὸν Ἐκκλησίαν, στύλον καὶ ἐδραῖωμα τῆς
ἀληθείας εἶναι. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ πότιμος καὶ καρπῶν
αἰτιὸς ἐστὶν, ὕδατος δίκην εἰς τὰς διανοίας τῶν ἀν-
θρώπων ἐρχόμενος, « στύλος νεφέλης ἐστὶ. » Τάχα δὲ
καὶ προσθεστέζοτο διὰ τούτου ἢ τοῦ Σωτῆρος δεῦρο
κάθοδος, καθ' ἣν ἐπιβάς κούφης νεφέλης, εἰς Αἴγυ-
πτον ἦκε τὸν περὶ γῆν τόπον. — Τελείου δὲ ἀνδρὸς
καὶ ἔχοντος πάσας τὰς ἀρετὰς, τὸ πάντα τὰ μαρτύ-
ρια καὶ προτάγματα τοῦ Θεοῦ φυλάττειν.

Στ. η'. Σὺ ὁ ἡμέτερος καὶ Κύριος καὶ Θεός, λέγω
δὴ ὁ τῶν ἔθνῶν βασιλεὺς, αὐτὸς ἦσα ὁ καὶ τὸν ἀμφὶ
Μωϋσέα καὶ Ἀαρὼν ἔπακούων. — Ἐν οἷς παιδείας
εἶδόντο, ὡσπερ τὸν Ἀαρὼν ἐπὶ τῇ μοσχοποιίᾳ, καὶ
τὸν Μωϋσὴν ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ τοῦ ὕδατος τῆς ἀντιλο-
γίας.

PSALMUS XCIX.

Στ. θ'. Ἡύλαι τοῦ Κυρίου αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί,
περὶ ὧν καὶ ἐν ἄλλοις εἰρηται· « Ἀνοίξατέ μοι πύλας
αὐτοῦ· » ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ, ἐν τοῖς κατὰ θεολο-
γίαν ὕμνοις, εἰσεληλυθότες εὐχαρίστως ἐξομολογή-
σονται τῷ Θεῷ.

post : Quid igitur de istis dicemus? nisi omnes ite-
dem designari quicumque iisdem virtutibus ornan-
tur. Quod si autem res ita se habeat, perspicuum
est omnes quicumque fideles servi sunt, juxta
Moysen esse; eadem pariter de cæteris valent.

VERS. 7. Cum Dei sermo firmus et inconcussus,
haud inepte columna vocatur, ita ut quæ illum
suscepit Ecclesia, columna sit et fundamentum
veritatis. At cum simul potabilis sit, et ubertatis
causa, et roris instar mentes hominum imbuat,
« columna nubis » vocatur. Innuunt etiam forte
hæc Salvatoris in terram adventum; quippe qui
levi circumdatus nube Ægyptum, terram videlicet
accessit. — Perfecti hominis est et omnibus virtu-
tibus ornati, omnia Dei testimonia et præcepta
custodire.

VERS. 8. Tu Dominus et Deus noster, tu et gen-
tium rex, non alius ab illo qui Moysen et Aaron
exaudivit: — (Propitius fuisti eis) quando venia
indigebant, uti Aaron cum vitulum confavit, et
Moyses cum aquæ contradictionis considerere voluit.

PSALMUS C.

Στ. α'. Ὁ νῦν ἔξων παρῆναι καὶ καταστέλλει τὰ
ἤθη τῶν ἀκρατῶν διὰ τῆς ψῆδης, κριτὴν τὸν Θεὸν
τῶν πραττομένων ἀνθρώπων ὕμνων. Εἴτ' ἐπεὶ ἀκρι-
θῆς αὐτοῦ ἐστὶν ἡ κρίσις, οὐ τὰ φανερά μόνον, ἀλλὰ
καὶ τὰ κρυπτά τῆς καρδίας ἐξετάζουσα, σὺν χρηστῇ
προθέσει ἐπάγει αὐτήν. Εἰ γὰρ τῷ πρὸς ἀξίαν τῶν
ἔργων καὶ λόγων καὶ ἐνθυμημάτων ἡμῶν σκοπήσῃ,
ἄρθρον ἀπολλύμεθα· ἢ ὅταν μὴ τοῦτο γένηται, πρὸ
πῆς κρίσεως ἔσει· « Ἐάν » γὰρ « ἀνομίας πορατη-
ρήσῃ, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; » Καὶ ἐπεὶ παρὰ σοῦ
ὁ ἰλασμός ἐστιν, πηγὴ γὰρ τυγχάνεις ἀγαθότητος καὶ
ἐλεημοσύνης, θαρβύομεν ὅτι ἐλέω καὶ κρίσει ἐξετά-
ζοντός σου τὰ καθ' ἡμᾶς, σωτηρίας τευξόμεθα.

Στ. β'. Τῶν διαπορευομένων κατὰ τὰς τοῦ νόμου
ἀνεργίας ὅσοι σὺν κακίᾳ κινούνται, ἐκτὸς αὐτῶν
γίνονται, ἐμπαθῶς τοῖς αἰσθητοῖς προσκεχηγότες.
Ἔθος γοῦν λέγειν τοὺς τοιοῦτους ἐκτὸς αὐτῶν καὶ
ἐξοστῆκότητας εἶναι. Ὁ δὲ σὺν ἀκακίᾳ, τουτέστι σὺν
ἀρετῇ, κινούμενος περὶ τὰ πρακτέα καὶ φρονητέα,
πρὸς αὐτὸν κυκλικῶς τρέφεται ὁλος τοῦ νοῦ καὶ τῆς
ἐπιμαλείας τοῦ ἔσω ἀνθρώπου γινόμενος, « διαπορευέ-
ται μεθ' ἔξωθεν βελτίστης ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου αὐτοῦ. »
Οἶκος δὲ ἐκάστου τῶν σκουδαίων ἢ καθορθοῦσιν τὴν
ἀρετήν.

VERS. 4. Portæ Domini, cujusque generis virtu-
tes; de quibus alias quoque dictum est: « Aperite
mihi portas justitiæ. » Atria Domini ingressi
hymnis Deum celebrantes, grata mente confitebun-
tur ei.

VERS. 1. Qui nunc cantat, mores audientiam
canticis informat et exornat, judicem Deum celebrans
operum ab hominibus perfectorum. Deinde cum
judicium ejus accuratum sit, non manifesta tam-
tum, sed vel abscondita cordis perscrutantis, mise-
ricordiam Dei simul commendat. Nam si pro me-
ritis opera et sermones et sensus cujusque consi-
deraverit, omnibus omnino pereundum. Quod ne
fiat, ante judicium misericordem se gerit; nam « si
iniquitates observaveris, Domine, quis sustine-
bit? » Cum igitur propitiatio apud te, tuque fons
bonitatis et misericordie, speramus nos, te nostra
cum misericordia et judicio perscrutante, salutem
consecuturos.

VERS. 2. Qui juxta legis operationes deambulant,
quotiescunque cum malitia moventur, jam non
sunt apud se, rerum sensibilibus amore quam ve-
hementissime capti. Unde istiusce generis homines
extra se esse et existere dicimus. Qui autem in
innocentia, in virtute scilicet movetur circa ea quæ
agenda aut cogitanda sunt, circum semetipsum in
orbem circumvolvitur, mente et cura interiori ho-
mini unice intentus, et cum optimis moribus « in
medio domus suæ deambulat. » Domus autem uni-
cuique justorum, virtus quam perficit.

²⁰ Psal. cxviii, 19. ²⁶ Psal. cxix, 3.

Vers. 3. Non habeo mihi datam legem quam transgrediar. Hanc versum usurpare poterunt et Joseph et Susanna et tres pueri in fornace et quicumque iisdem vestigiis institerint.

Vers. 4. Scriptum est in Ecclesiaste : « Fecit Deus hominem rectum »⁷⁷. Quod si igitur homo rectus existit, in principio ad virtutem informatus, omnis malitia et morum pravitas procul ab eo est. Talia profiteri poterit quicumque pristinam rectitudinem et cum Deo similitudinem retinuerit.

Vers. 8. Mortificatis membris in terra, oppresso et in servitute redacto corpore. Ii sunt impetus quibus nos caro ad peccata propellit, qui animas ita afficiant, ut voluptatis amore iniquitatem operari non dubitent.

Vers. 4. Quod si quid petieris non habens quod petis, illudque petitione consecuturus, pauper es. Dum Deum oras, bonorum optas particeps fieri, quæ viribus tuis adipisci nequis : quamobrem omnes coram Deo pauperes. Licet igitur magnus fuerit David et rex, pauper erat, eorum egenus quæ Deus largitur : itaque cum sciret se Dei auxilio vel magna, vel omni ex parte destitutum, tanta anxietate perturbatus est, ut animo prorsus deficeret. Deinde deposita omni spe precem suam coram Domino effudit, invocans eum qui ea quæ bona sunt invocantibus se tribuit. Qui enim non talia, sed peritura petit, non audet coram Domino precem suam effundere, animo malis affectibus dedito.—Orantes Deum tanquam supplices invocamus, precantes ea petimus quæ vult indigenti suppeditari. Hæc autem sunt res absolute bonæ, quas Deum largiri decet, nobisque petentibus accipere prodest. Jam dictum est de clamore sanctorum Deum laudantium et magna voce celebrantium, illos non ore sed mentis affectu ad Deum clamare.

Vers. 4. Sæpius jam notatum est ossa nil aliud esse præter firmissimas interioris hominis doctrinas et validissimas animæ virtutes, quæ cupiditatum incendio confringuntur ; aruit autem cor ejus, nil lætum habens quo lætaretur. Tantas enim in calamitates delapsus sum, ut jam panem comedere oblitus sim, præstanti ipsius naturæ convenientem et congruum. Cujus panis particeps factus est, qui rebus externis non amplius turbatur et circumagitur.

Vers. 17. Quibus verbis, ni fallor, annuntiat Dei Verbi, ipsius Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi inter homines commorationem ; cujus opera Sion denuo ædificata est. Quod si autem illud confitearis, noli putare hic de terrena civitate, aut de terrestri Jerusalem agi ; sed renovandam esse dicat pietatis conversationem.—Cum circa divinam

⁷⁷ Eccle. vii, 30.

Στ. γ'. Οὐ σκοπόν ἔχω καὶ προκειμένον τέλος παραινῆσαι. Καὶ ἐρούσι γε τὸ ἐγκείμενον Ἰωσήφ, Σουσάννα, οἱ ἐν τῇ καμίνῳ τρεῖς παῖδες, καὶ οὗτοι εἰς τὰ τάγματα τούτων συλλέγονται.

Στ. δ'. Γέγραπται ἐν τῷ Ἐκκλησιαστήῃ· « Ὁ θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον εὐθῆ. » Εἰ οὖν εὐθῆς γιγνέται, τὸ κατ' ἀρετὴν ἀρχῆθεν πεποιῶσθαι, πᾶσα κακία καὶ σκολιότης ἠθῶν μακρὰν αὐτοῦ ἐστίν. Ὅστις οὖν διέμεινε τῶν τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν πρὸς θεὸν ὁμοιότητα, ταύτην προφέρει τὴν φωνήν.

Στ. η'. Νεκρουμένων γὰρ τῶν μελῶν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὑποπιεζομένου καὶ δουλαγωγουμένου τοῦ σώματος. Αἱ ἐκ τῆς σαρκὸς τῶν ἀμαρτημάτων ἀφορμαὶ, οἷαι τε εἰσὶν ἔγχειραι λογισμοῦ τῇ ψυχῇ τοὺς σπῆδοντας δι' ἠδονῆς ἀπόλαυσιν τὴν ἀνομίαν ποιεῖν.

PSALMUS CI.

Στ. α'. Πᾶς ὁ αἰτούμενός τι, οὐκ ἔχων ὁ αἰτεῖται ἐπὶ τὸ τυχεῖν τούτου ἐρχόμενος διὰ τῆς αἰτήσεως, πτωχὸς ἐστίν. Πᾶς οὖν προσευχόμενος θεῷ, ἀγαθὸν αἰτεῖται μετουσίαν, ταύτην ἐξ' ἑαυτοῦ ἔχειν οὐ δυνατόν· ὅθεν καὶ πάντες πρὸς θεὸν πτωχοί. Εἰ καὶ μέγας οὖν καὶ βασιλεὺς ὁ Δαυὶδ, ἐν τοῖς ἐκ θεοῦ δεδομένοις πτωχὸς ἦν· ὅθεν γνοὺς ἑαυτὸν πολλῶν ἢ πάντων τῶν ἐκ θεοῦ χορηγούμενων λειπόμενος, ἀπιδίας ἀναπίμπλαται, ὡς σφόδρα ἀθυμῆσαι. Εἴτα μὲν τὸ οὕτω διατεθῆναι, ἐκχέει ἐνώπιον Κυρίου τὴν δέησιν αὐτοῦ, αἰτούμενος παρὰ τοῦ διδόντος τὰ ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν. Ὁ γὰρ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὰ τῶν προσκαίρων αἰτῶν, οὐκ ἔχει παρῆρσιαν ἐνώπιον Κυρίου ἐκχέειν τὴν δέησιν αὐτοῦ, δι' ἐμπαθεῖ προαιρέσιν. — Ἡ μὲν προσευχὴ τὴν ἰκετηρίαν δηλοῖ τὴν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ τὴν παράκλησιν· ἡ δὲ δέησις τὴν αἰτησιν, τὴν περὶ ὧν βούλεται αὐτῷ τῷ δεομένῳ παρασχέσθαι. Ταῦτα δὲ ἐστὶ τὰ κυριώως ἀγαθὰ, καὶ τῷ θεῷ πρέποντα δίδόναι, καὶ τοῖς αἰτούσι συμπέρι λαβεῖν. Εἰρηται δὲ ἤδη περὶ κραυγῆς τῶν ἁγίων ὑμνούντων θεὸν καὶ εὐχομένων αὐτὸν μεγαλοφώνως, ὅτι ἐστὶν οὐχὶ ἐν προφορᾷ, ἀλλ' ἡ τῆς νόσεως ἐπίστασις.

Στ. δ'. Εἰρηται πολλάκις ὅσα εἶναι τοῦ ἰσθ' ἀνθρώπου τὰ εὐτονα τῶν δογμάτων, καὶ αἱ στερόνται τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ἃ καὶ συμφύροται ὑπὸ τῆς τῶν ψυχικῶν παθῶν πυρώσεως. Σηρανθῆναι δὲ αὐτοῦ τὴν καρδίαν φησὶν, οὐδὲν ἰλαρὸν ἐφ' ᾧ ἐστὶν ἔχειν θυμηδίαν κεκτημένην. Γέγονα γὰρ ἐν τοῖς προκειμένοις περιστατικοῖς τοσοῦτον, ὡς μηκέθ' οἶόν τε εἶναι τὸν κατάλληλον καὶ ἀρμόδιον τῇ τιμωτέρᾳ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἄρτον τρέφεσθαι. Τούτου γὰρ τοῦ ἔργου μεταλαμβάνειν ἐστὶ, μὴ περιελεχόμενον μηδὲ θολούμενον τῶν ἐκτός.

Στ. ιζ'. Προφητεύειν αὐτὸν οἶμαι ἐν τούτοις τοῦ θεοῦ λόγου, αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους θεοφάνειαν, αἰτίαν ἐσομένην τῆς ἀνοικοδομῆς τῆς Σιών. Ἐνθα δὲ γενόμενος, μὴ μοι τὴν ἐπὶ γῆς πόλιν ὑπολάμβαναι, μηδὲ τὴν ἐπίγειον Ἰερουσαλήμ νόμιζε δηλοῦσθαι, ἀλλὰ τοῦ τῆς εὐσεβείας πολιτεύματος τὴν ἀνανέωσιν.

— Ἐπαιθὴ γὰρ οἱ τὰς θείας οἰκονομίας ἀγνοοῦντες, ἀσθένειαν ὑπελάμβανον τοῦ Θεοῦ, τὴν Ἰουδαίων δουλείαν καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ τὴν ἐρημίαν, εἰκότως δόξαν ἐκάλεσε τοῦ Θεοῦ τὴν τῆς πόλεως νεουργίαν.

Στ. κβ'. Ἡ γὰρ σκοπευτικὴ ψυχὴ Σιών τυγχάνουσα, ἔξει τοὺς ἐπαγγέλλοντας αὐτῇ διδασκάλους τὸ ὄνομα Κυρίου, ἀπαγγέλλοντας δὲ καὶ τὴν ἀνέσιν αὐτοῦ, ἐν τῇ διὰ τὸ ὁρᾶν τὴν εἰρήνην χρηματιζούσῃ Ἱερουσαλήμ διανοίῃ. Ἡ δὲ Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ κατήγοροι τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τὸ σκοπεῖν τὰ κρείττονα, καὶ ὁρᾶν τὴν εἰρήνην τῷ εἰρμῷ καὶ τῇ συμφωνίᾳ τῶν δογμάτων. Εἰκότως καὶ ἐν οὕτω καλουμένῃ Σιών ἀναγγελλθεῖ τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ ἡ ἀνέσις αὐτοῦ ἐν τῇ οὕτω προσαγορευθεισῇ Ἱερουσαλήμ. Ἐν ταύτῃ γὰρ κηρύσσεται τὰ τῆς θεότητος αὐτοῦ μυστήρια, τὰ τε τῆς πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ τὰ τῆς δευτέρας αὐτοῦ καὶ ἐνδόξου παρουσίας.

Στ. κδ'. Τίς ἢ ἀπεκρίθη αὐτῷ ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ ; Ὁὐ συμφαίνει ἡ λέξις μήποτ' οὖν τὸν κτιζόμενον λαὸν ἐπὶ τῷ αἰνέσει· Κύριον λέγειν. Ὅπερ μᾶλλον τὸν ἐν τῇ προγραφῇ πτωχὸν ἀκηδιῶντα καὶ ἐνώπιον Κυρίου ἐκχέοντα τὴν δέησιν αὐτοῦ ἠγγετόν εἶναι τὸν ἀποκρινόμενον, οὐ φωνῆ καὶ προφορᾶ, ἀλλ' ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ· ἰσχυρῶς γὰρ καὶ μετ' εὐτονίας ὁδεύοντα τὴν κατ' ἀρετὴν ὁδὸν τῶν πράξεων.

Στ. κε'. Ἐν ἡμέσῃ δὲ ἡμερῶν ἀνάγεται ὁ μὴ τελείως μὴδὲ ὡς δεῖ ἐνταῦθα καρποφορήσας κατὰ τὴν ἀρετῆν. Οὐκ ἐν χρονικῷ δὲ διαστήματι τοῦτο μεμέτρηται, ἐπεὶ τότε πλήρως ἡμερῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ παραλαμβάνομαι, ὅταν τελειωθῶ μετὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀρετῶν.

Στ. κς'. Τουτέστιν ἅμα τῷ οὐσιωθῆναι αὐτὴν πεποιήσας. Συμφώνως δὲ τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » δύναται τὸ κατ' ἀρχὰς κείμενον ἀναιρεῖν δόξαν τῶν λεγόντων πάντων τὴν γῆν στοιχεῖον εἶναι, ὡς πάντα ἐξ αὐτῆς γεγονέναι, οὐδενὸς προτέρου αὐτῆς ὄντος. Φαίνεται γὰρ οὐκ ἀρχή, ἀλλὰ κατὰ τινὰς προεπινοουμένας αὐτῆς ἀρχὰς θεμελίους αὐτῆς ὑπάρχειν. Εἰρηται καὶ τῷ Ἰὼβ ἥς ἐν τῷ θεμελιῶν με τὴν γῆν ; Θεμελιῶντος δὲ τοῦ Κυρίου, δι' οὗ τὰ πάντα γεγένηται, τὴν γῆν. Καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγεται : « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν » καὶ τὸ εἰρημένον δὲ περὶ Θεοῦ, « Κρεμάζων γῆν ἐπ' οὐδενός, » ἐμφαίνει τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντὸς χώραν αὐτὴν ἐσχηκέναι. — Τῶν ἐνεργητικῶν σου δυνάμεων, χειρῶν ὀνομαζομένων· ἐπεὶ γὰρ τῶν ἐν ἡμῖν τεχνιτῶν χειρῶν ἐργαζομένων τὰ ἔργα, παρίστησιν γνησίως αὐτοὺς ταῦτα πεποικέναι. Τὸ κυρίως ἔργα τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα εἶναι, παρίσταται διὰ τὸ χειρῶν αὐτοῦ ἔργα λέγεσθαι.

Στ. κη'. Οὐ πεφυκὸς ἀλλοιοῦσθαι ἢ μεταβάλλεσθαι· κτισμάτων γὰρ ἴδιον τοῦτο, καὶ τὴν οὐσίωσιν αὐτοῖς ἀπὸ τροπῆς ἔρχεται. — Παλαιουμένων πάντων τῶν ὑπὸ χρόνων, τὰ γὰρ χρονικὴν ἀρχὴν ἐν τῷ γίνεσθαι

A providentiam errantes, infirmitate Dei putabant Judæos fuisse in captivitate deductos, et Jerusalem vastatam, haud immerito dicit Dei gloriam esse urbis restitutionem.

VERS. 22. Anima enim, quæ hic voce Sion intenditur, magistros habebit qui ipsi nomen Domini annuntient, et laudem ejus in mente celebrent, hic Jerusalem vocata, quod pacem videat. Ecclesiam quoque designant Sion et Jerusalem; ipsa enim optima sapit et pacem videt, doctrinis inter se tam apte connexis. Nec immerito annuntiat nomen Domini in ista Sion, et prædicatur laus ejus in ista Jerusalem. In ipsa enim narrantur divinitatis ejus mysteria, et ea quæ ante sæcula, et ea quæ ad alterum illustremque ipsius adventum referenda.

VERS. 24. Quis « respondit ei in via fortitudinis suæ? » Non indicat Scriptura verba ista ad celebrandum Dominum a novo populo usurpari. Rectius igitur putares ea proferre illum qui in inscriptione pauper dicitur, et anxius, et coram Domino precem suam effundens, illumque respondere non voce et ore, sed in via fortitudinis suæ: viam scilicet virtutis et honestæ vitæ firmo et certo pede perficiendo.

VERS. 25. In dimidio dierum suorum aufertur, qui nec perfectos nec dignos virtutis fructus his in terris tulit. Non enim metiuntur hæc temporum intervallo, cum plenus dierum secundum Abraham inveniar, quando perfectam veritatis scientiam, perfectamque virtutem fuero consecutus.

VERS. 26. Terram scilicet fecisti, cum primum constituta est. Nec aliter sonat illud: « In principio fecit Deus cælum et terram »³⁸. « Voce a principii videtur tolli eorum opinio qui contendunt terram esse rerum omnium elementum, ita ut ex ea omnia facta sint, et nihil prius exsisterit. Principia enim quædam ante fuisse suspicamur, quam terra fundaretur, nedum ipsa sit cæterarum rerum principium. Ita dictum est apud Job ab ipso Domino terram fundante: « Ubi eras cum fundarem terram »³⁹? « Fundavit eam igitur Dominus per quem omnia facta sunt. Dicitur autem et de Patre: « Deus in sapientia fundavit terram »⁴⁰; et rursus: « Suspendens terram super nihilum »⁴¹: quod innuit terram in medio totius universi fuisse locatam. — Manus vocantur virtutes quibus operatur Deus; cum enim apud nos manibus fabri opera sua perficiant, fingunt Deum simili modo hæc creavisse. Dei opera proprie esse creaturas manifestum ex eo, quod opera manuum ejus dicantur.

VERS. 28. Non es qui corrumpi aut mutari possis: hoc enim creaturarum proprium; quippe quæ vel mutatione creantur. — Dum omnia tempore veterascunt, quæ enim certo tempore exorta sunt,

³⁸ Gen. i, 1. ³⁹ Job xxxviii, 4. ⁴⁰ Prov. iii, 19.

⁴¹ Job xvi, 7.

labentibus annis veterascant oportet. — Et paulo post : A Dum vetera volvi jubet, indicat usum jam non extare ad quem in presentis rerum ordine constituta fuerunt : nam sicut opertorium volvitur, cum eo jam non amplius opus est, ita quando cœlum cum terra simul evertendum sit, ubi transierint, juxta Salvatorem dicentem : « Cœlum et terra transibunt. » Non inepte dicuntur sicut opertorium volvi. Cum igitur eos volvendos esse dixerit, addit « et mutabuntur. » — Tu, Domine, usque idem et immotus; nec unquam esse cœperunt anni tui, nec siveris eos unquam deficere; nam æternus de quo hic agitur. — Et rursus : Non deficere dicitur ejus, quod nullis finibus terminatur vita ejus, sed inconceptibilis maneat, vere et sola immortalis.

Vers. 29. Filii servorum Dei non quidem secundum carnem intelligendi, sed ii sunt qui eorum ad normam et disciplinam informantur. Ita enim vocabantur quidam filii prophetarum, sane quod vitam suam juxta prophetarum mores instituebant. — Semen autem eorum qui ab ipsis fuerint aucti.

PSALMUS CII.

Vers. 1. Licet homo concretus non alius sit præter animam et corpus, e quibus constat, ipse tamen animam suam tanquam a se distinctam alloquitur. Ipse igitur homo animam suam ad laudandum Deum excitat. Qui contendunt hanc animam Spiritus esse, non putant profecto illum ab ea animari, sed imperio eam et cura dirigere. Interiora sua vocat omnes mentis facultates; nam hoc sensu interpreteris oportet quod Salvator quibusdam dixit : « Regnum cœli intra vos est ²². »

Vers. 3. « Sana, » inquit, « animam meam quia peccavi tibi ²³. » Redimit autem vitam de corruptione, ne diutius corrupta et libidinosa vita vivas, sed in incorruptione diligas Dominum Jesum. Redimet etiam vitam tuam de corruptione, dum in resurrectione incorruptibile tibi largietur corpus.

Vers. 4. Corona enim tua ex misericordia et miseratione constat. Nam uti alii justitiæ coronam adipiscuntur, et immarcescibilem coronam gloriæ, ex justitiâ et recta fama contextam, ita et tu pro operibus tuis misericordia et miseratione coronaberis, juxta illud : « Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur ²⁴. » Potius autem propter misericordiam miserationemque Dei, quam propter laudem quam tibi hac in vita promerueris. — Coronat nos non pro meritis nostris, sed pro summa sua misericordia et miseratione.

Vers. 5. (Satiat) bona largiens rogantibus eum.

²² Luc. xvii, 21. ²³ Psal. xl, 5. ²⁴ Matth. v, 7.

(54) Τῇ ἐλιγῇ οὖν αὐτῷ ἐπιφέρεται. Si quis vocem ἐλιγῇ in lexicis quæsierit, frustra erit; a themate autem ἐλίσσω derivata idem significat atque ἐλιγμός. Præterea non nemini legere placuerit αὐτῶν, quamvis αὐτῷ defendi possit, modo ad τὸ

λαχόντα, πολλοῦ χρόνου παρατρέχοντος παλαιούται, — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ ἐλίσσεσθαι αὐτοὺς σημαίνει, παρεληθῆναι τὴν χρεῖαν, καθ' ἣν συνεβάλλοντο τῇ παρούσῃ διακοσμήσει· ὡς γὰρ τὸ περιβάλλον ἐλίσσεται μετὰ τὸ πληρῶσαι τὴν χρεῖαν, οὕτως ἐπεὶ καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἅμα τῇ γῆ πάλιν ἀναστοιχείωσις ἔσται, μετὰ τὸ παρελθεῖν αὐτά, κατὰ τὸν λέγοντα Σωτῆρα· « Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται. » Εἰκότως εἰρηται ὡσεὶ περιβάλλον ἐλίσσεσθαι. Τῇ ἐλιγῇ γοῦν αὐτῷ ἐπιφέρεται (54) τὸ « καὶ ἀλλαγῆσονται. » — Σοῦ, ὦ Δέσποτα, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτά καὶ ὡσαύτως ἔχοντος, οὔτε ἤρξατο, οὔτε χρονικῶς ἐκλαβεῖν τὰ ἔτη θελήσεις· ἄχρονος γὰρ περὶ οὗ ταῦτα λέγεται. — Καὶ πάλιν· Μὴ ἐκλείπειν δὲ αὐτοῦ εἶπεν τὰ ἔτη τῷ ἐπάπειρον (55) τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ μένειν ἀφθαρτον, ὄντως καὶ μόνου ἀθανάσιον ἔχοντος.

Στ. κθ'. Υἱοὺς δὲ δούλων τοῦ Θεοῦ, οὐ πάντως (56) κατὰ σάρκα διαλαβεῖν, ἀλλὰ κατὰ παιδεύειν καὶ μίμησιν πολιτείας. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν τινες ἐκαλοῦντο, τῷ κατὰ προφητικὴν ἔξιν ἰσως γεγενῆσθαι παρ' αὐτῶν. — Σπέρμα δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς αὐτῶν ὠφελοῦμενοι ἐτύγχανον.

Στ. α'. Εἰ καὶ μὴ ἄλλος ὁ σύνθετος ἄνθρωπος παρὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἐξ αὐτῶν γὰρ τούτων συντέθειται, ἀλλὰ γὰρ τοῦ ὅλου ἡ ψυχὴ λέγεται, ὡς ἄλλῃ αὐτοῦ. Ὁ σύνθετος οὖν ἔστιν ὁ παρορμῶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐπὶ τὸ εὐλογεῖν τὸν Κύριον. Καὶ οἱ τὴν ψυχὴν δὲ λέγοντες εἶναι τοῦ Πνεύματος, οὐχ ὡς ψύχουσαν αὐτῷ φασίν, ἀλλ' ὡς ἐπ' αὐτῷ καὶ τὴν αὐτοῦ κηδεμονίαν τυγχάνουσιν. Ἐντὸς δὲ αὐτοῦ καλεῖ πᾶσαν τὴν λογικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν· οὕτω γὰρ ἀκουστέον καὶ τοῦ Σωτῆρος λέγοντός τισιν· « Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἔστιν. »

Στ. γ'. Ἰασαι, φησίν, τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτὸν σοι. Λυτροῦται δὲ ζωὴν ἐκ φθορᾶς, ἵνα μηκέτι κατὰ φθορὰν καὶ ἐμπαθῆ ζῆς ζωὴν, ἀλλ' ἐν ἀφθαρσίᾳ ἀγαπῶν τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Καὶ ἀφθαρτον δὲ παρέχων σοι σῶμα ἐν τῇ ἀναστάσει, λυτροῦται ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν σου.

Στ. δ'. Τῆς ὕλης τοῦ στεφάνου τούτου ἐλεημοσύνης καὶ οἰκτιρμοῦ τυγχανούσης. Ὡς γὰρ ἄλλοι τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον, καὶ τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον δέχονται ἐκ δικαιοσύνης καὶ δόξης ὀρθῆς πεπλεγμένον, οὕτω καὶ σὺ ἐξ ἐλέους καὶ οἰκτιρμῶν ὧν ἐργάσω στεφανούσαι· κατὰ τὸ, « Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. » Οὐ τοσοῦτον δι' ἃ ἠνδραγαθήσω ἐν τῷ ἀγωνίζεσθαι, ὅσον διὰ τὸ ἐλεῆσθαι (57) καὶ οἰκτιρεῖσθαι ὑπὸ Κυρίου. — Στεφανοὶ ἡμᾶς οὐ πρὸς τὴν ἡμετέραν σκοπῶν δόλησιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ἔλεον καὶ οἰκτιρμόν.

Στ. ε'. Διδούς γὰρ ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν. Ἐπαι

ἐπιφέρεται referatur. **ΕΔΙΤ.**

(55) Lege ἐπ' ἀπειρον, in æternum. **ΙΔ**

(56) Supple δεῖ, vel aliquid simile. **ΙΒ**

(57) Nota ἐλεῆσθαι pro ἐλεεῖσθαι, et infra οἰκτιρμόν pro οἰκτιρμόν, φύσει pro φύση. **ΙΒ**

ὄν καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιθυμεῖν τῶν ἀγαθῶν, αἰτεῖσθαι αὐτὰ τυγχάνειν, διδούς σοι πάντα τὰ ὧν ὀρέγῃ, ἔμπιμπλᾷ ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν σου· τοῦ γὰρ δικαίου πᾶσα ἐπιθυμία ἀγαθὴ ἐστίν. — Ὡς γὰρ τὸ ὄρεον τοῦτο γηρᾶσαν ἀποτειλοῦται, ἵνα αὖθις νέα ἕτερα φύσει, οὕτω καὶ ὁ συγγηράσας τῇ κακίᾳ ἀνανεωθῆ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεότητός σου ἐν ἀπολήσει γινομένη. Ἐν οἷς ποτε ἐγρῶ ἰσχυροῖς οὖσιν, καὶ νῦν χρωμένη μετέωρος εἰς οὐρανὸν ἀρθεὶς πρὸς πάντας ἅμα σοὶ τὸν Θεὸν ὑπομεμενηχότας· « Οἱ » γὰρ ἔ υπομένοντες τὸν Κύριον ἀλλάξουσιν ἰσχύον, περοφυεῖς εἰσὶν ὡς ἀετοί, δραμοῦνται καὶ οὐ κοπιᾶζουσιν. »

Στ. ζ'. Πατὴρ τῶν οἰκτειρῶν καὶ μόνος ἀγαθὸς ὧν ὁ Κύριος, ἐλεημοσύνας ποιεῖ, πάντας ἐλεῶν, εὐεργετῶν. Ὅθεν καὶ τοῖς ἀδικουμένοις ὑπὸ διαβόλου καὶ τῆς κακίας ποιῶν κρίμα, τὸν ἴδιον Υἱὸν ἐπεμψεν ἐπὶ τὸ ἰάσασθαι καὶ ἐλευθερῶσαι τοὺς καταδυναστευόμενους ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. — Ὅπως διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καθαρισθῶμεν ἀπὸ πάσης ἀδικίας, οὐ μόνον γὰρ (58) καθ' ἣν ἠδικούμεθα, ἀλλὰ καὶ ἧς ἐπράττομεν. Ἐντεῦθεν μαυθάνομεν κατὰ τὴν Παύλου προτροπὴν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν· τοῖς μὲν γὰρ ἀδικουμένοις ὁ Θεὸς ποιεῖ κρίμα, εὐεργετῶν αὐτοὺς, τοῖς δὲ ἀδικούσιν κέλασιν ἐπιφέρων, ὡς μὴ κληρονομεῖν αὐτοὺς θέλαν ἐπαγγελίαν· « Ἀδικοὶ » γὰρ ἔ βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. »

Στ. ζ'. Ἐκ παραλλήλου ἀρεταὶ καλοῦνται. Ὁ γὰρ λέγων, « Τὰς ὁδοὺς σου, Κύριε, γνώρισόν μοι, » τὰς ἀρετὰς ἀξιοὶ φανερὰς αὐτῷ γενέσθαι.

Στ. η'. Τούτων δὲ, φησὶν, αἷτια τῶν ἀγαθῶν, τῆς θείας ἀγαθότητος ἄβυσσος, ὁ ἀμέτρητος ἕλεος, τῆς φιλανθρωπίας τὸ πλάγος.

Στ. θ'. Ἔστι πάντα τὰ εἰρημένα ὁ Κύριος, ἐπιπερ ἀληθινὸς ἐστὶν Θεός. Ὅν δὲ Θεὸς ἀληθινὸς, οὐκ ἐνέξει τῶν εἰρημένων ἀρετῶν, ἀλλὰ πηγῇ, οὐκ οὐσία αὐτῶν ὑπάρχει· δι' ἣ καὶ θαρβόυμεν· ὅτι καὶ ποτε ἀμαρτήσασιν ἡμῖν ὀργισθεῖν, οὐκ ἐπὶ τὸ συντελέσαι καὶ ἀποτελέσαι τοῦτο ποιεῖ. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ « εἰς τέλος ὀργισθήσεται, » τουτέστι παραμένειν τὸ ὀργίζεσθαι ἕως τέλους καὶ φθορᾶς τῶν πρὸς οὐς ἡ ὀργή. Μὴ εἰς τέλος οὖν ὀργιζόμενος, οὐδ' εἰς τὸν αἰῶνα μητιεῖ.

Στ. ιθ'. Εἰ γὰρ καὶ μὴ πᾶσα ἡ κατασκευὴ ἡμῶν ἐκ χού ἐστίν, ἔχομεν γὰρ καὶ νοερὰν φύσιν ἑαυτοῖς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ τυχοῦσαν, ἀλλὰ γε ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν ἱκεσίαις συλλήπτωρα καὶ εὐεργέτην ἔχειν αὐτὸν ἀξιούντες, τὸ ὑποβεστέρον καὶ ἀσθενέστερον τῶν ἐν ἡμῖν προφέροντες, φαμέν· « Μνήσθητι, Κύριε, ὅτι χούς ἐσμεν. » Διὸ βοήθησον τῇ ἀσθενείᾳ καὶ τῇ εὐτελείᾳ ἡμῶν.

Στ. ιε'. Ἀκολουθῶς τῷ, « Μνήσθητι, Κύριε, ὅτι χούς ἐσμεν, » οὐ περὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἔσω τὰ προκείμενα διαγορεύει. Κατὰ γὰρ τὴν ἔνυλον καὶ μετὰ σαρκὸς ζωὴν, ἡμέρας τινὰς ἔχομεν τὰς συμπληρούσας ἡμῖν τὸν παρεκτείνοντα

⁵⁸ Isa. xl, 31. ⁵⁹ I Cor. vi, 7, 8. ⁶⁰ Psal. xxxiv, 4.

(58) Nota particulam γὰρ in sensu conjunctionis Latinæ scilicet. Edit.

A Cum igitur idem sit, bona desiderare atque illa petere, tribuens tibi quæcunque appetieris, « satiat in bonis desiderium tuum; » nam desideria justî semper bona. Quemadmodum aquila veterascens plumis destituitur ut renovetur altera natura; ita qui in malitia consenuit, renovatur, vetustate novitate tua commutans. Quod si enim nunc utaris, quibus olim validis usus es, sublimis ad cælum extolleris, ad omnes qui tecum una Deum exspectaverunt. Nam « qui exspectant Dominum mutabunt fortitudinem, assument alas sicut aquilæ, current, et non laborabunt ».

B Vers. 6. Pater miserationum et solus bonus cum sit Dominus, misericordem se gerit et omnes misericordia fovet. Unde injuriam patientibus diaboli et malitiæ judicium faciens, proprium suum Filium misit, ut sanaret et liberaret quoscunque Satanas servitute premebat. — Ut sanguine Domini Jesu Christi ab omni injustitia mundemur, ab ea quam passi sumus, aut quam ipsi admisimus. Quibus discimus, juxta Pauli exhortationem ⁶⁰, injuriam accipiendam nobis esse potius quam faciendam; nam injuriam patientibus facit Deus judicium, beneficiis cumulans eos; injuriam autem facientes pœnis affligit, ita ut divinam repromissionem non hæreditent. « Non hæreditabunt enim regnum Dei injusti. »

C Vers. 7. Viæ hic virtutes designant. Nam qui dicit: « Vias tuas, Domine, notas fac mihi », postulat, ut sibi virtutes innotescant.

Vers. 8. Quorum bonorum causa, ait, abyssus divinæ bonitatis, infinita misericordia, benignitatis oceanus.

Vers. 9. Hæc omnia de Domino valent, quando Deus verus est. Deus autem verus cum sit, non illis virtutibus ornatur, sed fons, non substantia earum est; quomobrem et nos fiduciam habemus. Nam etiamsi in peccantes nos iratus fuerit, non ad perdendos delendosque nos illud facit. Hoc enim significaret illud « in finem irascetur, » manebit scilicet ira usque ad finem et ruinam eorum in quos irascitur. Dum autem non in finem irascitur, neque in æternum indignabitur.

D Vers. 14. Licet non unice ex pulvere constemus, naturam ratione præditam adepti et ad imaginem similitudinemque Dei facti, in orationibus tamen ad Deum, auxilium beneficiæque ejus implorentes, nosmetipsos quam infirmisimos quamque imbecillimos præbemus, dicentes: « Memento, Domine, quod pulvis sumus. » Quapropter auxiliare infirmitati et vilitati nostræ.

Vers. 15. Sicut verba illa, « Memento, Domine, quod pulvis sumus, » ita et quæ hic occurrunt, non ad interiorem hominem, sed ad exteriorem pertinent. Nam juxta vitam humilem carnis dies habemus cum arescenti feno conferendas, eas sci-

licet quibus hac in terra cum corpore vivimus.—Et paulo post : Dies vocat quæ hac in vita carnali viventibus quam gratissime captantur, divitias, famam, honores et cætera hujusce generis bona. Quæ florum et feni ritu efflorent et marcescunt, ita ut jam non fuisse videantur.

VERS. 16. Spiritus animam innuit, qua præsentem corpus et vivit et operatur; qua autem evanescente ruit et labitur corpus, ita ut jam non pristinos characteres retineat. — (Spiritus) eorum sane qui mortali hac in vita degunt.

VERS. 17. Sane caduca nobis natura. At divina benignitas longiorem vitam largitur, et vel posteros avorum gratia et benevolentia fovet. Hæc millies testantur historiæ. Nam propter justitiam Abrahæ, et Isaaci et Jacobi, dignatus est exortum ex eis populum vocatione et familiari custodia prosequi. — « Filii » justorum, qui eorum virtutes imitantur : ita misericordia ejus « super timentes eum » incircumscribita, « a sæculo usque in sæculum. » Non enim nunc misericordem, nunc immisericordem se præbet; nam natura bonus cum sit, semper miseretur.—Et paulo post: Ipsa autem cum hac misericordia consociata justitia, nec tempore ullo circumscribita, in omnes generationes patet, in filios filiorum, in omnes deinceps futuros, ita ut istam justitiam semper retineat cum misericordia, quæ a sæculo in sæculum propagatur. — Qui bona operando hæredes facti sunt futurarum promissionum. αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἔλεος. — Οἱ καὶ ἐναπεγράφησαν αἰῶνων ἐπαγγελῶν.

VERS. 18. Dantur enim mandata non ut memoriæ tantum commendentur, sed ut opere etiam perficiantur. Ea autem, ut facerent ea, hominibus data esse testatur ipse Salvator, dicens : « Qui habet mandata mea et facit ea, hic diligit me. » Nam facientium ea, non recordantium modo ea, merces et hæreditas, repromissiones.

VERS. 19. Jam alias dictum est Deum nullo loco circumscribi, sed convenienti aptaque loquendi ratione dicitur in cælo habitare. Haud inepte igitur asseritur ab illis et hic, eum sedem regni in cælo paravisse, hoc est firmavisse, cum imperio regnoque suo non cælestia modo, sed omnia prorsus dirigat ac gubernet.

VERS. 20. Noli putare hæc a propheta homine angelis mandari, sed ab inhabitante eum Spiritu sancto : nam, « Omnes angeli ejus, » Domini videlicet, ait, « benedicite eum. » Cum autem angelis omnibus legem dat, ab eis alius sit natura Spiritus necesse est. Quod si res ita se habeant, qui igitur eam audaciam venere quidam, ut assererent eum ex ordine angelorum esse, licet ab omnibus distinctus sit?

PSALMUS CIII.

VERS. 3. Aerem qui supra nos, et æthera ad Deum vergentem tegit aquis, convolventibus nubi-

(59) Lege παρατείνων. Edit.

χρόνον τῆς μετὰ σαρκὸς ζωῆς παραβαλλομένης χόρτω ξηραίνομένη. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Παρίστησι δὲ ταύτας ἐν τῷ βίῳ ὑπαρχούσας τοῖς μετὰ σαρκὸς ζωῆσι δοκούσας ἡμερίας, πλούτους, δόξας ἀξιώματα καὶ τὰς ἄλλας εὐπραγίας. Ἄπερ δίκην ἀνθρώπου καὶ χόρτου ἀπορῶρει καὶ μαραινεται, ὡς μηδὲ γεγονέναι δοκεῖν.

Στ. ις'. Πνεῦμα τὴν ψυχὴν λέγει, ἧς παρουσίας καὶ ζῆ τὸ σῶμα καὶ ἐνεργεῖ ἀποπτύσεως δὲ, κατασβέννεται καὶ φθείρεται, ὡς μηδὲ τοὺς προτέρους ἐπιγινώσκασθαι χαρακτηῖρας. — Δηλαδὴ τῶν ἐν τῷ παρόντι θνητῷ βίῳ.

Στ. ιζ'. Ἡ μὲν οὖν φύσις οὕτως ἐπίκαιρος. Ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακροχρῶνα χαρίζεται βίον, καὶ μέχρις ἐγγόνων διατηρεῖ τὴν τοῖς προγόνους ὀφειλομένην τοῖς δικαίοις ἀντίδοσιν. Τοιαῦτα δ' ἂν μυρία εὐροῖς ἐν ταῖς ἱστορίαις· διὰ γὰρ τὴν τοῦ Ἀβραάμ δικαιοσύνην, καὶ διὰ τὴν τοῦ Ἰσαὰκ τε καὶ τοῦ Ἰακώβ, τὸν ἐξ αὐτῶν φόντα μετὰ ταῦτα λαβὴν τῆς κλήσεως καὶ τῆς οἰκειᾶς ἐπισκοπῆς κατηξίωσεν. — « Υἱοὺς » τῶν δικαίων ἀνθρώπων τοὺς τῶν ἔργων αὐτῶν ζηλωτάς· οὕτω τὸ ἔλεος τὸ ἐπὶ τοὺς φοβούμενους αὐτὸν « ἀπερίγραπτόν ἐστιν, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος » παρατείνων (59). Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν ἔλεε, ποτὲ δὲ οὐ· φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὢν, αἰεὶ ἔλεε. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἀλλὰ καὶ ἡ σύζυγος τῷ ἔλεει τούτῳ δικαιοσύνην, οὐδὲ αὐτὴ περιοριζομένη χρόνῳ, εἰς πάσας ἐκτείνεται τὰς γενεάς, ἐπὶ υἱοὺς υἱῶν, καὶ εἰς πᾶσαν διαδοχὴν παραμένουσαν, ὡς αἰεὶ τὴν δικαιοσύνην ταύτην ἔχει, μετὰ τοῦ ἐξ αὐτοῦ πράττειν τὰ ἀγαθὰ κληρονόμοι τῶν μελλουσῶν ἐπαγγελῶν.

Στ. ιη'. Δέδονται γὰρ αὐταὶ οὐκ ἐπὶ τῷ μνημῆν αὐτῶν ψιλῆν, ἀλλὰ μνημῆν εἰς τὸ ποιῆσαι. Ὅτι δὲ εἰς τὸ ποιεῖν δέδονται, καὶ ὁ Σωτὴρ παρίστησιν εἰπὼν· « Ὁ ἔγων τὰς ἐντολάς μου καὶ ποιῶν αὐτάς, ἐκείνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με. » Τῆς γὰρ ποιήσεως, ἀλλ' οὐ τῆς μνήμης αὐτῶν μόνης, μισθὸς καὶ κληρονομία αἱ ἐπαγγελίαι.

Στ. ιθ'. Καὶ ἐν ἄλλοις εἴρηται οὐκ ἐν τόπῳ εἶναι τὸν Θεόν, ἀκολουθεῖ δὲ τινι καὶ οἰκονομίᾳ λέγεσθαι αὐτὸν οἰκεῖν ἐν οὐρανῷ. Ἀκολουθῶν οὖν ἐκεῖνοις καὶ ἐνταῦθα ἐν οὐρανῷ ἡτοιμακέναι, τουτέστιν ἰδρυκέναι, τὸν θρόνον τῆς βασιλείας εἴρηται, τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ βασιλείας οὐ μόνον τῶν ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς κρατούσης καὶ δεσποζούσης.

Στ. κ'. Οὐ τὸν προφήτην ἀνθρώπων ὄντα, ἀλλὰ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον ἡγήτεον προστάττειν τοῖς ἀγγέλοις τὰ ἐγκείμενα· « Πάντες » γὰρ, φησὶν, « οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Κυρίου, « εὐλογεῖτε αὐτόν. » Προστάττων δὲ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις, τὸ Πνεῦμα ἕτερον αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς θρασείως ἐτόλμησάν τινες τῆς τάξεως τῶν ἀγγέλων αὐτὸ φάναι, καὶ τὸ ἀπάντων ἕτερον ὄν;

Στ. γ'. Τὸν ἀνωτέρω ἡμῶν ἀέρα καὶ νεύοντα πρὸς Θεὸν αἰθέρα ὑδάσι τοῖς κατὰ τὰς συστροφάς

τῶν νεφελῶν στεγάζει. Πρὸς βὲ διάνοιαν, τὴν νοητὴν **A** οὐσίαν τὸν οὐρανὸν ὀνομάζει, ἐκτεινομένην καὶ ἀπλουμένην ἐπὶ σκέπειαν τοῦ νοῦ. Ὁ στεγάζων τοῖς νοητοῖς καὶ θεοῖς ὕδασι τὰ ὑπερῶα τῆς ψυχῆς, τουτέστι τὰς δυνάμεις αὐτῆς τὰς ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν τυγχανούσας

Στ. ς'. Τὴν ἀμέτρητον τοῦ Θεοῦ γνῶσιν λέγει ἄβυσσον· ταύτην διὰ τὴν ἀκατάληπτον καλλω- νῆν (60) ἐνδέδεται καὶ περιβέβληται. Διότι ἐστὶν ἄγνοσιον ἐν τῷ μεγέθει τῆς γνώσεως.

Στ. θ'. Αἰσχύνεται ὅσον τὴν ψάμμον ἢ θάλασσα, καθάπερ χαλινῶ τῷ ὄρω τῷ θεῶι κωλυομένη ἀνα- χαίτιζεται πάλιν, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρεῖ.

Στ. ιη'. Τὸ γένος τῶν ἐλάφων πολεμῶς ἔχει πρὸς τὸ τῶν ὄρων γένος· σπεύδουσι γοῦν ἀνελεῖν αὐτούς. Τοιοῦτοι δὲ πάντως οἱ Χριστοῦ μαθηταί, ἐτοίμως **B** ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν. Ἔσχον δὲ καὶ τὴν κατὰ τῶν νοητῶν ὄρων δύναμιν ἐκ τοῦ ὀρέξαν- τος ἐξουσίαν αὐτοῖς· ἐπατεῖν ἐπάνω ὄρων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.

Στ. κζ'. Εἰς εὐκαιρον δὲ προσδοκῶσιν ταύτης τυχεῖν, ὅταν πάσης καχεξίας καὶ νόσου ὣσιν ἀπηλ- λαγμένοι. Τότε γὰρ διδομένης ταύτης συλλέξουσιν, τοσοῦτον σπεύδοντες αὐτὴν λαβεῖν ὅσον εἰς χρόνον τραπήναι. — Περὶ τῶν λογικῶν μόνων εἰρηται· τὸ γὰρ προσδοκᾶν καὶ πρὸς Θεὸν ἔχειν τὴν προσ- δοκίαν, τοῦτο αἰνίττεται.

Στ. λα'. Οὐχ ὡς δεόμενος τέρπεται προσκυνού- μενος. Ἄλλ' ὡς σώζειν βουλόμενος τὴν ἀλήθειαν **C** δείκνυσι· καὶ κολάζειν δυνάμενος, οὐχ ἐπιφέρει τὴν κόλασιν. — Εἰ δὲ σοὶ βούλεται πνευματικῶς ἔχειν ταῦτα, ὡς ἂν ἐπιβλέπη Θεός, κατὰ τὸ, « Ἐπιβλε- ψον ἐπ' ἐμέ » καὶ, « Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δι- καιούς. » Τοῦτο οὐκ ἐστὶ κατὰ γῆινα, ἀλλὰ σκοτοδι- νῶντα τρέμει, ὡς ἀποβληθῆναι καὶ παρελθεῖν τὴν δίκην ἔξιν.

Στ. λβ'. Ἐφαπτόμενος δὲ ὁ Θεός καὶ τῶν πονη- ρῶν δυνάμεων, διὰ τὴν ὑπερηφανίαν ὄρων καλου- μένων, καυλίζει αὐτάς, ἐναύσματα ἤδη αὐταῖς ἐνιεύς τῆς διὰ πυρὸς κολάσεως.

Στ. λγ'. Τοῦτο τῆς ζωῆς τὸ κέρδος, ἐπὶ τοῦτο καὶ ζῆν ἄξιον. Διὰ τοῦτο δεινός ὁ θάνατος, ὁ κατασιγά- ζων τὸν ὕμνητὴν. Ἀπώλειά τε ὁ θάνατος. Διότι « Οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεῦν σου, » καὶ μόνον ἢ ὑπαρξίς ἢ ζωὴ, ὅτι « Οἱ ζῶντες σέ, » φη- σὶν, « αἰνέσουσιν. » ἐν γὰρ τῇ πρὸς τὸν ὄντα συν- αφεῖα τὸ εἶναι ἔχομεν. — Τοῦ ἄσματος οὐκ ἐν φωνῇ, ἀλλ' ἐν νοήσει τὴν ὑπαρξίν ἔχοντος. « Ψαλῶ, » δὲ καὶ ἐν πράξει τελείας τῷ Θεῷ, « ἕως ὑπαρξίν ἔχων, » καθ' ἣν μετέχω τοῦ ὑπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ εἰπόντος, « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. »

Στ. λδ'. Οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς, τὴν Ἐκ- κλησίαν ἀποδεξάμενος, φησὶν ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἄσμάτων, « Ἡ φωνὴ σου ἠδεῖα. » — Ἐπὶ δὲ δηλούμε- νος ἐνστὴ καιρὸς, ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοκρατίας,

bus. Cœlum vocat naturas ratione præditas, quæ ad protegendam mentem extenduntur et explicantur. Spiritualibus et divinis aquis tegit superiora animæ, hoc est facultates quibus supra res sensi- biles extollitur.

VERS. 6. Infinitam Dei scientiam dicit abyssum : quam propter incomprehensam pulchritudinem induit, seque ea amicit. Quamobrem ignotus est in magnitudine scientiæ.

VERS. 9. Arenam revereri videtur mare. Et velut freno, divino termino cohibita, se recipit, fluctus- que retrahit.

VERS. 18. Cervorum genus generi serpentum infensum; nam quam libentissime illos auferunt. Tales omnino Christi discipuli, quibus nihil anti- quius quam impietatis fautores ulcisci. Habent autem potestatem spirituales serpentes superandi, ex quo facultatem acceperunt « calcandi super ser- pentes et scorpiones et vires inimici conterendi ».

VERS. 27. Haud immerito exspectant escam, quando ab omni mentis malitia et morbo liberati sint. Qua tunc data, colligent, nec prius colligere desinent, quam omnino satientur. — De spiritua- libus tantum hæc intelligenda; illud enim exspe- ctare et ad Deum exspectationem habere non aliud innuit.

VERS. 31. Lætatur Dominus de cultu nostro, sed non quasi eo indigeret. Sed salvos nos fieri cum vult, veritatem ostendit; et dum punire ei liceret, a pœnis temperat. — Quod si autem hæc spiritua- liter intelligenda putaveris, ita ut Deus respiciat juxta illud : « Aspice in me »; et : « Oculi Domini super justos »; Hoc non erit juxta terrena, sed tenebrosa vertigine laborantia trement, ita ut abji- ciantur et prætereant humiles mores.

VERS. 32. Tangens Deus malas potestates quæ propter superbiam montes vocantur, fumigat eas, ignem accendens quo puniendæ sunt.

VERS. 33. Hoc vitæ lucrum, nec est alia digna causa cur vivamus. Ideo metuenda mors, quia lau- dantium cantus cohibet. Morte tollimur. Quapropter **D** « Non est in morte qui memor sit tui »; Nec aliter sumus quam vivendo; nam « viveantes, » inquit, « laudabunt te »; non enim sumus nisi « Ei » adhærendo « qui est. » — Cantabo non voce quidem, sed mente. « Psallam » Deo in perfectis operibus « quandiu sum, » illius particeps factus, qui fuit ante sæcula, et qui dixit : « Ego sum, qui sum ».

VERS. 34. Ita enim ipse Christus Ecclesiam exci- piens ait in Cantico canticorum : « Vox tua dul- cis. » — Quando aderit prædictum tempus, quo Deus juste judicabit, tunc « lætabor ego in Do-

⁶⁰ Luc. x, 19. ⁶¹ Ps. cxviii, 152. ⁶² Ps. xxxiii, 16. ⁶³ Ps. vi, 6. ⁶⁴ Ps. cxviii, 175. ⁶⁵ Exod. iii, 14. ⁶⁶ Cant. ii, 14.

(60) Corrigen-dum καλλόνην, nisi καλλωνήν ad Alexandrinam dialectum referre velis. EDIT.

miuo, > dammodo nunc hoc tempore eloquium A
meum ei jucundum sit.

Ἐγὼ μὲν εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, > εἰ
γε νῦν κατὰ τὴν ἐνεστώτα καιρὸν ἡδυνθείη αὐτῷ ἢ
διαλογῆ μου.

PSALMUS CIV.

VERS. 4. Quemadmodum, testante historia, Samuel continuo in tabernaculo testimonii ministrans faciem Domini vidit, ita, qui se indesinenter et sine ulla intermissione versæ doctrinæ meditationi et virtutum operibus tradunt, semper faciem Dei quaerunt, illum pura mente conspiciere optantes. Facies autem Dei, character hypostaseos est, imago Dei invisibilis. Quapropter, qui videt Filium, Patrem quoque videt.

VERS. 5. Prodigia narraturus, quæ in Ægyptio B
facta sunt, memorat primum quam justas fuerint Ægyptiorum pœnæ. Os ejus, Verbum ejus cogita, qui legislatoris et accurati præceptoris instar justissimas vobis leges et doctrinas tradidit.

VERS. 8. Numerus millium generationum adhibetur non ad declarandam multitudinem, sed quia uni Deo convenientior. Ita et in illo: « Millia lætantium », > et rursus: « Bona mihi lex oris tui, super millia auri et argenti ». >

VERS. 12. Breves pro paucis dicuntur; nam brevis ad longitudinem, paucitas ad numerum referenda.

VERS. 18. Pedes tantum ejus in compedibus humilavit, anima autem non fuit simul vincita, et ferrum effugit. Quicumque enim vinculis obruti, necessitatem hanc ignave ferunt, animam habent ferro inflexam. Hæc autem non usque pertulit: nam ipse definit finem captivitatis, dicens eam durasse, donec veniret Verbum Dei, quo e vinculis liberatus, curator et nutritor omnium factus est.

VERS. 19. Ut ferret spiritu, et ipsi divino lumini adhereret; cujus enim opera poteris illam exhortationem perficere: « Spiritum nolite extinguere ». >

VERS. 20. Nec ipsum Josephum fugit hæc doctrina. Nam dicit fratribus suis: Non vos me huc misistis. « Vos cogitastis contra me in malum; Deus autem in bonum ». >

VERS. 22. Cum non omnes viribus suis e malis evadere possint, hominibus ad eam infirmitatem delapsis mittit Deus duces quibus ad bona iter facientes dirigantur. Quales autem sunt lex Dei, Moyses, et pontificem traditio, cujus symbolum Aaron.

VERS. 26. Quorum memoriam commendat hic sermo ut in hymni decantatione, docens Deum populi sui memorem, Ægyptios hostes ejus pœnis et suppliciiis affecisse. Ad hoc autem perficiendum

Στ. δ'. Ὡσπερ κατὰ τὴν ἱστορίαν διηγετικῶς Σαμουὴλ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου λειτουργῶν ἕωρα τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσωπον, οὕτως οἱ συνεχῶς καὶ ἀδιαστάτως ἐξετάσει δογματικῶν τῆς ἀληθείας καὶ πράξεων τῶν ἀρετῶν ἐπιδεδωκότες σφᾶς, διὰ παντὸς ζητοῦσι τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἰδεῖν αὐτὸ νῶ καθαρῶ βουλόμενοι. Πρόσωπον δὲ Θεοῦ ὁ χαρακτήρ τῆς ὑπεστάσεώς ἐστι, τυγχάνων εἰκῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀόρατου. Δι' ὃ καὶ ὁ ὄρων αὐτὸν, εὐθὺς ὄρᾳ τὸν Πατέρα.

Στ. ε'. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ γενημένων ποιεῖται διήγησιν, προδιδάσκει τῆς Αἰγυπτίων τιμωρίας τὸ δίκαιον. Στόμα δὲ αὐτοῦ, ἐν λόγον αὐτοῦ νοήσεις, ὅς καὶ νομοθέτου καὶ ἀκριβοῦς παιδευτοῦ διχην κεκριμένα παιδεύματα καὶ παραγγέλματα ὑμῖν δέδωκεν.

Στ. η'. Ὁ τῶν χιλίων γενεῶν ἀριθμὸς οὐ κατὰ πλῆθος εἰρηται, ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς μονάδα οἰκίωσιν. Ὡσπερ καὶ ἐν τῷ « Χιλιάδες εὐθουόντων » καὶ ἐτι « Ἀγαθὸν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου. »

Στ. ιβ'. Τὸ βραχεῖς ἀντὶ ὀλίγων ἢ εἰπεν τὸ γὰρ « βραχὺ » ἐπὶ μεγέθους κείται· τὸ δὲ « ὀλίγους, » ἐπὶ ἀριθμητῶν τάττεται.

Στ. ιγ'. Τοὺς πόδας αὐτοῦ μόνους ἐταπειώσων ἐν πέδαις, τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐ συνδεθείσης, καὶ ἐξω τοῦ σιδήρου γενημένης. Ὅσοι γὰρ δεσμοὶ περιβαλλόμενοι, ἀγενῶς τὴν περιστάσιν φέρουσιν, κωφθεῖσιν ὑπὸ τοῦ πιδήρου τὴν ψυχὴν ἔχουσι. Τοῦτο δὲ ὑπέμεινεν οὐκ εἰς ἅπαντα· περιορίζει γὰρ τῆς περιστάσεως τὸ τέλος, εἰπὼν αὐτὴν κεκρατηκέναι, μέχρις οὗ διήλθεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, καθ' ὃν ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου μετασταλεῖς, κηδεμένων καὶ τρεφῆς πάντων χειροτόνητο.

Στ. ιθ'. Ἐπὶ τῷ ζεῖν τῷ πνεύματι καὶ ἐξημμένον αὐτῷ (61) ἔχειν τῷ θείῳ φωτί· καθ' ὃ καὶ τηρεῖν δυνατὸν παραίνεσιν λέγουσαν, « Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυται. »

Στ. κ'. Καὶ αὐτὸς δὲ Ἰωσήφ εἶδεν τοῦτο τὸ δόγμα. Διὸ πρὸς τοὺς αἰτίους ἐφη· Οὐχ ὑμεῖς ἀπεστάλαξαν με ὧδε· « Ὑμεῖς μὲν γὰρ εἰς κακὸν ἐβουλεύσασθε, ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἀγαθόν. »

Στ. κβ'. Ἐπει μὴ πάντες οἱ τοι τε εἰσὶν ἐξ ἐαυτῶν ἀναχωρεῖν τῶν βλαβερῶν, τοῖς οὕτως ἀπθενούσιν ἀποσταλεῖ Θεὸς τοὺς δυναμένους ὁδηγοὺς καὶ ἡγεμόνας τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ φερούσης· εἰσὶ δὲ οὗτοι ὁ Θεοῦ νόμος, Μωϋσῆς, καὶ ὁ ἀρχιερατικὸς λόγος, οὗ σύμβολον Ἀαρών.

Στ. κς'. Τοῦτων ὁ παρὼν λόγος ὡς ἐν ὁμολογίᾳ μνημονεύει, διδάξει βουλόμενος ὡς τοῦ λαοῦ κηδεμὸνος ὁ Θεὸς, τοὺς ἀδικήσαντας αὐτὸν Αἰγυπτίους μετῆς καὶ ἐκόλαζεν, οὐ διὰ τι τῶν μεγάλων ἐπι-

66 Ps. LXVII, 18. 67 Ps. CXVIII, 72. 68 I Theas. v, 19. 69 Gen. I, 20.

(61) Legendum αὐτό et ad πνεῦμα referendum. Infra corrigendum σβέννυτε, mutatioque εἰ in αὶ

sive scribarum errori sive Alexandrinorum dialecto tribuenda. EDIT.

φέρων (62-82), οὐ γὰρ ἠπόρει ἡ παντοδύναμος χεὶρ ἄθροον αὐτοῖς ὄργην ἐπιπέμψαι, ἢ θρασεὶς λέοντας, ἢ ἄρκους, ἢ λιμὸν, ἢ θάνατον· διὰ δὲ τῶν εἰρημμένων αὐτοὺς ἐτιμωρεῖτο, ἡρέμα καὶ αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν προκαλοῦμενος (83).

PSALMUS CVI.

Στ. α'. Καὶ ὁ προκαίμενος ψαλμὸς περιέχων Θεοῦ εὐεργεσίας καὶ ἐλεημοσύνας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γεγενημένας, ἐνὸς αὐτοῦ τυγχάνων προτεταγμένον ἔχει τὸ « Ἀλληλουῖα. »

Στ. ιζ'. "Ἐτι βαδιζόντων τὴν τῆς ἀνομίας αὐτῶν ὁδὸν, ἀντελάβετο αὐτῶν ὁ Θεὸς ἐλέω, ἐπειπερ διὰ πλῆθος ὦν εἶχον ἀσεβειῶν ταπεινωθέντες ἠνίσχοντο τοῖς ἀφ' ὧν αὐτοὺς ἐξήγαγεν. Καὶ ὄρα εἰ δύναται ἐφαρμόσαι τούτοις τὸ περὶ τοῦ ἐν τῷ σταυρῷ μετανοήσαντος ληστοῦ. "Ἐτι γὰρ ἐν ὁδῷ ἀνομίας ἐντος αὐτοῦ, διὰ ληστειαν γὰρ κέκριτο, καὶ ταπεινωθέντος κολάσει διὰ τὰς ἀνομίας ἃς εἶχεν, ἀντελάβετο αὐτοῦ, εἰπῶν πρὸς αὐτόν· « Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. »

Στ. κ'. Τίνας αὐτοὺς ἴασατο, ἢ τοὺς προκατελεγμένους; Τούτους γὰρ τοὺς τοσαῦτα πεπονητάς, καὶ ἐν τοσοῦτοις κακοῖς ἐξητασμένους, ἀποσταλεῖς ἀνωθεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἴασατο, καὶ ἐβρύσατο ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. Ὡς μηκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν πλανᾶσθαι, μηδὲ τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, καὶ τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν σπεύδειν ὁ λόγος παρακαλεῖται ἀγνοεῖν· μηδὲ πεινεῖν καὶ διψεῖν (84) καὶ τὰς ψυχὰς λιμῶνται δι' ἔνδειαν καὶ σπᾶνιν λογικῶν τροφῶν, μηδὲ ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθέζεσθαι, μηδὲ ἐν πτωχείᾳ καὶ σιδήρῳ πεπεδηθῆναι, μηδὲ εἰλεῖσθαι περὶ τὰς τοῦ θανάτου πύλας, ἀλλὰ τούτων μὲν ἀπάντων ἀπηλλάχθαι. Γνωρίζειν δὲ μὴ μόνον ἀλλὰ καὶ οὐδεῖς τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν ἐπὶ τὴν οὐράνιον πόλιν, καὶ σπεύδειν τυχεῖν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας.

Στ. κβ'. Οὐ τὰς διὰ Μωϋσεως παρηγγελμένας, ἀλλὰ θυσίας τὰς διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης παραδεδομένας. Ὁ γοῦν Ἀκύλιος ἀκριβέστατα ἡρμήνευσεν, εἰπῶν· « Καὶ θυσάτωσαν θυσίαν εὐχαριστίας. » Σαφῶς διὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνεύσεως, τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἃς καὶ εὐχαριστίας ὀνομάζειν ἡμῖν ἔθος, παραστήσας τὰς λογικὰς καὶ ἀναμιμάκτους (85). Θύοντας δὲ ταύτας, ἐξαγγέλλειν παρακαλεῖται εἰς πάντας ἀνθρώπους τὰ εἰς αὐτοὺς γεγενημένα τοῦ Θεοῦ λόγου κατορθώματα, καὶ τοῦτο πράττει ἐν ἀγαλλίσει. — Ἐξαγγέλλει δὲ ἐν ἀγαλλίσει τὰ ἔργα αὐτοῦ πᾶς ὁ τὰ εἰς αὐτὸν γινόμενα ἐξαγγέλλων, καὶ πείραν ἐσχηκὸς τῆς αὐτοῦ εὐεργεσίας, οὐχ ὁ ἀπλῶς εἰς ἐτέρους γενόμενα διηγούμενος.

Στ. κς'. Καθ' ὑπερβολὴν εἰρηται· καὶ γὰρ τοῦ τοιοῦτου τρόπου εὐροὶς ἂν μυρία παραδείγματα ἐν τῇ Γραφῇ. Περὶ γὰρ τῶν πόλεων τῶν τοῦ Ἰσραὴλ ἐχθρῶν ὅτι τετειχισμένοι ἦσαν ἕως τοῦ οὐρανοῦ, διὰ τὸ ἄγαν ὑψηλοῖς τετειχίσθαι τείχεσιν· καὶ τὸ, « Ὑπερ χιόνα δὲ λευκανθήσομαι. »

11 Luc. xxiii, 43. 12 Ps. l, 9.

(82-82) Num deest aliquid, v. e. κόλασιν? Ed. 17.

(83) Nihil Didymi est ad psal. cv sive in cod. Vat. B, sive apud Corderium.

A non magna addidit; nam ut eos ira premeret non indigebat ministris leonibus, aut ursis, aut fame, aut morte. Sed predictis malis affixit eos, sensim eos quoque ad poenitentiam exhortans.

Vers. 1. Psalmus hic Dei benignitatem et misericordiam in homines commendans haud inepte inscriptam habet vocem « Alleluia. »

Vers. 17. In via iniquitatis adhuc procedentes suscepit eos Deus misericordia sua, dum propter multitudinem iniquitatum suarum humiliati iis detinebantur a quibus eos Dominus revocavit. Vide, quantum istis convenient, quæ de latrone in cruce poenitentiam agente narrantur. Hunc enim adhuc in ira iniquitatis gradientem, nam propter latrocinia damnatus fuerat, et humiliatum poenis per iniustitias suas meritis, suscepit Dominus, dicens ei: « Hodie mecum eris in paradiso. »

Vers. 20. Quos sanavit, nisi eos de quibus supra actum est? Quos enim tanta perpeccatos, et tantis malis afflictos, sanavit unigenitus Filius desursum a Patre missus, et de corruptelis eorum eripuit eos. Unde factum est, ut jam non uti prius errarent, et iram salutis, civitatemque Dei ad quam properare jubentur ignorarent; nec esurirent sitirentve, aut animo desicerent indigentia, aut paucitate ciborum spiritualium; nec sederent in tenebris et umbra mortis, in mendicitate et ferro compositi; nec eriperentur a portis mortis; nam ab istis malis jam prorsus liberati sunt. Quinimo viam ad celestem civitatem ducentem non cognoscunt modo, sed et perficiunt, et regnum cælorum consequi festinant.

Vers. 22. Non ea quæ a Moyse prædicata fuerunt sacrificia, sed quæ per Novum Testamentum confirmata fuere. Rectissime igitur Aquila interpretatus est, dicens: « Et sacrificet ei sacrificium laudis. » Qua prædicatione clare sacrificia Novi Testamenti, sacrificia spiritualia et incruenta designat, quæ etiam sacrificia eucharistiæ vocare solemus. Quibus oblatiis, apud omnes homines opera annuntiare, atque illud quidem in exaltatione, jubentur, quibus eos Deus Verbum salvavit. — Annuntiat autem opera Domini in exaltatione, quicumque beneficia annuntiauerit, quæ ipse expertus fuerit, quæ ipse experimento cognoverit, non vero qui opera narrat aliorum gratia perfecta.

Vers. 26. Per exaggerationem dicuntur hæc: hujus enim tropi millia documenta invenies in Scripturis sacris. Sic dictum est de civitatibus hostium Israel, mœnia earum usque ad cælum ascendere, quia excelsissima erant; sic se habet etiam illud: « Super nivem dealbabor. »

(84) Ita cod.

(85) Testimonium pro sacrificio ss. missæ.

Vers. 32. Dictis quæ ad apostolos et ad Ecclesiam pertinent, aperte memorat senioribus honores in Ecclesia esse constitutos; nam bona quæque annuntianti, hoc quoque commendandum erat. Mandatum est autem, eis qui Dominum suum « in ecclesia populi » exaltaturi sunt, ut eum et « in cathedra seniorum » laudent.

Vers. 33. Quæ sunt ista flumina? Antiquus populus de circumcisione: quippe qui, prius magnis bonis ornatus, postea malis afflictus est. — Et paulo post: « A malitia habitantium in ea, » et non alia de causa mutata est terra in salsuginem. Gens tota Judæorum omnibus bonis frustrata est quibus olim abundabat: ita ut jam non prophetæ eam docerent, nec apparerent ei angeli. Ablatum est etiam quicquid eis sacrum: patria, templum, Sanctum sanctorum, regnum, sacerdotium; imo pro liberis servi facti sunt, et qui sui juris fuerant gentium legibus inservierunt. Quæ autem omnia subierunt propter malitiam et iniquitatem suam.

Vers. 35. Ecclesia eorum, qui de gentibus crediderunt, quæ prius cum Deo deserta esset, et honore quoque destituta et sterilis, mutata est « in stagna aquarum, » et quæ olim sine aqua fuerat, facta est « in exitus aquarum. »

Vers. 36. Et habitaverunt in ea, quicumque olim esuriebant et perierant et falso multorum deorum cultu errabant; qui cum diu erravissent tandem, turrim refugii et portum certum invenerant, evangelicam disciplinam consecuti. — Piam illorum conversationem indicat hic sermo. Ibi collocati sunt qui olim esuriebant: quippe qui, Jesu Deo in terram misso, Domini auxilium et beneficia adepti, « civitatem habitationis » constituerunt, et habitaverunt in ea, qui prius sitierant, a divinarum spiritualiumque ciborum penuria liberati qua laborabant et cœlesti esca dignati.

Vers. 37. Qui homines a deterioribus ad meliora revocant, ita ut hic etiam cœleste semen, vel ut nati a patre, apostolorum ministerio consecuti, in hominum animis seminant, et vineas plantent, Ecclesias scilicet ubique terrarum dispersas: simul qui benedicerentur et multiplicarentur digni sunt habitii. Jumenta vocantur qui intelligentia et ratione minores; hæc multiplicari fas est et illuminari, gratiam Salvatoris videntes in totum terrarum orbem diffusam.

Vers. 39. Non dissentit hoc ab illo salutari effato, quo regnum Dei a priori populo auferendum dicitur et genti dandum fructum ejus ferenti ⁴¹.

Vers. 43. Non cuivis licet benigna Salvatoris consilia intelligere et agnoscere, divinaque mandata ⁴¹ Matth. xxi, 43.

(86) Num legendum τὸν τόπον ἔνθα? Ed. It.

St. λβ'. Μετὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς Ἐκκλησίας, σαφῶς μνημονεύει καὶ τοῦ θεμιμένου ἐν αὐτῇ πρεσβείου· ἔδει γὰρ ὡς ἐν ἀγαθῶν εὐαγγελίοις, καὶ τούτων τὴν μὴμην παραληφθῆναι. Προσάττονται δὲ οἱ δηλωθέντες ὕφου τὸν ἑαυτῶν Κύριον « ἐν ἐκκλησίᾳ λαοῦ, » καὶ « ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων » αἰνεῖν αὐτόν.

St. λγ'. Τίνες οὗτοι; οἱ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ τοῦ ἐκ περιτομῆς· μεγάλων γὰρ οὗτοι προτέρων ἀγαθῶν ἤξιοι, εἰς τοῦναντίον περιετράπησαν. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀπὸ κακίας τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ, » καὶ οὐκ ἐξ ἄλλου τινός. Καὶ πᾶν δὲ τὸ ἔθνος αὐτῶν πάντων ἐστέρηται τῶν πάλαι ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἀγαθῶν· ὡς μῆκετι προφητῶν ἀξιούσθαι, μῆτε ἀγγέλων ἐπιφανείας. Καὶ πάντα δὲ αὐτῶν τὰ σεμνὰ καθήρηται, ἡ μητρόπολις, τὸ ἱερόν, τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, τὸ βασίλειον, ἡ ἱερουσόνη· ἀλλὰ καὶ δοῦλοι ἀντ' ἐλευθέρων γεγόνασι, καὶ νόμοις ἔθνων ὕπηκοοι, οἱ πρὶν αὐτόνομοι κατέστησαν. Καὶ ταῦτα πάντα ὑπομεμνήκασι διὰ τὰς αὐτῶν κακίας καὶ πονηρίας.

St. λδ'. Ἡ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία τὸ πρὶν οὕσα θεοῦ ἔρημος καὶ πάντων ἀγαθῶν ἀγονός τε καὶ ἀκαρπός, μεταβέβηται « εἰς λίμνας ὑδάτων, » καὶ ἡ πάλαι πρότερον ἀνυδρὸς, γέγονεν « εἰς διεξόδους ὑδάτων. »

St. λε'. Καὶ κατῴκησαν ἐν αὐτῇ οἱ πάλαι πεινῶντες καὶ οἱ πρὶν ἀπολλύμενοι καὶ πάσῃ πολυθέῳ πλάνῃ καλινδούμενοι, ἀπὸ τῆς μακρᾶς πλάνης πύργον καταφυγῆς εὐρίσκοντες, καὶ ἀγαθὸν λιμένα τῆν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. — Τὴν ἐνθεον πολιτείαν τούτων δηλοῦντος τοῦ λόγου τὸν τρόπον. Ἐνθα (86) κατωκίσθησαν οἱ πρὶν πεινῶντες· αὐτοὶ δὲ οὗτοι, μετὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀποστολὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ θεοῦ, τυχόντες καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας τε καὶ ὠφελείας, συνέστησαν « πόλιν κατοικητηρίου, » καὶ κατῴκησαν ἐκεῖ οἱ πάλαι πεινῶντες, παυσάμενοι μὲν τοῦ πάλαι πιέζοντος αὐτοῖς θείων καὶ λογικῶν τροφῶν λιμοῦ, τῆς δὲ οὐρανοῦ τροφῆς ἀπολαύειν κατηξιωμένοι.

St. λς'. Οἱ ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβαλόντες, ὅπως εἰς ἔτι δεῦρο τὸν ἐπουράνιον σπόρον, ὡς παῖς παρὰ πατρός διαδεξάμενοι διὰ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων κατασπείρουσι ψυχαῖς, φυτεύουσί τε ἀμπελώνας, τὰς ἀπανταχοῦ γῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὁμοῦς εὐλογίας καὶ πληθυσμοῦ καταξιούνται· καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς ἰδιωτεστέρους καὶ ἀλογωτέρους, κτήνην προσαγορευομένους, πληθύνειν ἔξεστιν ὀφθαλμοῦς παραλαμβάνειν, τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκχυθείσαν χάριν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συνορῶντας.

St. λδ'. Ἀδελφὸν ἂν εἴη τοῦτο τῆς σωτηρίου φωνῆς, ἡ φησὶν ἀρθῆσεσθαι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ δοθῆσεσθαι ἔθνεσι ποιοῦντι τὸν καρπὸν αὐτῆς.

St. μγ'. Οὐτε τὸ συνίναι καὶ διαγκῶναι τὰς φιλανθρώπους τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας. οὔτε τὸ φυλάξει

τὰς θείας οικονομίας παντός, ἀλλὰ τοῦ σοφῆς θεῆς A
καὶ συνέσει χωρμένου καὶ βοῶντος πρὸς τὸν Δεσπότην· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια τοῦ νόμου σου. »

custodire, sed illi tantum qui divina sapientia et intelligentia utitur, et ad Dominum clamat : « Aperio oculos meos et meditabor mirabilia de lege tua⁶². »

PSALMUS CVII.

Στ. β'. « Δόξα αὐτοῦ » ἡ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ
ἐξίς καθ' ἣν διάκειται πρὸς ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀρετὴν.

VERS. 2. « Gloria ejus, » nil aliud præter mentis dispositionem ad virtutem animo agnoscendam et opere perficiendam.

Στ. δ'. Οἷς ἀνέτειλε τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, πρὸς Κύριον ὀρθρίσαντες ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσηχμόνως περιπατοῦντες, πλήττοντες τὸ ψαλτήριον καὶ κρούοντες τὴν κιθάραν μελωδοῦσι τῷ πανσόφῳ Θεῷ, εὐρύθμως καὶ ἑναρμονίως τοὺς ὕμνους ἀναπέμποντες.

VERS. 4. Quibus illuxit lux vera. Ad Dominum diluculo exorti, velut in die decenter ambulantes, psalterium percutientes et citharam pulsantes Deo perferre sapientia instructo canunt, cumque hymnis numerosis ac concinnis celebrant.

Στ. ς'. Ἀπὸ τῆς πρώτης λέξεως, ἔως τοῦ « ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου, » ὁ αὐτὸς ἐστὶν τῷ νσ'. B
Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐξῆς στίχου μέχρι τελευτῆς, τῷ νθ' ὅθεν ἕκαστα τῶν προκειμένων ἔκει εἰρηκότες, νῦν ἐπιτευνώμεθα. — Ὑψομένου τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φοροῦσι, καὶ διὰ τοῦτο οὐρανοῖς καλουμένοις. Ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἐκτείνεται τὴν γῆν τὴν δυναμένην καρποφορεῖν εἰς ρ' καὶ ξ' καὶ λ'. Ἡ ὕψομένου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰς θεωρητικὰς τοῦ κόσμου φύσεις προσαγορευομένης οὐρανοῦς, ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ τὰς πρακτικὰς, γῆν ὀνομαζομένης, τυγχάνει.

VERS. 6. Hic versus a prima voce usque ad illa, « super omnem terram gloria tua, » occurrit in psalmo LVI. Reliqua hujus psalmi usque ad finem in psalmo LIX reperiuntur : breviter igitur quæ ibi dicta fuerint hic repetenda. — Exaltatur Deus in iis, quæ imaginem cælestis referunt, ideoque cæli vocantur. Gloria ejus super omnem terram extenditur quæ centum, sexaginta et triginta fructus ferre poterit⁶³⁻⁶⁴. Exaltatur etiam Deus super naturas hic ad contemplandam veritatem aptas, quæ cæli dicuntur : gloria autem ejus super eas quæ ad perficiendam virtutem natæ, atque hic terra appellantur.

Στ. ζ'. Οὐκ ἄλλως οἱ ἄξιοι τοῦ ὑπὲρ σοῦ ἀγαπᾶσθαι
βουθεῖεν ἀπὸ τῶν κατεχόντων πολεμίων, ἢ καὶ τῶν περιστάντων αὐτοῦς, ἢ σοῦ σώσαντος τῆ δεξιᾷ σου, καὶ ἐπακούσαντος ἔμου τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν προσβουνομένου. — Δεξιὰν καλεῖ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν. C

VERS. 7. Non enim aliter liberarentur ab inimicis opprimentibus aut insequentibus eos qui studio tuo digni sunt, nisi te salvante eos dextera tua, et exaudiente me pro illis deprecantem. — Dexteram vocat bonam operationem.

Στ. η'. Ὁμίαισις ἐρμηνεύεται Σίκιμα, ἔργου
σύμβολον οὖσα. Ὑψωθείς οὖν ὁ Κύριος ἐπὶ τὸν σταυρὸν, ἀναθεωρῶν διεμέρισε τῶν ἀνθρώπων τὰ ἔργα, ὡς τὰ μὲν δικαιοῦσαι, τὰ δὲ ἀποδοκιμάσαι· κριτῆς γὰρ δίκαιός ἐστιν.

VERS. 8. Sicima humerus interpretatur, rei symbolum. Exaltatus igitur Dominus super crucem, exiude hominum opera divisit, ita ut alii justificarentur, alii vero damnarentur ; nam justus iudex.

Στ. θ'. Γαλαὰδ μετοικισμός, Μανασσῆς δὲ (87),
Ἐφραῖμ καρποφορία ἐρμηνεύονται. Ἐρεῖ οὖν ὁ Σωτὴρ· « Ἐμός ἐστι Γαλαὰδ καὶ ἐμός ἐστι Μανασσῆς, » ἀπὸ τῆς κακίας ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν, ἢ γῆς εἰς οὐρανὸν μετοικιζόμενος· ἐμός δ' ἐστὶ καὶ ὁ λήθην τῶν κακῶν πᾶσαν ὑπερβάς, καὶ ἀπὸ ταύτης γεγεννημένος. Ὁ γὰρ μετὰ λήθην εἰς μνήμην ἐρχόμενος, Μανασσῆς ἐστὶ, τουτέστιν ἀπὸ λήθης ἀφελὲς καὶ καταλιπὼν τὴν λήθην, καθ' ἣν ἐπιτέλεστο Θεοῦ τῶν ἀγαθῶν. — Ἀλλὰ καὶ D
ἡ πολλὴ καρποφορία τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν, σκέπη καὶ ἀντιληψὶς τοῦ Σωτῆρος γέγονεν. Ὡς γὰρ Παῦλος τοῖς πρὸς αὐτοῦ ὠφεληθεῖσιν γράφει, ὡσεὶ αὐτοῦ « χαρὰ καὶ στέφανος, » οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἀντιληψὶν ἔχει στέφανον αὐτοῦ πλεκομένους τοὺς δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν καρποφοροῦντας. — Καὶ Ἰούδας δὲ ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ ἐστὶν, οὐ τῷ βασιλεύειν αὐτοῦ, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖα δὲτα προσοικειώσασθαι αὐτῷ· τοιοῦτος δὲ ὁ Δαυὶδ, ἢ τάχα πᾶς ὁ ἐξομολογούμενος, ἐφ' οἷς κατώρθωσεν. Ἰούδας ἐστὶν ἐξομολόγησις ἐρμηνευόμενος.

VERS. 9. Galaad translatio, Manasses oblivio, Ephraim fertilitas interpretantur. Ait igitur Salvator : « Meus est Galaad, et meus est Manasses : » ab errore ad veritatem, a malo ad virtutem, aut a terra in cælum translatus ; meus est etiam qui malorum omnium immemor factus, jam ipsam oblivionem deposuit. Nam qui, oblivione deposita, denuo meminit, Manasses est, hoc est oblivionem abjicit et renuit qua Dei bonorum immemor fuerat. — Fructus multos ferendo fideles gentes, velamen et susceptio Salvatoris factæ sunt. Nam quemadmodum Paulus ad eos quos beneficiis foverat, « Vos estis gaudium et corona mea, » scribit⁶⁵, ita Salvator susceptionem habet coronam suam, justitiam intextentes, et veritatem proferentes. — Judas quidem rex ejus, non quod ipsi imperet, sed quod iste rex cum ipso intime conjungatur : qualis David, et forsitan quicumque Domini miracula confessus fuerit. Judas confessio interpretatur.

⁶² Psal. cxviii, 18. ⁶³⁻⁶⁴ Matth. xiii, 8. ⁶⁵ Philipp. iv, 1.

(87) Vox hic quædam certe ommissa est. Legendum Μανασσῆς δὲ λήθη, Ἐφραῖμ, etc. Εἰσιτ.

Vers. 10. Meab lebes spei praesenti, quia castigatō eorum quae ipsi a Domino tradita fuerunt: lebes autem ubique designat prophetarum castigationem. Cum igitur ad bonum promovendum poenae dentur, et spem bonam praebent, lebes spes et exspectatio est bonorum. — Quae si ex persona Christi praedicarentur, cum Idumaea terrena designet, diceret se ad terram et ad terrena descendere; nam calceamentum, occulti itineris symbolum. Jam olim aperte via incedebat Creator, de rebus curam gerens. Nunc autem carne indutus venit, quod calceamentum ejus declarat.

Vers. 11. Quae cum audierit Propheta de vocatione gentium, ea praesertim quae LIX psalmo de Judaeorum gente dicta sunt, ac sciverit alienigenas et advenas cum Deo societate et amicitia esse conjungendos, iis gratulatur qui tanto munere sunt dignati, et unus eorum esse gloriatur. — Quando istam felicitatem civitas fuerit consecuta, et Deo cum calceamento illorum regionem accedere libuerit. — Et paulo post: Quis igitur me deducet ad gratiam gentibus concessam, nisi tu, Deus? Haec enim interpretatur haec Symmachus, dicens: « Nisi tu, Deus, qui rejecisti nos? »

Vers. 12. Jam non clypeus noster tu, et propugnator; servos enim et omni robore ac libertate destitutos tradidisti nos inimicis tuis; nam te duce ac imperatore nunquam fuissetis victi.

Vers. 13. Nam neque armorum neque hominum tutela protegimur; Symmachus autem: « Spes nostra sis adversus nos invasuras tribulationes. »

Vers. 14. Nos profecto, quos calceamento petiturus es, et societate et amicitia denuo conforturus. His enim amissis, confitebamur nos repulsos esse, quod Deus jam non amplius exiret in virtutibus suis. — Ipse invisibili et occulta manu ad nihilum deducet tribulantes nos. »

PSALMUS CVIII.

Vers. 6. Non omnibus eadem dextera, sed justo D spiritualia et virtus, malo autem sensibilia et malitia. A dextris quidem sancti stat Deus, et a dextris peccatoris diabolus.

Vers. 7. Quando petit quae non decet, et quae accipienti nocerent, nec alia de causa damnatur a Deo, nisi quod ea rogat, quae nec Deo dare conveniret, nec ipsi accipere prodesset.

Vers. 8. Veritatem prodenti pauci fiunt dies, quos vero lumine illuminatos habebat antequam veritatem proderet. — Hujus etiam episcopatum

A **St. ι'.** Ὁ μὲν Μωϋσὶς διὰ τὸ κολαστικὸς εἶναι τῶν αὐτῶ παραδειδομένων ὑπὸ Κυρίου, τῆς ἐλπίδος τοῦ λέγοντος λέβης ἐστίν. Ὁ δὲ λέβης πολλαχοῦ τῶν προφητῶν σημαίνει κόλασιν. Ἐπει οὖν χρηστῆ προβίαιαι κολάσεις ἐπάγονται, ἐλπίδα ἀγαθῶν διαδεχομένην ἔχουσαι, λέβης ἐλπίς καὶ προσδοκία ἀγαθῶν ἐστίν. — Εἰ πρόσωπον εἴη τοῦ Σωτῆρος τὸ ταῦτα λέγον, ἐπεὶ μεταλαμβάνεται Ἰουδαία εἰς τὸ « γῆνη, » ἐρεῖ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τὰ γῆινα πορείαν ποιήσασθαι· σύμβολον γὰρ κεκαλυμμένης πορείας τὸ ὑπόδημα. Πάλαι μὲν οὖν γυμνῆ τῆ πορείᾳ ἐχρήσθη κτιζῶν, προνοοῦμενος· νῦν δὲ μετὰ σαρκὸς ἢ περικίταται, καὶ ὑπόδημα αὐτοῦ τυγχάνει.

St. ια'. Ἀκούσας ὁ Προφήτης τὰ τοσαῦτα περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἀλλὰ καὶ μαθὼν τὰ διὰ τοῦ ἄ **B** ψαλμοῦ περὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους εἰρημναι, γινούσ τε ὅτι οἱ ἀλλόφυλοι καὶ ἄλλογενεῖς ὑποτασσονται καὶ φιλιώσουσι τῷ Θεῷ, μακαρίζει μὲν τοῖς τῆς τούτων πάρας καταξιώθησομένους, εὐχαίται δὲ εἶναι καὶ αὐτὸς αὐτῶν. — Αὐτῆς ἐκείνης τῆς παμμακαρίας γεννησομένης, ἐπειδὴν καταξίωσῃ ὁ Θεὸς ἐπιβῆναι αὐτοῦ τῷ ὑποδήματι τῆς αὐτῶν χώρας. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τίς τοῖσιν ὀδηγήσει με ἐπὶ τὴν χάριν τὴν δοθησομένην τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ σὺ, ὁ Θεός; Οὕτω γὰρ ἠρμήνευσεν ὁ Σύμμαχος εἰπὼν· « Εἰ μὴ σὺ, ὁ Θεός, ὁ ἀποβαλόμενος ἡμᾶς; »

St. ιβ'. Οὐ γὰρ ὑπερασπίσεις καὶ ὑπερμαχεῖς ἡμῶν, ἀλλὰ δούλους καὶ ὑποχειρίους παραδέδωκας ἡμᾶς τοῖς ἐχθροῖς σου οὐκέτι ἐλευθέρους· οὐ γὰρ ἠτήθημέν ποτε, σοῦ στρατηγούντος καὶ τῆς φάλαγγος ἡγουμένου. **C**

St. ιγ'. Οὐ γὰρ διὰ παρατάξεως ὀπλιτικῆς, οὐδὲ δι' ἀνθρωπίνης· Σύμμαχος δὲ, « Ἐλπίς ἡμῶν στήναι πρὸς τὰς μελλούσας ἐπανίστασθαι ἡμῖν θλίψεις. »

St. ιδ'. Ἡμεῖς οἷς ἐπηγγελίω ἐπιβῆναι τῷ σκεπτοῦ ὑποδήματι, καὶ καταξιώσειν τῆς ἑαυτοῦ ὑποταγῆς καὶ φιλίας. Οἱ μὲν γὰρ τούτων ἀπόβλητοι γενόμενοι ὠμολόγησαν ἀπεῶσθαι, διὰ τὸ μηκέτι « ἐξέλαι τὸν Θεὸν ἐν ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν. » — Καὶ αὐτὸς ἀόρατος καὶ κρυφαῖς χειρὶ « ἐξουδενώσει τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς. »

St. ς'. Οὐ πᾶσι τὰ αὐτὰ δεξιὰ, ἀλλὰ τῷ μὲν σπουδαίῳ τὰ νοητὰ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς· τῷ δὲ φαύλῳ, τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ τῆς κακίας. Ἐν μὲν τοῖς δεξιῶς τοῦ ἁγίου Θεοῦ ἴσταται, ἐν δὲ τοῖς τοῦ ἐμάρτυρου διάβολος.

St. ζ'. Ὅταν μὴ ἂ δει, ἀλλὰ (88) μὴ συμφέρει αὐτῷ ἀξιοῖ λαβεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο κρίναντος αὐτὸν, ἐπεὶ μηδὲ ἂ πρόκειται Θεὸν δοῦναι, μηδὲ αὐτῷ λυσαιτελεῖ, ἤτησατο.

St. η'. Παντὸς γὰρ τοῦ προδότης τῆς ἀληθείας γίνονται αἱ ἡμέραι ὀλίγαι, ὅς εἶχε φωτισόμενος πρὶν προδῶ τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φωτι-

ζόμενος.— Λαμβάνει δὲ καὶ τούτου τὴν ἐπισκοπὴν, A accipit, ipse illius magister factus, qui veritati autὸς αὐτοῦ διδάσκαλος γινόμενος, ὁ καὶ ἐμμείνας instat et inservit. καὶ προκόψας ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Στ. ιδ'. Πατέρες δὲ Ἰουδα οἱ παρὰ προδοσίαν γεννήσαντες αὐτὸν εἶναι δύνανται, οἱ τε διὰ τῆς θόσεως τῶν ἀργυρίων εἰς τοῦτο αὐτὸν παρορμήσαντες, καὶ ἐτι ὁ βαλὼν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ Σατανᾶς προδοῦναι τὸν Κύριον, καὶ οἱ ἔχοντες σοφίαν τούτου τοῦ αἰῶνος ἀρχοντες, περὶ ὧν ὁ Παῦλος· « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. »

Στ. κα'. Εὐεργετικὸν δὲν καὶ μεστὸν ἀγαθότητος. Λέγοις δ' ἂν καρδίαν καὶ ἰσχύουχος αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους, τῶν ὑποδεεστέρων πεπιστευκότων τυγαθόντων αὐτοῦ σώμα. Ἐπεὶ οὖν ἐσκορπίσθησαν οἱ μαθηταὶ σκανδαλισθέντες ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ, ὅτε ἐπίστησαν ἐπὶ τῷ κρατῆσι αὐτὸν καὶ ὁ τῶν Φαρισαίων ἄλλος, τεταράχθαι αὐτοὺς καρδίαν αὐτοῦ τυγαχάνοντας συνέθη. Πλὴν εἰ καὶ ἐταράχθη ἡ καρδία αὐτοῦ, ἀλλ' οὖν οὐκ ἀπέστη αὐτοῦ περιεχομένη αὐτοῦ καὶ ἔνθον οὐσα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Στ. κγ'. Τοῦτο ἐρεῖ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὁ Κύριος, οὐ μόνιμου αὐδ' ἐσθηκίας οὐσης.— Αἱ ἀκρίδες δι' ἀσθένειαν φύσεως θάττον ἐκτινάσσονται σοδοῦμεναι. Οὕτω κατ' ὄψιν θάττον ἐκτινάσσονται ἀναλαβῶν, ἐπὶ τὸ σταυρωθῆναι ἐξ ἀσθενείας ἐξεδιώχθην, μετανάστασιν (89) ἀναληφθεῖς. Δύναται καὶ περὶ πάντων τῶν μαθητῶν τὸ περὶ αὐτοῦ λέγειν τό· « Ἐξετινάχθη ὡσεὶ ἀκρίδες. » Ἐπεὶ παρ' ἀδικώμενοι καὶ ἐκτινασσόμενοι πρὸς τῶν κακῶν ἐθελόντων, οὐ ταπεινοῦνται, ἀλλ' ἰπτάμενοι μετάρσοι φέρονται. Καὶ πάντες οὖν οἱ μάρτυρες ἐκτιναχθέντες ὡσεὶ ἀκρίδες, C ἐάσαντες τὰ κάτω, διώκουσι τὰ βραβεῖα τῆς ἀνω κλήσεως.

Στ. λα'. Ἐμοὺ δηλονότι τοῦ ὑπὲρ πάντων πτωχεύσαντος, ὅπως τῇ ἐμῇ πτωχείᾳ πλουτήσωσιν. Παρίσταται δὲ ἐκ δεξιῶν τοῦ πάντα δεξιῶς πράττοντός τε καὶ φρονούντος. Πάλιν δὲ τοῦ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ παρεστάναι τὸν Θεόν, τὴν πρόφασιν τιθεὶς λέγει· « τοῦ σῶσαι τὴν ψυχὴν μου. »

PSALMUS CIX.

Στ. α'. Πληρώσαντι τὴν οἰκονομίαν, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντι, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀναληφθέντι τῷ Υἱῷ Κυρίου ὄντι, εἶπεν ὁ Κύριος, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » D καὶ τὰ ἐξῆς, τουτέστιν ὁ Πατήρ. Παῦλος γοῦν οἶδεν μετὰ τὴν ἀνάληψιν ταύτην εἰρηθεῖαι τὴν φωνὴν διὰ τοῦ φάνα, « Καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτωλῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ πάλιν, « Τίνι γὰρ ἀγγέλων εἰρηκέν ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Κύριος τοίνυν ὧν ὁ Πατήρ τῶν πρὸς αὐτοῦ γεγεννημένων ἀπάντων, λέγει τῷ Κυρίῳ τῆς κτίσεως· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Λέγει δὲ ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ, ὡς ἂν εἶποι πατήρ υἱῷ καὶ υἱὸς πατρί. Οὐ γὰρ προφορᾷ χρώμενος διαλέγεται τῷ Υἱῷ. Αὐτὸς γὰρ αὐτοῦ νόησις, ἀλήθεια τε καὶ σοφία καὶ Λόγος. Κάθηται δὲ ἐν τοῖς δεξιῶσι ὁ Κύριος τοῦ Κυρίου, εἰ γὰρ αἶμα ἦν, οὐ

⁸⁸ 1 Cor. 11, 8. ⁸⁹ H br. 1, 3. ⁹⁰ ibid. 13.

(89) Forsitan legendum μετ' ἀνάστασιν. EDIT.

VERS. 14. Patres Judæ, quicumque proditorem quavis ratione fovere potuerunt. Illi qui pecuniam dando eum ad hoc propulerunt, et Satanas qui animum ejus prodendi Domini studio incendit; et principes qui sapientia hujus mundi sapiunt, de quibus Paulus: « Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent ⁸⁸. »

VERS. 21. Quia benignus et bonitatis plenus. — Cor dices qui eadem sentiebant apostoli, constituentibus corpus cæteris fidelibus. Cum igitur discipuli dissipati essent, scandalizati illa nocte, qua Christum aggressa est Pharisæorum turba, illos cor scilicet conturbatos habuit suum. Licet autem turbatum fuerit cor ejus, non defecit tamen ab eo ipsi adhærens, et intra discipulos ejus remanens.

VERS. 23. Hoc dicit de humana vita Dominus, quæ nec firma nec stabilis. — Locustæ propter naturæ imbecillitatem facillime expulsæ, excutuntur: ita ipse ego infirmam vitam propter homines adeptus, et ex infirmitate cruci affixus sum, et morte interii. Ad omnes discipulos referri potest quod de ipso dicit: « Excussus sum sicut locustæ. » Nam licet a malignis agitentur et excutiantur, non humiliantur tamen, sed evolantes ad sublimia feruntur. Omnes igitur martyres sicut locustæ excussi, humilia despiciunt, et cælestis vocationis præmia insequuntur.

VERS. 31. Ego sane pro omnibus « pauper » factus sum, ut paupertate mea ditescant. Adstat Dominus a dextris cujusque recta agentis et sentientis. Rursus autem ait qua de causa Deus a dextris astet, nempe « ut salvet animam meam. »

VERS. 1. Redemptione hominum perfecta, resurgenti ex mortuis, et in cælum ascendenti Domino Filio dicit Dominus, Pater scilicet: « Sede a dextris meis. » Quæ verba post ascensionem perfecta fuisse declarat Paulus asserendo de Jesu: « Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis ⁸⁸, » et cætera. Et rursus: « Ad quem autem angelorum dixit aliquando: « Sede a dextris meis ⁸⁹? » Dominus igitur, omnium ipsius nomine factorum Pater, dicit Domino creationis: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Alloquitur autem Pater Filium, quo modo filius cum patre, aut pater cum filio conversari solent. Pater autem non verbis ad hoc usus est: nam Filius mens ejus, et sapientia, et veritas et Verbum. Sedet autem a dextris Domini Dominus, non locum occupando, licet cor-

pus sit, alioquin non diceret : Et in loco dexteram quærebamus. Dextræ igitur Dei, qui divinæ sanctitatis et bonitatis participes facti sunt ; quibus non aliter imperat quam cum Patre una regnando. Nam illud, « Sede a dextris, » indicat Filium cum Patre simul regnare.

VERS. 3. Vox principium hic regnum significat quo Salvator « in die virtutis suæ » potitus est, aut post resurrectionem, cum ex mortuis resurrexisset ; nam si ex infirmitate crucifixus est, ex virtute Dei vivit ⁸⁸. Aut indicat imperium ipsi natura competere quo regnat et dominatur. — (In splendoribus) quibus eos lux vera illuminat et illustrat. Unde etiam dictum est : « Sit splendor Domini Dei nostri super vos ⁸⁹. » — Omnes ecclesiastici, non hodie primum sed semper etiam, existimaverunt verba ista a Patre fuisse prolata, et cum psalmi exordio ita esse conjungenda : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ; ex uterò enim ante luciferum genui te. » Quibus puto cæteros versus fuisse interpositos. Nec videtur Apostolus ab hac opinione abhorreere dicendo : « Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis ? » Hoc idem sonat ac si diceret : Nulli creaturæ, sed unigenito Filio tantum ait : « Sede a dextris meis. » Cum ipse solus Unigenitus sit, « in sinu Patris ⁹⁰. » — Quando de legitima prole agitur, uterum memoramus ; nam alii proprie illi sunt, alii fecte per adoptionem : quotiescunque non adoptivos, sed veros indicamus, dicimus eos parentum genimina uteri. Deus igitur proprium et unigenitum Filium suum commendans, uterum memorat. — Et paulò post : Non ignaro dicit hæc Pater Filio, sed ut ipsi sciremus qua societate Pater cum Filio et Filius cum Patre conjunguntur, scripta sunt hæc. — Et paulo post : Lucifer non sensibilis tantum, sed et spiritualis lux. Quod si autem ante spiritualia, manifestum est etiam eum ante creaturam genitum fuisse, juxta illud : « Ipse est ante omnes ⁹¹. »

VERS. 4. Quemadmodum Deus dicit nos jurare dicendo : « Est, est, » aut, « Non, non ⁹², » ita multo magis jurare videtur vera asserendo, licet nullam imprecationem nullamque jusjurandum adhibuerit. « Juravit » igitur « Dominus et non pœnitebit eum, » quia eum nunquam pœnitebit nec donorum suorum, nec vocationis omnium maximæ, qua Salvator ad sacerdotium vocatus est. Profecto manebit in æternum donum ejus, et sacerdotium « juxta ordinem » non Aaronis, sed « Melchisedech » in æcula.

VERS. 5. Cum prius Pater dixisset, « Sede a dextris meis, » dicitur nunc Filio : « Dominus a dextris tuis, » ut appareat Filium non ratione loci a dextris esse Patris : alioquin simul foret Pater a dextris

Α τοπικῶς, ἢ εἶχεν οὐ ταῦτα λέγων· Καὶ ἐν τόπῳ τῷ δεξιῶν ἐζητοῦμεν. Δεξιοὶ τοιγαροῦν τοῦ Θεοῦ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ, καθ' ὃ Θεὸς καὶ ἅγιος καὶ ἀγαθὸς ἐστίν, ὃν οὐκ ἄλλως ἠγήσεται ἢ ὁ θεὸς τῷ Πατρὶ βασιλεύων· τὸ γὰρ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν, » συμβασιλεύειν τοῦ Υἱοῦ δηλοῖ πρὸς τὸν Πατέρα.

Στ. γ'. Τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα βασιλείαν ἐν ταῦθα σημαίνει οὕσαν μετὰ τοῦ Σωτῆρος « ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, » ἢ μετὰ ἀνάστασιν, ἣν ἀνέστη ἐκ νεκρῶν· εἰ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῆν ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Ἡ σημαίνων τὴν προσοῦσαν αὐτῷ σύμφυτον ἀρχὴν, καθ' ἣν κρατεῖ καὶ δυναστεύει. — Καθ' ὃς ἐξουσίαν ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φωτισμένοι καὶ λαμπρυνόμενοι. Ὡστε ἂν εἰπῶν· « Ἔστω ἡ λαμπρότης Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς. » — Πάντες οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οὐ νῦν πρότερον, ἀλλὰ καὶ αἰεὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς τὴν προκειμένην λέγουσιν φωνὴν εἰρησθαι συναπτομένην τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ, οὕτως· « Εἶπεν Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφοῦρου ἐγέννησά σε. » Τῶν ἄλλων οἶμαι στιχῶν διὰ μέσου εἰρημένων. Καὶ οὐκί γε καὶ ὁ Ἀπόστολος ταύτῃ τῇ διανοίᾳ ἠκολουθησάς εἰρηκέναι· « Τίνε γὰρ τῶν ἀγγέλων εἰρηκέναι, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ; » Μονονοχὶ λέγων, ὁδὸν τῶν γεννητῶν, ἀλλὰ τῷ μονογενεῖ Υἱῷ αὐτοῦ μόνῳ εἶπεν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ἐπεὶ καὶ μόνος αὐτὸς Μονογενὴς ἐστίν, « ὡς ἐν κάλπαις τοῦ Πατρὸς. » — Γνησίας γονῆς θείαν λόγον ποιῶμεθα, γαστέρα ὀνομάζομεν, ἐπεὶ γὰρ εἰσι κυρίως τινῶν υἱοὶ, ἀλλὰ δὲ εἰσποιητοὶ καὶ θεοὶ· θταν μὴ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τοὺς κυρίους σημαίνομεν, λέγομεν γεννήματα γαστρὸς αὐτοῦ τῶν τεκόντων. Καὶ Θεὸς οὖν γνήσιον Υἱὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸν Μονογενῆ παραστήσαι θέλων, γαστρὸς μνημονεύει. — Καὶ μετ' ἄλλα· Ἀλλ' οὐκ ἀγνοοῦντι τῷ Υἱῷ τοῦθ' ὁ Πατὴρ λέγει, ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς γινώμεν τὴν οικειότητα τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀνεγράφη ταῦτα. — Καὶ μετ' ἄλλα· Ἐωσφοῦρου δὲ φωτὸς οὐκ αἰσθητοῦ μόνου, ἀλλὰ καὶ νοητοῦ. Εἰ δὲ καὶ τῶν νοητῶν, πρόδηλον ἐστὶ καὶ πάσης κτίσεως, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων. »

Στ. δ'. Ὡσπερ ἡμῖν ὁ Σωτὴρ ὄρκον ὀρίζει εἶναι τὸ « Ναὶ ναί, » καὶ τὸ « Οὐ οὐ· » οὕτω, μᾶλλον δὲ παλιῶν πλέον, Θεὸς ἀληθεῶν ὀμνύνας λέγεται, οὐκ ἀπομοτικῶς ἢ κατομοτικῶς χρησάμενος. « Ὄμοσε » τοίνυν « Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· » ἐπειπερ ἀμεταμέλητα τὰ χαρίσματα, καὶ ἡ κλήσις δὲ μεγίστη εἰς ἱερωσύνην ἢ τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἀμεταμέλητον χάρισμα, ἢ ἱερωσύνη οὐ « κατὰ τὴν τάξιν » Ἀαρῶν, ἀλλὰ « τοῦ Μελχισεδέχ » εἰς τὴν αἰῶνα.

Στ. ε'. Τοῦ Πατρὸς εἰπόντος, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » τῷ Υἱῷ νῦν λέγεται, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου, » ὡς φανεροῦσθαι μὴ τοπικῶς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν· ἰδοὺ γὰρ θεὸς καὶ αὐτὸς ἐκ

⁸⁸ II Cor. XIII. 4. ⁸⁹ Ps. LXXIX, 17. ⁹⁰ Joan. I, 18. ⁹¹ Col. I, 17. ⁹² Matth. V, 37.

δεξιῶν ἐστιν, καὶ ὁ Πατήρ αὐτοῦ ἐκ δεξιῶν ὡπερ
 ἀδύνατον, εἰ τοπικῶς τὸ « ἐκ δεξιῶν » νοήτο. Ὡς οὖν
 ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτως ὁ
 Υἱὸς τοῦ Πατρὸς δεξιός, καὶ ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ ἐκ
 δεξιῶν αὐτοῦ. — Τοὺς νοητοὺς βασιλεῖς οὐκ ἄλλους
 τυγχάνοντας, ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν καὶ κοσμοκρατό-
 ρων τοῦ σκότους. Οἱ αὐτοὶ δὲ εἰσιν οὗτοι, οἱ ὑπὸ πό-
 δας τοῦ Σωτῆρος τιθέμενοι ὄντες διὰ τὴν κακίαν καὶ
 πονηρίαν, ἣν ἐλιαντο ἐχθροὶ αὐτοῦ. Πλὴν συν-
 θλασθέντες, παύσονται τοῦ εἶναι πολέμιοι, καταργου-
 μένης ὑπὸ Κυρίου πάσης ἀρχῆς καὶ πάσης ἐξουσίας
 τοιαύτης. Ἡμέρα δὲ ὀργῆς, ὁ καιρὸς τῆς ἕμα πάν-
 των κρίσεως ἐν ταῖς Γραφαῖς λέγεται.

Στ. ζ'. Οὐδένα κενὸν ἔων καὶ ἀμέτοχον τῆς ἀπ'
 αὐτοῦ πληρότητος, τῶν ἐπὶ σωτηρίᾳ πασόντων, ἐν
 ἀναστῶσιν εἰς αἰώνιον ζωὴν. — Τῶν κεχυδιώσθαι
 (90) διὰ τὴν κακίαν καλουμένων πολλῶν.

Στ. ζ'. Ὁ χειμαρρὸς πανταχοῦ ὡπερ καὶ ἐνταῦ-
 θα πειρασμὸν σημαίνει· κτείν δὲ ἐξ αὐτοῦ, ἐστὶν τὸ
 ἀναδέξασθαι αὐτόν. Πεπειραται δὲ Ἰησοῦς ὑπὲρ σω-
 τηρίας, γενόμενος ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ὁδῷ, ὡς φη-
 σιν ὁ Ἀπόστολος γράφων ὕδ'· « Ἐν ᾧ γὰρ αὐτὸς
 πέπονθεν πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις
 βοηθῆσαι. » Ἄν καὶ βασιλεὺς ἀναδειχθεὶς, δοθείσης
 αὐτῷ ἐξουσίας ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὑψωσεν
 κεφαλὴν, ἀρχων οὐ μόνον τῶν ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν
 ἐν οὐρανοῖς χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ τὸ
 πᾶν γόνυ κάμψαι ὑπουρανίων καὶ ἐπιγαιῶν καὶ κα-
 ταχθονίων, καὶ πάσης γλώσσης ἐξομολογουμένης, ὅτι
 Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· » ταύτης τῆς
 ὑψώσεως σύμβολον ὁ σταυρὸς φέρει.

PSALMUS CX.

Στ. ε'. Τροφήν ἐξαιρέτως δίδωσι τοῖς φοβουμένοις
 αὐτόν, μετὰ τινοῦ παραδοξοποιίας. Ὡς τῷ Δανιὴλ τὸ
 ἀριστον τυγχάνοντι ἐν λάκκῳ τῶν λεόντων ἐν τῇ Βα-
 βυλῶνι, ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ τὸν Ἀμβακούμ, μετ-
 ἄριστον ἄρας ἤγαγεν εἰς Βαβυλῶνα, κομίζοντα τὴν
 τροφήν αὐτῷ τῷ Δανιὴλ. Ἀλλὰ καὶ κόραξιν ἐντειλά-
 μενος, ἄρτους τῷ πρωῖ καὶ κρέας τῇ δείλῃ φέρειν τῷ
 Ἡλίῳ, λιμοῦ μεγάλης τυγχάνουσης, ἔθρεψεν αὐτόν
 φοβούμενον τὸν Κύριον. Τῆς δὲ καλαιᾶς διαθήκης
 αὐτοῦ, ἕως καιροῦ διορθώσεως δοθείσης τέλος ἀπολα-
 οῦσης, ἐμνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· τῆς κατὰ τὸ Εὐ-
 αγγέλιον τῆς καινῆς διαθήκης ἀδιαδόχου διαμε-
 νούσης. — Ὅτε πύρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ
 γέγονε τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν
 ἀκήρατον καὶ δεδοξασμένην κληρονομίαν, μιμνήσκε-
 ται εἰς τὸν αἰῶνα τῆς πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ
 διὰ τοὺς πατέρας αὐτῶν διαθήκης.

Στ. ζ'. Φανερῶν αὐτοῖς οἷας δυνάμειός ἐστιν ἔκα-
 στον, ὧν προσέταξεν ἐργάζεσθαι τὸν λαόν, καὶ τοὺς
 λόγους τῶν γεγονότων. — Τῷ Ἰσραηλιτικῷ, ἵνα τῆς
 οἰκονομίας τὴν δύναμιν θεωρήσαντες σωθῶσι καὶ αὐ-
 τοὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν, λαμ-
 βάνοντες θεόθεν τὴν προσοικειωθεῖσαν τοῖς ἔθνεσι
 κληρονομίαν.

'' Hebr. II, 48. '' Philipp. II, 10, 11. '' Dan. XI, 32. '' III Reg. XVII, 4.

(90) Ita cod.

A Filii, et ipse Filius a dextris Patris. Quod absurdum, nisi hæc spiritualiter intelligantur. Quemadmodum igitur Pater in Filio et Filius in Patre, ita Filius dextera Patris et Pater a dextris Filii. — Reges hi non alii præter diabolos, tenebrarum regno et imperio et dominatione instructos. Qui iidem Salvatoris pedibus calcandi sunt propter malitiam et nequitiam, qua ipsius inimici exstiterunt. Qui conterendi sunt et de regno ejiciendi, quando Dominus istorum imperium ac virtutem confringet. Dies iræ vocatur in Scripturis tempus quo omnia judicanda sunt.

VERS. 6. Nullum nisi plenitudine sua refertum et repletum dimittet, ex eis qui ad salutem referuntur, ut ad vitam æternam resurgant.—Reluctantibus propter malitiam multis eorum qui vocantur.

VERS. 7. Torrens hic uti et alias tentationem significat : bibere de torrente nil aliud præter tentationem subire. Tentatus est autem Jesus pro salute, hominum viam ingressus, uti testatur Apostolus scribens : « In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur, auxiliari ». Rex probatus omnium, imperio in cælum donatus et in terram, omnibus a Patre præpositus tum iis quæ in cœlis quam iis quæ in terris sunt, exaltavit caput, ita « ut omne genu flecteretur cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteretur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris » : » cujus exaltationis symbolum crux.

VERS. 5. Mirabili ratione dat Deus escam timentibus se. Ita prandium dedit Danieli in lacu leonum Babylone esurienti ; nam Ambachum de Jerusalem per aera in Babylonem portavit, ut Danieli escam afferret. Ita etiam corvis mandavit, ut Eliæ panes mane, et carnes vesperi deferrent ; fame tota regione enecta, timentem se enutrivit. Vetus testamentum, cum adventante Christo solvendum erat, « memor erit in sæculum testamenti » novi juxta Evangelium instituti, et absque ulla intermissione semper duraturi. — Cum obcæcato ex parte Israel, plenitudo gentium incorruptam et glorificatam hæreditatem sortita est, meminit in sæculum testamenti cum filiis Israel propter eorum patres compositi.

VERS. 6. Revelans eis quam vim habeant opera, quæ populo perfienda erant, et quam rationem de factis redditori sint. — Populo Israelitico, ut virtutem redemptionis considerantes salventur et ipsi, plenitudine gentium hæreditatem adepti, divinitus edocti de concessa gentibus hæreditate.

Vras. 7. Quæ etiam novo testamento propria, A et institutioni constitutionique evangelicæ disciplinæ aptissime conveniunt. Cur autem hæc? Ut discamus et sciamus opera novi testamenti non esse in figuris et umbris et symbolis, uti opera Moysis, sed veritas erant opera Christi. Quamobrem dictum est: « Gratia et veritas per Jesum Christum facta est⁹⁶. » Imo non veritas modo, sed et judicium erant opera Salvatoris, uti Isaias de ipso fuerat professus: « Eterit justitia cinctus lumbum suum, et veritate involutus costas⁹⁷. » — Cum Evangelii discipuli non ex operibus legis salutem consequantur, juxta doctrinam divi Apostoli, sed ex auditu fidei⁹⁸. — Nam mandata Moysis ad tempus data fuerant; mandata autem Evangelii non hoc ævo tantum duratura, sed in æternum permanebunt. — Quemadmodum enim opera manuum ejus, veritas et judicium, ita etiam mandata ejus ab ipsius discipulis « in veritate et æquitate » perficiuntur.

Vras. 9. Idem sonant hæc atque illa: « Venit dare animam suam redemptionem pro multis⁹⁹. » Pretio igitur illius sanguinis, gratia Dei pro omnibus mortem subeuntis, liberati sumus a labe nobis a patribus tradita. — Ut testamento constanti et perfecto studio inservientes, æternam hæreditatem assequantur, juxta immotas et æternas promissiones. — Nomen ipsius, ait, sanctis « sanctum, » et peccatoribus « terribile. »

Vras. 10. Uti viæ bonæ, quæ nil aliud præter veritatis meditationem, initium est facere justa¹, ita initium sapientiæ (quæ rursus meditatio veritatis), timor Domini, justitia scilicet virtutem operibus perficiens. Qua igitur ratione se habet justa facere cum bona ira, eadem se habet timor Domini cum sapientia. — « Intellectus bonus, » non iis qui eum sentiunt ac non perficiunt, sed iis qui faciunt eum. Facientibus enim intellectum, qui non alius a virtute, prodest ipse; atque ita discunt quam bonus sit. — Sensus exprimere finis conveniens Deum celebrantibus; « laudatio ejus, » celebrantis Deum videlicet, manet in æternum. Cum enim qui celebratur, æternus, et laudatio æterna sit oportet, ut per omnia secula duret.

τού ἀτελεύτητον εἶναι, ὡς διαρκεῖν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

PSALMUS CXI.

Vras. 1. Qui mandata Domini ipsorum gratia, non alia de causa perficit, ab illis abhorrens qui humanæ inserviunt gloriæ, aut pœnas fugiunt peccatori imminentes, aut mercedem quamlibet appetunt. Ast bonum ipsum diligit et operatur; hic enim vere beatus.

Vras. 2. Quod si beati semen obvio et Judaico sensu interpretari velles, mendax esset hoc effatum. Innumeri enim exsisterunt sancti et pii viri

Στ. ζ'. Καὶ ταῦτα τῆς καινῆς διαθήκης οὐκ αὐτῶν τυγχάνει, ἀρμολύοντα τῇ εἰσαγωγῇ καὶ τῇ στοιχειώσει τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· τίνα δὲ ταῦτα; ἀλλ' ἡ τὸ γινῶναι ἡμᾶς καὶ μαθεῖν ὅτι τὰ καινῆς διαθήκης ἔργα οὐκ ἦσαν ἐν τύποις καὶ σκιαῖς καὶ συμβόλοις, οἷα τὰ παρὰ Μωϋσεῖ, ἀλλ' ἀλήθεια ἦν τὰ ἔργα αὐτοῦ. Δι' ὃ καὶ λέλεκται· « Ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. » Πρὸς δὲ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ κρίσις ἦν τὰ ἔργα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὸ εἰρηται ἐν Ἡσαΐα περὶ αὐτοῦ· « Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐλωσμένος τὴν ὀσφύν, καὶ ἀληθεία ἐλυμένος ἐκ πλευράς. » — Ἐπειδὴ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου οἱ τῷ Εὐαγγελίῳ μαθηταί, ἀλλ' ἐξ ἀκοῆς πίστεως τῆς σωτηρίας καταξιοῦνται, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. — Αἱ γὰρ Μωϋσεῖως ἐντολαὶ πρόσκαιροί γεγόνασιν· αἱ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, διαρκεῖς οὐκ εἰς τὸν παρόντα μόνον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα διαμένουσαι. — Ὡς γὰρ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀλήθεια ἦν καὶ κρίσις, οὕτω καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν « ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι » ἐπιτελοῦνται.

Στ. θ'. Οὐχ ἑτέρα ἐστὶν τοῦ εἰπόντος· « Ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. » Τῷ αὐτῷ γοῦν τιμῆν αἵματι, χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γευσασμένου θανάτου, ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς πατρσπαπαδότου ἀναστροφῆς ἡμῶν. — Ὅπως συντόμως καὶ τελείᾳ προθυμίᾳ ἐχόμενοι αὐτῆς, ἀθανάτον κληρονομίαν ἀπολάβωσιν κατὰ τὰς αἰωνίους καὶ ἀφάρτους ἐπαγγελίας. — Τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἡσίν, τοῖς μὲν ἁγίοις « ἔγινον, » τοῖς δὲ μὴ ἁγίοις « φοβερόν. »

Στ. ι'. Ὅσπερ τῆς οδοῦ τῆς ἀγαθῆς (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας) ἀρχὴ τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια ἔρχει, οὕτως ἀρχὴ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Θεοῦ σοφίαν, οὐκ ἄλλην οὔσαν τῆς θεωρίας τῆς ἀληθείας, ὁ φόβος ἐστὶ φόβος ὁ αὐτὸς ὢν τοῖς πρακτικοῖς δικαιοῖς ἠμαζόμενος. Ὅσπερ οὖν ἔχει λόγον τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια πρὸς τὴν ἀγαθὴν ὁδόν, τοῦτον ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος πρὸς τὴν σοφίαν. — Οὐ τοῖς ἀνευ τοῦ ποιῆν νοηκόσιν, ἀλλὰ τοῖς ποιοῦσιν αὐτὴν τυγχάνει. Ἰσὲς γὰρ ποιοῦσι τὴν σύνεσιν, οὐχ ἑτέραν οὔσαν τῆς ἀρετῆς, ὠφέλεια ἔσται· ἐξ ἧς ὠφέλειας μακροθυμοῦσι τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς. — Τοῦτο γὰρ κατάλληλον πέρας τῆς θεολογοῦσι τὸ λέγειν, « Ἡ ἀνεσις αὐτοῦ, τοῦ θεολογηθέντος δηλονότι, μένει ἐπ' ἀπειρον. Ἐπι τῷ ὀμνύμενος ἀθάνατος, ἀνάγκη καὶ τὴν ἀνεσιν αὐ-

Στ. α'. Ὁ μὴ ἄλλου τοῦ χάριν, ἢ αὐτῶν ἐνεκα τῶν ἐργῶν αὐτὰς, ὅσον διὰ ὄξαν ἀνθρωπίνην, ἢ διὰ τὸ μὴ περιπεσεῖν τῇ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπαγομένη πλάσει, ἢ διὰ μισθόν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν αἰρούμενος καὶ ἐνεργῶν. Οὕτω γὰρ ἔσται ἀληθῶς ὁ τοιοῦτος μακάριος.

Στ. β'. Εἰ μὲν προχείρωσ τις καὶ Ἰουδαϊκῶς ἐθέλει τὸ σπέρμα ἐκλαθεῖν τοῦ μακαριζομένου, ἀσύστατος γένοιτ' ἂν αὐτῷ ὁ λόγος. Μυρίων γὰρ ἁγίων καὶ

⁹⁶ Joan. 1, 17. ⁹⁷ Isa. xi, 5. ⁹⁸ Rom. iii, 22. ⁹⁹ Matth. xx, 28. ¹ Prov. xvi, 5.

θεοφιλῶν ἀνδρῶν καὶ προφητῶν οὐκ ἐφάνη δυνατὸν ἐν τῇ γῆ τὸ σπέρμα. Οὐ γάρ τις δύναται δεῖξαι, φέρε τοῦ Μελχισεδέκ, ἢ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυι, ἢ τοῦ Ἡλία, ἢ τοῦ Ἰερεμία, ἢ τῶν λοιπῶν προφητῶν σπέρμα, τούτέστιν υἱὸς, καὶ διαδοχὰς υἱῶν, καὶ σπέρμα δυνατὸν ἐν τῇ γῆ γενημένον. Κατὰ δὲ διάνοιαν νοήσεις τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα· ἐπιστήσας ἐκάστῳ τῶν ἀποστόλων, ὧν τὸ λογικὸν σπέρμα ὄσης μετέσχε δυνάμει, καταβληθὲν ὡσπερ εἰς χώρας εὐγείου καὶ καρποφόρου τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς. Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅσον Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῆ συστησάμενος τῷ Θεῷ μυριάδους Ἐκκλησίας, δυνατὸν ἐν τῇ γῆ ἐκτίσαστο σπέρμα. Ὁμοίως καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἕκαστος. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτο δὲ τὸ σπέρμα τῶν ἁγίων, σὺν αὐτοῖς τοῖς τὰ τοιαῦτα κατασπείρουσιν, εὐλογεῖται, οὐκ ἐν τῇ τυχούσῃ γενεᾷ, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν εὐθείων.

Στ. γ'. Τοῦτο νοήσεις ἀκούσας Παύλου λέγοντος· « Ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες, καὶ ὡς μὴδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες. » Τίς δ' ἂν γένοιτο πλουσιώτερος τοῦ κληρονόμου Θεοῦ, συγκληρονόμου δὲ Χριστοῦ ἀποφανθέντος; — Ὁ τοὺς Ἰησοῦ λόγους, οὓς ἤκουσεν, [εἰς] ἔργα μεταβαλὼν οἰκοδομᾷ ἐπὶ τὴν πέτραν τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, ἐπὶ τὸν ἀβράγῃ τοῦ Θεοῦ λόγον, τὰς κρηπίδας τοῦ θεωρητικῆ καὶ πρακτικῆ βίου ἑαυτοῦ μεταβαλλόμενος. Ταύτην οὖν ἦν ἐκδομήσεν οἰκίαν ἕκαστος τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐπὶ τὸ ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου τεθειλῆκεναι, τούτέστι τοὺς Ἰησοῦ λόγους σφόδρα τεθειλῆκεναι, πληροὶ δόξης νοημάτων τῆς ἀληθείας, καὶ πλοῦτου συγκειμένου ἐκ παντὸς λόγου καὶ πάσης γνώσεως καὶ ἔργων ἀγαθῶν. — Νοήσεις δὲ καὶ τοῦτο, ἐπιστήσας ὅτι « Ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιοθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀλλ' « Ὁ ποιήσας αὐτὰ ζήσεται ἐν αὐτοῖς » ἐκ δὲ ἀκοῆς πίστεως. » Πρῶτος μὲν ἐπίστευσε τῷ Θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Ἐπειτα δὲ καὶ οἱ ὁμοίως αὐτῷ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον διὰ πί-

ac prophetæ, quorum semen nulla ratione potens in terra apparuit. Quis enim Melchisedech, aut Jesu Nave, aut Eliæ, aut Jeremiæ, aut cæterorum prophetarum semen indicare poterit, hoc est filios et filiorum prolem, et hoc quidem semen in terra potens factum? Verba ista spiritualiter intelligenda; ita apostolus quisque semen suum pro viribus suis in solo fertili et fructifero, animis videlicet hominum, seminavit. Nec verbis exprimere possis, quam potens in terra semen Paulo fuerit a Jerusalem usque ad Ilyriam innumeras Ecclesias Deo condenti. Eadem de cæteris quoque discipulis valent. — Et paulo post: Quod semen sanctorum, cum ipsis seminantibus illud benedictur, non in qualibet generatione, sed in generatione rectorum.

VERS. 3. Hæc interpretaberis, dicente Paulo: « Sicut egentes, multos autem locupletantes; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes ». Quis enim fuerit ditior quam qui Dei hæres, et Christi cohæres factus est? — Qui sermones Jesu, quos audivit, opere perficit, ædificat domum suam supra petram, supra inconcussam Dei verbum, vita et mente prorsus mutatis. Domum igitur hanc quam ædificat quicumque Dominum timuerit, in mandatis Domini, in sermonibus videlicet Jesu, nimis cupiendo, replet gloria veræ disciplinæ, et divitiis quæ ex omni sermone, et ex omni scientia et ex bonis operibus. — Hoc etiam interpretaberis ita: Recordare « quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram Deo, » testante Apostolo², sed, « Qui facit ea vivet in eis. Ex fidei autem auditu justificatur, » nam: Primus « credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam³; » et deinde ii qui pariter Christi Evangelium fide adepti sunt.

VERS. 9. Cornu vocat Deum. Nam omnes iusti Deo confidentes dicunt: « In te inimicos nostros cornu dejiciemus. » Cum igitur beatus inimicos suos in Domino cornu superaverit, in gloria exaltetur cornu, quo eos vicit, necesse est.

VERS. 10. In ventura post hæc vita dum promissa iusti consequentur, poenis afflicti peccatores videbunt quem lacessiverunt justum, et irascuntur, vehementissima pœnitentia commoti. Tunc etiam fremunt dentibus et tabescent, a timore et pondere carnalis humilisque vitæ et mentis nudati, per eunte peccatorum desiderio.

PSALMUS CXII.

Στ. α'. Ἀπολύτως εἰρημένον τὸ παιδίον, οὐκ ἐπιτρέπει νομισαὶ ἀντι δούλων εἰρησθαὶ τοὺς πατέρας· ἀπλῶς γὰρ καὶ χωρὶς προσθήκης οἱ νέοι παῖδες καλοῦνται· οἱ δὲ δούλοι, πατέρες τιμῶν. Ὡς γὰρ δούλος,

VERS. 1. Non servos designari voce pueri, manifestum ex eo quod absolute occurrat, nam absolute et simpliciter vocantur pueri qui natu minores; servi autem pueri hujus vel illius dicuntur.

² II Cor. vi, 10. ³ Rom. iii, 20. ⁴ Gen. xv, 6; Rom. iv, 3.

Nam uti servus, ita et puer ad dominum referendum.

VERS. 3. Suus forsitan justitiæ soli ortus; qui non dissimilis, aut etiam non alius ab oriente ad quem paradiscus plantatus est¹. Cui ortui respondebit fortasse occasus hic, cum oriente seu occidente sole, semper laudandum nomen Domini; nam ubi occidit Israel, ortus est gentibus fidem præstantibus.

VERS. 5. Quibus verbis Deum omnia curare docemur. Quem cum creaturis non esse conferendum prædicat sanctus dicens: « Quis sicut Deus noster? » Nemo est similis Deo, cum solus sit omnium creator et rector. Hoc autem dicto non dividit Filium a Patre, aut Patrem a Filio; nam una divinitas: nec alius Deus Filius, nec alius Pater ac Filius; et Pater Filii Pater est.

VERS. 9. In domo eam inhabitare faciet, quæ propter sterilitatem prius liberis carebat, nunc autem mater facta est filiis abundantissima, et lætans. — Et paulo post: Sterilem de gentibus Ecclesiam, liberis carentem primum, ut lætaretur hortatus est propheta dicens: « Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpet et clama quæ non parturis, quia multi etiam filii desertiæ magis quam ejus quæ habet virum². » Profecto Ecclesiæ de gentibus liberi plures ac pulchriores, quam Judæorum synagogæ virum legem habenti. Anima quæque, propter sterilitatem liberis carens, collocatur a Deo in domo, in Ecclesia videlicet Dei vivi; mater sit operum, doctrinarum, opinionum et sermonum, ut lætetur cum geniminibus suis per habitantem cum ea Deum Verbum. Præbet etiam Scripturæ historia plura hujusce rei documenta. Anna, mater Samuelis, in domo habitavit, et mater facta est puerorum lætata, sex liberorum mater facta. Similia referuntur de Sara, de Rebecca, de Elisabeth, et antea de matre Samsonis. De quavis earum optime dices: « Inhabitare fecit eam matrem filiorum lætantem. »

PSALMUS CXIII.

VERS. 1. Dum tu nos beneficiis foves, Domine, non erit gentibus cur dicant: « Ubi est Deus eorum? » Cum deos habent locales et regioni certæ affixos, similia de te cogitantes conclamant: « Ubi est Deus eorum? » Proferunt etiam forte ista ad deridendos nos, putantes nobis Deum non esse. Licet autem errantes talia dicant, nos certa fide persuasum habemus Deum nostrum esse sursum in cælis. — Totum piorum genus, cum mentesapiat et Deum perspiciat, domus Israel vocatur, quia Ecclesia est Dei vivi.

VERS. 10. Domus quoque colentium Deum, cum

¹ Gen. II, 3. ² Isa. LIV, 1.

(91) En præclarum testimonium de Filii divinitate a Didymo Arii cive. Et quidem passim ab eo factitatum videmus.

Α οὕτω καὶ τὸ παις πρὸς δεσπότην ἔχει τὴν ἀνιφοράν.

Στ. γ'. Καὶ τοῦ τάχα τῆς δικαιοσύνης ἡλίου εἶν ἀνατολαί τινες, καθ' ἃς ἀνέτελλεν· αὐταὶ δὲ συγγενεῖαν ἔχουσι, ἢ αὐτὰ αὐταῖς τυγχάνουσιν πρὸς τὰς ἀνατολάς ἐν αἷς ὁ παράδεισος πεφύτευται. Εἰεν ὁ ἄν ταύταις ταῖς ἀνατολαῖς καταλλήλως ἔχουσαι καὶ δύσεις, καθ' ἃς ἀνατολάς καὶ δυσμάς, αἰνεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου προσήκει· ἔδυνε γὰρ τῷ Ἰσραὴλ, ἀνέτειλε δὲ τοῖς πιστεύουσασιν ἔθνεσιν.

Στ. ε'. Καὶ διὰ τῶν προκειμένων λέξεων προνοῦντα τὸν πάντων Θεὸν μανθάνομεν. Περὶ οὗ ἀσυκρίτως πρὸς ταῦτα τὰ γενητὰ ἔχοντος ὁ ἅγιός φησι: « Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν; » Οὐδεὶς γὰρ ἐστὶ καθ' αὐτὸν, ἐπεὶπερ μόνος αὐτὸς καὶ ποιητὴς καὶ προνοητὴς πάντων ἐστίν. Ταῦτα δὲ φησιν οὐκ ἀπυμερίζων τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ἢ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα· μὴ γὰρ ἡ θεότης· καὶ οὐκ ἄλλος Θεὸς Υἱός, καὶ ἄλλος ὁ Πατὴρ ἐστίν, ἢ καὶ Υἱός· καὶ ὁ Πατὴρ Υἱοῦ Πατὴρ ἐστίν (91).

Στ. θ'. Τὴν πρότερον διὰ στειρότητα ἀτεκνοῦσαν ἐν οἴκῳ κατοικήσει, μητέρα γεγεννημένην ἐπὶ πολιταίῳ, καὶ εὐφραϊνομένην. — Καὶ μετ' ἄλλα· Σταῖραν δὲ τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀτεκνοῦσαν τὸ πρῶτον εἰς εὐφροσύνην καλεῖ λέγων: « Εὐφράνθητι, στεῖρα, ἢ οὐ τίκτουςα, ῥῆξον καὶ βόσσην, ἢ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ καὶ τέκνα τῆς ἐρήμου πάλιν ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Ἀληθῶς γὰρ πολιταῖς καὶ καλλίπαις ἢ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησία γηγίνηται, ὑπὲρ τὴν ἔχουσαν ἄνδρα νόμον Ἰουδαίων συναγωγῆν. Ἐκαστὴ δὲ ψυχὴ διὰ στειρότητα ἄπαις οὔσα, κατοικίζεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν οἴκῳ, τῇ τοῦ ζῶντος Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ· μήτηρ ἔργων, μαθημάτων, νοημάτων τε καὶ λόγων, ἐπὶ τῷ εὐφραίνεσθαι ἡμᾶς ἔσχον γεννήμασιν, ὑπὸ τοῦ συνοικούντος αὐτῇ Θεοῦ Λόγου. Συνέβη δὲ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς ἱστορίαν. Ἄννα γοῦν ἡ μήτηρ Σαμουὴλ καταφίση ἐν οἴκῳ, μήτηρ λέγεται τέκνων εὐφραϊνομένη, ὅλων ἐξ τέκνων γενομένη μήτηρ· καὶ περὶ τῆς Σάβρας, καὶ Ῥεβέκκας, Ἐλισάβετ τε καὶ πρὸ ταύτης τῆς μητρὸς γενομένης τοῦ Σαμφῶν. Λέγουσι εὐλόγως περὶ ἐκάστης αὐτῶν, ὅτι: « Κατέφικισεν αὐτῇ μητέρα τέκνων εὐφραϊνομένην. »

Στ. α'. Σοῦ, Δέσποτα, ἡμᾶς εὐεργετοῦντος, οὐκ ἔξει χώραν τὰ ἔθνη λέγειν, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτῶν; » Ἐπεὶ γὰρ αὐτοὶ τοπικοὺς θεοὺς ἔχουσιν καὶ ἰδρυμένους ποῦ, καὶ περὶ σοῦ τοῦτο τοπάζουσι λέγοντες, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτῶν, » ἢ τάχα χλευαστικῶς τοῦτὸ φασιν, οἰόμενοι μὴ ἔχειν ἡμᾶς Θεόν. Ἄλλ' εἰ κάκεινὸι πλανώμενοι τοῦτο λέγουσιν, ἀλλ' οὐν γε ἡμεῖς ἠκριθωμένη ὑπολήψαι ἴσμεν, ὅτι Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω ἐστίν. — Τὸ πᾶν διορατικῶν γένος, διὰ τὸ νῦν ἔχειν ὀρώντα Θεοῦ, οἶκος Ἰσραὴλ χρηματίζει διὰ τοῦ τυγχάνειν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ ζῶντος

Στ. ι'. Καὶ ὁ οἶκος δὲ τῶν θεραπευόντων τὸ Θεόν,

τῷ τυγχάνειν ἱερεῖς, « ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, » μείζονε καὶ τεθεωρημένην παρὰ τὸν Ἰσραὴλ ἐλπιδί. Τῶν γὰρ ὑπεράναβεθηκότων θεωρίᾳ καὶ πράξει μείζων ἢ ἐλπὶς, μειζόνως αἰτούντων βοήθην καὶ ὑπερασπιστὴν αὐτοῦ ἔχειν. — Οὕτοι δὲ εἰσὶν οἱ προσήλυτοι, οἱ προστιθέντες τῷ νόμῳ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἐλπίσαντες καὶ αὐτοὶ ἐπὶ Κύριον, βοήθην ὑπερασπιστὴν αὐτὸν ἔχειν ἐπικαλοῦνται. Καὶ ταῦτα λέγειν παιδεύονται οἱ κατὰ Θεὸν παῖδες, ὡς ἂν εἶδειεν ὅτι καὶ « αὐτοὶ συμπολιταὶ γεγονάσι τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. » Καὶ ὡς ἂν εἶδειεν, ὅτι ὡσπερ οἱ παλαιοὶ ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον, καὶ εἶχον αὐτὸν βοήθην ὅτε καλῶς ἔπραττον, αὐτῶ καὶ νῦν οἱ νέοι ἡμεῖς οἱ παῖδες οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες, καὶ τὸν φόβον ἀνεληφότες τοῦ αὐτοῦ Κυρίου. — Ἐν μὲν τῇ πρὸς Παύλου μάχῃ τὸν Κύριον ἔχομεν, ἡμεῖς οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ὑπερασπιστὴν καὶ βοήθην. Ἐν δὲ τοῖς οἰκειοῖς πράγμασι τοῖς τε κατὰ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα, πάλιν αὐτὸν ἔχομεν εὐλογοῦντα ἡμᾶς. Ὡς ἀπαρκεῖν ἡμῖν ἀντὶ τοῦ παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἀντὶ παντὸς θησαυροῦ καὶ μεγάλου κτήματος, μόνον αὐτὸν τὸν Κύριον καὶ πρὸς τὰ ἐκτός καὶ πρὸς τὰ ἐν-θόν. Οὕτω δὲ ἡμᾶς εὐλογεῖ νῦν, ὡς πάλαι πρότερον ἠύλογε τὸν πρότερον λαόν· μεταβέθηκε γὰρ ἐξ ἐκείνων εἰς ἡμᾶς ἡ χάρις. Εἰς γὰρ ὧν καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος, καὶ τῶν παλαιῶν ὁμοίως προσηύχαστο, ὡσπερ οὖν καὶ τῶν νέων. Καὶ πάλιν τοὺς νέους ὁμοίως εὐλογεῖ ὡσπερ οὖν καὶ τοὺς παλαιούς· ὥστε εἶναι μίαν ραὶ ταγματῶν τῷ Θεῷ συνιστάμενον.

Στ. κγ'. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν οὗ τοὺς νόμους φυλάττομεν· ἵνα γὰρ μὴ νομίση τις ἄλλου τινοῦς τοὺς χρησμοὺς εἶναι, οὗς Μωϋσῆς διηκόνησατο, ἀκολούθως ὁ ἱεροφάντης πρὸς τῆς τῶν νόμων δόσεως, τὰ περὶ τῆς κοσμοποιίας παραδέδωκε, δι' ἧς διδάσκει ἕνα Θεὸν εἶναι, πάντα δὲ τὰ τοῦ κόσμου μέρος.

PSALMUS CXIV.

Στ. β'. « Ἐκλινε » δὲ, εἶπεν, « τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί, » οὐχ ἵνα τινὰ σωμάτων λάβοις ἐννοίαν περὶ Θεοῦ ὡτα ἔχοντος, καὶ αὐτὰ πρὸς τὸ εἰρημένον τῆς φωνῆς ὑποκλιναντος, ὅπερ ἡμεῖς ποιοῦμεν πρὸς τοὺς μικρὸν φθεγγομένους, ἔν' ἐκ τοῦ συνέγγυς τὴν νόησιν παραδεξώμεθα τῶν λαλουμένων, ἀλλ' « ἔκλινεν » εἶπεν, ἵνα τὸ ἑαυτοῦ ἀσθενὲς ἐπιδέξηται. Ὅτι χαμαὶ κειμένη μοι συγκατέθη διὰ φιλανθρωπίαν· ἡ γὰρ θεία ἀκοή οὐ φωνῆς δεῖται πρὸς ἀίσθησιν. Οἶδεν γὰρ καὶ ἐν τῷ κινήματι τῆς καρδίας γνωρίσαι τὰ ἐπικείμενα. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὴν ἀκουστικὴν αὐτοῦ δύναμιν (92). — Τουτέστι παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς μου ἐπεκαλεσάμην, ἐν ταῖς ἡμέραις μου ταῖς ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης γενομέναις, ἀεὶ πεφωτισμένους ὧν ἐπεκαλεσάμην.

Στ. γ'. Τοσοῦτον, φησὶν, ἀπέσχον τοῖς πειρασμοῖς τούτοις ὑποπεσεῖν ὡς ἀνυπόστοις, ὅτι καὶ πολλῶν τούτων πλείοσι κατὰ τὸ ἐκούσιον πειρασμοῖς ἐμαυτὸν

¹ Eph. II, 20.

(92) Appositio exegetica ad illud, τὸ οὖς αὐτοῦ. Mox paraphrastice exponit illud, ἐν ταῖς ἡμέραις

A sacerdotes sint, « speravit in Domino, » spe majori ac magis spectata quam Israel. Qui enim doctrina et virtute præstant, spe etiam præstant necesse est, adiutoremque et protectorem vehementius expectant. — Quales sunt proselytæ, de gentibus legi adscripti, qui et ipsi in Domino sperantes, adiutorem eum et protectorem habere exoptant. Hæc profiteri docentur qui juxta Deum pueri, ut sciant quod ipsi quoque « sanctorum cives facti sunt, domestici Dei, superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum ». Ita discent, quemadmodum veteribus bene agentibus adiutor et protector Deus fuit, sic et nobis futurum recens natis, modo de gentibus conversis, et timore Domini timentibus. — Adversus inimicos pugnantes Dominum adiutorem et protectorem habemus, quicumque Dominum timentus. In rebus autem, quæ ad corpus aut animam pertinent, rursus habemus eum benedictentem nobis. Sufficit igitur nobis præ omni bono, pro omni thesauro et re pretiosissima solus Dominus, quæ corpori quæque animæ necessaria præbens. Ita sane nobis benedicet, sicut olim priori populo suo benedixit: transivit enim gratia ab illis ad nos. Nam unus atque idem Dominus est, et veteribus eadem ratione præfuit, qua nunc recentioribus. Et rursus eadem ratione nunc recentioribus benedicet, qua olim veteribus, ita ut sit una vocatio, et una gratia, et unus populus ex utroque ordine Deo adhærens.

κλῆσιν, καὶ μίαν χάριν, καὶ ἕνα λαόν τὸν ἐξ ἀμφοτέρων.

VERS. 23. Ipse enim est, cujus leges servamus. nam ne quis putaret ab alio quovis proferrî mandata, quæ Moyses prædicabat, optime creationem mundi narravit, antequam leges traderet; docens nos ita, unum esse Deum, cætera autem mundi partes esse.

VERS. 2. « Inclinavit, » ait, « aurem suam mihi; » hoc autem non proprie interpretaberis veluti ac si Deus aures habeat, illasque ad verba orantis inclinet, quod ipsi nos facere solemus, quo propiores facti summissa voce loquentiam mentem facilius assequamur. Dicit autem Deum aurem inclinasse, ut infirmitatem suam profiteatur; nam humi jacentem adiit Deus propter benignitatem suam. Audienti Deo non est cur mentem vocibus explices, cum ipse vel abscondita cordis perspiciat. — Et paulo post: « Aurem » facultatem scilicet qua audit. — Omni scilicet tempore vite meæ invocavi, in diebus meis a justitiæ sole defuitis, semper illuminatus invocavi.

VERS. 3. Multo plures tentationes libenter subii, ait, nedum necessariis tentationibus vinci me paterer. — « Dolores mortis » quibus mens offenditur. — « Peri-

μου ἐπικαλέσσομαι, ubi legisse videtur Didymus ἐπὶ καλεσάμην. EDIT.

cula » autem « inferni, » forte nil aliud prius peccata. Hæc etiam de scelestis potestatis dici possunt, vel insequentibus nos ut peccato animam occidant, vel jam ad pericula ruentem propallentibus. εἰρησθαι, τῆς μὲν ὀδίνωσος ἐπὶ τῷ νεκρῶσσι δι' τοῖς κινδύνοις ἤδη ὁμῶσε χωρήσασαν.

Vers. 4. Certus me nomine Dei confirmatum prædicta mala superatarum. — Tribulationem et dolorem quæ mihi sponte inveni. Prius enim dixerat : « Pericula inferni invenerunt me ; » hic autem : « Tribulationem et dolorem inveni. » Quando igitur infracto animo mala a tentante illata pertuli, ut ostendarem quanto studio Deum prosequar, adjeci tribulationes super tribulationem, et dolorem super dolorem, tentationes quasque superans non mea quidem virtute, sed nomen Domini invocando.

Vers. 5. Ubique misericordiam Dei cum justitia consociat Scriptura, docens nos neque Dei misericordiam indiscretam esse, neque justitiam ejus immisericordem. — Misericordia est affectus quo indigna sereptium miseria dolemus. Ita miseret nos hominis qui de summa prosperitate in summam penuriam dejicitur, aut qui de perfectissima sanitate in gravissimos morbos incidit. Cum igitur et nos olim illustres eramus, postea autem propter peccatum e paradiso expulsæ, inglorii et humiles facti sumus, miseret Deum nostri, cernentem quantum ab illis mutati simus, qui fueramus.

Vers. 6. Quod si corpus respicias, senties humanam naturam subsistere non posse, nisi parvulos prorsus et infantes Deus servet. Qui enim possent in utero gestari aut enutrirî, ἀπὸ μῶσσοι, in tam arcto tamque stricto, imo tam obscuro et humido carcere degeutes, vel non spirare valentes, nisi eos Deus custodia foveret? Qui alienum hunc in locum projecti, et ex calidissimo utero in frigidissimum aerem, vel paulisper viverent, nisi a Deo servarentur? « Custodians enim Dominus parvulos. » — Quando humiliatus sum, et sicut parvulus factus sum, et tanquam parvulus regnum cælorum adeptus sum, custodiens parvulos Dominus salvum me facit a doloribus mortis et periculis inferni.

Vers. 7. Suam ipse animam hortatur rogans athleta, Paulo prope consentiens dicenti : « Bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi ; in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*, » etc.—Et paulo post : Manet enim æterna retributio eos qui hic legitime vitam certaverint, non quidem operum meritis debita, sed gratia munifici Dei sperantibus in eum concessa.

*H Tim. iv, 7, 8.

(93) Malim λέγοντι. EDIT.

(94) Vix dubito quin legendum sit, οὐ κατὰ ὄφλημα τῶν. IDEM.

A προσεθήμεν. — Τὰ ἐν λογισμοῖς πτατόμενα « ὡς θανάτου εἰσίν. » — « Κίνδυνοι » δὲ « ἔβου » τὰ πρακτικὰ τῶν ἀμαρτημάτων εἶναι δύνανται. Οὐκ ἀπογνωστέον δὲ καὶ περὶ πονηρῶν δυνάμεων ταῦτ' ἀμαρτίας τὴν ψυχὴν, τῆς δὲ ὑποδεχομένης εἰς τὴν

Στ. δ. Θερωτῶν, ὅτι δυνατούμενος ὑπὸ τοῦ αἵου ἄνόματος, ὑποσέσσομαι πάντα τὰ προειρημένα. — Θλίψιν καὶ ὀδύνην ἕσπερ ἐκὼν ἐμαυτῷ προσεξέυρον. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς κατόπιν « Κίνδυνοι ἔβου εὐροσάν με » ἐνταῦθα δὲ « Θλίψιν καὶ ὀδύνην εὐρον. » Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖ ἀνεκδότως ἔχων εὐρόθην πρὸς τὰ παρὰ τοῦ παρὰζόντος ἐπαχθέντα, ἵνα δείξω τὴν περισσείαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, προσέθηκα θλίψεις ἐπὶ τῇ θλίψει, καὶ ὀδύνην ἐπὶ τῇ ὀδύνῃ, οὐ τῇ ἐμαυτοῦ δυνάμει τῶν ἀλγεῖνῶν κατεπανιστάμενος, ἀλλὰ διότι ἐδ' ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλοσάμην.

Στ. ε'. Πανταχοῦ συνάπτει ἡ Γραφὴ τοῖς σὺκταρμοῖς τοῦ Θεοῦ τὴν δικαιοσύνην, διδάσκαυσα ἡμᾶς ὅτι οὐτὲ ὁ Θεὸς τοῦ Θεοῦ ἀκριτος, οὐτὲ ἡ κρίσις ἀνελετήμων. — Ἐλεος κοτὶ πᾶθος ἐπὶ τοῖς παρ' ἄλλω τεταπεινωμένους, παρὰ τῶν συμπαθῶς διαταπεινῶν γινόμενον. Ἐλεοῦμεν τὸν ἐκ μεγάλου πλοῦτου πρὸς τὴν ἐσχάτην πένιαν μεταπεσόντα, τὸν ἐκ τῆς ἀκρας εὐεξίας τοῦ σώματος εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσθένειαν καταβληθέντα. Ἐπὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἡμῖν ποτα ἐνδοξοί, ἐγεγόμεθα δὲ ἄδοξοι καὶ ταπεινοί, ἐκπεσόντες τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ διαγωγῆς διὰ τὴν ἐκπτώσιν, ὁ Θεὸς ἔλεετ ὁρῶν ἡμᾶς οἷοι ἀνθ' οἷων γεγάμεν.

Στ. ζ'. Εἰ τε κατὰ τὸν φυσικὸν λόγον, οὐκ ἂν ἀνεῖστη ἡ ἀνθρωπίνῃ φύσις, μὴ τῶν κομιδῇ νηπίων καὶ ἐπι βρεφῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλάσσομένων. Πᾶς γὰρ τὰ ἐν τῇ μήτρᾳ κρυφορούμενα ἤδύνατο τρέφεσθαι ἢ κινεῖσθαι, ἐν οὕτω στενοῖς χωρίοις, καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἀνεστροφήν, ἀλλ' ἐν σκοτεινοῖς τόποις καὶ ἐνύγροισι τὴν ζωὴν ἔχοντα, καὶ οὐτὲ ἀναπνεῖν δυνάμενα, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ φυλακὴ διεκρατεῖτο; Πῶς δ' ἂν εἰς τὸν ἀήθη τοῦτον ἐκπεσόντα τόπον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ μήτρᾳ θεμιότητος τῷ ἀέρι περιφυχόμενα, κἄν πρὸς τὸ βραχυτάτον διήρκεσεν, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ διεσώζετο; « Φυλάσσω τὰ νήπια Κύριος. » — Ἐπειδὴ ἐταπεινώθη καὶ γέγονα ὡς τὸ νήπιον, καὶ ἐδεξάμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὡς παιδίον, φυλάσσω τὰ νήπια, ὁ Κύριος ἔσωσέν με ἐκ τῶν ὀλέων τοῦ θανάτου καὶ ἐκ τῶν κινδύνων τοῦ ἔβου.

Στ. ζ'. Ἐαυτῷ προσάγει τοὺς παρακλητικῶς λόγους ὁ καλὸς ἀγωνιστής, παρακλησίως τῷ Παύλῳ λέγων (93) : « Τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγάμισα, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα. λοιπὸν ἀποκείσαι μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Καὶ μετ' ἄλλα. Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσι αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαβλήσασιν βίον, οὐ κατὰ ὄφλημάτων (94) ἔργων ἀποδομένη, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδωροῦ Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἡλπιούσι παρεχομένην (95).

(95) Vides Didymi testimonium de gratia Dei muneratione.

Στ. η'. Συγκρίσει τῶν ὧδε τὴν μέλλουσαν ἀνά-
 παυσιν διαγράφει. Ἐνταῦθα γὰρ, φησιν, περιέσχον
 με ὧδινες θανάτου, ἐκεῖ δὲ ἐξετίλατο τὴν ψυχὴν μου
 ἐκ θανάτου, ἐνταῦθα οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ ἐκ θλίψεως ἐπι-
 χέουσι δάκρυον, ἐκεῖ δὲ οὐκ ἔστι δάκρυον ἐπισκοτοῦν
 ταῖς κόραις τῶν εὐφραينوμένων τῇ θεωρίᾳ τοῦ κά-
 λους τοῦ Θεοῦ. « Ἀφεῖτε » γὰρ « ὁ Θεὸς πᾶν δά-
 κρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Ἐνταῦθα πολὺς ὁ
 κίνδυνος τοῦ ὀλισθήματος, δι' ὃν καὶ Παῦλος εἶπεν·
 « Ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλέπεται μὴ πέσῃ. » ἐκεῖ δὲ
 πάγῃ αἱ βάσεις, ἀπερίτρεπτος ἡ ζωὴ.

PSALMUS CXV.

Στ. α'. « Ἐπίστευσα. » Ταύτης τῆς λέξεως τὴν
 διάνοιαν ὁ Ἀπόστολος Κορινθίους, « Ἐχόντες, » εἶπεν,
 « τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον·
 Ἐπίστευσα, δι' ὃ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν,
 δι' ὃ καλοῦμεν. » Πνεῦμα πίστεως λέγων, ἦτοι τὴν
 ἀπ' αὐτῆς ἐγγινομένην (96) ἡ τὸ ἐπιχωρηγούμενον
 ἐκ Θεοῦ τῇ πίστιν ἔχοντι πνεῦμα, τὸ « Ἐπίστευσα,
 ἐπὶ ὃ ἐλάλησα, » συνάδων. « Καρδίᾳ » γὰρ « πιστεύ-
 εται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σω-
 τηρίαν. » — Οὐ κατὰ ἀφαιρέσιν ὕψους τοῦτο πέπον-
 theoretical, ἀλλ' ἐκ τοῦ μείζονα καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν τεθεῖσθαι.

Στ. β'. Οὐχ ἑαυτῷ περιπίπτει κατὰ τὸν λόγον ὁ
 προφήτης, ὡς περ τινὲς τῶν σοφιστῶν ἐπιχειροῦσιν
 εὐτόν διελέγειν τῷ κατ' ἐπιτροπὴν ἐλέγχῳ, ἐκπε-
 πτωκέναι λέγοντες τὸν προφήτην. Εἰ γὰρ πᾶς ἄν-
 θρωπος ψεύστης, ἄνθρωπος δὲ καὶ ὁ Δαυὶδ, ψεύστης
 ἦν, καὶ οὐ πιστευτέον αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται.
 Μὴ ὄντος δὲ ἀληθοῦς τοῦ λόγου τούτου, μηδὲ ὄντος
 παντὸς ἀνθρώπου ψεύστου, ἀφήσομεν καὶ τὸν Δαυὶδ
 τῆς τοῦ ψεύδους αἰτίας. Εἰ δὲ οὐ ψεύδεται, πιστεύ-
 ομεν αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται· πιστεύοντες δὲ,
 πάλιν εἰς τὴν τοῦ ἀπιστεῖν ἀνάγκην περιεκτισώμεθα.
 Ὡστε εἰ μὲν ἀληθεύει Δαυὶδ, λυεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ,
 καὶ ἄνθρωπος ὢν κατ' μὴ ψευδόμενος· εἰ δὲ ψεύδεται,
 αὐτόθεν ἔχει τὸ μὴ πιστεύεσθαι. Τίς γὰρ προσέξει
 ψευδολογῶντι; Ὡστε ἐπειδὴ ἀπαξ ἀπεφάνητο πάντα
 ἄνθρωπον εἶναι ψεύστην, ψευδέσθω Δαυὶδ, ἵνα τὸν
 λόγον πιστώσεται· ἡ ἀληθεύων αὐτὸς παρέλυσεν τὴν
 ἀπόφασιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν παιζόντων ἐστίν, καὶ
 ταῖς τῶν λόγων στροφαῖς ἐπαγγελλομένων πρὸς τοὺς
 ἀπίστους· τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Ἄνθρωποι γὰρ
 λέγονται οἱ τοῖς ἀνθρωπίνους ἔτι κατεχόμενοι παθη-
 μάσιν. Ὁ δὲ ὑψηλότερος ἦδη τῶν σαρκικῶν παθη-
 μάτων γινόμενος, καὶ διὰ τὴν τοῦ νοῦ τελειωσιν
 πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων κατάστασιν μετελθὼν, οὗτος
 ὅταν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων διαλέγηται, ἑαυτὸν ὑφεξ-
 αιρεῖται τῶν λοιπῶν δηλονότι. Ἀψευδῆς γὰρ ὁ εἰ-
 πὼν, « Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστε. » Πάντως καὶ εἰ τι
 ἄλλο καὶ τῷ Δαυὶδ ἡ τοιαύτη προσηγορία πρέπουσα·
 καὶ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς Ἰϋψίστου, ὁ διὰ τῆς ἀρετῆς οἰκωμένος Θεὸς, καὶ οὐκ ἀποθνήσκων ὡς ἄνθρωπος,
 ἀλλὰ ζῶντα ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν.

Στ. γ'. Εἰς ἀσθησιν ἐλθὼν τῶν μυρίων παρὰ Θεοῦ
 δωρεῶν, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη.

VERS. 8. Venturam requiem describit, eam cum
 præsenti hac vita conferendo. Hic enim, inquit,
 circumdederunt me dolores mortis, illic « eripuit
 animam meam ex morte; » hic profundunt lacrymas
 tribulatorum oculi, illic non sunt lacrymæ quæ ob-
 scurent pupillas sanctorum de pulcherrimi Dei
 contemplatione lætantium. « Abstulit enim Deus
 lacrymas a facie sua. » Hic frequens cadendi peri-
 culum, unde etiam Paulus dixit: « Qui stat, videat
 ne cadat »; illic autem firma fundamenta, inmuta-
 bilis vita.

VERS. 1. « Credidi. » Hujus vocis sensum ex-
 plicit Apostolus scribens ad Corinthios: « Hab-
 entes, » inquit, « eumdem spiritum fidei, sicut
 scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum;
 et nos credimus, propter quod et loquimur ¹⁰. »
 Spiritum fidei vocat aut ipsam fidem, aut spiritum
 a Deo fidem habentibus concessum, et illud, « Cre-
 didi, propter quod locutus sum, » concelebrantem.
 « Corde enim creditur ad justitiam: ore autem
 confessio fit ad salutem ¹¹. » — Humiliatus est,
 non quod altitudo ejus fuerit minuta, sed quod
 majorem et altioerem se Deum vidit.

VERS. 2. Non sibi met pugnat his verbis propheta,
 uti sophistæ quidam contendere conantur, per
 permissionem eum agitantem, haud secus ac si de-
 siperet. Etenim, aiunt, si omnis homo mendax,
 David autem homo, ipse mendax erit, nec ulla fides
 ejus verbis adhibenda. Quod si vero sermo ejus
 falsus, non omnis homo mendax, et ipse David a
 mendacii crimine liberatur. At si non mentitur,
 verbis ejus credendum; et verbis credentes rursus
 fidem denegemus oportet. Si igitur David vera ha-
 bet, sibi met pugnat, cum simul et homo et verax;
 si autem mentitur, nullam sibi fidem postulat.
 Quis enim mendaci crediderit? Quando igitur om-
 nem hominem mendacem esse contendit, mentia-
 tur David ut effatum hoc confirmet; aut si verax,
 ipse doctrinam suam evertit. Sed hæc ludentium
 sophistarum, et indoctos disputationum laqueis
 irretientium; sic enim se habet veritas. Homines
 hic vocantur qui adhuc hominis cupiditatibus in-
 serviunt. Qui autem supra carnales cupiditates
 elevatus, et propter mentis perfectionem, angelicam
 naturam prope consecutus est, hic quoties-
 eunque de cæteris hominibus loquitur, se velut ab
 illis alium distinguit. Verax enim qui dicit: « Ego
 dixi: Uii estis ¹². » Licet et aliis ac Davidi nomen
 istud conveniat; nam « Filius Altissimi » qui vir-
 tute cum Deo conjunctissimus, et non moritur
 sicut homo, sed Deum habet in se viventem.

VERS. 3. Innumera dona recordatus quibus a Deo
 ornatus est; qui enim a Deo factus, cum prius non es-

¹⁰ I Cor. x, 12. ¹¹ II Cor. iv, 13. ¹² Rom. x, 10. ¹³ Psal. lxxxvi, 6.

(96) An ἦτοι τὸ ἀπ' αὐτῆς ἐγγινομένον (scilicet πνεῦμα)? EDIT.

set, et de terra cum esset formatus, ratione donatus est
 qua cœlestis imaginem referret; deinde secum re-
 putans quam optime Christus humani generis saluti
 consuluerit, semetipsum tradens redemptionem pro
 multis¹⁵, quærit et scrutatur quid dignum Domino de
 suis offerre possit, non sacrificia, non holocausta, sed
 totam ipsius vitam.

Vers. 4. Calicem vocat patientiam in pugnis pro
 pietate commissis, qua usque ad mortem peccato
 repugnamus. Hoc docet ipse Salvator in Evangeliiis:
 « Pater mi, si possibile est, transeat a me calix
 iste¹⁶; » et rursus ait discipulis: « Potestis bibere
 calicem quem ego bibiturus sum¹⁷? » Mortem in-
 tendebat quæ ipsi pro mundi salute subeunda.
 — Nolite gloriosum certamen reformidare, inquit,
 o homines, nec mortem timere; mors enim non
 vitæ finis, sed initium. Morte non omnino tollimur,
 sed ad gloriam transimus. Quod si hic mors san-
 ctorum indicatur, qua cum Christo commoriuntur,
 et mortificationem Jesu in corpore nostro circum-
 ferimus¹⁸, condignas me grates acturum non igno-
 ro, calicem accipiendo hujus salutaris mortis.
 Quem, qui acceperit, pie bibet, si nomen Domini
 invocavit, ut eum digne bibat.

PSALMUS CXVII.

Vers. 4. Quando Deus, utpote bonus, peccatoris
 pœnitentiam magis vult quam mortem ejus, confi-
 temini Domino contrito corde, quicumque peccato
 inservitis, et dimittet vobis quæ fueritis confessi;
 nam misericordia ejus, quia ab eo disjungi nequit,
 in sæculum manet. Quandoquidem semper Domi-
 nus miseretur, non nunc primum, sed olim quoque
 ab antiquo confitentur ei quicumque expertam habent
 misericordiam ejus.

Vers. 5. Ubi turmas antea definitas Deus con-
 gregavisset, et unum corpus effecisset unumque
 populum, docuit hunc tribulationes ei perferendas
 esse, persuasum habenti quod « Tribulatio patien-
 tiam operatur, patientia autem probationem, pro-
 batio vero spem, spes autem non confundit¹⁷. »
 Quamobrem profiteri docetur populus Christi:
 « De tribulatione invocavi Dominum. » Orationibus
 invenit Dominum, latitudinem ipsi factum. Sic
 igitur ex una parte, juxta humanam suam vitam,
 incedit per viam arctam et tribulationibus refertam,
 ideoque dicit: « De tribulatione invocavi Domi-
 num. » Ex altera autem parte Dominum habet lati-
 tudinem et amplitudinem. Unde etiam Symmachus
 habet: « Et exaudivit me in amplitudinem. » — Tri-
 bulatione oppressus justus Dominum invocavit, non
 ut a tribulatione liberetur, sed potius ut eam gene-
 roso et læto animo perferat. Ita qui in stadio cum
 adversariis colluctaturus, quam libentissime certa-
 men instaurat, nedum illud recuset; sed a palæ-

στὶ ἀπὸ γῆς διαπλασθεὶς λόγῳ τετίμηται, ἐν ᾧ καὶ
 τὴν εἰκόνα φερεῖν δύναται τοῦ ἐπουρανοῦ. Ἐπειτα
 καὶ πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων οἰκο-
 νομίαν ἀπιδόν, ὅτι ἑαυτὸν ὁ Κύριος ἔδωκεν ὑπερ-
 ἀντὶ πολλῶν ἡμῶν, ἐπαπορεῖ καὶ ζητεῖ ἐν πᾶσι τοῖς
 τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ, τί δεῖον ἐξεύροι δωρὸν
 τῷ Δεσπότη, οὐ θυσίας οὐδὲ δλοκαυτώσεις, ἀλλ' αὐ-
 τὴν πᾶσαν τὴν ἑμαυτοῦ ζωὴν.

στ. δ'. Τὸ ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας, τὸ
 μέχρι θανάτου πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικαταστήσαι,
 τὸ ποτήριον λέγων ὅπερ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ εἰδίδαξεν ἐν
 τοῖς Εὐαγγελίοις· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθάτω
 τὸ ποτήριον τοῦτο· » καὶ πάλιν τοῖς μαθηταῖς·
 « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ πίνω; » Ἐδῆλου
 δὲ τὸν θάνατον ὃν κατεδέχετο ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου
 σωτηρίας. — Μὴ ἀκνήσητε, φησὶν, πρὸς τὸν ἀγῶνα
 τὸν καλόν, ὧ ἀνθρώποι, μὴ ἀποδειλιάσητε πρὸς τὸν
 θάνατον· οὐ γὰρ φοβρὰ ἐστίν, ἀλλὰ ζωῆς ἀφορμὴ.
 Οὐκ ἀφανισμὸς ἐστὶ παντελής, ἀλλὰ μετάβασις πρὸς
 τιμὴν. Ἐὰν δὲ καὶ θάνατον ὁσίως Θεοῦ σημαίνεται,
 καθ' ὃν συναποθνήσκουσι Χριστῷ, καὶ τὴν νέκρωσιν
 αὐτοῦ ἐν τῇ σαρκὶ περιφέρουσιν, καὶ οὕτω καλῶς ἂν
 εὐχαριστεῖν διέγων, ληψόμενος τοῦ τοιοῦτου θανάτου
 σωτηρίου ποτήριον, ὃ καὶ ἀμέμπτως πίεται ὁ ληψό-
 μενος αὐτὸ, εἰ ἐπικαλοῖται τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπὶ τῷ
 γενναίως αὐτὸ πιεῖν.

στ. ε'. Ἐπεὶ ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς βούλεται τὴν με-
 τάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἢ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅσα
 ὑπεύθυνοι ἁμαρτίας ἐστέ, τὴν ἐκ μετανοίας ἐφομο-
 λόγησιν ἐπ' αὐτῷ ποιούμενοι, ἐξετε αὐτὸν ἀφίεντα τὰ
 ὑπὲρ ὧν ἐφομολογεῖσθε· ὁ γὰρ ἔλεος αὐτοῦ ἀχώρι-
 στον αὐτοῦ τυγχάνων, εἰς τὸν αἰῶνα εἰη· ἐπειπερ
 καὶ αἰεὶ ἐλεῶντος (97) αὐτοῦ, οὐ νῦν πρότερον, ἀλλὰ
 καὶ πάλαι ἀνωθεν ἐφομολογουμένων αὐτῷ πάντων
 τῶν πείραν ἐχόντων τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ.

στ. ε'. Συναγαγὼν τὰ προδηλωθέντα τάγματα, καὶ
 ἐν σῶμα ἀπεργασάμενος καὶ λαβὼν ἕνα, διδάσκει τὸν
 παρασκευάσασθαι εἰς θλίψεις, μετὰ τοῦ ἀκριβῶς
 εἰδέναι, ὅτι· « Ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἢ
 δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἢ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἢ δὲ ἐλπίς
 οὐ κατασχύνει. » Διόπερ λέγειν διδάσκεται ὁ Χρ-
 στοῦ λαός, « Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύ-
 ριον. » Εὐχαῖς αὐτὸν εὔρε τὸν Κύριον, πλατυσμένον
 αὐτῷ γενόμενον ὡς ἐξ ἑτέρου μὲν μέρους, τοῦ κατὰ
 τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ βίου τὴν στενὴν αὐτὸν ὁδεῖν
 καὶ τεθλιμμένην· καὶ διὰ τούτα λέγειν, « Ἐκ θλί-
 ψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον. » ἐκ δὲ θατέρου
 μέρους πλατυσμένον ἔχιν καὶ εὐρυχωρίαν αὐτὸν τὸν
 Κύριον. Διὸ φησὶν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἐπήκουσέ μου
 εἰς εὐρυχωρίαν. » — Ὁ ἐν θλίψει γενόμενος δίκαιος
 οὐ τασούτον παρακαλεῖ περὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς γενέ-
 σθαι, ἀλλ' ὅπως γενναίως καὶ λαοῦς αὐτὴν ἐνέγκη.
 Καὶ γὰρ ὁ ἐν σταδίῳ πρὸς ἀντιπάλους ἀποδύμενος,
 αὐτὸν ἀγῶνα εὐχεται αὐτῷ παρελθεῖν, ἵνα μὴ ἐξ-
 αγώνιος γένηται· ἀλλὰ παρακαλεῖ τὸν παιδοτριβη-

¹⁵ Matth. xx, 28. ¹⁶ Matt. xxvi, 39. ¹⁷ Matth. xx, 22. ¹⁸ II Cor. iv, 10. ¹⁷ Rom. v, 3-5.

(97) Ἐλεῶντος lege nisi malis id referre ad dialectum Alexandrinam, ut et multa alia id genus
 Epit.

συνεργεῖν αὐτῷ, ὅπως ἔγκαρτερῶν τοῖς ἐπιφερομένοις Ἀ πρὸς τοῦ ἀντιπάλου, ἐλπίδι νίκης καὶ σταφάνου προσηγῆ δόξῃ εἶναι τὰ δι' ὧν ἀποδίδεται ὁ στέφανος· περὶ δὲ ἀοράτων πολεμίων ὅτινες ἔχθροί, καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπεγεύρουσι καθ' ἡμῶν ἐκπολεμοῦντες αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, καὶ φονικῶς διατιθέντες καθ' ἡμῶν, εἰρήσεται καὶ τοῦτο.

Στ. ζ'. Ἐτι διδάσκεται ὁ Χριστοῦ λαὸς προσδοκᾶν μὲν ἐπιβουλὰς ἀνθρώπων, μὴ πτήσσειν δὲ αὐτάς, μὴδ' ἀγωνιᾶν, ἀλλὰ λέγειν· « Κύριος ἔμοι βοηθός, » καὶ τὰ ἔξης. — Τοὺς δι' οὐδὲν ἕτερον. ἔχθρους γενομένους τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἣ διὰ τὴν εὐσεβῆ γῶσιν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν. Ἐχθροὺς δὲ λεκτέον ἀνθρώπους αἰσθητοὺς τε καὶ νοητοὺς, ἀσεβεῖς τε καὶ δαίμονας πονηροῦς.

Στ. η'. Οὐ καθάπαξ τοῦ πεποιθέναι καὶ ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον, συγχρινομένου τῷ πεποιθέναι ἐπ' ἀνθρώπων, καὶ ἐλπίζειν ἐπ' ἀρχοντας, ἀγαθὸν ἔστιν. Ἀπλῶς γὰρ καὶ κυρίως ἀγαθὸν τοῦτο. Τὸ δὲ ἐπ' ἀνθρώπων καὶ ἀρχοντα πεποιθέναι καὶ ἐλπίζειν, οὐκ ἀγαθόν. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἐπ' ἀνθρώπων πεποιθέναι, καὶ ἐν ἀρχοντι ἐλπίζειν σπουδάζοντας ἢ τοιαύτη προσάγεται παιδευσις, ὅπως μάθωσιν ἐπὶ τὸν αἰ μένοντα καὶ ἰσχυρὸν ὄντα καὶ παντοδύναμον Θεὸν πεποιθέναι, καὶ μὴ ἐπ' ἀνθρώπων θνητὸν καὶ βῆστα φθειρόμενον.

Στ. ι'. Εἰ μὴ ὑπερβολικῶς εἴρηται, ἀδύνατον τὸ ἐπιγγελλόμενον. Πῶς γὰρ ἓνα ἄνδρα ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ διατρέθοντα, « Πάντα τὰ ἔθνη ἐκύκλωσάν με ; » καὶ κυκλῶντες ἐκύκλωσαν αὐτὸν πολεμοῦντες, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμύνατο αὐτούς. Αὐτὸ γὰρ ὄπλον καὶ ἀσπίς καὶ φρούριον τοῦ φοροῦντος αὐτὸ γίνεται. Ἐπίστησον δὲ εἰ μὴ παραπλησίως τὸ· « Εἰς τὰς πρῶτας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς, » δυνατὸν νοῆσαι τὰ προκείμενα, τῷ κυκλοῦσθαι τὸν σπουδαῖον ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὑποβαλλόντων τοὺς σαρκὸς γαργαλισμοὺς, καὶ τὰ ἄλλα πάθη μετὰ πάντων τῶν τῆς σαρκὸς ἔργων, ἐτι μὴν λόγους ἀθέους, ἀνασκευάζοντας σοφιστικῆ δυνάμει τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα. Ἀλλ' εὐτόνως καὶ ἰσχυρῶς, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ καθωπλισμένος προστηγορίᾳ, ἀνατρέψει τὰ ἔθνη πάντα, εἰς φυγὴν τρέπων, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀναιρῶν αὐτά.

Στ. ιβ'. Προσδοκᾶν δὲ δὴ μὴ ἅπαξ πολεμηθέντας παύσασθαι, καὶ λοιπὸν ἀνάπαυσιν κτήσασθαι κατὰ τὴν παρόντα βίον, ἀλλὰ καὶ δεῦτερον διωχθῆσεσθαι. Μὴ ἀποναρξᾶν δὲ, μηδὲ ἔξατονεῖν, ἀλλ' ἐπιμένειν τῇ πεποιθήσει τοῦ ὀνοματός σου, ἔνεκεν οὗ τοὺς διωγμοὺς ὑπομένουσι. — Ὁμοιότητα φέρει πρὸς τὰς μελισσὰς κηφήνων τὸ γένος· αὐταὶ γὰρ εἰ καὶ μελίζους τῶν μελισσῶν τῷ ὄγκῳ τυγχάνουσιν, ἀλλ' οὖν γε ἀπατώσιν ἀνιστορήτους ὡς οὐσαι· μελίσαι. Οὐδὲ μελισσοῦργοῦσιν, ἣ κλάττουσι κηρίον, οὐδ' ἂν ἔχουσι τὸ ἀλεξοῦν τὰ βλάπτειν ἐπιχειροῦντα τὸν κηρὸν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἐσθλιότες τὸ μέλι, ἐκπολεμοῦσι κατ' αὐτὸν τὰς μελίσας, ὡς χρησαμένας κατ' αὐτῶν τῷ ἰδίῳ κέντρῳ, σωρηδὸν ἀναιρεῖν τοὺς κηφή-

stræ magistro juvari exoptat, quæ adversarii conatus superans, spe victoriæ et coronæ, coronam sibi facilius promereri videatur. Porro qui sint invisibiles illi hostes, qui cæteros quoque homines, suo iis odio communicato, concitant in nos, 'et cædere nos gestiunt, hæc etiam dicetur.

VERS. 6. Jubet etiam Christi populum hominum impetus sustinere, illosque non reformidare, nec ægritudini animum tradere, sæd dicere : « Dominus mihi adjutor, » et reliqua. — Qui non alta de causa Dei populo invident, nisi quod huic pia doctrina, et mores juxta Deum informati. Inimici autem vocantur, tam qui sensibus instruuntur, quam qui illis carent, impii et scelesti dæmones.

VERS. 8. Non una eademque ratione bonum confidere et sperare in Domino, ac confidere in hominibus et sperare in principibus. Illud enim simpliciter et absolute bonum. Confidere autem et sperare in homine aut in principe non bonum. Hortatur igitur eos qui confidere in homine et in principe sperare non dubitant, ut in semper manente et valido et omnipotenti Deo confidere, non autem in mortali et tam caduco homine sperare discant.

VERS. 10. Impossibile hoc, nisi per exaggerationem dicatur. Qui enim diceret homo unus in Judæa commorans : « Omnes gentes circumdederunt me ? » circumdantes circumdederunt eum bellum agentes, et nomine Domini ultus est eos. Illud enim nomen arma et scutum et præsidium hominis qui eo instructus est. Vide autem an non liceat hæc interpretari juxta illud : « In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ¹⁸, » dicendo justum a spiritibus nequam circumdari, quippe qui eum titillationibus carnis sollicitant, cæterarumque cupiditatum incitamentis, imo et impiis sermonibus veritatis doctrinam subtiliter et captiose evertentibus. Ipse autem fortiter et strenue, Dei nomine armatus, gentes omnes repellet et in fugam vertet, interdum etiam omnino tollet.

VERS. 12. Non existimare semel victori quietem tibi futuram, et vitam deinceps tranquille peragendam, sed nova te manent prælia. Ne torpeat igitur animus, nec deficiat, sed nomini Domini confidenter adhaereat, quo inimicorum impetus sustinebit. — Apibus simillimum fucorum genus : quippe qui licet apes magnitudine superent, ab indoctis facillime pro apibus habentur. At non mellificant, nec favum fingunt, nec habent quo 'ceræ nocere tentantes repellere possint. E contra mel comedunt, apes singulatim aggrediuntur, ita ut aculeis suis illæ in eos usæ, fucos acervatim enecent, velut fructibus suis nocivos. Per allegoriam autem apis mel et ceram fingens, nil aliud præter Ecclesiam Dei ex-

¹⁸ Psal. c. 8.

pientia ornatam, Ipsa enim operatur, desiderabilis facta et illustris, regibus civibusque ad salutem labores perferentibus, licet infirma virtute sit, quia prædicatione ejus non in persuasibilibus humanæ sapientie sermonibus. Habet etiam aculeum in demonstratione spiritus et virtutis Dei fidem suam probans, ita ut fucorum instar pereant hæreses, veritatis argumento victæ. Unam Dei sapientiam reverita Ecclesia permanet, uti dictum est, potestate Dei exercituum circumdata. Qui ipsi adversantur, non apes, sed « sicut apes » (quos haud inepte fucos diceret, velut favum circumdantes ad mel diripiendum). Idem ardeat etiam « sicut ignis in spinis. » Accendunt enim hæretici verborum et cupiditatum ignem, juxta illud Pauli: « Quæ enim in occulto sunt ab ipsis, turpe est et dicere¹⁹. » Spinas autem interpretatur Evangelium voluptates²⁰. — Non solum autem nulla mulcta notatus est ipse, sed illorum consilia etiam destruxit et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei²¹; quia arma ejus non carnalia, sed potentia Deo²², nomen scilicet Dei, unum est eus.

λογισμὸν καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαίρομενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐπαίτερ τὰ ὅπλα αὐτοῦ οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνάτὰ τῷ Θεῷ, οὐχ ἕτερα ὄντα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, ἡμῶν αὐτοῦς.

VERS. 13. Hæc simul ad Judæos et ad fideles ex gentibus referri possunt. Illi quoque enim prorsus perissent, nisi Deus eos gratia fovisset; hi autem altius etiam impietate fuissent submersi, nisi eos Deus exinde eruisset.

VERS. 14. Ipsum igitur habemus virtutem, et victoriam et materiam canticorum; nam donantem nos omnibus bonis læto animo celebramus. — « Factus in salutem » Dominus, non tunc primum existit, nam perpetuus et æternus. Fit autem in salutem, quando nos salvandos suscipit, eaque ratione interpretanda quæcunque de Christo fieri dicuntur. Non enim factus est Deus Verbum, nec veritas, nec sapientia, nec Filius, sed factus est nobis justitia, et sanctificatio, et redemptio²³. Nam cum simplex est et æternus, illud, nostri habita ratione, fieri videtur. Ita et Christum et Dominum fecit eum Deus²⁴; Christum quidem, hoc est regem, et sacerdotem hominibus imperio subjectis iisque pro quibus sacrificia obtulit; Dominum vero ipsi inservire non dubitantibus. Eodem modo si ea explices quæ de Christo « relative » prædicantur, non errabis.

VERS. 15. « Tabernacula justorum » illa quæ apud Patrem, juxta doctrinam Evangelii. De quibus Salvator ait: « Cum dereliquerit vos, » manna scilicet, « recipiant vos in æterna tabernacula²⁵. » Quibus in tabernaculis omnes justi exultant; consecuti sunt enim quæ optaverant bona. Unde egregie dictum est: « Vox exultationis et

νας, ὡς λυμαινομένους τῷ καρπῷ αὐτῶν. Ἔστι δ' οὖν πρὸς ἀλληγορίαν μελισσοουργοῦσα καὶ κηροπλαστοῦσα μέλιττα, ἢ τιμήσασα τὴν Θεοῦ σοφίαν Ἐκκλησία. Ἦς ἐργάτιδος ὄψεως, ποθεινῆς τυγχανούσης καὶ ἐπιδόξου, τοὺς πόρους βασιλεὺς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὕψαιαν προσφέρονται, καίτερ ὄψεως τῇ βρώμῃ ἀσθενούς, τῷ τὸ κήρυγμα αὐτῆς μὴ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις εἶναι. Ὅμως δὲ ἔχει τὸ κέντρον, ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως Θεοῦ τῆς πίστεως τὸν λόγον ἔχουσα, ὡς καὶ ἀναρεῖν κηφῶν δικτὴν τὰς αἵρέσεις, διχοτομοῦσα αὐτὰς ἐλέγχῳ τῆς ἀληθείας. Καὶ μίαν μένει τιμήσασα τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, ὡς εἰρηται, δυνάμει Θεοῦ τῶν πολεμούντων περιγενομένη. Ἀδ δὲ ἀνικημένα, οὐ μέλισσαι, ἀλλ' ὡς μέλισσαι » τυγχάνουσαι (ὡς εἶναι κηφῶν λέγων, οὐχ ἀμαρτήσεις, κυκλοῦσας ὡς κηρίον ἐπὶ τὸ περι αὐτῷ μέλι) καὶ ἐκκαυθεῖσαι « ὡσεὶ πῦρ ἐν ἀκάνθαις. » Ἐξάπτουσι γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν αἰσχρῶν καὶ ἐπιθυμιῶν πῦρ, ἢ φησὶν ὁ Παῦλος: « Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχροὶ ἐστί καὶ λέγειν. » Ἀκάνθας δὲ τὰς ἡδονὰς ἠρμήνηυσε τὸ Εὐαγγέλιον. — Οὐ γὰρ ἀζήμιος μόνον ἔμεινεν, ἀλλὰ καὶ καθέλειν αὐτῶν πάντα σοφιστικὴν

Στ. ιγ'. Ταῦτα καὶ Ἰουδαίους ἀρμόττει, καὶ τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστοῖς· κάκεινοι γὰρ θλεθρον ὑπέμειναν παντελεῖ, εἰ μὴ τῆς θείας ἀπῆλυσαν χάριτος· καὶ οὗτοι ἂν ἐξεπέτασαν εἰς ἀσέθειαν, μὴ τῆς θείας αὐτοῦς ὑπερειασῆς ῥοπῆς.

Στ. ιδ'. Αὐτὸν τοίνυν ἔχομεν καὶ δύναμιν καὶ νίκην καὶ πηγὴν ὑμψιδίας· παρ' αὐτοῦ γὰρ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες μετ' εὐθυμίας τὸν ὕμνον προσφέρομεν. — « Γινόμενος εἰς σωτηρίαν » ὁ Κύριος, οὐκ ἀρῆν οὐσίωσως δέχεται, ἀίδιος γὰρ καὶ αἰώνιος ἐστὶ. Γίνεται δὲ εἰς σωτηρίαν κατὰ τὸ ἀναλαμβάνειν σῆμα τὴν πρὸς τοὺς σωζομένους, ὅθεν πάντα τὰ γεγονέναι εἰς Χριστὸν λεγόμενα, ταῦτα ὑποβάλλεται τῇ διανοίᾳ. Οὐ γὰρ γέγονε Θεὸς Λόγος, οὐκ ἀλήθεια, οὐ σοφία, οὐχ Ἰῶς, ἀλλὰ γέγονεν ἡμῖν καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμός καὶ ἀπολύτρωσις. Ἄν γὰρ ἀπλοῦς καὶ ἀίδιος, ταῦτα ἡμῖν γεγονέναι κατ' ἀναφορὰν τὴν πρὸς ἡμᾶς λέγεται. Οὕτω καὶ Χριστὸν καὶ Κύριον πεποίηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Χριστὸν μὲν, τοῦτέστιν βασιλέα καὶ ἱερέα τοῖς βασιλευσμένοις καὶ τοῖς ὑπὲρ ὧν προσάγει τὰς θυσίας, ἀλλὰ καὶ τοῖς δουλεύειν ἐθέλουσιν αὐτῷ Κύριον. Καὶ καθόλου τὰ σχετικῶς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα οὕτω διανοούμενος οὐκ ἀσέθεισις.

Στ. ιε'. « Σκηναὶς δὲ δικαίων » νοήσεις τὰς παρὰ τῷ Πατρὶ μονὰς, κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐπαγγελιῶν. Περὶ ὧν ὁ Σωτὴρ φησὶν: « Ὅταν ἐκλείπη, » δηλονότι ὁ μαμωνᾶς, « δέξονται ἡμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηναίς. » Ἐν ταύταις σκηναῖς πάντες οἱ δίκαιοι εἰσὶν ἀγαλλιώμενοι· τετύχασιν γὰρ τῶν προσδοκούμενων ἀγαθῶν. Ὅθεν καλῶς εἰρηται: « Φωνὴ ἀγαλλιάσεως

¹⁹ Eph. v, 12. ²⁰ Matth. xiii, 22; Luc. viii, 14.

²¹ Act. ii, 36. ²² Luc. xvi, 9.

²³ II Cor. x, 5.

²⁴ ibid. 4.

²⁵ I Cor. i, 30.

καὶ ἐξομολογήσεως ἐν σκηναῖς δικαίων, ἡ ἀποδραστήσης ἡ λύπης καὶ στεναγμοῦ. — Ἀπολωλότων τῶν ἐχθρῶν, εἰρήνης τε λοιπὸν διαλαβοῦσης, καὶ τῶν σκηνῶν τοῦ Θεοῦ, τουτέστι τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐγγεγραμμένων, φωνῆ, φησὶν, ἔνθεν ἀκούεται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν αἰσωσμένων ἀγαλλιωμένων.

Στ. ις'. Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἀὕτη γὰρ ἡ δεξιὰ, καὶ ἐνεδυνάμωσε τὸν δευτέρου λαόν, κατὰ τὸν τῶν διωγμῶν καιρὸν· αὕτη καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου ταπεινώσασα, αὐτὸν ἔβρωσε τὸν λαόν. Ἀὕτη καὶ δύναμιν περιποίησατε τοῖς πρέτερον πολεμουμένοις, ὥστε μὴ ὑποπασθῆναι τῷ κατὰ ψυχὴν θανάτῳ, ἀλλὰ ζῆσαι τῷ Θεῷ. — Ὡς ἕκαστον φάναι· « Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ. » Ἀὕτη τὸν μετέχοντα ὕψος καὶ μετῴριζέει ὡς φαιδρότερον καὶ μείζονος ὑπὸ τῆς δεξιᾶς Κυρίου δυναμωθέντα, καὶ δεύτερον εἰπεῖν, « Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν. » — Ποιεῖ δὲ δύναμιν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ἐν παντὶ τῷ δεξιὰ φρονούντι καὶ πράττοντι· ἀλλὰ καὶ ὕψος αὐτὸν, ὡς καὶ δεύτερον γενέσθαι ἐν αὐτῷ τῆς προτέρας δυνάμεως δύναμιν· ἐφ' ἣ ἀθανασίαν κεκτημένος ἔρετ τὸ, « Οὐκ ἀποθανῶμαι, ἀλλὰ ζήσομαι. »

Στ. ιζ'. Οὐκέτι τεθνήξομαι τὸν ἐπόμενον τῇ κακίᾳ θάνατον, ἀλλὰ ζήσομαι μετασχὼν τῆς ἐναντίας τοῦ πονηροῦ θανάτου ζωῆς, ἐπὶ τῷ διηγῆσθαι τὰ Θεοῦ· εἰς ἐμὲ γενόμενα θαυμαστὰ ἔργα.

Στ. ιθ'. Τοῦ δὲ ὀνόματος τῆς δικαιοσύνης κατηγορουμένου, καὶ πάσης τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, τὰς πύλας αὐτῆς τὰς ἰδικὰς ἀρετῆς λεκτέον, εἰς ἃς εἰσέρχονται οἱ δι' ἀσκήσεως καὶ ἐπιμελείας τῆς περὶ αὐτῶν κρούοντες αὐτάς. Εἰσέρχονται δὲ ἐπὶ τῷ ἐξομολογήσασθαι ὑπὲρ ὧν ἔπραξαν, ἐξω τῶν πυλῶν τῆς δικαιοσύνης ὄντες. Εἰσέρχεσθαι δὲ οὐ δι' αὐτῶν, ἀλλ' « εἰς αὐτάς, » φησὶν. Οὐδὲ γὰρ ὑπερβατέον τὰς ἀνεργείας τῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ προσδιατριπτεῖον αὐταῖς. — Πύλαι κάλει ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, δι' ὧν εἰσῆκει πρὸς Θεὸν ὁ Ἰσραὴλ· πύλαι δὲ νῦν ἡ πίστις, δι' ἣς οἰκιάτερον νῦν προσαγόμεθα, μαρτυρούμενοι ὑπὸ νόμου καὶ προφητῶν.

Στ. κα'. Ἐμνώσω τοιγαροῦν ἀνοίξαντά μοι τῆς δικαιοσύνης τὰς πύλας, καὶ εὐχαριστῶ ὅτι εἰσῆκουσάς μου, καὶ προσεδέξω τὴν ἀήθειαν, καὶ παρέσχες τὴν σωτηρίαν.

Στ. κβ'. Ὁ δι' ἡμᾶς γεγωνὸς λίθος ἀποδοκιμασμένος, ἀλλ' « ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, » μετὰ τὴν ἐκεῖνων ἀποβολὴν, ἑτέρας « γωνίας κεφαλὴ γέγονεν. » — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀκρογωνιαῖον » αὐτὸν ὠνόμασεν Ἡσαίας, καὶ « ἐκλεκτὸν » καὶ « ἔντιμον » λίθον, διὰ τὸ συνάπτειν ὑπὸ μίαν γωνίαν δύο οἰκοδομάς. Ζῶν δ' ἂν εἴη ὡς ἀληθῶς καὶ ἐκλεκτὸς λίθος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ὅπως ἂν τὴν κατὰ Θεὸν οἰκοδομὴν συνδέων, καὶ τὰς δύο γωνίας τῆς τε παλαιᾶς οἰκοδομῆς τῆς ἐκ περιτομῆς, καὶ τῆς νέας τῆς ἐξ ἐθνῶν, ὑπὸ μίαν συνάπτων γωνίαν. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν λίθον οἱ ἐκ περιτομῆς πάλαι πρότερον οἰκοδομοῦντες καὶ νομοδιδάσκαλοι καὶ ἀρχιερεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλαν καὶ

A confessionis in tabernaculis justorum, ἡ ibi nec luctus nec gemitus erit ultra. — Devictis inimicis, stabilita in futurum pace, tabernaculis Dei, Ecclesiis scilicet ejus, ubique terrarum constitutis, audietur, inquit, in Ecclesiis vox eorum qui salutem adepti exsultant.

Vers. 16. Et paulo post : Hæc enim dextera populum suum confirmavit tentationibus agitatum, eundemque exaltavit, humiliatis Dei inimicis. Et præstitit ut qui prius impugnabantur jam non incidant in mortem animæ, sed Deo vivant. — Ita ut quisque dicat : « Omnia possum in eo qui me confortat Christo. » Fidelem exultat et ad sublimia extollit, ut magis ac validius dextera Dei confirmatus, denuo dicat : « Dextera Domini fecit virtutem. » — Facit virtutem dextera ejus omnibus qui recta sentiunt et agunt ; exultat autem eos ut augeatur iterum in eis prior virtus, et ideo immortalitatem consecuti dicent : « Non moriar, sed vivam. »

Vers. 17. Non amplius moriar morte quæ peccantes manet, sed e contra sancta vita vivam, ut enarrem mirabilia quæ Deus pro me operatus est.

Vers. 19. Cum hic justitiæ vox occurrat, illaque virtutes morales designet, dicendum erit hic de ipsis virtutis portis agi, in quas ingrediemur ubi eas nos ad bonum studiosè exercendo pulsaverimus. Ingrediuntur autem in eas, ut ex consueantur quæ antea extra justitiæ portas peccaverunt. Ingredi vero dicunt non per portas, sed, « in portas. » Non enim prætergrediendum est nobis virtutum operationes, sed in eis commorandum. — Porta olim lex et prophetæ, per quos Israel ad Deum accederet ; nunc autem portæ fides, qua Deum propius adimus, testimonio legis et prophetarum confirmati.

Vers. 21. Cantabo igitur aperientem mihi justitiæ portas, et gratias tibi agam exaudienti me, et orationem meam suscipienti, et salutem præstanti.

Vers. 22. Lapis propter nos reprobatus, « quem reprobaverunt ædificantes, » iisdem vicissim rejectis, alterius « anguli factus est caput. » — Et paulo post : Quem lapidem vocavit Isaias ²⁷ « angularem, electum » et « pretiosum, » quia duo ædificia uno angulo continet. Vere autem Dei Filius lapis vivus et electus, ut Dei ædificium una vivens, et utrumque quæ angulum veteris ædificii eorum qui ex circumcissione, et novi ædificii quod ex gentibus, uno angulo retinet. Hunc igitur lapidem legis doctores et principes sacerdotum ex circumcissione olim ædificantes procul a se repulerunt et reprobaverunt ; ipse vero factus est fundamentum

²⁶ Philipp. iv, 13. ²⁷ Isa. xxviii, 16.

et caput alterius anguli, Ecclesiae videlicet quae ex gentibus; nec aliud nobis majus donum Christus largitus est.

VERS. 23. Symmachus autem: « A Domino, » inquit, « factum est hoc; et illud incredibile nobis. » Vere quidem illud incredibile et omni admiratione dignum. Quis enim unquam potuisset credere Filium Dei a principibus pristini sui populi rejiciendum fore, et ab hominibus apud eos edificandis reprobandum, ipsum autem ducem futurum et caput alienigenarum et externarum gentium, tandiu daemonicis erroribus deceptarum? — Et paulo post: « Et mirabilis est in oculis nostris, » nempe angulus ille. — Et paulo post: Hunc lapidem novit etiam beatus Daniel ⁹⁹ sine manibus abscissum, et didicit cum incommunicabilem esse Virginis filium.

VERS. 26. Hanc quoque vocem de Christo praedicari contenderunt evangelistae. Ipse enim vere est qui cum auctoritate et in nomine Domini venit; omnes autem sancti viri et angeli qui antea venerunt, servos Dei se esse profitebantur. Profecto, « Hæc dicit Dominus, » aiebat quisque, et hisce verbis alloquuntur angeli quem accedunt: « Dominus misit me. » Ille vero: « Benedictus qui venit in nomine Domini⁹⁹. » — Et rursus: Recte dicitur « qui venit » et non « qui jam venit. » Semper enim venit et accedit ad hominum genus, licet hoc non carne fiat. Non movetur Dominus veniendo, nec de loco in alium transit, nam immobilis ipse et immutabilis, et cælum terramque divina sua presentia replet; nos autem illi appropinquamus habitu atque dispositione, vel ab illo elongamur. — « De domo Domini, » de sinu Patris egreditur qui venit.

VERS. 27. Venit enim non de loco in locum transeundo, sed illucendo, cum prius non apparet: quippe qui invisibilis cum esset, invisibilis imago Dei, formam servi accepit, et Verbum caro factum est ut videretur, et ita apparens hoc conspectu nos ad gloriam ejus contemplandam perduceret, « Gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenus gratiae et veritatis ⁹⁹. »

VERS. 28. Glorificabo te, celebrabo te, narrando mirabilia quae mihi fecisti; nam exaltasti me, et virtutem fecisti, ita ut non morerer, sed viverem ad annuntianda opera tua.

VERS. 29. Mire igitur cum expertum habeo quanta sit misericordia tua et quanta bonitas tua, caeteros exhortans dico: « Confitemini Domino, quia in saeculum misericordia ejus. »

PSALMUS CXVIII.

VERS. 1. Qui, extincto omni malo studio, per bona opera et rectam mentem Deo appropinquant. Recte autem beatos declarat « qui ambulant, » non vero qui ambulaverunt.

⁹⁹ Dan. 11, 45. ⁹⁹ Matth. xxi, 9. ⁹⁹ Joan. 1, 14.

(98) Legendum, ut videtur, ἀόρατος τῷ εἶναι εἰκῶν Θεοῦ ἀοράτου. EDIT.

ἀπεδοκίμασαν· ὁ δὲ γέγονεν ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ γωνίας ἑτέρας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ γέγονε παρὶς Χριστοῦ δῶρον αὐτῆ μέγιστον κεχαρισμένον.

Στ. κγ'. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « Παρὰ Κυρίου, » φησὶ, « ἐγένετο τοῦτο, καὶ αὐτὸ παράδοξον ἡμῖν. » Παράδοξον γὰρ ἀληθῶς καὶ ἐπέκεινα παντὸς θαύματος ἔν. Οὐδεὶς μηδεπώποτε τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀποδιόθηται μὲν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν παρ' αὐτοῖς οἰκοδόμων ἀποδοκίμασθῆναι, ἀρηγὸν δὲ γενέσθαι καὶ κεφαλὴν τῶν ἀλλογενῶν καὶ ἀλοφύλων ἐθνῶν, τῶν πάλαι πλάνας δαιμονικαῖς οἰκειωμένον. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ αὕτη ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, » δηλαδὴ προλεχθεῖσα γωνία. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτον εἶδεν τὸν λίθον καὶ ὁ μακάριος Δανιὴλ τμηθέντα ἄνευ χειρῶν, τὸν ἀκοινώνητον τῆς Παρθένου διδασκόμενός τόνον.

Στ. κς'. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν οἱ εὐαγγελισταὶ περὶ Χριστοῦ προφητεῖαν εἶναι ἐξειλήφασι. Αὐτὸς γὰρ ἀληθῶς ἐστὶν ὁ αὐθεντικῶς καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ ἀγγέλων ἐληλυθότων, ὡς Κυρίου δούλου. Ἀμείλει, « Τάδε λέγει Κύριος, » ἕκαστος ἐφη· καὶ ἕκαστος τῶν ἀγγέλων φησὶν, πρὸς ὃν ἔρχεται· « Ὁ Κύριος ἀπέστειλέ με. » Ἄλλ' αὐτὸς « Ὁ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, εὐλογημένος » ἐστὶ. — Καὶ πάλιν· Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν « ὁ ἐρχόμενος, » ἀλλ' οὐχ « ὁ ἐλθὼν. » Ἄει γὰρ ἔρχεται καὶ ἐπιδημεῖ τῶν τῶν ἀνθρώπων γένει, εἰ καὶ μὴ διὰ σαρκός. Οὐ κινούμενος, οὐ μεταβαίνων αὐτὸς (ἄτρεπτος γὰρ καὶ ἀναλλοίωτος καὶ πληρῶν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν θεῖα παρουσία), ἡμῶν δὲ σχέσει καὶ διαθέσει ἐγγιζόμενος αὐτῷ, ἢ μακρυνόμενος αὐτοῦ. — « Ἐξ οἴκου Κυρίου, » τῶν κόλπων τῶν πατρικῶν ἐστὶν ὁ ἐρχόμενος.

Στ. κς'. Τὸ γὰρ ἐλθεῖν αὐτὸν, οὐ τόπον ἐστὶν ἀμείψαι, ἀλλ' ἐπιφανῆναι, πρότερον οὐχ ὁρώμενον ὑπάρχων γὰρ ἀόρατος τὸ εἶναι (98), εἰκῶν Θεοῦ ἀοράτου, μορφήν δούλου λαβὼν καὶ γενόμενος λέγῃς σὰρξ ὡφθη, ἔν' οὕτω φανεῖς χειραγωγῆσθαι διὰ ταύτης τῆς κατανοήσεως εἰς τὸ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καταθέσασθαι, « Δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρί, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »

Στ. κη'. Δοξολογῶν, θεολογῶν σε λέγω, ἃ εἰς ἐμὴν πεπολιχῆς θαυμασία· ὕψωσας γὰρ με, καὶ πεπολιχῆς κας δύναμιν, ὡς μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζήσαντά με διηγῆσασθαι τὰ ἔργα σου.

Στ. κθ'. Πέρα (99) τοιγαροῦν μαθίων σου τὸ πάλιν ἔλεος καὶ τὴν ἀγαθότητα, καὶ ἄλλους προτρέπομένως λέγω, « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

PSALMUS CXVIII.

Στ. α'. Πάσης σπουδῆς ἀποστάντες, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ φρονήματος ὀρθοῦ ἐγγιζόντες αὐτῷ· εὐ δὲ τὸ μακαρίζειν οὐ τοὺς πορευθέντας, ἀλλὰ « τοὺς πορευομένους. »

(99) Lege πείρα. Ib.

Στ. γ. Ἐμφαίνει τὸ μηδεπώποτε αὐτοὺς πεπειρά-
οθαι τοῦ θεοῦ νόμου, ὡς περὶ αὐτῶν εἶναι τό· « Ὅσοι
ἀνόμως ἤμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. » Οὗτοι
ἔδ' εἰσιν οἱ μηδέποτε θείας διδασκαλίας ἀκηχούτες.
Οἱ γὰρ μετὰ τὸ ταύτης μνησθῆναι πταίσαντες ἐν
νόμῳ ἡμαρτηκέναι, καὶ παραβάται αὐτοῦ λέγον-
ται.

Στ. δ. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος
ἐργαζόμενος τὰ προσεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ-
τος νενόηκε τὸν προκειμένον στίχον.

Στ. ε'. Οὐ γὰρ ἄλλως τὰ δικαιοματὰ σου φυλάξω,
ἐὰν μὴ κατευθυνθῆσαν ὑπὸ σοῦ αἱ ὁδοὶ μου. Τίνα
ἴν τὰ δικαιοματὰ ταῦτα; « Ἄ παραθήσεις ἐνώπιον
τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ; Ἐὰν κτήσῃ παιδα Ἑβραίων, ἐξ ἑτη
δουλεύσει σοι, τῷ δὲ ἐβδόμῳ ἐξαποστελεῖς αὐτὸν
ἐλεύθερον, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Καὶ μετ' ὀλίγα· B
Ἦφελον οὖν, φησιν, κατευθυνθῆσαν αἱ ὁδοὶ μου,
ἵνα ὅσα ἐδικαίωσας, ταῦτα ἐκάστῳ κατὰ τὸ πρέπον
ἀποδῶ.

Στ. ια'. Ὁ μὴ ἐξ ἐπιτολῆς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ δε-
χόμενος, κρύπτει αὐτὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἵνα τὴν
γνώμην καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ κατὰ ταῦτα πω-
θεῖς, ἀναμάρτητος εἴη Θεῷ τῷ τὸ κρυπτὸν ὁρῶντι·
μὴ μόνον μὴ μοιχεύων, ἀλλὰ μηδὲ αἰσχρὰν δρεξίν
ἔχων. — Ὁ αἰσθόμενος τῆς αὐτοῦ προκοπῆς ἀπὸ
τοῦ « ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητῆσαι τὸν Θεόν, » εὐλογεῖ
αὐτὸν εὐχαριστῶν ἤδη, ἐφ' οἷς ἠξιώθη· ἔχων γὰρ
λόγια ἀπόρρητα καὶ κρύφτους ἀξια, εὐλογεῖ ἐπὶ τού-
τοις τὸν Κύριον.

Στ. ιγ'. Ὅσα γὰρ ἔμελλε ποιεῖν τοὺς ἀκροατὰς
μανθάνοντας περὶ τῶν κριμάτων τοῦ Θεοῦ, τούτοις
εἰς φανερὸν ἔφερον. C

Στ. ιδ'. Ὡς γὰρ τὸν αἰσθητὸν ἀποδεχόμενος πλου-
τον, τέρπεται ἐπ' αὐτῷ, οὐχ ὅτ' ἂν μερικὸν ἀλλ' ὅτ'
ἂν πάντα αὐτὸν ἔχει συμπληρούμενον, ἐξ ἀκινήτων
καὶ κινήτων ὑπαρχόντων· οὕτω καὶ ὁ τὸν πνευματι-
κὸν πῶθον πλουτῶν ἀπαρτιζόμενος, χαίρει ἐπ' αὐτῷ
κτησάμενος αὐτὸν ἐν τῷ προκόπτειν ἐν τοῖς τοῦ
Θεοῦ μαρτυρίαις, καὶ ἐνεργεῖν τὰς ἀρετὰς, λέγων·
Ἄντι πάντων ἔμοι τὰ μαρτυρία σου, εὐφροσύνη καὶ
πλοῦτος εἴη.

Στ. ιε'. Ὅπως μὴ ἀμισθῇ δόξω πεπραχέναι τὰ
δικαιοματὰ σου, ἀνταπόδος μοι τὴν θείαν καὶ μα-
καρίαν ζωὴν, ἵνα ζώσας κατ' αὐτὴν φυλάξω τοὺς λό-
γους σου· » μετὰ γὰρ τὸ μνημονεῦσαι αὐτῶν, ἀκόλου-
θον φυλάσσει. D

Στ. ιη'. Ἐρχεται ὁ Λόγος καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς
ὀφθαλμοὺς, περιαιρῶν τὸ κάλυμμα· ἦνίκα γὰρ ἐπι-
στρέψῃ τις πρὸς Κύριον, περιαιρεται τὸ κάλυμμα.
Ἦδει ὁ προφήτης ὅτι σκιάν ἔχει ὁ νόμος τῶν μελλόντων
ἀγαθῶν· ἐζητεῖ νοῆσαι τὰ ἀγαθὰ, ὧν περι-
εῖχε σκιάν ὁ νόμος· καὶ μὴ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ μεγα-
λοφρόνως καὶ προφητικῶς εὐχόμενος, παρεκάλει λέ-
γων· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμοὺς μου, καὶ κατα-
νόησω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου, » ἵνα ἀνακα-
καλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζη-
ται, τὴν εἰκόνα μεταμορφούμενος, καὶ θεωρῶν τὰ
θαυμάσια τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ νόμου αὐτοῦ.

VERS. 3. Indicat eos nunquam divinæ legis præ-
cepta cognovisse, quasi de illis haberetur illud :
« Quicumque sine lege peccaverunt, sine lege per-
ibunt²¹. » Hi autem sunt qui divinas disciplinas
nunquam audivere. Illi autem qui ea instructi la-
buntur, in lege peccant, et legis transgressores
vocantur²².

VERS. 4. Qui mandata Domini studio et diligenter
perficit, poterit hunc versum usurpare.

VERS. 5. Non enim aliter custodivissem justifica-
tiones tuas, nisi viæ meæ a te fuissent directæ.
Quæ autem justificationes illæ? « Eadem quas ap-
pones coram filiis Israel? Si acquisieris servum
Hebræum, sex annos serviet tibi : septimo autem
anno dimittes eum liberum²³, » et cætera.—Et paulo
post : Dirigendæ erant, inquit, viæ meæ, ut quæ-
cunque mandasti convenienter perficerem.

VERS. 11. Qui non leviter eloquia Dei suscipit,
abscondit ea in corde suo, ut mente et affectibus ad
ea informatis, irreprehensibilis videatur Deo vel
abscondita cordis perscrutanti ; ideoque non solum
non nœchetur, sed nec sensu quidem turpi moveat-
ur. — Sentiens se profecisse, ex quo dixerat « in
toto corde exquirere Deum, » benedicit ei jam
gratias agens de bonis quæ consecutus est : eloquia
enim adeptus ineffabilia et digna quæ absconde-
rentur, benedicit propterea Domino.

VERS. 13. Labiis enim prædicavi quid Deus cum
auditoribus, judicia ejus inquirentibus, acturus
esset.

VERS. 14. Quemadmodum qui divitias contigerit,
non modicas quidem, sed innumeras, ex immobili-
bus et mobilibus constantes, delectatur in eis, ita
qui spiritualia desideria perfecit, lætatur in eis ; et
proficiendo in testimoniis Dei virtutesque operando
bona quæque consequitur, dicens : Pro multis mihi
testimonia tua, lætitia et divitiæ sunt.

VERS. 17. Ne videar justificationes tuas gratis
perfecisse, retribue mihi divinam et beatam vitam,
ut ea vivens « custodiam sermones tuos ; » nam
cum sermones tuos non obliviscar, eos quoque
perficiam oportet.

VERS. 18. Venit Verbum et aperit oculos, vela-
men tollendo : quando enim ad Dominum te con-
vertis, aufertur velamen. Non ignorabat propheta
legi umbram inesse futurorum bonorum ; optabat
igitur bona considerare, quorum umbram lex præ-
bebat ; et animo minime Judaico, sed generoso et
prophético precatus, clamat ad Dominum : « Ape-
ri oculos meos, et considerabo mirabilia de lege
tua, » ut revelata facie gloriæ Domini intueatur,
imaginem transformans, et contemplans mirabilia
Dei de lege ejus.

²¹ Rom. II, 12. ²² Jac, II, 11. ²³ Exod. XXI, 1, 2.

VERS. 20. Non de judiciis, sed de justificationibus cogitans, existimabat judicia Domini commodum, quasi omnino bona essent. Desiderium igitur eorum habens in omni tempore concupivit, nolens ea ex dolore et ex necessitate facere, eorum instar qui illa poenarum metu operantur, sed cum studio et cum desiderio. Unde fiet ut prudenter et generose omnia sufferat, non grata tantum, sed et laboriosa et ingrata, et opus quodvis bonum ardenti animo perficiat. — Quare autem non dixit: Concupivit anima mea judicia tua, sed « Concupivit desiderare judicia Dei? » Uti de illo, « Retribue servo tuo, » existimavimus, non omnium esse orare, « Retribue servo tuo, » sed eorum modo qui pura conscientia Deo inserviunt: ita non omnium est « desiderare judicia in omni tempore, » sed eorum modo qui non peccant. Tempore enim quo peccavi, si judicia desideravero, ut poenis affligar desiderabo. Cum igitur non nisi perfecti sit desiderare judicia Dei in omni tempore, ea de causa hoc locutus est Propheta.

VERS. 21. Non cessat nos lacessere infesta (diaboli) potestas. Nunc enim palam nos aggreditur, nunc autem vel virtute et meritis nos præstantes appetit, ut superbos et tumidos efficiat. At « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam ²⁴. » Quanto igitur major eris, tanto humilior esto, et coram Domino invenies gratiam. Dixinius jam nos declinare non solum a via recta, sed etiam a mandatis. Ubi enim mandatum, ibi et inclinatio fieri potest: nam mandatum Dei rectitudo est.

VERS. 22. Delapsus est ergo a mandato non execrabilis tantum, sed et qui vel paulisper a mandato Dei declinavit. — Cum quidam me contumeliis et contemptu insequuntur, « quia mandata tua exquisivi, opprobrium et contemptum aufer a me. » Hæc autem forte auferentur, si ad agnitionem veritatis perveniant, qui prius me opprobriis et contemptu lacessabant. Quo facto mecum exquirent ipsi mandata tua.

VERS. 25. Habet hæc sanctus nomine peccatoris poenitentiam agentis.

VERS. 26. Alia Scriptura: « Vias meas, » inquit, D: « enuntiavi, » vias scilicet quæ ducunt ad te, quæ non aliæ a virtutis viis, Domine, vita mea, bona scilicet mente et bonis operibus, enuntiavi et exaudisti me. Quamobrem: exaudienti Deus dicit: « Doce me justificationes tuas. »

VERS. 27. Quod si viam mysteriorum quæ in justificationibus tuis sunt, te docente, intelligam, considerabo eam, ita ut eam perficere possim, et mirabilia intelligens quæ in justificationibus tuis,

²⁴ I Petr. v, 5.

(1) Particulam negativam ut expungas postulat sensus. EDIT.

Στ. κ'. Οὐ τὰ κρίματα, ἀλλὰ τὰ δικαιώματα εἰπὼν, οὕτως ἐξηγήσατο τὰ Θεοῦ κρίματα εἶναι, αἰ ὠφέλημα, ἀγαθὰ κυρίως ὄντα. Ἐπιθυμίαν οὖν αὐτῶν ἔχων ἐν παντὶ καιρῷ ἐπεπόθησεν, οὐ θέλων αὐτὰ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖν, ὡς ποιοῦσιν αἱ ἐνεργοῦντες αὐτὰ φόβῳ τοῦ περιπεσοῖν κολάσει, ἀλλὰ σὺν ὀρέξει καὶ ἐπιθυμίᾳ. Συμδῆσεται γὰρ ἐκ τοῦ σωφρόνως καὶ γενναίως πάντα φέρειν οὐ μόνον τὴν ἡδῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιπονα καὶ ἀηδῆ, καὶ πρὸς πάντων πρᾶξιν σπουδαίαν σὺν πόθῳ εἶναι. — Τί δῆποτε οὕτως εἶπεν. Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχὴ μου τὰ κρίματά σου, ἀλλ'; « Ἐπεπόθησε τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα Θεοῦ; » Ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἀναπόδος τῶν δούλων σου » διηγησάμεθα, ὅτι οὐ πάντων ἐστὶν εὐξασθαι τὸ « Ἀναπόδος τῶν δούλων σου, » ἀλλὰ τῶν καθαρῶν τῆ συνειδήσει λατρευόντων τῷ Θεῷ· οὕτως οὐ πάντων ἐστὶ τὸ « ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα ἐν παντὶ καιρῷ, » ἀλλὰ μόνων τῶν μὴ ἀμαρτανόντων. Ἐν ἐκείνῳ γὰρ τῷ καιρῷ ἐν ᾧ ἀμαρτάνω, ἐὰν ἐπιθυμῶ κρίματα, ἵνα κολασθῶ ἐπιθυμῶ. Ἐπεὶ τοίνυν τελείου ἐστὶ τὸ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, διὰ τοῦτο ταῦτὰ φησὶν ὁ Προφήτης.

Στ. κα'. Πότε γὰρ ἡμῖν ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια αἰ (1) παλαίει; Οὐ μόνον δε' ἂν ὁμολογουμένως ἀνταγωνίζηται ἡμῖν; ἀλλὰ καὶ ἄν γενώμεθα ἐν τοῖς καθεῖς καὶ διαφέρουσιν, ἀγωνίζεται πῶς ἡμᾶς φυσώσει καὶ ὑψηλόφρονας ποιήσει· « Ὁ Θεός » δὲ « ὑπερηφάνους ἀντιτάσσει, ταπεινοὺς δὲ δίδωσι χάριν. » Διὰ τοῦτο ὁσῶν μέγας εἶ, ταπεινοῦ σεαυτὸν, καὶ ἔναντι Κυρίου εὐρήσεις χάριν. Εἰρήκαμεν δὲ ἤδη ὡς δυνατόν ἐστιν ἐκκλίνειν, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐνικῶς λεγομένης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐντολῶν. Ὅπου γὰρ ἐντολὴ, δύναται ἐκκλισίς γενέσθαι· ἡ ἐντολὴ Θεοῦ εὐθεῖά ἐστιν.

Στ. κβ'. Οὐκέτι οὖν ἀποπέπτωκε μόνον τῆς ἐντολῆς ἐπικατάρατος, ἀλλὰ καὶ δε καὶ βραχὺ ἐξέκλινεν ἐπὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. — Ἐπεὶ ὀνειδίζουσιν καὶ ἐξουθενοῦσίν (2) μέ τινες ἐπὶ τῷ ἐκζητεῖν τὰ μαρτυρία σου, « περιελε τὸ θνείδος καὶ τὴν ἐξουθενώσιν μου. » Πῶς δ' ἂν περιαιρεθῆ ταῦτα; εἰς ἐπίγνωσιν ἐρχομένων ἀληθείας τῶν τέως ὀνειδίζόντων καὶ ἐξουτελιζόντων με. Ὑπάρξαντος δὲ τούτου, ἅμα ἐμὸ ἐκζητήσουσι καὶ αὐτοὶ τὰ μαρτυρία σου.

Στ. κγ'. Λέγει ταῦτα ὁ ἅγιος προσωποποιῶν τὴν μετανοοῦντα.

Στ. κδ'. Ἐτέρα Γραφή, « Τὰς ὁδοὺς μου, » φησὶν, « ἐξηγγεῖλα, » ἵνα εἴπη· Τὰς φερούσας περὶ σὲ (3), οὐχ ἑτέρας οὐσας τῶν ἀρετῶν ὁδοῦς, ᾧ Δείπνα πραγματικῶς ἐξηγγεῖλα σπουδαία προθέσει, καὶ καταλλήλους αὐτῇ ἔργοις, καὶ ἐπήκουσάς μου. Δὲ πρὸς ὑπακούσαντά φησὶν· « Δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. »

Στ. κε'. Ἐὰν γὰρ τὴν ὁδὸν τῶν ἐν τοῖς δικαιώματι μυστηρίων ὑπὸ σοῦ σύνεσιν λαθῶν νοήσω, ὡς καὶ ὀδεῦσαι αὐτὴν, δύνησμαι, τὰ δηλωμένα ἐν τοῖς δικαιώμασι σου θαυμάσια συνέσις, ἀδολογητὴν ἐν αὐ-

(2) Legendum videtur ἐξουθενοῦσιν. Ib.

(3) Legendum ἐπὶ σὲ. Ib.

τοῖς, καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐν τῷ περὶ τούτου ποιεῖσθαι λόγῳ.

Στ. κθ'. Ὁ προαιρέσει ἀποστὰς τῆς ὁδοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ προσελθεῖν, τελειωθῆναι ταῦτα βούλεται πρὸς Θεοῦ, τοῦ τὰ τέλη τῶν ἀγαθῶν ἐπιφέροντος. Ὡς γὰρ μισήσας ἦν εἶχεν ἀγνοίαν, τῷ πάθον ἐσχηκέναι τῆς ἀντικειμένης ἐπιστήμης, οὐχ οἶός τε ὦν τῆς ἀγνοίας ἀποστῆσαι, καὶ τῇ πίστει πρὸς αἰρῆσαι (4), τὸν διδάσκαλον παρακαλεῖ· Τὴν ἀγνοίαν ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῇ ἐπιστήμῃ σου ἐλέησόν με.

Στ. λβ'. Ὁδὸς μὲν στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καρδία δὲ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὑπὸ τοῦ Λόγου εὐρυνομένη, ἡ ἀγία καὶ Θεὸν ὀφόμενη, καὶ τὸν καλὸν δρόμον τρέχουσα τῆς ὁδοῦ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Οὕτω μὲν καὶ ἡ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν· ἡ δὲ στενὴ καρδία καὶ μὴ χωροῦσα ἐν ἑαυτῇ μονὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, χωρίζεται ἀπὸ Θεοῦ διὰ τὴν στενωπρὴν τὸν τοιαύτην τῇ ἑαυτοῦ κακίᾳ περιπεποιηκότα.

Στ. μ'. « Ἐπεὶ ἐπεθύμησα, » φησὶν, « τὰς ἐντολάς σου, διὰ τοῦτο ζωοποίησόν με, κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην, » καὶ ἀμειψαί με μὴ μόνον ποιήσαντά σου τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ καὶ αἰρετικῶς πρὸς αὐτάς διατεθέντα. Διὸ οὐκ ἄλλου χάριν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα ἐπιτελῶν αὐτὸς φημι, « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζήσόν με, » ὅπερ ἐστὶ ζῆσαι κατὰ ἀρετὴν. Καὶ ἐπεὶ δικαιοσύνη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὁ ἐν Υἱῷ ζῆσαι βουλόμενος τοῦτό φησιν.

Στ. μγ'. Εἰ καὶ ποτὲ πρὸς ἐμπιπτούσας ἀπορίας περὶ προνοίας, ὁμοιοτρόπων ζητημάτων μὴ ἔχοιμι λόγον ἀποδοῦναι, λύοντα τὰς ἀντιβρίσεις τῶν ἐπαπορούντων, ἀλλὰ σὺ τῇ αὐτοῦ ἀγαθότητι, ἀνοιξαντί μοι τὸ στόμα, τῷ σὺ λόγῳ δὲς ἐρμηνευτικὸν τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ παντελῶς περιαιρέσις τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ στόματός μου γένηται, ἀλλὰ δυναθῶ περὶ τῶν δυσασποδῶτων ἀμυσγέπως λέγειν, ὅτι Ἥλπισα ἐπὶ τὰ κρίματά σου (5), τοῖς κεκριμένοις καὶ ἐξετασμένοις λόγοις καὶ τοῖς κρίμασι καθ' ἃ διοικεῖς καὶ προνοεῖς τῶν ἀνθρώπων.

Στ. νδ'. Τῶν ἑτεροδόξων ἀλαζονευομένων κατὰ τοῦ νόμου τῷ διαβάλλειν αὐτὸν, ἐγὼ σφόδρα τῆς φυλακῆς αὐτοῦ περιειχόμενος· καὶ κατὰ ποσὸν κλονῆσαι τὴν πρὸς αὐτὸν συγκατάθεσιν μὴ ἀνεχόμενος.

Στ. νε'. Ἐτεὶ τὴν διάθεσιν κατανοήσομεν τοῦ δικαίου. Μιμνησόμενος, φησὶ, τῶν κρίματων τοῦ Θεοῦ τῶν ἀπ' αἰῶνος καὶ ἕως αἰῶνος ἀποθησομένων (6) ἐκάστω, παρακαλεῖται καὶ ἄλυπος μένει καὶ ἀτάραχος. Καὶ λέγει οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

Στ. εζ'. Μέτοχον νοήσομεν τὸν φίλον καὶ κοινωνόν, ὃ φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, « Ἐάν πέσῃ (7) ὁ εἰς ἐγερθεὶ τὸν μέτοχον αὐτοῦ. » Μή ποτ' οὖν τοῦτο βούλεται λέγειν, ὅτι φίλος καὶ κοινωνός, εἰ μὴ πάντων τῶν φο-

⁴ Eccle. iv, 10.

(4) An τῇ πίστει προσερεῖσαι? Ex duobus enim vocabulis πρὸς αἰρῆσαι nullum sensum elicere possis. EDIT.

A exerceri in eis, et in eis narrandis conversari liceat.

VERS. 29. Qui ab iniquitatis via recedere, et Dei legem accedere decrevit, optat hæc a Deo perfici, perfectionem omnium bonorum præstante. Ita qui pristinam suam ignorantiam odio habet, et divina scientia illuminari cupit, cum ipse sua virtute ignorantiam depellere nequit, et in sanctis doctrinis erudiri, clamat ad magistrum: Ignorantiam amove a me, et scientia tua miserere mei.

VERS. 32. Via quidem quæ ducit ad vitam arcta et tribulationibus referta; cor autem latum et amplum a verbo dilatatum, sancta quæque et Deum contemplatura, et nobilem cursum viæ mandatorum Dei currens. Pariter lata et spatiosa via quæ ducit ad perditionem, cor vero angustum et non capiens in se mansionem Patris et Filii, averit a Deo per angustiam suam eos qui malitia sua tale cor adepti sunt.

VERS. 40. « Quia mandata tua, » inquit, « concupivi, vivifica me secundum justitiam tuam, » et retribue mihi non solum mandata tua perficienti, sed studio etiam ea prosequenti. Ideo cum non alia de causa, sed ipsorum gratia ea observem, oro, « In justitia tua vivifica me, » hoc est ut secundum virtutem vivam. Præterea quando Filius est justitia Patris, qui in Filio vivere voluerit, eadem proficitur.

VERS. 43. Licet nonnunquam multa providentia tua fiant, nullæque quæstiones occurrant, quas probare, aut de quibus dubitantium difficultates solvere non valeam, tu tamen bonitate tua, aperienti os sermonem tuum ad explicandam veritatem ne deneges; præsta ne omnino auferatur verbum veritatis de ore meo, sed vel in calamitatibus proficere possim, quia Speravi in judicium tuum, in sermonibus justis et probatis, et in judiciis quibus homines diriges et gubernas.

VERS. 51. Heterodoxi gloriantur adversus legem, eam impugnando; ego vero usque in custodienda ea versatus sum; nec deflexit ab ea vel minime mens mea.

VERS. 52. Rursus justus affectus meditabimur. Memor, inquit, judiciorum Dei, a sæculo usque in sæculum cuique definitorum, consolatur, et dolorum expers imperturbatusque remanet. Dicit non conferendas esse passiones fluxæ hujus vitæ cum gloria in futura vita nobis revelanda.

VERS. 65. Idem sonat particeps ac socius et amicus, uti indicat Ecclesiastes: « Si ceciderit unus alter eriget participem. » Hoc igitur declarat se nunquam amicum sociumve futurum, nisi eorum

(5) Lege ἐπὶ τοῖς κρίμασι σου. Id.

(6) Forsitan corrigendum ἀποδοθησομένων. Id.

(7) LXX πέσωσι. Id.

qui timent Dominum, et mandata ejus custodiunt.

Vers. 65. Cum apud Deum bonitas et severitas simul sint, testante Apostolo ²⁶, bonitate in fide permanentes fovet, et severitate ab ea deflectentes insequitur. Sanctus igitur, utpote in fide confirmatus : « Bonitatem, » inquit, « fecisti cum servo tuo. » Tuo dicit, declarans non sortitione quadam bonitatem Dei cum hoc vel illo fore, sed cum servo suo, quisquis ille sit. Illud autem, « secundum verbum tuum, » indicat bonitatem Dei cum nemine futuram sine ratione et causa rationali.

Vers. 66. Disciplinam quidem vocat moralem virtutem, scientiam intellectualem. — Quia recte et prudenter mandatis tuis credidi, ita ut ea perficerem, da mihi sapientiam, docens me bonitatem et disciplinam et scientiam. Cum his consentit illud : « Desideravi sapientiam, custodi mandata, et Dominus tibi largietur eam. »

Vers. 72. Duplex quidem lex, alia ad spiritum et ad sensum, alia ad litteram et ad umbram per angelos in manu Mediatoris descripta ²⁷. Propheta igitur bonam ait esse sibi legem divini oris super omnia mundi bona, quod per « millia auri et argenti » designat. Rem consideranti argentum pro sermone, aurum pro mente haberi videbitur.

Vers. 74. Timentes Deum cum nulla re carent, perfecti sunt; itidem et boni quia recte timent. Ideo etiam lætantur de iis qui Deo placent.

Vers. 75. Perficiuntur omnia judicia Dei. Justitiam esse judicia Dei credit fidelis, non cognovisset autem nisi suscepisset verbum scientiæ. Infidelis autem ne credit quidem, sed Providentiam incusat. De his igitur judiciis alii credunt, alii vero non credunt; melior autem qui non tantum credit sed etiam cognoscit quæ justitia Dei in istis. Scientiam hanc de illis intelligit propheta quæ hominibus eveniunt.—Et paulo post: Sæpius notavi illud, « humiliasti me, » ubique, præsertim vero in Psalmis, idem sonare ac « tentationibus circumdedisti me. » Nisi enim multis calamitatibus exerceretur et contra spem a Deo adjuvaretur, non liceret homini in virtute confirmari.

Vers. 76. Propheta, velut generosus athleta, et ferendis tentationibus assuetus, orat non ut a tribulantibus eum liberetur, sed ut tribulationum tempore confortanti verbo consoletur, ideoque animo tranquillo et læto quicquid acciderit sustinere valeat. In hoc enim, inquit, miserere mei, ut contingam exhortationes et consolationes.

²⁶ Rom. xi, 22. ²⁷ Gal. iii, 49.

(8) Rursus animadvertamus Didymi sententiam circa divinam gratiam, veluti etiam in subsequente

Α δουμένων τὸν Κύριον, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολάς αὐτοῦ;

Στ. ζε'. Οὐσης περὶ τὸν Θεὸν χρηστότητος καὶ ἀποτομίας κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἢ μὲν χρηστότης γίνεται ἐπὶ τοὺς ἐστῆκότας τῇ πίστει, ἢ δὲ ἀποτομία ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀρεστηκότας αὐτῆς. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἅγιος ἐβεβαίωτο ἐν τῇ πίστει, « Χρηστότητα » εἶπεν, « ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου. » Σοῦ δὲ, ἔφη, παραστῆσαι βουλόμενος μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν γινομένη μετὰ τίνος τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ τῷ δουλεύοντος αὐτῷ, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ οὗτος. Τὸ ἔ « κατὰ τὸ λόγιόν σου » προσκείμενον, δηλοῖ σὺν λόγῳ καὶ αἰτίᾳ λογικῇ γίνεσθαι μετὰ τίνος τὴν τοῦ Κυρίου χρηστότητα (8).

Στ. ζε'. Παιδεῖαν μὲν τὴν ἠθικὴν· γνῶσιν δὲ τὴν διανοητικὴν ἀρετὴν καλῶν. — Ἐπεὶ ὀρθῶς καὶ φρονίμως ταῖς παρὰ σοῦ ἐντολαῖς προσελθὼν ἐπίστευται αὐταῖς ὡς τηρῆσαι αὐτάς, βρεξόν μοι σοφίαν, δίδξας με χρηστότητα καὶ παιδεῖαν καὶ γνῶσιν. Συνέβη τοῦτοις τὸ, « Ἐπεθύμησα σοφίαν, διατήρησον ἐνάλξ, καὶ Κύριος χορηγήσει σοι αὐτήν. »

Στ. οβ'. Διττοῦ ὄντος τοῦ νόμου, τοῦ μὲν πνευματικοῦ καὶ πρὸς διάνοιαν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὴν σκιὰν διαταγέντος δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ Μωσίου, ὁ Προφήτης ἀγαθὸν αὐτῷ λέγει τὸν νόμον τοῦ θεικοῦ στόματος ὑπὲρ πάντα τοῦ κόσμου ἤξει. ἃ διὰ «χιλιάδων χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου» ἐδήλωσε. Πρὸς θεωρίαν δὲ λεκτέον τὸ ἀργύριον ἀντὶ λόγου, τὸ ἔ χρυσιὸν ἀντὶ νοῦ.

Στ. οδ'. Οἱ Θεὸν φοβούμενοι τῷ μὴ ἐν αὐταῖς ὑστερεῖν, τέλειοι εἰσιν· ὄντες δὲ τοιοῦτοι ἀγαθὴν ευχάνουσι, κατὰ τὸν οὐ ἔχουσι φόβον· διὸ καὶ εὐφραίνονται ἐπὶ τοῖς εὐαρεστοῦσι Θεῷ.

Στ. οε'. Πάντα κρίματα τοῦ Θεοῦ γίνεται καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐστὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, ὁ πιστὸς πστεύει, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔγνω εἰ μὴ λάθοι λόγον γνώσεως. Ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ πεπίστευκεν, ἀλλ' ἐγκατεῖ τῇ Προνοίᾳ. Περὶ τούτων οὖν τῶν κρίματων, ὁ μὲν τὴν πεπίστευκεν, ὁ δὲ ἄπιστεῖ· ὁ δὲ βελτίων οὐ πεπίστευκε μόνον, ἀλλὰ καὶ (9) τίς ἦ ἐν τούτοις κρίσις τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὰ συμβαίνοντα ἀνθρώποις ταῦτα τὴν γνῶσιν ἀνεληφεν ὁ προφήτης. — Καὶ μετ' αὐτῶν Πολλάκις δὲ ἐτήρησα ὅτι τὸ « ἐταπεινώσας με » λέγεται πολλαχῶς, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, ἐπὶ τοῦ « πειρασμοῖς περιέβαλές με. » Χωρὶς γὰρ τῆς ἐν πολλοῖς ὀδύνηροῖς γυμνασίας καὶ τῆς παρ' ἐπιπέγινομένης Θεοῦ βοηθείας, οὐκ ἔστι βεβαίως ἀνθρώπων ἐν ἀρετῇ παγῆναι.

Στ. ος'. Ὁ προφήτης ὡς γενναῖος ἀθλητὴς καὶ μεμαθηκῶς φέρειν τὰ συμβαίνοντα, εὐχεται οὐκ ἀποστῆναι τὰ λυπούντα αὐτὸν, ἀλλὰ δοθῆναι αὐτῷ ἐν τῷ καιρῷ τῶν λυπηρῶν λόγον ἰσχυρὸν παραλήψεων, τὸν δυνάμενον αὐτῷ χαρίσασθαι μετὰ πάσης εὐθυμίας καὶ ἀταραξίας φέρειν τὸ συμβεβηκός. Ἐν τούτῳ γὰρ με, φησὶν, ἐλέησον, ἵνα γένηται μοι πρὸς ἀράλησιν καὶ παραμυθία.

pagina.

(9) Supple ἔγνω. Edit.

Στ. οθ'. Βούλεται ὡς προφήτης τοὺς φοβουμένους ἅ τὸν Θεὸν ἐπιστρέψαι πρὸς αὐτὸν καὶ οἰκεῖν, ἵν' αὐτοῖς μεταδῶ τοῦ χαρίσματος τοῦ ἐν αὐτῷ.

Στ. πγ'. Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πνευματικῆ ὢν πάχνη, ἐπεὶ καὶ δρόσος καὶ ὑετός πολλαχοῦ λέγεται, καταψύχει μου τὸν ἀπὸ παθῶν ἀκόλαστον φλεγμὸν, καὶ ἀσθενῆ μου τὴν σάρκα ποιεῖ, ὡς τὴν νέκρωσιν Ἰησοῦ φέρειν ἐν αὐτῇ.

Στ. πδ'. Πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναὶ ἡμέραι ὀλίγαι εἰσίν. Ἐπεὶ οὖν ὀλίγον χρόνον ζῶ ἐπὶ γῆς, βούλομαι δὲ ἰδεῖν τοὺς καταδιώκοντάς με κρινομένους, παρακαλῶ σε μὴ ὑπερθέσθαι. Τίνες δὲ εἰσίν οἱ περὶ ὧν εὐχεται ἵνα γένηται ἐπ' αὐτοὺς κρίσις; Οἱ καταδιώκοντες ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς ἐστὶ καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Ὅταν δὲ ἡμᾶς καὶ ἀνθρώπος δοκῆ καταδιώκειν, τῷ πρῶτως καταδιώκων, οὐκ ἀνθρώπος ἐστίν, ἀλλ' ὡς παρέχειν ἑαυτὸν τόπον ἐκεῖνος ἀνθρώπος. — Ποιήσεις δὲ τοῦτο, συντρέδων τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας; μου ἐν τάχει, καὶ τὰς ἀντικειμένας σοὶ δυνάμεις ὑποτάσων τῇ ψυχῇ μου, καὶ ποιῶν αὐτάς καταπατεῖσθαι ὑπὸ τοῦ σοῦ λόγου γινομένου ἐν τῇ προαιρέσει μου.

Στ. πε'. Πολλοὶ γὰρ ἐρμηνεύειν ἐπιχειροῦσι τὰς θείας Γραφάς, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἔξω ταύτης αἰρετικῶν τε καὶ Ἰουδαίων ἢ Σαμαρειτῶν· ἀλλ' οὐ πάντες λέγουσι καλῶς. Σπάνιος γὰρ ὁ ἔχων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο χάριν, πολλῶν ἀδολεσχῆ καὶ φλυαρία· οὐ γὰρ δύναται λόγος εὐτονος καὶ ἐββρωμένος καὶ σωτήριος εἶναι ἐν ψυχῇ τοῦ παρανόμου (10).

Στ. πς'. Οὐ τύπος οὐδὲ σύμβολον αἱ ἐντολαὶ σου· « Ἄδικως καταδιώξαν με, βοήθησόν με. » Ἔστι δικαίως καταδιωχθῆναι, καὶ ἀδικως. Δικαίως καταδιώκεται ὁ παρανόμως βίου· ἀδικως δὲ ὁ δίκαιος, ὁ φιλαλήθης, ἐχθρὸς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τὴν ἀλήθειαν. — Οἱ καταδιώκοντές με προσπεπολεμηκασιν, ἕως τε (11) μικροῦ δεῖν συντετελεσθέναι με αὐτοῦς, μικροῦ δεῖν ἐκ τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν ἐτελεῦται· συντετέλεσταί μου ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἐπιχειμένου μοι τοῦ δειλοῦ, καὶ ὁμως οὐκ ἐξέστην σου τῶν ἐντολῶν, οὐκ ἐξεκάκησα, οὐ παράνομόν τι ἐποίησα, ἀλλ' ἐπιέμενον τῇ ἀγάπῃ τῶν ἐντολῶν σου. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Συντελεσθῆναι δέ ἐστιν ἐν τῇ γῆ οὐ τὸ κοινῶς τεθνᾶναι, ἀλλὰ τὸ εἰς τὴν ὕλικὴν ἔξιν, ἣν ἐκάλεσε γῆν, ὡς εἰς τέλος ἐλθεῖν ἐπὶ τῷ κατ' αὐτὴν ποιῆθῆναι. — Τὸ κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ ζῆν, τὸ σὺν εὐσεβείᾳ ζῆν ἐστίν, οὐκ ἀπλῶς τὴν αἰσθητὴν ταύτην ζωὴν. Τοῦτου γὰρ τυγχόν ἐν εὐζωίᾳ ἔσται, ὃς ἐφύλασεν τὰ μαρτύρια τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντα καὶ ἀποδειχθέντα ὑπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ, οὗ εἶπεν αὐτοῦ στόματος (12) εἶναι.

Στ. πη'. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος ἐργαζόμενος τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὗτος νενόηκε τὸν προειρημένον στίχον.

Στ. ια'. Ὡς τεταγμένως καὶ ὁμαλῶς περικυκλεῖν

(10) Notabile Didymi dictum de heterodoxis sacræ Scripturæ interpretibus. Consonat fere S. Athanasius in fragmentis.
(11) Ὅστε vel ἕως τοῦ? Editt.

VERS. 79. Optat, uti prophetam decet, timentos Deum ad se converti et secum conversari, ut eis gratiam largiatur qua ipse repletus est.

VERS. 83. Dei verbum spiritualis pruina; quando etiam ros et pluvia ubique dicitur, refrigerat ardentem cupiditatum mearum flammam, et carnem meam debilitat ut mortificationem Jesu in ipsa feram.

VERS. 84. Omnes humanæ vitæ dies pauci. Cum igitur paulisper in terris vivam, et eos iudicio afflictos videre velim qui me persequuntur, oro te ne tardes. Qui autem sunt illi quos iudicandos existimat? Qui nos persequuntur, Satanas et spiritualia nequitiae. Nam quando homo nos persequi videtur, non homo est qui nos primarie persequitur, sed illis tantum persequendi occasionem præbet. — Hoc autem iudicium facies, quam citissime Satanam sub pedibus meis conculcans, et subjiciens animæ meæ potestates tibi infensas, et tradens eas a verbo tuo proterendas, quod mente suscipiam.

VERS. 85. Multi quidem divinas Scripturas interpretari non dubitant, et Ecclesiæ libros necnon externa hæreticorum, Judæorumque et Samaritanorum scripta; sed non omnes illud egregie præstant. Pauci enim sunt quibus Deus ad hoc gratiam impertitur; multis autem confabulationes et nugæ. Non est enim quod sermo rectus et firmus et salutaris in animo iniqui reperitur.

VERS. 86. Non figuræ aut symbola mandata tua: « Injuste persecuti sunt me, adjuva me. » Nunc enim juste persequuntur, nunc injuste. Juste persequuntur eum qui iniquam vitam agit; injusta autem pium virum, veritatis amatorem, qui veritatis causa hominibus odio factus est. — Qui persequerentur me ita me lacessiverunt, ut parum abfuerit quin consummarer ab eis: prope persecutionibus eorum interii; consummatum est tempus vitæ meæ instante diabolo; attamen a mandatis tuis non defeci, malo me non dedi, iniqua non egi, sed amore tui permansi in mandatis tuis. — Et paulo post: Consummari in terra non est communi morte perire, sed ad humilia delabi, quæ terram vocat, quasi ad finem, ut in iis deinceps vivatur. — Secundum eloquia Dei vivere, non est carnali hac vita vivere, sed piis moribus vivere. Quam vitam adeptus beatitudine fruetur qui testimonia oris Dei custodivit, a Verbo Dei prolata et prædicata, quod os ejus dicit esse.

VERS. 88. Versus hic illi usurpandus qui præcepta Domini accuratius et diligentius perficit.

VERS. 91. Statis et æquatibus temporibus com-

(12) Nota duplicem genitivum attractioni, ut aiunt grammatici, tribuendum: ὁ... στόματος pro ὁ... στόμα. IDEM.

pletur annuus orbis, nec deficit dies, nec unquam variatur constans dierum nunc longiorum nunc contractorum series.

Vers. 98. Inimici nostri invisibiles nihil intentatum relinquunt ut res ad exquirendam voluptatem propellant; voluptas autem nos emollit, ut vel divinum mandatum cum sudore perficiendum repudiemus. Superat vero voluptatem et voluptatis doctores inimicos, qui mandatum Dei sapit, docente Deo, ita ut in aeternum illud profiteri possit; voluptas contra fluxa et caduca. Quapropter Deo hymnis gratias ageas, ait: Sapere me fecisti mandatum tuum, ex quo etiam super inimicos meos factus sum.

Vers. 105. Lucerna erat lex iis qui, nondum B orto sole justitiae, in nocte incedebant. Vera autem lux non lucerna est, sed sol illuminans eos quibus nox processit, appropinquante die quo honeste ambulant²⁵.

Vers. 106. Quod sibi velit illud, « Juravi, » inquirendum. Statuit testamentum electis suis, et hoc testamentum a Deo statutum suscepit fidelis. Atqui velut sacramento obligatur in Deum fidelis qui traditum a Deo testamentum admisit. Nam testamentum suscipiendo, Deo velut pacto promissimus nos judicia justitiae ejus custodituros et servaturos. Statuo ista in anima mea, et hoc facto, contingit mihi quod Salomon in Proverbiis dixit: « Cogitationes justorum, judicia²⁶. » Hæc autem sunt justitiae Dei judicia, quæ olim facta sunt cum illa in memetipso juravi et statui. Hic vero statuere, nil aliud est præter firmiter definire. Et « jurare, » non jurare Deum, sed hoc sibi immutabiliter proponere, et fideliter servare: opus jusjurandi possum facere.

Vers. 125. Nemo servus peccati servus Dei est. Qui enim Deo inservit, et opera affectusque suos juxta Dei verbum informat, hic merito dicet: « Servus tuus sum ego. » Talis cum sit propheta, præmium servitutis exposcit, « Da mihi intellectum. » Est enim intellectus quem Deus largitur, qui apud Deum velut in ærario deponitur; nam « Spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus²⁷, » et cætera bonorum dona.

Vers. 126. « Tempus faciendi, » hoc est gentes ad Pominum convertendi. Dissipavit enim legem ille Israel. Nondum enim erat tempus, quo Dominus venturus erat, quandiu legem Dei non dissipavere Judæi; quod declarat hic propheta Spiritu edoctus, quod prædicet etiam Isaias, et idem explicat Apostolus. Ea verba Isaiæ: « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi²⁸. » Apostolus autem hunc locum proferens adit: « Ecce nunc tempus acce-

κατὰ τοὺς ἐτησίους κύκλους, οὐκ ἐξισταμένης τῆς ἡμέρας, οὐδὲ πώποτε ἤς ἔχει πρὸς νύκτα διατάξας κατὰ τε ἰσότητα καὶ ἀνίστητα.

Στ. λη'. Οἱ ἐπικείμενοι ἐχθροὶ ἀόρατοι περιώνται διὰ πάσης σπουδῆς εἰς τὸ προτιμῆν ἡβονὴν ἀγαθῆν με, δι' ἣς ἡβονῆς συμβαίνει πρὸς πάντα τρόπον δυσχερῶς ἔχειν, ὡς καὶ τὴν θεϊαν ἐντολὴν σὺν ἰδρώτι κατορθουμένην παραιτῆσθαι· κρείττων ἔ γίνεται τῆς ἡβονῆς, καὶ τῶν προσθευόντων αὐτὴν ἐχθρῶν, ὃ τὴν Θεοῦ ἐντολὴν σοφισζόμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὥστε εἰς αἰῶνα αὐτὴν ἔχειν, ὁμολογήσας τῆς πρὸς ἄλλῃον ἀσῆς καὶ προσκαίρου ἡβονῆς. Αὐτὸ τῷ Θεῷ εὐχαριστικῶς ὁμῶν ἐρεῖ· Ἐσόφισάς μοι τὴν ἐντολὴν σου, ἐξ οὗ καὶ ὑπὲρ τοὺς ἐχθρούς μου γένημαι.

Στ. ρε'. Δύσχος ὁ νόμος ἐστὶ τοῖς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐν νυκτὶ βαδίζουσα, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός οὐ λύχνου ἔντος, ἀλλ' ἡλίου φωτίζοντος ἐκείνους, οἳ προέκοψαν ἢ νύξ· ἐγγισσῆς τῆς ἡμέρας εὐσχημένως περιπατεῖν ἔστιν.

Στ. ρς'. Τί ποιεῖ ἀνάθεο τὸ « Ὄμωσα (13), » ζητήτων. Διέθετο διαθήκην πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ, καὶ ταύτην τὴν διαθήκην διαθεμένου τοῦ Θεοῦ ἐπιστεύων παρεδέξατο. Καὶ οἷον ὄρκος ἐστὶν μεταφ' τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ πιστεύοντος τῇ τῆς διαθήκης πρὸς Θεοῦ παραδοχῇ· συνθήκας γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπισησάμεθα, παραδεξάμενοι αὐτοῦ τὴν διαθήκην, ὡς τηρῆσαι καὶ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ἰσθημι ἐξ αὐτὰ ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ· ὅταν αὐτὰ στήσω, γίνεται μοι ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Ἰωλομῶντι ἐν Παρανομίαις, « Λογισμοὶ δικαίων, κρίματα. » Ἐκεῖνα τὰ κρίματά ἐστι τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τότε γενόμενα, ὅτε ὠμωσα καὶ ἔσθησα αὐτὰ ἐν ἐμαυτῷ· τὸ δὲ στήσαι ἐνεαῦθα, τὸ βεβαίως ὄρσαι δηλοῖ. Καὶ τὸ « ὁμῶσαι » οὐ τὸ Θεὸν ὁμῶσαι, ἀλλὰ τὸ ἀμεταθέτως τοῦτο προθέσθαι καὶ ἀπαράδατον φυλάττειν· τὸ ἔργον τοῦ ὄρκου δίνεμαι ποιεῖν.

Στ. ρε'. Οὐδεὶς δοῦλος τῆς ἀμαρτίας· δοῦλός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δουλεύων, ἐν πάσῃ πράξει καὶ διανοήσει ποιῶν πάντα κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ, οὗτος λέγεται· « Δοῦλός σου εἰμι ἐγώ. » Τοιοῦτος ὢν ὁ προφήτης ἀξιοῖ μισθὸν λαβεῖν τῆς δουλείας, τὸ, « Συνέτισόν με. » Ἔστι γὰρ σύνεσις διδομένη ἀπὸ Θεοῦ, ἢ ἀποκείται παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς ἐν θησαυροφυλακίᾳ· « Πνεῦμα » γὰρ, φησὶ, « σοφίας καὶ συνέσεως, » καὶ τὰ ἐξῆς τῶν ἀγαθῶν τὰ χαρίσματα.

Στ. ρς'. Ἄντι τοῦ « Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κινρίφ » τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Διεσκέδασε γὰρ τὸν νόμον ὁ Ἰσραὴλ ἐκεῖνος. Οὕτω γὰρ ἦν καιρὸς αἰῶνι τῆς ἐπιδημίας, ὅσον ἐκεῖνοι οὐκ ἤσαν διασκεδάσαντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· ὡς προφήτης οὖν Ἠνὴμαίη φησὶν περὶ τούτου τοῦ καιροῦ· καὶ Ἡσαίας προφητεύει, καὶ ὁ Ἀπόστολος διηγείται. Ἡσαίας μὲν οὕτω λέγει· « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήθησά σοι. » Καὶ ὁ Ἀπόστο-

²⁵ Rom. xiii, 12, 13. ²⁶ Prov. xii, 5. ²⁷ Isa. xi, 2. ²⁸ Isa. xlix, 8.

(13) Sic iterum infra et alibi. Frequens apud Alexandrinos mutatio o in ω. Edit.

λος δὲ τὸ ῥητὸν ἐκθέμενος, ἐπιφέρει: « Ἰδοὺ νῦν ἄ
καίρως εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. »
Ὅτε καιρὸς γέγονε τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, δια-
σκεδασθέντος τοῦ νόμου ὑπὸ τῶν παραλαβόντων
αὐτόν.

Στ. ρκζ'. Τελειωτέρου ἐστὶν τὸ ποιεῖν μετὰ τοῦ
ἀγαπᾶν ἀτελειωτέρου δὲ ποιεῖν μὲν, οὐ μετὰ τοῦ
ἀγαπᾶν δέ. Τῶν δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τιμιώτατον δο-
κεῖ εἶναι χρυσός. Παρακειμένου γοῦν πλούτου παν-
τός καὶ ἐντολῆς σου, οὐχ οὕτως ἐνορῶ τῷ πλού-
τῳ, ὡς τῇ ἐντολῇ σου. — Ταῦτα συνάδει τῷ « Ἀγα-
θὸν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυ-
σίου καὶ ἀργυρίου » καὶ τῷ « Λάβετε παιδείαν καὶ
μὴ ἀργύριον· καὶ γινώσιν ὑπὲρ χρυσοῦ δεδοκι-
μασμένου· κρείσσον γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν· πᾶν
δὲ τίμιον οὐκ ἄξιόν ἐστιν. »

Στ. ρλζ'. Διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐστὶν ἡ κρίσις σου.
Ἐπεὶ δίκαιος ὢν, κατὰ τοὺς τῆς δικαιοσύνης κανό-
νας, εὐθυτάτους ὄντας, κρίνεις πάντας τοὺς δεξαμέ-
νους τὰ κρίματά σου.

Στ. ρλη'. Αἱ γὰρ θεῖαι σου Γραφαί, ἅς ἀνθρώποις
ἐνετείλω, οὐχ αἱ καιναὶ μόναι, ἀλλὰ καὶ παλαιαί, δι-
καιοῦναι κατὰ τὰ ἠθικὰ τυγχάνουσαι, τουτέστιν
ἠκριθωμέναι· ἦν ἂν ἐνετείλω ἡμῖν ποιεῖν κρί-
ματα, ὅπως κρινώμεν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸν μι-
κρὸν κρίμα δίκαιον κρίναι ὑποτιθεῖσαι καὶ εἰς πᾶ-
σαν εὐθύτητα ἐμβιδάζουσαι, ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη
εἰσίν.

Στ. ρμδ'. Ἄ δέδωκάς μοι μαρτύρια, οὐ πρός
ὀλίγον ὄντα ὠφέλιμα, ἐ δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα·
τυγχάνουσιν, δικαιούντα τὸν διαθέσει συνεγγίζοντα
αὐτοῖς.

Στ. ρνβ'. Ἐθεμελιώθη τὰ μαρτύρια ἀπὸ τοῦ
Θεοῦ ὡς μηδένα δύνασθαι ζῆσαι, εἰ ἀνατρέψεται αὐ-
τά. Ὁ γὰρ ὁὸς Λόγος σοφία, καὶ Υἱὸς σου τυγχάνων,
θεμέλιος αὐτῶν ὑπάρχων· διὸ καὶ περιστὰς τὸ ἀκατα-
μάχητον καὶ ἀκαθαίρετον αὐτῶν, ἔφη· Οἱ λόγοι μου
οὐ μὴ παρελεύσονται, κἂν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρ-
έρχονται.

Στ. ρεα'. Διττὴ ἐστὶν ἡ δειλία, ἡ μὲν ἄλογος περὶ
τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς καταγινόμενη, ἡ δὲ λο-
γικὴ περὶ τὴν καρδίαν συνισταμένη καὶ τὴν νόσιν,
οὐκ ἀνευ λόγου· καὶ τάχα ἡ αὐτὴ τῷ θεῷ φόβῳ τυγ-
χάνει ἡ δύναται.

Στ. ρεγ'. Σχεδὸν ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκεῖνοι δ
μὲν βδελύσσονται νῦν νεκρὸν καὶ σῶμα ἀνθρώπου
νεκρὸν, ὡς καταλαβώτην καὶ γαλῆν· ἐγὼ δὲ τὸ ἄξιον
τοῦ βδελυγμοῦ. Τίς ὄφελος ἐκ τοῦ ἐκεῖνα βδελύξα-
σθαι; « Ἀδικίαν βδελυξάμεν »· μεγάλην ὠφέλειαν παρ-
έχει τῷ βδελυξαμένῳ· Ἐγὼ ἐ τὸν νόμον σου ἠγάπησα,·
οὐχ ὡς ἐκεῖνοι ἔλκοντες αὐτόν ἐπὶ τὰ γῆινα, καὶ
κατασπώντες αὐτόν ἐπὶ τὰ κάτω πράγματα. Ἡμεῖς
γὰρ ὡς συναγεθέντες (14-15) Χριστῷ, τὸ ἄνω ζητοῦ-
μεν, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ πνευματικῶς τὸν νόμον
νοοῦμεν.

Στ. ρσ'. Παρακαλεῖ τοιαύτην εἶναι « τὴν ἀξίωσιν, »

⁴² II Cor. vi, 2. ⁴³ supra vers. 72. ⁴⁴ Prov. viii, 10.

(14-15) Legendum videtur συναγεθέντες (conresuscitati). EDIT.
PATROL. GR. XXXIX.

ptabile, ecce nunc dies salutis ⁴². » Venerat scilicet
tempus faciendi Domino, cum dissipasset legem
iniqui.

VERS. 127. Viri est perfectioris, facere et diligere si-
mul; minus perfecti viri, facere non diligendo. Nihil
videtur in mundo pretiosius auro. Quodsi autem ex
una parte divitias omnes, et ex altera mandata tua
proponerent, in mandata tua irruerem potius quam
in divitias. — Hæc consentiunt cum illo: « Bona
mihi lex oris tui, super millia auri et argenti ⁴³; »
et cum illo: « Accipite disciplinam et non argen-
tum, et scientiam super aurum probatum; melior
enim sapientia lapidibus pretiosis; omne autem
B pretiosum non est ea dignum ⁴⁴. »

VERS. 137. Qua de causa recta quoque judicia
tua. Quia justus, juxta justitiæ leges rectissimus
judicabis omnes quicunque judicia tua suscepe-
rint.

VERS. 138. Nam divinæ Scripturæ tuæ, quas
hominibus mandasti, non novæ tantum sed et ve-
teres, justitiæ sunt rectis moribus congruentes, hoc
est probatæ: mandasti nobis judicia facere, ut ju-
dicemus juxta legem; nam ad vel minimum juste
judicandum, et ad omnem æquitatem requiruntur
veritas et justitia.

VERS. 144. « Testimonia, » quæ dedisti mihi,
non parvi sunt momenti, sed « justitia in æter-
num, » justificantia eos qui ipsis affectu adhæ-
rent.

VERS. 152. Deus fundavit testimonia sua, ita ut
nemo vivere posset, si laberentur; nam Verbum tuum
sapientia, et Filius tuus cum sit, fundamentum
eorum. Qua de causa declarans quam inexpugna-
bilia et quam invicta illa sint, ait: Verba mea
non transibunt, licet cælum et terra transeant.

VERS. 161. Duplex est formido; alia quidem
cæca affectus animæ vehementius permovet, alia
autem rationi consentanea cor et mentem invadit;
hæc forte a Dei timore non alia.

VERS. 163. Hæc fere dicere intendit: Illi qui-
dem mortuum nunc abominantur, et corpus ho-
minis mortui ut stellionem et mustelam respiciunt,
ego autem quod abominatione dignum. Quid autem
prodest illa abominari? « Injustitiam abominatus
sum; » multum prodest. Nam « Ego legem tuam
dilexi, » dum illi eam ad terram deprimerent, et
non nisi terrestria saperent. Nos autem cum Chri-
sto consurgentes coelestia quærimus, non terrena;
et spiritualiter legem cogitamus.

VERS. 170. Optat talem esse « postulationem, »

probatam et acceptam et inexpugnabilem, ita ut A
intret in conspectum Domini. Cognoscam autem
quod intravit in conspectum tuum postulatio mea, si
eripiar a te secundum verbum tuum, et postulatio-
nem meam et sapientiam. Qui enim cupidita-
tes quasque superavit, et quam longissime ab
impiis sermonibus et operibus recessit, ereptus est
a Deo secundum eloquium ejus. Loco illius « pos-
tulatio mea, » legitur apud Aquilam, « oratio mea, »
et apud Symmachum « supplicatio mea. » Duo igitur
poscit, ut divina eloquia intelligat, et e miseris
vitæ liberetur ac eximatur, quod et nobis necessa-
rium.

VERS. 171. Eructare solent qui satiati sunt.
Nam cum repleti fuerimus, cibum eructamus quem
cepimus. Loquitur igitur hic divinus sermo de B
spirituali cibo; nam Verbum ait se panem esse:
« Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi ».
Qui manducat hunc panem vivet in æternum ».
Dicit etiam se carnes habere: « Qui manducat
meam carnem habet vitam in se: caro enim mea
vere est cibus ».
« Quod si igitur hoc pane et hac
carne fuerimus satiati, eructabimus hymnum. Ali-
quando etiam eructaverunt vota; eadem enim per
vota fieri declaravit. « Cum docueris me justifica-
tiones tuas. » Nisi enim justificationes tuas edis-
cam, talem ructum eructare nequeo. — Cum justi-
ficationes tuas perficiam et clarius perspiciam,
tunc labiis animæ meæ gratum tibi hymnum pro-
feram. Ructus autem sane Dei laudes, animæ ci-
bus factæ, plenissima Dei scientia.

VERS. 172. Varia mandata tua, de diversis virtu-
tibus prolata, unum sunt omnia. Ita autem inter
se variæ virtutes intima societate conjunguntur, ut
unam perfecte habentem omnes habere proficere.
Labia animæ meæ pronuntiabunt eloquium tuum:
pronuntiant vero absolute de justitia eloquium,
non voce tantum, sed operibus etiam et affectibus
juxta rectum eloquium institutis.

VERS. 175. Quando judiciorum tuorum memor
illisque adhærens mortem effugio peccato immi-
nentem. Jam non peccans, sed opera perficiens D
quibus anima vivit et grate te laudat, dicit: Præbe
ei vitam æternam.

PSALMUS CXIX.

VERS. 1. Notandum in Jerusalem templum qui-
nidenos gradus habuisse, et quoque in gradu, dum
ascendebant, stantes canebant versum quibus can-
tandi munus demandatum erat. Unde factum est

» Joan. vi, 41. » ibid. 59. » ibid. 55, 56.

(16) An πλειότητα in sensu *nimietatis*? EDIT.

(17) Huc usque (post A. Vat. 1789, qui desinebat
in ps. 50, v. 6, apud nos p. 236) codex B. Vat. 1682
cujus pars posterior est cod. 1683. Exis sumimus
ex codice C, id est Vat. reg. 40, et ex cod.

δοκιμον και βέβαιον και ἀκάταγωνιστον, ὥστε eis-
ελθεῖν ἐνώπιον Κυρίου. Γνώσομαι δὲ εἰ εἰσελθεῖ
ἐνώπιόν σου τὸ ἀξίωμα μου, ρυθειῆν ὑπὸ σοῦ κατὰ
τὸν λόγον και τὸ ἀξίωμα μου και τὴν σοφίαν. Ὁ γὰρ
ἀνώτερος πάντων παθῶν γεγονώς, και μακρὰν ἔτι
μάλιστα λόγων και τῶν ἀπ' ἀλογίας ἐνεργουμένων
κακιῶν χωρίσας, ἐβρύσθη ὑπὸ Θεοῦ, κατὰ τὸ λόγον
αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « τὸ ἀξίωμα μου, » ὁ μὲν
Ἀκύλας, « δέησίς μου, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « ἱκεσία
μου, » εἰρήκασιν. Δύο δὲ οὖν αἰτεῖ, τὴν σύνεσιν
τῶν ἱερῶν λογίων, και τὴν ἀπαλλαγὴν και ἐλευθε-
ρίαν τὸν ἐν τῷ βίῳ κακῶν, ὃ δὴ και ἡμῖν ἀναγ-
καίον.

Στ. ροα'. Ἡ ἐρυγὴ ὡς ἐπίπαν γίνεται τοῖς κω-
ρεσμένοις. Πληρωθέντες γὰρ οὕτως ἐρευγόμεθα τὴν
ποιότητα (16) τῆς τροφῆς ἣν εἰλήφραμεν. Οἶδεν οὖν ὁ
θεῖος λόγος πνευματικὴν τροφήν αὐτοῖς γούν ὁ λό-
γος φησὶν ἄρτος εἶναι: « Ἐγὼ » γὰρ « εἰμι ὁ ἄρτος
ὁ ζῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ φαγὼν τούτου τὸν
ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ φησὶν ὁ λόγος
ἔχειν σάρκα, ἐν τῷ, « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα,
ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ
βρῶσις. » Ἐὰν οὖν κορεσθῶμεν τούτου τοῦ ἄρτου
τοῦ Λόγου, ἐρευγόμεθα ὕμνον. Ποτὲ δὲ ἐξηρεῦσαν
εὐχαί: τὸ γὰρ αὐτὸ γενέσθαι ἐπηγάγεν και διὰ τῶν
εὐχῶν. « Ὅταν διδάξῃς με τὰ δικαιώματά σου. »
Ἐὰν μὴ διδαχθῶ τὰ δικαιώματά σου, τοιαύτην ἐρυ-
γὴν ἐξερεῦσασθαι οὐ δύναμαι. — Ἐκ τοῦ ἐνεργῆ-
σθαι και τρανώς ἐγγυᾶσθαι μοι αὐτά, εὐχάριστον
C προσγιγόμενον ὕμνον σοι προσενέγκωμαι ἐκ χειλέων
μου τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐρυγὴ ὁμολογία Θεῷ
δηλονότι ἡ γινόμενη ψυχῆς τροφή, πληρεστάτη θε-
λογία τυγχάνει.

Στ. ροβ'. Αἱ διάφοροι ἐντολαὶ σου, προστάξεις ὑ-
σαι τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν, ἐν πάσαις τυγχάνουσιν. Ἡ
και καθόλου γενικὴ ἡ ἀρετὴ τῶ ἀντακλουθεῖν εἰς
ἰδικὰς ἀρετὰς, ὡς τὸν μίαν τελείως ἔχοντα, πάρος
ἔχειν φθέγγομαι. Τοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου χεῖλεσιν
μου τὸ λόγιόν σου φθέγγεται δὲ κυρίως τὸν περί-
της δικαιοσύνης λόγον, οὐχ ὁ φωνῆ μόνῃ αὐτὸ προ-
φέρων, ἀλλὰ και ἔργοις και προθέσει πρακτικῇ τῇ
κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον εὐθυνομένην.

Στ. ροε'. Ἐπειπερ τῶν κριμάτων μνημονεύων
και ἐξεχόμενος κλινῶ τὸν ἐπόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ ἐπι-
D νατον οὐδὲ ἄλλως ἀμαρτάνων, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐπιτα-
οῖς ἀκολουθεῖ τὸ ζῆσθαι τὴν ψυχὴν, και εἰσεῖσαι
σε εὐχαριστοῦσαν, ἔφη, Παράσχεσ αὐτῇ ἀθάνατον
ζωὴν (17).

Στ. α'. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ναὸς
ἀναβαθμούς εἶχεν δεκαπέντε, και ἐφ' ἕκαστον αὐτῶν
ἐν τῷ ἀναβαίνειν εἰς αὐτὸν ἐσπηκότες οἱ εἰς τὸ
ὄμνεῖν τεταγμένοι ψῆθον ἔλεγον. Διὸ και συνῆθη εἰς

D, seu Vat. 754; denique ex cod. E, Vat. 1683, et
prædiximus. Ex aliis quoque codicibus sperari
poterant Didymi reliquiæ; sed nos habentem
MAI. — Legendum videtur ἀθάνατον ζωὴν. EDIT.

ἀριθμους (18) ᾠδῆς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείται δὲ ἡ περὶ τῶν ᾠδῶν καὶ τῶν λεγόντων αὐτάς ἐφ' ἐκάστου τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ναοῦ διάταξις· ἐν ταῖς Παρλιειομέναις. Νοήσεις δὲ καὶν εἶναι Θεοῦ ἄγιον νοητὸν ἅμα καὶ πνευματικὸν, τὴν Θεοῦ οὐσίαν.

PSALMUS CXXI.

Στ. δ. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ δι' αὐτῶν τῶν οικητόρων εἶναι τὴν ἔνωσιν, λέγων· « Ἐκεῖ ἀνέθησαν αἱ φυλαὶ, φυλαὶ Κυρίου· » οὐχ ὅτι τείχη περιβάλλοντο, διὰ τοῦτο ἠνώθησαν, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν « μαρτύριον μὲν (19) τῷ Ἰσραὴλ, » τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τὴν θάυμασιαν ἐπαγγελίαν, ἐξομολόγησις χαρίτων ὀφείλεται παρὰ τῶν ἐνεργουμένων. Θρόνους τε τοῦ οἴκου Δαυὶδ ἰδρυνθῆναι ἐπ' αὐτῆς φησιν, ἐπεὶ καὶ βασιλείαν τῶν πάντων ὁ Δαυὶδ προφητεύει. Καὶ ἡ βασιλεία Δαυὶδ ἀνορθοῦται χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὃς τοῖς δώδεκα ἔδωκεν ἀποστόλους τὸ ἐπὶ δώδεκα θρόνοις καθεζομένους κρίνειν τὸν Ἰσραὴλ.

Στ. ζ. Τὸ δὲ « ἐν τῇ δυναστείᾳ σου, » διὰ τὸ δυνατῶς αὐτὴν βασιλεύειν καθελούσαν ἅπαντα δυσμενῆ. Οἱ μεγάλοι δὲ πύργοι λέγονται πυργόβαρῆς ἐν τοῖς τείχεσι κατασκοπῆς χάριν τῶν ἐπιόντων γινόμενοι. Βάρῆς ἐπιχωριῶς λέγονται παρὰ Σύροις αἱ μεγάλαι οἰκίαι· δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων, οἱ διὰ πολιτείας ὕψος καὶ θεωρίας μὴ μόνον σκοποῦντες τοὺς ἐπὶ πόλεμον ἐρχομένους ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ βάλλειν ἐξ ὕψους τοῖς ἐλέγχοις δυνάμενοι.

PSALMUS CXXIV.

Στ. α'. Ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων ἀσειστόν τε καὶ ἀμετακίνητον ὄρος. Ἄσειστοι δὲ καὶ οἱ τούτου καθ' ὁμοίτητα μιμηταί. Κατὰ τὸν αἰσθητὸν, πᾶν ὄρος ἀκίνητον· περὶ ἐκείνου νῦν ὁ λόγος, περὶ οὗ τὸ Πνεῦμα τῷ προφήτῃ φησὶν· « Ἐπ' ὄρος ὕψηλόν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἡ μὲν γὰρ σκοπευτικῆ τῶν ἀγαθῶν Ἐκκλησία Σιών· ἐρμηνεύεται γὰρ σκοπευτήριον ὕψηλόν τῆς οὐρανόθεν Σιών· περὶ οὗ τὸ, « Προσεληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ. » Μακάριον τοίνυν ἐπὶ Θεὸν πεποιθῆναι, κατὰ τὸ, « Πεποιθὼς ἔση ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀναβιθῆναι ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » δηλαδὴ τῆς τῶν ζώντων καὶ πραέων. Ἀρχὴ γὰρ ἡ εἰς Θεὸν πεποιθῆσις τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀναβάσεως. Λέγει δὲ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱερουσαλήμ ἡ Γραφή, ὡς τό· « Φωτίζου, ἡ νέα Ἱερουσαλήμ οἰκοδομουμένη. » Ἦν λέγεται κατοικεῖν ὁ τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονῶν, εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σαλευόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης οἰκήσεως, ἃ δεῖ φρονῶν τε καὶ πράττων. Ἀλλ' οὐδὲ τεθνήξῃ τὸν εἰς Θεὸν ἔρωτα αὐτῶν (20), καὶ τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν πρόθυμον ἔχων, οὐ σαλευθήσεται, λαβὼν ἐκ ταύτης τὸν ἀβραβῶνα τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὁ δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐνδεῆς πόθου καὶ τῆς προσοχῆς διὰ βραθυμίαν μετακινήθησεται τῆς ἀσκήσεως. Διὸ φησιν ἐν Παροιμίαις, « Δίκαιος εἰς τὸν αἰῶνα οὐκ ἐνδῶσει. »

Στ. β'. Ὅρη τὰ ὕψηλά τῆς ἀληθείας δόγματα, θε-
 48 Isa. 21, 9. 49 Hebr. xii, 22. 50 Prov. x, 30.

(18) Lege Ἰσραήλους nisi mavis mutationem i in ei ad Alexandrinam dialectum referre. EDIT.
 (19) Sic, nec ulla satis probabilis conjectura mihi suppetit. Certe verbum cum activa significa-

A ut carmina tot versus haberent, quot gradus templum : reperiuntur in Paralipomenon libris, quæ de canticis in quoque templi gradu decantandis constituta fuerant. Templum sanctum Dei puta spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

VERS. 4. Declarat ipsos incolas uniendo esse, dicens : « Illuc ascenderunt tribus, tribus Domini. » Uniti sunt, non quod moenia habent, sed quia ipsi « testimonium Israel » adepti sunt veritatem, scilicet mirabilem repromissionem ; gratiarum confessio sanctis exsolvenda. Sedes domus David dicit super ipsam fuisse fundatas, cum Daniel regnum omnium ipse prænuntiat. Regnum David restitutum est gratia Christi, qui constituit duodecim apostolos, ut super duodecim sedes sedentes, judicarent Israel.

VERS. 7. « In virtute tua, » quia fortiter regnet Jerusalem, hostibus omnibus devictis. Magnæ turre dicuntur « turre munitæ » in moenibus ad speculandum constitutæ. Munitiones vocantur apud Syros maguæ domus. Indicantur autem his verbis qui vitæ altitudine et contemplationis non solum hostes ad bellum venientes considerant, sed etiam ex alto eos telis repellere possunt.

VERS. 1. Divinorum eloquiorum mons immotus et immutabilis ; immoti etiam qui hujus similitudinem imitatione referunt. Quodsi proprie hæc intelligeres, omnis mons immutabilis. De illo autem monte hic quæstio, de quo Spiritus prophetæ dixit : « Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion 48. » Nam speculatrix bonorum Ecclesia Sion. Interpretatur « specula excelsa » cœlestis Sion ; de qua : « Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem 49. » Beatum igitur in Deo confidere, juxta illud : « Confides in Domino, et ascendes ad bona terræ, » terræ viventium profecto et mitium. Nam qui confidunt in Deo, cœperunt ad terram ascendere ; Jerusalem designat in Scriptura Ecclesiam, ut in illo : « Illuminare, nova Jerusalem ædificata. » In qua habitare dicitur qui Ecclesie doctrinas unice profitetur, in æternum ex hac sede non commovendus, dummodo pie sapiat et agat. Quin, non morietur qui amore in Deum, et ardenti in bonum studio incenditur, non commovebitur, ita pignus vitæ æternæ adeptus. Qui autem bonum nec desiderat nec affectat, hic propter desidiâ disciplinâ destituetur. Unde ait in Proverbiis, « Jusus in æternum non mutabit 50. »

VERS. 2. Montes sunt sublimes veritatis doctrinæ,

tione desideratur loco μαρτύριον μὲν. An μαρτυροῦμεν? Videant doctiores. IDEM.
 (20) Αὐτῶν. Sic. Infra τὴν ... πρόθυμον sine domino ad quod hæc referas. IDEM.

et caput alterius anguli, Ecclesiae videlicet quæ ex gentibus; nec aliud nobis majus donum Christus largitus est.

VERS. 23. Symmachus autem: « A Domino, » inquit, « factum est hoc; et illud incredibile nobis. » Vere quidem illud incredibile et omni admiratione dignum. Quis enim unquam potuisset credere Filium Dei a principibus pristini sui populi rejiciendum fore, et ab hominibus apud eos ædificandis reprobandum, ipsum autem ducem futurum et caput alienigenarum et externarum gentium, tandiu dæmoniacis erroribus deceptarum? — Et paulo post: « Et mirabilis est in oculis nostris, » nempe angulus ille. — Et paulo post: Hunc lapidem novit etiam beatus Daniel ⁹⁹ sine manibus abscissum, et didicit cum incommunicabilem esse Virginis filium.

VERS. 26. Hanc quoque vocem de Christo prædicari contenderunt evangelistæ. Ipse enim vere est qui cum auctoritate et in nomine Domini venit; omnes autem sancti viri et angeli qui antea venerunt, servos Dei se esse profitebantur. Profecto, « Hæc dicit Dominus, » aiebat quisque, et hisce verbis alloquuntur angeli quem accedunt: « Dominus misit me. » Ille vero: « Benedictus qui venit in nomine Domini⁹⁸. » — Et rursus: Recte dicitur « qui venit » et non « qui jam venit. » Semper enim venit et accedit ad hominum genus, licet hoc non carne fiat. Non movetur Dominus veniendo, nec de loco in alium transit, nam immobilis ipse et immutabilis, et cælum terramque divina sua præsentia replet; nos autem illi appropinquamus habitu atque dispositione, vel ab illo elongamur. — « De domo Domini, » de sinu Patris egreditur qui venit.

VERS. 27. Venit enim non de loco in locum transeundo, sed illucendo, cum prius non apparet: quippe qui invisibilis cum esset, invisibilis imago Dei, formam servi accepit, et Verbum caro factum est ut videretur, et ita apparens hoc conspectu nos ad gloriam ejus contemplandam perduceret, « Gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenam gratiæ et veritatis⁹⁸. »

VERS. 28. Glorificabo te, celebrabo te, narrando mirabilia quæ mihi fecisti; nam exaltasti me, et virtutem fecisti, ita ut non morerer, sed viverem ad annuntianda opera tua.

VERS. 29. Mire igitur cum expertum habeo quanta sit misericordia tua et quanta bonitas tua, cæteros exhortans dico: « Constemini Domino, quia in sæculum misericordia ejus. »

PSALMUS CXVIII.

VERS. 1. Qui, extincto omni malo studio, per bona opera et rectam mentem Deo appropinquant. Recte autem beatos declarat « qui ambulavit, » non vero qui ambulaverunt.

⁹⁸ Dan. II, 45. ⁹⁹ Math. XXI, 9. ⁹⁸ Joan. I, 14.

(98) Legendum, ut videtur, ἀόρατος τῷ εἶναι εἰκῶν Θεοῦ ἀόρατου. EDIT.

ἀποδοκίμασαν· ὁ δὲ γέγονεν ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ γενιᾶς ἐτέρας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ γέγονε παρὰ Χριστοῦ ὄψρον αὐτῆ μάλιστα καὶ χαρισμένον.

Στ. κγ'. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « Παρὰ Κυρίου, » φησὶν, « ἐγένετο τοῦτο, καὶ αὐτὸ παράδοξον ἡμῖν. » Παράδοξον γὰρ ἀληθῶς καὶ ἐπέκεινα παντὸς θαύματος ἦν. Οὐδεὶς μηδεπώποτε τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀποβλήθηναι μὲν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς οἰκοδόμων ἀποδοκίμασθῆναι, ἀρχηγὸν δὲ γενέσθαι καὶ κεφαλὴν τῶν ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τῶν πάλαι κλάνας δαιμονιακῆς οἰκειωμένων. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ αὕτη ἐστὶ θουμασθῆν ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, » δηλαδὴ προλεχθεῖσα γενιᾶ. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτον εἶδεν τὸν λῆθον καὶ ὁ μακάριος Δανιὴλ τμηθέντα ἀνευ χειρῶν, τὸν ἀκοινῶνητον τῆς Παρθένου διδασκόμενος τόκον.

Στ. κδ'. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν οἱ εὐαγγελιστῆαι περὶ Χριστοῦ προφητεῖαν εἶναι ἐξεδήφασιν. Αὐτὸς γὰρ ἀληθῶς ἐστὶν ὁ αὐθεντικῶς καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀνδρῶν ὄμοῦ καὶ ἀγγέλων ἐληλυθότων, ὡς Κυρίου δούλων. Ἀμείλει, « Τὰδε λέγει Κύριος, » ἕκαστος ἐφη· καὶ ἕκαστος τῶν ἀγγέλων φησὶν, πρὸς δὲ ἔρχεται· « Ὁ Κύριος ἀπέστειλέ με. » Ἄλλ' αὐτὸς· « Ὁ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, εὐλογημένος » ἐστὶ. — Καὶ πάλιν· Εὐ δὲ καὶ τὸ εἶπεῖν ὁ ἐρχόμενος, « ἄλλ' οὐχ ὁ ἐλθὼν. » Ἄει γὰρ ἔρχεται καὶ ἐπιδημεῖ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, εἰ καὶ μὴ διὰ σαρκός. Οὐ κινούμενος, οὐ μεταβαίνων αὐτὸς (ἄκρεπτος γὰρ καὶ ἀναλλοίωτος καὶ πληρῶν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν θεῖῃ παρουσίᾳ), ἡμῶν δὲ σχέσει καὶ διαθέσει ἐγγιζόντων αὐτῷ, ἢ μακρυνόμενων αὐτοῦ. — Ἐξ οὐκου Κυρίου, τῶν κόλπων τῶν πατρικῶν ἐστὶν ὁ ἐρχόμενος.

Στ. κε'. Τὸ γὰρ ἐλθεῖν αὐτὸν, οὐ τόπον ἐστὶν ἀμείψαι, ἀλλ' ἐπιφανῆναι, πρότερον οὐχ ὀρώμενον· ὑπάρχων γὰρ ἀόρατος τὸ εἶναι (98), εἰκῶν Θεοῦ ἀόρατου, μορφήν δούλου λαβὼν καὶ γενόμενος λέγος σὰρξ ὤφθη, ἵν' οὕτω φανεῖς χειραγωγῆσθαι διὰ ταύτης τῆς κατανοήσεως εἰς τὸ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καταθέασθαι, « Δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »

Στ. κη'. Δοξολογῶν, θεολογῶν σε λέγω, & εἰς ἐπὶ πεποιήκας θαυμάσια· ὕψωσας γὰρ με, καὶ πεποιήκας δύναμιν, ὡς μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζήσαντά με διηγῆσασθαι τὰ ἔργα σου.

Στ. κθ'. Πέρα (99) τοιγαροῦν μαθῶν σου τὸ πάλαι ἔλεος καὶ τὴν ἀγαθότητα, καὶ ἄλλους προτέρους λόγους λέγω, « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

Στ. α'. Πάσης σπουδῆς ἀποστάντες, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ φρονήματος ὀρθοῦ ἐγγιζόντες αὐτῷ· εὐ δὲ τὸ μακαρίζειν οὐ τοὺς πορευθέντας, ἀλλὰ « τοὺς πορευομένους. »

(99) Lege πείρα. Id.

Στ. γ. Ἐμφαίνει τὸ μηδεπώποτε αὐτοὺς πεπειρά-
σθαι τοῦ θεοῦ νόμου, ὡς περὶ αὐτῶν εἶναι τὸ· « Ὅσοι
ἀνόμως ἤμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. » Οὗτοι
δὲ εἰσιν οἱ μηδέποτε θείας διδασκαλίας ἀκηκόετες.
Οἱ γὰρ μετὰ τὸ ταύτης μνησθῆναι πταίσαντες ἐν
νόμῳ ἡμαρτηκέναι, καὶ παραβάται αὐτοῦ λέγον-
ται.

Στ. δ. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος
ἐργαζόμενος τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὖ-
τος νενόησε τὸν προκειμένον στίχον.

Στ. ε. Οὐ γὰρ ἄλλως τὰ δικαιώματα σου φυλάξω,
ἐὰν μὴ κατευθυνθῆσαν ὑπὸ σοῦ αἱ ὁδοὶ μου. Τίνα
ἄν τὰ δικαιώματα ταῦτα; « Ἄ παραθήσεις ἐνώπιον
τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ; Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραῖον, ἐξ ἑτη
σουλεύσει σοι, τῷ δὲ ἐβδόμῳ ἐξαποστειλεῖς αὐτὸν
ἐλεύθερον, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Καὶ μετ' ὀλίγα·
« Ὁφελον οὖν, φησιν, κατευθυνθῆσαν αἱ ὁδοὶ μου,
ἵνα ὅσα ἐδικαίωσας, ταῦτα ἐκάστῳ κατὰ τὸ πρέπον
ἀποδῶ. »

Στ. ια. Ὁ μὴ ἐξ ἐπιπολῆς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ δε-
χόμενος, κρύπτει αὐτὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἵνα τὴν
γνώμην καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ κατὰ ταῦτα ποιω-
θεῖς, ἀναμάρτητος εἴη Θεῷ τῷ τὸ κρυπτόν ὁρῶντι·
μὴ μόνον μὴ μοιχεύων, ἀλλὰ μηδὲ αἰσχρὰν ὄρεξιν
ἔχων. — Ὁ αἰσθόμενος τῆς αὐτοῦ προκοπῆς ἀπὸ
τοῦ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητῆσαι τὸν Θεόν, εὐλογεῖ
αὐτὸν εὐχαριστῶν ἤδη, ἐφ' οἷς ἤξιώθη· ἔχων γὰρ
λόγια ἀπὸρρήτα καὶ κρύφως ἀξια, εὐλογεῖ ἐπὶ τού-
τοις τὸν Κύριον.

Στ. ιγ. Ὅσα γὰρ ἔμελλε ποιεῖν τοὺς ἀκροατὰς
μανθάνοντας περὶ τῶν κριμάτων τοῦ Θεοῦ, τούτοις
εἰς φανερὸν ἔφρανον.

Στ. ιδ. Ὡς γὰρ τὸν αἰσθητὸν ἀποδεχόμενος πλοῦ-
τον, τέρπεται ἐπ' αὐτῷ, οὐχ ὅτ' ἂν μερικὸν ἀλλ' ὅτ'
ἂν πάντα αὐτὸν ἔχει συμπληρούμενον, ἐξ ἀκινήτων
καὶ κινήτων ὑπαρχόντων· οὕτω καὶ ὁ τὸν πνευματι-
κὸν πῶθον πλουτῶν ἀπαρτιζόμενον, χαίρει ἐπ' αὐτῷ
κτησάμενος αὐτὸν ἐν τῷ προκόπτειν ἐν τοῖς τοῦ
Θεοῦ μαρτυρίοις, καὶ ἐνεργεῖν τὰς ἀρετὰς, λέγων·
Ἄντι πάντων ἐμοὶ τὰ μαρτύριά σου, εὐφροσύνη καὶ
πλοῦτος εἴη.

Στ. ιε. Ὅπως μὴ ἀμισθῇ δόξω πεπραχέναι τὰ
δικαιώματά σου, ἀνταπόδος μοι τὴν θεῖαν καὶ μα-
καρίαν ζωὴν, ἵνα ζώσας κατ' αὐτὴν φυλάξω τοὺς λό-
γους σου· μετὰ γὰρ τὸ μνημονεῦσαι αὐτῶν, ἀκόλου-
θον φυλάξαι.

Στ. ιη. Ἐρχεται ὁ λόγος καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς
ὀφθαλμούς, περιαιρῶν τὸ κάλυμμα· ἦνίκα γὰρ ἐπι-
στρέψῃ τις πρὸς Κύριον, περιαιρεται τὸ κάλυμμα.
Ἦδει ὁ προφήτης ὅτι σκιὰν ἔχει ὁ νόμος τῶν μελ-
λόντων ἀγαθῶν· ἐζητεῖ νοῆσαι τὰ ἀγαθὰ, ὧν περι-
εἶχε σκιὰν ὁ νόμος· καὶ μὴ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ μεγα-
λοφρόνως καὶ προφητικῶς εὐχόμενος, παρεκάλει λέ-
γων· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατα-
νοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου, » ἵνα ἀνακε-
καλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζη-
ται, τὴν εἰκόνα μεταμορφούμενος, καὶ θεωρῶν τὰ
θαυμάσια τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ νόμου αὐτοῦ.

²¹ Rom. 11, 12. ²² Jac. 11, 11. ²³ Exod. xxi, 1, 2.

VERS. 3. Indicat eos nunquam divinæ legis præ-
cepta cognovisse, quasi de illis haberetur illud :
« Quicumque sine lege peccaverunt, sine lege per-
ibunt ²¹. » Hi autem sunt qui divinas disciplinas
nunquam audivere. Illi autem qui ea instructi la-
buntur, in lege peccant, et legis transgressores
vocantur ²².

VERS. 4. Qui mandata Domini studio et diligenter
perficit, poterit hunc versum usurpare.

VERS. 5. Non enim aliter custodivissem justifica-
tiones tuas, nisi viæ meæ a te fuissent directæ.
Quæ autem justificationes illæ? « Eadem quas ap-
pones coram filiis Israel? Si acquisieris servum
Hebræum, sex annos serviet tibi : septimo autem
anno dimittes eum liberum ²³, » et cætera.—Et paulo
post : Dirigendæ erant, inquit, viæ meæ, ut quæ-
cunque mandasti convenienter perficerem.

VERS. 11. Qui non leviter eloquia Dei suscipit,
abscondit ea in corde suo, ut mente et affectibus ad
ea informatis, irreprehensibilis videatur Deo vel
abscondita cordis scrutantibus ; ideoque non solum
non nocet, sed nec sensu quidem turpi moveat-
ur. — Sentiens se profecisse, ex quo dixerat « in
toto corde exquirere Deum, » benedicit ei jam
gratias agens de bonis quæ consecutus est : eloquia
enim adeptus ineffabilia et digna quæ absconde-
rentur, benedicit propterea Domino.

VERS. 13. Labiis enim prædicavi quid Deus cum
auditoribus, judicia ejus inquiringibus, acturus
esset.

VERS. 14. Quemadmodum qui divitias contigerit,
non modicas quidem, sed innumeras, ex immobili-
bus et mobilibus constantes, delectatur in eis, ita
qui spiritualia desideria perfecit, lætatur in eis ; et
proficiendo in testimoniis Dei virtutesque operando
bona quæque consequitur, dicens : Pro multis mihi
testimonia tua, lætitia et divitiæ sunt.

VERS. 17. Ne videar justificationes tuas gratis
perfecisse, retribue mihi divinam et beatam vitam,
ut ea vivens « custodiam sermones tuos ; » nam
cum sermones tuos non obliviscar, eos quoque
perficiam oportet.

VERS. 18. Venit Verbum et aperit oculos, vela-
men tollendo : quando enim ad Dominum te con-
vertis, aufertur velamen. Non ignorabat propheta
legi umbram inesse futurorum honorum ; optabat
igitur bona considerare, quorum umbram lex præ-
bebat ; et animo minime Judaico, sed generoso et
prophético precatus, clamat ad Dominum : « Ape-
ri oculos meos, et considerabo mirabilia de lege
tua, » ut revelata facie gloriam Domini intueatur,
imaginem transformans, et contemplans mirabilia
Dei de lege ejus.

VERS. 20. Non de judiciis, sed de justificationibus cogitans, existimabat judicia Domini commo- dum, quasi omnino bona essent. Desiderium igitur eorum habens in omni tempore concupivit, nolens ea ex dolore et ex necessitate facere, eorum instar, qui illa poenarum metu operantur, sed cum studio et cum desiderio. Unde fiet ut prudenter et generose omnia sufferat, non grata tantum, sed et laboriosa et ingrata, et opus quodvis bonum ardenti animo perficiat. — Quare autem non dixit : Concupivit anima mea judicia tua, sed « Concupivit desiderare judicia Dei? » Uti de illo, « Retribue servo tuo, » existimavimus, non omnium esse orare, « Retribue servo tuo, » sed eorum modo qui pura conscientia Deo inserviunt : ita non omnium est « desiderare judicia in omni tempore, » sed eorum modo qui non peccant. Tempore enim quo peccavi, si judicia desideravero, ut poenis affligar desiderabo. Cum igitur non nisi perfecti sit desiderare judicia Dei in omni tempore, ea de causa hoc locutus est Propheta.

VERS. 21. Non cessat nos lacessere infesta (diable) potestas. Nunc enim palam nos aggreditur, nunc autem vel virtute et meritis nos praestantes appetit, ut superbos et tumidos efficiat. At « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam »²⁴. « Quanto igitur major eris, tanto humilior esto, et coram Domino invenies gratiam. Diximus jam nos declinare non solum a via recta, sed etiam a mandatis. Ubi enim mandatum, ibi et inclinatio fieri potest : nam mandatum Dei rectitudo est.

VERS. 22. Delapsus est ergo a mandato non execrabilis tantum, sed et qui vel paulisper a mandato Dei declinavit. — Cum quidam me contumeliis et contemptu insequuntur, « quia mandata tua exquisivi, opprobrium et contemptum aufer a me. » Haec autem forte auferentur, si ad agnitionem veritatis perveniant, qui prius me opprobriis et contemptu lacescebant. Quo facto mecum exquirent ipsi mandata tua.

VERS. 25. Habet haec sanctus nomine peccatoris poenitentiam agentis.

VERS. 26. Alia Scriptura : « Vias meas, » inquit, « enuntiavi, » vias scilicet quae ducunt ad te, quae non alia a virtutis viis, Domine, vita mea, bona scilicet mente et bonis operibus, enuntiavi et exaudisti me. Quamobrem : exaudienti Deus dicit : « Doce me justificationes tuas. »

VERS. 27. Quod si viam mysteriorum quae in justificationibus tuis sunt, te docente, intelligam, considerabo eam, ita ut eam perficere possim, et mirabilia intelligens quae in justificationibus tuis,

²⁴ I Petr. v, 5.

(1) Particulam negativam ut expungas postulat sensus. EDIT.

Στ. κ'. Οὐ τὰ κρίματα, ἀλλὰ τὰ δικαιώματα εἰ- πὼν, οὕτως ἐξηγήσατο τὰ Θεοῦ κρίματα εἶναι, αἰ ὠφέλημα, ἀγαθὰ κυρίως ὄντα. Ἐπιθυμίαν οὖν αὐ- τῶν ἔχων ἐν παντί καιρῷ ἐπεπόθησεν, οὐ θέλων αὐτὰ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖν, ὡς ποιοῦσιν αἱ ἐνεργούντες αὐτὰ φόβῳ τοῦ περιπεσεῖν κολάσει, ἀλλὰ σὺν ὀρέξει καὶ ἐπιθυμίᾳ. Συμβήσεται γὰρ ἐκ τούτου σωφρόνως καὶ γενναίως πάντα φέρειν οὐ μόνον τὰ ἡδέα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπονα καὶ ἀηδῆ, καὶ πρὸς πάντων πρᾶξιν σπουδαίαν σὺν πόθῳ εἶναι. — Τί δήποτε οὐκ εἶπεν. Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχὴ μου τὰ κρίματά σου, ἀλλ', « Ἐπεπόθησε τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα Θεοῦ; » Ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἄνταπόδος τῷ δούλῳ σου » διηγησάμεθα, ὅτι οὐ πάντων ἐστὶν εὐχασθαι τὸ « Ἄνταπόδος τῷ δούλῳ σου, » ἀλλὰ τῶν καθαρῶ τῆ συνειδήσει λατρευόντων τῷ Θεῷ - οὕτως οὐ πάντων ἐστὶ τὸ « ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα ἐν παντί καιρῷ, » ἀλλὰ μόνων τῶν μὴ ἁμαρτανόντων. Ἐν ἐκείνῳ γὰρ τῷ καιρῷ ἐν ᾧ ἁμαρτάνω, ἐὰν ἐπιθυμῶ κρίματα, ἵνα κολασθῶ ἐπιθυμῶ. Ἐπεὶ τοίνυν τελείου ἐστὶ τὸ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ ἐν παντί καιρῷ, διὰ τοῦτο ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης.

Στ. κα'. Πότε γὰρ ἡμῖν ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια αὐ (1) παλαίει ; Οὐ μόνον ὅτ' ἀν ὁμολογουμένως ἀν- αγωνίζηται ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἅν γενώμεθα ἐν τοῖς κακοῖς καὶ διαφέρουσιν, ἀγωνίζεται πῶς ἡμᾶς φωσιώσει καὶ ὑψηλόφρονας ποιήσει. « Ὁ Θεὸς » δὲ « ὑπερηγάνως ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Διὰ τοῦτο ὁσῶ μέγας εἶ, ταπεινοῦ σεαυτὸν, καὶ ἐναντι Κυρίου εὐρήσεις χάριν. Εἰρήκαμεν δὲ ἤδη ὡς δυνατόν ἐστιν ἐκκλίνειν, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐνικῶς λεγομένης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐντολῶν. Ὅπου γὰρ ἐντολὴ, δύναται ἐκ- κλισίς γενέσθαι ἢ ἐντολὴ Θεοῦ εὐθεῖά ἐστιν.

Στ. κβ'. Οὐκέτι οὖν ἀποπέπτωκε μόνον τῆς ἐνοχῆς ἐπικατάρατος, ἀλλὰ καὶ ὅς καὶ βραχὺ ἐξέκλινεν ἀπὸ τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. — Ἐπεὶ ὀνειδίζουσιν καὶ ἐξ- σιδενόσουςι (2) μέ τινες ἐπὶ τῷ ἐκζητεῖν τὰ μαρτυ- ρία σου, « περιελε τὸ θνειδος καὶ τὴν ἐξουθενώσιν μου. » Πῶς δ' ἀν περιαιρεθεῖ ταῦτα ; εἰς ἐπίγνωσιν ἐρχομένων ἀληθείας τῶν τέως ὀνειδιζόντων καὶ ἐπι- τελιζόντων με. Ὑπάρξαντος δὲ τούτου, ἔμα ἐμα ἐκ- ζητήσουςι καὶ αὐτοὶ τὰ μαρτυρία σου.

Στ. κε'. Λέγει ταῦτα ὁ ἅγιος προσωποποιῶν τὴ μετανοοῦντα.

Στ. κς'. Ἐτέρα Γραφή, « Τὰς ὁδοὺς μου, » φησὶ, « ἐξηγγεῖλα, » ἵνα εἴπῃ. Τὰς φερούσας περὶ σὲ (3), οὐχ ἑτέρας οὐσας τῶν ἀρετῶν ὁδοῦς, ὡ λέγουσι, πραγματικῶς ἐξηγγεῖλα σπουδαία προβάσει, καὶ καταλλήλους αὐτῇ ἔργοις, καὶ ἐπήκουσάς μου. Δὲ πρὸς ὑπακούσαντά φησιν. « Δίδαξόν με τὰ δικαιώ- ματά σου. »

Στ. κζ'. Ἐὰν γὰρ τὴν ὁδὸν τῶν ἐν τοῖς δικαιώματι μυστηρίων ὑπὸ σοῦ σύνεσιν λαθῶν νοήσω, ὡς καὶ ὀδεῦσαι αὐτὴν, δυνήσομαι, τὰ δηλούμενα ἐν τοῖς ἐκ- καύμασι σου θαυμάσια συνιέω, ἀδολογητὴν ἐν αὐ-

(2) Legendum videtur ἐξουθενώσιν. Id.
(3) Legendum ἐπὶ σὲ. Id.

τοῦς, καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐν τῷ περὶ τούτου ποιεῖσθαι **A** exerceri in eis, et in eis narrandis conversari liceat.

Στ. κθ'. Ὁ προαιρέσει ἀποστὰς τῆς ὁδοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ προσελθεῖν, τελειωθῆναι ταῦτα βούλεται πρὸς Θεοῦ, τοῦ τὰ τέλη τῶν κγαθῶν ἐπιφέροντος. Ὡς γὰρ μισήσας ἦν εἶχεν ἀγνοίαν, τῷ πόθῳ ἐσχληκέναι τῆς ἀντικειμένης ἐπιστήμης, οὐχ οἶός τε ἔν τῆς ἀγνοίας ἀποστῆσαι, καὶ τῇ πίστει πρὸς αἰρῆσαι (4), τὸν διδάσκαλον παρακαλεῖ. Τὴν ἀγνοίαν ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῇ ἐπιστήμῃ σου ἐλέησόν με.

Στ. λβ'. Ὁδὸς μὲν στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ἀπαύγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καρδία δὲ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὑπὸ τοῦ Λόγου εὐρυνομένη, ἡ ἀγία καὶ Θεὸν ἀφομένη, καὶ τὸν καλὸν δρόμον τρέχουσα τῆς ὁδοῦ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Οὕτω μὲν καὶ ἡ πλατεία καὶ **B** εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει ἐπὶ τῇ ἀπώλειαν· ἡ δὲ στενὴ καρδία καὶ μὴ χωροῦσα ἐν ἑαυτῇ μονὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, χωρίζει ἀπὸ Θεοῦ διὰ τὴν στενωγῶσαν τὸν τοιαύτην τῇ ἑαυτοῦ κακίᾳ περιπεποιηκότα.

Στ. μ'. « Ἐπεὶ ἐπεθύμησα, » φησὶν, « τὰς ἐντολάς σου, διὰ τοῦτο ζωοποίησόν με, κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην, » καὶ ἀμειψαί με μὴ μόνον ποιήσαντά σου τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ καὶ ἀρετικῶς πρὸς αὐτάς διατεθέντα. Διὸ οὐκ ἄλλου χάριν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα ἐπιτελῶν αὐτός φημι, « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζῆσόν με, » ὅπερ ἔστι ζῆσαι κατὰ ἀρετήν. Καὶ ἐπεὶ δικαιοσύνη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὁ ἐν Υἱῷ ζῆσαι βουλόμενος τοῦτό φησιν.

Στ. μγ'. Εἰ καὶ ποτὲ πρὸς ἐμπιπτούσας ἀπορίας περὶ προνοίας, ὁμοιοτρόπων ζητημάτων μὴ ἔχοιμι **C** λόγον ἀποδοῦναι, λύοντα τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐπαπορούντων, ἀλλὰ σὺ τῇ αὐτοῦ ἀγαθότητι, ἀνοιξαντί μοι τὸ στόμα, τῷ σὺ λόγῳ ὁδὸς ἐρμηνευτικὴ τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ παντελῶς περιαιρέσεις τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ στόματός μου γένηται, ἀλλὰ δυναθῶ περὶ τῶν δυσασποδῶτων ἀμωστέπως λέγειν, ὅτι Ἠλιπια ἐπὶ τὰ κρίματά σου (5), τοῖς κεκρμένοις καὶ ἐξετασμένοις λόγοις καὶ τοῖς κρίμασι καθ' ἃ διοικεῖς καὶ προνοεῖς τῶν ἀνθρώπων.

Στ. να'. Τῶν ἑτεροδόξων ἀλαζονευομένων κατὰ τοῦ νόμου τῷ διαβάλλειν αὐτὸν, ἐγὼ σφόδρα τῆς φυλακῆς αὐτοῦ περιειχόμενος καὶ κατὰ ποσὸν κλονῆσαι τὴν πρὸς αὐτὸν συγκατάθεσιν μὴ ἀνεχόμενος.

Στ. νβ'. Ἐτι τὴν διάθεσιν κατανοήσομεν τοῦ **D** δικαίου. Μιμνησκόμενος, φησὶ, τῶν κριμάτων τοῦ Θεοῦ πῶν ἀπ' αἰῶνος καὶ ἕως αἰῶνος ἀποθησομένων (6) ἐκάστῳ, παρακαλεῖται καὶ ἄλλος μένει καὶ ἀτάραχος. Καὶ λέγει οὐκ ἄξιον τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

Στ. ξγ'. Μέτοχον νοήσομεν τὸν φίλον καὶ κοινωνόν, ὁ φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, « Ἐν πέσῃ (7) ὁ εἰς ἐγερεῖ τὸν μέτοχον αὐτοῦ. » Μή ποτ' οὖν τοῦτο βούλεται λέγειν, ὅτι φίλος καὶ κοινωνός, εἰ μὴ πάντων τῶν φο-

⁴⁸ Eccle. iv, 10.

(4) Ἄν τῇ πίστει προσερεῖσαι? Ex duobus enim vocabulis πρὸς αἰρῆσαι nullum sensum elicere possis. Edit.

(5) Lege ἐπὶ τοῖς κρίμασι σου. Id.

(6) Forsitan corrigendum ἀποδοθησομένων. Id.

(7) LXX πέσωσι. Id.

VERS. 29. Qui ab iniquitatis via recedere, et Dei legem accedere decrevit, optat hæc a Deo perfici, perfectionem omnium bonorum præstante. Ita qui pristinam suam ignorantiam odio habet, et divina scientia illuminari cupit, cum ipse sua virtute ignorantiam depellere nequit, et in sanctis doctrinis erudiri, clamat ad magistrum: Ignorantiam amove a me, et scientia tua miserere mei.

VERS. 32. Via quidem quæ ducit ad vitam arcta et tribulationibus referta; cor autem latum et amplum a verbo dilatatum, sancta quæque et Deum contemplatura, et nobilem cursum viæ mandatorum Dei currens. Pariter lata et spatiosa via quæ ducit ad perditionem, cor vero angustum et non capiens in se mansionem Patris et Filii, avertit a Deo per angustiam suam eos qui malitia sua tale cor adepti sunt.

VERS. 40. « Quia mandata tua, » inquit, « concupivi, vivifica me secundum justitiam tuam, » et retribue mihi non solum mandata tua perficienti, sed studio etiam ea prosequenti. Ideo cum non alia de causa, sed ipsorum gratia ea observem, oro, « In justitia tua vivifica me, » hoc est ut secundum virtutem vivam. Præterea quando Filius est justitia Patris, qui in Filio vivere voluerit, eadem profitebitur.

VERS. 43. Licet nonnunquam multa providentia tua fiant, multæque quæstiones occurrant, quas probare, aut de quibus dubitantium difficultates solvere non valeam, tu tamen bonitate tua, aperiienti os sermonem tuum ad explicandam veritatem ne deneges; præsta ne omnino auferatur verbum veritatis de ore meo, sed vel in calamitatibus profliteri possim, quia Speravi in judicia tua, in sermonibus justis et probatis, et in judiciis quibus homines dirigit et gubernas.

VERS. 51. Heterodoxi gloriantur adversus legem, eam impugnando; ego vero usque in custodienda ea versatus sum; nec deflexit ab ea vel minime mens mea.

VERS. 52. Rursus justii affectus meditabimur. Memor, inquit, judiciorum Dei, a sæculo usque in sæculum cuique definitorum, consolatur, et dolorum expertus imperturbatusque remanet. Dicit non conferendas esse passiones fluxæ hujus vitæ cum gloria in futura vita nobis revelanda.

VERS. 65. Idem sonat particeps ac socius et amicus, uti indicat Ecclesiastes: « Si ceciderit unus alter eriget participem ». Hoc igitur declarat se nunquam amicum sociumve futurum, nisi eorum

VERS. 20. Non de judiciis, sed de justificationibus cogitans, existimabat judicia Domini commodum, quasi omnino bona essent. Desiderium igitur eorum habens in omni tempore concupivit, nolens ea ex dolore et ex necessitate facere, eorum instar qui illa pœnarum metu operantur, sed cum studio et cum desiderio. Unde fiet ut prudenter et generose omnia sufferat, non grata tantum, sed et laboriosa et ingrata, et opus quodvis bonum ardenti animo perficiat. — Quare autem non dixit: Concupivit anima mea judicia tua, sed « Concupivit desiderare judicia Dei? » Uti de illo, « Retribue servo tuo, » existimavimus, non omnium esse orare, « Retribue servo tuo, » sed eorum modo qui pura conscientia Deo inserviunt: ita non omnium est « desiderare judicia in omni tempore, » sed eorum modo qui non peccant. Tempore enim quo peccavi, si judicia desideravero, ut pœnis affligar desiderabo. Cum igitur non nisi perfecti sit desiderare judicia Dei in omni tempore, ea de causa hoc locutus est Propheta.

VERS. 21. Non cessat nos lacessere infesta (diaboli) potestas. Nunc enim palam nos aggreditur, nunc autem vel virtute et meritis nos præstantes appetit, ut superbos et tumidos efficiat. At « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam²⁴. » Quanto igitur major eris, tanto humilior esto, et coram Domino invenies gratiam. Diximus jam nos declinare non solum a via recta, sed etiam a mandatis. Ubi enim mandatum, ibi et inclinatio fieri potest: nam mandatum Dei rectitudo est.

VERS. 22. Delapsus est ergo a mandato non execrabilis tantum, sed et qui vel paulisper a mandato Dei declinavit. — Cum quidam me contumeliis et contemptu insequuntur, « quia mandata tua exquisivi; opprobrium et contemptum aufer a me. » Hæc autem forte auferentur, si ad agnitionem veritatis perveniant, qui prius me opprobriis et contemptu lacescebant. Quo facto mecum exquirent ipsi mandata tua.

VERS. 25. Habet hæc sanctus nomine peccatoris: poenitentiam agentis.

VERS. 26. Alia Scriptura: « Vias meas, » inquit, D: « enuntiavi, » vias scilicet quæ ducunt ad te, quæ non aliæ a virtutis viis, Domine, vita mea, bona scilicet mente et bonis operibus, enuntiavi et exaudisti me. Quamobrem: exaudienti Deus dicit: « Doce me justificationes tuas. »

VERS. 27. Quod si viam mysteriorum quæ in justificationibus tuis sunt, te docente, intelligam, considerabo eam, ita ut eam perficere possim, et mirabilia intelligens quæ in justificationibus tuis,

²⁴ I Petr. v, 5.

(1) Particulam negativam ut expungas postulat sensus. Edit.

Στ. κ'. Οὐ τὰ κρίματα, ἀλλὰ τὰ δικαιώματα εἰπόντων, οὕτως ἐξηγήσατο τὰ Θεοῦ κρίματα εἶναι, ἀπὸ φέλημα, ἀγαθὰ κυρίως ὄντα. Ἐπιθυμίαν οὖν αὐτῶν ἔχων ἐν παντὶ καιρῷ ἐπεπόθησεν, οὐ θέλων αὐτὰ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖν, ὡς ποιοῦσιν αἱ ἐνεργούντες αὐτὰ φόβῳ τοῦ περιπεσεῖν κολάσει, ἀλλὰ οὖν ὀρέξει καὶ ἐπιθυμίᾳ. Συμβήσεται γὰρ ἐκ τούτου σωφρόνως καὶ γενναίως πάντα φέρειν οὐ μόνον τὰ ἡδέα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπονα καὶ ἀγῆ, καὶ πρὸς πάντων πρᾶξιν σπουδαίαν οὖν πόθῳ εἶναι. — Τί δὴ ποτε οὕτως εἶπεν. Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχὴ μου τὰ κρίματά σου, ἀλλ', « Ἐπεπόθησε τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα Θεοῦ; » Ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἀναπόδος τῷ δούλῳ σου » διηγησάμεθα, ὅτι οὐ πάντων ἐστὶν εὐξασθαι τὸ « Ἀναπόδος τῷ δούλῳ σου, » ἀλλὰ τῶν καθαρῶν τῆ συνειδήσει λατρευόντων τῷ Θεῷ· οὕτως οὐ πάντων ἐστὶ τὸ « ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα ἐν παντὶ καιρῷ, » ἀλλὰ μόνων τῶν μὴ ἀμαρτανόντων. Ἐν ἑκείνῳ γὰρ τῷ καιρῷ ἐν ᾧ ἀμαρτάνω, ἐὰν ἐπιθυμῶ κρίματα, ἴνα κολασθῶ ἐπιθυμῶ. Ἐπεὶ τοίνυν τελείου ἐστὶ τὸ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, διὰ τοῦτο ταῦτα φησὶν ὁ Προφήτης.

Στ. κα'. Πότε γὰρ ἡμῖν ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια οὐ (1) παλαίει; Οὐ μόνον ὅτ' ἀν ὁμολογουμένως ἀνταγωνίζεται ἡμῖν; ἀλλὰ καὶ γινώμεθα ἐν τοῖς κακίαις καὶ διαφέρουσιν, ἀγωνίζεται πῶς ἡμᾶς φυσιώσει καὶ ὑψηλόφρονας ποιήσει. « Ὁ Θεός » δὲ « ὑπερηφάνους ἀντιτάσσει, ταπεινοὺς δὲ δίδωσι χάριν. » Διὰ τοῦτο ὅσα μέγας εἰ, ταπεινοῦ σεαυτὸν, καὶ ἐναντὶ Κυρίου εὐρήσεις χάριν. Εἰρήκαμεν δὲ ἦδη ὡς δυνατόν ἐστιν ἐκκλίνειν, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐνικῶς λεγομένης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐντολῶν. Ὅπου γὰρ ἐντολὴ, δύναται ἐγκλισίς γενέσθαι· ἡ ἐντολὴ Θεοῦ εὐθελά ἐστίν.

Στ. καβ'. Οὐκέτι οὖν ἀποπέπτωκε μόνον τῆς ἐντολῆς; ἐπιχατάρατος, ἀλλὰ καὶ ὅς καὶ βραχὺ ἐξέκλινεν ἀπὸ τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. — Ἐπεὶ ὀνειδίζουσιν καὶ ἐξουθενώσουσι (2) μέ τινας ἐπὶ τῷ ἐκζητεῖν τὰ μαρτύρια σου, « περιελε τὸ δνειδος καὶ τὴν ἐξουθενώσιν μου. » Πῶς δ' ἀν περιαιρεθῆ ταῦτα; εἰς ἐπίγνωσιν ἐρχομένων ἀληθείας τῶν τῶς ὀνειδίζόντων καὶ ἐξουθενούντων με. Ὑπάρξαντος δὲ τούτου, ἅμα ἐμοὶ ἐκζητήσουσι καὶ αὐτοὶ τὰ μαρτύριά σου.

Στ. καγ'. Λέγει ταῦτα ὁ ἅγιος προσωποποιῶν τὴ μετανοοῦντα.

Στ. καδ'. Ἐτέρα Γραφή, « Τὰς ὁδοὺς μου, » φησὶν « ἐξηγγεῖλα, » ἴνα εἴπῃ· Τὰς φερούσας περὶ σὲ (3), οὐχ ἑτέρας οὐσας τῶν ἀρετῶν ὁδούς, ὧ Δέσποτα, πραγματικῶς ἐξηγγεῖλα σπουδαίᾳ προθέσει, καὶ καταλλήλοις αὐτῇ ἔργοις, καὶ ἐπήκουσάς μου. Ἀπὸ πρὸς ὑπακούσαντά φησὶν· « Δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. »

Στ. καε'. Ἐὰν γὰρ τὴν ὁδὸν τῶν ἐν τοῖς δικαιώμασι μυστηρίων ὑπὸ σοῦ σύνεσιν λαθίων νοήσω, ὡς καὶ ὀδεύσαι αὐτὴν, δυνήσομαι, τὰ δηλούμενα ἐν τοῖς δικαιώμασι σου θαυμάσια συνίε, ἀδολογητὴν ἐν αὐ-

(2) Legendum videtur ἐξουθενώσιν, ἴνα.

(3) Legendum ἐπὶ σὲ. lb.

τοῖς, καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐν τῷ περὶ τούτου ποιεῖσθαι λόγῳ.

A exerceri in eis, et in eis narrandis conversari liceat.

Στ. κθ'. Ὁ προαιρέσει ἀποστάς τῆς ὁδοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ προσελθεῖν, τελεωθῆναι ταῦτα βούλεται πρὸς Θεοῦ, τοῦ τὰ τέλη τῶν ἀγαθῶν ἐπιφέροντος. Ὡς γὰρ μισήσας ἦν εἶχεν ἀγνοίαν, τῷ πόθῳ ἐσχηκέναι τῆς ἀντικειμένης ἐπιστήμης, οὐχ οἶδός τε ὧν τῆς ἀγνοίας ἀποστήσαι, καὶ τῇ πίστει πρὸς αἰρῆσαι (4), τὸν διδάσκαλον παρακαλεῖ. Τὴν ἀγνοίαν ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῇ ἐπιστήμῃ σου ἐλέησόν με.

VERS. 29. Qui ab iniquitatis via recedere, et Dei legem accedere decrevit, optat hæc a Deo perfici, perfectionem omnium bonorum præstante. Ita qui pristinam suam ignorantiam odio habet, et divina scientia illuminari cupit, cum ipse sua virtute ignorantiam depellere nequit, et in sanctis doctrinis erudiri, clamat ad magistrum: Ignorantiam amove a me, et scientia tua miserere mei.

Στ. λβ'. Ὁδὸς μὲν στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καρδία δὲ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὑπὸ τοῦ Λόγου εὐρυνομένη, ἡ ἀγία καὶ Θεὸν ὀφιομένη, καὶ τὸν καλὸν δρόμον τρέχουσα τῆς ὁδοῦ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Οὕτω μὲν καὶ ἡ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει ἐπὶ τὴν ἀπόλειαν· ἡ δὲ στενὴ καρδία καὶ μὴ χωροῦσα ἐν ἑαυτῇ μονὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, χωρίζει ἀπὸ Θεοῦ διὰ τὴν στενοχωρίαν τὸν τοιαύτην τῇ ἑαυτοῦ κακίᾳ περιπεποιηκότα.

VERS. 32. Via quidem quæ ducit ad vitam arcta et tribulationibus referta; cor autem latum et amplum a verbo dilatatum, sancta quæque et Deum contemplatura, et nobilem cursum viæ mandatorum Dei currens. Pariter lata et spatiosa via quæ ducit ad perditionem, cor vero angustum et non capiens in se mansionem Patris et Filii, avertit a Deo per angustiam suam eos qui malitia sua tale cor adepti sunt.

Στ. μ'. « Ἐπεὶ ἐπισύμῃσα, » φησιν, « τὰς ἐντολάς σου, διὰ τοῦτο ζωοποίησόν με, κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην, » καὶ ἀμειψαί με μὴ μόνον ποιήσαντά σου τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ καὶ αἰρετικῶς πρὸς αὐτάς διαθεόντα. Διὸ οὐκ ἄλλου χάριν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα ἐπιτελῶν αὐτός φημι, « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζῆσόν με, » ὅπερ ἐστὶ ζῆσαι κατὰ ἀρετήν. Καὶ ἐπεὶ δικαιοσύνη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὁ ἐν Υἱῷ ζῆσαι βουλόμενος τοῦτό φησιν.

VERS. 40. « Quia mandata tua, » inquit, « occupavi, vivifica me secundum justitiam tuam, » et retribue mihi non solum mandata tua perficienti, sed studio etiam ea prosequenti. Ideo cum non alia de causa, sed ipsorum gratia ea observem, oro, « In justitia tua vivifica me, » hoc est ut secundum virtutem vivam. Præterea quando Filius est justitia Patris, qui in Filio vivere voluerit, eadem profutetur.

Στ. μγ'. Εἰ καὶ ποτὲ πρὸς ἐμπιπτούσας ἀπορίας περὶ προνοίας, ὁμοιοτρόπων ζητημάτων μὴ ἔχοιμι λόγον ἀποδοῦναι, λύοντα τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐπαπορούτων, ἀλλὰ σὺ τῇ αὐτοῦ ἀγαθότητι, ἀνοίξαντί μοι τὸ στόμα, τῷ σὺ λόγῳ ὁδὸς ἐρμηνευτικῶν τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ παντελῶς περιαιρέσεις τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ στόματός μου γένηται, ἀλλὰ δυνηθῶ περὶ τῶν δυσασπόμενων ἡμωστέπως λέγειν, ὅτι « Ἠλπισα ἐπὶ τὰ κρίματά σου (5), τοῖς κεκριμένοις καὶ ἐξετασμένοις λόγοις καὶ τοῖς κρίμασι καθ' ἃ διοικεῖς καὶ προνοεῖς τῶν ἀνθρώπων.

VERS. 43. Licet nonnunquam multa providentia tua fiant, nullæque quæstiones occurrant, quas probare, aut de quibus dubitantium difficultates solvere non valeam, tu tamen bonitatis tuae, aperienti os sermonem tuum ad explicandam veritatem ne deneges; præsta ne omnino auferatur verbum veritatis de ore meo, sed vel in calamitatibus prosperi possim, quia Speravi in judicis tua, in sermonibus justis et probatis, et in judiciis quibus homines dirigis et gubernas.

Στ. να'. Τῶν ἑτεροδόξων ἀλαζονευομένων κατὰ τοῦ νόμου τῷ διαβάλλειν αὐτὸν, ἐγὼ σφόδρα τῆς φυλακῆς αὐτοῦ περιειχόμεν' καὶ κατὰ ποσὸν κλονῆσαι τὴν πρὸς αὐτὸν συγκατάθεσιν μὴ ἀνεχόμενος.

VERS. 51. Heterodoxi gloriantur adversus legem, eam impugnando; ego vero usque in custodienda ea versatus sum; nec deflexit ab ea vel minime mens mea.

Στ. νβ'. Ἐπεὶ τὴν διάθεσιν κατανοήσομεν τοῦ δικαίου. Μιμησκόμενος, φησὶ, τῶν κρίματων τοῦ Θεοῦ τῶν ἀπ' αἰῶνος καὶ ἕως αἰῶνος ἀποθησαυρισμένων (6) ἐκάστῳ, παρακαλεῖται καὶ ἄλυπος μένει καὶ ἀτάραχος. Καὶ λέγει οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

D VERS. 52. Rursus justus affectus meditabimur. Memor, inquit, judiciorum Dei, a sæculo usque in sæculum cuique definiturum, consolatur, et dolorum expers imperturbatusque remanet. Dicit non conferendas esse passiones fluxæ hujus vitæ cum gloria in futura vita nobis revelanda.

Στ. ξγ'. Μέτοχον νοήσομεν τὸν φίλον καὶ κοινωνόν, ὃ φησιν ὁ Ἐκκλησιαστής, « Ἐάν πῆσῃ (7) ὁ εἰς ἐγερεῖ τὸν μέτοχον αὐτοῦ. » Μή ποτ' οὖν τοῦτο βούλεται λέγειν, ὅτι φίλος καὶ κοινωνός, εἰ μὴ πάντων τῶν φο-

VERS. 65. Idem sonat particeps ac socius et amicus, uti indicat Ecclesiastes: « Si ceciderit socius alter eriget participem » 25. » Hoc igitur dicitur non nunquam amicum sociumve futurum, nisi eorum

25 Eccle. iv, 10.

(4) An τῇ πίστει προσερεῖσαι? Ex duobus enim vocabulis πρὸς αἰρῆσαι nullum sensum elicere possis. EDIT.

(5) ego ἐπὶ τοῖς κρίμασι σου ἡλπίσθαι ἢ ἰαν corrigendum ἀποθησαυρισμένων ἢ ἰουστ. ἢ.

qui timent Dominum, et mandata ejus custodiunt.

VERS. 65. Cum apud Deum bonitas et severitas simul sint, testante Apostolo ²⁶, bonitate in fide permanentes fovet, et severitate ab ea deflectentes insequitur. Sanctus igitur, utpote in fide confirmatus : « Bonitatem, » inquit, « fecisti cum servo tuo. » Tuo dicit, declarans non sortitione quadam bonitatem Dei cum hoc vel illo fore, sed cum servo suo, quisquis ille sit. Illud autem, « secundum verbum tuum, » indicat bonitatem Dei cum nemine futuram sine ratione et causa rationali.

VERS. 66. Disciplinam quidem vocat moralem virtutem, scientiam intellectualem. — Quia recte et prudenter mandatis tuis credidi, ita ut ea perficerem, da mihi sapientiam, docens me bonitatem et disciplinam et scientiam. Cum his consentit illud : « Desideravi sapientiam, custodi mandata, et Dominus tibi largietur eam. »

VERS. 72. Duplex quidem lex, alia ad spiritum et ad sensum, alia ad litteram et ad umbram per angelos in manu Mediatoris descripta ²⁷. Propheta igitur bonam ait esse sibi legem divini oris super omnia mundi bona, quod per « millia auri et argenti » designat. Rem consideranti argentum pro sermone, aurum pro mente haberi videbitur.

VERS. 74. Timentes Deum cum nulla re carent, perfecti sunt; itidem et boni quia recte timent. Ideo etiam lætantur de iis qui Deo placent.

VERS. 75. Perficiuntur omnia judicia Dei. Justitiam esse judicia Dei credit fidelis, non cognovisset autem nisi suscepisset verbum scientiæ. Infidelis autem ne credit quidem, sed Providentiam incusat. De his igitur judiciis alii credunt, alii vero non credunt; melior autem qui non tantum credit sed etiam cognoscit quæ justitia Dei in istis. Scientiam hanc de illis intelligit propheta quæ hominibus eveniunt.—Et paulo post: Sæpius notavi illud, « humiliasti me, » ubique, præsertim vero in Psalmis, idem sonare ac « tentationibus circumdedisti me. » Nisi enim multis calamitatibus exerceretur et contra spem a Deo adjuvaretur, non liceret homini in virtute confirmari.

VERS. 76. Propheta, velut generosus athleta, et ferendis tentationibus assuetus, orat non ut a tribulantibus eum liberetur, sed ut tribulationum tempore confortanti verbo consoletur, ideoque animo tranquillo et læto quicquid acciderit sustinere valeat. In hoc enim, inquit, miserere mei, ut contingam exhortationes et consolationes.

²⁶ Rom. xi, 22. ²⁷ Gal. iii, 19.

(8) Rursus animadvertamus Didymi sententiam circa divinam gratiam, veluti etiam in subsequente

Α δουμένων τὸν Κύριον, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολάς αὐτοῦ;

Στ. ξς'. Οὐσης περὶ τὸν Θεὸν χρηστότητος καὶ ἀποτομίας κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἡ μὲν χρηστότης γίνεται ἐπὶ τοὺς ἐσθηκώτας τῇ πίστει, ἡ δὲ ἀποτομία ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀρεστηκώτας αὐτῆς. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἅγιος ἐθεβαίωτο ἐν τῇ πίστει, « Χρηστότητα » εἶπεν, « ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου. » Σοῦ δὲ, ἔφη, παραστῆσαι βουλόμενος μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν γινομένη μετὰ τίνος τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ τὸ δουλεύοντος αὐτῷ, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ οὗτος. Τὸ δὲ « κατὰ τὸ λόγιόν σου » προσκείμενον, δηλοῖ σὺν λόγῳ καὶ αἰτιᾷ λογικῇ γίνεσθαι μετὰ τίνος τὴν τοῦ Κυρίου χρηστότητα (8).

Στ. ξς'. Παιδείαν μὲν τὴν ἠθικὴν· γινώσκειν δὲ τὴν διανοητικὴν ἀρετὴν καλῶν. — Ἐπεὶ ὀρθῶς καὶ ἐρηνίμως ταῖς παρὰ σοῦ ἐντολαῖς προσελθὼν ἐπίστευσε αὐταῖς ὡς τηρήσαι αὐτάς, ὄρεξόν μοι σοφίαν, διδάξας με χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γινώσκειν. Συνάβει τοῦτοις τὸ, « Ἐπεθύμησα σοφίαν, διατήρησον ἐντολάς, καὶ Κύριος χορηγήσει σοὶ αὐτήν. »

Στ. οβ'. Διττοῦ ὄντος τοῦ νόμου, τοῦ μὲν πνευματικοῦ καὶ πρὸς διάνοιαν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὴν σκιάν διαταγέντος δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ Μωσίου, ὁ Προφήτης ἀγαθὸν αὐτῷ λέγει τὸν νόμον τοῦ θεικοῦ στόματος ὑπὲρ πάντα τοῦ κόσμου ἤματι, ἃ διὰ « χιλιάδων χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου » ἐδήλωσε. Πρὸς θεωρίαν δὲ λεκτέον τὸ ἀργύριον ἀντὶ λόγου, τὸ δὲ χρυσίον ἀντὶ νοῦ.

Στ. οδ'. Οἱ Θεὸν φοβούμενοι τῷ μηδὲν αὐτοῖς ὑστερεῖν, τέλειοι εἰσιν· ὄντες δὲ τοιοῦτοι ἀγαθὴ εὐχαρίουνται, κατὰ τὸν οὐ ἔχουσι φόβον· διὸ καὶ εὐφραίνονται ἐπὶ τοῖς εὐαρεστοῦσι Θεῷ.

Στ. οε'. Πάντα κρίματα τοῦ Θεοῦ γίνεται καὶ οὐ δικαιοσύνη ἐστὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, ὁ πιστὸς πστεύει, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔγνω εἰ μὴ λάβοι λόγον γινώσκων. Ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ πεπίστευκεν, ἀλλ' ἐγκαλεῖ τὴν Προνοίαν. Περὶ τούτων οὖν τῶν κριμάτων, ὁ μὲν τὴν πεπίστευκεν, ὁ δὲ ἀπίστει· ὁ δὲ βελτίων οὐ πεπίστευκε μόνον, ἀλλὰ καὶ (9) τίς ἦ ἐν τοῦτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὰ συμβαίνοντα ἀνθρώποις ταῦτα τὴν γινώσκει ἀνεληφέν ὁ προφήτης. — Καὶ μετ' ἄλλα Πολλάκις δὲ ἐτήρησα ὅτι τὸ « ἐταπείνωσάς με » λέγεται πολλαχού, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, ἀντὶ τοῦ « πειρασμοῖς περιέβαλές με. » Χωρὶς γὰρ τῆς ἐν πολλοῖς ὀδυνηροῖς γυμνασίας καὶ τῆς παρ' ἐλαπίθι γινομένης Θεοῦ βοηθείας, οὐκ ἔστι βεβαίως ἀνθρώπων ἐν ἀρετῇ παγῆναι.

Στ. ος'. Ὁ προφήτης ὡς γενναῖος ἀθλητὴς καὶ μεμαθηκῶς φέρειν τὰ συμβαίνοντα, εὐχεται οὐκ ἀποστῆναι τὰ λυποῦντα αὐτὸν, ἀλλὰ δοθῆναι αὐτῷ ἐν τῷ καιρῷ τῶν λυπηρῶν λόγον ἰσχυρῶν παρακλήσεων, τὸν δυνάμενον αὐτῷ χαρίσασθαι μετὰ πάσης εὐθυμίας καὶ ἀταραξίας φέρειν τὸ συμβεβηκός. Ἐν τούτῳ γὰρ με, φησὶν, ἐλέησον, ἵνα γένηται μοι παράκλησις καὶ παραμυθία.

pagina.

(9) Supple ἔγνω. ΕΔΙΤ.

Στ. σθ'. Βούλεται ὡς προφήτης τοὺς φοβουμένους ἅμα τὸν Θεὸν ἐπιστρέφει πρὸς αὐτὸν καὶ οικεῖν, ἵν' αὐτοῖς μεταδῶ τοῦ χαρίσματος τοῦ ἐν αὐτῷ.

Στ. πγ'. Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πνευματικὴ ὡν πάχνη, ἐπεὶ καὶ δρόσος καὶ ὑετὸς πολλαχοῦ λέγεται, καταψύχει μου τὸν ἀπὸ παθῶν ἀκόλαστον φλεγμὸν, καὶ ἀσθενῆ μου τὴν σάρκα ποιεῖ, ὡς τὴν νέκρωσιν Ἰησοῦ φέρειν ἐν αὐτῇ.

Στ. πδ'. Πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναὶ ἡμέραι ὀλίγαι εἰσιν. Ἐπεὶ οὖν ὀλίγον χρόνον ζῶ ἐπὶ γῆς, βούλομαι δὲ ἰδεῖν τοὺς καταδιώκοντάς με κρινόμενους, παρακαλῶ σε μὴ ὑπερθέσθαι. Τίνες δὲ εἰσιν οἱ περὶ ὧν εὐχεται ἵνα γένηται ἐπ' αὐτοὺς κρίσις; Οἱ καταδιώκοντες ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς ἐστὶ καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Ὅταν δὲ ἡμᾶς καὶ ἀνθρώπος δοκῆ καταδιώκειν, τῷ πρῶτως καταδιώκων, οὐκ ἀνθρώπος ἐστίν, ἀλλ' ὡς παρέχειν ἑαυτὸν τόπον ἐκεῖνος ἀνθρώπος. — Ποιήσεις δὲ τοῦτο, συντρίβων τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας μου ἐν τάχει, καὶ τὰς ἀντικειμένας σοι δυνάμεις ὑποτάσων τῇ ψυχῇ μου, καὶ ποιῶν αὐτάς καταπατεῖσθαι ὑπὸ τοῦ σου λόγου γινόμενος ἐν τῇ προαιρέσει μου.

Στ. πε'. Πολλοὶ γὰρ ἐρμηνεύειν ἐπιχειροῦσι τὰς θείας Γραφάς, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἔξω ταύτης αἰρετικῶν τε καὶ Ἰουδαίων ἢ Σαμαρειτῶν· ἀλλ' οὐ πάντες λέγουσι καλῶς. Σπάνιος γὰρ ὁ ἔχων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο χάριν, πολλῶν ἀδολογήτων καὶ φλυαρίων· οὐ γὰρ δύναται λόγος εὐτονος καὶ ἐββωμένος καὶ σωτήριος εἶναι ἐν ψυχῇ τοῦ παρανόμου (10).

Στ. πς'. Οὐ τύπος οὐδὲ σύμβολον αἱ ἐντολαὶ σου· « Ἀδίκως καταδιώξαν με, βοηθήσόν με. » Ἔστι δικαίως καταδιωχθῆναι, καὶ ἀδίκως. Δικαίως καταδιώκεται ὁ παρανόμως βίου· ἀδίκως δὲ ὁ δίκαιος, ὁ φιλαλήθης, ἐχθρὸς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τὴν ἀλήθειαν. — Οἱ καταδιώκοντές με προσπεπολεμηχασιν, ἕως τε (11) μικροῦ δεῖν συντετελεχέναι με αὐτοῦς, μικροῦ δεῖν ἐκ τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν ἐτελεύτησα· συντετέλεσταί μου ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἐπιχειμένου μοι τοῦ δειλοῦ, καὶ ὅμως οὐκ ἐξέστην σου τῶν ἐντολῶν, οὐκ ἐξεκάκησα, οὐ παράνομόν τι ἐποίησα, ἀλλ' ἐπιέμενον τῇ ἀγάπῃ τῶν ἐντολῶν σου. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Συντελεσθῆναι δὲ ἐστὶν ἐν τῇ γῆ οὐ τὸ κοινῶς τεθνᾶναι, ἀλλὰ τὸ εἰς τὴν ὕλικήν ἔξιν, ἢ ἐκάλεσε γῆν, ὡς εἰς τέλος ἐλθεῖν ἐπὶ τῷ κατ' αὐτὴν ποιωθῆναι. — Τὸ κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ ζῆν, τὸ σὺν εὐσεβείᾳ ζῆν ἐστίν, οὐκ ἀπλῶς τὴν αἰσθητὴν ταύτην ζωὴν. Τούτου γὰρ τυγχόν ἐν εὐζωίᾳ ἔσται, ὃς ἐφύλασεν τὰ μαρτύρια τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντα καὶ ἀποδειχθέντα ὑπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ, οὗ εἶπεν αὐτοῦ στόματος (12) εἶναι.

Στ. πη'. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος ἐργαζόμενος τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὗτος νενόηκε τὸν προειρημένον στίχον.

Στ. ια'. Ὡς τεταγμένως καὶ ὁμαλῶς περικυκλεῖν

Vers. 79. Optat, uti prophetam decet, timentes Deum ad se converti et secum conversari, ut eis gratiam largiatur qua ipse repletus est.

Vers. 83. Dei verbum spiritualis pruina; quando etiam ros et pluvia ubique dicitur, refrigerat ardentes cupiditatum nearum flammam, et carnem meam debilitat ut mortificationem Jesu in ipsa feram.

Vers. 84. Omnes humanæ vitæ dies pauci. Cum igitur paulisper in terris vivam, et eos iudicio afflictos videre velim qui me persequuntur, oro te ne tardes. Qui autem sunt illi quos iudicandos existimat? Qui nos persequuntur, Satanas et spiritualia nequitiae. Nam quando homo nos persequi videtur, non homo est qui nos primarie persequitur, sed illis tantum persequendi occasionem præbet. — Hoc autem iudicium facies, quam citissime Satanam sub pedibus meis conculcans, et subjiciens animæ meæ potestates tibi infensas, et tradens eas a verbo tuo proterendas, quod mente suscipiam.

Vers. 85. Multi quidem divinas Scripturas interpretari non dubitant, et Ecclesiæ libros necnon externa hæreticorum, Judæorumque et Samaritanorum scripta; sed non omnes illud egregie præstant. Pauci enim sunt quibus Deus ad hoc gratiam impertitur; multis autem confabulationes et nugæ. Non est enim quod sermo rectus et firmus et salutaris in animo iniqui reperitur.

Vers. 86. Non figuræ aut symbola mandata tua: « Injuste persecuti sunt me, adjuva me. » Nunc enim juste persequuntur, unum injuste. Juste persequuntur eum qui iniquam vitam agit; injuste autem pium virum, veritatis amatorem, qui veritatis causa hominibus odio factus est. — Qui persequerentur me ita me lacessiverunt, ut parum abfuerit quin consummarer ab eis: prope persecutionibus eorum interii; consummatum est tempus vitæ meæ instante diabolo; attamen a mandatis tuis non defeci, malo me non dedi, iniqua non egi, sed amore tui permansi in mandatis tuis. — Et paulo post: Consummari in terram non est communi morte perire, sed ad humilia delabi, quæ terram vocat, quasi ad finem, ut in iis deinceps vivatur. — Secundum eloquia Dei vivere, non est carnali hac vita vivere, sed piis moribus vivere. Quam vitam adeptus beatitudine fruetur qui testimonia oris Dei custodivit, a Verbo Dei prolata et prædicata, quod os ejus dicit esse.

Vers. 88. Versus hic illi usurpandus qui præcepta Domini accuratius et diligentius perficit.

Vers. 91. Statis et æqualibus temporibus com-

(10) Notabile Didymi dictum de heterodoxis sacræ Scripturæ interpretibus. Consonat fere S. Athanasius in fragmentis.

(11) Ὅστε vel ἕως τοῦ? Editt.

(12) Nota duplicem genitivum attractioni, ut aiunt grammatici, tribuendum: οὗ... στόματος pro ὅν ... στόμα. Idem.

pletur annuus orbis, nec deficit dies, nec unquam variatur constans dierum nunc longiorum nunc contractiorum series.

Vers. 98. Inimici nostri invisibiles nihil intentatum relinquunt ut nos ad exquirendam voluptatem propellant; voluptas autem nos emollit, ut vel divinum mandatum cum sudore perficiendum repudiemus. Superat vero voluptatem et voluptatis doctores inimicos, qui mandatum Dei sapit, docente Deo, ita ut in aeternum illud profiteri possit; voluptas contra fluxa et caduca. Quapropter Deo hymnis gratias agens, ait: Sapere me fecisti mandatum tuum, ex quo etiam super inimicos meos factus sum.

Vers. 105. Lucerna erat lex iis qui, nondum orto sole justitiae, in nocte incedebant. Vera autem lux non lucerna est, sed sol illuminans eos quibus nox processit, appropinquante die quo honeste ambulent.

Vers. 106. Quod sibi velit illud, « Juravi, » inquirendum. Statuit testamentum electis suis, et hoc testamentum a Deo statutum suscepit fidelis. Atqui velut sacramento obligatur in Deum fidelis qui traditum a Deo testamentum admisit. Nam testamentum suscipiendo, Deo velut pacto promissimus nos judicium justitiae ejus custodituros et servaturos. Statuo ista in anima mea, et hoc facto, contingit mihi quod Salomon in Proverbis dixit: « Cogitationes justorum, judicia. » Haec autem sunt justitiae Dei judicia, quae olim facta sunt cum illa in memetipso juravi et statui. Hic vero statuere, nil aliud est praeter firmiter definire. Et « jurare, » non jurare Deum, sed hoc sibi immutabiliter proponere, et fideliter servare: opus jusjurandi possum facere.

Vers. 125. Nemo servus peccati servus Dei est. Qui enim Deo inservit, et opera affectusque suos juxta Dei verbum informat, hic merito dicet: « Servus tuus sum ego. » Talis cum sit propheta, praemium servitutis exposcit, « Da mihi intellectum. » Est enim intellectus quem Deus largitur, qui apud Deum velut in aetario deponitur; nam « Spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus » et caetera bonorum dona.

Vers. 126. « Tempus faciendi, » hoc est gentes ad Pominum convertendi. Dissipavit enim legem ille Israel. Nondum enim erat tempus, quo Dominus venturus erat, quandiu legem Dei non dissipavere Judaei; quod declarat hic propheta Spiritu edoctus, quod praedicetiam Isaias, et idem explicat Apostolus. Ea verba Isaias: « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi. » Apostolus autem hunc locum proferens addit: « Ecce nunc tempus acce-

κατά τους ἐτησίους κύκλους, οὐκ ἐξισταμένης τῆς ἡμέρας, οὐδὲ πώποτε ἤς ἔχει πρὸς νύκτα διατάξας κατὰ τὴν ἰσότητά καὶ ἀνισότητά.

Στ. λη'. Οἱ ἐπιχειμενοὶ ἐχθροὶ ἀόρατοι περιῶνται διὰ πάσης σπουδῆς εἰς τὸ προτιμῆν ἡδονὴν ἀγαθῆ με, δι' ἧς ἡδονῆς συμβαίνει πρὸς πάντα τρέπον δυσχερῶς ἔχειν, ὡς καὶ τὴν θείαν ἐντολὴν ἐν ἰδρωτὶ κατορθουμένην παραιτεῖσθαι· κρείττων δὲ γίνεται τῆς ἡδονῆς, καὶ τῶν πρᾶσθόντων ἀσπὴ ἐχθρῶν, ὁ τὴν Θεοῦ ἐντολὴν σφιζόμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὥστε εἰς αἰῶνα αὐτὴν ἔχειν, ὁμολογήσας τῆς πρὸς ἄλλογον ἀσῆς καὶ προσκαιροῦ ἡδονῆς. Αὐτὸ τῷ Θεῷ εὐχαριστικῶς ὁμῶν ἐρεῖ· Ἐσοφισάς μοι τὴν ἐντολήν σου, ἐξ οὗ καὶ ὡπρὸς τοὺς ἐχθρούς μου γυνήμηναι.

Στ. ρε'. Δύχνος ὁ νόμος ἐστὶ τοῖς πρὸ τῆς ἐντολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐν νυκτὶ βαδίζοντα, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός οὐ λύχνου ὄντος, ἀλλ' ἡλίου φετίζοντος ἐκείνους, οἷς προέειπεν ἡ νύξ· ἔργιστος τῆς ἡμέρας εὐσχημῶς περιπατεῖν ἐστιν.

Στ. ρς'. Τί ποιεῖ ἄνθρωπος τὸ « Ὁμῶσα (13), » ζητητέον. Διέθετο διαθήκην πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ, καὶ ταύτην τὴν διαθήκην διαθεμένου τοῦ Θεοῦ πιστεύων παρεδέξατο. Καὶ οἶσεν ὅραος ἐστὶν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πιστεύοντος τῇ τῆς διαθήκης τῷ Θεοῦ παραδοχῇ· συνθήκας γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιπέσαμεθα, παραδεξάμενοι αὐτοῦ τὴν διαθήκην, ὡς τηρῆσαι καὶ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ἰσχυμὶ ἐκ αὐτὰ ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ· ὅταν αὐτὸ στήσω, γίνεται μοι ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ βλομῶντι· ἐν Παρακαλίαις, « Λογισμοὶ δικαίων, κρίματα. » Ἐκεῖνα τὰ κρίματά ἐστι τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τότε γινόμενα, ὅτε ὠμῶσα καὶ ἔσθησεν αὐτὰ ἐν ἐμαυτῷ· τὸ δὲ στήσαι ἐνεαῦθα, τὸ βεβαίως ὀρίσαι δηλοῖ. Καὶ τὸ « ὁμῶσαι » οὐ τὸ θεὸν ὁμῶσαι, ἀλλὰ τὸ ἀμεταθέτως τοῦτο προθέσθαι καὶ ἀπαράβατον φυλάττειν· τὸ ἔργον τοῦ ὅρκου δυνάμην ποιεῖν.

Στ. ρε'. Οὐδεὶς δοῦλος τῆς ἀμαρτίας· δοῦλός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δουλεύων, ἐν πάσῃ πράξει καὶ ἐνοήσει ποιῶν πάντα κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ, οὕτως λέγεται· « Δοῦλός σου εἰμι ἐγώ. » Τοιοῦτος· ὡν ὁ προφήτης ἀξιοῖ μισθὸν λαβεῖν τῆς δουλείας, τὸ, « Συνέτισόν μοι. » Ἔστι γὰρ σύνεσις δεδομένη ἀπὸ Θεοῦ, ἣ ἐπικειται παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς ἐν θησαυροφυλακίᾳ· « Πνεῦμα » γὰρ, φησὶ, « σοφίας καὶ συνέσεως, » καὶ τὰ ἐξῆς τῶν αγαθῶν τὰ χαρίσματα.

Στ. ρς'. Ἄντι τοῦ « Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ ἔνριψ » τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Δισσακέδασε γὰρ τὸν νόμον ὁ Ἰσραὴλ ἐκεῖνος. Οὕτω γὰρ ἦν καιρὸς αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας, ὅσον ἐκεῖνοι οὐκ ἦσαν διασσεδάσαντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· ὡς προφήτης οὖν Πνεῦματι ἄδων φησὶν περὶ τούτου τοῦ καιροῦ· καὶ Ἡσαίας προφητεύει, καὶ ὁ Ἀπόστολος διηγείται. Ἡσαίας μὲν οὕτω λέγει· « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδόθησά σοι. » Καὶ ὁ Ἀπόστο-

10 Rom. xiii, 12, 13. 11 Prov. xii, 5. 12 Isa. xi, 2. 13 Isa. xlix, 8. (13) Sic iterum infra et alibi. Frequens apud Alexandrinos mutatio o in ω. EDIT.

λος δὲ τὸ ῥητὸν ἐκθέμενος, ἐπιφέρει· « Ἰδοὺ νῦν ἂ πταβίλε, ecce nunc dies salutis ⁴². » Venerat scilicet tempus faciendi Domino, cum dissipassent legem iniqui.

Στ. ρκζ'. Τελειότερου ἐστὶν τὸ ποιεῖν μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν· ἀτελεστέρου δὲ ποιεῖν μὲν, οὐ μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν δέ. Τῶν δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τιμιώτατον δοκεῖ εἶναι χρυσός. Παρακειμένου γοῦν πλούτου παντός καὶ ἐντολῆς σου, οὐχ οὕτως ἐνορῶ τῷ πλούτῳ, ὡς τῇ ἐντολῇ σου. — Ταῦτα συνάδει τῷ· « Ἄγαθόν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυσίου καὶ ἀργυρίου· » καὶ τῷ· « Λάβετε παιδείαν καὶ μὴ ἀργύριον· καὶ γνώσιν ὑπὲρ χρυσίου δεδοκιμασμένου· κρείσσον γὰρ σοφία λίθων πολυτελέων· πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἀξίον ἐστίν. »

Στ. ρλζ'. Διὰ τοῦτο εὐθὴς ἐστὶν ἡ κρίσις σου. Ἐπεὶ δίκαιος ὢν, κατὰ τοὺς τῆς δικαιοσύνης κανόνας, εὐθιτάτους ὄντας, κρινεῖς πάντας τοὺς δεξαμένους τὰ κρίματά σου.

Στ. ρλη'. Αἱ γὰρ θεῖαι σου Γραφαί, ἃς ἀνθρώποις ἐνετείλω, οὐχ αἱ καιναὶ μόναι, ἀλλὰ καὶ παλαιαί, δικαιοῦναι κατὰ τὰ ἠθικά τυγχάνουσαι, τουτέστιν ἡκρεθωμέναι· ἦν ἂν ἐνετείλω ἡμῖν ποιεῖν κρίματα, ὅπως κρινώμεν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸν μικρὸν κρίμα δίκαιον κρίνειν ὑποτιθεῖσαι καὶ εἰς πᾶσαν εὐθύτητα ἐμβιδάζουσαι, ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη εἰσίν.

Στ. ρμδ'. Ἄ δέδωκάς μοι μαρτυρία, οὐ πρὸς ὀλίγον ὄντα ὠφέλιμα, « δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα » τυγχάνουσιν, δικαιούντα τὸν διαθέσει συνεγγίζοντα αὐτοῖς.

Στ. ρνε'. Ἐθεμελιώθη τὰ μαρτυρία ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς μηδένα δύνασθαι ζησαι, εἰ ἀνατρέψεται αὐτά. Ὁ γὰρ ὁὗς Λόγος σοφία, καὶ Υἱός σου τυγχάνων, θεμέλιος αὐτῶν ὑπάρχων· διὸ καὶ παριστάς τὸ ἀκαταμάχητον καὶ ἀκαθαίρετον αὐτῶν, ἐφη· Οἱ λόγοι μου οὐ μὴ παρελεύσονται, κἄν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρέρχονται.

Στ. ρσα'. Διττή ἐστὶν ἡ δειλία, ἡ μὲν ἄλογος περὶ τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς καταγινόμενη, ἡ δὲ λογικὴ περὶ τὴν καρδίαν συνισταμένη καὶ τὴν νόησιν, οὐκ ἄνευ λόγου· καὶ τάχα ἡ αὕτη τῷ θεῷ φόβῳ τυγχάνει ἡ δύναται.

Στ. ρεγ'. Σχεδὸν ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκείνοι δὲ μὲν βδελύσσονται νῦν νεκρὸν καὶ σῶμα ἀνθρώπου νεκρὸν, ὡς καταλαβώτην καὶ γαλῆν· ἐγὼ δὲ τὸ ἀξίον τοῦ βδελυγμοῦ. Τίς ὄφελος ἐκ τοῦ ἐκεῖνα βδελύξασθαι; « Ἀδικίαν βδελυξάμεν· » μεγάλην ὠφέλειαν παρέχει τῷ βδελυξαμένῳ. Ἐγὼ « τὸν νόμον σου ἠγάπησα, » οὐχ ὡς ἐκείνοι· ἔλκοντες αὐτὸν ἐπὶ τὰ γῆνα, καὶ κατασπώντες αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάτω πράγματα. Ἡμεῖς γὰρ ὡς συναγεθέντες (14-15) Χριστῷ, τὸ ἄνω ζητοῦμεν, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ πνευματικῶς τὸν νόμον νοοῦμεν.

Στ. ρς'. Παρακαλεῖ τοιαύτην εἶναι « τὴν ἀξίωσιν, »

⁴² II Cor. vi, 2. ⁴³ supra vers. 72. ⁴⁴ Prov. viii, 10.

(14-15) Legendum videtur συναγεθέντες (conresuscitati). Edit.

PATROL. G. 11. 1577.

ptabile, ecce nunc dies salutis ⁴². » Venerat scilicet tempus faciendi Domino, cum dissipassent legem iniqui.

VERS. 127. Viri est perfectioris, facere et diligere simul; minus perfecti viri, facere non diligendo. Nihil videtur in mundo pretiosius auro. Quodsi autem ex una parte divitias omnes, et ex altera mandata tua proponerent, in mandata tua irruerem potius quam in divitias. — Hæc consentiunt cum illo: « Bona mihi lex oris tui, super millia auri et argenti ⁴³; » et cum illo: « Accipite disciplinam et non argentum, et scientiam super aurum probatum; melior enim sapientia lapidibus pretiosis; omne autem pretiosum non est ea dignum ⁴⁴. »

VERS. 137. Qua de causa recta quoque judicia tua. Quia justus, juxta justitiæ leges rectissima judicabis omnes quicumque judicia tua susceperint.

VERS. 138. Nam divinæ Scripturæ tuæ, quas hominibus mandasti, non novæ tantum sed et veteres, justitiæ sunt rectis moribus congruentes, hoc est probatæ: mandasti nobis judicia facere, ut judicemus juxta legem; nam ad vel minimum juste judicandum, et ad omnem æquitatem requiruntur veritas et justitia.

VERS. 144. « Testimonia, » quæ dedisti mihi, non parvi sunt momenti, sed « justitia in æternum, » justificantia eos qui ipsis affectu adhærent.

VERS. 152. Deus fundavit testimonia sua, ita ut nemo vivere posset, si laberentur; nam Verbum tuum sapientia, et Filius tuus cum sit, fundamentum eorum. Qua de causa declarans quam inexpugnabilia et quam invicta illa sint, ait: Verba mea non transibunt, licet cælum et terra transeant.

VERS. 161. Duplex est formido; alia quidem cæca affectus animæ vehementius permovet, alia autem rationi consentanea cor et mentem invadit; hæc forte a Dei timore non alia.

VERS. 163. Hæc fere dicere intendit: Illi quidem mortuum nunc abominantur, et corpus hominis mortui ut stellionem et mustelam respuunt, ego autem quod abominatione dignum. Quid autem prodest illa abominari? « Injustitiam abominatus sum; » multum prodest. Nam « Ego legem tuam dilexi, » dum illi eam ad terram deprimerent, et non nisi terrestria saperent. Nos autem cum Christo consurgentes cælestia quærimus, non terrena; et spiritualiter legem cogitamus.

VERS. 170. Optat talem esse « postulationem, »

probatam et acceptam et inexpugnabilem, ita ut A intret in conspectum Domini. Cognoscam autem quod intravit in conspectum tuum postulatio mea, si eripiar a te secundum verbum tuum, et postulati- nem meam et sapientiam. Qui enim cupiditates quasque superavit, et quam longissime ab impiis sermonibus et operibus recessit, ereptus est a Deo secundum eloquium ejus. Loco illius « postulatio mea, » legitur apud Aquilam, « oratio mea, » et apud Symmachum « supplicatio mea. » Duo igitur poscit, ut divina eloquia intelligat, et e miseriis vitæ liberetur ac eximatur, quod et nobis necessarium.

VERS. 171. Eructare solent qui satiati sunt. Nam cum repleti fuerimus, cibum eructamus quem cepimus. Loquitur igitur hic divinus sermo de spirituali cibo; nam Verbum ait se panem esse: « Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi »⁴⁵. Qui manducat hunc panem vivet in æternum »⁴⁶. Dicit etiam se carnes habere: « Qui manducat meam carnem habet vitam in se: caro enim mea vere est cibus »⁴⁷. Quod si igitur hoc pane et hac carne fuerimus satiati, eructabimus hymnum. Aliquando etiam eructaverunt vota; eadem enim per vota fieri declaravit. « Cum docueris me justificationes tuas. » Nisi enim justificationes tuas ediscam, talem ructum eructare nequeo. — Cum justificationes tuas perficiam et clarius perspiciam, tunc labiis animæ meæ gratum tibi hymnum proferam. Ructus autem sane Dei laudes, animæ cibus factæ, plenissima Dei scientia.

VERS. 172. Varia mandata tua, de diversis virtutibus prolata, unum sunt omnia. Ita autem inter se variæ virtutes intima societate conjunguntur, ut unam perfecte habentem omnes habere profitear. Labia animæ meæ pronuntiabunt eloquium tuum: pronuntiant vero absolute de justitia eloquium, non voce tantum, sed operibus etiam et affectibus juxta rectum eloquium institutis.

VERS. 175. Quando judiciorum tuorum memor illisque adhærens mortem effugio peccato imminentem. Jam non peccans, sed opera perficiens quibus anima vivit et grate te laudat, dicit: Præbe ei vitam æternam.

VERS. 1. Notandum in Jerusalem templum quidenos gradus habuisse, et quoque in gradu, dum ascendebant, stantes canebant versum quibus cantandi munus demandatum erat. Unde factum est

⁴⁵ Joan. vi, 41. ⁴⁶ ibid. 59. ⁴⁷ ibid. 55, 56.

(16) An πλειότητα in sensu *nimitetatis*? Edit.

(17) Huc usque (post A. Vat. 1789, qui desinebat in ps. 50, v. 6, apud nos p. 236) codex B. Vat. 1682 cujus pars posterior est cod. 1683. Exia sumimus ex codice C, id est Vat. reg. 40, et ex cod.

δοκιμον και βέβαιον και ἀκἀταγώνιστον, ὥστε εἰς ελθεῖν ἐνώπιον Κυρίου. Γνώσσομαι δὲ εἰ εἰσέλθαι ἐνώπιόν σου τὸ ἀξίωμά μου, ρυσθείην ὑπὸ σοῦ κατὰ τὸν λόγον και τὸ ἀξίωμά μου και τὴν σοφίαν. Ὁ γὰρ ἀνώτερος πάντων παθῶν γεγονώς, και μακρὰν ἔτι μάλιστα λόγων και τῶν ἀπ' ἀλογίας ἐνεργουμένων κακιῶν χωρίσας, ἐβρύσθη ὑπὸ Θεοῦ, κατὰ τὸ λόγον αὐτοῦ. Ἄντι δὲ τοῦ, « τὸ ἀξίωμά μου, » ὁ μὴ Ἀκύλας, « δέησίς μου, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « ἐκείνη μου, » εἰρήκασιν. Δύο δὲ οὖν αἰτεῖ, τὴν σύνεσιν τῶν ἱερῶν λογίων, και τὴν ἀπαλλαγὴν και ἐλευθέρῃαν τῶν ἐν τῷ βίῳ κακῶν, ὃ δὴ και ἡμῖν ἀνεγκαίον.

Στ. ροα'. Ἡ ἐρυγὴ ὡς ἐπίπαν γίνεται τοῖς κωρεσμένοις. Πληρωθέντες γὰρ οὕτως ἐρευγόμεθα τὴ ποιότητα (16) τῆς τροφῆς ἣν εἰλήφαμεν. Οἶδεν οὖν ὁ θεῖος λόγος πνευματικὴν τροφήν αὐτοῦ γούν ὁ λόγος φησὶν ἄρτος εἶναι: « Ἐγὼ » γὰρ « εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ φαγὼν τούτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ φησὶν ὁ λόγος ἔχειν σάρκα, ἐν τῷ, « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρωσίς. » Ἐὰν οὖν κορεσθῶμεν τούτου τοῦ ἄρτου τοῦ Λόγου, ἐρευγόμεθα ἕμνον. Ποτὲ δὲ ἐξηρέψαντο εὐχαί: τὸ γὰρ αὐτὸ γενέσθαι ἐπηγάγεον και διὰ τῶν εὐχῶν. « Ὅταν διδάξης με τὰ δικαιοῦματά σου. » Ἐὰν μὴ διδαχθῶ τὰ δικαιοῦματά σου, τοιαύτην ἐρυγὴν ἐξερεύσασθαι οὐ δύναμαι. — Ἐκ τοῦ ἐνεργεῖσθαι και τραυῶς ἐγγυᾶσθαι μοι αὐτά, εὐχάριστον προσγιγόμενον ἕμνον σοι προσενέγκωμαι ἐκ χειρῶν μου τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐρυγὴ ὑμνήδια θεῷ δηλονότι ἢ γινομένη ψυχῆς τροφή, πληρεστέτη καλογία τυγχάνει.

Στ. ροβ'. Αἱ διάφοροι ἐντολαὶ σου, προστάξις εἶναι τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν, ἐν πᾶσαι τυγχάνουσιν. Ἡ και καθόλου γενικὴ ἢ ἀρετὴ τῷ ἀντακολουθεῖν ταῖς ἰδικὰς ἀρετὰς, ὡς τὸν μίαν τελειῶς ἔχοντα, κάπως ἔχειν φθέγγωμαι. Τοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου κλειδί μου τὸ λόγιόν σου φθέγγεται δὲ κυρίως τὸν περί τῆς δικαιοσύνης λόγον, οὐχ ὁ φωνῆ μόνη αὐτὸ περιφέρει, ἀλλὰ και ἔργοις και προθέσει πρακτικῆς κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον εὐθυνομένη.

Στ. ρογ'. Ἐπειπερ τῶν κριμάτων μνημονεύων και ἐξεχόμενος κλινῶ τὸν ἐπόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ ἐναντιον οὐδὲ ἄλλως ἀμαρτάνων, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐκείνη οἷς ἀκολουθεῖ τὸ ζῆσθαι τὴν ψυχὴν, και αἰτέησιν εὐχαριστοῦσαν, ἔφη, Παράσχες αὐτῇ ἀθανάτου ζωῆς (17).

PSALMUS CXIX.

Στ. α'. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀναβαθμοὺς εἶχεν δεκαπέντε, και ἐφ' ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ ἀναβαίνειν εἰς αὐτὸν ἐστηκότας οἱ εἰς τὸ ὑμνεῖν τεταγμένοι ὄψην ἔλεγον. Διὸ και συνέθετο

D, seu Vat. 754; denique ex cod. E, Vat. 1685, et prædiximus. Ex aliis quoque codicibus sperari poterant Didymi reliquiae; sed nos hæc tenemus. — Legendum videtur ἀθανάτου ζωῆν. Edit.

ἀριθμούς (18) ὡδὸς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείτα A
δὲ ἡ περι τῶν ὡδῶν καὶ τῶν λεγόντων αὐτάς ἐφ'
ἐκάστου τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ναοῦ διάταξις ἐν ταῖς
Παραλειπομέναις. Νοήσεις δὲ καθὼν εἶναι Θεοῦ ἄγιον
νοητὸν ἅμα καὶ πνευματικὸν, τὴν Θεοῦ οὐσίαν.

PSALMUS CXXI.

Στ. δ'. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ δι' αὐτῶν τῶν οικητόρων
εἶναι τὴν ἔνωσιν, λέγων· « Ἐκεῖ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ,
φυλαὶ Κυρίου· » οὐχ ὅτι τείχη περιεβάλλοντο, διὰ
τοῦτο ἠνώθησαν, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν ἑμαρτύ-
ριον μὲν (19) τῷ Ἰσραὴλ, ἢ τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τὴν
θαυμασίαν ἐπαγγέλλαν, ἐξομολόγησις χαρίτων ὀφειλε-
ται παρὰ τῶν ἐνεργουμένων. Θρόνους τε τοῦ οἴκου
Δαυὶδ ἰδρυνθῆναι ἐπ' αὐτῆς φησιν, ἐπεὶ καὶ βασι-
λείαν τῶν πάντων ὁ Δαυὶδ προφητεύει. Καὶ ἡ βα-
σιλεία Δαυὶδ ἀνορθοῦται χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὃς τοῖς B
δώδεκα ἔδωκεν ἀποστόλους τὸ ἐπὶ δώδεκα θρόνοις
καθεζομένους κρίνειν τὸν Ἰσραὴλ.

Στ. ζ'. Τὸ δὲ ἐν τῇ δυναστείᾳ σου, ἢ διὰ τὸ δυ-
νατῶς αὐτὴν βασιλεύειν καθελοῦσαν ἅπαντα δυσμενῆ.
Οἱ μεγάλοι δὲ πύργοι λέγονται πυργοδόμοι ἐν τοῖς
τείχεσι κατασκοπῆς χάριν τῶν ἐπιόντων γινόμενοι.
Βάσεις ἐπιχωρίως λέγονται παρὰ Σύροις αἱ μεγάλαι
οἰκίαι· δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων, οἱ διὰ πολιτείας
ὑψος καὶ θεωρίας μὴ μόνον σκοποῦντες τοὺς ἐπὶ πό-
λεμον ἔρχομένους ἐχθροὺς, ἀλλὰ καὶ βάλλειν ἐξ ὑψους
τοῖς ἐλέγχους δυνάμενοι.

PSALMUS CXXIV.

Στ. α'. Ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων ἀσειστόν τε
καὶ ἀμετακίνητον ὄρος. Ἄσειστοι δὲ καὶ οἱ τούτου
καθ' ὁμοίότητα μιμηταί. Κατὰ τὸν αἰσθητὸν, πᾶν ὄρος C
ἀκίνητον· περὶ ἐκείνου νῦν ὁ λόγος, περὶ οὗ τὸ Πνεῦμα
τῷ προφήτῃ φησὶν· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὃ
εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἡ μὲν γὰρ σκοπευτικὴ τῶν
ἀγαθῶν Ἐκκλησία Σιών· ἐρμηνεύεται γὰρ σκοπευ-
τήριον ὑψηλὸν τῆς οὐρανόθεν Σιών· περὶ οὗ τὸ, « Προ-
σηλύθητε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος Ἱερου-
σαλήμ ἐπουρανίῳ. » Μακάριον τοῖνον ἐπὶ Θεὸν πε-
ποιθένας, κατὰ τὸ, « Πεποιθὸς ἔση ἐπὶ Κύριον, καὶ
ἀναβιθῆναι ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, ἢ δηλαδὴ τῆς τῶν
ζώντων καὶ πραέων. Ἀρχὴ γὰρ ἡ εἰς Θεὸν πεποίθη-
σις τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀναβάσεως. Λέγει δὲ τὴν Ἐκκλη-
σίαν Ἱερουσαλήμ ἡ Γραφή, ὡς τὸ· « Φωτίζου, ἢ νέα
Ἱερουσαλήμ οἰκοδομουμένη. » Ἦν λέγεται κατοικεῖν
ὁ τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονῶν, εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σα-
λευόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης οἰκήσεως, ἢ δεῖ φρονῶν D
τε καὶ πράττων. Ἀλλ' οὐδὲ τεθνήξῃ τὸν εἰς Θεὸν
ἔρωτα αὐτῶν (20), καὶ τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν πρόθυμον
ἔχων, οὐ σαλευθήσεται, λαθὼν ἐκ ταύτης τὸν ἀρά-
δῶνα τῆς αἰωπλοῦ ζωῆς. Ὁ δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐν-
δεῆς πόθου καὶ τῆς προσοχῆς διὰ βραθυμίαν μετα-
κινήσεται τῆς ἀσκήσεως. Διὸ φησιν ἐν Παροιμίαις,
« Δίκαιος εἰς τὸν αἰῶνα οὐκ ἐνδώσει. »

Στ. β'. Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τῆς ἀληθείας δόγματα, θε-

⁶⁶ Isa. xl, 9. ⁶⁷ Hebr. xii, 22. ⁶⁸ Prov. x, 30.

(18) Lege Ἰσραήλους nisi mavis mutationem : in
αἰ ad Alexandrinam dialectum referre. EDIT.

(19) Sic, nec ulla satis probabilis conjectura
mihi suppedit. Certe verbum cum activa significa-

ut carmina tot versus haberent, quot gradus tem-
plum : reperiuntur in Paralipomenon libris, quæ
de canticis in quoque templi gradu decantandis
constituta fuerant. Templum sanctum Dei puta
spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

VERS. 4. Declarat ipsos incolas uniuendos esse,
dicens : « Illuc ascenderunt tribus, tribus Domini. »
Uniti sunt, non quod mœnia haberent, sed quia
ipsi « testimonium Israel » adepti sunt veritatem,
scilicet mirabilem repromissionem ; gratiarum
confessio sanctis exsoluenda. Sedes domus David
dicit super ipsam fuisse fundatas, cum Daniel re-
gnum omnium ipse prænuntiat. Regnum David
restitutum est gratia Christi, qui constituit duode-
cim apostolos, ut super duodecim sedes sedentes,
judicaret Israel.

VERS. 7. « In virtute tua, » quia fortiter re-
gnet Jerusalem, hostibus omnibus devictis. Magnæ
turres dicuntur « turres munitæ » in mœnibus ad
speculandum constitutæ. Munitiones vocantur apud
Syros maguæ domus. Indicanur autem his verbis
qui vitæ altitudine et contemplationis non solum
hostes ad bellum venientes considerant, sed etiam
ex alto eos telis repellere possunt.

VERS. 1. Divinorum eloquiorum mons immotus
et immutabilis ; immoti etiam qui hujus similitu-
dinem imitatione referunt. Quodsi proprie hæc
intelligeres, omnis mons immutabilis. De illo au-
tem monte hic quæstio, de quo Spiritus prophetæ
dixit : « Super montem excelsum ascende, qui
evangelizas Sion ⁶⁶. » Nam speculatrix bonorum
Ecclesia Sion. Interpretatur « specula excel-
sa » cœlestis Sion ; de qua : « Accessistis ad
Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem
cœlestem ⁶⁷. » Beatum igitur in Deo confidere,
juxta illud : « Confides in Domino, et ascendes ad
bona terræ, » terræ viventium profecto et mitium.
Nam qui confidunt in Deo, cœperunt ad terram
ascendere ; Jerusalem designat in Scriptura Eccle-
siam, ut in illo : « Illuminare, nova Jerusalem ædi-
ficata. » In qua habitare dicitur qui Ecclesiæ doctri-
nas unice profitetur, in æternum ex hac sede non
commovendus, dummodo pie sapiat et agat. Quin,
non morietur qui amore in Deum, et ardenti in
bonum studio incenditur, non commovebitur, ita
pignus vitæ æternæ adeptus. Qui autem bonum
nec desiderat nec affectat, hic propter desidiam
disciplina destituetur. Unde ait in Proverbiis,
« Justus in æternum non mutabit ⁶⁸. »

VERS. 2. Montes sunt sublimes veritatis doctrinæ,

tione desideratur loco μαρτύριον μὲν. An μαρτυροῦ-
μεν? Videant doctiores. IDEM.

(20) Αὐτῶν. Sic. Infra τὴν ... πρόθυμον sine no-
mine ad quod hæc referas. IDEM.

probatam et acceptam et inexpugnabilem, ita ut intret in conspectum Domini. Cognoscam autem quod intravit in conspectum tuum postulatio mea, si eripiar a te secundum verbum tuum, et postulatiōnem meam et sapientiam. Qui enim cupiditates quasque superavit, et quam longissime ab impiis sermonibus et operibus recessit, ereptus est a Deo secundum eloquium ejus. Loco illius (postulatio mea,) legitur apud Aquilam, (oratio mea,) et apud Symmachum (supplicatio mea.) Duo igitur poscit, ut divina eloquia intelligat, et e miseris vitæ liberetur ac eximatur, quod et nobis necessarium.

VERS. 171. Eructare solent qui satiati sunt. Nam cum repleti fuerimus, cibum eructamus quem copimus. Loquitur igitur hic divinus sermo de spirituali cibo; nam Verbum ait se panem esse: « Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi »⁴⁶. Qui manducat hunc panem vivet in æternum »⁴⁷. Dicit etiam se carnes habere: « Qui manducat meam carnem habet vitam in se: caro enim mea vere est cibus »⁴⁸. Quod si igitur hoc pane et hac carne fuerimus satiati, eructabimus hymnum. Aliquando etiam eructaverunt vota; eadem enim per vota fieri declaravit. « Cum docueris me justificationes tuas. » Nisi enim justificationes tuas ediscam, talem ructum eructare nequeo.—Cum justificationes tuas perficiam et clarius perspiciam, tunc labiis animæ meæ gratum tibi hymnum proferam. Ructus autem sane Dei laudes, animæ cibus factæ, plenissima Dei scientia.

VERS. 172. Varia mandata tua, de diversis virtutibus prolata, unum sunt omnia. Ita autem inter se varix virtutes intima societate conjunguntur, ut unam perfecte habentem omnes habere profitear. Labia animæ meæ pronuntiabunt eloquium tuum: pronuntiant vero absolute de justitia eloquium, non voce tantum, sed operibus etiam et affectibus juxta rectum eloquium institutis.

VERS. 175. Quando judiciorum tuorum memor illisque adhærens mortem effugio peccato imminentem. Jam non peccans, sed opera perficiens quibus anima vivit et grate te laudat, dicit: Præbe ei vitam æternam.

VERS. 1. Notandum in Jerusalem templum quidenos gradus habuisse, et quoque in gradu, dancendebant, stantes canebant versum quibus cantandi munus demandatum erat. Unde factum est

⁴⁶ Joan. vi, 41. ⁴⁷ ibid. 59. ⁴⁸ ibid. 55, 56.

(16) An πλειότητα in sensu *nimitatis*? Edit.

(17) Huc usque (post A. Vat. 1789, qui desinebat in ps. 50, v. 6, apud nos p. 236) codex B. Vat. 1682 cujus pars posterior est cod. 1683. Exia sumimus ex codice C, id est Vat. reg. 40, et ex cod.

δόκιμον καὶ βέβαιον καὶ ἀκαταγώνιστον, ὥστε εἰσελθεῖν ἐνώπιον Κυρίου. Γνώσομαι δὲ εἰ εἰσελθὼ ἐνώπιόν σου τὸ ἀξίωμά μου, ῥυθειῖν ὑπὸ σοῦ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὸ ἀξίωμά μου καὶ τὴν σοφίαν. Ὁ γὰρ ἀνώτερος πάντων παθῶν γεγονώς, καὶ μακρὰν ἐπιμάλιστα λόγων καὶ τῶν ἀπ' ἀλογίας ἐνεργουμένων κακιῶν χωρίσας, ἐρρύσθη ὑπὸ Θεοῦ, κατὰ τὸ λόγον αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « τὸ ἀξίωμά μου, » ὁ μὲν Ἀκούσας, « δέησις μου, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « ἐκεία μου, » εἰρήχασιν. Δύο δὲ οὖν αἰτεῖ, τὴν σύνεσιν τῶν ἱερῶν λογίων, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν καὶ ἐλευθερίαν τῶν ἐν τῷ βίῳ κακῶν, ὃ δὴ καὶ ἡμῖν ἀνεγκαίον.

Στ. ροα'. Ἡ ἐρυγὴ ὡς ἐπίπαν γίνεται τοῖς κενεορροσμένοις. Πληρωθέντες γὰρ οὕτως ἐρευγόμεθα τὴν ποιότητα (16) τῆς τροφῆς ἣν εἰλήφαμεν. Οἶδεν οὖν ὁ θεῖος λόγος πνευματικὴν τροφήν· αὐτὸς γοῦν ὁ Λόγος φησὶν ἄρτος εἶναι· « Ἐγὼ » γὰρ « εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ φαγὼν τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ φησὶν ὁ Λόγος ἔχειν σάρκα, ἐν τῷ, « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἔχει ζωὴν ἐν αὐτῷ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρωσίς. » Ἐὰν οὖν κορεσθῶμεν τούτου τοῦ ἄρτου τοῦ Λόγου, ἐρευγόμεθα ὕμνον. Ποτὲ δὲ ἐξηρεῦσαν εὐχαί· τὸ γὰρ αὐτὸ γενέσθαι ἐπήγαγεν καὶ διὰ τὸν εὐχῶν. « Ὅταν διδάξης με τὰ δικαιοῦματά σου. » Ἐὰν μὴ διδαχθῶ τὰ δικαιοῦματά σου, τοιαύτη ἐρυγὴν ἐξερεῦσαι οὐ δύναμαι. — Ἐκ τοῦ ἐνεργεῖσθαι καὶ τρανῶς ἐγγυᾶσθαι μοι αὐτά, εὐχάριστον προσγιγόμενον ὕμνον σοι προσενέγκωμαι ἐκ χειρῶν μου τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐρυγὴ ὕμνων ὁμολογία θεοῦ δηλονότι ἡ γινομένη ψυχῆς τροφῆ, πληροστέη ἐπιλογία τυγχάνει.

Στ. ροβ'. Αἱ διάφοροι ἐντολαὶ σου, προστάξεις ὄσαι τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν, ἐν πάσαις τυγχάνουσιν. Ἡ καὶ καθόλου γενικὴ ἡ ἀρετὴ τῷ ἀντακολουθεῖν εἰς ἰδικὰς ἀρετὰς, ὡς τὸν μίαν τελειῶς ἔχοντα, πάσας ἔχειν φθέγγομαι. Τοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου χεῖραί μου τὸ λόγιόν σου φθέγγεται δὲ κυρίως τὸν παρ' τῆς δικαιοσύνης λόγον, οὐχ ὁ φωνῆ μόνῃ αὐτὸν φέρων, ἀλλὰ καὶ ἔργοις καὶ προθέσει πρακτικῇ ἢ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον εὐθυνομένη.

Στ. ροε'. Ἐπειπερ τῶν κριμάτων μνημονεύει καὶ ἐξεχόμενος κλινῶ τὸν ἐπόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ ἐναντιον· οὐδὲ ἄλλως ἀμαρτάνων, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐπισκοπῶς ἀκολουθεῖ τὸ ζῆσθαι τὴν ψυχὴν, καὶ αἰνεῖσαι εὐχαριστοῦσαν, ἔφη, Παράσχεσ ἀυτῇ ἀθανάτη ζωὴ (17).

PSALMUS CXIX.

Στ. α'. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τοῦ ἀναβαθμοῦ εἶχεν δεκαπέντε, καὶ ἐφ' ἕκαστον εἶπεν ἐν τῷ ἀναβαίνειν εἰς αὐτὸν κοπηκότες οἱ εἰς τὸ ὕμνεῖν τεταγμένοι ὧδην ἔλεγον. Διὸ καὶ συνέθετο εἰς

D, seu Vat. 754; denique ex cod. E, Vat. 1685, prædiximus. Ex aliis quoque codicibus prædiximus poterant Didymi reliquæ: sed non habentur. Mai. — Legendum videtur ἀθανάτη ζωὴ.

ἀριθμούς (18) ὡδὸς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείται δὲ ἡ περὶ τῶν ὡδῶν καὶ τῶν λεγόντων αὐτὰς ἐφ' ἐκάστου τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ναοῦ διάταξις ἐν ταῖς Παριλειπομέναις. Νοήσεις δὲ ναὸν εἶναι Θεοῦ ἄγιον νοητὸν ἅμα καὶ πνευματικόν, τὴν Θεοῦ οὐσίαν.

A ut carmina tot versus haberent, quot gradus templum : reperiuntur in Paralipomenon libris, quæ de canticis in quoque templi gradu decantandis constituta fuerant. Templum sanctum Dei putatur spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

PSALMUS CXXI.

Στ. δ. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ δι' αὐτῶν τῶν οἰκητόρων εἶναι τὴν ἔνωσην, λέγων· « Ἐκεῖ ἀνέθησαν αἱ φυλαὶ, οὐχ ὅτι τείχη περιβάλλοντο, διὰ τοῦτο ἠνώθησαν, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν ἔμαρτύριον μὲν (19) τῷ Ἰσραὴλ, ἢ τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τὴν θαυμασίαν ἐπαγγέλαν, ἐξομολόγησις χαρίτων ὀφειλεται παρὰ τῶν ἐνεργουμένων. Θρόνους τε τοῦ οἴκου αὐτὸ ἰδρυνθῆναι ἐπ' αὐτῆς φησιν, ἐπεὶ καὶ βασιλεῖαν τῶν πάντων ὁ Δαυὶδ προφητεύει. Καὶ ἡ βασιλεία Δαυὶδ ἀνορθοῦται χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὃς τοῖς δώδεκα ἔδωκεν ἀποστόλους τὸ ἐπὶ δώδεκα θρόνοις καθεζομένους κρίνειν τὸν Ἰσραὴλ.

Vers. 4. Declarat ipsos incolas uniendo esse, dicens : « Illuc ascenderunt tribus, tribus Domini. » Uniti sunt, non quod mœnia habent, sed quia ipsi « testimonium Israel » adepti sunt veritatem, scilicet mirabilem repromissionem ; gratiarum confessio sanctis exsolvenda. Sedes domus David dicit super ipsam fuisse fundatas, cum Daniel restitutum est gratia Christi, qui constituit duodecim apostolos, ut super duodecim sedes sedentes, judicarent Israel.

Στ. ε. Τὸ δὲ ἐν τῇ δυναστείᾳ σου, ἢ διὰ τὸ δυνατώως αὐτὴν βασιλεύειν καθελοῦσαν ἅπαντα δυσμενῆ. Οἱ μεγάλοι δὲ πύργοι λέγονται πυργοὶ ἀρεῖς ἐν τοῖς τάξεσι ἐπιχωρῶς λέγονται παρὰ Σύροις αἱ μεγάλοι οἰκίαι· δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων, οἱ διὰ πολιτείας ὕψος καὶ θεωρίας μὴ μόνον σκοποῦντες τοὺς ἐπὶ πόλεμον ἐρχομένους ἐχθροὺς, ἀλλὰ καὶ βάλλειν ἐξ ὕψους τοῖς ἐλέγχοις δυνάμενοι.

Vers. 7. « In virtute tua, » quia fortiter regnet Jerusalem, hostibus omnibus devictis. Magnæ turres dicuntur « turres munitæ » in mœnibus ad speculandum constitutæ. Munitiones vocantur apud Syros maguæ domus. Indicanitur autem his verbis qui vitæ altitudine et contemplationis non solum hostes ad bellum venientes considerant, sed etiam ex alto eos telis repellere possunt.

PSALMUS CXXIV.

Στ. α'. Ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων ἄσειστόν τε καὶ ἀμετακίνητον βροσ. Ἄσειστοι δὲ καὶ οἱ τούτου καθ' ὁμοίότητα μιμηταί. Κατὰ τὸν αἰσθητὸν, πᾶν βροσ ἀκίνητον· περὶ ἐκεῖνου νῦν ὁ λόγος, περὶ οὗ τὸ Πνεῦμα τῷ προφήτῃ φησὶν· « Ἐπ' βροσ ὕψηλὸν ἀνάδηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἡ μὲν γὰρ σκοπευτικὴ τῶν ἀγαθῶν Ἐκκλησία Σιών· ἔρμηνεύεται γὰρ σκοπευτικὴ τῆριον ὕψηλὸν τῆς οὐρανόθεν Σιών· περὶ οὗ τὸ, « Προσεληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος Ἰερουσαλήμ ἐπουρανίῳ. » Μακάριον τοίνυν ἐπὶ Θεὸν πεποιθῆναι, κατὰ τὸ, « Πεποιθὸς ἐστὶ ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀναβιθῆναι ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » δηλαδὴ τῆς τῶν ζώντων καὶ πραέων. Ἀρχὴ γὰρ ἡ εἰς Θεὸν πεποιθῆσιν τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀναβάσεως. Ἀδγεῖ δὲ τὴν Ἐκκλησίαν Ἰερουσαλήμ ἢ Γραφή, ὡς τὸ· « Φωτίξου, ἡ νέα Ἰερουσαλήμ οἰκοδομουμένη. » Ἡν λέγεται κατοικεῖν ὁ τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονῶν, εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σαλευόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης οἰκήσεως, ἢ δεῖ φρονῶν τε καὶ πράττων. Ἀλλ' οὐδὲ τεθνήξῃ τὸν εἰς Θεὸν ἔρωτα αὐτῶν (20), καὶ τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν πρόθυμον ἔχων, οὐ σαλευθήσεται, λαθῶν ἐκ ταύτης τὸν ἀρβάνων αἰωνίου ζωῆς. Ὁ δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐνδεὴς πόθου καὶ τῆς προσοχῆς διὰ ῥαθυμίαν μετακινήσεται τῆς ἀσκήσεως. Διό φησιν ἐν Παροιμίαις, « Δίκαιος εἰς τὸν αἰῶνα οὐκ ἐνδύσεται. »

Vers. 1. Divinorum eloquiorum mons immotus et immutabilis ; immoti etiam qui hujus similitudinem imitacione referunt. Quodsi proprie hæc intelligeres, omnis mons immutabilis. De illo ascendit : « Super montem excelsum ascende, qui evangelizans Sion ». Nam speculatrix bonorum Ecclesia Sion. Interpretatur « specula excelsum » caelestis Sion ; de qua : « Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem juxta illud : « Confides in Domino, et ascendes ad bonam terræ, » terræ viventium profecto et militum. Nam qui confidunt in Deo, cœperunt ad terram ascendere ; Jerusalem designat in Scriptura Ecclesiasticâ. In qua habitare dicitur qui Ecclesiæ doctrinam unice proficietur, in æternum ex hac sede non commovendus, dummodo pie sapiat et agat. Quin, non morietur qui amore in Deum, et ardenti in bonum studio incenditur, non commovebitur, ita pignus vitæ æternæ adeptus. Qui autem bonum nec desiderat nec affectat, hic propter desidiam disciplina destituetur. Unde ait in Proverbiis, « Jusus in æternum non mutabit ». Vers. 2. Montes sunt sublimes veritatis doctrinæ.

18) Lege Ἰσαρηθίμους nisi mavis mutationem : in et ad Alexandrinam dialectum referre. Edir.
19) Sic, nec ulla satis probabilis conjectura mihi suppetit. Certe verbum cum activa significa-

consideratur loco μαρτύριον μὲν. An μαρτυροῦντες ἔσονται doctiores. IDEM.
Sic. Infra τὴν ... πρόθυμον sine hac referas. IDEM.

pus
ente.
annes :
us apud
se est pro
nostris au
Isa. xxii, 1.

lex et canones ecclesiastici, et sancti omnes qui ante adventum Christi aut postea exstiterunt. His enim omnibus Ecclesia circummunitur : sancti quidem in circuitu timentium Dominum. Præ omnibus autem qui domum Jerusalem circumdat... vides, Domine, non ratione loci... in circuitu tuorum adstas, et cum illis conversaris nunc et in venturo sæculo.

VERS. 4. Qui natura bonus es, conserva iis qui disciplina boni facti sunt, mentem rectam et tibi constanter adhaerentem. — Boni quidem qui virtutem colunt; recti autem corde, qui pia sentiunt. Hi non natura, sed cogitatione mentis distinguuntur: utrique enim in æternum in Jerusalem habitant. Quibus benefacit Deus, virtutem fidemque eorum augens, et gratiam suam eis largiens, ita ut eos quoque ad regnum cælorum perducatur. In cæteris etiam Scripturæ libris docet nos divina sapientia, talem semper in nos se gesturum Deum, quales et ipsi nos affectibus nostris ei inæservire visi fuerimus. Testatur enim David illum cum bonis bonum esse ⁵¹. Alius etiam propheta dicit eum ursum esse aut pardum hominibus effertis vita ⁵². Pariter dum evangelicam doctrinam per ænigmata explicat, alio qui a dextris astant, alio qui a sinistris sermone alloquitur, illos quidem acceptis et dulcibus verbis, hos autem formidandis et duris ⁵³. Magna Dei bonitas, magna autem servi crudelitas conservum suum in vincula conjicientis ⁵⁴. Malos vocat homines evangelicus sermo, eorum bonitatem cum divina benignitate conferens: « Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris ⁵⁵. » Scriptum est tamen: « Benefac, Domine, bonis. » Et, « Si bonus homo profert de thesauro suo bona ⁵⁶, quanto magis Pater vester dabit bona petentibus se ⁵⁷! » « Εἰ ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν! »

PSALMUS CX XVI.

VERS. 1. Non est alius in Scriptura locus qui enucleatius his versibus declaret, quantum Deus de omnibus provideat; vana enim forent studia, nisi a Deo incœpta perficiendi facultatem acciperent. Quando igitur quid fecerimus, non omnia nobis ascribemus, sed perficienti Deo, nec otiantes omnia ei peragenda commitemus. Aptissime enim definit uterque versus quid Deo, quid nobis conveniat: In vanum ædificat, aiunt, non adjuvante Deo; hic autem non nisi nobiscum operatur.

VERS. 5. Beatos declarat qui disciplina instruantur; manifeste adventum prædicatoris denuntiat.

VERS. 2. « Palmas » inquit manus ex parte designans, hoc est, Operationum tuarum labores manducabis. Timenti Dominum datur uxor non ebria

PSALMUS CXXVII.

ST. Α'. Οὐχ ἤττον τῶν ἄλλων Γραφῶν καὶ οἱ προκείμενοι στίχοι προνοητὴν ἀπάντων τὸν Κύριον εὐθεῖναι· τῶν ἀνθρωπίνων σπουδῶν ματαίων γινομένων, εἰ μὴ τύχουν τὸ κατάλληλον τέλος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπολαβοῦσαι. Ὅθεν τι ποιοῦντες, μὴ τὸ δλον εαυτοῖς δῶμεν, ἀλλὰ τῷ τελειοῦντι Θεῷ, μὴδ' αὐτῷ τὸ πᾶν ἐάσαντες, ἀπρακτοὶ διατελώμεν. Ἐκάτεροι γὰρ αἱ προκείμεναι διατελοῦσι λέξεις τὸ τε ἐξ ἡμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ματαίως λέγουσαι τὸν οἰκοδομοῦντα ἀνευ Θεοῦ, σοῦτον μὴδ' ὄλως ἐνεργοῦντα.

ST. Β'. Ἐξ αὐτῶν μακαρίζει τοὺς ἐκ τῆς διδασκαλίας ὠφελήθησομένους· σαφῶς τὴν παρουσίαν τοῦ κηρύτματος δηλοῖ.

ST. Β'. Καρπὸς δὲ φησι νῦν ὡς ἀπὸ μέρους τὰς χειρας, τουτέστι, τῶν πρακτικῶν σου δυνάμεων φάγεσαι τοὺς πόρους. Τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον δῶρον

⁵¹ Psal. cxvii, 26. ⁵² Dan. vii, 5, 6. ⁵³ Matth. xxv, 33 et seq. ⁵⁴ Matth. xviii, 30. ⁵⁵ Matth. vii, 11. ⁵⁶ Matth. xii, 35. ⁵⁷ Matth. vii, 11.

δίδεται οὐχ ἡ τυχοῦσα γυνή, ἀλλ' ἡ καρποῖς ἀγαθοῖς A quæque, sed quæ palmis bonis ornatur, ut de ea κεκοσμημένη, ὅπως ἂν ῥηθεῖ περὶ αὐτῆς, Γυνὴ ἀγαθὴ, μερὶς ἀγαθῆ.

PSALMUS CXXVIII.

Στ. α'. Οἱ μὲν προσβολῆ πολέμων ἀλισκόμενοι οὐ λέγοιεν τοῦτο, ἀλλὰ μόνος ὁ ἐκ νέου μέχρι γήρους εἰς φυγὴν τοὺς πολέμους τρέπων, ἀεὶ νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος αὐτῶν γινόμενος.

Στ. ζ'. Τοιοῦτοι καὶ οἱ τοῦ κόσμου σοφοὶ δοκοῦντες δι' ὧν φρονοῦσι καὶ πράττουσι, τὴν τῆς ἀνθρωπίνης οὐκην ὑπερβεβηκέναι ζωῆς. Διὸ καὶ θάττον ζηροῦνται, μήτε εἰς χέρσον τὰς αἰσθητὰς βάλλοντες ῥίζας, μήτε μὲν ἀντὶ χόρτου νοητὰ φυτεῖα σπεύσαντες εἶναι. Ὅθεν καὶ « πρὶν ἐκσπασθῆναι, ζηροῦνται » δι' B ἀπιστίαν· « Οὐκ ἀναστήσονται » γὰρ « οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει » καὶ, « Ὁ μὴ πιστεῦσιν ἡθὴ κέκριται. » (ὅτε δὲ χεῖρα οὐτε κόλπον πληροῦσι, τῷ μὴ παραλαμβάνεσθαι, πρῶτον μὲν εἰς κόλπον Ἀβραάμ, εἰτ' εἰς κόλπους τοῦ θερίζοντος ἀγγέλου· τοὺς γὰρ θεριστὰς ἀγγέλους ἠρμήνευσεν ὁ Σωτῆρ. Ἐν δὲ τῷ προφήτῃ φησὶν· « Διὰ τοῦτο ἀπεθέρισα τοὺς προφήτας ὑμῶν. » Αὐτὸς γὰρ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, τῇ μὲν ἀποθήκῃ τὸν σίτον διδοῦς, τῷ δὲ πυρὶ τῷ ἀσέστῳ τὸ ἄχυρον. Οἱ δὲ μισοῦντες Σιών, καὶ οὐδὲ χόρτος, ἀλλ' ὡσεὶ χόρτος ὄντες, εἰσι τὰ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ ἐπισπαρέντα ζιζάνια τῷ καλῷ σπέρματι, ἅπερ ἐν καιρῷ θερισμοῦ πυρὶ παραδίδοται κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, σημαίνοντα τοὺς αἰρετικούς, πρὸς οὓς C ὁ λόγος, τὴν ἀνθρωπίνην ὑπεραίρειν πολιτείαν δοκοῦντας, τὸ, « Ἴνα τί ἀνέβητε πάντες εἰς δώματα (21) μάταια ; » Οἱ πολῖται δὲ τῆς Σιών ἐπὶ δόματος ὄντες, μὴ καθάδητῳσαν ἄραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας. Ἀλλὰ καὶ ὅπερ ἤκουσαν εἰς τὸ οὖς, κηρυξάτωσαν ἐπὶ τῶν δομάτων, ἵνα σπέρμα καλὸν διαμείναντες, καρποφορήσαντες συναχθῶσιν εἰς τὴν ἄλωνα τῆς σωτηρίας. Οἱ δὲ αἰρετικοὶ ἐπεὶ μέχρι τῶν προσκαίρων τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ τε βίου καὶ τοῦ φρονήματος ἔσχον, « παράγοντες » εἰρηναῖοι, μόνους ἑαυτοὺς νομίζοντες εἶναι μεγάλους, καὶ μηδὲν προσφωνοῦντες εὐλογίαν. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογοῦντες, πρὸς πάντας ἔχοντες ἀγάπην, εὐλογίαν προσφωνοῦμεν τοῖς πρὸς οὓς ὁ λόγος ἡμῖν. Ἡ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν ὁ λόγος· « Οὐ γὰρ εἶπαν οἱ παράγοντες, Εὐλογία ἐφ' ὑμᾶς, » D ἔλλ' οὐδὲ εἶπαν, « Εὐλογήκαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι Κυρίου. »

PSALMUS CXXIX.

Στ. δ'. Ἐπεὶ παρὰ σοὶ ὁ ἰλασμός ἐστιν, ὁ ἰλασκόμενος καὶ ἀφελὲς τὰς ἀμαρτίας Σωτῆρ, μὴ παρατηροῦ ἐξετάζων ἀνομίας. Εἰ γὰρ τοῦτο ποιήσεις, οὐδεὶς ὑποστήσεται· πάντες γὰρ ἐξέκλιναν. πάντες ἔμαρτον. Διὸ μηδὲν ὑφισταμένου τῆν παρὰ σοῦ κρίσιν, χρεῖα τοῦ παρὰ σοῦ ἰλασμοῦ ἰλασκομένου τῆς πάντων ἕνεκα σωτηρίας. Ὅτι δὲ ἰλασμός ὁ Σωτῆρ, Ἰωάννης γράφει· « Καὶ ἐάν τις ἀμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν εἰκαίον· καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστιν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν

VERS. 1. Non usurpabit hæc qui semel ab hostibus fuerit laccessitus, sed is tantum qui a juventute usque ad senectam hostes fugaverit, victoria semper et tropæis ornatus.

VERS. 6. Tales sunt mundi sapientes, qui mente et opere videntur humanæ vitæ fastigium superasse. Quapropter et citissime arescunt, nec altas in terram radices agentes, nec pro feno spiritualis plantatio fieri festinantes. Idcirco « priusquam evellantur exarescunt » propter incredulitatem; nam, « Non resurgent impii in iudicio »; et : « Qui non credit jam iudicatus est ». Nec manum nec sinum implent, quia non suscipiuntur primum in sinum Abrahæ, deinde in sinus metentis angeli : nam angelos messorum esse declaravit Salvator. Apud prophetam autem legitur : « Propterea occidi prophetas vestros ». Ipse enim purgabit aream suam, triticum congregans in horreum suum, paleam autem comburens igni inextinguibili. Qui oderunt Sion, et non fenum, sed sicut fenum sunt, non alii a zizaniis in medio tritici ab inimico superseminatis, quæ tempore messis igni tradentur in æternum comburenda, hæreticosque designant. Quibus hominum mores superare affectantibus convenit ille locus : « Ad quid ascendistis omnes in tecta vana »? Cives Sion qui fuerint in tectis, ne descendant tollere vasa de domo. At quod in aure audierint prædicent super tecta, ut semen bonum servantes et fructus ferentes congregentur in area salutis. Hæretici autem quando ad tempus tantum Evangelium vitæ et animi retinuerunt, « prætereuntes » dicuntur; præter se neminem magnum reputant, nec ullum benedictione salutant. Nos autem nomen Domini benedicimus, omnibus charitate fovemus, benedicimus omnes quibuscum conversamur. De iisdem forte hic quæstio : « Nam non dixerunt qui præteribant, Benedictio super vos, » sed nec dixerunt : « Benediximus vos in nomine Domini. »

²⁸ Psal. i, 5. ²⁹ Joan. iii, 18. ³⁰ Matth. xiii, 39.

³¹ Luc. xvii, 31. ³² Matth. x, 27.

³³ Ose. vi, 5. ³⁴ Luc. iii, 17. ³⁵ Isa. xlii, 1.

(21) Sic, more forsan Alexandrino, pro δώματα. EDIT.

tem tantum, sed etiam pro totius mundi ⁶⁶. » Ita clamat Paulus : « Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei : justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius ⁶⁷, » et cætera.

Vers. 5. Sustinet in lege, qui ad legem mores informat ; sicut etiam in scientia et in virtute est, qui secundum eas ita vivit, ut eas cogitet et operibus perficiat. Ideo honorum Dei memor, exspectat ea et dicit se in Dominum sperare.

Vers. 6. Semper et omni tempore in Dominum sperandum non solum quando prospera, sed etiam quando difficilia nos manent. « A custodia » igitur « matutina, » omnibus lætis, « usque ad noctem, » omnibus deformatis et obscuratis ; a custodia matutina, oriente vera luce, et ortum asserente diei spiritualis, *mens videns*, Hebræo sermone Israel vocata, speret in Dominum : bona scilicet ab ipso augenda confidit, mala autem depellenda, quia apud eum velut in fonte sunt. Est quoque apud ipsum misericordia, quam exspectant sperantes in eum. « Nulla etiam apud eum redemptio, » quæ non alia a propitiatione. Unde ipse eum Dominus ex omnibus iniquitatibus redimet. Licet enim nullæ sint iniquitates Israel, ab omnibus redimet eum.

γὰρ καὶ πολλὰ αἰ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνομίαι, ἀλλ' ἐκ πασῶν αὐτὸν λυτρώσεται.

PSALMUS CXXXI.

Vers. 1. « Horum memento, Domine, » ait, quando ad homines venies, et te pro omnibus peccatoribus redemptionem præbebis, peccatorum remissionem largiens omnibus hominibus. Cum iis autem omnibus memento etiam, Domine, David et cruciatuum ejus, quibus semetipsum ipse propter peccata sua puniens eo tempore afflixit, cum ante faciem sanctificationis tuæ humi prostratus, cum jurejurando juravit se non prius e pavimento surrecturum, nec e loco recessurum in quo pie jacebat, quam didicerit et cognoverit, quis esset adveniendi ad homines Deo locus definitus et præparatus, ubi foret tabernaculum Dei Jacob. Didicerat enim per sanctum Spiritum et propheticas disciplinas Dominum ad homines venturum esse, ut omnibus hominibus redemptionem priorum peccatorum faciat. Sperans igitur se tunc salvandum fore, ardet studio cognoscendi et discendi quo tempore, quo in loco, et qua ratione Dominus ad homines venturus sit. Quo desiderio commotus, tanto confectus est mœnore, ut vel stratum respueret, et ad domum suam redire nollet, et ante Deum jaceret humi prostratus, et suppliciter rogaret ubi esset locus Domini tabernaculumque Dei Jacob. Ast orationibus instanti, humique jacenti, eamdemque petitionem constanter indesinenterque repetenti, et jurejurando suum confirmanti desiderium, annuit misericordia Deus, ita

⁶⁶ 1 Joan. II, 1, 2. ⁶⁷ Rom. III, 23 sqq.

(22) Lege παρ' αὐτοῦ. EDIT.

Α ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνων, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. » Καθὼς καὶ Παῦλος βοᾷ· « Πάντες ἡμάρτομεν, καὶ ὑστερούμεθα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῆ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃν προέβη ὁ Θεὸς ἰλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αἵματι, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. ε'. Ἐν νόμῳ δὲ ὑπομένει, ὁ καθ' ἑξιν αὐτὸν νομιμῆν ἐπιτελῶν· ὡς καὶ ἐν ἐπιστήμῃ καὶ ἀρετῇ γίνεται κατ' αὐτὰς διακείμενος, πρὸς τὸ πράττειν ἔχων καὶ τὸ νοεῖν. Διὸ καὶ διαλαβὼν περὶ τῶν ἐγεθῶν τοῦ Θεοῦ, προσδοκᾷ ταῦτα λέγων ἠλαττικῶναι ἐπὶ τὸν Κύριον.

Στ. ζ'. Ἀεὶ καὶ κατὰ πάντα καιρὸν ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Κύριον δεῖ, οὐ μόνον ὅταν προσηγῆ, ἀλλὰ καὶ ἐν σκυθρωπῇ περιεστηκότῃ. « Ἀπὸ φυλακῆς » γοῖν « πρωϊνῆς, » ὅτε λαμπρὰ τὰ παρόντα, καὶ « μέγαν νυκτὸς, » ὅτε ἀειδῆ καὶ ζοφώτερα τὰ περιεστηκότα, καὶ ἐπὶ ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας ἀνατέλλοντος τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς, καὶ ἀρχὴν ἡμέρας νοητῆς ποιούοντος, ὁ *διορατικὸς νοῦς*, Ἰσραὴλ καλούμενος Ἑβραίων φωνῇ, ἐλπίσάτω ἐπὶ τὸν Κύριον· προσθήκην τῶν φαιδρῶν καὶ ἀπαλλαγὴν τῶν σκυθρωπῶν προσδοκῶν παρ' αὐτοῦ, ὅτι παρ' αὐτῷ ὡς ἐν πηγῇ. Καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ ἔλεος, οὐ χηρίζουσιν οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ πολλὴ παρ' αὐτοῦ λύτρωσις, τοῦ παρὶ τοῦ (22) ἰλασμοῦ οὐχ ἕτερα οὕσα· ὅθεν αὐτὸς ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν λυτρώσεται αὐτὸν Κύριος. Εἰ

Στ. α'. (Τούτων αὐτῶν,) φησὶ, « μνησθητι, Κύριε, » κατὰ τὸν τῆς εἰς ἀνθρώπους σου παρουσίας καιρὸν, ἐν ᾧ λύτρον σαυτὴν ὑπὲρ πάντων τῶν ἁμαρτωλῶν παρ' ἐξέως, ἄφεςιν ἁμαρτιῶν προξενῶν ἔπασιν ἀνθρώποις. Μεθ' ὧν ἀπάντων μνησθητι, ὦ Κύριε, καὶ τοῦ δαυὶδ καὶ τῆς κακώσεως αὐτοῦ, ἣν αὐτὸς ἑαυτὸν τιμωρούμενος, ἐφ' οἷς ἡμαρτεν ἐκάκωσε κατ' ἐκεῖνον καιροῦ, ὅποτε κατὰ πρόσωπον τοῦ σοῦ ἀγιάσματος γεματὸ βίβλας ἑαυτὸν, μεθ' ὄρκου ἐβεβαίωσατο οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαι ἐκ τοῦ ἐδάφους, μηδὲ ἀναχωρήσειν τῷ τόπῳ καθ' ὃν πεσὼν προσεκύνη, ἢ γυνῶναι καὶ μαθεῖν τίς ποτε ἄρα ἔσται ὁ τόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας προεγνωσμένος καὶ προηταμασμένος αὐτῷ, ὅποθεν ἔσται τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Μαθῶν γὰρ ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς προφητικῆς διδασκαλίας, ὡς ἄρα ἔσται ποτὲ αὐτῷ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἀφίξις, δι' ἧς ἄφεςιν πᾶσιν ἀνθρώποις τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων προξενηθήσεται· διὰ ταύτης καὶ αὐτὸς σωθήσεσθαι ἐλπίζει, σπεύδει γυνῶναι καὶ μαθεῖν πότε ἔσται, ἢ ποῦ γενήσεται, καὶ τίνα τρόπον ἢ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία. Ταῦτα δὲ γυνῶναι ποθῶν, εἰς τοσαύτην ἑαυτὸν ὑπέβαλε κάκωσιν, ὡς πᾶσαν μὲν παρατήσασθαι στρωμνὴν, ἀποτάξασθαι δὲ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ· καίσθαι δὲ πρὸ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐβδιδυμένον, καὶ ποτινόμενον γυνῶναι τὸν τόπον τοῦ Κυρίου καὶ τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἐπιμένοντι δὲ αὐτῷ

τῆ προσευχῆ καὶ μὴ πρότερον ἀνισταμένω, εὐτόνωσεν αὐτὸν καταδήσαντι, ἐπινεύσει Θεὸς οἶκτον λαβὼν αὐτοῦ, ὡς ἂν μὴ ψεύσαιοτο, ἀπαξ ὁμῶσα μὴ ἀναστήσεσθαι ἢ τυχεῖν ὧν ἐπεπόθει. Διὸ τὴν γνῶσιν αὐτῷ δωρεῖται διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος νομίαν αἰτεῖ τὴν τῶν πρᾶξων γῆν.

Στ. ζ'. Τὸ ὄρος τῶν Ἑλαιῶν φησιν, ἐνθα πᾶς προσερχόμενος προσκυνεῖ. Προσκυνοῦμεν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος, οὐ διὰ τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν αὐτῇ· καὶ ἡ μὲν σὰρξ προσκυνητὴ διὰ Χριστόν, ὁ δὲ Χριστὸς διὰ τὸν Θεὸν Λόγον τὸν ἐν αὐτῷ (23). Χριστὸν δὲ ἐνταῦθ' ἀφημὶ τὴν λογικὴν καὶ ἀγίαν ψυχὴν, τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐπιδημήσανσαν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων· μόνῃ σὰρξ οὐ πέφυκεν δέχεσθαι Θεόν, διότι ὁ Θεὸς ἡμῶν σοφία ἐστίν. « Ἐν καρδίᾳ ἀγαθῇ, » φησὶ Σολομών, « ἀναπαύσεται σοφία. » Οὐδὲν δὲ τῶν συνεστῶτων τεσσάρων στοιχείων γνώσεώς ἐστι δεκτικόν, γνωστὸς δὲ ἡμῶν ὁ Θεός.

Στ. ιδ'. Ἡ καὶ τὰ μάλιστα οὐχ ἀρμόττει ἐπὶ γῆς τῆς (24) « εἰς αἰῶνα αἰῶνος, » ὅτ' ἂν παρέρρηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Ὄστε περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος, περὶ ἧς εἴρηται· « Ψάλατε τῷ Κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών. »

Στ. ιε'. Ὅρα πανταχόθεν εὐημερίαν, ἀπὸ τοῦ μηδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῖν, ἀπὸ τοῦ τοὺς ἱερεῖς ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι, ἀπὸ τοῦ τὸν λαὸν ἐν εὐφροσύνῃ, ἀπὸ τοῦ τὸν βασιλεῖα ἐν ἰσχυρί (τοῦτον γὰρ λύχον φησιν, ἢ τὴν ἀντιληψίν), τὸ μέγιστον, τὸ τοὺς ἐχθροὺς ἐγκαλύπτεσθαι.

Στ. ις'. Τίς δὲ αἴτιος τοῦ ἐνδύσασθαι τοὺς ἱερεῖς δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλιάσει ἀγαλλιᾶσθαι τοὺς ἰσίους ἢ ὁ τῆ χειρὶ ἱκανὸς Δαυὶδ ἄγιος ὑπάρχων; ὅθεν ἐπενήνεκται τὸ, « Ἐνεκεν Δαυὶδ τοῦ δούλου » μορφήν (25) ὅτε ἐκένωσεν ἑαυτόν.

Στ. ιζ'. « Ἐκεῖ » ἐν τῇ Σιών « ἀνατελῶ κέρας τῷ Δαυὶδ. » Τοῦτο τὸ κέρας τῆς βασιλείας ὑπὸ Θεοῦ ἀνατέλλεται ἐν οἴκῳ Δαυὶδ, κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ δικαίου· « Ἠγείρεν κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαυὶδ. » Ἡτοίμασε δὲ τοῦτῳ τῷ κέρατι, Χριστῷ τυγχάνοντι, λύχον ὁ Πατὴρ προτρέχοντα τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ θεῖον νόμον, περὶ οὗ γέγραπται· « Λύχνος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου. » Ἡ καὶ ὁ Ἰωάννης μέχρις οὗ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, λύχνος ἐστὶν ἐτοιμαζόμενος τῷ Χριστῷ αὐτοῦ. Περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ, « Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, οὗ ἠθελήσατε πρὸς ὠραν ἀγαλλιασθῆναι τῷ φωτὶ αὐτοῦ. » Τούτων θεολογουμένων περὶ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ αἰσχύνῃ ἐνδύσονται, θέλοντες εἰ ἐγένοντο πυρὶ καυστοί, ὅτι « Παιδίον ἐγενήθη, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ » αἰσχύνῃν πλείονα ὀφλισκάνοντες, ὅτι τὰ αὐτὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀσπαζόμενος, οὐκ ἔχει τὸν ὑπερ-

ut vere non prius ille exsurgeret quam voti sui fuerit compos factus. Ideoque desideratam scientiam spiritus prophetici dono adeptus est. — Dicit etiam potest Davidem utpote mitem, hæreditatem suam repetere, terram videlicet mitium.

τῶν αἰτηθέντων. — Ἡ καὶ ὡς πρὸς ὁ Δαυὶδ κληρο-

VERS. 7. Montem Olivarum innuit, ubi omnes adorant quicumque locum illum accesserint. Carnem Salvatoris adoramus, non propter ejus naturam, sed quia Christus in ea : caro quidem adoratur propter Christum, Christus vero propter Deum Verbum, qui in illo inhabitat. Christum hic voco animam sanctam et ratione præditam quæ cum Deo Verbo hominum vitam subit : natura enim non ea erat caro quæ sola Deum susciperet, nam Deus noster sapientia : atqui, « In corde bono, » ait Salomon, « requiescet sapientia ». Nullum etiam ex quatuor elementis est quod scientiam nobis præbere possit ; Deus autem noster cognitus.

VERS. 14. Minime convenit terræ illud « in sæculum sæculi, » siquidem cælum et terra transibunt. Unde hæc ad Ecclesiam referenda, de qua dictum est : « Psallite Domino, qui habitat in Sion ». »

VERS. 15. Vide omnimodam felicitatem, cujus argumenta hæc sunt : nulla rerum necessariorum indigentia, sacerdotes in tuto collocati, plebis exultatio, regis fortitudo (quam fortitudinem lucernam, id est præsidium, appellat), quodque est maximum, inimicorum confusio.

VERS. 16. Quis autem auctor justitiæ qua induuntur sacerdotes, et exultationis, qua sancti exultant, nisi manu fortis et sanctus David ? Unde additur : « Propter David servum, » id est qui formam servi accepit seipsum exinanivens.

VERS. 17. « Ibi » in Sion « suscitabo cornu David. » Hoc cornu regni suscitabit Deus in domo David, juxta illud justifatum : « Et erexit cornu salutis nobis in domo David ». Cui cornu, Christo scilicet, paravit Pater lucernam divinam legem ante adventum ejus præcurrentem ; de qua scriptum est : « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis ». Fortasse lucerna illa Christo parata nil aliud præter Joannem, usque ad quem lex et prophetæ. De quo ipse Salvator dixit : « Ille erat lucerna ardens et lucens ». Vos autem voluistis ad horam exultare in luce ejus. His prædicis de Christo ex semine David secundum carnem oriundo, inimici ejus confusione induentur, cupientes si fiant igne combusti, quia « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus ». Confundentur in primis, quod eadem ac alii homines professus, non supereminens vitam habuerit. Ileo enim super

⁶⁸ Prov. xiv, 55. ⁶⁹ Psal. ix, 12. ⁷⁰ Luc. i, 69.

(23) Observanda est theologica Didymi doctrina de unica Christi adoratione.

⁷¹ Psal. cxviii, 105. ⁷² Joan. v, 35. ⁷³ Isa. ix, 5.

(24) Forsan legendum τό. EDIT.

(25) Supple λαβόντος. ID.

qui timent Dominum, et mandata ejus custodiunt.

Vers. 65. Cum apud Deum bonitas et severitas simul sint, testante Apostolo ²⁶, bonitate in fide permanentes fovet, et severitate ab ea deflectentes insequitur. Sanctus igitur, utpote in fide confirmatus: « Bonitatem, » inquit, « fecisti cum servo tuo. » Tuo dicit, declarans non sortitione quadam bonitatem Dei cum hoc vel illo fore, sed cum servo suo, quisquis ille sit. Illud autem, « secundum verbum tuum, » indicat bonitatem Dei cum nemine futuram sine ratione et causa rationali.

Vers. 66. Disciplinam quidem vocat moralem virtutem, scientiam intellectualem. — Quia recte et prudenter mandatis tuis credidi, ita ut ea perficerem, da mihi sapientiam, docens me bonitatem et disciplinam et scientiam. Cum his consentit illud: « Desideravi sapientiam, custodi mandata, et Dominus tibi largietur eam. »

Vers. 72. Duplex quidem lex, alia ad spiritum et ad sensum, alia ad litteram et ad umbram per angelos in manu Mediatoris descripta ²⁷. Propheta igitur bonam ait esse sibi legem divini oris super omnia mundi bona, quod per « millia auri et argenti » designat. Rem consideranti argentum pro sermone, aurum pro mente haberi videbitur.

Vers. 74. Timentes Deum cum nulla re carent, perfecti sunt; itidem et boni quia recte timent. Ideo etiam letantur de iis qui Deo placent.

Vers. 75. Perficiuntur omnia judicia Dei. Justitiam esse judicia Dei credit fidelis, non cognovisset autem nisi suscepisset verbum scientiæ. Infidelis autem ne credit quidem, sed Providentiam incusat. De his igitur judiciis alii credunt, alii vero non credunt; melior autem qui non tantum credit sed etiam cognoscit quæ justitia Dei in istis. Scientiam hanc de illis intelligit propheta quæ hominibus eveniunt.—Et paulo post: Sæpius notavi illud, « humiliasti me, » ubique, præsertim vero in Psalmis, idem sonare ac « tentationibus circumdedisti me. » Nisi enim multis calamitatibus exerceretur et contra spem a Deo adjuvaretur, non liceret homini in virtute confirmari.

Vers. 76. Propheta, velut generosus athleta, et ferendis tentationibus assuetus, orat non ut a tribulantibus eum liberetur, sed ut tribulationum tempore confortanti verbo consoletur, ideoque animo tranquillo et læto quidquid acciderit sustinere valeat. In hoc enim, inquit, miserere mei, ut contingam exhortationes et consolationes.

²⁶ Rom. xi, 22. ²⁷ Gal. iii, 19.

(8) Rursus animadvertamus Didymi sententiam circa divinam gratiam, veluti etiam in subsequente

Α δουμένον τὸν Κύριον, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολαὶς αὐτοῦ;

Στ. ξε'. Οὐσης περὶ τὸν Θεὸν χρηστότητος καὶ ἀποτομίας κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἡ μὲν χρηστότης γίνεται ἐπὶ τοὺς ἐσθλότητας τῆ πίστει, ἡ δὲ ἀποτομία ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀφροστηκότας αὐτῆς. Ἐπει οὖν ὁ ἅγιος ἐθαβαίωτο ἐν τῆ πίστει, « Χρηστότητα » εἶπεν, « ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου. » Σοῦ δὲ, ἔφθ, παραστῆσαι βουλόμενος μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν γινομένην μετὰ τίνος τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ δουλεύοντος αὐτῷ, ὅστις ποτ' ἂν ἦ οὗτος. Τὸ δὲ « κατὰ τὸ λόγιόν σου » προσκείμενον, δηλοῖ σὺν λόγῳ καὶ αἰτίᾳ λογικῇ γίνεσθαι μετὰ τίνος τὴν τοῦ Κυρίου χρηστότητα (8).

Στ. ξε'. Παιδεῖαν μὲν τὴν ἠθικὴν· γνῶσιν δὲ τὴν διανοητικὴν ἀρετὴν καλῶν. — Ἐπει ὀρθῶς καὶ φρονίμως ταῖς παρὰ σοῦ ἐντολαῖς προσελθὼν ἐπίστευσαι αὐταῖς ὡς τηρῆσαι αὐτάς, δρεξόν μοι σοφίαν, διδάξας με χρηστότητα καὶ παιδεῖαν καὶ γνῶσιν. Συνῆδει τοῦτοις τὸ, « Ἐπεθύμησα σοφίαν, διατήρησον ἐνθάδε, καὶ Κύριος χορηγήσει σοι αὐτήν. »

Στ. οβ'. Διττοῦ ὄντος τοῦ νόμου, τοῦ μὲν πνευματικοῦ καὶ πρὸς διάνοιαν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὴν σκιάν διαταγέντος δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ Μωσίου, ὁ Προφήτης ἀγαθὸν αὐτῷ λέγει τὸν νόμον τοῦ θεικοῦ στόματος ὑπὲρ πάντα τοῦ κόσμου ἡδέα. Ἄ διὰ « χιλιάδων χρυσίου καὶ ἀργυρίου » ἐδήλωσε. Πρὸ θεωρίαν δὲ λεκτέον τὸ ἀργύριον ἀντὶ λόγου, τὸ ἔχρυσόν ἀντὶ νοῦ.

Στ. οδ'. Οἱ Θεὸν φοβούμενοι τῷ μηδὲν αὐταῖς ὑστερεῖν, τέλειοι εἰσιν· ὄντες δὲ τοιοῦτοι ἀγαθὴ ευχαρίουνσιν, κατὰ τὸν οὐ ἔχουσι φόβον· διὸ καὶ εὐφραίνονται ἐπὶ τοῖς εὐαρεστοῦσι Θεῷ.

Στ. οε'. Πάντα κρίματα τοῦ Θεοῦ γίνεται· καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐστὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, ὁ πιστὸς ἠστεύει, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔγνω εἰ μὴ λάβοι λόγον γνῶσως. Ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ πεπίστευκεν, ἀλλ' ἐγκαλεῖ τὴν Προνοίαν. Περὶ τούτων οὖν τῶν κρίμάτων, ὁ μὲν τὴν πεπίστευκεν, ὁ δὲ ἄπιστος· ὁ δὲ βελτίων οὐ πεπίστευκε μόνον, ἀλλὰ καὶ (9) τίς ἦεν τούτοις κρίσις τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὰ συμβαίνοντα ἀνθρώποις ταύτη τὴν γνῶσιν ἀνεῖληφεν ὁ προφήτης. — Καὶ μετ' ἄλλων Πολλάκις δὲ ἐτήρησα ὅτι τὸ « ἐταπεινώσας με » λέγεται πολλαχοῦ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, ἀπὸ τοῦ « πειρασμοῖς περιέβαλές με. » Χωρὶς γὰρ τῶν ἐν πολλοῖς ὀδυνηροῖς γυμνασίας καὶ τῆς παρ' ἐλπίαν γινομένης Θεοῦ βοηθείας, οὐκ ἐστὶ βεβαίως ἀνθρώπων ἐν ἀρετῇ παγῆναι.

Στ. ος'. Ὁ προφήτης ὡς γενναῖος ἀθλητῆς κίμεμαθικῶς φέρειν τὰ συμβαίνοντα, εὐχεται ὡς ἀποστηναί τὰ λυπούνη αὐτὸν, ἀλλὰ δοθῆναι αὐτῷ ἐν τῷ καιρῷ τῶν λυπηρῶν λόγον ἰσχυρὸν παρακλήσεων, τὸν δυνάμενον αὐτῷ χαρίσασθαι μετὰ πάσης εὐθυμίας καὶ ἀταραξίας φέρειν τὸ συμβεβηκός. Ἐν τούτῳ γὰρ με, φησὶν, ἐλέησον, ἵνα γένηται μοι παράκλησις καὶ παραμυθία.

pagina.

(9) Supple ἔγνω. Edit.

Στ. οθ'. Βούλεται ὡς προφήτης τοὺς φοδουμένους Ἀ τὸν Θεὸν ἐπιστρέψαι πρὸς αὐτὸν καὶ οικεῖν, ἵν' αὐτοῖς μεταδῶ τοῦ χαρίσματος τοῦ ἐν αὐτῷ.

Στ. πγ'. Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πνευματικῆ ὦν πάχνη, ἐπεὶ καὶ ὄρος καὶ ὑετὸς πολλαχοῦ λέγεται, καταψύχει μου τὸν ἀπὸ παθῶν ἀκόλαστον φλεγμὸν, καὶ ἀσθενῆ μου τὴν σάρκα ποιεῖ, ὡς τὴν νέκρωσιν Ἰησοῦ φέρειν ἐν αὐτῇ.

Στ. πδ'. Πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναί ἡμέραι ὀλίγα εἰσίν. Ἐπεὶ οὖν ὀλίγον χρόνον ζῶ ἐπὶ γῆς, βούλομαι δὲ ἰδεῖν τοὺς καταδιώκοντάς με κρινομένους, παρακαλῶ σε μὴ ὑπερβέσθαι. Τίνες δὲ εἰσίν οἱ περὶ ὧν εὐχεται ἵνα γένηται ἐπ' αὐτοὺς κρίσις; Οἱ καταδιώκοντες ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς ἐστὶ καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Ὅταν δὲ ἡμᾶς καὶ ἄνθρωπος δοκῆ καταδιώκειν, τῷ πρώτῳ καταδιώκων, οὐκ ἄνθρωπός ἐστιν, ἀλλ' **B** ὡς παρέχειν ἑαυτὸν τόπον ἐκεῖνος ἀνθρώπος. — Παιήσεις δὲ τοῦτο, συντριβὼν τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας μου ἐν τάχει, καὶ τὰς ἀντιπεμάσας σοὶ δυνάμεις ὑποτάσσων τῇ ψυχῇ μου, καὶ ποιῶν αὐτάς καταπατεῖσθαι ὑπὸ τοῦ σοῦ λόγου γινομένου ἐν τῇ προαιρέσει μου.

Στ. πε'. Πολλοὶ γὰρ ἐρμηνεύειν ἐπιχειροῦσι τὰς θέλας Γραφᾶς, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἔξω ταύτης αἰρετικῶν τε καὶ Ἰουδαίων ἢ Σαμαρειτῶν· ἀλλ' οὐ πάντες λέγουσι καλῶς. Σπάνιος γὰρ ὁ ἔχων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο χάριν, πολλῶν ἀδολοσχία καὶ φλυαρία· οὐ γὰρ δύναται λόγος εὐτονος καὶ ἐβρωμένος καὶ σωτήριος εἶναι ἐν ψυχῇ τοῦ παρανόμου (10).

Στ. πε'. Οὐ τύπος οὐδὲ σύμβολον αἱ ἐντολαί σου· **C** « Ἀδίκως καταδιώξαν με, βοήθησόν με. » Ἔστι δικαίως καταδιωθῆναι, καὶ ἀδίκως. Δικαίως καταδιώκεται ὁ παρανόμως βιούς· ἀδίκως δὲ ὁ δίκαιος, ὁ φιλαλήθης, ἐχθρὸς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τὴν ἀλήθειαν. — Οἱ καταδιώκοντές με προσπεπολεμηκασιν, ἕως τε (11) μικροῦ δεῖν συντετελεχέναι με αὐτοῦς, μικροῦ δεῖν ἐκ τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν ἐτελεύτησα· συντετέλεσταί μου ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἐπιχειμένου μοι τοῦ δειλοῦ, καὶ ὁμοῦ οὐκ ἐξέστην σου τῶν ἐντολῶν, οὐκ ἐξεκάχησα, οὐκ παράνομόν τι ἐποίησα, ἀλλ' ἐπέμενον τῇ ἀγάπῃ τῶν ἐντολῶν σου. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Συντελεσθῆναι δὲ ἐστὶν ἐν τῇ γῆ οὐ τὸ κοινῶς τεθνάναι, ἀλλὰ τὸ εἰς τὴν ὕλικὴν ἔξιν, ἣν ἐκάλεσε γῆν, ὡς εἰς τέλος ἔλθειν ἐπὶ τῷ κατ' αὐτὴν ποιωθῆναι. — Τὸ κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ ζῆν, τὸ **D** σὺν εὐσεβείᾳ ζῆν ἐστὶν, οὐκ ἀπλῶς τὴν αἰσθητὴν ταύτην ζωὴν. Τοῦτου γὰρ τυχὼν ἐν εὐζωίᾳ ἔσται, ὃς ἐφύλασεν τὰ μαρτύρια τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντα καὶ ἀποδεχθέντα ὑπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὃ ἐῖπεν αὐτοῦ στόματος (12) εἶναι.

Στ. πη'. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος ἐργαζόμενος τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὗτος νενόηκε τὸν προειρημένον στίχον.

Στ. ια'. Ὡς τεταγμένως καὶ ὁμαλῶς περικυκλεῖν

(10) Notabile Didymi dictum de heterodoxis sacrae Scripturae interpretibus. Consonat fere S. Athanasius in fragmentis.

(11) Ὡστε vel ἕως τοῦ? Edit.

VERS. 79. Optat, uti prophetam decet, timentes Deum ad se converti et secum conversari, ut eis gratiam largiatur qua ipse repletus est.

VERS. 83. Dei verbum spiritualis pruina; quando etiam ros et pluvia ubique dicitur, refrigerant ardentem cupiditatum wearum flammam, et carnem meam debilitat ut mortificationem Jesu in ipsa feram.

VERS. 84. Omnes humanæ vitæ dies pauci. Cum igitur paulisper in terris vivam, et eos iudicio afflictos videre velim qui me persequuntur, oro te ne tardes. Qui autem sunt illi quos judicandos existimat? Qui nos persequuntur, Satanas et spiritualia nequitiae. Nam quando homo nos persequi videtur, non homo est qui nos primarie persequitur, sed illis tantum persequendi occasionem præbet. — Hoc autem iudicium facies, quam citissime Satanam sub pedibus meis conculcans, et subjiciens animæ meæ potestates tibi infensas, et tradens eas a verbo tuo proterendas, quod mente suscipiam.

VERS. 85. Multi quidem divinas Scripturas interpretari non dubitant, et Ecclesiae libros necnon externa hæreticorum, Judæorumque et Samaritanorum scripta; sed non omnes illud egregie præstant. Pauci enim sunt quibus Deus ad hoc gratiam impertitur; multis autem confabulationes et nugæ. Non est enim quod sermo rectus et firmus et salutaris in animo iniqui reperitur.

VERS. 86. Non figuræ aut symbola mandata tua: **C** « Injuste persecuti sunt me, adjuva me. » Nunc enim juste persequuntur, nunc injuste. Juste persequuntur eum qui iniquam vitam agit; injuste autem pium virum, veritatis amatorem, qui veritatis causa hominibus odio factus est. — Qui persequerantur me ita me lacessiverunt, ut parum abfuerit quin consummarer ab eis: prope persecutionibus eorum interii; consummatum est tempus vitæ meæ instante diabolo; attamen a mandatis tuis non defeci, malo me non dedi, iniqua non egi, sed amore tui permansi in mandatis tuis. — Et paulo post: Consummari in terranon est communi morte perire, sed ad humilia delabi, quæ terram vocat, quasi ad finem, ut in iis deinceps **D** vivatur. — Secundum eloquia Dei vivere, non est carnali hac vita vivere, sed piis moribus vivere. Quam vitam adeptus beatitudine fruatur qui testimonia oris Dei custodivit, a Verbo Dei prolata et prædicata, quod os ejus dicit esse.

VERS. 88. Versus hic illi usurpandus qui præcepta Domini accuratius et diligentius perficit.

VERS. 91. Statis et æquabilibus temporibus com-

(12) Nota duplicem genitivum attractioni, ut aiunt grammatice, tribuendum: οὗ... στόματος pro ὧν... στόμα. Idem.

platur annuus orbis, nec deficit dies, nec unquam variatur constans dierum nunc longiorum nunc contractiorum series.

VERS. 98. Inimici nostri invisibiles nihil intentatum relinquunt ut nos ad exquirendam voluptatem propellant; voluptas autem nos emollit, ut vel divinum mandatum cum sudore persequendum repudiemus. Superat vero voluptatem et voluptatis doctores inimicos, qui mandatum Dei sapit, docente Deo, ita ut in aeternum illud profiteri possit; voluptas contra fluxa et caduca. Quapropter Deo hymnis gratias ageas, ait: Sapere me fecisti mandatum tuum, ex quo etiam super inimicos meos factus sum.

VERS. 105. Lucerna erat lex iis qui, nondum orto sole justitiae, in nocte incedebant. Vera autem lux non lucerna est, sed sol illuminans eos quibus nox processit, appropinquante die quo honeste ambulent ²⁸.

VERS. 106. Quod sibi velit illud, « Juravi, » inquirendum. Statuit testamentum electis suis, et hoc testamentum a Deo statutum suscepit fidelis. Atqui velut sacramento obligatur in Deum fidelis qui traditum a Deo testamentum admisit. Nam testamentum suscipiendo, Deo velut pacto promissimus nos judicia justitiae ejus custodituros et servaturos. Statuo ista in anima mea, et hoc facto, contingit mihi quod Salomon in Proverbis dixit: « Cogitationes justorum, judicia ²⁹. » Haec autem sunt justitiae Dei judicia, quae olim facta sunt cum illa in memetipso juravi et statui. Hic vero statuere, nil aliud est praeter firmiter definire. Et « jurare, » non jurare Deum, sed hoc sibi immutabiliter proponere, et fideliter servare: opus jusjurandi possum facere.

VERS. 125. Nemo servus peccati servus Dei est. Qui enim Deo inservit, et opera affectusque suos juxta Dei verbum informat, hic merito dicet: « Servus tuus sum ego. » Talis cum sit propheta, praemium servitutis exposcit, « Da mihi intellectum. » Est enim intellectus quem Deus largitur, qui apud Deum velut in acrio deponitur; nam « Spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus ³⁰, » et caetera bonorum dona.

VERS. 126. « Tempus faciendi, » hoc est gentes ad Pominum convertendi. Dissipavit enim legem ille Israel. Nondum enim erat tempus, quo Dominus venturus erat, quandiu legem Dei non dissipavere Judaei; quod declarat hic propheta Spiritu edoctus, quod praedicet etiam Isaias, et idem explicat Apostolus. Ea verba Isaias: « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi ³¹. » Apostolus autem hunc locum proferens addit: « Ecce nunc tempus acce-

κατά τούς ἐτησίους κύκλους, οὐκ ἐξισταμένης τῆς ἡμέρας, οὐδὲ πώποτε ἤς ἔχει πρὸς νύκτα διατάξεις κατά τε ἰσότητα καὶ ἀνίστητα.

Στ. λη'. Οἱ ἐπιταίμενοι ἐχθροὶ ἀβρατοὶ περῶνται διὰ πάσης σπουδῆς εἰς τὸ προτιμῆν ἡβονὴν ἀγαγεῖν με, δι' ἧς ἡβονῆς συμβαίνει πρὸς πάντα τρόπον δυσχερῶς ἔχειν, ὡς καὶ τὴν θεῖαν ἐντολὴν σὺν ἰδρώτι κατορθουμένην παραιτεῖσθαι· κρείττων δὲ γίνεται τῆς ἡβονῆς, καὶ τῶν πρεσβεύόντων αὐτὴν ἐχθρῶν, ὁ τὴν Θεοῦ ἐντολὴν σοφίζόμενος ὅπ' αὐτοῦ, ὥστε εἰς αἰῶνα αὐτὴν ἔχειν, ὁμολογήσας τῆς πρὸς ἄλλιον ἀσας καὶ προσκαίρου ἡβονῆς. Αἰδ τῷ Θεῷ εὐχαριστικῶς ὕμνων ἔρει· Ἐσώφισάς μοι τὴν ἐντολὴν σου, ἐξ οὗ καὶ ὑπὲρ τούτους ἐχθρούς μου γεγένημαι.

Στ. ρε'. Δύσχος ὁ νόμος ἐστὶ τοῖς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐν νυκτὶ βαδίζουσα, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός οὐ λύχνου ὄντος, ἀλλ' ἡλίου φωτίζοντος ἐκείνους, οἷς προέκοψεν ἡ νύξ· ἐγγισάσας τῆς ἡμέρας εὐσηχημένως περιπατεῖν ἔστιν.

Στ. ρς'. Τί ποιεῖ ἐνθάδε τὸ « Ὠμῶσα (15), » ζητήτων. Διέθετο διαθήκην πρὸς τοὺς ἐκλεκτούς αὐτοῦ, καὶ ταύτην τὴν διαθήκην διαθεμένου τοῦ Θεοῦ ὁ πιστεύων παρεδέξατο. Καὶ οἷον ὄρκος ἐστὶν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πιστεύοντος τῆ τῆς διαθήκης τοῦ Θεοῦ παραδοχῆ· συνθήκας γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἐποσησάμεθα, παραδεξάμενοι αὐτοῦ τὴν διαθήκην, ὡς τηρῆσαι καὶ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ἰσθημι ἐκ αὐτὰ ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ· ὅταν αὐτὰ στήσω, γίνεται μοι ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Σολομώντι ἐν Παραμίαις, « Λογισμὸς δικαίων, κρίματα. » Ἐκεῖνα τὰ κρίματά ἐστι τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τότε γενόμενα, ὅτε ὦμῶσα καὶ ἔσθησα αὐτὰ ἐν ἐμαυτῷ· τὸ δὲ στήσαι ἐνεαῦθα, τὸ βεβαίως ὄρσαι δηλοῖ. Καὶ τὸ « ὦμῶσαι » οὐ τὸ Θεὸν ὦμῶσαι, ἀλλὰ τὸ ἀμεταθέτως τούτου προθέσθαι καὶ ἀπαράβατον φυλάττειν· τὸ ἔργον τοῦ ὄρκου δύναμαι ποιεῖν.

Στ. ρε'. Οὐδεὶς δούλος τῆς ἀμαρτίας· δούλος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δουλεύων, ἐν πάσῃ πράξει καὶ διανοήσει ποιῶν πάντα κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ, ὁδὸς λεγέτω· « Δούλος σου εἰμι ἐγώ. » Τοιοῦτος ὢν ὁ προφήτης ἀξιοῖ μισθὸν λαβεῖν τῆς δουλείας, τὸ, « Συνέτισθαι με. » Ἔστι γὰρ σύνσις δεδομένη ἀπὸ Θεοῦ, ἣ ἀπέκκειται παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς ἐν θησαυροφυλακίᾳ. « Πνεῦμα » γὰρ, φησὶ, « σοφίας καὶ συνέσεως, » καὶ τὰ ἐξῆς τῶν ἀγαθῶν τὰ χαρίσματα.

Στ. ρς'. Ἄντι τοῦ « Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ » τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Διεσκέδασε γὰρ τὸν νόμον ὁ Ἰσραὴλ ἐκεῖνος. Οὕτω γὰρ ἦν καιρὸς αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας, ὅσον ἐκεῖνοι οὐκ ἤσαν διασκεδάσαντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· ὡς προφήτης οὖν Πνεύματι ἄδων φησὶν περὶ τούτου τοῦ καιροῦ· καὶ Ἡσαίας προφητεύει, καὶ ὁ Ἀπόστολος διηγείται. Ἡσαίας μὲν οὕτω λέγει· « Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήσά σοι. » Καὶ ὁ Ἀπόστο-

²⁸ Rom. xiii, 12, 13. ²⁹ Prov. xii, 5. ³⁰ Isa. xi, 2. ³¹ Isa. xlix, 8.

(15) Sic iterum infra et alibi. Frequens apud Alexandrinos mutatio o in ω. Edit.

λος δὲ τὸ ῥητὸν ἐκθέμενος, ἐπιφέρει: « Ἰδοὺ νῦν ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Ὅτε καιρὸς γέγονε τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, διασκεδασθέντος τοῦ νόμου ὑπὸ τῶν παραλαβόντων αὐτόν.

Στ. ρκζ'. Τελειωτέρου ἐστὶν τὸ ποιεῖν μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν· ἀτελειωτέρου δὲ ποιεῖν μὲν, οὐ μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν δέ. Τῶν δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τιμιώτατον δοκεῖ εἶναι χρυσός. Παρακειμένου γοῦν πλούτου παντὸς καὶ ἐντολῆς σου, οὐχ οὕτως ἐνορῶ τῷ πλούτῳ, ὡς τῇ ἐντολῇ σου. — Ταῦτα συνάδει τῷ: « Ἀγαθὸν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου. » καὶ τῷ: « Λάβετε παιδείαν καὶ μὴ ἀργύριον· καὶ γνώσιν ὑπὲρ χρυσοῦ δεδοκίμασμένου· κρείσσον γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν· πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιόν ἐστιν. »

Στ. ρλζ'. Διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐστὶν ἡ κρίσις σου. Ἐπεὶ δίκαιος ὢν, κατὰ τοὺς τῆς δικαιοσύνης κανόνας, εὐθυτάτους ὄντας, κρινεῖς πάντας τοὺς δεξαμένους τὰ κρίματά σου.

Στ. ρλη'. Αἱ γὰρ θεῖαι σου Γραφαί, ἃς ἀνθρώποις ἐνετέλω, οὐχ αἱ καιναὶ μόναι, ἀλλὰ καὶ παλαιαί, δικαιοσύνην κατὰ τὰ ἠθικὰ τυγχάνουσαι, τουτέστιν ἠκριβωμέναι· ἦν ἂν ἐνετέλω ἡμῖν ποιεῖν κρίματα, ὅπως κρινῶμεν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸν μικρὸν κρίμα δίκαιον κρινεῖν ὑποτιθεῖσαι καὶ εἰς πᾶσαν εὐθύτητα ἐμβιβάζουσαι, ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη εἰσίν.

Στ. ρμδ'. Ἄ δέδωκάς μοι μαρτυρία, οὐ πρὸς ὀλίγον ὄντα ὠφέλιμα, ἐ δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα· τυγχάνουσιν, δικαιοῦντα τὸν διαθέσει συνεγγίζοντα αὐτοῖς.

Στ. ρνβ'. Ἐθεμελιώθη τὰ μαρτύρια ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς μηδένα δύνασθαι ζῆσαι, εἰ ἀνατρέψεται αὐτά. Ὁ γὰρ ὁδὸς Λόγος σοφία, καὶ Υἱὸς σου τυγχάνων, θεμέλιος αὐτῶν ὑπάρχων· διὸ καὶ περιστάς τὸ ἀκαταμάχητον καὶ ἀκαθαίρετον αὐτῶν, ἔφη· Οἱ λόγοι μου οὐ μὴ παρελεύσονται, κἂν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρέρχονται.

Στ. ρεα'. Διττή ἐστὶν ἡ δειλία, ἡ μὲν ἄλογος περὶ τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς καταγινόμενη, ἡ δὲ λογικὴ περὶ τὴν καρδίαν συνισταμένη καὶ τὴν νόησιν, οὐκ ἄνευ λόγου· καὶ τάχα ἡ αὐτὴ τῷ θείῳ φόβῳ τυγχάνει ἡ δύναται.

Στ. ρεγ'. Σχισθὸν δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκεῖνοι μὲν βδελύσσονται νῦν νεκρὸν καὶ σῶμα ἀνθρώπου νεκρὸν, ὡς καταλαβώτην καὶ γαλῆν· ἐγὼ δὲ τὸ ἄξιον τοῦ βδελυγμοῦ. Τίς ὄρελος ἐκ τοῦ ἐκεῖνα βδελύσασθαι; « Ἀδικίαν βδελυξάμεν· μεγάλην ὠφέλειαν παρέχει τῷ βδελυξαμένῳ. Ἐγὼ τὸν νόμον σου ἠγάπησα, » οὐχ ὡς ἐκεῖνοι ἔλκοντες αὐτὸν ἐπὶ τὰ γῆνα, καὶ κατασπῶντες αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάτω πράγματα. Ἡμεῖς γὰρ ὡς συναγεθέντες (14-15) Χριστῷ, τὸ ἄνω ζητοῦμεν, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ πνευματικῶς τὸν νόμον νοοῦμεν.

Στ. ρσ'. Παρακαλεῖ τοιαύτην εἶναι « τὴν ἀξίωσιν, »

88 II Cor. vi, 2. 89 supra vers. 72. 90 Prov. viii, 10.

(14-15) Legendum videtur συναγεθέντες (conresuscitati). Edit.
PATROL. GR. XXXIX.

ptabile, ecce nunc dies salutis 88. » Venerat scilicet tempus faciendi Domino, cum dissipassent legem iniqui.

VERS. 127. Viri est perfectioris, facere et diligere simul; minus perfecti viri, facere non diligendo. Nihil videtur in mundo pretiosius auro. Quodsi autem ex una parte divitias omnes, et ex altera mandata tua proponerent, in mandata tua irruerem potius quam in divitias. — Hæc consentiunt cum illo: « Bona mihi lex oris tui, super millia auri et argenti 89; » et cum illo: « Accipite disciplinam et non argentum, et scientiam super aurum probatum; melior enim sapientia lapidibus pretiosis; omne autem pretiosum non est ea dignum 90. »

VERS. 137. Qua de causa recta quoque judicia tua. Quia justus, juxta justitiæ leges rectissimas judicabis omnes quicumque judicia tua susceperint.

VERS. 138. Nam divinæ Scripturæ tuæ, quas hominibus mandasti, non novæ tantum sed et veteres, justitiæ sunt rectis moribus congruentes, hoc est probatæ: mandasti nobis judicia facere, ut judicemus juxta legem; nam ad vel minimum juste judicandum, et ad omnem æquitatem requiruntur veritas et justitia.

VERS. 144. « Testimonia, » quæ dedisti mihi, non parvi sunt momenti, sed « justitia in æternum, » justificantia eos qui ipsis affectu adherent.

VERS. 152. Deus fundavit testimonia sua, ita ut nemo vivere posset, si laberentur; nam Verbum tuum sapientia, et Filius tuus cum sit, fundamentum eorum. Qua de causa declarans quam inexpugnabilia et quam invicta illa sint, ait: Verba mea non transibunt, licet cælum et terra transeant.

VERS. 161. Duplex est formido; alia quidem cæca affectus animæ vehementius permovet, alia autem rationi consentanea cor et mentem invadit; hæc forte a Dei timore non alia.

VERS. 163. Hæc fere dicere intendit: Illi quidem mortuum nunc abominantur, et corpus hominis mortui ut stellionem et mustelam respuunt, ego autem quod abominatione dignum. Quid autem prodest illa abominari? Injustitiam abominatus sum; multum prodest. Nam « Ego legem tuam dilexi, » dum illi eam ad terram deprimerent, et non nisi terrestria saperent. Nos autem cum Christo consurgentes cælestia quærimus, non terrena; et spiritualiter legem cogitamus.

VERS. 170. Optat talem esse « postulationem, »

probatam et acceptam et inexpugnabilem, ita ut A intret in conspectum Domini. Cognoscam autem quod intravit in conspectum tuum postulatio mea, si eripiar a te secundum verbum tuum, et postulati- nem meam et sapientiam. Qui enim cupidita- tes quasque superavit, et quam longissime ab impiis sermonibus et operibus recessit, ereptus est a Deo secundum eloquium ejus. Loco illius « postulatio mea, » legitur apud Aquilam, « oratio mea, » et apud Symmachum « supplicatio mea. » Duo igitur poscit, ut divina eloquia intelligat, et e miseris vitæ liberetur ac eximatur, quod et nobis necessarium.

VERS. 171. Eructare solent qui satiati sunt. Nam cum repleti fuerimus, cibum eructamus quem cepimus. Loquitur igitur hic divinus sermo de B spirituali cibo; nam Verbum ait se panem esse: « Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi »⁴⁵. Qui manducat hunc panem vivet in æternum »⁴⁶. Dicit etiam se carnes habere: « Qui manducat meam carnem habet vitam in se: caro enim mea vere est cibus »⁴⁷. Quod si igitur hoc pane et hac carne fuerimus satiati, eructabimus hymnum. Aliquando etiam eructaverunt vota; eadem enim per vota fieri declaravit. « Cum docueris me justifica- tiones tuas. » Nisi enim justificationes tuas ediscam, talem ructum eructare nequeo. — Cum justi- ficationes tuas perficiam et clarius perspiciam, tunc labiis animæ meæ gratum tibi hymnum pro- feram. Ructus autem sane Dei laudes, animæ ci- bus factæ, plenissima Dei scientia.

VERS. 172. Varia mandata tua, de diversis virtu- tibus prolata, unum sunt omnia. Ita autem inter se variæ virtutes intima societate conjunguntur, ut unam perfecte habentem omnes habere profltear. Labia animæ meæ pronuntiabunt eloquium tuum: pronuntiant vero absolute de justitia eloquium, non voce tantum, sed operibus etiam et affectibus juxta rectum eloquium institutis.

VERS. 175. Quando judiciorum tuorum memor illisque adhærens mortem effugio peccato immi- nentem. Jam non peccans, sed opera perficiens D quibus anima vivit et grate te laudat, dicit: Præbe ei vitam æternam.

PSALMUS CXIX.

VERS. 1. Notandum in Jerusalem templum qui- nidenos gradus habuisse, et quoque in gradu, deni ascendebant, stantes canebant versum quibus can- tandi munus demandatum erat. Unde factum est

⁴⁵ Joan. vi, 41. ⁴⁶ ibid. 59. ⁴⁷ ibid. 55, 56.

(16) An *πλειόντητα* in sensu *nimietatis*? EDIT.

(17) Huc usque (post A. Vat. 1789, qui desinebat in ps. 50, v. 6, apud nos p. 236) codex B. Vat. 1682 cujus pars posterior est cod. 1685. Exia sumimus ex codice C, id est Vat. reg. 40, et ex cod.

δοκιμον και βέβαιον και άκαταγωνιστον, ώστε εισελθείν ενώπιον Κυρίου. Γνώσσομαι δέ ει εισέλθωι ενώπιόν σου τὸ ἀξίωμα μου, ρυσθείην ὑπὸ σοῦ κατὰ τὸν λόγον και τὸ ἀξίωμα μου και τὴν σοφίαν. Ὁ γάρ ανώτερος πάντων παθῶν γεγονώς, και μακράν ὄτι μάλιστα λόγων και τῶν ἀπ' ἀλογίας ἐνεργουμένων κακιῶν χωρίσας, ἐρρύσθη ὑπὸ θεοῦ, κατὰ τὸ λόγιον αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « τὸ ἀξίωμα μου, » ὁ μὲν Ἀκύλας, « δέησις μου, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « ἰκεσία μου, » εἰρήκασιν. Αὐτο δὲ οὖν αἰτεῖ, τὴν σύνεσιν τῶν ἱερῶν λογίων, και τὴν ἀπαλλαγὴν και ἐλευθερίαν τῶν ἐν τῷ βίῳ κακῶν, ὃ δὴ και ἡμῖν ἀναγκαίον.

Στ. ροα'. Ἡ ἐρυγὴ ὡς ἐπίπαν γίνεται τοῖς κεκορσμένοις. Πληρωθέντες γάρ οὕτως ἐρευγόμεθα τὴν ποιότητα (16) τῆς τροφῆς ἣν εἰλήφαμεν. Οἶδεν οὖν ὁ θεὸς λόγος πνευματικῆν τροφήν αὐτῶς γοῦν ὁ Λόγος φησὶν ἄρτος εἶναι: « Ἐγὼ » γάρ « εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ φαγὼν τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Και φησὶν ὁ Λόγος ἔχειν σάρκα, ἐν τῷ, « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρῶσις. » Ἐάν οὖν κορσεθῶμεν τούτου τοῦ ἄρτου τοῦ Λόγου, ἐρευγόμεθα ἕμνον. Ποτὲ δὲ ἐξηρεῦσαντο εὐχαί: τὸ γὰρ αὐτὸ γενέσθαι ἐπήγαγεν και διὰ τῶν εὐχῶν. « Ὅταν διδάξης με τὰ δικαιώματά σου. » Ἐάν μὴ διδαχθῶ τὰ δικαιώματά σου, τοιαύτην ἐρυγὴν ἐξερεῦσασθαὶ οὐ δύναμαι. — Ἐκ τοῦ ἐνεργεῖσθαι και τρανῶς ἐγγυᾶσθαι μοι αὐτά, εὐχάριστον προσγιγόμενον ἕμνον σοι προσενέγκωμαι ἐκ χειλέων μου τοῦ ἔσω ανθρώπου. Ἡ δὲ ἐρυγὴ ὕμνων θεοῦ δηλονότι ἡ γινομένη ψυχῆς τροφή, πληρεστάτη θεολογία τυγχάνει.

Στ. ροβ'. Αἱ διάφοροι ἐντολαὶ σου, προστάξεις εἶσαι τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν, ἐν πάσαις τυγχάνουσιν. Ἡ και καθόλου γενικὴ ἡ ἀρετὴ τῷ ἀνακλουθεῖν τὰς ἰδικὰς ἀρετὰς, ὡς τὸν μίαν τελείως ἔχοντα, πάσαις ἔχειν φερέγομαι. Τοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου χειλέσσι μου τὸ λόγιόν σου: φερέγεται: δὲ κυρίως τὸν περι τῆς δικαιοσύνης λόγον, οὐχ ὁ φωνῆ μόνῃ αὐτὸ προφέρων, ἀλλὰ και ἔργοις και προθέσει πρακτικῆ τῆ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον εὐθυνομένη.

Στ. ρογ'. Ἐπειπερ τῶν κριμάτων μνημονεύων και ἐξεχόμενος κλινῶ τὸν ἐπόμενον τῆ ἀμαρτία θάνατον: οὐδὲ ἄλλως ἀμαρτάνων, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐκεῖνα οἷς ἀκολουθεῖ τὸ ζῆσασθαι τὴν ψυχὴν, και ἀνέσαι: σε εὐχαριστοῦσαν, ἔφη, Παράσχες αὐτῆ ἀθανάτω ζωῇ (17).

Στ. α'. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ κεδς ἀναβαθμοὺς εἶχεν δεκαπέντε, και ἐφ' ἑκαστον αὐτῶν ἐν τῷ ἀναβαίνειν εἰς αὐτὸν κοτηχότας οἱ εἰς τὸ ὕμνεῖν τεταγμένοι φῶδην ἔλαγον. Διὸ και συνέθη εἰς-

D, seu Vat. 754; denique ex cod. E, Vat. 1685, ut prædiximus. Ex aliis quoque codicibus sperari poterant Didymi reliquæ; sed nos hæcenus. Μαι. — Legendum videtur ἀθάνατον ζωῆν. EDIT.

ἀριθμούς (18) ὡδὲς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείται ἄ ut carmina tot versus haberent, quot gradus templum : reperiuntur in Paralipomenon libris, quæ de canticis in quoque templi gradu decantandis constituta fuerant. Templum sanctum Dei putatur spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

ἀριθμούς (18) ὡδὲς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείται ἄ ut carmina tot versus haberent, quot gradus templum : reperiuntur in Paralipomenon libris, quæ de canticis in quoque templi gradu decantandis constituta fuerant. Templum sanctum Dei putatur spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

PSALMUS CXXI.

Στ. δ. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ δι' αὐτῶν τῶν οἰκητόρων εἶναι τὴν ἔνωσησιν, λέγων· « Ἐκεῖ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ, φυλαὶ Κεφρίου· » οὐχ ὅτι τείχη περιεβάλλοντο, διὰ τοῦτο ἠνώθησαν, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν « μαρτύριον μὲν (19) τῷ Ἰσραὴλ, » τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τὴν θαυμασίαν ἐπαγγελίαν, ἐξομολόγησις χαρίτων ὀφειλεται παρὰ τῶν ἐνεργουμένων. Θρόνους τε τοῦ οἴκου Δαυὶδ ἰδρυθῆναι ἐπ' αὐτῆς φησιν, ἐπεὶ καὶ βασιλείαν τῶν πάντων ὁ Δανιὴλ προφητεύει. Καὶ ἡ βασιλεία Δαυὶδ ἀνορθοῦται χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὃς τοῖς ὄδεκα ἔδωκεν ἀποστόλους τὸ ἐπὶ ὄδεκα θρόνους καθεζομένους κρίνειν τὸν Ἰσραὴλ.

VERS. 4. Declarat ipsos incolas uniendo esse, dicens : « Illuc ascenderunt tribus, tribus Domini. » Uniti sunt, non quod mœnia haberent, sed quia ipsi « testimonium Israel » adepti sunt veritatem, scilicet mirabilem repromissionem ; gratiarum confessio sanctis exsolvenda. Sedes domus David dicit super ipsam fuisse fundatas, cum Daniel regnum omnium ipse prænuntiat. Regnum David restitutum est gratia Christi, qui constituit duodecim apostolos, ut super duodecim sedes sedentes, judicarent Israel.

Στ. ζ. Τὸ δὲ « ἐν τῇ δυναστείᾳ σου, » διὰ τὸ δυνατῶς αὐτὴν βασιλεύειν καθελούσαν ἅπαντα δυσμενῆ. Οἱ μεγάλοι δὲ πύργοι λέγονται πυργοβάρεις ἐν τοῖς τείχεσι κατασκοπῆς χάριν τῶν ἐπιόντων γινόμενοι. Βάρεις ἐπιχωρῶς λέγονται παρὰ Σύροις αἱ μεγάλαι οἰκίαι· δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων, οἱ διὰ πολιτείας ὕψος καὶ θεωρίας μὴ μόνον σκοποῦντες τοὺς ἐπὶ πόλεμον ἐρχομένους ἐχθροὺς, ἀλλὰ καὶ βλάβειν ἐξ ὕψους τοῖς ἐλέγχοις δυνάμενοι.

VERS. 7. « In virtute tua, » quia fortiter regnet Jerusalem, hostibus omnibus devictis. Magnæ turres dicuntur « turres munitæ » in mœnibus ad speculandum constitutæ. Munitiones vocantur apud Syros maguæ domus. Indicanter autem his verbis qui vitæ altitudine et contemplationis non solum hostes ad bellum venientes considerant, sed etiam ex alto eos telis repellere possunt.

PSALMUS CXXIV.

Στ. α'. Ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων ἀσειστόν τε καὶ ἀμετακίνητον ὄρος. Ἄσειστοι δὲ καὶ οἱ τούτου καθ' ὁμοίότητα μιμηταί. Κατὰ τὸν αἰσθητὸν, πᾶν ὄρος ἀκίνητον· περὶ ἐκεῖνου νῦν ὁ λόγος, περὶ οὗ τὸ Πνεῦμα τῷ προφήτῃ φησὶν· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἡ μὲν γὰρ σκοπευτικὴ τῶν ἀγαθῶν Ἐκκλησία Σιών· ἐρμηνεύεται γὰρ σκοπευτήριον ὑψηλὸν τῆς οὐρανόθεν Σιών· περὶ οὗ τὸ, « Προσελήλυθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος Ἰερουσαλήμ ἐπουρανίῳ. » Μακάριον τοίνυν ἐπὶ Θεὸν πεποιθέναι, κατὰ τὸ, « Πεποιθὼς ἔσῃ ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀναβιθῆναι ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » δηλαδὴ τῆς τῶν ζώντων καὶ πραέων. Ἀρχὴ γὰρ ἡ εἰς Θεὸν πεποίθησις τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀναβάσεως. Λέγει δὲ τὴν Ἐκκλησίαν Ἰερουσαλήμ ἡ Γραφή, ὡς τό· « Φωτίζου, ἡ νέα Ἰερουσαλήμ οἰκοδομουμένη. » Ἡν λέγεται κατοικεῖν ὁ τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονῶν, εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σαλευόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης οἰκήσεως, ἃ δεῖ φρονῶν τε καὶ πράττων. Ἀλλ' οὐδὲ τεθνήξῃ τὸν εἰς Θεὸν ἔρωτα αὐτῶν (20), καὶ τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν πρόθυμον ἔχων, οὐ σαλευθήσεται, λαθῶν ἐκ ταύτης τὸν ἀρρώδωνα τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὁ δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐνδεὴς πόθου καὶ τῆς προσοχῆς διὰ βραθυμίας μετακινήσεται τῆς ἀσκήσεως. Διὸ φησιν ἐν Παροιμίαις, « Δίκαιος εἰς τὸν αἰῶνα οὐκ ἐνδύσει. »

VERS. 1. Divinorum eloquiorum mons immotus et immutabilis ; immoti etiam qui hujus similitudinem imitatione referunt. Quodsi proprie hæc intelligeres, omnis mons immutabilis. De illo autem monte hic quæstio, de quo Spiritus prophetæ dixit : « Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion ». Nam speculatrix bonorum Ecclesia Sion. Interpretatur « specula excelsa » cœlestis Sion ; de qua : « Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem ». Beatum igitur in Deo confidere, juxta illud : « Confides in Domino, et ascendes ad bona terræ, » terræ viventium profecto et mitium. Nam qui confidit in Deo, cœperunt ad terram ascendere ; Jerusalem designat in Scriptura Ecclesiam, ut in illo : « Illuminare, nova Jerusalem ædificata. » In qua habitare dicitur qui Ecclesiæ doctrinas unice profitetur, in æternum ex hac sede non commovendus, dummodo pie sapiat et agat. Quin, non morietur qui amore in Deum, et ardentem in bonum studio incenditur, non commovebitur, ita pignus vitæ æternæ adeptus. Qui autem bonum nec desiderat nec affectat, hic propter desidiam disciplina destituetur. Unde ait in Proverbiis, « Juscus in æternum non mutabit ».

Στ. β'. Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τῆς ἀληθείας δόγματα, θε-

VERS. 2. Montes sunt sublimes veritatis doctrinæ,

⁴⁸ Isa. xl, 9. ⁴⁹ Hebr. xii, 22. ⁵⁰ Prov. x, 30.

(18) Lege ἰσραήλους nisi mavis mutationem : in æt ad Alexandrinam dialectum referre. EDIT.

(19) Sic, nec ulla satis probabilis conjectura mihi suppetit. Certe verbum cum activa significa-

tionem desideratur loco μαρτύριον μὲν. An μαρτυροῦμεν? Videant doctiores. IDEM.

(20) Αὐτῶν. Sic. Infra τὴν ... πρόθυμον sine nomine ad quod hæc referas. IDEM.

lex et canones ecclesiastici, et sancti omnes qui ante adventum Christi aut postea exstiterunt. His enim omnibus Ecclesia circummmunitur: sancti quidem in circuitu timentium Dominum. Præ omnibus autem qui domum Jerusalem circumdat... vides, Domine, non ratione loci... in circuitu tuorum adstas, et cum illis conversaris nunc et in venturo sæculo.

VERS. 4. Qui natura bonus es, conserva iis qui disciplina boni facti sunt, mentem rectam et tibi constanter adhærentem. — Boni quidem qui virtutem colunt; recti autem corde, qui pia sentiunt. Hi non natura, sed cogitatione mentis distinguuntur: utrique enim in æternum in Jerusalem habitant. Quibus benefacit Deus, virtutem sibi demque eorum augens, et gratiam suam eis largiens, ita ut eos quoque ad regnum cælorum perducatur. In cæteris etiam Scripturæ libris docet nos divina sapientia, talem semper in nos se gesturum Deum, quales et ipsi nos affectibus nostris ei inservire visi fuerimus. Testatur enim David illum cum bonis bonum esse¹¹. Alius etiam propheta dicit eum ursum esse aut pardum hominibus efferatis vita¹². Pariter dum evangelicam doctrinam per ænigmata explicat, alio qui a dextris astant, alio qui a sinistris sermone alloquitur, illos quidem acceptis et dulcibus verbis, hos autem formidandis et duris¹³. Magna Dei bonitas, magna autem servi crudelitas conservum suum in vincula conjicientis¹⁴. Malos vocat homines evangelicus sermo, eorum bonitatem cum divina benignitate conferens: « Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris¹⁵. » Scriptum est tamen: « Benefac, Domine, bonis. » Et, « Si bonus homo profert de thesauro suo bona¹⁶, quanto magis Pater vester dabit bona petentibus se¹⁷! »
« Εἰ ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν! »

PSALMUS CX XVI.

VERS. 1. Non est alius in Scriptura locus qui enucleatius his versibus declaret, quantum Deus de omnibus provideat; vana enim forent studia, nisi a Deo incepta perficiendi facultatem acciperent. Quando igitur quid fecerimus, non omnia nobis ascribemus, sed perficienti Deo, nec otiantes omnia ei peragenda commitemus. Aptissime enim definit uterque versus quid Deo, quid nobis conveniat: In vanum ædificat, aiunt, non adjuvante Deo; hic autem non nisi nobiscum operatur.

VERS. 5. Beatos declarat qui disciplina instruantur; manifeste adventum prædicatoris denuntiat.

PSALMUS CX XVII.

VERS. 2. « Palmas » inquit manus ex parte designans, hoc est, Operationum tuarum labores manducabis. Timentî Dominum datur uxor non ebria

σμός τε καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοί, ἄγιοι τε πάντες οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας καὶ μετὰ ταύτην. Τούτοις γὰρ πᾶσιν ἡ Ἐκκλησία περιτοιχίζεται· οἱ τε παρεμβάλλοντες ἄγιοι κύκλοι τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον. Μεῖζον δὲ πάντων ὁ κυκλῶν αὐτῆς τὸν οἶκον... ὄρα, Κύριε, οὐ τοπικῶς μετὰ... ὁμινοσ συνῶν τε τούτους νῦν τε καὶ ἐν αἰῶνι μέλλονται.

Στ. δ. Ὁ κατὰ φύσιν ὢν ἀγαθὸς, τοῖς ἐπιμελεῖσιν γινόμενοις ἀγαθοῖς συντήρησον τὴν πρὸς τὴν σὴν ἀγαθότητα αὐτῶν συνδιάθεσιν ἀδιάπτωτον. — Ἀγαθοὶ μὲν οἱ κεκτημένοι τὴν ἀρετὴν· εὐθεὶς δὲ τῇ καρδίᾳ, οἱ φρονούντες εὐσεβῶς. Ἡ δὲ διαφορὰ, οὐ καθ' ὑπόστασιν, ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν· ἄμφω γὰρ ἔχουσιν οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸν αἰῶνα τὴν Ἱερουσαλήμ. Οἷς ἀγαθὸναι θεὸς, προσθήκην διδοὺς ἀρετῆς τε καὶ πίστεως, μετουσίαν τε χαρισμάτων· ὡς ἂν αὐτοῖς καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν εἰσαγάγοι τῶν οὐρανῶν. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσι τοῦτο παρὰ τῆς θείας φιλοσοφίας δόγματα μαθάνομεν, δεῖ τοιοῦτον ἀεὶ γίνεσθαι τὸ θεῖον ἡμῖν, οἷος ἂν ἑαυτοῖς τῷ θεῷ διὰ τῆς προαιρέσεως δαίξωμεν. Ἀγαθὸν μὲν γὰρ αὐτῶν εἶναι τοῖς ἀγαθοῖς, ὁ Δαυὶδ μαρτύρεται. Τοῖς δὲ θηριωθεῖσι διὰ τοῦ βίου ἑτεροῦς τις τῶν προφητῶν ἄρκτον αὐτὸν λέγει· καὶ πάρδαλιν· δι' αἰνιγμάτων τὰ εὐαγγελικὰ προκειθήμενος δόγματα, ἐν οἷς ἄλλοις τοῖς δαξοῖς, καὶ ἑτεροῖς τοῖς ἐξευκνωμένοις, ὁ τῶν λόγων τοῦ βασιλέως χαρακτήρ καθορᾶται, τοῖς μὲν ἀγαθὸς τε καὶ μελιχός, τοῖς δὲ φοβερός τε καὶ ἀμελιχός. Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγαθότης τε καὶ τοῦ δούλου τοῦ εἰς δεσμοκτήριον καθείρξαντος τὸν σύνδουλον ἢ ὠμόθυτον Πονηρίαν δὲ ἐκάλεσε τῇ θεῖᾳ χρηστότητι τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγαθότητα παραβάλλων ὁ εὐαγγελικῶς χρησμός λέγων· « Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν. » Γέγραπται δὲ, « Ἀγάθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς. » Καὶ τὰ ἀγαθὰ, πόσω γὰρ ἐ μᾶλλον ὁ Πατὴρ ὑμῶν

Στ. α'. Οὐχ ἦττον τῶν ἄλλων Γραφῶν καὶ οἱ προκειμένοι στίχοι προνοητὴν ἀπάντων τὸν Κύριον εἰθεῖνται· τῶν ἀνθρωπίνων σπουδῶν ματαίων γινόμενων, εἰ μὴ τύχοιεν τὸ κατάλληλον τέλος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπολαβοῦσαι. Ὅθεν τι ποιοῦντες, μὴ τὸ ὅλον ἑαυτοῖς δῶμεν, ἀλλὰ τῷ τελειοῦντι Θεῷ, μὴδ' αὐτῷ τὸ πᾶν ἑάσαντες, ἀπρακτοὶ διαταλῶμεν. Ἐκάτεραι γὰρ εἰ προκειμένα διαταλοῦσι λέξεις τὸ τε ἐξ ἡμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ματαίως λέγουσαι τὸν οἰκοδομοῦντα ἄνευ Θεοῦ, σῶτον μὴδ' ὅπως ἐνεργοῦντα.

Στ. ε'. Ἐξ αὐτῶν μακαρίζει τοὺς ἐκ τῆς διδασκαλίας ὠφελήθησόμενους· σαφῶς τὴν παρουσίαν τοῦ κηρύγματος δηλοῖ.

Στ. β'. Καρπὸς δὲ φησὶ νῦν ὡς ἀπὸ μέρους τὰς χεῖρας, τουτέστι, τῶν πρακτικῶν σου δυνάμεων φαγεσαι τοὺς πόρους. Τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον δῶρον

¹¹ Psal. cxvii, 26. ¹² Dan. vii, 5, 6. ¹³ Matth. xxv, 33 et seq. ¹⁴ Matth. xviii, 30. ¹⁵ Matth. vii, 11. ¹⁶ Matth. xii, 35. ¹⁷ Matth. vii, 11.

δίδονται οὐχ ἢ τυχοῦσα γυνή, ἀλλ' ἢ καρποῖς ἀγαθοῖς A quæque, sed quæ palmis bonis ornatur, ut de ea κεκοσμημένη, ὅπως ἂν ῥηθεῖη περὶ αὐτῆς, Γυνὴ ἀγαθὴ, μερὶς ἀγαθῆ.

PSALMUS CXXVIII.

Στ. α'. Οἱ μὲν προσβολῆ πολέμων ἀλισκόμενοι οὐ λέγοιεν τοῦτο, ἀλλὰ μόνος ὁ ἐκ νέου μέχρι γήρους εἰς φυγὴν τοὺς πολέμους τρέπων, ἀεὶ νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος αὐτῶν γινώμενος.

Στ. ζ'. Τοιοῦτοι καὶ οἱ τοῦ κόσμου σοφοὶ δοκοῦντες δι' ὧν φρονοῦσι καὶ πράττουσι, τὴν τῆς ἀνθρωπίνης οὐκην ὑπερβεθεκνέαι ζωῆς. Διὸ καὶ θάττον ζηραίνονται, μήτε εἰς χέρσον τὰς αἰσθητὰς βάλλοντες βίβλας, μήτε μὲν ἀντὶ χόρτου νοητὴ φυτεία σπεύσαντες εἶναι. Ὅθεν καὶ ἐπὶν ἐκπασθῆναι, ζηραίνονται: δι' ἀπιστιαν· « Οὐκ ἀναστήσονται » γὰρ « οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει » καὶ, « Ὅ μὴ πιστευῶν ἦδη χέκρται. » Ὅυτε δὲ χεῖρα οὔτε κόλπον πληροῦσι, τῷ μὴ παραλαμβάνεσθαι, πρῶτον μὲν εἰς κόλπον Ἀβραάμ, εἰς εἰς κόλπους τοῦ θερίζοντος ἀγγέλου· τοὺς γὰρ θεριστὰς ἀγγέλους ἠρμήνευσεν ὁ Σωτὴρ. Ἐν δὲ τῷ προφήτῃ φησὶν· « Διὰ τοῦτο ἀπεθήρισα τοὺς προφήτας ὑμῶν. » Αὐτὸς γὰρ διακαθαριστὴν τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, τῇ μὲν ἀποθήκῃ τὸν σίτον διδοῦς, τῷ δὲ πυρὶ τῷ ἀσδέσπῳ τὸ ἄχυρον. Οἱ δὲ μισοῦντες Σιών, καὶ οὐδὲ χόρτος, ἀλλ' ὡσεὶ χόρτος ὄντες, εἰσὶ τὰ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ ἐπισπαρῆντα ζιζάνια τῷ καλῷ σπέρματι, ἅπερ ἐν καιρῷ θερισμοῦ πυρὶ παραδίδοται κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, σημαίνοντα τοὺς αἰρετικούς, πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὴν ἀνθρωπίνην ὑπεραίρειν πολιτείαν δοκοῦντας, τὸ, « Ἴνα τί ἀνέβητε πάντες εἰς δόματα (21) μάταια; » Οἱ πολῖται δὲ τῆς Σιών ἐπὶ δόματος ὄντες, μὴ καθάβητσαν ἄραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας. Ἀλλὰ καὶ ὅπερ ἤκουσαν εἰς τὸ οὖς, κηρυξάτωσαν ἐπὶ τῶν δωματίων, ἵνα σπέρμα καλὸν διαμείναντες, καρποφορήσαντες συναχθῶσιν εἰς τὴν ἄλωνα τῆς σωτηρίας. Οἱ δὲ αἰρετικοὶ ἐπεὶ μέχρι τῶν προσκαίρων τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ τε βίου καὶ τοῦ φρονήματος ἔσχον, ἐπαράγοντες ἐῖρηνται, μόνους ἑαυτοὺς νομίζοντες εἶναι μεγάλους, καὶ μηδενὶ προσφωνοῦντες εὐλογίαν. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογοῦντες, πρὸς πάντας ἔχοντες ἀγάπην, εὐλογίαν προσφωνοῦμεν τοῖς πρὸς οὓς ὁ λόγος ἡμῖν. Ἡ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν ὁ λόγος· « Οὐ γὰρ εἶπαν οἱ παράγοντες, Εὐλογία ἐφ' ὑμᾶς, » ἀλλ' οὐδὲ εἶπαν, « Εὐλόγηκαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι Κυρίου. »

PSALMUS CXXIX.

Στ. δ'. Ἐπεὶ παρὰ σοὶ ὁ ἰλασμός ἐστιν, ὁ ἰλασκόμενος καὶ ἀφελὲς τὰς ἀμαρτίας Σωτὴρ, μὴ παρατροῦ ἐξετάζων ἀνομίας. Εἰ γὰρ τοῦτο ποιήσεις, οὐδελὶς ὑποστήσεται· πάντες γὰρ ἐξέκλιαν. πάντες ἔμαρτον. Διὸ μηδενὸς ὑφισταμένου τὴν παρὰ σοῦ κρίσιν, χρεῖα τοῦ παρὰ σοῦ ἰλασμοῦ ἰλασκομένου τῆς πάντων ἕνεκα σωτηρίας. Ὅτι δὲ ἰλασμός ὁ Σωτὴρ, Ἰωάννης γράφει· « Καὶ ἐάν τις ἀμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον· καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστιν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν

VERS. 1. Non usurpabit hæc qui semel ab hostibus fuerit laccessitus, sed is tantum qui a juventute usque ad senectam hostes fugaverit, victoria semper et tropæis ornatus.

VERS. 6. Tales sunt mundi sapientes, qui mente et opere videntur humanæ vitæ fastigium superasse. Quapropter et citissime arescunt, nec altas in terram radices agentes, nec pro feno spiritualis plantatio fieri festinantes. Idcirco « priusquam evellantur exarescunt » propter incredulitatem; nam, « Non resurgent impii in iudicio »; et: « Qui non credit jam iudicatus est ». Nec manum nec sinum implent, quia non suscipiuntur primum in sinum Abrahæ, deinde in sinus metentis angeli: nam angelos messorum esse declaravit Salvator. Apud prophetam autem legitur: « Propterea occidi prophetas vestros ». Ipse enim purgabit aream suam, triticum congregans in horreum suum, paleam autem comburens igni inextinguibili. Qui oderunt Sion, et non fenum, sed sicut fenum sunt, non alii a zizaniis in medio tritici ab inimico superseminatis, quæ tempore messis igni tradentur in æternum comburenda, hæreticosque designant. Quibus hominum mores superare affectantibus convenit ille locus: « Ad quid ascendistis omnes in tecta vana? » Cives Sion qui fuerint in tectis, ne descendant tollere vasa de domo. At quod in aure audierint prædicent super tecta, ut semen bonum servantes et fructus ferentes congregentur in area salutis. Hæretici autem quando ad tempus tantum Evangelium vitæ et animi retinuerunt, « prætereuntes » dicuntur; præter se neminem magnum reputant, nec ullum benedictione salutant. Nos autem nomen Domini benedicimus, omnes charitate fovemus, benedicimus omnes quibuscum conversamur. De iisdem forte hic quæstio: « Nam non dixerunt qui præteribant, Benedictio super vos, » sed nec dixerunt: « Benediximus vos in nomine Domini. »

22 Psal. i, 5. 23 Joan. iii, 18. 24 Matth. xiii, 39.

25 Luc. xvii, 31. 26 Matth. x, 27.

(21) Sic, more forsan Alexandrino, pro δώματα. EDIT.

27 Ose. vi, 5. 28 Luc. iii, 17. 29 Isa. xii, 1.

tem tantum, sed etiam pro totius mundi ⁶⁶. » Ita clamat Paulus : « Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei : justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius ⁶⁷, » et cætera.

VERS. 5. Sustinet in lege, qui ad legem mores informat ; sicut etiam in scientia et in virtute est, qui secundum eas ita vivit, ut eas cogitet et operibus perficiat. Ideo honorum Dei memor, exspectat ea et dicit se in Dominum sperare.

VERS. 6. Semper et omni tempore in Dominum sperandum non solum quando prospera, sed etiam quando difficilia nos manent. « A custodia » igitur « matutina, » omnibus lætis, « usque ad noctem, » omnibus deformatis et obscuratis ; a custodia matutina, oriente vera luce, et ortum asserente diei spiritualis, *mens videns*, Hebræo sermone Israel vocata, speret in Dominum : bona scilicet ab ipso augenda confidit, mala autem depellenda, quia apud eum velut in fonte sunt. Est quoque apud ipsum misericordia, quam exspectant sperantes in eum. « Multa etiam apud eum redemptio, » quæ non alia a propitiatione. Unde ipse eum Dominus ex omnibus iniquitatibus redimet. Licet enim multæ sint iniquitates Israel, ab omnibus redimet eum.

γὰρ καὶ πολλὰ αἰ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνομίαι, ἀλλ' ἐκ πασῶν αὐτὸν λυτρώσεται.

PSALMUS CXXXI.

VERS. 1. « Horum memento, Domine, » ait, quando ad homines venies, et te pro omnibus peccatoribus redemptionem præbebis, peccatorum remissionem largiens omnibus hominibus. Cum iis autem omnibus memento etiam, Domine, David et cruciatuum ejus, quibus semetipsum ipse propter peccata sua puniens eo tempore afflixit, cum ante faciem sanctificationis tuæ humi prostratus, cum jurejurando juravit se non prius e pavimento surrecturum, nec e loco recessurum in quo pie jacebat, quam didicerit et cognoverit, quis esset adveniendi ad homines Deo locus definitus et præparatus, ubi foret tabernaculum Dei Jacob. Didicerat enim per sanctum Spiritum et propheticas disciplinas Dominum ad homines venturum esse, ut omnibus hominibus redemptionem priorum peccatorum faciat. Sperans igitur se tunc salvandum fore, ardet studio cognoscendi et discendi quo tempore, quo in loco, et qua ratione Dominus ad homines venturus sit. Quo desiderio commotus, tanto confectus est mœnore, ut vel stratum respueret, et ad domum suam redire nollet, et ante Deum jaceret humi prostratus, et suppliciter rogaret ubi esset locus Domini tabernaculumque Dei Jacob. Ast orationibus instanti, humique jacenti, eamdemque petitionem constanter humiliter desiderium, annuit misericordia Deus, ita

⁶⁶ 1 Joan. II, 1, 2. ⁶⁷ Rom. III, 25 sqq.

(22) Lege παρ' αὐτοῦ. EDIT.

A ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνων, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. » Καθὼς καὶ Παῦλος βοᾷ· « Πάντες ἡμάρτομεν, καὶ ὑστερούμεθα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῆ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃν πρόθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αἵματι, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. ε'. Ἐν νόμῳ δὲ ὑπομένει, ὁ καθ' ἑξὶν αὐτὸν νομίμην ἐπιτελῶν· ὡς καὶ ἐν ἐπιστήμῃ καὶ ἀρετῇ γίνεται κατ' αὐτὰς διακείμενος, πρὸς τὸ παράτειν ἔχων καὶ τὸ νοῖν. Διὰ καὶ διαλαβῶν περὶ τῶν ἐγεθῶν τοῦ Θεοῦ, προσδοκᾷ ταῦτα λέγων ἠλπικεῖναι ἐπὶ τὸν Κύριον.

Στ. ζ'. Ἄει καὶ κατὰ πάντα καιρὸν ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Κύριον δεῖ, οὐ μόνον ὅταν προσηγῆ, ἀλλὰ καὶ ὅτε σκυθρωπὰ περιεστηκότα. « Ἀπὸ φυλακῆς » γὰρ « πρωϊνῆς, » ὅτε λαμπρὰ τὰ παρόντα, καὶ « μέγιστον νυκτὸς, » ὅτε ἀειδῆ καὶ ζοφώτερα τὰ περιεστηκότα, καὶ ἐπὶ ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας ἀνατέλλοντος τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς, καὶ ἀρχὴν ἡμέρας νοητῆς ποιούοντος, ὁ *διορατικὸς τοῦ*, Ἰσραὴλ καλούμενος Ἐδραίων φωνῆ, ἐλπισάτω ἐπὶ τὸν Κύριον· προσθήκη τῶν φαιδρῶν καὶ ἀπαλλαγῆν τῶν σκυθρωπῶν προσδοκῶν παρ' αὐτοῦ, ὅτι παρ' αὐτῷ ὡς ἐν πηγῇ. Καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ ἔλεος, οὐ χρῆζουσιν οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν. Ἄλλὰ καὶ πολλὴ παρ' αὐτοῦ λύτρωσις, τοῦ παρὶ τοῦ (22) ἱλασμοῦ οὐχ ἕτερα οὕσα· ὅθεν αὐτὸς ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν λυτρώσεται αὐτὸν Κύριος. Εἰ

C Στ. α'. « Τούτων αὐτῶν, » φησὶ, « μνησθητι, Κύριε, » κατὰ τὸν τῆς εἰς ἀνθρώπους σου παρουσίας καιρὸν, ἐν ᾧ λύτρον σαυτὴν ὑπὲρ πάντων τῶν ἁμαρτωλῶν παρ' ἐξέως, ἄφρασιν ἁμαρτιῶν προξενῶν ἅπασιν ἀνθρώποις. Μεθ' ὧν ἀπάντων μνησθητι, ὦ Κύριε, καὶ τοῦ ἀειδῆ καὶ τῆς κακώσεως αὐτοῦ, ἦν αὐτὸς ἑαυτὸν τιμωρούμενος, ἐφ' οἷς ἡμαρτεν ἐκάκωσε κατ' ἐκείνου καιροῦ, ὅποτε κατὰ πρόσωπον τοῦ σοῦ ἀγιάσματος γαμὰ βίβας ἑαυτὸν, μεθ' ὄρκου ἐβεβαίωσατο οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαι ἐκ τοῦ ἐδάφους, μηδὲ ἀναχωρήσειν τῷ τόπου καθ' ὃν πεσὼν προσκύνει, ἢ γυνῶναι καὶ μαθεῖν τίς ποτε ἄρα ἔσται ὁ τόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας προεγνωσμένου καὶ προημασμένου αὐτῷ, ὅποθεν ἔσται τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Μαθῶν γὰρ ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς προφητικῆς διδασκαλίας, ὡς ἄρα ἔσται ποτὲ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἀφιξίς, δι' ἧς ἄφρασις ἐσὶν ἀνθρώποις τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων προξενηθήσεται· διὰ ταύτης καὶ αὐτὸς σωθήσεται ἐλπίσας, σπεύδει γυνῶναι καὶ μαθεῖν ποτὲ ἔσται, ἢ ποῦ γενήσεται, καὶ τίνα τρόπον ἢ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία. Ταῦτα δὲ γυνῶναι ποθῶν, εἰς τοσαύτην ἑαυτὸν ὑπέβαλε κάκωσιν, ὡς πᾶσαν μὲν παραιτήσασθαι στρωμνὴν, ἀποτάξασθαι δὲ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ, καί ποτνῶμενον γυνῶναι τὸν τόπον τοῦ Κυρίου καὶ τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἐπιμένοντι δὲ αὐτῷ

τῆ προσευχῇ καὶ μὴ πρότερον ἀνισταμένῳ, εὐτόνως δὲ καὶ διαρκῶς ἐπὶ τοῦτο τὸ αἶτημα, καὶ μεθ' ὄρκου διαβεβαιώσεως αὐτὸν καταδήσαντι, ἐπινεύσει Θεὸς οἶκτον λαβὼν αὐτοῦ, ὡς ἂν μὴ ψεύσαιοτο, ἀπαξ ὁμώσας μὴ ἀναστήσεσθαι ἢ τυχεῖν ὧν ἐπεπόθει. Διὸ τὴν γνῶσιν αὐτῷ δωρεῖται διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος νομίαν αἰτεῖ τὴν τῶν πραέων γῆν.

Στ. ζ'. Τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν φησιν, ἐνθα πᾶς προσερχόμενος προσκυνεῖ. Προσκυνοῦμεν τὴν σάρκα τοῦ Σωτήρος, οὐ διὰ τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν αὐτῇ· καὶ ἡ μὲν σὰρξ προσκυνητὴ διὰ Χριστόν, ὁ δὲ Χριστὸς διὰ τὸν Θεὸν Λόγον τὸν ἐν αὐτῷ (23). Χριστόν δὲ ἐνταῦθα φημι τὴν λογικὴν καὶ ἁγίαν ψυχὴν, τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐπιδημήσασαν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων· μόνῃ σὰρξ οὐ πέφυκεν δέχεσθαι Θεόν, διότι ὁ Θεὸς ἡμῶν σοφία ἐστίν. « Ἐν καρδίᾳ ἀγαθῇ, » φησι Σολομών, « ἀναπαύσεται σοφία. » Οὐδὲν δὲ τῶν συνεστώτων τεσσάρων στοιχείων γνώσεώς ἐστι δεκτικόν, γνωστὸς δὲ ἡμῶν ὁ Θεός.

Στ. ιδ'. Ἡ καὶ τὰ μάλιστα οὐχ ἀρμόττει ἐπὶ γῆς τῆς (24) « εἰς αἰῶνα αἰῶνος, » δε' ἂν παρέρχηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Ὡστε περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος, περὶ ἧς εἴρηται· « Ψάλατε τῷ Κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών. »

Στ. ιε'. Ὅρα πανταχόθεν εὐημερίαν, ἀπὸ τοῦ μηδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῖν, ἀπὸ τοῦ τοὺς ἱερεῖς ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι, ἀπὸ τοῦ τὸν λαὸν ἐν εὐφροσύνῃ, ἀπὸ τοῦ τὸν βασιλείαν ἐν ἰσχύϊ (τοῦτον γὰρ λύχον φησιν, ἢ τὴν ἀντιλήψιν), τὸ μέγιστον, τὸ τοὺς ἐχθροὺς ἐγκαλύπτεσθαι.

Στ. ις'. Τίς δὲ αἴτιος τοῦ ἐνδύσασθαι τοὺς ἱερεῖς δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλιάσει ἀγαλλιᾶσθεσθαι τοὺς δούλους ἢ ὁ τῆ χειρὶ ἱκανὸς Δαυὶδ ἅγιος ὑπάρχων; ὅθεν ἐπενήνευται τὸ, « Ἐνεκεν Δαυὶδ τοῦ δούλου » μορφῆν (25) ὅτε ἐκένωσεν ἑαυτόν.

Στ. ιζ'. « Ἐκεῖ » ἐν τῇ Σιών « ἀνατελῶ κέρασ τῷ Δαυὶδ. » Τοῦτο τὸ κέρασ τῆς βασιλείας ὑπὸ Θεοῦ ἀνατέλλεται ἐν οἴκῳ Δαυὶδ, κατὰ τὸ λεγθὲν ὑπὸ τοῦ δικαίου· « Ἠγείρεν κέρασ σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαυὶδ. » Ἡτοίμασε δὲ τούτῳ τῷ κέρατι, Χριστῷ τυγχάνοντι, λύχον ὁ Πατὴρ προτρέχοντα τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ θεῖον νόμον, περὶ οὗ γέγραπται· « Λύχνος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου, καὶ ὡς ταῖς τρίβοις μου. » Ἡ καὶ ὁ Ἰωάννης μέχρις οὗ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, λύχνος ἐστὶν ἐτοιμαζόμενος τῷ Χριστῷ αὐτοῦ. Περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ, « Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, οὗ ἠθελήσατε πρὸς ὧραν ἀγαλλιασθῆναι τῷ φωτὶ αὐτοῦ. » Τοῦτων θεολογουμένων περὶ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ αἰσχύνῃ ἐνδύσονται, θέλοντες εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι, ὅτι « Παιδίον ἐγεννήθη, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ. » αἰσχύνῃν πλείονα ὀφλισκάνοντες, ὅτι τὰ αὐτὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀσπαζόμενος, οὐκ ἔχει τὸν ὑπερ-

ut vere non prius ille exsurgeret quam voti sui fuerit compos factus. Ideoque desideratam scientiam spiritus prophetici dono adeptus est. — Dici etiam potest Davidem utpote mitem, hæreditatem suam repetere, terram videlicet mitium.

τῶν αἰτηθέντων. — Ἡ καὶ ὡς πρῶτος ὁ Δαυὶδ κληρο-

VERS. 7. Montem Olivarum innuit, ubi omnes adorant quicumque locum illum accesserint. Carnem Salvatoris adoramus, non propter ejus naturam, sed quia Christus in ea : caro quidem adoratur propter Christum, Christus vero propter Deum Verbum, qui in illo inhabitat. Christum hic voco animam sanctam et ratione præditam quæ cum Deo Verbo hominum vitam subiit : natura enim non ea erat caro quæ sola Deum susciperet, nam Deus noster sapientia : atqui, « In corde bono, » ait Salomon, « requiescet sapientia ». Nullum etiam ex quatuor elementis est quod scientiam nobis præbere possit ; Deus autem noster cognitus.

VERS. 14. Minime convenit terræ illud « in sæculo sæculi, » siquidem cælum et terra transibunt. Unde hæc ad Ecclesiam referenda, de qua dictum est : « Psallite Domino, qui habitat in Sion ». »

VERS. 15. Vide omnimodam felicitatem, cujus argumenta hæc sunt : nulla rerum necessariorum indigentia, sacerdotes in tuto collocati, plebis exultatio, regis fortitudo (quam fortitudinem lucernam, id est præsidium, appellat), quodque est maximum, inimicorum confusio.

VERS. 16. Quis autem auctor justitiæ qua induuntur sacerdotes, et exultationis, qua sancti exultant, nisi manu fortis et sanctus David ? Unde additur : « Propter David servum, » id est qui formam servi accepit seipsum exinaniciens.

VERS. 17. « Ibi » in Sion « suscitabo cornu David. » Hoc cornu regni suscitabit Deus in domo David, juxta illud justī effatum : « Et erexit cornu salutis nobis in domo David ». Cui cornu, Christo scilicet, paravit Pater lucernam divinam legem ante adventum ejus præcurrentem ; de qua scriptum est : « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis ». Fortasse lucerna illa Christo parata nil aliud præter Joannem, usque ad quem lex et prophetæ. De quo ipse Salvator dixit : « Ille erat lucerna ardens et lucens ». Vos autem voluistis ad horam exultare in luce ejus. His prædictis de Christo ex semine David secundum carnem oriundo, inimici ejus confusione induentur, cupientes si fiant igne combusti, quia « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus ». Confudentur in primis, quod eadem ac alii homines professus, non supereminentem vitam habuerit. Ideo enim super

⁶⁸ Prov. xiv, 55. ⁶⁹ Psal. ix, 12. ⁷⁰ Luc. i, 69.

⁷¹ Psal. cxviii, 105. ⁷² Joan. v, 35. ⁷³ Isa. ix, 5.

(23) Observanda est theologica Didymi doctrina de unica Christi adoratione.

(24) Forsan legendum τό. Edit.

(25) Supple λαβόντος. Ib.

ipsum « effloret sanctificatio ejus. » De qua dixit apud Isaiam : « Et flos de radice ascendet ⁷⁵. » Cui consentit illud : « Flores terræ visi sunt in terra nostra ⁷⁶. » Hi autem flores facti sunt, ex quo gratia Domini sanctificatio effloruit. Hæc enim efflorens sanctificat appropinquantibus ad se, cum ipsa sit sanctum Dei, simul et flos et lilius campi et convallium ⁷⁷. Profecto apparebunt flores in terra nostra, quando sanctificatio Dei oriatur super eos qui illuminantur et juvenescunt ad beatum et spirituale festum.

PSALMUS CXXXIII.

VERS. 1. Benedicunt Dominum qui non procul ab eo, præsertim vero qui in domo ejus, qui appropinquant Domino divinas Scripturas et doctrinas veritatis meditando. Hæc enim atria ejus. Stant autem benedicentes Deum ; tunc enim non vincet somnus sanctorum cætum, virtute incorruptibilium corporum.

PSALMUS CXXXIV.

VERS. 1. Decantatis graduum canticis, in ipsum templum ingrediebantur et gratiarum laudibus celebrandum Deum suscipiebant, cujus templum est. Qua de causa psalmus « Alleluia » inseribitur, ut hoc significet, verum Deum extollendum esse.

VERS. 15. *In finem.*—Hoc memoriale a priori generatione Hebræorum usque ad generationem vocationis gentium. De qua illud : « Annuntiabitur Domino generatio ventura ⁷⁸. » Subsistunt autem hæc, licet Deus servorum suorum precibus commotus, populi misereatur : interruptit sermonis nexum collatio Dei. Ita enim Paulus ad Galatas scribens : « Gratia vobis et pax a Deo Patre et Domino, qui dedit semetipsum ⁷⁹, » et cætera. Deinde addit : « Cui est gloria in sæcula ; » et alias : « Quorum adoptio est filiorum et gloria et obsequium et promissa ; ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen ⁸⁰. » Nunc autem Propheta considerans qua providentia Israelis fata omnino dirigat, Dei in homines studio permotus, celebrat eum quasi illud æterna gloria splendet. De populo autem dicit, Deus ab eo pœnas repetet, et postea ab ira temperabit ; aut, Populum judicabit Deus, et super ipsum deprecabitur, et non pro meritis eorum. Ubi enim deprecatio, ibi et veniæ opus, et clementiæ tempus.

PSALMUS CXXXV.

VERS. 1. Hic psalmus etiam *Ad laudandum Deum* inscriptus, nos hortatur ut Domino confiteamur omnia multa cum bonitate facienti. Qua de causa singulis versibus adjiciuntur illa intercalaria verba : « Quoniam in sæcula misericordia ejus. » Cum enim non hoc vel illo tempore tantum, sed semper misereatur, haud immerito eandem cantilenam usque resumunt dicentes : « Quoniam in sæculum misericordia ejus. »

αναβεβηκότα βίον. Διὸ καὶ ἐπ' αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγιασμα ἀ αὐτοῦ· περὶ οὗ φησὶν ἐν Ἑσαίᾳ· Καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται. Ὁ ἀκολουθῶν, τὰ ἄνθη τῆς γῆς ὠφθη ἐν τῇ γῆ ἡμῶν. Ὅτι εἶναι ἄνθη τοιαῦτα εὐφρατα πρὸς τοῦ ἐξανθουμένου ὑπὸ Κυρίου ἁγιάσματος. Τοῦτο γὰρ τὸ ἐξανθῶν ἁγιάζει τοὺς προσπαλάζοντας αὐτῷ, αὐτὸ δὲ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἅμα καὶ ἄνθος καὶ τὸ κρῖνον τοῦ πεδίου καὶ τῶν κοιλάδων. Εἰκότως ὠφθήσεται τὰ ἄνθη ἐν τῇ γῆ ἡμῶν, ἐξαντελλαντος τοῦ Θεοῦ τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ πεφωτισμένους καὶ νεάζοντας εἶναι ἐπὶ τὴν μακαρίαν καὶ πνευματικὴν ἑορτήν.

Στ. α'. Εἰ καὶ εὐλογοῦσι τὸν Κύριον οὐ μακρὸν αὐτοῦ βεβηκότες, ἀλλ' ἐν οἴκῳ αὐτοῦ, συνεγγίζοντες Κυρίῳ κατὰ τὸ φρόνημα τὸ ἐν Γραφαῖς θείαις εἶναι καὶ δόγμασιν ἀληθείας· αὐταὶ γὰρ αὐτοῦ αἱ αἰῶνα. Ἰσάια δὲ καὶ εἰκότως εὐλογοῦντες Θεόν· ὕπνος γὰρ οὐ κατακρατῆσει τότε τῆς τῶν ἁγίων συνόδου, δυνάμει τῶν ἀφθάρτων σωμάτων.

Στ. α'. Μετὰ τὸ πληρωθῆναι τὰς τῶν ἀναβαθμῶν φάδας, ἀκόλουθον ἦν τοὺς εἰς αὐτὸν τὸν ναὸν ἀναβάντας αἰνεῖσαι χαριστηρίως τὸν Θεὸν οὐ ναὸς ἐστὶ. Δὲ καὶ « Ἀλληλουῖα » ὁ ψαλμὸς ἐπιτέγραπται, σημαίνουσης τῆς εὐφραφῆς τὸ δεῖν ὁμνεῖσθαι τὸν ὄντα Θεόν.

Στ. ιγ'. *Πρὸς τὸ τέλος.*—Τοῦτο τὸ μνημόσυνον ἀπὸ τῆς προτέρας γενεᾶς τῶν Ἑβραίων, ἕως γενεᾶς τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν. Περὶ ἧς τὰς Ἀναγγελίαις τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. Διαμένει ἔτι ταῦτα εἰς τὸν Θεὸν τῆ τῶν δούλων αὐτοῦ πρὸς τοῦ λαοῦ παρακλήσει, δι' ἣν ὠκτείρε τούτων· τὸ συνεχὲς τοῦ λόγου τῆ δοξολογία δὲ καὶ φωνῶν τοῖς Γαλάταις ὁ Παῦλος εἶπεν· « Χάρις ὑμῶν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, τοῦ δόντος ἡμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα ἐπηγάγεν, « Ὁ ἡ δόξα ἐκ τῶν αἰῶνας· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ὅτι ἡ δόξα καὶ ἡ λατρεία καὶ ἡ ἐπαγγελία, ἐξ ὧν Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς ἐκ τῶν αἰῶνας. Ἀμήν. » Καὶ νῦν ὁ Προφήτης ἐνοήσας τὴν τε καθόλου πρόνοιαν καὶ τὰ συμβάντα τῷ Ἰσραὴλ πυρωθεὶς ἀπὸ τῆς φιλανθρωπίας, δοξολογεῖ τὸν Θεὸν ὡς ἄλαστον ἔχουσα δόξαν. Περὶ τοῦ λαοῦ δὲ φησὶ, ἡ δὲ δίκην αὐτὸς ἀπαιτῆσει, καὶ παύσεται· μετὰ ταῦτα, ἡ δὲ ἐκδικήσει μὲν τὸν λαόν, ἐπ' αὐτῷ δὲ παρακληθήσεται, οὐ διὰ τὴν ἐκείνων ἀξίαν. Ὅπου γὰρ παρέκλησις, συγγνώμης χρεία, καὶ φιλανθρωπίας καιρὸς.

PSALMUS CXXXV.

Στ. α'. Καὶ ὁ παρὼν ψαλμὸς εἰς εὐχαριστίαν προκαλούμενος προστάττει ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ χρηστότητι καὶ ἀγαθότητι πολλῇ πάντα ποιούντι. Διὸ καὶ ἐφ' ἐκάστου στίχου τρόπον ἐφωμνίου ἐπιλέγεται, « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ τέλος αὐτοῦ. » Ἐπει γὰρ οὐ ποτὲ μὲν ἐλεεῖ, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' αἰεὶ ἐλεεῖ, εἰκότως οἱ ἐφωμνούντες λέγουσιν· « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ τέλος αὐτοῦ. »

⁷⁵ Isa. xi, 1. ⁷⁶ Cant. ii, 12. ⁷⁷ ibid. 1. ⁷⁸ Psal. xxi, 32. ⁷⁹ Galat. i, 3-5. ⁸⁰ Rom. ix, 4, 5.

Στ. δ'. Μόνος γάρ ποιεῖν θαυμάσια ἀνεγράφη· μέ- A
 των γάρ ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ, ποιεῖ τὰ ἔργα. Ἄλλὰ
 καὶ ποιοῦντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, καὶ στερεοῦντι
 τὴν γῆν ἐπὶ τὸ ὕδωρ, πάλιν ἀνομολογητέον αὐτῷ.
 Συνάδει δὲ τοῖς προκειμένοις τὸ, «Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σο-
 φίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν· ἠτοιμάσε δὲ οὐρανοὺς ἐν
 φρονήσει.» Σύνεσις δὲ καὶ φρόνησις δι' ἧς ἐτοιμά-
 ζονται καὶ στερεοῦνται οἱ οὐρανοὶ, τίς ἄλλη εἴη ἢ ἡ
 σοφία Θεοῦ δι' ἧς τὰ πάντα γεγένηται; περὶ ἧς ὁ
 θεολόγος φησί· «Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ
 σοφίαν.» Ἄλλὰ γάρ καὶ οἱ φοροῦντες τὴν εἰκόνα τοῦ
 ἐπουρανοῦ, νοητῶς οὐρανοὶ ὄντες γίνονται. Ἐτοιμά-
 ζονται τοιοῦτοι ἐν τῇ προδοθηλωμένῃ συνέσει τε καὶ
 φρονήσει Θεοῦ. Καὶ ἡ γῆ στερεοῦται ἐπὶ τὸ ὕδωρ, ἡ
 τὸν ὑπὸ Ἰησοῦ βαλλόμενον σπῶρον πρὸς τὸ καρποφο-
 ρῆσαι δεξιμένη· ἐν τοῖς ρευστοῖς γάρ καὶ προσκαί- B
 ροις τοῦ βίου πράγματα, ὕδατος ἀλληγορικῶς, ἔτι
 διατρέθουσα στερεῶσιν καὶ εὐτόνιαν ἔσχεν ἐπὶ τῷ
 πληρέστατα καρποφορήσαι· εἰκότως δὲ τοῖς ῥητοῖς
 ἅπασιν τὸν αἰώνιον ἔλεον ὁ μεγαλογράφος συνέλεξε-
 ξεν, ἐπειθὴ οὐ διὰ χρεῖαν οἰκειαν, ἀλλὰ διὰ μόνην
 φιλανθρωπίαν ἐδημιούργησεν ὁ φιλόνητος ἅπαντα.
 Καλῶς δὲ «τῷ ποιοῦντι» φησί «θαυμάσια (26),»
 καὶ οὐ «τῷ ποιήσαντι,» δεικνύς αὐτὸν διηγουμένως ἐν-
 εργοῦντα καὶ θαυματοποιούντα. Ταῦτα δὲ οὐ πρὸς
 ἀθέτησιν τοῦ Χριστοῦ εἴρηται, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδια-
 στολήν τῶν δαιμόνων.

Στ. ζ'. Τὰ μέγала μόνος ποιήσας, διὰ τοῦ εἰπεῖν,
 «Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερωμάτι τοῦ οὐ-
 ρανοῦ.» — «Εἰς ἔξουσιαν τῆς ἡμέρας τὸν ἥλιον, καὶ
 εἰς ἔξουσιαν τῆς νυκτὸς, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέ- C
 ρας ἔταξεν.» Ὡς καὶ ἐν τῇ κοσμοποιῷ εἴρηται, γε-
 γρονέαι τὸν ἥλιον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν σε-
 λήνην εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Οὐ
 μικρὸν δὲ ἡμῖν εἰς εὐταξίαν ζωῆς καὶ εἰς αὐτὴν ζωὴν
 ταῦτα συντελεῖ τὰ στοιχεῖα, τρέφοντα καρποὺς, πε-
 παίνοντα, ὧν ἀνευ ζῆσαι οὐκ ἔνι. Καιροὺς ἡμῖν δει-
 κνύντα, ὥρας χαρακτηρίζοντα, δρόμους ἡμέρας καὶ
 νυκτὸς εἰκάζοντα, ὁδοπόρους γῆς καὶ θαλάττης ὁ-
 ηγοῦντα, μυρίαν ἑτέραν χρεῖαν παρεχόμενα. Ἴδὲ πῶς
 «εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.»

Στ. ς'. Ἄλλὰ πῶς ἔλεψ τεκταίνεται θάνατος; Διότι
 περὶ τοὺς ἀδικουμένους ἔλεος, τοῖς ἀδικουσίν γίνε-
 ται κόλασις, καὶ τὸ δίκαιον ἀμφοτέροις ἀρμόττεται. D
 Καλεῖ δὲ χεῖρα μὲν τὴν ἐνέργειαν, βραχίονα δὲ τὴν
 ἰσχύν, ἔλεος δὲ καὶ τὸ δοῦναι δίκην ἀμαρτωλοῖς, καὶ
 τὴν κακίαν ἐκκόπτουσαν, καὶ μειοῦσαν τὴν μέλλου-
 σαν κόλασιν. — Ὡς ἀγνώμοσι δὲ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ συν-
 εχῶς περιστρέφεται, τὴν τούτων λήθην ἐκκόπτου-
 τα. Αἰγύπτου δὲ ἄλλως ὁ περὶ γῆν ὀνομάζεται τόπος·
 οὐτινος πρὸς εὐεργεσίαν Ἰσραὴλ, τὰ πρωτότοκα πα-
 τάσσει Θεός. Οὕτω γάρ ὁ τὸν Θεὸν ὀρῶν νοῦς ἔξω
 τούτου γίνεται ὑπὸ Θεοῦ προσηγουμένος. Ἐξάγει δὲ
 τοῦτον ἐκ μέσου Αἰγυπτίων Λόγος ἑαυτοῦ καὶ Σο-

Vers. 4. Solus dicitur mirabilia facere : nam
 manens in Filio agit Pater. Confitendum etiam illi
 qui fecit caelos in intellectu, et firmavit terram
 super aquas. Quibus consentit illud 26 : « Deus
 sapientia fundavit terram, paravit autem caelos
 prudentia. » Intellectus et prudentia quibus para-
 tur et firmantur caeli, quid aliud fuerint nisi sapien-
 tia Dei per quam omnia facta sunt ? De qua theo-
 logus ait : « Christum Dei virtutem et Dei sapien-
 tiam 21. » Caeli facti sunt etiam spiritualiter, qui coe-
 lestis imaginem referunt. Hi quoque praedicto
 intellectui et prudentia Dei parantur. Firmata est
 super aquas terra, quae semen suscepit a Jesu se-
 minatum, ut fructus ferret : nam inter fluxa et ca-
 duea vitae negotia adhuc conversans, quae per
 allegoriam aquae vocantur, firmam et constantem
 se praebuit ut quam plurimos fructus daret. Aptis-
 sime autem memoravit Propheta singulis de verbis
 aeternam Dei misericordiam; non enim utilitate sua
 commotus est, sed misericordia, quando clemen-
 tissimus cuncta condebat. Recte dicit « qui facit
 mirabilia, » non autem « qui fecit, » declarans
 Deum usque agere et mirabilia facere. Haec autem
 non dicta sunt ad deprimentum Christum, sed ad
 confundendos daemones.

Vers. 7. Magna quidem fecit solus, dicens :
 « Fiant luminaria in firmamento caeli 22. » — « Solem
 constituit in potestatem diei, lunam et stellas in
 potestatem noctis. » Ita dictum est in historia crea-
 tionis soli competere principatum diei, lunae et stellis
 principatum noctis 23. Non parum conferunt ista
 elementa ad levandam juvandamque vitam, fructus
 alentia et maturantia; absque illis nec vivere li-
 ceret. Ipsa tempora distinguunt, horas definiunt,
 diei et noctis cursus ordinant, terra marique via-
 tores dirigunt, innumerasque alias utilitates praebent.
 Vide qua de causa « in saeculum misericordia
 ejus. »

Vers. 10. Quomodo autem misericordia mors
 infertur? Quia misericordia in iniqua patientes,
 iniqua facientium poena, cum justitia autem utra-
 que consentit. Operationem designat manus, bra-
 chium virtutem, misericordia poenas quibus pec-
 catores ad tollendam malitiam minuendaque fu-
 tura supplicia affligit. — Velut ingratum quae in
 Aegypto facta sunt in memoriam breviter revocat,
 ne ea obliviscantur. Aegyptus alias vocatur locus
 qui circa terram; cujus primogenitos Deus percussit
 juvandi Israel gratia. Ita enim quae Deum videt
 mens ex Aegypto exit et a Deo dirigitur. Hanc au-
 tem adducit de medio Aegyptiorum Verbum ejus et

20 Prov. iii, 19. 21 I Cor. i, 24. 22 Gen. i, 14. 23 ibid. 18.

(26) LXX habent ποιήσαντι. Cfr. ed. J. N. Jager. Edit.

Sapientia; nam hoc brachium ejus et manus potens. « Salvavit igitur Jesus populum de terra Ægypti, » juxta Epistolam Judæ⁴⁴: cujus manus potens et brachium excelsum, non aliud præter virtutem, qua mirabilia operabatur.

VERS. 13. Non in unam sed in plures partes divisit Deus mare Rubrum, ut per medium ejus Israel velut per continens incedentem traduceret. Traditum est autem in duodecim partes mare divisum fuisse, ut duodecim viæ fierent, et suas cuique tribui transitus pateret.

VERS. 24. Quotiescunque nos modestia humiliaverimus, memor nostri Deus redemptionem nobis largitur.

PSALMUS CXXXVIII.

VERS. 2. « Sessio » optimum animi habitum designat, quo ad malitiam quam difficillime deflecteret: « resurrectione » autem ab humilibus rebus ad sublimia transferimur.

VERS. 7. Postquam Deum rerum omnium providum celebravit, et omnium scientia et intellectu instructum, declarat eundem ubique esse. Quando Spiritus tuus totum terrarum orbem complet, quo ab illo ire potero? Quando etiam facies tua cuncta perscrutatur et perspicit, quo ab ea fugere potero? Nam si ascendero in cælum, illic astantem te video; si descendero in infernum, mecum ibi conversantem te sentio. Quodsi autem in cælo et in terra adesse cognoscitur Deus, et media loca occupat necesse est. Ubique adest, non quasi locum compleat, sed cuncta componens et providentia dirigens.

VERS. 9. Consideravi, inquit, num pennis cogitationum elatus, mare ipsumque oceanum prætergressus, in extremis positus, a Spiritu tuo ire poterem, et a facie tua fugere. Ast illic etiam actuosam et providam tuam manum, et potentem tuam dexteram conspicio. Unde vel in extremis maris habitanti prædicto more omnia succedunt, deducente ne manu tua, et tenente me dextera tua. Licet enim infinitus sit oceanus, numine tamen Domini diriguntur qui ultra sunt mundi: nam omnia quæ ab ipso facta sunt, ubicunque siut, providentiæ suæ imperio regit ac gubernat.

VERS. 11. Scientia Domini in matutinis illuminatus, velut ortum diei consecutus, cogitabam me spiritualibus pennis, quibus instruitur omnis natura substantialis, ita ad sublimia extolli posse, ut longe ultra oceanum prætergrederer. Ast hoc etiam cognovi me a Spiritu Dei non abisse, et cætera. Aliam igitur viam excogitavi, quo a Spiritu Dei irem et a facie ejus fugerem. Quæsi scilicet num tenebris velatus Deum latèrem. Dixi igitur: « Forsitan te-

⁴⁴ Jud. 5.

(27) Judaica hæc popularis vel rabbinica traditio erat, quam non Didymus tantum, sed etiam Theo-

φία· τοῦτο γὰρ αὐτοῦ βραχίων καὶ χεὶρ κραταία. « Ἐξήγαγεν δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς, » κατὰ τὴν Ἐπιστολὴν Ἰούδα· οὐ κραταία χεὶρ καὶ βραχίων ὑψηλός, ἡ παραδοξοποιὸς αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δύναμις.

Στ. ιγ'. Οὐκ εἰς μίαν διαίρεσιν ἀλλ' εἰς πλείους καταδιέλεν ὁ Θεὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἐπὶ τῷ τὸν Ἰσραὴλ ὡς ἐπὶ ξηρὰν βαδίζοντα ἐξαχθῆναι ἐκ μέσου αὐτῆς ὑπὸ Θεοῦ. Παραδέδοται δὲ ὅτι: εἰς δώδεκα διαίρεσεις ἐπὶ τῷ δώδεκα διόδους εἶναι, ὅπως ἐκάστη τοῦ Ἰσραὴλ φυλὴ ἴδιαν διάβασιν ἔχουσα διέλθοι (27).

Στ. κδ'. Κἂν ταπεινώσομεν δὲ δι' ἀτυφίας ἐαυτοῦ, ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ μνημονεύει καὶ λύτρωσιν δίδωσιν.

Στ. β'. « Καθέδρα » ἐστὶν ἕξις ἀρίστη λογικῆς φύσεως, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται πρὸς κακία· « ἔγεισις » δὲ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ἐπὶ τὰ νηπὶ διάβασις.

Στ. ζ'. Θεολογῆσας τὰ περὶ τοῦ προγνώστην εἶναι τὸν Θεόν, καὶ πάντων ἐπιστήμην ἔχειν καὶ σύνεσιν, μέτεισιν ἐπὶ τὸ πανταχοῦ εἶναι αὐτὸν τὸν θεολογούμενον. Εἰ Πνεῦμά σου πεπλήρωκε τὴν οἰκομένην, ποῦ πορευθῆναι ἀπ' αὐτοῦ δυνήσομαι; ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τὸ πρόσωπόν σου ἐπισκοπεῖ καὶ ἐφορᾷ τὰ ἔλα, πῶ φυγεῖν ἀπ' αὐτοῦ δυνήσομαι; Ἄνελθὼν γὰρ εἰς οὐρανόν, παρόντος σου λαμβάνω φαντασίαν· ἂν εἰς τὴν ἕδρην γένωμαι, συνόντα σε βλέπω. Εἰ δὲ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν ἕδρῃ ἡ παρουσία σου γνωρίζεται, καὶ ἐν ταῖς μεταξὺ χωρίοις δηλονότι τυγχάνεις. Παρίστησιν ἔ πανταχοῦ, οὐ τοπικῶς διατρέβων, ἀλλὰ δημιουργικῶς καὶ προνοητικῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιχωρημάτων.

Στ. θ'. Ἐσχόπησα, φησί, μὴ ἄρα ταῖς πτέρυξι τῆς νοήσεως χρυσάμενος, ὑπερβάς τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ὠκεανὸν αὐτὸν, ἐν τοῖς ἐσχάτοις γεγενημένους δυνήσομαι πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ φυγεῖν σου τὸ πρόσωπον. Κάκει τὴν δραστήριον καὶ προνοητικὴν σου χεῖρα, καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερβύλλουσαν δεξιάν σου ἐνεργούσαν θεάσασθαι. Ὡς αὐτὸ πᾶσι τὸ κατεσοκηνώκεναι τῇ προσηρημένῃ ἀκαλοῦσι ἐν τοῖς ἐσχάτοις τῆς θαλάσσης κατωρθώσασθαι με τῆς χειρὸς σου ὀδηγησάσης με, καὶ κατεχούσης τῆς ἐξίτις σου. Εἰ γὰρ καὶ ὠκεανὸς ἀπέραντος, ἀλλ' ὦν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι ταῖς τοῦ Δεσπότου διαταγαῖς διέθύνονται· πάντα γὰρ τὰ πρὸς αὐτὸ γεινημένα ὅποι ποτ' ἐστὶν ταγαῖς τῆς ἐαυτοῦ προνοίας διοικώμενα ἰθύνεται (28).

Στ. ια'. Ἐπεὶ φωτισθεὶς ὑπὸ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου ἐν ὄρθρῳ, ἐν ἀρχῇ τῆς ἡμέρας γεγόναι ἐβέβηξας, διανοήθησιν ταῖς πτέρυξι ταῖς νοηταῖς, καθ' ἃς ἐπτέρωται πᾶσα οὐσική φύσις, μεταωρισθῆναι ὡς μακρὰν γενέσθαι καὶ περαιτέρω τοῦ ὠκεανοῦ. Ἐγὼν δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο μὴ εἶναι πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Μετῆλθον ἄλλην ὁδὸν ζητήσαι, καθ' ἣν πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος καὶ φυγεῖν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ οἴοντες ἐστὶν,

doretus refert.
(28) Ita cod.

μή πη ἄρα ὑπὸ σκότος γεγωνῶς διαλαθεῖν τοῦτο δυ-
νήσωμαι Διό φημι, « Ἄρα σκότος καταπατήσει με, »
τουτέστιν, ἐπικρύψει με; Ὡς γὰρ τὸ ἔδαφος τὸ πα-
τούμενον κρύπτεται, οὕτω κρυβείην κάτω, εἰ καταπα-
τήση με τὸ σκότος πολὺ περὶ ἐμὲ καὶ ἐπ' ἐμὲ γεγο-
νός. Εἶτα ὅτε ἔδοξα τρυφᾶν ἐπὶ τῷ τετευχέναι τοῦ
σπουδαζομένου, εὐθέως εἶδον, ὅτι καὶ αὕτη ἡ νύξ
καὶ τὸ κατακορὲς σκότος φωτισμός ἐστιν, οὐδὲν αὐ-
τοῦ τοῦ σκότους σκοτιζομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατα-
λάμποντος αὐτὸ ὡσπερ καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Παρ'
ἡμῖν μὲν τοῖς ἔφει χρωμένοις, διαφορὰ νυκτὸς καὶ
ἡμέρας, ὁρῶσι καὶ ὁρωμένοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ἐν δὲ τῇ
νυκτὶ μὴδὲ βλέπομενοις μὴδὲ βλέπουσιν. Παρὰ μὲν
τοῦ Θεῷ ἡ νύξ ὡς ἡμέρα φωτίζεται, καταληπτῶν
αὐτῷ τυγχανόντων τῶν ἐν σκότῳ καὶ νυκτὶ, ὡς τῶν
ἐν φωτὶ καὶ ἡμέρᾳ, ἐπέπερ ἡ νύξ ὡς ἡμέρα ὑπ' αὐ-
τοῦ τοῦ Θεοῦ φωτίζεται. Ταῦτα δὲ πάντα τῷ ἑαυτοῦ
προσώπῳ ὁ δίκαιος προσάπτει, διδάξαι προελόμενος
τοὺς μὴ ὀρθῆν περὶ Θεοῦ διάληψιν ἔχοντας, ὅτι δια-
θρᾶναι Θεὸν οὐκ ἐστιν. Εἰ γὰρ τῶν κρυπτῶν μου
γνώστης, ἄτε τοὺς νεφρούς μου κεκτημένος εἶεν (29),
ὅποιον μέρει τοῦ κόσμου ἐὰν γένωμαι, ὡς παρόντος
μου γνῶσιν ἔχεις, εἰ γὰρ καὶ ἀντελάδου μου ἐκ γα-
στρός μητρός μου, » πλάσας ἐν κοιλίᾳ με καὶ ἐπιθείς
μοι τὴν χειρὰ σου. Εἶτα ἐπεὶ διὰ πάντων τῶν προει-
ρημένων φοβερῶς ἐθαυμαστώθης, μετὰ φόβου γὰρ
ἐθαύμασα πάντα ἃ περὶ σοῦ διεληφα, εἰς εὐχαριστίαν τρεπόμενός φημι· « Ἐξομολογήσομαι σοι, ὅτι
φοβερῶς ἐθαυμαστώθης. »

Στ. ιγ'. Κέκτηται ὁ Θεὸς τοὺς νεφρούς τοῦ κατορ-
θῶσαντος τὴν ἐν σωφροσύνῃ καθαρότητα. Ὁ τοίνυν
ἀγαθὰ σχολάζων, τῷ Θεῷ τοὺς ἑαυτοῦ νεφρούς
καταγράφας ἔρει· « Σὺ ἐκτίσω τοὺς νεφρούς μου,
Κύριε. » Μεθ' ὃ κατόρθωμα, γνῶσιν ἔχων πάντων
τῶν θαυμασῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν τῆς δημιουργίας
καὶ προνοίας καὶ παραδοξοποιίας, « Θαυμάσια, ἔφη,
τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχὴ μου γινώσκει σφόδρα. » Τὸ
« σφόδρα » ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν τῆς ψυχῆς, ἢ ἐπὶ τὰ
θαυμάσια ἀναφέρεται. Καὶ τὸ ὅστούν μου, φησὶν,
ὃ ἐν κρυφῇ πεποίηκας, » ὡς οὐδένα τούτου τὴν σύμ-
πηξιν εἰδέναι, ἀπὸ σοῦ οὐ κέκρυπται. Πῶς γὰρ καὶ
οἴοντε σοῦ ποιητοῦ ὄντος ὡσπερ ὄλου τοῦ σώματος,
οὕτω καὶ αὐτοῦ; Εἰρηται δὲ καὶ τοῖς περὶ φύσεως
τῶν ζώων πραγματευσαμένοις, ἀόρατον εἶναι καὶ
ἀκατάληπτον τὴν εἰς ὄστέον τοῦ αἵματος μεταβολὴν,
καὶ τοὶ τῶν ἄλλων, σαρκῶν καὶ νεύρων λέγω, ὅπως
ποτὲ ὡς ἔχουσι γενέσεως θεωρούντων (30)· οὐκ ἐκρύβη
δὲ ἀπὸ σοῦ οὐδὲ ἡ ὑπόστασις μήτε ἐν τοῖς κατωτά-
τοις τῆς γῆς φθάσασα. Οὐδὲ γὰρ ἡ ψυχὴ ἐν ᾗδῃ
γεγεννημένη, οὐδ' αὐτὸ τὸ σῶμα κατωρυγμένον καὶ
εἰς γῆν διαλυθὲν διαφεύγει τὴν θεωρίαν σου.

Στ. ιδ'. Ἄφ' ἑαυτοῦ λέγει τὴν τοῖς δικαίοις ἀπο-
κειμένην ἐλπίδα, ἣτις ἐστὶν ἐξ ἀναστάσεως αἰωνία
ζωή. Ἀλλὰ καὶ σὺν τοῖς ἀγίοις ἐστὶν ὁ Κύριος
ἀπεντευθεὺν. Ἀνγχοῦσι γὰρ αὐτοῦ, « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ'
ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας. » Τότε δὲ δῆλον ὅτι
ἐσται μετ' αὐτοῦ, ὅταν ἀποκτείνῃς, » φησὶν, « ἀμαρ-

⁸⁸ Matth. xviii, 20.

(29) Εἶδεν. L genitium, ut sensus saluus sit : ἐν.
EDIT.

A nebræ conculcabunt me, » hoc est, abscondent me?
Quemadmodum enim conculcatum pavimentum la-
tet, ita fortasse et ipse laterem, si tenebræ me con-
culcarent, undique et desuper circumfusæ. Deinde
cum concupitum sortitus in deliciis me futurum pu-
tabam, agnovi ipsam noctem et densissimas tenebras
illucescere, tenebris nullo modo obtenebratis, dum
ea sicut et cætera omnia Deus illuminet. Nobis
quidem oculorum acie res cernentibus, alia nox,
alia dies; interdum enim videmus et videmur, noctu
autem nec cernimur nec cernimus. Apud Deum
vero nox sicut dies illuminatur; ipsique apparent
quæ in tenebris et in nocte, haud secus ac si in lu-
mine et in die essent, quia nox sicut dies ab eo
illuminatur. Hæc autem omnia, nomine suo pro-
fert justus, docens eos qui non recta de Deo sen-
tiant, Deum nunquam a nobis decipiendum esse.
Nam abscondita mea novisti, renes meos possi-
dens, et quacunque in terrarum parte fugiam, sem-
per me velut præsentem pernoscis. Nam « susce-
pisti me de utero matris meæ, » in sinu forma-
sti me, et posuisti super me manum tuam. Deni-
que cum per omnia prædicta terribiliter mirifica-
tus es (nam cum tremore omnia miratus sum quæ
perspexi), agam tibi gratias dicens : « Confitebor tibi,
quoniam terribiliter mirificatus es. »

C VERS. 13. Possidet Deus renes eorum qui pru-
dentia castitatem custodiunt. Qui igitur a nuptiis
abstinet, Deo renes suos ascribens, dicit : « Posse-
disti renes meos, Domine. » Quo perfecto, omnia
mirabilia Dei scientia consecutus, creationem vi-
delicet, et providentiam et vim prodigia operandi :
« Mirabilia opera tua, ait, et anima mea cogno-
scit valde. » Vox « valde » ad scientiam animæ, aut
ad mirabilia referri potest. « Os meum, » inquit,
« quod fecisti in abscondito, » ut nemo sciat quo
modo coagmentetur, a te non est absconditum.
Quis enim te fallere posset, cum ipsis sicut et
totius corporis creator sis? Dixerunt qui de natura
animalium agunt, homines nec perspicere nec in-
telligere qua ratione sanguis in os mutetur, cæte-
D rasque carnes et nervos efficiat. Contendo autem
qualicumque modo hæc fiant, a te non esse abscon-
dita, sicut nec substantia vel in infimis terræ de-
gens. Non fugit enim mentis tuæ oculos anima quæ
descendit in infernum, aut corpus sepultum et in
terram resolutum.

VERS. 18. De semetipso spem exprimit justis ac-
ceptissimam, quæ nil aliud nisi post resurrectio-
nem vitæ sempiterna. Illic etiam cum sanctis Domi-
nus. Dicentem enim audierunt : « Ecce ego vobis-
cum sum omnibus diebus⁸⁸. » Tunc autem sane
nobiscum erit quando « occideris, inquit, pec-

(30) An θεωρουμένων? Id.

caiores, Deus : » diabolom videlicet et malignas A potestates quæ ei inserviunt.

Vers. 21. Ejusdem est amicos Dei suscipere ac colere, et odio eos habere qui Deum oderunt, et inimici ejus dicuntur, quia impie et inique de Deo sentiunt. Quomodo enim inimici non sint Dei, qui cæteros decipiunt et a veritate avertunt, quando Deus omnes vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire? Perfectum odium est in teles homines, quando eos non alia de causa oderimus, quam de illorum odio in Deum. Quemadmodum perfecta charitate bonum amplectimur, si illud ipsius non alterius gratia affectamus; ita qui inimicos odio habet, prout inimici Dei et quia inimici Dei sunt, non autem affectu quovis pravo, tabescit super eos juxta Prophetam dicentem : « Zelans zelavi Domino B omnipotenti, quia dereliquerunt te filii Israel⁶⁶. » Quodsi perfecte odit malum qui ab omni malo abstinet, qui qualicumque modo maligno consentiet, hunc non perfecto odio oderit.

δάνων εἰς τινος οὖν κακίας αὐτοῦ, τελείως οὐ μίσησεν τὸν πονηρὸν.

PSALMUS CXXXIX.

Vers. 2. Homo malignus qui perfidus et impostor; vir autem iniquus, qui ita in malitia profecit, ut callidis et scelestis moribus ad iniquitatem properet, et animum suum a virtute ad malitiam avertere conetur; Deum orat qui ista usurpat, ut ab utroque liberetur. Cogitaverant enim iniquitatem contra eum, abscondentes eam in corde suo, ut tales alii viderentur ac fuerant, et eum irretire possent. Per totum tempus vitæ suæ inimice et hostiliter egerunt in eum. Unde dictum est : « Tota die constitutebant prælia, » ne momento quidem paci et quieti indulgentes. Pro gladio linguam acuerunt, ut verbis suis decipere et vulnerare possent, serpentem imitati qui nequitia sua Evam perdidit. Idcirco etiam sub labiis suis cogitationes habent veneni speciem referentes, a malignis potestatibus acceptas, quæ propter venenosam et nocivam vim aspides vocantur. Nec immerito hæc de diabolo intelliges et de cæteris invisibilibus inimicis : nam diabolus sæpius homo malignus et inimicus dicitur; sed eum quoque Antichristum vocabis qui diaboli consiliis inservit.

ἀοράτων ἐχθρῶν ἐκλαβεῖν ταῦτα· ἄνθρωπος γὰρ ἄλλὰ καὶ ὁ τῷ βουλήματι αὐτοῦ ὑπηρετούμενος, Ἄντιχριστος ἂν ῥηθεῖη.

Vers. 5. Manus peccatoris, actus malus, de quo D Deo protegente, custodiri optat. Postulat insuper ut ab hominibus eruatur, qui mentem ad deteriora propellere vellent; nam sermonibus cogitaverunt et fallacibus consiliis eorum gressus supplantare, qui ad meliora unice tendunt et properant. Potest etiam diabolus peccatore designari, et hominibus injustis, aut maligni ejus angeli, aut homines quorum animas opere suo a virtute revocat. Hi autem fortasse non alii a superbis falsa sapien-

⁶⁶ III Reg. xix, 40.

(31) Lege τελείως, et mox ni fallor, ἤστινος loco εἰς τινος. Edit.

τωλοῦς, ὁ Θεός· » τὸν διάβολον δηλονότι καὶ τὰς εἰς αὐτῷ πονηρὰς δυνάμεις ἁμαρτωλοῦς ὄντας.

Στ. κα'. Τοῦ αὐτοῦ ἂν εἴη καὶ τὸ ἀποδέχσθαι καὶ τιμᾶν τοὺς φίλους τοῦ Θεοῦ, καὶ μισεῖν τοὺς μισούντας αὐτὸν, καὶ ἐχθροὺς λογίζεσθαι, τῷ ἀσέβῃ καὶ ἄθεα περὶ τοῦ Θεοῦ φρονεῖν· πῶς γὰρ οὐ ἐχθροὶ Θεοῦ οἱ διαστρέφοντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοὺς ἀπατωμένους, τοῦ Θεοῦ θέλοντος πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν; Τέλειον δὲ μίσος ἐστὶν κατὰ τῶν τοιούτων, ὅτι ἂν μὴ ἄλλου χάριν, ἀλλ' ἢ τῷ ἐχθροῦς αὐτοῦ εἶναι τῷ Θεοῦ, μισεῖ τις αὐτούς· καὶ ὡσπερ τελείαν ἀγάπην τις ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν, μὴ ἄλλ' ὅτου χάριν, ἀλλ' αὐτοῦ ἕνεκα ποθῶν αὐτοῦ· οὕτως ὁ μισῶν τοὺς ἐχθροὺς, ὡς ἐχθροὺς Θεοῦ μόνον, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ πάθος μισῶν, ἀλλ' ἢ ὅτι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ εἰσιν, ἐκτιχόμενος ἐπ' αὐτοῖς κατὰ τὸν λέγοντα Προφήτην, « Ζηλῶν ἐξήλωσα τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι, ἀνθ' ὧν κατέλειπόν σε υἱοὶ Ἰσραὴλ. » Εἰ ὁ τέλειος (31) μισῶσας τὸ πονηρὸν ἀπέχεται πάσης κακίας, ὁ μεταλαμ-

Στ. β'. Ἄνθρωπος πονηρὸς ὁ δολερὸς καὶ ἀπειταῖων (32) ἐστὶν· ἀνὴρ δὲ ἀδίκος ὁ τούτων ὑπερ-αναβεθεκῶς ἐν κακίᾳ, ὡς διὰ τοῦ πανουργεῖσθαι καὶ βραδιουργεῖν, ἀδικεῖν σπεύδειν, τὴν λογικὴν φύσιν ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν πανουργίᾳ τινὶ πειρώμενος μεταδιδάζειν· ἀπ' ἀμφοτέρων σωθῆναι βουλόμενος ὁ τὰ προκείμενα φάσκων, Θεὸν παρακαλεῖ. Ἐπεὶ περ ἀντ' αὐτοῦ ἀδικίαν ἐλογίσαντο, κρύπτοντες αὐτὴν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν, ὅπως διὰ τοῦ λαθάνειν ὅτι εἰσιν τοιοῦτοι, παγιδεύσαι αὐτὸν δυνήσονται, πολεμῶς καὶ ἀντικειμένως πρὸς αὐτὸν ἰστάμενοι δι' ὅλου τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Διὸ εἴρηται, « Ὅλην τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους, » οὐδένα καιρὸν εἰρήνης καὶ ἀναπαύσεως ἔχοντες. Ἀντὶ δὲ ξίφους ἀκονήσαντες τὴν γλῶσσαν ἐπὶ τὸ ἀπατηλὸν καὶ τρώσαι δυνάμενον λόγον προφέρειν, μιμῆται τῇ πρὸς τὸν ὄφιν τὸν φθειραντα τὴν ἔβαν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ὑπὸ τῆ χειρὶ αὐτοῦ, τούτεστι τὴν προφορὰν δηλητηρίῳ εἰκότα, ἔχουσιν νοήματα ὑποβληθέντα αὐτοῖς ὑπὸ δυνάμεων πονηρῶν διὰ τὸ βλαπτικὸν καὶ ἰώδες ἀσπίδων καλουμένων. Δυνατὸν δὲ καὶ περὶ διαδόλου καὶ τῶν ἄλλων πονηρῶν καὶ ἐχθρῶν ὁ διάβολος πολλὰκις εἴρηται.

Στ. ε'. Χεῖρ ἁμαρτωλοῦ ἢ ἁμαρτικῆ πράξις, ἀφ' ἧς φυλαχθῆναι, Θεοῦ φρουροῦντος, εὐχεται. Καὶ πρὸς τούτοις ἀξιοῖ, ἵνα καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικεῖν αὐτὸν τῇ προαιρέσει βουλομένων ἀνθρώπων ῥυσθῇ· ἐπεὶ περ διελογίσαντο διὰ λόγων καὶ ἐνθυμημάτων ἀπειτηλῶν ὑποσκελίσαι τὰ διαδήματα τῶν ἐν τῷ προκόπτειν διαβαίνοντων ἐπὶ κρείττω. Δυνατὸν ἐν τοῦτοις ἐκλαμβάνειν ἁμαρτωλὸν τὸν διάβολον, ἀνθρώπους δὲ δίκους ἦτοι τοὺς πονηροῦς ἀγγέλους αὐτοῦ, ἢ εἰς οὓς ἐνεργεῖ ἀνθρώπους, εἰς τὸ ψυχὰς ἀδικεῖν.

(32) Forma Alexandrina pro ἀπειτών. Id.

Οὗτοι δ' ἂν εἶεν καὶ ὑπερῆφανοι σοφίαν ἔχοντες ἀπατηλὴν, ἣν οὐ προφανῶς προφέρουσιν, ἀλλὰ κρύπτουσιν αὐτὴν ὡς παγίδα, ὑπὸ τοὺς σοφιστικούς αὐτῶν λόγους· ἀλλὰ καὶ σχοινία, ἦτοι τὰς πολυπλόκους αὐτῶν πονηρίας, ἧ τοὺς συντιθεμένους καὶ περιπλεκόμενους ὑπ' αὐτῶν σοφιστικούς λόγους διατείνουσιν ἐπὶ τῷ συλλαθεῖν τοὺς πόδας τῶν ὀρθῶς βαδιζόντων, λογιζόμενοι διὰ τούτων τῶν σχοινίων ὑποσκελίσαι τὰ διαθήματα τῶν ἀπροοράτως ἔχόντων, ἃ τίθασιν καὶ ἐχόμενα ἧς τις ἔτριψεν ἐθεῦ προσκόμματα, ἃ καὶ σκάνδαλα εἶπεν. Λογισμοὶ δὲ εἰσιν οὗτοι ὑποβαλλόμενοι τοῖς καλῶς καὶ κατ' ἀρετὴν ὁδεύειν προαιρουμένοις. Ἄλλ' ὁ γνούς ἑαυτὸν εἶτι οὐκ αὐτάρκης ἐστὶν πρὸς τὸ ἀδολογηθῆναι ἀπὸ τῶν τοσοῦτων διαμειναι, πρὸς Θεὸν καταφεύγων, δύναμιν ἀπαιτεῖ. Διὸ καὶ ἀπαγγέλλει τὰ περιστηκότα αὐτόν.

Στ. θ'. Ἴνα μὴ κατ' ἐμοῦ πολλὰ διαλογισάμενοι βυθισθῶσιν, μὴ ἐγκαταλείψῃς με, φύλαξόν με ἐν σκέπη τῶν περὶ ἡμῶν σου, καὶ ὑπὸ τὴν χεῖρα τὴν κραταίαν σου, ἀφ' ἧς οὐδεὶς δύναται ἀρπάσαι, ἢ ἐπαρθῆναι ἀλαζονικῶς κατ' ἐμοῦ ὡς ἀλῶντος (33) ὑπ' αὐτοῦ.

Στ. ιβ'. Γλωσσώδη τὸν μάχιμον καὶ λοιδορὸν εἰκε λέγειν. Οὐδεὶς γὰρ τῶν τοιοῦτων ὅσον ἐν τῇ γεώδει προαιρέσει, κατευθύναι (34) δύναται ἀεὶ στρεβλούμενος ἐκ τοῦ μάχιμος εἶναι· φιλαμαρτημένων γὰρ τὸ χεῖρειν μάχαις καὶ ὕδρεσιν καὶ λοιδορίαις. Διὸ καὶ τὸ κατευθύνεσθαι ὑπὸ ἀρετῆς οὐ δυνατὸν ἔχειν τὸν τοιοῦτον.

PSALMUS CXL.

Στ. ε'. Ἰκανὴ τυγχάνει αὐτῶν ἡ κακία, εἰ γενομένη αὐτῶν κοινῶς, διασκορπίσαι μου τὴν προσευχὴν, καὶ εἰσω τῶν κακιῶν αὐτῆν ὑποβαλεῖν.

Στ. ς'. Ὁ δὲ Σύμμαχος· Ἐτι γὰρ καὶ ἡ προσευχή μου ἐντὸς τῶν κακιῶν αὐτῶν· ἐκτιλήσονται ἐν χειρὶ πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν. Ἀκούσονται ῥήσεις μου ἡδίστας· ὡσπερ γεωργὸς δὲ ἂν ῥήσῃ τὴν γῆν, ὡς ἐσκορπίσθη ἡμῶν τὰ ὀστά παρὰ τὸν βῆθν. »

Στ. η'. Πρὸς σέ, ὦ Κύριε, ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου, ἐλπίας ἐπὶ σέ. Διὸ « μὴ ἀντανέλης τὴν ψυχὴν μου, » ὡς τέλειον αὐτὴν ἐκπείσειν. Εἰ γὰρ καὶ διεσκορπίσθη τὰ ὀστά ἐκάστου ἡμῶν παρὰ τὸν βῆθν, ἀλλ' οὐδ' ἐλπίζω εἶτι συνάξας ἀποκαταστήσεις αὐτὰ τῇ οἰκείᾳ συμφωνίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ. Οὐ γενομένου τῇ σῇ ἀγαθότητι, οὐ μόνον οὐκ ἀναιρεθήσεται, σοῦ φυλάττοντός με, ἀφ' ἧς συνεστήσαντό μοι παγίδος. » Ὑπὸ τὴν ἐκ μόνης δὲ ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν » φυλάξῃς με.

PSALMUS CXLI.

Στ. η'. Εὐχαίρως οἶα δὲ ἀποκεκλεισμένος εἰς τὰ ἐσώτατα τοῦ στηλαίου, προσεύχεται λέγων κατὰ τὸν Σύμμαχον· Ἐξω ποίησον ἀπὸ συγκλεισμοῦ τὴν ψυχὴν μου, » σαφῆ δὲ καὶ τὰ λοιπά. Κατὰ ἀναγωγὴν δὲ ἡ κακία καὶ ἡ δυσσέβεια πᾶσα, ὡσπερ φρουρά τις ἐνδον τὰς ψυχὰς περιλαβοῦσα κατεῖχεν, ἀφ' ἧς φυλακῆς ἐκάστη ἀναπέμπτει τὴν προκει-

ita imbutis, quam non palam proferunt, sed velut laqueum abscondunt, captiosis eam argumentis velantes: quin etiam funes, implicitas videlicet iniquitates, et sermones callide compositos et contextos extendunt, ut pedes irretiant recte ambulantium. His funibus gressus imprudentium supplantare cogitant, illosque juxta viam cujusque disponunt: qui scandala hic et offendicula vocantur. Non alii autem sunt ab argumentis, quibus homines impugnant, ad virtutem egregie festinantes. Justus cum sciret se non eum esse qui tot ac tantis inimicis virtute sua resisteret, ad Deum se recipit auxiliumque flagitat. Ideo etiam eos denuntiat quibus impugnetur.

VERS. 9. Ne dominantur in me qui multa cogitaverunt, ne derelinquas me, custodi me in umbra alarum tuarum, et sub manu potenti tua, e qua nemo me eripiet; nequando exalitentur gloriose de me, velut si ab eis captus fuisset.

VERS. 12. Linguosum profecto vocat pugnacem et maledicum. Nullus enim eorum, quandiu terrestria sentiet, dirigi potest semper agitatus quia pugnax; peccatorum enim lætari de pugnis et conviciis et superbia. Unde qui ita disponunt virtute dirigi nequeunt.

VERS. 5. Ea foret eorum malitia, si cum eis communicarem, quæ orationem meam perderet, et calamitatibus me subjeceret.

VERS. 6. Symmachus autem: « Adhuc enim oratio mea in malis eorum. Evacuabuntur in manu petrae iudices eorum. Audient verba mea dulcissima, sicut agricola quando terram scindit; ita ut dissipentur ossa nostra secus infernum. »

VERS. 8. Ad te, Domine, levavi oculos meos, sperans in te. « Ne auferas animam meam, » ne omnino cadat. Etiamsi secus infernum dissipata sint ossa cujusque nostrum, spero tamen te illa denuo coaptaturum et coagmentaturum. Quo facto per bonitatem tuam, non solum non capiar, te custodiente, « a laqueo quem statuerunt mihi; » sed etiam « a scandalis operantium iniquitatem » custodies me.

VERS. 8. Haud inepte velut in intima spelunca inclusus, precatur juxta Symmachum dicens: « Educ animam meam de claustris, » nota sunt et cætera. Versum mystice interpretantibus videbuntur malitia et omnis impietas animam velut caterva obsessam et interclusam tenere, a qua custodia liberari desiderans quisque ad Dominum istis votis

(33) Forsitan ἀλῶντος pro ἀλόνητος, ο in ω mutato. Edit.

(34) Lege κατευθύνθαι, vel potius κατευθύνεσθαι. Id.

clamat, ut orationi annuens, accedat et vincetos e vinculis, et sedentes in tenebris ex domo custodiae educat. Non omnibus usurpanda hæc verba : « Educ de custodia animam meam, » sed iis tantum qui purificato corde et deposito hoc corpore, rerum contemplationi indulgere possunt. Aquilas autem : « Educ e claustro animam meam, » quasi arcto in carcere includeretur; hostibus speluncæ portas obsidentibus. Promittit se, salute accepta, hymnis beneficia celebraturum.

PSALMUS CXLII.

VERS. 1. Tertius psalmus jam inscriptus est : B « Ipsi David, cum fugeret a facie Absalom, filii sui. » Hic autem : « Quando eum filius persequebatur. » Mimus periculum instat ei qui fugit, quam ei quem persequantur. Fieri enim potest ut quis sola mala suspitione fugiat. Quando autem fugientem persequantur, apparet persequentium crudelitas et feritas. Ait igitur : Multis cum egerem, ad te confugi, certus te mihi omnia largitum quorum indigeo, ubi auribus precem meam perceperis. Addit, « in veritate, » seu quia Deus : « Ego sum veritas ⁸⁷, » dixit, seu quia hoc innuere velit : Ego qui te nunc in imagine et umbra colo, oro ut et cætera consequar, ut cultum prætergressus qui per figuram fit, in nuda veritate ad te accedam, ideoque spiritu et veritate adorem. « Exaudi me in justitia tua. » Justificans me in ipsa; nam justitia mea tanquam nihil coram te reputabitur. Quamobrem te oro, « ne intres in iudicium mecum. » Ego enim servus tuus, et iudicari coram te aut a te nolo; nam scularis tu non sermones tantum et opera, sed etiam consideras qua mente hæc perficiantur. Unde non est inter homines, vel perfectissima virtute iustructos, qui coram te iudicari possit. Omnes igitur justii, justitiam suam cum justitia tua conferentes, sincero corde dicunt, tanquam nihil esse coram te omnem nostram justitiam. Justificamur autem gratis gratia Dei per fidem Jesu Christi justitiam habentes quæ absque... apparuit, quam lex et prophetæ confirmant.

VERS. 3. Poteris etiam hæc anagogice interpretari de diabolo : non cessat enim ille nos persequi. Qui igitur a persecutionibus ejus liberabimur? Quando locum invenerimus quem ille intrare nequit. At quis iste locus, nisi cælum? Et qua ratione ad cælum ascendemus? Audi nunc Paulum dicentem : « Quæ sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera Dei sedens ⁸⁸; » et : « Conversatio nostra in cælis ⁸⁹. » — « Humiliavit in terram vitam meam. » Permulta designat vox humiliatio : est enim virtutis humiliatio, ut in illo : « Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet ⁹⁰. » Ca-

μένην εὐχὴν, ὡς ἐπινεύουσιν τὸν Κύριον ἐπιθελθῆναι ἐπὶ τὸ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· οὐ πάντα δὲ ἐστὶν τοῦτο λέγειν, « Ἐκβαλε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου, » ἀλλ' ἡ τῶν δυναμῶν διὰ καθαρότητα καρδίας, καὶ χωρὶς τοῦ σώματος τοῦτου ἐπιβαλεῖν τῇ θεωρίᾳ τῶν γεγονότων. Ὁ δὲ Ἀκύλας, « Ἐξάγαγε ἐξ ἀποκλεισμοῦ τὴν ψυχὴν μου· » ὡς ἐν εἰρηκτῇ γὰρ τινι καὶ δεσμοτηρίῳ (35) κατελίχτο, τὸν πολεμίων τῇ θύρᾳ τοῦ σπηλαίου προσκαθημένων· ὑπισχνεῖται δὲ τῆς σωτηρίας τυχῶν ὕμνοις τὰς εὐεργεσίας ἀμείβεσθαι.

Στ. α'. Ὁ μὲν τρίτος ψαλμὸς ἐπιγέγραπται· Ἐλάμους τῷ Δαβὶδ ὅποτε ἀπεδίβρασκεν ἀπὸ προσώπου Ἀβεσαλώμ τοῦ υἱοῦ. Ἐνταῦθα δὲ, « Ὅτε αἰτὸν ὁ υἱὸς κατεδίωκεν· » οὐχ οὕτω δὲ δεινὸν τὸ φυγεῖν ἀπὸ τινος ὡς ἐκείνον διώκειν. Ἐνδέχεται γὰρ καὶ ἐξ ὑπονοίας μόνης φεῦγειν. Τὸ μέντοι τὸν διωκόμενον ἐλαύνεσθαι ἐμφαίνει τὴν ὠμότητα καὶ ἀγριότητα τοῦ διώκοντος. Φησὶν οὖν· Πολλῶν ἐπιθετῶν ὄν, κατέφυγον πρὸς σέ, ἐπιστάμενος ἀκριβῶς ὅτι πληρώσης με πάντων ὧν ἐλλείπησ εἰμι, ἐνωτισάμενος τὴν δέησίν μου, « ἐν τῇ ἀληθείᾳ » τῷ εἰπόντι· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἐπεὶ ἐν εἰκόνι καὶ σκιᾷ τῶς λατρεύω, εὐχομαι καὶ τὸ λοιπὸν μοι δοθῆναι, ἵνα τὸ ὑπερβῆναι τὴν τυπικὴν θεραπείαν ἐπὶ τῷ γυνῇ τῇ ἀληθείᾳ σου προσβαλεῖν, ἵνα πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ σοι προσκυνήσω. Ἐπάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, » δικαιοῦσάς με ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ ἐμὴ δικαιοσύνη ὡς οὐδὲν ἐναντίον σου λογισθήσεται. Διὰ καὶ ἀξίω ὄλω, « μὴ εἰσελθῆς εἰς κρίσιν » μετ' ἐμοῦ. Εἰμι γὰρ σου δοῦλος, καὶ κριθῆναι πρὸς σέ ἡ ἐπί σοῦ φοβοῦμαι· ἐξετάσεις γὰρ οὐ τοὺς λόγους, ἡ τὰ ἔργα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόθεσιν, ἀφ' ἧς ταῦτα. Ὅθεν τῶν ζώντων οὐδεὶς, κἂν ἀκροτάτην ἀρετὴν ἔχη, δικαιωθῆναι ἐνώπιόν σου δυναθήσεται. Πάντες γοῦν οἱ δίκαιοι συγκρίνοντες τὴν σφῶν δικαιοσύνην τῇ σῆ, ἀπὸ διαθέσεως ἀληθευούσης φασίν, « ὡς ἄδικος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν ἐναντίον σου. » Δικαιοῦμεθα δὲ δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ πίστει· Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔχοντες τὴν δικαιοσύνην τὴν χωρὶς... φανερωθεῖσαν, μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

Στ. γ'. Ἔστι μὲν κατὰ ἀναγωγὴν καὶ τὸν διάβολον εἰπεῖν. Οὐ παύεται γὰρ ἐκείνος διώκων. Πῶς αὖν ἀπαλλαγείμεν τοῦ διώκεσθαι; Εἰ τόπον εὐροίμεν ἐνθα εἰσελθεῖν οὐ δύναται. Καὶ ποῖος οὗτός ἐστιν ἀλλ' ἡ ὁ οὐρανός; Καὶ πῶς δυνατόν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι; Νῦν ἀκουσον Παύλου λέγοντος· Τὰ ἄνω φρονεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καθημένος· καὶ, « Ἡμῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς. » — Ἐταπεινώσεν εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου. Παύλῳ σημαίνει τῆς ταπεινώσεως τὸ ὄνομα· ἔστι γὰρ καὶ ἀρετῆς ταπεινώσεως, ὡς ὅταν λέγει, « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ

⁸⁷ Joan. xiv, 6. ⁸⁸ Coloss. iii, 1. ⁸⁹ Philipp. iii, 20. ⁹⁰ Psal. l, 19.

(35) Lege δεσμοτηρίῳ, nisi placeat formam Alexandrinam agnoscere. EDIT.

ἐξουθενώσει. » Ἔστιν καὶ ἀπὸ συμφορῶν ταπεινώσις καὶ ἀπὸ ἀμαρτημάτων. Ἐνταῦθα μὲν τοι τὴν ἀπὸ τῶν συμφορῶν λέγει· διὸ καὶ ἐπήγαγεν· « Ἐταπεινώσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ζωὴν μου· ἐκάθισέν με ἐν σκοτεινοῖς, » καὶ ὅτι « ὡς νεκροῦς αἰῶνος. » Διπλὴν λέγει τὴν συμφορὰν, ὅτι καὶ ἐν σκοτεινοῖς, καὶ ὅτι ὡς νεκροῦς αἰῶνος, τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φυγὴν αἰνιττόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ ἐστὶν καὶ ἐν σκοτεινοῖς, οἶδε τί πράττειν λύχνον ἄφαντα, μετὰ ἐπιτάσεως δεῖξαι βουλόμενος τὴν ὑπερβολὴν τῶν κακῶν, καὶ τῷ ὀνόματι τῶν νεκρῶν ὤγκωσε τὴν τραγωδίαν. « Νεκροὶ δὲ αἰῶνος » εἰεν ἂν καὶ οἱ τῆς ἐν Θεῷ ζωῆς ἐστρημένοι· περὶ ὧν φησιν· « Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς. »

Στ. ζ'. Ταύτην « τὴν ἀνυδρὸν γῆν » καὶ τὰς παρα-
 κλησίους ψυχὰς ἀνυδρῶν τόπους οὕσας διέρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, οὐχ εὐρίσκον παρ' αὐταῖς μο-
 νὴν ἢ ἀνάπαυσιν. Πλὴν εἰ καὶ ἐν ἀνύδρῳ τυγχάνου-
 σιν ἐστρημέναι τῶν φαύλων ὑδάτων, διώκουσι τὸν Κύριον ἐπὶ τὸ ὡς ὄρθρον ἔτοιμον εὐρεῖν αὐτόν, ὅτε καὶ ἤξει αὐταῖς ὡς ὑετὸς πρῶτος καὶ θῆμιος. Διὸ καὶ ἔνυδροι γενήσονται, πηγὰς ἐν αὐταῖς ἔχουσαι ὕδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Στ. θ'. Ἀπὸ ἐνὸς ἐχθροῦ καταδιωχθείσης τῆς ψυ-
 χῆς αὐτοῦ, ὡς ἀρτίως εἶπεν, ἀπὸ πλήθους ἐχθρῶν ἐξαιρεθῆναι νῦν παρακαλεῖ. Ἄλλ' οὐ μάχονται αἰού-
 τω διάφοροι λέξεις· τὸν μὲν γὰρ ἀρχηγέτην τῆς κακίας ἐχθρὸν ἕνα εἶπεν· τὴν δὲ στρατιάν αὐτοῦ πληθυντικῶς ἐκάλεσεν ἐχθροῦς. Ἀπαιτεῖ δὲ τὸ ἐξαι-
 ρεθῆναι ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν δικαιοσύνη, ἐπειπερ πρὸς
 οὐδένα ἢ πρὸς αὐτὸν μόνον κατέφυγεν.

Στ. ι'. « Δίδαξόν με, » φησὶ, μὴ εἰδέναι μόνον, ἀλλὰ καὶ « ποιεῖν τὸ θέλημα σου. » Οὐ γὰρ τὸ ἐπί-
 στασθαι αὐτῷ, ἄνευ τοῦ ἐνεργεῖν, ἀγιαστικὸν καὶ μακαριοποιὸν ἐστίν, ἀλλ' ἐνεργούμενον καὶ πραττό-
 μενον. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ φησιν· « Οὐ πᾶς ὁ λεγόμενος (36), Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Φανερῶν δὲ ὅτι ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπίσταται αὐτό, οὐ πάντως τοῦ εἰδότος καὶ ποιούντος. Τούτῳ συνάδει καὶ τὸ, « Μάθετε καλὸν ποιεῖν. » Τίς δὲ αὕτη ἡ μάθησις τοῦ Θεοῦ θελήματος, ἡ ἐξῆς σημαίνει λέξις, ὅτι ὁδηγη-
 σις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶν εἰς τὴν εὐθείαν γῆν. Ὁ γὰρ μαθὼν τὸ ἐν ἠθικαῖς ἀρεταῖς τοῦ Θεοῦ τὸ θέ-
 λημα, ὁδηγηθήσεται ἐν ὁρᾷ Θεοῦ ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνεργοῦντος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν πᾶσιν. Γῆ δὲ εὐθεῖα ἢ ἡ ἀγαθὴ καὶ καθαρὰ καρδία ἐστίν, ἐν ἣ ὁ Ἰησοῦ καρποφορήσει σπόρος, ἢ ἡ τῶν πράξεων.

Στ. ια'. « Ἐνεκα τοῦ » ἐπιτεκνημένου « ὀνόματός σου, » ὁδὸς χρηματίζω « ζῆσεις με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, » κατὰ ταύτην δικαίων με. Οὕτω γὰρ συμβήσεται τὸ ζῆσεσθαι με ἐν αὐτῇ· εἰκότως δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον ἐνέκλεινεν τὸ, « ζῆσεις με, » ἐπειπερ ἐνταῦθα ὡσπερ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ μερικῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἔχομεν, ζησόμενοι τελειῶς τὸ τῆνικαῦτα ὅταν φανε-

A lamitibus etiam interdum et peccatis humiliamur. Hic de calamitatibus quaestio : unde ubi dixit : « Humiliavit in terram vitam meam, » addit : « collocavit me in tenebris : » et hoc quidem « sicut mortuorum saeculi. » Duplici igitur calamitate premitur : nam in tenebrosis est et sicut mortui saeculi, captivitatem videlicet et fugam intendens. Quando in tenebrosis est, nihil agere potest, nisi accensa lucerna ; ut autem vehementius malorum suorum magnitudinem exprimat, non dubitat ad pingendam tragediam, vel nomen mortuorum usurpare. « Mortui saeculi » fortasse non alii ab iis qui vita in Deo destituuntur, de quibus ait : « Sine ut mortui sepeliant mortuos suos¹¹. »

B VERS. 6. Hanc « terram sine aqua, » et animas similiter dispositas, loca scilicet arida, pertransit immundus spiritus, quaerens requiem et non invenit¹². Licet autem aridæ sint animæ, ab aquis destitutæ, persequuntur tamen Dominum, ut quasi mane paratum inveniant eum, et veniat eis quasi pluvia temporanea et serotina¹³. Ita enim irrigabuntur, et fient in eis fontes aquæ vivæ, salientis in vitam æternam¹⁴.

VERS. 9. Modo dixit unum inimicum animam persequi, nunc autem orat, ut ab inimicorum turba liberetur. Varia tamen ista eloquia non inter se pugnant : nam inimicum vocavit malitiæ principem ; hic autem fautores ejus pluraliter inimicos dicit. Merito igitur orat, ut ab inimicis redimatur, quando ad neminem nisi ad Deum solum confu-
 git.

VERS. 10. « Doce me, » inquit, non ut cognoscam modo, sed « ut faciam voluntatem tuam. » Non enim scientia absque operibus sanctitatem et beatitudinem consequimur, sed virtutem operando et perficiendo. Unde etiam Salvator dicit : « Non omnis qui dicit mihi, Domine, intrabit in regnum caelorum : sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in caelis est¹⁵. » Declarat enim eos cognoscere voluntatem Patris, qui eam faciunt ; non autem faciunt eam omnes qui eam cognoscunt. Quibus consentit etiam illud : « Discite bonum agere. » Quæ autem sit hæc voluntatis Dei scientia, indicant quæ sequuntur : « in rectam terram » videlicet a D Spiritu sancto deduci. Nam qui voluntatem Dei in virtutibus didicerit, ducetur gratia Dei a Spiritu sancto, qui omnes ad veritatem perducit. Terra autem recta vel terra mitium est, vel cor bonum et mundum, in quo Jesus fructus dabit.

VERS. 11. « Propter » invocatum « nomen tuum » tuus vocor ; « vivificabis me in justitia tua, » secundum illam me justificans. Hoc enim modo in ea vivificari licet. Haud inepte ad futurum tempus refert illud, « vivificabis me, » cum his in terris sicut cætera bona ita et vitam ex parte tantum habeamus ; perfecte autem tunc vivemus, quando re-

¹¹ Luc. ix, 60. ¹² Matth. xii, 43. ¹³ Ose. vi, 3.

¹⁴ Joan. iv, 14. ¹⁵ Matth. vii, 21.

(36) Lege λέγων μοι, ut in Novo Testamento (Matth. v.; 21). EDIT.

velabitur Christus, vita nostra. Ipse enim est A ρωθῆ ὁ Χριστὸς ἡ ζωὴ ἡμῶν. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἐν ἣ ζήσεται ὁ προσβαλὼν αὐτῆ.

PSALMUS CXLIII.

VERS. 2. Usu compertum habet quod hic proficitur. Nam « tu, » inquit, « misericordia mea, » qui me misericordiae fontibus irrigasti ; tu « refugium meum, » contempto enim hominum auxilio ad te confugi et servatus sum ; tu « susceptor meus, » nam calcari tuo incitatus hostes superavi ; tu « liberator meus et protector meus, » nam praesidio tuo lacessitum muniisti et obsessum erulisti. In te igitur spem firmam habebo.

Στ. β'. Ἀπὸ τῶν πραγμάτων τὰς προσηγορίας ἐποίησατο. « Σὺ » γάρ, φησὶν, « Ἐλεός μου, » παρ' σου γάρ ἐδεξάμην τὰς τοῦ ἐλέους πηγὰς· σὺ « κτηφυγὴ μου, » πρὸς σου γάρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν ὑπερβὰς καταφυγῶν διεσώθην· σὺ « ἀντιπύτωρ μου, » τῆς γὰρ σῆς ἀπολαύσας βοήθης κρείττων ἐγενόμην τῶν πολεμίων· σὺ « ῥύστης μου καὶ ὑπερασπιστής μου, » σὺ γάρ με καὶ περιέφραξας πολέμου μόνον, καὶ ἐρῆσῶν πολιορκουμένον. Τὴν εἰς αἰ τοῖνον ἐλπίδα σχήσω βεβαίαν.

PSALMUS CXLIV.

VERS. 4. Quando quæ Deus fecit, Ecclesiaste testante⁹⁶, in æternum maneat, generatio quæque Dei opera contemplanis laudat ea, licet omni laude majora videantur. Annuntiant quoque virtutem tuam qua in lucem prodierunt. Hæc autem nil aliud præter sapientiam juxta quam omnia fecisti. Virtus autem et sapientia tua unigenitus Filius tuus ; nam Christus Dei virtus et Dei sapientia⁹⁷.

Στ. δ'. Ἐπεὶ πάντα ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς, μένει εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστήν, ἐκάστη γενεὴ βλέπουσα αὐτοῦ τὰ ἔργα, ἔπαινεῖ αὐτὰ ὑπὲρ πάντα ἔπαινον τυγχάνοντα αὐτὰ ὀρώσα. Καὶ ἀπαγγέλλουσιν τὴν δύναμίν σου, καθ' ἣν εἰς ὑπαρξίν ἤγαγες αὐτά. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ σοφία καθ' ἣν πάντα πεποίηκας. Δύναμις δὲ καὶ σοφία σου τὸ γέννημα τὸ Μονογενῆς σου· Χριστὸς γάρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία.

VERS. 5. Qui sanctitatem Dei susceperunt, simul et gloriam ejus adipiscuntur et magnifice eum celebrant cujus sanctitas et magnifica gloria ejus. Non voce tantum laudant Deum, sed et prius operibus et recta mente sancte et egregie, imo et magnifice sentiunt et agunt et loquuntur.

Στ. ε'. Ὅσοι μὲν εἰλήφασιν τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ μεταποιούνται, καὶ μετακρεπῶς ὑμνοῦσιν τὸν οὐ ἅγιότητος καὶ ἡ μεγαλοπρεπῆς δόξα αὐτῆς. Οὐ φιλή δὲ προφορὰ (37), ἀλλὰ τῆ ταύτης ἔργου καὶ ὀρθῆ διαθήσει· ἀγίως καὶ ἐπιδόξως, ἀλλὰ καὶ μεγαλοπρεπῶς νοοῦντες, ἐνεργούντες καὶ λέγοντες.

VERS. 13. Dominatur Deus in omnes quos sapientia sua et Verbo suo condidit, et summo imperio utitur. Imo et sæcula fecit ; nam dictum est : « Per quem fecit et sæcula⁹⁸. » Unde et in sæcula regnat, juxta illud Pauli : « Regi sæculorum immortalis, invisibilis, sapienti soli Deo⁹⁹. »

Στ. ιγ'. Κρατεῖ Θεὸς πάντων ἃ διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τοῦ Λόγου πεποίηκεν, καὶ παντοκράτωρ ἐστίν. Εἰ δὲ καὶ τῶν αἰώνων ἐστὶ ποιητῆς (εἰρημὴ γάρ, « Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν »), καὶ αἰώνων ἄρα βασιλεύει· λέγει δὲ καὶ Παῦλος· « Τῶ ἃ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφάρτη, ἀοράτη, μόνῳ σοφῷ Θεῷ ».

Quod si igitur Pater rex sæculorum est, regnum quoque Filii regnum omnium sæculorum est. Ita regnum hujus principio et sine carebit, et ante sæcula et post sæcula regnantis. Nam « Dominus regnans sæculum et in sæculum, et ultra¹. » Et alias : « Deus noster rex ante sæculum², » hoc est ante omne sæculum. Cum tale sit regnum ejus, et dominatio sese in omnes generationes extendat oportet. Dominatur quidem in eis qui tempore et generatione comprehenduntur ; regnat autem in eis, qui educa prætergressi sunt, mirabilia et æterna meditando.

Εἰ οὖν ὁ Πατὴρ βασιλεὺς τῶν αἰώνων, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἡ βασιλεία ἐστὶ πάντων τῶν αἰώνων. Εἴη οὖν καὶ ἄναρχος, καὶ ἀτελεύτητος ὑπάρχει ἡ βασιλεία αὐτοῦ, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων καὶ μετ' αὐτοῦ βασιλεύοντος αὐτοῦ. « Κύριος » γάρ ἐ βασιλεύων τὸν αἰῶνα καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἐτι· » καὶ, « Ὁ Θεὸς ἡμῶν βασιλεὺς πρὸ αἰῶνος, » τούτέστι πρὸ παντὸς αἰῶνος. Ἀκολουθῶν δὲ τῇ βασιλείᾳ καὶ ἡ δεσποτεία αὐτοῦ παρατείνει εἰς πάσας τὰς γενεάς, καὶ δεσπόζει μὴ τῶν ὑπὸ χρόνον καὶ γενεάν ὄντων, βασιλεύει δὲ τῶν ὑπεραναθεθηκότων τὰ πρόσκαιρα διὰ τὸ σκοπεῖν αἰ μὴ βλεπόμενα καὶ αἰώνια.

VERS. 14. Ruunt fortasse, qui non opere quidem, sed desiderii et sermonibus pravis errant ; elisi autem sunt, qui operibus peccant. Attamen utrisque auxiliatur ; hos enim fulcit, mandans unicuique : « Non concupisces uxorem proximi tui³, » et cætera ; illos autem exhortatur per sapientis eloquia : « Non te vincat formæ concupiscentia⁴. » Ruentes

Στ. ιδ'. Τάχα καταπίπτειν οἴοιτε εἶσιν οἱ ἐν ἐπιθυμίαις καὶ φαυλοῖς λογισμοῖς ἄνευ πράξεως ὄντες κατερραγμένοι δὲ, οἱ ἐνεργητικῶς ἀμαρτάνοντες. Πλὴν ἐκατέρωθεν βοηθῶν, τοὺς μὲν ὑποστηρίζει, ἐν τελλόμενος ἐκάστῳ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ, « Μὴ σε νικήσῃ κάλλους ἐπιθυμία, » παραινῶν διὰ σοφοῦ ἀνδρός.

⁹⁶ Eccl. i, 4. ⁹⁷ I Cor. i, 24. ⁹⁸ Hebr. i, 2. ⁹⁹ I Timoth. i, 17. ¹ Exod. xv, 18. ² Psal. LXXIII, 12. ³ Deut. v, 21. ⁴ Prov. vi, 25.

(37) Melius quadraret ψιλλῇ προφορᾷ (scilicet ὑμνοῦσι). ΕΔΙΤ.

Καταπίπτοντες δὲ εἶεν ἂν οἱ ἀμαρτάνοντες μὲν ἐν ἰθιαιῖς, περιεχόμενοι δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ· καταβρυχθέντες δὲ, οἱ ἀποστάντες αὐτοῦ.

Στ. ιζ'. Ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αἷς ἐπιπορεύεται τρονοῶν, διοικῶν, κρίνων, εὐεργετῶν, χαριζόμενος, κολάζων, δίκαιος εὐρίσκεται· « Θεὸς γὰρ πιστὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία. » Εἰ δὲ καὶ ὁδοῖς αὐτοῦ λέγοι τις τὰς ἀρετὰς (φέρουσι γὰρ πρὸς αὐτὸν τὸν πρακτικῶς καὶ διανοητικῶς ὀδεύοντα), καὶ ἐν ταῦταις δίκαιος ἀναφαίνεται· οὐδεὶς γοῦν σπυδαῖος καὶ κατ' ἀρετὴν βίων αἰτιᾶται τὴν Πρόνοιαν, ἀλλ' εἰ τις φαῦλος καὶ ἕξω τῶν ὁδῶν αὐτοῦ βεβηχῶς.

Στ. ιη'. Εἰσαγωγικώτερον δὲ τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅθεν « ἐγγὺς » αὐτῶν εἴρηται, τελείων ὄντων « τῶν ἐπικαλουμένων αὐτόν. » Ὡς Μωσῆς καὶ Ἄαρων καὶ Σαμουὴλ καὶ Σαμψὼν ἐπικαλοῦντο τὸν Κύριον. Ὁ δὲ τὸ ἀνθρώπινον ἀρησάμενος θέλημα, τῷ Θεῷ λέγει· « Δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ ὕλημά σου, ὅτι ὁ Θεός μου εἶ σύ. » Ὅπερ εἰς ἔργον καταβάλλει Θεός. Θέλματα μὲν οὖν αὐτῶν, αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί· θέλημα δὲ, ἡ κοινῇ τε καὶ γενικῇ (38). Φυλασσομένου δὲ τοῦ ἀγαπωμένου ὑπὸ Θεοῦ, ὁ δὲ πονηρὸς κατ' οὐδὲν ἄφεται αὐτοῦ. Ἀποκείται δὲ τῷ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ ἰσχύος ἀγαπῶντι, « ἃ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. »

PSALMUS CXLV.

Στ. θ'. Ἐπεὶ ἅμα τῶν δικαίων, μνημονεύει τῶν προσηλύτων ἢ προκειμένη λέξις, τοὺς μὲν ἀγαπωμένους ὑπὸ Κυρίου, « δικαίους » λεχτέον τοὺς κατὰ Παλαιὰν Γραφὴν εὐαρεστήσαντας αὐτῷ· προσηλύτους δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κληθέντας ἐπὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίαν. Πρὸς τοῦτους ἐπίστησον, μή ποτε οἱ ἔρι· τῇ ὁμοσθείᾳ προσερχόμενοι προσήλυτοι· οἱ δὲ διαβεβηκότες καὶ τελειωθέντες ἐν αὐτῇ, δίκαιοι εἴρηται. Ὅθεν τοὺς μὲν δικαίους ἀγαπᾷ, φυλάττει δὲ τοὺς προσηλύτους· οἱ γὰρ εὐθὺς προσεληλυθότες τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, ὡς μήπω ἰσχυροὶ καὶ βέβαιοι, δέονται τοῦ φυλάττοντος Κυρίου ἐπὶ τῷ ἀδυσχερῆ διαμεῖναι, τῶν δικαίων διὰ τελειότητος οἰκισιμῶν αὐτῷ καὶ ἀγαπωμένων ὑπ' αὐτοῦ.

Στ. ι'. Ἡ « Σιών » ἡ σκοπευτικὴ καὶ ἐξεραστικὴ τῆς ἀληθείας, ἦτοι ψυχὴ τελεία, ἢ Ἐκκλησία Θεοῦ ζώντο· « Βασιλεῖσαι σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα »· οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος, παρατείνουσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν. Εἴρηται ἐν τῷ πρὸς τοῦτου ψαλμῷ περὶ τῆς ἀτελευτήτου βασιλείας αὐτοῦ διατεινούσης εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας, καὶ ὡς δεσπόζει εἰς γενεάν καὶ γενεάν. « Βασιλεῖσαι » γὰρ « Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα » ὁ Θεός σου, Σιών, εἰς γενεάν καὶ γενεάν. »

PSALMUS CXLVI.

Στ. α'. « Ψάλλετε, » φησὶν « ἀγαθὸν » γὰρ ἔστι καὶ ὠφέλιμον. Ὡς κατὰ τοῦτο, ψαλμὸν αἰνοῦ διαφέρειν οὐδὲν, καὶ μᾶλλον ὅταν ψάλλει τις πνεύματι καὶ

Deut. xxxii, 4. Psal. cxxii, 10.

(25) Quid si legeretur in recto casu κοινή et γενική? Edit.

PATROL. GR. XXXIX.

etiam forte qui moribus peccant, veram autem doctrinam retinent, et elisi qui a veritate recedunt.

VERS. 17. In omnibus viis quibus incedit, sem providat, aut regat, aut judicet, aut benefaciat, aut gratias largiatur, aut puniat, semper justus reperitur Deus. Nam « Deus fidelis, et non est injustitia ». Quodsi vias ejus vocaveris virtutes (nam deducunt ad Deum quicumque eis mente et opere adhæserit), et in his justus apparebit. Non est igitur inter sanctos et virtute præditos qui providentiam Dei insectetur; sed ii tantum Deum increpant qui pravi et extra ejus vias ambulant.

VERS. 18. Nomen Domini invocando ad eum accedimus. Unde « prope » ipsis dicitur, quia perfecti « qui invocant eum. » Ita Moyses et Aaron et Samuel et Samson invocabant eum. Qui autem hominum voluntatem respicit, dicit Deo: « Doce me, ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu ». Quod votum Deus implet. Voluntates igitur dicuntur singulæ virtutes; et voluntas generale et commune virtutis nomen. Custoditur, quem diligit Deus; maligno autem nihil cum Deo. Eum qui diligit Deum ex tota anima, ex toto corde et ex tota virtute manent « quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum. »

PSALMUS CXLV.

VERS. 9. Quando cum justis simul proselyti licet in versibus memorentur, dicendum erit « justos » a Deo dilectos, qui ipsi juxta Vetus Testamentum placuerunt; proselytos autem qui de gentibus ad evangelicam disciplinam vocati sunt. Vocantur etiam forte proselyti, qui nuper ad pietatem venerunt, et justii, qui diutius in ea consenserunt et profecerunt. Unde justos quidem diligit, proselytos vero custodit; nam qui nuper veritatis sermonem adepti sunt, nondum validi et firmi cum sint, Dei custodia indigent, ut incolumes remaneant; justii autem propter perfectionem suam cum Deo intima societate conjunguntur et ab eo diliguntur.

VERS. 10. « Sion » scilicet quæ veritatem meditatur et exquirat: anima justa aut Ecclesia Dei viventis. « Regnabit in sæculum Deus tuus: » cui regno non erit finis, cum imperio generationem et generationem complectatur. Præcedenti in psalmo dictum est de infinito Dei regno in omnia sæcula duraturo, et de dominatione ejus in generationem et generationem. Nam « regnabit Dominus in sæculum, Deus tuus, Sion, in generationem et generationem. »

PSALMUS CXLVI.

VERS. 1. « Psallite, » inquit: psalmus enim « bonum » et utile. Unde psalmus a laude non differt, præsertim quando quis spiritu et mente psallit.

Quodsi autem psallere etiam operari opera innuat, A hortetur eos qui bonum hunc psalmum perficiunt, ut Deum quoque laudibus celebrent, et ideo inerte simul et opere perfecti Deum lætificent; nam « Sacrificium laudis, » ait, « honorificabit me », et illi qui hoc offerre poterit præcipit Spiritus: « Sacrifica Deo sacrificium laudis. »

VERS. 5. Spiritualibus his fasciis sanavit Deus vulnera et plagas quibus a Jerusalem ad Jericho itinerans afflicto est.

PSALMUS CXLVII.

VERS. 4. Quemadmodum Dei sapientia nec terrestris est, nec animalis, nec dæmoniaca, sed desursum, ex Deo profecta; ita et eloquium ejus non terrenum, sed terræ immissum est ad unumquemque eorum qui ipsi ministrare possunt, nec differt ab illo verbo quod Deus hominibus tribuit evangelizantibus cum virtute multa. Quod eloquium pluribus animis concessum et distributum, usque in velocitatem currit, quia verbum Domini. Ita perficitur illud: « In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum ». Vix enim facta Christi ascensione, statim transit evangelicum verbum in omnem terram quæ sub cælo est. Videntur hic nobis omnia quasi per parabolam dici. Similitudinem enim quamdam cum Ecclesiæ constitutione videntur habere opera quæ in rerum natura perficiuntur. Nam uti nivis in locum quemdam descendit, et postea pruina solvitur, et aqua profuit, ita divinum verbum in Judæos primum ingruit, et deinde in omnes diffusum est. Verbi igitur emissio, et Spiritus spiratio egregie talibus operibus designatur. Ingresso autem ad homines Verbo, et misso Spiritu, exiit ex Jerusalem in omnem terram sermo sanctæ et salutaris disciplinæ. Per allegoriam indicant nivis et crystalus et nebula tentationes ad probandos sanctos immisissas. Quæ autem ab inimicis potestatibus immituntur, sanctorum charitatem congelare conantur. Nam uti lacus congelatur, ita congelat malitia charitatem. « Ante faciem frigoris hujus quis sustinebit? » Nisi forte hæc ad montem Petri et Pauli interpretaberis, et Job et Jacob dicentis: « Factus sum diei combustus æstu, et glacie noctis ». Confer etiam cum his, quæ a Moyse dicta sunt: « Exspectetur ut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea, tanquam imber super herbam, et tanquam stilla super gramin ». Qua enim ratione verba Moysei istis similia, eadem emissum terræ Dei eloquium in omnia prædicta dividitur.

ταί, τούτω τῷ λόγῳ τὸ ἀποσταλὲν τῇ γῆ τοῦ Θεοῦ λόγιον, διαιρείται εἰς πάντα τὰ εἰρημένα.

VERS. 7. Prudens Dei verbum emissum de cælo nivem liquefaciet et quæ ejusdem naturæ; præser-

⁷ Psal. XLIX, 23. ⁸ Psal. XVII, 5. ⁹ Gen. XXXI, 40.

(39) Legendum videtur καταρραῖ. EDIT.

(40) Forsan legendum αὐτήν, scilicet ἀγάπην.

(41) LXX ἀγνωστίν. Sed verbum mutare nobis

τῷ κῶ. Εἰ δὲ ψάλλειν ἐστὶ τὸ πρακτικῶς ἐνεργεῖν, τὸν ἀγαθὸν τούτον ψαλμὸν κατορθώσασι παρανοεῖ καὶ διὰ θεολογίας αἰνεῖν τὸν Θεόν, ὡς ἂν πράξει καὶ νοήσει τελευθῶντας εὐφραίνωσι τὸν Θεόν. « θυσία » γὰρ, φησὶν, « αἰνέσεως δοξάσει με. » καὶ τῷ δυναμένῳ προσάγει αὐτὴν προστάττει τὸ Πνεῦμα: « θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως. »

Στ. γ'. Τοιούτοις δὲ λογικοῖς δεσμοῖς λύσασθαι τὸν τραυματισθέντα καὶ συντριβέντα ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχῶ.

Στ. δ'. Ὡσπερ ἡ ἐκ Θεοῦ σοφία οὐκ ἐστὶν ἐπίγειος, οὐ ψυχικὴ, οὐ δαιμονιώδης, ἀλλ' ἀνωθεν ἐξ αὐτοῦ καταρχομένη, οὕτω καὶ τὸ λόγιον αὐτοῦ οὐκ ἐκ γῆς ὑπάρχον ἀποστέλλεται ἐν τῇ γῆ γινόμενον πρὸς ἕκαστον τῶν διακονεῖν αὐτῷ δυναμένων, τυγχάνον τὸ αὐτὸ τῷ διδομένῳ ὑπὸ Κυρίου ῥήματι τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. Εἶτα δοθέν τούτο νεμόμενον πλείονας ψυχὰς, ἕως τάχους δραμαίται λόγος ἐν Θεοῦ, πληρουμένον τοῦ, « Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Ἄμα οὖν γέγονεν ἡ ἀνάληψις αὐτοῦ, καὶ εὐθέως διέβη ὁ εὐαγγελικὸς λόγος ἐν πάσῃ τῇ γῆ, ἥτις ἐστὶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Πρὸς τὰ εἰρημένα φαίνεται ἡμῖν οἰνοεῖ ἐν παραβολῆς τρόπῳ ταῦτα ἐπῆχθαι, τῶν τῆς κοσμητικῆς δημιουργίας ἔργων παρατιθεμένων καθ' ὁμοίωσιν τῇ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκονομίᾳ. Ὡσπερ γὰρ χιῶν εἰς τινα καταβρυσθεῖσθαι (39) τόπον, καὶ πάχνη μετὰ ταῦτα λύεται, καὶ ὕδατα προχεῖ, οὕτως ὁ θεὸς Λόγος εἰς Ἰουδαίους κατασκήψας τὰ πρῶτα, μετὰ τούτου ἐπὶ πάντας διαέχυται. Διὸ καὶ ἡ τοῦ λόγου ἀποστολὴ, καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος πνεύσις καλῶς διὰ τῶν κοσμητικῶν ἔργων ὑποδηλοῦται. Ὅτι δὲ Λόγος παραγενομένου εἰς κόσμον, καὶ τοῦ Πνεύματος πνεύσαντος, ἐξῆλθεν ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὁ λόγος τῆς ἐκκλησιαστικῆς σωτηρίου διδασκαλίας. Κατ' ἀλληγορίαν νοήσης τὴν χιῶνα καὶ τὸν κρύσταλλον καὶ τὴν ὀμίχλην πειρασμοὺς ἐπαγομένους τοῖς ἁγίοις πρὸς δοκιμὴν. Ὅσοι γὰρ ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἐπαγομένου ψύχειν πειρῶνται τὴν ἐν αὐτοῖς ἀγάπην, ἐπείρασιν ὡς ψύχει λάκκος, οὕτως ψύχει κακία αὐτῆς (40). « Κατὰ πρόσωπον τοῦ φύχους τούτου τίς ὑποστήσεται; » Εἰ μὴ ὁ κατὰ Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ τὸν Ἰωβ καὶ τὸν Ἰακώβ τὸν εἰπόντα, « Ἐγενόμην συγκαύμενος τῷ καυστικῷ τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτός. » Πρὸς ταῦτα λήψη καὶ τὰ ὑπὸ Μωϋσέως εἰρημένα: « Προσοχάσθω ὡς ὕπερ τὸ ἀπόφθεγμά μου, καὶ καταβήτω ὡς δρόσος τὰ ῥήματά μου, ὥστε ἕρπει ἐπ' ἀγρόστην (41), καὶ ὥσει νιφετὸς ἐπὶ χόρτον. » Ὁ γὰρ λόγος τὰ ῥήματα Μωϋσέως τούτοις ὁμοιω-

ταί, τούτω τῷ λόγῳ τὸ ἀποσταλὲν τῇ γῆ τοῦ Θεοῦ λόγιον, διαιρείται εἰς πάντα τὰ εἰρημένα.

Στ. ζ'. Ὁ προνοητικὸς τοῦ Θεοῦ λόγος ἀποσταλόμενος τῆξει τὴν χιῶνα καὶ τὰ συναριθμούμενα αὐτῇ

¹⁰ Deut. XXXII, 2.

religio fuit, ne forte Alexandrinorum more foeti scriptum, mutato nempe, quod sæpe illis usu venit, ω in ο et ι in η. Id.

ἀλλά καὶ ἐπνεύσαντος αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, ὕδατα βυθίσαι· πνεῦμα δὲ τὸν Νότον φασίν, εἰς ταῦτα μεταβαλλόντων τῶν προκινωσασμένων τῆς χιόνης καὶ τῶν παραπλησίων· εἰ δὲ καὶ πνευματικῶς καὶ τούτων ἀκοῦσαι δεῖ, ὁ σαφηνιστῆς τοῦ Θεοῦ λόγος τῶν λεληθμένων μετ' ἐπικρύψεως ἀποσταλεῖς, τήξει τὴν ὀμίχλην, τὸν κρύσταλλον, τὴν χιόνα, ἐπὶ τῷ πότιμα αὐτὰ ποιῆσαι ἕμα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πνεύσαντος· ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενος εἰς τὴν καρδίαν τῶν αὐτὸν παραδεχομένων, τοὺς αὐτοὺς πειρασμούς καὶ ἀφανεῖς καταστήσει. Οἷ τε τῷ πνεύματι ζέοντες, γενναίως τοὺς τοιοῦτους ὑπομένοντες πειρασμούς, διαλύσουσιν αὐτούς.

PSALMUS CXLVIII.

Στ. β'. Ἄγγελοι μὲν ἂν εἶεν οἱ ἐν οὐρανοῖς, δυνάμεις δὲ καὶ τούτων ὑπεράνω τοῖς ὑψίστοις προσήκουσαι, ὑπὲρ τὸ διαγγέλλειν ἀνθρώποις οὔσαι. Ἐν δὲ μόνῃ τῇ παρὰ Θεῷ βεβαιότητι διηνεκεῖ τὸ μακάριον ἔχουσαι, ὅποια καὶ αἱ καλούμεναι παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ θρόνοι, ἐνδεικνυμένου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐφ' ἰδρῦσθαι αὐταῖς τὸν Θεόν. Τὰς δὲ ὑποκείσθαι τῇ θείᾳ καὶ ὑπὲρ κτίσιν μεγαλειότητι· ἐν τούτῳ δὲ καθοστηκίας αἰεὶ, καὶ τὸ στάσιμον καὶ πεπηγὸς ἔχούσας ἐν τῇ τῆς θείας δόξης ὑποδοχῇ.

PSALMUS CXLIX.

Στ. α'. Οἱ τὸν νέον ἄνθρωπον ἐνδυσάμενοι, ἄδεν δύνανται μόνοι τὸ καινὸν ἔσμα, τῷ φρονεῖν καὶ πράττειν τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης, δουλεύοντες καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. Οἱ καὶ συμπληροῦσιν Ἐκκλησίαν ὁσίων, κατορθούντες τὰ ὅσα Δαυὶδ τὰ πιστὰ, καὶ ὁσιωτάτην ἔχοντας δικαιοσύνην πρὸς τὸν Θεόν· δι' ὧν κατορθομένων αἰνοῦσι τὸν Κύριον (42).

PSALMUS CL.

Στ. γ'. Ὁ μὴ ἐπαισχυνόμενος Ἰησοῦν καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ, μετὰ παρῆρησίας σαφῶς καὶ μεγαλοφώνως τὰ τῆς θεολογίας προφέρων, αἰεὶ αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ ἐν ἤκῃ σάλπιγγος. Ὅθεν καὶ οἱ τῆς ἀληθείας κήρυκες ἐπὶ τῷ παρῆρησιότερον καὶ σαφῶς ἀπαγγέλλειν τὴν διδασκαλίαν, ἐντολὴν ἔχουσιν ὡς σάλπιγγι ἐαυτῶν ὑψοῦν τὴν φωνήν. Εἴρηται γοῦν πρὸς αὐτούς· Ἐσαλπίζατε σάλπιγγι ἐν Σιών, κηρύξατε ἐν ὄρει ἁγίῳ μου. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις, ὅπως πᾶσι τοῖς ἀνισταμένοις φανερά καταστή, διὰ σάλπιγγος σημαίνεται· Ἐσαλπίζει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἀναστήσονται ἀφθαρτοί. Καὶ ἐν ἑτέρῳ Ἐπιστολῇ· Ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταθήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ ἐπὶ τῷ τοὺς κεκοιμημένους ἐν Χριστῷ ἀναστήναι. Ὡς οὖν τὸ πρόσταγμα τῆς ἀναστάσεως φανερούμενον πᾶσιν ἐπὶ τῷ δικαίῳ καὶ ἀδίκῳ ἀναστήναι τῷ μεγαλοφώνῳ τῶν

¹¹ Isa. LVIII, 1. ¹² Joel. II, 15. ¹³ I Cor. XV, 52.

(42) Ita adamussum S. Augustinus in sermone Vaticano XXIIV, 2. Jam vero ibi nos animadvertimus, Augustinum sequi presse Origenem, eujus verba nomenque ipsum nos ibi protulimus. Nunc autem videmus Didymum quoque ab Origenis verbis vix discedere. Objiciet aliquis: Quomodo Augustinus, Græce prope ignarus, Origenem legebat? Nempe, inquam ego, in Latina Rufini interpretatione quæ jam exstabat; sicut apud eundem Rufinum legebatur ab eodem Gregorius Nazianzenus, qui Latine inter

Atim vero « spirabit spiritus ejus et fluent aquæ. » Spiritum autem dicunt quidam Notum esse, simillique ratione nivem et cætera interpretantur. Quod si vero hæc spiritualiter intelliges, verbum Dei ad illustranda quæ obscure dicta fuerant missum, liquescit nebulam et crystallum et nivem, ut, spiritum spirante Deo, potui inservire possint. Verbum Dei in corde eorum missum qui illud suscipiunt, easdem tentationes vel occultas reprimet, et qui spiritu fervent, generose illas perferendo, tentationes solvent.

Atim vero « spirabit spiritus ejus et fluent aquæ. » Spiritum autem dicunt quidam Notum esse, simillique ratione nivem et cætera interpretantur. Quod si vero hæc spiritualiter intelliges, verbum Dei ad illustranda quæ obscure dicta fuerant missum, liquescit nebulam et crystallum et nivem, ut, spiritum spirante Deo, potui inservire possint. Verbum Dei in corde eorum missum qui illud suscipiunt, easdem tentationes vel occultas reprimet, et qui spiritu fervent, generose illas perferendo, tentationes solvent.

PSALMUS CXLVIII.

VERS. 2. Angeli forte sunt in cœlis; virtutes autem superius in excelsis, supra munus hominibus nuntios ferentium exaltatæ. In sola constanti firmitate, quæ apud Deum, beatitudine fruuntur, sicut illi qui ab Apostolo throni dicuntur. Indicat quidem nomen his insidere Deum; illas autem divinæ magnitudini subjacere et supra creaturam esse, ita semper constitutas; et divinæ gloriæ traditione stabilitas ac confirmatas.

PSALMUS CXLIX.

VERS. 1. Præter eos qui novum hominem induerunt, non est qui novum canticum cantare possit. Quippe qui doctrinam Novi Testamenti sapiunt, inservientes novitati spiritus, et vetustatem litteræ respicientes. Qui etiam Ecclesiam sanctorum complent, sancta David fidelia perficientes, et sanctitatem habent justitiam coram Deo: quæ perficiendo Deum laudant.

PSALMUS CL.

VERS. 3. Qui in Jesu et in sermonibus ejus non erubescit, sed palam clara et alta voce divinam doctrinam profitetur, laudat Dominum et Patrem ejus « in sono tubæ. » Ideo veritatis doctores, ut clarior et altius disciplinam suam prædicent, jubentur quasi tuba vocem suam exaltare ¹¹. Dictum est etiam ad eos: « Clangite tuba in Sion, prædicate in monte sancto meo ¹². » Mortuorum quoque resurrectio, ut resurgenti cuique denuntietur, tuba significanda: « Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti ¹³. » Et in alia Epistola: « In voce archangeli et in tuba Dei descendet de cœlo, ut resurgant qui in Christo mortui sunt ¹⁴. » Quemadmodum igitur resurrectionis præceptum organorum sonitu revelatur, ut omnes justi et injusti resurgant, ita et Dei laus eodem organo proferenda. « Laudate eum in psalterio et cithara. » Quid sit psalterium

¹¹ Isa. LVIII, 1. ¹² Joel. II, 15. ¹³ I Cor. XV, 52. ¹⁴ Thren. IV, 13.

Rufini acripta adhuc superest. Adhuc unum addam. Didymum scripsisse etiam in *Ecclesiasten* commentarios, constabat ex Damasceni *Parallelis* ubi laudantur, p. 685. Nunc in codice Vaticano pervetusto 750, 23 b, in catena ad Jobum perspicue legitur ΔΙΔΥΜΟΥ ΕΙΣ ΤΩ (dic τὸν) ΕΚΚ. Didymi autem verba ad Job II, 7, sunt: πονήρῳ παροξυτόνως ἀνάγνωθι, ἵνα σημαίνῃ τὸ ἀπεχθὲς καὶ ἐπίπονον; quæ quidem exstant in Junii catena, p. 77, sed perverse adjuncta Polychronio, crepta Didymo.

et citharā, et qua ratione sese invicem habeant, supra dictum est. Laudamus igitur Deum in mente et in spiritu psallentes; hoc enim psalterium; nam spiritus et mens desursum ex Deo propter sublimitatem doctrinarum consonant. φάλλοντες ἐν πνεύματι καὶ νῦν· τοῦτο τὸ ψαλτήριον. Τὸ γὰρ πνεῦμα καὶ ὁ νοῦς ἀνωθεν ἐκ Θεοῦ δι' ἁγ-
λότητα δογμάτων συνηγεῖ.

Vers. 5. Indicat illud: « laudate eum in cymbalis benesonantibus, » ineb quidem iudicio, Dominum nobis voce distincta celebrandum esse. Hunc enim sensum confirmare videtur Apostolus, dicens: « Factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens ¹⁷. » Nisi enim, inquit, mente simul et lingua loquar, et interpreter quaecunque lingua profertur, auditores inanes tantum voces percipient, ita ut eis barbare sermone uti videar. Dum nil praeter vocum sonitus percipiunt, fit eis aes sonans aut cymbalum tinniens, aures inaniter pulsans et circumstrepens. Laudemus igitur Deum distincta voce, sanctos viros imitati. De his enim dictum est: « Narratio iusti semper sapientia. » Et alias: « Os iusti meditabitur sapientiam, et lingua eius loquetur iudicium, lex Dei eius in corde ipsius ¹⁸, » hoc est, mente et lingua et ore celebrat Deum. Cymbalum bene sonans vocat suavem et gratam vocem, praecclare opera praedicantem, « cymbalum jubilationis » cantum dicit de superatis et devictis hostibus.

Vers. 6. Quando omnia in omnibus Deus erit, complebitur hoc effatum; nam succurrens infirmitati nostrae, dat nobis spiritus divini mentem, uti de primo homine scriptum est: « Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam viventem ¹⁹. » Nam vita et fons vitae is est qui dixit: « Ego sum vita ²⁰. » De qua vita dictum est Patri: « Apud te est fons vitae ²¹. » Cujus beatificantis et sanctificantis vitae fletus, ubi ad hominem venerit, vitam efficit animam ejus, ita ut gratias agens qui tanta adeptus est, dicat: « Et anima mea ipsi vivet ²². » Hoc dono non fruitur alius praeter eum qui Jesu sermonem susceperit: « Qui credit in eum ipse misit me, habet vitam aeternam ²³. » Hunc flatum largietur illi qui terrena despiciunt et ea calcant quae populo subjacent, uti propheta de ipso testatur: « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit caelum, et firmavit terram, et qui dat spirationem populo qui super eam, et spiritum calcantibus eam ²⁴, » terram videlicet. Dictum est illam a veteri quodam: « Spiratio autem omnipotentis est quae me docet ²⁵. »

A ὀργάνων, γνωρίζεται ἀκόλουθον καὶ τοῦ Θεοῦ αἴως ταυτῆ τῶ ὀργάνῳ προφέρεσθαι. ἢ Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρα. ἢ Ὅτι τὸ ψαλτήριον καὶ ἡ κιθάρα, καὶ ποῖαν ἔχουσι πρὸς ἄλληλα διαφορὰν, ἐν τοῖς προάγουσιν εἰρηται: (43). Αἰνετέον οὖν θεὸν. Τὸ γὰρ πνεῦμα καὶ ὁ νοῦς ἀνωθεν ἐκ Θεοῦ δι' ἁγ-
λότητα δογμάτων συνηγεῖ.

Στ. ε'. Δηλοῦσθαι νομίζω διὰ τὸ « αἰνεῖσθαι αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐχοῖς, » τὸ δεῖν καὶ φωνῇ τῇ κατὰ προφορὰν ὑμνεῖν διὰ θεολογίας τὸν Κύριον. Παριστᾶται δέ μοι τοῦτο νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ Ἀποστόλου λέξεως γράφοντος οὕτω « Ἐγένονα χαλκὸς ἤχων καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον. » Εἰ γὰρ, φησι, μὴ νῦν καὶ γλώσση λαλήσω, μηδὲ ἐρμηνεύων ἕκαστα τῶν ὑπὸ τῆς γλώσσης εἰρημένων, ἀντιλήψει τοῦ ἀκροατοῦ μόνης φωνῆς ἄνευ διανοίας ἔχοντος, ὡς δοκεῖν αὐτῷ βάρβαρον εἶναι τὸν λαλοῦντα. Φωνῆς ἤχου μόνον ἀσθησέν ἔχοντος, γίνεται αὐτῷ χαλκὸς ἤχων, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, κροῦσον καὶ περιθωμοῦν μόνον τὴν ἀκοήν αὐτοῦ. Δοξολογῶμεν τοίνυν Θεόν, καὶ στη.. προφορᾷ μῦθοι: τοὺς τελείους δικαίους ἀνδρας· εἰρηται γὰρ περὶ ἕκαστου τούτων τὰ, « Διήγησις εὐσεβούς διὰ παντός σοφία· ὁμοίως καί, « Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λαλήσει κρίσιν. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, ἢ τούτῳ νῦν καὶ γλώσση καὶ στόματι ὑμνεῖ Θεόν· εὐχον ἢ κύμβαλον εἶπεν τὴν ἐμμελῆ καὶ μεμουσωμένην φωνήν, ἀριθίως σημαίνουσιν τὰ πράγματα. Τὴν ἢ

Στ. ζ'. Ὅτι πάντα ἐν πάντιν ὁ Θεὸς γενήσεται, πληρωθήσεται ἡ προκειμένη λέξις· βόηθων γὰρ τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν, νόησιν πνοῆς θείας ὑμῖν ἐνδίδουσι, ὡς καὶ περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἀναγγέλλεται, ἢ « Ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοήν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἀνθρώπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. » Ζωὴ γὰρ καὶ πηγὴ ζωῆς ὁ εἰπών, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ. » Περὶ τῆς ζωῆς εἰρηται τῷ Πατρὶ, « Παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς. » Ταύτης τῆς μακαριοποιου καὶ ἀγιαστικῆς ζωῆς πνοῆς εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐρχομένη, ζῶσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παρασκευάσει, ὡστ' ἂν εἰπεῖν εἰσχαρμικῶς (44) τὸν τούτου τυχόντα, « Ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ. » Ταύτης τῆς δωρεᾶς μόνος ὑπολαβεῖ ὁ τὸν Ἰησοῦ λόγον δεξιόμενος, « Καὶ πιστεύσας τῷ ἀποστειλαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. » Ταύτην τὴν πνοήν α.. ατω.. ἔργει...
D τοῖς ὑπερανάβεθηκόσιν τὰ αἰσθητὰ καὶ πατοῦσιν... κα.. μένοις λαῶ αὐτοῦ, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης περὶ αὐτοῦ· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὴν οὐρανὸν καὶ στερεῖσας τὴν γῆν, ὁ δειδὸς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτῆς φανερῶν δὲ οὐκ εἶναι τὴν γῆν. Εἰρηται δὲ κατὰ πρός τὸν ἀρχαίου. « Πνοὴ δὲ παντοκράτορος ἐστὶν ἡ διδάσκουσα με. »

¹⁷ I Cor. xiii, 1. ¹⁸ Psal. xxxvi, 30. ¹⁹ Gen. ii, 7. ²⁰ Jos. xiv, 6. ²¹ Psal. xxxv, 10. ²² Psal. xxi, 31. ²³ Jos. vi, 47. ²⁴ Isa. xlv, 5. ²⁵ Job xxxii, 8.

(43) Confer psal. iv, in titulo. (44) Εἰσχαρμικῶς. Vox inaudita, quam tamen, ratione habita graecitatis Didymiāz, vix operarum errori tribuere ausim, qui ex alio quodam adverbio, v. c. εὐχαριστικῶς, barbaram hanc scripturam effinxerunt. Edit.

DIDYMI FRAGMENTA ALIA IN PSALMOS.

EX CODICE NANIANO XXIII.

(Græci codices mas. apud Naniq̄ vaticinos Venetos asservati, ed. Mingarelli, Bonopiaz 1784, in-4°.)

Codex membranæus, in quarto, constans foliis 86, scriptus sæculo x, mutilus in fine. Quin etiam cum plurimis in paginis litterarum vestigia omnino interierint, non magni usus esse potest.

Continet collectanea, seu catenam in Psalmos, nempe a psalmo primo usque ad centesimum quartum: reliqua enim perierunt. Quinam sit auctor, ignoro. In prima pagina vix aliud verbum superest, præter hunc titulum: Βίβλος Ψαλμών. In mediis paginis scripti sunt psalmi, in marginibus vero catena, seu commentaria, vel scholia. Prima verba catenæ quæ supersunt, incipiunt in secunda pagina folii primi sic: ε' (id est vers. 5): Οὐχ οὕτως οἱ ἀσθεῖς· — (id est Non sic impii.) Τῷ διπλασιασμῷ τῆς ἀπαγορεύσεως σαφέστερον τὴν ... ἰότητα δείκνυσιν· εἰτὰ φησιν· ἄλλ' ἢ ὁ χνοῦς καὶ τὰ ἐξῆς· ἐκείνοι γάρ, φησὶν, ὑπὸ τῶν θεῶν ἀρδόμενοι λόγων, ἀεὶ, etc.

Patres, quorum verba passim afferuntur in hac catena, sunt Chrysostomus, Basilius, Hesychius, Theodoretus, Origenes, Athanasius, Arethas archiepiscopus, Eusebius, Didymus, Diodorus, Aquila, Maximus, Theologus (nempe Gregorius Nazianzenus), Isidorus, Theodotus, Gregorius Nysseus, Theodotus (nam fol. 52 b, et 61 a, et 62 b legitur Θεοδοτίου), Cyrillus et Symmachus. Nonnulla placet modo hujus catenæ specimen exhibere. Ac primo quidem omnia, quæ ibi exstant Didymi Alexandrini, loca exscribam, huic præ cæteris auctorem eligens, quod ejus libros *De Trinitate* olim ediderim.

I. Fol. 14 a. Ad versiculum 15 psalmi noni: A *Συντρίβον τὸν βραχίονα τοῦ ἀμαρτωλοῦ*, etc., hæc leguntur: Διδύμου· — Μετὰ ἄρθρου βῆθεις ὁ ἀμαρτωλὸς τὸν διάβολον δηλοῖ· οὗ ὁ βραχίον ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντρίβεται, καὶ ἡ ἀμαρτία αὐτοῦ ζητούμενη οὐχ εὐρίσκειται· ἔχουσα ἐν τῷ ἐπιτελεῖσθαι τὸ εἶναι καὶ παυομένη· τὸ γὰρ κακὸν ποιότης ἐστίν, οὐκ οὐσία.

II. Fol. 27 b. Ad versiculum quartum psalmi xi: *Ὅτι ἀπέφθασας αὐτὴν ἐν ἐβλογαῖς χρηστάτης· ἔθνηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθου τιμίου*, hæc leguntur: Διδύμου· — Ἐξ ὧν ἐπιτηδεύει hæc στεφανοῦται· ὁ τε γὰρ δίκαιος τὸ δίκαιον διώξας ἀπολήψεται τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον· ὁ τε περὶ Τριάδος δοξάζων ὀρθῶς· κομισταὶ τὸν ἀμαρταντινον τῆς δόξης στέφανον κατατροφῆσαι· B *δὲ τις τοῦ Κυρίου, στεφάνῳ τρυφῆς ὑπερασπίζεται· καὶ ὁ χάριτι σωθεὶς, στέφανον χαρίτων δέχεται.*

III. Fol. 28 a. Ad versiculum nonum ejusdem psalmi: *Εὐρησθεὶς ἡ χεὶρ σου πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς σου· ἡ δεξιὰ σου εὐροὶ πάντα τοὺς μισοῦντάς σε*, hæc habentur: Διδύμου· — Ἡ τοι τιμωρομένη ἢ πολεμοῦσα τοὺς ἀντιταταγμένους τῷ θεῷ νόμῳ κατὰ τό· Πολεμεῖ Κύριος χεὶρ κρυφαίᾳ ἐπὶ Ἀμαλή· λέγει δ' ἂν ἐχθροὺς, καὶ τοὺς ἀθέτους· ὥστε δι' ὧν πάσχουσιν γινῶναι τὸν ἐπιστατοῦντα τοῖς ἔθνεσι Θεόν. — (Quæ sequuntur, nescio an sint Didymi.) Ἄλλο· — Τὰς μετὰ τὸν σταυρὸν τιμωρίας αἰνίττεται τῶν Ἰουδαίων. — Οἱ μὲν ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκουσιν αὐτόν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτὸν εὐρίσκονται ἐπ' αὐτοῦ· καὶ διὰ μὲν τοῦ νόμου εὐρίσκονται Θεόν· C *εἰ δὲ τῶν Εὐαγγελίων εὐρίσκόμεθα ὑπ' αὐτοῦ· ἢ διὰ πρακτικῆς μὲν εὐρίσκονται αὐτόν· διὰ δὲ γνώσεως εὐρίσκόμεθα ὑπ' αὐτοῦ, ἐχθροὶ ὄντες τὸ πρότερον καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ἵνα μὴ ἔχοντες καὶ ἄθεοι· ἐν τῷ κόσμῳ.*

IV. Fol. 28 b. Ad versiculum 12 ejusdem psalmi: *Ὅτι ἐκλίνας εἰς σὲ κακὰ· διελογίσαστο βουλὰς* (ita codex) *ἃς οὐ μὴ δύνωται στηῆσαι*· hæc habentur: *Ὅτι ἐκλίνας εἰς σὲ κακὰ*· — ἐπειδὴ κατὰ σοῦ τὴν γλώσσαν ἐκίνησαν καὶ βλασφημίαις λόγοις ἐχρησάντο. — In margine vero scriptum est Διδύμου· sed puto Didymi esse non hæc, sed quæ sequuntur, nempe: *Ὅτι κατ' ἐκκλισίαν ἐπιτελεῖται τὰ κακὰ καὶ οὐ κατ' εὐθιότητα ὡσπερ τὰ ἀγαθὰ. Διὰ πάντων δὲ οἱ φαῦλοι διαστραφέντες· καὶ ἀδύνατοι ἐπιχειροῦσιν· διαλογίζονται γὰρ ἐπιθυμολευτικῶς κατὰ τοῦ βλάβην μὴ ὑπομένοντος.*

V. Fol. 47 b. Ad versiculum 2 psalmi lvi: *Καὶ ἐν τῇ σικῇ τῶν πτερόγων σου ἐλπιά, ἕως οὗ παρεῖληθ ἡ ἀνομία*, hæc habentur: Διδύμου· — B *Σικίαν πτερόγων, τὴν θεῖαν κηδεμονίαν καλεῖ· εἰ δὲ προσδιαστέλλεται ἡ σικὴ τῇ ἀληθείᾳ, τοῦτ' φησιν· ὅτι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνων· ἐν τῇ σικῇ τῶν πτερόγων εἰμι ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτὰς τὰς πτέρυγας ἐλθεῖν ἐπιτερωμένος τῇ ἀρετῇ, καὶ νοήσοι τῇ πνευματικῇ· πτέρυγες γὰρ Θεοῦ· ὡς x ... ασι ... καὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις· καὶ αἱ ὑψιπετεῖς περὶ αὐτοῦ νοήσεις· καὶ μετ' ὀλίγα· ἐπαιδ' ἂν δὲ παρεῖληθ ἡ ἀνομία· καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλὴ, καὶ ὁ ὀνομασμένος ἐπηρεαστής, οὐκέτι ἐν τῇ σικῇ· ἀλλ' ἐν αὐταῖς ταῖς σαῖς πτέρυξι· ὡς ἂν προκόψας· καὶ ἡλευθερωμένος πάσης ἀνομίας πράξεως ἐλπιά.*

VI. Fol. 49 b. Ad versiculum decimum psalmi lvi, ad ea verba: *Ὅσει ζωῆς ὡσει ἐν ὀργῇ καταπίεται αὐτούς*, hæc leguntur: *Ὅσει ζωῆς ὡσει*· — Διδύμου· — Οὐ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὄμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὀργῆς συλληφθήσονται· τὸ γὰρ καταπιεῖν τὸ κρατῆσαι σημαίνει· ὡς τοῦ καταποθέντος ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου.

VII. Fol. 50 b. Ad versum nonum et decimum psalmi lvi: *Καὶ σὺ, Κύριε, ἐκγελᾶσθε αὐτούς·*

ἐξουθενώσεις πάντα τὰ ἔθνη. Τὸ κράτος μου πρὸς σὲ φυλάξω. Ὅτι σὺ ὁ Θεὸς ἀντιλήπτωρ μου εἶ, *hæc leguntur* : Καὶ σὺ, Κύριε, ἐγγελῶσεις αὐτούς· — Ἐκείνοι μὲν οὖν ἐκεῖνα τολμῶσιν· καὶ σὺ δὲ ἀκούεις καὶ βλέπεις καὶ γελᾷς αὐτῶν τὴν θνοιαν. — Τοῦ Χρυσοστόμου· — Ἔθνη ἐνταῦθα τὰς τῶν δαιμόνων λέγει φυλάξ· — Τὸ κράτος μου πρὸς σὲ φυλάξω· — Ὁ Γιὸς φησι τῷ Πατρὶ, πρὸς σέ· τουτέστιν παρὰ σοί. — Διδύμου· — Οὐ σφετερίσασθαι τὴν βασιλείαν προαιρούμαι· ἀλλ' ἐκδέχομαι παρὰ σοῦ αὐτὴν λαβεῖν· θαρρῶ δὲ τῇ πείρᾳ γνοῦς πολλάκις, ὅτι καὶ Θεὸς καὶ ἀντιλήπτωρ μου τυγχάνεις· κἂν γὰρ μὴ ἐξ ἐμῆς δυνάμεως ἄξιός εἰμι λαβεῖν τὸ βασιλεύειν, ἀλλὰ γε τὸ σὺν Ἐλεός προφθάσαν, ἐπιδείξει μοι ἐν τοῖς ἔθροισι μου· ὡς αὐτοὶ μὲν κολασθήσονται· ἐγὼ δὲ τὴν βασιλείαν λήψομαι παρὰ σοί.

VIII. Fol. 52 a. Ad versiculum tertium psalmi *lx* : Ὁ Θεὸς, ἀπόσω ἡμᾶς καὶ καθεῖλες ἡμᾶς· ὠργίσθης καὶ ὦκτειρήσας ἡμᾶς, *hæc leguntur* : Ὁ Θεὸς, ἀπόσω ἡμᾶς καὶ καθεῖλες· — Ἐνταῦθα τὴν αἰχμαλωσίαν προλέγει· εἶτα τοῦ Θεοῦ τὸ δίκαιον καὶ φιλόνητον· — Ὀργίσθης καὶ ὦκτειρήσας· — Α (nempe Ἀθανασίου, υἱ ρυτο)· Ὁμωθεὶς μετέστρεψας ἡμᾶς· Σ. Ὀργίσθης καὶ περιήγαγες ἡμᾶς. Διὰ μὲν γὰρ τὰς παρανομίας ὠργίσθης· μετὰ δὲ τὴν τιμωρίαν ἠλέησας. — Διδύμου· — Ἐλεγκτέον τοὺς ἀμυντικὸν φρονούντας εἶναι. τὸν δημιουργόν· ὀργίζεται γὰρ ὁ Θεὸς, οὐχ ἵνα ἀπολέσῃ· ἀλλ' ἵνα οἰκτιρήσῃ· τούτῳ συνάδει τὸ· Εὐλόγησα σέ, Κύριε· ὅτι ὠργίσθης μοι εἰς σωτηρίαν· εἰ γὰρ εἰς σωτηρίαν ὀργίζεται, οὐ πάθος ἢ ὀργή· ἀλλὰ χρησίμως παραλαμβάνεται.

IX. Fol. 52 b. Ad versiculum decimum ejusdem psalmi, ad ea verba : Μωᾶθ λέθης τῆς ἐλπιδος μου, *hæc leguntur*· Διδύμου· — Μωᾶθ λέθης τῆς· — Τὰ ἀποβράγιντα μέρη συνάπτει δι' ὁμοιοῦς· Μωᾶθ γὰρ λέθης λουτροῦ ἢ λέθης ἀμεριμνίας· ὁ γὰρ ἀπόδητος Μωᾶθ διὰ τοῦ λουτροῦ τοῦ βαπτίσματος δ' ἄφρονι ἔχει καὶ ἀμεριμνίας πρόξενον γίνεται· καὶ οἱ ἄλλοφυλοι πάντες ὑπετάγησαν· τῷ ζυγῷ τοῦ Χριστοῦ ὑποκύψαντες.

X. Fol. 53 a. Ad versiculum tertium psalmi *lx* : Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σὲ ἐκέκραξα, *hæc habentur* : Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς· — Διδύμου· — Γῆν τὸ σῶμά φησι· πέρατα γῆς τὰ αἰσθητήρια· ἄφ' ὧν καλὸν κρᾶζειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ προσεύχεσθαι· ἵνα μηδεμίαν ἀσθησιν ἀντιπράττουσαν ἔχωμεν· — Ὀριγένους· — Γῆν τὴν κακίαν· ἥς ἐξελθῶν κρᾶζει πρὸς τὸν Θεόν.

XI. Fol. 59 a. Ad versiculum sextum psalmi *lxv* : — Ἐκεί εὐφρανθήσομεθα ἐπ' αὐτῷ, *hæc leguntur* : Ἐκεί εὐφρανθήσομεθα· — Διδύμου· — Ἐκεί ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς τοιοῦτοις θαύμασιν εὐφρανθῆμεν ἐν τῷ Θεῷ· ἐνήλλακται γὰρ ὁ χρόνος ὡς καὶ ἐν τῷ· ὁ μεταστρέφων, ἀντὶ γὰρ τοῦ, ὁ μεταστρέφας.

XII. Fol. 65 a. Ad versiculum quintum psalmi *lxviii*, ad ea verba : Ἄ σὺχ ἤρπαζον τότε ἀπειρῆνον, *hæc habentur* : Διδύμου· — Εἰ καὶ

ἀπέδωκεν ἂ μὴ ἤρπασεν· ἀλλ' οὖν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἀποτινύναι, ἐξαλείφειν τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, ἂ ἤναγκασμα ἀποτινύναι ἐπιφερόμενα καθ' ἡμῶν, ἐξήλειπται ταῦτα καὶ ἤρται ἐκ τοῦ μέσου ἀφέσεως ἀμαρτιῶν ἐθεύσης.

XIII. Fol. 66 a. Ad versiculum 14 ejusdem psalmi : Ἐγὼ δὲ τῇ προσευχῇ μου πρὸς σέ, Κύριε· κайρὸς εὐδοκίας, ὁ Θεός, ἐν τῷ κλήθει τοῦ ἔλεους σου ἐπάκουσόν μου (*sic*), *etc.*, *hæc habentur* : Καιρὸς εὐδοκίας· — Ὁ Σύμμαχος οὕτως· καιρὸς διαλλαγῆς, ὁ Θεός· ἰκανῆ φησι· . . . . . ἐπενεχθεῖσά μοι τιμωρία καιρ . . . . . τὴν λυθῆναι, καὶ τὴν φιλοφροσύνην τὴν σὴν ἀναφανῆναι· εὐδοκίαν γὰρ τὸ ἀγαθὸν καλεῖ θέλημα. — Διδύμου· — **B** Ἴν' ἐμοῦ ζωοποιουμένου, σὺν ἐμοὶ ζωοποιηθῶσιν οἱ δι' ἀμαρτίας νεκροί.

XIV. Ibidem, ad versiculum 15 ejusdem psalmi, ad ea verba : Ῥυσθεῖην ἔκ τῶν μισούτων με, καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων, *hæc leguntur* : Ῥυσθεῖην ἔκ τῶν· — Βάθος ὑδάτων . . . . . ὡς ἐπαγομέν . . . . . ἐκάλεσεν τιμωρία . . . . . — Διδύμου· — Βάθος ὑδάτων ἐστὶ . . . . . εἰς δ' ἵκνεται γενναίω . . . . . τ' . . . . . παρα . . . . . ἀφέροντες· ἄφ' οὗ . . . . . μένου, ρύεσθ . . . . . μένους εἰπὶν ἐπ . . . . . κραζάμενο . . . . . βάθους δὲ τῶν ὑδάτων γράφει, οὐχὶ δὲ ἐκ τῶν βαθύων τῶν ὑδάτων.

XV. Fol. 67 a. Ad versiculum 22 et 23 ejusdem psalmi : Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρώμά μου χοιλῆ· καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, *etc.*, *hæc leguntur* : Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρώμά μου χο . . . . . — Καὶ αὐτὴν μοι, φησὶ, τὴν τροφήν, πικρὰν καὶ ἀνιερὰν κατεσκαύασαν. Ἀνήσους γὰρ τοῖς μετ' ὀδύνης ἐσθίουσιν καὶ ἡ ἥδιστη τροφή· — Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν· — Τοῦ Χρυσοστόμου· — Τουτέστιν ἡ τρυφή· τὰ ἀγαθὰ πάντα μεταβαλλέσθω καὶ ἀπολλύσθω· καὶ γενέσθωσαν πᾶσιν εὐεπιχέριστοι· καὶ δηλῶν ὅτι ἀμαρτημάτων ἵκνῃσι (*sic*) δίκην ταῦτα πάσχοντες, ἐπήγαγεν· καὶ εἰς ἀταπόδοσιν· παγίδας δὲ τὰς τιμωρίας καλεῖ· ἐσπίσθησαν δὲ, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον μὴ δεξέμενοι· — Διδύμου· — Τράπεζα, ἡ θεόπνευστος **D** Γραφή· ἥς ἡ μὲν θεωρία καὶ ἡ νόσις ψυχῶν λογικῶν τροφήν περιέχει· ἡ δὲ λέξις τραπέζης λόγῳ ἐπέχει.

XVI. Fol. 69 a. Ad versiculum 14 psalmi *lxv* : Ἐγὼ δὲ εἰς καρτὸς ἐλπῶ ἐπὶ σέ· καὶ προσθήσω ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἀνεσίαν σου, *hæc leguntur* : Ἐγὼ δὲ διακαρτὸς ἐλπῶ· — Ταῦτα γὰρ ὄρων γινόμενα τῇ εἰς σέ ἐλπίδι βεβαιωθήσομαι· καὶ πολλὰ πλάσιαν προσέσω τὴν ὑμνοῦδιαν· — Διδύμου· — Προσθήκην ἐποίησατο τοῖς τοῦ Πατρὸς ὕμνοις ὁ Γιὸς· τὴν Καινὴν Διαθήκην πρὸς τῇ Παλαιᾷ παραδούς· οὐ γὰρ ἀνέλεκεν τὰ πρῶτα εἰσάγων τὰ ἑντέτερα· προσθήκην δὲ ἐποίησατο.

XVII. Fol. 80 b. Ad versiculum 14 psalmi *lxviii* : Ἐλυμήνατο αὐτὴν ὅς ἐκ δρυμοῦ· καὶ μορῆς

ἀγριος κατασημασται αὐτήν, hæc leguntur: Ἐλυμήνατο αὐτήν ὅς. — Τὰς διαφορούς τῶν Ἀσσυρίων ἐφόδους· ἐδία τούτων ἐδήλωσεν· ἐπειδὴ δὲ ἔμπειλον τὸν Ἰσραὴλ προσηγόρευσεν, εἰκότως σὺν ἴγριον ὠνόμασεν τὸν τούτῳ πολέμιον· διαφερόντως ἄρ τόδε τὸ θηρίον, ἀμπέλων πολέμιον· μονὸν δὲ ἄγριον καλεῖ, τὸν καθ' ἑαυτὸν διάγοντα· ὅς τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀγριώτερος· ἐπειδὴ τοῖνον καὶ Ναβουχοδονόσορ τῶν ἄλλων βασιλέων θηριωδέστερος ἦν, εἰκότως αὐτὸν ὠνόμασεν μονὸν ἄγριον. — Διδύμου· — Τὰ λυμαινόμενα αὐτὴν ἀγρία εἰσι πάθη καὶ αἰ κνηρότατα δυνάμεις· ὅς γὰρ αἰσχυρὰ ἐπιθυμία καὶ ἀκόλαστοι ἦθροαι· ὅς διὰ τὸ ἀκάθαρτον ἐν δρυμῶ·

Α τοῦτέστιν ἐν ἀκάρποις φυτοῖς εἰκότως λοχῆν· περὶ γὰρ τὰς ἀλόγους ὀρμάς τὰ πάθη ταῦτα ἐγκρύπταται· θυμοὺς δὲ καὶ ὀργὰς ἀπεσημαίνειν δύναται ἡ τοῦ μονιοῦ προσηγορία.

XVIII. Fol. 81 a. Ad versiculum 18 ejusdem psalmi: Γενηθήτω ἡ χεὶρ σου ἐπ' ἄνδρα δεξιῆ σου· καὶ ἐπὶ Ἰδορ (ita codex) ἀνθρώπου ὃν ἐκρυταίωσας ἐαυτῶ, etc., hæc habentur: Διδύμου· — Ἐκραταίωσεν ἑαυτὸν, οὐκ ἔλασας αὐτὸν ἐκ καταβολῆς σπέρματος ἀνδρός τὴν σύστασιν ἔχειν τοῦ σώματος· Πνεύματος γὰρ ἀγίου ἐπελθόντος τῇ Παρθένῳ, ὁ ἄγιος τόκος ὑπέστη· ὅς καὶ ἠτοιμάσατο τὴν ἀμπέλων πρὸς καρπογονίαν.

Hactenus omnia Didymi loca, quæ supersunt, aut legi possunt in hacce catena, excrispi. Fol. quidem 42a legebatur alius Didymi locus, sed nunc litteræ evanuerunt.

DIDYMI FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(Angelo Mai. Bibliotheca nova Patrum, tom. VII, parte II, pag. 57.)

A Didymo Alexandrino Salomonis Proverbia commentariis suis explanata, evidenter testantur catenæ, Latine nempe Peltani, Græcæ autem codicum Vaticanorum 1802 (A); Vat. Ottob. 117 (B); Vat. reg. 77 (C); ne alia ab extraneorum bibliothecarum codicibus testimonia frustra accersam. Habere se Didymi hoc opus, aiebat Cassiodorus Inst. div. litt. cap. 5: « In quo libro (Proverbiorum) Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro, viro disertissimo Epiphanio, in Latinum sermonem diligenter translatus est. » Cum jam nos volumine quarto Didymum in secundam ad Corinthios, et ad Joannis Evangelium, quantum licuit, collegerimus; nunc haud inerti reliquias ejus ad divina Proverbia corrasimus, quæ quindecim ferme paginas nobis confecerunt.

ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΔΥΜΟΥ

ΕΙΣ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ ΕΞΗΓΗΣΕΩΝ

EX DIDYMI

IN PROVERBIA SALOMONIS COMMENTARIIS

CAPUT PRIMUM.

Παροιμία ἐστὶν οἶον, Γλυκὺς ἀπειρὼ πόλεμος, Β καὶ, Ῥανὶς ἐνδεδεχοῦσα κοιλαίνει πέτραν.

Ἡ παροιμία εἰρήται· Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἐτι τῶν τριῶν οὐσῶν ἀσῆμων, τὰ νῦν προσηγορευόμενα μιλία παρὰ Ῥωμαίους, τότε σημεῖα καλούμενα, οἱ παλαιοὶ κατὰ τινὰς τῆς ὁδοῦ τόπους ἐτίθεσαν, καὶ τούτοις ἐπέγραφόν τινα ζητήματα. Τοῦτο γὰρ ἐποιοῦν δυοῖν ἔνεκεν, τοῦ τε γνωρίζειν τὸν ὁδεύοντα τὸ ποσὸν τῆς ὁδοῦ, καὶ τοῦ, ἀναγινώσκοντα τὸ ἐπίγραμμα, καὶ περὶ τὴν τούτου σαφήνειαν γινόμενον, τοῦ καμάτου ἐπικουφίζεσθαι. Οἶμος γὰρ λέγεται ἡ ὁδός.

Proverbium est velut si dicas: Dulce est inexterto bellum; et, Gutta perpetua cavat lapidem.

Proverbii denominatio inde orta est, quod cum olim viæ nullis signis interstinctæ essent, illa nunc a Romanis appellata miliaria, antea vero dicta signa, priusci homines quibusdam in locis stauerunt, hisque inscripserunt aliquas quæstiones. Id porro duplici de causa faciebant, tum ut viæ quantitatem viatori indicarent, tum ut dum is legeret inscriptionem, et dum in hujus intelligentia occuparetur, labore levaretur. Namque οἶμος (hinc παροιμία) via dicitur.

Vers. 2. Cognoscere verba prudentiæ, officium A præcipue virtutis est, quod et cæteri interpretes satis declarant, qui non scripserunt prudentiæ, sed intelligentiæ. Vel verba prudentiæ dicit illa quæ sunt sophistica et callide elaborata.

Vers. 3. Reprehendens sacer sermo illos qui justitiam simulant, et eam prout oportet se habere dicunt, ait : Si vere utique justitiam loquimini, re-eta judicate, illi hominum.

Vers. 6. Audio Theodotionis interpretationem, quam in editione sua posuit etiam Symmachus; hi enim problema scripserunt. Quid est igitur tenebrosus sermo? Confusus scilicet sensu et phrasi; velut ille apud Isaiam prophetam : « Va terræ navium, trans flumina Æthiopiæ ! Qui mittit in mare obsides, et epistolas papyraceas super aquas ! » B Nihil enim horum sive in ratione parabole dictionem perspicuam habet, sive alienus historię manifestam narrationem. Jam verò ænigmatis quilibet saltem dictum intelligi potest, tenebrosi vero sermonis ne dictum quidem. Tenebrosus sermo est generalis vox ; parabola, peculiaris. Tenebrosus haud ob lucis defectum, sed quia abtrusus est, ita ut tenebræ ignorantibus oboriantur. Effata sunt venusta apophthegmata. Ænigmata, oratio occulte significans rem veram ; velut illud : « Aperi, Libane, portas tuas, et devoret ignis cedros tuas. »

Vers. 7. Verus timor est in religione reverentia. Intellectus autem bonus. Hic interpungendum est. Non enim sufficit ad beatitudinem cognoscere bonum, nisi quisque id etiam opere exerceat. Pietas vero in Deum. initium intelligentiæ.

Vers. 8. Pater justorum Deus. Quisquis enim justitiam exercet, ex Deo natus est. Mater nostra Ecclesia, cujus sponsus Dominus noster Jesus Christus. Leges sunt apostolicæ constitutiones. — Et si autem anagogen quoque habent supradicta, attamen accommodantur etiam naturalibus genitoribus, cum pro sua in Deum pietate liberos educant. Jam cum sit vir, magister ille qui gignit per Evangelium alumnos suos, conjux hujus, et natorum mater, Ecclesia est, imo potius ecclesiastica doctrina et vivendi ratio. Si ergo me, inquit, proverbiorum auctorem, modo ut patris enarratorem, modo ut sapientiæ et virtutis, id est matris, audies, cingeris gratiarum corona, et collum tuum torque ornabitur, ex intellectuali auro et ornamentis confectus. Materia enim coronæ, qua interioris hominis caput cingitur, est virtutum circulus, quæ gratiæ appellantur. Itaque consonanter coronæ intellectuali intelligendus est etiam torque aureus animæ collo injectus, id est obedientiæ ejus.

Vers. 9. Verticem collumque dicit mentem : torque vero aureum scientiam et intellectualem animam ornatam : vel torque aureus est subjectio Deo, et divinorum eloquiorum munimentum.

¹ Isa. xviii, 1, 2.

(1) Animadvertite testimonium Didymi de Apostolicis constitutionibus.

Στ. β'. Τὸ γινῶναι λόγους φρονήσεως, κυρίας ἐστὶ τῆς ἀρετῆς δηλονότι, ὥσπερ καὶ οἱ λοιποὶ ἐξηγηταὶ σαφηνίζουσιν; ἐκδιδακτικὸς ὡς, οὐ φρονήσεως, ἀλλὰ συνέσεως λόγους. Ἡ λόγους φρονήσεως φησὶ τοῖς σοφισματώδεϊς καὶ πάνουργευμένους.

Στ. γ'. Ἐλέγχων ὁ λόγος τοὺς ἐπιμορφαζομένους τὴν δικαιοσύνην, καὶ λέγοντας ἔχειν αὐτὴν ὡς δὲ φησὶν· Εἰ ἀληθῶς ἄρα δικαιοσύνην λαλεῖτε, εὐθείας κρίνατε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων.

Στ. δ'. Ἀκούω τοῦ Θεοδοτίωνος ἐξηγητῆα, ἣν ἐξέδωκε καὶ Σύμμαχος, ὅτι πρόβλημα ἐκδεδώκασιν. Τί οὖν ἐστὶν ὁ σκοτεινὸς λόγος; Ὁ συγκεχυμένος κατὰ τε λόγον καὶ διάνοιαν καὶ φράσιν· οἷον τὸ παρὰ τῷ προφήτῃ Ἡσαΐα· Ὁθαὶ γῆς πλοίων, ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας! Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ ὄμηρα, καὶ ἐπιστολάς· βιβλίους ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ὁδὲν γὰρ τούτων οὔτε ἐν παραβολαῖς τὴν λέξιν σαφῆ ἔχει, οὔτε μὲν ἱστορίας διήγησιν φανεράν. Καὶ τοῦ μὲν ἀνιγμάτους ἐστὶ νοεῖν τὸ ῥητόν, τοῦ δὲ σκοτεινοῦ λόγου οὐδὲ τὸ ῥητόν. Σκοτεινὸς μὲν λόγος γενικῆ ἐστὶ φωνή· ἡ δὲ παραβολή, ἰδικῆ· σκοτεινὸς δὲ, οὐ τὸν κατὰ στέρησιν φωτός, ἀλλὰ τὸν κεκρυμμένον, ὡς σκοτιζέσθαι τὸν ἀγνοοῦντα. Ῥήσεις δὲ τὰ καλλιστῆ ἀποφθέγματα· ἀνιγμα δὲ, λόγος μετ' ἐπικρύψεως σημαίνων τὸ ἀληθές· ὑποῖόν ἐστὶ τὸ, « Διάνοιον, ὁ Λίβανος, τὰς πύλας σου, καὶ καταφαγεῖτω πῦρ τὰς κέδρους σου. »

Στ. ε'. Ἀληθῆς γὰρ φόβος, ἡ κατὰ σεβασμὸν εὐλάβεια· σύνεσις δὲ, ἀγαθῆ. Εἰς τὴν εὐσυνεικτίαν. Οὐκ ἀρκεῖ γὰρ εἰς μακαριότητα τὸ εἰδῆναι τὸ ἀγαθόν, εἰ μὴ καὶ πράττοι τις αὐτό· εὐσέβεια δὲ εἰς θεόν, ἀρχὴ συνέσεως.

Στ. ς'. Πατὴρ μὲν δικαίων, ὁ θεός. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ γαγένηται. Μητὴρ δὲ ἡμῶν, ἡ Ἐκκλησία, ἥς νυμφίος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Θεομοὶ δὲ, αἱ ἀποστολικαὶ διατάξεις (1). — Εἰ καὶ ἀναγωγὴν ἔχει τὰ προκείμενα, ἀλλ' ἐφαρμόζονται καὶ τοῖς κατὰ φύσιν γονεῦσιν, ὅταν θεοσεβῆς ὄντας ἀνατρέφωσι τὰ τέκνα. Ὅπως δὲ ἀνδρὸς τοῦ διδασκάλου, τοῦ γεννήσαντος διὰ τὸ εὐαγγελίον τοὺς παιδευσόμενους, σύζυγος τοῦτο καὶ μήτηρ τῶν τεχθέντων ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, μᾶλλον δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ γινώμη καὶ πολιτεία. Ἦν τῶν ἐμοῦ, φησὶ, τοῦ παροικιστοῦ, νῦν ὡς καθηγήσῃ καὶ πατὴρ, νῦν δὲ σοφίας καὶ ἀρετῆς ἀντὶ μητρὸς κατακούσης, στεφθήσῃ χαρίτων στεφάνῳ, καὶ τὸν τράχηλον κοσμηθήσῃ κλοιῷ, ἐκ νοητοῦ χρυσοῦ καὶ κόσμου κατεσκευασμένῳ. Ἦλη γὰρ στεφάνου ὁ ἀναδεῖται ἡ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου κεφαλῆ, ἡ τῶν ἀρετῶν περιδύχη, χάριτες ὀνομαζόμεναι τυγχάνουσι. Συμφώνως τῷ στεφάνῳ, νοητῷ ὄντι, ἐκληπτέον καὶ τὸν χρυσοῦν κλοιὸν ἐπιβαλλόμενον τῷ τῆς ψυχῆς τραχήλῳ, τουτέστι τῷ ὑποτακτικῷ αὐτῆς.

Στ. θ'. Κορυφὴν δὲ καὶ τράχηλον λέγει τὸν νοῦν· κλοιὸν δὲ χρύσειον, τὴν γινῶσιν καὶ τὸν νοητὸν τῆς ψυχῆς κόσμον· ἡ κλοιὸς; χρύσεος, ἡ ὑποταγὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ τῶν θείων λογίων περιοχῆ.

Στ. ε'. Καὶ τὸ σὺν ἄλλοις μὲν ἁμαρτάνειν κόλασιν ἀπιφέρει· ἄνδρες γε μὴν ἀσεβεῖς, οἱ ἐν κακίᾳ τέλειοι.

Στ. ια'. Κρύπτουσιν εἰς γῆν, ὡς ἂν πείσωσι τὰ ἐπίγεια φρονεῖν· ἄνδρα δὲ δίκαιον νοήσεις τὸν οὐράνιον ἔχοντα φρόνημα. Δύναται δὲ ταῦτα νοεῖσθαι καὶ εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.

Τὸ ἱκανὸν ἢ Γραφῆ δηλοῖ διὰ τοῦ καταπιεῖν, ὡς ἐν τῷ· « Ἴνα μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταπορῆ τοιούτου. » Φασὶν οὖν, ὅτι τὸν οὐράνιον ἔχοντα φρόνημα καθελόντες καὶ νικήσαντες, εἰς ἑαυτοὺς μεταστήσωμεν, ὥστε τὰ ἐπίγεια φρονεῖν. Ζῶν δὲ καταπίεται ὁ δόξαν ἔχων ὀρθὴν περὶ τῶν πρακτέων, καὶ ταύτην ἀποβαλὼν.

CAPUT II.

Στ. ια'. Βουλὴν δὲ λέγει τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν αἰρούμεθα τὰ πρακτέα ποιεῖν, ἢ καὶ μὴ· ἔννοιαν δὲ τὴν περὶ τὰ θεωρητὰ, ὥστε καταλιμπάνειν αὐτὰ, καὶ Θεῷ προσοικειοῦσθαι, τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ὅση δύναμις ψυλάττεσθαι.

CAPUT III.

Στ. γ'. Ἐν ἕξει τὰς ἀρετὰς ἔχων, μὴ ἐπιπολαῖως καταρῥαθυμῶν αὐτῶν, οὗτος ἔχει αὐτὰς γεγραμμένας ἐπὶ πλακῶς τῆς ἑαυτοῦ καρδίας, ἐπὶ τοῦ βάθους ἐργαλῆ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἥτοι τῆς διηνεκοῦς ἐπιθυμῆσεως, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας μὴ παρατρέπη σε.

Στ. η'. Σῶμα τὸ ἄθροισμα τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς λέγεται· ὅσα δὲ, αἱ στερραὶ δυνάμεις αὐτῆς· πάντα γὰρ τὰ ὁσαῖα ἡμῶν ἐρούσι· Κύριε, Κύριε.

Στ. ις'. Δεξιὰ αὐτῆς, ἢ τῶν θεῶν ἐπιστήμη, ἐξ ὧν ἡ αἰώνιος ζωὴ· ἀριστερὰ δὲ, ἢ τῶν ἀνθρωπίνων γυνώσις.

Στ. ιη'. Ἐνταῦθα πάλιν ξύλον ζωῆς τὸν σταυρὸν ὀνομάζει. Τοῖς γὰρ εἰλικρινῶς ἐξηρητημένοις ἐν τῷ Χριστῷ ἢ διάφορος ἐκ τοῦ ξύλου ἀποστάζει ζωὴ· τοῖς δὲ ἐπειδομένοις ταῖς κηρίσις αὐτοῦ βεβαίως ὀχυρὰ πέπηγεν ἀκλινῶς, οἷα δὲ καὶ ἐπὶ Κύριον ἀσφαλῶς ἰδρυμένοις.— Εἰ δὲ ξύλον ζωῆς, ἢ σοφία τοῦ Θεοῦ· δικαίως κεκώλυται μεταλαθεῖν αὐτῆς ὁ Ἀδάμ. Εἰς γὰρ κακότεχρον ψυχὴν σοφία οὐκ εἰσελεύσεται· ἐπαίπερ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φύεται δένδρον ζωῆς. Μὴ εὐρηκῶς δὲ τίνι ὁμοιώσει τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ Κύριον, εἰς ἑαυτὸν μεταστρέφει τὸν λόγον, λέγων ὡς ἐπὶ Κύριον· Ὁ γὰρ ἐπειδόμενος ἐπ' αὐτῇ, ἄτε δὴ εἰς Θεὸν ἐλπίζων, ἐστὶν ἀσφαλῆς.

Στ. κ'. Ἀρμόττει τοῦτο καὶ νῦν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, σοφία καὶ φρονήσις ὄντι Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἢ πιστὴ γῆ ἐστίν, ἑκατονταπλασίονα καρποφοροῦσα· αὕτη δὲ ἐκ τῆς πίετητος τῆς σοφίας γίνεται σοφὴ, θεμελιούντος αὐτὴν ἐπ' αὐτῇ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Ἐδράζει γὰρ αὐτῇ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς διδασκαλίας, πῆξιν ἀπὸ σοφίας ποιούμενος ἐν αὐτῇ, καὶ αἰεὶ πρόκοπτουσαν αὐτὴν ἀποδεικνύς· οὐρανὸν δὲ ἐργάζεται καθαρώτατον κτίσμα, ἀγγέλων καὶ τῶν νοερῶν οὐσῶν οἰκητήριον. Λαβοῦσα δὲ αἴσθησιν τοῦ ὄντος, καὶ κατανοοῦσα τὴν τῶν πραγμάτων ἀκρίθειαν, εἶον τὸ πο-

Vers. 10. Peccare quoque cum aliis non caret pœna. Viri impii sunt, in iniquitia consummati.

Vers. 11. Obvium est eos sub terra, quibus susseriat terrena cogitare. Virum justum illum reputabis, qui cœlestem habet animi sensum. Possunt hæc etiam de Christo et de Judaico populo intelligi.

Quod multum est, Scriptura vocabulo deglutendi denotat; ut illic: « Ne abundantiore tristitia deglutatur qui huiusmodi est ¹. » Aiam itaque hominem hunc cœlesti animi sensu præditam, devotum comprehendentes ad nos transferemus, ut terrena cogitet. Vivens autem deglutitur, qui rectam habens circa res agendas sententiam, hanc alijcit.

Vers. 11. Consilium dicit, animi propositum, quo constitutus facere quæ debemus, vel secus. Cogitationem vero dicit quæ est circa visibilia, ut hæc omittamus, et ad Deum accedamus, et mandata ejus pro viribus observemus.

Vers. 3. Qui virtutum consuetudinem habet, nec facile ad illarum exercitium torpet, hic habet eas inscriptas in tabula cordis sui, in penetrabili videlicet animæ suæ seu perpetui affectus, ne unquam adversarius te subvertat.

Vers. 8. Corpus esse aino animæ virium congeriem. Ossa sunt firmæ vires ejus, omnia enim ossa nostra dicent: Domine, Domine.

Vers. 16. Dextera ejus est divinarum rerum scientia, unde æterna vita: sinistra, est rerum humanarum cognitio.

Vers. 18. Hic rursus vitæ lignum appellat crucem. Nam iis qui sincere Christo adhærent, multiplex ex ligno manat vita: et innitentibus basi ejus, munita firmitas stat indeclinabiliter, velut iis qui in Domino tute sunt fundati. — Quod si vitæ lignum sapientia Dei est, merito prohibitus est eam Adamus participare. Etenim in malitiosam animam sapientia non introibit, quoniam ex justitiæ fructibus pullulat arbor vitæ. Non inveniens autem cui compareret sperantem in Dominum, in se convertit sermonem quasi loquatur de Domino: nam qui in eam incumbit, tanquam in Dominum, securus est.

Vers. 20. Congruit hoc nunc quoque Filio Dei, qui sapientia et prudentia Dei est. Sed et fidelis anima, terra est fructum centuplicem reddens. Illa vero ex pinguedine sapientiæ fit sapiens, stabiliente eam in hac Deo Patre. Fundat enim in ea doctrinæ magisterium, eamque sapientia coaugmentat, atque in melius semper provehens, cœlum veluti efficit, creaturam purissimam, angelorum et intellectualium substantiarum habitaculum. Illa autem sensu rerum existentium percepto, et illarum accuratam rationem considerans, quasi abyssum mul-

¹ II Cor. II, 7.

tam judiciorum Dei, nubes ea nominavit. Vel nubes prophetas appellavit; rorem, doctrinam.

Ne longe abeas a potabili vitæ aqua. Consilium autem dicit, erga res agendas modum; meditationem, eam quæ sit circa theoretica. Collum dicit ipsam animam, quæ jugum Domini portat. Sicut autem collum pectoralibus præcingitur, sic anima dona Dei in regno gestabit sicut hic mandat ejus.

Impiorum res etiam splendidæ maledictione feriuntur; at justorum etiam viles benedicuntur. Dominum dicit, rationalis animæ facultates; inguria, partem iracundam et concupiscibilem: ibi enim irrationales habitant passiones.

Vers. 8. Honor sapientiæ, mandatorum observantia. Sapientia Christus, ejus sponsa est, quæ eum virtutibus honorat anima, quam ille amplectabitur.

Vers. 20. Simplici veluti puerulo præmia semper proponit attentionibus ejus, erigitque extra aliquando prolapsam. Vitæ fontes, virtutes; unde aqua vivens, Christi agnitio. Proficienti sapientia multi fontes, non unus, sed pro virtutum numero. Iis qui observant has monitiones, vita fluit: item præmia sunt.

Vers. 26. Vitæ iter recte persequere, inquit. Pedes sunt tralaticii hujus motus; nam virtus medium tenet.

Vers. 2. Cave attendas fraudulentæ doctrinæ, quæ per dulces sermones inescat, id est hæresi et idololatriæ et vaniloquiis.

Vers. 3. Auditus tenuis, harum rerum bonitas. Talis est erroris natura, perniciem celare solet, jucunditatem præ se ferre, ut decipiat; aliter enim, statim homines recederent. Non ita Deus, qui dulce celat, laboriosum proponit. Neque dixit, Desluit, sed Destillat, ne satiatura videatur amaritudo; nam postea felle amarior sentietur. Non quanta est (vitii) dulcedo, tanta etiam amaritudo, sed multo major.

Vers. 8. Viæ nomine mentem quæ ad virtutem tendit, hic denotavit: vel fortasse mandat virtuti ut nos a nequitia separet.

Vers. 11. Id est in se nequitia; vel carniæ contritione denotat intemperantiam quæ est quædam corruptio.

Vers. 12, 14. Introducit hominem corruptum, qui semet vituperat quia disciplinam oderit, aitque: Peril et contabui conterendo carnes meas in luxuriis, et vitam propemodum projecit. Ideo palam facta est punitio mea in medio Ecclesiæ ac Synagogæ. Est enim hæc pœnitentis vox, qui nondum est in ea extremitate cui proximus fuit. Par illud est: «Pene effusi sunt gressus mei².» Namque evigilans, sen-

² Psal. LXXII. 2.

λύθουσαν τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων. νέφη ταῦτα προσεῖπεν· ἡ νέφη τοὺς προφήτας ἐκάλεσε, ὄρουσαν τὴν διδασκαλίαν.

Μὴ ἐκτεδὸς γένῃ τοῦ ποτίμου τῆς ζωῆς ὕδατος. Βουλήν δὲ λέγει τὴν περὶ πρακτέα κίνησιν· Ἐνοίαν, τὴν περὶ τὰ θεωρητικά· τράχηλον τὴν αὐτὴν ψυχὴν εἶπε, τὴν βαστάσαν τὸν ζυγὸν τοῦ Κυρίου. Ὡς περὶ δὲ τὸ τράχηλος τοὺς στηθοδέσμους περικρίεται, οὕτως ἡ ψυχὴ τὰ τοῦ Θεοῦ γέρα κομίζεται ἐν τῇ βασιλείᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇδε τὰς ἐντολάς αὐτοῦ.

Τῶν ἀσεβῶν καὶ τὰ ἐπιδοξα κεκατῆρατα· τῶν δὲ δικαίων καὶ τὰ εὐτελέστερα ὑλόγηται. Οἶκον δὲ λέγει τῆς λογικῆς ψυχῆς τὰς δυνάμεις· ἐπαύσεις δὲ, τὰς τοῦ θυμικοῦ καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ· ἐν αὐταῖς γὰρ τὰ ἄλογα διατρέουσι πάθη.

CAPUT IV.

Στ. η'. Τιμὴ σοφίας, ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν· σοφία δὲ ὁ Χριστός, οὗ νόμῳ ἡ διὰ τῶν ἀρετῶν τιμῶσα αὐτὸν ψυχὴ, ἥτις ὑπὲρ αὐτοῦ περιληφθήσεται.

Στ. κ'. Καθάπερ νηπιῶ τιμὴ παιδίῳ ἐπαθλα αἰ ταῖς προσοχαῖς τίθησι, καὶ διεγείρει ἐξω που διεπονημένον. Πηγαὶ δὲ ζωῆς, αἱ ἀρεταί, ἀφ' ὧν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἡ γνῶσις ἡ τοῦ Χριστοῦ. Τῶν κατὰ σοφίαν προκόπτουσι, πολλὰί πηγαί, καὶ οὐ μία γίνεται· ἀλλὰ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀρετῶν. Τοῖς τὰς παραινέσεις, φησί, φυλάττουσι ταύτας, ζωὴ γίνονται· αὐταὶ τὸ ἄθλον.

Στ. κς'. Τὴν κατὰ τὸν βίον πορείαν ὀρθῶς βιάσθαι, φησί. Πόδες εἰς τῆς ψυχῆς αἱ μεταβατικαὶ ταῦτης ὁρμαὶ· μεσότης γὰρ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ.

CAPUT V.

Vers. 2. Cave attendas fraudulentæ doctrinæ, quæ per dulces sermones inescat, id est hæresi et idololatriæ et vaniloquiis.

Vers. 3. Auditus tenuis, harum rerum bonitas. Talis est erroris natura, perniciem celare solet, jucunditatem præ se ferre, ut decipiat; aliter enim, statim homines recederent. Non ita Deus, qui dulce celat, laboriosum proponit. Neque dixit, Desluit, sed Destillat, ne satiatura videatur amaritudo; nam postea felle amarior sentietur. Non quanta est (vitii) dulcedo, tanta etiam amaritudo, sed multo major.

Vers. 8. Viæ nomine mentem quæ ad virtutem tendit, hic denotavit: vel fortasse mandat virtuti ut nos a nequitia separet.

Vers. 11. Id est in se nequitia; vel carniæ contritione denotat intemperantiam quæ est quædam corruptio.

Vers. 12, 14. Introducit hominem corruptum, qui semet vituperat quia disciplinam oderit, aitque: Peril et contabui conterendo carnes meas in luxuriis, et vitam propemodum projecit. Ideo palam facta est punitio mea in medio Ecclesiæ ac Synagogæ. Est enim hæc pœnitentis vox, qui nondum est in ea extremitate cui proximus fuit. Par illud est: «Pene effusi sunt gressus mei².» Namque evigilans, sen-

² Psal. LXXII. 2.

Στ. β'. Μὴ πρότερος ἀπατηλῆ διδασκαλίᾳ, διὰ τῆς χρηστολογίας δελεάζουση, τουτέστιν αἰρέσει, καὶ τῇ εἰδωλολατρίᾳ, καὶ ματαίοις ῥήμασι.

Στ. γ'. Μέχρι τῆς ἀκοῆς, αὐτῶν τὸ καλόν. Τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπάτη· τὸ μὲν ὀλέθριον κρύπτειν εἰσθε, προβάλλεται δὲ τὸ τῆδου, ὥστε εἰεῖν· ἡ γὰρ ἀν εἰθέως ἀπεπῆδησαν. Ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως· ἀλλὰ τὸ τῆδου ἀποκρύπτει, τὸ δὲ ἐπίπονον προτίθησι. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἀποβρεῖ, ἀλλὰ, Ἀποστάζει ὡς μὴ προσκορῆ γενέσθαι τὴν πικρίαν, ὑστερον μὲντοι πικρότερον χολῆς· οὐχ ὅσον τὸ τῆδου, τοσοῦτον τὸ πικρόν· ἀλλὰ πολλῶν πλέον.

Στ. η'. Ὅδον εἶπεν ἐνταῦθα τὸν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ὀδεύοντα νοῦν· ἡ τάχα τὴν ἀρετὴν προστάσσει χωρῆζειν ἡμᾶς ἀπὸ κακίας.

Στ. ια'. Τουτέστιν ἐν γήρᾳ· ἡ διὰ τοῦ κατατριβῆναι τὰς σάρκας, τὴν ἀκολασίαν δηλοῖ φθορὰν τινε οὔσαν.

Στ. ιβ', ιδ. Εἰσάγει τὸν διαφθαρέντα κακίζοντα ἑαυτὸν, ὡς μισήσαντα παιδείαν, καὶ φησιν· Ἀπολόμην ἀν καὶ διεφθάρην, κατατρίψας τὰς σάρκας μου ἐν ἀσωταίᾳ, καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν μικροῦ δαῖν προηκάμην. Διὸ φανερόν ἐγένετο τὸ ἐπιτιμίον μου ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας καὶ Συναγωγῆς. Μετανοησάμενος γὰρ ἡ φωνὴ, καὶ μὴ γεγονότος ἐν ᾧ παρ' ὀλίγον γέννηται. Ὅμοιον καὶ τὸ, «Παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ θεσπῆ-

ματά μου. Ἐνανθήσας γὰρ καὶ αἰσθηθεὶς, Ποῦ ἔστι, ἄλλοι, τὸ παρὰ μικρὸν; Πῶς οὖν ἐνὶ τὴν ἐκ τῆς φύσεως μακίαν παραμυθήσασθαι;

Στ. ιε'. Ἡ γνώσις καὶ φρέαρ ἔστι, καὶ πηγὴ τοῖς μὲν προσερχομένοις ταῖς ἀρεταῖς φρέαρ ἔστι, τοῖς δὲ κατ' αὐτὰς τελειωθεῖσι, πηγὴ. Λέγεται δὲ ἡ γνώσις καὶ μήτηρ, καὶ γυνή, καὶ ἀδελφὴ· μήτηρ, ὅτι δι' αὐτῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου γεγεννήμεθα· γυνή, ὅτι συνοῦσα τίττει ἀρετὰς καὶ ὀρθὰ δόγματα· ἀδελφὴ, ὅτι ἐξ ἐνὸς Θεοῦ γεγόναμεν. Καὶ εἶπα τὴν σοφίαν ἀδελφὴν.

Στ. ιζ', ιζ'. Ὅρα ὡς οὐ μόνον τῇ ἀφθονίᾳ τὴν εὐκολίαν ἐνδείκνυται, ἀλλὰ καὶ τῷ μηδένα κοινῶν ἔχειν τῆς ἀπολαύσεως· διπλασιάζει δὲ αὐτὸ καὶ κτήσιν ἀποκαλεῖ· οἶδε γὰρ τὴν τοῦ πράγματος ἡδονήν.

CAPUT VI.

Στ. η'. Κἂν τὴν φυσικὴν τῶν ἀλόγων ἐργασίαν μιμῆσαι· ἢ ἴσθι, τοῦτέστι· πορεύου. Πολλοὶ γὰρ ἀγαθοεργῶσιν ἀπὸ θεωρίας ἢ ἀκοῆς, καὶ οὐκ ἐξ ἐπιστήμης. Μελίσσας λέγει προφήτας καὶ ἀποστόλους, ὧν οἱ πόνοι χρήσιμοι τοῖς τε μεγάλοις τὴν ἔξιν καὶ τοῖς βραχείσι· κηρὸν μὲν οὖν λέγει τὰ πράγματα· μέλι δὲ, τὴν τούτων θεωρίαν. Ὅσπερ ὀδηγεῖ τὰς αἴγας ὁ κτίλος, οὕτως ὁ ἔσσην τὰς μελίσσας. Καλὸν οὖν παρὰ πάντα τὸν βίον ἡ τάξις.

Στ. ιθ'. Ἄφρων ὁ ἄθεος, ὁ τὸ θεωρητικὸν ἀπολέσας· παράνομος δὲ, ὁ τὸ πρακτικόν.

CAPUT VII.

Στ. α'. Κατὰ κοινὸν φύλαξον, ἐν' ἧ σοί, φησί, καὶ βιώνει ζωὴν αἰώνιον, καὶ διορατικῶς γενέσθαι. Πολλῶ γὰρ τοῦ τῶν ὀμμάτων φωτὸς λαμπρότερον αἰ τῶν θεῶν ἐντολῶν τηρήσεις ἡμῖν ἀναλάμπουσιν.

Στ. γ'. Χεῖρ, ἡ ὀλοχερὴς πρᾶξις· δάκτυλος δὲ, ἡ μερικωτέρα. Πειθόμενος δὲ μοι πλατεῖαν ἔξεις τὴν καρδίαν εἰς ὑποδοχὴν τῶν ἀρετῶν.

Στ. ιθ'. Συνοικεῖν ἀνδρὶ προσποιεῖται, ὡς κατὰ νόμον βιούσα· καὶ ἀναίρει πάντα τὰ φοβερά καὶ κωλυτικά, τὴν ἀποδημίαν προβαλλομένη τοῦ συνοικούντος.

Στ. κζ'. Ὁ γὰρ οἶκος αὐτῆς ἕδοι ἄδου, εἰς ταμεῖα θανάτου κατάγουσαι. Οἱ γὰρ πειθόμενοι αὐτῇ, χοῖκοι γινόμενοι παρ' αὐτῆς καὶ γήνηοι, οὕτως ἀπολούνται. Τὸ δὲ, « Ἐπὶ πέταυρον ἄδου, » οἱ λοιποὶ ἐν βάθεισιν εἶπον.

CAPUT VIII.

Στ. κθ'. Πολλὰ σημαίνουσα, καθάπερ εἶπομεν, ἡ ἀρχὴ, νῦν τὸ ἀτίδιον δηλεῖ, καὶ τὸ αἰτιον, καὶ τὸ ποιητικόν. Ἡ δὲ ἀρχὴ τινῶν ἔστιν ἀρχὴ, καὶ σημαίνει σχέσιν, ἀλλ' οὐκ οὐσίωσιν. Τὰ γὰρ πρὸς τι, τοιαῦτα· ὡς τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν. Οὐσία τοίνυν οὐσα ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, οὐκ ἀρχὴ τινῶν ἔστι· καὶ πρὸ κτίσεως γὰρ ἔχει τὸ εἶναι σοφία (2). Ἦνίκα δὲ σχέσιν τὴν πρὸς τὰ γενητὰ δέξεται, τότε ἀρχὴ γίνεται τῶν ἑδῶν τοῦ Θεοῦ ποιητικῶν καὶ προνοητικῶν, εἰς τὰ ἔργα αἰ

(2) Valent hæc contra redivinos pantheistas.

tiensque, ubinam, inquit, prope fui? Quomodo igitur possumus ex natura orienti insanie mederi.

Vers. 15. Scientia simul est puteus ac fons: his qui ad virtutes accedunt, puteus; illis qui in eis sunt perfecti, fons. Scientie dicitur etiam mater, uxor, soror: mater, quia per eam a magistro gignimur; uxor, quia copulata parit virtutes et recta dogmata; soror, quia ex uno Deo existimus. Et dixi sapientie: Soror mea es.

Vers. 16, 17. Videsis quomodo non modo abundantia facilitatem ostendit, sed et neminem habendo gaudii participem. Duplicat autem eam rem, et possessionem appellat; novit enim ejusdem rei voluptatem.

Vers. 8. Ipsam brutorum naturalem operam imitare; vel, vade dictum est pro scias. Multi enim theorie tenus et auditus bene agunt, non autem usque ad disciplinam. Apes dicit prophetas atque apostolos, quorum labores utiles sunt tum alta conditione præditis, tum etiam humilibus; favum dicit negotia; mel, horum theoriam. Sicut ducit capellas cicur animal, ita rex apes. Pulchra res itaque in omni vita ordo est.

Vers. 12. Insipiens est atheus, qui theoreticam abolet; iniquus, qui practicam.

CAPUT VII.

Vers. 1. Lato sensu dicitur custodi; ut tibi contingat, inquit, vita æterna frui, et esse speculativo. Cæterum multo oculorum luce splendidus divinorum mandatorum observantia fulget.

Vers. 3. Manus est tota actio; digitus, pars ejus. Si mihi obediveris, latum cor habebis ad virtutum receptionem.

Vers. 19. Habitare cum marito simulat, quasi ad legis normam vivens; omnesque timores et impedimenta aufert, peregrinationem præterdens conjugis sui.

Vers. 27. Domus ejus viæ inferni, quæ ad mortis conclavia ducunt. Nam qui hujusmodi mulieri morem gesserint, lutei ab ipsa facti et terreni, sic peribunt. Quod autem hic dicitur « Ad petaurum D inferni » cæteri interpretes scribunt profunditatem.

CAPUT VIII.

Vers. 22. Cum initium multa, ut diximus, significet, nunc æternum significat, et causale, et creativum. Jam initium alicujus rei est initium; et relationem demonstrat, non substantiam. Hæc enim ratio est eorum quæ sunt ad aliquid, ut dextrum atque sinistrum. Substantia itaque cum sit Dei sapientia, non est alicujus rei initium; nam et ante creationem sapientia erat. Sed postquam relationem erga res creatas habere cœpit, tunc initium

facta est viarum Dei, agendi ac providendi, ad opera quae existentiam a Creatore habent, quae tamen nihil ei conferunt ut sit sapientia; sed relatio, ob quam initium dicitur et creatrix, tunc subsistentiam habuit quia etiam res creatae: namque initium non existit ante illa quorum est initium; neque illa post hoc dicuntur esse; etsi creaturae substantiam in tempore accipiunt. Jam sempiterna cum sit sapientia, tempori non subest. Socium est itaque initium creaturis. Sed enim qui ante creaturas existit, utpote sapientia, Filius Dei, etiam si dicit: « Dominus creavit me », id nos de substantia intelligendum est, sed de relatione erga creaturas. Ad opera enim se candidam dicit, ut sit initium activarum et providentialium viarum Dei, id est causa, ut scholastico more loquamur. Dei Filius factus est homo, assumpta servi forma; isque licet sit ante saecula aeternus, quatenus Dei Verbum est, nihilominus creatus dicitur postquam nativitatem de Maria habuit, factus caro; ut qui voluerint secundum Deum ambulare, et ad Deum, hoc utantur magistro, exemplari optimae vitae, et doctrinam asseculis tradenti. Denique quod vocabulum « creavit » non ubique significet facere substantiam, testis David qui ait: « Cor mundum crea in me, Deus ». Postulat enim, non quasi cor non habeat, sed quia id inquinaverat, recuperare mundatum cupit. Paulus quoque dum ait, duos creare in unum novum hominem, non substantiam collatam hominibus, sed unitatem ex concordia ostendit. Quod interpretes, « Creavit me » ediderunt.

Vers. 23. Dicit hoc pro, Causam protulit et fundamentum creaturarum. Secundum illud: « Omnia in se constituit, et ipse est ante omnia ». Et ipse Dominus dicit: « Ego sum principium creaturae Dei ». Nam sicut fundamentum Ecclesiae volens esse, homo fieri sustinuit, ut ea in ipso stabiliretur immobilis; ita etiam creaturae volens existentiam dare, ad ejus normam se accommodavit, praedictam relationem inducens, factus futuris rebus initium et causa. Attamen quamvis secundum haec sui creatus, ante omnia me Deus genuit, qui videlicet est Filius.

Vers. 27. Thronum pro suo regno, ventos autem pro intellectualibus spiritibus dicit. Vel quomodo David: « Qui ambulat super pennas ventorum »; quibus verbis levem atque incorpoream substantiam Dei vult denotare.

Vers. 29. Specta distribuentes inter se opera, sapientiam atque Deum. Ille faciebat, inquit; ego disponebam. Cur autem valida? Quia nullo fundamento egent; nam sola Dei voluntate consistunt.

Vers. 35. Vel, quia statim ac appareo, vitam praebeco, vel, quia per revelationem condescendens

• Prov. viii, 22. • Psal. l, 12. • Ephes. ii, 15. • Col. i, 16, 17. • Joan. viii, 25. • Psal. ciii, 5.

Α την υπαρξιν εκ του Δημιουργου. Εχει μηδεν αληθινου ανανεγκοντα προς το ειναι σοφιαν· αλλ' η σχεσις καθ' ην αρχη και δημιουργος λεγεται, τότε υποστη, οτε και τα γενόμενα. Αρχη γαρ ου προυπαρχει· αν εστιν αρχη· ουτε ταυτα μετ' εκεινην υπαρχειν λεγεται, ει την ουσιαν εχουσιν εν χρονω τα κτισματα. Ουσα γαρ αιδιος η σοφια ουχ υποκειται χρονω. Συζυγος ουν η αρχη τοις κτισμασι. Προυπαρχων της κτισσεως, σοφια ουν, ο Υιός του Θεου, εαν λεγει: « Κυριος εκτισε με, » μη ουσιασιν την νεησεν εχη, αλλ' εις σχεσιν την προς τα κτισματα. Εις εργα γαρ εκτισθαι φησιν, επι τω αρχη ειναι των ποιητικων και προνοητικων οδων του Θεου, τουτεστιν αιτια, εισαγωγικως γε μην ετι ειπειν. Ο Υιός του Θεου ανθρωπος γεγεννησεν, αναλαβων την του δουλου μορφη· και προ αλωνων ουν και αιδιος, καθ' ο θεος Λόγος εστιν, εκτισθαι λεγεται οτι γεννησιν την εκ Μεριας εσχε, γενόμενος σαρξ· ως αν οι θελοντες κατα θεον οδευσιν και προς θεον, χωρουνται διδασκαλοι, υπογραμμων αριστου βίου και διδακταλβαν τοις επομενοις παρεχοντα. Οτι δε το, ε εκτισεν, ο ου θελη παντως ουσιασιν, δηλοι λεγων ο Δαβιδ· « Καρθεν καθαρην κτισον εν εμοι, ο θεος. » Αιτει γαρ ουχ ως μη εχων, λαθειν, αλλ' ως βρωσας αυτην, αναλαθειν αυθις κεκαθαρμενην. Και Παυλος δε λεγων τους δυο κτιζεσθαι εις ενα καινον ανθρωπον, ουχ ουσιασιν ανθρωπων, αλλ' ενωσιν εξ ομονοιας διλοι· ωσπερ οι ερμηνευσαντες « Εκτισατο με ο εδωκαν (3).

Στ. κγ'. Αντι του, Κατεβαλεν αιτιαν τε και κρηπιδα των κτισματων· κατα το, « Παντα εν αυτω συνεστηκε, και αυτος εστι προ παντων. » Και αυτος δε φησιν ο Κυριος· « Εγω ειμι η αρχη της κτισσεως του Θεου. » Ως γαρ θεμελιος βουλομενος ειναι της Εκκλησιας, ανθρωπος υπεμεινε γενεσθαι, εν' επ' αυτω ιδρυνη μη σαλευομενη· οτω και τη κτισσει παρασχειν το ειναι βουλομενος, κατ' αυτην γεγεννησιν, τη προειρημενην σχεσιν εισαγων, γινόμενος τοις επομενοις αρχη και αιτια· αλλ' ει και κατα ταυτα, φησιν, εκτισθη, αλλα προ παντων γεννη με θεος, οπερ εστιν Υιόν.

Στ. κδ'. Θρόνον την του βασιλειαν, ανειμενος δε τα νοερα πνευματα λεγει· η καθως και Δαυδ· « Ο περιπατων επι πετερογων ανεμων· » το κορυφωτερον αυτου της ουσιας και ασωματον παρασθησα· βουλομενος.

Στ. κε'. Ορα διαιρουμενους τα εργα, την σοφιαν και τον θεον. Ο μιν εκποιει, φησιν· ενω δε ηρμοσον. Ισχυρα δε, πως; Ου δεομενα πνοος υποθαλασρας· βουλησει γαρ μωνη κατεχεται του Θεου.

Στ. λε'. Η οτι εμα τω φανησιν παρεχω ζωην, η οτι απρακαλυψει τινα συγκαταβαλων προς την εκει

(3) Citat hunc locum suum Didymus infra in commentario ad II Cor. cap. v, 17, quod est veri hujus operis testimonium.

νου ἀσθένειαν, τότε ἐξέρχεται· ζωὴ γὰρ ὧν, καὶ ἄ
 ἔξω γενόμενος τοῖς δυναμένοις ἰδεῖν αὐτόν, ζωὴν
 δίδωσι· θέλησιν δὲ ἢ ἀγάπην φησίν, ἢ ὅτι ἐποίησεν
 ἡμᾶς αὐτεξουσίους εἰς τὰ ἐπιούσια εἶναι πράττειν &
 δεῖ.

A infirmitati ejus, tunc egreditur : nam cum vita sit,
 et extra hominum conspectum, vitam præbet.
 Voluntatem vel pro amore dicit; vel quia fecit nos
 liberi arbitrii compotes, ut ad agenda quæ oportet
 parati simus.

CAPUT IX.

Στ. β'. Ἐκκλινάτω, ἕνα φρόνησιν λάβῃ· βίωνται
 γὰρ ὁ ἀτελής ὑπὸ τῶν τῆς σοφίας λόγων καὶ μυστη-
 ρίων.

Vers. 2. Declinet, inquam, ut prudentiam discat;
 nam roboratur imperfectus a sapientiæ verbis atque
 mysteriis.

Στ. ε'. Ἡ αὐτὴ τροφή καὶ κρέα ὀνομάζεται καὶ
 ἄρτος καὶ γάλα καὶ οἶνος. Πλὴν οἱ ἄφρονες ὡς ἄρτου
 αὐτῶν μεταλαμβάνειν λέγονται καὶ ὡς οἴνου κεχερα-
 σμένου· εἰ δὲ τοῦτο, πῶς νοήσομεν· « Ἄρτον ἀγγέλων
 ἔφαγεν ἄνθρωπος; » Ἄρτον δὲ μοι νόμι τὰς στερεὰς
 ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, καὶ οἶνον, τὴν ἐκ μελέτης τῶν
 θείων Γραφῶν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ
 θεῖον σῶμα καὶ τίμιον αἷμα αὐτοῦ.

Vers. 5. Eadem esca nominatur et caro, et panis,
 et lac, et vinum. Verumtamen insipientes tanquam
 panem se sumere dicunt et vinum mistum. Quod si
 ita se haberet, quomodo verba illa intelligemus :
 « Panem angelorum manducavit homo »? Nunc
 panem mecum intellige solida Dei mandata; et
 vinum, agnitionem Dei ex divinarum Scripturarum
 meditatione. Similiter divinum quoque corpus et
 pretiosum sanguinem ejus.

CAPUT X.

Στ. ε'. Ἀκούει ὁ φυσικὸς νοήμων, « Ἡμέρας ὁ Β
 ἥλιος οὐ συγκαύσει σε, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα. »
 Τὰς βιωτικὰς φροντίδας καῦμα καλεῖ· τοὺς ὑπ' αὐτοῦ
 δὲ ζηρωμένους καλεῖ χόρτον· ὁ δὲ Σωτὴρ διὰ τῆς
 παραβολῆς τὰς θλίψεις δηλοῖ· τὰς κατὰ τοῦ λόγου δὲ
 καὶ τοὺς διωγμοὺς ἐκάλεσε καῦμα.

Vers. 5. Audit corvatis phisicus : « Per diem
 sol non uret te, neque luna per noctem » : Mundanas
 curas æstum vocat; et qui ab eo exuruntur,
 dicit fenum. At Salvator in parabola tribulationes
 esse ostendit : et illas contra sacram doctrinam,
 necnon persecutiones, appellavit æstum.

Στ. ιγ'. Ὁ σοφὸς ἐπιτιμητικῶ λόγῳ εἰς αἴσθησιν
 ἄγει τὸν βαρυσκάρδιον.

Vers. 13. Sapiens inreparatorio sermone ad con-
 sum revocat hominem ex cordem.

CAPUT XI.

Στ. ζ'. Ὅρας ὅτι οὐ τὸ ἐπιθυμεῖν πονηρὸν, ἀλλὰ
 τὸ τοιῶσδε ἐπιθυμεῖν, πονηρὸν; Τῶν δὲ ἀσεβῶν
 καὶ ἐλπίδες πονηραὶ· πᾶν γὰρ ὃ ἐλπίζει, ἀπ-
 ὧλεια.

Vers. 7. Viden' quod non desiderium malum sit,
 sed quod tali modo desiderare, malum? Sed tamen
 impiorum spes ipsæ improbæ sunt. Nam quidquid
 impius optat, perditio est.

Στ. η'. Τὸ, « Ἄντ' αὐτοῦ, » οὐχ ὡς ὑποκειμένου **C**
 τοῦ εὐσεβοῦς τῇ δίκῃ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παγὶς ἔστηκεν
 ἀπὸ τοῦ πονηροῦ κατὰ τοῦ δικαίου, ὃ μὲν εὐσεβῆς ρύε-
 ται ἐξ αὐτῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὃ δὲ ἀσεβῆς ἐγκαταλει-
 φθεις παρὰ τῆς θείας προνοίας πίπτει ἐν αὐτῇ· ἢ
 ὅτι ἐπειδὴ ὁ δίκαιος ὑπόκειται τισιν ὡς ἄνθρωπος
 ἁμαρτίαις, ἐλθὼν δὲ ὁ ἀσεβῆς καὶ κακοποιήσας τὸν
 δίκαιον, τῶν μὲν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν μελλουσῶν κο-
 λάσεων ἐρρύσατο αὐτόν, εἰς αὐτόν δὲ τὰς τιμωρίας
 ὑπεδέξατο, παραδίδεται δὲ οὐχ ὑπὸ τινος ἄλλου, ἀλλ'
 ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας, ὡς προπαραδοὺς αὐτόν εἰς
 ἀδόκιμον νοῦν.

Vers. 8. Verba « Pro justo » non ita dicuntur
 quasi hic damnationi sit obnoxius; sed quia cum
 laqueus positus fuerit ab improbo adversus justum,
 pius quidem inde eripitur a Deo, impius vero a
 divina Providentia derelictus in illum cadit; vel quia
 cum etiam justus peccatis aliquibus, utpote homo,
 obnoxius sit; si impius superveniens affligat justum,
 a peccatis eum et futuris suppliciis eruit, sed in se
 pœnas illas derivat. Traditur autem non ab alio
 quam a sua propria malitia, quoniam antea jam se
 tradiderat in mentem reprobam.

Στ. κδ'. Οἱ συνάγοντες φθορὰν ἐλαττοῦνται τῶν
 ἀρετῶν· ἢ οἱ λόγους συνάγοντες, καὶ μὴ μεταδι-
 δόντες.

Vers. 24. Qui corruptelam augent minuantur
 virtutibus; vel intelliguntur illi qui litteraturam
 suam augentes, aliis non communicant.

Στ. κθ'. Ὁ ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ **D**
 ἰδίου οἴκου δυσχεραίνων, ἄοικος ἔσται· δούλεύσει δὲ
 ἄφρων φρονίμῳ.

Vers. 29. Qui ad singulos familiæ suæ defectus
 stomachatur, sine familia erit, serviet autem insi-
 piens prudenti.

Στ. λα'. Ἀσεβῆς τοίνυν, φησίν, ὁ τὸν Θεὸν μισῶν·
 ἀμαρτωλὸς δὲ, ὁ περὶ τὰς πράξεις πονηρὸς· δίκαιον
 δὲ ἐνταῦθα τὸν πρακτικὸν μετὰ λόγου καὶ ἐπιστή-
 μης λέγει· πολλὴ γὰρ ἔστιν ἡ τῆς δικαιοσύνης ἀκρί-
 βεια.

Vers. 31. Impius ille est, qui Deum odit; pec-
 cator, qui actibus nequam est. Justum hoc loco di-
 cit virum actuosum tum verbis tum scientia; mul-
 tus enim est justitiæ rigor.

¹⁰ Psal. LXXVIII, 25. ¹¹ Psal. CXX, 6. ¹² Matth. XIII, 6-21.

CAPUT XII.

Vers. 2. Hic melior non est comparativum, sed A pro bono dicitur.

Vers. 9. Vir actuosus, etsi idiota, honorabilior est eo qui verbo pompaticus est et iners.

Vers. 12. Id est radices justorum non extirpantur, bonæ scilicet consuetudines.

Vers. 17. Quidquid dixerit, operibus testatur, et si quid opere credibilis est: vel ita dicit, pro, perspicuam, probatam, irreprehensibilem, idoneam denique ipsam demonstrare. Rei vero iniquæ testem dicit eum, qui etiamsi injusta faciat, ea defendit; dolosum autem, qui nihil rectum habet.

Vers. 25. Sermo de punitionibus terret eum qui nuper ad practicam vitam accessit; recreat autem promissionum nuntius. Nam perfectus quidem justus non timebit ab auditione mala ¹², Domini timorem habens qui omnibus superior est.

Vers. 26. Justus humanæ conscientie infirmitatis ignoscit, etiamsi amicus peccaverit: vel quia sciens factum esse amicum ad imaginem Dei, consonat sibi modeste sentiens, seque cohibens; et nihil hostilis malitiæ retinens, tranquillæ sovet cogitationes.

CAPUT XIII.

Vers. 2. Justus finem virtutis suæ consequetur, sed injusti fructum non carpent maturum. Terrebit se ipsum iniquus, non inveniens defensionem peccato suo.

Vers. 14. Lex naturalis, ex qua pullulat vitæ causa. Justo enim lex non est posita ¹⁴; pœna ad mortem, irretito peccatis. Fons vitæ, mandatorum executio. Justis gentilibus circumcisorum opes obtingent.

Vers. 10. Mens peccati conscia dolere facit animam; domus impiorum, animi habitus et consuetudines; tabernacula sunt animi proposita. Est via quæ videtur recta, ea quæ videntur existere, existentibus anteponens. Constante quod agendum est deliberat. Partem tenebunt, vel inter se partientur; nam ferox non erit timidus.

Vers. 20, 25. Hoc mihi videtur non adhortationis gratia dicere, sed quod contingere solet, narrare. Deinde correctionis rationem habent sequentia: « Qui despiciat pauperem, peccat: » mala enim hinc consequentia patent. Nisi aliquis corrigat, quemnam horum pœniteat? Quis alios laudaverit? Qui virtutis studiosus est, abundat opere et scientia; nam de officio semper cogitans, magis proficiet. At mollis et indolens, id est laborum fugitans, virtutum egestate laborabit.

Vers. 16. Nidus modo significat locum, modo

¹² Pal. cxi, 7. ¹⁴ I Tim. 1, 9.

(4) Sic fere etiam sanctus Cyrillus in commentario Epistolæ ad Hebr. 1, 4, cujus nos commentarii deperdit reliquias edidimus in hac PP. nova bibliotheca t. III.

Στ. β'. Τὸ κράϊσσον, οὐ συγκριτικόν, ἀλλ' ἀντιπρὸ ἀγαθοῦ (4).

Στ. θ'. Ὁ πρακτικὸς καὶ ἰδιώτης, τοῦ ἐν λόγῳ καὶ κομποῦ καὶ ἀπράκτου, τιμιώτερος (5).

Στ. ιθ'. Αἱ ρίζαι τῶν δικαίων οὐκ ἐξαρθήσονται, τουτέστιν αἱ ἀγαθαὶ ἔξεις.

Στ. ις'. Ὁ ἐὰν λέγῃ, φησὶ, πιστοῦται τοῖς ἔργοις· καὶ εἰ ἔργου ἐστὶ πιστότερον· ἢ ἀντὶ τοῦ, φανερά, βεβασασιμένην, ἀνέλεγκτον, ἱκανὴν αὐτὴν ἐπιδείξαι· ἀδικῶν δὲ μάρτυς, ὁ συνιστᾷ ἐπιχειρῶν ἐν ἄδικῳ πράττει· δόλιος δὲ, ὡς οὐδὲν ἔχων εὐθείας.

Στ. κβ'. Ὁ μὲν τῶν κολάσεων λόγος ταρασσει τὸν ἀρτί φοιτῶντα τῷ πρακτικῷ βίῳ· εὐφραίνει δὲ ὁ τῶν ἐπαγγελιῶν. Ὁ γὰρ τέλειος δίκαιος οὐ φοβηθήσεται ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς, φόβον ἔχων Κυρίου τὸν ὑπεραίροντα πάντα.

Στ. κς'. Ὁ μὲν δίκαιος, εἰδὼς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, συγγνώσκει, καὶ ἁμάρτημα ἢ τὸ παρὰ τοῦ φίλου· ἢ ὅτι ἐπιγνώσκων ὅτι κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐστὶν ὁ φίλος, σύμφωνος ἑαυτοῦ ἐστὶ μετριοφρονῶν, καὶ φυλάσσων ἑαυτὸν, καὶ μηδὲν τῆς ἐχθρᾶς κακίας ἔχων, ἀστασιάστους ἔχει τοὺς λογισμοὺς.

CAPUT XIV.

Στ. β'. Ὁ μὲν γὰρ ἔξει τὸ τέλος τῆς ἀρετῆς, αἱ δὲ καρπὸν οὐκ ἔξουσιν ὠριμον· πτοήσει δ' ἑαυτὸν, οὐκ εὐρίσκων συστῆναι τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτίᾳ.

Στ. ιθ'. Νόμος ἐ φυσικὸς, ἀφ' οὗ βρῦει τὸ τῆς ζωῆς αἴτιον· δικαίῳ γὰρ νόμος οὐ κεῖται· τιμωρία δὲ ἐπὶ θάνατον τῷ παγιδευθέντι κακοῖς· ἢ πηγή ζωῆς, τὰ ἔργα τῶν ἐντολῶν. Δίκαιοις τοῖς ἔθνεσιν ὁ τῶν ἐκ περιτομῆς πλοῦτος προσγενήσεται (6).

CAPUT XV.

Στ. ι'. Ὁ νοῦς αισθανόμενος ἀμαρτίας, ὀνομάζει τὴν ψυχὴν· οἰκταὶ δὲ τῶν ἀσεβῶν, ἔξεις καὶ διαθέσεις· σκηνὰ δὲ εἰσιν αἱ προαιρέσεις· ἐστὶ δὲ ὁδὸς, ἢ δοκεῖ ὀρθὴ εἶναι, ἢ τῶν ὄντων τὰ δοκοῦντα προκρίνουσα. Καρτερικῶς τὸ πρακτέον λογίζεται. Μερῶς σχήσουσιν, ἢ συμμερίζονται· ὁ θρασὺς γὰρ οὐκ ἐν εἴῃ δεῖλός.

Στ. κ', κγ'. Τοῦτο ἐμοὶ δοκεῖ ὡς οὐκ ἐν τάξει παραγωγῆς θέθεικεν, ἀλλὰ τὰ συμβάντα ἀπαγγέλλει· εἶτα διορθωτικῶς τὸ ἐπαγόμενον· τὸ, ὅτι ὁ ἀτιμώζων πάντα ἀμαρτάνει· τὰ γὰρ αὐτόθι εἶη κακὰ· εἰ δὲ διορθοῦται τις, οὐκ ἐν καταγνοίῃ τῶν τοιούτων· τίς δ' ἐν τοῖς ἄλλοις ἐπαινέσειεν; Ὁ ὑπὲρ ἀρετῆς φρονεῖς περιττεύει πράξει καὶ γνώσει. Καὶ γὰρ ὁ περὶ τῶν πρακτέων αἰετ σκοπῶν ἔξει τι πλεόν· ὁ δὲ ἡβῆς καὶ ἀνάληγτος, ἡγουν ὁ τοὺς πόνους ἐκτρεπόμενος, ἐν ἐνδείᾳ ἐστὶ τῶν ἀρετῶν.

CAPUT XVI.

Στ. ις'. Τὸ, νοσησιὰ, ποτὲ τὸν τόπον σημαίνει, ποτὲ

(5) Juxta vetus illud: *Odi hominem ignava opera, philosophica sententia.*

(6) Sicuti Jobo incircumciso (non tamen idolorum cultori) sua naturalis justitia profuit.

ἐὰν τὰ ἐνοσσεύοντα ζῶα. Ἡ τοίνυν ὁ τόπος τῆς σοφίας, τὰ θεωρήματα ἐν οἷς οἰκεῖ, αἰρετώτερα ἔστι τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· ἢ τὰ κηρύματα τῆς σοφίας. Ὡσπερ γὰρ χρυσοῦς ἀργύρου κρείστων, οὕτω καὶ σοφία φρονήσεως· ἢ μὲν γὰρ ἐν τῷ γινώσκειν ἐστίν, ἢ δὲ ἐν τῷ ἐρμηνεύειν τὰ γινωσκόμενα. Ἡ νοσοῦσα σοφίας, τὰς Ἐκκλησίας, ἢ τὰς τῶν ἀγίων ἐκείθεν μονὰς· σοφία δὲ ὁ Χριστός.

Στ. ιζ'. Τὸ γὰρ ἀδιάστατον τῶν πράξεων ἔχουσαι, τὸ τῆς ζωῆς τῆς καταλλήλου μήκους ἔχουσιν, ἀπὸ κακῶν ἐκκλίνουσαι, τουτέστι θανάτου.

Στ. κθ'. Ἐνταῦθα ἄνδρα παράνομον διάβολον καλεῖ, ὃς ἀποπειράται τῶν ἀνθρώπων, γινῶναι θέλων τίνες εἰσὶν ἐξ αὐτῶν ὅμοιοι αὐτῷ καὶ θέλοντες παρανομεῖν· καὶ ἀπάγων αὐτοὺς εἰς ὁδοὺς ἦτοι εἰς πράξεις· οὐκ ἀγαθὰς· ὁ αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ στηριζῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπ' ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, καὶ νοῶν ἀκριβῶς πρὸς ποῖον πάθος ἐπιβρέπῳ τις ἔχει· καὶ γνοὺς ἐκ τῶν κινήματων, ἰσθῆ αὐτοῦ παγίδας· καὶ συλλαβῶν ἀπάγει αὐτὸν εἰς πάντα τὰ κακά. Ὅριζεν δὲ τοῖς χεῖλεσιν εἶπεν, διότι ταῖς πονηραῖς αὐτοῦ ὑποβολαῖς, ἔργοις τελειῶσαι σπουδάξει· διὰ τῶν ἀνθρώπων πάντα τὰ αὐτῷ καταθύμια· οὗτος δὲ ἐστὶν ἡ κάμιος τῆς κακίας, ἡ φλέγουσα τὸν ὑποδεξάμενον τοῖς δειλεάσμασιν αὐτοῦ εἰς πᾶσαν κακίαν.

Στ. λ'. Ὁφθαλμοὺς θεωρῶν καλὰ, ἦτοι διακεκριμένους· τίνα δὲ τὰ καλὰ, ζητητέον· καὶ μὴ θεωρῶν χρυσοῦν, λυπεῖται· εἴτε σῶμα λαμπρὸν, πάλιν κατατῆκεται· ἀλλὰ τίνα ἐστὶ τὰ καλὰ, ἀκουσον· Τὸν οὐρανὸν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ τὴν κτίσιν πᾶσαν· ὥστε τὰ τοιαῦτα βλέπετε, ὡς τὴν ψυχὴν εὐφραίνει· ἐπεὶ τί ὄφελος τερφθῆναι μὲν τὸν ὀφθαλμὸν, μηδὲν δὲ γενέσθαι πλέον, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν διαφθαρῆναι;

Στ. λα'. Τὰ πολλὰ τῆς κακίας αὐτοῦ ἀνωτέρω εἰπόντες, τοῖς εἰρημένοις τὰ λείποντα προσθήσομεν. Μετὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτοῦ πάντων λέγει καὶ ταῦτα τοῖς πειθομένοις αὐτῷ· Τοῦτο τὸ πρᾶγμα κατ' ἀνάγκην ἐστὶ (τὸ διηρατικὸν ἀκονήσας εἰς τὸ κακὸν), χρηστότεον αὐτῷ. Ἡ ἡδὸν φυσικὴ ἐστὶ, χρηστότεον αὐτῇ· ἐκ Θεοῦ τὰ χρήματα, ἀπολαυστέον αὐτῶν. Ὅπου ταν δὲ εἰς πάντα καταπέσει τὸν ὑπήκοον αὐτοῦ, τότε ποιεῖ αὐτὸν ἐγκαυχᾶσθαι κατὰ διάνοιαν, ὡς δικαιοσύνας μεγάλας ποιῶν, καὶ ὅτι ἐν τοῖς γηραιοῖς ταῦτα ὑποτίθεται.

CAPUT XVII.

Στ. ς'. Ὁ πιστὸς μὴ σπεύδων περὶ τὰ αἰσθητὰ, ὡς πάντα ἔχων ἐστίν· ὁ δὲ περὶ ταῦτα σπεύδων, ὡς μηδὲν ἔχων ἐστίν· ἀγαπῶν γὰρ ἀργύριον, οὐ πλησθήσεται ἀργυρίου· ἢ καὶ, Ὁ πιστὸς ἕψεται τοὺς λόγους τοῦ κόσμου τούτου, ὡς χρήματα τοῦ νοῦ τροπικῶς εἰρημένους· ὁ δὲ ἄπιστος, οὐδὲ τοῦ τυχόντος ἕψεται πρᾶγματος τῶν λόγων δι' ἀκαθαρσίαν ψυχῆς.

Στ. κη'. Ἐνεός, ὁ τῇ σιωπῇ τὴν ἑαυτοῦ ἀμαθίαν, ἢ τὸ πάθος κρύπτων παρ' ἑαυτῷ ἢ τοῖς πέλας, δοκεῖ.

A ipsa quæ sunt in nido animalia. Vel igitur locus sapientiæ, id est theoremata in quibus diversatur, præferenda sunt falsæ scientiæ; vel sapientiæ futuræ intelliguntur. Nam sicut aurum est argento melius, ita sapientia præstat prudentiæ; illa enim in cognoscendo versatur, hæc incognita interpretando. Vel nidos sapientiæ intellige Ecclesias, vel sanctorum in supernis mansiones. Sapientia autem Christus est.

Vers. 17. Actuum perpetuam seriem tenentes, consentaneæ vitæ diuturnitatem habent, a malis declinantes, id est a morte.

Vers. 29. Hic virum iniquum dicit pro diabolo, qui homines tentat, acire volens quinam ei sint similes et peccare volentes; atque hos in vias, id est ad acta non bona impellit. Idem est, qui oculos obfirmat super unumquemque hominem, sedulo observans cuiusmodi cupiditati sit proclivis; quod ubi ex commotionibus novit, laqueos suos intendit; illumque captum ad quævis mala transfert. Definire autem labiis dicit, quia pravis suis suggestionibus opere compleri curat per homines, quidquid ei libitum fuerit. Hæc est autem nequitiæ fornax, quæ captum inescationibus suis ad quamlibet iniquitatem inflamat.

Vers. 30. Oculus pulchra spectans, id est quænam pulchra sint discernens. Quænam vero sint bona, quærendum est: aurum non cernens, mæret; aut venustum corpus spectans enecat. Atqui audi, quænam sint pulchra: Cælum, terra, mare et universa possessio. Hæc spectate, quæ animam jucundant. Quid enim prodest delectari oculum, nihil vero capere utilitatis, imo animæ perniciæ pati?

Vers. 31. Cum jam multas diaboli nequitiæ retro dixerimus, prædictis reliquas addemus. Præter omnes suas hyperbolas, ita quoque suis asseclis loquitur: Res hæc necessaria est (phantasiam ad malum acutus), ergo ea utendum. Voluptas naturalis est: fruendum illa. A Deo sunt opes: gaudendum illis. Quæ cum omnia asseclæ suo persuaserit, tunc facit illum in mente gloriari, quasi magnas justitias operetur, et in senectutis honoribus id reponit.

Vers. 6. Fidelis homo, qui sensibilibus non studet, cuncta habere videtur: secus, qui illis studet, nihil videtur habere. Nam qui amat pecuniam, non satiabitur ea. Vel, Fidelis spectabit quæcumque de hoc mundo dicuntur, tanquam mentis divitias tropice narratas. At infidelis nullius rei doctrinam attinget ob animæ impuritatem.

Vers. 28. Ἐνεός videtur, vel qui silentio ignorantiam suam tegit, vel qui animi perturbationem aut apud se abdit, aut proximos celat.

CAPUT XIX.

Vers. 7. Non omnem perficit nequitiam (impossibile enim est), sed ea patrat quæ consistere queunt; sed a male faciendo non desinit. Vel cogitationem bonam dicit Christum; ipse enim eam præstat. Et quisquis bene agit, inveniet eum. Nam prudentem, quicumque opus bonum facit, appellat.

Vers. 24. Qui non recte vivit, abscondit in anima sua manus injuste. Agrum suum nolens excolere, quomodo saturabitur panibus? Nam practicae virtutes manuum locum tenent, panem nostram erri admoventes, panem qui de caelo descendit. Nequit igitur, qui ejusmodi est, ne ab initio quidem juvari, quia piger est.

CAPUT XXI.

Vers. 21. Id est, iudicium obruit impiorum defensionem. Superat enim Deus bene agentes remunerationibus suis.

CAPUT XXII.

Vers. 26. Ne tradas te ad differendam penitentiam, reverentia cuiuslibet. Nam si moriaris, neque tempus penitendi habueris, nunquam requiem invenies.

CAPUT XXIII.

Vers. 23. Introducit ad se invidum diabolum, comeditque buccellam suam cum eo, is qui vanæ gloriæ causa, vel ut hominibus placeat, honorum quidquam operum facit: nam homo hujusmodi habet mercedem suam. Nimirum diabolus talia opera hominibus facienda proponit, ut laudibus humanæ approbationis pessumdet, et æternis bonis spoliari.

CAPUT XXIV.

Vers. 20. Haud gignent virtutes improbi neque recta dogmata (sunt enim hæ generationes animæ), quia Dominum non timent. Qui autem in timore Domini manent, progeniem quotidie ex se reddent, et spes eorum non recedet. Prædictis hæc subsequuntur. Inimici, inquit, improbi cum essent, aliorum lapsibus lætabantur; sed quod tu vituperas, cave imiteris. Nam mundanus eorum splendor atque illusio, hac vita tenus, et morte exstinguitur: sæpe etiam, viventibus adhuc reis evanescit.

CAPUT XXX.

Vers. 7. Hæc vel sapiens ipsi sapientiæ dicit, vel Christi servus Domino. At duo dicens, plura petit. Sed quæ videtur prima postulatio, ea exordium potius postulandi est; orat enim impetrare quod petit, dicens: Ne meis precibus aures obstruas, sed gratiam largire. Post quæ, primum subdit postulatam: Vanum sermonem falsamque sententiam procul me pelle, ne his satur, mendax fiam. Saturitas superbiam creat facitque ut homo superiorem se reprehensionibus putei, verbo et opere inconstem. Nam verba, Quis me videt? dicit pro, Quis me reprehendet? Ne forte sapientia plenus, incomprehensibilis aliis videar: vel etiam mendax appaream, superiora horum captui loquens.

Vers. 15. Hirudo in dulcibus aquis nascitur, de

St. ζ'. Οὐ πᾶσαν ἐκτελεῖ τὴν κακίαν (δύναται γὰρ), ἀλλὰ πράττει τὰ συνυπάρχειν δυνάμενα· ἐπι τὴ κακοποιῶν οὐκ ἐπαύσατο. Ἡ ἐνοσίαν ἀγαθῶν τὸν Χριστὸν λέγει· αὐτὸς γὰρ αὐτὴν ἐγγυᾷ· καὶ πᾶς ὁ ἀγαθὰ πράττων εὐρήσει αὐτὸν· φρόνιμον γὰρ τὸν πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ποιῶντα λέγει.

St. κδ'. Ὁ μὴ ὀρθῶς βιωὺς κρύπτει ἐν τῇ ψυχῇ τὰς χεῖρας ἀδίκως· τὴν ἑαυτοῦ γῆν ἐργάσασθαι μὴ βουλόμενος, πῶς ἐμπλησθήσεται ἀρετῶν; Αἱ γὰρ πρακτικὰ ἀρετὰ χερῶν ἐπέχουσι λόγον, τὸν ἀρετῶν προσφέρουσαι τῷ στόματι· τὸν ἀπ' οὐρανοῦ καταβάλλοντα. Οὐ δύναται τοίνυν οὗτος οὐδὲ τὴν ἀρετῶν ὠφελῆσθαι, ἀκηρὸς ὢν.

St. κα'. Ἦγουν ἡ κρίσις καλύπτει τὴν ἀπολογίαν τῶν ἀσεβῶν. Ὑπερβάλλει γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς εὐποιούντας ταῖς ἀμοιβαῖς.

St. κς'. Μὴ δίδου σαυτὸν εἰς τὸ ὑπερτίθεσθαι μετανόησιν, αἰσχυνόμενός τινα. Ἐάν γὰρ ἀποθῆης, καὶ οὐκ ἔχῃς καιρὸν τοῦ μετανοῆσαι, οὐκέτι ἔξεις ἀνάπαυσιν.

St. κγ'. Εἰσάγει δὲ παρ' ἑαυτῶ τὸν βάσκανον διόβολον, καὶ τρώγει τὸν ψωμὸν αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, ὁ μετὰ κενοδοξίας, ἢ ἀνθρωπαρεσκείας ποιῶν τι τῶν ἀγαθῶν ἔργων· ὁ γὰρ τοιοῦτος ἀπέχει τὸν μισθὸν αὐτοῦ. Καὶ γὰρ ὁ διάβολος φανεροὶ αὐτὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα διὰ τοῦ ἐπαίμου τοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπάρεσκον λοιμανῆται καὶ ἀποστερηθῆ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν.

CAPUT XXIV.

St. κ'. Οὐ γεννήσουσι πονηροὶ ἀρετὰς καὶ δόγματα ὀρθὰ (ταῦτα γὰρ ἐστί γεννητάτα τῆς ψυχῆς), ἀλλὰ τὸ μὴ φοβεῖσθαι αὐτοὺς τὸν Κύριον· οἱ δὲ ὄντες ἐν φόβῳ Κυρίου ὅλην τὴν ἡμέραν ἔξουσιν ἔκγονα, καὶ ἡ ἐπίστα αὐτῶν οὐκ ἀποστήσεται. Ἀκολουθεῖ δὲ ταῦτα τοῖς εἰρημένοις. Οἱ μὲν γὰρ ἔχθροί, φησὶ, πονηροὶ ὄντες, ἐτέρων ἐπέχαιρον πτώμασιν· ὁ δὲ μέμψῃ σὺ, μὴ ζῆλώσης. Τὸ γὰρ λαμπρὸν δῆθεν αὐτῶν καὶ ἀπατηλὸν, μέχρι τούτου τοῦ βίου, καὶ σθένεται τελευτῆ· πάλαις δὲ καὶ ἐπι ζώντων διελεγχθέντων ἐσθίσθη.

CAPUT XXX.

St. ζ'. Ὁ σοφὸς ταῦτα τῇ σοφίᾳ φησιν, ἡ ὁ τοῦ Χριστοῦ δούλος τῷ Κυρίῳ. Δύο δὲ φήσας, περὶ κλειψίων αἰτεῖ· ἀλλὰ τὸ δοκοῦν πρῶτον προαιρητικὸν ἐστὶ τοῦ τυχεῖν εἶν αἰτεῖ λέγοντος· Μὴ μου παρακούσης, ἀλλὰ δίδου τὴν χεῖρ· ἐφ' ᾧ τὸ πρῶτον ἐτήγαγεν αἴτημα· Μάταιον λόγον, τὴν ψευδώνυμον μακράν μου ποίησον, ἵνα μὴ πλησθεῖς, ψευδὴς γίνωμαι. Ὁ κόρος ὑπερηφανίαν ποιεῖ, καὶ τὸ δοκεῖν ὑπὲρ ἑλεγχον εἶναι· λόγῳ καὶ ἔργῳ ὡς ἀναμάρτητον. Τὸ γὰρ, Τίς με ὀρεῖ, ἀντὶ τοῦ, Ἐλέγχει, φησὶν· ἵνα μὴ πλησθεῖς σοφίας, ἀκατάληπτος εἶναι δόξῳ τοῖς ἄλλοις· ἡ καὶ ψεύστης δόξῳ τὰ ὑπὲρ τούτους λαλῶν.

St. ιε'. Ἡ βδέλλα τίκεται μὲν ἐν τοῖς γλυκίστοις τῶν

ὕδατων, σκαληχοειδῆς οὕσα τι ζῶν· λειοτάτη δὲ ἄσπετος ἐστὶ τῆ ἀφῆ, ἥτις τοῖς χανθῶν τοῦ ὕδατος μεταλαμβάνουσαι, λεληθότως ὑπειστέργεται τῆ λειότητι· εἴτα περιπλακεῖσα ἔνδον τινὲ τῶν μορίων, οὐ πρότερον ἀπορρήγγυται, ἕως ἂν τῆ ἐκπόσει τοῦ αἵματος ἀποκτείνῃ τὸν ἄνθρωπον· αἰμοπότης γάρ ἐστι, καὶ ἐντεῦθεν τρέφεται καὶ αὐξεται. Ταύτη νῦν εἶκασε τὸν διάβολον, ὅστις βία τῶν ἀνθρώπων κρατεῖν οὐ δυνάμενος· τριοὶ γὰρ κέχρηται μάλιστα κατ' αὐτῶν ὀρμητηρίους, ἡδῶν, θέλγων, ἀπατῶν, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ μικρὸν λεληθότως αὐτοὺς ἀναίρων· πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὺς ταῖς τῆς ψευδοδοξίας ὁδοῖς ἐνάγει πρὸς ἀπώλειαν, ὅπερ δὴ καὶ ἔδην καλεῖ, τῷ τέλει τῆς δίκης δεικνύς τῆς ἀμαρτίας τὸ μέγεθος· ἔπειτα περιβάλλων τῆ τῆς ἀκολασίας ἡδυπαθείᾳ, ὅθι καὶ ἔρωτα καλεῖ γυναικῶν. Ἐπὶ τούτοις φιλαργυρίᾳ, ἥτις πλεονεξία, ὅπερ δὴ καὶ γῆν οὐκ ἐμπιπλαμένην ὕδατος ἐφη· τοιαύτη γάρ ἡ ψαμμῶδης ἀπληστος. Ταῦτα τοίνυν εἰσὶ τὰ πάθη, ἅτινα ἐξεύρηται τῷ πονηρῷ πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπώλειαν, ὅπερ οὕτως φιλεῖ καὶ στέργει, ὡς ἂν θυγατέρα· ἰδίας. Τὸ τέταρτον δὲ καλεῖ τὴν τούτων τριδὴν καὶ συνθήθειαν· οὐδὲ γὰρ ὁ πρὸς ἅπαξ ψευδοδοξήσας, ἢ πορνεύσας, ἢ ἐπιθυμήσας τοῦ πλεονοῦς, εὐθύς ὑπέπεσε τοῖς παθήμασιν, ἀλλ' ὁ τῆ συνήθειᾳ λοιπὸν καὶ τὴν ἀσθησιν ἤτηθει· τοιοῦτος γὰρ ἂν εὖρος τοὺς ταῖς ψευδοδοξίαις ἐντεθαμμένους, οὐδέποτε κόρον λαμβάνοντας, ἀλλ' ἀεὶ προεπιτείνοντας τὰ πάθη, ὡς καὶ ἐτέρους ἐπὶ ταῦτα προτρέψεισθαι. Ὡς περ οὖν καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ τῆ χορηγίᾳ τῶν προσφόρων οὐ παύεται, οὐδὲ λέγει, Ἄρχει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπαῦον γίνεται· τό τε ὕδωρ τῆ ἐπιβροῆ τοῦ ὕδατος οὐ λήγει, ἀλλ' αὐξεται· ἢ καὶ σὺ, φησὶν, ὦ παῖ, γινώσκων, ἀπέχου τούτων, ἵνα μὴ λάθῃς κατὰ βραχὺ, καθάπερ βδέλλη λειοτάτη, τῆ ἡδονῆ τὸν βίον ἀποσυλῶμενος.

Στ. ιθ'. Ἰχνη ἀετοῦ πετομένου, ἡ τοῦ σοφοῦ ψυχή, ἢ, σοφὸς οὕσα, ἀδυνάτως ἔχει πρὸς τὸ γνῶναι ἀφ' ἑαυτῆς τὰ τοῦ νοητοῦ ἀετοῦ πετάσματα· περὶ οὗ γέγραπται· Ἄετός ὁ μέγας καὶ ὁ μακρὸς τῆ ἐκτάσει καὶ πλήρης ὄνυχος, οὐκ ἔχων ἴχνος τῆς παρουσίας τοῦ διαβόλου, εἰ καὶ προφῆται μοι πόθεν οὐκ οἶδα· ἐκκλίνοντας γὰρ ἀπ' ἐμοῦ τοῦ πονηροῦ, οὐκ ἐγίνωσκον, τῷ μὴ ἔχειν με πρὸς αὐτὸν πόθον. Τοιαύτη ὁδὸς μοιχαλίδος, ἡ νενοθευμένη διδασκαλία.

Στ. κθ'. Ὁ ἐξ ἔθνῶν λαός, δούλος ὢν τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου τὸ πρότερον· οὕτως· Ἐπ' ἔθνεσσιν ἀσυνέτῳ παροργιστὴ ὑμᾶς· καὶ, Ἄφρων πλησθῆ σιτιῶν τῶν τῆς ζωῆς· καὶ, Μισσητὴ γυνή, ὅ ἐστι πόρνη· πόρνη γὰρ ἦν ἡ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία, ὅπισθεν θεῶν ἀλλοτρίων πορευομένη· καὶ οἰκέτις ἐκβάλλῃ τὴν ἑαυτῆς κυρίαν, ἡ τῶν ἔθνῶν Ἐκκλησία τὴν Συναγωγὴν οὕσαν κυρίαν· ταύτης γὰρ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται δέονται.—Τῆς διανοητικῆς ἐπισκεψίας δούλη ἡ κατὰ τὸ γράμμα, ἦν Ἰουδαῖοι μὲν ὡς δέσποιναν προετίμων· τὰ δὲ ἔθνη μεταλαμβάνοντα τὸ ῥητὸν εἰς τὸ πνευματικόν, τὴν ὡς δέσποιναν παρ' ἐκεῖνοις ἐξέβαλον, τὴν ὁματικὴν τοῦ νόμου παρατήρησιν.

Στ. κς'. Τὰ ἔθνη φησὶν, οἷς οὐκ ἔστιν ἰσχύς, καὶ θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς δι' ἔργων ἀγαθῶν τὴν αἰώνιον

PATROL. GR. XXXIX.

A specie vermium animal, lævissima tactui, quæ iis qui aquam ore patulo ebibunt, latenter ob suam lævitatē subit : deinde parti alicui interiori insinuata, haud ante dirumpitur, quam sanguinem ebibendo hominem interemerit. Est enim sanguisugæ, et inde alitur atque crescit. Huic nunc diabolus comparat, qui cum vi nequeat hominibus potiri, tribus potissimum utitur adversus eos incursionibus, voluptate, delinimento, dolo, atque ita pedetentim latenterque ipsos perimens, primo quidem per falsi dogmatis vias ducit ad perditionem, quam infernum vocat : ipso vindictæ sine, magnitudinem peccati monstrans. Deinde luxuriæ dulcedine obruit, quem mulierum amorem appellat. Postea pecuniæ amore seu avaritia, quam etiam terram aqua nunquam saturatam dicit ; namque arena certe, insatiabilis est. Hæc igitur passiones sunt, quas malignus ad hominum perniciem excogitavit ; quasque ipse haud secus diligit fovetque quam proprias filias. Quartum dicit, horum actuum frequentiam et consuetudinem : neque enim qui semel pravam sententiam suscepit, aut scortatus est, aut plura concupivit, subito incidit in has passiones, sed consuetudine potius ei sensa victus. Tales comperies qui falsis opinionibus sunt obruti, nunquam scilicet satietate earum capi, sed passiones suas latius semper proferre, in tantum ut alios quoque ad easdem hortentur. Velut aqua et ignis suppeditata materia congrua non desinunt, neque dicunt, Sufficit, sed incrementum potius accipiunt ; itemque aqua influxu aquæ non subsidet, sed augetur. Quæ tu cognoscens, o puer, ab his abstinere, ne inscius, paulatim tanquam mollissimæ hircini, voluptati præda fias.

Vers. 19, 20. Vestigia aquilæ volantis sapientia est anima, quæ, etsi sapiens, attamen haud potis est cognoscendis per se ipsam intellectualis aquilæ volatibus. De qua scriptum est : Aquila magna et prælonga, plena unguibus, non habens vestigium præsentia diaboli, utrum ad me alicunde advolaverit, nescio. Nam declinante a me maligno, non sensi, quia nullum ejus mihi desiderium inest. Talis est via adulteræ, nempe spuria doctrina.

Vers. 22. Populus nimirum ethnicus, qui antea peccati et diaboli servus erat. Sic illud : In gente insipiente irritabo vos ; et : Stolidus saturabitur escis vitæ ; et : Odibilis mulier, id est meretrix. Quæ enim nunc ex gentibus est Ecclesia, ea fuit olim meretrix, deorum alienorum sectatrix. Et ancilla ejecit dominam suam ; gentium Ecclesia, Synagogam quæ domina erat ; huic enim obnoxii sunt lex et prophetæ. — Intellectualis doctrina serva erat illa quæ secundum litteram est, quamque Judæi ut dominam antea reverebantur. At ethnici materiale verbum in spirituale convertentes, illam quæ apud ipsos domina erat expleverunt, nempe corporalem legis observantiam.

Vers. 25. Gentes dicit, quibus non sunt vires, et tamen sibi thesaurizant bonis suis operibus vitam

æternam. Et chærogryllii; piscis genus, vel lepores qui appellantur histrices, id est ethnici prius infirmi, ad Christum postea confugientes. Petra enim chærogrylliis confugium est, in quibus degunt. Tu quoque igitur, inquit, quanquam infirmum es animal, confuge ad petram veræ fidei, ibique vitam emenda. Operibus fretus in regnum ingreditur. Itaque et tu, inquit, ne propter fidei infirmitatem, de cælorum regno desperes; sed confidens promissionibus, opera aggredere quæ illud promentur. Leo Christus; cuncta enim rationalia præ illo, iumenta sunt. Moyses enim ait: «Ego autem infans sum¹⁵.» Propter naturalem alacritatem, libere incedere dicitur.

Vers. 31. Nempe ille pro peccatis hostia oblatas, et alte incedens, habet sequacem gregem. «Cum exaltatus fuero, inquit, omnes ad me traham¹⁶.» Gallus magistri personam gerit, qui doctrinam in animabus serens, voce valida diurnam lucem annuntiat: «Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cælorum¹⁷.» Hic ab initio corda hominum e somno suscitabat, et adventus sui in carne diem multis iudiciis portendebat; tenebras pellebat, et æternam lucem cunctis aperte ostendebat; anibans inter feminas alacriter, id est in Ecclesiis, alacriter fortiterque, ut ipse ait: «Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad sæculi consummationem¹⁸.»

Vers. 32. Vel si te in sensum Scripturarum immittas; vel, nisi habueris docilem aurem, sed contumax fueris, num audies? «Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus¹⁹.»

CAPUT XXXI.

Vers. 3. Voluptatibus aut doctrinis alienis cave des opes tuas. Prudenter vinum bibe; nempe veræ vitis vinum pota, Scripturarum scilicet interpretationem, et rerum contemplationem: multa cum discretione mentem exerce.

Vers. 6. Nunc mœrorem dicit pro labore. Qui ergo propter Deum laborant et dolent, postquam pinguedine domus Domini inebriati fuerint, dolorum obliviscuntur.

Vers. 8. Propositum tuum ad verborum meorum observantiam obfirma, quæ Dei ipsius sunt.

CAPUT XX (in Græco).

Vers. 23. Ventus boreas diabolus est, qui incitat D atque tentat sanctos in excelsitate positos, quos non potest operari; vel, verba commovens contra sua dogmata.

CAPUT XXVI (in Græco).

Vers. 3. Ergo sicuti hæc ad officium animalia impellunt, ita virga, id est objurgatio, gentem iniquam corrigit.

Vers. 7. Horum, inquit, exstingue potius principatum, et neque practicum neque theoreticum regimen iis concede.

¹⁵ Exod. vi, 40. ¹⁶ Joan. xvi, 32. ¹⁷ Matth. iii, 22. ¹⁸ Matth. xxviii, 20. ¹⁹ I Cor. xi, 16.

(7) Ἄλογος, infans. Sed nunc a Didymo intelligitur iumentum.

ζωήν. Καὶ οἱ χοιρογρύλλιοι· εἶδος ἰχθύος, ἦτοι οἱ λαγῶοι οἱ καλούμενοι οστροὶ, τὰ πρώην ἀσθενῆ ἔθνη, καταφυγόντα πρὸς τὸν Χριστόν· πέτρα γὰρ καταφυγὴ τοῖς χοιρογρυλλίοις, οἱ ἐποίησαντο ἐν πέτραις. Καὶ σὺ οὖν, φησί, κἀν ἀσθενὲς ἦς ζῶων, ἐπιλαβοῦ τῆς πέτρας τῆς ἀληθοῦς πίστεως, καὶ πρὸς αὐτὴν τὸν βίον ἀπεύθυνε. Πράξειςιν ἐρειδόμενος εἰς τὴν βασιλείαν εἰσέρχεται. Οὐκοῦν καὶ σὺ, φησί, μὴ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς πίστεως ἀπιστήσης τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἀλλὰ πιστεύων τῇ περὶ αὐτῆς ὑποσχέσει, τὰ ταύτης ποιητικὰ μετέρχου προστάγματα. Λέων Χριστός· πάντα γὰρ τὰ λογικὰ πρὸς αὐτὸν κτήνη εἰσι· Μωϋσῆς γὰρ φησιν· «Ἐγὼ δὲ ἄλογός (7) εἰμι.» Τὸ τῆ φυσικῆν ἐνέργειαν, ἀνεμποδίστως διαβαίνει λέγεται.

Στ. λα'. Ὁ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσηνεχθεὶς, καὶ ἐν ὕψει βαίνων, ἔχει ἐπεπομένην αὐτῷ τὴν ἀγέλην. «Ὅταν γὰρ ὑψωθῶ, φησί, πάντας ἐκλύσω πρὸς ἐμαυτόν.» Ὁ ἀλεκτριῶν διδασκάλου πρόσωπον φέρει, ἐς τὸν λόγον σπειρών ἐν ταῖς ψυχαῖς, ἰσχυρῶς ἐστὶ προσηγγέλλων τὸ φῶς. «Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.» Οὗτος ἦν ὁ ἀπ' ἀρχῆς ὑπνίσιος τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ παρουσίας διὰ πολλῶν προφητιῶν· καὶ σκότος ἐκθλίβων, καὶ τὸ φῶς αἰώνιον πάντοτε φανερῶς ὑποδεικνύων. Ἐμπεριπατῶν ἐν θηλείᾳ εὐψύχως, τοῦτέστιν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, εὐψύχως καὶ γενναίως, ὡς φησιν· «Ἴδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἵωνος.»

Στ. λδ'. Ἡ καὶ ἐὰν εἰς τὸν νοῦν τῶν Γραφῶν πειθήσῃ σεαυτὸν· ἢ, ἐὰν μὴ ἔχῃς μαθητικὸν οὖς, ἀλλ' ἀντιλογητικὸς εἶ, ἀκούσῃ; «Εἰ δὲ τις φιλόνομος εἶ ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν.»

Στ. γ'. Ἡδοναῖς ἢ διδασκαί; ἀλλοτριῶν τὸν σὸν κλοῦπον μὴ δώσεις. Μετὰ βουλῆς οἰνοπότηι. Τὸν τῆς ἀληθείας ἀμπέλου πίνων οἶνον, τὴν τῶν Γραφῶν ἐρμηνείαν, καὶ τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν, μετὰ πολλῆς προσέγγυ διακρίσεως τῇ τῆς διανοίας ἐπισκέψαι.

Στ. ζ'. Νῦν λύπην εἶπε τὸν πόνον. Οἱ οὖν διὰ θεῶν κοπιῶντες καὶ ὀδυνώμενοι, ἐπ' ἂν μεθυθῶσι τίς πρὸς τοῦ οἴκου Κυρίου πίστητος, τῶν ὀδυνῶν ἐπιλαθάνονται.

Στ. η'. Τὴν προαίρεσίν σου ἔχε εἰς τὸ προσέχειν τοὺς λόγους μου, εἰρημένους ὑπὸ Θεοῦ.

Στ. κγ'. Ἄνεμος βορέας, ὁ διάβολος, διεγείρων καὶ πειράζων τοὺς ἀγίλους ὑψηλοὺς αὐτοὺς ὄντας, καὶ μὴ θέλων ἐργάζεσθαι· ἢ ἐγείρων λόγους κατὰ τῶν ἰαντοῦ δογμάτων.

Στ. γ'. Ὅσπερ οὖν ταῦτα μεταφέρει μᾶλλον ἐστὶν αὐτὸ ἔχον τὰ ζῶα, οὕτως ἡ βλάβος, τοῦτέστιν ἐπιπτώματα, τὸ παράνομον ἔθνος ρυθμίζει.

Στ. ζ'. Τῶν τοιούτων, φησί, περιαιρεῖ μᾶλλον τὴν δυναστείαν, καὶ μῆτε πρακτικὴν ἀρχὴν μῆτε λογικὴν τοῦτοις ἐγγείριζε.

Στ. ιε'. Εἰ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φύεται δένδρον ζωῆς, πᾶς ὁ κρύπτων τὴν δικαιοσύνην τῇ ἀδικίᾳ, ἥτις λέγεται χεῖρ, οὐ βρώσεται ἐκ τοῦ τῆς ζωῆς δένδρου.

Vers. 45. Si ex justitiæ fructibus nascitur arbor vitæ, quisquis obruit iniquitate justitiam, quæ manus dicitur, non comedet de vitæ arbore.

CAPUT XXVII (in Græco).

Στ. κγ'. Τῶν μαθητῶν σου, ἵνα μὴ πρὸς τὴν ξὶν ἐπάγῃς τὴν διδασκαλίαν.

Vers. 23. Discipulorum tuorum, ne ex consuetudine tantum magisterium exerceas.

CAPUT XXXI (in Vulg.).

Στ. κθ'. Τὴν θεωρίαν τῶν γενομένων, καὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐνδύμα εἶναι λέγει νοῦ καθ' αραῦ, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας.

Vers. 22. Actarum rerum meditationem, necnon sanctæ Trinitatis theoriam, indumentum esse ait hominis puri, ex bysso et purpura.

EJUSDEM DIDYMI

FRAGMENTA INEDITA COMMENTARII AD JOANNIS EVANGELIUM.

(Mat, *Bibl. nova Patrum*, IV, II, 147. Vide infra *Monitum ad Fragmenta in Epist. II ad Corinth.*, col. 1677.)

A.

ΚΕΦ. Δ'. Στ. κθ'. Πνεῦμα ὁ Θεός.

Ἐπεὶ ἀόρατος ὁ Θεός, ἀκολουθεῖ δὲ τῶν ἀοράτων τὸ ἀσώματον· ἀσώματος ἔρα ὁ Θεός ὢν, ἀόρατός ἐστιν· εἰ δὲ τοῦτο, λεγόμενος πνεῦμα, οὐ κεκινημένος ἀὴρ εἴη· οὐ γὰρ ὅτι παρὰ ἀνθρώποις ἀνεμον δηλοῖ τὸ πνεῦμα, ἀνάγκη καὶ ἐπὶ Θεοῦ τοῦτο σημαίνεισθαι. Ὡσπερ τοῖνον φῶς λεγόμενον, ἐπεὶ μὴ ὄψιν, ἀλλὰ νόησιν φωτίζει, οὐ σῶμα ἀλλὰ νοερόν ἐστι φῶς· ἀλλὰ καὶ ἀγάπη καλούμενον οὐ διάθεσις ὑπάρχει, ἀλλ' οὐσία ἀγαπῶσα ἃ δημιουργεῖ, καὶ ὢν προνοεῖται· οὕτως πνεῦμα προσαγορευόμενος οὐκ ἀνεμον ἀλλ' ἀσώματον καὶ ζωοποιὸν παρίστησιν οὐσίαν (8). Πᾶς δὲ ὁ μαθὼν ὅτι πνεῦμα ὁ Θεός, πνευματικῶς λατρεύων αὐτῷ, πνεῦματι καὶ ἀληθείᾳ, οὐκέτι τυπικῶς, προσκυνεῖ τὸν τῶν ἄλων Θεόν. Πρὸς ἀντιδιαστολήν δὲ τοῦ γράμματος τὸ, « ἐν πνεύματι, » φησὶ· τοῦ δὲ τύπου, τὸ καὶ, « ἀληθείᾳ. » Ταῦτα γὰρ, ἕως καιρὸς χρεώδης ἦν· τῆς ἀληθείας δὲ ἐλθούσης, ἦτοι τῆς Χριστοῦ παρουσίας, πάντα πέπνυται. quoad tempus idoneum fuit, valuerunt; postea veritate adveniente, id est Christo præsente, cuncta desierunt.

B.

ΚΕΦ. Ε'. Στ. κθ'. Ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

Τῶν ἀνθρώπων διηρημένων κατὰ τὴν γνῶμην εἰς ἀσεβεῖς ἦτοι ἀπίστους, καὶ εἰς εὐσεβεῖς ἦτοι πιστοὺς, οἱ αὐτοὶ πάντων ἀνισταμένων ἀνθρώπων, ἦγουν ἀπιστοὶ καὶ ἀσεβεῖς ἀνίστανται μὲν, οὐκ εἰς κρίσιν δὲ, τῷ ἦδη κεκρίσθαι τὸν μὴ πιστεύσαντα (9). Εἰσὶ δὲ οἱ πιστεύσαντες τῷ Σωτήρι, καὶ πρὸς τούτῳ καὶ ἔργα πεποιηκότας ἀγαθὰ, οἵτινες ἀνίστανται εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οὐ κριθήσμενοι· τῶν μετὰ τὸ πιστεῦ-

B

I.

CAP. IV. Vers. 24. Spiritus est Deus.

Quoniam invisibilis est Deus, sequitur autem invisibilitatem incorporeitas; cum sit incorporealis Deus, idem est etiam invisibilis. Quod si ita est, is qui hoc loco dicitur spiritus, non erit aer commotus. Neque enim quia apud homines ventum significat spiritus, necesse est ut in Deo quoque eodem significatu sit. Sicut itaque cum idem Deus dicitur lux²⁰, quoniam non oculum, sed mentem illuminat, non est corpus, sed intellectualis lux; quin etiam cum charitas appellatur²¹, non est ille quidam affectus, sed substantia amans res illas quas creat et quibus consulit; sic spiritus vocatus Deus, non ventum sed incorpoream vivificantem substantiam denotat. Jam qui novit spiritum esse Deum, spiritaliter adorans, ipso jam spiritu et veritate non figurate, universalem Deum colit. Ob distinguendum autem a littera dicit « in spiritu: » item ut distinguat a figura, dicit « veritate. » Atque illa vetera veritate adveniente, id est Christo præsente, cuncta

II.

CAP. V. Vers. 29. Præcedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii.

Hominibus secundum hanc sententiam divisio in impios seu incredulos, et in religiosos sive credentes; priores illi quoque, id est impii et increduli, in universali resurrectione resurgent, non tamen ad judicium, quia qui non credit, jam judicatus fuit²². At ii qui Christo crediderunt, et bona insuper opera fecerunt, hi resurgent resurrectione ad vitam, non autem condemnandi; dum contra illi,

²⁰ Joan. 1, 5. ²¹ I Joan. 14, 8. ²² Joan. 11, 18.

(8) Hactenus tantum exstabat Didymi fragmentum in Corderii catena p. 131, et quidem gravibus

ibi mendis inquinatum.

(9) Sic apud Joannem 11, 18.

qui postquam crediderunt peccaverunt, ad damnationem resurgent. Quinam vero infantium status futurus sit, id Deo tantum notum est; vel iis quibus hac super re veritas revelata fuerit.

III.

Cap. VI. Vers. 25. Cum invenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti?

Hic etiam animadvertendum est, quam facile illorum impetus fractus fuerit. Nam qui dixerant: « Hic est propheta; » qui rapere moliti fuerant, ut facerent eum regem; eundem mox inventum nequaquam regem constituunt, sed abjecto, ut reor, stupore, iam superiora non admirabantur; rursusque mensa, qualis antea exhibita fuerat, frui expetebant. Transierant sane Iubrum mare olim Judæi, Moyse duce; sed tamen multum interest. Is uon nisi orans, et tanquam famulus, rem peragebat; nunc vero Jesus plena potestate. Et illic quidem austro flante recessit aqua, ita ut per aridam transirent; nunc majus miraculum exstitit; manens enim in propria natura mare, sic deferebat in tergo Dominum suum, testimonium dans oracula illi: « Gradiens super mare » ceu « super pavimentum ».²² Recte autem, cum venturus esset Capharnaum, oppidum contumax et incredulum, miraculum patravit, non iis solum quæ intra illud, sed etiam quæ extra mirabiliter fecerat, manifestum se faciens, evidentemque constituens, quo illius incredulitatem molliret; nam cum multa populi multitudo illuc confluxisset, ommissa cæterarum rerum cura; quemnam ut ita dicam lapidem non mollivisset? Attamen illi nullum ejus rei sensum habuerunt; sed denuo cibum percupiebant corporalem.

IV.

Vers. 26. Quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, et saturati estis.

Benignitas atque lenitas non est semper utilis, sed asperitate quandoque utendum magistro est, cum piger hebesque discipulus fuerit. Hoc etiam Dei Filius fecit, cum alibi multoties, tum etiam hoc tempore. Venientibus enim turbis, eique adulantibus, ac dicentibus: « Magister, quando huc venisti? » ut ostenderet se humanam gloriam non cupere, aspere iis respondit, unice sibi proposita illorum salute; neque hanc tantum procurare volens, verum etiam eorumdem mentem flectere et in apertum educere. Quid enim ait? « Amen dico vobis, » nempe definite ac firme: « Quæritis me non quia signa vidistis, sed quia manducastis ex panibus et saturati estis. » Nun obstupescerat turbas panum prodigium, sed saturitas. Propterea rursus venerant, ut eodem beneficio fruerentur. Hinc aiebant: « Patres nostri in deserto manna manducaverunt ».²³ Jam postquam turbas maxima hac objurgatione perculerat, hic non substitit, sed monitionem addidit dicens:

²² Job ix, 8. ²³ Joan. iii, 35.

(10) Supra dixit οὐκ εἰς χρίστῃν, respiciens corde ad psalmum i, 5. Videtur ergo vel aliquid deesse, vel mihi certe res obscura est. Certe ut utriusque loci sibi constet sententia, hic et infra χρίστῃν et

σαι ἡμαρτηχῶτων εἰς κρίτιν (10) ἐγειρομένων. Τῆ δὲ τῶν βρεφῶν κατάστασιν, ἐπεὶ καὶ αὐτὰ ἀνίστανται, Θεὸς μόνος οἶδεν τάχα, καὶ ὧν ἡ ἀποκάλυψις τῆς περὶ τούτου ἀληθείας γεγένηται (11).

Γ'.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. κε'. Καὶ εὐρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ: Ῥαββί, πότε ὡδε γέγονας;

Ἄξιον δὲ κἀνταῦθα συνιδεῖν τὴν εὐθραυστον αὐτῶν ὀρμήν. Οἱ γὰρ λέγοντες, « Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης, » οἱ σπουδάζοντες ἀρπάσαι καὶ ποιῆσαι βασιλεία, εὐρόντες αὐτὸν, οὐδὲν τοιοῦτον βασιλεύονται, ἀλλὰ τὸ θαῦμα ἐκβαλόντες, ὡς γε οἶμαι, οὐκέτι λοιπὸν ὑπὲρ τῶν προτέρων ἐθαύμαζον, ἀλλ' ἐπεθύμουν πάλιν τραπέζης ἀπολαύειν ὡς καὶ πρότερον. Διέβησαν μὲν οὖν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ποτε καὶ Ἰουδαίῳ Μωυσέως ἡγουμένου· ἀλλὰ πολὺ τὸ μέσον. Ὁ μὲν γὰρ εὐχόμενος, καὶ ὡς δούλος, πάντα εἰργάζετο ὄψος δὲ μετ' ἐξουσίας ἀπάσης. Κάκει μὲν νότου ἐμπρόσθεντος εἶξεν τὸ ὕδωρ, ὥστε ἐπὶ ξηρᾶς ποιῆσαι παρελθεῖν· ἐνταῦθα δὲ τὸ θαῦμα μεῖζον ἐγένετο. Μένουσα γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκείας φύσεως ἡ θάλασσα, οὕτως ἔφερε τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην ἐπὶ τῶν νύτων, μαρτυροῦσα τῆ βῆσει ἐκείνη τῆ λεγομένη· « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης » ὡς « ἐπ' ἐδάφους. » Εἰκότως δὲ μέλλων εἰς Καπερναοὺμ ἐμβαλεῖν τὴν σκληρὰν καὶ ἀπειθῆ, τὸ σημεῖον εἰργάσατο, οὐ μόνον τοῖς ἐν αὐτῇ γινομένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔξω τῆς πόλεως θαματούρουμένοις δηλοποιῶν ἐν αὐτῇ καὶ ἐμφανῆ καθιστῶν, μαλάξαι βουλόμενος αὐτῆς τὴν ἀπειθειαν. Τὸ γὰρ δχλῶς παραγενέσθαι τοσοῦτους εἰς τὴν πᾶν ἐκείνην πολλῶν τιθεμένους σπουδῆν, ποῖον οὐκ ἦν ἱκανὸν μαλάξαι λίθον; Ἄλλ' ἐκεῖνοι τοιοῦτον οὐδὲν ἔπαθον, ἀλλὰ πάλιν προφῆς ἐπεθύμουν σωματικῆς.

Δ'.

Στ. κς'. Ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἶδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

Τὸ προσηγῆς καὶ λεῖον, οὐ πανταχοῦ χρησίμων, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ τοῦ πληκτικωτέρου δεῖ τῷ διδασκάλῳ, ὅταν νωθῆς καὶ παχὺς ὁ μαθητής. Τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πεποίηκε ἀλλαχοῦ τε πολλαχοῦ καὶ ἐνταῦθα. Ἐθρόντων γὰρ τῶν δχλῶν, καὶ κολακωνόντων αὐτὸν καὶ λεγόντων, « Ῥαββί, πότε ὡδε γέγονας; » δεικνύς ὅτι τῆς παρ' ἀνθρώπων οὐκ ἐφέτα τιμῆς, ἐπιπληκτικῶς αὐτοῖς ἀποκρίνεται, εἰς ἐν μόνον ὀρῶν, τὴν αὐτῶν σωτηρίαν· οὐ ταύτην δὲ μόνον διαρθῶσαι βουλόμενος, ἀλλὰ καὶ τὸ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐκκάμψαι καὶ εἰς μέσον ἀγαγεῖν· τί γὰρ φησιν; « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, » μετὰ διορισμοῦ καὶ βεβαιώσεως· « Ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι ἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε. » Ὁὐ τὸ θαῦμα ἐξέπληξε, φησὶ, τὸ ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, ἀλλὰ τὸ ἐμπλησθῆναι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἦλθον πάλιν, ὡς μέλλοντες τῶν αὐτῶν ἀπολαύεσθαι· διὰ τοῦτο εἶπον· « Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔφαγον τὸ μάννα· » ὅπερ ἦν ἐγκλημα καὶ κατηγορία μεγίστη. Ἄλλ' οὐχ

χρίστῃς damnandi sensum habent. (11) Quamquam indeterminatum, notabile tamen hoc est antiquissimi Didymi de futuro statu infantium dictum.

ἴσταται μέχρι τῶν ἐλέγχων, ἀλλὰ καὶ διδασκαλίαν προτιθέσθαι, « Ἐργάζεσθε, λέγων, μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει ὑμῖν· τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός. » Μηδεὶς ὑμῖν, φησὶν, ἔστω λόγος ταύτης τῆς τροφῆς, ἀλλ' ἐκείνης τῆς πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου καὶ πρὸς ἀθάνατον μεταγούσης ζωῆς. Ταῦτα δὲ λέγει, οὐκ ἀναίρων τὸ ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ τὸ προσηλωσθαι τοῖς ποιητικοῖς πράγμασιν, τὸ ποιεῖσθαι φροντίδα τῆς εἰς αὔριον ἀναπαύσεως. Ἔνεστι γὰρ ἐργαζόμενον, μηδὲν εἰς τὴν αὔριον θησαυρίζειν καὶ μεριμνᾶν· εἰ δὲ τις ἀργῶν γαστρίζοιτο καὶ τρυφῆς ἐπιμελοῖτο, οὗτος τὴν βρῶσιν ἐργάζεται τὴν ἀπολλυμένην· εἰ δὲ τὸν Χριστὸν τρέφοι καὶ ποτίζει καὶ ἐνδύοι, ἐργαζόμενος αἰσθητῶς ὁμοῦ καὶ πνευματικῶς, τίς οὕτως ἀναίσθητος καὶ μαυιδῆς, ὡς εἰπεῖν ἀπολλυμένην βρῶσιν ἐργάζεσθαι τὸν τοιοῦτον, δι' ἣν τῆς βασιλείας ἡ ἐπαγγελία τῆς μελλούσης. καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων ἡ ἀπόλαυσις μεθεκτέα γίνεται· αὐτὴ γὰρ μένει διηλεκτικῶς ἡ βρῶσις. Εἶτα ἐπειδὴ μέγα περὶ ἑαυτοῦ ἐφθέγγετο, καὶ ἔφησεν αὐτὸς δώσειν αὐτὴν, ἵνα μὴ πάλιν αὐτοῖς προσθῆ τὸ λεγόμενον, ἀξιόπιστον ποιῶν τὸν λόγον, ἐπὶ τὸν Πατέρα τὴν χορηγίαν τῆς τοιαύτης τροφῆς ἀγάγει· εἰπὼν γὰρ, « Ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει ὑμῖν, » ἐπήγαγεν· « Τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός. » τούτέστιν, Ἐπὶ τοῦτο ἐπέμψεν, ταύτην κομίζοντα ὑμῖν τὴν τροφὴν τὴν οὐράνιον. Ἀηλοῖ δὲ καὶ ἐτέραν ἐρμηνείαν ἡ λέξις· καὶ γὰρ ἀλλαχοῦ φησὶν ὁ Χριστός· « Ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστίν. » ὅσον τό γε ἐπ' αὐτῷ ἐθε-
 C
 θαιώσε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀλήθειαν, τούτέστιν ἀπέδειξεν καὶ ἐξεκάλυψεν διὰ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας· Ἐσεξε μὲν γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν· ἐπειδὴ δὲ πρὸς Ἰουδαίους διελέγετο, τὴν τοῦ Πατρὸς μαρτυρίαν εἰς μέσον ἤγαγεν.

E.

Στ. νθ'. Ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα.

Post fragmentum in Corderiana Catena p. 196, continiatur sic in codd. A, f. 145 b. et B, f. 83 b. Et δὲ ἐναντίον δοκεῖ τὸ, « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, » οὐδαμῶς τυγχάνει διαφωνία. Εἰ γὰρ μὴ πεινᾷ τις, μηδὲ διψᾷ, φαγὼν τοῦτου τοῦ ἄρτου, καὶ πίνων τοῦ ἀθανάτου πόματος, ἀλλ' ὁμως διὰ τὸ ἐράσμιον καὶ ἀξιέπαινον τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ, ὁ χορτασθεὶς ἐτι πεινᾷ, καὶ πεινῶν ἐτι διψᾷ, ὥστε καὶ αἰεὶ κορηννυσθαι καὶ πεινῶν.

G.

ΚΕΦ. Η'. Στ. να'. Ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα.

Τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότος, μὴ θεωρήσειν θάνατον τὸν τηροῦντα τὸν λόγον (αὐτοῦ), οἱ παρόντες Ἰουδαῖοι σφαλέντες, τὸ θεωρεῖσθαι θάνατον, ταυτὸν εἶναι τῷ γεύσασθαι αὐτοῦ ὑπέλαβον. Δοκεῖ γὰρ αὐτοῖς, ὅσον ταῖς αὐτῶν λέξεσιν, ἐκείνων μὴ γεύσασθαι θάνατον, τὸν πείραν τοῦ κοινοῦ μὴ λαθόντα θανάτου. Τοῦτο δὲ δοκεῖ ἀνατρέπειν τὴν Κυριακὴν ἐπαγγελίαν, τεθνηκότων καὶ τῶν τηρησάντων αὐτοῦ τὸν λόγον· γέγονε δὲ αὐτοῖς ἀπάτη, τὸ θέλημα πανούργου σοφισασθαι ἐξ ὁμωνυμίας. Ὁ γὰρ τῶν τὸν Ἰησοῦ λόγον, τὸν ἐπόμενον τῇ ἁμαρτίᾳ θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει, εἰ καὶ γεύσεται τοῦ κοινοῦ καὶ σωματικοῦ θανάτου·

A « Operamini non escam pereuntem, sed escam quæ manet in vitam æternam, quam Filius hominis dabit vobis. Hunc enim Pater signavit. » Nulla, inquit, vobis sollicitudo sit de hac esca, sed de spiritali illa atque immortalī, quæ ad immortalē vitam ducit. Hæc ait, non operari vetans, sed ne creatis rebus sic inhæreamus, ut crastinæ requietis curam geramus. Operari enim possumus, nihil simul in crasium thesaurizantes vel cogitantes. Si quis vero otiose ventri et deliciis vacat, hic escam pereuntem operatur. Secus, si Christo escam potumque præbet ac vestimentum, corporaliter simul operans et spiritaliter, quisnam adeo hebes furiosusque est, ut eum dicat escam pereuntem operari, cujus causa promissum est regnum futurum, et bonorum illorum participatio erit? Hæc enim esca manet in æternum. Deinde quia magnum quid de se dixerat, seque illam escam daturum; ne ei dictum illud objiciatur, credibilem faciens sermonem suum, Patri acceptam refert hanc escam. Nam cum dixisset, « Quam Filius hominis dabit vobis, » addidit, « Hunc enim Pater signavit Deus; » id est, Hujus rei causa nisi, hanc escam cœlestem suppeditaturum. Cæterum dictio aliam quoque patitur interpretationem. Namque alibi Christus ait: « Qui sermones meos audit, signavit quod Deus verax sit; » quatenus scilicet veritatem Dei in eo esse affirmavit, id est ostendit ac testimonio suo revelavit. Demonstraverat enim ipse semet: sed quia nunc Judæos alloquebatur, Patris testimonium in
 C
 medium protulit.

V.

Vers. 59. Qui manducat hunc panem, vivet in æternum.

Quod si contrarium videtur illud: « Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, nulla tamen reapse dissonantia est. Nam si neque esurit postea, neque sinit, quicumque hunc panem manducaverit, et immortalitatis poculum biberit; nihilominus propterea quod amabilis et pretiosa hæc esca est et potus, qui satiatus fuerit adhuc esurit, et qui biberit adhuc sinit, ita ut semper saturetur semperque esuriat.

VI.

CAP. VIII, vers. 51. Si quis sermonem meum servaverit, non videbit mortem in æternum.

D Dicente Salvatore, fore ut mortem non videat, qui sermonem ipsius servaverit, Judæi astantes mentis suæ errore mortem videre, idem esse existimarunt atque eandem gustare. Videbatur enim illis, quantum verba sonant, ille mortem non gustare, qui communem mortem non experiretur. Hoc autem videtur subvertere Dominicam promissionem, quod nempe ii quoque morientur qui Christi sermonem servaverint. Sed causa illis erroris fuit malitiosa circa homonymiam cavillatio. Nam qui Jesu sermonem servaverit, is consequentem ex peccato mortem non videbit, quanquam communem corpo-

ris mortem gustaturus sit. Quoniam et cum indefinitè dixerint: Prophetae mortui sunt, haud addito, omnes, non repugnat quod Enochus atque Elias mortem vitaverint.

VII.

Vers. 56. *Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum.*

Quærendum est, quemnam dicat diem. Aio itaque, quoniam verum lumen et sol justitiæ est diciturque Salvator, is diem efficit, cum alicui exoritur per virtutem et divinam scientiam. Quia ergo Abrahamo quoque apparuit, illuminans illum ad justitiam, rationaliter gaudio exultavit, videns intellectualem Domini diem.

VIII.

CAP. IX, vers. 37. *Et vidisti eum; et qui loquitur tecum, ipse est.*

Cordis oculos illuminatus fuerat, quia vera lux ipsum illustraverat. Qui autem e contrario ab incititia tenetur cæcatus, is videtur sibi non habere peccatum, quatenus haud sponte graviora saltem peccavit. Sed et ipsa incititia alio modo peccatum est. Poterat enim, rationalis homo cum sit, scientiam boni ac mali habere. Ergo negligentia ab ipsa incititia coarguitur. Sic intelliges illud: « Servus qui Domini voluntatem non cognoverit, vapulabit paucis ». »

IX.

CAP. XIV, vers. 28. *Pater major me est.*

Vocabulum « major » quonam sensu Salvator protulit? Num de corporum magnitudine? an quod tempore major? aut quod ampliore virtute ornatus? Sed hæc omnia intra quantitatis terminos sunt, et capacium, ac dimensorum. Nihil est autem capax vel dimensum in Deo. Nihil igitur majus et minus in Deo Verbo et in Patre dictum est. Nam Deus mensuram et circumscriptionem suæ nature non admittit. Quod si majorem esse Patrem dices quatenus ipse est ingenuus, Filius genitus, dicemus modos esse substantiarum non autem subsistentiarum, præsertim in qualitate carentibus et incorporeis, nec minuire consubstantialium dignitatem, minus vel magis huic vel illi tribuentes. Fieri enim non potest, ut quod substantialiter et intellectualiter simplex est, mensura aut magnitudinis quantitate sit comparativum. Propterea Salvator unica dictione duplicem protulit doctrinæ modum. Est quippe duplex prædictæ locutionis sensus. Veluti cum ait: « Qui misit me ». » Item: « Vado »; » his verbis corpus in loco existens denotavit esse circumscriptum, non autem suam quæ omnia complectitur incircumscriptam deitatem. Comparativo autem vocabulo, quo ait majorem se esse Patrem, deitatem ostendit cum Patre comparatam, nempe quod ipse ei esset consubstantialis; ita tamen ut ob corporis assumptionem, Patre minor reputare-

²⁶ Luc. xii, 48. ²⁷ Joan. iv, 36, 37 et passim.

(12) Codd. βλέτους.

Α επει δὲ καὶ ἀπροσδιοριστως εἶπον, Οἱ προφῆται ἐπέθανον, μὴ προσθέντες, πάντες, οὐ μάχεται τὸ μὴ θάνατον Ἐνὼχ καὶ Ἐλίαν.

Z.

Στ. νς'. Ἀβραάμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἰδὼν τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν.

Ζητητέον τίνα λέγει ἡμέραν. Φαμέν τοίνυν, ἐπὶ φῶς ἀληθινὸν καὶ δικαιοσύνης ἡλιὸς ἐστὶ τε καὶ λέγεται ὁ Σωτὴρ, ἡμέραν κατασκευάζει ἐπ' ἀν ἀναπέδητιν δι' ἀρετῆς καὶ θείας γνώσεως. Ἐπει τοίνυν καὶ τῷ Ἀβραάμ ὤφθη, καταυγάσας αὐτὸν πίστει εἰς ἡκαίους, λελογισμένως μετὰ χαρᾶς ἠγαλλιάσατο, ἰδὼν τὴν νοσην τοῦ Κυρίου ἡμέραν.

H.

B ΚΕΦ. Θ'. Στ. λζ'. Καὶ ἐώρακας αὐτὸν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

Πρωτίστια τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας, ἕλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ ἀληθινοῦ. Ὁ ἀπαντίας ἔχων τούτω, τυφλωθεὶς ὑπ' ἧς ἔχει ἀγνοίας, δοκεῖ μὴ ἔχειν ἀμαρτίαν, τῷ μὴ ἐκουσίως πράττειν, ἀλλὰ ἡμαρτηκῶς. Αὐτὸ δὲ τὸ ἀγνοεῖν, κατ' ἄλλον τρόπον ἀμαρτημᾶ ἐστίν· ἐνῆν γὰρ λογικὸν ὄντα, ἐπιστήμην ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἔχειν. Ἀμελήσεως ὡν τούτω ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἀγνοίας ἐγκαλεῖται. Εἰς τούτω λήθη τὸ, « Ὁ δοῦλος ὁ μὴ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, δαρήσεται ὀλίγας. »

Θ.

ΚΕΦ. ΙΔ'. Στ. κη'. Ὁ Πατὴρ μεῖζων μου ἐστὶ.

Τὸ, « μεῖζων, » ἐνταῦθα πῶς ἐξελήφην; Ἄρα ὡς ἐπὶ μεγέθους σωμάτων; ἢ ὡς μεῖζων ἐν χρόνῳ; ἢ ὡς ἐν ἀρετῇ πλείονι κεκοσμημένῳ; Ἄλλα ταῦτα πάντα ἐντὸς ποσότητός ἐστιν καὶ τῶν ἐνδεχομένων καὶ μεμετρημένων οὐδὲν ἐνδεχόμενον καὶ μεμετρημένον ἐπὶ Θεῷ· οὐκ ἄρα τὸ μεῖζων καὶ ἐλαττον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς εἰρηται. Θεὸς γὰρ μετρίσθαι ἢ διαγράφεσθαι οὐ πέφυκεν. Εἰ δὲ φήσεις μεῖζονα εἶναι τὸν Πατέρα ὅτι περ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητός, ἐροῦμεν ὅτι τῶν οὐσιῶν οἱ τρόποι, οὐ τῶν ὑπάρξεων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀπολιῶν καὶ ἀσωμάτων, οὐκ ἐλαττοῦσι (12) τὴν ἀξίαν τῶν ὁμοουσιῶν, τὸ ἐλαττον ἢ τὸ μεῖζων τῷδε ἢ τῷδε παρέχοντες· οὐ γὰρ πέφυκεν τὸ ὄν οὐσίη καὶ γνώσει ἀπλοῦν, μέτρον ἢ ποσότητα μεγέθους συγκρίνεσθαι. Διὰ τί οὖν ἐβρέθη; Ὁ Σωτὴρ ἐνὶ λόγῳ διττὸν ἀπετεινέτω διδασκαλίας τρόπον. Διὰ πλῆ γὰρ ἢ τοῦ εἰρημένου βήματος ἔνοια· οἷον ἐπὶ τοῦ, « Ὁ πέμψας με, » καὶ, « Ὑπάγω, » τὸ ἐν τούτοις περιεχόμενον ἠνέξατο σῶμα, περιγραφὴν ἐπὶ καὶ οὐ τὴν πᾶ πάντα περιέχουσαν αὐτοῦ ἀπεριγραφῆτον θεότητα. Διὰ δὲ τοῦ συγκριτικοῦ βήματος τὸ λέγειν μεῖζων (12) ἑαυτοῦ, τὴν θεότητα ἐμφαίνει συγκρινομένην τῷ Πατρὶ, ὅτι περ ὁμοουσιός ἐστι, τῇ δὲ προσλήψει τοῦ σώματος, τοῦ Πατρὸς ἐπινοουμένην ἦττω κατὰ τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἀνθρωπῶν. Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ τοῦ Πατρὸς ἦττον λέγει ὁ Σωτὴρ ἐν θρωπῶς γενόμενος, ὅπῃ καὶ τῶν ἀγγέλων βραχί-

²⁷ Joan. 15, 55, xiv, 2.

(12) Forte log. μεῖζονα.

τρος εἶρηται κατὰ τὸδε· Βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθος τοῦ θανάτου, δόξη καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ἐβρέθη δὲ καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἤττων· « Ἐγὼ δέ, » φησὶν, « εἶμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν καὶ ὡς ὁ μικρότερος. » Τὰ οὖν συγκρινόμενα, ὁμοούσια· τὰ δὲ ἀπλᾶ καὶ γνώσει καὶ οὐσίᾳ, οὐκ ἐπιδέχεται τὸ μείζον καὶ τὸ ἑλάττω. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ ἀνευ τοῦ ελληφέναι σάρκα βούλει ἐκλαβεῖν τὸ, « Ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων μου ἐστίν, » ἐν τόποις αὐτὸν δώσεις περιεχόμενον καὶ συγκλειόμενον, πεμπόμενον δὲ ὅπου οὐκ ἦν, καὶ μεταίροντα ὅθεν ἔστιν· ὅπερ ἔσπον (13).

cies contentum et conclusum, eo missum ubi non erat, et inde discedentem ubi fuerat; quod est absurdum.

F.

ΚΕΦ. ΙΖ'. Στ. β'. Δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε.

Τοῦτό ἐστιν ὃ λέγει· Ἀποκάλυψόν με τοῖς ἀγνοοῦσιν· φανέρωσόν μου τὴν δόξαν ἣν ἔχω παρὰ σοί, Θεὸς Λόγος τυγχάνων· « Οὐδεὶς » γάρ, φησὶ, « δύναται ἐλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πέμψας με Πατὴρ ἐλκύσῃ αὐτόν. » Ὡσαύτως δὲ ἔστιν ἀκούσαι καὶ τὸν Υἱὸν δοξάζοντα τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ ἀποκαλύπτειν αὐτὸν τοῖς οὐκ εἰδῶσι Θεόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται δοξάζειν τὸν Υἱόν, ἐν τῷ ἀποκαλύπτειν αὐτὸν τοῖς ἀγνοοῦσιν. Εἰ δὲ καὶ ἐνταῦθα ἀνθρωπινώτερον φθέγγεται, μὴ θαυμάσης· τῶν τε γὰρ εἰρημένων αἰτιῶν ἔνεκεν τοῦτο ποιεῖ, καὶ φυλαττόμενος ἀεὶ τὸ αὐτὸ περὶ αὐτοῦ λέγειν μέγα περὶ αὐτοῦ φαντάζεσθαι τάως. « Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν » πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν λεγομένων θεῶν φησὶ· καὶ γὰρ εἰς τὰ ἔθνη αὐτοὺς πέμπειν ἔμαλλεν τὰ πολλοὺς θεοὺς ἔχοντα. Εἰ δὲ οὐκ ἀνέξονται διὰ τὸ, « μόνον, » ἀλλ' ἐκβάλλωσιν τοῦ εἶναι ἀληθινὸν Θεὸν τὸν Υἱόν, οὕτω προϊόντες, καὶ τοῦ εἶναι Θεοῦ Υἱὸν ἐκβαλοῦσιν. Τοῦτο δὲ εἰδέναί χρεῖ, ὅτι τὸ αἴτιον ἀντὶ τοῦ αἰτιατοῦ φησὶ· τὸ γὰρ εἰδέναί τὸν ἀληθινόν, προξενεῖ ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν.

¹⁸ Hebr. 11, 9. ¹⁹ Luc. XIII, 27. ²⁰ Joan. vi, 44.

(13) Ita scilicet Didymus, aliique plures, nempe quod major sit Pater Filio, habita ratione humanitatis. Attameu Nazianzenus in oratione xxx, 7, vere magis quam honorifice dici ait. « Quid enim mi-

B

CAP. XVII, vers 2. *Glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te.*

Hoc ait: Revela me ignorantibus, notam fac gloriam meam quam a te habeo, quatenus Deus Verbum sum. « Nemo » enim, inquit, « potest venire ad me, nisi qui misit me Pater traxerit eum »¹⁸. Similiter audire est Filium Patri gloriam tribuentem, dum eum revelat illis qui Deum ignorabant. Hac eadem ratione sanctus quoque Spiritus dicitur Filium glorificare, eum scilicet ignorantibus revelando. Quod si hoc quoque loco paulo humanius loquitur, ne mireris; ita enim prædictas ab causis agit, semperque cavens ne videatur de se ipso magnifice loqui. Verba autem: « Hæc est vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum, » ait ut a vulgo dictis diis distinguat. Nam missurus erat discipulos ad gentes quæ plures deos habebant. At si (Ariani) propter vocabulum « solum » sensum hunc non tolerant, negantque Filium esse verum Deum, ultra porro pergunt, et Filium quoque Dei esse negabunt. Sciendum porro est causam pro re causata ab eodici. Certe Deum verum agnoscere, vitam nobis æternam conciliat.

rum, inquit, Deum homine esse majorem? Itaque ipse alio modo Dominicum explanat, ut videre est loc. cit.

FRAGMENTA

EX DIDYMI EXPOSITIONE IN ACTUS APOSTOLORUM.

(WOLF, Anecdota, t. IV, p. 1, ex Catena ms. in Actus quam servat bibliotheca collegii Novi Oxon., codice LVIII.)

ΚΕΦ. Β'. Στ. ε'. Ἦσαν δὲ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ.

Διδύμων. (1) Τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, ἀπλού-

CAP. II, vers. 5. *Erant vero habitantes Hierosolymis.*

Didymi. Voces, ex omni gente, latius sunt acci-

(1) Sunt hæc procul dubio notæ Didymi Alexandriani, ex cujus innumeris scriptis perpauca opuscu-

piendæ, ut idem scilicet valeant, quod dixeris, *ex multis gentibus*. Alius efficacius forte dixerit, sermonem hic esse de Judæis piis, Hierosolyma habitantibus, ut indicentur homines Hierosolymis ex quacunque gente versantes. Sic verbi causa ponimus gentes in universum omnes esse septuaginta. Ex istis septuaginta, erant nonnullæ gentes Hierosolymis, verbi causa viginti earum, ex quibus pii Judæi, Hierosolymis tunc versantes magna Dei prædicabant. Itaque voces, *ex omni gente*, non simpliciter et stricte accipiendæ sunt, sed de iis tantum, quæ fuerint Hierosolymis. Dum vero viginti gentes Hierosolymis fuisse supponimus, nemo putet, viginti illas integras fuisse ibidem, sed de nonnullis earum hominibus id interpretetur. Atque his convenienter intelligi quoque debet prophetia Joelis, sub Dei persona ita prolatum: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*¹, ubi caro de illis intelligenda est, qui præparati erant ad recipiendum Spiritum, qui dabatur.

Vers. 17. *Effundam de Spiritu meo.*

Quando illi, qui imaginem cælestis² præferunt, et lucis veræ redditi sunt participes, dicent: *Signata super nobis est lux faciei tuæ, o Domine*³. Edita vero sunt etiam in terris miracula, quando gentes omnes a patriis moribus et diis recesserunt, recipientes effusionem Spiritus sancti, ex quo fit, ut divina secundum Spiritum dona hominibus, in terra viventibus, miraculorum loco haberi debeant.

Vers. 21. *Et erit: Quicumque invocaverit, etc.*

Itaque vera sunt illa Christi verba, *Omnia qui petit, accipit*⁴, modo ne inter omnes illos numerentur, qui male orant. Qui enim male orat, non orat. Hoc sensu verum est illud: *Quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit*; modo ne hic intelligantur illi, qui, voluntatem Patris non facientes, Jesum dicunt Dominum, et propterea nomen ejus invocare sibi videntur. Interim nec unum est idemque, invocare nomen Domini, et pronuntiare illud. Qui enim precatur, et homo aliquo frui cupit, invocatur, cui et consequenter auxilium præstatur. Qui vero simulat se esse servum, Christum compellat: *Domine, Domine*; non autem facit quæ servi sunt. Ad illos itaque ait: *Quid mihi dicitis: Domine, Domine; nec facitis quæ præcipio*⁵? Illud itaque quod dicitur, *Quicumque invocaverit nomen Domini, servabitur*, accipies convenienter isti: *Nemo dicit Jesum Dominum, nisi in Spiritu sancto*⁶, hoc est, Dominum

στερον ἐκληπτέον, Ἰσὸν δυνάμενον τῷ (2), ἀπὸ καλῶν. Μᾶλλον δὲ τις βιαίτερον ἐπιχειρήσει, λέγων, ἐπὶ τοὺς εὐλαβεῖς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας Ἱερουσαλήμ, φησὶ· τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, δηλοῖ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ ὄντων, οἷον λόγου χάριν ἕστωσαν (3) τὰ πάντα ἔθνη ἑβδομήκοντα (4). Ἀπὸ τούτων τῶν ἑβδομήκοντά τινα ἔθνη ἐτύγχανον ἐν Ἱερουσαλήμ, φέρεται ἀπὸ τούτων εἶκασιν οἱ ἦντες εὐλαβεῖς Ἰουδαῖοι ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ (5). Ὡς τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, μὴ καθάπαξ εἰρησθαι, ἀλλὰ τοῦ ὄντος ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Ἐὰν δὲ ἔθνη εἶκασιν ὑποβώμεθα ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ εἶναι, μὴ νομιζέτω τις, ἐξ ὀλοκλήρου τὰ εἰκασίαι ἔθνη εἶναι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἀπὸ τούτων τινὰς ἀνθρώπους. Συμφώνως τούτοις (6) νοῆσαι σπουδασιόν καὶ τὴν προφητείαν τοῦ Ἰωηλ, τὴν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσαν· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἀλλὰ τὴν παρεσκευασμένην δεξασθαι τὸ Πνεῦμα, διδοσθαι αὐτὸ βρῆτόν.

Στ. ιζ'. *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου.*

Ὅταν οἱ φοροῦντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἰσχυροῦ, τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ μεταληφθῶτες λέγουσιν· Ἐσημειώθη ἐν ἡμῶν τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Δίδεται δὲ καὶ ἐπὶ γῆς τέρατα, πάντων ἔθνων ἀναχωρούντων τῶν πατέρων ἐθῶν τε καὶ θεῶν, ἐπὶ τῷ δεξασθαι τὴν ἐκχυσίν τοῦ Πνεύματος, καὶ κατὰ τὸ Πνεῦμα θεῖα χαρίσματα τοῖς ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις εἶναι τὰ τέρατα.

Στ. κα'. *Καὶ ἔσται· Πᾶς ὃς ἐὰν ἐπικαλέσῃται, κ. τ. λ.*

Ὡς ἀληθεύεται τὸ, Πᾶς ὃ ἀιτῶν λαμβάνει, μὴ ἀριθμουμένων εἰς πάντας τοὺς αἰτουμένους τῶν πικρῶν αἰτούντων (ὃ γὰρ. κακῶς αἰτῶν οὐκ αἰτεῖται), οὕτως ἀληθὲς ἐστὶ τὸ, Πᾶς ὃς ἀν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται, οὐ συμπεριλαμβανόμενων τῶν ἀνευ τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, λεγόντων τὸν Ἰησοῦν Κύριον, καὶ διὰ τοῦτο δεκόντων ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐτέρως οὐ τανυτὸν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ λέγειν αὐτὸ. Ὁ μὲν γὰρ ἐγγύμενος καὶ τυχεῖν τινος ἀγαθοῦ βουλέμενος ἐπικαλεῖται, ἢ ἀκολούθως γίνεται σωτηρία· ὁ δὲ προσποκούμενος εἶναι δούλος, λέγει, Κύριε, Κύριε, τῷ Ἰησοῦ, οὐ πράττων τὰ δούλου. Ὅθεν πρὸς τοὺς τοιοῦτους φησὶ· *Τί με λέγετε* (7), Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ὃ λέγω; Παρακλησίως ἐκδέξῃ τὸ, Πᾶς ὃς ἀν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται, τῷ, Ὅθεν λέγει Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Ἰσραὴλ ἀγῶν Κύριον τοῦ καὶ ἔργῳ καὶ διαθέσει ὄν-

¹ Joel. ii, 28. ² I Cor. xv, 49. ³ Psal. iv, 7. ⁴ Matth. vii, 8. ⁵ Luc. vi, 46. ⁶ I Cor. xii, 3.

la ætatem tulerunt, ut proinde fragmentis eorum tanto magis tribuendum videatur. In Acta eum scripsisse nusquam video memorari. Ex sequentibus tamen locis nonnullis verisimile id a nobis, si non certum, reddetur.

(2) Τῷ. ita scripsi pro τῷ, sensu, ut primo, postulante.

(3) Ἐστωσαν. In ms. legebam, ἦσσαν.

(4) Ἐβδομήκοντα. Tot enim numero gentes statuum in primis Judæi, et, qui eos imitantur, Chri-

stiani nonnulli, ad Noachi scilicet nepotes totidem, vel septuaginta filios Israelis, qui Ægyptum ingressi sunt, provocantes. Vide in primis Jo. Buxtorfi Dissert. de confusione linguarum, p. 78 sq.

(5) Ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Hæc quidem in textu apostolico non ad τοὺς εὐλαβεῖς Ἰουδαίους, sed ad apostolos, quos illi loquentes audiebant, referuntur.

(6) Τούτοις. Sic scripsi pro τούτους.

(7) Πῶ λέγετε vulg. habet καλεῖται.

λευθοντος αὐτῷ, ἀλλ' οὐ μόνον ψιλῆ προφορᾷ λέγοντος ἅ
τὸν Ἰησοῦν Κύριον.

Στ. κβ'. Ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμέ-
νον.

Εἰ καὶ μανέντες ἀπὸ Ἀρτεμᾶ (8), οἷς ἠκολούθησαν
καὶ οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων (9), οἶονται ψιλὸν ἄνθρωπον
τὸν Ἰησοῦν διὰ τὴν προκειμένην λέξιν, ἴστωσαν, ἔτι
τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, Θεὸς Λόγος ὢν, ἄνθρωπος γέγονε, δε-
ξάμενος δούλου μορφήν, ὡς εἶναι τὸν ἐπιδημήσαν-
τα (10) Χριστὸν ἄνθρωπον ἅμα καὶ Θεόν. Ὡσπερ οὖν
ὅταν ὁ Χριστὸς λέγεται Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία,
περὶ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐ περὶ τοῦ ἀνθρωπειοῦ αὐτοῦ
ἐκλαμβάνομεν ὅτε πάλιν, ἐὰν λέγεται Χριστὸς
τεθνᾶναι καὶ τετάφθαι κατὰ τὰς Γραφάς, περὶ τοῦ
σώματος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς θεότητος ἐκδεχόμε-
θα. Καὶ ἔστι γε μὴρία τοιαῦτα ἐν ταῖς Γραφαῖς εὐ-
ρεῖν. Ὅθεν ἐὰν ἄνδρα λέγῃ Ἰησοῦν ἀποδεδειγμένον
ἀπὸ Θεοῦ σημείοις καὶ τέρασιν, ἀκολούθως αὐτὸ νοοῦ-
μεν τῷ, *Νῦν με ζητεῖτε ἀποκτείναι ἄνθρωπον, δε
τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα καὶ τῷ (11), Ἄνθρω-
πος ἐν πληρῇ ὦν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν.* Καὶ
γὰρ ἀκούοντες αὐτοῦ τούτου ἀνδρὸς, τοῦ ἀποδεδειγμέ-
νου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος· *Ὅτι γὰρ ἠγάπησεν ὁ
Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μο-
νογενῆ ἔδωκε καὶ, Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου
καὶ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· οὐκ
ἠλίθιοι ἔσμεν, ὡς περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λε-
λέχθαι νομίζειν. Εἰπάτωσαν δὲ ἡμῖν οἱ τῆς γνώμης
ταύτης, πῶς ἀκούουσιν· Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν
οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τὸ, Ἐὰν θεωρῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ
ἀνθρώπου ἀναβαλόντα, ἵκου ἦν τὸ πρότερον;* Οὐ
γάρ τι τούτων νοῆσαι εὐσεβῶς δυνήσονται, ἀρνούμε-
νοι τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ. Πῶς ὁ ἐκ τῆς Μαρίας,
δὲ ὑπονοοῦσι ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
καταβέβηκεν, καὶ ἀναβαίνει, ὅπου ἦν τὸ πρότερον;
Οὐχ ἔξουσιν εἰπεῖν. Ἐλεγκτέον ἐκ τῆς προκειμένης
λέξεως καὶ τοὺς οἰομένους σάρκα μόνον γεγενῆσθαι
τὸν Σωτῆρα. Οὐ γὰρ κατὰ μόνης σαρκὸς, οἰκείως λε-
χθήσεται ἡ ἀτὴρ φωνή.

Στ. κγ'. Ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, κ. τ. λ.

Οἱ μὴ ἔχοντες περὶ τοῦ Θεοῦ ἐννοίας διηρθρωμένας,
τοπικῶς ἐκλαμβάνουσι τὸ ἐκ δεξιῶν εἶναι τοῦ Πατρὸς
τὸν Υἱόν, διὰ τὸ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἡ κεκαθικέ-
ναι τὸν Σωτῆρα μετὰ ἀνάληψιν ἐκ δεξιῶν τῆς μεγα-
λωσύνης.* Οἷς δυνατὸν τι εἰπεῖν· Εἰ γὰρ ἐκ δεξιῶν τοῦ
Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοπικῶς, ὡς οἶονται, ἀδύνατον ἐκ δε-
ξιῶν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα εἶναι κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ
συμβαίνον. Ἀλλὰ λέγει ὁ Υἱὸς· *Προωρόμηρ τὸν*

¹ 1 Cor. i, 24. ² 1 Cor. xv, 3, 4. ³ Joan. viii, 40. ⁴ Isa. liii, 3. ⁵ Joan. iii, 16. ⁶ Joan. viii, 19.
⁷ Joan. xiv, 10. ⁸ Joan. iii, 13. ⁹ Joan. vi, 62. ¹⁰ Psal. cix, 1. ¹¹ Hebr. i, 3.

(8) Ἀρτεμᾶ. Eum veteres nunc Ἀρτέμονα, nunc
Ἀρτεμῆν appellavit. Vide B. Ittigium *De hæresiari-
ciis*, p. 261.

(9) Οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων. Id est discipuli Pauli
Samosateni, quem Artemonius hæresin amplius or-
nasse veteres tradunt. Similiter Græci dicunt οἱ ἀπὸ
φιλοσόφων, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου, οἱ ἀπὸ Ὀρφέως. Vide
Apollonii epist. 16.

A suum, qui et opere et habitu serviat illi, neque
nuda nominis pronuntiatione Jesum Dominum ap-
pellel.

Vers. 22. Virum a Deo demonstratum.

Quod si illi, qui delira Artemæ dogmata sectan-
tur, cumque iis Samosateniani, Jesum pro nudo
homine ex verbis hic propositis reputant; sciant,
Dei Filium, qui est Deus Verbum, hominem factum
esse, suscepta servi forma, ut proinde Christus in-
ter homines versans, Deus pariter sit et homo. Sic-
ut igitur, ubi Christus Dei potentia et sapientia vo-
catur⁷, de divinitate ejus, non vero humanitate, id
accipimus: sic vicissim, quando Christus secundum
Scripturas mortuus et sepultus dicitur⁸, de
corpore ejus, non vero de divinitate interpretamur.
Et hujusmodi permulta in Scripturis invenire datur.
Itaque et ubi (Scriptura) Jesum vocat virum a Deo
signis et prodigiis demonstratum, id intelligimus
convenienter illi quod dicitur⁹: *Jam vero me inter-
ficere studetis, hominem, qui veritatem vobis dixi.*
Nec minus illi, quando dicitur, *Homo plagis subje-
ctus, et infirmitatem ferre gnarus*¹⁰. Quando enim
ipsum illum virum, a Deo demonstratum, audimus
dicentem: *Ita enim Deus amavit mundum, ut Fi-
lium suum unigenitum daret*¹¹: item, *Ego sum lux
mundi*¹²: nec non, *Ego in Patre, et Pater in me*¹³;
non tam insipientes sumus, ut de nudo homine
ista quidem dici opinemur. Illi itaque, qui sic
sentiant, dicant nobis, quomodo accipiant verba
hæc: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui ex cælo
descendit, Filius hominis*¹⁴. Quomodo item illa, *Ubi
videritis Filium hominis ascendentem eo, ubi prius
erat*¹⁵? Neque enim quidquam horum pie intelligere
possunt, si divinitatem Jesu negent. Quomodo enim
Mariæ Filius, quem pro nudo homine habent, ex
cælo descendat, quomodo ascendat idem, ubi prius
erat? Dicere non habent. Ex eodem hoc dicto pro-
posito illi quoque confutandi sunt, qui nudam car-
nem Salvatorem fuisse censent. De nuda carne vox
ἀνὴρ (vir) usurpari certe convenienter non potest.

Vers. 23. Quia a dextris meis est, etc.

Qui sobrias et justas de Deo sententias non fo-
vent, sessionem Filii a dextris Patris localiter ac-
cipiunt, ideo quod dicitur, *Sede a dextris meis*¹⁶;
vel quod Christum Salvatorem post ascensionem a
dextris majestatis sedisse narratur¹⁷. Sed illis hæc
responderi possunt: Si, quod illi putant, Filius a dex-
tris Patris est localiter, non potest eodem modo
Pater esse a dextris Filii. Jam vero ait Filius:

¹² Isa. liii, 3. ¹³ Joan. iii, 16. ¹⁴ Joan. viii, 19.
¹⁵ Psal. cix, 1. ¹⁶ Hebr. i, 3.

(10) Ἐπιδημήσαντα. Voces ἐπιδημῆν et ἐπιδη-
μεῖν de Christi in carnem adventu, ejusque inter
homines conversatione a scriptoribus ecclesiasticis
adhiberi constat. Lege Suiceri *Thesaurum*, tom. I,
p. 1163.

(11) Τῷ. Ita scribendum putavi pro τὸ. Referrī
enim hoc debet ad proxime antecedens, ἀκολούθως ἢ
τῷ.

Prævidebam Dominum a dextris meis ¹². Itaque alio modo, quam locali, statuendum est, Christum esse a dextris Patris, aut Patrem a dextris Filii. Eodem modo capiendum est illud, *Ego sum in Patre, et Pater est in me* ¹³. Et illud quoque, *Et caro mea habitabit in spe* ¹⁴. Jesus enim, in quantum mortem subiit, carnem, quam salutis nostræ causa assumpsit, deposuit, ut eam tertia die ex morte resuscitaret. Hic carnem suam in spe ait habitasse, procul dubio ob speratam ejus resurrectionem. Si quis vero id omne, tanquam sub persona Davidis, dici opinetur, is desinat se sententiæ cordatorum de resurrectione opponere. Quamvis enim hi quidem demonstrare ad oculum non possint, quod credunt, pie tamen agunt, dicentes, carnem resurrexisset, ut spirituale et incorruptibile corpus evaderet. Sicut enim mortuus resurgens post resurrectionem vivit, nec amplius mortuus est; ita caro resuscitata post resurrectionem spirituale est et incorruptibile corpus.

Vers. 31. *Neque caro ejus vidit corruptionem.*

Caruem Jesu corruptionem non vidisse, non idem est, atque non esse mortuam (mortua enim est, et in sepulcrum reposita), sed idem potius est, quod, non corrumpi. Tertia enim die resurrexit. Ita enim fas erat, fieri resurrectionem. Si enim caro ejus ad mortuorum exemplum corrupta fuisset, post resurrectionem præbuisset occasionem dubitandi, num idem esset Jesu corpus post resurrectionem. Præterea vero hinc etiam consequeretur, non tertia die, sed post eam factam esse resurrectionem. Ut igitur omnis hæsitatio præcinderetur, post triduum, sine facta corruptione, resurrexit, et in sepulcrum novum ¹⁵, in quo nullus antea reconditus erat, depositus fuit, ne alius loco ejus resurrexisse crederetur.

Vers. 38. *Et baptizetur quisque vestrum.*

Cum Salvator præcipiat, ut initiati baptizentur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, nonnulli, in Scripturam imprudenter grassantes, Petrumque audientes adhortari, ut unusquisque in nomine Christi baptizetur, unam compellationem trinitæ isti æquivalere crediderunt. Sabellii scilicet hæresi affecti. Ecclesia vero, sanctissimam Trinitatem indivisibilem et inseparabilem credens, Patrem Filii, et Filium Patris, Spiritum autem sanctum et Patris et Filii esse affirmat. Qua unione sit, ut, qui baptizatur in nomen Christi, in Trinitatem baptizetur, nec Dei essentia circumscriptione et distinctione nominum Patris et Filii separetur.

¹² Psal. xv, 8. ¹³ Joan. xiv, 10. ¹⁴ Psal. xvi, 9.

(12) Πάλιν. In ms. erat πάλιν.

(13) Προ κενῶ, quod erat in ms. scripsi καινῶ.

(14) Ὑποληφθῆ. Sic scripsi pro ὑπολειφθῆ.

(15) Τοῦς τελειωθέντας. Verbum τελειώω alias frequenter a doctoribus Ecclesiæ de baptismo usurpatur; hic vero potius de illis videtur sumi debere, qui doctrina Christiana satis sunt instructi.

(16) Ὀλονται. Sic scripsi pro ὄλον τήν, quod erat in ms. Contextus enim alioquin mutilus est. Nec ar-

Κύριον ἐκ δεξιῶν μου. "Θθεν ἐτέρως ἢ κατὰ τόπον ἐκκληπίον τὸν Υἱὸν δεξιὸν τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτως τὸ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοὶ ἐστίν· ἔτι δὲ, Καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐκ' ἐλπίδι. Ἐπεὶ Ἰησοῦς, καθὼς ἀπέβητο θάνατον, ἀπέθετο, ἦν κατ' οἰκονομίαν ἔλαβε σάρκα, ἐπὶ τῷ πάλιν (12) ἀναστῆσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· εἰκότως τὴν σάρκα ταύτην οὖσαν ἑαυτοῦ, ἐπ' ἐλπίδι κατεσκηνωκέναι φησὶ, διὰ τὴν προσδοκίαν τῆς ἀναστάσεως. Εἰ δὲ τις ἐκ προσώπου Δαυὶδ εἰρησθαι αὐτὸ ἐκλαμβάνει, παυσάσθω κατατρέχων τῆς περὶ ἀναστάσεως δόξης τῶν ἀπλουσιτέρων. Εἰ γὰρ καὶ μὴ οἶοι τέ εἰσιν παρίστασθαι ὁ φρονούσιν, ἀλλ' οὖν εὐσεβῶς διάκεινται, φάσκοντες τὴν σάρκα ἀνίστασθαι ἐπὶ τὸ εἶναι ἀφθαρτον καὶ πνευματικὸν σῶμα. Ὡς γὰρ ὁ ἐχειρόμενος νεκρὸς, μετὰ ἀνάστασιν ζῶν καὶ οὐ νεκρὸς ἐστίν· οὕτως ἡ ἐχειρομένη σὰρξ, μετὰ τὴν ἔγερσιν πνευματικὸν καὶ ἀφθαρτον σῶμά ἐστιν.

Στ. λα'. Οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

Τὸ μὴ ἰδεῖν τὴν σάρκα Ἰησοῦ διαφθοράν, δηλοῖ οὐ τὸ μὴ τεθνάναι (τέθνηκε γὰρ, καὶ ἐν μνήματι ἐτίθη), ἀλλὰ τὸ, μὴ διαλελυθῆαι. Τρίτῃ γὰρ ἡμέρᾳ ἀνέστη. Ἐπρεπε γὰρ οὕτω τὴν ἀνάστασιν γενέσθαι. Εἰ γὰρ ἦν ἡ σὰρξ αὐτοῦ διαλυθεῖσα κατὰ τοὺς νεκροὺς, ἔσταγμα δὲν ἔφερον ἀναστῆς, ἀμφιβαλλομένου, εἰ αὐτὸ εἶη τὸ τοῦ Ἰησοῦ σῶμα τὸ ἀναστάν. Ἐκολούθει ἔτι καὶ τὸ μὴ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀλλὰ ἔτι μετ' ἐκείνην τὴν ἀνάστασιν γεγονέναι. Ὅπως οὖν πᾶς περιελκυσμὸς λυθῆ, καὶ τριήμερος ἀνέστη ἀδιάφθορος ἔτι οὖσα, καὶ ἐν μνήματι καινῷ (13), ἔνθα οὐδεὶς πρότερον τέθειτο, ἐτάφη, ἕνα μὴ ὑποληφθῆ (14) ἕτερος ἀνθ' ἐτέρου ἐγγεράται.

Στ. λη'. Καὶ βαπτισθῆτω ἕκαστος ὑμῶν.

Τοῦ Σωτῆρος προστάξαντος τοὺς τετελειωμένους (15) βαπτίζεσθαι εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὐ φρονίμως τινὲς ἐντυχάνοντες τοῖς γεγραμμένοις, ἀκούοντες τῆς προτροπῆς Πέτρου παραινούντος βαπτισθῆναι ἕκαστον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, ὄνεται (16) ἰσοδύναμον τὴν μίαν ταῖς τρισὶ προσηγοραῖς, τοῦ Σαβελλίου (17) τρωθέντες γνώμη. Ἡ μέντοις Ἐκκλησία ἀδιάρτητον καὶ ἄσχιστον νοοῦσα τὴν Τριάδα, τίθει τὸν Πατέρα Υἱοῦ, καὶ τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τυγχάνειν. Ὡς διὰ ἔνωσιν ταύτην τὴν βαπτιζόμενον εἰς ὄνομα Χριστοῦ, κατὰ τὴν Τριάδα βαπτίζεσθαι, οὐκ ἀπομεριζομένου τοῦ Θεοῦ περιγραφαῖς καὶ διαστάσεσι Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. ¹⁸ Matth. xxvii, 6.

ticulus τὴν locum hic commode tuetur.

(17) Σαβελλίου. Is enim unam SS. Trinitatis personam, sed tribus diversis nominibus insignitam, quorum proinde eadem esset et notio et potestas, asseverare ausus est. Deum trinum siebat esse ἐν πρᾶγμα πολυώνυμον. Vide Basilii M. epist. 64. Iis Sabelliani Unioniæ vocantur in *Apotheosi Prudentii*, et *Υιοπάτορες* ab aliis. Vide Cotelerium, ad tom. I *Monumentorum Eccles. Græc.*, p. 777.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. κ'. Ὅπως ἂν ἔλθῃσι καιροὶ ἀνα- A CAP. III, vers. 20. *Ut veniant tempora refocillationis*.
ψύξεως.

Ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει, πολλὰ εἶδη τῆς προφητείας εἴρη, δηλούμενα ἐν ταῖς Γραφαῖς, ὧν ἐστὶν ἡ τῶν μελλόντων προαναφώνησις. Τοῦτω τῷ εἶδει τῆς προφητείας κοσμηθέντες θεόθεν ἄνδρες τινές, προεθέσπισαν τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ πάθη, ἃ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐμελλεν ἀναδέξασθαι. Τὰς περὶ τούτων προφητείας, ἐκδεθηκυίας ἐν τῷ σταυρωθῆναι τὸν Κύριον, ἐπλήρωσεν ὁ Θεός, ὅθεν ἐὰν γράφηται ἐντεῦθεν, πάντων τῶν προφητῶν πεπληρωσθαι τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος παθόντος, οὐ καθάπαξ πάντας τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πάντας τοὺς προαναφωνήσαντας τοῦ Χριστοῦ παθήματα.

Στ. κα'. Ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως.

Ἐπόμενός τις τῇ συνθηκῇ τῆς Γραφῆς τὰ ἄχρι B καὶ τέως ἐκλήψεται οὐ πάντως χρονικὰς περιγραφὰς σημαίνοντα, ὡς ἑτέρου τινός συμβαινόντος παρὰ τὸ πρότερον, μετὰ τὴν χρονικὴν περιγραφὴν. Τὸ γὰρ ὑπὸ Θεοῦ λεγόμενον πρὸς τινὰς, Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὑμῶν, καὶ ἕως ἂν καταγῆρασθε ἐγὼ εἰμι, οὐ δηλοῖ, ὅτι μετὰ τὸ γῆράσαι τοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος, οὐκέτι Θεός ἐστι· ἀθάνατος γὰρ καὶ ἀίδιος ὑπάρχει. Τοῦτω μυρία συνάδει, τῷ αὐτῷ τρόπῳ φερόμενα ἐν τῇ θείᾳ παιδείῳ, ἃ αὐτῷ τίς ἐκλέξασθαι δύναται; Εἰ τοίνυν οὕτως ἡ προκειμένη φωνὴ λέγει, δεῖν δέξασθαι τὸν οὐρανὸν τὸν Κύριον ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως, κ. τ. λ., ἡγητέον, ὡς ὁ Χριστὸς ἀναληφθεὶς εἰς οὐρανούς, μένει ἐκεῖ ἕως τῆς τοῦ κόσμου συντελείας, ἐλευσόμενος τότε μετὰ δυνάμεως, ἀποκαταστάντων πάντων λοιπῶν, ὧν προεθέσπισαν οἱ προφῆται· ἦτοι, C ὅταν τὸ τέλος ἐνοστῇ, καὶ παύσῃται τὰ αἰσθητὰ, τότε ὁ Χριστὸς ἔσται τῶν οὐρανῶν ὑψηλότερος, οὐ μὲν ἐν οὐρανῷ κατασταθεὶς, ἀλλ' ὑπὲρ οὐρανῶν, εἰς ἣν δόξαν εἶχε παρὰ τῷ Πατρὶ, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. Ὑπεράνω οὖν γεγονώς πάσης ὀρωμένης κτίσεως, τέλος ἐπιτίθησι τῷ (18) εἶναι ἐν οὐρανῷ.

Στ. κγ'. Ἐσται δὲ πᾶσα ψυχή, κ. τ. λ.

Ἐπειδὴ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχή, ἐξολόθρευσιν αὐτῆς νοοῦμεν, τῷ ἔξω γενέσθαι τῶν αγαθῶν, ὧν ἡμελλεν ἀπολαύειν, εἰ γε θεοσεβῶς ἐπολιτεύσατο.

ΚΕΦ. Δ'. Στ. ιθ'. Καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλω οὐδενὶ ἡ σωτηρία.

Τῆς σωτηρίας βεβαιουμένης μετουσίᾳ τῆς Τριάδος, ὁ Χριστὸν τὸν ἐπιδημήσαντα προσχάμενος, πιστεύσας δὲ ἐν τῷ ὀνόματι σώζεται, δοθέντος (19) ἐν τῇ ὑπ' οὐρανῶν (20) τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, ἀπὸ τοῦ τῆς ἐπιδημίας χρόνου, ἐν ᾗ ὁ πιστεύων μεθέξει διὰ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἀποσταλέντος Παρακλήτου. Ὅθεν ὁ σωζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος, ἐκ τῆς Τριάδος ἔχει τὴν σωτηρίαν.

¹⁸ Isa. XLVI, 4. ¹⁹ Joan. XVII, 5.

(18) Τῷ Ms. habet τό, quod huc non quadrat.

(19) Δοθέντος. Legendum videtur δοθείσης, ut referri possit ad vocem προσηγορίας.

(20) Ἐν τῇ ὑπ' οὐρανῶν. Scilicet ἡ, vel γώ-

Qui lectioni studet, multa prophetiæ genera invenit, in Scripturis revelata, inter quæ etiam est prænuntiatio futurorum. Hoc prophetiæ genere homines nonnulli divinitus instructi natiuitatem Christi prædixerunt, nec minus passionem, quam pro hominibus suscepturus erat. Hæc de istis rebus vaticinia, quæ, Christo crucifixo, evenerunt, implevit Deus. Quando itaque hic scribitur, prophetarum omnium sermones, Christo passo, impletos esse, non omnes prophetas simpliciter, sed eos tantum, qui Christi passionem prædixerunt, intelligere oportet.

Vers. 21. *Usque ad tempora restitutionis.*

Qui morem Scripturæ tenuerit, voces *donec* et *tunc* non stricte, tanquam tempus circumscribentes, accipiet, eo sensu, quasi illo præterlapso aliud quid et a priori diversum accidere deberet. Quod enim a Deo dictum est ad quosdam : *Ego sum Deus vester, donec consenueritis, idem ero*¹⁸; id quidem non infert, quod, ubi consenuerint, illorum Deus non amplius futurus sit: immortalis enim et æternus est. Cum his concordant innumera, quæ eodem modo in divina doctrina traduntur, quibus enumerandis quis suffecerit? Quando itaque præsens dictum ait, cælum recipere debere Dominum usque ad tempora restitutionis, etc., existimandum est, Christum, in cælo receptum, ibi manere, usque ad consummationem mundi, et venturum tunc cum potestate, restitutum cætera omnibus, quæ prædixerint prophete. Vel ita quoque hæc capienda sunt, quod, ubi finis imminuerit, et res sensibiles defecerint, Christus cælis omnibus superior sit futurus, non quidem tanquam in cælo, sed tanquam supra cælum constitutus, in ea gloria, quam ante mundum creatum apud Patrem habuit¹⁹. Super omnem igitur creaturam visibilem elevatus finem imponit eo quod in cælo est.

Vers. 23. *Fiet vero, ut omnis anima, etc.*

Quia anima immortalis est, perditio ejus existimanda est, si illis bonis excidat, quibus fruitura erat, si quidem piam vitam egisset.

CAP. IV, vers. 12. *Neque est in ullo alio salus.*

D Cum salus nostra in æquali Trinitatis essentia fundata sit, sequitur, eum salvari, qui Christum pro nobis natum amplectatur, et in nomen ejus credat, quod datum est in terra sub appellatione Filii, inde a tempore natiuitatis, in qua, qui credit, fruitur, per Filium Patre, et Spiritu sancto, tanquam misso Paracleto. Unde qui salvatur in nomine Salvatoris, idem ex SS. Trinitate salutem nanciscitur.

¹⁹ Ita *terram* frequenter appellant ol LXX, et eorum exemplo scriptores ecclesiastici. Vide quæ scripsi nuper ad Theophili Antiocheni lib 1, § 17, p. 54.

Vers. 24. *Domine, tu es Deus, qui facis cælum et terram.*

Multi hæretici divinitatem dividunt, dicentes, alium esse Deum, mundi conditorem; alium vero, qui Pater est Christi. Unde et iidem, Scripturam distinguentes, Vetus quidem Testamentum a conditore mundi, Novum autem a Patre Christi profectum esse aiunt. Atque hos deos, convenienter impiæ huic sententiæ, dicunt sibi invicem esse adversos, sicut et Scripturas eorum, ita ut qui Domino adhæreant, Conditori mundi adversentur, eoque meliores sint; sicut vicissim, sectatores Creatoris mundi de Christo et doctrina ejus pessime sentiant. Præsens vero Scripturæ locus impietatem eorum redarguit, quippe qui apostolos, ab insidiis sumptorum sacerdotum et presbyterorum liberatos, et ad suos, hoc est eos qui eandem cum ipsis fidem profitebantur, reversos, representat nobis, una cum ipsis omnibus hymnum eucharisticum canentes conditori cæli et terræ, ac præterea commemorantes psalmum II, tanquam ab eo per os Davidis in Spiritu sancto pronuntiatum, 'cujus hoc est initium: *Quare revertuerunt gentes, etc.* His enim omnibus indicatur, quod idem Deus sit conditor mundi et Pater Salvatoris nostri, quodque ab eodem Testamentum utrumque profectum sit.

CAP. V, vers. 32. *Et Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi, etc.*

Non solum in hoc, sed et aliis Scripturæ locis significatur, Spiritum sanctum dari, si nos ipsi occasionem et causam illum accipiendi suppeditemus. Obedire enim Deo est res arbitrii nostri, sicut et credere, quibus scilicet convenienter Spiritus sanctus datus est, tanquam donis gratiæ ejus affectis. His affusio est illius: *Dabit Spiritum sanctum petentibus ab ipso*²¹.

CAP. VI, vers. 5. *Et elegerunt Stephanum.*

Qui virtuti student, eorum alii perfecte, alii imperfecte eam possident. Ideo Stephanus hic electus fuisse dicitur, eo quod fide et spiritu plenus esset: neque enim omnes, qui alioquin credunt, pleni sunt fide. Quidam enim qui a Petro conspectus est, dicitur *fidem habere*, non autem fide plenus esse.

²¹ Luc. XI, 13

(21) Πολλοὶ τῶν ἀπὸ αἰρέσεων. Manichæos hic speciatim innui manifestum est. Contra hos quoque Didymus singularem librum scripsit, qui ex parte Latine legitur in variis *Bibliothecarum Patrum* editionibus, Græce autem a Franc. Combefisio parti II *Auctarii novissimi*, p. 21 sqq., insertus est. Sed in eo quidem libelli fragmento frustra hæc quæres.

(22) Ἐγκειμένη Γραφή. Ex his verbis patere videtur, Didymum in Acta sigillatim scripsisse, quia in locum hunc quasi ex professo commentatur. Similium phrasin et infra utitur. Conf. ad c. VII, 22, 38 et 54. in primis vero ad VIII, 2.

(23) Τὴν αἰτίαν τοῦ λαβεῖν αὐτὸ παρεχόντων. Βελαγανίτζειν hic videtur Didymus, nisi hæc et se-

A Στ. κδ'. *Δέσποτα, τὸ ὁ Θεὸς ἐποίησας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.*

Πολλοὶ τῶν ἀπὸ αἰρέσεων (21) διαιροῦσι τὴν θεότητα, λέγοντες, ἄλλον εἶναι Θεὸν τὸν κοσμοποιῶν, καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ. Ὅθεν καὶ τὴν Γραφὴν διαιρήσαντες, τὴν μὲν Παλαιὰν Διαθήκην τοῦ κοσμοποιῶν, τὴν δὲ Καινὴν τοῦ Πατρὸς Χριστοῦ λέγουσιν εἶναι. Ἐπομένως δὲ τῇ δυσσεβεῖ γνώμῃ αὐτῶν, ἀπεναντίους εἶναι λέγουσι πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς Θεοὺς τούτους καὶ τὰς Γραφὰς αὐτῶν, ὡς τοὺς προσφεύγοντας τῷ Κυρίῳ ἐχθροὺς εἶναι τοῦ κοσμοποιῶν, καὶ βελτίονας αὐτοῦ τυγχάνειν ὡς αὐ οἱ τοῦ κοσμοποιῶν ἄνθρωποι, διαβεβλημένοι εἶσι πρὸς τὸν Χριστὸν, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἐλέγχει δὲ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν ἡ ἐγκειμένη Γραφή (22), εἰσάγουσα τοὺς ἀποστόλους μετὰ τὸ ἀπολυθῆναι τῆς ἐπιβουλῆς τῆς πρὸς τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων, ἐλθόντας πρὸς τοὺς ἰδίους, τουτέστι τοὺς τὴν αὐτὴν πίστιν ἔχοντας, ἅμα ἐκείνοις καὶ πᾶσιν ὕμνον χαριστήριον ἀναπέμψαι τῷ ποιητῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς μετὰ τοῦ μνημονεύσαι, ὡς καὶ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι εἰκότως τὸν δευτέρου ψαλμῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ· *Ἴνα εἰ ἐφροσάζαν ἔθνη*, κ. τ. λ. Διὰ γὰρ πάντων τούτων παρίσταται, ὡς αὐτὸς εἶη Θεὸς κοσμοποιῶν, καὶ Πατὴρ τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχων, καὶ ὅτι δέδονται παρ' αὐτοῦ ἀμφότεραι Διαθήκαι.

ΚΕΦ. Ε'. Στ. λδ'. *Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεός, κ. τ. λ.*

Ὁὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέροις χωρίοις τῆς Γραφῆς δηλοῦται, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δίδουσι, ἡμῶν τὴν αἰτίαν τοῦ λαβεῖν αὐτὸ παρεχόντων (23). Τὸ γὰρ πειθαρχεῖν Θεῷ προαιρετικῶν, ὡς περ τὸ πιστεύειν, οἷς κατὰ ἀναλογίαν δέδοται τὸ Πνεῦμα, τοῖς τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ τυγχάνουσι. Συνάδει δὲ τούτοις καὶ τὸ, *Δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν*.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. ε'. *Καὶ ἐξελέξαντο τὸν Στέφανον.*

Τῶν μετεχόντων τῆς ἀρετῆς οἱ μὲν τελείως, οἱ δὲ ἑλλιπῶς αὐτὴν ἔχουσι. Στέφανος γοῦν μαρτυρεῖται τῆς ἐκλογῆς τετυχηκέναι, διὰ τὸ πλήρης εἶναι πίστεως καὶ Πνεύματος, οὐ παντὸς τοῦ ὅπως δῆποτε πιστεύοντος, πλήρης ὄντος (24) πίστεως. Εἴρηται γὰρ περὶ τίνος ὀφθέντος τῷ Πέτρῳ (25), πίστιν ἔχοντος, οὗ μὲν πλήρης αὐτῆς ὄντος.

quentia de ordine accipienda rutes, in quo versus debet, qui per Spiritum sanctum ad fidem, et sic hinc pendencia perducendus est. Cæterum idem in aliis Origenem securius sectatus est, quod monuit Hieronymus in *Apologia* positrema, p. 163.

(24) Πλήρης ὄντος. Ms. habebat ὄντως, vitiose. Forte et pro πλήρης rectius aliquid in his verbis legetur πλήρους.

(25) Πέτρῳ. Legendum puto Παύλῳ. Hic enim Act. XIV, 9, intuitus esse dicitur hominem claudum, et vidisse, ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι. Id certe de Petro nosuam in Νόγο Testamento inemorari memini.

ΚΕΦ. Ζ'. Στ. κβ'. Καὶ ἠκαιοῦσθ Μωϋσῆς πάση Ἀ
σοφίᾳ Αἰγυπτίων.

Ἐκ τοῦ προκειμένου (26) φανεροῦται, ὡς οὐκ ἀπο-
λιητὰ πάντῃ ἐστὶν ἡ τῶν ἐξωθεν τῆς Γραφῆς παι-
δευσις. Τρόπῳ γὰρ ἐγκωμίου εἰρηται, ὡς ἐπαιδευθῆ
Μωϋσῆς πάση σοφίᾳ Αἰγυπτίων· καὶ περὶ Δανιὴλ καὶ
τῶν σὺν αὐτῷ Ἑβραίων, ὡς ὑπερέβαλλον πάντας ἐν
τῇ Χαλδαίων φιλοσοφίᾳ καὶ ταῖς συγγενέσιν ἐπιστη-
μαῖς. Ὅρα δὲ τούτων λεγομένων, πῶς δεῖ προσέρχε-
σθαι (27) τοῖς ἄλλοις λογικῶς. Δεῖ γὰρ ἐπ' ὄλιγον
αὐτοῖς προσέχειν τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ ἐμμένοντας.
Τὸ γὰρ, *Μὴ πολλὸς ἴσθι πρὸς ἄλλοτριαν*, οὐ περὶ
γυναϊκῆς συνοικουμένης ἀνδρὶ, ἀλλὰ τοιαύτης σοφίας
εἰρηται. Ἄλλοτριὰ γὰρ γυναικὶ οὐδὲ κατὰ ποσὸν
προσέρχεσθαι ἀβλαβές.

Στ. λδ'. Ἐντρομος δὲ γενόμενος Μωϋσῆς.

Εἰ καὶ μὴ αὐταῖς λέξεσι φέρεται ἐν τῇ Ἐξόδῳ κει-
μένη φωνῇ, ἀλλ' οὐν ἰσοδύναμος κεῖται. Οὐ πολὺ γὰρ
διοίσει τῷ (28) ἔντρομος, τὸ, *Ἐμφοδος δὲ γενόμενος*
Μωϋσῆς. Λέγεται δὲ ταῦτα περὶ τοῦ κατὰ τὴν βά-
τον δράματός, μενούσης τῆς αὐτῆς διαφορᾶς τοῦ φο-
βεροῦ καὶ ἐμφοδοῦ, καὶ ἐν τῇ διηγήσει τῇ περὶ τοῦ
δρους Σινᾶ. Τὸ γὰρ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους λεχθὲν,
Καὶ οὕτω φοβερόν ἦν τὸ φανταζόμενον, περὶ τοῦ
δρους τοῦτο ἐστίν. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ εἶπε Μωϋσῆς·
Ἐκφοδός εἰμι καὶ ἔντρομος, ἐκ παραλλήλου ταῖς
λέξεσι χηρῶμενος.

Στ. λη'. Οὐτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλη-
σίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ, ὡς οὐ μόνον τοπικῶς
εἶναι συμβαίνει κρείττοσι καὶ χείροσι χωρίοις. Ἐξω
γὰρ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τόπου ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ
λόγος, τῇ διαθέσει ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον, οὐκ ἀποστή-
σαντες τὴν γνώμην ἐαυτῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐθῶν.
Τῆς αὐτῆς νοήσεώς ἐστι καὶ τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ, *Ὅπου*
ὁ θησαυρός, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία, οὐ πάντως (29)
τοπικῶς ἐκεῖ ὄντος, ὅπου τις ἔχει τὴν γνώμην. Πολ-
λοὶ γοῦν, εἰ ἐπὶ γῆς ὄντες, θησαυρίζοντες κατὰλληλα
τῷ οὐρανῷ, ἐκεῖ τὴν καρδίαν ἔχουσιν· ἀλλὰ κακεῖ
εἰ τι συγχάνοντες οἱ παράδοξοι ἀγγέλαιοι, τὴν διάθεσιν
εἶχον ἐν τῇ γῆ· ὧ ἠκολούθησε τὸ ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν
αὐτοὺς ἐβρίφθαι.

Στ. μδ'. Ἐστρέψε δὲ ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν
αὐτούς.

Οἱ μὲν, ὃν δεῖ τρόπον ἐντυχόντες τῇ Παλαιᾷ Γρα-
φῇ, οἴονται παραδεδόσθαι τοὺς Ἑβραίους ὑπὸ Θεοῦ
λατρεῦειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, συναρπαγέντες ἐκ
τοῦ, *Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθείς λόγος*, κ.τ.λ., καὶ
ἐκ τοῦ διατετάχθαι τὸν νόμον δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ με-
σίτου. Πολλῆς δὲ παραμυθίας δεῖ τῷ οὕτως τιθεμένῳ.
Ἐπιστήσαντες δὲ ἡμεῖς τὸ, *Ἐστρέψεν ὁ Θεός*, καὶ
τὰ ἐξῆς, παράδοσιν (30) νῦν δηλουμένην οὕτω γενέ-

²⁶ Dan. i, 19. ²⁷ Proverb. v, 20. ²⁸ Exod. xi, 6.
²⁹ Matth. vi, 21. ³⁰ Hebr. ii, 2. ³¹ Galat. iii, 19.

(26) Ἐκ τοῦ προκειμένου. Vid. paulo ante not. 22.

(27) Προσέρχεσθαι. De disciplina capienda pas-
sim usurpatur. Ita prosequeretur τῷ θεῷ λόγῳ dicit
Origenes tom. II Commeniar. in Matthæum f. 255.

(28) Τῷ. Ita scripsi pro τὸ.

CAP. VII, vers. 92. Et insitutus fuit Moses in
omni sapientia Ægyptiorum.

Ex præsentī loco patet doctrinam externam non
omnino contemnendam esse. In laude enim hic po-
nitur quod Moses omni sapientia Ægyptiorum fuerit
instructus, sicut de Daniele, et sociis ejus Judæis
prædicatur, sicut de Daniele, et sociis ejus Judæis
philosophia affluensque scientiis superarint. Discere vero
etiam ex dictis, quomodo cum ratione in illis disci-
plinis versari oporteat. Paucis enim illis studendum
est, in Scriptura vero diviniore acquiescendum. Il-
lud enim, quod dicitur: *Ne multus sis cum pere-
grina*; non de uxore, marito junctâ, sed de hujus-
modi sapientia capiendum est. Alienæ enim uxori
etiam parumper accedere noxa non vacat.

Vers. 32. Moses vero perterritus, etc.

Quamvis non totidem verbis præsens locus in
Exodo legatur, æquipollentibus tamen ibi effertur.
Neque enim multum differet vox ἔντρομος a voce
ἐμφοδος. Dicuntur vero ista de visione, in rubo
oblata²⁷. Non alia differentia inter φοβερόν et ἐμφοδον
etiam observatur in narratione de rebus in monte
Sina²⁸. Quod enim in Epistola ad Hebræos dicitur:
*Et adeo terribile erat visum*²⁹; ad montem illum
pertinet. De eo enim dixerat Moses: *Expavescit
sum et tremebundus*³⁰; vocibus istis tanquam æqui-
pollentibus usus.

Vers. 38. Hic est, qui fuit in cætu, in deserto.

Præsens locus ostendit, quod aliquis in melioribus
aut deterioribus regionibus etiam extra respectum
loci esse possit. Cum enim illi, de quibus hic sermo
est, quod ad locum extra Ægyptum essent, habitu
tamen animi in ea versabantur, quandoquidem
mentem suam ab Ægyptiorum moribus non avoca-
bant. Eodem modo capiendum est, quod in Evangelio
dicitur: *Ubi thesaurus est, ibi etiam cor est*³¹; cum
tamen unusquisque ibi non statim sit quod ad lo-
cum, ubi est animo. Hinc multi, in terris adhuc
versantes, et cælo digna parantes, cor ibi habent;
vicissim vero angeli, deinceps lapsi, etiam tunc,
cum ibi adhuc essent, terræ mentem affixerant: unde
consequenter ex cælo in terram deturbabantur.

Vers. 42. Convertit vero se Deus, et tradidit eos.

Qui ita, ut decet, scripturam Veteris Testamenti
legunt, Judæos putant a Deo ipso traditos, ut ser-
virent exercitui cæli, abrepti scilicet eo, quod legi-
tur: *Si enim sermo, per angelos pronuntiatus, firmus
fuit*³², etc., et altero illo, quo lex per angelos in
manu Mediatoris statuta dicitur³³. Qui vero ita sta-
luit, multa correctione et alloquio opus habet. Nos
vero scientes id quod dicitur: *Convertit se Deus, etc.*,

³⁴ Exod. xix, 1 sqq. ³⁵ Hebr. xii, 21. ³⁶ Ibid.

(29) Πάντως. Legendum puto πάντως.

(30) Παράδοσιν. Ita scripsi pro παράδοσι, quod
erat in ms. ubi itidem primum scriptum fuerat πα-
ράδοσι, syllaba δὲ abundante, quam diligentior
manus deinde litura recte induxerat.

ditionem, de qua hic sermo est, talem fuisse putamus, de quali ab Apostolo alibi scriptum est: *Propterea tradidit eos Deus in affectus ignominie, et in reprobam mentem*²⁴. Sicut enim in iis quæ ipsi elegerunt, esse nos permittit Deus, postquam sæpe prohibuit; ita Judæos, creaturæ potius quam Creatori cultum²⁵ præstare annitentes, tandem, sæpe antea per prophetas ab hoc consilio revocatos, in iis quæ elegerunt, pertinaces hærerere permissit. Itaque accuratius attendere oportet dicto: *Convertit se Deus, et tradidit eos*. Neque enim hoc erat primum latæ legis institutum. Quando enim in illa dicitur²⁶: *Domineum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies*, eos, qui præceptum hoc violaverant, tradidit, ut servirent exercitiis cæli, non sane destinato consilio tales efficiens, sed ita potius, ut textus tradit: *postquam se a priori voluntate avertit*.

Vers. 54. *Hæc vero audientes lancinabantur*.

Locus hic paulo ante illustratus est, cum tractaremus illud dictum: *Si enim sermo per angelos prolatus*²⁷, etc., id est, lex per angelos promulgata, hominibus a Deo angelorum data est: nisi id potius innuatur, quod lex ita præcepta est hominibus, ut illi ad morem angelorum vitam agant. Illi enim sub Deo collocati sunt. Propterea de iis dicitur: *Benedicite Domino, omnes angeli ejus, potentia valentes, et facientes præcepta ejus*²⁸. Interim posterior illa interpretatio videtur violentior.

CAP. VIII, vers. 2. *Et fecerunt planctum magnum*.

Sicut igitur lucrum omne recipere oportet, nec illud solum, quod ad salutem vere talem facit; ita nec damnum aut infortunium quodvis, sed ea tantum, quæ animæ nocent, graviter ferre oportet. Quoniam itaque Stephanus, cum hominibus versans, ad pietatem illius cupidus multum conferebat, consentaneum erat, ut cæde ejus tristarentur illi, qui tanto viro impostero carituri erant. Atque ita necesse quoque est, mortem quorumcumque, si alioquin amississimi nobis fuerint, lugere, tristitia interim non præter modum admissa. Exemplum enim hujus rei Servator ipse præbet, qui super Lazarum, quem amaverat, mortuum etiam ad lacrymas processit²⁹.

Vers. 22. *Pœnitentiam igitur age*.

Voluntaria hic est mutatio, quæ cadit tantum in eum, qui virtutis et vitii est capax. Jam vero homo, secundum hæreticorum fabulas, malus natura cum sit, non est capax voluntariæ mutationis. Itaque superfluum est, quando ad Simonem dicitur: *Pœni-*

σθαι ὑπολαμβάνομεν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν γραφομένων τῷ Ἀποστόλῳ οὕτως ἐχόντων· Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας, καὶ εἰς ἄδοκον νοῦν. Ὡς γὰρ ἐν τούτοις, οἷς ἡμεῖς εἰλάμεθα, παραδίδωσιν ὁ Θεὸς μετὰ τὸ πολλάκις κωλύσαι, οὕτως πόθον ἔχοντας τοὺς Ἑβραίους, θεραπεύειν τὴν χριστιανὰν τὸν κτίσαντα, κωλύσας πολλάκις διὰ τῶν προφητῶν τὴν τοιαύτην πρόθεσιν, ἐμμένοντας αὐτοῖς παρέδωκεν, ᾧ εἶπαντο. Ὅθεν ἀκριβοστέριος ἀκούειν δεῖ τὸ, Ἔστρεψεν ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς. Οὐ γὰρ προηγούμενον ἦν θέλημα τῆς νομοθεσίας τούτου. Εἰ γὰρ ἐν αὐτῇ φέρεται· Κύριον τὸν Θεὸν προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· ταύτην τὴν ἐντολὴν τοὺς παραβάτας παρέδωκε λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, οὐκέτι προηγουμένη βουλήσιν ποιῶν αὐτοὺς, ἀλλ' ὡς εἶπε τὸ ῥητὸν, Στρέψας ἐξ ἄλλου θελήματος.

Στ. 58. Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπίρριοντο.

Ἐπίρριοντο ἐσαφηνίσθη τούτο, ὅτε ἐλαμβάνομεν, τὸ (31), Εἰ γὰρ ὁ δὲ ἀγγέλων λαλήσεις λόγος, ὁ δὲ ἀγγέλων ὑποταγὴς νόμος, ἀνθρώποις ὑπὸ Θεοῦ ἀγγέλων δίδοται, εἰ μὴ ἄρα καὶ οὕτως δέξεται, ὅτι ὁ νόμος οὕτω διετάγη τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἀγγέλων πολιτείας ἔχωσι. Καὶ γὰρ οὗτοι ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένοι εἰσιν. Εἰρηται γοῦν περὶ αὐτῶν· Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχύϊ, ποιῶντες τὸν λόγον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ βίαιος εἶναι ἡ δευτέρα παράδοσις.

ΚΕΦ. Η'. Στ. β'. Καὶ ἐποίησαν κοπετὸν μῆρον.

Ὅσπερ οὖν πᾶν κέρδος ἀποδέχεσθαι δεῖ, ἡ (33) μόνον τὸ πρὸς τὴν κυρίως ὠφέλειαν συντελοῦν· οὕτως οὐκ ἐπὶ πάσῃ ζημίᾳ ἢ συμφορᾷ δυσχεραίνειν χρὴ, ἀλλ' ἐπὶ μόνων τῶν βλαπτόντων ψυχῇ. Ἐπιτοίνου καὶ ὁ Στέφανος, συνὼν ἀνθρώποις, πρὸς θεοσέβειαν τοῖς ποθοῦσιν αὐτῆς πολὺ συνεβάλετο, ἀπὸ λουθὸν ἦν ἐπὶ τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ ἀνιάρως φέρειν, στερηθέντες ἀνδρὸς τοιοῦτου τῶν ὑστερησάντων αὐτοῦ. Ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ ἐπὶ θανάτῳ τῶν τυγχόντων, καὶ ἄλλως φιλάται (35) ὧσιν, ὀλοφύρεσθαι λυπημένους πέρα τοῦ μέτρου (34). Τύπον γὰρ καὶ περὶ τούτων δίδωσιν ὁ Σωτὴρ, ὅς μέχρι τοῦ δακρῦσαι ἐπὶ τῷ ἀγαπωμένῳ λαζάρῳ τεθηγκότες ἐφθασεν.

Στ. κδ'. Μεταρῶσσον οὖν.

Προαιρετικὴ τροπὴ, ἡ πίπτει εἰς μόνον τὸν δεξιὸν ἀρετῆς καὶ κακίας. Ὁ δὲ κατὰ τοὺς μύθους τῶν αἰρετικῶν φύσει κακὸς ὢν ἄνθρωπος, οὐκ ἐστὶ δεξιὸς τῆς κατὰ βούλησιν μεταβολῆς. Ὅθεν παρέλαβε τὸ, Μεταρῶσσον, λεγόμενον τῷ Σίμωνι, ἐκ κρι-

²⁴ Rom. 1, 26, 28. ²⁵ ibid. 25. ²⁶ Deut. vi, 13.

(31) Ἐλαμβάνομεν τὸ. Respicit ea, quæ ad v. 42 dicta ab ipso erant, quamvis in excerptis his talia non legantur. Interim patet hinc iterum, excerpta ista Catenæ ex singulari et justo Didymi commentario in Acta hausta esse. Confer paulo post notam 26.

(32) Ἡ. Malim legere μῆ. Opponuntur enim invicem lucrum majus et minus, sicut deinceps luctus gravior et levior.

²⁷ Hebr. 11, 2. ²⁸ Psal. cii, 20. ²⁹ Juan. xi, 35.

(33) Φιλάται. Ms. vitiose φιλάταις.

(34) Πέρα τοῦ μέτρου. Negationem hic superiorem excidisse, quam in versione expressi. Neque enim immodicum luctum suadere hic censendus est Didymus, qui id tantum exemplo Christi, Domini nostri, evincit, quod homines nobis amicos, etiam si alioquin non multum profuturos, lugere liceat delictos.

σκευῆς ὄντι κακῶ, κατὰ τοὺς ἐκείνων μύθους. Ἄλλ' αὐ ματαίως εἴρηται τὸ, *Μετανόησον ὄνρ*. Αὐτεξούσιος ἄρα καὶ αὐτός. Τοῦτου δὲ μὴ ὄντος φύσει κακοῦ, ἢ ἐπιτεταλμένην κακίαν ἔχοντος, οὐδ' ἄλλος τις εὐρεθείη τοιοῦτος (35).

Στ. λζ'. *Ὡς δ' ἐπορεύοντο.*

Ἐπιστατέον (36), ὡς πολλῇ σπουδῇ ὑπῆρχε τοῖς τελείως Χριστιανίζουσι περὶ τὸ αἰσθητὸν βάπτισμα. Διττοῦ γὰρ ἔντος τοῦ διδομένου, ὅτε μὲν δι' ὕδατος, ὅτε δὲ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ καὶ πυρὶ, οὐ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Πνεύματι βαπτίσματος καταφρόνουν τοῦ αἰσθητικωτέρου. Συμβάλλεται γὰρ καὶ τοῦτο εἰς σωτηρίαν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος. Ἔστι δὲ διὰ τῆς προκειμένης βίβλου τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων (37) πολλὰ θηρεῦσαι παραστατικὰ τοῦ χρησίου τοῦ ἐξ ὕδατος βαπτίσματος.

Στ. λθ'. *Πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον.*

Ἡ προκειμένη ἀρπαγὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀναλήψει Ἠλίου. Καὶ ἐπὶ ἀρπαγῆς ὁ Φίλιππος ἐκ τόπου μετηγέθη, ἀκόλουθον, καὶ τὸν Ἠλίαν ἀναληφθέντα ἐκ τοῦ περὶ γῆν τόπου εἰς ἕτερον χῶρον μετενεχθῆναι, κτλ ὅπου μὲν σημαίνεται τὰ ὀνόματα τῶν τόπων εἰς ἃ μετηγέθησαν, ὅπου δὲ μὴ σημαίνεται· οἱ ἀρπαγέντες τε καὶ ἀναληφθέντες· Φίλιππος μετὰ τὴν ἀρπαγὴν εὐρέθη εἰς Ἄζωτον. Παῦλος ὁ ἀπόστολος εἰς τρίτον οὐρανὸν καὶ ἕως τοῦ παραδείσου μετατεθείς ἤκουσεν ἀρρήτων ῥημάτων. Εἰς τοῦτο λήψη καὶ τὸν Ἄδρακὸν. Καὶ αὐτὸς γὰρ μετεωρίσθη ὅπῃ ἀγγέλου ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα. Ἠλίας δὲ ἀνελήθη μετενεχθείς οὐκ ἐν ὠρισμένῳ τόπῳ. Εἴρηται γὰρ ἀναληφθῆναι αὐτὸν ὡς εἰς τὸν οὐρανόν. Αὕτη δὲ ἡ λέξις δηλοῖ, ὅτι οὐκ εἰς τὸν οὐρανόν· οὐ μὴ, ποῦ γέγονεν, ὀρίζει. Συμφώνως τοῖς εἰρημένοις καὶ ὁ Ἐνώχ μετατεθείς ἐκ τόπου εἰς τόπον γέγονε· σαφῶς γὰρ τοῦτο παρίσταται ἐκ τοῦ μετατεθεῖσθαι αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ εἴρηται ποῦ ἐν ταῖς δεδημοσιευμέναις βίβλοις (38), ἐν ἀποκρύφοις λέγεται, ὅτι ἐν τῷ παραδείσῳ. Ἐάν οὕτως ἔχη, συνεπέστεται καὶ περὶ τοῦ Ἠλίου. Μὴ ἄρα τὸ ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν ταυτὸν ἔστι τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ. Ἀναμφιδόλως δὲ περὶ τοῦ Σωτήρος εἴρηται, ὡς μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήθη. Πολλὰ γὰρ μαρτυρίαι εἰσι περὶ τούτου.

ΚΕΦ. Θ. Στ. ζ'. *Ἄλλ' ἀνάστηθι καὶ εἰσελθε.*

Ἐπεὶ ὁ εἰπὼν τῷ Παύλῳ Ἰησοῦς, *Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις;* αἰτίας αὐτῷ γέγονε τοῦ μὴ ὄρᾶν, κατηγορούντων αἰρετικῶν τοῦ εἰπόντος· *Τίς ἐποίησε βλέποντα καὶ τυφλόν; Ὁὐκ ἐγὼ Κύριος ὁ θεός;* Εἰς ἀπορίαν γὰρ αὐτοὺς τὰ τοιαῦτα περιίστησι, διαφόρους θεοὺς λέγοντας, καὶ τοῦ μὲν κατηγοροῦντας, ὧς τοῦ μὴ βλέπειν αἰτίου, τὸν δὲ ἕτερον ἀποδεχομέ-

³⁵ Matth. iii, 11. ³⁶ II Cor. xii, 4. ³⁷ Dan. xiv, xvi, 19; Luc. xxiv, 51; Act. i, 9. ³⁸ Exod. iv, 14.

(35) Hæc quoque frustra quæsi in laudato Didymi adversus Manichæos libello.

(36) Ἐπιστατέον. Locus hic totidem verbis extat in Catena Œcumenii ad hunc locum, ubi tamen pro κατὰ τὴν ἀνάστασιν legitur καὶ τὴν ἀνάστασιν. Atque hoc pulo rectius.

A lentiam age; quippe qui secundum fabulas ipsorum ex ipsa creatione malus esset. Jam vero non frustra hic dictum est: *Pœnitentiam igitur, age.* Itaque et ipse in tantum liber est. Cumque is natura non sit malus, aut injunctæ pravitati obnoxius, neque alius quisquam talis esse deprehendetur.

Vers. 36. *Cumque proficiscerentur.*

Sciendum est, homines vere Christianos maximam rationem habuisse baptismi externi et sensibilis. Cum enim duplici modo ille conferretur, hinc per aquam, hinc per Spiritum sanctum et ignem ³⁵, non contemnebant illum, qui magis corporalis erat, eo quod alter, qui per Spiritum fiebat, præstantior esset. Nam et ille quod ad resurrectionem corporis ad salutem confert. Licet vero et plura ejusmodi loca ex præsentii Actuum apostolicorum libro afferre, quæ baptismum per aquam prodesse testantur.

Vers. 39. *Spiritus Domini abstulit Philippum.*

Raptus illesimilis est raptui Eliæ. Cumque Philippus de loco in locum translatus sit, consequitur, Eliam quoque, ex terra sublatus, in alium locum fuisse translatus, quamvis nunc quidem appellantur loca, in quæ translata sint, nunc vero non appellantur. Ex ejusmodi enim abreptis et sublatis Philippus post raptum Azoti inventus est; Paulus vero apostolus in tertium cælum, imo in paradisu ipsum delatus, verba ineffabilia audivit ³⁶. Eodem modo de Habacuco quoque statuet. Nam et ipse ab angelo Hierosolymis Babylonem perlatus est ³⁷. Elias vero sublatus non legitur in certum quemdam locum pervenisse. Dicitur enim assumptus esse tanquam in cælum ³⁸. Quæ phrasis infert, quod non sit in cælum ipsum translatus; nec, ubi fuerit, definit. Similiter etiam Enochus ex loco in locum delatus fuit. Id enim intelligitur ex eo, quod translatus dicitur ³⁹. Quia vero in canonicis libris non exprimitur quo pervenerit; in apocryphis in paradisu sublatus memoratur. Si ita habeat, patet simul, quid de Elia sit statuendum. Itaque phrasis, *tanquam in cælum*, non æquipollet phrasi, *in paradiso*. De Salvatore vero nostro diserte dicitur, quod post resurrectionem in cælum sit sublatus. Multa enim, quæ huc pertinent, testimonia exstant ⁴⁰.

CAP. IX, vers. 6. *Sed surge et ingreære.*

Quia Jesus, ad Paulum dicens: *Saul, Saul, quid me persequeris?* causa fuit cæcitalis ejus, opponendum hoc est hæreticis, inveniuntibus in eum, qui dicit: *Quis fecit videntem et cæcum? Nonne ego Dominus Deus* ⁴¹? Hujusmodi enim loca in angustias conjiciunt eos, qui diversos dicunt esse deos, et alium quidem incusant, tanquam qui cæcitalis au-

³⁵ II Reg. ii, 11. ³⁶ Gen. v, 24. ³⁷ Marc.

(37) Προκειμένης βίβλου. Clarissime hinc patet, Didymum in explicandis Actibus apostolicis data opera versatum esse.

(38) Δεδημοσιωμέναι βίβλοις. Libri canonici hic dicuntur, tanquam qui publici juris ita faciunt, ut singuli eorum lectioni vacare possint.

actor sit, alium vero recipiunt, eo quod visum restituit. Nos vero, qui unum Deum profitemur, hæc non premunt, in primis cum sciamus, quod ipse, universi hujus curam habens, perspectrum habeat, cui videndi facultatem largiturus sit, cuive minus et cur, et quando, et quomodo. Ita verbi causa cæcum, a nativitate talem, ideo ait natum esse, ut opera Dei in ipso manifestarentur⁴⁷. Cumque id malum non sit, quod manifestandis Dei operibus inservit, non inconveniens est dicere, quod Deus aliquem cæcum faciat.

Vers. 7. *Audientes quidem vocem, neminem vero videntes.*

Quæ est illa pugna in narratione Actuum apostolicorum de visione Paulina? Lucas enim testatur, eos, qui cum Paulo fuerint in ista, quæ in via offerebatur, visione vocem quidem audivisse, neminem vero vidisse: Paulus vero, eandem visionem, eum in gradibus staret, enarrans, ait eos, qui secum fuerint, lucem quidem vidisse, vocem vero loquentis non audivisse⁴⁸. Ex historię quidem nexu Chrysostomus locum hunc curate interpretatus est, dicens, quod prior illa narratio, quæ dicit, vocem audivisse præsentem, eos dicat Pauli quidem vocem audivisse dicentem: *Quis es, Domine?* nullum vero hominem, præter Paulum, vidisse. Posterior vero narratio, quæ ait, lucem quidem eos conspexisse, vocem vero loquentis non percepisse, eodem iudice, accipienda est de voce Domini ad Paulum facta, ut proinde illi quidem solam lucem viderint.

Vers. 15. *Dixit vero ad illum Dominus.*

Qui de natura duplici multa tradunt, Paulum, ut hominem spiritualem, malitiæ capacem fuisse negant. Quam sententiam illi quidem confirmant ex præsentis loco, in quo Deus ait de ipso: *Vas electum mihi est iste.* Neque enim, aiunt illi, scriptum hic est: *Erit mihi.* Ad hæc vero responderi debet, testimonium hoc de ipso editum esse, cum sponte sua, oraculo huic fidem habens, ad colloquendum cum Anania profectus est. Ex quo consequitur, eum, qui tam insignem pœnitentiam momento temporis ageret, vas electum fuisse. Præterea vero jejunium, per integrum triduum continuatum, seriæ pœnitentiæ argumentum præbet. Dici vero etiam potest, quod Deus, qui futura accurate prævidet, de illis, tanquam jam præsentibus, locutus sit ob vini-

⁴⁷ Joan. ix, 3. ⁴⁸ Act. xii, 9.

(39) Ἐφη. Ἐκκλιση ante hoc verbum videtur particula καί. De aliis ἐναντιοφασίας hujus conciliationibus dicemus alias ad ipsum hunc locum Actuum apostolic.

(40) Μόνον δὲ τὸ φῶς θεθεσθαι. Respicit noster S. Chrysostomi homilian 47 in Acta apost., cap. xii, tom. III edit. Paris. p. 410, ubi hæc legis: Μηδὲν ἔβρισθῆς, εἰ ἐνταῦθα μὲν οὕτως, ἐτέρωθι δὲ λέγει, ὅτι Ἐιστήκεισαν τὴν μὲν φωνὴν ἀκούοντες, μηδένα δὲ θεωροῦντες. Οὐκ ἔστι τοῦτο ἐναντίον· φωναὶ γὰρ δύο ἦσαν, ἡ Παύλου καὶ ἡ τοῦ Κυρίου. Τὴν φωνὴν τοίνυν ἐκεῖ τοῦ Παύλου λέγει· ἐνταῦθα δὲ καὶ προσέθηκεν, εἰπὼν· Τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Οὐκοῦν τὸ, μηδένα θεωροῦν-

vous, ἐπὶ τῷ τὸ βλέπειν παρέχειν. Ἡμεῖς δὲ τὸν εὐτὸν ὁμολογοῦντας Θεὸν οὐ θλίψει ταῦτα, μάλιστα εἰδότες, ὅτι προνοητῆς τῶν ὄλων ὑπάρχων οἶδε, τί τὸ βλέπειν ὀρέξει, καὶ μὴ· καὶ διὰ τί, καὶ πότε, καὶ πῶς. Τὸν γοῦν ἀπὸ γεννητῆς τυφλὸν διὰ τοῦτο γεννησθαι φησιν, ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Οὐ κακὸν δὲ τὸ αἴτιον τῆς φανερώσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, διδὸν οὐδὲ ἀπεμφαίνει εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς τυφλοὺς τινα.

Στ. ζ'. *Ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.*

Τίς ἡ διαφωνία τῶν ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναγεγραμμένων ἐν τῇ κατὰ Παῦλον ὄπτασι; Ἐν μὲν γὰρ τῇ καθ' ὄδον ὄπτασι ἱστορεῖ ὁ Λουκᾶς, τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας, τῆς φωνῆς μὲν ἀκηκοῦναι, μηδένα δὲ θεωρῆσαι· ἐν δὲ τῷ διηγεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τὴν αὐτὴν ὄπτασιαν, λέγει τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας εἰ μὲν φῶς θεθεσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοῦναι. Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν ὁ Χρυσόστομος πάνυ ἡρμῆνευσε τὸν τόπον. ἔφη (59), ὅτι ἡ ἀριστερὴ ἐξήγησις, ἡ λέγουσα, Τῆς φωνῆς ἤκουον οἱ συνόντες, τῆς Παύλου φωνῆς λέγει ἀκοῦειν αὐτοῦ· τῆς λεγούσης· *Τίς εἶ, Κύριε;* οὐδένα δὲ ἔβλεπον ἀνθρώπων, εἰ μὴ Παῦλον. Ἡ δὲ δευτέρα ἐξήγησις, ἡ λέγουσα, εἰ μὲν φῶς θεθεσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοῦναι, φωνῆς λέγει τῆς τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Παῦλον γεγενημένης, μόνον δὲ τὸ φῶς θεθεσθαι (60).

Στ. ιε'. *Ἐλεπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος.*

Οἱ τὰς φύσεις δογματίζοντες (41), φασί, Παῦλον πνευματικὸν ὄντα ἀνεπίδεκτον εἶναι κακίας. Κρατινοῦσι δὲ τοῦτο αὐτῶν τὸ φρόνημα καὶ ἐκ τῆς προαιρέτης λέξεως, εἰπόντος τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ, ἐν Σκεῦος ἐκλογῆς ἐστὶ μοι οὗτος. Οὐ γὰρ, Ἔστω, γέγραπται, φασὶν ἐκεῖνοι. Ῥητέον δὲ πρὸς τοῦτα, ἵνα ἡ μαρτυρία αὐτῆ γενηται, ὅτι ἐξ οικτίας προαιρέσεως, πισθεῖς ὁ ἀνήγερ τῶν χρησμῶν, ἀπῆλθεν ἐπὶ τοῦ συντυχεῖν τῷ Ἀνανίᾳ. Διὸ καὶ ἀκόλουθον τυγχάνει τὸν τοσαύτην ἐνδεχόμενον μετάνοιαν, ῥοπήν κερῶν ὑπάρξει ἐκλογῆς σκεῦος. Πρὸς τοῦτους καὶ τὸ μὴ φαγεῖν ἐφ' ὅλας τρεῖς ἡμέρας, δειγμα τῆν τῆς σφιδρᾶς μετάνοιας. Δυνατὸν δὲ εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεός, ὁ εἰ μέλλουσα γινώσκων ἀκριβῶς ὡς τὰ παρόντα, ἐμαρτύρησε διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ὑπηρεσίαν, ὡς ἦν

τας, οὐ τοῦ ἰδεῖν, ἀλλὰ τοῦ μὴ ἀκοῦσαι δηλωσθέντος ἔστι, hoc est, Non sunt hæc contraria. Voces enim duæ erant, una Pauli, altera Domini. Vocem ipsius illic Pauli dicit: hic vero addidit etiam dicentem: « Vocem non audierunt loquentis mihi. » Igitur non dicit: « nullum videntes steterunt: » hoc est loquentem.

(41) Οἱ τὰς φύσεις δογματίζοντες. Respicit hic Manichæos iterum. Verbum δογματίζειν scriptoribus ecclesiasticis receptum est, ubi sermo est de errore aliquo ab hæreticis vel promulgato, vel pertinaciter defenso. Ita Clem. Alexandr. Stromat. i, pag. 276: Τὰ παρὰ τῶν ἐπισήμων δογματιζόμενα αἰρέσεων Conf. infra ad cap. x, 10.

σκευός εκλογῆς ὑπῆρχεν. Ἄλλος δὲ λέξει, ὅτι θεοσε-
 θῆς ὢν ζήλω, τῷ μετὰ ἀγνοίας, ἐδίωκε τοὺς πιστεύ-
 οντας τῷ Σωτῆρι ὡς ἀποστάτας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ
 νόμου αὐτοῦ, καὶ ἐπεὶ θεϊκῆ πῶς προθέσει τοῦτο
 ἐπραττεν, εἰ καὶ πεπλανημένως, εἰς τὴν πρόθεσιν
 αὐτοῦ σκοπήσας ὁ χρηματίσας εἶπε, *Τί με διώκεις;*
 Εὐθέως γὰρ ἐπήκουσε τῷ λαοῦντι, καὶ κατὰλληλα
 τῆ κλήσει ἐπραξεν. Ἐπαύσαντο δὲ ἂν τῆς ἀπάτης οἱ
 τὰς φύσεις φρονούντες, εἰ ἐπιστήσαντες ἦσαν, τὸ ἐκ-
 λογῆς αὐτὸν εἶναι σκευός τοῦ ἐκλεγομένου οὐ φύσιν,
 ἀλλὰ βίον σκοποῦντος.

Στ. λγ'. *Ἐῦρε δὲ ἐκεῖ ἀνθρωπὸν τινα.*

Πολλὴν διαφορὰν ἔχει τὸ πραχθὲν ὑπὸ τοῦ Πέτρου
 εἰς τὸν ἐπὶ ὄκτῳ ἔτη διὰ νόσον χαλεπὴν καταχει-
 μενον, πρὸς τὸ ὑπὸ Ἰησοῦ γενόμενον εἰς τὸν ὄκτῳ
 τριάκοντα καὶ ὄκτῳ ἔτη ἐπὶ σκίμπος (42) μέιναντα διὰ
 κήρασιν (43) ἀνίατον. Ὁ μὲν γὰρ Πέτρος εἰπὼν,
*Αἰνέα, λέγατέ μοι Ἰησοῦς Χριστός, ἀνάστα, στρώ-
 σον σεαυτῷ,* τὸ σημεῖον εἰργάσατο. Ἰησοῦς δὲ φή-
 σας, *Ἐγείραι, ἄρον τὸν κράββατόν σου καὶ περι-
 πάτει,* οἷα Θεὸς τὸ τεράστιον πεποίηκεν. Ἐἶχε δὲ
 παραλλαγὴν πολλὴν τὰ πρὸς ἐκατέρους εἰρημένα. Τῷ
 μὲν γὰρ ἐλέχθη· *Ἀνάστα, καὶ ἄρον τὸν κράββατόν
 σου καὶ περιπάτει.* Ἐμφαίνει γὰρ ἡ πρόσταξις
 ἰσχὺν πολλὴν σὺν ὑγείᾳ βεβαίᾳ ἐγγεγονένην τῷ εὐε-
 ργετομένῳ, μάλιστα ὅτε ἐπιφέρεται· *Ἀναστὰς σὺν
 ἦρε τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.* Τῷ δὲ,
Ἀνάστα, στρώσον σεαυτῷ· οὐ γὰρ τοσαύτη ἐμφα-
 νεται ἰσχὺς τοῦ δυνηθέντος στρώσαι μετὰ πολλὴν νό-
 σον, ὅσον τοῦ τὸν κράββατον ἀφροντος καὶ περιπα-
 τοῦντος. Ἐσημειώματα δὲ ταῦτα προφάσει τῆς
 ἀναγωγῆς, ἀλλ' οὐ συγκρίνοντες τῷ Πέτρῳ. Ὁ μὲν
 γὰρ ὡς Θεὸς ἐποίησε· ὁ δὲ πιστεύων εἰς Θεόν. Φησὶ
 γὰρ· *Ἰάταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός,* ὡς ἐκάτερα ταῦ-
 τα Χριστοῦ εἶναι ἔργα.

Στ. λδ'. *Ἐν Ἰόππῃ δὲ τις ἦν μαθήτρια.*

Σημειωτέον, ὅτι καὶ μέχρι γυναικῶν φθάνει τὸ τῶν
 μαθητριῶν ὄνομα, καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐπωνυμίας. *Ἀπ-
 στείλιαν δὲ δύο ἀνδρας πρὸς αὐτὴν.* Μᾶλλον ἡ πίστις
 τῶν πασχόντων τὰς ἰάσεις ἐργάζεται. Ἰδοὺ γὰρ καὶ
 ὧδε οἱ πιστεύσαντες, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Πέτρου παρῆρη-
 σίας δύναται ἀναστῆναι νεκρούς, ἐπέτυχον τοῦ σκο-
 ποῦ· πλην οὐχ οἷα δὴποτε πίστις συμβάλλεται, ἀλλ'
 ἡ εἰς τοὺς ὄντως ἄγιους.

Στ. λε'. *Αὕτη πλῆρης ἦν ἔργων.*

Ἐπεὶ τινες ἀνηρώς ἔχοντες περὶ τελείας ἀρετῆς
 ἀνάληψιν, φασὶ, μὴ δυνατὸν κατορθοῦσθαι ἀνθρώπων
 βίον ἀληπτον, ἐλεγχτέον αὐτοὺς ἐκ τῆς προκειμένης

sterium in posterum ab eo præstandum, quasi etiam
 tunc vas electum fuerit. Alius vero forte dixerit,
 quod, cum pius esset ex zelo, ignorantia pleno⁴²,
 persecutus sit eos, qui in Christum credebant,
 tanquam alienos a Deo et lege ejus; atque adeo,
 cum Paulus respectu ad Deum habito, quamvis per
 errorem, hæc egerit, Dominus, hanc ejus intentionem
 respiciens, dixerit: *Quid me persequeris?* Sta-
 tim enim auscultavit loquentem, et quæ vocatione
 hæc digna erant, præstitit. Qui vero ita de duplici
 natura sentiunt, ab errore facile recederent, si nos-
 sent, eum vas esse electum illius, qui non naturam
 eligit, sed vitam respicit.

Vers. 33. *Invenit vero ibi hominem quemdam.*

Multum omnino id, quod a Petro præstitum est
 in eum, qui per octo integros annos ex paralyti
 insanabili decubuit, differt ab eo, quod a Jesu fa-
 ctum est in eum, qui octo et triginta annis integris
 ex paralyti immedicabili in lecto hæsit⁴³. Petrus
 enim dicens: *Anania, medeatur tibi Jesus Christus,
 surge, sterne lectum tibi ipsi*⁴⁴, miraculum hoc per-
 fecit. Jesus vero dicens: *Surge, tolle lectum tuum,
 et ambula,* ut Deus mirandum hoc opus edidit.
 Multum vero discriminis intercedit inter ea, quæ
 ad utrumque dicta sunt. Alteri enim dicebatur:
Surge, et tolle lectum tuum, et ambula. Mandatum
 enim hoc evincit, homini salvato cum integra valedi-
 tudine robor magnum collatum esse, in primis cum
 subjungatur: *Surgens itaque sustulit lectum suum et
 abiit*⁴⁵. Alteri vero dicebatur: *Surge et sterne tibi
 ipsi lectum.* Jam vero illi, qui lectum sibi post gra-
 vem morbum sternere potest, non tantum tribuitur
 robor, quantum illi, qui lectum tollere potest et
 ambulare. Atque illa quidem magis per anagogen
 quamdam observavimus, quam ut cuius Petri actione
 compararemus. Christus enim alterum fecit ut
 Deus; Petrus vero, ut in Christum credens. Dicit
 enim: *Sanct te Jesus Christus,* ut proinde utrum-
 que opus ipsius Christi sit.

Vers. 36. *Joppæ vero erat discipula.*

Notandum hic est, discipularum nomen hujus-
 que nominis dignitatem etiam in scæminas cadere.
Miserunt autem binos viros ad ipsum. Adeo fides
 ægrotorum sanationem promovet! Namque et hic
 illi, qui credebant, quod per fiduciam Petri (Deus)
 excitare possit mortuos, scopum suum consecuti
 sunt. Interim non cujusvis generis fides in hanc
 rem quidquam confert, sed illa, quæ in homines
 vere sanctos tendit.

Vers. 38. *Illæ operibus plena erant.*

Quoniam nonnulli, qui negligenter in studio per-
 fectæ virtutis versantur, fieri posse negant, ut ho-
 mo inculpabilem vitam agat, illi quidem præsentem

⁴² 1 Tim. 1, 13; Rom. x, 2. ⁴³ Joan. v, 5. ⁴⁴ ibid. 8. ⁴⁵ ibid. 9.

(42) Ἐπὶ σκίμπος. Σκίμπος, id est lectulus
 humilis, paralyticis in primis accommodatus est. Eu-
 stathius ad *Iliad.* II, p. 1077 ed. Rom., exponit per
 εὐτελῆ κλίνην καὶ χθαμαλὴν, πελάζουσαν τῆ γῆ. Vide
 de hac voce Casaubon. ad *Sueton.* II, 28, et illustr.

Spanhemium ad *Aristophan. Nubes*, vers. 253.

(43) Πάρεσιν. Πάρεσις et παράλυσις de resolu-
 tione nervorum, quæ proprie paralysis dicitur, pro-
 niscue usurpatur a medicis. Ita Trallianus: *παρ-
 έτω; πάθος, ὃ καὶ παράλυσιν ὀνομάζειν εἰκόσασθαι.*

loco Scripturæ confutari possunt, quo Durcas plena A
fuisse dicitur bonis operibus omnibus, et erogatis
in pauperes eleemosynis. Qui enim ita vitam in-
struit, eum sine sordibus vivere necesse est. Plena
vero eleemosynis ea invenitur, quæ ex beneficentia,
non autem vanæ gloriæ apud homines aucupandæ studio,
secundum præceptum Dei, eas erogat. Idem dices quoque
de aliis operibus, quibus femina, hic laudata, referta fuit.

Vers. 37. *Ut ex morbo obiret.*

Quare vero exspectarunt, donec moreretur? Cur non prius Petro molesti fuerant? Indignum scilicet putabant, ratione usi, in hac causa discipulis negotium facessere, et ab Evangelii ministerio avocare. Propterea dicitur Lyddam Joppæ vicinam fuisse: unde ut operam hanc subsessivo tempore susciperent, requisiverunt.

CAP. X, vers. 10. *Incidit in eum mentis excessus.*

Qui duplicem naturam doctrina sua prava inveniebant, eos homines salutis capaces esse negant, qui per pravitatem suam canum et porcorum nomine appellatur, quibus etiam sanctum dare et divinas margaritas projicere Salvator prohibuit⁴⁴. Iidem insuper eos naturæ suæ malos dicunt, qui lupi rapaces, et vulpes aut aliis brutorum animalium nominibus appellantur. His igitur ex præsentis visionis obvertendum est, nullum eorum naturam, sed tantum propositum malum esse. Cum enim Deus docere Petrum vellet, nullum hominem, tanquam impurum et pollutum, repellendum esse, vas quoddam, linteo simile, quatuor extremis devinctum ex caelo in terram demisit, in quo omnia brutorum animalium genera inveniebantur; ex his Petrus, aversans ipse, edere jussus est. Ille vero in Judaica sententiâ adhuc hærens, et ea, quæ videbantur, ad sensus referens, facere hoc recusavit, dicens, se nunquam immundum quidquam et impurum comedisse. Cum hæc diceret, divinum audiit oraculum: *Quæ Deus mundavit, tu ne pollutio*. Quo ipso quoque edoctus, Deum de moribus dictorum virorum locutum esse, ait Deum sibi ostendisse, neminem hominum naturam suam immundum esse, seque adeo sine hæsitatione accedere ad Cornelium, ex doctrina evangelica cum tota domo sua fructum capere cupientem. Propterea ostendebantur illi quadrupedia, et reptilia, et volatilia, inter quæ et hominum diversam indolem affinitas quædam intercedit, a Deo exhibitâ. Itaque non ob naturam, sanctitati repugnantem, margaritæ canibus aut porcibus projici prohibentur, sed propter propositum animi pessimum, quod abjici omnino potest, ut non amplius canis aut porcus existas. Ita femina Syrophœnissa per fidem ex cane homo facta est⁴⁵, unde et Jesus illi panem filiorum largiebatur.

⁴⁴ Matth. vii, 6. ⁴⁵ Marc. vii, 26 sqq.

(44) *Ἀνάξιον ἤγουντο*. Locum hunc affert Oecumenius ad h. l., p. 92.

(45) *Οἱ τὰς φύσεις εισάγοντες*. Id est Manichæi, eorumque similes, quos supra appellaverat τούς

γρῆρας μαρτυρούσης, ὡς ἄρα ἡ Δορκὰς πλήρη πάντων ἀγαθῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν, ὧν ἐποίησεν, ὑπέρχε. Ἀκολουθεῖ γὰρ, τὸν οὕτω κατορθοῦντα, βίον ἔχει ἀκηλίθωτον. Πλήρης δὲ ἐλεημοσυνῶν, ὧν ἐποίησεν, ἦν εὐρίσκειται, ὅταν διὰ τὸ κοινωνικὸν καὶ θεοῦ ἐντάλη ποιῆ αὐτὰς, καὶ μὴ ὅπως θηρεύσει τὸν ἀπὸ τῶν ἀθρώπων ἐπαινον. Τὸ αὐτὸ ἐρεῖς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν πλήρης ἡ ἐπαινουμένη ἀνθρώπος ὑπέρχεν.

Στ. λζ'. *Ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν.*

Διὰ τί περιέμεναν ἀποθανεῖν; τί μὴ ἐσκύλη Πέτρος καὶ πρὸ τοῦτου; Ἀνάξιον (44) ἤγουντο λοιπὸν φιλοσοφούντες ὑπὲρ τῶν τοιούτων τοὺς μαθητὰς σκύλλειν, καὶ τοῦ κηρύγματος παρασπᾶν, ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι ἐγγὺς ἦν, εἰ ποῦ ἐν τάξει παρρηγοῦ τοῦτο ἦτον.

ΚΕΦ. Ι'. Στ. ε'. *Ἐγένετο ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.*

Οἱ τὰς φύσεις εισάγοντες (45) ἐτερόδοκτοι (46), φασίν, ἀνεπιδέκτους εἶναι σωτηρίας ἀνθρώπους ἐκείνους, τοὺς διὰ φαυλότητα ἤθους κύνας καὶ χοίρους καλουμένους, οἷς τὸ ἅγιον διδοῖται καὶ τοὺς μαργαρίτας τοὺς θεοὺς ἀπέπειν ὁ Σωτὴρ. Πρὸς τοῦτοις τοῖς φύσει κακοῖς λέγουσι τοὺς εἰρημένους λύκους; ἔργα καὶ ἀλώπεκας, καὶ πάντες ἀπαξ ἀπλῶς τοὺς ὀνόμασιν ἀλόγων ζώων δηλουμένους. Ἐλεγκτεῖον οὖν αὐτοῦς, ὡς οὐδεὶς ἐκείνων κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ πρόθεσιν ἐστὶ κακός, ἐκ τῆς ἐγκειμένης ὀπισθείας. Τὸν γὰρ Πέτρον διδάξει βουλόμενος ὁ Θεός, ἡμέτερον ἀνθρώπου παραιτεῖσθαι ὡς κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον ὄντα, σκευὸς ἐμφορῆς τι θύθησιν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τῶν σαρκῶν ἀρχαῖς καθήκειν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾗ ὑπῆρχε πάντα τὰ γένη τῶν ἀλόγων ζώων, ἀφ' ὧν πῶσαι φαγεῖν ὁ Πέτρος προσετέτακτο. Ὁ δὲ ἀκμῆν ἐμμένων τῆ Ἰουδαϊκῆ συνθηκῆ, αἰσθητὰ νομίσας τὰ ἰσχυρὰ παρητήσατο, εἰπὼν, κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον μηδέποτε βεβρωκέναι. Ταῦτα αὐτοῦ εἰρηκότος, ὁ χρησμός πρὸς αὐτόν· Ἄ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοῖνον. Ἀφ' οὗ καὶ γνώσιν λαβὼν, ὡς περὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦτων εἰρημένων, εἶπε δεδειχέναι αὐτῷ τὸν θεόν, ὡς οὐδεὶς κατὰ φύσιν ἀκάθαρτος ἀνθρώπων· διὰ καὶ ἀναντιρρήτως ἀπαντήσας πρὸς τὸν Κορνήλιον, ὡφελῆσθαι θέλοντα σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. Ὅθεν ἐπιδέδεικται τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἔρπετά καὶ τὰ πετεινὰ, ἀναφορὰν ἔχοντα εἰς τὰς ἀνθρώπων καταστάσεις ὑπὸ Θεοῦ χαρισθέντα· οὐ κατὰ φύσιν, ἀντιπράττουσαν τὸ ἅγιον, τοὺς μαργαρίτας κεκάλυται κυσὶν ἢ χοίροις διδοῖται, ἀλλὰ διὰ προαιρέσιν χειρίστην, ἣν καταλείψαι δυνατὸν μηκέτι κύμα ἢ χοῖρον ὄντα. Ἡ Συροφονίτικισσα γούν γυνὴ διὰ εἰπὸν ἐκ κυνὸς ἀνθρώπος γέγονεν, ὅθεν καὶ τὸν ἔρπον τῶν τέκνων παρέσχεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς.

φύσεις δογματίζοντας. Vile superius not. 41.

(46) *Ἐτερόδοκτοι*. Id est ἑτερόδοξοι, quæ tot in hoc argumento frequentior est.

Ἐγένετο δὲ ἐπ' αὐτοὺς, φησὶν, ἑκστασις, καὶ ἔθεωρε ἰδὼν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον. Οἱ γυναικῶν παραπαίουσῶν (47) ἰλόμενοι εἶναι μαθηταί, οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ ἀπὸ τῆς Φρυγίας (48), φασι τοὺς προφήτας, κατεχομένους ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μὴ παρακολουθεῖν ἑαυτοῖς (49) παραφερομένοις κατὰ τὸν τῆς προφητείας καιρὸν. Δοκοῦσι δὲ ἀπόδειξιν ἔχειν ταύτης τῆς κακοδοξίας, καὶ ἐκ τῆς προκειμένης γραφῆς, λεγούσης ἑξεστακέναί τὸν Πέτρον. Ἄλλ' ἴστωσαν οἱ ἡλίθιοι, οἱ ἀληθῶς παραπαλόντες, ὡς πολλὰ σημαίνει ἡ λέξις αὕτη (50). Δηλοῖ γὰρ καὶ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἑκπληξίν, καὶ τὸ ἔξω τῶν αἰσθητῶν γενέσθαι, ποδηγούμενον ἐπὶ τὰ πνευματικά, καὶ τὸ παρακόπτειν, ὅπερ οὐ λεκτέον οὔτε ἐπὶ Πέτρον, οὔτε ἐπὶ προφητῶν, ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἐκ τῆς λέξεως σημαίνόμενα. Ἀμφελεῖ γοῦν ὁ ἑκστάς Πέτρος (51) παρηκολούθει, ὡς ἀπαγγέλλων, ἃ εἶδε καὶ ἤκουσε, καὶ τίνος σύμβολα τὰ δειχθέντα ἦν. Ταῦτα καὶ περὶ τῶν προφητῶν πάντων ἔρεῖς παρακολουθούτων, οἷς ἔλεγον τὰ θεωρούμενα. Σοφοὶ γὰρ ἦσαν νοοῦντες ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος, ἃ προέφερον, τοῦ Κυρίου μετὰ τὴν ἀνάστασιν φανερώς ἐντεταλαμένω μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη. Ἦ πῶς οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ἀκούσαντες τὰ κατὰ τὸν Κορινθίον, διεκρίνοντο πρὸς τὸν Πέτρον⁵²; Πάνυ μὲν οὖν ἔδειτο τῆς περὶ τῶν ἔθνῶν θείας ἀποκαλύψεως ὁ τῶν ἀποστόλων ἑξαρχος, Πέτρος, ὁ πανάγιος.

⁵² Act. xi, 2.

(47) *Γυναικῶν παραπαίουσῶν*. Sunt illæ Prisca et Maximilla, a quarum ore pendebat Montanus, quasque prophetissarum loco et numero habebat.

(48) *Οἱ ἀπὸ τῆς Φρυγίας*. Montanus Ardaba vico, Mysiæ, quæ Phrygiæ urbs est, vicino, ortum duxit, teste Nicephoro, iv, 22. Hinc assectæ ejus, qui et ipsi inprimis in Phrygia versabantur, Φρύγες, et οἱ κατὰ Φρύγας et Φρυγασταί dicti sunt. Conf. cl. Fabricii nostri notas ad Philastrium *De hæresibus*, p. 101.

(49) *Μὴ παρακολουθεῖν ἑαυτοῖς*. Hunc Montanistarum errorem tangit Eriphanus hæresi xlviii, § 2, contrarium asserens, his verbis: "Ὅσα γὰρ οἱ προφήται εἰρήχασι καὶ μετὰ συνέσεως παρακολουθούντες ἐφθέγγοντο, καὶ ἐτελέσθησαν τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημένα, καὶ ἐτι πληροῦνται. Num quæcumque Prophetæ locuti sunt, ea scientes intelligentesque dixerunt, planeque, uti nuntiata sunt, acciderunt, et hodieque perficiuntur. Contraria vero omnia venditatis D

Incidit vero in eum, aut Scriptura, excessus mentis, et vidit cælum apertum"⁵³. Qui mulierum exorbitantium discipuli esse amant, tales vero sunt Cataphryges, prophetas, a Spiritu sancto agitados aiunt, ipsius prophetici impulsus tempore dicta sua non intellexisse. Hujus erroris demonstrationem etiam ex præsentī Scripturæ loco habere sibi videntur, quippe qui in excessum mentis Petrum incidisse dicat. Sed sciant stupidi illi, et vere desipientes, verbum hoc multa denotare. Significat enim tum stuporem ex admiratione ortum, tum a sensualibus ad spiritualia excessum, tum vero etiam delirium, quod nec de Petro, nec de prophetis dicere fas est, sed cætera illa hac voce significari solita. Et sane Petrus, in ecstasi raptus, assecutus est omnia, quippe qui retulerit omnia, quæ viderat, et audiverat, sciverit etiam, quid ea inferrent, quæ ipsi conspicienda dabantur. Eadem quoque de Prophetis omnibus dices, quod scilicet res percepserint, visa scilicet aliis enarrantes. Sapientes enim erant, et gnari eorum, quæ ore suo proferebant, postquam Dominus ipse post resurrectionem diserte præcepisset, ut gentes omnes doctrina sua imbuerent. Quomodo enim alioquin, apostoli, qui Hierosolymis erant, auditis, quæ de Cornelio acta erant, cum Petro disputare potuissent? Itaque hac de gentibus revelatione omnino opus habebat Petrus, C apostolorum coryphæus et vir sanctissimus.

ipsorum prophetissis accidere, idem eadem opera observat. Prophetas ipsos oraculorum suorum intelligentiam habuisse, præ cæteris solide probavit Gurtlerus in *Systemate theologiæ prophetiæ*, cap. 3, p. 20 sqq. Verbi παρακολουθεῖν hanc frequenter notionem esse, quæ hoc loco ei tribuitur, ostendit Gattakerus ad *Antonin.* v, 5. Adde quæ dixi ad *Luc.* i, 3.

(50) *Πολλὰ σημαίνει ἡ λέξις αὕτη*. Idem contra Montanistas urget, et evincit Eriphan. loco citato, § 4.

(51) *Ὁ ἑκστάς Πέτρος*. Petrum revera in ecstasi illa conscium sui, rerumque, quæ fierent, fuisse, ostendit idem loco citato, § 7, ubi inter cætera hæc legis: Γεγόναι δὲ ἐν ἑκστάσει οἱ προφῆται, οὐκ ἐν ἑκστάσει λογισμῶν. Γέγονε γὰρ καὶ Πέτρος ἐν ἑκστάσει, οὐχὶ μὴ παρακολουθῶν τῷ λόγῳ, ἀλλ' ἄρῶν καθ' ἡμερινῆς ἀκολουθίας ἕτερα παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὁρῶμενα.

DIDYMI FRAGMENTA

IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS SECUNDAM.

(Mau Bibl. nov., IV, II, 113.)

Manichæorum historia amplæque illorum refutationes, quas hoc volumine complexi sumus, revocarunt nobis in memoriam Didymum Alexandrinum, qui inter primos ac nobiles sectæ illius adversarios numeratur: cuius tamen qui exstat contra Manichæos libellus, non nisi pars operis imperfecta est. Et quidem, excussis nuper a me duobus scripti ejus Vaticanis codicibus, nihil ultra editionem publicam comperi. Sed tamen quia de Didymo cogitare cœperam, nolui vacuus a vestigatione mea desinere, donec in præclara ad Pauli Epistolæ ms. catena, unde jam Cyrillum sumpseram, plurimam Didymi partem in secundam ad Corinthios commentantis observavi; quam cum totam ineditam esse cernerem; neque enim vel Œcumenius, vel Græca nupera

Ozonii edita catena quidquam Didymi ad hanc Epistolam continent; rem hanc egregiam protinus in aduersaria mea retuli, factamque raptim de Græca etiam Latinam, in sequentibus tomi paginis ad Ecclesiæ usum exposui: sicut superioribus annis Victorinum, Didymi æqualem, ad Pauli Epistolas pariter commentantem, ex Vaticanis codicibus edidi.

Didymum celeberrimum Alexandrinæ scholæ magistrum, qui inter innumeros auditores Hieronymum quoque nostrum ac Rufinum habuit, quis ignorat? Veterum plurima de eo testimonia tam studiose in cæcis librorum ejus De Trinitate coacervavit Mingarellius, ut nemo superaddere quidquam possit. Jam præter ejus in totum fere Vetus Testamentum commentarios, quorum multa memoria superest, in Matthæum quoque et Joannem scripsisse Didymum, testis est Hieronymus De script. ill., cap. 409. Sed in Matthæum quidem nihil Didymi superesse videtur sive in impressis sive in mss. catenis. At in Joannem segmenta illius aliqui conservavimus catena a Corderio edita. Ego vero cum tres vaticanas in Joannis Evangelium catenas mss. conuulerim, una quidem nihil Didymi habuit; sed tamen aliæ duæ mediocres aliquot illius particulas feliciter obtulerunt, quas Corderius prorsus desiderat. Has nos igitur cæteris Didymi copiis subjungemus. Commentatum quoque ad Actus apostolicos Didymum, catenæ editæ docent. Quin etiam ad Epistolas catholicas habuit Græce Didymum Cassiodorus Inst. diu. cap. 8, et ab Epiphanio scholastico Latinum redditum gratulatus est, quæ reapse translatio typis excusa superest. At enim nonnulli critici, quos inter Cellerius Act. sacr. t. VIII, p. 759, prope impudenter negabant vel dubitabant hunc esse Didymi setum. Sed ecce Ozoniensis nuper edita ad Catholicas catena, habet fragmenta aliquot nominatim Didymi, quæ Latino Epiphanii textui prorsus respondent. In Epistolas quoque ad Galatas atque ad Ephesios scripsisse Didymum narrat Hieronymus in suis Epistolarum illarum proæmiis.

Sed ut ad rem nostram pretiosissimam accedamus, Didymum Epistolam Pauli ad Corinthios Istitissime interpretatum fuisse affirmat idem Hieronymus ep. 49. Quanquam vero diserte haud dicit priorem potius quam posteriorem, patet eum de priore loqui; tractat enim locum Pauli celebrem de nuptiis ac virginitate (I Cor. vii, 7). Mirum cæteroqui est, quod in nostro Vaticano codice nihil legitur Didymi ad priorem Epistolam, inter varios qui catenam conficiunt interpretes; mox tamen ad posteriorem tanta Didymi copia exuberat, ut prope integer commentarius esse videatur, capitulo nono excepto, ubi manifesta Didymi omisio est. Ac ne quisquam de auctore dubitet, semper Didymi nomen ad cuiusque segmenti caput accurate in codice scribitur. Liceat itaque nobis lætari, quod tandem aliquando præclarum Didymi scriptum vulgatum, quem hominem Hieronymus præf. ad Oream dicit sui temporis eruditissimum, et in epistola 50 præcipuum scientia Scripturarum ut eloquentia Tullium, argumentis Aristotelem, etc. Rufinus quoque Hist. eccl. ii, 7, ait Deum, in errorum caligine, velut lampadem quandam divina luce fulgentem Didymum accendisse, narratque hunc magno Athanasio episcopo valde probatum, et a diuo Antonio visitatum. Multa laudes eximias a Socrate et Sozomene aliisque in eum cumulas. Nec denique de accusationibus Didymi illatis loquar, quas satis Mingarellius vel diluit vel eleuauit.

ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ.

DIDYMI ALEXANDRINI

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM SECUNDAM PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS.

CAP. I, VERS. 1. Paulus apostolus et Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in uersa Achaia.

A ΚΕΦ. Α'. Στ. α'. Παῦλος ἀπόστολος, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ ὄσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

Cunctos qui in Achaia sunt alloquitur; nam pars Achaiae Corinthus. Mittit autem Epistolam tanquam a se et Silvano et Timotheo scriptam; quod tamen haud semper facit; sed hoc ab eo fieri existimo, quoties Ecclesiae alicui scribit quæ de facie ipsum

πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ προσαγορεύει· μέρος γὰρ τῆς Ἀχαΐας ἡ Κόρινθος. Προσφωνεῖ δὲ τῇ Ἐπιστολῇ ὡς ὑπ' αὐτοῦ καὶ Σιλβανοῦ καὶ Τιμοθέου γραφεῖσαν· καίτοι οὐκ ἀπὸ τοῦτο ποιοῦν· τοῦτο εἰς ὄφρα αὐτὸν ποιεῖν, ὅταν γράφῃ Ἐκκλησίᾳ γαρ·

ση κατά πρόσωπον αὐτῶν τε καὶ τοὺς παραλαμβάνον-
 μένους ἐν τῇ συντάξει· εἰσὶ δὲ οἱ περὶ τῶν οὕτως
 ἔχοντων λέγοντες, ὅτι εἴ ποτε γράφοντος αὐτοῦ ὑπέ-
 βάλον νοήματα τινες τῶν συνόντων, καὶ τούτων τὰ
 ὄνόματα προσέτατταν, δεικνύς ὅτι καὶ αὐτοὶ συνεβά-
 λοντο τῇ γραφῇ· ἐπράττετο δὲ τοῦτο διὰ πολλὴν
 ἀτυρίαν· εἰ δὲ ὑγιῶς ἔχει τὸν ἐξ ἁγίου Πνεύματος
 γράφοντα δεῖσθαι τῆς πρὸς ἕτερον συλλήψεως, ἐπί-
 στησον· ὁμως δὲ εἰ καὶ ἐκ τριῶν ἐστὶν ἡ Ἐπιστολὴ,
 ἀλλὰ γε αὐτὸς μόνος ἀπόστολος Χριστοῦ διὰ θελήμα-
 τος Θεοῦ σημαίνεται, τῶν σὺν αὐτῷ προσφωνούντων
 μαθητῶν ὄντων ἀποστόλων. Τὸ, « σὺν ἁγίοις πάσιν, »
 ἀμφιβόλως λέγεται· ἦτοι γάρ, « σὺν ἡμῖν πάντες οἱ
 ἅγιοι προσαγορεύουσιν ὑμᾶς, » ἢ, « σὺν ὑμῖν πάντας
 τοὺς ἁγίους προσαγορεύομεν. Ὑψ ἀγνοητέον, ἐν τι-
 σιν ἀντιγράφοις φέρεσθαι, ὡς ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμο-
 θεοῦ μόνον κεχάραται τὸ προκείμενον γράμμα (14).

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη.

Ἐπεύχονται οἱ γράφοντες χάριν καὶ εἰρήνην ὑπαρ-
 χθῆναι Κορινθίοις ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ· τῆς αὐτῆς δηλονότι ἐκ Πατρὸς καὶ
 Υἱοῦ διδομένης δωρεᾶς· ὡς γὰρ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ ὁ
 Πατήρ, ταῦτα ὁ Υἱὸς ὁμοίως ὑφίστησιν· οὕτως ἃ
 δίδωσιν ὁ Πατήρ χαρίσματα, ὁ Υἱὸς δωρεῖται. Μία
 γὰρ χάρις καὶ εἰρήνη μία πρὸς τῆς Τριάδος δίδοται.
 Καὶ τοῦτο δὲ λεκτέον, πατέρα ἑαυτῶν τὸν Θεὸν εἰ-
 ρηκότες, οὐκέτι ἀδελφὸν, ἀλλὰ Κύριον ἑαυτῶν τὸν
 Σωτήρᾳ φασιν· δεικνύντες ὅτι καὶ υἱοὶ Θεοῦ γένων-
 ται οἱ γεννητοὶ, οὐδὲν ἤττον δούλοι μένουσι τοῦ Κυ-
 ρίου Ἰησοῦ δημιουργοῦ αὐτῶν τυγχάνοντος· μόνος
 γὰρ αὐτὸς ἀληθεὶς καὶ οὐ θέσει Υἱὸς ὢν Θεοῦ, Δε-
 σπότης ἐστὶ τῶν υἱοποιουμένων.

Εὐλογητὸς ὁ Θεός.

Εὐλογητὸν τὸν Θεὸν φασιν οἱ θεοὶ Λόγοι, οὐ τῷ εὐ-
 λογίαν δεδέχθαι, ἀλλὰ τῷ παρέχειν αὐτήν· ὡς γὰρ
 ἅγιος καὶ ἀγαθὸς μόνος αὐτὸς, ἀγιάζων καὶ ἀγαθοῦς
 ποιῶν, καὶ οὐ γινόμενος ταῦτα ἄπερ ἑτέροις ποιεῖ·
 οὕτω μόνος εὐλογητὸς ἐστὶν, εὐλογίαν παρέχων, ἀλλ'
 οὐ δεχόμενος· οὗτος ὁ εὐλογητὸς Θεός, Θεὸς καὶ Πα-
 τὴρ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ὑπάρχει· Θεὸς μὲν διὰ τὴν
 οἰκονομίαν, Πατήρ δὲ διὰ τὸ Λόγον καὶ μονογενῆ Υἱὸν
 ὑπάρχειν. Πατήρ οἰκτιρῶν κατ' οὐσίαν, πηγὴ
 αὐτῶν τυγχάνων· οὐ γὰρ ἐξ ἀναλήψεως ἀρε-
 τῆς εὐρίσκαται τοιοῦτος, οἷοι εἰσιν οἱ γινόμενοι οἰ-
 κτιρμονες· ὡς ὁ Πατήρ οὐράνιος, οἰκτιρῶν ἐστὶν·
 ὁ γὰρ τῶν οἰκτιρῶν Πατήρ μεταδίδωσι τοὺς σπεύ-
 δουσι μιμεῖσθαι αὐτὸν, οὐκ εἶναι, ἀλλὰ γίνεσθαι οἰ-
 κτιρῶσιν· πρὸς τοῦτοις καὶ πάσης παρακλήσεως,
 ἐμπα[θειας], καὶ χάριτος ὢν Θεός· αὕτη ἐστὶν ἐν ἧ

A et assumptos ab eo ministerii socios nosceret. Cæ-
 teroquin alii hoc loco aiunt, si forte nonnulli sode-
 les ejus sententias aliquas ei scribenti suggererent,
 tunc illorum nomina adjicere solitum, ita ostenden-
 tem ab ipsis quoque aliquid contributum scripturæ.
 Et hoc quidem propter eximiam animi modestiam
 agebat. Utrum vero sane sensu diei queat, eum
 qui Spiritu sancto impellente scribebat, alieno auxi-
 lio indigere, tumet considera. Nihilominus, etiamsi
 Epistola a tribus est, ipse solus Christi apostolus
 per voluntatem Dei denotatur; quia cæteri scripturæ
 socii, apostolorum erant discipuli. Verba « cum
 omnibus sanctis, » ambiguo sensu dicuntur: nam vel,
 « Nobiscum omnes sancti vos alloquuntur; » vel, Vo-
 biscum omnes sanctos alloquimur. Neque non
 B sciendum est, in nonnullis exemplaribus haberi,
 tanquam a Paulo et Timotheo tantum præsentem
 Epistolam fuisse scriptam.

VERS. 2. Gratia vobis et pax.

Orant scribentes ut gratia et pax sit Corinthiis a
 Deo Patre, et a Domino Jesu Christo, quia nimirum
 idem a Patre Filioque donum conferitur; nam, sicut
 quæ opera facit Pater, eadem agit Filius similiter²¹;
 ita quæ dat Pater munera, eadem Filius donat:
 una quippe gratia, et una pax a Trinitate tribuitur.
 Verumtamen hoc quoque dicendum est, quod si
 qui patrem suum Deum dicunt, nequaquam fratrem,
 sed Dominum suum appellant Salvatorem: sic de-
 monstrantes, se quanquam filios Dei creatos, nihilo-
 minus servos Domini Jesu manere, qui ipso-
 rum creator est. Solus enim is vere et non ado-
 ptione Filius Dei, Dominus illorum est qui sunt
 adoptati.

VERS. 3. Benedictus Deus.

Benedictum Deum sacræ Litteræ nuncupant, non-
 quasi ipse benedictionem recipiat, sed quia ipsam dat.
 Sicut enim sanctus bonusque ipse solus est, quia san-
 ctificat bonosque facit, neque ipse tamen talis efficitur,
 quales cæteros efficit; ita solus benedictus est, et bene-
 dictionem tribuens, non autem recipiens. Hic itaque
 benedictus Deus, Deus est et Pater Domini Jesu; Deus
 quidem illius propter humanationem; Pater autem
 ejusdem quatenus Verbum est et unigenitus Filius. Pa-
 ter essentialiter misericordiarum, quatenus fons illa-
 rum est: quoniam haud talis est virtutis electione,
 prout sunt qui misericordes fiunt: sicut Pater cœle-
 stis, misericors est; nam Pater misericordiarum illis qui
 se imitari student, tribuit non ut sint essentialiter,
 sed ut fiant misericordes. Præterea omnis consolati-
 onis, clementiæ, gratiæque Deus est: in qua vi-

²¹ Joan. v, 19.

(14) Singularis videtur hæc Didymi lectio, nempe
 Silvani nomen in titulo Epistolæ post alia duo; ne-
 que enim id nomen occurrit apud Chrysostomum,
 vel Theophylactum, vel Œcumenium, neque apud
 Græcarum vel Latinarum varietatum collectores.
 Quin adeo nomen id in titulo desiderat ipse catenæ
 Vaticanæ textus, cui subest Didymi commentarius.
 Deest Silvanus etiam in codice vetustissimo et cele-

bri Vat. 1209. Num ergo ex capituli versiculo 19,
 conjecturaliter a scriba aliquo vetere translatus
 fuit in titulum Silvanus, quæ deinde lectio in alios
 codices propagata fuerit? Atqui Didymus nonnisi
 aliqua exemplaria propriæ lectioni contraria fuisse
 memorat. Utiq; et sanctus Basilus, in quem casu
 incidi, *De Sp. S.*, cap. 25, prorsus ostendit se Sil-
 vanum in hujus Epistolæ titulo legisse.

delicet et per quam recreantur omnes qui pro A
veritate, imo vero pro recta religione affliguntur.
Sic enim hi afflictos alios, seque infirmiores, doce-
bunt sub tribulantium verbere solamen percipere.

VERS. 6. *Sive autem tribulamur.*

Affligi se dicunt magistri, ob profectum atque
salutem alumnorum, ut perfectam patientiam ha-
bentes roborentur; dum sperant dignas datum iri
remuneraciones apostolis pro veritate decertantibus,
itemque illorum discipulis.

VERS. 7. *Sicut socii passionum estis.*

Quia participes passionum fuerant, quarum
causa sit consolatio, significat illis tribulatio-
nem magnam, quæ in Asia sibi acciderat ab accu-
satione calumniaque Demetrii. Ac sane convenien-
ter, quoniam dixit pati se pro illorum consolatione
et salute, ut patientiam acquirant, quæ in ipsis
passionibus operatur, recte, inquam, manifestat il-
lis, se cum sociis quasi supra vires persecutionem
ac tribulationem passum, adeo ut propemodum
ambigeremus, utrum vitæ finis instaret. Sistit
etiam causam ob quam sibi mori prope contigerat,
dicens: Quoniam in nobis confidebamus, fore ut
adversus quamlibet tribulationem haud remisse
nobis adesset auxiliator Deus; ut in ipso et per
ipsum omni ærumnæ superiores fieri non dubita-
remus, nempe quod Deus brevi tempore opæ sua
destituens, suavit ipsis ut ei semper confiderent:
namque hæc fiducia non solum incolumes eos con-
servat qui vivunt; sed illos etiam qui vitam amise-
runt ad eandem revocat, Deo scilicet a mortuis eos
suscitante. Quamobrem et nos ipsos excitamus, et
vos hortamur, quominus in virtute vestra fiduciam
habeatis; ne videlicet vita excidamus, sed in Deo
speremus, qui nos, etiamsi in mortem incidimus,
vivificabit. Scitote autem quod, etiamsi perturbatio-
nem agoniamque habuerimus propter instantem
gravissimam tribulationem, attamen in corde tan-
tum hæc pugna fuerit; habuimus enim responsum
mortis, mortem nobis cogitatione tenuis indentes,
nihil porro turbulentum agentes... Unde recte re-
putavimus debere nos confidere in illo qui ex mor-
tuis resuscitat et morte liberat. Prædictis consonat
et illud, « Turbatus sum, et non sum locutus ».
Nec non illud de Jobo dictum, quod labiis non
peccaverit coram Domino ²², acerbis licet ac ter-
ribilibus eidem contingentibus. Patet autem non de
communi vita vel morte scribi hæc. At enim;
Qui de tali tantaque morte nos eripuit et eripit; in
quem speravimus ²³. Nam si de communi morte
hic sermo esset, nunquam morentur hi qui ita
loquuntur, lapsu temporum extra corpus facti. At-
qui reapse communem mortem subeunt, qui talia
hic affirmant. De illa igitur morte loquuntur, quæ
animam ab æterna vita abstrahit.

²² Psal. lxxvi, 5. ²³ Job i, 22. ²⁴ II Cor. i, 10.

(15) Intelligit Demetrium argentarium, qui Paulo
negotium in Asia facessiverat. Act. xix, 24.

(16) Cod. *ἐαυτόν*.

(17) Hæc et aliquot sequentes exiguæ verborum

καὶ δι' ἧς παρακαλοῦνται πάντες οἱ ὑπὲρ ἀληθείας,
μᾶλλον δὲ εὐσεβείας, θλιβόμενοι· οὕτω γὰρ καὶ τοὺς
ἄλλους θλιβομένους ὄντας αὐτῶν ὑποδεικτέους ἐ-
δάξαι παρακαλεῖσθαι ὑπὸ τῶν θλιβόντων.

Ἐἴτε δὲ θλιβόμενοι.

Θλιβεσθαι φασιν οἱ διδάσκαλοι ὑπὲρ προκοπῆς καὶ
σωτηρίας τῶν πεπαιδευμένων, ἐν ὑπομονῇ ἔχοντες
τελείαν βεβαιωθῶσιν, ἐλπίζοντες τυχεῖν ἐπαξίαν
ἀμοιβῶν δοθησομένων τοῖς ὑπὲρ ἀληθείας ἀγωνι-
σάμενοις ἀποστόλοις καὶ τοῖς τούτων ἀκροαταῖς.

Ὅσπερ κοινωνοὶ ἐστέ τῶν παθημάτων.

Ἐπεὶ περ κοινωνίαν εἶχον τῶν παθημάτων ἢ
οἷς ἡ παράκλησις, δηλοῖ αὐτοῖς τὴν ὑπάρξαν
θλίψιν οὕσαν μεγάλην ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐκ διαβολῆς καὶ
συκοφαντίας Δημητρίου (15)· καὶ εἰκότως γε, ἐπει-
περ εἶπεν πάσχειν ὑπὲρ τῆς ἐκείνων παρακλήσεως
καὶ σωτηρίας, ὅπως κτήσονται ὑπομονὴν τὴν ἐν
τοῖς αὐτοῖς παθήμασι ἐνεργουμένην, φανερὴ
αὐτοῖς ὡς ὑπὲρ δύναμιν διωγμῶν καὶ θλίψιν ὑπέμει-
νεν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· ὡς μικροῦ δεῖν ἐξ-
απορηθῆναι, τουτέστιν ἐκπεσεῖν τοῦ ζῆν· παρρησία
δὲ τὴν αἰτίαν τοῦ μικροῦ δεῖν τοῦτο παθεῖν, εἰπόν·
Ἐπεὶ γὰρ πεπειθότες ἤμεν ἐφ' ἑαυτοῖς ὡς πρὸς πᾶ-
σαν θλίψιν ἀνευδότης ἴστασθαι βοηθῶν ἡμῖν ὁ θεός·
ὅπως ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πάντων ἐπιπέπων περι-
έσεσθαι θαρρῶμεν· ὀλίγον πως γυμνάσας τῆς παρ'
αὐτοῦ βοηθείας, ἔπεισεν ὡς δεῖ πάντοτε ἐπ' αὐτῷ πε-
ποιθῆναι· ἡ γὰρ τοιαύτη πεποιθήσις οὐ μόνον ἐν ἡμῶν
τοῖς ζῶντας φυλάττει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ταύτην ἀπο-
λόγους αὐθις εἰς αὐτὴν ἀγει· ἐγγείρας αὐτοῖς ἐκ νε-
κρῶν· ὅθεν καὶ ἑαυτοὺς διεγείρομεν, καὶ ἡμῖν περι-
γυῶμεν μὴ ἐπ' οἰκείᾳ δυνάμει τὴν πεποιθήσιν ἔχειν·
ὅπως μὴ τῆς ζωῆς ἐκπέσωμεν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ θεῷ ἰ-
πίσωμεν, ὅστις ἡμᾶς ζωοποιήσει καὶ ἐν νεκρότε-
γενώμεθα· ἴστε δὲ ὅτι, εἰ καὶ ταραχὸν καὶ ἀγωνίαν
ἔχομεν ἐκ τῆς καταλαβούσης βαρυτάτης θλίψεως,
ἀλλ' οὐν μέχρι τῆς καρδίας ἔστιν τὰ τοῦ κινήσ-
ετχομεν γὰρ τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου, καταφρα-
σάμενοι ἑαυτοῖς (16) θάνατον μέχρι τῶν λογισμῶν,
οὐδὲν ταραχώδες πράξαντες... (17). Ὅθεν καὶ ἐν-
νοιοιαν ἔσχομεν ἀγαθὴν περὶ τοῦ δεῖν πεποιθῆναι ἐπὶ
τῷ ἐγγείροντι ἐκ νεκρῶν καὶ ῥυομένῳ ἐκ θανάτου.
Τοῖς προκειμένοις συνάδει τὸ, « Ἐταράχθη καὶ αἰ-
ἐλάλησα, » καὶ τὸ περὶ τοῦ ἰδῶ, ὡς οὐχ ἡμαρταν τοῖς
D χεῖλεσιν ἐναντίον Κυρίου, πικρῶν καὶ φοβερῶν συμ-
βεβηκότων αὐτῷ· φανερὸν δὲ ὅτι οὐ περὶ τοῦ πα-
νοῦ ζῆν καὶ θανάτου γράφεται τὰ προκειμένα· ἦτι
γάρ· Ὅς ἐκ τῆλικούτου θανάτου ἐρρύσατο καὶ ἴ-
ται, εἰς ὃν ἠλπικαμεν· εἰ γὰρ περὶ τοῦ κοινῶν κινή-
του] ἐλέγετο ταῦτα, οὐ τεθνήξονται ποτε οἱ ταῦτα ἀ-
γοντες, κατὰ χρόνον ἔξω αὐτοῦ γινομένους· ἀλλὰ μὴ
τεθνήξασιν τὸν κοινὸν θάνατον οἱ ταῦτα βεβαιώμενοι·
περὶ γὰρ τοῦ θανάτου φασὶ τοῦ κατασπώντος τὴν
φυγῆν ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς.

lacunæ sunt, relicto in codice spatio; quod indicium
est, nostrum fuisse exscriptum ex antiquiore deliri-
mentis identidem affecto.

Συνυπουργούντων και ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει. A Vers. 11. *Adjuvantibus et vobis oratione pro nobis.*

Ἐν τοῖς προκειμένοις διδάσκει ὡς τὰ μεγάλα ἐν-
τως και θεῖα δωρήματα δίδονται, εὐχῆς πλειόνων ὑπὲρ
ἑνὸς λαμβάνοντος ἀναπεμπομένης· διὸ και εἰς εὐ-
νοίαν και διάθεσιν τὴν πρὸς αὐτὸν διεγείρων φησίν·
Ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐβρύσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
συμβαλλομένων και ὑμῶν τῇ δεήσει ὑπὲρ ἐμοῦ· ἵνα
ἐκ πολλῶν πρεσβεύοντων προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς τοῦς
θλιβέντας γενόμενον χάρισμα ὑπὸ πλειόνων εὐχαρι-
στηθῆ· εἰ γὰρ πολλοὶ οἱ συνυπουργήσαντες τῇ δεή-
σει εἰς τὴν ὑπάρξασαν δωρεάν, ἀκόλουθόν ἐστι τὸ
τοῦς αὐτοῦς τοῦτους εὐχαριστήσαι τῷ παρασχόντι
Θεῷ.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον B Vers. 12. *Nam gloria nostra hæc est, testimonium*
τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. *conscientiæ nostræ.*

Τὰ πρὸς Θεὸν καύχημα μαρτυρεῖται ἐκ τῆς συνει-
δήσεως· εἴρηται δὲ περὶ τῆς συνειδήσεως μὴ δεχομέ-
νης πρόσωπον. Αὕτη οὖν ἡ καύχησις, ἥτις μαρτύ-
ριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπάρχει, παρεσκευάσεν
ἐν ἀγιότητι και εὐαγγελίᾳ, ἀλλὰ μὴ ἐν ἀνθρωπίνῃ
παιδεύσει ἀναστραφῆναι ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, μάλι-
στα δὲ πρὸς ὑμᾶς· ὁ γὰρ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον παι-
δεύων, οὐκ ἀνθρωπίνην ἐπαγγέλλεται διδασκαλίαν,
ἀλλὰ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων γινομένην Γραφῶν· ἥτις διὰ
τὸ ἐκτὸς εἶναι κηλίδος τινος, εὐαγγελίᾳ ἐστὶν· σαρ-
κίην δὲ σοφίαν τὴν περὶ αἰσθητῶν ὀνόμασεν, ἣν
ὁ ἔχων οὐ χωρεῖ τὴν τοῦ Πνεύματος σοφίαν, μωρίαν
αὐτὴν λογιζόμενος· ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ τὰ περὶ τῶν
κοσμικῶν και ὕλικῶν μαθήματα σάρκινὰ καλεῖν· οὐ· C
τω γοῦν και φρόνημα λέγεται τῆς σαρκός· και ἐν
τοῖς ἔργοις τῆς σαρκός καταλέγονται αἰρέσεις, φαρ-
μακείαι, εἰδωλοατρίαι· οὐ γὰρ ἐτι ταῦτα σάρκινὰ
ἐρητέον, παρονομαζόμενα ἀπὸ τῆς αἰσθητῆς σαρκός·
εἴρηται γὰρ ἀπὸ τῆς ὕλικῆς ἕξεως, καθ' ἣν ὁ ἐνερ-
γῶν, κατὰ σάρκα περιπατεῖν λέγεται, και γίνεται
σάρκινος πραθεὶς ὑπὸ ἁμαρτίαν. Ὅμως δὲ εἰ και ἐν
πάσῃ τῇ οἰκουμένη ἀνεστραφῆμεν ἐν ἀγιότητι και
εὐαγγελίᾳ, ἀλλ' οὖν τοῦτο πρὸς ὑμᾶς μᾶλλον και
μᾶλλον πεποιθήκαμεν.

Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἡ δ' ἀναγινώ-
σκετε.

Παρεληφθῶσιν ὑμῖν ἀναγινώσκειν τὰ Εὐαγγέλια και
τὸν νόμον και τοῦς προφήτας, οὐχ ἕτερα ὦν ἀναγινώ-
σκετε γράφομεν· ὡσαύτως γὰρ ἐκείνοις ἐστὶ θεόπνευ-
στα, ἃ χαράττομεν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς. Ἐπιγινώσκετε
οὖν και ὑμεῖς αὐτὸ τοῦτο, μερικὴν διάληψιν τέως ἔχον-
τες· προσδοκῶμεν δὲ σὺν Θεῷ φάναι, ἐπιγινῶναι ὑμᾶς
ἕως τέλους, τουτέστι τελείως και ἀνελλιπέως· ἐπιγινῶ-
τες γὰρ ἡμᾶς ἐκ μέρους, προσλαμβάνοντες ἀεὶ τῇ φθα-
σάσῃ ἐπιγινώσκει ἐπίτασιν τῶν γνωσθέντων και ἕτερα
θεωρήματα, τελείαν ἔχετε θεωρίαν, ὡς τὰ αὐτὰ γρά-
φομεν Μωϋσεὶ και τοῖς προφήταις και τοῖς εὐαγγε-
λισταῖς· ὁ γὰρ πρὸς ἐκείνους γενόμενος Θεὸς Λόγος,
και ἐν ἡμῖν λαλεῖ, οὐχ ἕτερος ὦν τοῦ Χριστοῦ· πέ-
ποιθα δὲ ὅτι οὕτως ὑμῶν διακειμένων, ὅτι (18) και

His verbis docet, magna sane et divina beneficia
concedi, multis pro uno accipiente orantibus.
Quare et illorum benevolentiam et erga se affectum
excitans ait: Ex tali tantaque morte ereptus sui a
Deo, faventibus etiam vobis oratione pro me, ut
ob beneficium, multorum hominum orantium gra-
tia a me tribulato acceptum, gratiæ a pluribus
agantur; nam si multi ad impetrandam gratiam ora-
tione adjuverunt, sequitur ut iidem hi gratias agant
datori Deo.

Gloriatio in Deo, testimonium a conscientia ha-
bet. Dicitur id autem de conscientia quæ personam
non accipit. Hæc ergo gloria, quæ est conscientiæ
nostræ testimonium, fecit ut nos cum sanctitate
et puritate, non autem secundum humanam disci-
plinam conversaremur in universo mundo, maxime
vero apud vos; nam qui ex Evangelii regula eru-
dit, haud humanam nuntiat doctrinam, sed illam
quam sanctæ Scripturæ tradunt; quæ cum absque
omni macula sit, sincera est. carnalem vero sa-
pientiam dicit illam rerum sensibilibus, quam qui
habet, spiritus sapientiam non capit, quia stultitiam
esse hanc arbitratur. Mos autem Scripturæ est
mundanarum ac materialium rerum disciplinas ap-
pellare carnales. Sic itaque etiam carnis prudentia
dicitur²⁵; atque inter carnis opera numerantur
hæreses, veneficia, idololatriæ²⁶, nequaquam enim
hæc carnalia sunt dicenda, quasi sumpto a sensi-
bili carne nomine; sed dicuntur potius a materiali
affectione, ex cuius norma qui operatur, secundum
carnem ambulare dicitur, evaditque carnalis, pec-
cati manceps factus. Verumtamen, etiamsi in uni-
verso mundo cum sanctitate ac puritate versati su-
mus, apud vos utique magis magisque id satagemus.

Vers. 13. *Non enim alia scribimus vobis, quam
quæ legitis.*

Nam cum vos soleatis legere Evangelia et lo-
gem atque prophetas, nos quidem haud diversa ab
his quæ legitis, scribimus: æque enim a Deo in-
spirata sunt, quæ in Epistolis charaxamus. Hoc ita-
que et vos sciatis, qui hactenus non nisi partem
institutionis habuistis. Speramus autem, cum Dei
ope, fore ut vos in finem usque cognoscatis, id est
perfecte et absque ullo defectu. Nam cum nos ex par-
te cognoscatis, mox superiori notitiæ incrementum
scientiæ addentes atque alias observationes, perfe-
ctam evidentiam habebitis, nos paria scribere
Moysi et prophetis atque evangelistis. Etenim quod
factum est ad eos verbum Dei, idem in nobis quo-
que loquitur, a Christo non alienum. Confido au-

²⁵ Rom. viii, 6. ²⁶ Gal. v, 20.

(18) Sic repetitur in cod.

tem, vos hoc animo affectos, de me gloriari. Nam et nostrum gaudium vos estis in die Domini, qua judicium exercebit de omnibus qui ante tribunal ejus apparebunt. Fortasse autem quæ ex vero lumine in animabus sit illuminatio, ea dies Domini est.

VERS. 15. *Hac confidentia volui prius venire ad vos.*

Hac locutione demonstrat gaudere se de Corinthiorum emolumento, quia meliores illos effecerat. Propterea in hoc proposito perseverans, volebat iterum ad eos accedere dum in Macedoniam pergeret. Et postea illinc revertens, rursus invisere, ut denuo de illorum utilitatibus lætaretur. Apparet enim ex utriusque Epistolæ scriptura Paulum Corinthi fuisse: itemque ex verbis, « Sed parcens vobis, non veni rursus ad vos Corinthum, » id ipsum ostenditur.

VERS. 23. *Ego autem testem Deum invoco in animam meam.*

Conscius licet sermonis Domini in Evangelio²⁶, non oportere jurare, sed exacte loqui, nempe « est », quando reapse est; « non » vero, cum ita se res habet; nunc tamen cum juramento affirmare videtur. Atque id juste admodum. Nam quia suum erga Corinthios affectum nuntiat, hic vero non nisi in mente et corde subsistit; verisimile autem erat, diffectos illos dubitare de tam genuino erga se amore, testem dicti sui invocat Deum in suam animam, qui arcana quoque in ipsa latentia scit. Ait quippe: Venio ad vos desiderio vestri impulsus. Et si quando id minime facio, non nisi ut vobis parcam nemet cohibeo. Scitis enim, me cum primo ad urbem vestram veni anno integro cum mensibus sex istis versatum, dum quotidianum vestrum in Christo incrementum et utilitatem libens spectarem. Tum profecto, præter communem doctrinam, mysticas etiam traditiones vobis exposui: id enim in priore Epistola ostendi, adhortans vos ut quæ accepistis retineretis. Sed quia nunc probe cognovi, a falsis aliquot magistris vos decipi, qui resurrectionem a mortuis et animæ immortalitatem negant, prætereaque rerum quoque indifferentium scientiam subvertunt; has ob causas distuli nunc, ante aliquod remedium quod per litteras fieri potest, ad vos venire. Hæc autem per Epistolam scribo, dominum me vestræ fidei denuntians; vobis enim ad credendum opitulatur per magisterium: et quoniam per catechesim nostram ad fidem accessistis, nos, sicuti docuimus, sic etiam vobis commemoramus, ut in ea, quam recte suscepistis, fide maneat. Quanquam enim nonnulli a deceptoribus subversi fuerunt, nihilominus confido vos in ea qua imbuti fuistis fide firmos fore.

CAP. II, VERS. 3. *Meum gaudium omnium vestrum est.*

Gaudium meum, inquit, omnium vestrum est propter bonam famam; demonstrans simul quod

²⁶ Matth. v, 37.

ἄχασθε ἐν ἡμῖν· καὶ γὰρ ἡμῶν τὸ καύχημα ὑμεῖς· ἵστα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐν ἣ κρινεῖ τοὺς φανερούμενους ἐν τῷ βήματι αὐτοῦ· δυνατὸν δὲ τὸν ὄπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς γινόμενον ἐν ταῖς ψυχαῖς φωτισμῶν, ἡμέραν εἶναι τοῦ Κυρίου.

Ταύτη τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἔλθεν πρότερον.

Διὰ ταύτης τῆς λέξεως παρίστησιν ὅτι χαρὰν ἔχον ὠφελουμένων Κορινθίων ἐν τῷ βελτιῶν αὐτούς διὰ ταύτη ἐμμένων τῇ προθέσει, ἠθούλετο πάλιν ἐπιδημῆσαι αὐτοῖς ἀπῶν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ· κάκειθεν ἐπιστρέφων πάλιν αὐτοὺς ἰδεῖν, ἵνα πάλιν εὐφρανθῆ ὠφελουμένων αὐτῶν. Φαίνεται γὰρ διὰ τῆς γραφῆς ἀμφοτέρων τῶν πρὸς αὐτοὺς Ἐπιστολῶν γενόμενος ἐν Κορίνθῳ· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ, « Φειδόμενος ὑμῶν οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον, » τὸ αὐτὸ τοῦτο περισταται.

Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τῇ ἐμῇ ψυχῇ.

Εἰδὼς τὸ εἰρημένον πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἐν Ἐυαγγελίῳ περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὀμνύειναι, ἀλλ' ἔχειν λόγον ἀκατάγνωστον περὶ τοῦ, « ναί, » ὡς ὄντως ναί, καὶ τοῦ, « οὐ, » ὡς οὕτως ἔχοντος, διαβεβαιούμενος ἐνταῦθα ὀμνύειν δοκεῖ· καὶ μάλα γε δικαίως. Ἐπεὶ γὰρ διέθεσιν αὐτοῦ ἦν εἶχεν πρὸς Κορινθίους ἀπαγγέλλει, αὐτῇ δὲ ἐν διανοίᾳ καὶ καρδίᾳ τὸ εἶναι ἔχει, εἰκὸς δὲ ἦν τοῖς ἀγαπωμένους ἀμφιδάλλειν περὶ τῆς οὕτως πρὸς αὐτοὺς γνησίας ἀγάπης, μάρτυρα τῶν λεγομένων καὶ τὸν Θεὸν ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ψυχῇν, ἐπιστάμενον καὶ τὰ ἐν τῷ κρυπτῷ ταύτης κείμενα· φησὶ γάρ· Ἐπιδημῶ πρὸς ὑμᾶς ποτῶν ὑμᾶς· καὶ ὅτε δὲ τοῦτο οὐ πράττω, πάλιν φειδοί τῇ πρὸς ὑμᾶς ἐπέχω. Ἵστε γὰρ ἐπὶ πρότερον ἔλθων εἰς τὴν πόλιν ὑμῶν, ὄλον ἐναντῶν καὶ μῆνας ἕξ ἐνεδιέτριψα, χαίρων ἐν τῷ καθήμεν ὑμᾶς κατὰ Χριστὸν ὠφελουμένους προκόπτειν. Ἀμέλει γοῦν πρὸς τῇ κοινῇ διδασκαλίᾳ, καὶ μυστικῶν παραδόσεις παρέθηκα ὑμῖν· τοῦτο γὰρ ἐν τῇ πρὸ ταύτης Ἐπιστολῇ ἐδήλωσα, διεγείρων κατασχέειν ὑμᾶς ἐπικριθήσατε. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἀκριβῶς πέπεισμαι ὡς ψευδοδιδασκαλοὶ τινες ἀπατώσιν, ἀθετοῦντες τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐπὶ διαμονὴν τῆς ψυχῆς ἐπι μὴν καὶ τὴν περὶ ἀδιαφόρων γινώσιν διαστρέφοντες· τοῦτου χάριν ἐπέσχον νῦν πρὸ θεραπείας τῆς διὰ γραμμάτων ὑπαρχθῆναι δυναμένης ἐπιδημῆσαι ὑμῖν· ταῦτα δὲ ἐπιστε[ῖλλον] κύριον τῆς πίστεως ὑμῶν ἑμαυτὸν ἀναγορεύων· συνεργούμεν γὰρ εἰς τὸ πιστεύειν ὑμᾶς διὰ διδασκαλίας· καὶ ἐπεὶ ἐκκατήχησθε ἡμῶν τῇ πίστει προσελθῆθατε, ὡς περ ἐδιδάχθητε οὕτω καὶ ὑπομιμνήσκωμεν, ὅπως ἐμμένητε ἢ καταπαθεῖσθε· καὶ γὰρ οὐκ ἀποποιήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀπατεώων, ἀλλ' οὖν θαρβῶν ὡς ἐσθήκατε ἐν ἣ ὑμεῖς ἐλάβετε πίστει, ὄντες ἐν αὐτῇ βέβαιοι.

Ἡ ἐμὴ χαρὰ πάντων ὑμῶν ἐστίν.

Ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, φησὶ, πάντων ὑμῶν ἐστίν διὰ τὸ εὐφρήμου· καὶ τὸ πρὸ αὐτοῦ δηλῶν, λέγω δὴ τὸ, « Ἡ

λύπη ἢ ἐμὴ πάντων ὁμῶν ἐστίν. » Ἐδει γὰρ λυπο-
μένην τῷ Ἀποστόλῳ συλλυπεῖσθαι Κορινθίους, ἵνα
καὶ χαίροντι (18') συχαίρωσιν. Ὅτι δὲ ἐκ γνησίας
διαθέσεως ἐπιστέλλω ταῦτα, φησὶ, γινώσχετε ἐκ πολ-
λῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας διὰ πολλῶν θακρῶν
ὑπηγορευθεῖσαι τὴν Ἐπιστολήν. Οὐ γὰρ ἐβουλόμην
τοιούτων ὁμᾶς δεῖσθαι ἐπιπλήξεων, ἀλλ' ἀποδείξεων
τῶν περὶ τῆς ἀληθείας δογμάτων καὶ ὑπομνήσεως,
μᾶλλον δὲ προτροπῆς πρὸς τελείαν ἀρετὴν.

Ἐν προσώπῳ Χριστοῦ.

Διττὴν τοῦτο διάνοιαν ἔχει τὸ, « ἐν προσώπῳ (19)
Χριστοῦ » δηλοῦται γὰρ ἦτοι ἐν προσώπῳ, τουτέστιν
ἐνώπιον καὶ βλέποντος Χριστοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ, φέρων
τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον κεχάρισται, εἰδὼς ὅτι καὶ
αὐτὸς πάντα τὰ πρὸς μακαριότητα χαρίσασθαι κρίνας
ἐπεδήμησεν τῷ βίῳ. Αὐτοῦ τοίνυν φέρων τὸ πρόσω-
πον (μιμῆσθαι γὰρ αὐτὸν εὐχομαι καὶ σύμμορφος
αὐτοῦ εἶναι), συνεχώρησα τὴν ἁμαρτίαν τῷ μετα-
νοήσαντι· ὅθεν καὶ ὑπὸ .. τῆς γνώμης εἶναι προτρέ-
πομαι. Οὐκ ἀγνοεῖν γὰρ τοῦ Σατανᾶ τὰ πανουργέυ-
ματα δεῖ, ὡς πάλοι τῆς πορνείας γινομένης ἀξά-
νεις τὴν βλάβην θέλων, παρεσκευάζεν τὸ ἀσυμπαθές,
ὡς μὴ πενθεῖσθαι τὸν ἐαλωκότα τῇ κακίᾳ· νῦν δὲ
ἐπεισεν ἀσπλαγχνίαν εἶναι πρὸς τὸν παυσάμενον τοῦ
κακοῦ, ἵνα διὰ τούτου κάκεινον ἀπολέσῃ, καὶ
ὁμᾶς ἀλαζόνας καὶ ὑπερφηάνους κατ' αὐτοῦ ἀπο-
δείξῃ. Ἄλλ' ὄρα μὴ τις ἀπεκδεχόμενος τὸ βού-
λημα τοῦ Ἀποστόλου, ὁδῆν φαῦλον εἶναι τὸ γνώ-
σιν ἔχειν τῶν σατανικῶν νοημάτων· βλαπτικόν
γὰρ ἦκιστα τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ὠφελητι-
κόν· τὸ γὰρ εἰδέναι τὴν νόησιν καὶ προαιρεσιν,
οὐ ποιεῖ κακόν, ἀλλὰ τὸ αἰρεῖσθαι. Ἀμέλει γοῦν
καὶ τοὺς ἐλέγγχει τοὺς ἀπατῶνας προαιρουμένους,
εἰδότας τὰ τῆς ἀπάτης ἐκείνων, οὐ μεμψόμεθα, ἀλλὰ
καὶ πάνυ ἀποδεχόμεθα· οὐ γὰρ τὸ εἰδέναι, ἀλλὰ τὸ
προαιρεῖσθαι τὰ φαῦλα κακοῦ ποιεῖ. Ἴσμεν τοιγαροῦν τὰ νοήματα τοῦ Σατανᾶ, οὐχ ὅπως ἐνεργῶ-
μεν κατ' αὐτὰ, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀπατῶμενοι παγιδευθῶμεν.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα.

Γέγονεν αὐτῷ ἢ ἐκ Τρωάδος εἰς Μακεδονίαν μετά-
θασίς ἐξ ὀπτασίας. Ἐν γὰρ τῇ Γραφῇ τῶν Πράξεων
τῶν ἀποστόλων εἰρηται, ὡς ὄντι αὐτῷ ἐν Τρωάδι
ἄνθρωποι Μακεδῶν ὄψθη ἀποκαλύψεως τρύπῃ κελεύων·
Ἐφασκεν γάρ· « Διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοηθήσον
ἡμῖν. » Ἐσώπησε δὲ τοῦτο, γράφων τὴν Ἐπιστολήν,
γνώμης μετριότητι δοκιμάσας μὴ εὐκαιρον εἶναι τὸ
λέγειν τοιαῦτα περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις δεῖ-
ξει. Ἀμέλει γοῦν χάριν ὁμολογεῖ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ με-
ταβάσει, ὡς ἐξῆς ἐπιφέρων ἐρεῖ. Ἐπίστησον δὲ τί
βούλεται, θύρας μοι ἀνεωγμένης μεγάλης ἐν Κυρίῳ.
Τάχα γὰρ ἀνοίγεται θύρα τοῦ λόγου πρὸς τοῦ Κυρίου
τοῖς ἐξ ἐπινοίας θείας δεχομένοις τὸ λέγειν, ἀλλ' οὐκ
ἐξ ἀνθρωπίνης τέχνης παρασκευὴν ἔχουσιν. Λέγει
γοῦν Θεός· « Πλάτυνον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω
αὐτό. » Καὶ ὁ σοφὸς κέκραγεν· Ἄνοιγε σὸν στόμα λό-
γῳ Θεοῦ· τουτέστιν, Παιρσκευασμένος ἔσο πόθῳ καὶ

A præcessit, nempe : « Tristitia mea, omnium vestram
est. » Oportuit enim mæsto Apostolo contristari
simul Corinthios, ut etiam læto congauderent. Quod
autem hæc vero affectu commotus scribam, scitis,
inquit, quoniam ob multam tribulationem et ar-
gustias cordis multis cum lacrymis Epistolam di-
ctavi. Neque enim voluissem vos hujusmodi incre-
pationibus indigere, sed ut vobis dogmata potius
veritatis ostenderentur, atque ut moneremini, imo
vero ad perfectam virtutem compelleremini.

VERS. 10. In persona Christi.

Duplicem habet sensum hæc dictio, « in persona
Christi : » significat enim vel coram, et Christo
spectante; vel etiam, Christi gerens personam do-
navi, sciens ipsum quoque beatitudinis nostræ causa
omnia donare volentem, in mundum venisse. Ergo
illi gerens personam (imitari enim eum gestio, et
ei conformari), condonavi peccatum penitenti; quam-
obrem pari ut vos sententia sitis cohortor. Non enim
Satanæ astutiam ignorare oportet, qui veteris for-
nicationis augere damnum volens, misericordiam
sustulit, ne doleat qui iniquitatem patravit. Nunc
autem nullam inventum iri clementiam suadet ab
eo qui peccare desiverit; ut sic et illum pessumdet,
et vos vanos atque superbos adversus eundem effi-
ciant. Sed cave, ne quis suscepto Apostoli consilio,
existimet vanam esse Satanarum artium cognitio-
nem: id enim nullius detrimenti est, imo potius
utile: nam scientia cogitandi atque eligendi, malos
nos haud efficit, sed ipsa electio. Itaque ne illos qui-
dem qui coarguere præstigiatores suscipiunt, pro-
pterea quod illorum malitiam norunt, nos reprehен-
dimus; imo eos valde approbamus: non enim, in-
quam, mali cognitio, sed electio, malos facit. Scimus
itaque Satanæ cogitationes, non ut secundum eas
operemur, sed ne decepti capiamur.

VERS. 12. Cum venissem autem in Troadem.

Contigit illi ex Troade in Macedoniam transitio,
visionis cujusdam causa. Namque in Actuum apo-
stolorum libro dictum est, Paulo in Troade consti-
tuto, virum Macedonem revelantis more ipsi esse
oblato, atque ita jubentem : « Transiens in Mac-
edoniam adjuva nos »²⁷. Tacuit autem hoc in Epi-
stola, mentis suæ modestia judicans haud esse tem-
pestivum rem hujusmodi de se dicere, ut in sequen-
tibus demonstrabit. Interim Deo gratias agit pro-
pter transitum, ut postea dicit. Animadvertite autem
quid significet, Amplo mihi patefacto ostio in Domi-
no. Videtur enim aperiri verbo ostium a Domino iis
qui divino consilio prædicationem aggrediuntur,
non autem ab humano artificio subsidia petunt.
Quamobrem Deus ait : « Aperi os tuum, et implebo
illud »²⁸; et sapiens clamit : Aperi os tuum verbo
Dei; id est, Paratus esto cupide alacriterque ad ex-

²⁷ Act. xvi, 9. ²⁸ Psal. lxxx, 11.

(18') Cor. χαίροντες.

(19) Græce πρόσωπον vultus et persona; non item persona Latine, nisi theatri ser.su vel usu.

cipiendam Dei doctrinam. Videtur etiam aperiri A verbo ostium, cum auditores parati ad catechismi susceptionem sunt 39.

Vers. 15. Christi bonus odor sumus.

Propterea, inquit, manifestat Deus per nos odorem scientiæ Christi in omni loco, quia « Christi bonus odor sumus. » Sicut enim qui ejus lumen participant, lumen mundi sunt; ita ubi unguentum est, ii qui huic cohærent, odorem ejus expirant. Hæc autem odora exspiratio, aliis quidem fit odor mortis ad mortem, aliis vitæ odor ad vitam. Neque tamen expostulandum est, quod fiat odor mortis ad mortem; etenim ejus rei causa sunt illi quibus contingit: veluti sanus cibus nocere videtur, si ægrotis intempestive ministretur. Quotquot enim morte illa correpti, quæ a peccato accidit, laud recta mente divinam notitiam excipiunt, ex morte practicorum peccatorum, ad consequentem impiis opiniones mortem transcunt. Sicuti vice versa qui divinam notitiam cum vivificis operibus excipiunt, de vita in vitam transferuntur: namque ut materiale unguentum sanitati bonoque corporis habitui utile, insectis animalibus nocet, quæ illius acutissimam fragrantiam non ferunt: ita divinus odor prædest sanitatemque confert, imo vitam, iis qui imaginem ac similitudinem retinent creatoris Dei. Hi quippe vere homines sunt. Secus autem illo odore læduntur ii qui interiorem hominis formam mutant; in tantum, ut allegorice appellentur muscæ putrefaciennes compositionem olei suavitatis, ut ait Ec-

προθυμία πρὸς τὸ λαβεῖν ἐκ Θεοῦ διδασκαλίαν. Τὰ γὰρ δὲ ἀνοίγνυται θύρα τοῦ λόγου (20), καὶ ὅταν οἱ ἀκροῦνται ἔταιμοι πρὸς παραδοχὴν τῆς παιδεύσεως ὧσι.

Χριστοῦ εὐωδία ἔσμεν τῷ Θεῷ.

Διὰ τοῦτο, φησὶ, φανερῶν (21) ὁ Θεὸς δι' ἡμῶν τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπιείπαρ « Χριστοῦ εὐωδία ἔσμεν. » Ὅς γὰρ φωτὸς αὐτοῦ τυγχάνοντες, οἱ μέτοχοι φωὸς εἶσι τοῦ κόσμου οὕτω καὶ μύρου ὄντος, οἱ ἐνούμενοι αὐτῷ εὐωδία αὐτοῦ εἶσιν. Αὕτη δὲ ἡ εὐωδὸς πνοή, τοῖς μὲν ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, τοῖς δὲ ὁσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν ὑπάρχει. Ἄλλ' οὐκ αἰτιατέον εἰ γίνεται ἡ ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον. Παρὰ γὰρ τὴν πρόφασιν τῶν οἷς συμβεβήκει τοῦτο γίνεται ὡσπερ καὶ ὕμνη τροφῆ βλάπτειν δοκεῖ τοὺς νοσοῦντας, ἀκαίρως προσφερομένη. Ὅσοι γὰρ ὑπὸ θάνατον ὄντες τὸν ἐπιγινόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ, δέχονται οὐκ ὀρθῇ γνώμῃ τὴν θείαν γνῶσιν, ἐκ θανάτου πρακτικῶν ἀμαρτημάτων, ἐπὶ θάνατον τὸν ἀκολουθοῦντα τοῖς ἀσεβείαι φρονήμασιν ἔρχονται ὡσπερ τοὺς παραδεχομένους αὐτῇ μετὰ πράξεων ζωοποιῶν, ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν φέροι. Ὅς γὰρ τὸ ἀσθητὸν μύρον πρὸς ὑγείαν καὶ εὐεξίαν συμβαλλόμενον βλάπτει τὰ ἔντομα ζῶα, οὐ φέροντα αὐτοῦ τὴν ἀκροτάτην πνοήν· οὕτως ἡ θεία εὐωδία ὡφελεῖ καὶ εἰς ὑγείαν ἄγει, μᾶλλον δὲ ζωὴν, τοὺς τρυφούντας τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ (οὗτοι γὰρ ἀληθῶς ἄνθρωποι εἶσιν), βλαπτομένων ἐξ αὐτῆς τῶν κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον μεταβαλλόντων ὡς καλεῖται ἀλληγορικῶς μυίας σαπριούσας σκευασίαν ἡλικίας ἡδύσματος, κατὰ τὸν Ἐκκλησιαστήην.

Vers. 17. Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei.

Non est attendendum iis heterodoxis qui dicunt apostolos in Christo docentes, de alio Deo locutos præter Salvatoris Patrem, id est ei contraria nos loqui. Multos autem cum dicit, deceptiores significat, propter ejus generis hominum abundantiam. Namque hoc vocabulum, id est multi, homonymum cum sit, plura significat. Dicitur enim interdum pro « quidam. » Veluti cum Dominus dixit: « Multi dicent mihi in illa die 41. » Sed etiam ut distinguamus a paucis, dicitur; velut ibi: « Multi quidem vocati, pauci vero electi 42. » Significat hoc vocabulum etiam omnes; velut ibi: « Sicut enim per inobedientiam unius, peccatores constituti sunt multi 43. » Cuncti enim homines propter unius inobedientiam, peccato obnoxii facti sunt. Significat etiam exuberantiam, ut in proposito versiculo; nec non in iis verbis: « Ne multi magistri sitis, fratres 44. » Significat etiam quamlibet multitudinem, veluti: « Multi insurgunt adversus me 45; » et: « Multi dicunt animæ meæ 46. » In supradicta locutione dicit: « Non sumus sicut quidam adulterantes verbum Dei, » id est aquam ei miscentes per frigidam stultamque

Οὐ γὰρ ἔσμεν, ὡς οἱ πολλοί, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Οὐ προσεκτέον τοῖς ἀπὸ τῶν ἑτεροδόξων λέγουσι, ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἐν Χριστῷ διδάσκοντες κατενόησαν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐτέρου παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Σωτῆρος τοῦτέστιν, Ἐναντία αὐτῷ φεγγόμεθα. Πολλοὶ δὲ λέγει τοὺς ἀπατῶντας διὰ τὸ χυδαῖον· καὶ γὰρ αὕτη ἡ φωνή, λέγω δὲ οἱ πολλοί, ὁμόνυμος οὖσα, σημαίνει πλείονα· λέγεται γὰρ ποτε ἀντὶ τοῦ, « τινεὶς » ὡς ὅταν ὁ Κύριος λέγῃ· « Πολλοὶ ἔροῦσι μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Ἄλλὰ καὶ ἀντὶ τῶν πρὸς ὀλίγους διαστειλωμένων, ὡς ἐν τῷ· « Πολλοὶ μὲν κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐλεκτοί. » Ἀλλοί ἡ λέξις καὶ τοὺς πάντας, ὡς ἐν τῷ· « Ὅσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀμαρτανίου κατεστάθησαν οἱ πολλοί. » Πάντες γὰρ ἄνθρωποι, παρακούσαντος τοῦ Ἀδὰμ, ὑπὸ ἀμαρτανίαν εἶσιν (22). Ἀλλοί δὲ καὶ τοὺς χυδαίους, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ καὶ τῷ, « Μὴ πολλοὶ διδασκαλοὶ γίνεσθε, ἀδελφοί. » Ἡμαίνοι δὲ καὶ τοὺς ὅπως ποτὲ πλείονας ὄντας, πᾶσι ἄπερ ἐν τῷ, « Πολλοὶ ἐπανίστανται ἐπ' ἐμέ· » καὶ « Πολλοὶ λέγουσι τῇ ψυχῇ μου. » Ἐν τῇ ἐκκειμένῃ φωνῇ τῇ, « Οὐκ ἔσμεν, ὡς τινεὶς, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, » τοῦτέστιν ἐξυδαροῦντες αὐτὸν διὰ ψυχρολογίας καὶ μωρᾶς ἐξηγήσεως· ἀλλ' ὡς ἐῖ

39 Prov. xxxi, 8, sec. Gr. 40 Eccle. x, 1. 41 Matth. vii, 22. 42 Matth. xx, 16. 43 Rom. v, 19. 44 Jer. ii, 1. 45 Psal. iii, 2. 46 ibid. 5. (20) Ita cod., non λόγῳ. (21) Cod. φανερῶν. (22) Animadvertite Didymi testimonium de originali peccato.

εἰλικρινείας ἀδόλως καὶ καθαρῶς αὐτὸν προσφερόμεθα. A interpretationem; sed cum sinceritate, absque dolo, pureque illud pronuntiamus.

Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν;

CAP. III, VERS. 4. *Incipimus iterum nosmetipsos commendare?*

Ἐπιπλήττει ἡρέμα Κορινθίους, ὡς ἔτι ἀγνοοῦσι τὸ ἀποστολικὸν μέγεθος, φάσκων, ὡς ἔειλικρινείας ἐκ Θεοῦ κατέναντι Θεοῦ λαλοῦντες, ἢ δοκοῦμεν καὶ ὑμῖν πεφανερῶσθαι, ὡς οὕτως ἔχομεν γνώμης· εἰ μὴ ἄρα οὕτως διάγετε, ὡς δεῖσθαι συνιστάσης ἡμᾶς Ἐπιστολῆς πρὸς ὑμᾶς. Οὕτω δὲ φανερά τὰ καθ' ἡμᾶς ἔστιν, ὡς μήτε ὑμᾶς συνιστᾶν ὑμᾶς ἄλλοις, μηδὲ ἑτέρους ὑμῖν. Καὶ γὰρ αὐτοὶ ὑμεῖς Ἐπιστολῆς ἔστε Χριστοῦ ὅψ' ἡμῶν διανοηθεῖσα, πραγματικῶς γεγραμμένη Πνεύματι Θεοῦ, ἀλλ' οὐ μέλανι. Λόγοι μὲν γὰρ χαρακτηριστικοὶ μέλανι, πραγματικὸς δὲ καὶ θεωρητικὸς βίος Πνεύματι Θεοῦ ζώντος χαρακτηρίζεται· ὡς τὸν οὕτω γραφέντα ζῆν κατὰ Θεὸν πνεύματι. Οἱ γὰρ ἡλίθιοι τὰς ψυχὰς ὡς πλάκες λίθιναι δέχονται ἐκ μέλανος τοῦ τύπου· οἱ δὲ εὐεικτοὶ πρὸς συγκατάθεσιν τῶν θείων, ἐν καρδίαις σαρκίναίς, τουτέστιν αἰσθητικαῖς, δέχονται γραφὴν τὴν ἐκ ζώντος Θεοῦ Πνεύματος. Ἀπογράφονται γὰρ τὴν παιδείσιν τρισῶς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας, ἅτε τοῦ Θεοῦ διδόντος νόμους ἐν τῷ ἐπιγράφειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας.

Πειλοῖσθαι δὲ τοιαύτην ἔχομεν, κ. τ. λ.

Μῆ τις οἰέσθω βλακεῦσθαι ἡμᾶς ἐφ' ἑαυτοῖς λέγοντας, ὡς ἔειλικρινείας κατέναντι Θεοῦ ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Οὕτω γὰρ περὶ αὐτὸν (23) διακριθεῖς, ὡς Θεὸς ἡμᾶς ἱκανοὺς πρὸς διακονίαν τοῦ λόγου καλέσας ἐποίησεν, ἢ οὐκ ἔχοντας ἐξ αὐτῶν τὸ λογίσασθαι τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν κατὰ θεῖαν ἐπιστήμην· αὐτὸς ὁ θεὸς διακονεῖν ἡμῖν τὴν Καινὴν Διαθήκην, τὴν πεποῖθησιν τὴν πρὸς τὸ λέγειν ὤρεξεν. Ἔστι δὲ ἣν ἐπιστεύθημεν διακονίαν, πνεύματος, ἀλλ' οὐ γράμματος· ἀποκτείνω μὲν γὰρ τὸ γράμμα, ζωοποιεῖ δὲ τὸ πνεῦμα. Τῆς τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος ἡ Διαθήκη Καινὴ, οὐ Παλαιουμένη. Οὐ γὰρ ἐπιγίνεται διδασκαλία ἄλλη μετ' αὐτὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ· ἀδιάδοχος γὰρ ἔστι. Χρῶνται δὲ καὶ τῇ λέξει ταύτῃ πρὸς διαβολὴν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ἑτερόδοξοι (24), φάσκοντες ἐκείνην μὲν τὴν Γραφὴν θανατοῦν, ζωοποιεῖν δὲ τὴν Καινὴν ὡς οὖσαν τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος. Διὸ ἐλεγκτέον αὐτοὺς, πολὺ μακρὰν ὄντας τῆς ἀποστολικῆς διανοίας. Εἰ γὰρ καὶ ἀποκτείνω τὸ γράμμα, ἀλλ' οὖν ἐπαινετέον ἐπιφέρει θάνατον τοῖς ἀναιρουμένοις. Ζῶντες γὰρ τῇ ἀγνοίᾳ καὶ τῇ κακίᾳ πρὸ παραδοχῆς τῆς νομικῆς διδασκαλίας, μετὰ τὸ παραδέξασθαι αὐτὴν θανατοῦνται, ἀποβάλλοντες ἣν εἶχον πονηρὰν ζωὴν. Οὕτω γὰρ ἔτοιμοι πρὸς τὸ δέξασθαι τὴν τοῦ Πνεύματος ζωοποίησιν ἔσονται· οἷον ὁ ὢν ἐν κακίᾳ, ζῆ κατ' αὐτό· ὁ ἐκκλίνας ἀπ' αὐτοῦ, ἀποβάλλει ἣν εἶχε κατ' αὐτό ζωὴν, ἐλευσόμενος διὰ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ποιήσεως ἐπὶ τὸ μακαρίως ζῆν. Ὡς γὰρ τὸ κακὸν καὶ ἀγαθὸν ἀσυνυπαρκτα, οὕτω καὶ αἱ ἐκάτεραι ζωαὶ ἅμα εἶναι οὐ δύνανται. Οὐ ψέγεται τοιγα-

Tacite objurgat Corinthios, ceu adhuc apostolici culminis ignaros, dum ait, « Cum sinceritate ex Deo coram Deo loquimur: » arbitramur vobis satis constare quæ sit animi nostri sententia. Nisi forte ita estis affecti, ut opus sit Epistola quæ nos vobis commendet. Adeo vero nostra manifesta sunt, ut neque vobis opus sit commendare vosmet aliis, neque vicissim alios vobis: nam vos ipsi Epistola Christi estis a nobis excogitata, pragmatice scripta spiritu Dei, non atramento. Pragmaticum autem et theoreticum vitæ genus, a Spiritu Dei viventis formam accipit; adeo ut qui ita formatus est, secundum Deum spiritu vivat. Nam qui insipiente anima sunt, ut lapideæ tabulæ ab atramento typos excipiunt: at homines dociles, et ad obsequendum Deo cor carneum, id est sensibile gerentes, scribentem in se experiuntur Spiritum Dei viventis. Inscríbatur enim illis tripliciter disciplina in cordis latitudine, dante Deo videlicet leges illorum menti, id est super cordis latitudine perscribente.

VERS. 4. *Fiduciam autem talem habemus, etc.*

Nemo existimet stupide nos agere, dum sincera ratione coram Deo in Christo loqui nos dicimus. Sic enim erga Deum affecti sumus, sicuti Deus nos idoneos fecit qui ad verbi ministerium vocavit; et non quod sufficientes simus ex nobis cogitare aliquid quasi ex nobis secundum Dei scientiam. Ipse autem qui dedit nobis ministerium Novi Testamenti, fiduciam quoque loquendi exaudivit. Porro ministerium traditum nobis, spiritus est, non litteræ; occidit enim littera, vivificat vero spiritus: vivificantis Spiritus Novum Testamentum est, non Vetus. Quippe laud superventura est post hanc alia doctrina in hoc mundo; sed ei non est ulla successio. Utuntur quidem hac dictione heterodoxi ad Veteris Testamenti improbationem, dicentes, litteram sane illam occidere, novam autem vivificare cum vivifici Spiritus sit. Atqui sunt hi coarguendi ceu longe ab apostolica mente aberrantes. Quanquam enim littera occidit, attamen laudabilem occisis mortem infert. Quippe dum hi per inscitiam malitiamque viverent ante legalis doctrinæ susceptionem, ea non suscepta perimuntur, abjecto quod agebant improbæ vitæ genere. Sic enim idonei fiunt ad suscipiendam a Spiritu vitam. Nimirum qui in malo est, ex hujus norma vivit; qui autem a malo declinat, vitam quam secundum illud agebat deserit, ut per bona opera ad beate vivendum perveniat. Sicut enim malum et bonum coexistere nequeunt, sic ambæ hæ vitæ simul esse non possunt. Non ergo vituperatur littera, quatenus malæ vitæ finem imponit: statim

(23) Cod. ἑαυτόν.

(24) Intelligit Manichæos, qui hoc dicto abutebantur ob Vetus Testamentum rejiciendum.

enim ad vitam, quæ secundum spiritum est, deducet.

VER. 7. *Quod si ministratio mortis, litteris deformata in lapidibus, etc.*

Comparat inter se ambo Testamenta, Novum ac Vetus, utrique decus attribuens divinæ originis. Attamen quamvis ambo gloriosa, nihilominus quod est spiritale, gloriam habet majorem. Etsi ergo facta comparatione, spiritualis testamenti gloria major est, haud idcirco vituperabile alterum eam comparatur : nam boni bonum, magis bonum. Jam vero mortis ministratio litteris deformata in lapidibus, Moyses lex fuit, quæ mortem illam ministrabat, quam diximus a littera inferri. Sicut ergo lex mortem quam diximus efficiabat : ita vitam, quæ post illam mortem est, præbet spiritus ministratio. Conatur vero demonstrationem facere, gloriosam esse spiritus ministratiorem, a minore argumentum instruens. Ait enim : Si ministratio damnationis tantam gloriam habuit, ut nequaquam cuncti filii Israel ad perfectionem possent spectare ; vix enim velatam ipsam perferebant ; quanto magis spiritualis ministratio in gloria erit ? Eiusdem generis aliud quoque argumentum facit, dicens : Scriptura prior dignas vitæ illo genere homines damnans quod a peccato habebant, ita ut prædictam mortem experirentur, usque ad certum tempus data fuit : excepit enim illam doctrina evangelica, cui nulla successio datur. Si ergo quod evacuatur, finem habet gloriosum ; multo magis quod manet, in gloria est. Vocabulum « evacuatur » non ponitur contumeliose. Cæterum ipsa quoque, quæ ex parte est sanctorum scientia ac prophetia evacuabitur ; non tamen absolute, sed superveniente veritatis cognitione. Ac veluti si diceremus evacuari præliminarem eruditionem a perfectæ doctrinæ scientia, hoc injuriose non esset dictum ; nam prædicto vocabulo demonstratur Pauli ad Evangelium introducentis officium. Ergo hanc fiduciam habentes, ceu Novi Testamenti ministri constituti, absque ullo velamine doctrinam præferentes, magna confidentia utimur, quippe qui sumus perfectorum auditorum magistri. Etenim quam profiteremur institutionem, ea exteriori gloria non indiget, cum habeat congenitam. Moyses quidem velamen super faciem suam gestabat, cum ad populi multitudinem verba faciebat ; neque enim plebs doctrinæ altitudini par erat. Sed tamen seniores ac Jesum Nave filium alloquens, et alium aliquem his parem, nudatam gloriam ostendebat. Jam hoc et alia plura symbolice a Moyse fiebant : etenim vir hic legis personam gerit. Et quoniam lex, tam sensu quam verbis, dicta fuit ad homines qui litteram tantummodo et vocabulum comprehendere poterant, obvoluta umbris et figuris, nunc adest sublimius scandentibus, ea quæ spirituali allegoria dicta fuerant, sine ullo velamine tradens. Quamvis itaque quibusdam velatus est

Α οὖν τὸ γράμμα, τέλος ἐπιβαλὼν τῇ φαύλῃ ζωῇ· προσάξει γὰρ εὐθέως τῇ κατὰ τὸ πνεῦμα ζωοποίησι. Εἰ δὲ ἡ διουκονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐτετυπωμένη λίθοις, κ. τ. λ.

Συγκρίνει ἀμφοτέρας τὰς Διαθήκας, τὴν Καινὴν καὶ Παλαιάν, ἐκατέρᾳ μαρτυρῶν τὸ ἐν δόξῃ τῇ ἐκ Θεοῦ δεδοσθαι. Ὁμῶς δὲ εἰ καὶ ἀμφοτέραι δεδοσμένα, ἡ ἐν πνεύματι πλείονα δόξαν ἔχει. Εἰ δὲ ἐκ συγκρίσεως πλείων ἢ τοῦ πνεύματος δόξα, οὐ φεκτή πρὸς ἣν συγκρίνεται· ἀγαθοῦ γὰρ ἀγαθόν, μᾶλλον ἀγαθόν. Διακονία γὰρ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐτετυπωμένη λίθοις, ἡ δὲ Μωυσέως ἐστίν, διακονοῦσα θάνατον ὄν εἰπομεν ἐπιφέρειν τὸ γράμμα. Ὡστερ οὖν ἐκεῖνη τοῦ λεχθέντος θανάτου ποιητικὴ, οὕτω τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἐκεῖνον ζωῆς πάροχος ἢ τοῦ πνεύματος διακονία. Πειρᾶται δὲ ἀπέδειξιν ἐπαγαγεῖν τοῦ ἐν δόξῃ εἶναι τὴν τοῦ πνεύματος διακονίαν, ἐκ τοῦ ἐλάττονος ποιούμενος τὴν ἐπιχείρησιν· φησὶ γάρ· Εἰ ἡ τῆς κατακρίσεως διακονία τοσαύτην ἔσχεν δόξαν, ὡς μὴ πάντας τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὴν κλείωσιν βλέψαι δύνασθαι, μόγις γὰρ κεκαλυμμένη αὐτὴν ἔφερον, πόσω μᾶλλον ἡ πνευματικὴ διακονία ἔσται ἐν δόξῃ ; Τοῦ αὐτοῦ θεωρήματος καὶ ἐτέρην ἐπιχείρησιν ποιεῖται φάσκων· Ἡ προτέρα Ἰσραὴλ κατακρίνουσα τοὺς ἀξίους ἧς εἶχον κατὰ ἁμαρτίαν ζωῆς, ὡς τὸν εἰρημένον ἐνεγκαῖν θάνατον, μέχρι καιροῦ τινος δέδοται· διαδέχεται γὰρ αὐτὴν ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία αὐτῇ ἰδιόδοχος οὕσα. Εἰ τοίνυν τὸ καταργούμενον τὸ τέλος ἔχει ἐν δόξῃ, πολλῶ πλείον τὸ μένον πλείονα δόξαν ἔχει· ἡ « καταργεῖται » λέξις οὐ λοιδορικῶς κείται. Ἀμέλει γούν καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν ἁγίων γνώσις καὶ προφητεία καταργηθήσεται, οὐ καθάπαξ, ἀλλὰ παρουσιᾷ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Καὶ ὡστερ εἰ λέγομεν καταργεῖσθαι τὴν εισαγωγικὴν διδασκαλίαν ἐξ ἐπιστήμης τῶν κελίων θεωρημάτων, οὐχ ὀριστικῶς φαμεν· δηλώσει γὰρ διὰ τῆς λέξεως προτιθεμένης χρείας (25) τῆς πρὸς τὸν εισαγόμενον Παῦλον. Τοιγαροῦν τοιαύτην πεποιθήσιν ἔχοντες, ὡς διάκονοι Καινῆς Διαθήκης· θετειμένοι, ἀνεγκαλύπτως τὴν διδασκαλίαν προσφέροντες, πολλῇ παρήρησι χρώμεθα, τελείων ὄντες ἀκροατῶν διδάσκαλοι· ἐπέπερ ἦν προπερόμεθα παιδευσιν, οὐκ ἐξωθεν δέεται δόξης, σύμφυτον αὐτῇ ἔχουσα. Μωυσῆς μὲν γὰρ κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἔφερον, τοῖς πολλοῖς τοῦ λαοῦ ὀμιλῶν· οὐ γὰρ ἔφερον τὸ μεγαλοφύες τῆς διδασκαλίας. Ἀμέλει γούν τοῖς πρεσβυτέροις καὶ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ, καὶ εἰ τις κατ' ἐκείνους διαλεγόμενος, γυμνὴν ἐπεδείκνυτο τὴν δόξαν· ἐγένετο δὲ καὶ τοῦτο ὡς καὶ πλείονα ἄλλα συμβολικῶς ὑπὸ Μωυσέως. Ὁ γὰρ ἀνὴρ οὗτος τοῦ νόμου φέρει τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπεὶ ὁ νόμος κρὶς διάνοιαν καὶ βητόν ἐστιν εἰρημένος τοῖς κατὰ γράμμα καὶ λέξιν μόνον προσβαλεῖν δυναμένοις, κεκαλυμμένος σκιᾷ καὶ ἱστορίαις, προσέρχεται τοῖς ὑπερπεροβηδόσι, τὰ κατ' ἀλληγορίαν πνευματικὴν ἀνεκαλύμματος παραδιδούς. Κἂν τοίνυν κεκαλυπται Μωυσῆς τισιν, οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν μὴ δυναμένων ἀνε

(25) Ita est in cod.

καλύμματος τὴν δόξαν αὐτοῦ ὄρα, τὸ ἔγκλημα ἐπεὶ ἄ
καὶ τῷ Ἰησοῦ ἔγκλητόν τὰ μυστήρια· μὴ πᾶσι φα-
νεροῦντι· τοῖς γὰρ ἔξω ἐν παραβολαῖς αὐτὰ ἐλάλει.
Ἔστε καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος τοῖς μὲν ἐξωτερικοῖς,
κεκαλυμμένως· τοῖς δὲ ἔνδον εἰς τὴν μυστικὴν διά-
νοιαν εἰσεληλυθῶσιν, ἀνεγκαλύπτως διαλέγεται, τὴν
σαφῆνειαν τῶν παραβολῶν ποιοῦμενος, φάσκων τοῖς
εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ εἰσιούσιν· « Ὑμῖν δέδοται γνῶ-
ναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας, τοῖς δὲ ἔξω ἐν παρα-
βολαῖς πάντα γίνεται. » Ἀμέλει γοῦν προκειμενον
αὐτὸ δείκνυσιν, διὰ τοῦτο καλύπτειν Μωϋσεῖα ἣν ἔχει
δόξαν ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἐπεὶ πεπώρωνται τὰ νοή-
ματα τῶν μὴ οἶον τε γυμνῶν αὐτὸν ὄρα· φαίνεται
διὰ τοῦ εἰρημοῦ πάντων προκειμένων τὸν νόμον Μωϋ-
σεῖα καλῶν.

Ὁ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκαὶ ἐλευθερία, κ. τ. λ. B

Ἐκ τούτων ἀνατρέπεται ὁ μῦθος τῶν διακοπτόν-
των τὴν Θεοῦ Γραφὴν (26). Μία γάρ ἐστιν, ὅτε μὲν
τύποις καὶ σκιᾷ κεκαλυμμένη, ὅτε δὲ ἀνευ καλυμ-
μάτων προφαινομένη· ἐπιπερ ἀπὸ Πνεύματος κυ-
ριακοῦ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς δεχόμεθα, πεπεισμέ-
νοι ἐλευθερίαν εἶναι τὸ Κυρίου Πνεῦμα.

Ἐν οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, κ. τ. λ.

Θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου τὸν διάβολον εἶναι φησιν,
ὡς καὶ τὰ δαιμόνια τῶν ἐθνῶν θεοί, καὶ ἡ κοιλία
τῶν γαστριμάργων. Στίζουσι δὲ τινες εἰς τὸ, « ἐν
οἷς ὁ θεός » ἐξῆς ἀναγινώσκοντες ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς,
« Τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπί-
στων. » Ἀμέλει γοῦν καὶ εὐελεγκτα λέγουσιν· εἰ
γὰρ ἄπιστοί τινες εἰσιν τούτου τοῦ αἰῶνος, εὐρεθεῖν
ἕτεροι ἄπιστοι οὐκ ἔντες αὐτοῦ· πᾶς γὰρ ἄπιστός
ἐστὶ τούτου τοῦ αἰῶνος. Οὐδεις γὰρ ὑπερβᾶς αὐτὸν,
καὶ καταξιωθεὶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τετύφλωται
νοήμασιν, ἀλλ' ἔχει πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς.
Ἔγνω τινὰς σαφηνίζοντας τὴν προκειμένην λέξιν,
φάσκοντας κεκαλυμμένον εἶναι τὸ εὐαγγέλιον οὐ
τοῖς πάντη ἀπίστοις· οὐδὲ γὰρ κεκαλυμμένον αὐτοῦ
ἡ γυμνοῦ πείραν ἔχουσι. Ἐλεγον δὲ οὗτοι ἀπολλυ-
μένους εἶναι ἐν οἷς κεκάλυπται τὸ εὐαγγέλιον, τοὺς
παραδεξαμένους μὲν αὐτὸ, μὴ μὴ ἀνευ καλύμματος
προσθαλόντας αὐτῷ· οἷοι ἐτύγχανον οἱ ἐν παραβο-
λαῖς ἀκούοντες τῶν Ἰησοῦ λόγων, τοῦ, « ἀπολλύ-
μενοι, » ἐπ' αὐτῶν κειμένου ἐπὶ δηλώσει τοῦ κατὰ
ἀλλοίωσιν μεταβαλεῖν· οἱ γὰρ προκόπτοντές εἰσι
τοιούτοι, ἀεὶ ἐξ ἐτέρων ἕτεροι γινόμενοι. Ὅθεν οὐκ
ἐπὶ φόγῳ ἔλεγον κείσθαι τὸ, « ἀπολλύμενοι, » ἀλλ'
ὡσαύτως τῷ· « Οἱ οὐρανοὶ ἀπολοῦνται· » καὶ, « Ἡμεῖς
ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα· » αἱ γὰρ λέξεις αὗται, ἀπὸ λυ-
σθαι, τίθενται τοῦ, ἐν προκοπῇ, ἐκ ποιότητος εἰς
ποιότητα μεταβαίνοντος.

Ὁ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύττομεν.

Ἀναφορὰν ἔχει ἡ προκειμένη λέξις πρὸς τὸ, « Οὐκ
ἔτι κυριεύομεν τῆς πίστεως ὑμῶν. » Ἀκολουθῶς γὰρ
ἐκεῖνον ῥηθεῖα ἄν· Οὐκ ἑαυτοὺς κηρύττομεν· διὸ οὐ

⁴⁷ Matth. xiii, 11. ⁴⁸ Psal. xcvi, 5. ⁴⁹ Philipp. iii, 19. ⁵⁰ Psal. ci, 27. ⁵¹ Baruch iii, 3. ⁵² II

Cor. i, 25.

(26) Rursus Didymus Manichæorum errorem vellicat.

A Moyses, haud ipse in culpa est, sed ii potius qui
sine velamine gloriam ejus spectare nequeunt. Alio-
quin ipse Jesus criminandus foret, qui haud omni-
bus mysteria pandebat. Etenim extraneis ea per
parabolas dicebat : atque ita evangelica doctrina iis
qui foris erant, operte ; iis autem qui in mysticum
sensem penetraverant, aperte loquebatur, parabola-
rum faciens explanationem. Quippe intra domum
ingressis ait : « Vobis datum est nosse mysteria
regni ; iis autem qui foris sunt, cuncta in parabolis
fiunt » . Ergo prædicta verba ostendunt, idcirco
Moysen faciei suæ gloriam velasse, quia cæcutie-
bant mentes illorum, quominus nudam illam aspi-
cerent. Constat ex ante dictorum omnium contextu
Moysen a Paulo pro lege dici.

VERS. 17. *Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas, etc.*

His verbis evertitur fabula separantium Dei Scri-
pturam. Una quippe est sive typis umbrisque velata,
sive absque velamine apparens : quandoquidem a
Dominico Spiritu revelationem ejus accipimus, firmiter
credentes libertatem esse Spiritum Domini.

CAP. IV, VERS. 4. *In quibus deus hujus sæculi, etc.*

Deum hujus sæculi, diabolum esse aiunt ; sicut
etiam dæmonia, gentium dii ⁴⁸ ; et venter, guloso-
rum deus ⁴⁹. Quidam vero interpunctionem faciunt
post « in quibus Deus. » Deinde tanquam a capite
legunt : « Hujus sæculi excæcavit mentes infide-
lium. » Atqui facile refutanda dicunt. Nam si qui-
dam hujus sæculi infideles sunt, utique inveniantur
alii infideles qui non sunt hujus sæculi. Jam vero
quisque infidelis ad hoc sæculum pertinet : nemo
enim qui supra sæculum se extulit et futuro factus
est dignus, mente cæcutit, sed illuminatos oculos
gerit. Novi quosdam qui prædictam locutionem ex-
plicabant dicentes opertum esse Evangelium haud
iis qui omnino sunt infideles, cum hi neque operti
neque aperti ullum experimentum habeant. Ii vero
interpretes aiebant, pereuntes illos, quibus opertum
est Evangelium, intelligi eos oportere, qui receperunt
quidem, sed non sine velamine ad id accesserunt :
instar illorum qui in parabolis audiebant Jesu ser-
mones : et vocabulum « pereuntes » de iis
positum putabant, ob illorum demonstrandam mu-
tabilitatem : namque ejusmodi sunt qui proficiunt,
semper aliter atque aliter semet præbentes. Quam-
obrem haud vituperandi causa positum vocabulum
« pereuntes » censebant : sed perinde ut : « Cæli
peribunt ⁵⁰ ; » et : « Nos perimus in ævum ⁵¹. »
Nam hæc pereundi vocabula ponuntur ob signifi-
candum profectum, de tali statu in alium trans-
eundo.

VERS. 5. *Non enim nosmetipsos prædicamus.*

Relationem habet proposita lectio ad illam :
« Non quia fidei vestræ dominemur ⁵² : » etenim
connexe diceretur, Non nosmetipsos prædicamus ;

propterea fidei vestrae non dominamur : praedica-
mus enim Jesum Christum Deum Dominum ; nosmet
autem servos vestros propter Christum : adeoque
nequaquam nos sed ipse vestrae fidei dominatur,
probans aut improbens vos secundum ipsam. Pro-
pterea locutio illa, « Quoniam Deus qui dixit de
tenebris lucem splendescere, » conjungenda est
cum altera, Nos autem omnes revelata facie glo-
riam Domini speculamur. E tenebris autem effulget
lux venienti de inscitia ad veritatis agnitionem. Di-
cimus igitur, ex ignaro et insipiente sapientem et
eruditum fieri. Cum igitur praecoccupasset homines
inscitia et improbitas, quae appellantur tenebrae,
explendescere fecit Deus in cordibus lumen practicae
theoricæque virtutis, ut acquirerent homines noti-
tiam gloriae Christi in persona ipsius : gloriam, in-
quam, vel qua fidem habent erga ipsum, vel glo-
riam, qua ipsum glorificatum agnoscimus.

Vers. 7. *Habemus autem thesaurum istum in vasis
fictilibus.*

Fictilia vasa nuncupat vile dicendi genus, et
simplicem elocutionem. Nam si Evangelii praedica-
tores secundum humanam philosophiam veritatem
nuntiassent, suspicio fuisset num humano artificio
potius quam virtute Dei subjugati fuissent homines
salutari doctrinae. Sed cum illitterati idiotæque fue-
rint ministri, excellentia virtutis Dei, secundum
thesauri scientiam, ex Deo et non ex mortalibus viri-
bus, reputabitur. Huic consonum est illud : Si et idiota
sermone, non autem cognitione ; et illud : « Sermo
meus et praedicationis mea non in persuasibilibus sapientiae
verbis »²⁶. Habebat enim thesaurum scientiae,
secundum quam non erat idiota, in fictilibus
vasis, quatenus idiota sermone erat. [Nonnulli vero
ajunt fictilia vasa esse haec quibus induti sumus
corpora, dum in sensibilibus rebus versamur. Sen-
tentia autem est : Quoniam adhuc carne circumdati,
quae veritatis contemplationi officit, notitiam nihilominus
Trinitatis habemus : sed enim sublimitas
magnitudinis scientiae hujus non ex nobis, sed ex Dei
virtute confici nobis dignoscitur.] Sic etiam Cyrillus.
Vers. 8. *In omni re tribulationem patimur, sed non
angustiamur.*

Utique pro circumstantium malorum acerbitate,
desperandum foret ac pereundum ; sed Deo nos con-
solante, omnia nobis ad salutem proclivia. Etsi igitur
in omni re tribulamur, nostri tamen animi fortitudi-
tudine ad iucitas non redigimur. Et quanquam ceterum
omni ope destitutos nonnulli nos putant, ideoque
persequuntur et infestant, nos tamen omnino alacres
non trepidamus, nec perimus, nec prosternimur.
Nam dum improbi subvertere nos conantur, per-
statum immobiles, insectantibus fortiter resistimus,
sunt nobis ad salutem suppetunt. Sciendum est,
verbum angustiarum modo significare tribulari, modo
aliud. Cum autem utrumque verbum ponitur, tribu-

²⁶ I Cor. II, 4.

(27) Cod. υποληφθησθαι.

(27*) Exstat revera hic Cyrilli tractus, quem uncis
inclusimus, in editione nostra Cyrilli commenta-

κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως· κηρύττομεν γὰρ
Ἰησοῦν Χριστὸν Θεὸν Κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους
ὑμῶν διὰ Χριστοῦ· ὥστε οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτὸς κυ-
ριεύει τῆς πίστεως ὑμῶν, ἀποδεχόμενος ἢ κρίνων
ὑμᾶς κατ' αὐτήν. Πρὸς τοῦτους καὶ τὸ, « Ὅτι ὁ Θεὸς
ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτῶτος φῶς λάμψαι, » συναπτὸν τῷ.
Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένων προσώπων τὴν
δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα· ἐκ σκοτῶτος δὲ λάμ-
πεται φῶς τῷ ἐξ ἀγνοίας εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας
ἐρχομένων. Λέγομεν γοῦν ἐξ ἀγνοούντος καὶ εὐθους
ἐπιστήμονα καὶ πεπαιδευμένον γίνεσθαι. Τῆς οὖν
προκαταλαβούσης τοὺς ἀνθρώπους ἀγνοίας καὶ κα-
κίας ὠνομασμένων σκοτῶτος, ἐλαμψεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς
καρδίαις φωτισμὸν πρακτικῆς τε καὶ διανοητικῆς
ἀρετῆς· Ἰν' ἔχωσι θεωρίας τῆς δόξης Χριστοῦ ἐν
προσώπῳ αὐτοῦ· δόξαν δὲ, ἦτοι καθ' ἣν φρονούσι
περὶ αὐτοῦ, ἢ δόξαν καθ' ἣν δεδοξασμένον αὐτὸν
ἴσμεν.

Ἐχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὄστρακίνοις
σκεύεσιν.

Ὀστράκινα λέγει σκευὴ τὰς εὐτελεῖς λίθους καὶ
τὸ ἀπλαστον τῆς ἐρμηνείας. Εἰ γὰρ οἱ κήρυκες τοῦ
Εὐαγγελίου κατὰ ἀνθρωπίνην φιλοσοφίαν ἐπιδέοντο
τῆς ἀληθείας, ὑποπετεύθη ἂν ἐξ ἀνθρωπίνης τέχνης
καὶ μὴ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ κεκρατησθαι τοὺς ἀνθρώ-
πους τῇ σωτηριώδει παιδεύσει· ἀγραμμάτων δὲ καὶ
ἰδιωτῶν ὄντων τῶν διακονουμένων, ἢ ὑπερβολὴ τῆς
δυνάμεως τοῦ κατὰ τὴν γνῶσιν θησαυροῦ ἐκ Θεοῦ,
καὶ οὐκ ἐκ θνητῶν ὑποληφθήσεται (27). Τοῦτο συν-
ἔδει τὸ, Εἰ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνῶσει
καὶ τὸ, « Ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν
πειθοῖς σοφίας λόγοις. » Εἶχεν γὰρ τὸν θησαυρὸν τῆς
γνώσεως, οὐκ ὡν κατ' αὐτὴν ἰδιώτης, ἐν ὄστρακίνοις
σκεύεσιν, ἰδιώτης ὡν τῷ λόγῳ. [Εἰσι δὲ οἱ] ὄστράκινα
σκευὴ λέγοντες ἀ περικείμεθα σώματα, ἐν ταῖς ἀ-
σθηταῖς ὄντες, διανοεῖται τοιαύτη· Ἐπεὶ ἐτι σάρκα πε-
ρικείμενοι, τὴν ἐμποδίζουσαν τῇ θεωρίᾳ τῆς ἀλη-
θείας, γνῶσιν ἔχομεν τὴν περὶ τῆς Τριάδος· ἢ ὑπερ-
βολὴ τοῦ μεγέθους τῆς γνώσεως οὐκ ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐκ
Θεοῦ δυνάμεως· ὑπάρχουσα ἡμῖν γνωρίζεται.] Τοῦτο
καὶ Κύριλλος (27*).

Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι.

Ὅσον ἐπὶ τῇ πικρότητι τῶν περιστημάτων
ἀπηρυσάμενοι ἂν καὶ ἀπωλόμεθα· ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ
παρακαλοῦντι Θεῷ, πάντα ἡμῖν πρὸς σωτηρίαν εὐ-
μαρῆ. Κἀν ἐν παντὶ οὖν πράγματι θλιβόμεθα, γιν-
ναιάζοντες οὐ στενοχωρούμεθα· κἀν ὡς ἀπὸ
ἡμᾶς τινες ὑπολαμβάνουσι, διώκοντες καὶ ἀνατρε-
πόντες, ἀλλ' οὐν ἡμεῖς ἐν ἅπασιν εὐποροῦντες καὶ
ἐξαπορούμεθα, οὐκ ἀπολλόμεθα, οὐ καταβαλλόμεθα.
Ἀνατρεπόντων γὰρ τῶν πονηρῶν, στήκομεν ἐπι-
νητοὶ· διωκόμενοι γενναιάζομεν, πορῶμεν ἡμῖν
πάντων ὄντων πρὸς σωτηρίαν. Ἰστέον, ὅτι τὸ στε-
νοχωρεῖσθαι ὅτε μὲν ταυτὸν ἐστι θλιβεσθαι, ὅτι ἐν
ἑτερον. Ὅταν γὰρ ἀμφοτέρω λέγηται, δηλοῖ τὸ μὲν

riorum ad hanc Epistolam. Cyrillus itaque antiquis-
rem se Didymum expresserat.

ὀλιθεσθαι τὴν ἐξωθεν περίστασιν· τὸ στενοχωρεῖσθαι, τὸ ὀκλάζειν τῇ προαιρέσει καὶ λογισμῷ. Ὅταν δὲ μὴ ἀμφοτέρα λαμβάνηται, ἐκ παραλλήλου δηλοῦσι τὸ αὐτό.

Ἄει γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν.

Τὸ αἰεὶ καὶ πάντοτε, κείμενα ἐν τῇ προκειμένῃ λέξει, οὐ τὸ ἀτελεύτητον καὶ ἀναρχον δηλοῖ, καθὼς λέγομεν τὸ αἰδιον, ἀλλὰ τὸ ἀπαυστον καὶ ἀδιάστατον. Ὁ γὰρ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ μὴ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, περιφέρων ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ, πάντοτε τοῦτο ποιεῖν ἐρεῖ· ἀλλὰ καὶ ὁ ζῶν καὶ εὐσέβειαν καὶ σπουδὴν ἔχων ἀδιαστάτως ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λέξει, ὡς Ἄρα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, τὸν εἰρημὸν τρόπον, τοῦτ' ἐστὶν ἀνευ διαλειμμάτων, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα. Εἰς τοῦτο λήψῃ καὶ τὸ λεχθὲν ὑπὸ Στεφάνου πρὸς Ἰουδαίους· « Ἄει γὰρ ὑμεῖς τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀντιπίπτετε. » Συνέζευξε γὰρ αὐτῷ τὸ, « Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; » Ταύτης τῆς διανοίας ἐστὶ καὶ τὸ, « Εἶπα· Ἄει πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. » τοῦτ' ἐστὶν, οὐ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' ἀδιαστάτως. Τὸ, « Ἐσιώπησα δὲ, μὴ καὶ αἰεὶ σιωπήσομαι; » τὸ ἀτελεύτητον καὶ ἀπαυστον δηλοῖ. Εἰ γὰρ καὶ νῦν, φησὶ, μακροθυμῶ ἀμαρτανόντων ὑμῶν, ἀλλ' οὖν οὐκ εἰς τὸ ἀπαυστον ἔσται ὑπέρθεσις τῆς τιμωρίας· μετὰ γὰρ πολλὴν μακροθυμίαν, τιμωρηθήσονται οἱ ἐμμένοντες τῇ κακίᾳ.

Ἐχοντες τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως.

Πνεῦμα καλεῖ, φησὶ, πίστει τὴν μετέχουσαν τῆς πίστεως ἣν ἔχει τις [ζῶν].

Ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία.

Δύο οἰκίας διαφόρους σημαίνει ἡ προκειμένη γραφή· μίαν μὲν ἐπίγειον καὶ χειροποίητον, τὸν φαινόμενον εἶναι κόσμον ταῖς τοῦ Θεοῦ χερσὶν εἰς τὸ εἶναι παρηγμένον. Δεικνύς γὰρ τὰ αἰσθητὰ πάντα, φησὶν· « Ἡ χεὶρ σου ἐποίησε ταῦτα πάντα. » Ἀλλὰ καὶ, « Τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί, » τῆς αὐτῆς ἐστὶ νοήσεως· οἰκίαν δὲ ἀχειροποίητον οὖσαν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸν κόσμον τὸν ἄλλον παρὰ τοῦτον. Ἐπεὶ οὖν καταλυομένου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οὐ παραγεῖ τὸ σχῆμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, παρελευσομένων οὐκ εἰς τὸ μὴ εἶναι, οἱ ἄνθρωποι καταστρέφουσι τὸν οἰκίσαντα πρότερον ἐν τῇ καταλυομένῃ ἐπιγείῳ οἰκίᾳ, διαδέχεται ἡ μέλλουσα καὶ αἰώνιος. Εἶπεν δὲ· « Οἰκίαν ἔχομεν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » δεικνύς ὅτι ἀπεντεύθεν, μᾶλλον δὲ ἐκ πολλοῦ εὐτρέπισται τοῖς ἀξιότοις τοῦ τυχεῖν αὐτῆς. Ἀμέλει γοῦν τὰς ἐν αὐτῇ ἐπαγγελίας, ἃς ὀφθαλμοῖς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ ἀλλῇ αἰσθησις ἢ νόσις κατελίφεν, προητοιμάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς αὐτὸν ἀγαπῶσιν εἰρηται. Καὶ ὁ Σωτὴρ φησὶ· « Κληρονομήσατε τὴν βασιλείαν τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν πρὸ καταβολῆς κόσμου. » Ἀὔτη δὲ ἡ λεχθεῖσα αἰσθητῆ μόνῃ (28), οἰκία εἰρηται οὐ καθάπαξ ἡμῶν, ἀλλ' ἡ τοῦ σκήνους ἡμῶν· ἡ γὰρ ἐπου-

A lazi quidem significat externam aggressionem; angustari vero, hæsitare mentis deliberatione. Cum denique non simul ambo ponuntur, tunc æquabiliter idem significant.

VERS. 11. *Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum.*

Vocabula αἰεὶ et πάντοτε, in præcedente textu posita, non significant sine fine aut principio, sicuti sempiternum dicimus, sed incessanter et continuatim. Nam qui Jesu mortificationem non modo utique, modo secus, in corpore suo circumfert, semper hoc se facere affirmabit. Sed et qui vitam et pietatem ac sedulum officium retinet perpetuo pro veritate decertandi, dicet, *Revera nos qui vivimus prædicto modo, id est sine intermissionibus, in mortem tradimur.* Ita intelliges etiam dictum a Stephano Judæis: « *Semper vos Spiritui sancto resistitis* ». Subjunctum enim, « *Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri?* » Eadem sententia est verborum: « *Dixi: Hi semper errant corde* », id est non modo utique, modo secus, sed continuo. *Locutio autem, « Tacui, num semper tacebo? » infinitum et incessabile denotat.* Nam etsi nunc, inquit, sum longanimis peccantibus vobis, non tamen infinita erit dilatio pœnæ: nam post multam longanimitatem, punientur qui in malitia perseverant.

VERS. 13. *Habentes eundem spiritum fidei.*

Spiritum nuncupat fidei, illam quam quis habet participem fidei [vitam].

CAP. V, VERS. 1. *Terrestris nostra domus.*

Duas diveras domos significat hæc scriptura: unam quidem terrestrem et manufactam, nempe hunc spectabilem mundum, Dei manibus ad existentiam productum: namque ostendens sensibilia omnia, sicuti Psalmista: « *Manus tua fecit hæc* ». Sed et illud: « *Opera manuum tuarum sunt cæli* », eandem sententiam continet. Domum vero non manufactam quæ in cælis est, mundum esse intelligimus ab hoc nostro diversum. Quoniam itaque sensibili hoc dissoluto mundo, non tamen transit cæli terræque figura, tanquam ad non existendum tracta; demutant homines illum, qui habitator dissolutæ postea domus fuerat, eumque futura excipiet et æterna. Dixit autem, « *Domum habemus non manufactam æternam in cælis*, » ut demonstret quod abhinc diu jam parata est dignis eam assequi. Sane et promissæ in illa res, quas oculus non vidit, neque alius quilibet sensus intellectusve comprehendit, præparatæ a Deo diligentibus illum dicuntur. Et Salvator ait: « *Possidete regnum paratum vobis jam inde a mundi constitutione*. » Hæc autem sic appellata sensibilis mansio, haud domus nostra simpliciter dicitur, sed tabernaculi nostri: nam reapse domus cœlestis, principaliter nostra habitatio est.

²⁸ Act. vii, 51, 52. ²⁹ Psal. xciv, 10. ³⁰ Isa. xlii, 14. ³¹ Psal. cviii, 27. ³² Psal. ci, 26. ³³ I Cor. ii, 9. ³⁴ Math. xv, 34.

(28) Cod. μόνῃ.

Etsi enim in nostra resurrectione reddetur suum animæ tabernaculum, ut et ipsum sit in caelesti domo; attamen ille incolatus principaliter animæ mansio est; per accidens vero etiam ejus quo circumdatur tabernaculi. Quamobrem terrestris primaria ratione domus est tabernaculi; secundaria autem, ipsius quoque animæ quæ in corpore est. Legi quilibet, domum quidem terrestrem tabernaculi dici, compositum hoc ex ossibus carnibusque corpus. Cum ergo tabernaculum, id est visibile et organicum corpus, sit in hac domo, figura interioris hominis; qui sic interpretantur aiunt, resoluta hac crassi corporis domo, transire animam in caelestem regionem, quæ appellatur domus non manufacta æterna. Recuperabit tamen anima quod deposuerat corpus, factum jam caeleste, quod habitaculum de caelo appellatur.

VERS. 2. *Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de caelo est superindui cupientes.*

Etiam si resoluta tabernaculi supradicta domo, nos tabernaculo hoc circumdati, cum eo in caelestem domum transituri simus, nihilominus hoc reventio gemimus, superindui cupientes habitaculo, quod est de caelo; id est, deposito illo a nobis corpore, quod de caelo aliquando existet, cum incorruptione et immortalitate induetur. Sed quamvis hoc habitaculum optamus, videsis an qui illo induitur, prorsus ab eo contegatur. Hoc enim significant verba, « Siquidem vestiti, non nudi, inventemur. » Nudus autem non invenitur qui illo indutus fuit, si certe fidelis sanctusque fuerit, nempe si ante illud induerit sibi Dominum Jesum, et arma lucis, et viscera misericordie. Namque infidelis et improbus, etiam si spirituale corpus nanciscatur, quod de caelo habitaculum appellatur, nudus nihilominus invenietur, quia operam non dedit ut interioris hominis vestimenta haberet. His ita se habentibus, nos qui in tabernaculo sumus, gravati gemimus; quia terrenum tabernaculum aggravat mentem multis curis plenam: sed enim quanquam eo habendo gravamur, non tamen abjicere optamus, sed indui potius habitaculo quod de caelo est: « ut absorbeatur quod mortale est a vita. » Non enim destruet vita tabernaculum nostrum cum induerimus immortalitatem, sed id absorbebit, quatenus validior fiet ejus qualitas, quam ejus in quo sumus mortales.

VERS. 12. *Sive enim mente excedimus, Deo; sive sobrii sumus, vobis.*

Illi autem de his coarguantur a vobis; loquitur nimirum de pseudoapostolis. Nos vero vestri causa hæc agimus. Sive enim extra humanas res constituti ad Deum mente excedemus, nihilominus vobis sobrii sumus; quia exstasis non insaniam sed sobrietatem habet. Neque attendendum est Phrygum assecclis dicentibus apostolos atque prophetas mente ita excessisse, ut delirarent. Etenim quid loquerentur et agerent, hi apprime sentiebant. Fucum autem

(29) En evidens testimonium, contra recentiorum temporum Græcos, de justorum animabus in caelum

A ράνιος ἡμῶν προηγουμένων οικηοῖς ἐστίν. Κἀν γὰρ ἐξ ἀναστάσεως ἀποδοθῆ τὸ σκῆνος τῆς ψυχῆς, ὡς εἶναι καὶ αὐτὸ ἐν τῇ ἐπουρανίῳ οικίᾳ, ἀλλ' οὖν προηγουμένως τῆς ψυχῆς ἡ διατριβὴ αὐτῆ, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ καὶ οὐ περιλείπεται σκηνώματος· ὡς αὐτὸ ἐπίγειος κατὰ πρότερον λόγον οικία ἐστὶν τῶ σκῆνους· δευτέρως δὲ, καὶ τῆς ψυχῆς οὐσης ἐν τῷ σώματι. Ἀνέγνων ποῦ, οἰκίαν μὲν ἐπίγειον σκῆνος λέγεσθαι τὸ ἐξ ὀστέων καὶ σαρκῶν συγκαίμενον σῶμα. Σκῆνος δὲ ὃν ἐν τῇ οικίᾳ ταύτῃ, τὸ σχῆμα τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, ὃ ἐστὶν αὐγοειδὲς καὶ ὀργανικὸν σῶμα, οἱ οὕτως ἐρμηνεύοντες φασὶν οὖν, Καταλυμένης ταύτης τῆς οικίας τοῦ παχέος σώματος, μετακίετα ἡ ψυχὴ ἐπὶ τὸν οὐράνιον χῶρον (29), καλούμενον οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον. Ἀπολήφεται δὲ καὶ ὃ ἀπέθετο σῶμα οὐράνιον γεγενημένον, ὅπως οἰκητήριον ἐξ οὐρανοῦ ὀνομάζεται.

B Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπεנדύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

Et καὶ καταλυθείσης τῆς προειρημένης οικίας τοῦ σκῆνους, περιλείμεθα τὸ σκῆνος, ἐν αὐτῷ μεταβαίνοντες εἰς τὴν οὐράνιον οἰκίαν, ἀλλ' οὖν ἐν αὐτῷ τυγχάνοντες στενάζομεν, ἐπεנדύσασθαι ποθοῦντες τὸ ἐξ οὐρανοῦ οἰκητήριον· τούτο δὲ ἐστὶν ὃ ἀπέθεμεν σῶμα ἐξ οὐρανοῦ ποτε χρηματίζον, ὅτ' ἐν τῇ ἀφθαρσίᾳ καὶ ἀθανασίᾳ ἐנדύσεται. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐπιποθοῦμεν τούτο τὸ οἰκητήριον, σκοπεῖ εἰ ὃ ἐνδυσάμενος αὐτὸ πάντως σκεπάσεται πρὸς αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ δηλοῦται ἐκ τοῦ, « Εἰ γε καὶ ἐνδυσάμενοι, ὡ γυμνοὶ, εὐρεθισόμεθα. » οὐ γυμνὸς δὲ εὐρίσκει ἐνδυσάμενος αὐτὸ, ὁ πιστὸς καὶ ἅγιος πρὸ αὐτοῦ τούτου ἐνδυσάμενος τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ὅλα φωτὸς, καὶ σπλάγγνα οἰκτιρμοῦ. Ὁ γὰρ ἄπιστος καὶ φαῦλος, κἀν τύχῃ τοῦ πνευματικοῦ σώματος, δαλεῖται ἐξ οὐρανοῦ οἰκητήριον, γυμνὸς εὐρεθίσεται, οὐ σπουδάζας ἔχειν τὰ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου ἐνδύματα. Τούτων οὕτω τυγχάνοντων, οἱ ἐν τῷ σκῆνῳ ὄντες ἡμεῖς, στενάζομεν βαρούμενοι· ἐπιτίπερ βρῖθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα. Ὅμως εἰ καὶ βαρούμεθα ἐκ τοῦ ἔχειν αὐτὸ, οὐκ ἀποβαλὲν αὐτὸ ποθοῦμεν, ἀλλ' ἐנדύσασθαι τὸ ἐξ οὐρανοῦ οἰκητήριον, « ἵνα κρατηθῆ καταποθὲν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. » Οὐ γὰρ ἐξαφανίζει ἡ ζωὴ τὸ σκῆνος ἡμῶν ὅτ' ἐν ἐπεנדύσασθαι τὴν ἀθανασίαν, ἀλλὰ κατακίνει αὐτὴ ἐπικρατεστέρως γινομένης τῆς ἐξ αὐτῆς ποιότητος τοῦ κατ' ὃ θνητοὶ ἐσμεν.

D Εἶτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῶ· εἶτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.

Ἐκεῖνοι μὲν ἐπὶ τούτοις ἐλεγχέσθωσαν παρ' ἡμῶν λέγει δὲ περὶ τῶν ψευδοαποστόλων. Ἡμεῖς δὲ ὅπως χάριν καὶ δι' ὑμᾶς ταῦτα πράττομεν. Κἀν τε γὰρ ἐξω τῶν ἀνθρωπίνων γενόμενοι τῷ Θεῷ ἐκστῶμεν, ἀλλ' οὖν σωφρονοῦμεν ὑμῖν, τῆς θείας ἐκστάσεως ὡς μανίαν, ἀλλὰ νηφαλιότητα ἐχούσης. Οὐ προσεκτεῖν γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν Φρυγῶν (30) λέγουσι τοὺς ἀποστόλους καὶ προφήτας ἐξίστασθαι, ὥστε παρακλίειν (παρηκολούθουν γὰρ οἷς ἔλεγον καὶ ἔπραττον, εἰ καὶ

transferendis non exspectata corporum resurrectione.
(30) Dicit Cataphrygas seu Montanistas.

εντες ἄλλοι)· ἠπατήθησαν δὲ οἱ ἠλίθιοι ἐκ τῆς ὁμωνυμίας. Οὐ γὰρ μόνον τὸ παρακαλεῖν καὶ παρακόμειν σημαίνει ἡ ἐξέστη φωνή, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπλαγῆναι ἐπὶ θαυμασμῷ. Οὕτω γὰρ ἐξέστη Ἰσαὰκ ἑκστασιν μεγάλην. Καὶ ἐκστήθησαν τινες ἐπὶ τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ, κατὰ τὸν προφήτην. Εἰ δὲ καὶ ἄλλα τινὰ δηλοῦται· ὑπὸ τῆς φωνῆς, ἐπιστήτω ὁ ἐντυγχάνων ταῖς Γραφαῖς.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς.

Ἐξηγείται τὸ εἶδος ἧς ὑπομένει ἐκστασεως, φήσας Συνεχόμεθα (31) ὑπὸ τῆς πολλῆς εἰς ἡμᾶς γενομένης ἀγάπης Θεοῦ· μετὰ τοῦ θαυμάζειν, δοκιμάζοντες, ὅτι εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν, ἅμα οἱ πάντες ἀπέθανον· οὐκ ἂν γὰρ ὑπὲρ πάντων ἀπέθνησκεν. εἰ μὴ πάντες ὑπεύθυνοι ἦμεν θανάτου. Εἰ τοίνυν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ δι' ἡμᾶς ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη, ἀναστάντες σὺν αὐτῷ ζῶμεν· οὐκέτι δι' αὐτοὺς, τοῦτ' ἔστιν ἀνθρωπίνως, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι καὶ ἀναστάντι· ζῶντες δὲ αὐτῷ, καὶ κατ' αὐτὸν, πάντα ἃ βούλεται πράττομεν καὶ λέγομεν καὶ διανοοῦμεθα· ὡς ἑκατον τεθαβήρηκτα εἰπεῖν· Ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ· καὶ, Ἐ Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. »

Ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἰδαμεν κατὰ σάρκα.

Ἐπεὶ ζῶμεν τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι, ἀφ' οὗ ἠρξάμεθα οὕτω εἶναι, οὐδένα ἐτι κατὰ σάρκα γινώσκουμεν, ὑπερβάντες τὴν σάρκα καὶ τὰ ταύτης πάθη, ἐτι μὴν καὶ τὴν σκιάδην τοῦ νόμου διδασκαλίαν. Εἰ δὲ καὶ τὸν Χριστὸν ἔγνωμεν κατὰ σάρκα, ἐτι ἰουδαίζειν θέλοντες καὶ ἔπισθαι τῇ σαρκίῃ διτγῆσαι τοῦ νόμου, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι οὕτως αὐτὸν, ἀλλ' ὡς Θεὸν Λόγον γινώσκουμεν. Γενόμενος γὰρ ὁ Λόγος σὰρξ, οὐκ ἔκχησεν, ἀλλ' ἐσκήνωσεν (32) ἐν ἡμῖν, ἵνα μετὰ τοῦτο θεασώμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐδόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Διαφέρει γὰρ τὸ οἰκῆσαι τοῦ σκηνώσαι, ὡς καὶ ὁ οἶκος σκηνῆς. Ἄει γὰρ μένει ὁ οἶκος ἀμετακινήτως θεμελιωμένος· ἡ δὲ σκηνὴ οἶκός ἐστι φορητός. Ἀμέλει σκηνοῦσιν οἱ προκόπτοντες, οἰκοῦσιν οἱ τετελειωμένοι. Ἐ Διελύσομαι γὰρ ἐν τόπῳ σκηνῆς θαυμαστῆς ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. »

Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις.

Ὁ ἐν Χριστῷ τῷ μετέχειν αὐτοῦ γινόμενος, καινὴ κτίσις ἐστίν. Τοιαύτην ὑπαρχθῆναι τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ εὐλόγητος ὁ ἅγιος εἶπεν· Ἐ Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. » Κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνόμενον, κτίζει ἐν αὐτῷ ὁ Σωτὴρ τοὺς δύο εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον. Ἴν' οὖν τοῦτο ὑπαρχθῆ, τοῦτ' αὖ τῷ τῶν ὑπέβαλεν αὐτὸν κτισθῆναι, λέγων· Ἐ Κύριος ἐκτίσεν με ἀρχὴν ὁδῶν εἰς ἔργα. » Οὐ δηλοῖ οὐσίωσιν τὸ κτισθῆναι βῆμα, ὡς ἐν ἄλλοις διὰ πλειόνων δέδεικται (33)· γενομένης δὲ καθῆς κτίσεως ἐν τῷ Χριστῷ τῶν πιστευσκό-

A his insipientibus fecit homonymia. Nam vocabulum *exstasis*, non delirium tantomodo aut deliquium significat, verum etiam stuporem ex admiratione. Sic enim et Isaac grandi exstasi mente excessit⁶¹. Et nonnulli exstasim experientur in Domino et in bonis ejus, ut ait propheta⁶². Jam utrum alias quoque significationes habeat hoc vocabulum, videat ille qui Scripturis operam impendit.

VERS. 14. Caritas enim Christi urget nos.

Expouit quodnam genus exstaseos patiatur, dicens: Urgetur a plurima Dei erga nos charitate; non sine admiratione reputantes, quod si unus pro omnibus mortuus est Christus, utique omnes mortui fuerant: non enim pro omnibus mortuus esset, nisi omnes morti obnoxii essemus effecti. Si ergo pro nobis et propter nos mortuus est ac resurrexit, nos quoque resurgentes cum eo vivemus; nec jam per nos ipsos, humanitus, sed ei qui passus resurrexit. Viventes autem cum ipso, et secundum ipsum; id est omnia quae is vult agimus, et loquimur, et cogitamus. Ita ut unusquisque confidenter dicat: « Anima mea illi vivit⁶³; » et, « Vivo ego, Nam non ego, vivit vero in me Christus⁶⁴. »

VERS. 16. Nos abhinc neminem novimus secundum carnem.

Quoniam vivimus ei qui pro nobis mortuus est ac resurrexit; ex quo taliter esse coepimus, neminem jam secundum carnem cognoscimus, superiores facti carni et hujus passionibus, nec non umbratili legis doctrinae. Quod si etiam Christum cognovimus secundum carnem, judaizare adhuc volentes et carnealem legis dictatum sequi, nunc tamen haud eum amplius hac ratione agnoscimus, sed tanquam Verbum Deum. Verbum enim caro factum, non habitavit, sed hospitatum est inter nos, ut nos postea gloriam ejus videremus, et gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis⁶⁵. » Differt enim habitare ab hospitari, sicut etiam domus ab hospitio: semper enim stat domus immobiliter fundata; tabernaculum portabilis domus est. Utique hospitatur qui proficiunt, habitant vero perfecti. « Transibo enim in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei⁶⁶. »

VERS. 17. Si qua in Christo nova creatura.

Qui in Christo est, quatenus scilicet eum participat, nova est creatura. Tale sibi cor fieri sanctus vir precabatur dicens: « Cor mundum crea in me, Deus⁶⁷. » Hoc significatu, condit in semetipso Servator duo in unum novum hominem⁶⁸. Ut hoc igitur fieret, idcirco subdidit se creatum, dicens: « Dominus creavit me initio viarum suarum ad opera⁶⁹. » Neque tamen denotat materialem formationem vocabulum creari, sicut alibi pluribus dictum fuit. Facta autem nova creatura credentium Chri-

⁶¹ Gen. xxvii, 33. ⁶² Ose. iii, 5. ⁶³ Psal. xxi, 31. ⁶⁴ Gal. ii, 20. ⁶⁵ Joan. i, 14. ⁶⁶ Psal. xli, 5. ⁶⁷ Psal. l, 12. ⁶⁸ Ephes. ii, 15. ⁶⁹ Prov. viii, 22.

(31) Συνεχόμεθα etiam *cogimur, possidemur, corripimur* sumus.

(32) Resapse Joannes i, 14, ulitur verbo ἐσκήνωσε, quod Latini liberius fecerunt *habitarit*.

(33) Videmus hoc loco innui poenitentiae sacramentum a Christo institutum, et per apostolos sacerdotibusque deinceps administrandum.

sto, vetera transierunt abrogata, novis introductis. A Et siquidem vetera pro legalibus et prophetiis dicit, desiverunt hæc subintrante Evangelio. Hæc tamen vetera ac nova, non tam vero subjecto, quam mentis conceptu differunt. Eadem enim est utriusque Testamenti doctrina, sive cum velato sive cum aperte proposita fuit. Vetera ergo sunt quæ dicuntur velata. Quod si quis dicat eos mores, qui filium præcesserunt, constitutionem priscam fuisse, hæc quidem præterit, succedente evangelica doctrina; priorique legislationi congruet illud dictum: Omnia ex Deo sunt, nam et lex et prophetæ et Evangelia quoque ex Deo sunt, secundum posteriorem institutionem; ita ut omnia nova ex Deo sint; et quidem etiam illa quæ præterierunt. Porro omnia ex Deo sunt, qui nos sibi reconciliavit per Christum. Valde enim inimici eramus, errore et peccatis subjugati: sed ei reconciliati fuimus, veniam ab ipso et per ipsum consecuti. Reconciliavit autem sibi nos per Dominum, qui pro nobis mortuus est ac resurrexit. Ne autem sensu occalleamus ad tantum Dei beneficium, reconciliationis doctrinam apostolis tradidit, ut ab his eruditi, in Christo permaneamus. Per hunc enim permanentes erit, post reconciliationem, nostra cum Deo amicitia.

VERS. 21. *Etenim eum qui non noverat peccatum.*

Nescientem dicit, pro experimentum non habentem peccati. Non enim ignorasse peccati naturam dicit (etenim hanc præ cæteris Servator noverat), sed peccati fuisse expertem. Nam et ille qui mandatum observat, dicitur non agniturus verbum malum ⁷⁰.

CAP. VI, VERS. 5. *Nemini dantes ullam offensionem.*

Quoniam præbitio tempore et die salutis Deus exaudiens auxiliatus est, proprium Filium mittens tradensque pro nobis, nemo ullatenus offendiculum infidelitatis fiat, ne probrium habeat evangelicæ doctrinæ ministerium. Quare curandum sedulo est ut commendemus nos operibus bonis, etiamsi laboriosa fuerint. Fiet autem hoc, si patientiam retinentes, tribulationes, necessitates et angustias aliaque huiusmodi fortiter pertulerimus, vincula etiam et carceres hilariter perpetientes. Sic enim nobis sanctificari animam continget, recte sentientem atque agentem. Animas, inquit, nostras sanctificantes, obediendo veritati ⁷¹. Sed et timor Domini sanctus cum sit, omnimodam sanctitatem confert suscipientibus illum.

VERS. 7. *Per arma justitiæ a dextris et a sinistris.*

Dextra et sinistra justitiæ arma, fortasse is est qui in rebus sensibilibus tam juste se gerit, ut injuriam et rapinam pati malit, quam hæc ipse facere:

⁷⁰ Eccle. viii, 5. ⁷¹ I Petr. i, 22.

(74) Hæc quoque adversus Manichæos, quos ipsorum confutator Didymus sæpe præ oculis habebat.

(75) Memorat hic Didymus commentarium suum in *Proverbia*, cujus nos ipsi non paucas reliquias ex

των, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε πεπαλαιωμένα, τῶν καινῶν εἰς μέσον ἠγμένων· καὶ εἰ μὲν ἀρχαῖα τὰ νομικὰ καὶ προφητικὰ λέγει, παρελήλυθε ταῦτα, τῶν εὐαγγελίων διαδεξαμένων· τούτων τῶν παλαιῶν καὶ καινῶν οὐ καθ' ὑποκείμενον, ἀλλ' ἐπινοία ἐχόντων τὴν διαφορὰν· ἡ γὰρ αὕτη διδασκαλία τῶν δύο διαθηκῶν ὅτε μὲν κεκαλυμμένως, ὅτε δὲ γυμνῶς γέγονε. Ἀρχαῖα οὖν ἐστὶ τὰ κεκαλυμμένα· εἰ δὲ τις τὰ πρὸ τῆς πίστεως ἔθη καὶ κατάστασιν ἀρχαίαν εἶναι λέγει, παρῆλθε ταῦτα παυσάμενα, ἐνεστηκυίας τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας· πρὸς τὴν προτέραν ἐπίδοσιν ἀρμόσει τὸ, Πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ (34). Καὶ γὰρ ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται, καὶ τὰ εὐαγγέλια ἐκ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ὑστέραν διήγησιν, πάντων τῶν καινῶν ἐκ Θεοῦ ὄντων, οὐ μὴν καὶ τῶν παρεληλυθότων· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Χριστόν. Ἐχθροὶ γὰρ ἦμεν πολὺ, ἀπᾶται καὶ ἁμαρτήμασι κεκρατημένοι· κατηλλάγημεν δὲ αὐτῷ, ἄφροισιν πρὸς αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ εὐληφότες· κατήλλαξεν δὲ ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντος καὶ ἀναστάντος Κυρίου. Ὅπως δὲ μὴ ἀναισθητῶμεν τῆς πολλῆς Θεοῦ εὐεργεσίας, τὴν περὶ τῆς καταλλαγῆς διδασκαλίαν δέδωκε τοῖς ἀποστόλοις (35), ἵνα παιδευόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐμμένωμεν τῷ ἐν Χριστῷ εἶναι· δι' αὐτοῦ γὰρ ἐπίμονος ἔσται ἡ μετὰ τὴν καταλλαγὴν ὑπάρξασα πρὸς Θεὸν φιλία.

Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίας.

Τὸν μὴ γνόντα φησὶν, ἀντὶ τοῦ, τὸν μὴ πειραθέντα ἁμαρτίας. Οὐ γὰρ τὸ μὴ ἀγνοεῖν τὴν φύσιν αὐτῆς φησὶ (μᾶλλον γὰρ πάντων ᾔδει αὐτὴν ὁ Σωτήρ), ἀλλὰ τὸ μὴ πειραθῆναι αὐτῆς· οὕτω γὰρ καὶ ὁ φυλάσσων ἐντολὴν, οὐ γνώσεται ῥῆμα πονηρόν.

Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ δόντες προσκοπήν.

Ἐπεὶ δεκτῷ καιρῷ καὶ σωτηρίας ἡμέρας ἐπαρτίσας Θεὸς ἐδοθήθησε, πέμψας τὸν Ἰδιον Υἱὸν καὶ παρδούς αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, μηδεὶς κατὰ μηδένα τρόπον προσκοπὴ ἀπιστίας γένηται, ἵνα μὴ μῶμον σὴ ἢ διακονία τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Ὅθεν σπουδαστέον συνιστάται ἑαυτοὺς ἔργοις ἀγαθοῖς, κἀν ἐπίπονα ὡς· γίνεται δὲ τοῦτο, ἐὰν ὑπομονὴν ἔχοντες, θλίψεις, καὶ ἀνάγκας, καὶ στενοχωρίας, καὶ τὰ παραπλήσια γενναίως φέρωμεν, δεσμά καὶ φυλακῆς πείραν ἰλαρῶς φέροντες. Οὕτω γὰρ ἀγνεύειν κατὰ τὴν ψυχὴν συμβήσεται, ὀρθὰ φρονουῦσαν καὶ πρέπουσαν. Τὰς ψυχὰς γὰρ ἡμῶν (36), φησὶν, ἠγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ καὶ ὁ φόβος Κυρίου ἀγνός ὢν, πᾶσαν ἀγνείαν περιποιεῖ τῷ αὐτὸν ἀνεύφροτι.

Διὰ τῶν ὀπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὄπλα τῆς δικαιοσύνης εἶναι, τάχα οὖν ὁ περὶ τὰ αἰσθητὰ δικαιοπραγῶν, ὡς ἐθέλειν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι καὶ ἀποστερεῖσθαι, ἢ ποιεῖν αὐτός

Vaticano codice edidimus, quas videsis ad citatum hic Proverbiorum locum, cap. v, 17, ubi resapse pluribus de hac re agitur.

(36) Ita cod. non ὁμῶν.

ταῦτα· πέφρακται τοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης τοῖς ἄριστεροῖς· τοῦ τὴν πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, ὁσιότητα καλουμένην, ἔχοντος ἐν τῷ ἀποδιδόναι τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, φοροῦντος τὰ δεξιὰ αὐτῆς. Ὅπλα ἐν ἑτέροις φωτὸς εἶρηται ἐν τῷ, « Ἐνδύσασθε ὅπλα φωτός. » Ταῦτα τὰ ὅπλα τῆς στρατιᾶς οὐ σάρκινά, τούτέστιν οὐκ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ τυγχάνει. Ἐπίστησον εἰ δύναται ὅπλα ἀριστερώτερα δικαιοσύνης ἔχειν, ὁ κατὰ τὴν σικάν τοῦ νόμου δικαιοῦμενος· ὅπλα δὲ δεξιὰ, ὁ πεποιωμένος κατὰ τὴν δικαιοσύνην, τὴν γινομένην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Αὕτη δὲ ἐστὶ περὶ ἧς ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς εἶπεν· « Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ἡ ὑμῶν δικαιοσύνη πλεόντων Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ἐτι ὁ τὸ δικαίον δικαίως διώκων κατὰ τὰ ἀνθρώπινα συναλλάγματα, ὠπλίσται κατὰ τὰ δικαιοσύνης ἀριστερὰ ὅπλα· ὁ δὲ κατὰ τὰ δόγματα τῆς ἀληθείας τοῦτο πράττων, ὑπὲρ τοῦ υἱὸς δικαιοσύνης γενέσθαι διωκόμενος ὑπὲρ αὐτῆς, φέρει τὰ δεξιὰ αὐτῆς ὅπλα. Ὅρα γε πρὸς τοῖς εἰρημένους, εἰ λόγον ἔχει τὸ λεχθησόμενον· Ὁ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀτιμαζόμενος, δυσφημούμενός τε καὶ πλάγος ὑπολαβανόμενος, γενναίως καὶ ἐπαινετικῶς ταῦτα φέρων, ἀριστεροῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης χρᾶται, τοῖς δεξιῶς αὐτῆς ὅπλοις ἡσφαλισμένος, ὅτ' ἂν μὴν ἔπαινος ἢ ἑτέρα τις εὐκλεία καὶ εὐφημία, ὡς ἐπ' ἀληθότητι λόγος, χανοῖ καὶ ἐπαίρη. Ταύτη τῇ διανοίᾳ καὶ τῶν ἐπομένων ἕκαστον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως εἰρημένον ἐφαρμόσει.

Στ. ι'. Ὁς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες.

Ἐτι ὑπονοούμενοι λυπεῖσθαι, καὶ πτωχοὶ καὶ μὴ-λὲν ἔχοντες, δι' ἣν κατορθοῦμεν ἀκτημοσύνην χαίρομεν, πλουτοῦντες ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ παντὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ γνώσει· ὡς καὶ ἄλλους πλουτίζειν κατὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὀξὺ βλέποντα. Ὁ γὰρ τοῦτον ἔχων, πάντων ἐγκρατής ἐστίν, κατέχων αὐτά. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἶπεν ἐφ' ἑκάστου τῶν ἀηδῶν, ὡς τὸ, « Ἐπὶ δὲ τῶν καλῶν καὶ σωτηριωδῶν τοῦτο μοι εἶρηται. »

Στ. ια'. Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέφηγε πρὸς ἡμᾶς.

Ὁ πολλὴν παρῆρησιαν εἰς τὸ λέγειν λαβῶν, πρὸ τῆς προθυμίας τῶν ἀκροατῶν ἔρει· Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέφηγε, καὶ ἡ καρδία ἐν τῷ νοεῖν πλατύνεται πρὸς ὑμᾶς, ὦ Κορίνθιοι· διὸ καὶ στενωχερεῖσθε ὑπὸ ἐνοχλοῦσης ἀγνοίας. Οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει τοῦτο. Ἀπαιτούμεν γὰρ ὑμᾶς ὡς τέκνα ἀντιμισθίαν παρασχεῖν ἡμῖν, διὰ τοῦ πλατύνειν ὑμῶν τὴν νόησιν πρὸς παραδοχὴν ἧς προσφέρομεν ὑμῖν παιδεύσεως. Σπλάγγνα δὲ ἐνταῦθα ἐκλαβεῖν δεῖ οὐκ αἰσθητὰ· οὐ γὰρ περὶ σωματικῶν, ἀλλὰ πνευματικῶν, ὁ λόγος.

Στ. ιβ'. Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις.

Ἐκκλησιαστικῇ συνηθείᾳ, μᾶλλον δὲ γραφικῇ, σύζυγοι αἱ γαμεταὶ τοῖς ἀνδράσι λέγονται. Κωλύει γοῦν καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἑτερογαμίαν, γράφων· « Μὴ ἴεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις· » μονονοχὶ τοῦτο λέ-

hic enimvero iustitiæ dextris armis munitus est. Qui iustitiam erga Deum, quam sanctitatem vocamus, retinet dum Deo dat quæ sunt Dei, hic ejus dextra arma fert. Alibi dicuntur arma lucis, dum dicitur: « Induite arma lucis⁷¹. » Hæc militiæ arma non carnalia, id est humana, sed potentia Deo sunt⁷². Et videsis, num arma potius sinistra iustitiæ gerat, qui in legis umbra justificatur: dextra autem arma, is qui præ se fert iustitiam, quæ est per Jesum Christum, erga omnes credentes. Est vero hæc, de qua Salvator aiebat discipulis: « Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum⁷³. » Præterea qui rectum recte sectatur in humano commercio, sinistris iustitiæ armis instructus est. Qui vero secundum veritatis dogmata id agit, ut filius iustitiæ fiat, persecutionem hujus causa patiens, hic dextra ejusdem arma gerit. Et vide, præter jam dicta, an recte se habeat, quod adhuc dicturus sum: Qui maledictis appetitus, et impostor creditus, fortiter ac laudabiliter hæc perfert, sinistris armis iustitiæ utitur, cum sit dextris ejusdem armis connectus, si quando laus, aut alia aliqua fama et præconium; veri instar sermonis, tumidum faciat atque elatum. Huic sententiæ, singula pariter quæ subsequuntur, eadem cum antithesi proferens, accommodabis.

VERS. 10. Quasi tristes, semper autem gaudentes.

Adhuc qui credimur tristes esse, et pauperes, et nihil habentes, propter illam quam profite-mur inopiam gaudemus, quia bonis operibus divites sumus, ac sermone omni et omni sententia; ita ut alios quoque locupletemus, eo divitiarum genere, quod acute perspicit; nam qui ejusmodi opes habet, ab omnibus abstinet, iis contentus. Recte autem dici potest in molestiis singulis, velut illud, « In præclaris autem ac salutaribus hoc mihi dictum est⁷⁴. »

VERS. 11. Os nostrum patet ad vos.

Qui multam sibi fiduciam dicendi sumpsit, audientium quoque voluntatem præveniet. Os nostrum patet, et cor meditando dilatatur erga vos, o Corinthii. Propterea et angustiamini ob inscitæ molestiam: id tamen causa nostra non fit. Rogamus vos tanquam filios, ut nos remuneremini, dilatando scilicet mentem vestram ob excipiendam quam vobis tradimus institutionem. Viscera autem hic intelligere oportet haud materialia; non enim de corporalibus rebus, sed de spiritualibus sermo est.

VERS. 14. Nolite jugum ducere cum infidelibus.

Ecclesiastica imo potius scripturali consuetudine conjugatæ viris dicuntur uxores. Vetat ergo his verbis nuptias cum alienis, dicens: « Ne ducatis jugum cum infidelibus. » Hoc propemodum diserte

⁷¹ Rom. xiii, 12. ⁷² or. x, 4. ⁷³ Matth. v, 20.

⁷⁴ Psal. cxxii, 1.

dicens : Vir fidelis ne ducat uxorem infidelem ; A tu enim susvi Jesu jugo subjaces ; Illa autem sub ejusdam improbi jugo est. Vicissim quam fidem habet mulier, ne idololatras viro jungatur. Suediet itaque ut conjugium cum alienis vitetur, exponens quas omnino eventura sunt, dicensque : « Quae participatio justitiae cum iniquitate ? » et reliqua. Quia enim fidelis justitiam habet, et est lux mundi, sub Christo degens ; contra infidelis iniquitate solet, ac propterea tenebrosus est et Beliari subjectus, qui scelestus est ; non oportet fidem participem fieri infidelis : nam ipse templum Dei effectus est, infidelis vero idolorum. Unde quia nec justitia particeps est iniquitatis, nec lumen communi- nem habet cum tenebris, ne Christo quidem concordia est cum Bellare, neque templo Dei conventio cum templo idolorum ; ad nuptias hujusmodi ventendum non est : male enim sibi facit, qui ita se gerit fide- lis, dum particeps sit nequitiae, imo et eum te- nebris communit, et ad Beliarem transfugit, et infidelem partem eligit. Fugiamus itaque praedicta omnia, qui templum sumus Dei dicentis : « Inha- bitabo in eis et inambulabo ». Si enim filii filiarumque Dei estis, ab impuris infidelibus segregati, cavete quominus sub idem jugum redigamini ; ut sacras has consequamini remunerationes, si vos purgaveritis ab omni inquinamento nuptiarum car- naliu cum alienis. Tunc enim denique spiritus sanctificationem et mente et opere perficietis.

CAP. VII, VERS. 1. *Has igitur habentes, etc.*

Varie autem praedicta locutio interponitur. Alii enim legunt : « Has igitur habentes promissiones, charissimi, purgemus nos ab omni inquinamento carnis ac spiritus ; » ut neque carnis neque spiritus, id est neque animae neque mentis inquinamentum a peccato habeamus. Tunc enim necessario eveniet, ut perficiamus nostram cum timore sanctificatio- nem ; Ita ut spiritu et corpore sancti stinus. Alii vero postquam legerint : « Purgemus nos ab in- quinamento carnis ac spiritus, » distinguunt ; « et spi- ritus perficientes sanctificationem, » retinentque hanc distinctionem, quotquot volunt sanctum esse Spiritum, quoties sine adjectivo in Scripturis ponitur. Alunt enim, Scripturam cum vult hunc de- notare, ubi de sancto agitur, vel Dei Spiritum, vel aliud hujusmodi dicere. Sed tamen etiam sine ad- jectivo, velut ibi : « Ipse Spiritus testimoniam red- dit spiritui nostro » ; dum contrarius spiritus cum adjectivo semper nominatur ita : Spiritus immun- dus, spiritus daemonii, et sicubi aliter cum adje- ctivo pronuntiatur.

VERS. 2. *Capite (38) nos, etc.*

Fiducialiter locutus, una cum Epistolae hujus
1° Rom. VIII, 16.

(37) Animadvertunt Christiani hanc Didymi ju- stam nuptiarum cum infidelibus detestationem. Ne- que obstat Cyrillus, qui in comment. Epist. I ad Cor. apparetur contradicere videtur. Etenim Cyrillus non tam de ineundo cum infidelibus conjugio agit, quam de perseverantia in illo etiam post sus-

γων · Πιστὸς ἀνὴρ μὴ ἀγάσθω ἀπιστον γαμετὴν. Ἐ- μὲν γὰρ ὑπὸ τὸν χρηστὸν Ἰησοῦ ζυγὸν ὑπάρχει. Ἐκαίη δὲ ὑπὸ ζυγὸν πονηροῦ τινὸς ἐστίν. Ὁμοίως ἢ πιστὴν ἔχουσα γυνὴ μὴ ζευγνύσθω ἀνθρώπῳ εἰδωλο- λάτρῃ. Πείθει δὲ παρατελεῖσθαι τὴν ἑτεροζυγίαν, ἐπι- φέρων τὰ πάντως ἐσόμενα, φάσκων · « Ἡ τίς μετοχὴ δικαιοσύνης καὶ ἀνομίας ; » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπεὶ γὰρ ὁ πιστὸς δικαιοσύνην ἔχει, καὶ φῶς ἐστὶ τοῦ κόσμου, τυγχάνων ὑπὸ τὸν Χριστὸν, ὁ δὲ ἀπιστος ἀνομίας ἐστὶ πλήρης, ὡς διὰ τοῦτο σκοτός εἶναι ὑποκειμενὸν τῷ Βελλάρ (πονηρὸς δὲ τίς αὗτος) · οὐ δαὶ μερίδα τὴν πιστὸν ἔχειν μετὰ ἀπίστου. Αὐτὸς μὲν γὰρ ναὸς Θεοῦ κατοικεῖσθαι · ὁ δὲ ἀπιστος, εἰδωλῶν. Ὅθεν ἐκαὶ ἀμέτοχος ἀνομίας ἢ δικαιοσύνης, καὶ ἀκοινωνήτως ἔχει τὸ φῶς πρὸς τὸ σκοτός, ἀλλ' οὐδὲ συμφωνία τῷ Χριστῷ πρὸς τὸν Βελλάρ ἐστίν, οὐδὲ ναὸς Θεοῦ συγκα- τάθεσις τίς μετὰ τοῦ εἰδωλῶν, οὐ προσελθεῖν γά- μῳ τοιοῦτον (37). Πλήσσει γὰρ τοῦτο πρᾶσον ὁ πιστὸς, μετέχων ἀνομίας · ἀλλὰ καὶ κοινωνῶν τῷ σκοτῷ, καὶ πρὸς τὸν Βελλάρ αὐτομαλῶν, καὶ μερίδα τὴν ἀπιστον ἀσπαζόμενος. Φύγωμεν τοιγαροῦν τὰ προειρημένα πάντα, ναὸς ὄντες τοῦ εἰρηκότος Θεοῦ · « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω. » Εἰ γὰρ υἱὸς καὶ θυγατέρας Θεοῦ γίνεσθε, ἀφορισθέντες τῶν ἀκαθάρ- των ἀπίστων, μὴ τῷ αὐτῷ ζυγῷ ὑπολάβητε ἑαυτοῖς ; ἵνα τῶν ἱερῶν τούτων ἀμειδῶν τύχητε, καθαρῶσιν ἑαυτοῦς ἀπὸ πάντων μiasμάτων τῶν ἐξ ἑτερογαμίας γινομένων σαρκίνων ὄντων· τότε γὰρ τὴν τοῦ πνεύμα- τος πρακτικῶς καὶ τῷ φρονεῖν ἐπιτελέσετε ἀγωνισίην.

C KEΦ. Ζ', στ. α'. *Ταύτας ὄν ἔχοντες, κ. ε. λ.*

Στίξεται δὲ ἡ προκειμένη λέξις διαφόρως. Οἱ μὲν γὰρ ἀναγινώσκουσι · « Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπιγ- γελλίας, ἀγαπητοί, καθαρῶσιν ἑαυτοῦς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος » · ὅπως μὴδὲ σαρκὸς μὴδὲ πνεύματος, ταῦτ' ἐστὶ τῆς ψυχῆς ἢ τῆς γνώμης, μολυσμὸν ἐξ ἁμαρτίας σχῶμεν · τότε γὰρ ἀναγκαστικῶς ἐπιτελεῖσθαι ἡμᾶς ἐν φόβῳ Κυρίου ἀγωνισίην · ὥστε πνεύματι καὶ σώματι ἁγίους εἶναι. Ἄτεροι δὲ ἀναγινόντες τὸ, « Καθαρισμὸν ἑαυτοῦς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, » διατελλοῦσι, « καὶ πνεύματος ἐπιτελοῦντες ἀγωνισίην » · κρη- εῖνυσσι δὲ τὴν διαστολήν ταύτην ἔσοι θέλωσι τὸ ἄγιον εἶναι Πνεῦμα, τὸ ἀνευ προσθήκης ἐν ταῖς Γραφαῖς φερόμενον. Φαεὶ γὰρ τὴν Γραφήν, δηλοῦται βρωλιμέ- νην τοῦτο, ἔπω μὲν ἄγιον ἢ, Θεοῦ Πνεῦμα ἢ τα- ρόν τι τοιοῦτο λέγεσθαι · ἀλλὰ καὶ ἀνευ προσθήκης, ὡς ἐν τῷ · « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνέ- ματι ἡμῶν » τοῦ ἐναντίου μετὰ προσθήκης ἀεὶ καινο- μένου ὁτιῶς · Πνεῦμα ἀκάθαρτον, πνεῦμα πονηρῶν, πνεῦμα δαιμονίου, καὶ εἰ πως ἄλλως μετὰ προσθή- κης προφέρεται.

Στ. β'. *Χωρήσατε ἡμᾶς, κ. τ. λ.*

Παρήσειάζεσθαι μέλλων μετὰ τῶν συνεκπεπόν-

cepta Christi sacramenta propter religiose virtutis fiduciam.

(38) Sic vulgaris interpret, et sic etiam alii La- tini veteres legunt hic capite, quae est nota verbi χωρῶν significatio. Didymus tamen eleganter ita mox explanat, ceu si nos Latine diceremus *simile*.

των τὴν Ἐπιστολήν, φησὶ τοῖς Κορινθίοις: « Χωρήσατε, » τουτέστιν, Ἐνέγκαστε ἡμᾶς ἀπολογουμένους: « οὐδενὶ ὁμῶν αἰτιῶ ἀδικίας ἢ φθορᾶς ἢ κλονεξίας γεγενῆμεθα. Ταῦτα δὲ παρήσειάζομαι, οὐκ ἀνακρίνειν ὑμᾶς βουλόμενος· προεμαρτυράμην γὰρ οὕτως ἐτοίμως ἔχετε, ὡς ὑπερπαθάνειν ἡμῶν· καὶ γὰρ ἡμεῖς ὑπὲρ ὁμῶν ἢ γὰρ τοιαύτη τῆς προθυμίας ἐτοιμασία, ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τε καὶ ὁμῶν παρεσκευάσθη. Ὅθεν πολλὴν ὑπὲρ ὁμῶν καύχησιν ἔχων, πλήρης εἰμι τῆς παραμυθίας, ὑπερπεριτευούσης ἐν ἡμῖν τῆς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὁμῶν χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης ἐπὶ πᾶσιν, ἢ ὀφιστάμεθα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κακῶσι. Καὶ γὰρ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἐηλυθόντων, ἀνεσιν οὐδεμίαν. Ἐσχεν ἡ σὰρξ ἡμῶν, συνεχῶς προσπιπτόντων πειρασμῶν. Ὅμως εἰ καὶ ἡ σὰρξ ἀνεσιν οὐκ ἔχει, τὸ πνεύματι γενναιάζομεν· ἐπεὶ περ οὐ στενοχωρούμεθα, κἀν ἐν παντὶ θλιδόμεθα. » Ἐρμηνεύον δὲ τίνα ζῆτὰ θλίβοντα, ἐπήγαγεν τὸ, « Ἐξῶθεν μὲν μάχας εἰναῖ· ἔσωθεν δὲ φόβους· » καὶ τοῦτο διττῶς νοεῖται. Πρῶτον γὰρ λεκτόν, ἔξῶθεν μὲν μάχας ὑπάρχειν τοῖς ἀποστόλοις ἐκ τῶν διώκειν καὶ ἐπηράζει· βουλομένων ἀπίστων· ἔσω δὲ φόβους, τῷ τοῖς δοκοῦντας ἔσω τῆς Ἐκκλησίας καὶ πίστεως εἶναι, ἀνεματίστως καὶ ἀθεταίως ἔχειν. Ἐφοβοῦντο γὰρ τὸ παλίμβολον τῶν Κορινθίων, τῷ ταχὺ παραγεσθαι ἀπὸ τῶν δογματῶν τῆς ἀληθείας· ὅθεν φησὶ πρὸς αὐτούς: « Φοβοῦμαι μὴ πως ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Ἐὔαν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, φθάρῃ τὰ νοήματα ὁμῶν. » Ἐτέρως δὲ νοηθεῖ τὸ, « Ἐξῶθεν μάχαι: » τοῦτ' ἔστιν, αἱ καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις γινόμεναι, τὰ ἔξῶθεν ἡμῶν θλίβουσιν, οὐ χωροῦσαι μέχρι τοῦ ταράξει τὴν καρδίαν. Ὅμως εἰ καὶ ἀτάραχος ἡ ψυχὴ, ἀλλ' οὖν ἔσαν εἰσὶ φόβοι οἱ περὶ μεταπτώσεως: τρεπτοὶ γὰρ ἔσμεν

Στ. ζ'. Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς.

Ὁ διδοὺς τοῖς ταπεινοῖς χάριν Θεὸς παρακαλεῖ αὐτούς, παραμυθίαν ὀρέγων, ὅπως τλητικῶς τὰ ἐπίπονα φέρωσι· παρεμυθήσατο καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφ' ὁμῶν. πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημῆς Τίτου. Οὐ μόνη δὲ ἡ παρουσία αὐτοῦ παρεκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπαγγελία ἡ περὶ ὁμῶν. Ἐφασκεν γὰρ ἦν ἐνεδειξασθε εἰς αὐτὸν κατὰ Θεὸν σπουδῆν· ἐπέτεινε δὲ ἡμῖν τὰ τῆς ἡλικίας, γινώσκουσιν ὡς πολλὴν διάθεσιν καὶ σπλάγχνα ὑπερβαλλόντως ἀποσώζει πρὸς ὑμᾶς· πρὸς τοῦτοις ἐπήγειλε καὶ ζῆλον καὶ ὄδυρμὸν καὶ πόθον ἔχειν ὑμᾶς ὑπὲρ ἐμοῦ, ὡς μηκέτι διαστάζειν περὶ τοῦ λελυπησθαι ὑμᾶς ἐκ τῶν γενομένων ἐλέγχων ἐκ τῆς προτέρας Ἐπιστολῆς. Ἐμάνθανον γὰρ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὡς ἡ λύπη πρὸς ὀλίγον ὑπάρξασα ἐκ τῶν γραφέντων, σπέρμα καὶ ἀμορφὴ μεγίστης εὐφροσύνης γέγονεν.

Στ. ιβ'. Εἰ καὶ ἔγραψα, οὐκ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσατος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος.

Ἀδικήσαντα λέγει τὸν γυναῖκα τοῦ πατρὸς ἐσχιστά· ἀδικηθέντα δὲ ἦτο τὸν πατέρα οὐ τὴν γυναῖκα εἶχεν, κἀν τεθνηκῶς ἢ ἢ τὸν κωλύοντα γάμον τοιοῦ-

'' II Cor. xi, 3.

pariter auctoribus, ait Corinthiis: « Capite, » id est, Patimini apologiam nostram: « apud vestrum neminem rei sumus iniquitatis, aut corruptionis aut avaritiae. Haec autem confidenter dico, haud volens vos condemnare; jam enim antea testatus sum, vos etiam paratos esse pro nobis mori, vicissimque pro vobis nos: namque haec audentis animi promptitudo, in nostris aequae ac vestris cordibus stabilita est. Quapropter multum de vobis capiens laetitiam, plenus sum consolatione, superabundante in nobis propter vestram salutem gaudio ac jucunditate in omnibus, per eam quam toleravimus pro veritate aegrum: nam et cum venissemus in Macedoniam, nullam quietem habuit caro nostra, incurrentibus sine remissione tentationibus. Verum etsi caro quietem non habet, spiritu alacri sumus: etenim non angustiamur, etiam si undique premimur. » Et mox declarans quoniam essent pressurae, addidit: « Foris pugnae, intus autem timores. » Atque hoc duplici modo intelligitur: forinsecus nempe pugnas accidere apostolis ab infidelibus persequi et nocere volentibus. Intrinsecus vero timores, propterea quod qui intra Ecclesiam fidemque esse videbantur, instabiles infirmique essent. Timebatur enim Corinthiorum inconstantia, ne statim recederent a dogmatibus veritatis. Unde ait illis: « Vereor ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri. » Alio quoque modo intelligi potest locutio « Foris pugnae, » id est, quae excitatione sunt adversus nos persecutiones, exterius nos premunt, neque tamen usque ad cor turbandum penetrant. Nihilominus, quanquam imperturbata est anima, attamen intus sunt timores ne forte mutatio aliqua fiat. Etenim variabiles sumus.

VERS. 6. Sed qui consolatur humiles.

Qui dat humilibus gratiam Deus, recreat eos solamine oblato, ut patienter aegrum ferant. Idem consolatus est etiam nos in reditu Titi a vobis ad nos. Neque solum adventus ejus recreavit, verum etiam quae de vobis nuntiavit; narravit enim quale exhibueritis erga illum in Deo studium. Auxit autem hilaritatem nostram, scientibus quantum affectum ac benignitatem erga vos conservat. Insuper nuntiavit zelum, maerorem, desideriumque vestrum pro nobis, ita ut jam non sim anxius quod contristaverim vos reprehensionibus in priore Epistola. Didici enim ex narratione ejus, brevem qui exstitit ex meo scripto dolorem, semen causamque fuisse gaudii maximi.

VERS. 12. Etsi scripsi vobis non propter eum qui fecit injuriam, nec propter eum qui passus est

Injurious dicit hominem illum, qui uxorem patris sui in matrimonio habebat: passum vero injuriam ait vel patrem, cujus ille uxorem sibi

copulaverat, etiamsi mortuus erat; vel certe prohibentem nuptias hujusmodi. Poterat enim, si prædictorum causa principaliter Epistola mittebatur, non communiter, sed ad illos scribi. Quapropter haud ob illos duos credendum est, sed ob agnoscendum studium vestrum obtemperandi scriptam fuisse Epistolam. De hoc enim semper glorior in Macedonibus, atque ad eundem zelum adhortor. Timeam enim ne forte confunderer, si vos haud congrue mœrorem suscepissetis. Nunc quia non ita actum est, secundum Deum potius vobis contristatis, unde multa consecuta est poenitentia, gaudeo exsultoque de hac omni re vobiscum.

VERS. 13. *Abundantius vero magisque gavisus sumus, etc.*

Præter hoc gaudium, aucta est recreatio solamenque nostrum, testante illo lætante de sancto vestro studio: namque et suum spiritum conquiescere dicit perspecta obedientia vestra; quia tales vos invenit, qualem constanter vestram obedientiam esse nuntiabant. Tunc autem quiescit alieius spiritus cum quietis causas recipit, opera nostrum pietatis atque virtutis, et fidelem secundum veritatem sententiam: at illi qui vitæ suavitates a benivolis suis recipiunt, ii secundum carnem quiescunt, non secundum spiritum. Valde igitur nos recreat Titus constanter nuntians vestram ad honesta opera obedientiam. Quod ipsum gaudii causa sit, quoniam sicut alia semper cum veritate loqui visumus.

CAP. VIII, VERS. 13. *Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio.*

Non cogit religionis doctrina dare quod quis non habet, sed quod habet libenter largiri. Hoc autem facilius fiet si considerabimus quinam hi sint quibus de nostro impertimur: sancti enim sunt, et Dei famuli: quare etiam speramus fore nobis retributionem: valent enim pro materialibus quæ recipiunt, spiritualia retribuere. Ita ergo æqualitas præsentis etiam tempore erit. Sic in mannæ concessionis eveniebat, cum nec ei qui parum habebat deficeret, nec redundaret qui multum habebat. Tunc enim stat inæqualitas, cum cœlestia et magna possidentibus sanctis, vobis autem terrestria et exigua tenentibus, non sit vicissitudo. Quamobrem serite carnalia, sanctorum usibus faventes, ut ab iis

VERS. 20. *Deviantes hoc, ne quis nos vituperet, etc.*

Hæc aio non ut vobis patrociner (scio enim quomodo erga me affecti sitis), sed ut non solum coram Domino, verum etiam coram hominibus bene nos gerere videamur. Nam quod Deus testis sit nostri alacris erga vos servitii, non est ambiguum; sed eum hominum quoque habenda ratio est, ne forte

Α τον. Ἐνῆν γὰρ, εἴπερ αὐτῶν χάριν προηγουμένως ἢ προσφώνησις ἐγένετο, μὴ κοινήν, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους βλέπουσαν ποιῆσαι Ἐπιστολήν. Διὸ ἡγητέον μὴ ἐκείνων ἕνεκα, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γνωσθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν πρὸς τὸ ὑπακούειν κεχαράχθαι τὴν εἰρημίνην προσφώνησιν. Περὶ ταύτης γὰρ αἰεὶ καυχώμαι Μακεδόσιν, εἰς ζῆλον τὸν αὐτὸν προτρεπόμενος. Ἐβδίδειν γοῦν μὴ καταισχυθῶ, ὑμῶν μὴ δεόντως τὴν λύπην δεξαμένων. Ἐπεὶ οὖν οὐχ οὕτω γεγένηται, κατὰ Θεὸν λυπηθέντων, ὡς πολλὴν ἀκολουθήσαι μετάνοιαν, χαίρω θαρβῶν ἐν παντὶ τοιούτῳ ἐν ὑμῖν.

Στ. ιγ'. *Περισσότερωσ δὲ μάλλον ἐχάρημεν. κ. τ. λ.*

Β Πρὸς ταύτη τῇ χαρᾷ ἐπετάθη ἡ παράκλησις καὶ ἡ παρκαμθία ἡμῶν τῇ τοῦ μαρτυροῦντος περὶ ὑμετέρης σὺν ἀγιότητι σπουδῆς. Ἀναπεπαῦσθαι γὰρ τὸ πνεῦμα φησὶν ἐκ τῆς ὑμετέρας ὑπακοῆς: ἐπειπερ οὕτως εὗρεν ἔχοντας, ὡς ἐκἀσποτε ἀνήγγελλον αὐτῷ περὶ ὑπακοῆς ὑμῶν. Ἀναπαύεται δὲ τινοσ τὸ πνεῦμα, ὅτ' ἂν παρὰ τῶν αἰτιῶν τῆς ἀναπαύσεωσ δέχεται, κατ' εὐσέθειαν καὶ ἀρετὴν πράξεισ, καὶ πιστὸν κατὰ τὴν ἀλήθειαν φρόνημα: τῶν τὰ ἡδέα τοῦ βίου παρὰ τῶν εὐφρονούντων δεχομένων, κατὰ σάρκα ἀναπαυόμενων, ἀλλ' οὐ κατὰ πνεῦμα. Πάνυ γὰρ ἀνακτάται ἡμεῖσ ὁ Τίτωσ, συνεχῶσ ἀπαγγέλλων τὴν περὶ τὰ καλὰ ὑπακοὴν ὑμῶν: τοῦτο δὲ αὐτὸ τερωτωλῆσ αἴτιον γίνεται, ὅτι ὡσπερ τὰ ἄλλα μετὰ τοῦ ἀληθεύειν αἰεὶ λέγοντασ ὠρθημεν.

ΚΕΦ. Η' Στ. ιγ'. *Ὅθ γὰρ ἴνα ἄλλοισ ἀνεσισ, ὑμῖν δὲ θλίψισ.*

Ὅχι ἀναγκάζει ο τῆσ εὐσέθειασ λόγοσ μεταδιόναι ὃ μὴ ἔχει τισ, ἀλλ' ὃ ἔχει παρέχεσθαι προθύμοσ. Κατορθωθήσεται δὲ τοῦτο ῤῥῥῥῥα σκοπήσασι τίνεσ ο κοινωνούμενοι: ἄγιοι δὲ εἰσι καὶ Θεοῦ θεραπευταὶ οἱ τοι: διὸ καὶ ἐλπίζομεν ἀντιδοσιν ἔσεσθαι: ἱκανὸ γὰρ ἀνθ' ὧν δέχονται αἰσθητῶν, νοητὰ παρασχεῖν. Οὕτω γὰρ ἰσότησ καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ ἔσται: ὡσ ἐπὶ τῆσ δόσεωσ τοῦ μάννα γεγένηται: οὐδὲ τοῦ τὸ αἷον ἔχοντοσ ἐλαττουμένουσ, οὐδὲ πλεονάζοντοσ τοῦ πικρῷ ἔχοντοσ. Ἀνισότησ γὰρ μένει, ὅτ' ἂν τῶν ἁγίων ἐπουράνια καὶ μεγάλα ἔχόντων, ὑμῶν δὲ ἐπίγεια καὶ μικρὰ κεκτημένων, ἀντιδοσισ μὴ γίνηται. Ὅθεν σπεύριτε σαρκικά, ταῖσ χρεῖαισ τῶν ἁγίων κοινωνούντεσ, ἵνα θερίσῃτε ἐξ αὐτῶν τὰ πνευματικά. Οὕτω γὰρ ἰσότησ ἔσται, προσλαμβάνόντων ὑμῶν τῶν μεγάλων, κάκεινων τῶν μικρῶν: ἔξετε γὰρ μετὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, κάκεινοι μετὰ τῶν μεγάλων μικρά. Αὕτη δὲ ἰσότησ ὑπαρχθήσεται κατὰ τὸ ἐπανορθωτικὸν δίκαιον.

Στ. κ'. *Στελλόμενοι τοῦτο, μὴ τισ ἡμῶσ μωμίζῃται, κ. τ. λ.*

Ταῦτα γράφω οὐχ ὑμῖν ἀπολογούμενοσ (οἶδα γὰρ ὡσ διάκεισθε περὶ ἡμῶν), ἀλλ' ὅπωσ ἡμεῖσ μὴ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων, ἔργα ἀγαθὰ ἔχειν προνοώμεθα. Ὅτι μὲν γὰρ ἐπίσταται Θεὸσ οἱ προθέσει ὑπηρετοῦμεν, οὐχ ἀμφιβάλλεται: ὅτι ἐκ τῶν ἀνθρώπων προσήκει, ὅπωσ μὴ ἀπατηθῶσι περὶ

φανάκων καὶ σοφιστικῶν, σπουδάζειν δεῖ. Ἰστέον δέ, ὅτι ὁ προτιθέμενος Θεῷ προηγουμένως ἀρέσκειν, εἴτα ἀνθρώποις, οὐκ ἀνθρωπάρεσκος, ἀλλ' ὁ αὐτὸ τοῦτο μόνου προηρημένος θνητοῖς ἀποδέκτω; ζῆν, κἂν μὴ Θεῷ ἀποδέχεται.

Στ. κβ'. *Tὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν.*

Καὶ ἐγκωμιάσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν οικείων κατωρθωμάτων, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς ἐκείνους ἀγάπης ἐπαίρει, σπέρματα αὐτοῖς προαποτιθέμενος τῆς πρὸς Κορινθίους ἀγάπης, ὥστε καὶ ταύτη πλείονα γενέσθαι τὴν εἰσφορὰν· καὶ λοιπὸν ἐπειδὴ ἀπέδειξεν αὐτῶν τὴν ἀρετὴν, παρακαλεῖ καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῶν.

ΚΕΦ. Γ', στ. α'. *Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς.*

Αὐτὸς ἐγὼ ὁ διδάσκαλος ὑμῶν καὶ γράφων τὰ προκείμενα, παρακαλῶ κατὰ ἀρετὴν ἣν Χριστὸς μοι δέδωκεν (ἔστι δὲ πράτης καὶ ἐπεικεία), θαρβῆσαι ἐτι μακρὰν τυγχάνων τῆ ὑποταγῆ ὑμῶν, ὡς ὀρθῆναί με ταπεινὸν παρόντα. Ὅτ' ἂν γὰρ ἐπιδημήσας εὖρω τὰ τῆς προτροπῆς εἰς ἔργα μεταβαλόντας, μέτρον τὴν γνώμην σὺν πράττει πολλῇ συνδιατριψῶ ὑμῖν. Ὅθεν δέομαι μὴ παρῶν θαρβῆσαι οὕτως ὡς φέρειν πρόσωπον ἐλέγχοντος; καὶ πλήττοντος διδασκάλου· ὅπως μὴ ἀναγκασθῶ τῆ σὺν παρῆσι πεποιθήσει διδασκάλου τολμησαὶ κατὰ τινῶν λογιζομένων βαδίζειν ἡμᾶς κατὰ σάρκα· ἢ οὐ κατὰ σάρκα ἀναστρέφασθαι νομίσειεν τις, ὅτ' ἀνοιθῆ μὴ τοῦ πράγματος χάριν ταῦτ' ἡμᾶς γεγραφέναί, ἀλλ' ὅπως δόξωμεν μεγάλοι τινὲς εἶναι, ὑμῶν ὑπηκόων καὶ πλείονα συνεισπερόντων γινομένων; Θεὸς γὰρ μαρτυρεῖ καὶ ἀνθρώπων πλείονος, ὅτι τῆς διακονίας ὅπως θαφίλης γένηται, καὶ οὐκ ἄλλου τινὸς ἀνθρωπίνου χάριν, γέγονε τὰ τῆς συμβουλῆς.

Στ. γ'. *Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατεύμεθα.*

Τὸ προκείμενον νόησιν ἔχει τοῦ ἐν ἑτέρῳ Ἐπιστολῆ γρφομένου ἔχοντος οὕτως· «Ἐπὶ γῆς περιπατοῦντες, ἐν οὐρανῷ ἔχομεν τὸ πολίτευμα· καὶ γὰρ ταυτὸν εἶη τὸ κατὰ σάρκα, καὶ ἐπὶ γῆς περιπατεῖν· καὶ τὸ μὴ κατὰ σάρκα στρατεύεσθαι, τοῦ τὸ πολίτευμα ἔχειν ἐν οὐρανῷ. Κατὰ σάρκα δὲ στρατεύεσθαι λέγει οὐ πάντως τοὺς εἰς πόλεμον παρεσκευασμένους, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς σαρκίους καὶ διὰ τοῦτο πεπραμένους ὑπὸ τῆν ἁμαρτίαν, οἷοι ἦσαν περὶ ὧν εἴρηται· «Οὐ μὴ καταμείνη τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας.» Οἱ τούτους ὑπερναθεθηκότες ὡς τὸ φρόνημα καὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, πάλιν κατὰ πνεῦμα στρατεύονται τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων Χριστῷ. Διὸ ἵνα ἀρέσωσι τῷ στρατεύσαντι, οὐκ ἐμπλέκονται ταῖς τοῦ βίου πραγματείας, τοῦτ' ἔστι τοῖς ὕλικοῖς. Ἀμέλει γοῦν ἔφέρουσιν ὅπλα, οὐκ αἰσθητὰ καὶ σωματικὰ (ἀσθενῆ γὰρ ταῦτα), ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ εἶσι. Καθαίρουσι γοῦν οἱ χρώμενοι τοῦτοις τὰς ἄχρηστῆς τῶν ἀπατηλῶν λόγων πᾶν σοφιστικῶς κατεσκευασμένων πρὸς τῶν ἑτεροδόξων· ἀλλὰ καὶ τὰ ὄντα ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπαίρομενα. Οἱ γὰρ

A a dolosis ac fallacibus decipiantur. Sciendum vero est, eum qui Deo principaliter, deinde etiam hominibus placere velit, de numero non esse illorum qui hominibus proprie placere student: talis enim ille tantum est, qui hoc unum satagit ut mortalibus, Deo etiam fortasse invito, placeat.

VERS. 22. *Fratrem nostrum quem probavimus.*

Hunc ob sua bona opera laudans, mox etiam ob charitatem erga illos extollit, semina præjaciens amoris erga Corinthios, ut sic etiam major fieret oblatio. Deinceps, postquam illorum ostendit virtutem, ut iis quoque bene fiat precatur.

CAP. X, VERS. 1. *Ipsæ autem ego Paulus obsecro vos.*

Ipse ego magister vester qui hæc scribo, obsecro vos per virtutem quam mihi Christus concessit (hæc est autem mansuetudo et modestia), ut confidam absens obedientiæ vestræ, inter vos autem versans humilis videar. Nam cum ad vos veniens invenero adhortationes meas in opus collatas, modesto animo multaque cum mansuetudine vobiscum versabor. Quamobrem rogo, ne præsens demum extolli debeam, et objurgantis castigantisque magistri personam sumere: et ne cogar fiducia magistrali adversus aliquos asper fieri, qui me putant secundum carnem ambulare. Nonne enim secundum carnem nos conversari crederet aliquis, si forte putaret nos haud ipsius argumenti causa hæc scribere, sed ut magnum aliquid videremur. Vobis interim obedientibus, et plura conferentibus? Deus autem testis est et plerique homines, quod ut ministerium latius fieret, et non rei cuiuslibet humanæ causa, hæc vobis suasiones oblatae fuerunt.

VERS. 3. *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus.*

Verba hæc eandem sententiam continent, quæ in alia Epistola ita se habet: «In terra ambulantes, in cælo conversamur⁷⁸» Idem quippe est secundum carnem, quod in terra ambulare; vicissimque perinde est non secundum carnem militare, ac in cælo conversari. Secundum carnem autem militare dicit, haud sane illos qui in bellum procedunt, sed carnales homines qui idcirco mancipati sunt peccato; cujusmodi erant illi de quibus dictum fuit: «Non permanebit Spiritus meus in hominibus his, quia carnes sunt⁷⁹» Qui autem supra hæc se extollunt, id est supra carnis affectum et opera, hi vice versa secundum spiritum militant regi omnium Christo. Propterea ut imperatori suo placeant, non implicantur mundi negotiis, id est materialibus. Et sane quæ ferunt arma, ea non sunt materialia et corporea (infirma enim hæc), sed potentia Deo sunt. Qui ergo hoc armorum genere utuntur, destruunt fraudulentorum sermonum arces, quas arte prorsus sophistica heterodoxi construxerant. Sed et illorum orationis sublimitatem adversus scientiam Dei se extollentem diffiant: nam qui scien-

⁷⁸ Philipp. ii, 20. ⁷⁹ Gen. vi, 3.

tiae veritatis impia et athea dogmata objiciunt, eloquentiae suae viribus munita castella aedificant, intra quae se concludentes, invicti sibi videntur. Insuper, ea quae deinde tanquam ex cathedra, cum apparente demonstratione pronuntiant, vano tumore plena, falso sensu extolluntur, quasi superiora sint ecclesiasticae sententiae, quae appellatur scientia Dei, quia nempe hanc ipse dignis tribuit. Ergo ob detruendas praedictas arcas ac munitiones, induentes Dei armaturam secundum spiritum, eo quem diximus modo militemus: dissolvamus sophisticos illorum sermones, et dogmata retulemus, omnem, inquam, opinionem hominum ab his deceptoribus sub erroris jugum missorum; sed et alumnos regionis illorum captivantes, ad Christi obsequium transferamus. Dictum Apostoli isthoc etiam modo intelligi potest, id est: Quamlibet opinionem in qualibet doctrina expressam, necessario violenterque eo deducamus, ut omnino studeamus suadere obedientiam Christi. Sic enim illud Athenis inscriptum arae epigramma, quod plurium deorum intelligentiam praebat, auctor hujus Epistolae pertrahens, ad unum verum Deum transulit dicens: « Quem igitur ignorantes colitis, ego vobis nuntio ⁸⁸: » et quidem nomine ignoti, multitudinem deorum denotabat epigramma. Cum itaque omnis intellectus captivabitur in obedientia Christi, tunc parati erimus ad contumaciam quamlibet ulciscendam. Sicut qui victo aliquo populo captivos ceperunt, ad eorum depopulandam regionem confiderant. Haec autem addit his quae scripserat: « Cum impleta fuerit vestra obedientia, quae secundum faciem sunt speculamini. » Varie autem intelligere licet locutionem hanc. Nam si imperatively proferatur, ita significat: Cum per assensum divino magisterio impleta fuerit obedientia vestra, o Corinthii, tunc faciem speculamini: sic enim dignoscetis homines ovina pelle vestitos, qui sunt intus lupi rapaces. Item dignoscetis germanos magistros, quibus dictum fuit: « Vos estis lux mundi ⁸⁹. » Ita vobis explorantibus, cognoscentur quoniam sint deceptores, hocque expelletis: item quoniam sint vere Christi apostoli, quibus etiam prompte obedire velitis. Dicto huic consonat alterum: « A fructibus eorum cognoscetis eos ⁹⁰. » Quod si indicativo modo pronuntietur, « Secundum faciem speculamini, » hujusmodi sensum reddit: De magistrorum qualitate, et discipulorum ingenio judicatis, faciem semper loquentium spectantes deceptique ab his qui exterioris tantum apparentiae curam gerunt. Si quis itaque, cum sit lupus, ovinam tantum pellem mentitur, hunc ceu pseudopostolum habete: enim vero qui propheta est, tanquam apostolum ac prophetam. Profecto quidam simulant se Christi discipulos, re autem vera sodales ejus qui se in angelum lucis transformat ⁹¹,

Α αντίταττόμενοι τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀσεβῆ καὶ ἄθεα δόγματα παρεισάγοντες, τῇ δεινότητι τῶν λόγων φρούρια ὄχυρά οικοδομοῦντες, ἐνδον αὐτῶν χωροῦντες, ἡγοῦνται εἶναι ἀκατάμαχοι. Πρὸς τοῦτοις, ἡ διδασκαλικῶς δηθέν σὺν φαινομένη ἀποδείξει προφῆρουσι μάταιον ὕψος ἔχοντα, ψευδεὶ νοήσει ἐπαίρεται, ὡς ἀνωτέρω χωροῦντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώμης ὀνομαζομένης γνώσεως Θεοῦ· αὐτοὶ γὰρ αὐτοῖς τοῖς ἀξίοις παρέχει. Ἐνεκα γοῦν τοῦ καθαιρῆσαι τὰ προειρημένα ὑψώματα καὶ ὄχυράματα, ἐνδυσάμενα τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ πνεῦμα, τῷ εἰρημένῳ τρόπῳ στρατευόμεθα. Διελύομεν γοῦν τοὺς σοφιστικροὺς αὐτῶν λόγους, καὶ τὰ δόγματα διελέγομεν· ἀμέλει γοῦν πᾶν νόημα τῶν ἠπατημένων κεκρατημένον ὑπὸ τῶν ἀπατεῶνων· ἀλλὰ καὶ ἀνατραφέντιν B χωρῆ τῇ ἐκείνων αἰχμαλωτίζοντες, φέρομεν πρὸς τὸ ὑπακοῦσαι ἐν Χριστῷ. Δυνατὸν ἐκλαβεῖν καὶ οὕτως· Πᾶν νόημα τὸ ὅπως ποτὲ ἐν τινι διδασκαλίᾳ φερόμενον, ἀνάγκη καὶ βίᾳ μετοικίζοντες πρὸς τὸ πείσαι ὑπακοῦσαι ἐν Χριστῷ φέρομεν. Οὕτω γὰρ τὸ Ἀθήνησιν ἀνακεῖμενον βρωμὴ ἐπίγραμμα, ἐμφαίνει πολλῶν θεῶν νόημα, βλίσκας ὁ ταῦτα γράφων μετήνεγκεν εἰς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, φήσας· Ἐν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· ἀγνοοῦμενον δὲ πλῆθος θεῶν ἐδήλου τὸ ἐπίγραμμα. Ὅτι ἂν οὖν πᾶν νόημα αἰχμαλωτισθῆ εἰς ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, τὸ τηνικάδε ἐτοιμῶς ἔχομεν κατὰ πάσης παρακοῆς ἐπαγαγεῖν ἐκδίκησιν· ὡσπερ οἱ αἰχμαλώτους λαθόντες ἐν τῷ νενικημένῳ ἔθνος· τὴν θαρράλειοι γίνονται εἰς τὸ κατασκάψαι τὴν χώραν ἐκείνων. Τοῦτοις ἐπιφέρει πρὸς αὐτοὺς οἷς ἔγραψεν· C « Ὅτι ἂν ἡ ὑπακοὴ ὑμῶν πληρωθῆ, τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. » Διαφόρως δὲ ἔστιν ἐπιστῆσαι τῇ λέξει ταύτῃ· εἰ μὲν γὰρ προστακτικῶς ἐκφέροιο, σημαίνει τὸδε· Ὅτι ἂν διὰ συγκαταθέσεως τῆς πρὸς τὴν θεῖαν διδασκαλίαν πληρωθῆ ὑμῶν ἡ ὑπακοή· ὡς Κορίνθιοι, τὰ κατὰ πρόσωπον σκοπεῖτε. Οὕτω γὰρ γνώσεσθε τοὺς δορᾶν προβάτων περιειρημένους, ἐνδον ὄντας· λύκους ἄρπαγας· καὶ τοὺς ὄντας γησίους διδασκάλους, οἷς εἰρηται· « Ὑμεῖ, ἔστε τὸ σῶμα τοῦ κόσμου. » Οὕτω δὲ σκοπήσασιν ὑμῖν, γνωσθήσονται οἱ ἀπατεῶνες, οὗ· καὶ ἐκθαλεῖτε, καὶ εἰ ἀληθῶς ἀπόστολοι Χριστοῦ, οἷς καὶ πεισθῆναι προθύμως βεβλήσατε. Τούτῳ συνάδει τὸ, « Ἀπὸ τῶν D καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. » Εἰ δὲ ὀριστικῶς ἐκφέροιο τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τοιαύτην ὑποβάλλει νόησιν· Τὴν διάθεσιν τῶν διδασκάλων, καὶ τῶν μαθητῶν τὴν δύναμιν κρίνετε, εἰς τὸ πρόσωπον αἰετῶν λεγόντων ἀτενίζοντες, ἀπατεῶμενοι πρὸς τῶν μόνης τῆς ἐξω φανείας (39) ἐπιμολομένους. Ἄν τις οὖν λύκας ὢν ἐπιψεύσεται εἶναι πρόβατον μόνον κώδιον ἐπιφερόμενος, τοῦτον ἐξεσθε ψευδαπόστολον· καὶ τόνδε προφήτην ὄντα, ὡς ἀπόστολον καὶ προφήτην. Ἀμέλει γοῦν τινεὶ προσποιησάμενοι εἶναι Χριστοῦ μαθηταί, ἀληθεῖ δὲ ὄντες γνώριμοι τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς αὐτόν

⁸⁸ Act. xvii, 23. ⁸⁹ Matth. v, 14. ⁹⁰ Matth. vii, 15. ⁹¹ II Cor. xi, 14.

(39) Cod. φωνεῖται.

γελον φωτῆς, ἀπάτην ἐποίησαν παρ' ὑμῖν τισιν, ὡς οὐκ οὐσης ἀναστάσεως νεκρῶν, οὐδὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς; ἐπιδικαιμένουσιν μετὰ τὸν τοῦ σώματος χωρισμόν. Ἀμφιβόλως τοίνυν ἔχοντες τὸ πῶς ἐξηγήσεται τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τῆς προτέρας νοήσεως χριτοῦσης διδασκαλικῶς.

Στ. ιζ'. Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Ἐλέγξας αὐτάρκως τοὺς τάναντια διδάσκοντας, ὡς μάτην αὐχοῦντας εἶναι Χριστοῦ, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν, δεῖν καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ τὸν ἀμέμπως καὶ εἰλικρινῶς δόξης ἐφιέμενον· οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν ἀποδεικνύς εἶναι δόκιμον, πάντως ἐστὶ τοιοῦτος, ἀλλ' ὅν ὁ Κύριος διὰ μαρτυρίας συνέστησεν. Ἀμέλαιο γοῦν ὁ περὶ αὐτὸν λόγος Φαρισαῖος φήσας, « Οὐκ εἶμι ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, » οὐ δόκιμος, ἀλλ' ἀδόκιμος ὤφθη, δικαιοθέτος παρ' αὐτὸν τοῦ ἐξαγορευσάντος τὰ ἴδια ἁμαρτήματα τελώνου. Οἱ δὲ ἅγιοι δόκιμοι καὶ ἀναντιρρήτοι τυγχάνουσιν συσταθέντες ὑπὸ Θεοῦ. Τῷ γοῦν γράφονται τὰ προκείμενα ἐμαρτύρησεν εἰπὼν περὶ αὐτοῦ τῷ Ἀνανίᾳ· « Σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος. » Ἄλλὰ καὶ τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος γενομένη ἐκλογὴ μαρτυρεῖ· ὡς καὶ αὐτοὺς μὴ ἑαυτοὺς συνεστακίναί, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐσχηκίναί τοῦτα.

ΚΕΡ. ΙΑ', στ. α'. Ὁφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν ἀφροσύνης.

Διέξας, ὡς οὐ σοφῶν, ἀλλ' ἀφρόνων ἐστὶ τὸ αὐτοὺς ἐπαινεῖν, καὶ ὅτι Κορινθιοὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν τοιούτων ψυχαγωγοῦνται, φησὶ πρὸς αὐτούς· Ὁφελον ἀνείχεσθέ μου λέγοντος περὶ ἑμαυτοῦ, ὃ κάκεινοι λέγουσι περὶ ἑαυτῶν. Καὶ γὰρ ἔχων ἀληθῆ πολλά γράφειν, παρητησάμην ἄν, ἐπιστάμενος ὡς ἀφρόνων τυγχάνει τὸ περιαιτολογεῖν· ἀλλ' ἐπεὶ ἀνέχεσθε πῶν οὕτω λεγόντων, ἐρῶ καὶ γῶ, ὡς ὅπως ἐπαινοῦν θηρεύσω, ἀλλ' ὠφελείας ὑμῖν αἴτιος γένομαι. Κατὰ Θεὸν γὰρ ὑμᾶς ζητῶ, οὐ βουλόμενος φθαρῆσθαι τὰ νοήματα ὑμῶν πρὸς τινος τῶν κακῶν λεγόντων· καὶ ἀκολούθως γε τὸν προσηρημένον ζῆλον ἔχω· ἐπεὶ περὶ τῷ ἀληθῶς ἐνὶ ἀνδρὶ Χριστῷ ἐμνηστευσάμην τὴν Ἐκκλησίαν ὑμῶν, οὖσαν παρθένον ἄγνην. Δέος δὲ, μὴ ὡς τὴν μητέρα τοῦ γένους ἡμῶν ἐφθειραν ὁ ὄφις, πανουργία χρησάμενος, φθαρῆτε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ ψευδοδιδασκάλων δι' ἀκεραιότητα ἣν ἔχετε· εὐφῆμωσ δὲ ταύτην εὐχέρειαν οὖσαν ἀπλότητα ὠνόμασεν. Γινώσεται δὲ τις ὡς πανουργία τοῦ ὄφιν ἐξηπατήθη Εὐα, ἐπιστήσας ὡς παρεποίησε τὴν θέλειαν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· « Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ· » τὸ γὰρ προστάξεν, καθόλου εἰς τὸ ἀντικείμενον σοφιστικῶς μετήγαγεν.

Στ. ζ'. Ἡ ἁμαρτία ἐποίησα, ἑμαυτὸν ταπεινῶν;

Ἡ δοκεῖτε ὅτι δωρεὰν τὸ Εὐαγγέλιον οὐκ ἐστὶν διακονήσας, ἡμαρτον ἑμαυτὸν ταπεινῶν; Κατηγόρησα ἑμαυτοῦ, ὅπως δόξησθε ὑφούσθαι, ἐπεὶ τῷ δῆθεν ἀληθεύειν κατ' ἑμαυτοῦ ὡς ἡμαρτηχότος, ἐπεὶ μὴ ἔλαβον μισθὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἰστε δὲ ὅτι οὐ μόνον ἀποδημῶν ὑμῶν παρητησάμην λαβεῖν τι, ἀλλὰ

A errorem nonnullis vestrum suaserunt, tanquam si mortuorum resurrectio non esset, neque anima superesset post suam a corpore separationem. Etiam si igitur ambigua sit dictio : « Secundum faciem speculamini, » a magistro tradi præstat.

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur.

Postquam satis reprehendit contraria docentes, qui se temere Christi esse gloriabantur, necessario addidit oportere gloriari in Domino eum qui irreprehensibiliter pureque gloriam appetit. Non enim qui se ostentat quasi probatum, prorsus talis est, sed quem Dominus testimonio suo commendaverit. Certe ille Pharisei sermo quo aiebat : « Non sum sicut cæteri hominum », haud probatus sed improbatus potius apparuit; justificatus autem præ ipso is qui propria peccata confessus fuerat publicanus. Quippe sancti probati sunt et extra controversiam positi, si a Deo commendentur. Et quidem hujus Epistolæ auctori testatus est Dominus de ipso loquens ad Ananiam : « Vas electionis est mihi iste ». Sed et de cunctis apostolis a Salvatore facta electio testatur, non ipsos semet commenda-visse, sed a Deo id munus accepisse.

CAP. XI. VERS. 1. Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ!

Cum jam ostendisset non esse sapientium morem sed insipientium laudes proprias canere, et Corinthiis his potissimum delectari, ait illis : Utinam sustineretis me pro me ipso dicentem ea, quæ illi pro se loquuntur! Sane cum vera multa haberem scribere, abuebam id, sciens esse stultorum consuetudinem de se ipsis loquendi. Sed quoniam sustinetis qui sic loquuntur, dicam et ego, non ut laudem vener, sed ut aliquam vobis afferam utilitatem. Quippe secundum Deum vos zelor, nolens mentes vestras corrumpi a quoquam prave loquente. Meritoque prædictum zelum habeo, quia uni vere viro Christo despondi Ecclesiam vestram virginem castam. Subit autem me timor, ne sicut matrem generis nostri serpens calliditate utens corrumpit, vos quoque a pseudomagistris corrupamini propter vestram simplicitatem. Honestus scilicet verbo eam, quæ levitas erat, nuncupavit simplicitatem. Cognoscet autem quilibet serpentis astutia deceptam fuisse Evam; animadvertens ipsum pervertisse mandatum Dei qui dixerat : « Ex omni ligno paradisi » quod enim mandatum fuerat, in contrarium prorsus sophisticato astu convertit ».

VERS. 7. Aut nunquid peccatum feci, me ipsum humilians?

An putatis, quod quia gratis Evangelium vobis ministravi, peccaverim me ipsum humilians? Memet accusavi, ut vos extolli videamini, veraciter dicendo me peccasse, quia mercedem Evangelii non accepi. Scitis autem, quod non solum cum discessi a vobis renui quidquam accipere, sed et præsens in patria

¹⁶ Luc. viii, 11. ¹⁷ Act. ix, 13. ¹⁸ Gen. ii, 16.

¹⁹ Gen. iii, 1 sqq.

vestra, cum mihi necessaria deessent nolui vos gravare, aliis interim Ecclesiis mihi victum suppeditantibus: nam et qui ex Macedonia venerunt fratres, necessitatibus meis subvenerunt. Hæc ego constanti fiducia dico cunctis Achaicæ Ecclesiis. Retinebo autem hoc propositum, ut nulla re in posterum, sicut nec antea, gravis sim.

VERS. 12. *Ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem.*

Haud enim ex odio id agimus, sed ut amputemus prætextum quemlibet cupientibus ansam calumniandi arripere; ut si et hi impostores nihil forte a quoquam acceperint, evadant nobis similes. Non enim nos similes illis, sed ipsi similes nobis comperientur. Quod si libere veritas dicenda est, apparenter tantum similes nobis comperientur. Etenim nos sincero proposito, prædictam agendi rationem suscepimus; illi autem ficta honesti persona sumpta, non tales esse sed tales videri student.

VERS. 13. *Nam ejusmodi pseudopostoli, operarii subdoli.*

Veri apostoli, operarii absque ullo adjectivo dicti sunt illic: « Rogate ergo dominum messis, ut operarios mittat ⁹⁹. » Præterea: « Dignus est operarius alimonia sua ⁹⁹. » Hi vero, de quibus scribo, dicuntur nunc operarii subdoli; in alia autem Epistola operarii mali nuncupantur ⁹⁹. Transfigurant ergo se in Christi apostolos, cum tales non sint, sed externo tantum habitu illudant: idem habentes institutum ac pseudopropheta, qui cum sint mente lupi rapaces, vellus sibi circumponunt ut oves esse videantur. Sic de iis loquens, ostendit non esse incredibile quod ait. Nam si ille, qui horum improbitalis causa est (diabòus scilicet), simulat se angelum esse lucis, cum sit tenebrarum, consequenter illi qui ab eo ad fallendum incitantur, transformant se, ut simplicibus videantur justitiæ ministri. Sciendum tamen est, non nisi abusive dici transfigurari Satanam in angelum lucis, Etenim proprie transfiguratio de corporibus dicitur, quæ in alia corpora demutantur. Itaque hæc dictio denotat eum potius qui se in lucem transformat, cum sit cæteroque inscitia tenebrisque plenus. Quod si ex tenebris constare quis existimet eum qui se transformat in angelum lucis, caveat putare hunc substantialiter esse talem: nam sententia hujusmodi impia est, utpote Manichaica. Diabolus quidem proprio proposito malus est et tenebræ: quare suapte voluntate, ut alios decipiat, lucem simulat, ut virtutem ac scientiam habere credatur. Etsi igitur pseudapostoli deceperint nonnullos, transfigurando se in prædictas formas, attamen finem operibus parum nanciscentur, cum diabolo in ignem æternum tanquam illius ministri abitura.

⁹⁹ Matth. ix, 38. ⁹⁹ I Tim. v, 12. ⁹⁹ Phil'pp. iii, 2.

(40) Cod. πλφρτζς.

καὶ παρὼν τῇ πατρίδι ὑμῶν, ὑστερηθεὶς τῶν ἀναγκαιῶν ἐπιλειψάντων, οὐ φορτικὸς γεγένημαι, ἀλλ' ἰσχυρῶς ἐκκλησιῶν τὴν χρεῖαν ἀποπληρωσασῶν. Καὶ γὰρ οἱ ἀπὸ Μακεδονίας πρὸς μὲ ἐλθόντες ἀδελφοί, τὰ πρὸς τὰς χρεῖας παρέσχον. Αὕτη δὲ ἡ παρῆσις σώζεται μοι πρὸς πάσας τὰς τῆς Ἀχαΐας Ἐκκλησίας· φυλάξω δὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρόθεσιν, ἵνα ἐν παντὶ ἀδαρῆ ὡσπερ ἐτήρησα ἑμαυτὸν καὶ τῆ ῥήσω.

Στ.ιβ'. *Ἴνα ἐκδώσω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελήτων ἀφορμῆν*

Οὐ γὰρ μισοῦντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλ' ἵνα ἐκδώμεν πᾶσαν πρόφασιν τῶν παθοῦντων ἀφορμὰς εὐρίσκων διαβολῆς· ἵνα κἂν αὐχεῖν δοκῶσι τὸ μὴ λαμβάνειν τι παρὰ τίνος οἱ ἀποτεῶνες, εὐρεθῶσιν ὡς καὶ ἡμεῖς· οὐ γὰρ ἡμεῖς, ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλ' αὐτοὶ ὡς ἡμεῖς εὐρεθῆσονται. Εἰ δὲ ἔστιν ἀληθεύοντα παρῆσιδάσασθαι, τῷ δοκεῖν ὡς ἡμεῖς εὐρίσκοντα. Ἡμεῖς γὰρ ἀληθεῖς προθέσει μετερχόμεθα τὴν λεχθεῖσαν οἰκονομίαν· αὐτοὶ δὲ ἐπιμορφαζόμενοι τὸ κἂν οὐκ εἶναι τοιοῦτοι, ἀλλὰ δοκεῖν εἶναι ποθοῦντες.

Στ.ιγ'. *Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι.*

Οἱ τῷ ὄντι ἀπόστολοι, ἐργάται ἄνευ προσθήκης εἴρηται ἐν τῷ, « Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐργάτας ἐμβάλῃ· » καὶ ἔτι, « Ἄξιός ἐστι ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. » Οὗτοι δὲ περὶ ὧν γράφω, ἐνταῦθα μὲν ἐργάται δόλιοι· ἐν ἄλλῃ δὲ Ἐπιστολῇ ἐργάται καὶ κοί ὀνομάζονται. Μετασχηματίζονται οὖν εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ, οὐκ ὄντες τοιοῦτοι, ἀλλ' ἐξ ὁμοιότητος μόνον ἀπατεῶντες· προαίρουν τὴν αὐτὴν ἔχοντες τοὺς ψευδοπροφήτας, οἱ τὴν γνώμην λύπη ἀρπαγῆς ὄντες, περιβάλλονται κώδια, ἵνα δόξωσιν εἶναι πρόβατα. Τοῦτο εἰπὼν περὶ αὐτῶν, δείκνυσιν ὡς οὐ παράδοξον τὸ εἰρημένον. Εἰ γὰρ ὁ αἰεὶ τυγχάνων τοῦ τοιοῦτους αὐτοὺς εἶναι (διάβολος ἢ οὗτος), ὑποκρίνεται ἄγγελος εἶναι φωτὸς, σκότους ὑπάρχων, ἀκολουθῶς οἱ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ πλεῖν ἐνεργούμενοι, μεταχαράττουσιν ἑαυτοὺς ὡς ὑπάλιφθῆναι· ἀκεραλοὶς ὅτι διάκονοι δικαιοσύνης εἰσὶν· Ἰστέον ὅτι τὸ μετασχηματίζεσθαι τὸν Σατανᾶν εἰς ἄγγελον φωτὸς, καταχρηστικώτερον εἴρηται· κυρίως γὰρ μετασχηματισμὸς ἐπὶ σωμάτων ἀμειθόντων τὰ σώματα κατηγορεῖται. Μᾶλλον οὖν ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ τὸν ἐπιμορφαζόμενον τὸ φῶς, ἀγνοίας καὶ τοῦ λοιποῦ σκότου πλήρη (40) ὄντα. Ἐάν δὲ σκότους ἀκούη τις εἶναι τὸν μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτὸς, μὴ κατ' οὐσίαν εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον ὑπάλιφθάνεω· ἀσεθῆς γὰρ ἡ δόξα αὕτη, μανχαϊκὴ οὖσα. Ὁ γὰρ διάβολος ἰδίᾳ προθέσει κακὸς, καὶ σκότος ἐστίν· ὡς αὐτὸ ἰδίᾳ προαίρσει χάριν τοῦ ἀπατῆσαι ὑποκρίνεται τὸ φῶς, ἵν' ἀρετὴν καὶ γνώσιν ἔχειν νομισθῆ. Κἂν τοίνυν ἀπατεῶσι τινὰς τῷ μετασχηματίζεσθαι εἰς τὰ προειρημένα, ἀλλ' οὖν τέλος κατέλληλον τοῖς πράττουσιν ἔξουσι, σὺν διαβόλῳ εἰς τὸ εὖ τὸ αἰώνιον ὡς διάκονοι αὐτοῦ ἀπελευσόμενοι.

Στ. κα'. *Ἐν ἀπροσύνη λέγω.*

Ἡ ἐνταῦθα λεγομένη ἀπροσύνη, οὐ καθάπαξ ἐστὶ τοιαύτη· οικονομικῶς γὰρ ἐπιτελουμένη, σφοδρωτάτης συνέσεως ἐστὶ πλήρης. Ἀποδιῶσαι πρὸς τὸ, « Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ σάρκα, καὶ γὰρ καυχῆσθαι, » τὸ, « Ἐβραῖοί εἰσι καὶ Ἰσραηλῖται καὶ Ἀβραὰμ σπέρμα; καὶ γὰρ, » Προηγούμενη δὲ αὐτῷ δόξα τὸ πνευματικῶς εἶναι ταῦτα.

ΚΕΦ. ΙΒ', στ. β'. *Οἶδα ἀνθρώπων ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, κ. τ. λ.*

Μεταλήλυθεν εἰς τὸ ἀπαγγεῖλαι ὑπαρχθείσας θεοπείμπτους ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις· καὶ ταύτας μὲν ἐπὶ μέγθος θεότιτος ἐμφανῶν, οὐχ ἑαυτῷ προσήψεν, ἀλλ' ὡς περὶ ἑτέρου ἀπαγγέλλει, τὰ τῆς ἀσθενείας καυχήματα εἰς ἴδιον πρόσωπον τάξας. Εἰκότως δὲ τῷ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπῳ ἀνέθηκε τὴν ἐγκειμένην θεωρίαν, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐχ ἑτέρως ἐστὶν ἀξιωθῆναι τηλικούτων, ἀλλ' ἐν Θεῷ Λόγῳ, σοφίᾳ τε καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἀγιασμῷ γεγεννημένῳ· πάντα γὰρ ταῦτα ὁ Χριστὸς ἐστίν. Οὗτος ὁ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπος ἠρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ· « πότερον ἐν σώματι ἢ ἐκτὸς τούτου, οὐκ οἶδα. » Καὶ ὁ μὲν τις ἔρει ἑκατέρως δυνατὸς ἔχειν τὸ γραφόμενον· Ἠρπάγη γὰρ καὶ Ἡλίας ἐν σώματι τυγχάνων· καὶ ἀνελήφθη Ἀμβρακὸν, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα τὸ σῶμα φορῶν, μετewρισθεὶς ὑπὸ ἀγγέλου βουλήσει Θεοῦ. Ἐτερως δὲ φησὶν· Ὡσπερ ἐπὶ γῆς τις περιπατῶν, ἐν οὐρανῷ τὸ πνεῦμα ἔχειν δύναται, ἀλλὰ καὶ συγκαθίσει Χριστῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω περιειμένους τις τὸ σῶμα ἔτι, οἷός τε ἐστὶ, νοῦ (41) ὀπτασία ποθηγόμενος, ἐν οὐρανῷ καὶ τῷ παραδείσῳ γενέσθαι. Ἄλλος δὲ τις ἔρει, ὅτι « εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, » γράφειν αὐτὸν οὐ περὶ τοῦ ἰδίου σώματος, οὐ περιεῖται ἢ ψυχῇ, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθόλου· Ἰν' ἢ τὸ λεγόμενον ποιούτο· Ἠρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ εἰς τὸν παράδεισον· πότερον δὲ σῶμα ταῦτα, ἢ ἀσώματος, οὐκ οἶδα· ἀνάκειται γὰρ ἡ εἰδήσις τούτων καὶ περὶ τῆς σοφίας Θεοῦ. Ἐχει δὲ καὶ τὸ « ἕως τρίτου οὐρανοῦ » ἀμφιβολίαν. Σημαίνεται γὰρ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας ὅτι μὲν τὸ, πλειόνων ὄντων οὐρανῶν, ἕως τρίτου γεγενῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῷ τὰ ἐκεῖσε πράγματα κατανοῆσαι (ἀριμείσθω δὲ οὗτος ἀπὸ τοῦ στερεώματος· οὗτος γὰρ πρῶτος οὐρανὸς τοῖς ἀναλαμβάνομενοις ἀπαντα)· ὅτι δὲ τὸ, ἐνδὸς ὄντος οὐρανοῦ, μέγχι τρίτου μορίου αὐτὸν ἐφθαχέναι· ὀποτέρω; δὲ ἔχει, Θεὸς ἂν εἰδείη, καὶ ὃ ἂν αὐτὸς φανερώσῃ· ὁμῶς δύο ἀρπαγαὶ εἰσι δηλούμεναι, ἕως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ ἕως εἰς τὸν παράδεισον. Λεκτέον δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένους, ὡς οὐδὲν εἶπεν περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ, ὡς ἀκηκῶς τι ἢ θεασάμενός ἐστι. Περὶ γὰρ τοῦ ἀπαγγεῖλαντος ὡς ἤκουσεν (42) ἐν αὐτῷ

41 IV Reg. II, 11. 42 Dan. XII, 35.

(41) Col. II, 11.

(42) Theodorus Mopsuestenus, in eodem quo Dionysius codice, hæc inedita scribit: Τὸ, ἤκουσεν, ὡς ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως εἶπεν, ὡς ἂν δίκην ἀκοῆς τὴν γνώσιν αὐτῶν δεξάμενος. Οἷόν ἐστι τὸ τοῦ προφήτου· « Ἦς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » ἀκοῆν λέγοντος τὴν ἀποκαλύψιν, δι' ἣς ὡσπερ διὰ τινος ἀκοῆς τῶν προ-

A VERS. 21. *In insipientia dico.*

Quæ hic dicitur insipientia, haud omnino talis est; imo sic prudenter adhibita, exquisitæ sapientiæ plena est. Refertur ad illud: « Quoniam multi gloriantur secundum carnem, gloriabor et ego. » — « Hebræi sunt, et Israelitæ atque Abrahami semen? et ego. » Cæterum præcipua ejus gloria est, quod spiritaliter hæc intelliguntur.

CAP. XII, vers. 2. *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, etc.*

Transit ad annuntiandum eas, quæ oblatæ sibi fuerant, visiones ac revelationes, et has quidem ex magnitudine Dei manifestans, haud sibi tribuit, sed tanquam de alio narrat; cum tamen infirmitatis gloriationes in propria persona constituerit. Merito autem homini, qui in Christo erat, præsentem visionem attribuit, ut demonstret, non aliunde posse quemquam tali re fieri dignum, nisi qui in Deo Verbo ac sapientia et veritate atque sanctitate versetur. Cuncta enim hæc Christus est. Hic in Christo homo raptus fuit usque ad tertium cælum et in paradysum. « Utrum in corpore, inquit, an extra illud, nescio. » Et quidem aliquis dicet, utrumque esse possibile quod scribitur. Namque Elias raptus est, in corpore adhuc existens⁴¹; et Habacuc translatus fuit Hierosolymis Babylonem corpus gerens, sublimiter ab angelo delatus voluntate Dei⁴². Alius autem interpretes dicit: Sicut in terra aliquis ambulans, in cælo conversari potest, imo et Christo assidere in cælestibus; ita aliquem adhuc suo corpore indutum, posse mentis visione in cælum duci et in paradiso versari. Alius adhuc dicet verba « sive in corpore sive extra corpus » scribi a Paulo non de proprio corpore, quo circumdatur anima, sed de universo; ita ut hujus dicti sensus sit: Raptus est in tertium cælum et in paradysum: utrum vero hæc sint corpora, an secus, nescio: etenim rei hujus scientia ad patrem sapientiæ Deum pertinet. Verba quoque « usque ad tertium cælum » habent ambiguitatem. Significatur enim hæc ambiguitate modo plures esse cælus, et Paulum usque ad tertium venisse, ut ejus loci negotia videret (hoc autem tertium numeretur a firmamento, quod est primum cælum supputantibus omnia); alioqui, si unum credatur cælum, usque ad tertium ejus partem pervenisse intelligitur. Ultra porro sententia verior sit, Deus utique scit, atque ille cui is revelaverit. Simul autem duo raptus demonstrantur, nempe usque ad tertium cælum, et usque ad paradysum. Insuper dicendum est, nihil Paulum loqui de tertio cælo, quod nempe aliquid ibi audierit aut viderit. Nam quod nuntiat se audisse ibi ineffabilia verba

τηκόντων τὴν γνώσιν ἐλάβανεν· τὰ δὲ ῥήματα, πράγματα εἶναι φησὶν· ἐωρακέναι γὰρ αὐτὸν τοῦ παραδείσου τὸ κάλλος εἰκός, καὶ τὰς ἐν ἐκείνῳ τῶν ἁγίων χορείας, καὶ τὴν παναρμόνιον τῆς ὕμνωδίας φωνῆν· *Vocabulum « audivit » tanquam de revelatione dicit, quasi rerum illarum novitium audiit u percepit et. Quale est illud prophetæ (Isa. LIII, 1): « Quis credidit*

vestra, cum mihi necessaria deessent nolui vos gravare, aliis interim Ecclesiis mihi victum suppeditantibus: nam et qui ex Macedonia venerunt fratres, necessitatibus meis subvenerunt. Hæc ego constanti fiducia dico cunctis Achaicæ Ecclesiis. Retinebo autem hoc propositum, ut nulla re in posterum, sicut nec antea, gravis simi.

VERS. 12. *Ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem.*

Haud enim ex odio id agimus, sed ut amputemus prætextum quemlibet cupientibus ansam calumniandi arripere; ut si et hi impostores nihil forte a quoquam acceperint, evadant nobis similes. Non enim nos similes illis, sed ipsi similes nobis comperientur. Quod si libere veritas dicenda est, apparenter tantum similes nobis comperientur. Etenim nos sincero proposito, prædictam agendi rationem suscepimus; illi autem ficta honesti persona sumpta, non tales esse sed tales videri student.

VERS. 13. *Nam ejusmodi pseudopostoli, operarii subdoli.*

Veri apostoli, operarii absque ullo adjectivo dicti sunt illic: « Rogate ergo dominum messis, ut operarios mittat ⁸⁸. » Præterea: « Dignus est operarius alimonia sua ⁸⁹. » Hi vero, de quibus scribo, dicuntur nunc operarii subdoli; in alia autem Epistola operarii mali nuncupantur ⁹⁰. Transfigurant ergo se in Christi apostolos, cum tales non sint, sed externo tantum habitu illudant: idem habentes institutum ac pseudopropheta, qui cum sint mente lupi rapaces, vellus sibi circumponunt ut oves esse videantur. Sic de iis loquens, ostendit non esse incredibile quod ait. Nam si ille, qui horum improbitatis causa est (diabolus scilicet), simulat se angelum esse lucis, cum sit tenebrarum, consequenter illi qui ab eo ad fallendum incitantur, transformant se, ut simplicibus videantur justitiæ ministri. Scriendum tamen est, nonnisi abusive dici transfigurari Satanam in angelum lucis. Etenim proprie transfiguratio de corporibus dicitur, quæ in alia corpora demutantur. Itaque hæc dictio denotat eum potius qui se in lucem transformat, cum sit cæteroqui inscitia tenebrisque plenus. Quod si ex tenebris constare quis existimet eum qui se transformat in angelum lucis, caveat putare hunc substantialiter esse talem: nam sententia hujusmodi impia est, utpote Manichaica. Diabolus quidem proprio proposito malus est et tenebræ: quare suapte voluntate, ut alios decipiat, lucem simulat, ut virtutem ac scientiam habere credatur. Etsi igitur pseudopostoli deciperint nonnullos, transfigurando se in prædictas formas, attamen finem operibus parem nanciscentur, cum diabolo in ignem æternum tanquam illius ministri abituri.

⁸⁸ Matth. ix, 38. ⁸⁹ I Tim. v, 12. ⁹⁰ Phil'pp.iii, 2.

(40) Cod. πλξρς.

καὶ παρὼν τῇ πατρίδι ὑμῶν, ὑστερηθεὶς τῶν ἀναγκαιῶν ἐπιλειψάντων, οὐ φορτικὸς γεγένημαι, ἐλλοίων Ἐκκλησιῶν τὴν χρεῖαν ἀποπληρωσαῶν. Καὶ γὰρ οἱ ἀπὸ Μακεδονίας πρὸς μὲ ἰλθόντες ἀδελφοί, τὰ πρὸς τὰς χρεῖας παρέσχον. Αὕτη δὲ ἡ παρῆρσις σώζεται μοι πρὸς πάσας τὰς τῆς Ἀχαΐας Ἐκκλησίας· φυλάξω δὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρόθεσιν, ἵνα ἐν παντὶ ἀδαρῇ ὡσπερ ἐτήρησα ἑμαυτὸν καὶ τῆ ρήσω.

Στ.ιβ'. Ἴνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελότων ἀφορμῆν

Οὐ γὰρ μισοῦντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλ' ἵνα ἐκκόψωμεν πᾶσαν πρόφασιν τῶν παθούντων ἀφορμὰς εὐρίσκειν διαβολῆς· ἵνα κἂν αὐχεῖν δοκῶσι τὸ μὴ λαμβάνειν τι παρὰ τίνος οἱ ἀποτεῶνες, εὐρεθῶσι ὡς καὶ ἡμεῖς· οὐ γὰρ ἡμεῖς, ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλ' αὐτοὶ ὡς ἡμεῖς εὐρεθῆσονται. Εἰ δὲ ἐστὶν ἀληθεύοντα παρῆρσιάσασθαι, τῷ δοκεῖν ὡς ἡμεῖς εὐρίσκονται. Ἡμεῖς γὰρ ἀληθεῖ πρόθεσι μετερχόμεθα τὴν λεχθεῖσαν οἰκονομῶν· αὐτοὶ δὲ ἐπιμορφαζόμενοι τὸ κἂν οὐκ εἶναι τοιοῦτοι, ἀλλὰ δοκεῖν εἶναι ποθοῦντες.

Στ.ιγ'. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαποστολοὶ, ἐργάται δόλιοι

Οἱ τῶν ἐντὶ ἀποστολοῦ, ἐργάται ἀνευ προσθήκης εἴρηνται ἐν τῷ, « Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐργάτας ἐμβάλη· » καὶ ἔτι, « Ἄξιος ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. » Οὗτοι δὲ περὶ ὧν γράβω ἐνταῦθα μὲν ἐργάται δόλιοι· ἐν ἄλλῃ δὲ Ἐπιστολῇ ἐργάται καὶ κοὶ ὀνομάζονται. Μετασχηματίζονται οὖν εἰς ἀποστῆλους Χριστοῦ, οὐκ ὄντες τοιοῦτοι, ἀλλ' σχήματι μόνῳ ἀπατώντες· προαίρουν τὴν αὐτῆ ἔχοντες τοῖς ψευδοπροφήταις, οἱ τὴν γνώμην λίαν ἄρπαγες ὄντες, περιβάλλονται κώδια, ἵνα δέξων εἶναι πρόβατα. Τοῦτο εἰπὼν περὶ αὐτῶν, δείκνυσιν ὡς οὐ παράδοξον τὸ εἰρημένον. Εἰ γὰρ ὁ αἰσῆς τυγχάνων τοῦ τοιοῦτους αὐτοῦ εἶναι (διάβολος δὲ οὗτος), ὑποκρίνεται ἄγγελος εἶναι φωτὸς, αἰσῆς ὑπάρχων, ἀκολούθως οἱ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ πλανῆν ἐνεργούμενοι, μεταχαράττουσιν ἑαυτοὺς ὡς ὑποκρῆθῆναι ἀκεραίοις ὅτι διάκονοι δικαιοσύνης εἰσιν. Ἰστέον ὅτι τὸ μετασχηματίζεσθαι τὸν Σατανᾶν εἰς ἄγγελον φωτὸς, καταχρηστικώτερον εἴρηται· κυρίως γὰρ μετασχηματισμὸς ἐπὶ σωμάτων ἀμειβόντων τὰ σώματα κατηγορεῖται. Μᾶλλον οὖν ἡ προκειμένη ἰδέξις δηλοῖ τὸν ἐπιμορφαζόμενον τὸ φῶς, ἀγνοίας καὶ τοῦ λοιποῦ σκότους πλήρη (40) ὄντα. Ἐὰν δὲ σκότους ἀκούη τις εἶναι τὸν μετασχηματίζόμενον εἰς ἄγγελον φωτὸς, μὴ κατ' οὐσίαν εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον ὑπολαμβάνετω· ἀσεβῆς γὰρ ἡ δόξα αὕτη, μανιχαϊκὴ οὖσα. Ὁ γὰρ διάβολος ἰδίᾳ προθέσει κακὸς, καὶ σκότος ἐστίν· ὡς αὖ ἰδίᾳ προαίρῃσει χάριν τοῦ ἀπατήτου ὑποκρίνεται τὸ φῶς, ἐν ἀρετῇ καὶ γνώσει ἔχειν νομισθῆ. Κἂν τοίνυν ἀπατήσι τινος τῷ μετασχηματίζεσθαι εἰς τὰ προειρημένα, ἀλλ' οὖν τέλος κατέλλῃλον τοῖς πράττουσιν ἔξουσι, οὖν διαβόλῳ εἰς τὸ πῆ τὸ αἰώνιον ὡς διάκονοι αὐτοῦ ἀπελευθερωμένοι.

quæ non licet homini loqui (nisi forte intelligat aliquis complexivam esse dictionem, Audivi verba ineffabilia in tertio cælo, vel tercia parte cœlli, vel in paradiso), quomocunque, inquam, hoc se habeat, declaratur hinc scholam divinarum doctrinarum esse paradisi. Quid autem designat dictio ineffabilia verba? Sciendum, quod quatenus haud syllabis sonisque utitur qui ea loquitur, ineffabilia sunt: quatenus autem veritatem habent, in divina intelligentia subsistentiam habentia, verba sunt. Audiunt hæc autem non sensu excipiente, sed divinæ mentis contemplatione. Prorsus itaque Deus ipse Verbum, Christus cum sit, non Paulc, sed in Paulo loquitur; parique ratione docebat in singulis quoque prophetis existens. Si ergo in sanctis loquitur Salvator, ineffabilia sunt quæ dicuntur; nam si effabilia essent, utique aurem verberarent illorum quibus loqueretur. Recte autem dici potest, non licere homini ea loqui: et audire utique hominem ea posse illuminatum intellectum habentem; loqui tamen non posse voce ac syllabis: his enim organis homines loquentes fiunt. Nimirum licet pro possibili positum est, non hic solum, verum etiam in aliis Pauli Epistolis, veluti: « Omnia licent, sed non omnia expediunt », idem valet quod, Omnia possible sunt, sed non omnia expediunt. Narratis autem divinis revelationibus atque visionibus necessario addidit: « Pro hujusmodi in Christo homine gloriabor; ad me quod attinet, in solis infirmitatibus meis fiducia efferar. » Atqui hæc dicens, haud alius est quam qui visiones spectavit. Etsi vero idem est, mentis tamen conceptu differt, modo quidem reputatus tanquam homo infirmus, propter humilitatis propositum; modo autem superna scandens et homo in Christo propter contemplationem.

11 I Cor. vi, 12.

auditui nostro? » *auditum dicentis pro revelatione, per quam, tanquam ex auditione quadam, quod sibi operum erat intellexerat. Verba autem pro rebus dici: nempe se paradisi vidisse pulchritudinem, ibique sanctorum choreas, et suavissimam hymnodicæ vocem.*

(43) In hoc codicis folio 403, subscribitur minutiore littera Scholion Alexandri Nicæni episcopi, quod ideo hic saltem Græce ascribo, ut novo eruditi hominis nomine litterariam historiam augeam. Ad ejus biographiam quod attinet, breviter narrat Lequien *Or. Christ.* t. I, col. 648, vixisse hunc sub Constantino Porphyrogenito episcopum, a quo præpositus fuit Byzantinæ rhetorum scholæ instauranti, quæ valde jacebat. Sic ergo se habet Scholion. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ: Τί: «Α οὐκ ἔβδν λαλῆσαι, πῶς νοητέον; πότερον ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ πρὸς ἄλλον τινὰ τοιαῦτα δηλώσαντος; διὰ δὲ τὸν Παῦλον αὐτὸν μόνον ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τὸν ζῆλον ἐπιδειξάμενον, καὶ τὸ κήρυγμα; ἢ ὡς τοῦ Παύλου τὰ ἠκουσμένα δεδοκότες εἰπεῖν, καὶ διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἀνέκφορα τοῖς πᾶσι διαφυλάξαντος; Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο χῶρον λέγειν, ὡ γὲ παντὶ τῷ κατὰ Παῦλον τὴν ἀρετὴν τρανοῦν καὶ παραδηλοῦν τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνυπερβλήτου δυνάμεως ἔξεστιν. Πῶς δ' ἂν καὶ τοῦτο Παῦλος ὑπὲρ ἐαυτοῦ σεμνυνόμενος εἴποι, ὃ ἐξ ἀνάγκης μὲν εἰς τὸ ταῦτα εἰπεῖν ἐλθῶν, ἀφροσύνην δὲ τὴν ὑπὲρ τούτων βίαν καλῶν, ἐπὶ μακρότατον δὲ ταῦτα σιγήσας, καὶ

ἄρρητα ῥήματα, ἃ μὴ δυνατὸν ἀνθρώπων εἰπεῖν (εἰ μὴ ἄρα κατὰ κοινοῦ τις λάβῃ τὸ, Ἦκουσα ῥήματα ἄρρητα ἐν τῷ τρίτῳ οὐρανῷ ἢ οὐρανοῦ, καὶ εἰς τὸν παράδεισον), ὅσοτερος δ' ἂν ἔχοι δηλοῦται, ὅτι παιδευτήριον θεῶν μαθημάτων ὁ παράδεισός ἐστι. Τί δὲ βεδλεται καὶ ἐτὰ ἄρρητα ῥήματα; » Ἰστέον δὲ οὐκ εἶναι τῷ μὴ συλλαβαῖς καὶ φωναῖς χρῆσθαι τὸν λέγοντα αὐτὰ, ἄρρητα τυγχάνειν ὅσον δὲ ἔχουσι τὸ ἀληθές, ἐν θεῷ νοῆσαι τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα, ῥήματα ἔστιν ἀκούεται δὲ ταῦτα οὐκ αἰσθήσεως ἀντιλήψει, ἀλλὰ θεωρίᾳ νοήσεως θείας. Ἀμέλει γοῦν ὁ θεὸς λόγος αὐτός, ὢν ὁ Χριστὸς, οὐ Παῦλω, ἀλλ' ἐν Παύλῳ λαλεῖ: οὕτω δὲ ἐδίδασκεν καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν κρησίων γινόμενος. Εἰ τοίνυν ἐν τοῖς ἀγίοις λαλεῖ ὁ Σωτὴρ, ἄρρητά ἐστι τὰ λεγόμενα: εἰ γὰρ ῥητά ἦν, ἐπληττεν αὐτῶν τὴν ἀκοήν, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς ἐλάει. Εἰ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, οὐκ ἔβδν ἀνθρώπων λαλῆσαι ἀκούσαι μὲν γὰρ ἀνθρώπων δυνατὸν νόησιν περυσμένην ἔχοντι: λαλῆσαι δὲ αὐτὰ ἀδύνατον φωναῖς καὶ συλλαβαῖς: τοῦτων γὰρ εἰσι κλητικαί. Τὸ εἶναι, ἀντὶ τοῦ, δυνατὸν, εἴρηται, οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέροις Ἐπιστολαῖς τοῦ ταῦτα γράφοντος: ἐὶ γὰρ, « Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέροι, » ἔστι ἐστὶ τῷ, Πάντα δυνατὰ, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέροι. Κιπῶν δὲ τὰς θείας ἀποκαλύψεις καὶ ὁπτασίας, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν: Ἐπὲρ τοιαύτου θνατοῦ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου καυχῆσομαι, ὑπὲρ δ' ἐμαυτοῦ ἐν μόνις τοῖς προειρημένοις ἀσθενήμασι παρήρησάμην. » Ταῦτα ἄλλοι, οὐκ ἄλλοι ἐστὶν τοῦ θεωρήσαντος τὰς ὁπτασίας: πλην εἰ καὶ ὁ αὐτός ἐστιν, ἐπινοία διαφέρει, πῆ μὲν νοούμενος ὡς ἄνθρωπος ἀσθενῆς διὰ τὴν τῆς συγκαταβάσεως πρόθεσιν: πῆ δὲ ὡς ὑπεραναβεβηκώς, καὶ ἐν Χριστῷ ὢν διὰ τῆς θεωρίας (43).

διὰ πολλῶν τῶν ἐν τούτοις ῥηθέντων τὸ μέτρον τὸν τρόπον ἐπιδειξάμενος; Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ θεοῦ οὐκ ἂν τις εὐσεβῶς ταῦτα παραδέξαιτο: ἐπὶ δὲ τῷ Παύλῳ καὶ πάνυ ἂν εἴη πρόσφορος ἡ διάνοια, ὡς αὐτὸς μὲν ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀνέκφορα δὲ τοῖς πολλοῖς διετήρησεν: ἢ διὰ τὸ τῶν ἠκουσμένων μέγεθος, ἢ διὰ τὸ μὴ ἀξίους εἶναι τοὺς ἄλλους τοιαύτης ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀκοῆς: ἢ διὰ τὸ μὴ ὡς αὐτὰ κακείνους ἐκκαθαῖραι τὸν βίον: ἢ γὰρ ἂν καὶ τῆς εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀρπαγῆς καὶ τοῦ παραδείσου καὶ τῶν ἄρρητων ὁμοίως θαυμάτων ἤξιωντο. Ἔστι δὲ καὶ τὸ βούλεσθαι πρὸς τὸν ἴσον δρόμον καὶ τρόπον αὐτοὺς ἐκκαλέσασθαι, τοῦτο αὐτὸν εἰρηκέναι εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλους τῶν αὐτῶν ἤξιωμένους ἀποκαλύψων, καὶ διὰ τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παρηρησίαν καὶ τὴν ἀσκησὴν ἀποβλέψαντας: ἢ τὰς τὸ θεῖον μόνον ἀξίον εἶναι τῆς ἐξαγγέλουσας τῶν τοιαύτων ῥημάτων φησὶ: τὴν δὲ γεννητὴν καὶ θνητὴν φύσιν, ἀμῆχανον εἰς τὸ ἐξοῦσαι καὶ διαφωτισαί τοὺς ἀνθρώπους, μειζόνων ἢ κατὰ μήνυσιν ἔντων: οὕτως δὲ τῆς τοῦ Παύλου μετριότητος τὸ καὶ αὐτὸν ἐπιβεβαί τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ μῆδὲν τὸ εἰάφορον ἐπιβεβαί σθαι: μήποτε δὲ καὶ τῶν φαύλων ἐπιβραβεῖται διδασκάλων διὰ τούτων τὸ προπετές: ὅποτε γὰρ ἀναξίος τῆς ἀκοῆς τῶν ἄρρητων αὐτοὺς καθιστᾷ, ἢ που τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς ἄλλης ὑπὲρ ἀνθρώπων ὁπτασίας καὶ ἀποκαλύψεως.

Στ. ζ'. Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα Ἄ Vers. 7. *Et ne magnitudo revelationum extollat me, etc.*

μη ὑπεραιρωμη, κ. τ. λ.

Ἐτεροι δὲ μὴ (44) βουλόμενοι ἀφορμὴν δίδναι, καὶ μηδένα τρόπον ἰσχύειν τὸν πονηρὸν ἐμποιεῖν τινα νοσήματα, μηδὲ ἀνεχόμενοι τοὺς τελείους ἄνδρας περὶ κολλοῦ παιεῖσθαι τὴν τοῦ σώματος ὕγιαν (ἴσασι γὰρ κατεξανίστασθαι τῶν ἐπιπέτων), φήσουςι· Πολὺς καὶ μεγάλας θεωρίας εὐληφώς τις, εἰ μὴ νόττειτο ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, μέγα φρονῆσαι ἐφ' ἑαυτῷ. Ὅπως ἂν μὴ ἔχοι χώραν, ἢ φρουρούσα τὸ ἡγεμονικὸν Θεοῦ δύναμις, κολλάκις οἰκονομεῖ (45) τὸν φρουρούμενον ἔξω γενέσθαι τῆς ὑπ' αὐτῆς σκέπης, ὡς παρείσθυσιν λαβεῖν ἀνθρώπινον λογισμόν. Καὶ ἐπεὶ μυσάττονται οἱ τέλει ἄνδρες καὶ τὸν ἐν διανοίᾳ μολυσμὸν (46). μέγα κόνδυλον ἔχειν οἴονται, κἂν ἐνθυμήματι ὑποβληθῇ αὐτοῖς ὑπὸ ἀγγέλου Σατανικοῦ· ἀμέλει γοῦν παρακαλοῦσι καὶ ἀπὸ κρυφίων καθαρῶσθαι, καὶ μηδὲν αὐτοῖς συνειδῆναι φαῦλον. Καὶ οὗτο οὕτως ἔχει, κοδυλιζόμενος ἔγω καταφυγεῖν Θεῷ, ὡς ἐηλοῖ γράψας, Ἵπὲρ τούτου τοῦ ἐνοχλοῦντος Σατανικοῦ ἀγγέλου τρις τὸν Κύριον παρακάλεσαι (46*), ἵνα μακρὸν μου γένηται· καὶ εἶπέν μοι ὃν παρεκάλεσα Κύριον· Ἄρχει σοὶ ἡ χάρις μου· γνώση γὰρ δι' αὐτὴν ὡς οὐκ ἴδια δύναμι, ἀλλ' ἡμετέρα συνεργεῖς ἡ τελείωσις ὑπάρχει· περὶ τοῦ, Τρις παρεκάλεσα, ὡμὲν τις ἐρεῖ δηλοῦσθαι τὸ κολλάκις· ἀπὸ γὰρ τοῦ τρις τὸ πλῆθος· τὰ γὰρ τρία κολλὰ (47).

Στ. ιθ'. Πάλιν (48) δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα;

Μὴ δόζητε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα· οὐ γὰρ ἀνθρώποις προηγουμένως ἀρέσκειν προτεθείμεθα, ἀλλ' ἢ τῷ Θεῷ. Προνοεῖμεν γὰρ καλὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ δευτέρως ἐπίπροσθεν ἀνθρώπων, ἵνα ὤμεν Θεῷ πεφανερωμένοι, παίθοντες ἀνθρώπους ὀρθῶς βίῃ καὶ λόγῳ καταλλήλῳ. Ἐν γὰρ Χριστῷ φθειγγόμενοι ἐπίπροσθεν Θεοῦ, ὡς ὀρθῶντες αὐτοῦ τὸν λογισμόν, πάντα πράττομεν καὶ λέγομεν. Θαρρῶ οὖν ὅτι γνησίως ἀναγνόντες καὶ ταύτην τὴν Ἐπιστολὴν, καταλαλῶν ἀφῆξεσθε, τὸ ψιθυρίζειν παρατησάμενοι ὡς δουλοπρεπῆς· δούλων γὰρ ἀπαρρησιάστων καὶ γογγυστῶν τὸ τόλμημα· ἀλλὰ καὶ τὰς φιλονεικίας, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν γινομένης ἐριδίας τε καὶ ἐριθείας ἀποστραφῆτε· οὕτω γὰρ ἀκαλοῦσθε τὸ, Εὐρίσκεσθε με ὑμῖν ὅσοι ποθεῖτε. Μετεωρίζεται γὰρ καὶ ἄγαν γαυριζὶ διδάσκαλος ἐκ πορῶν ἀκροατῶν ἐν οἷς σοφίαν εἰπεῖν δύναται· ὡς αὐ συστέλλεται ταπεινούμενος, ὅτ' ἂν οἱ προσιόντες ἐπιπλήξωσιν καὶ ἐλέγχωσιν δύνανται ἐφ' οἷς πράττουσι κακῶς. Εἰ γὰρ πορνείαν καὶ ἀκαθαρσίαν καὶ τὴν ἐπομένην ἀσελγίαν πράτταντες οὐ μετανοοῦσι, ταθῆκασιν τὸν ψυχῆς θάνατον· ὡς τὸν κηδεμονικὴν διάθεσιν πρὸς αὐτοὺς ἔχοντα πενθεῖν αὐτοὺς μᾶλλον, ἢ εἰ τὰ κενοτάφια οἰκοδομοῦντες τοῖς ἀποφοιτήσασιν φιλοσα-

(44) Ergo præcesserat alia Didymi explanatio, quam eclogarius prætermisit.

(45) Cod. οἰκονομεῖ. Contrariam vocabuli hujus permutationem habet cum aliis codicibus Patribusque (in Pauli loco I ad Tim. 1, 4) Nicephorus Antirr. III, 1.

(46) Animadvertite pulchram Didymi doctrinam de mentis puritate.

Alii vero nolentes occasionem dare, nulloque modo diabolo concedentes efficiendi infirmitates cupiam, nec denique tolerantes a perfectis hominibus sedulam curam corporalis valetudinis geri (sciunt enim reluctari eos molestis rebus), dicunt: Si quis multas magnasque visiones recipiat, nisi idem ab humana infirmitate compungatur, magnopere sibi confidet. Quod ne eveniat, custos arbitrii nostri Dei virtus, sæpe dat prudenter operam, ut ille quamvis protectus, aliquando extra proprium munimen fiat, ita ut aditum humana cogitatio inveniat. Et quoniam aversantur perfecti homines vel in sola mente maculam, grandem colaphum se accipere putant, etiamsi in ipsorum tantum cogitationem Satanicus angelus subeat. Diserte igitur orant ab occultis quoque mundari, et nihil pravum in conscientia sua habere. Et quod hæc ita se habeant, exalatus Paulus novit ad Deum confugere, ut ostendit scribens: Propter hunc molestum angelum Satanicum, ter Dominum rogavi, ut procul me fieret. Et mihi dixit Dominus quem rogabam: Sufficit tibi gratia mea: per hanc enim certior fies, non a viribus tuis, sed ab auxilio meo perfectionem contingere. Quod vero ait, Ter rogavi, existimabit aliquis dictum pro sæpe; namque a ternario numero pluralitas incipit; tria enim sunt multa.

Vers. 19. *Rursus creditis quod excusentus nos apud vos?*

Nolim vos existimare, quod apud vos nosmet excusemus. Non enim ut principaliter hominibus placeamus, propositam nobis est, sed ut Deo: providemus enim bona coram Domino, deinde etiam apud homines; ut simus Deo conspicui, suadentes recte hominibus tum vitæ genere tum sermone congruo: in Christo nimirum loquentes coram Domino, quasi cogitationum ejus gnari, cuncta agimus loquimurque. Confido igitur quod amanter lecta etiam hæc Epistola, obtrectationibus abstinebitis, ne clam quidem murmurare serviliter volentes. Timidorum quippe famulorum est et susurronum hic malus mos. Sed et æmulationes, et harum sobolem lites atque jurgia aversamini. Sic evaniet, ut me inventatis qualem cupitis. Sublevatur enim ac magnopere exultat magister cum abundat discipulis inter quos sapientiam eloqui potest: sicut vicissim humilitatus deprimitur, cum auditores sui increpari reprehendique debent ob ea quæ prave agunt. Nam qui fornicationem, immunditiam, et horum comitem luxuriam operantes non resipiscunt, mortem animæ incurrunt: adeo ut qui providam curam illorum gerit, eos magis defleat, quam qui cenotaphia ædi-

(46*) Leg. παρεκάλεσα, et mox, ὃν παρεκάλεσα Κύριος. Εἰσω.

(47) More Græcorum grammaticorum, ut alibi dixi, qui dualem numerum negant esse pluralem, contra Latinorum consuetudinem.

(48) Pro πάλιν, rursus, legebat πάλαι, οἷον, vulgatus, cum aliis tum Latinis tum etiam Græcis.

ficant deserentibus philosophiam. Solet autem sensus commoveri peccantium, cum alii ipsorum causa mœrentes lugent. Secundum hunc significatum fieri potest ut Salvator beatos dixerit qui fient, quoniam post luctus afflictionem divinitus recreabuntur. Dum autem ait : « Ne iterum, cum venero, humilior, » ostendit, se in priore quoque ad eos accessu idem expertum cum valde ad pœnitentiam adhortaretur. Necessario itaque addidit : « Ecce tertium nunc venio ad vos, » ut tertium adventum loco testium trium habentes confirmemini; nam si in ore duorum vel trium testium omne verbum damnationem ferens stat, id est satis idoneum firmumque habetur, sic oportebat per duos quos feci adventus satis firmos vos effici. Nunc quia adhuc confirmari indigetis, tertio ad vos venire decrevi.

CAP. XIII, VERS. 41. *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, idem sapite, pacem habete. Et Deus pacis ac dilectionis erit vobiscum.*

Post omnem exhortationem, suadet ut concordiam foventes, ad felicem finem tendant genuinæ virtutis ac fidei susceptione perfecti. Hac enim si mente fuerint, stabilitatem nanciscentur, pacifice viventes, quia Dei charitas apud eos hospitabitur. Nam præsentia pacis, constantem eis statum conficiet. Adeo ut unusquisque magistrum imitans dicat : « Quis nos separabit a charitate Dei quæ est in Christo Jesu? » et reliqua.

⁴⁴ Rom. viii, 35.

(49) Animadvertite morem singularem irridendi philosophiæ desertores.
(50) Cod. γνησίως.

φίας. (49) Φιλεῖ γὰρ ἀσθησις ἐγγίνεσθαι τοῖς ἀμαρτινοῦσιν, ὅτ' ἂν ἕτεροι ὑπὲρ αὐτῶν πενθῶσιν ὀλοφύμενοι. Δύναται καὶ κατὰ τοῦτο σημαίνόμενον τοῖς πενθοῦντας μακαρίζειν ὁ Σωτὴρ, ἐπεὶ περ μετὰ τῆς ἐκ τοῦ πενθεῖν κάκωσιν θεόθεν παρακληθήσονται. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, « Μὴ πάλιν ἐλθὼν ταπεινωθῶ, » δείκνυσιν ὅτι καὶ ἐν προτέρῳ πρὸς αὐτοὺς ἀφίξει τὸ πᾶνονθεν, ἰκανῶς πρὸς μετάνοιαν προτροπόμενος. Ἀναγκαστικῶς οὖν ἐπήγαγεν· « Ἴδου τοῦτο τρίτον ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » ἵνα τὴν τρίτην ἐπιδημίαν ἀπὸ τριῶν μαρτύρων ἔχοντες βεβαιούσθε. Εἰ γὰρ ἐπὶ στόματος μαρτύρων δύο ἢ τριῶν πᾶν ῥῆμα κατάκριτον ἐκφερόμενον ἴσταται, τοῦτ' ἔστι πληροῦται τε καὶ βεβαιούται, οὕτως ἔχρην διὰ τῶν δύο ἐπιδημιῶν ἐν πεποίηκα βεβαίους ὑμᾶς ὑπάρχειν· ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῆ B χρῆζετε τοῦ βεβαιωθῆναι, καὶ τρίτον ἔκρινα ἀπαντῆσαι ὑμῖν.

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ια'. Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί, χαίρειτε, καταγέιθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε καὶ ὁ θεὸς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Μετὰ πᾶσαν προτροπὴν συμβουλεύει, ὁμοφροσύνην ἀναλαβόντας αὐτοὺς, σπεύδειν ἐπὶ τέλος ἀγαθόν. ἀπαρτιζομένους ἀναλήφει γνησίας (50) ἀρετῆς τε καὶ πίστεως. Οὕτω γὰρ στηριγμὸν ἔξουσι τοῦτο (51) φρονούντες, εἰρήνην ἄγοντες, ἐπὶ τῷ τῆν τοῦ θεοῦ ἀγάπην χώραν λαβοῦσαν παρ' αὐτοῖς γίνεσθαι. Τῆς γὰρ ἡ παρουσία, τὸ ἀμετακίνητον αὐτοῖς περιποιήσει· ὡς ἕκαστον μιμούμενον τὸν διδάσκαλον εἰπεῖν· « Τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; » καὶ τὰ ἐξῆς (52).

(51) Ita hoc loco Didymus, non τὸ αὐτό, ut est in contextu biblico.

QUÆSTIONES AC VINDICIÆ DIDYMIANÆ

SIVE DIDYMI ALEXANDRINI ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS LATINA

Græco exemplari magnam partem e Græcis scholiis restituta.

EDITA

GODOFR. CHR. FRIDERICUS LUCKE

THEOLOGICÆ DOCTOR ET PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS.

(Particulæ quatuor Göttingæ 1829-1832, in-4.)

COMMENTATIO CRITICA PRÆVIA.

I. Cum ante hos tres fere annos in Epistolis S. D perulstrarem, incidi præter alia opere meo ad finem Joannis interpretandis Patrum, si qui de his Epistolis scripserint, commentarios anquirerem atque fere perducto in paulo obscuriorem illam, quæ Didymi Alexandrini fertur, Enarrationem in Epistolas

Catholicas Latinam. Habetur hæc in *Bibliothecis A Patrum*, Parisiensi secundæ (tom. IX), Magna Coloniensi (tom. IV), Maxima Lugdunensi (tom. IV), Gallandiana (tom. VI). Nomen auctoris olim in Ecclesia celebratissimum, ut opusculum accuratius inspicerem, permovit me ac quasi invitavit. Ex quo commentario si quæris quid lucrifecerim, sic habeto: nec multum, neque vero omnino nihil. Habet Didymus nonnulla quæ nemo non probaverit vere et eleganter dicta. Atque enotavi equidem ea, quæ ad interpretationem Epistolarum Joannis facere videbantur, in commentarii mei appendice, quæ tamen omnia nemini desiderarentur. Ut verbo dicam, nihil in illo commentario ita dixit Didymus, ut locum in *Epp. Cath.* aliquanto obscuriorem vel difficiliorem possit nobis nemini alius ope adjutus solus extricare. Sed enim in his bonæ interpretationis fructulis noli operæ meæ pretium quærere! Quod lectione mea lucrifeci, ex genere ac semine est prorsus alio, haud vero contemnendo. Etenim dum Enarrationem Didymi attentius legebam, animadverti primo pene invitatus in nonnullis locis magnam cum scholiis Græcis, in calce editionis *Epist. Cathol. Matthæianæ* adjecta habentur, similitudinem atque mirum concentum; mox vero collatione utriusque exempli accuratius instituta lætus inveni eadem pene iisdem verbis in Enarratione Latine, in scholiis Græcæ expressa. Quid multa? Enarrationis Didymianæ in *Epp. Cath. Latinæ Græcam* veritatem hactenus quantum scio equidem nemini notam, imo deperditam omnibus creditam, deprehendi magnam partem in istis scholiis adhuc superstitem. Dixi tunc quidem de hoc ἐπιτομήν quantumtulocunque, breviter ac quasi in antecessum in meo ad *Epp. S. Joan.* commentario (1), rem accuratiori, qua omnino egeat, disquisitione, ubi primum occasio otiumque mihi contigerint, prosecuturus. En igitur tibi, B. L., hac data occasione *Quæstiones ac Vindiciæ Didymianæ.* Scio equidem hujus inventi non eam esse rationem, nec dignitatem, ut ad omnes pertineat, omniumque intersit, tamen apud eos maxime, qui studio atque cura antiquitatis ecclesiasticæ cum cognoscendæ accuratius, tum restaurandæ inter nos conspicui facti sunt ac celebres, spero me aliquam saltem gratiam mereri, reliquias viri, inter theologos antiquioris Ecclesiæ haud ultimi atque interpretis suo tempore celebratissimi, haud spernendas colligendo, restituendo, illustrando. In qua re, ne iis videar quasi invitatus assentiri atque opem ferre, qui nostra ætate, ut est ad extrema quævis prona, justum rerum excedendo modum bonam causam perdunt, dicam de usu Patrum exegetico ingenue, quod sentio, paucis. Equidem ut in eorum numero haberi nolo, qui in libris sacris in-

terpretandis sua recens inventa unice sibi collaudant, atque Patrum despiciendo in hac arte labores ac studia suis facilem quærunt gloriam, ita nec iis unquam astipulari possum, qui hisce diebus exstiterunt, nimii veterum interpretum laudatores, qui cum nihil habeant antiquius quam ut omnia, quæ superata dudum artis exegeticæ infantia lusit, aut fudit antiquioris Ecclesiæ inscitia atque incuria ad libros sacros partim inepta, partim falsa, recoquant, recoctaque commentariis suis, in quibus nova antiquis meliora invenire fas est, infarciant magis, quam recto iudicio interponant, — nos ad auream scilicet catenarum ætatem rejicere student. Stet suus cuique rei honos ac vera æstimatio! Usus commentariorum veterum in interpretando nisi criticus plane nullus nobis est. In quibus ubi ad rem pertinentia docte et eleganter exposita deprehenderis — et insunt omnino, quibus et uti poteris et gaudere, ex theologico maxime interpretandi genere, — ea repetere, nostra facere, nostris innectere et pietati debebis et doctrinæ erga antiquitatem tanquam religiosæ: quæ vero minus vera, imo falsa intellexeris, ea omittere potius, vel, si graviora visa fuerint, admissa dijudicare et veritati et religioni satius erit.

Atque de his hactenus. Progrediamur nunc ad ipsam Didymi Enarrationem in *Epp. Catholicas Græco* exemplari, quantum superstii, vindicandam.

II. De vita Didymi, cum hanc provinciam optime administraverint, qui de iis rebus ex instituto egerunt, auctores gravissimi, inter quos nuperrime post Mingarellium (2) Guerickius (3) excelluit, paucis tantum, quæ pro instituti nostri ratione necessaria videantur, exponamus.

Constat inter omnes, Didymum, quem cum a parva ætate oculis captus esset cæcum ipsa jam cognominavit antiquitas, per LX fere annos, usque ad LXXXV ætatis annum, illustris scholæ Alexandrinæ præfectum fuisse, Macarii successorem, virum propter doctrinam atque in utraque litteratura eruditionem prorsus eximiam, eandemque, cæcitate fere innata nihil impediante, continuatis lucubrationibus assiduæque auditione et molesta, comparatam (4), omnibus laudatissimum ac vere admirabilem. Floruit suo tempore cum multis nominibus, tum maxime exegeticæ artis laude tanta, ut ea lecti ad audiendum talem doctorem undique Alexandriam advolarent discipuli, inter quos præ aliis nominare licet Rufinum, qui per multos, ut ipse gloriatur (5), annos eum audivit; Hieronymum, Isidorum Pelusiotam. Atque non solum viva voce docuit Didymus (6), sed etiam scriptis exegeticis laudes apud posteritatem valde auxit. Testis est præ cæte-

(1) Vid. Comment. tom. III, pag. 299.

(2) V. Didymi Alexandr. *De Trinitate* libri III, nunc primum Græcè editi, Latine conversi ac notis illustrati a J. Aloysio Mingarellio. (Supra.)

(3) *De schola Alexandrina*, parte I, p. 92

(4) Cf. Rufini *H. E.*, II, 7; Sozom. *H. E.* III, 15; Socrat. *H. E.* IV, 24-26.

(5) Rufin. *Apolog. in Hieronymum.* II, 11, 12.

(6) Rufinus in *H. E.* II, 7, de Didymi disciplina hæc narrat: « Hujus aliquanti dicta vel communi-

ris locupletissimus Hieronymus, qui in *Catalogo* (7) A narrat, « eum multa opera et nobilia per notarios scripsisse, commentarios in *Psalmos* omnes, commentarios in *Evangelium Matthæi et Joannis*, — in *Isaiam* tomos XVIII; in *Osee* ad me scribens commentariorum libros tres, et in *Zachariam* meo rogatu libros quinque et commentarios in *Job*, et infinita alia, quæ digerere proprii indicis sit. » — Qui commentariorum in utriusque Testamenti libros a Didymo editorum catalogus egregie augeri potest ex eisdem Hieronymi commentariis, in quibus Didymi tractatus, quos in suis ipse adhibuisset, singulos passim laudat. Atque omissis nunc Didymi in V. T. libros commentariis, ejusdem in Epistolas Pauli ad Ephesios et Galatas commentariolis in suis (8) ipse usus est Hieronymus. Præterea in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse Didymum, testantur hujus commentarii fragmenta, a J. Christophoro Wolfio in *Anecdot. Græcis* (9) collecta et illustrata. Horum vero commentariorum, quos hactenus enumeravimus, nihil præter notitiam atque fragmenta in catenis pauciora nobis relictum esse, omnino est quod doleamus. Unica tantum, ut videtur, fere integra Latina quidem, nobis exstat Didymi *Enarratio in Epistolas Catholicas*, de qua nunc accuratius est dicendum.

III. Didymum in *Epistolas Catholicas* commentarium scripsisse, præter Cassiodorum, scriptorem sæculi sexti, testatur nemo unus. Hic vero in *Institutione divinarum litterarum* (10) multis narrat se ipsum jam senem, ut monachis suis in discendis divinis litteris succurreret, novem totius sanctæ Scripturæ codices et studiosè emendatos et adnotatione exegetica e Græcis maximam partem desumpta instructos adornasse. Hujus bibliothecæ exegeticæ codex octavus Epistolas apostolorum continuit. De quo ubi narrat; « In Epistolis, inquit, canonicis (sive Catholicis) Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromateus vocatur, i. e. in Epistola S. Petri prima, S. Joannis prima et secunda, et Jacobi (11) quædam Attico sermone declaravit, ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est, quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendentibus purificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. S. quoque Augustinus Ep. Jacobi apostoli solita diligentia suæ curiositate tractavit, quam vobis in membranaceo codice scriptam reliqui. Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem VII canonicarum Epistolarum Domino largiente

ter disputata vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea quæ a nonnullis dicente eo descripta legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans in illis magis sermonibus qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. »

concessus est, quæ ab Epiphanio viro disertissimo, Divinitate juvante, translatus est. »

Hujus ea est ratio testimonii, ut ad eam rem, de qua querimus, probandam nihil possit cogitari validius ac certius. Possis tamen in hoc uno, quod unicum est, offensus causam sumere dubitationis. At vero id quominus facias, prohibebit impedietque sane Didymiani post mortem nominis historia paulo accuratius cognita ac perpensa.

Constat enim, Didymum, dum viveret quidem, apud omnes fere inemeratè, imò acriter defensè orthodoxiæ laude floruisse, eundem tamen hæc multo post mortem cum Origene, quem in theologia sectatus est maxime, eadem contactum esse hæc sorte iniquus, ut apud anxios orthodoxiæ ecclesiasticæ patronos propter nonnullas, quas scriptis suis declarasset, opiniones Origenianas male audiret, in crimen vocatus hæreseos. Ipse adeo Hieronymus, quamvis Didymi olim auditor et admirator, imò amicus, ejusque apud Latinos interpres, tamen cum suam orthodoxiæ famam adversus Rufinum periclitantem videret, maluit magistri famam hactenus intactam in discrimen committere, sibi cautior, quam defendere; imò primus ille cepit ejusdem opiniones Origenianas exagitare. Hieronymi vero auctoritas quantum in æstinandis Ecclesiæ doctoribus apud suspiciosas istius ætatis aures valeret, nescit nemo. Attamen aliquandiu criminatioibus subinde iteratis restitit gloria Didymi; nomenque propter pietatem fere sanctum. Postquam vero Julianus imperator, acerrimus iste orthodoxiæ ecclesiasticæ vel potius aulicæ vindex, libris Origenianis tunc temporis miserabiliter redintegratis, in hæc illa epistola ad Mennam archiepiscopum Constantinopol. data adversus « impium Origenem ejusque sectatores » arma ceperat, etiam Didymus noster in synodo ἐνδημοῦσῃ, imperatoris jussu coacta anno 544, scilicet zelatorum more blasphemias, quæ perstabantur Origenistarum, exagitatis magis quam examinatis, cum aliis bonis viris anathemate publico et ecclesiastico percussus est. Quam temerariam Origenistarum condemnationem cum deinceps repetiissent ac quasi perpetuum fecissent Martinus pontifex in synodo Lateranensi an. 649, synodus Quinisexta, Nicæna denique secunda œcumenica, factum est, ut gloriosa olim Didymi memoria apud Græcos in oblivionem veniret, ejusque scripta, imprimis vero ea quæ Origenismum præ cæteris redolere vis fuissent, primo contemnerentur, deinde contempta interirent fere omnia. Hinc ne mireris, Photium, qui tamen vel hæreticorum scripta diligenter excutere sustinuit, ne nominis quidem Didymiani notum!

(7) Cap. 109.

(8) V. Hier. in Prologo comm. ad *Eph.*, item in Prolog. comm. ad *Gal.*

(9) Tom. IV, p. 1 sqq.

(10) Cap. 8

(11) Reponendum videtur, *Judæ*. Cfr. comment. meum in *Epist. Joan.*, p. 298.

mentionem fecisse unquam in *Bibliotheca*. Enarrationem vero nostram in *Epp. Cath.* quinto et sexto sæculo in utraque Ecclesia pro nomine auctoris olim celebratissimo parum cognitam atque in usu fuisse, præter locum Cassiodori laudatum, qui id aperte declarat, significare aliquo modo videtur Cosmas Indicopleustes (12), eo quod interpretes librorum sacrorum Græcos Catholicas Epistolas parum aut nihil curasse queritur. Est tamen hæc Enarratio a nobis ab injuria oblivionis asserta, nescio tamen an integra. Ac sane debetur hoc cum Cassiodori celebriores Epistolarum Catholicarum explanatores frustra anquirentis inopiæ iudicioque in odorandis hæreticorum sordibus parum nasuto, tum vero Epiphaniî Latini interpretis scripta veterum emaculandi arti scilicet in hac una re vobis felicissimæ.

IV. Ad scrupulum cuius de authentia nostræ Enarrationis subdubitantî prorsus eximendum permultum hercle faceret, si uno saltem in loco Græca scholia, quæ Latinam Didymi interpretationem disertia verbis referunt, nomen Didymi auctoris sibi inscriptum gererent. Nomen vero illius in scholiis nusquam apparet. In quo tamen noli offendere. Maxima enim pars scholiorum nomina auctorum ostendit nulla.

Attamen unus exstat in ipsa Enarratione locus (13), ex quo certis effici potest argumentis, eam a Didymo revera scriptam esse. Leguntur enim in ea hæc fere : « Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera, quemadmodum consubstantialis Patri et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre.... Horum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt. » His igitur verbis aperte declaravit auctor, se aliis in libris doctrinam de Trinitate adversus hæreticos uberius exposuisse. Scripsit autem Didymus *De Trinitate* libros III, quos e codice fere integros primus evulgavit, nostroque auctori locupletissimis vindicavit commentariis Mingarellius, Italus (14). Quibus vindiciis simul effectum est id, ut utriusque operis auctorem unum eundemque idem prorsus de Trinitate contra Sabellium sentire facile intelligas. Potest vero præterea ex allato eodem loco colligi. Didymum nostram *Epp. Cath. Enarrationem* post libros demum *De Trinitate* scriptos composuisse. Cum vero de tempore quo illi *De Trinitate* libri exarati fuerint, nihil accuratis definiti rationibus queat, nequit etiam accuratius dici quando nostra scripta sit enarratio.

Est autem hæc Didymiani ingenii ita plena vestigiis, ut vel leviter perquirenti ea ubivis appareant, nec possit comparatione operum Didymi diligentius instituta de nostræ authentia Enarrationis amplius

(12) *Topographia Christ.*, lib. VII, p. 292.

(13) Cap. V in *I Epist. Joan.* vers. 20.

(14) Cf. De Didymo Commentarium ad Franc. Carafam scriptum. (Supra col. 139.)

(15) *De schola Alexandr.*, p. II, p. 352 sqq.

(16) Id est *lappus*. Basnagius de rebitu diaboli ad

A dubitari. In qua quæstione, cum Mingarellius, quamvis alio consilio, nempe ut libros *De Trinitate*, quibus nomen auctoris et initium operis in codice, quo utebatur, desunt, Didymo vindicaret, prorsus egregie omnia administraverit, licet nobis, talem qui nacti sumus præceptorem, brevibus esse. Paucis igitur defungar. Atque, ut ea, quæ ad doctrinam dogmaticam attinent, primum persequar, omnia, quæ Didymo peculiaria habentur de Deo uno et trino, de creatione ac ratione mundi, de angelis bonis ac malis, de diabolo ejusque natura, de Christo ejusque naturis et operibus, de natura hominis et gratia, et reliqua placita, quorum recensum nuperrime egit Guericcius (15), ea, quemadmodum in reliquis Didymi operibus tractantur, eodem modo in Enarratione invenies vel exposita uberius, vel leviter adumbrata. Ex multis, quibus plenissimus est Guericcii commentarius, exemplis hæc pauca sufficiant. Dhymus in libris suis identidem docet, Deum esse omnis quantitatis expertem, sive ἀμεγέθη, ideoque mortalium oculis, imo animis ἀκατάληκτον, ἀπρόσιτον. Eandem sententiam in Enarratione nostra ita supissime profert, ut neget Deum ab ulka creata intelligentia comprehendendi posse. Vide *I Joan.*, col. 1609 et alias. Docet Didymus, angelos incorporeos esse, ideoque invisibiles oculis corporis nostri, eosdemque vero creatos atque propterea menti visibiles, *De Trinit.* III, 16. Eadem habes in Enarr. col. 1605 in *II Patri* II. Ibidem docet, angelos sanctorum hominum custodes esse; idem dicit in fragm. ap. Ming. Comment. cap. 13, hisce verbis : Τοῦ μὲν ἀγίους φωταγωγοὶ φυλάττουσιν ἄγγελοι. De diabolo hæc habet in libr. *contr. Manich.*, col. 1105 : 'Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ βίου αὐτοῦ. Conf. ibidem col. 1101, ubi, nominibus diaboli explicatis, hæc subjungit : Εἰ τοίνυν διὰ πάντων ὧν σημαίνει ὁ ἀρχέκακος καὶ πῶτος ἀποστάτης προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός. Eodem modo in *Enarrat. in I Joan.* III, col. 1645, diabolus, inquit, non substantialiter, sed voluntariæ operationis indicium (σημεῖον) est. Quibus addas ea, quæ in *Enarrat. in Ep. Judæ* leguntur col. 1648 : « Nec est diabolus terrena substantia. Habuit enim aliquando divinam gloriam et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationabilibus, quoniam, cum sint arbitrii liberi, et conversio (16) sit facta diaboli, natura non malus est. »

Ita Didymus ad doctrinam de diabolo quod attinet per omnia videtur sui similis idemque. Attamen in hæc doctrina unum est, in quo a se ipso dissidere quibusdam visus est et libri *contra Manichæos*, non meliorem frugem intellexit. Male. Nostram interpretationem suadet, imò flagitat cum totius loci nexus, tum vero usus verbi τροπῆς de lapsu, sive mutatione in pejus, Didymo frequentatissimus. Vid. *contr. Manich.*, col. 1099; *De Sp. S.* III, p. 528.

copulaverat, etiamsi mortuus erat; vel certe prohibentem nuptias hujusmodi. Poterat enim, si prædictorum causa principaliter Epistola mittebatur, non communiter, sed ad illos scribi. Quapropter haud ob illos duos credendum est, sed ob agnoscendum studium vestrum obtemperandi scriptam fuisse Epistolam. De hoc enim semper glorior in Macedonibus, atque ad eundem zelum adhortor. Timueram enim ne forte confunderer, si vos haud congrue incōrorem suscepissetis. Nunc quia non ita actum est, secundum Deum potius vobis contristatis, unde multa consecuta est pœnitentia, gaudeo exultoque de hac omni re vobiscum.

VERS. 13. *Abundantius vero magisque gavisus sumus, etc.*

Præter hoc gaudium, aucta est recreatio solamenque nostrum, testante illo lætanter de sancto vestro studio: namque et suum spiritum conquiescisse dicit perspecta obedientia vestra; quia tales vos invenit, qualem constanter vestram obedientiam esse nuntiabant. Tunc autem quiescit alienius spiritus cum quietis causas recipit, opera nimium pietatis atque virtutis, et fidelem secundum veritatem sententiam: at illi qui vitæ suavitates a benivolis suis recipiunt, ii secundum carnem quiescunt, non secundum spiritum. Valde igitur nos recreat Titus constanter nuntians vestram ad honesta opera obedientiam. Quod ipsum gaudii causa fit, quoniam sicut alia semper cum veritate loqui visis sumus.

CAP. VIII, VERS. 13. *Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio.*

Non cogit religionis doctrina dare quod quis non habet, sed quod habet libenter largiri. Hoc autem facilius fiet si considerabimus quinam hi sint quibus de nostro impertimur: sancti enim sunt, et Dei famuli: quare etiam speramus fore nobis retributionem: valent enim pro materialibus quæ recipiunt, spiritualia retribuere. Ita ergo æqualitas præsentis etiam tempore erit. Sic in mannæ concessionem eveniebat, cum nec ei qui parum habebat deficeret, nec redundaret qui multum habebat. Tunc enim stat inæqualitas, cum cœlestia et magna possidentibus sanctis, vobis autem terrestria et exigua tenentibus, non sit vicissitudo. Quamobrem serite carnalia, sanctorum usibus faventes, ut ab his spiritualia metatis. Sic enim fiet æqualitas, dum vos ab illis magna, et illi vicissim exigua recipient; habebitis enim cum exiguis magna, et illi vicissim cum magnis exigua. Hæc, inquam, justo emendatque jure fiet æqualitas.

VERS. 20. *Deviantes hoc, ne quis nos vituperet, etc.*

Hæc aio non ut vobis patrociner (scio enim quomodo erga me affecti sitis), sed ut non solum coram Domino, verum etiam coram hominibus bene nos gerere videamur. Nam quod Deus testis sit nostri alacris erga vos servitii, non est ambiguum; sed enim hominum quoque habenda ratio est, ne forte

A τον. Ἐνὴν γὰρ, εἴπερ αὐτῶν χάριν προηγουμένως ἢ προσφώνησις ἐγένετο, μὴ κοινήν, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνος βλέπουσαν ποιῆσαι Ἐπιστολήν. Διὸ ἡγήτεον μὴ ἐκείνων ἕνεκα, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γνωσθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν πρὸς τὸ ὑπακοῦναι κεχαράχθαι τὴν εἰρημίνην προσφώνησιν. Περὶ ταύτης γὰρ δεῖ καυχῶμαι Μακεδόσιν, εἰς ζῆλον τὸν αὐτὸν προτρέπομένους. Ἐβλέδιν γοῦν μὴ καταισχυθῶ, ὑμῶν μὴ δεδόντως τὴν λύπην δεξαμένων. Ἐπεὶ οὖν οὐχ οὕτω γεγένηται, κατὰ Θεὸν λυπηθέντων, ὡς πολλὴν ἀκολουθήσαι μετόνοιαν, χαίρω θαρβῶν ἐν παντὶ τοιοῦτον ἐν ὑμῖν.

Στ. ιγ'. *Περὶσσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν. κ. τ. λ.*

B Πρὸς ταύτῃ τῇ χαρᾷ ἐπετάθη ἡ παράκλησις καὶ ἡ παραμυθία ἡμῶν τῇ τοῦ μαρτυροῦντος περὶ ὑμετέρως σὺν ἀγιότητι σπουδῆς. Ἀναπαύσθαι γὰρ τὸ πνεῦμα φησὶν ἐκ τῆς ὑμετέρας ὑπακοῆς· ἐπεὶ περ οὕτως εὖρεν ἔχοντας, ὡς ἐκάστοτε ἀνηγγέλλον αὐτῷ περὶ ὑπακοῆς ὑμῶν. Ἀναπαύεται δὲ τινος τὸ πνεῦμα, ὅτι ἂν παρὰ τῶν αἰτιῶν τῆς ἀναπαύσεως δέχεται, κατ' εὐσέθειαν καὶ ἀρετὴν πράξεις, καὶ πιστὸν κατὰ τὴν ἀλήθειαν φρόνημα· τῶν τὰ ἡδέα τοῦ βίου παρὰ τῶν εὐφρονούντων δεχομένων, κατὰ σάρκα ἀναπαυομένων, ἀλλ' οὐ κατὰ πνεῦμα. Πάνυ γὰρ ἀνακτάται ἡμεῖς ὁ Τίτος, συνεχῶς ἀπαγγέλλων τὴν περὶ τὰ καλὰ ὑπακοὴν ὑμῶν· τοῦτο δὲ αὐτὸ τερπυλῆς αἴτιον γίνεται, ὅτι ὡσπερ τὰ ἄλλα μετὰ τοῦ ἀληθεύειν ἀεὶ λέγοντες ὄρωμεν.

ΚΕΨ. Η' στ. ιγ'. *Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἀρεσίς, ὑμῖν δὲ ἁλιψία.*

Οὐκ ἀναγκάζει οὐ τῆς εὐσεβείας λόγος μεταδίδοναι ὃ μὴ ἔχει τις, ἀλλ' ὃ ἔχει παρέχεσθαι προθύμως. Κατορθωθήσεται δὲ τοῦτο ῥῆστα σκοπήσασιν τίνες οἱ κοινωνοῦμενοι· ἅγιοι δὲ εἰσι· καὶ Θεοῦ θεραπευταὶ οὗτοι· διὸ καὶ ἐλπίζομεν ἀντίδοσιν ἔσεσθαι· ἱκανοὶ γὰρ ἀνθ' ὧν δέχονται αἰσθητῶν, νοσητὰ παρασχέιν. Οὕτω γὰρ ἰσότης καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ ἔσται· ὡς ἐπὶ τῆς δόσεως τοῦ μάννα γεγένηται· οὐδὲ τοῦ τὸ ὀλίγον ἔχοντος ἐλαττουμένου, οὐδὲ πλεονάζοντος τοῦ πολὺ ἔχοντος. Ἀνίσότης γὰρ μένει, ὅτι ἂν τῶν ἁγίων ἐπουράνια καὶ μεγάλα ἐχόντων, ὑμῶν δὲ ἐπίγεια καὶ μικρὰ κεκτημένων, ἀντίδοσις μὴ γίνηται. Ὅθεν σπεύρατε σαρκικά, ταῖς χρεῖαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες, ἵνα θερίσητε ἐξ αὐτῶν τὰ πνευματικά. Οὕτω γὰρ ἰσότης ἔσται, προσλαμβάνόντων ὑμῶν τῶν μεγάλων, κάκεινων τῶν μικρῶν· ἔχετε γὰρ μετὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, κάκεινοι μετὰ τῶν μεγάλων μικρά. Αὕτη δὲ ἰσότης ὑπαρχθήσεται κατὰ τὸ ἐπανορθωτικὸν δίκαιον.

Στ. κ'. *Στελλόμενοι τοῦτο, μὴ τις ἡμῶς μωμίσῃται, κ. τ. λ.*

Ταῦτα γράφω οὐχ ὑμῖν ἀπολογούμενος (οἶδα γὰρ ὡς διάκεισθε περὶ ἡμῶν), ἀλλ' ὅπως ἡμεῖς μὴ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων, ἔργα ἀγαθὰ ἔχῃν προνοώμεθα. Ὅτι μὲν γὰρ ἐπίσταται Θεὸς οἷον προθέσει ὑπηρετοῦμεν, οὐκ ἀμφιβίλλεται· ὅτι δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων προσήκει, ὅπως μὴ ἀπατηθῶσι πρὸς

φενάκων καὶ σοφιστικῶν, σπουδάζειν δεῖ. Ἰστέον δὲ, ὅτι ὁ προτιθέμενος Θεῷ προηγουμένως ἀρέσκειν, εἶτα ἀνθρώποις, οὐκ ἀνθρωπάρεσκος, ἀλλ' ὁ αὐτοῦ τοῦτο μόνον προηρημένος θνητοῖς ἀποδέχτω; ζῆν, καὶ μὴ Θεὸς ἀποδέχεται.

Στ. κβ'. Τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν.

Καὶ ἐγκωμιάσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν οἰκείων κατορθωμάτων, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς ἐκεῖνους ἀγάπης ἐπαίρει, σπέρματα αὐτοῖς προαποτιθέμενος τῆς πρὸς Κορινθίους ἀγάπης, ὥστε καὶ ταύτην πλείονα γενέσθαι τὴν εἰσφοράν· καὶ λοιπὸν ἐπειδὴ ἀπέδειξεν αὐτῶν τὴν ἀρετὴν, παρακαλεῖ καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῶν.

ΚΕΦ. Ι', στ. α'. Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς.

Αὐτὸς ἐγὼ ὁ διδάσκαλος ὑμῶν καὶ γράφων τὰ προκειμένα, παρακαλῶ κατὰ ἀρετὴν ἣν Χριστὸς μοι δέδωκεν (ἔστι δὲ πραότης καὶ ἐπιείκεια), θαρρήσαι ἐτι μακρὰν τυγχάνων τῇ ὑποταγῇ ὑμῶν, ὡς ὀφθῆναι μὲ ταπεινὸν παρόντα. Ὅτ' ἂν γὰρ ἐπιδημήσας εὐρω τὰ τῆς προτροπῆς εἰς ἔργα μεταβαλόντας, μέτριος τὴν γνώμην σὺν πραότητι πολλῇ συνδιατρέψω ὑμῖν. Ὅθεν δέομαι μὴ παρῶν θαρρήσαι οὕτως ὡς φέρειν πρόσωπον ἐλέγχοντος; καὶ πλήττοντος διδασκάλου· ὅπως μὴ ἀνγκασθῶ τῇ σὺν παρῆσι πεπειθῆσαι διδασκάλου τολμήσαι κατὰ τινων λογιζομένων βαδίζειν ἡμᾶς κατὰ σάρκα· ἢ οὐ κατὰ σάρκα ἀναστρέφεισθαι νομισαίεν τις, ὅτ' ἂν οἰηθῇ μὴ τοῦ πράγματος χάριν ταῦτ' ἡμᾶς γεγραφέναι, ἀλλ' ὅπως δόξωμεν μεγάλου τινὸς εἶναι, ὑμῶν ὑπηκόων καὶ πλείονα συνεισφερῶντων γινομένων; Θεὸς γὰρ μαρτυρεῖ καὶ ἀνθρώπων πλειονες, ὅτι τῆς διακονίας ὅπως δαψιλῆς γένηται, καὶ οὐκ ἄλλου τινὸς ἀνθρώπινου χάριν, γέγονε τὰ τῆς συμβουλῆς.

Στ. γ'. Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατεύομεθα.

Τὸ προκειμένον νόησιν ἔχει τοῦ ἐν ἑτέρᾳ Ἐπιστολῇ γραφομένου ἔχοντος οὕτως· « Ἐπὶ γῆς περιπατοῦντες, ἐν οὐρανῷ ἔχομεν τὸ πολίτευμα » καὶ γὰρ ταυτὸν εἶη τὸ κατὰ σάρκα, καὶ ἐπὶ γῆς περιπατεῖν· καὶ τὸ μὴ κατὰ σάρκα στρατεύεσθαι, τοῦ τὸ πολίτευμα ἔχειν ἐν οὐρανῷ. Κατὰ σάρκα δὲ στρατεύεσθαι λέγει οὐ πάντως τοὺς εἰς πόλεμον παρεσκευασμένους, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς σαρκίους καὶ διὰ τοῦτο πεπραμένους ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, οἳ ἦσαν περὶ ὧν εἴρηται· « Οὐ μὴ καταμείνη τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας. » Οἱ τοῦτους ὑπεραναβεβηκότες ὡς τὸ φρόνημα καὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκός, πάλιν κατὰ πνεῦμα στρατεύονται τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων Χριστῷ. Διὸ ἵνα ἀρέσῃσι τῷ στρατεύσαντι, οὐκ ἐμπλέκονται ταῖς τοῦ βίου πραγματεῖαις, τοῦτ' ἔστι τοῖς ὕλικοις. Ἀμέλει γοῦν ἔφρουσιν ὄπλα, οὐκ αἰσθητὰ καὶ σωματικὰ (ἀσθενῆ γὰρ ταῦτα), ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ εἰσι. Καθαυροῦσι γοῦν οἱ χρώμενοι τούτοις τὰς ὀχυρότητας τῶν ἀπατηλῶν λόγων πάνυ σοφιστικῶς κατεσκευασμένων πρὸς τῶν ἑτεροδόξων· ἀλλὰ καὶ τὰ ἄντα ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπαίρομενα. Οἱ γὰρ

A a dolosis ac fallacibus decipiantur. Sciendum vero est, eum qui Deo principaliter, deinde etiam hominibus placere velit, de numero non esse illorum qui hominibus proprie placere student: talis enim ille tantum est, qui hoc unum satagit ut mortalibus, Deo etiam fortasse invito, placeat.

VERS. 22. *Fratrem nostrum quem probavimus.*

Hunc ob sua bona opera laudans, mox etiam ob charitatem erga illos extollit, semina præjaciens amoris erga Corinthios, ut sic etiam major fieret oblatio. Deinceps, postquam illorum ostendit virtutem, ut iis quoque bene fiat precatur.

CAP. X, VERS. 1. *Ipsæ autem ego Paulus obsecro vos.*

Ipsæ ego magister vester qui hæc scribo, obsecro B vos per virtutem quam mihi Christus concessit (hæc est autem mansuetudo et modestia), ut confidam absens obedientiæ vestræ, inter vos autem versans humilis videar. Nam cum ad vos veniens invenero adhortationes meas in opus collatas, modesto animo multaque cum mansuetudine vobiscum versabor. Quamobrem rogo, ne præsens demum extolli debeam, et objurgantis castigantisque magistræ personam sumere: et ne cogar fiducia magistræ adversus aliquos asper fieri, qui me putant secundum carnem ambulare. Nonne enim secundum carnem nos conversari crederet aliquis, si forte putaret nos haud ipsius argumenti causa hæc scribere, sed ut magnum aliquid videremur. vobis interim obedientibus, et plura conferentibus? C Deus autem testis est et plerique homines, quod ut ministerium latius fieret, et non rei cujuslibet humanæ causa, hæc vobis suasiones oblatæ fuerunt.

VERS. 3. *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus.*

Verba hæc eandem sententiam continent, quæ in alia Epistola ita se habet: « In terra ambulantes, in caelo conversamur » Idem quippe est secundum carnem, quod in terra ambulare; vicissimque perinde est non secundum carnem militare, ac in caelo conversari. Secundum carnem autem militare dicit, haud sane illos qui in bellum procedunt, sed carnales homines qui idcirco mancipati sunt peccato; cujusmodi erant illi de quibus dictum fuit: « Non permanebit Spiritus meus in hominibus his, quia carnes sunt » Qui autem supra hæc se extollunt, id est supra carnis affectum et opera, hi vice versa secundum spiritum militant regi omnium Christo. Propterea ut imperatori suo placeant, non implicantur mundi negotiis, id est materialibus. Et sane quæ ferunt arma, ea non sunt materialia et corporea (infirma enim hæc), sed potentia Deo sunt. Qui ergo hoc armorum genere utuntur, destruunt fraudulentorum sermonum arces, quas arte prorsus sophistica heterodoxi construxerant. Sed et illorum orationis sublimitatem adversus scientiam Dei se extollemem diffiant: nam qui scien

¹⁸ Philipp. II, 20. ¹⁹ Gen. VI, 3.

tiæ veritatis impia et athea dogmata obijciunt, eloquentiæ suæ viribus munita castella ædificant, intra quæ se concludentes, invicti sibi videntur. Insuper, ea quæ deinde tanquam ex calhedra, cum apparente demonstratione pronuntiant, vano tumore plena, falso sensu extolluntur, quasi superiora sint ecclesiasticæ sententiæ, quæ appellatur scientiâ Dei, quia nempe hanc ipse dignis tribuit. Ergo ob destruendas prædictas arcas ac munitiones, induentes Dei armaturam secundum spiritum, eo quem diximus modo militemus : dissolvamus sophisticos illorum sermones, et dogmata refutemus, omnem, inquam, opinionem hominum ab his deceptoribus sub erroris jugum missorum; sed et alumnos regionis illorum captivantes, ad Christi obsequium transferamus. Dictum Apostoli isthoc etiam modo intelligi potest, id est : Quamlibet opinionem in qualibet doctrina expressam, necessario violenterque eo deducamus, ut omnino studeamus suadere obedientiam Christi. Sic enim illud Athenis inscriptum aræ epigramma, quod plurium deorum intelligentiam præbebat, auctor hujus Epistolæ pertrahens, ad unum verum Deum transiit dicens : « Quem igitur ignorantes colitis, ego vobis nuntio ⁸⁰ » et quidem nomine ignoti, multitudinem deorum denotabat epigramma. Cum itaque omnis intellectus captivabitur in obedientia Christi, tunc parati erimus ad contumaciam quamlibet ulciscendam. Sicut qui victo aliquo populo captivos ceperunt, ad eorum depopulandam regionem confiderunt decurrunt. Hæc autem addit his quæ scripserat : « Cum impleta fuerit vestra obedientia, quæ secundum faciem sunt speculamini. » Varie autem intelligere licet locutionem hanc. Nam si imperative proferatur, ita significat : Cum per assensum divino magisterio impleta fuerit obedientia vestra, o Corinthii, tunc faciem speculamini : sic enim dignoscetis homines ovina pelle vestitos, qui sunt intus lupi rapaces. Item dignoscetis germanos magistros, quibus dictum fuit : « Vos estis lux mundi ⁸¹. » Ita vobis explorantibus, cognoscentur quoniam sint deceptores, hosque expelletis : item quoniam sint vere Christi apostoli, quibus etiam prompte obedire velitis. Dicto huic consonat alterum : « A fructibus eorum cognosceis eos ⁸². » Quod si indicativo modo pronuntietur, « Secundum faciem speculamini, » hujusmodi sensum reddit : De magistrorum qualitate, et discipulorum ingenio judicatis, faciem semper loquentium spectantes deceptique ab his qui exterioris tantum apparentiæ curam gerunt. Si quis itaque, cum si lupus, ovinam tantum pellem mentitur, hunc ceu pseudapostolum habete : eum vero qui propheta est, tanquam apostolum ac prophetam. Profecto quidam simulantes se Christi discipulos, re autem vera sodales ejus qui se in angelum lucis transformat ⁸³,

Α αντιταττόμενοι τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀσεβῆ καὶ ἄθεα δόγματα παρεισάγοντες, τῇ δεινότητι τῶν λόγων φρούρια ὀχυρὰ οἰκοδομοῦντες, ἔνθον αὐτῶν χωροῦντες, ἠγοῦνται εἶναι ἀκατάμαχητοι. Πρὸς τοῦτοις, ἡ διδασκαλικῶς δῆθεν σὺν φαινομένῃ ἀποδείξει προφέρουσι μάταιον ὕψος ἔχοντα, ψευδεὶ νοήσει ἐπαίρεται, ὡς ἄνωτέρω χωροῦντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώμης ὀνομαζομένης γνώσεως Θεοῦ· αὐτοὺς γὰρ αὐτοῖς τοῖς ἄξιόις παρέχει. Ἐνεκα γοῦν τοῦ καθαιρῆσαι τὰς προειρημένα ὑψώματα καὶ ὀχυρώματα, ἐνδυσάμενοι τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ πνεῦμα, τῷ εἰρημῶν τρόπῳ στρατεύομεθα. Διαλύομεν γοῦν τοὺς σοφιστικῶς αὐτῶν λόγους, καὶ τὰ δόγματα διελέγχομεν· ἀμέλει γοῦν πᾶν νόημα τῶν ἠπατημένων κεκρατημένον ὑπὸ τῶν ἀπατεῶνων· ἀλλὰ καὶ ἀνατραφέν ἐν χώρᾳ τῇ ἐκεῖνων αἰχμαλωτίζοντες, φέρομεν πρὸς τὸ ὑπακοῦσαι τῷ Χριστῷ. Δυνατὸν ἐκλαβεῖν καὶ οὕτως· Πᾶν νόημα τὸ ὅπως ποτὲ ἐν τινι διδασκαλίᾳ φέρομενον, ἀνάγκη καὶ βίᾳ μετοικιζόντες πρὸς τὸ πείσαι ὑπακοῦσαι τῷ Χριστῷ φέρομεν. Οὕτω γὰρ τὸ Ἀθήνησιν ἀνακειμένον βωμῶν ἐπίγραμμα, ἐμφαίνον πολλῶν θεῶν νόημα, ἐλύσας ὁ ταῦτα γράφων μετήνεγκεν εἰς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, φήσας : Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· ἀγνοοῦμενον δὲ πλῆθος θεῶν ἐδήλου τὸ ἐπίγραμμα. Ὅτ' ἂν οὖν πᾶν νόημα αἰχμαλωτισθῆ εἰς ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῆνικαδὲ ἐτοιμῶς ἔξομεν κατὰ πάσης παρακοῆς ἐπαγαγεῖν ἐκδίκησιν· ὡπερ οἱ αἰχμαλώτους λαβόντες ἐν τῷ νενικηθέντι ἔθνει ταὶ θαρράλλοι γίνονται εἰς τὸ κατασκάψαι τὴν χώραν ἐκεῖνων. Τοῦτοις ἐπιφέρει πρὸς αὐτοὺς οἷς ἔγραψεν : Ὅτ' ἂν ἡ ὑπακοὴ ὑμῶν πληρωθῆ, τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. Διαφόρως δὲ ἐστὶν ἐπιστῆσαι τῇ λέξει ταύτῃ· εἰ μὲν γὰρ προστατικῶς ἐκφέροιο, σημαίνει τὸδε· Ὅτ' ἂν διὰ συγκαταθέσεως τῆς πρὸς τὴν θεῖαν διδασκαλίαν πληρωθῆ ὑμῶν ἡ ὑπακοή· ὡς Κορίνθιοι, τὰ κατὰ πρόσωπον σκοπεῖτε. Οὕτω γὰρ γνώσεσθε τοὺς δορᾶν προβάτου περιτριμμένους, ἐνθον ὄντας λύκους ἄρπαγας· καὶ τοὺς ὄντως ἡγῆσιους διδασκάλους, οἷς εἰρηται· Ὑμεῖς ἔστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Οὕτω δὲ σκοπήσασιν ὑμῖν, γνωσθήσονται οἱ ἀπατεῶνες, οὓς καὶ ἐκβαλεῖτε, καὶ εἰ ἀληθῶς ἀπόστολοι Χριστοῦ, οἷς καὶ πεισθῆναι προθύμως ἐβελήσατε. Τοῦτῃ συνάδει τὸ, Ἐὰν τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Εἰ δὲ ὀριστικῶς ἐκφέροιο τὸ, Ἐκατὰ πρόσωπον βλέπετε, τοιαύτην ὑποβάλλει νόησιν· Τὴν διάθεσιν τῶν διδασκάλων, καὶ τῶν μαθητῶν τὴν δύναμιν κρίνετε, εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν τῶν λεγόντων ἀτενίζοντες, ἀπατώμενοι πρὸς τὴν μόνην τῆς ἔξω φανελας (39) ἐπιμελουμένων. Ἄν τις οὖν λύκας ὢν ἐπιψεύσῃται εἶναι πρόβατον μόνον κύνειον ἐπιφερόμενος, τοῦτον ἐλέχεσθε ψευδαπόστολον· καὶ τόνδε προφήτην ὄντα, ὡς ἀπόστολον καὶ προφήτην. Ἀμέλει γοῦν τινες προσποιητάμενοι εἶναι Χριστοῦ μαθηταί, ἀληθεῖς δὲ ὄντες γνῶριμοὶ τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἄλ-

⁸⁰ Act. xvii, 23. ⁸¹ Matth. v, 14. ⁸² Matth. vii, 15 ⁸³ II Cor. xi, 14.

(39) CοJ. φωνεῖται.

γελον φωτός, ἀπάτην ἐπρήσαν παρ' ὑμῖν τισιν, ὡς οὐκ οὐσης ἀναστάσεως νεκρῶν, οὐδὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς; ἐπιδιαμενουσῆς μετὰ τὸν τοῦ σώματος χωρισμόν. Ἀμφιβόλως τοίνυν ἔχοντες τὸ πῶς ἐξηγήνεται τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τῆς προτέρας νοήσεως κριτούσης διδασκαλικῶς.

Στ. ιζ'. Ὁ δὲ παυχώμενος, ἐν Κυρίῳ παυχάσθω,
 Ἐλέγξας αὐτάρκως τοὺς τάναντία διδάσκοντας, ὡς μάτην αὐχοῦντας εἶναι Χριστοῦ, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν, δεῖν καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ τὸν ἀμίμπτως καὶ εἰλικρινῶς δόξης ἐφιέμενον· οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν ἀποδεικνύς εἶναι δόκιμος, πάντως ἐστὶ τοιοῦτος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος διὰ μαρτυρίας συνίστησεν. Ἀμέλει γοῦν ὁ περὶ αὐτὸν λόγος Φαρισαῖος φήσας, « Οὐκ εἰμι ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, » οὐ δόκιμος, ἀλλ' ἀδόκιμος ὤφθη, δικαιοθέτος παρ' αὐτὸν τοῦ ἐξαγορεύσαντος τὰ ἴδια ἁμαρτήματα τελώου. Οἱ δὲ ἕγιοι δόκιμοι καὶ ἀναντιρρήτοι τυγχάνουσιν συσταθέντες ὑπὸ Θεοῦ. Τῷ γοῦν γράφοντι τὰ προκείμενα ἐμαρτύρησεν εἰπὼν περὶ αὐτοῦ τῷ Ἀνανίᾳ· « Σκευὸς ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος. » Ἄλλὰ καὶ τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν ἢ ὑπὸ τοῦ Σωτήρος γενομένην ἐκλογὴν μαρτυρεῖ· ὡς καὶ αὐτοὺς μὴ ἑαυτοὺς συνεστακέμαι, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐσχηκέναι τοῦτο.

ΚΕ Ρ. ΙΑ', στ. α'. Ὁφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν ἀφροσύνης.

Δείξας, ὡς οὐ σοφῶν, ἀλλ' ἀφρόνων ἐστὶ τὸ αὐτοὺς ἐπαινεῖν, καὶ οἱ Κορινθιοὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν τοιούτων ψυχαγωγοῦνται, φησὶ πρὸς αὐτούς· Ὁφελον ἀνείχεσθέ μου λέγοντος περὶ ἑμαυτοῦ, ὃ κάκεινοι λέγουσι περὶ ἑαυτῶν. Καὶ γὰρ ἔχων ἀληθῆ πολλὰ γράφειν, παρητησάμην ἂν, ἐπιστάμενος· ὡς ἀφρόνων τυγχάνει τὸ περιαιτολογεῖν· ἀλλ' ἐπεὶ ἀνέχεσθε πῶν οὕτω λεγόντων, ἐρῶ καγὼ, οὐχ ὅπως ἐπαινοῦν θηρεύσω, ἀλλ' ὠφελείας ὑμῖν αἴτιος γίνωμαι. Κατὰ Θεὸν γὰρ ὑμᾶς ζηλῶ, οὐ βουλόμενος φθαρῆσεσθαι τὰ νοήματα ὑμῶν πρὸς τινος τῶν κακὰ λεγόντων· καὶ ἀκολούθως γε τὸν προσηρημένον ζῆλον ἔχω· ἐπαίπερ τῷ ἀληθῶς ἐνὶ ἀνδρὶ Χριστῷ ἐμνηστευσάμην τὴν Ἐκκλησίαν ὑμῶν, οὕσαν παρθένον ἀγνήν. Δέος δὲ, μὴ ὡς τὴν μητέρα τοῦ γένους ἡμῶν ἐφθείρην ὁ ὄφις, πανουργία χρησάμενος, φθάρητε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ ψευδοδιδασκάλων δι' ἀκεραιότητα ἣν ἔχετε· εὐφύμως δὲ ταύτην εὐχέρειαν οὕσαν ἀπλότητα ὠνόμασεν. Γνώσεται δὲ τις ὡς πανουργία τοῦ ὄφει ἐξηπατήθη Εὐα, ἐπιστήσας ὡς παρεποίησε τὴν θείαν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· « Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ· » τὸ γὰρ προσταγὴν, καθόλου εἰς τὸ ἀντικείμενον σοφιστικῶς μετήγαγεν.

Στ. ζ'. Ἡ ἁμαρτία ἐποίησα, ἑμαυτὸν ταπεινῶν;

Ἡ δοκεῖτε ὅτι δωρεὰν τὸ Εὐαγγέλιον ὑμῖν διακομήσας, ἤμαρτον ἑμαυτὸν ταπεινῶν; Κατηγόρησα ἑμαυτοῦ, ὅπως δόξησθε ὑφούσθαι, ἐπεὶ τῷ δῆθεν ἀληθεύειν κατ' ἑμαυτοῦ ὡς ἡμαρτηκότος, ἐπεὶ μὴ ἔλαβον μισθὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἰστε δὲ ὅτι οὐ μόνον ἀποδημῶν ὑμῶν παρητησάμην λαβεῖν τι, ἀλλὰ

A errorem nonnullis vestrum suaserunt, tanquam si mortuorum resurrectio non esset, neque anima superesset post suam a corpore separationem, Etiam igitur ambigua sit dicitio : « Secundum faciem spectamini, » a magistro tradi præstat.

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur.
 Postquam satis reprehendit contraria docentes, qui se temere Christi esse gloriabantur, necessario addidit oportere gloriari in Domino eum qui irreprehensibiliter pureque gloriam appetit. Non enim qui se ostentat quasi probatum, prorsus talis est, sed quem Dominus testimonio suo commendaverit. Certe ille Pharisei sermo quo aiebat : « Non sum sicut cæteri hominum », haud probatus sed improbatus potius apparuit; justificatus autem præ ipso is qui propria peccata confessus fuerat publicanus. Quippe sancti probati sunt et extra controversiam positi, si a Deo commendentur. Et quidem hujus Epistolæ auctori testatus est Dominus de ipso loquens ad Ananiam : « Vas electionis est mihi iste ». Sed et de cunctis apostolis a Salvatore facta electio testatur, non ipsos semet commenda-visse, sed a Deo id munus accepisse.

CAP. XI. VERS. 1. Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ!

Cum jam ostendisset non esse sapientium morem sed insipientium laudes proprias canere, et Corinthios his potissimum delectari, ait illis : Utinam sustineretis me pro me ipso dicentem ea, quæ illi pro se loquuntur! Sane cum vera multa haberem scribere, abnuebam illi, sciens case stultorum consuetudinem de se ipsis loquendi. Sed quoniam sustinetis qui sic loquuntur, dicam et ego, non ut laudem vener, sed ut aliquam vobis afferam utilitatem. Quippe secundum Deum vos zelor, nolens mentes vestras corrumpi a quoquam prave loquente. Meritoque prædictum zelum habeo, quia uni vere viro Christo despondi Ecclesiam vestram virginem castam. Subit autem me timor, ne sicut matrem generis nostri serpens calliditate utens corrumpit, vos quoque a pseudomagistris corrupamini propter vestram simplicitatem. Honesto scilicet verbo eam, quæ levitas erat, nuncupavit simplicitatem. Cognosceat autem quilibet serpentis astutiâ deceptam fuisse Evam; animadvertens ipsum pervertisse mandatum Dei qui dixerat : « Ex omni ligno paradisi » quod enim mandatum fuerat, in contrarium prorsus sophisticum astu convertit.

VERS. 7. An nunquid peccatum feci, me ipsum humilians?

An putatis, quod quia gratis Evangelium vobis ministravi, peccaverim me ipsum humilians? Memet accusavi, ut vos extolli videamini, veraciter dicendo me peccasse, quia mercedem Evangelii non accepi. Scitis autem, quod non solum cum discessi a vobis renui quidquam accipere, sed et præsens in patria

⁹⁶ Luc. viii, 11. ⁹⁷ Act. ix, 15. ⁹⁸ Gen. ii, 16. ⁹⁹ Gen. iii, 1 sqq.

vestra, cum mihi necessaria deessent nolui vos gravare, aliis interim Ecclesiis mihi victum suppeditantibus: nam et qui ex Macedonia venerunt fratres, necessitatibus meis subvenerunt. Hæc ego constanti fiducia dico cunctis Achaiae Ecclesiis. Retinebo autem hoc propositum, ut nulla re in posterum, sicut nec antea, gravis simi.

VERS. 12. *Ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem.*

Haud enim ex odio id agimus, sed ut amputemus prætextum quemlibet cupientibus ansam calumniandi arripere; ut si et hi impostores nihil forte a quoquam acceperint, evadant nobis similes. Non enim nos similes illis, sed ipsi similes nobis comperientur. Quod si libere veritas dicenda est, apparenter tantum similes nobis comperientur. Etenim nos sincero proposito, prædictam agendi rationem suscepimus; illi autem ficta honesti persona sumpta, non tales esse sed tales videri student.

VERS. 13. *Nam ejusmodi pseudopostoli, operarii subdoli.*

Veri apostoli, operarii absque ullo adjectivo dicti sunt illic: « Rogate ergo dominum messis, ut operarios mittat ⁸⁹. » Præterea: « Dignus est operarius alimonia sua ⁹⁰. » Illi vero, de quibus scribo, dicuntur nunc operarii subdoli; in alia autem Epistola operarii mali nuncupantur ⁹¹. Transfigurant ergo se in Christi apostolos, cum tales non sint, sed externo tantum habitu illudant: idem habentes institutum ac pseudoprophetae, qui cum sint mente lupi rapaces, vellus sibi circumponunt ut oves esse videantur. Sic de iis loquens, ostendit non esse incredibile quod ait. Nam si ille, qui horum improbitatis causa est (diabolus scilicet), simulat se angelum esse lucis, cum sit tenebrarum, consequenter illi qui ab eo ad fallendum incitantur, transformant se, ut simplicibus videantur justitiae ministri. Sciendum tamen est, nonnisi abusive dici transfigurari Satanam in angelum lucis. Etenim proprie transfiguratio de corporibus dicitur, quæ in alia corpora demutantur. Itaque hæc dictio denotat eum potius qui se in lucem transformat, cum sit cæteroque inscitia tenebrisque plenus. Quod si ex tenebris constare quis existimet eum qui se transformat in angelum lucis, caveat putare hunc substantialiter esse talem: nam sententia hujusmodi impia est, utpote Manichaica. Diabolus quidem proprio proposito malus est et tenebræ: quare suapte voluntate, ut alios decipiat, lucem simulat, ut virtutem ac scientiam habere credatur. Etsi igitur pseudopostoli deciperint nonnullos, transfigurando se in prædictas formas, attamen finem operibus parem hanciscentur, cum diabolo in iguem æternum tanquam illius ministri abitur.

⁸⁹ Matth. ix, 38. ⁹⁰ I Tim. v, 12. ⁹¹ Phil'pp. iii, 2.

(40) Cod. πλ'ρς.

καὶ παρὼν τῇ πατρὶδι ὑμῶν, ὑστερηθεὶς τῶν ἀγαθῶν ἐπιλειψάντων, οὐ φορτικὸς γεγένημαι, ἀλλ' ὡς ἔκλειψαν τὴν χρεῖαν ἀποπληρωσασῶν. Καὶ γὰρ οἱ ἀπὸ Μακεδονίας πρὸς μὲ ἐλθόντες ἀδελφοί, τὰ πρὸς τὰς χρεῖας παρέσχον. Αὕτη δὲ ἡ παρρησία σώζεται μοι πρὸς πάσας τὰς τῆς Ἀχαΐας Ἐκκλησίας· φυλάξω δὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρόθεσιν, ἵνα ἐν παντὶ ἀδαρῇ ὡς περ ἐτήρησα ἑμαυτὸν καὶ τερήσω.

Στ. 16. *Ἴνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελότων ἀφορμῆν*

Οὐ γὰρ μισούντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλ' ἵνα ἐκκόψωμεν πᾶσαν πρόφασιν τῶν παθούτων ἀφορμῆς εὐρίσκειν διαβολῆς· ἵνα κἄν αὐχεῖν δοκῶσι τὸ μὴ λαμβάνειν τι παρὰ τίνος οἱ ἀποστεύουσες, εὐρεθῶσιν ὡς καὶ ἡμεῖς· οὐ γὰρ ἡμεῖς, ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλ' αὐτοὶ ὡς ἡμεῖς εὐρεθίσονται. Εἰ δὲ ἐστὶν ἀληθεύουσα παρρησιάσασθαι, τῷ δοκεῖν ὡς ἡμεῖς εὐρίσκειν. Ἥμεῖς γὰρ ἀληθεῖς προθέσει μετερχόμεθα τὴν λεχθεῖσαν οἰκονομίαν· αὐτοὶ δὲ ἐπιμορφαζόμενοι τὸ κἄν οὐκ εἶναι τοιοῦτοι, ἀλλὰ δοκεῖν εἶναι ποθοῦντες.

Στ. 17. *Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι.*

Οἱ τῶν ὄντων ἀπόστολοι, ἐργάται ἀνευ προσθήκης εἴρηται ἐν τῷ, « Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐργάτας ἐμβάλῃ· » καὶ ἔτι, « Ἄξιός ἐστι ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. » Οὗτοι δὲ περὶ ὧν γράφω, ἐν ταῦθα μὲν ἐργάται δόλιοι· ἐν ἄλλῃ δὲ Ἐπιστολῇ ἐργάται καὶ οὐνομαζόμενοι. Μετασχηματίζονται οὖν εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ, οὐκ ὄντες τοιοῦτοι, ἀλλὰ σχηματίζονται μόνον ἀπατῶντες· προαιρεῖσιν τὴν αὐτὴν ἔχοντες τοῖς ψευδοπροφήταις, οἱ τὴν γνώμην λύσει ἀρπαγῆς ὄντες, περιβάλλονται κώδια, ἵνα δόξωσιν εἶναι πρόβατα. Τοῦτο εἰπὼν περὶ αὐτῶν, δεικνύσιν ὡς οὐκ ἀδόξον τὸ εἶρημένον. Εἰ γὰρ ὁ αἴτιος τυγχάνων τοῦ τοιοῦτους αὐτοὺς εἶναι (διάβολος δὲ οὗτος), ὑποκρίνεται ἄγγελος εἶναι φωτός, σκότους ὑπάρχων, ἀκολουθῶν οἱ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ πλανῆν ἐνεργούμενοι, μεταχαράττουσιν ἑαυτοὺς ὡς ὑπὸ φθῆναι ἀκεραλοῖς ὅτι διάκονοι δικαιοσύνης εἰσίν. Ἰστέον ὅτι τὸ μετασχηματίζεσθαι τὸν Σατανᾶν εἰς ἄγγελον φωτός, καταχρηστικώτερον εἴρηται· κυρίως γὰρ μετασχηματισμὸς ἐπὶ σωμάτων ἀμειβόντων τὰ σώματα κατηγορεῖται. Μᾶλλον οὖν ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ τὸν ἐπιμορφαζόμενον τὸ φῶς, ἀγνοίας καὶ τοῦ λοιποῦ σκότους πλήρη (40) ὄντα. Ἐὰν δὲ σκότους ἀκούῃ τις εἶναι τὸν μετασχηματίζόμενον εἰς ἄγγελον φωτός, μὴ κατ' οὐσίαν εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον ὑπελαβανέντω· ἀσεθῆς γὰρ ἡ δόξα αὕτη, μανιχαϊκὴ οὐσα. Ὁ γὰρ διάβολος ἰδίᾳ προθέσει κακῆς, καὶ σκότους ἐστίν· ὡς αὖ ἰδίᾳ προαιρέσει χάριν τοῦ ἀπατήσαι ὑποκρίνεται τὸ φῶς, ἵν' ἀρετὴν καὶ γνώσιν ἔχειν νομισθῇ. Κἄν τοίνυν ἀπατῶσι τινες τῷ μετασχηματίζεσθαι εἰς τὰ προσηρμένα, ἀλλ' οὖν τέλος κατὰ ἄλλον τοῖς πράττουσιν ἔξουσι, εἰς διαβόλῳ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον ὡς διάκονοι αὐτοῦ ἀπελευσόμενοι.

Ἔτ. κα'. Ἐν ἀπροσύτη λέγω.

Ἡ ἐν ταῦθα λεγομένη ἀπροσύνη, οὐ καθάπαξ ἐστὶ τοιαυτὴ· οἰκονομικῶς γὰρ ἐπιτελουμένη, σφοδρωτάτης συνέσεώς ἐστι πλήρης. Ἀποδίδωσι πρὸς τὸ, « Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ σάρκα, καὶ γὰρ καυχῆσομαι, » τὸ, « Ἐβραῖοι εἰσι καὶ Ἰσραηλίται καὶ Ἀβραάμ σπέρμα; καὶ γὰρ. » Προηγούμενη δὲ αὐτῷ δόξα τὸ πνευματικῶς εἶναι ταῦτα.

ΚΕΦ. ΙΒ', στ. β'. Οἶδον ἀνθρώπων ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, κ. τ. λ.

Μετελήλυθεν εἰς τὸ ἀπαγγεῖλαι ὑπαρχθείσας θεοπείμπτους ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις· καὶ ταύτας μὲν ἐπὶ μέγεθος θεότητος ἐμφανίζων, οὐχ ἑαυτῷ προσήψεν, ἀλλ' ὡς περὶ ἑτέρου ἀπαγγέλλει, τὰ τῆς ἀθνευθείας καυχήματα εἰς ἴδιον πρόσωπον τάξας. Εἰκνύτως δὲ τῷ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπῳ ἀνέθηκε τὴν ἐγκαιμίνην θεωρίαν, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐχ ἑτέρως ἐστὶν ἀξιωθῆναι τηλικούτων, ἀλλ' ἐν Θεῷ Λόγῳ, σοφίᾳ τε καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἀγιασμῷ γεγεννημένῳ· πάντα γὰρ ταῦτα ὁ Χριστὸς ἐστίν. Οὗτος ὁ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπος ἠρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ· « πότερον ἐν σῶματι ἢ ἐκτὸς τούτου, οὐκ οἶδα. » Καὶ ὁ μὲν τις ἐρεῖ ἐκατέρως δυνατὸς ἔχειν τὸ γραφόμενον· Ἡρπάγη γὰρ καὶ Ἡλίας ἐν σῶματι τυγχάνων· καὶ ἀνελήφθη Ἀμβρακίου, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα τὸ σῶμα φορῶν, μεταωρισθεὶς ὑπὸ ἀγγέλου βουλήσει Θεοῦ. Ἐτέρως δὲ φησὶν· Ὡς περὶ ἐπὶ γῆς τις περιπατῶν, ἐν οὐρανῷ τὸ πνεῦμα ἔχειν δύναται, ἀλλὰ καὶ συγκαθίσει Χριστῷ ἐν τοῖς ἑπουρανίοις· οὕτω περικείμενός τις τὸ σῶμα ἔτι, οἶός τε ἐστὶ, νοῦ (41) ὀπτασία ποδηγούμενος, ἐν οὐρανῷ καὶ τῷ παραδείσῳ γενέσθαι. Ἄλλος δὲ τις ἐρεῖ, ὅτι « εἴτε ἐν σῶματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, » γράφειν αὐτὸν οὐ περὶ τοῦ ἴδιου σώματος, οὐ περικείται ἢ ψυχῇ, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθόλου· ἐν ᾗ τὸ λεγόμενον τοιοῦτο· Ἡρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ εἰς τὸν παράδεισον· πότερον δὲ σῶμα ταῦτα, ἢ ἀσώματος, οὐκ οἶδα· ἀνάκειται γὰρ ἡ εἰδησις τούτων καὶ περὶ τῆς σοφίας Θεοῦ. Ἐχει δὲ καὶ τὸ « ἕως τρίτου οὐρανοῦ » ἀμφιβολίαν. Σημαίνεται γὰρ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας ὅτι μὲν τὸ, πλειόνων ὄντων οὐρανῶν, ἕως τρίτου γεγενῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῷ τὰ ἐκεῖσε πράγματα κατανοῆσαι (ἀριμείσθω δὲ οὗτος ἀπὸ τοῦ στερεώματος· οὗτος γὰρ πρῶτος οὐρανοῦ τοῖς ἀναλαμβάνομενοις ἀπαντα)· ὅτι δὲ τὸ, ἐνὸς ὄντος οὐρανοῦ, μέχρι τρίτου μορίου αὐτὸν ἐφθακέναι· ὀποτέρως δὲ ἔχει, Θεὸς ἂν εἰδείη, καὶ ᾧ ἂν αὐτὸς φανερώσῃ· ὁμῶς δύο ἀρπαγαὶ εἰσι δηλούμεναι, ἕως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ ἕως εἰς τὸν παράδεισον. Λεκτέον δὲ πρὸς τοὺς εἰρημένους, ὡς οὐδὲν εἶπεν περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ, ὡς ἀκνηκῶς τι ἢ θεασάμενός ἐστι. Περὶ γὰρ τοῦ ἀπαγγεῖλαντος ὡς ἤκουσεν (42) ἐν αὐτῷ

41 IV Reg. II, 11. 42 Dan. xiv, 35.

(41) Coll. νῆ.

(42) Theodorus Mopsuestenus, in eodem quo Dionysius codice, hæc inedita scribit : Τὸ, ἤκουσεν, ὡς ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως εἶπεν, ὡς ἂν δίκην ἀκοῆς τὴν γνώσιν αὐτῶν δεξάμενος. Οἶόν ἐστι τὸ τοῦ προφήτου· « Τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » ἀκοὴν λέγοντος τὴν ἀποκάλυψιν, δι' ἧς ὡς περὶ διὰ τινος ἀκοῆς τῶν προσ-

A VERS. 21. In insipientia dico.

Quæ hic dicitur insipientia, haud omnino talis est; imo sic prudenter adhibita, exquisitæ sapientiæ plena est. Refertur ad illud : « Quoniam multi gloriantur secundum carnem, gloriabor et ego. » — « Illebræi sunt, et Israelitæ atque Abrahami semen? et ego. » Cæterum præcipua ejus gloria est, quod spiritaliter hæc intelliguntur.

CAP. XII, VERS. 2. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, etc.

Transit ad annuntiandum eas, quæ oblatæ sibi fuerant, visiones ac revelationes, et has quidem ex magnitudine Dei manifestans, haud sibi tribuit, sed tanquam de alio narrat; cum tamen infirmitatis gloriationes in propria persona constituerit. Merito autem homini, qui in Christo erat, præsentem visionem attribuit, ut demonstret, non aliunde posse quemquam tali re fieri dignum, nisi qui in Deo Verbo ac sapientia et veritate atque sanctitate versetur. Cuncta enim hæc Christus est. Hic in Christo homo raptus fuit usque ad tertium cælum et in paradysum. « Utrum in corpore, inquit, an extra illud, nescio. » Et quidem aliquis dicet, utrumque esse possibile quod scribitur. Namque Elias raptus est, in corpore adhuc existens 41: et Habacuc translatus fuit Hierosolymis Babylonem corpus gerens, sublimer ab angelo delatus voluntate Dei 42. Alius autem interpretes dicit: Sicut in terra aliquis ambulans, in cælo conversari potest, imo et Christo asidere in cælestibus; ita aliquem adhuc suo corpore indutum, posse mentis visione in cælum duci et in paradiso versari. Alius adhuc dicet verba « sive in corpore sive extra corpus » scribi a Paulo non de proprio corpore, quo circumdatur anima, sed de universo; ita ut hujus dicti sensus sit: Raptus est in tertium cælum et in paradysum: utrum vero hæc sint corpora, an secus, nescio: etenim rei hujus scientia ad patrem sapientiæ Deum pertinet. Verba quoque « usque ad tertium cælum » habent ambiguitatem. Significatur enim hæc ambiguitate modo plures esse cælos, et Paulum usque ad tertium venisse, ut ejus loci negotia videret (hoc autem tertium numeretur a firmamento, quod est primum cælum supputantibus omnia); alioqui, si unum credatur cælum, usque ad tertiam ejus partem pervenisse intelligitur. Ultra porro sententia verior sit, Deus utique scit, atque ille cui is revelaverit. Simul autem duo raptus demonstrantur, nempe usque ad tertium cælum, et usque ad paradysum. Insuper dicendum est, nihil Paulum loqui de tertio cælo, quod nempe aliquid ibi audierit aut viderit. Nam quod nuntiat se audisse ibi ineffabilia verba

τηκόντων τὴν γνώσιν ἐλάμβανεν· τὰ δὲ ῥήματα, πράγματα εἶναι φησὶν· ἐφρακέναι γὰρ αὐτὸν τοῦ παραδείσου τὸ κάλλος εἰκός, καὶ τὰς ἐν ἐκείνῳ τῶν ἁγίων χορείας, καὶ τὴν παναρμόδιον τῆς ὑμνωδίας φωνῆν· Vocabulum « audivit » tanquam de revelatione dicit, quasi rerum illarum novitium audivi percepisset. Quale est illud propheta (Isa. lxxi, 1): « Quis credidit

quæ non licet homini loqui (nisi forte intelligat aliquis complexivam esse dictionem, Audivi verba ineffabilia in tertio cælo, vel tercia parte cœli, vel in paradiso), quomodocunque, inquam, hoc se habeat, declaratur hinc scholam divinarum doctrinarum esse paradisum. Quid autem designat dictio ineffabilia verba? Sciendum, quod quatenus haud syllabis sonisque utitur qui ea loquitur, ineffabilia sunt: quatenus autem veritatem habent, in divina intelligentia subsistentiam habentia, verba sunt. Audiuntur hæc autem non sensu excipiente, sed divinæ mentis contemplatione. Prorsus itaque Deus ipse Verbum, Christus cum sit, non Paulus, sed in Paulo loquitur; parique ratione docebat in singulis quoque prophetis existens. Si ergo in sanctis loquitur Salvator, ineffabilia sunt quæ dicuntur; nam si effabilia essent, utique aures verberarent illorum quibus loqueretur. Recte autem dici potest, non licere homini ea loqui: et audire utique hominem ea posse illuminatum intellectum habentem; loqui tamen non posse voce ac syllabis: his enim organis homines loquentes fiunt. Nimirum licet pro possibili positum est, non hic solum, verum etiam in aliis Pauli Epistolis, veluti: « Omnia licent, sed non omnia expediunt », idem valet quod, Omnia possible sunt, sed non omnia expediunt. Narratis autem divinis revelationibus atque visionibus necessario addidit: « Pro hujusmodi in Christo homine gloriabor; ad me quod attinet, in suis infirmitatibus meis fiducia effera. » Atqui hæc dicens, haud alius est quam qui visiones spectavit. Eisi vero idem est, mentis tamen conceptu differt, modo quidem reputatus tanquam homo infirmus, propter humilitatis propositum; modo autem superna scandens et homo in Christo propter contemplationem.

11 I Cor. vi, 12.

auditui nostro? » *auditum dicentis pro revelatione, per quam, tanquam ex auditione quadam, quod sibi opus erat intellexerat. Verba autem pro rebus dicit: nempe se paradisi videri pulchritudinem, ibique sanctorum choreas, et suavissimam hymnodicæ vocem.*

(43) In hoc codicis folio 403, subscribitur minuitiore littera Scholion Alexandri Nicæni episcopi, quod ideo hic saltem Græce ascribo, ut novo eruditi hominis nomine litterariam historiam augeam. Ad ejus biographiam quod attinet, breviter narrat Lequien *Or. Christ.* t. 1, col. 648, vixisse hunc sub Constantino Porphyrogenito episcopum, a quo præpositus fuit Byzantiinæ rhetorum scholæ instaurandæ, quæ valde jacebat. Sic ergo se habet Scholion. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ: Τί: "Α οὐκ ἔξην λαλῆσαι, τίνος νοητόν; πότερον ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ πρὸς ἄλλον τινὰ τοιαῦτα δηλώσαντος; διὰ δὲ τὸν Παῦλον αὐτὸν μόνον ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τὸν ζῆλον ἐπιδειξάμενον, καὶ τὸ κήρυγμα; ἢ ὡς τοῦ Παύλου τὰ ἠκουσμένα δεδοικότος εἰπεῖν, καὶ διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἀνέκφορα τοῖς πᾶσι διαφυλάξαντος; Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο χῶρον λέγειν, ὡς παντὶ τῷ κατὰ Παῦλον τὴν ἀρετὴν τρανοῦν καὶ παραδηλοῦν τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνυπερβλήτου δυνάμεως ἔξοισιν. Πῶς δ' ἂν καὶ τοῦτο Παῦλος ὑπὲρ ἐαυτοῦ σεμνυνομένος εἴποι, ὃ ἐξ ἀνάγκης μὲν εἰς τὰ ταῦτα εἰπεῖν ἐλθὼν, ἀφροσύνην δὲ τὴν ὑπὲρ τούτων βίαν καλῶν, ἐπὶ μακρότατον δὲ ταῦτα σιγήσας, καὶ

ἄρρητα ῥήματα, & μὴ δυνατὸν ἀνθρώπων εἶπαι (εἰ μὴ ἄρα κατὰ κοινοῦ τις λάβῃ τὸ, "Ἦκουσα ῥήματα ἄρρητα ἐν τῷ τρίτῳ οὐρανῷ ἢ οὐρανοῦ, καὶ εἰς τὸν παράδεισον), ὁποτέρως δ' ἂν ἔχοι θεολοῦτας, οἱ παιδευτήριοι θεῶν μαθημάτων ὁ παράδεισός ἐστι. Τί δὲ βούλεται καὶ ἐτὰ ἄρρητα ῥήματα; » Ἰστέον δὲ οὐκ εἶναι τῷ μὴ συλλαβαῖς καὶ φωναῖς χρᾶσθαι τὸν λέγοντα αὐτὰ, ἄρρητα τυγχάνειν· ὅσον δὲ ἔχουσι τὸ ἀληθεῖ, ἐν θεῖς νοῆσαι τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα, ῥήματα ἐστὶν· ἀκούεται δὲ ταῦτα οὐκ αἰσθησεως ἀντιλήψαι, ἀλλὰ θεωρίᾳ νοήσεως θείας. Ἀμέλις γοῦν ὁ θεὸς λόγος αὐτός, ὧν ὁ Χριστὸς, ὁ Παῦλος· ἀλλ' ἐν Παύλῳ λαλεῖ· οὕτω δὲ ἐδίδασκεν καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν κρηνητῶν γινόμενος. Εἰ τοίνυν ἐν τοῖς ἁγίοις λαλεῖ ὁ Σωτὴρ, ἄρρητά ἐστι τὰ λεγόμενα· εἰ γὰρ ῥητὰ ἦν ἐπληττεν αὐτῶν τὴν ἀκοήν, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς ἐλάλει. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, οὐκ ἔξην ἀνθρώπων λαλῆσαι ἀκούσαι· μὴ γὰρ ἀνθρώπων δυνατὸν νόησιν πεφωτισμένην ἔχοντι· λαλῆσαι δὲ αὐτὰ ἀδύνατον φωναῖς καὶ συλλαβαῖς· τούτων γὰρ εἰσι λαλητικοί. Τὸ ἐξην, ἀντὶ τοῦ, δυνατὸν, εἴρηται, οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέροις Ἐπιστολαῖς τοῦ ταῦτα γράφοντος· ἐπὶ γὰρ, « Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει, » ἴσον ἐστὶ τῷ, Πάντα δυνατὰ, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. Κίτων δὲ τὰς θείας ἀποκαλύψεις καὶ ὁπτασίας, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν· Ὑπὲρ τοιαύτου ὄντος ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου καυχῆσθαι, ὑπὲρ δ' ἑμαυτοῦ ἐν μόνοις τοῖς προειρημένοις ἀσθενήμασι παρῆρησάμεναι. » Ταῦτα δὲ λέγων, οὐκ ἄλλος ἐστὶν τοῦ θεωρησαντος τὰς ὁπτασίας· πλην εἰ καὶ ὁ αὐτός ἐστιν, ἔπινοιας ἀπεφέρει, πῆ μὲν νοούμενος ὡς ἐνδρωτικὸς ἀσθενῆς διὰ τὴν τῆς συγκαταβάσεως πρόθεσιν· πῆ δὲ ὡς ὑπερανάβεθῆκως, καὶ ἐν Χριστῷ ὧν διὰ τῆ θεωρίαν (43).

διὰ πολλῶν τῶν ἐν τούτοις ρηθέντων τὸ μέτρον τὴν τρόπον ἐπιδειξάμενος; Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ θεοῦ οὐκ ἂν τις εὐσεβῶς ταῦτα παραδέξαιτο· ἐπὶ δὲ τῷ Παύλῳ καὶ πάντῃ ἂν εἴη πρόσφορος ἡ διάνοια, ὡς αὐτὸς μὲν ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀνέκφορα δὲ τοῖς πολλοῖς διετήρησεν· ἢ διὰ τὸ τῶν ἠκουσμένων μέγεθος, ἢ διὰ τὸ μὴ ἀξίους εἶναι τοὺς ἄλλους τοιαύτης ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀκοῆς· ἢ διὰ τὸ μὴ ὡς αὐτὸς κακείνους ἐκκαθαῖραι τὸν βίον· ἢ γὰρ ἂν καὶ τῆς εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀρπαγῆς καὶ τοῦ παραδείσου καὶ τῶν ἀρρήτων ὁμοίως θαυμάτων ἤξιωντο. Ἔστι δὲ καὶ τὸ βούλεσθαι πρὸς τὸν ἴσον δρόμον καὶ τρόπον αὐτοὺς ἐκκαλέσασθαι, τοῦτο αὐτὸν εἰρηκέναι εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλους τῶν αὐτῶν ἤξιωμένους ἀποκαλύψωιν, καὶ διὰ τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παρῆρησαν καὶ τὴν ἀσκησὶν ἀποβλέψαντας· ἢ τὰς τὸ θεῖον μόνον ἀξίον εἶναι τῆς ἐξαγγέλλεως τῶν κοινῶν ῥημάτων φησί· τὴν δὲ γεννητὴν καὶ θυγῆτην σὺν, ἀμήχανον εἰς τὸ ἐξοῦσαι καὶ διαφωτίσαι τοὺς ἀνθρώπους, μερίζοντες ἢ κατὰ μήνυσιν ὄντων· οὐκ εἶναι δὲ τῆς τοῦ Παύλου μετριότητος τὸ καὶ αὐτὸν ἐπιπέσει τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ μῆδὲν τὸ εἰσφορὸν ἐπιπέσει· μήποτε δὲ καὶ τῶν φαύλων ἐπιβραβεῖσι διδασκάλων διὰ τούτων τὸ προπετές· ὅπως γὰρ ἀνάξιους τῆς ἀκοῆς τῶν ἀρρήτων αὐτοὺς καθιστᾷ, ἢ πῶς τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς ἄλλης ὑπὲρ ἀνθρώπων ὁπτασίας καὶ ἀποκαλύψεως.

Στ. ζ'. Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων Ἰνα A Vers. 7. Et ne magnitudo revelationum extollas
 μὴ ὑπεραιρωμῶμαι, κ. τ. λ. me, etc.

Ἔτεροι δὲ μὴ (44) βουλομένοι ἀφορμὴν δίδουσι, καὶ μηδένα τρόπον ἰσχύειν τὸν πονηρὸν ἐμποιεῖν τινα νοσήματα, μὴδὲ ἀνεχόμενοι τοὺς τελείους ἀνδρας περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τὴν τοῦ σώματος ὑγείαν (ἴσασι γὰρ κατεξάνισσασθαι τῶν ἐπιπέσων), φήσουσι· Πολλὰς καὶ μεγάλας θεωρίας εἰληφώς τις, εἰ μὴ νύττοιτο ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, μέγα φρονήσαι ἐφ' ἑαυτῷ. Ὅπως ἂν μὴ ἔχοι χώραν, ἢ φρουροῦσα τὸ ἡγεμονικὸν Θεοῦ δύναμις, πολλάκις οἰκονομεῖ (45) τὸν φρουρούμενον ἔξω γενέσθαι τῆς ὑπ' αὐτῆς σκέπης, ὥς παρελθούσιν λαβεῖν ἀνθρώπινον λογισμόν. Καὶ ἐπεὶ μυσάττονται οἱ τέλειοι ἄνδρες καὶ τὸν ἐν διανοίᾳ μολυσμὸν (46), μέγα κίνδυνον ἔχειν ὄντας, κὰν ἐνθυμήσῃται ὑποβληθῆναι αὐτοῖς ὑπὸ ἀγγέλου Σατανικοῦ· ἀμέλει γοῦν παρακαλοῦσι καὶ ἀπὸ κρυφίων καθαρισθῆναι, καὶ μὴδὲν αὐτοῖς συνειδέναι φαῦλον. Καὶ οἷτι τοῦτο οὕτως ἔχει, κονδυλιζόμενος ἔγνω καταφυγεῖν Θεῷ, ὡς ἠηλοὶ γράφας, Ἵππερ τούτου τοῦ ἐνοχλοῦντος Σατανικοῦ ἀγγέλου τρίς τὸν Κύριον παρακάλεσαι (46'), Ἰνα μακρὰν μου γένηται καὶ εἰπέν μοι ὃν παρακάλεσα Κύριον· Ἀρχαί σοι ἡ χάρις μου· γνώσῃ γὰρ δι' αὐτὴν ὡς οὐκ ἴδια δυνάμει, ἀλλ' ἡμετέρᾳ συνεργεῖς ἢ τελείως ὑπάρχει· περὶ τοῦ, Τρίς παρακάλεσα, ὡς μὲν τις ἐρεῖ δηλοῦσθαι τὸ πολλάκις· ἀπὸ γὰρ τοῦ τρίς τὸ πληθὸς· τὰ γὰρ τρία πολλά (47).

Στ. ιβ'. Πάλιν (48) δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα;

Μὴ δόξῃτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα· οὐ γὰρ ἀνθρώποι; προηγουμένως ἀρέσκειν προτεθείμεθα, ἀλλ' ἢ τῷ Θεῷ. Προνοούμε γὰρ καλὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ δευτέρως ἐπίπροσθεν ἀνθρώπων, ἵνα ὡς πεφανερωμένοι, πειθόντες ἀνθρώπους ὀρθῶς βίῳ καὶ λόγῳ καταλλήλῳ. Ἐν γὰρ Χριστῷ φθειγγόμενοι ἐπίπροσθεν Θεοῦ, ὡς ὀρώντες αὐτοῦ τὸν λογισμόν, πάντα περὶ αὐτοῦ καὶ λέγομεν. Θαρρῶ οὖν ὅτι γενήσονται ἀναγινόντες καὶ ταύτην τὴν Ἐπιστολὴν, καταλαβόντες ἀφέξεσθε, τὸ ψιθυρίζειν παρατησάμενοι ὡς δουλοκρεπέες· δούλων γὰρ ἀπαρρησιάστων καὶ γογγυστῶν τὸ τὸλμημα· ἀλλὰ καὶ τὰς φιλονεικίας, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν γινομένας ἐριδὰς τε καὶ ἐριθείας ἀποστραφῆτε· οὕτω γὰρ ἀκαλοῦσθε τὸ, Ἐβρίσκεσθε με ὑμῖν ὅσον ποθεῖτε. Μετρωρίζεται γὰρ καὶ ἄγαν γαυριζὶ διδάσκαλος εὐπορῶν ἀχροατῶν ἐν οἷς σοφίαν εἰπεῖν δύναται· ὡς αὐτοῖς συστάλλεται ταπεινούμενος, ὅτι ἂν οἱ προσιόντες ἐπιπλήξων καὶ ἐλέγχων δέωνται ἐφ' οἷς πράττουσι κακῶς. Εἰ γὰρ πορνείαν καὶ ἀκαθαρσίαν καὶ τὴν ἐπομένην ἀσελείαν πράτταντες οὐ μετανοοῦσι, ταθνηκασι τὸν ψυχῆς θάνατον· ὡς τὸν κηδεμονικὴν διάθεσιν πρὸς αὐτοὺς ἔχοντα πενθεῖν αὐτοῖς μᾶλλον, ἢ οἱ τὰ κενόταφια οἰκοδομοῦντες τοῖς ἀποφειτῆσσι φιλοσο-

(44) Ergo præcesserat alia Didymi explanatio, quam eclogarius prætermisit.

(45) Cod. οἰκονομεῖ. Contrariam vocabuli huius permutationem habet cum aliis codicibus Patribusque (in Pauli loco I ad Tim. 1, 4) Nicephorus Antirrh. III, 1.

(46) Animadvertite pulchram Didymi doctrinam de mentis puritate.

Alii vero nolentes occasionem dare, nulloque modo diabolo concedentes efficiendi infirmitates cupiam, nec denique tolerantes a perfectis hominibus sedulam curam corporalis valetudinis geri (sciunt enim reluctari eos molestis rebns), dicent: Si quis multas magnasque visiones recipiat, nisi idem ab humana infirmitate compungatur, magnopere sibi confidet. Quod ne eveniat, custos arbitrii nostri Dei virtus, sæpe dat prudenter operam, ut ille quamvis protectus, aliquando extra proprium munimen fiat, ita ut aditum humana cogitatio inveniat. Et quoniam aversantur perfecti homines vel in sola mente maculam, grandem colaphum se accipere putant, etiamsi in ipsorum tantum cogitationem Satanicus angelus subeat. Diserte igitur orant ab oculis quoque mundari, et nihil pravum in conscientia sua habere. Et quod hæc ita se habeant, exalatus Paulus novit ad Deum confugere, ut ostendit scribens: Propter hunc molestum angelum Satanicum, ter Dominum rogavi, ut procul me fieret. Et mihi dixit Dominus quem rogabam: Sufficit tibi gratia mea: per hanc enim certior fies, non a viribus tuis, sed ab auxilio meo perfectionem contingere. Quod vero ait, Ter rogavi, existimabit aliquis dictum pro sæpe; namque a ternario numero pluralitas incipit; tria enim sunt multa.

Vers. 19. Rursus creditis quod excusemus nos apud vos?

Nolim vos existimare, quod apud vos nosmet excusemus. Non enim ut principaliter hominibus placeamus, propositum nobis est, sed ut Deo: providemus enim bona coram Domino, deinde etiam apud homines; ut simus Deo conspicui, suadentes recte hominibus tum vitæ genere tum sermone congruo: in Christo nimirum loquentes coram Domino, quasi cogitationum ejus gnari, cuncta agimus loquimurque. Confido igitur quod amanter lecta etiam hac Epistola, obrectationibus abstinebitis, ne clam quidem murmurare serviliter volentes. Timidorum quippe famulorum est et susurronum hic malus mos. Sed et æmulationes, et harum sobolem lites atque jurgia aversemini. Sic eveniet, ut me inveniat is qualem cupitis. Sublevatur enim ac magnopere exultat magister cum abundat discipulis inter quos sapientiam eloqui potest: sicut vicissim humiliatus deprimitur, cum auditores sui increpari reprehendique debent ob ea quæ prave agunt. Nam qui fornicationem, immunditiam, et horum comitem luxuriam operantes non resipiscunt, mortem animæ incurrunt: adeo ut qui providam curam illorum gerit, eos magis defleat, quam qui cenotaphia ædi-

(46') Leg. παρακάλεσα, et mox, ὃν παρακάλεσα Κύριος. Ediw.

(47) More Græcorum grammaticorum, ut alibi dixi, qui dualem numerum negant esse pluralem, contra Latinorum consuetudinem.

(48) Pro πάλιν, rursus, legebat πάλαι, ὄψιν, vulgatus, cum aliis tum Latinis tum etiam Græcis.

ficant deserentibus philosophiam. Solet autem sensus commoveri peccantium, cum alii ipsorum causa mœrentes lugent. Secundum hunc significatum fieri potest ut Salvator beatos dixerit qui sient, quoniam post luctus afflictionem divinitus recreabuntur. Dum autem ait : « Ne iterum, cum venero, humilier, » ostendit, se in priore quoque ad eos accessu idem expertum cum valde ad pœnitentiam adhortaretur. Necessario itaque addidit : « Ecce tertio nunc venio ad vos, » ut tertium adventum loco testium trium habentes confirmemini; nam si in ore duorum vel trium testium omne verbum damnationem ferens stat, id est satis idoneum firmumque habetur, sic oportebat per duos quos feci adventus satis firmos vos efflci. Nunc quia adhuc confirmari indigetis, tertio ad vos venire decrevi.

CAP. XIII, VERS. 41. *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, idem sapite, pacem habete. Et Deus pacis ac dilectionis erit vobiscum.*

Post omnem exhortationem, suadet ut concordiam foventes, ad felicem finem tendant genuinæ virtutis ac fidei susceptione perfecti. Hac enim si mente fuerint, stabilitatem nanciagentur, pacifice viventes, quia Dei charitas apud eos hospitabitur. Nam præsentia pacis, constantem eis statum conficiet. Adeo ut unusquisque magistrum imitans dicat : « Quis nos separabit a charitate Dei quæ est in Christo Jesu *? » et reliqua.

* Rom. viii, 35.

(49) Animadvertite morem singularem irridendi philosophiæ desertores.

(50) Cod. γνησιως.

φίας. (49) Φιλῆι γὰρ ἀσθησις ἐγγίνεσθαι τοῖς ἁμαρτῶν. οὐκ ἂν ἕτεροι ὑπὲρ αὐτῶν πενθῶσιν ἰσορροϋ-
μενοι. Δύναται καὶ κατὰ τοῦτο σημαίνοντο τοῖς
πενθούντας μακαρίζειν ὁ Σωτὴρ, ἐπεὶ περ μετὰ τὴν
ἐκ τοῦ πενθεῖν κάκωσιν θεόθεν παρακληθήσονται.
Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, « Μὴ κάλιν ἐλθὼν ταπεινωθῶ, »
δείκνυσιν ὅτι καὶ ἐν προτέρᾳ πρὸς αὐτοὺς ἀφίξει τῶν
πέπονθεν, ἰκανῶς πρὸς μετάνοιαν προτρέψαμεν.
Ἀναγκαῖος οὖν ἐπήγαγεν· « Ἰδοὺ τοῦτο τρίτον ἔρχομαι
πρὸς ὑμᾶς, » ἵνα τὴν τρίτην ἐπιδημίαν ἀπὸ
τριῶν μαρτύρων ἔχοντες βεβαιούσθε. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῷ
ματος μαρτύρων δύο ἢ τριῶν πᾶν ῥῆμα κατακρίνεται
ἐκφερόμενον ἴστανται, τοῦτ' ἔστι πληροῦται τε καὶ
βεβαιούται, οὕτως ἐχρήθη διὰ τῶν δύο ἐπιδημιῶν ἐν
πεποίηκα βεβαίους ὑμᾶς ὑπάρχειν· ἐπειδὴ δὲ ἀκμήν
B χρῆζετε τοῦ βεβαιωθῆναι, καὶ τρίτον ἔκρινε ἀπαρτι-
σαι ὑμῖν.

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ια'. *Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταγέιθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε καὶ ὁ θεὸς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.*

Μετὰ πᾶσαν προτροπὴν συμβουλεύει, ὁμοφροσύνην ἀναλαβόντας αὐτοὺς, σπεύδειν ἐπὶ τέλος ἀγαθῶν ἀπαρτιζομένους ἀναλήξει γνησίας (50) ἀρετῆς τε καὶ πίστεως. Οὕτω γὰρ στηριγμὸν ἔξουσι τοῦτο (51) φρονούντες, εἰρήνην ἀγοντες, ἐπὶ τῷ τῆν τοῦ θεοῦ ἀγάπην χώραν λαβοῦσαν παρ' αὐτοῖς γίνεσθαι. Ταύτης γὰρ ἡ παρουσία, τὸ ἀμετακίνητον αὐτοῖς περιποιήσει· ὡς ἕκαστον μιμούμενον τὸν διδάσκαλον εἰπεῖν· « Τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; » καὶ τὰ ἐξῆς (52).

(51) Ita hoc loco Didymus, non τὸ αὐτὸ, ut est in contextu biblico.

QUÆSTIONES AC VINDICIÆ DIDYMIANÆ

SIVE DIDYMI ALEXANDRINI ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS LATINA

Græco exemplari magnam partem e Græcis scholiis restituta.

EDIDIT

GODOFR. CHR. FRIDERICUS LUCKE

THEOLOGÆ DOCTOR ET PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS.

(Particulæ quatuor Gotingæ 1829-1832, in-4.)

COMMENTATIO CRITICA PRÆVIA.

I. Cum ante hos tres fere annos in Epistolis S. Joannis interpretandis Patrum, si qui de his Epistolis scripsissent, commentarios anquirerem atque

D perlustrarem, incidi præter alia opere meo ad hunc fere perducto in paulo obscuriorem illam, quæ Didymi Alexandrini fertur, Enarrationem in Epistolas

Catholicas Latinam. Habetur hæc in *Bibliothecis Patrum*, Parisiensi secundæ (tom. IX), Magna Coloniensi (tom. IV), Maxima Lugdunensi (tom. IV), Gallandiana (tom. VI). Nomen auctoris olim in Ecclesia celebratissimum, ut opusculum accuratius inspicerem, permovit me ac quasi invitavit. Ex quo commentario si quæris quid lucrifecerim, sic habeto: nec multum, neque vero omnino nihil. Habet Didymus nonnulla quæ nemo non probaverit vere et eleganter dicta. Atque enotavi equidem ea, quæ ad interpretationem Epistolarum Joannis facere videbantur, in commentarii mei appendice, quæ tamen ommissa nemini desiderarentur. Ut verbo dicam, nihil in illo commentario ita dixit Didymus, ut locum in Epp. Cath. aliquanto obscuriorem vel difficiliorem possit nobis nemini alius ope adjutus solus extricare. Sed enim in his bonæ interpretationis frustulis noli operæ meæ pretium quærere! Quod lectione mea lucrifeci, ex genere ac semine est prorsus alio, haud vero contemnendo. Etenim dum Enarrationem Didymi attentius legebam, animadverti primo pene invitatus in nonnullis locis magnam cum scholiis Græcis, quæ in calce editionis Epist. Cathol. Mattheianæ adjecta habentur, similitudinem atque mirum concentum; mox vero collatione utriusque exempli accuratius instituta lætus inveni eadem pene iisdem verbis in Enarratione Latine, in scholiis Græce expressa. Quid multa? Enarrationis Didymianæ in Epp. Cath. Latine Græcam veritatem hæcenus quantum scio equidem nemini notam, imo deperditam omnibus creditam, deprehendi magnam partem in istis scholiis adhuc superstitem. Dixi tunc quidem de hoc *ἔργον* quantuloocunque, breviter ac quasi in antecessum in meo ad Epp. S. Joan. commentario (1), rem accuratiori, qua omnino egeat, disquisitione, ubi primum occasio otiumque mihi contigerint, prosecuturus. En igitur tibi, B. L., hæc data occasione *Quæstiones ac Vindiciæ Didymianæ*. Scio equidem hujus inventi non eam esse rationem, nec dignitatem, ut ad omnes pertineat, omniumque intersit, tamen apud eos maxime, qui studio atque cura antiquitatis ecclesiasticæ cum cognoscendæ accuratius, tum restaurandæ inter nos conspicui facti sunt ac celebres, spero me aliquam saltem gratiam mereri, reliquias viri, inter theologos antiquioris Ecclesiæ haud ultimi atque interpretis suo tempore celebratissimi, haud spernendas colligendo, restituendo, illustrando. In qua re, ne iis videar quasi invitatus assentiri atque opem ferre, qui nostra ætate, ut est ad extrema quævis prona, justum rerum excedendo modum bonam causam perdunt, dicam de usu Patrum exegetico ingenue, quod sentio, paucis. Equidem ut in eorum numero haberi nolo, qui in libris sacris in-

terpretandis sua recens inventa unice sibi collaudant, atque Patrum despiciendo in hac arte labores ac studia suis facilem quærunt gloriam, ita nec iis unquam astipulari possum, qui hisce diebus existerunt, nimii veterum interpretum laudatores, qui cum nihil habeant antiquius quam ut omnia, quæ superata dudum artis exegeticæ infantia lusit, aut fudit antiquioris Ecclesiæ inscitia atque incuria ad libros sacros partim inepta, partim falsa, recoquant, recocataque commentariis suis, in quibus nova antiquis meliora invenire fas est, infarciant magis, quam recto judicio interponant, — nos ad auream scilicet catenarum ætatem rejicere student. Stet suus cuique rei honos ac vera æstimatio! Usus commentariorum veterum in interpretando nisi criticus plane nullus nobis est. In quibus ubi ad rem pertinentia docte et eleganter exposita deprehenderit — et insunt omnino, quibus et uti poteris et gaudere, ex theologico maxime interpretandi genere, — ea repetere, nostra facere, nostris innectere et pietati debebis et doctrinæ erga antiquitatem tanquam religiosæ: quæ vero minus vera, imo falsa intellexeris, ea omittere potius, vel, si graviora visa fuerint, admissa dijudicare et veritati et religioni satius erit.

Atque de his hæcenus. Progrediamur nunc ad ipsam Didymi Enarrationem in Epp. Catholicas Græco exemplari, quantum superstiti, vindicandam.

II. De vita Didymi, cum hanc provinciam optime administraverint, qui de iis rebus ex instituto egerant, auctores gravissimi, inter quos nuperrime post Mingarellium (2) Guerickius (3) excelluit, paucis tantum, quæ pro instituti nostri ratione necessaria videantur, exponamus.

Constat inter omnes, Didymum, quem cum a parva ætate oculis captus esset *cæcum* ipsa jam cognominavit antiquitas, per LX fere annos, usque ad LXXXV ætatis annum, illustris scholæ Alexandrinæ præfectum fuisse, Macarii successorem, virum propter doctrinam atque in utraque literatura eruditionem prorsus eximiam, eandemque, cæcitate fere innata nihil impediende, continuatis lucubrationibus assiduaque auditione et molesta, comparatam (4), omnibus laudatissimum ac vere admirabilem. Floruit suo tempore cum multis nominibus, tum maxime exegeticæ artis laude tanta, ut ea ab lecti ad audiendum talem doctorem undique Alexandriam advolarent discipuli, inter quos præ aliis nominare licet Rufinum, qui per multos, ut ipse gloriatur (5), annos eum audivit; Hieronymum, Isidorum Pelusiotam. Atque non solum viva voce docuit Didymus (6), sed etiam scriptis exegeticis laudes apud posteritatem valde auxit. Testis est præ cæte-

(1) Vid. Comment. tom. III, pag. 299.

(2) V. Didymi Alexandr. *De Trinitate* libri III, nunc primum Græce editi, Latine conversi ac notis illustrati a J. Aloysio Mingarellio. (Supra.)

(3) *De schola Alexandrina*, part. I, p. 92

(4) Cf. Rufini *H. E.*, II, 7; Sozom. *H. E.* III, 15; Soerat. *H. E.* IV, 24-26.

(5) Rufin. *Apolog. in Hieronym.* II, 41, 42.

(6) Rufinus in *H. E.* II, 7, de Didymi disciplina hæc narrat: « Hujus aliquanti dicta vel communi-

ris locupletissimus Hieronymus, qui in *Catalogo* (7) A narrat, « eum multa opera et nobilia per notarios scripsisse, commentarios in *Psalmos* omnes, commentarios in *Evangelium Matthæi et Joannis*, — in *Isaiam* tomos XVIII; in *Osee* ad me scribens commentariorum libros tres, et in *Zachariam* meo rogatu libros quinque et commentarios in *Job*, et infinita alia, quæ digerere proprii indicis sit. » — Qui commentariorum in utriusque Testamenti libros a Didymo editorum catalogus egregie augeri potest ex ejusdem Hieronymi commentariis, in quibus Didymi tractatus, quos in suis ipse adhibuisset, singulos passim laudat. Atque omissis nunc Didymi in V. T. libros commentariis, ejusdem in Epistolas Pauli ad Ephesios et Galatas commentariolis in suis (8) ipse usus est Hieronymus. Præterea in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse Didymum, testantur hujus commentarii fragmenta, a J. Christophoro Wolfio in *Anecdot. Græcis* (9) collecta et illustrata. Horum vero commentariorum, quos hactenus enumeravimus, nihil præter notitiam atque fragmenta in catenis pauciora nobis relictum esse, omnino est quod doleamus. Unica tantum, ut videtur, fere integra Latina quidem, nobis exstat Didymi *Enarratio in Epistolas Catholicas*, de qua nunc accuratius est dicendum.

III. Didymum in *Epistolas Catholicas* commentarium scripsisse, præter Cassiodorum, scriptorem sæculi sexti, testatur nemo unus. Hic vero in *Institutione divinarum litterarum* (10) multis narrat se ipsum jam senem, ut monachis suis in discendis divinis litteris succurreret, novem totius sanctæ Scripturæ codices et studiose emendatos et adnotatione exegetica e Græcis maximam partem desumpta instructos adornasse. Hujus bibliothecæ exegeticæ codex octavus Epistolas apostolorum continuit. De quo ubi narrat; « In Epistolis, inquit, canonicis (sive Catholicis) Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromateus vocatur, i. e. in Epistola S. Petri prima, S. Joannis prima et secunda, et Jacobi (11) quædam Attico sermone declaravit, ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est, quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. S. quoque Augustinus Ep. Jacobi apostoli solita diligentia suæ curiositate tractavit, quam vobis in membranaceo codice scriptam reliqui. Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem VII canonicarum Epistolarum Domino largiente

ter disputata vel proponentibus responsea, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea quæ a nonnullis dicente eo descripta legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans in illis magis sermonibus qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. »

A concessus est, qui ab Epiphania viro disertissimo, Divinitate juvante, translatus est. »

Hujus ea est ratio testimonii, ut ad eam rem, de qua quærimus, probandam nihil possit cogitari validius ac certius. Possis tamen in hoc uno, quod unicum est, offensus causam sumere dubitationis. At vero id quominus facias, prohibebit impedietque sane Didymiani post mortem nominis historia paulo accuratius cognita ac perpensa.

B Constat enim, Didymum, dum viveret quidem, apud omnes fere intemeratæ, imò acriter defensæ orthodoxiæ laude floruisse, eundem tamen haud multo post mortem cum Origene, quem in theologia sectatus est maxime, eadem contactum esse hac sorte iniqua, ut apud anxios orthodoxiæ ecclesiasticæ patronos propter nonnullas, quas scriptis suis declarasset, opiniones Origenianas male audiret, in crimen vocatus hæresicos. Ipse adeo Hieronymus, quamvis Didymi olim auditor et admirator, imò amicus, ejusque apud Latinos interpres, tamen eam suam orthodoxiæ famam adversus Rufinum periclitantem videret, maluit magistri famam hactenus intactam in discrimen committere, sibi castior, quam defendere; imò primus ille cepit ejusdem opiniones Origenianas exagitare. Hieronymi vero auctoritas quantum in æstimandis Ecclesiæ deceribus apud suspiciosas istius ætatis aures valeret, nescit nemo. Attamen aliquandiu criminacionibus subinde iteratis restitit gloria Didymi; somnæque propter pietatem fere sanctum. Postquam vero Justinianus imperator, acerrimus iste orthodoxiæ ecclesiasticæ vel potius sulicæ vindex, litibus Origenianis tunc temporis miserabiliter redintegratis, in *senatu* illa epistola ad Mennam archiepiscopum Constantinopol. data adversus « impium Origenem ejusque sectatores » arma cepit, etiam Didymus noster in synodo ἐπιδημοῦσθι, imperatoris jussu coacta anno 544, scilicet zelatorum more blasphemias, quæ perstabantur Origenistarum, exagitatis magis quam examinatis, cum aliis bonis viris anathemate publico et ecclesiastico percussus est. Quam temerariam Origenistarum condemnationem eum deinceps repetissent ac quasi perpetuam fecissent Martinus pontifex in synodo Lateranensi an. 649, synodus Quinisexta, Nicæna denique secunda œcumenica, factum est, ut gloriosa olim Didymi memoria apud Græcos in oblivionem veniret, ejusque scripta, imprimis vero ea quæ Origenismum præ cæteris redolere visa fuissent, primo contemnerentur, deinde contempta interirent fere omnia. Hinc ne mireris, Photium, qui tamen vel hæreticorum scripta diligenter excutere sustinuit, ne nominis quidem Didymiani notitiam

(7) Cap. 109.

(8) V. Hier. in Prologo comm. ad Eph., item in Prolog. comm. ad Gal.

(9) Tom. IV, p. 1 sqq.

(10) Cap. 8

(11) Reponendum videtur, *Judæ*. Cfr. comment. meum in *Epist. Joan.*, p. 298.

mentionem fecisse unquam in *Bibliotheca*. Enarrationem vero nostram in *Epp. Cath.* quinto et sexto sæculo in utraque *Ecclesia* pro nomine auctoris olim celebratissimo parum cognitam atque in usu fuisse, præter locum Cassiodori laudatum, qui id aperte declarat, significare aliquo modo videtur Cosmas Indicopleustes (12), eo quod interpretes librorum sacrorum Græcos Catholicas Epistolas parum aut nihil curasse queritur. Est tamen hæc Enarratio una nobis ab injuria oblivionis asserta, nescio tamen an integra. Ac sane debetur hoc cum Cassiodori celebriores Epistolarum Catholicarum explanatores frustra anquirentis inopiæ iudicioque in odorandis hæreticorum sordibus parum nasuto, tum vero Epiphani Latini interpretis scripta veterum emaculandi arti scilicet in hac una re vobis felicissimæ.

IV. Ad scrupulum cuius de authentia nostræ Enarrationis subdubitant prorsus eximendum permultum hercle faceret, si uno saltem in loco Græca scholia, quæ Latinam Didymi interpretationem disertis verbis referunt, nomen Didymi auctoris sibi inscriptum gererent. Nomen vero illius in scholiis nusquam apparet. In quo tamen noli offendere. Maxima enim pars scholiorum nomina auctorum ostendit nulla.

Attamen unus exstat in ipsa Enarratione locus (13), ex quo certis effici potest argumentis, eam a Didymo revera scriptam esse. Leguntur enim in ea hæc fere: « Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera, quemadmodum consubstantialis Patri et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre.... Horum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt. » His igitur verbis aperte declaravit auctor, se aliis in libris doctrinam de Trinitate adversus hæreticos uberius exposuisse. Scripsit autem Didymus *De Trinitate* libros III, quos e codice fere integros primus evulgavit, nostroque auctori locupletissimis vindicavit commentariis Mingarellius, Italus (14). Quibus vindiciis simul effectum est id, ut utriusque operis auctorem unum eundemque idem prorsus de Trinitate contra Sabellium sentire facile intelligas. Potest vero præterea ex allato eodem loco colligi, Didymum nostram *Epp. Cath. Enarrationem* post libros demum *De Trinitate* scriptos composuisse. Cum vero de tempore quo illi *De Trinitate* libri exarati fuerint, nihil accuratis definiiri rationibus queat, nequit etiam accuratius dici quando nostra scripta sit enarratio.

Est autem hæc Didymiani ingenii ita plena vestigiis, ut vel leviter perquirenti ea ubivis appareant, nec possit comparatione operum Didymi diligentius instituta de nostræ authentia Enarrationis amplius

(12) *Topographia Christ.*, lib. VII, p. 292.

(13) Cap. V in *I Epist. Joan.* vers. 20.

(14) Cf. De Didymo Commentarium ad Franc. Carafam scriptum. (Supra col. 139.)

(15) *De schola Alexandr.*, p. II, p. 352 sqq.

(16) Id est lapsus. Basnagius de rebitu diaboli ad

A dubitari. In qua quæstione, cum Mingarellius, quamvis alio consilio, nempe ut libros *De Trinitate*, quibus nomen auctoris et initium operis in codice, quo utebatur, desunt, Didymo vindicaret, prorsus egregie omnia administraverit, licet nobis, talem qui nacti sinus præceptorem, brevibus esse. Paucis igitur defungar. Atque, ut ea, quæ ad doctrinam dogmaticam attinent, primum persequar, omnia, quæ Didymo peculiariter habentur de Deo uno et trino, de creatione ac ratione mundi, de angelis bonis ac malis, de diabolo ejusque natura, de Christo ejusque naturis et operibus, de natura hominis et gratia, et reliqua placita, quorum recensum nuperrime egit Guericcius (15), ea, quemadmodum in reliquis Didymi operibus tractantur, eodem modo in Enarratione invenies vel exposita uberius, vel leviter adumbrata. Ex multis, quibus plenissimus est Guericcii commentarius, exemplis hæc pauca sufficiant. Didymus in libris suis identidem docet, Deum esse omnis quantitatis expertem, sive ἀμεγέθη, ideoque mortalium oculis, imo animis ἀκατάληπτον, ἀπρόσιτον. Eandem sententiam in Enarratione nostra ita sapientissime profert, ut neget Deum ab ulla creata intelligentia comprehendi posse. Vide *I Joan.*, col. 1609 et alias. Docet Didymus, angelos incorporeos esse, ideoque invisibiles oculis corporis nostri, eosdemque vero creatos atque propterea menti visibiles, *De Trinit.* III, 16. Eadem habes in *Enarr.* col. 1605 in *II Petri* II. Ibidem docet, angelos sanctorum hominum custodes esse; idem dicit in fragm. ap. Ming. Comment. cap. 13, hisce verbis: Τοὺς μὲν ἀγίους φωταγωγοὶ φυλάττουσιν ἄγγελοι. De diabolo hæc habet in libr. *contr. Manich.*, col. 1105: 'Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰθίου αὐτοῦ ζουστου. Conf. ibidem col. 1101, ubi, nominibus diaboli explicatis, hæc subjungit: Εἰ τοίνυν διὰ πάντων ὧν σημαίνει ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός. Eodem modo in *Enarrat. in I Joan.* III, col. 1645, diabolus, inquit, non substantialiter, sed voluntariæ operationis indicium (σημεῖον) est. Quibus addas ea, quæ in *Enarrat. in Ep. Judæ* leguntur col. 1648: « Nec est diabolus terrena substantia. D Hæc enim aliquando divinam gloriam et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationabilibus, quoniam, cum sint arbitrii liberi, et conversio (16) sit facta diaboli, natura non malus est. »

Ita Didymus ad doctrinam de diabolo quod attinet per omnia videtur sui similis idemque. Attamen in hac doctrina unum est, in quo a se ipso dissidere quibusdam visus est et libri *contra Manichæos*, no-

meliolem frugem intellexit. Male. Nostram interpretationem suadet, imo flagitat cum totius loci nexus, tum vero usus verbi τροπῆς de lapsu, sive mutatione in pejus, Didymo frequentatissimus. Vid. *contr. Manich.*, col. 1099; *De Sp. S.* III, p. 528.

stræque Enarrationis auctor. Etenim contra Manichæos ita illum disputantem faciunt, quasi dicat, diabolum igni æterno traditum olim iri; eundem vero in Enarratione prorsus contraria cum Origene docuisse volunt, nempe, malos angelos adeoque diabolum ad meliorem frugem olim reversos salutis per Christum et nobis et universo mundo rationali reparatæ posse fieri participes. Loca, quæ huc facere videntur, duo exstant in enarratione ad priorem Petri Epistolam. Alter locus, qui est ad I Petr. 1, 10-12, in Bibliotheca ita expressus et interpunctus vulgo legitur: « Si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi, quod in omnibus et in summo est appetitu, quando ipsius quidem causa alia cuncta sunt, ipsum vero, cuius causa nullius agitur. Non abs re est etiam intelligi de sanctis angelis et simpliciter cunctis beatis rationabilibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea, quæ in fine sæculi sunt agenda. Si vero alium quemdam statum viderunt beatum (per ea quæ revelata sunt a Spiritu sancto eis qui Evangelium susceperunt) præter eum, qui dictus est; dicendum est et concupiscere in eum prospicere angelos, qui in transgressione quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio *resipiscentes*, unde ceciderunt, quod etiam studiosi hominibus componitur, habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere. »

Facile vides, locum hunc totum fere ita depravatam, imo desperatum esse, ut nisi antea emendatus fuerit, intelligi queat nullo prorsus modo. Ad initium quod attinet, distinctionem verborum pessimam, imo insanam esse, in aprico est. At vero huic malo medicina et certa et efficax parata nobis est feliciter in scholiis Græcis, ubi eadem ita leguntur: *Et δὲ τις ἐκλάβοι τὴν ζητούμενην ὑπὸ τῶν προφητῶν σωτηρίαν κατὰ τὸ τέλος εἶναι, ὃ ἐπὶ πᾶσι καὶ ἔσχατον ὀρεκτὸν τυγχάνει, ὅτι ἀπεμφαίνει περὶ τῶν ἁγίων ἀγγελῶν καὶ ἀπλῶς πάντων μακαρίων λογικῶν τὸ προκείμενον ἐκλάβειν, πάντων ὄρεξιν ἐχόντων παρακύψαι εἰς τὰ κατὰ τὸ τέλος πράγματα.* Itaque sublata post verbum *agitur* distinctione plena, ita, ut ex duobus colis una efficiatur et continua enuntiatio, Latina oratio flueret optime, nisi impediretur præterea obscurioribus verbis his: « quando ipsius quidem causa cuncta sunt, ipsum vero, cuius causa nullius agitur. » Possunt vero hæc, ut fallor, ita emendari, ut pro *nullius* reponas *nullis* (rebus, quæ sunt), deinde vero verba « cuius causa » intercludas distinctione parva. His ita et restituitur et explicatis, ea quæ deinceps et in fine leguntur, ita tibi erunt intelligenda: Cùm omnes qui ratione præditi sunt, natura et beatitudinis cupiditate decantur, et appetant ea prospicere quæ in fine sæculi evenient, id est salutem perfectam ac beatitudinem per Evangelium omnibus, qui aliqua fruuntur

(17) Ita ex verissima Mingarellii conjectura scribendum censeo.

A ratione, patefaciendam, sequitur, malos etiam angelos, modo ne toti depravati fuerint atque natura sua rationali prorsus privati (id quod ne cogitari quidem potest, nisi ab iis qui erroribus Manichæorum decepti sint), desiderio salutis in fine mundi olim futuræ prospiciendæ, atque appetendæ et posse teneri et vero etiam tentum iri. « Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio (quo cruciantur quidem, verum ita ut emendari possint, neque exstinguantur), resipiscentes [*respicientes* (17)] unde ceciderunt, habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere, » id est desiderium ea quovis modo respiciendi ardentissimum. Quibus verbis, ego si quid video, nihil aliud docetur, quam hoc, malos angelos, quantumvis pravos, tamen nec conscientia melioris, qua olim fruii fuerint, deperditæ, nec *desiderio* reparandæ olim beatitudinis prorsus carere. Non negaverim, posse omnino ex his colligi, Didymum pro sua doctrina ad Origenem paulo inclinata malis angelis tam benevolum atque misericordem sese præbuisse, ut spem illis reparandæ salutis adimere nollit, tamen, donec alia prolata fuerit justior criminis causa, de hac sententia nemo auctorem nostrum apud æquos rei iudices Origenianæ hæreseos condemnabit. Posset enim ille ita sese ipse excusare, ut conscientiam deperditæ, desiderium reparandæ salutis malis angelis penarum esse augmento diceret. At vero justam accusatoribus causam criminis non deesse, locus, qui in eadem Enarratione ad I Petr. III, 22, legitur, probat expressis verbis. Ibi enim ita: « Pacificus Iesus per sanguinem crucis suæ, quæ in cælis et quæ in terra sunt, omne bellum destruens et tumultum. Mox enim in descensu ejus et nativitate facta de Virgine dictum est: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax!* Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis et sederet in dextra in excelsis, profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes. Sicut enim homines abstinentes a peccatis subjecti sunt, ita et superiora rationalia correcta spontaneis culpis, quas (18) forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. Possibile est autem, aliquos hujusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium supernorum. »

Hanc Didymi disputationem a condemnata Origenis de ἀποκατάστασι πάντων doctrina quam proxime abesse, quis est quin videat?

Dispiciamus nunc de loco illo in libro Didymi contra Manichæos, quem dicunt hæreseos Origenianæ crimini plane contrarium esse. Exstat autem locus in Basnagiana illius libri editione, p. 213 (cap. 13). Ibi Didymus contra eos imprimis disputat, qui Deum auctorem faciunt peccati. Hæc ut diluat, inter alia

(18) Ita legendum puto pro *quæ*, quod in *Bibliothecis* expressum est.

hoc utitur argumento ad vulgarem captum accommodatissimo : Deum, scilicet legislatorem ac iudicem, quoniam ex auctoritate Scripturæ sacræ (*Math. xxv. 41*), cum injustos puniendos, tum maxime Satanam supplicio olim tradendum decreverit, ne cogitari quidem posse auctorem peccati.

In quo argumento accuratius explanando Scripturæ locum modo allatum : Ὑπάγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἄγγελοις αὐτοῦ, ita explicat, ut, cum Deus ibi dicatur diabolo ignem præparasse, diabolum ab æterno ac natura (*κατ' οὐσίαν*) malum atque a bono Deo alienum esse præfracte neget. Ut vero ab adversariorum cavillationibus, quærentium cur Deus diabolum non statim post lapsum, sed post multam demum noxam multamque hominum cladem igni sempiterno tradere decreverit, locum ipsum defendat, ratioclnatur fere ita : Εἰ ταῦτα, inquit, οὕτως φρονητέα, ἢ ἄγνοιαν προσάψουσι τῷ Θεῷ [τότε], τοῦ πῶς τιμωρήσεται καὶ ἐμποδίσκη τὸ κακόν, ἢ ἀδυναμίαν. Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων περὶ τὸν ἀγαθὸν Θεόν. Οὐκ ἄρα ἀγενήτως ἐχθρὸς ἂν Θεοῦ ἐπανεβή κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ γενόμενος ἐπὶ τῷ εἶναι ἀγαθός, τὴν μὲν δύναμιν τῆς ἀρετῆς ἀτελῆ ἐφύλαξεν, τὴν δὲ τῆς κακίας ἐπιτηδεύοντα εἰς ἐνέργειαν ἤγαγεν, δι' ἃ καὶ κολαστέος καὶ εἰκότως μετὰ πολὺ τιμωρίᾳ ὀπεβλήθη.

In hac tota argumentatione nihil omnino inest, quod ad sententiam Didymi de malis angelis eorumque salute vel speranda olim vel desperanda accuratius definiendam aliqui faciat. Imo de diabolo ejusque supplicio nihil ibi docetur ita, ut certis inde possis colligere rationibus, Didymum Origenianam hæresim de salute diaboli nulla olim desperanda respuisse. In qua re id imprimis attendendum est, quod disputationis suæ non uno in loco Didymus de igne, sive supplicio diaboli simpliciter loquitur, ita ut, quæ in sacra Scriptura adjecta est vox αἰώνιος plane omitat; id quod haud temere fecisse putandus est ille Origenis sectator cæteroquin religiosus. Cui addas, in libris *De Trinitate* Didymum verbum αἰώνιος ita sæpissime usurpare, ut nihil insit præter notionem divini (19). Falluntur ergo, si quid video, egregie, qui hunc disputationis *contra Manichæos* locum de supplicio diaboli cum manifesta illa Didymi hæreseos Origenianæ confessione pugnare autumant.

Atque hæc de dogmatica nostræ Enarrationis ratione a Didymo non aliena satis superque.

V. Progrediamur nunc ad explorandam nostri operis rationem criticam, eam scilicet quæ ad canonem Scripturæ sacræ tunc temporis hinc inde varium spectat. In qua re unum est, in quo fidei no-

stri operis Didymianæ defensores offendi, imo vexari possunt egregie. Locus exstat in fine commentarii ad posteriorem Petri Epistolam, ubi de ejusdem Epistolæ authentia hæc leguntur molestissima verba : « Non est igitur ignorandum, præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, tamen in Canone non est. »

Ac primo quidem facile intelligitur, obscurioris sensum loci fere hunc esse : Epistola Petri altera falsata est, νοθεύεται, id est Petri esse negatur, eademque, quamvis in Ecclesiis publicetur (ἐν πλεῖσταῖς δεδημοσιευμένη Ἐκκλησίαις), tamen a Canone aliena est (οὐκ ἐνδιόθηκος). Atque inter omnes constat, istam Petri Epistolam ab Origene atque Eusebio inter dubias, sive ἀντιλεγόμενας, numeratam, deinde vero inde a sæculo fere IV in Canonem Ecclesiæ vulgarem receptam esse, ita tamen ut, Hieronymo teste, ipso hoc sæculo essent multi qui eam Petri esse negarent (20). Ipsum vero Didymum in Enarratione ab eorum partibus stetisse, qui Petro apostolo Epistolam illam abjudicarent, posset omnino demonstrari, præter illam commentarii clausulam, imprimis eo quod inter commentandum auctorem Epistolæ nunquam Petrum apostolum nominat, sed « conscriptorum Epistolæ » quasi æmini notum atque dubium nisi recte jam a Mingarellio observatum esset, Didymum vel in Enarratione prioris Epistolæ, quam tamen Petri esse non potuerit quidem negare, eandem formulam usurpare, *ex. c. col. 1595*. In his hactenus nihil offendimur. Difficilius vero multo est ad intelligendum quomodo verba ista, quibus commentarius ad alteram Petri Epistolam finitur, cum antecedentibus sensu coherereant, per voculam *igitur* conjuncta. Locum excusamus totum, quo melius de eo possint ipsi judicare lectores. « Multis mirum est, et ex istis verbis (*II Petr. III, 5-7*) significari mundanas revolutiones atque mutationes. Sic enim habent : *Cælum enim erat olim et terra ex aqua et per aquam constituta verbo Dei, per quæ qui tunc erat mundus aqua inundatus deperit : qui autem nunc sunt cæli et terra, verbo repositi sunt igni reservandi*. Et post alia (*ibid. 13*) : *Novos vero cælos et terram novam secundum promissa ipsius expectamus*. Aiunt enim qui hac sententia detinentur : sæculum (αἰών) erat olim et terra absque cælis (21) et terra, quæ nunc est (*Gen. 1*), et extra istos qui nunc sunt novi cæli et terra nova erunt. Omnibus manifestum est, tres mundos per successionem consistere, quoniam scriptum est : *Qui nunc sunt cæli et terra eodem verbo repositi sunt : et mutatio denuo similis erit eis, qui sub diluvio perierant*. Agnovit autem hæc conscriptor Epi-

(19) Similiter Origenes, Didymi in hac doctrina auctor, aliam popularem, aliam philosophicam de æternis pœnis doctrinam esse statuit. Philosophicam ac suam plane ubi proficitur hac de re sententiam, æternas malorum pœnas non eo sensu æternas dicit, ut finis earum plane nullus sit, sed potius, graviores ac diuturnas, quibus ovalatira

immensis labentibus sæculis peccata ex animis creaturarum quasi exurantur, non vero ipsæ creaturæ exstinguantur. Cfr. Huet. *Orig. I, 14, § 20*; Guericke *De schola Alex. II, p. 297*.

(20) Vid. Herm. Olshausenii comment. *De integritate et authentia posterioris Petri Epistolæ*, p. 1.

(21) Id est, haud sine cælis.

stolæ ex verbis Jesu de consummatione sæculi sic probatis [prolatis (22)]. Sicut enim in diebus Noe comedeabant et bibebant homines, nubebant et nuptui dabantur, vendebant, emebant, plantabant, ædificabant, usque ad diem, qua ingressus est Noe in arcam et venit diluvium et tulit omnia (23)... sic erit in præsentia Filii hominis. Amplius autem concionatur his verbis, cum dicit: *igne solvendam hanc, quæ nunc inspicitur, creaturam*. Ait enim venire iudicii diem latenter ut fur, in quo cœli magno impetu et sine dilatione transibunt, elementis utique labefactis ab igne illato, post quod cœlis radicitus amputatis novos cœlos, novamque terram futuram, in quibus iustitiam et promissiones Dei in sua habitatione possideant iusti. Non est igitur, » etc.

Paret ex his, Didymum pro sua ad Clementis Origenisque (24) opiniones cosmologicas inclinatione quam maxime offensum esse in eo, quod auctor Epistolæ, non contentus iis quæ Christus ipse de consummatione sæculi in universum dixisset, ulteriora docere ausus sit, nempe, totam, quæ nunc conspiciatur, creaturam igne olim deletam ac dissolutam radicitus (25) iri. Ac videtur Didymus eorum fuisse sententiam, qui mundanorum ignium conflagratione formam quidem mundi olim mutatam sive potius emendam iri, substantiam vero rerum sive materiam immutabilem esse putarent (26). Ergo displicuerunt illi, quæ ipsi in Epistola Petrina sibi contraria fere expressis verbis doceri videbantur. Ne vero apostolicæ auctoritati repugnare audacius videretur, clausulam illam adjecit, qua lectores admoneret, sententiam illam, quæ multis mira offensionisque plena videretur, quamvis publicatæ inesset Epistolæ, tamen, quoniam hæc ipsa falsata haberetur, nulla omnino viti auctoritate canonica. Hæc si vera est loci nostri interpretatio, optime cohererent omnia. At vero fuerunt qui dicerent Didymum Petri sententiam enarrando suam fecisse. Hi, quomodo clausulam defendant, videant ipsi. Basnagius, cum loci sententiam non perspiceret, censuit ea quæ in fine commentarii leguntur ab aliena manu esse male assuta. Ac recte quidem, modo probari posset, Didymum assensum argumento Epistolæ præbuisse; quanquam ne sic quidem intelligo, qua ratione quæve de causa ista assui potuerint ad-

(22) Ita Gallandius verissime.

(23) Versio Vulg. tulit omnes; ac vera est Græca lectio, ἦεν ἅπαντας.

(24) V. Münscheri *Hist. dogm.*, tom. II, p. 537 sqq.

(25) Ergo Didymus non ροιζήδὸν legit, quæ vera est omnium fere librorum lectio, sed ριζήδων, quod paucis admodum in libris habetur. Illam si tenuisset lectionem, minus ille hæsitasset; hanc cum secutus sit, non potuit non offendi.

(26) Expressa est ista veterum opinio, breviter quidem, in scholio ad I Petr. III, 10, quod apud Matthæium legitur, ita fere: Εἰπὼν, ἐν ἧ ἡ οὐρανοὶ ροιζήδων παρελεύονται, οὐχ ὡς ἀπολλυμένων λέγει τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὡς ἀναστοιχειουμένων εἰς κρείττονα λήξιν. Ὅσπερ γὰρ τὰ ἡμέτερα σώματα λυόμενα οὐκ εἰς τὸ μηδαμῶς εἶναι χωρεῖ, ἀλλὰ ἀνακτινίζεται εἰς ἀφθαρσίαν· οὕτω καὶ τὰ οὐράνια

dititia. Placeret magis, si totam alterius Epistolæ Petri enarrationem ita mutilatam esse diceret, ut inter multa alia ea maxime intercederet, vel ab interprete Latino ommissa sint, quibus clausula commentarii constaret. Facilius tamen eo, quo supra dixi, modo rem habeatis expeditam. Verum quidem est, Didymum, si ipse illam scripserit clausulam, in hoc male sibi constantem videri posse, quod Epistolam, quæ dicitur Petrinam, Petro apostolo aliis in libris indubitam tribuerit (27). At vero his non ita moveor, ut Mingarellio (28) assentiar tepere si quid video suspicanti, « Totam alterius Epistolæ Petri enarrationem brevissimam sane et imperfectam aut Didymi plane non esse, aut ab iis quorum interesset, vel pravam doctrinam obtrudere, vel Didymi nomen multis olim post ejus mortem invisum infamia afficere, interpolatam fuisse, aut eundem, cum libros *De Trinitate* extremis vitæ annis conscripserit, opinionem, quam ante amplexus fuisset, seu dubitationem omnem abjecisse. » — Et enim religiosior quam verior mihi quidem videtur secunda illa Mingarellii variarum conjecturarum copia, quas vereor omnes timor ne fecerit sacer, videlicet, ne Ecclesiæ in defendenda illius Epistolæ auctoritate Petrina nomen deesset Didymi prævalitis clarum. Nodum rei, qui omnino inest, ac scrupulum facilius sane explicabis ita, ut Didymum dicas aliter pro alio docendi genere de Epistola illa disputasse œconomice. In qua re ille secutus est Origenem, ita ut in quæstionibus maxime exegeticis pro instituti ratione criticas canonis causas aperiret, in dogmaticis vero et homileticis, ne offenderet vulgum, vulgarem Canonis ecclesiastici consuetudinem intemeratam sibi cautior retineret.

VI. Exegetica nostri operis ea est ratio, ut Didymi methodum, Alexandrinam videlicet, seu potius Origenianam, ubique referat, ita tamen temperatam, ut in N. T. saltem libris a nimio allegoriarum studio absterneat. Grammaticam atque historicam interpretandi rationem ut in commentariis, ita in enarratione nostra haud neglexit quidem, imo habet interdum quæ ad eam faciunt utilissima. In quo tamen cave, ne æstimandis antiquioris Ecclesiæ operibus exegeticis nostram artis mensuram adhibeas. Veteres enim theologi Græci, cum libros N.

D σώματα διὰ τοῦ δηλουμένου πυρὸς ἀνακτινίζονται, ἐλευθερούμενα καὶ αὐτὰ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ὡς ὁ ἀπόστολος Παῦλος φησὶ, Rom. viii, 20 21: — Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ ἡμᾶς ὁραμένη κτίσις ἐπὶ τὸ ἀμεινον μεταποιήσεται, συμμετέξουσα τῆς ἡμῶν λαμπρότητος. Cfr. Münscheri *H. D.* IV, p. 454.

(27) Cfr. *De Trinit.* I, cap. 29, ubi, Patri sermonibus, qui Act. x, 42, 43, et iv, 11, 12, leguntur, nominatim commemoratis, ita pergit: Ἄλλὰ καὶ καθολικὰ τὸ δεῦτερον πέμπει γράμματα μεταξὺ ἄλλων περὶ αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ τ. Θ.) ἔχοντα καὶ τοῦτο: Ὅς τὰ πάντα, etc., II Petr. I, 3, 4. Eodem modo c, 32; I, 15, I, 28; ac multis aliis in locis.

(28) Vid. Comment. *De libr. de Trinit.*, I, 15, col. 161.

ex viva adhuc lingua facilius intelligerent, quam arte philologica interpretarentur, grammaticas rationes haud contempserunt quidem, imo, ubi opus ipsis visum est, explicarunt interdum, id tamen præ primis spectarunt interpretando, ut res ac sententias librorum sacrorum excuterent, excussas vitæ ac scholæ accommodarent. Hoc vero ita egerunt illi, ut eos sequi nobis pro nostra arte theologica longius promotam omnino nefas sit. Didymus in interpretatione Origenem sectatus est, qui primus sacrorum librorum interpretationem in formam artis redegit, ita, ut singulas interpretandi rationes atque causas colligeret, collectas in eum sinem, qui totam ipsi continere visus est interpretationem theologiam, componeret ac dirigeret, quo plenius ac fructuosius ex sacro codice, quippe qui ista ætate totus singulis adeo in verbis verbum spiritumque Dei æternum spirare atque occultare videretur, doctrina Christiana et extrui posset et defendi atque ad vitam hominum applicari. Huic interpretandi generi ex usu scholæ Alexandrinæ adductus Didymus theologicas, quas dicunt, causas in interpretatione summas posuit, in iisque enucleandis totus est cum in commentariis suis omnibus, tum vel maxime in *Enarratione Epistolarum catholicarum*. Hinc nostram Enarrationem, si eam ex istius ævi more æstimamus, verum commentarium esse nullo modo negaverim. In qua re non possum quin Guerickio contradicam, qui eam non singularum vocum et sententiarum, sed earum tantummodo, quas uberius illustrare Didymo placuit, liberiore esse ac quasi selectam explicationem statuit. Quæ si vera esset Guerickii sententia, eodem jure posses negare, Didymum in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse. Cujus commentarii quamvis nihil præter eclogas exegeticas relictum nobis sit, ea tamen est harum eclogarum manifesta forma, ut Wolfio assentiatur, qui ex ipsis reliquiis Didymum in *Actis apostolicis* commentarium toto libro pertinentem scripsisse argumentis idoneis probavit (29). In qua questione non prætermittendum est id, quod gravissimum est, Enarrationem nobis non totam relictam esse, sed mutilatam multis ut videtur in locis; de qua re mox uberius nobis erit disserendum.

Habet præterea nostra Enarratio hoc sibi proprium, ut interpretando Manichæos in primis eorumque errores nefarios ubique perstringat atque convincat, vel iis in locis, ubi causa vel materia contra istos disputandi fere nulla inesse videtur. Ac vide, quomodo his quoque Didymianus Enarrationis nostræ mos atque ingenium nobis sese prodatur. Etenim Manichæorum hæresin ita sibi invisam habuit, ut præter librum, quem de ea scripsit, singularem, vel in exegeticis tractatibus, v. c. in commentario ad *Acta apost.*, pro communi istorum temporum

contra hæreses pugnacitate ad eam profligandam identidem recurrat (30). Et Mingarellius vero, cum intelligeret Didymum in Enarratione nostra fere nimium esse in notandis refutandisque Manichæorum erroribus, conjecit istam eo consilio compositam esse, « ut pestiferam Manetis hæresin confutaret. » Posses eodem jure conjicere Didymum suam Enarrationem contra Arianos aut Sabellianos, quos identidem notaverit, scripsisse. At vero facile huic supersedere poteris conjecturæ. Satius enim omnia ea, quæ huc facere videntur, ex polemico Scripturæ sacræ explicandi, sive potius applicandi genere, quo istius ævi homines utebantur, explicabuntur. Et vero nihil præterea in nostro libro continetur, quo ista Mingarellii conjectura aut secundari aut

B

defendi possit. His ita expositis, si qui adhuc scrupulus de fide nostri operis Didymiana tibi resideat, ad eum prorsus animo evellendum, velim attendas interpretationibus quorundam in *Epist. cath.* locorum præter Enarrationem aliis in libris a Didymo cum proprietate quadam ac constantia repetitis : quas, ut temporari parcamus, infra ad ipsam Enarrationem adnotabimus.

VII. Innuimus supra, nos de integritate nostri operis, quale nunc habetur, valde dubitare. Hoc vero ne temere a nobis factum esse credas, age rationes dubitandi, quales sint, accuratius inquiremus.

C

Ac primo quidem, quo attentius Enarrationem nostram perlegi, eo magis nexum ac perpetuitatem commentarii multis in locis desiderasse mihi videor. Nec possum, quin omissiones sive lacunas inesse suspicer, majores minoresve. Ad minores quod attinet lacunas, jam primus, qui nostrum opus divulgavit, aliqua in eo, paucula tamen desiderari in universum quidem bene observavit (31), nec tamen locos, qui male sani aut lacunosi viderentur, indicavit. Fecit hoc Gallandius ea, qua consuevit, et sagacitate et diligentia. Pertinent vero, si quæ talia vero desiderantur, ad culpam illius librarii, ex cujus libro manuscripto, qui hactenus inventus est, unico, eoque vetustissimo quidem, sed quam negligentissime facto, Latina nostra expressa est Enarratio. Ne autem librarii culpam temere exagitemus, ipse primus editor haud raro lacunarum adeo, quæ nullæ sunt, falsam speciem intulisse videtur, eo quod veram libri manuscripti lectionem male descripsit orationisque contextus integritatem pessima verborum distinctione quasi abscondidit. Utriusque generis exempla infra enotabimus.

D

Gravior est quæstio de majoribus, quæ in commentario nostro deprehenduntur, lacunis sive omissionibus. Inæqualitas enim interpretationis longioris modo ad nauseam usque, modo brevioris, in primis ad posteriorem Petrinam, itemque Jacobi Epistolam, tam male me habet, imo offendit, ut vix

(29) Vid. *Anecd.* tom. IV, p. 20, 29, 33, etc. [Not. ad vers. 24 cap. IV, ad vers. 54 cap. VII et ad vers. 39 cap. VIII, supra.]

(30) Vid. apud Wolfium p. 19, 32. [Not. ad vers. 24 cap. IV et ad vers. 56 cap. VIII.]

(31) Vid. *Bibl. Patr. Paris.*, sæc. IV, p. 557 H.

credam, integram nobis relictam esse Enarrationem, neque unquam persuaderi mihi patiar, Didymum in Græco commentario tam parum sibi constantem fuisse, sui que similem, ut, si uno tenore Epistolarum catholicarum septenarium interpretaretur, id quod ne dubites, alia prolixioribus imo alienis quæstionibus non tam ornaret, quam oneraret, alia vix ac ne vix quidem adnotatione sua attingeret. Accedit, quod ex Græcis commentarii, quæ nobis relicta sunt, fragmentis cum Latina Enarratione accuratius comparatis fere cogimur, ut exemplar Græcum Latino multo longius fuisse suspicemur. Cujus rei exempla manifestiora suppeditabit adnotatio Enarrationi nobis subjicienda. Quid multa? Dicam, quod sentio. Epiphanius, qui commentarium nostrum ex Græco Latinum fecit, videtur mihi quidem ex eo catenam, ut tunc moris fuit, summariam composuisse, ita, ut ad libita omitteret ac quasi interverteret ea quæ ipsi aut offensionis aliquid habere, aut minus necessaria aut obscuriora visa fuissent. Quæ mirifice confirmatur

A suspicio eo quod ipse fatetur Cassiodorus, qui Epiphanio auctor fuit interpretationis sive versionis Didymi Latinæ, adumbrationes Clementis Alexandrini, ut quæ viderentur multa continere male cauta, ita transferri a se jussas esse, ut, offendiculis exclusis, securius inde posset hauriri doctrina. Num enim putas, Didymo, qui jam dudum hæreseos Origenianæ crimen apud vulgus incurrerat, feliciori Clemente contigiase, ut Enarratio ipsius sub Epiphanii auspiciis manibusque, emaculandi negotio fere imperato, immunita atque integra apud Latinos evulgaretur? Posses quidem ex loco Cassiodori supra allato hoc tuo jure conjicere, codicem Enarrationis Græcum, qui Cassiodoro oblatus est, non totam eam, sed dudum a Græcis in catenæ brevium redactam continuisse. Cui non repugnetur equidem conjecturæ, modo Enarrationis ea esset forma ac compositio, qualis catenarum Græcarum esse solet, accuratior et æquabilior. Quocirca rectius Epiphanio operis nostri, si qua facta est, mutilatio sive compendium crimini dabitur.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN EPISTOLAS CATHOLICAS ENARRATIO LATINA

Nunc primum cum fragmentis Græci exemplaris suis locis interpositis edita.

Expositis iis quæ de auctoritate, authentia ac ratione Enarrationis Didymianæ præmonenda videbantur, progrediamur nunc ad parandam ipsam istius Enarrationis e Græcis scholiis vindicationem.

Ac volui ab initio quidem fragmenta tantum Græca ex scholiis collecta cum Latinis e regione expressis ita componere, ut ex mutuo utriusque exempli consensu de inventi mei veritate cuius facile constaret. Re vero accuratius perpensa cum probe intelligerem, isthac via nec satis perspicui posse scholorum Græcorum ad Latinum exemplar relationem mutuan, nec iudicium lectoribus ferri posse exploratum de ipsius Enarrationis natura ac indole, qualis esset, mutavi consilium, atque, quo melius provinciam vindicis in me susceptam ornarem, totam Enarrationem accuratius recognitam atque fragmentis Græcis suis locis intersitis auctam deinceps edere decrevi. In quo id in primis curandum mihi duxi, ut Enarratio Latina a mendis, quibus ab egregia illa primorum editorum (32) incuria atque negligentia scatet fere innumeris, quantum possem, purgatior prodiret. Ac de critica muneris mei ratione ut paucis exponam accuratius, ea occupabitur partim in corrigendis verborum interpunctionibus, quas primi editores fecerunt, pessimis, partim in restituendis lectionibus pro insanis, si fieri poterit, verioribus. In quo negotio hanc exiguum laboris partem occupavit Gallandius, primusque locos, quos intellexerat corruptos, aut interpunctione aut lectione mutata sanare tentavit. Codicem in ea re auctorem habuit quidem nullum, solo ingenio usus et arte conjecturali, interdum tamen felicissima. Ut igitur aliquod saltem laboris mei compendium facerem, textum Enarrationis ex emendatiore Gallandii editione reddendum curavi. Quæ vero adnotavit ille, ita sunt comparata omnia, ut, si omitterem, mihi meæque editioni deesse ipse videret. Itaque Gallandianam adnotationem criticam nemo mirabitur a me repetitam, meæque interpositam. Neque vero totam ille perfecit rem, imo multa aliis reliquit melius si fieri poterit restituenda. Hoc si

(32) Primus *Didymi Alexandrini in Epistolas canonicas brevem Enarrationem ex D. Hieronymi scriptorum ecclesiasticorum catalogo* edidit Margarinus de la Bigne, in *Bibl. PP. Parisiensis* editione secunda, tom. IX, p. 511-557. Laudat quidem codicem, quo usus est, vetustissimum, membranarum scriptum, ejusdem tamen lectionem litterarum obscuritate quamplurimum impeditam fuisse queri-

tur. Hanc principem editionem repetiere deinde Colonienses ita, ut, ne quis lectorum male sibi cautus Origenianæ hæreseos contagione inficeretur, multis quidem caverent admonitionibus in margine interiore appositis, errores vero primi editoris non modo non corrigerent, sed auferent potius. Nec aliter *Lugdunensis Bibliotheca* editores.

nobis contigerit Gallandio felicioribus, quam maxime debetur id haud uno in loco scholiis Græcis, quibus velut medelis ad veram Latinæ versionis et lectionem et interpunctionem inveniendam reponendamque sæpius usi sumus. At vero ut in scholiis Græcis emendandæ versionis Latinæ haud exiguum positum est subsidium ac quasi remedium, ita in versione Latina haud pauca sunt, quibus optime uti potuimus ad refingendum scholorum Græcorum textum nonnunquam corruptum. Quæ scholia, quanvis e libris edita sint satis bonis iisque antiquioribus (33), habent tamen interdum, in quibus offensus hæreas, verba singula corrupta, sententiarumque ordinem male turbatum. Corruptiones scholorum atque offensiones tantum non omnes pro suo ingenii acumine bene perspexit quidem ac conjectura sublevare interdum optima tentavit Matthæius editor, idem vero cum versionem scholorum Didymæorum Latinam superstitem esse ignoraret, multa, quæ ex ea reparari posse videntur quam certissime, aut intentata prorsus aut non sanata curis posterioribus reliquit. Exempli rei, quid valeat in emendandis scholiis Græcis Latina versio, pro salute ex istis sibi petita gratiam quasi rependens, adnotatio nostra critica suppeditabit. Atque de his hactenus.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM BEATI JACOBI APOSTOLI BREVIS ENARRATIO.

CAP. I, VERS. 4. «Jacobus, Dei et Domini nostri A Jesu Christi servus, duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, salutem.» Sicuti mortalem gloriam homines appetentes, in suis conscriptionibus dignitates quas putantur habere, præponunt: ita sancti viri in Epistolis suas scribunt ad Ecclesias, principaliter proferunt servos se esse Domini nostri Jesu Christi, æstimantes hanc appellationem supra regna totius mundi consistere. Jure namque Jacobus, circumcisionis apostolus, his «qui ex circumcisione sunt», scribit, sicut et Petrus, cum eorumdem probetur apostolus, Judæis scribit in dispersione constitutis¹. Possunt enim hæc, quæ iis scribuntur, aptari etiam illis qui occulte spiritualiter sunt Judæi; nam et Joannes una cum Jacobo et similibus eorumdem existens apostolus, de Israelitis spiritualibus et tribubus eorum habuit sermonem contemplationis in Apocalypsi.

VERS. 2, 3. «Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur: patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecti et integri, in nullo deficientes.»

Εἰς τελειοτάτην ἀνδρείαν καὶ καρτερίαν (34) προ- Ad perfectionem viri-
τρέπων, ἀκολούθως ἀδελ- lem et patientiam simul
φούς ὀνομάζει, ἀλλ' οὐ invitans, consequenter
τέκνα, οὔτε υἱούς. fratres suos appellat, et
non filios, quibus scribit.
Quomodo enim perfecti non sint, qui non solum sine tristitia, sed etiam cum gaudio propter Chri-

stum tentationes ferre noscuntur? Nam quicumque varias tentationes cum delectatione sustinet, eum probatissimum opus sequitur, a quo etiam patientia corrigitur perfecta et fortitudo præcipua. Hæc itaque patientia bene certantis opus noscitur esse perfectam: quod opus nunc evenit, quando non propter aliud; sed divina charitate perficitur. Quod enim majus studium est, quam ut aliquis perfectus sit, et omnes virtutes habeat, consequenter quibus agitur, ut possidentibus eas indigentia nulla proveniat? His itaque simile est illud: «Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio spem, spes vero non confundit².» Verborum enim differentia, non sensuum, in his sermonibus esse probatur apostolorum.

VERS. 12. «Beatus vir, qui suffert tentationem, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.»

Dum sufficienter invitasset, cum gaudio sustinendas esse tentationes, ut opus portabile (35), et perfecta patientia teneantur, quæ perficiuntur propter se, non propter quidquam aliud gesta, per alteram monitionem suadere contendit promissionibus, ut præsentia corrigantur, beatum esse dicens, qui
μακάριον εἶναι λέγει, τὸν beatum esse dicens, qui
πειρασμὸν ὑπομένοντα. tentationem suffert. Fiel,
Γενήσεται γὰρ, φησὶν, inquit, quisquis fortiter
ὁ οὕτως ἀθλητικῶς ἀγα- certamen exceperit, ut
γῶν τὸν ἀγῶνα δόκιμος vir perfectus et in cun-
C ἀνήρ, διὰ πάντων γεγυ- ctis exercitatus. Qui vero

¹ Rom. iv, 12. ² I Petr. i, 4. ³ Rom. v, 3-5.

(33) Codices, quibus in his scholiis usus est Matthæius, Mosquenses sunt duo, his insigniti siglis: D. et H. Illum præstantiorem sæculo xi, hunc sæculo xii vel xiii scriptum esse demonstravit editor.

(34) Codex D ita habet, εἰς τελειότητα καὶ ἀν-

δρείαν καὶ ἀρετὴν προτρέπων καρτερίαν. Quæ lectio ad Latinam versionem propius accedit.

(35) Recte Gallandius, *probabile*. In Græco scriptum fuisse videtur δόκιμος. Conferatur, quod supra legitur, *probatissimum opus*.

μνασμένους· οὕτω δὲ ἀναφανέντι ἐκ τῶν σκυθρωπῶν δοθήσεται στέφανος ζωῆς, εὐτρεπισθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς αὐτὸν ἀγαπῶσιν.

Ex quibus agnoscimus, quoniam secundum uniuscujusque virtutes potuit a Deo corona præberi, alii quidem justitiæ, alii immarcescibilis et rectæ fidei; par est autem præter istas coronas etiam alia corona, sperantibus et futura sustinentibus conferenda, cujus materies Dominus est ipse. Super has autem reposita est et altera fruentibus Dominum et experimentum habentibus paradisi deliciarum, et potatis de torrente deliciarum Dei. Exempla vero prædictarum coronarum sunt hæc: « Reposita, » inquit, « mihi est corona justitiæ^b; » et iterum: « Portabitis immarcescibilem gloriæ coronam^c; » itemque: « Erit in illa die Dominus Sabaoth corona spei^d; » iterumque: « Corona deliciarum proteget te^e. » Quæ corona considerandum est, ne forte ipsa sit, de qua dictum est: « Corona gratiarum^f, » an altera. Sicut enim qui fruitur corona deliciarum, et qui habet gratiam Dei cooperantem, coronam gratiarum percipit: sic et (36) qui justitiam operatur, et recte sectatur de his, quæ sapienda sunt, aut qui appetit perfectam gloriam, coronam justitiæ et gloriæ promeretur,

οὕτω δὲ ὑπομένειν περισμῶν (37) καταφρονῶν, ἐπιπόνων καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, στέφανον ζωῆς ἀπολήψεται τῆς αἰωνίου, ἀνθ' ἧς καταφρόνησε προσκαίρου ζωῆς. Ζητήσεις, εἰ ὅλη οὗ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς στεφάνου ζωῆς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, ἐστὶν [ἀητοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν (38)] ἀδιὰ μέγεθος θεϊότητος ἔψει καὶ ἀκοῆ οὐχ ὑπόκειται, οὐδὲ ψιλλῆ νοήσει ἀνθρώπου ἀναδέσθηεν.

VERS. 17. « Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum. »

Patrem luminum intelligibilem, hoc est, illuminatorum rationalium Deum dicit, a quo, tanquam a datore rerum, venire ad homines, inquit, divina dona; quæ, eo quod prosunt, optima dicit data; eo quod plena et sine defectu sunt, dona perfecta in-

talis apparuerit post trinitiam, merebitur ad præmium vitæ coronam a Deo eum diligentibus præparatam.

dubitanter appellat. Et quomodo aliqui dicunt, quantum ad istam vocem, sola quæ meliora sint, a Deo esse, non etiam quæ molesta judicantur et tristitia, ponendum est illud, ubi ait Scriptura: « Ipse deduxit super eos mala^g; » et illud: « Descenderant mala a Domino super portas Jerusalem^h; » et his similia. Ex quibus et aliis hujusmodi exemplis agnoscitur sententia, ex judicio Dei suavia atque tristitia hominibus provenire. Cum ergo cuncta Dei providentiæ deferantur, attamen consequens erat, ut, qui invitabat ad patientiam perfectionemque virtutis, non malorum illationem, sed memoriam deberet habere meliorem (39), dum omnis, qui studet secundum virtutem vivere, non tristitia, sed optima data potius et dona perfecta mereatur. Alter vero quidam, Scripturas subtilius animadvertens, et ea, quæ pie de providentia sunt (40), exponens, dicit, meliorem (41) ministrationem fieri præcedente voluntate Dei, adversa vero, propter quamdam utilitatem, per accidentiam destinari.

CAP. II, VERS. 26. « Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, sic et fides sine operibus mortua est. »

Quoniam sicut spiritus cohærens corpori vivificans eum (42), et opera, fidei coaptata, vivam eam esse procurant, cogitandum est, ut fides habeatur cum operibus virtute dignis, ut non mortua, sed vivis consistat; nam et qui habet corpus animale non mortuum, sed vivum, illud per societatem spiritus vult habere. Notandum scilicet, quia, cum fides mortua sit præter opera, jam neque fides est; nam neque homo mortuus homo est. Quomodo vero aliqui, causam esse spiritum dicentes, quo corpus vivat, honorabiliorum esse corpore dicunt, et ideo consequenter et opera honorabiliora magis quam fidem asseverant, vivificantia eam: perfectius studui, ut, quod mihi videtur, exponerem: non enim sicut indubitanter spiritum corpore meliorem, ita sine reluctance opera fidei præponenda sunt, quando gratia salvator homo, non ex operibus, sed ex fide; nisi forte et hoc in quæstione sit, quod salvet fides, quæ cum operibus propriis vivit, tanquam aliud genus operum sit, præter quæ salus ex fide proveniat; nec autem sunt opera, quæ sub umbra legis observantur.

CAP. III, VERS. 2. « Si quis verbo non offendit, hic perfectus est vir, potest etiam freno circumducere totum corpus suum. »

Quoniam verbum duplex est, aliud quod ad sensum, aliud ad effectivam prolationis pertinet rationem, secundum mentis sermonem præsentia sunt sumenda. Quisquis enim non offendit in sensu re-

^b II Timoth. iv, 8. ^c I Petr. v, 4. ^d Isa xxviii, 5. ^e Prov. iv, 9. ^f ibid. ^g Baruch ii, 2; iv, 18. ^h Mich. i, 12.

(36) Muenchmœrius meus fere persuasit mihi, corrigendum esse, *sicut*.

(37) Patet scribendum esse *περισμῶν οὐ*.

(38) Hæc, quæ uncis inclusa vides, propter apertam *διετογραφίαν* ejicienda sunt.

(39) Scribendum esse videtur: *meliorum*.

(40) Excidisse videtur, *dicta*.

(41) Ibidem, *meliorum*.

(42) Gallandius recte, *illud*.

rum sapiendarum et agendarum, perfectus vir est, et quod vult educens eum comprimit, et ad servitium redigit, et proprias mortificat passiones. Quia vero de sermone animæ scribit hæc, palam est advertenti textum congruenter aptatum, cujus initium est, vers. 1 : « Nolite plures magistri fieri, fratres mei; » et paulo post, vers. 2 : « In multis enim offendimus omnes; » et mox intulit : « Si quis in die (43) verbo non offendit, » hoc est, docendo. Quando enim de his quæ agenda sunt et sapienda, aliquis docet, si habuerit veritatem sensus de hujusmodi rebus, tunc inoffensibile habet verbum; non enim putandum est de peccato prolative sermonis, quæ solœcismos et barbarismos quidam vocant, hæc fuisse dicta. Nisi forte quis dicat, inoffensibile habere quemque voce sermonem, quando irreprehensibilem eum, et sine vitio profert, licet aliquid vatum, aut risibile, aut injuriosum dicere videatur, eo quod secundum artis regulam sit locutus. Quod vero non sine consideratione dicimus, totum corpus fuisse sumptum pro passionibus et operationibus ejus, adverte, quod scriptum est, vers. 5, « Lingua enim, cum sit modicum membrum, et magna exaltat. » Accusans sermonem, pro ea (14) linguam accusare dignoscitur, tanquam ponentem, et alia vana loquentem. Cum vero hæc in isto corpore ita sint, consequenter et de omni corpore talia oportet intelligi.

CAP. IV, VERS. 2, 3. « Non habetis, propter quod non postulatis. Petitis et non accipitis, eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumamini. » Cum vera sit expositio Salvatoris dicentis : « Petite, et dabitur vobis¹¹ : » quam etiam facit esse credibilem, cum dicit : « Omnis qui petit accipit¹², » quærere libet, quomodo aliqui, orantes, non audiantur, ut accipiant, quæ habere postulaverunt, per suam petitionem. Ad hæc dicendum est, quoniam qui via congrua ad postulandum venit, nihil relinquens eorum, quæ pertinent ad impetranda quæ cupit, omnia percipit, quæ sibi dari rogavit. Si quis autem extra intentionem traditæ petitionis poscere videatur, iste neque petere modo debito creditur, et ideo non percipit, quod petit. Nonne falsum, quod dictum est : « Omnis qui petit accipit? » Nam cum doctor dicat: Omnis, qui accedit ad me causa doctrinarum, habebit disciplinas earum; accedere ad doctorem, de rebus ipsis (45) accipiendum est, hoc est, ut etiam desiderium habeat doctrinarum, ut exerceat et meditetur eas, et summa intentione respiciat ea quæ a magistro di-

antur, et naturam habeat bonam; indubitanter enim hujusmodi homo percipiet disciplinam, quam magister dare promisit. Si quis alius accesserit ad doctorem, non faciens quæ prædicta sunt, sed tantummodo ut videatur ab eo, et videat eum, volens falsam facere promissionem doctoris, dicendum est ei : Non accessisti ad eum, sicut invitavit, sed aliter, et tantummodo ad videndum eum. Apertiore enim faciens scriptor epistolam, et qui petere videantur, nec accipiant, indubitanter male petentes illos dicit, qui vanis cupiditatibus inhæserunt. Quia vero instant aliqui, dicentes : Quare illi, qui pro scientia et perceptione virtutis petunt, et non accipiunt? dicendum est illis, quomodo et ipsi non propter ipsa bona percipienda petunt, sed ut per ea laudentur : est enim amor concupiscentiæ, velle laudes acquirere. Unde etiam his non datur, quoniam ad concupiscentias insumendas volunt possidere, quæ poscunt.

VERS. 4. « Nescitis quia amicitia mundi inimica est Dei? Quicumque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus erit Dei. »

Quoniam nequitia providet amicitias mundi, virtus autem acquirit charitatem Dei, cum virtus et nequitia non possint una subsistere.

Θ γὰρ διὰ τὸ ἀμαρτάνειν φίλων τὸν κόσμον, εὐχθὲς ἀποδεικνύται τοῦ Θεοῦ ὡσαύτως καὶ ὁ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φιλίαν δι' εὐσεβείας βεβαιῶν εὐθέως ἐχθρὸς εὐρίσκειται τοῦ κόσμου. Ὅθεν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡσπερ δουλεύειν Θεῷ καὶ Μαμμωνᾷ, οὕτω φιλιάζειν Θεῷ καὶ κόσμῳ.

Qui peccando amat mundum, inimicus Dei esse monstratur, sicut e diverso qui non peccando amicitias apud Deum pietate confirmat, continuo mundi adversarius invenitur. Unde sicut impossibile est, servire Deo et mammonæ¹³, ita amicum Dei esse simul et mundi.

Denique veniens Jesus, ut Dei amicos faceret obediens sibi, gladium et divisionem misit in terram¹⁴. Serino namque et doctrina illius dividit et abjungit a terrenis atque materialibus rebus, per hæc præparans, ut inimicitia sint apud mundum et unitas apud Deum : hæc sunt amicitia apud illum. Quapropter et pacem dat, non sicut mundus amanti : ille namque per pacem, quam dat, ad corporeos actus invitat amatores concupiscentiæ, et passibiles eos facit; Jesus autem pacem præbens, amicos Dei constituit, ex toto corde eum diligentes. Mundum vero intelligere debemus desideria corporalia et conversationem hujus mundi.

¹¹ Matth. vii, 7. ¹² ibid. 8. ¹³ Matth. vi, 24.

¹⁴ Matth. x, 34.

(43) Quid hoc sit, et unde, nescio. Puto, pro, in die verbo scribendum esse, in dicendo.

(44) Scribendum videtur, pro eo.

(45) Gallandius conjecit, ipsius. Non necessarium.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM S. PETRI PRIMAM ENARRATIO

CAP. I, VERS. 1. « Petrus apostolus Jesu Christi, electis advenis dispersionis, » etc. Positus Petrus circumcissionis apostolus, omniumque Judæorum habens studium, scribit eis qui in totius orbis dispersione morabantur, tanquam advenis civitatum extranearum, cum utique nequaquam eorum plures in Judæa consisterent. Si quid autem supra textum hic potest intelligi, animadvertendum est hoc de animæ ratione, quasi advenam eam velit agnoscere. Unde etiam dictum videtur: « Peregrinus ego in terra et advena, sicut omnes patres mei¹⁵, » et iterum: « Heu me! quoniam incolatus meus prolongatus est¹⁶. » Advenæ siquidem sunt hominum animæ, corporibus copulatæ, dum in eis temporaliter esse constituuntur; nam si essent ex ea substantia, vera corpora essent, habitatrices terræ. Denique animæ habentes compassionem carnis, esse in habitatione carnea nuncupantur et velatione, quanquam advenæ sunt in terram, sed magis assimilantur indigenis. Unde et terrores inferuntur super habitatores terræ, rapientes utique ea quæ terrena sunt, et terreni indutos imagine.

VERS. 2. « Secundum præscientiam Dei Patris. »

His concordant, quæ a Paulo dicta sunt ita: « Sicut elegit nos in ipso, ante originem mundi, esse sanctos et immaculatos coram eo in dilectione, prædestinans eos in adoptionem filiorum¹⁷. » Licet enim quidam dicant, quoniam semper et ante mundum rationalium (46) substantia sit,

τουτέστι, προωρακίως ὁ θεὸς τὴν πίστιν καὶ πράξιν τῶν ἀνθρώπων, κατορθώθεισαν ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, προγνωστικῶς ἐξελέξατο αὐτοὺς ἐν Χριστῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, τότε προορίσας αὐτοὺς υἱοὺς εἶναι μετῴσια τοῦ πνεύματος τῆς υἱοθεσίας.

Præscientia enim nihil aliud est putanda, quam contemplatio futurorum; quæ non est jam præscien-

¹⁵ Psal. xxxviii, 13. ¹⁶ Psal. cxix, 5. ¹⁷ Ephes. 1, 4, 5.

(46) Galland. *rationalium*.

(47) Verba per evangelicam doctrinam cum antecedentibus quæ aguntur conjungenda esse, patet ex Græcis.

(48) Ex Græci exemplaris auctoritate scribendum est, *spiritus*.

(49) Verior sententia, si legitur, *cum*.

tia postea, sed scientia, dum (49) ea, quæ primitus contemplata sunt, veniunt ad effectum.

Κἄν τοίνυν κατὰ πρόγνωσιν ἐκλεκτοὶ ἦσαν, οἷς Πέτρος γράφει, ἀλλ' οὖν ὄψεσθηκόσιν αὐτοῖς ἡ προσφώνησις γίνεται. eis Petrus loquitur.

Abjicit itaque fabulam Manichæorum de naturis, et intellectus præsens (50).

VERS. 4. « In hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem, conservatam in cælis, in vobis. » Ut ostendat, quomodo in infinitum beatorum permanebit hæreditas, incorruptam et immarcescibilem eam dicit, per hoc manifestans et divinam et puram hæreditatem, eo quod sit incontaminabilis ejus perceptio apud eos, qui proprietatis præmio divitiarum præsentium bona despiciunt, scientes se habere meliorem et perpetuam facultatem. Quam dum dicit mensuram, perpetuitatem ejus aperit: et dum probat meliorem, divinitatem repositæ hæreditatis ostendit. Si ergo in cælis fidelibus hæc servatur hæreditas, frivola quædam et tepida proferunt aliqui, putantes eam se percipere in terrena Jerusalem. Mille annis existimant esse deliciarum præmia proprietate receptorum. Qui etiam interrogandi sunt, quomodo astruant delicias corporales, cum dicatur, hanc hæreditatem nec corrumpi posse, nec marcescere, maxime cum ipsi dicant, hæc posse finire completo anno millesimo. His copulanda sunt illa verba quibus indicatur quod in regno cælorum sit hæreditas constituta, et nequaquam corruat, eo quod sit intelligibilis, quando sensibilia non sicut intelligibilia cognoscuntur; illa namque Spiritus sanctus dignissimis manifestat.

VERS. 6. « In quo exsultabitis, modicum nunc (51) si oportet contristari in variis tentationibus, » etc. Probatur fides eorum, qui propter eum in tentationibus diversis tribulantur, et usque ad finem in hujusmodi probata fide persistent. Quos utique convenit exsultare, licet aliquis labor eorum voluntatibus importunus esse videatur. Hunc enim

(50) *Et intellectus præsens*, id est sententia Petri facilis ad intelligendum. Didymus scripsisse videtur, καὶ τὸ νόημα πάρεστι.

(51) *Nunc* ex auctoritate Græci exempli (ὄλιγον ἄπει) versionisque Latine suo jure restituit Gallandius. Antea, *nec*.

laborem hic sub tristitiæ nomine designat, tanquam sit aliqua tristitia, quæ possit e diverso per hæc verba cognosci, cum et apud Paulum duo tristitiæ genera declarentur, quarum unam mortem operari, alteram vero pœnitentiam stabilem ad salutem, quæ ita describit: mundi tristitia mortem operatur, Dei vero, pœnitentiam stabilem ad salutem¹⁸. Certum est enim, quoniam qui tristis est laborando, dum pro fide decertat, neque secundum mundi tristitiam tristatur, neque secundum pœnitentiam: illam namque pro amissione delectabilium rerum; hæc autem pro honore (52) transactorum geritur peccatorum. Utrumque vero harum tristitiarum extraneus esse cognoscitur, qui tentatur. Et quomodo diversus decertantium proventus, alii cum labore, quæ tristitia vocatur, tentationes ferunt; alii autem sine tristitia, et sic excellenter eas et cum delectatione suscipiunt, ut lætentur, quoniam digni sunt facti pro nomine Christi pati. Et arbitrantur se incomparabilem gloriam possidere, quando Christi nomine tribulantur.

VERS. 10-12. « De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophætæ, qui de futura in vos gratia prophetaverunt, scrutantes in quod, vel quale tempus significaret, qui in eis erat (53), spiritus Christi, qui prænuntiabat (53) in Christo Jesu passiones, et post hæc (53) glorias: quibus revelatum est, quod non ipsis, vobis autem ministrabant hæc, » rel.

Quoniam quidam minorem asserunt promissionem et salutem sanctorum, qui ante adventum Salvatoris fuerunt, existimantes plus aliquid habuisse posteriores, eo quod viderunt Jesum sensibiliter, etiam signa ab eo corporaliter facta, et doctrinam ejus audierunt, ostendendum est, quoniam hujusmodi opinio falsa esse dignoscitur. Duo adventus sunt Christi: unus quidem intelligibilis, secundum quem recipitur tanquam Deus verbum; alter vero sensibilis, secundum quem videtur ex Maria progressus. Sed divinius intelligibilis, quam sensibilis, qui etiam pravis hominibus est collatus. Omnibus itaque sanctis, qui post adventum fuerunt, et ante adventum, intelligibiliter adveniens Dei verbum, proportionem actuum, quos unusquisque gessit, sanctificat (54) eos, quibus semetipsum decenter irradiavit, non minoratis scilicet eis propter sensibilem præsentiam, qui fuerunt ante ejus adventum; non enim propter malitiam, sed propter temporis diversitatem hoc adventu frui nequi-

verunt. Igitur licet prophætæ perscrutati sunt in quod vel quale tempus finem acciperet animarum salus, et Christi fierent passiones, et postea gloriæ; cognoverunt tamen per revelationem, quam (55) non sibi, sed eis, qui post adventum ejus erant futuri, ministrabant hæc. Non ergo minorem sanctitatem eorum esse dicendum est, quando diviniorem Filii Dei præsentiam habuerunt. Quomodo enim minor alicujus eorum qui post adventum fuerunt, videbitur Abraham, qui Deum vidit, cum omnes utique, qui secundum Christum finiuntur, in ejus sinum proficiunt? Quomodo minores erunt Moyses et Elias, qui Jesu in gloria transformati simul apparuerunt, licet non viderint sensibiliter eum de Virgine procreatum? Non enim præponendus est eis, qui intelligibilem adventum ejus habuerunt, ille, qui eum secundum carnem vidit, dum multi etiam peccatores hoc viderint. Quod autem et peccator videt, multo inferius est illo, quod venit ad solus sanctos. Perfectiore vero probatione hoc dicendum est: apostolis nullus est celsior fide aut conversatione inter eos, qui Christi Evangelium sunt secuti, sed neque Joanne Baptista. Putas ergo quod hi, quos contigerit circa finem mundi consistere, et viderint secundam et gloriosam Christi præsentiam, beatiores erunt Baptista et sanctis apostolis? Absit! nullus enim sic hebes est, præcipue cum sit dictum, quod nullus in humano genere major sit Baptista Joanne. Igitur si non minorantur, qui non viderint sensibiliter, sed secundum præsentiam, ab illis qui eam visuri sunt, neque minores erunt eorum, qui sensibiliter secundum Evangelium dispensationem Christi viderunt: necessario siquidem hæc diximus propter eos qui minores faciunt priscos posteris. Multi sunt etenim etiam hæreticorum, qui hac falsa sententia seducuntur, desiderium habentes maximum, ut Veteri derogent Testamento. Sed et his dicendum est, quoniam, et si non viderunt aut sensibiliter audierunt, quæ dixit Jesus et fecit, verumtamen desiderium habuerunt. « Multi » enim, inquit, « prophætæ et justi concupierunt videre, quæ videtis, et non viderunt: et audire quæ auditis, et non audierunt¹⁹. » Et de Moyse dicitur: Quomodo æstimavit majores esse divitias improprium (56) Christi, quam thesauros Ægyptiacos²⁰. Dictum est autem et de Isaia, quod vidit gloriam Christi²¹.

VERS. 12. « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » le-

¹⁸ Il Cor. vii, 10. ¹⁹ Matth. xiii, 17. ²⁰ Hebr. xi, 26. ²¹ Joan. xii, 41.

(52) *Pro honore transactorum peccatorum.* Si quis offenderit in verbi honoris usu insolentiori, sciat, interpretem Latinum Græcum, ἀντὶ τῆς, perperam reddidissè. Hoc recte observavit Muenchmeierus meus.

(53) In his versio Latina a Vulgata, quæ nunc habetur, mirum quantum discrepat, atque ad versionem antiquam propius accedit. Cfr. Sabat. *Bibl. sacr. lat. vers. antiq.*, tom. III, p. 946. Hoc non uno in loco factum esse vidimus. In qua tamen re

sibi non constat auctor, sive potius librarius, atque videtur mihi quidem textum ex nova atque antiqua versione Latina mistum secutus esse.

(54) Ita Gall. Antea, *sanctificant*, quod ferri nequit.

(55) Legendum videtur *quoniam* (ὅτι). Gallandius habet, *qua*, ex conjectura.

(56) Hoc verbum male antea omissum ex auctoritate loci in Ep. ad Hebræos xi, 26, ad quem alludit scriptor, primus restituit Gallandius.

καὶ τὸν, ἢ in quem (57). » Et sic exponitur: A
 « Εἰ δέ τις ἐκλάβοι τὴν ζη-
 τυμένην ὑπὸ τῶν προ-
 φητῶν σωτηρίαν κατὰ τὸ
 τέλος εἶναι, ὃ ἐπὶ πᾶσι
 καὶ ἴσατον ὄρεκτὸν (ὄρε-
 κτικὸν) τυγχάνει, οὐκ ἀπ-
 εμφαίνει περὶ τῶν ἁγίων
 ἀγγέλων, καὶ ἀπλῶς πάν-
 των μακαρίων λογικῶν τὸ
 προκείμενον ἐκλαβεῖν,
 πάντων ὄρεξιν ἐχόντων
 παρακύψαι εἰς τὰ κατὰ
 τὸ τέλος πράγματα. »
 omnes appetitum habeant, prospicere ea quæ in
 fine sæculi sunt agenda. »

Si vero alium quemdam statum viderunt beatum
 (per ea quæ revelata sunt a sancto Spiritu eis, qui
 Evangelium susceperunt) præter eum qui dictus
 est, dicendum est, et concupiscere, in eum prospicere
 angelos, qui in transgressionem quadam inventi
 sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, atamen
 detenti supplicio, respicientes (59), unde ceciderunt
 (quod etiam studiosis hominibus compromittitur),
 habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere.
 Sed (60) vero dicunt Manichæi, de angelis (quos
 creatorem [61] putant), hoc esse dictum, interro-
 gandi sunt, si habet quisquam naturam ea concu-
 piscendi, quæ præter naturam sunt, et non ei con-
 veniunt; et si propter multam fatuitatem hoc con-
 cesserint, rursus interrogandi sunt, si appetitus in-
 finitus est omnis? Namque necessarium est, appe-
 titum compleri, dum res, quæ desideratur, adfuerit.
 Si vero hoc ita non est in prædictis angelis, erit
 ademptio eorum, quæ manifestavit Spiritus sanctus;
 quando nequaquam habere possunt concupiscentiam
 eorum, quorum ad hæc natura apta denegatur.

VERB. 15. « Sed secundum eum, qui vos vocavit,
 sanctum, et vos sancti in omni conversatione eritis,
 quia scriptum est: Sancti eritis, quia ego sum
 sanctus. »

Cum Deus, qui per Evangelium evocavit ad salutem,
 sit sanctus, necesse est obedientibus vocationi
 omni conversatione atque prudentia fieri sanctos
 ejus, præcipue dum is, qui vocat ad hæc, invitet
 et tribuat sanctitatem. Ait enim: Quomodo ego
 fons sanctitatis sum, per substantiam sanctus existi-
 stens, vos studete participari sanctitate (62), quos
 diligo, ut sitis sicut et ego. Et vide dispensationem:
 se namque sanctum esse dixit; accedentes autem
 ad eum, fieri, vel futuros sanctos invitat. Quæren-
 dum est in qua Veteri Scriptura homini sint verba
 posita. Et notandum est, quoniam in Levitico legi-

22 Levit. xx, 26. 23 Joan. v, 22. 24 Matth. ix, 2.

(57) Hæc ex anis adjecit Epiphanius.

(58) Locum corruptum esse, nemo non videt.
 Sensus, qui debeat inesse, ex nexu sententiarum
 facile intelligitur. Vitium in ultimis verbis laet,
 quæ nunc ita refluxerim: ipsum vero, cujus causa
 (cuncta sunt), non alius causa agitur. Cfr. Vindic.
 col. 1572.

tur: « Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens:
 Loquere omni congregationi filiorum Israel et dices
 eis: Sancti eritis, quoniam Dominus Deus vester
 sanctus est! » Dicendum tamen est, quod si non
 inveniretur ita positum, non omnino secundum di-
 ctum sermonem, hujusmodi dicta quæreremus, sed
 intelligibiliter, dum omnia spiritualia divinitus elo-
 quia doceant, quoniam et qui vocat sanctus est, et
 qui vocantur, ut sanctificentur, adveniunt. Requi-
 rendi vero sunt Manichæi, si creator est, qui hæc
 dicit, quomodo sanctus est, sanctificans eos quibus
 hæc revelata sunt, qui scilicet ultra eum sunt, quo-
 rum nec aliquando habuit scientiam? Si vero Pater
 Salvatoris est, et Filius cum eo hæc dicens, quo-
 modo prophetæ, non ejus, sed Dei creatoris existi-
 stentes, desiderium habuerunt promereri ea quæ
 diligitis? Qui ultra Deum eorum est, hujus noti-
 tiam non habet. Quapropter oportet eum (63) Deum
 prophetarum et Evangelii confiteri, secundum pie-
 tatis verbum, cum nihil occurrat.

VERB. 17. « Et si Patrem invocatis eum, qui sine
 discrimine personarum judicat, secundum unius-
 cujusque opus, » etc.

Si is quem vocant Patrem, iudex est, personam
 non accipiens eorum qui judicantur ab eo, et se-
 cundum uniuscujusque judicat actionem, cum ti-
 more et omni sancta conversatione perficere omne
 tempus incolatus nostri festinemus. Sic enim po-
 terimus et Patrem eum tribuentem promissiones
 agnoscere, et extra omne supplicium permanere.
 Quærendum est enim, si Pater judicat nullum et omne
 iudicium dedit Filio²²: quid hic possit intelligi?

Ὁ Πατήρ ἐστὶν ὁ σημα-
 νόμενος, πῶς κριτὴς οὐ-
 τοῦ, κρίνων κατὰ τὸ ἐκά-
 στοῦ ἔργον; Ὁ γὰρ Πα-
 τὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ
 πᾶσαν κρίνει δέδωκε τῷ
 Υἱῷ. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς κρίνει,
 πᾶσαν τὴν κρίνει λαβὼν,
 πῶς Πατήρ τυγχάνει;
 Πρὸς δὲ λεκτέον, εἰ Πατὴρ
 καὶ Υἱὸς ἓνα θεοῦ, κρι-
 νοντος τοῦ Υἱοῦ, ὁ Πατήρ
 ἐστὶν ὁ κρίνων, ἀλλὰ καὶ
 ὁ Υἱὸς δύναται πατήρ εἶ-
 ναι τῶν γεννητῶν, γεννη-
 σας αὐτοὺς μετὰ ἀγί-
 οτητα. Πολλάκις γὰρ τε-
 κνία ἑαυτοῦ καὶ τοὺς μα-
 θετάς ἐκάλεσεν.

Si enim Patrem, qui si-
 gnificatur, quomodo ju-
 dex iste, et judicans se-
 cundum uniuscujusque
 opus? Pater enim judicat
 nullum, sed omne iudicium
 dedit Filio. Si vero Filius
 judicat secundum unius-
 cujusque opus, omne judi-
 cium sumens, quomodo
 Pater existit? Pro quibus
 dicendum est, quoniam et
 Filius eadem divinitate
 est, judicante Filio, Pa-
 ter est qui judicat. Sic
 et Filius pater est geni-
 torum, generans eos par-
 ticipio sanctitatis. Sa-
 pius enim filios suos vo-
 cavit apostolos

Et alii dixit: « Fili, remittuntur tibi peccata tua²³; »

(59) Scribendum est, *respicientes*. Hanc verissi-
 mam Mingarillii conjecturam ipse flagitat sensus.

(60) Legendum videtur, *si*.

(61) Offendor in numero singulari. Scribendum
 videtur, *creatores*.

(62) *G. sanctitatis*.

(63) Legendum videtur, *eundem*.

alteri vero ait : « Filia, fides tua te salvam fecit ²⁴. » A tot vos nasci denuo ²¹, et quæcunque reperiuntur his esse similia, quibus ostenditur, non esse naturam bonam et malam.

Et hæc, qui (64) divinitati derogantes, possunt sufficienter arguere; dicens enim esse iudicem creatorem, non dubietis eundem putare, qui Pater est d lectorum Christi. Quapropter una divinitas etiam per hæc verba, v. 23 : « Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, verbo Dei vivi et permanentis. » Regenerationis et restitutionis nomine significat introductionem natiuitatis post destructionem priscae generationis factam. Quomodo enim non habuit destrui, cum esset corruptibilis, ut postea incorrupta veniens, maneret æterna; servans perfecte et sine aliqua circumscriptione vitæ eos qui nascuntur ex ea? Est enim prima natiuitas, secundum Adam, mortalis, et ideo corruptibilis, posterior autem ex spiritu et verbo semper vivente Dei. Et hoc ergo verbum, quod pro semine ponitur, incorrupta demonstrat, quia ex virtute et spiritu et congruente dicitur incorruptum : « Omnis enim, qui nascitur ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen ejus in eo manet, et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est ²². » Ad hoc quoque percipiendum est etiam illud : « Filii regni sunt semen bonum ²⁷. » Hæc ergo natiuitas incorruptibili semine consistit, verbo Dei vivi et permanentis.

Λόγον ζῶντα Θεοῦ, καὶ Vivum vero et permanentem
μένοντα εἰς τὸν αἰῶνα τὸν verbum dicimus secundum
εὐαγγελικὸν φησι λόγον. dum evangelicam disciplinam.

Hoc ergo conscriptor Epistolæ confirmare volens, assumpsit exemplum feni, dicens, v. 24. « Aruit C fenum, et flos ejus decidit, verbum autem Domini manet. » Quæ cum dixisset, verba prophetica interpretatus est, dicens, v. 25 : « Hoc est autem verbum, quod evangelizatum est inter vos. » Secutus est illud Dominum, ubi ait : « Verba mea non transibunt ²⁸. » Si vivum est verbum et permanens in his, significari putamus illud quod erat in principio apud Deum ²⁹, Dei Verbum (65). Requirendi sunt hæretici, circa quos dicunt fieri regenerationem? Putasne circa terrenos? Sed impossibile est, non enim naturam habet (66), secundum eos, incorruptibile suscipiendi semen. Si vero hoc impossibile est, erit potius impossibile, de spiritualibus hæc intelligi : nam si animæ semen per substantiam spirituales (67) D sunt ut ipsi volunt, quid eis amplius generatio præbebit utilius? Quapropter de voluntaria regeneratione hoc sapiendum est, ut possint congruere, quæ sequuntur. Sic enim habet :

CAP. II, vers. 1. « Deponentes igitur omnem malitiam, et omnem dolum et simulationes, » rel. Turbat enim hæreticos etiam illud : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu ³⁰, » et illud : « Opor-

et quæcunque reperiuntur his esse similia, quibus ostenditur, non esse naturam bonam et malam.

Vers. 4. « Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum, et vos tanquam lapides vivi ædificamini in domum spiritualem, in (68) sacerdotium sanctum, offerentes hostias acceptabiles Deo, per Jesum Christum. » Qui ad Evangelium accesserunt, renati ex incorruptibili semine, genus electum atque probatum sunt; simul et vivi lapides constituti, superædificati viventi lapidi, electo et honorato, fundamento apostolorum et prophetarum, ad perficiendam Deo spiritualem domum, ad quam perducuntur, magis autem offeruntur spirituales hostiæ, de quibus dictum est : « Immola Deo sacrificium laudis ³²; » et iterum : « Sacrificate sacrificium justitiæ ³³. » Hæc vero sunt sanctorum orationes contemplatio et actus egregii oblati, non per signatum pontificem, sed per sacerdotem, qui secundum ordinem Melchisedech permanet in æternum. Hic enim est Jesus, summus Pontifex, pertransiens omnes cælos. Illius ergo personam gerit homo, assumptus a Dei verbo, unde non ei, sed per eum, Deo hostiæ dicuntur offerri, cum divinitas una sit Patris et Filii, et quæ Deo Patri sacrificantur, offeruntur et Filio.

Vers. 7, 8. « Vobis ergo honor credentibus : non credentibus autem, lapis, quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offensionis, et petra scandali (69), qui offendunt verbo, nec credunt, in quo et positi sunt. »

Sicut Jesus, cum sit lumen, iterum ad iudicium venit in mundum, ut illuminaret eos, qui cæci erant, ante ejus adventum, et excæcarent, qui male videbant ³⁴ : sic etiam positus est ad ruinam et resurrectionem multorum in Israel ³⁵, et excitans eos, qui peccato corruerant, et corruiere faciens qui in peccatis statum firmissimum possidebant. Sic et cum lapis electus et honoratus sit, honorem præstatis iis qui per fidem superædificantur in eo, fundamentum eorum robustissimum vehementer existens. Apud eos, qui non credunt, non honorabilis, sed offensionis est lapis, et petra scandali, cum similes existant ædificatoribus, qui desperaverunt eum.

Τοῦτέστιν οἱ ἐκ πετροῦ Hi namque sunt Scribæ
μῆς πάλαι πρότερον οἱ et Pharissæi.

κοδομοῦντες Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι καὶ ἀρχιερεῖς.

Ad hoc enim, hoc est, ad non credendum et offendendum, in eo positos dicit eos qui ab ejus doctrina dissentiunt. Est autem positio, qua positi sunt, vo-

²⁴ Luc. vii, 50. ²⁵ I Joan. iii, 9. ²⁷ Matth. xiii, 38. ²⁸ Marc. xiii, 31. ²⁹ Joan. i, 1. ³⁰ Joan. iii, 5. ³¹ ibid. 3. ³² Psal. lxi, 14. ³³ Psal. iv, 6. ³⁴ Joan. ix, 39. ³⁵ Luc. ii, 34.

(64) Aut delendum qui, aut ita scribendum, eos, qui divinitati derogantes sunt, possunt.

(65) Carpit Manichæos.

(66) Rectius habent, nempe terreni.

(67) Corrige, Semen.... spirituale.

(68) Ita ed. princeps. Gal. et.

(69) Cum Gallaudio interponendum est, hic.

luntaria, initium non credendi gerens. Sicut enim mundus, qui in maligno positus est ⁸⁶, non ex natura, sed ex passione propria positionem habuit in maligno; ita, et de quibus sermo est, ad non credendum a semetipsis eunt positi, cognati existentes eorum qui traditi sunt ad contumelias passionum et reprobum sensum. Quia enim peccantes in multa patientia eos portabat Deus, contemnentes benignitatem et longanimitatem ejus; post multam invitationem doctrinamque reliquit eos secundum propriam pergere voluntatem; quando alios quidem tradidit cœlesti militiæ deservire, alios autem diversis concupiscentiis cordis sui ad impudicitiam. Nemo in se quidem miretur, audiens, quoniam una res aliis sit ad utilitatem, aliis ad læsionem. Videmus enim eundem cibum aliis quidem salutem, aliis ferre necem. Idem odor unguenti aliis quidem nocet atque mortificat, aliis prodest. Sic et spiritualiter accipiendum est, quoniam apostoli Christi bonus odor sunt, aliis odor ex vita in vitam, aliis ex morte in mortem ⁸⁷. Hunc sermonem extendimus, eo quod male quidam istis utuntur.

VERS. 9. « Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuntietis eis (70), » etc.

Secundum veterem dispositionem legis, aliud erat regnum, et aliud sacerdotale genus, sacerdotale namque a Levi, regale ex Juda genere succedebat. Alter enim apud Hebræos regnabat, et alter sacerdotium obtinebat.

Post illam itaque constitutionem successit Evangelium, unum et eundem sacerdotem regemque constituens. Christus namque utrumque est. Ad eum namque dictum est: « Tu es sacerdos in æternum ⁸⁸; » et iterum: « Ego suscitavi eum regem cum justitia. » Sed et ipse de se dicit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo ⁸⁹, hoc est, a Deo. » His itaque dispensatis, necessarium erat, dispersos (71) ab eo, qui simul rex et sacerdos est, electum esse genus et regale simul atque sacerdotale.

Τοῦ γὰρ γεννήσαντος ἀμφοτέρας τὰς ἀρχὰς ἔχοντος, ἀνάγκη καὶ αὐτοῦ ὡς ἐκ βασιλείας βασιλείων, καὶ ὡς ἐξ ἱερέως ἱεράτευμα εἶναι. Διδὸν καὶ ἔθνος ἅγιον ὑπάρχον, κληθέντες ὑπὸ τοῦ καλοῦντος ἁγίου ἵντος ἐπὶ τὸ ἅγιοι εἶσεσθαι οἱ αὐτοὶ, πρὸς τὸ ἔθνος ἅγιον ὑπάρχειν. Καὶ λαὸς ἔσμεν εἰς περιποίησιν, ἕξω πά-

Patre siquidem eorum utrumque habente principatum, necesse eos tanquam ex rege regale, et tanquam ex sacerdote esse sacerdotale genus. Quapropter gens sancta dicuntur, vocati ab eo, qui sanctus est, ut sancti sint. Ili namque super hoc, quod sancta gens vocantur, etiam populus acquisitionis existunt:

σῆς ἀπωλείας γεγεννημένοι. Περιποίησις γὰρ τὸ κατ' ἐξαιρετον ἐν περιουσίᾳ καὶ κτήματι λελογισμένοι.

Fugiendum est itaque, de naturis loqui, quod Manichæi proponunt, dicentes bonam seu malam naturam, etiam propter præsentis voces; nam quod eligitur, non ex natura, sed virtutis munere possidetur.

Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ διαφορῶν ἔθνῶν καὶ νομίμων κεκλήμεθα, ἐν τῷ ἀναλαβεῖν μίαν γνώμην, μὴ πίστει καὶ διδασκαλίᾳ προσέχοντες, δι' ἣν ψυχὴ καὶ καρδίᾳ μία, ἐν ἁγίῳ ἔθνος ἔσμεν, καὶ λαὸς εἰς περιποίησιν, τούτέστιν εἰς ἀποδοχὴν.

extranei ab omni perditione facti, acquisitio, quæ sit ex his, qui suscipiuntur, non qui projiciuntur.

Quærendum est autem, quomodo, dum ex omnibus gentibus sint vocati fideles, unam gentem sanctam eos esse dixerit. Et dicendum, quia forsitan, licet ex diversis gentibus sint vocati, tamen eo quod respiciunt omnem vanitatem, propter

quam gentes dispersa videbantur, et susceperint voluntatem unam, eandemque mentem, unam respicientes utique disciplinam et fidem unam.

Quando anima et cor sit omnium credentium, ideo una gens dicti esse noscuntur.

VERS. 10. « Qui aliquando non populus; nunc autem populus Dei, quorum aliquando non miserius est, nunc autem miseretur. »

Intelligenti, quoniam de his, qui crediderunt ex gentibus, hæc conscripta sunt, nihil occurrit adversum, quoniam ante vocationem, cum non essent populus Dei et misericordiam consequerentur, vocati a Deo venerunt; multa namque ex hoc adversitas consistit contra eos, qui putant, hæc de diversis esse conscripta naturis. Non enim possibile est, de spiritualibus dici, quia fuerunt aliquando non populus, et misericordiam non habentes, neque rursus de terrenis, quoniam de non populo populi (72), et de non misericordiam consecutis, misericordiam consecuti sunt. Malitia namque nec populum nec miserandam (73), cum malitiæ perceptibiles spirituales non sunt (74); sed ex virtute misericordiam consequuntur, et populus Dei sunt, terrenæ vero virtutis e diverso susceptibiles non sunt. Frustra ergo arbitrantur diversitatem naturæ hæc verba significare.

VERS. 11. « Charissimi, obsecro tanquam advenas et peregrinos, abstinete vos a carnalibus desideris, quæ militant adversus animam, » etc.

Qui propter divinam pietatem digni sunt, ut amentur, jure charissimi nuncupantur, non eo quod tales natura fuerint, sed quia esse meruerunt. Conscriptor ergo hujus Epistolæ dicit, quoniam præcipuo circa vos affectu constringor, obsecro ac invi-

⁸⁶ I Joan. v, 19. ⁸⁷ II Cor. ii, 15, 16. ⁸⁸ Psal. cix, 4. ⁸⁹ Psal. ii, 6.

(70) Miror, vitium fere apertum vel Gallandium latuisse. Patet autem scribendum esse, ejus.

(71) Dispersos ferri nequit propter sensum. Puto scribendum esse, dispensatos, vel suspensos.

(72) Scribendum videtur, populus facti.

(73) Fortasse ita, nec populus, nec miserandi.

(74) Epiphanius sine dubio scripsit, simi.

to, ut absteineatis a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, et inimicitias multas habent adversus eam, quoniam alia animæ, et alia carnis substantia est. Illa siquidem, incorrupta et immortalis, incorrupta immortalisque desiderat; hæc autem, cum sit corrupta atque diffusa, turpia et languentia concupiscit. Hac igitur differentia consistente circa carnem et animam hominum, necesse est, et studia uniuscujusque substantiæ esse contraria. Quia vero alterius generis est alteriusque substantiæ anima præter corpus, palam advertenti, compassionem eorum atque discordias (75); nam quando subtrahit se anima a passionibus corporalibus, munda et splendida conservatur, salubriter operationes dignas et pure intelligens ac perficiens, memoriam habens boni, diligens Deum, et scientiam ejus habere volens. Quando vero carnis passionis implicatur, omnia apud eam his adversa reperiantur; quæ intellexerit, oblivioni repente tradit, quæ dudum sciebat, amittit, amorem libidinis habens potius quam Dei dilectionem, ita ut pene ad hoc usque credatur pervenire, quatenus tota putetur converti in carnem. De quorum tali effectu in Scriptura divina nomina hujusmodi referuntur; carneus enim, qui venditus est sub peccato, vocatur; sed etiam illi qui vehementer inclinantur ad carnem, et sancto Spiritu desolantur, propterea carnes nuncupantur, dicente illis Deo: « Non permanebit spiritus meus inter homines istos, eo quod carnes sunt ⁶⁶. » Cum igitur anima, præter naturam degens, carnea vocetur, et cum secundum naturam movetur, spiritus invisibilis, mens et occultus homo dicitur, constat, quod non est de substantia corporis, cum sit immortalis atque perpetua ejus natura, et corpori humano adhæreat, et in eo vivat, quatenus possit data hominibus mandata servare, et illuminata Christi virtute possit ascendere, sequendo verbum, quod eam invitat ascendere per ædificatum ascensum, qui ducit ad cælum.

VERS. 13. « Subjecti estote omni humanæ ordinationi propter Deum. »

Sicut alia sunt propter Deum frequenter, et propter aliud, similiter et subijci principibus et potestatibus humanis, aliquando propter Deum, aliquando propter aliud quidquam sit; qui enim propter Dominum subditur eis, qui ad principandum sunt constituti, tunc solummodo eis subjectus non est, quando contraria voluntati Dei præcipiunt. Quapropter etiam reluctandum est usque ad mortem, si quando voluerint extra Christum nos facere aliquid, dicere vel agere præter sensum aut sanctiones ecclesiasticas. Manifestat itaque Paulus, in quibus

A oporteat eis subdi, id est, ut tributum solvatur atque vectigal; ut libertatis pudor apud eos decenti jure servetur. Sic enim redditur honor, cui congruit, et timor, cui debetur. Hoc enim præ omnibus docuit Salvator, dicens: « Oportet reddi, quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo ⁶¹. » Ordinationem vero humanam dixit potestatem, quæ hominum dispositione consistit.

VERS. 13, 14. « Sive regi, tanquam præcellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. »

Præcones veritatis omnem malitiæ occasionem auferentes a nobis, scribunt quatenus tales simus apud eos, qui in potestatibus degunt, ne per nos Evangelium aut doctrina ejus impediatur, nolentes nos eis officium debitæ devotionis exsolvere, et eorum actibus esse subjectos, quando tamen rectis legibus aliquid agere comprobantur. Scribit itaque Petrus, omni ordinationi humanæ subjiciendos, regibus quidem, tanquam egregium culmen habentibus, ducibus autem, tanquam missis ab eo ad probationem bonorum, et malorum scilicet ultionem. Paulus autem: « Omnis, » inquit, « anima potestatibus sublimioribus subdita sit; non enim est potestas nisi a Deo: quæ autem (76) ex Deo ordinata sunt ⁶², » et reliqua. His igitur ordinationibus ab eo, qui bonorum est causa, constitutis (ipse namque constituit, et destruxit reges, cujus Sapiëntia dixit: « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam. Per me principes magnificantur, et tyranni per me possident (77) terram ⁶³, » non oportet conturbari, si quando fiunt hujusmodi iudices, ut male quidam (78) faciant, ut puniant bonos, approbent autem et laudent inobedientes legi, sive amore pecuniarum, sive gratia delictorum in aliquos opportune non facientes iudicium, faciant transcendentes legem absque providentiæ voluntate, per quam ad culmen evecti sunt. Et non miserandum (79), si aliter faciant, quam vult ille, per quem adepti sunt potestatem; nam pene apud omnes invenis esse peccata. Delit nobis Deus sensum, ut utamur; utinam eo male frequenter, sed nostra voluntate. Quod autem ita sit, non oportet, ut illum, qui dedit sensum, culpam debeamus. Plantavit in nobis vigorem, ut diligamus, et odio habeamus, ut quidem odio habeamus mala, et diligamus bona. Homines ergo e diverso muneribus his utuntur, non itaque Deus, sed et ipsi sunt magis in culpa. Quapropter omni querela liber est Deus, scilicet his (80), qui ab eo ad principandum constituuntur, absque ejus proposito perpetrare aliquid noscuntur. Constituit enim eos, ut terribiles et malorum tortores essent, et laudatores bonorum,

⁶⁶ Gen. vi, 3. ⁶¹ Matth. xxii, 21. ⁶² Rom. xiii, 1. ⁶³ Prov. viii, 15, 16.

(75) Sensus flagitat, æque discordes.

(76) Recte Gall. conjecit: quæ autem sunt, ex Deo ordinata sunt. Cfr. Rom. xiii, 1, αὐτὴ δὲ οὐσία ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Hæc genuina lectio; omittendum est ἐξουσία. Vid. Griesb. ad h. l.

(77) Hæc verba primus parentesi inclusit Gall.

(78) Ante Gall. quidam.

(79) Recte Gall. mirandum.

(80) Gall. scilicet si hi. Rectius, scilicet si ii. Posset tamen ferri his.

at honorantes bonos. Qui dum usi fuerint hoc modo A potestate, quam obtinent, non solum non offendimur, sed etiam collaudamus eum, qui ordinatum appetit principatum. Si vero contrarium hi quidquam gerant, non accusemus Deum, sed potius longanimitatem ejus circa eos, sicut circa alios homines, qui delinquent, admiremur.

Vers. 16, 17. « Sed sicut servi Dei, omnes honorate, fraternitatem diligite. Deum time, regem honorificate. »

Cum differentia sit illorum Dei atque servorum ejus, servis jubetur, ut timeant, sicut et ipse Deus dicit : « Si Dominus ego sum, ubi est timor meus ⁴⁴ ? » Nequaquam timorem, sed gloriam a filiis exigens, cum dicit : « Et si Pater ego sum, ubi est gloria mea ⁴⁵ ? » Filius enim glorificat Patrem, et servus timet dominum suum, sicut propheta dicit. Quia igitur scribens hæc nondum filios factos, sed servos adhuc novit, quibus scribens (80^a) ait : « Sicut servi Dei Deum time. » Consequens est enim, ut per hæc verba disciplinabiliter, et sicut oportuit, omnes, qui in sublimitate sunt, honorentur, et diligantur recta voluntate fraternitatis. Omnium enim, qui laudabiliter agunt, Deus timor et fundamentum est (81). Et : « Deum time, » verumtamen hoc principali ordine conservandum est.

Vers. 18. « Servi, obedite cum omni timore dominis vestris, » etc. Non passibilem timorem servos habere, præcipit, apud dominos; hic enim irrationabilis et ad irrationabilia constitutus est; sed eum, qui cum disciplina et recta ratione consistit, cujus proprium est reverentia. Qui enim propter Christum et doctrinam ejus Deum timet, cum reverentia ei subjectus est, cum ille, qui per verbera aliaque tormenta timet Deum, passibilem timorem habere videt (82). Hæc significatione et hic post alia vertit se ad feminas, dicens : « Considerantes vestram in timore castam conversationem. » Et frequenter Scriptura hæc de timore tali modo perloquitur :

Vers. 23. « Qui cum malediceretur, non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur. »

Præsentibus equidem laudes ejus sunt, qui voluntariam, et non substantialem habet benignitatem, per quæ verba nos invitatur ad laudem ejus, qui naturam non habuit ad peccandum, quasi substantiale sit ejus bonum. Unde hominem Jesum laudat, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus ⁴⁶, et expertus omnia, secundum similitudinem nostram, præter peccatum ⁴⁷. Quapropter et præsentia de eo sunt percipienda, qui alibi dicit : « Queritis me occidere, qui veritatem loquor vobis ⁴⁸. » Qui cum malediceretur, non maledicebat, nulli malum

pro malo, aut maledictum pro maledicto reddens ⁴⁹; sed neque cum pateretur comminabatur eis, qui malis afficiebant eum, tradens eos, qui insurgebant adversus eum, juste judicanti Deo, verbo inhabitanti in semetipso; nam licet unitas divina sit sancta et impartita hominis ad verbum, verumtamen alter est intellectus hominis assumpti, et alter assumptis eum Verbi Dei. Audientes eum : « Ego et Pater unum sumus ⁵⁰; » et : « Ego in Patre et Pater in me est ⁵¹; » et illud : « Qui videt me, videt et Patrem ⁵², » intelligimus, quod, qui hæc dixit, unigenitus Dei Filius est. Et rursus cognoscens illud : « Nunc anima mea turbata est ⁵³; » et : « Qui cepit mæstus esse et contristari ⁵⁴, » de homine, quem assumpsit, scripta sentimus.

B CAP. III, vers. 6. « Cujus estis filiae beneficientes, nec timeantes uliam perturbationem. »

Invitat feminas, ut imitentur sanctas, et præcipue Saram, suadens eis sic subjici virti, sicut illa subdita erat Abraham, cujus et filias eas factas dicit per operationes bonas. Sicut enim, qui faciens opus Abraham, et habens ejus fidem, filius ejus fit, ita bona facientes fideles feminæ, matrem habent Saram. Et hæc quidem ad textum. Allegorice vero consideramus, quomodo quilibet sit filius Abraham et Saræ, hoc modo ut Apostolus ait, dicens : « Quia Abraham duos habuit filios, unum de ancilla, et unum et libera ⁵⁵. » Deinde spiritualiter intelligit per mulieres duo testamenta; et post alia dicit, « Eum qui ex libera natus est, » secundum Spiritum sanctum C liberam dicens, supernam Jerusalem ⁵⁶. Concorat his verbis prophetia dicens : « Respicite Abraham patrem vestrum, et Saram, quæ vos concepit ⁵⁷. » Non enim possibile est, ad illos homines, id est, Abraham et Saram hæc referri carnaliter. Quomodo enim adhuc conciperet hujus prophetæ tempore, quem ante multos annos naturæ debitam susceperat mortem? Quapropter et hæc percipienda sunt proxime verbis Apostoli dicentis : matrem esse earum, quæ secundum spiritum generantur, non feminam, sed testamentum novum et Jerusalem esse supernam, et invitatur mulieres, per opera bona matrem habere Saram, et super omnia consistere, nec habere timorem illum, quem pavor sequitur, et tumultus, quem rationabiliter perfecta charitas mittit foras ⁵⁸, quoniam pœnæ magis est, non Dei. Hunc enim per omnia divinus interdicit sermo, alicubi quidem dicens : « Quid est, ut timeas hominem mortalem ⁵⁹? » Alicubi autem : « Nolite timere eos, qui occidunt corpus ⁶⁰, » et alia his vicina.

Vers. 15. « Dominum vero Christum sanctificate in cordibus vestris. »

Sicuti non (83) magnificatur Deus, non arguetur

⁴⁴ Malach. i, 6. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ I Petr. ii, 22. ⁴⁷ Hebr. iv, 15. ⁴⁸ Joan. viii, 40. ⁴⁹ I Petr. iii, 9. ⁵⁰ Joan. x, 30. ⁵¹ Joan. xiv, 10. ⁵² ibid. 9. ⁵³ Joan. xii, 27. ⁵⁴ Matth. xxvi, 37. ⁵⁵ Galat. iv, 22. ⁵⁶ ibid. 26. ⁵⁷ Isa. li, 2. ⁵⁸ I Joan. iv, 18. ⁵⁹ Isa. li, 12. ⁶⁰ Matth. x, 28.

(80^a) Fortasse, quibus scribit, ait.

(81) Locus male sanus, cui medelam ego quidem nescio.

(82) Legendum est, videtur.

(83) Ita edit. ante Gallandium, sine sensu. Verissima est Gall. conjectura, dum.

tum magnitudinis ei proferri significatur, sed neque, dum glorificatur, ei extrinsecus culmen sublimitatis affertur, sic neque dum sanctificatur Dominus, ei titulus sanctitatis augetur. Unde et in cordibus nostris hoc facere jubemur. Si enim sanctitatis ejus integram perfectionem habuerimus, non tantum ore eum sanctificamus, sed in cordibus nostris. Deum enim hoc facimus intellectu nostro, Dei sanctitas magis augetur. Similiter et qui magnificat eum, magnitudinis ejus participium suscipit in semetipsum: Unde dictum est: « Magnificat anima mea Dominum ⁶¹; » et iterum: « Magnificate Dominum mecum ⁶². » Similiter et de gloria ejus dicendum est. Hæc autem non videantur esse mira, subtiliter advertenti: quod dicitur a nobis, bona non suscipit, sed ministra. His enim similiter intelligendum est, et illud: « Sanctificetur nomen tuum ⁶³. » Sanctificatur enim nomen Dei, quando induti eo, ea, quæ sunt sanctitatis, implemus. Adhuc accipiendum est et illud: « Deum sanctificate, et ipse erit timor vester; » et iterum: « Si in eo confidis, erit tibi in sanctitate. » Vide siquidem, quomodo in sanctitate ipse Dominus sit ei, qui sanctificat eum. Sic enim, ut sanctificatur Christus ab eo, qui imitatur eum: sic animadvertendum est, quoniam, qui transcendit mandatum præsens, quomodo maculet Christum, qui contetur eum ore, et negat operibus. Sic enim ad quosdam dicit: « Profanastis nomen meum in gentibus ⁶⁴. » Per vos enim blasphematur nomen meum, cum vivitis in peccato.

VERS. 15. « Parati semper ad responsionem omniposcenti vos rationem de fide et spe, quæ in vobis est. »

Sicuti continue agi, quod bonum est, divina doctrina vult, ita et instructos esse fideles hortatur, ut parati sint ad comprobationem rerum sapiendarum (84). Quia enim multi, Evangelio disciplinabiliter intendentes, exigunt nos (85) satisfactionem spei beatae, non oportet segnes esse, et ad satisfactionem deferre requirentes (86), sed magis esse præparatos Christi discipulos, quatenus volenti mutuo percipere rationales pecunias non negatur, non enim de sensibilibus pecuniis hoc apostolis est præceptum, aurum non habentibus et argentum. Ad hoc etiam Paulus invitat, scribens: « In sapientia ambulate, propter eos, qui foris sunt, scientes, quomodo oporteat singulis respondere ⁶⁵; » foris dicens eos, qui nondum fideles existunt. Isti namque requirunt, volentes agnoscere aliquid de spe, quæ in nobis est. Propterea qui præsidere ecclesiastico magisterio deputatur, super hoc, quod debet habere doctrinam, debet etiam resultantes obstruere. Cum ergo sic invitet divina doctrina præparari fidelem virum, nescio unde moti quidam sicut jumenta vivunt, ar-

bitrantes actibus solis incumbi, cum neque ipsi inculpabiliter poterint apprehendi ab eo qui sine doctrinæ ratione vivere concupiscit. Quomodo etiam ipsi tum claudendi sunt, dum cum ratione celebrantur? Quod ergo petulantes inexaminabiliter aliquid dicere præsumunt, audiant Scripturam sanctam, quam sine intellectu et examinatione videri quemquam nosse scripturas culpabile magis est. Scientia enim, inquit, non intelligentium, inexaminata sunt verba, et disciplina sine probatione erat ⁶⁶.

VERS. 22. « Qui est in dextra Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælos, subjectis sibi angelis et potestatibus et virtutibus. »

Sicut per Filium Dei, quod Verbum est seu Ratio, essentiam cuncta rationalia, et ut essent, habuerunt: sic per eum omnium eorum salus effecta est. Qui enim non substantialiter, sed acquisitive sanctitatem habent, cum creaturæ sint, jure purgatio facta est circa cuncta, hoc modo habentia bonitatem. Unde etiam sublimi ore correctionem suscipiunt. Pacificavit enim Jesus per sanguinem crucis suæ, quæ in cælis et quæ in terra sunt ⁶⁷, omne bellum destruens et tumultum. Mox enim in decensu ejus et (nativitate, facta de Virgine dictum est: « Gloria in excelsis Deo et in terra pax ⁶⁸. » Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis, et sederet in dextera, in excelsis, profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes. Sicut enim homines, abstinentes a peccatis subjecti sunt: ita et superiora rationalia correcta spontaneis culpæ, quæ forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita, pro salute cunctorum. Possibile est autem, aliquos hujusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium supernorum. Cum tali intellectu, quæ scripta sunt, suscipiuntur, Deo Verbo existente Filio Dei, omnis creatura tanquam regi omnipotenti subdita est. Et quoniam hic Deus Verbum hominem assumpsit, eumque suscitans post mortem super omnia principia, potestates, virtutes et dominationes esse constituit: huic omnes angeli Dei, jussi eum adorare, subjecti sunt, scientes eum uniri cum Deo Verbo, cum in dextera divinitatis sit, et in nomine ejus non solum terrena et inferna, sed etiam cælestia genua flectant, et omnis lingua ad gloriam Dei Patris Jesum Dominum esse confiteatur ⁶⁹. Cum autem omnem linguam audis, non humana solum debes numerare eloquia, sed etiam eorum qui sunt in cælis. Dictæ enim sunt et illorum linguæ, cum ait: « Si linguis hominum et angelorum loquar ⁷⁰. »

CAP. IV, VERS. 17. « Si autem initium a nobis,

⁶¹ Luc. i, 46. ⁶² Psal. xxxiii, 4. ⁶³ Matth. vi, 9. ⁶⁴ Ezech. xxxvi, 22. ⁶⁵ Coloss. iv, 5, 6. ⁶⁶ Eccli. xix, 18, 19. ⁶⁷ Coloss. i, 20. ⁶⁸ Luc. ii, 14. ⁶⁹ Philipp. ii, 10, 11. ⁷⁰ I Cor. xiii, 1.

(84) Gall. sperandarum. Quæ conjectura ab iis quæ statim sequuntur, magnam habet commendationem.

(85) Interponendum videtur, ad.

(86) Fortasse, nequientes.

quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio? A runt, ad resurrectionem vitæ venientibus, qui pravi et si justus quidem vix salvus sit, peccator et impius ubi parebit? »

Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρ-
ξασθαι (τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ
Θεοῦ), τουτέστιν ἐνστάν-
τος τοῦ καιροῦ, τοῦ λα-
θεῖν ἀρχὴν τὸ « τοῦ Θεοῦ
κρίμα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ » δια-
θαίνειν ἀρχεται, τουτέστιν
ἀπὸ τῶν μεζόνων εἰς
τοὺς ὑποδεεστέρους, ἦτοι
ἀπὸ τῶν πιστῶν καὶ συμ-
πληρούντων τὴν τοῦ Θεοῦ
Ἐκκλησίαν. Διὸ καὶ ἐπιφέ-
ρει, εἰ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν,
δὲντων Θεοῦ οἴκου, (ἡ) ἐξέ-
τασις τῶν βεβιωμένων γί-
νεται, τί χρὴ νομίζειν τέ-
λος τοῖς ἀπειθήσασιν τοῦ
Εὐαγγελίου (τῷ Εὐαγγε-
λίῳ) τοῦ Θεοῦ; — Φά-
σκων οὖν ἀφρευκτον ἀπαν-
τήσεσθαι τοῖς τοιούτοις
κόλασιν, ἦν τέλος αὐτῶν
ὠνόμασε, περιγράφων ἦν
εἶχον ἀπέλθειαν, διεγείρει
τούτους εἰς φόβον, του-
τέστι τοὺς ἀπειθοῦντας τῆ

θεῖζ διδασκαλίᾳ.

Docens enim istis verbis et excitans potius eos in-
quit: Cum justus vix et cum potiori certamine
queat adipisci salutem, quid oportet sentire de im-
pitiis, quoniam, per se judicati, ad iudicium non
resurgunt, et de peccatoribus, qui in concilio justo-
rum non resurgunt ⁷¹? His enim, qui bona gesse-

Instante jam tempore,
ut initium sumeret Dei
iudicium, incipit facere
transitum a majoribus ad
minores. Quapropter ait:
« Tempus inchoationis
iudicii ex domo Dei, »
hoc est, a fidelibus et
complentibus Dei viventis
Ecclesiam. Unde etiam
infert, si primum a no-
bis, qui sumus Dei domus,
examinatio actuum cogi-
tationumque fit, quem
creditis terminum non
credentibus Dei Evange-
lio pervenire? Per hoc
certamen multumque ti-
morem fidelibus infert,
quatenus caute discant
iudicem, ad quem habere
poterunt sine dubio ratio-
nem. Hos ergo excitans,
ad timorem ejus invitat,
dicens, non credentes di-
vinæ doctrinæ inevitabi-
lem suscepturos scilicet

Μόλις γὰρ τοῦ δικαίου Quapropter nequaquam
σωζομένου, τουτέστι κα- inter bonos peccator et
μάτῳ καὶ θλίψει πολλῇ impius apparebit, cum
ἀγωνιώντος, πῶς τὸ κατ' justus vix salvetur as-
αὐτῶν ἐξελεύσεται κρίμα, tuando et decertando,
ἕως ὁ κρίτης αὐτοὺς δι- quomodo ejus iudicium
καίωσῃ; transigatur? Nam licet
nihil pravi sibi sit conscius, verumtamen sciens,
quoniam non in hoc justificatur, donec eum ju-
stificet iudex, æstuat et decertat.

Quæstio, utrum aliud sit peccator, et aliud impius?
Quia hic dicit, sicut et in aliis Scripturæ locis, ubi
ait: « Ideo non resurgent impii in iudicio, neque
peccatores in concilio justorum ⁷². » Ex hoc qui-
dem ostenditur differentia duorum ordinum. In
aliis autem eumdem peccatorem dicit et impium,
cum ait: « Statuit autem suam charitatem in nobis
Deus, quia, cum peccatores essemus, Christus pro
nobis mortuus est ⁷³, et mox ait: « pro impiis ⁷⁴. »

Ἔστι δὲ δίκαιος, ὁ ἐν Est equidem justus,
πράξει Θεοῦ καθήκων· qui in actione Dei se-
ἀσεβῆς δὲ πάντῃ ὁ ἐξω det; potest autem impius
Θεοῦ τυγχάνων, ἀμαρτω- esse, qui omnino extra
λὸς δὲ ὁ περιεχόμενος Dominum est, peccator
μὲν Θεοῦ, ἄλλως δὲ κα- autem, quem Deus qui-
ταφρονῶν καὶ παραβαλ- dem continet, sed ille
νων αὐτοῦ τοὺς νόμους. contemnit eum, dum
transgreditur leges ejus.
C Ei δὲ ἀσεβῆς καὶ ἀμαρ- Si vero aliquando in
τωλὸς ὁ αὐτὸς λέγοιτο, textu idem peccator et
τὴν διαφορὰν κατ' ἐπι- impius inveniatur, diffe-
νοίαν ἐξεῖ· δυνατὸν γὰρ rentiam tamen habebit
τὸν ἀμαρτάνοντα εὐθέως in intellectu. Possibile
καταφρονήσεως ἀσεβεῖν est autem eum qui pec-
εἰς Θεόν, cat, mox et impium esse,
quando per contemptum impie agit in Deum.

⁷¹ Psal. 1, 5. ⁷² Joan. v, 29. ⁷³ Psal. 1, 5. ⁷⁴ Rom. v, 8, 9. ⁷⁵ ibid. 6.

(87) Ex Græci exempli auctoritate scribendum videtur, *circumscribens*.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM S. PETRI SECUNDAM ENARRATIO.

CAP. II, VERS. 11. « Ubi angeli, fortitudine et
virtute cum sint majores, non perferunt adversus
eos execrabile iudicium. »

Angeli manentes in sanctitate, quam habent a
Deo, sunt potiores hominibus, licet excellenter beati
sint homines: angeli siquidem custodiunt sanctos

viros, et eis auxiliantur, dum homines nequaquam valeant angelis præbere solatia. Sic utique et illud, quod in Evangelio de Joanne dictum est : « Quia nullus inter natos mulierum major sit eo ⁷⁶, » cum potior illo inveniat, qui in regno sit minor ; interpretati sunt sapientes viri, dicentes, quia cum sit perfectus inter homines, nullo mortalium minor est, quando, qui inferior est omnium supernorum rationalium, major est eo : quia non solum virtutis scientiæque differentia potiores sunt angeli, sed etiam quod non sint gravibus et passibilibus perplexi corporibus. Alter vero quidem dicit, nequaquam majores hominum angelos esse, non fortitudine et virtute, eo quod mortali vita privati sunt. Unus denique angelus percussit regis Assyriorum, sub uno momenti tempore, exercitum, centum octoginta quinque millia ⁷⁷. Et alter pene omnem populum Israelitarum vastavit ; nisi cito David rex eorum rogaret Deum, ut iracundiæ finem daret, et terminum ultionis, quæ illata fuerat propter peccatum, de populo numerato contractum ⁷⁸.

CAP. III, VERS. 5. « Latet enim illos, hoc volentes, quia cæli erant olim, et terra ex aqua, et per aquam constituta verbo, et per quæ tunc mundus aqua inundatus deperiit : qui nunc autem cæli sunt et terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi, in diem judicii et perditionis hominum impiorum. »

Multis mirum est, et ex istis verbis significari mundanas revolutiones atque mutationes. Sic enim habent : cælum enim erat olim et terra ex aqua, et per aquam constituta verbo Dei, per quæ qui tunc erat mundus aqua inundatus deperiit ; qui autem nunc sunt cæli et terra, verbo repositi sunt, igni reservandi. Et post alia : « Novos vero cælos et terram novam secundum promissa ipsius expectamus. » Ajunt enim qui hac sententia detinentur : Sæculum erat olim, et terra absque cælis, et terra, quæ nunc est, et extra istos, qui nunc sunt, novi cæli et terra nova erunt. Omnibus manifestum est, tres mundos per successionem consistere, quoniam scriptum est : « Qui nunc sunt cæli et terra eodem verbo repositi sunt ; » et mutatio denuo similis erit eis qui sub diluvio perierant. Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ ex verbis Jesu de consummatione sæculi sic probatis (88). « Sicut enim in diebus Noe comedebant et bibebant homines, nubebant et nuptui dabantur, vendebant, emebant, plantabant, ædificabant, usque ad diem, qua ingressus est Noe in arcam, et venit diluvium et tulit omnia, sic erit in præsentia Filii hominis ⁷⁹. » Amplius autem concionatur his verbis, cum dicit, igne solvendam hanc, quæ nunc inspicitur, creaturam. Ait

enim venire judicii diem latenter, ut fur, in quo cæli magno impetu et sine dilatione transibunt, elementis utique turbefactis ab igne illato ; post quod cælis radicitus amputatis novos cælos, novamque terram futuram, in quibus justitiam et promissiones Dei in sua habitatione possideant justii. Non igitur ignorandum, præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, non tamen in canone est (89).

Quæ hactenus egimus, non ea quidem esse videntur, quæ ad sacra Pentecostalia, quibus hæc scripta sunt, ducere animos ac satis præparare proprie possint : attamen non ita aliena sunt, ut nulla prorsus inde peti possit occasio ad instituendas eas meditationes, quas Spiritus sancti, Ecclesiæ in ipsa statim origine largis imbribus donati, læta sanctissimaque memoria quasi proprias sibi poscit. Ac si vel maxime concedam, *Enarrationem* Didymi, præterquam quod nunc æterno fere barbariei situ ac squalore victa sepultaque jaceat, ita suo ingenio comparatam esse, ut jure tuo tibi displiceat fere tota, nec satis possis nostræ ætatis felicitatem prædicare, quæ de veritate, simplicitate, elegantia denique interpretandi unice sibi gaudeat ac gratuletur : tamen in hoc ipso, quod Didymianum genus interpretandi, scilicet injucundum illud atque infructuosum, alienum a te habeas ac tædii plenum, parata tibi est haud indigna meditationum vere Pentecostalium occasio atque materia. Et enim, quibus nostra præ aliis suo jure g'oriatur felicitior ætas, eccuinam debentur illa ? Nonne omne quod bonum inter homines Christianos habetur et gloriosum ? nonne omne virtutis laudisque honestæ studium, omnisque denique ad veritatem alacrior progressus, uni debentur Spiritui sancto, divino illi atque magnifico Ecclesiæ auctori, ductori, promotori, cujus largitionibus inde a prima donorum effusione nec intermissis, nec intermittendis unquam hi ipsi dies sacri habentur ? At vero, dum hæc meditaris, attendas, quæso, Spiritum istum divinum nemini invito ac repugnanti unquam contigisse, sed cum iis tantum hominibus communicari, in iisque tantum delectari, qui puris cordibus, studiis honestis, indefessis laboribus, precibus denique ardentibus id agant, ut digni habeantur, quibuscum habitet, suaque dona integra communicet. Igitur hoc meditemur, hoc imbibamus penitius, quod graviter admonuit Paulus apostolus : Μη λυπετε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, Id est : « Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis ⁸⁰. »

⁷⁶ Luc. vii, 28. ⁷⁷ IV Reg. ix, 35. ⁷⁸ II Reg. xxiv, 16 sqq. ⁷⁹ Luc. xvii, 26, 27. ⁸⁰ Ephes. iv, 30.

(88) Recte Gall., *prolatis*.

(89) Conferantur quæ de hoc loco uberius exposui *Quæst. ac Vind.* col. 1576.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM DIVI JOANNIS PRIMAM ENARRATIO.

CAP. I, VERS. 1. « Quod erat ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod inspeximus, et manus nostræ contrectaverunt, de Verbo vitæ. »

Multi per hæc verba putant præsentiam Salvatoris, post resurrectionem factam, discipulis demonstrari, asserentes quia dixerit Joannes hæc de se cæterisque discipulis, quia prius audierint, quoniam Dominus resurrexerit, postea vero oculis inspexerint, ita ut contrectarent pedes et manus et latus ejus, et sensu caperent fixuras clavorum ejus, etc. Nam licet solus Thomas palparet eum ⁸¹, attamen hoc omnibus repræsentatum, cum ipse Salvator dixerit universis : « Palpate me et videte, quoniam spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere ⁸². » Alii vero profundius hæc verba suscipiunt, eo quod non simpliciter dixerit, « manus nostræ contrectaverunt, » sed adjecerit, « de Verbo vitæ ; » insuper et illud, « quod erat ab initio. » Idem vero significant hæc verba, quibus ait, « qui erat ab initio, » quod (90) illud, ubi ait : « Ego sum, qui sum ⁸³. » Quomodo enim, qui existentia ut sint, præparat, non rationabiliter dicatur, quod erat, dum hoc de nullo alio quam de Deo Verbo verum possit existere ?

Ἐκαστον τῶν γεννητῶν τι εἶναι λέγεται, ὅσον εἶναι ἄγγελος, εἶναι ἥλιος, εἶναι οὐρανός, ὁ μόνος δὲ ὁ Σωτὴρ καθάπαξ ὧν τυγχάνει, οὐ μετέχοντα τὰ πάντα εἰς ὑπαρξίν ἔρχεται. Τούτου ἀκράσιν πρότερον κατὰ εἰσαγωγικὴν διδασκαλίαν δεξιάρως τις ἔρχεται εἰς τὸ θεῖον αὐτὸν ἐπιστημονικῶς μετὰ πολλὴν γυμνασίαν, ἥτις ψηλάφῃσι

Singula namque creaturarum aliquid esse dicuntur, ut et esse angelum, solem, cælum : solus autem Salvator est omnino quod est, quo participantia universa veniunt ad essentiam. Hujus autem quilibet auditum prius per introductionem doctrinæ suscipiens, ad hoc venit, ut eum disciplinabiliter possit inspicere, post multam scilicet

περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς εἰρηται, τῆς εἰπουσῆς, ὅτι « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ » λελέξεται δὲ καὶ οὕτω. Περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος ἀκηκόαμεν διὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ὡς ἐλεύσται, τοῦτον ἐλθόντα ἐμφανῶς τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδομεν, οὐχ ὡς ἔτυχε, συγκαταθέμενοι τῷ ὀφθέντι σαρκί, ἀλλὰ μετὰ πολλὴν ψηλάφῃσιν, ἐρευνῶντες τὰς περὶ αὐτοῦ μαρτυρούσας Γραφὰς, ἐπιστεύσαμεν τῷ περὶ τῆς ζωῆς Λόγῳ.

cet exercitationem, quæ contrectatio de Verbo vitæ vocatur. Qui utique vere dixit : « Ego sum vita ⁸⁴. » Exponitur autem etiam sic (91) : De eo, qui erat in principio, per legem audivimus et prophetas, quia venturus esset, hunc venientem aperte oculis nostris vidimus, non fatuite consentientes ei qui in carne visus est, sed cum multa contrectatione perscrutantes Scripturas, de ipso testimonia perhibentes, et ita credidimus de Verbo vitæ.

Mystice vero hæc quilibet advertens dicere poterit, non incongrue positum « vidimus » et « inspeximus, » sed unicuique verbo subjacere significantiæ propriæ rationem. Cum enim Salvator, de quo ista conscripta sunt, Deus Verbum factus sit caro ⁸⁵, Verbum dispensatione suscepta respiciens (92), qui (93) in humanitate Christi videt eum sensibilibiter, perceptionem habens visibilis personæ, advertens autem divinitatem, inspicit eum gloriam habentem, tanquam Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate ⁸⁶. Has duas perceptiones, id est, sensibilem et intelligentiam (94) demonstrat etiam ille qui dicit : « Etsi cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non cognoscimus ⁸⁷. » Quia vero inspicendi sermo intellectualem significat perceptionem, manifestant etiam hoc illa verba : « Beati mundo corde, quoniam ipsi videbunt Deum ⁸⁸. » Hæc itaque differentia videndi (95) et inspicendi sic maneat, quomodo utraque sunt

⁸¹ Joan. xi, 27. ⁸² Luc. xxiv, 59. ⁸³ Exod. iii, 14. ⁸⁴ Joan. xiv, 6. ⁸⁵ Joan. i, 14. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ II Cor. v, 16. ⁸⁸ Matth. v, 8.

(90) Ex Gallandii correctione. Antea scriptum fuit, *quid*.

(91) Ita verius orationem distinxit Gallandius.

(92) Hæc aliquo vitio laborare videntur. Si exciderunt aliqua, putaverim hæc fere excidisse : *Joannes hoc dixit*.

(93) Ante Gallandium, *quis*.

(94) Muenchmeierus meus, cujus opera atque ingenio in his edendis egregie adjutum me esse gratus consteator, recte, si quid video, *intelligibilem* conjecit.

(95) Male ante Gall., *vivendi*.

simul. Nam aliquando intelligibilis inspectio visionis voce significatur, ut est illud : « Qui videt me, videt et Patrem ⁹⁰, » non quia Patrem quis oculis carnis vidit, quisquis enim est ex Deo, hic videt Deum ⁹⁰.

VERS. 2. « Et vita palam facta est, et vidimus et testamur et nuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, » etc.

Vitam, quæ erat in Patre, palam factam nobis vidimus, ait. Congruenter dictum est « vidimus » eam; et audientes de eadem hac palam facta vita, testimonium perhibentes « annuntiamus » et « vobis, » quos consequens est videre eam manentem; siquidem differentia videndi et conspiciendi. Hæc dicenda sunt: Quod vidit aliquis, nuntiare poterit alteri, cum de inspectione non omnino possit hoc fieri. Multa enim, quæ perfecte inspecta cognoscuntur, voce significari non possunt, dum per eruditionem ineffabilem cognoscuntur, et sunt vocis indicatione (96) mortalis: non enim licet homini loqui hæc, hoc est impossibile. Hoc ergo animadvertendum est, quia testimonium perhibentes et vitæ ejus non commendant ea de quibus testantur; sed semetipsos ipsius testimonii confessione meliorant. Denique pietatis athletæ (97), quos consuetudo fraterna martyres vocat, id est *testes*, videmus, quia semetipsos equidem ornaverunt, quod autem in suo martyrio (98) veritati aliquid addiderant.

VERS. 5. « Et hæc est annuntiatio, quam audivimus ab eo, et indicamus vobis, quoniam Deus lux est, » etc.

Ἰπ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ταύτην τὴν ἀγγελίαν γενομένην ἡμῖν, δηλοῦσαν, ὡς φῶς ὑπάρχων ὁ Θεός, οὐδεμίαν σκοτίαν ἔχει ἐν αὐτῷ· ταύτην καὶ ὑμῖν προσφέρομεν, ἵνα τὴν αὐτὴν ὑμῖν (ἡμῖν) περὶ Θεοῦ δόξαι, « ὡς ὄντος φωτός, » ἔχητε. Φῶς δὲ ἐστὶν ὁ Θεός νοητὸν, ἀίδιον. Οὐδὲν γὰρ αἰσθητὸν αἰεὶ ὑπάρχει· τοῦτω τῷ φωτὶ ἐναντίας νοητέον τὴν σκοτίαν, ἀγνοίαν καὶ ἕξιν ζειρόνός τινος (ἕξιν χειρίστην) οὖσαν. Ἐπεὶ οὖν οὐδέτερον τῶν εἰδῶν τῆς σκοτίας, οὕτε ἀγνοία, οὕτε κακία, ἐν θεῷ ἐστίν, εἰκότως εἰρηται, μηδεμίαν σκοτίαν ἐν αὐτῷ εἶναι.

Ab ipso Salvatore annuntiationem discipulis factam scripsit, qua declaratur, quia cum Deus lux sit, nullas tenebras habet in semetipso. Hanc annuntiationem et vobis, inquit, offerimus, ut eamdem, quam nos, de Deo sententiam habeatis, « quoniam Deus lux est. » Lux vero est Dens intelligibilis atque perpetua. Nihil enim sensibile semper manet. Huic luci contrarias esse tenebras, intelligendum est, quæ tenebræ ignorant eum, et habitus deteriores sunt. Quia ergo neutra species tenebrarum, hoc est, nec ignorantia, nulla (99) ne-

quitia est in Deo, jure dictum est, nullas tenebras in eo esse.

Possibile est, non pro his tantummodo dictum esse: « Tenebræ in eo non sunt ullæ. » Sunt enim (dicta) de cunctis speciebus ignorantis atque malitiæ. Quia enim malitia in Deo non est, consiat ex eo, quod dictum est: « Fidelis Deus ⁹¹, » et, « Non est injustitia apud Deum ⁹², » et iterum: « Quid ergo dicemus? injustitia apud Deum? Absit ⁹³. » Ad hoc percipiendum est etiam illud, quod dictum est: « Rectus est Dominus Deus, et non est injustitia apud eum ⁹⁴. » Quia vero nec ignorantia in eo est, manifestat Daniel, de eo dicens: « Qui cognoscit quæ in tenebris sunt, et lux cum eo est ⁹⁵, » et illud: « Occultorum agnitor Deus, cognoscens omnia, antequam fiant ⁹⁵. » Si enim habet scientiam occultorum atque tenebrosorum et omnium quæ facienda sunt, cujus ulterius erit ignarus? Non habet igitur communionem hæc lux cum ignorantia intelligibilium. Unde scriptum est: « Quæ communicatio luci ad tenebras ⁹⁶? »

Εἰ δὲ εἰρηται σου, ὅτι σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ (1), σκότος ἐν τούτοις λέγεται ἢ ἐν ἀκαταλήψιζ ἀσάφεια. Ἄγνοίαν δὲ ἡμῶν δυνατὸν εἶναι τὴν ἀσάφειαν ἰllum ⁹⁷, » hoc est Deus; et οὐ μὴν τοῦ Θεοῦ, φωτός ὄντος. In nubem, ubi erat Domi-

Si volunt hæretici dicere, ut derogent deitati, dis-co cordare præsentia ad illud, quod dictum est: « Posuit tenebras latitudinum ⁹⁷, » hoc est Deus; et illud: « Intravit Moyses in nubem, ubi erat Domi- nius ⁹⁸: » sciant tenebras in his significare incomprehensibilitatis ejus obscuritatem. Possibile est namque per ignorantiam nostram rationum hanc fieri nobis obscuritatem, non in Deo, qui lux est. Ipsi quoque sermonibus advertendum est, quia idem significat id, quod dictum est, in tenebris et nube seu caligine Deum esse, et latibulum suum in tenebris posuisse, quod significaretur ex his verbis: « Et tenebræ in eo non sunt ullæ. » In ipso igitur non sunt tenebræ, quia neque naturæ ejus est has habere: ipse vero in tenebris et caligine esse videtur nobis, utique comprehensionem ejus non habentibus, cujus substantiæ esse noscatur.

VERS. 8. « Si dixerimus societatem habere cum eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, et non facimus veritatem, » et reliqua.

Quoniam cum Deus lux sit, sine participatione omnium tenebrarum est, et nullam communionem cum eis habet, qui ex ejus illuminatur luce, ambulat in lumine secundum verba ipsius Salvatoris, dicentis: « Donec lumen habeatis, ambulate in lumine, ne vos tenebræ comprehendant ⁹⁹; » et iterum: « Ego sum lux mundi; qui me sequitur, non ambu-

⁹⁰ Joan. vi, 46. ⁹¹ Joan. xiv, 9. ⁹² I Cor. i, 9. ⁹³ Dan. ii, 22. ⁹⁴ Dan. xiii, 42. ⁹⁵ II Cor. vi, 14. ⁹⁶ Psal. xvii, 12. ⁹⁷ Exod. xx, 21. ⁹⁸ Joan. xii, 35, 36.

⁹⁹ Joan. vii, 18. ⁹⁰ Rom. ix, 14. ⁹¹ Psal. xci, 16. ⁹² Psal. xvii, 12. ⁹³ Exod. xx, 21. ⁹⁴ Joan. xii, 35, 36.

(96) Pro indicatione, quod Gallandii est, scriptum antea fuit *judicatione*. In eodem commate post *sunt*, reponere, *super*.
(97) Melius, *athletas*.

(98) Nexus sententiarum flagitat ut interponas *non*.
(99) Recte Gallandius, *nec ulla*.
(1) Respicit locum Ps. xvii, 12, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ.

lat in tenebris, sed habebit lucem vitæ ¹. » Quisquis enim peccando in tenebris ambulans dixerit, se communionem habere per participium apud Deum, et mente non esse tenebrosa, mentitur, non faciens veritatem. Si enim veritas rebus ipsis manifestatur per eos a quibus agitur, id est rebus ipsis, fallitur qui non facit ea, licet pura verbi prolatione dicat se confiteri veritatem.

CAP. II, VERS. 3, 4. « In hoc scimus, quoniam cognovimus eum, si mandata ejus servamus. Qui dicit se eum scire, et mandata ejus non servat, mendax est, » etc.

Τὸ γινώσκειν ἐν τῇ Γραφῇ μάλιστα οὐκ ἀεὶ τὸ ἐπίστασθαι δηλοῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ πείραν τινος ἐσηκέναι καὶ ἠγῶσθαι αὐτῷ.

Sciendi seu cognoscendi sermo in Scriptura divina præcipue, non semper per notitiam manifestat, nisi experimentum alicujus habere rei, et uniri, tanquam in eo, qui non scivit peccatum, ut illud: « Nunquam vos agnovi, operarii iniquitatis ². » Peccatum enim nescivit, non quod non habuit notitiam quid esset peccatum, sed quia non fecit illud; peccatum namque non fecit ³, licet expertus sit omnia secundum similitudinem [nostram præter peccatum ⁴. Secundum hanc similitudinem (2)] qui custodit mandatum, non cognoscit verbum malignum ⁵. Dicit autem ipse Jesus operariis iniquitatis: « Nunquam vos agnovi, » ostendens, quoniam nunquam cum eo participati sunt, quibus hoc dicebatur. Hoc modo namque accipiendum est et illud: « Tunc autem cognoscentes Deum, magis autem cogniti a Deo ⁶, » et illud: « Novit Dominus qui ejus sunt ⁷. » Quia vero et pro nosse [et dictum esse (3)] positum est sciendi verbum, aperte videtur ex eo quod dictum est: « Quoniam cognovi peccata vestra. » Deus enim scit peccata, quia illorum habet apud se notitiam. Hoc quoque modo sumendum est etiam illud: « Vos estis justificantes vos ipsos coram hominibus, Deus autem cognoscit corda vestra. » Similis etiam veritatis est et illud: « Sciens autem Jesus malitiam eorum ⁸, » et illud: « Sciens cogitationes eorum ⁹. » His ita distinctis,

ὁ λέγων οὖν ἐγνωκέναι τὸν Θεόν, ἐν τῷ ἀνακεκράσθαι αὐτῷ καὶ μετέχειν αὐτοῦ, ἐπόμενον ἀναγκαίως ἔχει, τὸ τηρεῖν αὐτοῦ τὰς ἐντολάς· διὸ καὶ ἀντιστρέφει ἐκάτερα τὰ σημαίνόμενα τοῦ

qui dicit se scire Deum et copulatum ei, et habere participium ejus, necessario consequenter habebit, ut et ejus mandata eustodiat; quoniam hoc quoque reciprocum est, dum omnino mentitur,

γινώσκειν, φανεροῦ δυνάτος ἐκ τοῦ προκειμένου. Φησὶ γάρ· Ἐν τούτῳ γινώσκόμεν, τουτέστιν, ἐπιστάμεθα, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐνωθέντες αὐτῷ καὶ τηροῦντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. Ὅ γὰρ μὴ τηρῶν αὐτὰς, φανερός ἐστὶν ἕξω τῆς γνώσεως τυγχάνων.

Nam qui non servat ea, palam est quod a scientia Dei videtur extraneus.

Sic enim sacerdotes filii Heli nescierunt Dominum, nequaquam mandata ejus servantes, licet haberent simplicem ejus comprehensionem, cum sacerdotes essent ¹⁰. His ita manifestatis, qui vult scientiam habere Dei, vacet ab omnibus, per quæ nimie mandata Dei servantur. Hæc enim sunt nequitia materialesque passiones. Sicut enim, nesciens peccatum Jesus neque operatio iniquitatis, plenitudini non fraudatur (4), cum sit sapientia et veritas Dei, ita, nesciens iudicii diem, non minuitur; quia neque, quando dicitur Deus in Scripturis sanctis oblivisci et pœnitere et irasci, divinitate minuitur. Quo enim modo illa panduntur, eodem et quod dictum est de iudicii ignoratione res obliviscitur (5): sicut enim, cum Deus solus sit sapiens et scientiam habeat omnium, oblitio passibilis et pœnitentia aut aliquid hujusmodi in eo nequaquam existit, cum utique de eo dispensa vitæ (6) dicantur. Ita ergo sapientia et veritate Dei ignorantiam non recipiente, propter quamdam utilitatem horum, et diem iudicii dicitur ignorare, quorum singula aperte monstrabuntur, cum de his fuerit dicendi propositum.

VERS. 5. « Qui custodit verbum ejus, vere in hoc charitas Dei perfecta est. » Et reliqua.

Qui vere, ex tota anima et ex toto corde diligit Deum, ejus imperii verba custodit, et re ipsa cognoscitur dilectionem Dei habere, ex qua reprobat hęc modo causa. Qui Deus cum ejus servantur verba diligitur (7), et probatur eum habere, qui ejus cognoscitur mandata servare. Quod vero dilectio causa est ejus servandi mandata, manifestatur ex eo, quod dictum est: « Si quis me diligit, mea mandata servabit ¹¹, » et ex illo: « Si quis diligit, verbum meum custodit, et Pater meus diligit eum ¹². » His itaque consonanter dicendum est, legem et prophetas pendere per mandata dilectionis ¹³. Quia vero e diverso sententia ad nos con-

¹ Joan. viii, 12. ² Luc. xiii, 27. ³ I Petr. ii, 22. ⁴ Hebr. iv, 15. ⁵ Prov. xix, 16; Eccle. vi, 5. ⁶ Gal. iv 9-11 Tim. ii, 19. ⁷ Marc. xii, 15. ⁸ Matth. xii, 25. ⁹ I Reg. ii, 22 sqq. ¹⁰ Joan. xiv, 15. ¹¹ ibid. 23. ¹² Matth. xxii, 40.

(2) Hęc, a Bibliothecis Coloniensi et Lugdunensi perperam ommissa, ex Parisiensi revocavit Gallandius.

(3) Hęc delenda censeo.

(4) Locum, quem nec Gallandius sanavit, ita restitui posse putaverim: Sicut enim nesciens peccatum Jesus et operationem iniquitatis, plenitudine (divinitatis) non fraudatur.

(5) Locus ita restituendus: Quo enim modo illa panduntur de iudicii ignoratione, eodem et quod dictum est, res obliviscitur (Deus).

(6) Legendum, dispensative (οἰκονομικῶς).

(7) Ex qua reprobat... diligitur. Hęc, ut leguntur vel apud Gallandium, sensu carent. Conjecti equidem: ex qua re probatur hęc modo causa, quia Deus. cum ejus servantur verba, diligitur.

versa accusabili ostendit causam probatione, manifeste monstratur ex eo, quod dictum est : « Qui habet mandata mea et servat ea, hic est, qui me diligit ¹⁴, » simul et ex præsentī sermone, quod dictum est : « Qui custodit verbum ejus, in hoc charitas Dei perfecta est. » Vere perfectam dilectionem dicens, per quam nihil malorum atque fallacium rerum quis ab hac dilectione poterit segregari (8).

Vers. 7. « Charissimi, non novum mandatum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio, » etc.

Quia forte derogabant aliqui evangelistæ (9) tunc doctrinæ, tanquam heri et nuper inceptæ, docet, quia mandatum scribit, non tunc primitus hominibus datum, sed vetus, et quod antiquitus habuerunt. Priscum namque mandatum est : « Diliges Dominum Deum tuum ¹⁰, et proximum, sicut te ipsum ¹¹; » quoniam auditum fuerat hoc mandatum olim et a longo jam tempore, sapienter antiquum et in notitiam hominum jam venisse prædicatur.

Ἰσως ἐρεῖ τις· Πῶς οἶόν τε ἐστὶ νοεῖν τὴν γραφομένην περὶ ἀγάπης ἐντολὴν ἀπ' ἀρχῆς εἶναι καὶ ἠκοῦσθαι τοῦτοις, οἷς ἡ Ἐπιστολὴ γράφεται ; [Εἰ μὲν γὰρ Ἰουδαίους ταῦτα γράφει, εἰκότως τὴν περὶ ἀγάπης ἐντολὴν οὐ καινὴν εἶναι φησὶ, πάλαι γὰρ αὐτὴν διὰ τῶν προφητῶν ἐπηγγέιλαιτο (11).] Εἰ δὲ οὐκ Ἰουδαῖοι ἦσαν, ὡς παρίστησι τὸ τέλος τῆς Ἐπιστολῆς, μήποτε' οὖν ἐντολὴ παλαιὰ καὶ ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχουσα καὶ ἀκουσθεῖσα πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶν ἢ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐννοίας φιλικὴ διάθεσις. Πάντες γὰρ φύσει ἡμερὰ καὶ κοινωνικὰ ζῶα ὄντες ἀγαπῶσι τοὺς πλησίον.

Unde Salvator ad hunc

Poterit autem (10) aliter dicere : Quomodo possit intelligi hoc mandatum, quod scribitur de charitate proximi, ab initio esse, et ab eis, quibus nunc scribit, auditum? cum non Judæi, sed gentiles essent, sicut ostendit finis Epistolæ; hoc enim sermone terminatur : « Filioli, custodite vos ab idolis. » Unde considerandum est, ne forte vetus mandatum dicat et ab initio existens, quod etiam ab omnibus hominibus est auditum, id est, amabile effectum per naturalem accedentem sensum. Omnes enim homines cum sint naturaliter mansueta et communia animalia, diligunt proximos.

naturalem affectum mo-

¹⁴ Joan. xiv, 21. ¹⁰ Deut. vi, 5. ¹¹ Levit. xix, 18. ¹⁷ Matth. vii, 12. ¹⁸ Dan. vii, 9, 15, 22. ¹⁹ Jac. iv, 4. ²⁰ Prov. vi, 25.

(8) Ita Gallandius ex conjectura. Vulgaris lectio aperte falsa hæc est, *fallacium eum, qui ab hac dilectione poteris segregari*. Nec tamen Gal. mihi satisfacit. Videtur aliqua excidisse, nescio quæ.

(9) Cave, ne Basnagii errorem erres, vocabulum *evangelistæ*, nominativum pluralem esse temere opinantis atque locum nostrum inde graviter increpantis. Sententia plana est, modo teneas, *evangelistæ* esse genitivum singularem.

(10) Excidisse videtur, *aliquis*. Cfr. verba Græca.

(11) Uncis inclusa omisisse videtur Epiphanius in versione.

Avens (12) ait : « Omnia, quæcunque vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite similiter ¹⁷. » Cum dicit, vetus esse mandatum, ostendit non illud, quod ejus alio se succedente (13), sicut est secundum litteram testamentum legis. Quæ igitur ista sunt vetera? Non propter tempus, et quod eis ab aliis succedatur, vetera sic dicuntur, sed quod antiqua sint et non modo primo cœpta. Ad hanc significationem referendus est et Antiquus dierum, qui prophetæ monstratus est ¹⁸. Sed et jam his, qui (14) propositum habet commendandi præsentia, de dilectione proximi, antiquitas a Moysis temporibus inchoatum dicit, cum mandatum et propter antiquitatem, non propter successionem vetus fuisset dictum. Non enim omnia mandata, quæ in antiqua Scriptura referuntur, præterierunt, aliis succedentibus. Semper etenim manent, sicuti præsens, et de honore parentum, et hujusmodi mandata similia, dum figurativa solummodo, et quæ sunt futurorum umbræ transierunt.

Vers. 15, 16. « Nolite diligere mundum, nec ea quæ sunt in mundo. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo. Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentiæ carnis est, » etc.

Quoniam amicitia sunt erga Deum, ita ut, qui voluerit esse mundi, inimicus constituatur Dei ¹⁹, consequens est ergo, qui voluerit amicus esse Dei, ita ut habeat in semetipso charitatem ejus, recedat a charitate mundi, et quæ in eo sunt.

— Εἴτα μὴ (15) νομίση Ne quis autem putet, ex eo quod dixit, mundum, universitatem cœli et terræ et quæ in eis sunt, indicari, interpretatus est ea quæ in mundo sunt, ut consequenter etiam eum intelligere valeam. Est igitur in eo passibilis et intellectualis affectus et appetitus, qui per carnis concupiscentiam militare adversus animam designatur.

Ἔστι τοίνυν τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπαθῆς καὶ ὀλικῆ διάθεσις, σημανομένη δι' ἐπιθυμίας σαρκός, τῆς στρατευομένης κατὰ τῆς ψυχῆς — καὶ ὀφθαλμῶν ὄρεξις.

Contra quam admonitio præbetur, sic dicens : « Non te vincat concupiscentia pulchritudinis ²⁰. » Et

(12) F. monens. Tamen vulgaris lectio ferri potest.

(13) Gallandio hand sanus esse locus videtur. Münchmeierus meus pro *ejus* ut reponerem *vetus* persuasit fere. Si legitur *quod vetus est alio succedente, vel alio in se succedente*, sensus huius est.

(14) Fortasse ita, *sed etiam his, quibus*.

(15) Ἔτα μὴ cod. D. Quæ lectio ad versionem Latinam propius accedit. Mox pro *ἐκ τῆς κόσμου* legendum est, ex ejusdem codicis auctoritate, *ἐκ τῆς τοῦ*.

(16) Si versionem Latinam sequeris, scribendum est *αὐτόν*.

alia sententia, quæ dicit : « Omnis qui vidit mulierem ad concupiscendam eam, jam adulteratus est eam in corde suo ²⁰. » Ad hæc autem oculorum concupiscentia est omne, quod per aspectum ad dilectionem irrationabilem usque perducit. Ab hac igitur dilectione nos convenit abstinere, scientes, quia talis mundus transit cum concupiscentia sua, cum utique temporalis existat, et a nobis charitatem accipiat. Dei cum sanctis voluntas semper manens virtus est. De qua scriptum est : « Justitia immortalis est ²¹; » et iterum : « Justitia ejus » (hoc est viri beati per reverentiam) « permanet in sæculum sæculi ²². » Quia Dei vero voluntas in actione consistit, indicatur per hoc, quod ait : « Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, introibit in regnum cælorum, sed qui facit voluntatem Patris mei ²³. » Per hoc repræsentata generali et actuali virtute, earum species agnoscitur et ex eo, quod dictum est : « Inveni David, virum secundum cor meum, qui facit omnes voluntates meas ²⁴. »

Δυνατὸν δὲ ἐκ τῶν προκειμένων ἐκδέξασθαι καὶ περὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, οὐκ ἔτι ἀγαπωμένου ὑπὸ τῶν ὑπερναδάντων τῶ σκοπεῖν οὐκέτι τὰ πρόσκαιρα, ἀλλὰ τὰ αἰώνια. Καὶ ἐπεὶ οἱ ἐν αὐτῷ τὸ φιλοζωεῖν προτιθέμενοι διατρέβειν παθητικῶς μεταχειρίζονται τὰ αἰσθητὰ, εἰκότως, ἀλαζονεία βίου καὶ σαρκὸς καὶ ὀφθαλμῶν ἐπιθυμία εἴρηται εἶναι ἐν αὐτῷ (17), ὧν πάντων ὁ ὑπερφρονῶν ὑπερκόσμιος ἔσται, ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ μένον ἀεὶ, καὶ ἀγαπῶν τὸν Θεόν.

VERS. 18, 19. « Filioli, novissima hora est, et sicut audistis, quoniam Antichristus venit. Et nunc autem Antichristi multi facti sunt. Unde dignoscimus, quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Sed si fuissent ex nobis, perinansissent utique nobiscum, » etc.

Non de omnibus, qui fallacem doctrinam habent, hæc scribuntur, sed de solis declinantibus ad falsam sectam, post instructionem evangelicam, qui tanquam ex Christianis facti noscuntur Antichristi : quoniam quantum ad hoc, quod aliquando susceperunt doctrinam Christi ex discipulis Christi, extra eos facti sunt, eligentes fallacibus inesse doctrinis. Quapropter licet annuntient Scripturas, non sunt

A respiciendi, cum utique ab earum voluntate recesserint, et ad impios sensus accesserint : palam facti sunt enim recedentes ab unctione, quam habebant a sancto Spiritu, eo videlicet ostentantes, quod sint Antichristi. Christianismi quicunque sunt participes, Christi in eis permanet unctio, id est, chrisma a sancto percipientes, ut possint scientiam spiritualium habere cunctorum ; dum illi sint Antichristi, qui ab Ecclesia Salvatoris abscesserint, ut etiam præsidere videantur hæresibus. Recte siquidem dicitur, quod de solis eis sit indicatum hoc, quod ait, « Ex nobis exierunt : » quia prave sentientes, noluerunt esse nobiscum, propter ipsam utique falsæ scientiæ voluntatem a nobis alienati.

B Quia vero non de omnibus false docentibus hoc scriptum est, cunctis palam est. Non enim alios Antichristos vocari moris est, quam eos, qui falsa de Christo docent ; mundi scilicet sapientibus non in hac significatione subjectis. Requirendi sunt etiam ex hoc verbo, hi qui diversitatem naturarum introducere moliantur. Quid autem in hoc, ubi dicitur est, « Ex nobis exierunt ? » Quomodo enim terreni a spiritualibus sunt egressi, cum semper secundum eos longinquo consistant, propter diversitatem substantiæ ? quomodo autem permanere potuerunt nobiscum, terreni scilicet existentes ? dum nec quantumcunque simul valeant esse virtutis insusceptibiles et illi, qui eam habere noscuntur. Igitur, licet figurate dicta sint hæc, attamen voluntariam necessitatem ostendunt, a quorum et cohæbatione, quæ potest esse malis viris cum bonis, abscesserint, dum vitio suo tales sint facti. Non igitur oportet intelligi contrarietatem hoc verbo significari naturarum ; nam si secundum idem ex nobis fuerunt, vel non fuerunt, oppositio jure monstratur. Quia vero secundum aliud quid ex nobis sunt, accedentes ad Scripturam divinitus inspiratam, secundum aliud vero non ex nobis sunt, alium præter nostrum habentes sensum, palam est ex eo, quod unguentum habeant a sancto hi, a quibus recesserunt mali, ut sciant omnia dogmata Ecclesiæ recta complecti. Consequens est enim, quod, qui semetipsos collegio fidelium segregarunt, Antichristi sunt. Quomodo enim non sunt Antichristi, qui contraria sapient, quam Christi constitetur Ecclesia ?

D VERS. 20. « Si scitis, quoniam justus est, scitote, quoniam et omnis, qui facit justitiam, ex eo natus est. »

Ὁ διειληφώς, φησὶν, ὁ ἐπιστημονικῶς περὶ Θεοῦ, ὡς ὄντος κατ' οὐσίαν δικαίου, εὐθέως γινώσκων, ὡς γεννᾶται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποιῶν. Qui disciplinabiliter animadvertit de Deo, qui substantialiter justus est, mox scit, quoniam ex eo generatur, qui justitiam ejus facit :

sicut is, qui scit eum sanctum, magis aule!

²⁰ Matth. v, 28. ²¹ Sap. i, 15. ²² Psal. cxl, 9. ²³ Matth. vii, 21. ²⁴ Act. xiii, 22.

(17) Patet scribendum esse αὐτῷ.

sanctimoniam existere, tradit semetipsum ut sanctificetur, certe sciens illud, quod ait: « Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum ²². » Bene autem dictum est, « qui facit; » non enim dixit: qui fecit, vel: qui facturus justitiam. Operantem enim justitiam commendat virtus, cum sit scilicet actualis. Nullus itaque antequam faciat quæ virtutis sunt, justus est, sed neque dum cessaverit operari eam. Quod vero Deus justus est, ex multis valet agnoscere. Moyses enim, « Sanctus, inquit, et justus ²³ » Dominus. Sicut et per Psalmistam dicitur: « Justus Dominus, et justitiam dilexit ²⁴. » Iste (18) item Pater Salvatoris. Dicit enim ad Deum, « Pater juste, mundus te non cognovit ²⁵. » Cum ergo hujus sit Filius, tanquam Deus ex Deo, et sanctus ex sancto; ita est et justus ex justo. Nec repugnat his verbis, quod dicitur, eum esse justitiam. Quia enim per substantiam, hoc est, dicitur esse justitia simul et justus, quando is, qui per participationem justus est, nunquam proprie justitia nuncupatur, nisi forte ipsum habitum, pro eo, qui habet eum, quilibet intelligat. Quo verbo etiam Apostolus usus est, dicens fideles fieri in Christo justitiam: « Eum, inquit, qui peccatum non novit, peccatum pro nobis fecit, ut nos essemus justitia Dei in eo ²⁶. »

CAP. III, VERS. 2. « Charissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum manifestatum est, quod sumus. Scimus quoniam; cum apparuerit, similes ei erimus, » etc.

Per ea quæ scribit, excitat auditores, ut agnoscant quales ex Deo sint facti, dicens: O confideles nostri, digni existentes ut diligamini, filii Dei sumus, jam a presenti sæculo: quod sæculum significat, eo quod nunc tales simus, dum constat in nobis, sicuti possibile est in presenti vita, filiorum adoptio. Sicut enim ex parte cognoscimus, et arrhas Spiritus nunc habemus, sic et particulam (19) (ut ita dicam) filiorum adoptionem possideamus, dum ad plenum eam in futuro percipiamus. Nondum vero manifestum est, (20) virtus et operatio ejus aperta sit: attamen, licet ita se res habeat, scimus quia, cum apparuerit, quod futuri sumus, similes ostendemur Patri nostro, visuri eum, sicuti est, hoc est perfecte et indifferenter videntes eum. Dum ergo sit exspectatio, et speret unusquisque, similem se fore Deo, ut excellenter videat eum, castificet semetipsum, sicuti est castus ille, quem sperat inspicere, mundus corde consistens. Castificat autem se quisque, actus et sapientiam inculpabilem habens. Ait enim Scri-

ptura: « Animas vestras purgantes ad obedientiam veritatis. » Obedit enim veritati, qui scientiam Dei (21) in se præcipuam habet. Unde per raro hujusmodi reperitur. « Quis enim, » inquit, « gloriabitur, castum habere cor? Et quis fiduciam habebit, mundum se esse a peccato? » Dum sit mundus a peccato, quis actibus castus efficitur? Sic enim et « eloquia Domini casta ²⁷ » sunt dicta, castificantia eos, qui secundum ea et intellectum et opus habent. Quia vero sunt provectus apud eos, qui filii Dei sunt, palam est advertenti Scripturas sanctas. Ait enim hic doctor in Evangelio suo, suscipientes Jesum (hoc est dum credunt in ejus nomine) potestatem accipere Dei filios fieri ²⁸. Qui tantum hanc potestatem habet, virtute, et nondum operatione, filius est. Cum autem bene utitur hac potestate, etiam operatione sit filius, cujus se prius tantummodo videbatur habere virtutem, nequaquam exspectans credere in solo Christi vocabulo, sed etiam in ipso: « Omnis, » inquit, « qui credit, quia Jesus est Christus, ex Deo natus est ²⁹. » Assumens enim cum hoc affectu etiam custodiam mandatorum, potius filius adoptatur. Qui enim facit justitiam, ex Deo natus est ³⁰. Et qui diligit inimicos suos, et orat pro persecutibus se, filius sit cœlestis Patris. Igitur si in hoc sæculo, in quod (22) ex parte cognoscimus, et quod bonum est agimus, tantus est filiorum Dei provectus, quod oportet credi post hæc in futuro? Ego siquidem non habeo quod dicam, sed sequor eum, qui dixit: « Nondum manifestatum est, quod futuri sumus: quoniam cum apparuerit, similes ei, qui genuit, erimus. » Hanc itaque perfectionem habendam putandum est in futuro post omnia, dum sicut Pater et Filius unum sunt, unum erunt in Patre et Filio, qui hanc perfectionem exspectant, similes Patri Filioque futuri participatione Trinitatis. Quæ vero ignorantes aliqui, magnitudinem intellectus de Deo, et mensuram spiritus excellentes (23) scientiæ, sicuti est Dei substantia, increpandi sunt impie cogitantes. Non enim, quod putant, hoc indicat id, quod dicimus, *videmus eum sicuti est* Spiritus sancti, et assimilatos ei notitiam ejus habere posse, postquam non potest altera conversatio reperiri. Hujusmodi contemplatione futura, cunctisque pervenientibus ad scientiam plenitudinis Christi, Dei omnia in omnibus facti, dum hoc exstiterit, non differt a Deo, quatenus alter in angelo sit, alter (24) in homine. Cessabit enim tum hujusmodi differentia, omnibus trahendis ad unam similitudinem, quæ ad Deum perfecta erit. Cum vero

²² Levit. xi, 43. ²³ Deut. xxxii, 4. ²⁴ Psal. x, 8. ²⁵ Joan. xvii, 25. ²⁶ I Cor. v, 21. ²⁷ Psal. xi, 7. ²⁸ Joan. i, 12. ²⁹ I Joan. v, 1. ³⁰ I Joan. ii, 29.

(18) *Justus*. Ita Gallandius conjecit, recte.

(19) *Fortasse, particulatim*.

(20) *Inserendum ante virtus videtur licet*.

(21) Hoc Gallandii est. Antea, *ei*. Verius Münchmeierus meus conjecit, *ejus*.

(22) *Legendum est, in quo*.

(23) Gallandius, *excedentes*.

(24) Puto bis scribendum esse, *altera*, nempe *contemplatio*.

dicunt ineruditi: Si non est naturæ creaturarum, A habent, quæ est factura, dum mens eorum sit ut habeant scientiam substantiæ Dei, falso credunt omnes, dicentes, se intellectum habere Dei. Quod non sapienter dicunt, sed valde fallaciter et captiose. Non est enim impossibile ejusdem rei veraces contemplationes diversas esse, quarum ponitur alia quidem in eo, quod est, alia vero, quid est, alia autem, cur est. Tertia siquidem non fit circa Deum, non habentem utique causam propter quæ (25) est. Sunt ergo alia duæ, quarum alia quidem posita in eo, quod est, ostendit, quia ex divinis Scripturis et naturalibus intelligentiis de eo tractam (26), ex magnitudine et pulchritudine creaturarum ejus, ut est possibile contemplantes eum. Huic concordans etiam Apostolus scribit, primitus oportere credere, accedentem ad Deum ²⁵. Altera vero, qua quæritur, quid est, cum sit inappetibilis creaturis, in sola Trinitate consistit, sciente Patre, quod est Filius, et Filio, quod est Pater, cum evangelista dicat Salvatorem dixisse ²⁶: « Nemo novit, quis est Filius, nisi Pater, et quis est Pater noster, nisi Filius (27), » adjiciens: « et cui voluerit Filius revelare. » Considera, ne in præceptis ruas! Revelat enim de se et de Patre notitiam his quibus apparet, ostendens et palam faciens semetipsum cordi mentis, ut eam videntes contemplationem habeant Patris. Si vero permanserint contententes atque dicentes, hanc scientiam Dei secundum substantiam C revelare Filium dignis, quæ (28) ipse, et Pater, et sanctus habet Spiritus, qui perscrutatur etiam profunda Dei ²⁹, audiant naturæ differentiam. Igitur Trinitatis scientia substantialis est, creaturarum vero affectus quidam suscipiens magis (29) et minus. Et impossibile est eadem pervenire in eis quæ substantialiter, et in eis quæ per affectum sunt. Cum enim bonus Deus secundum substantiam sit, qui utique omnium causa est, hi qui facti sunt boni et sancti, Dei participatione sunt tales, ita ut multa sit differentia boni Dei et bonæ creaturæ: ille namque non ex aliquo, sed substantia talis est, sed neque factura talis. Creaturæ vero ex Deo, et non ex semetipsis sunt bonæ. Et creatura quidem bona est, ille vero cum bonus sit, bonus non facit. Hæc eadem dicenda sunt et de sancto et de omnibus rebus, quibus Deus substantialiter est. Creaturæ vero participatione Dei sunt tales. His ita declaratis, etiam de scientia sermo faciendus est. Cum Deus mens sit, intellectu naturali et substantiali novit ea quæ novit. Creaturæ vero, licet habeant, ut sint mens, attamen et scientiam

²⁵ Hebr. xi, 6. ²⁶ Joan. xi, 27. ²⁷ I Cor. ii, 10.

(25) Repone quam.

(26) Locus haud dubie vitio laborat nescio quo. Quid si reponas pro quia, notitiam, mox: contemplandi eum? Vel ita: ostendit notitiam, quia (επι) . . . tracta, . . . contemplandi.

(27) Male Gallandius, Et qui est Pater noster,

facta. Hæc disciplinabiliter magis, non disciplina est. Licet ergo Filius, sciens quis est Pater, revelet eum quibus voluerit, ita tamen hoc palam facit, sicut illis novit esse possibile. Quapropter etiam de Patre revelantem Filium sunt dicenda, etsi mira, et Pater specie videtur esse, quæ dicta sunt, brevi indicio animadvertat a nobis inventa (30). Dicimus scientiam esse, disciplinam esse, et indiscipinabilem habitum. Cui quidem damus majus et minus, non autem hoc quoque disciplinæ concedimus. Non enim alia quædam præter scientiam existens, virtutem intelligendi habet. Ipsa enim posse scientia est, cum mens disciplinabilis, hoc est, ejus, qui B disciplinæ capax est, alterum habitum disciplinabilem habeat, absque substantia sua. Ex his quilibet indicis eruditus quodammodo cognoscit differentiam scientiæ Dei, quam habet de semetipso, et quam aliquo modo percipere creaturæ possunt.

Vers. 6. « Omnis, qui manet in eo, non peccat. Omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum, » etc.

Sicut is, qui in virtute et disciplina manet, non peccat nec ignorat: ita consistens in Christo, quæ justitia est et sanctificatio, non delinquit. Quomodo enim, qui cum justitia est, injustitiam agere potest, aut cum sanctimonio pollutionem habebit? Quod cum ita sit, omnis, qui C peccat, factus extraneus Christi, non habet participium nec societatem ejus; nam cum dicit, non videt eum, significat, quod participium non habet ejus. Cui res consequens est, ut neque scientiam ejus internam habere videatur: dum is, qui in superficie perceptionem Dei habet, peccare possit, quales erant filii Heli, sacerdotes. Sed et alii similiter sacerdotes, qui, cum putabantur scientiam Dei habere, peccabant, et peccantes efficaci scientia privabantur, imaginariam tantummodo scientiam habentes ejus. Sicut enim qui perceptionem habet in superficie boni, agit male, cum nullus male agens habeat disciplinabilem intellectum boni. Nam si nosset utilitatem boni, eligeret participationem ejus, ut per ejus effectum utilitatem ejus D acquireret, intelligendo et agendo, quod bonum est. Itaque, qui scientiam habet Dei, sapienter participatur eo qui est bonus, justus, sanctus, et nihil agit quod his rebus adversum est. Qui autem sensibilibus rerum scientiam habet, solummodo figuram speciei rerum sensibilibus percipit. Nec tamen operatur secundum eam. Sentiens enim aliquis ignem, et aquæ perceptionem habens, non urit, non calefacit, non humectat: dum utique discipli-

nisi Filius?

(28) Reponendum videtur, quam.

(29) Fortasse majus.

(30) Locus Gallandio et obscurus et mutilus videtur, absque ope codd. mss. haud facile restituendus. R. etc.

nam intellexit, non speciem ejus habuerit, cum hæc disciplina aliquid sensibile non sit, ut operetur secundum eam. Præbet enim operationes proprias ei, qui percipit eam. Cum hæc divisio scientiarum, quoniam bonum sensibile non est, sed intelligibilis essentia Deus est, qui est in bono, dum participatur Deo, non peccat, quando ipsa scientia mox agit, ut operationem habeat, quæ intellectum verum bonitatis habuerit. Hæc ergo scripta sunt secundum continuam congruentiam, quorum reciprocaiones, quicunque novit, bene agit; nam ei omnis, qui in Deo est, consequens est ut non peccet, omnis, qui peccat, consequens erit ut in Deo non sit. Hoc quidem primum est, altera vero hujus dicti congruentia est: quisquis habet peccandi propositum, habebit consequentiam non videndi nec cognoscendi Deum, cujus denuo reciprocatio cum oppositione generatur; ita omnis, qui novit et vidit eum, non peccat. In hac ergo continua congruentia significatur eruditio trina. Primum cum dicitur differentia videndi ad cognoscendum, dicens ita non posse scire Deum, qui disciplinabilem non habet intellectum, sed nec videre eum, qui eo expertus non est. Super illa vero etiam hoc dicendum est, qui ex operibus ejus sensibilis percipit, vidit eum, revelante Filio. Sed etiam qui divinam doctrinam novit, scientiam ejus habet (31).

VERS. 8. « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. »

Ἐπειδὴ γὰρ πρὸ πάντων (32), τραπέζης ὁ διάβολος ἐν τῷ ἁμαρτάνειν γέγονεν, ἐξ αὐτοῦ χρηματίζει πᾶς ὁ ἁμαρτητικῶς ἐνεργῶν. Quoniam præ cunctis diabolus versus est ad peccandum, ex eo nomen habebat. [Diabolus ergo Græco vocabulo *seductor*, seu *accusator*, vel *derogator* significat (33).] Et omnis, qui operatur peccatum, potest tali appellari vocabulo.

Possibile enim hoc, quod ait ab initio peccare diabolum, etiam sic intelligi:

— προάρχεται γὰρ ἐν τῷ ἁμαρτάνοντι, δι' ὑπερβολὴν (34) λογισμῶν πονηρῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰουδα. quia omni homine faciente peccatum, diabolus, per eum ab initio habens principatum in eo, qui peccat, per *submissiones* malarum cogitationum, sicut in Juda factum tum, cum misisset diabolus in cor ejus, ut traderet Dominum ³⁷, initium in eo peccandi fuit.

³⁷ Joan. xiii, 2.

(31) His, quæ hactenus ad versum 6 disputata sunt, congruere fere videntur, quæ in scholiis ad eundem versum leguntur, brevissima quidem: Τοῦ γὰρ κατὰ μηδένα τρόπον αὐτοῦ χωριζομένου, πῶς ἁμαρτία ἄψασθαι δύναται; Ὁ δὲ ἁμαρτάνων, φησὶν, οὐχ ἐώρακεν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν· τούτο γὰρ ἔστι γινώσις ἐπιστημονικὴ καὶ ἐνδιάθετος κατανόησις Θεοῦ, τὸ μὴ ἁμαρτάνειν.

(32) Πρὸ πάντων scribendum ex auctoritate cod. D.

(33) Quæ uncinis seclusimus, ea hand dubie ab interprete Latino explicandi causa adjecta sunt.

His congruum etiam, quæ de Anania dicta noscuntur. Cum prius enim complisset diabolus cor ejus, postea peccavit, ipse contingens de pretio prædii quod vendiderat, occasione benefaciendi. Respondeat aliquis in hoc loco, dicens, quid efficeret diabolus in peccatoribus, cum ipsi prius peccaverint, dantes ei locum? Dicendum est, idem esse facere peccatum, quod peccare, cum datur diabolo locus. Dat enim ei locum concupiscentia, quam, fragili cogitatione subjectus, postquam susceperit eum (35), actualiter peragit peccatum. Hoc enim significat quod dictum est: « Qui facit peccatum. »

Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, Bene siquidem dictum est ποιῶν, ἀλλ' οὐ, ποιήσας· qui facit, non, qui fecit, cum si (36) pœnitens fuerit post peccata, jam sit ex diabolo, sed ille sit ex eo qui operatur ad peccatum.

Si enim etiam peccati servus est qui facit peccatum, non etiam qui fecit. Omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati. Quapropter increpandi sunt hæretici, dicentes, eos qui peccat, naturaliter malos ex diabolo esse, et (39) substantialiter esse malos. Diabolus enim non substantialiter, sed voluntariæ operationis indicium est. Posita est autem et causa, propter quam ex eo sunt peccatores, palam faciens, non substantiam ejus, sed operationem. Peccare namque operatio est, nullus autem naturaliter hoc agens. Igitur peccare voluntarium est. Destruitur autem scientia ejusmodi hominum etiam ex his quæ sequuntur. Ait enim: « In hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. » Opera namque diaboli sunt ea, quæ Satanæ voluntate perficiuntur. Quapropter etiam hæc solvantur, dum si essent substantialiter, solvi non possent, et maxime cum ipsi dicant, mali naturam ingenitam. Sed (40) autem ingenita, et sine perditione est. Dum vero solvantur opera diaboli, igitur voluntaria sunt hæc, non utique involuntaria. Quod autem ait, apparuisse Filium Dei per incarnationem, hoc factum esse dicendum est, quando in carne apparuit, et in ea manifestatus est.

C

VERS. 9, 10. « Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, quia sanctum (41) ejus manet in eo, et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est. In hoc manifestantur filii Dei et filii diaboli. »

Hæretici, qui per omnia falluntur in omnibus, etiam per hunc sermonem volunt derogare divini-

(34) Matthæius ὑποβολὴν conjecit, quæ lectio Latina versione confirmatur.

(35) Nempe diabolom.

(36) In Bibl. et Lugdun. legitur ita, cum is pœnitens. Galland. reposuit, cum is qui. Ex Græco exemplo rectius opinor restituimus, cum si.

(37) Ἐνεργῶντος, recte cod. D.

(38) Αὐτήν, nempe ἁμαρτίαν.

(39) Inserendum putaverim diabolom.

(40) Gallandius, si, recte.

(41) Bene Gallandius, semen.

tau, dicentes, nativitatem quæ ex mundi creatore
 fit, peccatricam esse, dum ea nativitas quæ ex Deo
 Novi Testamenti, non possit hoc agere; et, sicut
 putant ipsi, Veteris Testamenti verba concludunt,
 ubi scriptum est: « Filios genui et exaltavi, ipsi
 vero me spreverunt »; et illud: « Deum qui genui
 te dereliquisti ». Quibus inferunt verbis, di-
 centes: Si, qui nascuntur ex opifice mundi, pec-
 cant, hic vero dicitur, « omnis, qui est ex Deo,
 peccatum non facit; » cum filii differentes sint,
 quando alii quidem peccant, alii vero nequaquam;
 necesse est etiam, patres eorum diversos esse. Hæc
 autem sapiunt indocte, eo quod non intelligunt
 Scripturæ verba. Non enim scriptum est: « Omnis,
 qui natus est ex Deo, » non peccabit, sed « pecca-
 tum non facit, » cum utique non faciat peccatum,
 qui secundum justitiam operatur. Hic enim est, qui
 ex Deo natus est, habens nativitateh eius, in quan-
 tum facit justitiam, et ideo peccatum non facit,
 quoniam non potest peccare, qui videtur habere vir-
 tutem. Et illud (42) siquidem, quos introducunt
 filios peccatores, cum justitiam facerent, peccare
 non potuerunt, tunc utique peccatum facientes,
 cum reliquerunt genitorem, et spreverunt eum qui
 exaltavit illos. Hoc etenim eis evenit, quoniam ces-
 saverant justitiam operari. Quapropter contraria non
 sunt verba, quæ posuerunt de diversitate filiorum;
 neque enim demonstrant patres.

Καὶ τὴν αἰτίαν προσέ-
 θηκει τοῦ μὴ δύνασθαι
 ἀμαρτάνειν, λέγων, ὅτι
 σπέρμα αὐτοῦ μένει· τί
 δὲ ἐστὶ τὸ σπέρμα τοῦ
 Θεοῦ, ἢ ἡ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος ἐπιφοίτησις,
 δι' ἧς ἀνεγεννήθημεν (43);
 — Τὸ οὖν, οὐ δύναται
 ἀμαρτάνειν, φησὶν, ἀντὶ
 τοῦ ἀνακλόουθόν ἐστι καὶ
 ἀνάρμοστον. Οὐ γὰρ ἐν-
 δέχεται τὸν τὴν πνευμα-
 τικὴν φυλάττοντα γέννη-
 σιν καὶ πνευματικὰς καὶ
 καθαρὰς πράξεις ἐπιτη-
 δεύοντα, κατ' αὐτὸν (κατὰ
 ταυτὸν) καὶ ἀμαρτάνειν.

Καὶ γὰρ λέγοντες, μὴ
 ἀδικεῖν τὸν δικαιοσύνην
 ἔχοντα, οὐκ ἀδυναμίαν
 φυσικὴν δηλοῦμεν, καθ'
 τὴν λέγομεν, τὸ εἰλογον

Denique, quia non pos-
 sit peccare, qui ex Deo
 natus est, etiam causam
 dixit idem, quia semen
 eius in eo manet, quod
 divinitus venit. Hoc se-
 men aut virtus est, aut
 spiritus filiorum adoptio-
 nis. Et si propterea pec-
 care nequit, possibilitas
 hæc naturalis non est.
 Sed propter aliquam cau-
 sam facultas peccandi
 prohibita est, hoc est,
 propter Dei semen (44).

Dicentes autem, quia
 cum contraria simul non
 existant, non potest in-
 justitiam facere, qui jus-
 titiam habet, non possi-

⁴² Isa. 1, 2. ⁴³ Deut. xxxii, 18. ⁴⁴ Act. xiii, 8-11.

(42) Legendum esse censeo illi.

(43) In scholiis hæc præterea adjecta leguntur: « Hæc οὐκ ἀπίπταται ἡμῶν, εἰ μὴ διὰ τῶν ἀλογίστων πράξεων λυπώμεν αὐτό. »

(44) Ibi interpretationis Didymi compendium ali-
 quod fecisse videtur Epiphanius.

(45) In scholiis sententiarum series, ut in cate-
 nis solet, aliquanto turbata videtur. Eam servavit

ζῶον ἐπιστήμην τινὰ μὴ
 ἔχειν, ἀλλ' ὅτι δυνάμενος
 οὐ βούλεται ἀμαρτάνειν.
 rationabile animal disciplinam aut aliquid simile
 possidere.

His dictis sequitur, quod manifesti sunt filii Dei
 et filii diaboli. Si enim omnis, qui facit peccatum,
 ex diabolo est, et is, qui ita agit, manifestatur, quia
 filius diaboli est: sicut Elymas magus, cum esset
 plenus omni dolo et omni iniquitate, agnitus est
 filius esse diaboli ⁴⁵. Et quoniam omnis, qui natus
 est ex Deo, peccatum non facit, cum habeat in se-
 metipso Dei semen, qui ita non peccat, invenitur
 aperte filius esse Dei.

Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, « ἀ-
 μαρτίαν οὐ ποιεῖ, » ἵνα μὴ
 τις σοφίσσεται λέγων, τέ-
 κνα Θεοῦ ἡμᾶς τίθεσθαι
 πάντας τοὺς μὴ ἀμαρ-
 τάνοντας. Τὰ γὰρ βρέφη
 ἀμαρτίαν οὐ ποιοῦντα, οὐ
 ῥητέον τέκνα Θεοῦ εἶναι.
 Ἐξ ἡλικίας γὰρ, ἀλλ' οὐκ
 ἀρετῆς κωλύονται τοῦ μὴ
 ἀμαρτάνειν. Φαμὲν τολ-
 νου, οὐχ ὕγιως λέγεται
 περὶ βρεφῶν, ὅτι ἀμαρ-
 τίαν οὐ ποιεῖ. Οὐ ταυτὸν
 γὰρ τὸ μὴ ἀμαρτάνειν τῷ
 (τοῦ) μὴ ποιεῖν ἀμαρτίαν.
 Τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ φύσεως
 εἶκει, τὸ δὲ ἐκ διαθέσεως
 ὑπάρχει (45).

VERS. 10. « Omnis, qui non facit justitiam, non
 est de Deo, et qui non diligit fratrem suum. »

Quoniam, qui facit justitiam, ex Deo natus est,
 consequens est ut, qui ita natus est, diligit fratrem.
 Qui non habet justitiam, non faciendo eam, et odio
 habendo fratrem suum, ex Deo natus non est, non
 aliquo (47) modo, nisi quia natus ex eo non est.
 Non enim respiciendi sunt illi qui dicunt, non esse
 istos ex Deo, propter terrenam naturam.

VERS. 11, 12. « Quoniam hoc est mandatum, quod

D audistis ab initio ut diligamus invicem, non sicut
 Cain, qui ex maligno erat, et occidit fratrem suum,
 quia opera ejus maligna erant, fratris autem
 justa. »

Quoniam mandatum ab initio habemus, ut invi-
 cem diligamus, non oportet odisse fratrem, ne in
 maligno secundum Cain esse reperiamur, qui fra-
 trem occidit suum. Iste namque peremit Abel, fra-

integram Epiphanius.

(46) Ex auctoritate Græci exempli rescribendum
 es, non peccare, quod vel ipse sensus flagitare vi-
 detur.

(47) Gallandius: « Mallet non alio quo » At reit-
 neri potest, quæ impressa est lectio; vel enim apud
 Ciceronem aliquis pro alius quis usurpatur. V. De
 offic. 1, 7, De orat. 11, 32.

trem suum. Quæ vero causa fuerit occidendi fratrem, significavit: « Quia opera ejus, » inquit, « maligna erant, fratris autem justa. » Cum enim respexisset Deus super Abel et (48) munera, super Cain autem et oblationem ejus non respexit; et hæc causa percussus invidia Cain mortem operatus est adversus proprium fratrem. Quapropter, licet dicatur ex maligno esse propter opera tunc mala, tamen non naturaliter est in illo. Per hunc sermonem ostendit, quia sit homicida Cain, dicens, eum peremisse proprium fratrem. Nam et in libro qui *Leptogenesis* (49) appellatur, ita legitur, quia Cain lapide aut ligno percusserit Abel, unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri vulnus, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corpore.

VERS. 13, 14. « Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus. Nos scimus, quoniam transivimus de morte ad vitam, quia diligimus fratres. »

Non est mirandum, si pravi homines, qui nominantur mundus, odio habent eos, qui secundum Christum pie vivunt. Tunc enim magis esset mirabile, si diligerent eos. Quapropter et si nos odit mundus, Joannes inquit, verumtamen disciplinabiliter novimus, quod relinquentes mortem, in vita sumus, fratremque charitatem habentes in pectore. Mortem et vitam in his, non illa, quæ communiter dicuntur, percipere debemus, quibus etiam irrationalia animalia participantur, sed vitam æternam, quæ ex fide Salvatoris et virtute generatur, et contrariam ei mortem, sequentem mox peccatorem, quoniam, qui in hac morte est, non habet Dei memoriam, quia nec respexit intelligibilem lucem. « Non est enim, » inquit, « in morte, qui memor sit tui ⁴⁸ : » et iterum : « Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte ⁴⁹. » Discedendum ab ea est jam, non peccando, nec oblivionem habendo Dei, ut transeamus ad vitam, quæ morti videtur esse contraria. Nam quæ deducit nos ad charitatem fratrum, sequenda est.

VERS. 14. « Qui non diligit, permanet in morte. »

Quoniam qui diligit fratres secundum Deum, ad vitam ex morte transit; qui non habet hanc charitatem, permanet in morte. Sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat ⁴⁸, licet communem haberet vitam. Qui enim sic vivit, necessario (50) abibit memoria Dei. His ita manifestatis, si quis non habet figuram, qua charitatem designat fratris, in morte est, sicut e diverso procul abest, qui virtutem habet, secundum quam non reputat aliquid malum, nec proximo malum facit

CAP. IV, VERS. 1, 2. « Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sunt. »

⁴⁸ Psal. vi, 6. ⁴⁹ Psal. xii, 4. ⁵⁰ I Tim. v, 6.

(48) Omisit Gal. recte.

(49) Rescribendum est *Leptogenesis*. De quo libro apocrypho, qui etiam *λεπτή γένεσις*, τὰ λεπτά γενέσις, μικρογένεσις vocatur, si quis plura scire cupiat, evolvet J. A. Fabricii *Codicis pseudepigraphi* V. T. vol. I, p. 861-864.

A Quoniam multi pseudoprophetae prodierunt in hoc sæculo.

Ὅνπερ γὰρ τρόπον πρὸς τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὄντων Θεοῦ προφητῶν ἐτύγγανον πολλοὶ ὑποκρινόμενοι τὴν προφητείαν, ὡς χρεῖαν εἶναι ἐξεταστικῆς, τινὲς τῶν λεγόντων, *Τάδε λέγει Κύριος*, Πνεῦμα ἄγιον καὶ Θεοῦ λόγον εἶχον, καὶ τινες ὑπὸ πονηροῦ πνεύματος κινούμενοι, τοῦ ψεύδους ἤσαν προφήται· οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, τῶν ἀποστόλων ἐν Χριστῷ λαλούντων καὶ Πνεῦμα ἄγιον ἐχόντων, ὃ δέδωκεν ὁ Κύριος, πολλοὶ ψευδαπόστολοι προεκλήθησαν (51) ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὑποκρινόμενοι τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν.

Ἄνεγκαιον οὖν ἔχειν ἐκεῖνο τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν, ἡγουν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ὀνόμασταὶ διάκρισις πνευμάτων, ἵνα ἐπιστήμην ἔχωμεν δοκιμάζειν τὰ πνεύματα, ὥστε τῷ μὲν πιστεύειν, τῷ δὲ ἀνθίστασθαι.

C Quemadmodum ante adventum Christi, cum essent in Judæa Dei prophetae, multi existebant, fingentes se habere prophetiam, et opus erat examinabili disciplina, quoniam quidam eorum dicentes: *Hæc dicit Dominus*, Spiritum sanctum et Dei verbum habebant, et quidam spiritu maligno moti erant, prophetae falsitatis; sic et post adventum Christi apostolis in Christo loquentibus et Spiritum sanctum habentibus, quem dedit Jesus, cum resurrexisset a mortuis et longissime ministravit, assumptus in caelis (52), multi falsi apostoli a diabolo sunt producti, fingentes evangelicam se habere doctrinam. Quapropter necessarium est illud sancti Spiritus donum, quod spirituum discretio nuncupatur, ut disciplinam habeamus, per quam probemus spiritus, ut alii quidem credamus, alii resistamus.

Cum itaque reddidisset causam, quoniam oportet probari spiritus, et non omnibus credi, intulit, dicens, multos falsos prophetas in mundum prodidisse. Et quidem pseudoprophetarum pluraliter edixisse, non admiremur. Qui vero etiam Dei Spiritus ita denominavit, cum adiectione universalis dicens: « Omnis spiritus, qui constituit Jesum Christum, » nec non et illud: « Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt ⁴⁸ : » consequens est dicere, quod unus et idem Spiritus Dei, est Patri unicus et Filio: qui pluraliter nominatur, in diversis describitur, qui eo participantur, quale est spiritus Eliæ, et spiritus uniuscujusque sanctorum, ita ut tanti spiritus esse videantur, quanti sunt, qui eo participantur. Possibile est enim, et uniuscujusque sacri doctoris disciplinam spiritum ejus dici. Sic enim intelligitur quod dictum est, ut non omni spiritui credatur, quatenus ea quæ pseudoprophetarum sunt, adversemur, con-

I Cor. xiv, 32.

(50) Deesse videtur ei.

(51) Verius in cod. D. προσβλήθησαν, quæ lectio Latina versione probatur.

(52) Amplificasse sententiam Didymi videtur Epiphanius.

sentiamus eis, quos per probationem ex Deo esse cognovimus. Non est itaque mirandum, si falsi apostoli hi, qui transformantur in ministros Christi, falsi prophetæ sunt dicti, quando etiam ipsi apostoli frequenter in Testamento Novo prophetæ nominantur: sicut in Epistola ad Corinthios invenitur, in qua legimus: « Et spiritus prophetarum prophetis subditus est, » cum de apostolis diceret; et in Apocalypsi frequenter Joannes propheta nominatur.

VERS. 2, 3. « Hinc cognoscitur Spiritus Dei: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est, et omnis spiritus qui negat Jesum, ex Deo non est, et hic est Antichristus, quem audistis, quia venturus est. Et nunc in sæculo est. »

Cum dixisset, omni spiritui non esse credendum, antequam ab aliquo probatus esse noscatur ex Deo, dedit etiam signum, quod si ab aliquo spiritu desit, ille utique erroris, non est Dei. Hoc ergo indicium hujus modi rei dicunt esse: « Omnis, » inquit, « spiritus qui confitetur Domini Verbum. » Qui cum esset in forma Dei, formam suscipiens servi, in carne venit, ita ut appareret et pateretur in ea pro nobis, secundum quod dictum est: « Manifestatur in carne ⁴⁴, » et illud: « Christo passo pro nobis in carne ⁴⁵. » Qui ergo ita confitetur, ex Deo est, dum dispensationem vere factam doctrinabiliter fateatur. Si quis vero solvit Jesum, et purum Deum verbum extra carnem esse putat, et non vere hominem dicit, et universa dispensationis ejus facta pro phantasia confirmat, cum hujusmodi spiritus erroris, ex Deo non est. Sed dicit aliquis, multos hæreticorum confiteri ejus præsentiam incarnatam, quales sunt novi prophetæ de Phrygia procedentes. His respondendum est, quia sicut nullus dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto ⁴⁶, non vocitandum (53). Nec consequenter dæmones et homines fictos, nec non et hæreticos dicam Spiritum habere sanctum, quod est incongruum satis et impium: nam si non voce solum, sed etiam operibus et affectu vero, non dolo Dominum Jesum dicat aliquis, hic vere in Spiritu sancto eundem Dominum confitetur. Sicut quibus dixit Jesus: « Vos me vocatis Magistrum et Dominum, et bene facitis: sum etenim vester Magister ⁴⁷, » qui suscipitis doctrinam meam et dominium, servitis enim voluntate germana, facientes quæ dico, impletis voluntatem Patris mei, qui in cælo est, sicut ego. Non habent Spiritum sanctum, qui dicunt Dominum Jesum, et non faciunt quæ præcipit, cum procul ab eo sint corde, solis eum labiis honorantes. Quando (54) illi habent Spiritum sanctum, qui operibus et affectu vocant Dominum Jesum: ita qui confitetur Dominum Jesum

⁴⁴ I Tim. III. 16. ⁴⁵ I Petr. IV. 1. ⁴⁶ I Cor. XII. 3. ⁴⁷ Ibid. 33.

(53) Legendum est, *voce tantum*.

(54) Gallandius, *quomodo*, recte.

(55) Gall. *specialiter*. Vereor tamen, ne hoc ex errore typhotæ magis, quam ex conjectura editoris ortum sit.

Christum consensu integro et vero, in carne venisse, dicens sapiendo et agendo, quæ in humanitate docuit, insuper et imitator ejus effectus est, præsentem imitatione supernæ conversationis, hic spiritum habet ex Deo, maxime si sequatur vestigia, veniens usque ad hoc, ut compatiatur et crucifigatur et commoriatur ei; cum spiritus erroris e diverso consistat, licet labiis confiteatur Jesum in carne venisse; negans enim virtutem, qua fingit esse pium, operibus respuit Jesum, et licet confiteatur eum in carne venisse. Veniente namque eo querere et salvare quod perierat, et tollere mundi peccatum, cum ipse in perditione et peccato consistat, rebus ipsis negat, adventum ejus in carne factum. Sunt autem quidam hæretici, qui neque usque ad sermonem consentiant, in carne venisse Jesum, sed aut corpus celeste eum detulisse putant, aut certe usque ad phantasia hominem apparuisse confirmat. Possunt igitur hæc etiam spiritualiter (55) exponi. Quoniam enim verum est illud, quod dicit: « Vivo ego, jam non ego, vivit autem in me Christus ⁴⁸, » ut semper mortificationem Jesu in suo corpore circumferre videatur, manifestata in mortali carne sua vita ejus, quem confitetur, ostendit, in qua carne venerit Jesus, cum in diversa conversatione sit positus, qui solvit et sejungit a semetipso Jesum. Qualis est qui negat eum. Qui enim confitetur Jesum, habet eum in semetipso, et existens in eo secundum quod scriptum est: « Quisquis confessus fuerit me, confitebor et eum coram Patre meo ⁴⁹. » Qui vero negat, ex omnibus segregatus est. De eo namque quod dicit: « Quicumque negaverit me, negabo et ego eum: » hic propositio non assumitur, sicut ait tibi: « Confitebor et ego eum coram Patre meo ⁵⁰. » Figuraliter itaque dicit de Antichristo, quem venire audivimus, quia jam in mundo est, hoc est,

προῶδευσαν γὰρ αὐτοῦ αἱ per pseudopphetas et αἰρέσεις, (56) χαρακτη- spiritus errorum, per ριστικὸν τὸ διὰ ψευδοπρο- quos solvitur Jesus, quando φητῶν καὶ πνευμάτων non confitentur eum λείπει τὸν Ἰησοῦν, ἐν τῷ in carne venisse. Quod μὴ ὁμολογεῖν αὐτὸν ἐν autem ait *nunc*, per hoc σαρκὶ ἐληλυθέναι. Τοῦ λέ- quod agitur ab illis intel- γειν (57), καὶ ὑμῶν, πρα- ligendum est. κτικῶς ἀκουστέον.

D VERS. 6. « Qui cognoscit Deum, audit nos; qui non est ex Deo, non nos audit. »

Si secundum litteram verbum audiendi percipimus, non videtur esse verum, quod dictum est, dum omnes, parvi et studiosi similiter, vocem audiant exponentis. Unde quidam pro intelligentia hæc percipiunt, id est, ut consentiamus, et, quæ dicuntur, audientes faciamus: qui ignorat, quæ faciat, non

⁴⁷ Joan. XIII. 13. ⁴⁸ Galat. II. 20. ⁴⁹ Math. I. 32.

(56) Matthæius recte interponendum esse censet, ὧν.

(57) Τὸ λέγειν verissima est Matthæii coniectura; Latinis verbis comprobata.

audit. Qui est ex Deo, audit eos, qui hæc dicunt, et operibus exercere contudent. Positum est enim pro intelligere, *audire*, ubi ait: Legem non auditis, hoc est, non intelligitis, et illud: « Qui habet aures audiendi, audiat ⁵¹, » hoc est, consentiat, et illud: « Non audivit populus meus vocem meam ⁵², » et illud: « Si populus audiisset me ⁵³. » Unde quaestio nascitur, utrum in verbis significativis eadem ipsa, an alterum eorum oportet intelligi, quale est, ubi dicitur: « Oves meæ vocem meam audiunt ⁵⁴. »

Vers. 7, 8. « Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo est. Et omnis qui diligit fratrem suum, ex Deo natus est, et cognoscit Deum: qui non diligit, ignorat Deum, quia Deus charitas est. »

Ὡσπερ δὲ ἔγκλημα καὶ ψόγον φέρει τὸ μὴ αἰρουμένῳ τὸ αἰρετόν καὶ φιλοῦντι τὸ φιλητόν· οὕτως ἐπαινον περιποιεῖ τοῖς ἀγαπῶσι τοὺς ἀξίους τοῦ ἀγαπᾶσθαι τῷ εἶναι ἀγαπητοῦς. Πότε δὲ τοῦτο ὑπαρχθῆναι δυνατόν, ἢ ἔτε αἰρεῖ ὁ Σωτὴρ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἵνα δειχθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὅλος ὑπὸ Θεοῦ γέγονε, καθ' ἑμοίωσιν καὶ εἰκόνα ὑποδειχθεὶς τοῦ πεποιηκότος. Οὕτω γὰρ φανερωθεὶς ὁ ἄνθρωπος, εὐθύς ὡν ἀγαπητὸς καὶ ἄξιός τοῦ ἀγαπᾶσθαι τυγχάνει. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ ἀποσταλεὶς Σωτὴρ τῷ κόσμῳ, ἀγάπη, τῇ πρὸς τὰ ἑαυτοῦ ποιήματα καὶ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ ἀναδείξει τοῦ κάλλους τῶν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονότων. Οἱ ταύτης τῆς δωρεᾶς τυγχάνοντες ἀγαπητοὶ τυγχάνουσιν, ὅθεν ἀλλήλους ἀγαπῶσιν. Ἐχει γὰρ ἕκαστος καὶ τὸ ἀγαπητικὸς εἶναι, ἐντολὴν ἔχων τοῦ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον.

sit, et ut diligere possit, sit, et ut diligere possit,

Cum hæc itaque dixisset hic doctor, amplius excitans, ad eaque invitans illos, quibus scribit, intulit, dicens: « Quoniam charitas ex Deo est. » Potius ad invicem nos diligere festinemus, ut tran-

Sicuti crimen et vituperationem habet, qui non eligit, quod eligendum est, et non amat quod amandum est, ita laudem conquirunt diligentes dignos, et eos qui diligendi sunt. Quando autem hæc magis provenire poterunt, quando tulit Salvator peccatum mundi, et (58) ostenderetur homo, qualis a Deo sit factus, per similitudinem et imaginem demonstratur ei, qui fecit eum. Dum talis enim apparuerit homo, mox dilectus existens, sit divinitus (59), ut diligatur; quia Salvator missus in mundum, per dilectionem Patris, ad creaturas suas venit, ut remissionem concederet peccatorum, et ostenderet pulchritudinem eorum, quos fecit ad imaginem et similitudinem Dei. Qui hoc donum promeruerunt, dil-

lecti sunt, unde invicem diligunt. Habet enim unusquisque, ut dilectus

dum mandatum acceperit

proximum diligendi.

proximum diligendi.

ascendens omnia bonitas obsequatur. Quid est autem ex Deo generari? Generaliter enim hoc omni se invicem diligentem proveniet, ut filius Dei vocetur, cui etiam, ut peccare possit, non inerit, quod semen habeat in semetipso generantis Patris. Sequitur etiam eum, qui ex Deo natus est, ut sciat genitorem Deum esse charitatem. « Propterea enim, » inquit, « charitas ex Deo est, et qui habet hanc, natus ex Deo est et cognoscit eum: quoniam ipse qui genuit et cognoscitur, charitas est. » Sic (60) enim causa est, ut sapientes et justi et sancti simus, factus nobis Christus a Deo sapientia, justitia, sanctimonium, ita causa est, alterutros diligendi, quod Deus charitas est. Eo namque participari secundum quod charitas est, habemus charitatem ex eo, et diligimus invicem. In sequentibus autem congrue etiam Salvator charitas esse monstratur. Ait enim, in Filio qui missus est pro salute nostra, ejus charitatem existere, sic scribens: « In hoc est charitas. » Quasi aliquis ostendens Jesum, diceret, in hoc est Dei Verbum, in hoc est veritas et sapientia Dei.

Ὁμοῦν ὁ εἰπὼν, Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν, οὗτος πά- Quapropter charitatem ex λιν οἶδεν ἀγάπην ἐκ Θεοῦ, Patre Salvatorem sentire ἦντινα οὐκ ἄλλην εἶναι debemus.

νομιστέον, ἢ τὸν Μονογενῆ, ὡσπερ Θεὸν ἐκ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἀγάπην ἐξ ἀγάπης, ὄντα.

Ante paulum namque definiunt (61), non differre in Deo, ut justus et justitia dicatur. Quibus copulandum est, non differre, ut diligens et dilectio idem esse dicatur. Sicut enim, cum transnominatur a justitia, justus vocatur; non enim justitia participatur, sed ipse hōc est; ita cum diligens dicitur, non quia dilectio sit, ita vocatur. Quapropter, quæ ita sunt posita de Deo in Scripturis, uni voce, non transnominative dicuntur, et illud univocum in tali appellatione sumendum est, quorum una quidem ratio, sed nomina plura sunt.

Vers. 12. « Deum nemo vidit unquam. »

Cum invisibilis sit Deus, nullus eum sensibilibiter vidit unquam, quando non potest videre aspectus corporalis incorporalia. Sed quoniam divinitatem separant quidam hæretici dicentes, Veteres Scripturæ Deum visibilem esse ostendunt, eo quod quidam eum vidisse referantur, novæ autem invisibilem, propter præsentem sermonem, et illud quod in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam ⁵⁵, » requirendi sunt, quam dicant esse substantiam ejus, qua putant Deum esse visibilem. Et si non pervertatur a se mens eorum, corpus eum dicent, cum nulla alia substantia sensibilibiter videatur, nisi corporis. Dumque hoc concesserint, considerent, quæ incongrua et impietate plenissima subsequantur. Omnino namque et incorruptibile erit et

⁵¹ Matth. xi, 15. ⁵² Jer. vii, 28. ⁵³ Psal. lxxx, 12.

⁵⁴ Joan. x, 27. ⁵⁵ Joan. i, 18.

(58) Ut Latina Græcis respondeant, lege ut. Mox legendum est, *demonstratus*, ὑποδειχθεὶς.

(59) Pro divinitus legendum est *dignus*. Hujus

conjecturæ fidem nobis facit exemplar Græcum.

(60) Legendum est *sicut*.

(61) An *definitivus*? Galland.

divisibile, et aut inanimatum aut animatum. Repente autem et inconsequens erit, ut inanimatum non intelligat, eo quod neque sentiat. Animatum vero ut sit, compositum et non sine principio erit. Non enim est sine principio quod componitur de simplicibus. Composita sunt autem, et in principio ejus anima et corpus. Ex his enim animatum constat. Et cum non habuerint aliqui solutionem, tantis scilicet incongruis subsequentibus, rursus interrogemus, unde affirmant, visum ab aliquibus creatorem. Eisi quidem Moysen protulerint, sciant quia præterquam quod diu rogavit, intelligibiliter, non sensibiliter ei Deus apparuit. Dicendum namque est, quia faciem non vidit, sed postrema Dei ⁶⁶. Hæc autem sunt creaturæ, quarum generationes conscripsit. Hæc namque postrema et post Deum sunt. Si ergo hæc vidit, ut ex magnitudine et pulchritudine eorum, propinquitatem eorum, creatorem contemplaretur, non per aspectum, sed mente contempserit eum. Si vero Isaiam in medium forte deduxerint, dicentes eum vidisse Deum, et ille obvelatum vidit Deum, sacris animalibus velantibus alis suis non solum faciem, sed etiam pedes sedentis in throno ⁶⁷ (62). Sed cum Isaiæ dicta, multa expositione egeant, hoc in tempus aliud differamus (63). Sed, inquam, scriptum est apparuisse Deum Abraham ⁶⁸ et Isaac ⁶⁹ et Jacob ⁷⁰. Sed neque hoc, sicuti putant, modum corporalis aspectus insinuat. Non enim dictum est, sicut patriarchæ viderunt eum, sed ipse Salvator eis apparuit, sicut dixit de Deo (64), « Qui custodit mandata mea, ostendam ei me ⁷¹ »; nam si propterea, quod apparuit Abraham et reliquis, visibilis Deus est, et Salvator ostendens semetipsum digno viro, erit visibilis secundum divinitatem, non enim de corporali perceptione dicit, ostendere semetipsum viro fidei, dum visionem ejus habeant secundum hoc etiam infideles. His itaque apertis probationibus destruentibus fallacias eorum qui divinitati derogare noscuntur, idem erit Deus Novi et Veteris Testamenti, invisibilis existens essentia, cum sit incorporeus, et splendido intellectu contemplandus ab eis qui mundo sunt corde (65), beatitudinem illam, qua dicimus: « Beati mundo corde, quia ipsi videbunt Deum ⁷² »; et apostolicam invitationem, qua jubetur: « Sectamini pacem et sanctimoniam, præter quam nemo vidit Dominum ⁷³ ». Hanc itaque distinctionem continet et textus hujus Epistolæ alicubi quidem dicens: « Omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum: » tanquam cognoscente et vi-

A dente eum, qui non peccat; alicubi autem dicens, hoc est, in præsentī sermone: « Deum nemo vidit unquam. » Ne vero hujusmodi seductione fallamur, sicut hæretici, per id quod univocum est, dividendus est sermo videndi et inspiciendi, et quædam alia quæ similia verba reperiantur, in id quod mente conspiciatur, et quod aspectu videtur. Sic enim disciplinam habemus, scientes quomodo videtur Deus, et quomodo invisibilis est, quod non frustra oppositum est, neque hic, neque in Evangelio, quod dictum est unquam. Nam et ibi scriptum est: « Deum nemo vidit unquam. » Dicendum namque est, hunc sermonem, id est, unquam, significare tempus aliquod certum: quia videre disciplinabiliter Deum proveniet eis qui tempus mundumque transcendent. Intelligibiles etenim operationes tempus omne transcendent. His ergo inhærendum est, ne sensibiliter videre dicantur Deum; quatenus, quod est præcipuum incorporabilium substantiarum, communiter habemus.

Vers. 15. « Quicumque confessus fuerit, quia Jesus est Filius Dei, Deus in eo permanet, et ipse in eo. »

In Evangeliiis legitur: « Quisquis confessus fuerit me, et ego confitebor eum ⁷⁴. » Quo intellectu (66) quoque dicenda sunt. Non enim Deus permanet in eo, qui voce tantummodo constituitur, quia Jesus est Filius Dei, et operibus eum negat. Quapropter hæc confessio oportet, ut conjuncta sit rectis dogmatibus et bonis operibus. Sic enim perlibet Filium Dei constitudo Jesum, in Deo, per participationis ejus modum manebit, ut et Deus, quo participatur, in eo permaneat. Quia vero confunduntur aliqui ex nominibus Jesu Christi, non perscrutantes Scripturas, ita ut in maximum incidant detrimentum. Arbitrati namque sunt, non distinguentes Scripturarum sensum, quia quod ex Maria secundum carnem processit, et angeli voce Jesus nomen accepit. Item quod ipse est qui cum in forma Dei esset unigenitus Dei Filius, non rapinam arbitratus est ⁷⁵, etc., idem esse; ideo dicendum est, quia licet præcipua unitas facta sit Dei Verbi ad hominem, quem Deus assumpsit; verumtamen essentia Verbi non est in hominem conversa. Nec rursus homo factus est, quod est Dei Verbum, licet Deus sit, factus ab eo, ut habeat, sicuti possibile est, perfectam intranscendibilem deitatem. Quapropter, licet unitas ita sit facta, tamen prædicta nomina, aliquando quidem eum, qui factus est ex semine David secundum carnem (66⁷): aliquando

⁶⁶ Exod. xxxiii, 20 sqq. ⁶⁷ Isa. vi, 1 sqq. ⁶⁸ Gen. xii, 7; xvii, 1. ⁶⁹ Gen. xxvi, 2, 24. ⁷⁰ Gen. xxviii, 15; xxxv, 7, 9; xlvi, 3. ⁷¹ Joan. xiv, 21. ⁷² Matth. v, 8. ⁷³ Hebr. xii, 14. ⁷⁴ Matth. x, 32. ⁷⁵ Philipp. ii, 6.

(62) His similia aliqua ex parte in scholio Græco, p. 226, 227, deprehenduntur. Cum vero verbis sententiarumque expositione nimis inter se discrepent, nolui Græca apponere, ne aliena viderer Didymo vindicare.

(63) Scripsit ergo post hanc enarrationem tomos illos in Isaiam xviii, quorum mentionem fecit Hieronymus in *Catalogo script. eccl.*

(64) Gall. de eo.

(65) Deesse aliqua perspexit Gallandius. Si legitur: *secundum beatitudinem* (μακαρισύβην), plana sunt omnia. Quam conjecturam debet Münchinger mecum

(66) Deesse videtur hæc.

(66⁷) Deest significans.

vero unigenitum Dei Filium, qui est Dens substantialiter representatus, sicut exempla proposita patefaciunt. Dicens enim Apostolus alicubi ⁶⁸ quidem mortuum et sepultum Christum, alicubi ⁶⁹ autem Christum Dei sapientiam et Dei virtutem esse, aperte docet, quia hoc nomen, id est, Christus positus in homine, qui mortuus est et sepultus; et rursus alibi in Deo Verbo, qui Dei virtus, et Dei sapientia. Ad hæc autem scribens: « Nobis autem unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum ⁶⁷, » in Creatorem verbum hæc verba ponit. Non enim per eum, qui secundum carnem ex semine David factus est, omnis creatura in eo est, in quo universa consistunt, et qui est ante omnia. Rursus autem et in alio loco, ubi ait: « Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cum apparuerit Christus vita vestra ⁶⁸, » et reliqua: Christum dicit Unigenitum Dei esse vitam, sed etiam Christum manifestat, cum vitam celatam hominis, quia assumptus ab eo est. Plurima hujusmodi in sanctis Evangeliiis referuntur, quæ manifestant, quia Jesu nomen congruit ei, qui lassatus est ex itinere ⁶⁹ et in sepulcro repositus est ⁷⁰, ita ut Maria diceret de Deo (67): « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum ⁷¹. » De eo angeli mulieribus accedentibus ad sepulcrum, dixerunt: « Jesum queritis, non est hic, resurrexit a mortuis ⁷². » Cum ergo hæc distinctio ita servetur; dubitandum non est apud fideles, quia Jesus Filius Dei sit. Sicut autem nomina hominis, id est, Jesus, et similia, aliquando Deum vocum (68) significant, ita et homo Domini vocatur et Dei Filius. Ait enim: « Quod in te nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei vivi ⁷³. »

CAP. V, VERS. 4. « Omnis qui credit, quia Jesus Christus ex Deo natus est, et omnis qui diligit Genitorem, diligit eum qui natus est ex eo. »

— Ἐκ τοῦ Θεοῦ γινώσκονται ἐκ τοῦ κατορθοῦν ἀρετῆν, πιστεύσαντες, ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός. Qui ex Deo nascuntur, adimplendo quæ virtutis sunt, hujusmodi sunt.

His itaque proxime dictum est etiam illud: Qui facit justitiam, et diligit inimicos suos, et orat pro eis, fiet Filius Patris cælestis ex eo natus. Cum hæc ita sint, et qui nascitur ex Deo, credens utique, quia Jesus est Christus.

ὁ γὰρ ὁ ψιλὴν συγκατάθεσιν ἔχων περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ διαλήψεως (69), οὐ γὰρ ὁ ψιλὴν συγκατάθεσιν ἔχων περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ διαλήψεως (69), γινώσκονται ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἀποδοχῆς δέξιοι ὄντα, ἀγαπᾶν δεῖ καὶ πρὸς αὐτοῦ τὸν γεννήσαντα αὐτόν. non solum confessionem hujus de assumptione Christi, sed illam fidem, secundum quam ei virtu-

lis opera conjunguntur, nasci dicitur ex Deo.

Quam fidem etiam Abraham habens, reputatus est inter justos. Secundum hanc significationem dictum est illud: « Virum autem fidelem labor est invenire ⁷⁴. » Raram utique inventionem hujus modi habere potest, cum multi sunt præter opera fideles, mortuam habentes fidem, quæ omnino non est fides. Qui ergo ita credit, ut nascatur ex Deo, habet vitam æternam.

Εἰ δὴ γεννᾶται τις ἐκ Θεοῦ, κατορθοῦν τὰ εἰρημμένα, ἀποδοχῆς δέξιοι ὄντα, ἀγαπᾶν δεῖ καὶ πρὸς αὐτοῦ τὸν γεννήσαντα αὐτόν. Si ergo nascitur aliquis ex Deo, agendo quæ sunt prædicta, cum sit acceptabilis, et ipse diligendus est, et ante omnia debet ipse diligere genitorem.

His ergo monitionibus invitat Apostolus ad amorem fraternitatis. Quapropter etiam competenter indicat magnitudinem charitatis, et pulchritudinem eorum qui diligendi sunt, dicens, quia proprium sit ut, qui diligit Deum, diligit etiam eum, qui natus ex eo est. Potest etiam hoc modo iste locus exponi, quia hæc propter eos qui erant illo tempore, cum hæc Epistola scriberetur, sint dicta. Dispensatione namque completa secundum evangelica verba, et assumpto Salvatore in cælis, quærebatur tunc, si Jesus ipse esset Christus qui expectabatur, Judæis utique resultantibus, et fidelibus contentibus Jesum esse Christum, qui expectabatur. Hujusmodi ergo hominis credulitatem indicans, propter fidem quam habuit, ex Deo enim natum asseruit.

VERS. 3-5. « Hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus servemus: et mandata ejus gravia non sunt, quia omne quod natum est ex Deo, vincit sæculum: et hæc est victoria, quæ vincit sæculum, fides nostra. Quis est autem qui vincit sæculum, nisi qui credit, quia Jesus Filius est Dei? »

Τοῦτέστι τὴν ὑπόστασιν, καὶ, ἴν' οὕτως εἶπω, ὕλην, ἧς ἔχειν δεῖ πρὸς τὸν Θεόν, ἀγάπης τὴν τήρησιν τῶν θεῶν ἐντολῶν εἶναι φησὶν, αἵτινες ἀναφέρουσι πρὸς τὸν Θεὸν τὸν κατ' αὐτὰς ἐνεργούντα. Substantia et (ut ita dicam) materia charitatis, quam nos habere oportet ad Deum, eustodiam divinatorum asseruit mandatorum, quæ mandata facientes, ea rursus ferunt (70) ad Deum, quapropter ad inferiora non trahunt, quæ gravia non sunt.

⁶⁸ Rom. xiv, 9. ⁶⁹ I Cor. i, 24. ⁷⁰ I Cor. viii, 6. ⁷¹ Joan. xx, 13. ⁷² Matth. xxviii, 5, 6. ⁷³ Luc. i, 35. ⁷⁴ Prov. xx, 6. ⁶⁸ Col. iii, 5. ⁶⁹ Joan. iv, 6. ⁷⁰ Matth. xxxvii, 60.

(67) Et facillima et verissima est conjectura, de eo.

(68) An Deum Verbum?

(69) Malim τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διαλήψεως. Διάληψιν h. l. ita accipio, ut sit sermo, disputatio ac omnino notitia de Christo in Litteris sacris tradita.

Ita Matthæius. His ita assentior, ut eam quidem veram esse credam loci scripturam, cui Latina versio accommodanda sit. Quod vero ad διάληψιν π. τ. χρ. attinet, hoc in loco eam dixerim esse sententiam de Christo.

(70) Pessime ante Gall., fuerunt.

Non enim sicut peccatum, comparatum talento plumbi, significat onus maximum vergens deorsum, ita virtus, quæ e diverso consistit ejus. Hæc namque utentes se elevat et excelsos facit. Sic itaque etiam mandata Dei, dum fiunt, levia sunt et nullo onere deprimunt.

Εἰ δὲ τις προσελθὼν αὐταῖς, μὴ ὄν δεῖ τρόπον, λέγοι αὐτάς βαρέας, τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν ἠτιάσατο. Φίλον γὰρ τοῖς ἀδύνατοις βάρεια νομίζεσθαι καὶ τὰ πάνυ κοῦφα. Ὅθεν οὐ φησὶν, ὅτι « αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ » ἐλαφραὶ, ἀλλὰ, « βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ » μόνου καὶ παντὸς ἀντιλαμβάνομένου τοῦ ἀνωφεροῦς αὐτῶν, τοῦ δικαίως τὸ δικαίον διώκοντος, πείρα γνοῦς, ὅτι ὁ τοῦ Χριστοῦ ζυγὸς ἐλαφρὸς ἐστὶ, χρηστότητα πολλὴν ἔχων (72). — Ὅ οὕτως διατεθεὶς ἐκ Θεοῦ γεννᾶται καὶ τοῦτου τυχὼν καταφρονεῖ τῆς ἐνύλου ζωῆς καὶ τῶν τοῦ κόσμου ἡδέων· καὶ ταύτη νικᾷ τὸν κόσμον, μεταβάς ἀπ' αὐτοῦ εἰς ὑπερκόσμιον πολιτείαν. — Ὑπάρξει τὸ οὕτω προκόψαι πίστις ἐνεργεῖ (73), ἡ εἰς δικαιοσύνην λελογισμένη, ἣν καὶ δεικνύς ὡς ἐφεστηκυῖαν καὶ μένουσαν εἴπεν, « Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη νικήσασα τὸν κόσμον, ἣν εἰχομεν πίστιν, προσσηκόμενοι (74) τὸν Ἰησοῦν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Si quis autem accedens ad ea non sicut oportet, ea gravia esse dicat, suam infirmitatem magis accuset. His namque, qui robor omnino non habent, gravia judicantur, et ea valde levissima : unde non scripsit, « mandata ejus » levia sunt, sed ait, « gravia non sunt ; » illud solum assumens, quod deorsum non trahit, et sursum vehit, ut juste sectemur quod justum est, experimentum (71) utique cognoscentes, quia Christi jugum leve est, suavitatem oblinens copiosam. Qui ergo de mandatis ita semetipsum instituit, ut ea perducatur ad actiones, ex Deo nascitur. Et dum hæc impetraverit, contemnit materialem vitam et sæculi blandimenta. Et propterea vincit mundum, transiens a conversatione presentis mundi. Erit proventus ejus atque perfectio, et fide operatrice consistens, et justitia reputata, quia (75) fidem ostendens tanquam consistentem et permanentem ait : « Hæc est victoria, quæ vincit sæculum, » id est, fides, quam habemus, credentes Jesum esse eum qui prophetatus Christus.

His igitur infert, quia necessario consequens est, ut qui credidit Jesum esse Filium Dei, victoriam habeat contra mundum. Vincit autem sæculum, qui malo non vincitur, sed in bono devincit malum. Vincit autem quod malum est, quando virtutem et ipsam bonitatem habet, quæ semetipsam ad hæc informat. Cum hoc utique opere bonitatis et con-

versatione non gravium mandatorum, qui credit, vivam fidem habet, secundum quam et ex qua erit Filius Dei, credens unigenito Dei Filio ita, ut etiam participetur cum eo.

Vers. 14, 15. « Et hæc est fiducia, quam habemus ad Deum, quia quidquid petierimus secundum voluntatem Dei, audiet nos. Et scimus, quoniam audiet nos, quidquid petierimus. Scimus, quoniam habemus petitiones, quas petivimus ab eo. »

Qui experimento artis agnoscunt, quomodo operis alicujus quæque necessaria corrigitur, spem habent optimam, ut, dum opus fuerit, hæc adimplere possint. Quia igitur etiam sacri viri, Joannes, et qui cum eo apostoli ipsis operibus agnoverunt, quoniam crebro postulantes Deum, quod ei esset gratum et acceptabile, perceperunt, præsumunt, quia quoties ita petierint, quæ cupiant, Deo annuente merebuntur. Habentibus enim scientiam munificentissimus et largissimus Deus est, et petitiones secundum voluntatem suam habitas conferet : multam fiduciam conceperunt apud eum, tanquam filii apud patrem. Quapropter confidunt se percipere pro quibus rogatur, certe scientes, quoniam audit eos, cum præstari sibi poscant, quæ illi grata noscuntur. Et his itaque demonstrabitur, quod a quibusdam ad quæstionem venit, quoniam modo verum sit quod dictum est : « Omnis qui petit accipit », dum hæc propositio generalis, « omnis, » absolute contineat etiam eos, qui non utilia deprecantur. Sed eos tantummodo continet, qui secundum Dei voluntatem aliquid petunt. Itæc itaque fiducia habebit inculpabilem actionem et contemplationem vitæ, quod potest perraro contingere. Unde scriptum est : Quis gloriabitur castum se habere cor ? et : « Quis fiduciam habebit, quia mundus sit a peccato ? » Pauci namque sunt in hac virtute degentes. Unus dicit : « Si iniquitatem cogitabam in corde meo, non exaudiat Dominus », id est, quoniam iniquitatem non cognovi in corde meo : quod tamen dicere non præsumpsit, ne arrogans esse putaretur, secundum eum, qui dixit : « Nihil mihi conscius sum ; sed non in hoc justificatus sum ». His etiam similiter percipiendum est illud : « Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus apud Deum ». »

Vers. 18. « Scimus quoniam omnis, qui natus est ex Deo, non peccat ; sed qui natus est ex Deo, servat semetipsum, et malignus non tangit eum. »

Quoniam, qui nascitur ex Deo, semen ejus habens in semetipso, peccare non potest : dum hoc primitus scripsisset, nec erronee nunc ait : « Sciendum quod non peccat, qui natus est ex Deo. »

Et γὰρ ἐκ τοῦ ποιῆναι δι- Si enim, faciendo just-

72 Matth. vii, 8. 73 Prov. xx, 9. 74 Psal. lxxv, 18. 75 I Cor. iv, 4. 76 I Joan. iii, 21.

(71) Corrige ex Græcis *experimento*. Mox, si Græca sequeris, corrigendum est, *cognoscens*, nempe, Joannes auctor Epistolæ.

(72) Sententiarum in hoc scholio, ut apud Matthæum legitur, male turbatam seriem in eum, qui versione Latina monstratur, ordinem redegit.

(73) Ex auctoritate versionis Latinæ rescribendum esse puto ὑπάρξει τὸ οὕτω προκόψαι πίστις ἐνεργεῖ.

(74) Insolentius dictum pro πιστεύοντες.

(75) Ex Græcis corrige *quam*.

καιοσύνην ἔχει τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἀμα δὲ ἀμαρτάνειν καὶ ποιεῖν δικαιοσύνην ἀδύνατον, φανερόν ἔστι, ὅτι οὕτω διακεείμενος οὐχ ἀμαρτάνει. Εἴτα ἀσφαλιζόμενος, ὡς οὐ φύσει ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος υἱὸς Θεοῦ, ἀρμολίως ἐπηγάγεν· « ἀλλὰ τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἀπειτα αὐτοῦ. » Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ὁ πονηρὸς οὐχ ἀπειτα αὐτοῦ, οὐκ ἐκ κατασκευῆς, ἀλλὰ προσοχῆς ἔχει τὸ μὴ ἀμαρτάνειν. quod servat semetipsum, non ex natura, sed accedentes (76) habet, ut non delinquat.

Si quis autem semetipsum servat, orat divinitus custodiri, ut intactus permaneat a maligno. Præceptum namque custodiæ quæ studio nostro sit, hoc est, quod ait, « Custodi tuum cor⁸⁰, » et post pauca (vers. 21): « Custodite vos ab idolis. » Custodiæ vero divini exemplum est, quod ait: « Domine, servabis nos, et custodies nos⁸¹, » et illud: « Sub umbra alarum tuarum protege me⁸², » et illud: « Pater sancte, custodi eos⁸³. » Tangit autem aliquem malignus lædens, et affligens eum, quod manifestum est ex eo, quod ait: « Non contiget te malum⁸⁴, » et ex eo quod dictum a Deo benefactoribus: « Qui tetigit vos (vel, ut alii, qui tetigerit), tangit pupillam oculi mei⁸⁵. » Quibus et illud concordat: « Nolite tangere christos meus⁸⁶. »

VERS. 19. « Scimus quoniam ex Deo sumus, et totus mundus in maligno positus est. »

Mundus, id est, mundi amatores maligno ortui sunt subjecti. Totus ait, quod omnes sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est.

Ὅταν λέγεις, ὅτι ὁ κόσμος εἶδος ἐν τῷ πονηρῷ καίεται, οὐ τοῦτο φησιν, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ κτίσις, κόσμος οὐσα, ἐν τῷ πονηρῷ ἴδρυται, ὡς τινες ὑπενόησαν τῶν αἰρετικῶν, ἀλλ' ὅτι κόσμον οἶδε καλεῖν ἡ Γραφή τοὺς φαύλους ἀνθρώπους, καθὼς καὶ ἐν ταῦθα καὶ ἐν Εὐαγγελίοις γράφει

Permulta cognoscentes, homines pravos insinuare hanc vocem de mundo dictam, jam dubitamus (77) secundum hæreticos, nec cuiusdam creatoris Dei credimus facturam esse mundi, et in maligno constituti. Positus est enim hic sermo de mundo pro hominibus, sicut præ-

αὐτὸ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης (78),

ex quibus pauca de multis promenda putavimus. In hac Epistola scribens Joannes ait: « Nolite admirari, si odit vos mundus. » Palam est enim omni sapienti, quod mundus odit sanctos, per quem maligni homines designantur. Et illud: « Ipsi de mundo sunt, et de mundo loquuntur, et mundus eos audit. » Quod autem ait audire mundum, seductive loquentes, non creaturam, sed passibiles (79) homines manifestat. Ita in Evangelii Salvator ait: « Me mundus non potest amare, quia testimonium perhibeo operibus ejus, quoniam maligna sunt⁸⁷, » et: « Væ mundo a scandalis⁸⁷; » et: « Si essetis ex mundo, mundus quod erat suum diligeret; nunc autem non estis ex mundo, sed ego elegeri vos, propterea odit vos mundus⁸⁸. » Non enim per hæc arbitrandum est, dum arguit utique opera maligna, et scandala manifestat, et odiri dicit discipulos suos a mundo, quod de constitutione terræ et cæli, et quæ in his sunt, hæc dicat. Maligni namque et venefici et conceptores odii homines sunt, qui per Dominica verba significantur. Hos igitur arguit pro malignis operibus, quos etiam notans, dicit esse de scandalis, et habentes odio sanctos viros. His igitur manifestatis, mundum in maligno positum ostendit esse eum, qui arguitur, et notatur, et odio habere designatur apostolos. Horum namque singuli propter malitiam, quod in maligno esse dicuntur, deliberari dicimur, dum oramus: « Libera nos a malo⁸⁹. » Relinuntur namque et liberantur ab eo cuncti, qui nequaquam ab ignitis ejus jaculis vulnerantur, eo quod in omnibus assumpserunt scutum fidei salutaris. Volens itaque Salvator hoc a Patre concedi, dicebat de discipulis suis: « Pater, serva eos a malo⁹⁰. » Quapropter deviare credendi sunt, qui putant mundum positum in maligno, quasi in opifice suo. Hoc itaque verbum significat etiam voluntates et modos, id est, non naturam esse et causam, ut quisquam ex Deo putetur, aut (80) in maligno sit constitutus, cum dicit, nos Christi discipuli disciplinabiliter novimus, quia ex Deo sumus, ab eo participium habentes, a quo electi de mundo, ex Deo propter sanctitatem nati sumus, hoc scientes, quia omnis mundus propter impietatem, quam habet, in malitia positus est, incumbens ei qui præcessit in malo: ita et idem esse videatur, positum esse mundum in maligno, quod esse illud: « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat⁹¹. » Malignus enim et (81) diabolus est, et non aliter est

80 Prov. iv, 25. 81 Psal. xi, 8. 82 Psal. xvi, 8. 83 Psal. civ, 15. 84 Joan. vii, 7. 85 Matth. xviii, 7. 86 I Joan. iii, 8. 87 Joan. xvii, 11. 88 Psal. xc, 10. 89 Zach. ii, 8. 90 Joan. xv, 29. 91 Matth. vi, 13. 92 Joan. xvii, 15.

80 Prov. iv, 25. 81 Psal. xi, 8. 82 Psal. xvi, 8. 83 Psal. civ, 15. 84 Joan. vii, 7. 85 Matth. xviii, 7. 86 I Joan. iii, 8.

(76) Hoc aperte falsum, Gal. legendum putat, accidentes, male. Veram lectionem ex Græcis assueti conjectura poteris. Legendum est, *attentione*.

(77) Gallandio ex contextu rescribendum videtur non dubitamus, recte. Secundum hæreticos, adjectum est hoc sensu, ut hæretici dubitare de ea re dicantur.

(78) Hoc scholium, quamvis nonnulla aliter expressa habeat quam versio Latina, tamen Didymi esse videtur.

(79) Gall. *possibiles*, male.

(80) Gallandius, sensu loci non intellecto, pro *aut*, ut rescribendum esse censet.

(81) G. non omittit debet.

mundus quam is, qui facit peccatum. His ita declinat (82), locum fallaciæ non habebit opinio hæreticorum, putantium, creaturam significari per hoc, quod dictum sit : « Totus mundus in maligno est positus. » Nam licet mundus significet aliquando creaturam, non tamen in maligno positam, sed in Verbo, per quod omnia facta sunt⁸¹, stabilitatis suæ obtinet robur : in Christo invisibilia et visibilia, cœlestia et terrestria sunt creata, et ante omnia est (et in eo cuncta consistunt fundamentum habentia), opifex Verbum. Sic enim verum erit etiam, quod dictum est : creata a Deo omnia, cum utique dicit Sapiencia de semetipsa : « Ante sæcula fundavit me, in principio, antequam terram faceret, et abyssos crearet⁸², » etc.

VERS. 20, 21. « Scimus quoniam Filius Dei venit, et dedit nobis intellectum, ut sciamus verum Deum, et simus in vero Filio ejus. Hic est verus Deus et vita æterna. Filioli, custodite vos ab idolis. »

Ταύτην τὴν διάνοιαν ἰντελλεκτου quem dedit, λαβὼν ὁ θεὸς Παῦλος secundum quem cognoscitur, quia venit verus ἀληθινὸς (83) Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἰλεγεν « Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. » Ὁ ταύτην τὴν διάνοιαν καὶ τὸν νοῦν ἔχων, γινώσκει τὴν κατ' οὐσίαν ἀληθινὸν, καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ ἐνοῦμενος πρὸς αὐτὸν, πρακτικῶς νόησιν αὐτοῦ ἔχων.

Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera quemadmodum consubstantialis Patri, et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre. Cum solus enim verus Deus sciatur Pater, verus Deus inspicitur Filius ab eis, quibus intellectum, veniens, ipse dedit. Igitur si (84) alterius substantiæ sit Pater et Filius, cum Pater solus verus sit Deus, Filius nequaquam verus erit Deus. Si autem Filius verus sit Deus, si utriusque alterius substantiæ sint, Pater (85) secundum speciem habebit, ut verus sit Deus. Rursus, si (86) verus Deus, prohibetur hoc esse Pater. Quapropter tanquam (87)

⁸¹ Joan. 1, 3.

⁸² Eccli. xxiv, 14; Prov. viii, 23 sqq.

⁸³ I Cor. vii, 40.

⁸⁴ I Cor. iv, 8.

⁸⁵ I Cor. x, 14 sqq.

(82) Recte. — G. conjecit, *declaratis*, male.

(83) Ἐλθὼν interponit D. Facit cum hoc codice Latina versio.

(84) Ita egregie G. Vulgo, *igitur alterius*.

(85) Reponit *Filius*.

(86) Interponendum videtur *Pater*. Mox legendum videtur, *perhibetur*.

A inspicendi sunt, qui alterius substantiæ dicunt, et non ejusdem Patrem et Filium, quatenus, dum una divinitas Patris et Filii asseritur, etiam veritas una et eadem agnoscatur. Quomodo enim non una divinitas Patris et Filii, cum propheta dicat : « Et te orabunt, quia Deus in te est, et non est præter te Deus, tu enim es Deus, et ignorabamus, Deus Israel, salvator. » Horum itaque singula examinationem (ut fuit possibile), in aliis habuerunt.

Ἄξιον εἰπεῖν, πῶς δι' ὅλης τῆς Ἐπιστολῆς τελειότητα αὐτοῖς μαρτυρήσας νῦν προτρέπει ἑαυτοὺς τηρεῖν ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

B admonet, dicens : « Filioli, custodite vos ab ἰδολίῳ. » Ad hæc occurrens, aliquis dicit : Quoniam universam Ecclesiam scribit Epistolam, et poterit in tertio (89) concilio, nuper constituto, aliquis ex idololatria conversus esse, et dum crebro eveniat, ut, qui descendunt a multorum deorum cultura, nondum firme credentes, reliquias superstitionis mente retineant, propter illos hoc verbum posuit.

C Hoc enim moris est diviniæ doctrinæ ; nam et Paulus apostolus, Corinthiis scribens, cum laudasset eos in omnibus divitiis intelligibilibus⁸⁸, in ipsa Epistola scribit, ut ab idololatriis semetipsos abstinent, ne socii dæmoniorum fierent, et non haberent differentiam ab eis, qui in idolis epulantur⁸⁹. Aliter autem aliquis dicit, quoniam scribens significavit, eis multos antichristos jam venisse : et esse pseudoprophetas, qui, de veritate cadentes, saperent et dogmatizarent nihil stabile, nihil firmum, sed quilibet (90) idolum factum atque plasmatum in mentibus sibi credentibus seminarent. Hæc ergo, quæ ita depinguntur, seu plantantur in mentibus, falsæ scientiæ doctrina, non frustra quilibet idola vocat, a quibus idolis monet, ut se custodiant omnes, qui ad Deum verum reverenter accedunt. D Sic enim intellectis verbis præsentibus, terminum perceperisse Epistolam cum ratione fatebimur.

(87) Gallandio legendum videtur *tanquam hæretici insp.* recte.

(88) Rescribendum est, *vilissimis*.

(89) Ex Græcis ἐν τοιαύτῃ συνόδῳ ἄρτι ἀπεσταμένους, etc., corrige, *in tanto concilio nuper constituto*. Sententiam non ad verba reddidit Epiphanius.

(90) Corrige *quilibet*.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM DIVI JOANNIS SECUNDAM ENARRATIO.

VERS. 6. « Et hæc est charitas, ut ambulemus A secundum mandata ejus. »

Præsens dictum concordat his quæ in Epistola prima relata sunt, ubi ait⁹⁷ : « Et scimus, quoniam qui diligit Deum, mandata ejus servat, » et in Evangeliiis ait⁹⁸ : « Si quis diligit me, mandata mea custodiat. »

Ταυτόν ἐστὶ τὸ περιπατεῖν κατὰ τὰς ἐντολάς, τῷ τηρεῖν αὐτάς. Ἐπεὶ γὰρ πρακτικαὶ (αἱ) ἀρεταὶ, αἱ κατὰ τὰς ἐντολάς ἐνεργοῦμεναι, περιπατεῖ κατ' αὐτάς ὁ μὴ ἔξω αὐτῶν γινόμενος. Ἐν τούτῳ δὲ ταυτόν τῷ τηρεῖσθαι αὐτάς. Ὅθεν καὶ ὁ παυσίμενος τοῦ κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, οὐδὲ τηρεῖ τὰς ἐντολάς, οὔτε περιπατεῖ κατ' αὐτάς. Ὁ γὰρ κατ' ἀρετὴν προκόπτων κατὰ τὰς ἐντολάς βαδίζει, — τοῦ περιπατεῖν προκοπήν δηλοῦντος τοῦ τελειωθέντος, μετὰ τὸ περιπεπατηκέναι κατὰ τὰς ἐντολάς τηρῶντας (91) αὐτάς. Idem namque est ambulare secundum mandata, quod servare ea. Quod enim actuales sunt virtutes, quæ secundum mandata fiunt, ambulat secundum eas, qui extra eas non efficitur. In hoc enim idem ambulare secundum ea, quod custodire est. Unde, qui cessat in opere secundum virtutem, neque mandata servat ulterius, neque ambulat secundum ea. Ex abundantis, siquidem dicitur et hoc modo : qui secundum virtutem proficit, ambulat utique secundum mandata, quando ambulare profectum insinuat perfecti viri, qui postquam ambulaverit secundum mandata, etiam servat ea. Huic dicto concordat etiam, quod in ænigmate legitur, quod Adam positus est in paradiso, ut operaretur et custodiret eum⁹⁹. Ubi per operationem effectus profectionem designat, per custodiam vero perfectionis ipsius statum atque constantiam.

VERS. 9-11. « Omnis, qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet ; qui permanet in doctrina, hic et Patrem et Filium habet. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec ave ei dixeritis. Qui enim dicit illi ave, communicat operibus ejus malignis. »

⁹⁷ I Joan. II, 3. ⁹⁸ Joan. XIV, 15. ⁹⁹ Gen. II, 15.

(91) Corrige τηρῶντος Matth.

(92) Gall. conjecit, qui. Malim, ut.

Manet utique in evangelica doctrina, qui secundum eam sapit et agit, dum separat semetipsum ab illo, qui facit aliquid e diverso et sapit. Proinde quoniam per actualem vitam sit alicujus Deus, qui creator est omnium, sicut Abraham, cui dixit : « Ego Deus tuus¹ ; » quisquis extra rectam fidem conversationemque mandatorum Jesu fuerit, sine Deo est, semetipsum separans, nec habet Deum, dum ille separaverit semetipsum a divina doctrina, prædicto modo. « Is qui manet in eo et Patrem et Filium habet. » Ad eum namque, qui servat mandata ejus, dicit Filius, Patrem secum venturum, (92) maneat apud eum, cum factus fuerit templum sanctum ædificatum per observationem mandatorum Dei. Cum duplex itaque sit modus habendi Deum : alter quidem communis est omnium creaturarum, per quem significatur, omnes habere creatorem ; alter vero eorum indicat modum, qui per bonam voluntatem placant eum, secundum quod legitur : « Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob et omnium Hebræorum². » Adverte siquidem quod hic dictum est : « Qui habet, Inquit, Filium, habet et Patrem : » et e diverso, per quæ scilicet intelligitur, eadem substantia (93) esse divinitatis. Quia enim Pater in Filio est, qui habet Filium, habet et Patrem, quod etiam reciprocum est : nam qui habet Patrem, habet et Filium, qui est in Patre. Si quis autem incumbere volens dicat : et qui discipulos habet, habet et Filium : et qui Filium habet, habet et Patrem, secundum quod scriptum est : « Qui vos suscipit, et me suscipit, et Patrem meum suscipit, qui misit me³ : » sciat, quod non sicut oportet insinuat. Hæc enim de doctrina sunt dicta, quod qui suscipit apostolos, consentiens eorum doctrinæ, suscipit per eos Filium simul et Patrem, quem prædicant. Est et aliter intelligendum, quoniam, qui manet in doctrina, habet Patrem et Filium. Manserunt in doctrina ejus apostoli, ita ut prædicarent eam : qui igitur suscipit eos, cum sint templum Dei, per hoc quod suscipit illos, habet inhabitantem in eis Filium simul et Patrem.

¹ Gen. XVII, 7. ² Exod. III, 6, 18. ³ Luc. IX, 48.

(93) Poteris conjicere, eandem substantiam. Nec tamen necessaria est hæc lectionis mutatio.

DIDYMI ALEXANDRINI

III

TERTIAM DIVI JOANNIS EPISTOLAM ENARRATIO.

VERS. 11. « Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex Deo est; qui autem male facit, non videt Deum. »

Μηδμιὰς κοινωνίας Cum nulla communio estis φωτὶ πρὸς σκότος, ἢ συμφωνίας Χριστοῦ πρὸς Βελιαρ, ὁ ἀγαθοποιῶν πρακτικῶς καὶ θεωρητικῶς, Χριστὸν τὸν Θεὸν ἔχων (94), ὑπάρχοντα φῶς ἀληθινόν, πῶρρω τοῦ σκότους καὶ τοῦ Βελιαρ ἐστίν. Ἀλλὰ καὶ ἐπεὶ ἐναντίον τῷ ἀγαθοποιεῖν τὸ κακὸν (95), ὁ κακοποιὸς, δι' αὐτοῦ τοῦ οὕτως ἐνεργεῖν, ἐκ τοῦ Βελιαρ καὶ τοῦ σκότους ἴδων, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν, οὐδὲ κατὰ ποσὸν γινώσκει αὐτοῦ ἔχων. Πᾶς γὰρ ὁ ἀμαρτάνων οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν, οὐδὲ ἐγνώκει αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ τὸ ὄρῶν αἴμα, καὶ μὴ ὄρῶν, τῷ

♦ Psal. xxxvi, 27.

(94) Θεὸν τὸν Χριστὸν ἔχων D. Haec veram esse lectionem demonstrat vers. Lat.

(95) Κακοποιεῖν D, recte. Habet enim vers. malefacere.

Ἀ χρᾶσθαι ὄφει κατὰ μὴ χρᾶσθαι γνωρίζεται, ὀρωμένου τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῷ κακοποιούντι, ἐὰν ὄφει ἔχει (96), μὴ βλεπομένου δὲ τῷ στερουμένῳ ὄψεως, καὶ ἀγαθοποιὸς ἢ ἀναντιρρόητως. Ὅς ἅμα δεικνυται (97), εἴγε ἀγαθοποιούντι, διὰ τὸ καθαρὰν καρδίαν ἔχειν, ὁρᾶται, καὶ ὄψεως λείπεται, οὐχ ὀρώμενος τῷ κακοποιούντι, καὶ ὄξυωπέστατος ἢ. Παρίσταται τε τὰ πάντα εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀσυνύπαρκτα, τὸ ἀγαθοποιεῖν φημι, καὶ κακοποιεῖν, καὶ ἐκ τοῦ, « Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσον ἀγαθόν, » καὶ τῶν παραπλησίως γεγραμμένων.

ἢ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀσυνύπαρκτα, τὸ ἀγαθοποιεῖν φημι, καὶ κακοποιεῖν, καὶ ἐκ τοῦ, « Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσον ἀγαθόν, » καὶ τῶν παραπλησίως γεγραμμένων.

(96) Ἐχῆ D, recte.

(97) In his, si Latina versio comparatur, aliqua deesse videntur, et interpunctio mutanda.

aliquid sensibile videatur etiam ab eo, qui malefacit, si aspectum habeat; et si non videat, qui aspectu privatur, licet sit bonus: indubitanter ostenditur, Deum non esse corpus, quando benefaciens, eo quod cor habeat mundum, videt Deum, licet aspectu carnali privatus sit, cum non videat eum malefaciens, quamvis acie vehementer acuta consistat. Et ex hoc ergo (hoc est benefaciendi et malefaciendi sermone) demonstrat, quæ simul non subsistunt, esse contraria; item ex eo quod dictum est: « Declina » et hujusmodi verbis in

DIDYMI ALEXANDRINI

III

EPISTOLAM BEATI JUDE APOSTOLI ENARRATIO (98).

VERS. 4. « Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti, et prædestinati erant in hoc iudicium, Domini nostri gratiam transferentes in luxuriam, et solum Dominatorem, etc. »

(98) In scholiis Græcis pauca admodum inveniuntur ex Didymiana enarratione desumpta. Deprehendi equidem interdum maximum in singulis sententiis consensum, ita ut ad Didymi auctoritatem et inventionem revocari posse omnia videantur. At ubi verba sententiarumque nexum diversa esse intellexi, malui Didymo aliqua deesse quam aliena

C Omnino quoniam Jesus semel populum de terra Ægypti liberans, deinceps eos qui non crederunt, perdidit (99). Quidam homines impii, Scripturam divinam quodam utentes dolo atque malignitate,

vindicari. Hoc tamen, si quis accuratius cum scholiis enarrationem Didymi comparaverit, neminem fugiet, scholiorum compositores Didymum multis in locis secutos esse.

(99) Hæc non Didymo, sed Judæ tribuenda videntur, ita ut non quartum solum, sed quintum simul Epistolæ versum explicandum sibi sumpserit

subingressi sunt, eam se prædicare simulantes, præscripti scilicet, id est, ad hoc præscripti iudicium, quo a semetipsis dijudicati, traditi sunt improbo sensui. Hi namque propter immensam impietatem, cum essent impudici, gratiam Domini nostri Jesu Christi in luxuriam mutaverunt, per ipsam spurciti- am suam negantes unum Dominatorem Dominum Jesum Christum eorum, qui per Evangelium sunt vocati. Dehinc, ut revocet eos, qui crediderunt malignis et impiis, ostendit, quanta sit magnitudo Domini, quem negaverunt, palam faciens, quoniam ipse est, qui eduxit populum ex Ægypto, et salutem præbuit. Secundum, quoniam instabiles atque muta- biles erant quidam eorum, gerentes in animo, quod in Ægypto habuerant voluntatem, perdidit eos differentes in eremo, licet liberati fuerint ex Ægy- pto per fidem. His ita prælibatis, necessarium est requirere, qui sint, quos dicit gratiam Domini in luxuriam transtulisse, hoc est impios et divinæ doctrinæ simulatores, nisi forsitan isti sunt præules hærescos Nicolaitarum, nullam speciem impudentiæ derelinquentes. Sive autem hæresis ipsa est voluntate polluta, cujus sit memoria in Apocalypsi * per Jezabel, quæ super fornicationem esse descri- bitur, seu altera, contemplandum est. Puto autem, quia (1) et de multis hæresibus, quæ cœperunt temporibus apostolorum, dicitur hoc, et auctoribus earum, qui scilicet impudentiam multamque luxu- riam suat sectati, ita ut ipsam spurciti- am suam at- que luxuriam idolorum sacrificiis permiscerent. Nam et Paulus de hujusmodi hominibus ita dicit: « Et nolite communicare operibus immundis tene- brarum, magis autem etiam arguite: ea enim, quæ occulta ab eis sunt, turpe est etiam dici * (2). »

Τὴν γὰρ καὶ λίαν αλ- Turpia namque et vehe-
συχρὰ ἐπιτελοῦσι δῆθεν μυ- menter turpia faciunt,
στικῶς. Πρὸς τοῦτοις καὶ quasi mystico modo, qui
εἰ ἀπὸ Σίμωνος καὶ Μαρ- sectam Simonis Magi se-
κλίωνος καὶ Οὐαλεντίου, quuntur. Post hoc autem
Ἐθηναῖοι τε καὶ Καταναί- et Marcionitæ atque Va-
ται, ὧν ἡ ἀσέλγεια ἐκ- lentiani et Sithiniani ne-
θεσμος. fanda committunt.

Unde et in alia Epistola de eis scribit, dicens: « Isti sunt, qui ingrediuntur in domos, et captivant mu- lierculas, peccatis involutas et libidinibus variis ductas †, » et sub occasione religionis agunt turpia. Quapropter in luxuriam transtulisse eos dicit gra- tiam Domini, per quam luxuriam et effectus ejus negant solum Dominatorem et Dominum nostrum

A Jesum Christum. Animadvertendum est solum Do- minatorem esse Christum, eo quod solus verus sit Deus. Sic enim, cum solus sit Dominator et Domi- nus Jesus, non expellit auctoritate Patrem, dicens ei, « Domine cœli et terre * . » Sic neque Pater, cum solus sit verus Deus, extraneum facit a vera deitate Filium. Dictum namque est ante hæc de eo, quod sit verus Deus iste solus Dominator et Dominus Jesus Christus, qui eduxit populum ex Ægypto per Moysen, quibus ita dictis consequens est, ut non sit alter Deus Moyseos. Neque enim est alius præter Trinitatem. Unum etiam Moyses ministrare digno- scitur, secundum quod dictum est: « Ille de me scripsit * . » Et illud, quod scripsit Moyses, inveni- mus Jesum implevisse. Quapropter et ipse prævi- dens prophetiæ virtute cruenti, maximas habere divitias se putavit improprium Christi †: et non aliter quam ille, qui dixit: « Mihi gloriandum est in cruce Christi †† . » Cum ergo Jesus sit, qui ex Ægy- pto Hebræos eduxit, constat quod non de humani- tate ex Maria procedente: secundum, quod de Deo Verbum dictum est Jesus, sicuti proxime dixit: « Nobis autem unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia †† . » Quod autem ait, « quia præscripti sunt, qui transtulerunt gratiam Domini in luxuriam, » cui subjecti sunt, id est, ad hoc præscripti judi- cium, etc. (sicut nuper edictum est), considerandum est, ne forsitan hoc possit exponi etiam de his qui similes Judæ præscripti sunt, utique prophetiis. De illo namque dictum est: « Et episcopatum ejus ac- cipiet alter ††; » et illud: « Levavit contra me cal- caneum suum ††, » adversus doctorem, panes ejus edens, quasi etiam hujusmodi impii præscriptum sit, sicut de impiis Veteris Testamenti.

VERS. 9. « Michael autem, archangelus, quando cum diabolo altercans disputavit de corpore Moysi; nec fuit ausus iudicium inferre blasphemiciæ, sed dixit: Imperet tibi Deus. »

Si substantialiter malus est diabolus, sicuti putant terrenas naturas introducentes, qui dicunt aliqui: † adversus eum, crimini (3), non substantiæ blas- phemiæ. Si neque rationabiliter increpat eum Do- minus, cum naturam non habet, ut increpationem pro opere non bono suscipiet (4). Sed dum et incre- patur a creatore Dominoque cunctorum, tanquam dum possit ex hoc aliqua utilitas provenire, et blasphemiam arbitratus maximus archangelus pro- ferre quidquam adversus eum, licet decertaretur pro corpore Moyseos. Nec est diabolus terrena sub-

* Apoc. ii, 20. * Ephes. v, 14. † II Tim. iii, 6. † Matth. xi, 25. * Joan. v, 46. † Hebr. xi, 26.
† Galat. vi, 14. † I Cor. viii, 6. † Psal. cviii, 8. † Psal. xl, 10; Joan. xiii, 18.

Didymus. Gallandius, ut periochan scripturæ aliquanto plenior faciat, pro omnino legendum esse iubet, scientes semel omnia, scilicet, ne cum Vulgata dissideat Latinus interpres. Equidem cum hypo- thesis manifesto manca sit, nihil tuto. Patet vero, Didymum, vel saltem interpretem Latinum, locum Judæ impeditissimum ita legisse, ὅτι Ἰησοῦς ἀπαξ λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, etc.
(1) In Græco scriptum fuisse videtur, ὅτι.

(2) In scholio præterea adjecta sunt hæc hæreti- corum nomina: καὶ Ἑστωτιανοὶ καὶ Βορβοριανοὶ καὶ Βαβυλωνιοί.
(3) Puto legendum esse criminis. At ne sic qui- dem sanatur locus corruptus. Vellem scripsisset auctor, non criminis, sed substantiæ.
(4) Fortasse legendum est, cum naturam non ha- bet, et increpationem, etc.

stantia. Habuit enim aliquando divinam gloriam (5) et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationalibus, quoniam, cum sunt arbitrii liberi, et conversio sit facta diaboli, natura non malus est, quomodo nec ipse, qui cunctos malignitate transcendit, huiusmodi est, licet adversarii huius contemplationis præscribant (6) præsentem Epistolæ et Moyses assumptioni (7), propter eum locum, ubi significatur verbum archangeli de corpore Moyses ad diabolum factum. Non enim ex his tantummodo, sed in omni divina Scriptura monstratur de casu ejus: et unus nunc sermo est, propterea etiam diabolus appellatus est. Voluntatis enim ejus, non essentia diaboli nomen est, ut frequenter dictum est. Sicut enim in Juda dicendum est, cum substantiam ejus significamus, hominem dicentes eum, mores vero, cum (8) diabolus appellamus, agnoscentes a Salvatore, qui dixit discipulis: « Unus ex vobis diabolus est »: sic in isto nomen diaboli malam ejus significat voluntatem, cum forte aliud nomen substantiam ejus insinuat. Et ideo dixi forte, quoniam non habemus in divina Scriptura clare dicta nomina propria rationalium. Quod etsi non est, attamen communi nomine angeli ejus substantia declaratur, aliqua scilicet existens præter malam operationem, quod dum fecisset, diabolus appellatus est.

Vers. 11. « Væ illis, qui in viam Cain abierunt, et in errorem Balaam mercede diffusi sunt, et contradictione Core perierunt! »

Quoniam per omnia declarati sunt cecidisse a verbo veritatis hæretici, ostendit eos diversis subjectis malis. Dicit enim eos in viam Cain ambulare, qui propter invidiam et impietatem necavit fratrem. Qui, dum contristari debuisset eo, quod sacrificium ejus susceptum non erat, quod impie indubitanter obtulerat, et imitari fratrem, ut et iste pie Deo munus offerat (9), invidia magis correptus adversus eum, homicida primus apparuit. Et non in hoc solo quievit, sed etiam extendens impietatem suam, peccator circa Deum factus voluntarie, a vultu ejus expulsus esse (10), nihil jam putans in se Dei providentia provenire, secundum omnia quæ habebat, se auctoritatem esse credebatur, et voluntatem suam. Præsentem igitur hæreticos ambulare, inquit, in

viam ejus, et extra vultum Dei propter ignorantiam factos, sed etiam præponentes semetipsos, Creatori, illum siquidem animalis naturæ, se autem spirituales esse dicentes. Quapropter non recte dividunt ea, quæ volunt (11) immolantes offerre se putant, quoniam primitias sibi, secundas vero partes offerunt Deo. Ex huiusmodi enim nequitiâ atque fallacia homicidæ sunt fratrum suorum, offerentes eis quæ sapienda non sunt, magis autem ad suam imitationem vocantes eos, cum dicunt: « Transeamus in campum ». Dicit igitur eosdem similes esse Balaam, præponentes pietati mercedem oblatam ei a rege Madianita, ut malediceret eis, qui Dei benedictione fruebantur. Qui etiam injustitiâ mercede diffusi sunt, vaticinantes enim inveniuntur, et pro sancto Spiritu spiritum erroris habentes, unde etiam dant et isti consilium fornicationis et idolorum culturæ, sicut ille prodicione (12) populi Dei. Hæc autem de hæreticis quilibet dicens, ad superiora proficiat, et non tantum in verbo, sed in littera qua constant, qua etiam in Apocalypsi Joannis tanguntur, quod hæc habeant intellectualiter falsi doctores, cum sint amatores principatus atque superbiæ, et præsulibus Ecclesiæ resistentes, magis autem apostolis, qui ex Deo habent, ut sacerdotes sint. Hi namque Core contradictione scilicet erraverunt. Ille siquidem restitit sacerdotio, Aaron Dei voluntate collato, et propter contradictionem nova morte multatus est ipse, et qui cum eo esse videbantur.

Vers. 12, 13. « Hi qui in dilectionibus vestris maculatis coepulantur (13) sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ a ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, eradicatæ, his mortuæ, fluctus ferocis maris, spumantes suas confusiones, sidera, seductiones, quibus, » etc.

Cum ostendisset eos, qui ambulant in viam Cain, et effusi sunt injusta mercede Balaam, et eos qui perditum sunt contradictione Core; sequitur dicens: Hi sunt convivia celebrantes, quando dilectiones habentes, coepulantes in maculis suis, dum carnes polluunt proprias, et transferunt ad luxuriam Domini gratiam. Proinde cum omnia huiusmodi cum multo contemptu faciant, sine timore semetipsos pascent. Cum enim sunt sub pastore vero ita degentes, sine timore et sine reverentia constituti,

¹⁰ Joan. v, 70. ¹¹ Gen. iv, 7. ¹² ibid. 8. ¹³ Num. xii, 17 sqq.

(5) Mingarellus ad Didymum (supra col. 202 D) putat legendum *divinam gratiam*. Edit.

(6) Sensus videtur hic esse: Objectionibus suis præsentem epistolam et Moyses assumptionem prætendunt.

(7) De hoc libro pseudepigrapho (Ἀνάληψις Μωϋσέως), ex quo desumpta sunt quæ in Ep. Judæ v. 9 leguntur, cfr. J. A. Fabricii *Codez Pseudepigr. V. 7.*, vol. I, p. 402, 403, 839 sq.

(8) Scribendum videtur, *eum*.

(9) Male Gallandius cum sensum loci non satis intelligeret, conjecit, *obtulerat*. Verius videtur, *ut et ipse pie Deo munus offerat*.

(10) Hoc aperte falsum. Vel omitti debet, vel corrigi cum Gallandio, *est, nihilque*.

(11) Tacite correxit Gallandius *velut, recte, nam volunt sensum nullum habet*.

(12) Gallandius, nescio an de consilio, certe reterius, scripsit *pro ditione*. Nihil adnotavit.

(13) Ut sæpissime, ita etiam in hoc loco Latini interpretes a Vulgata multum recedunt. Gall., ut hanc versionem Vulgatæ conformaret, conjecit, *hi sunt qui . . . maculæ*. Hoc nimium videtur. Lenius corrigere, *hi sunt, qui in dilectionibus vestris maculati coepulantur*.

quique comparant semetipsos sanctis nubibus, pluentibus justitiam. Quæ nubes utique veritatis sunt, secundum quod scriptum est : « Nubes pluant justitiam »; et : « Usque ad nubes veritas tua ».
 Quibus plenis imbre spirituali mandatur, ne pluant super indignos. Verumtamen licet nitantur semetipsos prædicti viri comparare nubibus sanctis, νεφέλας οὖν ἀνύδρας ἀτάμενι νεφέλας, διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὸν ἀρδεύοντα ταῖς φιλοθέοις ψυχαῖς τοῦ Πνεύματος λόγον, τὸν γινόμενον αὐταῖς ἐπιγὴν ὕδατος, ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον »

ita ut « pluant de intelligibili ejus ventre flumina aquæ vivæ ». Imitantur igitur isti nubes. Δένδρα ἀκαρπα φθινοπωρινὰ, ἐπειδὴ πάλιν, δίκαιοι προσποιούμενοι, ἐλαλαῖς ἑαυτοῦς καὶ ἀμπέλιοι καρποφόροι καρπέθρον, καθὼς καὶ νεφέλαις. — Φθινοπωρινοὶ δὲ, τοῦτέστι καὶ καρπῶν καὶ φύλλων ἔρημοι.

Nam licet promittant mentientes, fructum habere se bonum, arguuntur tamen, cum non possint uvam et fuscum ferre hi, qui spinæ sunt et tribuli, et arbores sine fructu. Hæc autem omnia et spinæ et tribuli opportuna sunt, ut igne cremantur. Super hæc itaque, quod sine fructu sunt, evenit eis, ut etiam radicibus evulsi secundo moriantur; quia peccantes consequenter habent mortem; et isti secundo peccant, hoc est, actu et sensu; secundo etiam mori dicuntur. In eis igitur, qui secundo moriuntur,

ἢ καὶ οὕτως, ἐπειδὴ πρὸ τῆς πίστεως ἐτεθνήκει (14) οὖν ἀσεβεῖα, εἴτα προσελθόντες τῷ Εὐαγγελίῳ ἐζησαν, πάλιν δὲ ἀπείθει καὶ ἠδονῆ ἐκδόντες ἑαυτοῦς τεθνήκασιν, εἰκότως δ' αὐτοῦς (15) τεθνήκεναι φησίν.

etiam hoc dicendum est, quoniam ante fidem mortui sunt, cum, in impietate malitiaque degentes, et visi sunt a mortuis per pœnitentiam surrexisse, accedentes ad Evangelium. Quando de illo reflectætur ad impietatem, secundo moriuntur :

de quibus dicitur : « Melius erat eis, non agnovisse

viam veritatis, quam, agnoscentes, reverti post tergum ».
 Unum necessario consequens est, ut, cum secundo moriantur, eradicari videantur, ut nullam spem habeant, denuo germinandi. Blasphemantes enim in Spiritum sanctum, remissionem non habent peccatorum, neque nunc, neque in futuro sæculo. Representat igitur hæc Scriptura conturbatos mores, et perturbatum intellectum hæreticorum, cum dicit eos « fluctus ferocis maris, spuantes suas confusiones, » per quæ turpiter immorantur, omnia fornicaria celebrantes circa eos, cum quibus copulari festinant, augentes malitiam suam, et lumen se esse simulantes apud eos qui sunt in tenebris constituti;

« μιμούμενοι γὰρ τὸν πατέρα τῶν ἀρχηγῶν Σατανᾶς, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἄγγελον φωτός, καὶ αὐτοὶ μετασχηματίζεσθαι θέλουσιν εἰς διδασκάλους ἀληθείας, ἀλλ' οὖν πλανῶντές εἰσι, παραχαράτοντες τὴν ἀλήθειαν ἀσεβείαις δυσφημιῶν. — Ἀστέρες πλανῆται, οἳ ἐξ ὄψεος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετρήθηται.... »

Tradentur enim tenebris exterioribus, dum fuerit eorum lumen extinctum. « Lux enim impiorum exstinguetur ». De hujusmodi sideribus dicitur : « Quæ cadit sicut folia fici et vineæ », dum vera sidera non folia, sed fructus sunt veræ vitis et fici. Scriptum namque de hujusmodi justis est : « Fulgebunt sicut claritas firmamenti, et intelligentes erunt sicut astra »; propterea namque sancti resurgentes a mortuis, cum incorruptibili et spirituali corpore, solis et lunæ et siderum gloriæ comparantur. Diximus prius de his qui vocati sunt eo quod præscripti, et quod prædictum de eis sit, sicut de Juda proditore : quod vere firmatur ex his quæ postea subjungit apostolus, dicens (vers. 14-16) : « Prophetavit autem de his septimus ab Adam, Enoch, dicens : Ecce venit Dominus in sanctis millibus ejus, facere judicium contra omnes, et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus doris, quæ locuti sunt contra Deum peccatores impii. Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulantes, et os eorum loquitur superba, mirantes personas quæstus causa. »

¹⁹ Isa. xlv, 8. ²⁰ Psal. lvi, 11. ²¹ Joan. iv, 14. ²² Joan. vii, 38. ²³ II Petr. ii, 21. ²⁴ Matth. xii, 32. ²⁵ II Cor. xi, 14. ²⁶ Prov. xiii, 9. ²⁷ Isa. xxxiv, 4. ²⁸ Dan. xii, 3.

(14) Recte Matthæus corrigendum esse censet, ἐτεθνήκισαν ἀσεβεῖα. Confirmatur hoc versione Latina.

(15) Ex auctoritate versionis Latinæ scribendum est, δις αὐτοῦς. Hoc Matthæus ex conjectura correxit.

NECTARIUS

ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS

NOTITIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. XIV, Append., p. vi.)

Nectarius, gente Cilix, patria Tarsensis, professione laicus, dignitate senator et prætor Constantinopolitanus fuit (a). Cum jam anno 381 per Nazianzeni abdicacionem sedes Constantinopolitana vacaret, Nectarius in patriam suam rediturus Diodorum Tarsensem adit, qui tum pro constituendo episcopo inter cæ Patres Constantinopoli erat, ut si quas litteras ad suos mittere vellet, sibi deferendas traderet. Diodorus, sive hominis venerandam canitiem et mores eximios Dei impulsu suspiciens, sive etiam, ut ait Socrates, loco excitato, abreptum a populo, et ad summum sacerdotium postulatum ita suscepit, ut Constantinopolitanæ sedi præficiendum feliciter allaborarit. Erat tunc Nectarius necdum baptizatus. Mox igitur divino fonte ablatus, sacrisque rite initiatus, episcopus constituitur: quam dignitatem vir eximius ad annum usque duodequadragesimum obtinuit (b) Bibliographi vulgo illi acceptam ferunt homiliam quamdam *De laude S. Theodori martyris et de elemosyna ac jejunio* agentem, in qua docet cur sancti martyris Theodori festum celebretur Sabbato primo in Quadragesima. An ad Nectarium quode loquimur homilia illa pertineat necne, subdubitare videtur Cavæus. At tot codicum testimonio, in quibus illa homilia reperitur, liquet eam dubitationem esse sine gravi fundamento.

Et sane haud procul ab exordio suæ narrationis ait, 1° miraculum S. Theodori *ὄν τελούμενον, super contigisse*; 2° excitatum se ad enarrandum illud miraculum a fidelibus ac piis hominibus, qui et monumenta servabant litteris consignata tempore ipso firmitatem habentia, et oculos prodigii testes sese fuisse certam fidem faciebant. Ex quibus verbis satis apparet non admodum recentem eventum illum fuisse, præsertim cum a vulgo hominum ignoraretur causa celebrandi illius festi Sabbato primo in Quadragesima: adeo ut illud *ὄν τελούμενον* vel sic accipiendum sit, ut significet novissimum illud fuisse miraculum quod Constantinopoli visum esset, vel potius vitiosa est lectio codicis, ac pro *παρ' ἡμῶν ὄν*, legendum *παρ' ἡμῶν, apud nos*.

Contigit porro miraculum ipsum furente Juliani Apostatæ persecutione, videlicet an. Chr. 362, vicennio nempe antequam Nectarius episcopalem sedem obtinuisset, aut circiter. Si ergo Nectarius ipse rem ignorasse videtur, quam a viris longævioribus didicit, id in causa fortasse fuit, vel quia res Christianorum gentilis adhuc difficillius penetrabat, vel quia Tarsi aut alibi per ea tempora degebat, quando miraculum accidit. Potuit eximius ille patriarcha orationem suam habere aliquanto serius, puta anno 396 vel 397, sicque ab eventu anni præterlapsi fuerant plus minus 35. Quamobrem nec mirum si vulgus festi originem ignorabat.

Præter facti ipsius eruditionem, continet hæc homilia eximium de invocatione et intercessionem sanctorum testimonium, et ad veri jejunii commendationem argumenta utique non vulgaria. Latine occurrit Perfonio interprete inter Opera Chrysostomi, apud Surium item et Lipomannum: Græce in variis quoque bibliothecis nris legitur; typis impressa, quod sciam nusquam comparet. Eam proinde inter analecta nostra accensendam existimavi.

(a) Sozom. viii, c. 8; Socr. lib. v, c. 8; Tillem. tom. IX, pag. 486.

(b) Cavæus in illo.

NEKTARIOY
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΔΙΗΓΗΣΙΣ

*Δι' ἣν αἰτίαν τῷ πρώτῳ Σαββάτῳ τῶν ἁγίων ῥησιῶν ἐορτάζομεν τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου
μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου,*

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΝΗΣΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗΣ.

NECTARII
ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI
ENARRATIO

Quare Sabbato primo sanctorum Jejuniorum festive celebremus memoriam sancti magni
martyris Theodori,

ET DE JEJUNIO ATQUE ELEEMOSYNA.

(Ex cod. Naniano CXXXIV, sæc. xiii circiter, pag. 183.)

Α'. Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Ἄ
Κύριε! δίκαιον ἡμῖν σήμερον μετὰ τοῦ Δαβὶδ μελω-
δικῶς ἀναφθέγξασθαι. Καὶ πῶς γὰρ οὐ πολὺ τε καὶ
θαυμαστότατον; Οὐκ ὄντας ἡμᾶς παρήγαγε· παρ-
ήγαγε δὲ οὐχ ὁμοίως οἷς πρόσθε δεδημιούργηκεν, οὐ-
ρανὸν τέ φημι καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, γῆν τε καὶ θάλασσαν,
καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Τούτων γὰρ ἔργον τε καὶ μηχανή-
μα, ὕλη τε καὶ σύστασις, λόγος ἦν. Εἶπε γὰρ,
μᾶλλον δὲ ἐνενόησε, καὶ τὸ ἐννόημα πᾶσι φύσις τε
καὶ γένεσις, κινήσις τε καὶ τάξις, καὶ ὅσα τοῖς φαι-
νομένοις παρέπεται, γέγονέ τε καὶ μένει, καὶ ἔσται
ἄχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπελεύσεως. Οὐ
μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἀνωτάτω δυνάμεις λόγῳ
μόνῳ, μᾶλλον δὲ νεύματι συνεστήσατο. Ὡ τοῦ θαύ-
ματος! Θεὸς ὢν προαιωνίως τε καὶ ἀναρχος, τὸ φρι-
κωδέστερον, κατ' εἰκόνα ἰδίαν τε καὶ ὁμοίωσιν, Δεσ-
πότης ὢν, διεπλάσατο. Εἶτα οὐ μέχρι τούτου ἔσθη
τῆς ἀγαθότητος. Ἀλλὰ καὶ ἐμφυσηματι θεῷ τετί-
μηκε, ψυχὴν νοερὰν καὶ λογικὴν παρασκόμμενος προσ-
επιτούτοις, καὶ παραδείσου πολίτην τὸν ἄνθρωπον
ἀπειργάσατο· καὶ παραδείσου, οὗ τὸ κάλλος ἀρρήτόν
τε καὶ ἀκατάληπτον, πάντα ὅσα τῇ κτίσει δεδημιούρ-
γητο, ὑποτάξας αὐτῷ καὶ χαρισάμενος, ὥσπερ τις
πατὴρ φιλόπαις τε καὶ φιλόστοργος, κληρονόμον αὐ-
τὸν καὶ κύριον ὑπὸ πάντων δοροφορούμενος (1).

veluti quidam parens filiorum amans et benevolus, hæredem illum ac dominum omnibus cumulans mu-
neribus.

¹ Psal. xxx, 20.

(1) Furte δωροφ.

I. *Quam magna est multitudo bonitatis tuæ, Do-
mine!* justum est ut nos hodie cum David suaviter
canendo dicamus. Et quomodo non ea magna sit et
omni admiratione dignissima? Produxit laud existi-
stentes nos; produxit vero non eodem modo quo
antea res creaverat, cælum inquam et ea quæ in
ipso sunt, terram item et mare, quæque in istis
censentur. Horum namque et opus et artificium,
materiamque et constitutio, sermo fuit. Dixit enim,
atque adeo cogitavit: et cogitatum ipsum omnibus
natura et generatio, motus et ordo, et quæcunque
res visibiles consequuntur, fuitque et manet, et erit
usque ad secundum ejus ad nos adventum. Quin
etiam supremas ipsas virtutes solo sermone, atque
adeo nutu, constituit. O miraculum! Cum Deus
esset seculis præexistens et carens principio, quod
percellere debet etiam atque etiam, nos ad imagi-
nem similitudinemque suam, cum Dominus esset,
plasmavit. Deinde nequaquam substitit hic bonitas
ejus: quin et divino dignatus est nos spiraculo, ani-
mam videlicet intellectualem atque rationalem insu-
per addens, et paradisi civem effecit hominem. Pa-
radisi, inquam, cujus pulchritudo nec enarrari nec
comprehendi animo potest: omnia quæcunque
creando operatus fuerat subjiciens illi et elargitus,

II. Hæc probe scio vos inimice ignorare, præsertim qui hic eruditi magis et studiosi estis; quin et quæ hæc exceperunt, quæ etiam quippe scientibus vobis silentio prætermittenda censuimus. Quæ vero deinceps evenerunt, ut ne diutius sermonem producam, pro majori parte præteribo, quæcumque a malo dæmone in fraudem inductus passus est: præceptum inquam, et de divinitate opinionem, et præcepti ipsius (proh lapsam meum!) mandata observantem et transgressionem; nuditatem deinde, et absconsionem, et quæ hæc secuta sunt, ut non in istis immorer. At enim quod majus maximumque fuit omnium beneficiorum Dei erga illum, tum vero etiam illius summum flagitium, ut hoc dicam, is qui tantis cumulatus fuerat beneficiis, adversus factorem suum cervicem extulit. Quid ergo Deus qui illum plasnavit, pulverem illum, terram illam in formam, quam suis figuraverat manibus et tantis repleverat beneficiis? et quid non dico pejus est? desertorem illum, prævaricatorem divini sui mandati, nunquidnam neglexit? nunquidnam deseruit? Minime gentium. Sed occultatum quæsitit, inventum erudit. Sed quæ consecuta sunt cur dicere oporteat? quæ nimirum hominum sevities et crudelitas patranti suggessit fratricidia, et cætera deinceps.

III. Quid igitur etiam ad hæc? Numnam repudiavit, aut abominatus est? Nullo modo. Sed ut pater multis prius bonitatis modis erudiens nos, cum videret flecti nequaquam posse propter malitiam, quid fecit? Descendit de sinu Patris. O compassionem! Cum Deus esset æternus et immortalis, ut paucis dicam, incarnatus est ex purissima Virgine, meam servi formam bajulans; deinde crucifixus est, sepultus est, resurrexit, me simul qui cecideram resurgere faciens. Quid istis benignius, aut affectuosius? Pater filium suum, quem genuit, quem ex visceribus suis edidit, si vel paululum declinaverit a voluntate ac mandato ejus, non satis habet si verbera et flagella infligat ipsi; sed exhereditat etiam, exsecratur, persequitur quem dudum diligebat, propter tantillam causam. Herus similiter famulum suum, si vel pusillum offendat miser homo, pennis et vinculis, fame ac siti macerans, vendit illum, in dissitas quantum fieri potest regiones ablegans. Nostræ vero res quomodo habent? Conditi fuimus, honoribus, gloria, infinitis bonorum divitiis cumulati fuimus; datori vero horum quam vicem reddidimus? Ad iracundiam provocavimus, contumeliis affectimus, affectimus tristitia. Ille vero inimice neglexit. Sed cum Deus sit, pater vocari ab ingratis et pastor non est designatus, animam suam ponens pro ovibus. Quin etiam cadentes erigit, labantibus compatitur, nec rependit dignam flagitiorum nostrorum retributionem. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Curram gerit omnino etiam minime cuiusque ovis ut

¹ Psal. cxlix, 3.

(2) Forte ἐπόμεια.

(5) Forte ἀπήγεια.

B'. Ταῦτα μὲν οὖν εὖ οἶδ' ὅτι γινώσκατε, ὅσοι τῶν ὧδε φιλομαθέστεροι τε καὶ σπουδαιότεροι. Ἄλλ' οὖν καὶ τὰ τούτοις λειπόμενα (2), ἃ καὶ ὡς εἰδῶσι καταλλοίπαμεν. Τῶν δὲ ἐξῆς, ἵνα μὴ μηκύνω τὸν λόγον, παρήσω τὰ πλείστα, ὅσα ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πέπονθε παρακλαπείς δαίμονος. Τὴν ἐντολὴν λέγω, καὶ τὴν τῆς θεότητος δόκησιν, καὶ τὴν τῆς ἐντολῆς (φεῦ μου πτώματος!) παρατήρησιν καὶ παράβασιν. Εἶτα τὴν γύμνωσιν, καὶ τὴν ἀποκρυβὴν, καὶ ὅσα τούτοις ἐνηκολούθησεν, ἵνα μὴ ταῦτα λέγω. Ἄλλ' οὖν τὸ μέγιστον τῶν τοῦ Θεοῦ μὲν πρὸς αὐτὸν ἀγαθοεργῶν, αὐτοῦ δὲ τὸ ὑπερβάλλον παράπτωμα, ἵνα τοῦτο εἶπω, ὃ τῶν τοσούτων ἀπολαύσας εὐεργεσιῶν, κατὰ τοῦ πεποιηκῆτος ἐτραχηλάσῃ. Τί οὖν ὁ πλάσας αὐτὸν Θεός, τὸν χοῦν ἐκεῖνον, τὴν γῆν ἀνέιδεν, ἢν οικεῖται χερσὶ διεμόρφωσας, καὶ τοσαύταις εὐεργεσίαις πεπλούτησας; Τί μὴ λέγω τὸ χεῖρον; Τὸν ἀποστάτην, τὸν παραβάτην τῆς αὐτοῦ θείας προστάξεως, ἄρα παρείδεν; ἄρα κατέλειπεν; Οὐ μνομεν. Ἄλλὰ κρυβέντα ἐζήτησας, καὶ εὐρῶν πεπαλθεῖν μὲν ἄλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα τί εἶ καὶ λέγειν, ὅσα ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀπίστεια (3) τῆ πεποιηκῆτος παρώρμησας, τὰς ἀδελφοκτονίας, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις;

Γ'. Τί οὖν καὶ πρὸς ταῦτα; μήτι γε ἀπόσατο ἢ ἐδδελύξατο; Οὐδαμῶς. Ἄλλ' οἷα πατὴρ πολλοὺς πρότερον τρόποις χρηστότητος παιδεύσας, εἶτα ἰδὼν ἀκλινεῖς ὄντας ἐκ τοῦ χείρονος, τί ποιεῖ; Κατήλθεν ἐκ τῶν πατρικῶν κόλπων. Βαβαὶ τῆς συμπαιδείας! Θεὸς ὢν ἀτίως καὶ ἀθάνατος, ἵνα συντέμω, ἐσαρκώθη ἐξ ἀγνῆς Παρθένου, ἐμοῦ τὴν μορφήν φορέσας τοῦ δούλου. Εἶτα ἐσταυρώθη, ἐτάφη, ἀνέστη, ἀναστῆσας με πεπτωκότα. Τί τούτων φιλενθρωπότερον, ἢ συμπαιθέστερον; Καὶ πατὴρ μὲν τὸν ἑαυτοῦ παῖδα, ὃν ἐγέννησεν, ὃν ἐκ τῶν ἰδίων σπλάγγων παρήγαγεν, μικρόν τι τῆς αὐτοῦ παρεκτραπέντα βουλήσας καὶ προστάξεως, οὐ πληγὰς μόνον καὶ μάστιγας ἐπαρκεῖται προσαγαγῶν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ἀποκηρύττει, διώκει τὸν ποτε φιλούμενον, δι' οὐδαμινῆν τινα πρόφασιν. Καὶ δεσπότης ὁμοίως τὸν ἑαυτοῦ οἰκέτην καὶ πρὸς ὄλιγον ἐκπεπτωκότα τὸν ἄθλιον, ποινὰς καὶ δεσμοῖς, λιμῶν καὶ δίψης καταπίεσας, ἀπεμπωλεῖται τοῦτον, ἐξοστρακίσας μακρότατα. Τὰ δὲ ἡμετέρα πῶς; Ἐπλάσθημεν, ἐτιμήθημεν, ἐδοξάσθημεν, μύριοις ἀγαθοῖς ἐπλουτίσθημεν. Τῷ δωτῆρι δὲ τούτων τί ἀνταπεδώκαμεν; Παρωργίσσαμεν, ὕβρισσαμεν, ἐνυπήσαμεν. Ὁ δὲ οὐ παρείδεν. Ἄλλὰ Θεὸς ὢν, Πατὴρ καλεῖσθαι παρὰ τῶν ἀγνωμόνων, καὶ Ποιῆτην, οὐκ ἀπηξίωσε, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τίθει. Ἄλλ' οὖν καὶ πίπτοντας ἀνιστᾷ, καὶ πταίοντας συμπαιθεῖ, καὶ οὐκ ἀποδίδωσιν ἄξιαν τῶν κακῶν τὴν ἀντίδοσιν. Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσεις, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποσθιτῆται; Φροντίζει πάντως καὶ τοῦ μικροτάτου προβάτου τὴν ἐπανόρθωσιν, ἐκδέχεται τὴν ἐκάστου ἀποστροφὴν (4). Ἐγὼ γὰρ εἶμι, φησὶ

(4) Forte ἐπιστρ.

Θεός, ὁ μὴ θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ζῆν αὐτὸν ἐπιστρέφοντα. Πολεμουμένοις βοηθεῖ τε καὶ συναντιλαμβάνεται, τὰ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τὰ δὲ διὰ τῶν ἀγίων αὐτοῦ.

Δ'. Ὅς δὴ καὶ τοῦτο τὸ μέγα παρ' ἡμῶν (5) νῦν τελούμενον θαῦμα πεποίηκε, διὰ τοῦ λαμπροτάτου αὐτοῦ καὶ καλλινίκου μάρτυρος Θεοδώρου, τὸ θαυμαστότατόν τε καὶ ὑψηλότατον, ὃ καὶ παρακατιῶν ὁ λόγος δηλώσειεν· οὐ δὴ χάριν καὶ τοῖς προρόρηθεῖσι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλουργήμασι τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος μέγεθος ἐκδιπλὸν πᾶσι πεποίηκε· ὃ χρόνος λήθης βυθοῖς ἐμβαλεῖν προῖων ἐβούλετο, ἀλλ' οὐκ ἴσχυσε τέλος ἐπιθεῖναι αὐτοῦ τῷ βουλευματι· πιστῶν ἡμᾶς εἰς τοῦτο, καὶ θεοσεβῶν ἀνδρῶν παρορμησάντων οἱ καὶ τὰ ὑπομνήματα φέροντες ἐγγεγραμμένα, B χρόνον τὸ πιστὸν καὶ βέβαιον ἔχοντα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτόπτας τοῦ θαύματος αὐτοῦς γενέσθαι ἀκριβῶς ἡμᾶς διαβεβαιωσάμενοι, τὸ πολλοῖς ἀγνοούμενον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλουργήμα, ἐμφανὲς πᾶσι ποιῆσαι ἡμᾶς προετρέψαντο. Ἄλλ' ἄρτι μοι, παρακαλῶ, ἀρξαμένῳ τοῦ διηγῆματος, πιστῶς τὰς ἀκοάς ὑφαπλώσαντες, τὸν λόγον εἰσδέξασθε, ἵν' ἴθιτε (εἰ μὴ τῇ ἀσθενείᾳ τοῦ λόγου προσέχοντες, τῷ λόγῳ τοῦ θαύματος συγκατενέγκητε) τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα, τὸ ἀμνησικάκων, τὸ φιλόανθρωπον, τὸ μακρόθυμον, τὰ πατρικὰ αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς σπλάγχχνα, πῶς οὐ παραβλέπει, οὐκ ἐξ ἀπορίας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ πολεμουμένοις ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀρχεκάκου δαίμονος καὶ τῶν αὐτοῦ συμμυστῶν, ἐμπεσεῖν εἰς βλάστησιν ἀπωλείας, μάλιστα εἰ καὶ περὶ ψυχὴν τὸν κίνδυνον τύχη φέρον εἶναι τὸ ἐνεδρον. Ἄλλ' εἰσαεὶ τὴν ἡμῶν ἐπιβρωνύων ἀσθένειαν, ἀλαβεῖς ἡμᾶς καὶ ἀνεπάφους, καὶ τῶν τοῦ ἔχθρου ἐπιβουλῶν καὶ τῶν κινδύνων ἀνωτέρους ἐργάζεται.

Ε'. Τὰ δὲ τοῦ θαύματος ἔστιν ὧδε, ὃ φίλη ξυνορίῃς καὶ πιστότατον ἀκροατήριον. Μὴ ἀγνοεῖν ὑμᾶς πέπεισμαι, ὅσαι καὶ οἶαι παρὰ τοῦ ἀεὶ φθοροῦντος ἡμᾶς Σατᾶν, καὶ τῶν αὐτοῦ κακίστων θεραπευτῶν ἐπιβουλαὶ καὶ δόλοι, κατὰ τῆς ἀρραγοῦς ἡμῶν καὶ θείας πίστεως, ὡς περ τινὲς θύελλαι, κατὰ διαφόρους καιροῦς καὶ χρόνους ἀνεβρίπισθησαν εἰ καὶ ὁ Θεός τῆς ἡμῶν ταπεινώσεως ἔνεκεν τὴν παγκρατῆ δεξιὴν αὐτοῦ εἰς ἀντιλήψιν ἐξαποστείλας, οὐ δέδωκεν ἡμῖς, προφητικῶς εἰπεῖν, εἰς θήραν τοῖς ὁδοῦσιν αὐτῶν. Ἦν ἵνα τὰς πάλαι καὶ πρώτας τὸ παρὸν ταμιεύσωμέν, μία ᾖ καὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου μανία καὶ λύσσα, κατὰ τῆς θείας ἡμῶν πίστεως· Ἰουλιανοῦ, τοῦ λαλήσαντος εἰς τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν, καὶ ἄραντος χεῖρα θεόμαχον κατὰ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως. Τοῦτου εὖ εἰδότες, εἰ καὶ μὴ ἔβει, ἀλλ' οὖν ἀκοῇ παρεῖληφατε, ὡς παρόντες ὑμᾶς (6), τὰ δεινὰ καὶ μάταια κατὰ Χριστιανῶν νεανειύματά τε καὶ ἐνεδρα. Ὅς ἐθνῶν μὲν κρατῆσαι καὶ βαρβά-

A ad bonam frugem revertatur, exspectat cuiusque conversionem. Ego enim sum, inquit, Deus qui nolo mortem peccatoris, quantum ut conversus ipse vivat². Bello impetitis opem fert et auxiliatur, sive per se, sive per sanctos suos.

IV. Ille profecto et magnum hoc quod nuper apud nos contigit prodigium effecit, per fulgentissimum suum et insignis victoriae martyrem Theodorum: prodigium utique admirabilissimum et sublimissimum, quemadmodum procedens oratio planum faciet: cuius gratia magnitudinem etiam bonitatis illius manifestatam volui per ea quae antea commemorata sunt magnalia Dei nostri. Tempus equidem lapsu suo in profundum oblivionis rem conjicere volebat, at nequivit voluntatem suam ad finem perducere; fidelibus nos ac piis hominibus ad id excitantibus, qui etiam monumenta servant litteris consignata, tempore ipso auctoritatem ac firmitatem obtinentia. Imo vero etiam oculatos prodigii testes sese finisse dum certam nobis fidem faciunt, quod multis ignotum est magnificentissimum Dei opus, ut nos omnibus manifestum faceremus hortati sunt. At jam auspicato mihi narrationem, precor ut fideliter auditum intendatis, suscipiatque sermonem, quo videre possitis (si non infirmitati orationis attendentes, una cum oratione a prodigio ipso longius abripiamini) immensam Dei nostri bonitatem: quam sit facilis ad obliviscendum injuriarum, quam benignus, quam longanimis, quae ejus paterna erga nos viscera, quomodo non despiciat, non sinat nos saepe vel nec attendentes bello impetitos a malorum omnium auctore diabolo et initiatis suis, agi praecipites in perditionis interitum, praesertim vero si de animae salute periculum nobis insidiator afferat: sed semper nostram imbecillitatem corroborans, illaesos nos atque intactos praestet, omnibusque insidiis adversarii et periculis superiores.

V. Miraculi series hujusmodi est, o coetus dilecte, ac fideles auditores. Haud ignorete vos existimo, quot qualesque insidiae et doli a Satan, qui nostra semper invidia tabescit, necnon a pessimis administris ejus, contra infractam divinamque fidem nostram, quasi quaedam tempestates, aliis atque aliis temporibus vel opportunitatibus excitatae fuerint. Attamen Deus humilitatis nostrae causa omnipotentissimam dexteram suam in auxilium extendens, non dedit nos, ut cum Propheta loquar, in captivam dentibus eorum³. Ex quibus, ut velustas illas ac priores impraesentiarum silentio condamus, una fuit etiam Juliani Apostatae vesania et rabies contra divinam fidem nostram. Juliani, inquam, qui locutus est in excelsum Dei blasphemiam, et elevavit manum Deo inimicam adversus piissimam fidem nostram. Hujus viri equidem scio, sin minus oculis, auditu certe didicistis, tanquam si praesentes adfuissetis, crudeles vanosque contra Christianos

² Ezech. xxxiii, 41. ³ Psal. cxxiii, 6

(5) Forte ἡμῖν.

(6) Forte ὑμεῖς, vel ἡμεῖς. Et paulo ante οἱδ' ὕτι.

insultus atque insidias. Ille quidem nullam gerebat curam omnino gentes imperio subjugare, de barbaris tropæa erigere, oppida adversariorum vastare: reputabat namque huiusmodi facinus veluti pusillum et minime utile. At enim Christianos perdere, eorumque fidem e medio tollere; Deum temnere, o calamitatem! o furorem! qui universum hoc voluntate condidit, eumque ipsum, ah utinam non! generatione et vita frui indulserat: idola in pretio habere, et ubique terrarum pessumdare ipsam gloriæ celsitudinem: hoc, inquam, erat illi magnum opus, cuius maxime satagebat, cuiusque præ cæteris omnibus curam gerebat.

VI. Cum igitur hæc ita se haberent, etiam furor hæresis illius magis magisque porrigebatur. Impietas enim, veluti quædam flamma quæ opportunam sibi materiam arripuerit, in sublime erigens sese, etiam quæ circum posita erant uno impetu e medio tollere enitebatur. Impietas, inquam, nacta ejus animam veluti opportunam sibi, incenditur et excitatur, vehementissime minitata flammis exurere et quæ Christianorum erant, et eos ipsos. Cum hæc illis constituta fuissent, et ira magis, furor maxime efferveret excitareturque; quid commemorare oportet, qualia quantaque contra Christianos tormenta excogitata fuerint ab impio illo homine ad id negotii nato; quæ uterorum sectiones, sectiones viscerum, verberationes virgarum crudeles, cutis detractiones, effossiones oculorum, dentium excusiones, tibiæ fracturæ, multimodæ et artificiosæ ignium combustiones, foci, lebetes, forcipes, sartagine, et quotquot tunc erant instrumenta mortis, in Christianos adhibebantur? Hic igitur furens sceleratissimus, ubi nequaquam potuit terminos imponere impietati: alii enim flagellati, martyres Christo per patientiam constituebantur; alii necium tormentis subjecti, tanquam pulcherrimum exemplar seipso intuentes, dolores contemnebant. Singillatim vero singulos flagellare, et neci tradere nec possibile, nec utile erat; necessario enim, si omnes unus dominaretur, nec quos regeret habuisset.

VII. Hæc cum ita se haberent, et vera sincereque Christiana fides nequaquam e medio tolleretur, illius vero cor intrinsecus improbitate flagraret; consilium inquit crudele, enimvero et inhumanum. Oro vos obtestorque, ut enarranti mihi jam quod jucundissimum in hac re esse debet, fideliter aures accommodetis. Huc illuc enim revolvens oculos, invenit, ut putabat, tempus modumque perducendæ ad finem impietatis, neminem flagellis lacerando necive tradendo, universos tamen urbis incolas propter deploratum idolorum cultum proclendo. Deus tamen in cassum redegit impium hominis consilium.

VIII. Cum enim purissimi ac divini sanctæ Quadragesimæ dies appropinquassent, quibus omnis sætas sollicitudinem capit superiorum criminum ac

ρους τροπώσασθαι, πάλεις τε πορθῆσαι τῶν ἐναντιῶν εἶχε διὰ φροντίδος οὐδ' ἄλλως, ἤγειτό τε τὸ πρῶγμα ὡς μικρὸν καὶ ἀνόητον. Τὸ δὲ Χριστιανούς καθελεῖν. καὶ τὴν τούτων ἐξαφανίσει πιστίν καὶ θεὸν μὲν καταφρονῆσαι (ὡ τῆς συμφορᾶς ἢ τῆς μανίας), τὸν τὸ πᾶν νεύματι συστησάμενον, τὸν καὶ αὐτὸν, ὡς εἶθε μὴ ὤρειεν! ἐν γενέσει προελθεῖν καὶ βίῳ πεποιηκότα· εἰδῶλα δὲ τιμᾶσθαι, καὶ ἀπανταχῆ αὐτὸν αἰρεσθαι τὸ τῆς δόξης ὑψώμα· ἔργον τε ἦν αὐτῷ μέγα, καὶ διὰ σπουδῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων εἶχε μάλλον διὰ φροντίδος.

Γ'. Ὡς οὖν οὕτω ταῦτα, καὶ ἡ λύσσα πλέον τῆς αὐτοῦ αἰρέσεως ἐπεκτείνεται. Ἡ γὰρ ἀσέβεια, ὡσπερ τις φλόξ ἐπιτηδείας ὕλης δραξαμένη, ὑψηλὴ ἀρθεῖσα καὶ τὰ γεινῶντα συναφανίσει κατηπείγεται τῆς αὐτοῦ, ὡς ἐπιτηδέου αὐτῆ, ψυχῆς δραξαμένη, ἐξάπτεται καὶ διεγείρεται, καταμπιπρᾶν τὰ Χριστιανῶν, καὶ αὐτοὺς ἐπαπειλοῦσα σφοδρώτατα. Ἐπαὶ δὲ ταῦτα, καὶ ὁ θυμὸς πλείον, ἡ μανία πλείστον ἐκορυφῶ τότε (7) καὶ διηγείρετο, τί χρῆ λέγειν οἶαι καὶ δεῖαι κατὰ Χριστιανῶν βασιάνων ἐπίνοιαὶ παρὰ τοῦ ἀθέου ἐκείνου ἐπιτηδεύοντος, ἀνατομαὶ γαστέρων, ἀνατομαὶ σπλάγγων, ῥαβδισμοὶ σφοδροὶ, ἐκδαρσις δορῶν, ὀφθαλμῶν ἐξορύξεις, ὀδόντων ἐκρίζωσις, σκελῶν τε θλασμοὶ, φλογισμοὶ πυρὸς πολυειδεῖς καὶ κακότεχνοι, ἐσχάται, λέθητες σοῦδαί τε καὶ τήγανα, καὶ δεῖαι τότε θρῆνα θανάτου τοῖς Χριστιανοῖς ἐπετίθειτο; Οὗτος δ' οὖν μανεὶς ὁ παμμίαιρος, ἐπεὶ μὴ τέλος εἶχε δυνάμειος ἐπιθεῖναι τῇ ἀσείει· οἱ μὲν γὰρ μαστιζόμενοι μάρτυρες Χριστῷ δι' ὑπομονῆς ὑπεδείκνυντο· οἱ δ' οὕτω τοῖς βασιάνοις ὑποδηθέντες, ὡσπερ εἰς τι παράδειγμα καλὸν εἰς ἑαυτοὺς ἀφορῶντες, τῶν ἀλγεινῶν κατεφρόνουσαν ἕνα τε αὐ καθ' ἕνα μαστίζειν, καὶ θανάτῳ παραπέμπειν, οὔτε δυνατόν ἦν, καὶ ἅμα τὸ συμφέρον οὐ προσῆν· ἀνάγκη γὰρ πάντων ἀφανισθέντων, ἀναρχὸν αὐτῷ καὶ ἀβασίλευτον τὴν βασιλείαν γενέσθαι.

e medio fuissent sublati, imperium ejus nec qui-

D Z. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, καὶ τῆς μὲν Χριστιανικωτάτης πίστεως οὐκ ἀφανιζομένης, αὐτοῦ δὲ τῆς καρδίας ἐνδοθεν τῇ κακίᾳ φλογιζομένης, βουλήν βουλεύεται χαλεπὴν καὶ ἀπάνθρωπον. Καὶ μοι παρακαλῶ, ἄρτι τῷ ἡδίστῳ διεξιόντα τοῦ διηγήματος, πιστῶς τὰς ἀκοὰς ὑποδέξασθαι. Περισκεψάμενος γὰρ τῆδε χάριτι, εὐρίσκει, ὡς ὑπενόησεν, εἰς τέλος δεῖαι καιρὸν καὶ μηχανὴν τὴν ἀσέβειαν, μήτε μαστίξει καταξᾶναι ἢ θανατώσαι τινα, καὶ πάντας τοὺς τῆς πόλεως δι' ἀπογνώσεως τῆς εἰδωλοατρείας παραδοῦναι, εἰ καὶ ὁ θεὸς εἰς φροῦδον τὸν ἑαυτοῦ πεποιτῆξ δυσσεβῆς βούλευμα.

H'. Τῶν γὰρ ἀγῶν καὶ θείων τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ἡμερῶν καταλαβόντων (8), ἐν αἷς πᾶσα ἡλικία ἐννοίαν τῶν προσημαρτημένων, καὶ τῶν ῥῆθ

(7) Furte ἐκορυφῶτό τε.

(8) Καταλαβουσῶν.

πεπλημμελημένων λαμβάνει, ἐν αἷς καὶ τὸ πεσεῖν βῆδιον, ὡς τότε μᾶλλον πολεμουμένοις ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ χαλεπώτερον, καὶ τὸ ἀνακληθῆναι δυσεπανόρθωτον, ἄρτι τῆς πρώτης ἀρξαμένης ἐβδομάδος· τότε τὸν ὑπαρχον προσκαλεσάμενος, ὁμόφρονά τε αὐτὸν τῆ ἀπιστίᾳ ὄντα καὶ ὅμοιον, ἐφρησεν·

Θ. Ἐπειδὴ πολλοῖς καὶ ποικίλοις, ὧ ὑπαρχε, χρησάμενος μηχανήμασι, Χριστιανῶν σέβσαι σέβας οὐκ ἰσχύσαμεν (ἐμοὶ δὲ τοῦτο διὰ φροντίδος ἐστὶν οὐ μικρᾶς), τῆνικαῦτά μοι βουλή ἐκ τῶν θεῶν ἐγεγόνει, ὡς καλῆ τε καὶ ἀναντιρρόητος. Ἐπειδὴ γὰρ τὴν ἐβδομάδα ταύτην οἱ Χριστιανοὶ πρώτῃν τῶν ἑαυτῶν νηστεῶν θεσπίζουσι, καὶ διὰ σπουδῆς τίθενται ἀμίαντον πάντη ταύτην πάντων τῶν ἄλλων τῆς νηστείας ἡμερῶν διαφυλαχθῆναι· κελεύω τῶν ὄσα ὑπὸ τὴν ἀγορᾶν εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν ἐπιτηδεῶν προεβλήθηται, συσταλῆναι, καὶ μηδὲν ἕτερον εἰς ἀγορᾶν προβληθῆναι, πλὴν ὃ ἐγὼ σοι ἂν παρέξω βρωμάτων, αἵματι τῶν θυσῶν μεμιγμένον. Ἀνάγκη γάρ, τοῦτου γεγονότος, ἢ πάντας ὄνησαμένους φαγεῖν, καὶ ὑπακοῦσαι ἡμῖν, ὡς τῆς τῶν θεῶν ἀπογευσασμένους θυσίας, ἢ λιμῶ φθαρῆναι ἐπιγόνοντας τὸ βούλευμα, καὶ μὴ ἔχοντας ὄθεν τὴν ἐνδειαν πραγματεύσονται.

Γ. Ταῦτα ἐκ τοῦ ἀθεωτάτου στόματος ἐκείνου ἀκούσαντα τὸν ὑπαρχον φάσαι λέγοντα (9)· *Nῦν οἶδα, ὅτι ὄντως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεῶν*· καὶ ἅμα τῷ λόγῳ ἢ πρᾶξις παρείπετο. Καὶ τὰ μὲν τῆ ἀγορᾶ προεβλημένα, ὡκαθε ἀπετίθεντο· τὰ δὲ τοῦ βασιλέως μεμασμένα, τῆ ἀγορᾶ προεβλήθητο. Τί οὖν ὁ πλάσας ἡμᾶς θεός; ἄρα παρείδεν ἢ παρεβλέφατο; Οὐδαμῶς. Ἀλλ' ἅμα τῷ δεινῷ τούτῳ καὶ χαλεπωτάτῳ ἐνέδρω τε καὶ βουλεύματι τὴν σωτηρίαν ἐτεχνάσατο.

ΙΑ'. Τὸν γὰρ τῆνικαῦτα ἀρχιερέα καὶ ἀρχιποιήμενα τῶν Χριστιανῶν, δῆλον τὸ ἄθεον πεποίηκε βῆδιούργημα· τὸν γὰρ μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον, τὸν ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δῶρον, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς ἡμῶν πίστεως δωρηθέντα, ὡς ἐν ὁράματι τούτῳ ἐξαποστείλας. Καὶ δὴ ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς, τῷ πατριάρχῃ ἐφίσταται, ὕπαρ, οὐκ ἔναρ φαινόμενος, καὶ πρὸς αὐτὸν, ἵνα τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἐπιμνησθῶ ῥημάτων, ἐπὶ λέξεως ὧδε προσεῖπε τῷ ἀρχιποίμηνι· Ἄναστᾶς τὸ τοῦ Χριστοῦ συνάγαγε ποίμνιον, καὶ πάσιν ἀκριβῶς ἐξασφάλισαι, μηδοπωσοῦν ἐκ τῶν ἐν τῆ ἀγορᾶ προεβλημένων βρωμάτων ἢ πομάτων ὠρῆσασθαι. Ὁ γὰρ δυσσεβέστατος Ἰουλιανὸς τῷ μιᾶρῷ τῆς τῶν εἰδώλων θυσίας αἵματι ἀπαντα κατεμίανεν. Ὁ δὲ γε ἀρχιερεὺς τῷ ἁγίῳ ἀντεφώνησεν· Καὶ πῶς ἄρα, ὦ κύριέ μου, δυνατόν τοῦτο γενέσθαι; Τοῖς μὲν γὰρ εὐποροῦσιν ἴσως δυνατόν, προαποκείμενα ἔχουσι τὰ πρὸς χρεῖαν αὐτοῖς ἐπιτήδεια· τοῖς πένησι δὲ, καὶ μηδὲ πρὸς μίαν ἡμέραν τροφῆς εὐποροῦσι, τί τῆς ἐνδείας τῶν ἀναγκαίων παραμύθια γενήσεται; Ὁ δὲ μάρτυς ἐφη· Κόλλα αὐτοῖς παρσχομένοσ, τῆν ἐνδειαν κυραμύθησαι.

(9) Forte λέγεται.

A perpetratorum scelerum: quibus etiam et lapsus facilius est, utpote tunc ab adversario periculosiori bello impetitis nobis; et resipiscentia longe difficilior est, inchoata jam priori hebdomada: tunc praefectum accersens, concor. em illi ac similem impietate, in haec verba allocutus est:

IX. Quoniam, praefecte, multis variisque usus machinis, Christianorum religionem extinguere haudquaquam potuimus (hujus vero rei curam non mediocre habere me profiteor), jam mens mihi ex diis subiit pulcherrima, cuique oblectari non liceat. Quia enim praesentem hanc hebdomadam Christiani suis jejuniis primam lege assertam volunt, atque omni studio curant intaminatam prorsus eam praecæris jejuniorum diebus observari, jubeo, ut quaecunque ad cibum potumque idonea in foro mercatorio proposita sunt, contrahantur, nihilque aliud in foro ipso proponatur, quam quod ego tibi vescorum tradidero, sanguine sacrificiorum intinctum. Fieri enim necesse est, si istud contingat, vel ut omnes ementes comedant, nobisque obtemperent, tanquam qui sacrificia deorum gustaverint; aut fame intereant agnito consilio, non habentes unde inediae subsidia comparare queant.

X. Haec ubi ab impiissimo ore illius praefectus inaudit, dixisse fertur: *Nunc cognovi, quod revera cor regis in manu deorum est*, nihilque morae inter praecceptum et rei implementum intercessit. Quae igitur in foro jam exposita fuerant, domi recondebantur: altaminatae vero imperatoris merces in foro prostabant. Quid ergo conditor noster Deus? Numnam despexit aut neglexit? Minime vero. Sed ubi tristes adeo atque crudeles insidiae structae sunt inquitque consilium, procurandae etiam suis salutis medium invenit.

XI. Adeo enim impiam vafriliem manifestam fecit illius aetatis pontifici ac primario Christianorum pastori. Magnum enim martyrem Theodorum, Dei revera donum (10) pro conservatione fidei nostrae donatum, velut per somnium ad illum misit. Christi profecto martyr pontifici astitit, visus res ipsamet, non somnium: ad eumque, ut sancta ejus commemorem dicta, in haec verba locutus est: *Surgens, coge Christi gregem, omnibus diligenter inculca, ut nihil prorsus emanet eorum, quae in foro proposita sunt vesca aut poculenta*. Impiissimus enim Julianus contaminatae idolorum sacrificii sanguine universa commaculavit. At vero pontifex viro sancto regessit: *Quomodo, domine mi, fieri hoc potest? Esto, possibile fuerit iis qui penu abundant, quippe qui jam domi reposita servant quae ipsis ad usus sunt necessaria. At pauperculis, quibus ne unius quidem diei almonia suppetit, quale erit defectui necessarium solamen?* Martyr vero dixit: *Kolba ipsis suppeditans, inediae solare*. Et pontifex: *Quidnam sunt haec? ignoro enim nomen hujusmodi, sancto respon-*

(10) Theodorus, Dei donum.

dit. Et martyr (o constans ejus ac fervidum auxili-
lium!) respondit: *Frumentum coquens*, ait, in ci-
bium ipsis distribue. *Hoc enim vernacula Euchaita-
rum lingua Kolbia dicere consuevimus. Hoc igitur
modo faciens, Christi gregem illæsum intaminatum-
que custodi. At quænam es tu, domine*, ait pontifex
martyri, *qui adeo misericorditer et benigne salutis
nostræ curam geris? Ego sum, sanctus inquit, Christi
martyr Theodorus, qui ab illo ad vestram sospitatem
missus sum.*

ἐπιμελούμενος: Ἐγὼ εἰμι, ὁ ἄγιος ἔφησεν, ὁ τοῦ
ἡμῶν ἀποσταλεῖς σωτηρίας.

XII. Quid hoc mirabilius factum est unquam? B
Jonæ prophetæ Ninivitis solam civitatis subversio-
nem nuntiare præcepit. At martyr Christi Theodo-
rus futuram animarum subversionem nuntiavit. Et
ille quidem subvertendam tantum civitatem palam
fecit, hic vero martyr, et causam et remedium
evitandæ subversionis animarum tantarum, ne sim-
ul idololatria interirent, manifestissime nobis
ostendit. Quanto igitur anima præstat corpore,
tanto hoc indicium illo est mirabilius; et quanto
subversio animas subvertens subversione oppidum
subvertente miserabilior est: tanto arbitror quo-
que, eum qui ab ista eripiat, eo qui illam prænum-
tiet, auxilio ferendo esse benigniorem sublimiorem-
que. Nisi forte et minus dignum quidpiam locuti
simus, cum propheta martyrem conferentes. Unius
enim ejusdemque Christi Dei utrique fuerunt, et
ab ipso indultum est illis facere quæ fecerunt. Nu-
stra interim oratio quæ jam dici cœpta sunt, pro-
sequatur.

XIII. Ubi ergo pontifex ita hæc intellexit, stupore
ac gaudio plenus exurgens, actutum Christi ple-
bem coadunavit, diligenterque omnibus exposuit
indicia protectionis et auxilii martyris. Et quem-
admodum sibi præceptum fuerat faciens, illæsum
Christi gregem conservavit. Elapsa itaque hebdo-
mada, ubi sensit Julianus inutiles esse atque inanes
sui tentaminis insidias, seque manifeste et omnino
superatum: removeri a foro jussit quæ contaminata
erant, proponique de more venalia. Adveniente
Sabbato, ut didicere Christiani dissoluta fuisse fu-
rentis hominis machinamenta, encomium pro gra-
tiarum actione insignis victoriæ martyri Theodoro
assignantes, hilare festum ac splendidissimum eidem
celebraverunt: quin et frumenta coquentes ac pau-
peribus distribuentes, miraculum incolunitatis suæ
omnibus manifestum fecerunt. Quamobrem singulis
quibusque annis ex eo tempore usque in hodiernam
diem, memoriam miraculi celeberrimi martyris
Theodori fidelibus pie religioseque recolendam tra-
diderunt. Hoc est quod apud nos nunc festive cele-
bratur: ferventissimum nempe istud martyris in
nos collatum juvenaminis beneficium, impiissimarum-
que consecleratissimi hominis insidiarum eversio.

XIV. At enim quis vere ut par est bonitatem

(11) Forte τὸ.... μηνύσειν.

(12) Ἦτο, vel ἔστω, vel ἴτω.

A Ὁ δὲ πατριάρχης: Καὶ τί ἄν εἴη ταῦτα; Ἀγροῦ
γάρ τὴν κλῆσιν, τῷ ἀγίῳ ἀντέφησεν. Ὁ δὲ μάρ-
τυς (ὁ τῆς ἐμμόνου αὐτοῦ καὶ θερμῆς ἀντιλήψεως)
ἀπεκρίνατο: Σίτον ἐψήσας, φησὶν, εἰς βρώσιν
τούτοις διάνεμε. Τοῦτον γάρ τῇ ἐγγωρίῳ τῶν
Εὐχαιτῶν διαλέκτῳ κόλβια λέγειν εἰώθαμεν.
Οὕτως οὖν ποιήσας, τὸ τοῦ Χριστοῦ ἀδελφὸς καὶ
ἀμίαντος διατήρησον ποιμνιον. Καὶ τίς εἰ σὺ,
κύριε, ὁ πατριάρχης ἔφη τῷ μάρτυρι, ὁ οὕτως
εὐσπλάγγως καὶ φιλαγάθως τῆς ἡμῶν σωτηρίας
Χριστοῦ μάρτυς Θεόδωρος, ὁ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὴν

IB'. Τί τούτου παραδοξότερον εἰργασταί ποτε; Τῷ
προφήτῃ Ἰωνᾷ, τῷ τοῖς Νινευίταις τὴν τῆς πόλεως
καταστροφὴν μόνον μηνύσων (11) ἐτέλλετο· ὁ δὲ γὰρ
μάρτυς Χριστοῦ Θεόδωρος, ψυχῶν καταστροφὴν γεν-
σομένην ἐμήνυσε. Καὶ ὁ μὲν ἐπι καταστραφῆσται
μόνον ἡ πόλις; δεδιώκεν· ὁ δὲ γὰρ μάρτυς καὶ τὴν αἰ-
τίαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ μὴ καταστραφῆναι τὴς
τοσαύτας ψυχᾶς, μηδὲ τῇ εἰδωλολατρεία συναπολέσθαι
σώφως ἡμῖν ἐκδεδήλωκεν. Ὅσῳ οὖν ψυχῇ διενήνοσε
σώματος, τοσοῦτον μείζον τοῦτο ἐκείνου τε καὶ πα-
ραδοξότερον· καὶ ὅσῳ ἡ ψυχᾶς καταστρέφουσα κα-
ταστροφὴ τὴν πόλιν καταστρεφούσης καταστροφῆς
χαλεπωτέρα, τοσοῦτον οἶμαι καὶ ὁ ταύτης ἐξαιρού-
μενος, τοῦ ἐκείνην προμηνύσαντος, τῇ βοηθείᾳ φι-
λανθρωπιτέρως τε καὶ ὑψηλότερος, εἰ μὴ τι καὶ
C ἀνάξιον ἔφημεν, τῷ προφήτῃ τὸν μάρτυρα περισά-
ζοντες. Ἐνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
ἀμφοτέρως καθεστήκασι, καὶ παρ' αὐτοῦ ἴσῳ
πράξει ἂ πεπράχασιν ἐπετρέπησαν. Ἡμῶν δὲ τῶν
προρρηθῆσιν ὁ λόγος εἶτο (12) ἐπόμενος.

II'. Ὡς οὖν οὕτως ταῦτα ὁ πατριάρχης ἀκήκε·
θάμβους καὶ χαρᾶς πλήρης ἐξαναστάς, εὐθύς τὸν τοῦ
Χριστοῦ λαὸν συνήγαγετο, καὶ τὰ τῆς τοῦ μάρτυρος
ἐπιστασίας καὶ βοηθείας μηνύματα ἀκριβῶς ἅπασιν
διηγῆσατο. Καὶ ὡς διετέταχτο ποιήσας, ἀδελφὸς τὸ
τοῦ Χριστοῦ διαφύλαττε ποιμνιον. Καὶ δὴ τῆς ἑβδο-
μάδος τελειουμένης, ὡς τὸ τῆς μηχανῆς ἀνωφαλ-
καὶ ἀνήκοστον (13) ὁ Ἰουλιανὸς κατεμάνθανεν ἐν-
εδρον, φανερώς τε καὶ κατακράτως ἠττηθεὶς, ἔφη
D μὲν τῆς ἀγορᾶς τὰ μεμιασμένα, προδληθῆναι δὲ εἶ
ἐκ συνηθείας προσέταξεν. Καὶ δὴ τοῦ Σαββάτου κα-
ταλαβόντος, ὡς τὰ τῆς μηχανῆς τοῦ μαινομένου (1
Χριστιανοὶ διαλυθέντα διέμαθον, εὐχαριστήριον ὕμνον
τῷ καλλινίκῳ μάρτυρι Θεοδώρῳ προσηγάμενοι,
ἑορτὴν φαῖδράν τε καὶ ὑπέραμπρον τοῦτον ἐκτε-
λέκασι· στόν τε ἐψήσαντες, καὶ πένθησι διανείμαντες,
τὰ τῆς σωτηρίας αὐτῶν δῆλα πᾶσι πεποιθήκασι.
Ἔθεν ἐκάστω χρόνῳ ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον, τῆ
τοῦ θαύματος τοῦ αἰοδίου μάρτυρος Θεοδώρου μνή-
μην τοῖς πιστοῖς ἐκτελεῖν καταλοῖπασιν εὐσεβέ-
στατα. Τοῦτό ἐστι τὸ παρ' ἡμῶν νῦν τελούμενον τε
καὶ ἑορταζόμενον, ἡ τοιαύτη τοῦ μάρτυρος εἰς ἡμᾶς
γενομένη θερμοτάτη ἀντιλήψις, καὶ τῆς δυσσεβεστά-
της τοῦ δυσσεβοῦς ἐπιβουλῆς ἐξαφάνισις.

IA'. Ἀλλὰ τίς ὡς ἀληθῶς κατ' ἀξίαν τὴν τοῦ

(13) Forte ἀνόνητον.

Θεοῦ ἡμῶν ἐξυμνήσειεν ἀγαθότητα, ὃς ἐκ τοῦ φάρυγγος τοῦ διαβόλου τοὺς τότε ῥοπή μῆ ἐξέσκασε τῇ λαμπροτάτῃ ἐπιστάσῃ τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ μάρτυρος Θεοδώρου, καὶ νῦν δὲ ἡμᾶς καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῆς οἰκίας (14) ἀπροσεξίας τῷ διαβόλῳ δεδομένης, διαφυλάττει καὶ διασώζει, καὶ τῶν ἐκείνου ἀφαρπάζει παγίδων; Τοῦτο οὖν εἰδότες, συνεισφέρωμέν τι καὶ αὐτοὶ τῷ δευτέρῳ τῶν τοιούτων Θεῶν. Τί δὲ καὶ ἄλλο, ἢ ἐλεημοσύνην αὐτῷ προσενέγκωμεν; Οὐδενὶ γὰρ τῶν πάντων, ὡς ταύτῃ Θεὸς δεξιούμενος οἶδεν εὐφραίνεσθαι· καὶ μάλιστα εἰ καὶ τοῦ καιροῦ εἰς τοῦτο κάλλιστα ἡμᾶς προτρεπομένου. Νηστείας γὰρ ὁ καιρὸς καὶ νηστείας ἁγίας, ἐν ἣ ψυχῆς ἀγνισμὸς τε καὶ σώματος πέφυκε γενέσθαι τοῖς ἀληθῶς ταύτης μετιούσι, καὶ τῆς τοῦ ἑλέους δαψιλοῦς μεταδόσεως. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀχράντων Χριστοῦ παθῶν δι' αὐτοῦ εἰς ὑπόμνησιν ἐπαγόμενοι.

1Ε'. Καθάρωμεν οὖν ἑαυτοὺς, μὴ βρωμάτων μόνον καὶ πομάτων, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου συρφετώδους μολύσματος, ἐπιτορίας, φημί, καταλαϊδίας, ψεύδους, ἔχθρας, ἀκολασίας, καὶ τῆς τῶν πάντων κακῶν πρώτης καὶ τελευταίας, φιλαργυρίας. Ἡ τούτων γὰρ ἄλλοτρίωσις, καθαρσις τε ἐστὶ λαμπρὰ, νηστεία ἀληθῆς καὶ ἀμώμητος. Πρὸ δὲ τούτων καὶ σὺν τούτοις καὶ μετὰ τούτων, τὴν ἐλεημοσύνην καταργασώμεθα· τὴν ὡς ἀληθῶς οὐκ εἰς τρίτον οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν τῶν οὐρανῶν ποιητὴν ἐπαγάγουσαν (15)· ἐλεημοσύνην, τὴν ὡσεὶ πυρὸς ἄρμα καὶ ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν (16) συστάν εἰσδέξεται γῆθεν ἀνάγουσαν. Μετὰ ταύτης λαμπρὰ μὲν ἡμῖν καὶ εὐαπόδεκτος Θεῶ ἢ νηστεία γενήσεται, ὡς θυμίαμα δὲ ἢ προσευχὴ κατευθυνθήσεται.

1Γ'. Καὶ μὴ μοι εἴπῃς τὰς τετραήμερους νηστείας, ἢ καὶ τὰς ἑξαήμερους. Καλαὶ μὲν εἰσι καὶ αὗται καὶ εὐαπόδεκτοι. Ὡς ἄνευ δὲ πνοῆς ἀχρηστὸν ἐστὶ τὸ σῶμα ἡμῶν καὶ ἀνερέργητον, οὕτως ἄνευ ἐλεημοσύνης εἰς κενὸν ἡμῖν τὸ νηστεύειν γενήσεται. Καὶ πῶθεν τοῦτο; Σαφῶς ὑμῖν παραστήσω ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν. Φησὶ γάρ· Ἐλεημοσύνην καὶ πίστιν μὴ ἐκλειπέτωσαν σοι· καὶ πάλιν· Ἐλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύσεται· καὶ ἀλλαγῶν· Ἐλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν· καὶ, Ὁ ἐλεῶν πτωχὸν Θεῶ δαριέξει. Ὅμως ἵνα τὰ πλεῖστα τὰ παρὸν ταμεύσωμαι, ἐπὶ παραδείγματός, μᾶλλον δὲ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος ὑμῖν δηλώσω τὸ τῆς ἐλεημοσύνης ὑπερέχον ἀξίωμα.

1Ζ'. Ἐὰν γὰρ ἔλθῃς αὐρίον ὠχρὸς μὲν τῇ ὄψει καὶ κάτω νενευκῶς πάντοθεν, τὰ τῆς νηστείας ἐναργῆ τεκμήρια ἐπιφερόμενος· στήσεται δὲ σοι ἐσμός πνήτων, λιμῶ καὶ δίψει κατατροχόμενος, φύχει καταπηγνύμενος, μυριάς σε ἱκετηρίας φωναῖς ἐπ' ἔλεον προσκαλούμενος· εἶτα ἀπέλθῃ κενός, μηδεμίαν παρὰ σοῦ τῆς ἐνδείας παραμυθίαν δεξάμενος· τί σου λοιπὸν ἢ νηστεία λογισθήσεται; Οὐχὶ τῆξίς μόνον σώματος, μηδὲν ἐπιφέρουσα τῷ μετιόντι τὸ ὄφελος; Ἀλλὰ μοὶ φησὶν ἴσους ποτὲ ἦν ὁ ταῦτα

* Prov. III, 3. * Psal. LXXXVIII, 15. † Matth. IX

(14) Forte οικείας . . . δεδομένουσ.

(15) Ἐπαγαγουσαν.

A Dei nostri commendaverit, qui de faucibus diaboli homines ejus temporis uno ictu extraxit, insigni protectione venerabilis ipsius martyris Theodori: quin hodieque nos quotidie a nostra negligentia diabolo traditos custodit et salvat, atque ab ejus eximit laqueis? Hoc igitur scientes, conferamus et ipsi quiddam largitori istorum Deo. Quid vero aliud, nisi eleemosynam illi obtulerimus? Nulla enim re omnino, sicut ista, novit Deus, si ea cumuletur, lætari: præsertim etiam tempore ad id faciendum nos opportunissime provocante. Jejunii enim tempus est, et jejunii sancti, quo animæ simul et corporis purificatio contingere solet iis qui vere illud observant, una cum abundantioris misericordiæ retributione. Præterea immaculatarum Christi passionum per illud ad recordationem inducimur.

XV. Purificemus igitur nos, non a cibis duntaxat et potibus, sed ab omni etiam alia lutulenta contaminatione: perjurio, inquam, detractatione, mendacio, simulate, intemperantia, et omnium malorum prima ac ultima, avaritia. Harum enim rerum abalienatio, purificatio est insignis, jejuniū verum et inculpatum. Ante hæc vero, et una cum his, et post hæc, eleemosynam faciamus, quæ veraciter non ad tertium cælum, sed ad ipsummet cælorum conditorem deducit; eleemosynam, quæ ad instar ignei currus et supra cælum constituti suscipiat de tellure revehendos. Cum hac emicans nobis quodque facile acceptum sit Deo fiet jejuniū nostrum, et oratio nostra ut incensum dirigetur.

XVI. Nec mihi dixeris quatruiduana jejunia vel etiam per dies sex continuata. Pulchra sunt et hæc, et bene accepta. At sicut sine respiratione inutile est corpus nostrum et inefficax, ita sine eleemosynia in vanum cedet jejuniū nostrum. Et unde hoc? Evidenter vobis ex Scripturis demonstrabo. Dicit enim: *Eleemosynæ et fides non deficiant tibi*; et rursus: *Misericordia et veritas præcedet*; et alibi: *Misericordiam volo, et non sacrificium*; atque: *Qui miseretur pauperis, Deo seniori dui*. Verumtamen quo plurima interim omittam, exempro atque adeo ab ipsa rei natura vobis ostendam eximiam eleemosynæ excellentiam.

XVII. Si enim cras advenias luteus quidem facie, et in terra pronus omnino, evidentia jejunii tui præ te indicia ferens, astet vero tibi pauperum examen, fame ac siti confectum, concretum frigore, inflatis te vocibus suppliciter ad miserendum inflectens, abeat nihilominus inane et vacuum, nullo a te suæ indigentia solamine accepto: ad quid ergo reputabitur tibi jejuniū tuum? Nonne colliquescentia erit tantum corporis, nullam afferens exercenti utilitatem? At enim respondebit mihi (quicumque is

13; XII, 7. * Prov. XIX, 17.

(16) Ms. τῶν οὐρανῶν.

Κ'. Ὁ σκληρότης! ὡ ὠμότης! Ὅτι καὶ ζῶσιν οἱ πένητες, μικροῦ (22) δυσχεραίνωμεν. Μηδαμῶς τοῦτο, ὡ φίλοι καὶ ἀδελφοί· μὴ ποιήσωμεν διὰ ἀσυμπαθείας τὸν πένητα Λάζαρον· μὴ πως ἡμᾶς, ὡς τὸν πλούσιον, αὐτὸς ἐκείθεν ἀποδείξῃ· μηδὲ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὄλην, ἐπ' ἔλεον ἡμῖν ἄριτι προβεβλημένην, ἀποστραφῶμεν, ὡς ἂν μὴ δεηθῶμεν ἐκείθεν καὶ τὸ ἀκρότατον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ, καὶ οὐ τύχωμεν. Μὴ φρονήσωμεν συμμεριστάς· κἂν τῶν περιττῶν προσλαβέσθαι τοὺς πένητας, ὡς ἂν μὴ ἀκούσωμεν· Ἄπελάβετε τὰ ἀγαθὰ ὑμῶν ἐν τῇ ζωῇ ὑμῶν. Πάντα οὐχίσηται, πάντα παρέρχεται, ἡ δὲ ἐλεημοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα μένει. Οὐδὲν τῷ βίῳ συνεισενέγκωμεν. Πάντα Θεὸς ἡμῖν ἐχαρίσατο. Χαρισώμεθα καὶ αὐτοὶ τοῖς δεομένοις. Εἰ καὶ Θεοῦ εἰσιν, ἀλλ' ὡς ἡμετέρων πάντων, οὕτως τὸν μισθὸν ἡμῖν αὐτὸς ἀποδίδωσι.

ΚΑ'. Καὶ εἰ μὲν τις τῶν ἐφ' ἡμῖν φίλων, ἡ τῶν μεγιστάνων καταφρονῆσαι, μὴ ὅτι γε χρημάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ἀγάπης παρεκλεύσατο· μεθ' ὅσης προθυμίας πληρώσαι αὐτοῦ τὸ ἐπίταγμα ἐπεχειρήσαμεν, καὶ ἔργῳ, εἰ οἶονται (23) τοῦτο ἐκτελέσαι προεθυμήθημεν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Αὐτοῦ δὲ τοῦ πάντων Θεοῦ, καὶ οὐκ ἄλλου, ἀναφανδὸν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις βοῶντα (24)· Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε, καταφρονοῦμεν καὶ παραβλέπομεν; Ἀνανήψωμεν· ἰδῶμεν, ὡς ἐλαφρὸν καὶ χρηστὸν τὸ ἐπίταγμα. Ἐκ τῶν περιττῶν ὑμῶν καὶ ἀχρήστων καὶ εἰκῆ κειμένων πραγμάτων, τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, βοᾷ, πραγματεύσασθε, καὶ οὐ βουλόμεθα. Ὡ πάσα θρηνησομεν, ὅταν βουληθέντες, οὐδὲν οὐδὲως ἰσχύσωμεν!

ΚΒ'. Ἄλλ' ἐγὼ, φησὶν, οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων, ὁ πενήτερος φήσις (25), ἀνευδῶς εὐπορῶ. Τί φῆς; οὐδὲ ψυχροῦ ὕδατος ποτήριον τῷ αἰτοῦντι δύνῃ παρασχεῖν; οὐδὲ λόγον χρηστὸν; Καὶ ποῦ ταῦτα σχολῆ λόγος (26); Καὶ ἀντὶ τούτων, (ὡ τοῦ θαύματος καὶ τῆς εὐσπλαγχνίας (27)!) εἰ ἐξ ἀγαθῆς καὶ ἀπεριέργου δίδονται τοῖς πένησι προαιρέσεως, τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἡμῶν ἀντιπαρασχεῖν ἐπηγγέλατο. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, τῇ νηστείᾳ τὴν ἐλεημοσύνην συζεύξωμεν, ἵνα οἱ πτεροὶ γῆθεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ οὐράνια αἰρήται. Καὶ τῆς μὲν νηστείας τῶν ψυχικῶν ἡμᾶς παθῶν ἀπαλλαττούσης, τῆς ἐλεημοσύνης δὲ τὴν αἰώνιον προξενούσης ζωῆν, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι τῷ νυμφίῳ Χριστῷ συνεισελθῶμεν.

ΚΓ'. Ταῦτα μὲν τοῖς συμπαθείαι καὶ παρισῶς εἴρηται· τοῖς δὲ σκληροῖς, οὐδὲ συλλαβῆς (28) Ἰσον φανήσεται. Ἡμεῖς δὲ σὺν τούτοις τὸν μάρτυρα πρόπουσιν ὕμνοις ὑμνήσωμεν, καὶ τοῦ θαύματος ἀειμαρὰν τὴν πηγὴν (28*) ἐν ἑαυτοῖς περιφέροντες, τῷ καλλίνικῳ μάρτυρι πιστῶς ἐκδοήσωμεν· Ὁ μαρτύρων

¹⁰ Luc. xvi, 25.

¹¹ Matth. xxv, 40.

(22) Forte μικροῦ δεῖν.

(23) Forte εἰ οἶόν τε.

(24) Βοῶντος.

(25) Φήσει, vel, φήσεις, aut potius φειδοῖ.

XX. O duritiem! o crudelitatem! Quod etiam vivunt pauperes, propenodum moleste ferimus. Nullo modo, o amici et fratres, istud committamus, ut, propter immisericordiam nostram, pauper qui est, Lazarus fiat; ne forte nos, sicuti divitem, ipse ex eo loco ostendat. Non aversemur totam manum ejus dudum nobis ad misericordiam porrectam, ne forte oplemus ex eo loco extremum saltem digiti ejus, et obtinere non possimus. Ne tanta labore invidia, ut participes saltem superfluoarum assumere pauperes nolumus, ut non audiamus: *Recepistis bona vestra in vita vestra* ¹⁰. Omnia abeunt, omnia pretereunt, eleemosyna vero in saeculum manet. Nihil in vitam intulimus: Deus omnia nobis dilargitus est. Dilargiamur et nos indigentibus.

B Quavis Dei sint omnia, nihilominus ut si nostra essent, sic Deus ipse mercedem nobis rependit.

XXI. Ac si quis amicorum nostrorum vel magnatum contemnere nos jussisset nedum opes, sed et vitam nostram pro amicitia illius, quanta alacritate adimplere ejus mandatum aggressi fuissimus, et opere, si fieri potuisset, id perficere nisi fuissimus, dici utique non potest. Ipso vero omnium Deo, et non alio, palam in Evangeliiis clamitante: *In quantum fecistis uni fratrum meorum minimorum, mihi fecistis* ¹¹, floccifacimus et tergiversamus? Resipiscamus. Attendamus quam leve et utile sit hoc mandatum. Ex superfluis vestris et inutilibus et in cassum reconditis rebus, clamat, mercamini regnum caelorum, et nolumus. Oh! quantopere ejulabimus, quando id volentes, nullo tamen prorsus modo poterimus!

XXII. At enim ego, causatur pauperior, nihil vel parcimonia abundo, ut necessariis non indigeam. Quid ais? ne poculum quidem aquae frigidae postulanti exhibere potes? ne bonum quidem verbum? Quomodo probabilia haec esse possunt? Attamen pro hisce rebus (o miraculum et viscera misericordiae!), si ex bona et non invida voluntate pauperibus dentur, suum ipsius regnum Deus sese vicissim nobis daturum pollicitus est. Haec igitur scientes, jejunio nostro eleemosynam copulemus, ut quibusdam quasi alis de humo ad caelestia spiritus noster sublevetur. Ac jejunio quidem ab animalibus nos passionibus liberante, eleemosyna vero vitam nobis aeternam conciliante, in nullo deficientes cum Christo sponso simul introeamus.

XXIII. Haec quidem affectuosis hominibus etiam abunde dicta sunt, duris vero, ne syllaba quidem esse videbuntur. Nos autem cum istis martyrem congruis laudibus prosequamur, miraculique semper recentem in nobis fontem circumferentes, eximiae victoriae martyri fideliter succlamemus: O

(26) Forte λόγον.

(27) Ms. ἀσπλαγγ.

(28) Συλλαβῆ ἰσως.

(28*) Ἀν μνήμην? Εἰσιτ.

maximum splendor, et sanctorum pulchritudo! O Dei donum revera! O custos et propugnator invictissime fidelium! Nostræ ne obliviscaris paupertatis et dejectionis: sed semper pro nobis intercedens, ne defatigeris, o mirabilissime. Nec animam nostram quotidie a spirituali animarum Juliano, qui et olim et nunc hostis est omnium malorum auctor, bellis impetitam despicias, o inclytissime. Vivere enim te etiam post mortem credidimus, quemadmodum Dominus ait: *Qui in me credit, inquit, etiam si moriatur, vivet*¹¹. Tu vero non simpliciter credens, sed etiam pro illo mortem subiens, o omni laude dignissime martyr, vivis in Deo vitam, quæ senium ignorat et finem. Ut pole igitur in Christo vivens, eique propius assistens, propitium illum precibus servis tuis redde, ut per te ab istis erepti calamitatibus, et illorum bonorum compotes effecti simus, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

¹¹ Joan. xi, 25.

ἀγλαΐσμα καὶ ἀγίων ὠραΐσμος, ὃ Θεοῦ δῶρον ὡς ἀληθῶς, ὃ φύλαξ καὶ πρόμαχε πιστῶν ἀβραγεστατε, τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλάβῃ πτωχείας καὶ ταπεινώσεως ἄλλ' εἰσαεὶ ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεῦων μὴ ἀποκάμῃς, πανθαύμαστε· μηδὲ τῆς καθ' ἐκάστην ὑπὸ τοῦ νοητοῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰουλιανοῦ, τοῦ καὶ τότε καὶ νῦν ἀρχεκάκου ἐχθροῦ, πολεμουμένης παραβλέψῃ, παγγέραστε. Ζῆν γὰρ σε καὶ μετὰ θάνατον πεπιστεύκαμεν, ὡς ὁ Κύριος ἔφησεν· Ὁ εἰς ἐμὲ, λέγων, πιστεύων, κἂν ἀποθῆνῃ, ζήσεται. Αὐτὸς δὲ οὐχ ἀπλῶς πιστεύσας, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ θανὼν, ἀξιοβμνητε μάρτυς, ζῆς ἐν Θεῷ ζωὴν ἀγῆρω καὶ ἀτελευτητον. Ὡς οὖν ἐν Χριστῷ ζῶν, καὶ αὐτῷ πλησιέστερον παριστάμενος, ἴλεων τοῦτον ταῖς λιταῖς τοῖς δούλοις σου ποιήσον, ὡς ἂν διὰ σοῦ τῶν ἐνθένδε ἀπαλλαγέντες ἀνιαρῶν, καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀγαθῶν ἐπιτύχωμεν, χάριτι καὶ φιλανθρωπείᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

INDEX VOCUM GRÆCARUM

QUÆ IN LIBRIS DIDYMI DE TRINITATE LEGUNTUR.

Numeri indigitantur inter uncas in textu Græco positi.

A
 Ἀγαθότητες *bona, segm.* 72 b.
 ἀγαθοειδές 37 b.
 ἄγγελοι ἀσώματα 59 a.
 ἄγγελοι σώματα οὐράνια 59 a.
 τὸ ἀγγελικὸν 62 b.
 ἀγγελίου 146 a.
 ἀγεννησία 31 a.
 ἀγγεῖν 148 b.
 ἀγῆρω κατὰ τὸ νοητὸν 51 b.
 οἱ ἄγιοι *sacri scriptores* 27 b, 77 b, 98 b, 106 b, 108 b, 115 a, 205 b.
 ἀγνωρισσολογῆσαι 92 a.
 ἄγιος *sanctus* 202 a.
 οἱ ἀγνώμονες 89 b.
 ἀγονοποιός 123 a.
 ἀγγίθεος 61 a.
 ἀγωνίας γέμων 141 b.
 ἐν ἀγωνίᾳ ἀρεταῖς 210 a.
 ἀδελφότητος 37 b.
 ἄδελφα τοῦ Θεοῦ ἄρματα 89 a.
 ἀδελφουργήτως 158 b.
 ἀδιδόχος 40 b.
 ἀδιακρίτως 121 b.
 ἀδιασκέπτως 90 b.
 ἀδιάστατος 124 a.
 ἀδιαστάτως 121 a, 150 b.
 ἀδιαφορίαν κακῆν τοῦ βίου 216 a.
 ἀεικίνητος 97 b.
 ἀειμνητός 155 b.
 ἀειζῶτα 79 b.
 ἀειπαρθένος 36 b.
 τὸν ἄερα τυπτεῖν 99 a.
 ἀθάνατον *divinum* 80 a et 127 a.
 ἀθεσησανα 55 a.

ἀθετα 12 b.
 ἀθέμιτον 82 b.
 ἀθετικῶς 207 a.
 ἀθληφόρου Παύλου 146 a.
 ἀθροαῖς περιστάσεσιν 174 a.
 ἀτίδια *divina* 104 b.
 αἰδῶς *obsequium* 92 b.
 αἰρεσιομαχεῖν 176 a.
 αἰρεσιομάχοι 134, 187 b.
 αἰσιον πνεῖν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα ἄγιον 138 b.
 εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἄπειρον 92 b.
 τοῖς αἰσίοις 172 b: *sed* τὰ αἰσίων 202 b.
 δι' αἰτίας ἡγαγες 99 a.
 αἰτιάσασθαι 211 a.
 αἰώλου 70 a.
 αἰῶνες *angeli* 59 b.
 αἰῶνες *creati* 187 a.
 αἰωνίαν *divinam* 106 b.
 αἰωνιότης 68 b.
 αἰωνίως *divino modo* 125 b.
 τὸ ἀκαλλές 114 b.
 ἀκαθέκτω 205 a.
 ἀκατάλεκτος 65 a.
 ἀκατάσειστος οἶκος *Ecclesia Catholica* 78 b.
 ἀκατάσχετος 73 b.
 ἀκέρειον *pro* ἀκέραιον 121 b.
 ἀκούειν *dici* 161 b.
 ἀκούεσθαι *intelligi* 82 b.
 ἀκούοντες *intelligentes* 85 a.
 ἀκόλαστοι λόγοι 77 b.
 ἀκολουθία 35 a, 189 a, et 192 a.
 ἀκοῆ ἀκούσας 68 a.
 ἄκρα ἀγαθότητος 175 b.

τὸ ἀκραίφνης τῆς ὁμοουσιότητος 171 a.
 ἄκριτος ἔρωσ 68 a.
 ἀκρωτηριάζειν 97 a.
 ἀκυροῦται τὸ σοφισμα 5 b.
 ἀλάθητος 122 b.
 ἀλάστορες δαίμονες 148 a.
 ἄλεκτος 90 a.
 πρὸ ἀλεκτροφυωνίσθ 195 b.
 ἀλέκτως 70 a.
 ἀλεξίκαχον φύσιν 104 a.
 ἀληθεια *pro* ἀλήθεια 75 b.
 ἀληθειᾶ *vere* 82 a.
 ἀληθες 72 a, 171 b, 197 a.
 ἀλήπτως 104 a.
 ἀλλὰ γὰρ 157 b.
 ἀλλ' οὖν 159 b.
 ἀλλοεθνής 123 b.
 ἀλλοθρόων 130 b.
 ἀλλόκοτον βίον 118 b.
 ἄλλον τοῦ πατρὸς 21 b.
 ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε 140 b.
 ἄλλως *item* 125 a.
 ἀλμυρὰς ἀποκλυσαμένους ἀκοῆς 19 a.
 ἀλώσιμα πᾶσι 148 a.
 ἀμαντεύτως 114 a.
 ἄμα τε ἥλιος ἄμα τὸ φῶς 8 b.
 ἄμαγον ποιεῖν 179 b.
 ἀμβροτος 150 b, 166 b, et 170 b.
 ἀμέγεθες 35 a, et 51 a.
 ἀμεγέθης 15 b, 77 a.
 ἀμείνονα 97 b, et ἀμείνω 85 a.
 ἀμειψαὶ καχοπραγίαν 165 a.
 ἀμειώτως 130 b.
 ἀμελλήτι 59 b.

- ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡδέ πη ἔχει 147 a.
 ἄλλος λόγος 45 a.
 ἄ μηδ' ὁ μῶμος διαβαλεῖν δυνήσεται 120 a.
 ἀμετασηματιστως 59 b.
 ἀμέτρητοι διαστήμασι 59 a.
 ἄ μηδεταί 139 a.
 ἀμήχανον ἀδύνατον 155 a, et 162 b.
 ἀμύγως 59 b.
 ἀμνησικάκου 184 b.
 ἀμπετάσαι 87 a.
 ἀμυδρὰ ζωὴ 94 b.
 ἀμύθητος 20 b.
 ἀμύνεσθαι τὸν, κ. τ. λ. 81 b.
 ἀμφιδόξων 99 b.
 ἀμώμητα 179 a.
 ἀναβεθηκότως 71 b.
 ἀνάγεσθαι 62 a.
 ἀνάγκη *necessario* 186 b.
 ἀναγκάσματα 81 a.
 ἀναδείξει *facere* 7 a.
 ἀναθάλλω 82 b.
 ἀναθῆλαι *active* 80 a.
 ἀναθρώσκοντας 132 b.
 ἀναίμακτος λατρεία 29 a.
 ἀναίτιος Θεός 97 b.
 ἀνακαινισμός *bariismus* 81 a.
 ἀνακυκλῶντες 6 b.
 ἀνάληψις *ascensio (Domini)* 42 a, et *alibi*.
 ἀναλκιν 147 b.
 ἀναμέλλω 80 a.
 ἀναμψήριστον 155 a.
 ἀναμφίλεκτον 109 a.
 ἀναμφιλογον 32 a.
 περὶ Ἀνανία 27 a, 107 a: *sed* Ἀνανίου 107 a.
 ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν 46 a.
 ἀναπέμπειν θυσίαν 113 b.
 ἀναπέμπεσθαι λατρείαν 154 b.
 ἀναπέμφη ὕμνον 174 a.
 ἀναπέμπεται ἡ δόξα 26 a.
 ἀναπεπταμένως 169 b.
 ἀναπετάζω 51 a.
 ἄδικον ἀναπνεῶν 130 b.
 ἀνάπτει τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν 34 a.
 ἀνασκέπτομαι 61 a.
 ἀναστῆλων ὑπέληψις 16 b.
 ἀναστρέφοντες τὰ αὐτὰ ῥήματα 60 b.
 ἀπὸ ἀναστροφῆς 174 a.
 ἀνασφαλές 125 b.
 ἀνατεινῶν σώμα 141 a.
 ἀνατέλλειν *active* 195 b.
 ἀνεθελήσια 4 a.
 ἀνειδέος 77 a, 150 b.
 ἀνειδέοτητα 36 b.
 ἀνειδέως 59 b.
 ἀνειλετο δόξαν 145 b.
 ἀνειπῶν *vocans* 5' a.
 ἀνεχθίγητον 194 b.
 ἀνεκλεκτος 59 b, 116 b.
 ἀνελέσθαι 211 b.
 ἀνεμίαιου 207 b.
 ἀνεμίου 208 b.
 ἀνευδνάστως 107 a.
 ἀνεξέταστον φρόνημα 163 b.
 ἀνεξίκαχος 162 b, 184 b.
 ἀνεπάφου 155 a.
 ἀνεπιδάτων 194 b.
 ἀνεπιδεῖ 17 a.
 ἀνεπιληπτα 179 a.
 ἀνεπισημοσύνης ἀναπιμπλῶντες 58 b.
 ἀνεράστων 114 b.
 ἀνέσπερος 156 b, 195 b.
 ἀνέτεινεν ἰκετηρίας, 194 a.
 ἀνευ δίχης 77 b.
 ἀνεφικτότερον 151 b.
 ἀνεφίχτορ θείου 159 b, 162 b.
 ἀνημέλιος 102 a.
 ἀνηρημένοις 172 b.
 ἀνηρώς 139 a.
 ἀνούνητας 96 a.
 ἀνθρωπική 70 a.
 ἀνθρωπολογηθέντα 159 a, et b.
 ἀνθρωποπαθῶς 188 a.
 ἀνθρωποπρεπή 179 b.
 ἀνθυποφορᾶς 181 a.
 ἀνίπταται τὴν καρδίαν 133 a.
 ἀνοδον *uscensionem* 185 a.
 ἀνόθευτος 16 b.
 ἀνομοῦμαι 60 b.
 ἀντεξάγοντες 2 b.
 ἀντέρηται αὐτοῦς 4 b.
 ἀντιδιαίρεται 178 b.
 ἀντιθεῖας 182 a.
 ἀντίθεος 76 b, 186 a.
 τὴν ἀντιθεσιν ποιῶνται 4 a.
 ἀντίθετον 162 b.
 ἀντικείμενον *ex opposito* 53 b.
 ἀντίλεκτον 206 b.
 ἀντίληψις 179 a.
 ἀντιλογικῆς προαιρέσεως ἀνευ 91 a.
 ἀντιπαθείας ἀνευ 89 b.
 ἀντιπαράθεσις 52 b.
 ἀντιπίπτειν 62 a.
 ἀντιπρόσωπος 124 b.
 ἀντίς (*sed mendose*) 58 b.
 ἀντιστήκει 189 a.
 ἀντιστοίχως 178 b.
 ἀντιστρέφειν 178 b.
 ἀνυπαρχτον 100 b, 152 b.
 ἀνυπαρξία 7 a, 162 b.
 ἀνυπερβάτον 162 b.
 ἀνυπερβλήτος 42 a.
 ἀνω καὶ κάτω λέγοντες 89 a.
 ἀνώχισται 151 b.
 ἀνώμαλος 125 b.
 ἀνωνώμως 24 a.
 ἀξιοὶ 36 b.
 ἀξίωμα ὑπερέχον 51 a.
 ἀοιδά 148 b.
 ἀπαθανατοῦν 6 b, 126 b.
 ἀπάθεια 175 a.
 ἀπαθείας Χριστοῦ μεταλαμβάνομεν 30 b.
 ἀπαίδευσις ἀξιον θάνατον 158 a.
 ἀπαμφοτέρωθεν 97 a.
 ἀπαξιώσαντος 156 b.
 ἀπαράβατον φυλάττειν 156 a.
 ἀπαράβιας 93 b.
 ἀπαράβλητος 112 a, 151 b.
 ἀπαρραλείπτως 195 a.
 ἀπαράλλακτον 12 a.
 ἀπαρεγκλίτω 7 a.
 ἀπαρῥησιάζως 166 b.
 ἀπέδωκε *tulit* 120 a.
 ἀπεθανον 163 b, 168 a.
 ἀπείριτος 205 b.
 ἀπειροδύναμος 37 a, 59 b.
 ἀπειρομεγέθη 207 a.
 ἀπειρῶ λόγῳ 50 b.
 ἀπειρῶς καὶ ἀσυνεικάστως 83 a.
 ἀπεκδύσασθαι 173 a.
 ἀπελθόντας ἀνθρωπίνων πραγμάτων *mortuos* 54 a.
 ἀπεναντίως 40 a.
 ἀπεράντως 10 a.
 ἀπεριδότητος Θεός 167 a.
 ἀπερίεργος 6 b.
 ἀπερινόητος 10 a.
 ἀπερ *pro* ὦνπερ 20 b.
 ἀπερῶσατε 89 a.
 ἀπερῶσιμνος 78 a.
 ἀπεώσατο ὁ ἄν... τις 4 b.
 ἀπηξές 135 b.
 ἀπημαντος 9 b.
 ἀπλανεστάτη εἰκῶν 17 a.
 ἀπλετος χάρις 139 a.
 ἀπνευσί 96 a.
 ἀποδιώσεως 146 a.
 ἀποδεῖ 152 b.
 ἀποδείξεις *lectus* 14 a, 95 b, 114 a, 136 b, 148 a, 208 a.
 ἀποδειχθεῖν *pro* ἀποδειχθήσεται 75 a.
 ἀποδιακείμενοι 68 a.
 ἀποδοχή 19 a.
 ἀποδραμῶν τῆς θεότητος 170 b.
 ἀποθεοὶ 127 a.
 ἀποθραύοντας 158 a.
 ἀποκίλιος 17 a.
 ἀποικονομεῖται 103 a.
 ἀποκαθίστησιν *redditi, vel desinit* 40 b.
 ἀποκλείων αἰρετικοὶς 13 a.
 ἀποκλείει σοὶ τοῦ, κ. τ. λ. 97 b.
 ἀποκλυσσαμένους 19 a.
 ἀποκρίτως 97 b.
 ἀπελάθομεν *pro* ἀπεβόλομεν 36 a.
 ἀπολελυμένως 152 b, 210 b.
 ἀπολογίας ἀφορμὴ 113 b.
 ἀπολιμπάνεται τῆς γῆς 181 b.
 ἀπομαντεύονται 218 a.
 ἀπομείνηται *passive* 46 a.
 ἀπομείσθαι 21 b.
 ἀπονενοημένος 18 b.
 ἄπνον φῶς 165 a.
 ἀποπεράττωσις 192 a.
 ἀποπεφασμένα 147 b.
 ἄποπτος εἰς ἄπαν 10 a.
 ἀπορίας κατῴσαι 99 a, b.
 ἀπορρίπτειν πέφυκε τὴν γνῶσιν 154 a.
 ἀπόρως 108 a.
 ἀποσκευασθέντα *relecta* 105 b.
 ἀποσκώπτειν εἰς τὸ φῶς 58 b.
 ἀποσμῆξαι 118 b.
 ἀποστολὴ *S. Stephani* 93 b.
 ἀποτείνεται 182 b, 207 b.
 ἀποτελεῖ νόημα 5 b.
 ἀποτελεσμα 202 a.
 ἀποτελέσματα 15 a, 58 b.
 ἀπὸ φορέσεως 174 a.
 ἀπὸ τῆς φυσικῆς κινήσεως ἔστι 132 b.
 ἀπ' οὐδενός 62 a.
 ἀποφαντικῶς 102 a.
 ἀποφῶρων *forti. pro* ἀποφαίνων 107 b.
 ἀπὸ χρόνου 68 b, 69 a.
 ἀπρόσχη 77 b, 95 a, 100 a.
 ἀπροσπαθῶς 99 b.
 ἀπῶ 110 b.
 ἄρα 125 a.
 ἀρετῆς ἐντός 70 b.
 ἀρεστος *pro* ἀρρεστος 9 b, 34 b..
 ἀρσενόηλον 221 b.
 ἄρτιος 37 b.
 ἀρχαγγέλων αἰσθησιν 45 b.
 ἀρχέγονος φρῆν 139 a.
 ἀρχέκακος 27 b.
 ἀρχῆθεν 86 a.
 ἀρχικὸν πνεῦμα 129 b.
 ἀρχιτέχνα 82 b.
 ἄσθμα *pro* ἄσθημα 132 b.
 τὰ κοσμικὰ ἡσχημένους 208 b.
 ἀστυφελικτος 132 a, 184 a.
 ἀσύγκριτος 162 b, 164 b, 173 a.
 ἀσυγγύτως 175 a, 187 a.

ἀσυλλογίστως 196 a.
 ἀσυμπανῶς 120 b.
 ἀσυνεικάτως 85 a.
 ἀσύννοπον 194 a.
 ἀσφάλεια *certa interpretatio* 91 a.
 ἀσφαλίζεται τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ 58 b.
 ἀτελετήτος λόγος 94 a.
 ἀτευξία 99 a.
 ἀτρεπτοι ἄγγελοι καὶ ψυχαί 178 b.
 ἀτρωτον γυνῶνιν 95 a.
 αὐθαδῶς 77 b.
 αὐθαιρετικῶς 175 a.
 αὐθεντία 34 b, 40 a, 90 b.
 αὐθέντης 32 a.
 αὐθεντία 102 b.
 αὐθεντικὴν 55 a, 125 b.
 αὐθεντικῶς 75 a, 85 b, 130 a.
 αὐλαὶ τρισμακάριστα: πᾶν ἀρμόδια καὶ ἀρκουσαι 31 a.
 ἀόλωσ 59 b.
 ἀβῶν 152 b.
 ἀβρας *odoris* 3 b.
 ἀβρας δρέπεσθαι 193 a.
 Ἀβσονία *Italia* 130 b.
 αὐτάγγελος 75 a.
 αὐταπόδεικτον 90 b.
 αὐτάρκειά 66 a.
 αὐτοαγαθός 94 b.
 αὐτοάγιος 174 b.
 αὐτοαναμάρτητον 79 a.
 αὐτοαπροσδοχῆς 75 a.
 αὐτογενῆς 6 b, 50 a, 151 b.
 αὐτογένεθλος 149 b.
 αὐτοδαῆς 149 a.
 αὐτοκρατορικὸς 31 a, 37 a.
 αὐτολεξεί 100 a.
 αὐτολόγεθος 150 b.
 αὐτόματο: θεός 67 b, 210 a.
 αὐτομάτως 82 b.
 αὐτοπάτωρ 62 a.
 αὐτοπροαιρέτως 66 b.
 αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις 19 b.
 αὐτουργεῖν ἐθειλουσίως 13 b.
 αὐτοφώδης 7 ἡ.
 αὐτόφωρος αὐτόθεν ὑπὸ κρησίδι 96 a.
 αὐτογολωτών 140 a.
 αὐτόχρημα χάριν ὑπάρχειν 124 b.
 ἀφαντασιόστως 32 a.
 ἀφελεῖς λόγοι 108 a.
 ἀφήλικας 125 b.
 ἀφισρύντα τῷ ναῦ 136 a.
 ἀφιλοθέως 6 b.
 ἀφιξῶσ *adventus Christi* 175 b, 215 b.
 ἀφορίζω τῆ, κ. τ. λ. 132 b.
 ἀφράστως 59 b.
 ἀφουκα 142 a.
 ἀφ' ὧν *ex eo quod* 79 a.
 ἀφώνως ἐνηγῶν 59 b.
 ἀνευ δικῆς 77 b.

B

Βαλεῖν εἰς ἔγκλημα 100 a.
 βασιλεύτερον 128 b.
 βασιλεῖ *imperatori* 180 a.
 βασιλίδος πάντων φύσεως 153 a.
 βαπτολογεῖν 174 a.
 βέβηλα πνεύματα 61 b.
 βιάζονται 168 a, 217 a.
 βωτικὰ πράγματα 58 a.
 βλέπετε μὴ εἶπεν, 90 b.
 βουλευέσθω *passive* 140 b.
 βούς ἐπὶ γλώσσαν 70 a.
 βουθεῖσα *serpa scaturiens Sapientia Filii* 6 b.

Γ

Γαληνοτάτην φύσιν αὐτοῦ 179 b.
 γαληνότης 103 a.
 γαληνῶ νεύματι 103 a.
 γενεαλογεῖσθαι 12 b.
 γενεσιουργεῖν 79 b.
 γενεσιουργός 10 a.
 γέννησις, *et* γενεά 10 a.
 γενομένοις *forti. pro* γεννωμένοις 136 a.
 γέρωσ *digitalis* 186 b.
 γλίσχρον 103 a.
 γνώμη *intentionis* 32 b.
 γνωμοδότης 83 a.
 γνωσιμαχοῦσι 133 b.
 γνωστῶς 212 a.
 Γολγοθᾶν τόπον μεσώτατον 13 b.
 γράφει *scriptum est* 61 b, 120 a.
 γραφείων 145 b.
 γραφὴ *lexius Scripturae* 5 a, 35 a, 38 b, *et alibi*.
 γράφια [τὰ] 86 a.

Δ

Δαιμόνων στίφη 51 a.
 δάνειον ἐκδέχεσθαι 142 a.
 δαυτιτικόν 22 b.
 δειλίσσαι 194 a.
 δεσποτικὸν ὄνομα 171 a.
 δεύτερον *minus* 72 b, 75 a
 δέγνυσο 189 b.
 διὰ παντός 182 b.
 διὰ πάντων 176 a.
 διὰ τέλους 168 a.
 διὰ τὸ ἀναγκαῖον 80 a.
 διὰ τῶν Ἰσων 53 b.
 διαβολὴν κινεῖν 100 a.
 διάγνωσις *cognitio* 7 a.
 διαγορεύει *dicit* 11 b.
 διαθήκην διέθετο 161 a.
 διαίρεσις 80 a.
 διαωνίζουσαν 142 b.
 διαωνίως 165 a.
 διακεκληρώσθαι τὴν θεότητα 35 b.
 διακέκρηται 173 b.
 διακένους 102 b.
 διακονήσασθαι *legationem obire* 59 b.
 διακονουμένων *servientium* 91 b.
 διακονούμενοι *ministri* 97 b, 115 b.
 διακρατεῖσθαι *conservari* 78 b.
 διὰ κρυφίων 79 b.
 διαλαθεῖν *disserere* 45 b.
 διανοία *sensu* 170 a, 171 a.
 διὰ πλειόνων 24 a.
 διαπαινοῦντο 66 a, 140 b.
 διαπληκτίζεται 78 b.
 διαπρέπειν περὶ τούτου 61 a.
 διαριπτούμενον 3 a.
 διασαφηνίζει 313 a.
 διαστέλλειν 150 b.
 διὰ τέλους 168 a.
 διατείνει: *spectat* 123 b.
 διατεινομένην δογματικῶς 171 b.
 διατριβὴν παρέχειν 23 b.
 διαφέρονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν 171 b.
 διαφρασθέντα 211 b.
 διδάγματα 45 b, 124 a.
 διεκφαίνειν 8 b.
 διασαφῆσαν 170 a, 187 b.
 διασφαλταί 187 b.
 διετεκμήρατο 209 a.
 δι' ἐπικρύψεως 147 a, *et* 156 a.
 διολισθήσει τοῦ κ. τ. λ. 204 a.
 διορίζεσθαι 20 b.
 δίκατα 85 b.

δικαιολογηθέντων 70 a.
 δικαιουμένους 121 a.
 δικαιούμεθα 127 b.
 δικαίωμα 70 a.
 δικαίωμα *argumentum pro aliquo* 71 b.
 δίχην δοῦναι καὶ λαμβάνειν 92 a.
 διττάς 114 b.
 διττῶς 85 a.
 δίφρος εἰκῶν τέκτονος 17 b.
 δι' ὧν ἤλθεν ὁ τοῦ λόγου δρόμος 66 b.
 δογματικῶς 171 b.
 δοκιμώτατος Παῦλος 88 a.
 δόξα ἀναπεμπομένη 29 a.
 δόξασματα 7 a, 113 b.
 δορυφόρος ἄγγελος 89 a.
 δρᾶζονται 4 a.
 δραπανηφόρος 109 b.
 δρυάς 100 b.
 δυοκαίδεκα 37 a, 130 a, 192 b.
 δυσαγκαλίστων 163 b.
 δυσαλωτότατον 179 a.
 δυσανασχέτω 205 a.
 δυσαντιβλεπτός 163 a.
 δυσοδιότητα 113 b.
 δυσμοραπαθ *mendose. An legendum*
 δύσμορα παρ' 152 a.
 δυσφημίαις *blasphemiis* 5 a.

E

Ἑβραϊστί 125 a.
 ἐγγένηται τὸ μὴ νοσεῖν 142 a.
 ἐγκάρδιον ἀγαθόν 72 b.
 ἔγκαρπος τοῦ υἱοῦ 9 b.
 ἐγκοσμίου σοφίας 156 b.
 ἔγκριτος δόξα 51 a.
 ἐγχωρούντως 125 b.
 ἐγγυρούσα κατανόησις 213 a.
 ἐγῶμαι 125 a.
 ἐθαψῶ 36 a.
 ἐδικαιώθη 36 b.
 ἐθειλοακρότητα 202 a.
 ἐθειλουσίως 13 b.
 εἰ νομούμεν 146 b.
 εἰκει *obedit* 112 b.
 εἰκόσ *fortasse* 180 b.
 εἰκόνα προσκυνεῖσθαι τυπώσαντε 18 a.
 εἰλεῖσθαι τὸν νοῦν 186 a.
 εἰλω *pro* εἴλου 99 a: *sed* εἴλετο 195 a.
 εἰλικρινῶς διακεῖσθαι περὶ τινα 37 b.
 εἰρήνην *divinae essentiae unitas* 197 b.
 εἰς αἰσῶν καὶ ἐπ' ἀπειρον 92 b.
 εἰς τὰς βασιλείας *in libris Regum* 20 a.
 εἰς αὐθις 60 a, 140 b.
 εἰς αἰ 82 b.
 εἰς ἄκρον 36 a, 194 a.
 εἰσχεκρημένον 173 b.
 εἰσομιζῶ 37 b.
 εἰς πάμπαν 35 a.
 εἰσποιητοῖς θεοῖς 197 a.
 εἰσπροεδρίας 206 a.
 εἰς τὸ μάλιστα 196 b.
 εἰς τὸ ἐξῆς 162 a.
 εἰς τοῦτο 27 b.
 εἰς τὸ παντελές 20 b.
 εἶτα οὐ *nonne ergo* 89 b.
 εἰσφέροντας ἑαυτοῦς 96 a.
 εἰσφρῆσαντας 122 a.
 ἐκ τῶν Ἰσων 44 a.
 ἐκ μὴ ὄντων 6 b.
 ἐκ παντός 24 a.
 ἑκατονταπλασίονα 176 a.
 ἐκδέθηκε *alienus est* 129 a.

ἀκδέχεσθαι 33 a.
 ἀκδοχή 158 a, 161 b.
 ἐκείσε *in altera vita* 178 a.
 ἀκθορεῖ 163 a.
 ἄκκρητος 89 b.
 ἀκλαμβάνειν εἰς κ. τ. λ. 30 a.
 ἀκλέγειν 94 a.
 ἀκκλωγοισμένος 171 a.
 ἄκλυε 30 a.
 ἀκ μέρους 121 a.
 ἀκμοχλεύουσι 188 a.
 ἐκόντες *consulio* 89 b.
 ἄκοντι 188 a, 190 a.
 ἐκουσιῶς ἔχουσιν τῷ, κ. τ. λ. 173 a.
 ἀκ παντός *omnino* 105 a, *ei* 149 b.
 ἀκ ποδῶν 141 b.
 ἀκπροπόρευμα 139 b.
 ἀκρριφέντες ἄγγελοι 70 b.
 ἀκτίσθαι 78 b.
 ἐν ἀκτροπῇ γένηται ὁ λόγος 414 b.
 ἀκφρωνῶς 136 b.
 ἄκωτῶν 65 b.
 ἐλαυθεροστομία 172 b.
 ἄλλας *græca* 130 b.
 ἀμβροθῆς κάθοδος Χριστοῦ 190 b.
 ἐμελέτησαν *interpretati sunt* 211 b
 ἐμπαθῆς 57 b.
 ἄμπειρος ἀπόστολος 59 a.
 ἐμπλεα 19 b.
 ἐμπλεονάζειν 109 b.
 ἐμπλήσαι *saturare* 176 a.
 ἐμπρέπει 64 a.
 ἐμπρεπῆς 95 b.
 ἐμφάνεια 62 b.
 ἐμφρασις 55 a, 90 b, 93 a, 207 a.
 ἐμφέρεται 64 b, 212 a.
 ἐμφιλοχωρῶ 34 a.
 ἐναγωνίως 210 a.
 ἐν αἰδοῖ ἦν αὐτοῖς 130 b.
 ἐναμῖνειν 135 b.
 ἐναποκείσθαι 171 a.
 ἐν ἀπορρήτῳ 125 a.
 ἐναριθμῶς 79 b.
 ἐν γενέσει ὑπάρχονταί 69 b.
 ἐνδειξις 64 a, 70 a.
 ἐνδειξις *accusatio* 179 b.
 ἐνδεδόμενοι 141 b.
 ἐνδόντοι 92 a.
 ἐνδέχεται *sinii* 119 a.
 ἐνδιασκεύως 69 a.
 ἐνδιαστρόπως (*mendose*) 97 a.
 ἐνδοιάων 184 b.
 ἐνδοσις 67 b.
 ἐνδοῦσαντας 122 a.
 ἐνεργούμενος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος 77 a.
 ἐνέστηχεν *præsens est* 166 a.
 ἐνήχησεν *inspiravit* 216 b.
 ἐνήχυομένη 207 b.
 ἐνθα *in caelo* 99 a.
 ἐν ἀρχαῖς *initio* 78 b, 173 b.
 ἐν ἀποπτώσει γίνονται 134 a.
 ἐν κεφαλαίῳ ἐβδόμῳ, κ. τ. λ. 32 a,
 176 b, *et alibi*.
 ἐν προσθήκῃς μέρει 156 b.
 ἐν ἐτέρῳ μέρει *alibi* 38 a, 175 a.
 ἐν μείῳ ἔχειν 85 a.
 ἐν ὁμάδι 52 a.
 ἐν προβολῇ 196 b.
 ἐνθεαστικῆς 192 a.
 ἐνθεος 81 b, 183 a.
 ἐνιαίως 60 b.
 ἐννεῖν 108 a.
 ἐνοειδῆς 164 b.
 ἐνοειδῶς 56 b.
 ἐν οἷς 187 a.
 ἐν ἐπιτόμῳ 115 b, 203 b.

ἐνταῦθα τοσοῦτον 87 b.
 ἐνταυθοῖ 103 b.
 ἐν μόνῳ τῷ δοκεῖν 27 b.
 ἐν οὐδενί τιθέμενοι 95 b.
 ἐν ταυτῷ δέ 13 b.
 ἐντεῦθεν *ex alia vita* 142 a.
 ἐντευξόμενοι *lectores* 89 a.
 ἐντυγχάνοντες *lectores* 148 a.
 ἐν τῷ μέσῳ 124 a.
 ἐνυλος 94 a.
 ἐνωσις 1 b.
 ἐξάλλάττουσα 9 b, 14 b, 45 a, 69
 a, 78 b.
 ἐξάπαντος 69 b.
 ἐξεδουλώπησεν 204 a.
 ἐξέλεικε *excludit* 54 b.
 ἐξ ἐναντίας 62 a.
 ἐξ ἐπιδρομῆς 75 b.
 ἐξ ἐπιλογῆς 206 a.
 ἐξεργάσασθαι 177 a.
 ἐξεργαστικώτερον 79 b, 187 a.
 ἐξεφάνθη 166 b.
 ἐξεφάνη *Spiritus sanctus* 59 a.
 ἐξ ἐπιβολῆς 15 b.
 ἐξηγηται *αιρετικῶν* 38 b.
 ἐξηλικίας 125 b.
 ἐξησεν *mendose pro* ἔξησεν 129 a.
 ἐξόβλητος 78 a.
 ἐξονομάζω 52 a, 77 b.
 ἐξουσιάζω 32 b.
 ἐξ οικείας κινήσεως 103 a.
 ἐξ ὑπαρχῆς 197 b.
 ἐξ ὀπολειπομένων 52 b.
 ἐπ' ἀγαθῷ τῶν κ. τ. λ. 89 b.
 ἐπάγεται περισσώτερας εὐθύνας 213
 a.
 ἐπαγωγῇ 17 b, 217 a.
 ἐπαληθεύει 193 b.
 ἐπαμφοτερίζουσαν 194 a.
 ἐπαρκεῖν 97 b, 99 a.
 ἐπασφαλίζεσθαι 52 b.
 ἐπεὶ *alioquin* 16 a, 60 b, 151 b.
 ἐπεὶ μήγε 54 b, 60 a, 64 b, 85 a,
 86 b, 210 a.
 ἐπεισάκτω 162 b.
 ἐπεισοδίῳ 162 b.
 εἰρήνης ἐπέκεινα 65 a.
 ἐπέστη Κύριος τῷδε τῷ κόσμῳ 34
 a.
 ἐπέστησαν τῷ κρείττονι 15 b.
 ἐπέστραπται 112 a.
 ἐπέφανεν 160 a.
 ἐπιδοθεῖν τοῖς ὄλοις 147 a.
 ἐπιδημία Χριστοῦ 167 a.
 ἐπιδράττεται 87 a.
 ἐπικεκρυμμένως 90 b, 122 a.
 ἐπικρυπτομένως 208 b.
 ἐπίκτητον 30 a.
 ἐπιλαμβάνεσθαι 120 a.
 ἐπιλεγέσθωσαν 202 b.
 ἐπιλεκτος 171 a.
 ἐπὶ μέλλουσιν 160 b.
 ἐπινοία τινὶ σημαίνοντες 169 b.
 ἐπίπλαστον 165 a.
 ἐπὶ πλεόν 140 b.
 ἐπὶ λέξεως 32 b.
 ἐπὶ θύραις 195 a.
 ἐπὶ σκευῆς 86 a.
 ἐπιπορεύομαι 147 a.
 ἐπίπαν 83 a.
 ἐπιπροσθούτων 133 a.
 ἐπιρῥιπτεῖν 171 b.
 ἐπισκοπομάρτυρας 220 a.
 ἐπισκέπτεται 50 a.
 ἐπὶ σκευῆς 86 a.
 ἐπισπάσαι 120 a.
 ἐπισπᾶται τοῦτο *μαρτυρία* 16 a.

ἐπιστημονικῆς 179 a.
 ἐπιστῆναι τοῦτ' 132 b.
 ἐπιστολημαῖος 165 b.
 ἐπιτευγμάτων πρωτάκια 91 b.
 ἐπιτρέποντες ἑαυτοῖς 77 b.
 ἐπὶ τῆς ὑγρᾶς 177 b.
 ἐπιφωνεῖν 116 a.
 ἐπιχίρα 26 b.
 ἐπιμῆνω 8 a, 26 b, 51 a, 115 b.
 ἐρισχελία 58 a.
 ἐρῶμένως 6 b.
 ἐρῶσθαι φράζοντες 133 a.
 ἐρῶ 173 b.
 ἐς *ad* 142 b.
 ἐσήμηνεν 210 b.
 ἔσθ' ὅτε 57 b, 58 a, 166 b, 180 b.
 ἔσθετε 220 a.
 ἐσπάμπαν 134 a.
 ἔτεροβουλος 70 b.
 ἔτεροειδῆς 57 b.
 ἔτεροούσιον πνεῦμα 185 a.
 ἔτεροφῶς ἑτερογνώμως 53 b.
 ἔτερου ἀνάγκη 173 a.
 ἐτέρῳ, *vel* ἐτέρως 60 a.
 εὐαπόβλητον 173 b.
 εὐαρχία 142 a.
 εὐδοκία 5 b, *et alibi*.
 εὐδόκιμοι ἄγγελοι 70 b, 76 a.
 εὐεξία 50 a.
 εὐθέτως 207 b.
 εὐκρινία 46 a.
 εὐλάβεια καλῶν ἔθως 35 b.
 εὐλαβοφανῆς 96 a.
 εὐλογητός *laudatus* 41 b.
 εὐμαθία 177 a.
 εὐμήχανον πατέρα 9 b.
 εὐμικτος 203 a.
 εὐρεσιλογεῖν 19 a.
 εὐσπλαγχνίας 192 a.
 εὐσύννοτος 148 a.
 εὐσυνόπτως 36 a.
 εὐφρονη 147 b.
 εὐχῆ *volunt* 136 a.
 εὐχος 193 b.
 εὐωδιάζειν 80 b.
 ἐφαίδρνε Θεὸς τὰ ἔργα 89 b.
 ἐφ' ἐκάστης 85 a.
 ἐφ' ἑξῆς 109 b.
 ἐφ' ἐρείσει καθιστῶν 60 a, 133 a.
 ἐφ' ἔχαιεν 76 a.
 ἐφίεται *licet* 82 b.
 ἐφόδια καλὰ 38 b.
 ἐφ' οὐ 173 b.
 ἐφ' ὅ χρῆ 83 b.
 ἔγεται *potest* 61 a.
 ἐχόμενα ψαλλόντων 80 b.
 ἐχομένως 214 b.
 ἔγουςι συνηθείας 77 b.
 ἔως νῦν 126 b.
 ἔως 178 a.

Z

Ζωᾶς [τάς] 125 a.
 ζῶειν 139 a.
 ζῶνῃ ἐτιμήθης 91 b.
 ζωογονεῖν 81 b.

H

Ἡκεῖ καιρός 121 a.
 ἦκομέν 108 b.
 ἠλικιώτην 78 a.
 ἠλιοειδῆ 37 b.
 ἠμέριον 119 a.
 ἦ μὲν τοι 156 b.
 ἠπίότης (*cum aspiratione*) *infantia*
 51 b.
 ἠ οὐσωδῶς ζωῆ 82 a.
 ἡρεμος, *aut* ἡρεμος 92 a.

ἡσυχι, *pro ἡσυχι* 99 b.
 ἡσύχως 131 a, *ei* 141 b.
 ἡ λέξις (*sensu plurali*) 180 a, 182 a.
 ἡ πληθούς 10 a, 72 b, 103 a.
 ἡ ἐν κόσμῳ σοφία 158 b.
 ἡσφαλισμένως 22 b.
 ἡξίωσεν 74 b.
 ἤττω, *pro ἤττων* 130 b.
 ἡ ὑφήλιος 95 a.
 ἡ φεῖθη 205 a.
 ἡ ὡς δ' αὖ πάλιν, *aut vicissim quod,*
etc. 117 a.

Θ

Θάλαττα *insula* 142 a.
 θέα *vide* 41 b, 103 b, *ei* 110 b.
 θεηγορίαί 211 b, 148 a.
 θεολογίαι τοῦ πνεύματος 68 a.
 θεογνωσίας ἀπολειπομένη 32 b.
 θεομισθίς 188 a.
 θεοπαράδοτος 6 b.
 θεοποιεῖ ἡμᾶς 177 a.
 θεοπτία 20 b.
 θεός, *ei* θεῖον *idem* 11 a.
 θεός ἀόρατος ἀγγέλιος 36 b.
 θεόδοτος 30 a.
 θεοτόκος 40 b, 59 b, 171 a.
 θεόφραστος 33 a, 204 b.
 θεόχρηστος 19 b, 108 a.
 θέσις 171 a.
 θεσμοδοσία 36 a.
 θεσμοθετεῖν 120 b.
 θεσπεσίῳ φωτί 60 a.
 θεωρεῖν 27 b.
 θεωρεῖται *explicatur* 170 b.
 θεωρεῖται *intelligitur* 175 a.
 θεωροῦσιν *explicant* 194 b.
 θονῶν (*mendose*) 190 a.

Ἰδιαζόντως 177 a.

Ἰδικῶς 76 b, 117 b, 212 a.
 Ἰδικώτερον 202 a.
 Ἰδιοποίησιν 6 b.
 Ἰδιοπράγμαν 141 b.
 Ἰδιοσύστατον 198 a, 215 b.
 ἰερά λειτουργία 29 b.
 ἰερατικὸν κέρας 126 a.
 ἰεροκήρυκες 79 b.
 ἰερολόγος 118 a.
 ἰερομάνται 51 b.
 ἰερουργήσας ἐαυτὸν ὁ Υἱός 204 a.
 Ἰλαθι 58 a.
 Ἰλαω *propitius* 35 b, 58 a; *sed*
 Ἰλαως 38 b, 160 b, 198 a.
 Ἰνα ὁμόλογον ἦ 86 b.
 Ἰουδαϊκὸν καθαρισμόν 126 b.
 Ἰσα τῷ, *x. τ. λ.* 176 a.
 Ἰσομέτρως 151 b.
 Ἰσπαλές 62 b.
 Ἰχθύων ἀφανότεροι 90 a.

Κ

Καθαρός τῆς δόξης 24 b.
 καθ' ὅλου *omnino* 178 b.
 καθεστήκεσαν 130 b.
 καθεστῶτος 107 b.
 καθηκόντως 195 a.
 καθολικῆ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς
 59 b.
 καθολικῶς 25 b.
 καθοτεοῦν 125 b.
 καθυποτάττων 139 b.
 καθ' ὑπόκρισιν 85 a.
 καὶ μὲν τοι 38 b.
 καὶ μεταξὺ φησὶν 157 b.
 καινουργία 123 a.
 καὶ πη 12 b.
 καιρὸς εἰπεῖν 17 a.

κακοπιστίας 188 b.
 κακοπραγία 165 a.
 κακοῦν 75 a.
 καλεῖν ἀλήθειαν 133 b.
 καλλιέργια 128 b.
 καλλιέργειν 60 a.
 καλλινικον σωτήρα οὐρανοῦ καὶ
 γῆς καὶ θαλάσσης 38 a.
 κἰν *sallem* 8 b, 77 b.
 κἂν ποσῶς 50 a, 87 a.
 κἂν ποτε 86 a.
 κάρτος 205 b.
 κασαίτηρος 124 b: *sed* κασαίτερος;
ibidem.
 κατὰ μόνας 23 a.
 κατὰ τὸ ἐφικτόν 148 b.
 κατὰ γε τὸ ἐγγυροῦν 175 b.
 κατὰ τὸ φαινόμενον 35 b, 41 a.
 κατὰ σύγκρισιν 14 a.
 κατ' ἀντικρύ 38 b.
 καταβαίνει ἡ ἀλήθεια 151 b.
 κατ' ἐξαίρετον 54 b.
 κατ' ἐξουσίαν 141 b.
 Κατεξουσίαν 30 a.
 κατ' ἐναντι 153 a.
 κατ' ἐναντίον 116 b.
 κατὰ ἐνός *de uno* 31 b.
 κατὰ κοινοῦ 90 b.
 καταλέγει 107 a.
 κατὰ λέξιν 54 a.
 κατὰ μόνας 78 a, 85 a.
 κατανευκότητας 134 a.
 κατανόησις 45 b.
 κατανατᾶ 126 a.
 κατὰ πάντα μετροῦσα 139 a.
 κατὰ πάσης τῆς διηγήσεως 177 a.
 καταπεπλούτηκε 132 b.
 καταρῥυεῖσα 82 b.
 κατασιγάξει 184 a, 220 b.
 κατασοφίζεσθαι 58 b, 165 a.
 καταστέλλειν τῷ, *x. τ. λ.* 190 b.
 κατὰ ταῦτα (*mendose*) 50 a.
 κατατίθεσθαι *solvere* 127 a.
 κατὰ τὸ ἀκριβές 163 a.
 κατὰ τὸ νοητόν 51 b.
 καταφαιδρύνειν πάντα 37 b.
 κατηγορεῖται *praedicator* 90 b, 95 a.
 κτίσματα οὐκ ὑπάρχουσιν *non sunt*
 57 b.
 κατῴσαι ἀπορίας 99 b.
 κάτω που 64 b.
 κενολογία 12 b.
 κέριον (*mendose*, 24 a) 120 a.
 κεφάλαιον *argumentum, capitulum* 75 a,
 77 b, 111 a, 156 a, 164 b, 177 b.
 κεφάλαιον *capitulum, versiculus,*
articulus 19 b, 26 b, 175 b, 212
 b, 204 a.
 κεφάλαιον *Scripturae textus* 200 a,
 214 b.
 κεφάλαιον τῆς πίστεως 158 a.
 κινεῖν διαβολὴν 100 a.
 κινουμένη σοφιστεία 70 b.
 κινουντες ὄπλα ἢ λόγους 77 b.
 κλειδοῦχον τῶν οὐρανῶν 130 a.
 κληρον ἐποίησε 162 a.
 κολυμβήθρα 69 b.
 κομίσασθαι μισθὸν 173 b.
 κομψεύμενος 23 b.
 κομψία *fastu* 183 b.
 κορβάν, δῶρον 136 a.
 κοσμικῶς 102 b.
 κοσμογράφος *Moses* 83 a, 121 b.
 κρείττων *Deus* 112 b.
 κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπους 69 b.
 κρίνει 217 a.
 κρυφίως 7 a.

κτισματολάτραι 8 b.
 κτισματολατρία 130 a, 151 b.
 κύκλα 87 a.
 κυκλεύσας τῆ διανοίᾳ 10 a.
 κυρία ἡμέρα 156 b.
 κύριε, ἐλέησον 132 b.
 κυριοκτόνος 43 a.
 κυριολεκτεῖν 163 a.
 κύρος 191 a.

Λ

Λειτουργικὸς 50 a.
 λέξεις *Scripturae textus* 89 b, 97 a.
 λέξεις τῆς, *x. τ. λ.* 213 b.
 λέξεσιν αὐταῖς 85 b.
 λεξιθηροῦντες 120 a.
 λέξις *testimonium, sententia, et*
cum 207 b, 212 b.
 λευκῶς 172 b.
 λῆξις 66 b.
 λήμη 134 a.
 λῆμμα 174 b.
 λιταί 103 a.
 λόγοι *eruditio* 45 b.
 λόγοι *testimonia auctorum* 140 b.
 λόγον ἔχει *valet* 57 b.
 λόγον ἐνηνοχέειν 156 b.
 λόγους *textus Scripture* 22 b.
 λόγους ἀποδίδωσι *rationes reddū* 55
 b.
 λόγῳ *ratione, modo* 85 b.
 λοιμῆνασθαί (*mendose*) 113 b.
 λοιπὸν 85 b.
 λύων εἰς αὐτὰ 66 b.

Μ

Μαγγανείας συζῶντος 93 b.
 μακροπερίοδος 148 a.
 μάλλον καὶ μάλλον 158 a.
 μαρτυρεῖν ἐξέτασιν 68 a.
 μαρτύρια καὶ ἐκκλησία 128 b.
 μεγαλόδωρα 71 a.
 μεγαλόδωρος 114 b.
 μεγαλοουργίας 147 a.
 μέγεθος *quantitas, extensio* 179 a.
 μειλίσσομαι 103 a.
 μειονεκτεῖσθαι 167 a.
 μελεδήματα 211 b.
 μέλος ναυτικόν 193 a.
 μὲν οὖν γε 163 b.
 μέρος *textus Scripture* 183 b, 215 b.
 μεσιτεῦσαντα 122 a.
 μεταμελομένη 188 a.
 μεταξὺ ἐπάγει 43 a.
 μετέρχονται τὴν στρατείαν 170 a.
 μετρολογεῖν 180 a.
 μετριόφρονα 179 b.
 μέτρον δουλοπρεπές 173 a.
 μήτρι ἐνθυμησεως 163 a.
 μὴ ἀνεφικτοὶ ἀγγελοὶ 179 a.
 μηνιεῖν 52 a.
 μήρυγμα 64 a.
 μήτριγε καὶ *pedum* 148 a.
 μισοκάλου ἀντιχρίστου 141 b.
 μνημονευθειῶν *pro* μνημονουθέν-
 των 59 b.
 μοναρχία τριάδος 76 b.
 μονοκτήτωρ 37 a.
 μονονοχί *non solum* 6 a, 162 b:
sed *valet solum* 12 b.
 μόνον οὐκ *non solum* 37 a, 68 b.
 μόνον δέ *dimmodo* 50 a.
 μόνως ὑπάρχει (θεός) 59 b.
 μόνον *verbis* 189 b.
 μυθοπλάσμασι 78 a.
 μῦθος ἀληθείας 148 a.
 μυριολέκτων 148 a.

N

Ναίων 184 a.
 νάματα τῆς κολυμβήθρας 80 a.
 νεαλογεῖν 100 a, 136 a.
 νένευκε τὸ νόημα 5 b.
 νηφαλέως 141 b.
 νικηφόρους ἀρετῆς 146 a.
 νικῶση τὸ μέτριον 98 b.
 νόας 148 a.
 νοθῆς *fortasse pro* νοθῆς 11 a.
 νομικός *jurisconsultus* 21 a.
 νομομαθῆς 102 a, et 126 b.
 νουνεχία 157 a.
 νοῦν ἀεὶ θέοντα 83 a.

Ξ

Ξύγγνωμον 87 b.

Ο

οἷ δ' ἄν *quidquid* 85 b, 89 a.
 ἄγκος τῆς φράσεως 179 b.
 ὀβνεῖος 211 b.
 οἶδεν *potest* 115 b.
 οἶδεν ἢ γραφῆ 163 a.
 οικειότητα πρὸς τὸν Θεόν 216 a.
 οικειώσεις πρὸς τὸν Θεόν 51 b.
 ὁ οἰκονόμος πάντων 167 a.
 ὁ ἀοιδεῖμος Ἰωάννης 203 a.
 ὁ ἀνάξιτος ἐγὼ 45 b.
 ὁ ἔνομος Παῦλος 1 a.
 οἱ ἔξω 30 a, et *alibi*.
 οἷς ἐπέπληθεν 58 b.
 οἱ ἐροφάνται 24 a.
 οικεῖα κινήσει *motu proprio* 184 b.
 οἱ ὑπ' ἄλλου διοικούμενοι 191 a.
 οἰκονομῶν *docens* 186 b.
 οἶον ὡς 91 b.
 οἰονεῖως 64 b, 72 b.
 ὀλβος θεῖος 125 b.
 ὀλικός 60 a.
 ὀλικῶς 142 b.
 ὀμήλιξ 10 b.
 ὀμόθορον 152 b.
 ὀμοιόλεκτα 11 b, 63 b.
 ὀμοιολέκτως 37 a.
 ὀμοιολεξία 57 a.
 ὀμοιοτρόπως 102 b, 129 b.
 ὀμοιούσιος 45 a.
 ὀμοίως ἡμῶν 149 a.
 ὀμολογία *confessio fidei* 115 a.
 ὀμονοητικός 60 a.
 ὀμοούσιος 8 b, et *alibi*.
 ὀμοπάτριον 149 b.
 ὀμοφυής υἱός 71 a.
 οἱ ὀνεῖοι 58 b.
 ὀνομαστῆ 77 a, *sed* ὀνομασι 90 b.
 ὀξυδρομήσας 191 b.
 ὀπηπίστεως 19 b.
 ὀπου γε καὶ εἰ 9 b.
 ὀπου μὲν... ὀπου δὲ 101 b.
 ὀπως ποτ' οὖν 164 b.
 ὀρισμοὶ διαφερόντων 96 a.
 ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων 130 a.
 ὀρον *canonem* 206 b.
 ὀρος *determinatio* 32 b.
 ὁ περὶ τὸ βάπτισμα ὄρος 78 a.
 ὁ βαπτισματος ὄρος 61 b.
 ὄσον *quales* ἀσυνέτους 32 a.
 ὄσον *quatenus, pro* ἐφ' ὄσον 32 a.
 ὄσ' ἄν... ὄσ' ἄν *modo... modo* 46 a.
 ὄτι δηποτε 66 b.
 ὄτι μάλιστα 158 b, 180 b.
 ὄτι ὡς *tanquam* 69 a.
 οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα *nihil ad rem* 90 b.
 οὐράνια τέγματα 10 a.
 ὁ τεύχων τὰ πάντα 148 b.
 ὁ φρῆν 131 a.
 ὁ φωτισμός 126 b.

ὄτω οὐχ ὑπεστὶν κυβερνητικῆς 90 b.
 ὀ σὺνδεσμος τῆς οὐσίας 88 a, 185 b.
 οὐδαμοῦ γραφῆς 78 b.
 οὐδὲν δὲ ἦττον *similiter* 102 a.
 ὁ ὕμνολόγος 159 b.
 ὁ ὕμνωδός 162 a.
 οἱ πρὸς γένος 141 b.
 οὐ σθένει 75 a.
 οὐκ ἐτι 52 b, 202 a.
 οὐδὲν οἶον κωλύει 68 a, 189 b.
 οὐδεὶς φθόνος 38 b, 69 a.
 οὐ δέον 33 a.
 οὐκ εἰς δέον 122 b, 176 b.
 οὐκ ἐν μέρει 50 b.
 οὐκ ἐξιστάμενος τοῦ κ. τ. λ. 59 b.
 οὐκ ὀκνοῦσιν *non verentur* 61 a.
 οὐκ οἶδα εἰ μὴ 60 b.
 οὐνομα *res* 170 b.
 οὐρανοὶ 92 b.
 οὐρανοὶ *angeli* 51 a.
 οὐρανοὶ οὐκ ἀμειπτοὶ 87 a.
 οὐρανοπολίτας 181 a.
 οὐσιούν 6 b.
 οὐσίσις 6 b.
 οὐτω *deinde* 19 b.
 οὐτω *fortasse pro* οὐ τῷ 60 a.
 οὐτωσί 60 a, et *alibi*.
 οὐχ ἄπαξ *nullo modo* 159 b.
 ὀφθαλμοὶ δυμματος 179 a.
 ὀχλον τῆ ἀκοῆ παρασκευάζειν 27 b.

Π

Παγῶσας τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν 195 b.
 παγχατορικόν 41 b.
 πάθημα αἰρετικόν 171 b.
 πάθος ἦτ' οὖν ἁμαρτία 58 a.
 παῖδες Μακεδονίου 45 a.
 πάλοι καὶ πρόπαλοι 142 a.
 παμβασιλεύς 6 b.
 παμμεγεθέστατος 155 a.
 πάμπρωτος 149 b.
 παναγήραος 149 b.
 πάναγνος δόξα 51 a.
 παναλκῆς ἰσχύς 75 a.
 παναπίρατος 128 b.
 παναρκῆς Θεός 155 a.
 πανηγυρίζει μοι τὸ βιβλίον 91 a.
 πᾶν δὲ τούναντιον 100 b.
 πανταρκῆς 37 b, 94 b.
 πανταχοῦ τῶν λόγων 205 b.
 πανταχοῦ τῆς ὑποθέσεως 88 b.
 παντεκνεῖ, πανοικεῖ, παγγενεῖ καὶ παμφιλεῖ 92 b, 142 b.
 παντεξούσιος 13 b.
 παντεπίσκοπος, παντεπήκοος 50 b.
 παντεφόρου 128 b.
 πάντη *utique* 59 b.
 παντὶ *omnino* 176 b.
 παντοδότη 87 b.
 πάντοθεν εἰς ἅπαν 10 a.
 πάντοτε 141 b.
 πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο 60 b.
 παραβάλλειν εἰς πανηγύρεις 141 b.
 παραγγέλλω ἐπὶ τὴν μέψιν 90 b.
 παράθεισιν ποιῆσθαι 15 b.
 παρακομίζω *produco* 166 a.
 παραλλάξιαν 199 b.
 παραλλάττειν *diversum esse* 17 a, et 153 a.
 παραλύτω 87 b.
 παραπέμπουσα ἐφ' ἐαυτὴν 145 b.
 παραπήσιως τοῦ, κ. τ. λ. 79 a, 108 b.
 παρατιτρώσκουσι 44 b.
 παρατρῶσαντες 101 b, 114 a.
 παραυτικά τοῦ κ. τ. λ. 81 a.
 παρὰ χροῖμα 126 a.
 παρεκβάλλοντα 64 b.
 παρεργον ποιῶν 27 a.
 παρεργῆσθαι 81 a.
 παρήλθοσαν 22 b.
 παρήρηται τοῦ κ. τ. λ. 12 a.
 παρήχθαι *creatum esse* 162 a.
 παροιμία *liber Proverbiorum* 58 b.
 παροισηθέντων 14 a.
 παροχαί 81 b.
 πάσωντες ὁμοία τῶν κ. τ. λ. 45 a.
 πασιθανόν 52 b, et *alibi*.
 πειθανουργία 68 a, 90 a.
 πειθανότητος ἐγγύς 174 b.
 πειραστικῶς 21 a.
 πεποιθήσει 185 a, 188 b.
 πεπονθότα σκευή 124 b.
 περαιτέρω τῆς ἀκοῆς 58 b.
 περιεργονότως 98 b.
 περιεργίας 202 a.
 περιοδία 123 b.
 περιόχη 211 b.
 περιστάσει 174 a.
 περιπέτεια 89 a.
 περιποθήτω 147 b.
 περιποιεῖ 53 b.
 περὶ τοῦ *pro* περὶ τίνος 170 a.
 περιφαεία 87 a.
 περιφερῆν *pro* περιφερῆς 128 b.
 πευστικῶς καθ' ὑπόκρισιν 85 a.
 πλαστουργηθεὶς 17 a.
 πλεῖστος ἔχεται θεολογίας 71 b.
 πλεονάζουσιν τοῖς, κ. τ. λ. 147 b.
 πλεονεκτῆσει τὴν χτίσιν 175 b.
 πλῆθος *vis* 7 b.
 πλημμελῶς ἀναστρεφόμενα 60 a.
 πληρότητα 168 b.
 πλουσιολόγος 168 a.
 πνεύματα συγχειρουργούς 85 a.
 πνευματικῆ γραφῆ 18 a.
 πνευματοφόρος 129 b.
 ποθὲν 146 a.
 ποιεῖν τὴν πληρωσιν *supplere* 71 b.
 ποικιλία 148 a.
 ποῖον ἔχει λόγον 85 a.
 πολυκυρανία *mendose pro* πολυκυρανία 176 b.
 πολυπόθητος 162 b.
 πολῦπωπα 33 a.
 πόνοισιν 45 b.
 ποσῶς 8 b.
 πράγματα πλέκειν 78 b.
 πράξάτωσαν βελτίω 69 a.
 πρᾶυπαθῶς 129 a.
 πρέσβεις *angeli* 92 a.
 πρεσβυόντες δόγμα 57 a.
 πρεσβυτερεύει 14 a.
 πρεσβύτερον *pristinum* 114 b.
 πρὶν διαθρῆσθαι τις ἐν καρδίᾳ 50 a.
 προάγονται ὑδρίζειν 147 a.
 προαίρεσις *secta* 78 a.
 προαιρουμένους 158 a.
 προανέταξεν 85 a.
 προβαθέστερον 20 a.
 πρόβλημα 163 a.
 πρό βραχέος 167 b.
 προγενέστερος 14 a.
 προδυνάμενος 157 b.
 προέμενος ἀπρόσηκα 77 b.
 προέμενος λόγους 111 b.
 προκατάρχεσθαι 50 b, 126 a.
 προμηθέστατον πάσα 191 a, et ὁ.
 προμηθεστάτως 20 b.
 προνοητής 168 b.
 πρόδος αγαθοῦ νοῦ 51 a.
 πρόδος *processio* 53 a, 214 b.

προσθηται 64 b, 85 b.
 πρὸ ὀλίγων στιχιδίων 56 b.
 προσβολή αἰσθήσεως 179 a.
 πρὸς δύναμιν ἀπομιμωμένη 21 b.
 προσεθίζηται 168 a.
 προσεπιτίκτω 35 b.
 πρὸς ἐπὶ τοῦτοις 125 b.
 προσηγορικῶς 108 a.
 προσομιλήσαντες τῷ πνεύματι 22 a.
 προσομιλοῦντες τῷ βαπτίσματι 123 b.
 προστιθεῖσα τὴν ἀπὸ ἑαυτῆς ἀσφάλειαν 57 b.
 πρὸς τὸ εἶχον ἐκεῖνοις 8 b.
 προσφῶρος προσφερόμενος 179 b.
 προσυφανησόμενον 120 a.
 πρόσωπα τρία 19 b.
 πρότασις 168 a.
 πρὸ τοῦ πρακτεῦ 50 a.
 προχρόνιον χρόνον 7 a.
 πρυτάνια 91 b.
 πρωθυστεροῦς 183 a.
 πρωτίστη καὶ πρωτουργὸς φύσις 9 a.
 πρωτόκτιστος 209 a.
 πῶς γὰρ ἂν καὶ ἐγχωρεῖ 172 a.

P

ῥέοντος πλήθους 99 a.
 ῥέουσαν μετάδοσιν 133 a.
 ῥέπει ταυτὶ πρὸς ποίημα 31 b.
 ῥέπουσα πρὸς ἱκεσίαν 146 b.
 ῥῆμα Θεοῦ *Spiritus sanctus* 68 a.
 ῥήμασιν αὐτοῖς 57 a.
 ῥητὰ *testis Scripturæ* 100 b.
 ῥητορεύειν 170 a.
 ῥητικῶς 102 b.
 ῥίπτειν ἐκ τοῦ παραδείσου 18 a.

Σ

Σαθρὸν νοῦν 147 b.
 σάρκωσις 164 b.
 σεμνοπρεπής 27 b.
 σημάντρον 127 b, 155 b.
 σθένος ἐστίν 189 b.
 σιτοδία 94 a.
 σκάλμη 68 b.
 σκότιω κεκρατημένα 37 b.
 σὺ ἕνεκα *per te* 141 b.
 σοφιστεία 70 b, 86 b.
 στενοίς τὸν λόγον 148 b.
 στροφάλητι 150 b.
 συγκατάβασις *Incarnatio* 182 a, 183 a.
 συγκλῶθεται 72 b.
 συγκριθῆναι μοι 38 b.
 συγκριτικῶς 162 b.
 συγκρητορίας 187 b.
 συλλήπτορα αὐτὸν ποιήσομαι 179 b.
 συλλογισμοὶ αἰρετικῶν, πύλας ἕδου 39 b.
 συμφωνίαν *consonum* 61 a.
 συμβολὴν *symbolam, seu Symbolum Fidei* 98 b.
 συμμετρότερον 139 a.
 συμμίγναι 113 b.
 συμπάθεια 192 a.
 συμπάθησαντος 156 b.
 συμπαρομαρτεῖν 89 b.
 συμπλάσσειν 58 a.
 συμποιητής 86 a.
 συμπροεληλυθῶτος 53 b.
 συμφανές 6 a.
 συμφέρεται τοῦτοις 109 b.
 συμφράζω 120 a.
 συμφρασις *contextus* 96 b.

συμφῶν 59 b.
 συνάγεται *colligitur* 70 b.
 συναίσθησις 139 a, 148 b, 163 b.
 συνάξεις 128 b.
 συναπογεννηθεὶς 58 a.
 συναριθμείσαν *passive* 12 a.
 συναρπακτικῶς 57 a, 77 b.
 συνάρσεως 86 a.
 σύναρχος 8 b.
 συνδοτήρ 52 b.
 συνενδείκνυται 167 a.
 συνέρεσθαι 162 a.
 συνέταξεν *posuit* 193 b.
 συνεχεῖς ὑποστάσεις 70 a.
 συνήθως 111 b, 141 a.
 συνημμένως 199 a.
 συνηνωμένως 58 a.
 σύνθακον 153 a.
 συνθεότης 12 b.
 σὺν Θεῷ φάναι 121 b.
 συνόλως 179 a.
 συναψίσαντες 148 b.
 συνσῶζω 117 b.
 συνυφεστῶτως 53 b.
 συνυδὸν 125 a, 162 a.
 συρφετολογίας 191 a.
 συστοιχία 106 b.
 σύστασις *probatio* 90 b.
 σφαλεραὶ ζητήσεις 45 b.
 σώζεσθαι *conservari* 159 a.
 σωτήρα οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης 38 a.
 σωφρονισμός 55 b.

T

τὰ γραφία 104 b, 108 b, 112 a, τὰ δεύτερα παύει τὰ πρόσθεν 162 b.
 τὰ διαβεβλημένα 134 b.
 τὰ ἐπιόντα 167 b.
 τὰ ἐπίσημα 58 a.
 τὰ ἰσχυρὰ *vires* 13 a.
 τὰ κάλλη 118 b.
 τὰ λά 176 b.
 τὰ λόγια 55 a.
 τὰ σκότιω κεκρατημένα 37 b.
 τὰ συγκρητικά 15 b, 63 a.
 τὰ συναμφοτέρα *plura quam duo* 17 a.
 τὰ τῆς ὕλης ρεύματα 15 a.
 τὰ χρησθέντα 11 a.
 ταῖς παρ' ἡμέραν συνουσίαις 140 b.
 τάληθοῦς 57 a.
 ταμιευομένοις 162 b.
 ταρταραίους μυχοῦς 142 a.
 τὰς τρεῖς ἐν μιᾷ συντείνειν θεότητι 20 b.
 τὰς γέρας ὑπτίας ἀντιθεῖς 3 a.
 ταύτη *hoc modo* 183 a.
 ταυτηνεῖ 165 a.
 ταυτοπετεῖν 148 a.
 ταυτοτης *concordia* 51 a.
 θεωρηθέντος 26 b.
 τεινεσθαι 92 b.
 τεῖνος *tandem* 145 b.
 τῆδε *in hac vita* 178 b, 205 a.
 τῆ εὐδοκῆσει 86 a.
 τῆ συνεχείᾳ *continuo usu* 7 a.
 τὴν ἄλλως (*mendose*) 90 a.
 τὴν ἀρχὴν *omnino* 109 a, 188 b.
 τῆς σοφῆς ἐνανθρωπήσεως 129 b.
 τιθεάμεν 10 b.
 τίθεσθαι φροντίδα 74 b.
 τληπαθέστατος 174 a.
 τμητικὸς 65 a.
 τό (*redundans*) 177 a.
 τὸ ἄλλο κάλλος 69 a.
 τὸ βάρος τοῦ ἐπιμνησθῆναι 18 b.
 τὸ δὴ λεγόμενον 19 a.

τὸ διαρκές 124 b, 164 b.
 τὸ δι' ἀφθονίαν 89 b.
 τὸ ἐνιαῖον 62 a.
 τὸ εὐγνωμον 24 a.
 τὸ εἰχόν βῆμα 77 a.
 τὸ θεῖον 6 b, 11 a, 41 b.
 τὸ θεῖον χρίσμα 51 b.
 τὸ ἰδικόν 22 a.
 τὸ ἰλω 87 a.
 τὸ καθ' ὅλου 204 b.
 τὸ καιρῖον 201 b.
 τὸ κινούμενον 20 a, 36 a, 96 a, 121 b.
 τὸ κοινόν 189 b.
 τὸ κοσμητικόν 83 a.
 τὸ λεγόμενον 70 a, 71 b.
 τὸ μείζω 16 a, *ei b, ei* 17 a, 141 b.
 τὸ παντάπασιν 69 a.
 τὸ παράπαν 18 a, 140 a.
 τὸ πρώτιστα 15 b.
 τὸ σύμπαν 173 b.
 τὸ συμπρακτικόν 50 b.
 τὸ συνόλον 207 a.
 τὸ τηλικαῦτα 173 b.
 τὸ φλεγμαῖνον 129 a.
 τὸ χρησιμοδηθῆν 11 b.
 τοιαῦτα ἄττα 104 a.
 τοιουτοτρόπως 162 a.
 τὸν δὴ λεγόμενον 99 b.
 τὸν παντεπόπτῃν 194 b.
 τὸν ῥύπον 115 b.
 τοπικῶς 131 a, 168 b.
 τοσοῦτοι ὅσον 83 b.
 τόσω 133 a.
 τοῦ λοιποῦ *deinceps* 108 b.
 τοῦ λόγου βαθύνοντος 3 a.
 τοὺς ὑποφῆτας 24 b.
 τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου *ut aiunt* 158 a.
 τοῦτο μὲν... τοῦτο δὲ 30 a.
 τρέχει *fluit* 126 a.
 τριαδικῶς 51 a.
 τριπόθητος 128 b, 191 a.
 τρισαγιολογεῖν 58 b.
 τυπούτας *fortasse* τοῦ πάντας 101 b.
 τύπτειν τὸν ἄερα 99 b.
 τυγόν *exempli gratia* 7 a.
 τῷ ἄδη προσέρρηξεν 194 a.
 τῷ ἡπιστάνοντι 27 a.
 τῷ κοσμήσαντι τὰ ποιήματα 89 b.
 τῷ λόγῳ αὐτῶν *eorum rationi* 174 b.
 τῷ ῥήματι *expresse* 78 a.
 τῷ φαινομένῳ 102 a, 211 b.

Υ

Υἱτικῶς 55 a.
 υἱοθετεῖν 153 b.
 υἱοπατέρα 181 b.
 ὑπαλλαγὴν λέξεων 199 a.
 ὑπαλλάξασα βίον 178 b.
 ὑπάρρη τὸ πλεῖν 141 b.
 ὑπάρχει ἀγαθότης *Spiritus sanctus* 58 a.
 ὑπείσει δέ με 146 a.
 ὑπενώστησεν 191 b.
 ὑπεραιωνίως 67 b.
 ὑπεράναρχος 13 a.
 ὑπερανέχων 173 b.
 ὑπεράνθρωπον 174 b.
 ὑπεραποθάνειν 35 b.
 ὑπερασώματος 15 b.
 ὑπεράχρονος 6 a.
 ὑπεραπέσθηθα 10 a.
 ὑπερκόσμιον ἀγαθόν 19 a.
 ὑπερπαμφαές 59 b.
 ὑπερπερὸν 44 a.

ὁπὲρ τὸ πλεόν 9 a.
 ὁπὲρ τοῦ πολὺ 50 b.
 ὁπὲρ τοῦ εὖ 92 a.
 ὕπεστι τυχεῖν 90 a.
 ὕπην 168 b.
 ὑπὸ πῶδας τῆς Τριάδος 50 b.
 ὑπὸ χρόνον ἦν 7 b.
 ὑποδεηχότως 71 b.
 ὑποβιβαζόμενος 99 a.
 ὑπογραμμὸς τοῦ δεσπότη 12 b.
 ὑπόθεσις ἀντιλογίας 113 b.
 ὑπόθεσις *historia* 122 a, et b.
 ὑποθέσεων καὶ ὑποστάσεων μοχθη-
 ρῶν 98 a.
 ὑποκαθήμενοι πάθειν ὀλιγοῖς 134
 a.
 ὑποκαταβάς λέγει 110 b.
 ὑποκατερχόμενος 39 b.
 ὑπολήψεις θεϊκαῖς 113 b.
 ὑπομνοντα στερεῖται ζωῆς 82 a.
 ὑποσπανίζει σοὶ τὰ δωρήματα 104 b.
 ὑποστατοῦ 150 a.
 ὑποστήσας πάντα Κύριος 168 a.
 ὑποτοπάζειν 153 a.
 ὑπόχρεοι *pro* ὑπόχρεω 90 b.
 ὑστερομέσως 208 a.
 ὑστεροπρώτως 42 b.
 ὕφ' ἔν δυντες 130 a.
 ὕφειν ἔχον 53 b.
 ὕψηλονοστότατος 139 b.

Φάσεις δεσποτικά 95 b.
 φασίν *pro* φησίν 168 b.
 φέρει 175 b.
 φέρεται ἐν ψαλμῷ 131 a.
 φέρουσαν *dicentem* 204 a.
 φησίν (*redundat*) 75 b, 179 b, 187 b.
 φησίν *perinde quasi dicit* 7 a.
 φιλαπεχθήμονας 182 a.
 φιλοφύχου Θεοῦ 136 a.
 φοιτεῦει 148 b.
 φοιτικὴν 140 b.
 φράσις 171 a, b.
 φρενηρημίαν 221 a.
 φροντίδα ποιῆσθαι 108 a.
 φυσικῶν 79 b.
 φωναί *textus Scripturæ* 100 a, 77
 b, 85 b.
 φῶς τὸ Πνεῦμα 128 a.
 φωταγωγα 125 a.
 φώτισμα *baptismus* 7 b.
 φώτισμα ἀπελαύνει δαίμονας 51 a.
 φωτισμὸς ἀνίσχει 37 b.

X

Χαράγματα τὰ καθολικά 119 b,
 165 b.
 χάριν τῶν, κ. τ. λ. 202 a.
 χηρύνοντες πίσταως 204 b.
 χηρῶσαντα 54 a, 86 a.

χηρῶσαντα 37 b.
 χρηστὸν *utendum* 110 b.
 χριστότης 128 b, et 170 b.
 χυδαίωτης 160 b.
 χωρίον *textus Scripturæ* 89 b, 163 b.

Ψ

Ψευδοδοξία 24 b.
 Ψευδοπροσβύτης 27 b.
 Ψευθεῖς *passive* 130 b.
 Ψηφίζονται κτιστάς 12 a.
 Ψηφον παρέχειν 50 a.
 Ψιλλῆ ἐννοία τρέχοντα 210 b.
 Ψυχοβλαβῶς 99 b.
 Ψυχοδότης 178 a.
 Ψυχοφθόρου 220 b.

Ω

ᾠδὲ πη 125 a.
 ᾠδὲ 10 a, 84 b.
 ᾠδὲ πῶς 100 b.
 ὦν ἐν μειώσει 78 a.
 ὦρα λοιπὸν μὴ μέγα οἶσθαι, κ. τ.
 λ. 27 b.
 ὠσανεὶ 10 b.
 ὠσανῶν 192 a.
 ὡς αὐτῶς 10 b, et *alibi*.
 ὡσαύτως καὶ κατὰ ταυτὰ 50 a.
 ὡς ἐγγυρῶντες 72 a.
 ὡς ἐπίπαν 23 a, 211 b.
 ὡς ἐπομένου, κ. τ. λ. 89 b.

INDEX ANALYTICUS IN LIBROS DE TRINITATE.

Numeri Romani spectant ad litteras numerales inter uncas in Prolegomenis positas quæ paginas Præfationis Mingarelli representant; numeri Arabici Lectorem ad cifras crassiores revocant in textu expressas. Littera u notus designat.

A

Abrahæ sinus, 423, not.
 Accusatores Didymi, xxxviii, xxxix, xlii, xlv,
 xlviii, xlix, liii, lvii, lix.
 Adami salus, 43 n. 439.
 Additamenta in exemplaribus Bibliorum a Didymo ad-
 hibitis, 101 n., 121 n., 143 n., 145 n., 288 n., 335 n., 338
 n., 403 n., 405 n., 406 n., 504 xvii.
 Ἀειπύριος Deus, 213 n.
 Æones. Fortasse angelorum ordo, 133 n., lv.
 Aetii hæretici verba affert Didymus, 321, xxxiii.
 Agnitiois dies, 20.
 a. scriptum pro a, 8 n., 57 n., 264 n.
 Ἀἰώνας, 137 n.
 Alanus citatur, 445 n.
 Albertinus hæreticus e Calvini grege refellitur, 154 n.
 Alexandriæ plures erant ethnici, Didymi ætate, 416 n.
 Alexandrinæ voces, 268 n. xvi. Alexandrinæ Ecclesiæ
 consuetudo, 275 n., 398 n.
 Alexandrini Catechistæ, 304 n. xix. Alexandrinus fuit
 Didymus, xvi. Alexandrinus codex Bibliorum citatur,
 297 n., 387 n., 389 n., 399 n., xvii, xviii.
 Allegoricis explicationibus quando utatur Didymus,
 xxvi.
 Ambrosius (S.) ex Didymo aliqua mutuatus est, 47 n.,
 51 n., 176 n., 235 n., 275 n., 348 n., 357 n., 373 n., 428
 n. xv, citatur, 80 n., 368 n.
 Ἀμυθήριος Deus, 39 n., 112 n., 375 n. xxxiii.
 Ἀμυθήριος. Vox Longino usitata, xxxiv.
 Ἀμυθήρι, 135 n.
 Ἀνετίθηνα quid valeat, 362 n.
 Anastasius (S.) Sinaita cum Didymo similia scribit, 486.
 Angeli corporibus præditi juxta aliquos, 133 n., 467, li.
 Carnis expertes, 168 n. ἄχρονοι, 354 n.
 Anima impatibilis, 314 n. Animarum præexistentia,
 xi, viii.

Anna Comnena citatur, 332.
 Annales Camaldulenses citantur, 126.
 Anonymi verba affert, 354.
 Anonymorum auctorum versus citat, 81 n., 105, 150, 166,
 168, 209, 253, 259, 260, 286, 310, 322, 325, 324, 327, 331,
 350, 351, 358, 383, 386, 395, 396, 402, 404, 422, 429, 434.
 Antichristi adventus vicinus, 306 n., 466.
 Ἀπείθεος duplici sensu, 170 n.
 Apathela, 70 n., 314 n. xlv.
 Apocalypsis, 17 n.
 Ἀποκάλυψις, 35 n.
 Apocrypha citat, 294 n. xxvii et seq.
 Apollinari error, 360 n.
 Apostatæ titulum qui Juliano tribui nollent, ridendi,
 89 n.
 Apostoli nomen latius sumptum, 133 n., 168 n., tribu-
 tum S. Stephano, 466.
 Ἀραβία, 240 n.
 Aqua viva dicitur Spiritus sanctus, 177 n.
 Aquilæ translationem citat, 345.
 Arati versus, 382 n.
 Arbasax, 430.
 Archa Noe typus Ecclesiæ, 265 n.
 Arcani disciplina, 598 n.
 Ἀρχαί variis modis accipitur, 354.
 τὴν ἀρχήν. Aliqui non recte verterunt, 236 n.
 Ἀρχιτέρας dicitur Filius, 183 n.
 Ariani carnem Christi inanimatam dicebant, 396 n., 421.
 Sæpius a Didymo confutatus, xii.
 Aristidem imitari videtur, 346 n.
 Aristoteles citatur, 314 n., 354. Aristotelicæ philosophiæ
 innitebatur Eunomius, 131 n.
 Arouetus (Franciscus). Vide Voltærii, etc.
 Articulos notat, 12 n.
 Asyndeta, 25 n.
 Atheus, 2 n.
 Atticismi nonnulli, 10 n.

Auctores a Didymo citati, 469.
 Augustinus (S.) Origeniana locutione usus est XLIX.
 Ἀύγουστος, 7 n.
 Aurelius (M.) citatur, 154 n., 508 n.
 Authenticus baptismus, 272 n.
 Αὐθεντικὸς non satis recte dicitur Deus, 522 n.
 Ἀυθεντικός, 354 n.

B

Bandinius citatur, LX.
 Baptismi materia, 435. Typi, 264 et seqq. Cæremonia, 456 Tempus, 468. Baptismus quando inutilis, 254 n. Quando administratus, 275, n. Hæreticorum validus, 278 n. Invalide collatus, 279 n. Non est iterandus, 455.
 Baptizatis S. Eucharistia collata, 468.
 Baruchi librum Jeremias tribuit, 524 n., 454.
 Basilio perperam afficta epistola inedita, 122 n. Basilium citat, 406, 471. Basilium allocutus est fortasse Didymus, 406 n.
 Basuagius Didymi locum corrumpit, xxxv, XLVII. Citatur, 47 n., 257 n., 425 n. xxxiv, LIX. Vide rocem Accusatores.
 Beatifica visione an fruatur modo sancti juxta Didymum, XXXVII.
 Benedicere, id est laudare, 97 n.
 Bethsaida quid sit, 272 n.
 Biblia sacra olim Christiani memoriæ mandabant, xxv.
 Boulangeri inscitia notatur, 268 n.

C

Cadonicus citatur, 425 n.
 Cæcitas a Didymo dissimulata, 258 n., 518 n.
 Κατ' ἀνάγκη, id est absolute, 129 n.
 Catecheses Alexandriæ quando haberentur, 305.
 Catechista fuit Didymus, XLVIII.
 Capitulum quid sit, 12 n., 74 n., 82 n., 152 n., 321 n.
 Cephas a Paulo reprehensus, 168 n.
 Catenæ plures citantur, 490.
 Chrisma benedictum, 274 n., 279 n., 279 n.
 Χριστός et ἱεροσόλα non raro promiscue accipiuntur, 359 n.
 Chrysostomo tributum symbolum, 50 n.
 Citatur sæpe sensus, non verba Scripturæ, 9 n.
 Circummissio divinarum personarum, 154 n.
 Codex Passionelanus, 1 n., 264 n., 301 n., 453, 498.
 Codex ms. libri Didymi de Spiritu sancto Bononiæ apud nos asservatus, not. ad pagg. 46, 50, 52, 54, 55, 64, 69, 116, 117, 118, 123, 127, 135, 136, 157, 143, 149, 150, 152, 156, 160, 161, 164, 163, 169, 170, 173, 174, 180, 181, 185, 187, 205, 207, 220, 222, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 244, 252, 259, 271, 284, 286, 288, 298, 350, 371, 374, 414, 426, 427, 428, 450, 451, 452, 453, 455, 456, 458, 442, 445, 497, xxx, XLVI.
 Codex alius ms. Latinus bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, LX.
 Codex Græcus ms. bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, 156, 246 n., 349 n.
 Codex ms. biblioth. S. Marci Venetiarum, 228 n., 266 n., 278 n., 416 n., XXVII, XXVIII, 483, XLVI.
 Codex vetustissimus nostræ bibliothecæ continens Latinitatis Institutiones, 264 n., 501 n.
 Codex Bibliorum Hebraicus ms. ac pervetustus bibliothecæ nostræ, 380.
 Codices Naniani, 367 n., 599 n., XL, 488 et seqq., 490, XLV, LI, LII.
 Codex Latinus ms. bibliothecæ Venetæ sanctorum Joannis et Pauli, 493, 497.
 Codex Theodosianus citatur, 221 n.
 Cœli iuanimati, 97 n. XLVII.
 Cœlorum nomine angeli denotantur, 114 n.
 Confirmationis sacramentum, 115 n., 251 n., 274 n., 456.
 Eius minister, 279.
 Corporis a carne distinctio LI.
 Κόρυθος, non κισσός, 24 n.
 Κορυθα ἕλιος, 354 n.
 Cyrie eleeson, 288 n.
 Cyrillus (S.) Alexandrinus versus a Didymo citatus citat, 105 n. Et perperam tributum hoc opus, 455, 498. Deum vocat ἀπαύθη, 59 n. Didymum imitatus est XVI, 480.

D

Dæmonis conversio perperam intellecta a Basnagio, xxxv.
 Damnatuone fuerit Didymus a quinta synodo, LX.
 Danielis translatio a LXX viris facta, 259 n.
 David Græce Δαβὴδ, 7 n. Eius nominis ridicula derivatio allata a Boulangero, 268 n.
 Deiparæ nomen a Didymo adhibitum, 94 n.
 Delphi, 53.
 Demophilus citatur, 162 n.
 Desiderata, id est Eucharistia, 280 n., 398.

Dextera Dei quid significet, 13 n.
 Diaboli nomen duobus modis adhibetur, 148, n.
 Διαβολὴ λέβητος, legationem obire, 135 n., 199 n.
 Diagoras erat Melius, 320 n. Ejus fragmentam, 590.
 Didymus an Hebraicæ linguæ peritus, 47 n. Ejus liber De Sp. sancto, 425 n. Vide vocem Codex, etc. Digressiones amat, xxxi. Dubitanter loquitur, *ibidem*.
 Dominicus Diodatus citatur, 285 n.
 Dionysius Periegetes citatur, 191 n.
 Doxologia, 67 n., 250 n., 528 n. A. S. Damaso non in- vecta, 250 n.
 Draconis nomine denotatur diabolus, 257 n.

E

Ἐδραῖ quid valeat, 354 n.
 Ecclesiastici librum citat, 454.
 Ἐξέρψ, et ἔξερψ, et ἔξερψ, 377 n.
 Eiamitis, 284 n.
 Eloquentes an sit Didymus, xxxix.
 Ἐπισημῶς quid valeat, 129 n., XLVI.
 Enarrationes Didymi in Epistolas catholicas mendis refertæ, xxxix. Latinus earum interpret aliqui de suo addidisse videtur, 169 n. Emendatur, xxxix, LII, LIII.
 Ἐπισημῶς Paulus, 2 n.
 Ἐπισημῶς, 455.
 Epilemris litteraria Europæ, 53 n., 69 n., 84 n., 112 n., xxxiv.
 Epiphanium forsitan imitatur Didymus, 358 n. Is citatur, 84 n.
 Epistola secunda Petri, 21 n. Quid de ea senserit Didymus, LIX.
 Esdræ librum tertium citat, 294 n.
 Ethnicis auctores sæpe a Patribus citantur, 299 n. Et a Didymo, xxxii.
 Evagrii Scholastici verba non fideliter versa, LXI.
 Eucharistia sacrificium, 67 n., 179 n., 201 n., 508 n., 597, 598. Ejus quotidiana celebratio, 598.
 Ἐπισημῶς, 418 n.
 Eunomius vivebat cum hæc dictabat Didymus, 151 n.
 Euripidis versus, 519.
 Eutychanos in antecessum refellit, 367.
 Ἐπισημῶς vox notanda, 25.
 Ἐπισημῶς Didymi, 498.
 Externi auctores, 69 n.
 Exucontii, 19 n.

F

Falsifer dicitur Zacharias propheta, 237.
 Febronius notatur, 92, 126, 175, 252.
 Filii, id est discipuli, 105 n. Filiopatemitas, 582 n. Filios genuit Didymus, 472, xix et seqq. Filius Didymi Rhetorius, 319 n., 473.
 Φίσις pro persona, 212 n.
 Fragmenta Didymi inedita, 228 n., 277 n., 278 n., 55 n., xxxvii, xxxviii, xxxix.
 Frigidiuscula quædam habet, xxvii.

G

Γενεά, γένος, et γένος, 26.
 Γένος, 352 n., 431. Genesis liber quomodo inscriptus apud Alexandrinos, xvii.
 Γένος non dicitur Filius, 45 n.
 Gloria juxta hæreticos, 221 n.
 Glossarum in Exodum auctor, 48 n.
 Glycas citatur XL.
 Golgotha in medio terræ, 53 n., xxxiv.
 Græca lingua an apostolis vernacula, 285 n.
 Græcos, id est ethnicos refellit, 416.
 Grammatici Græci dissident, 150 n., 203 n., 224 n., 237 n., 318 n.
 Γραφία quid sint, 515 n.
 Gratia Christi necessitas, 167 n., XLII.
 Gravina citatur, 275 n.
 Gregorius Nazianzenum videtur imitari, 7 n.
 Gregorii Thaumaturgi fragmentum ineditum, 115 n., 269 n.

H

ἠ, id est *mu* sine accentu, 2 n.
 Hæretici a Didymo confutati, 470.
 Hæretici cujusdam verba, 120 n., 127 n., 173 n., 209.
 Hæretici Scripturas corruperunt, 247, 249 n.
 Hebraicas voces affert, 545.
 Hermes. Vide Mercurius.
 Hesychius, 240 n. Hesychii Interpretatio in Psalmis, 399 n.
 Hierax citatur, 162 n.
 Hieronymus Didymum imitatur, not. ad pagg. 96, 177, 255, 391, 428, 448, 268, 270, 271, 273, xv.

Hispania Græce *Ἰσπανία*, 136 n. Hispanorum traditio de Jacobi prædicatione, 136 n., 469.
 Homerus citatur, 69 n., 285 n.
 Homœusius, aut homœosius, 103 n.
 Homousius, 25 n.
 Hosanna quid valeat, 400 n. Quomodo vertatur a Theodoro Prodomo, et a Possino, *ibidem*.
 Hymnus trium puerorum 106 n., 454. Hymnus *Gloria in excelsis* Didymo vetustior, 367 n.
 Hypostases 15 n.

I

Ignis inferni, 249 n.
 Illuminatio quid sit, 21 n., 256 n.
 Imago Dei *air amissa* post peccatum, 255 n.
 Impar numerus, 268 n. De illo scripsit Didymus, et alii, xiv.
 Imperatoribus ethnicis atque hæreticis quando resistendum sit, 284 n.
 Incapabilis quid sit, 19 n.
 Indiæ nomen quid valeat, 136 n.
 Inferni supplicia æterna, 249, li.
 Ingeneratio, vox ab Eunomianis adhibita, 72 n.
 Intercessio sanctorum, 202.
 Iota subscriptum omittitur, 1 n.
 Irenæi fragmentum ineditum, 266 n. Aliud ejusdem auctius, *ibidem*. Locus explicatus, 126.
 Isaaci (S.) Syri fragmentum ineditum, xlv.
 Isidorus (S.) Pelusiota Didymo scripsit, xxi, 477.

J

Jacquierus nominatur, 54. *Vide* Ephemeris.
 Jaculatoriæ preces, 288 n.
 Jeremie, Jerusalem, etc., nomina, 80 n.
 Joannes Euchaitensis, 134 n.
 Joannes apostolus quo sensu major Joanne Baptista, 385. Joannis locus explicatur, 362 n. Joannes Chrysostomus citatur, 393 n.
 Judas olim bonus fuit, xxxv.
 Julianus *Apostata* dicendus, 89 n. Laudatus a Volterio, 381.
 Junius non satis recte vertit quædam, 554 n.
 Justinianus imperator Didymum non memorat lx.

L

Lactantius dubitat, an aliud sit animus, aliud anima xli.
 Lamius laudatur, 245 n.
 Latinas voces affert Didymus, 18 n.
 Lectiones peculiare textuum biblicorum, xxvi, 7, 6, 57 n., 27 n., 97 n.
 Libanius Didymum memorat, xxi.
 Libri *De Spiritu sancto* locus emendatur, 145 n., 161.
Vide Codex, etc. Eum citat Didymus, x. Libros hosce memorant plures, xiii, 481, 483, 492.
 Liturgiæ verbis uti videtur, 367 n.
 Λόγος pro textu, 4 n. *Vide* Sermo. Λόγος et λόγιον aliquantum differunt, xii.
 Longinus Paulum apostolum laudat, xxx. Voce ἀπειθήνας utitur, xxxiv.
 Lucas (S.) in Actis citat Evangelium suum, 414.
 Lucas Tudensis citatur, 328 n.

M

Macedoniani nonnulli Spiritum sanctum non subsistentem dicebant, 54 n. Dicebant Filium non esse creaturam, 60 n.
 Macedonius de Filio recte sensit, 103 n. Redargutus est quod Pauli locum perperam legeret, 180 n. Refellit, 441.
 Manassis orationem citat Didymus, 399 n., 434 n., et S. Thomas, 399 n.
 Manichæi plures erant Alexandriæ, 449 n. Didymus eos commemorat, 385, 388, 396, 449.
 Marathonii ordinatio, 227 n.
 Marcelli Ancyranæ hæresis, 94 n.
 Marcus Marinus citatur, 79 n., 320 n.
 Maria *Deipara*, 457. Et *semper virgo*, 84 n., 349 n., 457.
 Martyria, 200 n.
 Martorellius laudatur, 76 n., 320 n.
 Mattei (Xaverius) laudatur, 365 n.
 Maximus (S.) defenditur, xxxvi.
 μέγας, aliquo sensu Deo fortasse tribuit Didymus, 115.
 Melaniam seniore Origenismo a Didymo imbutam dicit Baronius, lv.
 Memoriam vitio labitur Didymus not., ad pagg. 3, 49, 62, 151, 160, 164, 229, 245, 343, 344, 362, 368, 392, 408, 412, 415, 417, xxv.
 Mercurius Trismegistus citatur, 130 n., 301 n.
 Michaelium, 200 n.

Montanistas memorat, 382, 388, 409, 445. Eorum sectæ duæ, 279 n., 382 n.
 Montanus idoli sacerdos, 449. Nempe Cybeles, *ibid.* not. Refellit, 441.
 Morientium postrema verba : *In manus tuas*, etc., 424 n.
 Mulieres libros scribere non debent, 466.
 Musæus quo sensu filius Orphei, 103 n.

N

Naniani codices citantur, not. ad pagg. 115, 156, 138, 157, 349. *Vide* Codices.
 Natura, id est vere, 212 n., 251 n.
 Nestoriana hæresis in antecessum confutata, 356.
 Nicephorus Callistus Evagrium scholasticum alicubi exhibet, lvi.
 Nili fluentia plena optat, xviii, 308 n.
 Νηφελὴν ὄνειρ, 322 n.
 Novatus, 93 n.
 Nuptiæ Veteris Testamenti tempore non malæ, lvii.

O

Ocellus Lucanus citatur, 87 n., 185 n.
 Omnipotentia Dei, 20 n.
 Opus certum refellit, 12 n., 14 n.
 Οὐρανός τρεῖς, vox mendosa, 201 n.
 Oraculi versus, 300 n.
 Orantes (Christiani) quo corporis habitu forent, 505 n., 468. Ad Orientem convertebantur, 328 n.
 Oratoria, 200 n.
 Origenes accusatus, not. ad pagg. 30, 81, 96, 131, 181, 248, 391. Citatur, 76 n., 115. Origenianæ locutiones apud Didymum, xxiv.
 Origenismi accusati sunt plures Patres, liv. Origenismus, not. ad pagg. 87, 114, 151, 181, 394, 157, 195, 248, 314, 341, liv.
 Orphei versus, 301.
 Osanna. *Vide* Hosanna.
 Ovidii versus, 89 n.

P

Pantaleon diaconus citatur, lii.
 Paracletus dicitur et Filius, et Spiritus sanctus, 439.
 Παράγειν, παραποιεῖν, παραφέρειν, id est producere, 4 n., 19, 81.
 Pascha, id est Eucharistia, 280 n., 398 n. Ejus quotidiana celebratio, 398.
 Passibilis quid valeat, xlvi.
 πάθος, id est peccatum, xlvi.
 Pauli locus falsatus, 85 n.
 Peccatum originale, 257 n. Admissum a Didymo, xlvi.
 Pelagianus non fuit Didymus, 11 n., xlii.
 Perfecti numeri, 268 n. *Perfectum* sensu Montanistico, 446.
 Περσικὰ valeat DCCCI, 264 n., 466.
 Pétavius laudatur, 259 n.
 Petri primatus, 86 n., 92 n., 251 n., 455.
 Phavorinus citatur, 205 n.
 Photius Didymi non meminit in *Bibliotheca*, xxxiii.
 Pindari versum fortasse citat, 320 n. Eum citat, 322.
 Piscina quid sit, 156 n.
 Piscis quo sensu dictus Christus, 156 n.
 Plato citatur, 58 n., 551. Platonica locutio, 75 n. Platonem comicum citat, 301.
 πρὸς Latine quomodo vertatur a Tertulliano, 127 n.
 Poetis operam dedit Didymus, xxiii. Eos citat. *Vide* Anonymorum, etc.
 Pollucis locus non recte forsitan translatus, 133 n., 213 n. Illustratur, 142 n., 364 n., 390 n. Ejus vox a Kuhnio emendata, 145 n., 157 n. Citatur, 235 n., 292 n., 322 n., 364 n., 418 n.
 Porphyrius citatur, 303, 327 n.
 Possinus citatur, 120 n., 400 n.
 Principalis quid sit, 125 n.
 Προσέβηται, 377 n.
 Probaticæ piscinæ historiam citat, 454.
 Processio Spiritus sancti a Patre, et a Filio, 252 n., 460, xli.
 Profanos auctores cur citent Patres, 69 n.
 Συνοψίς, 200 n.
 Prophetam quo sensu neget esse Salomonem, 338 n.
 Proposita quid sint, 308 n.
 Proverbium, hoc est liber Proverbiorum, 333 n. Proverbia, not. ad pp. 148, 157, 197, 224, 237.
 Prudentius citatur, 573 n.

R

Resurrectio. De illa male senserunt Origenistæ, xlix.
 Recte Didymus, l.
 Ritualis liber Cophthorum, 328 n.

S

- Sabbati etymon, 268 n.
 Sabbatius nominatur, 95 n.
 Sabellius memoratur, 409 n.
 Sacerdotes plures baptismi simul conferentes, 250 n.
 Sæcula. *Vide* *Æones*.
 Salomon Paroemiastes, 358.
 Sancti, id est scriptores sacri, 64 n., 172 n.
 Sancti in altera vita sentiunt quæ in hoc mundo contingunt, 334.
 Sanctos Veteris Testamenti sanctis Novi æquat Didymus, LVIII. *Sanctus* vocatus est ab Hieronymo Didymus, LX.
 Sapientiæ liber citatur, 28 n., 454. Salomoni tribuitur, 165 n.
 Sarepta, 66 n.
 Scaliger (Julius Cæsar) citatur, 320 n.
 Scriptores sacri Spiritu sancto inspirante scripsere, 450.
 Scripturæ loca confusa inter se, 387 n., 387 n., 388 n., 389 n. Scripturam quomodo allegat Didymus, 467.
 Scrutari quid valeat, 437.
 Semipelagiana locutio, 270 n.
 Septenarius quo sensu perfectus, 268 n. De illo scripserunt plures, 268 n.
 Septuaginta Interpretum versionis tres editiones, XVII.
 Sermo, id est textus, 56 n., 534 n.
 Sibyllinus versus a Didymo citatur, 237, 300 n.
Simplices dicebantur Catholici ab Origenistis, LI.
 Soluæ nonnulla apud Didymum, XXX.
Sophocles vox inelegans, 45 n.
 Sophoclem citat, 358.
 Spiritalis quid valeat, 252 n., 277 n.
 Spiritus ab anima diversus, XL.
 Spiritus sanctus quo sensu dicitur Filii Spiritus, 118 n.
 Dicitur *Sermo Dei*, 170 n. Et sapientia, 185 n. Et manens apud Filium, XLII.
 Stanni proprietates, 271 n.
 Steuchus citatur, 457, 301 n., 502 n.
 Susannæ historiam Danieli tribuit Didymus, 259 n.
 Synaxes, 280 n., 308 n.
 Synesius citatur, 322, n.

T

- Θεῖος et θεῖος, 247 n.
 Tempa soli Deo eriguntur, non angelis, non sanctis, 200 n. Eorum nomina plura, 201 n.

- Tempus a Deo factum, 17 n.
 Tempora verborum curiosius expensa, 24 n.
 Tertullianus Græce scriptis de baptismo, 265 n. Ipsum imitatur Didymus, 151 n., 265 n.
 Textus Scripturæ quot modis Græce dicatur, 6 n., 14 n.
 Theodoretus quo sensu negaverit Spiritum sanctum esse ex Filio, aut per Filium, 118 n.
 Theodorus Antidensis, 367 n.
 Theodorus Prodrumus, 400 n.
 Theon Alexandrinus Orpheum, ac Mercurium Trimegistum publice interpretabatur Didymi tempore, 301, XXXII.
 Theophilus Antecessor, 117 n., 128 n., 200 n.
 Thomas (S.) Aquinas. Contra eum scripsit Mathæus Quæstor, 258 n.
 Timor servilis a Didymo laudatur, XXXVIII, XXXIX
 Tituli capitum a Didymo tribuendi, XII.
 Tobie librum allegat, 369.
 Traditionem cur valde non urgeat Didymus, XXXI.
 Transfiguratio quando contigerit, 12 n.
 Trombellius citatur, 126, 255.

U

- Unigenitus omnis creaturæ Christus, 349, 359.
 Ursius cardinalis citatur, 448 n

V

- Valentini commenta, 450.
 Vallarsius citatur, 47 n., 170 n., 181 n., 259 n., 456 n.
 Vanslebium citatur, 275 n.
 Vegetius citatur, 288 n.
 Verbum *vivus*, 254 n.
 Verbi apparitio ante Incarnationem, 266 n.
 Vesthenius refellitur a monachis S. Mauri, 239 n.
Videre aliud est Didymo atque *inspicere* XXXV.
 Visibilitas Dei, XXXVI, 439, 446 n., 171 n.
 Vocabula notabilia, 464, 505.
 Voces *gratia*, et *gloria* confusæ, LII.
 Voces parum elegantes, XXX, 45 n., 216 n.
 Voces a profano usu ad sacrum tractatæ, 57 n., 58 n., 115 n.
 Voltærii nomine venditati libri, 126.
 Vox obscura *ουδὲν*, 154.
 Vox nova *εὐφραδης*, 273 n.

ORDO RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS EPISCOPUS.	
Notitia historica et litteraria.	9
Vita Amphilochoi antiqua.	14
Veterum testimonia.	27
ORATIONES ET HOMILIÆ.	
Oratio I. — In Christi natalem.	35
II. — De occursu Christi, et de Deipara, Anna et Simeone.	45
III. — In Lazarum quatuordecim.	59
IV. — In mulierem peccatricem.	66
V. — In diem Sabbati sancti.	90
SENTENTIÆ ET EXCERPTA.	
Oratio in Mesopotemosten.	119
DIDYMUS ALEXANDRINUS.	
Notitia.	151
COMMENTARIUS DE DIDYMO.	
LIBER PRIMUS. — De auctore trium, quos nunc editis, librorum Didymo.	
CAPUT PRIMUM. — Theologus noster bis citat librum suum <i>De Spiritu sancto</i> .	142
CAP. II. — Citat auctor noster <i>ἀποκρυφῶς</i> , quos scripsit contra Arianos.	144
CAP. III. — Se contra Arianos semper pugnasse affirmat theologus noster.	144
CAP. IV. — Tres de Trinitate libros dictavit auctor noster, ut Didymus.	145
CAP. V. — De impari numero scripsit ut Didymus.	146
CAP. VI. — Perbelle auctori nostro congrunt quæ de Didymo testantur veteres, eum nempe et de sectis, et contra Manichæos scripsisse.	146
CAP. VII. — Auctorem nostrum item ut Didymum imitari sunt Ambrosius, Hieronymus, alique fortasse nonnulli.	148
CAP. VIII. — Auctor noster fuit Alexandrinus ut Didymus.	149
CAP. IX. — Ecclesiæ Alexandrinæ catechista fuit auctor noster ut Didymus.	153
CAP. X. — Filios genuit et auctor noster et Didymus.	154
CAP. XI. — Auctor noster sæculo IV floruit ut Didymus.	158
CAP. XII. — Auctor noster Deum vocat <i>ἀπερὶστα</i> ut Didymus.	159
CAP. XIII. — In poetis versatus erat auctor noster ut Didymus.	160
CAP. XIV. — Origenianas locutiones habet theologus noster ut Didymus.	161
CAP. XV. — Idem in theologo nostro atque in Didymo occurrunt memoriæ lapsus.	161
CAP. XVI. — Memoria tamen pollebat singulari theologus noster ut Didymus.	162
CAP. XVII. — Eadem in theologo nostro atque in Didymo quorundam Scripturæ textuum lectiones.	163
CAP. XVIII. — Easdem uterque affert certorum Scripturæ textuum interpretationes.	164
CAP. XIX. — Frigidiuscula quædam, aut certe leviora habet uterque auctor.	165
CAP. XX. — Plurima theologus noster loca habet atque argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus reperiuntur.	167
CAP. XXI. — Utriusque scripta auctorem produunt eisdem moribus præditum.	167
CAP. XXII. — Utriusque stylus idem omnino est.	168
CAP. XXIII. — Notabiles quædam in utroque scripture omissiones.	171
CAP. XXIV. — Nihil in theologo nostro reperitur quod Didymo non conveniat.	175
CAP. XXV. — Conclusio.	174
CAP. XXVI. — Nonnulla indicantur quæ obijci nobis possunt.	174

LIBER II. — De Didymi placitis atque opinionibus.	175	confessione simul sermo habetur : et admittendam esse poenitentiam ostenditur.	415
CAPUT PRIMUM. — De levioribus Jacobi Basnagii in Didymum accusationibus.	175	CAP. XXXI. — De iis locis in quibus dicitur, <i>nullum esse finem regno Unigeniti</i> .	422
CAP. II. — De visibilitate Dei.	179	CAP. XXXII. — De gloria ipsi Dei Filio reddita	426
CAP. III. — De timore servili.	181	CAP. XXXIII. — De adoratione. Epilogus.	431
CAP. IV. — De hominis spiritu ab anima diverso.	184	CAP. XXXIV. — De fide in Deum Patrem.	434
CAP. V. — De processione Spiritus sancti.	186	CAP. XXXV. — Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo testimonia.	438
CAP. VI. — De divina gratia.	187	CAP. XXXVI. — De eadem re.	438
CAP. VII. — De apatheia.	192	LIBER II.	447
CAP. VIII. — De cœlis.	195	CAPUT PRIMUM. — Sanctam Trinitatem esse incomprehensibilem.	447
CAP. IX. — De peccato originali.	195	CAP. II. — Spiritum sanctum esse Dei. Et de hæreticorum objectione.	451
CAP. X. — De animarum præexistentia.	198	CAP. III. — Ex diversis Spiritus sancti nominibus divinam ejus naturam colligi.	466
CAP. XI. — De carnis resurrectione.	196	CAP. IV. — De hæreticis qui aiunt : <i>Spiritus est Deus; quomodo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus Spiritus?</i> etc.	479
CAP. XII. — De peccatorum reprobis inflictarum æternitate.	201	CAP. V. — De iis qui inquirunt : <i>Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimur Spiritum?</i> etc.	496
CAP. XIII. — De angelis.	201	CAP. VI. — Omnia quæ deditis sunt propria testimonium reddere Spiritui sancto.	507
CAP. XIV. — De Origenismo generatim spectato.	205	CAP. VII. — De divinis operationibus et largitionibus Spiritus sancti.	509
CAP. XV. — De nuptiis.	210	CAP. VIII. — De præscientia et potestate quam perse habet Spiritus sanctus.	599
CAP. XVI. De Epistola secunda Petri. Veterum de Didymo testimonia.	212	CAP. IX. — <i>Desideratur.</i>	631
DE TRINITATE LIBRI TRES.	270	CAP. X. — Testari Scripturas, quod Spiritus sanctus est Deus, et Dominus, et glorificatus. Oppositio Macedonianæ doctrinæ.	631
LIBER PRIMUM.	270	CAP. XI. — Quod in cherubico throno sedet Spiritus sanctus et virtutem emittit. Et quod Spiritum sanctum Paulus eum esse novit, qui ab Isaia visus fuit, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat Spiritus sanctus. Et quod divinas Scripturas dolose depravant hæretici.	631
CAP. I-VI. — <i>Hic desunt.</i>	270	CAP. XII. — Spiritum sanctum baptismate nos renovare et tanquam Dominum liberare, et divinæ gloriæ participes facere, et filios et hæredes Patris, etc.	667
CAP. VII. — Quod Dei Filius Deus est, non servus aut creatura.	270	CAP. XIII. — De his qui, ut Spiritum depriment, afferunt illud : <i>Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu.</i>	687
CAP. VIII. — De iis qui a Patre Filium factum esse fabulantur, ut ipsius minister esset in creatione.	275	CAP. XIV. — A mundi constitutione aquas sanctificatas fuisse a Spiritu sancto, atque anticipate nobis eam, quæ est ex baptismo, salutem dispensatam ac præstitutam esse.	691
CAP. IX. — De eo quod dicunt hæretici : <i>Quandorum Filius genitus fuit, et Spiritus processit?</i>	278	CAP. XV. — Scripturam in multis, et maxime in baptismo, solum Spiritus sancti, et obsequationis ejusdem Spiritus, quam habemus, meminisse.	718
CAP. X. — De eo quod dicunt : <i>Si omnino generativus est ingenus Deus, non substantialiter genuit; et : Si ejus essentia mutata est in genimen, non est immutabilis essentia Dei.</i>	291	CAP. XVI. — Israelitas, in honorem et gloriam adorandi adventus Spiritus sancti, diem, quæ apud ipsos est Pentecoste, semper typice celebrasse.	722
CAP. XI. — De iis qui, cum Patris denominatio diversa sit a denominatione Filii, diversum quoque esse effluunt ejusdem Filii essentiam.	294	CAP. XVII. — Spiritum sanctum semper una cum Deo Patre et adesse, et operari et nos corroborare.	722
CAP. XII, XIII, XIV, <i>desunt.</i>	295	CAP. XVIII. — Duodecim apostolos virtute Spiritus armatos, solos resistere orbi terræ et diabolo, loquendo et intelligendo omnes linguas.	726
CAP. XV. — Filius Dei æternus est, omnipotens et Patri consubstantialis.	295	CAP. XIX. — De his qui aiunt : <i>Quare Spiritus sanctus clare non vocatur Deus, sicut vocatur Deus Filius?</i>	730
CAP. XVI. — De iis qui dicunt : <i>Patrem excludit Pater; et : Est major Filius; et : Aliud est imago, aliud Deus; et : Homo etiam dicitur est in Scriptura imago et gloria Dei.</i> Et de eo quod testatur Scriptura, <i>nullo modo differre a Filio Patrem.</i>	331	CAP. XX. — Spiritum sanctum non habet terrenus homo, sed fidelis et baptismum consecutus.	755
CAP. XVII. — De eo quod prima Dei creatura non sit Filius, nec Spiritus sanctus, contra Eunomianos et Macedonianos.	339	CAP. XXI. — De iis qui dicunt : <i>In sancto Spiritu glorificari Deum, non tamen Spiritum sanctum.</i>	742
CAP. XVIII. — De sancta Trinitate. Et ob identitatem essentiam eadem de ambabus personis nomina dici, excepta paternitate, et filietate et processione Spiritus; hæc enim singularum peculiariter personarum propria sunt. Et in Scriptura cum trinitatem, tum unitatem Dei demonstrari.	342	CAP. XXII. — <i>Hic deest.</i>	742
CAP. XIX. — Quod alicubi dicitur de Patre, id alibi de Filio dici, aut de Spiritu sancto, eo quod Trinitas sit in una deitate.	363	CAP. XXIII. — De doxologia seu glorificatione.	742
CAP. XX. — De eo quod in Scripturis ob consubstantialitatem et potestatis æqualitatem legitur, habitare in fidelibus et Patrem, et Filium et Spiritum sanctum. Et contra heterodoxorum objectionem.	370	CAP. XXIV. — De hæreticis qui nobis adversantur, et perperam interpretantur Scripturas. Ibidem, Patres non hallucinari.	746
CAP. XXI. — De iis locis in quibus, ob naturæ et substantiæ identitatem, loqui in fidelibus Trinitas dicitur.	374	CAP. XXV. — Epilogus, sive repetitio.	747
CAP. XXII. — De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, <i>nos vivere Patri et Filio et Spiritu sancto.</i>	375	CAP. XXVI. — De definita a Deo comminatione contra eos qui Filium ejus et Spiritum sanctum non agnoscunt.	750
CAP. XXIII. — De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, <i>cælestem legem Patris, et Filii et Spiritus sancti esse scriptum fuit.</i>	375	CAP. XXVII. — Græcorum quoque sapientes ac proceres in ipsorum scriptis Spiritus sancti cum Deo consubstantialitatem, illiusque ex hoc processionem agnoscere.	754
CAP. XXIV. — De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut <i>hominis Dei, aut Christiani, aut spiritales nominantur.</i>	375	LIBER III.	774
CAP. XXV. — De iis locis in quibus Scripturæ, ob eandem causam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis, ea quæ alicubi dicuntur <i>esse Patris</i> , alibi dicuntur <i>esse Filii, aut Spiritus sancti.</i>	378	CAPUT PRIMUM. — Prologus de passionibus, quæ sunt ex corpore et ex animæ electione.	774
CAP. XXVI. — De eo quod Filius sit Deus Patri æqualis.	382	CAP. II. — Theologica argumenta, seu capitula, quinque et quinquaginta.	786
CAP. XXVII. — Ea similiter loca afferuntur, quæ ostendunt Filium esse Deum.	394	CAP. III. — <i>Dominus creavit me initium viarum suarum in opera ipsius.</i>	806
CAP. XXVIII. — De iis locis in quibus scriptum est Filium <i>largiri omne bonum; et esse solem justitiæ</i> , etc.	407	CAP. IV. — <i>Primogenitus omnis creaturæ: quia in ipso creata sunt omnia quæ in cælis et quæ in terra.</i>	827
CAP. XXIX. — De iis locis in quibus scriptum est, Filium Dei esse <i>judicem vivorum et mortuorum; eum largiri remissionem peccatorum; et in nullo alio esse salutem.</i>	414	CAP. V. — <i>Ego sum principium et finis.</i>	829
CAP. XXX. — De iis locis in quibus ob æqualem Trinitatis dignitatem scriptum est, <i>Patrem revelare nobis Filium et trahere nos ad ipsum; et vicissim ipsum Filium, et Spiritum sanctum adducere nos ad Patrem.</i> De Petri etiam	414	CAP. VI. — <i>Cognoscat omnis domus Israel, quod et Dominum ipsum et Christum Deus fecit, etc.</i>	842

<i>vitem, homines palmiles, Deum Patrem agricolam.</i>	850	<i>clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.</i>	962
<i>Cap. IX. — Magnum est tibi vocari te puerum meum; et: Qui definitus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis.</i>	850	<i>Cap. XLI. — De Montanistis.</i>	963
<i>Cap. X. — Ideo et Deus ipsum exaltavit, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen; et: In similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo.</i>	851	<i>Cap. XLII. — De exhortatione.</i>	990
<i>Cap. XI. — Ego vivo propter Patrem.</i>	859	EPISTOLA J. L. MINGARELLI DE OPERE ANTIQUI THEOLOGI INEDITO.	994
<i>Cap. XII. — Descendi de celo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me, Patris.</i>	859	<i>Caput primum. — Dogmata quæ testatur auctor.</i>	994
<i>Cap. XIII. — Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus; et: Quem Pater sanctificavit et misit in mundum.</i>	859	<i>Cap. II. — Errores quos auctor profiteri visus est.</i>	1001
<i>Cap. XIV. — Non derelinques animam meam in inferno; et: Christum Jesum Deus suscitavit a mortuis.</i>	862	<i>Cap. III. — Res notabiles.</i>	1013
<i>Cap. XV. — Nemo bonus, nisi unus Deus.</i>	863	<i>Cap. IV. — Quo sæculo scriberet noster theologus, et quis esset.</i>	1027
<i>Cap. XVI. — De illo textu: Regi autem sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti Deo honor et gloria.</i>	866	<i>Admonitio in librum « De Spiritu sancto. »</i>	1030
<i>Cap. XVII. — In illud: Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso.</i>	874	<i>Præfatio Hieronymi ad Paulinianum.</i>	1031
<i>Cap. XVIII. — De illo textu: Qui misit me Pater, major me est; et de Montanistis.</i>	879	LIBER DE SPIRITU SANCTO.	1034
<i>Cap. XIX. — In illud: Pater mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar.</i>	887	LIBER CONTRA MANICHEOS.	1086
<i>Cap. XX. — Quod quando Incarnatio nota hominibus facta est, tunc angeli quoque propter homines eam conoverunt.</i>	891	<i>Caput primum. — Contrariorum ex integro nulla oppositio.</i>	1086
<i>Cap. XXI. — De fletu super Lazaro, et de defatigatione et oratione et fame et somno Christi, et aliis hujusmodi.</i>	899	<i>Cap. II. — Principium malum non est ingentum, quia corruptibile.</i>	1087
<i>Cap. XXII. — Nemo scit novissimum diem, nec angeli, nec Filius.</i>	915	<i>Cap. III. — Homines, filii iræ.</i>	1090
<i>Cap. XXIII. — Quod nomen Deus non est præstantius nomine Dominus: sed ambo tribus conveniunt hypostasibus; sæpius vero etiam præponitur nomen Dominus nomine Deus.</i>	922	<i>Cap. IV. — Prudentia filiorum sæculi.</i>	1090
<i>Cap. XXIV. — Quod Græci juxta eorum errorem intelligunt illud: Si qui sunt qui dicuntur dii sive in celo, sive in terra.</i>	935	<i>Cap. V. — Corpus peccati quomodo fiat.</i>	1091
<i>Cap. XXV. — In illud: Glorifica me tu, Pater, apud te metipsam gloria quam habui, antequam mundus esset, apud te.</i>	939	<i>Cap. VI. — Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.</i>	1091
<i>Cap. XXVI. — De illo textu: Quando venerit in gloria Patris sui.</i>	942	<i>Cap. VII. — Christus cur ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati ex coitu orta.</i>	1094
<i>Cap. XXVII. — In illud: Mediator Dei et hominum Dominus noster Jesus Christus.</i>	942	<i>Cap. VIII. — An nuptiæ malæ. Caro peccati, carnali copula propagata, cujus a peccato ortus existat. Fidei- lium in Christo nuptiæ.</i>	1095
<i>Cap. XXVIII. — Quod sine Filio non sunt donata juxta aliquos charismata, quæ data sunt ante ejus adventum in mundum.</i>	943	<i>Cap. IX. — Virginitatis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virtum ratione, Christiano lucta gravior.</i>	1095
<i>Cap. XXIX. — De eo quod petenti matri filiorum Zebedæi, ut constituerentur a dextris ejus et a sinistris in futuro judicio duo filii ejus, dixit: Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre.</i>	946	<i>Cap. X. — Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animum genera et species nuncupata, a prava voluntate.</i>	1098
<i>Cap. XXX. — In illud: Pater, in manus tuas deponam spiritum meum.</i>	950	<i>Cap. XI. — Diabolus voluntatis nomen ejusque pravitatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, accusator et calumniator. Satanæ, adversarius.</i>	1098
<i>Cap. XXXI. — De illo textu: Præpara te ut invoces Deum tuum, Israel, quia ecce ego firmans tonitru, et creans Spiritum, et ammantians in hominibus Christum ejus.</i>	950	<i>Cap. XII. — Mali nomen, ut diaboli et Satanæ, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.</i>	1099
<i>Cap. XXXII. — De his quæ dicitur: Omnia per Filium facta sunt. Nonne inter omnia est etiam Spiritus sanctus.</i>	958	<i>Cap. XIII. — Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati, et ad bonum. Artis abusus et legum, ipsis invidis et innoxii.</i>	1102
<i>Cap. XXXIII. — De eo quod dixit Christus: Et quomodo David in Spiritu sancto vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo?</i>	958	<i>Cap. XIV. — Inconsona Manichæorum deliria. Peccatum diaboli, non ingentia malitia, sed sponte longe a creatione assumpta.</i>	1103
<i>Cap. XXXIV. — De illo: Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat.</i>	959	<i>Cap. XV. — Eorum pœnitentia, quibus malum a voluntate est.</i>	1103
<i>Cap. XXXV. — De eo quod scriptum est: Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scilicet quid sapiat Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis.</i>	962	<i>Cap. XVI. — Genimina viperarum facti, qui posteri Abraham.</i>	1106
<i>Cap. XXXVI. — In illud: Hæc enim est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum; et rursus: Creditis in Deum? et in me credite. Non dixit vero, inquit: Et in Spiritum sanctum.</i>	966	<i>Cap. XVII. — Peccator, in eo ipso quod peccat, præsens habet supplicium quo est afficiendus.</i>	1108
<i>Cap. XXXVII. — De eo quod scriptum est: Nemo novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater. Et contra eos qui dicunt, scrutari Spiritum sanctum profunda Dei, quod atquando ea ignoret.</i>	967	<i>Cap. XVIII. — Promissio et supplicium sunt bona.</i>	1108
<i>Cap. XXXVIII. — Quod hæretici nomen Paraclæti soli Spiritui sancto tribuunt, et dicunt missum esse etiam a Filio. Et de eo quod alunt, Filium quoque missum esse a Patre et a Spiritu sancto. Ibidem de Montano.</i>	971	FRAGMENTA ex libris perditis.	1110
<i>Cap. XXXIX. — De illo textu: Emitit Deus Spiritum suum in corda nostra, clamantem: Abba, Pater.</i>	978	FRAGMENTA ex catenis.	1112
<i>Cap. XL. — In illud quod Filius dicit de Spiritu: Ille me</i>		<i>Fragmenta in Genesim.</i>	1112
		<i>— In Exodum.</i>	1114
		<i>— In Regum librum II.</i>	1115
		<i>— In Job.</i>	1119
		<i>Expositio in Psalmos.</i>	1126
		<i>Fragmenta in Psalmos.</i>	1617
		<i>Fragmenta in Proverbia.</i>	1622
		<i>Fragmenta in Joannem.</i>	1646
		<i>Fragmenta in Actus apostolorum.</i>	1651
		<i>Fragmenta in Epistolam II ad Corinthios.</i>	1679
		ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS EX EDITO.	
		CHR. FRID. LUCKII.	1731
		<i>Quæstiones ac Vindictæ Didymianæ.</i>	1731
		<i>Prævia commentatio critica.</i>	1731
		<i>Enarratio in Epistolas catholicas</i>	1747
		<i>— In Epistolam B. Jacobi.</i>	1750
		<i>— In Epistolam I S. Petri.</i>	1755
		<i>— In Epistolam II S. Petri.</i>	1771
		<i>— In Epistolam I S. Joannis.</i>	1775
		<i>— In Epistolam II S. Joannis.</i>	1810
		<i>— In Epistolam III S. Joannis.</i>	1811
		<i>— In Epistolam B. Judæ.</i>	1811
		NECTARIUS ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS.	
		<i>Notitia.</i>	1819
		ENARRATIO DE FESTO S. THEODORI, DE JEJUNIO ATQUE ELEMOSYNA.	1822